ΝΕΩΤΕΡΟΝ ΕΓΚΥΚΛΟΠΑΙΔΙΚΟΝ ΛΕΞΙΚΟΝ "ΗΛΙΟΥ"

«Τό Ἀρχαῖον Ἑλληνικόν Πνεῦμα»

COPYRIGHT «ΗΛΙΟΣ»

Τό Ἀρχαῖον Ἑλληνικόν Πνεῦμα

Ἀφιερώνεται εἰς τοὺς Ἕλληνας
ποὺ ἀγνοοῦν τὴν πραγματικὴν Ἱστορίαν των
καὶ τὴν ἀθάνατον πνευματικὴν κληρονομίαν των

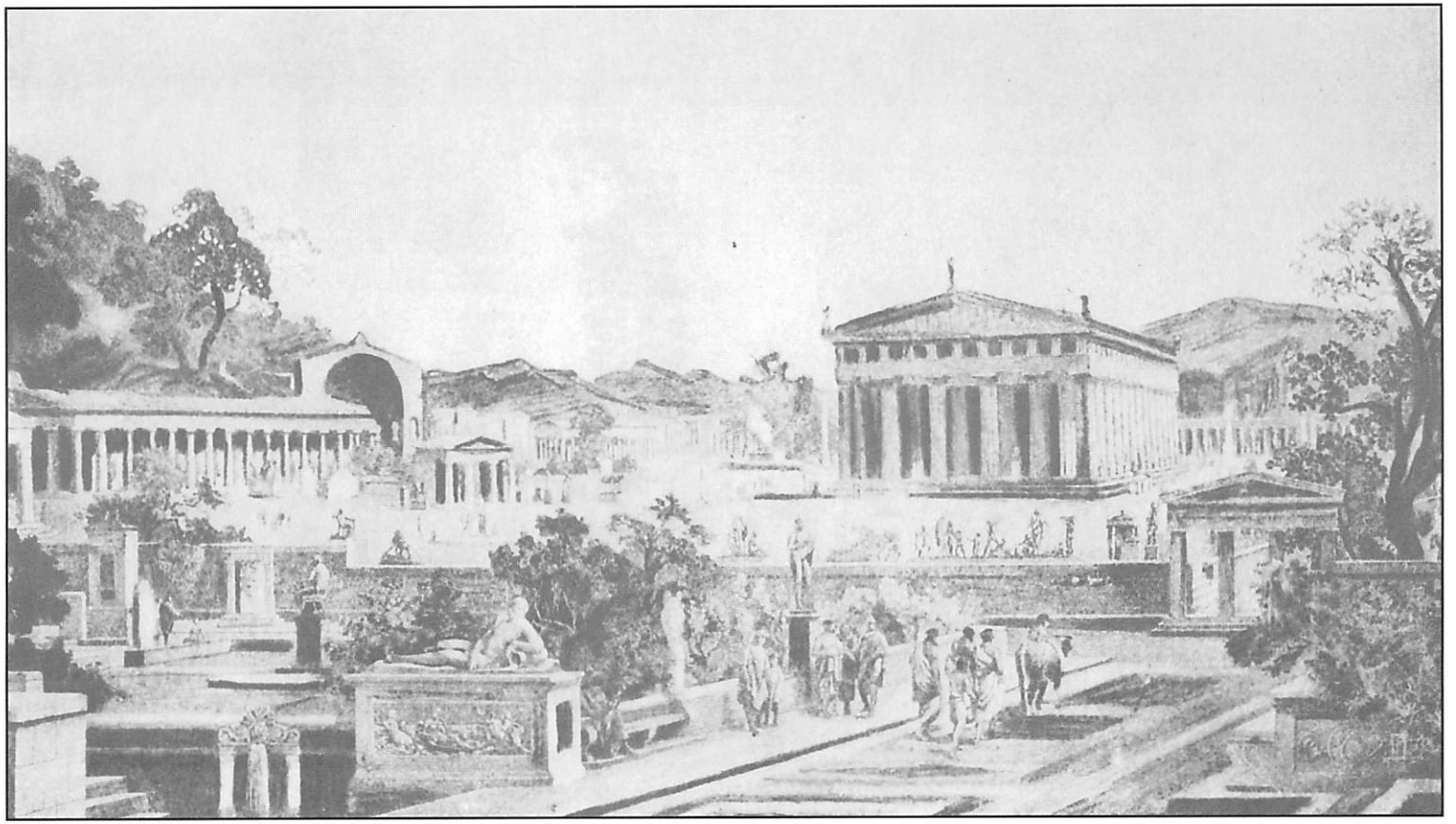

'Αναπαράστασις τῆς ἀρχαίας 'Ολυμπίας ὅπου ἐτελοῦντο οἱ περίφημοι 'Ολυμπιακοὶ 'Αγῶνες (ποὺ ἤρχισαν τὸ 884 πρὸ Χριστοῦ καὶ ὄχι τὸ 786 ποὺ ἰσχυρίζονται οἱ ξένοι, καὶ ἐτερματίσθησαν τὸ 385 μετὰ Χριστόν). Τὰ οἰκοδομήματα ποὺ ἐμφανίζονται εἰς τὴν εἰκόνα (δεξιὰ διακρίνεται ὁ περίφημος ναὸς τοῦ 'Ολυμπίου Διὸς) προδίδουν πόσον ἀναπτυγμένοι καὶ πολιτισμένοι ἦσαν οἱ Ἕλληνες τὴν ἐποχὴν ἐκείνην, ἀφοῦ ἦσαν εἰς θέσιν νὰ διακοσμοῦν χώρους μὲ παρόμοια οἰκοδομικὰ ἀριστουργήματα. Καὶ ὅμως οἱ ξένοι ἱστορικοί, συγγραφεῖς καὶ ἐπιστήμονες ὑπεστήριζον μέχρι τῆς ἐποχῆς ποὺ ὁ Σλῆμαν ἀνέσκαψε τὴν Τροίαν καὶ τὰς Μυκήνας καὶ ὁ Ἔβανς τὴν Κνωσσὸν ὅτι ὁ 'Ελληνικὸς πολιτισμὸς ἤρχισεν νὰ ἀναφαίνεται τὴν ἐποχὴν τῆς ἐνάρξεως τῶν 'Ολυμπιακῶν 'Αγώνων ἐνῶ εἶναι φανερὸν πόσον εἶχεν ἀναπτυχθῆ πλέον κατὰ τὴν ἐποχὴν ὁ 'Ελληνικὸς πολιτισμὸς βάσει τοῦ ὁποίου ἐξεπολιτίσθησαν καὶ οἱ νεώτεροι Εὐρωπαῖοι.

Περιεχόμενα

Σελὶς

ΓΕΝΙΚΗ ΕΙΣΑΓΩΓΗ ..... α΄
ΟΙ ΠΡΟ ΤΩΝ ΠΡΟΣΩΚΡΑΤΙΚΩΝ . ζ΄
Οἱ Προφῆται ..... ζ΄
Ὀρφεὺς ..... ζ΄
Ὀρφικοὶ ..... ιδ΄
Μουσαῖος ..... ιδ΄
Λίνος ..... ιε΄
Μελάμπους ..... ιε΄
Ἀμφιάραος ..... ιε΄
Χείρων ..... ιε΄
Μάιρος ..... ιστ΄
Ἐπιμενίδης ..... ιστ΄
Φιλάμμων ..... ιστ΄
Χρυσόθεμις ..... ιστ΄
Θάμυρις ..... ιστ΄
Οἱ Ἐπικοὶ ..... ιζ΄
Ὅμηρος ..... ιζ΄
Ἡσίοδος ..... λε΄
Νομοθέται ..... μδ΄
Ζάλευκος ..... μδ΄
Χαρώνδας ..... μη΄
Λυκοῦργος ..... μη΄
Δράκων ..... ν΄
Σόλων ..... ν΄
Ζάμολξις ..... ν΄
Ἀνάχαρσις ..... ν΄
Ἄρχύτας ..... ν΄
Ἑπτὰ Σοφοὶ ..... να΄
Θαλῆς ..... να΄
Σόλων ..... να΄
Περίανδρος ..... νβ΄
Κλεόβουλος ..... νγ΄
Χείλων ..... νδ΄
Βίας Πριηνεὺς ..... νδ΄
Πιττακὸς ὁ Μυτιληναῖος ..... νδ΄
Μύσων ..... νστ΄
Φερεκύδης ..... νστ΄

Πρόλογος ..... σελὶς 5
Ἀναλυτικὰ περιεχόμενα ... » 7
Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ .. » 9
Προεισαγωγικὰ ..... » 9
Ἡ πρώτη περίοδος. Ἡ προσωκρατικὴ φιλοσοφία ..... » 16
Οἱ τρεῖς Μιλήσιοι φιλόσοφοι .. » 17
Οἱ Πυθαγόρειοι ..... » 20
Ἡ Ἐλεατικὴ φιλοσοφία ..... » 23
Ἡ δυναμικὴ θεώρησις τοῦ σύμπαντος ..... » 26
Ἡ συνδυαστικὴ θεώρησις τοῦ σύμπαντος ..... » 28
Ἡ Ἀτομικὴ θεωρία ..... » 30
Ἡ Τελεολογικὴ θεώρησις τοῦ σύμπαντος ..... » 32
Οἱ σοφισταὶ ..... » 33
Ἡ Δευτέρα Περίοδος. Ἡ Ἀττικὴ Φιλοσοφία ..... » 36
Ἡ Μεγαρικὴ Σχολὴ ..... » 38
Ἡ Κυρηναϊκὴ Σχολὴ ..... » 41
Ἡ φιλοσοφία τοῦ Πλάτωνος .. » 43
Ἡ ἀρχαία Ἀκαδημία ..... » 57
Ἡ φιλοσοφία τοῦ Ἀριστοτέλους » 58
Φιλοσοφία καὶ ἐπιστήμη ..... » 61
Οἱ κλάδοι τῶν φιλοσοφικῶν ἐπιστημῶν ..... » 63
Ἡ τρίτη περίοδος. Τὰ μεταριστοτελικὰ συστήματα ..... » 77
Ἡ φιλοσοφία τῶν στωικῶν ... » 79
Ἡ φιλοσοφία τῶν Ἐπικουρείων » 90
Ἡ φιλοσοφία τῶν Σκεπτικῶν . » 94
Ἡ μέση καὶ ἡ νέα Ἀκαδημία » 96
Ἡ μέση Στοὰ ..... » 97
Οἱ Ἐπικούρειοι τοῦ Α΄ π.Χ. αἰῶνος ..... » 101
Ἡ Ἰουδαιοελληνικὴ φιλοσοφία . » 101
Ἡ τετάρτη περίοδος ..... » 102
Οἱ νέοι Πυθαγόρειοι ..... » 103
Οἱ νεώτεροι Κυνικοὶ ..... » 103
Ὁ νεοαριστοτελισμὸς ..... » 104
Ἡ ἀνεγέννησις τοῦ Πλατωνισμοῦ » 104
Οἱ νεώτεροι Στωικοὶ ..... » 106
Ἡ Νεοπλατωνικὴ φιλοσοφία .. » 111
Αἱ πρῶται πηγαὶ τῆς Χριστιανικῆς φιλοσοφίας ..... » 124
Αἱ ἀρχαὶ τῆς Χριστιανικῆς φιλοσοφίας ..... » 126
Ἡ πέμπτη περίοδος. Ἡ Ἑλληνικὴ Χριστιανικὴ φιλοσοφία .. » 130
Ἡ Σχολὴ Ἀντιοχείας ..... » 132
Ἡ Σχολὴ Ἀλεξανδρείας, ὁ Μέγας Βασίλειος ..... » 133
Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνὸς .. » 134
Γρηγόριος ὁ Νύσσης ..... » 134
Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος ..... » 138
Ἡ Νεοπλατωνικὴ Χριστιανικὴ φιλοσοφία ..... » 138
Οἱ τρεῖς Γαζαῖοι ..... » 142
Λεόντιος ὁ Βυζάντιος ..... » 143
Μάξιμος ὁ Ὁμολογητὴς ..... » 144
Ἰωάννης Δαμασκηνὸς ..... » 145
Ἡ Ἑλληνοχριστιανικὴ Ἀναγέννησις ..... » 152
Ἡ πρώιμος ἀναγέννησις τοῦ 9ου 10ου 11ου αἰῶνος ..... » 153
Ὁ Μιχαὴλ Ψελλὸς ..... » 154
Ἰωάννης ὁ Σιφιλῖνος ..... » 156
Ἰωάννης ὁ Ἰταλὸς ..... » 157
Νικήτας Στηθάτος ..... » 160
Ἡ φιλοσοφικὴ κίνησις τοῦ 12ου αἰῶνος ..... » 162
Ἡ Δογματικὴ Θεολογία καὶ οἱ αἱρέσεις ..... » 163
Ἡ στροφὴ πρὸς τὴν παιδείαν καὶ τὸν ἀνθρωπισμὸν ..... » 165
Οἱ μαθηταὶ τοῦ Βλεμμύδου ... » 166
Ὁ μυστικισμὸς τῶν ἡσυχαστῶν » 168
Ἡ ἕκτη περίοδος τῆς Ἑλληνικῆς φιλοσοφίας ..... » 171
ΒΙΟΣ ΚΑΙ ΕΡΓΑ ΤΩΝ ΚΥΡΙΩΤΕΡΩΝ ΦΙΛΟΣΟΦΩΝ ... » 173
Οἱ προσωκρατικοὶ ..... » 173
Θαλῆς ..... » 173
Ἀναξίμανδρος ..... » 176
Ἀναξιμένης ..... » 181
Πυθαγόρας ..... » 183
Φιλόλαος ..... » 193
Ξενοφάνης ..... » 194
Παρμενίδης ..... » 195
Μέλισσος ..... » 196
Ζήνων ..... » 196
Ἐλεατικὴ Σχολὴ ..... » 197
Ἡράκλειτος ..... » 199
Ἐμπεδοκλῆς ..... » 214
Ἀναξαγόρας ..... » 214
Λεύκιππος ..... » 231
Δημόκριτος ..... » 231
Πρωταγόρας ..... » 249
Ἱππίας ..... » 251
Γοργίας ..... » 251
Πρόδικος ..... » 251
Ἀρχέλαος ..... » 251
Κρατύλος ..... » 252
Σωκράτης ..... » 253
Πλάτων ..... » 273
Οἱ Πλατωνικοὶ διάλογοι ..... » 346
«Πρωταγόρας» ..... » 347
«Λάχης» ..... » 348
«Χαρμίδης» ..... » 348
«Εὐθύφρων» ..... » 349
«Κρίτων» ..... » 351
«Εὐθύδημος» ..... » 352
«Κρατύλος» ..... » 355
«Μενέξενος» ..... » 356
«Μένων» ..... » 361
«Συμπόσιον» ..... » 364
«Φαίδων» ..... » 366
«Κλειτοφὼν» ..... » 367
«Πολιτεία» ..... » 368
«Παρμενίδης» ..... » 374
«Φαῖδρος» ..... » 378
«Σοφιστὴς» ..... » 381
«Πολιτικὸς» ..... » 384
«Φίληβος» ..... » 386
«Τίμαιος» ..... » 392
«Κριτίας» ..... » 397
«Νόμοι» ..... » 398
«Εὐρυξίας» ..... » 413
Ἀριστοτέλης ..... » 415
Ἀριστοτέλους ἔργα ..... » 473
«Ἠθικὰ Εὐδήμεια» ..... » 473
«Ἠθικὰ Μεγάλα» ..... » 477
«Ἠθικὰ Νικομάχεια» ..... » 478
«Μεταφυσικὰ» ..... » 494
«Ἀναλυτικὰ» ..... » 496
«Φυσικὰ» ..... » 496
«Πολιτικὰ» ..... » 498
«Ποιητικὴ» ..... » 500
«Ρητορικὴ τέχνη» ..... » 501
«Οἰκονομικὰ» ..... » 501
Ἀκαδημεικοὶ φιλόσοφοι ..... » 501
Σπεύσιππος ..... » 501
Ξενοκράτης ..... » 502
Ἡρακλείδης ..... » 503
Πολέμων ..... » 503
Κράτης ..... » 503
Κράντωρ ..... » 503
Ἀρκεσίλαος ..... » 503
Λακύδης ..... » 504
Ἀρίστιππος ..... » 504
Καρνεάδης ..... » 504
Κλειτόμαχος ..... » 505
Περιπατητικοὶ φιλόσοφοι ..... » 505
Θεόφραστος ..... » 505
Στράτων ..... » 505
Λύκων ..... » 506
Κριτόλαος ..... » 506
Διόδωρος ..... » 506
Κυνικοὶ φιλόσοφοι ..... » 506
Ἀντισθένης ..... » 506
Διογένης ..... » 506
Κράτης ..... » 507
Δημήτριος ..... » 507
Δημώναξ ..... » 507
Κυρηναῖοι φιλόσοφοι ..... » 507

Ἀρίστιππος ὁ Πρεσβύτερος .. » 507
Ἀρίστιππος ὁ Νεώτερος ..... » 507
Φιλόσοφοι τῆς Μεγαρικῆς καὶ Ἐρετριακῆς Σχολῆς ..... » 507
Εὐκλείδης ..... » 507
Στίλπων ..... » 508
Ἀλεξῖνος ..... » 508
Διόδωρος ..... » 508
Μενέδημος ..... » 508
Στωικοὶ φιλόσοφοι ..... » 509
Ζήνων ὁ Κυτιεὺς ..... » 509
Κλεάνθης ..... » 510
Χρύσιππος ..... » 511
Περσαῖος ..... » 512
Παναίτιος ..... » 512
Ποσειδώνιος ..... » 513
Σενέκας ..... » 514
Ἡρακλῆς ..... » 514
Ἐπίκτητος ..... » 514
Μάρκος Αὐρήλιος ..... » 515
Ἐπικούρειοι φιλόσοφοι ..... » 517
Ἐπίκουρος ..... » 517
Μητρόδωρος ὁ Λαμψακηνὸς ... » 524
Λουκρήτιος ..... » 524
Σκεπτικοὶ φιλόσοφοι ..... » 524
Μητρόδωρος ὁ Χῖος ..... » 524
Πύρρων ..... » 524
Ναυσιφάνης ..... » 525
Τίμων ὁ Φλιάσιος ..... » 525
Νεοπλατωνικοὶ φιλόσοφοι ..... » 525
Πλωτῖνος ..... » 525
Πορφύριος ..... » 531
Ἰάμβλιχος ..... » 531
Ἱεροκλῆς ..... » 531
Ἰσίδωρος ὁ Ἀλεξανδρεὺς .... » 531
Ἰσίδωρος ὁ Γαζαῖος ..... » 531
Νεοπυθαγόρειοι φιλόσοφοι .... » 531
Ἀπολλώνιος ὁ Τυανεὺς ..... » 532
Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΠΙΣΤΗΜΗ .. » 535
Περιεχόμενα ..... » 535
Μαθηματικὰ ..... » 535
Περίοδοι τῆς ἀναπτύξεως τῆς Ἑλληνικῆς Μαθηματικῆς Ἐπιστήμης ..... » 536
Γεωμετρικαὶ ἀνακαλύψεις τοῦ Θαλοῦ ..... » 536
Πυθαγόρειοι. Πυθαγορικὴ ἀριθμολογία ..... » 537
Ἡ περὶ ἀναλογιῶν θεωρία τῶν Πυθαγορείων ..... » 538
Γεωμετρικαὶ ἀνακαλύψεις τῶν Πυθαγορείων ..... » 538
Ἡ ἀνακάλυψις τῶν ἀσυμμέτρων μεγεθῶν ..... » 539
Αἱ συνέπειαι τῶν ἀνακαλύψεων τῶν ἀσυμμέτρων μεγεθῶν .. » 539
Ἡ συμβολὴ τῶν Πυθαγορείων .. » 540
Δευτέρα περίοδος πρώτης ἀναπτύξεως τῆς Ἑλληνικῆς Μαθηματικῆς Ἐπιστήμης .... » 540
Τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς περιόδου » 540
Ἀπὸ τὴν ἀνακάλυψιν τῶν ἀσυμμέτρων εἰς τὰ ἀπειροστά .. » 540
Ἡ ὑπὸ τοῦ Δημοκρίτου δοθεῖσα λύσις ..... » 540
Αἱ πρόοδοι εἰς τὴν μεθοδολογίαν καὶ τὴν συστηματοποίησιν .. » 541
Τὰ τεθέντα πρὸς λύσιν μεγάλα μαθηματικὰ προβλήματα κατὰ τὰ μέσα τοῦ 5ου π.Χ. αἰῶνος » 541
Ὁ τετραγωνισμὸς τοῦ κύκλου . » 541
Ὁ τετραγωνισμὸς τοῦ Ἀντιφῶντος ..... » 542
Ὁ τετραγωνισμὸς τοῦ Βρύσωνος » 542
Τὸ Δήλιον πρόβλημα ..... » 542
Ἡ τετραγωνίζουσα Ἱππίου τοῦ Ἠλείου ..... » 543
Ἡ τρίτη περίοδος (386—323). Ἡ συμβολὴ καὶ ἀριθμολογικαὶ γνώσεις τοῦ Πλάτωνος ... » 543
Αἱ γεωμετρικαὶ γνώσεις τοῦ Πλάτωνος ..... » 544
Ἡ περὶ ἀναλογιῶν θεωρία .. » 545
Ἡ σπουδὴ τῶν ἀσυμμέτρων μεγεθῶν ..... » 545
Ἡ δημιουργικὴ ἀσχολία τοῦ Πλάτωνος μὲ τὰ Μαθηματικὰ » 546
Οἱ συνεργάται τοῦ Πλάτωνος Μαθηματικοί. Αἱ περὶ τῶν ἀσυμμέτρων μεγεθῶν καὶ στερεῶν σωμάτων ἔρευναι τοῦ Θεαιτήτου ..... » 547
Αἱ ἀνακαλύψεις τοῦ Εὐδόξου .. » 548
Ἡ λεγομένη μέθοδος τῆς ἐξαντλήσεως ..... » 550
Ἡ συμβολὴ τοῦ Ἀρχύτου .... » 551
Οἱ μαθηταὶ τοῦ Πλάτωνος. Ὁ Ἀριστοτέλης καὶ ἡ μαθηματικὴ ἐπιστήμη ..... » 552
Αἱ μαθηματικαὶ ἔρευναι τοῦ Μεναίχμου ..... » 554
Αἱ ἔρευναι τῶν λοιπῶν μαθητῶν τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους ..... » 555
Ἀνασκόπησις τῆς Τρίτης Περιόδου ..... » 555
Τετάρτη (Ἀλεξανδρινὴ) περίοδος ὡριμότητος καὶ ὑψίστης ἀκμῆς (323—30 π.Χ.). Προεισαγωγικὴ θεώρησις ... .. » 555
Ἡ θεμελίωσις τῆς Μαθηματικῆς Γνώσεως ..... » 556
Ἡ ἀξία τῶν «Στοιχείων» τοῦ Εὐκλείδου ..... » 558
Αἱ μὴ Εὐκλείδειοι Γεωμετρίαι » 558
Ἡ τελειοποίησις τῆς μεθόδου » 559
Αἱ γεωμετρικαὶ ἀνακαλύψεις τοῦ Ἀρχιμήδους ..... » 560
Τὸ Ἀρχιμήδειον ἀριθμητικὸν σύστημα ..... » 560
Οἱ φίλοι καὶ σύγχρονοι τοῦ Ἀρχιμήδους ..... » 560
Ἡ παράδοσις τῶν συγγραμμάτων τοῦ Ἀπολλωνίου καὶ ἡ ἐπίδρασις αὐτῶν ..... » 564
Αἱ μαθηματικαὶ ἔρευναι κατὰ τὸν 2ον π.Χ. αἰῶνα ..... » 564
Αἱ ἀρχαὶ τῆς Τριγωνομετρίας . » 565
Πέμπτη περίοδος τῆς Ἑλληνικῆς Μαθηματικῆς Ἐπιστήμης (30 π.Χ.—537 μ.Χ.). Γενικὸς χαρακτηρισμὸς ..... » 566
Ἡ ἀνάπτυξις τῆς Σφαιρικῆς Γεωμετρίας καὶ Κοσμογραφίας » 566
Αἱ ἐργασίαι τοῦ Κάρπου καὶ Σπόρου ..... » 567
Ἡ ἀνάπτυξις τῆς Κοσμογραφίας διὰ τοῦ Κλαυδίου Πτολεμαίου » 567
Ἡ ἐφαρμογὴ τῶν Μαθηματικῶν εἰς τὰ Μηχανικὰ καὶ Μετρητικὰ Προβλήματα ..... » 568
Ἡ συστηματοποίησις τῆς Ἀριθμητικῆς διὰ τοῦ Νικομάχου τοῦ Γερασηνοῦ καὶ τοῦ Θέωνος τοῦ Σμυρναίου ..... » 569
Αἱ πρῶται ἀρχαὶ τοῦ Ἀλγεβρικοῦ Λογισμοῦ ..... » 571
Ἡ τελευταία διὰ τοῦ Πάππου ἀναλαμπὴ ..... » 572
Οἱ ἐκ τῆς Νεοπλατωνικῆς Σχολῆς προερχόμενοι σχολιασταὶ τῶν Ἀρχαίων Μαθηματικῶν Συγγραμμάτων ..... » 575
Ἡ ἀπὸ ταῦ 330 μέχρι τοῦ 537 ἐποχή ..... » 576
Ἡ κατὰ τὸ πρῶτον ἥμισυ τοῦ ἕκτου αἰῶνος ἀναγέννησις τῆς σπουδῆς τῶν ἔργων τοῦ Ἀρχιμήδους ..... » 577
Ἀστρονομία ..... » 578
Οἱ Ἀλεξανδρινοὶ χρόνοι ..... » 578
ΓΕΩΓΡΑΦΙΑ ΚΑΙ ΦΥΣΙΚΑΙ, ΠΕΡΙΓΡΑΦΙΚΑΙ ΕΠΙΣΤΗΜΑΙ » 579
Αἱ Φυσικαὶ Ἐπιστῆμαι ἐν Ἑλλάδι ..... » 580
Ἡ Προσωκρατικὴ Φυσικὴ Φιλοσοφία. Ἰωνικὴ Σχολὴ ... » 581
Οἱ Πυθαγόρειοι» ..... » 582
«Φυσικῆς Ἀκροάσεως» (Φυσικὰ) » 584
Ἡ Φυσικὴ Πειραματικὴ μετὰ τὸν Ἀριστοτέλη ..... » 586
Μηχανική ..... » 586
Ὀπτική ..... » 587
Ἀκουστικὴ — Μουσικὴ ..... » 588
Χημεία ..... » 589
Ὀρυκτολογία — Γεωλογία ... » 589
Ἡ Βοτανικὴ εἰς τὴν Ἑλλάδα.. » 589
Ἡ Ζωολογία εἰς τὴν Ἑλλάδα . » 590
Ἡ ἀρχαιοτέρα Ἑλληνικὴ ἐποχὴ » 591
Ἡ Βιολογία εἰς τὴν Ἑλλάδα . » 591
Ἡ Ἰατρικὴ εἰς τὴν Ἑλλάδα . » 594
Προϊστορικὴ Ἰατρικὴ ..... » 594
Ἀρχαία Ἑλληνικὴ Ἰατρικὴ ... » 594
Ἀλεξανδρινὴ Ἰατρικὴ ..... » 597
Ἑλληνορρωμαϊκὴ Ἰατρικὴ ... » 598
ΑΣΤΡΟΝΟΜΟΙ, ΦΥΣΙΚΟΙ, ΜΑΘΗΜΑΤΙΚΟΙ ..... » 599
Εὔδοξος ὁ Κνίδιος ..... » 599
Κάλιππος ὁ Κυζικηνὸς ..... » 599
Ἀρίσταρχος ὁ Σάμιος ..... » 600
Εὐκλείδης ..... » 600
Ἀρχιμήδης ..... » 601
Ἱστορία τῶν συγγραμμάτων τοῦ Ἀρχιμήδους ..... » 605
Μεταφράσεις, ἔντυποι ἐκδόσεις καὶ βοηθήματα ..... » 606
Ἀνάλυσις τοῦ περιεχαμένου τῶν ἔργων ..... » 607
Αἱ τεχνικαὶ ἐφευρέσεις τοῦ Ἀρχιμήδους ..... » 614
Ἡ ἐπίδρασις τῶν ἀνακαλύψεων τοῦ Ἀρχιμήδους ..... » 614
Κόνων ..... » 614
Ἵππαρχος ..... » 614
Κλεαμήδης ..... » 616
Ἀπολλώνιος ὁ Περγαῖος ..... » 616
Ἱστορία τῶν κωνικῶν τομῶν .. » 616
Πτολεμαῖος ὁ Κλαύδιος ..... » 616
Θέων ..... » 618
Ὑπατία ..... » 618
Πάππος ..... » 618
ΓΕΩΓΡΑΦΟΙ — ΠΕΡΙΗΓΗΤΑΙ — ΕΞΕΡΕΥΝΗΤΑΙ ..... » 618
Σκύλαξ ὁ Καρυανδεὺς ..... » 618
Πυθέας ὁ Μασσαλιώτης ..... » 618
Εὔδοξος ὁ Κυζικηνὸς ..... » 619
Στράβων ..... » 620
Παυσανίας ..... » 620
Κοσμᾶς ὁ Ἰνδικοπλεύστης ... » 622
Ἑκαταῖος ..... » 623
Γεωγράφοι ἄλλοι ..... » 623
ΜΗΧΑΝΙΚΟΙ — ΤΕΧΝΙΚΟΙ . » 623
Εὐπαλῖνος ..... » 623
Σώστρατος ..... » 623
Ἥρων ὁ Ἀλεξανδρεὺς ..... » 623
Αἱ πραγματεῖαι τοῦ Ἥρωνος .. » 624
Ζώσιμος ..... » 629
Καλλίνικος ..... » 629
ΙΑΤΡΟΙ ..... » 629
Ἐριβιώτης ..... » 629
Ἱπποκράτης ..... » 629
Κτησίας ..... » 634
Ἀγνοδίκη ..... » 634
Πραξαγόρας ..... » 634
Ἡρόφιλος ..... » 634
Ἡρακλείδης ὁ Ταραντῖνος .... » 635
Κέλσος ..... » 636
Γαληνὸς ..... » 636
Θλιβερὰ συμπεράσματα ..... » 640

Γενικὸν εὑρετήριον ὀνομάτων

Σελὶς

Ἀγνοδίκη ... 634
Αἰλιανὸς ... γ΄
Ἀκαδημεικοὶ φιλόσοφοι ... 501
Ἀκαδημία Ἀρχαία ... 57
Ἀκαδημία Μέση ... 96
Ἀκαδημία Νέα ... 96
Ἀκουστικὴ ... 588
Ἀλεξανδρείας Σχολὴ ... 133
Ἀλεξανδρείας Σχολὴ Κατηχητῶν καὶ Ἐξηγητῶν ... 129
Ἀλεξῖνος ὁ Ἠλεῖος ... 508
Ἀλκμαίων ὁ Κροτωνιάτης ... 22
Ἀλκμαίων ... 193
Ἀμμώνιος Σακκᾶς ... 112, 525
Ἀμφιάραος ... ιε΄
«Ἀναλυτικά» ... 496
Ἀναξαγόρας ... 32΄ 223
Ἀναξίμανδρος ... 18, 176
Ἀναξιμένης ... 19, 181
Ἀνάχαρσις ... ν΄
Ἀντιοχείας Σχολὴ ... 132
Ἀντισθένης ... 40, 506
Ἀντιφῶν ... 34
Ἀπολλώνιος ὁ Περγαῖος ... 616
Ἀπολλώνιος ὁ Τυανεὺς ... 532
Ἀπολογιταὶ ... 126
Ἀρέθας ... 154
Ἀρίσταρχος ὁ Σάμιος ... 600
Ἀρίστιππος ὁ Ἀκαδειμικὸς ... 504
Ἀρίστιππος ὁ Πρεσβύτερος ... 41, 507
Ἀρίστιππος ὁ Νεώτερος ... 507
Ἀριστοτέλης ... 58, 415
Ἀριστοτέλους ἔργα ... 421
Ἀριστοτέλους φιλοσοφίας ἱστορία 471
Ἀρίστων ὁ Κεῖος ... 506
Ἀρκεσίλαος ὁ Πιταναῖος ... 96, 503
Ἀρχέλαος ... 33, 251
Ἀρχιμίδης ... 601
Ἀρχύτας ὁ Ταραντῖνος ... 23, 193
Ἀσκητισμὸς ... 149
Ἀστρονομία ... 578
Ἀστρονόμοι ... 599
Ἀτομικὴ θεωρία ... 30, 246
Ἀττικὴ φιλοσοφία ... 36

Βασίλειος ὁ Μέγας ... 133
Βησσαρίων ... 170
Βίας Πριηνεὺς ... νδ΄
Βιολογία εἰς τὴν Ἑλλάδα ... 591
Βλεμμύδου μαθηταὶ ... 166
Βλεμμύδης Νικηφόρος ... 165
Βοτανικὴ εἰς τὴν Ἑλλάδα ... 589
Βραΐλας Ἀρμένης Πέτρος ... 171
Βροντῖνος ... β΄

Γαζαῖοι ... 142
Γαληνός ... 636
Γεωγραφία καὶ Φυσικαὶ Περιγραφικαὶ Ἐπιστῆμαι ... 579
Γεωγράφοι — Περιηγηταὶ Ἐξερευνηταὶ ... 618
Γεωγράφοι ἄλλοι ... 623
Γεωλογία ... 589
Γνωστικοὶ ... 127
Γοργίας ὁ Λεοντῖνος ... 34, 251
Γρηγορᾶς Νικηφόρος ... 168
Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνὸς ... 134
Γρηγόριος ὁ Νύσσης ... 134

Δαμασκηνὸς ... γ΄
Δαμασκηνὸς ὁ Ἰωάννης ... 145
Δημήτριος ὁ Κυνικὸς ... 507
Δημήτριος ὁ Λαμπηνὸς ... 163
Δημόκριτος ... 31, 231
Δημῶναξ ... 507
Διογένης ὁ Κύων ... 506
Διογένης ὁ Λαέρτιος ... γ΄
Διόδωρος Σικελιώτης ... γ΄
Διόδωρος ὁ Τύριος ... 506
Διόδωρος ὁ Κρόνος ... 508
Διονύσιος ὁ Ἀρεοπαγίτης ... 138
Δράκων ... ν΄

Ἔβανς ... β΄
Ἑκαταῖος ... 623
Ἐκλεκτικὴ φιλοσοφία ... 101, 111
Ἐλεατικὴ Σχολὴ ... 197
Ἐλεατικὴ φιλοσοφία ... 23
Ἑλληνορρωμαϊκὴ Ἰατρικὴ ... 598
Ἑλληνοχριστιανικὴ Ἀναγέννησις ... 152
Ἑλληνοχριστιανικὴ Φιλοσοφία ... 130
Ἐμπεδοκλῆς ὁ Ἀκραγαντῖνος 28, 214
Ἐπικοὶ ... ιζ΄
Ἐπικούρειοι Φιλόσοφοι ... 90, 517
Ἐπικούρειοι τελευταῖοι ... 111
Ἐπίκουρος ... 90, 517
Ἐπίκτητος ... 514
Ἐπιμενίδης ... ιστ΄
Ἐπιστήμη Ἑλληνικὴ ... 535
Ἐρετριακὴ Σχολὴ ... 507
Ἐριβιώτης ἢ Εὐρυβάτης ... 629
Ἑρμαχος ... 90
«Ἑρυξίας» ... 413
Εὐβουλίδης ... 39
Εὔδοξος ὁ Κνίδιος ... 599
Εὔδοξος ὁ Κυζικηνὸς ... 619
Εὐθύδημος ... 352
«Εὐθύφρων» ... 349
Εὐκλείδης ... 600
Εὐκλείδης ὁ Μεγαρικὸς ... 39, 507
Εὐπαλῖνος ... 623
Εὐστράτιος ὁ Νικαίας ... 162

Ζάλευκος ... μδ΄
Ζάλμοξις ... ν΄
Ζήνων ὁ Ἐλεάτης ... 26, 196
Ζήνων ὁ Κιτιεὺς ... 80, 509
Ζιγαβηνὸς Εὐθύμιος ... 163
Ζωολογία ... 590
Ζώπηρος ὁ Ἡρακλεώτης ... β΄
Ζώσιμος ... 629

«Ἠθικὰ Εὐδήμεια» ... 473
«Ἠθικὰ Μεγάλα» ... 477
«Ἠθικὰ Νικομάχεια» ... 478
Ἠλίας ὁ Ἔκδικος ... 152
Ἡρακλείδης ὁ Ποντικὸς ... 503
Ἡρακλείδης ὁ Ταραντῖνος ... 635
Ἡράκλειτος ... 26, 199
Ἡρόδικος ὁ Περίνθιος ... β΄
Ἡρόδοτος ... γ΄
Ἡρόφιλος ... 634
Ἥρων ὁ Ἀλεξανδρεὺς ... 623
Ἡσίοδος ... λε΄

Θαλῆς ὁ Μιλήσιος ... 17, 173
Θάμυρις ... ιστ΄
Θεόγνιτος ὁ Θεσσαλὸς ... β΄
Θεόφραστος ... 75, 505
Θέων ὁ Σμυρναῖος ... 618
Θουκυδίδης ... β΄
Ἰάμβλιχος ... 531
Ἰατροὶ ... 629
Ἰατρικὴ Προϊστορικὴ ... 594
Ἰατρικὴ ἀρχαία Ἑλληνικὴ ... 595
Ἰατρικὴ εἰς τὴν Ἑλλάδα ... 594
Ἰατρικὴ Ἀλεξανδρινὴ ... 597
Ἱεροκλῆς ὁ Στωικὸς ... 514
Ἱεροκλῆς ὁ Νεοπλατωνικὸς ... 531
Ἱερώνυμος ὁ Περιπατητικὸς ... 506
Ἱκέτας ... 23
Ἰουδαιοελληνικὴ φιλοσοφία 101, 109
Ἰουστῖνος ... 126
Ἵππαρχος ... 614
Ἵππασος ὁ Μεταποντῖνος ... 22
Ἱππίας ὁ Ἠλεῖος ... 34, 251
Ἱπποκράτης ... 629
Ἰσίδωρος ὁ Ἀλεξανδρεὺς ... 531
Ἰσίδωρος ὁ Γαζαῖος ... 531
Ἰωάννης ὁ Ἰταλὸς ... 157
Ἰωάννης ὁ Κλίμακος ... 150
Ἰωάννης ὁ Φιλόπονος ... 142
Ἰωάννης ὁ Ξιφιλῖνος ... 156
Ἴων ὁ Τραγικὸς ... β΄

Καβάσιλας Νικόλαος ... 169
Καῖρης Θεόφιλος ... 171
Καλλίνικος ... 629
Κάλλιστος ὁ Καταφυγιώτης ... 163
Καρνεάδης ... 97, 504
Κέρκωψ ὁ Πυθαγόρειος ... β΄
Κλεάνθης ... 82, 510
Κλειτόμαχος ... 97, 505
«Κλειτοφῶν» ... 367
Κλεόβουλος ... νγ΄
Κλεομίδης ... 616
Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς ... 129
Κόδρος ... α΄
Κόνων ... 614
Κοραῆς Ἀδαμ. ... α΄
Κοσμᾶς ὁ Ἰνδικοπλεύστης ... 622
Κράντωρ ... 57, 503
Κράτης ὁ Ἀκαδημεικὸς ... 503
Κράτης ὁ Θηβαῖος ... 507
Κρατύλος ... 252
«Κρατύλος» ... 355
«Κριτίας» ... 497
Κριτόλαος ... 506
«Κρίτων» ... 351
Κτησίας ... 634
Κυνικὴ Σχολὴ ... 40
Κυνικοὶ Φιλόσοφοι ... 94, 506
Κυνικοὶ νεώτεροι ... 103
Κυρηναϊκὴ Σχολὴ ... 41
Κυρηναῖοι φιλόσοφοι ... 507

Λακύδης ... 96, 504
Λατινόφρονες ... 169
«Λάχης» ... 348
Λεόντιος ὁ Βυζάντιος ... 143
Λεύκιππος ... 30, 241
Λίνος ... ιε΄
Λουκρήτιος ... 524
Λυκοῦργος ... μη΄
Λύκων ... 506

Μαθηματικῆς ἐπιστήμης ἑλληνικότης 535
Μαθηματικοὶ ... 599
Μακράκης Ἀπόστολος ... 171
Μανιᾶς Θεοφ. ... δ΄
Μάξιμος ὁ Ὁμολογητὴς ... 144
Μάρκος Αὐρήλιος ... 515
Μεγαρικὴ Σχολὴ ... 39, 507

Σελὶς

Μελάμπους ... ιε΄
Μέλισσος ... 26, 196
Μενὲδημος ... 508
«Μενέξενος» ... 356
«Μένων» ... 361
Μεταριστοτελικὰ φιλοσοφικὰ συνθήματα ... 77
«Μεταφυσικά» ... 494
Μὲρτζ Ἔρ. ... δ΄
Μετοχίτης Θεόδωρος ... 167
Μηχανικὴ ... 586
Μηχανικοὶ — Τεχνικοὶ ... 623
Μητρόδωρος ὁ Λαμψακηνὸς 90, 524
Μητρόδωρος ὁ Χίος ... 524
Μιλήσιοι Φιλόσοφοι ... 17
Μουσαῖος ... ιδ΄
Μουσικὴ ... 588
Μόψος ... ιστ΄
Μύσων ... νστ΄
Ναυσιφάνης ... 525
Νεοαριστοτελισμὸς ... 104
Νεοπλατωνικὴ φιλοσοφία ... 111
Νεοπλατωνικοὶ φιλόσοφοι ... 525
Νεοπλατωνικὴ Σχολὴ Ἀθηναϊκὴ ... 122
Νεοπλατωνικὴ Σχολὴ Περγαμινὴ .. 122
Νεοπλατωνικὴ Σχολὴ Συριακὴ 122
Νεοπλατωνικὴ Χριστιανικὴ φιλοσοφία ... 138
Νεοπυθαγόρειοι φιλόσοφοι . 103, 531
Νικίας ὁ Ἐλεάτης ... ϛ΄
Νικόλαος Μεθώνης 162
Νομοθέται ... μδ΄
Νόμοι ... 398

Ξενοκράτης ὁ Χαλκιδόνιος ... 57, 502
Ξενοφάνης ὁ Κολοφώνιος 23, 194

«Οἰκονομικὰ» ... 501
Ὅμηρος ... ιζ΄
Ὀνομάκριτος ... ϛ΄
Ὀπτικὴ ... 587
Ὀρυκτολογία ... 589
Ὀρφεὺς ... ζ΄
Ὀρφικοὶ ... ιδ΄

Παλαίφατος ... γ΄
Παλαμὰς Γρηγόριος 169
Παναίτιος ὁ Ρόδιος ... 97, 512
Πανδιδακτήριον τοῦ Θεοδοσίου τοῦ Β΄ ... 141
Πάνταινος ... 129
Πάππος ... 618

Σελὶς

Παρμενίδης ὁ Ἐλεάτης 24, 195
«Παρμενίδης» ... 374
Παυσανίας ... 620
Παχυμέρης Γεώργιος ... 167
Περιανδρος
Περιπατητικοὶ φιλόσοφοι ... 505
Περσαῖος ... 512
Περσῖνος ὁ Μιλήσιος ... ϛ΄
Πέτρων ... 22
Πιττακὸς ... νδ΄
Πλάτων ... 43, 273
Πλάτωνος Συγγράμματα ... 278
Πλάτωνος Φιλοσοφία ... 43
Πλατωνικὴ Διαλεκτικὴ ... 292
Πλάτωνος ὀντολογικαὶ ἔρευναι ... 324
Πλάτων ὡς φιλόσοφος ... 288
Πλάτων ὁ ἐπιστήμων ... 339
Πλάτωνος πνευματικὴ δημιουργία 286
Πλατωνικὴ φιλοσοφία Μέση ... 104
Πλανούδης Μάξιμος ... 167
Πλήθων Γεμιστὸς Γεώργιος ... 170
Πλωτῖνος ... 114, 525
«Ποιητικὴ» ... 500
Πόλεμος ... 503
«Πολιτεία» ... 368
«Πολιτικὰ» ... 498
«Πολιτικὸς» ... 384
Πολύαινος ... 90
Πορφύριος ὁ Τύριος ... 531
Ποσειδώνιος ... 97, 513
Πραξαγόρας ... 634
Πρόδικος ... 34, 251
Πρόκλος ... 530
Προσωκρατικοὶ ... 173
Πρωταγόρας ... 33, 249
«Πρωταγόρας» ... 347
Πτολεμαῖος ὁ Κλαύδιος ... 616
Πυθαγόρας ... 20, 183
Πυθαγόρειοι ... 40, 101
Πυθέας ὁ Μασσαλιώτης ... 618
Πύρρων ὁ Ἠλεῖος ... 94, 524

«Ρητορικὴ Τέχνη» ... 501

Σενέκας ... 514
Σκεπτικοὶ νεώτεροι ... 108
Σκεπτικοὶ φιλόσοφοι ... 524
Σκεπτικῶν φιλοσοφία ... 94
Σκύλαξ ... 618
Σλῆμαν ... ϛ΄
Σουΐδας ... γ΄
Σόλων ... να΄
Σοφισταὶ ... 33, 249

Σελὶς

«Σοφιστὴς» ... 381
Σοφοὶ Ἑπτὰ ... να΄
Σπεύσιππος ... 57, 501
Σταγειρίτης Ἀθαν. ... γ΄
Στηθᾶτος Νικήτας ... 160
Στίλπων ... 40, 508
Στοὰ Μέση ... 97
Στοβαῖος ... γ΄
Στράβων ... γ΄
Στράτων ... 620
Στωικοὶ φιλόσοφοι ... 108, 509
Στωικῶν φιλοσοφία ... 79
Συμεὼν ὁ Νέος Θεολόγος ... 158
«Συμπόσιον» ... 364
Σωκράτης ... 37, 253
Σωκράτους φιλοσοφία ... 266
Σωκρατικαὶ Σχολαὶ ... 39
Σώστρατος ... 623
Σωτήριχος Παντεύγειος ... 163

«Τίμαιος» ... 392
Τιμοκλῆς Συρακούσιος ... ϛ΄
Τίμων ὁ Φλιάσιος ... 525

Ὑπατία ... 618

«Φαῖδρος» ... 378
«Φαίδων» ... 366
Φαινόδημος Ἀθηναῖος ... ϛ΄
Φερεκύδης ... νστ΄
Φιλάμων ... ιστ΄
«Φίληβος» ... 386
Φιλόλαος ... 22, 193
Φίλων ὁ Ἀκαδημεικὸς ... 97
Φίλων ὁ Ἀλεξανδρεὺς ... 109
«Φυσικὰ» ... 496
Φυσικαὶ Ἐπιστῆμαι ἐν Ἑλλάδι ... 580
Φυσικοὶ ... 599
Φώτιος ... 153

«Χαρμίδης» ... 348
Χαρώνδας ... μη΄
Χείλων ... νδ΄
Χείρων ... ε΄
Χημεία ... 589
Χριστιανικῆς φιλοσοφίας πηγαὶ ... 124
Χρύσιππος ... 81, 511
Χρυσόθεμις
Χωνιάτης Νικόλαος ... 63
Ψελλὸς Μιχαὴλ ... 184

Ὠριγένης ... 129

Οἱ Ἕλληνες εἶναι οἱ ἀρχαιότεροι κάτοικοι τῆς Μεσογείου

Ἀσύστατοι αἱ ἀνθελληνικαί θεωρίαι τῶν ξένων περί τῆς Ἑλληνικῆς φυλῆς, τῆς Φιλοσοφίας καί τῆς Προϊστορίας μας.

Εἰς τὴν ἐπίδρασιν τῶν παλαιοτέρων πολιτισμῶν — Σουμερίων, Ἀσσυρίων, Βαβυλωνίων, Αἰγυπτίων καὶ Φοινίκων — ἀπέδιδαν μέχρι πρό τινος οἱ σπουδαιότεροι ξένοι ἱστορικοί, φιλόσοφοι καὶ ἄλλοι δῆθεν «εἰδικοὶ» ἐπιστήμονες τὴν ἀπρόοπτον κατ' αὐτοὺς ἀνάτασιν τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ πνεύματος, ποὺ ἐσημειώθη μεταξὺ τῶν ἐτῶν 650 ἕως 250 π.Χ.

Ἀνίκανοι, ἀδιάφοροι, πολλάκις ὅμως καὶ κακόπιστοι ὡρισμένοι ἐκ τῶν ξένων ἱστορικῶν συγγραφέων καὶ ἐπιστημόνων ἐπιμελῶς ἀπέφευγον ἢ δὲν ἠθέλησαν νά διερευνήσουν ἐπισταμένως τὰ ἀρχαῖα ἑλληνικὰ κείμενα, ὅπως ἔχει ἀποδειχθῆ ἀπὸ τὰ κενὰ καὶ τὰς παραλείψεις ποὺ ἐμφανίζουν τὰ συγγράμματά των, διὰ νὰ ἀνεύρουν τὴν ἐξήγησιν αὐτοῦ τοῦ φαινομένου. Πιθανῶς ὅμως νὰ ἦτο τοῦτο καὶ ἀδύνατον εἰς αὐτούς, διὰ νὰ ἀποδεχθῶμεν τὴν γνώμην τοῦ Ἀδαμ. Κοραῆ (Πρόλογος Ἑλληνικῆς Βιβλιοθήκης, Παρίσι 1804), διότι προφανῶς, ὅπως ἔγραψεν ὁ ἔξοχος αὐτὸς Ἕλλην καὶ ἐπιστήμων, ἦσαν ἀνίκανοι νὰ συλλάβουν τὴν βαθυτέραν ἔννοιαν ἢ νὰ ἐννοήσουν τὴν εὐρυτέραν σημασίαν τοῦ περιεχομένου τῶν ἀρχαίων κειμένων, ὅπως καὶ τῶν ἄλλων σχετικῶν ἑλληνικῶν παραδόσεων.

Παρασυρόμενοι οἱ πλεῖστοι ἐξ αὐτῶν ἀπὸ τὰς γνωστὰς ἀνθελληνικὰς ἀπόψεις, ποὺ εἶχον καταλλήλως δημιουργηθῆ καὶ διαδοθῆ ἔκτοτε εἰς ὅλας τὰς χώρας τῆς Εὐρώπης καὶ τῆς Ἀμερικῆς, κατέφευγον εἰς πληροφορίας καὶ ἰσχυρισμοὺς ἀσυστάτους, ἀστηρίκτους καὶ ἀνακριβεῖς διὰ νὰ ἐνισχύσουν τὰς ἀνθελληνικὰς αὐτὰς θεωρίας των.

Καὶ ἐπειδὴ μετὰ τὰς ἀνασκαφὰς τοῦ Σλῆμαν εἰς τὴν Τροίαν καὶ τὰς Μυκήνας καὶ τοῦ Ἔβανς εἰς τὴν Κνωσὸν αἱ ἀνθελληνικαὶ αὐταὶ θεωρίαι εἶχον κυριολεκτικῶς ἐκμηδενισθῆ, ἄλλοι προθυμότατοι καὶ λίαν ἐφευρετικοὶ ξένοι συγγραφεῖς ἀνεκάλυψαν ἐσχάτως νέας μεθόδους καὶ θεωρίας, διὰ νὰ μειώσουν τὴν συμβολὴν τῶν Ἑλλήνων εἰς τὴν δημιουργίαν τοῦ πολιτισμοῦ καὶ νὰ ἐξυπηρετήσουν γνωστοὺς ὑπόπτους ἰσκοπούς, ποὺ δὲν εἶναι ἄσχετοι μὲ τὰς παλαιὰς ἀνθελληνικὰς ἀπόψεις ποὺ γνωρίζομεν, ἀφοῦ μεταξὺ τῶν ἄλλων διετύπωσαν καὶ τὴν νέαν θεωρίαν ὅτι ἀπὸ τοῦ 1200 ἕως τὸ 900 π.Χ. ὁ πληθυσμὸς τῆς κυρίως Ἑλλάδος εἶχεν ἀφανισθῆ ἀπὸ διαφόρους κλιματικὰς διαταραχάς, ὅπως περίοδοι θυελλώδεις ποὺ ἠμπόδιζον καὶ τὴν παραγωγὴν ἢ παρατεταμένης ξηρασίας καὶ ἀφορίας.

Ἀποτέλεσμα δὲ τῶν κλιματολογικῶν αὐτῶν διαταραχῶν ὑπῆρξεν ἡ μετακίνησις τοῦ πληθυσμοῦ πολλῶν πόλεων εἰς τὸν Βορρᾶν διὰ νὰ ζήσουν, ἡ ἔλλειψις σταθερᾶς ἐγκαταστάσεως καὶ πνευματικῆς ἀναπτύξεως, μὲ ἐπακόλουθον τὸν μαρασμὸν καὶ τὴν πτῶσιν τῶν Μυκηνῶν καὶ διὰ τὸν λόγον αὐτὸν δὲν ὑπάρχουν, κατὰ τὰς θεωρίας αὐτάς, πολιτικαὶ καὶ πνευματικαὶ ἐκδηλώσεις τῶν Ἑλλήνων κατὰ τὴν ὡς ἄνω περίοδον. Κατὰ συνέπειαν μόνον μετὰ τὸ 900 π.Χ. καὶ πάντοτε ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν παλαιοτέρων πολιτισμῶν τῆς Μεσογείου ἤρχισεν νὰ ἀναπτύσσεται ὁ ἀρχαῖος Ἑλληνικὸς πολιτισμὸς καὶ νὰ ἐμφανίζεται τὸ ἀρχαῖον ἑλληνικὸν πνεῦμα, ὅπως ὑποστηρίζουν ἐσχάτως μεταξὺ τῶν ἄλλων καί ὁ Β. Γκόρντον Τζάϊλδ εἰς τό ἔργον του «Ἡ Ἀρχαιοτάτη Ἀνατολὴ» καὶ ὁ Ράις Κάρπαντερ εἰς τὸ ἔργον του «Ἡ πτῶσις τῶν Μυκηνῶν καὶ αἱ κλιματολογικαὶ ἐπιδράσεις εἰς τὸν πολιτισμόν», ποὺ ἐδημοσιεύθη εἰς συνεχείας καὶ εἰς τὴν ἐφημερίδα «Ἑστία» τὸν Ἀπρίλιον τοῦ 1977.

Βεβαίως εἶναι ἀληθὲς ὅτι ὡρισμένοι ἀρχαῖοι συγγραφεῖς, μεταξὺ τῶν ὁποίων ὁ Θουκυδίδης καὶ ὁ Πλάτων, ἀναφέρουν διαφόρους διαταραχὰς τοῦ κλίματος τῆς Ἀρχαίας Ἑλλάδος. Προσφέρομεν εἰς τοὺς ἐφευρέτας τῶν θεωριῶν αὐτῶν καὶ τὴν πληροφορίαν, ὅτι καὶ εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ Κόδρου, τοῦ θρυλικοῦ βασιλέως τῶν Ἀθηνῶν (1000 π.Χ. περίπου), ἀναφέρεται ὅτι οἱ κάτοικοι τῆς Πελοποννήσου εἰσέβαλον τότε εἰς τὴν Ἀττικήν, ἐπειδὴ κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ὁλόκληρος ἡ Πελοπόννησος κατεχομένη ὑπὸ τῶν Δωριέων, οἱ ὁποῖοι ὡς γνωστὸν δὲν διεκρίνοντο διὰ τὰς ἐπιδόσεις των εἰς τὴν γεωργίαν, ἐμαστίζοντο ἀπὸ σιτοδείαν καὶ γενικὴν ἀφορίαν. Ἀλλὰ οὔτε καὶ ἡ πληροφορία τῆς ἐποχῆς τοῦ Κόδρου, οὔτε αἱ πληροφορίαι τῶν ἄλλων συγγραφέων δύνανται νὰ στηρίξουν τὴν ἄποψιν ὅτι εἶχον ἀφανισθῆ ἀπὸ τὴν κακοκαιρίαν, τὰς καταιγίδας ἢ ἀπὸ τὴν ξηρασίαν καὶ τὴν πεῖναν οἱ κάτοικοι τῆς Νοτίου Ἑλλάδος, ὅπως ὑποστηρίζουν οἱ ἔξοχοι(;) αὐτοὶ σύγχρονοι συγγραφεῖς, καὶ φυσικὰ δὲν δύναται νὰ στηριχθῆ καὶ ἡ ἄποψις ὅτι ἡ καταστροφὴ τῶν Μυκηνῶν ὀφείλετο εἰς κλιματολογικὰς ἐπιδράσεις, ἀφοῦ εἶναι γνωστὸν καὶ ἱστορικῶς ἀπο-

δεδειγμένον, ὅτι αἱ Μυκῆναι κατεστράφησαν ὑπὸ τῶν Ἀργείων καὶ πάντως κατὰ τὴν περίοδον αὐτὴν αἱ πανάρχαιαι ἑλληνικαὶ παραδόσεις παρέχουν ἀπείρους πληροφορίας περὶ ὑπάρξεως καὶ δράσεως διαφόρων παλαιοτάτων ἑλληνικῶν φύλων, ἀτόμων, ἡρώων κλπ. εἰς τὸν ἑλληνικὸν χῶρον.

Παρὰ ταῦτα αἱ ἀπόψεις αὗται καὶ κυρίως οἱ ἰσχυρισμοὶ περὶ ἀπροόπτου καὶ ἀποτόμου ἐκδηλώσεως τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ πνεύματος καὶ καταγωγῆς τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς ἀπὸ Ἰνδοευρωπαίους κ.τ.λ. ἔχουν ἀρχίσει ἀπό τινος νὰ διερευνῶνται μὲ μεγαλυτέραν προσοχήν, διότι καὶ ἡ ἀναπτυχθεῖσα ἐν τῷ μεταξὺ ἱστορία τῆς ἐξελίξεως τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῶν πνευματικῶν του κατακτήσεων, δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ δικαιολογήσουν αὐτὰς τὰς παλαιάς, ἀσυστάτους καὶ ἀναποδείκτους θεωρίας.

Ἀπόδειξις ὅτι καὶ ἡ Μεγάλη Βρεταννικὴ Ἐγκυκλοπαιδεία, ἡ ὁποία παλαιότερον ἔφερεν τοὺς Σουμερίους, Ἀσσυροβαβυλωνίους καὶ Αἰγυπτίους ὡς ἀρχαιοτέρους τῶν Ἑλλήνων, ἤδη εἰς τὴν νέαν ἔκδοσίν της (1974) εἰς τὸ ἄρθρον Εὐρώπη ἀναφέρει ὡς ἀρχαιότερον λαὸν εἰς τὸν χῶρον τῆς Μεσογείου τοὺς κατοίκους τῆς Ἠπειρωτικῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Αἰγηίδος.

Κατόπιν τούτου κατέστη φανερὸν ὅτι εἰς κάποιαν ἀπωτέραν ἐποχὴν θὰ ἔπρεπε νὰ ἀναζητηθοῦν αἱ πρῶται ἀρχαὶ τοῦ ἀνησύχου πνεύματος τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς, αἱ πρῶται συστηματικαὶ παρατηρήσεις ἀπὸ τὰς ὁποίας ἐξεπήδησαν ὡς ἀστραπαὶ τοῦ ἐρευνητικοῦ πνεύματος τῶν Ἑλλήνων αἱ καταπληκτικαὶ διαπιστώσεις των, ποὺ κατηύγασαν καὶ καταυγάζουν ἔκτοτε ὡς ἀνέσπερον φωτεινὸν μετέωρον τὸν πνευματικὸν ὁρίζοντα τῆς ἀνθρωπότητος.

Χρειάζεται πρὸς τούτοις νὰ τονισθῇ ὅτι καὶ αἱ διὰ διαφόρων μεθόδων καθωρισμέναι χρονολογίαι ἐντὸς τῶν ὁποίων ἠθέλησαν καὶ ἐπεδίωξαν νεώτεροι ἐπιστήμονες νὰ περιορίσουν τὴν ἐμφάνισιν καὶ τὴν ἐξέλιξιν τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ πνεύματος εἶναι τὸ ὀλιγώτερον αὐθαίρετοι, ἀφοῦ οὐδεὶς προσκομίζει στοιχεῖα θετικὰ ἢ ἀποδείξεις ἀδιαβλήτους διὰ τὴν ἀκρίβειαν τῶν χρονολογιῶν ποὺ παρατίθενται. Ἀρχαιολόγοι, Γεωλόγοι, Φιλόσοφοι, Φιλόλογοι καὶ πλεῖστοι ἄλλοι ἐρευνηταὶ καὶ ἐπιστήμονες κυριολεκτικῶς ματαιοπονοῦν καὶ παραπαίουν, ἀφοῦ τὰ ὅσα ὑποστηρίζουν σήμερον ἀνατρέπονται αὔριον ἀπὸ ἄλλας ἀνακαλύψεις, μὲ ἀποτέλεσμα αἱ σχετικαὶ χρονολογίαι νὰ εἶναι ἀσαφεῖς καὶ ἀπαράδεκτοι.

Θῦμα ἐν τούτοις τῶν αὐθαιρέτων αὐτῶν χρονολογικῶν προσδιορισμῶν τῶν ξένων ἐπιστημόνων ὑπῆρξεν χωρὶς ἀμφιβολίαν, πρὸ τῶν ἀνασκαφῶν τοῦ Σλήμαν καὶ τοῦ Ἔβανς, ἡ ἑλληνικὴ Προϊστορία. Ἀλλὰ καὶ ἡ ἑλληνικὴ Φιλοσοφία συμφώνως πρὸς τοὺς ἀστηρίκτους αὐτοὺς χρονολογικοὺς προσδιορισμοὺς τῶν ξένων, ἀνηλεῶς ἀπεκόπη παρ' αὐτῶν, μὲ τὴν μέθοδον τοῦ Προκρούστου, ἀπὸ τὴν Προϊστορικὴν σύνδεσιν καὶ καταγωγήν της, ἀφοῦ, κατ' αὐτούς, αἱ σημαντικώτεραι ἐκδηλώσεις τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ πνεύματος ἀρχίζουν κυρίως ἀπὸ τοὺς ἑπτὰ σοφοὺς ἢ μᾶλλον ἀπὸ τοὺς προσωκρατικούς! Διότι κατὰ τοὺς ἰσχυρισμοὺς τῶν ξένων μελετητῶν καὶ συγγραφέων, κατὰ τῶν ὁποίων δυστυχῶς οὐδεμία ἀντίδρασις φανερὰ καὶ συστηματικὴ ἐξεδηλώθη ἀπὸ τοὺς ἰδικούς μας πνευματικοὺς ἡγέτας, τὰ ἀναφερόμενα πρὸ τοῦ 1.200 π.Χ., δηλαδὴ πρὸ τοῦ Τρωικοῦ Πολέμου, εἰς τὰ διασωθέντα παλαιότερα ἑλληνικὰ κείμενα, θεωροῦνται ὑπὸ τῶν ξένων ὡς μυθεύματα ἢ κατασκευάσματα τῶν μετέπειτα Ἑλλήνων, ὅπως ἀποδεικνύει καὶ ἡ περίπτωσις τῶν Ὀρφικῶν, τὰ κείμενα τῶν ὁποίων ὅπως καὶ τὰς σχετικὰς παραδόσεις των κυριολεκτικῶς ἔχουν ἀγνοήσει καὶ περιφρονήσει οἱ ξένοι ἐρευνηταὶ καὶ συγγραφεῖς, ἀλλὰ καὶ οἱ Ἕλληνες εἰδικοί.

Καὶ ὅμως πρό τινων ἐτῶν καὶ μετὰ τὴν ἐν μέρει ἀνάγνωσιν τῆς Ἑλλαδικῆς Γραμμικῆς Γραφῆς Α΄ καὶ κυρίως τῆς Β΄ καὶ τοῦ δίσκου τῆς Φαιστοῦ καὶ μετὰ τὰς διαπιστώσεις τῶν διαφόρων ἀρχαιολόγων ὅτι καὶ εἰς τὴν Ἑλλάδα ὑπῆρξεν παλαιολιθικὸς πολιτισμός, ἔχει ἀποδειχθῆ ὅτι τὰ γραπτὰ κείμενα τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης καλύπτουν περίοδον 3 τοὐλάχιστον χιλιάδων ἐτῶν, ὅσην πλὴν τῆς κινεζικῆς ἴσως οὐδεμία ἄλλη γλῶσσα τῆς ὑφηλίου καλύπτει καὶ ὅτι τόσον οἱ Μυκηναῖοι ὅσον καὶ οἱ Κρῆτες ἦσαν Ἕλληνες καὶ ὄχι Ἰνδοευρωπαῖοι ἢ Σκῦθαι ποὺ κατῆλθον ἀπὸ τὸν Βορρᾶν διὰ νά... ἐκπολιτίσουν τοὺς Ἕλληνας!!...

Ἀντιθέτως ἔχει διαπιστωθῆ ὅτι Κρῆτες τῆς Μινωικῆς περιόδου εἶχον ἱδρύσει καὶ ἀποικίας εἰς τὴν Ἀγγλίαν, ἀρχαῖοι Ἕλληνες ἐδίδαξαν τοὺς προγόνους τῶν Βίκινγκς τὴν ναυτικὴν τέχνην καὶ τόσον οἱ Ἀργοναῦται ὅσον καὶ ὁ Ὀδυσσεὺς εἶχον φθάσει καὶ μέχρι τῆς Βορείου καὶ Νοτίου Ἀμερικῆς (βλέπε καὶ Α΄ τόμον γράμμα Α τῆς Ἐγκυκλοπαιδείας μας) καὶ ἐπίσης πρέπει νὰ διευκρινισθῆ, ὅτι ἐὰν δὲν ὑπάρχουν πολὺ παλαιὰ ἀρχαῖα κείμενα αὐτὸ συμβαίνει διότι οἱ πανάρχαιοι πρόγονοί μας ἔγραφον ἀρχικῶς ἐπὶ ξυλίνων σανίδων καὶ πολὺ ἀργότερον ἤρχισαν νὰ μεταχειρίζωνται τὸν λίθον, τὸν πηλὸν καὶ ἀκόμη ἀργότερον τὰς διφθέρας καὶ τὸν πάπυρον, διὰ νὰ γράφουν ἐπ' αὐτῶν..

Πρὸς ἐνίσχυσιν δὲ τῶν ἀνωτέρω ἀναφέραμεν καὶ τὰς γενομένας ἀνασκαφὰς εἰς Θεσσαλίαν τοῦ Μιλόισιτς (1957—1959), τῶν Οὐέης, Μυλωνᾶ καὶ Παπαδημητρίου εἰς τὰς Μυκήνας, τοῦ Πουλιανοῦ εἰς τὴν Χαλκιδικήν, τοῦ Δ. Θεοχάρη εἰς Ἀλόννησον Σποράδων, τοῦ E. HIGGS εἰς Ἤπειρον (πηγὰς Λούρου, περιοχὴν Κοκκινόπηλου καὶ σπηλαίου Ἀσπροχάλικο, 1967), τοῦ TH. JACOBSON εἰς σπήλαιον Φράχθι Ἐρμιονίδος καὶ τὴν γενομένην ἀποκρυπτογράφησιν τοῦ πίνακος τῆς Φαιστοῦ καὶ πινακίδων τῆς Γραμμικῆς Γραφῆς Α΄ ὑπὸ τοῦ Καθηγητοῦ VLADIMIR GEORIEV τῶν ἀναγομένων εἰς τὰς ἀρχὰς τῆς Β΄ χιλιετηρίδος π.Χ. καὶ ἀπὸ τὴν ὁποίαν ἔχει διαπιστωθῆ ὅτι μία ἐκ τῶν δύο γλωσσῶν, ποὺ ἔχουν γραφῆ αἱ πινακίδες αὗται εἶναι ἡ Ἑλληνική, χρησιμοποιουμένη ὁπωσδήποτε κατὰ τὸ 1500 π.Χ. Ἐπίσης ἀναφέραμεν τὰς μετρήσεις διὰ τοῦ C14 (ἄνθρακος 14), τὰς γενομένας ὑπὸ τοῦ Göte Östlund, αἱ ὁποῖαι ἔδειξαν ὅτι χρονολογημένα εὑρήματα ἀνασκαφῶν εἰς Κύπρον ἀνάγονται εἰς τὰς ἀρχὰς τῆς Ζ΄ χιλιετηρίδος π.Χ. καὶ ὄχι τῆς Δ΄ ποὺ ὑπεστήριζον μέχρι πρό τινος οἱ ἀρχαιολόγοι, ὅπως καὶ τὰς τελευταίας (1964) μετρήσεις διὰ τοῦ C14 τῶν εὑρημάτων τῆς Νέας Νικομηδείας ἐν Μακεδονίᾳ, αἱ ὁποῖαι δεικνύουν ὅτι ταῦτα ἀνάγονται εἰς τὴν Ζ΄ ἐπίσης χιλιετηρίδα π.Χ. Σημειωτέον ὅτι μεταξὺ τῶν ἐν λόγῳ εὑρημάτων ὑπάρχουν καὶ 2000 περίπου ἀπανθρακωμένοι σπόροι, ἐκ τῶν ὁποίων ἀποδεικνύεται ὅτι οἱ μακρυνοὶ ἐκεῖνοι πρόγονοί μας ἐγνώριζον νὰ καλλιεργοῦν τὴν γῆν καὶ συνεπῶς εἶχον ἕνα προηγμένον πολιτισμόν.

Πάντως εἶναι τελείως ἀντιφατικαὶ αἱ θέσεις ποὺ ὑπεστήριζον καὶ ὑποστηρίζουν ὡρισμένοι ξένοι. Διότι ἐφ' ὅσον ἔχει ἀποδειχθῆ ὅτι ὁ ἑλληνικὸς χῶρος εἶχεν κατοικηθῆ ὑπὸ γεωργῶν τὴν Ζ΄ χιλιετηρίδα π.Χ., πῶς εἶναι δυνατὸν ταυτοχρόνως νὰ τίθενται ἐν ἀμφιβόλῳ αἱ ἑλληνικαὶ παραδόσεις περὶ τῆς ζωῆς τῶν Ἑλλήνων κατὰ τὴν Β΄ χιλιετηρίδα; Αἱ ἀπόψεις αὗται, ἀσφαλῶς, ἀποτελοῦν τὸ ὀλιγώτερον κατάφωρον ἀδικίαν καὶ κακομεταχείρισιν τῆς Ἑλληνικῆς Προϊστορίας, διὰ νὰ μὴ εἴπωμεν καὶ κακοπιστίαν ἐκείνων, ποὺ ὑποστηρίζουν παρομοίας ἀντιτιθεμένας ἀπόψεις, ἀφοῦ ὅπως εἶναι γνωστὸν κατὰ τὴν ἀνωτέρω περίοδον εἶχον συμβῆ καὶ ἀναφέρονται ὑπὸ τῶν ἑλληνικῶν παραδόσεων πλεῖστα ὅσα γεγονότα πολεμικά, πολιτιστικά, θρησκευτικὰ καὶ κοινωνικὰ καὶ ἐπὶ πλέον κατονομάζονται ἑκατοντάδες Ἑλλήνων ποὺ ἐπρωτοστάτησαν εἰς αὐτὰ (βλέπε καὶ Τόμον Α΄, γράμμα Α τῆς Ἐγκυκλοπαιδείας τοῦ «ΗΛΙΟΥ»).

Ἐξ ἄλλου αἱ ἀρχαῖαι ἑλληνικαὶ παραδόσεις καὶ πλεῖστα κείμενα τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων συγγραφέων σαφῶς ἀναφέρουν ὅτι πρὸ τοῦ Ὁμήρου καὶ τοῦ Ἡσιόδου ὑπῆρξαν καὶ ἄλλοι ποιηταί, ραψῳδοὶ καὶ πνευματικῶς ἀνεπτυγμένοι ἐρευνηταί, ὅπως ὁ Ὀρφεὺς καὶ οἱ Ὀρφικοί, ποὺ ἠσχολήθησαν μὲ τὴν ἑρμηνείαν τῶν φυσικῶν φαινομένων καὶ τὴν μελέτην τῶν κοινωνιῶν καὶ τῶν πολιτειῶν τῶν ἀνθρώπων τῆς ἐποχῆς των.

Δεκάδες γνωστῶν ἢ ἐλάχιστα γνωστῶν ἀρχαίων συγγραφέων, ποὺ ἔζησαν κατὰ διαφόρους περιόδους τῆς ἀρχαίας ἐποχῆς, ἀναφέρουν τὸν Ὀρφέα καὶ τοὺς Ὀρφικοὺς καὶ παρέχουν πληροφορίας ὅ:ὰ τὰ ἀρχαῖα ἑλληνικὰ φῦλα ποὺ ἔζησαν καὶ ἔδρασαν εἰς τὸν ἑλληνικὸν χῶρον κατὰ τὴν προϊστορικὴν περίοδον, εἰς τὴν ὁποίαν ἀναμφισβητήτως ἔζησεν καὶ ἔδρασεν καὶ ὁ Ὀρφεύς, ὅπως ἀποδεικνύεται πλέον καὶ ἀπὸ ἀδιασείστους ἀστρονομικὰς παρατηρήσεις (βλέπε καὶ ἄρθρον Ὀρφεύς). Καὶ ἀναφέρομεν ἐνδεικτικῶς μερικοὺς ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους συγγραφεῖς καὶ τὰ ἔργα των, πολλὰ τῶν ὁποίων ὑπό τινων ἀποδίδονται εἰς τὸν Ὀρφέα καὶ μεταξὺ αὐτῶν τοῦ Ἴωνος Τραγικοῦ «Τριαγμοί», καὶ «Ἱεροστολικά», Θεογνήτου Θεσσαλοῦ «Νεωτευτικά», Κέρκωνος Πυθαγορείου «Ἱεροὶ Λόγοι», Τιμοκλέους Συρακοσσίου ἢ Περσίνου Μιλησίου «Κρατῆρες» καὶ «Πέπλου δίκτυον», Ζωπήρου Ἡρακλεώτου «Θρονισμοὶ καὶ Μητρῶα», Νικίου τοῦ Ἐλεάτου «Βακχικά», Ἡροδίκου Περινθίου «Ἅδου κατάβασιν», Φαινοδήμου «Ἀρχαιολογία Ἀθηναίων», Βροντίνου «Φυσικά», «Ὕμνοι», «Καρυβαντικά», «Ὠτοθυτικά», «Θυτολικόν», «Ἀμμοσκοπίαν ἢ Ἀμνοσκοπίαν», «Ἀστρονομίαν», «Καταζωστικόν», «Ἔπη», «Θεογονίαν» καὶ «Ὀνομαστικὸν» καὶ Ὀνοματοκρίτου «Χρησμοὶ καὶ τελεταί». (Ὁ Ὀνομάκριτος εἶναι ὁ κυρίως ἀσχοληθεὶς κατ' ἐντολὴν τοῦ Πεισιστράτου πρὸ τοῦ 520 π.Χ. νὰ συλλέξῃ τὰς ἀρχαίας Ραψῳδίας).

Ἐπίσης ὁ Ὅμηρος («Ἰλιὰς» καὶ «Ὀδύσσεια»), ὁ Ἡσίοδος («Ἔργα καὶ Ἡμέραι» καὶ «Θεογονία»), ὁ Ἡρόδοτος («Ἱστορίαι»), ὁ Πίνδαρος, ὁ Αἰσχύλος, ὁ Φερεκύδης,

ὁ Δαμάστης, ὁ Εὐριπίδης, ὁ Ἀριστοφάνης, ὁ Ἰσοκράτης, ὁ Δημοσθένης, ὁ Ἑλλάνικος, ὁ Ἐμπεδοκλῆς, ὁ Πλάτων («Συμπόσιον», «Κρατῦλος», «Εὐθύδημος», «Τίμαιος», «Ἐπινομίς»), ὁ Ἀριστοτέλης («Μεταφυσικά»), ὁ Θεόφραστος, ὁ Χρύσιππος, ὁ Ἀρχιμήδης («Ψαμμίτης»), ὁ Πλούταρχος («Συμπόσιον» καὶ «Περὶ ἀρεσκόντων εἰς τοὺς Φιλοσόφους»), ὁ Παυσανίας («Ἑλλάδος Περιήγησις», «Ἠλειακά»), ὁ Αἰλιανός, ὁ Δαμασκηνός, ὁ Παλαίφατος (περὶ «Ἀπίστων Ἱστοριαι»), ὁ ἱστορικὸς Τίμαιος, ὁ χρονογράφος Τιμόθεος, ὁ Διογένης Λαέρτιος («Βίοι Φιλοσόφων»), ὁ Διόδωρος Σικελιώτης («Ἱστορικὴ Βιβλιοθήκη»), ὁ Στράβων, ὁ Στοβαῖος, ὁ Πρόκλος, ὁ Τζέντζης, ὁ Εὐσέβιος, ὁ Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεύς, ὁ Σουίδας ἢ Σούδας, ὁ Πλίνιος («Φυσικὴ Ἱστορία») καὶ ἄλλοι συγγραφεῖς ἀναφέρουν εἰς τὰ ἔργα των περὶ Ὀρφέως καὶ Ὀρφικῶν καὶ τῶν κινήσεων τῶν παναρχαίων Ἑλληνικῶν φύλων εἰς τὸν χῶρον τῆς κυρίως Ἑλλάδος καὶ τῆς Μεσογείου.

Ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν πεντάτομον «Ὠγυγίαν» τοῦ Ἀθαν. Σταγειρίτου (ἔκδοσις Βιέννης 1815) ὅπου ὑπάρχει κάθε σχετικὴ πληροφορία περὶ Θρησκειῶν, Θεῶν, Ἠθῶν, Ἐθίμων, Πολιτειῶν, Ἡρώων, Γιγάντων καὶ ἄλλων ἐξεχόντων προσώπων ὅλων τῶν ἀρχαίων Ἐθνῶν καὶ Λαῶν (Α΄ τόμος σελ. 221 — 284, Β΄ τόμος σελ. 1 —258 καὶ Ε΄ τόμος σελ. 14 — 93), εὑρίσκονται σχετικαὶ πληροφορίαι περὶ Ὀρφέως (Α΄ τόμος σελ. 27 καὶ Γ΄ τόμος σελ. 141 — 165) καὶ περὶ Ἀργοναυτῶν καὶ Ἀργοναυτικῆς Ἐκστρατείας εἰς τὴν ὁποίαν εἶχε μετάσχει καὶ ὁ Ὀρφεύς.

Φανερὸν ὡς ἐκ τούτου εἶναι ὅτι διὰ νὰ ἀσχοληθοῦν μὲ τὸν Ὀρφέα καὶ τοὺς Ὀρφικοὺς τόσοι ἀρχαῖοι συγγραφεῖς πρέπει νὰ ὑπῆρξεν ἀσφαλῶς ὁ ἄνθρωπος αὐτός, ὁ ποιητής, ὁ πνευματικὸς ἐπαναστάτης, ὅπως ἀποδεικνύουν τὰ κείμενα ποὺ ἀποδίδονται εἰς αὐτὸν καὶ συνεπῶς δὲν εἶναι πρόσωπον μυθικόν, ὅπως ἰσχυρίζοντο οἱ ξένοι, οἱ ὁποῖοι προσεπάθησαν καὶ προσπαθοῦν νὰ περιορίσουν τὴν ἐμφάνισιν καὶ τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ ἑλληνικοῦ πνευματικοῦ παράγοντος εἰς τὰ γνωστὰ χρονολογικὰ ὅρια ποὺ ἔθετον αὐθαιρέτως, δηλαδὴ ἐντεῦθεν τοῦ 900 π.Χ. μὲ τὴν λίαν εὐδιάκριτον πρόθεσιν νὰ προβάλλουν καὶ νὰ ἐξάρουν τοὺς πολιτισμοὺς τῶν ἄλλων Λαῶν τῆς Μεσογείου.

Ἀλλὰ καὶ αἱ Ἰνδικαὶ Βέδαι (Βισνοῦ καὶ Πουράνα) περιέχουν στοιχεῖα ποὺ ὁμοιάζουν καταπληκτικῶς μὲ ὡρισμένα κείμενα τῶν Ὀρφικῶν. Καὶ ἐπειδὴ αἱ Ἰνδικαὶ αὐταὶ παραδόσεις θεωροῦνται πανάρχαιαι λογικὸν καὶ φυσικὸν εἶναι καὶ τὰ κείμενα τῶν Ὀρφικῶν νὰ θεωροῦνται πολὺ παλαιότερα τῶν γνωστῶν χρονολογικῶν προσδιορισμῶν τῶν ξένων περὶ καταγωγῆς τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς καὶ γραφῆς καὶ ἐκδηλώσεως τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος μετὰ τὸ 900 π.Χ., ἀφοῦ ἀκόμη δὲν ἔχει ἐξακριβωθῆ ἐὰν τὰ Ἰνδικὰ κείμενα εἶναι παλαιότερα τῶν Ὀρφικῶν ἢ τὰ Ὀρφικὰ εἶναι παλαιότερα τῶν Ἰνδικῶν.

Ἀνεξαρτήτως ὅμως τῶν ὅσων ὑποστηρίζουν οἱ ξένοι, ἡμεῖς πιστεύομεν — καὶ αὐτὸ ἀποδεικνύεται εὐκόλως ἐκ τῶν ἀρχαίων κειμένων — ὅτι τὰ ἑλληνικά, ὀρφικὰ κείμενα εἶναι πολὺ παλαιότερα τῶν Ἰνδικῶν, ἀφοῦ καὶ κατὰ τὴν ἱστορικὴν περίοδον ἔχουν σημειωθῆ, ὅπως γνωρίζομεν, ἐπιδράσεις ἑλληνικαὶ — περίοδος πρὸ καὶ μετὰ τὸν Μέγαν Ἀλέξανδρον — ἐπὶ τῶν Ἰνδιῶν καὶ ὄχι τῶν Ἰνδιῶν ἐπὶ τῶν Ἑλλήνων καὶ πρὸς τούτοις γνωρίζαμεν ἀπὸ τὴν ἱστορίαν τῶν ἐξερευνήσεων καὶ τῶν διαπιστώσεων τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων Γεωγράφων, ὅτι οἱ Ἕλληνες ἀπὸ τὴν παναρχαίαν ἐποχὴν εἶχον πλεύσει πρὸς τὴν Ἰνδικὴν καὶ τὴν Κίναν ἀκόμη, ἐνῶ ἀντιθέτως οὐδαμοῦ ἀναφέρεται ὅτι οἱ Ἰνδοὶ εἶχον ἐπισκεφθῆ καὶ διερευνήσει τὴν Δύσιν.

Καὶ ἀσφαλῶς δὲν εἶναι ἄσκοπον νὰ προστεθῆ ὅτι καὶ εἰς τὴν Ἰαπωνίαν ὑπῆρχεν ἐπὶ μακροὺς αἰῶνας πολυάνθρωπος φυλὴ λευκῶν (Αἰνοὺ) ἀλλὰ καὶ εἰς τὰς Φιλιππίνας, κατὰ μαρτυρίαν τοῦ Ἕλληνος πλοιάρχου τοῦ Ε. Ναυτικοῦ Γερ. Κ. Καλαΐτου, ὅστις ἔχει διασχίσει διὰ πλοίου τρεῖς φορὰς τὴν ὑδρόγειον, εὑρίσκεται καὶ σήμερον ἀκόμη ὁμὰς λευκῶν ἀνθρώπων, πληροφορίαι ποὺ ἀποδεικνύουν ὅτι πανάρχαιον Ἑλληνικὸν φῦλον — οἱ Ὑπερβόρειοι — εἶχαν φθάσει διὰ ξηρᾶς εἰς τὴν Ἄπω Ἀνατολὴν καὶ ἄλλοι διὰ θαλάσσης εἰς τὰς Φιλιππίνας, ἐνῶ ἐμφάνισις Ἰνδῶν εἰς τὸν ἑλληνικὸν χῶρον οὔτε ἐσημειώθη ποτὲ ἱστορικῶς, οὔτε κατ' ἄλλον τρόπον ἐξηκριβώθη. (Βλέπε καὶ «Ἕλληνες Γεωγράφοι» ἔκδοσις Βιέννης 1804—1805 καὶ ἄρθρα «Κοσμᾶς Ἰνδικοπλεύστης» εἰς τὸν παρόντα τόμον τῆς Ἐγκυκλοπαιδείας μας καὶ ἄρθρα «Εὐήμερος», «Νέαρχος» εἰς τὰ ἀνάλογα ἄρθρα τῆς Ἐγκυκλοπαιδείας μας).

Ὑπάρχει ὅμως καὶ μία ἄλλη ἀναμφισβήτητος ἀπόδειξις περὶ τῆς προϊστορικῆς τοποθετήσεως τοῦ Ὀρφέως καὶ τῶν Ὀρφικῶν. Εἶναι ἡ ὁμοιότης ποὺ παρουσιάζεται εἰς τὰ Ὁμηρικὰ ἔπη μὲ τὰ Ὀρφικά, ἀπὸ τὴν ἐπίκλησιν τῆς θεᾶς Μούσης ὑπὸ τοῦ Ὁμήρου. Διότι παρομοία ἐπίκλησις ὑπάρχει καὶ εἰς τοὺς «Ὕμνους» τοῦ Ὀρφέως καὶ ποὺ ἀποδεικνύει ὅτι ὁ Ὅμηρος ἀπὸ τὸν Ὀρφέα ἔλαβεν, ἐδανείσθη, τὸ ἐκφραστικὸν αὐτὸ σχῆμα καὶ συνεπῶς ὁ Ὀρφεὺς εἶναι ὁπωσδήποτε παλαιότερος τοῦ Ὁμήρου καὶ ἀσφαλῶς περισσότερον ἀπὸ ἕνδεκα γενεὰς ὅπως ἀναφέρει τὸ Λεξικὸν τοῦ Σουΐδα (τόμος τρίτος σελ. 564 παρ. 654). Ἄλλωστε αἱ ἀστρονομικαὶ ἀπόψεις τῶν Ὀρφικῶν ποὺ ὑπάρχουν εἰς τοὺς Ὕμνους κυρίως ἀποδεικνύουν ὅτι οἱ Ὀρφικοὶ περὶ τὸ 2000 π.Χ. ἐγνώριζον ἐπακριβῶς καὶ ἀναφέρουν διάφορα ἀστρονομικὰ φαινόμενα, τὰ ὁποῖα ἔχουν ἐπιβεβαιώσει οἱ σύγχρονοι ἀστρονόμοι καὶ φυσικὰ οἱ Ὀρφικοὶ δὲν θὰ ἐπληροφορήθησαν αὐτὰ τὰ φαινόμενα κατὰ τὴν περίοδον ποὺ ἀναφέρονται ἀλλὰ προφανῶς θὰ ἦσαν ἀποτέλεσμα παρατηρήσεων πολλῶν αἰώνων πρὸ τῆς ἐποχῆς ποὺ διετυπώθησαν ὑπ' αὐτῶν.

Συνεπῶς ὁ ἰσχυρισμὸς καὶ ἡ ἄποψις τῶν ξένων ὅτι ἡ Ἑλληνικὴ φιλοσοφία ἀρχίζει ἀπὸ τὸ 900 ἢ 1200 π.Χ. καὶ ὅτι εἶναι δημιούργημα τῆς ἐπιδράσεως ἄλλων πολιτισμῶν εἶναι ὄχι μόνον ἀπαράδεκτος, ἀστήρικτος καὶ ἀνέντιμος ἀλλὰ καὶ ἐξοργιστική, ἀφοῦ ἡ ἐποχὴ κατὰ τὴν ὁποίαν ἔζησαν ὁ Ὀρφεὺς καὶ οἱ μαθηταί του δὲν ἔχει ἐπακριβῶς προσδιορισθῆ καὶ πάντως πρέπει νὰ εὑρίσκεται αὖτη καὶ πέραν τοῦ 2500 π.Χ. Ἀλλὰ καὶ ἀργότερον ἀκόμη, δηλαδὴ καὶ μετὰ τὸ 1000 π.Χ., δὲν ὑπάρχουν πληροφορίαι ἀδιάβλητοι καὶ συνεπῶς θετικαί, παρὰ τὴν φιλότιμον προσπάθειαν διαφόρων ξένων ἀρχαιολόγων νὰ προσαγάγουν σχετικὰ στοιχεῖα ἀπὸ ἀνασκαφὰς ποὺ διενήργησαν εἰς τὴν Μεσοποταμίαν, ὅτι ξένοι λαοὶ ἢ πολιτισμοὶ ἐγνώριζον δοξασίας καὶ θεωρίας ὅπως αὐτὰς ποὺ περιέχονται εἰς τὰ κείμενα τῶν Ὀρφικῶν (βλέπε καὶ Χέρμαν Ντὶλς «Δοξογράφοι» ἔκδοσις Βερολίνου 1859 καὶ «Προσωκρατικοὶ» Ἀποσπάσματα, ἔκδοσις 1952 τόμος Α΄ Ὀρφεὺς σελ. 1—19 καὶ Μουσαῖος σελ. 20—27, Ἡρόδοτος VII 6, Παυσανίας VIII 31, Πλάτων Τίμαιος XVIII 40, Ἀριστοτέλης Μεταφυσικὰ XI 1071 καὶ ἄρθρον Ὀρφεὺς εἰς τὸν παρόντα τόμον σελ. ζ΄ καὶ Ὀρφικοὶ εἰς τὸ ἀνάλογον ἄρθρον τῆς Ἐγκυκλοπαιδείας μας.

Ὁ Ὀρφισμὸς πρὸς τούτοις, ὅπως ἀποδεικνύεται ἐκ τῶν κειμένων, ἦτο μία διαμορφωμένη θρησκεία καὶ μάλιστα ὄχι μόνον παναρχαία ἀλλὰ καὶ πολὺ διάφορος τῆς γνωστῆς παλαιᾶς ἑλληνικῆς θρησκείας τοῦ δωδεκαθέου, ποὺ θεωρεῖται ὡς ἡ ἀρχαιοτέρα ἑλληνικὴ καὶ εὐρωπαϊκὴ θρησκεία καὶ συνεπῶς ἡ θρησκεία τῶν Ὀρφικῶν εἶναι ἀσφαλῶς καὶ εἰς παγκόσμιον ἐπίπεδον ἀρχαιοτέρα.

Εἶναι ἐπίσης γνωστὸν ὅτι ὁ Ὀρφισμὸς ἦτο συγχρόνως καὶ μία παναρχαία μυστικιστικὴ κίνησις, ὀργάνωσις, θεωρία ἢ πίστις, τὴν ὁποίαν καθιέρωσεν εἰς τὴν Ἑλλάδα, εἰς ἐποχὴν ἀπροσδιόριστον χρονολογικῶς, ὁ Ὀρφεὺς ἢ οἱ ὀπαδοί του καὶ πάντως πανάρχαιοι Ἕλληνες, καὶ ἡ ὁποία σχετίζεται προφανῶς καὶ μὲ τὴν λατρείαν τοῦ Διονύσου καὶ διετηρήθη ὡς ἀνωτέρα μύησις ὡρισμένων ἐπιφανῶν ἀτόμων κυρίως καὶ μέχρι τῶν ἱστορικῶν χρόνων, περιείχετο δὲ καὶ ἐδιδάσκετο εἰς τὰ Ἐλευσίνια μυστήρια (βλέπε καὶ ἄρθρον «Ὀρφικοὶ» εἰς τὸ ἀνάλογον ἄρθρον τῆς Ἐγκυκλοπαιδείας μας).

Κατὰ τὴν παλαιοτέραν ἐξ ἄλλου ἐποχὴν εἶναι γνωστὸν ὅτι δεκάδες συγγραφέων ἠσχολήθησαν μὲ τὰ Ὀρφικὰ καὶ μὲ τὴν περισυλλογὴν τῶν Ὀρφικῶν ἢ μὲ τὴν ζωὴν καὶ τὸ ἔργον ἀρχαιοτέρων ἑλληνικῶν φύλων, ποὺ κατοικοῦσαν τὸν ἑλληνικὸν χῶρον, ὅπως οἱ «Ἰδαῖοι Δάκτυλοι», ποὺ κατὰ τὴν παράδοσιν ἦσαν καὶ διδάσκαλοι τοῦ Ὀρφέως, οἱ Κουρῆται, οἱ Κορύβαντες, οἱ Κάβειροι, οἱ Τεχλῖνες, οἱ Λέλεγες, οἱ Λαπίθαι καὶ ἄλλοι πανάρχαιοι λαοί.

Πάντως ὁ Ὀνομάκριτος, ὁ Κέρκωψ, ὁ Λᾶσος, ὁ Ἵππαρχος καὶ ἄλλοι ἀρχαῖοι ἐπίσημοι ἄνδρες συγγραφεῖς καὶ ποιηταί, ὅπως ὁ Αἰσχύλος, ὁ Περικλῆς, ὁ Πλάτων, ὁ Εὐριπίδης καὶ ἄλλοι, ποὺ ἀναφέρονται εἰς τὰ ἀρχαῖα κείμενα παρουσιάζονται εἰς τὰ σωζόμενα ἔργα ἄλλων συγγραφέων τῆς ἀρχαιότητος ὡς μεμυημένοι εἰς τὸν Ὀρφισμὸν καὶ διὰ τὸν λόγον αὐτὸν ἐνδιεφέρθησαν ἀσφαλῶς καὶ ἐφρόντισαν νὰ περισυλλέξουν τὰς δοξασίας τῶν Ὀρφικῶν.

Ἀλλὰ τὰ διασωθέντα γνωστὰ Ὀρφικὰ κείμενα καὶ οἱ «Ὕμνοι» ποὺ περιέχονται εἰς αὐτὰ ὅπως καὶ αἱ κοσμογονικαὶ διδασκαλίαι τῶν Ὀρφικῶν, αἱ ὁποῖαι στενῶς συνδέονται μὲ τὰς θεογονικὰς τοιαύτας περιλαμβάνουν μεταξὺ τῶν ἄλλων θεωριῶν καὶ πληροφορίας περὶ κινήσεως τοῦ Οὐρανοῦ, τοῦ Ἡλίου, τῶν ἀστέρων, τῆς γῆς, περὶ Φύσεως καὶ γενικὰ περὶ διαμορφώσεως τοῦ Κόσμου, ποὺ προδίδουν ὅτι τὰ ἐνδιαφέροντα καὶ αἱ ἔρευναι τῶν Ὀρφικῶν εἶχον ὄχι μόνον εὐρυτάτην μορφὴν καὶ ἔκτασιν ἀλλὰ καὶ πρωτοτυπίαν, ἀφοῦ παρόμοιαι ἔρευναι, καὶ πληροφορίαι δὲν ἀναφέρονται ὡς γνώσεις ἄλλων παλαιοτέρων λαῶν.

Ὁπωσδήποτε ἀπὸ τὰς Κοσμογονικάς, τὰς Θρησκειολογικὰς καὶ τὰς Ἀστρονομικὰς πληροφορίας τῶν Ὀρφικῶν — Ὀρφεύς, Μουσαῖος, Λίνος κλπ. — ποὺ περιλαμβάνονται εἰς τὰ διασωθέντα ἀποσπάσματά των, ἀποκαλύπτεται

ὅτι αἱ περισσότεραι ἀπὸ τὰς γνώμας καὶ ἀπόψεις τῶν ἑπτὰ σοφῶν, τῶν Προσωκρατικῶν, ὅπως καὶ τῶν ἄλλων ἀρχαίων Ἑλλήνων φιλοσόφων περιέχονται ἐν σπέρματι εἰς τὰς διδασκαλίας τῶν Ὀρφικῶν καὶ συνεπῶς εἶχεν δίκαιον ὁ Ἀριστοτέλης ὅταν διεκήρυσσεν ὅτι αἱ ἀρχικαί, αἱ βασικαὶ γνώσεις τῶν διανοητῶν τῆς ἐποχῆς του εἶχον παραληφθῆ, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, ἀπὸ τοὺς παλαιοτέρους ἐρευνητὰς καὶ σοφούς.

Ἀλλὰ πέραν τῶν ἀνωτέρω ὑπάρχουν καὶ ἄλλα ἐνδιαφέροντα καὶ σημαντικὰ στοιχεῖα δι' ὧν ὁποίων θὰ ἠδύναντο νὰ καταπολεμηθοῦν ἀποτελεσματικῶς αἱ ἀναφερθεῖσαι ἀνθελληνικαὶ θεωρίαι τῶν ξένων, καὶ τὰ ὁποῖα ἐν τούτοις ἐπιδεικτικῶς καὶ ἐπιμόνως ἠγνόησαν, δυστυχῶς, ἀγνοοῦν καὶ περιφρονοῦν οἱ Ἕλληνες ἱστορικοί, ἐπιστήμονες καὶ ἐρευνηταί, διότι προφανῶς δὲν ἐλκύουν τὸ ἐνδιαφέρον των, ἐπειδὴ δὲν ἔχουν τύχει τῆς... ἐγκρίσεως τῶν ξένων!!...

Καὶ ἀναφέρομεν τὰς διαπιστώσεις τῆς Ἀμερικανίδος δικηγόρου καὶ ἀρχαιολόγου Ἐρ. Μέρτζ, περὶ τῶν Ἀργοναυτῶν καὶ τοῦ Ὀδυσσέως καὶ τοῦ ἐξαιρετικοῦ Ἕλληνος ἐπιστήμονος, Μαθηματικοῦ καὶ ἐρευνητοῦ Θεοφ. Μανιᾶ, περὶ τῶν μαθηματικῶν καὶ γεωμετρικῶν γνώσεων καὶ μεθόδων τῶν παναρχαίων Ἑλλήνων, τὰς ὁποίας ἐὰν εἶχον ἐγκρίνει οἱ ξένοι, ἀσφαλῶς, κατὰ τὴν συνήθειάν μας, θὰ εἶχον ἐγκρίνει καί ἰδικοί μας ἐπιστήμονες καί θά εἴχομεν ἀποθεώσει τούς ἀνωτέρω μελετητὰς καὶ ἐρευνητάς, ἐνῶ τώρα, ἐπειδὴ οἱ ξένοι δὲν ἔχουν ἐγκρίνει τάς ἐργασίας των ποὺ εἶναι τόσον σημαντικαὶ καί ὑψίστου ἐθνικοῦ συμφέροντος, τὰς ἀγνοοῦμεν: :...

Ἡ Ἀμερικανὶς ἀρχαιολόγος Ἐρ. Μὲρτζ εἰς ἐμπεριστατωμένην μελέτην της, περιεχομένην εἰς τὸ βιβλίον της «Ἡ βαθύχρωμος θάλασσα» («THE WINE DARK SEA» HOMER'S HEROIC EPIC OF THE N. ATLANTIC 1964) ποὺ ἐξέδωσεν ἐσχάτως εἰς τὸ Σικάγον, καὶ ἀντίτυπον τοῦ ὁποίου εἶχε κατατεθῆ ὑπὸ τῆς ἰδίας ἀπὸ τὸ 1972 εἰς τὴν βιβλιοθήκην τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας καὶ τῆς βιβλιοθήκης τῆς Βουλῆς, ἀποδεικνύει, βάσει ἀστρονομικῶν πληροφοριῶν ποὺ παρέχει εἰς τὰ «Ἀργοναυτικά» του ὁ Ἀπολλώνιος ὁ Ρόδιος καὶ εἰς τὴν «Ὀδύσσειαν» ὁ Ὅμηρος, ὅτι οἱ μὲν Ἀργοναῦται εἶχον φθάσει μέχρι τῶν νοτίων ἄκτῶν τῆς Βραζιλίας, ὁ δὲ Ὀδυσσεὺς εἶχεν ἀποβιβασθῆ εἰς τὴν Φλωρίδα καὶ τὸν κόλπον τοῦ Μεξικοῦ, παρασυρόμενοι ἀπὸ τὸ κόλπειον ρεῦμα. Παραθέτει δὲ ἡ κ. Μὲρτζ καὶ ἐπιγραφὰς μὲ ἑλληνικὰ γράμματα, ποὺ ἀνευρέθησαν εἰς τὰ σύνορα τῆς Βραζιλίας καὶ τῆς Οὐρουγουάης καὶ πλῆθος ὀνόματα ἐντοπίων περιοχῶν καὶ ἀρχαίων καὶ νεωτέρων πόλεων ποὺ ὁμοιάζουν πλήρως μὲ ἑλληνικὰ ὀνόματα, ὅπως καὶ λεπτομερῆ σχεδιαγράμματα τῶν κινήσεων τοῦ Ὀδυσσέως εἰς τὸν χῶρον τοῦ Ἀτλαντικοῦ Ὠκεανοῦ, βάσει τῶν περιγραφῶν τῆς Ὀδυσσείας, ποὺ ἔχουν δημοσιευθῆ εἰς τὸν Α' τόμον τῆς Ἐγκυκλοπαιδείας τοῦ «Ἡλίου», σελ. 48 (βλέπε ἐπίσης καὶ Προϊστορίαι εἰς τὸν τόμον «ΕΛΛΑΣ» καί τό ἄρθρον Ὀδυσσεὺς εἰς τὴν ΝΕΑΝ Ἐγκυκλοπαιδείαν τοῦ «Ἡλίου»).

Ὁ Θεοφ. Μανιᾶς ἐξ ἄλλου, βάσει μετρήσεων καὶ ἐρευνῶν ποὺ ἐνήργησεν μὲ τὴν βοήθειαν τῆς Γεωγραφικῆς Ὑπηρεσίας Στρατοῦ, ἀπέδειξεν ὅτι ἡ ἐγκατάστασις καὶ ἡ θέσις τῶν ἀρχαίων ἱερῶν, πόλεων, σταδίων, θεάτρων καὶ μνημείων γενικῶς, δὲν εἶναι τυχαία: ἐκεῖ ποὺ εὑρίσκονται καὶ ἔχουν τοποθετηθῆ καὶ ὅτι διὰ μετρήσεως τῶν ἀποστάσεων αὐτῶν κατ' εὐθείαν γραμμὴν ἐπὶ γεωγραφικῶν γνωμονικῶν χαρτῶν ἀκριβείας σχηματίζονται τρίγωνα ἀνήκοντα εἰς κανονικὰ γεωμετρικὰ σχήματα καὶ ὅτι ἡ ἐπιφάνεια κτυον μὲ ἀναλογίας καὶ μὲ ὅλα τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς ὅλης τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος ἀποτελεῖ τριγωνομετρικὸν δίαρμονίας, τῆς ἀκριβείας καὶ τοῦ κάλλους, ποὺ εἶναι τὸ κυριώτερον γνώρισμα τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς καὶ τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος καὶ τὸ ὁποῖον προδίδει, ὅτι οἱ πανάρχαιοι κάτοικοι τῆς Ἑλλάδος, τῆς προϊστορικῆς ἐποχῆς, ἐγνώριζον ὄχι μόνον Γεωμετρίαν, ἀλλὰ καὶ ἀστρονομίαν, ὅπως ἀποδεικνύουν καὶ τὰ κείμενα τῶν «Ὕμνων» τῶν Ὀρφικῶν (βλέπε σχέδια καὶ ἄρθρον Γεωμετρία, τόμου Ζ', σελ 256—257 τῆς Νέας Ἐγκυκλοπαιδείας τοῦ «Ἡλίου» καὶ ἄρθρον «Ὀρφεύς»).

Καὶ ἐνῶ ξένοι ἐπιστήμονες ἠσχολήθησαν μὲ τὰ θέματα αὐτὰ καὶ ὡρισμένοι ἐξ αὐτῶν εὐμενῶς ἐσχολίασαν τὰς διαπιστώσεις τῆς Ἐρ. Μὲρτζ καὶ τοῦ Θ. Μανιᾶ ἐπὶ τῆς Ἑλληνικῆς Προϊστορίας, εἰς τὴν ἔξοχον αὐτὴν χώραν, τὴν πατρίδα μας, οὐδεὶς ἠσχολήθη μὲ τὰς ἀνωτέρω ἀπόψεις τῆς Μέρτζ, ἡ ὁποία ἦλθε καὶ δύο φορὰς εἰς τὴν Ἑλλάδα (τὴν δευτέραν φορὰν τὸ 1972) πρὸς τὸν σκοπὸν αὐτόν, καὶ τοῦ Μανιᾶ, διότι οὐδεὶς Ἕλλην ἐπιστήμων ἀναλαμβάνει τὴν εὐθύνην προφανῶς νὰ ἀντικρούσῃ τὰς ἀνθελληνικὰς καὶ κακοπίστους θεωρίας τῶν ξένων κατὰ τὰς ὁποίας οἱ Φοίνικες εἶναι παλαιότεροι τῶν Ἑλλήνων, ὅτι οἱ Ἕλληνες δὲν εἶναι γηγενεῖς εἰς τὸν τόπον αὐτὸν καὶ ὅτι ἡ Ἑλληνικὴ Φιλοσοφία προῆλθεν ἀπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς Φιλοσοφίας τῶν ἄλλων Λαῶν τῆς Μεσογείου!!... Πραγματικὰ ἔξοχος τρόπος ἐξυπηρετήσεως καὶ ὑπερασπίσεως τοῦ Ἐθνικοῦ μας συμφέροντος διὰ τὸν ὁποῖον θὰ πρέπει νὰ εἶναι... Ὑπερήφανοι οἱ πολιτικοὶ καὶ πνευματικοὶ ἡγέται μας!...

Διὰ νὰ μὴ εἴμεθα ὅμως ἄδικοι πρέπει νὰ ὁμολογηθῆ ὅτι τὸ 1972 ὁ τότε Πρωθυπουργὸς Γ. Παπαδόπουλος ἐδέχθη τὴν κ. Μὲρτζ καὶ τῆς ἀπένειμεν καὶ παράσημον, ἀλλὰ ἐνῶ εἶχεν δώσει ἐντολὴν νὰ ἀνατυπωθῆ τὸ βιβλίον της εἰς ἑκατοντάδες χιλιάδες ἀντιτύπων καί νά διανεμηθῆ, πολὺ ὀρθῶς, μεταξὺ τῶν πνευματικῶν ἡγετῶν ὅλων τῶν χωρῶν τῆς ὑφηλίου, φροντίδι ἐπιφανοῦς ἀρχαιολόγου καὶ ἐνὸς ὑφυπουργοῦ — ἂς ἀναπαύσῃ ὁ Θεὸς τὰς ψυχάς των ἐὰν τὸ ἐπιτρέψῃ ἡ προδοθεῖσα ψυχὴ τῆς Ἑλλάδος — ἡ ἐντολὴ δὲν ἐξετελέσθη καὶ τὸ βιβλίον ἁπλῶς μεταφρασθὲν ἐδημοσιεύθη εἰς συνεχείας εἰς ἡμερησίαν ἐφημερίδα τῶν Ἀθηνῶν!... Ἐμπάθεια, κακία, ἀμάθεια, στενοκεφαλιά; Ὅλα μαζὶ καὶ ἡ δυσαρέσκεια διότι ἡ κ. Μὲρτζ δὲν εἶχε ἀπευθυνθῆ εἰς αὐτόν, τὸν Μεγαλειότατον τῆς Ἀρχαιολογίας καὶ τόν... ὑψηλότατον ὑφυπουργὸν τῆς Πολιτείας καὶ διὰ τὸν λόγον αὐτὸν παρεμερίσθη, περιεφρονήθη καὶ ἠγνοήθη τὸ συμφέρον τῆς Ἑλλάδος!... Αὐτὴ εἶναι ἡ κατάντια μας!...

Ἐξ ὅσων συνεπῶς ἐκτίθενται ἐνταῦθα, εἶναι φανερὸν καὶ αὐταπόδεικτον ὅτι τόσον τὸ Ἑλληνικὸν Κράτος ὅσον καὶ ἡ πνευματικὴ ἡγεσία τῆς Χώρας αὐτῆς οὐδέποτε ἐνδιεφέρθησαν σοβαρῶς διὰ τὴν προβολὴν παρομοίων ὑψίστης Ἐθνικῆς σημασίας θεμάτων (βλέπε ἀνωτέρω περίπτωσιν κ. Μὲρτζ) καὶ ἀντιθέτως χωρὶς καμμίαν διαμαρτυρίαν ἐδέχθησαν πάντοτε νὰ ἐνταφιασθοῦν καὶ νὰ καταδικασθοῦν ἀπὸ τοὺς ξένους εἰς ἀφάνειαν αἱ πλευραὶ αὐταὶ τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς διανοήσεως καὶ γενικώτερον ἡ Ἑλλάς, ἡ πρὸ τοῦ 800 π.Χ., ἀφοῦ καὶ αὐτὰ τὰ Ὁμηρικὰ Ἔπη εἶχον χαρακτηρισθῆ ἀνέκαθεν ὡς μυθεύματα ὑπὸ τῶν ξένων, ὅπως ἀνεφέρθη καὶ ἀνωτέρω. Καὶ ἀσφαλῶς χωρὶς τὰς ἐργασίας τοῦ Σλῆμαν καὶ τοῦ Ἔβανς, ἐπαναλαμβάνομεν, τὰ ὅρια τῆς Ἑλληνικῆς Ἱστορίας καὶ Φιλοσοφίας θὰ εἶχον ἀκόμη καθηλωθῆ εἰς τὸ 776 π.Χ. φροντίδι τῶν φίλων μας Εὐρωπαίων ἱστορικῶν καὶ ἐπιστημόνων ἀλλὰ καὶ τῆς ἀδιαφορίας ἢ τῆς ἀνοχῆς τῶν ἰδικῶν μας ἱστορικῶν καὶ ἄλλων ἁρμοδίων. Εἶναι τόση ἄλλωστε... ἡ ἀνωτερότης, ἡ... εἰλικρίνεια καὶ ἡ... καλὴ διάθεσις (!;) τῶν ἀνωτέρω «δῆθεν» φίλων τῆς Ἑλλάδος ὥστε καὶ σήμερον ἀκόμη ἀποκαλοῦν τὸν Σλῆμαν «ἐρασιτέχνην» ἀρχαιολόγον, διότι διὰ τῶν ἐρευνῶν του εἰς τὴν Τροίαν καὶ τὰς Μυκήνας κατεξηυτέλισεν ὡς ἀμαθεῖς καὶ στενοκεφάλους τοὺς ἐπιστήμονας ἀρχαιολόγους ὅλων τῶν χωρῶν καὶ κυριολεκτικῶς ἀνετίναξεν τὰ «Σινικὰ Τείχη», ἐντὸς τῶν ὁποίων εἶχον περικλείσει καὶ ἀποπνίξει τὴν Ἑλληνικὴν Προϊστορίαν, Ἱστορίαν καὶ Φιλοσοφίαν, οἱ ξένοι αὐτοὶ ἐπιστήμονες ἀρχαιολόγοι καί... θαυμασταί μας!!...

Καὶ φυσικὰ ἡ κυριωτέρα αἰτία ἐξ ἀφορμῆς τῆς ὁποίας παρέμειναν ἄγνωστα, παρερμηνεύθησαν ἢ καὶ παρεποιήθησαν ἀκόμη τὰ περιεχόμενα τῶν ἀρχαίων ἑλληνικῶν κειμένων καὶ δὲν προεβλήθησαν ἐπαρκῶς καὶ μὲ ἀνάλογα σχόλια καὶ ἑρμηνείας καὶ εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ διεθνῶς, δὲν ὀφείλεται μόνον εἰς τοὺς ξένους, διὰ νὰ εἴμεθα δίκαιοι, ἀλλὰ εἰς ἡμᾶς κυρίως τοὺς Ἕλληνας, οἱ ὁποῖοι οὐδέποτε πραγματικῶς ἠσχολήθημεν καὶ ἐνδιεφέρθημεν διὰ τὴν ἄφθαστον αὐτὴν πνευματικὴν κληρονομίαν μας. Συνεπῶς ὁ ἰσχυρισμὸς ὅτι μόνον οἱ ξένοι εὐθύνονται διότι ἐξέδιδον καὶ ἐκδίδουν τὰ ἀρχαῖα ἑλληνικὰ κείμενα σύμφωνα μὲ τὰς ἀπόψεις των, μὲ ἑρμηνείας ἰδικάς των καὶ περικόπτοντες ἢ διαστρέφοντες πολλάκις τὰ κείμενα, εἶναι τοὐλάχιστον ὑπερβολή, ἐὰν δὲν εἶναι ὑπεκφυγὴ ἰδική μας, ἀφοῦ πρῶτοι ἡμεῖς οἱ Ἕλληνες ἔχομεν ἀγνοήσει, ἀγνοοῦμεν καὶ ἔχομεν περιφρονήσει, ὅπως ἀποδεικνύεται καὶ σήμερον ἀκόμη, τοὺς ἀνεκτιμήτους αὐτοὺς πνευματικοὺς θησαυροὺς τῶν προγόνων μας, κακομεταχειριζόμενοι καί τὴν γλῶσσαν μας:

Ἀπόδειξις ἀδιάσειστος τῶν ἀνωτέρω εἶναι ὅτι ἐνῶ ἔχουν παρέλθει ἀπὸ τὴν ἀπελευθέρωσιν τοῦ τόπου αὐτοῦ 150 καὶ πλέον ἔτη δὲν ἔχουν ἀκόμη ἐκδοθῆ εἰς τὴν Ἑλληνικήν, συστηματικῶς καὶ μὲ τὴν ἐπιβαλλομένην ἐπιμέλειαν, τὰ ἀρχαῖα ἑλληνικὰ κείμενα καὶ μεταξὺ αὐτῶν καὶ τὰ Ὀρφικά, τὰ ὁποῖα κυριολεκτικῶς ἀγνοοῦμεν, ὅπως ἤδη ἀποδεικνύεται ἐκ τῶν ὅσων ἀναφέρονται ἐνταῦθα καὶ εἰς τὰ ἄρθρα «Ὀρφεὺς» κα! «Ὀρφικὰ» τοῦ παρόντος Τόμου καὶ τὰ ὁποῖα ἀποτελοῦν τὴν ἀναμφισβήτητον ἀπόδειξιν τῆς καταγωγῆς μας καὶ τὴν ἀφετηρίαν τῆς πνευματικῆς ἀναπτύξεως τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων καὶ· κατ' ἐπέκτασιν ὁλοκλήρου τῆς ἀνθρωπότητος. Σημειωτέον ὅτι καὶ τὸ 1949, δηλαδὴ πρὸ 25 καὶ πλέον ἐτῶν, ἔχω γράψει τὰ ἴδια εἰς τὴν «Εἰσαγωγὴν» τοῦ Τόμου «ΕΛΛΑΣ» τῆς πρώτης ἐκδόσεως τῆς Ἐγκυκλοπαιδείας μας, ἀλλὰ οὐδεὶς συνεκινήθη...

Μολονότι δὲ καὶ σήμερον ἀκόμη οἱ ξένοι ἐξακολουθοῦν νὰ προβαίνουν εἰς ἀλλεπαλλήλους ἐκδόσεις μετὰ σχολίων τῶν ἀρχαίων κειμένων, μηδὲ τῶν Ἰαπώνων ἐξαιρουμένων, ἡμεῖς οἱ Ἕλληνες εἴμεθα ἱκανοποιημένοι μὲ τὴν ἀχαρακτήριστον ἀδράνειάν μας καὶ δὲν διστάζουν οἱ διάφοροι πνευματικοὶ ἡγέται μας νὰ ἐπαναλαμβάνουν ὅ,τι λέγει ὁ οἱοσδήποτε ἐκ τῶν ξένων σχολιαστῶν περὶ τῶν ἀρχαίων κειμένων, χωρὶς νὰ ἐλέγχωμεν τὰς ἀπόψεις του, ἢ ἀκόμη χειρότερον, ἀποκλείομεν τὰ κείμενα αὐτὰ καὶ ἀπὸ τὰ Σχολεῖα μας, ὅπως γίνεται σήμερον (1978). Καὶ τὸ πλέον ἐξευτελιστικὸν εἶναι ὅτι ἔχομεν περιέλθει εἰς τοιαύτην κατάπτωσιν, καὶ ἀμάθειαν προφανῶς, ὥστε δὲν διστάζομεν νὰ μεταφράζωμεν, χωρὶς ἐντροπήν, τὰ ἀρχαῖα ἑλληνικὰ κείμενα ἀπὸ τὴν Γαλλικήν, τὴν Ἀγγλικὴν ἢ τὴν Γερμανικὴν γλῶσσαν, εἰς τὰς ὁποίας ἔχουν μεταφρασθῆ, καὶ ὄχι ἀπὸ τὰ πρωτότυπα, δηλαδὴ ἀπὸ τὴν ἀρχαίαν Ἑλληνικήν, διότι τὸ Ἑλληνικὸν Κράτος οὐδέποτε ἐνδιεφέρθη σοβαρῶς νὰ συγκροτήση κατάλληλον ὄργανον, ἀπὸ ὁμάδα εἰδικῶν Ἀρχαιολόγων - Φιλολόγων καὶ ἄλλων εἰδικῶν ἐπιστημόνων, διὰ νὰ ἐκδώσουν καὶ νὰ μεταφράσουν τὰ ἀρχαῖα κείμενα, ὁπότε αἱ ἐκδόσεις τῶν ξένων θὰ εἶχον τοὐλάχιστον παραμερισθῆ ἢ ἀγνοηθῆ, ἀφοῦ, τὰ κείμενα ποὺ θὰ ἐξεδίδοντο ἀπὸ Ἕλληνας, οἱ ὁποῖοι θὰ ἔπρεπε καὶ πρέπει νὰ εἶναι ἀρμοδιώτεροι καὶ εἰδικώτεροι διὰ τὴν ἐργασίαν αὐτήν, ὅπως ἔχει γράψει καὶ ὁ Κοραῆς ἀπὸ τὸ 1804, θὰ ἦσαν περισσότερον ἐνδιαφέροντα ἀπὸ οἱασδήποτε ξένας ἐκδόσεις. Καὶ θὰ ἦτο ἀδικία νὰ μὴ ἐξαρθῆ καὶ ἀπὸ τῆς θέσεως αὐτῆς τὸ γεγονὸς ὅτι καὶ αἱ γενόμεναι μέχρι σήμερον μερικαὶ ἐκδόσεις ἀρχαίων συγγραφέων καὶ μεταφράσεις, ὀφείλονται εἰς τὴν ἀξιοθαύμαστον πάντοτε ἰδιωτικὴν πρωτοβουλίαν ποὺ συνήθως ἀντικαθιστᾶ εἰς τὸν τόπον αὐτὸν τὴν Κρατικὴν ἀβουλίαν καὶ ἀδράνειαν, δηλαδὴ εἰς τὴν προσπάθειαν ὡρισμένων ἐκδοτῶν πρὸς τοὺς ὁποίους πράγματι ἀνήκει ἐθνικὸς ἔπαινος.

Καὶ ἐνῶ εἰς ἄλλας χώρας ἐπεστρατεύθησαν φιλόλογοι, μαθηματικοὶ καὶ ἀστρονόμοι διὰ νὰ μελετήσουν Ἀσσυροβαβυλωνιακὰς πινακίδας, Αἰγυπτιακοὺς παπύρους ἢ κείμενα Ἰνδικὰ πρὸς ἐξακρίβωσιν τῶν γνώσεων τῶν ἀρχαίων αὐτῶν λαῶν ἀλλὰ καὶ διὰ νὰ χρονολογηθῆ ἐπακριβῶς ἡ ἱστορία των, ἡμεῖς ὄχι μόνον οὐδόλως ἐνδιεφέρθημεν διὰ τὴν ἀξιοποίησιν τῆς πνευματικῆς κληρονομίας μας, ἀλλὰ ἐδέχθημεν ἀνεπιφυλάκτως καὶ υἱοθετήσαμεν τὰ δσα ὑπεστήριζον οἱ ξένοι συγγραφεῖς διὰ τὴν ἐθνικὴν καὶ πνευματικὴν μας καταγωγήν, δηλαδή, ὅτι βάρβαρα καὶ ὄχι ἑλληνικὰ φῦλα κατώκουν τὴν Ἑλλάδα πρὸ τοῦ 900 π.Χ., ὅτι ἡ ἑλληνικὴ ἱστορία ἤρχιζεν ἀπὸ τὸ 776 π.Χ., ὅτι ἡ ἑλληνικὴ φιλοσοφία ἦτο ἐπηρεασμένη ἀπὸ τὴν φιλοσοφίαν τῶν ἄλλων λαῶν τῆς Ἀνατολῆς καὶ τὸ πλέον ἐξοργιστικὸν ὅτι καὶ οἱ Φοίνικες ἦσαν ἀρχαιότεροι τῶν Ἑλλήνων, ὅπως διδάσκονται καὶ σήμερον ἀκόμη οἱ Ἕλληνες μαθηταὶ εἰς τὰ σχολεῖα μας!..., ἐνῶ, ὅπως ἔχομεν ἀποδείξει ἀπὸ τὴν ἐπιστημένην μελέτην τῶν ἀρχαίων κειμένων, οἱ Φοίνικες εἶναι ἀπόγονοι καὶ δημιούργημα τῶν Ἑλλήνων, τῶν Ἀχαιῶν - Κρητῶν καὶ τῆς περιόδου 1100—900 π.Χ. (βλέπε Τόμον Α΄, γράμμα Α τῆς Ἐγκυκλοπαιδείας μας).

Καὶ ὅλη αὐτὴ ἡ διαστροφὴ καὶ ἡ παραποίησις τῆς Ἑλληνικῆς ἱστορίας καὶ Φιλοσοφίας, ὅπως τονίζομεν καὶ ἀνωτέρω, ὀφείλεται εἰς τὸ γεγονὸς ὅτι τὰ ἀρχαῖα ἑλληνικὰ κειμενα ποὺ ἀναφέρονται εἰς τὴν ὕπαρξιν καὶ τὴν δρᾶσιν τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς πρὸ τοῦ 1000 π.Χ., εἶχον χαρακτηρισθῆ ὡς μῦθοι ὑπὸ τῶν ξένων ἐρευνητῶν καὶ συγγραφεων, ἄποψις ἡ ὁποία δυστυχῶς εἶχε γίνει γενικὰ ἀποδεκτὴ ὑπὸ τῶν ξένων, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ ἡμᾶς τοὺς Ἕλληνας, μὲ ἀποτέλεσμα ἡ ἀνάτασις τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ πνεύματος νὰ καθορίζεται ὡς ἀρχομένη ἀπὸ τοῦ 7ου αἰῶνος π.Χ., ἡ δὲ Ἑλληνικὴ Φιλοσοφία καὶ Ἐπιστήμη νὰ θεωρῆται δημιούργημα τῶν ἄλλων Λαῶν τῆς Μεσογείου.

Τὸ φαινόμενον βεβαίως δὲν εἶναι μόνον θλιβερὸν καὶ οἰκτρὸν ἀλλὰ καὶ ἐγκληματικόν, ἀφοῦ ἀρκετοὶ ἀπὸ τοὺς ἰθύνοντας Ἕλληνας τῆς ἐποχῆς μας, ὄχι μόνον ἔχουν περιφρονήσει, ἀλλὰ καὶ κακομεταχειρίζονται κυριολεκτικῶς τὴν ἀσύγκριτον πνευματικὴν κληρονομίαν μας, τὴν ὁποίαν ἴσως νὰ θεωροῦν καὶ ὡς δυσβάστακτον βάρος, διὰ τὸν λόγον δὲ αὐτὸν προφανῶς καὶ τὴν ἀπελάκτισαν.

Ἐπηρεαζόμενοι οὗτοι, παρασυρόμενοι καὶ κατευθυνόμενοι περισσότερον ἀπὸ τὰς οὐτοπιστικὰς θεωρίας τῶν νεωτέρων δῆθεν κοσμοδιορθωτῶν, ποὺ εἶναι ἀδύνατον νὰ ἐφαρμοσθοῦν ἐπὶ ἐλευθέρων ἀνθρώπων, δὲν ἀντελήφθησαν ὅπως καὶ ὡρισμένοι ἀπὸ τοὺς συμπατριώτας μας, ποὺ ἔχουν παρασυρθῆ καὶ θαυμάζουν τὰς καινοφανεῖς αὐτὰς θεωρίας, ἐκ τῶν ὁποίων προῆλθον τὰ νεώτερα πολιτικοκοινωνικὰ συστήματα, ὅτι αἱ θεωρίαι αὗται δὲν εἶναι διόλου ΝΕΑΙ καὶ διάφοροι ἀπὸ τὰς ἀπόψεις τῶν σοφιστῶν καὶ τῶν φιλοσόφων τῆς παρακμῆς, ποὺ κατέστρεψαν καὶ ὑπεδούλωσαν τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα καὶ ποὺ δὲν ἀποκλείεται νὰ καταστρέψουν καὶ νὰ ὑποδουλώσουν καὶ τὴν σημερινήν, ἐνῶ ταυτοχρόνως ὑπονομεύουν καὶ διαλύουν ὅπως εἶναι τοῦτο ἀρκετὰ ἐμφανὲς καὶ τὰς συγχρόνους δῆθεν προοδευτικὰς κοινωνίας καὶ πολιτείας.

Δὲν εἶμαι ἀπαισιόδοξος, διότι ἡ ἀπαισιοδοξία ἀποδυναμώνει τὸν ἄνθρωπον, τὸν ἐξωθεῖ εἰς νοσηρὰν ἀδιαφορίαν διὰ τὴν ζωὴν καὶ τὸν ὁδηγεῖ τελικῶς εἰς ψυχικὴν κατάπτωσιν ποὺ ἐγγίζει τὸν θάνατον. Ἀντιθέτως ἡ ἀνησυχία ποὺ ἐπισημαίνω καὶ ἡ προσπάθεια ἀφυπνίσεως ἐκείνων ποὺ πρέπει νὰ δράσουν διὰ νὰ ἀποφύγωμεν τὴν ὑποδούλωσιν ποὺ μᾶς ἀπειλεῖ προδίδουν προσήλωσιν καὶ πίστιν εἰς τὴν ζωήν. Αἱ θεωρίαι τοῦ Μὰρξ καὶ τοῦ Λένιν καὶ τῆς λοιπῆς χορωδίας των ὀπαδῶν τοῦ ἐπιστημονικοῦ σοσιαλισμοῦ, ποὺ δὲν ὑπάρχει ἢ μᾶλλον ὑπάρχει καὶ χρησιμοποιεῖται ὅπου εἶναι συμφέρον τοῦτο εἰς τοὺς ὀπαδούς του καὶ διὰ τῶν ὁποίων κατασκευάζονται καὶ πολιτικοκοινωνικὰ συστήματα, ὅπως καὶ τῶν βιολόγων ποὺ ἐπιδιώκουν νὰ συλλάβουν τὴν ἀρχὴν τῆς ζωῆς, εἶναι τὸ ὀλιγώτερον οὐτοπιστικαί. Διότι ἀγνοοῦν καὶ περιφρονοῦν τὸ ζωντανόν, τὸ σπαρταριστόν, τὸ πρώτιστον θέμα, μὲ τὸ ὁποῖον ἔπρεπε κυρίως νὰ ἀσχολοῦνται, τὴν «οὐσίαν» τοῦ ἀνθρώπου, ὅπως πρῶτος ἐδίδαξε τοῦτο ὁ Σωκράτης, ὁ ὁποῖος εἶπεν ὅτι πρωτίστως τὸν ἐνδιέφερεν ὁ ἄνθρωπος ὡς ὀντότης καὶ ἐκδήλωσις καὶ ἀκολούθως ὅλα τὰ ἄλλα («Φαῖδρος» Πλάτωνος). Ἡ ἀνησυχία συνεπῶς διὰ τὴν ἐμφάνισιν καὶ τὴν ἐξέλιξιν τῶν ἀτόμων καὶ τῶν συγχρόνων κοινωνιῶν καὶ ὁ καθορισμὸς τῶν κινδύνων ἀπὸ τὰς ἐκτροπὰς ποὺ παρουσιάζουν αὐταὶ εἶναι ἔργον ὑψίστης φρονήσεως καὶ ἐνδιαφέροντος διὰ τοὺς ἀνθρώπους, διότι ὁ ἄνθρωπος μόνον ἐὰν ἐξασφαλίση τὴν φυσικὴν καὶ ψυχικὴν ἰσορροπίαν του θὰ κατορθώση νὰ σωθῆ καὶ αὐτὸ θὰ τὸ ἐπιτύχη ἐὰν ἀπαλλαγῆ ἀπὸ τὰς παραλόγους ἀπαιτήσεις καὶ ψευδαισθήσεις του καὶ τὰς ἀνικανοποιήτους ἐπιθυμίας του ποὺ τοῦ ὑπόσχονται ὅτι θὰ τὰς ἱκανοποιήσουν, μέχρις ὅτου τὸν ὑποδουλώσουν, ὅπως συνέβη εἰς τὰς χώρας τοῦ παραπετάσματος, οἱ σύγχρονοι κοσμοδιορθωταί, (βλέπε καὶ Φρανσουὰζ Ζακὸμπ βραβεῖον Νόμπελ «Ἡ λογικὴ τοῦ ζῶντος» σελὶς 416 καὶ ἑφεξῆς, Ζὰκ Μονὸ βραβεῖον Νόμπελ Φυσιολογίας «Ἡ τύχη καὶ ἡ ἀναγκαιότης» σελ. 406 καὶ ἑφεξῆς, Φρανσὶς Γκρὶκ βραβεῖον Νόμπελ Ἰατρικῆς «Περὶ μορίων καὶ ἀνθρώπων» σελ. 23 καὶ ἑφεξῆς, Ἄντονυ Σμὶθ «Τὸ σῶμα» σελ. 278 καὶ ἑφεξῆς, Νιζὲλ Καλντὰρ «Τὸ βίαιο σύμπαν» σελ. 75 καὶ ἑφεξῆς, Πιὲρ - Πὼλ Γκρασὲ τῆς Γαλλικῆς Ἀκαδημίας τῶν Ἐπιστημῶν «Ἐσὺ ὁ μικρούλης Θεὸς» σελ. 297 καὶ ἀκολούθως) ἐκ τῶν ὁποίων ἀποδεικνύεται εἰς ποῖον ἀδιέξοδον ἔχει περιέλθει καὶ ἡ σημερινὴ ἐπιστήμη, ἡ ὁποία ἀγωνιώδεις καταβάλλει προσπαθείας διὰ νὰ συλλάβη τὴν ἀρχήν, τὴν μορφὴν καὶ τὴν καταγωγὴν τῆς ζωῆς, ἐνῶ ταυτοχρόνως ἐπιδιώκει νὰ στηρίξη τὴν ἄποψίν της ὅτι τὰ χρεωκοπημένα οἰκονομικοπολιτικὰ συστήματα τῶν συγχρόνων κοσμοδιορθωτῶν, εἶναι δυνατὸν νὰ ἐξασφαλίσουν ἐλευθερίαν, εὐτυχίαν καὶ εὐδαιμονίαν εἰς τοὺς ἀτυχεῖς ἀνθρώπους, ποὺ παρασύρονται καὶ πιστεύουν τὰς ἀνελευθέρας αὐτὰς θεωρίας.

Εἶναι γνωστὸν ἐξ ἄλλου ὅτι ὅλοι οἱ νεώτεροι λαοὶ ἐσταδιοδρόμησαν, ἀνεπτύχθησαν καὶ ἐξεπολιτίσθησαν χάρις εἰς τὰς διδασκαλίας καὶ τὰ παραγγέλματα τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων σοφῶν, αὐτὸς δὲ ὁ πολιτισμὸς ὁ ὁποῖος εἶχε δημιουργηθῆ ὑπὸ τὴν ἐπίδρασίν των κινδυνεύει σήμερον νὰ καταρρεύση καὶ νὰ ἐξουθενωθῆ ἀπὸ τὴν ἀχαλίνωτον καὶ ἀλόγιστον τεχνικὴν πρόοδον τῆς ἐποχῆς μας καὶ τὴν κυρίαρχον τεχνοκρατίαν. Δυστυχῶς πάντες ἔχουν λησμονήσει σήμερον ὅτι οἱ λαοὶ ποὺ ἀπεμακρύνθησαν καὶ ἐγκατέλειψαν τὸ ΜΕΤΡΟΝ ΒΙΟΥ, ποὺ ἐδίδαξαν οἱ ἀρχαῖοι, ἀρχικῶς ὑπεδουλώθησαν καὶ τελικῶς κατεστράφησαν, οἱ δὲ περισσότεροι ἐξ αὐτῶν ἐξηφανίσθησαν καὶ ἀπὸ τὸ προσκήνιον τῆς ἱστορίας, διότι εἶχον περιφρονήσει τὰς διδασκαλίας καὶ τὴν ἐμπειρίαν τῶν ἀρχαίων, οἱ ὁποῖοι ἐνῶ ἐγνώριζον τὰ πάντα συστηματικῶς ἀπέφευγον τὰς τεχνικὰς ἐφαρμογάς, ἐπειδὴ τὰς ἐθεώρουν ὡς ἐπικινδύνους διὰ τὴν ἠρεμίαν τῶν ἀτόμων, τῶν κοινωνιῶν καὶ τῶν πολιτειῶν, ὅπως κατέδειξεν τοῦτο καὶ ἡ σημερινὴ πεῖρα καὶ πραγματικότης.

Περίεργος πάντως εἶναι πολλάκις ἡ ἐκδικητικὴ καὶ τιμωρὸς πράγματι διάθεσις τῆς Ἱστορίας, ὅταν οἱ ἄφρονες περιφρονοῦν τὰ διδάγματά της καὶ ἂς ὑποστηρίζουν οἱ ἀνόητοι σύγχρονοι κοσμοδιορθωταί, ὅτι ἡ ἐξέλιξις δημιουργεῖ νέας καταστάσεις, ἐνῶ ἡ ἀνακύκλησις καὶ ἡ ἐπιβολὴ τῶν ἀκατανικήτων νόμων της, εἶναι τόσον ἔντονος καὶ αἰσθητή, ὥστε μόνον ὅσοι παραλογίζονται καὶ ἔχουν παρωπίδας ἢ ἔχουν τυφλωθῆ λόγῳ τῆς ἀμαθείας των ἢ τῆς μο-

νοπλεύρου καταρτίσεώς των, δὲν διακρίνουν ἢ δὲν θέλουν νὰ διακρίνουν τὴν πραγματικότητα καὶ τὰς συνεπείας της.

Τοὐλάχιστον ἡ σημερινὴ ἀγχώδης ζωὴ τῶν ἀτόμων ἐντὸς τῶν κοινωνιῶν, ἡ ἀγωνιώδης ἀνησυχία διὰ τὴν αὔριον καὶ ὁ αὐξανόμενος συνεχῶς ἀναρχισμός, δηλαδὴ ἡ περιφρόνησις τῶν ἀκαταλύτων καὶ αἰωνίων ἠθικῶν ἀξιῶν ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν ὁποίων ἐσταδιοδρόμησεν καὶ ἐξεπολιτίσθη ἡ ἀνθρωπότης, διὰ νὰ καθιερωθοῦν ἡ ἄρνησις πάσης ἐννοίας Κράτους καὶ ὁ νόμος τῆς ζούγκλας, προδίδουν καὶ καθορίζουν τὸ μέλλον καὶ τῆς σημερινῆς ἀνθρωπότητος καὶ τὸ ὁποῖον, ἐὰν δὲν ἀνακοπῇ τὸ θλιβερὸν αὐτὸ κατρακύλισμα ἀτόμων καὶ κοινωνιῶν, ταχέως θὰ ἐκδηλωθῇ καὶ εἰς τὴν ἐποχήν μας ἡ τιμωρὸς διάθεσις τῆς Ἱστορίας διὰ τῆς ὑποδουλώσεως καὶ τοῦ ἐξευτελισμοῦ τῶν ἀτόμων καὶ τῆς διαλύσεως τῶν κοινωνιῶν καὶ τῶν πολιτειῶν, ὅπως συνέβη καὶ παλαιότερον.

Καὶ ἐπειδὴ εἶναι πλέον αὐταπόδεικτον, μετὰ τὰ ὅσα ἐξετέθησαν ἀνωτέρω, ὅτι οἱ ὑπεύθυνοι πολιτικοὶ καὶ πνευματικοὶ ἡγέται τοῦ τόπου αὐτοῦ δὲν πρόκειται νὰ ἀφυπνισθοῦν καὶ νὰ ἐνδιαφερθοῦν διὰ τὰ τεράστια καὶ ἐπικίνδυνα προβλήματα, ποὺ ἀντιμετωπίζομεν σήμερον καὶ ὡς ἄτομα καὶ ὡς Ἔθνος, χρειάζεται ΒΑΘΕΙΑ ΤΟΜΗ διὰ νὰ ἐπιτευχθῇ ἡ ἐπιβεβλημένη ἀνανέωσις τῶν πολιτικῶν καὶ πνευματικῶν δυνάμεων τοῦ Ἔθνους ἄνευ τῆς ὁποίας τὸ μέλλον μας δὲν διαγράφεται καὶ τόσον εὐχάριστον.

Καὶ τὴν τομὴν αὐτὴν πρέπει νὰ ἐπιχειρήσουν καὶ νὰ τὴν πραγματοποιήσουν συντόμως, ἐπιδιώκοντες τὴν ἀνανέωσιν καὶ τὴν ἐπιβεβλημένην πολιτικὴν καὶ πνευματικὴν ἀλλαγήν, ΜΟΝΟΝ ΟΙ ΝΕΟΙ καὶ κυρίως ἐκεῖνοι, ποὺ δὲν ἔχουν ἐκτραπῇ καὶ παρασυρθῇ ἀπὸ τὰς ἀνεκπληρώτους ὑποσχέσεις τῶν σημερινῶν κοσμοδιορθωτῶν καὶ οἱ ὁποῖοι πιστεύουν εἰς τὰ ἐθνικὰ ἰδεώδη, εἰς τὰ ἀνώτερα ἰδανικὰ τοῦ ἀνθρώπου καὶ εἰς τὴν δύναμιν τῆς ἀδαμάστου αὐτῆς φυλῆς, οἱ ΝΕΟΙ ποὺ εἶναι εἰς θέσιν νὰ ἀντιληφθοῦν τὴν ἀδιάσειστον ἀλήθειαν, ὅτι ἡ Ἑλλὰς διὰ νὰ ὀρθοποδήσῃ καὶ νὰ σταδιοδρομήσῃ δὲν ἔχει ἀνάγκην νὰ εἰσαγάγῃ ἀπὸ τὸ ἐξωτερικὸν οἰκονομικοπολιτικὰ καὶ κοινωνικὰ συστήματα, διότι τὰ συστήματα αὐτά, ποὺ ἔχουν ἀναστατώσει τὴν ἐποχήν μας ἦσαν ἀρκετὰ γνωστὰ καὶ κατὰ τὴν ἀρχαίαν ἐποχήν, ἀλλὰ ἐχρεωκόπησαν καὶ τότε ἐκεῖ ποὺ ἐφηρμόσθησαν, ὅπως ἀναφέρει καὶ ἡ ἱστορία, οἱ δὲ Λαοὶ ποὺ τὰ εἶχον δεχθῇ κατήντησαν ἀπὸ ἐλεύθεροι δοῦλοι (βλέπε καὶ ἄρθρον «Κομμουνισμὸς» κεφάλαιον Προϊστορία τῆς Ἐγκυκλοπαιδείας μας).

Συνεπῶς διὰ νὰ ἀντιμετωπισθοῦν αἱ σκοτειναὶ σκευωρίαι καὶ αἱ καταφανεῖς δολοπλοκίαι τῶν ξένων μεγάλων φίλων μας ἀλλὰ καὶ τῶν ἐντοπίων ἐχθρῶν μας, ποὺ ἐπιδιώκουν νὰ μᾶς ἀφανίσουν, δὲν χρειάζεται παρὰ ΟΜΟΝΟΙΑ, ΕΡΓΑΣΙΑ, ΑΠΟΦΑΣΙΣΤΙΚΟΤΗΣ καὶ ΠΙΣΤΙΣ εἰς τὴν δυναμικότητα τῆς ἀθανάτου αὐτῆς φυλῆς, ὁπότε οἱ ξένοι, ποὺ ἐπιδιώκουν νὰ μᾶς ἐκμηδενίσουν, θὰ ἀντιληφθοῦν ὅτι δὲν εἶναι καὶ τόσον εὔκολον νὰ μᾶς ἀποπνίξουν καὶ ὅτι εἶναι τοὐλάχιστον ἀνίσχυροι, ὅπως διδάσκει ἡ Ἱστορία μας, νὰ δαμάσουν τὴν αἰωνίαν καὶ ἀκατάβλητον αὐτὴν φυλήν, διότι ἡ φυλὴ αὐτὴ εἶναι ἐκείνη, ἡ ὁποία ἐδημιούργησε τὸν πολιτισμὸν διὰ τὸν ὁποῖον ὑπερηφανεύονται οἱ σημερινοὶ δῆθεν πολιτισμένοι φίλοι μας, λησμονοῦντες ὅτι αὐτὴ ἡ φυλὴ τοὺς ἀνέσυρεν ἀπὸ τὴν βαρβαρότητα! Λέξεις σκληραὶ ἀλλὰ ἁρμόζουσαι διὰ ἀχαρίστους καὶ ὑποκριτάς, διότι πάντοτε τοιοῦτοι ὑπῆρξαν αὐτοὶ ποὺ παριστάνουν καὶ σήμερον τοὺς φίλους μας ἐμφανῶς, ἐνῶ ἐκ τῶν ὄπισθεν συστηματικῶς μᾶς ὑπενόμευον καὶ μᾶς ὑπονομεύουν, ὅπως μᾶς διδάσκει τόσον ἡ παλαιὰ ὅσον καὶ ἡ πρόσφατος ἱστορία μας.

Ἀλλὰ καὶ οἱ Νεοέλληνες, οἱ συμπατριῶτες μας, δὲν πρέπει νὰ ἀγνοοῦν ὅτι ὑπέρτατον ἀγαθὸν τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἡ ἐλευθερία, ὅπως διεκήρυξαν οἱ πρόγονοί μας καὶ ὄχι ὁ εὐδαιμονισμὸς πρὸς τὸν ὁποῖον μᾶς παρασύρουν καὶ εἰς τὸν ὁποῖον μᾶς ἐξωθοῦν οἱ ξένοι δῆθεν φίλοι μας καὶ οἱ ἐντόπιοι ἐχθροί μας, ὁπότε δὲν ἀποκλείεται νὰ ἀπολέσωμεν τὸ ὑπέρτατον αὐτὸ ἀγαθόν, τὴν ἐλευθερίαν μας. Ἡ τακτικὴ τῆς ὑπακοῆς καὶ τῆς ὑποταγῆς ποὺ ἀκολουθοῦμεν ἔναντι ἐχθρῶν καὶ φίλων μας, εἶναι ἐπαίσχυντος ραγιαδισμὸς καὶ ἀσύμφορος καὶ ἀδύναμος μέθοδος ὑπερασπίσεως τῶν συμφερόντων ἑνὸς ἐλευθέρου Ἔθνους, ἑνὸς ἐλευθέρου Λαοῦ, ἀφοῦ εἰς τὴν ἀτομικὴν ἐποχὴν ποὺ ζῶμεν ἐὰν ὑπάρξῃ φαντασία καὶ θάρρος εἶναι δυνατὸν νὰ ἀνεύρωμεν φίλους ἴσως μακρυνοὺς ἀλλὰ περισσότερον εἰλικρινεῖς καὶ συμμάχους ὀλιγώτερον ἰδιοτελεῖς.

Διότι ἂν δὲν ἀντιμετωπίσωμεν μὲ θάρρος, εὐελιξίαν καὶ ἀποφασιστικότητα καὶ δὲν ἀντιδράσωμεν τόσον ὡς Λαὸς ὅσον καὶ ὡς Ἔθνος εἰς τοὺς κινδύνους ποὺ μᾶς ἀπειλοῦν, πολὺ φοβούμεθα ὅτι καὶ ὁ Θεὸς τῆς Ἑλλάδος, ἐπὶ τοῦ ὁποίου συνήθως ἐπαναπαυόμεθα ἐφησυχάζοντες, θὰ μᾶς βαρεθῇ τελικῶς καὶ θὰ μᾶς ἐγκαταλείψῃ ὁριστικῶς ἀηδιασμένος, ἀπογοητευμένος καὶ ἀγανακτισμένος ἀπὸ τὴν ἀδράνειαν καὶ τὴν μακαριότητα, εἰς τὴν ὁποίαν ἔχουμεν περιέλθει... Καὶ δὲν θὰ ἔχῃ ἄδικον, ἀφοῦ θὰ εἴμεθα ἄξιοι τῆς τύχης μας καὶ τῆς καταισχύνης ποὺ μᾶς ἀναμένει...

ΙΩΑΝΝΗΣ Δ. ΠΑΣΣΑΣ

Οἱ πρό τῶν Προσωκρατικῶν

Ὀρφικοί, Προφῆται, Ἐπικοί, Νομοθέται, Σοφοί.

Ἡ φιλοσοφικὴ σκέψις ἐγεννήθη ἀπὸ τὴν ἀνάγκη τοῦ ἀνθρώπου νὰ βάλη τάξιν εἰς τὸν περιβάλλοντα αὐτὸν κόσμον καὶ νὰ προσδιορίση τὴν θέσιν τοῦ ἰδίου ἐν αὐτῷ.

Ὁ παλαιότερος ἄνθρωπος ἠσθάνετο τὴν ἀνάγκην νὰ σχηματίση γενικήν τινα ἰδέαν διὰ τὸν κόσμον. Ἡ θεώρησις τοῦ σύμπαντος καὶ ἡ ἑρμηνεία τῶν ἐν αὐτῷ φαινομένων ἀποτελεῖ πρωταρχικὴν ἀνησυχίαν τοῦ ἀνθρωπίνου νοῦ, ποὺ ἀναζητεῖ διαρκῶς ἀποδεκτὰς ἐξηγήσεις τῶν φυσικῶν φαινομένων.

Ἀρχικῶς ὁ ἄνθρωπος ἱκανοποιεῖτο μὲ τὰς ἁπλουστέρας καὶ τὰς πλέον ἁπλοϊκὰς ἑρμηνείας. Οὕτω αἱ πρωτόγονοι κοσμοθεωρίαι ἀποτελοῦν μῖγμα θρησκευτικῶν δοξασιῶν, φιλοσοφικῶν παρατηρήσεων ἢ ἀπόψεων καὶ ἐν σπέρματι ἐπιστημονικῶν θεωριῶν. Εἰς τοὺς πλείστους τῶν ἀρχαίων πολιτισμῶν τὸ μῖγμα τοῦτο τῆς θρησκείας, τῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς ἐπιστήμης παρέμεινεν ἀδιαχώριστον καὶ ἀδιάσπαστον ἐπὶ αἰῶνας μακρούς. Ἀντιθέτως εἰς τὸν ἑλληνικὸν χῶρον, ὅπου τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα ἀπὸ τῆς βαθυτάτης ἀρχαιότητος ἀνεζήτησε τὴν ἑρμηνείαν τοῦ κόσμου, ἡ φιλοσοφία ἀπεχωρίσθη ἐνωρίτατα ἀρχικῶς ἀπὸ τὴν θρησκείαν (7ος αἰὼν π.Χ.) καὶ βραδύτερον ἀπὸ τὴν ἐπιστήμην (5ος αἰὼν π.Χ.).

Οὕτω εἰς τὴν ἀρχικὴν περίοδον τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος οἱ πρῶτοι ἐκεῖνοι διανοηταὶ τῶν ὁποίων ἡ μορφὴ χάνεται κατὰ μέγα μέρος ἐντὸς τῆς μυθικῆς παραδόσεως, ἐμφανίζονται ταυτοχρόνως ὡς προφῆται, ὡς φιλόσοφοι καὶ ὡς ἐπιστήμονες. Δυνάμεθα νὰ διαιρέσωμεν τοὺς πρώτους ἐπωνύμους αὐτοὺς ἐκπροσώπους τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος εἰς τὰς ἀκολούθους τρεῖς ὁμάδας:

α. Εἰς τοὺς προφήτας καὶ τοὺς διδασκάλους.
β. Εἰς τοὺς ἐπικοὺς ποιητάς.
γ. Εἰς τοὺς σοφοὺς καὶ τοὺς νομοθέτας.

ΟΙ ΠΡΟΦΗΤΑΙ

Ἡ πρώτη ὁμὰς περιλαμβάνει πρόσωπα μυθικὰ ὅπως ἐπιστεύετο μέχρι πρότινος, μολονότι οἱ ἀρχαῖοι συγγραφεῖς δὲν ἀμφέβαλλον διὰ τὴν ὕπαρξίν των. Ὁ ἀρχαιότερος ὅλων ἀλλὰ καὶ μέγιστος πάντων φαίνεται ὅτι εἶναι ὁ Ὀρφεὺς ὁ ἱδρυτὴς τῆς πλέον διαδεδομένης μυστικιστικῆς θρησκείας τῆς ἀρχαιότητος, τοῦ Ὀρφισμοῦ καὶ θεμελιωτὴς Κοσμογονικῶν καὶ Ἀστρονομικῶν θεωριῶν.

ΟΡΦΕΥΣ. ὁ μέγιστος τῶν προϊστορικῶν προφητῶν καὶ παναρχαιος ἐπικὸς ποιητὴς καὶ θεῖος Μουσικός. Ὁ Ὀρφεὺς κατὰ τὴν ἐπικρατεστέραν παράδοσιν ἦτο υἱὸς τοῦ Ἀπόλλωνος ἢ τοῦ Οἰάγρου βασιλέως τῆς Θράκης καὶ τῆς Μούσης Καλλιόπης (Διόδωρος 11, 64) καὶ ἐγεννήθη εἰς σπήλαιον τῆς Πιμπλείας πόλεως τῆς ἐν Θράκη Πιερίας ἢ κατ' ἄλλους εἰς τὴν Πιερίαν τῆς Μακεδονίας πλησίον τοῦ Ὀλύμπου.

Κατὰ τὸν Στράβωνα καὶ τὸν Ἀπολλώνιον ὑπῆρξεν κατὰ τὴν ἐποχὴν τῶν ἀργοναυτῶν οἵτινες καὶ τὸν προσεκάλεσαν εἰς τὴν ἐκστρατείαν των κατὰ τῆς Κολχίδος διὰ νὰ τοὺς βοηθήση μὲ τὴν Μουσικὴν δύναμιν καὶ δεξιοτεχνίαν του. Ἀνακριβεστάτη εἶναι ἡ πληροφορία ὅτι ἐγενήθη 85 ἔτη πρὸ τῶν Τρωϊκῶν, διότι εἶναι ἀνεξακρίβωτος ἡ ἐποχὴ τῆς γενήσεώς του καὶ ὅτι εἶχε μεταβεῖ εἰς τὴν Αἴγυπτον, ὅπως ἀποδεικνύουν αἱ γνώσεις ποὺ περιέχονται εἰς τὰ κείμενα τῶν Ὀρφικῶν. Ἀντιθέτως δὲν ἀποκλείεται ἡ παράδοσις ὅτι ὑπῆρξεν μαθητὴς τῶν Ἰδαίων Δακτύλων τῆς Κρήτης. Πάντως διεσώθη ἡ παράδοσις κατὰ τὴν ὁποίαν ἀνελθὼν εἰς τὴν Θράκην ἵδρυσε τὰς μυστηριακὰς τελετὰς τοῦ Διονύσου (Βάκχου) (Ἡρόδοτος 11, 81).

Χάρις ἐξ ἄλλου εἰς τὴν κατευναστικὴν ἐπίδρασιν τῶν ἤχων τῆς χρυσῆς λύρας τοῦ Ὀρφέως, αἱ Ἀργοναῦται προσορμισθέντες εἰς τὴν Λῆμνον, δὲν ἐδελεάσθησαν καὶ δὲν ὑπέκυψαν εἰς τὰς ὀργιώδεις διασκεδάσεις τῆς Λήμνου καὶ τὴν θελκτικὴν γοητείαν τῶν Σειρήνων (Ἀπολλόδωρος 1, 9, 25). Αἱ Συμπληγάδες Πέτραι, ἤτοι οἱ ἀνοιγοκλειόμενοι βράχοι, οἵτινες ἠπείλουν νὰ συντρίψουν τὴν «Ἀργώ», ἀκινητοποιήθησαν, διὰ νὰ διαπλεύση ἀκινδύνως τὸ πλοῖον. Καὶ ὁ δράκων τῆς Κολχίδος, ὅστις ἐφύλαττε τὸ χρυσόμαλλον δέρας, ἐναρκώθη ὑπὸ τοὺς περιπαθεῖς ἤχους τῆς Ὀρφικῆς λύρας, καὶ ἀπεκοιμήθη, οὕτω δὲ οἱ Ἀργοναῦται ἠδυνήθησαν νὰ ἁρπάσουν τὴν δι' ἣν ἐξεστράτευσαν πολύτιμον λείαν.

Καὶ ἄλλαι παρόμοιαι παραδόσεις ἀναφέρονται εἰς τὸ ἔργον «Ἀργοναυτικὰ» τοῦ Ἀπολλωνίου: «Ἅμα τῇ ἐπιστροφῇ του ἐκ τῆς ἀργοναυτικῆς ἐκστρατείας, ὁ Ὀρφεὺς ἐγκαταστάθη εἰς κά-

ποιον στήλαιον τῆς Θράκης, ἐπιδοθεὶς εἰς τὴν ἐξημέρωσιν καὶ τὸν ἐκπολιτισμὸν τῶν ἀγρίων κατοίκων τῆς περιοχῆς ἐκείνης. Καὶ ἐκεῖ διαμένων καὶ δρῶν ἔλαβεν ὡς σύζυγόν του τὴν νύμφην Ἀγριόπην ἢ ἄλλως Εὐρυδίκην καλουμένην, τὴν ὁποίαν ὅμως δὲν ἐχάρη ἐπὶ πολύ, διότι ἀπέθανεν αὕτη προώρως, δηχθεῖσα ὑπὸ δηλητηριώδους ὄφεως, ὡς ἀναφέρουν οἱ στίχοι τῶν Λατίνων ποιητῶν Βιργιλίου καὶ Ὀβιδίου. Ἐνώπιον τῆς συμφορᾶς ταύτης ὁ Ὀρφεὺς κατεβαίνει εἰς τὸν Ἅδην διὰ νὰ ἐπαναφέρῃ εἰς τὴν ζωὴν τὴν νεκρὰν σύζυγόν του. Ἐν τῷ Ἅδῃ οἱ θελκτικοὶ ἦχοι τῆς λύρας του ἀνακουφίζουν τοὺς βασανιζομένους ἁμαρτωλοὺς νεκρούς, ἀλλὰ καταθέλγουν καὶ τὴν βασίλισσαν τοῦ Ἅδου Περσεφόνην τοσοῦτον ὥστε ἐνδίδουσα αὕτη εἰς τὰς ἱκεσίας τοῦ Ὀρφέως, ἐπέτρεψεν εἰς αὐτὸν νὰ λάβῃ τὴν Εὐρυδίκην του καὶ ἐπαναφέρῃ αὐτὴν εἰς τὸν ἐπάνω κόσμον, ὑπὸ τὸν ὅρον ὅμως ὅπως οὗτος, προπορευόμενος τῆς συζύγου του, καπὰ τὴν ἀνάβασιν, μὴ στρέψῃ πρὸς τὰ ὀπίσω διὰ νὰ δῇ τὴν Εὐρυδίκην, μέχρις ὅτου φθάσουν εἰς τὴν γῆν.

Τὴν στιγμὴν ὅμως καθ' ἣν ἐπρόκειτο νὰ διαβοῦν τὰ μοιραῖα σύνορα, ἡ πρὸς τὴν σύζυγόν του ἀγάπη καὶ λατρεία του ἐνίκησαν τὸν Ὀρφέα καὶ ἐστράφη οὗτος ὀπίσω νὰ ἴδῃ τὴν Εὐρυδίκην του, ἥτις τώρα ἐξηφανίσθη καὶ πάλιν, ἀναμιχθεῖσα μετὰ τῶν λοιπῶν σκιῶν τοῦ Ἅδου. Ἡ λύπη του ἐκ τῆς ἐκ νέου καὶ διὰ παντὸς πλέον ἀπωλείας τῆς Εὐρυδίκης του τὸν ἔκαμεν, ἀνελθόντα μόνον ἐπὶ τῆς γῆς, νὰ περιφρονήσῃ τὰς προκλητικὰς γυναῖκας τῆς Θράκης τὰς Θρᾳσσας, αἵτινες, πρὸς ἐκδίκησιν, κατεσπάραξαν αὐτὸν κατὰ τὰ Βακχικὰ αὐτῶν ὄργια, ρίψασαι εἰς τὸν ποταμὸν Ἕβρον τὴν κεφαλήν του καὶ τὰ μέλη του, ὡς καὶ τὴν λύραν του. Κατὰ τὸν παρασυρμόν των ὑπὸ τοῦ ροῦ, ἡ κεφαλὴ καὶ ἡ λύρα ἦλθον εἰς ἐπαφήν, καὶ τὸ θεῖον ὄργανον ἀφῆκε τότε θρηνώδεις καὶ πενθίμους ἤχους (Λουκιανὸς). Τέλος τὰ τεμάχια τοῦ σώματος ἐξεβράσθησαν εἰς τὴν Λέσβον, ὅπου αἱ Μοῦσαι περισυνέλεξαν ταῦτα καὶ τὰ ἔθαψαν ἐν Ἀντίσσῃ, ὅπου ἐγεννήθη βραδύτερον ὁ Τέρπανδρος — ὁ ἱστορικῶς ἀρχαιότερος τῶν Ἑλλήνων μουσικῶν. Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν λύραν του, ταύτην, ὡς ἐδίδασκον οἱ ἀστρονόμοι, ἔθεσεν ὁ Ζεὺς μεταξὺ τῶν ἄστρων, τῇ μεσιτείᾳ καὶ παρακλήσει τοῦ Ἀπόλλωνος καὶ τῶν Μουσῶν. Ἄλλαι σχετικαὶ περὶ τοῦ τέλους τοῦ Ὀρφέως παραδόσεις ἀναφέρουν ὅτι οὗτος ἀπέθανεν ἐν Παγγαίῳ ἢ Ὀλύμπῳ ἢ Αἵμῳ, ἐκ τῆς ὑπερμέτρου λύπης του λόγῳ τῆς ἐκ νέου ἀπωλείας τῆς Εὐρυδίκης του, ἢ ἐφονεύθη ὑπὸ ἀστραπῆς, διότι ἀπεκάλυψεν ὁ μυσταγωγὸς οὗτος προφήτης, εἰς τοὺς ἀνθρώπους ὅ,τι οἱ θεοὶ ἀποκρύπτουν ἀπὸ αὐτούς.

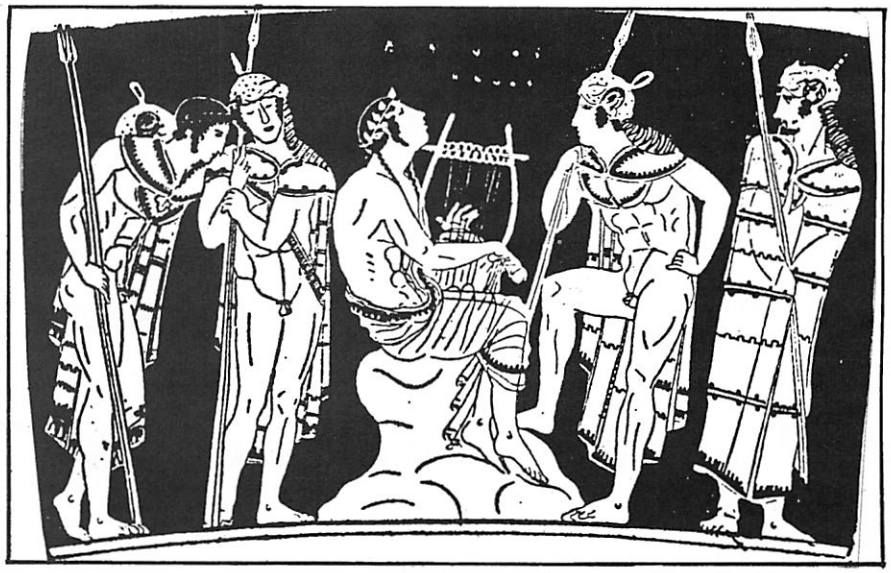

Ὁ Ὀρφεύς, περιστοιχούμενος ἀπὸ τέσσαρας Θρᾴκας, παίζει τὴν λύραν καὶ τραγουδᾷ.
(Ἀγγειογραφία τοῦ 470 π.Χ.).

Οἱ περὶ τοῦ Ὀρφέως οὗτοι μύθοι ἐξηγοῦν τὴν θείαν προέλευσιν καὶ δύναμιν τῆς μουσικῆς ἐν σχέσει μὲ τὸν Ἀπόλλωνα καὶ τὰς Μούσας, τὴν μεγάλην της ἐφαρμογὴν εἰς τὴν λατρείαν τῶν θεῶν, τὴν πνευματικὴν (Ἀπολλώνειον) αὐτῆς δύναμιν ἐπὶ τῶν ἀνθρωπίνων σαρκικῶν (Διονυσιακῶν) παθῶν καὶ τὴν συμβολὴν αὐτῆς εἰς τὴν ἐξημέρωσιν, τὸν πολιτισμὸν καὶ τὴν κοινωνικὴν τάξιν τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ κόσμου, διὰ τοὺς ὁποίους ἀγῶνας καὶ προσπαθείας ὁ Ὀρφεύς, ὁ ὑπηρέτης τοῦ Ἀπόλλωνος, πίπτει θῦμα τοῦ φθόνου τοῦ Διονύσου καὶ τῶν ἄλλων τῶν ζηλοτύπων θεῶν.

Ἡ ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ μουσοτραφοῦς Ὀρφέως ὡς ἀρχηγοῦ τῆς μουσικῆς τέχνης καὶ τῆς ἐκπολιτιστικῆς ἀγωνιστικῆς αὐτοῦ δράσεως ἀλληγορικὴ περὶ τῆς δυνάμεως τῆς θείας μουσικῆς μυθολογία περὶ Ὀρφέως, ἀπετέλεσε τὴν ἰδεολογικὴν βάσιν τῆς λεγομένης ὀρφικῆς λατρείας, τῆς τελουμένης ὑπὸ τοῦ θιάσου τῶν ὀπαδῶν αὐτῆς, τῶν καλουμένων Ὀρφιστῶν ἢ Ὀρφικῶν διὰ τῶν καλουμένων ὀρφικῶν μυστηρίων.

Πρέπει ὅμως ἰδιαιτέρως νὰ τονισθῇ ὅπως ἀποδεικνύεται εἰς τὸ ἀμέσως ἑπόμενον ἄρθρον τοῦ Κ. Χασάπη ὅτι ὁ Ὀρφεὺς ὑπῆρξεν καὶ μέγας θεμελιωτὴς προϊστορικῆς ἀστρονομίας ὅπως τὸν ἀναφέρουν αἱ σχετικαὶ περικοπαὶ καὶ τὰ κείμενα τῶν Ὀρφικῶν.

Κ. Θ. καὶ Ι. Δ. Π.

Ὁ ΟΡΦΕΥΣ. Δὲν θὰ ἀναφερθῶ εἰς τὸ ἀκανθῶδες θέμα τῆς ἱστορικότητος τοῦ Ὀρφέως, ἀλλὰ καὶ δὲν παραλείπω νὰ ἀποσαφηνίσω τὴν θέσιν, τὴν ὁποίαν λαμβάνω ἐπ' αὐτοῦ. Δέχομαι τὴν ἄποψιν, ὅτι ὁ Ὀρφεὺς ὑπῆρξε καὶ μάλιστα ὅτι ἔζησε πολὺ πρὶν ἀπὸ τοὺς χρόνους τῆς Ἀργοναυτικῆς ἐκστρατείας, καὶ τὴν θέσιν αὐτὴν θὰ στηρίξω, δι' ὅσων θὰ ἀναφερθοῦν σχετικῶς πρὸς τὴν ἡλικίαν τῶν Ὀρφικῶν Ὕμνων, ὡς αὐτὴ προσδιορίζεται ἀστρονομικῶς.

Τὰ διασωθέντα Ὀρφικὰ κείμενα, ποὺ εἶναι γνωστὰ ὑπὸ τὴν γενικὴν ἐπωνυμίαν Ὀρφικά, εἶναι:

α΄) Τὰ Ἀργοναυτικὰ ἐκ 1384 στίχων·

β΄) Οἱ Ὕμνοι, ἤτοι 88 ὕμνοι τῆς Ὀρφικῆς λατρείας, ἐκ 1133 στίχων·

γ΄) Τὰ Λιθικά, ἐξ 768 στίχων, εἰς τὰ ὁποῖα ὁ Ὀρφεὺς διδάσκει τὸν Θεοδάμαντα περὶ τῆς χρησιμότητος καὶ τῆς μυητικῆς καὶ μυστικιστικῆς ἀξίας εἴκοσιν πολυτίμων καὶ ἡμιπολυτίμων λίθων καὶ

δ΄) Τὰ Ἀποσπάσματα καὶ αἱ Ἐπιγραφαὶ (ORPHICORUM FRAGMENTA), τὰ ὁποῖα εἶναι α΄) περικοπαί, ἀπολεσθέντων Ὀρφικῶν κειμένων, διασωθεῖσαι εἰς ἔργα ἄλλων ἀρχαίων Ἑλλήνων καὶ β΄) περισωθεῖσαι ἐπιγραφαί, εἰς τὰς ὁποίας ἀναφέρονται πληροφορίαι, σχετικαὶ πρὸς τὸν Ὀρφέα καὶ τὸν Ὀρφισμόν.

Ἐδῶ θὰ ἀναφερθῶμεν εἰδικῶς εἰς τοὺς ὕμνους καὶ μάλιστα εἰς ἐκείνους, ἐκ τῶν ὁποίων προκύπτουν αἱ πληροφορίαι περὶ τῶν ἀστρονομικῶν ἰδεῶν καὶ τῶν γνώσεων, αἵτινες ἐκράτουν κατὰ τὴν Β΄ χιλιετηρίδα π.Χ. Παραλλήλως ἐλήφθησαν ὑπ' ὄψιν καὶ πάντα τὰ χωρία, τῶν ἄλλων Ὀρφικῶν κειμένων, τὰ ὁποῖα σχετίζονται πρὸς τὴν Ἀστρονομίαν.

Μεταξὺ τῶν ἐτῶν 527 καὶ 514 π.Χ. ἄρχει εἰς τὰς Ἀθήνας ὁ υἱὸς τοῦ Πεισιστράτου Ἵππαρχος. Οὗτος συνεκρότησεν ἐπιτροπήν, ἡ ὁποία ἀνέλαβε τὸ ἔργον τῆς συγκεντρώσεως ὅλων τῶν Ὀρφικῶν, δηλ. ὅλων τῶν διασωθέντων προφορικῶς μέχρι τότε, δηλαδὴ ἀπὸ στόματος εἰς στόμα, διὰ μέσου τῶν αἰώνων, πνευματικῶν δημιουργημάτων τοῦ Ὀρφέως καὶ τῶν μαθητῶν του, σπουδαιότερος τῶν ὁποίων ὑπῆρξε ὁ Μουσαῖος, ὁ πρῶτος γνωστὸς Ἕλλην ἀστρονόμος τῆς ἀπωτάτης ἀρχαιότητος. Ἐκ τῶν πρωτοστατούντων μελῶν τῆς ἐπιτροπῆς ταύτης, ὅπως ἀναφέρει ὁ Ἡρόδοτος (VII 6), ἦτο ὁ Ὀνομάκριτος (580 — 490 π.Χ.) καί, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα οἱ Κέκροψ καὶ Βροντῖνος, περὶ τῶν ὁποίων ὁμιλεῖ ὁ Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς (Στρωματεῖς I κεφ. 21, 131, 3-5). Ὁ Ὀνομάκριτος μάλιστα εἶχε μίαν αὐθεντικότητα, ὡς συλλογεύς, διότι παλαιότερον, ὁ πατὴρ τοῦ Ἱππάρχου, ὁ Πεισίστρατος, εἶχεν ἀναθέσει εἰς αὐτὸν τὴν συγκέντρωσιν καὶ καταγραφὴν καὶ τῶν Ὁμηρικῶν ἐπῶν.

Οὐδεὶς δύναται νὰ διισχυρισθῇ ποτε, ὅτι τὰ Ὁμηρικὰ Ἔπη, ἀναφερόμενα εἰς γεγονότα τοῦ 1200 π.Χ., διετυπώθησαν διὰ πρώτην φορὰν τὸ 850 π.Χ., ἤτοι ἔπειτα ἀπὸ 350 ἔτη, ὅτε δεχόμεθα ὅτι ἔζησεν ὁ Ὅμηρος. Εἶναι ὡσὰν νὰ ἐλέγομεν ὅτι τὸ 2300 μ.Χ. θὰ εὑρεθῇ κάποιος ποιητὴς ἵνα στιχουργήσῃ τὰ γεγονότα τοῦ Ἀλβανικοῦ ἔπους τοῦ 1940, περιγράφων συγχρόνως καὶ ὅλα τὰ γνωρίσματα τῆς σημερινῆς Ἑλλάδος, εἰς ἓν μέγα ποίημα 20.000 καὶ πλέον στίχων. Ἡ μόνη ἀληθοφανὴς ἄποψις εἶναι ὅτι ὁ Ὅμηρος διήρθρωσε τὰ παλαιὰ λαϊκὰ τραγούδια καὶ τὰ συνεκρότησεν εἰς ἓν σύνολον, τὸ ὁποῖον «ἐτραγουδοῦσαν» καὶ εἰς τοὺς μετέπειτα χρόνους οἱ Ἕλληνες ὡς «ἔπη» τοῦ Ὁμήρου»· τὸ ἴδιον ἄλλωστε συνέβαινε καὶ κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Ὀνομακρίτου, ὅτε ἐγένετο ὑπὸ τούτου ἡ συλλογὴ των. Καθ' ὅμοιον τρόπον οἱ Ὀρφικοὶ Ὕμνοι, οἵτινες συνιστῶσιν ὄχι, ἁπλῶς, τὸ περιεχόμενον ἑνὸς ἱστορικοῦ γεγονότος, ἀλλὰ τὸ περιεχόμενον μιᾶς λατρείας καὶ μιᾶς θρησκείας, ἥτις διηρθρώθη ἀπὸ τὸν Ὀρφέα καὶ ἔζησεν μέχρι τῶν μεταχριστιανικῶν ἀκόμα χρόνων, διετήρησαν καὶ περισσότερο μάλιστα ἀπὸ τὰ Ὁμηρικὰ ἔπη τὴν ἀρχικὴν των μορφήν, ὡς ἐκ τῆς θρησκευτικῆς φύσεώς των καὶ ὡς ἐκ τοῦ λατρευτικοῦ των προορισμοῦ. Τὸ περιεχόμενον τοῦτο περισυνέλεξε καὶ κατέγραψεν ἡ περὶ τὸν Ὀνομάκριτον Ἐπιτροπή· ἡ ἰδία, ἥτις συνέλεξε τότε καὶ τὰ Ὁμηρικὰ Ἔπη.

ΤΟ ΣΥΜΠΑΝ

Δὲν πρόκειται νὰ ἐκτεθῶσιν ἐνταῦθα παρὰ μόνον, ὅσα ἀναφέρονται εἰς τὴν καθαρὰν ἐπιστήμην· εἰς τὰς ἰδέας δηλαδή, τῶν Ὀρφικῶν, αἵτινες δύνανται νὰ συγκριθῶσι πρὸς τὰς κλασσικὰς ἀστρονομικὰς ἀντιλήψεις. Διὰ τὸν λόγον τοῦτον δὲν περιλαμβάνονται ἐνταῦθα αἱ Κοσμογονικαὶ διδασκαλίαι τῶν Ὀρφικῶν, αἵτινες συνδέονται στενῶς πρὸς τὰς Θεογονικὰς των ἀν-

Ὁ Ὀρφεὺς ἀπάγων τὴν Εὐρυδίκην ἐκ τοῦ Ἅδου (ὁ περίφημος πίναξ τοῦ Φώϋερμπαχ, εὑρισκόμενος εἰς τὴν πινακοθήκην τῆς Χάγης).

τιλήψεις ἐκ τῶν ὁποίων ἐδέχθησαν τὴν ἐπίδρασιν, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, αἱ φιλοσοφικοαστρονομικαὶ ἀντιλήψεις τῶν μετέπειτα Ἑλληνικῶν χρόνων, μέχρις ἀκόμη καὶ τοῦ Δ΄ π.Χ. αἰῶνος. Πάντως εἰς οὐδένα ἄλλον ἐκ τῶν ἀρχαίων λαῶν ἀνευρίσκομεν τὰς ἰδέας ταύτας τῶν Ὀρφικῶν, ἀναπτυσσομένας κατὰ τὴν Β΄ χιλιετ. π.Χ. Εἶναι, συνεπῶς, αὗται καθαρῶς Ἑλληνικαί.

ΟΥΡΑΝΟΣ ΦΥΣΙΣ. ΚΟΣΜΟΣ. Εἰς τὴν λέξιν Οὐρανός, ὡς προκύπτει ἐκ τοῦ περιεχομένου τοῦ ὕμνου τοῦ Οὐρανοῦ, οἱ Ὀρφικοὶ δὲν νοοῦσι μόνον ὅ,τι σήμερον καλοῦμεν οὐρανὸν ἢ οὐράνιον σφαῖραν, ἀλλ' ἐπὶ πλέον, ὅ,τι ἡμεῖς ὀνομάζομεν ἀστρικὸν κόσμον. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ Οὐρανὸς καλεῖται οὐράνιος καὶ χθόνιος (3,5), ὡς περιλαμβάνων καὶ τὴν γῆν ἀκόμη.

(Ἐκ τῶν σημειουμένων ἐντὸς παρενθέσεως δύο παραπεμπτικῶν ἀριθμῶν εἰς τοὺς ὕμνους, ὁ μὲν πρῶτος δεικνύει τὸν παραδεδεγμένον αὔξοντα ἀριθμὸν τοῦ ὕμνου, ὁ δὲ δεύτερος τὸν στίχον αὐτοῦ).

Τὸ αὐτὸ ἰσχύει καὶ περὶ τῆς Φύσεως. Ἡ Φύσις, ὡς ἐπίσης συνάγεται ἐκ τοῦ εἰς αὐτὴν ἀφιερωμένου ὕμνου, εἶναι διὰ τοὺς Ὀρφικοὺς τὸ ἐπιστητόν, τὸ ὑποπῖπτον εἰς τὴν ἀντίληψίν μας· εἶναι τὸ πᾶν, τὸ περὶ ἡμᾶς γῆ, θάλασσα, αἰθήρ, ἀλλὰ καὶ ὁ οὐρανός· Φύσις χθονίη τε καὶ εἰνολίη, αἰθερίη (9, 10), ἀλλὰ καὶ οὐρανίη (9, 2).

Συνεπῶς οἱ δύο οὗτοι ὕμνοι ἀφορῶσιν, κατ' οὐσίαν, εἰς ἕν καὶ τὸ αὐτὸ ἀντικείμενον: εἰς τὸν Κόσμον· τὸ Σύμπαν. Τὴν σύμπτωσιν ταύτην Οὐρανοῦ καὶ Φύσεως δεικνύει ἐξ ἄλλου, χαρακτηριστικῶς, τὸ ὅτι ὅσα ἀναφέρονται εἰς τὸν ὕμνον τοῦ Οὐρανοῦ, περιλαμβάνονται ὅλα καὶ εἰς τὸν ὕμνον τῆς Φύσεως. Ὁ διαχωρισμὸς εἰς δύο διακεκριμένας ἐννοίας, ὀφείλεται εἰς τὸ ὅτι οἱ Ὀρφικοί, ὑπὸ τὸν ὅρον «Οὐρανός» νοοῦσι κυρίως τὸ μέρος τοῦ κόσμου, τὸ μακρὰν ἡμῶν κείμενον, τὸν μακρόκοσμον, ὅστις εὑρίσκεται εἰς τὸν οὐρανὸν ὅπως ἀκριβῶς λέγομεν καὶ σήμερον· ἐνῶ ἡ Φύσις εἶναι καὶ διὰ τοὺς Ὀρφικούς, τὸ ἀμέσως πλησίον ἡμῶν καὶ περιβάλλον ἡμᾶς μέρος τοῦ Κόσμου.

Ἐξ ἄλλου καὶ αὐτὸς οὗτος ὁ ὁρισμὸς τοῦ Σύμπαντος, ὁ διδόμενος παρ' ἡμῶν σήμερον, ἔχει τὴν ἀρχήν του ἐκ τοῦ ὕμνου τούτου, τῆς Φύσεως. Διότι ἐν στίχῳ 9,28 λέγεται: πάντα σὺ ἔσσι· τὰ πάντα σὺ γὰρ μούνη τάδε τεύχεις· δηλαδὴ τὰ πάντα σὺ εἶσαι, διότι σὺ καὶ μόνη κατασκευάζεις τὰ πάντα.

Ὅθεν, πᾶσαι αἱ πληροφορίαι περὶ τῶν ἰδεῶν τῶν Ὀρφικῶν ἐπὶ τοῦ Σύμπαντος, ὑπὸ τὴν σημερινὴν ἔννοιαν τῆς λέξεως, προκύπτουσι ἐκ τῶν ὕμνων τοῦ Οὐρανοῦ (3ου) καὶ τῆς Φύσεως (9ου), ἀπὸ κοινοῦ θεωρουμένων.

Η ΑΡΧΗ ΤΟΥ ΚΟΣΜΟΥ. Κατὰ τοὺς Ὀρφικοὺς ὑπάρχει ἀρχὴ τοῦ κόσμου. Τὸ Σύμπαν ἐγεννήθη εἰς κάποιαν χρονικὴν στιγμήν. Τοῦτο ὅμως ἔλαβε χώρα πρὸ ἀμνημονεύτων ἐτῶν.

Οὕτω, ὁ μὲν Οὐρανὸς χαρακτηρίζεται ὡς πρεσβυγένεθλος (3, 2), ἤτοι ὡς τὸ πρῶτον γεννηθείς, ἡ δὲ Φύσις ὡς πρωτογένεια (9,5), πρωτότοκος, παναρχαία, ἀλλὰ καὶ ὡς παλαίφατος (9, 5), ἀρχέγονος, παμπαλαία.

Ἐξ ἄλλου ἡ γένεσις αὕτη δὲν προεκλήθη ἔκ τινος ἄλλου προϋπάρξαντος κοσμικοῦ γεγονότος· διότι ἐν 9, 10 λέγεται διὰ τὴν Φύσιν, ὅτι εἶναι ἀπάτωρ καί, πρὸς ἐπίρρωσιν, ἐν συνεχείᾳ καλεῖται αὐτοπάτωρ, ὡς ἐξ ἑαυτῆς γενομένη ὡς αὐτογενής.

Ἡ ἀφθαρσία καὶ ἡ αἰωνιότης τοῦ κόσμου. Καίτοι τὸ Σύμπαν ἔχει ἀρχήν, ἐν τούτοις, δέχονται οἱ Ὀρφικοί, ὅτι τοῦτο εἶναι ἄ φ θ α ρ τ ο ν· ἀ κ α τ ά β λ η τ ο ν καὶ α ἰ ώ ν ι ο ν.

Ἀκατάβλητος καὶ εἰς τὸν αἰῶνα ἄκαμπτος, αἰὲν ἀτειρὲς μέρος κόσμου (3,1) χαρακτηρίζεται ὁ Οὐρανός, ἀκόμη δὲ καὶ ἀδάμαστος (3,7), διὰ νὰ τονισθῇ, ὅτι δὲν καταβάλλεται, οὔτε ἀπὸ τὸν παράγοντα τοῦ χρόνου, οὔτε ἀπὸ καμμίαν ἄλλην δύναμιν. Ὁμοίως ἀδάμαστος (9,3), ἄφθιτος (9,5) καὶ ἀτελὴς (9, 8), ἤτοι ἀκατάβλητος, ἀθάνατος καὶ ἄνευ τέλους λογίζεται ἡ Φύσις, (αἱ ἀπόψεις τῶν μετέπειτα φιλοσόφων καὶ τοῦ Ξενοφάνους), ἐνῶ ἐν 9,9 λέγεται, ὅτι εἶναι μὲν ἡ Φύσις τὸ τέλος ὅλων τῶν ἐν αὐτῇ πραγμάτων, ἡ ἰδία ὅμως — καὶ μόνη αὕτη — δὲν ἔχει τέλος· ἀκοινώνητος δὲ μούνη τελευτῆς. Ἐπαναλαμβάνεται δὲ ἡ ἰδία ἰδέα τῆς αἰωνιότητός της ἐν τῷ ἐπιθέτῳ ἀιδίη (9,21).

ΤΟ ΜΕΓΕΘΟΣ ΤΟΥ ΚΟΣΜΟΥ. Μετ' ἀπιθάνου ἀκριβολογίας ὁ μὲν Οὐρανὸς θεωρεῖται μέρος το ὑκόσμου (3, 1), προφανῶς ἵνα ἀντιδιασταλῇ πρὸς τὴν Γῆν, ἥτις συνιστᾷ τὸ ἄλλο μέρος αὐτοῦ.

Ἡ δ' ὅλη Φύσις, περιέχουσα καὶ τὸν Οὐρανόν, ὡς οὐρανίη (9,2), δὲν λογίζεται ἄπειρος, ἀλλ' ἁπλῶς μεγίστη (9,10).

Ἡ φύσις τοῦ Κόσμου. Ὡς πρὸς τὴν φύσιν του, προσδίδονται εἰς τὸ Σύμπαν δύο χαρακτηρισμοί.

Πρῶτον, εἶναι πυρίπνουν (9,26). Εἶναι, συνεπῶς πυρίνη ἡ κατάστασίς του καὶ ὅλα τὰ μέρη του εἶναι πύρινα καὶ ἀποπνέουσι τὸ πῦρ. (Αἱ μετέπειτα ἀπόψεις τοῦ Ἡρακλείτου. Τὸ Σύμπαν ἔσεται ἀείποτε πὺρ ἁπτόμενον καὶ σβεννύμενον...). Ἐκ τοῦ λόγου τούτου, ὁλόκληρος ἡ Φύσις λάμπει· εἶναι πανταυγὴς (9,3) καὶ σελασφόρος (9,6), φέρουσα τὸ φῶς καὶ τὴν λαμπρότητα, δίκην ἐνδύματος, οὐ μόνον τὴν ἡμέραν (συνεπείᾳ τοῦ διαχύτου φωτός), ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν νύκτα, ὡς ἐνυχίη (9,6)· διότι ὁ πύρινος οὗτος καταυγασμός της διαχέεται καὶ τότε ὑπὸ τοῦ οὐρανοῦ, ἀφοῦ ἡ Φύσις εἶναι καὶ οὐρανίη (9,2).

Δεύτερον, εἶναι τὸ Σύμπαν καὶ ἡ ἀΐδιος ζωή (9,27). Εἶναι ἡ ζωὴ καὶ μάλιστα ἡ ἀτελείωτος. Αὐτὴ αὕτη ἡ «ὕπαρξις τοῦ κόσμου» εἶναι, κατὰ τοὺς Ὀρφικούς, «ζωή»· εἰς τρόπον ὥστε κόσμος καὶ ζωὴ νὰ καθίστανται συνώνυμα. Ἡ δὲ ζωὴ συνδέεται ἀρρήκτως πρὸς τὸ πῦρ, ὡς τοῦτο μαρτυρεῖ ἡ κατὰ συνέχειαν παράθεσις τῶν δύο χαρακτηρισμῶν: «πυρίπνους», «ἀΐδιος ζωή». Χάρις λοιπὸν εἰς τὸ πῦρ του, τὸ Σύμπαν ζῇ τὸ ἴδιον, ὡς ὅλον, ἀλλὰ καὶ παρέχει τὴν ζωήν - ὕπαρξιν εἰς τὰ μέρη του.

Ἡ δημιουργικὴ δύναμις τῆς φύσεως. Ἐφ' ὅσον τὸ Σύμπαν εἶναι διὰ τοὺς Ὀρφικοὺς εἷς ζῶν ὀργανισμός, παρέχων εἰς τὰ μέρη του τὴν δυνατότητα ὑπάρξεως, τὴν ζωήν, τοῦτο τὸ ἴδιον εἶναι καὶ ὁ γεννήτωρ ὅλων, ὅσα ὑπάρχουν εἰς τὸν κόσμον εἶναι ὁ παγγενέτωρ Οὐρανὸς (3, 1) καὶ ἡ παμμήτειρα Φύσις (9, 1), ἡ πάντων πατήρ, (καὶ συγχρόνως) μήτηρ (9, 18).

Ἡ γενετικὴ καὶ δημιουργικὴ δύναμις τοῦ Σύμπαντος καθορίζεται ἐπακριβῶς εἰς τὸν ὕμνον τῆς Φύσεως. Διότι, αὕτη α΄) ὅλα τὰ κτίζει· πάντα σὺ γὰρ μούνη τάδε τεύχεις (9,28) , 6΄) κτίζει πολλά, ὡς πολύκτιτος (9,2 καὶ 9,20), γ΄) δίδει εἰς αὐτὰ μορφήν, ὡς πλάστειρα (9,20) καὶ δ΄) κίνησιν, ὡς κινησιφόρος (9,21).

Συνεπῶς εἶναι τὸ Σύμπαν ἡ ἀρχὴ ὅλων. Ἀλλ' εἶναι καὶ τὸ τέλος ὅλων· ἀρχὴ πάντων, πάντων τε τελευτὴ (3,2) χαρακτηρίζεται ὁ Οὐρανός· κοινὴ πάντεσσιν τελευτὴ (9,8-9) λέγεται καὶ διὰ τὴν Φύσιν. Γεννῶνται, ἑπομένως, ὅλα ἐκ τοῦ Σύμπαντος καὶ εἰς αὐτὸ ὑπάρχουσι, θνήσκοντα δὲ εἰς αὐτὸ καὶ πάλιν παραμένουσι.

Ἡ «κοσμοκρατορικὴ» ἰσχὺς τοῦ Σύμπαντος. Ἡ δημιουργικὴ δύναμις τοῦ Σύμπαντος συνεπάγεται τὴν ἐκδήλωσιν τῆς ἐξουσιαστικῆς ἰσχύος του ἐπὶ τῶν δημιουργημάτων του. Οὕτω τὸ Σύμπαν ἐμφανίζεται, ὡς κυβερνῶν τὰ μέρη του, ὅπως ἀκριβῶς, θεωροῦμεν καὶ ὀνομάζομεν σήμερον τὸν Ἥλιον «κυβερνήτην» τῶν κόσμων, τοῦ ἡλιακοῦ μας συστήματος. Ὑπ' αὐτὴν ἀκριβῶς τὴν ἔννοιαν ὁ Οὐρανὸς μὲν ἀποκαλεῖται Κοσμοκράτωρ (3,3) ἡ δὲ Φύσις Παντοκράτειρα (9,4).

Καὶ ἐκεῖνος μέν, εἶναι ὁ φυλάσσων τὰ πάντα εἰς τὸν οὐράνιον θόλον καὶ εἰς τὴν γῆν, ὑπὸ πάντων δὲ περιβαλλόμενος, (οὐράνιος χθόνιός τε φύλαξ πάντων περιβληθεὶς (3,5), ἀλλὰ καὶ βλέπων τὰ πάντα, ὡς πανδερκὴς (3,8)· ἡ Φύσις δέ, ὡς κυβερνήτειρα, κράντειρα (9,3 καὶ 9,12) κυβερνᾶ εἰς τὴν Γῆν, τὴν θάλασσαν καὶ τὸν αἰθέρα (αἰθερίη, χθονίη τε καὶ εἰναλίη μεδέουσα· (9,14), ὑποτάσσουσα εἰς αὐτὴν ὅλα ταῦτα καὶ τὰ πεπρωμένα τούτων ὁρίζουσα, ὡς πανδαμάτειρα πεπρωμένη αἶσα (9,3 καὶ 9,26).

ΤΟ ΣΥΜΠΑΝ — «ΚΟΣΜΟΣ» (σ τ ο λ ι σ μ ό ς). Ἡ δημιουργικὴ δύναμις τῆς Φύσεως προϋποθέτει τὴν δυνατότητα τῆς ἁρμονικῆς συγκροτήσεως τῶν δημιουργημάτων της. Πράγματι δέ, ἡ ἁρμονικὴ αὕτη συγκρότησις ὑφίσταται εἰς τὸν κόσμον (3,1), δι' ὃ καὶ ἡ δημιουργὸς Φύσις εἶναι καὶ ὀνομάζεται κοσμήτειρα (9,8), ἀλλὰ καὶ ὡριὰς (9,19), ὡς προκαλοῦσα τὰς ἐποχικὰς ἐναλλαγάς. Ἐξ ἄλλου, ἡ ὡραιότης τῆς Φύσεως εἶναι ἀπόρροια, τόσον τῆς τελειότητος καὶ τῆς παντοδυναμίας τῆς Φύσεως, δι' ὃ καὶ αὕτη ἀποκαλεῖται κρατίστη (9,25), ὅσον καὶ τοῦ γεγονότος, ὅτι οὐδενὸς οὔτη στερεῖται ἢ ἔχει ἀνάγκην, ἐφ' ὅσον εἶναι αὐτάρκεια (9,13).

Ὡς ἐκ τῶν γνωρισμάτων τοῦ «κόσμου» ἡ Φύσις ἀποκαλύπτεται πάνσοφος (9,16), πλήρης συνέσεως (περίφρων (9,21), καὶ πολλὰς βουλὰς ἔχουσα, (πολύμητις (9,10), ἀλλ' ἔτι πλέον, πολύπειρος (9,6 καὶ 9,21) καὶ πολυμήχανος (9,1), τέλος δέ, εἰς ὅλα (δαήμων (9,11)) (ποὺ τὰ ξεύρει ὅλα).

Ἐπειδή, τέλος, τὰ συνιστῶντα τὸν «κόσμον» σώματα προέρχονται ἐκ τῶν ἰδίων της συστατικῶν πάντοτε αὕτη ἔχει τὴν ἱκανότητα νὰ πολυπλέκεται, ὡς πλοκίη (9,11) καὶ νὰ πολυμείγνυται, ὡς πολύμικτος (9,11) (αἱ θεωρίαι τῶν ἀτομικῶν καὶ τοῦ Ἀναξαγόρα).

Ἡ Φύσις δοτὴρ καὶ συντηρητὴς τῆς ζωῆς. Τὸ σπουδαιότερον ὅμως γνώρισμα τοῦ «κόσμου» εἶναι ἡ ζωή, (τῶν φυτῶν καὶ τῶν ζώων), τὴν ὁποίαν ἐπίσης παρέχει ἡ Φύσις, ὡς φερέσβιος (9,12) καὶ δὴ καὶ πολύσπορος (9,19), ἀκόμη δὲ καὶ ὡς ὠκυλόχεια (9,19).

Αὕτη, ἐπὶ πλέον, μεριμνᾶ διὰ τὴν συντήρησιν καὶ τὴν αὔξησιν τῶν ζώντων ὄντων, ἔχουσα ἀφθόνους τὰς δυνατότητας τῆς διατροφῆς των, ὡς αὐξιτρόφος πίειρα (9,17) καί, παρέχουσα εἰς ὅλα, τὰ πάντα, ὡς κομίστρια (9,16), τροφὸς καὶ πιθηνὸς (9,18), πανδώτειρα (9,16) καὶ πάντροφος (9,12), φροντίζει ἀτελευτήτως δι' αὐτά, ὅπως φροντίζει καὶ διὰ τὴν συντήρησιν παντὸς δημιουργήματός της, ὡς ἀθάνατος πρόνοια (9,27).

Οὐδὲν ὅμως ἐκ τῶν ζώντων ὄντων διατηρεῖ εἰς τὴν ζωὴν ἐπ' ἄπειρον χρόνον. Ὅλα αὐξάνουν, ὡριμάζουν καὶ ἐν συνεχείᾳ παρακμάζουν, ἐν τέλει δὲ ἡ Φύσις τὰ ἀναλαμβάνει ἐκ τῆς ζωῆς, ὡς πεπαινομένων τε λύτειρα (9,17) (ὡς τελευθέντα ὄντα, ὡς ἀποθανόντα).

Ο «ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΣ ΝΟΜΟΣ» ΚΑΙ Ο ΧΡΟΝΟΣ. Ὅτο ὁλόκληρος ὁ ὀργανισμὸς τοῦ Σύμπαντος ὑπακούει εἰς τὸν φυσικὸν νόμον, ἀλλὰ καὶ διασφαλίζεται ὑπὸ τούτου, διδάσκεται κατὰ τρόπον σαφέστερον εἰς τὸν 63ον ὕμνον, τοῦ Νόμου, ὅστις καὶ ἀναφέρεται εἰδικῶς καὶ μόνον εἰς τὸν «παγκόσμιον νόμον». Ἐν τούτοις, εἰς τὸν ὕμνον τοῦ Οὐρανοῦ - Σύμπαντος δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἀγνοηθῇ ὁ «παγκόσμιος νόμος»· δι' ὃ καὶ προλέγεται ἐνταῦθα, ὅτι ὁ Οὐρανὸς «κρατεῖ ἐν ἑαυτῷ τὸν φοβερὸν καὶ ἀσύλληπτον νόμον», ὑπὸ τοῦ ὁποίου διέπεται· (ἐν στέρνοισιν ἔχων ἄπλητον ἀνάγκην (3,6).

Καθ' ὅμοιον τρόπον, ἐνῶ ὁ ιγ΄ ὕμνος ἀφιεροῦται εἰς τὸν χρόνον (ὅπου καὶ δίδεται ὑπὸ τοῦ ὑμνογράφου ἡ ἑρμηνεία, ὅτι ὁ Κρόνος εἶναι ὁ χρόνος· καὶ ὅτι οὗτος εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπάρχῃ ἀφ' ὅτου καὶ μόνον ὑπάρχει καὶ ὁ ὑλικὸς κόσμος, ὁ Οὐρανός, ὅ-

στις διὰ τοῦτο δύναται νὰ θεωρῆται γεννήτωρ τοῦ Κρόνου - χρόνου) ἐν τούτοις, δὲν παραλείπεται, οὐδ' εἰς τὸν ὕμνον τοῦ Οὐρανοῦ, νὰ γίνῃ νύξις περὶ τῆς ἀληθείας ταύτης, χρησιμοποιουμένου διὰ τὸν Οὐρανὸν τοῦ ἐπιθέτου Κρονότεκνος (3,8).

Ἡ ἀλλαγὴ τῶν ὄψεων τοῦ οὐρανοῦ. Εἰς τὸν ὕμνον τοῦ Οὐρανοῦ λέγεται, ὅτι οὗτος εἶναι αἰολόμορφος (3,7) ἤτοι, ἀλλάσσει συνεχῶς ὄψιν· ὅτι δὲ εἶναι ἀπίθανον νὰ συνδέεται ἡ λέξις αὕτη πρὸς τὴν ἀλλαγὴν τῆς ὄψεως τοῦ οὐρανοῦ, συναρτήσει τῆς νεφώσεώς του, προκύπτει ἀπὸ τὰ ἐπιθετα κυανόχρους, παναίολος (ἀπαστράπτων), τὰ ὁποῖα προτάσσονται τοῦ αἰολόμορφος, ἐν τῷ ἰδίῳ στίχῳ.

Ὁμοίως, εἰς τὸν ὕμνον τῆς Φύσεως ἐπαναλαμβάνεται, ὅτι αὕτη ἀκαταπαύστως ἀλλάσσει μορφήν· εἶναι ἀλλοτριομορφοδίαιτος (9,23). Ὁ στίχος ὁλόκληρος λέγει: πάνρυτε κυκλοτερὴς ἀλλοτριομορφοδίαιτε· τοῦτο δηλοῖ ὅτι ἡ ἀκαπάπαυστος ἀλλαγὴ τῶν ὄψεών της συνδέεται πρὸς τὴν κυκλικήν κίνησίν της.

Ἡ ὄψις ὅμως τοῦ οὐρανοῦ ἀλλάσσει: α') συναρτήσει τοῦ γεωγραφικοῦ πλάτους τοῦ τόπου παρατηρήσεως, 6') ὡς ἐκ τῆς ἡμερησίας κινήσεως τῆς οὐρανίου σφαίρας, γ') ὡς ἐκ τῆς ἐτησίας φαινομένης κινήσεως τοῦ ἡλίου καὶ δ') ὡς ἐκ τῆς μεταπτώσεως, ἐντὸς τῆς μακροτάτης περιόδου τῶν 26.000 ἐτῶν περίπου.

Ἐκ τῶν περιπτώσεων τούτων, οἱ Ὀρφικοὶ γνωρίζουσιν, ἀσφαλῶς, τὰς τρεῖς πρώτας διότι ἐκ τοῦ κειμένου τῶν Ἀργοναυτικῶν προκύπτει, ὅτι εἶναι γνωστοὶ εἰς αὐτοὺς τόποι διαφόρων γεωγραφικῶν πλατῶν, τουλάχιστον, ἐντὸς τοῦ Μεσογειακοῦ χώρου, ἀπὸ τῆς Κύπρου μέχρι τῶν «Ἡρακλείων Στηλῶν» (στ. 1249), μάλιστα δὲ καὶ τὸ «Ἀτλαντικὸν πέλαγος» (1174)· ταξιδεύουν δ' ἐν τῷ χώρῳ τούτῳ, ἀπὸ τοῦ «ὑπερβορείου Κασμίου ἔθνους» (1081), τῆς χώρας τῶν Σκυθῶν (1078) καὶ τοῦ Καυκάσου (1051) μέχρι τῆς Αἰγύπτου καὶ τῆς Λιβύης (103), ἤτοι εἰς περιοχήν, πλάτους 15 μοιρῶν περίπου, εἰς τὴν ὁποίαν εἶναι δυνατὴ ἡ αἰσθητοποίησις τῆς ἀλλαγῆς τῆς ὄψεως τοῦ οὐρανοῦ, ὡς ἐκ τοῦ πρώτου λόγου. Λαμβανομένου δ' ὑπ' ὄψιν, ὅτι χρησιμοποιοῦσι τοὺς ἀστέρας εἰς τὴν ὁδήγησίν των καὶ εἰς τὴν ἐκτίμησιν τῆς ὥρας τῆς νυκτὸς (Ἀργ. 538 - 539, 1031), δύναται νὰ θεωρῆται ὡς ἀπολύτως βέβαιον, ὅτι γνωρίζουσι, τόσον τὴν πρώτην, ὅσον καὶ τὴν δευτέραν περίπτωσιν ἀλλαγῆς τῆς ὄψεως τοῦ οὐρανοῦ. Τέλος, ἔχει ἀποδειχθῆ ὅτι γνωρίζουν καὶ τὴν ἐτησίαν κίνησιν τοῦ Ἡλίου καὶ τὰ ἐκ ταύτης προερχόμενα φαινόμενα. (Κατὰ τὴν Ἐρ. Μέρτζ καὶ οἱ Ἀργοναῦται βασιζόμενοι εἰς τὰς πληροφορίας τῶν Ὀρφικῶν εἶχον φθάσει εἰς τὴν Νότιαν Ἀμερικὴν καί εἰς τὰ σύνορα Βραζιλίας καὶ Οὐρουγουάης (βλέπε καὶ Προϊστορίαν τόμου «ΕΛΛΑΣ» καὶ γράμμα Α' πρώτου τόμου τῆς Νέας ἐγκυκλοπαιδείας μας).

Συνεπῶς τὰ ἐπίθετα αἰολόμορφος καὶ ἀλλοτριαμορφοδίαιτος ἀσφαλῶς συνδέονται πρὸς τὴν ἀλλαγὴν τῆς ὄψεως τοῦ οὐρανοῦ, τὴν ὀφειλομένην εἰς τοὺς τρεῖς πρώτους παράγοντας.

Πολὺ βραδύτερον (610 π.Χ.) δηλαδὴ 1200 χρόνια μετὰ τοὺς "Ελληνας...) οἱ Φοίνικες κατ' ἐντολὴν Νεχὼ τοῦ Β', ταξιδεύοντες κατὰ μῆκος τῶν Ἀφρικανικῶν ἀκτῶν, διέκριναν τὴν μεταβολὴν τοῦ ὕψους τῶν ἀστέρων, κατὰ τὴν μεσουράνησίν των, ὅταν αὕτη παρετηρεῖτο ἐκ τόπων διαφορετικοῦ γεωγραφικοῦ πλάτους (3,96).

Εἰς τὴν Μεσοποταμίαν ἐπίσης, ὅπως λέγει ὁ COUDERE, μέχρις ἀκόμη καὶ τῶν Βαβυλωνιακῶν χρόνων (ἀρχῶν τῆς Β' χιλιετηρίδος π.Χ.), ὁ οὐρανός, ἀκαθορίστου πάχους, θεωρεῖται κοῖλος, περιέχων τὰ «ἐκ τῶν ἄνω» ὕδατα. Δύο θύραι, ἡ μία πρὸς ἀνατολάς, ἡ δ' ἄλλη πρὸς δυσμάς, ἐπιτρέπουν εἰς τὸν ἥλιον καθ' ἑκάστην πρωΐαν νὰ ἐξέρχεται ἐκ τῆς ἀνατολικῆς καὶ νὰ εἰσέρχεται, τὸ ἑσπέρας, διὰ τῆς δυτικῆς εἰς τὴν κατοικίαν του (16, 17). Εἰς τὴν αὐτοκρατορικήν, ἐξ ἄλλου, Κίναν περὶ τὸ 1700 π. Χ. πιστεύεται ὅτι ἡ κατωτέρα ὄψις τοῦ οὐρανοῦ εἶναι ἐπίπεδος, κυκλική, στηρίζεται δ' ἀκίνητος δι' ὀκτὼ στύλων ἐπὶ τῶν περάτων τῆς γῆς. Μεταξὺ τῆς κάτω ὄψεως τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς, ὑπάρχουσι τὰ ἄστρα. Οἱ στῦλοι, ἀρχικῶς, ἦταν ἴσοι καὶ ὁ οὐρανὸς παράλληλος τῆς γῆς. Κατόπιν ὅμως κατακλυσμοῦ τινος, ὑπέστη καθίζησιν ὁ στῦλος τοῦ δαρρᾶ, ἐξ οὗ καὶ οἱ ἀστέρες κινοῦνται ἐξ ἀνατολῶν πρὸς δυσμάς (16,21).

Ο ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΣ ΝΟΜΟΣ

Οἱ Ὀρφικοὶ ἀπηύθυνον τοὺς λατρευτικούς των ὕμνους πρὸς τὰς δυνάμεις τῆς φύσεως, ἐν γένει, αἱ ὁποῖαι ἐθεωροῦντο, ὡς ἐκφράσεις τοῦ ἑνὸς θεοῦ, εἰς τὸν ὁποῖον ἐπίστευον. Ὁ παγκόσμιος νόμος, ὅστις διεῖπε τὰ πάντα καὶ τὸν ὁποῖον, ὁ μὲν λαὸς ἠγνόει, ἐκεῖνοι δὲ ἐδίδασκον πρὸς τοὺς μυουμένους εἰς τὴν ἀλήθειαν (καὶ ἀργότερον εἰς τὰ 'Ελευσίνια Μυστήρια) εὐλόγως ἐτιμᾶτο ὑπ' αὐτῶν ἰδιαιτέρως, ὅπως ἀναφέρεται καὶ εἰς τὸ ὑπὸ τοῦ Πρόκλου (Εἰς Πλάτωνος Ἄλκιβ. ὑπόμν. 1), διασωθὲν ἀποσπασμάτιον. Πάρεδρος ὁ νόμος τοῦ Διός, ὡς φησὶν Ὀρφεὺς (40, 508). Ἐντεῦθεν καὶ ἡ ἀφιέρωσις τοῦ 63ου ὕμνου, πρὸς τὸν νόμον, ἐκ τοῦ ὁποίου περιλαμβάνομεν τὰς πλήρεις σοφίας διδασκαλίας των.

Ἡ παγκοσμιότης τοῦ Νόμου. Κατ' ἀρχὴν διακηρύσσει ὁ ὑμνωδός, ὅτι ὁ φυσικὸς νόμος εἶναι παγκόσμιος, ἰσχύων εἰς τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν: καλέω...οὐράνιον Νόμον, ἀστροθέτην, σφρηγῖδα δικαίην πόντου τ' εἰναλίου καὶ γῆς (63, 1 - 31. ἤτοι «καλῶ τὸν οὐράνιον νόμον, ὅστις ἐταξιθέτησε τοὺς ἀστέρας (καὶ ὅστις ἀποτελεῖ), τὴν ὀρθὴν καὶ ἁρμόζουσαν σφραγῖδα καὶ τῆς ὑγρᾶς θαλάσσης καὶ τῆς (ξηρᾶς) γῆς».

Συνεπῶς, κατὰ τὸ χωρίον, ὁ νόμος: α') διέπει τὸν οὐρανόν, ἐν τῷ συνόλῳ του, ὡς «οὐράνιος», εἶναι δέ, εἰδικώτερον, ὁ «ἀστροθέτης» τοῦ οὐρανοῦ. Τὸ «ἀστροθέτης» δύναται νὰ ἀναφέρεται, τόσον εἰς τὴν ταξιθέτησιν τῶν ἀστέρων εἰς ἀστερισμούς, ὅσον καὶ εἰς τὸν διαχωρισμὸν τούτων εἰς εἴδη ἀστέρων. Ἐπὶ πλέον δύναται νὰ ἐπεκταθῆ ὁ προσδιορισμὸς οὗτος εἰς τὴν συγκρότησιν τοῦ ἀστρικοῦ κόσμου, ὥστε νὰ ὑπάρχῃ τὸ σύμπαν καὶ νὰ ἔχῃ τὴν μορφήν, τὴν ὁποίαν περιέγραψεν ὁ ὑμνωδὸς εἰς τοὺς ὕμνους τοῦ οὐρανοῦ, τῆς φύσεως καὶ τῶν ἄστρων.

6') Ὁ νόμος ἐπεκτείνεται καὶ εἰς τὸ ἕτερον μέρος τοῦ κόσμου, εἰς τὴν γῆν, διότι ἀποτελεῖ τὴν σφραγῖδα παντὸς ὅ,τι ὑπάρχει, τόσον εἰς τὴν ξηρὰν γῆν, ὅσον καὶ εἰς τὸν ὑγρὸν πόντον. Ἡ παρουσία αὕτη τοῦ νόμου εἰς τὴν γῆν χαρακτηρίζεται ὡς «δικαία», ἤτοι ἐμπρέπουσα καὶ ὀρθή, ἀλλ' ἐπὶ πλέον καὶ τοιαύτη, ὥστε νὰ ἐξασφαλίζεται καὶ εἰς τὸν γήινον κόσμον ἡ τάξις, ὡς ἀκριβῶς ἐταξιθετήθη ὁ οὐρανός.

Ὁ νόμος ἐξασφαλίζει τὴν σταθερότητα ὑπάρξεως εἰς τὸν κόσμον. Ἐξ ἄλλου «ὁ νόμος διασφαλίζει καὶ διατηρεῖ τὴν σταθερότητα καὶ ἀσφάλειαν, ἀλλὰ καὶ τὸ ἀδιασάλευτον καὶ ἀσταμάτητον (τῆς λειτουργίας) τῆς φύσεως» (φύσεως τὸ βέβαιον ἀκλινὲς ἀστασίαστον ἀεὶ τηροῦντα (63,3-4).

Συνεπῶς, ὁ κόσμος ὑπάρχει ἀπαύστως, ἐξασφαλίζεται δ' ἡ σταθερότης αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ τὸ ἀπαρέγκλιτον ἐντὸς αὐτοῦ, χάρις εἰς τὴν ἀδιάλειπτον λειτουργίαν τοῦ φυσικοῦ νόμου.

Οἱ βιολογικοὶ νόμοι. Ἐπὶ τούτων, ἐπεκτεινόμενος, λέγει ὁ ὑμνωδός: ὃς καὶ θνητοῖσιν βιοτῆς τέλος ἐσθλὸν ἐγείρει, αὐτὸς γὰρ μοῦνος ζώων οἶηκα κρατύνει (63, 7-8)· ἤτοι: «οὗτος (ὁ νόμος) ἐπιφέρει τὸ τέλος εἰς τὴν ζωὴν τῶν ἀνθρώπων, διότι οὗτος καὶ μόνος διατηρεῖ τὸ πηδάλιον τῆς ζωῆς τῶν ζώντων ὄντων».

Συνεπῶς, ρυθμίζονται ὑπὸ τοῦ νόμου, μέσῳ τῶν ἐπὶ μέρους νόμων («οἷσιν νόμοισιν»), ὅλα τὰ φαινόμενα τῆς «ζώσης» ὕλης, ὡς συμβαίνει καὶ διὰ τὴν «νεκρὰν» τοιαύτην· ἤτοι ἰσχύει δι' ὁλόκληρον τὸ ἐπιστητόν.

Η ΛΟΓΙΚΗ ΚΑΙ Η ΗΘΙΚΗ. Τέλος, ὁ ὑμνωδὸς προσθέτει, ὅτι ὁ παγκόσμιος νόμος, ὑπεισέρχεται εἰς τὴν λογικὴν συνέπειαν καὶ τὴν ἠθικὴν συγκρότησιν τῶν ἀνθρώπων (γνώμαις ὀρθοτάτῃσι συνών, ἀδιάφθορος ἀεί, πολύπειρος, ἀβλάπτως πᾶσι συνοικῶν τοῖς νομίμοις. ἀνόμοις δὲ φέρων κακότητα βαρεῖαν (63, 9 - 11). Ἤτοι, «διέπει («οἷσιν νόμοισιν») τὴν διατύπωσιν τῶν ὀρθῶν μόνον συλλογισμῶν καὶ τῶν ἀλανθάστων δοξασιῶν, οὐδεμίαν ἐπιτρέπων ποτέ (ἀλλὰ καὶ μὴ ἐπιδεχόμενος ὁ ἴδιος), φθορὰν ἢ διαστροφήν, συμπαρίστανται δὲ μεταξὺ πάντων ἐκείνων, οἱ ὁποῖοι πολιτεύονται καὶ συμπεριφέρονται νομίμως, χωρὶς νὰ προκαλεῖ εἰς αὐτοὺς καμμίαν βλάβην ἢ νὰ ἀποτελῇ δι' αὐτοὺς κίνδυνον, ἐνῶ ἐπιφέρει βαρεῖαν τὴν ἀνταπόδοσιν τοῦ κακοῦ εἰς τοὺς ἀνόμους, διότι ὡς πολύπειρος (παντογνώστης), τοὺς διακρίνει».

Ἡ ἡλικία τοῦ νόμου. Διὰ νὰ τονισθῇ, ὅτι ὁ νόμος εἶναι ἀφ' ἑνὸς πανάρχαιος, ἀφ' ἑτέρου δ' ἴσχυσε ἀφ' ὅτου διεμορφώθη ὁ κόσμος καὶ ἰδία ὁ γήινος εἰς οἷαν ἔχει σήμερον μορφήν, ἤτοι μετὰ τὸ φυσικὸν φαινόμενον τοῦ «κατακλυσμοῦ τοῦ Ὠγύγου», ὁ ὑμνωδὸς ἀποκαλεῖ τὸν νόμον ὠγύγιον (63,10).

Πράγματι, κατὰ τὰς Ἑλληνικὰς παραδόσεις ἐγένοντο δύο κατακλυσμοί, ὁ ἀρχαιότερος ἐπὶ Ὠγύγου καὶ ὁ μεταγενέστερος, ὁ τοῦ Δευκαλίωνος, ἐπὶ Κραναοῦ. Ὁ τοῦ Δευκαλίωνος, ὡς γνωστόν, συμπίπτει καθ' ὅλα πρὸς τὴν περιγραφὴν τοῦ κατακλυσμοῦ τοῦ Νῶε. Ὁ προηγούμενος τοῦ Ὠγύγου ἀποτελεῖ, πιθανῶς, τὴν ἀνάμνησιν ἑνὸς ἀπωτέρου παρελθόντος, ὅτε ἐλάμβανον εἰσέτι χώραν αἱ μεγάλαι ἀναστατώσεις τῆς διαμορφώσεως τοῦ ὅλου χώρου τοῦ Αἰγαίου, αἱ ἀκολουθήσασαι τὸν καταποντισμὸν τῆς Αἰγηίδος.

Οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες καὶ εἰς τοὺς μετέπειτα τῶν Ὀρφικῶν χρόνους ἐχαρακτήριζον ὡς Ὠγύγιον, πᾶν ὅ,τι ἀνεφέρετο εἰς ἀμνημονεύτους χρόνους. Ὅθεν, εἰς τὴν προηγουμένην περίπτωσιν, ὁ νόμος καλεῖται «ὠγύγιος» διὰ νὰ τονισθῇ ἡ ἰσχὺς αὐτοῦ ἀπὸ τῶν χρόνων τῆς ἐπελθούσης ἀποκαταστάσεως τῆς «φυσικῆς τάξεως» μετὰ τὸν «κοσμογονικῆς» μορφῆς κατακλυσμόν. Εἶναι δὲ ἐντελῶς χαρακτηριστικόν, ὅτι ἡ ἰσχὺς τοῦ φυσικοῦ νόμου τοῦ κόσμου δὲν συσχετίζεται μετὰ θεογονικῶν γεγονότων, τῆς Ὀρφικῆς θεογονίας, ἀλλὰ μετὰ φυσικῶν φαινομένων.

Ἡ ἐτησία κίνησις τοῦ ἡλίου εἶναι ἀπόρροια τῆς μεταβατικῆς κινήσεως τῆς γῆς. Ἐλέχθη ὅτι ἡ ἐτησία κίνησις τοῦ ἡλίου εἰκονίζεται ὡς γινομένη ἐφ' ἅρματος (μάστιγι λιγυρῇ τετράορον ἅρμα διώκων (7,19)). Εἰς τὸν στίχον αὐτὸν τὸ ἐπιθετον «τετράορον» ἀναφέρεται εἰς τὰς τέσσαρας ἐποχάς. Ἀλλὰ καὶ προκειμένου περὶ τῆς γῆς γίνεται μνεία τοῦ ἅρματος τούτου, διότι λέγεται δι' αὐτήν: ταυροφάνων, ζεύξασα ταχυδρόμον ἅρμα λεόντων (26,3), ἤτοι, «ἡ ζεύξασα τὸ ταχύδρομον ἅρμα, τὸ ὁποῖον σύρουσιν οἱ λέοντες, οἵτινες ἐφόνευσαν τὸν ταῦρον». Ὅθεν, ἐκ τοῦ στίχου τούτου προκύπτει σαφῶς, ὅτι ἡ ἰδία ἡ γῆ «ζευγνύει» τὸ τοῦ ἔτους ἅρμα. Ἡ ἰδέα αὕτη ἐπαναλαμβάνεται καὶ εἰς τὸν ὕμνον τῆς Ρέας - γῆς, ὅπου λέγεται: «πρὸς χάριν σου ὁ λέων, ὅστις ἐφόνευσε τὸν ταῦρον, ὁδηγεῖ καὶ προχωρεῖ τὸ ἅρμα (τοῦ ἔτους), τὸ φέρον τοὺς (τέσσαρας) ἱεροὺς τροχοὺς (τῶν ἐποχῶν)» (ἢ λῖς ταυροφόνος ἱερότροχον ἅρμα τιταίνει (13,2)).

Συνεπῶς, ὁλοκληροῦται καὶ ἐν ταῖς λεπταμερείαις της ἡ ἡλιοκεντρικὴ διδασκαλία τῶν Ὀρφικῶν. Διότι ἐκ τῆς συσχετίσεως τῶν δύο τελευταίων χωρίων (26,3 καὶ 13,2), ἀναφερομένων εἰς τὴν γῆν, πρὸς τὸ 7,19, ὅπερ λέγεται διὰ τὸν ἥλιον, συνάγεται ὅτι οἱ Ὀρφικοὶ συνέδεον τὴν ἐτησίαν κίνησιν τοῦ «ἡλιακοῦ» ἅρματος πρὸς τὴν ἐτησίαν κίνησιν τοῦ «γηίνου» ἅρματος. Ἀλλὰ τοῦτο οὐδὲν ἄλλο δύναται νὰ σημαίνῃ, εἰμὴ μόνον ὅτι ἡ κίνησις

ταῦ ἡλίου ἐπὶ τῆς ἐκλειπτικῆς ἦτο συνέπεια τῆς κινήσεως τῆς γῆς. Ἐὰν δὲ συσχετίσωμεν, τέλος, τὰ ἀνωτέρω χωρία πρὸς τὸ «ὁ ἥλιος ἕλκει τὸν κόσμον» (7,9), ἔχομεν μίαν πλήρη τοποθέτησιν τοῦ ὅλου ζητήματος ἤτοι: Ὁ ἥλιος ἕλκει τὸν κόσμον (γῆν)· συνεπεία τῆς ἕλξεως ταύτης ἡ γῆ κινεῖται περὶ τὸν ἥλιον· ἀποτέλεσμα τῆς κινήσεως τῆς γῆς εἶναι ἡ ἐπὶ τῆς ἐκλειπτικῆς κίνησις τοῦ ἡλίου.

Ὅτι δὲ τὸ ἅρμα, τὸ ὁποῖον ζευγνύει ἡ γῆ, τὸ συρόμενον ὑπὸ τοῦ λέοντος εἶναι αὐτὸ τοῦτο τὸ ἡλιακὸν ἅρμα προκύπτει σαφῶς ἐκ τῶν κατωτέρω.

Αἱ ἰσημερίαι καὶ αἱ τροπαὶ ἐπὶ τῆς ἐκλειπτικῆς. Τὸ ἅρμα, τὸ ζευγνύμενον ὑπὸ τῆς γῆς, χαρακτηρίζεται ὡς ἅρμα λεόντων ταυροφόνων (26,3)· ἐπαναλαμβάνεται δέ: λῖς (λέων) ταυροφόνος τιταίνει (σύρει δρομέως) τὸ ἅρμα (13,2).

Δὲν δύναται νὰ στηριχθῇ μία ἄλλη ἑρμηνεία ἐκτὸς ἐκείνης, καθ' ἣν ὁ λέων καὶ ὁ παρ' αὐτοῦ φονευθεὶς ταῦρος εἶναι οἱ δύο ἐκ τῶν δώδεκα ἀστερισμῶν τοῦ ζωδιακοῦ, διὰ μέσου τῶν ὁποίων χωρεῖ ὁ ἥλιος ἐν τῇ ἐκλειπτικῇ. Τὸ ὅτι δὲ οἱ Ὀρφικοὶ γνωρίζουσι καὶ ὀνομάζουσι Λέοντα καὶ Ταῦρον, τοὺς δύο ἐκ τῶν ζωδιακῶν ἀστερισμῶν καὶ ὅτι ἐχρησιμοποίουν τὸ σημερινὸν ἰσχύον ὀνοματολόγιον τῶν ζωδίων (ζώων, τοῦ ἡλιακοῦ δρόμου) ἐδείχθη διὰ τῆς παραθέσεως τῶν καταλλήλων χωρίων (λεπτομερεστάτη μαθηματικὴ ἀνάπτυξις τοῦ συγγραφέως εἰς τὴν § 17 τῆς διατριβῆς του). Συνεπῶς, ἐφ' ὅσον τὸ ἅρμα τὸ ζευγνύμενον ὑπὸ τῆς γῆς, διανύει τὴν ὁδὸν διὰ μέσου τῶν ἀστερισμῶν τοῦ Ταύρου καὶ τοῦ Λέοντος, δεικνύεται ἐξ αὐτοῦ ὅτι τοῦτο εἶναι καὶ τὸ ἡλιακὸν ἅρμα. Ἐὰν δὲ συγκρίνωμεν τὸ τετράορον ἅρμα (7,19 καὶ 16,5), τὸ ὁποῖον ὁδηγεῖ ὁ ἥλιος πρὸς τὸ ἱερόπτροχον ἅρμα τὸ ὁποῖον λῖς τιταίνει (σύρει δρομέως ὁ λέων) (13,2), παρατηροῦμεν ὅτι, ἐνῶ τὸ πρῶτον σύρεται ὑπὸ τῶν ἑποχῶν, τὸ δεύτερον σύρεται ὑπὸ τοῦ Λέοντος. Ἀλλ' ὁ Λέων, ὅπως καὶ ὁ Ταῦρος τὰς ἑποχὰς πάλιν καὶ μόνον ἐπισημαίνουσι.

Διότι ἡ εἰκών, καθ' ἣν «ὁ λέων σύρει δρομαίως τὸ ἅρμα», ἀποδίδει μίαν πραγματικότητα, εἰς τὴν περίπτωσιν κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ ἀστερισμὸς οὗτος περιέχει τὸ θερινὸν ἡλιοστάσιον, ὅπου ὁ ἥλιος, ὄχι μόνον παύει ἀνερχόμενος πρὸς βορρᾶν, ἀλλὰ φαίνεται ὡς παύων κινούμενος, ἐκ τοῦ ὁποίου καὶ προέκυψεν ὁ ὅρος «ἡλιοστάσιον». Ἀλλ' ὅταν ὁ Λέων περιέχῃ τὴν θερινὴν τροπήν, τότε ὁ μνημονευόμενος Ταῦρος, εἶναι ὁ θεμελιώδης ἀστερισμὸς τῆς ἐαρινῆς ἰσημερίας. Πράγματι δέ, τὸ ἐπίθετον «ταυροφόνος» λέων, τῆς ποιητικῆς εἰκόνος τοῦ ἡλιακοῦ ἅρματος, λαμβάνει οὕτω κυριολεκτικὴν σημασίαν. Διότι ὁ ἥλιος, μέχρι τῆς ἐαρινῆς ἰσημερίας, ὁδεύει συνεχῶς ἀνερχόμενος, ἀλλ' εὑρίσκεται πάντοτε ἐν τῷ νοτίῳ ἡμισφαιρίῳ τοῦ οὐρανοῦ, εἰς τὸν Ταῦρον δὲ διαβαίνει τὸν ἰσημερινόν, εἰσερχόμενος εἰς τὸ βόρειον ἡμισφαίριον τοῦ οὐρανοῦ. Διὰ τοῦτο καὶ εἰς τὴν χοησιμοποιουμένην εἰκόνα, ὁ Ταῦρος ἀποτελεῖ τὸν «φύλακα» τοῦ ἐαρινοῦ ἰσημερινοῦ σημείου· τῆς διαβάσεως τοῦ ἡλίου ἐκ τοῦ νοτίου ἡμισφαιρίου τοῦ γειμῶνος (καὶ τοῦ θανάτου) πρὸς τὸ βόρειον ἡμισφαίριον τοῦ ἔαρος (καὶ τῆς ἀναγεννήσεως τῆς ζωῆς).

Εἶναι δὲ γνωστόν, ὅτι παρ' Ὀρφικοῖς καὶ ἐν συνεχείᾳ ἐν τοῖς Ἐλευσινίοις μυστηρίοις, ἅτινα ἱδρύθησαν ὑπὸ τοῦ Ὀρφικοῦ ἀστρονόμου Μουσαίου υἱοῦ Εὐμόλπου, ὁ ὁποῖος Μουσαῖος ἦτο ἕνας ἐκ τῶν θεμελιωτῶν τοῦ Ὀρφισμοῦ, ἡ φυσικὴ διαδικασία τῆς μεταβάσεως ἀπὸ τοῦ χειμῶνος εἰς τὸ ἔαρ, ἐπαυτίσθη πρὸς τὴν μετάβασιν ἐκ τοῦ θανάτου πρὸς τὴν ζωὴν καὶ ἡ ὅλη μυστηριακὴ λειτουργία ἀπέβλεπε εἰς τὴν διδασκαλίαν τῆς συσχετίσεως ταύτης τῶν ἑποχῶν πρὸς τὴν ζωήν. Ἐντεῦθεν καὶ ἡ θυσία τοῦ ἀέρινοῦ ταύρου», περὶ ἧς γίνεται λόγος ἐν τοῖς Λιθικοῖς (150—155), ἀλλὰ καὶ γενικώτερον αἱ ταυρικαὶ θυσίαι, αἱ ἀπαντῶσαι καθ' ὅλην τὴν ἔκτασιν τῆς Μινωικῆς καὶ Μυκηναϊκῆς Ἑλλάδος· Ἐντεῦθεν καὶ ὁ ζείδωρος ἥλιος «φονεύει» τὸν φύλακα Ταῦρον καὶ ὁ Λέων, ὁ σύρων τὸ ἡλιακὸν ἅρμα, καλεῖται «ταυροφόνος». Ἐντεῦθεν καὶ ὁ ταῦρος καὶ ἡ θυσία του συμβολίζουν τὴν ζωήν.

Συνεπῶς οἱ στίχοι (26,3 καὶ 13,2) ἀναφέρονται εἰς τὰ δύο καὶ κύρια τῶν ζωδίων τῆς ἐκλειπτικῆς, τὸν Ταῦρον τῆς ἐαρινῆς Ἰσημερίας καὶ τὸν Λέοντα τοῦ θερινοῦ ἡλιοστασίου.

Ἡ ἐαρινὴ ἰσημερία εἰς τὸν Ταῦρον. Ὅθεν προκύπτει ἐκ τῶν ἀνωτέρω, ὅτι ὅταν διετυπώθησαν οἱ Ὀρφικοὶ Ὕμνοι, ἡ ἐαρινὴ ἰσημερία ἐσημειοῦτο καθ' ὃν χρόνον ὁ ἥλιος εὑρίσκετο εἰς τὸν ἀσπερισμὸν τοῦ Ταύρου. Καὶ εἶναι δυνατὸν νὰ εὑρεθῇ μετὰ πάσης ἀκριβείας ὁ χρόνος, καθ' ὃν συνέβαινε ἡ ἐαρινὴ ἰσημερία εἰς τὸν Ταῦρον.

Πράγματι, θεωροῦντες ὅτι ἡ καταναμὴ τῶν ἀστέρων εἰς τοὺς ζωδιακοὺς ἀστερισμοὺς ἦτο καὶ τότε, οἵα παρεδόθη ἡμῖν ὑπὸ τοῦ Ἱππάρχου καὶ ὅτι ἡ θέσις αὐτῶν δὲν μετεβλήθη αἰσθητῶς ἐκ τῆς ἰδίας κινήσεώς των, συμπεραίνεται ὅτι ὁ ἥλιος κατὰ τὴν ἐαρινὴν Ἰσημερίαν εἰς τὸν Ταῦρον εὑρίσκετο ἀπὸ τοῦ 3629 π.Χ. μέχρι τοῦ 1841 π.Χ., ἤτοι ἐπὶ συνολικὸν πλῆθος 1788 ἐτῶν.

Η ΗΛΙΚΙΑ ΤΩΝ ΟΡΦΙΚΩΝ ΥΜΝΩΝ

Εἰς τὸν Ὕμνον τοῦ Ἀπόλλωνος γίνεται μνεία τῆς Ἰσότητος τῶν ἑποχῶν, χειμῶνος καὶ θέρους (μίξας χειμῶνος θέρεός τ' ἴσον ἀμφοτέροισιν (33, 21)). Καὶ ἐπειδὴ εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπολογίσωμεν μετὰ πάσης ἀκριβείας τὸν χρόνον, κατὰ τὸν ὁποῖον ἔλαβε χώραν τὸ φαινόμενον τοῦτο, ἐξ αὐτοῦ δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν, κατὰ τρόπον ἀσφαλῆ, τὸν χρόνον κατὰ τὸν ὁποῖον διετυπώθησαν οἱ Ὀρφικοὶ ὕμνοι.

Κατόπιν τῶν ἀνωτέρω προκύπτει, ὅτι τόσον ἡ Ἰσότης τῶν ἑποχῶν χειμῶνος—θέρους, ὅσον καὶ ἡ παρουσία τοῦ ἡλίου εἰς τὸν Ταῦρον, κατὰ τὴν ἑποχὴν τοῦ ἔαρος, ἀντιστοιχοῦσι πρακτικῶς εἰς τὴν χρονικὴν περίοδον 1841—1366 π.Χ. Συνεπῶς καὶ ἡ ἡλικία τῶν ὕμνων δέον νὰ ἀναχθῇ εἰς τὴν περίοδον ταύτην καί, τὸ πιθανώτερον, εἰς τοὺς περὶ τὸ μέσον τῆς περιόδου χρόνους, ἤτοι περὶ τὸ 1600 π.Χ.

Ἡ Ἀστρονομία τῆς Γ΄ χιλιετηρίδος π.Χ. Ἀλλ' ἐὰν τὰ δύο φαινόμενα τῆς Ἰσότητος θέρους—χειμῶνος καὶ τῆς Ἰσημερίας εἰς τὸν Ταῦρον συνδυάζωνται καὶ δύνανται νὰ τοποθετηθῶσι χρονικῶς περὶ τὸ 1600 π.Χ., ὅμως, προκειμένου μόνον περὶ τοῦ δευτέρου φαινομένου, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ λεχθῇ, ὅτι ἡ παρατήρησίς του ἐγένετο διὰ πρώτην φορὰν τὸν ΙΣΤ΄ ἢ ἔστω καὶ τὸν ΙΖ΄ π.Χ. αἰῶνα.

Θὰ ἦτο ἀδύνατον νὰ ἀναπτυχθοῦν ἀποτόμως, περὶ τὰ μέσα τῆς Β΄ χιλιετηρίδος π.Χ., μία Ἀστρονομία, ὅπως ἐκείνη ποὺ ἀποκαλύπτεται εἰς τοὺς Ὀρφικοὺς Ὕμνους. Διότι, αἱ ἀνευρισκόμεναι εἰς τοὺς Ὕμνους ἀστρονομικαὶ γνώσεις μαρτυροῦν, ἀλλὰ καὶ ἀπαιτοῦν, μίαν μακραίωνα καλλιέργειαν τῆς ἀστρονομικῆς παρατηρήσεως καί, πολὺ περισσότερον, μίαν μακροχρόνιον ἀνάπτυξιν τῆς θεωρητικῆς διερευνήσεως τῶν φαινομένων.

Ταύτην, τὴν διὰ μέσου τῶν αἰώνων ἀνάπτυξιν τῆς Ἀστρονομίας, ἀποκαλύπτει ὁ «ταυρικὸς» ἥλιος. Ἀποκαλύπτει ὅτι ἀπὸ τὰ βάθη τῆς Γ΄ χιλιετηρίδος π.Χ., ὅταν ἡ ἐαρινὴ ἰσημερία συνέβαινε εἰς τὰς Πλειάδας καὶ τὰς Ὑάδας τοῦ Ταύρου, ἤρχισεν ἡ παρατήρησις τοῦ οὐρανοῦ καὶ ἡ ἀνάπτυξις τοῦ πολιτισμοῦ, ὅστις περὶ τὸ 1600 π.Χ. ὡδήγησεν εἰς τὴν ἀκμὴν τῶν Ὀρφικῶν καὶ τὴν ἐμφάνισιν τῆς μεγάλης μορφῆς τοῦ Ὀρφέως, τὸν ὁποῖον δικαίως ἐτίμησαν, τόσον πολύ, οἱ Ἕλληνες ἀκολούθως καθορίσαντες τὴν λύραν, μὲ τὴν ὁποίαν ἐδίδαξε ἐκεῖνος τὴν ἁρμονίαν τῶν ἑποχῶν, διὰ τοῦ λαμπροτέρου ἀστέρος τοῦ βορείου ἡμισφαιρίου τοῦ οὐρανοῦ.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Δύο γενικὰ συμπεράσματα προκύπτουν ἐκ τῆς παρούσης ἐρεύνης: Τὸ ἓν ἀναφέρεται εἰς τὴν Ἑλληνικὴν Ἀστρονομίαν καὶ τὸ δεύτερον εἰς τὴν Ἑλληνικὴν Ἱστορίαν.

Α΄. Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΑΣΤΡΟΝΟΜΙΑ

Δὲν εἶναι λοιπὸν ὀρθὸν καὶ ἀληθὲς ὅ,τι πιστεύεται μέχρι σήμερον, ἀναφορικῶς πρὸς τὴν Ἀστρονομίαν τῆς Ἑλληνικῆς ἀρχαιότητος.

Ἐκεῖνο δὲ τὸ ὁποῖον πιστεύεται (ὅτι δηλαδὴ ἡ Ἑλληνικὴ Ἀστρονομία εἶναι νεωτέρα), λέγεται ὑπὸ τοῦ HOYLE, ἐπιγραμματικῶς: «Ἡ ἀνάπτυξις τῆς Ἀστρονομίας ἐν Ἑλλάδι καὶ ἐν Μεσοποταμίᾳ δὲν εἶναι σύγχρονοι. Οἱ Μεσοποτάμιοι λαοὶ ἐσημείωσαν τὴν ἀκμήν των, εἰς τὴν ἐπιστήμην ταύτην, 500 ἔτη πρὸ τῶν Ἑλλήνων. Εἶναι β έ β α ι ο ν, ὅτι ἡ Ἑλληνικὴ Ἀστρονομία πρὸ τοῦ 1000 π.Χ. ἦτο ὅλως διόλου ἀμελητέα, ἐνῶ εἰς τὴν Βαβυλῶνα, τὴν ἰδίαν ἐποχήν, εἶχε μίαν μεγάλην, ἀνάπτυξιν, καὶ πρὸ τῶν Βαβυλωνίων, οἱ Σουμέριοι δυνατὸν νὰ εἶχον ἕνα κεφάλαιον ἀστρονομικῶν παρατηρήσεων, ἀρκούντως ἀνεπτυγμένον» (24, 70). Καὶ ὁ SARTON προσθέτει: «Οἱ Ἕλληνες ἐκληρονόμησαν Αἰγυπτιακὰς ἰδέας, αἵτινες δὲν μνημονεύονται. Ἡ προώθησις, τὴν ὁποίαν ἐδέχθησαν ἐκ τῆς Βαβυλῶνος ἦτο κατὰ πολὺ μεγαλυτέρα, ἀλλ' ἔλαβε χώραν πολὺ βραδύτερον. Ὡς εἶναι δυνατὸν νὰ κρίνωμεν, ἡ προομηρικὴ Ἀστρονομία τῶν Ἑλλήνων ἦτο, κατὰ πολύ, Αἰγυπτιακῆς προελεύσεως» (38, 118).

Καὶ ὅμως! Οἱ Ὀρφικοὶ Ὕμνοι παρέχουσι τὰς ἐπὶ τῆς ἐπιστήμης τοῦ οὐρανοῦ γνώσεις τῶν παναρχαίων Ἑλλήνων τῆς Β΄ καὶ Γ΄ ἀκόμη χιλιετηρίδος π.Χ. Ἀποδεικνύονται δὲ αἱ γνώσεις αὗται, ὄχι μόνον ἀνεπτυγμέναι καὶ ἀξιόλογοι, ἀλλὰ παρουσιάζουν καὶ τὸ στοιχεῖον μιᾶς βαθείας εἰσδύσεως εἰς τὴν φύσιν τῶν φαινομένων τοῦ οὐρανοῦ, ἡ ὁποία δὲν ἀνεπτύχθη ποτέ, οὔτε ὑπὸ τῶν Βαβυλωνίων, ἀλλ' οὔτε καὶ ὑπὸ τῶν ἄλλων ἀρχαίων λαῶν.

Ὅπως λέγει πάλιν ὁ HOYLE, συγκρίνων τὴν ἀστρονομίαν τῆς κλασσικῆς Ἑλλάδος (ς΄—Α΄ αἰὼν π.Χ.) πρὸς τὴν Βαβυλωνιακήν: «Οἱ Βαβυλώνιοι ἐπετύγχανον ἀστρονομικὰς ἀποκαλύψεις ἐμπειρικῶς, εἰς αὐτὰς δὲ εἰσῆγον μαθηματικὰς διατυπώσεις διὰ τὴν πρόβλεψιν μελλοντικῶν θέσεων τῶν πλανητῶν. Οἱ Ἕλληνες εἶχον διαφορετικὴν μέθοδον. Ἐφαντάζοντο τὰς κινήσεις τῶν οὐρανίων σωμάτων, ὑπὸ τὰς προϋποθέσεις ἑνὸς γεωμετρικοῦ σχεδίου, πρὸς τὸ ὁποῖον συνέκριναν τὰ ἐξαγόμενα τῆς παρατηρήσεως καὶ τὸ σχέδιον ἐπεκυροῦτο ἢ ἀπερρίπτετο, ἀντικαθιστάμενον ὑπὸ βελτιωμένης γεωμετρικῆς εἰκόνος.

Ὑπάρχει συνεπῶς, βασικὴ διαφορὰ μεθόδων. Εἰς τοὺς Βαβυλωνίους ἦτο ἀδιάφορον, ποῦ εὑρίσκοντο οἱ πλανῆται καὶ οἱ ἀστέρες, ὅταν ἔδυον ὑπὸ τὸν ὁρίζοντα καὶ ἐὰν ἐξηκολούθουν τὴν κίνησίν των κάτωθεν τῆς γῆς, διὰ νὰ φθάσουν εἰς τὴν ἀνατολήν των. Δὲν δύναται ὅμως νὰ καταλήξῃ κανεὶς εἰς μίαν γεωμετρικὴν ἀπεικόνισιν, ἂν δὲν δύναται νὰ ἀπαντήσῃ: ποῦ εὑρίσκονται οἱ ἀστέρες καὶ οἱ πλανῆται καὶ ἄνωθεν καὶ κάτωθεν τοῦ ὁρίζοντος» (24, 77).

Τοῦτο ὅμως δὲν τὸ ἔκαμνον οἱ Ἕλληνες μόνον εἰς τὴν κλασσικὴν ἐποχήν. Ἤρχισαν νὰ τὸ κάμνουν 1000 ἔτη πρὸ τοῦ ς΄ αἰῶνος, ὅπως ἀποδεικνύουν οἱ Ὀρφικοὶ Ὕμνοι. Δι' αὐτὸν τὸν λόγον ἀνεκάλυψαν τότε καὶ τὴν περὶ τὸν ἄξονά της κίνησιν τῆς γῆς καὶ τὴν περὶ τὸν ἄξονα τῆς γῆς κίνησιν τῆς οὐρανίου σφαίρας· τὸν ἡλιοκεντρισμόν, ἀλλὰ καὶ τὴν ἕλξιν τοῦ ἡλίου· πρὸ παντὸς δὲ τὸν φυσικὸν νόμον, ὅστις διέπει τὰ πάντα. Διὰ τὸν λόγον τοῦτον καὶ ἐνδιεφέρθησαν ὀλιγώτερον τῶν Μεσοποταμίων, εἰς τὴν ἀναζήτησιν ἀστρολογικῶν ἐπενεργειῶν καὶ περισσό-

τερον ἐκείνων· διὰ τὴν φύσιν τῶν ἄστρων. Οὕτως, ἐπέτυχον νὰ διαισθανθοῦν, κατόπιν παρατηρήσεων προφανῶς καὶ χωρὶς φασματοσκόπιον, ὅτι οἱ ἀπλανεῖς εἶναι «πυρόεντες», ὅτι ἡ σελήνη ἔχει ὄρη, καὶ ὅτι οἱ διάττοντες εἶναι «ἡερόπλαγκτοι». Διὰ τοῦτο ἐπεσήμαναν τὴν ἰσημερίαν τοῦ Ταύρου καὶ τὸ ἡλιοστάσιον τοῦ Λέοντος, τὴν τότε ἰσότητα τῶν ἐποχῶν χειμῶνος καὶ θέρους, τὴν διάφορον κλίσιν τῶν ἀκτίνων εἰς τὰς ζώνας τῆς γῆς καὶ ἔφθασαν εἰς τὴν τόσον ἐπιτυχῆ συσχέτισιν τῆς ἁρμονίας τῶν ἤχων καὶ τοῦ ὕψους αὐτῶν, πρὸς τὴν ἔντασιν τῆς ἡλιακῆς ἀκτινοβολίας καὶ τὴν ἁρμονίαν ἐναλλαγῆς τῶν ἐποχῶν.

Πέραν ὅμως τοῦ «γεωμετρικοῦ σχεδίου», οἱ ἑρμηνευταὶ τοῦ θαύματος τοῦ Ἑλληνικοῦ πνεύματος, δύνανται νὰ ἀναχθῶσι εἰς τὴν ἑρμηνείαν τοῦ Πλάτωνος, ἀναφορικῶς πρὸς τὴν στασιμότητα τῶν ἄλλων λαῶν καὶ τὴν ἀξιοποίησιν ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων, οὐ μόνον τῶν ἰδικῶν των παρατηρήσεων, ἀλλὰ καὶ ἐκείνων, τὰς ὁποίας τυχὸν ἐδανείσθησαν παρὰ τῶν Βαβυλωνίων ἢ τῶν Αἰγυπτίων, κατὰ τὴν ὁποίαν δ' ἑρμηνείαν:

> Ὅ,τιπερ ἂν Ἕλληνες βαρβάρων παραλάβωσι, κάλλιον τοῦτο εἰς τέλος ἀπεργάζονται·
>
> διότι
>
> πολλὴ δ' ἐλπὶς ἅμα καὶ καλὴ κάλλιον καὶ δικαιότερον ὄντως τῆς ἐκ τῶν βαρβάρων ἐλθούσης φήμης τε ἅμα καὶ θεραπείας πάντων τούτων τῶν θεῶν ἐπιμελήσεσθαι τοὺς Ἕλληνας, παιδείαις τε καὶ ἐκ Δελφῶν μαντείαις χρωμένους καὶ πάσῃ τῇ κατὰ νόμους θεραπείᾳ.
>
> («Επινομὶς» (987ε - 988α)

Οἱ Ἕλληνες διέθετον μίαν διαισθητικὴν καὶ διεισδυτικὴν δύναμιν. Εἰς αὐτὴν ὀφείλονται οἱ βαθυστόχαστοι στίχοι τῶν Ὀρφικῶν Ὕμνων, εἰς τοὺς ὁποίους ἡ συμπύκνωσις, ἀλλὰ καὶ ἡ σαφήνεια τῆς ἐπιστημονικοφιλοσοφικῆς σκέψεως, ἀμιλλῶνται οὐ μόνον πρὸς τὴν γλαφυρότητα, ἀλλὰ καὶ τὴν λυρικότητα τοῦ ποιητικοῦ στίχου.

«Ὁ Ἵππαρχος, λέγει ὁ HOYLE, ὡδηγήθη ἴσως εἰς τὴν ἀνακάλυψιν τῆς μεταπτώσεως, διὰ τῆς συγκρίσεως τῶν ἰδικῶν του παρατηρήσεων ἐπὶ τῶν ἡλιοστασίων, πρὸς ἀρχαιοτέρας, γενομένας ὑπὸ τῶν Βαβυλωνίων. Διότι θὰ ἦτο παράφρων, ἐὰν ἀπέρριψεν ταύτας, ὡς ἀνακριβεῖς, ὑποθέτων, ὅτι ὅσον ἀρχαιότεραι ἦσαν, τόσον ὀλιγώτερον θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ βασισθῇ κανεὶς εἰς αὐτάς. Ὅθεν ἡ σύγκρισίς των ἔδειξεν εἰς τὸν Ἵππαρχον, ὅτι ἡ θέσις τοῦ ἡλίου εἰς τὰ ἡλιοστάσια εἶχε μεταβληθῆ σημαντικῶς, ἐντὸς 2000 ἐτῶν» (24, 146). Καὶ ὅμως, πάντα ταῦτα δὲν ἀνταποκρίνονται πρὸς τὰ πραγματικὰ δεδομένα, τόσον διότι, ὡς ἔχει ἀποδειχθῆ, δὲν ἐχρησιμοποιεῖτο ὁ ζωδιακὸς ὑπὸ τῶν ἀρχαίων Μεσοποταμίων, ὅσον καὶ περισσότερον, διότι εἶναι γνωστόν, ὅτι ὁ Ἵππαρχος συνέκρινε τὰς παρατηρήσεις του πρὸς ἐκείνας, τὰς ὁποίας ἐξετέλεσεν ὁ Ἀρίστυλλος καὶ ὁ Τιμόχαρις, ἐπὶ τῆς θέσεως τοῦ στάχυος (A VIR), πρὸ 154 ἐτῶν (45, 305),

Ἀσφαλῶς οἱ Ἕλληνες ἐχρησιμοποίησαν παρατηρήσεις Βαβυλωνιακάς. Ὅ,τι ὅμως ἐνδιαφέρει εἶναι ἡ ἡλικία τῶν ληφθεισῶν παρατηρήσεων. Οὕτως εἶναι βέβαιον, ὅτι ὁ Πτολεμαῖος μετεχειρίσθη Χαλδαϊκὰς παρατηρήσεις, ἡ ἀρχαιότερα τῶν ὁποίων ἦτο τοῦ 27ου ἔτους (721 π.Χ.) τῆς βασιλείας τοῦ Ναβουχοδονόσορος (3, 92). «Ὁ Πτολεμαῖος ἐλυπεῖτο μάλιστα, λέγει ὁ TATON, διότι δὲν ἠδύνατο νὰ εὕρῃ εἰς τὰ Μεσοποταμιακὰ κείμενα ἀξιολόγους ἐνδείξεις ἐπὶ τῶν πλανητῶν, κατώρθωσε δὲ νὰ συντάξῃ πίνακας, ἀνερχομένους μόνον μέχρι τοῦ Η΄ π.Χ. αἰῶνος» (43, 127). Διὰ τοῦτο πληροφορίαι ὡς τοῦ Σιμπλικίου, καθ' ἃς ὁ Καλλισθένης, ἀκολουθήσας τὸν Ἀλέξανδρον, συνέλεξε, μετὰ τὴν κατάληψιν τῆς Βαβυλῶνος (327 π.Χ.), καὶ ἀπέστειλεν εἰς τὸν θεῖον του Ἀριστοτέλη, παρατηρήσεις ἐκλείψεων, γενομένας ἐν Χαλδαίᾳ πρὸ 1900 ἐτῶν (43, 123)16, 24), εἶναι μία ὑπερβολή, ὡς πρὸς τὴν ἡλικίαν τῶν παρατηρήσεων. Τοῦτο συνάγεται σαφῶς καὶ ἐξ ὅσων ἀνεπτύχθησαν ἀνωτέρω, ἀλλ' ἐπὶ πλέον καὶ ἐκ τοῦ ὅτι, ὡς λέγει ὁ TATON (43, 123), κατὰ γενικὸν τρόπον, οἱ ἀρχαῖοι συγγραφεῖς ἐπέδειξαν μίαν τάσιν ὑπερεκτιμήσεως τῆς ἱκανότητος τῶν Μεσοποταμίων ἀστρονόμων, χωρὶς μάλιστα νὰ ὑπαινίσσωνται κἂν τὰς θεωρητικὰς (πτωχὰς καὶ ἐσφαλμένας) ἀντιλήψεις των, ὡς πρὸς τὸ Σύμπαν. Μόνον ὁ Πλίνιος, περισσότερον ἢ ὁ Γέμινος καὶ ὁ Πτολεμαῖος, ὡμίλησε (IIIST. NAT. VII 57) διὰ τοὺς «πλουσίους θησαυροὺς τῆς Μεσοποταμιακῆς ἀστρονομίας», χωρὶς ὅμως νὰ περιπίπτῃ εἰς τὰς κατὰ παράδοσιν ὑπερβολάς (43, 123).

Οἱ Χαλδαῖοι διετείνοντο, ὅτι διετήρουν παρατηρήσεις 470.000 ἐτῶν (3, 90). Ὡς λέγει ὁ DURANT ἀνευρέθη, πράγματι, εἰς τὴν Οὖρ, καὶ εἰς βάθος σημαντικόν, στρῶμα ἀργίλλου καὶ ἄμμου, πάχους 2,5 μ., τὸ ὁποῖον μαρτυρεῖ μίαν καταστροφικὴν πλημμύραν, (τὸν κατακλυσμόν), κάτωθεν δὲ τοῦ στρώματος τούτου διεπιστώθη ἡ παρουσία λειψάνων προκατακλυσμιαίου πολιτισμοῦ, ὅστις ἀσφαλῶς εἶναι ὁ περιγραφεὶς ὑπὸ τῶν μετέπειτα Μεσοποταμίων, ὡς «χρυσοῦς αἰών». Οἱ ἱερεῖς κατέστρωσαν βραδύτερον πίνακας τῶν προκατακλυσμιαίων δυναστειῶν, χρονολογουμένων ἀπὸ 432.000 ἐτῶν, (20, 133 - 134). Ἀλλὰ διὰ τὸν χρυσοῦν αἰῶνα ποιεῖται λόγον καὶ ὁ Ἡσίοδος, («Ἔργα καὶ Ἡμέραι), ἀσχέτως ἐὰν τὸ Ἑλληνικὸν (Ὀρφικὸν) ἱερατεῖον δὲν κατέστρωσε παρομοίους πίνακας δυναστειῶν καὶ δὲν διισχυρίσθη, ὅτι ἐγίνοντο ἀστρονομικαὶ παρατηρήσεις πρὸ ἑκατοντάδων χιλιάδων ἐτῶν ἐν Ἑλλάδι.

Ὅπως λέγει ὁ SARTON, τὸ ὅτι μερικοὶ Ἕλληνες, ὡς ὁ Ὑψικλῆς, ὁ Γέμινος καὶ ὁ Διόδωρος ὁ Σικελιώτης «ἔλαβον» ἀπὸ τὴν Μεσοποταμίαν, δὲν δύναται νὰ ληφθῇ ὑπ' ὄψιν, διότι τὰ ληφθέντα ἦσαν μία μεταγενεστέρα γνῶσις, ἡ ὁποία ἐπηκολούθησεν τὴν ἀνάπτυξιν τῆς Ἑλληνικῆς ἀστρονομίας. Δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, ὅτι ἐπιστημονικὴ ἀστρονομία ἦτο μόνον ἡ Ἑλληνικὴ καί, ἴσως, ἡ τῶν μετέπειτα Χαλδαίων καὶ Βαβυλωνίων (38, 118, 120).

Ἡ Βαβυλωνιακὴ ἀστρονομία, λέγει ὁ ABETTI, εὑρίσκεται οὐσιωδῶς εἰς κατωτέραν βαθμίδα τῆς Ἑλληνικῆς ἀστρονομίας (1, 17), ὁ δὲ DREYER προσθέτει: «Εἶναι δυνατὸν νὰ λεχθῇ, ὅτι ἡ ἀστρονομία ἐξεκίνησεν ἀπὸ τοὺς Βαβυλωνίους, ἀλλ' ἡ κοσμολογία, ἀνεξάρτητος τῆς μυθολογίας, προέρχεται ἐξ Ἑλλάδος» (19, Εἰσαγωγή). Ὁ TATON ἐπιλέγει: «Τόσον ἡ Βαβυλωνιακὴ κοσμολογία ὅσον καὶ ἡ ἀρχαιοτέρα Σουμεριακή, δὲν εἶχον κατορθώσει νὰ ὑπερβῶσι τὸ ἐπίπεδον τῶν μύθων. Δὲν ὑπάρχουν εἰς τὴν Μεσοποταμιακὴν κοσμολογίαν συστήματα, ὡς ἐκεῖνα τῆς Ἰωνίας. Διὰ τοὺς λαοὺς τούτους ἡ κίνησις τῶν πλανητῶν καὶ ἡ περιγραφὴ τοῦ οὐρανοῦ, ἀπετέλουν ζητήματα δευτερεύοντα» (43, 127).

Ἀλλὰ καὶ ὡς πρὸς τοὺς ἄλλους λαούς, ὁ μὲν DOIG λέγει: «Ἡ ἀστρονομία τῶν Ἰνδῶν, εἰς τοὺς μεταγενεστέρους χρόνους, ἔχει δεχθῆ τὴν ἐπίδρασιν τῶν ἑλληνικῶν ἰδεῶν» (18, 23), ὁ δὲ ABETTI προσθέτει: «Γενικῶς μεταξὺ τῶν Φοινίκων δὲν ἀνεπτύχθησαν ἀστρονομικαὶ διευρευνήσεις» (1, 22), ἐνῶ ὁ TATON ἐπιλέγει: «Γενικῶς ἡ συμβολὴ τῶν Φοινίκων ὑπῆρξε πολὺ μικρά» (43, 141). Τέλος ὁ SARTON προσθέτει: «Ἡ ἐπιστημονικὴ ἀστρονομία, δι' ἧς νοοῦμεν ἓν σύστημα λογικῶν ἐξηγήσεων τῶν κινήσεων τῶν οὐρανίων σωμάτων, ὀφείλει ὀλίγα εἰς τοὺς πρώτους Βαβυλωνίους καὶ τοὺς Αἰγυπτίους. Ἡ ἐπιθυμία διὰ τοιαύτας ἑρμηνείας φαίνεται χαρακτηριστικῶς Ἑλληνικὴ καὶ ἡ ἐξεργασία τῶν ἑρμηνειῶν ἀπησχόλησε τὸ Ἑλληνικὸν πνεῦμα ἐπὶ πολλοὺς αἰῶνας (38, 118 - 120).

Β΄. Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

Τὸ δεύτερον συμπέρασμα ἀναφέρεται εἰς τὴν Ἑλληνικὴν Ἱστορίαν. Οἱ Ἱστοριοδίφαι καθὼς καὶ οἱ χρονολόγοι τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς Ἱστορίας ἐτοποθέτησαν τὴν ἀρχὴν αὐτῆς περὶ τοὺς πρώτους αἰῶνας τῆς Α΄ π.χ. χιλιετηρίδος. Τελευταίως, καθὼς ἐπεκτείνονται αἱ ἀρχαιολογικαὶ ἀνασκαφαὶ καὶ τὰ εὑρήματα πληθύνονται, ἰδίᾳ δὲ μετὰ τὴν ἀνεύρεσιν καὶ τῆς κλειδὸς τῆς Γραμμικῆς Γραφῆς Β΄, ὑπὸ τοῦ VENTRIS, τὸ 1952, ἤρχισε νὰ γίνεται λόγος, ἀλλὰ μὲ ἐπιφυλάξεις, διὰ μίαν προώθησιν τῆς ἀρχῆς τῆς Ἑλληνικῆς Ἱστορίας, μόλις κατὰ 400 ἔτη παλαιότερον τῆς ἄχρι τοῦδε παραδεδεγμένης. Καθ' ὅσον δ' ἀφορᾷ εἰς τὰ εὑρήματα τοῦ Μυκηναϊκοῦ καὶ Μινωϊκοῦ πολιτισμοῦ, γενικώτερον δὲ τοῦ καλουμένου «Αἰγαίου χώρου», ὑπάρχει πάντοτε ἡ ἐπιφύλαξις ὅτι ταῦτα εἶναι ἐπιτεύγματα ἀγνώστων «προελληνικῶν» φύλων, πιθανῶς ἀσχέτων πρὸς τοὺς μετέπειτα ἐμφανισθέντας Ἕλληνας.

Ἡ παροῦσα μελέτη ἔρχεται νὰ δείξῃ ὅτι καὶ οἱ χρονολογικοὶ οὗτοι προσδιορισμοὶ δὲν εἶναι τελείως ἀκριβεῖς· καὶ αἱ περὶ ἀγνώστων Προελλήνων καὶ Αἰγαίων θεωρίαι ἀφίστανται τῆς ἀληθείας. Διότι, τὰ διασωθέντα Ὀρφικὰ κείμενα, γνήσια δημιουργήματα τοῦ Ἑλληνικοῦ πνεύματος, ἀναφέρουν οὐράνια φαινόμενα, ἅτινα ἐπιτρέπουν τὴν ἐφαρμογὴν τῆς ἀστρονομικῆς μεθόδου χρονολογήσεως. Εἶναι δὲ ἡ μέθοδος αὕτη καὶ ἀντικειμενική, ἀλλὰ καὶ τὰ συμπεράσματά της ἀκριβέστερα πολλῶν ἄλλων μεθόδων, χρησιμοποιουμένων ὑπὸ τῆς Ἀρχαιολογίας κυρίως. Ἡ μέθοδος αὕτη ἐφαρμοσθεῖσα ἐνταῦθα, προωθεῖ τὴν ἀρχὴν τῆς Ἑλληνικῆς, ἐν γένει φυλῆς, μέχρι τῶν δύο πρώτων αἰώνων τῆς Β΄ χιλιετηρίδος π.Χ. τοὐλάχιστον.

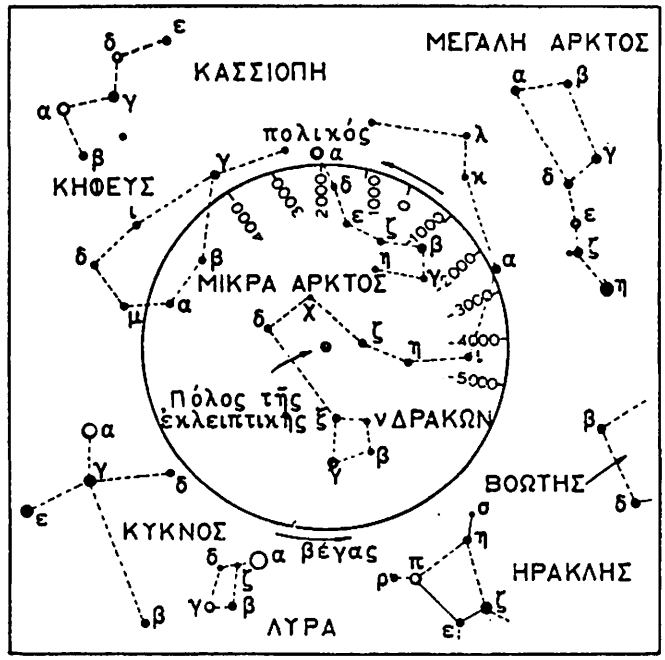

Διαδοχικαὶ θέσεις τοῦ Β. Πόλου τοῦ Οὐρανοῦ ἀπὸ τοῦ 5.000 π.Χ. καὶ ἐφεξῆς, ὅπως παρατίθεται εἰς τὴν ἐπὶ διδακτορίᾳ διατριβὴν τοῦ Κ. Χασάπη.

Ὁ Βάκχος - Διόνυσος ὅπως τὸν ὁραματίσθηκε καὶ τὸν ἐφιλοτέχνησε ὁ περίφημος Ἰταλὸς ζωγράφος Καραβάτζιο. Εἰς τὰ Ὀρφικὰ ἀναφέρονται καὶ ὀργιαστικαὶ τελεταὶ τοῦ Διονύσου - Βάκχου διότι προφανῶς ἀπὸ τὴν προϊστορικὴν ἀκόμη περίοδον ὑπῆρξεν ἡ λατρεία τοῦ Διονύσου. (Ὁ πίναξ εὑρίσκεται εἰς τὴν Γκαλερὶ Οὐφφίτσι τῆς Φλωρεντίας).

Ἔρχεται ἐπὶ πλέον νὰ ἀποδείξη, ὅτι δὲν ἀποτελεῖ πάντοτε ἀσφαλὲς κριτήριον χρονολογήσεως τῶν ἀρχαίων κειμένων ἡ γλῶσσα, εἰς τὴν ὁποίαν ταῦτα φέρονται ὅτι ἔχουν γραφῆ καὶ αἱ ἰδέαι, αἵτινες ἀναφέρονται εἰς τὰ κείμενα δὲν εἶναι ὑποχρεωτικῶς ὁμόχρονοι τῆς ἐποχῆς, καθ' ἣν ἐκράτει ἡ διάλεκτος εἰς τὴν ὁποίαν ἐγράφησαν ταῦτα. Οὐδεὶς βεβαίως δύναται νὰ ἀμφιβάλλη ὅτι οἱ Ὀρφικοὶ Ὕμνοι περισυνελέγησαν, τὸ πρῶτον, περὶ τὸν ς΄ π.Χ. αἰῶνα· ἀλλὰ οὐδεὶς δύναται νὰ ἀμφισβητήση πλέον, ὅτι οὗτοι διετυπώθησαν παλαιότερον. Ἡμεῖς ἀπεβλέψαμεν εἰς τὸ νὰ καθορίσωμεν τὴν ἡλικίαν των· εἶναι δὲ ἡ ἡλικία τῶν φαινομένων, εἰς τὰ ὁποῖα ἀναφέρονται, ἀλλὰ καὶ ἡ ἡλικία τῶν ἰδεῶν, τὰς ὁποίας περιέχουσι. Καὶ ἐὰν αἱ ἰδέαι τῶν ὕμνων δίδωσιν ἐναργῆ ἀντίληψιν τοῦ ὑψηλοῦ βαθμοῦ, εἰς τὸν ὁποῖον προήχθη ὁ πνευματικὸς πολιτισμὸς τῶν παναρχαίων ἐκείνων Ἑλλήνων, ἡ χρονολόγησις τῶν ἰδεῶν προσδιορίζει τοὺς χρόνους ἀναπτύξεως τοῦ πνευματικοῦ τούτου πολιτισμοῦ, ἀλλὰ καὶ τοὺς χρόνους, εἰς τοὺς ὁποίους ἀνάγονται αἱ ἀπαρχαὶ τῆς Ἑλληνικῆς Ἱστορίας.

Εἰς τοῦτο, ὄχι δευτερευόντως, καὶ ἀπεβλέψαμεν: Νὰ δείξωμεν τὸν ἀληθῆ πνευματικὸν πολιτισμὸν τῶν μακρινῶν Ἑλλήνων προγόνων μας καὶ νὰ ἀποκαταστήσωμεν τούτους εἰς τὴν πατρίδα των, τὴν Ἑλλάδα, ἀπὸ τὴν ὁποίαν, ἐπ' ἀρκετὸν τοὺς ἐξετόπισαν οἱ δῆθεν «Προέλληνες» τοῦ παρελθόντος καὶ οἱ δῆθεν «φιλέλληνες» ἐρευνηταὶ τοῦ παρόντος.

Τὸ ἀνωτέρω ἄρθρον συνετάγη βάσει τῶν ὅσων ἀναφέρει ὁ Κ. Χασάπης εἰς τὴν διατριβήν του ἐπὶ διδακτορίᾳ, τὴν ὁποίαν ὑπέβαλεν εἰς τὸ Πανεπιστήμιον Ἀθηνῶν, τὸ ἔτος 1963, καὶ τὸ κείμενον τῆς ὁποίας ἐνῶ δῆθεν ἐνεκρίθη, ἠγνοήθη, ἐξηφανίσθη καὶ κατεποντίσθη εἰς τὰ κονιορτοβριθῆ χρονοντούλαπα τοῦ ἀνωτέρου πνευματικοῦ ἱδρύματος ποὺ εἶχεν ὑποβληθῆ, προφανῶς διότι τὸ κείμενον ἐθεωρήθη ἀσφαλῶς ὡς... ἀνάξιον προσοχῆς, ἀπὸ τοὺς «κύριος οἶδε» ποίους.. ἁρμοδίους!...

Καὶ ὅμως τὸ κείμενον αὐτὸ ἀποδεικνύει κατὰ τρόπον ἐπιστημονικὸν καὶ ἀδιάσειστον ὅπως δύναται νὰ ἐννοήση τοῦτο καὶ ὁ ἁπλούστερος ἀναγνώστης, ὅτι οἱ Ἕλληνες καὶ ἡ Ἑλληνικὴ ἐπιστήμη καὶ φιλοσοφία ἔχουν γεννηθῆ πρὸ ἀμνημονεύτων χρόνων εἰς τὸν τόπον αὐτὸν καὶ ἀνατρέπει καὶ ἐξευτελίζει ὅλας τὰς γνωστὰς ἀνθελληνικὰς θεωρίας τῶν ξένων. Συνεπῶς ἡ ἐξαφάνισις καὶ ἡ μὴ προβολὴ τοῦ κειμένου αὐτοῦ καὶ ταυτοχρόνως τῶν ἀπόψεων τῆς Ἐρ. Μέρτζ καὶ τοῦ Θ. Μανιᾶ, ποὺ ἀναφέρονται ἐντὸς τῶν κειμένων τῆς Ἐγκυκλοπαιδείας μας ὑπὸ τῶν πνευματικῶν ἡγετῶν τοῦ τόπου αὐτοῦ, εἶναι κυριολεκτικῶς ἀχαρακτήριστος καὶ ἀνθελληνική, ἀφοῦ παραμερίζουν καὶ περιφρονοῦν τὰ ἱερὰ καὶ τὰ ὅσια τοῦ Ἔθνους! Αὐτὴ δυστυχῶς εἶναι ἡ κατάντια καὶ ἡ κατάπτωσις εἰς τὴν ὁποίαν ἔχουν περιέλθει καὶ ἡ ἀδιαφορία ποὺ ἐπιδεικνύουν ἐκεῖνοι ποὺ εἶναι ὑποχρεωμένοι νὰ προστατεύουν καὶ νὰ ὑπερασπίζωνται τὰ ὕψιστα συμφέροντα τοῦ Λαοῦ καὶ τοῦ Ἔθνους.

Ι. Δ. Π.

ΟΙ ΟΡΦΙΚΟΙ

Ἐπειδὴ τὸ γενικὸν ἄρθρον περὶ Ὀρφικῶν ἀσχολεῖται κυρίως μὲ θέματα θρησκειολογικὰ καὶ θεογονικά, θὰ καταχωρισθῆ εἰς τὸ ἄρθρον «ΟΡΦΙΚΟΙ» καὶ συνεπῶς σχετικῶς βλέπε εἰς τὸ ἀνάλογον ἄρθρον τῆς Ἐγκυκλοπαιδείας μας, δηλαδὴ εἰς τὸ ἄρθρον ΟΡΦΙΚΟΙ.

ΜΟΥΣΑΙΟΣ: Μαθητὴς τοῦ Ὀρφέως, ἐπικὸς ποιητὴς καὶ ἀστρονόμος, καταγόμενος κατὰ τὴν παράδοσιν ἀπὸ τὴν Ἐλευσῖνα, ὁ Ἀριστόξενος ὅμως λέγει ὅτι κατήγετο ἀπὸ τὴν Θράκην. Ἦτο υἱὸς τοῦ Εὐμόλπου, υἱοῦ τοῦ Ἀντιφήμου τοῦ Εὐφήμου, ποὺ ἦτο υἱὸς τοῦ Ἐκφάντου τοῦ Κερκυῶνος, τὸν ὁποῖον εἶχεν καταπολεμήσει ὁ Θησεὺς καὶ εἶχε μητέρα τὴν Σελήνην ἢ Μήνην. Ἔγραψεν «Ὑποθήκας Εὐμόλπου» καὶ ἄλλα πλεῖστα σχετικὰ καὶ γενικά, καὶ θεωρεῖται ὅτι ἢ αὐτὸς ἢ ὁ πατήρ του Εὔμολπος καθιέρωσαν τὰ Ἐλευσίνια Μυστήρια. Κατὰ τὴν παράδοσιν ὅταν οἱ Ἀθηναῖοι ἀνοικοδομοῦσαν εἰς τὴν Ἐλευσῖνα τὸ ἱερὸν τῆς Δήμητρος, ἀνεῦρον στήλην χαλκῆν, ἐπὶ τῆς ὁποίας ἀνεγράφετο «Δηϊόπης τάδε σῆμα» καὶ ἄλλοι μὲν ἔλεγον ὅτι τὸ ὄνομα αὐτῆς τῆς γυναικὸς ἦτο τὸ ὄνομα τῆς γυναικὸς τοῦ Μουσαίου καὶ ἄλλοι ὅτι ἦτο τὸ ὄνομα τῆς μητρὸς τοῦ Τριπτολέμου.

Κατ' ἄλλην παράδοσιν ἐδίδαξεν τὴν μύησιν ποὺ ἐγίνετο εἰς τὸν Ναὸν τῆς Δήμητρος εἰς τὰ Ἐλευσίνια Μυστήρια καὶ κατ' ἄλλην ἐκδοχὴν ἡ καθιέρωσις τῶν Ἐλευσινίων ἐγένετο ὅταν βασιλεὺς εἰς τὰς Ἀθήνας ἦτο ὁ Ἐρεχθεύς, υἱὸς τοῦ Πανδίονος.

Φαίνεται ὅμως ὅτι κανένα θετικὸν στοιχεῖον δὲν ὑπάρχει περὶ τῆς ἐποχῆς ποὺ ὑπῆρξαν ὁ Μουσαῖος, ὁ Λῖνος καὶ ὁ Ὀρφεὺς καὶ ὅτι τὰ περὶ Μουσαίου ἔγραψεν ἐκ τῶν ὑστέρων ὁ Ὀνομάκριτος. φίλος τῶν Πεισιστρατιδῶν. Ὁ Φιλόχορος, ἐξ ἄλλου, ἰσχυρίζεται ὅτι ὁ Μουσαῖος συνέθεσεν τελετὰς καὶ καθαρ-

μούς, ἄλλος ὑποστηρίζει ὅτι ἔγραψεν καὶ «Ἀργοναυτικά», ὁ δὲ Σοφοκλῆς ἀποκαλεῖ αὐτὸν καὶ Χρησμολόγον (Ἀποσπάσματα 1012).

Πάντως τὰ ἀναφερόμενα περὶ Ὀρφέως, Μουσαίου καὶ Λίνου (τῶν κυριωτέρων Ὀρφικῶν), εἶναι τόσον σκοτεινὰ καὶ περιπεπλεγμένα, ὥστε εἶναι ἀδύνατον νὰ καθορισθῇ ἐπακριβῶς ἡ ἐποχὴ ποὺ ἔζησαν καὶ ἐξ αὐτοῦ ἐπίσης ἀποδεικνύεται πόσον εἶναι παναρχαία ἡ περίοδος αὕτη, ὅπως πιστοποιοῦν τοῦτο καὶ αἱ παλαιαὶ παραδόσεις, ἀλλὰ καὶ τὰ ἀποσπάσματα τῶν διδασκαλιῶν των, ποὺ διεσώθησαν ἀπὸ μεταγενεστέρους συγγραφεῖς (βλέπε καὶ Χέρμαν Ντίλς «Προσωκρατικοί», Α΄ τόμος, σελ. 1 — 27).

Ὅτι ὁ Μουσαῖος ὑπῆρξε μαθητὴς τοῦ Ὀρφέως, ὡς τὸν χαρακτηρίζει καὶ ὁ Παυσανίας (Χ 7,1), προκύπτει σαφῶς καὶ ἐκ τῆς παραινετικῆς τοῦ Ὀρφέως «εὐχῆς πρὸς Μουσαῖον», ἤτις προτάσσεται τῶν Ὀρφικῶν Ὕμνων. Διὰ τοῦτο, πρέπει νὰ θεωρῆται, ὡς ἐντελῶς ἀστήρικτος ἡ πολὺ μεταγενεστέρα (200 μ. Χ.) ἄποψις τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ συγγραφέως Κλήμεντος τοῦ Ἀλεξανδρέως (Στρωματεῖς Ι), κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ Μουσαῖος ἦτο διδάσκαλος τοῦ Ὀρφέως. Ἄλλωστε καὶ ὁ σύγχρονος τοῦ Κλήμεντος Ἑρμίας λέγει: «Ὁρᾷς πῶς ὁ Ὀρφεύς... ἐρωτικώτατός τέ ἐστιν, ὡς αὐτὸς λέγων φαίνεται πρὸς τὸν Μουσαῖον καὶ προτείνων αὐτῷ τὰ θεῖα ἀγαθὰ καὶ τελειῶν αὐτόν», (40, 504, 1).

Ἐξ ἄλλου, ὅτι ὁ Μουσαῖος ἦτο ἀστρονόμος, ὡς ἀναφέρεται καὶ εἰς τινας ἱστορίας τῆς Ἀστρογομίας, προκύπτει καὶ ἀπὸ τὸ ποίημα «Διαθῆκαι» τοῦ Ὀρφέως, τὸ ὁποῖον εἰς τὴν πραγματικότητα, ἔγραφεν ὁ Ἀριστόβουλος (Εὐσεβίου, Εὐαγ. παρασκ. 13, 12), ὅπου δὲ ὁ Ὀρφεὺς ἀπευθύνεται πρὸς τὸν «υἱόν» του (τὸν πνευματικόν) Μουσαῖον, ὡς εἰς ἐπαΐοντα περὶ τῆς Ἀστρονομίας (40, 451). (Βλέπε ἄρθρον «Μουσαῖος» εἰς τὴν «Ὠγυγίαν» τοῦ Ἀθ. Σταγειρίτου, Τόμος Δ΄, σελὶς 50, ἐκδόσεως Βιέννης 1818). Ι. Δ. Π.

Ο ΛΙΝΟΣ. Ὡραιότατος νεανίας, προώρως ἀποθανὼν καὶ καθημερινῶς ὑπὸ τῶν Μουσῶν θρηνούμενος. Αἱ περὶ αὐτοῦ γενεαλογικαὶ παραδόσεις εἶναι διάφοροι κατὰ τόπους, ὁ δὲ τάφος του ἐδεικνύετο ἐπίσης εἰς πολλὰ καὶ διάφορα μέρη: Εἰς τὸ Ἄργος, εἰς τὴν περὶ τὸν Ἑλικῶνα περιοχὴν καὶ εἰς τὴν Πιερίαν, ὅπου ἐλατρεύοντο αἱ Μοῦσαι, ἀλλὰ καὶ παρὰ τὰς Θήβας καὶ εἰς τὴν Εὔβοιαν, παρὰ τὴν Χαλκίδα. Ἐπὶ ἐνὸς ἐκ τούτων, ὑπῆρχε, καθὼς λέγεται, ἡ ἐπιγραφή: «Ὦ Λίνε, ποὺ σὲ τιμοῦν ὅλοι οἱ θεοί, γιατί σὲ σένα ἔδωσαν οἱ Ἀθάνατοι τὸ χάρισμα, πρῶτος νὰ τραγουδήσῃς στοὺς ἀνθρώπους μὲ στίχους, μὲ τραγούδια, πάλι σὲ θρηνοῦν οἱ Μοῦσες, ἀπὸ τότε, πού, κάποιαν αὐγή, ἐχάθηκες!». Ὁ Λίνος, λοιπόν, αὐτός, μυθολογεῖται υἱὸς τῆς Μούσης Οὐρανίας καὶ κατ' ἄλλους τῆς Καλλιόπης ἢ τῆς Τερψιχόρης ἢ τῆς Εὐτέρπης, ὡς πατήρ του δὲ ἀναφέρεται ὁ Οἴαγρος (Ἀπολλόδωρος) ἢ ὁ υἱὸς τοῦ Ποσειδῶνος Ἀμφίμαρος (Παυσανίας).

Ὁπωσδήποτε ὁ θρῦλος, ὅτι ἐφονεύθη ὑπὸ τοῦ Ἀπόλλωνος, ἀγανακτήσαντος διὰ τὸ δῶρον τοῦ μουσουργοῦ, ποὺ τοῦ ἐχάρισαν οἱ θεοί, ἔρχεται εἰς ἀντίφασιν μὲ τὸν περὶ τοῦ Λίνου ἀργεῖον μῦθον. Κατὰ τοῦτον: Ὁ Λίνος ἦτο υἱὸς τῆς νύμφης Ψαμάθης ἐκ τοῦ Ἀπόλλωνος. Ἡ μήτηρ του, φοβουμένη τὴν ὀργὴν τοῦ πατρός της, τὸν ἐξέθεσε, παρελήφθη δὲ οὗτος ἀπὸ ποιμένας, οἱ ὁποῖοι τὸν ἀνέθρεψαν, ἀλλὰ κατεσπαράχθη ἀπὸ τοὺς κύνας των. Ὁ Κρότωπος, ὁ πατὴρ τῆς Ψαμάθης, μαθὼν τὸ ἁμάρτημα τῆς κόρης του, τὴν ἔθαψε ζῶσαν, καὶ ὁ Ἀπόλλων ἐκδικούμενος, ἔστειλε πρῶτον κατὰ τοῦ Ἄργους τὴν Ποινήν, τέρας, τὸ ὁποῖον ἀφήρπαζεν ἀπὸ τὰς ἀγκάλας τῶν Ἀργείων μητέρων τὰ τέκνα των καί, ὅταν ἐφονεύθη ὑπὸ Ἀργείου ἥρωος ἡ Ποινή, λοιμὸν ἐξ οὗ ἀπέθνησκον οἱ Ἀργεῖοι, ἀδιακρίτως ἡλικίας. Συμφώνως πρὸς δοθέντα χρησμόν, ὁ Ἀπόλλων, κατέπαυσε τὸν λοιμὸν καὶ εἰς ἀνάμνησιν ἐτέλουν οἱ Ἀργεῖοι ἐτησίαν ἑορτὴν κατὰ τὸν μῆνα Ἀρνεῖον (ἐποχὴν τῶν κυνικῶν καυμάτων), κατὰ τὴν ὁποίαν ἐθυσιάζοντο ἀμνοί, ἐφονεύοντο οἱ εἰς τὰς ὁδοὺς τυχὸν ἀπαντώμενοι κύνες καὶ ἐθρηνεῖτο ἀπὸ τὰς γυναῖκας καὶ τὰς παρθένους ἡ τύχη τοῦ Λίνου μὲ τὸ θλιβερὸν ἆσμα, τὸ Αἴλινον, οὕτως ὀνομασθὲν ἀπὸ τὴν θρηνώδη προσφώνησιν: «Αἴ Λίνε!», μὲ τὴν ὁποίαν ἤρχιζε καὶ ἐτελείωνεν ἡ ἐπωδός του. Ἡ ἑορτὴ αὐτὴ ἐλέγετο Ἀρνῆς ἢ Κυνοφόντις.

Ὑπάρχει ὅμως καὶ ἡ γνώμη, ὅτι ὁλόκληρος ὁ μῦθος τοῦ Λίνου ἐπλέχθη περὶ τὸν «Αἴλινον», τὸ πανάρχαιον ἆσμα, τὸ ὁποῖον, κατὰ τὸν Ἀριστοφάνη τὸν Βυζάντιον (παρ' Ἀθηναίῳ XIV 619), δὲν ἦτο μόνον θρῆνος, ἀλλὰ καὶ ὕμνος ἀναφερόμενος ἤδη ὑπὸ τοῦ Ὁμήρου («Ἰλιάδος» Σ. 570) καὶ τοῦ Ἡσιόδου (ἀποσπάσματα 211, 212), ἐνῶ εἰς τὴν πραγματικότητα ὁ Λίνος ἦτο φιλόσοφος καὶ γραμματικός, ἂν καὶ οὐδὲν φιλολογικὸν ἔργον του διεσώθη. Μεταγενέστεροι δὲ συγγραφεῖς (Παυσανίας Η΄ 18, 1), ἡμφεσβήτουν τὴν ὅλην συγγραφικήν του δραστηριότητα. (Σχετικῶς βλέπε καὶ ἄρθρον Λίνος, εἰς τὴν «Ὠγυγίαν», τοῦ Ἀθ. Σταγειρίτου, Τόμος Δ΄, σελὶς 51, ἔκδοσις Βιέννης 1818).

Μετὰ τὸν Ὀρφέα καὶ τοὺς Ὀρφικοὺς Μουσαῖον καὶ Λίνον, πρῶτος θνητὸς προφήτης καὶ γενάρχης περιφήμου γένους Μάντεων ἀναφέρεται ὁ Μελάμπους ὁ Ἀμυθάσιος, ἀκμάσας κατὰ τὴν παράδοσιν πέντε γενεὰς πρὸ τῶν Τρωϊκῶν. (Χρονολογία ἀνεξακρίβωτος ἐπίσης).

Ο ΜΕΛΑΜΠΟΥΣ εἶναι πρῶτος θνητός, εἰς τὸν ὁποῖον οἱ θεοὶ ἐχάρισαν τὴν ἱκανότητα νὰ θεραπεύῃ τὰς ἀσθενείας καὶ νὰ προβλέπῃ τὰ μέλλοντα. Ἦτο υἱὸς τοῦ Ἀμυθάονος καὶ γενάρχης τοῦ μαντικοῦ γένους τῶν Μελαμποδιδῶν, μεταξὺ τῶν ὁποίων συγκατελέγοντο οἱ περιφημότεροι μάντεις τῆς ἀρχαιότητος. Ἀπὸ τὸ εἰς τὸν Ἡσίοδον ἀποδιδόμενον ποίημα, τὴν «Μελαμποδίαν», εἶναι γνωστὴ ἡ πληροφορία, ὅτι ἡ μήτηρ του Εἰδομένη — ἢ, κατὰ Διόδωρον, Ἀγλαΐα, κατὰ Θεόκριτον Ροδόπη καὶ κατὰ Διευχίδαν Δορίππη — τὸν ἀπέθεσε μόλις γεννηθέντα εἰς δάσος, κατὰ τρόπον ὅμως, ὥστε οἱ πόδες του νὰ μένουν ἀκάλυπτοι καὶ ἐκτεθειμένοι εἰς τὸν ἥλιον καὶ τὸ ὄνομά του ὀφείλεται εἰς τὸ ἐκ τούτου μελαψὸν χρῶμα τῶν κάτω ἄκρων του, τὸ διατηρηθὲν ἀναλλοίωτον καθ' ὅλην του τὴν ζωήν. Ἀργότερον λέγεται ὅτι ἀπέκτησε τὸ δῶρον τῆς μαντικῆς, χάρις εἰς τὴν εὐγνωμοσύνην ὄφεων, τοὺς ὁποίους ἀνέθρεψεν, ἀφοῦ ἔκαυσε τοὺς νεκροὺς γονεῖς των. Οἱ ἀναπτυχθέντες ἐν τῷ μεταξὺ νεαροὶ ὄφεις, ἐνῶ κάποτε ὁ Μελάμπους ἐκοιμᾶτο, ἐκαθάρισαν τόσον ἐπιμελῶς τὰ ὦτα του, λείχοντες αὐτά, ὥστε τὰ κατέστησαν ἱκανὰ νὰ ἀκούουν καὶ νὰ ἐννοοῦν μικρῶν καὶ μεγάλων ζώων τὴν φωνὴν καὶ ἀπὸ αὐτὴν νὰ μανθάνουν, ὅ,τι ἔμελλε νὰ συμβῇ εἰς τοὺς ἀνθρώπους. Μὲ τὴν ἱκανότητά του αὐτὴν εἶναι συνδεδεμένοι οἱ μῦθοι τῶν γάμων τοῦ ἀδελφοῦ του καὶ τῆς ἰάσεως τῆς στειρότητος τοῦ Ἰφίκλου, καθὼς καὶ τῆς μανίας τῶν θυγατέρων τοῦ Προίτου. Κατὰ τὸν πρῶταν μῦθον, ὁ ἀδελφὸς τοῦ Μελάμποδος Βίας, ἐζήτησεν εἰς γάμον ἀπὸ τὸν Νηλέα τὴν ὡραίαν θυγατέρα του Πηρώ. Ἀλλ' ὁ Νηλεὺς εἶχεν ἤδη δηλώσει, ὅτι θὰ ἐνύμφευε τὴν κόρην του μὲ ἐκεῖνον, ὁ ὁποῖος θὰ τοῦ ἔφερε τὴν περίφημον ἀγέλην βοῶν τοῦ Φυλάκου, βασιλέως τῆς Φυλάκης. Ὁ Βίας τότε ἀνέθεσεν εἰς τὸν Μελάμποδα νὰ τοῦ κερδίσῃ ἐκεῖνος τὴν ἀγέλην τοῦ Φυλάκου.

Ὡς μάντις ὁ Μελάμπους ἐγνώριζε καὶ τὰς περιπετείας, αἱ ὁποῖαι τὸν ἀνέμεναν καὶ τὸ εὐνοϊκὸν δι' αὐτὸν τελικὸν ἀποτέλεσμα καὶ ἐπιχειρήσας νὰ ἁρπάσῃ τὴν ἀγέλην, συνελήφη καὶ ἐνεκλείσθη εἰς πεπαλαιωμένην οἰκίαν, τὴν ὁποίαν ἐφρούρει πιστότατος ὑπηρέτης μετὰ τῆς κακῆς του συζύγου. Ἐνῶ ὅμως μίαν νύκτα ἐκοιμᾶτο ὁ Μελάμπους, ἤκουσε τοὺς σκώληκας, οἱ ὁποῖοι κατέτρωγον τὴν ξυλείαν τῆς φυλακῆς του, ὅτι τὴν ἐπομένην αὕτη θὰ ἐκρημνίζετο, καὶ ἐπιμόνως ἐζήτησε νὰ μεταφερθῇ, μόλις δὲ τοῦτο ἔγινε, κατέπεσεν ἡ οἰκοδομὴ εἰς σωροὺς ξύλων καὶ λίθων θάψασα ὑπὸ τὰ ἐρείπιά της τὴν κακὴν καὶ δύστροπον σύζυγον τοῦ φρουροῦ του. Κατάπληκτος ἀπὸ τὸ γεγονός, ὁ τελευταῖος οὗτος ἔσπευσεν εἰς τὸν Φύλακον καὶ τὸ ἀνέφερεν. Ὁ Φύλακος ἐκάλεσε τὸν Μελάμποδα καὶ τοῦ ἐζήτησε νὰ θεραπεύσῃ τὴν στειρότητα τοῦ υἱοῦ του Ἰφίκλου καὶ ἐκεῖνος ὑπεσχέθη ὅτι δύναται νὰ τὸν καταστήσῃ πατέρα, πρὸς τοῦτο ὅμως ἀπήτησεν ὡς ἀμοιβὴν τὴν περίφημον ἀγέλην τῶν βοῶν. Λαβὼν τὴν ὑπόσχεσιν, ἐθυσίασε καὶ ἐπικαλεσθεὶς τοὺς οἰωνούς, ἐπληροφορήθη παρά τινος γυπός, ὅτι αἰτία τῆς στειρότητος τοῦ Ἰφίκλου ἦτο βλάβη τῶν γεννητικῶν αὐτοῦ ὀργάνων, προξενηθεῖσα εἰς τοῦτον διὰ τῆς μαχαίρας τοῦ πατρός του κατά τινα θυσίαν. Διέταξε τότε ὁ Μελάμπους τὴν ἀνεύρεσιν τῆς μαχαίρας, ἥτις ἀνευρέθη ἐμπεπηγμένη εἰς κορμὸν δένδρου. Τὴν δηλητηριώδη σκωρίαν τῆς μαχαίρας ταύτης, ἀναλύσας ὁ μάντις, εἰς ποσότητα ὕδατος, παρεσκεύασεν εἰς φάρμακον, τὸ ὁποῖον ἔδωσεν εἰς τὸν Ἰφίκλον ἵνα τὸ πίνῃ. Πράγματι τὸ φάρμακον ἀπεδείχθη ἀποτελεσματικόν, ἡ στειρότης τοῦ Ἰφίκλου ἐθεραπεύθη καὶ ὁ Μελάμπους λαβὼν τοὺς βόας παρὰ τοῦ Φυλάκου, ἐπέστρεψεν εἰς τὴν πατρίδα του κομίζων τὰ «ἔδνα» (= δωρεὰ τοῦ γαμβροῦ πρὸς τὸν πενθερόν) ἐκ μέρους τοῦ Βίαντος, ὁ ὁποῖος καὶ ἐνυμφεύθη τὴν ὡραίαν Πηρώ.

Ἀργότερον ἐθεράπευσεν ἐκ τῆς μανίας των, μὲ τὴν ὁποίαν τὰς ἐτιμώρησεν ὁ Διόνυσος, τὰς θυγατέρας τοῦ Προίτου Ἰφινόην καὶ Ἰφιάνασσαν, καταλαβὼν αὐτὰς αἰφνιδίως, καθ' ἣν στιγμὴν ἐλούοντο εἰς τοπικὴν πηγὴν καὶ καθάρας αὐτάς. Ἐκτοτε ἡ πηγὴ ἐκείνη ἀπέκτησε τὴν ἰδιότητα νὰ καθιστᾷ ἀνυπόφορον τὴν γεῦσιν καὶ αὐτὴν τὴν ὀσμὴν τοῦ οἴνου εἰς ἐκεῖνον, ὁ ὁποῖος ἐγεύετο τὸ ὕδωρ της καὶ παρέμεινε γνωστὴ ὡς «πηγὴ μισάμπελος». Ὁ δὲ Μελάμπους ὡς ἀμοιβὴν ἔλαβε σύζυγον τὴν Ἰφιάνασσαν καὶ τὰ δύο τρίτα τοῦ βασιλείου τοῦ Προίτου δι' ἑαυτόν, τὸν ἀδελφόν του Βίαντα καὶ τὸ γένος των.

Ἐν Αἰγοσθένοις τῆς Μεγαρίδος ὑπῆρχεν ἱερόν του, ὅπου ἐτελοῦντο τὰ Μελομπόδεια, ἑορτὴ συνοδευομένη ἀπὸ τέλεσιν ἀγώνων, ὁ νικητὴς τῶν ὁποίων ἐλάμβανεν ὡς ἔπαθλον μέρος τῶν θυσιαζομένων σφαγίων.

ΑΜΦΙΑΡΑΟΣ, μάντις καὶ ἔγγονὸς τοῦ Μελάμπους, κάτοχος θεραπευτικῶν γνώσεων. (Περὶ τῆς ζωῆς καὶ τοῦ ἔργου του βλέπε Τόμος Γ΄, τῆς Ἐγκυκλοπαιδειας μας, σελὶς 259).

Ο ΧΕΙΡΩΝ (ἢ Χίρων) ἀνήκει ἐπίσης εἰς τὴν ὁμάδα τῶν προφητῶν καὶ διδασκάλων τῶν προϊστορικῶν χρόνων. Κατὰ τὴν Μυθολογίαν ἦτο Κένταυρος καὶ υἱὸς τοῦ Κρόνου, ὅστις ἐγέννησεν αὐτὸν μεταμορφωθεὶς εἰς ἵππον, ἐκ τῆς Ὠκεανίδος Φιλύρας ('Απολλοδώρου Βιβλιοθήκη Α' 2, 2). Ἀναφέρεται γλυκὺς τοὺς τρόπους, δικαιότατος καὶ περίφημος διὰ τὴν σοφίαν του, ὡς οἱ ἀδελφοί του δὲ ἠσχολεῖτο μὲ τὸ κυνήγιον, ἀλλὰ πρὸ πάντων ἦτο ἰατρὸς καί, ὡς ὑποδηλοῖ τὸ ὄνομά του, ἐπιδέξιος χειρουργὸς ἐπιδένων τὰς πληγὰς καὶ καταπραΰνων τοὺς πόνους διὰ τῆς ἐπιθέσεως βοτάνων φυομένων εἰς τὸ Πήλιον, ὅπου κατώκει. Ὁ Ἀπόλλων τοῦ ἐνεπιστεύθη τὴν ἀνατροφὴν τοῦ υἱοῦ του Ἀσκληπιοῦ, εἰς τὸν ὁποῖον ἐξέμαθε τὴν ἰατρικήν, πάντες δὲ οἱ Θεσσαλοὶ ἥρωες τῆς ἀρχαίας ἐποχῆς οἱ ἀναφερόμενοι ὡς γνῶσται τῆς ἰατρικῆς ἐπιστήμης ἐθεωροῦντο μαθηταὶ τοῦ Χείρωνος.

Ὁ Χείρων καὶ ὁ Ἀχιλλεύς.

Ἐκ τῶν μαθητῶν του περιφημότεροι ἦσαν ὁ κυνηγὸς Ἀκταίων, ὁ Ἰάσων, οἱ Διόσκουροι, ὁ Ἡρακλῆς καὶ ὁ Ἀχιλλεύς, τοῦ

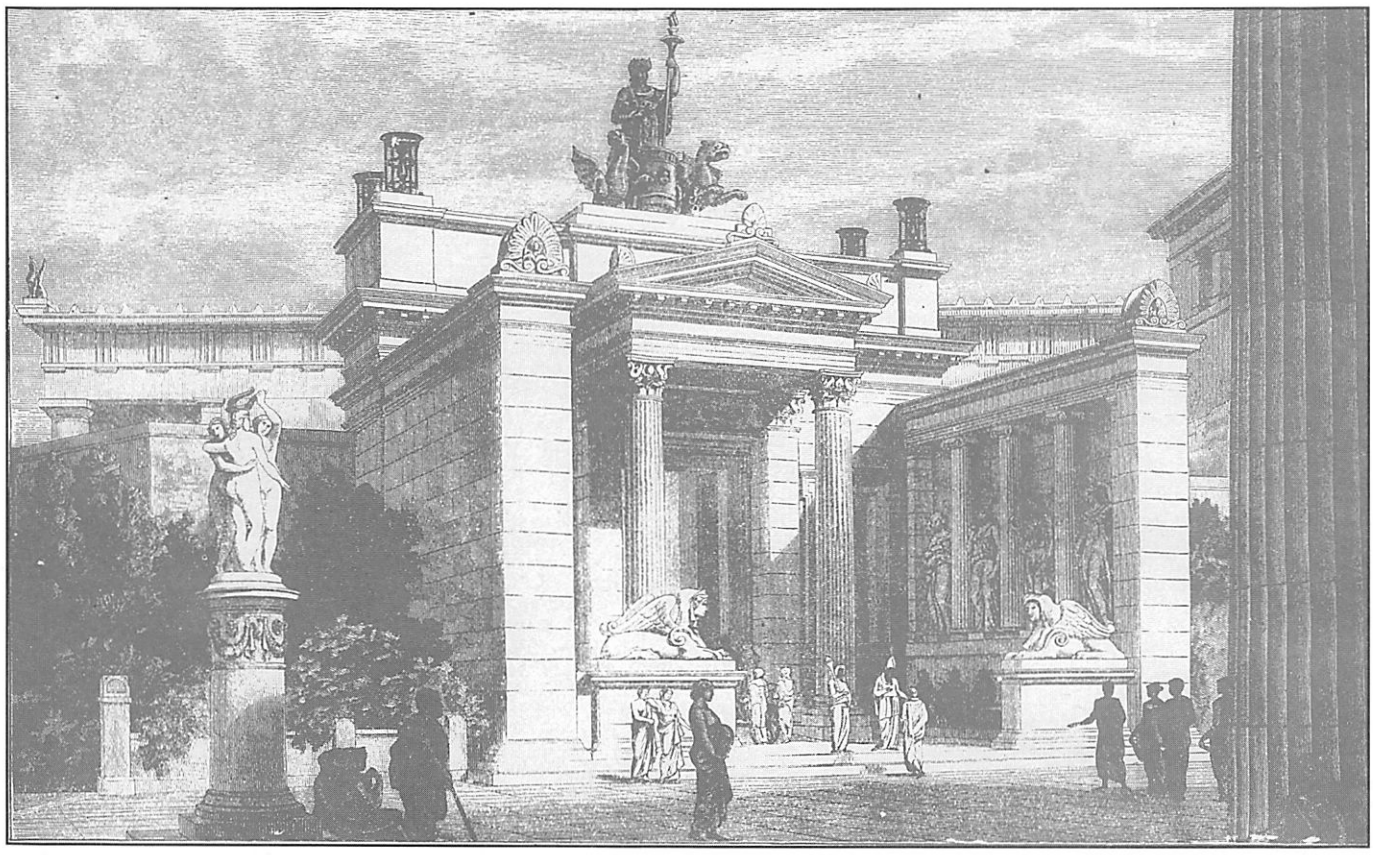

Τὰ προπύλαια τοῦ Ναοῦ τῆς Δήμητρος εἰς τὴν Ἐλευσῖνα, ὅπου ἐλάμβανον χώραν τελεταὶ καὶ μυήσεις σχετικαὶ μὲ τὰ περίφημα Ἐλευσίνια Μυστήρια ποὺ εἶχεν ἱδρύσει ὁ Εὔμολπος, πατὴρ τοῦ Μουσαίου, ὁ ὁποῖος ὑπῆρξεν ἀπὸ τοὺς κορυφαίους Ὀρφικούς, οἵτινες καὶ πρῶτοι ἐδίδαξον τὰ τελούμενα εἰς τὰ Ἐλευσίνια Μυστήρια, ποὺ ἦσαν μυστικὴ μύησις εἰς τὰς κοσμογονικὰς καὶ θεογονικὰς θεωρίας τοῦ Ὀρφέως.

ὁποίου τὸν πατέρα Πηλέα εἶχεν ἐπίσης μαθητὴν καὶ μετέπειτα φίλον, σώσας τοῦτον ἐκ τῶν ἄλλων Κενταύρων καὶ βοηθήσας νὰ νυμφευθῇ τὴν Θέτιδα. Συζευχθεὶς τὴν νύμφην Νάϊδα ἢ Χαρικλώ, ἀπέκτησε θυγατέρα τὴν Ὠκυρρόην ἢ Κυΐππην καὶ ἐκ τῆς Πισιδίκης υἱὸν τὸν Χάρικλον κατὰ τὸν Ἀπολλόδωρον, μετὰ δὲ τὴν ὑπὸ τῶν Λαπιθῶν ἐκδίωξιν τῶν Κενταύρων ἐκ τοῦ Πηλίου, τοῦ ὁποίου αἱ κορυφαὶ ἐκαλοῦντο Χειρωνίδες ἄκραι, κατώκησε περὶ τὸν Μαλιακὸν κόλπον.

Ἂν καὶ ἀθάνατος ἐκ καταγωγῆς, ὁ Χείρων παρητήθη τῆς ἀθανασίας ὑπὲρ τοῦ Προμηθέως. Πληγωθεὶς κατὰ λάθος ὑπὸ τοῦ Ἡρακλέους διὰ βέλους, ἐμβαπτισμένου εἰς τὸ δηλητήριον τῆς Λερναίας Ὕδρας, κατηστερίσθη ὑπὸ τοῦ Διὸς ὡς Τοξότης. Ὁ Χείρων ὡς πρῶτος μεταχειρισθεὶς τὰς βοτανικάς του γνώσεις πρὸς ἀνακούφισιν τῶν ἀνθρώπων, ἀπέλαυεν ἰδιαιτέρας λατρείας ὑπὸ τῶν Μαγνήτων, ἡ ἀνάμνησίς του δὲ διετηρήθη εἰς τὸ χειρώνειον ἢ μέγα κενταύρειον, βοτάνην τῆς ὁποίας ἡ ρίζα ἐθεωρεῖτο ὅτι ἀπεμάκρυνε τοὺς ὄφεις καὶ καθίστα τούτους ἀβλαβεῖς ἢ τοὺς ἐφόνευε διὰ τοῦ ἀρώματός της. Ἐν τῇ Τέχνῃ παρίστατο ὅπως καὶ οἱ ἄλλοι Κένταυροι, μεταγενεστέρως ὅμως ἀντὶ προσθίων ποδῶν ἵππου, εἰκονίζετο μὲ πόδας ἀνθρώπου, παραστάσεις δὲ τούτου ἐγένοντο εἰς διάφορα ἀρχαῖα ἀγγεῖα ἐν συμπλέγματι μετὰ τοῦ Πηλέως καὶ τοῦ Ἀχιλλέως, ὅπως εἰς τὸν θρόνον τοῦ Ἀπόλλωνος ἐν Ἀμύκλαις καὶ τὴν λάρνακα τοῦ Κυψέλου. Ἔμμετρα ἀποφθέγματα ὑπὸ τὸν τίτλον «Χείρωνος ὑποθῆκαι», διὰ τῶν ὁποίων ἐξεπαίδευσε τὸν Ἀχιλλέα, κατὰ τὴν παράδοσιν, θεωροῦνται ὡς διδακτικὸν ποίημα τοῦ Ἡσιόδου, εἰς τὰς ἐκδόσεις τοῦ ὁποίου περιλαμβάνονται ἐκδοθέντα ἐπίσης καὶ εἰς «Ἀποσπάσματα ἐπικῶν ποιητῶν» ὑπὸ τοῦ Κώκελ (1877).

Σχετικὸν μὲ τὸ ὄνομα τοῦ Χείρωνος εἶναι τὸ ἀκόλουθον χαριέστατον λογοπαίγνιον τοῦ Διογένους, ἀναφερόμενον ὑπὸ τοῦ Διογένους τοῦ Λαερτίου: Ὁ Διογένης ἰδὼν δύο Κενταύρους κάκιστα ἐζωγραφημένους, ἠρώτησε τὸν ζωγράφον: «Πότερος τούτων χείρων ἐστί;», παίζων μὲ τὴν λέξιν Χείρων (ὁ Κένταυρος) καὶ χείρων (ὁ χειρότερος).

Ο ΜΟΨΟΣ ἦτο περίφημος μάντις, ἀκμάσας ἀμέσως μετὰ τὰ τρωικά, Θηβαῖος ἢ κατ' ἄλλους Κρὴς τὴν καταγωγήν.

Ὁ Μόψος ἦτο υἱὸς τοῦ Ἀπόλλωνος ἤ, κατ' ἄλλην ἐκδοχὴν τοῦ Κρητὸς Ρακίου ἐκ τῆς θυγατρὸς τοῦ Τειρεσίου Μαντοῦς. Ἐθεωρεῖτο ἱδρυτὴς ἐν Κιλικίᾳ τῆς Μαλλοῦ, ὅπου ὑπῆρχε καὶ μαντεῖόν του, τῆς «Μόψου Ἑστίας» καὶ τῆς παρὰ τὴν Ταρσὸν «Μόψου Κρήνης», εἰς αὐτὸν δὲ ἀπεδίδετο καὶ τὸ ἀρχαῖον ὄνομα τῆς Παμφυλίας «Μοψία». Ὁ Μόψος ἐλατρεύθη μετὰ τὸν θάνατόν του ὡς θεός, εἶχε δὲ νικήσει τὸν Κάλχαντα καὶ εἰς τὴν περὶ τοῦ πολέμου τοῦ Ἀμφιμάχου δυσμενῆ του πρόρρησιν καὶ εἰς τὰ δύο του αἰνίγματα, προειπὼν τὸν ἀκριβῆ ἀριθμὸν τῶν σύκων καρποφόρου συκῆς καὶ μαντεύσας τὸν ἀριθμὸν τῶν νεογνῶν ἐπιτόκου χοίρου. Λέγεται ὅτι ὁ Κάλχας κατόπιν τῆς ἥττης του ταύτης, ἀπέθανεν ἐκ θλίψεως.

Εἰς ἐπιγραφὰς εἰς ἀρχαιοτάτην σημητικὴν διάλεκτον, ἀνακαλυφθείσης εἰς Κιλικίαν ὑπὸ Γάλλων καὶ Ἀμερικανῶν ἀρχαιολόγων, ἀναφέρεται ἡ πόλις Μπὶτ Μοπσοῦ ἢ Μπεῖτ Μοψοῦ, τὸ ὄνομα τῆς ὁποίας ἀποτελεῖ τὴν σημητικὴν μετάφρασιν τῆς Μόψου ἑστίας. Τοῦτο ἀποτελεῖ ἴσως ἔνδειξιν τῆς ἱστορικότητος τοῦ προσώπου τοῦ Μόψου.

ΕΠΙΜΕΝΙΔΗΣ. Περὶ τῆς βιογραφίας του καὶ τῶν ἀποφθεγμάτων του (βλέπε εἰς τὸν Τόμον Θ΄, σελίδα 277, τῆς παρούσης Ἐγκυκλοπαιδείας).

Ἐκτὸς ὅμως τῶν προηγουμένων προφητῶν, διδασκάλων καὶ μάντεων, ἀναφέρονται καὶ ἄλλα πρόσωπα Μουσικῶν διασήμων καὶ ποιητῶν, μεταξὺ αὐτῶν δὲ εἶναι καὶ οἱ ἑξῆς:

Ο ΦΙΛΑΜΩΝ, ὅστις ἦτο υἱὸς τοῦ Ἀπόλλωνος καὶ τῆς Λευκονόης, ἢ τῆς Χιόνης, ἢ τῆς Φιλωνίδος, ἢ τοῦ Ἑωσφόρου καὶ τῆς Κλεοβούλης, γεννηθεὶς εἰς τὸ Θορικὸν τῆς Ἀττικῆς. Ἐθεωρεῖτο ἄριστος Μουσικὸς καὶ ἐλέγετο ὅτι ἐπενόησεν τὸν Παρθενικὸν χορόν, διδάξας τὰς Παρθένους νὰ χορεύουν μὲ τὸν ρυθμὸν τῆς μουσικῆς. Κατά τινας ἀρχαίους συγγραφεῖς, ἦτο καὶ αὐτὸς μεταξὺ τῶν Ἀργοναυτῶν.

ΘΑΜΥΡΙΣ, υἱὸς τοῦ Φιλάμωνος, ἔξοχος μουσικὸς τῆς ἀρχαιότητος, (περὶ αὐτοῦ βλέπε εἰς Τόμον Ι΄, σελὶς 351, τῆς Ἐγκυκλοπαιδείας μας).

ΧΡΥΣΟΘΕΜΙΣ, υἱὸς τοῦ Καρμάνορος ἐκ Κρήτης. Ὑπῆρξεν ἄριστος Μουσικός. Ὅταν δὲ μετέσχεν εἰς μουσικὸν ἀγῶνα εἰς τοὺς Δελφούς, ἐνίκησεν πρῶτος, διότι ὁ ἀγὼν ἦτο νὰ ψάλλουν ὕμνους εἰς τὸν Ἀπόλλωνα συνοδείᾳ κιθάρας.

Ἐπίσης, ὡς διάσημοι Μουσικοὶ καὶ ποιηταὶ τῆς Ἀρχαιότητος ἀναφέρονται ὁ Τέραμβος, ὁ Φήμιος, ὁ Δημόδοκος, ὁ Κύκνος, ὁ Ἀρίων, ὁ Μαρσύας, καὶ ὁ Ὄλυμπος ὅστις ἐθεωρεῖτο πατὴρ τοῦ Μαρσύου καὶ ὁ Πιέρος, ἐκ τοῦ ὁποίου ὠνομάσθη καὶ ἡ χώρα Πιερία. Εἶχεν δὲ οὗτος ἐννέα θυγατέρας τὰς Πιερίδας, καλουμένας Μούσας, αἱ ὁποῖαι ἀργότερον ἐγκατεστάθησαν εἰς τὰς Θεσπιὰς καὶ ἀπεκλήθησαν Ἑλικωνιάδες.

(Περὶ τῆς καταγωγῆς, τῆς ζωῆς καὶ τοῦ ἔργου ὅλων τῶν ἀνωτέρω Μουσικῶν καὶ ποιητῶν τῆς ἀρχαιότητος, βλέπε καὶ Τόμον Δ΄, σελ. 54—62 τῆς «Ὠγυγίας» τοῦ Ἀθ. Σταγειρίτου, ἔκδοσις Βιέννης 1818).

ΟΙ ΕΠΙΚΟΙ

Εἰς τὰ ἔπη τοῦ Ὀρφέως, τοῦ Ὁμήρου, τοῦ Ἡσιόδου καὶ ἄλλων ραψωδῶν μνημονεύονται καὶ ἀνακύπτουν φιλοσοφικαὶ καὶ ἐπιστημονικαὶ πληροφορίαι καὶ περιγράφονται κοινωνικοὶ θεσμοὶ θρησκειολογικαὶ ἀντιλήψεις εἰς τρόπον ὥστε νὰ ἀποτελοῦν αὐτὰ ἐπιτομὴν τῶν θρησκευτικῶν, φιλοσοφικῶν καὶ κοινωνικῶν ἀντιλήψεων τῶν Ἑλλήνων τῆς παλαιοτάτης αὐτῆς ἐποχῆς. Ἀνευρίσκονται ἀκόμη εἰς τὰ ἔπη πληροφορίαι καὶ στοιχεῖα θεολογίας, ἀστρονομίας, μετεωρολογίας, βοτανικῆς, ζωοτεχνίας, ἰατρικῆς, μεταλλουργίας καὶ πλήθους ἄλλων τεχνῶν καὶ ἐπιστημῶν, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον μαρτυρεῖ τὴν ὑψηλὴν στάθμην τοῦ πολιτισμοῦ εἰς ἐποχὴν καθ' ἣν δὲν εἶχεν ἀκόμη ἀρχίσει ἡ ἱστορία νὰ περιγράφῃ ἀκριβέστερον καὶ σαφῶς τὰ διάφορα γεγονότα καὶ ἐπεισόδια τῆς ζωῆς καὶ τῆς δράσεως τῶν ἀνθρώπων.

Ὅσον ἀφορᾷ τὸν ἱστορικὸν πυρῆνα τῶν ἐτῶν οὗτος ἀπεδείχθη χάρις εἰς τὴν ἀκατάβλητον πίστιν καὶ ἐπιμονὴν ἑνὸς ρομαντικοῦ ἐρευνητοῦ τοῦ Ἑρρίκου Σλῆμαν, ὅστις ὡς γνωστὸν διὰ τῶν ἀνασκαφῶν τῆς Τροίας καὶ τῶν Μυκηνῶν κυριολεκτικῶς ἀνέστησεν καὶ προέβαλεν εἰς τὸ προσκήνιον τῆς ἱστορίας τοὺς Τρωικοὺς ἢ μᾶλλον ἀπέδειξεν ὅτι τὰ ἀναφερόμενα εἰς τὰ ἔπη τοῦ Ὁμήρου περὶ τοῦ Τρωικοῦ πολέμου κλπ. ἦσαν ἱστορικὴ πραγματικότης πρὸς μεγίστην θλῖψιν τῶν ξένων δῆθεν ἱστορικῶν ποὺ ἰσχυρίζοντο μέχρι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ὅτι τὰ ἀναφερόμενα ὑπὸ τοῦ Ὁμήρου εἰς τὴν Ἰλιάδα καὶ τὴν Ὀδύσσειαν ἦσαν μυθεύματα, καὶ ἰσχυρίζονται ἀκόμη καὶ σήμερον ὅτι ὁ Σλῆμαν ἦτο ἐρασιτέχνης! ὁ ὁποῖος ὅμως μὲ τὸ ἔργον του ἐξουθένωσε καὶ ἐξηυτέλισε ὅλους τοὺς δῆθεν ἐπιστήμονες ἀρχαιολόγους.

Ἀλλὰ τὰ κείμενα ποὺ παρέχουν ἀδιασείστους πληροφορίας καὶ ἀποδείξεις περὶ τῆς καταγωγῆς τῆς Ἑλληνικῆς φυλῆς καὶ τὴν ἀπαρχὴν τῆς Ἑλληνικῆς Φιλοσοφίας καὶ ἐπιστήμης καὶ γενικὰ περὶ τῶν ἠθῶν, ἐθίμων καὶ τῆς θρησκείας τῶν παναρχαίων Ἑλλήνων εἶναι τὰ Ὀρφικά, τὰ ὁποῖα μέχρι πρό τινος ἦσαν ἄγνωστα κυριολεκτικῶς ἢ μᾶλλον εἶχαν παραμερισθεῖ καὶ ἀγνοηθεῖ σκοπίμως ἀπὸ τοὺς περιφήμους ξένους ἐρευνητὰς καὶ δῆθεν ἐπιστήμονας (βλέπε σχετικῶς ἄρθρον Ὀρφεὺς καὶ γενικὴν εἰσαγωγὴν τοῦ παρόντος τόμου).

ΟΜΗΡΟΣ. Ὁ μέγιστος τῶν ποιητῶν πάντων τῶν αἰώνων, ἀπὸ τοῦ ὁποίου ἄρχεται ἡ ἔντεχνος λογοτεχνία τῆς Ἑλλάδος, τῆς Εὐρώπης, ἴσως ὅμως καὶ ὁλοκλήρου τοῦ κόσμου.

Βίος καὶ πατρὶς τοῦ ποιητοῦ. Περὶ τοῦ βίου τοῦ Ὁμήρου περιεσώθησαν μέχρις ἡμῶν μῦθοι τινὲς καὶ εἰκασίαι τῶν γραμματικῶν, ἐξαγόμεναι συνήθως ἐκ τῶν ἰδίων τοῦ ποιητοῦ ποιημάτων. Καὶ οἱ ἀρχαῖοι ἐγνώριζον περὶ τοῦ βίου τοῦ ποιητοῦ ἐπίσης ὀλίγα, ὡς καὶ ἡμεῖς. Βιογραφίαι αὐτοῦ διεσώθησαν περὶ τὰς ὀκτώ, ὧν σπουδαιότεραι τρεῖς. Πρῶτον ἡ εἰς τὸν Ἡρόδοτον ψευδῶς ἀποδιδομένη («Ἡροδότου Ἁλικαρνασσῆος περὶ τοῦ Ὁμήρου γενέσιος καὶ διοτῆς»), ἔργον γραμματικοῦ τινος τοῦ 2ου μ.Χ. αἰῶνος, χρήσιμος ὅμως, ὡς περιέχουσα πλεῖστας περικοπὰς ἐκ τῶν εἰς τὸν Ὅμηρον ἀποδιδομένων ποιημάτων. Δευτέρα βιογραφία, ἐπίσης ψευδῶς ἀποδιδομένη εἰς τὸν Πλούταρχον. Ἡ βιογραφία αὕτη περιέχει εἰδήσεις περὶ Ὁμήρου, ἀντληθείσας ἐκ τοῦ Ἐφόρου καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ ἐγράφη ὑπό τινος διδασκάλου πρὸς εἰσαγωγὴν τῶν μαθητῶν του εἰς τὴν μελέτην τοῦ ποιητοῦ, ἴσως μάλιστα ἐπὶ τῇ βάσει τῶν μὴ σωζομένων «Ὁμηρικῶν μελετῶν» τοῦ Πλουτάρχου. Τρίτη βιογραφία εἶναι ἡ τοῦ Πρόκλου (410—485 μ.Χ.). «Περὶ Ὁμήρου», περιγράφουσα κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη τὰ τοῦ θανάτου τοῦ Ὁμήρου. Μνημονευτέον τέλος, πλὴν τῶν παρὰ Σουΐδα λεγομένων καί τινων ἄλλων καὶ τὸ «Περὶ Ὁμήρου καὶ Ἡσιόδου καὶ τοῦ γένους καὶ ἀγῶνος αὐτῶν», μικρὸν ἀλλ' οὐχὶ ἄμοιρον σπουδαιότητός τινος βιογραφικὸν ἔργον. Ὁμοφώνως σχεδὸν ἡ παράδοσις ἀναφέρει ὡς ἀρχικὸν ὄνομα τοῦ Ὁμήρου τὸ Μελησιγένης ἢ Μελησιγενής, ὄνομα τὸ ὁποῖον φαίνεται πιθανὸν ὅτι ἔφερεν ὁ ποιητὴς τοῦ «Μαργίτου». Τὸν «Μαργίτην» δὲ τοῦτον, καθὼς καὶ τὴν «Ἰλιάδα» καὶ «Ὀδύσσειαν» ἀπέδιδον πάντες σχεδὸν οἱ ἀρχαῖοι εἰς τὸν Ὅμηρον. Ἐκ τοῦ ὀνόματος Μελησιγενὴς ἐσχηματίσθη ἀργότερον τὸ ὄνομα Μέλης, διὰ τὸν δῆθεν πατέρα τοῦ ποιητοῦ καὶ ἑταυτίσθη πρὸς τὸν παρὰ τὴν Σμύρνην ποταμὸν Μέλητα, δι' ὃ καὶ αἱ ἀξιώσεις τῆς Σμύρνης ὡς πατρίδος τοῦ Ὁμήρου ἐφαίνοντο ἰσχυρότεραι τῶν ἀξιώσεων τῶν ἄλλων ἑλληνικῶν πόλεων. Ὡς μήτηρ τοῦ Ὁμήρου φέρεται ἡ νύμφη Κριθηΐς. Ὡς ὄνομα τοῦ πατρὸς τοῦ Ὁμήρου φέρεται καὶ τὸ Μαίων (ἐξ οὗ ἐκαλεῖτο καὶ Μαιονίδης), ὄνομα μυθικοῦ προσώπου ἐν Σμύρνῃ.

Ὡς πρὸς τὴν πατρίδα τοῦ ποιητοῦ ἔχει ἤδη ἀπὸ τῆς ἀρχαιότητος παραδοθῆ εἰς ἡμᾶς τὸ γνωστὸν ἐπίγραμμα:

Ἑπτὰ πόλεις μάρναται σοφὴν διὰ ῥίζαν Ὁμήρου·
Σμύρνη, Χίος, Κολοφών, Ἰθάκη, Πύλος, Ἄργος, Ἀθῆναι.

Ἀλλὰ δὲν ἦσαν μόνον ἑπτά, ἀλλὰ πλείονες, διότι πλὴν τῶν πόλεων τούτων, ἀναφέρεται κατ' ἄλλην τοῦ ἐπιγράμματος παράδοσιν καὶ ἡ ἐν Κύπρῳ Σαλαμίς, ἡ Ῥόδος καὶ ἡ Κύμη. Φαίνεται ὅμως ὅτι αἱ ἀντιδράσεις αὗται τῶν διαφόρων πόλεων ἦσαν ἔμμεσοι μόνον. Οἱ Ἀθηναῖοι ἀντεποιοῦντο αὐτοῦ ὡς οἰκισταὶ τῆς Σμύρνης («ἡμέτερος γὰρ ἐκεῖνος ὁ χρύσεος ἦν πολίτης εἴπερ Ἀθηναῖοι Σμύρναν ἀπῳκίσαμεν», λέγεται ἐν ἐπιγράμματι εἰς τὸν Πεισίστρατον). Πλὴν τῆς Σμύρνης εἶχεν ἐν τῇ ἀρχαιότητι τὰς περισσοτέρας περὶ τῆς πατρίδος τοῦ ποιητοῦ ἀξιώσεις ἡ Χίος, ὡς ὑπὲρ αὐτῆς μαρτυρεῖ μάρτυς ἀξιόπιστος, ὁ ποιητὴς Σιμωνίδης, τοῦτο δέ, διότι ἐν Χίῳ ἤκμασε τὸ γένος τῶν Ὁμηριδῶν. Ὁμηρίδαι ἀρχικῶς ἐλέγοντο οἱ ὄντως ἢ μόνον οἱ δῆθεν ἐκ τοῦ Ὁμήρου καταγόμενοι καὶ οἱ ὁποῖοι ἔργον εἶχον νὰ ἀπαγγέλλωσι τὰ ποιήματα τοῦ προγόνου των. Ἐπειδὴ ἦσαν συνήθως καὶ ποιηταί, ἐνομίζοντο ἤδη ἐν τῇ ἀρχαιότητι ὡς νοθεύοντες τὰ ποιήματα τοῦ Ὁμήρου. Τὸ ὄνομα ὅμως Ὁμηρίδαι σημαίνει μᾶλλον ἑταιρίαν ἀνδρῶν, οἵτινες ἔχοντες τὴν αὐτὴν τέχνην (ποίησιν), εἶχον καὶ κοινὴν λατρείαν καὶ ἥρωά τινα προστάτην, ἐξ οὗ εἶλκον τὸ ὄνομα. Παραδόξως ὁ Θουκυδίδης συγχέει τὸν Ὅμηρον πρὸς τὸν ἐν τῷ εἰς Δήλιον Ἀπόλλωνα ὕμνῳ ἀναφερόμενον τυφλὸν ἀοιδόν, τὸν κατοικοῦντα ἐν τῇ βραχώδει καὶ χαραδρώδει («παιπαλοέσσῃ») Χίῳ.

Ἐξελάμβανε λοιπὸν τὸν ποιητὴν ὡς Χῖον τὴν πατρίδα. Ἀλλά, ὡς ἐλέχθη, ἡ Σμύρνη ἤδη ἐν τῇ ἀρχαιότητι ἐξελαμβάνετο

ὡς ἡ ἔχουσα τὰς δικαιοτέρας ἀπαιτήσεις. Ἡ κοιτὶς τοῦ ἑλληνικοῦ ἔπους ὑπῆρξεν πάντως ἡ παραλία τῆς Μ. Ἀσίας καὶ δὴ τὸ μέρος ἐκεῖνο, εἰς τὸ ὁποῖον ἀνεμίχθη ἡ αἰολικὴ πρὸς τὴν ἰωνικὴν διάλεκτον, τουτέστιν ἡ παραλία Σμύρνης — Ἐρυθρῶν Φωκαίας καὶ τῆς ἀπέναντι νήσου Χίου. Οὕτως ἐξηγεῖται καὶ ἡ ἀδιάλυτος ἀνάμιξις αἰολικῶν καὶ ἰωνικῶν στοιχείων ἐν τῇ ὁμηρικῇ γλώσσῃ. Αἱ ἔριδες αὗται ἀποδεικνύουσι κατ' ἀνάγκην ὅτι ἐπρόκειτο περὶ πραγματικοῦ προσώπου Ὁμήρου καὶ δὴ προσώπου ἱστορικῆς σπουδαιότητος. Περιέργον εἶναι τὸ ἐπίθετον τοῦ Ὁμήρου Μελησιγένης ἢ Μελησιγενής. Τοῦτο ἡρμηνεύετο ἄλλοτε ὡς ὁ ἐκ τοῦ (ποταμοῦ κατ' ἀρχὰς καὶ εἶτα ἥρωος) Μέλητος γεννηθεὶς ἢ ὁ παρὰ τὸν (ποταμὸν) Μέλητα («ἐπὶ τῷ Μέλητι») γεννηθείς, ἀλλὰ τότε ἔπρεπε νὰ κληθῇ Μελητογένης ἢ (ὡς καλεῖ αὐτὸν ὁ Ἀρέθας) Μελητίδης. Δι' ὃ ἐπεκράτει μέχρι τινὸς ἡ γνώμη ὅτι τὸ ἐπίθετον σημαίνει τὸν γεννηθέντα κατὰ τὴν ἑορτὴν Μελήσια. Τοιαύτη ὅμως ἑορτὴ οὐδαμοῦ μνημονεύεται. Σήμερον ἐπικρατεῖ ἡ γνώμη ὅτι Μελησιγένης (ὑπάρχει καὶ ὁ τύπος Μελησιάναξ) σημαίνει τὸν φροντίζοντα περὶ τοῦ γένους του. Οὐδὲν λοιπὸν κοινὸν ἔχει τὸ ἐπίθετον πρὸς τὸν ποταμόν. Ἴσως μάλιστα νὰ συνεχύθησαν δύο ὀνόματα δύο διαφόρων ποιητῶν, τοῦ Μελησιγένους καὶ τοῦ Ὁμήρου, τοῦ μὲν ὄντος Σμυρναίου, τοῦ δὲ δευτέρου Κολοφωνίου. Τὸ σύνηθες καὶ ἐν τῇ ἀρχαιότητι ὄνομα τοῦ ποιητοῦ ἦτο Ὅμηρος, οὕτω δὲ (καὶ οὐχὶ Ὄναρος) ἀναφέρει αὐτὸν καὶ ὁ Πίνδαρος, ἄλλοι δὲ ἄλλως ἐτυμολογοῦσιν αὐτό, πλάσσαντες συνάμα καὶ ἀναλόγους μύθους πρὸς ὑποστήριξιν τῶν ἐτυμολογιῶν των. Ἡ ἀρχαιοτάτη ἐτυμολογία εἶναι ἡ τοῦ Ἐφόρου τοῦ Κυμαίου ἐκ τοῦ «μὴ ὁρᾶν», ἐκ τῆς ἐτυμολογίας δὲ ταύτης ἐπλάσθη ὁ μῦθος ὡς δῆθεν τυφλοῦ ὄντος ἢ τυφλωθέντος τοῦ ποιητοῦ. Ἄλλοι πάλιν τῶν ἀρχαίων ἐνόμιζον, ὅτι ὁ ποιητὴς ὑπῆρξεν ὅμηρος, ἐξ οὗ καὶ τὸ ὄνομα («ἔτι νήπιος ὢν Ὅμηρος ἔφη καὶ αὐτὸς βούλεσθαι ὁμηρεῖν». Ψευδοπλουτάρχου «Βίος Ὁμήρου» Β΄ 2). Ἐν δὲ τῷ «Ἀγῶνι Ὁμήρου καὶ Ἡσιόδου» φέρεται ὅτι «φασί τινες αὐτὸν ὀνομασθῆναι Ὅμηρον διὰ τὸ τὸν πατέρα αὐτοῦ ὅμηρον δοθῆναι ὑπὸ Κυπρίων Πέρσαις». Ἐπίσης ἀτυχεῖς ὑπῆρξαν αἱ ἐτυμολογικαὶ ἀπόπειραι τῶν νεωτέρων ἐκ τοῦ ὁμοῦ - εἴρω (Βίκο), ὁμαείρω (Νάϊτ), ὁμοῦ - αἴρω (Ἴλγκεν), ἢ ὁμοῦ - ἄρειν (= συναρμολογεὺς μικρῶν ἀσμάτων) (Βέλκερ). Σήμερον σχετίζεται τὸ ὄνομα τοῦ ποιητοῦ πρὸς τὸ ὁμοῦ καὶ ἀραρίσκω. Περὶ τοῦ βίου καὶ τῆς τύχης τοῦ ποιητοῦ ἐπλάσθησαν ἐν τοῖς μεταγενεστέροις χρόνοις πολλὰ καὶ ἀσυνάρτητα μυθεύματα, περὶ τῆς δῆθεν πενίας καὶ τῶν ταξιδίων του καὶ περὶ τῆς σχέσεώς του πρὸς τὸν Θερσίτην, Φήμιον κλπ. Γνωστότατος ἐν τῇ ἀρχαιότητι ἦτο ὁ ἐπινοηθεὶς ἀγών του ἐν Χαλκίδι πρὸς τὸν Ἡσίοδον, καθ' ὃν ἡττήθη ὑπὸ τούτου ὑπερασπίζοντος τὴν γεωργίαν καὶ τὴν εἰρήνην, ἐνῶ ὁ Ὅμηρος πραγματεύεται διαρκῶς περὶ πολέμων καὶ φόνων («ὁ δὲ βασιλεὺς τὸν Ἡσίοδον ἐστεφάνωσεν, εἰπὼν δίκαιον εἶναι τὸν ἐπὶ γεωργίαν καὶ εἰρήνην προκαλούμενον νικᾶν, οὐ τὸν πολέμους καὶ σφαγὰς δεξιόντα»). Γενικῶς παραδεδεγμένον ἐν τῇ ἀρχαιότητι ἦτο ὅτι ὁ Ὅμηρος ἀπέθανεν ἐν Ἰω, καὶ δὴ μὴ δυνηθεὶς νὰ λύσῃ αἴνιγμά τι: «Ἔνθα ἐπὶ πέτρας καθεζόμενος ἐθεάσατο ἁλιεῖς προσπλέοντας, ὧν ἐπύθετο εἴ τι ἔχοιεν», οἱ δὲ ἁλιεῖς ἀπήντησαν ὅτι «ὅσσ' ἕλομεν λιπόμεσθ' ὅσσ' οὐχ ἕλομεν φερόμεσθα», ὑπαινισσόμενοι διὰ τούτου ὅτι «οὓς μὲν ἕλαβον τῶν φθειρῶν ἀποκτείσαντες κατέλιπον, οὓς δ' οὐκ ἔλαβον ἐν τῇ ἐσθῆτι φέροιεν». Οἱ Ἰῆται θάψαντες αὐτὸν μεγαλοπρεπῶς, ἐπέγραψαν ἐπὶ τοῦ τάφου του χαρακτηριστικὸν τοῦ θαυμασμοῦ των ἐπίγραμμα.

Καὶ περὶ τοῦ χρόνου, καθ' ὃν ἤκμασεν ὁ ποιητὴς ὑπῆρχεν ἔν τε τῇ ἀρχαιότητι καὶ ὑπάρχει καὶ ἐν τοῖς νεωτέροις ἀκόμη χρόνοις, μεγίστη ἀμφιβολία καὶ σύγχυσις. Πρὸς δήλωσιν τοῦ χρόνου τῆς ἀκμῆς τοῦ ποιητοῦ ὡρμῶντο ἐν τῇ ἀρχαιότητι οἱ ἀφελέστεροι ἐκ τοῦ Τρωϊκοῦ πολέμου («οὗ καὶ αὐτόπτην γενέσθαι φασίν» (Ψευδοπλ.) καὶ ἐπενόουν διαφόρους γενεαλογίας καὶ συνδυασμοὺς μὲ τὴν κτίσιν τῆς Σμύρνης (ὑπό τινος Ἀμαζόνος), τὴν ἄφιξιν τῶν Ἀμαζόνων καὶ τὴν σχέσιν πρὸς αὐτὰς τοῦ Θησέως. Κράτης ὁ Μαλλώτης ὑπελόγιζε τὴν ἀκμὴν τοῦ Ὁμήρου 60 ἔτη μετὰ τὰ Τρωϊκά, ἄλλοι περὶ τὴν κάθοδον τῶν Ἡρακλειδῶν καὶ ὁ Ἐρατοσθένης 100 ἔτη μετὰ τὰ Τρωϊκὰ (= 20 ἔτη μετὰ τὴν κάθοδον τῶν Ἡρακλειδῶν). Οἱ περισσότεροι τῶν ἀρχαίων θεωροῦσιν ὅτι, ὁ Ὅμηρος ἤκμασεν ὀλίγον πρὸ τῆς εἰσαγωγῆς τῆς κατὰ ὀλυμπιάδας χρονολογίας, ἀλλὰ χωρὶς νὰ ἀναφέρωσι σπουδαίους πρὸς τοῦτο λόγους. Πάντως βραδύτατα ἔθετε τὸν Ὅμηρον ὁ Θεόπομπος, παρὰ τὸν Ἀρχίλοχον, τουτέστι 500 ἔτη μετὰ τὰ Τρωϊκά. Προσεκτικώτερον ὅλων ἔθετεν, ἄνευ ἀκριβοῦς προσδιορισμοῦ, ὁ Θουκυδίδης (1, 3) τὸν Ὅμηρον ὡς «γενόμενον πολλῷ ὕστερον τῶν τρωϊκῶν», καὶ ὁ Ἀριστοτέλης, ὅστις, καθὼς παραδίδεται ὑπὸ τοῦ Πορφυρίωνος, ἔλεγεν ὅτι ὁ Ὅμηρος ἐποίει τὰ πράγματα «οἷα ἦν τότε» καὶ ὄχι ὁποῖα ἦσαν κατὰ τοὺς χρόνους του. Εἶναι δὲ γνωστὸν ὅτι καὶ ἡ παρὰ τῷ ποιητῇ ἀπαντωμένη συχνὰ φράσις «οἵοι νῦν βροτοὶ εἰσιν», δηλοῖ κατ' ἀντίθεσιν ἐποχὴν πολὺ ἀπομεμακρυσμένην τῶν χρόνων, καθ' οὓς ἐποίει τὰ ποιήματά του.

Περίφημος εἶναι ἡ παρὰ τῷ Ἡροδότῳ (2,53) χρονολογικὴ μνεία τοῦ ποιητοῦ. Ὁ Ἡρόδοτος (καὶ ἄλλοι μετ' αὐτόν) λέγει αὐτὸν σύγχρονον τοῦ Ἡσιόδου καὶ ἀμφοτέρους κατὰ 400 ἔτη πρεσβυτέρους του: «Ἡσίοδον γὰρ καὶ Ὅμηρον ἡλικίην τετρακοσίοισι ἔτεσι δοκέω μευ πρεσβυτέρους γενέσθαι καὶ οὐ πλέοσι». Ἄλλοι ὅμως Ἡρακλείδης ὁ Ποντικός, Ἐρατοσθένης καὶ οἱ ἄλλοι Ἀλεξανδρινοί, ἐθεώρουν αὐτὸν πρεσβύτερον τοῦ Ἡσιόδου, λαμβάνοντες ὑπ' ὄψιν, πλὴν ἄλλων, τὴν παρ' Ἡσιόδῳ ηὐξημένην κατὰ πολὺ γνῶσιν τῆς γεωγραφίας. Ὁ Ἔφορος καὶ ἴσως καὶ ὁ Σιμωνίδης, ἐθεώρουν τὸν Ὅμηρον νεώτερον τοῦ Ἡσιόδου. Τρίτη χρονολογικὴ σύγκρισις ὑπῆρξεν ἡ πρὸς τὸν Λυκοῦργον, ὅστις παρεδίδετο ὅτι συνηντήθη ποτὲ πρὸς τὸν ποιητήν. Τέλος, εἰς τὸν Ζ΄ π.Χ. αἰῶνα, ἀνῆγεν αὐτὸν κατὰ τὸν Θεόπομπον καὶ ὁ Εὐσέβιος. Ἡ σημερινὴ ἐπιστήμη ἀποκλίνει εἰς τὴν χρονολογικὴν κατάταξιν τοῦ Ἡροδότου, θεωρεῖ λοιπὸν τὸν ποιητὴν ἀκμάσαντα περὶ τὸ 800 π.Χ. Ὑπάρχουσιν ὅμως καὶ περὶ τούτου ἀκόμη διαφωνίαι, διότι τὸ ζήτημα τοῦτο συνδέεται ἀμέσως μὲ τὴν χρονολόγησιν τῶν ἐτῶν.

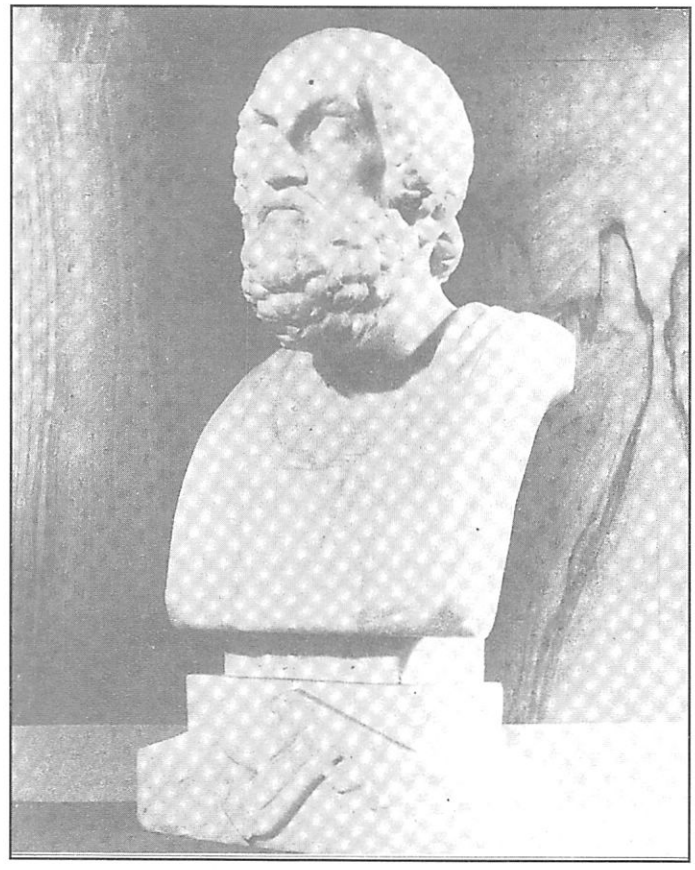

Προτομὴ τοῦ Ὁμήρου φιλοτεχνηθεῖσα ἀπὸ τὸν ἐκλεκτὸν Ἕλληνα γλύπτην Γ. Μπονᾶνον καὶ εὑρισκομένη εἰς τὴν συλλογὴν ἔργων τέχνης τοῦ κ. Ἰωάννου Δ. Πασσᾶ.

Τὰ ὁμηρικὰ ποιήματα. Πλὴν τῶν δύο μεγάλων ἐπῶν, τῆς «Ἰλιάδος» καὶ τῆς «Ὀδυσσείας», ἀπεδίδοντο ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι τοῦ 4ου π.Χ. αἰῶνος εἰς τὸν Ὅμηρον καὶ ἄλλα ποιήματα. Ὁ Καλλῖνος π.χ. ἐθεώρει τὸν Ὅμηρον ὡς συγγραφέα τοῦ ἔπους «Θηβαΐς». Ἐκ τοῦ Ἡροδότου ἐξάγεται ὅτι εἰς τὸν Ὅμηρον ἀπεδίδοντο καὶ τὰ λεγόμενα «Κύπρια ἔπη» καὶ ἄλλο ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν «Ἐπίγονοι». Ὁ Ἀριστοτέλης ἀποδίδει εἰς τὸν Ὅμηρον τὸ κωμικὸν ἔπος «Μαργίτης», ἀνευρίσκων ἐν αὐτῷ τὸν ὁμηρικὸν πυρῆνα τῆς κωμῳδίας, ὅπως εἰς τὸ σοβαρὸν ἔπος ἀνευρίσκει τὸν πυρῆνα τῆς τραγῳδίας. Εὐθυμογραφικὸν ἔπος εἶναι ἡ «Βατραχομυομαχία» καὶ οἱ «Ὕμνοι».

Αἱ πληροφορίαι περὶ τῆς ὑπὸ τοῦ Πεισιστράτου γενομένης συλλογῆς καὶ συνενώσεως τῶν διεσπαρμένων πρότερον ὁμηρικῶν ποιημάτων, τὴν ὁποίαν ἡ σημερινὴ ἐπιστήμη κακῶς ἐθεώρησεν ὡς μῦθον, παρεδόθησαν εἰς ἡμᾶς ὑπὸ τοῦ Κικέρωνος, ὅστις ἐγκωμιάζει τὸν Πεισίστρατον διὰ τὴν μεγάλην παιδείαν του καὶ διὰ τὴν ἐργασίαν, τὴν ὁποίαν παρέσχεν ἡμῖν διὰ τούτου. Βραδύτερον ὁ Αἰλιανός, τὸν 3ον μ. Χριστὸν αἰῶνα, ἀναφέρει ὅτι οἱ ἀρχαῖοι εἶδον χωριστὰ τὰ διάφορα μέρη τῶν ὁμηρικῶν ἐπῶν καὶ ἀναφέρει πολλὰς ἐπιγραφὰς τῶν καθ' ἕκαστα ἀσμάτων (Δολώνειον, Ἀριστείαν Ἀγαμέμνονος κλπ., Τὰ ἐν Πύλῳ, Τὰ ἐν Λακεδαίμονι, Καλυψοῦς ἄντρον, κλπ.), ἀρχὰ δὲ ὁ Λυκοῦργος ὁ Λακεδαιμόνιος, ὅτε μετέβη εἰς Ἰωνίαν, «ἀθρόαν πρῶτος εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐκόμισε τὴν Ὁμήρου ποίησιν», ὕστερον δὲ ὁ Πεισίστρατος «συναγαγὼν ἀπέφηνε τὴν Ἰλιάδα καὶ Ὀδυσσείαν». Τὰ αὐτὰ περὶ τοῦ Λυκούργου παραδίδει ἤδη καὶ ὁ Πλούταρχος. Πηγὴ τῆς παρὰ Κικέρωνι εἰδήσεως εἶναι ὁ ἐκ τῆς Μυρλείας (τῆς βραδύτερον Ἀπαμίας) Ἀσκληπιάδης (περὶ τὸν 1ον π.Χ. αἰῶνα), ἀλλ' ἡ εἴδησις αὕτη δὲν σημαίνει διόλου ὅτι τὰ ποιήματα τοῦ Ὁμήρου δὲν εἶχον πρὸ τοῦ Πεισιστράτου καταγραφῆ. Γενικὰ πρέπει νὰ εἴπωμεν ὅτι ἡ πρώτη εἴδησις ἐνασχολήσεως τοῦ Πεισιστράτου μὲ τὰ ὁμηρικὰ ποιήματα ἀνάγεται εἰς τὸν 4ον π.Χ. αἰῶνα. Περὶ τοῦ Λυκούργου, ὡς μεταγαγόντος τὸν Ὅμηρον ἐκ τῆς Μ. Ἀσίας, ἀναφέρει πρῶτος ὁ Ἔφορος, ἤδη ὅμως ἀπὸ τοῦ 5ου π.Χ. αἰῶνος γίνεται μνεία τῶν ὁμηρικῶν ἐπῶν ὡς ραψῳδουμένων κατὰ τὴν μεγάλην ἑορτὴν τῶν Παναθηναίων, τῇ εἰσηγήσει τοῦ Σόλωνος ἢ τοῦ Πεισιστρατίδου Ἱππάρχου.

Ἡ παράδοσις ἀναφέρει ὡς βοηθοὺς τοῦ Πεισιστράτου διὰ τὴν τακτοποίησιν τῶν ὁμηρικῶν ἐπῶν Ὀνομάκριτον τὸν Ἀθηναῖον, Ζώπυρον τὸν Ἡρακλεώτην καὶ Ὀρφέα τὸν Κροτωνιάτην, ἀλλὰ τὰ ἀναφερόμενα εἰς τὸ ἔργον τοῦτο εἶναι τόσον ἀσαφῆ

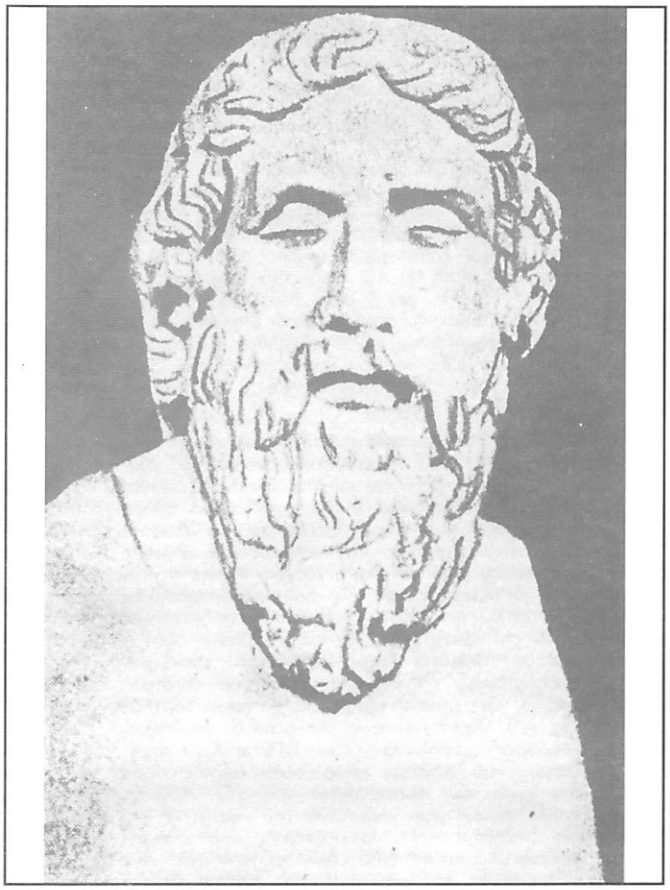

Προτομὴ τοῦ 'Ομήρου παριστάνουσα τυφλὸν τὸν ραψωδόν. Εὑρίσκεται εἰς τὸ Μουσεῖον τοῦ Βατικανοῦ.

καὶ συγκεχυμένα, ὥστε ἡ νεωτέρα ἔρευνα δὲν ἀποδίδει πολλὴν σημασίαν εἰς τοῦτο. Τὰ λεγόμενα περὶ ἐξαττικισμοῦ τῶν ποιημάτων, ἀποδεικνύονται διὰ τῶν σημερινῶν γλωσσικῶν ἐρευνῶν οὐχὶ ἄξια προσοχῆς.

Ποίαν ὄψιν εἶχε τὸ κείμενον τοῦ 'Ομήρου, κατὰ τὸν Ε΄ ἢ Δ΄ αἰῶνα π.Χ., διδάσκουσιν ἡμᾶς ὁμηρικὰ χωρία ὑπὸ διαφόρων συγγραφέων ἀναφερόμενα, ὅπως π.χ. τοῦ Θουκυδίδου, Πλάτωνος καὶ ἄλλων. Ταῦτα ὅμως δὲν εἶναι πολλά, παραδόξως δὲ πολλάκις γίνεται μνεία καὶ χωρίων μὴ ὑπαρχόντων εἰς τὸ ὁμηρικὸν κείμενον, ὡς ἔχει σήμερον. Τὸ ζήτημα τοῦτο χρήζει ἰδιαιτέρας ἐρεύνης, ἰδίως ἐν σχέσει πρὸς τὰς ἐκδόσεις τῶν 'Αλεξανδρινῶν γραμματικῶν, καίτοι ἡ περὶ αὐτοῦ ὕλη δὲν εἶναι ἐπαρκὴς πρὸς λύσιν του. Αἱ ἐκδόσεις, ἐφ' ὧν ἐβασίζοντο οἱ 'Αλεξανδρινοὶ γραμματικοί, ἦσαν: 1) Αἱ κατὰ πόλεις. Τοιαῦται ἐκδόσεις «κατὰ πόλεις» ἐφέροντο ἡ 'Αργολική, ἡ Χία, ἡ Κρητική, ἡ Κυπρία, ἡ Μασσαλιωτική, ἡ Σινωπικὴ καί εἴ τις ἄλλη. 2) Αἱ κατὰ ἄνδρα. Τοιαύτας γνωρίζομεν ἐκ τῶν σχολίων τὴν ἔκδοσιν Εὐριπίδου τοῦ νεωτέρου καὶ 'Αντιμάχου τοῦ Κολοφωνίου. Γνωστοτέρα εἶναι ἡ ὑπὸ τοῦ 'Αριστοτέλους γενομένη ἔκδοσις τῆς «'Ιλιάδος» διὰ τὸν Μ. 'Αλέξανδρον. 3) Αἱ ἐκδόσεις, αἱ καλούμεναι κοιναὶ ἢ δημώδεις, τουτέστιν ἐκδόσεις καθ' ὅλου εἰπεῖν γενικωτέρας ἐν 'Ελλάδι χρήσεως.

α) 'Η γλῶσσα τῶν ὁμηρικῶν ἐπῶν: Τὸ ὁμηρικὸν κείμενον πρὸ τῶν χρόνων τῶν ἐν 'Αλεξανδρείᾳ γραμματικῶν. Κατὰ κανόνα, παραβάλλων τις τὴν πρώτην ἔκδοσιν νεωτέρου κλασσικοῦ κειμένου πρὸς τὰς νῦν ἐν χρήσει ἐκδόσεις, παρατηρεῖ ἀμέσως πληθὺν μικρῶν διαφορῶν, αἱ ὁποῖαι ἐξωτερικῶς μὲν μόνον ὡς ὀρθογραφικαὶ φαίνονται, ἀλλὰ τὴν αἰτίαν αὐτῶν ἔχουσιν εἰς τὴν ἀνεπαίσθητον ἐξέλιξιν τῆς ζωντανῆς γλώσσης. Παρόμοιόν τι, ἀλλ' εἰς πολὺ αἰσθητότερον βαθμόν, συνέβη καὶ μὲ τὸ ὁμηρικὸν κείμενον, πρὶν ἡ ἐπιστημονικὴ ἐργασία ἀναλάβῃ τὸν καθορισμόν ἢ καὶ τὴν διόρθωσίν του. Καὶ δὲν ἔχομεν μὲν ρητὰς περὶ τούτου μαρτυρίας τῆς ἀρχαιότητος, ἀλλὰ δυνάμεθα δι' ἄλλου τρόπου νὰ μάθωμέν τινα περὶ τοῦ ζητήματος τούτου. Δυνάμεθα λοιπὸν νὰ λάβωμεν εἰκόνα τινὰ τῆς ὁμηρικῆς ἰωνικῆς γλώσσης ἀνατρέχοντες εἰς 300 σχεδὸν ἔτη πρὸ τῶν 'Αλεξανδρινῶν καὶ ἀποχωρίζοντες τὰ ἐκ τῆς ἀττικῆς γραμματειακῆς γλώσσης ὑπεισελθόντα στοιχεῖα. Γνωρίζομεν ὅτι ἡ ἐπικὴ διάλεκτος περιεῖχε καὶ αἰολικὰ στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα ἐνόουν μὲν οἱ λόγιοι οἱ μελετῶντες τὰ ποιήματα, ἀλλὰ οἱ ἀντιγραφεῖς παρανοοῦντες διέστρεφον αὐτά, καὶ οὕτως ἐθολοῦτο ἡ παράδοσις. 'Αλλὰ καὶ τὸ κείμενον αὐτὸ διὰ τῶν περιεχομένων ἐν αὐτῷ μετρικῶν σφαλμάτων δίδει εἰς ἡμᾶς λαβὴν πρὸς τοιοῦτον καθορισμόν. Μεγάλως συνέβαλεν εἰς τοῦτο ἡ λαμπρὰ ἀνακάλυψις τοῦ δίγαμμα, ὑπὸ τοῦ Μπέντλεϋ (1732) ἐν τοῖς ὁμηρικοῖς κειμένοις, διὰ τῆς ὁποίας πλῆθος χωρίων φαινομένων εἴτε ἐσφαλμένων, εἴτε ἀνωμάλων, ἀποκατεστάθησαν καὶ τὰ παρεισαγόμενα αὐθαιρέτως πρὸς διάσωσιν τῶν χωρίων μόρια τε, γέ, δέ, κατέστησαν περιττά. Τὸ δίγαμμα τοῦτο ἀπαιτεῖται ὑπὸ τοῦ μέτρου εἰς πλείονας τῶν 3.000 θέσεων πρὸς ἄρσιν τῆς χασμωδίας ἢ διὰ μήκυνσιν τῆς συλλαβῆς. Εἰς ἄλλας ὅμως πολλὰς περιπτώσεις (ὑπὲρ τὰς 600), δὲν ἐπιτρέπεται ὑπὸ τοῦ μέτρου ἡ παρένθεσις τοῦ δίγαμμα. Πρὸς ἑρμηνείαν τοῦ ἀνωμάλου τούτου φαινομένου πρέπει νὰ δεχθῶμεν, ὅτι οἱ στίχοι εἰς τοὺς ὁποίους ἀπαιτεῖται τὸ δίγαμμα παρεδόθησαν ἐκ χρόνων, καθ' οὓς τοῦτο ἐξεφωνεῖτο ἀκόμη, διετηρήθησαν δὲ οὕτω καὶ βραδύτερον, ὅτε ἐξέλιπεν ἡ προσφορά του καὶ παρελείπετο τοῦτο. Ζήτημα εἶναι ἂν τὸ δίγαμμα παρ' 'Ομήρῳ εἶναι αἰολισμὸς ἁπλοῦς ἢ λείψανον τῆς παλαιᾶς ἰωνικῆς διαλέκτου. Τότε μόνον θὰ δυνηθῶμεν νὰ κρίνωμεν ἀσφαλῶς περὶ τούτου, ὅταν ἐξακριβωθῇ πότε ἐχάθη τὸ δίγαμμα ἐν τῇ ἰωνικῇ διαλέκτῳ, ἐὰν δηλαδὴ εἶχεν ἤδη ἐξαφανισθῇ κατὰ τοὺς χρόνους, καθ' οὓς ἡ αἰολικὴ ποίησις παρελήφθη ὑπὸ τῶν 'Ιώνων. Καὶ παρὰ τοῖς Ἴωσι δὲν θὰ ἐξηφανίσθη τοῦτο ἀποτόμως, ἀλλὰ μικρὸν κατὰ μικρόν. Ἄλλο μέσον ἐξακριβώσεως τοῦ ἀρχαίου γλωσσικοῦ τύπου ὑπῆρξεν ἡ ἐξέτασις τῶν ὁμηρικῶν συναιρέσεων. Τὸ τέλος στίχου, οἷος ὁ ἐν «'Οδυσσείᾳ» δ 122: «χρυσηλακάτῳ εἰκυῖα», εἶναι μὲν διὰ τὴν ἀττικὴν διάλεκτον κανονικόν, ἀλλ' ἡμεῖς γνωρίζομεν ὅτι ὁ Ὅμηρος μόνον ἑοικὼς λέγει, καὶ ὅτι παρὰ τὸ ἀρηρώς, τεθηλώς, εἰδὼς κλπ., ἔχει θηλυκὰ μὲ βραχὺ τὸ φωνῆεν τῆς ρίζης ἀραρεῖα, τεθαλυῖα, ἰδυῖα κλπ., κατὰ ταῦτα καὶ τὸ εἰκυῖα ἀναγνωστέον τετρασυλλάβως (ἐικυῖα), ὅπως αἰολισμὸς ἀναντίρρητος εἶναι λέξεις ὡς αἱ πίσυρες (τέσσαρες), φῆρες (θῆρες), πέλωρ, πέλω, πέλομαι.

'Επίσης αἰολικὰ εἶναι τὸ διπλοῦν ἔριννον ἐκ τοῦ σν, σμ, εἰς λέξεις ὡς ἀργεννός, ἐρεβεννός, ἐραννός, ἄμμες, ὔμμες, ἔμμεναι κλπ., ἤμβροτον (ἥμαρτον), ἡ δίφθογγος εἰς τὰ εὔαδε, ἀερύω, οὖας, ἔχευα, ἀλεύασθαι, ἡ ἀποκοπὴ εἰς τὰ κάππεσε, κάλλιπε κλπ., ἡ δοτικὴ πληθυντικὴ τῶν συμφωνολήκτων εἰς -εσσι, ὡς π.χ.: κύνεσσι, πόδεσσοι, ἄνδρεσσοι, ἡ μετατροπὴ τῶν συνηρημένων ρημάτων, εἰς ρήματα -μι, ὡς π.χ.: καλήμεναι, φορήμεναι, ἀπηλήτην, ὁμαρτήτην κλπ. Αἱ ἀπαρέμφατοι εἰς -μέναι, ὡς: ἔμμεναι, δόμεναι, ἴδμεναι, τιθήμεναι, ἐλθέμεναι (αἱ ὁποῖαι εὑρίσκονται καὶ ἐν τῇ λεσβίᾳ διαλέκτῳ), καὶ αἱ εἰς -μέν, ὡς π.χ.: ἀγέμεν, ἐχέμεν, φαγέμεν, βεβᾶμεν (ὡς καὶ ἐν Θεσσαλίᾳ), τὰ πατρωνυμικὰ εἰς -ιος, Ποιάντιος υἱός, Καπανήιος υἱός, Νηλήιος κλπ., τὸ κε παρὰ τὸ ἄν, καὶ ἄλλα. 'Η ἀνάμειξις αὕτη ἐξηγεῖται ἱστορικῶς ἐάν, ὡς καὶ ἀλλαχοῦ λέγεται, παραδεχθῶμεν τὴν Σμύρνην ὡς πατρίδα τοῦ 'Ομήρου, πόλιν ἀρχικῶς αἰολικὴν καὶ εἶτα ἐξιωνισθεῖσαν. Εἶναι δὲ ἄξιον παρατηρήσεως, ὅτι αἱ περισσότεραι αἰολικαὶ λέξεις δὲν ἀντιστοιχοῦν μετρικῶς πρὸς τὰς ἀναλόγους ἰωνικάς, καὶ δὲν δύνανται κατὰ ταῦτα νὰ ἀντικατασταθῶσιν ὑπ' αὐτῶν, καὶ δεύτερον, ὅτι οἱ αἰολισμοὶ παρουσιάζονται εἰς ὡρισμένας ἐκφράσεις καὶ μέρη τοῦ στίχου, π.χ. Τελαμώνιος υἱός, ἐριαύχενες ἵπποι, εἰς τὴν γενικὴν πληθυντικὴν εἰς -άων ἐν τῷ τέλει τοῦ στίχου κλπ. Δυνάμεθα λοιπὸν νὰ συμπεράνωμεν ὅτι Ἴωνες ἀοιδοὶ εἰς προμηρικοὺς χρόνους παρέλαβον αἰολικὰς λέξεις καὶ ἐκφράσεις καὶ ἐδημιούργησαν οὕτω τεχνητήν τινα αἰολοϊωνικὴν διάλεκτον, ἡ δὲ «'Ιλιὰς» καὶ «'Οδύσσεια» ἀρχῆθεν ἐποιήθησαν εἰς τὴν διάλεκτον ταύτην. 'Ως πα-

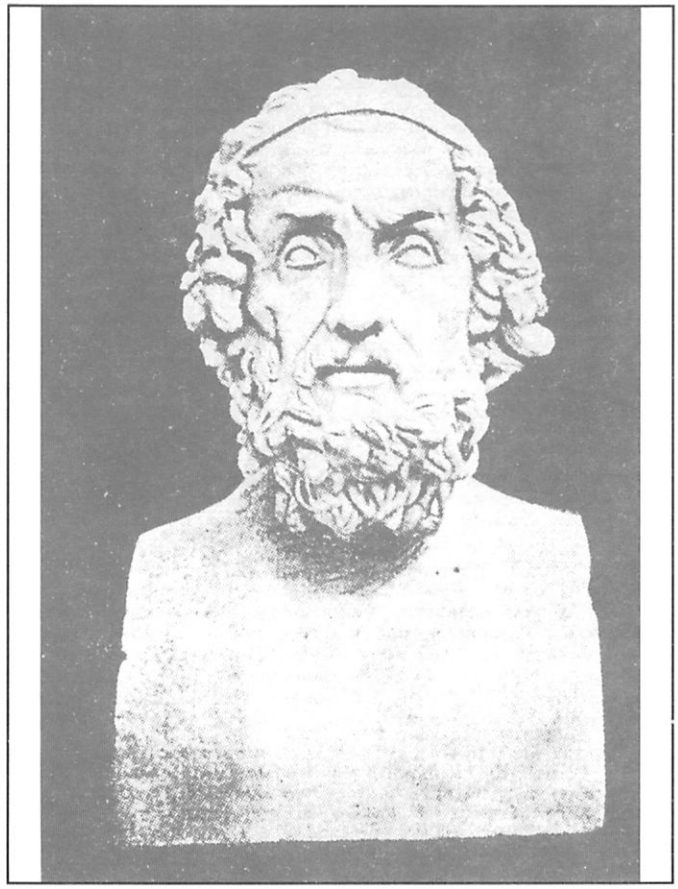

Προτομὴ τοῦ 'Ομήρου εὑρισκομένη εἰς τὸ 'Εθνικὸν Μουσεῖον τῆς Νεαπόλεως.

ράλληλον πρὸς τοῦτο γεγονὸς φαίνεται ἡ μεταγενεστέρα μετοχέτευσις τοῦ αἰολικοῦ ἄσματος διὰ Λεσβίων μουσικῶν καὶ ἀοιδῶν (Τερπάνδρου καὶ τῶν διαδόχων του, τοῦ Μηθυμναίου Ἀρίωνος) εἰς τοὺς Δωριεῖς. Εἶναι δυνατὸν ἐπίσης νὰ ἔδρασαν οἱ Αἰολεῖς ἀοιδοὶ τῶν προομηρικῶν χρόνων μεταξὺ τῶν Ἰώνων, καὶ νὰ κατέστησαν εἰς αὐτοὺς οἰκεῖον τὸ ἡρωϊκὸν ἄσμα. Ἄλλο παράδειγμα διαφορᾶς τοῦ ὁμηρικοῦ κειμένου ἔχομεν ἐν «Ἰλιάδι», Γ 314, ἔνθα τὸ μέτρον ἀπαιτεῖ τὴν ἀνάγνωσιν Πριάμοιο πάϊς. Ποῦ πρέπει νὰ ἀναγνώσωμεν παῖς θὰ μᾶς ὁδηγήσῃ τὸ μέτρον. Ἀλλ' αἱ πλάναι τοῦ παραδεδομένου κειμένου δύνανται πρὸς τούτοις καὶ δι' ἄλλου τρόπου νὰ ἀνευρεθῶσιν. Οὐχὶ σπανίως νεώτερόν τινα τύπον εἰσδύσαντα παρετήρησαν καὶ ἀρχαῖοι ἀντιγραφεῖς καὶ ἐκδόται ὡς μὴ συμφωνοῦντα πρὸς τὸ μέτρον καὶ ἐπεχείρησαν νὰ διορθώσωσι καὶ διώρθωσαν, ἀλλ' ἐσφαλμένως (βλέπε τοὺς ἐσφαλμένους τύπους: κεκληγῶτες, κεκμηῶτι, τεθνηῶτος κλπ., ἀντὶ τῶν ὁποίων ἡμεῖς σήμερον ἀποκατεστήσαμεν τοὺς ὀρθοὺς μετὰ τοῦ ντ τύπους: κεκλήγοντες, κλπ.). Ταῦτα καὶ παρόμοια ἄλλα παραδείγματα δεικνύουσι τίνα σφάλματα εἰσεχώρησαν εἰς τὸ ὁμηρικὸν κείμενον πρὸ τῶν γραμματικῶν τῆς Ἀλεξανδρείας.

β) Τὸ ὁμηρικὸν κείμενον ἐπὶ τῶν γραμματικῶν τῆς Ἀλεξανδρείας. Συνήθως λέγεται ὅτι ἡ ἀρχαιότης ὁμοφώνως παραδέχεται ὡς πραγματικῶς ὑπάρξαντα τὸν Ὅμηρον, καὶ δὴ ὡς ποιητὴν τῶν δύο μεγάλων ποιημάτων, καὶ ὅτι μόνον ἐν τοῖς νεωτέροις χρόνοις ἠγέρθη τὸ ὁμηρικὸν ζήτημα, διά τε τὴν προσωπικὴν ὕπαρξιν τοῦ ποιητοῦ καὶ τὴν ἑνότητα τῶν ποιημάτων του. Ἀλλὰ δύναταί τις νὰ εἴπῃ, ὅτι τὸ ὁμηρικὸν ζήτημα ἔχει ἐν πολλοῖς τὴν ἀρχὴν του ἀπὸ τὸν Ἡροδότου, ὅστις λέγει ὅτι τὰ «Κύπρια ἔπη» δὲν εἶναι ἔργον τοῦ Ὁμήρου («οὐκ Ὁμήρου τὰ Κύπρια ἔπεά ἐστι, ἀλλ' ἄλλου τινός»). Ὁ Αἰσχύλος θεωρεῖ τὸν Ὅμηρον ὡς ποιητὴν τοῦ ὅλου ἔπους, καὶ μόνον 200 ἔτη βραδύτερον θεωρεῖται ὁ Ὅμηρος ὡς ποιητὴς μόνον τῆς «Ἰλιάδος» καὶ «Ὀδυσσείας», τῆς «Ὀδυσσείας» μάλιστα οὐχὶ ἄνευ ἀμφιβολιῶν. Ἀπὸ τοῦ 300 π.Χ. ἀρχίζει ἡ κριτικὴ ἐξέτασις τῶν ποιημάτων, ἐὰν ταῦτα ἀποτελῶσιν αὐστηρόν τι ἑνιαῖον ὅλον. Μόνον τὴν προσωπικὴν ὕπαρξιν τοῦ Ὁμήρου δὲν διενοήθη τις ἐν τῇ ἀρχαιότητι νὰ ἀμφισβητήσῃ. Ἡ περὶ τὸν Ὅμηρον ἐπιστημονικὴ οὖτως εἰπεῖν ἀσχολία συγκεντροῦται ἀπὸ τοῦ 3ου καὶ 2ου π.Χ. αἰῶνος ἐν Ἀλεξανδρείᾳ. Οἱ Πτολεμαῖοι θέλουν νὰ καταστήσουν τὴν πόλιν των κέντρον τῆς παιδείας, κυρίως μετὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Πτολεμαίου Β΄ τοῦ Φιλαδέλφου ἵδρυσιν τῆς περιφήμου «Βιβλιοθήκης». Ὅλη ἡ ἀρχαία ἑλληνικὴ φιλολογία συνηθροίσθη ἐκεῖ καὶ ἐτακτοποιήθη ὑπὸ λογίων βιβλιοφυλάκων. Ἀλλὰ οἱ βιβλιοφύλακες οὗτοι δὲν περιωρίσθησαν εἰς τὸ νὰ καταταξουν μόνον τὰ ἀρχαῖα βιβλία, ἀλλὰ προσεπάθησαν νὰ μελετήσουν καὶ ἐξακριβώσουν καὶ τὸ κείμενόν των, διὰ νὰ πολλαπλασιάσουν καὶ διαδώσουν οὕτω τὰ κείμενα ταῦτα εἰς τὸν λαόν.

Πρῶτος ἐπίσημος βιβλιοφύλαξ τῆς βιβλιοθήκης ταύτης διορίσθη τὸ 285 π.Χ. ὁ Ἐφέσιος Ζηνόδοτος. Ἀνέλαβεν οὗτος τὴν συλλογὴν καὶ διάταξιν τῆς ἐπικῆς καὶ λυρικῆς ποιήσεως τῶν Ἑλλήνων. Πιθανὸν εἶναι ὅτι αὐτὸς πρῶτος διήρεσε τὴν «Ἰλιάδα» καὶ «Ὀδύσσειαν» εἰς τὰ 24 βιβλία, κατὰ τὰ στοιχεῖα τοῦ ἀλφαβήτου. Ἰδίως δὲ ἀφιερώθη ὁ Ζηνόδοτος εἰς τὴν διόρθωσιν τῆς «Ἰλιάδος» καὶ «Ὀδυσσείας», ἅτινα καὶ μόνα τότε ἐθεωροῦντο ὡς γνήσια ποιήματα τοῦ Ὁμήρου. Δὲν ἔχομεν εἰδήσεις τοῦ ἰδίου τοῦ Ζηνοδότου περὶ τοῦ τρόπου, καθ' ὃν εἰργάσθη, μόνον δὲ εἰκασίας τῶν μεταγενεστέρων περὶ αὐτοῦ γνωρίζομεν. Φαίνεται ὅτι ἐν τῷ μεγάλῳ πλήθει τῶν ὁμηρικῶν χειρογράφων, τὰ ὁποῖα εἶχεν, ἐζήτει τρία τινά: Κατ' ἀρχὰς τὴν βεβαίωσιν καὶ ἀκρίβωσιν τοῦ ὁμηρικοῦ κειμένου. Ἀπήτει εἶτα ἀπόλυτον ὁμαλότητα καὶ ὁμοιότητα τοῦ ἐπικοῦ ὕφους, καὶ τρίτον συμφωνίαν τοῦ ποιητοῦ πρὸς ἑαυτόν. Ἐὰν ταῦτα δὲν ὑπῆρχον, ἐπεδίωκε διὰ παντὸς τολμηροῦ τρόπου τὴν ἐπινόησιν ἢ ἀποκατάστασίν των. Σπανιωτέρας ποιητικὰς ἐκφράσεις ἀντικαθίστα διὰ συνηθεστέρων, ἀσυνήθειες λέξεις διὰ συνήθων, ὅ,τι ἐφαίνετο εἰς αὐτὸν ἀπᾶδον πρὸς τὸ ἀξίωμα καὶ τὸ κῦρος τοῦ ποιητοῦ διέγραφε καὶ ἠθέτει, δι' ὃ καὶ ἐλέχθη, ὅτι «τὸν Ὅμηρον ἐκ τοῦ Ὁμήρου ἀφῃρεῖτο». Διὰ τοῦ τρόπου τούτου τῆς κριτικῆς ἐδέχετο μὲν ὁ Ζηνόδοτος τὸ ὅλον τῶν ποιημάτων ὡς γνήσιον προϊὸν τοῦ Ὁμήρου, ἀλλὰ μετὰ παρεμβεβλημένων ξένων στοιχείων, ὧν τὴν ἀποκάθαρσιν, ὡς ἐλέχθη ἐπεζήτει. Δύναται λοιπόν, νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς ὁ ἀρχηγέτης τῆς «ἀναλυούσης καὶ διαλυούσης» τὸν Ὅμηρον κριτικῆς.

Μαθητὴς τοῦ Ζηνοδότου ὑπῆρξεν ὁ Ἐρατοσθένης. Ὁ πολυμερὴς οὗτος ἐπιστήμων προσεπάθησε νὰ κατανοήσῃ ἱστορικῶς καὶ αἰσθητικῶς νὰ ἀπολαύσῃ τὸν Ὅμηρον (τὸν ὁποῖον ἐθεώρει ἀκμάσαντα 100 ἔτη μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Τροίας). Ἐχλεύαζε τοὺς ζητοῦντας (ὡς ὁ Καλλίμαχος) νὰ ἐξακριβώσουν γεωγραφικῶς τὰ κατὰ τὰς περιπλανήσεις τοῦ Ὀδυσσέως, καὶ ἔλεγεν ὅτι οὐχὶ διδασκαλίαν, ἀλλ' ἀπόλαυσιν πρέπει νὰ ζητῶμεν παρὰ τοῦ Ὁμήρου. Τὴν τάσιν αὐτοῦ ταύτην τῆς ἱστορικῆς καὶ αἰσθητικῆς ἀντιλήψεως τῶν ποιημάτων παρέλαβεν εἶτα καὶ ἄλλος τοῦ Ζηνοδότου μαθητὴς ὁ Ἀριστοφάνης ὁ Βυζάντιος (257—180 περίπου π.Χ.), ὁ ἄμεσος αὐτοῦ διάδοχος ἐν τῇ ἀποκαθάρσει τοῦ ὁμηρικοῦ κειμένου. Τῆς βιβλιοθήκης προέστη τὸ 195 π.Χ., δύναταί τις δὲ νὰ χαρακτηρίσῃ αὐτὸν ὡς ἱδρυτὴν τῆς φιλολογικῆς μεθόδου. Ἡ ὑπ' αὐτοῦ γενομένη ἔκδοσις τῶν δύο ποιημάτων τοῦ Ὁμήρου, στηρίζεται μὲν ἐπὶ τῆς Ζηνοδοτείου ἐκδόσεως, ὑπερέχει ὅμως αὐτῆς κατὰ τὴν ἐπιστημονικὴν ὀξύτητα καὶ εὐλάβειαν. Περίεργον εἶναι ὅτι ἐν τῇ ἐκδόσει του ἀνευρίσκοντο στίχοι, οἵτινες δὲν ὑπῆρχον διόλου ἐν τῇ Ζηνοδοτείῳ ἐκδόσει. Τοὺς τοιούτους ἐχαρακτήριζεν ὡς οὐχὶ γνησίους διὰ τοῦ σημείου τοῦ καλουμένου ὀβελοῦ, τὸ ὁποῖον ἴσως ἤδη ὁ Ζηνόδοτος εἶχε χρησιμοποιήσει. Ἐπειδὴ δέ, καθ' ὅσον γνωρίζομεν ἐν ταῖς περὶ Ζηνοδότου εἰδήσεσιν ἡμῶν, γίνεται διάκρισις τῶν στίχων τοὺς ὁποίους ὁ Ζηνόδοτος ἀπέρριπτεν ἀπὸ τῶν στίχων τοὺς ὁποίους διόλου δὲν ἔγραφε, πρέπει κατ' ἀνάγκην νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι πρόκειται περὶ στίχων, τοὺς ὁποίους ὁ Ζηνόδοτος δὲν ἀνεῦρεν εἰς τὰ χειρόγραφα, τὰ ὁποῖα εἶχεν. Εἷς τινας περιπτώσεις ἐπιτρέπεται ἡ ἐξήγησις ὅτι οἱ στίχοι οὗτοι ἔλειπον. Ἀλλὰ κατὰ μέγα μέρος πρόκειται περὶ στίχων, οἱ ὁποῖοι ἦσαν ξένοι εἰς τὸ ὑπὸ τοῦ Ζηνοδότου παρασκευασθὲν κείμενον. Ἐπειδὴ δὲ ἡ ὑπὸ τοῦ Ἀριστοφάνους (καὶ τοῦ Ἀριστάρχου) ἀπάλειψις αὐτῶν εἶναι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον δεδικαιολογημένη, ἐρωτᾶται πότε εἰσῆλθον οὗτοι εἰς τὸ ὁμηρικὸν κείμενον. Δὲν εἶναι ὀρθὸν νὰ ἀποδοθῶσιν εἰς τοὺς ραψῳδούς. Μᾶλλον πρόκειται περὶ στίχων, οἱ ὁποῖοι ὑπεισῆλθον μετὰ τὴν Ζηνοδότειον ἔκδοσιν.

Ἐν τῇ ἐκδοχῇ τῶν ὁμηρικῶν ποιημάτων ὡς ἑνοτήτων δὲν διαφέρει πολὺ ἡ γνώμη τοῦ Ἀριστοφάνους ἀπὸ τῆς γνώμης τοῦ Ζηνοδότου. Ἀθετεῖ μάλιστα καὶ αὐτὸς ἱκανὰ ἐξ ἐκείνων, τὰ ὁποῖα καὶ ὁ Ζηνόδοτος ἠθέτει καὶ ἰδιαιτέρως αὐτὸς θεωρεῖ νόθον τὴν σκηνὴν τῆς ἀναγνωρίσεως τοῦ Ὀδυσσέως («Ὀδύσσεια» ψ 297). Ὁ Ἀριστοφάνης ἐπενόησε καὶ τὰ κριτικὰ σημεῖα ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα βραδύτερον καὶ ὁ Ἀρίσταρχος ἐχρησιμοποίησεν. Εἶναι δὲ ταῦτα ὁ ἀστερίσκος ★, εἰς δήλωσιν ἐσφαλμένης ἐπαναλήψεως τοῦ στίχου, ἡ διπλῆ › εἰς ὑπόπτους στίχους ἢ χωρίς, τὸ σίγμα C καὶ ἀντίσιγμα Ↄ εἰς δήλωσιν δύο ἀλληλοδιαδόχων στίχων μὲ τὸ αὐτὸ νόημα (τουτέστι πρακειμένου περὶ διπλῆς παραδόσεως), τὸ κεραύνιον Τ, τοῦ ὁποίου δὲν γνωρίζομεν ἀκριβῶς τὴν χρῆσιν (ἴσως δι' ἀπορριπτομένους στίχους).

Μαθητὴς τοῦ Ἀριστοφάνους ὑπῆρξεν ὁ περίφημος Ἀρίσταρχος ὁ Σαμόθραξ (περὶ τὸ 215—145 π.Χ.), περὶ τῶν ὁμηρικῶν ἐργασιῶν τοῦ ὁποίου γνωρίζομεν περισσότερα τῶν ὅσων γνωρίζομεν περὶ τῶν προκατόχων του. Ὁ Ἀρίσταρχος ἐμελέτησεν ἀκριβέστερον τὴν γλῶσσαν τοῦ ποιητοῦ καὶ ἔθεσε τὰς βάσεις τῆς ἐπιστημονικῆς γραμματικῆς. Δὲν διεκρίθη δὲ μόνον εἰς τὴν γλῶσσαν τοῦ ποιητοῦ, ἀλλ' ἐξηκρίβωσε καὶ τὰ μυθολογικά, γεωγραφικά, καὶ τὰ περὶ τῶν ἡρώων ὑπὸ τοῦ ποιητοῦ λεγόμενα, καὶ ἐνεβάθυνε καὶ εἰς τὴν μετρικήν. Τὰς ἐργασίας του ταύτας ἐξέθετεν ἐν ἰδίαις πραγματείαις καὶ εἰς συνεχῆ ὑπομνήματα (σχόλια) εἰς τὸν Ὅμηρον, δὶς μάλιστα ἐκδοθέντα. Ἡ κορωνὶς τῶν ἐργασιῶν του ὑπῆρξε νέα ἔκδοσις τοῦ ὁμηρικοῦ κειμένου. Θεμελιώδης ἀρχὴ τῆς ὁμηρικῆς κριτικῆς του, ὑπῆρξε τὸ «Ὅμηρον ἐξ Ὁμήρου σαφηνίζειν», καὶ εἰς ταύτην τὴν ἀρχήν, δύναταί τις νὰ εἴπῃ, ἐπανῆλθε καὶ πάλιν ἡ σημερινὴ φιλολογικὴ ἐπιστήμη, πᾶν δὲ τὸ μὴ ἐν αὐτῷ ὑπάρχον παρέβλεπεν ἢ ἠθέτει. Ἡ σπουδαιοτάτη ὅμως περὶ τοῦ Ὁμήρου ἐργασία τοῦ ἀνδρὸς ὑπῆρξεν ἡ κριτική, διαπνεομένη γενικῶς εἰπεῖν ὑπὸ συντηρητικοῦ πνεύματος. Ἐπεδείκνυε μεγάλην εὐλάβειαν καὶ προσοχὴν εἰς τὸ παραδεδομένον κείμενον καὶ ἐζήτει νὰ δικαιολογήσῃ καὶ σώσῃ πᾶν τὸ δυνάμενον νὰ σωθῇ ἐκ τοῦ κειμένου, τὸ ὁποῖον πρὸ ὀφθαλμῶν εἶχε καὶ νὰ ἐξάρῃ τὴν ἑνότητα τῆς συνθέσεως τῶν ποιημάτων. Οὐχ' ἧττον ὅμως νοθεύει πλεῖστα μέρη τοῦ Ὁμήρου ὡς ἔργα «νεωτέρων» ἢ «διασκευαστῶν», ἐὰν ταῦτα ἐφαίνοντο εἰς αὐτὸν ἀντιτιθέμενα, εἴτε εἰς τὴν ὁμηρικὴν τῶν λέξεων ἢ καὶ τῆς ποιήσεως χρῆσιν, εἴτε εἰς ἐσωτερικὰς ἀντιφάσεις περὶ τῶν πραγμάτων καὶ περὶ τῶν προσώπων. Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία, ὅτι πλὴν τῶν ἀθετήσεων θὰ εἰσήγαγεν εἰς τὸ ὁμηρικὸν ἐκεῖνο κείμενον, τὸ ὁποῖον ἐπεξειργάσθη, καὶ ἰδίας εἰκασίας, τὰς ὁποίας εἶναι δύσκολον νὰ ἀνεύρωμεν.

Περὶ τοῦ μέτρου καὶ τῆς ἐκτάσεως τῆς ἐπιδράσεως τοῦ Ἀριστάρχου, εἰς τὸ σημερινὸν ὁμηρικὸν κείμενον ὑπάρχουσι μεγάλαι διαφωνίαι, διότι ἐλάχιστα διεσώθησαν ἐκ τῶν ἔργων του, τὰ δὲ διασωθέντα λείψανα συνέλεξαν κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Κικέρωνος καὶ Αὐγούστου δύο μαθηταί του: ὁ Ἀριστόνικος «Περὶ σημείων» καὶ ὁ Δίδυμος «Περὶ Ἀριστάρχου διορθώσεως», μετὰ τῶν ἔργων δὲ τοῦ Νικάνορος «Περὶ στιγμῆς τῆς παρ' Ὁμήρῳ» καὶ τοῦ Ἡρωδιανοῦ «Περὶ ἰλιακῆς καὶ περὶ ὀδυσσειακῆς προσῳδίας» συντιμηθέντα, ἐξεδόθησαν ἐν ἐπιτομῇ καὶ ἡ ἐπιτομὴ αὕτη εἶναι ἡ βάσις τῶν περὶ Ὁμήρου φιλολογηθέντων ἐν τῇ ἀρχαιότητι. Ταῦτα περιέχονται εἰς τὰ «Σχόλια», τουτέστιν εἰς τὰς σημειώσεις, αἵτινες εἶναι ἀναγεγραμμέναι εἰς τὰ περιθώρια τῶν ὁμηρικῶν χειρογράφων.

γ) Ἡ Σχολὴ τῆς Περγάμου. Παραλλήλως πρὸς τὴν τῆς Ἀλεξανδρείας, συνέστη κατὰ τὸ τέλος τοῦ 3ου αἰῶνος καὶ ἐν Περγάμῳ, νέα ἑστία καὶ σχολὴ τῆς ἐπιστήμης καὶ ἡ βιβλιοθήκη τῆς Περγάμου διηγωνίζετο πρὸς τὴν τῆς Ἀλεξανδρείας. Ἀρχηγέτης τῆς Περγαμηνῆς σχολῆς κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Ἀριστάρχου ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ἦτο ὁ ἐκ πόλεως Μαλλοῦ τῆς Κιλικίας Κράτης, ὁ ἐπιλεγόμενος Μαλλώτης. Ἐπεζήτησεν οὗτος (ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν Ἀρίσταρχον) τὴν ἀλληγορικὴν ἑρμηνείαν τοῦ Ὁμήρου, ὅπως ἰδίᾳ οἱ Στωικοὶ ἔπραττον. Ἀνεύρισκε λοιπὸν ἐν τῷ ὁμηρικῷ κόσμῳ τὰς ρίζας ὅλων τῶν τεχνῶν καὶ ἐπιστημῶν καὶ θεωριῶν καὶ ὅλα τὰ μετὰ ταῦτα ἐπιτεύγματα τῆς μαθηματικῆς καὶ φυσικῆς ἐπιστήμης. Τὰς περιπλανήσεις τοῦ Ὀδυσσέως καὶ Μενελάου ἡρμήνευε δι' ἰδίου, δ-

λως φοντασιώδους τρόπου, καὶ τὸν Ὅμηρον γενικῶς ἐθεώρει, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν Ἀριστοφάνην τὸν Βυζάντιον, ὡς σκοπὸν ἔχοντα οὐχὶ τὴν ποιητικὴν ἀπόλαυσιν «ψυχαγωγίαν» ὅσον τὴν «διδασκαλίαν». Αἱ μεταξὺ τῶν δύο σχολῶν μεγάλαι διαφοραὶ ἐξετείνοντο καὶ εἰς τὸ ὅτι ἡ Ἀλεξανδρινὴ σχολὴ (Ἀρίσταρχος), ἦτο σχολὴ αὐστηρᾶς γραμματικῆς ἐξετάσεως καὶ ἀκριβείας, ἐνῶ ὁ Κράτης ἀπέβλεπεν εἰς τὴν διόρθωσιν κυρίως τῶν γλωσσικῶν χρήσεων «ἑλληνισμὸς», ἐμέμφετο δὲ τοὺς ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, ὡς ὑπὲρ τὸ δέον ἐπιζητοῦντας τὴν κατὰ κανόνας τῶν πάντων τακτοποίησιν «ἀναλογία», ἐνῶ αὐτὸς μᾶλλον διὰ τὰς ἐξαιρέσεις «ἀνωμαλίας» ἐφρόντιζεν.

δ) Οἱ «χωρίζοντες». Κατὰ τοὺς χρόνους τῶν γραμματικῶν τῆς Ἀλεξανδρείας ὑπῆρχον ἐκεῖ καὶ οἱ «χωρίζοντες» (οἱ λέγοντες μὴ εἶναι τοῦ αὐτοῦ «Ἰλιάδα» καὶ «Ὀδύσσειαν»). Γνωστὰ εἶναι τὰ ὀνόματα δύο μόνον (ἐναντίον τῶν ὁποίων κατεφέρετο ὁ Ἀρίσταρχος), τοῦ Ξένωνος καὶ τοῦ Ἑλλανίκου. Περὶ τοῦ Ἑλλανίκου γνωρίζομεν ἀκριβέστερον ὅτι ἦτο σύγχρονος, ἀλλὰ πρεσβύτερος τοῦ Ἀριστάρχου. Τίνες λόγοι παρεκίνουν τοὺς χωρίζοντας δὲν γνωρίζομεν ἀκριβῶς· φαίνεται ἔκ τινων τεκμηρίων ὅτι ἦσαν κυρίως λόγοι ὕφους, διότι παρετήρουν π.χ., ἐκτός τινων ἀντιφάσεων, ὅτι τὸ ὕφος τῆς «Ἰλιάδος» δὲν εἶναι τόσον εὐγενὲς ὅσον τὸ τῆς «Ὀδυσσείας». Ἂν καὶ τοιαύτη αἵρεσις προϋποθέτει πάντως γραμματικὰς καὶ ἄλλας μελέτας περὶ τῶν ὁμηρικῶν ἐπῶν, φαίνεται ὅτι δὲν ἔσχον οὐδεμίαν γενικωτέραν ἐπίδρασιν ἐπὶ τὴν ἀκλόνητον πίστιν τῶν ἀρχαίων περὶ τοῦ ἑνὸς καὶ μόνου Ὁμήρου, ποιητοῦ καὶ τῶν δύο μεγάλων ποιημάτων του. Ὅταν εἰς τοὺς παλαιοτέρους συγγραφεῖς ἀνευρίσκομεν «πολλοὺς Ὁμήρους» ὡς παρὰ Πρόκλῳ καὶ Εὐσταθίῳ, τοῦτο δὲν ἔχει σχέσιν τινὰ πρὸς τὰς νεωτέρας περὶ Ὁμήρου θεωρίας, ἀλλὰ «Ὅμηροι πολλοὶ γεγόνασι, ζήλῳ τοῦ πάλαι τὴν κλῆσιν λαμβάνοντες» ἦσαν δηλαδὴ ποιηταί, οἱ ὁποῖοι ἤθελον τὰ ποιήματά των νὰ κοσμήσωσιν ἁπλῶς διὰ τῆς ἐπωνυμίας τοῦ μεγάλου ποιητοῦ, οὐχὶ δὲ καὶ νὰ ἀποδώσωσιν αὐτὰ εἰς τὸν ποιητήν.

ε) Οἱ Βυζαντινοί. Ἐκτὸς τῶν μνημονευθεισῶν ἀνωτέρω, ἔχομεν καὶ πολλὰς ἄλλας ἐργασίας πρὸς κατανόησιν τοῦ Ὁμήρου, γενομένας πολὺ βραδύτερον ἐν τῷ Βυζαντίῳ. Διότι «κατ' ἀλήθειαν ἡ αἰτία τῆς ἀναστάσεως τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἐν τῇ Δύσει εἶναι ἡ ἐπιστημονικὴ δρᾶσις τῶν Βυζαντινῶν» (Φίνσλερ). Οἱ Βυζαντινοὶ εἶναι ἐκεῖνοι, οἱ ὁποῖοι μετὰ τὸ καθολικὸν σκότος τοῦ 7ου καὶ 8ου αἰῶνος, συνέλεξαν ἐκ νέου τὰ λείψανα τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς γραμματείας, ἀντέγραψαν αὐτὰ εἰς πολλὰ ἀντίγραφα, ἐδίδασκον αὐτὰ εἰς τὰ σχολεῖα καὶ συνέγραψαν γραμματικὰς καὶ λεξικά των.

Εἰς τὴν ἐποχὴν ἤδη τῶν Κομνηνῶν ἀνάγεται ἡ ἀνύψωσις τοῦ πνευματικοῦ βίου καὶ ἐξαίρονται ἐν αὐτῷ δύο λόγιοι, ὁ Ἰωάννης Τζέτζης καὶ ὁ ἀρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης Εὐστάθιος. Ὁ Ἰωάννης Τζέτζης (γεννηθεὶς περὶ τὸ 1110), συνήθως δὲν κρίνεται εὐνοϊκῶς σήμερον. Τοῦτο ἐν μέρει προέρχεται ἐκ προκαταλήψεως. Περὶ τοῦ Ὁμήρου δὲν δυνάμεθα νὰ μάθωμεν ἐξ αὐτοῦ πολλὰ πράγματα. Δὲν συνέβαινεν ὅμως τὸ αὐτὸ καὶ διὰ τοὺς χρόνους του. Εἶναι ὁ πρῶτος ὅστις ἐπεζήτησε νὰ γνωρίσῃ τὸν Ὅμηρον εἰς τοὺς ἐν τῷ Βυζαντίῳ καὶ ἀνέλαβε τὴν διεξοδικὴν ἑρμηνείαν του εἰς χρόνους, καθ' οὓς ἐν αὐτῷ ὁ Τρωϊκὸς πόλεμος ἦτο γνωστὸς ἐκ τοῦ Δίκτυος καὶ Δάρητος. Αἱ «Ἀλληγορίαι», τὰ «Σχόλια», ἡ «Ἐξήγησις» καὶ αὐταὶ αἱ «Χιλιάδες» του ἀποδεικνύουσι πόσον ἀτελῶς ἦτο πρὸ αὐτοῦ γνωστὴ ἐν τῷ Βυζαντίῳ ἡ ὁμηρικὴ ποίησις. Ἐν τῇ «Ἐξηγήσει εἰς τὴν Ὁμήρου Ἰλιάδα», ἥτις περιλαμβάνει μόνον ἑρμηνείας καὶ παρατηρήσεις μέχρι τοῦ 102ου στίχου τοῦ Α τῆς «Ἰλιάδος», λαμβάνει ἀφορμὴν ὁ Τζέτζης νὰ ἐκθέσῃ τὰ τῆς πατρίδος τοῦ Ὁμήρου, τὰ τοῦ βίου του, κλπ. καὶ ὑπερασπίζει αὐτόν, ὡς δῆθεν μαθόντα τὰ τοῦ Τρωικοῦ πολέμου παρὰ τοῦ Δίκτυος καὶ τοῦ Κώου Σισύφου, τοὺς ὁποίους ἐνόμιζον τότε συγχρόνους τῶν τρωϊκῶν. Κατ' αὐτὸν ὁ Ὅμηρος δὲν ἔζησε πολὺ μετὰ τὸν πόλεμον καὶ τὰ τοῦ Τρωϊκοῦ πολέμου ἤκουσε παρὰ τοῦ Ὀδυσσέως. Ὅσα διηγεῖται περὶ τῶν θεῶν ὁ Ὅμηρος εἶναι κατ' αὐτόν, ἀλληγορίαι εἴτε ρητορικαὶ εἴτε φυσικαί, καὶ οὕτω πρέπει νὰ νοῶνται. Ὁ Ἑκηβόλος Ἀπόλλων οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ ὁ ἥλιος, ὁ ρίπτων τὰς ἀκτῖνας του καὶ προκαλῶν τὸν λοιμόν. Οἱ θεοὶ εἶναι τὰ στοιχεῖα ἢ πνευματικαὶ ἰδιότητες. Μαθηματικῶς, ἀλληγορούμενοι εἶναι οἱ πλανῆται, ἐξ ὧν ἐξαρτῶνται αἱ τύχαι τῶν ἀνθρώπων. Ὁ Ὅμηρος κατὰ τὸν Τζέτζην, ὠφέλησε πολὺ καὶ τὴν μόρφωσιν καὶ τὴν ἀγωγὴν τῶν ἀνθρώπων. Οἱ ἐν τῷ Ἅδῃ βασανιζόμενοι χρησιμεύουσιν εἰς παραδειγματισμόν, ἡ δὲ «Ἰλιὰς» ἐπίτηδες ἄρχεται μὲ τὴν μῆνιν τοῦ Ἀχιλλέως, διὰ νὰ καταδειχθῇ τί δύναται νὰ προέλθῃ ἐξ ὀργῆς καὶ θυμοῦ. Αἱ «Ἀλληγορίαι εἰς τὴν Ἰλιάδα καὶ τὴν Ὀδύσσειαν» εἶναι διδακτικὰ ποιήματα, προϋποθέτοντα ὅμως γνῶσιν τῶν πρωτοτύπων, ἀνιαρὰ κατὰ τὰ ἄλλα διὰ τὰς ἐπαναλήψεις καὶ τὰς φλυαρίας καὶ τὴν ἀταξίαν των.

Ὁ δεύτερος καὶ ἀσυγκρίτως ἀνώτερος λόγιος εἶναι ὁ Εὐστάθιος ὁ μητροπολίτης Θεσσαλονίκης (ἀποθανὼν περὶ τὸ 1192). Ὁ ἀνὴρ ὑπῆρξεν ὑπέροχος μύστης τῆς τε θύραθεν καὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς παιδείας, περίφημος δὲ διδάσκαλος τῆς γραμματικῆς καὶ ρητορικῆς, φιλελεύθερος δὲ ὢν λόγιος, ὑπῆρξεν ἀνώτερος τῆς ἐποχῆς του. Ἀπὸ τοῦ 1160 ὑπῆρξεν ἀρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης καὶ αὐστηρὸς κολαστὴς ἐν ἔργοις καὶ λόγοις, τοῦ καταπεσόντος μοναχικοῦ βίου. Τὸ σπουδαιότερον τῶν ἔργων του, ἀποτελοῦν τὸ μεταίχμιον τῶν ἀρχαίων καὶ τῶν νεωτέρων περὶ τὸν Ὅμηρον μελετῶν, εἶναι αἱ «Παρεμβολαὶ εἰς τὴν Ὁμήρου Ἰλιάδα καὶ Ὀδύσσειαν», μετὰ προοιμίων περὶ τῶν ποιητικῶν διαφορῶν μεταξὺ «Ἰλιάδος» καὶ «Ὀδυσσείας», περὶ τῶν τυχῶν τῆς ὁμηρικῆς ποιήσεως, περὶ τῆς σημασίας τοῦ Ὁμήρου κλπ. Τὸ κολοσσιαῖον τοῦτο ἔργον εἶναι οὐχὶ τόσον ὑπὸ νέαν ἢ αὐτοτελῆ ἑρμηνείαν τοῦ ποιητοῦ, ὅσον ὑπὸ ἔποψιν συναγωγῆς ἀρχαίας σοφίας καὶ πολυμαθείας ἀνεκτίμητος θησαυρὸς καὶ ἀκένωτον μεταλλεῖον. Ὅ,τι ἐκ τῆς παλαιᾶς ἑλληνικῆς φιλολογίας εὑρίσκετο κατὰ τοὺς χρόνους του, ἐλήφθη ὑπ' ὄψιν καὶ ἐχρησιμοποιήθη. Ἀνευρίσκομεν ἐν αὐτῷ γραμματικὰς παρατηρήσεις χρησιμωτάτας, ἐτυμολογίας ἔστω καὶ ἐσφαλμένας ἢ σχολαστικάς, γενεαλογικὰς εἰδήσεις περὶ τῶν ἡρώων, κριτικὰς παρατηρήσεις περὶ τῶν Ἀλεξανδρινῶν φιλολόγων, γεωγραφικὰς καὶ ἱστορικὰς διασαφήσεις, περικοπὰς ἐξ ἀρχαίων συγγραφέων, ἰδίᾳ τῶν τραγικῶν καὶ ρητόρων.

Ἔχων, ὡς φαίνεται, τὰς αὐτὰς πηγὰς πρὸς τὸν Τζέτζην, ἑρμηνεύει πολλάκις ἢ ἀποδέχεται ἀλληγορικὰς ἑρμηνείας καὶ δέχεται ὅτι οἱ ὁμηρικοὶ θεοὶ ἦσάν ποτε ὄντως πραγματικοὶ ἀντιπρόσωποι θρησκείας τινός. Ἐκ τῶν παρατηρήσεων αὐτοῦ ἰδιαιτέραν σημασίαν καὶ πρωτοτυπίαν ἔχουσιν αἱ αἰσθητικαὶ καὶ ποιητικαὶ ἑρμηνεῖαι, τὰς ὁποίας πάντοτε ζητεῖ νὰ δικιολογήσῃ, ἢ πειρᾶται νὰ ἀνεύρῃ ἐν αὐταῖς τὴν συναρμογὴν καὶ αἰτιολογίαν τῆς πράξεως (πρβλ. πῶς δικαιολογεῖ τὴν μετὰ τὴν μοναμαχίαν Ἀλεξάνδρου καὶ Μενελάου συνέχισιν τοῦ πολέμου ἐν ἀρχῇ τῶν εἰς τὸ Δ τῆς «Ἰλιάδος» παρεμβολῶν: «Βουλεύεται ὁ ποιητὴς πῶς ἂν εὐμηχάνως αὖθις συνάψῃ τὸ τῆς μάχης διασπασθὲν, καὶ τοῦ εἰς νοῦν ἐκλαμβανομένου Διός, πολλὰ ἐν τῷ ποιητῇ σκοπήσαντος, οὐδὲν αὐτῷ εὕρηται πιθανώτερον ἄλλο καὶ εὐπλαστότερον ἢ τὸ συγχεθῆναι τοὺς ὅρκους παρά τινος τῶν Τρώων»).

«Ὁ Ὅμηρος καὶ οἱ βοσκοί». Πίναξ τοῦ Κορὸ εὑρισκόμενος εἰς τὸ Μουσεῖον τοῦ Σαὶν - Λό.

Μετὰ τὴν ἀνακάλυψιν καὶ ἔκδοσιν τῶν ὁμηρικῶν «Σχολίων» παρημελήθη ἡ χρῆσις τῶν «Παρεμβολῶν» τοῦ Εὐσταθίου καὶ μόνον ἐκεῖ ἔνθα τὰ σχόλια ταῦτα ἦσαν ἀνεπαρκῆ, ἐθεωρεῖτο ἀκόμη χρήσιμος. Σήμερον ὅμως ἀνέκρουσεν ἡ φιλολογία πρύμναν καὶ ἀσχολεῖται πολυειδῶς μὲ τὰς «παρεμβολὰς» ταύτας, ἀναγνωριζομένας διαρκῶς ὡς ἀνεξάντλητον ὀρυχεῖον φιλολογικοῦ λαογραφικοῦ, γλωσσικοῦ κλπ. θησαυροῦ.

Τὸ ὁμηρικὸν κείμενον συγκριτικῶς ἐξεταζόμενον. Ὡς ἀνωτέρω ἐλέχθη, ἡ ὁμηρικὴ διάλεκτος εἶναι κρᾶμα τῆς ἀρχαίας ἰωνικῆς καὶ αἰολικῆς διαλέκτου, τὸ ὅλον δὲ ὑλικόν, ὑπὸ ἔποψιν λέξεων καὶ τύπων, εὑρίσκεται ὑπὸ τὴν ἄ-

μεσον ἐπίδρασιν τοῦ μέτρου τῶν ποιημάτων, τοὐτέστι τοῦ δακτυλικοῦ ἑξαμέτρου καὶ δὴ οὕτως ὥστε νὰ δύναται νὰ λεχθῇ ὅτι ἡ γλῶσσα τῶν ὁμηρικῶν ἐπῶν εἶναι πλάσμα τοῦ ἐπικοῦ στίχου. Γενικώτερον, πρέπει νὰ σημειωθῇ ὅτι ὁ ποιητὴς ἐπεδίωκε καὶ τὸ ἀρχαιοπρεπὲς ὡς συντελεστικὸν καὶ τοῦ ὕφους καὶ τῆς «σεμνότητος». Ὑποκοριστικὰ παρ' Ὁμήρῳ δὲν εὑρίσκονται πολλὰ (ὡς καὶ ἐν τῇ τραγωδίᾳ βραδύτερον). Τὸ ἁπρεπὲς ἐν τῇ πραγματικῇ ἐκθέσει ἀποφεύγεται, καθὼς καὶ τὸ μυθῶδες καὶ δυσειδὲς ἢ γελοῖον (ἐλάχιστα ἐν «Ἰλιάδι»: Βριάρεως, Χίμαιρα, οἱ ὁμιλοῦντες ἵπποι τοῦ Ἀχιλλέως, τὰ ἀνάκτορα «κλυτὰ δώματα» τοῦ Ποσειδῶνος ἐν τῷ βάθει τῆς θαλάσσης, ἐν δὲ τῇ «Ὀδυσσείᾳ» πάντα τὰ τοιαῦτα περιλαμβάνονται μόνον ἐν τῷ Νόστῳ καὶ οὐχὶ εἰς τὰ ἄλλα, τὰ πραγματικά, οὕτως εἰπεῖν, μέρη τοῦ ἔπους τούτου). Ἕτερον κοινὸν εὐγενὲς χαρακτηριστικὸν τῶν ἐπῶν εἶναι ὅτι περὶ τῶν σωμάτων τῶν ἡρώων καὶ ἡρωΐδων δὲν δίδονται ἀκριβῆ, φωτογραφικὰ οὔτως εἰπεῖν, χαρακτηριστικὰ (Βοῶπις καὶ γλαυκῶπις εἶναι ἐπίθετα, τὰ ὁποῖα καὶ θρησκευτικὴν χροιὰν ἔχουσι, λευκώλενος εἶναι κοινὸν ἐπίθετον ὄχι μόνον τῆς Ἥρας, τῆς Ἑλένης καὶ τῆς Ἀνδρομάχης, ἀλλὰ καὶ «ἀμφιπόλων» καὶ «δμωῶν», γενικὸν λοιπὸν ἐπίθετον)· διὰ τὴν ὡραιότητα τῆς κόμης ἐξαίρονται ἄνδρες καὶ γυναῖκες, ξανθὴν κόμην ἔχει ὁ Μενέλαος, ὁ Ραδάμανθυς καὶ ὁ Ἀχιλλεύς, ὁ Ἄδης ὅμως, ὁ Ποσειδῶν καὶ ὁ Βορέας ἔχουσι μέλαιναν κόμην, («κυανοχαίτης»). Ὁ Ἀγαμέμνων εἶναι καλός, γεραρός, ἠΰς τε μέγας τε, μέγ' ἔξοχος, ὁ Τυδεὺς εἶναι μικρὸς μὲν δέμας, ἀλλὰ μαχητής. Ἐν τῷ Γ τῆς «Ἰλιάδος» (Τειχοσκοπία) χαρακτηρίζεται ὁ Ὀδυσσεὺς ὡς «μείων μὲν κεφαλὴ Ἀγαμέμνονος, εὐρύτερος δ' ὤμοισιν ἰδὲ στέρνοισιν» κ.τ.τ. Ὡς πρὸς τὸ χρῶμα καὶ τὴν ἀφθονίαν τῆς κόμης ἐξαίρονται πρώτιστα οἱ θεοὶ Ζεύς, Ἀπόλλων καὶ Ποσειδῶν, σπανιώτερον δὲ αἱ θεαὶ Ἀθηνᾶ. Ἥρα καὶ Ἄρτεμις. Ἡ Ἄρτεμις συντομώτατα, ἀλλὰ καὶ ἐκφραστικώτατα χαρακτηρίζεται ὡς μεταξὺ τῶν νυμφῶν «πασάων ὑπὲρ ἥ γε κάρη ἔχει ἠδὲ μέτωπα / ῥεῖα τ' ἀριγνώτη πέλεται, καλαὶ δέ τε πᾶσαι». Ἡ Ἀφροδίτη εἶναι φιλομειδὴς, ἔχει δὲ καὶ «κεστὸν ἱμάντα ποικίλον, ἔνθα τε οἱ θελκτήρια πάντα τέτυκτο». Ἡ ἀσχημία περιγράφεται λεπτομερῶς (Θερσίτης, Ἶρος), ἡ ὡραιότης τοὐναντίον ἐξαίρεται ἐκ τῆς ἐπιδράσεώς της.

Πάντα τὰ ἀνωτέρω χαρακτηρίζουσι τὸ ἔπος καὶ τὴν γλῶσσαν του ὡς ἀρχαιοπρεπῆ, σεμνὴν καὶ εὐγενῆ, οὐδεμίαν δὲ ἐντύπωσιν ἀκαμψίας ἢ ξηρότητος δύναταί τις νὰ ἀνεύρῃ ἐν αὐτοῖς. Ἐν τῷ αὐτῷ πολλάκις στίχῳ εἰς ἀμφότερα τὰ ἔπη, εὑρίσκομεν σοβαρὸν καὶ εὔθυμον ἀναμεμιγμένα, ὅσιον καὶ ἀσεβές, εὐγενὲς καὶ ταπεινόν. Πολλάκις τυπικά, ὡς θὰ ἐλέγομεν πράγματα, παρεμβάλλονται κατὰ τοιοῦτον τρόπον ὡς νὰ φαίνωνται νέαι καὶ εὐφυεῖς παρατηρήσεις, μὲ τὴν σοβαρότητα δὲ τῆς στάσεως εὑρίσκεται συνηνωμένη ἀπαράμιλλος ζωηρότης καὶ ἐκφραστικότης τῶν σκέψεων καὶ εἰκόνων. Εἰς τὴν ἔκφρασιν διακρίνομεν βεβαιότητα, εὐστροφίαν, σαφήνειαν καὶ ἁπλότητα. Ἐκ τῶν παρομοιώσεών του καταφαίνεται ὅτι οἱ τότε ἄνθρωποι παρετήρουν τὰ περὶ αὐτοὺς συμβαίνοντα μετὰ μεγάλου ἐνδιαφέροντος καὶ πολλῆς συμμετοχῆς (ἰδίως τὰ ἐν τῇ φύσει γινόμενα, μαζὶ μὲ τὴν ὁποίαν ἔζων, τοὺς ἀγῶνας των πρὸς τὰ θηρία, τὰ ὁποῖα, ὡς φαίνεται, οἱ Ἴωνες συνήντων κατὰ τὰ κυνηγέσιά των). Ὁ λαὸς οὕτος παρακολουθεῖ τὰ ἐν τῇ φύσει γινόμενα μὲ ζωηρὸν ἐνδιαφέρον, ἀναβιβάζει τὰ φαινόμενά της εἰς τοὺς θεούς, ἀλλὰ μὲ τὴν παρατήρησίν του ταύτην δημιουργεῖ πρῶτος καὶ τὴν ἐπιστήμην τῆς φύσεως, ἧς βάσις εἶναι ἡ παρατήρησις. Μεταφοραὶ καὶ προσωποποιήσεις εἶναι παρὰ τῷ ποιητῇ σπάνιαι μέν, ἀλλὰ ἐπιτυχεῖς (ποιμὴν λαῶν ὁ Ἀγαμέμνων, πολέμου νέφος ὁ Ἕκτωρ, λέων γυναιξὶ ἡ Ἄρτεμις). Ἡ μετωνυμία περιορίζεται κυρίως εἰς τὰ πατρωνυμικὰ (τὰ ὁποῖα ἐν τῇ «Ὀδυσσείᾳ» εἶναι ὀλίγα), διὰ τοῦτο δὲν περιέχει τὸ αἰνιγματῶδες τῶν χορικῶν λυρικῶν ποιημάτων ἢ τῆς ἑλληνιστικῆς ποιήσεως. Ἡ συχνὴ καὶ κεκανονισμένη χρῆσις μυθολογικῶν παραδειγμάτων ἐν τῇ «Ἰλιάδι» καὶ τῇ «Ὀδυσσείᾳ» καθιστᾷ πιθανὴν τὴν εἰκασίαν ὅτι ταῦτα παρελήφθησαν ἐκ τῆς προομηρικῆς ἐπικῆς ποιήσεως. Ἡ διαύγεια τοῦ λόγου ἐπιτείνεται ἔτι μᾶλλον διὰ τῆς χρησέως διαφόρων μορίων, ἀναφερομένων εἴτε εἰς τὰ προηγούμενα εἴτε εἰς τὰ ἑπόμενα. Τὰ μόρια αὐτὰ καθιστῶσι τὴν συνάρθρωσιν τῶν προτάσεων καὶ τοῦ λόγου τελείαν, χωρὶς διόλου νὰ παραβλάπτεται ἡ φυσικὴ καὶ ἀβίαστος θέσις τῶν λέξεων, εἰς τὴν ὁποίαν οὐδαμῶς διακρίνεται ἀνάγκη τις προερχομένη ἐκ τοῦ μέτρου. Συντομίαν ἐπιτυγχάνει ὁ ποιητὴς διὰ τῆς χρήσεως τῆς μετοχῆς, ἐναλλασσομένης πρὸς τὰς διὰ συνδέσμου προτάσεις. Αἱ προτάσεις συνήθως ἐκφέρονται κατὰ παράταξιν, πλάγιος δὲ λόγος δὲν ὑπάρχει σχεδόν, ὁ εὐθὺς λόγος μεταδιδάζεται ἁπλῶς ὡς ἔχει ὑπὸ τοῦ ἀγγέλου. Ἐπαναλήψεις εὑρίσκονται, ἡ ἀλλαγὴ δὲ διαφόρων τύπων καὶ ἐκφράσεων γίνεται μόνον καὶ μόνον διὰ τὴν μετρικὴν τέχνην τοῦ στίχου. Οὐδαμοῦ τῶν ὁμηρικῶν ἐπῶν παρατηρεῖ τις κενήν τινα τεχνικὴν ματαιοδοξίαν ἢ ἐπίδειξιν ἐπιτεταμένης εὐφυΐας ἢ παρέλκεται διὰ τυπικῶν μέσων ἀπὸ τοῦ πράγματος αὐτοῦ. Τρόποι ἢ μέσα καθιστῶντα τὸν λόγον ζωηρότερον εἶναι ἡ ἐρώτησις, ἡ ἐπανάληψις κατ' ἀναφοράν. Τὸ σχῆμα τῆς ἀποστροφῆς, καθ' ὃ ὁ ποιητὴς ἀπευθύνει ὁ ἴδιος τὸν λόγον εἰς πρόσωπόν τι, μεταχειρίζεται ὁ Ὅμηρος ἐπὶ τοῦ Μενελάου (Δ 127 κ.ἑξ.), τοῦ Πατρόκλου Π 692 κ.ἑξ.), τοῦ Μελανίππου καὶ τοῦ Ἀπόλλωνος, ἐν δὲ τῇ «Ὀδυσσείᾳ» περὶ τοῦ συμπαθοῦς Εὐμαίου, ἐν ἀμφοτέροις δὲ τοῖς ποιήμασι περὶ τῶν Μουσῶν.

Μὲ τὸ ὕφος τοῦτο τῆς ἐσωτερικῆς δυνάμεως καὶ ἀταραξίας τῆς εὐσταθείας καὶ διαυγείας, διαγράφονται εἰκόνες ἐξ ὅλων τῶν πεδίων τῆς ἀνθρωπίνης δράσεως, σκηναὶ εἰδυλλιακῆς τερπνότητος καὶ θυελλωδῶν παθῶν, μετὰ τῆς αὐτῆς ζωηρότητος καὶ πιστότητος. Ἡ διήγησίς του κρατεῖ ἀδιάπτωτον τὴν προσοχήν μας, χωρὶς νὰ προκαλῇ ἀνυπομονησίαν. Τὰ πάντα καὶ ἐδῶ, ὡς καὶ ἐν τῇ τραγωδίᾳ, ἀναφέρονται εἰς τὴν στιγμήν, εἴτε προκειται περὶ ἀγώνων, εἴτε περὶ ἐπεισοδίων. Οὐδέποτε τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα ἐπέτυχε παρόμοιόν τι. Οὐδὲν ἔπος τῆς παγκοσμίου φιλολογίας, οὐδεὶς ἄλλος ποιητὴς συνενοῖ τὴν ἡσυχίαν τῆς παρατηρήσεως, ἥτις βλέπει μὲ ἀστραπιαίαν ταχύτητα καὶ μὲ μεγίστην προσοχὴν τὸ ἀντικείμενόν της.

Ἐὰν ἀποβλέψωμεν ἰδιαιτέρως εἰς ἑκάτερον τῶν ποιημάτων, βλέπομεν ὅτι ἡ «Ἰλιὰς» εἶναι ἡρωικὸν ποίημα τῆς θελήσεως καὶ τῆς ἀνδρικῆς ἠθικῆς, περιβαλλομένης ὑπὸ αἴγλης, ἀλλὰ ἐπισκιαζομένης καὶ ὑπὸ θλίψεως. Τὸ ἔπος τοῦτο περιέχει μὲν ἐνίοτε λυσσώδη ὁρμὴν πρὸς μάχην, ἀλλὰ εἰς τὴν ὁρμὴν ταύτην ἀντιτάσσεται ἐσωτερική τις ἀποστροφὴ πρὸς τὴν αἱματοχυσίαν καθ' ἑαυτήν.

Ἓν σχέδιον διήκει δι' ὅλου τοῦ ποιήματος, μία συνειδητὴ ἔντεχνος διάταξις· διότι ἡ «Ἰλιάς», ἡ ὁποία πραγματεύεται μικρὸν μόνον μέρος τῶν ἀγώνων, δὲν ἀναφέρει πάντοτε καὶ μόνον τὸ τέλος τοῦ Ἀχιλλέως, ἀλλὰ ἐκθέτει λεπτομερῶς καὶ μετὰ μεγάλης ἐπιμελείας τὰ πρὸ τῆς κυρίας ὑποθέσεως, τὴν παλαιοτέραν ζωὴν τῶν ἡρώων καὶ ἡρωΐδων κ.λπ. Ὁ Ὅμηρος γενικῶς, κυρίως ὅμως ἐν «Ἰλιάδι», σκέπτεται μᾶλλον παραστατικῶς ἢ λογικῶς. Ἡ φαντασία του τρέχει ἀπὸ τῆς μιᾶς εἰς τὴν ἄλλην εἰκόνα, χωρὶς νὰ γνωρίζῃ ἢ ἐξετάζῃ ἂν καὶ ὁ ἀκροατής του δύναται νὰ τὸν παρακολουθήσῃ. Ὡς πρὸς τὴν «Ὀδύσσειαν» βλέπομεν ὅτι αὕτη εἶναι ἀπεσπασμένη ἐκ τοῦ κύκλου τῆς μεγάλης περὶ τὸ Ἴλιον ἐποποιΐας. Εἶναι ἐν τῶν πολλῶν μετὰ ταῦτα γεννηθέντων ἐκ ταύτης ἀσμάτων, ἅτινα προϋποθέτουσι τοὺς περὶ τὸ Ἴλιον ἀγῶνας. Πλῆθος τοιούτων ἐκτενεστέρων ἐπεισοδίων ἀναφέρει πάλιν ἡ «Ὀδύσσεια», τὰ ὁποῖα ὅμως δὲν προϋποθέτουσι τὴν «Ἰλιάδα». Ὁ συγγραφεὺς μάλιστα τοῦ «Περὶ ὕψους» συγγράμματος ἐκάλεσε τὴν «Ὀδύσσειαν» ἐπίλογον τῆς «Ἰλιάδος»: «οὐ γὰρ ἄλλ' ἢ τῆς Ἰλιάδος ἐπίλογός ἐστιν ἡ Ὀδύσσεια». Ἡ «Ὀδύσσεια» παρακολουθεῖ τὴν τύχην ἑνὸς κυρίως ἥρωος, ὁ ὁποῖος, κατὰ τὴν μεταγενεστέραν παράδοσιν, ὑπῆρξε διὰ ταῦ σχεδίου του ὁ πρωτουργὸς τῆς ἁλώσεως τοῦ Ἰλίου. Σήμερον πλέον ὁ πυρὴν τῆς «Ὀδυσσείας» δὲν θεωρεῖται ὑπὸ πολλῶν (Βιλαμόβιτς, Κάουερ) πολὺ νεώτερος τοῦ τῆς «Ἰλιάδος». Νεώτεροι, τὰ πάντα λεπταμερῶς ἐξετάσαντες, λέγουσιν ὅτι ἡ «Ὀδύσσεια» εἶναι νεωτέρα, διότι, ἐκτὸς τῶν γλωσσικῶν ἀποδείξεων, ἔχομεν καὶ ἄλλας πραγματικάς, τὴν χρῆσιν τοῦ σιδήρου συχνοτέραν ἢ ἐν τῇ «Ἰλιάδι» ἐπίσης ἡ συνήθεια τῆς ἐξαγορᾶς τῆς νύμφης ἀρχίζει νὰ ὑποχωρῇ πρὸ τῆς προικὸς καὶ ἡ διανόησις γίνεται μᾶλλον ἀφηρημένη. Σπουδαιότερος ὅμως τούτων λόγος εἶναι ἡ δημοκρατικωτέρα διάταξις τῆς κοινωνίας· οἱ θεοὶ δὲν παίζουν πλέον τὸ πρόσωπον τὸ ὁποῖον ἔχουν ἐν «Ἰλιάδι», πούτέστι δὲν εἶναι ἰδιοτελεῖς φύλακες καὶ ἐκδικηταὶ τῶν ἰδίων δικαιωμάτων, θεαταὶ ἰδιότροποι τῶν ἀνθρωπίνων ἀγώνων καὶ παθῶν, ἀλλὰ ὑποστηρικταὶ δικαίας καὶ ἠθικῆς πάξεως μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων. Ἐν τῇ «Ὀδυσσείᾳ» ἔχομεν καὶ νέας μορφὰς δαιμόνων (Κίρκην, Λευκοθέαν, Καλυψώ, Σειρῆνας). Οἱ χαρακτῆρες ἐν τῇ «Ὀδυσσείᾳ» παρουσιάζονται πολὺ ποικιλώτεροι καὶ ἠθικώτεροι ἢ ἐν τῇ «Ἰλιάδι» (ἐξαιρουμένου τοῦ Ἕκτορος). Οἱ ἥρωες ἐν τῇ «Ἰλιάδι» διακρίνονται δι' ἄλλων χαρισμάτων. Ὁ Ἀχιλλεύς, ὁ Αἴας, ὁ Διομήδης εἶναι ἥρωες ἐκ φυσικῆς ἰσχύος καὶ ἀρετῆς, οἱ Ἀτρεΐδαι δρῶσι μᾶλλον διὰ τοῦ ἀξιώματός των. Παρ' αὐτοὺς ἔχομεν δύο μεγάλους συμβούλους καὶ ῥήτορας, τὸν γέροντα Νέστορα καὶ τὸν νεαρὸν Ὀδυσσέα. Ἡ γυνὴ ἐν τῇ Ὀδυσσείᾳ» ἔχει εὐρύτερον κύκλον δράσεως καὶ γενικῶς ἡ «Ὀδύσσεια» διαπνέεται (βεβαίως καὶ ὡς ἐκ τοῦ ὑποκειμένου της) ὑπό τινος λεπτοτέρας αἰσθηματικότητος. Ἡ σύνθεσις τῆς «Ὀδυσσείας» ἐπιτρέπει ὥστε νὰ συγκρατῆται ἡ ὅλη ὕλη αὐτῆς περὶ τὸ κύριον πρόσωπόν της καὶ νὰ ἀποβαίνῃ οὕτω μεγαλυτέρα ἡ συνοχὴ καὶ σύνδεσίς της. Ἡ ἔκβασις τέλος τῆς «Ἰλιάδος» εἶναι τραγικὴ (ὡς καὶ τὸ ὅλον αὐτῆς διαπνέον πνεῦμα εἶναι τοιοῦτον), ἐνῶ ἐν τῇ «Ὀδυσσείᾳ» παρατηρεῖται κυρίως διακρὶς τις τάσις πρὸς εὐτυχῆ τῆς ὑποθέσεως ἔκβασιν, πρός τινα αἰσιοδοξίαν καὶ δικαίως οἱ ἀρχαῖοι κριτικοὶ (Ἀριστοφάνης ὁ Βυζάντιος, Ἀρίσταρχος καὶ αὐτὸς ὁ Ἀπολλώνιος ὁ Ῥόδιος) ἐθεώρουν κυρίως λήγουσαν τὴν «Ὀδύσσειαν» (ἐν τῇ παλαιοτέρᾳ μορφῇ της) μὲ τὸν στίχον ψ 296: «οἱ μὲν (Ὀδυσσεὺς καὶ Πηνελόπη) ἔπειτα / ἀστάσιοι λέκτροιο παλαιοῦ θεσμὸν ἴκοντο».

Τὸ ὁμηρικὸν ζήτημα ἐν τοῖς νεωτέροις χρόνοις. Μετὰ τὴν παρακμὴν τοῦ ἀρχαίου κόσμου διετηρήθη ἐν τῷ Βυζαντινῷ Κράτει μετὰ τῆς σπουδῆς τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης καὶ ἡ μελέτη τοῦ Ὁμήρου. Οὐ μόνον δὲ ὑπὸ τῶν λογιωτέρων ἐμελετᾶτο ὁ ποιητής, ἀλλὰ καὶ ἐν τοῖς σχολείοις ἐδιδάσκετο ὡς ἐκπαιδευτικὸν μάθημα τῶν μαθητῶν, καὶ πλεῖστα ὅσα, οὐχὶ κριτικὰ ἢ ἐπιστημονικά, ἀλλά, ἁπλούστερα, ὑπομνήματα καὶ βοηθήματα ἢ καὶ παραφράσεις αὐτοῦ εἰς τὸν πεζὸν λόγον ἐγένοντο.

Τοὐναντίον ἐν τῇ Δύσει ἐλαχίστη γνῶσις τοῦ ποιητοῦ ὑπῆρχε, καὶ αὕτη μόνον ἐκ περιληπτικῆς τινος ἐμμέτρου μεταφράσεως εἰς τὴν λατινικὴν τῆς «Ἰλιάδος» ἐκ 1.070 στίχων, γενομένης κατὰ τὸν 1ον μ.Χ. αἰῶνα ὑπό τινος ὀνομαζομένου Ἰταλικοῦ. Ἀλλὰ μείζονα διάδοσιν ἔσχον δύο ἄλλα λατινιστὶ συντεταγμένα κατὰ τὰ τέλη τοῦ μεσαίωνος πεζὰ καὶ εἰς τὰ ἱστορικὰ μυθιστορήματα κατατακτέα ἔργα περὶ τοῦ Τρωϊκοῦ πολέμου. Τὸ ἓν ἦτο τὸ ἔργον «DE BELLO TROIANO» τοῦ Κρητὸς Δίκτυος, ἔργον τοῦ 4ου μ.Χ. αἰῶνος, καὶ τὸ ἕτερον τοῦ Φρυγὸς Δάρητος «Ἱστορία τῆς καταστροφῆς τῆς Τροίας», ἔργον τοῦ 6ου μ.Χ. αἰῶνος, κατὰ πολὺ δὲ κατώτερον τοῦ ἔργου τοῦ Δίκτυος.

Ὁ Δάντης δὲν ἐγνώριζεν ἐξ ἰδίας μελέτης τὸν Ὅμηρον, ἀλλὰ μόνον ἐν τῇ μεγαλειώδει φαντασίᾳ του συνέλαβεν αὐτὸν καὶ τὸν καλεῖ ὡς τὸν ἀριστοτέχνην τῆς ποιήσεως καὶ ὡς ποιητὴν ἡρωϊκῶν ἀσμάτων, ὅστις εὑρίσκεται ὑπὲρ τοὺς ἄλλους ποιητάς. Ἐκ τῶν ἐξ εἰς Ὅμηρον παραπομπῶν ἐν τοῖς ἔργοις τοῦ Δάντου,

αἱ πέντε προέρχονται ἐξ ἀριστοτελικῶν ἔργων, ἡ δὲ ἕκτη ἐκ τῆς «Ποιητικῆς τέχνης» τοῦ 'Ορατίου.

'Η εἰσαγωγὴ τοῦ 'Ομήρου εἰς τὴν Δύσιν συνδέεται πρὸς τὸ ὄνομα τοῦ Πετράρχου. 'Ο μέγας ἱδρυτὴς τοῦ HUMANISMUS, μελετῶν τοὺς Ρωμαίους συγγραφεῖς, ἔβλεπε πῶς οὗτοι ὡμολόγουν τὴν ὠφέλειαν καὶ ἐξάρτησιν αὐτῶν ἐκ τῶν ἀνεφίκτων πρωτύπων τῶν 'Ελλήνων συγγραφέων, ἀπεφάσισε δὲ διὰ τοῦτο νὰ μάθη τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν, ἵνα ἐμβαθύνῃ εἰς τὴν ἑλληνικὴν ποίησιν καὶ φιλοσοφίαν καὶ ἱστορίαν. 'Αφορμὴ κατάλληλος πρὸς τοῦτο ἔδοθη εἰς αὐτὸν τὸ 1339 ὅτε ἐγνώρισε τὸν ἐκ Καλαβρίας "Ελληνα μοναχὸν Βαρλαὰμ, παρ' οὗ διδάσκεται τὰ ἑλληνικά, διὰ νὰ δύναται νὰ νοῇ κατ' ἀρχὰς κυρίως τὸν Πλάτωνα. Τὸ 1353 ἐγνωρίσθη μὲ τὸν εὐγενῆ Βυζαντινὸν Νικόλαον Σιγηρόν, ἔλαβε δὲ παρ' αὐτοῦ ὀλίγον βραδύτερον, ἓν ἀντίγραφον τοῦ 'Ομήρου. Μεγάλη ὑπῆρξεν ἡ χαρά του ἐπὶ τῷ ἀποκτήματι τούτῳ. Λυπεῖται, ἔγραφε πρὸς τὸν Σιγηρὸν, ὅτι ὁ μοναχὸς Βαρλαὰμ ἔχει ἀποθάνει καὶ ὁ Σιγηρὸς εὑρίσκεται τόσον μακράν, ὥστε ὁ "Ομηρος νὰ μένῃ ἄφωνος δι' αὐτόν. Δὲν ἠδύνατο λοιπὸν ἄλλο τι νὰ κάμῃ ἢ νὰ ἐναγκαλισθῇ τὸ χειρόγραφον τοῦ 'Ομήρου καὶ στενάζων νὰ εἴπῃ: «ὦ μεγάλε μου ἄνθρωπε, πόσον ἐπιθυμῶ νὰ σὲ ἀκούσω. 'Αλλ' ἐλπίζω ὅτι ὡς ὁ Κάτων οὕτω καὶ ἐγὼ θὰ μάθω κατὰ τὸ γῆρας μου ἑλληνικά».

Τὸν Πετράρχην εἰς τὰς τάσεις του ταύτας ὑπεστήριξε ζωηρῶς ὁ φίλος καὶ μαθητής του Βοκκάκιος· ὅτε δὲ τὸ 1936 ὁ Λεόντιος Πιλᾶτος, πιθανῶς "Ελλην μοναχός, ἐκ Καλαβρίας, ἦλθεν ἐκ τοῦ Βυζαντίου εἰς τὴν 'Ιταλίαν, ὁ Βοκκάκιος ἐνήργησεν ὥστε νὰ διορισθῇ καθηγητὴς τῆς ἑλληνικῆς ἐν Φλωρεντίᾳ, ἔδωσεν εἰς αὐτὸν κατοικίαν ἐν τῷ ἰδίῳ του οἴκῳ καὶ ἐμάνθανε, διδασκόμενος ὑπὸ τοῦ Πιλάτου τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν. 'Αμφότεροι, ὅ τε Πετράρχης καὶ ὁ Βοκκάκιος, παρεκίνησαν αὐτὸν εἰς πεζὴν μετάφρασιν τῆς «'Ιλιάδος» εἰς τὴν λατινικήν. "Οσον ἀτελὴς καὶ ἐν πολλοῖς ἐσφαλμένη καὶ ἂν ὑπῆρξεν αὕτη, ἐβοήθησεν ὅμως τὸν Βοκκάκιον τὰ μέγιστα εἰς τὴν συγγραφὴν τοῦ ἔργου του «GENEALOGIA DEORUM GENTILIUM», τοῦ παλαιοτάτου μυθολογικοῦ ἔργου τῶν νεωτέρων χρόνων, εἰς τὸ ὁποῖον καταφαίνεται γνῶσις ἀκριβὴς τῶν ὑπὸ τοῦ 'Ομήρου μυθολογουμένων. 'Εν Φλωρεντίᾳ παρεσκευάζετο οὕτω βραδέως τὸ ἔδαφος διὰ τὴν εἰσαγωγὴν τῆς ἑλληνικῆς φιλολογίας καὶ ἐπιστήμης. 'Ο λαὸς τῆς πόλεως ταύτης εἶχε μόρφωσιν λίαν προηγμένην διὰ μεσαιωνικὴν πόλιν, καὶ οἱ μεγάλοι 'Ιταλοὶ ποιηταὶ τῶν χρόνων τούτων ἀποτελοῦν τὸ κύριον θέμα τῶν ἐν αὐτῇ ὑπὸ τῶν λογιωτέρων γινομένων συζητήσεων. Προϊόντος τοῦ χρόνου ἤρχισε νὰ γίνεται συχνὴ ἐποικοινωνία Βυζαντίου καὶ 'Ιταλίας. Λόγιοι "Ελληνες ἤρχοντο εἰς τὴν 'Ιταλίαν καὶ 'Ιταλοὶ λόγιοι εἰς τὸ Βυζάντιον. 'Επὶ τοῦ πάπα Βονιφατίου ἔρχονται εἰς τὴν 'Ιταλίαν δύο λόγιοι "Ελληνες, ὁ Ἐμμανουὴλ Χρυσολωρᾶς καὶ ὁ Δημήτριος Κυδώνης, ἀπεσταλμένοι τοῦ αὐτοκράτορος Παλαιολόγου, ἵνα ζητήσωσι τὴν βοήθειαν τῶν λαῶν τῆς Δύσεως κατὰ τῶν Τούρκων. Τὸ ὄνομα τοῦ Χρυσολωρᾶ ἔγινε γνωστὸν εἰς τὴν Δύσιν καὶ ὁ εἰς Κωνσταντινούπολιν ἐπανελθὼν λόγιος ἐκλήθη ὡς καθηγητὴς εἰς Φλωρεντίαν καὶ ἦλθεν ἐκεῖ κατὰ τὸ 1396. 'Η διάδοσις τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης καὶ φιλολογίας προέβη κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἐν Φλωρεντίᾳ ἀλματωδῶς ἡ πόλις αὕτη ἀνέλαμψεν ὡς ἡ παλαιὰ πόλις τῶν 'Αθηνῶν. Καὶ οὕτω τυποῦται τὸ πρῶτον ὁ "Ομηρος ἐν Φλωρεντίᾳ τὸ 1488 ὑπὸ τοῦ ἐν Φλωρεντίᾳ διαδόχου τοῦ 'Αργυροπούλου Δημητρίου Χαλκοκονδύλη εἰς ἔξοχον ἔκδοσιν: «Τοῦ 'Ομήρου ποίησις ἅπασα ἐκτυπωθεῖσα ἐν Φλωρεντίᾳ». 'Ο πρὸς τὴν ὁμηρικὴν ποίησιν θαυμασμὸς δὲν ἐβράδυνεν ὅμως νὰ δοκιμάσῃ ἐκ Γαλλίας βαρὺ πλῆγμα· ὁ φιλόλογος 'Ιούλιος Καῖσαρ Σκάλιγερ, ὁ πατὴρ τοῦ ἐνδόξου φιλολόγου 'Ιωσὴφ Σκάλιγερ, ἔγραψε καὶ ἐξέδωκε (1561) «Ποιητικήν», ἔργον τὸ ὁποῖον ἐπὶ πολλὰς δεκαετηρίδας εἶχεν ἀποκτήσει μέγιστον κῦρος, θεωρούμενον ὡς γνώμων καὶ στάθμη, παρηγκώνισε δὲ ὅλα τὰ ἄλλα σχετικὰ ἔργα τῶν 'Ιταλῶν τὰ βασιζόμενα ἐπὶ τοῦ 'Αριστοτέλους καὶ τοῦ 'Ορατίου. Τὰ ἔργα τούτων ἐγνώριζε βεβαίως καὶ ὁ Σκάλιγερ καὶ πρὸ πάντων τὴν «Ποιητικὴν» τοῦ 'Αριστοτέλους, τὴν ὁποίαν ἐθεώρει κολοβωμένην (διὰ νὰ μὴ ἐκφρασθῇ, ἔλεγεν, ἄλλως), ἐλέγχει δὲ καὶ συμπληροῖ πολλαχοῦ τοὺς ὁρισμούς της. Τὴν ποιητικὴν θεωρεῖ ὡς τέχνην, τὴν ὁποίαν δύναταί τις νὰ διδαχθῇ καὶ νὰ γίνῃ οὕτω μέγας ποιητής.

Τοιαύτας καὶ ἄλλας πλείστας παραδοξολογίας περιέχει τὸ βιβλίον τοῦτο. 'Ημᾶς ἐνδιαφέρει ἐνταῦθα ἡ σύγκρισις ἣν ἐπιχειρεῖ, τοῦ 'Ομήρου πρὸς τὸν Βιργίλιον. 'Ο "Ομηρος, κατ' αὐτόν, ἐφεῦρε μᾶλλον ἢ ἐσχημάτισε τὴν τέχνην, ὁ δὲ Βιργίλιος παραλαβὼν τὸ ἀκατέργαστον, ἀνύψωσεν αὐτὸ εἰς τὴν τελειότητα. 'Εκεῖνος μὲν καταξοδεύει, ὁ Βιργίλιος ὅμως συνάγει. 'Εκεῖνος ἐσκόρπισεν, οὗτος δὲ ἐτακτοποίησε. Τὴν σύνεσιν τοῦ πολίτου καὶ τὴν πολεμικὴν ἀξίαν, τὴν ὁποίαν διδασκόμεθα ἐκ τῆς «'Οδυσσείας» καὶ τῆς «'Ιλιάδος», συνήνωσεν ὁ Βιργίλιος ἐν τῇ «Αἰνειάδι», προσέθηκεν ὅμως καὶ τὴν εὐσέβειαν. 'Ο Βιργίλιος διακρίνεται ποῦ 'Ομήρου ὡς εὐγενὴς κυρία ἀπὸ ἀπειρόκαλλον γύναιον τοῦ ὄχλου. "Αλλωστε ὁ 'Ομηρος εἶχε πρότυπον πρὸς μίμησιν τὸν Μουσαῖον, τὸν ποιητὴν τοῦ ποιήματος «Τὰ καθ' 'Ηρὼ καὶ Λέανδρον»! Συγχέει τὸν μυθικὸν ἀοιδὸν Μουσαῖον πρὸς τὸν ποιητὴν ποὺ ΣΤ' μ.Χ. αἰῶνος! Πλεῖσται ὅσαι εἶναι αἱ ἐναντίαι τοῦ 'Ομήρου μομφαί. 'Αναφέρομέν τινας μόνον ἐξ αὐτῶν. Αἱ βδελυραὶ πράξεις τῶν ὁμηρικῶν θεῶν δὲν δύνανται νὰ ἑρμηνευθῶσιν ἀλληγορικῶς. 'Η ἱστορία τῶν βοῶν τοῦ 'Ηλίου εἶναι παιδαριώδης. Καὶ εἶναι μὲν δυνατὸν ἡ 'Αφροδίτη νὰ πληγωθῇ ὑπὸ θνητοῦ, ἀλλὰ πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ ἀνεχθῇ τις νὰ πάθῃ τοῦτο ὁ "Αρης καὶ μάλιστα νὰ ὀδύρεται ἔπειτα καὶ διὰ τοῦτο; Οἱ λόγοι εἰς τὰς μάχας εἶναι τόσον μακροί, ὥστε δὲν θὰ ἐπῆρκει ὁ χρόνος τῆς ἡμέρας 'Ο φλύαρος 'Αχιλλεὺς ἀπειλῶν τοὺς ἄλλους μὲ ἀπειλὰς ἀθλίου καὶ ἐλεεινοῦ ἀνθρώπου, πηγαίνει ἔπειτα εἰς τὴν μητέρα του καὶ κλαίει. Καὶ τοιοῦτος ἄνθρωπος ἔμελλε νὰ καταβάλῃ τὸν "Εκτορα! Ψευδὲς εἶναι ὅτι ὅλοι οἱ θεοὶ ὠργίζοντο κατὰ τοῦ Διός, ἀφοῦ ἦσαν μεταξύ των διηρημένοι καὶ δὲν ἠδύναντο ὅλοι νὰ ὀργισθῶσι διὰ τὴν ὑπὲρ τῶν Τρώων εὔνοιαν. Οὐδὲν ἀνιαρώτερον τοῦ θανάτου τοῦ "Εκτορος καὶ τῶν περὶ τούτου θρήνων. 'Ο Πρίαμος ὕστερα ἀπὸ δέκα ἔτη ἐρωτᾷ καὶ μανθάνει τὰ ὀνόματα τῶν ἀρχηγῶν τῶν ἐχθρῶν του, ἐνῶ οὗτοι τοὺς ἐχθροὺς των ὀνομαστὶ προσαγορεύουσι, ὡς ἐὰν ἦσαν ἀπὸ πολλοῦ γνωστοί. 'Ο 'Οδυσσεὺς φονεύει τοὺς μνηστῆρας ἀπὸ μικρὰν ἀπόστασιν καὶ οἱ μνηστῆρες δὲν ἐπιτίθενται ἐναντίον του, ἀλλὰ περιμένουν ἡσυχοι τὸν φόνον των. Οἱ ἵπποι τοῦ 'Αχιλλέως ὁμιλοῦν, τί ἄλλο περιμένει τις; 'Ο 'Αχιλλεὺς θρηνεῖ πάλιν εἰς τὴν μητέρα του ὅτι αἱ μοῖραι ἐπικάθηνται ἐπὶ τῶν πληγῶν τοῦ Πατρόκλου καὶ καταπρώγουσιν αὐτάς, ἐνῶ ἦτο εὔκολον νὰ ἐκδιωχθῶσι διὰ θυσάνου. 'Η πανοπλία τοῦ 'Αγαμέμνονος περιγράφεται εἰς τὸ 11ον βιβλίον, ἐνῶ μᾶλλον ὤφειλεν εἰς τὸ δεύτερον νὰ περιγραφῇ. Μεταφέρων τὰ σκώμματά του ἐκ τοῦ πραγματικοῦ καὶ εἰς τὸ λεκτικὸν μέρος, ψέγει ὁ Σκάλιγερ τὰ παιδαριώδη κατ' αὐτὸν καὶ ἀκατάλληλα κοσμητικὰ ἐπίθετα, καὶ ἀναφέρει πληθὺν τοιούτων ἐπιθέτων, τὰ ὁποῖα παρέλαβε μὲν ὁ Βιργίλιος, ἀλλὰ καὶ μετέβαλεν αὐτὰ κατὰ ἀληθῆ ποιητικὴν τέχνην. 'Ιδιαιτέρως τοῦτο ἰσχύει διὰ τὰς παραβολάς, τῶν ὁποίων μέγα πλῆθος ἀναφέρει καὶ συζητεῖ. Τὴν κατ' αὐτὸν ὁμηρικὴν ξηρότητα καὶ πενιχρότητα μετέβαλεν ὁ Βιργίλιος εἰς λαμπρότητα καὶ ἀφθονίαν καὶ τὴν μακρολογίαν καὶ φλυαρίαν εἰς εὐχάριστον συντομίαν καὶ σοβαρότητα. Εὐτελεῖς καὶ ταπεινὰς εἰκόνας ἐννοεῖ μόνος ὁ Βιργίλιος νὰ μεταβάλῃ εἰς ποιητικὰς ὡραιότητος. Εἰς παραστατικότητα καὶ ζωηρότητα ὑπερέχει ὁ Βιργίλιος, διότι οὐδὲν οὗτος παρέλαβε τὸ ὁποῖον νὰ μὴ ἐνδύσῃ μὲ καλύτερον ἔνδυμα. Δὲν εἶναι λοιπὸν μιμητής, ἀλλὰ διορθωτὴς καὶ συμπληρωτής. Εὐτύχημα εἶναι ὅτι ἡ αὐστηρὰ κριτικὴ τοῦ πικροχόλου ἰατροῦ καὶ φιλοσόφου 'Ιταλοῦ δὲν ἐζήτησε νὰ ἐκμηδενίσῃ τοὺς "Ελληνας μόνον, ἀλλὰ καὶ τοὺς συγχρόνους του μεγάλους 'Ιταλοὺς ποιητάς, τοὺς δὲ ἀναπέλλοντας τότε Γάλλους ποιητὰς οὐδὲ νὰ γνωρίζῃ θέλει.

'Η «Ποιητικὴ» του αὐτὴ περιέχει τοιούτους δεσμευτικοὺς κανόνας, ὥστε θὰ ἦσαν οὗτοι ἱκανοὶ νὰ ἀπονεκρώσωσι πᾶσαν ποιητικὴν ἰκμάδα καὶ εἰς ἀληθινοὺς ποιητάς. Εἶναι ἐπίσης εὐτύχημα ὅτι ὡς μέτρον του ἔλαβεν αὐθαιρέτως τὸν Βιργίλιον (ἴσως ἐξ ἐθνικιστικῶν λόγων) καὶ οὐχὶ τὸν 'Αριστοτέλη καὶ τὴν λογικήν, διότι οὕτω δὲν ἐπέφερεν ἡ «Ποιητικὴ» τὴν καταστροφὴν τὴν ὁποίαν θὰ ἠδύνατό τις νὰ ἀναμένῃ. "Ισως μόνον ἐν Γαλλίᾳ τὸ βιβλίον τοῦτο τοῦ Σκάλιγερ συνεπέλεσεν εἰς τὸν ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἐκλατινισμὸν καὶ οὐχὶ ἐξελληνισμὸν τῆς σχολικῆς παιδείας. 'Η ἑλληνικὴ λοιπὸν ἐπιστήμη, ἡ ὁποία τὸν 17ον αἰῶνα ἐξεβλήθη σχεδὸν παντελῶς ἐκ Γαλλίας, εὑρίσκει καταφύγιον νῦν εἰς τὴν 'Ολλανδίαν καὶ τὸ νεοσύστατον (1575) πανεπιστήμιον τοῦ βαταυικοῦ Λουγδούνου (Λέϋντεν). Λαμπρὰ σειρὰ ἐπιφανεστάτων ἀνδρῶν δρᾷ ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ καὶ ὁ 'Ιοῦστος Λίψιους, ὁ ἀρχηγὸς αὐτῶν, ἀπορεῖ καὶ θαυμάζει πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ προτιμᾷ τις τοῦ 'Ομήρου τὸν Βιργίλιον. Τὸ 1647 ἐξεδόθησαν αἱ «POETICAE INSTITUTIONES» τοῦ Γερ. 'Ιωάν. Φοσσίου, ἔργον τὸ ὁποῖον ἔχει μὲν ὑπ' ὄψιν τὴν «Ποιητικὴν» τοῦ Σκάλιγερ, ἀλλ' εἶναι σύνταμον, συστηματικὸν καὶ οὐδόλως ἀπομακρύνεται τῶν διδαγμάτων τοῦ 'Αριστοτέλους. 'Ο 'Ολλανδὸς ἀποκρούει τὰς κατὰ τοῦ 'Ομήρου κατηγορίας καὶ θεωρεῖ αὐτὸν ὡς πρὸς τὴν ποιητικὴν οἰκονομίαν ἀνώτερον τοῦ Βιργιλίου. Τὸ βιβλίον τοῦτο ἐθεωρήθη τότε ἐν Γαλλίᾳ ὡς ὁ κανὼν τῆς ποιητικῆς τέχνης. 'Ο Μπουαλὼ κατὰ τὸν 17ον αἰῶνα διηγεῖται ὅτι ἐν Γαλλίᾳ ἑτέρποντο ἐπὶ τῇ ἀναγνώσει τοῦ 'Ομήρου, οὐχὶ τόσον οἱ λόγιοι, ὅσον οἱ στρατηγοὶ καὶ οἱ πολιτικοί, ὡς ποτε ὁ 'Αλέξανδρος, ὁ Αἰμίλιος Παῦλος καὶ Σκιπίων ὁ νεώτερος. 'Αλλὰ κατὰ τὸν χρόνον τοῦτον ἡ ἐν Γαλλίᾳ γεννηθεῖσα περίφημος ἔρις ἂν εἰς τοὺς ἀρχαίους ἢ εἰς τοὺς νεωτέρους προσήκουσι τὰ πρωτεῖα ἐν τῇ τέχνῃ καὶ ἐν τοῖς γράμμασι, ἥτις κυρίως ἤρχισε διὰ τοῦ περιφήμου λόγου τοῦ Καρόλου Περρὼλ ἐν τῇ Γαλλικῇ 'Ακαδημίᾳ (τῇ 27 Φεβρουαρίου 1687), ἤγαγε καὶ εἰς σφοδρὰς προσβολὰς κατὰ τοῦ 'Ομήρου, ἀφορμὴν κυρίως ἐχούσας προσωπικὰς ἔριδας πρὸς τοὺς θαυμαστὰς τῆς ἀρχαιότητος Μπουαλὼ καὶ Ρακίναν. Καὶ ἐπήνεσε μὲν τὴν μεγαλοφυΐαν τοῦ 'Ομήρου διθυραμβικῶς, παρετήρησεν ὅμως ὅτι ἐὰν ἐγεννᾶτο σήμερον ὁ "Ομηρος ἐν Γαλλίᾳ, θὰ ἀπέφευγε τὰ πολλαπλᾶ σφάλματα, διὰ τὰ ὁποῖα κατηγοροῦσιν αὐτὸν καὶ τῶν ὁποίων τὴν αἰτίαν ὑπέχει ἡ ἐποχή του. 'Ο Βολταῖρος ἐπεθύμει μὲν νὰ διδάσκεται καὶ ἐν Γαλλίᾳ ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα, ἐθεώρει δ' ὅμως τὴν «Αἰνειάδα» (β', δ' καὶ στ' βιβλία) κατὰ πολὺ ἀνωτέραν τῶν ὁμηρικῶν καὶ τῶν ἄλλων ἑλληνικῶν ποιημάτων. 'Εν Γερμανίᾳ ὑπῆρχε κατὰ τοὺς χρόνους τούτους μικρὸς ἀριθμὸς μελετώντων τὸν "Ομηρον, καὶ οὗτοι δὲ εὐρίσκοντο ὑπὸ τὴν γαλλικὴν ἐπίδρασιν. 'Αλλὰ μέχρι τοῦ Γάλλου Φραγκίσκου 'Εντελὲν 'Αββᾶ ντ' 'Ωμπινιάκ, τοῦ πατρὸς τῆς νεωτέρας ὁμηρικῆς κριτικῆς, οὐδεὶς ἐσκέφθη νὰ διαμφισβητήσῃ τὴν ἑνότητα τοῦ 'Ομήρου ὡς συγγραφέως, ἢ καὶ αὐτὸ τοῦτο τὴν προσωπικὴν ὕπαρξίν του. 'Ο Ντ' 'Ωμπινιὰκ συνέγραψε τὸ 1664 βιβλίον «'Ακαδημαϊκαὶ εἰκασίαι ἢ διατριβὴ περὶ 'Ιλιάδος», τὸ ὁποῖον ἐξεδόθη τὸ 1715, μετὰ τὸν θάνατόν του. Τὰς ὑπὲρ καὶ κατὰ τοῦ 'Ομήρου ἔριδας τῶν χρόνων του ἐγνώριζε, δὲν ἐτάχθη δὲ ὑπὲρ τῆς μιᾶς ἢ τῆς ἄλλης μερίδος, ἀλλ' εἶπε μόνον ὅτι μέγα πλῆθος τῶν παρατηρουμένων ἐν τοῖς ποιήμασι τοῦ 'Ομήρου ἀντιφάσεων καὶ ἐλαττωμάτων γίνονται ἀκριβῶς προτερήματα καὶ ὡραιότητες ἐὰν δὲν παραδεχθῇ τις τὴν ἑνιαίαν σύνθεσιν τοῦ ποιήματος ὑφ' ἑνὸς καὶ μόνου ποιητοῦ. 'Ο λόγιος ἀββᾶς ἐξήτασε τὰς περὶ τοῦ προσώπου τοῦ 'Ομήρου μαρτυρίας τῆς ἀρχαιότητος καὶ κατέληξεν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι δὲν ὑπάρχουσι ποιαὶ αὐταὶ ἔγκυροι μαρτυρίαι καὶ ὅτι προσωπικός τις ποιητὴς "Ομηρος δὲν ὑπῆρξεν, ἀλλὰ τὸ ὄνομα σημαίνει τὸν τυφλὸν «'Ιλιάς» δὲ κατ' αὐτὸν ἐσήμαινε ραψῳδίαν 'Ομήρου, τοὐτέστι συλλογὴν τῶν ἀσμάτων τοῦ τυφλοῦ, διότι τὰ καθ' ἕκαστον τμήματα αὐ-

τῆς ἐπὶ πολὺ ἀπηγγέλλοντο ὑπὸ τυφλῶν ἀοιδῶν εἰς τὰς αὐλὰς τῶν εὐγενῶν.

Ἡ «Ἰλιὰς» λοιπὸν οὐδὲν ἄλλο εἶναι, ἢ συλλογὴ τεμαχίων ποιητικῶν αὐτοτελῶν, χωρὶς ἐνιαῖον σχέδιον, συνηρμόσθησαν δὲ ὑπό τινος συναρμολογητοῦ, ὅστις ἤρχισε τὸ ἔργον του μὲ τὸ τεμάχιον ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ἐθεώρησεν ὡς κατάλληλον διὰ τέλος. Ὁ συμπιλητὴς ἢ συναρμολογητὴς οὗτος προσέθεσεν ἢ ἀφήρεσε κατὰ τὸ δοκοῦν στίχους, καὶ ἐτροποποίησε τὸ πᾶν, οὕτως ὥστε νὰ φαίνεται τοῦτο ὡς ἓν τι ἐνιαῖον σύνολον.

Ἡ παραδοχὴ ἐνιαίας συνθέσεως, λέγει, εἶναι ἀδύνατος, ἂν μὴ παραδεχθῶμεν ἐκ τῶν προτέρων, ὅτι ἡ «Ἰλιὰς» εἶχε καταγραφῆ. Ὁ Ἰώσηπος λέγει ὅτι τοῦτο δὲν ἐγένετο (τὸ χωρίον τοῦ Ἰωσήπου κατὰ Ἀπίωνος, 1, 12 ἔχει ὡς ἑξῆς: «Ὅλως δὲ παρὰ τοῖς Ἕλλησι οὐδὲν ὁμολογούμενον εὑρίσκεται γράμμα τῆς Ὁμήρου ποιήσεως πρεσβύτερον· οὗτος δὲ καὶ τῶν Τρωϊκῶν ὕστερος φαίνεται γενόμενος καὶ φάσιν οὐδὲ τοῦτον ἐν γράμμασι τὴν αὐτοῦ ποίησιν καταλιπεῖν, ἀλλὰ διαμνημονευομένην ἐκ τῶν ἀσμάτων ὕστερον συντεθῆναι καὶ διὰ τοῦτο πολλὰς ἐν αὐτῇ σχεῖν τὰς διαφωνίας»).

Ἡ παράδοσις ἑνὸς τόσον μεγάλου ποιήματος ἀπὸ μνήμης εἶναι ἀδύνατος. Κατ' ἀνάγκην λοιπὸν πρέπει νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ὑπῆρχον μικρότερα ποιήματα διαμνημονευόμενα, καὶ ταῦτα συνήνωσέ τις εἰς ἓν ὅλον. Τὴν συλλογὴν ταύτην θεωρεῖ ὁ ντ' Ὠμπινιὰκ πολὺ παλαιοτέραν τοῦ Πεισιστράτου, διότι τὰς περὶ τοῦ Πεισιστράτου γνώμας τῶν ἀοχαίων ἑρμηνεύει οὗτος ὡς δηλούσας μόνον τὴν συνένωσιν ἢ διάταξιν ποιημάτος τινος ὑπάρχοντος ὡς ὅλου καὶ ἤδη διεσκορπισμένου εἰς διάφορα τεμάχια. Ὡς τὸν τοιοῦτον πρῶτον συλλογέα θεωρεῖ, μετά τινων ἀμφιβολιῶν, τὸν Λυκοῦργον. Ἐκ τῶν ἐξωτερικῶν λόγων τῆς ὑποθέσεώς του προχωρῶν ὁ ντ' Ὠμπινιὰκ εἰς τοὺς ἐσωτερικούς, παρατηρεῖ ὅτι ἡ «Ἰλιὰς» δὲν ἔχει οὔτε σχέδιον, οὔτε ἐνιαῖον ὑποφάσεις. Περὶ τῆς τύχης τῶν ποιημάτων παρατηρεῖ, ὅτι ἀμφιβάλλει ἂν ἡ πρώτη συμπίλησίς των πρέπει νὰ ἀποδοθῆ ὡς ἐλέχθη, εἰς τὸν Λυκοῦργον· οὗτος ἴσως νὰ συνέλεξε μόνον τὰ καὶ πάλιν διεσπαρμένα ποιήματα καὶ νὰ ἔφερεν αὐτὰ εἰς τὴν Ἑλλάδα. Διὰ τῶν ἀπαγγελιῶν δὲ τῶν ραψωδῶν ταῦτα καὶ πάλιν διεσπάσθησαν, καὶ μόνον ὑπὸ τοῦ Πεισιστράτου καὶ τοῦ υἱοῦ του Ἱππάρχου ταῦτα ἐκ νέου συνελέχθησαν. Εἰς τὸ τέλος τοῦ βιβλίου ὅμως ὁ ἀββᾶς ἀποδίδει τὴν πρώτην συλλογὴν εἰς τὸν Λυκοῦργον, ἄνευ ἐνδοιασμοῦ. Προσωπικὴν ὕπαρξιν ἑνὸς ποιητοῦ Ὁμήρου παρεδέχετο καὶ ὁ μέγας Ἄγγλος φιλόλογος Ριχάρδος Μπέντλεϋ (1662—1742). Ἀντικρούων τὴν γνώμην τοῦ Α. Κόλλινς ἔλεγεν, ὅτι ὁ Ὅμηρος δὲν εἶναι ὁ ἀρχηγέτης τῶν τεχνῶν καὶ ἐπιστημῶν, οὐδὲ συνέγραψε τὰ ποιήματά του διὰ τὴν αἰωνιότητα πρὸς τέρψιν καὶ διδασκαλίαν τῆς ἀνθρωπότητος. Κατὰ τὸν Μπέντλεϋ, ὁ Ὅμηρος ἔγραψε μίαν σειρὰν ἢ συνέχειαν ἀσμάτων καὶ ραψωδιῶν, διὰ νὰ ἄδωνται ταῦτα ἀντὶ μικρᾶς ἀμοιβῆς καὶ καλῆς τροφῆς κατὰ τὰς ἑορτὰς καὶ πανηγύρεις καὶ δὴ (πάντως ἀστειευόμενος εἶπε τοῦτο), τὴν μὲν «Ἰλιάδα» διὰ τοὺς ἄνδρας, τὴν δὲ «Ὀδύσσειαν» διὰ τὰς γυναῖκας. Τὰ ἄσματα ταῦτα ἐπὶ Πεισιστράτου, 500 ἔτη περίπου μετὰ τὴν ποίησίν των συνηνώθησαν ἐν τῇ ἐπικῇ μορφῇ, ἐν ᾗ ἔχομεν ταῦτα. Πῶς ὅμως ἐνόει τὴν σειρὰν ταύτην καὶ δὴ κατὰ ποῖον τρόπον ἔγινεν ἡ συγκόλλησις καὶ συνένωσις αὐτῆς ἐπὶ Πεισιστράτου δὲν ἐδήλωσε, διότι, δυστυχῶς, δὲν κατώρθωσε νὰ πραγματοποιήσῃ τὴν ἔκδοσιν τοῦ Ὁμήρου, τὴν ὁποίαν ἐσχεδίαζεν. Οὐδεμία ὅμως ἀμφιβολία ὅτι παρεδέχετο ποιητὴν τῶν διαφόρων αὐτῶν ἐπὶ μέρους ἀσμάτων τὸν Ὅμηρον, ὅστις μάλιστα καὶ ἀπήγγελλεν αὐτά.

Αἱ ἀνωτέρω ἐκτεθεῖσαι γνῶμαι τοῦ Γάλλου ντ' Ὠμπινιὰκ γνωσθεῖσαι ἐν Γερμανίᾳ ἔτυχον πολλῆς προσοχῆς. Ἤδη ὁ Χέρντερ εὑρίσκει αὐτὰς ὀρθὰς καὶ συμφωνεῖ μὲ τὴν ἰδέαν, τὴν ὁποίαν ὁ ἴδιος εἶχε σχηματίσει περὶ τοῦ λαϊκοῦ ποιητοῦ Ὁμήρου, τοῦ ψάλλοντος ἐν τῇ ἀγορᾷ τὴν ἔμπνευσιν, ἣν ἔδιδεν εἰς αὐτὸν ἡ Μοῦσα. Ἡ παραβολὴ τῆς συλλογῆς τῶν ἀσμάτων τοῦ Ὀσσιανοῦ, ἀφοῦ ταῦτα ἐπὶ αἰῶνας προφορικῶς μόνον εὑρίσκοντο εἰς τὰ στόματα τῶν βάρδων, ἐφαίνετο ἰσχυρὰ ἀναλογία. Ἡ παραβολὴ δὲ τῶν ὁμηρικῶν ποιημάτων πρὸς τὰ λαϊκὰ ἀγγλικὰ ἄσματα τοῦ Πέρσυ ἔκαμνε τὸν Χέρντερ νὰ ἀποδέχεται πολλαπλᾶς μορφὰς τῆς παραδόσεώς των. Ὁ Ὅμηρος ἔθηκε τὸν πυρῆνα καὶ περὶ αὐτὸν εἰργάσθησαν οἱ Ὁμηρίδαι. Τὴν προσωπικὴν ὕπαρξιν τοῦ ποιητοῦ δὲν διημφεσβήτησεν ὁ Χέρντερ, ὀξύτατα δὲ ἀπέκρουσε τὴν γνώμην τοῦ Βόλφ, ὅτι ὁ Πεισίστρατος πρῶτος ἔδωκεν εἰς τὰ ὁμηρικὰ ποιήματα, τὴν σημερινὴν μορφήν των, καὶ εἶπεν ὅτι ἡ ἑνότης των ἀπὸ πολλοῦ θὰ ὑπῆρχεν, ἀφοῦ ὁ Σόλων εἶχε διατάξει οἱ ραψωδοὶ νὰ ἀπαγγέλλωσιν αὐτὰ καθ' ὡρισμένην τάξιν. Γενικῶς μετὰ τὸ 1770 ἐπιστεύετο, ὅτι ὁ Ὅμηρος δὲν εἶχε καταγράψει τὰ ποιήματά του καὶ πρῶτος ὁ Πεισίστρατος ἔπραξε τοῦτο. Ἤδη τὸ 1769 ὁ Ἄγγλος Ροβέρτος Γοὺντ εἶχε παρατηρήσει ἐν τῷ συγγράμματί του «Περὶ τῆς πρωτοτύπου μεγαλοφυΐας τοῦ Ὁμήρου», ὅτι ὁ ποιητὴς οὐδαμοῦ ἀναφέρει τὴν γραφήν, καὶ ὅτι αὕτη θὰ εἰσήχθη εἰς τοὺς Ἕλληνας ἐκ τῆς ἐπικοινωνίας των πρὸς τοὺς Φοίνικας, καὶ δὴ περὶ τοὺς χρόνους τοῦ Πεισιστράτου, κατὰ τὰ μέσα λοιπὸν τοῦ 6ου π.Χ. αἰῶνος.

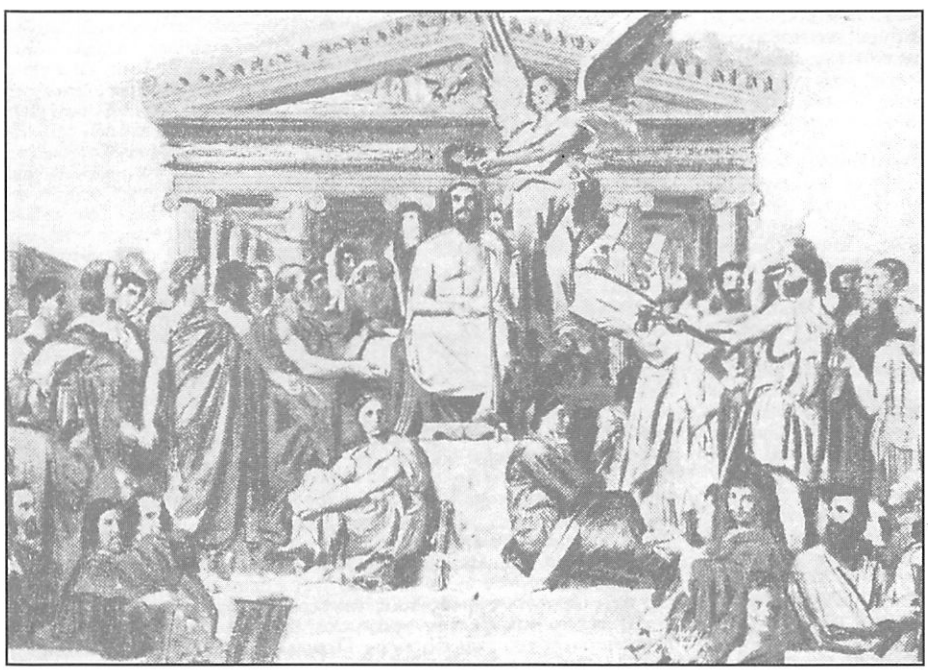

«Ἡ ἀποθέωσις τοῦ Ὁμήρου». Πίναξ τοῦ Ἔνγκρ εὑρισκόμενος εἰς τὸ Μουσεῖον τοῦ Λούβρου.

κείμενον, οὔτε καὶ κύριόν τινα ἥρωα. Ἡ μῆνις τοῦ Ἀχιλλέως εἶναι ἀκατάλληλος ἀρχὴ ποιήματος, τέλος δέ, γενικῶς εἰπεῖν, ἐλλείπει, διότι ὁ θάνατος τοῦ Ἕκτορος δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπῆρξεν ὁ τελικὸς σκοπὸς ἑνὸς ποιητοῦ. Καὶ αὐτὴ ἡ πολιορκία τῆς Τροίας δὲν δύναται νὰ θεωρηθῆ ὡς ὁ συνεκτικὸς τοῦ ὅλου δεσμός, διότι δὲν παρατηρεῖ τις οὐδὲν περὶ αὐτῆς. Περιγράφονται μόνον μερικαὶ μάχαι εἰς τὸ ὕπαιθρον. Ὑπῆρχον λοιπὸν μόνον ποιήματα, τὰ ὁποῖα, ὑπὸ τὴν σιωπηλὴν προϋπόθεσιν τῆς πολιορκίας, παρεῖχον ἐπεισόδιά τινα ἐκ τούτων τῶν ἀγώνων. Ἕκαστον τῶν ἐπεισοδίων τούτων εἶχε ποιηθῆ πρὸς ἐξύμνησιν ἑνὸς ὡρισμένου ἥρωος, ἀπηγγέλλετο δὲ ἐνώπιον τῶν ἀπογόνων του. Περαιτέρω ἑρμηνεύονται διὰ τοῦ τρόπου τούτου αἱ ἀντιφάσεις μεταξὺ διαφόρων μερῶν τοῦ ποιήματος καὶ τέλος ἡ ἔλλειψις ἀκολουθίας ἐν τῷ χαρακτηρισμῷ τῶν διαφόρων θεῶν καὶ ἡρώων ἐν τῷ ποιήματι. Πάντα ταῦτα καθιστῶσι μὲν ποίημά τι ὡς ἐνιαῖον, ἐκλαμβανόμενον ἀηδές, ἀλλὰ διὰ μικρὰ ποιήματα γίνονται μᾶλλον προτερήματα, διότι ἐν αὐτοῖς ἕκαστος ποιητὴς θὰ εἶχε πρὸ ὀφθαλμῶν μόνον τὸν ἐγκωμιασμὸν τοῦ ἥρωός του, δὲν ἐλάμβανε δὲ ὑπ' ὄψιν τί ἐποίησεν ὁ ἄλλος ποιητής, ἀλλ' ἐλευθέρως ἐξέλεξε τὴν ὕλην του καὶ τὸν τρόπον τῆς ποιήσεώς του. Οὕτω δὲ ἑρμηνεύεται καὶ ὁ ἑκάστοτε τρόπος τῆς ἐνεργείας τῶν θεῶν, οἱ ὁποῖοι πανταχοῦ ὑποστηρίζουν τὸν εὐνοούμενόν των.

Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ἑρμηνεύονται καὶ αἱ ἐπαναλήψεις τῶν παραβολῶν καὶ τῶν σχημάτων, καθὼς καὶ αἱ ἀπότομοι ἀντι-

Ἐν ἀναφορᾷ πρὸς ταῦτα τοῦ Γοὺντ, ὁ Μέριαν ἐξήτασε τὴν ἀρχὴν τῆς γενέσεως τῆς γραφῆς. Ὁ Ὅμηρος δὲν ἀναφέρει αὐτὴν οὐδαμοῦ, τὰ τοῦ Προίτου «σήματα» εἶναι σημεῖα τινὰ συμπεφωνημένα ἢ συμβολικά. Ἀλλὰ καὶ ἂν αἱ ἀρχαὶ τῆς γραφῆς ἦσαν ἤδη γνωσταὶ ἐπὶ Ὁμήρου, τὰ μέσα αὐτῆς (ὕλη κλπ.) δὲν ὑπῆρχον ἀκόμη, διότι ἐπὶ λίθου βεβαίως δὲν ἔγραψεν ὁ Ὅμηρος τὰ ποιήματά του. Ἀπὸ μνήμης ἠδύναντο ταῦτα νὰ διασωθῶσιν, ὑπάρχουσι δὲ τοιαῦτα παραδείγματα ἰσχυρᾶς μνήμης καὶ ὁ τουρκουᾶτος Τάσσος, συνέθεσε καὶ ἐγνώριζεν ἀπὸ μνήμης ὅλον τὸ ποίημά του. Τὸ 1788 ἐξέδωκεν ὁ Γάλλος Βιλλουαζὸν τὰ «Σχόλια» τῆς «Ἰλιάδος» ἐκ τοῦ ἐνετικοῦ κώδικος Α. Ἐφάνη οὕτω ἡ μεγάλη ἐργασία τῶν παλαιῶν γραμματικῶν ἐπὶ τοῦ Ὁμήρου καὶ μεγάλη αἴσθησις ἐκ τούτου ἐγένετο παρὰ τοῖς φιλολόγοις. Ἦσαν λοιπὸν τὰ πάντα προητοιμασμένα διὰ νὰ δοθῆ εὐκαιρία νὰ φανῆ ὅτι ἓν ἔργον ἔλυσε τὸ ὅλον ὁμηρικὸν ζήτημα. Κατὰ τὸ ἔτος 1795 ἑδημοσίευσεν ὁ ἐν Χάλλῃ καθηγητὴς Φρειδερῖκος Αὔγουστος Βὸλφ βιβλίον ὑπὸ τὸν τίτλον «Προλεγόμενα εἰς Ὅμηρον», τὸ ὁποῖον ἀσχικῶς ἦτο κυρίως εἰσαγωγὴ εἰς τὴν ὑπ' αὐτοῦ παρασκευασθεῖσαν νέαν ἔκδοσιν τῆς «Ἰλιάδος». «Ἐρρίφθη ὁ κύβος, ἀλλὰ δὲν προσέρχομαι ἀπαράσκευος», λέγει ὁ Βόλφ.

Ἡ ἔκπληξις τὴν ὁποίαν προεκάλεσε τὸ βιβλίον τοῦτο ἦτο γε-

νική, καὶ ὅλοι οἱ λόγιοι τῶν χρόνων ἐκείνων συνεταράχθησαν ἐκ τοῦ τολμηροῦ ἐγχειρήματος. Ἡ κυρία ἀπόδειξις τῆς θεωρίας του εἶναι ὅτι, ἐπειδὴ ἡ γραφὴ ἦτο ἐπὶ τῶν χρόνων τοῦ Ὁμήρου ἄγνωστος, τὰ ὁμηρικὰ ποιήματα μέχρι τοῦ Πεισιστράτου παρεδίδοντο μόνον ἀδόμενα ὑπὸ τῶν ἀοιδῶν καὶ ραψῳδῶν. Οὐδὲ τὸ μέγιστον πνεῦμα θὰ ἀνελάμβανεν ἄνευ βοηθείας τῆς γραφῆς τὴν σύλληψιν καὶ ἀποπεράτωσιν τηλικούτων ἐνιαίων ποιημάτων. Ἀλλὰ καὶ ἂν ἦτο ἡ γραφὴ τοῦ Ὁμήρου ὁπωσδήποτε γνωστή, δὲν εἶχεν ὅμως βεβαίως διαδοθῆ ἀκόμη εἰς τοιοῦτον βαθμόν, ὥστε νὰ ἀναγραφῶσιν ἐν αὐτῇ τὰ ποιήματα ταῦτα. Μεταξὺ τῆς ἐπισήμου καὶ ἰδιωτικῆς χρήσεως τῆς γραφῆς θὰ παρενέπεσε μέγα χρονικὸν διάστημα, καὶ πρὸ τοῦ 664 π.Χ., ὅτε ὁ Ζάλευκος ἔγραψεν ἐπὶ λίθων τοὺς νόμους του, δὲν θὰ ἐγράφοντο οὔτε οἱ νόμοι. Ἡ ἀνάπτυξις τοῦ πεζοῦ λόγου, ἀπαιτοῦντος γραφικὴν ὕλην, ἐβράδυνε διὰ τοῦτο ἐπὶ τρεῖς αἰῶνας μετὰ ταῦτα, ἂν καὶ ὑποφαίνεται ἤδη οὗτος εἰς τὰ ὁμηρικὰ ποιήματα. Διὰ τοῦτο διαμεμορφωμένη γραφὴ παρουσιάζεται μόνον τὸν ὄον αἰῶνα.

Ὁ Ὅμηρος δὲν γνωρίζει τὴν γραφήν, ἡ ὁποία ἄλλωστε δὲν ἐχρειάζετο οὔτε διὰ τὴν σύνθεσιν οὔτε διὰ τὴν παράδοσιν τῶν ἐπικῶν ποιημάτων. Τὰ ποιήματα διετηρήθησαν ὑπὸ τῶν ραψῳδῶν διὰ τῆς μνήμης. Ἐν τοῖς ποιήμασι τοῦ Ὁμήρου δὲν ὑπάρχει σχέδιόν τι ὡρισμένον ἢ ἑνότης τις. Τὸ προοίμιον τῆς «Ἰλιάδος» προαγγέλλει τὰ 18 πρῶτα βιβλία τοῦ ποιήματος (Α—Σ), τὸ δὲ πρόσωπον τοῦ Ἀχιλλέως δὲν εἶναι ποιητικὴ τις ἐπίνοια, ἀλλὰ εὑρίσκεται ἐν τῷ μύθῳ, ὅστις περιέχει ὅλην τὴν ὕλην. Αἱ τελευταῖαι μάλιστα ἓξ ραψῳδίαι τῆς «Ἰλιάδος» εἶναι ὅλως ξέναι τοῦ Ὁμήρου, τοὐτέστι τοῦ ποιητοῦ τῶν προηγουμένων ραψῳδιῶν. Ὁλόκληρος ἡ ἀρχαιότης μαρτυρεῖ, ὅτι πρῶτος ὁ Πεισίστρατος κατέγραψε τὰ ἔπη τοῦ Ὁμήρου κατὰ τὴν τάξιν καθ' ἣν ἡμεῖς ἔχομεν αὐτὰ σήμερον. Τὸ ἔργον τοῦ Ἀθηναίου τυράννου δὲν ἦτο ἡ ἐκ νέου συγκόλλησις διεσπαρμένων μερῶν, ἀλλὰ ἡ πρώτη συλλογὴ καὶ τακτοποίησις. Τὸ ὅλον τοῦ Βόλφ σύστημα ἐδράζεται ἐπὶ τῆς ἀποδείξεως περὶ τῆς βραδείας χρήσεως τῆς γραφῆς. Καὶ δὲν εἶχεν μὲν αὐτὸς τὸ ὑλικὸν τῶν γνώσεων, τὸ ὁποῖον ἡμεῖς ἔχομεν σήμερον, ἀλλὰ καὶ ἐκ τοῦ τότε ὑπάρχοντος ἐξήγαγεν ἴδια καὶ αὐθαίρετα συμπεράσματα, ὡς π.χ. τὸ ὅτι ἡ ἐπικὴ τῶν Ἰώνων ποίησις εἶχεν ἀναπτυχθῆ τὸ 950 π.Χ., πρὸ ὅτι καὶ ἂν ἦσαν γνωσταὶ ἀπαρχαὶ τῆς γραφῆς, ἔπρεπε νὰ παρέλθουν αἰῶνες πρὸς καθολίκευσίν των κλπ. Ἀλλὰ καὶ ὅλα ταῦτα τὰ ἐπιχειρήματα παραβλέπει καὶ ὑποτιμᾷ, ὅταν λέγῃ ὅτι τὰ ὁμηρικὰ ποιήματα οὐδὲν κἂν τὴν γραφὴν ἀπῄτουν διὰ νὰ διασωθῶσι. Καταφανῶς φαίνεται ἐνταῦθα ἐξαρτώμενος ἀπὸ τοῦ Χέρντερ. Ὁ συγκρίνων τὰς ἀνωτέρω ἐκτεθείσας γνώμας τοῦ Γάλλου ἀββᾶ πρὸς τὰς τοῦ Βόλφ διαβλέπει τὴν ὁμοιότητα αὐτῶν καὶ τὴν μὴ ὁμολογηθεῖσαν ἐξάρτησιν τοῦ δευτέρου ἐκ τοῦ πρώτου. Προέβη μάλιστα ὁ Βόλφ καὶ περαιτέρω, διασαλεύσας τὸ ἴδιον οἰκοδόμημα μὲ τὴν παραδοχὴν διὰ τὴν πλειονότητα τῶν ποιημάτων ἑνὸς ποιητοῦ Ὁμήρου (ὅπως ἤδη ὁ Ἀρίσταρχος εἶπε). Διὸ καὶ οὐδεμίαν ἰδίαν ἀντίφασιν ἢ παρεμβολὴν ἀναφέρει, ἥτις νὰ μὴ εὑρίσκεται καὶ ἐν τοῖς σχολίοις.

Ἡ ἐπίδρασις τῶν «Προλεγομένων» τοῦ Βόλφ ὑπῆρξε διὰ τοῦτο μεγάλη, διότι ὑπῆρξεν ἀκριβῶς σύμφωνος πρὸς τὸ ἐπικρατοῦν τότε πνεῦμα περὶ γενέσεως ποιητικῶν τεχνουργημάτων καὶ περὶ τῆς πορείας τὴν ὁποίαν πρέπει τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα νὰ ἀκολουθήσῃ πρὸς τὴν τοιαύτην γένεσιν. Ἡ θεωρία αὕτη, προενεχθεῖσα μετὰ πολλῆς πολυμαθείας καὶ ἐξόχου τεχνικῆς διαρθρώσεως, ἐπεσκίασεν ἀκριβῶς τὴν ἀντίληψιν ὅτι αἱ παρεχόμεναι ἀποδείξεις περὶ τῆς ὀρθότητος αὐτῆς ἦσαν μόνον ἀποδείξεις ἐξωτερικῆς πιθανότητος, οὐχὶ δὲ ἰσχυραὶ ἐσωτερικαὶ αἰτιολογικαί. Ὁ πολυμαθέστατος Ἰταλὸς καὶ μεταφραστὴς τῆς «Ἰλιάδος» Μελχιόρε Τσεζαρότι ἀντεπεξῆλθε κατὰ τῶν γνωμῶν τοῦ Βόλφ διὰ σπουδαιοτάτων ἐπιχειρημάτων, ἐξήρτησε δὲ τὴν γενικὴν κρίσιν του ἐκ τῆς πραγματοποιήσεως τῆς ὑπὸ τοῦ Βόλφ ὑποσχεθείσης ἀναλύσεως τῶν ὁμηρικῶν ποιημάτων. Ὁ πρῶτος ἀντεπεξελθὼν ἐν Γερμανίᾳ κατὰ τῶν γνωμῶν τοῦ Βόλφ ἦτο ὁ ἐν Γοττίγγῃ καθηγητὴς Χέϋνε ἐν τῇ μεγάλῃ ἐκδόσει του τῆς «Ἰλιάδος» (1802). Προενεχθεῖσαι αἱ γνῶμαι αὗται μετά τινος δειλίας καὶ ἐπιφυλακτικότητος, ὡς ἐκ τῆς εἰσέτι διαρκούσης ἐντυπώσεως τῶν «Προλεγομένων» τοῦ Βόλφ, δὲν ἔτυχον τῆς προσηκούσης προσοχῆς. Ὁ Γκαῖτε ἐταλαντεύθη κατ' ἀρχὰς μὲν τὴν καινοφανῆ τοῦ Βόλφ θεωρίαν, ἀλλὰ σὺν τῷ χρόνῳ ἀπεμακρύνθη αὐτῆς, ὁ δὲ Σίλλερ ἀνέκαθεν ἀπέρριπτεν αὐτήν. Σπουδαῖος ἀντίπαλος αὐτῆς ὑπῆρξε καὶ ὁ Φός, ὅστις, ὡς φιλόλογος, ποιητὴς καὶ περίφημος μεταφραστὴς τοῦ Ὁμήρου, ἐδικαιοῦτο νὰ ὁμιλῇ μετὰ περισσοτέρου κύρους.

Ὁ Σλέγκελ ἐπαύτισε τὸ ὄνομα Ὅμηρος ὡς περιληπτικὸν τῆς ὅλης ἐπικῆς ποιήσεως. Κατὰ τοῦ Βόλφ ἀντεπάχθη κυρίως ὁ Γρηγόριος Γουλιέλμος Νίτζης (NITZSCH) ἐν τῷ βιβλίῳ του «MELETEMATA DE HISTARIA HOMERI» (1830), ἐν ᾧ ἐζήτει νὰ ἀποδείξῃ πλὴν ἄλλων ὅτι ἡ γραφὴ εἶναι πολὺ ἀρχαιοτέρα παρὰ ὅσον ἐφαντάζετο ὁ Βόλφ. Τὸ πρῶτον βῆμα πρὸς νέαν ἐξέτασιν τοῦ ὁμηρικοῦ ζητήματος ἐγένετο, ἀναληφθείσης τῆς κριτικῆς ἀναλύσεως τῶν ποιημάτων, τοὐτέστι τῆς ἐξετάσεως τῆς ἐσωτερικῆς αὐτῶν συνεχείας. Ὁ Νίτζης ἀπέδειξεν ἐσφαλμένην τὴν περὶ τῆς γραφῆς θεωρίαν τοῦ Βόλφ καὶ παρεδέχθη τὴν διὰ γραφῆς παράδοσιν τοὐλάχιστον τῶν «Κυκλίων Ἐπῶν».

Οἱ ραψῳδοὶ κατ' αὐτὸν ἀναφαίνονται κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Σόλωνος, λοιπὸν δὲν πρέπει νὰ ταυτίζωνται πρὸς τοὺς παρ' Ὁμήρῳ ἀοιδούς. Ἡ ἑνότης τῶν ἐπῶν ἦρχισεν οὕτω νὰ ἀναγνωρίζεται καὶ ἡ θεωρία τοῦ Βόλφ νὰ προβαίνῃ εἰς συγκαταβάσεις. Οἱ Βολφιανοὶ διισχυρίζοντο μὲν ὅτι τὰ ἔπη ἐποιήθησαν καὶ μετεβιβάσθησαν προφορικῶς, ἐδέχθησαν ὅμως τὴν καταγραφὴν των πρὸ τῆς 1ης Ὀλυμπιάδος. Οἱ ραψῳδοὶ εἶτα διέσπασαν τὴν ἑνότητά των, τὴν ὁποίαν ἀποκατέστησεν ὁ Πεισίστρατος ἐφ' ὅσον τοῦτο ἦτο δυνατόν. Ἡ θεωρία τῆς ἑνότητος προχωρεῖ λοιπὸν νικηφόρως καὶ διὰ τῆς εἰσόδου εἰς τὴν παλαίστραν τοῦ μεγάλου Γοδεφρείδου Ἕρμαν, ἑνὸς τῶν ἀρχηγετῶν τῆς φιλολογικῆς ἐπιστήμης ἐν Γερμανίᾳ, ἀποκτᾷ νέαν σπουδαίαν βοήθειαν. Ὁ Ἕρμαν ἀνέλαβε καὶ αὐτὸς τὴν ἀναλυτικὴν μέθοδον καὶ δὴ ἐπεχείρησεν ἀνάλυσιν τοῦ δευτέρου μέρους τῆς «Ἰλιάδος», τῆς ὁποίας τὰς πολυειδεῖς ἀντιφάσεις καὶ ἀσυμφωνίας ἐζήτησε μόνον διὰ τῶν παρεμβολῶν νὰ ἑρμηνεύσῃ. Ἴσχυεν ὅμως ἐπὶ τοσοῦτον ἀκόμη ἡ δύναμις τῆς βολφείου θεωρίας, ὥστε καὶ αὐτὸς ὁ Ἕρμαν ἐφαίνετο ἀποδεχόμενος δύο ποιήματα οὐχὶ ἑνοτενῆ, τὴν «Μῆνιν τοῦ Ἀχιλλέως» ἀφ' ἑνὸς καὶ τὸν «Νόστον τοῦ Ὀδυσσέως» ἀφ' ἑτέρου. Ἡ ἀντίδρασις τοῦ Νίτζη ὑπὲρ ἑνὸς καὶ μόνου ποιητοῦ ἐπέφερε δύο τινὰ καλὰ ἀποτελέσματα. Πρῶτον ἐκλόνισε τὰ βάθρα τῆς θεωρίας τοῦ Βόλφ ἰσχυρῶς, καὶ αἱ ἴδιαι δὲ γνῶμαι του, ἔστω καὶ μὴ εἰς ἄκρον κριτικαί, ἠνάγκασαν καὶ ἄλλους ὀνομαστοὺς φιλολόγους νὰ κατέλθωσιν εἰς τὸν ἀγῶνα. Μνημονευτέος ὁ Κ. Κάϋζερ, ὅστις δὲν διέκρινε μὲν τὰ ποιήματα κατὰ ραψῳδίας, ἀλλὰ μὲ διαυγὲς ἱστορικὸν βλέμμα καὶ λεπτὴν αἰσθητικὴν ἀντίληψιν ἀντελήφθη αὐτὰ ὡς μεγάλα τμήματα ἀποσπασθέντα ἀπό τινος παλαιοτέρας μάζης καὶ ἔπειτα πάλιν οὐχὶ ὀργανικῶς συγκολληθέντα.

Οὕτως εἶχον τὰ πράγματα ὅτε ἐφάνη (1837—1841) ἡ περίφημος θεωρία τοῦ Καρόλου Λάχμαν περὶ αὐτοτελῶν μικρῶν ἀσμάτων, θεωρία ἧτις, ὡς καὶ ἡ τοῦ Βόλφ, ἔκαμε κατ' ἀρχὰς μεγάλην ἐντύπωσιν. Τὰς πολλὰς ἀντιφάσεις ἐζήτησε νὰ ἄρῃ καθορίζων σειράν τινα ἐκ 15 ἢ μᾶλλον 18 ἀσμάτων αὐτοτελῶν καὶ αὐθυπάρκτων. Ἀμφίβολον μένει ἂν δέχεται καὶ 18 ποιητάς.

Ἂν ὑπῆρχεν εἷς καὶ μόνος ποιητὴς θὰ ἐφρόντιζε νὰ ἀποκαταστήσῃ ἀκριβέστερον τὴν συνάρτησίν των. Ἐνεργὸν μέρος εἰς τὴν περὶ Ὁμήρου συζήτησιν ἔλαβον κατὰ τοὺς χρόνους τούτους πλὴν ἄλλων καὶ οἱ φιλόλογοι Μπέκαερ, Βέλκερ, Λέρς, Μύλλερ, Χάουπτ, Κέχλυ, Σέμαν καὶ ὁ Ἄγγλος ἱστορικὸς Γκρότε. Ἰδίας μνείας χρήζει ἡ μεθοδικὴ ἀπόπειρα (1859) τοῦ Ἀδ. Κίρχοφ, ὅπως ἑρμηνεύσῃ τὰς ἀντιφάσεις, αἱ ὁποῖαι παρατηροῦνται ἐν τῇ «Ὀδυσσείᾳ». Παρεδέχθη λοιπὸν πυρῆνά τινα ἀρχικὸν (τὰς πλάνας τοῦ Ὀδυσσέως) ὁ ὁποῖος βραδύτερον διεπλατύνθη καθ' ὡρισμένον σχέδιον, μέχρις οὗ εὑρέθη ἀργότερον διασκευαστής τις, ὅστις ἔδωκεν εἰς τὸ ὅλον τὴν μορφὴν ἣν ἔχει σήμερον. Ὁ γλωσσολόγος Αὖγ. Φὶκ νομίζει ὅτι τὰ ὁμηρικὰ ποιήματα μέχρι καὶ τοῦ 530—500 π.Χ., ὅτε μετετράπησαν εἰς τὴν ἰωνικὴν διάλεκτον, ἐφέροντο μόνον εἰς καθαρὰν αἰολικὴν διάλεκτον. Ὁ μετατρέψας αὐτὰ εἰς τὴν ἰωνικὴν ἦτο ὁ ἐκ Χίου ραψῳδὸς Κύναιθος ὁ (ἐσφαλμένως θεωρούμενος) συγγραφεὺς τοῦ εἰς τὸν Δήλιον Ἀπόλλωνα ὕμνου. Ἔχομεν σχόλιον εἰς τὸν Πίνδαρον (Νεμ. 1, 2) καθ' ὃ ὁ Κύναιθος οὗτος ἀπήγγελλεν ἤδη τὸ 504 π.Χ. τὰ ποιήματα τοῦ Ὁμήρου ἐν Συρακούσαις. Ὅτε λοιπὸν μετετράπη τὸ κείμενον τοῦ Ὁμήρου ἐκ τῆς αἰολικῆς εἰς τὴν ἰωνικήν, ἐγένοντο καὶ ἰωνικαὶ προσθῆκαι εἰς ἀμφότερα τὰ ἔπη.

Ἰδίαν ὁδὸν ἀκολουθεῖ ὁ ἀρχαιολόγος Γουλ. Δαΐρπφελντ, ὑποστηρίζων, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἀνασκαφῶν, ὅτι ἀμφότερα τὰ ἔπη ἐποιήθησαν ἐν Ἑλλάδι πρὸ τῆς μεταναστεύσεως τῶν Δωριέων, ἤδοντο δὲ εἰς τὰς αὐλὰς τῶν ἡρώων τοῦ Τρωϊκοῦ πολέμου ἢ τῶν υἱῶν των. Εἰς τὰ οὐσιώδη αὐτῶν μέρη περιέχουσι τὴν ἱστορίαν, γεωγραφίαν καὶ τὸν πολιτισμὸν τῶν Ἀχαιῶν Ἑλλήνων τῆς δευτέρας χιλιετηρίδος, νεωτέρας δὲ καταστάσεις καὶ συνθήκας βίου περιέχουσι μόνον εἰς τμήματα, τὰ ὁποῖα καταφανῶς ἔχουσι βραδύτερον παρεμβληθῆ ὅπως εἶναι τὸ Β τῆς «Ἰλιάδος» καὶ τὸ ω τῆς «Ὀδυσσείας». Ὡς πρὸς τὴν ἑνότητα τῶν ἐπῶν, τὰ ὁποῖα ἀποδέχεται ὅτι περιγράφουσιν τὴν κατάστασιν τῶν μεταξὺ τοῦ Τρωικοῦ πολέμου καὶ τῆς μεταναστεύσεως τῶν Δωριέων (περὶ τὸ 1100 π.Χ.) χρόνων, τοὐτέστι τὴν κατάστασιν τοῦ ΙΒ' π.Χ. αἰῶνος νομίζει ὅτι ὑπάρχει μὲν ἑνότης ἀλλὰ μόνον εἰς τὰ ἀρχικῶς ὑπάρξαντα μικρότερα ἔπη. τὰ ὁποῖα περιέχονται εἰς τὰ σημερινά, καὶ τὰ ὁποῖα βραδύτερον ηὐξήθησαν καὶ μετεβλήθησαν.

Διὰ τούτων καὶ πολλῶν ἄλλων ὑπὸ ἐπιφανεστάτων ἀνδρῶν (PILS, Κάμμερ κλπ.) γενομένων προεργασιῶν καὶ ὡς πρὸς τὴν σύνθεσιν καὶ ἐξέλιξιν τῶν ἐπῶν καὶ ὡς πρὸς τὴν γλωσσικὴν αὐτῶν ἐπένδυσιν καὶ ἐμφάνισιν, προητοιμάσθη ἡ ὁδὸς πρὸς τὸ σπουδαῖον καὶ ἐποχὴν σημειώσαν ἔργον «Ὁμηρικαὶ ἔρευναι» (1884) τοῦ ἐπιφανεστάτου φιλολόγου Οὔλριχ Βιλαμόβιτς. Ἀφορμὴν εἰς τὸ βιβλίον τοῦτο ἔδωκαν οὐ μόνον αἱ ἐργασίαι τοῦ Κίρχοφ, ἀλλὰ καὶ τὸ βιβλίον «Ἡ ἐξέλιξις τῆς ὁμηρικῆς ποιήσεως» τοῦ Β. Νίζε. Ὁ Νίζε ἠθέλησε νὰ ἀποδείξῃ ἰδίαν ὅλως καὶ καινοφανῆ θεωρίαν, ὅτι τὸ ἔπος διέτρεξεν ἰδίαν ἀνάπτυξιν, καθ' ἣν συνεκράτησε ποιήματα οὕτως εἰπεῖν τῆς στιγμῆς καὶ ἐγκατέλειψε τοὺς παλαιοὺς μύθους. Δὲν παρεδέχετο ἀρχαῖον μῦθον περὶ τοῦ Τρωικοῦ πολέμου πρὸ τῆς «Ἰλιάδος», ἀλλὰ σειράν τινα παλαιοτέρων καὶ νεωτέρων ποιημάτων ἐντὸς τοῦ ἔπους ἄτινα δὲν εἶχον τὰς ρίζας αὐτῶν εἰς παλαιοτέρας ρίζας. Τὴν παλαιοτάτην μορφὴν τῶν ἐπῶν ὥριζεν εἰς βραχύτατα ἐντελῶς ποιή-

ματα, τὰ ὁποῖα καὶ ἀκριβῶς καθώριζε. Κατὰ τῆς γνώμης ταύτης ἀντετάχθη ὁ Βιλαμόβιτς, ἐπεκτείνων, τροποποιῶν καὶ συμπληρῶν τὰς ἐπιστημονικὰς γνώμας τοῦ Κίρχοφ. "Εδωκε λοιπὸν ἰδίαν ὅλων ἀνάλυσιν τῶν ἐπῶν, περιορισθεὶς κατ' ἀρχὰς μόνον εἰς τὴν «Ὀδύσσειαν», τὰ ὁποῖα ἐπανειλημμένως ἐν τῇ μορφῇ, ἣν εἶχον ἀμέσως πρὸ τῆς σημερινῆς αὐτῶν μορφῆς, ἐθεώρησεν ὡς ἔργα ἑνὸς ἐπεξεργαστοῦ ἢ συγκολλητικοῦ ποιητοῦ, ὁ ὁποῖος ἤδη μετεχειρίσθη ἀνάμεικτα ἔπη. Εἶναι λοιπὸν τὰ ἔπη, ὡς ἔχομεν αὐτὰ σήμερον ἡ τελευταία φάσις μακρᾶς ποιητικῆς ἐπεξεργασίας τῆς ὕλης ταύτης. Ἐκ τούτων ἐπραγματεύθη τὸ νεώτατον, τὸ οὐχὶ πολὺ πρὸ τῆς ἐπεξεργασίας ποιηθέν, τὴν «Νίκην τοῦ Ὀδυσσέως», τουτέστιν ἀφαιρουμένων τῶν παρεμβολῶν τὸ φ—ω, καὶ ὑπόλοιπά τινα τοῦ υ, ἐξήλειφε δὲ τὸ τέλος τοῦ χ καὶ τὴν ἀρχὴν τοῦ ψ. Ὁ ποιητὴς τοῦ ἔπους τούτου μετέβαλεν ἐλευθέρως τὴν παραδεδομένην ὕλην.

Τὰ ἄλλα δύο παλαιότερα ἔπη διήρει εἰς ἓν νεώτερον, τὸ χρησιμοποιοῦν τὸ παλαιότερον ἔπος, τὴν «Τηλεμάχειαν» καὶ τοῦτο τὸ παλαιότερον, τοῦ ὁποίου πρότυπον ἦτο τὰ κατὰ τρίτον ἢ καὶ πρῶτον πρόσωπον ἐξιστορούμενα πάθη τοῦ Ὀδυσσέως, πρὸς τούτοις καὶ ποίημά τι περὶ τοῦ ἀναγνωρισμοῦ τῶν συζύγων, εἰς ἃ ἀνῆκεν ἡ ἀπολεσθεῖσα ἤδη μνηστηροφονία, ἡ ὑπ' ἀμφοτέρων τῶν συζύγων γινομένη (πρβλ. ω 167). Ὁ τακτοποιῶν λοιπὸν καὶ διατάσσων τὰ ποιήματα ταῦτα, ἐπήνεγκε πολλὰς μεταβολάς, καθότι ἔθηκεν εἰς τὸ στόμα αὐτοῦ ὅλας τὰς περιπετείας καὶ ἐπενόησε τὴν μαγικὴν μεταβολὴν τοῦ ἥρωος, ἣν συνέδεσε πρὸς τὴν ἱστορίαν τοῦ μὴ ἀναγνωρισθέντος γέροντος.

Εἰς τὴν ἀνάλυσιν ταύτην τῆς «Ὀδυσσείας» παρετέθησαν ἀξιόλογοι ἔρευναι περὶ τῆς σχέσεως τῆς Κίρκης καὶ Καλυψοῦς, περὶ τῶν ἐν Ἅιδῃ τιμωρουμένων, περὶ τῆς πεισιστρατείου ἐκδόσεως (ἣν ὁ Βιλαμόβιτς ἀπέδειξε μῦθον). Ἡ ἔρευνα τοῦ Βιλαμόβιτς κατέστησε καταφανῆ τὴν σημασίαν τῶν «Κυκλίων ἐπῶν», τὰ ὁποῖα ἐθεώρησεν ὡς ἀρχαιότερα τοῦ μεγίστου τούλάχιστον μέρους τῆς σωζομένης σήμερον «Ὀδυσσείας». Ἡ ἀνάλυσις αὕτη ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς νέας φιλολογικὰς καὶ ἱστορικὰς μελέτας τοῦ προβλήματος. Ὁ "Ομηρος ἐξηφανίζετο σχεδὸν ὡς προσωπικὸς ποιητής· ἐπῆλθε λοιπὸν νέα ἀντίδρασις ἐκ μέρους τῶν παραδεχομένων ἕνα προσωπικὸν ποιητὴν ἀμφοτέρων τῶν ποιημάτων (ἑνωτικῶν καλουμένων), μὴ ἀρνουμένων ὅμως συγκόλλησιν καὶ παρεμβολὴν καὶ διαφόρων ἄλλων τμημάτων (Ε. Ρόντε, Α. Ρόεμερ καὶ αὐτοῦ τοῦ Φ. Μπλὰς, κ.ἄ.). Ἡ μερὶς αὕτη τῶν παραδεχαμένων ἕνα ποιητήν, ὑπεστηρίχθη καὶ ὑπὸ ἔργων τοῦ "Αγγλου Α. Λάνγκ, τοῦ Γάλλου Β. Τερρὲ καὶ τοῦ Ἰταλοῦ Γ. Φρακκαρόλι.

Ἰδίας μνείας χρήζει ἡ γνώμη τοῦ ἐπιφανοῦς "Αγγλου φιλολόγου Γ. Μάρραιϋ («Ἡ γένεσις τοῦ ἑλληνικοῦ ἔπους», γ' ἔκδοσις 1924). Κατ' αὐτόν, τὰ δύο ἔπη ἐπὶ αἰῶνας ἐθεωροῦντο ὡς τὰ πατροπαράδοτα βιβλία, τὰ ὁποῖα κατὰ τὰς διαφόρους ἐποχάς, ἂς διῆλθον, προσημοῦντο καὶ εἰς τὰς ἑκάστοτε νέας ἰδέας, ὅσον τοῦτο ἦτο δυνατὸν νὰ συμφωνήσῃ πρὸς τὸν ἀρχαϊκὸν τόνον τῶν βιβλίων (ὁ Μάρραϋ παραβάλλει πρὸς τοῦτο τὴν ἱστορίαν τῶν συγγραμμάτων τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης). Οὕτω δεικνύει ἡ «Ἰλιὰς» (παρατηρεῖ ὁ "Αγγλος λόγιος), μετρίασιν τοῦ εἰδεχθοῦς, ἔλλειψιν πολλῶν δεισιδαιμονιῶν, ἀγνοεῖ τὰς ἀνθρωποθυσίας. Οἱ Ἀχαιοὶ θὰ ἦρξαν ἐπὶ μακρὸν τῶν ὑπ' αὐτῶν ὑποταχθέντων Μυκηναίων, αὐτοχθόνων κατοίκων, καὶ θὰ ἰδιοποιήθησαν πολλὰ τοῦ πολιτισμοῦ των. Ἀλλὰ αἱ δημηρικαὶ καταστάσεις παρουσιάζουν ἀπομεμακρυσμένην ἰδεώδη εἰκόνα τοῦ ἀχαϊκοῦ ἢ βορείου πνεύματος, τοῦ πνεύματος τῶν ἡρώων, οἵτινες ἦρχον ἐπὶ τοῦ Αἰγαίου. Οἱ χαρακτηρίζοντες τὸν ὑποταχθέντα πληθυσμὸν μῦθοι, ἤθη καὶ ἔθιμα, θρησκευτικοὶ τύποι (λατρεῖα τῶν προγόνων, μαγεῖα, ἁγνισμός, μητρικὸν δίκαιον, ἐπήρεια τῶν ἀποθανόντων, σύγχυσις θεοῦ καὶ ἀνθρώπου κ.τ.τ.), ἐξηφανίσθησαν ἢ ἀγνοοῦνται. Παρ' Ὁμήρῳ βλέπομεν γινόμενον ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν βαρβαρότητα, ἐκαλεῖτο βραδύτερον ἑλληνισμός. Ἡ «Ἰλιὰς» ἀπὸ ἐμμέτρου χρονικοῦ ἔγινε σὺν τῷ χρόνῳ, ποίημα μᾶλλον ἢ ἱστορία. Ἡ διήγησις πεοὶ τῆς Τροίας συνίσταται ἐκ τεσσάρων μερῶν (παραδόσεις περὶ Τροίας, ἀγῶνες τῶν Αἰολέων περὶ τὴν Ἀσίαν, τὰ τῶν γενῶν τοῦ Ἀχιλλέως καὶ Ἀγαμέμνονος, ἡ ἁρπαγὴ τῆς Ἑλένης). Τὰ ἀοχαῖα αἰολικὰ ἄσματα μετεβλήθησαν εἰς ἰωνικά, κατὰ τὰς Πανιωνίους ἑορτάς, ὅτε ἀνεγινώσκοντο τὰ ὁμηρικὰ ποιήματα. Ὁ "Ομηρος εἶναι πεοιληπτικὸν ὄνομα τῆς σχολῆς τῶν Ὁμηριδῶν (= ᾠδῶν), οὐδὲν μέρος τῆς «Ἰλιάδος» ὑποδεικνύει ἕνα καὶ μόνον ποιητήν, πολὺ δὲ περισσότερον φαίνεται ἐν αὐτῇ διασκὴς καὶ μακρὰ ἐργασία τάξεως ὅλης ἀνθρώπων. "Ομηρος τέλος σημαίνει οὐδὲν ἄλλο ἢ ὁμηρικὴ ποίησις. Ἡ «Ἰλιάς» ὡς ἔχομεν αὐτήν, εἶναι ἐπεξεργασία καὶ ἐκλογὴ ἐκ τῆς ἐπικῆς ποιήσεως ὑπό τινος μεταγενεστέρου καὶ ἐνθουσιώδους ποιητοῦ, ἀλλὰ ἐπεξεργασία ἐπιμελὴς καὶ φειδωλή, ἀπομακρύνουσα κατὰ τὸ δυνατὸν τὰς ὑπαρχούσας ἐν τοῖς διαφόροις ποιήμασιν ἀντιφάσεις.

Ἐπανερχόμενοι εἰς τὸν Βιλαμόβιτς, παρατηροῦμεν ὅτι οὗτος ἐξέδωκε τὸ 1916 νέον βιβλίον «Ἡ Ἰλιὰς καὶ ὁ "Ομηρος». Ἐν τούτῳ παραδέχεται ποιητήν τινα, ὁ ὁποῖος ἐν τῇ διασκευῇ τῶν διαφόρων ποιημάτων, ἐξ ὧν ἀπετελέσθη ἡ «Ἰλιάς», ἔσχε πολὺ μεγαλυτέραν ἐπιρροὴν καὶ ἐπίδρασιν ἢ ὅσον πρότερον πορεδέχετο. Ἐπιστρώματα ποιητικὰ ἐπεχύθησαν ἐπὶ τῆς ἀρχικῆς «Ἰλιάδος», καὶ ταύτην πρέπει ὁ ἐρευνητὴς νὰ ἀποχωρίσῃ. Ἀνεύρισκεν αὐτὴν εἰς τὰς ραψῳδίας Α—Η (μέχρι στίχου 322), εἶτα ἤρχοντο αἱ ραψῳδίαι Λ—Ψ (μέχρι στίχου 256). Τὸ ἔπος ἐτελείωνε μὲ τὸν φόνον τοῦ Ἀχιλλέως ὑπὸ τοῦ Ἀπόλλωνος καὶ Πάριδος, πρὸ τῶν Σκαιῶν Πυλῶν. Ἀναλύει δὲ λεπτομερῶς τὴν γένεσιν τοῦ ὅλου ἔπους.

Ὁ Ε. Μπὲτ προχωρεῖ ἐν ὀξείᾳ ἀντιθέσει πρὸς τὰ τοῦ Βιλαμόβιτς, εἰς τὴν δι' ἀναλύσεως ἀπόδειξιν τῆς ἑνότητος τῶν ἐπῶν, βεβαίως μετὰ προσθηκῶν πολλῶν, καταβιβάζει δὲ τὴν δράσιν τοῦ τελευταίου ἐπικοῦ ποιητοῦ, ὅστις ἔδωκε τὸ νῦν σχῆμα τῶν ποιημάτων, διὰ μὲν τὴν «Ἰλιάδα» εἰς τὸν 6ον π.Χ. αἰῶνα καὶ διὰ τὴν «Ὀδύσσειαν» τὰ μέσα τοῦ 6ου π.Χ. αἰῶνος, ἢ καὶ ἀκόμη βραδύτερον. Καὶ ὁ Ε. Σβὰρτς τὴν τελευταίαν διασκευὴν καὶ ἀποκατάστασιν τῆς «Ὀδυσσείας» («Ἡ Ὀδύσσεια» 1924), θέτει ἐν Ἀθήναις κατὰ τοὺς πεισιστρατείους χρόνους, τὴν δὲ «Ἰλιάδα» («Ἡ γένεσις τῆς «Ἰλιάδος» 1918), θεωρεῖ — πλησιάζων πως πρὸς τὸν Βιλαμόβιτς— ὡς γεννηθεῖσαν ἐκ τριῶν ἐπῶν (ταῦτα εἶναι: ἡ μῆνις, οἱ ἀγῶνες περὶ τὴν Τροίαν, καὶ ὁ θάνατος τοῦ Ἀχιλλέως). Ἐκ τοῦ βιβλίου τούτου ὁρμώμενος ὁ Βιλαμόβιτς ἐξέδωκε τὸ 1927 νέον περὶ τῆς «Ὀδυσσείας» βιβλίον («Ὁ νόστος τοῦ Ὀδυσσέως»).

Τὰ δύο ταῦτα τελευταῖα περὶ τῆς «Ὀδυσσείας» βιβλία τῶν ἐπιφανῶν Γερμανῶν φιλολόγων πείθουσί τινα ὅτι εἶναι σχεδὸν ἀδύνατον νὰ φθάσῃ ποτὲ ἡ φιλολογικὴ ἔρευνα τῶν ποιημάτων εἰς θετικὰ καὶ ὑπὸ πάντων ἐγκρινόμενα ἀποτελέσματα. Ὁ Σβὰρτς δι' εὐφυεστάτων ἀναλυτικῶν καὶ συνθετικῶν παρατηρήσεων καταλήγει εἰς τὴν ἀποδοχὴν τεσσάρων ἀσμάτων. Ὡς ἀρχαιότατον τούτων θεωρεῖ τὴν καλουμένην «Τηλεμάχειαν» (Τ), ἧτις ἀπετέλεσε τὸν πυρῆνα, περὶ ὃν περιετυλίχθησαν τὰ ἄλλα. Κατὰ τὸν Βιλαμόβιτς, ἡ «Ὀδύσσεια», ὅπως ἔχομεν αὐτὴν σήμερον ἀπὸ τοῦ α—ω, ἀποτελεῖ ἑνότητα, ἐὰν παραβλέψωμεν μερικὰ παρεμβληθέντα ἄσματα, τὰ ὁποῖα δὲν παραβλάπτουσι τὴν γενικὴν ἐντύπωσιν.

Αἱ ὑπὸ διαφόρων ἐκτεθεῖσαι γνῶμαι ὅτι ὡς βάσις τῆς «Ἰλιάδος» ἐχρησίμευσεν ἀνεπιτυχὴς ἀπόπειρα ἀποικισμοῦ τῶν ἀκτῶν τῆς Μ. Ἀσίας ὑπὸ τῶν κατοίκων τῆς Ἑλλάδος καὶ ὅτι ὁ «Νεῶν κατάλογος» προσετέθη ἀργότερον ἀπὸ ἄλλον, ἔχουν ἤδη καταπέσει, ὁ δὲ BURR ἀναφέρει σχετικῶς ὅτι ὁ Τρωϊκὸς πόλεμος, ὅπως ἀπέδειξεν ὁ Σλῆμαν, δὲν εἶναι κατασκεύασμα φαντασίας, ἀλλ' ἱστορικὸν γεγονὸς μεγάλης σημασίας. Ὁ δὲ «Νεῶν κατάλογος», δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐγράφη μεταγενεστέρως διὰ πολλοὺς λόγους, ὧν οἱ κυριώτεροι εἶναι: Ἐν αὐτῷ μνημονεύονται 164 τόποι. Ἐκ τούτων οἱ 91 ἀνήκουν εἰς τὴν Μυκηναϊκὴν ἐποχὴν (60 διακριβωθέντες εἰς ἀρχαιολογικὰς ἐρεύνας καὶ 31 ἀπὸ τὰς παραδόσεις καὶ τὰ τοπωνυμικὰ πορίσματα), οἱ δὲ 70 εἶναι ἀκόμη ἄγνωστοι. Καὶ ἀναφέρονται μὲν πόλεις κτισθεῖσαι μετὰ τὴν κάθοδον τῶν Δωριέων (Πλαταιαί, Τροιζήν, Ὑποχαλκίς), ἀλλὰ καὶ εἰς αὐτὰς εἶναι πιθανὴ ἡ ὕπαρξις ἰχνῶν Μυκηναϊκοῦ πολιτισμοῦ. Ὁ κατάλογος δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἔγινε μετὰ τὸν 8ον αἰῶνα, διότι ἐλλείπουν ἀπὸ αὐτὸν ὀνόματα πόλεων, ὅπως αἱ Θῆβαι, τὰ Μέγαρα, ἡ Λάρισα κλπ., ἐνῶ ἀντιθέτως μνημονεύονται πόλεις ὅπως τὸ Δώριον, ἡ Πύλος, ἡ Κρίσσα καὶ ἄλλοι, αἱ ὁποῖαι κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Ὁμήρου δὲν ὑπῆρχον πλέον καὶ ὁ ποιητὴς οὐδέποτε τὰς ἐγνώρισε. "Αρα ὁ κατάλογος ἐγράφη ὑπὸ τοῦ Ὁμήρου ἢ κατόπιν ἱστορικογεωγραφικῶν μελετῶν ἢ βάσει τοῦ πραγματικοῦ καταλόγου τῆς Τρωϊκῆς ἐκστρατείας, τὸν ὁποῖον φαίνεται ὅτι κατεῖχε. Ὑπὲρ τῆς τελευταίας ταύτης ἀπόψεως συνηγορεῖ καὶ τὸ ἑξῆς: Ὁ BURR κατέγραψεν ἐπὶ τοῦ χάρτου τὰς θέσεις τῶν γνωστῶν πόλεων, αἱ ὁποῖαι μνημονεύονται καὶ παρετήρησεν ὅτι ἐὰν καθορισθοῦν ὡς λιμένες συγκεντρώσεως τῶν στόλων, οἱ λιμένες τῆς Ὑρίας καὶ τῆς Αὐλίδος εἰς τὸν Εὐβοϊκὸν καὶ Βοιωτικὸν κόλπον καὶ τῆς Ἄλου εἰς τὸν Παγασητικόν, αἱ πόλεις αὗται ἀναφέρονται μὲ σειρὰν ἀνάλογον τῆς ἀποστάσεώς των ἀπὸ τοὺς λιμένας τούτους, ἤτοι πρότερον αἱ ἐγγύτερον κείμεναι καὶ ἀκολούθως αἱ μακρυνώτεραι. Προφανὴς ἡ καταγραφὴ ἐγίνετο κατὰ τὴν ἄφιξιν τῶν στρατευμάτων εἰς τοὺς λιμένας. Τὸν δὲ κατάλογον τοῦτον κατεῖχεν ὁ "Ομηρος. Ἀπέμενεν ἡ ἔνστασις ὅτι δὲν ἦτο γνωστὴ ἡ γραφὴ εἰς τὴν Ἑλλάδα κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην, ἀλλ' αἱ ἀνασκαφαὶ τῆς Πύλου ἔφερον εἰς φῶς πληθώραν ἐγγράφων πηλίνων πλακῶν, ἐκ τῶν ὁποίων ἀποδεικνύεται πλέον περιτράνως ὅτι ἡ γραφὴ ἦτο παλαιότατα γνωστὴ εἰς τοὺς "Ελληνας καὶ συνεπῶς ἡ ἔνστασις αὐτὴ καθὼς καὶ ὅλαι αἱ κατὰ τῆς ὑπάρξεως τοῦ Ὁμήρου ἐνστάσεις, αἱ ὁποῖαι στηρίζονται ἰδίᾳ εἰς τὴν δῆθεν μὴ ὕπαρξιν γραφῆς κατέπεσαν ἤδη ἀφ' ἑαυτῶν. Αἱ ἐν λόγῳ πλάκες φαίνεται ὅτι εἶναι κατάλογοι τῆς βασιλικῆς περιουσίας ἢ τῶν στρατευμάτων. Πάντως μόλις ἐσχάτως ('Ιούνιος 1953), ἐκαρποφόρησεν ἡ προσπάθεια διαφόρων μελετητῶν πρὸς ἀνάγνωσιν αὐτῶν καὶ διεπιστώθη ὅτι εἶναι γεγραμμέναι εἰς ἑλληνικὴν γλῶσσαν.

Ἐπίδρασις τοῦ Ὁμήρου ἐπὶ τὸν καθ' ὅλου πολιτισμόν. Ὁ "Ομηρος ἤδη ἐν τῇ παλαιοτάτῃ ἀρχαιότητι ἐθεωρεῖτο ὁ ὑπὸ αἰσθητικὴν ἔποψιν μέγιστος ποιητής, ὁ κατ' ἐξοχὴν ποιητής, ὡς βραδύτερον ὁ Ἀριστοτέλης ἐν τῇ «Ποιητικῇ του» (22) ἀποκαλεῖ αὐτόν. Ὁ Πλάτων (Πρωτ. 339) θεωρεῖ ὡς «μέγιστον παιδείας μέρος» τὸ «περὶ ἐπῶν δεινὸν εἶναι», τουτέστι «τὸ οἷόν τ' εἶναι τὰ ὑπὸ τῶν ποιητῶν λεγόμενα συνιέναι καὶ ἐπίστασθαι διελεῖν· ἐν δὲ τῇ «Πολιτείᾳ» λέγεται (10, 606) αὐτὸ τοῦτο ὅτι «τὴν Ἑλλάδα πεπαίδευκεν οὗτος ὁ ποιητής». Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἐπὶ τῶν χρόνων του ἡρμηνεύετο ὁ "Ομηρος καὶ ἀλληγορικῶς, ὡς διδασκόμεθα ἐκ τῆς «Πολιτείας» (Β' 378) «ὅσας "Ομηρος θεομαχίας πεποίηκεν οὐ παραδεκτέον εἰς τὴν πόλιν, οὔτ' ἐν ὑπονοίαις πεποιημένας οὔτ' ἄνευ ὑπονοιῶν». Τὴν τοιαύτην ὅμως ἑρμηνείαν ἀπέκρουεν ὁ Πλάτων, ὡς βλέπομεν καὶ ἐξ ἄλλων διαλόγων τοῦ φιλοσόφου («ἐμοὶ δὲ πρὸς αὐτὰ οὐδαμῶς ἐστι σχολή», «Φαιδρ.» 229) καὶ κυρίως ἐκ τοῦ «Κρατύλου», ἐὰν ἐκλάβῃ τις τὸν διάλογον τοῦτον ὡς μεγαλοφυᾶ σάτιραν, ὡς τοῦτο πιστεύεται σήμερον.

'Απόσπασμα ἀπὸ τὸν πίνακα τοῦ Ραφαὴλ ποὺ παριστάνει τὸν Ὅμηρον περιβαλλόμενον ἀριστερὰ ἀπὸ τὸν Δάντε καὶ δεξιὰ ἀπὸ τὸν Βιργίλιον.

Ἐν τῷ «Συμποσίῳ» τοῦ Ξενοφῶντος λέγει ὁ Νικήρατος ὅτι ὁ «Ὅμηρος ὁ σοφώτερος πεποίηκε περὶ πάντων τῶν ἀνθρωπίνων» καὶ ὁ Πλούταρχος παρατηρεῖ ὅτι, ὡς ἐξ ἀκενώτου ταμείου, ὁ «Ὅμηρος καὶ πρῶτος καὶ μέσος καὶ ὕστατος παντὶ παιδὶ καὶ ἀνδρὶ καὶ γέροντι τοσοῦτον ἀφ' αὑτοῦ δίδωσιν ὅσον ἕκαστος δύναται λαβεῖν». Ὅσα δὲ περὶ τοῦ Ὁμήρου, ὡς ἀκενώτου πηγῆς πάσης σοφίας, λέγει χριστιανὸς ἀνήρ, ὁ ἀρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης Εὐστάθιος ἐν τῷ προοιμίῳ τῶν «Παρεκβολῶν» αὐτοῦ εἰς Ὅμηρον, εἶναι διὰ πάντα τινὰ καὶ ἰδία διὰ τὸν Ἕλληνα λίαν ἀξιανάγνωστα καὶ χρήσιμα. Αἱ ἐξ ἰδιαιτέρων θρησκευτικῶν τάσεων παραχθεῖσαι ἐν τῇ ἀρχαιότητι ἀντιπάθειαι πρὸς τὸν ποιητὴν ἤρθησαν, δύναταί τις νὰ εἴπῃ, ἀφ' ὅτου ἡ σχολὴ τῆς Περγάμου ἐζήτησεν ἀλληγορικῶς νὰ ἑρμηνεύσῃ ὅλα τὰ χωρία, εἰς τὰ ὁποῖα οἱ ἀκραιφνεῖς ἠθικοὶ προσέκρουον. Ἀλλὰ καὶ ταῦτα δὲν ἐλαμβάνοντο διὰ τὴν γενικωτέραν ἀντίληψιν τοῦ ποιητοῦ σοβαρῶς, ἀφοῦ ὁ ποιητὴς ἀπὸ τοῦ 6ου π.Χ. αἰῶνος μέχρι σήμερον εἶναι σχολικὸν ἀνάγνωσμα καὶ παίδευμα. Ἤδη ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Ἡσιόδου μνημονεύονται περικοπαὶ καὶ γνωμικά του παρὰ τοῖς πλείστοις τῶν ἀρχαίων συγγραφέων, οἵτινες πολυειδῶς ἐζήτουν καὶ νὰ ἀπομιμῶνται αὐτόν. Ἀναφέρομεν τὸν Ἀρχίλοχον, Αἰσχύλον, Σοφοκλῆ, Στησίχορον, Βακχυλίδην, Ἡρόδοτον, Θουκυδίδην, Πλάτωνα κλπ. Ἡ μελέτη του ἐν ταῖς ρητορικαῖς σχολαῖς ἐκαλλιεργεῖτο ἰδιαιτέρως, καὶ ὑπῆρξαν ἄνθρωποι, οἵτινες ἐγνώριζον ἀπὸ στήθους τὰ ποιήματά του (ὁ Νικήρατος ἀμφότερα τὰ ἔπη, τὴν «Ἰλιάδα» ὁ Μ. Ἀλέξανδρος, ὁ Κάσσανδρος κλπ. — τοῦτο λέγεται ἐν τοῖς νεωτέροις καὶ περὶ τοῦ μεγάλου φιλολόγου Γοδοφρείδου Χέρμαν. Ἤδη ἀοχομένου τοῦ 5ου π.Χ. αἰῶνος, ὁ Ρηγῖνος Μίκυθος ἔστησεν ἐν Ὀλυμπίᾳ ἀνδριάντας εἰς τὸν Ὅμηρον καὶ εἰς τὸν Ἡσίοδον, ἀλλ' ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ὁ Πτολεμαῖος Δ' Φιλοπάτωρ (221—204) ἵδρυσεν ὁμηρικὴν λατρείαν, εἰς τὸν θεὸν δὲ Ὅμηρον ναόν, προσεφέροτο δὲ εἰς αὐτὸν λατρεί'α ὑπὸ τῶν ἀλληγορικῶν μορφῶν τῆς Ποιήσεως, Ἱστορίας, Τραγωδίας καὶ Κωμωδίας «κύκλῳ δὲ τὰς πόλεις περιέστησεν ὅσαι ἀντιποιοῦνται τοῦ Ὁμήρου». Ὁ Ἑρμογένης παοατηρεῖ ὅτι «ἀρίστη ποιήσεων ἡ Ὁμήρου καὶ Ὅμηρος ποιητῶν ἄριστος, φαίην δ' ἄν ὅτι καὶ ρητόρων καὶ λογογράφων».

Ἡ ἐπίδρασίς του ἐπὶ τὴν τέχνην ἄρχεται τοὐλάχιστον ἀπὸ τοῦ 6ου π.Χ. αἰῶνος (πρβλ. ἀττικὰ ἀγγεῖα κλπ.) εἶναι δὲ γνωστὸν πῶς ἐκ τῶν ποιημάτων του πολλάκις τινὲς καὶ ἐχρησμολογοῦντο, ὡς τοῦτο διδασκόμεθα ἐκ τῆς «Εἰρήνης» τοῦ Ἀριστοφάνους καὶ ἐξ ἄλλων. Ἡ ἀξία του ὅμως ἡ μεγάλη καὶ ἀνυπολόγιστος συνίσταται εἰς τὸ ὅτι παρουσιάζει πρὸ ἡμῶν εἰκόνα ἀνθρωπίνης ζωῆς περιεχούσης ἰδίαν ἠθικὴν δύναμιν καὶ ἠθικὴν ἀξίαν. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι προϊούσης τῷ χρόνῳ τῆς ἠθικοποιήσεως τῶν θρησκευτικῶν ἰδεῶν ἢ ἐννοιῶν, δὲν ἱκανοποιεῖ πλέον ἡ ὁμηρικὴ ἀντίληψις τῶν θεῶν βαθύτερα πνεύματα καὶ γνωρίζομεν πῶς ὁ Ξενοφάνης περιφρονητικῶς ἔλεγεν ὅτι:

> «πάντα θεοῖσι ἀνέθηκαν Ὅμηρος θ' Ἡσίοδός τε
> ὅσσα παρ' ἀνθρώποισιν ἀνείδεα καὶ ψόγος ἐστὶν
> κλέπτειν μοιχεύειν τε καὶ ἀλλήλους ἀπατεύειν.

Καὶ ὁ Ἡράκλειτος δὲ ἔλεγε τὸν Ὅμηρον «ἄξιον ἐκ τῶν ἀγώνων ἐκβάλλεσθαι καὶ ραπίζεσθαι» καὶ ὁ Πλάτων ἀπέκλειε τὸν Ὅμηρον τῆς «Πολιτείας» του ὡς παιδαγωγὸν τῶν νέων, «ὃν συγχωρεῖν ποιητικώτατον εἶναι καὶ πρῶτον τῶν τραγωδοποιῶν εἰδέναι δὲ ὅτι ὅσον μόνον ὕμνους θεοῖς καὶ ἐγκώμια τοῖς ἀγαθοῖς ποιήσεως παραδεκτέον εἰς πόλιν (Πολιτ. 1607). Εὐθύμως δὲ γνωστὸν εἶναι ὅτι καὶ Ζωίλος ὁ Ἀμφιπολίτης, τὸ «Θρακικὸν ἀνδράποδον», πιθανῶς σύγχρονος τοῦ Ἰσοκράτους ρήτωρ καὶ φιλόσοφος, ἐπέσκωπτεν τὸν Ὅμηρον καὶ καθ' ἃ διηγεῖται ὁ Σουΐδας ἐκλήθη Ὁμηρομάστιξ. Ἀλλὰ τούτου ἕνεκα ἐρρίφθη «κατὰ τῶν Σκιρωνίδων πετρῶν». Ἀλλὰ οἱ θεοὶ καὶ αἱ πράξεις των δύναται εὐκόλως νὰ ἀποχωρισθῶσιν ἐκ τῶν ποιημάτων τοῦ Ὁμήρου καὶ πράγματι ἐχωρίσθησαν ἐν ταῖς θρησκευτικαῖς δοξασίαις καὶ τελεταῖς τῶν διαφόρων ἑλληνικῶν πόλεων, οὐδεμίαν σπουδαίαν ἐπιρροὴν ἀσκήσασαι. Ἀλλὰ δὲν δύναταί τις νὰ ἀρνηθῇ ὅτι ἡ ποίησίς του παρέχει κατεύθυνσίν τινα τοῦ βίου, τὴν ὁποίαν ὄχι μόνον ἡ τέχνη διεφύλαξε (μετά τινων τροποποιήσεων), ἀλλὰ πρὸ παντὸς ἡ τραγωδία ἐχρησιμοποίησεν εἰς διαρκῆ παραγωγὴν νέων καὶ ἀποτελεσματικῶν μορφῶν εἰς τὰς ὑποθέσεις της. Ὁ ποιητὴς οὗτος κατώρθωσε νὰ δώσῃ εἰς τοὺς θεοὺς τῆς Ἑλλάδος τὴν οὐσιώδη ἐκείνην δύναμιν, δι' ἧς κατωρθώθη ἵνα οὗτοι ἐπὶ χιλιετηρίδα φαίνονται ὡς ἑλληνικοὶ θεοὶ καὶ διὰ τῆς φαντασίας του ἀπέδωκεν εἰς αὐτοὺς φυσικὴν σχεδὸν ὕπαρξιν. Ἡ μόνη θρησκευτικὴ ἰδέα, τὴν ὁποίαν ἀνευρίσκομεν ἐν τῇ «Ἰλιάδι», ὡς πρὸς τὴν σχέσιν θεῶν καὶ ἀνθρώπων, εἶναι ὅτι ἐκεῖνοι δύνανται νὰ ματαιώσωσι διὰ τῆς ἀνωτέρας δυνάμεως, τὴν ὁποίαν ἔχουσι τὰ σχέδια τούτων κατὰ τὸ δοκοῦν καὶ ἄνευ εὐθύνης τινός. Καὶ ἔχομεν διὰ τοῦτο συχνὰ τὰ παράπονα τῶν θεῶν ἐναντίων ἀλλήλων καὶ κυρίως ἐναντίον τοῦ Διός, ἀλλὰ καὶ τὰ παράπονα τῶν ἀνθρώπων ἐναντίον τῶν θεῶν. Ἡ κοινωνία αὕτη τῶν θεῶν οὐδὲν πρότυπον δι' ἀνθρώπους δύναται νὰ παρουσιάσῃ, εἰς δὲ τὰς πράξεις της οὔτε ἀκολουθία, οὔτε ἠθικὴ δικαιολογία δύναται νὰ ἀνευρεθῇ. Διὸ καὶ οἱ θεοὶ μεταβάλλουσιν εὔνοιαν ἑκάστοτε πρὸς ἄλλους (ἀλλοπρόσαλλος καλεῖται ὁ Ἄρης) καὶ ἡ σχέσις τῶν ἀνθρώπων πρὸς αὐτοὺς εἶναι σχέσις δυσπιστίας. Ὁ ἄνθρωπος ἄλλωστε γνωρίζει ὅτι οἱ θεοὶ εἶναι ἐλεύθεροι καὶ ἠθικῶς ἀνεύθυνοι διὰ τὰς ἀποφάσεις των. Ἐν τῇ «Ὀδυσσείᾳ», ὡς καὶ ἀλλαχοῦ λέγεται, παρουσιάζονται οἱ θεοὶ ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον προστάται τῆς ἠθικῆς δουλήσεως καὶ τοῦ δικαίου, ὁδηγούμενοι μάλιστα ὑπὸ τοῦ Διός, καὶ ὑπ' αὐτοῦ ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ διατασσόμενοι. Παρ' ὅλην ὅμως τὴν ζοφερότητα καὶ τοὺς κόπους τῆς ζωῆς, ὁ ὁμηρικὸς ἄνθρωπος ἀγαπᾷ αὐτὴν καὶ δυσχεραίνει ἐπὶ τῇ ἰδέᾳ τοῦ χωρισμοῦ ἐξ αὐτῆς. Ὁ Ὀδυσσεὺς καλεῖται πολύτλας, ταλασίφρων, ταλαπειρίος, ταλαπενθής, ἀλλὰ ἐν ἀνάγκῃ παρηγορεῖ ἑαυτὸν «τέτλαθι δὴ κραδίη· καὶ κύντερον ἄλλο πότ' ἔτλης».

Ἡ ὁμηρικὴ ποίησις καταδεικνύει τὴν ποιητικὴν δύναμιν, τὴν ὁποίαν ἐν ἑαυτῷ ἐγκλείει ὁ λαός, τοῦ ὁποίου τὰ δημιουργήματα, ἔν τε τῷ μύθῳ καὶ τῇ ποιήσει, ἔρχεται εἶτα τὸ δημιουργοῦν ἄτομον, ὁ ποιητής, νὰ διαμορφώσῃ καὶ νὰ περιενδύσῃ. Ἡ θαυμασία ἀνάμιξις ἠρεμίας καὶ κινήσεως, παρατηρήσεως καὶ πάθους εἶναί τι ἀμίμητον.

Παρὰ τοῖς Ρωμαίοις μετεφράσθη κατ' ἀρχὰς ἡ «Ὀδύσσεια» (τὸν 3ον π.Χ. αἰῶνα) ὑπὸ τοῦ Λιβίου Ἀνδρονίκου. Τὸ ἔπος τοῦ Ἐννίου καταδεικνύει μεγάλην ἐπ' αὐτὸ ἐπίδρασιν τῶν ὁμηρικῶν ποιημάτων. Ἡ «Ἰλιὰς» μετεφράσθη 1.00 καὶ πλέον ἔτη βραδύτερον ὑπὸ τοῦ Γν. Ματίου καὶ Νιννίου Κράσσου. Ἀλλ' αἱ μεταφράσεις αὗται δὲν ηὐδοκίμησαν καὶ πολύ, διότι οἱ μορφωμένοι Ρωμαῖοι, ἰδίᾳ ἀπὸ τοῦ Αὐγούστου καὶ ἐντεῦθεν ἀνεγίγνωστον τὸν Ὅμηρον ἐν τῷ ἑλληνικῷ πρωτοτύπῳ. Ἡ ἐπὶ τοὺς Ρωμαίους ἐπίδρασίς του ὑπῆρξε μεγίστη, ἔν τε τῇ γραμματείᾳ καὶ ἐν τῷ βίῳ αὐτῶν. Καὶ εἶναι γνωστὴ ἡ ἐπὶ τὸν Βιργίλιον ἐπίδρασίς του, παρ' οὗ μάλιστα ἀνεμένετο ἐν τῇ «Αἰνειάδι» του νὰ δώσῃ ἔργον ἀνώτερον τῆς «Ἰλιάδος». Ἰδιαιτέρως ὁ Ὁράτιος λατρεύει τὸν Ὅμηρον, ὃν θεωρεῖ ὡς τὴν πηγὴν τῆς πρακτικῆς τῆς ζωῆς σοφίας, ὡς τὸν μέγιστον τῶν ποιητῶν καὶ περὶ αὐτοῦ λέγει ὅτι οὐδενὸς ἐπιλαμβάνεται ἀπειροκάλως ὡς ἥδη καὶ ὁ Ἀριστοτέλης εἶπεν «ὅτι μόνος τῶν ποιητῶν οὐκ ἀγνοεῖ ὃ δεῖ ποιεῖν αὐτόν». Παράφρασιν τοῦ Ὁμήρου ἔκαμεν ὁ Πολύβιος ἐπὶ τῶν χρόνων τοῦ αὐτοκράτορος Κλαυδίου, ἀνεγινώσκετο δὲ ἑλληνιστὶ ἐν τοῖς ρωμαϊκοῖς σχολείοις μέχρι τῶν ἐσχάτων χρόνων τῆς ἀρχαιότητος.

Ὁ Ὅμηρος ἀπέβη προσφιλὴς εἴς τε τοὺς Ἕλληνας καὶ Ρωμαίους, διότι περιέχει πληθὺν ὡραίων καὶ ἀληθῶν εἰκόνων τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς, πληθὺν γνώσεων ἐξ ὅλων τῶν σφαιρῶν τῆς ἀνθρωπίνης δράσεως, καὶ γνωρίζομεν ἤδη ὅτι οἱ στωϊκοὶ ἐθεώρουν αὐτὸν ὡς τὸ ταμεῖον πάσης ἀνθρωπίνης σοφίας. Ἡ τέχνη του ὑπερέχει τὴν τέχνην τῶν ἄλλων ποιητῶν, διότι συνενοῖ ἐν ἑαυτῇ τὴν ἐπικὴν καὶ δραματικὴν τέχνην. Ὁ ποιητὴς οὗτος, παρὰ τὴν ἠθικοθρησκευτικὴν κριτικὴν τοῦ Πλάτωνος καὶ τῶν ἄλλων ἀρχαίων, παρέχει εἰς ἡμᾶς πλῆθος ἠθικῶν εἰκόνων, παρορμωσῶν πρὸς τὸ καλόν, ἢ ἀποτρεπουσῶν ἀπὸ τοῦ κακοῦ. Ἡ «Ἰλιὰς» εἶναι ὠδὴ τῆς ἀνδρικῆς ἰσχύος, τῆς τιμῆς καὶ τῆς ἀγάπης πρὸς τὴν πατρίδα, ἡ δὲ «Ὀδύσσεια» εἰκὼν τῆς διαρκοῦς καὶ συνετῆς ἐπιμονῆς. Εἶναι ταῦτα ἀρεταί, αἱ ὁποῖαι παρέχουσιν εἰς τὰ ὁμηρικὰ ποιήματα αἰώνιαν παιδευτικὴν σπουδαιότητα δι' ὅλα τὰ ἔθνη τοῦ κόσμου. Τοῦτο τὸ ἐθνικὸν ἔπος τῶν Ἑλλήνων (ὡς κυρίως ἀπέβη εἰς τοὺς μετὰ τοὺς Περσικοὺς πολέμους ἀνανήψαντας Ἕλληνας) κατέστη μεγίστης σπουδαιότητος δύναμις ἐν τῇ ἐξελίξει τοῦ πολιτισμοῦ τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης. Αἱ καλλιτεχνικαὶ ἰδιότητες τοῦ ἔπους τούτου ἐν τῷ συνόλῳ του ἐτέθησαν εἰς ὕλην περιέχουσαν σταθεράν, ἠτιολογημένην καὶ προσωπικὴν ἑνότητα, συνδυάζουσαν ἰσχυρῶς πρὸς ἑαυτὴν τὸ ἀνθρώπινον ἐνδιαφέρον, τοὐτέστιν ἐπὶ πράξεων τοῦ πολέμου καὶ τοῦ πλοῦ, ὑποθέσεων αἵτινες ἐπιτρέπουσι μεγάλην ἐναλλαγὴν συμβάντων καὶ εἰκόνων καὶ συναισθημάτων.

Ὁ χρόνος τῆς διηγήσεως τῶν πράξεων ἐπιβραδύνεται πολλάκις δι' ἐκτενοῦς, ἀλλ' εὐχαρίστου ἐκθέσεως τῶν καθ' ἕκαστα γινομένων, δι' ὧν ἀναγκάζεται ὁ ἀκροατὴς ἢ ὁ ἀναγνώστης νὰ ἀναμείνῃ ἐπί τινα χρόνον καὶ νὰ χρονοτριβήσῃ πρὶν ἔλθῃ τὸ τέλος. Ἀλλὰ ὁ ποιητὴς δὲν χάνεται εἰς λεπτομερείας, ἀλλ' ἔχει πάντοτε σταθερῶς πρὸ ὀφθαλμῶν τὰς γενικὰς γραμμὰς τοῦ μεγάλου γεγονότος, τὸ ὁποῖον περιγράφει. Ὡς παιδευτικὸν μέσον χρησιμοποιεῖται καὶ σήμερον ὑπὸ τῶν πεπολιτισμένων λαῶν ὁ Ὅμηρος, διότι καὶ αὐτὴ ἡ σχετικῶς ἀτελὴς θεωρία τοῦ κάσμου ἣν εἰς ἡμᾶς τοὺς νεωτέρους παρουσιάζει, ἔχει καί τινα ἰδιαιτέραν χάριν. Οὐδὲν θεολογικὸν ἢ φιλοσοφικὸν σύστημα περὶ τῶν τοῦ κόσμου ἀνεγείρεται πρὸ ἡμῶν, οὐδεμία μυστικὴ θεωρία, οὐδεὶς λόγος περὶ τῶν ὑψίστων θεωριῶν καὶ ἀποτελεσμάτων. Ἡ ποίησις αὕτη ἐξάγει ἐκ τοῦ βίου ἐκεῖνα τὰ σημεῖα τῆς δράσεως, εἰς τὰ ὁποῖα δύναται νὰ δράσῃ ἀνὴρ εὐγενὴς καὶ ἀκμαῖος, ὑψηλόφρων καὶ ἀνδρεῖος, ἀδιαφορῶν διὰ τὰ ἐπακόλουθα τῶν πράξεών του καὶ ἀπαρασάλευτος ἐν τῇ πεποιθήσει ὅτι οὕτως ἔπρεπε νὰ ἐνεργήσῃ. Οὕτως ἄλλωστε ζῶσι καὶ δρῶσιν οἱ νέοι, καὶ οἱ ὁμηρικοὶ ἥρωες εἶναι πάντες σχεδὸν νέοι, καὶ αὐτὸς ὁ γέρων Νέστωρ, οὐδεμίαν μεγαλυτέραν εὐχαρίστησιν δύναται νὰ αἰσθανθῇ ἢ τὴν ἀναπόλησιν τῆς νεότητός του (πρβλ. καὶ τὸ γνωστὸν «γέρων δὲ Ἕλλην οὐκ ἔστιν — νέοι ἐστὶ τὰς ψυχὰς πάντες»). Ἡ ποίησίς του θάλλει αἰωνίως. Μόνον ὁ Ὅμηρος, λέγει ὁ Πλούταρχος «περιγέγανε τῆς τῶν ἀνθρώπων ἀφικοαρίας, ἀεὶ καινὸς ὢν καὶ πρὸς χάριν ἀκμάζων». Ὡς τοιοῦτον ἀνάγνωσμα περιέχει τὴν δύναμιν ἀνωτέρου τινὸς βίου καὶ ἡ δύναμίς του αὕτη θὰ διαφαίνεται πάντοτε προκειμένου νὰ ὑπερασπίσῃ τις τὴν κληρονομίαν τῆς ἱστορίας του, νὰ ὑποστηρίξῃ τὴν εὐγένειαν τοῦ πνεύματος καὶ τὴν καθαρότητα τῆς ψυχῆς. Θεῖον καὶ ἱερὸν τὸν ἀπεκάλεσαν ἤδη οἱ ἀρχαῖοι, τὸ ἐπιτάφιον ἐπίγραμμά του ἐν Ἴῳ ἦτο χαρακτηριστικόν:

> «Ἐνθάδε τὴν ἱερὰν κεφαλὴν κατὰ γαῖα καλύπτει
> ἀνδρῶν ἡρώων κοσμήτορα, θεῖον Ὅμηρον».

Τὸ ἔργον τοῦ Ὁμήρου διεσώθη εἰς πλεῖστα χειρόγραφα καὶ παπύρους.

Ἡ πρώτη ἢ ἀρχικὴ ἔκδοσις τοῦ Ὁμήρου ἐγένετο ὑπὸ Δημητρίου Χαλκοκονδύλη ἐν Φλωρεντίᾳ τὸ 1488 εἰς δύο τόμους, ὑπὸ τὸν τίτλον «Τοῦ Ὁμήρου ποίησις ἅπασα, ἐκτυπωθεῖσα ἐν Φλωρεντίᾳ». Μετ' αὐτὴν ἐγένετο ἡ ἔκδοσις τοῦ Ἄλδου, 1504, εἰς δύο τόμους, καὶ τοῦ Ἔρρ. Στεφάνου ἐν Παρισίοις, 1508, εἰς δύο τόμους. Ἐποχὴν ἐν τῇ ἐκδόσει τοῦ Ὁμήρου ἐσημείωσε

Ὁ Ὅμηρος τυφλὸς κατὰ τὸν ἔξοχον πίνακα τοῦ γνωστοῦ Γάλλου ζωγράφου Λὲ Πρὲνς (LE PRINS) φιλοτεχνηθεὶς τὸ 1767. Ὁ πίναξ ἀνήκει εἰς τὴν ἰδιωτικὴν συλλογὴν τοῦ κ. Ἰωάννου Δ. Πασσᾶ καὶ εὑρίσκεται μεταξὺ τῶν ἀγτικειμένων ποὺ ἐδωρήθησαν διὰ τὴν ἵδρυσιν τοῦ Μουσείου Εὐρωπαϊκῆς καὶ Ἀνατολικῆς Τέχνης.

καὶ ἡ ἔκδοσις τοῦ Μπάρνες ἐν Κανταβρυγίᾳ τὸ 1711. Μνημονευτέα εἶτα ἡ ἔκδοσις τῆς «Ἰλιάδος» εἰς δύο τόμους ὑπὸ τοῦ Φρ. Βόλφ, μετὰ τῶν «Προλεγομένων» ἐν Χάλλη (1794—1795). Δευτέρα ἔκδοσις τῶν ὁμηρικῶν ἐπῶν ἐγένετο ὑπὸ τοῦ ἰδίου ἐν Λειψίᾳ (1804—1807), τρίτη δὲ τὸ 1817 εἰς τέσσαρας τόμους μετὰ πάσης φιλοκαλίας καὶ ἐπιμελείας.

Μνημονευτέαι εἶτα αἱ κριτικαὶ ἐκδόσεις τοῦ Ἐμ. Μπέκερ (1843, 6΄ ἔκδοσις ἐν Βόννῃ, 1858). Ὁ αὐτὸς ἐξέδωκε καὶ τὰ HOMERISCHE BLATTER, ἐν Βόννῃ εἰς δύο τόμους 1863 καὶ 1872), τοῦ Αὐγ. Νάουκ («Ὀδύσσ.» εἰς δύο μέρη, ἐν Βερολίνῳ 1874· τῆς «Ἰλιάδος» εἰς δύο μέρη, 1877—1879 μετὰ κριτικῶν ὑπομνημάτων), τοῦ J. VAN LEEUWEN καὶ M. B. MENDES DA COSTA ἐν Λέϋδη 6΄ ἔκδοσις 1895—1896 (μετὰ κριτικῶν ὑπομνημάτων), ἡ ὑπὸ Ἀρθ. Λοῦντβιχ ἐπίσης εἰς δύο μέρη 1902—1907. Τέλος, ἡ νεωτάτη ἔκδοσις τῶν ὁμηρικῶν ποιημάτων (καὶ τῶν ὕμνων κλπ.) εἰς 5 τόμους ἐν τῇ Βιβλιοθήκῃ τῆς Ὀξφόρδης, ὑπὸ τοῦ Τ. Ἄλλεν 1902 ἐξῆς μετὰ συντόμων κριτικῶν ὑπομνημάτων τῆς «Ὀδυσσείας» εἰς δύο μέρη ἐν Λειψίᾳ 1889—1901, τῆς «Ἰλιάδος» (ἡ «Ἰλιὰς» ἐν συνεργασίᾳ πρὸς τὸν D. B. MONRO).

Ἄλλαι ἐκδόσεις τῆς «Ἰλιάδος» καὶ «Ὀδυσσείας» εἶναι ἡ ὑπὸ τοῦ Ντίντορφ ἐν τῇ Τωϋμπνεριανῇ Βιβλιοθήκῃ, ἡ τοῦ Ι. Μπώϋμλάϊν ἐν τῇ συλλογῇ Μπ. Τάουχνιτς, ἡ ὑπὸ Ι. Λὰ Ρὸς τῆς «Ὀδυσσείας» εἰς δύο τόμους, ἐν Λειψίᾳ 1867—1868 καὶ τῆς «Ἰλιάδος» εἰς δύο ἐπίσης τόμους κ.ἑξ. 1873—1876. Ὁ Γουλ. Κρίστ, ἐξέδωκε τὴν «Ἰλιάδα» μετὰ κριτικῶν ὑπομνημάτων εἰς δύο τόμους ἐν Λειψίᾳ τὸ 1884 καὶ ὁ Ἐδ. Σβάρτς τὴν πολυτελῆ εἰς 615 μόνον ἀντίτυπα τυπωθεῖσαν ἔκδοσιν τῆς «Ὀδυσσείας» ἐν Μονάχῳ (1924).

Πλεῖσται πρὸς τούτοις ὑπάρχουσιν ἐκδόσεις μεθ' ἑρμηνευτικῶν σημειώσεων.

Βιβλιογραφία. Ἡ περὶ Ὁμήρου βιβλιογραφία, ὡς ἐκ τῶν ποικιλωτάτων ζητημάτων, τὰ ὁποῖα περὶ τὰ ἔπη του ταῦτα ἀνεφάνησαν, κατέστη ἐκτενεστάτη καὶ πολυμερεστάτη, δι' ὃ καὶ ὁ θέλων νὰ ἀσχοληθῇ ἐπιστημονικῶς περὶ ὁμηρικόν τι ζήτημα καὶ νὰ προαγάγῃ αὐτό, πρέπει νὰ καταφύγῃ εἴς τε τὰ σχετικὰ βιβλία καὶ εἰς τὰ γερμανικά, ἀγγλικά, γαλλικὰ καὶ ἰταλικὰ ἐπιστημονικὰ περιοδικά, τά τε φιλολογικὰ καὶ τὰ ἱστορικοαρχαιολογικά. Ἐνταῦθα, πλὴν τῶν ἐν ἄρθρῳ ἀναφερομένων, παραπέμπομεν κατ' ἀνάγκην μόνον ἀδρομερῶς εἰς τὴν περὶ Ὁμήρου βιβλιογραφίαν: CH. HORDER εἰς «BURSIAM JOHRESBERICHTE» τόμ. 138 (1908) διὰ τὰ ἔτη 1881—1906, τόμ. 166 (1914) διὰ τὰ ἔτη 1907—1922, διά τε τὴν ὑψηλοτέραν λεγομένην κριτικὴν ἰδ. P. CAUER ἔνθ. ἀν. τόμ. 112 (1902) σελ. 1 ἑξ. διὰ τὰ ἔτη 1888 — 1901.— D. MULDER, 175 (1912) σελ. 170 ἑξ. διὰ τὰ ἔτη 1902—1912, 182 (1921) 1 ἑξ. διὰ τὰ ἔτη 1912—1919, 207 (1926) 1 ἑξ. διὰ τὰ ἔτη 1920—24, πρβλ. πρὸς τούτοις καὶ E. Νάουμαν ἐν «JAHRESBERICHTE DES PHILOLOGISCHEN VEREINS ZU BERLIN ἐν τῇ «ZEITSCHRIFT FUR DAS GYMNASIALWESEN» 37 (1911) σελ. 309—330 διὰ τὰ ἔτη 1905—1911 (ἐκτὸς τῆς λεγομένης ὑψηλοτέρας κριτικῆς) καὶ K. ROTHE ἔνθ. ἀν. 38 (1912) σελ. 153—242 (διὰ τὴν ὑψηλοτέραν κριτικήν). Ὡς πρὸς τὴν βιβλιογραφίαν, εὑρίσκει τις καὶ ἄλλας εἰδήσεις εἰς τὰς γραμματολογίας τοῦ Γκέφφκεν (1926) πρῶτον τόμον, δεύτερον μέρος, σελ. 5—65 καὶ Γουλ. Σμίντ (1929) σελ. 74—195, καὶ παρὰ A. THUMB. GRIECHISCHE DIALEKTE (6΄ ἔκδοσις).

ΑΝΑΛΥΣΙΣ ΤΩΝ ΕΡΓΩΝ ΤΟΥ ΟΜΗΡΟΥ

Ι. «Ἰλιάς». Τὸ ἀριστούργημα τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς ἐπικῆς ποιήσεως συνιστάμενον ἐκ 15.693 στίχων, ὑποδιαιρεθέντων ὑπὸ τῶν γραμματικῶν τῆς Ἀλεξανδρείας εἰς 24 ραψῳδίας σημειουμένας διὰ τῶν κεφαλαίων γραμμάτων τοῦ ἀλφαβήτου (Α—Ω) καὶ ἐπιγραφομένας ὑπὸ τῶν σχολιαστῶν δι' ἰδίων τίτλων ἀναλόγως τοῦ περιεχομένου ἑκάστης. Ὑπόθεσις αὐτῆς, ὅπως ἀπὸ τὴν πρώτην λέξιν τοῦ ἔπους δηλοῦται, εἶναι ἡ μῆνις τοῦ Ἀχιλλέως, τοῦ ἡρωϊκοῦ υἱοῦ τοῦ Πηλέως, ἐναντίον τοῦ ἑτέρου ἐκ τῶν δύο ἀρχηγῶν τοῦ Τρωϊκοῦ πολέμου, τοῦ ἡγεμόνος τῶν Μυκηνῶν καὶ ἀρχιστρατήγου τῆς ἐκστρατείας Ἀγαμέμνονος, ἀναφερομένου εἰς τὸν 7ον στίχον τοῦ ποιήματος. Πλὴν ὅμως ἐκ τῆς ἐπιγραφῆς τοῦ ἔργου προβάλλεται εἰς τὸν ἀναγνώστην ὁ ὅλος περὶ τὸ Ἴλιον σκληρὸς δεκαετὴς ἀγών, ὁ ὁποῖος εἶναι ἀδιασπάστως ἡνωμένος μὲ τὸν θυμὸν τοῦ Ἀχιλλέως, καίτοι δὲν ἀποτελεῖ τὸ θέμα τοῦ ποιήματος, διὰ τοῦτο καὶ δὲν ἀναφέρεται ἡ ἔκβασις τοῦ πολέμου καὶ οὕτω ἐξ ἑνὸς ἐπεισοδίου τοῦ ὅλου πολέμου ὁ μέγας ποιητὴς ἀναγκάζει τὸν ἀναγνώστην νὰ βλέπῃ ὅλην τὴν μακρόχρονον ἐξέλιξιν τῶν πολεμικῶν γεγονότων, εἰδοποιῶν συγχρόνως τοῦτον διὰ τῶν ἐν τῷ 5ῳ στίχῳ λεγομένων, ὅτι τὰ πάντα ἐτελέσθησαν συμφώνως πρὸς τὴν θείαν βούλησιν. Λαμβανομένου ὑπ' ὄψιν, ὅτι ὡς χρονικὸς σταθμὸς χρησιμοποιοῦνται τὰ φυσικὰ ὥρια τοῦ χρόνου, ἡ ἀνατολὴ καὶ ἡ δύσις τοῦ ἡλίου, τὰ γεγονότα τὰ ἐν τῇ «Ἰλιάδι» ἐξιστορούμενα ἐκτυλίσσονται ἐντὸς 51 ἡμερῶν.

Περιεχόμενον τῆς Ἰλιάδος. Εἰς τὴν Α ραψωδίαν (Λοιμὸς—Μῆνις) οἱ πρῶτοι ἑπτὰ στίχοι ἀποτελοῦν τὸ προοίμιον τοῦ ὅλου ἔπους, ἐν αὐτῷ δὲ ὁ ποιητὴς μὲ θαυμαστὴν συντομίαν περιλαμβάνει τὴν ὅλην σχεδὸν ὑπόθεσιν, ἤτοι τὴν ὀργὴν τοῦ Ἀχιλλέως καὶ τὰς φοβερὰς συνεπείας της καὶ ἀμέσως κατόπιν προχωρεῖ εἰς τὴν ἔκθεσιν τῆς ἐκρήξεως τῆς μήνιος. Ὁ ἱερεὺς τοῦ Ἀπόλλωνος Χρύσης, προσβλητικῶς ἀποπεμφθεὶς ὑπὸ τοῦ Ἀγαμέμνονος, τὸν ὁποῖον παρεκάλεσε νὰ τῷ ἀποδώσῃ τὴν αἰχμαλωτισθεῖσαν θυγατέρα του Χρυσηΐδα, καταφεύγει πρὸς τὸν Ἀπόλλωνα, ζητῶν τὴν τιμωρίαν τοῦ ὑβριστοῦ, ὁ δὲ θεὸς στέλλει λοιμὸν εἰς τὸ στρατόπεδον τῶν Ἀχαιῶν, τὸ ὁποῖον ἀποδεκατίζεται ἐπὶ ἐννέα ἡμέρας. Ὁ Ἀχιλλεύς, κατ' ἔμπνευσιν σταλεῖσαν ὑπὸ τῆς Ἥρας, συγκαλεῖ τὸν στρατὸν εἰς συνέλευσιν καὶ ἐν αὐτῇ ἐπέρχεται ἡ σύγκρουσις τῶν δύο ἀρχηγῶν καὶ ὁ Ἀχιλλεὺς ἀποσύρεται μηνίων μὲ τοὺς Μυρμιδόνας του εἰς τὴν σκηνήν του.

Ὁ προσβληθεὶς ἥρως, ἐπειδὴ ὁ Ἀγαμέμνων τοῦ ἀφήρεσε τὴν Βρησηΐδαν ἀντὶ τῆς εἰς τὸν πατέρα της ἀποσταλείσης κατ' ἐπιταγὴν τοῦ Ἀπόλλωνος Χρυσηΐδος, ζητεῖ παρὰ τῆς θεᾶς μητρός του Θέτιδος νὰ τὸν ἱκανοποιήσῃ, αὕτη δὲ ἀποσπᾷ τὴν συγκατάθεσιν τοῦ Διός. Εἰς τὴν Β ραψωδίαν ("Ονειρος, Διάπειρα, Βοιώτεια ἢ Κατάλογος νεῶν) διὰ νὰ προετοιμασθῇ ἡ ἱκανοποίησις τοῦ Ἀχιλλέως, ὁ Ζεὺς ἀποστέλλει εἰς τὸν Ἀγαμέμνονα τὸν "Ονειρον, ὁ ὁποῖος τὸν παρακινεῖ νὰ ἐνεργήσῃ ἐπίθεσιν κατὰ τῆς Τροίας καὶ ὁ ἀρχιστράτηγος προετοιμάζει τὸν στρατόν του πρὸς μάχην μὲ συνελεύσεις τῶν ἀρχηγῶν καὶ συγκεντρώσεις τοῦ στρατοῦ. ἐπακολουθεῖ δὲ ὀναμαστικὸς κατάλογος τῶν ἀρχηγῶν τῶν ἀντιπάλων καὶ τῶν δυνάμεων ἑκάστου, τῶν Ἀχαιῶν κατ' ἀρχάς, τῶν Τρώων κατόπιν καὶ τῶν ἐπικούρων των.

Εἰς τὴν ραψωδίαν Γ ("Ορκοι. Τειχοσκοπία. Ἀλεξάνδρου καὶ Μενελάου μονομαχία) παρουσιάζονται οἱ δύο στρατοὶ πλησιάζοντες ἀλλήλους, ἕτοιμοι νὰ συγκρουσθοῦν, οἱ μὲν Τρῶες ἀλαλάζοντες ὡς ἀγέλαι ὀρνέων, οἱ δὲ Ἀχαιοὶ σιωπηλοὶ καὶ πλήρεις μένους, κατὰ τὴν στιγμὴν ὅμως ἐκείνην, προτάσει τοῦ "Εκτορος, ἀρχηγοῦ τῶν Τρώων, ἀποφασίζεται νὰ κριθῇ ἡ τύχη τοῦ πολέμου διὰ μονομαχίας τοῦ Μενελάου, συζύγου τῆς Ἑλένης καὶ τοῦ ἁρπάσαντος ταύτην Πάριδος, τὸν ὁποῖον ἀποκολεῖ Ἀλέξανδρον ὁ ποιητής. Κατὰ τὴν μονομαχίαν ἡττᾶται ὁ Πάρις καὶ ἐνῶ πρόκειται νὰ φονευθῇ, σώζεται ἀπὸ τὴν προστατίδά του Ἀφροδίτην, ἡ ὁποία τὸν μεταφέρει ἐντὸς τῶν τειχῶν εἰς τὴν οἰκίαν του καὶ στέλλει πλησίον του τὴν Ἑλένην παρὰ τὰς διαμορτυρίας της, ἐνῶ ὁ Μενέλαος ματαίως τὸν ἀναζητεῖ εἰς τὸ πεδίον τῆς μάχης. Τοιουτοτρόπως ἡ νέα ἀδικία ἀνανεώνει τὸ παλαιὸν ἔγκλημα τῆς ἁρπαγῆς καὶ προετοιμάζεται ψυχολογικῶς ἡ μάχη διὰ τὴν ἱκανοποίησιν τοῦ δικαίου.

Εἰς τὴν Δ ραψωδίαν ('Ορκίων σύγχυσις, Ἀγαμέμνονος ἐπιπώλησις), οἱ θεοὶ συσκέπτονται εἰς τὸν "Ολυμπον περὶ τῆς τύχης τῆς Τροίας, ἡ Ἥρα ὅμως καὶ ἡ Ἀθηνᾶ ἀντιστρατεύονται εἰς τὴν λύσιν τοῦ πολέμου, ὁ δὲ Ζεὺς ὑποχωρῶν δέχεται τὴν πρότασιν τῆς Ἥρας, ὅπως διὰ τῆς Ἀθηνᾶς παρακινηθοῦν οἱ Τρῶες καὶ παραβοῦν πρῶτοι τὰς σπονδάς. Καὶ πράγματι ὁ ἐκ τῶν ἐπικούρων τῶν Τρώων Πάνδαρος παρακινηθεὶς ὑπὸ τῆς Ἀθηνᾶς, ἐμφανισθείσης εἰς αὐτὸν ὑπὸ τὴν μορφὴν τοῦ Λαοδόκου, τοξεύει τὸν Μενέλαον τραυματίζων τοῦτον καὶ κατόπιν τούτου οἱ ἀντίπαλοι στρατοὶ συγκρούονται μετεχόντων εἰς τὴν μάχην καὶ τῶν θεῶν ἐκατέρωθεν. Ἡ περιγραφὴ τῆς γενικῆς μάχης ποικίλλεται μὲ τὰς ἐπὶ μέρους μονομαχίας τῶν ἀρχηγῶν. ὑπενθυμίζεται δὲ τὸ κύριον θέμα τοῦ ἔπους διὰ τῆς φωνῆς τοῦ Ἀπόλλωνος, ὁ ὁποῖος ἀπὸ τὴν ἀκρόπολιν τῆς Τροίας εἰδοποιεῖ τοὺς Τρῶας, ὅτι ὁ Ἀχιλλεὺς δὲν μετέχει τῆς μάχης.

Εἰς τὴν Ε ραψωδίαν (Διομήδους ἀριστεία), ὁ Διομήδης βοηθούμενος ὑπὸ τῆς Ἀθηνᾶς ἀριστεύει φονεύων πολλοὺς ἐκ τῶν Τρώων, ἐν τέλει δὲ πληγώνει καὶ αὐτὴν τὴν Ἀφροδίτην ἐπεμβᾶσαν ἵνα προστατεύσῃ τὸν Αἰνείαν, τοῦ ὁποίου τὴν προστασίαν μετὰ τὴν ἀποχώρησιν τῆς Ἀφροδίτης ἀναλαμβάνει ὁ Ἀπόλλων, ἀποκρούσας τρὶς τὸν ὁρμοῦντα Διομήδην. Ὁ Ἄρης ἐπεμβαίνει ὑπὲρ τῶν Τρώων, οἵτινες ἀναθαρροῦν καὶ φονεύουν πολλοὺς Ἀχαιούς, ἡ Ἥρα ὅμως καὶ ἡ Ἀθηνᾶ εἰσελθοῦσαι καὶ αὗται εἰς τὴν μάχην διευθύνουν τὸ δόρυ τοῦ Διομήδους καὶ πληγώνεται εἰς τὸν λαγόνα ὁ Ἄρης, ὁ ὁποῖος πληγωμένος φεύγει ὡς σύνναφον καὶ παραπονεῖται εἰς τὸν Δία, ὅστις τὸν θεραπεύει, ἐπανέρχονται δὲ εἰς τὸν "Ολυμπον ἡ Ἥρα καὶ ἡ Ἀθηνᾶ.

Εἰς τὴν ραψωδίαν Ζ ("Εκτορος καὶ Ἀνδρομάχης ὁμιλία), ὁ ποιητὴς ἐξακολουθεῖ τὴν περιγραφὴν τῆς μάχης, κατὰ τὴν ὁποίαν διαπρέπουν ὁ Αἴας, ὁ Διομήδης καὶ ὁ Εὐρύαλος, οἱ δὲ Ἕλληνες ἀναδεικνύονται πανταχοῦ νικηταὶ καὶ φαίνεται ὅτι ἀποφασιστικὴ ἦττα ἀναμένει τοὺς Τρῶας. Εἰς τὴν κρίσιμον ταύτην στιγμὴν ὁ "Ελενος, ὁ ἄριστος τῶν μάντεων τῆς Τροίας, συμβουλεύει τὸν ἀδελφόν του "Εκτορα νὰ μεταβῇ εἰς τὴν πόλιν καὶ διὰ τῆς μητρός του Ἑκάβης αἱ γυναῖκες νὰ ἱκετεύσουν τὴν Ἀθηνᾶν, ὅπως ἀποσύρῃ τῆς μάχης τὸν Διομήδην, ἀποβάντα ἐξ ἴσου φοβερὸν μὲ τὸν Ἀχιλλέα. Ὁ "Εκτωρ ἐμψυχώσας τὸν στρατόν του εἰσέρχεται εἰς τὴν πόλιν καὶ κατόπιν τῆς συγκινητικῆς συναντήσεώς του μετὰ τῆς συζύγου του Ἀνδρομάχης καὶ τοῦ μικροῦ υἱοῦ του Ἀστυάνακτος, ἐπιστρέφει συνοδευόμενος ἀπὸ τὸν Πάριν.

Εἰς τὴν ραψωδίαν Η ("Εκτορος καὶ Αἴαντος μονομαχία. Νεκρῶν ἀναίρεσις), ὁ "Εκτωρ καὶ ὁ Πάρις ἐπεμβαίνουν εἰς τὴν μάχην, οἱ Τρῶες ἐνθαρρύνονται, ἡ δὲ Ἀθηνᾶ ἀνησυχήσασα κατέρχεται τοῦ Ὀλύμπου καὶ μεταβᾶσα εἰς τὴν ἀκρόπολιν τῆς Τροίας συνεννοεῖται μὲ τὸν Ἀπόλλωνα διὰ τὴν κατάπαυσιν τῆς μάχης, ἀφοῦ δώσουν θάρρος εἰς τὸν "Εκταρα νὰ προκαλέσῃ εἰς μονομαχίαν ἕνα τῶν Ἑλλήνων, ὁ δὲ κλῆρος ὁρίζει ὡς ἀντίπαλον τοῦ "Εκτορος τὸν Αἴαντα. Ἐπελθούσης ὅμως τῆς νυκτὸς ἡ μονομαχία σταματᾶ ἀναδειχθέντων ἐξ ἴσου ἀνδρείων ἀμφοτέρων τῶν ἀντιπάλων, συναφθείσης δὲ ἐκεχειρίας οἱ ἀντίπαλοι στρατοὶ θάπτουν τοὺς νεκρούς των καὶ οἱ Ἀχαιοὶ ἐπωφελοῦνται τῆς ἀναπαύλας ἵνα περιβάλουν τὸ στρατόπεδόν των μὲ τεῖχος.

Εἰς τὴν ραψωδίαν Θ (Κόλος μάχη) πάλιν οἱ θεοὶ ἐμφανίζονται συγκεντρωμένοι εἰς τὸν "Ολυμπον, διὰ νὰ ἀποφασίσουν περὶ τοῦ τέλους τῆς μάχης, ὁ δὲ Ζεὺς ἀπειλῶν τοὺς ἄλλους θεοὺς τοὺς διατάσσει νὰ ἀπόσχουν πάσης ἀναμίξεως των εἰς τὴν μάχην, ἀποφασισμένος νὰ βοηθήσῃ τοὺς Τρῶας, διὰ νὰ ἀναγκασθῇ ὁ Ἀχιλλεὺς νὰ ἐπέμβῃ εἰς τὸν πόλεμον, μόνον δὲ ἡ Ἀθηνᾶ τολμᾷ νὰ ζητήσῃ τὴν ἄδειαν τοῦ Διὸς διὰ νὰ συμβουλεύσῃ τοὺς Ἀχαιοὺς καὶ ἀποφύγουν τὴν ὁλοσχερῆ συντριβήν. Ὁ Ζεὺς μεταβαίνει μὲ ὅλην του τὴν μεγαλοπρέπειαν καὶ κάθεται εἰς τὴν "Ιδην, ὁπόθεν ἀντικρύζει τοὺς ἀντιπάλους ἑτοιμαζομένους καὶ ἡ μάχη ἀρχίζει ὁρμητικὴ μέχρι δὲ τοῦ μέσου τῆς ἡμέρας εἶναι ἰσόπαλος, ἀλλὰ κατὰ τὴν μεσημβρίαν συμφώνως πρὸς τὴν θέλησιν τοῦ Διὸς ἀρχίζει νὰ ἀποκλίνῃ ὑπὲρ τῶν Τρώων. Ὁ Ἀγαμέμνων ἱκετεύει βοήθειαν παρὰ τοῦ Διός, ὁ ὁποῖος ἐπιτρέπει ἐπ' ὀλίγον νὰ ὑπερισχύσουν οἱ Ἀχαιοί, ἡ δὲ Ἥρα μετὰ τῆς Ἀθηνᾶς βλέπουσα τὸν κίνδυνον τῶν Ἀχαιῶν ἀποφασίζουν νὰ τοὺς βοηθήσουν, παρὰ τὴν ἀπαγόρευσιν τοῦ Διός, ὁ ὁποῖος ὅμως ἀντιληφθεὶς ταύτας διὰ τῆς "Ιριδος τὰς ἀπειλεῖ καὶ αὗται ἐπιστρέφουν ἄπρακτοι. Ἡ Ἥρα διαπληκτίζεται μὲ τὸν Δία, ὅστις τῆς ἀποκαλύπτει τὸ σχέδιόν του περὶ τῆς ἱκανοποιήσεως τοῦ Ἀχιλλέως, ἐν τῷ μεταξὺ δὲ ἐπελθούσης τῆς νυκτὸς ἡ μάχη ἀναστέλλεται καὶ οἱ Τρῶες νικηταὶ στρατοπεδεύουν εἰς μικρὰν ἀπόστασιν ἀπὸ τοῦ τείχους τῶν Ἀχαιῶν, ἔξω τῆς πόλεως εἰς τὴν πρὸ ταύτης πεδιάδα.

Ἡ ραψωδία Ι (Πρεσβείας πρὸς Ἀχιλλέα. Λιτοί), ἀρχίζει μὲ τὴν περιγραφὴν τῆς ὄψεως, τὴν ὁποίαν παρουσιάζει τὸ στρατόπεδον τῶν Ἀχαιῶν μετὰ τὴν μάχην. Ὁ Ἀγαμέμνων καλεῖ εἰς συνέλευσιν τοὺς ἀρχηγοὺς καὶ συναισθανθεὶς τὸ σφάλμα του χύνει πικρὰ δάκρυα ἐπιρρίπτων εἰς ἑαυτὸν τὴν εὐθύνην διὰ τὴν ἀποχὴν τοῦ Ἀχιλλέως καὶ ἀποστέλλεται πρὸ τῆς ἀνατολῆς τοῦ ἡλίου πρεσβεία πρὸς τὸν Ἀχιλλέα ἐκ τοῦ Ὀδυσσέως, τοῦ Αἴαντος καὶ τοῦ γηραιοῦ Φοίνικος, ἵνα τὸν μεταπείσουν καὶ βοηθήσῃ τοὺς κινδυνεύοντας Ἀχαιούς, ὁ Ἀχιλλεὺς ὅμως παρὰ τὴν συγκινητικὴν ἱκασίαν τοῦ Ὀδυσσέως καὶ τῶν δύο ἄλλων ἀπεσταλμένων, παραμένει ἀνένδοτος. Ἡ ραψωδία Κ (Δολώνεια), ἐν ἀρχῇ περιέχει περιγραφὴν τῶν συμβαινόντων κατὰ τὸ ὑπολειπόμενον τμῆμα τῆς νυκτός. Ὁ Ἀγαμέμνων καὶ ὁ Μενέλαος ἐπιθεωροῦν τὰς φρουράς, ὁ δὲ Ὀδυσσεὺς καὶ ὁ Διομήδης ἐξελθόντες, ἵνα κατασκοπεύσουν τοὺς ἐχθρούς, αἰχμαλωτίζουν τὸν Δόλωνα ἐρχόμενον διὰ τὸν αὐτὸν σκοπὸν εἰς τὸ ἑλληνικὸν στρατόπεδον καὶ λαβόντες χρησίμους πληροφορίας τὸν φονεύουν, κατόπιν δὲ συναντήσαντες τὸν ἐκ τῆς Θοάκης ἐλθόντα ἐπίκουρον τῶν Τρώων Ῥῆσον, φονεύουν καὶ τοῦτον ἁρπάσαντες τοὺς ὡραίους ἵππους του καὶ ἔπειτα ἐπιστρέφουν εἰς τὸ στρατόπεδόν των.

Εἰς τὴν ραψωδίαν Λ ('Αγαμέμνονος ἀριστεία), ὁ Ζεὺς στέλλει τὴν "Ερίδα νὰ ἐξεγείρῃ τοὺς Ἀχαιοὺς εἰς τὴν μάχην, ἐνῶ οἱ θεοὶ ἐξακολουθοῦν ἀπέχοντες ταύτης, ὁ δὲ Ἀγαμέμνων, ὅστις εἰς τὴν προηγουμένην ραψωδίαν ἐταπεινώθη, τώρα ἐξοπλίζεται μὲ τὴν ἀπόφασιν νὰ ἀποπλύνῃ τὴν ἦτταν, ἐνῶ συγχρόνως καὶ οἱ Τρῶες ἑτοιμάζονται. Ἡ μάχη ἀρχίζει καὶ ἐκτυλίσσεται εἰς ἐπὶ μέρους μονομαχίας, ὁ δὲ Ἀγαμέμνων ἀριστεύει φονεύων πολλούς, πληγωθεὶς ὅμως ἀποσύρεται τῆς μάχης, καὶ ὁ "Εκτωρ ἐμψυχώνει τοὺς Τρῶας, ἀλλὰ ὁ Διομήδης τὸν κτυπᾷ καὶ ὁ "Εκτωρ σώζεται φεύγων, ἐνῶ ὁ Πάρις πληγώνει διὰ τοῦ βέλους του τὸν Διομήδην, τὸν Μαχάωνα καὶ τὸν Εὐρύπυλον, οἱ Ἀχαιοὶ δὲ νικῶνται καὶ ὑποχωροῦν. Ὁ Ἀχιλλεὺς στέλλει τὸν φίλον του Πάτροκλον εἰς τὴν σκηνὴν τοῦ Νέστορος διὰ νὰ πληροφορηθῇ ποῖον μετέφερε πληγωμένον ἐπὶ τοῦ ἅρματός του ὁ γηραιὸς βασιλεὺς τῆς Πύλου, ὁ δὲ Νέστωρ, ὅστις εἶχε μεταφέρει τὸν Μαχάωνα, καὶ ὁ Εὐρύπυλος. ὅστις καταφθάνει καὶ αὐτὸς πληγωμένος, παρακαλοῦν τὸν Πάτροκλον, ὅπως ἐπιχειρήσῃ νὰ πείσῃ τὸν Ἀχιλλέα καὶ βοηθήσῃ τοὺς Ἀχαιούς.

Εἰς τὴν ραψωδίαν Μ (Τειχομαχία), οἱ Τρῶες φθάνουν πρὸ τοῦ τείχους τοῦ προστατεύοντος τὸ ναυτικὸν τῶν Ἀχαιῶν στρατόπεδον καὶ κατελθόντες τῶν ἁρμάτων των μετὰ λυσσώδεις καὶ ἀλλεπαλλήλους ἐπιθέσεις ἐκπορθοῦν τοῦτο ὑπὸ τὴν ἡγεσίαν τοῦ "Εκτορος βοηθουμένου ὑπὸ τοῦ Διός, οἱ δὲ Ἀχαιοὶ ὑποχωροῦν πρὸς τὰ πλοῖα των, μόνου τοῦ Αἴαντος ὑφιστάμενου τὸ βάρος τῆς μάχης, διότι οἱ προηγουμένως τραυματισθέντες ἀρχηγοὶ δὲν πολεμοῦν.

Εἰς τὴν ραψωδίαν Ν (Μάχη ἐπὶ ταῖς ναυσίν), ὁ Ζεὺς ἰδὼν τὸν "Εκταρα καὶ τοὺς Τρῶας πλησιάζοντας πρὸς τὰ πλοῖα, στρέφει πρὸς στιγμὴν τοὺς ὀφθαλμούς του πρὸς τὴν χώραν τῶν Θρακῶν καὶ τῶν Μυσῶν ἀλλ' ἐπωφεληθεὶς τούτου ὁ Ποσειδῶν, ὑπὸ τὴν μορφὴν τοῦ Κάλχαντος, ἐνθαρρύνει τοὺς Ἀχαιοὺς καὶ τοὺς ἐμψυχώνει πρὸς ἄμυναν, ἀλλ' οἱ Τρῶες ἐξ ἴσου φοβεροὶ τοὺς πιέζουν, πίπτουν δὲ πολλοὶ ἑκατέρωθεν εἰς τὰς ἐπὶ μέρους μονομαχίας, αἱ ὁποῖαι περιγράφονται μὲ θαυμασίαν ποικιλίαν, ἀλλὰ τὸν "Εκτορα ὁ ποιητὴς κρατεῖ εἰσέτι μακρὰν ἀ-

πὸ τὰς συγκρούσεις τῶν μᾶλλον ἰσχυρῶν, ἐπιβραδυνομένης οὕτω τεχνικώτατα τῆς λύσεως.

Ἡ ραψωδία Ξ (Διὸς ἀπάτη), εἰς τὸ μεγαλύτερόν της μέρος εἶναι ἓν ἐρωτικὸν ἐπεισόδιον τῶν θεῶν, τὸ ὁποῖον παρεμβαλλόμενον ἀνακουφίζει τὸν ἀναγνώστην ἀπὸ τὴν καταθλιπτικὴν ἀγριότητα τῆς μάχης. Ὁ Νέστωρ ἐκ τῆς σκηνῆς του, ὅπου περιεποιεῖτο τὸν πληγωμένον Μαχάονα, ἐμπιστευθεὶς τοῦτον εἰς τὰς φροντίδας τῆς Ἑκαμήδης, στεύδει πρὸς τὸν Ἀγαμέμνονα, ὅστις μετὰ τῶν ἄλλων πληγωμένων ἀρχηγῶν παρηκολούθουν τὰς φάσεις τοῦ ἀγῶνος, στηριζόμενοι ἐπὶ τῶν δοράτων των. Ὁ Ἀγαμέμνων ἀπελπισμένος δὲν βλέπει ἄλλην σωτηρίαν ἀπὸ τὴν φυγήν, ὁ Ὀδυσσεὺς ὅμως τοῦ ὑποδεικνύει τὸν φοβερὸν πανικόν, τὸν ὁποῖον θὰ προκαλέσῃ μία τοιαύτη ἐνέργεια καὶ τοῦ ὁμιλεῖ προσβλητικώτατα, ὁ δὲ Διομήδης προτείνει νὰ ἐπανέλθουν εἰς τὴν μάχην οἱ ἀρχηγοί, ἂν καὶ πληγωμένοι, ὅλοι δὲ συνεφώνησαν ἐνθαρρυνθέντες ὑπὸ τοῦ Ποσειδῶνος, ἐνθαρρύνοντος καὶ ὅλους τοὺς Ἀχαιοὺς μὲ τρομερὰν κραυγήν. Ἡ Ἥρα ἰδοῦσα τὴν προσφερομένην πρὸς τοὺς Ἀχαιοὺς βοήθειαν, χαίρεται καὶ ἀποφασίζει νὰ κοιμίσῃ ἐρωτικῶς τὸν Δία, βοηθουμένη δὲ ὑπὸ τῆς Ἀφροδίτης καὶ τοῦ Ὕπνου, ἐπιτυγχάνει τοῦτο, εἶναι δὲ ἔξοδος εἰς συντομίαν, ἀλλὰ καὶ παραστατικότητα ἡ περιγραφὴ ὑπὸ τοῦ ποιητοῦ τῆς ἐρωτικῆς σκηνῆς μεταξὺ Διὸς καὶ Ἥρας. Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ Ποσειδῶν, εἰδοποιηθεὶς ὑπὸ τῆς Ἥρας διὰ τοῦ Ὕπνου, βοηθεῖ ἐνεργότερον τοὺς Ἀχαιούς, πρὸς στιγμὴν δὲ κινδυνεύει ὁ Ἕκτωρ, κτυπηθεὶς διὰ λίθου ὑπὸ τοῦ Αἴαντος, ἀλλὰ σώζεται ὑπὸ τοῦ Ἀπόλλωνος καὶ οἱ Ἀχαιοὶ τρέπουν εἰς φυγὴν τοὺς Τρῶας. Ὁ ποιητὴς τονίζει ἰδιαιτέρως τὴν νίκην τῶν Ἀχαιῶν, τὴν ὁποίαν ἔφερεν ὁ Ποσειδῶν διὰ τῆς βοηθείας του.

Εἰς τὴν ραψωδίαν Ο (Παλίωξις παρὰ τῶν νεῶν) εἰς τοὺς πρώτους τρεῖς στίχους συνεχίζεται ἡ φυγὴ τῶν Τρώων, οἵτινες φθάνουν περίφοβοι εἰς τὰ ἅρματά των, εἰς τὸν τέταρτον ὅμως στίχον ὁ Ζεὺς ἀφυπνίζεται καὶ στρέψας τοὺς ὀφθαλμούς του πρὸς τὸ πεδίον τῆς μάχης, βλέπει τὸν Ποσειδῶνα νὰ βοηθῇ φανερῶς τοὺς Ἀχαιούς, τοὺς Τρῶας φεύγοντας καὶ τὸν Ἕκτορα βαρύτατα τραυματισμένον, ἀντιληφθεὶς δὲ τὸν δόλον τῆς Ἥρας, τὴν ἀπειλεῖ μὲ τρομερὰν τιμωρίαν καὶ ἡ Ἥρα φοβηθεῖσα δοκίζεται, ὅτι δὲν εἶναι ὑπεύθυνος αὐτὴ διὰ τὴν ἀνάμιξιν τοῦ Ποσειδῶνος, ὑποσχομένη νὰ διορθώσῃ τὴν κατάστασιν. Ὁ Ζεὺς τῆς ἀναθέτει νὰ παραγγείλῃ διὰ τῆς Ἶριδος εἰς τὸν Ποσειδῶνα νὰ παύσῃ βοηθῶν τοὺς Ἀχαιοὺς καὶ εἰς τὸν Ἀπόλλωνα νὰ θεραπεύσῃ τὸν Ἕκτορα καὶ νὰ βοηθήσῃ τοὺς Τρῶας, τοῦτο δὲ ἐκτελεῖ ἐκείνη μὲ ὅλην της τὴν δυσφορίαν. Οἱ Τρῶες τότε νικοῦν τοὺς Ἀχαιούς, οἱ ὁποῖοι κλείονται καὶ πάλιν εἰς τὸ τεῖχος. Τοῦτο ὅμως οἱ Τρῶες ὑπερβάντες ἐκχύνονται πρὸς τὰ πλοῖα προσπαθοῦντες νὰ τὰ πυρπολήσουν, εἰς τὸ σημεῖον δὲ τοῦτο ὁ ποιητὴς παρουσιάζει τὴν μᾶλλον φοβερὰν καὶ πολύνεκρον μάχην ἀπὸ τὰς μέχρι τοῦδε συναφθείσας.

Εἰς τὴν ραψωδίαν Π (Πατρόκλεια), ἐνῶ ἐπίκειται ὁ ὄλεθρος τῶν Ἀχαιῶν, ὁ Πάτροκλος ἐπιτυγχάνει παρὰ τοῦ Ἀχιλλέως, ὅπως τοῦ ἐπιτρέψῃ νὰ πολεμήσῃ αὐτὸς ἐπὶ κεφαλῆς τῶν Μυρμιδόνων, φορῶν τὴν πανοπλίαν τοῦ Ἀχιλλέως καὶ ἀποκρούει τοὺς Τρῶας. Ἐπιτελεῖ πολλοὺς ἄθλους, ἀλλὰ τέλος φονεύεται ὑπὸ τοῦ Ἕκτορος, ἀφοῦ προηγουμένως ὁ Ἀπόλλων κτυπήσας τοῦτον κρυφίως ἐκ τῶν ὄπισθεν τὸν ἀφώπλισε καὶ τὸν ἔρριψε κατὰ γῆς.

Ἡ ραψωδία Ρ (Μενελάου ἀριστεία) περιλαμβάνει ὁλόκληρον τὴν μάχην περὶ τὸν νεκρὸν τοῦ Πατρόκλου, κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ Μενέλαος ἀριστεύει ὑπεραμυνόμενος τοῦ πτώματος, βλέπων ὅμως τὸν Ἕκτορα πλησιάζοντα, ὑποχωρεῖ διά νὰ ζητήσῃ βοήθειαν παρὰ τοῦ Αἴαντος. Ὁ Ἕκτωρ εὑρὼν καιρὸν ἀφαιρεῖ τὴν πανοπλίαν τοῦ Ἀχιλλέως ἀπὸ τὸν νεκρὸν Πάτροκλον, ὑποχωρεῖ ὅμως, ὅταν πλησιάζει ὁ Αἴας. Ὁ Μενέλαος μὲ τὸν Μηριόνην κατορθώνουν νὰ παραλάβουν τὸ πτῶμα, ἐνῶ οἱ δύο Αἴαντες ἀποκρούουν τὰς ἐπιθέσεις τῶν Τρώων, καταδιωκόντων τοὺς Ἀχαιούς.

Εἰς τὴν ραψωδίαν Σ (Ὁπλοποιΐα), ὁ Μενέλαος εἰδοποιεῖ τὸν Ἀχιλλέα περὶ τοῦ θανάτου τοῦ φίλου του, οὗτος δὲ ἐκσπᾷ παρὰ τὴν ἄκτην εἰς θρήνους, καὶ ἡ μήτηρ του Θέτις ἀκούσασα τοῦτον σπεύδει πλησίον του. Οὗτος δηλοῖ πρὸς ταύτην, ὅτι θὰ πολεμήσῃ, ἵνα ἐκδικηθῇ τὸν φίλον του φονεύων τὸν Ἕκτορα, ἀδιαφορῶν ἂν τοῦτο θὰ σημάνῃ τὸ τέλος τῆς ζωῆς του. Ἡ Θέτις ἀναγνωρίζει τὴν ὀρθότητα τῶν λόγων τοῦ υἱοῦ της καὶ παρ' ὅλον τὸν ψυχικὸν σπαραγμόν της, διότι ἀντιλαμβάνεται ὅτι ὀλίγος βίος τοῦ ὑπολείπεται ἀκόμη, ἀναχωρεῖ διὰ τὸν Ὄλυμπον, ἵνα παρακαλέσῃ τὸν Ἥφαιστον καὶ κατασκευάσῃ νέα λαμπρὰ ὅπλα διὰ τὸν Ἀχιλλέα. Ὁ ποιητὴς μᾶς μεταφέρει πάλιν εἰς τὴν μάχην, ὅπου ὁ Ἕκτωρ προσπαθεῖ νὰ ἁρπάσῃ τὸ πτῶμα τοῦ Πατρόκλου, ὑπερασπιζόμενον ἀπὸ τοὺς δύο Αἴαντας, ἐνῶ ὁ Ἀχιλλεὺς παρακινηθεὶς ὑπὸ τῆς Ἶριδος σταλείσης ὑπὸ τῆς Ἥρας, προβαίνει ἄοπλος καὶ διὰ τῆς φοβερᾶς φωνῆς του τρομάζει τοὺς Τρῶας, οἵτινες ὑποχωροῦν καὶ μὲ τὴν δύσιν τοῦ ἡλίου ἡ μάχη σταματᾷ. Οἱ Τρῶες ἐν προχείρῳ πολεμικῷ συμβουλίῳ ἀποφασίζουν νὰ ἀντιμετωπίσουν τὸν Ἀχιλλέα ἔξω τῆς πόλεως, ἐνῶ οἱ Ἀχαιοὶ θρηνοῦν ὅλην τὴν νύκτα τὸν Πάτροκλον, τὸ ὑπόλοιπον δὲ μέρος τῆς ραψωδίας περιλαμβάνει τὴν περίφημον περιγραφὴν τῆς κατασκευῆς τῆς ἀσπίδος τοῦ Ἀχιλλέως ὑπὸ τοῦ Ἡφαίστου.

Εἰς τὴν ραψωδίαν Τ (Μήνιδος ἀπόρρησις), μόλις ἐξημέρωσεν, ἡ Θέτις φέρει τὴν νέαν πανοπλίαν πρὸς τὸν υἱόν της καὶ τὸν συμβουλεύει νὰ συμφιλιωθῇ μετὰ τοῦ Ἀγαμέμνονος, οὗτος δὲ ὑπακούει καὶ προσκαλεῖ ὅλους τοὺς ἀρχηγοὺς τῶν Ἀχαιῶν πλησίον του, ἐπακολουθεῖ δὲ ἡ συμφιλίωσις καὶ ἡ ἀπόδοσις εἰς τὸν Ἀχιλλέα τῆς Βρισηΐδος ὑπὸ τοῦ Ἀγαμέμνονος καὶ ἡ προετοιμασία διὰ τὴν μάχην.

Εἰς τὴν ραψωδίαν Υ (Θεομαχία), ὁ Ζεὺς ἀφήνει τοὺς θεοὺς ἐλευθέρους νὰ ἀναμιχθοῦν εἰς τὴν μάχην ἕκαστος ὑπὲρ τῶν προστατευομένων του, ἡ σύγκρουσις ἐπαναλαμβάνεται ἀγριωτέρα, ὁ δὲ Ἀχιλλεὺς πλαισιούμενος ὑπὸ τῶν Ἀχαιῶν, οἵτινες ἔχουν ἀναθαρρήσει λόγῳ τῆς ἀναμίξεώς του εἰς τὸν πόλεμον, ἐπιφέρει μεγάλην φθορὰν εἰς τοὺς Τρῶας καὶ ὁ Ἕκτωρ μόλις διαφεύγει τὸν θάνατον, σωθεὶς ὑπὸ τοῦ Ἀπόλλωνος.

Εἰς τὴν ραψωδίαν Φ (μάχη παραποτάμιος), οἱ Τρῶες καταδιωκόμενοι, ἄλλοι μὲν φεύγουν πρὸς τὴν διεύθυνσιν τῆς Τροίας, ἄλλοι δὲ πίπτουν εἰς τὸν ποταμὸν Ξάνθον, διαρρέοντα τὴν μεταξὺ τοῦ ναυτικοῦ στρατοπέδου τῶν Ἀχαιῶν καὶ τῆς Τροίας πεδιάδα, ἐκεῖ δὲ ἐπακολουθεῖ φοβερὰ σφαγὴ τούτων, ἐνῶ οἱ θεοὶ ἀναμιχθέντες εἰς τὴν μάχην συγκρούονται μεταξύ των, ἐν τέλει ὅμως ἀποσύρωνται πάλιν εἰς τὸν Ὄλυμπον, μὴ θεωροῦντες ὀρθὸν νὰ μάχωνται πρὸς ἀλλήλους χάριν τῶν θνητῶν, ὁ δὲ Ἀπόλλων ὑπὸ τὴν μορφὴν τοῦ Ἀγήνορος ἐξαπατᾷ τὸν Ἀχιλλέα καὶ παρασύρει τοῦτον μακρὰν τῶν πυλῶν τῆς Τροίας, διδομένης οὕτω εὐκαιρίας πρὸς τοὺς φεύγοντας Τρῶας, νὰ εἰσέλθουν ἐντὸς τῶν τειχῶν.

Εἰς τὴν ραψωδίαν Χ (Ἕκτορος ἀναίρεσις), ὁ Ἕκτωρ τολμήσας νὰ ἀντιμετωπίσῃ τὸν Ἀχιλλέα πρὸ τῶν Σκαιῶν Πυλῶν, μόλις ἀντικρύζει ἐκ τοῦ πλησίον τὸν ἥρωα ἐπερχόμενον, φεύγει καὶ καταδιωκόμενος ὑπ' αὐτοῦ, περιέρχεται τρεῖς φορὰς τὰ τείχη τῆς Τροίας, ἐν τέλει ὅμως ἐξαπατηθεὶς ὑπὸ τῆς Ἀθηνᾶς, σταματᾷ. διὰ νὰ δεχθῇ τὸν ἀγῶνα, ἀλλὰ φονεύεται ὑπὸ τὰ ὄμματα τῶν γονέων του, παρακολουθούντων ἀπὸ τοῦ ὕψους τῶν τειχῶν τὴν δραματικὴν πάλην, ἡ δὲ σύζυγός του Ἀνδρομάχη, βλέπει τὸ πτῶμά του συρόμενον ὄπισθεν τοῦ ἅρματος τοῦ νικητοῦ.

Εἰς τὴν ραψωδίαν Ψ (ἆθλα ἐπὶ Πατρόκλῳ), ὁ Ἀχιλλεὺς πανηγυρίζει δι' ἀγώνων τὴν κηδείαν τοῦ Πατρόκλου καὶ εἰς τὴν ραψωδίαν Ω ("Εκτορος λύτρα) προσέρχεται ὁ γηραιὸς Πρίαμος νύκτωρ ζητῶν τὸ πτῶμα τοῦ υἱοῦ του, ὁ δὲ Ἀχιλλεὺς συγκινηθεὶς ἀποδίδει τὸν νεκρὸν ὑποσχόμενος ὅτι ἐπὶ ἑνδεκα ἡμέρας θὰ παύσῃ πᾶσαν ἐχθροπραξίαν, ἵνα δοθῇ καιρὸς πρὸς ταφὴν τοῦ Ἕκτορος ὑπὸ τῶν Τρώων. Τὴν ἑπομένην ὁ Ἑρμῆς ὁδηγεῖ εἰς τὴν Τροίαν πάλιν τὸν Πρίαμον, φέροντα τὸν νεκρὸν υἱόν του καὶ ἐπακολουθεῖ ἡ ταφὴ τοῦ ἥρωος τῆς Τροίας, ἐνῶ ἀντηχοῦν οἱ θρῆνοι τοῦ Πριάμου, τῆς Ἑκάβης, τῆς Ἀνδρομάχης καὶ τῶν Τρωάδων ὁλοφυρομένων διὰ τὸν θάνατον τοῦ ὑπερασπιστοῦ τῆς πόλεως καὶ ὀδυρομένων διὰ τὴν πικρὰν μοῖραν, ἡ ὁποία ἀναμένει ὅλους, ἀφοῦ ὁ Ἕκτωρ ἐχάθη.

Διάρθρωσις τῆς «Ἰλιάδος». Ἡ πρώτη ραψωδία χρησιμεύει ὡς εἰσαγωγὴ εἰς τὸ ὅλον ἔπος, τὸ ὁποῖον σύγκειται ἐκ τριῶν σκηνῶν. Ἡ πρώτη διήκει ἀπὸ τοῦ Β μέχρι τοῦ Ι, εἰς ταύτην δὲ περιγράφονται αἱ διάφοροι μάχαι, κατὰ τὰς ὁποίας οἱ Ἀχαιοὶ ἄλλοτε μὲν νικοῦν, ἄλλοτε δὲ ἡττῶνται. Δὲν ἦτο δυνατὸν ὁ μέγας τεχνίτης νὰ ἐμφανίσῃ τοὺς Ἀχαιοὺς ἡττωμένους συνεχῶς. συμφώνως πρὸς τὴν ὑπὸ τοῦ Διὸς πρὸς τὴν Θέτιδα δοθεῖσαν ὑπόσχεσιν καὶ τοῦτο διότι ὁ ποιητὴς εἶχε πλήρη ἐπίγνωσιν, ὅτι συνθέτει κατ' ἐξοχὴν ἐθνικὸν ἔπος καὶ θὰ προσέκρουεν καὶ πρὸς τὴν ποιητικὴν τέχνην καὶ πρὸς τὴν ἐθνικὴν τῶν Ἑλλήνων φιλοτιμίαν. Ἡ ἕνεκα τῆς μήνιος ἀποχὴ τοῦ Ἀχιλλέως ἀπὸ τὰς μάχας, ἐπέτρεψεν εἰς τὸν ποιητὴν νὰ περιλάβῃ ἄφρονα στοιχεῖα ἐκ τοῦ Τρωικοῦ πολέμου παρεμβαλὼν ταῦτα διὰ τεχνικωτάτης συνθετικῆς ἱκανότητος, εἰς τὸ ὅλον ἀοχιτεκτόνημα τῆς «Ἰλιάδος», ἀποβλέπων ὅμως πάντοτε εἰς τὸ βασικὸν θέμα τοῦ ἔργου.

Ἡ ραψωδία Ι διακόπτουσα τὰς φοβερὰς μάχας καὶ δίδουσα τὴν εὐκαιρίαν εἰς τὸν ἀναγνώστην νὰ ἀπολαύσῃ τοὺς ρητορικοὺς λόγους τῆς πρεσβείας τῆς Ἱκετευούσης τὸν Ἀχιλλέα, ἱσταται ὡς διαχωριστικὸν σημεῖον μεταξὺ τῆς πρώτης καὶ τῆς δευτέρας σκηνῆς καὶ δεικνύει τὴν μεγάλην δεξιότητα τοῦ δημιουργοῦ τῆς «Ἰλιάδος» εἰς τὸν χειρισμὸν τοῦ μακροπνόου ποιήματος. Ἡ δευτέρα σκηνὴ ἀπὸ τοῦ Κ μέχρι τοῦ Τ περιλαμβάνει τὴν περιγραφὴν τῶν ἐπαναληφθεισῶν μαχῶν, κατὰ τὰς ὁποίας καὶ πάλιν αἱ ἦτται τῶν Ἀχαιῶν ἐναλλάσσονται μέ τινας νίκας αὐτῶν, μέχρις ὅτου θριαμβευτὴς ὁ Ἕκτωρ ἀπειλεῖ τὸ ναυτικὸν τῶν Ἀχαιῶν στρατόπεδον, ταπεινουμένων οὕτω τῶν Ἀχαιῶν καὶ ἐκπληρουμένης τῆς ὑποσχέσεως τοῦ Διὸς πρὸς τὴν Θέτιδα. Ἡ λύσις ἀναβάλλεται διὰ τῆς παρεμβολῆς νέων γεγονότων, ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν ὁποίων ὁ Ἀχιλλεὺς θὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὴν μάχην. Ἡ ἐκ τῆς πυρπολήσεως τοῦ πλοίου τοῦ Πρωτεσιλάου ἐπέμβασις τοῦ Πατρόκλου καὶ ὁ φόνος του ὑπὸ τοῦ Ἕκτορος, παρεμβάλλονται ἀριστοτεχνικῶς διὰ νὰ ρίψουν τὸν Ἀχιλλέα εἰς τὸν ἀγῶνα. Εἰς τὴν τρίτην σκηνὴν ἀπὸ τοῦ Υ μέχρι τέλους, ἐπέρχεται ἡ λύσις τῆς ὑποθέσεως διὰ τῆς τελικῆς μάχης, εἰς τὴν ὁποίαν πρωταγωνιστεῖ ὁ κεντρικὸς ἥρως τοῦ ἔπους, διὰ τοῦ θανάτου καὶ τέλος τῆς ταφῆς τοῦ Ἕκτορος.

Ἡ ὅλη σύνθεσις τῆς «Ἰλιάδος» μὲ τὴν τεχνικωτάτην πλοκὴν καὶ τὴν ἁρμονικωτάτην ἀριστοτεχνικήν, τὴν καλλιτεχνικὴν διάταξιν τῆς ὕλης καὶ τὴν θαυμασίαν οἰκονομίαν μαρτυρεῖ, ὅτι ὁ ἀπράσωπος προομηρικὸς ἀοιδὸς ἡρωικῶν κατορθωμάτων, μετεβλήθη διὰ τοῦ Ὁμήρου γενομένου ἀνακαινιστοῦ καὶ καινοτόμου εἰς ἀληθῆ ποιητήν, ὁ ὁποῖος δημιουργικῶς ἑρμηνεύει τὴν παράδοσιν. Ἡ ἑνότης, ἡ συνειδητὴ καὶ ἔντεχνος σύνδεσις τῶν τμημάτων μὲ τὸ θαυμάσιον σχέδιον, τὸ ὁποῖον διήκει ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους τῆς «Ἰλιάδος» δεικνύουν, ὅτι εἷς Ποιητὴς ἐνεφύσησε τὴν ψυχήν του εἰς τὸ ἔργον, ζήσας καὶ συνθέσας τοῦτο. Ἡ βασικὴ ἑνότης τῆς «Ἰλιάδος» εἶναι ἀναμφισβήτητος, διότι τὸ ἔπος ἐκτυλίσσεται περὶ ἑνὸς γεγονότος, τῆς ὀργῆς τοῦ Ἀχιλλέως, ἀναφέρει δὲ τὸν τρόπον τῆς γενέσεώς της, τὰς κυρίας φάσεις της, τὰ ἄμεσα ἀποτελέσματά της καὶ τὸν τρόπον κατευνασμοῦ της. Ὁ ἥρως, ἂν καὶ δὲν εὑρίσκεται πάντοτε

ἐπὶ σκηνῆς, ὅμως ἐμφανίζεται εἰς τὰς καιρίας στιγμάς, αὗται δὲ συνδέονται μεταξύ των διὰ τῆς διαρκείας τῶν συναισθημάτων του καὶ ἡ ἀπουσία του ἀποτελεῖ στοιχεῖον σημαντικὸν τῆς ἀφηγήσεως, οὕτω δὲ ἡ ἁρμονία τῆς ἑνότητος προσδίδει ἰδιαίτερον κάλλος εἰς τὸ ἔπος.

Κύρια χαρακτηριστικὰ τοῦ ἔπους. Ἰδιαίτερον χαρακτηριστικὸν τῆς «Ἰλιάδος» εἶναι ἡ μεγάλη συμμετοχὴ τῶν θεῶν εἰς τὴν δρᾶσιν, οὕτω δὲ τὸ ποίημα ἀποκτᾶ μεγάλην θρησκευτικότητα, χωρὶς βεβαίως ὁ ποιητὴς νὰ μεταβάλλεται εἰς κήρυκα ἰδεώδους τινὸς θρησκευτικοῦ, διότι εἶναι ἁπλοῖ οἱ θεοὶ τοῦ Ὁμήρου, πολλάκις κατώτεροι ἠθικῶς τῶν ἡρώων, ἀλλὰ φοβεροὶ καὶ πανίσχυροι. Ἀλλ' ἡ θρησκευτικότης αὕτη εἶναι ἀπαύγασμα τῶν πρώτων ἐντυπώσεων, δεικνύουσα ὅτι ἡ φιλοσοφικὴ σκέψις δὲν εἶχεν εἰσέτι ἀναπτυχθῆ. Οἱ ἥρωες εἶναι ἀληθινοὶ ἄνθρωποι, ἄλλοτε γενναιόφρονες, ἄλλοτε ἰδιοτελεῖς, ἔχοντες ἐμφύτους τὴν ὁρμητικότητα, τὴν ἀνδρείαν, τὴν ἀγάπην πρὸς τὸν κίνδυνον καὶ τὴν φιλοδοξίαν. Ἀγαποῦν τὴν πατρίδα των καὶ τοὺς οἰκείους των, ἀλλ' ἐπίσης καὶ τὰς τιμάς, τὸν πλοῦτον, τὴν τέρψιν καὶ τὸν ἄνετον βίον, ἕκαστος δὲ τῶν ἡρώων τῆς «Ἰλιάδος» ἔχει τὸ ἰδιαίτερον χαρακτηριστικὸν του γνώρισμα. Τὸν Ἀχιλλέα διακρίνει ἡ νεανικὴ παραφορά, τὸν Ὀδυσσέα ἡ μετὰ σκέψεως σταθερότης, τὸν Διομήδην ἡ ὁρμητικὴ ἀνδρεία, τὸν Νέστορα ἡ σωφροσύνη, τὸν Ἀγαμέμνονα τὸ βασιλικὸν μεγαλεῖον καὶ τὸν Αἴαντα ἡ ἐπιμονή, αἱ ἰδιότητες δὲ ἑνὸς ἑκάστου ἀποδίδονται μὲ καθωρισμένα ἐπίθετα καὶ ἐκφράσεις καθιερωμένας. Ὅλοι θεωροῦνται συγγενεῖς τῶν θεῶν, διότι ἠθικῶς μὲν ἔχουν τὴν ἀρετήν των, ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τῆς ὑπεροχῆς τῶν ἀνδρικῶν των ἰδιοτήτων, σωματικῶς δὲ ἔχουν τὸ κάλλος των. Ναὶ μὲν τὸ ἔργον ὡς ἐπικὸν στηρίζεται ἐπὶ τῆς ἀφηγήσεως, ἀλλὰ σημαντικώτατον στοιχεῖον του εἶναι οἱ λόγοι, οἱ ὑπὸ τῶν προσώπων ἐκφωνούμενοι, εἰς τοὺς ὁποίους ἀποκαλύπτονται τὰ συναισθήματα καὶ αἱ ἰδέαι των, οἱ λόγοι δὲ οὗτοι εἶναι τεχνικώτατοι καὶ μετὰ πολλῆς περισκέψεως συντεθειμένοι, δεικνύοντες μίαν πρώτην ὑποτυπώδη εἰσέτι ἀνάπτυξιν τῆς ρητορικῆς τέχνης. Ὅσον ἀφορᾷ τὴν διήγησιν, αὕτη ἐνέχει ἀπαράμιλλον κάλλος μὲ τὴν κίνησιν, τὴν ζωηρότητα, τὴν ἐνάργειαν καὶ τὴν παραστατικότητα, μὲ φυσικωτάτην διάταξιν τῶν ἐπεισοδίων, ἐπικαιρότητα εἰς τὰς περιπετείας καὶ μὲ λίαν ἔντεχνον ἐπιβράδυνσιν τῶν λύσεων, παρατείνουσαν τὴν ἀναμονὴν τῶν ἐντυπώσεων, αἱ ὁποῖαι κατανέμονται βαθμιαίως καὶ παρασκευάζονται μεθοδικῶς. Τὸ ὕφος εἶναι ἀλλαχοῦ μὲν πλούσιον καὶ μεγαλοπρεπές, ἐπιβλητικόν, σύντομον, στομφώδες καὶ ὁρμητικόν, ἀλλαχοῦ δὲ ἁπλοῦν, ἀπέριττον, τρυφερόν, ἥρεμον καὶ παρελκυστικόν, ἀνάλογον πρὸς τὰ ἑκάστοτε συναισθήματα. Αἱ παρεμβαλλόμεναι περιγραφαὶ τοπείων τῆς ξηρᾶς ἢ τῆς θαλάσσης, κυνηγετικῶν, οἰκογενειακῶν, πολεμικῶν καὶ ἄλλων σκηνῶν, αἱ θαυμασταὶ εἰκόνες, παρομοιώσεις καὶ μεταφοραὶ καὶ τὰ παραστατικώτατα ἐπίθετα εἶναι θαύματα τέχνης προκαλοῦντα ἰσχυρὰς ἐντυπώσεις καὶ μαρτυροῦν τὴν πλουσιωτάτην φαντασίαν τοῦ ποιητοῦ. Γενικῶς ὁ ποιητὴς ἐδημιούργησεν ἕνα ἄθλον ἀπαραμίλλου τέχνης θαυμαζόμενον ὑφ' ὅλων τῶν αἰώνων καὶ χαρακτηρισθέντα ὡς τὸ κορυφαῖον τῆς ποιητικῆς τέχνης δημιούργημα ὅλων τῶν λαῶν καὶ ὅλων τῶν ἐποχῶν, δικαίως δὲ ὑπὸ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων ἐθεωρεῖτο ὡς τὸ κατ' ἐξοχὴν ἐθνικὸν ἔπος τούτων.

Μεταφράσεις. Ἐκ τῶν εἰς ὅλας τὰς γλώσσας ἀπείρων μεταφράσεων τῆς «Ἰλιάδος» ἀναφέρομεν τὰς εἰς τὴν νέαν ἑλληνικὴν τοιαύτας, ἤτοι παράφρασιν ὑπὸ Βασ. Ἀποστολίδου (1808), ἔμμετρον ὑπὸ Ρουσιάδου (1817), τοῦ Ἀνέστη Κωνσταντινίδη (γ΄ ἔκδοσις, 1887), Ἀθανασίου Χριστοπούλου (δ΄ ἔκδοσις, 1887), Ἀνδρ. Σωτηρίου (1923), Ἀλεξάνδρου Πώλλη (1892 — 1904) καὶ Ἰακώβου Πολυλᾶ (1919).

II.— «Ὀδύσσεια». Τὸ ἕτερον ἐκ τῶν ὁμηρικῶν ἐπῶν, συγκείμενον ἐκ 12.110 στίχων, ὑποδιαιρεθέντων ὑπὸ τῶν Ἀλεξανδρινῶν γραμματικῶν εἰς 24 ραψῳδίας, σημειουμένας διὰ τῶν ἀντιστοίχων κατὰ σειρὰν μικρῶν γραμμάτων τοῦ ἀλφαβήτου (α ἕως ω) καὶ ἐπιγραφομένας ἰδιαιτέρως ὑπὸ τῶν σχολιαστῶν ἀναλόγως τοῦ περιεχομένου ἑκάστης. Τὸ θέμα τῆς «Ὀδυσσείας» ἔχει ληφθῆ ἀπὸ τὰς παραδόσεις τῶν «Νόστων» (ἐπανόδων), οἱ ὁποῖοι συμπληροῦν τὰς περὶ τοῦ Τρωϊκοῦ πολέμου παραδόσεις. Οἱ ἡγεμόνες τῶν Ἀχαιῶν, καταλαδόντες καὶ καταστρέψαντες τὴν Τροίαν, ἐπιστρέφουν εἰς τὰς πατρίδας των, ἀλλὰ τοὺς πλείστους ἔπληξεν ἡ ὀργὴ τῶν θεῶν εἴτε ἐν τῇ θαλάσσῃ, εἴτε ὅταν ἔφθασαν εἰς τὰς ἑστίας των, οὐδεὶς ὅμως ὑπέφερε περισσότερον τοῦ ἡγεμόνος τῆς Ἰθάκης Ὀδυσσέως, αἱ δὲ περὶ τῶν περιπετειῶν του παραδόσεις, πολλαὶ τῶν ὁποίων ἀπηχοῦν τὰς διηγήσεις τῶν ναυτιλλομένων ἀπὸ τὰ μακρινὰ των ταξίδια, συμπληρωθεῖσαι μὲ τὰς παραδόσεις τῆς πιστῆς συζύγου τοῦ Ὀδυσσέως Πηνελόπης, τὴν ὁποίαν ἐζήτουν εἰς γάμον θρασεῖς μνηστῆρες, ἐπωφελούμενοι τῆς ἀπουσίας τοῦ συζύγου της, συνετέλεσαν εἰς τὴν σύνθεσιν τοῦ ἔπους τῆς «Ὀδυσσείας», ἡ ὁποία συνενοῦσα τὰς δύο παραδόσεις μὲ τὴν ἐπάνοδον τοῦ Ὀδυσσέως καὶ τὴν μνηστηροφονίαν, ἀπέβη ἓν ἐκ τῶν μεγαλυτέρων δημιουργημάτων τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ πνεύματος.

Περιεχόμενον τῆς «Ὀδυσσείας». Οἱ δέκα πρῶτοι στίχοι τῆς ραψῳδίας α (Θεῶν ἀγορά. Ἀθηνᾶς παραίνεσις πρὸς Τηλέμαχον) ἀποτελοῦν τὸ προοίμιον τοῦ ἔπους, εἰς τὸ ὁποῖον ὁ ποιητὴς ἐν χαρακτηριστικῇ περιεκτικότητι ἐπικαλεῖται τὴν βοήθειαν τῆς Μούσης διὰ νὰ ψάλῃ τὰς περιπετείας τοῦ ὀνομαστοῦ καὶ πολυμηχάνου ἥρωος. Κατόπιν μεταφερόμεθα εἰς συνέλευσιν ὅλων τῶν θεῶν, πλὴν τοῦ εἰς τοὺς Αἰθίοπας ἀπουσιάζοντος Ποσειδῶνος, εἰς τὴν ὁποίαν κατὰ πρότασιν τῆς Ἀθηνᾶς, ὁ μὲν Ἑρμῆς ἀποφασίζεται νὰ σταλῇ εἰς Ὠγυγίαν, ὅπου κρατεῖται ὁ Ὀδυσσεὺς ὑπὸ τῆς Καλυψοῦς, ἵνα διατάξῃ ταύτην ὅπως ἀφήσῃ ἐλεύθερον τὸν πολυπαθῆ ἥρωα, ἡ δὲ Ἀθηνᾶ ἀναλαμβάνει νὰ μεταβῇ εἰς Ἰθάκην, διὰ νὰ παρακινήσῃ τὸν Τηλέμαχον, τὸν υἱὸν τοῦ Ὀδυσσέως, νὰ ἐπιχειρήσῃ ταξίδιον πρὸς ἀναζήτησιν τοῦ πατρός του.

Εἰς τὴν ραψῳδίαν β (Ἰθακησίων ἀγορά. Τηλεμάχου ἀποδημία), οἱ Ἰθακήσιοι συγκεντροῦνται εἰς συνέλευσιν κατὰ πρόσκλησιν τοῦ Τηλεμάχου, ὁ ὁποῖος ἐν αὐτῇ μέμφεται τοὺς μνηστῆρας διὰ τὴν ἀνάρμοστον πρὸς τὸν οἶκον του συμπεριφοράν των καὶ ζητεῖ παρὰ τῶν συμπολιτῶν του τὸ πλοῖον διὰ τὸ πρὸς ἀναζήτησιν τοῦ πατρός του ταξίδιόν του. Ἡ συνέλευσις ὅμως ἐπηρεαζομένη ὑπὸ τῶν μνηστήρων διαλύεται χωρὶς νὰ λάβῃ ἀπόφασιν, ἀλλ' ἡ Ἀθηνᾶ, ὑπὸ τὴν μορφὴν τοῦ φίλου τοῦ Ὀδυσσέως Μέντορος, προμηθεύει πλοῖον μετὰ ἐκλεκτοῦ ἐξ Ἰθακησίων πληρώματος εἰς τὸν Τηλέμαχον, ὁ ὁποῖος μετὰ τὰς ἀναγκαίας προετοιμασίας ἀναχωρεῖ μετὰ τῆς θεᾶς κρυφίως, μὴ ἀνακοινώσας εἰς οὐδένα τὴν ἀναχώρησίν του, πλὴν τῆς πιστῆς προφοῦ του Εὐρυκλείας.

Εἰς τὴν ραψῳδίαν γ (Τὰ ἐν Πύλῳ) περιγράφεται ἡ ἄφιξις τοῦ Τηλεμάχου εἰς Πύλον καὶ ἡ ὑπὸ τοῦ γέροντος βασιλέως τῆς χώρας Νέστορος φιλοξενία του, ὁ ὁποῖος μὴ γνωρίζων τίποτε περὶ τῆς τύχης τοῦ Ὀδυσσέως συμβουλεύει τὸν Τηλέμαχον ἵνα μεταβῇ εἰς Λακεδαίμονα καὶ ζητήσῃ πληροφορίας παρὰ τοῦ Μενελάου, ὁ ὁποῖος προσφάτως ἐπέστρεψεν ἐκ τῶν περιπλανήσεών του μετὰ τὴν ἐκ Τροίας ἀναχώρησίν του. Ὁ Τηλέμαχος συμφωνεῖ πρὸς τὰς ὑποδείξεις τοῦ γηραιοῦ Νέστορος, ἡ δὲ Ἀθηνᾶ ὑπὸ μορφὴν ἀετοῦ ἐξαφανίζεται. Τὴν ἑπομένην, μετὰ τὴν προσφορὰν θυσίας εἰς τὴν Ἀθηνᾶν, ὁ Νέστωρ ἀποστέλλει τὸν Τηλέμαχον εἰς Λακεδαίμονα ἐφ' ἁμάξης, δώσας εἰς τοῦτον ὡς συνοδὸν τὸν υἱόν του Πεισίστρατον.

Ἡ ραψῳδία δ (Τὰ ἐν Λακεδαίμονι) περιλαμβάνει τὴν ἄφιξιν τοῦ Τηλεμάχου εἰς Λακεδαίμονα, ὅπου γίνεται φιλοφρόνως δεκτὸς ὑπὸ τοῦ βασιλέως Μενελάου, τελοῦντος τοὺς γάμους τοῦ υἱοῦ του Μεγαπένθους μετὰ τῆς κόρης τοῦ Ἀλέκτορος καὶ τῆς κόρης του Ἑρμιόνης μετὰ τοῦ υἱοῦ τοῦ Ἀχιλλέως. Ὁ Μενέλαος διηγεῖται εἰς τὸν Τηλέμαχον τὰς ἐν τῇ θαλάσσῃ περιπετείας του καὶ τοῦ προσφέρει πλούσια δῶρα, χωρὶς ὅμως νὰ δύναται νὰ τοῦ παράσχῃ πληροφορίαν τινὰ περὶ τοῦ πατρός του. Ὁ ποιητὴς μᾶς μεταφέρει κατόπιν εἰς Ἰθάκην, ὅπου οἱ μνηστῆρες πληροφορηθέντες τὴν κρυφίαν ἀναχώρησιν τοῦ Τηλεμάχου ἑτοιμάζουν ἐνέδραν εἰς τὴν νησῖδα Ἀστερίδα, μεταξὺ Σάμης καὶ Ἰθάκης, διὰ νὰ τὸν φονεύσουν ἐπιστρέφοντα.

Εἰς τὴν ραψῳδίαν ε (Ὀδυσσέως σχεδία) ἡ Ἀθηνᾶ, ἡ ὁποία εἶχε μεταβῆ ἐκ Πύλου εἰς τὸν Ὄλυμπον, ὑπενθυμίζει εἰς τὸν Δία τὴν ἀπόφασιν τῶν θεῶν περὶ ἀποστολῆς τοῦ Ἑρμοῦ εἰς τὴν νύμφην Καλυψὼ καὶ ὁ Ἑρμῆς διαταχθεὶς ὑπὸ τοῦ Διὸς μεταβαίνει εἰς Ὠγυγίαν, ἡ δὲ Καλυψὼ ὑπακούει εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ Ἑρμοῦ διαβιβασθεῖσαν ἐντολὴν καὶ παρέχει εἰς τὸν Ὀδυσσέα τὰ μέσα πρὸς κατασκευὴν σχεδίας, μετὰ τὴν περάτωσιν τῆς ὁποίας ὁ Ὀδυσσεὺς πλήρης χαρᾶς ἀνάγεται εἰς τὸ πέλαγος, ἐφοδιασθεὶς ὑπὸ τῆς νύμφης διὰ τῶν εἰς τὸ ταξίδιον ἀναγκαίων, καὶ ὑπὸ οὐρίου ἄνεμον. Ὁ Ποσειδῶν ὅμως, ἐπιστρέφων ἐξ Αἰθιοπίας, ἀργισμένος πάντοτε κατὰ τοῦ Ὀδυσσέως τυφλώσαντος τὸν υἱόν του Κύκλωπα Πολύφημον, ἐγείρει πρικυμίαν καὶ ὁ Ὀδυσσεύς, θραυσθείσης τῆς σχεδίας του ὑπὸ φοβεροῦ κύματος, μετὰ ἀπεγνωσμένην πάλην πρὸς τὴν ἐξηγριωμένην θάλασσαν, σώζεται ὑπὸ τῆς ποντίας νύμφης Λευκοθέας, ῥιφθεὶς εἰς ἄγνωστον γῆν.

Εἰς τὴν ραψῳδίαν ζ (Ὀδυσσέως ἄφιξις εἰς Φαίακας) ἡ θυγάτηρ τοῦ βασιλέως τῶν Φαιάκων, εἰς τὴν γῆν τῶν ὁποίων εἶχε ῥιφθῆ ὁ Ὀδυσσεύς, ἡ Ναυσικᾶ, παρακινηθεῖσα ὑπὸ ὀνείρου σταλέντος ὑπὸ τῆς Ἀθηνᾶς, μεταβαίνει εἰς τὸν ποταμὸν πλησίον τῆς θαλάσσης διὰ νὰ πλύνῃ μετὰ τῆς ἀκολουθίας της τὴν προῖκα της, ἐκεῖ δὲ εὑρίσκει τὸν ναυαγὸν ἐξηντλημένον ἐκ τῆς πείνης καὶ τοῦ ψύχους καὶ ἀφοῦ τὸν περιεποιήθη, ὁδηγεῖ τοῦτον εἰς τὴν πόλιν.

Εἰς τὴν ραψῳδίαν η (Ὀδυσσέως εἴσοδος πρὸς Ἀλκίνοον) ὁ Ὀδυσσεὺς ὁδηγούμενος ὑπὸ τῆς Ἀθηνᾶς εἰσέρχεται εἰς τὸ ἀνάκτορον τοῦ Ἀλκινόου καὶ ὡς ἱκέτης ζητεῖ τὴν προστασίαν τῆς συζύγου τοῦ βασιλέως Ἀρήτης, εὑρίσκει δὲ πρόθυμον φιλοξενίαν. Χωρὶς νὰ ἀποκαλύψῃ ποῖος εἶναι, εἰς ἐρώτησιν τῆς βασιλίσσης, ἀπαντᾶ ὅτι ἐπὶ ἑπταετίαν κατεκρατήθη ὑπὸ τῆς Καλυψοῦς εἰς τὴν νῆσον της, ὅπου ἔφθασε μετὰ τὴν καταβύθισιν τοῦ πλοίου του ὑπὸ κεραυνοῦ τοῦ Διὸς καὶ τὸν πνιγμὸν τῶν συντρόφων του, τώρα δὲ ἀφεθεὶς ὑπὸ τῆς νύμφης ἔφθασε ναυαγὸς καὶ ὁ Ἀλκίνοος ταῦ ὑπόσχεται ὅτι τὴν ἑπομένην θὰ τὸν ἀποστείλῃ εἰς τὴν πατρίδα του μὲ πλοῖον ἰδικόν του.

Εἰς τὴν ραψῳδίαν θ (Ὀδυσσέως σύστασις πρὸς Φαίακας) ὁ Ἀλκίνοος ὁδηγεῖ τὸν Ὀδυσσέα εἰς τὴν συνέλευσιν τῶν Φαιάκων, πρὸς τιμὴν δὲ τοῦ ξένου τελοῦνται ἀγῶνες μεταξὺ τῶν νέων Φαιάκων. Ὁ Ὀδυσσεὺς προκληθεὶς ἀπὸ τὸν Εὐρύπυλον ῥίπτει τὸν δίσκον πολὺ μακρύτερον πάντων καὶ δηλοῖ ὅτι εἶναι ἕτοιμος νὰ ἀγωνισθῇ πρὸς οἱονδήποτε εἰς τὸ τόξον καὶ τὸ ἀκόντιον, διστάζει δὲ μόνον διὰ τὸν δρόμον, ἕνεκα τῶν ἐν τῇ θαλάσσῃ ταλαιπωριῶν του. Κατόπιν ὅμως προτάσεως τοῦ Ἀλκινόου, ἐπακολουθεῖ συμπόσιον καὶ οἱ Φαίακες ἐπιδεικνύουν τὴν χαρευτικήν των δεινότητα, ὁ δὲ ἀοιδὸς Δημόδοκος τοὺς συνοδεύει μὲ τὴν κιθάραν του, ἐνῶ ὅμως εἰς τὸ ἐπακολουθοῦν συμπόσιον ψάλλει τὸ ἐκ τοῦ Τρωϊκοῦ πολέμου ἐπεισόδιον τοῦ Δουρείου Ἵππου καὶ τὴν ἅλωσιν τῆς Τροίας, ὁ Ὀδυσσεὺς ἐκσπᾷ εἰς δάκρυα, ὁ δὲ Ἀλκίνοος τὸν παρακαλεῖ νὰ φανερώσῃ τὴν ταυτότητά του.

Εἰς τὴν ραψῳδίαν ι (Ἀλκίνου ἀπόλογοι: Κυκλώπεια), ἀφοῦ ὁ Ὀδυσσεὺς ἀπεκάλυψε ποῖος εἶναι, ἀρχίζει τὴν διήγησίν του, ἐκ τῆς ὁποίας μανθάνομεν τὰς περιπετείας του μέχρι τῆς εἰς τοὺς Φαίακας ἀφίξεώς του, ἤτοι τὴν περιπλάνησίν του εἰς τὴν

χώραν τῶν Κικόνων, τῶν Λωτοφάγων καὶ τὴν δραματικωτέραν πάντων εἰς τὴν γῆν τῶν Κυκλώπων.

Εἰς τὴν ραψωδίαν κ (Τὰ περὶ Αἰόλου καὶ Λαιστρυγόνων καὶ Κίρκης) διηγεῖται τὴν εἰς τὴν νῆσον τοῦ Αἰόλου φιλοξενίαν του ἐπὶ ἕνα μῆνα ὑπὸ τοῦ φύλακος τῶν ἀνέμων, τὴν ἐν συνεχείᾳ ἀφιξίν του εἰς τὴν χώραν τῶν ἀνθρωποφάγων Λαιστρυγόνων, ὁπόθεν μετὰ δυσκολίας ἐσώθη καὶ ἐν τέλει τὴν εἰς τὴν νῆσον τῆς Κίρκης ἄφιξίν του, τὰς ἐκεῖ περιπετείας καὶ τὴν ἐπὶ μακρὸν ἐκεῖ παραμονήν του.

Εἰς τὴν ραψωδίαν λ (Νέκυια) περιγράφεται ἡ εἰς τὸν Ἅδην κατάβασις τοῦ ἥρωος κατόπιν ὁδηγίας τῆς Κίρκης, ἵνα ζητήσῃ χρησμὸν παρὰ τοῦ Τειρεσίου περὶ τοῦ ταξιδίου του, διηγεῖται δὲ τὴν ἐκεῖ συνάντησίν του μὲ τὰς ψυχὰς τῶν ἀποθανόντων ἡρώων τοῦ Τρωϊκοῦ πολέμου καὶ διαφόρων ἄλλων.

Εἰς τὴν ραψωδίαν μ (Σειρῆνες, Σκύλλα, Χάρυβδις, βόες Ἡλίου) ὁ Ὀδυσσεὺς ἐπιστρέψας εἰς τὴν νῆσον τῆς Κίρκης θάπτει τὸν σύντροφόν του Ἐλπήνορα, λαβὼν δὲ ὁδηγίας παρὰ τῆς Κίρκης περὶ τοῦ τρόπου ἀντιμετωπίσεως τῶν μελλοντικῶν κινδύνων, ἀναχωρεῖ καὶ διηγεῖται τὴν διέλευσίν του ἐκ τῆς νήσου τῶν Σειρήνων, τὴν δραματικὴν διάβασίν του ἀπὸ τὸ προμερὸν στενὸν μεταξὺ Σκύλλης καὶ Χαρύβδεως, τὴν ἄφιξιν καὶ διαμονήν του εἰς τὴν νῆσον Θρινακίαν καὶ τὴν ἐκεῖ σφαγὴν τῶν βοῶν τοῦ Ἡλίου, ἀσέβειαν τὴν ὁποίαν οἱ ἐναπομείναντες σύντροφοί του ἐπλήρωσαν μὲ τὴν ζωήν των, διότι, ἀφοῦ ἀνεχώρησαν ἐκ τῆς νήσου ἐκεραυνοβολήθησαν εἰς τὸ ἀνοικτὸν πέλαγος ὑπὸ τοῦ Διὸς πνιγέντες ὅλοι, ἐνῶ ὁ Ὀδυσσεὺς σώζεται μόνος εἰς τὴν νῆσον τῆς Καλυψοῦς μετὰ σκληρὰν πάλην πρὸς τὰ κύματα ἐπὶ ἐννέα ἡμέρας. Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ἡ διήγησις τοῦ ἥρωος συναντᾶται μὲ τὴν ἀρχὴν τοῦ ἔπους, ἀνασυνδεομένης οὕτω τῆς συνεχείας τοῦ ἔργου.

Οἱ Φαίακες, γοητευθέντες ἐκ τῆς διηγήσεως τοῦ ἥρωος, προετοιμάζουν τὴν ἐπάνοδόν του εἰς τὴν ραψωδίαν ν (Ὀδυσσέως ἀπόπλους παρὰ Φαιάκων καὶ ἄφιξις εἰς Ἰθάκην) καὶ ὁ Ὀδυσσεύς, ἐπιβαίνων ἑνὸς τῶν πλοίων τῶν ἀποβιβάζεται εἰς Ἰθάκην, ἐκεῖ δὲ τῇ βοηθείᾳ τῆς Ἀθηνᾶς κρύπτεται ὑπὸ τὰ χαρακτηριστικὰ καὶ τὴν ἐνδυμασίαν ἐπαίτου.

Εἰς τὴν ραψωδίαν ξ (Ὀδυσσέως πρὸς Εὔμαιον ὁμιλία) ἀγνώριστος ὁ ἥρως ὑπὸ τὴν νέαν του μορφὴν συναντᾶται μετὰ τοῦ γηραιοῦ χοιροβοσκοῦ, τοῦ Εὐμαίου, ὑπὸ τοῦ ὁποίου φιλοξενεῖται καὶ μανθάνει τὰ εἰς τὸν οἶκον του συμβαίνοντα, διαβεβαιοῖ δὲ τοῦτον ὅτι ἐπίκειται ἡ ἄφιξις τοῦ κυρίου του, οὗτος ὅμως δυσπιστεῖ πρὸς τὰ ὑπὸ τοῦ Ὀδυσσέως λεγόμενα.

Εἰς τὴν ραψωδίαν ο (Τηλέμαχον πρὸς Εὔμαιον ἄφιξις) ὁ ποιητὴς μεταφέρει ἡμᾶς εἰς τὴν Σπάρτην, ὅπου ἦτο ὁ Τηλέμαχος, ὅστις ἀποχωρισθεὶς τὸν Μενέλαον, ἐπιστρέφει εἰς Πύλον καὶ μετὰ αἴσιον πλοῦν ἐπανέρχεται εἰς Ἰθάκην ἀποφυγὼν τὴν ἐνέδραν τῶν μνηστήρων.

Εἰς τὴν ραψωδίαν π (Τηλεμάχου ἀναγνωρισμὸς Ὀδυσσέως) ὁ Τηλέμαχος μεταβαίνει εἰς τὴν καλύβην τοῦ Εὐμαίου, ὅπου συναντᾷ τὸν φιλοξενούμενον ἐπαίτην, εἰς ἰδιαιτέραν δὲ συνάντησιν μεταξύ των γίνεται ἡ ἀναγνώρισις πατρὸς καὶ υἱοῦ καὶ καταστρώνονται τὰ σχέδιά των, ἐνῶ οἱ ἐνεδρεύοντες μνηστῆρες ἐπιστρέφουν ἄπρακτοι εἰς Ἰθάκην, ὅπου ἤδη εἶχε γίνει γνωστὴ ἡ ἐπάνοδος τοῦ Τηλεμάχου εἰς τὴν νῆσον.

Εἰς τὴν ραψωδίαν ρ (Τηλεμάχου ἐπάνοδος εἰς Ἰθάκην) ὁ Τηλέμαχος κατ' ἀρχὰς ἐπιστρέφει εἰς τὰ ἀνάκτορά του καὶ ἀκολούθως φθάνει καὶ ὁ Ὀδυσσεὺς συνοδευόμενος ὑπὸ τοῦ Εὐμαίου καὶ μεταμφιεσμένος πάντοτε εἰς ἐπαίτην, ἐκεῖ δὲ ἐξυβρίζεται ὑπὸ τοῦ κυριωτέρου τῶν μνηστήρων Ἀντινόου, ἀλλὰ συγκρατεῖται προετοιμάζων τὴν ἐκδίκησίν του.

Εἰς τὴν ραψωδίαν σ (Ὀδυσσέως καὶ Ἴρου πυγμή), ὁ Ὀδυσσεὺς προκληθεὶς ὑπό τινος ἐπαίτου ὀνόματι Ἴρου παλαίει πρὸς τοῦτον καὶ τὸν καταβάλλει, ὑφίστανται ὅμως νέας προσβολὰς καὶ προπηλακισμοὺς ὑπὸ τῶν μνηστήρων, ἀλλὰ καταρθώνει νὰ συγκρατηθῇ καὶ νὰ μὴ προδοθῇ.

Εἰς τὴν ραψωδίαν τ (Ὀδυσσέως καὶ Πηνελόπης ὁμιλία. Ἀναγνωρισμὸς ὑπὸ Εὐρυκλείας) ἡ Πηνελόπη πληροφορηθεῖσα τὰ συμβαίνοντα μὲ τὸν γέροντα ἐπαίτην, προσκαλεῖ τοῦτον πλησίον της καὶ τὸν ἐρωτᾷ ἐὰν γνωρίζῃ τι περὶ τοῦ συζύγου της, καὶ οὗτος τὴν διαβεβαιοῖ ὅτι τὸν εἶδε καὶ ὅτι ἡ ἄφιξίς του δὲν εἶναι μακράν. Μετὰ τὴν διήγησιν ἡ γραῖα ὑπηρέτρια Εὐρύκλεια, πλύνουσα τοὺς πόδας του, τὸν ἀναγνωρίζει ἐκ τινος οὐλῆς παλαιοῦ τραύματος, ὁ Ὀδυσσεὺς ὅμως προφθάσας τῆς ἐπιβάλλει σιγήν, κατόπιν δὲ ἡ Πηνελόπη, ἥτις δὲν ἀντελήφθη τίποτε, ἀποσύρεται δι' ὕπνον.

Εἰς τὴν ραψωδίαν υ (Τὰ πρὸ τῆς μνηστηροφονίας) ὁ ποιητὴς διηγεῖται διάφορα ἐπεισόδια ἐπιβραδύνοντα τὴν ἐκδίκησιν τοῦ Ὀδυσσέως, τὴν ὁποίαν τέλος ἐξήγγειλεν ὁ Ζεὺς διὰ βροντῆς, κατόπιν παρακλήσεως τοῦ ἥρωος. Οὕτω ἔρχεται ὁ Εὔμαιος εἰς τὰ ἀνάκτορα ὁδηγῶν ζῶα διὰ τὸ συμπόσιον τῶν μνηστήρων καὶ ὁ πιστὸς βουκόλος Φιλίτιος, ὅστις ὁμιλεῖ πρὸς τὸν ἐπαίτην μετὰ σεβασμοῦ ὑποσχόμενος ἀμέριστον τὴν συνδρομήν του, ἂν ἐπιστρέψῃ ὁ Ὀδυσσεύς. Ὁ Τηλέμαχος προσφέρει φαγητὸν καὶ ποτὸν εἰς τὸν Ὀδυσσέα ἐπὶ μικρᾶς τραπέζης, ἡ τιμὴ ὅμως αὕτη ἐξαργίζει τοὺς μνηστῆρας καὶ ἐκ τούτων ὁ Κτήσιππος ἐκσφενδονίζει ἀνεπιτυχῶς κατὰ τοῦ ἐπαίτου πόδα βοός.

Εἰς τὴν ραψωδίαν φ (Τόξου θέσις) ἡ Πηνελόπη ἐμπνευσθεῖσα ὑπὸ τῆς Ἀθηνᾶς φέρει τὸ εἰς τὰ ἀνάκτορα φυλασσόμενον τόξον τοῦ συζύγου της καὶ προκαλοῦσα μεταξὺ τῶν μνηστήρων ἀγῶνα τοξοβολίας ὑπόσχεται ὅτι ὅστις ἐκ τούτων θὰ καταρθώσῃ νὰ τανύσῃ τὸ τόξον καὶ νὰ διαπεράσῃ τὸ βέλος διὰ μέσου τῶν ὀτῶν δώδεκα πελέκεων κατὰ σειρὰν (ἢ σιδηρῶν δακτυλίων) θὰ γίνῃ σύζυγός της, λαμβάνων ὡς ἔπαθλον καὶ τὸ τόξον. Οὐδεὶς ὅμως ἐπιτυγχάνει, ὁ δὲ ἐπαίτης - Ὀδυσσεὺς ζητήσας νὰ δοκιμάσῃ ἐπιτυγχάνει, ἐνῶ ὁ Τηλέμαχος εἰδοποιήσας νὰ κλείσουν τὰς θύρας τοποθετεῖται πλησίον του ἔνοπλος.

Εἰς τὴν ραψωδίαν χ (Μνηστηροφονία) ἔρχεται ἡ στιγμὴ τῆς ἐκδικήσεως τοῦ Ὀδυσσέως βοηθουμένου ὑπὸ τοῦ υἱοῦ του καὶ τῶν πιστῶν του δούλων Εὐμαίου καὶ Φαιλιτίου καὶ μετὰ σκληρὸν ἀγῶνα φονεύονται ὅλοι οἱ μνηστῆρες καὶ ὁ Ὀδυσσεὺς καθίσταται πάλιν κυρίαρχος τοῦ οἴκου του.

Εἰς τὴν ραψωδίαν ψ (Ὀδυσσέως ὑπὸ Πηνελόπης ἀναγνωρισμὸς) ὁ Ὀδυσσεὺς ἀναγνωρίζεται ὑπὸ τῆς συζύγου του, ἀφοῦ δὲ συνέστησεν εἰς ταύτην νὰ κλεισθῇ εἰς τὰ διαμερίσματά της, ἀναχωροῦν μετὰ τοῦ υἱοῦ του καὶ τοῦ Εὐμαίου ὡπλισμένοι, μόλις ἐξημέρωσεν.

Εἰς τὴν τελευταίαν ραψωδίαν ω (Σπονδαὶ) ὁ ποιητὴς ἐμφανίζει κατ' ἀρχὰς τὰς ψυχὰς τῶν φονευθέντων μνηστήρων διηγούμενος εἰς τὸν Ἀγαμέμνονα ἐν τῷ Ἅδῃ τὰ συμβάντα, κατόπιν δὲ ἀνασυνθέτων τὴν διήγησιν παρουσιάζει τὸν Ὀδυσσέα ἀναγνωριζόμενον ὑπὸ τοῦ γέροντος πατρός του Λαέρτου, εἰς τὴν ἐξοχικὴν οἰκίαν τοῦ ὁποίου μετέβη. Οἱ συγγενεῖς ὅμως καὶ φίλοι τῶν φονευθέντων μνηστήρων ἐξηγέρθησαν, κατὰ τὴν ἐπακολουθοῦσαν δὲ μάχην ὁ Ὀδυσσεὺς μετὰ τῶν οἰκείων του τρέπει εἰς φυγὴν τούτους μὲ τὴν βοήθειαν τῆς Ἀθηνᾶς, τῇ ἐπεμβάσει τῆς ὁποίας καταπαύει ἡ μάχη καὶ τὸ ἔπος λήγει μὲ τὴν συμφιλίωσιν τῶν ἀντιπάλων καὶ τὸν ὁριστικὸν θρίαμβον τοῦ Ὀδυσσέως.

Διάρθρωσις τῆς «Ὀδυσσείας». Ὡς σύνολον τὸ ἔπος, τοῦ ὁποίου ἡ ὑπόθεσις ἐκτυλίσσεται εἰς 40 ἡμέρας, παρουσιάζει ἑνότητα καὶ συγχρόνως ποικιλίαν, διότι ἄλλα μὲν τμήματά της ὁμοιάζουν μὲ ἁπλοϊκὰς διηγήσεις, ἄλλα πρὸς βουκολικὰ δράματα, ἄλλα πρὸς οἰκογενειακὰ τοιαῦτα, καταλήγει δὲ εἰς σκοτεινὴν τραγῳδίαν ἀπαλυνομένην εἰς τὸ τέλος. Παρὰ ταῦτα ὅμως ἡ «Ὀδύσσεια» ἔχει ἁπλῆν μέν, ἀλλὰ πολὺ σοφὴν διάρθρωσιν καὶ συνοχήν, διότι στηρίζεται ἐπὶ τῆς ἐσκεμμένης καὶ πλήρως καθωρισμένης διακαοῦς ἐπιθυμίας τοῦ ἥρωος πρὸς παλιννόστησιν, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ τὸν κεντρικὸν ἄξονα, περὶ τὸν ὁποῖον στρέφεται ἡ ὅλη ἐξιστόρησις, αὕτη δὲ μᾶς παρουσιάζει εἴτε τὰς ἐμφανιζομένας δυσχερείας, αἱ ὁποῖαι ἀναβάλλουν ἢ καθιστοῦν προβληματικὴν τὴν πραγματοποίησιν τῆς ἐπανόδου, εἴτε τὰς προσπαθείας, διὰ τῶν ὁποίων κατορθοῦται ἡ ὑπερνίκησις τούτων. Ἡ συναισθηματικὴ αὐτὴ τοῦ ἥρωος κατάστασις δὲν ἐμφανίζεται ὁμοιομόρφως ἐκτυλισσομένη, ἀλλ' ἐνῶ κατ' ἀρχὰς φαίνεται ὅτι πρόκειται νὰ ἱκανοποιηθῇ, μὲ τὰς παρεμβαλλομένας διηγήσεις, πληροφορούμεθα τὰς προηγουμένας φάσεις αὐτῆς καὶ τέλος ἐπαναφερόμεθα εἰς τὴν λύσιν, οὕτω δὲ προσδίδεται εἰς τὸ ἔπος δραματικὴ συμπύκνωσις, συγκεντροῦται τὸ ἐνδιαφέρον καὶ συσφίγγεται ἀκόμη περισσότερον ἡ ἑνότης του.

Ἡ τοιαύτη διάρθρωσις τῶν ἐπὶ μέρους τμημάτων καὶ ἡ σύλληψις τῆς ὅλης ἀρχιτεκτονικῆς τοῦ ἔργου μαρτυροῦν ὅτι δὲν εἶναι δημιούργημα τύχης, ἀλλὰ μεγαλοφυοῦς ἐμπνεύσεως ποιητοῦ καταστρώσαντος τὸ γενικὸν σχέδιον τῆς ἀφηγήσεως καὶ ἐπιτελέσαντος κατόπιν τὸ κύριον μέρος. Βεβαίως εἰς τὰς διαφόρους λεπτομερείας του τὸ ἔπος ἔχει ὡρισμένα σημεῖα προκαλοῦντα ἀντιρρήσεις ὡς πρὸς τὴν συνοχὴν τῆς συνθέσεως. Οὕτω αἱ τέσσαρες πρῶται ραψωδίαι, εἰς τὰς ὁποίας ὁ Τηλέμαχος διαδραματίζει τὸν κυριώτερον ρόλον καὶ αἵτινες ἀποτελοῦν τρόπον τινὰ τὴν εἰσαγωγὴν εἰς τὸ ὅλον ἔπος, συνδέονται μέ τινα χαλαρότητα πρὸς τὸ κύριον θέμα. Τὸ δεύτερον μέρος τῆς ἑποποιΐας (ραψωδίαι ε — μ) καὶ ἰδίως αἱ διηγήσεις τοῦ Ὀδυσσέως, φαίνονται ὡς ἐπίτηδες ἐπινοηθεῖσαι πρὸς ἐπέκτασιν τοῦ πρώτου μέρους, αἱ δὲ προφητεῖαι τῆς Κίρκης καὶ τοῦ Τειρεσίου ἐπαναλαμβάνουσαι τὰ αὐτά, ὁμοιάζουν πρὸς παραλλαγὰς τοῦ αὐτοῦ θέματος. Τὸ τρίτον μέρος, εἰς τὸ ὁποῖον ἐκτίθενται ἡ ἐπάνοδος καὶ ἡ ἐκδίκησις τοῦ Ὀδυσσέως, παρουσιάζει περισσοτέραν ἑνότητα, παρὰ τὰς ἐπὶ μέρους διαφοράς, ὅπως αἱ ὑπὸ τοῦ Ὀδυσσέως πρὸς τὸν υἱόν του διδόμεναι ὁδηγίαι εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς ραψωδίας π, αἱ ὁποῖαι δὲν συμφωνοῦν πρὸς τὰ πραττόμενα ἐν τῇ ἀρχῇ τῆς ραψωδίας τ, οὔτε καὶ μὲ τὴν μάχην τῆς ραψωδίας χ. Ἐπίσης καταφανὴς εἶναι ἡ εἰς τὰς τελευταίας ραψωδίας ἀπουσία τῆς Ἀθηνᾶς, ἡ ὁποία παρίσταται ὡς συνεχῶς προστατεύουσα τὸν ἥρωα.

Ἴσως ὅλαι αἱ λεπτομέρειαι καὶ αὗται διαφοραὶ ὀφείλονται εἰς προποποιήσεις ἢ παρεμβολάς. Πάντως, ὅσον καὶ ἂν αἱ ἐπὶ μέρους παραδόσεις προϋπῆρχον, ὅμως αὗται προσηρμόσθησαν καὶ ἐτελειοποιήθησαν ὑπὸ τοῦ ποιητοῦ, ὥστε νὰ ὁμοιάσουν πρὸς τὸ κυρίως ποίημα, αἱ δὲ τυχὸν παρεμβληθεῖσαι προποποιήσεις δὲν μετέβαλον τὴν ὅλην τοῦ ἔπους μορφήν. Ἡ ὑπὸ τοῦ Πεισιστράτου συγκροτηθεῖσα ἐπιτροπὴ ἐλαχίστας τροποποιήσεις θὰ ἐπέφερε, κυρίως δὲ θὰ ἀπέβλεψεν εἰς τὴν ἐπιλογὴν μεταξὺ τῶν ἐπικρατουσῶν διαφόρων παραλλαγῶν τῶν τμημάτων. Ὡς πρὸς τὸν χρόνον τῆς συνθέσεως τῆς «Ὀδυσσείας» ἐν σχέσει μὲ τὸ ἕτερον τῶν ὁμηρικῶν ἐπῶν, μόνον εἰκασίαι εἶναι δυνατὸν νὰ γίνουν, γενικῶς ὅμως ἐκ πλείστων ἐνδείξεων ἡ «Ὀδύσσεια» θεωρεῖται μεταγενέστερον τῆς «Ἰλιάδος» συντεθεῖσα.

Ἀξία τῆς «Ὀδυσσείας». Τὸ ἔργον ὡς σύνολον δεικνύει μεγαλοφυᾶ σύλληψιν καὶ πλουσιωτάτην φαντασίαν τοῦ ποιητοῦ, ὁ ὁποῖος περιέβαλε τὸ ἔργον του διὰ τοῦ μεγαλοπρεποῦς διακόσμου τῆς ἀπεράντου θαλάσσης καὶ τῶν ἀγνώστων τόπων, πλαίσιον τὸ ὁποῖον διανοίγει εὐρυτάτην προοπτικὴν εἰς τὴν φαντασίαν τοῦ ἀναγνώστου. Τὰ ταξίδια εἰς μέρη ἀνεξερεύνητα, αἱ θύελλαι, τὰ τρομακτικὰ ὁράματα τῶν γιγάντων, τῶν ἀνθρωποφάγων, τῶν θαλασσίων τεράτων, αἱ ἄγνωστοι νῆσοι τῶν θεῶν, ὁ φρικώδης Ἄρης μὲ τὴν ἀπαισίαν σιωπὴν του κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὴν πλήρη ζωῆς καὶ χαρᾶς χώραν τῶν Φαιάκων, ἡ ἐναλλαγὴ χαρᾶς καὶ τρόμου, σκότους καὶ φωτός, ἐλπίδος καὶ ἀπογοητεύσεως, προκαλοῦν θαυμασμὸν διὰ τὴν δεξιοτεχνίαν τοῦ ποιητοῦ. Ἀλλὰ καὶ αἱ ὡραιότεραι σκηναὶ τῆς ἀφίξεως τοῦ πλάνητος εἰς τὴν πατρικὴν γῆν, ἡ πρόθυμος καὶ ἀφιλοκερδὴς

φιλοξενία τοῦ χοιροβοσκοῦ, αἱ πλήρεις χάριτος λεπτομέρειαι τῆς ποιμενικῆς ζωῆς, ἡ δραματικὴ προσπάθεια τοῦ ἥρωος νὰ μὴ ἀναγνωρισθῆ, αἱ ἀπρόοπτοι καὶ συγκινητικαὶ ἀναγνωρίσεις, ἡ θρασύτης τῶν μνηστήρων, ἡ ἐπερχομένη καὶ ὁλονὲν ἀναβαλλομένη ἐκδίκησις, ἡ ὁποία αἰφνιδίως πραγματοποιουμένη πληροῖ φρίκης τὸν ἀκροατὴν διὰ τὴν ἀγριότητά της, ἀλλὰ καὶ αἱ θαυμάσιαι περιγραφαὶ τῶν φυσικῶν τοπείων, προσδίδουν εἰς τὸ ἔπος χάριν καὶ κάλλον ἀπαράμιλλον. Ἐκ τῶν κυρίων χαρακτηριστικῶν τοῦ ἔπους, εἶναι ἡ βαθεῖα θρησκευτικότης, ἡ διήκουσα τὸ σύνολον αὐτῆς, διότι οἱ θεοὶ ἐν τῷ συνόλῳ των ἐμφανίζονται ὑπὲρ τοῦ δικαίου, ἡ δὲ παρατηρουμένη ἀντίθεσις τοῦ Ποσειδῶνος εἶναι μᾶλλον μετρία καὶ πλήρως δικαιολογεῖται, ποτὲ δὲ δὲν εἶναι σύγχρονος πρὸς τὴν ἐνέργειαν τῶν ἄλλων θεῶν, ἀλλὰ ἐκδηλοῦται ἢ πρὸ ἢ μετὰ ταύτην, ἀποφευγομένης τῆς μεταξὺ τῶν θείων δυνάμεων συγκρούσεως. Ἡ ἐπέμβασις καὶ ἐμφάνισις τῶν θεῶν ὑπὸ διαφόρους μορφὰς καὶ μάλιστα ἀνθρωπίνους, εἶναι συχνοτάτη, γενικῶς δὲ τὸ θαῦμα καὶ τὸ καταπληκτικὸν στοιχεῖον ἀφθονοῦν, ἀλλὰ καθιστοῦν τὸ ποίημα γοητευτικόν, πλῆρες ζωῆς, κινήσεως καὶ ἀφελείας θελκτικῆς.

Τὰ συναισθήματα ἐναλλάσσονται μετὰ γοργότητος, προδίδοντα τὴν εὐγενικὴν ψυχὴν τοῦ ποιητοῦ, ὅστις ζῇ μὲ τὰ πλάσματα τῆς φαντασίας του καὶ ὑφίσταται τὰς ἐντυπώσεις τοῦ θέματός του μὲ διερωτώμενος μέχρι ποίου σημείου πιστεύει εἰς ταῦτα. Ἡ ἀναπαράστασις τῶν ἠθῶν εἶναι ἀσυγκρίτου φυσικότητος, ὁ δὲ ποιητὴς μὲ ἰδιαιτέραν ἀρέσκειαν ἐπιμένει εἰς τὰς περιγραφάς, ἔστω καὶ ἂν αὗται δὲν συντελοῦν πολὺ εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς δράσεως. Αἱ ἁπλοϊκαὶ συνομιλίαι, αἱ ἄπειροι λεπτομέρειαι τῆς καθημερινῆς ζωῆς, αἱ μετὰ τόσης γοητευτικῆς φυσικότητος καὶ ζωηρότητος παρουσιαζόμεναι δεικνύουν τέχνην λεπτοτάτην καὶ ἱκανωτάτην εἰς τὴν μίμησιν τῆς ἀκριβείας καὶ τῆς ἀληθείας. Ἐπὶ πλέον ἡ «Ὀδύσσεια» παρέχουσα ἠθικὰ διδάγματα διὰ τῆς θερμῆς φιλοπατρίας τοῦ κεντρικοῦ ἥρωος, τοῦ θάρρους καὶ τῆς συνεπείας του, τῆς ἐπιμονῆς καὶ ὑπομονῆς του εἰς τὰς τόσας ἀντιξοότητας καὶ κινδύνους, τῆς ὁλοψύχου ἀφοσιώσεώς του εἰς τὴν οἰκογένειαν, τῆς συζυγικῆς πίστεως καὶ τοῦ στιγματισμοῦ τῆς ἀδικίας. Καὶ αὐτὴ ἡ πανουργία τοῦ Ὀδυσσέως ἐκδηλοῦται πάντοτε διὰ τὴν ἀποφυγὴν ἐπικρεμαμένων κινδύνων, οὐδέποτε δὲ διὰ νὰ βλάψῃ καὶ νὰ ἀδικήσῃ. Γενικῶς ἡ «Ὀδύσσεια» διαπνέεται ἀπὸ ἔντονον συναισθηματικότητα, κυριαρχεῖ εἰς αὐτὴν ἡ συμπάθεια πρὸς τὸν πάσχοντα ἄνθρωπον, ὁ ὅλος τῆς κοινωνίας χαρακτὴρ εἶναι δημοκρατικώτερος, ἡ θέσις δὲ τῆς γυναικὸς εἶναι τοιαύτη, ὥστε παρέχει εἰς αὐτὴν εὐρύτερον κύκλον δράσεως, οἱ δὲ θεοὶ παρουσιάζονται ὡς προστάται τῆς ἠθικῆς τάξεως, τῆς κοινωνίας καὶ τοῦ δικαίου. Τὸ ὕφος βεβαίως τῆς «Ὀδυσσείας» ὑστερεῖ τοῦ τῆς «Ἰλιάδος» ὡς πρὸς τὸ πομπῶδες, τὴν ἐπιβλητικότητα καὶ τὴν λαμπρότητα, αἱ δὲ θαυμασταὶ παρομοιώσεις τῆς «Ἰλιάδος», δὲν ἀπαντῶνται τόσον εὐρεῖαι ἐν τῇ «Ὀδυσσείᾳ» καὶ ὅπου γίνονται εἶναι σύντομοι καὶ αὐστηρῶς προσηρμοσμέναι πρὸς τὸ ἀντικείμενόν των, ἀλλ' ὅμως ἀνταποκρίνονται πλήρως πρὸς τὸ θέμα. Ἡ «Ὀδύσσεια» ἀντικατοπτρίζει τὸ ἀνήσυχον πνεῦμα τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς, τὴν τάσιν πρὸς τὴν κατάκτησιν τοῦ ἀγνώστου καὶ ὑποδηλοῖ τὸ ὄνειρον διὰ τὰς μακρινὰς ναυτικὰς περιπετείας, αἵτινες ἀπετέλεσαν τὸν πρόλογον τῆς μεγάλης ἀποικιστικῆς κινήσεως τοῦ 7ου π.Χ. αἰῶνος.

Μεταφράσεις. Ἐκ τῶν πλείστων καὶ εἰς ὅλας τὰς γλώσσας μεταφράσεων τῆς «Ὀδυσσείας» ἀναφέρομεν μόνον τὰς ἐμμέτρους ἑλληνικὰς τοῦ Ι. Πολυλᾶ (ἔκδοσις Γ. Βασιλείου, 1924), τοῦ Ἀργύρη Ἐφταλιώτη (α—φ), συμπληρωθεῖσαν ὑπὸ τοῦ Ν. Παριώτου (χ—ψ, ω), ἔκδ. Ι. Κολλάρου (1932) καὶ τοῦ Ζησίμου Σίδερη (ἔκδ. Ι. καὶ Π. Ζαχαροπούλου 1939).

ΙΙΙ.— Ὁμηρικοὶ ὕμνοι. Παίγνια καὶ Ἐπιγράμματα. Ὑπὸ τῆς ἀρχαιότητος ἀπεδίδοντο, ἐσφαλμένως ὅμως, εἰς τὸν Ὅμηρον πλὴν τῶν δύο μεγάλων ἐπῶν, τῆς «Ἰλιάδος» καὶ τῆς «Ὀδυσσείας», καὶ ἄλλα μικρότερα ἔργα, τὰ ἑξῆς:

1) Ὕμνοι. Οὗτοι ὠνομάζοντο καὶ Προοίμια ὡς ψαλλόμενα πρὸ τῆς οἱμῆς, ἤτοι τοῦ ἄσματος τοῦ ἀφηγουμένου τὰ κατορθώματα ἡρώων, ἐπειδὴ δὲ οἱ ὕμνοι ἤδοντο πρὸ τῶν ὁμηρικῶν ἐπῶν, ἀπεδόθησαν ὑπὸ τῶν ἀρχαίων εἰς τὸν Ὅμηρον (βλέπε Θουκυδίδου, Γ' 104, 4), οὗτοι ὅμως ἀνήκουν εἰς τὴν μετὰ τὸν Ὅμηρον ἐποχήν. Οἱ ὕμνοι δὲν εἶναι θρησκευτικὴ ποίησις, ἀλλὰ κοσμική, διότι οὐδεμίαν σχέσιν ἔχουν πρὸς τὴν λατρείαν τῶν θεῶν, ὡς μὴ ἀδόμενοι κατὰ τὴν πομπήν, οὔτε κατὰ τὰς θυσίας, οὔτε κατὰ τὴν σπονδήν, ὅπως τὰ ἄσματα τῶν μελοποιῶν ἀλλ' ἁπλῶς εἰς τούτους ἐμνημονεύετο τὸ ὄνομα τοῦ θεοῦ, ἐν τῇ ἑορτῇ τοῦ ὁποίου ἐτελεῖτο ὁ ἀγὼν τῶν ραψῳδιῶν. Ἡ εἰς ἡμᾶς περισωθεῖσα συλλογὴ ἀποτελεῖται ἐκ 34 ὕμνων, ἐκ τῶν ὁποίων οἱ πέντε πρῶτοι εἶναι μεγαλύτεροι ἀποτελοῦντες ἀληθῆ μικρὰ ἔπη. Ἡ συλλογὴ αὕτη δὲν εἶναι γνωστόν, ὑπὸ τίνος ἐγένετο, ἐπειδὴ δὲ οἱ Ἀλεξανδρινοὶ οὐδόλως ἀναφέρουν ταύτην, ἴσως νὰ ἐγένετο ὑπὸ τῶν ἀντιτέχνων τῶν γραμματικῶν τῆς Περγάμου. Κατὰ τοὺς ἀρχαιοτέρους χρόνους οἱ ραψῳδοί, οἱ ὁποῖοι ἐπρόκειτο νὰ ἀγωνισθοῦν ἢ νὰ ἀπαγγείλουν ραψῳδίας ἐκ τῶν ὁμηρικῶν ἐπῶν, συνέθετον ἰδιαίτερον προοίμιον, βραδύτερον ὅμως οἱ μετερχόμενοι τὴν τέχνην ὡς διοποριστικὸν ἐπάγγελμα κατέφευγον εἰς προγενεστέρως συντεθέντα προοίμια συντέμνοντες, ἐκπεινοντες ἢ διασκευάζοντες ταῦτα, διὰ τοῦτο τὰ διασωθέντα προοίμια ἀνήκουν εἰς διαφόρους ἐποχάς.

Πρῶτος εἰς τὴν συλλογὴν φέρεται ὁ Ὕμνος εἰς Ἀπόλλωνα, ὁ ὁποῖος προηγουμένως ἐφέρετο ἡνωμένος, ἀλλ' ἐχωρίσθη ὑπὸ τοῦ Ροῦνκεν εἰς δύο, εἰς τὸν Δήλιον Ἀπόλλωνα καὶ εἰς τὸν πρὸς Πύθιον Ἀπόλλωνα, ἡ διαίρεσις δὲ αὕτη ἐπεκράτησε γενικῶς. Ὁ ποιητὴς τοῦ Ὕμνου πρὸς τὸν Δήλιον Ἀπόλλωνα εἶναι ἄγνωστος, ὑπό τινων δὲ ἀρχαίων ἐθεωρεῖτο ὡς συνθέσας τοῦτον ὁ ραψῳδὸς Κύναιθος, μὴ λαμβανομένων ὑπ' ὄψιν τῶν ὑπὸ τοῦ Θουκυδίδου λεγομένων περὶ τοῦ Ὁμήρου, διότι φαίνεται ὅτι ὁ ἱστορικὸς ἐπαναλαμβάνει τὴν κοινὴν παρὰ τῷ λαῷ γνώμην, μὴ εἰσερχόμενος εἰς κριτικοφιλολογικὰ ζητήματα. Πάντως ὁ ποιητὴς εἶναι ὁμηρίδης Χίος, ὡς αὐτοχαρακτηρίζεται ἐν στίχῳ 172 — 173 λέγων:

«τυφλὸς ἀνήρ, οἰκεῖ δὲ Χίῳ ἔνι παιπαλοέσσῃ
τοὔπερ καὶ μετόπισθεν ἀριστεύουσιν ἀοιδαί».

Ὁ ὕμνος οὗτος πραγματεύεται τὸν μῦθον τῆς γεννήσεως τοῦ θεοῦ, ἐλλείπει ὅμως τὸ τμῆμα, εἰς τὸ ὁποῖον ἀνεφέρετο ἡ αἰτία, διὰ τὴν ὁποίαν ἡ Λητὼ ἐπλανᾶτο, ἐν αὐτῷ δὲ ἐπαινεῖται ἡ Δῆλος, ἥτις μόνη ἐκ τῶν νήσων καὶ χωρῶν παρέσχεν ἄσυλον εἰς τὴν περιπλανωμένην θεάν. Ὁ εἰς τὸν Πύθιον Ἀπόλλωνα ὕμνος ἔχει ὑπόθεσιν τὴν ἵδρυσιν τῆς λατρείας τοῦ θεοῦ ἐν Δελφοῖς ἀρχαία δὲ παράδοσις ἀπέδιδε ταῦτον εἰς τὸν Ἡσίοδον ἢ εἴς τινα ἀνήκοντα εἰς τὴν Ἡσιόδειον σχολήν. Εἰς τοῦτον ὁ Ἀπόλλων κατελθὼν τοῦ Ὀλύμπου ἀναζητεῖ τόπον, ἵνα ἱδρύσῃ τὸ μαντεῖον καὶ τὸ ἱερόν του, ἡ δὲ νύμφη τῆς ὁμωνύμου πηγῆς Τέλφουσα τὸν συμβουλεύει νὰ κτίσῃ τοῦτο παρὰ τοὺς πρόποδας τοῦ Παρνασσοῦ ἐν τῇ Κρισσαίᾳ χώρᾳ, ἀποκρήσασα ὅτι ἐκεῖ ἐνεφώλευε φοβερὸς δράκων. Ὁ Ἀπόλλων ὅμως φονεύει τὸν δράκοντα καὶ τιμωρεῖ τὴν νύμφην διὰ τὴν ἀπάτην ἀποκρύψας τὸ ὕδωρ τῆς πηγῆς, ὡς φύλακας δὲ τοῦ ἱεροῦ του ἐγκατέστησε Κρῆτας ἱερεῖς. Ἀμφότεροι οἱ ὕμνοι οὗτοι, οἱ ὁποῖοι εἰς τὴν ἔκδοσιν Διδότου φέρονται συνηνωμένοι εἰς ἕνα ὑπὸ τὴν κοινὴν ἐπιγραφὴν εἰς Ἀπόλλωνα, περιλαμβάνουν 546 στίχους.

Ὁ Ὕμνος εἰς Ἑρμῆν, δεύτερος εἰς τὴν συλλογήν, ἐκ στίχων 580 ἔχει ὑπόθεσιν τὴν γέννησιν τοῦ θεοῦ καὶ τὰς πρώτας ἀποδείξεις τῆς χαρακτηριζούσης τοῦτον πονηρίας. Διότι μόλις ἐγεννήθη καταλιπὼν τὸ λίκνον του κατασκευάζει ἐξ ὀστράκου χελώνης τὴν λύραν καὶ ἀπελθὼν εἰς Πιερίαν κλέπτει τὰς βοῦς τοῦ Ἀπόλλωνος καὶ τὰς ὁδηγεῖ εἰς ἄντρον πλησίον τῆς Πύλου. Ὁ Ἀπόλλων ἀνακαλύπτει τὸν κλέπτην, ἀλλ' ἐξευμενίζεται ὑπὸ τοῦ Ἑρμοῦ διὰ τῆς λύρας, οὗτω δὲ οἱ θεοὶ ἀνταλλάσσοντες τὰ δῶρα συμφιλιοῦνται, καὶ ὁ Ἑρμῆς ὡς κοινὸς ἄνθρωπος, σφάξας δύο βοῦς, καὶ ἀνάψας πυράν, προσφέρει θυσίαν εἰς τοὺς Ὀλυμπίους θεούς. Ὁ ὕμνος εἶναι πλήρης χάριτος, ἀλλὰ καὶ εἰρωνικῶν ἐκφράσεων προσβλητικῶν διὰ τοὺς θεούς, ἐπειδὴ δὲ ἀναφέρεται ἐν αὐτῷ ἡ ἑπτάχορδος λύρα, ἡ ὑπὸ τοῦ Τερπάνδρου ἐφευρεθεῖσα, τίθεται ὁ χρόνος τῆς συνθέσεώς του περὶ τὸ 660 π.Χ., ἄγνωστος ὅμως εἶναι ὁ ποιητὴς τούτου.

Ἐν τῷ τρίτῳ Ὕμνῳ εἰς Ἀφροδίτην, συγκείμενον ἐκ 294 στίχων, ὁ ραψῳδὸς διηγεῖται τοὺς ἔρωτας τῆς θεᾶς τοῦ κάλλους πρὸς τὸν Ἀγχίσην, μετὰ τοῦ ὁποίου συνηντήθη ἐν τῇ Ἴδῃ ὑπὸ τὴν μορφὴν τῆς θυγατρὸς τοῦ Ὀτρέως, βασιλέως τῶν Φρυγῶν, ὅτε δὲ ἐπρόκειτο νὰ ἀποχωρισθῇ τὸν Ἀγχίσην, προσέλαβε τὴν θείαν μορφήν της προλέγουσα εἰς τοῦτον ὅτι ὁ μέλλων νὰ γεννηθῇ ἐκ τῆς ἑνώσεως των υἱὸς θὰ γίνῃ βασιλεὺς τῶν Τρώων καὶ αὐτὸς καὶ οἱ ἀπόγονοί του. Εἰς τὸν ὕμνον τοῦτον μὲ ἠδυπαθῆ τρυφερότητα καὶ χάριν, ὁ ἄγνωστος ποιητὴς πραγματεύεται τὸν ἔρωτα τῆς θεᾶς τοῦ κάλλους.

Ὑπόθεσις τοῦ ἑπομένου κατὰ τὴν σειρὰν τῆς συλλογῆς Ὕμνου εἰς Δήμητρα, ἐκ στίχων 495, εἶναι ἡ ἁρπαγὴ τῆς Περσεφόνης καὶ ἡ ματαία παρὰ τῆς μητρός της ἀναζήτησις αὐτῆς. Μαθοῦσα ἡ δυστυχὴς μήτηρ παρὰ τοῦ Ἡλίου τὴν κατὰ συναίνεσιν τοῦ Διὸς ἁρπαγὴν τῆς Κόρης ὑπὸ τοῦ Ἅδου, καταλαμβάνεται ὑπὸ μεγίστης ὀργῆς καὶ λύπης, φεύγει ἐκ τοῦ κόσμου τῶν θεῶν καὶ περιπλανᾶται ἀνὰ τὰς πόλεις τῶν ἀνθρώπων, ἐλθοῦσα δὲ εἰς Ἐλευσῖνα, γίνεται τροφὸς τοῦ Δημοφῶντος υἱοῦ τοῦ βασιλέως τῶν Ἐλευσινίων Κελεοῦ. Θέλουσα νὰ καταστήσῃ τὸν βασιλόπαιδα ἀθάνατον, ἔθεσε τοῦτον κατὰ τὴν νύκτα ἐντὸς τῆς πυρᾶς, ἀλλ' ἡ μήτηρ τοῦ τέκνου Μετάνειρα, ἰδοῦσα τοῦτο, ἐξέσπασεν εἰς θρήνους, ματαιώσασα οὕτω τὴν ἀθανασίαν τοῦ υἱοῦ της. Ἡ θεὰ μεμφομένη τὴν ἀνθρωπίνην ἀνοησίαν, ἀποκαλύπτει τὸ ὄνομά της καὶ διατάσσει ἵνα κτισθῇ ὑπὸ τῶν Ἐλευσινίων μέγας ναὸς καὶ βωμός, ἀφοῦ ἀνέλαβε διὰ τὴν θείαν μορφήν της, ἐπλήρωσε διὰ θείας λάμψεως τὸν οἶκον τοῦ βασιλέως. Ἡ θεὰ παρέμεινεν εἰς τὸν κτισθέντα ναὸν μὴ ἐπιτρέπουσα τὴν βλάστησιν τῶν σπόρων, περιελθόντων οὕτω τῶν ἀνθρώπων εἰς κρίσιμον θέσιν, ἕως ὅτου ὁ Ζεὺς ἠναγκάσθη νὰ στείλῃ τὸν Ἑρμῆν εἰς τὸν Ἅδην διὰ νὰ φέρῃ εἰς τὸ φῶς τὴν Περσεφόνην, ὁπότε ἡ Δημήτηρ ἐγκαταλείψασα τὴν ὀργήν της ἀνέρχεται εἰς Ὄλυμπον. Εἰς τὸν ὕμνον τοῦτον λέγεται ὅτι ἡ θεὰ Δημήτηρ εἰσηγήθη τὰ Ἐλευσίνια μυστήρια, τῶν ὁποίων ὁ ἄγνωστος ποιητὴς τοῦ ὕμνου εἶναι θερμὸς θαυμαστής, φαίνεται δὲ ὅτι ἔχει ἀττικὴν μᾶλλον προέλευσιν, συντεθεὶς περὶ τοὺς χρόνους τοῦ Σόλωνος. Ὁ ποιητὴς εἶναι ἔμπειρος ἀφηγητὴς πραγματευόμενος τὴν ὑπόθεσιν μὲ χάριν καὶ μεγαλοπρέπειαν. Ὁ ὕμνος δὲ οὗτος ἀνευρέθη εἰς χειρόγραφον τῆς Μόσχας, κατὰ τὸ 1780, ὑπὸ τοῦ ἑλληνιστικοῦ Χριστ. Φρειδ. Ματαίη.

Οἱ ὑπόλοιποι ὕμνοι κατὰ τὴν σειρὰν τῆς συλλογῆς εἶναι οἱ ἑξῆς:

1) Εἰς Ἀφροδίτην, στίχοι 21, 2) Εἰς Διόνυσον, στίχοι 59. 3) Εἰς Ἄρεα, στίχοι 17. 4) Εἰς Ἄρτεμιν, στίχοι 9. 5) Εἰς Ἀφροδίτην, στίχοι 6. 6) Εἰς Ἀθηνᾶν, στίχοι 5. 7) Εἰς Ἥραν στίχοι 5. 8) Εἰς Δήμητρα, στίχοι 3. 9) Εἰς Μητέρα θεῶν, στίχοι 6. 10) Εἰς Ἡρακλέα Λεοντόμυθον, στίχοι 9. 11) Εἰς Ἀσκληπιόν, στίχοι 5. 12) Εἰς Διοσκούρους, στίχοι 5. 13) Εἰς Ἑρμῆν, στίχοι 12. 14) Εἰς Πᾶνα, στίχοι 49. 15) Εἰς Ἥφαιστον, στίχοι 8. 16) Εἰς Ἀπόλλωνα, στίχοι 5. 17) Εἰς Ποσειδῶνα, στίχοι 7. 18) Εἰς Δία, στίχοι 4. 19) Εἰς Ἑστίαν, στίχοι 5. 20) Εἰς Μούσας καὶ Ἀπόλλωνα, στίχοι 7. 21) Εἰς Διόνυσον, στίχοι 13. 22) Εἰς τὸν αὐτόν, στίχοι 21. 23) Εἰς Ἄρ-

πεμιν, στίχοι 22. 24) Εἰς Ἀθηνᾶν, στίχοι 18, 25) Εἰς Ἑστίαν καὶ Ἑρμῆν, στίχοι 14. 26) Εἰς Μητέρα Πάντων, στίχοι 19. 27) Εἰς Ἥλιον, στίχοι 19. 28) Εἰς Σελήνην, στίχοι 20 καὶ 29) Εἰς Διοσκούρους, στίχοι 19.

Οὗτοι δὲν δύνανται νὰ συγκριθοῦν πρὸς τοὺς πέντε πρώτους κατὰ τὴν ποιητικὴν ἀξίαν, εἶναι δὲ ποικιλωτάτης προελεύσεως καὶ οἱ πλεῖστοι περιορίζονται εἰς βραχείας ἐπικλήσεις θεῶν, συνοδευόμενοι ἐνίοτε καὶ μὲ σύντομον ἀφήγησιν. Ὡραιότερος τούτων εἶναι ὁ πρὸς Διόνυσον (στίχοι 59), εἰς τὸν ὁποῖον χαριέντως ὁ ποιητὴς καὶ μετὰ πολλῆς παραστατικότητος ἀφηγεῖται τὴν ὑπὸ τῶν Τυρρηνῶν πειρατῶν αἰχμαλωσίαν τοῦ θεοῦ καὶ τὴν μεταμόρφωσιν τούτων ὑπὸ τοῦ θεοῦ εἰς δελφῖνας, φαίνεται ὅμως ὅτι εἶναι κατὰ πολὺ νεώτερος τῶν ἄλλων, συντεθεὶς ἴσως κατὰ τὸν 4ον π.Χ. αἰῶνα.

2) Παίγνια. Εἰς τὸν Ὅμηρον ἀποδίδονται κακῶς βεβαίως καὶ ἄλλα μικρὰ ποιήματα, ὀνομαζόμενα Παίγνια, ταῦτα ὅμως ἀπωλέσθησαν ἅπαντα πλὴν τῆς «Βατραχομυομαχίας», περιλαμβανούσης 305 στίχους καὶ ἐχούσης ὑπόθεσιν τὴν μάχην τῶν βατράχων πρὸς τοὺς μῦς, ἀποτελεῖ δηλαδὴ παρωδίαν τῆς «Ἰλιάδος» καὶ ἴσως συνετέθη κατὰ τοὺς ἀλεξανδρινοὺς χρόνους. Ἐσώθησαν ἐπίσης καὶ ἓξ στίχοι εἰς τρία τεμάχια ἀπὸ τὸ εἰς τὸν Ὅμηρον κακῶς ἀποδιδόμενον ποίημα «Μαργίτης», εἰς τὸ ὁποῖον ἐξιστοροῦνται ὑπὸ ἐπικὴν μορφὴν αἱ περιπέτειαι ἑνὸς ἠλιθίου, εἰς τὸ ποίημα δὲ τοῦτο ὁ Ἀριστοτέλης (Ποιητική, 4) ἀπέδιδε τὴν γένεσιν τῆς κωμῳδίας. Τινὲς τῶν βιογράφων τοῦ Ὁμήρου ἀναφέρουν ὑπὸ τὸ ὄνομά του καὶ διάφορα ἄλλα ἀνάλογα ποιήματα - παίγνια, ἐκ τῶν ὁποίων ὅμως οὐδὲν ἐσώθη.

3) Εἰς τὸν Ὅμηρον ἐπίσης ἀπεδίδοντο 17 Ἐπιγράμματα, μερικὰ τῶν ὁποίων ἔχουν συντεθῆ μετὰ εὐφυΐας, πάντως καὶ ταῦτα δὲν ἀνήκουν εἰς τὸν Ὅμηρον. Ταῦτα εἶναι τὰ ἀκόλουθα: 1) Πρὸς Νεστειχεῖς, ἐκ στίχων 5. 2) Εἰς τὴν Κύμην, ἀναστρέφων, ἐκ 2 στίχων. 3) Εἰς Μίδην, 6στιχον, ὅπερ ἐτέθη ἐπὶ τοῦ τάφου τοῦ βασιλέως τῶν Φρυγῶν Μίδα, ἀποθανόντος κατὰ τὸ 696 π.Χ., γνωρίζει δὲ τοῦτο καὶ ὁ Πλάτων (Φαῖδρος, 264 D) καὶ τὸν ἐμιμήθη Κλεόβουλος ὁ Λίνδιος, εἷς τῶν ἑπτὰ σοφῶν, ἐπικρινόμενος διὰ τοῦτο ὑπὸ τοῦ Σιμωνίδου (Διογ. Λαέρτιος 1, 89). 4) Πρὸς Κυμαίους, ἐκ 17 στίχων. 5) Πρὸς Θεστορίδην, 2στιχον. 6) Ποσειδῶνι, 8στιχον. 7) Εἰς πόλιν Ἐρυθραίαν, 3στιχον. 8) Πρὸς Ναύτας, 4στιχον. 9) Πρὸς τοὺς αὐτούς, 2στιχον. 10) Εἰς Πεύκην, 4στιχον. 11) Πρὸς Γλαῦκον τὸν Αἰτωλόν, 4στιχον. 12) Εἰς τὴν ἱέρειαν ἐν Σάμῳ, 4στιχον, εὐχόμενον εἰς ταύτην ὅπως ἀγαπᾷ τοὺς γέροντας. 13) Εἰς οἶκον τῶν Φρατόρων, 6στιχον.· 14) Κάμινος ἢ Κεραμεῖς, ἐξ 23 στίχων, δημοτικὸν μᾶλλον ποίημα, εἰς τὸ ὁποῖον ὁ ὁδοιπόρος ποιητὴς εὔχεται εἰς τοὺς Κεραμεῖς ἵνα ἡ Ἀθηνᾶ προστατεύσῃ τὰ ἔργα των, ἂν τοῦ δώσουν δῶρον, ἄλλως, ἂν ἀρνηθοῦν, παρακαλεῖ τὴν Κίρκην καὶ τὸν Χείρωνα, ὅπως καταστρέψουν ταῦτα. 15) Εὑρεσιώνη, 15στιχον, καὶ τοῦτο δημοτικὸν ποιημάτιον ἐπαιτικόν, τὸ ὁποῖον ᾖδετο ὑπὸ τῶν παίδων κατὰ τὴν ἑορτὴν τοῦ Ἀπόλλωνος τὸ φθινόπωρον, περιερχομένων τὰς ὁδοὺς ἵνα λαμβάνουν δῶρα. 16) Εἰς τὸν Ὁμήρου τάφον καὶ 17) Τοῖς Ἀλιεῦσιν.

Ἐκδόσεις τῶν Ὕμνων μετὰ τῆς Βατραχομυομαχίας καὶ τῶν Ἐπιγραμμάτων ἐγένοντο διὰ πρώτην φορὰν εἰς τὴν πρώτην (PRICEPS) ἔκδοσιν τῶν ὁμηρικῶν ἐπῶν ὑπὸ Δημητρίου Χαλκοκονδύλη (Φλωρεντία 1488), ἔκτοτε δὲ ἐπηκολούθησαν πλεῖσται ὅσαι εἴτε ὁμοῦ μετὰ τῶν ἔργων τοῦ Ὁμήρου, εἴτε κεχωρισμένως.

N. I. A.

ΗΣΙΟΔΟΣ.

Ὁ παλαιότερος μετὰ τὸν Ὅμηρον ποιητὴς τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος. Ἐνῶ ὁ Ὅμηρος ἐπιμελῶς ἀποφεύγει νὰ κάμῃ λόγον περὶ τοῦ ἑαυτοῦ του εἰς τὰ ποιήματά του, ὁ Ἡσίοδος ἐμφανίζει τὴν προσωπικότητά του καὶ ἀποκαλύπτει τὸ ὄνομά του παρεμβάλλων εἰς τὰ ἔπη του στίχους, οἱ ὁποῖοι ἀναφέρονται εἰς τὸν ἑαυτόν του. Τοῦτο ἔχει μεγάλην σημασίαν, διότι καταδεικνύει ὅτι ἤδη ἀπὸ τῆς ἐποχῆς του ἤρχισε νὰ κατισχύῃ ἡ ἰδέα τῆς προσωπικότητος. Ὁ ἑλληνικὸς πολιτισμὸς ὑπερέχει ὅλων τῶν ἄλλων πολιτισμῶν, διότι ἀπέδωκεν ἀξίαν εἰς τὴν προσωπικότητα. Εἰς τὰ ἔργα τῆς τέχνης πάντοτε ὁ Ἕλλην καλλιτέχνης καὶ τῆς ἀρχαϊκῆς ἐποχῆς σημειώνει τὸ ὄνομά του μὲ τὴν ἔνδειξιν «ἐποίησεν». Ἡ προσθήκη τοιούτων ἐνδείξεων δὲν ἀπαντᾶται εἰς ἄλλους λαούς. Ὅθεν δικαίως θεωρεῖται ὁ Ἡσίοδος ὡς ἐξαιρετικὴ φυσιογνωμία τῆς εὐρωπαϊκῆς φιλολογίας, διότι δι' αὐτοῦ πρώτου ἐμφανίζεται ἡ ἀρχὴ τῆς αὐτοπροβολῆς. Οἱ παλαιοὶ γραμματικοὶ προσεπάθουν νὰ ἀνεύρουν τὴν ἐτυμολογίαν τοῦ ὀνόματός του. Ἐπειδὴ δὲ εἰς τὴν αἰολικὴν διάλεκτον ἀπαντᾶται τὸ ὄνομά του ὑπὸ τὸν τύπον Αἰσίοδος, ὁ «Μέγας Ἐτυμολόγους» μᾶς παρέχει δύο ἐτυμολογίας: Κατὰ τὴν πρώτην, Αἰσίοδος εἶναι «ὁ τὴν αἰσίαν ὁδὸν πορευόμενος ἢ ὅτι αἰσίως ἐβάδισεν» («Μ. Ε.» 438,20). Ἡ ἐτυμολογία αὕτη ἐνισχύεται καὶ ἀπὸ τὴν φράσιν τοῦ Πινδάρου («Νεμ.» 9,18) «αἰσιᾶν κατ' ὀρνίχων ὁδόν», δηλ. κατὰ τὸν δρόμον τῶν αἰσίων οἰωνῶν). Κατὰ τὴν δευτέραν, ἡ λέξις Ἡσίοδος ἔχει συντεθῆ «παρὰ τὸ ἧσω μέλλοντα καὶ τὸ ὁδός» («Μ. Ε.» 38,24). Κατὰ τὸν Νεοπλατωνικὸν Πρόκλον, τὸ ὄνομα εἶναι σύνθετον «ἐκ τοῦ ἧσις ἡ εὐφροσύνη καὶ τοῦ εἶδω τὸ λέγω». Αἱ ἐν λόγῳ ἐτυμολογίαι εἶναι βεβιασμέναι. Ἡ ἀληθὴς ἐτυμολογία εἶναι δύσκολον νὰ εὑρεθῇ εἰς ἀρχαιοτάτην ἐποχὴν καὶ ἡ ἐτυμολογικὴ του διαφάνεια ἐπεσκοτίσθη. Οἱ νεώτεροι γλωσσολόγοι ἀναγνωρίζουν εἰς τὸ δεύτερον συνθετικὸν ρίζαν Fεδ - συγγενικὴν πρὸς τὸ ῥῆμα ἀείδω. Ὑπάρχει καὶ βοιωτικὸς τύπος Εἰσίοδος. Αἱ περὶ τοῦ βίου τοῦ Ἡσιόδου εἰδήσεις διαιροῦνται εἰς δύο κατηγορίας: Εἰς τὴν πρώτην κατατάσσονται αἱ ἄμεσαι μαρτυρίαι, τὰς ὁποίας μᾶς παρέχει ὁ ἴδιος ὁ ποιητὴς εἰς τὰ ἔργα του. Ἡ δευτέρα συναπαρτίζεται ἀπὸ τὰς εἰδήσεις, τὰς ὁποίας παρέχει ἡ μεταγενεστέρα παράδοσις καὶ ὁ θρῦλος.

Ἡσίοδος (ἐπὶ δακτυλιολίθου)

Αἱ ἄμεσοι περὶ τοῦ βίου τοῦ Ἡσιόδου μαρτυρίαι. Εἰς τὸ ποίημα «Ἔργα καὶ Ἡμέραι» (633) ὁ ποιητὴς ὁμιλῶν περὶ ναυσιπλοΐας λέγει ἀποτεινόμενος πρὸς τὸν ἀδελφόν του Πέρσην:

«Ὡς περ ἐμός τε πατὴρ καὶ σός, μέγα νήπιε Πέρση
πλωίζεσκ' ἐν νηυσί, βίου κεχρημένος ἐσθλοῦ·
ὃς ποτε καὶ τῆιδ' ἦλθε, πολὺν διὰ πόντον ἀνύσσας
Κύμην Αἰολίδα προλιπών, ἐν νηὶ μελαίνῃ·
οὐκ ἄφενος φεύγων οὐδὲ πλοῦτόν τε καὶ ὄλβον
ἀλλὰ κακὴν πενίην, τὴν Ζεὺς ἀνδρεσσι δίδωσι,
Ναίσατο δ' ἄγχ' Ἑλικῶνος ὀιζυρῇι ἐνὶ κώμῃι,
Ἄσκρῃι, χείμα κακῇι, θέρει ἀργαλέῃι, οὐδέποτ' ἐσθλῇι».

(Ὅπως ἀκριβῶς, ὦ πολὺ ἀνόητε Πέρση, ὁ ἰδικός μου καὶ ὁ ἰδικός σου πατέρας ἐσυνήθιζε νὰ κάμνῃ ταξίδια μὲ πλοῖα, ἐπειδὴ δὲν εἶχε τὰ μέσα νὰ ζῇ καλά. Αὐτὸς κάποτε ἦλθε καὶ εἰς αὐτὸ ἐδῶ τὸ μέρος (ποὺ κατοικοῦμε) ἀφοῦ ἐπέρασε διὰ μέσου μεγάλου πελάγους καὶ ἀφῆκε πίσω του τὴν Κύμην, ἥτις εἶναι εἰς τὴν Αἰολίδα (ταξιδεύοντας) ἐπάνω σὲ μαῦρο πλοῖο. Δὲν ἤθελε νὰ ξεφύγει τὰ ἄφθονα ἀγαθά, οὔτε τὸν πλοῦτον οὔτε τὴν εὐδαιμονίαν, ἀλλὰ τὴν κακὴν πενίαν, τὴν ὁποίαν δίδει ὁ Ζεὺς εἰς τοὺς ἀνθρώπους. Ἐγκατεστάθη δὲ κοντὰ εἰς τὸν Ἑλικῶνα, εἰς τὴν γεμάτη ἀπὸ πίκρες κώμη Ἄσκρη, ἡ ὁποία εἶναι κακὴ κατὰ τὸν χειμῶνα, δυσάρεστη κατὰ τὸ θέρος καὶ οὐδέποτε σοῦ δίδει εὐχαρίστησιν).

Ἀπὸ τοὺς ἑρμηνευθέντας στίχους καταφαίνεται ὅτι ὁ πατὴρ τοῦ Ἡσιόδου κατῆγετο ἐκ τῆς ἐν Αἰολίδι τῆς Μικρᾶς Ἀσίας Κύμης καὶ ὅτι ὡς ἐπάγγελμά του εἶχε τὴν ναυσιπλοΐαν, μεταφέρων ἐμπορεύματα κατὰ μῆκος τῆς ἀκτῆς ἀπὸ τοῦ ἑνὸς λιμένος εἰς τὸν ἄλλον καὶ πρόσταθῶν νὰ ἀποζήσῃ ἐκ τοῦ κέρδους, τὸ ὁποῖον προέκυπτεν ἀπὸ τὴν ἐργασίαν αὐτήν. Ἐπειδὴ δὲ δὲν ἠδύνατο νὰ συντηρηθῇ ἀπὸ τὸ ἐπάγγελμα αὐτό, μετηνάστευσεν εἰς τὴν Βοιωτίαν καὶ ἐγκατεστάθη εἰς τὴν κώμην Ἄσκραν πλησίον τοῦ Ἑλικῶνος. Συνάγεται προσέτι ὅτι ὁ Ἡσίοδος εἶχε καὶ ἀδελφὸν ὀνομαζόμενον Πέρσην. Πῶς ὠνομάζετο ὁ πατήρ του δὲν γνωρίζομεν. Οἱ νεώτεροι θρῦλοι ἀναφέρουν ὡς πατέρα του τὸν Δῖον καὶ ὡς μητέρα του τὴν Πυκιμήδην. Ἀλλ' εἶναι φανερὸν ὅτι τὸ ὄνομα Δῖος ἀπεδόθη εἰς τὸν πατέρα του κατόπιν παρεξηγήσεως ἀφορμηθείσης ἀπὸ τὸν 299 στίχον τοῦ ποιήματος «Ἔργα καὶ Ἡμέραι», εἰς τὸν ὁποῖον ἀποτεινόμενος ὁ ποιητὴς πρὸς τὸν ἀδελφόν του Πέρσην τοῦ ἀπευθύνει τὴν προσφώνησιν «δῖον γένος». Ἐκ τούτου συνεπέραναν οἱ μεταγενέστεροι ὅτι ὁ πατὴρ τῶν δύο ἀδελφῶν ἐκαλεῖτο Δῖος. Τὸ τοιοῦτον συμπέρασμα ὅμως εἶναι αὐθαίρετον διότι ἡ ἔκφρασις «δῖον γένος» ἠτο συνήθης, ἀντιστοιχοῦσα πρὸς τὸ ἀνάλογόν της «ὦ δαιμόνιε» «ὦ μακάριε». Καὶ τὸ ὄνομα τῆς μητρός του «Πυκιμήδη» εἶναι ἐπινόημα τῶν μεταγενεστέρων, διὰ νὰ δηλώσῃ γυναῖκα συνετὴν ἥτις ἔτεκε τὸν σοφὸν ποιητήν. Ὁ Ἡσίοδος φαίνεται ὅτι ἐγεννήθη εἰς τὴν Ἄσκραν, διότι εἰς τὸν στίχον 650 τῶν «Ἔργων» λέγει ὅτι οὐδέποτε ἔπλευσεν ἐπάνω εἰς τὴν εὐρεῖαν θάλασσαν, ἐκτὸς μόνον τοῦ ταξιδίου του ἀπὸ τὴν Αὐλίδα εἰς τὴν Χαλκίδα τῆς Εὐβοίας, ὅπου μετέβη διὰ νὰ λάβῃ μέρος εἰς τοὺς ποιητικοὺς ἀγῶνας τοὺς τελεσθέντας πρὸς τιμὴν τοῦ ἐν τῷ πολέμῳ φονευθέντος Ἀμφιδάμαντος.

Ὁ Ἡσίοδος ἀναφέρει εἰς τὰ «Ἔργα καὶ Ἡμέραι» ὅτι περιῆλθεν εἰς ἔριδας μὲ τὸν ἀδελφόν του Πέρσην ἐξ ἀφορμῆς τῆς διανομῆς τῆς πατρικῆς των περιουσίας. Ἡ διανομὴ δὲν ἐγένετο μὲ εἰρηνικὸν πρόπτον, ἀλλὰ διὰ τῆς παρεμβάσεως τῶν ἀρχόντων, τῶν «βασιλέων», οἵτινες ἦρχον ἐν Βοιωτίᾳ. Διὰ παροχῆς δὲ εἰς αὐτοὺς δώρων κατώρθωσεν ὁ Πέρσης νὰ λάβῃ τὸ μεγαλύτερον μέρος τῆς πατρικῆς περιουσίας. Εἰς τοὺς στίχους 37—39 λέγει ὁ Ἡσίοδος ἀποτεινόμενος πρὸς τὸν ἀδελφόν του:

«Ἤδη μὲν γὰρ κλῆρον ἐδασσάμεθ' ἄλλα τε πολλὰ
ἁρπάζων ἐφόρεις μέγα κυδαίνων βασιλῆας
δωροφάγους, οἳ τήνδε δίκην ἐθέλουσι δικάσσαι».

(Διότι τώρα ἐμοιράσαμε τὴν πατρικὴν κληρονομίαν καὶ πολλὰ ἄλλα κτήνιατα τὰ ἔκαμνες ἰδικά σου διὰ τῆς ἁρπαγῆς, μὲ μεγάλας περιποιήσεις κολακεύων τοὺς καταπίνοντας τὰ δῶρα βασιλεῖς, οἱ ὁποῖοι εἶναι πρόθυμοι νὰ ἐκδώσουν ἀπόφασιν συμφώνως μὲ ἰσίαν παροροίαν δικαιοσύνην).

Εἰς τοὺς στίχους τούτους κατηγορεῖ ὁ Ἡσίοδος τοὺς διανείμαντες εἰς αὐτὸν καὶ τὸν ἀδελφόν του τὴν πατρικὴν περιουσίαν δικασπάς ὡς εὐνοήσαντας τὸν Πέρσην. Ὅπως ἔχει παραδοθῇ ὁ 37 στίχος δὲν δίδει ἱκανοποιητικὸν νόημα καὶ διὰ τοῦτο πρέπει νὰ γίνῃ δεκτὴ ἡ ὑπὸ τοῦ GUYET προταθεῖσα διόρθωσις: «ἀλλὰ τὰ πολλὰ» (ἀλλὰ σὺ ἐξησφάλιζες τὸ περισσότερον μέρος τῆς διανεμηθείσης πατρικῆς περιουσίας δι' ἀδικίας). Ἀλλ' ὁ ἀδελφός του φαίνεται ὅτι κατοισπαταλήσας τὴν περιουσίαν του, ἐζήτησεν ἐκ νέου μερίδιον. Εἰς τοὺς στίχους 371—372 οἱ νεώτεροι ἑρμηνευταὶ βλέπουν ἕνα ὑπαινιγμὸν ἀναφερομένον εἰς τὴν δευτέραν δίκην:

«Καί τε κασιγνήτωι γελάσας ἐπὶ μάρτυρα θέσθαι·
πίστιες ἄρ τοι καὶ ἀπιστίαι ὤλεσαν ἄνδρας».

(Καὶ μὲ τὸν ἀδελφόν σου ὅταν πρόκειται νὰ κάμῃς συμφωνίαν, μὲ τὸ μειδίαμα εἰς τὰ χείλη, πάρε καὶ ἕνα μάρτυρα. Διότι καὶ

ἡ ἐμπιστοσύνη καὶ ἡ ἀπιστία συνήθως καταστρέφουν τοὺς ἀνθρώπους).

Εἶναι δυνατὸν νὰ ἀναφέρεται ἐνταῦθα ὁ Ἡσίοδος εἰς συμφωνίας, τὰς ὁποίας εἶχε κάμει οὐχὶ ἐπὶ παρουσίᾳ μαρτύρων πρὸς τὸν ἀδελφόν του, τὰς ὁποίας ἐκεῖνος παρέβη. Μὲ τὴν διαφυγὴν τοῦ ἀδελφοῦ του δὲν φαίνεται νὰ εἶναι εὐχαριστημένος. Διὰ τοῦτο ἀποκαλεῖ αὐτὸν «μέγα νήπιον» (ὑπερβολικὰ ἀνόητον) καὶ ἀπευθύνει εἰς αὐτὸν διαρκῶς συμβουλάς. Πρὸς αὐτὸν ἀπευθύνεται ἐπανειλημμένως. Ἐν στίχῳ 10 τὸν ἀναφέρει ὀνομαστὶ λέγων: «Ἐγώ, ὦ Πέρση, θὰ ἤθελα εἴπω τὴν ἀλήθειαν». Καὶ διὰ τοῦ στίχου 27 ἀπευθύνει πρὸς τὸν Πέρσην τὴν διήγησιν τὴν ἀναφερομένην εἰς τὸν Προμηθέα καὶ τὴν Πανδώραν. Ἐπίσης διὰ τοῦ στίχου 213 ἀπευθυνόμενος πρὸς αὐτὸν λέγει: «Ὦ Πέρση, ἄκουε τὴν δικαιοσύνην καὶ μὴ κάμης νὰ μεγαλώνῃ ἡ ὕβρις» (δηλ. ἡ ὑπερβασία). Εἰς τὸν στίχον 248 στρέφει τὸν λόγον πρὸς τοὺς βασιλεῖς: «Ὦ βασιλεῖς, καὶ σεῖς βάλετε εἰς τὸν νοῦν σας αὐτὴν τὴν δικαιοσύνην».

Ὁ Ἡσίοδος μᾶς παρέχει μαρτυρίαν καὶ περὶ τῆς ποιητικῆς του κλήσεως, εἰς τὸ προοίμιον τῆς «Θεογονίας». Τὸ ποίημα τοῦτο ἀρχίζει μὲ προσφώνησιν πρὸς τὰς Ἑλικωνιάδας Μούσας (στίχ. 1—21). Εὐθὺς δὲ μετὰ τὸν στίχον τοῦτον ἐπακολουθεῖ ἡ περὶ τῆς κλήσεώς του μαρτυρία:

«Αἵ νὺ ποθ' Ἡσίοδον καλὴν ἐδίδαξαν ἀοιδήν,
ἄρνας ποιμαίνονθ' Ἑλικῶνος ὕπο ζαθέοιο.
Τόνδε δέ με πρώτιστα θεαὶ πρὸς μῦθον ἔειπον,
Μοῦσαι Ὀλυμπιάδες, κοῦραι Διὸς αἰγιόχοιο.
Ποιμένες ἄγραυλοι, κακ' ἐλέγχεα γαστέρες οἷον,
ἴδμεν ψεύδεα πολλὰ λέγειν ἐτύμοισιν ὁμοῖα,
ἴδμεν δ', εὖτ' ἐθέλωμεν ἀληθέα γηρύσασθαι.
Ὣς ἔφασαν κοῦραι μεγάλου Διὸς ἀρτιέπειαι·
καὶ μοι σκῆπτρον ἔδον δάφνης ἐριθηλέος ὄζον
δρέψασαι θηκτόν· ἐνέπνευσαν δέ μοι αὐδὴν
θέσπιν, ἵνα κλείοιμι τὰ τ' ἐσσόμενα πρό τ' ἐόντα».

(Αὐταὶ (δηλ. αἱ Μοῦσαι) κάποτε ἐδίδαξαν εἰς τὸν Ἡσίοδον τὸ ὡραῖον ἆσμα (ἐχάρισαν τὴν ἱκανότητα νὰ συνθέτῃ ὡραῖα ἄσματα), ὅταν ἔβοσκε τὰ πρόβατα εἰς τοὺς πρόποδας τοῦ θεϊκοῦ Ἑλικῶνος. Καὶ αὐτὸν τὸν λόγον κατὰ πρῶτον ἀπηύθυναν πρὸς ἐμέ αἱ θεαί, αἱ Μοῦσαι αἱ Ὀλυμπιάδες, αἱ κόραι τοῦ Διός, ὅστις κρατεῖ τὴν αἰγίδα. Ποιμένες ποὺ περνᾶτε τὴν ζωήν σας εἰς τὰ χωράφια, κακὲς ντροπὲς, ποὺ εἶσθε μόνοι κοιλιές! Γνωρίζομεν (ἡμεῖς αἱ Μοῦσαι) νὰ λέγωμεν πολλὰ ψεύματα, ποὺ δὲν παραλλάζουν ἀπὸ τὴν ἀλήθεια, ἀλλὰ γνωρίζομεν, ὅταν θέλωμε, νὰ εἰποῦμε καὶ τὴν ἀλήθεια. Ἔτσι ἐμίλησαν αἱ κόραι τοῦ μεγάλου Διός, αἱ ὁποῖαι λέγουν σωστὰ λόγια, καὶ μοῦ ἔδωκαν σκῆπτρον, ἀφοῦ ἔκοψαν κλάδον ἀπὸ δάφνην ὑπερβολικὰ θαλερήν, ὁ ὁποῖος κλάδος ἦτο ἄξιος νὰ τὸν ἀποθαυμάζῃ κανεὶς μὲ τὴν ὅρασιν. Καὶ μοῦ ἐνέπνευσαν φωνὴν θεσπεσίαν, διὰ νὰ κάμω ξακουστὰ ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα θὰ ὑπάρχουν καὶ ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα ὑπῆρχον πρωτήτερα. Καὶ μοῦ ἔδιδαν τὴν προστα γὴν νὰ ὑμνῶ τὸ γένος τῶν μακαρισμένων αἰωνίων θεῶν).

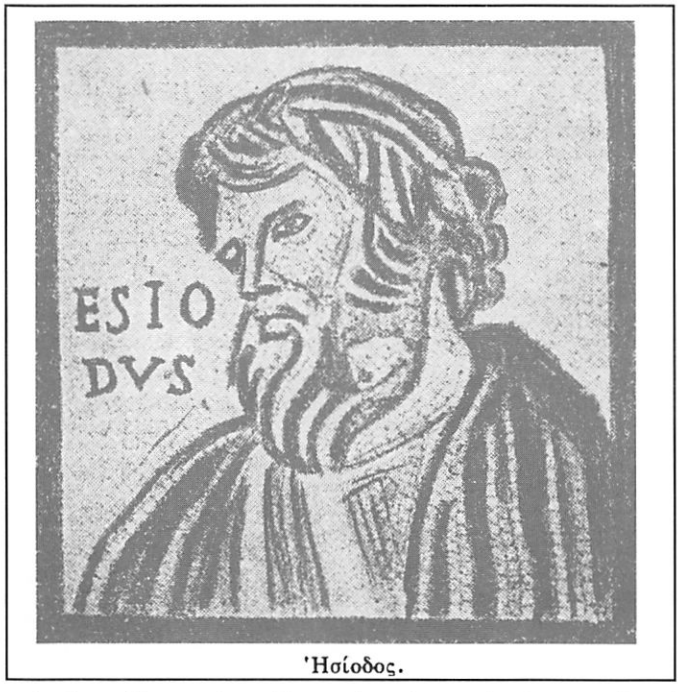

Ἡσίοδος.

Τὸ ἑρμηνευθὲν χωρίον εἶναι λίαν ἀξιοσημείωτον, διότι παρέσχε τὴν ἀφορμὴν νὰ πλασθῇ ὁ θρῦλος ὅτι ὁ ποιήσας τὴν «Θεογονίαν» δὲν εἶναι ὁ Ἡσίοδος, ἀλλὰ ἄλλος μεταγενέστερος αὐτοῦ ποιητής. Τοὺς ἑρμηνευτὰς ἐσκανδάλισεν ἡ μετάβασις ἀπὸ τὸ τρίτον πρόσωπον τὸ ὁποῖον χρησιμοποιεῖ εἰς τὸν στίχον 21 ὁ ποιητὴς «Ἡσίοδον ἐδίδαξαν», εἰς τὸ πρῶτον πρόσωπον «με - ἔειπον, μοὶ σκῆπτρον ἔδον». Τινὲς τῶν ἑρμηνευτῶν ὑπέθεσαν ὅτι ἄλλος εἶναι ὁ Ἡσίοδος τοῦ στίχου 21 καὶ ἄλλος ὁ ποιητὴς τῆς «Θεογονίας». Ἡ ἀντίληψις αὕτη ἦτις εἶχεν ὀπαδοὺς κατὰ τοὺς μεταγενεστέρους χρόνους τῆς ἀρχαιότητος, εὗρεν ὑποστηρικτὰς καὶ κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους. Οὕτω εἰς τὴν σειρὰν τῶν ἀγγλικῶν ἐκδόσεων «LOEB CLASSICAL LIBRARY» ὑπεστηρίχθη ἡ ἀντίληψις ὅτι ὁ Ἡσίοδος εἶναι ποιητὴς προγενέστερος τοῦ συνθέσαντος τὴν «Θεογονίαν» (βλέπε ἔκδοσιν Ἡσιόδου εἰς ἀνωτέρω συλλογὴν ὑπὸ HUGH G. EVELYN-WHITE κατὰ 1914 καὶ 1936). Κατὰ τὴν ἀνωτέρω ἀντίληψιν μόνον τὰ «Ἔργα καὶ Ἡμέραι» συνετέθησαν ἀπὸ τὸν Ἡσίοδον καὶ ἕνα ἔπος ἀρχαιότερον τῆς «Θεογονίας» κατὰ ἕνα αἰῶνα. Ἡ ἐν λόγῳ ἐκδοχὴ δὲν δύναται νὰ εὐσταθήσῃ. Λίαν ὀρθῶς παρατηρεῖ ὁ μέγας Γερμανὸς ἑλληνιστὴς Γιαῖγκερ, εἰς τὸν πρῶτον τόμον τῆς ἀγγλικῆς ἐκδόσεως τοῦ συγγράμματός του «Παιδεία» σελ. 431, ὅτι ὁ Ἡσίοδος δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ χρησιμοποιήσῃ ἐν στίχῳ 21 τὸ πρῶτον πρόσωπον καὶ νὰ εἴπῃ: «Ἐγὼ εἶμαι ὁ Ἡσίοδος, τὸν ὁποῖον κλπ». Καὶ κατὰ τὸν 5ον π.Χ. αἰῶνα, λέγει ὁ Γιαῖγκερ, ἐπεκράτει ἡ συνήθεια νὰ ἀναφέρῃ τὸ ὄνομά του ὁ συγγραφεὺς χρησιμοποιῶν τὸ τρίτον πρόσωπον. Κλασσικὸν παράδειγμα ἀποτελεῖ ἡ ἀρχὴ τῆς ἱστορίας τοῦ Θουκυδίδου, ἥτις ἀρχίζει ἀναφέρουσα τὸ ὄνομα τοῦ συγγραφέως εἰς τρίτον πρόσωπον: «Θουκυδίδης Ἀθηναῖος ξυνέγραψε τὸν πόλεμον κλπ.». Τοῦτο ὅμως οὐδόλως ἐμποδίζει αὐτὸν νὰ χρησιμοποιήσῃ ὀλίγον κατωτέρω τὸ πρῶτον πρόσωπον: «ἐκ δὲ τεκμηρίων... οὐ μεγάλα νομίζω γενέσθαι». Ὅθεν ὁ Γιαῖγκερ καταλήγει εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι καὶ τὰ δύο ποιήματα ἐποιήθησαν ἀπὸ τὸν Ἡσίοδον, ὅστις φαίνεται ὅτι συνέθεσε πρῶτον τὴν «Θεογονίαν» καὶ ἔπειτα τὰ «Ἔργα καὶ Ἡμέρας».

Ὁ Ἡσίοδος δίδει περὶ τοῦ ἑαυτοῦ του εἰς τὰ «Ἔργα καὶ Ἡμέραι» (στίχ. 654) καὶ ἄλλην πληροφορίαν σχετικὴν μὲ σημαντικὸν γεγονὸς τῆς ζωῆς του. Ἀναφέρει ὅτι τὸ μόνον θαλάσσιον ταξίδιόν του εἶναι ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ἔκαμε διαπλεύσας τὸν Εὐβοϊκόν. Ἐπεβιβάσθη εἰς τὴν Αὐλίδα καὶ ἐκεῖθεν ἔπλευσεν εἰς Χαλκίδα ἔνθα, λαβὼν μέρος εἰς τοὺς ἀγῶνας πρὸς τιμὴν τοῦ βασιλέως Ἀμφιδάμαντος. ἔλαβεν ὡς βραβεῖον τρίποδα:

«Ἔνθα δ' ἐγὼν ἐπ' ἄεθλα δαΐφρονος Ἀμφιδάμαντος
Χαλκίδα τ' εἰς ἐπέρησα· τὰ δὲ προπεφραδμένα πολλὰ
ἄεθλ' ἔθεσαν παῖδες μεγαλήτορος· ἔνθα μέ φημι
ὕμνῳ νικήσαντα φέρειν τρίποδ' ὠτώεντα·
τὸν μὲν ἐγὼ Μούσῃσι Ἑλικωνιάδεσσ' ἀνέθηκα
ἔνθα με τὸ πρῶτον λιγυρῆς ἐπέθησαν ἀοιδῆς».

(Ἐδῶ (δηλαδὴ εἰς τὴν Αὐλίδα) ἐμπῆκα καὶ ἐγὼ εἰς τὸ πλοῖον διὰ νὰ περάσω εἰς τὴν Χαλκίδα καὶ διὰ νὰ λάβω μέρος εἰς τοὺς ἀγῶνας πρὸς τιμὴν τοῦ ἐμπειροπολέμου Ἀμφιδάμαντος· ἦσαν δὲ πολλὰ τὰ βραβεῖα, τὰ ὁποῖα εἶχον προκηρύξει τὰ παιδιὰ τοῦ μεγαλοκάρδου (Ἀμφιδάμαντος). Ἐκεῖ καυχῶμαι καὶ ἐγὼ ὅτι ἀναδείχθηκα νικητὴς μὲ ἕνα μου ὕμνο καὶ ἔλαβα ὡς βραβεῖο ἕνα τρίποδα μὲ δύο λαβάς. Αὐτὸν τὸν ἀφιέρωσα ἐγὼ εἰς τὰς Ἑλικωνιάδας Μούσας (τοποθετήσας αὐτὸν) εἰς τὸ μέρος ἀκριβῶς εἰς τὸ ὁποῖον μὲ ἔβαλαν εἰς τὸν δρόμον τοῦ ἠχηροῦ τραγουδιοῦ).

Πότε ἔζησε καὶ ἐτελεύτησε ὁ βασιλεὺς Ἀμφιδάμας δὲν γνωρίζομεν. Ἄλλοι τοποθετοῦν τὸν θάνατόν του καὶ συνεπῶς τὸν πρὸς τιμήν του ἀγῶνα κατὰ τὸ 700 π.Χ. Ὁ ὁμηριστὴς Ἄλλεν τὸν τοποθετεῖ εἰς ἐποχὴν ἀρχαιοτέραν, ἐφαπτομένην μὲ τὰ γεγονότα τὰ σχετιζόμενα πρὸς τὴν κάθοδον τῶν Δωριέων. Τὸ ἐμηνευθὲν τμῆμα εἶναι προφανὲς ὅτι ἀναφέρεται εἰς τοὺς στίχους 30—35 τῆς «Θεογονίας». Ἔδωκε δὲ ἀφορμὴν νὰ πλασθοῦν οἱ περὶ ἀγῶνος τοῦ Ἡσιόδου πρὸς τὸν Ὅμηρον θρῦλοι. Ὁ Πλούταρχος εἰς σχόλια, τὰ ὁποῖα εἶχε γράψει εἰς τὸν Ἡσίοδον, ἀπέρριπτε τοὺς ἀνωτέρω παρατεθέντας στίχους. Ἀλλ' ἡ ἀθέτησίς του δὲν ἐστηρίζετο εἰς σοβαροὺς λόγους. Τοὺς ἀπέρριπτεν ὡς «οὐδὲν ἔχοντα χρηστὸν» (ἐπειδὴ δὲν παρουσιάζουν τίποτε τὸ καλόν). Ἴσως ὁ ὑποφαινόμενος τόνος ἐγωιστικῆς καυχήσεως (ἐγών, μέ φημι, ἐγὼ ἀνέθηκα) θὰ ἐφάνη εἰς τὸν Πλούταρχον ἀσυμβίβαστος μὲ τὴν χρηστότητα τοῦ Ἡσιόδου. (Βλέπε Πλουτάρχου «Ἠθικὰ» ἔκδοσις Γ. Βερναρδάκη, τόμος 7, σελὶς 82). Ἀλλὰ ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι οὐδεὶς λόγος ὑπάρχει, ὅστις νὰ δικαιολογῇ ἀθέτησιν.

Αἱ περὶ τοῦ Ἡσιόδου θρυλικαὶ παραδόσεις. Αἱ ἀνωτέρω παρατεθεῖσαι ἐνδειξεις ἀποτελοῦν τὰς μόνας βεβαίας μαρτυρίας τὰς παρεχομένας ὑπὸ τοῦ ἰδίου τοῦ ποιητοῦ. Αἱ εἰδήσεις αἱ ἀναφερόμεναι εἰς τὰ ἄλλα συμβάντα τῆς ζωῆς του εἶναι θρῦλοι, τοὺς ὁποίους πρέπει νὰ χρησιμοποιῶμεν διὰ τὴν ἀναπαράστασιν τῶν γεγονότων τοῦ βίου τοῦ ποιητοῦ μας μετὰ πολλῆς προσοχῆς. Τὰς ἐν λόγῳ θρυλικὰς παραδόσεις διέσωσαν τὰ ἀκόλουθα συγγράμματα:

1ον) «Περὶ Ὁμήρου καὶ Ἡσιόδου καὶ τοῦ γένους καὶ ἀγῶνος αὐτῶν», ἔργον γραφὲν ὀλίγον μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ρωμαίου αὐτοκράτορος Ἀδριανοῦ.

2ον) «Γένος Ἡσιόδου». Ἐγράφη ὑπὸ τοῦ Τζέτζου (1110—1180 μ.Χ.) καὶ περιέχει πληθὺν πληροφοριῶν συλλεγεισῶν ἀπὸ παλαιότερα συγγράμματα.

3ον) Τὸ περὶ Ἡσιόδου ἄρθρον τοῦ Σουΐδα. Ἐκτὸς τῶν τριῶν τούτων πηγῶν, ὑπάρχουν καὶ εἰς ἄλλους συγγραφεῖς εἰδήσεις. Ὁ περιηγητὴς Παυσανίας μᾶς δίδει σχετικὰς μὲ τὸν Ἡσίοδον πληροφορίας εἰς τὸ ἔνατον βιβλίον, κεφάλαια 31 καὶ 38. Ἐπίσης καὶ ὁ Πλούταρχος εἰς τὰ «Ἠθικά» του (162 B, 153 F, 674 F καὶ 969 E) κάμνει λόγον περὶ διαφόρων γεγονότων τῆς ζωῆς τοῦ ποιητοῦ. Αἱ εἰς τὰς ἀνωτέρω μνημονευθείσας πηγὰς διασωθεῖσαι εἰδήσεις μᾶς δίδουν πληροφορίας ἀναφερομένας κυρίως εἰς δύο συμβάντα τῆς ζωῆς τοῦ Ἡσιόδου. Τὸ πρῶτον εἶναι ὁ πρὸς τὸν Ὅμηρον ποιητικὸς του ἀγών, τὸ δὲ δεύτερον τὰ γεγονότα, τὰ σχετικὰ μὲ τὸν θάνατόν του.

Ποιητικὸς ἀγὼν μεταξὺ Ὁμήρου καὶ Ἡσιόδου. Ἐλέχθη ἀνωτέρω ὅτι τὸν ἀγῶνα τοῦτον περιγράφει σύγγραμμα ὑπὸ τὸν τίτλον: «Περὶ Ὁμήρου καὶ Ἡσιόδου καὶ τοῦ γένους καὶ τοῦ ἀγῶνος αὐτῶν». Εἰς τὴν ἀρχὴν μᾶς παρέ-

χει πληροφορίας περὶ τῶν γονέων, τῶν προγόνων καὶ περὶ τοῦ τόπου τῆς καταγωγῆς τῶν δύο ποιητῶν. Μερικοί, λέγει τὸ σύγγραμμα τοῦτο, θεωροῦν τὸν Ὅμηρον προγενέστερον τοῦ Ἡσιόδου, ἄλλοι ὅμως σύγχρονον καὶ συγγενῆ. Ὁ πατὴρ τοῦ Ἡσιόδου Δῖος, φέρεται ὡς ἀδελφὸς τοῦ Ἀπελλοῦ, ὅστις ἦτο πατὴρ τοῦ Μαίονος, τοῦ πατρὸς τοῦ Ὁμήρου: «Μελάνωπον, τούτου δὲ Δῖον καὶ Ἀπελλῆν, Δίου δὲ καὶ Πυκιμήδης τῆς Ἀπόλλωνος θυγατρὸς Ἡσίοδον καὶ Πέρσην· Ἀπελλοῦ δὲ Μαίονα, Μαίονος δὲ καὶ θυγατρὸς Μέλητος τοῦ ποταμοῦ Ὅμηρον». Περαιτέρω σημειοῦται ὅτι οἱ δύο ποιηταὶ συνηντήθησαν εἰς τοὺς ποιητικοὺς ἀγῶνας, οὓς προεκήρυξεν ὁ Γανύκτωρ πρὸς τιμὴν τοῦ πατρός του βασιλέως τῆς Εὐβοίας Ἀμφιδάμαντος. Ὁ μεταξύ των ἀγὼν ἐγένετο διὰ προβολῆς ἐμμέτρων ἐρωτημάτων ἐκ μέρους τοῦ ἑνός, εἰς τὰ ὁποῖα ὤφειλεν ὁ ἄλλος νὰ ἀπαντήσῃ ἐπίσης ἐμμέτρως. Οὕτω τὸ πρῶτον ἐρώτημα, τὸ ὁποῖον ἀπηύθυνεν ὁ Ἡσίοδος εἰς τὸν Ὅμηρον, ἦτο τὸ ἀκόλουθον:

«Υἱὲ Μέλητος, Ὅμηρε, θεῶν ἀπὸ μήδεα εἰδώς,
εἶπ' ἄγε μοι πάμπρωτα τί φέρτατόν ἐστι βροτοῖσιν».

(Υἱὲ τοῦ Μέλητος, Ὅμηρε, ὅστις ἔχεις θείαν ἔμπνευσιν, ἔλα πρῶτα πρῶτα εἰπέ μου τί εἶναι διὰ τοὺς θνητοὺς τὸ ἄριστον πρᾶγμα;).

Ὁ Ὅμηρος ἔδωκε τὴν ἑξῆς ἀπάντησιν:

«Ἀρχὴν μὲ μὴ φῦναι ἐπιχθονίοισιν ἄριστον,
φύντα δ' ὅπως ὤκιστα πύλας Ἀΐδαο περῆσαι».

(Ἄριστον διὰ τοὺς θνητοὺς κατ' ἀρχὴν εἶναι νὰ μὴ γεννηθοῦν, ἁπαξ ὅμως γεννηθοῦν· τὸ καλύτερον εἶναι νὰ περάσουν ὅσον γίνεται γρήγορα τὰς πύλας τοῦ Ἅδου).

Κατόπιν ὁ ἀγὼν ἀλλάσσει μορφήν. Ἑκάτερος ἐκ τῶν ποιητῶν ἀπαγγέλλει ἕνα στίχον, ὁ δὲ ἀντίπαλος πρέπει νὰ ἀπαγγείλῃ στίχον, ὅστις νὰ δίδῃ νόημα συνακόλουθον. Ὁ Ἡσίοδος π.χ. ἀπαγγέλλει τὸν στίχον:

«Ὡς οἱ μὲν δαίνυντο πανήμεροι, οὐδὲν ἔχοντες»

ὁ δὲ Ὅμηρος ἀπαντᾷ:

«Οἴκοθεν· ἀλλὰ παρεῖχεν ἄναξ ἀνδρῶν Ἀγαμέμνων».

(Τοιουτοτρόπως αὐτοὶ ἔτρωγον ὅλην τὴν ἡμέραν χωρὶς νὰ ἔχουν τίποτε ἀπὸ τὸ σπίτι των, ἀλλὰ τὰ φαγητὰ τὰ ἔδιδεν ὁ βασιλεὺς τῶν ἀνδρῶν Ἀγαμέμνων).

Ἔπειτα προβάλλονται ἑκατέρωθεν πρὸς λύσιν λογιστικὰ προβλήματα (πόσοι ἦσαν οἱ ἐκστρατεύσαντες ἐναντίον τῆς Τροίας Ἀχαιοί). Ἐν τέλει δὲ ἐπειδὴ ὁ ἀγὼν ἦτο ἀμφίρροπος, ὁ ἀδελφὸς τοῦ θανόντος Ἀμφιδάμαντος Πανείδης, ὅστις ἦτο κριτὴς τοῦ ἀγῶνος, τοὺς προεκάλεσε νὰ ἀπαγγείλουν τὸ ἄριστον τμῆμα ἐκ τῶν ἔργων των. Καὶ ὁ μὲν Ἡσίοδος ἀπήγγειλε τοὺς 383—392 στίχους ἀπὸ τὸ «Ἔργα καὶ Ἡμέραι», εἰς τοὺς ὁποίους γίνεται λόγος περὶ τῶν ἀγροτικῶν ἐργασιῶν. Ὁ Ὅμηρος ἀπήγγειλε τοὺς 126—133 καὶ 339—344 στίχους ἐκ τῆς Ν ραψῳδίας τῆς «Ἰλιάδος», εἰς τοὺς ὁποίους περιγράφεται ἡ συγκέντρωσις τῶν Ἀχαιῶν γύρω ἀπὸ τοὺς δύο Αἴαντας πρὸς ἀντιμετώπισιν τοῦ Ἕκτορος. Ὁ παριστάμενος κατὰ τὸν ἀγῶνα λαὸς ἐθαύμασε τοὺς στίχους τοῦ Ὁμήρου καὶ ἤθελε νὰ δοθῇ εἰς αὐτὸν τὸ βραβεῖον. Ἀλλ' ὁ βασιλεὺς ἔδωκε τὸν στέφανον εἰς τὸν Ἡσίοδον «εἰπὼν δίκαιον εἶναι τὸν ἐπὶ γεωργίαν καὶ εἰρήνην προκαλούμενον νικᾶν, οὐ τὸν πολέμους καὶ σφαγὰς διεξιόντα». (Εἰπὼν ὅτι εἶναι δίκαιον νὰ κριθῇ ὡς νικητὴς ἐκεῖνος, ὅστις προτρέπει τοὺς ἀνθρώπους πρὸς εἰρήνην καὶ ὄχι ἐκεῖνος ὅστις διηγεῖται πολέμους καὶ σφαγάς). Προστίθεται δὲ ὅτι ὁ Ἡσίοδος, λαβὼν ὡς βραβεῖον τρίποδα χαλκοῦν, τὸν ὁποῖον ἀφιέρωσεν εἰς τὰς Μούσας, ἀναγράψας ἐπ' αὐτοῦ τὸ ἀκόλουθον ἐπίγραμμα:

«Ἡσίοδος Μούσαις Ἑλικωνίσι τόνδ' ἀνέθηκεν
ὕμνῳ νικήσας ἐν Χαλκίδι θεῖον Ὅμηρον».

(Ὁ Ἡσίοδος εἰς τὰς Ἑλικωνιάδας Μούσας ἀφιέρωσε τὸν τρίποδα αὐτόν, νικήσας δι' ὕμνου ἐν Χαλκίδι τὸν θεῖον Ὅμηρον).

Εἶναι προφανὲς ὅτι ὁ συγγραφεὺς τοῦ ἐν λόγῳ συγγράμματος ἀντλεῖ ἐκ παλαιοτέρων πηγῶν. Περὶ τούτου δυνάμεθα νὰ εἴμεθα βέβαιοι, ἐπειδὴ πάπυρος εὑρεθεὶς εἰς τὸ Φαγιοὺμ τῆς Αἰγύπτου καὶ γεγραμμένος κατὰ τὴν τρίτην π.Χ. ἑκατονταετηρίδα μᾶς παρέχει ἀπόσπασμα ἐκ τοῦ ρηθέντος συγγράμματος ἀναφερόμενον εἰς τὸν ἀγῶνα. Ἐπίσης ὁ Ἀριστοφάνης εἰς τὴν κατὰ τὸ 421 διδαχθεῖσαν κωμῳδίαν του «Εἰρήνη» ἐν στίχ. 1282 καὶ 1286 ἐπαναλαμβάνει στίχους, οἵτινες φέρονται ὑπὸ τοῦ ἀγνώστου συγγραφέως ὡς ἀπαγγελθέντες ὑπὸ τοῦ Ὁμήρου καὶ Ἡσιόδου. Ὅθεν οἱ νεώτεροι φιλόλογοι (Βιλαμόβιτς) ἐξάγουν τὸ συμπέρασμα ὅτι αἱ σχετικαὶ μὲ τὸν ποιητικὸν ἀγῶνα διηγήσεις θὰ περιείχοντο εἰς διδακτικὸν βιβλίον, τὸ ὁποῖον θὰ εὑρίσκετο εἰς χεῖρας τῶν παιδιῶν τῆς Ἀττικῆς κατὰ τὸ τελευταῖον τέταρτον τοῦ 5ου π.Χ. αἰῶνος. Ἐπειδὴ δὲ ὁ Στοβαῖος («Ἀνθολογία» 120, 3) μαρτυρεῖ ὅτι δύο στίχοι ἀπαντῶντες εἰς τὸν ἀγῶνα ἀνεφέροντο εἰς σύγγραμμα τοῦ Ἀλκιδάμαντος, συγγραφέως τοῦ τέλους τοῦ 5ου π.Χ. αἰῶνος, ὑπὸ τὸν τίτλον «Μουσεῖον», ὁ Βιλαμόβιτς συμπεραίνει ὅτι ὁ ἐν λόγῳ συγγραφεὺς θὰ εἶχε γράψει βιβλίον ἀναφερόμενον εἰς τὸν ἀγῶνα καὶ εἰς τὸν θάνατον τοῦ Ἡσιόδου. Συνεπῶς φαίνεται βέβαιον ὅτι ἐκυκλοφόρει κατὰ τὰ τέλη τοῦ 5ου π.Χ. αἰῶνος λαϊκόν τι βιβλίον, χρησιμοποιούμενον καὶ ὡς σχολικὸν ἀνάγνωσμα, ἀναφερόμενον εἰς τὸν μεταξὺ τῶν δύο ποιητῶν ἀγῶνα. Εἰς τοῦτο θὰ ἐτίθετο τὸ πρόβλημα τῆς συγκριτικῆς ἐκτιμήσεως τῆς ἐπικῆς πρὸς τὴν διδακτικὴν ποίησιν. Ἐλύετο δὲ τοῦτο διὰ τῆς προτιμήσεως τοῦ διδακτικοῦ ἔπους ὡς ἐξυμνοῦντος τὰ ἔργα τῆς εἰρήνης. Ἐξακριβοῦται τοιουτοτρόπως ὅτι τὸν σχηματισμὸν τῶν περὶ τοῦ ποιητικοῦ ἀγῶνος θρύλων μεταξὺ τῶν δύο ποιητῶν δυνάμεθα νὰ παρακολουθήσωμεν μέχρι τοῦ 5ου αἰῶνος καὶ δυνάμεθα, ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω, νὰ ἀναδράμωμεν εἰς ἀρχαιοτέραν ἐποχήν. Πάντως ἀφορμὴν διὰ τὴν γένεσιν τοῦ θρύλου παρέσχον οἱ ἐν «Ἔργοις καὶ Ἡμέραις» 664 — 669 στίχοι, εἰς οὓς ὁ Ἡσίοδος ἀναφέρει τὴν ἐν Χαλκίδι νίκην του.

Οἱ θρῦλοι περὶ τοῦ θανάτου τοῦ Ἡσιόδου. Ὁ συγγραφεὺς τοῦ περὶ τοῦ ποιητικοῦ ἀγῶνος συγγράμματος ἀναφέρει ὅτι ὁ Ἡσίοδος μετὰ τὴν νίκην του ἀπῆλθεν εἰς Δελφούς. Ὅταν δὲ τὸν εἶδεν ἡ προφῆτις, τοῦ ἔδωκε τὸν ἑξῆς χρησμόν:

«Ὄλβιος οὗτος ἀνήρ, ὃς ἐμὸν δόμον ἀμφιπολεύει,
Ἡσίοδος Μούσῃσι τετιμημένος ἀθανάτῃσιν·
τοῦ δ' ἦ τοι κλέος ἔσται, ὅσον τ' ἐπικίδναται ἠὼς
Ἀλλὰ Διὸς πεφύλαξο Νεμείου κάλλιμον ἄλσος·
κεῖθι δέ τοι θανάτοιο τέλος πεπρωμένον ἐστίν».

(Μακαρισμένος εἶναι αὐτὸς ὁ ἄνθρωπος, ὅστις ὑπηρετεῖ τὸν οἰκόν μου, ὁ Ἡσίοδος, ὁ ὁποῖος ἔχει τιμηθῇ ὑπὸ τῶν ἀθανάτων Μουσῶν. Αὐτὸς θὰ ἀποκτήσῃ δόξαν ἐκτεινομένην εἰς ὅλον τὸ πλάτος εἰς τὸ ὁποῖον ἀπλώνεται τὸ φῶς τῆς πρωΐας. Ἀλλὰ πρέπει νὰ ἔχῃς φυλαχθῇ ἀπὸ τὸ ὡραιότατον Νέμειον ἄλσος διότι ἐκεῖ ἔχει ὑπὸ τῆς μοίρας καθορισθῇ τὸ ἐκ τοῦ θανάτου προερχόμενον τέλος).

Ἀφοῦ ἔλαβε τὸν χρησμὸν τοῦτον, ἀπέφυγε νὰ μεταβῇ εἰς Πελοπόννησον διὰ νὰ μὴ πλησιάσῃ εἰς τὸ ἐν Νεμέᾳ ἄλσος τοῦ Διός, καὶ ἦλθεν εἰς τὴν πόλιν Οἰνόην τῶν Λοκρῶν, τῶν ἐπιλεγομένων Ὀζολῶν, χωρὶς νὰ γνωρίζῃ ὅτι ὅλος ὁ περίξ τῆς πόλεως αὐτῆς χῶρος ἦτο ἀφιερωμένος εἰς τὸν Δία τὸν Νέμειον. Ἐλθὼν ἐκεῖ κατέλυσεν εἰς τὸν οἶκον τοῦ Ἀμφιφάνους καὶ Γανύκτορος, οἵτινες ἦσαν υἱοὶ τοῦ Φηγέως. Ἐπειδὴ δὲ οὗτοι ἐσχημάτισαν τὴν πεποίθησιν ὅτι ὁ Ἡσίοδος διέφθειρε τὴν ἀδελφήν των Κτιμένην ἢ Κλυμένην, τὸν ἐφόνευσαν: «περὶ τὸ Λοκρικὸν Νέμειον ἐνεδρεύσαντες», ὅπως λέγει ὁ Πλούταρχος («Ἠθικά», 162 θ), μετ' αὐτοῦ δὲ ἐφόνευσαν καὶ τὸν ἀκόλουθόν του Τρωΐλον. Διὰ νὰ ἀποκρύψουν τὸ ἔγκλημά των, οἱ φονεῖς ἔρριψαν καὶ τὰ δύο πτώματα εἰς τὴν θάλασσαν. Ἀλλὰ τὸ μὲν σῶμα τοῦ Τρωΐλου ἐξεβράσθη ὑπὸ τῆς θαλάσσης καὶ ἐκρατήθη εἰς ἕνα σκόπελον πλησίον τοῦ ποταμοῦ Δάφνου, ὅστις σκόπελος ἔκτοτε ἐκλήθη Τρωΐλος. Τὸ σῶμα τοῦ Ἡσιόδου τὸ ἀνεσήκωσεν ἀγέλη δελφίνων καὶ τὸ ἔφερεν εἰς τὴν παραλίαν τῆς πόλεως Μολυκρίας, νοτιοδυτικῶς τῆς Ναυπάκτου, εἰς τὴν σημερινὴν τοποθεσίαν τοῦ Ἀντιρρίου. Ἐκεῖ ἔτυχε κατὰ τὴν ἡμέραν καθ' ἣν μετεφέρθη τὸ πτῶμα τοῦ Ἡσιόδου ὑπὸ τῶν δελφίνων, νὰ ἑορτάσουν τὴν ἑορτὴν τῶν Ρίων (Πλουτάρχου «Ἠθικά», τὸ αὐτὸ χωρίον). Ἀναγνωρίσαντες δὲ τὸ σῶμά του οἱ Λοκροί, τὸ περισυνέλεξαν καὶ τὸ ἔθαψαν πλησίον τοῦ Νεμείου. Συγχρόνως ἀνεζήτησαν τοὺς φονεῖς καὶ τοὺς κατεπόντισαν εἰς τὴν θάλασσαν ζῶντας.

Ὁ διηγούμενος τὰ ἀνωτέρω Πλούταρχος, προσθέτει ὅτι ὁ τάφος τοῦ Ἡσιόδου εἶχεν ἀποκρυβῇ ὑπὸ τῶν Λοκρῶν, διὰ νὰ ἀποφευχθῇ ἡ ἁρπαγὴ τῶν ὀστῶν ἀπὸ τοὺς Ὀρχομενίους, οἵτινες ἤθελον, συμμορφούμενοι πρός τινα χρησμόν, νὰ τὰ ἔχουν πλησίον των. Ὁ Παυσανίας (9, 38, 3) ἀναφέρει ὅτι οἱ Ὀρχομένιοι κατώρθωσαν νὰ ἀνεύρουν τὸν τάφον, διαταχθέντες ὑπὸ χρησμοῦ τῆς Πυθίας νὰ ἀκολουθήσουν τὴν πτῆσιν μιᾶς κορώνης.

Ὁ συγγραφεὺς τοῦ ἀγῶνος καὶ ὁ Τζέτζης τοποθετοῦν τὰ σχετικὰ μὲ τὸν θάνατον καὶ τὴν ταφὴν τοῦ Ἡσιόδου γεγονότα εἰς τὴν ἀνατολικὴν Λοκρίδα, ἐναντι τῆς Εὐβοίας. Ἀλλὰ προφανῶς πρόκειται περὶ συγχύσεως, προελθούσης ἐκ τοῦ ἰσχυρισμοῦ τῶν Ὀρχομενίων ὅτι εὑρίσκετο εἰς τὴν χώραν των ὁ τάφος τοῦ Ἡσιόδου. Κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου ἦτο διαδεδομένος ὁ θρῦλος περὶ τοῦ φόνου τοῦ Ἡσιόδου εἰς τὴν χώραν τῶν Λοκρῶν τῶν Ὀζολῶν. Τοῦτο ἀποδεικνύεται ἐκ τοῦ ὅτι ὁ Θουκυδίδης (3, 95), κάμνων λόγον περὶ τῆς πόλεως Οἰνεῶνος τῶν Λοκρῶν Ὀζολῶν, λέγει ὅτι πλησίον αὐτῆς κεῖται τὸ ἱερὸν τοῦ Διὸς τοῦ Νεμείου, εἰς τὸ ὁποῖον λέγεται ὑπὸ τῶν κατοικούντων τὴν χώραν αὐτήν, ὅτι ἐφονεύθη ὁ Ἡσίοδος, εἰς τὸν ὁποῖον ἐδόθη ὁ χρησμὸς ὅτι θὰ ἐπάθαινε τοῦτο ἐν τῇ Νεμέᾳ. Τὸ ὄνομα τῆς ὑπὸ τοῦ Θουκυδίδου ἀναφερομένης πόλεως Οἰνεῶνος δὲν ἀπέχει πολὺ τοῦ ὀνόματος Οἰνόη, εἰς τὴν ὁποίαν αἱ ἄλλαι εἰδήσεις τοποθετοῦν τὰ αὐτὰ γεγονότα. Ἡ ὕπαρξις πόλεως Οἰνόης καὶ Νεμείου ἄλσους εἰς τὴν ἀνατολικὴν Λοκρίδα δὲν εἶναι ἐξ ἀρχαίων μαρτυριῶν γνωστή.

Κατ' ἄλλην παράδοσιν ὁ Ἡσίοδος ἐτάφη εἰς τὴν πατρίδα του Ἄσκραν, τὰ δὲ ὀστᾶ του μετηνέχθησαν εἰς Ὀρχομενὸν μετὰ τὴν κατασκαφὴν τῆς πατρικῆς του ποιητοῦ κώμης ὑπὸ τῶν Θεσπιέων. Τὰς πληροφορίας ταύτας παρεῖχεν ὁ Ἀριστοτέλης εἰς τὴν ὑπ' αὐτοῦ γραφεῖσαν «Πολιτείαν τῶν Ὀρχομενίων», προσθέτων συνάμα ὅτι ὁ Στησίχορος ἦτο υἱὸς τοῦ Ἡσιόδου καὶ τῆς Κλυμένης, καὶ ἀποδίδων εἰς τὸν Πίνδαρον τὴν σύνθεσιν ἐπιγράμματος, χαραχθέντος ἐπὶ τοῦ τάφου τοῦ ποιητοῦ·

«Χαῖρε δὶς ἠθήσας καὶ δὶς τάφου ἀντιβολήσας
Ἡσιοδ' ἀνθρώποις μέτρον ἔχων σοφίας».

(Χαῖρε Ἡσίοδε, ὅστις δύο φορὰς ἔζησες νεανικὴν ζωὴν καὶ ὁ ὁποῖος κατέχεις τὴν σοφίαν εἰς ὅσον μέτρον εἶναι δυνατὸν νὰ τὴν κατέχουν οἱ ἄνθρωποι).

Εἶναι φανερὸν ὅτι κατὰ τὸν τέταρτον αἰῶνα πρὸ Χριστοῦ θὰ ἐγένετο ἡ καταστροφὴ τῆς Ἄσκρας καὶ ἡ μεταφορὰ τῶν ὀστῶν τοῦ Ἡσιόδου εἰς τὸν Ὀρχομενόν. Συνεπῶς δὲν ἀποκλείεται νὰ ὑπῆρχε κατὰ τὸν 5ον π.Χ. αἰῶνα διπλῆ περὶ τῆς ταφῆς τοῦ Ἡσιόδου παράδοσις. Ὁ τάφος του θὰ ἐτοποθετεῖτο ὑπὸ ἄλλων μὲν εἰς τὴν πατρίδα του Ἄσκραν, ὑπὸ ἄλλων δὲ εἰς τὴν Ναύπακτον. Ὁ Βιλαμόβιτς εἰς τὸ ἔργον του «Ἡ Ἰλιὰς καὶ ὁ Ὅμηρος» ἀνεζήτησε τὴν αἰτίαν διὰ τὴν ὁποίαν ἐπλάσθη ὁ θρῦλος ὅτι ὁ Ἡσίοδος ἐφονεύθη καὶ ἐτάφη εἰς τὸ πλησίον τῆς Ναυπάκτου κείμενον Νέμειον ἄλσος. Παρεδόθη ἀρχαιόθεν ἡ ὕπαρ-

ξις ποιήματος ὑπὸ τὸν τίτλον «Ναυπακτιακὰ» ἢ «Ναυπάκτια». Ὁ ἱστοριογράφος Χάρων ὁ Λαμψακηνὸς ἀνέφερεν ὡς ποιητὴν τῶν τὸν Καρκίνον τὸν Ναυπάκτιον. Ὁ Παυσανίας (10, 38) μᾶς δίδει τὴν πληροφορίαν ὅτι ἀπεδίδετο ἡ συγγραφὴ τοῦ ἐν λόγῳ ποιήματος εἴς τινα «Μιλήσιον», χαρακτηρίζει δὲ τοῦτο ὡς «ἔπη πεποιημένα εἰς γυναῖκας». Λόγῳ τῆς ὑποθέσεώς του τὸ ἐν λόγῳ ἔπος ἠδύνατο, κατὰ τὸν Βιλαμόβιτς, νὰ ἀποδοθῇ εἰς τὸν Ἡσίοδον, θεωρούμενον κοινῶς ὡς συνθέτην τοῦ καταλόγου ἐνδόξων γυναικῶν. Ὑπὸ τὸ ὄνομα «Μιλήσιος» εἶναι δυνατὸν νὰ ὑποκρύπτεται ὁ ποιητὴς Κέκροψ, περὶ τοῦ ὁποίου λέγει παλαιὰ μαρτυρία ὅτι «Ἡσιόδωι ἐφιλονίκει». Συνεπῶς δὲν εἶναι ἀπίθανον οἱ Ναυπάκτιοι, ταυτίσαντες τὸν Ἡσίοδον μὲ τὸν ποιητὴν τῶν «Ναυπακτιακῶν», νὰ ἤγειραν τὴν ἀξίωσιν ὅτι εἰς τὴν χώραν των εἶχε ταφῇ ὁ ποιητής. Διὰ νὰ κάμουν δὲ περισσότερον ἰδικόν των τὸν ποιητήν, ἔπλασαν καὶ τὸν θρῦλον ὅτι ὁ ἐκ Λοκρίδος καταγόμενος ποιητὴς Στησίχορος ἦτο υἱὸς τοῦ Ἡσιόδου καὶ τῆς Κτιμένης ἢ Κλυμένης. Ἀλλὰ πάλιν, ἐπειδὴ μεταξὺ τῶν δύο ποιητῶν παρενέπιπτε μέγα χρονικὸν διάστημα, ἐπλάσθη ὁ θρῦλος ὅτι ὁ Ἡσίοδος ἐγένετο ὑπερβολικὰ μακρόβιος, ζήσας δύο νεότητας. Ἡ μεταξὺ Ἡσιόδου καὶ Στησιχόρου συσχέτισις ἀφωρμήθη ἐκ τῆς προσπαθείας νὰ δειχθῇ ὅτι ἡ χορικὴ ποίησις τοῦ Στησιχόρου ἔλκει τὴν καταγωγήν της ἀπὸ τὸ ἡσιόδειον διδακτικὸν ἔπος. Πράγματι, παραδίδεται ὅτι ὁ Στησίχορος εἶχε συνθέσει ποίημα «Κύκνος», λαβὼν ὡς θέμα τὴν ἐν τῇ «Ἀσπίδι Ἡρακλέους» σύγκρουσιν τοῦ Κύκνου πρὸς τὸν Ἡρακλέα. Τὸ ποίημα «Ἀσπὶς Ἡρακλέους» ἐφέρετο κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 6ου π.Χ. αἰῶνος ὡς ἔργον τοῦ Ἡσιόδου.

Τὸ Ἡσιόδειον ζήτημα. Ὅπως προκειμένου περὶ τῆς προσωπικότητος τοῦ Ὁμήρου καὶ τῆς συνθέσεως τῶν ἐπῶν του ἀνεφάνη τὸ περιλάληντον ὁμηρικὸν ζήτημα, οὕτω καὶ περὶ τοῦ προσώπου τοῦ Ἡσιόδου καὶ τῶν ἔργων του ἀνεφύη παρόμοιον ζήτημα. Ὁ κατὰ τὰ μέσα τοῦ 2ου μ.Χ. αἰῶνος ζήσας περιηγητὴς Παυσανίας, ἀναφέρει ὅτι οἱ περὶ τὸν Ἑλικῶνα Βοιωτοὶ ἐθεώρουν ὡς γνήσιον τοῦ Ἡσιόδου ἔργον μόνον τὰ «Ἔργα καὶ Ἡμέραι», ἀπὸ τὰ ὁποῖα ὅμως ἐξυβέλιζον τὸ προοίμιον (στίχ. 1 — 10), θεωροῦντες τοῦτο ὡς νόθον. Ὅτι δὲ μερικοὶ διέγραψαν τὸ προοίμιον, ὅπως μεταξὺ τῶν ἄλλων καὶ ὁ Ἀρίσταρχος, ἐξοβελίζων τοὺς στίχους, καὶ ὁ Πραξιφάνης ὁ μαθητὴς τοῦ Θεοφράστου, οὔτε αὐτὸ τὸ ἀγνοοῦμεν. Αὐτὸς μάλιστα (ὁ Πραξιφάνης) λέγει ὅτι συνήντησεν ἀντίγραφον τοῦ ἔπους («Ἔργα καὶ Ἡμέραι»), τὸ ὁποῖον δὲν εἶχε τὸ προοίμιον.

Καὶ ὁ Παυσανίας, ἐν συνεχείᾳ πρὸς τὰ ἀνωτέρω, ἀναφέρει ὅτι καὶ εἰς αὐτὸν ἐδείκνυον οἱ κατοικοῦντες εἰς τὸν Ἑλικῶνα Βοιωτοὶ ἀντίτυπον τῶν «Ἔργων καὶ Ἡμερῶν» ἐπὶ μολυβδίνου ἐλάσματος χαραγμένον, εἰς τὸ ὁποῖον δὲν ὑπῆρχε τὸ προοίμιον. Ἐκ τῶν εἰδήσεων τούτων ὁρμώμενοι δυνάμεθα νὰ ἀνατρέξωμεν εἰς τὴν ἀφορμὴν ἐκ τῆς ὁποίας ἐδημιουργήθησαν οἱ σχετικοὶ θρῦλοι. Οὕτοι ἔλαβαν ὑπόστασιν κατὰ τὸν 3ον πρὸ Χριστοῦ αἰῶνα, ὁπότε ἔζησεν ὁ μαθητὴς τοῦ Θεοπόμπου, περιπατητικὸς φιλόσοφος καὶ γραμματικὸς Πραξιφάνης. Ἀφορμὴν δὲ ἔδωκεν ἡ φιλολογικὴ καὶ κριτικὴ ἐπεξεργασία τοῦ κειμένου τῶν ἡσιοδείων ἐπῶν. Ὁ Πραξιφάνης ἔκαμε τὴν παρατήρησιν ὅτι εἰς τοὺς στίχους 658 καὶ 662 τῶν «Ἔργων καὶ Ἡμερῶν» λέγει ὁ Ἡσίοδος ὅτι τὸν ἐνέπνευσαν αἱ Ἑλικωνιάδες Μοῦσαι καὶ εἰς ἔνδειξιν τῆς εὐγνωμοσύνης του ἀφιέρωσεν εἰς αὐτὰς τὸν τρίποδα, τὸν ὁποῖον ἔλαβεν ὡς βραβεῖον. Ἀλλὰ εἰς τὸ προοίμιον τοῦ αὐτοῦ ἔπους ἐπικαλεῖται οὐχὶ τὰς Ἑλικωνιάδας Μούσας, ἀλλὰ τὰς Πιερίδας διὰ τῶν ἀκολούθων στίχων:

«Μοῦσαι Πιερίηθεν ἀοιδῆισι κλείουσαι
δεῦτε, Δι' ἐννέπετε, σφέτερον πατέρ' ὑμνείουσαι».

(Μοῦσαι ποὺ κατάγεσθε ἀπὸ τὴν Πιερίαν, καὶ αἱ ὁποῖαι δίδετε δόξαν διὰ τῶν τραγουδιῶν, ἐμπρὸς, ψάλετε τὸν Δία, ὑμνολογοῦσαι τὸν ἰδικόν σας πατέρα).

Τοῦτο ὁ Πραξιφάνης τὸ ἐξέλαβεν ὡς ἀντιφατικὸν καὶ ἦχθη εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι οἱ πρῶτοι δέκα στίχοι τοῦ προοιμίου, οἱ ἔχοντες συνάφειαν μὲ τὴν ἐπίκλησιν πρὸς τὰς Πιερίδας Μούσας, ἦσαν νόθοι καὶ ἔπρεπε νὰ ἐξοβελισθοῦν. Ἡ γνώμη αὕτη τοῦ Πραξιφάνους ἐκολάκευε καὶ τὴν τοπικὴν φιλοτιμίαν τῶν Βοιωτῶν τῶν κατοικούντων περὶ τὸν Ἑλικῶνα. Γνωρίζομεν ἐξ ἐπιγραφῶν ὅτι κατὰ τὰ μέσα τοῦ 3ου π.Χ. αἰῶνος ὠργανώθησαν εἰς τὸν Ἑλικῶνα ὑπὸ τῶν Θεσπιέων καὶ τοῦ κοινοῦ τῶν Βοιωτῶν, εἰς τὴν τοποθεσίαν ὅπου ἡ παλαιὰ παράδοσις ἐτοποθέτει τὸν θρῦλον τῆς ἐμφανίσεως τῶν Μουσῶν εἰς τὸν Ἡσίοδον, ἀγῶνες μουσικοὶ μετὰ χωρῶν παίδων. Κατὰ τὸν 2ον π.Χ. αἰῶνα εἰς τοὺς ἀγῶνας τούτους, οἵτινες ἐκαλοῦντο «Μουσεῖα», ἐδίδοντο καὶ θεατρικαὶ παραστάσεις. Εἰς τοὺς μετὰ ταῦτα αἰῶνας διεκόπησαν καὶ ὠργανώθησαν ἐκ νέου κατὰ τὸν 2ον μετὰ Χριστὸν αἰῶνα. Εἰς τὴν τοποθεσίαν ὅπου ἐτελοῦντο οἱ ἀγῶνες ὑπῆρχον καὶ κατοικίαι ἱερέων περὶ τὸ ἱερόν, ὅπερ ἐκαλεῖτο «Μουσεῖον». Εἶναι προφανὲς ὅτι κατὰ τὸν 3ον π. Χ. αἰῶνα οἱ ἱερεῖς τοῦ Μουσείου διὰ λόγους τοπικῆς φιλοτιμίας ἐδέχθησαν μετὰ μεγάλης εὐχαριστήσεως τὰς ἀντιλήψεις τοῦ Πραξιφάνους καὶ ἐκήρυξαν καὶ αὐτοί νόθους τοὺς πρώτους δέκα στίχους τοῦ προοιμίου τῶν «Ἔργων καὶ Ἡμερῶν», διὰ νὰ ἐξασφαλισθῇ ἡ ἀπόλυτος προτεραιότης τῆς λατρείας τῶν Ἑλικωνιάδων Μουσῶν καὶ οὐχὶ τῶν Πιερίδων. Δὲν εἶναι ἀπίθανον κατὰ τὴν ἰδίαν ἐποχὴν νὰ ἐχαλκεύθη ἀντίτυπον τῶν «Ἔργων καὶ Ἡμερῶν» ἐπὶ μολυβδίνου ἐλάσματος ἄνευ τοῦ προοιμίου, διὰ νὰ πιστοποιηθοῦν οἱ ἰσχυρισμοὶ τῶν Βοιωτῶν καὶ δι' ἀρχαιολογικοῦ λειψάνου. Ὅταν κατόπιν κατὰ τὸν 2ον μ.Χ. αἰῶνα ἐγένετο ἡ ἐκ νέου ὀργάνωσις τῶν τοπικῶν λατρευτικῶν τελετῶν ἐν Ἑλικῶνι, φυσικὸν ἦτο νὰ ἀναζήσουν αἱ παλαιαὶ παραδόσεις. Ὁ Παυσανίας λέει ὅτι τοῦ ἔδειξαν τὸ παμπάλαιον ἐκεῖνο ἔλασμα οἱ περὶ τὸν Ἑλικῶνα κατοικοῦντες Βοιωτοί, οἵτινες ὀπτετέλουν προφανῶς τὸν θίασον τῶν ἱερέων τῶν Ἑλικωνιάδων Μουσῶν. Ἡ μαρτυρία αὕτη περὶ ὑπάρξεως παλαιοτάτου ἀντιτύπου δὲν ἔχει σημαντικὴν ἀξίαν. Ἡ νεωτέρα κριτικὴ ἔρευνα ἔχει ἀποδείξει ὅτι διὰ τὸν Παυσανίαν αἱ ἐκφράσεις «εἶδον ἐγὼ» καὶ «μοῦ ἔδειξαν» δὲν πρέπει νὰ λαμβάνωνται κατὰ λέξιν. Τὰς φράσεις ταύτας τὰς χρησιμοποιεῖ καὶ διὰ πράγματα τὰ ὁποῖα δὲν ἐγνώρισεν ἐξ ἀμέσου ἐποπτείας. Οἱ φραστικοὶ αὐτοὶ τρόποι, ὄχι μόνον διὰ τὸν Παυσανίαν, ἀλλὰ καὶ δι' ἄλλους περιηγητὰς ἦσαν μέσα φιλολογικῆς διατυπώσεως, μὴ προϋποθέτοντα αὐτοψίαν. Δὲν γνωσίζομεν λοιπὸν ἂν εἶδε τὸ παμπάλαιον ἐκεῖνον ἀντίτυπον ὁ ἴδιος ὁ Παυσανίας. Ἀλλά, καὶ ἂν τὸ εἶδε, τὸ πιθανώτερον εἶναι ὅτι ἐπρόκειτο περὶ ἠθελημένης νοθείας, εἰς τὸν ὁποῖον ἀθῴθησαν οἱ ἱερεῖς τοῦ ναοῦ κινούμενοι ἐξ ὑπερβολικοῦ ζήλου. Ἐσχηματίσθη ταυτοτρόπως καὶ παρεδόθη ὁ θρῦλος ὅτι τὰ «Ἔργα καὶ Ἡμέραι» ἤρχιζαν ἀπὸ τὸν 10ον στίχον τοῦ κειμένου, ὅπερ παρεδόθη, καὶ ὅτι ὑμνοῦντο εἰς αὐτὰ ἀποκλειστικῶς αἱ Ἑλικωνιάδες Μοῦσαι. Ἡ φιλολογικὴ κριτικὴ τοῦ Πραξιφάνους εἶναι ἡ αἰτία, συνεπικουρούσης καὶ τῆς τοπικῆς φιλοτιμίας, νὰ δημιουργηθῇ ὁ ἐν λόγῳ θρῦλος. Ἀλλὰ τὰ πράγματα δὲν ἔμειναν ἐως ἐδῶ. Ἡ φιλολογικὴ κριτικὴ παρετήρησεν ὅτι εἰς τὴν «Θεογονίαν» δὲν γίνεται λόγος μόνον περὶ Ἑλικωνιάδων Μουσῶν. Ἀποκαλοῦνται αἱ Μοῦσαι καὶ Ὀλυμπιάδες, ὡς τόπος δὲ τῆς γεννήσεώς των ἀναφέρεται ἡ Πιερία:

«Τὰς ἐν Πιερίηι Κορίνθηι τέκε παρὶ μιγεῖσα
Μνημοσύνη γουνοῖσι Ἐλευθῆρος μεδέουσα,
λησμοσύνην τε κακῶν ἄμπαυμά τε μερμηράων».

(Τὰς ὁποίας (Μούσας) ἐγέννησεν συζευχθεῖσα μὲ τὸν πατέρα Κρονίδην ἡ Μνημοσύνη, ἡ ὁποία εἶναι δέσποινα τῶν ὑψωμάτων τῶν Ἐλευθερῶν, διὰ νὰ μᾶς κάμνουν (αἱ Μοῦσαι) νὰ λησμονοῦμεν τὰς δυστυχίας καὶ νὰ μᾶς ἀναπαύουν ἀπὸ τὴν πίεσιν τῶν βασανιστικῶν σκέψεων) (Ἡσίοδου «Θεογονία», 53 κ.ἑ.).

Ἡ τοπικὴ φιλοτιμία καὶ ὁ ὑπερβάλλων ζῆλος τῶν ἱερέων τοῦ ἐν Ἑλικῶνι «Μουσείου» ἔγιναν ἀφορμὴ νὰ πιστευθῇ ὅτι δὲν ἔγραψεν ὁ Ἡσίοδος τὴν «Θεογονίαν», ἀλλὰ ἄλλος τις, ποιητής, ὅστις πιθανὸν νὰ ἔφερε τὸ ὄναμα Ἡσίοδος. Ὁ τοπικισμός, ὅστις ἀνεπτύχθη κατὰ τοὺς αἰῶνας τῆς ἑλληνικῆς παρακμῆς, καὶ ἡ ὑπερβολικὴ δεισιδαιμονικὴ διάθεσις ἐνεδυνάμωσαν τοὺς θρύλους τούτους εἰς τόσον βαθμόν, ὥστε κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Ἀδριανοῦ νὰ πιστεύεται ὅτι ἔργον τοῦ Ἡσιόδου ἦσαν μόνον τὰ «Ἔργα καὶ Ἡμέραι». Ἂς μὴ λησμονῶμεν ὅτι κατὰ τοὺς αἰῶνας τῆς ἑλληνικῆς παρακμῆς, ὅταν ἐξεμηδενίσθη ἡ πολιτικὴ δραστηριότης, τὸ ἐνδιαφέρον συνεκεντροῦτο εἰς τὴν τοπικὴν φιλολογίαν καὶ λατρείαν. Τότε ἀναπτύσσεται καὶ ἡ ἱερατικὴ τάξις. Εἰς τοὺς ἀρχαιοτέρους χρόνους οἱ ἱερεῖς πάντοτε ἦσαν εἰς δευτερωτέραν μοῖραν ἔναντι τῶν βασιλέων τῆς ἡρωϊκῆς ἐποχῆς καὶ τῶν πολιτικῶν ἀρχόντων τῶν χρόνων τῆς ἑλληνικῆς ἀκμῆς. Μία ἐκ τῶν αἰτιῶν, αἵτινες ἠνύόησαν τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ, ἦτο ὅτι δὲν ὑπῆρχεν ἱερατικὴ τάξις, δυναμένη νὰ ἐπιδράσῃ δεσμευτικῶς ἐπὶ τῆς πολιτιστικῆς ἀναπτύξεως. Καὶ αὐτοῦ τοῦ μαντείου τῶν Δελφῶν ἡ πολιτικὴ ἐπίδρασις ὑπῆρξε περιωρισμένη. Ἀντιθέτως κατὰ τὴν περίοδον τῆς παρακμῆς, ὅταν ὀγκοῦται τὸ κῦμα τῆς δεισιδαιμονίας, παρατηρεῖται ἡ ἀνάπτυξις πολυαρίθμου ἱερατικῆς τάξεως. Ἡ γενομένη ἀνωτέρω ἔρευνα κατέστησε φανερὸν ὅτι δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ ζήτημα ὡς πρὸς τὸν Ἡσίοδον.

Ἡ παράδοσις ὁμοφώνως ἀναγνωρίζει τὸν Ἡσίοδον ὡς ποιητὴν καὶ τῶν δύο ἐπῶν. Ὁ Ξενοφάνης τὸν θεωρεῖ ὡς γράψαντα τὴν «Θεογονίαν», ἐφ' ὅσον τὸν ἐπιπλήττει ὡς ἀποδώσαντα εἰς τοὺς θεοὺς ἀδίκους καὶ κακὰς πράξεις. Ὁ Ἡράκλειτος τὸν ἀναφέρει ὡς «ἀοιδὸν» καὶ τὸν κατακρίνει ὡς πολυμαθῆ, ἐστερημένον ὅμως νοῦ. Ὁ Ἡρόδοτος ρητῶς ἀποδίδει εἰς αὐτὸν τὴν «Θεογονίαν»: «Ἡσίοδον καὶ Ὅμηρον... οὗτοι δὲ εἰσιν οἱ ποιήσαντες θεογονίην Ἕλλησι» (2, 52). Ὁ Ἀριστοφάνης τὸν ἀναφέρει εἰς τοὺς «Βατράχους» (1033) ὡς διδακτικὸν ποιητήν. Οὐδεμίαν μνείαν ἔχομεν μέχρι τοῦ 3ου πρὸ Χριστοῦ αἰῶνος περὶ ἀθετήσεως τῆς «Θεογονίας» ἢ περὶ ὑπάρξεως δύο Ἡσιόδων. Ἴσως θὰ ἠδύνατό τις νὰ δίδῃ εἰς τὸν διασωθέντα τίτλον «Ἡσίοδοι» κωμῳδίαν τοῦ Τηλεκλείδου, ζήσαντος κατὰ τὸ δεύτερον ἥμισυ τοῦ 5ου π.Χ. αἰῶνος, ὑπαινιγμὸν ἀποδεικνύοντα τὴν ὕπαρξιν περισσοτέρων τοῦ ἑνὸς Ἡσιόδων. Τοῦτο ὅμως θὰ ἀπετέλει πλάνην, διότι σύνηθες εἶναι νὰ τίθεται εἰς τὸν πληθυντικὸν τὸ κύριον ὄνομα ἱστορικοῦ προσώπου, ὅπερ χρησιμοποιεῖται ὡς τίτλος μιᾶς κωμῳδίας. Οὕτω παραδίδεται ὅτι ὁ ἀρχαῖος κωμικὸς ποιητὴς Κρατῖνος ἔγραψε κωμῳδίαν ὑπὸ τίτλον «Ἀρχίλοχοι» ἥτις ἀνεφέρετο εἰς τὸν ποιητὴν Ἀρχίλοχον. Ὅθεν ἀμοφώνως ἡ πρὸ τοῦ Πραξιφάνους (3ος αἰὼν π.Χ.) παράδοσις ἀμιλεῖ περὶ ἑνὸς μόνον Ἡσιόδου, χωρὶς νὰ ἐκφράζῃ ὑποψίας ὡς πρὸς τὴν γνησιότητα τῆς «Θεογονίας».

Ἐνωρὶς ὁ Ἡσίοδος ἐγένετο πρόσωπον θρυλικόν. Ἐπειδὴ δὲ κατέλαβε θέσιν ἐξαίρετον ἐν τῇ ποιήσει παρὰ τὸν Ὅμηρον, φυσικὸν ἦτο αἱ διάφοροι πόλεις νὰ ἐγείρουν τὴν ἀξίωσιν ὅτι εἶχε ταφῇ εἰς τὸ ἔδαφός των ὁ ποιητὴς τῆς «Θεογονίας». Οἱ Ναυπάκτιοι, στηριζόμενοι εἰς τὴν ὕπαρξιν ποιήματος ὑπὸ τὸν τίτλον «Ναυπακτιακά», περιέχοντος κατάλογον εὐγενῶν γυναικῶν, ἰσχυρίσθησαν ὅτι ὁ Ἡσίοδος ἐτάφη εἰς τὴν χώραν των. Φαίνεται δὲ ὅτι ὑπὸ τῶν Λοκρῶν ἐπλάσθη ὁ θρῦλος κατὰ τὸν ὁποῖον ὁ Στησίχορος ἦτο υἱὸς τοῦ Ἡσιόδου. Ὁ Βιλαμόβιτς ἐξέφερε τὴν γνώμην ὅτι δὲν πρόκειται περὶ τοῦ Στησιχόρου τοῦ 7ου αἰῶνος, ἀλλὰ περὶ νεωτέρου ὑπὸ τὸ αὐτὸ ὄναμα ποιητοῦ, καταγομένου ἐκ τῶν ἐν Κάτω Ἰταλίᾳ Λοκρῶν καὶ ζήσαντος περὶ τὰ τέλη τοῦ 6ου π.Χ. αἰῶνος. Ἀλλ' εἰς ἅπαντας τοὺς μέχρι τοῦ 3ου αἰῶνος πρὸ Χριστοῦ θρύλους ὁμοφώνως ἡ παράδοσις ἀμιλεῖ περὶ ἑνὸς μόνον Ἡσιόδου, εἰς ὃν ἀπεδίδοντο τὰ «Ἔργα

καὶ 'Ημέραι», ἡ «Θεογονία» καὶ ἄλλα προσέτι ποιήματα. Οἱ κατὰ τὸν 3ον π.Χ. αἰῶνα δημιουργηθέντες θρῦλοι ἐγεννήθησαν ἀπὸ τὰς ἐργασίας τῶν γραμματικῶν ἐπὶ τοῦ κειμένου τῶν «Ἔργων καὶ 'Ημερῶν» καὶ ἐστερεώθησαν εὐνοηθέντες ἀπὸ τὴν τοπικὴν φιλοτιμίαν τῶν Βοιωτῶν. Ἔχομεν εἰς τὴν προκειμένην ὑπόθεσιν κλασικὴν περίπτωσιν, καθ' ἣν ἡ λογία φιλολογικὴ ἔρευνα γίνεται αἰτία νὰ δημιουργηθῇ τοπικὸς λαϊκὸς θρῦλος.

Τὰ ἀνωτέρω συμπεράσματα ἐπιβεβαιοῦνται καὶ ἀπὸ τὴν ἐσωτερικὴν ἀνάλυσιν καὶ σύγκρισιν τῶν «Ἔργων καὶ 'Ημερῶν» καὶ τῆς «Θεογονίας». Καὶ εἰς τὰ δύο ἔπη ἐπικρατεῖ ἡ αὐτὴ πνευματικὴ ἀτμόσφαιρα. Ὁ Γάλλος ἑρμηνευτὴς Μαζὼν παρετήρησεν ὅτι τὸ ἥμισυ τοῦ μύθου τῆς Πανδώρας ἐκθέτει ὁ 'Ησίοδος εἰς τὴν «Θεογονίαν» καὶ τὸ ἄλλο ἥμισυ εἰς τὰ «Ἔργα καὶ 'Ημέραι».

Ἡ χρονολογία τῆς ἐποχῆς τοῦ 'Ησιόδου. Ἡ μελέτη τῶν ἡσιοδείων ποιημάτων εἶναι τὸ καλύτερον μέσον διὰ νὰ προσδιορίσωμεν τὸν χρόνον τῆς συνθέσεώς των. Ἡ γλωσσικὴ μορφὴ των δεικνύει ὅτι εἶναι μεταγενεστέρα τῶν ὁμηρικῶν ἐπῶν. Κατὰ ποσοστὸν ὑπερβαῖνον τὰ 80ο)ο, τὰ λεκτικὰ στοιχεῖα τοῦ 'Ησιόδου συμφωνοῦν πρὸς ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα χρησιμοποιεῖ ὁ Ὅμηρος. Ὁ 'Ησίοδος εὗρεν ἤδη διαμορφωμένην ἀπὸ τὸν Ὅμηρον τὴν ποιητικὴν ἐπικὴν διάλεκτον καὶ τὴν χρησιμοποιεῖ ἀνέτως. Παρ' ὅλον ὅμως ὅτι ὑπάρχει συμφωνία ὡς πρὸς τὰ λεκτικὰ στοιχεῖα, ἐξαιρουμένων μόνον τῶν κυρίων ὀνομάτων, ὁ κόσμος τοῦ 'Ησιόδου εἶναι διάφορος ἀπὸ τὸν κόσμον τοῦ 'Ομήρου. Ὁ ποιητὴς τῆς «'Ιλιάδος» καὶ τῆς «'Οδυσσείας» ζῇ εἰς μίαν μεταβατικὴν περίοδον μεταξὺ τῆς χαλκίνης καὶ τῆς σιδηρᾶς ἐποχῆς. Ὁ σίδηρος παρ' 'Ομήρῳ εἶναι γνωστός, ἀλλ' ἡ κατεργασία του δὲν ἦτο εὔκολος. Κατεσκευάζοντο ἐξ αὐτοῦ χονδροειδῆ, ἀλλὰ στερεὰ ἐργαλεῖα, ἀξῖναι, πελέκεις κλπ. Ἐξ ἀντιθέτου, ὁ 'Ησίοδος τοποθετεῖ τὸν ἑαυτόν του μέσα εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ σιδήρου:

> «Νῦν γὰρ δὴ γένος ἐστὶ σιδήρεον· οὐδὲ ποτ' ἦμαρ
> παύονται καμάτου καὶ ὀιζύος οὐδέ τι νύκτωρ
> φθειρόμενοι· χαλεπὰς δέ θεοὶ δώσουσι μερίμνας».

(Τώρα δὲ εἶναι ἡ ἐποχὴ τοῦ σιδηροῦ γένους· οὔτε τὴν ἡμέραν θέτουν τέρμα εἰς τὸν κόπον καὶ τὴν ἀθλιότητα καὶ διαρκῶς κατὰ τὴν νύκτα φθείρονται. Καὶ οἱ θεοὶ θὰ τοὺς δώσουν θλιβερὰς μερίμνας).

Αἰσθάνεται ὅτι ζῇ εἰς τὴν πέμπτην ἐποχήν, ἥτις ἔχει διαδεχθῇ τὴν τετάρτην, εἰς τὴν ὁποίαν τοποθετεῖ τὸ ἡρωικὸν γένος. Προφανῶς διαστέλλει τὴν ἰδικήν του ἐποχὴν ἀπὸ τὴν ἡρωικὴν ἐποχὴν τοῦ 'Ομήρου. Ἡ ἐποχή του ἔχει κάτι τὸ ἀναπότρεπτον. Ἔχει τὴν ἐπίγνωσιν ὅτι δὲν δύναται νὰ ξεφύγῃ ἀπὸ αὐτήν. Τοῦτο σημαίνει ὅτι τὸ καθεστὼς τῆς ἐποχῆς του ἦτο σταθεροποιημένον καὶ δὲν ἐνεφάνιζε ρευστότητα ἢ δυνατότητας ἐξελικτικῆς μεταβολῆς. Διὰ τοῦτο τὸ καταρᾶται καὶ εὔχεται τὸν ἀφανισμόν του. Εὑρισκόμεθα πλέον μακρὰν τῆς πολιτειακῆς ὀργανώσεως τοῦ ὁμηρικοῦ κόσμου. Δὲν φαίνεται νὰ ὑπάρχουν βασιλεῖς μὲ ἐκτεταμένην ἐπικράτειαν, ὅπως ὁ 'Αγαμέμνων, ὁ 'Αχιλλεὺς καὶ ἄλλοι ὁμηρικοὶ ἥρωες. Ἡ ἐπικράτεια τῶν βασιλέων ἔχει περιορισθῇ εἰς μικρὰς τοπικὰς ἐκτάσεις. 'Αλλὰ δὲν πιστοποιοῦν τὰ ποιήματα τοῦ 'Ησιόδου ὕπαρξιν δουλοπαροικίας ἢ μεγάλης γεωκτησίας. Ἡ γῆ ἔχει μοιρασθῇ εἰς κλήρους, τοὺς ὁποίους οἱ κάτοχοί των δύνανται νὰ πωλήσουν. Οἱ χωρικοὶ τῆς πατρικῆς του κώμης ἔχουν τὴν συνήθειαν νὰ χάνουν τὸν καιρόν των καθήμενοι εἰς τὸ ἐργαστήριον τοῦ χαλκέως καὶ συγκεντρωνόμενοι διὰ νὰ φλυαροῦν. Δι' αὐτὸ ὁ 'Ησίοδος τοὺς δίδει τὰς ἑξῆς συμβουλὰς («Ἔργα καὶ 'Ημέραι» 943):

> «Παρ' δ' ἴθι χάλκειον θῶκον καὶ ἐπαλέα λέσχην
> ὥρῃ χειμερίῃ...
> Πολλὰ δ' ἀεργὸς ἀνήρ, κενεὴν ἐπ' ἐλπίδα μίμνων,
> χρήιζων βιότοιο, κακὰ προσελέξατο θυμῷ».

(Νὰ περνᾶς δίπλα ἀπὸ τὸ ἐργαστήρι, εἰς τὸ ὁποῖον κάθεται ὁ σιδερᾶς (χωρὶς νὰ σταματᾶς) καὶ νὰ περνᾶς δίπλα ἀπὸ τὴν συγκέντρωσιν τῶν ἀνθρώπων, οἱ ὁποῖοι κατὰ τὸν χειμῶνα ζεσταίνονται εἰς τὴν ἡλιακάδα (καὶ νὰ μὴ σταματᾶς). Πολλὰ δὲ κακὰ ὁ ἐργαζόμενος ἄνθρωπος, ὁ ὁποῖος παραδίδεται εἰς τὴν ἐλπίδα, μελετᾶ μέσα εἰς τὴν καρδιά του, ὅταν τοῦ λείψουν τὰ μέσα νὰ συντηρηθῇ).

Οἱ βασιλεῖς δὲν φαίνονται νὰ εἶναι καὶ πολὺ εὔποροι, διότι δέχονται δῶρα καὶ περιμένουν νὰ συντηρηθοῦν ἀπὸ αὐτά. Ὅθεν ὀρθῶς ὁ ὁμηριστὴς 'Αλλεν τοποθετεῖ τὴν ἡσιόδειον ἐποχὴν εἰς τὴν μετὰ τὴν κάθοδον τῶν Δωριέων ἐποχήν. Αἱ ἀναταραχαὶ καὶ αἱ ἀναστατώσεις εἶχον ἐπιφέρει γενικὴν ἐξαθλίωσιν καὶ πενίαν. 'Αλλὰ τὸ πολιτειακὸν καθεστὼς ἐμφανίζεται ὡς σταθερόν. Δὲν ὑπάρχουν εἰς τὰ ἡσιόδεια ἔπη ἐνδείξεις προαναγγέλλουσαι τὴν δημιουργίαν τῶν κατὰ τόπους τυραννίδων. Ὅθεν δυνάμεθα νὰ τοποθετήσωμεν ἀσφαλῶς τὸν 'Ησίοδον μετὰ τὸν Ὅμηρον. 'Αλλὰ συγκρινόμενα τὰ ἔπη τοῦ 'Ησιόδου πρὸς τοὺς ὁμηρικοὺς ὕμνους καὶ τὰ ποιήματα τῶν λεγομένων «Κυκλικῶν ποιητῶν» ἀποδεικνύονται ἀρχαιότερα. Ἡ φιλολογικὴ ἀνάλυσις τοῦ ἀρχαιοτάτου ἐκ τῶν ὁμηρικῶν ὕμνων, ὅστις ἔχει συντεθῇ πρὸς ἐξύμνησιν τοῦ Δηλίου 'Απόλλωνος, ἀποδεικνύει ὅτι ὁ ποιητὴς του ἵσταται ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ 'Ησιόδου. Ἡ ἀρχὴ τοῦ 25ου στίχου τοῦ ἐν λόγῳ ὕμνου «ἦ ὥς σε πρῶτον Λητὼ τέκε», ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὴν γνωστὴν ἀρχὴν τῶν ἡσιοδείων «Καταλόγων» «ἦ οἵη». Ὁ αὐτὸς ὕμνος φέρει προσωπικὴν «σφραγῖδα», διότι ἐν στίχοις 161, 174, 177, ὁ ποιητὴς ἀναφέρεται εἰς τὸν ἑαυτόν του (ἐμεῖο—ἡμεῖς—ἐγώ). Ὁ στίχος 15 «'Απόλλωνα τ' ἄνακτα καὶ Ἄρτεμιν ἰοχέαιραν», παρουσιάζει ἀναμφισβήτητον ὁμοιότητα πρὸς τὸν στίχον 918 τῆς «Θεογενίας»: «Λητὼ δ' 'Απόλλωνα καὶ Ἄρτεμιν ἰοχέαιραν». Εἶναι φανερὸν ὅτι ὁ ποιητὴς τοῦ ὁμηρικοῦ ὕμνου εἰς Δήλιον 'Απόλλωνα εἶχε πρὸ ὀφθαλμῶν τὴν «Θεογονίαν» τοῦ 'Ησιόδου. Συνεπῶς οἱ ὁμηρικοὶ ὕμνοι τυγχάνουν μεταγενέστεροι τοῦ 'Ησιόδου. Ὁ Πλούταρχος («'Ηθικά», 154 κ.ἑ.) μᾶς πληροφορεῖ ὅτι ὁ κυκλικὸς ποιητὴς 'Αέσχης, ὅστις εἶχε γράψει τὴν «Μικρὰν 'Ιλιάδα», εἶχε κάμει λόγον περὶ τοῦ ἀγῶνος τοῦ 'Ησιόδου καὶ τοῦ 'Ομήρου: «Καὶ προῦβαλ' Ὅμηρος, ὥς φησι Λέσχης: Μοῦσά μοι ἔννεπ' ἐκεῖνα τὰ μήτ' ἐγένοντο πάροιθεν μήτ' ἔσται μετόπισθεν» (Καὶ προέβαλεν ὁ Ὅμηρος (εἰς τὸν 'Ησίοδον), ὅπως λέγει ὁ Λέσχης, τὸ ἐρώτημα: Μοῦσα, ψάλε μου ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα οὔτε ἔγιναν προηγουμένως μήτε θὰ γίνουν εἰς τὸ μέλλον». Συνεπῶς κατὰ τὴν ἐποχὴν καθ' ἣν ἔζη ὁ Λέσχης εἶχεν ἤδη πλασθῇ ὁ περὶ ἀγῶνος μεταξὺ τῶν δύο ποιητῶν θρῦλος. Ὁ δὲ προβαλλόμενος στίχος «τὰ μήτ' ἐγένοντο πάροιθεν μήτ' ἔσται μετόπισθεν» ἀποτελεῖ μεταλλαγὴν τοῦ στίχου 32 τῆς «Θεογονίας»: «τὰ τ' ἐσσόμενα πρὸ τ' ἐόντα». Ἐντεῦθεν προκύπτει ὅτι ὁ Λέσχης ἀνεγνώριζε τὴν «Θεογονίαν» ὡς ἔργον τοῦ 'Ησιόδου καὶ ἦτο ἐν γνώσει τοῦ θρύλου τοῦ σχετικοῦ πρὸς τὸν ποιητικὸν ἀγῶνα. Συνεπῶς, ἐφ' ὅσον ἠθέλομεν δεχθῇ ὅτι ὁ Λέσχης ἔζησεν, ὅπως μαρτυρεῖ ὁ Εὐσέβιος, τὴν 30ὴν 'Ολυμπιάδα, ἤτοι περὶ τὸ 660 π.Χ., δυνάμεθα νὰ λάβωμεν ὡς ἀφετηρίαν τὴν χρονολογίαν ταύτην, διὰ νὰ καθορίσωμεν ἕνα χρονικὸν ὅριον, κατωτέρω τοῦ ὁποίου δὲν δύναται νὰ καταβιβασθῇ ἡ χρονολογία τοῦ 'Ησιόδου. Δοθέντος δὲ ὅτι ἡ δημιουργία θρύλου ἀπαιτεῖ κάποιαν χρονικὴν ἀπόστασιν, δυνάμεθα νὰ ἰσχυρισθῶμεν ὅτι ὁ 'Ησίοδος δὲν πρέπει νὰ καταβιβασθῇ κάτω τῶν ἀρχῶν τοῦ 7ου π.Χ. αἰῶνος.

'Αλλ' ἄν, ἀκολουθοῦντες ἀμφιβολίας ἐκφρασθείσας ὑπὸ τοῦ Βιλαμόβιτς, δὲν θεωρήσωμεν ἀξιοπίστους τὰς εἰς τὸν Λέσχην ἀναφερομένας μαρτυρίας, δὲν δυνάμεθα νὰ μὴ θεωρήσωμεν ἀξιόπιστον τὴν μαρτυρίαν τοῦ Σημωνίδου τοῦ 'Αμοργίνου. Οὗτος, ὅστις ἔζησε κατὰ τὸ δεύτερον ἥμισυ τοῦ 7ου αἰῶνος (640), γράφων τὸ ὄον ἀπόσπασμά του, εἶχεν ὑπ' ὄψιν του τοὺς στίχους 702 — 703 τῶν «Ἔργων καὶ 'Ημερῶν». Ὁ 'Ησίοδος λέγει:

> «Οὐ μὲν γάρ τι γυναικὸς ἀνὴρ λῆίζετ' ἄμεινον
> τῆς ἀγαθῆς, τῆς δ' αὖτε κακῆς οὐ ῥίγιον ἄλλο».

(Κανένα λάφυρο καλύτερο ἀπὸ τὴν καλὴ γυναῖκα δὲν δύναται νὰ κατακτήσῃ ὁ ἄνδρας, καὶ κανένα ἄλλο φρικτότερον ἀπὸ τὴν κακήν).

Τὴν αὐτὴν γνώμην ἐκφράζει καὶ ὁ Σημωνίδης διὰ τῶν δύο ἰαμβικῶν του στίχων, χρησιμοποιῶν τὰς αὐτὰς λέξεις:

> «Γυναικὸς οὐδὲν χρῆμ' ἀνὴρ λῆίζεται
> ἐσθλῆς ἄμεινον οὐδὲ ῥίγιον κακῆς».

'Αφοῦ διεπιστώθη ὅτι ὁ 'Ησίοδος ἤκμασε πρὸ τοῦ τέλους τῆς 8ης ἑκατονταετηρίδος, γεννᾶται τὸ ἐρώτημα: Μέχρι τίνος χρονικοῦ ὁρίου πρὸς τὰ ὀπίσω δύναται νὰ τοποθετηθῇ; Ὁ Ἄλλεν ἠθέλησε νὰ λύσῃ τὸ πρόβλημα τοῦτο συμβουλευόμενος τὴν ἀστρονομίαν. Εἰς τὰ «Ἔργα καὶ 'Ημέρας», στίχ. 564, ὁμιλεῖ ὁ 'Ησίοδος περὶ τοῦ ἀστέρος 'Αρκτούρου καὶ λέγει ὅτι οὗτος ἐπιφαίνεται ὡς ἑσπερινὸς ἀστὴρ ἑξήκοντα ἡμέρας μετὰ τὸ χειμερινὸν ἡλιοστάσιον:

> «Ἕδτε δ' ἂν ἑξήκοντα μετὰ τροπὰς ἠελίοιο
> χειμέρι' ἐκτελέσῃ Ζεὺς ὕματα, δὴ ῥα τότ' ἀστὴρ
> 'Αρκτοῦρος προλιπὼν ἱερὸν ῥόον 'Ωκεανοῖο
> πρῶτον παμφαίνων ἐπιτέλλεται ἀκρονύφαιος».

("Οταν δὲ ὁ Ζεὺς συμπληρώσῃ ἑξήκοντα χειμερινὰς ἡμέρας μετὰ τὴν τροπὴν τοῦ ἡλίου, τότε πιὰ ὁ ἀστὴρ 'Αρκτοῦρος, ἐγκαταλιπὼν τὸ ἱερὸν ρεῦμα τοῦ ὠκεανοῦ, διὰ πρώτην φορὰν ἀναβαίνει εἰς τὸν οὐρανὸν ὁλόλαμπρος, μόλις ἀρχίζει τὸ ἑσπερινὸν σούρουπον: κατὰ λέξιν εἰς τὸ ἕνα ἄκρον (δηλαδὴ ἔναρξιν) τοῦ νυκτερινοῦ σκότους· τὸ ἄλλο ἄκρον εἶναι εἰς τὸ λυκαυγές).

Ὁ Ἄλλεν ἐζήτησεν ἀπὸ τὸν ἀστρονόμον Ραμπὼ νὰ καθορίσῃ εἰς ποίαν ἐποχὴν συμπίπτει νὰ γίνεται ἡ ἐπιτολὴ τοῦ 'Αρκτούρου διὰ πρώτην φορὰν ὡς ἑσπερινοῦ ἀστέρος ἑξήκοντα ἡμέρας μετὰ τὸ χειμερινὸν ἡλιοστάσιον. Κατὰ δὲ τοὺς ὑπολογισμοὺς τοῦ ἐν λόγῳ ἀστρονόμου, μία τοιαύτη ἐπιτολὴ ἦτο δυνατὸν νὰ ἀρχίσῃ νὰ ἐπισυμβαίνῃ κατὰ τὸ 850 π.Χ. Ὅθεν ὁ Ἄλλεν συνεπέρανεν ὅτι ὁ 'Ησίοδος ἔζησε κατὰ τὸ δεύτερον ἥμισυ τοῦ ἑνάτου αἰῶνος (βλέπε ἀγγλιστὶ ἐκδιδομένην «Ἐφημερίδα ἑλληνικῶν σπουδῶν», τόμ. 35, ἔτους 1915, σελ. 85 — 99).

Πρὸς τὴν ἀνωτέρω χρονολογίαν συμφωνοῦν καὶ αἱ ἀρχαῖαι μαρτυρίαι. Ὁ 'Ηρόδοτος (2, 53) θεωρεῖ τὸν 'Ησίοδον σύγχρονον τοῦ 'Ομήρου καὶ λέγει ὅτι ἀμφότεροι ἦσαν παλαιότεροί του κατὰ τετρακόσια ἔτη. Δοθέντος ὅτι ἡ ἀκμὴ τοῦ 'Ηροδότου συμπίπτει τὸ 450 π.Χ. ἀμφότεροι οἱ ποιηταὶ τάσσονται, κατὰ τὴν μαρτυρίαν του, κατὰ τὸ 850 π.Χ. Ἡ ὑπὸ τοῦ Παρίου Χρονικοῦ διδομένη πληροφορία συμφωνεῖ μὲ τὴν ὑπὸ τοῦ 'Ηροδότου παρεχομένην. Ὁ χρονικογράφος 'Απολλόδωρος (ἀπόσπ. 6, παρὰ Γιακόμπυ), ἔθετε τὸν 'Ησίοδον εἰς τὸ 846 — 777. Ὁ Σουΐδας μᾶς δίδει τὴν ἀκόλουθον μαρτυρίαν:

> «Ἦν δὲ Ὁμήρου κατά τινας πρεσβύτερος, κατὰ δὲ ἄλλους σύγχρονος· Πορφύριος καὶ ἄλλοι πλεῖστοι νεώτερον ἑκατὸν ἐνιαυτοῖς ὁρίζουσιν, ὡς λϑ' μόνους ἐνιαυτοὺς προτερῆσαι τῆς πρώτης 'Ολυμπιάδος».

(Ἦτο δὲ ὁ 'Ησίοδος κατά τινας μὲν μεγαλύτερος κατὰ τὴν ἡλικίαν ἀπὸ τὸν Ὅμηρον, κατ' ἄλλους δὲ σύγχρονος. Ὁ Πορφύριος καὶ πολλοὶ ἄλλοι καθορίζουν ὅτι ἦτο νεώτερος (τοῦ 'Ομήρου) κατὰ ἑκατὸν ἔτη, κατὰ τρόπον ὥστε νὰ προηγῆται κατὰ 32 μονον ἔτη ἀπὸ τὴν πρώτην 'Ολυμπιάδα).

Δοθέντος ὅτι ἡ πρώτη 'Ολυμπιὰς ἤρχισε τὸ 776 π.Χ., ὁ 'Ησίοδος πρέπει νὰ τοποθετηθῇ εἰς τὸ 808 π.Χ. Πάντως ὁ κόσμος, ἐν μέσῳ τοῦ ὁποίου ζῇ ὁ 'Ησίοδος, εἶναι νεώτερος ἀπὸ τὸν ὁμηρικόν. Ὁ 'Ησίοδος ἀναφέρει ἐν «Θεογονίᾳ» 860 τὴν Αἶτναν καὶ ἐν 1016 τοὺς Τυρσηνούς, ἐνῶ ὁ Ὅμηρος ἀγνοεῖ ἀμ-

φότερα ταῦτα τὰ ὀνόματα. Ὁ Ἑλικὼν παρ' Ὁμήρῳ φέρεται ἀφιερωμένος εἰς τὸν Ποσειδῶνα («Ἰλιὰς» Υ, 404), ἀλλὰ κατὰ τὸν Ἡσίοδον εἶναι ὑπὸ τὴν προστασίαν τῶν Μουσῶν. Ὁ Ἡσίοδος δὲν φαίνεται νὰ γνωρίζῃ τὸν κατὰ τὸν 8ον αἰῶνα ἀποικισμὸν τῆς Κερκύρας, οὐδὲ τὰς εἰς Κάτω Ἰταλίαν ἀποικίας, αἵτινες ἤρχισαν νὰ ἐγκαθίστανται μετὰ τὸ 720 π.Χ.

Τὰ ἔργα τοῦ Ἡσιόδου. Εἰς τὸν Ἡσίοδον ἀποδίδονται ὁμοφώνως δύο ἔπη: «Ἔργα καὶ Ἡμέραι» καὶ «Θεογονία». Τὸ τελειότερον ἐκ τούτων εἶναι τὸ πρῶτον. Φαίνεται ὅτι ὁ ποιητὴς ἔγραψε πρῶτον τὴν «Θεογονίαν», ἔπειτα δὲ τὰ «Ἔργα καὶ Ἡμέραι». Κατωτέρω θὰ ἀσχοληθῶμεν μόναν μὲ τὰ ἔργα ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα ἀπεδόθησαν εἰς τὸν ποιητὴν κατὰ τὴν ἀρχαιότητα, χωρὶς νὰ ἔχουν γραφῆ ὑπ' αὐτοῦ. Εἰς τὴν ἀρχαίαν φιλολογίαν εἶναι σύνηθες τὸ φαινόμενον νὰ τιτλοφοροῦν οἱ μιμηταὶ τὰ ἔργα των διὰ τῶν ὀνομάτων τῶν μεγάλων συγγραφέων. Ἐνῶ εἰς τὴν φιλολογίαν τῶν νεωτέρων χρόνων ἐπικρατεῖ ἡ μανία τῆς πρωτοτυπίας, εἰς τὴν ἀρχαίαν ἐπεκράτει ἡ μανία τῆς νοθείας. Οἱ μιμηταὶ τοῦ Ἡσιόδου ἀπότελοῦν ἰδίαν σχολήν, τὴν ὁποίαν ὀνομάζουν συνήθως «Βοιωτικὴν Σχολήν». Αὕτη ἀποτελεῖ τὸ ἀντίστοιχον τῆς «Ἰωνικῆς Σχολῆς» τῆς ἀπομιμουμένης τὸν Ὅμηρον.

Τὰ εἰς τὸν Ἡσίοδον ἀποδιδόμενα ἔργα. «Ἡ Ἀσπὶς τοῦ Ἡρακλέους».

Ἐκτὸς τῆς «Θεογονίας» καὶ τοῦ «Ἔργα καὶ Ἡμέραι», συνεκδίδονται μετὰ τῶν ποιημάτων τοῦ Ἡσιόδου ἓν αὐτοτελὲς ποίημα ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἡσιόδου ἀσπὶς» καὶ συλλογὴ ἀποσπασμάτων ὑπὸ τὸν τίτλον «Κατάλογοι γυναικῶν. Ἠοῖαι». Τὸ πρῶτον ἐκ τῶν δύο τούτων ἔργων, ἐκτὸς τοῦ σημειωθέντος τίτλου, ὅστις ἐδόθη εἰς αὐτὸ πρὸς ἀντιδιαστολὴν τῆς ἐν Ὁμήρου τῆς ἀσπίδος τοῦ Ἀχιλλέως, φέρεται καὶ ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἀσπὶς» καὶ «Ἀσπὶς Ἡρακλέους». Ὁ τίτλος οὗτος ἀπεδόθη εἰς αὐτό, διότι τὸ κύριον μέρος τοῦ ποιήματος ἀσχολεῖται μὲ τὴν περιγραφὴν τῆς ἀσπίδος, τὴν ὁποίαν ἔφερεν ὁ Ἡρακλῆς κατὰ τὴν μαναμαχίαν του πρὸς τὸν Κύκνον, τὸν υἱὸν τοῦ Ἄρεως. Τὸ ὅλον ποίημα ἀπαρτίζεται ἐκ 480 στίχων συντεθειμένων εἰς δακτυλικὸν ἑξάμετρον. Οἱ πρῶτοι 56 στίχοι εἶχον ληφθῆ ἐκ τοῦ τετάρτου βιβλίου τοῦ ὑπὸ τὸν τίτλαν «Κατάλογοι», ἢ «Ἠοῖαι» ποιήματος. Εἰς τούτους ἐξιστορεῖται πῶς ἡ Ἀλκμήνη, ἡ σύζυγος τοῦ Ἀμφιτρύωνος, ἐγέννησεν ἐκ μὲν τοῦ Διὸς τὸν Ἡρακλέα, ἐκ δὲ τοῦ θνητοῦ συζύγου της τὸν Ἰφικλέα. Εἰς τοὺς στίχους 57—121 περιγράφεται πῶς ὁ Ἡρακλῆς συνοδευόμενος ἀπὸ τὸν ἀνεψιὸν καὶ ἡνίοχον τοῦ ἅρματός του Ἰόλαον, τὸν υἱὸν τοῦ Ἰφικλέους, συνήντησε τὸν Κύκνον καθήμενον μετὰ τοῦ Ἀπόλλωνος τὸ κείμενον εἰς τὰς Παγασὰς τῆς Θεσσαλίας πλησίον τοῦ ποταμοῦ Ἀναύρου.

Περαιτέρω (στίχ. 122—138) περιγράφεται πῶς ὁ Ἡρακλῆς ἀναλαμβάνει τὰ ὅπλα του διὰ νὰ πολεμήσῃ κατὰ τοῦ Κύκνου. Ἀπὸ δὲ τοῦ στίχου 139 μέχρι 320 δίδεται λεπτομερὴς περιγραφὴ τῆς ἀσπίδος τοῦ Ἡρακλέους τῆς κατασκευασθείσης ὑπὸ τοῦ Ἡφαίστου. Τὸ τμῆμα τοῦτο ἀποτελεῖ καὶ τὸ κύριον μέρος τοῦ ποιήματος. Κατὰ τὴν περιγραφὴν ὁ ποιητὴς ἔχει ὡς πρότυπόν του τὴν ἐν «Ἰλιάδι» Σ. 478 - 608 περιγραφὴν ὑπὸ τοῦ Ὁμήρου τῆς ἀσπίδος, τὴν ὁποίαν ὁ Ἥφαιστος εἶχε κατασκευάσει διὰ τὸν Ἀχιλλέα. Εἶναι προφανὴς ἡ προσπάθεια τοῦ ποιητοῦ νὰ ἀμιλληθῇ καὶ νὰ ὑπερβάλῃ τὸ ὁμηρικὸν πρότυπον. Ἀλλὰ παρ' ὅλας τὰς προσπαθείας του δὲν δύναται τὸ κατασκεύασμά του νὰ παραβληθῇ μὲ τὸ ἀριστοτέχνημα τοῦ Ὁμήρου. Δέν στερεῖται ὅμως ἡ περιγραφὴ σαφηνείας καὶ δεξιότητος πρὸς ἀναπαράστασιν διὰ τοῦ λόγου τεχνικῶν λεπτομερειῶν. Ὁ ποιητὴς δίδει ἐν στίχοις 141 κ.ἑ. τὴν ἀκόλουθον γενικὴν ἄποψιν τῆς ἀσπίδος:

«Πᾶν μὲν γὰρ κύκλωι τιτάνωι λευκῶι τ' ἐλέφαντι
ἠλέκτρωι θ' ὑπολαμπὲς ἦεν χρυσῶι τε φαεινῶι
λαμπόμενον, κυάνου δὲ διὰ πτύχες ἠλήλαντο.
Ἐν μέσσωι δὲ δράκοντος ἦεν φόβος οὔ φατειός.
ἔμπαλιν ὀσσοισιν πυρὶ λαμπομένοισι δεδορκώς·
τοῦ καὶ ὀδόντων μὲν πλῆτο στόμα λευκὰ θεόντων
δεινῶν, ἁπλήτων ἐπὶ δὲ θλοσυροῖο μετώπου
δεινὴ Ἔρις πεπότητο κορύσσουσα κλόνον ἀνδρῶν».

(Ὁλόκληρος ἡ ἀσπίς. γύρω - γύρω ἐλαμπροκοποῦσε ἀπὸ τὴν λάμψι ποὺ ἐσκορποῦσεν ὁ τίτανος (σμάλτος), τὸ λευκὸ ἐλεφαντόδοντο καὶ τὸ ἤλεκτρον καὶ ἀστραποβολοῦσεν ἀπὸ τὴν λάμψι τοῦ λαμπροῦ χρυσοῦ. Πτυχαὶ δὲ κατασκευασμέναι ἀπὸ σκοτεινὴν ὑαλόμαζαν τὴν ἐχώριζον εἰς ζώνας. Εἰς τὸ κέντρον εἶχεν ἀπεικονισθῆ φοβερὸς δράκοντας, τὸν ὁποῖον κανεὶς δὲν ἠμπορεῖ μὲ λόγια νὰ περιγράψῃ, καὶ ἔβλεπε πρὸς τὰ ὀπίσω μὲ μάτια, ποὺ ἐξέπεμπαν λάμψιν ὡσὰν τῆς φωτιᾶς. Τὸ στόμα του ἦτο γεμᾶτο ἀπὸ δόντια καὶ ἡ σειρὰ των ἐσχημάτιζε λευκὴ γραμμὴ ποὺ διέτρεχε τὸ στάμα του, δόντια φοβερά, ἀπροσπέλαστα (δηλαδή, ποὺ σὲ κρατοῦν μακρυὰ ἐμπνέοντα φόβον). Ἐπάνω εἰς τὸ θλοσυρὸ του μέτωπο ἐπετοῦσεν ἡ Ἔρις ἐξάπτουσα τὴν πολεμικὴν σύγκρουσιν τῶν ἀνδρῶν). Ἡ ἀσπὶς ὡς βάσιν της εἶχε χάλκινον σκελετὸν καὶ ἐκοσμεῖτο μὲ πολυτίμους ὕλας. Ἡ κεντρικὴ παράστασις εἶναι μαγικὴ — ἐκφοβιστικὴ ἀπεικόνισις δράκοντος, προωρισμένη νὰ ἐμπνέῃ φόβον εἰς τοὺς ἀντιπάλους. Εἰς τὸν στίχον 144 τὰ μεταγενέστερα σχόλια δίδουν ἀντὶ τοῦ «δὲ δράκοντος ἦεν Φόβος» τὴν γραφὴν «δι' ἀδάμαντος ἦεν Φόβος» (ἦτο παράστασις τῆς θεότητος τοῦ Φόβου κατασκευασμένη ἀπὸ χάλυβα). Ἀλλὰ τὰ χειρόγραφα δὲν παρεχουν τὴν γραφὴν ταύτην, ἥτις προέρχεται ἐκ διορθωτικῆς ἐπινοίας μεταγενεστέρου σχολιαστοῦ, ὅστις προφανῶς ἔλαβεν ὑπ' ὄψιν του τὴν μετὰ τὸν στίχον 160 ἐπακολουθοῦσαν περιγραφὴν τῶν ἐπὶ τῆς ἀσπίδας κεφαλῶν τῶν δώδεκα ὄφεων, τῶν ὁποίων οἱ ὀδόντες ἐξέπεμπον ἐκφοβιστικὸν ἦχον, ὅταν ὁ Ἡρακλῆς ἐμάχετο.

Εἰς τὴν τρίτην ζώνην τῆς ἀσπίδος εἶχεν ἐξεικονισθῆ πάλη ἀγρίων κάπρων πρὸς λέοντας. Ἦρχετο κατόπιν ἡ ἀπεικόνισις τῆς μάχης τῶν Λαπιθῶν πρὸς τοὺς Κενταύρους. Εἰς ταύτην ἐλάμβανε μέρος καὶ ὁ Θησεύς. Οἱ Λαπίθαι εἰκονίζοντο ὡπλισμένοι δι' αἰχμηρῶν ὅπλων, οἱ δὲ Κένταυροι ἐκράτουν εἰς χεῖρας των ἐλάτας. Ἐπηκολούθει ἡ παράστασις τοῦ Ἄρεως, ὅστις ἐπέβαινεν ἅρματος καὶ ὠδήγει πεζοὺς ὁπλίτας «πρωλέεσι κελεύων». Ἀπέναντί του εἶχεν ἀπεικονισθῆ ἡ Ἀθηνὰ μὲ πολεμικὴν διάθεσιν καὶ πανοπλίαν (190 — 200). Εἰκονίζετο μετὰ ταῦτα ὁ ἱερὸς χορὸς τῶν Ὀλυμπίων θεῶν ἐν μέσῳ τῶν ὁποίων ἐκιθάριζεν ὁ Ἀπόλλων συνοδευόμενος ἀπὸ τὸ ἄσμα τῶν Πιερίδων Μουσῶν (200 — 206). Οἱ στίχοι 207 — 215 δίδουν τὴν περιγραφὴν λιμένος, εἰς τὸν ὁποῖον ἐφαίνοντο δελφῖνες καὶ εἷς ἁλιεὺς ἕτοιμος νὰ ρίψῃ τὸ δίκτυόν του. Κατόπιν εἰκονίζετο πῶς ὁ Περσεὺς περιβεβλημένος τὴν περικεφαλαίαν, ἥτις τὸν καθίστα ἀόρατον, εἶχεν ἀποκόψει τὴν κεφαλὴν τῆς Γοργοῦς καὶ πῶς ἔτρεχον ὀπίσω του διὰ νὰ τὸν συλλάβουν αἱ Γοργόνες, στίχοι 215 — 237. Εἰς τὴν ἑπομένην ζώνην εἰκονίζετο πόλις, ἔξω τῶν τειχῶν τῆς ὁποίας συνήπτετο σφοδρὰ μάχη (στίχοι 237 — 270). Ἡ περιγραφὴ παρίστα τὴν μάχην, ἥτις ἐγένετο ὑπὸ τὰ ὄμματα τῶν εἰς τὰ τείχη εὑρισκομένων γυναικῶν καὶ τῶν γερόντων, οἵτινες εἶχον ἐξέλθει τῶν πυλῶν τῆς πόλεως.

Παραπλεύρως τῆς παραστάσεως ταύτης εἰκονίζετο πόλις εἰς εἰρηνικὴν κατάστασιν (στίχ. 271 — 311). Παριστάνετο ἐν αὐτῇ πομπὴ γάμου, διασκεδάσεως μὲ συμπόσια καὶ αὐλούς. Ἔξω τῆς πόλεως εἰκονίζοντο σκηναὶ τοῦ ἀγροτικοῦ καὶ κυνηγετικοῦ βίου. Εἰκονίζετο ὁ θερισμὸς τοῦ σίτου, ὁ τρυγητὸς τῶν σταφυλῶν καὶ κυνήγιον λαγῶν. Παριστάνετο προσέτι καὶ ἡ τέλεσις ἀγώνων ταχύτητος ἁρμάτων. Εἰς τὴν τελευταίαν ζώνην τῆς ἀσπίδος παριστάνετο τὸ ρεῦμα τοῦ περιβάλλοντος τὴν γῆν ὠκεανοῦ.

Μετὰ τὴν περιγραφὴν τῆς ἀσπίδος περιγράφεται ἡ ἐμφάνισις τῆς Ἀθηνᾶς, ἥτις παροτρύνει τὸν Ἡρακλέα νὰ ἐπιτεθῇ κατὰ τοῦ Κύκνου καὶ τοῦ Ἄρεως. Δίδει εἰς αὐτὸν τὴν ἄδειαν νὰ τραυματίσῃ καὶ αὐτὸν τὸν θεὸν Ἄρη, ἀλλὰ τὸν ἀποτρέπει ἀπὸ τοῦ νὰ κυριεύσῃ τὸ ἅρμα καὶ τοὺς ἵππους τοῦ θεοῦ (στίχ. 325 — 337). Ἡ πρὸς τὸν Κύκνον μονομαχία τοῦ Ἡρακλέους περιγράφεται εἰς τοὺς στίχους 338 — 423. Ὁ ποιητὴς προτάσσει τοὺς ἀπειλητικοὺς λόγους τοῦ Ἡρακλέους πρὸς τὸν Κύκνον. Λέγει πρὸς αὐτὸν ὁ Ἡρακλῆς ὅτι οὐδὲ ὁ Ἄρης θὰ δυνηθῇ νὰ τὸν σώσῃ, διότι καὶ πρὸς αὐτὸν τὸν θεὸν εἶχεν ἄλλοτε ἐν Πύλῳ νικηφόρως μονομαχήσει.

Ἀλλ' ὁ Κύκνος δὲν ἐκφοβίζεται, ἀντιμετωπίζει τὸν Ἡρακλέα καὶ ἀρχίζει φοβερὰ μονομαχία. Διὰ νὰ ἀναπαραστήσῃ τὸ φρικτὸν τῆς πάλης θέαμα ὁ ποιητὴς χρησιμοποιεῖ μεγαλειώδεις παρομοιώσεις. Παρομοιάζει τὸν θόρυβον, ὅστις παρήγετο ἐκ τῆς συγκρούσεως μὲ τὸν δαιμονιώδη πάταγον, ὅστις ἐκπέμπεται ἀπὸ τὸ κατρακύλισμα μεγάλων λίθων ἐκ τῶν κορυφῶν τῶν ὀρέων.

Ὁ Ἡρακλῆς παραβάλλεται μὲ κάπρον ἀκονίζοντα τοὺς ὀδόντας καὶ ἕτοιμον νὰ ἐπιτεθῇ. Ἀμφότεροι δὲ οἱ πολεμισταὶ παραβάλλονται πρὸς λέοντας, οἵτινες μάχονται διὰ νὰ γίνουν κύριοι μιᾶς φονευμένης ἐλάφου. Ὁ ποιητὴς δὲν παραλείπει νὰ περιγράψῃ καὶ τὴν ἐποχὴν τοῦ ἔτους, κατὰ τὴν ὁποίαν γίνεται ἡ μονομαχία (στίχοι 393—401). Εἶναι ἡ ἐποχὴ τοῦ θέρους, κατὰ τὴν ὁποίαν οἱ τέττιγες λαλοῦν, αἱ σταφυλαὶ ὡριμάζουν καὶ ὁ Σείριος καταφλογίζει τὸ δέρμα τῶν ἀνθρώπων μὲ βασανιστικὴν θερμότητα. Ἡ ἐν λόγω περιγραφὴ ἔχει γίνει μετὰ ἀξιοσημειώτου ποιητικῆς δεξιότητος.

Ἡ μονομαχία τερματίζεται μὲ κτύπημα, τὸ ὁποῖον καταφέρει ὁ Ἡρακλῆς εἰς τὸν πρὸς στιγμὴν γυμνωθέντα λαιμὸν τοῦ Κύκνου.

Μετὰ τὸν φόνον τοῦ Κύκνου στρέφεται ὁ Ἡρακλῆς ἐναντίον τοῦ Ἄρεως. Κατὰ τὴν πρὸς αὐτὸν πάλην του βοηθεῖται ὁ ἥρως ἀπὸ τὴν Ἀθηνᾶν καὶ κατορθώνει νὰ πληγώσῃ τὸν θεὸν εἰς τὸν μηρόν. Ὁ Ἄρης ἀποχωρεῖ καὶ ὁ Ἡρακλῆς σκυλεύει τὰ ὅπλα τοῦ Κύκνου. Τὴν ταφὴν τοῦ Κύκνου ἀναλαμβάνει ὁ πενθερός του Κήυξ. Ἀλλὰ τὸν τάφον του ἐξηφάνισεν ὁ ποταμὸς Ἀναυρος διὰ πλημμύρας κατὰ διαταγὴν τοῦ Ἀπόλλωνος. Ἡ αἰτία τῆς δυσμενείας τοῦ Ἀπόλλωνος ἦτο ὅτι ὁ Κύκνος διὰ τῆς βίας ἐσφετερίζετο τὰς εἰς τὸ μαντεῖον τῶν Δελφῶν ἀποστελλομένας ἑκατόμβας.

Ἐκ τῆς ἀνωτέρω γενομένης ἀναλύσεως καταφαίνεται ὅτι τὸ κύριον μέρος τοῦ ποιήματος ἀποτελεῖ ἡ περιγραφὴ τῆς ἀσπίδος, διὰ τὴν ὁποίαν διατίθενται περὶ τοὺς 180 στίχοι ἐκ τοῦ συνόλου τῶν 480 στίχων τοῦ ποιήματος. Οἱ προηγούμενοι τῆς περιγραφῆς στίχοι οἱ ἀναφερόμενοι εἰς τὴν γέννησιν τοῦ Ἡρακλέους καὶ τὴν συνάντησίν του μὲ τὸν Κύκνον καθὼς καὶ οἱ ἐπακολουθοῦντες μετὰ τὴν περιγραφὴν εἰς οὓς ἐκτίθεται ἡ σύγκρουσις τοῦ ἥρωος μὲ τὸν Κύκνον καὶ τὸν Ἄρη, ἀποτελοῦν ἁπλῶς τὸ πλαίσιον ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἐτοποθετήθη ἡ περιγραφομένη ἀσπίς. Ὅθεν ἀπὸ ποιητικῆς ἀπόψεως ἡ κυρία πρόθεσις τοῦ ποιητοῦ εἶναι νὰ ἀμιλληθῇ πρὸς τὸν Ὅμηρον. Ἀλλὰ τυγχάνει προφανὲς ὅτι ὁ ποιητὴς δὲν κατορθώνει νὰ παρουσιάσῃ ἔργον δυνάμενον νὰ συγκριθῇ πρὸς τὸ ἀντίστοιχον ὁμηρικὸν πρότυπον. Προσπαθεῖ νὰ ὑπερβάλῃ τὸν Ὅμηρον, μιμούμενος αὐτὸν καὶ προσθέτων καὶ νέα στοιχεῖα. Ἐπαναλαμβάνει τὰς ὁμηρικὰς παραστάσεις τοῦ εἰρηνικοῦ καὶ πολεμικοῦ βίου, προσθέτει δὲ παραστάσεις ἐκφοβιστικὰς (ὁ δράκων καὶ αἱ κεφαλαὶ τῶν ὄφεων) καὶ ἀπεικονίσεις μυθολογικῶν σκηνῶν (ὁ Περσεὺς φονεύων τὴν Γοργώ). Ἡ ἐπισώρευσις ὅμως τῶν ἑτερογενῶν τούτων στοιχείων διασπᾷ τὴν ἑνότητα καὶ ἀποβαίνει εἰς βλάβην τῆς αἰσθητικῆς ἀξίας. Ὁ ποιητὴς προφανῶς δὲν

ἔχει πρωτοτυπίαν, ἀλλὰ τυγχάνει μιμητὴς καὶ συνδυαστὴς ἑτερογενῶν ποιητικῶν στοιχείων. Τοῦτο δὲν διέφυγε τὴν παρατήρησιν τῶν ἀρχαίων φιλολόγων. Ὁ Ἀριστοφάνης ὁ Βυζάντιος «ὑπώπτευκεν αὐτὴν ὡς οὐκ οὖσαν Ἡσιόδου, ἀλλ' ἑτέρου τινὸς τὴν ὁμηρικὴν ἀσπίδα μιμήσασθαι προαιρουμένου» (Ἔχει ὑποπτεύσει ὅτι αὐτὴ δὲν εἶναι ἔργον τοῦ Ἡσιόδου, ἀλλ' ἄλλου τινός, ὅστις ἠθέλησε νὰ μιμηθῇ τὴν ὁμηρικὴν ἀσπίδα). Ἐξ ἀντιθέτου ὁ Μεγακλῆς ὁ Ἀθηναῖος ἐθεώρει αὐτὴν ὡς γνήσιον ἔργον τοῦ Ἡσιόδου, τὴν γνώμην δὲ ταύτην ἀπεδέχετο καὶ ὁ Ἀπολλώνιος ὁ Ρόδιος, διότι εἰς τὸ τρίτον βιβλίον τοῦ «Καταλόγου», ἀνεφέρετο ὡς ἡνίοχος τοῦ Ἡρακλέους ὁ Ἰόλαος, ὅπως συμβαίνει καὶ εἰς τὴν ἀσπίδα. Ἡ περὶ γνησιότητος τοῦ ἔργου ἀντίληψις ἐνισχύετο κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ἐκ τοῦ ὅτι τὸ θέμα τὸ ἀναφερόμενον εἰς τὴν σύγκρουσιν τοῦ Ἡρακλέους πρὸς τὸν Κύκνον τὸ εἶχε πραγματευθῇ καὶ ὁ Στησίχορος εἰς ποίημά του ὑπὸ τὸν τίτλον «Κύκνος», εἰς τὸ ὁποῖον θὰ ἐλάμβανε τὴν εὐκαιρίαν νὰ ἀναφέρῃ ὅτι ἡ «Ἀσπὶς» ἦτο ἔργον τοῦ Ἡσιόδου. Εἰς τὴν διασωθεῖσαν ὑπόθεσιν τοῦ ποιήματος ἀναγράφεται: «Καὶ Στησίχορος δὲ φησιν Ἡσιόδου εἶναι τὸ ποίημα». Εἰς τὸ ποίημά του ὁ Στησίχορος θὰ προέβαινεν εἰς διόρθωσιν τοῦ μύθου ἐμφανίζων τὸν Ἡρακλέα, ὡς ἀποφεύγοντα νὰ συγκρουσθῇ μὲ τὸν Ἄρη. Μίαν τοιαύτην ἐκδοχὴν καθιστᾷ πιθανὴν ὁ Πίνδαρος, ὅστις εἰς τὸν 10ον Ὀλυμπιονίκην (στίχ. 15) γράφει ἐξ ἀφορμῆς τῆς διαμνημονεύσεως τοῦ Ἄρεως: «Τράπε δὲ Κύκνεια μάχα καὶ ὑπέρβιον Ἡρακλέαν» (Ἔκαμε δὲ καὶ τὸν ἀκαταδάμαστον κατὰ τὴν δύναμιν Ἡρακλέα ἡ πρὸς τὸν Κύκνον μάχη νὰ ἀποχωρήσῃ).

Ἀλλὰ αἱ μαρτυρίαι καὶ τοῦ Στησιχόρου, καὶ τοῦ Μεγαλικέους καὶ τοῦ Ἀπολλωνίου τοῦ Ροδίου δὲν εἶναι τόσον ἰσχυραί, ὥστε νὰ ἀποδείξουν ὅτι ἡ «Ἀσπὶς» εἶναι ἔργον τοῦ Ἡσιόδου. Ἡ ἔλλειψις πρωτοτύπου πνοῆς, ἡ ἀπουσία συνθετικῆς ἑνότητος, αἱ ἐπαναλήψεις τῶν αὐτῶν στοιχείων καὶ ἡ παρείσδυσις εἰς τὸ κείμενον πολλῶν ἀπροσαρμόστων στίχων ἀποδεικνύουν ὅτι δὲν πρέπει νὰ ἀποδοθῇ τὸ ὑπὸ μελέτην ποίημα εἰς τὸν Ἡσίοδον. Ἡ μαρτυρία ὅτι ὁ Στησίχορος τὸ ἀπέδιδεν εἰς τὸν Ἡσίοδον μᾶς πληροφορεῖ μόνον ὅτι κατὰ τοὺς χρόνους, καθ' οὓς ἔζησεν ὁ Στησίχορος ἐφέρετο ἡ «Ἀσπὶς» ὡς γνήσιον ἔργον τοῦ Ἡσιόδου. Ἐπειδὴ δὲ ἡ ζωὴ τοῦ Στησιχόρου τίθεται μεταξὺ τοῦ 632—556 π.Χ., δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν ὅτι πρὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ 6ου αἰῶνος εὑρίσκετο ἐν κυκλοφορίᾳ ἡ «Ἀσπὶς», θεωρουμένη ὡς ἔργον τοῦ Ἡσιόδου.

Κατόπιν τῆς ἀνωτέρω διαπιστώσεως δύναται νὰ τεθῇ τὸ πρόβλημα τὸ ἀναφερόμενον εἰς τὸν ἀκριβέστερον καθορισμὸν τοῦ χρόνου, καθ' ὃν συνετάγη τὸ ποίημα καὶ εἰς τὸν σκοπὸν διὰ τὸν ὁποῖον ἐγράφη. Ὁ Γάλλος ἐκδότης τοῦ Ἡσιόδου εἰς τὴν βιβλιοθήκην Μπυντὲ Λ. Μαζόν, ἀκολουθῶν γνώμας τοῦ Βιλαμόβιτς, δέχεται ὅτι τὸ ποίημα δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐγράφῃ πρὸ τοῦ 590 π.Χ. καὶ τοῦτο διότι κατὰ τὸ ἔτος ἐκεῖνο οἱ εἰς τὰς Φερὰς τῆς Θεσσαλίας ἄρχοντες ἀνέλυσαν τὴν λατρείαν τοῦ Παγασαίου Ἀπόλλωνος, εἰς τὸν ὁποῖον ὑπῆρχεν ἀφιερωμένον ἱερὸν ἐν Παγασαῖς καὶ ἦλθον εἰς στενὰς λατρευτικὰς σχέσεις μὲ τὸ ἐν Δελφοῖς μαντεῖον. Τὸ ἀνωτέρω παρατεθὲν τελικὸν τμῆμα τοῦ ποιήματος πιστοποιεῖ πράγματι τὴν ὕπαρξιν τοιούτων σχέσεων πρὸς τοὺς Δελφούς. Ἐπειδὴ δὲ ὁ θάνατος τοῦ ποιητοῦ Στησιχόρου, εἰς ὃν ἦτο γνωστὴ ἡ «Ἀσπὶς» ὡς ἔργον τοῦ Ἡσιόδου, τοποθετεῖται εἰς τὸ 550 π.Χ., ὁ Γάλλος ἐκδότης θεωρεῖ τὸ ἔτος τοῦτο ὡς τὸ ὅριον, κατωτέρω τοῦ ὁποίου δὲν δύναται νὰ καταβιβασθῇ ἡ σύνθεσις τοῦ ἐν λόγῳ ποιήματος. Παρὰ ταῦτα ὅμως εἶναι δύσκολον νὰ δεχθῶμεν ὅτι ὁ Στησίχορος θὰ ἠπατᾶτο τόσον πολύ, ὥστε νὰ ἐκλάβῃ ὡς γραφὲν ὑπὸ τοῦ Ἡσιόδου ποίημα, ὅπερ εἶχε συντεθῇ κατὰ τὴν ἐποχὴν του καὶ ἐνεφάνιζε τόσας τεχνικὰς ἀτελείας. Δυνάμεθα συνεπῶς νὰ δεχθῶμεν ὅτι τὸ κεντρικὸν τμῆμα τοῦ ποιήματος συνετέθη πρὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ 6ου αἰῶνος π.Χ., εἰς τοῦτο, δὲ προσετέθησαν κατόπιν τὰ σχετικὰ μὲ τὴν λατρείαν τοῦ Ἀπόλλωνος τοῦ Παγασαίου τμήματα. Ὑπὲρ τῆς τοποθετήσεως τῆς «Ἀσπίδος» εἰς ἐποχὴν προγενεστέραν τοῦ 600 π.Χ. συνηγορεῖ καὶ τὸ ὅτι ὁ Ἡρακλῆς δὲν παρίσταται ἐν αὐτῇ φέρων ρόπαλον καὶ λεοντῆν ἀλλὰ πολεμικὴν πανοπλίαν, ὅπως οἱ Ὁμηρικοὶ ἥρωες. Τὸν Ἡρακλέα παρέστησαν μὲ ρόπαλον καὶ λεοντῆν πρῶτοι οἱ ποιηταὶ Στησίχορος καὶ Πείσανδρος κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 6ου π.Χ. αἰῶνος. Ὡς πρὸς τὸν ποιητὴν τῆς «Ἀσπίδος» διετυπώθη ἡ ὑπόθεσις ὅτι οὗτος ἦτο θεσσαλικῆς καταγωγῆς. Ἐπίσης ἐθεωρήθη πιθανὸν ὅτι κατήγετο ἐκ Θηβῶν, διότι εἰς τὴν περιγραφὴν τῆς ἐπὶ τῆς ἀσπίδος εἰκονιζομένης πόλεως ἀναφέρεται ὅτι αὕτη εἶχεν ἑπτὰ πύλας. Εἶναι πιθανὸν ὅτι ὁ ἐκ Θηβῶν, οἵτινες χαρακτηρίζονται πάντοτε ὡς ἑπτάπυλοι, ποιητής, ἐπηρεαζόμενος ἀπὸ τὴν πατρίδα του, παρέστησε καὶ τὴν εἰκονισθεῖσαν ἐπὶ τῆς ἀσπίδος πόλιν ὡς ἑπτάπυλον.

«Γυναικῶν κατάλογος. Ἠοῖαι». Εἰς τὸν Ἡσίοδον ἀπεδίδετο γενεαλογικὸν ἔπος φερόμενον ἄλλοτε μὲν ὑπὸ τὸν τίτλον «Γυναικῶν κατάλογος», ἄλλοτε δὲ «Ἠοῖαι». Τὸ ἔργον τοῦτο ἐθεωρεῖτο ὡς συνέχεια τῆς «Θεογονίας». Ἀπὸ τοῦ στίχου 956 εἰς τὴν «Θεογονίαν» γίνεται λόγος περὶ τῶν θεαινῶν, αἱ ὁποῖαι συζευχθεῖσαι μὲ θνητοὺς ἐγέννησαν τέκνα ὅμοια μὲ τοὺς θεούς. Οἱ δὲ τελευταῖαι δύο στίχοι τοῦ αὐτοῦ ποιήματος προανήγγελλον τὴν μετάβασιν εἰς νέον θέμα ἀναφερόμενον εἰς τὰς θνητὰς γυναῖκας, αἵτινες ἐγέννησαν τέκνα συζευχθεῖσαι μετὰ θεῶν.

«Νῦν δὲ γυναικῶν φῦλον ἀείσατε, ἠδυέπειαι
Μοῦσαι Ὀλυμπιάδες κοῦραι Διὸς αἰγιόχοιο».

(Τώρα δὲ Μοῦσαι γλυκόλογοι Ὀλυμπιάδες κόραι τοῦ αἰγιόχου Διὸς τραγουδήσατέ μου τὸ φῦλον τῶν γυναικῶν) («Θεογονία 1021—1022).

Οἱ δύο οὗτοι τελευταῖοι στίχοι ἀπετέλουν τὴν μετάβασιν εἰς τὸ μέρος τοῦ ἔπους, τὸ ὁποῖον ἀπηρίθμει τὰς μὲ θεοὺς συζευχθείσας γυναῖκας. Ἐκ τοῦ ἔπους αὐτοῦ διεσώθησαν ὀλίγα τεμάχια. Ἀλλ' ἡ ἀρχαιότης κατεῖχεν ἔπος ἐκ τεσσάρων βιβλίων, τὰ ὁποῖα προσηρτῶντο ὑπὸ τοὺς ἀνωτέρω σημειωθέντας τίτλους εἰς τὰ Ἡσιόδεια ποιήματα. Καὶ ὁ μὲν τίτλος «Γυναικῶν κατάλογος» τυγχάνει ὅλως εὐνόητος. Ὁ τίτλος «Ἠοῖαι» φαίνεται πλασθεὶς ἐκ τῆς εἰσαγωγικῆς φράσεως, διὰ τῆς ὁποίας ἐγίνετο μετάβασις εἰς νέον τμῆμα ἐξυμνοῦν νέαν ἡρωΐδα. Ἡ περίεργος αὐτὴ φραστικὴ εἰσαγωγὴ εἶναι πιθανὸν ὅτι θὰ ἀφωρμήθη ἀπὸ τὴν ἀκόλουθον ἀφετηρίαν. Τὸ συνολικὸν ποίημα θὰ ἤρχιζε μὲ φράσιν, ἥτις θὰ εἶχε τὸ ἑξῆς νόημα: «Πολλαὶ γυναῖκες ὑπῆρξαν εἰς τὴν ἀρχαιότητα, αἵτινες ἠγαπήθησαν ὑπὸ τῶν θεῶν, τοιαῦται οἷα ἡ Ἀλκμήνη». Ἐν συνεχείᾳ δὲ θὰ προσετίθετο «ἢ οἵα ἡ Κυρήνη», «ἢ οἵα ἡ Πανδώρα». Ἐκ τούτου συνέβη νὰ συμπαγοῦν αἱ δύο εἰσαγωγικαὶ λέξεις «ἢ οἵη» εἰς μίαν «Ἠοίη» καὶ νὰ ἀποτελέσουν εἰσαγωγικὸν τίτλον. Οὕτω ἀρχίζει καὶ ἡ «Ἀσπίς», τῆς ὁποίας οἱ πρῶτοι 56 στίχοι, κατὰ παλαιὰν μαρτυρίαν, ἔχουν ληφθῆ ἀπὸ τὸ τέταρτον βιβλίον τοῦ Καταλόγου: «Τῆς «Ἀσπίδος» ἡ ἀρχὴ ἐν τῶι δ΄ Καταλόγωι φέρεται μέχρι στίχων ν΄ καὶ στ΄» («Ἡ ἀρχὴ τῆς «Ἀσπίδος» εὑρίσκεται εἰς τὸ τέταρτον βιβλίον τοῦ Καταλόγου μέχρι τοῦ στίχου 56). Ἐκ τῆς παλαιᾶς αὐτῆς μαρτυρίας πειθόμεθα ὅτι ὁ τίτλος «Κατάλογος» καὶ ὁ τίτλος «Ἠοῖαι» ἀπετέλουν ἓν καὶ τὸ αὐτὸ ποίημα. Ἐκ τῶν τεσσάρων βιβλίων διεσώθησαν ὀλίγοι στίχοι. Κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους ἐπλουτίσθησαν τὰ ἀποσπάσματα δι' εὑρημάτων ἐκ παπύρων ἀνακαλυφθέντων ἐν Αἰγύπτῳ. Μεταξὺ τῶν ἀποσπασμάτων δὲν φαίνεται νὰ ὑπάρχῃ βαθυτέρα ἑνότης, ἀλλὰ τὸ ὅλον ποίημα ἀπετέλει συλλογὴν μυθολογικῶν θρύλων διαδογικῶς, ἄνευ στενῆς συνεχείας, καταγεγραμμένων. Τὸ ὕψος δὲν διαφέρει ἀπὸ τὸν ἐκφραστικὸν τρόπον, ὁ ὁποῖος χρησιμοποιεῖται εἰς τὰ ἄλλα Ἡσιόδεια ἔργα. Οὕτω προκειμένου περὶ τῆς κόρης τοῦ Δευκαλίωνος Πανδώρας, ὑπάρχει τὸ ἀκόλουθον ἀπόσπασμα:

«Κούρη δ' ἐν μεγάροισιν ἀγαυοῦ Δευκαλίωνος
Πανδώρη Διὶ πατρὶ, θεῶν σημάντορι πάντων
μιχθεῖσ' ἐν φιλότητι, τέκεν Γραῖκον μενεχάρμην».

(Ἡ δὲ κόρη τοῦ λαμπροῦ Δευκαλίωνος Πανδώρα εἰς τὸ ἀνάκτορον συζευχθεῖσα ἐρωτικῶς μὲ τὸν Δία, τὸν ἐξουσιαστὴν ὅλων τῶν θεῶν, ἐγέννησε τὸν Γραῖκον τὸν σταθερὸν εἰς τὴν μάχην). Περὶ δὲ τῆς ἑτέρας θυγατρὸς τοῦ Δευκαλίωνος Θυίας ἀναγράφεται:

«Ἡ δ' ὑποκυσαμένη Διὶ γείνατο τερπικεραύνωι
υἷε δύω, Μάγνητα Μακηδόνα θ' ἱπποχάρμην
οἳ περὶ Πιερίην καὶ Ὄλυμπον δῶματ' ἔναιον».

(Αὕτη δὲ συλλαβοῦσα ἐκ τοῦ Διὸς ἔτεκεν εἰς αὐτὸν δύο υἱούς, τὸν Μάγνητα καὶ τὸν Μακεδόνα, ὅστις ἐμάχετο διὰ τῶν ἵππων. Οὗτοι κατώκουν γύρω ἀπὸ τὰ Πιέρια καὶ τὸν Ὄλυμπον). Ὁ Ἀθήναιος ἀναφέρει («Δειπνοσοφισταὶ» 428 Β) ἓν ἀπόσπασμα σχετικὸν μὲ τὸν ἀνωτέρω παρατεθέντα 400 στίχον τῆς «Ἀσπίδος»:

«οἷα Διώνυσος δῶκ' ἀνδράσι χάρμα καὶ ἄχθος·
ὅστις ἄδην πίνηι οἶνος δὲ οἱ ἔπλετο μάργος,
σὺν δὲ πόδας χεῖράς τε δέει γλῶσσάν τε νοόν τε
δεσμοῖς ἀφράστοις· φιλεῖ δὲ ἕ μαλθακὸς ὕπνος».

(Ὡσὰν αὐτὰ τὰ ὁποῖα ἔδωκεν ὡς δῶρα ὁ Διόνυσος εἰς τοὺς ἀνθρώπους καὶ ὡς χαρὰν καὶ ὡς βάρος. Ὅταν κανεὶς πίγη ἀχόρταστα, εἰς αὐτὸν ὁ οἶνος γίνεται βίαιος· τοῦ δεσμεύει τοὺς πόδας, τὰς χεῖρας, τὴν γλῶσσαν καὶ τὸν νοῦν μὲ ἀπερίγραπτα δεσμά· τὸν ἐναγκαλίζει ὁ μαλθακὸς ὕπνος).

Μεγάλη συζήτησις ἐγένετο ὡς πρὸς τὴν αἰτίαν, εἰς τὴν ὁποίαν ὀφείλετο ἡ σύνθεσις τῶν «Ἠοιῶν». Ἐξεφράσθη ἡ γνώμη ὅτι πρόκειται περὶ ἀναμνήσεων ἀναφερομένων εἰς τὸν παλαιότατα ἰσχύοντα μητριαρχικὸν θεσμόν. Ἐλέχθη δὲ ὅτι ἴσχυον εἰς τὴν χώραν τῶν Λοκρῶν ἔθιμα μητριαρχικά. Ἀλλ' αἱ ἡρωΐδες τῶν «Ἠοιῶν» δὲν κατάγονται ἀποκλειστικῶς ἀπὸ τὴν Λοκρίδα, ἀλλὰ ἀπὸ ὅλα τὰ μέρη τῆς Ἑλλάδος. Συνεπῶς τὸ ποίημα σχετίζεται μὲ τὰς παραδόσεις τῶν ἀπανταχοῦ τῆς Ἑλλάδος ἀριστοκρατικῶν γενῶν, τὰ ὁποῖα ἰσχυρίζοντο ὅτι εἶχον γενάρχας των θεοὺς συζευχθέντας μὲ θνητὰς γυναῖκας. Τοιαύτας μυθολογικὰς παραδόσεις εὑρίσκομεν καὶ εἰς τὸν Ὅμηρον. Εἰς τὴν ραψῳδίαν Λ τῆς «Ὀδυσσείας», στίχ. 235—327, ἀναφέρονται περίφημοι γυναῖκες τῆς μυθολογικῆς ἐποχῆς. Μέχρι πρὸ ὀλίγων ἐτῶν, ἐπεκράτει ἡ ἀντίληψις ὅτι ἡ σύνταξις ἐν γένει καταλόγων, ὅπως ὁ παρ' Ὁμήρῳ κατάλογος τῶν νεῶν τῶν Ἀχαιῶν (ραψῳδία Β τῆς «Ἰλιάδος»), ἐγένετο εἰς νεωτέρας ἐποχάς. Ἀλλὰ τὰ πράγματα ἤλλαξαν διὰ τῶν νεωτέρων ἐρευνῶν. Ὁ Γερμανὸς φιλόλογος Μπούρ, διὰ τοῦ ἔργου του «Νέων κατάλογος», ἐκδοθέντος ἐν Λειψίᾳ, κατὰ τὸ 1944, ἔδειξεν ὅτι ὁ Ὅμηρος γράφων τὸν κατάλογόν του εἶχε πρὸ ὀφθαλμῶν γραπτὰς πηγάς, ἀναφερομένας εἰς τὴν Μυκηναϊκὴν ἐποχήν. (Βλέπε Κ. Μερεντίνου «Φιλολογικὰ Νέα ἐκ Τυβίγγης». Ὅθεν καὶ ὡς πρὸς τοὺς γενεαλογικοὺς καταλόγους, τοὺς φερομένους ἐπ' ὀνόματι τοῦ Ἡσιόδου, ὑπάρχει ἡ πιθανότης ὅτι ἔλκουν τὴν προέλευσίν των ἐξ ἀρχαιοτάτων γραπτῶν πηγῶν.

Αἱ μεγάλαι Ἠοῖαι. Εἰς τὸν Ἡσίοδον ἀπεδίδετο καὶ ἕτερος γενεαλογικὸς κατάλογος μὲ γυναῖκας ἡρωΐδας, ὑπὸ τὸν τίτλον «Μεγάλαι Ἠοῖαι». Κατά τινας μαρτυρίας καὶ ὁ κατάλογος οὗτος ἀπετέλει συνέχειαν τοῦ προηγουμένου, ἀποτελῶν τὸ πέμπτον βιβλίον τῆς ὅλης συλλογῆς. Ἐπειδὴ δὲ εἶναι πιθανὸν νὰ ἦτο κατ' ἔκτασιν πολὺ μεγαλύτερον τὸ πέμπτον βιβλίον ἐν συγκρίσει πρὸς τὰ ἄλλα τέσσαρα, δικαιολογεῖται ὁ τίτλος του

«Μεγάλαι Ἠοῖαι», ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰ ἄλλα βιβλία, ἅτινα ἐκαλοῦντο ἁπλῶς «Ἠοῖαι». Ὡς πρὸς τὴν λεκτικὴν καὶ ποιητικὴν μορφὴν καὶ αἱ «Μεγάλαι Ἠοῖαι» εἶναι σύμφωνοι μὲ τὸν κατάλογον. Οὕτω π.χ. ὁ σχολιαστὴς τοῦ Πινδάρου (Πυθ. 4, 35), μᾶς διέσωσεν ἀπόσπασμα ἔχον ὡς ἑξῆς:

«Ἢ οἵη Ὑρίηι πυκινόφρων Μηκιονίκη
ἣ τεκεν Εὔφημον γαιηόχωι Ἐννοσιγαίωι
μιχθεῖσ' ἐν φιλότητι πολυχρύσου Ἀφροδίτης».

(Ἡ ὁποία (ὑπῆρξεν) εἰς τὴν Ὑρίαν ἡ συνετὴ Μηκιονίκη, ἡ ὁποία ἐγέννησε τὸν Εὔφημον, συζευχθεῖσα διὰ τῆς φιλίας, τὴν ὁποίαν ἡ Ἀφροδίτη ἐμπνέει ἡ πολύχρυσος, μὲ τὸν κρατοῦντα εἰς τὰς ἀγκάλας του τὴν γῆν Ποσειδῶνα τὸν προκαλοῦντα τοὺς σεισμούς).

Ἀναφέρεται συνήθως μαζὶ μὲ τὸ ὄνομα τῆς ἡρωΐδος καὶ ὁ τόπος, εἰς τὸν ὁποῖον συνεζεύχθη μὲ τὸν θεόν. Ἐνταῦθα ἡ Μηκιονίκη συναντᾶται μὲ τὸν Ποσειδῶνα εἰς τὴν Ὑρίαν, ἥτις ἦτο πολίχνη κειμένη ἐν Βοιωτίᾳ, πλησίον τῆς Τανάγρας. Ὁ περιηγητὴς Παυσανίας, δὲν ἐδέχετο τὸ ποίημα τοῦτο ὡς ἔργον τοῦ Ἡσιόδου. Οὕτω ἐν βιβλ. 2, 16, 4, γράφει: «Ταύτην (Μυκήνην) εἶναι θυγατέρα Ἰνάχου, γυναῖκα δὲ Ἀρέστορος τὰ ἔπη λέγει, ἃ δὴ Ἕλληνες καλοῦσι Μεγάλας Ἠοίας». (Αὐτὴ ἡ Μυκήνη, λέγουν τὰ ἔπη, τὰ ὁποῖα, ὡς γνωστόν, οἱ Ἕλληνες ὀνομάζουν Μεγάλας Ἠοίας, ὅτι ἦτο θυγάτηρ τοῦ Ἰνάχου, σύζυγος δὲ τοῦ Ἀρέστορος). Ὁ ἀνώνυμος ὅμως σχολιαστὴς τῶν «Ἠθικῶν Νικομαχείων» τοῦ Ἀριστοτέλους, ἀποδίδει τὸ ἔπος τοῦτο εἰς τὸν Ἡσίοδον. Εἶναι ἀξία προσοχῆς ἡ παρατήρησις τοῦ LEHMANN, κατὰ τὴν ὁποίαν αἱ ἡρωΐδες τῶν «Μεγάλων Ἠοιῶν» κατάγονται ἐκ τῆς Θεσσαλίας καὶ Βοιωτίας. Δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν ὅτι τὸ περιεχόμενον τοῦ ἐν λόγω ἔπους προήρχετο ἐκ γενεαλογικῶν παραδόσεων τῆς Θεσσαλικῆς καὶ Βοιωτικῆς ἀριστοκρατίας. Οἱ γενεαλογικοὶ θρῦλοι ἀνάγονται εἰς ἀρχαιοτάτην ἐποχήν. Ὁ Ὅμηρος ἐγνώριζε τοιούτους θρύλους. Τοῦτο ἀποδεικνύεται ἐκ τῆς ραψῳδίας Β τῆς «Ἰλιάδος» στίχ. 104 κτλ., ἔνθα ὁ ποιητὴς ἀπαριθμεῖ τὸ δένδρον τῆς δυναστείας τῶν Ἀτρειδῶν (Πέλοψ, Ἀτρεύς, Θυέστης, Ἀγαμέμνων). Ἐπίσης παρομοία γενεαλογικὴ ἀπαρίθμησις γίνεται ἐν ραψῳδίᾳ Ζ τῆς «Ἰλιάδος» στίχ. 150 κ.ἑ., ὑπὸ τοῦ Ἱππολόχου, ἀνάγοντος τὴν καταγωγήν του εἰς τὸν Σίσυφον. Ἐπίσης ὁ Ὅμηρος τοῦ λόγου ὄντος περὶ τοῦ Νέστορος μᾶς λέγει ὅτι εἶχεν ἤδη νὰ ἀποθνήσκουν οἱ ἄνθρωποι δύο γενεῶν, αὐτὸς δὲ ἐβασίλευε μεταξὺ τῶν ἀνδρῶν τῆς τρίτης γενεᾶς. Τὴν ἔννοιαν τῆς γενεᾶς τὴν εὑρίσκομεν καὶ εἰς τὸν Ἡράκλειτον, κατὰ μαρτυρίαν δὲ τοῦ Ἡροδότου, ὁ περὶ τὸ 500 π.Χ. ζήσας ἱστοριογράφος Ἑκαταῖος, ὑπελόγιζε τὴν σειρὰν τῶν προγόνων του, ὡς ἀποτελοῦσαν σειρὰν 16 γενεῶν. Αἱ ἐνδείξεις αὗται μαρτυροῦν ὅτι αἱ γενεαλογικαὶ παραδόσεις ἔχουν ἀρχαιοτάτην προέλευσιν.

Εἶναι δύσκολον νὰ ἀναπαρασταθῇ τὸ γενεαλογικὸν δένδρον, τὸ ὁποῖον παρεῖχον εἰς τὸ σύνολόν των οἱ ἐν λόγῳ κατάλογοι. Ἡ κριτικὴ ἔρευνα δέχεται ὅτι ἤρχιζεν ἀπὸ τὸν Δευκαλίωνα, τὸν υἱὸν τοῦ Προμηθέως καὶ τῆς Προνοίας, καὶ τὴν Πύρραν, ἥτις καὶ αὐτὴ εἶχε τοὺς αὐτοὺς γονεῖς. Ἐκ τοῦ Δευκαλίωνος καὶ τῆς Πύρρας, ἐγεννήθη ὁ Ἕλλην. Ἐκ τῶν θυγατέρων τοῦ Δευκαλίωνος ἐγεννήθη ὁ Μάγνης καὶ ὁ Μακεδών. Υἱοὶ δὲ τοῦ Ἕλληνος ἦσαν ὁ Δῶρος, ὁ Ξοῦθος καὶ ὁ Αἴολος. Κατόπιν θὰ ἐγίνετο λόγος περὶ τοῦ Πελίου καὶ Νηλέως καὶ περὶ τῆς καταστροφῆς τῆς Πύλου ὑπὸ τοῦ Ἡρακλέους. Εἰς τὴν τελευταίαν ταύτην μυθολογικὴν παράδοσιν φαίνεται νὰ ὑποκρύπτεται πυρὴν ἱστορικῆς ἀληθείας. Αἱ ἀνασκαφαὶ αἱ γενόμεναι ἐν Μεσσηνιακῇ Πύλῳ ὑπὸ τῶν Μπέλγκεν καὶ Κουρουνιώτου, ἔφερον εἰς φῶς ἀνάκτορον τῆς Μυκηναϊκῆς ἐποχῆς, καταστραφὲν πιθανῶς κατὰ τὰ τέλη τοῦ 13ου π.Χ. αἰῶνος.

Ὡς πρὸς τὸν συγγραφέα τῶν «Καταλόγων», ἐπικρατεῖ ἡ ἀντίληψις ὅτι οὗτος δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ εἶναι ὁ Ἡσίοδος. Ἡ δημοκρατικὴ διάθεσις τοῦ ποιητοῦ τῶν «Ἔργων καὶ Ἡμερῶν» καὶ ἡ ἀπροκάλυπτος ἀντίθεσίς του πρὸς τοὺς «βασιλεῖς» καθιστᾶ ἀπίθανον ὅτι θὰ ἔστεργε νὰ ἐξυμνήσῃ τὰ ἀριστοκρατικὰ γένη, παρουσιάζων τὴν ἐκ θεῶν καὶ ἡρωΐδων καταγωγήν των. Εἶναι φανερὸν ὅτι πρόκειται περὶ ὁμάδος ποιητῶν εἰς τὴν μητροπολιτικὴν Ἑλλάδα, οἵτινες ἐπεδόθησαν εἰς τὸ εἶδος τοῦτο τῆς γενεαλογικῆς ποιήσεως.

Τὰ ὑπόλοιπα εἰς τὸν Ἡσίοδον ἀποδιδόμενα ἔπη. Ὅπως ὁ Ὅμηρος, οὕτω καὶ ὁ Ἡσίοδος, ἔσχε πολλοὺς μαθητάς, οἵτινες τὸν ἀπεμιμήθησαν. Ἐκ τῶν ἀπομιμήσεων παρῆχθη μέγας ἀριθμὸς ποιημάτων, ἅτινα ἀπεδόθησαν εἰς αὐτόν. Παρεδόθησαν οἱ τίτλοι πολλῶν τοιούτων ποιημάτων καὶ ἐσώθησαν καὶ ἀποσπάσματα. Ἦσαν γνωστοὶ εἰς τὴν ἀρχαιότητα οἱ κάτωθι τίτλοι ποιημάτων ἀποδιδομένων εἰς τὸν Ἡσίοδον:

1) «Μεγάλα ἔργα». Ἦτο ἔπος μὲ τὴν ἀξίωσιν ὅτι ἀπετέλει εὐρυτέραν ἐπέκτασιν τοῦ ποιήματος «Ἔργα καὶ Ἡμέραι». Ὁ Πρόκλος ἀναφέρει τὴν ὕπαρξιν τῶν «Μεγάλων ἔργων» εἰς τὰ εἰς Ἡσίοδον σχόλιά του γράφων «τὸ δὲ ἀργύρεον ἔνιοι τῆς γῆς ἀκούουσι λέγοντες ὅτι ἐν τοῖς «Μεγάλοις ἔργοις» τὸ ἀργύριον τῆς γῆς γενεαλογεῖ». (Φρονοῦν τινες ὅτι ἡ ἀργυρᾶ γενεὰ πρέπει νὰ ἀποδοθῇ εἰς τὴν γῆν, διότι (ὁ Ἡσίοδος) εἰς τὰ «Μεγάλα ἔργα» κατατάσσει τὸν ἄργυρον εἰς τὴν οἰκογένειαν τῆς γῆς). Παλαιὸς σχολιαστὴς τοῦ Ἀριστοτέλους ἀναφέρει ἐκ τῶν «Μεγάλων ἔργων» δύο στίχους:

«Εἴ κακά τις σπείραι, κακὰ κέρδια κ' ἀμήσειεν.
Εἴ κε πάθοι τὰ τ' ἔρεξε, δίκη τ' ἰθεῖα γένοιτο».

("Αν κανεὶς σπείρῃ κακά, θὰ θερίσῃ κακὰ κέρδη. Ἐὰν δὲ πάθῃ ὅσα ἔπραξε θὰ ὑπάρξῃ ἀληθὴς δικαιοσύνη).

2) «Ἀστρονομία». Ὁ Ἀθήναιος διέσωσεν ὀλίγους στίχους ἀναφερομένους εἰς τὸν ἀστερισμὸν τῶν Πλειάδων. Ἐπίσης μνημονεύει τὸ ἔργον τοῦτο ὁ σχολιαστὴς τοῦ Πινδάρου καὶ τοῦ Ἀράτου. Καὶ εἰς τὰ ἀποσπάσματα τῶν «Καταστερισμῶν» τῶν φερομένων ἐπ' ὀνόματι τοῦ Ἐρατοσθένους, ἀναφέρονται περιληπτικῶς μυθολογικαὶ πληροφορίαι, αἵτινες προέρχονται ἐκ τῆς ἀποδιδομένης εἰς τὸν Ἡσίοδον «Ἀστρονομίας». Καὶ ὁ Πλίνιος ἀποδίδει τὸ ἐν λόγῳ ἔπος εἰς τὸν Ἡσίοδον.

3) «Χίρωνος ὑποθῆκαι». Ἀπετέλει συλλογὴν συμβουλῶν, τὰς ὁποίας ἔδιδεν ὁ Κένταυρος Χίρων εἰς τοὺς παρ' αὐτῷ ἐκπαιδευομένους ἥρωας (Ἀχιλλέα, Ἰάσονα κλπ.). Ἐκ τούτου ἐσώθησαν ὀλίγα ἀποσπάσματα:

«Εὖ νῦν μοι τὰ ἕκαστα μετὰ φρεσὶ πευκαλίμηισι
φράζεσθαι· πρῶτον μὲν ὅτ' ἂν δόμον εἰσαφίηκαι
ἑρδέμεν ἱερὰ καλὰ θεοῖς ἀειγενέτηισιν».

(Κάθε ἓν ἀπὸ αὐτὰ (ποὺ σοῦ λέγω) σκέψου το μέσα εἰς τὸν συνετὸν νοῦν σου. Πρῶτον, ὅταν φθάσῃς εἰς τὸν οἶκον σου νὰ κάμνῃς καλὰς θυσίας εἰς τοὺς ἀθανάτους θεούς).

Εἰς τὴν αὐτὴν συλλογὴν ἀνήκει καὶ τὸ περίφημον γνωμικὸν παράγγελμα: «Μηδὲ δίκην δικάσῃις πρὶν ἂν ἀμφοῖν μῦθον ἀκούσῃις». (Νὰ μὴ ἐκδώσῃς ὡς δικαστὴς ἀπόφασιν, πρὶν ἀκούσῃς καὶ τὰ λόγια καὶ τῶν δύο ἀντιδίκων).

Εἰς ἓν ἄλλο περισωθὲν ἀπόσπασμα προσδιορίζετο ἡ διάρκεια τῆς ζωῆς τῶν Νυμφῶν ὡς: 9Χ4Χ3Χ9Χ10 φορὰς μεγαλυτέρα τοῦ ἀνθρωπίνου βίου. Ὁ Ρωμαῖος ρητοροδιδάσκαλος Κοιντιλιανός, μᾶς παρέχει τὴν πληροφορίαν ὅτι εἰς τὰς «Χίρωνος ὑποθήκας» ἐλέγετο ὅτι διὰ νὰ ἀρχίσῃ τὸ παιδὶ νὰ μανθάνῃ γράμματα πρέπει νὰ εἶναι 7 ἐτῶν.

4) «Ἰδαῖοι Δάκτυλοι». Πρόκειται περὶ μυθολογικῶν ὄντων, ἅτινα ἐν Κρήτῃ κατειργάζοντο τὸν σίδηρον (Πλίνιος) καὶ ἀνέθρεψαν τὸν Δία. Ὁ Κλήμης εἰς τοὺς «Στρωματεῖς» γράφει σχετικῶς:

«Κέλμις τε αὖ καὶ Δαμναμενεύς, οἱ τῶν Ἰδαίων Δακτύλων πρῶτοι, σίδηρον εὗρον ἐν Κύπρωι, Δέλας δὲ ἄλλος Ἰδαῖος εὗρε χαλκοῦ κρᾶσιν, ὡς δὲ Ἡσίοδος Σκύθης».

(Ὁ Κέλμις καὶ ὁ Δαμναμενεὺς ἐκ τῶν Ἰδαίων Δακτύλων πρῶτοι ἀνεκάλυψαν τὸν σίδηρον ἐν Κύπρῳ, ὁ δὲ ἄλλος Ἰδαῖος Δέλας εὗρε τὴν ἀνάμιξιν τοῦ χαλκοῦ, ἀλλ' ὁ Ἡσίοδος τὸν λέγει Σκύθην).

5) Ὀρνιθομαντεία». Περὶ ταύτης μᾶς δίδει ὁ παλαιὸς σχολιαστὴς εἰς τὰ «Ἔργα καὶ Ἡμέραι», στίχον 828, τὴν ἀκόλουθον πληροφορίαν: «Τούτοις δὲ ἐπάγουσί τινες τὴν Ὀρνιθομαντείαν, ἅτινα Ἀπολλώνιος ὁ Ρόδιος ἀθετεῖ» (εἰς τὰ λεγόμενα —δηλαδὴ ἐν στίχῳ 828: «ὄρνιθας κρίνων καὶ ὑπερβασίας ἀλεείνων» παρατηρῶν τὰ σημεῖα ποὺ δίδουν τὰ πουλιὰ καὶ ἀποφεύγων τὰς ὑπερβασίας— προσθέτουν μερικοὶ τὴν Ὀρνιθομαντείαν τὴν ὁποίαν ὁ Ἀπολλώνιος ὁ Ρόδιος ἀπορρίπτει ὡς νόμον ἔργον). Ἐπειδὴ ὁ στίχος 828 εἶναι ὁ τελευταῖος εἰς τὰ «Ἔργα καὶ Ἡμέραι», δυνάμεθα νὰ εἰκάσωμεν ὅτι ἡ «Ὀρνιθομαντεία» προσετίθετο ὡς συνέχεια εἰς τὸ ἐν λόγῳ ἡσιόδειον ἔπος.

6) «Κήυκος γάμος». Ὁ Κήυξ ἦτο ἡγεμὼν τῆς Τραχῖνος καὶ ἐλέγετο ὅτι ἐφιλοξένησε τὸν Ἡρακλέα. Ὁ Ἀθήναιος («Δειπν.» 49 6), δὲν θεωρεῖ τὸ ἔργον τοῦτο ὡς ἀνῆκον εἰς τὸν Ἡσίοδον, οὐχ ὅμως τὸ χαρακτηρίζει ὡς γραφὲν εἰς ἀρχαίους χρόνους: «Κἂν γὰρ γραμματικῶν παῖδες ἀποξενῶσι τοῦ ποιητοῦ τὰ ἔπη ταῦτα, ἀλλ' ἐμοὶ δοκεῖ ἀρχαῖα εἶναι, τρίποδας τὰς τραπέζας φησί». (Παρ' ὅλον ὅτι οἱ γραμματικοὶ κρίνουν τὸ ποίημα τοῦτο ὡς ξένον πρὸς τὸν Ἡσίοδον, ἐγὼ τὸ θεωρῶ ὡς ἀρχαῖον· διότι ὀνομάζει τὰς τραπέζας τρίποδας).

7) «Γῆς περίοδος». Ὁ ἱστορικὸς Ἔφορος κάμνει λόγον περὶ ἑνὸς γεωγραφικοῦ ἔργου, ὑπὸ τὸν ἀνωτέρω τίτλον. Ἐκ τούτου διεσώθη εἰς καὶ μόνον στίχος, ὃν παραθέτει ὁ Στράβων, παραλαμβάνων αὐτὸν ἐκ τοῦ Ἐρατοσθένους: «Αἰθίοπάς τε Λίγυς τε ἰδὲ Σκύθας ἱππημολγούς». (Αἰθίοπες, Λίγυς καὶ Σκύθαι, οἱ ὁποῖοι ἀρμέγουν τὰ ἄλογα, δηλαδὴ πίνουν τὸ γάλα ἵππων). Τὸ ἔτος τοῦτο φαίνεται ὅτι εἶχε συνάφειαν μὲ τὸν μῦθον τοῦ Φινέως καὶ τῶν Ἁρπυιῶν, ὅστις ἀνήκει εἰς τὸν ἀργοναυτικὸν κύκλον. Εἶναι πιθανὸν ὅτι ὁ Ἡρόδοτος ὅταν ἔγραφεν ὅτι ὁ Ἡσίοδος ἔκαμνε λόγον περὶ Ὑπερβορέων (4, 32) εἶχεν ὑπ' ὄψιν τοῦ τὸ γεωγραφικὸν τοῦτο ἔπος.

8) «Εἰς Ἅιδου κατάβασις». Ἔπος, εἰς τὸ ὁποῖον κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Παυσανίου (9, 31, 4), ἐξετίθετο «ὡς Θησεὺς εἰς τὸν Ἅιδην ὁμοῦ Πειρίθωι καταβαίη» (πῶς ὁ Θησεὺς μαζὶ μὲ τὸν Πειρίθουν κατέβη εἰς τὸν Ἅδην).

9) «Ἐπη μαντικά». Θὰ ἐπρόκειτο περὶ συλλογῆς ἐμμέτρων χρησμῶν.

10) «Ἐξηγήσεις ἐπὶ τέρασιν». Ἐξηγητικὸν ποίημα ἑρμηνεῦον τὴν σημασίαν τερατωδῶν γεννημάτων ζώων καὶ ἀνθρώπων καὶ ἐξαιρετικῶν φυσικῶν φαινομένων. Ὁ Ἡσίοδος ἐθεωρεῖτο ὡς κάτοχος τῆς μαντικῆς τέχνης. Εἰς τὸ ἀνωτέρω μνημονευθὲν χωρίον γράφει ὁ περιηγητὴς Παυσανίας:

«Λέγουσι καὶ ὡς μαντικὴν Ἡσίοδος διδαχθεὶς παρ' Ἀκαρνάνων· καὶ ἔστιν ἔπη μαντικά, ὁπόσα τε ἐπελεξάμεθα καὶ ἡμεῖς καὶ ἐξηγήσεις ἐπὶ τέρασιν».

(Λέγουν ὅτι καὶ τὴν μαντικὴ ἐδιδάχθη ὁ Ἡσίοδος ἀπὸ τοὺς Ἀκαρνᾶνας· καὶ ὑπάρχουν μαντικὰ του ποιήματα, τόσα, ὅσα καὶ ἡμεῖς ἀνεγνώσαμεν, καὶ ἐξηγήσεις ἑρμηνεύουσαι τὰ τερατώδη φαινόμενα).

11) «Ἐπιθαλάμιον εἰς Πηλέα καὶ Θέτιν». Τὸ ἔπος τοῦτο ἀναφέρει ὁ Τζέτζης. Θὰ ἀπετέλει ἴσως τμῆμα τοῦ «Καταλόγου».

12) «Μελαμπόδια». Ἔπος εἰς 3 βιβλία. Τὸ περιεχόμενόν του δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ καθορισθῇ ἐπακριβῶς. Κατὰ

πᾶσαν πιθανότητα θὰ ἦτο ἐξιστόρησις τῶν κατορθωμάτων τῶν περιφήμων μάντεων, ὁποῖοι ἦσαν ὁ Κάλχας, ὁ Μόψος ὁ υἱὸς τῆς θυγατρὸς τοῦ Τειρεσίου Μαντοῦς, ὁ Μελάμπους, καὶ ὁ Τειρεσίας. Ὁ γεωγράφος Στράβων (σελ. 642) ἀναφέρει ὅτι ὁ Κάλχας ἐζήτησεν ἀπὸ τὸν Μόψον νὰ τοῦ προσδιορίσῃ τὸν ἀριθμὸν τῶν σύκων, τὰ ὁποῖα ὑπῆρχον εἰς τοὺς κλάδους μιᾶς ἀγρίας συκῆς (Ἐρινεοῦ). Ὁ Μόψος τοῦ ἀπήντησε διὰ προβλήματος λογιστικοῦ, τὸ ὁποῖον ὁ Κάλχας δὲν ἠδυνήθη νὰ κατανοήσῃ καὶ διὰ τοῦτο, περιπεσὼν εἰς ἀθυμίαν, ἀπέθανεν. Ἄλλα ἀποσπάσματα ἀναφέρονται εἰς τὴν μακροβιότητα τοῦ Τειρεσίου. Ὁ δὲ Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς εἰς τοὺς «Στρωματεῖς» σελ. 259 παραθέτει ὡς προερχόμενον ἐκ τῆς «Μελαμποδίας» τὸ ἀκόλουθον ἀπόσπασμα:

«Μάντις δ' οὐδεὶς ἐστιν ἐπιχθονίων ἀνθρώπων
ὅστις ἂν εἰδείη Ζηνὸς νόον αἰγιόχοιο».

(Οὐδεὶς ὑπάρχει μάντις ἐκ τῶν θνητῶν ἀνθρώπων, ὅστις νὰ δύναται νὰ γνωρίζῃ τὰς σκέψεις τοῦ αἰγιόχου Διός).

13) «Αἰγίμιος». Ἔπος ἐκ δύο βιβλίων, ἀναφερόμενον εἰς τὸν πόλεμον τοῦ προγόνου τῶν Δωριέων Αἰγιμίου ἐναντίον τῶν Λαπιθῶν. Εἰς αὐτὸ ἐγίνετο λόγος περὶ τοῦ Ἡρακλέους ὡς βοηθήσαντος τὸν Αἰγίμιον. Εἰς διασωθὲν ἀπόσπασμα παρεισάγεται καὶ ἡ Θέτις ὡς καὶ ἡ Ἰώ. Περὶ τῆς Ἰοῦς λέγεται ὅτι μετεμορφώθη εἰς βοῦν ὑπὸ τοῦ Διὸς καὶ πρὸς διαμνημόνευσιν τοῦ γεγονότος τούτου ἐδόθη τὸ ὄνομα Εὔβοια εἰς τὴν γνωστὴν νῆσον, ἥτις προηγουμένως ἐκαλεῖτο Ἀβαντίς:

«Νήσωι ἐν Ἀβαντίδι δίῃ
τὴν πρὶν Ἀβαντίδα κέκλησκον θεοὶ αἰὲν ἐόντες,
Εὔβοιαν δὲ βοὸς τότ' ἐπώνυμον ὠνόμασεν Ζεύς».

(Ὁ Ζεὺς ἔκαμε τὴν μεταμόρφωσιν τῆς Ἰοῦς εἰς τὴν λαμπρὰν νῆσον Ἀβαντίδα, τὴν ὁποίαν ὠνόμαζον προηγουμένως οἱ θεοὶ Ἀβαντίδα. Ἔδωκε δὲ εἰς αὐτὴν τὴν ὀνομασίαν Εὔβοια ὁ Ζεὺς πρὸς τιμὴν τῆς εἰς βοῦν μεταμορφωθείσης Ἰοῦς).

Εἰς τὸν «Αἰγίμιον» ἐγίνετο λόγος καὶ περὶ τοῦ φύλακος τῆς Ἰοῦς πολυομμάτου Ἄργους. Ὁ Ἀθήναιος μᾶς δίδει τὴν πληροφορίαν ὅτι ὡς συγγραφεὺς τοῦ «Αἰγιμίου» ἐφέρετο ἐκτὸς τοῦ Ἡσιόδου καὶ ὁ ἐκ Μιλήτου ποιητὴς Κέκροψ.

14) «Ἐπικήδειος εἰς βάτραχον». Τὸ ἔργον τοῦτο ἀναφέρεται μόνον ὑπὸ τοῦ Σουΐδα.

Η ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΚΗ ΑΞΙΑ ΤΟΥ ΕΡΓΟΥ ΤΟΥ ΗΣΙΟΔΟΥ

Ὁ Ρωμαῖος ρητοροδιδάσκαλος Κοϊντιλιανὸς χαρακτηρίζει λίαν ἐπιτυχῶς τὸν ποιητήν μας ἀπὸ λογοτεχνικῆς ἀπόψεως: «Σπανίως ἀνέρχεται εἰς (ποιητικὸν) ὕψος, καὶ τὸ μεγαλύτερον μέρος τῆς ποιήσεώς του ἀσχολεῖται μὲ ὀνόματα, ὅμως ὑπάρχουν ἀφέλιμοι ἐν σχέσει μὲ τὰ διδάγματα γνῶμαι, καὶ ἠπιότης λέξεων καὶ πιθανῆς συνθέσεως. Εἰς αὐτὸν ἐδόθη τὸ βραδεῖον ὡς πρὸς τὸν μέσον τρόπον τοῦ λέγειν». Πράγματι δὲν δύναται ὁ Ἡσίοδος νὰ παρουσιάσῃ σκηνὰς ἀναλόγους πρὸς τὰς ὁμηρικάς. Τὸν διακρίνει ὅμως παιδικὴ ἀφέλεια καὶ ἀνυπόκριτος ἁπλότης. Ἡ περιγραφὴ τῆς διαδοχῆς τῶν πέντε ἐποχῶν («Ἔργα καὶ Ἡμέραι», 182 κ.ἑ.) εἶναι ἀπαράμιλλος διὰ τὸ φυσικὸν καὶ ἀβίαστον ὕφος της. Ἔχει τὴν ἱκανότητα ὁ ποιητὴς νὰ αἰσθάνεται τὴν φύσιν καὶ νὰ τὴν ζωγραφίζῃ. Κατανοεῖ τὴν ἁπλῆν ζωὴν τοῦ γεωργοῦ καὶ εἶναι κάτοχος μιᾶς ἐκ τῆς παρατηρήσεως προερχομένης ἁπλοϊκῆς σοφίας διὰ τὰ φυσικὰ φαινόμενα, τὰ συνδεόμενα μὲ τὴν γεωργίαν. Ἀπὸ τὴν ποίησίν του ἀναπέμπεται τόνος ἀπαισιοδοξίας καὶ μελαγχολίας, ἥτις ὅμως δὲν ὑπερβαίνει τὸ μέτρον. Χρησιμοποιεῖ ἐκφραστικὸν ὕφος συνήθως ἀνάλογον πρὸς τὸ ὁμηρικόν. Ἀλλ' ὑπάρχουν καὶ περιπτώσεις κατὰ τὰς ὁποίας διακρίνεται ὀπίσω ἀπὸ τὰς φράσεις του ὁ φραστικὸς πρόπος τῶν γεωργῶν καὶ καλλιεργητῶν τῆς γῆς. Ἡ ποίησίς του ἐπέδρασεν εἰς τοὺς μεταγενεστέρους, οἵτινες τὸν ἐθεώρησαν ὡς εὑρετὴν νέου φιλολογικοῦ γένους, τοῦ διδακτικοῦ ἔπους. Ὁ Βιργίλιος τὸν ἀπεμιμήθη εἰς τὰ «Γεωργικά». Ἐπίδρασίς του διακρίνεται καὶ εἰς τοὺς ποιητὰς τοὺς διατραγματευθέντας ἀστρονομικὰ καὶ μυθολογικὰ θέματα (Ἄρατος, Ἀπολλώνιος ὁ Ρόδιος, Καλλίμαχος).

Τὸ πνευματικὸν περιεχόμενον τῆς ἡσιοδείου ποιήσεως. Εἰς πολὺ ἀνώτερον βαθμὸν ἵσταται ἡ πνευματικὴ σημασία τοῦ ἡσιοδείου ἔργου. Λίαν προσφυῶς ὁ Γερμανὸς ἑλληνιστὴς Γιαῖγκερ θεωρεῖ τὸν Ἡσίοδον ὡς παρουσιάζοντα μίαν πλευρὰν τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ, ἥτις εἶναι ἐξ ἴσου σημαντικὴ ὅσον καὶ ἐκείνη, τὴν ὁποίαν ἐμφανίζει ὁ Ὅμηρος. Διὰ τοῦ ὁμηρικοῦ ἔπους ἐρχόμεθα εἰς ἐπαφὴν μὲ τὸ ἀριστοκρατικὸν πολεμικὸν ἰδεῶδες. Ὁ Ἡσίοδος μᾶς ἀποκαλύπτει τὴν ἄλλην βάσιν τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ, ἥτις εἶναι ἡ ἐργασία, «τὸ ἔργον». Τὸ ἡσιόδειον ἔπος «Ἔργα καὶ Ἡμέραι» δύναται νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς τὸ εὐαγγέλιον τῆς ἐργασίας διὰ τὸν ἀρχαῖον κόσμον. Εἰς τὰς ἀγροτικὰς περιφερείας τῆς μητροπολιτικῆς Ἑλλάδος μόνον διὰ τῆς ἐντατικῆς ἐργασίας ἦτο δυνατὸν νὰ ἀξιοποιηθῇ τὸ πενιχρὸν καὶ βραχῶδες ἔδαφος. Ἡ «πενίη» ἦτο, ὅπως διέγνωσεν ὁ Ἡρόδοτος, «σύντροφος» διηνεκὴς τῶν κατοικούντων τὴν ἠπειρωτικὴν Ἑλλάδα. Ὁ μόνος τρόπος νὰ ἀντιμετωπισθῇ ἦτο ἡ ἐργασία. Διὰ τοῦτο ὁ Ἡσίοδος διεκήρυξεν: «ἔργον δ' οὐδὲν ὄνειδος, ἀεργίη δὲ τ' ὄνειδος» (ἡ ἐργασία δὲν εἶναι ἐντροπή, ἀλλὰ ἐντροπὴ εἶναι τὸ νὰ μὴ ἐργάζεσαι).

Καὶ τὴν ἰδέαν τῆς δικαιοσύνης, τὴν «δίκην», εὑρίσκομεν λίαν ἀνεπτυγμένην εἰς τὸν Ἡσίοδον. Συμβουλεύει τὸν ἀδελφόν του Πέρσην νὰ δίδῃ ἀκρόασιν εἰς τὰς προσταγὰς τῆς δίκης: «Ὦ Πέρση σὺ δ' ἄκουε δίκης», καὶ τὸν ἀποτρέπει ἀπὸ τὴν «ὕβριν», τὴν καταπάτησιν τοῦ δικαίου. Εἰς τὸ τέλος, λέγει, ὑπερισχύει ἡ Δίκη καὶ κατανικᾶ τὴν Ὕβριν: «Δίκη δ' ὑπὲρ Ὕβριος ἴσχει ἐς τέλος ἐξελθοῦσα» (ἡ Δίκη, ὅταν ἔλθῃ ἡ ὥρα της, κατανικᾶ τὴν Ὕβριν) («Ἔργα καὶ Ἡμέραι», 217).

Πρὸ τῆς παραδιάσεως τῶν φυσικῶν ὁρίων καὶ δυνατοτήτων τοῦ ἀνθρώπου αἰσθάνεται ὁ Ἡσίοδος δέος. Τὰ θαλάσσια ταξίδια τὰ ἐκλαμβάνει ὡς κάτι τὸ ὁποῖον κάμνει ὁ ἄνθρωπος παραβιάζων τὴν καθωρισμένην τάξιν. Οὕτω λέγει εἰς «Ἔργα καὶ Ἡμέραι» 684:

«Ἅρπακτος· χαλεπῶς κε φύγοις κακόν· ἀλλὰ νυ καὶ τὰ ἄνθρωποι ῥέζουσιν αἰδρείῃσι νόοισι».

(Τὸ θαλάσσιον ταξίδι εἶναι κάτι τὸ ὁποῖον ἐκβιαστικῶς κάμνει ὁ ἄνθρωπος μὲ δυσκολίαν δύναται (κατ' αὐτὸ) νὰ ξεφύγῃς τὸ κακόν. Ἀλλὰ καὶ αὐτὰ (τὰ θαλάσσια ταξίδια) τὰ κάμνουν οἱ ἄνθρωποι παρακινούμενοι ἀπὸ τὴν ἀνοησίαν των).

Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἱκανοποιεῖ τὸν Ἡσίοδον εἶναι τὸ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ διδόμενον, τὸ ἀποκτώμενον συμφώνως πρὸς τὴν τάξιν τοῦ δικαίου καὶ οὐχὶ δι' ἐκβιασμῶν καὶ ἁρπαγῆς: «Χρήματα δ' οὐχ ἁρπακτά, θεόσδοτα πολλὸν ἀμείνω» (ὁ πλοῦτος δὲν πρέπει νὰ προέρχεται ἀπὸ ἀδίκους πράξεις. Πολὺ καλύτερος εἶναι ὁ πλοῦτος ποὺ σοῦ δίνει ὁ Θεός) («Ἔργα καὶ Ἡμέραι», 319). Αἱ ἀντιλήψεις αὗται ἀποτελοῦν τὴν βάσιν διὰ νὰ ὑψωθῇ ἡ δίκη κατόπιν ὑπὸ τοῦ Σόλωνος καὶ τοῦ Ἀναξιμάνδρου εἰς κοσμογονικὴν ἀρχήν.

Καὶ μία ἄλλη πλευρὰ τῆς ποιήσεως τοῦ Ἡσιόδου εἶναι λίαν σημαντική. Ὁ ποιητής μας ἐμφανίζει ἑαυτὸν ὡς ἐμπνεόμενον ἀπὸ τὰς Μούσας, διακηρύττει ὅτι θὰ εἴπῃ τὴν ἀλήθειαν καὶ παρουσιάζεται ὡς διδάσκαλος, δυνάμενος νὰ ὁδηγήσῃ εἰς τὸν δρόμον τοῦ καλοῦ τοὺς συγχρόνους του. Αὐτὰ τὰ ὁποῖα λέγει ὑπῆρχον προηγουμένως καὶ θὰ διατηρήσουν τὴν ἰσχύν των καὶ εἰς τὸ μέλλον. Εἶναι «πρὸ τ' ἐόντα καὶ ἐσσόμενα». Προβάλλει ἑαυτὸν ὡς προφήτην καὶ ἑρμηνευτὴν τῶν Μουσῶν. Δύναται νὰ παραβληθῇ πρὸς τὸν Ἰσραηλίτην προφήτην Ἀμώς, ὅστις ἔλαβε τὸ χάρισμα τῆς προφητείας εὑρισκόμενος εἰς τὰς «νομὰς τῶν προβάτων». Ἀλλ' ἡ ἐπιφάνεια τῶν Μουσῶν εἰς τὸν Ἡσίοδον οὐδόλως ἔχει τόνον ὑπερφυσικόν. Τηρεῖται ἐντὸς ὁρίων συμμέτρων πρὸς τὴν ἀνθρωπίνην ἀντίληψιν. Τὸ ἀποκαλυπτικὸν ὄργανον τὸ ὁποῖον ἐνεργεῖ διὰ τοῦ Ἡσιόδου εἶναι ἡ δύναμις τῆς ἀνθρωπίνης νοήσεως καὶ σκέψεως. Ἡ ροὴ τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς εἶναι διὰ τὸν ποιητήν μας ὄχι ἀσυνάρτητος διαδοχὴ γεγονότων, ἀλλὰ πορεία ἀκολουθοῦσα ὡρισμένην κατεύθυνσιν. Ἀρχίζει ἀπὸ τὴν χρυσῆν ἐποχήν, φθάνει εἰς τὴν ἀργυρᾶν, ἔπειτα εἰς τὴν χαλκίνην καὶ τέλος, διερχομένη διὰ τῆς ἡρωϊκῆς, φθάνει εἰς τὴν σιδηρᾶν ἐποχήν. Ἡ συνοπτικὴ αὕτη θεώρησις ἀποτελεῖ καὶ τὴν πρώτην προσπάθειαν εἰς τὴν εὐρωπαϊκὴν περιοχὴν διὰ τὸν προσδιορισμὸν τοῦ τέρματος, πρὸς τὸ ὁποῖον τείνει νὰ φθάσῃ ἡ ἀνθρωπίνη ζωή. Συνεπῶς ὁ Ἡσίοδος δὲν εἶναι μόνον ὁ πρῶτος ὅστις διέρρηξε τὴν ἀνωνυμίαν καὶ ὕψωσε τὴν προσωπικότητα εἰς τὴν ἀρμόζουσαν περιωπήν, ἀλλὰ καὶ ὁ πρῶτος θεμελιωτὴς μιᾶς συνοπτικῆς θεωρήσεως τοῦ ἀνθρωπίνου βίου. Διὰ τοῦ μύθου τῆς Πανδώρας προσπαθεῖ νὰ ἐξηγήσῃ πῶς ὑπάρχει τὸ κακὸν ἐν τῷ κόσμῳ. Λίαν σημαντικὴ εἶναι ἡ ἐν ἀρχῇ τῶν «Ἔργων καὶ Ἡμερῶν» γινομένη διάκρισις μεταξὺ ἀγαθῆς καὶ κακῆς ἔριδος. Ὁ περὶ τῶν πέντε γενῶν μῦθος δικαίως ἐχαρακτηρίσθη ὡς εἰσαγωγὴ εἰς τὴν παγκόσμιον ἱστορίαν. Δὲν εἶναι μόνον διδακτικὸς ποιητής, ἀλλὰ θεολόγος καὶ φιλόσοφος.

Ἐκδόσεις τῶν ἔργων τοῦ Ἡσιόδου παρ' ἡμῖν ὑπάρχουν δύο. Ἡ μία εἰς τὴν σειρὰν τῶν ἐκδόσεων Ι. Ζαχαροπούλου, μὲ κείμενον, μετάφρασιν, σημειώσεις καὶ εἰσαγωγὴν ἀπὸ τὸν Π. Λεκατσᾶν (1939), ἡ δὲ ἑτέρα, παλαιοτέρα (1889), εἰς τὴν Ζωγράφειον Βιβλιοθήκην ὑπὸ τοῦ Καρόλου Σίττλ. Ἐκ τῶν ξενογλώσσων ἐκδόσεων λίαν ἐπιτυχεῖς εἶναι ἡ γενομένη ὑπὸ τοῦ Γάλλου Παύλου Μαιζὸν εἰς τὴν Βιβλιοθήκην Μπυντὲ (1928 καὶ 1947) καὶ ἡ ἀγγλικὴ ὑπὸ Ἔβελιν-Χουάϊτ (1914, 1936). Ὁ Βιλαμόβιτς ἐξέδωκε τὸ κείμενον τῶν «Ἔργων καὶ Ἡμερῶν» μετὰ σχολίων κατὰ τὸ 1928, ὁ δὲ Γιακόμπυ τὴν «Θεογονίαν» κατὰ τὸ 1930.

Κ. Δ. Γεωργούλης

Ἡσιόδου Ἰατρικὰ (Ἱστορία ἰατρικῆς). Πληροφορίας περὶ τῆς ἑλληνικῆς ἰατρικῆς κατὰ τὴν προϊπποκράτειον περίοδον λαμβάνομεν πρῶτον μὲν ἐκ τῶν ὁμηρικῶν ἐπῶν, εἶτα δὲ ἐκ τῶν ἐπῶν τοῦ Ἡσιόδου, ἰδίως ἐκ τοῦ δευτέρου μέρους τοῦ «Ἔργα καὶ Ἡμέραι», τὸ ὁποῖον ὑπό τινων ἐχαρακτηρίσθη ὡς ἐγχειρίδιον ὑγιεινῆς. Ὁ Πλούταρχος μάλιστα εἰς τὸ ἔργον «Συμπόσιον τῶν ἑπτὰ Σοφῶν» (κεφάλ. ιδ'), θεωρεῖ τὸν Ἡσίοδον ἰατρὸν, φέρων τὸν Κλεόδημον λέγοντα ὅτι: «κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ὁ Ἡσίοδος ἦτο ἰατρός, διότι ὠμίλησε μετ' ἀκριβείας καὶ ὡς ἄνθρωπος ἔμπειρος τῆς διαίτης περὶ τῆς συγκράσεως τοῦ οἴνου μεθ' ὕδατος, τῆς ἀξίας τῶν ὑδάτων, περὶ τοῦ καταλλήλου χρόνου τοῦ γάμου, τέλος περὶ τοῦ ὀρθοῦ τρόπου τοποθετήσεως τῶν βρεφῶν», καὶ κατωτέρω ὅτι ὁ Ἐπιμενίδης ὁ Κρὴς παρὰ τοῦ Ἡσιόδου ἔλαβε τὰς περὶ ὑγιεινῆς γνώσεις του ἢ τοὐλάχιστον τὴν χρῆσιν ἐνίων θρεπτικῶν οὐσιῶν.

Αἱ νόσοι, κατὰ τὸν Ἡσίοδον, ὀφείλονται εἰς τοὺς θεούς, παρ' ὧν πέμπονται εἰς τοὺς ἀνθρώπους ὡς δίκη ἢ ἐκδίκησις: «Πολλάκις καὶ ξύμπασα πόλις κακοῦ ἀνδρὸς ἀπηύρα, ὅστις ἀλιτραίνει καὶ ἀτάσθαλα μηχανάαται» («Ἔργα καὶ Ἡμέραι», 240—241) (Πολλὰς φορὰς μία ὁλόκληρος πολιτεία ἔπαθε συμφορὰν ἐξ αἰτίας ἑνὸς κακοῦ ἀνθρώπου, ὁ ὁποῖος ἐγκληματήσε καὶ ἐμηχανεύθη ἄδικα ἔργα). Πρὸ τῆς ὑπὸ τοῦ Προμηθέως κλοπῆς ἐκ τῶν οὐρανῶν τοῦ θείου πυρός, οἱ ἄνθρωποι ἔζων ἐπὶ γῆς πανευδαίμονες ἄνευ πόνων καὶ θλίψεων καὶ νόσων («Ἔργα καὶ Ἡμέραι», 90—92), διότι ὁλωσδιόλου ἄνευ κακῶν ἔζων προηγουμένως τὰ γένη τῶν ἀνθρώπων, ἄνευ σκληρῶν θλίψεων καὶ βαρέων καὶ ἐπικινδύνων νοσημάτων, ἅτινα ἔφερον τοὺς θανάτους εἰς τοὺς ἀνθρώπους. Ἐξ ἄλλου ἀμέτρητοι πικρίαι περιάγονται ἀνὰ μέσον τῶν ἀνθρώπων. Πλήρης κακῶν εἶναι ἡ γῆ καὶ πλήρης ἐξ αὐτῶν ἡ θάλασσα. Τὰ νοσήματα ἄλλα μὲν τὴν ἡμέραν, ἄλλα δὲ τὴν νύκτα ἔρχονται αὐτόκλητα εἰς τοὺς ἀνθρώπους, φέροντα εἰς τοὺς θνητοὺς συμφορὰς σιωπηλῶς, διότι ὁ εὐθύφρων Ζεὺς ἔχει ἀφαιρέσει τὴν λαλιάν των. Τοιουτοτρόπως οὐδεὶς δύναται νὰ ἀποφύγῃ ὅ,τι ὁ Ζεὺς ἀπεφάσισε. Τὰ νοσήματα δὲν εἶναι μόνον στέρησις τῆς χαρᾶς τῆς ζωῆς, ἀλλὰ προκαλοῦν καὶ τὸ πρόωρον γῆρας: «διότι ταχέως γηράσκουσιν οἱ ἄνθρωποι εὑρισκόμενοι ἐν νόσοις καὶ βασάνοις» («Ἔργ. καὶ Ἡμέραι», 93). Ὁ στίχος οὗτος εἶναι εἰλημμένος ἐκ τῆς Ὁμήρου «Ὀδυσσείας», τ. 360.

Σαφὴς γνῶσις καὶ παρατήρησις ὅτι ἐν καιρῷ ἐπιδημιῶν καὶ λιμῶν ὑφίσταται μείωσις τῆς γεννητικότητος: «Ἐπ' αὐτῶν ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ὁ υἱὸς τοῦ Κρόνου μεγάλην συμφορὰν πέμπει, μεγάλην πεῖναν καὶ ἐπιδημίαν. Οἱ ἄνθρωποι ἀποθνήσκουν καὶ αἱ γυναῖκες παύουν νὰ γεννοῦν καὶ καταστρέφονται αἱ οἰκίαι» («Ἔργα καὶ Ἡμέραι», 242—244). Ἂν ἀναλογισθῇ τις τὴν μείωσιν τῶν γεννήσεων παρ' ἡμῖν κατὰ τὸν λιμὸν τοῦ 1940—1943 δὲν δύναται παρὰ νὰ θαυμάσῃ τὴν μεγάλην ταύτην διορατικότητα. Οὔτε ἀφαιρεῖ τι ἀπὸ ταύτης ἂν ὑπομνησθοῦν τὰ συναφῆ ἐν «Ἰλιάδι» (Π. 384—393), «Ὀδυσσείᾳ» (π. 109—114), εἰς τὰς «Ἱκέτιδας» τοῦ Αἰσχύλου (625—709), τὰς «Εὐμενίδας» (916—1020), τὸν «Ὕμνον εἰς Ἄρτεμιν» τοῦ Καλλιμάχου (122—132) καὶ παρ' Ἡροδότῳ «Ἱστοριῶν Τρίτῃ» (65) καὶ «Ἕκτῃ» (139), ὡς καὶ εἰς τὴν ἀρὰν τῶν Ἀμφικτυόνων (Αἰσχίνης, Β' 111), ἔνθα: «Μήτε γῆν καρποὺς φέρειν, μήτε γυναῖκας τίκτειν...». Ἐπίσης πρβλ. σχετικῶς ἐν «Οἰδίποδι Τυράννῳ» τοῦ Σοφοκλέους, ἔνθα εὑρηται: «...τόκοισί τε / ἀγόνοις γυναικῶν· ἐν δ' ὁ πυρφόρος θεὸς / σκήψας ἐλαύνει, λοιμὸς ἔχθιστος, πόλιν / ὑφ' οὗ κενοῦται δῶμα Καδμεῖον...» (26—29. Βλέπε ἐπίσης καὶ στίχους 171—174).

Ὁ Ἡσίοδος συνιστᾷ θερμῶς τὴν μαλάχην καὶ τὸν ἀσφόδελον, εἶναι δὲ γνωστὸν ὁποῖον ρόλον ἔπαιξαν ἡ μολόχα καὶ ὁ ἀσφόδελος εἰς τὴν θεραπευτικὴν ἡ πρώτη ὡς μαλακτικὸν κατὰ τῶν στηθικῶν νοσημάτων, ὁ δεύτερος ὡς ἀποτελεσματικὸν φάρμακον κατὰ τῶν δηγμάτων τῶν ὄφεων: «Πόσον ἀνόητοι εἶναι ὅσοι δὲν ἐννοοῦν ὅτι περισσότερον ἀπὸ τὸ ὅλον ἀξίζει τὸ ἥμισυ, οὔτε ὅτι ἡ μολόχα καὶ ὁ ἀσφόδελος κρύπτουν μεγάλην ὠφέλειαν» («Ἔργα καὶ Ἡμέραι», 40—41). Ὁποίαν μεγάλην ἐπίσης ἀλήθειαν διὰ τὴν ὑγιεινὴν τῶν ἀγροτῶν δὲν ἐγκρύπτει ἡ ὀλιγόλογος παραίνεσις: «Ἀπόφευγε νὰ κάθεσαι ὑπὸ σκιάν, καθὼς καὶ τὸν πρωϊνὸν ὕπνον κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ θερισμοῦ» («Ἔργα καὶ Ἡμέραι», 574—575).

Σαφῆ ἐπίσης γνῶσιν τῆς ἐπιδράσεως τῶν ἐποχῶν τοῦ ἔτους ἐπὶ τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ ἔργου αὐτοῦ ἀποτελοῦν οἱ στίχοι 414—417 κ.ἑ. Ἐξ ἄλλου, κατὰ τὴν ἐποχὴν τῶν κυνικῶν καυμάτων, δηλαδὴ μεταξὺ 20 Ἰουνίου καὶ 30 Ἰουλίου, ἐποχὴν ἀνατολῆς τοῦ Σειρίου ἢ Κυνός, αἱ γυναῖκες καθίστανται πλέον εὐεπίφοροι εἰς τὰς ἡδονὰς καὶ πλέον λάγνοι, ἐνῶ οἱ ἄνδρες ἐξασθενοῦν: «Ὅταν ἡ ἀγριαγκινάρα (κοινῶς γαϊδουράγκαθο) ἀνθήσῃ καὶ ὁ φλύαρος τζίτζικας, καθήμενος ἐπὶ τοῦ δένδρου, ἀφίνῃ κάτω ἀπὸ τὰς πτέρυγάς του ἀδιακόπως τὸ διαπεραστικὸν ἄσμά του, τότε εἶναι ἡ ἐποχὴ τοῦ κοπιαστικοῦ θέρους, κατὰ τὸ ὁποῖον αἱ αἶγες παχύνονται ὅσον γίνεται περισσότερον, ὁ οἶνος καθίσταται θαυμάσιος, αἱ γυναῖκες φλογερώτεραι ἀπὸ πᾶσαν ἄλλην ἐποχήν, οἱ δὲ ἄνδρες πλέον ἐξησθενημένοι, διότι τὸ ἄστρον τοῦ Κυνός, ὁ Σείριος, καίει τὴν κεφαλὴν καὶ τὰ γόνατα αὐτῶν καὶ καθιστᾷ ξηρὰ τὰ σώματα αὐτῶν». («Ἔργα καὶ Ἡμέραι», 582—588).

Τὴν ὑγιεινὴν τῶν φύλων ἀφοροῦν οἱ στίχοι: «Ὁδήγησε κατὰ τὴν κατάλληλον ἡλικίαν γυναῖκα εἰς τὸν οἶκον σου, οὔτε ὅταν εἶσαι μικρότερος τῶν τριάκοντα ἐτῶν, μήτε πολὺ περισσότερον τούτων· αὐτὴ εἶναι ἡ μᾶλλον κατάλληλος ἡλικία διὰ τὸν γάμον. Διὰ τὴν γυναῖκα δὲ καλυτέρα ἐποχὴ εἶναι τὸ πέμπτον ἔτος μετὰ τὴν συμπλήρωσιν τῆς ἥβης (17—19 ἐτῶν). Νὰ νυμφεύεσαι δὲ παρθένον, διὰ νὰ τῆς διδάξῃς ἐντίμους τρόπους. Νὰ νυμφεύεσαι δὲ πρὸ πάντων ἐκείνην, ἡ ὁποία κατοικεῖ πλησίον σου καὶ τῆς ὁποίας γνωρίζεις τοὺς τρόπους τῆς ζωῆς, ἄλλως κινδυνεύεις νὰ νυμφευθῇς αἰτίαν προκλήσεως χαρᾶς εἰς τοὺς γείτονάς σου. Διότι οὐδὲν ἄλλο εὕρημα εἶναι καλύτερον ἀπὸ τὴν τιμίαν καὶ ἐνάρετον γυναῖκα, οὔτε ἄλλο φοβερώτερον ἀπὸ τὴν κακήν, τὴν λαίμαργον καὶ ἄπληστον, ἡ ὁποία τὸν ἄνδρα καὶ τὸν μᾶλλον θαραλέον καίει καθὼς λαμπάδα καὶ ὁδηγεῖ εἰς πρόωρον καὶ ἄθλιον γῆρας». («Ἔργα καὶ Ἡμέραι», 695 — 705). Σχετικῶς δὲ πρὸς τὴν ἐκλογὴν γυναικὸς δίδει καὶ ἄλλας συμβουλάς: «Πρόσεξε μὴ σοῦ πάρῃ τὰ μυαλὰ γυνὴ ἀπὸ ἐκείνας ποὺ κινοῦν τὰ ὀπίσθια· ἡ κολακεία της δὲν ἀποβλέπει παρὰ μόνον εἰς τὴν περιουσίαν σου· ὅποιος δὲ δείξῃ ἐμπιστοσύνην εἰς γυναῖκα, ἐμπιστεύεται εἰς κλέπτας». («Ἔργα καὶ Ἡμέραι», 373—375). Συνιστᾷ δὲ ὁ Ἡσίοδος καὶ τὴν παιδοποιΐαν ὡς πηγὴν ἀγαθῶν: «Καὶ εἰς περισσότερα τέκνα ὁ Ζεὺς δύναται νὰ δώσῃ μέγαν πλοῦτον. Περισσότερα τέκνα, περισσότεροι ἐργάται, καὶ συγκαμιδὴ μεγαλυτέρα». («Ἔργα καὶ Ἡμέραι», 379—380). Ἀπαγορεύει δὲ τὴν λοῦσιν ἐντὸς ὕδατος, ὅπου προηγουμένως ἐλούσθη γυνή: «Δὲν πρέπει ὁ ἀνὴρ νὰ λούεται ἐντὸς ὕδατος, ἔνθα ἐλούσθη γυνή· διότι θὰ τιμωρηθῇ δι' αὐτὸ ἴσως βραδέως, ἀλλὰ πάντως αὐστηρά». («Ἔργα καὶ Ἡμέραι», 753—754). Ἐπίσης ἀπαγορεύει καὶ τὴν οὔρησιν εἰς τοὺς ποταμούς, εἴτε εἰς τὰς πηγὰς αὐτῶν, εἴτε εἰς τὰς ἐκβολάς των εἰς τὴν θάλασσαν, καθὼς καὶ τὴν κολύμβησιν εἰς αὐτούς: «Μήτε νὰ οὐρῇς, δηλαδὴ εἰς τὰς ἐκβολὰς τῶν ποταμῶν πρὸς τὴν θάλασσαν, μήτε εἰς τὰς πηγάς· νὰ ἀποφεύγῃς τοῦτο ὁπωσδήποτε καὶ νὰ μὴ κολυμβᾷς, διότι δὲν θὰ σοῦ ἀποβῇ πρὸς καλόν». («Ἔργα καὶ Ἡμέραι», 757—759). Καὶ ναὶ μὲν συναρτᾷ τοῦτο πρὸς θείους κανόνας καὶ θρησκευτικοὺς λόγους, ἀλλὰ γνωρίζομεν ὅτι ὄχι μόνον κατὰ τὴν ἀπωτάτην ἐκείνην ἐποχήν, ἀλλὰ καὶ βραδύτερον πολλοὶ ὑγιεινοὶ κανόνες ἐπετάσσοντο ὑπὸ τῶν θεολόγων ὡς ἱεροὶ κανόνες ἐπ' ἀγαθῷ τῶν πιστῶν.

Πόσον δὲ ἡ ἀνθρωπίνη γνῶσις κόπον ἀπαιτεῖ, δεικνύει ὁ στίχος: «Κρύψαντες γὰρ θεοὶ βίον ἀνθρώποισι» (οἱ θεοὶ ἔχουν ἀποκρύψει ἀπὸ τῶν ἀνθρώπων ὅσα ἀπαιτεῖται νὰ γνωρίζουν σχετικὰ μὲ τὴν ζωήν των). («Ἔργα καὶ Ἡμέραι», 42). Τὸ νὰ ὁμοιάζουν τὰ τέκνα πρὸς τοὺς γονεῖς θεωρεῖ ὑπέρτατον ἀγαθὸν καὶ ἀπαντώμενον εἰς τὴν χώραν τῶν δικαίων καὶ ἐναρέτων ἀνθρώπων: «Αἱ γυναῖκες γεννοῦν τέκνα ὁμοιάζοντα πρὸς τοὺς γονεῖς των». («Ἔργα καὶ Ἡμέραι», 235).

Ὁ Ἡσίοδος, κατηγορῶν τὴν μοιχείαν, καὶ μάλιστα μεταξὺ συγγενῶν, γράφει: «Παρόμοιον εἶναι τὸ ἔγκλημα ἐκείνου, ὁ ὁποῖος θὰ κακοποιήσῃ κάποιον ποὺ τοῦ ἐζήτησεν ἄσυλον ἢ φιλοξενίαν μὲ ἐκεῖνον ποὺ ἀνεβαίνει κλεφτὰ εἰς τὴν κλίνην τῆς γυναικὸς τοῦ ἀδελφοῦ του, διὰ νὰ πράξῃ παρὰ φύσιν ἔργα». («Ἔργα καὶ Ἡμέραι», 327—329). Τὴν ὑγιεινὴν δὲ τῆς ἐνδυμασίας ἀφοροῦν οἱ κάτωθι στίχοι: «Καὶ τότε, διὰ νὰ προφυλάξῃς τὸ σῶμα σου, φόρεσε ἂν θέλῃς νὰ μὲ ἀκούσῃς κάπαν μαλακὴν καὶ χιτῶνα μακρύν, περασμένα ἀπὸ πολὺ ὡραῖο στημόνι καὶ ἀπὸ πυκνὸ ὑφάδι, καὶ τυλίξου καλὰ μὲ αὐτὰ διὰ νὰ σφιχθοῦν καλῶς αἱ τρίχες τοῦ σώματός σου καὶ νὰ μὴ ἀνασηκώνωνται ἀπὸ ἀνατριχίλαν καθ' ὅλον τὸ σῶμα». («Ἔργα καὶ Ἡμέραι», 536—540). Καὶ οἱ ἑπόμενοι στίχοι, ἕως τὸν 547, ἀφοροῦν τὴν ὑπόδησιν, τὴν προφύλαξιν τοῦ σώματος ἀπὸ τῆς βροχῆς διὰ δερμάτων αἰγῶν, καὶ τῆς κεφαλῆς καὶ τῶν ὤτων διὰ σκούφων. Ὁ δὲ στίχος 694 εἶναι ἀριστουργηματικός, ἀναφέρων: «Πρέπει ὅλαι αἱ πράξεις σου νὰ εἶναι μετρημέναι, ἀλλὰ καλύτερον ὅλων εἶναι νὰ ἐνεργῇς ὅ,τι πρέπει εἰς τὴν κατάλληλον περίστασιν». Ἀλλὰ μήπως δὲν εἶναι ἄριστον γνώσεως τῆς εὐγονικῆς δεῖγμα οἱ στίχοι: «Οὔτε ὅταν ἐπιστρέφῃς ἀπὸ κηδείαν, ποὺ εἶναι πάντοτε μιασμένη, νὰ σπείρῃς τέκνα, ἀλλ' ὅταν ἐπιστρέφῃς ἀπὸ συμπόσια πρὸς τιμὴν τῶν θεῶν»; («Ἔργα καὶ Ἡμέραι», 734—735).

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω τεκμαίρεταί τις ὅτι, καὶ ἂν τυχὸν δὲν ἦτο ἰατρὸς ὁ Ἡσίοδος, εἶχε πλείστας ἰατρικὰς γνώσεις, ὅπως ὅλοι οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες φιλόσοφοι καὶ ποιηταί.

Γ. Κ. Πουρναρόπουλος

ΟΙ ΝΟΜΟΘΕΤΑΙ

Μεταγενέστεροι τῶν ἐπικῶν ποιητῶν ὑπῆρξαν οἱ σοφοὶ ἐκεῖνοι ἄνδρες οἱ ὁποῖοι ἐλάμπρυναν τὴν ἀρχαϊκὴν ἐποχὴν μὲ τὰς πνευματικὰς ἐκδηλώσεις των ἢ τὰς διοικητικὰς ἱκανότητάς των καὶ ἀποτελοῦν τοὺς σκαπανεῖς τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος πρὸ τῆς ἀνθίσεως τῆς πραγματικῆς φιλοσοφίας.

Εἰς τὴν πλειάδα τῶν σοφῶν πρέπει νὰ κατατάσσωνται καὶ οἱ νομοθέται, ὅπως ὁ Ζάλευκος, ὁ Χαρώνδας, ὁ Λυκοῦργος, ὁ Δράκων καὶ ὁ Σόλων, καὶ κυβερνῆται ὅπως ὁ Πιττακὸς καὶ ὁ Περίανδρος ἢ καὶ ἁπλῶς ἐξέχοντες ἄνδρες εἰς τὰς πολιτείας ποὺ ἐπεβλήθησαν διὰ τῆς σοφίας των καὶ τῶν διδασκαλιῶν των ποὺ περιλαμβάνοντο εἰς τὰ διάφορα ἀποφθέγματά των, ὅπως ὁ Βίας, ὁ Χίλων καὶ ἄλλοι. Εἰς τοὺς σοφοὺς ἐπίσης δυνάμεθα νὰ κατατάξωμεν καὶ ξένους μετὰ χους τοῦ Ἑλληνικοῦ πνεύματος ὅπως τὸν Σκύθην Ἀνάχαρσιν καὶ τὸν Θρᾷκα (Γέτην) Ζαμολξιν, οἱ ὁποῖοι μετελαμπάδευσαν τὸ ἑλληνικὸν φῶς εἰς τὸν πρωτόγονο, σκοτεινὸν καὶ ὁμιχλώδη βορρᾶν.

Ἐκ τῶν νομοθετῶν, ὁ Λυκοῦργος, πρόσωπον κατ' ἄλλους μυθικὸν, θεωρεῖται ὁ ἀρχαιότερος (8ος ἢ 7ος αἰὼν π.Χ.).

ΖΑΛΕΥΚΟΣ. Κατά Διόδωρον τόν Σικελιώτην (6ιβλίον XIX παραγρ. 20), ὅστις ἀποτελεῖ τὴν κυριωτέραν περί αὐτοῦ πηγήν, καταγετο ἀπό τήν πόλιν τῆς Ἰταλίας Ἐπιζεφυρίων Λοκρῶν τῆς ὁποίας ὑπῆρξεν νομοθέτης ἦτο δὲ ἀνὴρ εὐγενής, θαυμαζόμενος διὰ τὴν παιδείαν του. Πιστεύεται, ὅτι ἔζησε κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τοῦ Ζ' αἰῶνος π.Χ. Δὲν θεωρεῖται δὲ ὀρθὴ ἡ γνώμη τοῦ Τιμαίου (CICER DE LEG. II 2, (15 καὶ ATT. 6, 1, 18), ὅτι τὸ πρόσωπον τοῦ νομοθέτου τούτου εἶναι ἐπίσης μυθικὸν ὡς τὸ τοῦ Λυκούργου (THE CAMBRIDGE ANCIENT HISTORY 6, 1926 σελ. 355 ἑπ.). Τὴν ἄποψιν αὐτὴν ἐκ τῶν νεωτέρων ὑπεστήριξεν ὁ K. J. BELOCH (GRIECHISHE GESCHICHTE, II 350, I 257) μὲ ἐτυμολογικὰ ἐπιχειρήματα ἐκ τῆς λέξεως

ζάλευκος (πλήρης φωτός). Οἱ νόμοι τοῦ Ζαλεύκου εἶναι μόνον ἐμμέσως γνωστοὶ διὰ μνείας τῶν ὑπὸ μεταγενεστέρων συγγραφέων (Ἀριστοτέλους, Διοδώρου, Στράβωνος, Αἰλιανοῦ, Στοβαίου, Κικέρωνος κλπ.), ἀποτελοῦν δέ, κατὰ μαρτυρίαν τῶν ἀρχαίων (Στράβων VI, 18), τοὺς πρώτους γραπτοὺς, τοὺς πρώτους ἑλληνικοὺς νόμους, μὲ σκοπὸν ὅπως καὶ οἱ ὑπὸ τοῦ Χαρώνδα χάριν τῶν Καταναίων ποιηθέντες, τὴν ρύθμισιν τῆς αὐτοβούλου ἐνεργείας τοῦ ἀτόμου πρὸς ἐπιβολὴν τοῦ δικαίου του, χωρὶς ὅμως νὰ ἔχουν τὴν πρόθεσιν καὶ νὰ τὴν ἀποκλείσουν ἀπολύτως. Εἰς τὴν προσπάθειαν ταύτην, δύναταί τις νὰ εἴπῃ, ὅτι ἡ πολιτεία ἐμφανίζεται ὡς παραστάτης μᾶλλον καὶ ὁδηγὸς ἢ ὡς ὑπεράνω τῶν προσώπων ἱστάμενος ρυθμιστής. Ἡ νομοθεσία τοῦ Ζαλεύκου φέρεται περιέχουσα διαπάξεις ποικίλου περιεχομένου, οἰκονομικοῦ, οἰκογενειακοῦ, ποινικοῦ κλπ., ἀλλ' ὡς ἐλέχθη καὶ ἀνωτέρω, οὐδεμία ἐκ τῶν διατάξεων τούτων περιεσώθη αὐτουσία μέχρις ἡμῶν. Τὸ παρὰ Στοβαίῳ (Ἀνθολ. ΜΔ, 20) προοίμιον τῶν νόμων εἶναι πλάσμα τῶν μεταγενεστέρων, διότι, κατὰ τὸν Πλάτωνα (Νομ. IV, 722 Ε «τῶν δὲ ὄντως νόμων ὄντων, ὅτι δὴ πολιτικοὺς εἶναί φαμεν, οὐδεὶς πώποτ' οὔτ' εἶπέ τι προοίμιον οὔτε ξυνθέτης γενόμενος ἐξήνεγκεν εἰς τὸ φῶς, ὡς οὐκ ὄντος φύσει»), τὰ προοίμια ἀντίκεινται εἰς τὸ πνεῦμα τῶν ἀρχαίων νομοθετῶν. Γνωρίζομεν, ἐν τούτοις, ὅτι πολλαὶ ἐκ τῶν διατάξεων τοῦ Ζαλεύκου ἀποτελοῦν ἠθικὰ παραγγέλματα, ἡ πηγὴ τῶν ὁποίων δέον ν' ἀναζητηθῇ εἰς τὴν πυθαγόρειον φιλοσοφίαν. Οὕτω, τιμωροῦν διὰ θανάτου ὄχι μόνον τὴν κατάχρησιν, ἀλλὰ καὶ τὴν χρῆσιν οἴνου (Αἰλιανοῦ Ποικ. Ἱστ. Β, 37, Γ, 17), τὰς κακὰς συναναστροφάς, τὴν διαστροφὴν τῶν ἠθῶν, τὴν πολυτέλειαν. Βεβαίως, ὑπῆρχον, κατὰ τὴν παράδοσιν, καὶ διατάξεις ἀφαρῶσαι εἰς τὴν ἐπιτροπείαν, τὴν ἐπίκληρον θυγατέρα, τὰς συμβάσεις, τὴν ἀρχὴν τοῦ ἀντιπεπονθότος (JUS TALIONIS) κλπ. Νόμος τοῦ Ζαλεύκου, ὑπὸ τοῦ Δημοσθένους ἀναφερόμενος (Κατὰ Τιμοκράτους 24, 140), ὥριζεν, «ἐάν τις τοῦ ἑτεροφθάλμου ἐκκόψῃ τὸν ὀφθαλμόν, τοῦτον ἀμφοτέρους ἀντεκκοπῆναι χρή, οὐδεμιᾶς τιμήσεως χρημάτων παρ' αὐτὰς οὔσης» (VAL. MAX. 6, 5 EXT. 3, Αἰλιαν. ΙΓ 24, Ψ. Ἡρακλειδ. Ποντ. 30, 3 (FHG II, 221). Περιεῖχον, ἐπίσης, διατάξεις ἀφορώσας εἰς τὴν ἀκίνητον ἰδιοκτησίαν καὶ τὸ ἐμπόριον μὲ σαφῆ τὴν δυσμένειαν πρὸς τὸ τελευταῖον τοῦτο· καὶ ἄλλας περιλαμβανούσας στοιχεῖα εἰλημμένα ἐκ τοῦ παρελθόντος καὶ ἀναγόμενα εἰς τὴν πρὸ τῆς διαμορφώσεως τῆς νέας πολιτείας περίοδον. Ἐκ τῶν καινοτομιῶν τῆς νομοθεσίας τοῦ Ζαλεύκου ἀξίζει νὰ μνημονευθοῦν, ἡ ἐπιτρέψασα τὴν ἑρμηνείαν τῶν νόμων καὶ ἡ ἀκόμη σπουδαιοτέρα, δι' ἧς ἀφηρέθη ἀπὸ τὸν δικαστὴν τὸ δικαίωμα τοῦ κατὰ περίπτωσιν καθορισμοῦ τῆς ποινῆς, θεωρουμένη γενικῶς ὡς ἡ πρώτη ἐφαρμογὴ τῆς ἀρχῆς NULLA POENA SINE LEGE. Παραδίδεται περὶ τοῦ Ζαλεύκου, ὅτι εἶναι ὁ παρομοιώσας τὴν Δικαιοσύνην πρὸς ἱστὸν ἀράχνης, ὁ ὁποῖος συλλαμβάνει μὲν τὰ μικρὰ ἔντομα, ἀφήνει ὅμως νὰ διαφεύγουν τὰ μεγάλα. Ἐὰν ὁ Ζάλευκος ἐπέδρασεν ἐπὶ τὴν σύνταξιν τοῦ Δωδεκαδέλτου δὲν εἶναι βέβαιον. Ἀναμφισβήτητον, ὅμως, εἶναι διὰ μέσου τῶν ἀντιφατικῶν πληροφοριῶν, ὅτι διὰ τῆς νομοθεσίας του ἐγκαινιάζεται ἡ ἀρχὴ τῆς βασιλείας τοῦ Νόμου ὡς ὑπερτάτου πλέον καὶ ἐν πνεύματι διαρκείας ρυθμιστοῦ τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων καὶ τῆς ἀνθρωπίνης καθόλου συμπεριφορᾶς.

Βιβλιογραφ. F. GERLACH, ZALEUCOS, CHARONDAS, PYTHAGORAS, BASEL, 1858. R. DARESTE, ZALEUCOS ET CHARONDAS ἐν ETUDES D' HISTOIRE DU DROIT IIEME SERIE, 1926, σελ. 12—30. MAX. MUEHL, DIE GESETZE DES ZALEUCOS UND CHARONDAS ἐν KLIO, BEITRAEGE ZUR ALTEN GESCHICHTE, 22, 1928, σελ. 105 ἑπ., 432 ἑπ. Γ. Πετροπούλου Πνεῦμα καί ἐξέλιξις τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ δικαίου, Ἀθῆναι, 1935. Ἰω. Τριανταφυλλοπούλου, Ἀρχαῖα ἑλληνικὰ δίκαια, Ι, Ἀθῆναι, 1968, σελ. 34—41.

Γ. Σ. ΑΛΕΞΙΑΔΗΣ

Διὰ πληρεστέραν πληροφόρησιν ἐκείνων ποὺ ἐνδιαφέρονται περισσότερον διὰ τὴν ζωὴν καὶ τὸ ἔργον τοῦ μεγάλου αὐτοῦ Νομοθέτου τῆς ἀρχαιότητος παραθέτομεν κατωτέρω καὶ τὸ σχετικὸν περὶ Ζαλεύκου ἄρθρον τοῦ κορυφαίου Ἕλληνος Ἑλληνιστοῦ καὶ Φιλολόγου Κ. Δ. Γεωργούλη ὅπως εἶχεν δημοσιευθῇ εἰς τὴν πρώτην ἔκδοσιν τῆς Ἐγκυκλοπαιδείας μας.

Νομοθέτης τῆς ἐν Κάτω Ἰταλίᾳ ἑλληνικῆς πόλεως, τῆς ὀνομαζομένης Λοκροὶ Ἐπιζεφύριοι. Ἡ πόλις αὕτη θὰ ἦτο ἀποικία τῶν ἐν Κρισαίῳ κόλπῳ κατοικούντων Λοκρῶν, ἡ ὁποία ἐξεπέμφθη εἰς Ἰταλίαν κατὰ τὰ τέλη τοῦ 8ου π.Χ. αἰῶνος. Κατὰ μαρτυρίαν τοῦ Εὐσεβίου ἡ ἀκμὴ τοῦ Ζαλεύκου συμπίπτει κατὰ τὸ 660 π.Χ., ἤτοι προηγεῖται σχεδὸν κατὰ 40 ἔτη τῆς ἀκμῆς τοῦ Ἀθηναίου νομοθέτου Δράκοντος (624 π.Χ.). Διὰ τοῦτο θεωρεῖται ὁ Ζάλευκος ὡς ὁ πρῶτος ἐν Εὐρώπῃ νομοθέτης, ὁ διατυπώσας γραπτῶς τὴν νομοθεσίαν του. Λόγῳ τῆς πρωϊμότητος τῆς ἐποχῆς, καθ' ἣν ἔζησε, δὲν διεσώθησαν σημαντικαὶ μαρτυρίαι περὶ τῆς ζωῆς καὶ τῆς δράσεώς του. Ἐκ τούτου συνέβη νὰ γεννηθοῦν ἤδη κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ἀμφιβολίαι περὶ τῆς προσωπικῆς του ὑπάρξεως. Πρῶτος ἐξέφρασε τοιαύτην ἀμφιβολίαν ὁ ἱστορικὸς Τίμαιος (356—260 π.Χ.). Ὁ Κικέρων εἰς τὸ σύγγραμμά του «Περὶ νόμων» βιβλ. 2ον κεφ. 6ον, μνημονεύει ὅτι, ὁ Τίμαιος ἠρνεῖτο τὴν ὕπαρξίν του, ἀλλὰ τὴν ἐπιβεβαίωνον ὁ Θεόφραστος καὶ οἱ ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ Κικέρωνος ζῶντες κάτοικοι τῆς πόλεως Λοκρῶν τῶν Ἐπιζεφυρίων. Καὶ ἐκ τῶν νεωτέρων ἱστορικῶν ὁ Μπέλοχ δὲν δέχεται ὅτι ὑπῆρξεν ὡς πρόσωπον ὁ Ζάλευκος, ἀλλ' ὅτι τὸ ὄνομά του, ὅπερ σημαίνει τὸν λίαν λευκόν, δηλ. φωτεινόν, ἐπλάσθη ἐκ τῆς λαμπρείας τοῦ Διὸς ὡς φωτεινῆς θεότητος, εἰς τὴν ὁποίαν ἀφιερώθη ἡ νομοθεσία τῆς πόλεως τῶν Λοκρῶν. Ὁμοίως καὶ τὸ ὄνομα τοῦ Χαρώνδα τὸ θεωρεῖ ὡς συμβολίζον φωτεινὴν θεότητα. Αἱ ἀντιλήψεις αὗται τοῦ Μπέλοχ εἶναι καθαρὰ εἰκοτολογήματα. Προέρχονται ἀπὸ τὴν τάσιν νὰ μειωθῇ ἡ ἱστορικὴ σημασία τῶν προσωπικοτήτων καὶ χαρακτηρίζει τὴν νοοτροπίαν τῶν ἱστοριογράφων, τῶν ἐμπνεομένων ἀπὸ ρωμαντικὰς καὶ σοσιαλιστικὰς ἀντιλήψεις. Ἡ ἐκ μέρους τοῦ Τιμαίου ἄρνησις τῆς προσωπικότητος τοῦ Ζαλεύκου ἔχει τὴν πηγήν της εἰς τοὺς κύκλους τῶν Πυθαγορείων. Οἱ ὀπαδοὶ τοῦ Πυθαγόρου δὲν ἤθελον νὰ παραδεχθοῦν ὅτι εἶχεν ἐμφανισθῇ προηγουμένως ἀπὸ τὸν διδάσκαλόν των ὁ Ζάλευκος. Διὰ τοῦτο ἢ ἠρνοῦντο ἐξ ὁλοκλήρου τὴν ὕπαρξίν του ὡς ἱστορικοῦ προσώπου, ἢ κατέτασσον αὐτὸν μεταξὺ τῶν μαθητῶν τοῦ Πυθαγόρου. Οὕτω συνέβη νὰ ἀναφέρῃ ὁ Σουΐδας τὸν Ζάλευκον ὡς Πυθαγόρειον φιλόσοφον, καίτοι οὗτος προηγεῖται χρονολογικῶς κατὰ ἕνα αἰῶνα τοῦ Πυθαγόρα. Τὸ αὐτὸ δὲ κάμνει καὶ ὁ Ἰάμβλιχος εἰς τὴν ἐξιστόρησιν τῆς ζωῆς τοῦ Πυθαγόρου. Κατόπιν τῶν ἀνωτέρω πρέπει νὰ θεωρήσωμεν τὸν Ζάλευκον ὡς πραγματικὸν πρόσωπον, στηριζόμενοι εἰς τὰς μαρτυρίας τοῦ Ἀριστοτέλους, τοῦ ἱστορικοῦ Ἐφόρου καὶ τοῦ ῥήτορος Δημοσθένους. Ὁ Ἀριστοτέλης εἰς τὰ «Πολιτικὰ» 1274α 22, γράφει: «Νομοθέται δ' ἐγένοντο Ζάλευκός τε Λοκροῖς τοῖς Ἐπιζεφυρίοις καὶ Χαρώνδας ὁ Καταναῖος τοῖς αὐτοῦ πολίταις καὶ ταῖς ἄλλαις ταῖς Χαλκιδικαῖς πόλεσι ταῖς περὶ Ἰταλίαν καὶ Σικελίαν». Λίαν ὀρθῶς ὁ Ἀριστοτέλης ἀπορρίπτει παλαιὰν παράδοσιν, κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ Ζάλευκος μετὰ τοῦ Λυκούργου ὑπῆρξαν μαθηταὶ τοῦ ἐκ Κρήτης Θάλητος τοῦ μαθητοῦ τοῦ Ὀναμακρίτου.

Αἱ περὶ τῆς ζωῆς τοῦ Ζαλεύκου εἰδήσεις εἶναι λίαν πενιχραί. Ὁ Σουΐδας λέγει ὅτι ἦτο εὐτελοὺς καταγωγῆς: «Ἦν δὲ οὗτος πρότερον δοῦλός τε καὶ ποιμήν· καὶ ἐκπαιδευθεὶς νόμους ἔθετο τοῖς ἑαυτοῦ πολίταις» (ἦτο πρωτήτερα δοῦλος καὶ ποιμήν, λαβὼν δὲ ἐκπαίδευσιν, ὥρισεν εἰς τοὺς πολίτας νόμους). Τὴν αὐτὴν παράδοσιν ἀναφέρει καὶ ὁ σχολιαστὴς τοῦ Πινδάρου («Ὀλυμπ.» 10,17) παραλαμβάνων ταύτην ἐκ τῆς πολιτείας τῶν Λοκρῶν, ἣν εἶχε γράψει ὁ Ἀριστοτέλης: «Ἐπειδὴ γὰρ ἐχρῶντο τῷ θεῷ πῶς ἂν πολλῆς ταραχῆς ἀπαλλαγεῖεν, ἐξέπεσεν αὐτοῖς χρησμός, ἑαυτοῖς νόμους τίθεσθαι, ὅτε καί τις ποιμήν, ὄνομα δ' ἦν Ζάλευκος, πολλοὺς νόμους δυνηθεὶς τοῖς πολίταις εἰσενεγκεῖν δοκίμους. Γνωσθεὶς δὲ καὶ ἐρωτηθεὶς πόθεν εὕροι, ἔφησεν ἐνύπνιον αὐτῷ τὴν Ἀθηνᾶν παρίστασθαι. Διὸ αὐτός τε ἠλευθέρωται καὶ νομοθέτης κατέστη». ("Οταν οἱ Λοκροὶ ἠρώτων τὸ μαντεῖον τοῦ θεοῦ κατὰ ποῖον τρόπον θὰ ἠδύναντο νὰ ἀπαλλαγοῦν ἀπὸ τὴν ὑπερβολικὴν πολιτικὴν ἀναμαλίαν, τοὺς ἦλθε χρησμὸς νὰ θεσπίσουν νομοθεσίαν. Κατ' ἐκεῖνον τὸν καιρὸν κάποιος ποιμὴν ὀναμαζόμενος Ζάλευκος, ἠδυνήθη νὰ εἰσηγηθῇ εἰς τοὺς πολίτας του πολλοὺς νόμους προκαλοῦντας τὴν γενικὴν ὅλων ἀποδοχήν. "Οταν δὲ ἔγινε γνωστὸς καὶ ἠρωτήθη ἀπὸ ποῦ τοὺς εὗρεν, εἶπεν ὅτι παρουσιάζεται εἰς αὐτὸν κατὰ τὸν ὕπνον ἡ Ἀθηνᾶ. Διὰ τοῦτο ἀπηλευθερώθη καὶ ἐγένετο νομοθέτης). Αἱ παραδόσεις αὗται δὲν πρέπει νὰ ληφθοῦν κατὰ γράμμα. Φαίνεται ὅτι πρόκειται περὶ παρανοήσεως τῆς λέξεως ποιμήν, ἥτις εἰς τὴν παναρχαίαν ἐποχὴν ἐσήμαινε τὸν ἄρχοντα τῶν λαῶν. Εἶναι λίαν πιθανὸν ὅτι εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ κειμένου τῆς νομοθεσίας του ὁ Ζάλευκος θὰ ἀφιέρωνε τοὺς νόμους εἰς τὴν Ἀθηνᾶν καὶ θὰ ἐνεφάνιζε "τὸν ἑαυτόν του ὡς προστάτην τοῦ λαοῦ, ἀντλοῦντα τὴν σοφίαν του ἀπὸ θείαν ἔμπνευσιν. Ἀπηχήσεις δὲ ἐκ μιᾶς τοιαύτης ἀφιερώσεως ἔχομεν εἰς τὸν πλασθέντα θρῦλον, ὅτι ὁ Ζάλευκος ἦτο ποιμὴν καὶ δοῦλος. Εἰς τοῦτο θὰ συνετέλεσαν καὶ ὅσα λέγει περὶ τοῦ ἑαυτοῦ του ὁ Ἡσίοδος, ἐμφανιζόμενος ὡς ποιμήν, τὸν ὁποῖον ἐμπνέουν αἱ Μοῦσαι. Αἱ κατόπιν ἀναπτυχθεῖσαι δημοκρατικαὶ πολιτεῖαι, αἵτινες ἐτίμησαν τὸν Ζάλευκον ὡς ἥρωα, λίαν προθύμως ἀπεδέχθησαν τοὺς περὶ λαϊκῆς καταγωγῆς τοῦ νομοθέτου πλασθέντας θρύλους. Κατ' ἄλλας βασιμωτέρας πληροφορίας, ἃς παρέχουν ὁ Διόδωρος (12,20) καὶ ὁ Αἰλιανὸς («Ποικίλ. Ἱστορ.» 3,17), ὁ Ζάλευκος ἦτο εὐγενὴς καὶ εἶχεν ἀναμιχθῇ εἰς τὴν πολιτικήν. Οἱ συμπολῖται του, δεινῶς πιεζόμενοι ὑπὸ ἐσωτερικῶν διχονοιῶν, ἐξέλεξαν τοῦτον κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ὡς «αἰσυμνήτην» καὶ «διαλλακτήν». Ὁ Αἰλιανὸς («Ποικίλ. Ἱστορ.» 13,24) διηγεῖται δραματικὸν ἐπεισόδιον, τὸ ὁποῖον συνέβη εἰς τὸν Ζάλευκον. «Ζάλευκος ὁ Λοκρῶν νομοθέτης προσέταξε τὸν μοιχὸν ἀλόντα ἐκκόπτεσθαι τοὺς ὀφθαλμούς. "Ἀ τοίνυν μηδὲ προσεδόκησεν ὁ δαίμων αὐτῷ παρὰ τὴν δόξαν καὶ τὴν ἐλπίδα ἐπήγασεν· ὁ γάρ τοι παῖς ἅλους ἐπὶ μοιχείᾳ εἶτα ἔμελλε πείσεσθαι τὰ ἐκ τοῦ πατρώου νόμου. Ἐνταῦθα ἵνα μὴ διαφθαρῇ τὸ ἄπαξ κεκυρωμένον, ὑπέμεινεν αὐτὸς ὁ εἰσηγησάμενος ὑπὲρ τοῦ ἑτέρου τῶν τοῦ παιδὸς ὀφθαλμῶν ἀντιδοῦναι τὸν ἑαυτοῦ, ἵνα μὴ ὁ νεανίσκος τυφλωθῇ τελείως». (Ζάλευκος ὁ νομοθέτης τῶν Λοκρῶν ὥρισε διὰ νόμου, ἐκεῖνος ὅστις θὰ κατεδικάζετο ὡς διαπράξας τὸ ἀδίκημα τῆς μοιχείας νὰ τυφλώνεται καὶ κατὰ τοὺς δύο ὀφθαλμούς του. Ἐκεῖνα λοιπὸν τὰ ὁποῖα οὐδέποτε περιέμενεν, αὐτὰ ἀκριβῶς ὁ Θεὸς τοῦ ἐπροξένησε παρὰ πᾶσαν προσδοκίαν καὶ ἐλπίδα. Τὸ παιδί του, δηλαδή, καταδικασθὲν δι' ἀδίκημα μοιχείας, ἐπρόκειτο κατόπιν νὰ ὑποστῇ τὰς ἐκ τοῦ νόμου, τὸν ὁποῖον ἐθέσπισεν ὁ πατήρ του, συνεπείας. Εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν διὰ νὰ μὴ ἀκυρωθῇ μία γενικῶς ἰσχύουσα διάταξις, ἐδέχθη ὁ Ζάλευκος, ὅστις ἦτο εἰσηγητὴς τοῦ νόμου, ἀντὶ τοῦ ἑνὸς ἐκ τῶν ὀφθαλμῶν τοῦ υἱοῦ του νὰ παράσχῃ πρὸς ἐξόρυξιν τὸν ἰδικόν του ὀφθαλμὸν διὰ νὰ μὴ τυφλωθῇ ὁ νεανίσκος ἐξ ὁλοκλήρου). Ὁ θρῦλος οὗτος δὲν δύναται νὰ γίνῃ πιστευτός. Ἀνήκει εἰς τὰ συνήθη κατὰ τὴν ἀρχαιότητα παράδοξα, τὰ ὁποῖα ἐπλάσθησαν διὰ νὰ γίνῃ φανερὰ ἡ ἀνεπάρκεια τῆς ἀνθρωπίνης προβλέψεως.

Ὡς μαθητὴς τοῦ Ζαλεύκου ἀναφέρεται καὶ ὁ ἐκ Κατάνης τῆς Σικελίας Χαρώνδας. Τοῦτο ὅμως δὲν εἶναι ἀκριβές, διότι ὑπάρχει μεταξὺ τῶν δύο νομοθετῶν μεγάλη ἀπόστασις. Ὁ Χαρώνδας φαίνεται ἀκμάσας κατὰ τὰ τέλη τοῦ 6ου αἰῶνος π. Χ., ἐνῶ ὁ Ζάλευκος δρᾶ κατὰ τὰ μέσα τοῦ 7ου. Ἡ παράδοσις περὶ μαθητείας ὀφείλεται εἰς τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ Χαρώνδας ἐδέχθη γενικῶς τὴν νομοθεσίαν τοῦ Ζαλεύκου μέ τινας προσθήκας, φροντίσας συνάμα διὰ τὴν ἐπὶ τὸ γλαφυρώτερον διατύπωσιν τοῦ κειμένου, ὡς μαρτυρεῖ ὁ Ἀριστοτέλης: «Χαρώνδου δὲ ἴδιον μὲν οὐδὲν ἐστι πλὴν αἱ δίκαι τῶν ψευδομαρτυριῶν (πρῶτος γὰρ ἐποίησε τὴν ἐπίσκεψιν), τῇ δὲ ἀκριβείᾳ τῶν νόμων ἐστὶ γλαφυρώτερος καὶ τῶν νῦν νομοθετῶν». «Πολιτικ.» 1274 β 6. (Ὁ δὲ Χαρώνδας δὲν ἔχει νὰ ἐπιδείξῃ ὡς πρωτότυπον συμβολὴν εἰς τὸ δίκαιον τίποτε ἄλλο ἐκτὸς τῶν δικῶν τῶν ἀναφερομένων εἰς τὸ ἀδίκημα τῆς ψευδομαρτυρίας (διότι πρῶτος αὐτὸς ἐθέσπισε τὴν δικαστικὴν πρᾶξιν τῆς ἐνώπιον μαρτύρων καταγγελίας), κατὰ δὲ τὴν ἀκριβολογικὴν διατύπωσιν τῶν νόμων ὁ Χαρώνδας ἔχει ὕφος γλαφυρώτερον καὶ ἀπὸ τοὺς συγχρόνους μας νομοθέτας). Ἐκ τοῦ χωρίου τούτου τοῦ Ἀριστοτέλους καταφαίνεται ὅτι κατὰ τὸν 4ον αἰῶνα π.Χ. ἐκυκλοφόρουν συλλογαὶ νόμων ἐπ' ὀνόματι τοῦ Ζαλεύκου καὶ Χαρώνδου. Τοιαύτας συλλογὰς θὰ εἶχεν ὑπ' ὄψιν του καὶ ὁ Δημοσθένης εἰς τὸν «Κατὰ Τιμάρχου» 139 λόγον του, ἔνθα ὁμιλεῖ περὶ τῆς νομοθεσίας τῶν Λοκρῶν. Ἀλλὰ καὶ πρὸ τοῦ 4ου αἰῶνος φαίνεται ὅτι ἐκυκλοφόρουν συλλογαὶ νόμων τοῦ Ζαλεύκου. Τοῦτο βεβαιοῦται ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι ὁ Σουΐδας μνημονεύει ὡς νομοθέτην Ἡλιάνακτά τινα, ἀδελφὸν τοῦ ἐκ Σικελίας ποιητοῦ Στησιχόρου (640—555 π.Χ.). Ὁ Ἡλιάναξ οὗτος θὰ ἐνεφανίσθη ὡς νομοθέτης διὰ τῆς ἐκ νέου ἐκδόσεως τῶν νόμων τοῦ Ζαλεύκου γενομένης κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 6ου π.Χ. αἰῶνος. Κατὰ τὰ τέλη τοῦ 6ου π.Χ. αἰῶνος ὁ Χαρώνδας ἐπὶ τῇ βάσει τῆς νομοθεσίας τοῦ Ζαλεύκου συνέταξε τὴν ἰδικήν του. Ἔκτοτε δὲ ἐκυκλοφόρουν συλλογαὶ νόμων μὲ τὸ αὐτὸ περιεχόμενον, φερόμεναι ἀδιακρίτως ἄλλοτε μὲν ἐπ' ὀνόματι τοῦ Ζαλεύκου, ἄλλοτε δὲ ἐπ' ὀνόματι τοῦ Χαρώνδου. Αἱ τοιαῦται συλλογαὶ ἐπολλαπλασιάσθησαν κατὰ τὸν 4ον π.Χ. αἰῶνα, καθ' ὃν ἦτο λίαν διαδεδομένη ἡ νομογραφία. Νέα ἔκδοσις τῶν νόμων τοῦ Ζαλεύκου μνημονεύεται ὑπὸ τοῦ Ἰαμβλίχου («Βίος Πυθαγόρ.» 172) ὡς γενομένη ὑπό τινος Τιμαράτου ἀγνώστου πότε ζήσαντος. Εἶναι πιθανὸν ὅτι ἡ ἔκδοσις αὕτη ἐγένετο κατὰ τὸ 346 π.Χ., ὁπότε οἱ Λοκροὶ Ἐπιζεφύριοι εἶχον ἀρχίσει νὰ κόπτουν νομίσματα. Ἐπίσης ὡς διασκευαστὴς τῶν νόμων τοῦ Ζαλεύκου ἀναφέρεται παρὰ Στοβαίῳ (4, 7, 63) Σθενίδας τις ἢ Σθενονίδας. Μεταξὺ τοῦ 4ου καὶ 1ου π.Χ. αἰῶνος ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς φιλοσοφίας τῶν Στωϊκῶν ὑπεισῆλθον πολλαὶ ἀλλοιώσεις εἰς τὸ κείμενον τῶν νόμων. Ὑπὸ δὲ τῶν Νεοπυθαγορείων κατεβλήθη προσπάθεια νὰ παρουσιασθῇ ὁ Ζάλευκος μεταγενέστερος τοῦ Πυθαγόρου καὶ μαθητὴς αὐτοῦ. Ἀπηχήσεις τῶν ἐπιδράσεων τούτων εὑρίσκομεν εἰς τὰς εἰδήσεις, τὰς ὁποίας μᾶς παρέχουν ὁ Διόδωρος (12, 20) καὶ ὁ Στοβαῖος (4, 2, 19). Οἱ δύο οὗτοι συγγραφεῖς μᾶς παρέχουν τὰς πλουσιωτέρας εἰδήσεις περὶ τοῦ Ζαλεύκου καὶ Χαρώνδα παραθέτοντες καὶ τὰ «προοίμια», ἤτοι τὰ εἰσαγωγικὰ τμήματα, τὰ ὁποῖα εἶχον προταχθῆ πρὸ τοῦ κειμένου τῆς νομοθεσίας. Ἐκ τῆς γλωσσικῆς μορφῆς τῶν προοιμίων γίνεται φανερὸν ὅτι ταῦτα ἔχουν γραφῆ εἰς μεταγενεστέραν ἐποχήν. Παρὰ τὰς γενομένας ἀλλοιώσεις τὰ ἐν λόγῳ προοίμια διατηροῦν κάτι ἀπὸ τὴν ἀρχαίαν των ἁπλότητα. Ὁ Βολταῖρος εἰς τὸ «Δοκίμιον περὶ ἠθῶν» (ESSAI SUR LES MEURS) λέγει ὅτι αὐτὰ ἀποτελοῦν «τὸ ὑψηλότερον καὶ ἁπλούστερον ἐκ τῶν ἀποσπασμάτων, τὰ ὁποῖα μᾶς ἄφησεν ἡ ἀρχαιότης».

Ἡ διάδοσις τῶν νόμων τοῦ Ζαλεύκου ὑπῆρξεν εὐρυτάτη. Ἐχρησιμοποιήθησαν ἰδία ὑπό τῶν ἀρχαϊκῶν ἀποικιῶν. Εἰς τὰς ἰωνικὰς ἀποικίας ἐχρησιμοποιοῦντο κατὰ προτίμησιν οἱ νόμοι τοῦ Χαρώνδου, οἵτινες ἦσαν, ὡς ἐλέχθη ἀνωτέρω, ἀνανέωσις καὶ διασκευὴ αὐτῶν. Εἰς τὰς Συρακούσας δὲν ἐφηρμόσθησαν, διότι ἐκεῖ ἴσχυεν ἡ νομοθεσία τοῦ ἐπιχωρίου νομοθέτου Διοκλέους. Κατά τὸν 4ον π.Χ. αἰῶνα αἱ νομογραφικαὶ συλλογαὶ ἔσχον ἐπίδρασιν ἐπὶ τῆς ἀττικῆς φιλοσοφίας. Ὁ Πλάτων, ὁ Ἰσοκράτης καὶ ὁ Ἀριστοτέλης εἶχον πρὸ ὀφθαλμῶν τὰς ἐν λόγῳ συλλογάς. Δύναται προσέτι νὰ συζητηθῇ καὶ ἡ ἐπίδρασις, τὴν ὁποίαν ἤσκησαν οἱ νόμοι τοῦ Ζαλεύκου ἐπὶ τῆς ρωμαϊκῆς «Δωδεκαδέλτου», ἥτις ἐδημοσιεύθη κατὰ τό 450 π.Χ. Ὁ Ρωμαῖος ῥήτωρ τοῦ 4ου μ.Χ. αἰῶνος. Σύμμαχος μᾶς παρέχει τὴν πληροφορίαν (REL X, 5) ὅτι οἱ Ρωμαῖοι παρεχώρησαν πολιτικὰ δικαιώματα εἰς τὸν Ζάλευκον εἰς ἔνδειξιν τιμῆς διὰ τὸ νομοθετικὸν του ἔργον. Ἴχνη ἐπιδράσεως τοῦ δικαίου τῆς ἀντισταθμίσεως, τό ὁποῖον εἰσήγαγεν ὁ Ζάλευκος, ὑπάρχουν καὶ εἰς τὴν «Δωδεκάδελτον», ἔνθα προκειμένου περὶ σωματικῶν κακώσεων ἀναγράφεται: «SI MEMBRUM RUPSIT, NI CUM EO PACIT, TALIO ESTO» (ἐὰν διαφθείρῃ τις μέλος τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος, καὶ δὲν ἐπέλθῃ συμβιβασμός, νὰ ἐφαρμόζεται τό δίκαιον τῆς ἀνταποδόσεως). Ὅτι ὁ δωδεκάδελτος νόμος ὥριζε τὴν ποινὴν ταύτην βεβαιοῦται καὶ ὑπό τῶν Προλεγομένων καὶ Εἰσηγήσεων» τοῦ Γαΐου (βλέπε ἑλληνικὴν ἔκδοσιν Περ. Βιζουκίλου σελ. 174). Ἔχει ἀδικαιολογήτως ἐπικρατήσει ἡ πεπλανημένη γνώμην ὅτι οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες ὑπελείποντο ὡς πρὸς τὸν καθορισμὸν τῶν κανόνων τοῦ δικαίου ἔναντι τῶν Ρωμαίων. Ἡ ἀντίληψις αὐτὴ ἐσχηματίσθη διότι ἠγνοήθη ὁ πλοῦτος τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς νομογραφίας. Μέχρι τινὸς ἐπεκράτει ἡ γνώμη ὅτι οἱ «Νόμοι» τοῦ Πλάτωνος ἀπετέλουν ἐκ τῶν προτέρων θεωρητικὴν κατασκευήν. Ἡ ἔρευνα ἔδειξεν ὅτι ὄχι μόνον εἰς τούς «Νόμους», ἀλλά καί εἰς τὴν «Πολιτείαν» ἔχει γίνει ἀποθησαύρισις παναρχαίων ἑλληνικῶν νομικῶν θεσμῶν. Ἐπειδὴ δὲ ἡ πρώτη γραπτὴ τοῦ δικαίου διατύπωσις οὐ μόνον διά τήν Ἑλλάδα, ἀλλά καί διά τήν Εὐρώπην ὁλόκληρον εἶναι ἡ ὑπό τοῦ Ζαλεύκου γενομένη, ἀξίζει τόν κόπον νά ἐνασχοληθῶμεν κάπως λεπτομερέστερον μέ αὐτήν. Ὅθεν μεταβαίνομεν νῦν εἰς τὴν ἐξέτασιν τῆς νομοθεσίας ταύτης.

Ἀφορμὴ διά νά ἀνατεθῇ εἰς τὸν Ζάλευκον ἡ συγγραφὴ τῶν νόμων ὑπῆρξεν, ὡς συνάγεται ἐκ τῶν ἀρχαίων μαρτυριῶν, ἡ ὕπαρξις ἐσωτερικῶν ἀνωμαλιῶν ἐν τῇ πόλει τῶν Λοκρῶν. Ὁ Ἀριστοτέλης μᾶς δίδει τήν εἴδησιν ὅτι πρό τῆς νομοθεσίας τοῦ Ζαλεύκου ἐπεκράτει «ταραχὴ πολλὴ», ὁ δὲ Αἰλιανός μᾶς πληροφορεῖ ὅτι ἡ νομοθεσία ἐγένετο διά νά ἐπέλθῃ «ἐπανόρθωσις», δηλ. ἀποκατάστασις τῆς διαταραχθείσης τάξεως. Ἡ ταραχὴ τῆς πόλεως ὀφείλετο εἰς τὸ ὅτι δὲν ἴσχυεν ἐν αὐτῇ ἐνιαῖον δίκαιον. Ἡ πόλις εἶχε συνοικισθῇ ἐξ ἀποίκων καταγομένων ἐκ πόλεων καί τῆς ἀνατολικῆς καὶ τῆς δυτικῆς Λοκρίδος. Οἱ ἄποικοι οὗτοι εἶχον φέρει μεθ' ἑαυτῶν καί τούς ἰσχύοντας εἰς τὰς πατρικάς των πόλεις κανόνας τοῦ δικαίου, Ἕνεκα τούτου κατέστη αἰσθητή ἡ ἀνάγκη τῆς «ἐνοποιήσεως τοῦ δικαίου». Αὐτὴν τὴν ἐνοποίησιν φαίνεται πραγματοποιήσας ὁ Ζάλευκος. Ὁ Διόδωρος (12, 11) ὁμιλῶν περί τοῦ Χαρώνδου λέγει: «Οὗτος δὲ ἐπισκεψάμενος τάς ἁπάντων νομοθεσίας ἐξελέξατο τά κράτιστα καί κατέταξεν εἰς τούς νόμους». (Αὐτὸς δὲ ἀφοῦ ἐμελέτησε τὰς νομοθεσίας ὅλων τῶν πόλεων ἐκ τῶν ὁποίων κατήγοντο οἱ ἄποικοι, ἐξέλεξε τούς ἀρίστους θεσμούς καί τούς κατέταξεν εἰς νόμους). Δοθέντος ὅτι ὁ Χαρώνδας ἐπανέλαβε μετά τινων τροποποιήσεων, ὅπως μαρτυρεῖ ὁ Ἀριστοτέλης, τὴν νομοθεσίαν τοῦ Ζαλεύκου, εἶναι φανερόν, ὅτι κατόπιν συγκρίσεως τῶν ὑφισταμένων εἰς τὰς διαφόρους πόλεις νομικῶν κανόνων ἐνοποίησις τοῦ δικαίου, πρέπει νά ἀποδοθῇ εἰς τὸν Ζάλευκον. Ὁ Διόδωρος παρασυρόμενος ὑπό μεταγενεστέρων πληροφοριῶν ἀποδίδει ἐσφαλμένως τὴν ἐνοποιητικὴν ἐργασίαν εἰς τόν Χαρώνδαν. Ὅθεν εἰς τὸν Ζάλευκον πρέπει νά ἀποδοθῇ ἡ τιμή ὅτι αὐτὸς πρῶτος ἐν Εὐρώπῃ συνέλαβε τήν ἰδέαν τῆς ἐνοποιήσεως τοῦ δικαίου ἐπί τῇ βάσει τῆς μελέτης τῶν ἰσχυουσῶν εἰς τὰς διαφόρους πόλεις νομικῶν διατάξεων. Ἡ τάσις δὲ πρός συγκριτικὴν παραβολὴν τῶν κανόνων δικαίου οἵτινες ἴσχυον εἰς τάς ἀρχαίας πόλεις, διετηρήθη πάντοτε ζῶσα ἐν Ἑλλάδι. Ὁ «Αἰγινητικός» λόγος τοῦ Ἰσοκράτους ἀποτελεῖ τεκμήριον, τό ὁποῖον ἀποδεικνύει ὅτι κατὰ τὸν 4ον π.Χ. αἰῶνα ἀπεδίδετο μεγάλη σημασία εἰς τὴν συγκριτικὴν παραβολὴν τῶν νομικῶν κανόνων τῶν διαφόρων πόλεων. (Βλέπε ἐξαίρετον μελέτην Γ. Μαριδάκη: «Συμβολὴ εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ Ἰδιωτικοῦ Διεθνοῦς Δικαίου», ἀναδημοσιευθεῖσαν εἰς τὴν ἔκδοσιν «Ἰσοκράτους δικανικοί» ὑπό Γ. Δ. Ζευγώλη). Εἶναι λίαν πιθανόν ὅτι ὁ Ἰσοκράτης θά εἶχε πρό ὀφθαλμῶν συλλογάς νομογραφικάς καί σχετικάς εἰδήσεις. Ὁ μαθητής τοῦ Ἰσοκράτους ἱστορικός Ἔφορος, εἰς εἴδησίν του τήν ὁποίαν μᾶς διέσωσεν ὁ Στράβων (6, 260), λέγει ὅτι ὁ Ζάλευκος συνέταξε τήν συλλογήν τῶν νόμων του «ἔκ τε τῶν Κρητικῶν νομίμων καί Λακωνικῶν καί ἐκ τῶν Ἀρεοπαγιτικῶν». Ἡ πληροφορία αὕτη ἀποτελεῖ ἀπήχησιν τῶν γνωμῶν τοῦ Ἰσοκράτους. Ἀρεοπαγιτικοί νόμοι οὐδέποτε ὑπῆρξαν. Ὁ Ἔφορος δὲ παρέχει τήν πληροφορίαν ταύτην ἐπηρεαζόμενος ἐκ τοῦ Ἀρεοπαγιτικοῦ λόγου τοῦ Ἰσοκράτους. Ἡ ὑπό τοῦ Ζαλεύκου γενομένη γραπτή τῶν νόμων διατύπωσις ὑπῆρξε θεσμός εὐνοῶν τάς δημοκρατικάς τάσεις καί ἕνεκα τούτου ὁ Λοκρός νομοθέτης ἔτυχε θείων τιμῶν ἐκ μέρους τῶν δημοκρατικῶν πολιτειῶν. Ἡ εἴδησις, καθ' ἣν τὸ μαντεῖον τῶν Δελφῶν συνεβούλευσε τούς Λοκρούς νά ἀναζητήσουν νομοθέτην, δὲν δύναται νά γίνῃ πιστευτή, διότι εἰς τὰς Λοκρικάς πόλεις δὲν ὑπῆρχεν ἐξαιρετική λατρεία τοῦ Ἀπόλλωνος. Εἶναι πιθανόν ὅτι ὁ ἴδιος ὁ Ζάλευκος, ἀναγορευθεὶς «αἰσυμνήτης» καὶ «διαλλακτὴς», ἀφιέρωσε κατά παλαιάν συνήθειαν τήν συλλογήν τῶν νόμων του εἰς τήν Ἀθηνᾶν.

Ὁ Ζάλευκος δὲν ἠρκέσθη νὰ ἐκλέξῃ μόνον τὰς κατὰ τὴν κρίσιν του ἀρίστας ἐκ τῶν ἰσχυουσῶν νομικῶν διατάξεων, ἀλλὰ εἰσήγαγε καὶ νέας. Ὡς πρὸς τὸ ποινικὸν δίκαιον δύο ὑπῆρξαν αἱ ὑπό αὐτοῦ εἰσαχθεῖσαι μεταρρυθμίσεις: Ἡ πρώτη συνίσταται εἰς τὸ ὅτι προέβη εἰς καθαρισμόν τῶν ἐπιβλητέων ποινῶν, περιορίσας οὕτω τὴν αὐθαιρεσίαν τῶν ἀρχόντων ἡ δὲ δευτέρα εἰς τὴν εἰσαγωγὴν προκειμένου περί ἀδικημάτων σωματικῆς κακώσεως τοῦ δικαίου τῆς ἀνταποδόσεως IUS TALIONIS. Κατά πληροφορίαν παρεχομένην ὑπό τοῦ Ἐφόρου (Στράβ. 6, 260) «φησὶν ἐν τοῖς πρώτοις καινίσαι τοῦτο τόν Ζάλευκον ὅτι, τῶν πρότερον τάς ζημίας τοῖς δικασταῖς ἐπιτρεψάντων ὁρίζειν ἑφ' ἑκάστοις τοῖς ἀδικήμασιν, ἐκεῖνος ἐν τοῖς νόμοις διώρισεν, ἡγούμενος τάς μὲ γνώμας τῶν δικαστῶν οὐχί τάς αὐτάς εἶναι περί τῶν αὐτῶν, τάς δὲ ζημίας εἶναι τὰς αὐτάς». (Λέγει ὁ Ἔφορος ὅτι ὁ Ζάλευκος πρῶτος εἰσήγαγεν τό ἀκόλουθον νέον μέτρον: ἐνῶ δηλαδή οἱ προηγούμενοι νομοθέται ἄφησαν εἰς τοὺς δικαστὰς τὸ δικαίωμα νά καθορίζουν τάς ποινάς, ἐκεῖνος καθώρισε τάς ποινάς συμπεριλαβὼν αὐτάς εἰς τούς νόμους, ἐπειδή ἐφρόνει ὅτι αἱ γνῶμαι τῶν δικαστῶν δὲν εἶναι πάντοτε αἱ αὐταί προκειμένου περὶ τῶν ἰδίων πραγμάτων, ἐνῶ ἐξ ἀντιθέτου πρέπει αἱ ποιναί νά εἶναι αἱ αὐταί). Ἡ θέσπισις τοῦ δικαίου τῆς ἀνταποδόσεως, καθ' ὃ εἰς τούς διαπράττοντας εἰς βάρος ἄλλου τινὸς σωματικὰς κακώσεις ἐπεβάλλετο ὡς ποινὴ νὰ ὑποστοῦν τήν αὐτήν ἀκριβῶς κάκωσιν, βεβαιοῦται ὑπό πολλῶν εἰδήσεων ἀξιοπίστων. Ἀναφέρεται ὑπό τοῦ Δημοσθένους εἰς τὸν «Κατά Τιμοκράτους» λόγον του (140) ἔνθα ῥητῶς λέγεται ὅτι ὑπῆρχε παρὰ τοῖς Λοκροῖς νόμος προτάσσων: «ἐὰν τις ὀφθαλμὸν ἐκκόψῃ, ἀντεκκόψαι παρασχεῖν τὸν ἑαυτοῦ» (ἐάν κάποιος καταστρέψῃ τόν ὀφθαλμόν ἄλλου τινός, θά ὑποστῇ τήν τιμωρίαν τῆς καταστροφῆς τοῦ ἰδικοῦ του ὀφθαλμοῦ). Ἡ εἰσαγωγὴ τοῦ δικαίου τῆς ἀνταποδόσεως ἐκ

μέρους τοῦ Ζαλεύκου ἀποτελεῖ μετριασμὸν τοῦ ὑπάρχοντος προηγουμένως ἤθιμου, κατά τό ὁποῖον τά τοιούτου εἴδους ἀδικήματα ἐπετρέπετο νά τιμωρῶνται καί διά τῆς ποινῆς τοῦ θανάτου. Ἐπειδή τό δίκαιον τῆς ἀνταποδόσεως ἐφημμόζετο καὶ ὑπὸ τῶν Ἀνατολικῶν λαῶν, ὅπως καταφαίνεται ἐκ σχετικῶν χωρίων τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης (ὀδόντα ἀντί ὀδόντος, ὀφθαλμόν ἀντί ὀφθαλμοῦ) καί ἐκ τῶν χωρίων τῆς νομοθεσίας τοῦ Χαμουραμπῆ, διετυπώθη ἡ γνώμη ὅτι ὁ Ζάλευκος παρέλαβε τὸ νομοθετικὸν τοῦτο μέτρον ἀπὸ τοὺς Ἀνατολικοὺς λαούς. Ἀλλ' εἶναι προφανὲς ἐκ τοῦ ὅλου χαρακτῆρος τῆς νομοθεσίας, ἣν εἰσηγήθη ὁ Ζάλευκος, ὅτι αὕτη ἔχει ἐνδογενῆ χαρακτῆρα καί ὅτι διεμορφώθη ὑπό τήν ἐπήρειαν τοῦ αἰτήματος τῆς δικαιοσύνης, τοῦ ὁποίου ἡ παρουσία εἶναι αἰσθητή καί εἰς τόν Ὅμηρον καί εἰς τὸν Ἡσίοδον. Τὸν ἀνθρωπιστικὸν χαρακτῆρα τῆς νομοθεσίας τοῦ Ζαλεύκου ἀποδεικνύει καί ἡ ποινή τῆς τυφλώσεως τῆς ἐπιβαλλομένης εἰς τούς μοιχούς. Παλαιότερον ἐτιμωροῦντο οὗτοι διά θανάτου. Οἱ νόμοι τοῦ Ζαλεύκου ἐμετρίασαν τήν ποινήν περιορίσαντες αὐτὴν εἰς τύφλωσιν. Ἀνεγνωρίζετο τρόπον τινὰ ὅτι ἡ ἀρχικὴ αἰτία τοῦ ἀδικήματος τούτου ἦτο ἡ γεννῶσα τὴν ἐπιθυμίαν αἴσθησις τῆς ὁράσεως καὶ διὰ τοῦτο ἐπεβάλλετο ἡ ποινὴ τῆς τυφλώσεως.

Αἱ ἀρχαῖαι μαρτυρίαι ἐξαίρουν ὡς ἀξιόλογον νομοθετικὸν μέτρον εἰσαχθὲν ὑπό τοῦ νομοθέτου τῶν Λοκρῶν, τάς διατάξεις τάς ρυθμιζούσας τάς μεταξύ τῶν πολιτῶν διαφοράς. Ὁ Ἔφορος κατὰ τὸν Στράβωνα (ἔνθα ἀνωτέρω) «ἐπαινεῖ καὶ τὰ ἁπλουστέρως αὐτὸν περὶ τῶν συμβολαίων διατάξαι». (Ἐπαινεῖ τό ὅτι εἰσήγαγεν ἁπλουστέρας διατάξεις ἀναφερομένας εἰς τάς ἰδιωτικάς τῶν πολιτῶν διαφοράς). Καί ὁ Διόδωρος (12, 20 ἐπαινεῖ τὸν Ζάλευκον λέγων: «πολλὰ δὲ καὶ ἄλλα τῶν συμβολαίων καὶ τῶν ἄλλων τῶν κατὰ τὸν βίον ἀμφισβητουμένων καλῶς ἐνομοθέτησεν». Ἂν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν τάς ἀρχαίας παροιμίας «Λοκροί τάς συνθήκας» καί «Λοκρῶν σύνθημα», θά καταλήξωμεν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ὁ Ζάλευκος θά ἐκήρυξεν ἀκύρους τάς ἰδιωτικάς περί χρεῶν συμβάσεις καὶ θὰ εἰσήγαγε νόμον μὴ ἀναγνωρίζοντα ὡς ἀποδεικτικὸν μέσον πρός βεβαίωσιν χρέους τὴν ὕπαρξιν γραπτῆς συμβάσεως, ἀλλά μόνον μαρτυρικάς ἀποδείξεις. Τό μέτρον τοῦτο εἶναι λίαν πιθανόν ὅτι συνδέεται μὲ γενομένην ὑπ' αὐτοῦ κατάργησιν τῶν ὑπαρχόντων χρεῶν διά τῆς καταργήσεως τῶν χρεωστικῶν συμβάσεων. Περί νομίσματος δὲν φαίνεται νά ἔλαβεν ὁ Ζάλευκος ναμοθετικὰ μέτρα, διότι κατὰ τὰ μέσα τοῦ 7ου αἰῶνος δὲν εἶχον ἀρχίσει νὰ κόπτουν νομίσματα οἱ Ἕλληνες ἐν Κάτω Ἰταλίᾳ. Ὁ σκοπός τῶν ὑπό τοῦ Λοκροῦ νομοθέτου εἰσαχθεισῶν ὡς πρὸς τὰς συναλλαγάς διατάξεων, ἦτο νά περιοισθοῦν αἱ ἐκ τῶν ἰδιωτικῶν διαφορῶν προερχόμεναι δικαστικαὶ ὑποθέσεις.

Ἀξιοσημείωτοι εἶναι καί αἱ ἠθικοκοινωνικαί διατάξεις τῆς νέας νομοθεσίας. Μαρτυρεῖται ὅτι ὁ Ζάλευκος ἔλαβε μέτρα κατά τῆς πολυτελοῦς ἀμφιέσεως τῶν γυναικῶν καί ἀνδρῶν. Διά τάς σχετικάς παραβάσεις δὲν ὥριζεν ποινικάς κυρώσεις ἐπιβαλλομένας ὑπό τῆς πολιτείας, ἀλλά μόνον ἠθικάς. Ὁ Διόδωρος μᾶς δίδει τήν ἀκόλουθον πληροφορίαν: «τῶν γὰρ ἄλλων ἁπάντων ἁμαρτανουσῶν γυναικῶν ἀργυρικὰς ζημίας τεταχότων, οὗτοι φιλοτέχνως προστίμως τὰς ἀκολασίας αὐτῶν διωρθώσατο· ἔγραψε γὰρ οὕτως· γυναικί ἐλευθέρᾳ μὴ πλεῖον ἀκολουθεῖν μιᾶς θεραπαινίδος, ἐάν μή μεθύῃ, μηδέ ἐξιέναι νυκτός ἐκ τῆς πόλεως εἰ μή μοιχευομένην, μηδέ περιτίθεσθαι χρυσία μηδέ ἐσθῆτα παρυφασμένην, ἐάν μή ἡ ἑταίρα, μηδέ τόν ἄνδρα φορεῖν δακτύλιον ὑπόχρυσον μηδέ ἱμάτιον ἰσομιλήσιον, ἐάν μή ἑταιρεύηται ἢ μοιχεύηται». (Ἐνῶ οἱ ἄλλοι νομοθέται ἐπέβαλλον εἰς τὰς περιπιπτούσας εἰς πλημμελήματα γυναῖκας ποινάς χρηματικῶν προστίμων, ὁ Ζάλευκος μὲ εὐφυές πρόστιμον ἐχαλιναγώγησε τάς ἀκολασίας των. Διότι εἰσήγαγε τὸν ἀκόλουθον νόμον: Τὴν ἐλευθέραν γυναῖκα νὰ τὴν συνοδεύῃ ὡς ἀκόλουθος μία καί μόνη θεραπαινίς. Ἐκτός ἐάν ἔχῃ μεθυσθῇ, μήτε νά ἐπιτρέπηται εἰς αὐτήν νά ἐξέρχεται ἐκ τῆς πόλεως, ἐκτός ἐάν θέλῃ νά διαπράξῃ μοιχείαν, οὔτε νά φορῇ χρυσᾶ κοσμήματα καί ἐνδυμασίαν μὲ παρυφάς, ἐκτός ἐάν εἶναι ἑταίρα. Καὶ ὁ ἀνὴρ νὰ μὴ ἐπιτρέπεται νὰ φέρῃ χρυσοῦν δακτύλιον, οὔτε πολυτελές ἱμάτιον, ὡσάν αὐτά τά ὁποῖα ἐσυνηθίζοντο εἰς τὴν Μίλητον, ἐκτός ἐάν διάγῃ βίον ἀσελγοῦς καί μοιχοῦ).

Ἐκ τῶν διατάξεων τούτων καταφαίνεται ὅτι λίαν ἐνωρίς ἡ ἑλληνική νομοθεσία ἔφθασεν εἰς τὴν ἀντίληψιν ὅτι ἡ πολιτεία εἶναι ἵδρυμα, ὅπερ ἔχει τήν ἀποστολήν νά ἠθικοποιῇ τούς πολίτας, οὐχί διά βιαίων, ἀλλά διά παιδευτικῶν ἠθικῶν μέσων. Τὴν παιδευτικὴν δὲ τῆς πολιτείας ἀποστολὴν κατενόησε καὶ ὁ Χαρώνδας, περὶ οὗ λέγει ἡ παράδοσις ὅτι εἰσήγαγε νόμον: «τῶν πολιτῶν τούς υἱεῖς ἅπαντας μανθάνειν γράμματα χορηγούσης τῆς πόλεως τοὺς μισθούς τοῖς διδασκάλοις». («Ὅλα τά παιδιά τῶν πολιτῶν νά μανθάνουν γράμματα, νά πληρώνῃ δὲ τούς μισθούς τῶν διδασκάλων ἡ πολιτεία) (Διόδ. 12, 12). Εἰς τὰς ἠθικοπαιδαγωγικὰς διατάξεις τῆς νομοθεσίας τοῦ Ζαλεύκου ἀνήκει καί ὁ νόμος ὁ ἀπαγορεύων νά πίνεται ὁ οἶνος ἄκρατος: «Εἴ τις Λοκρῶν τῶν Ἐπιζεφυρίων νοσῶν ἔπινεν ἄκρατον μὴ προστάξαντος τοῦ θεραπεύοντος εἰ καὶ πεοιεσώθη θάνατος ἡ ζημία ἦν αὐτῷ ὅτι μὴ προσπαχθὲν αὐτῷ ὃ δὲ ἔπιεν». (Αἰλ. Ποικίλ. Ἱστορ. Β' 37). (Ἐὰν κανεὶς ἐκ τῶν Λοκρῶν τῶν Ἐπιζεφυρίων εὐοισκόμενος ἐν νόσῳ ἔπινεν οἶνον χωρὶς νά ἀναμίξῃ τοῦτον μὲ ὕδωρ, χωρὶς νά τό διατάξῃ ὁ ἰατρός, ἔστω καί ἐάν ἐσώζετο ἀπό τόν θάνατον, ἐτιμωρεῖτο διά θανάτου, διότι ἔπινεν ἄκρατον χωρὶς διαταγὴν τοῦ ἰατροῦ). Ἐκ τοῦ ἐρμηνευθέντος χωρίου προκύπτει ὅτι ἀπηγορεύετο ἐπὶ ποινῇ θανάτου νὰ πίνουν οἱ πολῖται ἄκρατον οἶνον.

Καί ὡς πρός τήν ἑρμηνείαν τῶν νόμων εἰσηγήθη πρωτότυπα μέτρα ὁ Ζάλευκος. Κατόπιν εἰσηγήσεώς του ὡρίσθη εἷς ἀνώτατος ἄρχων, ὅστις ἐλέγετο Κοσμόπολις. Οὗτος εἶχε τήν ἁρμοδιότητα νὰ ἑρμηνεύῃ τοὺς νόμους. Ἐὰν ὁ πολίτης, ὁ ἐνδιαφερόμενος διά τήν ὑπό τοῦ Κοσμοπόλιδος διδομένην ἑρμηνείαν, ἐθεώρει ταύτην ὡς ἐσφαλμένην, ἠδύνατο νά ἐκκαλέσῃ ταύτην ἐνώπιον τοῦ συνεδρίου τῶν «Χιλίων», οἱ ὁποῖοι ἀπετέλουν τήν ἀνωτάτην νομοθετικήν, δικαστικήν καί κυβερνητικὴν ἐξουσίαν τῶν Ἐπιζεφυρίων Λοκρῶν. Ἡ ἐπακολουθοῦσα διαδικασία ἐνέχει τραγικὴν πρωτοτυπίαν. Ἐνώπιον τοῦ συνεδρίου τῶν Χιλίων ἐστήνετο ἡ ἀγχόνη καί ἐξετελεῖτο ἀμέσως δι' ἀπαγχονισμοῦ ἀναλόγως τῆς ἐτυμηγορίας τῶν Χιλίων, εἴτε ὁ Κοσμόπολις, ἂν ἡ ἑρμηνεία του ἐκηρύσσετο ἐσφαλμένη, εἴτε ὁ ἐνιστάμενος, ἂν ἡ ἑρμηνεία τοῦ Κοσμοπόλιδος ἐκηρύσσετο ὀρθή. Ὁ Πολύβιος (12, 16) ἀναφέρει μίαν τοιαύτην ἀμφισβήτησιν, δοθείσης ἑρμηνείας ὑπό τοῦ Κοσμοπόλιδος, προκειμένου περί τῆς ἐφαρμογῆς διατάξεως προστατούσης, ὅτι ἓν ἐπίδικον πρᾶγμα παραμένει εἰς τὴν κυριότητα ἐκείνου ὅστις ἤθελε εὑρεθῇ κάτοχός του μέχρι τῆς ἐκδόσεως τῆς ἀποφάσεως «Τοῦτον δεῖ κρατεῖν τῶν ἀμφισβητουμένων ἕως τῆς κρίσεως, παρ' οὗ τὴν ἀγωγὴν συμβαίνει γίγνεσθαι» (Τοῦ ἀμφισβητουμένου πράγματος ὁ κάτοχος παραμένει μέχρι τέρματισμοῦ τῆς δίκης ἐκείνος ὅστις κατέχει τό προσαγόμενον ἐνώπιον τοῦ δικαστηρίου πρᾶγμα). Ἐπειδὴ ὁ διαμβισβητήσας τὴν ἑρμηνείαν τοῦ γηραιοῦ Κοσμοπόλιδος, ὅστις ἦτο ἐνενήκοντα ἐτῶν, πολίτης ἦτο νεαρᾶς ἡλικίας, ἀπέφυγε νά ὑποστηρίξῃ τήν γνώμην του ἐνώπιον τοῦ συνεδρίου τῶν Χιλίων, εἰπὼν ὅτι ἡ διακινδύνευσις εἶναι ἄνισος «Τὸν νεανίσκον εἰπεῖν ἄνισον εἶναι τὴν συνθήκην, τῷ μὲ γάρ δύο ἢ τρία ἔτη καταλείπεσθαι τοῦ ζῆν συνέβαινε γάρ εἶναι τόν Κοσμόπολιν οὐ πολύ λεῖπον τῶν ἐνενήκοντα ἐτῶν· αὐτῷ δὲ τοῦ βίου τό πλεῖον» (Ὁ νεανίσκος εἶπεν ὅτι εἶναι ἄνισος ἡ συμφωνία· διότι εἰς μὲν τὸν Κοσμόπολιν ὑπελείποντο δύο ἢ τρία ἔτη ζωῆς, διότι συνέβαινεν ὁ Κοσμόπολις νά πλησιάζῃ νά συμπληρώσῃ τὰ ἐνενήκοντα ἔτη· εἰς αὐτὸν δὲ (τὸν νεανίσκον) ὑπελείπετο τὸ μεγαλύτερον μέρος τῆς ζωῆς του). Ἐκ τοῦ ἀνεκδότου τούτου διαπιστοῦται ὅτι εἰς τὴν νομοθεσίαν τοῦ Ζαλεύκου ἴσχυεν ὁ γνωστὸς κανὼν τοῦ ρωμαϊκοῦ δικαίου «μακάριοι οἱ κατέχοντες — «BEATI POSSIDENTES». Τοῦτο ἐνισχύει τὴν ἀντίληψιν τήν ὑποστηρίζουσαν ὅτι ἡ νομογραφία τοῦ Λοκροῦ νομοθέτου ἤσκησεν ἐπίδρασιν ἐπί τοῦ ρωμαϊκοῦ δικαίου.

Εἰς μεταρρυθμίσεις ἀναφερομένας εἰς τὴν σύνταξιν τῆς πολιτείας, δὲν φαίνεται ὅτι προέβη ὁ Ζάλευκος. Τὸ συνέδριον τῶν Χιλίων ἦτο ἀριστοκρατικὸς θεσμός, τὸν ὁποῖον εὗρεν ὑφιστάμενον καὶ διετήρησε καὶ ὁ Λοκρὸς νομοθέτης. Ἐφρόντισε μόνον νὰ περιορίσῃ τὴν αὐθαιρεσίαν τῶν ἀριστοκρατικῶν ἀρχόντων διὰ τοῦ καθορισμοῦ τῶν ποινῶν καὶ διὰ τῆς ἐνιαίας καὶ ἀμέσου ἑρμηνείας τῶν νόμων, ἥτις ἐπετυγχάνετο διὰ τῆς ὑπὸ τοῦ Ζαλεύκου καταστασθείσης ἀρχῆς τοῦ Κοσμοπόλιδος. Ἡ κυρία πρόθεσις τῆς νομοθεσίας ἦτο ἡ ἐξασφάλισις τῆς σταθερότητος τῶν νόμων. Διὰ νὰ τὴν ἐξασφαλίσῃ ὁ Ζάλευκος εἰσηγήθη παράδοξον διὰ τὰς νεωτέρας ἀντιλήψεις διάταξιν. Ὥρισε δηλαδὴ ὁ εἰσηγούμενος νέον νόμον ἢ τροποποίησιν τοῦ παλαιοῦ νὰ κάμνῃ τὴν εἰσήγησίν του πρὸ τοῦ συνεδρίου τῶν Χιλίων, ἔχων περιβεβλημένον τὸν τράχηλόν του διὰ τοῦ βρόχου τῆς ἀγχόνης. Ἐὰν τὸ προτεινόμενον ὑπ' αὐτοῦ νομοθέτημα ἀπερρίπτετο, οἱ ἄρχοντες συνέσφιγγον τὸν βρόχον καὶ ἐθανατώνετο ὁ εἰσηγητὴς ἐπὶ τόπου. Τὴν σχετικὴν μαρτυρίαν μᾶς τὴν παρέχει ὁ Δημοσθένης (Κατὰ Τιμοκρ. 139), λέγων τὰ ἀκόλουθα «ἂν τις βούληται νόμον κοινὸν τιθέναι, ἐν βρόχῳ τὸν τράχηλον ἔχων νομοθετεῖ καὶ ἂν μὲν δόξῃ καλὸς καὶ χρήσιμος εἶναι ὁ νόμος ζῇ ὁ τιθεὶς καὶ ἀπέρχεται, εἰ δὲ μὴ τέθνηκεν ἐπισπασθέντος τοῦ βρόχου». Ὁ Δημοσθένης προσθέτει ὅτι τόσον σταθερὰ ἦτο ἡ ἐμμονὴ τῶν Λοκρῶν εἰς τοὺς κειμένους νόμους, ὥστε ἐντὸς διαστήματος διακοσίων ἐτῶν εἷς μόνον νέος νόμος ἐψηφίσθη «Ὄντος γὰρ αὐτόθι νόμου, ἐάν τις ὀφθαλμὸν ἐκκόψῃ ἀντεκκόψαι παρασχεῖν τὸν ἑαυτοῦ καὶ οὐ χρημάτων τιμήσεως οὐδεμιᾶς, ἀπειλῆσαι τις λέγεται ἐχθρὸς ἐχθρῷ ἓν' ἔχοντι ὀφθαλμὸν ὅτι αὐτοῦ ἐκκόψει τοῦτον τὸν ἕνα. Γενομένης δὲ ταύτης τῆς ἀπειλῆς χαλεπῶς ἐνεγκὼν ὁ ἑτερόφθαλμος καὶ ἡγούμενος ἀβίωτον αὐτῷ τὸν βίον τοῦτο παθόντι, λέγεται τολμῆσαι νόμον εἰσενεγκεῖν, ἐάν τις ἕνα ἔχοντος ὀφθαλμὸν ἐκκόψῃ ἄμφω ἀντεκκόψαι παρασχεῖν, ἵνα τῇ ἴσῃ συμφορᾷ ἀμφότεροι χρῶνται» (Εἰς τοὺς Λοκροὺς ὑπῆρχε νόμος, ἐὰν κανεὶς ἐξορύξῃ τὸν ὀφθαλμὸν ἑνὸς ἄλλου νὰ ὑποστῇ τὴν ἐξόρυξιν τοῦ ἰδικοῦ του ὀφθαλμοῦ καὶ οὐχὶ χρηματικὴν τιμωρίαν. Λέγεται λοιπὸν ὅτι κάποιος ὁ ὁποῖος ἦτο ἐχθρὸς μὲ ἕνα ἄλλον ὅστις εἶχεν ἕνα μόνον ὀφθαλμόν, ἠπείλησε τὸν ἐχθρόν του ὅτι θὰ τοῦ βγάλῃ αὐτὸν τὸν ἕνα ὀφθαλμὸν ποὺ τοῦ ἀπέμενεν. Ἀφοῦ λοιπὸν ἔγινεν ἡ ἀπειλὴ αὐτή, ὁ μονόφθαλμος ἐπῆρε πολὺ βαρειὰ τὸ πρᾶγμα, καὶ ἐπειδὴ ἐνόμιζε ὅτι δὲν θὰ ἠμποροῦσε νὰ ζήσῃ ἂν ἐπραγματοποίει ὁ ἐχθρός του τὴν ἀπειλήν, λέγεται ὅτι ἔλαβε τὴν τόλμην νὰ εἰσηγηθῇ νόμον, ἐὰν κάποιος τυφλώσῃ ἕνα μονόφθαλμον, ὁ ἴδιος νὰ ὑποστῇ ὡς ποινὴν τὴν τύφλωσιν καὶ τῶν δύο ὀφθαλμῶν του, ἵνα ἐξισώνεται καὶ τῶν δύο ἡ δυστυχία). Διὰ τὴν ἐξασφάλισιν τῆς σταθερότητος τῶν νόμων ἀπὸ τοῦ νεωτεριστικοῦ πνεύματος, φαίνεται ὅτι ἐλαμβάνοντο καὶ ἀστυνομικὰ μέτρα. Ὁ Πλούταρχος εἰς τὴν «Περὶ πολυπραγμοσύνης» πραγματείαν του (Πλουτάρχ. «Ἠθικά», ἔκδοσ. Γ. Βερναρδάκη, τόμ. 3, σελ. 344), γράφει: «Διὸ καλῶς οἱ τῶν Λοκρῶν ἄρχοντες, ἐπί τις ἐξ ἀποδημίας προσιὼν ἠρώτησε «μὴ τι καινὸν» ἐζημίωσαν αὐτόν». (Διὰ τοῦτο ὀρθῶς καὶ οἱ ἄρχοντες τῶν Λοκρῶν ὅταν κάποιος ὅστις ἐπανῆλθεν ὕστερα ἀπὸ ἀποδημίαν ἠρώτησε, μήπως ὑπάρχει τίποτε νέον, τὸν ἐτιμώρησαν). Τὰ νομοθετικὰ ταῦτα μέτρα ἐδείχθησαν ἀποτελεσματικά. Ὁ Πίνδαρος (Ὀ-

λυμπ. 10, 17) γράφει προκειμένου περὶ τῆς πόλεως τῶν 'Επιζεφυρίων Λοκρῶν «νέμει γὰρ 'Ατρέκεια πόλιν Λοκρῶν Ζεφυρίων» (Τὴν πόλιν τῶν Λοκρῶν τῶν Ζεφυρίων τὴν ἔχει ἰδικήν της ἡ 'Ατρέκεια, δηλαδὴ ἡ θεότης τῆς σταθερότητος). Τὸ ἰδεῶδες τῆς σταθερότητος τῶν ἅπαξ θεσπισθέντων νόμων τὸ ὁποῖον εἰσηγήθη ὁ Ζάλευκος, ἐγκωμιάζεται καὶ ὑπὸ τοῦ 'Ισοκράτους, ὅστις θεωρεῖ ὡς ἄριστον πρὸς συντήρησιν τῆς πολιτείας μέτρον «τοῖς ἁπλῶς κειμένοις (νόμοις) ἐθελήσει ἐμμένειν». 'Ο δὲ ἱστορικὸς Ἔφορος μαθητὴς τοῦ μνημονευθέντος ῥήτορος ἐξαίρει διὰ τοὺς αὐτοὺς λόγους τὴν ἀξίαν τῆς νομογραφίας τοῦ Ζαλεύκου σημειώνων, ὅτι εἰς πολλὰ καὶ ὁ Πλάτων συμφωνεῖ μὲ αὐτήν. «Εὐνομεῖσθαι γὰρ οὐ τοὺς ἐν τοῖς νόμοις ἅπαντα φυλαττομένου τὰ τῶν συκοφαντῶν, ἀλλὰ τοὺς ἐμμένοντας τοῖς ἁπλῶς κειμένοις. Τοῦτο δὲ καὶ Πλάτων εὗρηκεν ὅτι παρ' οἷς πλεῖστοι νόμοι καὶ δίκαι παρὰ τούτοις καὶ βίοι μοχθηροί, καθάπερ καὶ παρ' οἷς ἰατροὶ πολλοὶ καὶ νόσους εἰκὸς εἶναι πολλάς». (Διότι ζοῦν μὲ εὐνομίαν ὄχι ἐκεῖνοι οἱ ὁποῖοι διὰ νομικῶν διατάξεων προφυλάττονται ἀπὸ ὅλας τὰς ἐνεργείας τῶν συκοφαντῶν, ἀλλ' ἐκεῖνοι οἵτινες ἐμμένουν εἰς τοὺς ἀρχικῶς θεσπισθέντας νόμους. Αὐτὸ δὲ τὸ ἔχει εἴπει καὶ ὁ Πλάτων ὅτι ἐκεῖνοι εἰς τὴν πόλιν τῶν ὁποίων ὑπάρχει μέγα πλῆθος νόμων καὶ δικῶν ἔχουν καὶ κακὴν ζωήν, ὅπως ἀκριβῶς ἐκεῖ ὅπου ὑπάρχουν πολλοὶ ἰατροὶ εἶναι φυσικὸν νὰ ὑπάρχουν καὶ πολλαὶ νόσοι).

'Ο Διόδωρος (12, 20) ἀναφέρει ὅτι πρὸ τοῦ κειμένου τῆς νομοθεσίας του ὁ Ζάλευκος εἶχε προτάξει προοίμια. Ὅπως ἐσημειώθη ἀνωτέρω τὰ ἀποδιδόμενα προοίμια ὑπὸ τοῦ Διοδώρου καὶ Στοβαίου ἐπλάσθησαν ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς Στωϊκῆς φιλοσοφίας κατὰ τοὺς μεταγενεστέρους χρόνους. Συνεπῶς καὶ ἡ εἴδησις ὅτι ὑπῆρχε διάταξις ὑποχρεώνουσα τοὺς πολίτας νὰ ἀπομνημονεύουν τὰ προοίμια καὶ νὰ τὰ ἀπαγγέλλουν ἀπὸ στήθους κατὰ τὰς ἑορτάς, δὲν εἶναι ἀκριβής. 'Από ἀπόψεως περιεχομένου, τὰ ἐν λόγω προοίμια τυγχάνουν ἄξια πολλῆς προσοχῆς. Εἰς τὸ παρὰ Διοδώρῳ προοίμιον ἐκτίθεται ὅτι ἐν ἀρχῇ ἔλεγεν ὁ Ζάλευκος «δεῖν τοὺς κατοικοῦντας ἐν τῇ πόλει πάντων πρῶτον ὑπολαβεῖν καὶ πεπεῖσθαι θεοὺς εἶναι, καὶ ταῖς διανοίαις ἐπισκοποῦντας τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν διακόσμησιν καὶ τάξιν κρίνειν οὐ τύχης οὐδ' ἀνθρώπων εἶναι ταῦτα τὰ κατασκευάσματα, σέβεσθαί τε τοὺς θεούς, ὡς πάντων τῶν ἐν τῷ βίῳ καλῶν καὶ ἀγαθῶν αἰτίους ὄντας τοῖς ἀνθρώποις, ἔχειν δὲ καὶ τὴν ψυχὴν καθαρὰν πάσης κακίας, ὡς τῶν θεῶν οὐ χαιρόντων ταῖς τῶν πονηρῶν θυσίαις τε καὶ δαπάναις, ἀλλὰ ταῖς τῶν ἀγαθῶν ἀνδρῶν δικαίαις τε καὶ καλαῖς ἐπιτηδεύσεσι... μηδένα τῶν πολιτῶν ἐχθρὸν ἀκατάλλακτον ἔχειν, ἀλλ' οὕτω τὴν ἔχθραν ἀναλαμβάνειν ὡς ἤξοντα πάλιν εἰς σύλλυσιν καὶ φιλίαν. Τὸν δὲ παρὰ ταῦτα ποιοῦντα διαλαμβάνεσθαι παρὰ τοῖς πολίταις ἀνήμερον καὶ ἄγριον τὴν ψυχήν. Τοὺς δὲ ἄρχοντας παρεκελεύετο μὴ εἶναι αὐθάδεις μηδὲ ὑπερηφάνους, μηδὲ κρίνειν πρὸς φιλίαν καὶ ἔχθραν». (Οἱ κατοικοῦντες εἰς τὴν πόλιν πρέπει πρωτίστως νὰ ἔχουν τὴν ἰδέαν καὶ τὴν πεποίθησιν ὅτι ὑπάρχουν θεοί, ἐπισκοποῦντες δὲ οἱ πολῖται τὸν οὐρανὸν καὶ τὸν στολισμὸν καὶ τὴν τάξιν τοῦ σύμπαντος, νὰ σχηματίζουν τὴν κρίσιν ὅτι αὐτὰ τὰ κατασκευάσματα δὲν εἶναι ἔργα τῆς τύχης ἢ τῶν ἀνθρώπων. Χρεωστοῦν προσέτι οἱ πολῖται νὰ σέβωνται τοὺς θεούς, θεωροῦντες αὐτοὺς ὡς αἰτίους ὅλων τῶν καλῶν καὶ ἀγαθῶν τῆς ζωῆς διὰ τοὺς ἀνθρώπους. Νὰ ἔχουν προσέτι τὴν ψυχήν των καθαρὰν ἀπὸ κάθε κακίαν, σκεπτόμενοι ὅτι οἱ θεοὶ δὲν εὐχαριστοῦνται μὲ τὰς δαπανηρὰς θυσίας τῶν πονηρῶν, ἀλλὰ ἀπὸ τὰς δικαίας καὶ καλὰς ἐνασχολήσεις τῶν ἀγαθῶν ἀνδρῶν. Κανένα ἐκ τῶν πολιτῶν δὲν πρέπει νὰ τὸν κάμνουν ἐχθρόν των εἰς βαθμὸν ὥστε νὰ μὴ εἶναι δυνατὴ ἡ συνδιαλλαγὴ μὲ αὐτόν. 'Η ἔχθρα πρέπει νὰ ἀναλαμβάνεται κατὰ τρόπον ὥστε νὰ εἶναι δυνατὸν νὰ ἔλθη κανεὶς εἰς τὸ μέλλον εἰς συνδιαλλαγὴν καὶ φιλίαν. 'Εκεῖνος δὲ ὅστις δὲν συμμορφοῦται μὲ αὐτοὺς τοὺς κανόνας, πρέπει νὰ θεωρῆται ἐκ μέρους τῶν συμπολιτῶν του ὡς κατὰ τὴν ψυχὴν ἄγριος καὶ ἀνήμερος. Προσέτασσε δὲ ὁ Ζάλευκος καὶ τοὺς ἄρχοντας νὰ μὴ κοιτάζουν νὰ ἱκανοποιοῦν τὸν ἑαυτόν των καὶ νὰ μὴ εἶναι ὑπερήφανοι, μηδὲ νὰ κρίνουν συμφώνως πρὸς φιλίαν καὶ ἔχθραν). Τὸ ἀπόσπασμα τοῦτο, ὅπως καὶ ἕτερον ἀντίστοιχον παρὰ τῷ Στοβαίῳ, δικαιολογεῖ πλήρως τὸν θαυμασμὸν ὅν, ὡς ἐσημειώθη ἀνωτέρω, ἐξεδήλωσεν ὁ Βολταῖρος. Περιέχει ὅλας τὰς ἀντιλήψεις τὰς ὁποίας κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους διεκήρυξεν ὡς ἴδια ἐπινοήματά του ὁ θεϊσμὸς τῆς διαφωτίσεως.

'Εκ τῶν ἀνωτέρω συνάγεται ὅτι ὁ Ζάλευκος πρέπει νὰ ἀναγνωρισθῇ ὡς πατὴρ τῆς εὐρωπαϊκῆς νομογραφίας. 'Η νομοθεσία του ἀποτελεῖ τὴν πρώτην ἐν Εὐρώπῃ γραπτὴν κωδικοποίησιν τοῦ ἰδιωτικοῦ δικαίου. 'Από νομογραφικῆς ἀπόψεως ἡ νομοθεσία του ἀποτελεῖ ἀνθρωπιστικὴν πρόοδον. 'Οδηγεῖται ὑπὸ δύο θεμελιωδῶν ἰδεωδῶν. Τὸ πρῶτον εἶναι ἡ ῥύθμισις τῶν σχέσεων ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἀρχῶν τῆς δικαιοσύνης, τὸ δὲ δεύτερον ἡ ἐξασφάλισις ἐν τῇ πολιτείᾳ ἑνὸς σταθεροῦ νομικοῦ καθεστῶτος. 'Από τεχνικῆς ἀπόψεως παρουσιάζει δύο ἐπίσης ἀξιοσημείωτα στοιχεῖα. Προσπαθεῖ νὰ ἁπλουστεύσῃ τὰς νομικὰς σχέσεις κατὰ τρόπον ὥστε νὰ ἀποβαίνῃ δυσχερὴς ἡ γένεσις νομικῶν ἀμφισβητήσεων. 'Ορίζει δὲ ἀφ' ἑτέρου ὑψίστην ἀρχὴν (τὸν Κοσμοπόλιδα), ὡς ἁρμοδίαν νὰ ἑρμηνεύσῃ τοὺς νόμους οὐχὶ ἀνευθύνως, ἀλλ' ὑπὸ τὴν διακινδύνευσιν τῆς ζωῆς του. Φαιναὶ ἐπίσης τυγχάνουν αἱ ἠθικοπαιδαγωγικαί της τάσεις. Αἱ ἐπιβαλλόμεναι ποιναὶ διὰ τῆς ἀναγνωρίσεως τοῦ δικαίου τῆς ἀνταποδόσεως (IUS TALIONIS) εἶναι σκληραί, ἀλλ' ἡ σκληρότης των δικαιολογεῖται ὑπὸ τῶν κρατουσῶν κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην συνθηκῶν. 'Η ἐπίδρασις τῆς νομοθεσίας τοῦ Ζαλεύκου ὑπῆρξε τεραστία. Διὰ τοῦτο κατεβλήθη προσπάθεια ὑπὸ τῶν Πυθαγορείων, οἵτινες ἤθελον νὰ μονοπωλήσουν δι' ἑαυτοὺς τὴν ὀργάνωσιν τῶν νομικῶν καὶ κοινωνικῶν σχέσεων, νὰ θεωρηθῇ ὁ Ζάλευκος εἴτε πλαστὸν πρόσωπον εἴτε ὡς μαθητὴς τοῦ Πυθαγόρου. 'Ως ἔδειξεν ἡ νεωτέρα ἔρευνα, οὐδεμία δύναται νὰ εὐσταθήσῃ ἀμφιβολία ὡς πρὸς τὴν προσωπικὴν ὕπαρξιν τοῦ Ζαλεύκου ὡς ἀρχηγέτου συμπάσης τῆς εὐρωπαϊκῆς νομογραφίας.

Κ. Δ. Γεωργούλης

ΧΑΡΩΝΔΑΣ. 'Αρχαῖος νομοθέτης, συντάξας τοὺς νόμους τῆς πατρίδος του Κατάνης τῆς Σικελίας, οἵτινες εἰσήχθησαν καὶ εἰς ἄλλας πόλεις τῆς Σικελίας καὶ Κάτω 'Ιταλίας, ὡς: τὸ Ρήγιον Θουρίους, Λεοντίνους, Νάξον καὶ 'Ιμέραν, πότε δὲ ἤκμασεν ἀκριβῶς δὲν εἶναι γνωστόν, πιθανῶς ὅμως ἔζησε κατὰ τὸν 6ον π.Χ. αἰῶνα. Οἱ νόμοι του διεκρίνοντο διὰ τὴν ἠθικήν των ἐντέλειαν καὶ τὴν δικαστικὴν ἀκρίβειαν, ἀλλὰ καὶ τὴν αὐστηρότητά των, θεωρούμενοι ἐφάμιλλοι τῶν τοῦ Ζαλεύκου πρὸς τὸν ὁποῖον πολλάκις συγχέεται ὑπὸ τῶν ἀρχαίων. Κατὰ τὸν Διόδωρον τὸν Σικελιώτην (Βιβλιοθήκη, ΙΒ΄, 11), ἐξ ὅλων τῶν ἕως τότε νομοθεσιῶν, ὁ Χαρώνδας ἠρύσθη ὅ,τι εὗρεν ἄριστον, ἔγραψε νόμον «Περὶ κακοιμιλίας», ἵνα μὴ οἱ ἀγαθοὶ διαφθείρωνται ἐκ τῆς μετὰ τῶν κακῶν συναναστροφῆς, πρῶτος δὲ διὰ νόμου ὥρισεν, ἵνα ἅπαντες οἱ υἱοὶ τῶν πολιτῶν μανθάνουν γράμματα, χορηγούσης τῆς Πολιτείας τοὺς μισθοὺς τῶν διδασκάλων (ἔνθ. ἀνωτ. —13). 'Ο 'Αριστοτέλης (Πολιτικὰ Β΄ 9—8), ἐπαινεῖ τοὺς νόμους τοῦ Χαρώνδα διὰ τὴν ἠθικότητά των, ἀναφέρων, ὅτι πρῶτος ἐνομοθέτησεν «ἐπίσκηψιν ψευδομαρτυριῶν», ἤτοι δικαστικὴν δίωξιν τῶν ψευδομαρτύρων, κατὰ δὲ τὸν 'Αθήναιον (XIV, 619 b), οἱ νόμοι τοῦ Χαρώνδα ἤδοντο ἐν 'Αθήναις κατὰ τὸν πότον καὶ κατὰ τὸν Στράβωνα (XII, 539), οἱ Μαζακηνοὶ τῆς ἐν Μικρᾷ 'Ασίᾳ Καππαδοκίας εἰσήγαγον τοὺς νόμους τοῦ Χαρώνδα κατὰ τὸν 2ον π.Χ. αἰῶνα, εἶχον δὲ καὶ νομωδούς, ἤτοι ἐξηγητὰς τῶν νόμων, ὡς οἱ παρὰ τοῖς Ρωμαίοις νομικοί. Τὴν μεταβολὴν τῶν νόμων του ὁ Χαρώνδας κατέστησε δυσκολωτάτην ὁρίσας, ὅτι, ὅστις ἤθελε προτείνει οἱανδήποτε μεταρρύθμισιν, ἔπρεπε νὰ παρουσιασθῇ εἰς τὴν 'Εκκλησίαν φέρων βρόχον περὶ τὸν λαιμόν, διὰ νὰ ἀποπνιγῇ ἀμέσως, ἐὰν ἡ περὶ μεταβολῆς τοῦ νόμου πρότασίς του ἀπερρίπτετο (Διόδωρος ἔνθ. ἀνωτ. ΙΒ΄, 19). Περὶ τοῦ σεβασμοῦ πρὸς τοὺς νόμους τοῦ Χαρώνδα ἐνδεικτικὸς εἶναι ὁ ὑπὸ Διοδώρου ἐπίσης ἀναφερόμενος θρῦλος, ὅστις ὅμως δὲν φαίνεται ἀνταποκρινόμενος εἰς τὴν ἱστορικὴν ἀλήθειαν, ὅτι ἐπιστρέφων ποτὲ ἐκ τῆς ἐξοχῆς εἰσῆλθεν εἰς τὴν 'Εκκλησίαν τοῦ Δήμου ὡπλισμένος παρὰ τὰ ὑπ' αὐτοῦ νομοθετημένα, γενομένης δὲ εἰς αὐτὸν παρατηρήσεως διὰ τὴν παράβασιν, αὐτοετιμωρήθη αὐτοκτονήσας.

ΛΥΚΟΥΡΓΟΣ. 'Ο ὀνομαστὸς νομοθέτης τῆς Σπαρτιατικῆς πολιτείας, αἱ περὶ τοῦ ὁποίου διασωθεῖσαι βιογραφικαὶ πληροφορίαι ἔχουν χαρακτῆρα πολλάκις συμβολικῶν παραδόσεων, ὡς δεικνύουν τὸ ὄνομα τοῦ πατρός του, ὅστις ἐλέγετο Εὔνομος, καὶ τοῦ υἱοῦ του ὀνομαζομένου Εὔκοσμος. Τὰς πλείστας περὶ τοῦ Λυκούργου πληροφορίας ὀφείλομεν εἰς τὸν Πλούταρχον, ὁ ὁποῖος ἔγραψε βίον Λυκούργου, ἐν συγκρίσει πρὸς τὸν Ρωμαῖον Νουμᾶν, εἰς τὸν Ξενοφῶντα γράφαντα τὴν Λακεδαιμονίων πολιτείαν καὶ εἰς ἄλλους ἀρχαίους συγγραφεῖς, οἵτινες ἀναφέρουν τὸν Λυκοῦργον εἰς τὰ ἔργα των. Πάντως αἱ παραδιδόμεναι πληροφορίαι εἶναι πολὺ συγκεχυμέναι, ὡς ὁμολογεῖ ἐν ἀρχῇ τῆς βιογραφίας του ὁ Πλούταρχος, ὁ ὁποῖος παραθέτων τὰς συγκρουσμένας πληροφορίας, τὰς ἀναφερομένας ὑπὸ τῶν πρὸ αὐτοῦ ὁμιλησάντων περὶ τῆς καταγωγῆς τοῦ Λυκούργου ἐπιλέγει, ὅτι «γενικῶς περὶ τοῦ νομοθέτου Λυκούργου τίποτε δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ λεχθῇ, τὸ ὁποῖον νὰ μὴ δύναται νὰ ἀμφισβητηθῇ καὶ διὰ τὴν καταγωγήν του καὶ διὰ τὰ ταξίδια του καὶ διὰ τὸν θάνατόν του καὶ διὰ τὴν νομοθεσίαν του» (6λ. Πλουτ. Βίος Λυκούργου, 1). Πάντες ὅμως οἱ ἀρχαῖοι παραδέχονται, ὅτι εἰς

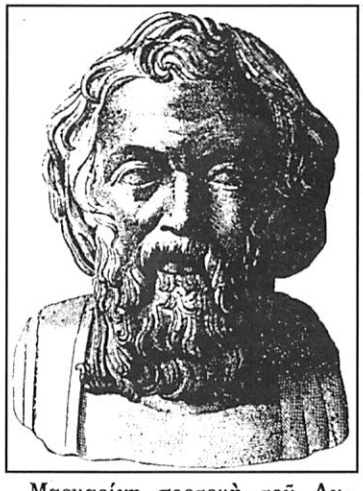

Μαρμαρίνη προτομὴ τοῦ Λυκούργου, ἐκ τῆς Φαρνεσιανῆς συλλογῆς. (Μουσεῖον Νεαπόλεως).

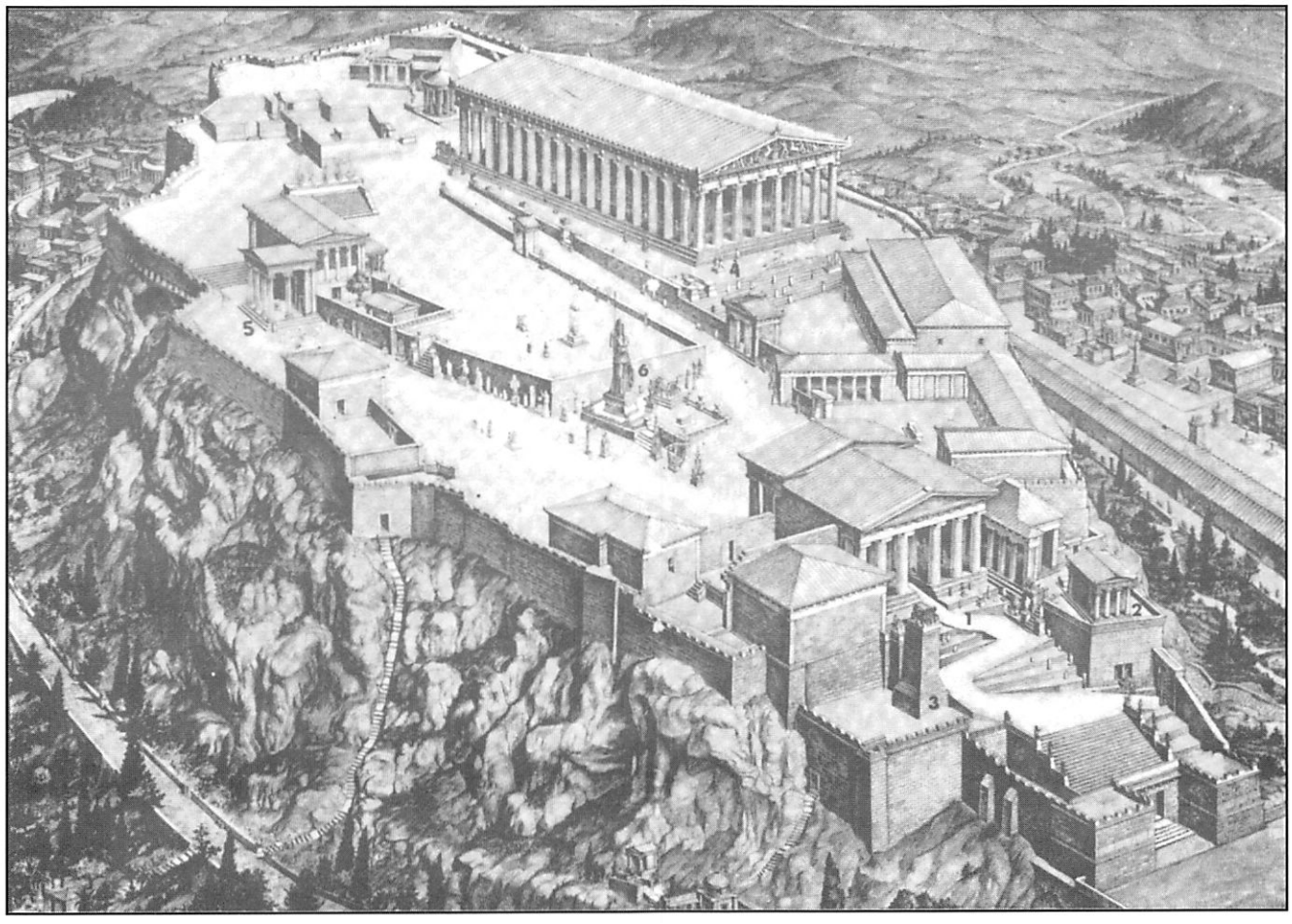

Θεαματικὴ ἀναπαράστασις τῆς Ἀκροπόλεως, ὅπως ἦτο κατὰ τὴν ἀρχαίαν ἐποχήν, φιλοτεχνηθεῖσα ὡς νὰ ἔχῃ φωτογραφηθῇ ἐκ τοῦ ἀέρος. (1: Τὰ Προπύλαια, 2: Ὁ Ναὸς τῆς Ἀπτέρου Νίκης, 3: Τὸ βάθρον τοῦ ἀγάλματος τοῦ Ἀγρίππα, 4: Ὁ Παρθενών, 5: Τὸ Ἐρεχθεῖον, 6: Ὀρειχάλκινον ἄγαλμα τῆς θεᾶς Ἀθηνᾶς).

τὴν ὑπὸ τοῦ Λυκούργου σοφὴν διαρρύθμισιν τῆς Σπαρτιατικῆς πολιτείας ὀφείλεται ἡ σωτηρία της ἐκ τῶν ἐμφυλίων ἐρίδων καὶ ἡ μετέπειτα ἔνδοξος ἐξέλιξίς της, ἴσως ὅμως τὸ πρόσωπον τοῦ Λυκούργου νὰ εἶναι μυθῶδες καὶ ὑπὸ τὸ ὄνομά του ἐκπροσωποῦνται οἱ ἀρχαιότατοι θεσμοὶ τῆς Σπάρτης, οἱ διαπυποῦντες διὰ τῶν ῥητρῶν τὰς βασικὰς ἀρχὰς τοῦ πολιτειακοῦ δικαίου τῆς Σπάρτης, ἂν καὶ δὲν εἶναι ὀλίγοι οἱ παραδεχόμενοι τὸν Λυκοῦργον ὡς ἱστορικὸν πρόσωπον. Καί οἱ χρόνοι, καθ' οὓς τοποθετεῖται ὑπὸ τῶν παραδόσεων ἡ ζωὴ τοῦ Λυκούργου εἶναι ἀμφίβολοι, διότι κατὰ τὸν Πλούταρχον ὑπὸ ἄλλων οἱ χρόνοι τοῦ Λυκούργου τίθενται περὶ τὸ 800 π.Χ., ἐπειδὴ τὸ ὄνομά του ἀναγράφεται μετὰ τῶν ἄλλων βασιλέων τῆς Σπάρτης εἰς τὸν ἐν Ὀλυμπίᾳ δίσκον τοῦ Ἰφίτου, μετὰ τοῦ ὁποίου κατὰ τὴν παράδοσιν ὁ Λυκοῦργος ἐκανόνισε τὰ τῆς Ὀλυμπιακῆς ἐκεχειρίας, τοῦτο δὲ παραδέχονται καὶ ὁ Ἀριστοτέλης καὶ ὁ Παυσανίας, οἵτινες εἶδον τὸν δίσκον. Ὁ Ἐρατοσθένης καὶ ὁ Ἀπολλόδωρος ὑπολογίζουν, ὅτι ἤκμασε πολὺ πρὸ τῆς πρώτης Ὀλυμπιάδος (776 π.Χ.), ὁ Ξενοφῶν τοποθετεῖ τὸν Λυκοῦργον εἰς τοὺς χρόνους τῶν Ἡρακλειδῶν ἀορίστως, ὁ δὲ Θουκυδίδης οὐδόλως μνημονεύει τὸν Λυκοῦργον, ἀλλ' ἁπλῶς ἀναφέρει (Α - 18 - 1), ὅτι οἱ Λακεδαιμόνιοι τετρακόσια περίπου ἔτη πρὸ τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου διῆγον εὐνομούμενοι ἔχοντες τὸ αὐτὸ πολιτικὸν καθεστώς. Κατὰ τὰς παραδόσεις, ὁ Λυκοῦργος κατήγετο ἐκ τοῦ βασιλικοῦ γένους τῶν Προκλειδῶν, ἐλκόντων τὴν καταγωγὴν ἀμέσως ἀπὸ τὸν Ἡρακλείδην Ἀριστόδημον καὶ ἦτο νεώτερος υἱὸς τοῦ Εὐνόμου ἐκ τῆς δευτέρας συζύγου του Διωνάσσης. Φονευθέντος τοῦ βασιλέως πατρός του κατά τινα στάσιν καὶ ἀποθανόντος τοῦ Πολυδέκτου, πρεσβυτέρου ἀδελφοῦ τοῦ Λυκούργου, ἐβασίλευσεν οὗτος, μέχρις ὅτου ἡ χήρα σύζυγος τοῦ ἀδελφοῦ του ἔτεκεν ἄρρενα διάδοχον, ὀνομασθέντα Χαρίλαον ἢ Χαρίλιον, ὁπότε ἀνέλαβε τὴν ἐπιτροπείαν τοῦ ἀνηλίκου, κατὰ τὸν Ἡρόδοτον ὅμως (Α΄ - 65), ἦτο ἐπίτροπος τοῦ ἀνεψιοῦ του Λεωβώτου.

Νόμισμα τῆς Σπάρτης, φέρον ἀνάγλυπτον τὴν μορφὴν τοῦ Λυκούργου.

Μετέπειτα κατὰ τὴν ὁμόφωνον γνώμην ὅλων τῶν ἀρχαίων ἱστορικῶν, πλὴν τοῦ Πολυβίου, ἐπεσκέφθη τὴν Κρήτην, τῆς ὁποίας ἐμελέτησε τὸ πολίτευμα καὶ τὴν νομοθεσίαν, ἔπεμψε δὲ εἰς Σπάρτην τὸν λυρικὸν ποιητὴν καὶ νομοθέτην Θάλητα, ἄγνωστον ἄλλοθεν εἰς ἡμᾶς, ἵνα ἐξημερώσῃ τὰ σκληρὰ ἤθη τῶν συμπολιτῶν του καὶ νὰ προλειάνῃ τὸ ἔδαφος διὰ τὰς μεταρρυθμίσεις τοῦ Λυκούργου. Ἐκ Κρήτης μετέβη εἰς Ἀσίαν, ὁπόθεν εἰσήγαγεν εἰς τὴν Ἑλλάδα τὰ ὀλίγον ἕως τότε γνωστὰ ποιήματα τοῦ Ὁμήρου, ὑπὸ ἄλλων δὲ παραδίδεται, ὅτι ἐπεσκέφθη τὴν Αἴγυπτον, τὴν Λιβύην, τὴν Ἰβηρίαν καὶ τὴν Ἰνδικὴν. Τῇ ἐπιμόνῳ προσκλήσει τῶν συμπολιτῶν του, ἐπέστρεψεν εἰς Σπάρτην καὶ ἐπινεύσει τοῦ μαντείου τῶν Δελφῶν (βλ. χρησμὸν Ἡροδ. Α - 65), προέβη εἰς τὴν μεταρρύθμισιν τοῦ πολιτεύματος, ἐπιτυχὼν τοῦτο ἄνευ ἐμφυλίων σπαραγμῶν καὶ πολλῆς ἀντιστάσεως, ἀπέβλεψε δὲ κυρίως εἰς τὴν ἐνίσχυσιν καὶ τὴν ἀναδιοργάνωσιν τοῦ Δωρισμοῦ. Διὰ νὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν διάρκειαν τῆς νομοθεσίας του, ἀπῄτησε καὶ ἔλαβε παρὰ τῶν Σπαρτιατῶν τὴν ὑπόσχεσιν, ὅτι δὲν θὰ μεταβάλουν τὸ πολίτευμα μέχρι τῆς ἐπιστροφῆς του ἐκ Δελφῶν ὅπου μετέβη, ἵνα ζητήσῃ τὴν γνώμην τοῦ μαντείου. Λαβὼν δὲ χρησμόν, ὅτι ἡ Σπάρτη θὰ εἶναι ἐνδοξοτάτη, ἐφ' ὅσον θὰ μεταχειρίζεται τὸ πολίτευμά του, καί ἀποστείλας τὴν μαντείαν τοῦ θεοῦ εἰς τοὺς Σπαρτιάτας, ἀπέθανεν ἑκουσίως ἐξ ἀσιτίας, ἵνα μὴ διά τῆς εἰς τὴν Σπάρτην ἐπιστροφῆς του ἀπαλλάξῃ τοὺς συμπολίτας του ἐκ τοῦ ὅρκου. Καί ὁ τόπος τοῦ θανάτου τοῦ Λυκούργου ἀμφισβητεῖται, καθ' ἂν ἀναφέρει ὁ Πλούταρχος, διότι ἄλλοι μὲν ὑποστηρίζουν, ὅτι ὁ Λυκοῦργος ἀπέθανεν εἰς Κίρραν τῆς Φωκίδος, ἄλλοι εἰς τὴν Κρήτην, τῆς τέφρας του διασκορπισθείσης κατά παράκλησιν τοῦ ἰδίου εἰς τὴν θάλασσαν, ἄλλοι, ὅτι μετεκομίσθη εἰς Ἦλιδα καί ἄλλοι, ὅτι τά ὀστᾶ του μετεφέρθησαν εἰς Σπάρτην, ὅπου, ὅταν ἐθάπτετο ἔπεσε κεραυνός ἐπί τοῦ τάφου του, σημεῖον εὐνοίας τῶν θεῶν. Ὑπό τῶν φίλων καί συγγενῶν του ὡρίσθη ἐπέτειος καί συνέλευσις, αἱ ἡμέραι τῆς ὁποίας ὠνομάσθησαν Λυκουργίδες, ἐκτίσθη δὲ καὶ ναὸς πρὸς τιμήν του, ὅπου ἐτελοῦντο ἐτήσιαι θυσίαι, τὸ ὁποῖον ἐπιβεβαιοῖ καί ὁ Παυσανίας (Λακωνικά - ΙΙΙ - 16,6) προσθέτων, ὅτι ὄπισθεν τοῦ ναοῦ ὑπῆρχεν ὁ τάφος τοῦ υἱοῦ του Εὐκόσμου, Αἱ παραδόσεις αὗται αἱ τόσον ποικίλαι καί μυθώδεις περί τοῦ προσώπου καί τῆς ζωῆς τοῦ Λυκούργου, οἱ θρῦλοι περί τοῦ θανάτου καί τῆς ταφῆς του ὡς καί αἱ μετὰ θάνατον ἀπονεμηθεῖσαι εἰς αὐτὸν θεϊκαὶ τιμαὶ μαρτυροῦν, ὅτι οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες ἀμυδράν ἰδέαν διετήρουν περί τοῦ Λυκούργου, καί ἐνισχύουν ἔτι περισσότερον τήν γνώμην τῶν νεωτέρων ἱστορικῶν, ὅτι δὲν ὑπῆρξεν ἱστορική προσωπικότης, ἀλλ' ἰδεατόν πρόσωπον, περί τό ὁποῖον συνεκεντρώθησαν αἱ περὶ τοῦ ἀρχαίου Δωρικοῦ πολιτεύματος πληροφορίαι.

Μεταρρυθμίσεις τοῦ Λυκούργου. Αἱ

διὰ τῆς λεγομένης νομοθεσίας τοῦ Λυκούργου ἐπενεχθεῖσαι νομοθετικαὶ καὶ πολιτειακαὶ διαρρυθμίσεις παραδίδονται ὑπὸ τοῦ Πλουτάρχου εἰς τὸν βίον τοῦ Λυκούργου καὶ ὑπὸ τοῦ Ξενοφῶντος ἐν τῇ «Λακεδαιμονίων πολιτείᾳ» ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους. Πλάτωνος καὶ ἄλλων, συνίσταντο δὲ εἰς προφορικοὺς νόμους (ῥήτρας), οἱ ὁποῖοι ἀπετέλεσαν τὰς θεμελιώδεις ἀρχὰς τῆς ὅλης πολιτικοκοινωνικῆς διαρθρώσεως τοῦ Σπαρτιατικοῦ πολιτεύματος ἐπὶ αἰῶνας. Αἱ βασικαὶ ὅμως ἀρχαὶ αὗται τόσον εἰς τοὺς κυβερνητικοὺς τύπους, ὅσον καὶ εἰς τοὺς πολιτικοκοινωνικοὺς θεσμούς, διὰ τῶν ὁποίων ἐκανονίζετο ἡ ἀνατροφὴ καὶ πειθαρχία τῶν πολιτῶν, μοναδικοὶ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ἀνθρωπότητος, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ θεωρηθοῦν ὡς ἔργον ἑνὸς ἀνθρώπου, τοῦ Λυκούργου, οὔτε καὶ ἦτο δυνατὸν νὰ διαμορφωθοῦν καὶ νὰ ἐφαρμοσθοῦν ἀμέσως, ἀλλὰ ἐπετελέσθησαν διὰ τῶν αἰώνων, ἀπεδόθησαν δὲ εἰς ἕν πρόσωπον, τὸ ὁποῖον περιέβαλον διὰ θρύλων καὶ θρησκευτικῶν ἰδιοτήτων, ἔστω καὶ ἂν γίνῃ ἀποδεκτὴ ἡ ἱστορικότης τοῦ Λυκούργου, ὡς οἱ ἀρχαῖοι παρεδέχοντο. Καὶ οἱ μὲν κυβερνητικοὶ τύποι τῆς Σπαρτιατικῆς πολιτείας ἦσαν ἡ παλαιοτάτη τῶν ἡρωικῶν χρόνων κληρονομικὴ διπλῆ βασιλεία, ἑνὸς βασιλέως ἐκ τοῦ γένους τῶν Ἀγιδῶν ἢ Εὐρυσθενιδῶν καὶ τοῦ ἑτέρου ἐκ τοῦ γένους τῶν Προκλειδῶν ἢ Εὐρυπωντιδῶν. Κατὰ τὴν παραδοθεῖσαν Λυκούργειον νομοθεσίαν καθιερώθη ἡ Γερουσία ὡς περιοριστικὸς θεσμὸς τῆς βασιλικῆς ἐξουσίας, ἀποτελουμένη ἐξ 28 ἰσοβίων μελῶν ἐκλεγομένων μεταξὺ τῶν ὑπερβάντων τὸ ἑξηκοστὸν ἔτος τῆς ἡλικίας των πολιτῶν, ἡ Ἐκκλησία τοῦ Δήμου, καλουμένη εἰς Σπάρτην Ἀπέλλα, ἐνῶ εἰς τὰς ἄλλας Δωρικὰς πολιτείας ἐκαλεῖτο Ἀλία, ἀπετελεῖτο δὲ αὕτη ἐκ τῶν ὑπὲρ τὰ τριάκοντα ἔτη πολιτῶν τῶν συνεισφερόντων εἰς τὰ συσσίτια καὶ οἱ πέντε Ἔφοροι ἐνιαύσιοι, ἡ ἀρχὴ τῶν ὁποίων ὅμως φαίνεται, ὅτι εἶναι πολὺ παλαιοτέρα τῶν χρόνων, καθ' οὓς τάσσεται ὁ Λυκοῦργος, ἂν καὶ ὁ περὶ τούτων καταλογος ἀνατρέχει μόνον μέχρι τοῦ 754 π.Χ., ὅτε τὸ πρῶτον ἐχρησιμοποιήθη ἡ γραφὴ πρὸς ἀναγραφὴν πολιτικῶν ἀρχῶν. Οἱ Σπαρτιᾶται πολῖται διηροῦντο εἰς τρεῖς φυλάς, ὠνομάζοντο δὲ Παμφιλεῖς, Ὑλλεῖς καὶ Δυμᾶνες, τῶν φυλῶν ὑποδιαιρουμένων εἰς τριάκοντα τμήματα (ὠβάς). Ἡ χώρα διηρέθη εἰς ἴσους κλήρους ἀδιαιρέτους καὶ ἀναπαλλοτριώτους, τῆς γῆς καλλιεργουμένης ὑπὸ τῶν Εἱλώτων, προσέτι δὲ ἐκανονίσθη ἡ ἀνατροφὴ καὶ πειθαρχία τῶν πολιτῶν διὰ κοινῆς ἀγωγῆς ἀρρένων καὶ θηλέων, ἀποβλεπούσης εἰς τὴν σκληραγώγησιν τῶν πολιτῶν ἐκ βρεφικῆς ἡλικίας, ὥστε νὰ καθίστανται ἱκανώτατοι εἰς τὰ πολεμικὰ ἔργα, διὰ τῶν συσσιτίων, ἀπαγορεύσεως ἀποδημιῶν, ξενηλασιῶν καὶ περιορισμοῦ τῆς ἀτομικῆς ἐλευθερίας εἰς τὴν ἄσκησιν ἐμπορίου ἢ βιομηχανικοῦ ἐπαγγέλματος, ἐπιτρεπομένου τούτου μόνον εἰς τοὺς Περιοίκους. Ἐπίσης ἀπηγορεύθη σχεδὸν ἡ χρῆσις νομίσματος, ἀντικατασταθέντων τῶν χρυσῶν καὶ ἀργυρῶν διὰ σιδηρῶν τοιούτων, ἐπεβάλετο ἡ ὑποταγὴ τοῦ νεωτέρου εἰς τὸν πρεσβύτερον, γενικὴ δὲ ἦτο ἡ περιφρόνησις τῆς ἀνανδρίας καὶ τῆς ἀγαμίας. Γενικῶς τὸ διαμορφωθὲν Σπαρτιατικὸν πολίτευμα ἦτο σύμμικτον ἀπὸ μοναρχικούς, ὀλιγαρχικοὺς καὶ δημοτικοὺς τύπους, δὲν ἦτο ὅμως παρὰ ὀλιγαρχία στενωτάτη κυβερνῶσα πραγματικῶς διὰ τῶν πέντε Ἐφόρων, ἡ διατήρησις δὲ ἐπὶ τόσους αἰῶνας τῶν θεσμῶν τούτων ἀμεταβλήτων σχεδὸν καὶ ἡ μεγάλη ἰσχὺς τῆς Σπάρτης, ἑρμηνεύεται ἀπὸ τὴν ὅλην ἀγωγὴν τῶν πολιτῶν, ἥτις καθίστα τούτους ἀφωσιωμένα μέλη τῆς πολιτείας καὶ πιστοὺς ἐκτελεστὰς τῶν ἐπιταγῶν της. (Πλείονα περὶ τῆς Σπαρτιατικῆς ἀγωγῆς βλ. λ. Σπάρτη). Ἀπέβλεπε δηλαδὴ τὸ Σπαρτιατικὸν πολίτευμα, τὸ κατὰ τὴν Λυκούργειον λεγομένην νομοθεσίαν καταρτισθέν, εἰς τὸ νὰ καταστήσῃ τὸν πολίτην ἐλεύθερον, αὐτάρκη καὶ σώφρονα, ἐξυπηρετοῦντα δὲ μόνον τὸ συμφέρον τῆς πόλεως, ἂν καὶ ὅπως παρατηρεῖ ὁ Πλάτων (Νόμοι 1—7) δὲν ἐστηρίζετο ἐπὶ τῆς δικαιοσύνης, τοῦτο δὲ καὶ ὁ Πλούταρχος ἐμμέσως ἀποδέχεται. (Βλ. Πλουτάρχου «Βίος Ἀγησιλάου», 37).

ΔΡΑΚΩΝ, περὶ τοῦ βίου καὶ τοῦ ἔργου του βλέπε Τόμος Η σελὶς 331 τῆς Ἐγκυκλοπαιδείας μας.

ΣΟΛΩΝ, περὶ αὐτοῦ καὶ τοῦ ἔργου του βλέπε κατωτέρω εἰς τὸ κεφάλαιον «Ἑπτὰ σοφοὶ» τοῦ παρόντος τόμου.

ΖΑΜΟΛΞΙΣ, περὶ τοῦ ἔργου καὶ τοῦ βίου του βλέπε Τόμος Ι σελὶς 21. Ἐπιπροσθέτως ἀναφέρεται ἐνταῦθα ὅτι ὁ Ζάμολξις κατὰ πληροφορίαν τὴν ὁποίαν διέσωσεν ὁ Ἑρμὰν Ντὶλς εἶναι ἐκεῖνος ποὺ ἐδίδαξεν τοὺς Δρυΐδας τῆς Γαλατίας Φιλοσοφίαν (Δοξογράφοι σελ. 557, ἔκδοσις Βερολίνου 1859). Ι.Δ.Π.

ΑΝΑΧΑΡΣΙΣ, περὶ αὐτοῦ βλέπε λεπτομερῶς εἰς Τόμον Γ, σελὶς 429 τῆς Ἐγκυκλοπαιδείας μας.

ΑΡΧΥΤΑΣ, περὶ τοῦ βίου καὶ τοῦ ἔργου του βλέπε Τόμος Δ, σελὶς 628 τῆς Ἐγκυκλοπαιδείας μας.

ΟΙ ΕΠΤΑ ΣΟΦΟΙ

Ὡς ἑπτὰ σοφοὶ ἐθεωροῦντο κατὰ τὸν Διογένην Λαέρτιον: Θαλῆς ὁ Μιλήσιος, Σόλων ὁ Ἀθηναῖος, Κλεόβουλος ὁ Ρόδιος, Χείλων ὁ Λακεδαιμόνιος, Βίας ὁ Πριηνεύς, Περίανδρος ὁ Κορίνθιος, Πιττακός ὁ Μυτιληναῖος καὶ Μύσων ὁ Χηνεύς.

ΘΑΛΗΣ, περὶ τῆς ζωῆς καὶ τοῦ ἔργου του βλέπε κεφάλαιον «Προσωκρατικοὶ» τοῦ παρόντος Τόμου.

ΣΟΛΩΝ. Νομοθέτης τῶν Ἀθηναίων, ἐλεγειακὸς ποιητὴς καὶ εἷς ἐκ τῶν ἑπτὰ σοφῶν τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος, υἱὸς τοῦ Ἐξηκεστίδου, ἀνήκων κατὰ τὴν παράδοσιν εἰς τὴν εὐγενεστάτην Ἀθηναϊκὴν γενεολογίαν τοῦ οἴκου τοῦ Νηλέως καὶ τοῦ γένους τοῦ Κόδρου, πράγματι δὲ μᾶλλον ἐκ τοῦ γένους τῶν Μεδοντιδῶν.

Ὁ Σόλων ἐγεννήθη μεταξὺ τοῦ 640 καὶ τοῦ 630 π.Χ., εἰς περίοδον καθ' ἣν τὰ ὀλιγαρχικὰ γένη τῆς Ἀττικῆς ἕνεκα τοῦ Κυλωνείου ἄγους εὑρίσκοντο εἰς δυσχερεστάτην θέσιν, ἀπολέσαντα τὸ κῦρος τῆς «ἀγνείας» παρὰ τῷ δήμῳ, καὶ καθ' οὓς χρόνους ὁ βασιλεὺς τῆς Αἰγύπτου Ψαμμήτιχος ὁ Α΄ (663—609 π.Χ.) ἀνῆλθεν εἰς τὸν θρόνον καὶ ἤνοιξεν εἰς τὴν κατὰ θάλασσαν ἐμπορίαν τῶν Ἑλλήνων νέας ὁδούς. Ἀσκηθεὶς εἰς τὰς παλαίστρας ὁ Σόλων, ἐκλεκτὸς συγχρόνως τῶν Μουσῶν, ἔτυχε παιδεύσεως στερεᾶς καὶ ἁρμονικῆς, πνευματικῶς καὶ σωματικῶς συμμέτρου ἡ ὁποία κατ' ἐξοχὴν εἰς τὰς Ἀθήνας ἠδύνατο νὰ ἐπιτευχθῇ. Ἀχόρταστος φιλομάθεια κατεῖχεν αὐτὸν ἀπὸ τῆς πρώτης νεότητος μέχρι τοῦ θανάτου: Ἀποθνήσκων ὕψωσε, κατὰ τὴν παράδοσιν, τὴν κεφαλὴν διὰ νὰ μετάσχῃ τῆς συνδιαλέξεως τῶν φίλων. Καὶ δικαιωματικῶς ἀπεδόθη εἰς αὐτὸν τὸ «γηράσκω δ' ἀεὶ διδασκόμενος».

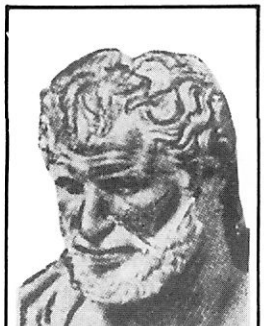

Ὁ Σόλων (Ρωμαϊκὸν ἀντίγραφον χαλκίνης προτομῆς τοῦ 300 π.Χ.).

Καὶ ἡ μὲν φιλομάθεια τὸν ὤθησεν ἐνωρὶς εἰς ἐξόρμησιν ἀπὸ τὰ στενὰ ὅρια τῆς πατρίδος διὰ νὰ γνωρίσῃ τὸν κόσμον ἐξ αὐτοψίας. Ἡ δὲ ἀπώλεια τῆς πατρικῆς περιουσίας τὸν παρώρμησε πρὸς τὴν ἐμπορίαν, καὶ μὲ τὸ ἰδιόκτητον πλοῖον του ἐπεζήτει εἰς ξένας ἀγοράς, ἀνὰ τὴν Αἴγυπτον ἰδίᾳ καὶ τὴν Κύπρον, τὴν πώλησιν ἀττικῶν προϊόντων καὶ ἐπέστρεφεν εἰς Ἀθήνας μὲ φορτίον ἐκεῖθεν. Τὸ ἀνήσυχον καὶ διαυγὲς βλέμμα του δὲν ἠδύνατο νὰ μὴ παρατηρήσῃ τὴν μετέωρον καὶ ἀνήσυχον κατάστασιν, ἡ ὁποία ὑπέπιπτεν εἰς τὴν ἀντίληψίν του ἀνὰ τὰς ἀκτάς, ὅπου ἐσύχναζεν.

Οἱ ἀρχαῖοι καὶ πατροπαράδοτοι θεσμοί, ὁ οἰκογενειακὸς σύνδεσμος τῶν γενῶν καὶ τῶν φατριῶν, τὸ ἀδιαίρετον καὶ ἀναπαλλοτρίωτον τῶν κλήρων, αἱ πατριαρχικαὶ πολιτεῖαι καὶ τὰ κληρονομικὰ δικαιώματα τῶν ἀνωτέρων τάξεων τὰ στηριζόμενα ἐπὶ τῆς πλήρους ὑποταγῆς δήμων ἐστερημένων πάσης βουλήσεως,— ταῦτα πάντα δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ διατηρηθοῦν πλέον. Παρετήρει ὅτι πανταχοῦ, ὅπου εὐλίμενος θάλασσα περιέβρεχε τὰς παραλίας, διεμορφοῦτο νέον γένος ἀνθρώπων, δραστηρία μέση τάξις ἐμπόρων καὶ βιοτεχνῶν ζητούντων κίνησιν ἐλευθέραν. Καὶ εἰς τὴν μέσην ταύτην τάξιν διέβλεπεν ὅτι ἀνῆκε τὸ μέλλον. Σηνηύξανε δὲ τὴν τάξιν ταύτην ἡ ἐπέκτασις τῆς ἐπικοινωνίας πρὸς πάσας σχεδὸν τὰς ἀκτὰς καὶ ὁ πολλαπλασιασμὸς τῆς πλουσίας ἐπικερδείας ἐκ τῆς ἐμπορίας μετὰ τῶν ἀνατολικῶν καὶ δυτικῶν ἀποικιῶν, μετὰ τῶν ἐνδοτέρων τῆς Ἀσίας καὶ ἰδίᾳ μετὰ τῆς κοιλάδος τοῦ Νείλου, μόλις, ὡς εἴπομεν, ἀνοιχθείσης εἰς τὴν ἐπικοινωνίαν. Ἡ δὲ καθ' ἑκάστην αὐξανομένη ἐμπορικὴ ἐκείνη κίνησις, προκαλοῦσα κατ' ἀνάγκην μεταβολὴν τῶν ὅρων τοῦ βίου, δὲν ἠδύνατο, κατὰ τὸ ὀξὺ βλέμμα τοῦ Σόλωνος, νὰ ἀφήσῃ καὶ εἰς τὴν Ἀττικὴν τὰ πράγματα ὡς εἶχον πρίν, καθόσον οἱ Ἀττικοὶ εὐπατρίδαι ἐζήτουν νὰ καρπωθοῦν αὐτοὶ τὰ ἐκ τῶν νέων πόρων κέρδη, πρὸς στήριξιν προφανῶς τῆς ἐξουσίας των καὶ μείωσιν τῆς οἰκονομικῆς καὶ κατ' ἀκολουθίαν πολιτικῆς δυνάμεως τῶν ἀνερχομένων βιοτεχνῶν καὶ ἐμπόρων. Τὴν ἀνάγκην ταύτην τῆς μεταβολῆς διέγνωσε λοιπὸν πρῶτος ὁ Σόλων, καὶ ἡ διάγνωσις αὕτη ὑπῆρξεν ἡ ἀφετηρία πάσης περαιτέρω σκέψεώς του, διότι ἐν μέσῳ τοῦ ἀνησύχου καὶ πλάνητος βίου του, ὁ ψυχικὸς αὐτοῦ κόσμος ἔμενεν ἑστραμμένος πρὸς τὴν πατρίδα, ὑπὸ τὸ συμφέρον τῆς ὁποίας ἀντελαμβάνετο ὅ,τι παρετήρει. Βλέπων δὲ εἰς πολλὰς τῶν ἑλληνικῶν πόλεων τὰ ἐσωτερικὰ πράγματα τεταραγμένα καὶ τὴν πολιτικὴν καὶ κοινωνικὴν εἰρήνην σαλευομένην, ἠσχολεῖτο περὶ τὴν ἀνεύρεσιν μέσων δι' ὧν αἱ Ἀθῆναι θὰ ἐσώζοντο ἀπὸ τὰς συγχρόνους καταιγίδας καὶ θὰ ὡδηγοῦντο πρὸς τὸ μέγα μέλλον, ὅπερ προοιωνίζετο δι' αὐτὰς ἡ πολιτικὴ διαίσθησις τοῦ κατόπιν Νομοθέτου.

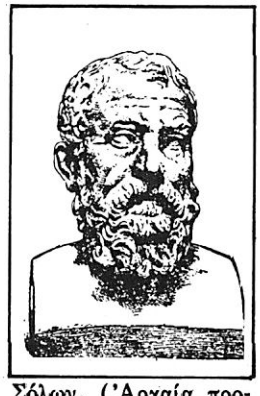

Σόλων. (Ἀρχαία προτομὴ τοῦ Μουσείου τῆς Νεαπόλεως).

Ὁ Σόλων ἔβλεπε τὴν ρίζαν παντὸς κακοῦ εἰς τὸν ἀγῶνα τῶν τάξεων πρὸς ἀλλήλας, τὸν ὁποῖον ἐθεώρει ὡς τὸ ἔδαφος τῆς δημαγωγίας, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἠδύνατο νὰ βλαστήσῃ τῆς τυραννίδος ὁ σπόρος. Ἀγὼν ἢ συνδιαλλαγή, εὐνομία ἢ τυραννίς, — τοῦτο ἦτο πανταχοῦ τὸ ἐπίκαιρον ζήτημα, παρίστατο δ' ἄρα ἀνάγκη ἀντιστάσεως πρὸς τὴν ῥῆξιν, ἀλλ' ὄχι τυχὸν δι' ἀμοιβαίων συμφωνιῶν καὶ ἥκιστα ἐντίμων ἀμφοτέρωθεν ὑποχωρήσεων, ἀλλὰ διὰ τῆς ἀποκαταστάσεως ὑψηλοτέρας τινὸς πολιτικῆς ἑνώσεως, ἑνώσεως ὀργανικῆς, εἰς ἣν νὰ εἶναι δυνατὴ ἡ ὑποταγὴ τῶν διαφόρων τάξεων, χωρὶς αὗται νὰ ἀπαρνηθοῦν τὴν εἰς τὸ ἀρχαῖον καθεστὼς πίστιν.

Ὁ Σόλων ἐπίστευεν εἰς τὴν προσαρμογὴν διὰ τῆς νομοθεσίας, θεμελιουμένης ἐπὶ τῆς ἠθικῆς παιδείας τῶν πολιτῶν καὶ ὄχι εἰς τὴν ἐπανάστασιν. Οὐδὲ ἐγκατέλειψεν, ὡς κακῶς ὑπό τινων ἐλέχθη, τὴν τάξιν του, χαρακτηρισθεὶς ὡς εἷς ἐκ τῶν κλασικῶν ἐκπροσώπων τοῦ κοινωνιολογικοῦ τύπου τοῦ λεγομένου «κοινωνικοῦ ἀποστάτου», ὅστις ἐκ φιλαρχίας ἢ καὶ ἀηδίας πρὸς τὴν τάξιν του ἐγκαταλείπει αὐτὴν καὶ προσέρχεται εἰς τὴν ἐρχομένην διάδοχον τάξιν. Ὁ Σόλων, παραμένων εἰς τὴν τάξιν του, προσπαθεῖ νὰ καθάρῃ αὐτὴν καὶ συγχρόνως — καὶ τοῦτο κυρίως ἐνδιέφερε τὸν μέγαν Ἀθηναῖον — νὰ σώσῃ τὴν πόλιν.

Πολιτικῶς ὁ Σόλων διακρίνεται πρῶτον διὰ τῆς ἐπανακτήσεως ἀπὸ τῶν Μεγαρέων τῆς προτέρας κτήσεως τῶν Ἀθηνῶν Σαλαμῖνος περὶ τὸ 604 π.Χ., ὅτε διὰ τῆς ἐλεγείας αὐτοῦ «Σαλαμὶς», διασωθείσης εἰς ἀποσπάσματα, ἐθέρμανε τὸν ζῆλον τῶν συμπολιτῶν του πρὸς τοῦτο: Κατὰ τὴν παράδοσιν ἀπήγγειλε ταύτην εἰς τὴν ἀγορὰν προσποιούμενος τὸν παράφρονα, διότι ἦτο ἀπηγορευμένη ἐπὶ ποινῇ θανάτου πᾶσα προτροπὴ περὶ ἐπανακτήσεως τῆς νήσου, ἥτις τόσον εἶχε στοιχίσει εἰς τοὺς Ἀθηναίους. Ὀλίγον δὲ ὕστερον ἔδρασε τελεσφόρως κατὰ τὸν λεγόμενον πρῶτον ἱερὸν πόλεμον κατὰ τῶν Κρισσαίων περὶ τοῦ ἱεροῦ τῶν Δελφῶν. Γενόμενος ἔπειτα ἄρχων τοῦ ἔτους 594—593 μετ' ἀπεριορίστου ἐξουσίας, ἠσχολήθη ὅπως διὰ καταλλήλων μέτρων ἀπαρκέσῃ εἰς τὴν γενικὴν οἰκονομικὴν δυσπραγίαν καὶ τοὺς ἐσωτερικοὺς πολιτικοὺς ἀγῶνες, ἐξετέλεσε δὲ ἄκρως ἐπιτυχῶς τὸ λίαν ἐκτενὲς σχέδιόν του διὰ μεταρρυθμίσεως τῶν οἰκονομικῶν, διὰ τῆς τροποποιήσεως τοῦ πολιτεύματος, διὰ νομοθεσίας καὶ μεταβολῆς τῶν ἀφορώντων εἰς τὸ νόμισμα, τὰ μέτρα καὶ τὰ σταθμά, λαμβανομένου πάντοτε ὑπ' ὄψιν ὅτι αἱ περὶ τῶν μετιαρρυθμίσεων τοῦ Σόλωνος πηγαὶ δὲν εἶναι πάντοτε σαφεῖς.

Καὶ τὰ τῆς ἀγωγῆς τῶν πολιτῶν ἐρρυθμίσθησαν διὰ νόμων ὑπὸ τοῦ Σόλωνος. Ἡ «μουσικὴ» παιδεία, ἡ ὑπὸ πᾶσαν δηλαδὴ ἔποψιν μόρφωσις τῶν ψυχικῶν καὶ πνευματικῶν δεξιοτήτων, μετὰ τῆς εἰς τὸ σῶμα ἀφορώσης γυμναστικῆς παιδείας, ἤτοι τὸ

σύνολον τῆς «ἐγκυκλίου» παιδεύσεως, ἐπεκτείνεται εἰς τοὺς παῖδας τῶν πάσης τάξεως πολιτῶν, ἐνῶ μέχρι τοῦδε μετεῖχον αὐτῆς μόνον οἱ υἱοὶ τῶν εὐπατριδῶν. Ἡ «σωφροσύνη», τοὐτέστιν ἡ ὑποταγὴ τῶν ὁρμεμφύτων καὶ τῆς βουλήσεως εἰς τὸν λόγον, καὶ ἡ «καλοκἀγαθία», ἤτοι ὁ ἔρως πρὸς τὴν ψυχικήν, πνευματικὴν καὶ σωματικὴν πληρότητα καὶ τελειότητα, γίγονται — καθολικευόμενα πλέον διὰ τοῦ Σόλωνος — τὰ παιδευτικὰ βάθρα τῆς Ἀθηναίων πολιτείας. Ἀντιθέτως δὲ πρὸς τὰ ἐν Σπάρτῃ, ἡ ἀνατροφὴ εἰς τὰς Ἀθήνας δὲν ἀφαιρεῖται ἀπὸ τοὺς γονεῖς. Ἰδιωτικοὶ διδάσκαλοι, σχολεῖα, ἰδιωτικαὶ παλαῖστραι, δημόσια γυμναστήρια, ἡ ἐν τῇ σημερινῇ ἐννοίᾳ μουσικὴ μόρφωσις, — ταῦτα πάντα συνετέλουν εἰς τὴν ρύθμισιν τῆς ἀγωγῆς. Συναφὴς δὲ πρὸς ταῦτα εἶναι καὶ ὁ περιορισμὸς τῆς ἐν τῷ οἴκῳ δυνάμεως τοῦ πατρός, δι' οὗ ἐπεδίωκεν ὁ Σόλων, ὅπως καὶ δι' αὐτοῦ τοῦ μέσου ἰσχύσουν, ἀντὶ τῆς ἀπολύτου πατρικῆς κυριαρχίας, αἱ ὑψηλότεραι ἀρχαὶ τῆς ἠθικῆς καὶ τῆς πολιτείας. Καὶ τὴν μὲν τιμὴν πρὸς τὸ γῆρας, ἀλλ' ἐξ ἴσου ἐζήτησε νὰ ἐπιβάλῃ καὶ τὴν παρὰ τοῦ πατρὸς τιμὴν πρὸς τὸν υἱὸν ὡς πρὸς μέλλοντα πολίτην ἐλευθέρας πολιτείας.

Ὁ Σόλων ἐπὶ ἀθηναϊκοῦ νομίσματος.

Ὁ Σόλων ἐπίστευεν εἰς τὴν ἰσχὺν τοῦ ἀγαθοῦ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ καὶ ἤθελε τὴν στήριξιν τῆς ἀρετῆς ἐπὶ ἐλευθέρας ἐπικρατήσεως τῶν χρηστῶν ἠθῶν. Ὅθεν καὶ ἐπίστευεν εἰς τὴν ἐλευθερίαν καὶ τὸ πολυμερὲς τῆς ἀναπτύξεως τοῦ πνεύματος, ἐθεώρει δὲ τὴν ἐκπαίδευσιν ὡς τὸ ζωτικώτατον πολιτικὸν συμφέρον, καίτοι δὲν ὑπέβαλλεν αὐτὴν εἰς ὀχληρὰν καὶ πιεστικὴν ἐποπτείαν, τοῦ νόμου περιοριζομένου εἰς τὸ ἔργον τῆς κατευθύνσεως καὶ ρυθμίσεως αὐτῆς, χωρὶς τὸ παράπαν νὰ χαλαρώσῃ τὸν δεσμὸν τῆς πολιτείας, ζητῶν τοὐναντίον νὰ δεσμεύσῃ τοὺς πολίτας πρὸς αὐτὴν καὶ ἠθικῶς καὶ νομοθετικῶς. Διὸ καὶ πᾶς τις εἶχε τὸ δικαίωμα, ἀλλὰ καὶ τὸ καθῆκον νὰ παραστῇ ὡς κατήγορος ὁσάκις ἔβλεπε κίνδυνον τῶν δημοσίων ἠθῶν καὶ τῆς καθόλου εὐημερίας τῆς πολιτείας. Εἰσηγήθη δ' ἐπίσης ὁ Σόλων τὸ ἀξίωμα, ὅτι εἰς περίοδον στάσεως ἐν τῇ πολιτείᾳ πᾶς πολίτης ἐπὶ ποινῇ χρηματικῆς ποινῆς καὶ ἀπωλείας τῶν πολιτικῶν δικαιωμάτων ὤφειλεν ἀμετακλήτως καὶ μετὰ παρρησίας νὰ ταχθῇ εἰς τὴν μίαν ἢ τὴν ἄλλην τῶν πολιτικῶν μερίδων. Προέβη δὲ καὶ εἰς νομοθετικὰς διατάξεις περιοριζούσας τὴν ἀτομικὴν ἐλευθερίαν χάριν τοῦ κοινοῦ ἀγαθοῦ, διαπιστώνων τὴν ἀνάγκην ἐννόμου πειθαρχίας, δι' ἧς, κατὰ βάσιν, ἀνεπτύχθη ἰδιαίτερος Ἀττικὸς χαρακτήρ, διακρινόμενος τοῦ ἐν τῇ Ἀσιατικῇ Ἑλλάδι Ἰωνικοῦ καὶ καθωρίσθησαν εὐκρινέστερον τὰ ὅρια τῶν ἑλληνικῶν καὶ βαρβαρικῶν ἠθῶν, τὰ ὁποῖα οἱ ἀβροδίαιτοι Ἴωνες εὐκόλως συνέχεον. Ὄχι δὲ ὀλιγώτερον ἐμερίμνησεν ὁ Σόλων διὰ τὴν κατάπαυσιν τῶν ἐπακολούθων τῆς ἕνεκα τῆς πολιτικῆς ἀνωμαλίας τῶν τελευταίων ἐτῶν ἐξαγριώσεως καὶ τὴν καθοδήγησιν τοῦ δήμου πρὸς πολιτικήν, κοινωνικὴν καὶ οἰκογενειακὴν ἡμέρωσιν. Οὕτω κατέστη ὄχι μόνον θεμελιωτὴς τοῦ ἀθηναϊκοῦ πολιτισμοῦ, ἀλλά, διὰ τῶν κατευθύνσεων ὅσας ἔδωσεν εἰς αὐτόν, καταστήσας τοῦτον ἀντιπροσωπευτικὸν τύπον τοῦ ὅλου ἑλληνικοῦ, κατέστη καὶ τοῦ ὅλου Ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ θεμελιωτής.

Ἀμέσως βεβαίως αἱ ἐσωτερικαὶ διαμάχαι δὲν προελήφθησαν διὰ τῶν μέτρων τοῦ Σόλωνος, οὐδὲ εἶναι ἐξηκριβωμένον πόσον χρόνον ἐχρειάσθη διὰ τὰς μεταρρυθμίσεις του 'καὶ τί ὕστερον ἐπεχείρησε. Πιθανώτατα ἐφησύχαζεν εἰς τὰς Ἀθήνας, καίτοι μᾶλλον εἶναι βέβαιον τὸ ἐν τῷ μεταξὺ δεκαετὲς ταξίδιον εἰς τὴν Αἴγυπτον, τὴν Φοινίκην καὶ τὴν Μικρὰν Ἀσίαν, ἔνθα καὶ ἡ φερομένη συνάντησίς του μὲ τὸν Κροῖσον, καὶ εἰς τὴν Κύπρον, ὅπου ἐβοήθησε διὰ τῶν συμβουλῶν του τὸν βασιλέα τῆς νήσου Φιλόκυπρον. Ἐν Ἀθήναις ἔπειτα ἠγωνίσθη κατὰ τοῦ τυραννικῶν διαθέσεων ἄρχοντος Δαμασίου, παρὰ δὲ τοὺς ἀγῶνας του ὑπὲρ τῆς νομιμότητος εἶδε τὸν Πεισίστρατον ἁρπάζοντα τὴν ἐξουσίαν (560—559), κυβερνῶντα ὅμως κατὰ τοὺς Σολωνείους νόμους. Μετὰ ἓν πιθανῶς ἔτος ἀπέθανεν ὁ Σόλων, ἀφίνων μάρτυρας τοῦ μεγάλου ὅσον καὶ εὐαισθήτου χαρακτῆρος του μνήμην ἱερὰν καὶ τὴν ποίησιν αὐτοῦ. τῆς ὁποίας ἀποσπάσματα διεσώθησαν μέχρις ἡμῶν, ἀλλὰ καὶ τὴν ἐπὶ τοὺς ἔπειτα ρωμαλέαν πολιτικὴν καὶ πνευματικὴν ἐπίδρασίν του.

Εἰς τὸν Σόλωνα ἀποδίδονται τὰ ἑξῆς ἀποφθέγματα:

— μηδὲν ἄγαν
— κριτὴς μὴ κάθησο· εἰ δὲ μὴ τῶι ληφθέντι ἐχθρὸς ἔσηι
— ἡδονὴν φεῦγε, ἥτις λύπην τίκτει (Ἀπόφευγε τὴν ἡδονὴ ποὺ γεννᾶ λύπη)
— φύλασσε τρόπον καλοκαγαθίαν ὅρκου πιστοτέραν
— σφραγίζου τοὺς μὲν λόγους σιγῆ τὴν δὲ σιγὴν καιρῷ
— μὴ ψεύδου, ἀλλ' ἀλήθευε
— τὰ σπουδαῖα μελέτα
— τῶν γονέων μὴ λέγε δικαιότερα
— φίλους μὴ ταχὺ κτῶ, οὓς δ' ἂν κτήσει μὴ ταχὺ ἀποδοκίμαζε (μὴν ἀποκτᾶς εὐκόλως φίλους καὶ ἐὰν ἀποκτήσεις μὴ τοὺς ἀποδοκιμάζεις εὐκόλως)
— ἄρχεσθαι μαθὼν ἄρχειν ἐπιστήμη
— εὔθυναν ἑτέρους ἀξιῶν διδόναι καὶ αὐτὸς ὕπεχε
— συμβούλευε μὴ τὰ ἥδιστα ἀλλὰ τὰ βέλτιστα τοῖς πολίταις (Νὰ συμβουλεύῃς τοὺς πολίτας ὄχι τὰ εὐχάριστα ἀλλὰ τὰ καλύτερα δι' αὐτούς)
— μὴ θρασύνου
— μὴ κακοῖς ὁμίλει (μὴ συναναστρέφεσαι μὲ τοὺς κακούς)
— χρῶ τοῖς θεοῖς
— φίλους εὐσέβει
— ὃ ἂν μὴ ἴδῃς μὴ λέγε
— εἰδὼς σίγα
— τοῖς σεαυτοῦ πρᾶος ἴσθι
— τὰ ἀφανῆ τοῖς φανεροῖς τεκμαίρου (νὰ τεκμηριώνῃς «νὰ συμπεραίνῃς» τὰ ἀφανῆ ἐκ τῶν φανερῶν).

ΠΕΡΙΑΝΔΡΟΣ ὁ Κυψέλου, Κορίνθιος. Ὁ περιώνυμος διὰ τὴν κακουργίαν, ἀλλὰ καὶ τὴν μεγαλοπραγμοσύνην καὶ σοφίαν του τύραννος τῆς Κορίνθου (668—584). Εἰς τὴν τυραννίδα διεδέχθη τὸν πατέρα του Κύψελον, ὅστις εἶχε καταλάβει τὴν ἀρχήν, ἀνατρέψας τὴν δωρικὴν ἀριστοκρατίαν. Κατὰ τὰς μαρτυρίας τῶν παλαιῶν, ὁ Περίανδρος ἐκυβέρνησε κατ' ἀρχὰς ἠπιώτερον τοῦ πατρός του, ἀλλ' ἀργότερον παρεσύρθη εἰς ἀδικοπραγίας καὶ ὠμότητας. Ὁ Ἡρόδοτος παραδίδει ὅτι, ἐρωτήσας δι' εἰδικῆς πρεσβείας τὸν τύραννον τῆς Μιλήτου Θρασύβουλον, πῶς θὰ στερεώσῃ καλύτερον τὴν ἀρχήν του, ἔλαβε διὰ συμβολικῆς πράξεως τοῦ Μιλησίου τυράννου τὴν ἀπάντησιν ὅτι, διὰ νὰ ἐπιτύχῃ τοῦτο, εἶναι ἀνάγκη νὰ ἐξοντώσῃ πάντα ἰσχυρὸν ἀντίπαλον ἢ ἀντιδρῶντα εἰς τὰ ἔργα του. Ἔκτοτε ὁ Περίανδρος δὲν ἐδίσταζε καὶ πρὸ τοῦ μεγαλυτέρου ἐγκλήματος, ὄχι μόνον κατὰ τῶν ἀντιπάλων, ἀλλὰ καὶ κατ' αὐτῶν ἀκόμη τῶν οἰκείων του. Οὕτω ἐφόνευσε διὰ λακτισμάτων τὴν σύζυγον του, Λυσίδην, τὴν ὁποίαν ὁ ἴδιος ἐκάλει θωπευτικῶς Μέλισσαν, παρασυρθεὶς ἀπὸ εἰσηγήσεις τῶν ἐρωμένων του. Μεταμεληθείς, μετὰ ταῦτα διὰ τὸ ἀποτρόπαιον ἔγκλημα προσέθεσεν εἰς αὐτό, μὲ τὴν ἰδέαν ὅτι ἐξιλεοῦται, καὶ δεύτερον παρεκτροπήν, προδίδουσαν ἔλλειψιν ἠθικοῦ χαλινοῦ καὶ διανοητικῆς ἰσορροπίας: Προσκαλέσας εἰς ἐπίσημον ἑορτὴν τὰς ἐπιφανεστέρας γυναῖκας τῆς Κορίνθου ἐγύμνωσεν αὐτὰς καὶ ἔκαυσε τὰ ἐνδύματα καὶ τὰ κοσμήματά των ἐπὶ πυρᾶς!

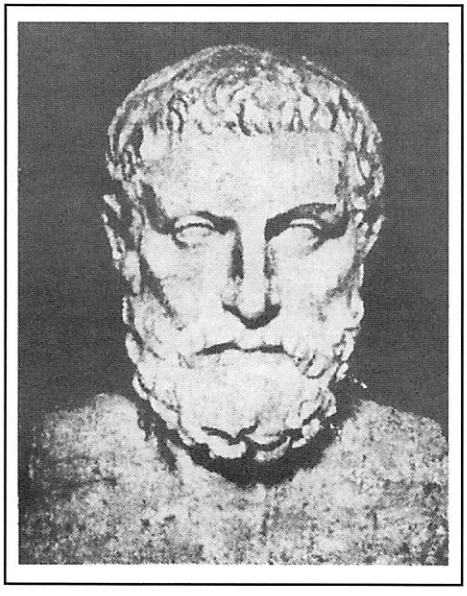

Προτομὴ τοῦ Περιάνδρου.

Τὸν ἐκ τῆς Λυσίδης υἱόν του Λυκόφρονα, διαμαρτυρηθέντα διὰ τὸν ἄδικον θάνατον τῆς μητρός του, ἐξώρισεν εἰς τὴν Κέρκυραν, ἡ ὁποία ὑπέκειτο κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην εἰς τὴν Κόρινθον. Καὶ ἀνεκάλεσε μὲν τοῦτον βραδύτερον, ἀλλ' ὁ Λυκόφρων δὲν ὑπήκουσεν εἰς τὴν πατρικὴν πρόσκλησιν, διότι ὡς εἶπε, δὲν ἠδύνατο νὰ συζῇ μετὰ τοῦ φονέως τῆς μητρός του. Ὁ Περίανδρος τότε ἐδέχθη νὰ παραιτηθῇ τῆς ἀρχῆς ὑπὲρ τοῦ υἱοῦ του καὶ νὰ ἀποσυρθῇ εἰς τὴν Κέρκυραν. Ἀλλ' ὅταν ἐπληροφορήθησαν τοῦτο οἱ Κερκυραῖοι, φοβηθέντες μήπως ἡ κακουργία τοῦ τυράννου ἐπιζητεῖ νέον πεδίον δράσεως, ἐφόνευσαν τὸν Λυκόφρονα. Ὁ Περίανδρος ἐτιμώρησε σκληρῶς τοὺς φονεῖς τοῦ υἱοῦ του καὶ συγκεντρώσας 300 παῖδας τῶν καλυτέρων οἰκογενειῶν τῆς Κερκύρας, ἀπέστειλεν αὐτοὺς εἰς τὸν βασιλέα τῆς Λυδίας Ἀλυάττην, διὰ νὰ τοὺς εὐνουχίσῃ κατὰ τὴν ἀσιατικὴν συνήθειαν. Τὸ πλοῖον ὅμως τὸ ὁποῖον τοὺς μετέφερε, προσήραξεν εἰς τὴν Σάμον καὶ οὕτω οἱ παῖδες ἀπηλευθερώθησαν.

Παραδόξως, καίτοι ἠγάπα ὁ Περίανδρος τὰς στρατιωτικὰς ἐπιδείξεις, φαίνεται ὅτι δὲν περιεπλάκη εἰς ἐξωτερικοὺς πολέμους. Ὁ μόνος πόλεμος τὸν ὁποῖον διεξήγαγεν, ἦτο ὁ πρὸς τὸν πεθερόν του Προκλέα, τύραννον τῆς Ἐπιδαύρου, ἐκστρατεύσαντα κατ' αὐτοῦ ὡς αἰτίου τοῦ θανάτου τῆς θυγατρός του.

Τοιαῦται εἶναι αἱ περὶ τοῦ Κορινθίου τυράννου μαρτυρίαι τῶν παλαιῶν. Ἴσως αἱ περισσότεραι ἐξ αὐτῶν εἶναι ψευδεῖς ἢ ὑπερβολικαί, ὀφειλόμεναι εἰς τὸ μῖσος καὶ τὴν ἀπέχθειαν τῶν ἀρχαίων πρὸς τοὺς τυράννους καὶ τὴν ἐντεῦθεν προερχομένην ροπὴν νὰ μεγαλοποιοῦν καὶ τὰς μικροτέρας παρεκτροπάς των. Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι καὶ ὁ πατὴρ Κύψελος, ἰδίᾳ ὅμως ὁ Περίανδρος, ἀνύψωσε τὴν Κόρινθον εἰς δύναμιν καὶ ἀκμὴν καὶ ἔθεσε τὰς βάσεις τῆς θαλασσοκρατορίας καὶ τῆς κατόπιν εὐημερίας της.

Ἐκτὸς τούτου ὁ Περίανδρος ὑπῆρξε καὶ κοινωνικὸς ἀναμορφωτής, πολλὰ νομοθετήσας κατὰ τὰς ἀσωτείας καὶ τῆς πολυτελείας, ἐξευρίσκων ἐργασίαν εἰς τοὺς πτωχοὺς καὶ φορολογῶν μόνον τοὺς πλουσίους. Ἐπροστάτευσεν ἐπίσης τὰ γράμματα καὶ τὰς τέχνας καὶ κατέστησε τὴν αὐλὴν κέντρον πνευματικῆς καὶ καλλιεχνικῆς δημιουργίας.

Ἀλλ' ὁ Περίανδρος διεκρίνετο καὶ διὰ τὸ σπινθηροβόλον

πνεῦμα καὶ τὴν σπανίαν θυμοσοφίαν του. Διὰ τὸν λόγον τοῦτον κατετάχθη καὶ μεταξὺ τῶν ἑπτὰ σοφῶν τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ κόσμου. Προϊόντα τῆς διανοητικῆς ἀνθηρότητος καὶ γονιμότητος αὐτοῦ εἶναι ἀφ' ἑνὸς μὲν μακρὸν ποίημά του μὲ τὸν τίτλον «Ὑποθῆκαι εἰς τὸν ἀνθρώπινον βίον», τοῦ ὁποίου ἀτυχῶς διεσώθησαν μόνον ἀποσπάσματα, ἀφ' ἑτέρου δὲ τὰ ἀποφθέγματά του, τὰ ὁποῖα, ἀντιθέτως πρὸς τὰς περὶ αὐτοῦ μαρτυρίας, ἀποστάζουν εὐγένειαν αἰσθήματος, ἐλευθεριότητα, ἀλάθητον πεῖραν καὶ πρακτικὴν σοφίαν πολύτιμον.

Κατωτέρω παρατίθενται ὅσα παρεδόθησαν εἰς ἡμᾶς παρὰ τῶν ἀρχαίων:

«Μελέτα τὸ πᾶν».

«Εὐσεβείας ἔχου». (Νὰ μένῃς ἀφωσιωμένος εἰς τὴν εὐσέβειαν).

«Θνητὰ φρόνει». (Νὰ σκέπτεσαι ὅπως ἁρμόζει εἰς τοὺς θνητούς).

«Ἀποκρίνου ἐν καιρῷ». (Νὰ δίδῃς ἀπαντήσεις εἰς τὴν κατάλληλον στιγμήν).

«Λόγων ἀπορρήτων ἐκφορὰν μὴ ποιοῦ». (Νὰ μὴ ἀποκαλύπτῃς τὰ μυστικά).

«Σοφοῖς χρῶ». (Νὰ διατηρῇς σχέσεις μὲ σοφούς).

«Ἀληθείας ἔχου». (Νὰ εἶσαι προσηλωμένος εἰς τὴν ἀλήθειαν).

«Υἱοὺς παίδευε».

«Σαυτὸν παρασκεύαζε τῶν γονέων ἄξιον». (Νὰ ἑτοιμάζῃς τὸν ἑαυτόν σου ἀντάξιον τῶν γονέων σου).

«Πρεσβύτερον αἰσχύνου». (Νὰ ἐντρέπεσαι τὸν μεγαλύτερόν σου).

«Ἁμαρτῶν μεταβουλεύου». ("Οταν περιπέσῃς εἰς σφάλμα, νὰ μετανοῇς).

Ἐρωτηθεὶς τί μέγιστον ἐν ἐλαχίστῳ, εἶπεν: «φρένες ἀγαθαὶ ἐν σώματι ἀνθρώπου». ("Οταν ἠρωτήθη τί εἶναι πάρα πολὺ μεγάλο μέσα εἰς ἕνα μικρότατον χῶρον, ἀπήντησεν: «ἔξυπνα μυαλὰ μέσα εἰς σῶμα ἀνθρώπου»).

«Αἱ μὲν ἡδοναὶ θνηταί, αἱ δ' ἀρεταὶ ἀθάνατοι». (Αἱ μὲν ἀπολαύσεις εἶναι πράγματα ποὺ πεθαίνουν, αἱ ἀρεταὶ ὅμως εἶναι ἀθάνατοι).

Ἐρωτηθεὶς τί ἐστιν ἐλευθερία, εἶπεν: «ἀγαθὴ συνείδησις». ("Οταν ἠρωτήθη τί εἶναι ἐλευθερία, ἀπήντησεν: «ἡ ἐσωτερικὴ ἐπίγνωσις τῶν πράξεών μας».

«Πρᾶττε δίκαια». ("Εσο δίκαιος εἰς τὰς πράξεις σου).

«Πρᾶττε ἀμεταμέλητα». (Μελέτα τὰς πράξεις σου διὰ νὰ μὴ μετανοήσῃς δι' αὐτάς).

«Καιρὸν πρόσμενε» (Περίμενε τὴν κατάλληλον εὐκαιρίαν «διά τὸ κάθε τι»).

«Ὕβριν μίσει». (Νὰ μισῇς τὴν αὐθαιρεσίαν).

«Θνῆσκε ὑπὲρ πατρίδος».

«Μὴ πίστευε χρόνῳ». (Νὰ μὴ ἐμπιστεύεσαι εἰς τὸν χρόνον).

«Μὴ λάλει πρὸς ἡδονήν». (Νὰ μὴ ὁμιλῇς διὰ νὰ γίνεσαι εὐχάριστος).

«Εὔφραινε φίλους».

«Φίλοις εὐτυχοῦσι καὶ ἀτυχοῦσιν ὁ αὐτὸς ἴσθι». ('Απέναντι τῶν φίλων σου, εἴτε εὐτυχοῦν εἴτε δυστυχοῦν, ν'ἀ εἶσαι ὁ ἴδιος».

«Εὐεργέτας τίμα».

«Χάριν ἀπόδος». (Νὰ ἀποδώσῃς τὴν εὐεργεσίαν ποὺ σοῦ ἔκαναν).

«Μὴ ἐν παντὶ λυποῦ». (Νὰ μὴ στενοχωρῆσαι διά τό κάθε τι).

«Μηδὲν χρημάτων ἕνεκα πρᾶττε· δεῖ γὰρ τὰ κερδαντὰ κερδαίνειν» (Νὰ μὴ κάνῃς τίποτε χάριν χρημάτων· διότι πρέπον εἶναι νὰ κερδίζῃ κανεὶς μόνον ἐκεῖνο ποὺ ἠμπορεῖ (=ἐπιτρέπεται) νὰ κερδίζῃ).

«Διαβολὴν μίσει». (Νὰ μισῇς τὴν συκοφαντίαν).

«Ζῶν μὲν ἐπαινοῦ, ἀποθανὼν δὲ μακαρίζου» ('Επεδίωκε νὰ ἐπαινῆσαι ὅσον ζῇς καὶ νὰ μακαρίζεσαι μετὰ θάνατον).

«Θειδόμενον κρεῖττον ἀποθανεῖν ἢ ζῶντα ἐνδεῖσθαι». ('Ο τσιγκούνης καλύτερα νὰ πεθαίνῃ, παρὰ νὰ ζῇ καὶ νὰ στερῆται).

«Σαυτοῦ μὴ ἀμέλει». (Νὰ μὴ παραμελῇς τὸν ἑαυτόν σου).

«Ἔριν μίσει». (Νὰ μισῇς τὰς φιλονικίας).

«Ἀγαθοὺς τίμα».

«Ἐπαίνει τὰ καλά».

«Μὴ ἐπαίρου ἐπὶ δόξῃ». (Νὰ μὴ ὑπερηφανεύεσαι διὰ δόξαν). «Ἔλπιζε ὡς θνητός, φείδου ὡς ἀθάνατος». (Νὰ ἐλπίζῃς ὡσὰν θνητὸς καὶ νὰ κάνῃς οἰκονομίας ὡσὰν νὰ εἶσαι ἀθάνατος).

«Πᾶσιν ἄρεσκε». (Νὰ ἀρέσῃς εἰς ὅλους).

«Ὁμόνοιαν δίωκε». ('Επεδίωκε τὴν ὁμόνοιαν).

«Εὐπροσήγορος γίγνου». (Νὰ εἶσαι φιλόφρων).

«Καλὸν ἡσυχία, ἐπισφαλὲς προπέτεια». ('Ωραῖον πρᾶγμα εἶναι ἡ ἡσυχία, ἐπισφαλὲς ἡ θρασύτης).

«Ἱκέτας ἐλέει». (Νὰ αἰσθάνεσαι ἔλεος πρὸς ὅσους σὲ παρακαλοῦν).

«Ὃ ἂν ὁμολογήσῃς διατήρει». (Νὰ τηρῇς τὰς συμφωνίας σου).

«Αἰσχύνην φεῦγε». (Νὰ ἀποφεύγῃς τὴν καταισχύνην).

«Εὐτυχῶν μὲν μέτριος ἴσθι, δυστυχῶν δὲ φρόνιμος». ("Οταν μὲν εὐτυχῇς, νὰ εἶσαι μετριόφρων. "Οταν δὲ δυστυχῇς, νὰ δεικνύῃς φρόνησιν).

«Τοῖς μὲν νόμοις, παλαιοῖς χρῶ, τοῖς δὲ ὄψοις, προσφάτοις». (Νὰ χρησιμοποιῇς παλαιους νόμους καὶ νωπὰ φαγητά).

«Μὴ μόνον τοὺς ἁμαρτάνοντας κόλαζε, ἀλλὰ καὶ τοὺς μέλλοντας (ἁμαρτάνειν) κώλυε». ("Οχι μόνον ὅσους περιπίπτουν εἰς παραπτώματα νὰ τιμωρῇς, ἀλλὰ καὶ νὰ προσπαθῇς νὰ ἐμποδίζῃς (ἀπὸ τὰ σφάλματα) ὅσους πρόκειται νὰ περιπέσουν εἰς αὐτά).

«Εἶκε μεγάλοις». (Νὰ ὑποχωρῇς πρὸ τῶν μεγάλων).

«Ἄρχουσιν εἶκε». (Νὰ ὑπακούῃς εἰς τοὺς ἄρχοντας).

«Δημοκρατία κρεῖττον τυραννίδος». ('Η δημοκρατία εἶναι προτιμοτέρα τῆς τυραννίδος).

«Πόλις ἄριστα πράττει, ἐν ᾗ τῶν ἄλλων ἴσων νομιζομένων. ἀρετὴ τὸ βέλτιον ὁρίζεται, κακία δὲ τὸ χεῖρον». ('Εκείνη ἡ πόλις κατ' ἐξοχὴν εὐημερεῖ, εἰς τὴν ὁποίαν, ἐνῶ ὅλα τὰ ἄλλα θεωροῦνται ἴσα, ἡ ἀρετὴ θεωρεῖται ὡς τὸ ἄριστον, ἡ δὲ κακία ὡς τὸ χείριστον).

«Τοὺς μέλλοντας ἀσφαλῶς τυραννήσειν δεῖ τῇ εὐνοίᾳ δορυφορεῖσθαι καὶ μὴ τοῖς ὅπλοις». ("Οσοι πρόκειται νὰ κυβερνήσουν ὡς τύραννοι μὲ ἀσφάλειαν, πρέπει νὰ φρουροῦνται ἀπὸ τὴν εὔνοιαν (τοῦ λαοῦ), καὶ ὄχι ἀπὸ ἐνόπλους).

'Ερωτηθείς διατί οὐκ ἀποτίθεται τὴν ἀρχὴν εἶπεν ὅτι «τῶ κατ' ἀνάγκην ἄρχοντι καὶ τὸ ἀκουσίως ἀποστῆναι κίνδυνον φέρει». ("Οταν ἠρωτήθη διατὶ δὲν καταθέτει τὴν ἐξουσίαν, ἀπήντησεν ὅτι «δι' ἐκεῖνον ποὺ κυβερνᾶ διά τῆς βίας καὶ ἡ ἐκουσία παραίτησις συνεπάγεται κίνδυνον»).

Κατὰ τὸν συγγραφέα τῶν «Βίων καὶ γνωμῶν τῶν ἐν φιλοσοφίᾳ εὐδοκιμησάντων» Διογένην τὸν Λαέρτιον, οἱ Κορίνθιοι ἐτίμησαν μετὰ θάνατον τὸν Περίανδρον ἐπιγράψαντες ἐπὶ τοῦ μνήματός του ἐπιτάφιον, εἰς τὸν ὁποῖον ἐξύμνουν τὴν σοφίαν καὶ τὴν μεγαλοπρέπειάν του.

ΚΛΕΟΒΟΥΛΟΣ. Εἷς ἐκ τῶν ἑπτὰ σοφῶν τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος. Κατήγετο ἐκ τῆς ἐν Ρόδῳ πόλεως Λίνδου, ὁ πατήρ του δὲ ἐκαλεῖτο Εὐαγόρας. Κατὰ πληροφορίαν τοῦ Σαμίου ἱστορικοῦ Δούριδος ἦτο καρικῆς «καταγωγῆς. 'Αλλ' ἡ εἴρησις αὕτη δὲν φαίνεται ἀληθής, διότι κατ' ἄλλην μαρτυρίαν ἀνῆγε τὴν καταγωγήν του εἰς τὸν 'Ηρακλέα. 'Εκ τούτου συνάγεται ὅτι ἐθεώρει ἑαυτὸν γνήσιον Δωριέα. "Οπως ἀναφέρει ὁ Πλούταρχος («Τῶν ἑπτὰ σοφῶν συμπόσιον», «'Ηθ.» 148 D) ὑπῆρξεν ὁ Κλεόβουλος τύραννος τῆς Λίνδου, εἶχε δὲ καὶ θυγατέρα ὀνόματι Κλεοβουλίνην, ἥτις ἐφημίζετο ὡς ἔχουσα τὴν ἱκανότητα νὰ ἐφευρίσκῃ αἰνίγματα. 'Ο 'Αθηναῖος κωμικὸς ποιητὴς Κρατῖνος εἶχε γράψει κωμῳδίαν ἀναφερομένην εἰς αὐτὴν καὶ φέρουσαν τὸν τίτλον «Κλεοβουλῖναι». Καὶ εἰς τὸν Κλεόβουλον ἀποδίδει ἡ παράδοσις συγγραφὴν γρίφων καὶ ἐπιγραμμάτων συμποσουμένων εἰς τρεῖς χιλιάδας στίχους. Εἰς αὐτὸν ἀπεδίδετο καὶ τὸ ἐπὶ τοῦ τάφου τοῦ βασιλέως τῶν Φρυγῶν Μίδα ἐπιτύμβιον ἐπίγραμμα, τὸ ὁποῖον ἔχει ὡς ἑξῆς:

«Χαλκῆ παρθένος εἰμί, Μίδα δ' ἐπὶ σήματι κεῖμαι
ἔστ' ἂν ὕδωρ τε νάῃ καὶ δένδρεα μακρὰ τεθήλῃ
ἠέλιός τε ἀνιὼν λάμπῃ, λαμπρά τε σελήνη
καὶ ποταμοί γε ῥέωσι, ἀνακλύζῃ δὲ θάλασσα
αὐτοῦ τῆδε μένουσα πολυκλαύτῳ ἐπὶ τύμβῳ
ἀγγελέω παριοῦσι ὅτι Μίδας τῆδε τέθαπται».

(Εἶμαι χαλκίνη παρθένος καὶ ἔχω τοποθετηθῆ ἐπάνω εἰς τὸ μνημεῖον τοῦ Μίδα, ἕως ὅτου θὰ ῥέῃ τὸ ὕδωρ καὶ θὰ ἀνθίζουν τὰ ὑψηλὰ δένδρα καὶ θὰ λάμπῃ ἀναβαίνων εἰς τὸν οὐρανὸν ὁ ἥλιος καὶ ἡ λαμπρὰ σελήνη καὶ θὰ τρέχουν τὰ ποτάμια καὶ θὰ ἀνατarάσσεται μὲ τὸν κυματισμόν της ἡ θάλασσα, μένουσα ἐδῶ ἐπάνω εἰς τὸν πολύκλαυστον τάφον του θὰ ἀναγγέλλω εἰς τοὺς διαβάτας ὅτι ἐδῶ ἔχει ταφῇ ὁ Μίδας). 'Εναντίον τοῦ ἐπιγράμματος τούτου ἔγραψε τοὺς ἀκολούθους στίχους ὁ Σιμωνίδης:

«Τὶς κεν αἰνήσειε νόῳ πίσυνος
Λίνδου ναέταν Κλεόβουλον
ἀενάοις ποταμοῖς
ἄνθεσι τ' εἰαρινοῖς
ἀελίου τε φλογὶ χρυσέας τε σελάνας
καὶ θαλασσαίαισι δίνῃς
ἀντιτιθέντα μένος στάλας
ἅπαντα γάρ ἐστι θεῶν ἥσσων· λίθον δὲ
καὶ βρότεσι παλάμαι θραύοντι· μωροῦ
φωτὸς ἅδε βουλά».

(Ποῖος, ὅστις ὑπακούει εἰς τὴν φρόνησιν, θὰ ἠδύνατο νὰ ἐπαινέσῃ τὸν Κλεόβουλον τὸν κάτοικον τῆς Λίνδου, ὅταν αὐτὸς ἀντιπαραβάλλῃ πρὸς τοὺς αἰωνίως ῥέοντας ποταμοὺς καὶ πρὸς τὰ ἐαρινὰ ἄνθη καὶ πρὸς τὴν φλόγα τοῦ ἡλίου καὶ τῆς χρυσῆς σελήνης καὶ πρὸς τὰς θαλασσίας δίνας τὴν δύναμιν τῆς (λιθίνης ἐπιτυμβίας) στήλης. Διότι ὅλα εἶναι ἀσθενέστερα ἀπὸ τὴν δύναμιν τῶν θεῶν. Τὸν δὲ λίθον τὸν θραύουν καὶ αἱ ἀνθρώπιναι παλάμαι. Αὐτὴ ἡ σκέψις προέρχεται ἀπὸ μωρὸν ἄνθρωπον). 'Η Παμφίλη εἶχε διασώσει εἰς τὰ «'Υπομνήματά» της καὶ τὸ κάτωθι αἴνιγμα τοῦ Κλεοβούλου:

«Εἷς πατὴρ παῖδες δυοκαίδεκα· τῶν δὲ ἑκάστω
παῖδες δὶς τριάκοντα διάνδιχα εἶδος ἔχουσι·
αἱ μὲν λευκαὶ ἔασιν ἰδεῖν, αἱ δ' αὖτε μέλαιναι
ἀθάνατοι δὲ τ' ἐοῦσαι, ἀποθνήσκουσιν ἅπασαι».

("Ενας πατέρας καὶ δώδεκα παιδιὰ· τὸ κάθε δὲ παιδὶ ἔχει δύο φορὰς τριάκοντα θυγατέρας, αἱ ὁποῖαι ἔχουν ἐξ ὁλοκλήρου ἀντίθετον ὄψιν· ἄλλαι μὲν εἶναι λευκαὶ νὰ τὰς βλέπῃ κανείς, αἱ

ἄλλοι ὅμως μελανχαί. Ἐνῶ δὲ εἶναι ἀθάνατοι, ὅμως ἀποθνήσκουν ἕλαι). Εἶναι προφανὲς ὅτι τὸ αἴνιγμα ἀναφέρεται εἰς τὸ ἔτος, μῆνας καὶ ἡμέρας.

Παρεδόθησαν ὡς προερχόμενα ἐκ τοῦ Κλεοβούλου τὰ κάτωθι ἀποφθέγματα:

— Μέτρον ἄριστον

(τὸ νὰ κρατῇ κανεὶς τὸ μέτρον εἶναι ἄριστον)

— τὸν πατέρα δεῖ αἰδεῖσθαι

— Φιλήκοον εἶναι καὶ μὴ πολύλαλον

— πολίταις τὰ βέλτιστα συμβουλεύειν

— ἡδονῆς κρατεῖν

— βία μηδὲν πράττειν

— τὸν τοῦ δήμου ἐχθρὸν πολέμιον νομίζειν

— γάμει ἐκ τῶν ὁμοίων. Ἐὰν γάρ μὴ τῶν κρειττόνων δεσπότας οὐ συγγενεῖς κτήσῃ

(Νὰ νυμφεύεσαι ἀπὸ τὴν τάξιν σου. Διότι ἂν συγγενεύσεις μὲ ἀνωτέρους ἀποκτᾶς δεσπότας καὶ ὄχι συγγενεῖς)

— εὖ τὸ σῶμα ἔχειν καὶ τὴν ψυχὴν

— εὐπορεῖν μὴ ὑπερήφανον εἶναι, ἀπορεῖν ταπεινοῦσθαι.

Ὁ Διογένης ὁ Λαέρτιος παραθέτει καὶ ἐπιστολὴν τοῦ Κλεβούλου πρὸς τὸν Σόλωνα, ἥτις ἔχει ὡς ἑξῆς:

«Κλεόβουλος Σόλωνι

Πολλοὶ μὲν τιν ἔασι ἕταροι καὶ οἶκος πάντη· φαμὶ δὲ ἐγὼν ποτανεστάταν ἐσεῖσθαι Σόλωνι τὸν Λίνδον δαμαχραπτουμέναν, καὶ ἀ νᾶσος πελαγία, ἔνθα οἰκέοντι οὐδὲν δεινὸν ἐκ Πεισιστράτου· καὶ τοὶ ἕταροι δὲ ἑκαστόθεν παρ τὺ βασσοῦνται». (Ἔχεις βεβαίως πολλοὺς φίλους καὶ δύνασαι νὰ κατοικήσῃς εἰς οἱονδήποτε μέρος τοῦ κόσμου. Ἀλλ' ἐγὼ ἔχω τὴν γνώμην ὅτι καταλληλοτάτη κατοικία διὰ τὸν Σόλωνα εἶναι ἡ Λίνδος· διότι εἰς αὐτὴν ὑπάρχει δημοκρατία· καὶ ἡ νῆσος κεῖται εἰς κεντρικὸν σημεῖον τοῦ πελάγους· ἐδῶ ὅταν κατοικῇς δὲν ἔχεις νὰ φοβηθῇς καμμίαν ἐνέργειαν τοῦ Πεισιστράτου καὶ οἱ φίλοι σου ἀπὸ κάθε μέρος θὰ ἔλθουν πρὸς σέ). Ἡ ἐπιστολὴ αὕτη, ἥτις ἔχει γραφῇ εἰς τεχνητὸν δωρικὸν ἰδίωμα, δὲν εἶναι γνησία, ἀλλὰ πλάσμα τῆς κατὰ τοὺς μεταγενεστέρους χρόνους ἀναπτυχθείσης ἐπιστολογραφίας. Πάντως μαρτυρεῖ ὅτι κατὰ τοὺς μεταγενεστέρους χρόνους ὑπῆρχον εἰδήσεις, αἵτινες ἔφερον τὸν Κλεόβουλον ὡς σύγχρονον μὲ τὸν Σόλωνα καὶ μὲ τοὺς λοιποὺς ἐκ τῶν ἑπτὰ σοφῶν, οἱ ὁποῖοι ἔζησαν κατὰ τὸν ἕκτον π.Χ. αἰῶνα. Κατὰ μαρτυρίαν τοῦ Διογένους τοῦ Λαερτίου ὁ Κλεόβουλος ἀπέθανεν εἰς ἡλικίαν ἑβδομήκοντα ἐτῶν, εἰς τὸν τάφον του δὲ ἐπεγράφη τὸ ἀκόλουθον ἐπίγραμμα:

«Ἄνδρα σοφὸν Κλεόβουλον ὁποφθίμενον καταπενθεῖ
ἥδε πάτρα Λίνδος πάντωι ἀγαλλομένη».

(Τὸν σοφὸν ἄνδρα Κλεόβουλον ἀποθανόντα κλαίει αὐτὴ ἐδῶ ἡ πατρίς του ἡ Λίνδος, ἥτις λαμπρύνεται ὑπὸ τῆς θαλάσσης).

Βιβλ. Διογένης Λαέρτιος Βιβλ. 1 κεφ. 6.

Κ. Δ. Γεωργούλης

ΧΕΙΛΩΝ καὶ Χίλων. Εἷς τῶν ἑπτὰ Σοφῶν τῆς ἀρχαιότητος, Λακεδαιμόνιος, υἱὸς τοῦ Δαμαγήτου, ἀκμάσας κατὰ τὴν πεντηκοστὴν ἕκτην Ὀλυμπιάδα (556 π.Χ.), ὅτε διετέλεσεν ἔφορος ἐν Σπάρτῃ, κατὰ Διογένη τὸν Λαέρτιον (Α΄ 3, 68—73), ὑπὸ τοῦ ὁποίου ἀποδίδεται εἰς τὸν Χείλωνα ἡ εἰσήγησις τοῦ διὰ τοῦ θεσμοῦ τῶν ἐφόρων περιορισμοῦ τῆς βασιλικῆς ἐξουσίας. Ἐγένετο ὀνομαστὸς διὰ τὴν βραχυλογίαν του, ἥτις ὑπὸ Ἀρισταγόρου τοῦ Μιλησίου ἀπεκλήθη «Χειλώνειος τρόπος», ἡ ἐπιγραμματικότης δὲ τῶν λόγων του καθίστα τούτους ὁμοίους πρὸς χρησμοὺς καὶ διὰ τοῦτο ἐσχετίζετο μὲ τὸν Βράγχον, τὸν γενάρχην τῶν Βραγχιδῶν τῶν ἐπιμελουμένων τὸ ἐν Μιλήτῳ ἱερὸν τοῦ Διδυμαίου Ἀπόλλωνος. Ἀπέθανεν εἰς βαθὺ γῆρας, κατὰ τὸν Ἑρμιππον, ἐν Πίσῃ ἐξ ὑπερβολικῆς χαρᾶς, κατὰ τὴν παράδοσιν, ὅτε ἐνηγκαλίσθη τὸν υἱόν του ἀναδειχθέντα νικητὴν εἰς τὸ ἐν Ὀλυμπίᾳ ἀγώνισμα τῆς πυγμῆς, κηδευθεὶς μετὰ πλείστης τιμῆς ὑπὸ πάντων τῶν εἰς τοὺς ἀγῶνας παρευρισκομένων. Ἀπέκτησε μεγάλην φήμην μεταξὺ ὅλων τῶν Ἑλλήνων, διότι εἶπε περὶ τῆς νήσου τῶν Κυθήρων ὅτι καλύτερον θὰ ἦτο νὰ μὴ ὑπῆρχεν αὕτη, ἡ πρόρρησίς του δὲ αὕτη ἀπεδείχθη ὀρθή, διότι κατὰ τοὺς Μηδικοὺς πολέμους ὁ Δημάρατος συνεβούλευσε τὸν Ξέρξην νὰ συγκεντρώσῃ τὸν στόλον του ἐκεῖ, ἐὰν δὲ ὁ Πέρσης βασιλεὺς εἰσήκουε τὸν Δημάρατον, θὰ ἐκυριεύετο ὅλη ἡ Ἑλλὰς (πρβλ. Ἡροδότου Α΄ 59), βραδύτερον δὲ κατὰ τὸν Πελοποννησιακὸν πόλεμον ὁ Νικίας καταλαβὼν τὴν νῆσον καὶ ἐγκαταστήσας ἀθηναϊκὴν φρουρὰν ἐπέφερε πολλὰς ζημίας εἰς τοὺς Λακεδαιμονίους. Ἐρωτηθείς ποτε ὑπὸ τοῦ Αἰσώπου, ἀκμάζοντος ὅτε ὁ Χείλων ἦτο γέρων πλέον, τί πράττει ὁ Ζεύς, ἀπήντησεν ὅτι «ποιεῖ μὲν τὰ ὑψηλὰ καὶ τὰ ταπεινὰ ὑψοῖ». Εἰς τὴν ἐρώτησιν κατὰ τί διαφέρουν οἱ πεπαιδευμένοι τῶν ἀπαιδεύτων ἀπήντησεν: «ἐλπίσιν ἀγαθαῖς· ἐρωτηθεὶς δὲ τί εἶναι δύσκολον, εἶπε: «τὸ τὰ ἀπόρρητα σιωπῆσαι καὶ σχολὴν εὖ διαθέσθαι καὶ ἀδικούμενον δύνασθαι φέρειν». Ἕτερα ἀποφθέγματα αὐτοῦ ἦσαν

— γλώττης κράτει καὶ μάλιστα ἐν συμποσίοις

(Νὰ κρατᾷς τὴν γλῶσσά σου καὶ μάλιστα σὲ συμπόσια)

— Μὴ κακολόγεις τοὺς πλησίον

(Μὴ κακολογῇς τὸν πλησίον σου)

— Μὴ ἀπειλεῖν μηδενί

(Μὴ ἀπειλῇς κανένα)

— Ταχύτερον ἐπὶ τὰς ἀτυχίας τῶν φίλων ἢ ἐπὶ τὰς εὐτυχίας παρεύρου

(Νὰ τρέχῃς πρὸς τοὺς φίλους σου ταχύτερον ὅταν δυστυχοῦν παρὰ ὅταν εὐτυχοῦν)

— Τὸν τεθνηκότα μὴ κακολογεῖ

(Μὴ κακολογῇς τὸν ἀποθανόντα)

— Γῆρας τίμα

(Τίμα τὰ γηρατειὰ)

— Φύλατε ἑαυτόν

— Ζημίαν αἰροῦ μᾶλλον ἢ κέρδος αἰσχρὸν τὸ μὲν γὰρ ἅπαξ λυπήσει, τὸ δὲ ἀεί

(Καλύτερον ἡ ζημία ἀπὸ τὸ ἀνέντιμον κέρδος, ἡ πρώτη θὰ σὲ λυπήσει μιὰ φορά, τὸ δεύτερον πάντα)

— Τῷ δυστυχοῦντι μὴ ἐπιγέλα

(Μὴ ἐπιχαίρῃς διὰ τὴν δυστυχίαν τοῦ ἄλλου)

— Ἰσχυρὸν ὄντα πράον εἶναι, ὅπως οἱ πλησίον αἰδῶνται μᾶλλον ἢ φοβῶνται

(Ὅταν εἶναι κανεὶς ἰσχυρός, πρέπει νὰ εἶναι πρᾶος, ὥστε οἱ πλησίον νὰ τὸν σέβωνται μᾶλλον παρὰ νὰ τὸν φοβοῦνται)

— Τὴν γλῶτταν μὴ προτρεχέτω τοῦ νοῦ

— Θυμοῦ κρατεῖν

(Νὰ συγκρατῇς τὸν θυμό σου)

— Μαντικὴν μὴ ἐχθαίριν

— Μὴ ἐπιθυμεῖν ἀδυνάτων

(Νὰ μὴν ἐπιθυμῇς τὰ ἀδύνατα)

— Ἐν ὁδῷ μὴ σπεύδειν

— Λέγοντα μὴ κινεῖν τὴν χεῖρα, μανικὸν γάρ

(Ὅταν ὁμιλῇς μὴ χειρονομῇς)

— Νόμοις πείθου

— Ἠρεμίᾳ χρῆσθαι

— Ἀδικούμενος διαλάσσου, ὀθριζόμενος τιμωροῦ

— Πίνων μὴ πολλὰ λάλει· ἁμαρτήσει γάρ

(Ὅταν πίνῃς μὴ ὁμιλῇς πολύ, διότι θὰ κάμῃς σφάλματα)

— Μὴ ἀπεῖλει τοῖς ἐλευθέροις· οὐ γὰρ δίκαιον

— Τὸν τελευτηκότα μακάριζε

Περίφημα δὲ ἦσαν τὰ «μηδὲν ἄγαν» καὶ «γνῶθι σαυτόν» — ὁποῖον ὅμως ἀπεδίδετο εἰς τὸν Θαλῆν — καὶ ποὺ εἶχον ἀναγραφεῖ κατὰ τὴν παράδοσιν εἰς τὸν τοῖχον τοῦ ἐν Δελφοῖς ἱεροῦ τοῦ Ἀπόλλωνος. Ἐπὶ τοῦ πρὸς τιμὴν του ἀνεγερθέντος ἀγάλματος εἶχεν ἀναγραφῇ, κατὰ Διογένη τὸν Λαέρτιον (ἔνθα ἀνωτέρω) τὸ ἐπίγραμμα:

«Τόνδε δορυστέφανος Σπάρτα Χείλων' ἐφύτευσεν,
ὃς τῶν ἑπτὰ σοφῶν πρῶτος ἔφυ σοφός».

(Ἡ πολεμόχαρη Σπάρτη γέννησε αὐτὸν τὸν Χείλωνα, ποὺ ἦταν πρῶτος στὴ σοφία ἀπὸ τοὺς ἑπτὰ ἰσοφούς).

Τὰ εἰς τὸν Χείλωνα ἀποδιδόμενα ἀποφθέγματα περιέλαβεν ὁ Ὀρέλλι εἰς τὰ «Γνωμολογικὰ συγγράμματα τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων» (1819—1821, τόμοι 2) καὶ ὁ Μούλλαχ εἰς τὰ «Ἀποσπάσματα Ἑλλήνων φιλοσόφων» (Παρίσιοι 1860).

ΒΙΑΣ ὁ Πριηνεύς, περὶ τοῦ βίου καὶ τοῦ ἔργου τούτου βλέπε τόμος ΣΤ΄, σελ. 237 τῆς Ἐγκυκλοπαιδείας μας.

ΠΙΤΤΑΚΟΣ ὁ Μυτιληναῖος. Εἷς ἐκ τῶν ἑπτὰ σοφῶν τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος, καταγόμενος ἐκ Μυτιλήνης τῆς Λέσβου, ὅπου ἐγεννήθη περὶ τὴν 33ην Ὀλυμπιάδα (648 π.Χ.), κατὰ Σουΐδαν (ἐν λ.). Τὸν αὐτὸν χρόνον γεννήσεως ἀναφέρει καὶ ὁ Διογένης ὁ Λαέρτιος (Α΄ 4 — 79) λέγων ὅτι «ἠκμαζε περὶ τὴν τεσσαρακοστὴν δευτέραν Ὀλυμπιάδα» (612 π.Χ.), διότι οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες διὰ τῆς λέξεως «ἀκμὴ» ἀρίζουν σταθερῶς τὸ 40ὸν ἔτος τῆς ἡλικίας περίπου. Ὁ πατήρ του Ὕρρας κατήγετο ἐκ Θράκης, ἐλθὼν ὡς αἰχμάλωτος ἢ δοῦλος εἰς Λέσβον, ὅπως φαίνεται ἀπὸ ἀπόσπασμα τοῦ συγχρόνου πρὸς τὸν Πιττακὸν ποιητοῦ Ἀλκαίου, εἰς τὸ ὁποῖον ὁ ποιητὴς ὁμιλεῖ περὶ τοῦ πατρὸς τοῦ Πιττακοῦ μὲ πολὺ ταπεινωτικὰς ἐκφράσεις, αἱ ὁποῖαι, ὅσον καὶ ἂν ἐξογκοῦνται ἀπὸ τὴν κατὰ τοῦ Πιττακοῦ πολιτικὴν ἐμπάθειαν τοῦ Ἀλκαίου, ὅμως ἐνέχουν ἀρκετὴν δόσιν ἀληθείας. Πάντως φαίνεται, ὅτι τὴν νεαρὰν ἡλικίαν του ὁ Πίνδαρος διῆλθεν ἐν ἀθλιότητι, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὸ διασωθὲν ἀρχαῖον λαϊκὸν ἆσμα τοῦ μύλου:

«Ἄλει, μύλε, ἄλει
καὶ γὰρ Πιττακὸς ἄλει, μεγάλας
Μυτιλάνας βασιλεύων».
(Ἄλεθε, μύλε, ἄλεθε,
γιατὶ κι' ὁ Πιττακὸς ἄλεθε
τοὺ κυβέρνησε τὴ μεγάλη Μυτιλήνη).

Ὁ Πιττακὸς ἔζησεν ὑπὲρ τὰ 72 ἔτη, κατὰ τὸν Διογένη τὸν Λαέρτιον, ἀποθανὼν τὸ τρίτον ἔτος τῆς 52ας Ὀλυμπιάδος (569 π.Χ.) καὶ ἐπὶ τοῦ μνήματός του ἐτέθη τὸ ἐπίγραμμα:

«Οἰκείοις δακρύοις ἃ γεναμένα καταθάπτει
ἐνθάδε Πιττακὸν ἥδ' ἱερὰ Λέσβος».
(Ἡ ἱερὴ Λέσβος, ποὺ τὸν γέννησε, ἐδῶ ἔθαψε
τὸν Πιττακὸ μὲ δάκρυα, ποὺ τοῦ πρέπουν).

Εὐφυὴς καὶ δραστήριος, ἐτοξίδευσε καὶ ἐμορφώθη, παρὰ τὴν ταπεινὴν καταγωγήν του, τόσον πολύ, ὥστε ὑπὸ τῆς ἀρχαίας παραδόσεως ἐθεωρήθη ὡς εἷς ἐκ τῶν ἑπτὰ σοφῶν τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος, ἀναφερόμενος εἰς ὅλους τοὺς καταλόγους αὐτῶν μὲ τὸν Βίαντα, τὸν Θαλῆν καὶ τὸν Σόλωνα, πολλάκις δὲ εἰς διαφόρους περιστάσεις μνημονεύεται ὑπὸ τῶν ἀρχαίων συγγραφέων. Διεδραμάτισε σημαντικώτατον ρόλον εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς πατρίδος του, διακριθεὶς διὰ τὴν σωφροσύνην, τὴν κοινωνικὴν σύνεσιν, τὴν πολιτικὴν ἐντιμότητα κατὰ τὴν ἄσκησιν τῆς ἐξουσίας καὶ τὴν εἰς τοὺς πολέμους ἀνδρείαν. Φαίνεται ὅτι, μετὰ τὴν εἰς τὴν Λέσβον ἐπάνοδόν του ἐκ τῆς ἀποδημίας του, εὗρε τὴν νῆσον ἀνάστατον ἐκ τῶν

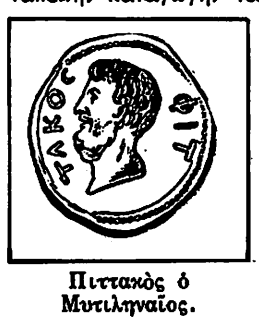

Πιττακὸς ὁ Μυτιληναῖος.

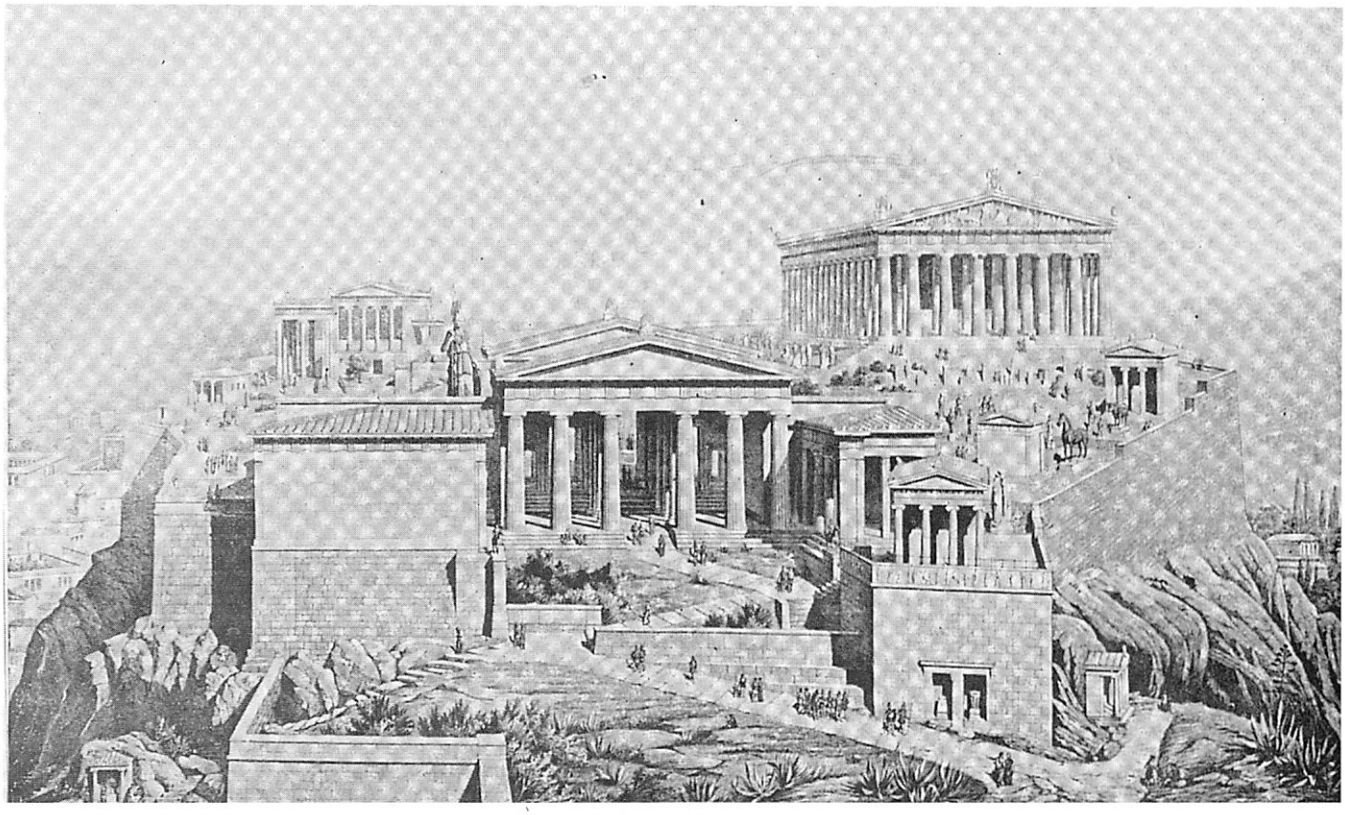

Ἡ ἐνδοξωτέρα περίοδος τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῆς Ἑλλάδος, ὅταν οἱ πνευματικοὶ γίγαντες τῆς ἀρχαίας ἐποχῆς ἐδημιούργουν τὸν ἀπαράμιλλον καὶ ἀνεπανάληπτον ἀρχαῖον Ἑλληνικὸν πολιτισμόν. Θαυμασία ἄποψις κατ' ἀναπαράστασιν τῆς Ἀκροπόλεως τῶν Ἀθηνῶν ἀπὸ τὴν πλευρὰν τῶν Προπυλαίων, ἀριστερὰ τῶν ὁποίων διακρίνεται τὸ περίφημον ὑπερμέγεθες ἄγαλμα τῆς Ἀθηνᾶς, τοῦ ὁποίου τὸ ὑψηλότερον σημεῖον διεκρίνετο ἀπὸ τοὺς εἰσπλέοντας εἰς τὸ Φάληρον καὶ ἀριστερὰ τοῦ ἀγάλματος εἰς τὸ βάθος τὸ κτίριον - κόσμημα τοῦ Ἐρεχθείου. Δεξιὰ τῶν Προπυλαίων εἰς τὸ ἔμπροσθεν τῆς εἰκόνος διακρίνεται ὁ Ναὸς τῆς Ἀπτέρου Νίκης, τὸ ἔξοχον αὐτὸ δημιούργημα τοῦ Ἰωνικοῦ ρυθμοῦ καὶ εἰς τὸ βάθος (ἄνω δεξιὰ) προβάλλει ὑπὲρ τὴν Ἀκρόπολιν ὁ περικαλλὴς ναὸς τοῦ Παρθενῶνος, τὸ ἀριστούργημα αὐτὸ τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς τέχνης ποὺ ἔκτοτε προκαλεῖ καὶ μέχρι σήμερον ἀκόμη τὸν θαυμασμὸν ὅλων τῶν ἀνθρώπων.

ἐμφυλίων πολέμων, ἐτάχθη δὲ ὡς φαίνεται ἐν ἀρχῇ πρὸς τὸ μέρος τῶν ἀριστοκρατικῶν, ἐπιδιωκόντων τὴν κατάργησιν τῆς τυραννίας, καὶ περὶ τὸ 612 π.Χ. συνεργαζόμενος μὲ τοὺς ἀδελφοὺς τοῦ ποιητοῦ Ἀλκαίου, ἐκ τῶν ἡγετῶν τῆς ἀριστοκρατικῆς μερίδος Κῖκυν καὶ Ἀντιμενίδαν, ἀνέτρεψε τὸν τύραννον τῆς Λέσβου Μέλαγχρον.

Μετὰ τὴν πτῶσιν τοῦ τυράννου διὰ τῆς συνδρομῆς καὶ ὑποστηρίξεως τῶν ἀριστοκρατικῶν, οἱ ὁποῖοι ὑπερίσχυσαν καὶ ἐπεκράτησαν, ἐπέτυχε νὰ ἐκλεγῇ στρατηγὸς εἰς τὸν πόλεμον κατὰ τῶν Ἀθηναίων, κατεχόντων τὸ Σίγειον, παράλιον πρὸς τὸν Ἑλλήσποντον τῆς Λέσβου σταθμόν, ἐκ τοῦ ὁποίου οἱ Λέσβιοι ἤθελον νὰ τοὺς ἐκδιώξουν. Ὁ Πιττακὸς στρατηγῶν τῶν Μυτιληναίων προὐκάλεσεν εἰς μονομαχίαν τὸν ἀρχηγὸν τῶν Ἀθηναίων Φρύνωνα, Ὀλυμπιονίκην παγκρατιαστήν, κατώρθωσε δὲ νὰ τὸν φονεύσῃ, ἀφοῦ τὸν περιέπλεξε διὰ δικτύου, τὸ ὁποῖον εἶχε κρύψει ὄπισθεν τῆς ἀσπίδος του, καὶ οὕτω διέσωσε διὰ τὴν Μυτιλήνην τὸ Σίγειον. Ἀργότερον ὅμως τὸ Σίγειον ἐπεδικάσθη εἰς τοὺς Ἀθηναίους ὑπὸ τοῦ Περιάνδρου, εἰς τὴν κρίσιν τοῦ ὁποίου ἐνεπιστεύθησαν Μυτιληναῖοι καὶ Ἀθηναῖοι τὴν λύσιν τῆς διαφορᾶς των, τὸν Πιττακὸν δὲ οἱ Μυτιληναῖοι ἐτίμησαν παραχωρήσαντες εἰς αὐτὸν ἔκτασιν γῆς, ἐκ τῆς ὁποίας ὅμως ἐδέχθη τόσην, ὅσην θὰ ἔφθανε τὸ ἀκόντιον ριπτόμενον ὑπ' αὐτοῦ καὶ ταύτην ὅμως ἀφῆκε πρὸς ἱερὰν χρῆσιν, ὠνομάσθη δὲ «Πιττάκειος γῆ».

Μετὰ τὸ κατόρθωμα τοῦ Πιττακοῦ, ἡ ἀριστοκρατικὴ μερὶς ἀνετράπη καὶ ἐπεκράτησεν ὁ τύραννος Μυρσίλος, ἐναντίον τοῦ ὁποίου ὠργανώθη κίνημα ὑπὸ τῶν ἀριστοκρατικῶν, ἐχόντων ἐπὶ κεφαλῆς τὸν Ἀλκαῖον καί τινα ἄλλον, Φανίαν ἴσως καλούμενον, τὸ κίνημα ὅμως ἀπέτυχε καὶ ὁ Ἀλκαῖος ἔφυγεν εἰς Πύρραν, ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ὁ Μυρσίλος ἐδολοφονήθη καὶ οἱ ἀριστοκρατικοὶ κατέλαβον τὴν ἐξουσίαν. Μεταξὺ τούτων ἤρχισε κινούμενος ὁ Πιττακός, ὑποστηριζόμενος ὑπὸ τοῦ ἰσχυροτάτου ἀριστοκρατικοῦ γένους τῶν Πενθιλιδῶν, ἐκ τοῦ ὁποίου κατήγετο ἡ σύζυγός του, ὁ δὲ Ἀλκαῖος μὴ ἀνεχόμενος τὸν Πιττακὸν ἀποκτήσαντα μεγάλην δύναμιν διὰ τῆς προσωπικῆς του ἱκανότητος, ἂν καὶ ἦτο ἐξ ἀσήμου καταγωγῆς, κατήγγειλε διὰ ποιημάτων τοῦτον ὡς ἐποφθαλμιῶντα τὴν ἐξουσίαν. Αἱ προβλέψεις τοῦ ποιητοῦ ἐπληρώθησαν, διότι ὁ Πιττακὸς κατὰ τὸ 595 — 594 ἢ κατὰ τὸ 589 π.Χ. ἀνέλαβε τὴν δικτατορικὴν ἐξουσίαν, ἐμπιστευθεῖσαν εἰς αὐτὸν ὑπὸ τοῦ λαοῦ. Τότε ὁ Ἀλκαῖος ἀφ' ἑνὸς μὲν δὲν ἔπαυσε νὰ ρίπτῃ κατὰ τοῦ Πιττακοῦ τὰ ποιητικά του βέλη, ἀποκαλῶν τοῦτον Σαράποδα καὶ Σάραπον, διότι πλατύπους ὢν ἔσυρε τὸν πόδα του, περιπατῶν, χειροπόδην διὰ τὰς χεῖράδας (σκασίματα) τῶν ποδῶν, γαύρικα, ὡς ὑπερηφανευόμενον, ὅπου εὑρίσκετο, φύσκωνα καὶ γάστρωνα, διότι ἦτο παχύς, ζοφοδορπίδαν, ὡς μὴ χρησιμοποιοῦντα λύχνον κατὰ τὸ δεῖπνον, ἀγάσυρτον, ὡς ἀτημέλητον καὶ ῥυπαρόν, κακοπάτριδα, ὡς ἐξ ἀσήμου πατρὸς καταγόμενον. Παραλλήλως ὅμως ὠργάνωσε συνωμοσίαν κατὰ τοῦ Πιττακοῦ, καταλήξασαν εἰς ἐπανάστασιν, ἡ ὁποία ὅμως ἀπέτυχε καὶ ὁ Ἀλκαῖος μετὰ τῶν πρωτεργατῶν ἐδραπέτευσαν. Ὁ Πιττακὸς τότε ἐσταθεροποίησε τὴν ἐξουσίαν του καὶ διὰ νὰ νομιμοποιήσῃ ταύτην ἀπολύτως ἐζήτησε τὴν παρὰ τοῦ λαοῦ ἐπικύρωσιν, ἐκλεγεὶς ὁμοφώνως «αἰσυμνήτης». Ἡ ἀρχὴ αὕτη ἦτο «αἱρετὴ τυραννίς», διαφέρουσα τῆς βαρβαρικῆς βασιλείας, διότι δὲν ἦτο κληρονομική, ὁμοιάζουσα δὲ πρὸς μὲν τὴν τυραννίαν ἕνεκα τοῦ δεσποτικοῦ χαρακτῆρος της, πρὸς δὲ τὴν βασιλείαν, διότι ἦτο αἱρετὴ καὶ ἠσκεῖτο ὑπὸ ἑκόντων, κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη.

Ὁ Πιττακὸς ὡς αἰσυμνήτης ἀπέφυγεν ἐπιμελῶς τὴν ἀλλαγὴν τοῦ πολιτεύματος, ἀλλ' ἁπλῶς ὡς ἐντολοδόχος τοῦ λαοῦ διεχειρίζετο τὴν ἐξουσίαν, ἂν καὶ οὐσιαστικῶς ἦτο ἀπόλυτος κυβερνήτης, ὡς φαίνεται δὲ ἤλλαξε τοὺς παλαιοὺς θεσμοὺς τῆς ἀριστοκρατίας καὶ ἐθέσπισε νέους νόμους. Διὰ τοῦτο ὁ Ἀριστοτέλης (Πολιτικὰ Β΄ 9, 9) λέγει περὶ αὐτοῦ ὅτι ἦτο «νόμων δημιουργός, ἀλλ' οὐ πολιτείας», ἤτοι εἰσηγητὴς νόμων καὶ οὐχὶ νέας πολιτικῆς τάξεως.

Εἷς ἐκ τῶν πρωτοτύπων νόμων αὐτοῦ, ὡς ἀναφέρει ὁ Ἀριστοτέλης καὶ ὁ Διογένης ὁ Λαέρτιος, ἦτο ὁ περὶ μεθυόντων, κατὰ τὸν ὁποῖον οἱ μεθύοντες καὶ βλάπτοντές τινα ἐτιμωροῦντο περισσότερον ἢ ἐὰν ἔβλαπτον νήφοντες, ἀποβλέπων ὄχι εἰς τὴν ἐπιείκειαν, ἀλλ' εἰς τὸ δημόσιον συμφέρον. Μετὰ τὴν στερέωσιν τῆς ἀρχῆς του, ὁ Πιττακὸς μὴ φοβούμενος πλέον τὴν ἐκ τῆς ἀριστοκρατικῆς μερίδος ἀντίδρασιν, διότι ἀναπτυχθέντος τοῦ ἐμπορίου καὶ χειραφετηθέντος τοῦ λαοῦ, ἐξηλείφθησαν αἱ προϋποθέσεις διὰ τὴν στήριξιν τοῦ ἀριστοκρατικοῦ πολιτεύματος, ἐχορήγησεν ἀμνηστείαν εἰς τοὺς ἐξορίστους πολιτικούς του ἀντιπάλους καὶ μεταξὺ τῶν ἐπανελθόντων ἦτο καὶ ὁ γέρων πλέον ποιητὴς Ἀλκαῖος, διὰ τὸν ὁποῖον λέγεται ὅτι εἶπε «συγγνώμη τιμωρίας κρείσσων» (ἡ συγγνώμη εἶναι ἀνωτέρα τῆς τιμωρίας). Ἀφοῦ διώκησε τὴν πολιτείαν ἐπὶ δεκαετίαν, κατὰ τὰς ἀρχαίας μαρτυρίας, ἀπεχώρησεν ἑκουσίως τῆς ἀρχῆς, ἐπιζήσας ἰδιωτεύων ἐπὶ μίαν εἰσέτι δεκαετίαν, ἀποθανών, ὡς ἐλέχθη, κατὰ μὲν τὸν Διογένην τὸν Λαέρτιον, εἰς ἡλικίαν ἄνω τῶν 72 ἐτῶν, κατὰ τὸν Σούϊδαν δὲ ὑπερογδοηκοντούτης, καὶ κατὰ τὸν Λουκιανὸν (Μακρόβιοι, 18) εἰς ἡλικίαν ἑκατὸν ἐτῶν.

Ἀποφθέγματα τοῦ Πιττακοῦ. Εἰς τὸν Πιττακὸν ἀποδίδονται πολλαὶ γνωμικαὶ ῥήσεις, διασωθεῖσαι ὑπὸ διαφόρων συγγραφέων τῆς ἀρχαιότητος, ἰδίᾳ δὲ τοῦ Διογένους τοῦ Λαερτίου καὶ τοῦ Στοβαίου, εἶναι δὲ αὗται αἱ ἑξῆς:

«Συγγνώμη μετανοίας κρείσσων». (Ἡ συγγνώμη εἶναι ἀνωτέρα τῆς μετανοίας). Κατὰ τὴν παράδοσιν, ὁ υἱός του Τυρραῖος,

καθήμενος εἴς τι κουρεῖον ἐν Κύμῃ, ἐφονεύθη διὰ πελέκεως ὑπό τινος χαλκέως, οἱ δὲ Κυμαῖοι συλλαβόντες τὸν φονέα ἔπεμψαν τοῦτον εἰς τὸν Πιττακόν, ὁ ὁποῖος τὸν ἀπέλυσεν εἰπὼν τὴν ἀνωτέρω ρῆσιν. Κατ' ἄλλην δμως παράδοσιν, ὁ Πιττακὸς εἶπε:

«Συγγνώμη τιμωρίας κρείσσων» ('Η συγγνώμη εἶναι ἀνωτέρα τῆς τιμωρίας), ὅτε συλλαβὼν τὸν 'Αλκαῖον κινήσαντα ἐπανάστασιν ἐναντίον του, ἀπέλυσε τοῦτον.

«Χαλεπὸν ἐσθλὸν ἔμμεναι» (Εἶναι δύσκολον νὰ εἶναι τις ἀγαθός). Τοὺς λόγους τούτους τοῦ Πιττακοῦ ἐχρησιμοποίησεν ὁ Σιμωνίδης εἰς τὴν πρὸς τὸν Θεσσαλὸν Σκόπαν ὠδήν του.

«'Ανδρα ἀγαθὸν ἀλαθέως γενέσθαι χαλεπόν, τὸ Πιττάκειον» (Εἶναι δύσκολον ὁ ἄνθρωπος νὰ εἶναι πραγματικῶς ἀγαθός, ὅπως εἶπεν ὁ Πιττακός). Ποιεῖται δὲ μνείαν τούτου καὶ ὁ Πλάτων.

«'Ανάγκᾳ δ' οὐδὲ θεοὶ μάχονται» (Πρὸς τὴν ἀνάγκην οὐδὲ οἱ θεοὶ εἶναι δυνατὸν νὰ ἀντισταθοῦν).

«'Αρχὴ ἄνδρα δείκνύει (δείκνυσι)» ('Η διαχείρισις τῆς ἐξουσίας ἀποδεικνύει τὸ ποιὸν τοῦ ἀνθρώπου). Τὸ ἀδέκαστον καὶ ἀφιλοχρήματον τοῦ Πιττακοῦ δεικνύει καὶ ἡ μὴ ἀποδοχὴ ἐκ μέρους του χρημάτων, τὰ ὁποῖα προσέφερεν εἰς τοῦτον ὁ Κροῖσος, ἀπαντήσας ὅτι ἔχει διπλάσια τῶν ὅσων θέλει, διότι ἔχει κληρονομήσει τὸν ἀδελφόν του ἀποθανόντα ἄτεκνον.

'Ερωτηθεὶς τί εἶναι ἄριστον, ἀπήντησε: «Τὸ παρὸν εὖ ποιεῖν» (Νὰ εὐεργετῇ τις εἰς τὴν ἐκάστοτε σπιγμήν). "Οταν δὲ ἠρωτήθη ὑπὸ τοῦ Κροίσου ποία ἀρχὴ εἶναι μεγίστη, ἀπήντησεν: «'Η τοῦ ποικίλου ξύλου» (ὑπονοῶν τὸν νόμον). "Ελεγε προσέτι καί:

«Τὰς νίκας ἄνευ αἵματος ποιεῖσθαι» (Νὰ νικᾷ τις χωρὶς αἱματοχυσίαν).

Πρὸς τὸν Φωκαϊκὸν εἰπόντα «δεῖ ζητεῖν ἄνθρωπον σπουδαῖον» (ὅτι πρέπει νὰ ζητῇ ἄνθρωπον χρηστόν), ἀπήντησεν: «"Αν λίαν ζητῇς, οὐχ εὑρήσεις» (ἐὰν ζητῇς πολὺ ἠθικόν, δὲν θὰ εὕρῃς).

Πρὸς τοὺς ἐρωτῶντας τί εἶναι εὐχάριστον, ἀπήντησεν: «'Ο χρόνος». "Ελεγε δὲ ὅτι εἶναι:

«Τὸ μέλλον ἀχανές, πιστὸν ἡ γῆ καὶ ἄπιστον ἡ θάλασσα».

«Συνετῶν ἀνδρῶν εἶναι, πρὶν γενέσθαι τὰ δυσχερῆ προνοῆσαι ὅπως μὴ γένηται· ἀνδρεῖον δὲ γενόμενα εὖ θέσθαι» (Οἱ φρόνιμοι ἄνθρωποι πρέπει νὰ φροντίζουν, πρὶν παρουσιασθοῦν αἱ δυσκολίαι, πῶς νὰ μὴ προκληθοῦν αὗται· οἱ δὲ θαρραλέοι πρέπει νὰ διορθώσουν αὐτάς (ἂν συμβοῦν).

«"Ο μέλλεις πράττειν, μὴ πρόλεγε· ἀποτυχὼν γάρ, γελασθήσῃ». (Νὰ μὴ προαναγγέλλῃς ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον πρόκειται νὰ ἐπιχειρήσῃς· διότι, ἂν ἀποτύχῃς, θὰ γελοιοποιηθῇς).

«'Απυχίαν μὴ ὀνειδίζειν, νέμεσιν αἰδούμενον» (Νὰ μὴ περιπαίζῃς τὸ ἀτύχημά τινος, φοβούμενος τὴν τιμωρίαν (τῶν θεῶν).

«Παρακαταθήκην λαβόντα, ἀποδοῦναι» ("Οταν παραλάβῃς κάτι, τὸ ὁποῖον σοῦ ἐνεπιστεύθησαν πρὸς διαφύλαξιν, νὰ τὸ ἐπιστρέψῃς).

«Φίλον μὴ λέγειν κακῶς, ἀλλὰ μηδὲ ἐχθρόν» (Νὰ μὴ κακολογῇς τὸν φίλον σου, ἀλλὰ οὔτε καὶ τὸν ἐχθρόν σου).

«Εὐσέβειαν ἀσκεῖν» (Νὰ εἶσαι εὐσεβής).

«Σωφροσύνην φιλεῖν» (Νὰ ἀγαπᾷς τὴν σύνεσιν — νὰ εἶσαι φρόνιμος).

«'Αλήθειαν ἔχειν, πίστιν, ἐμπειρίαν, ἐπιδεξιότητα, ἑταιρίαν, ἐπιμέλειαν» (Νὰ λέγῃς τὴν ἀλήθειαν, νὰ ἔχῃς ἐντιμότητα, πεῖραν, ἐπιτηδειότητα, φιλικὰς σχέσεις, ἐπιμέλειαν).

«Καιρὸν γνῶθι» (Νὰ διακρίνῃς τὴν κατάλληλον εὐκαιρίαν).

'Υπὸ τοῦ Καλλιμάχου ('Επιγράμματα, 1) ἀναφέρεται τὸ ἑξῆς ἀνέκδοτον, χαρακτηριστικὸν τῆς συνέσεως τοῦ Πιττακοῦ: Ξένος τις ἐξ 'Αταρνέως ἠρώτησε τὸν γέροντα Πιττακόν, ἐκ δύο προτεινομένων γυναικῶν, ποίαν νὰ λάβῃ ὡς σύζυγον, τὴν σύμφωνον πρὸς τὴν κοινωνικήν καὶ οἰκονομικήν του τάξιν, ἢ τὴν ὑπερτερούσαν τοῦτον καὶ εἰς τὰ δύο· ὁ Πιττακὸς ἔδειξε πρὸς αὐτὸν διὰ τῆς ράβδου του παιδία, τὰ ὁποῖα ἔπαιζον εἰς τὴν ὁδὸν κυλίοντα σβούρας, λέγων συγχρόνως νὰ ὑπάγῃ πρὸς ἐκεῖνα. "Οταν ὁ ξένος ἀπορῶν ἐπλησίασε ταῦτα, ἐφώναζον πρὸς αὐτόν: «τὴν πλησίον σου κυνήγα» (ἐννοοῦσι τὴν σβούραν) καὶ ὁ ξένος ἀντιληφθεὶς τὴν ἀλληγορίαν ἐνυμφεύθη τὴν σύμφωνον πρὸς τὴν τάξιν του γυναῖκα. 'Ο Διογένης ὅμως ὁ Λαέρτιος λέγει (Α, 4 — 81), ὅτι ἡ ἀλληγορία ἀφαρᾷ τὸν Πιττακόν, ὁ ὁποῖος ἐνυμφεύθη γυναῖκα εὐγενῆ, κόρην τοῦ Δράκοντος, ἀδελφὴν τοῦ Πενθίλου, ἡ ὁποία ἐφέρετο καταφρονητικῶς πρὸς τὸν Πιττακόν, ὑπερηφανευομένη διὰ τὴν ἐξ ἀριστοκρατικοῦ γένους καταγωγήν της.

Εἰς τὸν Πιττακὸν ἀπεδίδοντο καὶ ἑξακόσιοι ἑλληνικοὶ στίχοι καὶ εἰς πεζὸν περὶ νόμων συμβουλαί πρὸς τοὺς πολίτας, ἐκ δὲ τῶν ποιημάτων του τὸ μᾶλλον διαδοθέν, τὸ ὁποῖον ἀναφέρει ὁ Διογένης ὁ Λαέρτιος (Α, 4, 77), ἦτο τὸ ἑξῆς:

> «"Εχοντα δεῖ τόξον καὶ ἰοδόκον φαρέτραν
> σπείχειν ποτὶ φῶτα κακόν.
> Πιστὸν γὰρ οὐδὲν γλῶσσα διὰ στάματος λαλεῖ,
> διχόμυθον ἔχουσα (κραδίη) νόημα».

(Τὸν κακὸν ἄνθρωπον πρέπει νὰ πλησιάζῃς κρατῶντας τόξον καὶ φαρέτραν μὲ βέλη. Γιατὶ καμμιὰν ἐμπιστοσύνην δὲν ἐμπνέουν τὰ λόγια ποὺ βγαίνουν ἀπὸ τὸ στόμα του, ἐπειδὴ μέσα στὴν καρδιά του (τὸν νοῦ του) κλείνει δίδουλη σκέψη).

'Εσώθη ἐπίσης ὑπὸ Διογένους τοῦ Λαερτίου (Α, 4, 81) καὶ ἡ ἑξῆς μικρὰ ἐπιστολὴ τοῦ Πιττακοῦ:

«Πιττακὸς Κροίσῳ,

Κέλεαί με ἱκνεῖσθαι εἰς Λυδίαν, ὅπως σοι τὸν ὄλβον ἴδωμι. 'Εγὼ δὲ καὶ μὴ ὀρεὶς πέπεισμαι τὸν 'Αλυάττεω παῖδα τῶν βασιλήων πολυχρυσόπαστον πέλειν. Οὐδέν τε πλέον ἄμμιν ἱκομένοις ἐς Σάρδις· χρυσοῦ γὰρ οὐ δεύμεθ', ἀλλ' ἃ πέπαμαι, ἄρκια καὶ τοῖς ἁμοῖς ἑταίροις. "Εμπας δ' ἵξομαι, ὡς ἀνδρὶ ξείνῳ γενοίμην ταὶ ὁμίλοας».

«'Ο Πιττακὸς πρὸς τὸν Κροῖσον,

Μὲ παρακαλεῖς νὰ ἔλθω εἰς τὴν Λυδίαν, διὰ νὰ ἴδω τὰ πλούτη σου. 'Εγὼ ὅμως, ἂν καὶ δὲν τὰ εἶδον, ἔχω πεισθῆ ὅτι ὁ υἱὸς τοῦ 'Αλυάττου (ὁ Κροῖσος) εἶναι ὁ πλουσιώτατος ἐκ τῶν βασιλέων. Καὶ ἂν ἔλθω εἰς Σάρδεις, τίποτε περισσότερον δὲν θὰ κερδίσω. Διότι ἀπὸ χρυσὸν δὲν ἔχω ἀνάγκην, ἀλλὰ ὅσα ἔχω ἀποκτήσει εἶναι ἀρκετὰ καὶ διὰ τοὺς φίλους μου. Παρ' ὅλα ταῦτα θὰ ἔλθω διὰ νὰ σὲ (συναναστραφῶ) συναντήσω, ἐπειδὴ μοῦ εἶσαι φίλος ἐκ φιλοξενίας).

Μὲ τὸν Κροῖσον ἀναφέρεται ἕτερον ἀνέκδοτον τοῦ Πιττακοῦ, ἀναγραφόμενον ὑπὸ τοῦ 'Ηροδότου (Α, 27). "Οτε ὁ Κροῖσος ἐπέβαλε φόρον εἰς τοὺς "Ελληνας τῆς Μικρᾶς 'Ασίας, ἵνα ναυπηγήσῃ στόλον, διὰ τοῦ ὁποίου θὰ ἐπετίθετο κατὰ τῶν νησιωτῶν 'Ελλήνων, ὁ Πιττακὸς μετὰ τοῦ ἐκ Πριήνης σοφοῦ Βίαντος μετέβησαν εἰς Σάρδεις. Εἰς ἐρώτησιν δὲ τοῦ Κροίσου τί νέα κομίζουν ἐξ 'Ελλάδος, οὗτοι ἀπήντησαν ὅτι οἱ νησιῶται καταρτίζουν χιλιάδας ἱππικοῦ στρατοῦ, διότι σκοπεύουν νὰ ἐκστρατεύσουν κατὰ τῶν Σάρδεων ἐναντίον του, οὗτος δὲ ἀκούσας ταῦτα εἶπεν ὅτι θὰ ἦτο εὐχῆς ἔργον ἂν οἱ νησιῶται ἔλθουν νὰ πολεμήσουν τοὺς Λυδοὺς μὲ ἱππικόν. Τότε ὁ Πιττακὸς ἀπήντησε: «Βασιλεῦ εὔχεσαι πολὺ ὀρθῶς νὰ συναντήσῃς εἰς τὴν ξηρὰν ἱππικὸν ἀπὸ νησιώτας, ἀλλὰ καὶ αὐτοὶ πληροφορηθέντες ὅτι ἑτοιμάζεις ναυτικὸν ἐναντίον των, εὔχονται νὰ συναντήσουν τοὺς Λυδοὺς εἰς τὴν θάλασσαν ἵνα ἐκδικηθοῦν διὰ τὴν ὑπὸ σοῦ ὑποδούλωσιν τῶν ἐν τῇ ἠπειρωτικῇ 'Ασίᾳ 'Ελλήνων». 'Ο Κροῖσος δὲ ἀκούσας ταῦτα καὶ ἀντιληφθεὶς τὸ σφαλερὸν τῆς μελετωμένης ἐπιχειρήσεώς του, παρητήθη τῆς κατὰ τῶν νησιωτῶν ἐκστρατείας.

ΜΥΣΩΝ ὁ Στρύμωνος, Χηνεὺς τὴν καταγωγήν, ἐκ κώμης τινὸς τῆς Λακωνικῆς, ἔζησεν κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Σόλωνος. 'Ο Πλάτων κατατάσσει αὐτὸν μεταξὺ τῶν ἑπτὰ σοφῶν τῆς ἀρχαίας 'Ελλάδος, ἀντὶ τοῦ Περιάνδρου. 'Ο 'Ιππώναξ μνημονεύει ὅτι ὁ 'Απόλλων ἀνεκήρυξε τὸν φιλόσοφον ὡς σωφρονέστερον πάντων ἀνδρῶν, ὁ Διογένης ὁ Λαέρτιος, μνημονεύει τὸ ἀκόλουθον ἀπόφθεγμα τοῦ Μύσωνος:

> «Μὴ ἐκ τῶν λόγων τὰ πράγματα ἀλλ' ἐκ τῶν πραγμάτων τοὺς λόγους ζητεῖν. Οὐ γὰρ ἕνεκα τῶν λόγων τὰ πράγματα συντελεῖσθαι, ἀλλ' ἕνεκα τῶν πραγμάτων τοὺς λόγους».

ΦΕΡΕΚΥΔΗΣ. Φιλόσοφος ἐκ Σύρου, σύγχρονος τῶν ἑπτὰ σοφῶν, ὁ ὁποῖος ὅμως δὲν παριλαμβάνεται μεταξὺ αὐτῶν, υἱὸς τοῦ Βάβυος, ἀκμάσας κατὰ τὰ μέσα τοῦ 6ου π.Χ. αἰῶνος, μνημονευόμενος ὡς ἐκ τῶν πρώτων 'Ελλήνων πεζογράφων. Αἱ περὶ τοῦ βίου του παραδόσεις εἶναι συγκεχυμέναι, ἀναφέρεται δὲ ὡς μαθητὴς τοῦ Πιττακοῦ τοῦ Μυτιληναίου καὶ διδάσκαλος τοῦ Πυθαγόρου καὶ ὡς ἱδρυτὴς σχολῆς ἐν Σάμῳ. Συνέγραψε περίεργόν τι ἔργον ὑπὸ τὸν τίτλον «Πεντέμυχος», εἰς τὸν ὁποῖον ἀναπτύσσεται λίαν φανταστατικὴ τις ἱστορία περὶ τῆς δημιουργίας τοῦ κόσμου ἐν εἴδει μυστικιστικῆς θεογονίας. 'Εν αὐτῷ παραδέχεται, ὅτι ὑπάρχουν τρία αἰώνια ὄντα, ὁ Ζάς, ὁ Χρόνος καὶ ἡ Χθονίη καὶ κατὰ τὸν γάμον του ὁ Ζὰς (Ζεὺς) μετὰ τῆς Χθονίης ἐχάρισεν εἰς ταύτην μέγαν καὶ πολύχρωμον πέπλον, ἐπὶ τοῦ ὁποίου εἶχον κεντηθῆ ἡ Γῆ καὶ ὁ 'Ωγηνὸς (ὠκεανός). 'Ο πέπλος οὗτος ἦτο ἡπλωμένος ἐπὶ ὑποπτέρου δρυός, ὁμιλεῖ δὲ εἰς τὸ ἔργον του καὶ περὶ "Ερωτος, περὶ τῆς πάλης τοῦ Κρόνου πρὸς τὸν 'Οφιονέα, περὶ πέντε μυχῶν (βυθῶν) ἐχόντων βόθρους, ἄντρα καὶ πύλας καὶ περὶ τοῦ Αἰθαλίδου λαβόντος παρὰ τοῦ 'Ερμοῦ τὸ δῶρον, ὅπως ἡ ψυχή του παραμένῃ ἄλλοτε εἰς τὸν "Αδην καὶ ἄλλοτε ἐπὶ τῆς Γῆς εἰς πάντα. Δὲ ταῦτα οἱ Νεοπλατωνικοὶ διέβλεπον ἀλληγορίαν τῆς μετεμψυχώσεως.

Copyright

Ἡ Ἀθηνᾶ, θεὰ τῆς σοφίας.
(Ἔργον τοῦ Φειδίου).

ΠΛΑΤΩΝ ΚΑΙ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ

'Απόσπασμα άπὸ τὸν περίφημον πίνακα τοῦ Ραφαὴλ «'Η Σχολὴ τῶν 'Αθηνῶν» ποὺ εὑρίσκεται εἰς τὴν Βιβλιοθήκην τοῦ Βατικανοῦ.

Τό ταχύτερον πρέπει νά ἀφυπνισθῆ τό Ἔθνος

Ἀλήθειαι πού πρέπει νά μάθουν ὅλοι οἱ Ἕλληνες. — Οἱ ξένοι μᾶς φθονοῦν καί μᾶς μισοῦν διότι εἴμεθα οἱ εὐεργέται των καί μᾶς φοβοῦνται ὅταν ὁμονοοῦμεν διά τήν εὐψυχίαν καί τήν εὐφυΐαν μας. — Ἀπό τά διδάγματα τῆς Ἱστορίας μας πού δέν μᾶς ἔγιναν μαθήματα. — Ποία εἶναι ἡ δύναμις καί ἡ ἀξία τῆς πνευματικῆς κληρονομίας μας.

Ὅπως εἶναι παγκοσμίως ἀποδεκτόν ἡ Ἀρχαία Ἑλληνικὴ Φιλοσοφία εἶναι φαινόμενον μοναδικόν εἰς τήν ἱστορίαν καί τὴν πνευματικὴν ἐξέλιξιν τῆς ἀνθρωπότητος. Ματαίως ἄλλωστε, θά ἀναζητήση κανείς εἰς τὸν πνευματικὸν ὁρίζοντα τῆς ἀνθρωπότητος νά ἀνεύρη ἀρχάς, ἰδέας ἢ ἔννοίας, τάς ὁποίας νά ἠγνόουν, νά εἶχον ἀφήσει ἀνεξερευνήτους καί χωρίς νά ἔχουν ἐμβαθύνει εἰς αὐτάς οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες Φιλόσοφοι, οἱ ἠμίθεοι αὐτοί τῆς σκέψεως, οἱ ἄφθαστοι καί ἀπρόσιτοι δημιουργοί τοῦ μεγαλειώδους πνευματικοῦ οἰκοδομήματος ποὺ μᾶς ἐκληροδότησαν καί ὅμοιον τοῦ ὁποίου ὄχι μόνον οὐδείς λαός ἔχει ἔκτοτε νά ἐπιδείξη, ἀλλά καί ὁ κόσμος ὁλόκληρος. Διότι ὅλα τά νεώτερα φιλοσοφικά, πολιτικά καί κοινωνιολογικά συστήματα, ὁ κόσμος τῶν ἰδεῶν, τῶν ἐννοιῶν καί τῶν ἀνακαλύψεων ἀκόμη τῶν νεωτέρων ἔχουν τὴν ἀπαρχὴν καί τὴν βάσιν των εἰς τάς διδασκαλίας καί τά συγγράμματα τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων σοφῶν. Ἐπίσης πρέπει νά τονισθῆ ὅτι οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες σοφοὶ δέν ἔθεσαν ἁπλῶς τάς βάσεις καί τάς ἀρχάς ἐπί τῶν ὁποίων ἐβάδισεν ἡ νεωτέρα διανόησις καί περί τάς ὁποίας ἔκτοτε αὕτη περιστρέφεται καί ἀντλεῖ ἐξ αὐτῶν, χωρίς καί νά δύναται νά ἀπαλλαγῆ ἀπό τὴν ἐπίδρασίν τους, ἀλλά μὲ τάς φωτεινάς διδασκαλίας των κατηύθυνον ἀκόμη καί τάς φυσικάς ἐπιστήμας, ἤτοι τάς ἐρεύνας καί τάς ἀνακαλύψεις τῶν συγχρόνων μας ὅπως ἀποδεικνύεται ἐκ τῶν διδαγμάτων τῶν ποὺ περιέχονται εἰς τὸν Τόμον αὐτόν. Τὸ θέλουν ἢ δὲν τὸ θέλουν ὅλοι οἱ ἄλλοι παλαιότεροι καί νεώτεροι Λαοί ἡ Ἑλλὰς εἶναι καί κατὰ τὸν Βιλαμόβιτς, ἀλλά καί κατὰ τοὺς σπουδαιοτέρους διανοητάς, φιλοσόφους καί ἐπιστήμονας ὅλων τῶν ἐποχῶν καί ὅλων τῶν ἐθνῶν, «ἡ Ἑλλὰς εἶναι ὁ πνευματικὸς ἡγέτης τῆς ἀνθρωπότητος». Εἶναι ἡ χώρα ἡ ὁποία χάρις εἰς τάς διδασκαλίας τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων σοφῶν ἐπέτυχεν νά ἐκπολιτίση τὴν ἀνθρωπότητα καί κυρίως τοὺς Λαοὺς τῆς Δύσεως, οἵτινες ὅταν οἱ Ἕλληνες ἔκτιζον τὸν Παρθενῶνα καί διετύπωναν τὰ ἀθάνατα καί ἀνεπανάληπτα διανοήματά των, ἦ ἔζων ἀκόμη ἐντὸς τῶν σπηλαίων ἢ ἐπὶ τῶν δένδρων ὡς πίθηκοι διὰ νὰ προφυλάσσωνται ἀπὸ τὰ ἄγρια θηρία.

Καί φυσικά ὅπως ἔχει ἀποδειχθῆ διά μέσου τῶν αἰώνων καί ὅπως συνήθως συμβαίνει εἰς τὴν ζωὴν καί μεταξὺ τῶν ἀτόμων, οἱ Λαοί αὐτοί ποὺ ἐξεπολιτίσθησαν ἐπαναλαμβάνομεν ἀπὸ τοὺς Ἕλληνας καθοδηγούμενοι, πολλάκις ἀπὸ ὑπόπτου προελεύσεως ἡγέτας, φθονοῦν καί μισοῦν τοὺς Ἕλληνας εὐεργέτας των, διότι ἡ ἀγνωμοσύνη δὲν εἶναι μόνον ἴδιον γνώρισμα τῶν ἀτόμων ἀλλὰ καί τῶν ἐθνῶν.

Ἀπὸ τὴν παναρχαίαν ἐποχὴν «ὅταν ὁ Ζεὺς ἐβασίλευεν ἐπὶ τῆς γῆς», κατὰ τὸν Εὐήμερον καί δὲν εἶχεν ἀνέλθει ἀκόμη εἰς τὸν Ὄλυμπον ὡς «ἄρχων θεῶν καί ἀνθρώπων» κατὰ τὸν Ὅμηρον, ἴσως καί πέραν τοῦ 6.000 π. Χ., Κρῆτες προηγμένοι ποὺ εἶχαν ἐγκατασταθῆ εἰς τὴν νῆσον Παγχαίαν τοῦ Ἰνδικοῦ Ὠκεανοῦ εἰσχωρήσαντες ἀργότερον διὰ τοῦ Περσικοῦ κόλπου εἰς τὴν Μεσοποταμίαν, διεμόρφωσαν ἀναμιχθέντες μετὰ τῶν ἐντοπίων τὴν φυλὴν τῶν Σουμερίων, οἵτινες καί ἐξεπολίτισαν ἀκολούθως τοὺς Ἀκκαδαίους, Ἀσσυρίους, Βαβυλωνίους καί τοὺς ἄλλους λαοὺς τῆς Μεσοποταμίας καί τῆς Ἀνατολῆς, ἐνῶ ταυτοχρόνως περίπου Κρῆτες —οἱ ἐτεόκρητες— εἰσχωρήσαντες ἐκ τῶν νήσων τοῦ βορείου Αἰγαίου εἰς τὰς βορειοτέρας περιοχὰς τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, εἶχον ἱδρύσει τὰ βασίλεια τῶν Χετταίων καί Μιττάνι. Καί ἀργότερον, ὅταν οἱ Δωριεῖς ἐπήρχοντο ἐκ τοῦ Βορρᾶ (1100—1150 π.Χ.) ἐναντίον τῆς κυρίως Ἑλλάδος, πλούσιοι Ἀχαιοὶ τῶν νοτίων ἀκτῶν τῆς Πελοποννήσου (Μυκηναῖοι κλπ.) καί κυρίως τῆς Κρήτης, οἵτινες ἦσαν καί ἔμπειροι ναυτικοί — ἀφοῦ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἡ Κρήτη θαλασσοκρατοῦσε τῆς Μεσογείου — φεύγοντες πρὸ τῶν ἐπερχομένων Δωριέων κατέφυγον εἰς τὴν Αἴγυπτον, ὅπου καί ἐπωνομάσθησαν «Παλαισάτι». Ἐκεῖθεν δέ ὀλίγον κατ' ὀλίγον διέρρευσαν καί ἐγκατεστάθησαν εἰς τὰς δυτικὰς ἀκτὰς τῆς Μεσοποταμίας καί εἰς τὴν περιοχὴν ὅπου ἐκ τοῦ ὀνόματός των ἀπεκλήθη Παλαιστίνη. Κατὰ τὴν ἰδίαν περίπου περίοδον Κρῆτες ἐπίσης ναυτικοί εἶχον

φθάσει μέχρι τῶν ἀκτῶν τῆς Ἀγγλίας καί βορειότερον μέχρι Ὁλλανδίας, Σουηδίας, Νορβηγίας καὶ τῆς Ἰσλανδίας, διὰ νὰ μεταφέρουν ἐκ τῶν χωρῶν αὐτῶν εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ τὴν Αἴγυπτον κασσίτερον καὶ κεχριμπάρι καὶ νὰ ἐκπολιτίσουν ταυτοχρόνως τοὺς κατοίκους τῶν χωρῶν αὐτῶν ποὺ ζοῦσαν ἀκόμη εἰς πρωτόγονον κατάστασιν.

Οἱ προηγμένοι Κρῆτες ἐξ ἄλλου ποὺ εἶχον ἐγκατασταθῆ εἰς τὴν Παλαιστίνην προσείλκυσαν διὰ τῆς πολιτιστικῆς των ἀκτινοβολίας σὺν τῷ χρόνῳ τὰς διαφόρους νομάδας - φυλὰς τῶν ἐντοπίων μὲ ἀποτέλεσμα νὰ διαμορφωθῆ εἰς τὴν περιοχὴν αὐτὴν μία νέα φυλὴ καὶ νὰ ἐμφανισθῆ ἀργότερον κατὰ τὸ 950 —850 π.Χ. ἡ γνωστὴ φυλὴ τῶν Φοινίκων.

Μισοῦντες οἱ Ἀχαιοὶ τῆς Παλαιστίνης τοὺς Δωριεῖς τῆς Κρήτης ποὺ τοὺς εἶχον ἐκδιώξει ἐξ αὐτῆς καὶ φυσικὰ καὶ οἱ Φοίνικες ποὺ προῆλθον ἀπὸ τὴν ἐπιμιξίαν μὲ τοὺς Ἀχαιοὺς τῆς Παλαιστίνης, ἐδημιούργησαν σὺν τῷ χρόνῳ μεγίστην ναυτικὴν δύναμιν, ἐγκαταστήσαντες δὲ πέριξ τῆς Κρήτης εἰς διαφόρους περιοχὰς τῆς Μεσογείου ἐμπορεῖα — ναυτικοὺς σταθμοὺς — ἀκολούθως ἀπέπνιξαν δι' αὐτῶν τοὺς Δωριεῖς τῆς Κρήτης, ἀφοῦ ὡς γνωστὸν οἱ Δωριεῖς ἠγνόουν τὴν ναυτικὴν τέχνην.

Ἔκτοτε ἐγένετο φανερὰ ἡ ἀντίθεσις καὶ κατέστη ἀδυσώπητος ἡ ἐχθρότης τῶν Φοινίκων, τῶν Γεφυραίων καὶ μετὰ ταῦτα τῶν Ἰουδαίων κατὰ τῆς Ἑλληνικῆς φυλῆς. Γεφυραῖοι ἦσαν ὁ Ἁρμόδιος καὶ ὁ Ἀριστογείτων, οἵτινες ἐδολοφόνησαν τὸν Ἵππαρχον εἰς τὰς Ἀθήνας, ὄχι διὰ νὰ ἀπαλλάξουν τοὺς Ἀθηναίους ἀπὸ τὸν τύραννον, ἀλλὰ διὰ νὰ θέσουν ἐκποδὼν τὸν υἱὸν καὶ συνεχιστὴν τῆς προσπαθείας τοῦ Πεισιστράτου, ὅστις πρῶτος ἐνεπνεύσθη καὶ ἐπεδίωξεν νὰ συγκεντρώσῃ εἰς ἐνηρμονισμένον σύνολον τὰς διασπάρτους παλαιοτέρας ραψῳδίας ποὺ ἀπετέλουν τὴν προϊστορίαν τῆς Ἑλληνικῆς φυλῆς, μὲ εὐρυτέραν καὶ βαθυτέραν ἐπιδίωξιν τὴν συγκρότησιν τῶν διαφόρων Ἑλληνικῶν φυλῶν εἰς ἑνιαῖον ἔθνος, ἐπιδίωξις ποὺ δὲν ἦτο ἀρεστὴ εἰς τοὺς Φοίνικας διότι ἤθελον τοὺς Ἕλληνας διηρημένους. Καὶ ἡ πανάρχαια αὐτὴ ἐχθρότης τῶν Ἰουδαίων καὶ τῶν Ἑβραίων κατὰ τῶν Ἑλλήνων ἐσυνεχίσθη, ὅπως εἶναι γνωστὸν ἀπὸ τὴν ἱστορίαν καὶ κατὰ τοὺς διαρρεύσαντας αἰῶνας διὰ νὰ καταστῇ περισσότερον ἔκδηλος εἰς τὴν ἐποχήν μας.

Διότι ἡ συμπεριφορὰ τῶν ἰσχυρῶν τῆς γῆς κατὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1821, κατὰ τοὺς Βαλκανικοὺς Πολέμους τοῦ 1912—13, κατὰ τὸν Α΄ καὶ Β΄ Παγκόσμιον Πόλεμον, κατὰ τὴν Μικρασιατικὴν ἐκστρατείαν τοῦ 1920—22, κατὰ τὸν Συμμοριτοπόλεμον τοῦ 1944—46 ἀλλὰ καὶ σήμερον (1977) ποὺ περιφρονοῦν τὰ δίκαια τῶν Κυπρίων καὶ σχεδιάζουν διαμελισμὸν τῆς Ἑλλάδος διὰ τῆς ὑποθάλψεως τῶν βλέψεων καὶ τῶν ἀπαιτήσεων τῶν Τούρκων κατὰ τῆς ἀκεραιότητος τῆς Ἑλλάδος, ἀποδεικνύει κατὰ τὸν ἐμφανέστερον τρόπον ποῖαι εἶναι αἱ προθέσεις καὶ αἱ διαθέσεις των ἐναντι τῶν Ἑλλήνων καὶ τῆς Ἑλλάδος.

Κατευθυνόμεναι ἑκάστοτε αἱ Κυβερνήσεις τῶν ἰσχυρῶν τῆς γῆς κατὰ τὴν νεωτέραν κυρίως ἐποχήν, ἀπὸ τοὺς Διεθνιστάς, Σιωνιστὰς καὶ Νεομεσσιανιστάς, ποὺ κατέχονται ἀπὸ τὴν παλαιὰν ἐχθρότητα τῶν Φοινίκων καὶ Ἰουδαίων κατὰ τῶν Ἑλλήνων καὶ οἵτινες ἔχουν ἐπιτύχει, περισσότερον σήμερον, λόγω τῆς οἰκονομικῆς των ἰσχύος νὰ ἐλέγχουν καὶ νὰ ἐπηρεάζουν, ὅπως εἶναι γνωστὸν τὴν διεθνῆ οἰκονομίαν, τὸν διεθνῆ Τύπον καὶ τὰ μέσα ἐπικοινωνίας καὶ διαφωτίσεως τῶν διαφόρων χωρῶν τῆς Εὐρώπης καὶ τῆς Ἀμερικῆς, ὄχι μόνον συστηματικῶς ἀντιδροῦν σὲ κάθε προσπάθεια ἀνορθώσεως τῆς Ἑλλάδος καὶ καταπολεμοῦν διεκδικήσεις τῶν δικαίων της, ἀλλὰ καὶ ἐπιδιώκουν ἐπιμόνως νὰ ἐξαφανίσουν καὶ νὰ ἀποπνίξουν καὶ αὐτὴν τὴν Ἑλληνικὴν φυλὴν ἐὰν δυνηθοῦν. Πρέπει ὅμως νὰ τονισθῆ ὅτι τὸ πλῆθος τῶν ἀτόμων τῆς Ἑβραϊκῆς φυλῆς, εἶναι ἀμέτοχον τῶν καταχθονίων ἀνθελληνικῶν αὐτῶν ἐπιδιώξεων τῶν Σιωνιστῶν καὶ τῶν Νεομεσσιανιστῶν, ποὺ σχεδιάζονται εἰς τὰ σκοτεινὰ παρασκήνια τῆς διεθνοῦς πολιτικῆς.

Εἶναι πρὸς τούτοις γνωστὸν καὶ αὐταπόδεικτον ὅτι καὶ ἡ Ἑλληνικὴ ἱστορία ἔχει πολλαπλῶς καὶ διαφοροτρόπως παραποιηθῆ καὶ διαστραφῆ καὶ ἀπὸ τὴν ἐποχὴν τοῦ Ἡροδότου ἀκόμη ὑπὸ τῶν διαφόρων ξένων δῆθεν εἰδικῶν ἐρευνητῶν καὶ συγγραφέων, τὰ δὲ διδάγματα τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων σοφῶν καὶ αἱ διαπιστώσεις των ἢ σκοπίμως ἠγνοήθησαν ἢ παρερμηνεύθησαν ἀπὸ ὡρισμένους νεωτέρους ξένους κυρίως συγγραφεῖς ἢ ἐχρησιμοποιήθησαν χωρὶς καμμίαν ἐντροπὴν παρ' αὐτῶν ὡς ἰδικαί των ἀπόψεις, θεωρίαι καὶ διαπιστώσεις, ὅπως ἀποδεικνύεται εἰς τὰς ἑπομένας σελίδας τοῦ παρόντος τόμου.

Πάντως αἱ περιπέτειαι εἰς τὰς ὁποίας ἐνεπλάκη καὶ αἱ καταδρομαὶ καὶ αἱ καταστροφαὶ τὰς ὁποίας ὑπέστη ἡ Ἑλληνικὴ φυλὴ καὶ τὸ Ἑλληνικὸν Ἔθνος διὰ μέσου τῶν αἰώνων ὀφείλονται, πρωτίστως καὶ κυρίως εἰς τὸ ἐπαίσχυντον ἐλάττωμά μας τῶν ἐσωτερικῶν ἀντιθέσεων καὶ διαιρέσεων τὰς ὁποίας πάντοτε ἐξεμεταλλεύθησαν εἰς βάρος μας οἱ ἐχθροὶ τοῦ Ἔθνους. Ἐὰν συνεπῶς οἱ Ἕλληνες ἀντιληφθοῦν ἐπιτέλους τὴν μεγίστην ἀλήθειαν, ὅτι πρέπει κάποτε νὰ ἐγκαταλείψουν τὰς αἰωνίας ἀντιθέσεις, διαιρέσεις καὶ διαμάχας των καὶ συσπειρωθοῦν εἰς μίαν ἀδιαπέραστον ψυχικὴν καὶ ἐθνικὴν ἑνότητα οὐδεμία δύναμις εἶναι ἱκανὴ νὰ κατισχύσῃ ἐναντίον των. Ἀπόδειξις ἀδιάσειστος αἱ γνωσταὶ ἐκ τῆς ἱστορίας μας περιπτώσεις, κατὰ τὰς ὁποίας ὅταν τὸ Ἔθνος ἐκινδύνευε καὶ οἱ Ἕλληνες ἐξεγείροντο καὶ συνεσπειροῦντο ὑπὸ τοὺς ἡγέτας των, τελικῶς ἦσαν πάντοτε νικηταί.

Καὶ ἐπειδὴ οἱ κίνδυνοι ποὺ ἀπειλοῦν σήμερον τὸ Ἔθνος εἶναι πράγματι ἐμφανεῖς καὶ μέγιστοι, ἂς ἀφυπνισθοῦν οἱ πνευματικοὶ καὶ πολιτικοὶ ἡγέται μας καὶ ἂς ἐργασθοῦν διὰ τὴν ἀποκατάστασιν τῆς ἐπιβεβλημένης ἐθνικῆς ἑνότητος, ἀφοῦ γνωστοὶ ἐχθροὶ καὶ δῆθεν φίλοι καραδοκοῦν νὰ μᾶς πλήξουν, νὰ μᾶς ἀποπνίξουν καὶ νὰ μᾶς ἐξαφανίσουν.

Εἶναι καιρὸς πλέον νὰ συνειδητοποιήσωμεν τὴν ἀλήθειαν, τό γεγονὸς ὅτι οἱ ξένοι ὄχι μόνον μᾶς φθονοῦν καί μᾶς μισοῦν ἐπειδὴ εἴμεθα οἱ εὐεργέται των, ἀλλὰ καὶ διότι μᾶς φοβοῦνται. Διότι ἐὰν ἀφυπνισθῶμεν καὶ ὁμονοήσωμεν, τίποτε δὲν ἐμποδίζει νὰ γίνωμεν ἀντάξιοι τῶν προγόνων μας, ἀφοῦ ὡς ἔχομεν ἀποδείξει καὶ ἡμεῖς οἱ νεώτεροι, ὅταν θελήσωμεν, οὔτε εὐφυΐας, οὔτε εὐψυχίας στερούμεθα...

Εἴμεθα ἡ Φυλή, ὁ Λαός, ποὺ ἔχει διακριθῆ διὰ τὴν εὐψυχίαν του καὶ ποὺ ἐδίδαξεν τὴν ἀνθρωπότητα μὲ τοὺς ἀκαταβλήτους ἀγῶνας του, ὅτι τὸ εὐγενέστερον, τὸ ὡραιότερον καὶ ὑψηλότερον συναίσθημα τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἡ ἐλευθερία καὶ ὅτι ἡ Δικαιοσύνη, ἡ ὑποταγὴ εἰς τὸν Νόμον, ἡ πολιτικὴ καὶ κοινωνικὴ ἀρετὴ εἶναι αἱ ἀνώτεραι ἠθικαὶ ἀρχαὶ καὶ ἀξίαι ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν ὁποίων ἐσταδιοδρόμησαν, προήχθησαν καὶ ἐθεμελιώθησαν αἱ πολιτεῖαι καὶ αἱ κοινωνίαι τῶν ἐλευθέρων ἀνθρώπων καὶ ἐδημιουργήθη ὁ πραγματικὸς πολιτισμός.

Ἀντιθέτως, οἱ κυρίως ἐχθροί μας, ἐπειδὴ ἔζησαν καὶ ἐξελίχθησαν, ὡς φυλαὶ ὑπὸ ἀνελεύθερα καθεστῶτα εἶχον ἐμφυτον τὴν συναίσθησιν τῶν δούλων καὶ διὰ τὸν λόγον αὐτὸν εἶναι ὕπουλοι καὶ δροῦν περισσότερον εἰς τὸ σκοτεινὸν παρασκήνιον. Ἔχοντες τὴν ψυχὴν τῶν δούλων εἶναι φυσικὸν νὰ στεροῦνται θάρρους καὶ εὐψυχίας.

Καὶ εἶναι μὲν ἐπικίνδυνοι οἱ ἐχθροί μας, διότι εἶναι ὕπουλοι ἐπαναλαμβάνομεν, ὄχι ὅμως καὶ ἀκατανίκητοι. Ἀκατανίκητος εἶναι, ὅπως ἔχει ἀποδείξει ἡ ἱστορία, ἡ ἀθάνατος καὶ ἀδάμαστος φυλὴ τῶν Ἑλλήνων ὅταν ὁμονοῇ καὶ δὲν προσφέρεται ὡς εὔκολον θῦμα εἰς τοὺς ἐχθρούς της, μὲ τὰς διαμάχας καὶ τὰς διαιρέσεις της, ποὺ τὴν ἔχουν ἀφανίσει διὰ μέσου τῶν αἰώνων...

Ἂς συνετισθῶμεν συνεπῶς ὑπὸ τὰ παθήματα καὶ τὰ μαθήματα ποὺ μᾶς παρέχει ἄφθονα ἡ πολυκύμαντος καὶ ταραχώδης Ἱστορία μας καὶ ἂς ὁμονοήσωμεν ἐπὶ τέλους κάποτε διὰ νὰ παύσωμεν νὰ εἴμεθα καὶ εἰς τὸ μέλλον εὔκολος λεία τῶν ἐχθρῶν μας καὶ τῶν δῆθεν φίλων μας, ποὺ ἐπιδιώκουν τὸν ἀφανισμόν μας.

(Περὶ ὅλων τῶν ἀνωτέρω βλέπε λεπτομερέστερον τὸ γράμμα Α τῆς Ἐγκυκλοπαιδείας μας καὶ τὰ ἄρθρα «ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΑ» καὶ «ΙΣΤΟΡΙΑ» τοῦ Τόμου «ΕΛΛΑΣ»).

ΙΩΑΝΝΗΣ Δ. ΠΑΣΣΑΣ

Ἀθῆναι Ὀκτώβριος 1977

'Αναλυτικὰ Περιεχόμενα

Ἔννοια καὶ ἀξία τῆς ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας. — Ἡ ἱστορία τῆς φιλοσοφίας ὡς ἰδιαίτερος ἐπιστημονικὸς κλάδος. — Ἡ παράδοσις τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας. — Ἔμμεσοι πηγαί: Δοξογράφοι, βιογράφοι, ἱστορικοὶ τῶν φιλοσοφικῶν σχολῶν, φιλοσοφικαὶ ἀνθολογίαι καὶ ἀπανθίσματα, ὑπομνηματισταί, χρονικογράφοι. — Ἡ μελέτη τῶν πηγῶν καὶ οἱ σκοποί της. — Ἡ ἀλλαγὴ τῶν σχετικῶν μὲ τὴν ἱστορίαν τῆς φιλοσοφίας ἀπόψεων. — Προθέσεις καὶ ἄρια τῆς παρούσης ἱστορικῆς ἐκθέσεως. — Ἡ διαίρεσις τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας εἰς περιόδους. — Βοηθήματα διὰ τὴν σπουδὴν τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας. — Προσυστηματικαὶ δοξασίαι τῆς ἑλληνικῆς ἀρχαϊκῆς ἐποχῆς.

Η ΠΡΟΣΩΚΡΑΤΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ. Γενικὸς χαρακτηρισμός. — Οἱ τρεῖς Μιλήσιοι φιλόσοφοι, Θαλῆς, Ἀναξίμανδρος, Ἀναξιμένης. — Οἱ Πυθαγόρειοι, Πυθαγόρας. — Οἱ σπουδαιότεροι ἐκ τῶν Πυθαγορείων, Πέτρων, Ἵππασος ὁ Μεταποντῖνος, Ἀλκμαίων ὁ Κροτωνιάτης, Φιλόλαος. — Ἀρχύτας, Ἱκέτας, Ἔκφαντος. — Ἡ Ἐλεατικὴ φιλοσοφία. Ξενοφάνης, Παρμενίδης. — Ζήνων. Μέλισσος. — Ἡ δυναμικὴ θεώρησις τοῦ σύμπαντος. Ἡράκλειτος. — Ἡ συνδυαστικὴ θεώρησις. Ἐμπεδοκλῆς. — Ἀτομικὴ θεωρία. Λεύκιππος. Δημόκριτος. — Ἡ τελολογικὴ θεώρησις τοῦ σύμπαντος. Ἀναξαγόρας. — Οἱ σοφισταί. — Πρωταγόρας, Πρόδικος, Ἱππίας. — Ἀντιφῶν. Θρασύμαχος, Γοργίας. — Ἡ θεμελίωσις τῆς ἐπιστημονικῆς ἰατρικῆς.

ΑΤΤΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ. Προϋποθέσεις καὶ γενικὸς χαρακτηρισμός. — Σωκράτης. — Αἱ μικρότεραι Σωκρατικαὶ σχολαί. Ἡ Μεγαρικὴ σχολή. Εὐκλείδης, Εὐβουλίδης, Διόδωρος ὁ Κρόνος, Στίλπων, Φαίδων. — Ἡ Κυνικὴ σχολή. Ἀντισθένης. — Διογένης. Κράτης ὁ Θηβαῖος. — Ἡ Κυρηναϊκὴ σχολή. Ἀρίστιππος. — Μεμονωμένοι μαθηταὶ τοῦ Σωκράτους.

ΠΛΑΤΩΝ. Συστηματικὴ διαίρεσις τῆς πλατωνικῆς φιλοσοφίας. — Ἡ πλατωνικὴ ὀντολογία. Ἡ θεωρία τῶν ἰδεῶν. — Ἡ κοινωνία τῶν ἰδεῶν. — Ἡ ἰδέα τοῦ ἀγαθοῦ. Μαθηματικὴ θεώρησις τῶν ἰδεῶν. — Αἱ ὀντολογικαὶ περιοχαὶ κατὰ τὸν Πλάτωνα. — Ἡ πλατωνικὴ διαλεκτική. — Διαλεκτικὴ καὶ ἔρως. — Φυσικὴ κοσμολογία. — Ἠθικὴ φιλοσοφία. Πολιτικὴ φιλοσοφία. — Αἱ περὶ τῆς καλλιτεχνίας ἀντιλήψεις τοῦ Πλάτωνος. Ὁ Πλατωνικὸς μῦθος. Ἡ Πλατωνικὴ παιδεία. — Ἡ διδακτικὴ καὶ ἐπιστημονικὴ δρᾶσις τοῦ Πλάτωνος. Ἡ ἐπίδρασις τῆς Πλατωνικῆς φιλοσοφίας. Οἱ μαθηταὶ διάδοχοι τοῦ Πλάτωνος ἐν τῇ παλαιοτέρᾳ Ἀκαδημίᾳ. Ἡ ἀρχαία Ἀκαδημία. Σπεύσιππος. — Ξενοκράτης. Οἱ ὑπόλοιποι μαθηταὶ τοῦ Πλάτωνος.

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ. Τὰ Ἀριστοτελικὰ συγγράμματα. — Ἡ σχέσις τῆς Ἀριστοτελικῆς πρὸς τὴν Πλατωνικὴν φιλοσοφίαν. — Φιλοσοφία καὶ ἐπιστήμη. Ἡ μέθοδος τῆς φιλοσοφίας. — Σχέσις τῆς φιλοσοφίας πρὸς τὰς ἐπιστήμας. Ἱεραρχία τῆς φιλοσοφίας. Διαίρεσις τῆς φιλοσοφίας καὶ τῶν ἐπιστημῶν. Ἡ θέσις τῶν λοιπῶν ἐπιστημῶν. — Ἡ ἔννοια τῆς ἐπιστήμης. Οἱ κλάδοι τῶν φιλοσοφικῶν ἐπιστημῶν. Αἱ λογικαὶ ἔρευναι. — Τὸ περὶ τῆς ἀληθείας πρόβλημα. Ἡ Ἀριστοτελικὴ ὀντολογία. — Ἡ Ἀριστοτελικὴ θεολογία. — Ἡ Ἀριστοτελικὴ φυσική. — Βιολογικαὶ ἔρευναι. Ἡ Ἀριστοτελικὴ ψυχολογία. — Ἡ πρακτικὴ Ἀριστοτελικὴ φιλοσοφία. Ἡ ἠθικὴ φιλοσοφία. — Τὸ ἠθικὸν ἰδεῶδες τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς. Ἡ Ἀριστοτελικὴ πολιτικὴ φιλοσοφία. — Φιλοσοφικὴ τεχνολογία (ποιητική). — Ἀνασκόπησις καὶ ἐκτίμησις τῆς Ἀριστοτελικῆς φιλοσοφίας. Ἡ περιπατητικὴ σχολή. Οἱ μαθηταὶ τοῦ Ἀριστοτέλους. Θεόφραστος. — Μαθηταὶ καὶ διάδοχοι τοῦ Θεοφράστου.

ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΑ ΣΥΣΤΗΜΑΤΑ ΜΕΤΑ ΤΟΝ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΝ. Αἱ ἐξωτερικαὶ συνθῆκαι τῆς πνευματικῆς ζωῆς. — Τὰ ἀναπτυχθέντα φιλοσοφικὰ συστήματα. Ἡ φιλοσοφία τῶν Στωϊκῶν. Ἡ ἱστορικὴ καταγωγὴ τῶν Στωϊκῆς φιλοσοφίας. — Ζήνων. — Κλεάνθης. Χρύσιππος. Γενικὸς χαρακτὴρ τῆς φιλοσοφίας τῶν ἀρχαίων Στωϊκῶν. — Ἡ διαίρεσις τῆς φιλοσοφίας κατὰ τοὺς ἀρχαιοτέρους Στωϊκούς. — Ἡ λογικὴ τῶν ἀρχαιοτέρων Στωϊκῶν. — Ἡ κοσμολογία τῶν ἀρχαιοτέρων Στωϊκῶν. — Ἡ θεολογία τῶν ἀρχαιοτέρων Στωϊκῶν. — Ἡ ψυχολογία τῶν ἀρχαιοτέρων Στωϊκῶν. — Ἡ ἠθικὴ τῶν ἀρχαιοτέρων Στωϊκῶν.

ΕΠΙΚΟΥΡΟΣ. Οἱ μαθηταὶ καὶ διάδοχοι τοῦ Ἐπικούρου. Γενικὴ ἄποψις καὶ διαίρεσις τῆς φιλοσοφίας κατὰ τὸν Ἐπίκουρον. — Τὸ κανονικὸν μέρος τῆς φιλοσοφίας. — Τὸ φυσικὸν μέρος τῆς φιλοσοφίας. — Τὸ ἠθικὸν μέρος τῆς φιλοσοφίας. — Οἱ ἡδονικοὶ Κυνικοί.

Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΩΝ ΣΚΕΠΤΙΚΩΝ. Μύρρων ὁ Ἠλεῖος. — Ἡ μέση Ἀκαδημία. — Ἡ νέα Ἀκαδημία. Καρνεάδης, Κλειτόμαχος, Φίλων, Ἀντίοχος. — Ἡ μέση Στοά. Παναίτιος καὶ Ποσειδώνιος. — Οἱ Ἐπικούρειοι τοῦ 1ου π.Χ. αἰῶνος. Ἡ Ἐκλεκτικὴ φιλοσοφία. Ἡ Ἰουδαιοελληνικὴ φιλοσοφία. — Ἡ κατὰ τὸν 1ον π.Χ. αἰῶνα ἀνακάλυψις τῶν ἐπιστημονικῶν συγγραμμάτων τοῦ Ἀριστοτέλους.

ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΗ ΝΕΟΠΛΑΤΩΝΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΚΑΙ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΣΜΟΣ. Γενικὸς χαρακτηρισμός. — Οἱ νέοι Πυθαγόρειοι. Οἱ νεώτεροι Κυνικοί. — Ὁ Νεοαριστοτελισμός. Ἡ ἀναγέννησις τοῦ Πλατωνισμοῦ. Μέση Πλατωνικὴ φιλοσοφία. — Οἱ νεώτεροι Στωϊκοί. — Οἱ νεώτεροι Σκεπτικοί. — Ἰουδαιοελληνικὴ φιλοσοφία. Φίλων ὁ Ἀλεξανδρεύς. — Οἱ ἐκλεκτικοὶ καὶ οἱ τελευταῖοι Ἐπικούρειοι. — Νεοπλατωνικὴ φιλοσοφία. — Ὁ Ἀμμώνιος Σακκᾶς καὶ οἱ μαθηταί του. — Πλωτῖνος. — Τὰ συγγράμματα τοῦ Πλωτίνου. Ἡ σχέσις τῆς φιλοσοφίας τοῦ Πλωτίνου πρὸς τὸν Πλάτωνα καὶ τοὺς προγενεστέρους φιλοσόφους. — Ἡ διδασκαλία περὶ ἀπορροῶν. — Ἡ ἐσωτερικὴ ζωὴ τῆς ψυχῆς. Ἡ φυγὴ καὶ κάθαρσις. Ἔρως καὶ ἔκστασις. — Ἡ σχολὴ τοῦ Πλωτίνου. — Ἡ Συριακὴ

Νεοπλατωνικὴ σχολή. Ἡ Περγαμηνὴ Νεοπλατωνικὴ σχολή. Ἡ Ἀθηναϊκὴ Νεοπλατωνικὴ σχολή. — Ἡ Ἀλεξανδρινὴ Νεοπλατωνικὴ σχολή. Ἡ διδασκαλία τοῦ Χριστοῦ. — Τὰ βιβλία τῆς Καινῆς Διαθήκης καὶ ἡ Ἑλληνικὴ φιλοσοφία. — Αἱ πρῶται ἀρχαὶ τῆς Χριστιανικῆς φιλοσοφίας. — Οἱ ἀπολογηταὶ τοῦ 2ου αἰῶνος. — Οἱ Γνωστικοί. — Ἡ σχολὴ τῶν κατηχητῶν καὶ ἐξηγητῶν τῆς Ἀλεξανδρείας. Πάνταινος. Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεύς. Ὠριγένης.

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ. Γενικὸς χαρακτηρισμός. — Ὁ 4ος καὶ ὁ 5ος αἰὼν τῆς ἀκμῆς τῆς Ἑλληνοχριστιανικῆς θεολογικῆς φιλοσοφίας. Αἱ τρεῖς κατευθύνσεις. Ἡ σχολὴ τῆς Ἀντιοχείας. — Ἡ σχολὴ τῆς Ἀλεξανδρείας. Ὁ Μέγας Βασίλειος. — Ὁ Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνός. — Γρηγόριος ὁ Νύσσης. — Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος. — Ἡ Νεοπλατωνικὴ Χριστιανικὴ φιλοσοφία. — Τὸ πανδιδακτήριον τοῦ Θεοδοσίου Β΄. — Οἱ 6ος, 7ος, καὶ 8ος αἰῶνες τῆς σταθερᾶς διαπυπώσεως τῶν δογμάτων. — Οἱ τρεῖς Γαζαῖοι, Προκόπιος, Αἰνείας καὶ Ζαχαρίας. Ἰωάννης Φιλόπονος. — Λεόντιος ὁ Βυζάντιος. — Μάξιμος ὁ Ὁμολογητής. — Δογματικαὶ ἐπιτομαὶ καὶ ἀνθολογίαι. — Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός. — Μοναχικὸς ἀσκητισμός. — Ἰωάννης ὁ τῆς Κλίμακος. — Ἠλίας ὁ Ἔκδικος. — Ἡ Ἑλληνοχριστιανικὴ ἀναγέννησις (9ος—15ος αἰῶνες). — Ἡ πρώϊμος ἀναγέννησις 9ου, 10ου καὶ 11ου αἰώνων. — Μιχαὴλ Ψελλός. — Ἰωάννης ὁ Ξιφιλῖνος. — Ἰωάννης ὁ Ἰταλός. — Μιχαὴλ ὁ Ἐφέσιος. — Ὁ μοναχικὸς μυστικισμός. — Συμεὼν ὁ νέος θεολόγος. — Νικήτας Στηθᾶτος. — Ὁ 12ος αἰὼν καὶ ἡ καπ' αὐτὸν λογοτεχνικὴ ἀναγέννησις. — Ἡ φιλοσοφικὴ κίνησις τοῦ 12ου αἰῶνος. — Εὐστράτιος ὁ Νικαίας, Θεόδωρος ὁ Σμύρνης, Νικόλαος ὁ Μεθώνης, Εὐστάθιος Θεσσαλονίκης. — Ἡ δογματικὴ θεολογία καὶ αἱ αἱρέσεις. — Εὐθύμιος ὁ Ζιγαβηνός. — Νικήτας Χωνιάτης, Σωτήριχος Παντεύγενος, Δημήτριος Λαμπηνός. — Ὁ μυστικὸς ἀσκητισμός. — Κάλλιστος Καταφυγιώτης. — Ἀνασκόπησις τῆς πνευματικῆς κινήσεως τοῦ 12ου αἰῶνος. — Οἱ τρεῖς τελευταῖοι αἰῶνες (13ος, 14ος, 15ος) τῆς ἀγωνίας καὶ ἡ στροφὴ πρὸς τὴν παιδείαν καὶ τὸν ἀνθρωπισμόν. — Νικηφόρος Βλεμμύδης. — Οἱ μαθηταὶ τοῦ Βλεμμύδη. — Μάξιμος Πλανούδης. — Γεώργιος Παχυμέρης, Θεόδωρος Μετοχίτης. — Νικηφόρος Γρηγοραῖς. — Ὁ μυστικισμὸς τῶν Ἡσυχαστῶν. — Γρηγόριος Παλαμᾶς. — Νικόλαος Καβάσιλας. — Οἱ διῶκται τῶν Ἡσυχαστῶν καὶ οἱ Λατινόφρονες. — Οἱ πρωτοπόροι τῆς Εὐρωπαϊκῆς γενικωτέρας ἀναγεννήσεως Πλήθων καὶ Βησσαρίων. — Γεώργιος Γεμιστὸς Πλήθων. — Βησσαρίων. — Γεώργιος Σχολάριος. — Ἡ πνευματικὴ κληρονομία τοῦ μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ. — Περίοδος τῆς Τουρκοκρατίας. — Θεόφιλος Καΐρης. — Ἀπόστολος Μακράκης καὶ Πέτρος Βραΐλας Ἀρμένης. — Ἡ φιλοσοφικὴ κίνησις κατὰ τὸν 20ὸν αἰῶνα.

Ὁ Σωκράτης διδάσκων τοὺς μαθητάς του.

Ἡ Ἑλληνικὴ Φιλοσοφια

ΕΝΝΟΙΑ ΚΑΙ ΑΞΙΑ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

Ἡ ἱστορία τῆς φιλοσοφίας θέτει ὡς γενικώτερόν της σκοπὸν νὰ ἀιθέση διὰ συνεχοῦς καὶ ἠτιολογημένης ἐξιστορήσεώς την διαδικασίαν, διὰ τῆς ὁποίας ἐτέθησαν καὶ ἀνεπτύχθησαν τὰ φιλοσοφικὰ προβλήματα. Ἐν σχέσει μὲ τὴν φιλοσοφίαν εἶναι κάτι τὸ ὑστερογενές. Πρῶτον, λαμβάνει ὑπόστασιν ἡ φιλοσοφία ὡς συστηματικὴ ἔρευνα καὶ ἐπεξεργασία ἀποριῶν καὶ προβλημάτων, κατόπιν δὲ γεννᾶται ἡ ἱστορία τῆς φιλοσοφίας ὡς ἐξιστόρησις τοῦ τρόπου κατὰ τὸν ὁποῖον ἐτέθησαν καὶ συνεζητήθησαν τὰ προβλήματα. Εἰς τὴν πρώτην ἐκκίνησιν τῆς φιλοσοφικῆς σκέψεως δὲν ὑπάρχει ἱστορία τῆς φιλοσοφίας, ἀλλὰ μόνον συστηματικὴ διερεύνησις. Ἀλλ' ἡ τοιαύτη πρωταρχικότης εἶναι προνόμιον τῶν ἐποχῶν κατὰ τὰς ὁποίας σημειοῦται ἡ πρώτη ἐμφάνισις τοῦ φιλοσοφικοῦ στοχασμοῦ. Αἱ ὑστερώτεραι γενεαί, εἴτε τὸ θέλουν εἴτε δὲν τὸ θέλουν, ἀναγκάζονται νὰ ἀσχοληθοῦν μὲ τὴν ἱστορίαν τῆς φιλοσοφίας. Εἰς τὴν ἀρχὴν αὐτὴ ἐμφανίζεται ὡς ἀνοργάνωτος καὶ ἀσυστηματοποίητος ἀνάμνησις καὶ παράδοσις σὺν τῷ χρόνῳ δὲ ὀργανοῦται εἰς ἐπιστημονικὴν καὶ συστηματικὴν μάθησιν.

Ὑπάρχει ἡ τάσις νὰ καταφρονῆται ἡ ἱστορία τῆς φιλοσοφίας θεωρουμένη ὡς στεῖρα καὶ μὴ δημιουργικὴ ἐνασχόλησις. Μία τοιαύτη καταφρόνησις εἶναι δικαιολογημένη ὅταν λαμβάνῃ ἡ ἐξιστόρησις τῆς ἐξελίξεως τῆς φιλοσοφίας τὴν μορφὴν ξηρᾶς διαμνημονεύσεως. Μόνον πτωχαὶ εἰς δημιουργητικότητα ἐποχαὶ ἐπαναπαύονται εἰς ἕνα τοιοῦτον σχῆμα τῆς ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας. Αἱ δημιουργικαὶ ἐποχαὶ πραγματοποιοῦν τὴν ἀνακαίνισιν τῆς φιλοσοφικῆς σκέψεως μόνον διὰ τῆς πάλης πρὸς τὰ κληροδοτηθέντα ὑπὸ τοῦ παρελθόντος ἱστορικὰ προβλήματα. Ἂν δὲν ὑπάρξῃ τελείως συνειδητὴ ἱστορικὴ παράδοσις δὲν δύναται νὰ ἐποικοδομηθῇ δημιουργία. Ὁ Κάντιος, (βιογραφίας τῶν νεωτέρων φιλοσόφων περὶ τοῦ ἔργου των καὶ τῶν θεωριῶν των, βλέπε εἰς τὰ σχετικὰ ἄρθρα τῆς Ἐγκυκλοπαιδείας), κατώρθωσε νὰ ἀνακαινίσῃ τὴν φιλοσοφικὴν σκέψιν τῆς ἐποχῆς του ἱστάμενος ἐπὶ τοῦ ἐδάφους τοῦ φιλοσοφικοῦ δογματισμοῦ. Ὅταν εἶχε κατορθώσει νὰ ὑπερβῇ τὰ ὅρια τῆς δογματικῆς ὀντολογίας, ἀνεκάλυψεν ὅτι εἶχε συναντηθῇ μὲ προβλήματα, τὰ ὁποῖα εἶχον θέσει ὑπὸ συζήτησιν ὁ Ἀριστοτέλης καὶ ὁ Πλάτων. Ἡ καντιανὴ διδασκαλία περὶ κατηγοριῶν καὶ διαλεκτικῶν ἰδεῶν καταδεικνύει ὅτι ἡ συστηματικὴ φιλοσοφία δὲν δύναται νὰ προχωρήσῃ πρὸς τὰ ἐμπρός, ἂν δὲν ὀπισθοδρομήσῃ πρὸς τὰ ὀπίσω διὰ νὰ ἀντιληφθῇ τὴν πρωταρχικὴν μορφήν, ὑπὸ τὴν ὁποίαν εἶχον ἐξ ἀρχῆς τεθῇ τὰ προβλήματα. Ἡ δημιουργικὴ μὲ τὴν συστηματικὴν φιλοσοφίαν ἐνασχόλησις πίπτει εἰς τὸ κενόν, ἂν δὲν δύναται νὰ ἀναχθῇ εἰς τὴν πρώτην θέσιν τῶν προβλημάτων διὰ τῆς ἱστορικῆς ἀναμνήσεως. Ἡ ἱστορία τῆς φιλοσοφίας οὕτω θεωρουμένη ἀποτελεῖ αὐτὴν ταύτην τὴν φιλοσοφίαν. Εἰς τὰς χεῖρας τῶν μεγάλων φιλοσόφων ἡ ἱστορικὴ φιλοσοφικὴ ἔρευνα πολλάκις ταυτίζεται μὲ τὴν συστηματικήν. Γράφων ὁ Νάτορπ τὸ πολύτιμον βιβλίον του «Ἡ περὶ τῶν ἰδεῶν θεωρία τοῦ Πλάτωνος» ἔχει τὴν συνείδησιν ὅτι δὲν κάμνει ἁπλῶς ἱστορίαν τῆς φιλοσοφίας, ἀλλὰ συγχρόνως καὶ εἰσαγωγὴν εἰς τὴν «ὑπερβατικὴν φιλοσοφίαν». Δὲν χρειάζεται νὰ λεχθοῦν περισσότερα διὰ νὰ γίνῃ κατανοητὸν ὅτι ἡ ἱστορία τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας προηγεῖται κατ' ἀξίαν πάσης ἄλλης. Μὲ τὴν ἑλληνικὴν φιλοσοφίαν ἀρχίζει ἡ ἀληθὴς καὶ γνησία φιλοσοφικὴ διανόησις τοῦ ἀνθρωπίνου γένους. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ ἱστορία τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας, ἥτις μᾶς καθιστᾷ φανερὰν τὴν πρώτην κίνησιν τοῦ φιλοσοφικοῦ στοχασμοῦ, ἔχει τὴν προτεραιότητα ἐν συγκρίσει μὲ οἱανδήποτε ἄλλην. Εἴμεθα ἠναγκασμένοι, ἂν θέλωμεν νὰ κατανοήσωμεν τὴν φιλοσοφίαν εἰς τὴν οὐσίαν της, νὰ ἀνατρέξωμεν εἰς τὰς πρώτας πηγὰς καὶ νὰ ἀσχοληθῶμεν μὲ τὴν ἱστορίαν της.

Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΩΣ ΙΔΙΑΙΤΕΡΟΣ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟΣ ΚΛΑΔΟΣ

Ἡ πρώτη ἐπιτυχὴς δοκιμὴ νὰ γραφῇ κατὰ τρόπον ἐπιστημονικὸν ἱστορία τῆς φιλοσοφίας ἐγένετο ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους εἰς τὸ πρῶτον βιβλίον τῶν «Μετὰ τὰ φυσικά», ὅπου ἐξιστορεῖ, ἐπὶ τῇ βάσει τῆς πρὸς τὰ πρόσω ἐξελικτικῆς ἀναπτύξεως τῶν προβλημάτων, τὴν ἱστορίαν τῆς φιλοσοφίας ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Θαλῆ τοῦ Μιλησίου μέχρι καὶ τοῦ Πλάτωνος συμπεριλαμβανομένου. Κατὰ τὴν νεωτέραν ἐποχήν, ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος ἀντελήφθη τὴν ἱστορίαν τῆς φιλοσοφίας ὡς προοδευτικὴν καὶ συστηματικὴν ἀνάπτυξιν ἰδεῶν, ἀκολουθούσαν λογικὴν σειράν, ὑπῆρξεν ὁ Γερμανὸς φιλόσοφος Ἔγελος (1770—1831). Ἡ ἱστορία τῆς φιλοσοφίας εἶναι, κατ' αὐτόν, ἀνάπτυξις ἑνὸς «ἐνιαίου πνεύματος, ὅπερ λαμβάνει συνείδησιν τοῦ ἑαυτοῦ του». Ἡ ἀλληλουχία τῶν φιλοσοφικῶν συστημάτων, ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς φιλοσοφίας ἀκολουθεῖ τὴν ἀλληλουχίαν τῶν λογικῶν κατηγοριῶν. Διδάσκει συνεπῶς ὁ Ἔγελος ὅτι εἶναι δυνατὴ μία «ἐκ τῶν προτέρων» συστηματικὴ κατασκευὴ τῆς ἱστορικῆς ἐξελίξεως τῶν φιλοσοφικῶν συστημάτων. Τὰς θεωρίας του ταύτας ἀκολουθῶν καὶ ὁ μαθητής του Ἐδουάρδος Τσέλλερ (1814—1908) ἔγραψε τὴν περίφημον «Φιλοσοφίαν τῶν Ἑλλήνων» εἰς ἓξ τόμους, τῆς ὁποίας σύνοψιν μετέφρασεν εἰς τὴν ἑλληνικὴν ὁ Μαργαρίτης Εὐαγγελίδης. Τὰ φιλοσοφικὰ συστήματα ἐκτίθενται εἰς αὐτὴν συμφώνως πρὸς τὸ τριαδικὸν ἐγελιανὸν σχῆμα τῆς θέσεως, ἀντιθέσεως καὶ συνθέσεως. Σὺν τῷ χρόνῳ, μὲ τὴν πρόοδον τῆς φιλολογικῆς ἐρεύνης κατενοήθη ὅτι ἡ τοιαύτη σχηματικὴ μέθοδος παρεγνώριζε τὰ ἱστορικὰ δεδομένα. Ἡ ἱστορικὴ ἔρευνα ἔδειξεν ὅτι ἡ ἀνάπτυξις τῶν φιλοσοφικῶν ἰδεῶν δὲν προχωρεῖ ἀκολουθοῦσα ἄκαμπτον λογικὴν ἀναγκαιότητα. Διεπιστώθη ὅτι ἐπὶ τῆς ἐξελίξεως τῶν φιλοσοφικῶν ἰδεῶν ἀσκοῦν τὴν ἐπίδρασίν των πολλοὶ παράγοντες, μὴ ὑπαγόμενοι εἰς τὰς λογικὰς κατηγορίας. Ἡ ἱστορία τῆς φιλοσοφίας ἐξελίσσεται ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν παραγόντων, οἵτινες ἐπηρεάζουν τὴν καθόλου ἱστορικὴν ζωήν. Γίνεται ἐπ' αὐτῆς αἰσθητὴ ἡ ἐπίδρασις προσωπικῶν, ἀτομικῶν καὶ συναισθηματικῶν παραγόντων κατὰ τρόπον ἀποκλείοντα οἱανδήποτε ἐκ τῶν προτέρων συστηματοποίησιν. Ὅθεν ἐγένετο φανερὸν ὅτι τὸ μέγα σύγγραμμα τοῦ Τσέλλερ δὲν ἱκανοποιεῖ τὰς ἀπαιτήσεις τῆς συγχρόνου ἐποχῆς. Παρὰ ταῦτα ὅμως, μέχρι σήμερον δὲν κατέστη

δυνατὸν νὰ ἀντικατασταθῆ ἀπὸ ἄλλο καλύτερον. Προετάθη ἡ χρησιμοποίησις πολλῶν μεθόδων, ἀλλ' οὐδεμία ἐκ τούτων ἐγένετο ὁμοφώνως δεκτή.

Η ΠΑΡΑΔΟΣΙΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

Τὰς γνώσεις μας περὶ τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς φιλοσοφίας ἀντλοῦμεν ἀπὸ πηγὰς τὰς ὁποίας διαιροῦμεν εἰς ἀμέσους καὶ ἐμμέσους. Ἀμέσους πηγὰς ὀνομάζομεν τὰ συγγράμματα τῶν ἰδίων τῶν φιλοσόφων, ἐμμέσους δὲ τὰς εἰδήσεις τὰς ὁποίας μᾶς δίδουν ὡς πρὸς τὰς δοξασίας τῶν φιλοσόφων καὶ ὡς πρὸς τὴν ζωὴν αὐτῶν ἄλλοι συγγραφεῖς.

Ἄμεσοι πηγαί. Ὡς πρὸς τὰς ἀμέσους πηγὰς ἐσημειώθησαν κατὰ τὴν διαδρομὴν τοῦ χρόνου τεράστιαι ἀπώλειαι. Ὁλόκληρος ἡ προσωκρατικὴ φιλοσοφία ἐχάθη ἐκτὸς ὀλίγων ἀποσπασμάτων. Ἐπίσης δὲν διεσώθησαν τὰ διαλογικὰ ἔργα τοῦ Ἀριστοτέλους ὡς καὶ τὰ συγγράμματα τῶν φιλοσόφων τῆς περιπατητικῆς σχολῆς καὶ τῶν φιλοσόφων τῆς Ἀκαδημίας. Τεράστιαι ἀπώλειαι ἐσημειώθησαν καὶ ὡς πρὸς τὴν φιλοσοφίαν τῶν στωϊκῶν καὶ τῶν ἐπικουρείων. Διεσώθησαν μόνον ἐκεῖνα τὰ συγγράμματα, ἅτινα εἶχον προσελκύσει τὸ ἐνδιαφέρον τῶν νεοπλατωνικῶν. Διεσώθησαν ὅλα τὰ ἔργα τοῦ Πλάτωνος καὶ τὰ σπουδαιότερα ἐκ τῶν ἐπιστημονικῶν ἔργων τοῦ Ἀριστοτέλους. Ἐκ τῶν συγγραμμάτων τῶν στωϊκῶν διεσώθησαν τὸ «Ἐγχειρίδιον» καὶ αἱ «Διατριβαὶ» τοῦ Ἐπικτήτου (1ος αἰὼν μ.Χ.), ἀμφότερα γραμμένα ἀπὸ τὸν Ἀρριανόν. Ἔχομεν καὶ τὰ «εἰς ἑαυτὸν» τοῦ αὐτοκράτορος Μ. Αὐρηλίου (161—180 μ.Χ.) καὶ τὸν «Πίνακα» τοῦ Κέβητος. Ἐκ τῶν συγγραμμάτων τῶν ἐπικουρείων διεσώθησαν ὑπὸ τοῦ Διογένους τοῦ Λαερτίου αἱ «Κύριαι δόξαι» καὶ ἐπιστολαὶ τοῦ Ἐπικούρου. Διεσώθησαν ἀκόμη εἰς τοὺς λεγομένους ἡρακλειτωτικοὺς κυλίνδρους ἀποσπάσματα ἐκ τοῦ ἔργου του «Περὶ φύσεως». Ἐκ τῆς σχολῆς τῶν Σκεπτικῶν περιεσώθη τὸ ἔργον τοῦ Σέξτου Ἐμπειρικοῦ «Πρὸς μαθηματικούς», εἰς τὸ ὁποῖον περιέχονται καὶ αἱ «Πυρρώνειοι ὑποτυπώσεις» καὶ τὸ «Πρὸς τοὺς δογματικούς». Ἐκ τῶν συγγραμμάτων τῶν Νεοπυθαγορείων ἐφθασαν μέχρις ἡμῶν συγγραφὴ τοῦ Λευκανοῦ Ὀκέλλου «Περὶ τῆς τοῦ παντὸς φύσεως» γραφεῖσα κατὰ τὸν 2ον π.Χ. αἰῶνα καὶ τὸ εἰς τὸν Τίμαιον τὸν Λοκρὸν ἀποδιδόμενον «Περὶ ψυχῆς κόσμου» σύγγραμμα. Τὰ περισσότερα ἐκ τῶν διασωθέντων ἔργων προέρχονται ἐκ τῆς Νεοπλατωνικῆς σχολῆς. Ταῦτα εἶναι τὰ ἔργα τοῦ Φίλωνος τοῦ Ἰουδαίου (20 π.Χ. — 40 μ.Χ.), καθὼς καὶ τὰ συγγράμματα τοῦ Πλωτίνου, Πορφυρίου, Ἰαμβλίχου καὶ Πρόκλου.

Ἔμμεσοι πηγαί. Αἱ ἔμμεσοι πηγαὶ συνίστανται ἀπὸ συγγραφὰς πολλῶν εἰδῶν. Ἄλλαι ἀποτελοῦν ἁπλῶς ἔκθεσιν τῶν δοξασιῶν τῶν ἀρχαίων φιλοσόφων καὶ συγκαταλέγονται εἰς τὸ δοξογραφικὸν εἶδος. Ἄλλαι ἀπασχολοῦνται μὲ τὴν βιογραφίαν καὶ συναποτελοῦν τὸ βιογραφικὸν εἶδος. Μία τρίτη ὁμὰς συγγραφῶν συναπαρτίζεται ἀπὸ συγγράμματα ἅτινα ἐξετάζουν τὴν ἱστορικὴν ἀνάπτυξιν τῶν διαφόρων φιλοσοφικῶν σχολῶν. Ὡς ἔμμεσος πηγὴ χρησιμεύουν προσέτι διάφορα Ἀπανθίσματα ἐκ τῶν φιλοσοφικῶν ἔργων, οἱ σχετικοὶ μὲ τοὺς φιλοσόφους χρονολογικοὶ πίνακες καθὼς καὶ τὰ σχόλια «Ὑπομνήματα», τὰ ὁποῖα ἔχουν γραφῆ πρὸς ἑρμηνείαν φιλοσοφικῶν συγγραμμάτων.

1ον. Δοξογράφοι. Ἡ δοξογραφία ἀνεπτύχθη κυρίως εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους ἱδρυθεῖσαν περιπατητικὴν σχολήν. Ὁ μαθητής του Θεόφραστος ἔγραψε μέγα σύγγραμμα ἐκ 18 βιβλίων ὑπὸ τὸν τίτλον «Φυσικῶν δόξαι», ἐκ τοῦ ὁποίου διεσώθη ἕνα ἀρκετὰ ἐκτεταμένον ἀπόσπασμα «Περὶ αἰσθήσεων». Ἐκ τοῦ μνημονευθέντος ἔργου τοῦ Θεοφράστου ἐλήφθη τὸ ὑλικὸν διὰ νὰ γίνῃ κατὰ τὸ πρῶτον ἥμισυ τοῦ 1ου π.Χ. αἰῶνος συνοπτικὴ ἔκθεσις τῶν δοξασιῶν τῶν διαφόρων φιλοσόφων. Τὴν ἐπιτομὴν αὐτὴν συνήθως ὀνομάζουν μὲ τὸν λατινικὸν ὅρον «vetusta placidas» «βετούστα πλάτσιτα», «παλαιὰ ἀρέσκοντα», ἤτοι δοξασίαι πρεσβευόμεναι ὑπὸ τῶν παλαιῶν φιλοσόφων. Ἀπὸ τὴν ἐπιτομὴν αὐτὴν ἤντλησεν ὑλικὸν ὁ Ἀέτιος (περὶ τὸ τέλος τοῦ 1ου μ.Χ. αἰῶνος) πρὸς συγγραφὴν νέας συνοπτικωτέρας ἐπιτομῆς ὑπὸ τὸν τίτλον «Συναγωγὴ τῶν ἀρεσκόντων». Ἀλλὰ καὶ ἡ ἐπιτομὴ αὐτή, ὡς καὶ ἡ προηγουμένη, ἀπωλέσθη, ἐχρησίμευσεν ὅμως ὡς πηγὴ διὰ νὰ γραφοῦν δύο συγγραφαί, αἵτινες περιεσώθησαν μέχρις ἡμῶν. Ἡ πρώτη φέρει τὸν τίτλον «Περὶ τῶν ἀρεσκόντων φιλοσόφοις φυσικῶν δογμάτων». Ἐγράφη περὶ τὰ μέσα τοῦ 2ου μ.Χ. αἰῶνος καὶ ἀποδίδεται ἐσφαλμένως εἰς τὸν Πλούταρχον. Ἡ δευτέρα εἶναι ἡ σχετικὴ μὲ τὴν ἀρχαίαν φιλοσοφίαν ἐπιτομή, ἥτις φέρεται εἰς τὸ βιβλίον τῶν «Ἐκλογῶν» τοῦ Ἰωάννου τοῦ Στοβαίου, ζήσαντος κατὰ τὸν 5ον μ.Χ. αἰῶνα. Τὸ σχετικὸν μὲ τὰς ἐπιτομὰς ταύτας πρόβλημα τὸ ἔλυσε τελειωτικῶς ὁ μέγας Γερμανὸς φιλόλογος Χέρμαν Ντίλς, ὅστις καὶ ἐξέδωκε τὸ γνωστὸν σύγγραμμα «Ἕλληνες Δοξογράφοι» ἀπαραίτητον διὰ τοὺς θέλοντας νὰ σπουδάσουν ἐκ τῶν πηγῶν τὴν ἑλληνικὴν φιλοσοφίαν. Εἰς τοῦτο περιέχονται, ἐκτὸς τῶν δύο ἐπιτομῶν, τὰ ἐκ τοῦ «Περὶ αἰσθήσεων» τμήματος ἀποσπάσματα τοῦ Θεοφράστου, ἀποσπάσματα ἐκ τοῦ «Περὶ εὐσεβείας» ἔργου τοῦ Φιλοδήμου, ἡ ὑπὸ τὸν τίτλον «Γαληνοῦ περὶ φιλοσόφου ἱστορίας», συγγραφή, τὸ πρῶτον βιβλίον «Τοῦ κατὰ πασῶν αἱρέσεων ἐλέγχου» τοῦ Ἱππολύτου καὶ τὸ «Πλουτάρχου Στρωματέων ἀποσπασμάτιον», τὸ ὁποῖον ἔχει διασώσει ὁ Εὐσέβιος, καὶ ὁ Ἑρμείου τοῦ φιλοσόφου «Διασυρμὸς τῶν ἔξω φιλοσόφων».

2ον. Βιογράφοι. Ἐπὶ κεφαλῆς ὅλων τῶν βιογραφούντων τοὺς Ἕλληνας φιλοσόφους ἔργων πρέπει νὰ ταχθοῦν τὰ «Ἀπομνημονεύματα» τοῦ Ξενοφῶντος, ἅτινα, μαζὶ μὲ τοὺς σωκρατικοὺς πλατωνικοὺς διαλόγους μᾶς παρέχουν πληροφορίας περὶ τῆς φιλοσοφίας καὶ τοῦ βίου τοῦ Σωκράτους. Τὸ βιογραφικὸν εἶδος εἶχε χρησιμοποιήσει καὶ ὁ Ἀριστοτέλης εἰς ἀπολεσθείσας συγγραφάς του, ἀναφερομένας εἰς τὴν φιλοσοφίαν τῶν Πυθαγορείων, τοῦ Ἀρχύτου, τοῦ Ξενοκράτους καὶ τοῦ Σπευσίππου. Ὁ πρῶτος συγγραφεύς, ὅστις ἠθέλησε νὰ ἐξάρῃ τὸ ἀτομικὸν βιογραφικὸν στοιχεῖον, ἦτο ὁ ἐκ τῶν μαθητῶν τοῦ Ἀριστοτέλους Ἀριστόξενος ὁ Ταραντῖνος. Μέγα πλῆθος βιογραφικῶν πληροφοριῶν εἶχε συγκεντρώσει εἰς κολοσσιαῖον σύγγραμμα ἐξ 120 βιβλίων ὁ Καλλίμαχος ὁ Κυρηναῖος (310—240 π.Χ.), ὑπὸ τὸν τίτλον «Πίνακες τῶν ἐν πάσῃ παιδείᾳ διαλαμψάντων καὶ ὧν συνέγραψον». Ἐκ τοῦ ἔργου τούτου προέρχονται οἱ παρὰ Διογένει τῷ Λαερτίῳ φερόμενοι κατάλογοι τῶν φιλοσοφικῶν συγγραμμάτων. Ὁ μαθητὴς τοῦ Καλλιμάχου Ἕρμιππος ὁ Σμυρναῖος (περὶ τὸ 200 π.Χ.) συνέχισε τὸ ἔργον τοῦ διδασκάλου του, συνδυάζων τὰ ἀρχειακὰ μὲ τὰ ἀνέκδοτικὰ γεγονότα. Τὸ ὑπ' αὐτοῦ παρεχόμενον ὑλικὸν ἔχει χρησιμοποιήσει εὐρύτατα ὁ Διογένης ὁ Λαέρτιος. Κατὰ τὸ δεύτερον ἥμισυ τοῦ 3ου π.Χ. αἰῶνος μὲ τὴν βιογραφίαν ἠσχολήθη καὶ ὁ Ἀντίγονος ὁ Καρύστιος, ὅστις ἐπεξέτεινε τὴν βιογραφικὴν ἔρευναν καὶ εἰς τὴν περιγραφὴν τοῦ προσωπικοῦ χαρακτῆρος, παρέσχε δὲ τὴν ἀφορμὴν νὰ εἰσαχθῆ καὶ ἡ μυθιστοριογραφικὴ τάσις εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ζωῆς τῶν φιλοσόφων. Ἐκ τούτου ἐπήγασεν ἰδιαίτερον βιογραφικὸν εἶδος, εἰς τὸ ὁποῖον τὸ ἱστορικὸν στοιχεῖον ἀναμιγνύεται ἀδιακρίτως μὲ τὸ μυθικόν. Τοιοῦτου εἴδους βιογραφίαι εἶναι ὁ βίος τοῦ Ἀπολλωνίου τοῦ Τυανέως, ὁ γραφεὶς ὑπὸ τοῦ Φιλοστράτου, αἱ μυθιστοριογραφικαὶ βιογραφίαι τοῦ Πυθαγόρα, αἱ γραφεῖσαι ὑπὸ τοῦ Πορφυρίου καὶ Ἰαμβλίχου καὶ ὁ Δημώναξ τοῦ Λουκιανοῦ.

Ἡ χρησιμοποίησις τοῦ ὑλικοῦ τοῦ παρεχομένου ὑπὸ τῶν βιογράφων πρέπει νὰ γίνεται μετὰ πολλῆς προσοχῆς. Κατὰ τὴν κλασικὴν περίοδον, ἐπειδὴ πρωταρχικὴν σημασίαν ἔχει ὁ δημόσιος βίος, παραμελεῖται ἡ ἀναγραφὴ πληροφοριῶν, αἵτινες ἔχουν σχέσιν μὲ τὸν χαρακτῆρα καὶ τὴν προσωπικότητα. Ἐξαίρεται μόνον τὸ ὑπερπροσωπικὸν καὶ τὸ γενικόν. Ἐκ τούτου ἐξηγεῖται ἡ ἔλλειψις βιογραφικῶν πληροφοριῶν, ἀναφερομένων εἰς τὰ πρόσωπα, ἅτινα ἔδρασαν κατὰ τὸν 5ον π.Χ. αἰῶνα καὶ κατὰ τὴν προγενεστέραν ἐποχήν. Αἱ ἀνεκδοτικαὶ πληροφορίαι, αἱ σχετικαὶ μὲ τὰς προσωπικότητας ἐκείνων τῶν ἐποχῶν, φαίνεται ὅτι διεσώθησαν διὰ τῆς προφορικῆς παραδόσεως καὶ συνελέγησαν εἰς μεταγενεστέρας ἐποχάς. Ὅταν δὲ ἤρχισε, κατὰ τὸν 4ον π.Χ. αἰῶνα, νὰ ἀναπτύσσεται ἡ βιογραφία ὡς ἰδιαίτερον συγγραφικὸν εἶδος, δὲν διεπνέετο ἀπὸ τὴν τάσιν τῆς ἐξακριβώσεως τῶν ἱστορικῶν βιογραφικῶν στοιχείων. Ὁ σκοπὸς τῆς βιογραφικῆς ἐρεύνης ἦτο νὰ ἐμφανίσῃ τὰς προσωπικότητας τῶν φιλοσόφων ὡς ἐκπροσωπούσας ἰδιαίτερον ἰδεῶδες τῆς ἠθικῆς ζωῆς. Ἤδη ὁ Ἀριστοτέλης εἶχε διακρίνει τρία ἰδεώδη ζωῆς, τὸν θεωρητικὸν βίον, τὸν πολιτικὸν βίον καὶ τὸν ἀπολαυστικόν. Οἱ βιογράφοι ἀφορμώμενοι ἀπὸ ἕνα ὡρισμένον ἰδεῶδες, προσεπάθουν νὰ ἐμφανίσουν τοὺς βιογραφουμένους ἄνδρας ὡς ἀκολουθοῦντας εἰς τὴν ζωήν των ἕνα ἐκ τῶν ἐν λόγω ἰδεωδῶν. Ὁ Σωκράτης, π.χ., ἐβιογραφεῖτο ὑπὸ τῶν ὀπαδῶν τῆς πλατωνικῆς Ἀκαδημίας ὡς πρότυπον τοῦ θεωρητικοῦ βίου. Ἐνίοτε καὶ ὡρισμέναι πόλεις ἐθεωροῦντο ὡς ἐκπροσωποῦσαι ὡρισμένον εἶδος ζωῆς. Οὕτω οἱ Συβαρῖται ὑπελαμβάνοντο ὡς πρότυπα τοῦ ἀπολαυστικοῦ βίου. Ὁ περιπατητικὸς Δικαίαρχος ὁ Μεσσήνιος, θέσας ὡς προτιμητέον ἰδεῶδες τὸν πρακτικὸν ἠθικὸν βίον, συνετέλεσε νὰ ληφθῆ τοῦτο ὡς ὁδηγητικὴ ἀρχὴ διὰ τὴν συγγραφὴν τῶν βιογραφιῶν. Συνεπῶς, ὅταν χρησιμοποιοῦμεν βιογραφικὰς πληροφορίας, πρέπει νὰ τὰς κρίνωμεν λαμβάνοντες ὑπ' ὄψιν τὸ ἰδεῶδες, τὸ ὁποῖον ἀποδέχεται ὁ παρέχων αὐτὰς συγγραφεύς.

3ον. Ἱστορικοὶ τῶν φιλοσοφικῶν σχολῶν. Αἱ φιλοσοφικαὶ σχολαὶ ἐξετάζονται ἢ ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῶν δογμάτων, τὰ ὁποῖα πρεσβεύουν ἢ ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῆς ἱστορικῆς των ἐξελίξεως. Τὴν πρώτην ἄποψιν ἀκολουθεῖ ὁ Κλειτόμαχος (2ος π.Χ. αἰών), ὅστις ἔγραψε «Περὶ τῶν κατὰ φιλοσοφίαν αἱρέσεων». Τὴν αὐτὴν τάσιν ἀκολουθεῖ καὶ ὁ ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ Αὐγούστου ζήσας Ἄρειος Δίδυμος. Τὴν κατὰ χρονολογικὴν σειρὰν ἐξιστόρησιν τῆς δράσεως καὶ τῶν δοξασιῶν τῶν φιλοσοφικῶν σχολῶν ἐχρησιμοποίησε πρῶτος ὁ Σωτίων ὁ Ἀλεξανδρεύς, ὁ ὁποῖος ἔγραψε κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 3ου π.Χ. αἰῶνος συγγραφὴν ὑπὸ τὸν τίτλον «Διαδοχαὶ τῶν φιλοσόφων». Ἡ ἱστορία τῆς φιλοσοφίας ἐξιστορεῖτο κατὰ διαδοχικὴν σειρὰν μαθητοῦ καὶ διδασκάλου, διεκρίνοντο δὲ δύο μεγάλαι φιλοσοφικαὶ σχολαί. Ἡ μία ἦτο ἡ Ἰωνική, ἀρχίζουσα ἀπὸ τὸν Θαλῆν καὶ τερματιζομένη μὲ τὸν Χρύσιππον, ἡ δὲ ἄλλη ἡ Ἰταλική, ἡ ὁποία ἀρχίζει ἀπὸ τὸν Πυθαγόραν καὶ τελειώνει μὲ τὸν Ἐπίκουρον. Τὴν μέθοδον τῆς κατὰ διαδοχὴν ἐξιστορήσεως ἀκολουθοῦν καὶ ὁ Φιλόδημος (1ος αἰὼν π.Χ.) εἰς τὴν «Σύνταξιν τῶν φιλοσόφων», ἐξ ἧς διεσώθησαν ἀποσπάσματα ἀναφερόμενα εἰς τοὺς Ἀκαδημαϊκοὺς καὶ Στωικούς, καὶ ὁ Διοκλῆς ἐκ Μαγνησίας, σύγχρονος τοῦ Αὐγούστου, εἰς τὴν «Ἐπιδρομὴν τῶν φιλοσόφων». Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ἐβιογράφει τοὺς φιλοσόφους ὁ ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἀδριανοῦ ζήσας Φαβωρῖνος εἰς τὰ ἀπολεσθέντα συγγράμματά του «Ἀπομνημονεύματα» καὶ «Παντοδαπὴ ἱστορία». Ἡ συγγραφικὴ αὐτὴ τεχνοτροπία ἐτυποποιήθη καὶ κατέληξε εἰς ἁπλῆν συγκόλλησιν διαφόρων σημειωμάτων. Τὸ μόνον σύγγραμμα, τὸ ὁποῖον διεσώθη μέχρις ἡμῶν ἐκ τῆς ἐν λόγῳ βιογραφικῆς σημειωματογραφίας, εἶναι ἡ ἐκ δέκα βιβλίων συγγραφὴ τοῦ κατὰ τὸν 3ον μ.Χ. αἰῶνα ζήσαντος Διογένους τοῦ Λαερτίου ὑπὸ τὸν τίτλον «Βίοι καὶ γνῶμαι τῶν ἐν φιλοσοφίᾳ εὐδοκιμησάντων καὶ τῶν ἑκάστῃ αἱρέσει ἀρεσκόντων ἐν ἐπιτόμῳ συναγωγῇ». Τὸ ἐν λόγῳ σύγγραμμα, παρὰ τὴν ἀκρισίαν τοῦ συγγραφέως του, μᾶς παρέχει πολυτίμους πληροφορίας καὶ εἶναι ἀπαραίτητον διὰ τὴν ἐκ τῶν πηγῶν σπουδὴν τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας. Εἰς τὴν κατεύθυνσιν αὐτὴν πρέπει νὰ καταταχθῆ καὶ ὁ κατὰ τὰς ἀρχὰς

τοῦ 2ου π.Χ. αἰῶνος ζήσας περιπατητικὸς Σάτυρος, ὅστις εἶχε γράψει σύγγραμμα ὑπὸ τὸν τίτλον «Βίοι». Ἀνακαλυφθεὶς ἐν Αἰγύπτῳ πάπυρος μᾶς ἔδωκεν ἀπόσπασμα ἀναφερόμενον εἰς τὸν βίον τοῦ Εὐριπίδου.

4ον. Φιλοσοφικαὶ ἀνθολογίαι καὶ ἀπανθίσματα. Ἔμμεσον πηγὴν τῆς ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας ἀποτελοῦν καὶ τὰ ἀπανθίσματα. Πολλὰς πληροφορίας καὶ εἰδήσεις μᾶς παρέχουν οἱ «Δειπνοσοφισταὶ» τοῦ Ἀθηναίου, ἔργον γραφὲν εἰς τὰς ἀρχὰς τῆς 3ης μετὰ Χριστὸν ἑκατονταετηρίδος. Ἐπίσης ἀξία προσοχῆς εἶναι καὶ ἡ κατὰ τὸν αὐτὸν χρόνον γραφεῖσα ὑπὸ τοῦ Αἰλιανοῦ «Ποικίλη Ἱστορία». Εἰς τὰς λατινιστὶ γεγραμμένας «Ἀττικὰς νύκτας» τοῦ Αὔλου Γελλίου (150 μ.Χ.) εὑρίσκονται πολλαὶ ἀξιόλογοι πληροφορίαι. Ἐπίσης καὶ τὰ ἔργα τοῦ Κικέρωνος καὶ τοῦ Σενέκα, καθὼς καὶ τὸ «Περὶ φύσεως τῶν ὄντων» ποίημα τοῦ Ρωμαίου ποιητοῦ Λουκρητίου, ἀποτελοῦν πηγὰς διὰ τὴν σπουδὴν τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας, διότι οἱ Λατῖνοι ἀντλοῦν τὰς φιλοσοφικὰς των δοξασίας ἐξ ὁλοκλήρου ἀπὸ τοὺς Ἕλληνας.

Οἱ «Στρωματεῖς» τοῦ Κλήμεντος τοῦ Ἀλεξανδρέως (200 μ.Χ.) καὶ ἡ «Προπαρασκευὴ εὐαγγελικῆς ἀποδείξεως» τοῦ Εὐσεβίου μᾶς παρέχουν πληθώραν πληροφοριῶν περὶ τῶν δοξασιῶν τῶν ἀρχαίων φιλοσόφων. Μεγάλην ἀξίαν ἔχει προσέτι καὶ τὸ ὑπὸ τοῦ Νεμεσίου γραφὲν περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ 5ου μ.Χ. αἰῶνος ἔργον «Περὶ φύσεως ἀνθρώπου». Πλουσιώτατα εἰς ἀπανθίσματα τυγχάνουν καὶ τὸ «Ἀνθολόγιον», αἱ «Ἐκλογαὶ φυσικαὶ καὶ ἠθικαὶ» τοῦ Ἰωάννου τοῦ Στοβαίου (500 μ.Χ.). Εἰς τὰ λεξικὰ τοῦ Ἡσυχίου καὶ Σουΐδα ἔχουν περιληφθῆ ἀποσπάσματα ἐκ τῶν φιλοσόφων καὶ εἰδήσεις περὶ αὐτῶν.

5ον. Ὑπομνηματισταί. Πολλὰς πληροφορίας καὶ ἀποσπάσματα μᾶς διέσωσαν οἱ σχολιάσαντες τὰ ἔργα τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους σχολιασταί, οἵτινες ἀνήκουν εἰς τὴν Νεοπλατωνικὴν σχολήν. Οὗτοι κατὰ τὸ πλεῖστον διεφύλαξαν πᾶν ὅ,τι περιεσώθη μέχρις ἡμῶν, προερχόμενον ἐκ τῆς φιλοσοφίας τῶν προσωκρατικῶν. Πολύτιμον ὑλικὸν μᾶς διεφύλαξεν εἰς τὰ ὑπομνήματά του, διὰ τῶν ὁποίων ἐξηγεῖ τὰ ἀριστοτελικὰ συγγράμματα, καὶ ἰδίᾳ τὰ «Μετὰ τὰ φυσικά», ὁ Ἀλέξανδρος ὁ Ἀφροδισιεὺς (περὶ τὸ 200 μ.Χ.). Ἐξ ἴσου πολύτιμα στοιχεῖα μᾶς παρέχει καὶ ὁ Σιμπλίκιος εἰς τὰ ὑπομνήματα, ἅτινα ἔγραψεν εἰς τὰ «Φυσικὰ» καὶ εἰς τὰ «Περὶ Οὐρανοῦ» βιβλία τοῦ Ἀριστοτέλους. Ἄξια προσοχῆς εἶναι καὶ τὰ σχόλια τοῦ Θεμιστίου, τοῦ Ἰωάννου τοῦ Φιλοπόνου (530 μ.Χ.), καθὼς καὶ τὰ εἰς τὰ πλατωνικὰ συγγράμματα σχόλια τοῦ Πρόκλου, τοῦ Ἀλβίνου καὶ τοῦ Ὀλυμπιοδώρου. Ἐπὶ τῶν στοιχείων τὰ ὁποῖα παρέχουν οἱ ἐν λόγω συγγραφεῖς, καθὼς καὶ ἄλλοι πολλοί, στηριζόμενος ὁ προμνημονευθεὶς Γερμανὸς φιλόλογος Χέρμαν Ντίλς, συνέλεξε τὰ ἀποσπάσματα τῶν προσωκρατικῶν φιλοσόφων καὶ κατέταξε ταῦτα, διὰ τοῦ πολυτίμου τριτόμου συγγράμματός του «Τὰ ἀποσπάσματα τῶν Προσωκρατικῶν», ἐκδοθέντος εἰς πρώτην ἔκδοσιν κατὰ τὸ 1903 καὶ εἰς πέμπτην ἔκδοσιν τῇ ἐπιμελείᾳ τοῦ μαθητοῦ του Βάλτερ Κράντς κατὰ τὸ 1934—1937.

6ον. Χρονικογράφοι. Ὁ παλαιότερος ἐκ τῶν χρονικογράφων, οἵτινες ἠσχολήθησαν μὲ τὴν ἱστορίαν τῆς φιλοσοφίας, εἶναι ὁ Ἐρατοσθένης (275—195 π.Χ.), ὅστις ἔγραψεν ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου συγγραφὴν ὑπὸ τὸν τίτλον «Χρονογραφία». Ἐκ τούτου ἤντλησεν ὑλικὸν ὁ ἐξ Ἀθηνῶν καταγόμενος στωϊκὸς Ἀπολλόδωρος (180—109 π.Χ.), ὅστις ἔγραψε τὰ «Χρονικὰ» εἰς τριμέτρους ἰαμβικοὺς στίχους, διὰ τῶν ὁποίων παρείχοντο χρονολογίαι περὶ τῶν ἐπιφανῶν ἀνδρῶν, φθάνουσαι μέχρι τοῦ ἔτους 110 π.Χ. Εἰς αὐτὰ ἐμνημονεύετο, οὐχὶ τὸ ἔτος τῆς γεννήσεως τῶν διακριθέντων ἀνδρῶν εἰς τὰ γράμματα καὶ τὴν πολιτικὴν ζωήν, ἀλλὰ τὸ ἔτος τῆς ἀκμῆς των, ὅπερ θεωρεῖται παρὰ τοῖς ἀρχαίοις τὸ τεσσαρακοστόν.

Τὰ διασωθέντα ἐκ τῶν ἀπολεσθέντων ἔργων συγγράμματα καὶ ἀποσπάσματα ἔχουν περισυλλεγῆ, ὡς ἐλέχθη ἀνωτέρω, εἰς τὰς ἑξῆς συλλογάς:

1ον. «Ἕλληνες Δοξογράφοι» Χ. Ντίλς τόμ. 1.

2ον. «Ἀποσπάσματα Προσωκρατικῶν» Χ. Ντίλς τόμ. 3.

3ον. «Ἀποσπάσματα Ἑλλήνων φιλοσόφων» Φ. Μούλλαχ τόμοι 3. Ἡ συλλογὴ αὕτη εἶναι πεπαλαιωμένη διότι ἐξεδόθη τὸ πρῶτον κατὰ τὸ 1860.

4ον. «Ἀποσπάσματα τῶν παλαιοτέρων Στωϊκῶν» Χὰνς φὸν Ἄρνιμ τόμοι 4.

Ἀναπαράστασις τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ Παρθενῶνος. Εἰς τὸ κέντρον τὸ χρυσελεφάντινον ἄγαλμα τῆς Ἀθηνᾶς, ἔργον τοῦ περιφήμου γλύπτου Φειδίου.

Η ΜΕΛΕΤΗ ΤΩΝ ΠΗΓΩΝ ΚΑΙ ΟΙ ΣΚΟΠΟΙ ΤΗΣ

Ἀπὸ τῆς Ἀναγεννήσεως ἤρχισεν ἡ μελέτη τῶν πηγῶν τῆς ἀρχαίας φιλοσοφίας. Οἱ ἀνθρωπισταὶ τῆς Ἀναγεννήσεως ἐνδιαφερόμενοι διὰ τὴν ἀναβίωσιν τῆς Πλατωνικῆς φιλοσοφίας, καὶ παροτρυνόμενοι ἀπὸ τοὺς Ἕλληνας Πλατωνιστὰς μεταξὺ τῶν ὁποίων κορυφαίαν θέσιν κατέχει ὁ Πλήθων (1360 — 1452), προβαίνουν εἰς μεταφράσεις τῶν ἔργων τοῦ Πλάτωνος. Ὁ Μαρσίλιος Φικῖνος μεταφράζει καὶ τὸν Πλωτῖνον, ἄλλοι δὲ λόγιοι συμπαθοῦντες πρὸς διάφορα ἄλλα ἑλληνικὰ φιλοσοφήματα, ἐπεκτείνουν τὴν μεταφραστικὴν ἐργασίαν καὶ εἰς ἄλλους συγγραφεῖς. Κατὰ τὸν 15ον καὶ 16ον αἰῶνα οἱ φιλοσοφοῦντες εὑρίσκονται χωρισμένοι εἰς ὁμάδας ἑκάστη τῶν ὁποίων ἀντλεῖ τὰς δοξασίας της ἀπὸ τὰς παλαιὰς φιλοσοφικὰς σχολάς. Ὁ Βέλγος Λίπς μελετᾶ κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 17ου αἰῶνος τὰ συγγράμματα τῶν Στωικῶν ὁ Βεριγκάρτ κατὰ τὴν αὐτὴν ἐποχὴν ἀσχολεῖται μὲ τὴν ἀριστοτελικὴν φιλοσοφίαν, ὁ δὲ Γκασσέντι κατὰ τὸ 1649 ἐκδίδει ὑπόμνημα περὶ τῆς φιλοσοφίας τοῦ Ἐπικούρου. Ὁ εὐρύτατα διαδεδομένος σκεπτικισμὸς κατὰ τὸν 16ον αἰῶνα ἐπανέρχεται εἰς τὴν μελέτην τῶν ἐπιχειρημάτων τῆς ἀρχαίας σκεπτικῆς φιλολογίας καὶ ὑπὸ τὴν πίεσιν τῶν ἀπαιτήσεων τῆς ἐποχῆς του ὁ Γάλλος φιλόλογος Ἑρρῖκος Στέφανος ἐκδίδει μετὰ μεταφράσεως τὸ «Κατὰ τῶν δογματικῶν» σύγγραμμα τοῦ Σέξτου τοῦ Ἐμπειρικοῦ. Καὶ αὐτὸς ὁ Καρτέσιος ἔχει ὑποστῆ τὴν ἐπίδρασιν τῆς φιλοσοφίας τῶν σκεπτικῶν, ἡ δὲ διατύπωσις ἐκ μέρους του τῆς «μεθοδικῆς ἀμφιβολίας» ὡς θεμελιώδους ἀρχῆς μαρτυρεῖ περὶ τῆς ἐπιρροῆς τὴν ὁποίαν ἤσκησαν ἐπὶ τοῦ πνεύματός του αἱ ἐν λόγω ἀντιλήψεις.

Εἶναι φανερὸν κατόπιν τῶν ἀνωτέρω ἐκτεθέντων ὅτι ἡ μελέτη τῶν πηγῶν τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας ἀνταπεκρίνετο εἰς τὴν

ἀνάγκην νὰ δημιουργηθῆ ἡ φιλοσοφία ὡς ἐπιστημονικὴ μέθοδος. Καὶ πράγματι ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ δεκάτου ἑβδόμου αἰῶνος, διὰ τῶν συγγραμμάτων τοῦ Καρτεσίου καὶ τοῦ Βάκωνος ἐμφανίζεται ἡ φιλοσοφία ὡς συστηματικὴ μάθησις ἀνεξάρτητος ἀπὸ τὰς πολυαρίθμους σχολὰς εἰς τὰς ὁποίας ἐνεφανίζετο κατατετημένη κατὰ τοὺς προηγουμένους δύο αἰῶνας. Οἱ φιλόσοφοι συγκεντρώνουν τὴν προσοχήν των εἰς τὴν «συστηματικὴν φιλοσοφίαν καὶ ἡ μελέτη τῶν πηγῶν τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας μένει εἰς τὰς χεῖρας τῶν θεολόγων καὶ τῶν φιλολόγων. Τοὺς θεολόγους ἐνδιέφερε κυρίως ἡ μελέτη τῆς ἀριστοτελικῆς φιλοσοφίας, ἐπειδὴ ὁ Ἀριστοτέλης ἦτο ὁ ὑπὸ τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας ἀναγνωριζόμενος φιλόσοφος. Οἱ φιλόλογοι κινούμενοι ἐκ θαυμασμοῦ πρὸς τὸ καλλιτεχνικὸν ὕφος τοῦ Πλάτωνος εἶχον στρέψει τὴν προσπάθειάν των εἰς τὴν σπουδὴν τῶν συγγραμμάτων του. Περὶ συστηματικῆς ἐργασίας διὰ τὴν συγκρότησιν τῆς ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας εἰς ἰδιαίτερον φιλοσοφικὸν κλάδον, ὁ δέκατος ὄγδοος αἰών, ὁ δεσποζόμενος ὑπὸ τῆς λογικοκρατίας τοῦ διαφωτισμοῦ ἦτο ὅλως ἀνίκανος. Διὰ τοῦτο δὲν πρέπει κανεὶς νὰ ἐκπλήττεται διὰ τὴν παρατηρουμένην κατὰ τὸν αἰῶνα τοῦτον ἀδιαφορίαν διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς φιλοσοφίας. Ἡ ἀναφανεῖσα κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ δεκάτου ἑνάτου αἰῶνος ρωμαντικὴ κίνησις ὑπῆρξεν εὐνοϊκὴ διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῶν ἱστορικῶν σπουδῶν. Ἐκ τούτου ἐξηγεῖται διατί μόνον κατὰ τὸν αἰῶνα τοῦτον ἦτο δυνατὸν νὰ ἐμφανισθῆ ἡ ἱστορία τῆς φιλοσοφίας ὡς ἀνεξάρτητος φιλοσοφικὸς κλάδος.

Τὴν ἀφετηρίαν διὰ μίαν τοιαύτην κίνησιν εἶχον παράσχει, ὅπως εἴπομεν ἀνωτέρω, αἱ θεολογικαὶ καὶ φιλολογικαὶ μελέται αἱ ἀναφερόμεναι εἰς τὰ ἔργα τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ τοῦ Πλάτωνος. Ὁ μέγας Γερμανὸς θεολόγος Σλαγιερμάχερ (1768—1834) ἀνεδείχθη εἷς τῶν ἐπιφανεστέρων μελετητῶν τοῦ Πλάτωνος, μεταφράσας ἅπαντα τὰ πλατωνικὰ συγγράμματα μὲ ἀριστοτεχνικὴν δεξιοτεχνίαν εἰς τὴν γερμανικήν. Συγχρόνως ἡ κλασικὴ φιλολογία ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς ρωμαντικῆς κινήσεως ἠὐρύνθη εἰς ἐπιστήμην, ἥτις ἔχει τὴν ἀποστολὴν νὰ μελετήσῃ ἁπάσας ἐν τῷ συνόλῳ των τὰς πνευματικὰς ἐκδηλώσεις τῆς ἀρχαιότητος. Εἰς τὰ ἀντικείμενα τῶν σπουδῶν τῆς κλασικῆς φιλολογίας συμπεριελήφθη συνεπῶς καὶ ἡ ἐπιστημονικὴ μελέτη τῆς ἱστορικῆς ἀναπτύξεως τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας. Τὴν πρώτην ἀρχὴν τῆς ἐρεύνης εἰς τὸ πεδίον τοῦτο ἀπετέλεσαν αἱ περὶ τοῦ Πλάτωνος ἔρευναι τοῦ Σλαγιερμάχερ. Πρὸς συμπλήρωσίν των ἐπεξετάθη ἡ φιλολογικὴ ἔρευνα εἰς τὰ ἀριστοτελικὰ ἔργα καὶ πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ἐξεδόθησαν «Τὰ Ἅπαντα τοῦ Ἀριστοτέλους» εἰς μνημειώδη ἔκδοσιν δι' ἐξόδων τῆς ἐν Βερολίνῳ Ἀκαδημίας τῶν Ἐπιστημῶν. Ἡ ἔκδοσις αὕτη ἀρξαμένη ἀπὸ τοῦ 1831 ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν τοῦ Ἐμ. Μπέκκερ ἐπερατώθη κατὰ τὸ 1870, ἐκδοθέντων πέντε τόμων μεγάλου σχήματος. Ἡ πρώτη συνθετικὴ ἔκθεσις τῆς ἱστορίας τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας εἶναι ἡ γενομένη ὑπὸ τοῦ Τσέλλερ «Φιλοσοφία τῶν Ἑλλήνων» ἀρχικῶς ἐκδοθεῖσα εἰς τρεῖς τόμους 1844—1853.

Η ΑΛΛΑΓΗ ΤΩΝ ΣΧΕΤΙΚΩΝ ΜΕ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑΝ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΑΠΟΨΕΩΝ

Ἀρχικῶς ὡς πρὸς τὴν ἱστορικὴν ἐξέλιξιν τῶν φιλοσοφικῶν ἰδεῶν εἶχεν ἰσχύσει ἡ ἀντίληψις τοῦ Ἐγέλου, ὅτι ἡ κίνησις των προχωρεῖ ἀκολουθοῦσα τὴν προκαθωρισμένην ὑπὸ τῆς διαλεκτικῆς τριαδικὴν πορειαν τῆς θέσεως, ἀντιθέσεως καὶ συνθέσεως. Ὑπὸ τὸ πρῖσμα τοῦτο διεμόρφωσε τὴν ἱστορικὴν ἔκθεσιν περὶ τῆς πορείας τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας ὁ Ἐδ. Τσέλλερ. Ἡ διαπίστωσις ὅμως τῶν γεγονότων ὑπὸ τῆς φιλολογικῆς ἐρεύνης ἔδειξεν ὅτι ἡ κίνησις τῆς φιλοσοφικῆς σκέψεως δὲν εἶναι τόσον σχηματική. Κινεῖται καὶ αὐτὴ ἀκολουθοῦσα τὸν ρυθμὸν τῆς γενικῆς ἱστορικῆς πορείας, παρουσιάζει ἀπρόοπτα καὶ ἀκολουθεῖ δρόμον ὁ ὁποῖος δὲν δύναται νὰ καθορισθῆ ἐκ τῶν προτέρων. Κατόπιν τῶν διαπιστώσεων τούτων ἐθεωρήθη ἡ ἄποψις τοῦ Ἐγέλου ὡς ἀνεπαρκής.

Ἐκτὸς τούτου ἐνεφανίσθησαν μὲ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου καὶ γενικώτεραι φιλοσοφικαὶ ἀντιλήψεις, αἵτινες ἐπέβαλον νὰ ἀναζητηθοῦν νέαι ἀπόψεις. Κατὰ τὸ δεύτερον ἥμισυ τοῦ δεκάτου ἑνάτου αἰῶνος ἀνεπτύχθησαν δύο νέαι φιλοσοφικαὶ μαθήσεις, ἡ Κοινωνιολογία καὶ ἡ Λαοψυχολογία, αἵτινες ἀντικρύζουν τὴν ἱστορίαν τῆς φιλοσοφίας ὑπὸ νέαν προοπτικήν. Ἰσχυρίζονται ὅτι καὶ αἱ φιλοσοφικαὶ ἰδέαι ἐφ' ὅσον ἀποτελοῦν ἀντικατοπτρισμὸν τῆς νοοτροπίας ὡρισμένων κοινωνικῶν καὶ λαϊκῶν συνόλων, πρέπει νὰ ἐμφανίζουν κίνησιν προσδιοριζομένην ὑπὸ τῆς ἰδιοτυπίας τῶν ὁμάδων εἰς τοὺς κόλπους τῶν ὁποίων ἀναπτύσσονται. Ἐνῶ λοιπὸν κατὰ τοὺς Ἐγελιανοὺς ἡ φιλοσοφία πρέπει νὰ ἐξιστορηθῆ ὡς ἐνιαία κίνησις ἀπὸ τὸν Θαλῆν ἕως σήμερον, οἱ κοινωνιολογοῦντες ἱστορικοὶ ἀρνοῦνται νὰ δεχθοῦν τὴν ἐν λόγω ἑνότητα. Ἀποσυνθέτουν τὴν ἱστορίαν τῆς φιλοσοφίας εἰς ἰδιαιτέρας ἑνότητας. Τὴν τοιαύτην ἀντίληψιν ἤγαγεν εἰς τὰς ἐσχάτας ἀκολουθίας της ὁ Γερμανὸς ἱστορικοφιλόσοφος Σπέγγλερ εἰς τὸ βιβλίον του «Ἡ καταστροφὴ τῆς Ἑσπερίας», ἐκδοθὲν κατὰ τὸ 1918. Ἐν αὐτῷ ὑποστηρίζει ὅτι ἕκαστος πολιτισμὸς ἔχει ἰδίαν ψυχήν, ἀντικατοπτρισμὸς τῆς ὁποίας εἶναι καὶ ἡ φιλοσοφία. Συμφώνως πρὸς τὴν τοιαύτην δοξασίαν καὶ ἡ ἑλληνικὴ φιλοσοφία παρουσιάζει ἰδιαιτέραν φυσιογνωμιστικὴν ἑνότητα, διακρινομένη δι' ἰδιαιτέρων χαρακτηριστικῶν. Ἀλλὰ καὶ αἱ δοξασίαι αὐταὶ τοῦ Σπέγγλερ ἠλέγχθησαν ὡς ὑποθετικαὶ καὶ ἀνακριβεῖς. Τὰ ἀποδεικτικὰ ἐπιχειρήματά του ἠλέγχθησαν κατὰ τὸ πλεῖστον ἡμαρτημένα, τὸ δὲ βιβλίον του ἐνεποίησεν ἐντύπωσιν παροδικὴν εἰς τοὺς ἡμιμορφωμένους ἐρασιτέχνας τοὺς ἐπηρεαζομένους ἀπὸ κτυπητοὺς τίτλους. Ἡ κοινωνιολογικὴ ἑρμηνεία τυγχάνει ὅμως ἀνεπαρκής, διότι ἀφορμᾶται διὰ νὰ ἐξηγήσῃ τὴν ἐξέλιξιν τῶν ἰδεῶν ἀπὸ τὰ στοιχεῖα τοῦ ἀντικειμενικῶς νοουμένου περιβάλλοντος. Λησμονεῖ ὅτι εἰς τὴν δημιουργίαν τοῦ περιβάλλοντος συντελοῦν ἐνεργητικῶς καὶ αἱ πνευματικαὶ ἰδέαι, καὶ ὅτι περιβάλλον ὡς ἀμετάθετος ἀντικειμενικὴ πραγματικότης δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ.

Εἰδικώτερον ὡς πρὸς τὰς ἐρεύνας τὰς ἀναφερομένας εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας ἤσκησαν ἐπίδρασιν καὶ αἱ κρατοῦσαι ἑκάστοτε εἰς τὴν περιοχὴν τῆς συστηματικῆς φιλοσοφίας ἰδέαι. Κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ εἰκοστοῦ αἰῶνος ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς νεοκαντιανῆς φιλοσοφίας ἠρευνᾶτο ἡ ἑλληνικὴ φιλοσοφία ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῆς συμβολῆς της διὰ τὴν δημιουργίαν τῆς ἐπιστήμης. Ὑπὸ τὴν προοπτικὴν ταύτην ἐξήτασε τὴν ἑλληνικὴν φιλοσοφίαν ἡ σχολὴ τοῦ κριτικοῦ ἰδεαλισμοῦ, ἥτις ἑρμηνεύει τὸν Πλάτωνα ὡς πρόδρομον τοῦ Καντίου (βλέπε βιβλίον Νάτορπ «Ἡ περὶ ἰδεῶν φιλοσοφία τοῦ Πλάτωνος» εἰς τὴν ἑλληνικήν, μετάφρασιν τοῦ Μ. Τσαμαδοῦ). Ἡ ἐπικράτησις ἀφ' ἑτέρου τῶν ἀνορθολογιστικῶν τάσεων εἰς τὴν σύγχρονον εὐρωπαϊκὴν φιλοσοφίαν ἐγένετο ἀφορμὴ νὰ ἐξαρθῆ τὸ μυθικὸν στοιχεῖον τὸ ἐνυπάρχον εἰς τὴν ἑλληνικὴν φιλοσοφικὴν διανόησιν. Τὴν πρώτην ὥθησιν εἰς τὰς πρὸς μίαν τοιαύτην κατεύθυνσιν μελέτας εἶχε δώσει ὁ Νίτσε (1844—1900), ὅστις ἐπέστησε τὴν προσοχήν μας ἐπὶ τῶν ἀξιοθαυμάστων πραγμάτι στοχαστῶν τῆς προσωκρατικῆς περιόδου, οἱ ὁποῖοι εἶναι ὁ Ἡράκλειτος καὶ ὁ Ἐμπεδοκλῆς. Ὑπὸ τῶν παρομηίσεων τοῦ Νίτσε ἐμπνεόμενος ὁ κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ αἰῶνος μας συγκεντρωθεὶς γύρω ἀπὸ τὸν Γερμανὸν ποιητὴν Γκεόργκε κύκλος θεωρεῖ ὡς πρωταρχικὸν θέμα τὴν ἐπεξεργασίαν τῶν μυθικῶν στοιχείων τῆς ἑλληνικῆς διανοήσεως. Ἐνῶ διὰ τοὺς νεοκαντιανοὺς ἡ σπουδαιότης τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας ἔγκειται εἰς τὸν λόγον, διὰ τοὺς ὀπαδοὺς τοῦ Γκεόργκε τὸ πᾶν εἶναι ὁ μῦθος. Ὡς τρίτη καὶ ἀξιολογωτάτη κατευθυνσις ἐμφανίζεται ἡ ὑπὸ τὸ πρῖσμα τῆς ἰδέας τῆς παιδείας ἐξέτασις τῆς ἱστορίας τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας. Τῆς ἐν λόγω κινήσεως ἀρχηγέτης τυγχάνει ὁ ἱδρυτὴς τοῦ τρίτου ἀνθρωπισμοῦ Γερμανὸς φιλόλογος Βέρνερ Γαῖγκερ. Ἀφορμώμενος ἀπὸ τὸ ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος ἀναπτυσσόμενον ἰδεῶδες τῆς παιδείας, παρακολουθεῖ καὶ ἑρμηνεύει τὴν ὅλην ἐξέλιξιν τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας θεωρῶν ταύτην ὡς διαδικασίαν διὰ τῆς ὁποίας ἐκφράζεται ἡ ἰδιάζουσα μόνον εἰς τὴν πνευματικὴν κοινότητα τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ ἰδέα τῆς παιδείας.

Ἐκ παραλλήλου ἡ μορφὴ ὑπὸ τὴν ὁποίαν ἐνεφανίσθη κατὰ τὸν εἰκοστὸν αἰῶνα ἡ συστηματικὴ φιλοσοφία διὰ τῆς φαινομενολογίας καὶ τοῦ ὑπαρξισμοῦ ἔφερεν εἰς τὴν ἐπικαιρότητα θέματα, ἅτινα εἶχον ἀναπτυχθῆ ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων φιλοσόφων καὶ κατέδειξεν ὅτι ἡ ἱστορικὴ ἀναδρομὴ εἰς τὰς ἀρχαίας πηγὰς τυγχάνει ἐποικοδομητικὴ διὰ τὴν διασαφήνισιν τῶν προβλημάτων τὰ ὁποῖα ἀπασχολοῦν τὴν σύγχρονον σκέψιν. Ὁ Χούσσερλ ἐτόνισε πολλάκις ὅτι ἡ φαινομενολογία ὡς γενικὴ φιλοσοφικὴ μάθησις πρέπει νὰ νοηθῆ ὡς κάτι τὸ ἀντίστοιχον μὲ τὴν Διαλεκτικὴν τοῦ Πλάτωνος, ὁ δὲ Χάϊντεγερ εἰς τὰς ὀντολογικάς του διερευνήσεις ὡς κεντρικὸν ἐρώτημα ἐπαναθέτει τὴν ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους διατυπωθεῖσαν ἀπορίαν «τί τὸ ὄν;». Ὁ Νικολάϊ Χάρτμαν πειρᾶται νὰ οἰκοδομήσῃ καθολικὸν μεταφυσικὸν σύστημα ἀνάλογον μὲ τὴν ἀριστοτελικὴν πρώτην φιλοσοφίαν. Καὶ ἀπὸ μεθοδολογικῆς ἀπόψεως ὀπισθοχωρεῖ ἡ σύγχρονος συστηματικὴ φιλοσοφία εἰς μορφὰς ἐρεύνης, αἵτινες προσεγγίζουν μὲ τὰς ὑπὸ τῶν φιλοσόφων τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος χρησιμοποιηθείσας. Ἡ μέθοδος τῆς φαινομενολογικῆς ἀναγωγῆς τοῦ Χούσσερλ βαδίζει ἐκ παραλλήλου πρὸς τὴν ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος συνιστωμένην «θέαν τῶν ἰδεῶν». Ὁ Νικολάϊ Χάρτμαν διακηρύττει ὅτι ἡ ἀποδοτικωτέρα μεθοδικὴ πορεία τυγχάνει ἡ ἀπορητικὴ ἐπεξεργασία τῶν φιλοσοφικῶν προβλημάτων κατὰ τὸν τρόπον κατὰ τὸν ὁποῖον δυνάμεθα νὰ τὴν παρακολουθήσωμεν ἐφαρμοζομένην εἰς τὰ ἀριστοτελικὰ συγγράμματα. Ἡ μεταξὺ συστηματικῆς καὶ ἱστορικῆς θεωρήσεως ἀπόστασις εἰς τοὺς φιλοσόφους τούτους σμικρύνεται τόσον πολύ, ὥστε σχεδὸν καθίσταται ἀνεπαίσθητος.

Ἀλλὰ καὶ εἰς τὰς περιοχὰς ὡρισμένων ἐπιστημῶν σημειοῦται σήμερον ἀναδρομὴ εἰς τὴν ἀρχαίαν φιλοσοφίαν. Ἡ ἀνάγκη διὰ τὴν διασαφήνισιν τῶν θεμελίων ἐπὶ τῶν ὁποίων στηρίζεται ἡ σύγχρονος μαθηματικὴ ἐπιστήμη ἠνάγκασε τοὺς ἐρευνητὰς νὰ ὀπισθοδρομήσουν εἰς τὰς ἐποχὰς τῆς πρώτης θεμελιώσεως καὶ νὰ ἀναζητήσουν διὰ τῆς ἱστορικῆς ἐρεύνης τὸ ἀρχικὸν νόημα τῶν πρώτων μαθηματικῶν ἐννοιῶν. Ἐκ τῆς τοιαύτης ἀναδρομῆς ἐδόθη ἡ ἀφορμὴ νὰ μελετηθῆ ἡ ἀριθμολογικὴ θεωρία τοῦ Πλάτωνος καὶ νὰ δειχθῆ ὅτι δὲν ἐπρόκειτο περὶ μυστηριαζουσῶν πυθαγορικῶν ἀντιλήψεων, ἀλλὰ περὶ ἐπιστημονικῆς συλλήψεως σχέσιν ἐχούσης πρὸς προβλήματα συζητούμενα σήμερον ὑπὸ τῆς μαθηματικῆς ἐπιστήμης.

Αἱ ἀνωτέρω σκιαγραφηθεῖσαι τάσεις ἐγένοντο ἀφορμὴ νὰ δημιουργηθῆ ἀστάθειά τις ὡς πρὸς τὴν ἄποψιν ἀπὸ τῆς ὁποίας ἱστάμενοι εἶναι ὀρθὸν νὰ ἀσχοληθῶμεν μὲ τὴν ἱστορίαν τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας. Δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐκλάβωμεν τὴν ἱστορικήν της ἀνάπτυξιν ἀκολουθοῦντες τοὺς Ἐγελιανούς, ὡς κίνησιν ρυθμιζομένην ἀπὸ τὸ τριαδικὸν σχῆμα, ἀλλὰ πρέπει νὰ λάβωμεν ὑπ' ὄψιν καὶ τοὺς συγκεκριμένους ἱστορικοὺς παράγοντας. Ἀλλ' ἀφ' ἑτέρου δὲν δύναται νὰ θεωρηθῆ ἡ ἱστορία τῆς φιλοσοφίας ὡς μία ἐπέκτασις τῆς ἱστορικῆς ἐπιστήμης, ἥτις περιορίζεται νὰ ἐξακριβώνῃ ὡρισμένα πραγματικὰ δεδομένα διὰ τῆς κριτικῆς διερευνήσεως τῶν πηγῶν. Συνεπῶς εὑρισκόμεθα ἔναντι δύο ἀντιτιθεμένων τάσεων, αἵτινες εἶναι ἡ λογοκρισία καὶ ὁ ἱστορισμός. Εὔλογον εἶναι νὰ σκεφθῶμεν ὅτι ἡ ἀντινομία εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπερπηδηθῆ διὰ συμβιβασμου.

Ἕνα τοιοῦτον συμβιβασμὸν ὑπέδειξε πρὸ ἐτῶν εἷς τῶν καλυτέρων μελετητῶν τῆς ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας, ὁ Γερμανὸς νεοκαντιανὸς φιλόσοφος Βίντελμπαντ. Κατ' αὐτὸν πρέπει νὰ ἀντικρύσωμεν τὰ προβλήματά της λαμβάνοντες ὑπ' ὄψιν τρεῖς

παράγοντας: 'Ο πρῶτος ἐκ τούτων εἶναι ὁ πραγματικός. Τὴν ἀνθρωπίνην σκέψιν, λέγει ὁ Βίντελμπαντ, τὴν ἀπασχολοῦν πάντοτε ὡρισμένα προβλήματα, ἅτινα ἔχουν πραγματικὸν περιεχόμενον ὅπερ ἀπαντᾶται εἰς ὅλας τὰς ἐποχὰς τῆς ἱστορικῆς ἐξελίξεως. 'Υπάρχει μία «λογικὴ τῶν πραγμάτων» τὴν ὁποίαν δὲν δυνάμεθα νὰ παραγνωρίσωμεν. 'Ο δεύτερος παράγων εἶναι ὁ ἱστορικοπολιτιστικός. 'Η φιλοσοφία δηλαδὴ θέτει τὰ προβλήματά της καὶ ἐξευρίσκει τὰ μέσα διὰ τὴν λύσιν των ἀκολουθοῦσα τὴν νοοτροπίαν καὶ τὰς ἀπαιτήσεις ὡρισμένης ἐποχῆς. 'Η ἀπόλυτος ἀλήθεια ἀναγκάζεται νὰ συμμορφωθῇ πρὸς τὸ ἱστορικοπολιτιστικὸν πνεῦμα τῆς ἐποχῆς καὶ νὰ ἐμφανισθῇ ὡς «σχετικὴ ἀλήθεια», ὅπως εἶπε κάποτε αὐτὸς ὁ ἴδιος ὁ Ἔγελος. 'Ο τρίτος παράγων εἶναι ὁ ἀτομικός. 'Ο ἱστορικὸς τῆς φιλοσοφίας δὲν πρέπει νὰ λησμονῇ ὅτι ἕκαστος φιλόσοφος ἀποτελεῖ ἰδίαν προσωπικότητα, ἥτις ἐπιδρᾷ ἀφ' ἑνὸς μὲν ἐπὶ τῆς ἐκλογῆς τῶν προβλημάτων ἅτινα ἐκλέγονται πρὸς μελέτην, ἀφ' ἑτέρου δὲ καὶ ἐπὶ τῶν λύσεων αἵτινες δίδονται εἰς αὐτά. Συνεπῶς καὶ ἡ ἀποστολὴ τῆς ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας εἶναι: 1ον. Νὰ καθορίσῃ τί προκύπτει ἐκ τῶν πηγῶν ὡς πρὸς τὰ περιστατικὰ τῆς ζωῆς ἑκάστου φιλοσόφου, ὡς πρὸς τὴν πνευματικήν του ἐξέλιξιν καὶ τὰς δοξασίας του. 2ον. Νὰ ἀναπαραστήσῃ τὴν γενικὴν διαδικασίαν κατὰ τρόπον ὥστε νὰ διασαφηνισθῇ δι' ἕκαστον φιλόσοφον ἡ ἐξάρτησις τῶν δοξασιῶν ἀπὸ τὰς δοξασίας τῶν προκατόχων του, ἀπὸ τὰς γενικὰς ἰδέας τῆς ἐποχῆς του καὶ ἀπὸ τὴν ἰδικήν του ψυχοσύνθεσιν. 3ον. Ἀπὸ τῆς θεωρήσεως τοῦ συνόλου νὰ κρίνῃ ποίαν ἀξίαν ἔχουν αἱ κατὰ τὸν ἄνω τρόπον καθορισθεῖσαι δοξασίαι τοῦ φιλοσόφου ἐν σχέσει μὲ τὰ διαπιστούμενα ὑπὸ τῆς ἱστορίας ἔγκυρα πορίσματα τῆς γενικῶς ἐννοουμένης φιλοσοφικῆς ἐργασίας. Συμφώνως πρὸς τὰς δύο πρώτας ἀπαιτήσεις, λέγει ὁ Βίντελμπαντ, τὸ ἔργον τοῦ ἱστορικοῦ τῆς φιλοσοφίας εἶναι φιλολογικοῖστορικόν. Συμφώνως πρὸς τὴν τρίτην εἶναι κριτικὸν φιλοσοφικόν.

'Η ἀνωτέρω προταθεῖσα ἄποψις ἐπεβλήθη ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς νεοκαντιανῆς φιλοσοφίας καὶ ἐθεωρήθη ὡς κανονική. Τὰ προβλήματα τῆς ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας ἠντικρύζοντο μὲ τὴν συνδυαστικὴν αὐτὴν μέθοδον, ἥτις προσεπάθει νὰ χρησιμοποιήσῃ καὶ τὴν διαλεκτικὴ μέθοδον τοῦ Ἐγέλου, συγχρόνως δὲ νὰ συμμορφωθῇ μὲ τὰς ἀπαιτήσεις τῆς ψυχολογίας τῆς κοινωνιολογίας καὶ τῆς ἱστορικῆς ἐπιστήμης. Ἐσχάτως ὅμως κατόπιν τῆς διαδόσεως τῆς φαινομενολογικῆς φιλοσοφίας κατέστησαν φανεραὶ αἱ ἐλλείψεις τῆς ἐν λόγω μεθόδου. Κατέστη φανερὸν ὅτι ἡ περὶ τῶν ἀπαιτήσεων τῶν τιθεμένων ὑπὸ τῆς ἱστορίας ἀντίληψις ἦτο ὅλως ἀνεπαρκής. Διότι ἱστορία δὲν εἶναι μόνον τὰ πραγματικὰ γεγονότα. Κάτω ἀπ' αὐτὰ ὑπάρχει βαθύτερος πυρήν, μία βαθυτέρα ἱστορικὴ οὐσία. 'Η ἱστορικότης δὲν εἶναι διὰ τὸν ἄνθρωπον κάτι τὸ ἐπιπρόσθετον, ἀλλὰ ἀποτελεῖ ὀντολογικὸν δι' αὐτὸν χαρακτηριστικόν. Ὅταν λέγωμεν ἱστορικὴν διείσδυσιν δὲν νοοῦμεν διαπίστωσιν ἱστορικῶν γεγονότων, ἀλλὰ πραγματικὴν διείσδυσιν εἰς τὴν ὀντολογικὴν οὐσίαν τῆς ἀνθρωπίνης προσωπικότητος. Ὅταν κάμνωμεν ἱστορικὴν ἀναδρομὴν δὲν παραπλανώμεθα εἰς μίαν μακρινὴν περιοχήν, ἥτις δὲν ἔχει σημασίαν διὰ τὴν σύγχρονον πραγματικότητα, ἀλλὰ διεισδύομεν εἰς αὐτὰς τὰς ρίζας τῆς πραγματικότητος. Μόνον μία τοιαύτη ἀναδρομὴ μᾶς κάμνει φανερὸν τὸ ἔδαφος ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἱστάμεθα. 'Η κατὰ τὸν τρόπον αὐτὸν νοουμένη ἱστορικότης συνετέλεσεν ὥστε νὰ ἐπέλθῃ ἡ σημειωθεῖσα ἀνωτέρω συμπλησίασις ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ τῆς ἱστορικῆς καὶ συστηματικῆς ἐρεύνης. Ἀνεγνωρίσθη ὅτι τὸ γνήσιως φιλοσοφεῖν δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ ἀναδρομὴ εἰς τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν φιλοσοφίαν, ἐφ' ὅσον ἐκεῖ εὑρίσκονται τὰ πρῶτα θεμέλια τῆς ἱστορικῆς ὑπάρξεως τοῦ πολιτισμένου πνευματικοῦ κόσμου. 'Ο Κάντιος, ὅστις ἔζησεν εἰς ἕνα αἰῶνα ὅστις ἐστερεῖτο τῆς ἱκανότητος νὰ αἰσθανθῇ τί εἶναι ἱστορία, ἐξεφράσθη περιφρονητικῶς ὡς πρὸς τὴν ἱστορίαν τῆς φιλοσοφίας. Διέκρινε τοὺς φιλοσοφοῦντας εἰς ἐκείνους οἱ ὁποῖοι ἔχουν ὡς μόνην φιλοσοφίαν των «τὴν ἱστορίαν τῆς φιλοσοφίας» καὶ εἰς ἐκείνους «οἵτινες ἀντλοῦν ἀπ' αὐτὰς τὰς ἰδίας τὰς πηγὰς τοῦ λόγου». 'Η κρίσις αὕτη τοῦ Καντίου ἦτο δικαιολογημένη, διότι εἰς τὴν ἐποχήν του ἡ ἱστορία τῆς φιλοσοφίας ἦτο ἁπλῆ συγκόλλησις εἰδήσεων. Σήμερον τὰ πράγματα ἔχουν ἀλλάξει. Κατενοήθη ὅτι ἡ ἱστορικότης εἶναι κάτι τὸ ὁποῖον ζῇ ὁ ἄνθρωπος καὶ τὸ ὁποῖον καθορίζει τὴν ἐν γένει εἰς τὴν ζωὴν στάσιν του. Ὅσον βαθυτέρα καὶ εἰλικρινεστέρα εἶναι ἡ αἴσθησις τῆς ἱστορικότητος, τόσον μεγαλυτέρα εἶναι ἡ πληρότης τῆς προσωπικότητος. Αἱ συστηματικαὶ φιλοσοφικαὶ ἔρευναι ἀπέδειξαν ὅτι ἡ ἑλληνικὴ φιλοσοφία δὲν εἶναι μία ἰδιαιτέρα παραλλαγὴ τῆς φιλοσοφικῆς σκέψεως, ἀλλ' εἶναι «ἡ κατ' ἐξοχὴν φιλοσοφία». Μύησις εἰς τὴν φιλοσοφίαν δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ, ἂν δὲν βασισθῇ εἰς τὴν γνωριμίαν μὲ τὰ φιλοσοφικὰ προβλήματα ὅπως τὰ ἔθεσαν οἱ Ἕλληνες. Μύησις δὲ εἰς τὴν φιλοσοφίαν κατὰ τὴν ἑλληνικὴν ἄποψιν δὲν σημαίνει ἀλαζονικὴν ὑπερηφάνειαν διὰ τὴν κατοχὴν πλήθους γνώσεων. Φιλοσοφία εἶναι συγχρόνως διὰ τοὺς Ἕλληνας καὶ παιδεία, ἐξύψωσις τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὸ ἀληθινό του ἀξίωμα.

ΠΡΟΘΕΣΕΙΣ ΚΑΙ ΟΡΙΑ ΤΗΣ ΠΑΡΟΥΣΗΣ ΙΣΤΟΡΙΚΗΣ ΕΚΘΕΣΕΩΣ

Τὰ ἀνωτέρω λεχθέντα ἀρκοῦν διὰ νὰ καθορίσουν τὰς προθέσεις καὶ τὰ ὅρια τῆς ἱστορικῆς ἐκθέσεως τὴν ὁποίαν παρουσιάζομεν κατωτέρω. Δὲν προτιθέμεθα δι' αὐτῆς νὰ ἱκανοποιήσωμεν μίαν περιέργειαν, ἥτις ποθεῖ νὰ ἐκτραπῇ εἰς περασμένους καιροὺς διὰ νὰ ἐλευθερωθῇ ἀπὸ τὸ βάρος τῶν ἀπαιτήσεων τοῦ παρόντος. Ἐπιχειροῦμεν τὴν ἱστορικὴν ἀναδρομὴν διὰ νὰ φθάσωμεν εἰς τὰς πρώτας ρίζας τῆς πνευματικῆς μας ὑπάρξεως. Προσπαθοῦμεν νὰ κάμωμεν προσιτὰ εἰς τὴν πνευματικὴν θεώρησιν τὰ στοιχεῖα, ἐπὶ τῶν ὁποίων οἰκοδομεῖται ἡ πνευματικὴ ὑπόστασις ὁλοκλήρου τῆς πολιτισμένης ἀνθρωπότητος. Εἰς τὴν Ἑλλάδα συνετελέσθη τὸ γεγονὸς τῆς θεμελιώσεως τῆς φιλοσοφίας, τὸ ὁποῖον ἔκαμε δυνατὸν νὰ οἰκοδομηθῇ ὁλόκληρον τὸ πολιτιστικὸν ἐπιστημονικὸν καὶ τεχνικὸν οἰκοδόμημα τοῦ εὐρωπαϊκοῦ κατ' ὄνομα, εἰς τὴν οὐσίαν ὅμως ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ. 'Ο σκοπός μας εἶναι νὰ πραγματοποιήσωμεν τὴν ἀνασύνδεσιν πρὸς τὴν πρώτην αὐτὴν ἀρχήν, ἥτις ἀποτελεῖ καὶ διὰ σήμερον τὸ θεμέλιον. Ἐπανερχόμεθα εἰς κάτι τὸ ὁποῖον μᾶς ἀνήκει, εἰς κάτι τὸ ὁποῖον μᾶς προκαθορίζει ὀντολογικῶς καὶ ἱστορικῶς, εἰς τὸ «τί ἦν εἶναι», ὅπως θὰ ἔλεγεν ὁ Ἀριστοτέλης, εἰς τὴν πρώτην δηλαδὴ καταβολὴν τῆς ἱστορικῆς καὶ πνευματικῆς μας ὑπάρξεως.

Ἐντὸς τῶν πλαισίων τὰ ὁποῖα διέπουν τὴν σύνταξιν τοῦ παρόντος τόμου θὰ ἀσχοληθῶμεν εἰς τὴν παροῦσαν ἔκθεσιν ἀποκλειστικῶς μὲ τὰ φιλοσοφικὰ προβλήματα. Πᾶν δ,τι ἔχει σχέσιν μὲ τὰ κατορθώματα τὰ ὁποῖα ἐπετέλεσε τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος εἰς τὰς εἰδικευμένας ἐπιστημονικὰς περιοχάς, καθὼς καὶ εἰς τὸ πεδίον τῆς τέχνης, ἀποτελοῦν θέματα εἰδικωτέρων πραγματειῶν, συμπεριλαμβανομένων εἰς τὸν παρόντα τόμον. Βλέπε προσέτι καὶ τὰ ἀνάλογα ἄρθρα εἰς τὸ παρὸν Λεξικόν.

Η ΔΙΑΙΡΕΣΙΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΕΙΣ ΔΙΑΦΟΡΟΥΣ ΠΕΡΙΟΔΟΥΣ

'Η ἑλληνικὴ φιλοσοφία ἀποτελεῖ ἐσωτερικῶς ἐνιαίαν συνέχειαν, ἥτις διὰ λόγους μεθοδολογικοὺς καὶ διδακτικοὺς δύναται νὰ ὑποδιαιρεθῇ εἰς τὰς ἀκολούθους περιόδους:

1ον) Προσωκρατικὴ φιλοσοφία: 'Η περίοδος αὕτη ἀρχίζει μὲ τὸν Θαλῆν τὸν Μιλήσιον καὶ τερματίζεται μέχρι τῆς ἐμφανίσεως τοῦ Σωκράτους (μέσα τοῦ 5ου πρὸ Χριστοῦ αἰῶνος).

2ον) Ἀττικὴ φιλοσοφία: Τὴν ἀρχὴν ἀποτελεῖ ὁ Σωκράτης, ἐπακολουθεῖ ἡ ἐμφάνισις τοῦ Πλάτωνος καὶ τὸ τέρμα ἐπέρχεται μὲ τὸν θάνατον τοῦ Ἀριστοτέλους (323 πρὸ Χριστοῦ).

3ον) Μεταριστοτελικὴ συστηματικὴ περίοδος: Κατ' αὐτὴν ἐμφανίζονται αἱ λεγόμεναι φιλοσοφικαὶ σχολαὶ τῶν Στωικῶν, Ἐπικουρείων καὶ Σκεπτικῶν. Ὡς τέρμα τῆς περιόδου ταύτης δύναται νὰ θεωρηθῇ τὸ ἔτος 31 π.Χ., ὁπότε ἔπαυσε διὰ τῆς πτώσεως τοῦ βασιλείου τῆς Ἀλεξανδρείας νὰ ἔχῃ ὁ Ἑλληνισμὸς ἰδίαν πολιτικὴν ὀντότητα.

4ον) Νεοπλατωνικὴ περίοδος: Αὕτη ἀρχίζει μὲ τὴν ἀρχαϊστικὴν κίνησιν, ἥτις φέρει εἰς τὴν ἐπικαιρότητα τὴν μελέτην τῶν συγγραμμάτων τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ τοῦ Πλάτωνος καὶ κορυφοῦται εἰς τὴν νεοπλατωνικὴν φιλοσοφίαν. Ὡς τέρμα τῆς περιόδου ταύτης δύναται νὰ ληφθῇ τὸ ἔτος 330 μ.Χ. κατὰ τὸ ὁποῖον ἱδρύθη τὸ Ἀνατολικὸν Ρωμαϊκὸν Κράτος, ὅπερ κατ' οὐσίαν ἦτο ἑλληνικόν.

5ον) Περίοδος τῆς ἑλληνικῆς χριστιανικῆς φιλοσοφίας ἀπὸ τοῦ ἔτους 330 μ.Χ. μέχρι τοῦ 1453, ὁπότε κατελύθη ἡ ἑλληνικὴ Μεσαιωνικὴ Αὐτοκρατορία.

6ον) 'Η νεωτέρα περίοδος, ἀρχομένη ἀπὸ τοῦ 1453 καὶ φθάνουσα μέχρι τῶν ἡμερῶν μας.

Κατὰ τὴν πρώτην περίοδον ὡς ἀρχικὸν κέντρον ἐμφανίζεται μὲν κατ' ἀρχὰς ἡ Μίλητος, βραδύτερον δὲ ἡ φιλοσοφία καλλιεργεῖται ἐξ ἴσου ἐντόνως καὶ εἰς ἄλλας περιοχάς, ἰδίᾳ εἰς τὴν ἐν τῇ Κάτω Ἰταλίᾳ Μεγάλην Ἑλλάδα. Κατὰ τὴν δευτέραν περίοδον κέντρον τῶν φιλοσοφικῶν ἐρευνῶν καθίστανται αἱ Ἀθῆναι. Κατὰ τὴν τρίτην περίοδον ἐξαπλώνεται ἡ ἐπιρροὴ τῆς ἀττικῆς φιλοσοφίας καὶ μεταφυτεύεται καὶ εἰς ἄλλα κέντρα, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἐξαιρετικὴν θέσιν κατέχει ἡ Ἀλεξάνδρεια. Κατὰ τὴν τετάρτην περίοδον ἐξακολουθοῦν τὰ αὐτὰ κέντρα νὰ ἀσκοῦν τὴν ἐπιρροήν των καὶ ἰδίᾳ ἡ Ἀλεξάνδρεια, εἰς ἣν ἐμφανίζεται ὑπὸ τὴν ὁριστικήν της μορφὴν ἡ νεοπλατωνικὴ φιλοσοφία. Κατὰ τὴν πέμπτην περίοδον ἡ πνευματικὴ κίνησις ἐκπορεύεται ἐκ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἥτις καὶ κατὰ τὴν ἑπομένην περίοδον ἐξακολουθεῖ νὰ ἀποτελῇ μέχρι τῆς ἀπελευθερώσεως τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους τὴν κυριωτέραν πνευματικὴν κίνησιν. Ἀπὸ τῆς ἀπελευθερώσεως ἡ πνευματικὴ κίνησις τοῦ ἔθνους τείνει νὰ συγκεντρωθῇ εἰς τὰς Ἀθήνας.

Συνήθως εἰς τὰς ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας, τὰς γραφομένας ὑπὸ ἀλλοεθνῶν, ὡς τέρμα τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας ἀναγράφεται τὸ ἔτος 527 μ.Χ. ὁπότε, κατὰ διαταγὴν τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ἐκλείσθησαν αἱ ἐν Ἀθήναις φιλοσοφικαὶ σχολαί. 'Η χρονολογία αὕτη ἔχει ἀξίαν μόνον τυπικὴν καὶ οὐχὶ οὐσιαστικήν, διότι ἤδη ἀπὸ τῶν πρώτων χριστιανικῶν αἰώνων τὸ περιεχόμενον τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας ἐν πολλοῖς εἶχε παραληφθῇ καὶ χρησιμοποιηθῇ ὑπὸ τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας.

ΠΡΟΣΥΣΤΗΜΑΤΙΚΑΙ ΔΟΞΑΣΙΑΙ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΑΡΧΑΪΚΗΣ ΕΠΟΧΗΣ

Ὅταν ὁ Θαλῆς ἔθετε τὰ πρῶτα θεμέλια διὰ νὰ οἰκοδομηθοῦν ἐπάνω εἰς αὐτὰ ἡ φιλοσοφία καὶ αἱ ἐπιστῆμαι, τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος εἶχε μακροτάτην ἐμπειρίαν πολιτιστικῆς ζωῆς. Περισσότερον ἀπὸ τρεῖς αἰῶνας πρὸ τοῦ Θαλοῦ εἶχε προηγηθῇ ἡ ποίησις τοῦ Ὁμήρου, ἀπὸ δὲ τὸν Ἡσίοδον τὸν ἐχώριζε χρονικὸν διάστημα τοὐλάχιστον δυόμισυ αἰώνων. Ὁ Ἀρχίλοχος προηγεῖται χρονολογικῶς αὐτοῦ καὶ ὁ Σόλων ἀναφέρεται ὡς συνομήλικός του, συναντώμενος μὲ αὐτὸν ἐν Ἰωνίᾳ. Οὐ μόνον τὸ ἔπος προηγεῖται τῆς φιλοσοφίας, ἀλλὰ καὶ ἡ ἐλεγεία καὶ οἱ ἴαμβοι. Τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος κατὰ τοὺς προγενεστέρους ἀπὸ τὴν ἑβδόμην

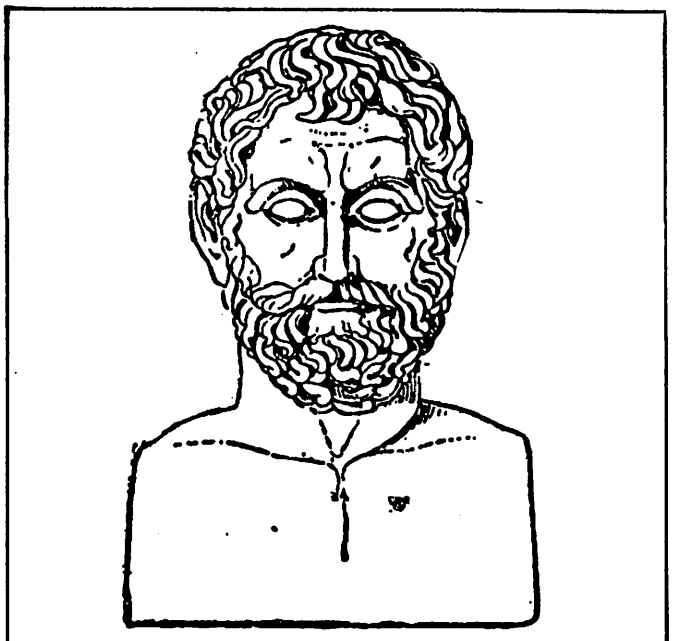

ΘΑΛΗΣ (640—546 π.Χ.)

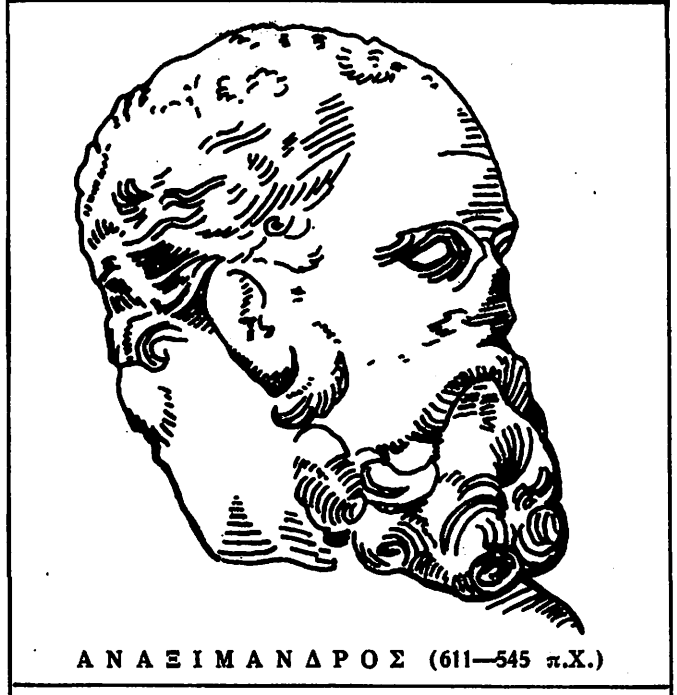

ΑΝΑΞΙΜΑΝΔΡΟΣ (611—545 π.Χ.)

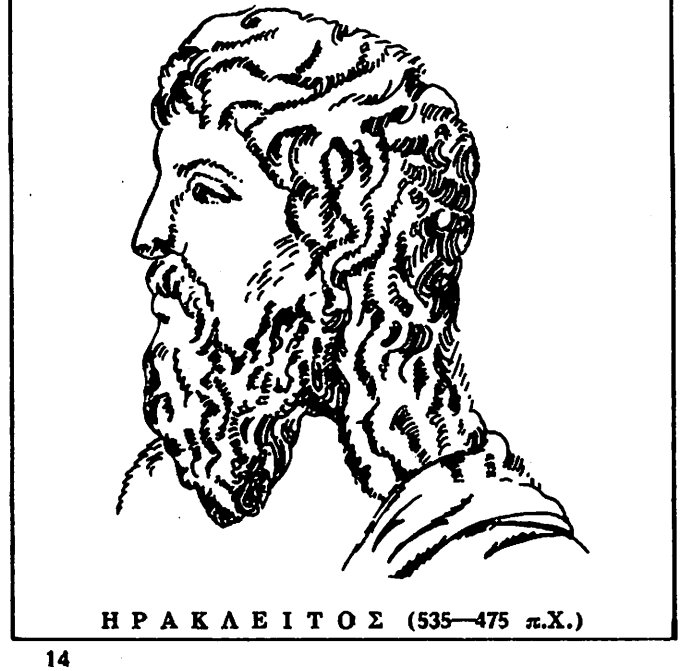

ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΣ (535—475 π.Χ.)

ἑκατονταετηρίδα αἰῶνας εἶχεν ἐπιχειρήσει μεγάλους πολέμους, ἀποικισμοὺς εἰς μακρινὰς χώρας, εἶχε δημιουργήσει θρησκείαν, πολιτικὴν καὶ κοινωνικὴν ζωὴν μὲ διακεκριμένα χαρακτηριστικὰ ἐξ ὁλοκλήρου ἀντιστοιχοῦντα πρὸς τὴν φύσιν τοῦ πνεύματός του. Διὰ νὰ κατανοήσωμεν συνεπῶς τὴν ἑλληνικὴν φιλοσοφίαν εἰς τὴν οὐσίαν της, χρειάζεται νὰ γνωρίζωμεν τὰς δοξασίας ἐκείνας, αἵτινες ἀπετέλεσαν προϋπόθεσιν διὰ νὰ ἐμφανισθῇ αὐτὴ ὡς σύνολον συστηματικῶς ὠργανωμένων ἀντιλήψεων.

Διὰ νὰ γνωρίσωμεν τὰ προσυστηματικὰ ταῦτα στοιχεῖα τῆς προφιλοσοφικῆς σκέψεως τῶν Ἑλλήνων, θὰ προστρέξωμεν εἰς τὰ ἔπη τοῦ Ὁμήρου καὶ τοῦ Ἡσιόδου καθὼς καὶ εἰς τὰς παραδόσεις τὰς ἀναφερομένας εἰς τοὺς κοσμογονικοὺς μύθους. Ἀνερευνῶντες τὴν ἐπικὴν παράδοσιν ἀνακαλύπτομεν ὅτι αὕτη εὑρίσκεται ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν μιᾶς «μυθικῆς σκέψεως». Ἡ σκέψις δὲν δύναται νὰ ἐμφανισθῇ ὡς καθαρὰ λογικὴ ἐνέργεια, ἀλλὰ διατελεῖ ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ μύθου. Ἡ μυθικὴ σκέψις ἐμφανίζει τὴν ὑπόστασίν της εἰς ἓν ἀκαθόριστον μεσοδιάστημα ἀποκλίνουσα ἄλλοτε μὲν πρὸς τὸν λόγον ἄλλοτε δὲ πρὸς τὸν μῦθον. Εἰς τὸ ὑλικὸν τὸ ὁποῖον μᾶς θέτει εἰς τὴν διάθεσίν μας ἡ ἐπικὴ παράδοσις, διαφαίνονται δύο τάσεις: Ἀφ' ἑνὸς μὲν ἡ σκέψις τείνει νὰ μείνῃ προσκεκολλημένη εἰς τὰς μυθικὰς διηγήσεις τὰς παραδιδομένας ὑπὸ τοῦ παρελθόντος, ἀφ' ἑτέρου ὅμως καθίσταται φανερὰ ἡ τάσις νὰ ἐφαρμοσθοῦν καὶ ἐπ' αὐτῶν αἱ κατηγορίαι τῆς λογικῆς σκέψεως. Ἡ ἀντινομικὴ αὕτη ἀντιμετώπισις τῶν ἀντιτιθεμένων πρὸς ἄλληλα λογικῶν καὶ μυθικῶν στοιχείων ὄχι μόνον σημειώνει τὴν παρουσίαν της εἰς τὰ ποιήματα τοῦ Ὁμήρου καὶ τοῦ Ἡσιόδου, ἀλλὰ ἐξακολουθεῖ νὰ εἶναι παροῦσα καὶ καθ' ὅλας τὰς μετέπειτα ἐποχὰς τῆς ἐξελίξεως. Ἡ καλλιέργεια τῶν λογικῶν προβλημάτων παρὰ τοῦ Πλάτωνος δὲν τὸν ἐπηρεάζει ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε νὰ ἀποκόψῃ τὰς ρίζας, αἱ ὁποῖαι τὸν συνδέουν μὲ τὴν μυθικὴν παράδοσιν. Ὁ Ἀριστοτέλης συλλέγει μετ' εὐλαβείας καὶ μελετᾷ τὰς λαϊκὰς καὶ μυθικὰς παραδόσεις. Ὁ Γρηγόριος Νύσσης δὲν ἐπαναπαύεται εἰς τὰς λογικὰς δογματικὰς ἀποδείξεις, ἀλλὰ κρατεῖ ἀνοικτὴν τὴν ψυχήν του διὰ τὴν ἐνόρασιν τοῦ ὑπεραισθητοῦ.

Ἤδη εἰς τὰ ὁμηρικὰ ποιήματα εἶναι ἐμφανὴς ἡ τάσις πρὸς ἔρευναν τῆς πραγματικότητος διὰ τῶν λογικῶν κατηγοριῶν. Ὁ Ὅμηρος πρῶτος ἀποτολμᾷ νὰ θέσῃ πρόβλημα, ἀναφερόμενον εἰς τὴν γένεσιν τῶν θεῶν. Οἱ ἀνατολικοὶ λαοὶ ἔχουν παρουσιάσει ποικίλους κοσμογονικοὺς μύθους. Εἰς τούτους ὅμως γίνεται λόγος περὶ τῆς γενέσεως τοῦ κόσμου καὶ οὐχὶ περὶ τῆς γενέσεως τοῦ Θεοῦ. Ὁ Θεὸς θεωρεῖται ὡς ὄν, ὅπερ ἵσταται ἐκτὸς καὶ ὑπεράνω τοῦ χρόνου καὶ τῶν κοσμικῶν στοιχείων. Κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὰς ἀντιλήψεις ταύτας, ὁ Ὅμηρος ὁμιλεῖ περὶ γενέσεως τῶν θεῶν ἐκ τοῦ Ὠκεανοῦ, λέγων ἐν Ἰλιάδι Ξ, 245 «ῥέεθρα Ὠκεανοῦ, ὃς περ γένεσις πάντεσιν τέτυκται» καὶ ἐν τῷ στίχῳ 200 τῆς αὐτῆς ραψῳδίας «πείρατα γαίης Ὠκεανόν τε θεῶν γένεσιν καὶ μητέρα Τηθύν». Ὁ Ὠκεανὸς ἐκλαμβάνεται ὡς ποταμός τις, ὅστις περιβάλλει τὴν γῆν, τροφοδοτεῖ δι' ὕδατος ὅλους τοὺς ἄλλους ποταμοὺς καὶ ἀποτελεῖ τὴν ἀφετηρίαν, ἀπὸ τῆς ὁποίας ἀνατέλλουν ὁ ἥλιος καὶ οἱ ἀστέρες καὶ τὸ τέρμα, εἰς τὸ ὁποῖον δύουν. Εἶναι φανερὸν ὅτι ὁ Ὅμηρος δέχεται ὅτι δύναται νὰ γίνῃ λόγος περὶ γενέσεως τῶν θεῶν, οἵτινες ἔχουν, κατὰ τὴν ἀντίληψίν του, κοινὴν ἀρχὴν καὶ καταγωγὴν μὲ ὅλα τὰ ὄντα ἀπὸ τὰ ὕδατα τοῦ Ὠκεανοῦ. Ἡ τοιαύτη ἀντίληψις προδίδει νοοτροπίαν, ἥτις τείνει νὰ πλησιάσῃ πρὸς τὴν φυσιοκρατικὴν φιλοσοφικὴν σκέψιν καὶ προαναγγέλλει τὴν δοξασίαν τοῦ Θαλοῦ, ὅστις ἀνεγνώρισε τὸ ὕδωρ ὡς τὴν ἀρχὴν τῶν ὄντων. Ὁ Ἀριστοτέλης ἔχει ἤδη παρατηρήσει ὅτι οἱ πρῶτοι ὁμιλήσαντες περὶ θεῶν «Ὠκεανὸν καὶ Τηθὺν ἐποίησαν τῆς γενέσεως πατέρας, καὶ τὸν ὅρκον τῶν θεῶν ὕδωρ, τὴν καλουμένην ὑπ' αὐτῶν Στύγα· τιμιώτατον μὲν γὰρ τὸ πρεσβύτατον, ὅρκος δὲ τὸ τιμιώτατόν ἐστιν». (Μ. τ. φ. 983 β 32) «Παρέστησαν ὡς πατέρας τῆς γενέσεως τὸν Ὠκεανὸν καὶ τὴν Τηθὺν καὶ ὡς ὅρκον τῶν θεῶν τὸ ὕδωρ, τὴν ὀνομαζομένην ὑπ' αὐτῶν Στύγα· διότι ἄξιον ὑψίστης τιμῆς θεωρεῖται τὸ ἀρχαιότατον· ἐκεῖνο δὲ εἰς τὸ ὁποῖον ὁρκίζεται κανεὶς τὸ θεωρεῖ ὡς ἄξιον ὑψίστης τιμῆς». Ἑρμηνεύων τὰς γνώμας τοῦ Ὁμήρου ὁ Ἀριστοτέλης, ἀποδίδει εἰς αὐτὸν τὴν δοξασίαν ὅτι θεωρεῖ τὸ ὕδωρ ὡς τὸ ἀρχαιότατον τῶν κοσμικῶν στοιχείων ὅπερ, ὡς ἀρχὴ τῆς γενέσεως τυγχάνει καὶ ἀρχὴ τῶν θεῶν, ἱστάμενον ὑπεράνω τούτων καὶ χρονικῶς ὑφιστάμενον πρὸς τούτων. Ἡ διαφορὰ τῆς ὁμηρικῆς νοοτροπίας ἐν συγκρίσει πρὸς τὴν Γένεσιν, τυγχάνει ἀφ' ἑαυτῆς προφανής. Εἰς τὴν Γένεσιν ὁ Θεὸς ἵσταται ἐκτὸς τοῦ κόσμου καὶ διὰ τοῦ λόγου δημιουργεῖ τὴν κοσμικὴν τάξιν. Εἰς τὰ ὁμηρικὰ ποιήματα τίθεται ζήτημα περὶ τῆς ἀρχῆς τῶν θεῶν, καὶ ὡς τοιαύτη ἀρχὴ θεωρεῖται τὸ ὑγρὸν στοιχεῖον, ὁ Ὠκεανὸς καὶ τὸ ὕδωρ τῆς Στυγός, «καὶ τὸ κατειβόμενον Στυγὸς ὕδωρ, ὅς τε μέγιστος ὅρκος δεινότατά τε πέλει μακάρεσσι θεοῖσι» («Ἰλιὰς» Ο, 27). Οἱ θεοί, λοιπόν, κατὰ τὸν Ὅμηρον, ὁμοιάζουν πρὸς τοὺς ἀνθρώπους ὡς πρὸς τὸ ὅτι ἔχουν καὶ αὐτοὶ γένεσιν. Τὴν ἱστορικὴν διαδικασίαν τῆς γενέσεως τῶν θεῶν ἦλθε νὰ διηγηθῇ κατόπιν ὁ Ἡσίοδος εἰς τὴν «Θεογονίαν» του. Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ὑπάρχει ἐξ ἀρχῆς εἶναι κατ' αὐτὸν τὸ Χάος, ἔπειτα δὲ ἔλαβον ὑπόστασιν ἡ Γῆ καὶ τὰ Τάρταρα. «Ἤτοι μὲν πρώτιστα Χάος ἐγένετο, αὐτὰρ ἔπειτα Γαῖ' εὐρύστερνος πάντων ἕδος ἀσφαλὲς αἰεί. Τάρταρα τ' ἠρόφοιτα μυχῷ χθονὸς εὐρυοδείης ἠδ' Ἔρος, ὃς κάλλιστος ἐν ἀθανάτοισι θεοῖσιν» (Ἡσιόδου «Θεογονία» 116) (Κατὰ τὴν πρώτην ἀρχὴν ὑπῆρξε τὸ Χάος καὶ ἔπειτα ἡ Γῆ, ἡ ἔχουσα εὐρέα στέρνα, ἥτις εἶναι ὅλων τῶν πραγμάτων διαρκῶς ἀσφαλὴς ἕδρα, καὶ τὰ σκοτεινὰ Τάρταρα εἰς τὸ βάθος τῆς Γῆς, ἥτις ἔχει μεγάλην ἔκτασιν, καὶ ὁ Ἔρως, ὁ ὁποῖος εἶναι ὁ ὡραιότατος μεταξὺ τῶν θεῶν). Ὁ Ἀριστοτέλης εἰς τὰ «Φυσικὰ» του (208 6 32), ἑρμηνεύων τοὺς στίχους τούτους τοῦ Ἡσιόδου, λέγει, ὅτι δι' αὐτῶν ἤθελε νὰ εἴπῃ ὅτι ὡς πρώτη ἀρχὴ τῶν ὄντων πρέπει νὰ νοηθῇ ὁ χῶρος. «Δόξειε δ' ὢν καὶ Ἡσί-

οδος όρθῶς λέγειν ποιήσας πρῶτον τὸ Χάος... ὡς δέον πρῶτον ὑπάρξαι χώραν τοῖς οὖσι, διὰ τὸ νομίζειν ὥσπερ οἱ πολλοί, πάντα εἶναί που καὶ ἐν τόπῳ» (Δύναταί τις νὰ σχηματίση τὴν γνώμην ὅτι ὀρθῶς λέγει ὁ Ησίοδος, ὅστις ἐθεώρησεν ὡς πρῶτον τὸ Χάος... ἐκκινῶν ἐκ τῆς ἰδέας ὅτι πρῶτον πρέπει νὰ ὑπάρξη τόπος διὰ νὰ χωρέση τὰ ὄντα, ἐπειδὴ ἐνόμιζεν, ὅπως καὶ οἱ πλεῖστοι τῶν ἀνθρώπων, ὅτι τὰ πάντα εἶναι κάπου καὶ κατέχουν ἕνα τόπον). Ὁ Ἡσίοδος θεωρεῖ τὸ Χάος ὡς κενὸν τόπον, ἀκολουθῶν τὴν ἐτυμολογικὴν σημασίαν τῆς λέξεως, ἥτις παράγεται ἐκ τοῦ ρήματος χάσκω. Ὅπως ἔχει παρατηρήσει ὁ Βέρνερ Γαῖγκερ (βλέπε βιβλίον του ἀγγλιστὶ ἐκδεδομένον «Ἡ θεολογία τῶν πρωίμων Ἑλλήνων φιλοσόφων») τὸ ἡσιόδειον Χάος ἀποτελεῖ ἀντίστοιχον τῆς μυθολογικῆς ὀντότητος «Γκινουνγκάπ», ἥτις εἰς τὰς παραδόσεις τῶν βορείων λαῶν σημαίνει τὴν ἄβυσσον, ἥτις ὑπῆρχε πρὶν τῆς δημιουργίας τοῦ κόσμου. Καὶ ἡ ἐν λόγῳ λέξις παράγεται ἐκ τῆς αὐτῆς ἐξ ἧς καὶ τὸ Χάος ρίζης γκαπ (= χάσκω). Χάος δὲν σημαίνει ἀρχικῶς τὴν σύγχυσιν, ἀλλὰ κάτι τὸ ὁποῖον εἶναι ἀπολύτως κενὴ τοπικὴ ἔκτασις. Ὁ ταυτισμὸς τοῦ χάους μὲ τὴν σύγχυσιν ἀποτελεῖ ὑστερογενῆ σημασίαν. Ἀποδεικνύει δὲ τὴν σταθερότητα τῶν ἀντιλήψεων τοῦ ἀρχαίου Ἑλληνισμοῦ, ὅτι μετὰ τέσσαρας αἰῶνας ὁ Πλάτων εἰς τὸν «Τίμαιον» θεωρεῖ ὡς ἓν ἐκ τῶν στοιχείων τοῦ κόσμου τὴν «χώραν». Εἶναι ἄξιον πολλῆς προσοχῆς ὅτι εἰς τοὺς παρατεθέντας στίχους τοῦ Ἡσιόδου δυνάμεθα νὰ ἀναγνωρίσωμεν τὴν παρουσίαν, εἰς ὑποτυπώδη βεβαίως μορφήν, τριῶν ἐννοιῶν τὰς ὁποίας θὰ χρησιμοποιήση κατόπιν ἡ φιλοσοφία. Τὸ Χάος προαναγγέλλει τὴν ἔννοιαν τοῦ τόπου, ἡ Γῆ τὴν ἔννοιαν τῆς ὕλης, καὶ ὁ Ἔρως τὴν ἔννοιαν τῆς δυνάμεως, ἥτις θέτει τὰ πάντα εἰς κίνησιν. Διὰ τῆς τελευταίας ταύτης ἐννοίας ἐμφανίζεται ὑπὸ μυθικὴν μορφὴν τὸ δυναμικὸν στοιχεῖον, τὸ ὁποῖον κινεῖ καὶ γεννᾶ πάντα τὰ ἐγκόσμια. Ἔχομεν ἐνταῦθα τὴν πρώτην ἐμφάνισιν τῆς κοσμογονικῆς θεότητος, ἥτις κατέχει κεντρικὴν θέσιν, ὄχι μόνον εἰς τὴν ἑλληνικὴν μυθολογίαν, ἀλλὰ καὶ τὴν φιλοσοφίαν. Ὁ Παρμενίδης ἐπαναλαμβάνει τὴν αὐτὴν ἰδέαν θεωρῶν τὸν Ἔρωτα ὡς πρεσβύτατον πάντων τῶν θεῶν. Ἡ «δαίμων» λέγει ὁ Παρμενίδης, ἥτις ἐγκαθιδρυμένη ἐν τῷ κέντρῳ τοῦ σύμπαντος κυβερνᾶ τὰ πάντα, «πρώτιστον μὲν Ἔρωτα θεῶν μητίσατο πάντων», ἐδημιούργησε πρὸ ὅλων τῶν θεῶν τὸν Ἔρωτα. Τὸ ἀξίωμα τοῦ «πρεσβυτάτου» μεταξὺ ὅλων τῶν θεῶν ἀναγνωρίζει εἰς τὸν Ἔρωτα καὶ ὁ Πλάτων ἐν τῷ «Συμποσίῳ» του, ὁ δὲ Ἐμπεδοκλῆς θεωρεῖ τοῦτο μαζὶ μὲ τὸ Νεῖκος, ὡς κοσμογονικὴν δύναμιν, ὀνομάζων αὐτὸν Φιλίαν. Ἀλλὰ καὶ ἡ ἑτέρα τῶν κοσμογονικῶν ἀρχῶν τοῦ Ἐμπεδοκλέους ὑπάρχει ἤδη παρὰ τῷ Ἡσιόδῳ, ἐκπροσωπουμένη διὰ τῆς Ἔριδος. Ἡ ὑπὸ τοῦ Ἡσιόδου τὸ πρῶτον ἀναφερθεῖσα ἀρχὴ τοῦ Ἔρωτος ἀποτελεῖ πηγὴν φιλοσοφικῶν θεωρημάτων καὶ ἀναγγέλλει τὴν παρουσίαν της εἰς τὸν πλατωνικὸν Ἔρωτα διὰ νὰ ἐμφανισθῇ ἐκ νέου εἰς τὸν Πλωτῖνον, εἰς τὸν Διονύσιον τὸν Ἀρεοπαγίτην, ὡς θεῖος ἔρως (ἔστι δὲ καὶ ἐκστατικὸς ὁ θεῖος ἔρως, οὐκ ἐῶν ἑαυτῶν εἶναι τοὺς ἐραστάς, ἀλλὰ τῶν ἐρωμένων». («Περὶ θείων ὀνομ.» 4, 13). Καὶ περαιτέρω δὲ εἰς τὸν Δάντην, τὸν Χέντερλιν, τὸν Γκαῖτε, ἀνυμνεῖται ὡς ὑψίστη ἀρχή. Καὶ αὐτοὶ ἀκόμη οἱ Ὑλισταὶ ὁμιλοῦν περὶ «ἕλξεως» καὶ «συμπαθείας», ἥτις ἀσκεῖται μεταξὺ τῶν μορίων τῆς ὕλης. Εἶναι φανερὸν ὅτι διὰ τοῦ Ἡσιόδου πολιτογραφεῖται εἰς τὴν εὐρωπαϊκὴν φιλοσοφίαν καὶ νοοτροπίαν μία ἔννοια ἐκτάκτου γονιμότητος καὶ ἀντοχῆς. Ὁ Ἔρως, διὰ τὴν ἑλληνικὴν μυθικὴν σκέψιν, κατέχει τὴν θέσιν τὴν ὁποίαν κατέχει εἰς τὴν γένεσιν ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ. Ἡ Γραφὴ λέγει ὅτι «εἶπεν ὁ Θεὸς καὶ ἐγένετο». Εἰς τὴν ἑλληνικὴν μυθικὴν κοσμογονίαν τὰ πάντα γίνονται διὰ τοῦ ἔρωτος, τῆς φιλίας καὶ τῆς συμπαθείας.

Καὶ εἰς τοὺς δύο μεγάλους ποιητάς, οἵτινες ἵστανται εἰς τὸ κατώφλιον τοῦ ἑλληνικοῦ καὶ τοῦ παγκοσμίου πολιτισμοῦ, παρατηροῦμεν τὴν παρουσίαν τῆς τάσεως νὰ ἀναχθοῦν εἰς τὴν πρώτην ἀρχήν, εἰς τὸ «πρεσβύτατον». Διὰ τὸν Ὅμηρον, τὸ «πρεσβύτατον» αὐτὸ εἶναι τὸ ὑγρὸν στοιχεῖον. Ὁ Ὠκεανός, τὸ ὕδωρ τῆς Στυγός. Διὰ τὸν Ἡσίοδον τὸ «πρεσβύτατον» εἶναι τὸ Χάος, ἡ κατὰ χῶρον ἔκτασις, μεθ' ἣν ὡς πρῶτον στοιχεῖον ἐμφανίζεται ἡ Γῆ καὶ ὡς πρώτη κοσμογονικὴ δύναμις ὁ Ἔρως. Ἡ ὁμηρικὴ πρώτη ἀρχὴ θεωρεῖται ὡς κάτι τὸ ἀπέραντον καὶ ἀτερμάτιστον. Εἰς τὰ ὁμηρικὰ ποιήματα συχνάκις ἡ θάλασσα χαρακτηρίζεται ὡς ἄπειρος. Ἐν τῇ Α ραψῳδίᾳ τῆς «Ἰλιάδος» (στίχ. 350) ὁ ποιητὴς προσθέτει εἰς τὴν λέξιν πόντος τὸ ἐπίθετον ἀπείρων (ἀπείρονα πόντον), τὸ αὐτὸ δὲ παρατηροῦμεν εἰς τὴν «Ὀδύσσειαν» (Δ στίχ. 510, Κ, 195, Ω, στίχ. 545). Τοῦτο ἀποδεικνύει ὅτι ἡ ἰδιότης τοῦ ἀπείρου, τὴν ὁποίαν ἀργότερον ὁ Ἀναξίμανδρος θὰ ὑψώση εἰς τὸ ἀξίωμα τῆς πρώτης ἀρχῆς, χρησιμοποιεῖται ἤδη ὑπὸ τῆς μυθολογικῆς νοοτροπίας ὡς χαρακτηριστικὸν τῆς πρώτης ἀρχῆς. Ὁ ἄνθρωπος τῆς μυθικῆς ἐπικῆς ἐποχῆς δὲν περιορίζει τὸ βλέμμα του ἁπλῶς εἰς τὴν δεδομένην ὁρατὴν πραγματικότητα. Ζητεῖ νὰ ἀναχθῇ εἰς τὴν πρώτην της ἀρχήν, εἰς τὸ «πρεσβύτατον», καὶ πιστεύει ὅτι τὰ ὅριά της ἐκτείνονται εἰς ἀπροσμέτρητον ἔκτασιν πρὸς τὴν οὐρανίαν περιοχὴν καὶ πρὸς τὰ σκοτεινὰ Τάρταρα.

Ἡ λάμψις ὅμως τοῦ οὐρανίου κόσμου τῶν θεῶν καὶ ἡ φρίκη τοῦ ὑποχθονίου σκότους δὲν κάμνει τὸν ἄνθρωπον νὰ ὑποτιμήση τὴν ἀξίαν τῆς προσιτῆς εἰς αὐτὸν πραγματικότητος. Ἀποδίδει ὑψίστην τιμὴν εἰς τὸ πρεσβύτατον, πιστεύει ὅτι ἡ ἀρχαιοτέρα κατάστασις ὑπῆρξε καλυτέρα τῆς μεταγενεστέρας, ἀλλὰ συγχρόνως καταβάλλει πᾶσαν προσπάθειαν διὰ νὰ συγκρατήση καὶ νὰ περισώση ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον τοῦ ἔχει κληροδοτήσει τὸ παρελθόν. Τὸ παρὸν θεωρεῖται ἄξιον νὰ συντηρηθῇ καὶ νὰ ἀναπτυχθῇ κατὰ τρόπον, ὥστε νὰ δύναται νὰ παραβληθῇ μὲ τὸ παρελθόν. Ἡ τοιαύτη ἀντίληψις περὶ τῆς

ΠΥΘΑΓΟΡΑΣ (580—490 π.Χ.)

ΔΗΜΟΚΡΙΤΟΣ (460—370 π.Χ.)

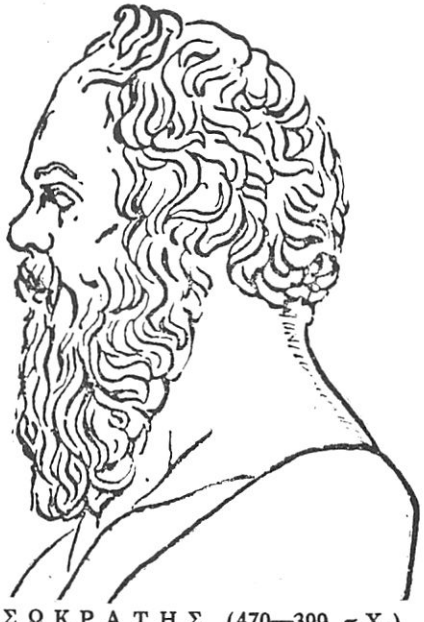

ΣΩΚΡΑΤΗΣ (470—399 π.Χ.)

ἀξίας τοῦ παρόντος τὸν προφυλάσσει ἀπὸ τὴν ἀπαισιοδοξίαν, καὶ τὸν ὁδηγεῖ εἰς μίαν θετικὴν καταφατικὴν στάσιν ἔναντι τῆς δεδομένης πραγματικότητος. Ὁ κόσμος εἶναι κάτι τὸ ὁποῖον ἀντανακλᾶ τὴν λάμψιν τῆς πρώτης ἀρχῆς, καὶ ἀξίζει τὸν κόπον νὰ μείνῃ ὁ ἄνθρωπος μέσα εἰς αὐτὸν καὶ νὰ ἀγωνισθῇ διὰ νὰ ἀνταποκριθῇ εἰς τὰς ἀπαιτήσεις τὰς ὁποίας ἔχει ἀπὸ αὐτὸν ἓν λαμπρὸν παρελθόν. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἡ παράδοσις ἀσκεῖ παιδευτικὴν ἐπίδρασιν, δὲν εἶναι κάτι τὸ ὁποῖον ἀποκοιμίζει τὸν μεταγενέστερον ναρκώνουσα τὸ βλέμμα του μὲ τὴν λάμψιν τοῦ μεγαλείου της, ἀλλὰ τὸν ἀντιμετωπίζει ὡς ἐρέθισμα διὰ δρᾶσιν, ὡς ἀνταγωνιστής, πρὸς τὸν ὁποῖον παραβαλλόμενος ὁ μεταγενέστερος δὲν πρέπει νὰ ἀποδειχθῇ ἀνάξιος ἀπόγονος. Αἱ γενεαὶ αἵτινες ἔρχονται κατόπιν φιλοδοξοῦν νὰ μὴ ἐντροπιάζουν τὴν γενεὰν τῶν πατέρων των «μηδὲ γένος πατέρων αἰσχυνέμεν». Ἡ ἀνάμνησις τῆς παραδόσεως ἐπιδρᾷ δημιουργικῶς, ἡ δὲ πρώτη ἀρχὴ τοποθετεῖται εἰς τὸ μέλλον ὡς ἐπιδιωκόμενος σκοπός.

Μία σπουδαιοτάτη ἔννοια, ἥτις ἦτο προωρισμένη νὰ ἀσκήσῃ ἀποφασιστικὴν ροπὴν ἐπὶ τῆς φιλοσοφικῆς διανοήσεως, ἦτο ἡ ἔννοια τῆς Δίκης. Κατὰ τὸν Ἡσίοδον, ὁ Ζεὺς ἐκθρονίσας τὸν πατέρα του Κρόνον εἶχε πράξει ἔργον δικαιοσύνης καὶ διὰ τοῦτο κατώρθωσε νὰ ὑπερισχύσῃ εἰς τὸν κατὰ τῶν παλαιῶν θεῶν ἀγῶνα του. Ἡ βασιλεία τοῦ Διὸς σημαίνει διὰ τὴν μυθικὴν παράδοσιν τὴν ἀρχὴν νέας περιόδου, κατὰ τὴν ὁποίαν ἐξασφαλίζεται ἡ ἐπικράτησις τοῦ δικαίου. Ἡ ἀντίληψις αὕτη ἀποτελεῖ τὴν πρώτην ἀρχὴν ἑνὸς βαθυτάτου ἠθικοῦ ἐπικαταλογισμοῦ. Παραπλεύρως τοῦ Διὸς τοποθετεῖται ἡ Δίκη ὡς ἀρχή, ἥτις ἐποπτεύει τὴν τήρησιν τοῦ δικαίου οὐ μόνον εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ ἀνθρωπίνου, ἀλλὰ καὶ τοῦ θείου κόσμου. Ἡ ἀντίληψις αὕτη ὁδηγεῖ τὸν ἄνθρωπον τῆς μυθικῆς ἐποχῆς νὰ φθάσῃ εἰς τὴν συναίσθησιν τῆς εὐθύνης διὰ τὰς πράξεις του. Εἰς τὴν πρώτην ραψῳδίαν τῆς Ὀδυσσείας, τίθεται ἤδη τὸ ἐρώτημα ποῖος εἶναι ὁ ὑπεύθυνος διὰ τὴν δυστυχίαν τῶν ἀνθρώπων. Ὁ Ὅμηρος παριστάνει τὸν Δία λέγοντα ὅτι οἱ ἄνθρωποι ὑπὲρ τὴν «μοῖραν» των δημιουργοῦν διὰ τὸν ἑαυτόν των δυστυχίαν.

«Ὦ πόποι οἷον δή νυ θεοὺς βροτοὶ αἰτιάονται
ἐξ ἡμέων γὰρ φασὶ κακ' ἔμμεναι· οἱ δὲ καὶ αὐτοὶ
σφῇσιν ἀτασθαλίῃσιν ὑπὲρ μόρον ἄλγε' ἔχουσιν»

«Ὦ πόσα παράπονα ἔχουν οἱ θνητοὶ διὰ τοὺς θεούς! Λέγουν δηλαδὴ ὅτι αἱ δυστυχίαι των προέρχονται ἀπὸ ἡμᾶς. Αὐτοὶ δὲ καὶ οἱ ἴδιοι μὲ τὰς ἀταξίας των ὑφίστανται δυστυχίας περισσοτέρας ἀπὸ ἐκείνας αἵτινες ἀνήκουν εἰς αὐτούς). Ὁ Αἴγισθος, λέγει ὁ Ζεύς, ὑπερέβη τὴν μοῖραν του μὲ τὸ νὰ λάβῃ ὡς σύζυγον τὴν γυναῖκα τοῦ Ἀγαμέμνονος, καίτοι οἱ θεοὶ τὸν εἶχον ἀποτρέψει, καὶ δι' αὐτὸ ἐπλήρωσε διὰ βαρείας ποινῆς συνολικῶς πάντα τὰ ἁμαρτήματά του «ἅθρόα πάντ' ἀπέτισεν». («Ὀμ. Ὀδύσ. α 32 κ.ἑ.). Αἱ ὑπὸ τοῦ Ὁμήρου διατυπούμεναι ἐν τῷ τεμαχίῳ τούτῳ σκέψεις ἀποτελοῦν διὰ πρώτην φορὰν θέσιν τοῦ προβλήματος τῆς Θεοδικίας. Τίθεται τὸ ἐρώτημα ποῖος εἶναι ὑπεύθυνος διὰ τὰς δυστυχίας: ὁ ἴδιος ὁ ἄνθρωπος ἢ ὁ Θεός. Ὁ Ὅμηρος λύει τὸ πρόβλημα ὑπὲρ τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν λύσιν του ταύτην θὰ ἀποδεχθῇ ἀργότερον ὁ Πλάτων ἀποφαινόμενος εἰς τὴν «Πολιτείαν» του ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι «ἀναίτιος» καὶ ὅτι ἡ ἀνθρωπίνη ψυχὴ διὰ τῆς ἐλευθέρας ἐκλογῆς ἥτις γίνεται πρὸ τῆς ἐνσωματώσεώς της, προκαθορίζει τὴν μοῖραν της. Κατὰ τὸν Ὅμηρον ἕκαστος ἄνθρωπος ἔχει τὴν «μοῖραν» του, δίδεται εἰς αὐτὸν ὡρισμένης ἐκτάσεως συμμετοχὴ εἰς τὴν εὐτυχίαν καὶ δυστυχίαν καὶ τίθενται σαφῆ καὶ εὐδιάκριτα ὅρια ἐνώπιόν του, τὰ ὁποῖα δὲν πρέπει νὰ ὑπερβῇ. Ἡ ὑπέρβασις τῶν ὁρίων αὐτῶν τῆς μοίρας του, τὸ «ὑπὲρ μόρον» πράττειν, ἐπισύρει εἰς αὐτὸν ποσότητα δυστυχίας περισσότερον ἐκτεταμένην, ὑπερβαίνουσαν τὰ δοια τῆς μοίρας του «ὑπὲρ μόρον ἄλγεα». Ὁ Ζεὺς εἶναι ὁ ἐπόπτης μιᾶς παγκοσμίου ἠθικῆς τάξεως. Ὁ Ἀρχίλοχος κατὰ τὰ μέσα τοῦ 7ου αἰῶνος ἔχει ἐξάρει τὸν ρόλον τοῦτον τοῦ Διὸς λέγων:

Ὦ Ζεῦ, πάτερ Ζεῦ, σὸν μὲν οὐρανοῦ κράτος
σὺ δ' ἔργ' ἐπ' ἀνθρώπων ὁρᾷς
λεωργὰ καὶ θεμιστά, σοὶ δὲ θηρίων
ὕβρις τε καὶ δίκη μέλει.

«Ὦ Ζεῦ, πάτερ Ζεῦ, σὺ βεβαίως κυριαρχεῖς εἰς τὸν οὐρανόν, σὺ δὲ ἐπιβλέπεις τὰ ἔργα τῶν ἀνθρώπων, τὰ ἐγκληματικὰ καὶ τὰ δίκαια, σὺ δὲ ἐπιβλέπεις καὶ τῶν θηρίων τὰ ἐγκλήματα καὶ τὸν σωφρονισμόν των». Ἡ δικαιοσύνη δὲν εἶναι μόνον κάτι τὸ ὁποῖον ἔχει τὴν θέσιν του εἰς τὴν ἀνθρωπίνην κοινωνίαν, ἀλλὰ καὶ κοσμογονικὸς θεσμός, ὅστις ἐπεκτείνεται εἰς τὸ σύμπαν ὁλόκληρον. Ἐπὶ τῶν ἀρχικῶν τούτων ἀντιλήψεων, αἵτινες ἐμφανίζονται καὶ εἰς τὰ ποιήματα τοῦ Σόλωνος, θὰ στηριχθῇ ἀργότερον ὁ Ἀναξίμανδρος διὰ νὰ ἀποφανθῇ ὅτι τὰ ὄντα πληρώνουν τὸ ἓν εἰς τὸ ἄλλο «δίκην καὶ τίσιν», ὑποκείμενα εἰς τὴν μοῖραν τῆς φθορᾶς. Τὰς αὐτὰς ἀντιλήψεις ἀναπτύσσει καὶ ὁ Πλάτων, ἐκλαμβάνων τὴν δικαιοσύνην ὡς χαρακτηριστικὸν τῆς ὀντολογικῆς κατασκευῆς τῶν ὄντων. Ἡ ἑλληνικὴ φιλοσοφία εἰς τὰς ἐποχὰς τῆς ἀρίιου ἀναπτύξεώς της διατηρεῖ ὡς βάσεις της τὰς ἀρχικὰς προσυστηματικὰς ἀντιλήψεις, παρέχουσα εἰς αὐτὰς μεγαλυτέραν σαφήνειαν καὶ βάθος. Ἐκ τούτου ἐξηγεῖται ἡ παρατηρουμένη σταθερὰ συνέχεια, ἥτις ἐξασφαλίζει τὴν εὐόδωσιν τῶν ἀλληλοδιαδόχων προσπαθειῶν. Ἀξιοσημείωτος τυγχάνει καὶ ἑτέρα σπουδαιοτάτη τάσις, ἐμφανιζομένη κατὰ τὴν περίοδον τῆς ὁποίας ἐξετάζομεν τὴν νοοτροπίαν. Εἶναι φανερὸν ὅτι μὲ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου χειραφετεῖται ἡ ἀτομικὴ προσωπικότης. Ὁ Ὅμηρος δὲν ὀνομάζει τὸν ἑαυτόν του, ὀπίσω ὅμως ἀπὸ τὰς διηγήσεις του δυνάμεθα νὰ αἰσθανθῶμεν τὴν πνοὴν τῆς προσωπικότητός του. Τὸ πολυθρύλητον ὁμηρικὸν πρόβλημα ἐγεννήθη εἰς κύκλους, οἵτινες ἦσαν ἀνίκανοι νὰ ἀκούσουν τὴν φωνήν, ἥτις προήρχετο ἀπὸ τὴν προσωπικότητα τοῦ ποιητοῦ. Ἂν ὅμως ὁ Ὅμηρος δὲν μαρτυρῇ ὁ ἴδιος περὶ τῆς προσωπικότητός του, ὁ Ἡσίοδος ἐμφανίζει τὸν ἑαυτόν του κατὰ τρόπον ὅστις ἀποκλείει πᾶσαν ἀμφισβήτησιν. Ὅσον δὲ κατερχόμεθα εἰς τοὺς ὑστερωτέρους αἰῶνας τόσον περισσότερον ἐντόνως προβάλλουν ἐνώπιόν μας αἱ προσωπικότητες. Εἰς τὰ λείψανα ἔργων τέχνης, τὰ ὁποῖα διεσώθησαν προερχόμενα ἀπὸ τοὺς πολιτισμοὺς τῶν ἀνατολικῶν λαῶν, οὐδεμία ὑπάρχει ἔνδειξις περὶ τῆς ἀτομικότητος τοῦ κατασκευάσαντος αὐτὰ τεχνίτου. Εἰς τὰ ἔργα τῆς ἑλληνικῆς τέχνης ἀπὸ τῶν ἀρχαοτάτων χρόνων ἐπικρατεῖ ἡ συνήθεια νὰ ἀναγράφεται τὸ ὄνομα τοῦ κατασκευάσαντος αὐτὰ καλλιτέχνου. Τὰ ποιήματα καὶ τὰ λογοτεχνήματα οὐδέποτε παραδίδονται ἀνωνύμως, ἀλλὰ συνοδεύονται μὲ πληροφορίας περὶ τοῦ ποιητοῦ ἐκ τοῦ ὁποίου προέρχονται. Ἡ ἀνωνυμία θεωρεῖται κατάπνιξις τῆς προσωπικότητος καὶ ἀποφυγὴ εὐθύνης. Ὁ λαὸς τῶν Ἑλλήνων ὑπῆρξε κατ' ἐξοχὴν προσωποκρατικός, ἀπηχθάνετο τὴν κατ' ἀγέλας μαζοποίησιν, ἥτις χαρακτηρίζει τὴν ζωὴν τῶν ἀνατολικῶν λαῶν. Δὲν τείνει εἰς τὸν ἀπαρτισμὸν κολοσσιαίων πολιτειακῶν ὀργανώσεων, κατὰ τὸ πρότυπον τῶν ἀρχαίων κρατῶν τῆς Ἀνατολῆς, ἀλλὰ προτιμᾷ τὴν κατὰ μικρὰς κοινότητας πολιτικὴν ὀργάνωσιν, μέσα εἰς τὴν ὁποίαν ἡ προσωπικότης δὲν καθίσταται ἀμελητέα ποσότης. Οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες πιστεύουν ὅτι μόνον ἐντὸς τῶν ὁρίων τῆς πόλεως εἶναι δυνατὸν νὰ καλλιεργηθῇ ἡ ἀνθρωπίνη προσωπικότης. Τὰ σημερινὰ κολοσσιαῖα κράτη, εἰς τὰ ὁποῖα ἡ δρᾶσις τῶν ἀτόμων ρυθμίζεται ἀθροιστικῶς διὰ τῶν λεγομένων «ὀρθολογιστικῶν» μεθόδων, εἶναι κάτι τὸ ὁποῖον ἀντιτίθεται εἰς τὰ πολιτικὰ ἰδεώδη τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ κόσμου.

Ἐντὸς τῶν ὁρίων τῆς ἀρχαίας πόλεως ἀναπτύσσεται ἡ ἀτομικὴ πρωτοβουλία καὶ καταβάλλεται πᾶσα προσπάθεια διὰ νὰ παιδευθῇ ὁ ἄνθρωπος. Καὶ εἰς τὴν ἡρωϊκὴν ἐποχὴν ὑπάρχει παιδευτικὴ παράδοσις. Ὁ Ὅμηρος εἰς τὸ Λ τῆς Ἰλιάδος (στίχ. 831) κάμνει λόγον περὶ τοῦ Κενταύρου Χείρωνος ὡς διδάξαντος τὸν Ἀχιλλέα τὴν γνῶσιν καὶ χρῆσιν τῶν φαρμάκων «ὃν (δηλαδὴ Ἀχιλλέα) Χείρων ἐδίδαξε, δικαιότατος Κενταύρων». Ὁ ἀκόλουθος τοῦ Ἀχιλλέως Φοῖνιξ ἐπέχει σχεδὸν παρ' αὐτῷ θέσιν παιδαγωγοῦ, ὁ δὲ γηραιὸς Νέστωρ, ὅστις ἐκπροσωπεῖ εἰς τὰ ὁμηρικὰ ποιήματα τὴν ἱστορικὴν παράδοσιν, διαδραματίζει τὸν ρόλον, ἐν σχέσει πρὸς τοὺς νεωτέρους, τοῦ συμβούλου καὶ τοῦ παιδευτοῦ. Ἡ γνῶσις καὶ ἡ διαγωγὴ εἰς τὰ ὁμηρικὰ ποιήματα εἶναι κάτι τὸ ὁποῖον δὲν παραμελεῖται. Τοῦτο ἀποδεικνύεται ἀπὸ τὴν συχνὴν χρῆσιν τοῦ ρήματος διδάσκω καὶ διδάσκομαι. Εἰς τὴν ραψῳδίαν Π τῆς Ἰλιάδος (στίχ. 811) ἡ μετοχὴ διδασκόμενος χρησιμοποιεῖται εἰς ἔνδειξιν σημασίας, τὴν ὁποίαν ἡμεῖς ἐκφράζομεν διὰ τῆς λέξεως μαθητὴς καὶ χάριεις. Ὁ Πανθοΐδης Εὔφορβος, ὅστις διὰ πρώτην φορὰν εἰσέρχεται εἰς τὴν μάχην χαρακτηρίζεται εἰς τὸν ἀνωτέρω μνημονευθέντα στίχον ὡς «διδασκόμενος πολέμοιο», δηλαδὴ ὡς ἀρχάριος μαθητὴς τοῦ πολέμου. Εἶναι λίαν ἀξιοσημείωτον ὅτι ὁ Ὅμηρος, ὁσάκις κάμνει λόγον περὶ ἐσωτερικοῦ φρονήματος ἀνθρώπου ἢ περὶ τῶν ψυχικῶν χαρακτηριστικῶν ζώου χρησιμοποιεῖ τὸ γνωστικὸν ρῆμα οἶδα (= γνωρίζω). Ὁ δίκαιος βασιλεὺς χαρακτηρίζεται ὡς «αἴσιμα εἰδώς», ὁ ἄγριος Κύκλωψ, λέγει ὁ Ὅμηρος, «ἀθεμίστια ἤδει», ὁ ὠργισμένος Ἀχιλλεὺς παρομοιάζεται ὡς λέων ὅστις γνωρίζει ἄγρια «λέων δ' ὡς ἄγρια οἴδεν». Ἡ ἐσωτερικὴ ψυχοσύστασις ἐκφράζεται εἰς τὸν Ὅμηρον διὰ τοῦ ρήματος οἶδα. Ὅθεν δὲν πρέπει νὰ ἀποροῦμεν ἂν ὁ Σωκράτης χαρακτηρίζει τὴν ἀρετὴν ὡς γνῶσιν. Ἤδη ἀπὸ τῆς ὁμηρικῆς ἐποχῆς ἡ γνῶσις, ἡ τέχνη καὶ ἡ σοφία θεωροῦνται ἀξιοσύσταται ἀρεταί. Ὁ Ὀδυσσεὺς χαρακτηρίζεται ὡς ἄνθρωπος, ὅστις «πολλῶν ἀνθρώπων ἴδεν ἄστεα καὶ νόον ἔγνω». Δὲν χρειάζεται νὰ λεχθοῦν περισσότερα διὰ νὰ γίνῃ φανερὸν ὅτι καὶ εἰς τὴν ἡρωϊκὴν ἐποχὴν ὑπάρχει διακαὴς ἐπιθυμία πρὸς ἀπόκτησιν ἐμπειρίας καὶ γνώσεως.

Ἐκ τῆς γενομένης ἀναλύσεως προκύπτει ὅτι, ὅταν ὁ Θαλῆς κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 6ου αἰῶνος ἔθετεν ἀσφαλῆ θεμέλια διὰ νὰ οἰκοδομηθῇ ἡ ἐπιστήμη καὶ ἡ φιλοσοφία, ἐστηρίζετο εἰς ἐμπειρίαν καὶ βιοτικὴν σοφίαν πολλῶν αἰώνων. Ἡ θεμελίωσις τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας δὲν πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὡς ἐκδήλωσις ἀχαλινώτου πρωτογονισμοῦ, ἀλλ' ὡς καρπὸς μακροτάτης πνευματικῆς διεργασίας καὶ ὡριμάνσεως.

ΠΡΩΤΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ
Η ΠΡΟΣΩΚΡΑΤΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ

ΓΕΝΙΚΟΣ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΜΟΣ

Ἡ περίοδος αὕτη, ἀρχομένη ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ ἕκτου αἰῶνος, τερματίζεται περὶ τὰ μέσα τοῦ πέμπτου, ἤτοι κατὰ τὴν ἐποχὴν κατὰ τὴν ὁποίαν ἀρχίζει νὰ δρᾷ ὁ Σωκράτης. Ἡ περιοχὴ ἥτις ὑπῆρξεν ἡ ἀφετηρία τῆς γενεσέως της εἶναι ἡ ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ Ἰωνία, περὶ τῆς ὁποίας ἐκφράζεται κατὰ τὸν ἀκόλουθον τρόπον ὁ Ἡρόδοτος: «Οἱ δὲ Ἴωνες οὗτοι, τῶν καὶ τὸ Πανιώνιόν ἐστι, τοῦ μὲν οὐρανοῦ καὶ τῶν ὡρέων ἐν τῷ καλλίστῳ ἐτύγχανον ἱδρυσάμενοι πόλιας πάντων ἀνθρώπων τῶν ἡμεῖς ἴδμεν» (Οἱ δὲ Ἴωνες οὗτοι, εἰς τοὺς ὁποίους ἀνήκει καὶ τὸ Πανιώνιον, συνέβαινε νὰ ἱδρύσουν πόλεις εἰς τὴν καλυτέραν ἀπὸ ἀπόψεως γεωγραφικοῦ κλίματος καὶ ἐναλλαγῆς τῶν ἐποχῶν τοῦ ἔτους τοποθεσίαν ἐξ ὅλων τῶν μερῶν τῆς οἰκουμένης τὰ ὁποῖα ἡμεῖς γνωρίζομεν) (Ἡρ. Ι 142). Πράγματι αἱ γεωγραφικαὶ καὶ αἱ κλιματολογικαὶ συνθῆκαι τῆς Ἰωνίας τυγχάνουν ὅλως ἐξαιρετικαί, ἡ δὲ γεωγραφικὴ θέσις τῆς περιοχῆς ἐγένετο ἀφορμὴ νὰ ἔλθουν πρωϊμώτατα οἱ κάτοικοί της εἰς ἐπαφὴν μὲ τοὺς ἀνατολικοὺς λαούς. Ἡ μητρό-

πολις τῆς Ἰωνίας ἦτο κατὰ τὸν 7ον αἰῶνα ἡ Μίλητος, ἥτις εἶχεν ἐκπέμψει εἰς πλείστας μακρινὰς χώρας ἀποικίας. Εἶναι λοιπὸν εὐνόητον διατὶ εἰς τὸ πολιτιστικὸν αὐτὸ κέντρον ἐνεφανίσθησαν αἱ πρῶται ἀπόπειραι νὰ δημιουργηθῇ πέραν τῆς ἐμπειρίας γνῶσις ἐπιστημονικὴ καὶ ἔχουσα γενικοῦ κύρους θεμελίωσιν. Οἱ ἀνατολικοὶ λαοὶ καὶ οἱ Αἰγύπτιοι ἦσαν βεβαίως κάτοχοι μεγάλου ἀριθμοῦ γνώσεων. Δὲν ἠδυνήθησαν ὅμως νὰ ὑψωθοῦν εἰς τὴν ἀντίληψιν τῆς ἐπιστήμης ὡς καθαρᾶς θεωρίας, ἥτις ἀξίζει νὰ καλλιεργῆται χάριν τῆς γνώσεως ἀνεξαρτήτως τῶν πρακτικῶν σκοπῶν τοὺς ὁποίους ἐξυπηρετεῖ. Ἡ μυθολογία τῶν Βαβυλωνίων καὶ τῶν Αἰγυπτίων δὲν κατώρθωσε νὰ ἀντικρύσῃ τὰς μυθικὰς παραδόσεις μὲ διάθεσιν φιλοσοφικήν, ἡ ἀστρονομία των ἔμεινεν ὑποταγμένη εἰς τὴν ἀστρολογίαν, καὶ τὰ μαθηματικά των περιωρίσθησαν εἰς τὴν ἐξεύρεσιν λύσεων προβλημάτων τῆς καθημερινῆς ζωῆς. Τὴν ἀπελευθέρωσιν τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὸν ζυγὸν τῶν ἀπαιτήσεων τὰς ὁποίας προβάλλει ἡ καθημερινὴ ζωὴ καὶ τὴν ἐπιδίωξιν τῆς γνώσεως ἐξ ἔρωτος πρὸς τὴν θεωρίαν, κατώρθωσαν διὰ πρώτην φορὰν νὰ ἐγκαινιάσουν οἱ Ἕλληνες εἰς τὴν Ἰωνίαν. Ἡ στροφὴ αὐτὴ πρὸς τὴν θεωρητικὴν τῆς πραγματικότητος ἐνατένισιν οὐδόλως ἐμείωσεν τὴν ὀξυδέρκειαν τῆς ἀντιλήψεώς των καὶ οὐδὲν ἐμπόδιον προέβαλεν εἰς τὴν πρόσκτησιν θετικῶν γνώσεων. Τὸ βλέμμα τῶν μεγάλων ἐρευνητῶν οἵτινες ἀνεφάνησαν εἰς τὴν Μίλητον, οὐδόλως θολοῦται ἀπὸ τὴν στροφὴν πρὸς τὴν θεωρίαν, ἀλλὰ τούναντίον δύναται νὰ ἀντιλαμβάνεται τὴν πραγματικότητα καθαρώτερον καὶ βαθύτερον. Οἱ φιλόσοφοι τῆς προσωκρατικῆς ἐποχῆς ἀντικρύζουν τὸ ὂν εἰς τὸ σύνολόν του, ἀσχολοῦνται συγχρόνως τόσον μὲ τὴν θεμελίωσιν τῆς φιλοσοφίας, ὅσον καὶ τῶν ἐπιστημῶν. Ἀποτελεῖ χαρακτηριστικὸν γνώρισμα διὰ τοὺς Ἕλληνας φιλοσόφους, ὄχι μόνον τῆς πρώτης ταύτης περιόδου, ἀλλὰ καὶ τῶν ὑστερωτέρων, ὅτι δὲν εἶναι μόνον φιλόσοφοι ἀλλὰ καὶ μεγάλοι δημιουργικοὶ ἐπιστήμονες. Οἱ προσωκρατικοὶ φιλόσοφοι ἐξετάζουν τὰ πάντα ὁρμώμενοι ἀπὸ μιᾶς βασικῆς ἀρχῆς, ἀνακαλύπτουν τὰς βαθυτέρας σχέσεις τῆς ἐξαρτήσεως τῶν πραγμάτων καὶ πραγματοποιοῦν εἰς τὰς διαφόρους ἐπιστημονικὰς περιοχὰς θεμελιώδους σημασίας ἐπιστημονικὰς ἀνακαλύψεις.

Ἡ πρώτη ὁμὰς τῶν ἐρευνητῶν τούτων ἀναφαίνεται εἰς τὴν Μίλητον καὶ ἀκολουθεῖ ἐνιαίαν κατεύθυνσιν. Οἱ τρεῖς Μιλήσιοι φιλόσοφοι, οἱ Θαλῆς, Ἀναξίμανδρος καὶ Ἀναξιμένης, θέτουν τὸ ἐρώτημα τί εἶναι ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖ τὴν καθαυτὸ οὐσίαν τῶν κοσμικῶν ὄντων. Ἀναζητοῦν τὴν πρώτην, ὅπως εἶπεν ὁ Ἀναξίμανδρος, ἀρχήν. Εἶναι προφανὲς ὅτι ἔχουν συνείδησιν περὶ τοῦ πεπερασμένου χαρακτῆρος τῶν ἐγκοσμίων ὄντων καὶ περὶ τῆς ἐξαρτήσεώς των ἐξ ἀνωτέρας ἀρχῆς. Ἕκαστος δίδει διαφορετικὴν ἀπόκρισιν εἰς τὸ τεθὲν πρόβλημα: ὁ πρῶτος θεωρεῖ ὡς ἀρχὴν τὸ ὕδωρ, ὁ δεύτερος τὸ ἄπειρον καὶ ὁ τρίτος τὸν ἀέρα. Τὸ κοινὸν χαρακτηριστικὸν καὶ διὰ τοὺς τρεῖς εἶναι ἡ ἀναγνώρισις μιᾶς θεμελιώδους ἀρχικῆς οὐσίας φερούσης ἐν ἑαυτῇ τὴν ἱκανότητα νὰ γίνῃ φορεὺς τῆς ὑπάρξεως καὶ ἐξελίξεως τῶν ἐγκοσμίων ὄντων.

Διαφορετικὴν λύσιν ἠθέλησε νὰ δώσῃ εἰς τὸ τεθὲν πρόβλημα ἡ ὁμὰς τῶν Πυθαγορείων φιλοσόφων. Ὡς ἀρχὴν τῶν ὄντων ἐθεώρησαν οὐχὶ συγκεκριμένην τινὰ οὐσίαν, ἀλλὰ τὰς τυπικὰς σχέσεις εἰς τὰς ὁποίας τὰ ὄντα εὑρίσκονται πρὸς ἄλληλα. Τὸ οὐσιαστικὸν στοιχεῖον τῶν ὄντων, εἶπον οἱ Πυθαγόρειοι, τὸ ἀποτελοῦν οἱ ἀριθμητικοὶ καθορισμοί, οἱ ἀριθμοί. Οἱονδήποτε ὑπαρκτὸν ὂν εἶναι καθωρισμένον ἀριθμητικῶς, ἐν ἀντιθέσει δὲ πρὸς τὰ φθαρτὰ ὄντα οἱ ἀριθμοὶ δὲν ὑπόκεινται εἰς γένεσιν καὶ φθοράν. Δὲν ἔχει, ἐσκέφθησαν οἱ Πυθαγόρειοι, οὐδὲν νόημα ὁ διϊσχυρισμὸς ὅτι ὁ ἀριθμὸς 8 π.χ. ἐγεννήθη ὅταν διεπίστωσεν ὁ ἄνθρωπος τὴν ὕπαρξιν 8 πραγμάτων καὶ ὅτι ὑπέκυψεν εἰς τὴν φθορὰν ὅταν ἐφθάρησαν τὰ ὀκτὼ πράγματα. Οἱ ἀριθμοὶ καὶ αἱ ἀριθμητικαὶ σχέσεις ὑφίστανται αἰωνίως καὶ δὲν παρακολουθοῦν τὴν γένεσιν καὶ τὸν ἐξαφανισμὸν τῶν προσκαίρων ἐγκοσμίων ὄντων.

Τρίτην ὁμάδα κατὰ τὴν προσωκρατικὴν περίοδον ἀποτελοῦν οἱ φιλόσοφοι τῆς πόλεως Ἐλέας ἐν Κάτω Ἰταλίᾳ, ἀποικίας κτισθείσης ὑπὸ τῶν Φωκαέων κατὰ τὸ 549 π.Χ. Ἀρχηγέται τῆς ἐκεῖ ἀναπτυχθείσης φιλοσοφικῆς κινήσεως ἀνεδείχθησαν ὁ Ξενοφάνης, ὁ Παρμενίδης καὶ ὁ Ζήνων. Τὸ ἰδιαίτερον χαρακτηριστικὸν τῆς νοοτροπίας τῶν φιλοσόφων τούτων εἶναι ἡ προσπάθεια νὰ ὑψωθοῦν ἀπὸ τὸν δεδομένον κόσμον τῶν αἰσθήσεων εἰς τὸν καθαρὸν κόσμον τῆς νοήσεως, ὅπως τὸν ἀποκαλύπτει ἡ σκέψις. Διὰ πρώτην φορὰν γίνεται λόγος περὶ ἑνὸς κόσμου, ὅστις κεῖται πέραν τῶν αἰσθητῶν δεδομένων, ἀποτελῶν συνάμα τὴν ἀληθῶς ὑφισταμένην πραγματικότητα. Ὁ Παρμενίδης ἀνεκάλυψε τὸν «νοητὸν κόσμον», καὶ ὡμίλησε πρῶτος περὶ ὀντολογικῆς ἀληθείας. Διαφέρει ἡ ἄποψίς του ἀπὸ τὴν ἰωνικὴν κατὰ τὸ ὅτι στρέφεται πρὸς τὸ νοητὸν καὶ τὸ ἀφηρημένον καὶ θεωρεῖ τὸν δεδομένον αἰσθητὸν κόσμον ὡς ἁπλοῦν φαινόμενον, ὡς ὑποκειμενικήν, ὅπως λέγομεν σήμερον, παράστασιν, ὡς «δόξαν» ὅπως ἔλεγον οἱ ἀρχαῖοι.

Ἰδίαν ὁδὸν ἀνοίγει ὁ Ἡράκλειτος, ὅστις ἀρνεῖται νὰ δεχθῇ τὴν στατικὴν θεώρησιν τοῦ σύμπαντος. Δὲν ὑπάρχει στατικὴ οὐσία ἐν τῷ κόσμῳ, ἀλλὰ κυριαρχεῖ διαρκῶς εἰς ἀκατάλυτος ρυθμὸς γενέσεως καὶ φθορᾶς. Ἐνῶ ὁ Παρμενίδης ἔλεγεν ὅτι μόνον τὸ ὂν ὑπάρχει, τὸ δὲ μὴ ὂν εἶναι ἀνύπαρκτον, ὁ Ἡράκλειτος ἐγκαινιάζων τὴν διαλεκτικὴν σκέψιν διδάσκει ὅτι εἰς τὴν πραγματικότητα ἀντικρύζομεν μίαν διαρκῆ σύνθεσιν τοῦ ὄντος καὶ τοῦ μὴ ὄντος. Ἡ διαλεκτικὴ συνδιαλλαγὴ τῶν δύο τούτων ἀντιθέσεων ἔχει ὡς ἀποτέλεσμά της τὴν αἰωνίαν γένεσιν καὶ ἀδιάλειπτον ροὴν τῶν ὄντων, μεταπιπτόντων ἀπὸ τοῦ ὄντος εἰς τὸ μὴ ὂν καὶ τἀνάπαλιν. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον παρουσίασε μίαν ἀπὸ δυναμικῆς ἀπόψεως ἀρκούντως ἱκανοποιητικὴν ἐξήγησιν τῆς πραγματικότητος.

Διὰ τῆς ὑπὸ τοῦ Ἡρακλείτου καὶ τοῦ Παρμενίδου εἰσαχθείσης διαλεκτικῆς ἀντιθέσεως μεταξὺ τοῦ εἶναι καὶ τοῦ γίνεσθαι ἔδόθη ἡ ἀφορμὴ νὰ διακριθῇ ἡ ἔννοια τοῦ ὄντος ἀπὸ τὴν ἔννοιαν τοῦ μὴ ὄντος. Ὁ διαχωρισμὸς οὗτος παρέσχεν ἀφετηρίαν εἰς περαιτέρω σκέψεις. Οἱ ἱδρυταὶ τῆς ἀτομικῆς θεωρίας Λεύκιππος καὶ Δημόκριτος ἀνεγνώρισαν τὴν ταυτόχρονον ὕπαρξιν καὶ τῶν δύο στοιχείων, ταυτίσαντες τὸ μὲν ὂν πρὸς τὰ ἄτομα, τὸ δὲ μὴ ὂν πρὸς τὸν κενὸν χῶρον. Ὁ Ἐμπεδοκλῆς ἐδέχθη ὡς ἀντιπροσωπευούσας τὸ ὂν ὀντότητας τὰ στοιχεῖα, ὁ δὲ Ἀναξαγόρας τὰ ὁμοιομερῆ. Διὰ νὰ ἐξηγήσουν δὲ τὸ φαινόμενον τῆς ἐν τῇ φύσει διακοπῆς τῆς ὀντολογικῆς συνεχείας, ἥτις ἐπέρχεται διὰ τῆς μεταβολῆς τῆς γενέσεως καὶ τῆς φθορᾶς, ἐχρησιμοποίησαν δυνάμεις ἱκανὰς νὰ παραγάγουν τοὺς συνδυασμοὺς τῶν στοιχείων καὶ τῶν ὁμοιομερειῶν. Καὶ ὁ μὲν Ἐμπεδοκλῆς ἐθεώρησεν ὡς τοιαύτας κινητικὰς ἀρχὰς τὴν Φιλίαν καὶ τὸ Νεῖκος, ἀναφερόμενων παμπαλαίας ἀντιλήψεις τὰς ὁποίας εἶχεν ἐκφράσει διὰ μυθικῶν θρησκευτικῶν συμβόλων ὁ Ἡσίοδος. Ὁ Ἀναξαγόρας ἀφ' ἑτέρου προχωρεῖ εἰς τὴν ἀνακάλυψιν ἰδιαιτέρου κινητικοῦ παράγοντος, ὁ ὁποῖος εἶναι κατὰ τὴν ἀντίληψίν του ὁ νοῦς. Ἡ ἀνακάλυψις αὕτη τοῦ Ἀναξαγόρου ἦτο προωρισμένη νὰ ἀσκήσῃ τεραστίαν ἐπίδρασιν ἐπὶ τῆς μελλοντικῆς ἀναπτύξεως τῆς παγκοσμίου φιλοσοφικῆς διανοήσεως. Παριστάμεθα εἰς τὴν πρώτην ἐμφάνισιν τοῦ νοολογικοῦ παράγοντος ὡς ἐξηγητικῆς ἀρχῆς τοῦ σύμπαντος.

Τὸ κοινὸν χαρακτηριστικὸν τὸ ὁποῖον ἀνευρίσκεται εἰς τὰς διδασκαλίας τῶν ἀτομικῶν τοῦ Ἐμπεδοκλέους καὶ τοῦ Ἀναξαγόρου, εἶναι ἡ προσπάθεια νὰ συνδιαλλαγῇ ἡ ἔννοια τοῦ ὄντος πρὸς τὴν τοῦ μὴ ὄντος, τοῦ εἶναι καὶ τοῦ γίνεσθαι. Διὰ ταύτης ἐπιζητεῖται ἡ ἐναρμόνισις τῶν θετικῶν καὶ ἀρνητικῶν στοιχείων τῆς πραγματικότητος. Ζητεῖται νὰ καταστῇ νοητὸν πῶς κατορθώνει τὸ ὂν καὶ ἐν τῷ συνόλῳ διασώζει ἐν τῷ κόσμῳ τὴν ὕπαρξίν του, ἀλλὰ καὶ ἀφ' ἑτέρου ἐρμηνεύεται ἡ μεταβολὴ καὶ ἡ φθορὰ εἰς τὴν ὁποίαν ὑπόκεινται τὰ μεμονωμένα ἐγκόσμια ὄντα. Αἱ δοθεῖσαι ὑπὸ τῶν μνημονευθέντων λύσεις δύνανται νὰ χαρακτηρισθοῦν ὡς θετικαί. Πρέπει ὅμως νὰ σημειωθῇ ὅτι ὑπεστηρίχθησαν καὶ λύσεις ἀρνητικαί. Ὑπῆρξαν στοχασταὶ οἵτινες ἐδίδαξαν ὅτι δὲν δύναται νὰ συνδιαλλαγῇ τὸ ὂν πρὸς τὸ μὴ ὂν καὶ ὅτι ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ὑπερισχύει εἰς τὴν πραγματικότητα εἶναι τὸ μὴ ὄν. Ὁ κόσμος κατὰ συνέπειαν δὲν ἔχει ἐν ἑαυτῷ καθωρισμένην καὶ ἐπιδεκτικὴν φιλοσοφικῆς καὶ ἐπιστημονικῆς ἑρμηνείας σύστασιν. Ὑποστηρικταὶ τῆς ἐν λόγῳ ἀρνητικῆς ἀπόψεως ἀνεδείχθησαν κατὰ τὸν 5ον π.Χ. αἰῶνα οἱ Σοφισταί.

Συνοψίζοντες ἐν γένει τὴν κίνησιν τῶν ἰδεῶν κατὰ τὴν προσωκρατικὴν περίοδον διαπιστοῦμεν ὅτι ὑπάρχουν αἱ ἀκόλουθοι φιλοσοφικαὶ κατευθύνσεις: 1) Ἡ ὁμὰς τῶν τριῶν Μιλησίων φιλοσόφων (Θαλῆς, Ἀναξίμανδρος, Ἀναξιμένης). 2) Οἱ Πυθαγόρειοι (ὁ Πυθαγόρας καὶ οἱ μαθηταί του). 3) Οἱ Ἐλεᾶται (Ξενοφάνης, Παρμενίδης, Ζήνων, Μέλισσος). 4) Ὁ Ἡράκλειτος. 5) Οἱ ἀτομικοὶ (Λεύκιππος καὶ Δημόκριτος). 6) Ὁ Ἐμπεδοκλῆς καὶ ὁ Ἀναξαγόρας. 7) Οἱ Σοφισταί.

Συνήθως χαρακτηρίζεται ἡ προσωκρατικὴ περίοδος ὡς κοσμολογική. Τοῦτο εἶναι σφάλμα, διότι τὰ διαφέροντα τῶν φιλοσόφων ἀναφέρονται ὄχι μόνον εἰς κοσμολογικὰ ἀλλὰ καὶ εἰς ἠθικὰ καὶ εὐρύτερα ὀντολογικὰ προβλήματα. Ἐπίσης ἀνακριβὴς εἶναι καὶ ὁ χαρακτηρισμός της ὡς δογματικῆς. Κατὰ τὸν Ἡράκλειτον καὶ τὸν Παρμενίδην καὶ τὸν Δημόκριτον ὑπάρχουν ἀντιρρήσεις ὡς πρὸς τὴν ἐγκυρότητα τῆς γνώσεως τὴν ὁποίαν μᾶς παρέχουν αἱ αἰσθήσεις. Εἰς δὲ τοὺς Σοφιστὰς ἐμφανίζεται ἀρκούντως ἀνεπτυγμένος ὁ Σκεπτικισμός. Καὶ ὁ ἀποδοθεὶς ἰδίως εἰς τοὺς Μιλησίους φιλοσόφους ὑλοζωϊσμὸς δὲν συμφωνεῖ μὲ τὰ πράγματα. Ὑλιστικὴ περὶ τῆς φύσεως ἀντίληψις ἢ μονομερὴς ἢ ἐν συνδυασμῷ μὲ τὸν βιολογισμὸν δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ὑπάρξῃ κατὰ τὴν περίοδον ἐκείνην, κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ θεώρησις τοῦ κόσμου εἶναι ἐξ ὁλοκλήρου συνθετική.

Κατὰ τὴν προσωκρατικὴν περίοδον ἀγνοεῖται σχεδὸν ἡ χρῆσις τοῦ ὅρου «φιλοσοφία» εἰς τὴν ἔννοιαν τὴν ὁποίαν ἔλαβε κατὰ τὰς μετέπειτα ἐποχάς. Ἡ ἀρχαιοτέρα χρῆσις τῆς λέξεως φιλόσοφος εὑρίσκεται εἰς τὸ ὑπ' ἀριθ. 35 ἀπόσπασμα τοῦ Ἡρακλείτου: «Χρὴ εὖ μάλα πολλῶν ἴστορας φιλοσόφους ἄνδρας εἶναι» (Πρέπει κατὰ τρόπον ὀρθὸν οἱ φιλόσοφοι ἄνδρες νὰ εἶναι ἐρευνηταὶ ὑπερβολικὰ πολλῶν πραγμάτων). Ὁ Βιλαμόβιτς θεωρεῖ τὸ ἀπόσπασμα τοῦτο ὡς νόθον, διότι νομίζει ὅτι ἀντιτίθεται πρὸς ἄλλα, εἰς τὰ ὁποῖα ὁ Ἡράκλειτος κατακρίνει τὴν πολυμάθειαν· ἀλλὰ ὁ ἰσχυρισμός του οὗτος δὲν εὐσταθεῖ, διότι ὁ Ἡράκλειτος ψέγων τὴν πολυμάθειαν δὲν θέλει νὰ εἴπῃ ὅτι ὁ φιλόσοφος δὲν πρέπει νὰ γνωρίζει πολλά. Θέλει νὰ εἴπῃ ὅτι ἡ πολυμάθεια μόνη δὲν ἀρκεῖ διὰ νὰ γίνῃ κανεὶς φιλόσοφος. Ὁ Ντίλς φρονεῖ ὅτι ἡ λέξις φιλόσοφος θὰ ἐπλάσθη ὑπὸ τοῦ Ἡρακλείτου διότι οὗτος χρησιμοποιεῖ ὡς τεχνικὸν ὅρον τὸ οὐδέτερον «σοφόν». Ἡ αὐτὴ λέξις φιλόσοφος ἀπαντᾶ καὶ παρὰ Γοργίᾳ «φιλοσόφων λόγων ἁμίλλαι». Ἐπίσης τὴν εὑρίσκομεν εἰς τὸν Ἱπποκράτη (1, 620, 1 X 232) καὶ εἰς τὸν Ἡρόδοτον. Συνώνυμοι ὅροι εἶναι αἱ λέξεις σοφοὶ καὶ σοφισταί. Ἡ λέξις σοφία ἀπαντᾶ ἅπαξ μόνον παρ' Ὁμήρῳ ἐν «Ἰλιάδι» Ο 412, ἔνθα γίνεται λόγος περὶ τῆς τεχνικῆς ἱκανότητος τοῦ τέκτονος. Εὑρίσκεται προσέτι καὶ παρὰ Ξενοφάνει Ἀπ. 2, 12.

ΟΙ ΤΡΕΙΣ ΜΙΛΗΣΙΟΙ ΦΙΛΟΣΟΦΟΙ

Η ΘΕΣΙΣ ΤΟΥ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΟΣ ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΑΡΧΗΣ ΤΟΥ ΣΥΜΠΑΝΤΟΣ

ΘΑΛΗΣ (624 — 546 π.Χ.). Ἀρχηγέτης καὶ πρῶτος θεμελιωτὴς τῆς εὐρωπαϊκῆς φιλοσοφίας καὶ ἐπιστήμης ὑπῆρξεν ὁ Θαλῆς ὁ Μιλήσιος, σύγχρονος τοῦ Σόλωνος καὶ τοῦ Κροίσου.

Κατήγετο, ὅπως μαρτυρεῖ ὁ Ἡρόδοτος, ἀπὸ ἐπιφανῆ οἰκογένειαν καὶ ἔλαβε μέρος εἰς τὴν πολιτικὴν ζωὴν συμβουλεύσας τοὺς Ἴωνας νὰ συστήσουν κοινὸν βουλευτήριον ἐν Τέῳ, τὸ ὁποῖον νὰ ἀποφασίζῃ διὰ τὰς κοινὰς ὑποθέσεις τῶν πόλεων. Ἐπεχείρησε μακρινὰ ταξίδια, ἐπεσκέφθη τὴν Αἴγυπτον. Κατὰ μαρτυρίαν τοῦ Ἡροδότου, προεῖπε τὴν κατὰ τὴν 28 Μαΐου (Ἰουλιανοῦ ἡμερολογίου) τοῦ ἔτους 585 π.Χ. ἔκλειψιν ἡλίου ἐπισυμβᾶσαν κατὰ τὴν ἡμέραν καθ' ἣν συνήπτετο μάχη μεταξὺ τῶν Λυδῶν καὶ τῶν Μήδων. Ἡ ὁμόφωνος μαρτυρία τῆς ἀρχαιότητος ἀναγνωρίζει τοῦτον ὡς χρονολογικῶς πρῶτον μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων φιλοσόφων. Ὁ Ἀριστοτέλης ρητῶς ἀναφέρει (Μ.τ.φ. 983) ὅτι πρῶτον αὐτὸς ἔθεσεν ἐρώτημα περὶ τῆς ἀρχῆς τῶν ὄντων. Ὅπως εἴδομεν ἀνωτέρω τὸ ζήτημα τῆς ἀρχῆς εἶχεν ἀπασχολήσει τοὺς Ὅμηρον καὶ Ἡσίοδον. Ἀλλὰ τὸ ἐρώτημα τὸ ὁποῖον ἔθεσεν ὁ Θαλῆς ἦτο ὅλως διάφορον. Ἐκεῖνοι ἐξήταζον πῶς ἦσαν τὰ πράγματα εἰς τὴν ἀρχήν. Ὁ Θαλῆς ζητεῖ νὰ εὕρῃ ὄχι τί συνέβη εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς κοσμογονικῆς ἢ θεογονικῆς ἐξελίξεως, ἀλλά, ὅπως λέγει ὁ Ἀριστοτέλης, ποῖον εἶναι ἐκεῖνο τὸ δεδομένον «ἐξ οὗ ἔστιν ἅπαντα τὰ ὄντα καὶ ἐξ οὗ γίνεται πρῶτον καὶ εἰς ὃ φθείρεται τελευταῖον, τῆς μὲν οὐσίας ὑπομενούσης, τοῖς δὲ πάθεσι μεταβαλλούσης. Τοῦτο στοιχεῖον καὶ ταύτην ἀρχὴν (ἐκ τοῦ ὁποίου συνίστανται ὅλα τὰ ὄντα, καὶ ἐκ τοῦ ὁποίου ἀρχικῶς λαμβάνουν ὑπόστασιν καὶ εἰς τὸ ὁποῖον ἐν τέλει διὰ τῆς φθορᾶς ἐπιστρέφουν, ἐνῶ ἡ οὐσία διασῴζεται καὶ μεταβάλλεται μόνον ὡς πρὸς τὰς καταστάσεις της. Τοῦτο ἀνεγνώρισαν (οἱ πρῶτοι φιλοσοφήσαντες) ὡς στοιχεῖον καὶ ὡς ἀρχήν. Εἰδικῶς δὲ διὰ τὸν Θαλῆν προσθέτει ὁ Ἀριστοτέλης: «Ἀλλὰ Θαλῆς μὲν ὁ τῆς τοιαύτης ἀρχηγὸς φιλοσοφίας ὕδωρ εἶναι φησί· (διὸ καὶ τὴν γῆν ἐφ' ὕδατος ἀποφαίνεται εἶναι)· λαβὼν ἴσως τὴν ὑπόληψιν ταύτην ἐκ τοῦ πάντων ὁρῶν τὴν τροφὴν ὑγρὰν οὖσαν καὶ αὐτὸ τὸ θερμὸν ἐκ τούτου γιγνόμενον καὶ τούτῳ ζῶν». Ἀλλὰ ὁ Θαλῆς, ὁ ἀρχηγὸς τῆς τοιαύτης φιλοσοφίας λέγει ὅτι ἡ ἀρχὴ εἶναι τὸ ὕδωρ (διὰ τοῦτο καὶ ἀποφαίνεται ὅτι ἡ γῆ ἵσταται ἐπάνω εἰς τὸ ὕδωρ). Εἶναι δυνατὸν νὰ ἐσχημάτισεν αὐτὴν τὴν γνώμην, ἐπειδὴ ἔβλεπεν ὅτι ὅλων τῶν ὄντων ἡ τροφὴ εἶναι ὑγρὰ καὶ ὅτι ἡ θερμότης παράγεται ὑπὸ τοῦ ὑγροῦ καὶ διὰ τούτου συντηρεῖται εἰς τὴν ζωήν). Ἐκ τοῦ χωρίου τούτου γίνεται φανερὸν ὅτι ὁ Θαλῆς ἐγκαταλείπων τὰς μυθικὰς αἰτιολογίας προσπαθεῖ νὰ ἐξηγήσῃ τὴν σύστασιν τοῦ σύμπαντος λαμβάνων ὡς βάσιν ἓν προσιτὸν εἰς τὴν παρατήρησιν φυσικὸν στοιχεῖον, τὸ ὕδωρ. Ὁ Ἀριστοτέλης δὲν εἶναι εἰς θέσιν νὰ μᾶς πληροφορήσῃ τοὺς λόγους οἵτινες ἤγαγον τὸν Μιλήσιον φιλόσοφον εἰς τὸ ἐν λόγῳ συμπέρασμα καὶ διὰ τοῦτο καταφεύγει εἰς τὴν εἰκασίαν ὅτι ὁ Θαλῆς ἀφομοιώμενος ἀπὸ γεωγραφικὰς καὶ βιολογικὰς παρατηρήσεις ἀναγνωρίζει ὡς ἀρχὴν τῶν ὄντων τὸ ὕδωρ. Πάντως ἐκ τῆς μαρτυρίας τοῦ Ἀριστοτέλους ἀποδεικνύεται ὅτι ὁ Θαλῆς κινεῖται αὐστηρῶς ἐντὸς τῶν ὁρίων τῆς ἐπιστημονικῆς παρατηρήσεως. Προϋποθέτει ὅτι κάτω ἀπὸ τὰ φαινόμενα ὑπάρχει ὡρισμένη βάσις καὶ ὅτι αὐτὴν δυνάμεθα νὰ τὴν ἀποκαλύψωμεν διὰ τῆς παρατηρήσεως καὶ τῆς σκέψεως. Ἂν λάβωμεν δὲ ὑπ' ὄψιν ὅτι εἶχε προεῖπει τὴν ἔκλειψιν τοῦ ἡλίου τὴν ἐπισυμβᾶσαν κατὰ τὸ 585 π.Χ. δυνάμεθα νὰ συναγάγωμεν τὸ συμπέρασμα ὅτι ὁ Μιλήσιος σοφὸς ἐπίστευεν εἰς τὴν ὕπαρξιν νομοτελοῦς ἐν τῷ σύμπαντι τάξεως.

Ὁ Θαλῆς, κατὰ τὰς μαρτυρίας τῆς ἀρχαιότητος, ὑπῆρξε κάτοχος μεγάλης ἐμπειρίας. Ἦτο γεωμέτρης, ἀστρονόμος, μετεωρολόγος καὶ μηχανικός. Κατὰ συμβουλὴν του ὁ Κροῖσος εἶχε παροχετεύσει εἰς διώρυγας τὰ ὕδατα τοῦ Ἅλυος καὶ κατώρθωσε νὰ διαβῇ τὸν ποταμόν. Ἠδύνατο ὁ Θαλῆς νὰ κάμνῃ προβλέψεις ὀρθὰς ἐν σχέσει καὶ μὲ τὴν πολιτικὴν καὶ οἰκονομικὴν ζωήν. Ἀλλὰ τὸ ἀξιοσημείωτον ὅπερ ἀνυψώνει τοῦτον εἰς τὴν περιωπὴν ἀληθοῦς φιλοσόφου καὶ ἐπιστήμονος, εἶναι ὅτι ὑπερβαίνων τὸν ἐμπειρισμὸν φθάνει εἰς τὴν θεωρητικὴν γνῶσιν. Ὁ Πλάτων εἰς τὸν «Θεαίτητον» (174, Β) τὸν παρουσιάζει ὡς τὸ πρότυπον τοῦ θεωρητικοῦ ἀνθρώπου ὅστις καταφρονεῖ τὰ ἐγκόσμια χάριν τῆς θεωρητικῆς γνώσεως, διηγεῖται δὲ καὶ σχετικὸν ἀνέκδοτον «Θαλῆν ἀστρονομοῦντα καὶ ἄνω βλέποντα, πεσόντα εἰς φρέαρ, Θρᾷττά τις ἐμμελὴς καὶ χαρίεσσα θεραπαινὶς ἀποσκῶψαι λέγεται, ὡς τὰ μὲν ἐν οὐρανῷ προθυμοῖτο εἰδέναι τὰ δ' ἔμπροσθεν αὐτοῦ καὶ παρὰ πόδας λανθάνοι αὐτόν» (Τὸν Θαλῆν ὅστις ἐνῶ ἔκαμνεν ἀστρονομικὰς παρατηρήσεις καὶ ἔβλεπεν εἰς τὸν οὐρανόν, ἔπεσεν εἰς φρέαρ, λέγεται ὅτι μία θεραπαινὶς ἐκ Θράκης, ἥτις ἦτο προσεκτικὴ καὶ πνευματώδης, τὸν περιέπαιξεν εἰποῦσα ὅτι καταβάλλει πᾶσαν προσπάθειαν νὰ γνωρίζῃ τὰ ἐν τῷ οὐρανῷ πράγματα, ἐκεῖνα δὲ ἄτινα εἶναι ἔμπροσθέν του καὶ εἰς τὰ πόδια του διαφεύγουν τὴν προσοχήν του). Ἐκ τοῦ χαρακτηριστικοῦ τούτου ἀνεκδότου καταφαίνεται ὅτι ὁ Μιλήσιος σοφὸς εἶχεν ἐξαρθῆ εἰς τὴν ἐπιδίωξιν ἀποκτήσεως θεωρητικῆς γνώσεως, χωρὶς νὰ ἀποβλέπῃ εἰς τὴν πρακτικὴν ὠφελιμότητα. Ὅθεν δικαίως θεωρεῖται ὡς ὁ ἀρχηγέτης τῆς εὐρωπαϊκῆς θεωρητικῆς ἐπιστήμης, ἥτις ἀρνεῖται νὰ μένῃ ἀγκιστρωμένη εἰς τὴν ἐμπειρίαν, ἀλλὰ ζητεῖ νὰ ἀπελευθερωθῇ ταύτης διὰ τῆς θεωρίας. Ἡ ἑλληνικὴ θεωρία δὲν ταυτίζεται μὲ τὸν ἡσυχασμόν, οὐδὲ μειώνει τὴν ἐνεργητικότητα τοῦ ἀνθρώπου. Ἐπαυξάνει τὴν δύναμίν του, διότι τὸν ἀπελευθερώνει ἀπὸ τὴν δουλείαν εἰς τὸ τυχαῖον καὶ τὸ ἐμπειρικόν. Ὁ Θαλῆς ἔδειξεν ὅτι ἡ ἐμπειρικὴ γνῶσις δὲν ἀρκεῖ, ἀλλὰ πρέπει νὰ προχωρήσωμεν εἰς τὴν ἀνεύρεσιν τῆς ἀρχῆς. Νὰ εὕρωμεν τὴν γενικὴν βάσιν ἐκ τῆς ὁποίας θὰ δυνηθῶμεν νὰ αἰτιολογήσωμεν τὰ ἐπὶ μέρους φαινόμενα. Ἀπὸ τῆς στιγμῆς κατὰ τὴν ὁποίαν συνέλαβε τὴν σκέψιν ταύτην ὁ μέγας Μιλήσιος σοφός, ἐτέθη τὸ θεμέλιον διὰ νὰ οἰκοδομηθῇ ἡ ἐπιστήμη.

Οἱ μεταγενέστεροι ἐχαρακτήρισαν τὸν Θαλῆν ὡς φυσικὸν φιλόσοφον καὶ ὡς φυσιολόγον. Διὰ νὰ ἀποφύγωμεν παρεξηγήσεις, αἵτινες δύνανται νὰ ἀπορρέουν ἐκ τῆς τοιαύτης ὀνομασίας, παρατηροῦμεν ὅτι ἡ φύσις παρὰ τοῖς ἀρχαίοις σημαίνει τὴν ἀρχὴν ἐκ τῆς ὁποίας «φύονται», λαμβάνουν δηλαδὴ ὑπόστασιν, τὰ ὄντα. Ἡ περὶ φύσεως λοιπὸν ἔρευνα τοῦ Θαλοῦ εἶναι ἔρευνα περὶ τῆς πρώτης ἀρχῆς. Ἐκ τῶν ἱστορικῶν τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας, ὁ Ἄγγλος Μποῦρνετ καὶ ὁ Αὐστριακὸς Γκόμπερτς, ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ θετικισμοῦ τοῦ παρελθόντος αἰῶνος, ἐξήτασαν τὴν φιλοσοφίαν τῶν τριῶν Μιλησίων καὶ γενικώτερον τῶν προσωκρατικῶν, ὑπὸ πρῖσμα φυσιοκρατικόν. Ἡ φιλολογικὴ ὅμως ἔρευνα τοῦ εἰκοστοῦ αἰῶνος διεσαφήνισεν ὅτι ἡ τοιαύτη ἑρμηνεία εἶναι μονομερής. Ὁ Θαλῆς ἔχει τὸ ὂν ἑνώπιόν του ἐν τῷ συνόλῳ του. Τὸ κοσμικὸν σύνολον εἶναι δι' αὐτὸν κάτι τὸ θεῖον. Ἡμεῖς οἱ νεώτεροι, ἐπηρεασμένοι ἀπὸ τὴν ὑλιστικὴν νοοτροπίαν, ἥτις βλέπει τὴν φύσιν ὡς ἄψυχον καὶ νεκρὸν ὑλικὸν δεδομένον, δυσκολευόμεθα νὰ μετατεθῶμεν εἰς τὴν συνθετικὴν θεώρησιν τῶν προσωκρατικῶν καὶ ἀποροῦμεν ὅταν ὁ Ἀριστοτέλης λέγῃ ὅτι κατὰ τὸν Θαλῆν τὸ σύμπαν εἶναι γεμᾶτο ἀπὸ θεοὺς «πάντα πλήρη θεῶν εἶναι». Ὅταν ὁ Θαλῆς λέγῃ «πάντα», ἀναφέρεται εἰς τὸ σύμπαν ἐν τῷ συνόλῳ του, εἰς τὴν ἔννοιαν τοῦ ὄντος, ὅπως εἶπαν ἀργότερον οἱ μεταφυσικοί. Ὁ Θεὸς πρέπει νὰ νοηθῇ ὡς ὂν καὶ πρέπει νὰ ὑπάρχῃ εἰς τὴν σφαῖραν τῶν ὄντων. Εἶναι φανερὰ ἡ ἀπομάκρυνσίς του ἀπὸ τὰς μυθολογικὰς ἀντιλήψεις, αἵτινες διὰ νὰ ἐξηγήσουν τὸ κοσμικὸν φαινόμενον, ἐπεισάγουν μυθικὰς ὀντότητας. Ἡ θεία ἐνέργεια εἶναι κατὰ τὸν Θαλῆν ὀντολογικὸν δεδομένον, ἔχει καὶ αὐτὴ ἄμεσον παρουσίαν μέσα εἰς τὴν κοσμικὴν περιοχήν. Ὁ Ἀέτιος ἀναφέρει ὡς πρὸς τὰς δοξασίας τοῦ Θαλοῦ: «νοῦν τοῦ κόσμου τὸν θεόν, τὸ δὲ πᾶν ἔμψυχον ὅμα καὶ δαιμόνων πλῆρες διήκειν δὲ διὰ τοῦ στοιχειώδους ὑγροῦ δύναμιν θείαν κινητικὴν αὐτοῦ» (ὁ Θεὸς εἶναι νοῦς τοῦ κόσμου, τὸ δὲ σύμπαν εἶναι ἔμψυχον συγχρόνως καὶ πλῆρες δαιμόνων· διὰ μέσου δὲ τοῦ ἀποτελοῦντος τὸ ἀρχικὸν στοιχεῖον ὑγροῦ εἶναι κατανεμημένη ἐν συνεχείᾳ δύναμις θεία, ἥτις δύναται νὰ τὸ θέσῃ εἰς κίνησιν). Ἡ μαρτυρία αὕτη δὲν ἀποδίδει καλῶς τὰ πράγματα, διότι ἔχει ἐπηρεασθῇ ἀπὸ τὰς ὑστερωτέρας δαιμονολογικὰς καὶ στωϊκὰς ἀντιλήψεις. Ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι λέγων ψυχὴ ὁ Θαλῆς ἐννοεῖ τὴν ἐκδήλωσιν τῆς ἐν τῇ φύσει ἐνεργείας. Ἐπειδὴ δὲ ὡς πηγὴ τῆς ἐνεργείας προκειμένου περὶ τοῦ ἀνθρώπου ἐκλαμβάνεται ἡ ψυχή, συλλογιζόμενος ἀναλογικῶς ὁμιλεῖ περὶ ψυχῆς τῶν ὄντων. Καὶ εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ἐσκέπτετο ὁ Μιλήσιος σοφὸς ἐξ ὁλοκλήρου ἐπιστημικῶς, χρησιμοποιῶν τὸν ἀναλογικὸν συλλογισμόν.

Ὁ Θαλῆς ἔδειξε τὸν δρόμον ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἔπειτα ἐβάδισεν ἡ φιλοσοφικὴ καὶ ἐπιστημονικὴ διανόησις. Ἡ ἐπιστήμη ἐπλουτίσθη εἰς περιεχόμενον καὶ παρουσίασε τὰ λαμπρὰ θαύματα τὰ ὁποῖα ἡμεῖς σήμερον θαυμάζομεν. Ὡς ἰδέα ὅμως, παραμένει ἀναλλοίωτος, ὅπως τὴν ἐσχεδίασεν ὁ μέγας Μιλήσιος σοφός. Ἀλλὰ δὲν ὑπῆρξε μόνον σχεδιαστὴς τῆς ἐπιστήμης ὁ Θαλῆς. Παρέσχε διὰ τῶν ἰδικῶν του ἀνακαλύψεων τὸ πρότυπον, πρὸς τὸ ὁποῖον πρέπει νὰ συμμορφώνεται ἡ ἐπιστημονικὴ γνῶσις. Πολλαὶ ἐκ τῶν φιλοσοφικῶν του δοξασιῶν ἐχρησιμοποιήθησαν ἀπὸ τοὺς μεταγενεστέρους του. Ὁ παρὰ τῷ Φαίδρῳ διδόμενος ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος ὁρισμὸς περὶ ψυχῆς ὡς πηγῆς καὶ ἀρχῆς τῆς κινήσεως, ἀνάγεται εἰς τὸν Θαλῆν. Κατὰ τὸν Ἀέτιον «Θαλῆς ἀπεφήνατο πρῶτος τὴν ψυχὴν φύσιν ἀεικίνητον ἢ αὐτοκίνητον». (Ὁ Θαλῆς ἐχαρακτήρισε πρῶτος τὴν ψυχὴν ὡς ἓν εἶδος ὄντος τὸ ὁποῖον εἶναι ἀεικίνητον ἢ αὐτοκίνητον). Ὅπισθεν τῆς συντόμου ταύτης ἀποφάνσεως ὑποκρύπτεται τὸ περὶ ἀφθαρσίας καὶ συνεχείας τῆς ἐν τῷ κόσμῳ κινήσεως καὶ ἐνεργείας δόγμα. (Περισσότερα περὶ Θαλοῦ ἀναφέρονται εἰς τὸ σχετικὸν ἄρθρον τοῦ παρόντος τόμου).

ΑΝΑΞΙΜΑΝΔΡΟΣ (611 — 546 π.Χ.). Δεκαπέντε ἔτη νεώτερος τοῦ Θαλοῦ εἶναι ὁ δεύτερος ἐκ τῶν Μιλησίων φιλοσόφων. Ἡ παράδοσις ἀναφέρει ὅτι ὑπῆρξεν «ἑταῖρος καὶ γνώριμος» τοῦ Θαλοῦ, ὅτι ἠγήθη τῆς ἀποικίας τῶν συμπολιτῶν του ἐκπεμφθείσης εἰς τὴν Ἀπολλωνίαν καὶ ὅτι διέτριψεν ἐπί τινα χρόνον ἐν Σπάρτῃ, ἔνθα προειδοποίησε τοὺς κατοίκους περὶ ἐπικειμένου σεισμοῦ, προφυλάξας αὐτοὺς ἀπὸ μεγάλων καταστροφῶν. Ἐπραγματοποίησε πλείστας ἐπιστημονικὰς ἀνακαλύψεις ἀναφερομένας εἰς τὴν μετεωρολογίαν, τὴν γεωγραφίαν καὶ τὴν βιολογίαν. Πρῶτος αὐτὸς ἐπενόησε τὸν σχεδιασμὸν γεωγραφικῶν χαρτῶν, ἐτελειοποίησε τὰ ἡλιακὰ ὡρολόγια καὶ διετύπωσε τὴν περὶ ἐξελίξεως τῶν εἰδῶν βιολογικὴν θεωρίαν. Αἱ εἰς τὸ πεδίον τῆς φιλοσοφικῆς ἐρεύνης ἀναζητήσεις του ἀποτελοῦν συνέχειαν τῶν πρὸς καθορισμὸν τῆς πρώτης ἀρχῆς τῶν ὄντων προσπαθειῶν τοῦ Θαλοῦ. Καινοτομεῖ ἐν συγκρίσει πρὸς τὰς δοξασίας τοῦ διδασκάλου του κατὰ τὸ ὅτι, ἐνῶ ἐκεῖνος ἐδέχετο ὡς βασικὴν οὐσίαν τῶν ὄντων τὸ ὕδωρ, οὗτος εἰσάγει νέαν ἀρχήν, τὸ ἄπειρον. Κατὰ τὰς μαρτυρίας τοῦ Σιμπλικίου καὶ τοῦ Ἱππολύτου, οὗτος διὰ πρώτην φορὰν ἔκαμε χρῆσιν τοῦ ὅρου «ἀρχή». Ὁ Σιμπλίκιος γράφει σχετικῶς «Τῶν δὲ ἓν καὶ κινούμενον καὶ ἄπειρον λεγόντων Ἀναξίμανδρος μὲν Πραξιάδου Μιλήσιος Θαλοῦ γενόμενος διάδοχος καὶ μαθητὴς ἀρχήν τε καὶ στοιχεῖον εἰρηκε τῶν ὄντων τὸ ἄπειρον, πρῶτος τοῦτο τοὔνομα κομίσας τῆς ἀρχῆς» (Ἐξ ἐκείνων δὲ οἱ ὁποῖοι παραδέχονται τὴν ὕπαρξιν ἑνὸς ὄντος κινουμένου καὶ ἀπείρου ὁ Ἀναξίμανδρος ὁ υἱὸς τοῦ Πραξιάδου ἐκ Μιλήτου ὅστις ὑπῆρξε διάδοχος (ἐν τῇ σχολῇ) καὶ μαθητὴς τοῦ Θαλοῦ, ἔχει ἀναγνωρίσει ὡς ἀρχὴν καὶ στοιχεῖον τῶν ὄντων τὸ ἄπειρον, εἰσαγαγὼν αὐτὸς πρῶτος αὐτὸν τὸν ὅρον δηλαδὴ τὴν ἀρχήν). Ἐπίσης καὶ ὁ Ἱππόλυτος γράφει «Θαλοῦ τούτου γίνεται ἀκροατὴς Ἀναξίμανδρος... οὗτος μὲν οὖν ἀρχὴν καὶ στοιχεῖον εἴρηκε τῶν ὄντων τὸ ἄπειρον πρῶτος τοὔνομα καλέσας τῆς ἀρχῆς» (Αὐτοῦ τοῦ Θαλοῦ,

γίνεται μαθητὴς ὁ Ἀναξίμανδρος... οὗτος βεβαίως ἔχει ἀναγνωρίσει ὡς ἀρχὴν καὶ στοιχεῖον τὸ ἄπειρον, πρῶτος αὐτὸς χρησιμοποιήσας αὐτὸν τὸν ὅρον, δηλαδὴ τὴν ἔνδειξιν ἀρχή). Ὁ Ἄγγλος ἱστορικὸς τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας Μποῦρνετ ἐξέφρασε τὴν ἰδέαν ὅτι τὰ παρατεθέντα χωρία δὲν ἔχουν τὸ νόημα ὅτι ὁ Ἀναξίμανδρος πρῶτος ἐχρησιμοποίησε τὸν ὅρον ἀρχή, ἀλλὰ σημαίνουν ὅτι ὁ Μιλήσιος φιλόσοφος ἀνεγνώρισεν ὡς ἀρχὴν τὸ ἄπειρον. Ὁ Μποῦρνετ ἐκφράζει τὴν γνώμην ὅτι δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ χρησιμοποιηθῇ ὑπὸ τοῦ Ἀναξιμάνδρου εἰς ὀντολογικὴν σημασίαν ὁ ὅρος ἀρχή, ὅστις κατὰ τὴν γνώμην του εἰσήχθη εἰς τὴν φιλοσοφικὴν ὁρολογίαν ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους. Ὁ Μποῦρνετ, ὡς ἐλέχθη ἀνωτέρω, ὑπὸ τὸ κράτος θετικιστικῶν ἀντιλήψεων, θεωρεῖ τὰς ἐρεύνας τῶν Μιλησίων φιλοσόφων ὡς ἀναφερομένας εἰς τὴν φυσικὴν κοσμολογίαν. Κατὰ τῶν ἀντιλήψεων τοῦ Ἄγγλου ἱστορικοφιλοσόφου ἀντεπεξῆλθεν ὁ Βέρνερ Γαῖγκερ, τονίσας ὅτι ἀμφότεραι αἱ μαρτυρίαι ἔχουν τὴν πηγήν των εἰς τὸν Θεόφραστον καὶ ὅτι ἡ σύμπτωσίς των δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ εἶναι τυχαία. Ἐπίσης ἐσημείωσεν ὅτι ὁ ὅρος ἀρχὴ χρησιμοποιεῖται ἀργότερον καὶ ὑπὸ τοῦ Μελίσσου, ὅστις ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ Ἀναξιμάνδρου γράφει «ἀρχήν τε καὶ τέλος ἔχον οὐδὲν οὔτε ἀΐδιον οὔτε ἄπειρον». (Οὐδὲν πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἔχει ἀρχὴν καὶ τέλος δύναται νὰ εἶναι αἰώνιον καὶ ἄπειρον). Συνεπῶς ὁ Ἀναξίμανδρος ἐφρόνει ὅτι τὸ ἄπειρον δὲν ἔχει ἀρχὴν ἀλλ' ἀποτελεῖ αὐτὸ τοῦτο ἀρχήν. Ὁ Μιλήσιος φιλόσοφος εἶναι δυνατὸν νὰ εἶχεν ὑπ' ὄψιν του καὶ τὴν παρ' Ὁμήρῳ χρῆσιν τῆς λέξεως ἀρχή, εἰς τὴν σημασίαν τῆς πρώτης αἰτίας καὶ ἀφορμῆς. Οὕτω ὁ Ὅμηρος ἐν Ἰλιάδος Χ 116 προκειμένου περὶ τῆς Ἑλένης ὡς ἀφορμῆς, δι' ἣν ἔγινεν ὁ Τρωϊκὸς πόλεμος, γράφει, «ἥτ' ἔπλετο νείκεος ἀρχή» (ἡ ὁποία ὑπῆρξε πρώτη αἰτία τοῦ πολέμου). Γενικῶς εἰς τὴν ἑλληνικὴν νοοτροπίαν προσιδιάζει ἡ «ἐξ ἀρχῆς» θεώρησις τῶν πραγμάτων. Ὁ Ἡρόδοτος περιγράφων τὴν ἱστορικὴν πάλην μεταξὺ τοῦ κόσμου ἀνατολῆς καὶ δύσεως εὐθὺς ἀμέσως μετὰ τὸ προοίμιόν του, δηλοῖ ὅτι θὰ ὁμιλήσῃ περὶ τῆς αἰτίας ἥτις ἐπροκάλεσε τὸν πόλεμον καὶ θὰ ἀποκαλύψῃ ἐκείνον περὶ τοῦ ὁποίου γνωρίζει ὅτι ἔκαμε τὴν πρώτην ἀρχὴν τῶν ἐναντίον τῶν Ἑλλήνων ἀδικιῶν (τὸν δὲ οἶδα αὐτὸς πρῶτον ὑπάρξαντα ἀδίκων ἔργων εἰς τοὺς Ἕλληνας». Συνεπῶς οὐδόλως εὐσταθεῖ ἡ ἀντίρρησις τοῦ Μποῦρνετ ὅτι δὲν ἦτο δυνατὸν κατὰ τὸν ὅον π.Χ. αἰῶνα νὰ εἶχε χρησιμοποιήσει ὡς φιλοσοφικὸν ὅρον ὁ Ἀναξίμανδρος τὴν ἔνδειξιν ἀρχή.

Πολλαὶ συζητήσεις ἐγένοντο πρὸς καθορισμὸν ἀπὸ πραγματολογικῆς ἀπόψεως τοῦ σημασιολογικοῦ περιεχομένου τὸ ὁποῖον ἀποδίδει ὁ Μιλήσιος φιλόσοφος εἰς τὸν ὅρον ἄπειρον. Τὸ ὀρθότερον εἶναι νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι μὲ τὸν ὅρον αὐτὸν νοεῖται ἡ κατ' ἐξοχὴν πρώτη ἀρχὴ ἀπὸ τὴν ὁποίαν λαμβάνει τὴν ἀφετηρίαν του τὸ γεγονὸς τῆς κοσμικῆς ἐξελίξεως καὶ τὴν ὕπαρξίν του οἱονδήποτε πεπερασμένον ὄν. Τὸ ἄπειρον εἶναι κάτι τὸ ὁποῖον δὲν ἔχει ἀρχήν, ἀλλ' ἀποτελεῖ, ὅπως εἶπεν ὁ Ἀριστοτέλης, αὐτὸ τὸ ἴδιον ἀρχή. Ἐπειδὴ δὲ δὲν ἔχει ἀρχὴν δὲν δύναται νὰ ἔχῃ οὔτε τέλος, οὔτε νὰ ὑπόκειται εἰς φθοράν. Συνεπῶς εἶναι τὸ ἄπειρον ἀθάνατον, ἀνώλεθρον καὶ θεῖον. Ἀλλὰ δὲν ἀποτελεῖ μόνον χρονικὴν ἀρχὴν ἀλλὰ ἀσκεῖ τὴν ἐξουσίαν του ἐπὶ τῶν πεπερασμένων ὄντων. Αὐτὸ περιέχει καὶ κυβερνᾷ τὸ σύνολον τῶν πεπερασμένων ὄντων «τοῦ δὲ ἀπείρου οὐκ ἔστιν ἀρχή· εἴη γὰρ ἂν αὐτοῦ πέρας. Ἔτι δὲ καὶ ἀγένητον καὶ ἄφθαρτον ὡς ἀρχή τις οὖσα... δι' ὃ ταύτης ἀρχή, ἀλλ' αὕτη τῶν ἄλλων εἶναι δοκεῖ καὶ περιέχειν καὶ πάντα κυβερνᾶν καὶ τοῦτ' εἶναι τὸ θεῖον· ἀθάνατον γὰρ καὶ ἀνώλεθρον, ὡς φησιν ὁ Ἀναξίμανδρος» (Ἀριστ. Φυσ. 20 Τ β 6) (Διὰ δὲ τὸ ἄπειρον δὲν ὑπάρχει ἀρχή· διότι (ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει) θὰ ὑπῆρχε δι' αὐτὸ καὶ τέλος. Ἀκόμη διὰ τὸ ἄπειρον, ἐπειδὴ τοῦτο εἶναι ἓν εἶδος ἀρχῆς, δὲν ὑπάρχει γένεσις καὶ φθορά, ἀλλὰ τὸ ἄπειρον φαίνεται ὅτι εἶναι ἀρχὴ τῶν ἄλλων καὶ ὅτι περιέχει καὶ κυβερνᾷ τὰ ἄλλα. Καὶ τοῦτο εἶναι τὸ θεῖον. Διότι εἶναι ἀθάνατον καὶ ἀνώλεθρον, ὅπως λέγει ὁ Ἀναξίμανδρος). Ἐκ τῆς ἱστορικῆς ταύτης μαρτυρίας τοῦ Ἀριστοτέλους καταδεικνύεται ὅτι ὁ Μιλήσιος σοφὸς ἐταύτιζε τὸ ἄπειρον μὲ τὸ θεῖον. Ἐφρόνει προσέτι ὅτι κυβερνᾷ ἡ πρώτη καὶ θεία αὕτη ἀρχὴ τὸν κόσμον. Εἰς τὸ συμπέρασμα τοῦτο τὸν ἔφερεν ἀναμφιβόλως καὶ ἡ δευτέρα σημασία τὴν ὁποίαν ἔχει εἰς τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν ἡ λέξις ἀρχή. Διότι αὕτη δὲν σημαίνει μόνον τὴν ἀπὸ χρονικῆς καὶ ὀντολογικῆς ἀπόψεως ἀφετηρίαν τῆς κινήσεως καὶ ἐνεργείας. Σημαίνει προσέτι καὶ ἄσκησιν ἐξουσίας. Δεικνύει κάτι τὸ ὁποῖον διαρκῶς ὑφίσταται καὶ ἀσκεῖ κυριαρχικὴν καὶ κυβερνητικὴν ἐπίδρασιν ἐπὶ τινος ἄλλου κυριαρχουμένου. Ὅταν ἔλεγον οἱ ἀρχαῖοι «ἡ τῶν Ἀθηναίων ἀρχὴ» ἐννόουν τὴν ἐκ μέρους τῶν Ἀθηναίων ἄσκησιν κυριαρχίας ἐπὶ τῶν συμμάχων. Κατ' ἀνάλογον τρόπον καὶ ὁ Ἀναξίμανδρος θεωρεῖ τὸ ἄπειρον ὡς ἀσκοῦν ἀντολογικὴν κυριαρχίαν ἐπὶ τῶν ἐγκοσμίων ὄντων. Εἶναι φανερὸν ὅτι ἡ κατὰ τὸν τρόπον τοῦτον ἀντίκρυσις τοῦ κοσμολογικοῦ φαινομένου προέρχεται ἐξ ἐπεκτάσεως τῆς εἰς τὰς πολιτικὰς κοινωνίας ὑφισταμένης δικαιοπολιτικῆς τάξεως. Ὅπως εἰς τὰς ἑλληνικὰς πόλεις ὑπῆρξε πολιτικὴ ἐξουσία «ἀρχή», κατ' ἀνάλογον τρόπον, φρονεῖ ὁ Ἀναξίμανδρος, ὅτι ὑπάρχει καὶ ἐπὶ τοῦ σύμπαντος μία κυριαρχικὴ αὐθεντία, κυβερνητικὴ ἀρχὴ ἀσκουμένη ὑπὸ τοῦ ἀπείρου. Σημειώνει τοῦτο τὴν παρουσίαν του εἰς τὴν περιοχὴν τῶν πεπερασμένων ὄντων ὡς ἀποκαθιστῶσα τὴν τάξιν ἀρχή.

Σύμφωνον πρὸς τὰς ἐκτεθείσας ἀντιλήψεις εἶναι καὶ τὸ διασωθὲν συντομώτατον ἀπόσπασμα ἐκ τοῦ «Περὶ φύσεως» συγγράμματός του, μὲ τὸ ὁποῖον ἀρχίζει ἡ εὐρωπαϊκὴ φιλοσοφικὴ φιλολογία: «Ἐξ ὧν δὲ ἡ γένεσίς ἐστι τοῖς οὖσι καὶ τὴν φθορὰν εἰς ταῦτα γίγνεσθαι κατὰ τὸ χρεών· διδόναι γὰρ αὐτὰ δίκην καὶ τίσιν ἀλλήλοις κατὰ τὴν τοῦ χρόνου τάξιν» (Σιμπλίκ. σχόλ. εἰς «Φυσικὰ» Ἀριστ. 24, 18) («Ἐξ ἐκείνων δὲ ἀπὸ τὰ ὁποῖα ὑπάρχει εἰς τὰ ὄντα ἡ γένεσις, εἰς ταῦτα γίνεται καὶ ἡ φθορά των, συμφώνως· πρὸς τὸ (ὀφειλόμενον) χρέος· διότι τὰ ὄντα δικάζονται καὶ πληρώνουν τὸ ἓν εἰς τὸ ἄλλο ἀποζημίωσιν ἕνεκα τῆς ἀδικίας, συμφώνως μὲ τὴν προσταγὴν τοῦ χρόνου»). Τὰ πεπερασμένα ὄντα, λέγει ὁ Ἀναξίμανδρος, ὡς ἀντλοῦντα ἀπὸ τὸ ἄπειρον τὴν ὑπόστασίν των ἐν εἴδει χρέους (κατὰ τὸ χρεών) ὀφείλουν νὰ φθαροῦν ἐπανερχομένης τῆς ὑποστάσεώς των εἰς τοὺς κόλπους τοῦ ἀπείρου. Τὰ ἐγκόσμια ὄντα ἄγονται εἰς δίκην ἐνώπιον τοῦ χρόνου ὡς δικαστοῦ, ὅστις ἀποκαλύπτει τὴν ἐλλειπτικότητά των (ἀδικίαν) καὶ τὰ ἐξαναγκάζει νὰ πληρώσουν ἀποζημίωσιν τὰ ἓν εἰς τὸ ἄλλο: (διδόναι τίσιν ἀλλήλοις). Ἀλλὰ πῶς νοεῖ ὁ Ἀναξίμανδρος τὴν πληρωμὴν τῆς τοιαύτης ἀποζημιώσεως «τίσεως» τοῦ ἑνὸς ὄντος πρὸς τὸ ἄλλο; Τὸ πιθανὸν νόημα τῆς ἀποφάνσεώς του εἶναι ὅτι τὰ ὄντα λόγῳ τοῦ πεπερασμένου χαρακτῆρος τῆς ὑποστάσεώς των τείνουν πρὸς τὴν ἀδικίαν. Ἐπειδὴ εἶναι περιωρισμένα ρέπουν πρὸς τὴν ἀρτίωσίν των, πρὸς τὸ «πλέον ἔχειν», τὴν πλεονεξίαν. Ἕνεκα τούτου περιέρχονται εἰς συγκρούσεις καὶ ἄγονται πρὸ τοῦ δικαστηρίου τοῦ ἐκπροσωπουμένου ὑπὸ τοῦ χρόνου, ὅστις ἐπιβάλλει τὴν ἰσομοιρίαν. Ὁ Βέρνερ Γαῖγκερ λίαν ὀρθῶς ἔχει συσχετίσει τὸ ἀπόσπασμα τοῦτο πρὸς τὰς περὶ δίκης ἀντιλήψεις τὰς ἐκφραζομένας ὑπὸ τοῦ Σόλωνος, κατὰ τὰς ὁποίας ἡ δίκη συσχετίζεται συχνὰ μὲ τὸν χρόνον. Ἀποδεικνύεται ἀσφαλῶς διὰ τοῦ ἐν λόγῳ ἀποσπάσματος ὅτι ὁ στοχαστὴς τῶν προσωκρατικῶν εἶναι συνθετικός, περιλαμβάνων εἰς ἓν συνοπτικὸν βλέμμα τὸ φυσικόν, συνάμα καὶ τὸ ἀνθρωπολογικὸν φαινόμενον.

Συγκρινομένη ἡ περὶ ἀπείρου ὡς πρώτης ἀρχῆς δοξασία τοῦ Ἀναξιμάνδρου πρὸς τὴν γνώμην τοῦ Θαλῆ ὅτι ἡ πρώτη ἀρχὴ εἶναι τὸ ὕδωρ, παρουσιάζει τὴν ὁμοιότητα ὅτι καὶ ὁ Θαλῆς ἀκολουθῶν παλαιοτέρας ἀντιλήψεις, τὴν παρουσίαν τῶν ὁποίων ἤδη ἐσημειώσαμεν παρὰ τῷ Ὁμήρῳ, ἐθεώρει τὸ ὕδωρ ὡς ἄπειρον ποσότητα. Ὁ Ἀναξίμανδρος ὅμως φθάνει εἰς καθαρωτέραν κατανόησιν τῆς ἀρχῆς καὶ ἀντιλαμβάνεται ὅτι αὕτη δὲν δύναται νὰ ταυτίζεται μὲ τὰ ἐν τῷ κόσμῳ στοιχεῖα. Ἡ σκέψις του προφανῶς εἶναι περισσότερον θεωρητικὴ καὶ ἀφηρημένη. Θέλει νὰ ἀπαλλάξῃ τὴν πρώτην ἀρχὴν ἀπὸ τοὺς ποιοτικοὺς προσδιορισμοὺς καὶ νὰ θέσῃ αὐτὴν ἐκτὸς τῆς σαφηνείας τῆς ἐγκοσμίου αἰτιοκρατικῆς διαδικασίας. Συγχρόνως ἀπαλλάσσει ταύτην καὶ παντὸς ὁρίου ἀνακηρύσσων αὐτὴν ὡς ἀνεξάντλητον πηγήν, ἐξ ἧς λαμβάνει ἀνεξάντλητον ὑπόστασιν ἀπειρία κόσμων. Ἡ τοιαύτη γένεσις τῶν κόσμων ἐκ τοῦ ἀπείρου συνεπάγεται καὶ τὴν φθαρτότητά των καὶ καθιστᾷ νοητὸν τὸν πεπερασμένον χαρακτῆρα των. Εἶναι ἀξιοσημείωτον ὅτι εἰς τὰς πρώτας της ἀρχὰς ἡ ἑλληνικὴ φιλοσοφικὴ σκέψις ὑψώνει τὴν ἔννοιαν τοῦ ἀπείρου ὑπεράνω τῆς ἐννοίας τοῦ πεπερασμένου. Αἱ ὑποστηριχθεῖσαι ἀντιλήψεις ὑπὸ τοῦ Γερμανοῦ ἱστορικοφιλοσόφου Σπέγγλερ, ὅστις ἠθέλησε νὰ ἀποδείξῃ ὅτι ἡ ἀρχαία ἑλληνικὴ νοοτροπία, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν νοοτροπίαν τῆς νέας ἐποχῆς, ἀποκρούει τὴν ἰδέαν τοῦ ἀπείρου, ἐλέγχονται ἐκ τῶν ἱστορικῶν δεδομένων ὡς ὅλως ἀνακριβεῖς. Ὁ Ἀναξίμανδρος ἔχει ὑψώσει τὸ ἄπειρον εἰς τὸ ἀξίωμα τῆς πρώτης ὑπερβατικῆς ἀρχῆς καὶ τὸ ἔχει ταυτίσει μὲ τὸ θεῖον. Προπαρεσκεύασε τοιουτοτρόπως καὶ τὴν μαθηματικὴν περὶ τοῦ κόσμου ἀντίληψιν, ὑποδείξας ὅτι τὸ οὐσιῶδες γνώρισμα τῶν ἐγκοσμίων ὄντων τὸ ἀποτελεῖ ὁ πεπερασμένος χαρακτὴρ αὐτῶν. Ἐκ τούτου ἐξηγεῖται ἡ προσπάθειά του νὰ καθορίσῃ τὰς ἀριθμητικὰς σχέσεις αἵτινες κυριαρχοῦν εἰς τὸ Σύμπαν χρησιμοποιῶν τὰ πολλαπλάσια τοῦ ἀριθμοῦ 3, ὅστις ἀνέκαθεν ἐθεωρεῖτο ἱερός. Δέχεται ὅτι ἡ κατὰ τὸ πλάτος διάμετρος τοῦ κυλίνδρου, ὅστις ἀποτελεῖ τὴν γῆν εἶναι τριπλασία τῆς καθ' ὕψος διαμέτρου του, ἡ διάμετρος τοῦ κύκλου ἐπὶ τοῦ ὁποίου κινεῖται ἡ σελήνη εἶναι ἐν συγκρίσει μὲ τὴν γηΐνην διάμετρον 2Χ3Χ3, ἤτοι 18 φορὰς μεγαλυτέρα, ἡ δὲ διάμετρος τοῦ κύκλου ἐπὶ τοῦ ὁποίου κινεῖται ὁ ἥλιος 3Χ3Χ3, ἤτοι 27 φορὰς μεγαλυτέρα τῆς διαμέτρου τοῦ κύκλου ἐπὶ τοῦ ὁποίου κινεῖται ἡ σελήνη. Ἐπίσης θεωρεῖ τὰς ὑπὸ τῶν οὐρανίων σωμάτων ἐκτελουμένας κινήσεις ὡς διαγραφούσας κυκλικὰς τροχιάς. Ὅθεν καθίσταται πρόδηλον ὅτι ἐπιχειρεῖται ἡ ἐπὶ τῇ βάσει ἀριθμητικῶν καὶ γεωμετρικῶν καθορισμῶν περιγραφὴ τῶν σχέσεων τῶν ἐγκοσμίων ὄντων. Ἡ ἰδία δὲ μαθηματικοποίησις τῆς φύσεως ἐμφανίζεται καὶ εἰς τὸ ἑρμηνευθὲν ἀπόσπασμά του εἰς τὸ ὁποῖον ἀποφαίνεται ὅτι ὁ χρόνος ἀποκαθιστᾷ τὴν ἰσομοιρίαν τῶν πεπερασμένων ὄντων. (Περισσότερα περὶ Ἀναξιμάνδρου ἀναφέρονται κατωτέρω εἰς σχετικὸν ἄρθρον τοῦ παρόντος τόμου).

ΑΝΑΞΙΜΕΝΗΣ (585 — 525 π.Χ.). Ὁ τρίτος ἐκ τῶν Μιλησίων φιλοσόφων εἶχε φθάσει εἰς τὴν ὥριμον ἡλικίαν του κατὰ τὴν ἅλωσιν τῶν Σάρδεων ὑπὸ τῶν Περσῶν ἤτοι κατὰ τὸ 546 π.Χ. Συνεπῶς θὰ εἶχεν εὐτυχήσει νὰ ἔλθῃ εἰς προσωπικὴν ἐπαφὴν ὄχι μόνον μὲ τὸν Ἀναξίμανδρον, ἀλλὰ καὶ μὲ τὸν Θαλῆν. Διὰ τοῦτο φαίνεται ὅτι ἐπέδρασαν ἐξ ἴσου ἐπὶ τῆς σκέψεώς του καὶ οἱ δύο προγενέστεροί του σοφοί. Διότι ἀφ' ἑνὸς μὲν ἀκολουθεῖ τὸν Θαλῆν, θέτων ὡς ἀρχὴν συγκεκριμένον στοιχεῖον, ἀφ' ἑτέρου δὲ συμμορφούμενος πρὸς τὰς περὶ ἀπείρου διδασκαλίας τοῦ Ἀναξιμάνδρου δέχεται ὡς ἀρχὴν οὐχὶ τὸ ὕδωρ, ἀλλὰ τὸν ἀέρα. Συγκρίνων ὁ Ἀναξιμένης τὸν ἀέρα πρὸς τὸ ὕδωρ, τὸν εὗρισκε κατέχοντα ἰδιότητας, αἵτινες τὸν ἐμφανίζουν περισσότερον προσεγγίζοντα πρὸς τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ ἀπείρου. Ὁ ἀὴρ ἐκτείνεται παντοῦ καὶ ἐπάνω εἰς τὴν γῆν καὶ ἐπάνω εἰς τὴν θάλασσαν, περιέχει τὰ πάντα καὶ εἰσδύει πανταχοῦ. Ὅθεν συνδυάζων τὰς ἀντιλήψεις ἀμφοτέρων τῶν διδασκάλων του, ἐδέχθη τοῦτον ὡς ἀρχὴν ἐξ ἧς παράγονται τὰ πάντα. Διὰ τοῦ Ἀναξιμένους δὲν ἐπέρχεται ὀπισθοδρόμησις, ὅπως φρονοῦν

τινές, εἰς τὴν φιλοσοφικὴν σκέψιν, ἀλλὰ ἐπιτελεῖται μία διαλεκτικὴ σύνθεσις. "Αν θεωρήσωμεν τὸ ὕδωρ τοῦ Θαλῆ ὡς ἀρχικὴν θέσιν, καὶ τὸ ἄπειρον τοῦ 'Αναξιμάνδρου ὡς ἀντίθεσιν, ἀμφότεραι αἱ τεθεῖσαι ἔννοιαι συντίθενται εἰς τὸν ἀέρα, ὅστις κατὰ τὸν 'Αναξιμένη συνενώνει τὰ προσόντα, ἅτινα ἐμφανίζουν διὰ νὰ ἀνακηρυχθοῦν ὡς πρῶται ἀρχαὶ καὶ τὸ ὕδωρ καὶ τὸ ἄπειρον. Ἐπὶ πλέον φαίνεται ὅτι καὶ ὁ τρίτος Μιλήσιος φιλόσοφος ἀπέδωκεν εἰς τὸν ἀέρα ὡς ἄπειρον πρώτην ἀρχὴν καὶ τὴν ἱκανότητα τῆς ζωῆς καὶ τῆς νοήσεως. Περὶ τούτου μᾶς πληροφορεῖ ὁ Φιλόπονος γράφων «οἱ δὲ ἀερίαν τὴν ψυχὴν ὡς 'Αναξιμένης καί τινες τῶν Στωικῶν» (μερικοὶ δὲ λέγουν ὅτι ἡ ψυχὴ συνίσταται ἐξ ἀέρος, εἶναι δὲ οὗτοι ὁ 'Αναξιμένης καὶ μερικοὶ ἐκ τῶν Στωικῶν). Ὁ Κικέρων λέγει ὅτι διὰ τὸν 'Αναξιμένη ὁ ἀὴρ εἶναι θεός.

Ἡ μεγάλη ἀνακάλυψις τοῦ 'Αναξιμένους ἦτο ἡ προσπάθειά του νὰ ἀναγάγῃ τὰς ποιοτικὰς μεταβολὰς εἰς ποσοτικάς. Τὸ πολυθρύλητον καὶ τοσοῦτον σήμερον διαφημιζόμενον δόγμα ὅτι ἡ ποιοτης δύναται νὰ ἀναχθῇ εἰς τὴν ποσότητα ἀνεκαλύφθη διὰ πρώτην φορὰν ὑπὸ τοῦ τρίτου ἐκ τῶν Μιλησίων σοφῶν. 'Ενῶ ὁ 'Αναξίμανδρος παρῆγε τὴν ποικιλίαν τῶν ὄντων, δεχόμενος ὅτι αἱ διαφορισμέναι ὕλαι προκύπτουν δι' ἐκκρίσεων ἐκ τοῦ ἀπείρου, ὁ 'Αναξιμένης εἶπεν ὅτι ἡ ποικιλία δύναται νὰ ἐξηγηθῇ διὰ τῆς μηχανικῆς διαδικασίας τῆς πυκνώσεως καὶ τῆς ἀραιώσεως «πυκνώσει καὶ μανώσει». Εἰς ὅλα τὰ ὄντα ὑπόκειται ὡς κοινὴ οὐσία ὁ ἀήρ, ἀναλόγως δὲ τῆς μεγαλυτέρας ἢ μικροτέρας πυκνότητός του ἢ ἀραιότητός του ἐμφανίζεται ὡς ὕδωρ, ὡς γῆ, ὡς πῦρ καὶ ἐν γένει ὡς πρᾶγμα συγκεκριμένον μὲ καθωρισμένας ἰδιότητας. Οἱαδήποτε μεταβολὴ τῆς ἀρχικῆς ὕλης δύναται νὰ αἰτιολογηθῇ διὰ τῆς μηχανικῆς ἐνεργείας τῆς προκαλουμένης ὑπὸ τῆς κινήσεως. Τὴν κίνησιν δέχεται ὁ 'Αναξιμένης μαζὶ μὲ τὸν 'Αναξίμανδρον ὡς αἰωνίαν καὶ ἄπειρον: «ἀΐδιον». Εἶναι φανερὸν ὅτι ἐνῶ ὁ 'Αναξίμανδρος εἶχε παρουσιάσει μίαν μαθηματικὴν αἰτιότητα, ὁ 'Αναξιμένης ἐξηγεῖ τὸ κοσμικὸν γεγονὸς διὰ μηχανικῆς αἰτιότητος. 'Ανεδείχθη τοιουτοτρόπως εἰσηγητὴς τῆς μηχανικῆς ἑρμηνείας τοῦ κόσμου. Διεκρίθη δὲ διὰ τὴν συστηματικότητα τῆς σκέψεώς του καὶ διὰ τὴν ἀκρίβειαν τῆς παρατηρήσεως τῶν φυσικῶν φαινομένων. Πρῶτος αὐτὸς κατώρθωσε νὰ ἐννοήσῃ ὅτι ἡ σελήνη δανείζεται τὸ φῶς της ἀπὸ τὸν ἥλιον, διέγνωσε δὲ καὶ τὴν ἀληθῆ αἰτίαν ἐκ τῆς ὁποίας προκαλοῦνται αἱ ἐκλείψεις τοῦ ἡλίου καὶ τῆς σελήνης. Διὰ τοῦ 'Αναξιμένους δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι τίθεται τὸ θεμέλιον διὰ τὴν μηχανικὴν ἑρμηνείαν τῶν φυσικῶν φαινομένων.

Μὲ τὸν 'Αναξιμένη τερματίζεται ἡ φιλοσοφικὴ παράδοσις τῆς Μιλήτου. Ἤδη ἀπὸ τὸ 560 π.Χ. τὸ βασίλειον τῶν Λυδῶν ἐπεξέτεινε τὴν κυριαρχίαν του ἐπὶ τῶν ἑλληνικῶν ἀκτῶν τῆς 'Ιωνίας καὶ ἡ Μίλητος κατέστη φόρου ὑποτελὴς εἰς τὸν Κροῖσον. Κατὰ τὸ 546 ὁ βασιλεὺς τῶν Περσῶν Κῦρος κατέλυσε τὸ βασίλειον τῶν Λυδῶν καὶ ὑπήγαγεν εἰς τὴν ἐπιρροήν του τὰς ἑλληνικὰς ἀκτάς. Ὁ ζυγὸς τὸν ὁποῖον ἐπέβαλον οἱ Πέρσαι ἦτο ἀπείρως βαρύτερος τοῦ Λυδικοῦ καὶ διὰ τοῦτο ἠναγκάσθησαν οἱ "Ιωνες νὰ ἐπαναστατήσουν. 'Αποτέλεσμα τῆς ἐπαναστάσεως ἐκείνης ἦτο ἡ δραματικὴ ἅλωσις τῆς Μιλήτου κατὰ τὸ 494 π.Χ. ὑπὸ τῶν περσικῶν στρατευμάτων. Ἡ πόλις ἀνωκοδομήθη καὶ πάλιν, ἀλλ' οὐδέποτε συνεχίσθη εἰς αὐτὴν ἡ ἐκεῖθεν ἀρξαμένη πνευματικὴ κίνησις. Κατέστη μόνον περίφημος διὰ τὴν τρυφὴν τῶν κατοίκων της μέχρις ὅτου, κατὰ τοὺς μεσαιωνικοὺς χρόνους, ἠρημώθη καὶ ὁ χῶρος της κατεκαλύφθη ἀπὸ τὰ ὕδατα τοῦ Μαιάνδρου. (Περισσότερα κατωτέρω εἰς τὸ περὶ 'Αναξιμένους ἄρθρον τοῦ παρόντος τόμου).

ΟΙ ΠΥΘΑΓΟΡΕΙΟΙ

('Αριθμολογικὴ θεώρησις τοῦ σύμπαντος)

ΠΥΘΑΓΟΡΑΣ (570—496 π.Χ.). Μὲ τὸν Πυθαγόραν ἀρχίζει νέα κατεύθυνσις εἰς τὴν ἑλληνικὴν φιλοσοφίαν. Οἱ παλαιοὶ ἱστορικοὶ τῆς φιλοσοφίας διέκρινον δύο σχολάς. Ἡ μία ἦτο ἡ ἰωνικὴ καὶ ἡ ἄλλη ἡ ἰταλική. Ταύτης ἐθεωρεῖτο ἀρχηγὸς ὁ Πυθαγόρας, συνεχίσταὶ δὲ ὁ Ξενοφάνης, ὁ Παρμενίδης καὶ ὁ Ζήνων. Ἡ διαίρεσις αὕτη εἶναι κατὰ βάσιν ἀληθής, ἀλλὰ κάπως σχηματική, διότι οἱ τρεῖς τελευταῖοι φιλόσοφοι ἀπαρτίζουν τὴν ἐλεατικὴν σχολήν, ἥτις τυγχάνει ὅλως διάφορος ἀπὸ τὴν σχολὴν τῶν Πυθαγορείων. Καὶ αἱ δύο ὅμως σχολαὶ δροῦν εἰς τὴν Κάτω 'Ιταλίαν, τῆς ὁποίας αἱ πόλεις Κρότων καὶ 'Ελέα, μετὰ τὴν ὑποταγὴν τῆς 'Ιωνίας εἰς τοὺς Λυδοὺς καὶ τοὺς Πέρσας κατέστησαν ἀξιολογώτατα κέντρα, ἡ μὲν πρώτη τῶν Πυθαγορείων, ἡ δὲ δευτέρα τῶν 'Ελεατῶν. 'Ακριβεῖς πληροφορίας περὶ τῆς ζωῆς τοῦ Πυθαγόρου δὲν ἔχομεν. Εἰς τὰς σωζομένας δύο βιογραφίας του, ἐκ τῶν ὁποίων ἡ μὲν μία ἔχει γραφῆ ἀπὸ τὸν Πορφύριον περὶ τὸ 270 μ.Χ., ἡ δὲ ἄλλη ἀπὸ τὸν 'Ιάμβλιχον κατὰ τὸ 300 μ.Χ., ἐπικρατεῖ τὸ μυθικὸν ρωμαντικὸν στοιχεῖον. Ὁ 'Αριστοτέλης παραδίδεται ὅτι ἔχει γράψει βιβλίον «Περὶ Πυθαγορείων», ἀλλὰ τοῦτο ἀπωλέσθη. Ἡ γνώμη ἥτις ἀρνεῖται τὴν προσωπικὴν ὕπαρξιν τοῦ Πυθαγόρου, ὑποστηρίζουσα ὅτι εἶναι προσωπικότης πλασθεῖσα διὰ νὰ ἐκπροσωπήσῃ τὰς τάσεις ὡρισμένης κοινωνικῆς καὶ πολιτικῆς κινήσεως, τυγχάνει ἀναξία συζητήσεως. Δύναται νὰ θεωρηθῇ βέβαιον ὅτι ὁ Πυθαγόρας ἐγεννήθη ἐν Σάμῳ περὶ τὸ 570 π.Χ., καὶ ὅτι ὁ πατήρ του ἐκαλεῖτο Μνήσαρχος. Κατὰ τὸ 532, ἐπειδὴ δὲν ἠνείχετο τὴν ἐν Σάμῳ τυραννίαν τοῦ Πολυκράτους, ἦλθεν εἰς τὴν ἐν Κάτω 'Ιταλίᾳ πόλιν Κρότωνα, ἔνθα ἵδρυσε θρησκευτικὴν καὶ πολιτικὴν κοινότητα, ἥτις ἀπέκτησεν ὀπαδοὺς καὶ εἰς τὰς λοιπὰς πόλεις τῆς Κάτω 'Ιταλίας. Περὶ τῆς προσωπικῆς του ὑπάρξεως βεβαιούμεθα ἐκ τῆς μαρτυρίας τοῦ Ξενοφάνους, ὅστις μνημονεύει μὲ εἰρωνικὴν διάθεσιν τὰς περὶ μετεμψυχώσεως θεωρίας τοῦ Σαμίου σοφοῦ. Λέγει δηλαδὴ εἰς τὸ 7ον ἀπόσπασμά του ὅτι ὁ Πυθαγόρας ἀναγνωρίσας εἰς τὰς κραυγὰς κακοποιουμένου σκύλου τὴν φωνὴν φίλου του, οὗτινος ἡ ψυχὴ εἶχε κατοικήσει εἰς τὸ σῶμα τοῦ ζώου, εἶπε: «Παῦσαι μηδὲ ράπιζε, ἐπεὶ ἢ φίλου ἀνέρος ἐστὶ ψυχή, τὴν ἔγνων φθεγξομένης ἀΐων (Παῦσε μὴ ραπίζῃς (τὸ ζῶον), διότι κατοικεῖ μέσα του ψυχὴ ἀνδρὸς φίλου, τὴν ὁποίαν ἀντελήφθην ἀφοῦ ἤκουσα τὴν φωνήν της). Ἐπίσης ὁ 'Ηράκλειτος εἰς δύο ἀποσπάσματα, ἐκ τῶν ὁποίων τοῦ ἑνὸς ἀμφισβητεῖται ἡ γνησιότης μνημονεύει τὸν Πυθαγόραν κατακρίνων τὴν πολυμάθειάν του. Ὁ δὲ 'Ηρόδοτος τὸν ἀναφέρει χαρακτηρίζων αὐτὸν ὡς τὸν σημαντικώτατον διδάσκαλον τῆς σοφίας μεταξὺ τῶν 'Ελλήνων: «'Ελλήνων οὐ τῷ ἀσθενεστάτῳ σοφιστῇ Πυθαγόρῃ». Περὶ τοῦ θανάτου του ἔμεν τὴν εἴδησιν ὅτι ἀπέθανεν εἰς τὴν πόλιν Μεταπόντιον. Ἡ ὑπ' αὐτοῦ δημιουργηθεῖσα πολιτικὴ καὶ θρησκευτικὴ κίνησις ἐξηπλώθη εὐρύτατα καὶ ἡ πόλις τοῦ Κρότωνος ὑπὸ τὴν διακυβέρνησιν τῶν Πυθαγορείων ἐξέτεινε τὴν κυριαρχίαν της ἐπὶ ἐδάφους τετραπλασίου τῆς 'Αττικῆς, καταλαβοῦσα τὸ Μεταπόντιον, τοὺς Λοκροὺς, τὸ Ρήγιον καὶ τὴν ἐν Σικελίᾳ Ζάγκλην. 'Αλλὰ κατὰ τὰ μέσα τοῦ πέμπτου αἰῶνος ἐσημειώθη ἐξέγερσις κατὰ τοῦ συνδέσμου τῶν Πυθαγορείων. Τὸ ἐν Κρότωνι οἴκημα εἰς τὸ ὁποῖον συνεδρίαζον οἱ κορυφαῖοι τῶν Πυθαγορείων ἐπυρπολήθη, ἐσώθησαν δὲ μόνον ὁ "Αρχιππος, ὁ Φιλόλαος καὶ ὁ Λῦσις, οἵτινες κατέφυγον εἰς τὴν μητροπολιτικὴν 'Ελλάδα.

'Επειδὴ ἡ διδασκαλία τῶν Πυθαγορείων ἦτο κατ' ἀρχὰς προφορικὴ καὶ μυστική, δὲν δυνάμεθα νὰ γνωρίζωμεν ποῖαι αἱ ἐκ τῶν εἰς αὐτοὺς ἀποδιδομένων δοξασιῶν ἀνήκουν εἰς τὸν Πυθαγόραν καὶ ποῖαι εἰς τοὺς ὀπαδούς του. Ἤδη ὁ 'Αριστοτέλης εὑρίσκετο εἰς παρομοίαν ἀπορίαν καὶ διὰ τοῦτο, ὅταν ἐκθέτῃ τὰς φιλοσοφικὰς των ἀντιλήψεις, ὁμιλεῖ οὐχὶ περὶ τοῦ Πυθαγόρου ἀλλὰ «περὶ τῶν λεγομένων Πυθαγορείων». Ἡ θεμελιώδης φιλοσοφικὴ των δοξασία ἦτο ὅτι ἡ οὐσία τῶν ὄντων εἶναι ὁ ἀριθμός. Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο φαίνεται ὅτι ἤσκησεν ἐπὶ τῆς σκέψεως τοῦ Πυθαγόρου ἀποφασιστικὴν ἐπίδρασιν ἡ προσπάθεια τοῦ 'Αναξιμάνδρου νὰ καθορίσῃ μαθηματικῶς καὶ ἀριθμητικῶς τὰς σχέσεις τῶν οὐρανίων σωμάτων. Ἐπειδὴ αἱ ἐν λόγω σχέσεις ἐμφανίζονται ὡς σταθεραί, εὔκολον εἶναι νὰ συναχθῇ τὸ συμπέρασμα ὅτι ἐν τῷ κόσμῳ ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον μένει ἀναλλοίωτον εἶναι ὁ ἀριθμός. Οἱ Πυθαγόρειοι δὲν ἀντιλαμβάνονται τοὺς ἀριθμοὺς ὡς κενὰς καὶ ἀφηρημένας ἐξωτερικὰς μορφὰς τῶν ὄντων, ὅπως ἡ σημερινὴ μαθηματικὴ σκέψις. Δοξάζουν ὅτι κατὰ τὴν ἐσωτερικὴν οὐσίαν των τὰ ὄντα εἶναι ἀριθμοί. Ὁ 'Αριστοτέλης μᾶς δίδει τὴν εἴδησιν ὅτι ἐθεώρουν τοὺς ἀριθμοὺς ὡς ἀποτελοῦντας τὸ οὐσιαστικὸν περιεχόμενον τῶν ὄντων. 'Επειδὴ δὲ ὁ ἀριθμὸς εἶναι κάτι τὸ ὁποῖον δὲν γίνεται ἀντιληπτὸν διὰ τῶν αἰσθήσεων ἀλλὰ διὰ τῆς νοήσεως, ἠναγκάσθησαν οἱ Πυθαγόρειοι νὰ παύσουν νὰ θεωροῦν τὴν οὐσίαν τῶν ὄντων ὡς ὑλικὴν καὶ προσιτὴν εἰς τὰς αἰσθήσεις. Ἡ οὐσία καθίσταται δι' αὐτοὺς νοητὴ καὶ συλληπτὴ διὰ τῆς ἀφηρημένης σκέψεως. 'Απὸ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς προητοίμασαν τὸ ἔδαφος οἱ πρῶτοι Πυθαγόρειοι διὰ τοὺς 'Ελεάτας. Ἡ συνάφεια δὲ τῶν πυθαγορικῶν πρὸς τὰς ἐλεατικὰς δοξασίας ἐπιβεβαιοῦται καὶ ἱστορικῶς διὰ τῆς εἰδήσεως, ἥτις φέρει τὸν Παρμενίδην ὡς μαθητὴν τοῦ Πυθαγορείου 'Αμεινίου.

Ὁ ταυτισμὸς τῆς οὐσίας τῶν ὄντων μὲ τοὺς ἀριθμοὺς ὑπῆρξε δοξασία κατ' ἐξοχὴν γόνιμος, διότι παρέσχε τὴν ἀφορμὴν νὰ σχηματισθῇ ἡ ἰδέα ὅτι διὰ τῆς μελέτης τῶν ἀριθμῶν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀνακαλύψωμεν τὴν σύστασιν τοῦ κόσμου. Πράγματι οἱ Πυθαγόρειοι ἐπεδόθησαν εἰς τὴν σπουδὴν τῶν ἀριθμῶν καὶ ἐδημιούργησαν τὴν μαθηματικὴν ἐπιστήμην. 'Αναπόφευκτον ἦτο τὰς καθαρῶς μαθηματικὰς μελέτας νὰ τὰς συνοδεύῃ καὶ ἡ μεταφυσικὴ ἀριθμολογία. Οἱ ἀριθμοὶ θεωροῦνται ὡς σύμβολα ἐκφράζοντα τὴν οὐσίαν τῶν ὄντων καὶ φαινομένων. Ὁ ἀριθμὸς 7 ἐκφράζει τὸν νοῦν, τὴν ὑγείαν καὶ τὸ φῶς, ὁ 4 τὴν δικαιοσύνην, ὁ 3 τὸν γάμον, ὁ 6 τὴν ἐμψύχωσιν, ὁ 8 τὸν ἔρωτα, τὴν φιλίαν καὶ τὴν ἐπίνοιαν. 'Εκ παραλλήλου ὅμως ἠσχολοῦντο μὲ ἐπιστημονικὴν συνέπειαν καὶ ἀκριβολογίαν εἰς τὴν διερεύνησιν τῶν ἀριθμῶν, ἀπὸ καθαρῶς ἐπιστημονικῆς ἀπόψεως. Διήρεσαν τοὺς ἀριθμοὺς εἰς περιττοὺς καὶ ἀρτίους καὶ ἐπειδὴ οἱ ἄρτιοι ἀριθμοὶ ἐπιτρέπουν τὴν ἐπ' ἄπειρον διαίρεσιν τοὺς ἐθεώρησαν ὡς ἀτελεστέρους, ἐν συγκρίσει μὲ τοὺς περιττούς, οἵτινες ἐμφανίζουν ἀπηρτισμένην ὁλότητα συγκειμένην ἐξ ἀρχῆς, πέρατος καὶ μέσου. Ὁ ἀριθμὸς 5 π.χ. παρουσιάζει ὁλότητα, διότι αἱ πρῶται δύο μονάδες συμβολίζουν τὴν ἀρχήν, αἱ δύο τελευταῖαι τὸ τέλος καὶ ἡ ἐν τῷ μέσῳ κειμένη μονὰς τὸ μέσον. 'Εμπνεόμενοι ἀπὸ τὴν πίστιν ὅτι τὰ ὄντα κατ' οὐσίαν εἶναι ἀριθμοί, ἐμελέτησαν ἀπὸ ἀπόψεως ἀριθμητικῶν σχέσεων τὰ ἀκουστικὰ φαινόμενα καὶ ἀνεκάλυψαν ὅτι αἱ σχέσεις τῶν μουσικῶν τόνων καὶ τῶν ἁρμονιῶν ἐκφράζονται μετὰ μεγίστης ἀκριβείας ἀριθμητικῶς. Αἱ τρεῖς μουσικαὶ ἁρμονίαι, ἡ τετάρτη, ἡ πέμπτη καὶ ἡ διαπασῶν, ἀνεκάλυψαν οἱ Πυθαγόρειοι ὅτι ἐκφράζονται διὰ τῶν ἀριθμητικῶν σχέσεων $\frac{2}{1}, \frac{3}{2}, \frac{4}{3}$ καὶ ὅτι εἶναι δυνατὸν νὰ καθορισθῇ γενικωτέρα ἀριθμητικὴ σχέσις, ἥτις νὰ τὰς περιλαμβάνῃ. Ὡς τοιαύτην ἐθεώρησαν τὴν ἁρμονικὴν ἀναλογίαν τῶν ἐκφραζομένην διὰ τῶν ἀριθμῶν 12, 8, 6. Αἱ παρατηρήσεις των αὐταὶ ἐστηρίζοντο καὶ ἐπὶ πειραμάτων, κατὰ τὰ ὁποῖα συνέκρινον τὰ ὕψη τῶν τόνων, τὰ ὁποῖα ἐκπέμπουν χορδαὶ διαφόρου μήκους καὶ ἐντάσεως. Διὰ τῶν τοιούτων ἐρευνῶν ἐδημιούργησαν τὴν μαθηματικὴν μουσικὴν καὶ τὴν περὶ ἀριθμητικῶν ἀναλογιῶν θεωρίαν. Ἐπίσης ἀνεδείχθησαν δι' αὐτῶν οἱ πρῶτοι εἰσηγηταὶ τῆς πειραματικῆς μεθόδου. Διὰ τῆς θεωρίας τῶν ἀναλογιῶν ἀπέκτησεν ἡ ἐπιστήμη μέσον εὐκολύνον αὐτὴν εἰς τὴν μελέτην τῶν συμμεταβαλλομένων ποσῶν οἱασδήποτε φύσεως. Ἡ προ-

σπάθεια νὰ καθορισθοῦν ἀπὸ ἀριθμητικῆς ἀπόψεως τὰ ὄντα καὶ τὰ φαινόμενα, ἤτις ἐδημιούργησε τὴν νεωτεραν μαθηματικὴν φυσικήν, ἐπὶ τῆς ὁποίας στηρίζεται τὸ οἰκοδόμημα τῆς τεχνικῆς, ὀφείλεται εἰς τὴν ἀντίληψιν τῶν Πυθαγορείων ὅτι τὰ ὄντα εἶναι κατὰ βάθος ἀριθμοὶ καὶ ὅτι αἱ μεταξύ των σχέσεις δύνανται νὰ ἐκφρασθοῦν δι' ἀριθμητικῶν σχέσεων. Ὅπως ἐλέχθη ἀνωτέρω, ὁ Ἀναξίμανδρος συνεχίζων τὰς μαθηματικὰς ἐρεύνας, τὰς ὁποίας εἶχεν ἀρχίσει ὁ Θαλῆς, εἶχε πρῶτος συλλάβει τὴν ἰδέαν νὰ εὕρῃ μαθηματικοὺς καθορισμούς, καθορίζοντας ἀπὸ ἀπόψεως μεγέθους τὰ οὐράνια σώματα. Ἐπειδὴ οἱ ἀριθμοὶ ἀποτελοῦν τὸ οὐσιαστικὸν περιεχόμενον τῆς πραγματικότητος, πᾶν ὅ,τι δὲν εἶναι ἀριθμὸς ἐκπίπτει, κατὰ τοὺς Πυθαγορείους, εἰς δευτερεύουσαν μοῖραν. Δοθέντος δὲ ὅτι οἱοσδήποτε ἀριθμὸς εἶναι πεπερασμένος, ἀποτελεῖ τὸ πέρας οὐσιαστικὸν γνώρισμα τῶν ἀριθμῶν καὶ τῆς πραγματικότητος. Ὅ,τι δὲν ἔχει πέρας καὶ ἐμφανίζεται ὡς ἄπειρον, ἀποτελεῖ τὸ ἐλαττωματικὸν στοιχεῖον τῆς πραγματικότητος, ἐκ τοῦ ὁποίου προέρχονται τὸ ψεῦδος, ἡ δυσαρμονία, τὸ ἄλογον καὶ ὁ φθόνος: «Ψεῦδος δὲ οὐδὲν δέχεται ἀ τῷ ἀριθμῷ φύσις οὐδὲ ἁρμονία· οὐ γὰρ οἰκεῖον αὐτοῖς ἐστι τὰς τῷ ἀπείρῳ καὶ ἀνοήτῳ καὶ ἀλόγῳ φύσιος τὸ ψεῦδος καὶ ὁ φθόνος ἐστίν» (Φιλολάου ἀποσπ. 11) ('Η φύσις τοῦ ἀριθμοῦ καὶ ἡ ἁρμονία δὲν ἐπιδέχεται ψεῦδος· διότι οὐδόλως συγγενεύει τὸ ψεῦδος μὲ αὐτά· διότι ἀνήκει εἰς τὴν φύσιν τοῦ ἀπείρου καὶ ἀνοήτου καὶ ἀλόγου τὸ ψεῦδος καὶ ὁ φθόνος). Παρατηρεῖται ἐνταῦθα ἀξιοσημείωτος ἀντιστροφὴ ἐν σχέσει μὲ τὰς περὶ ἀπείρου ἀντιλήψεις τοῦ Ἀναξιμάνδρου Ἐνῶ κατὰ τὸν Μιλήσιον σοφὸν τὸ ἄπειρον ταυτίζεται μὲ τὸ θεῖον οἱ Πυθαγόρειοι τὸ ἐξομοιώνουν μὲ τὸ ὑλικὸν στοιχεῖον τὸ ἀνεπίδεκτον μετρήσεως καὶ καθορισμοῦ. Ἡ καινοτομία αὕτη κέκτηται ὑψίστην σημασίαν διὰ τὴν περαιτέρω ἐξέλιξιν τῆς φιλοσοφικῆς διανοήσεως. Εἰσάγεται δι' αὐτῆς ἡ ἔννοια τῆς ὕλης, ἥτις θεωρεῖται ὡς στοιχεῖον ἀνθιστάμενον εἰς πάντα καθορισμὸν καὶ ὡς πηγὴ πάσης ὀντολογικῆς καὶ ἠθικῆς ἀτελείας. Ὑπὸ τὸ πρῖσμα τοῦτο θὰ ἰδοῦν ἀργότερον τὴν ὕλην ὁ Ἀριστοτέλης καὶ ὁ Πλάτων. Καὶ ὁ γερμανικὸς Ἰδεαλισμὸς τοῦ 19ου αἰῶνος ὡς καὶ ἡ Νεοκαντιανὴ φιλοσοφία τοῦ 20οῦ αἰῶνος βλέπει τὴν ὕλην ὡς τὸ «ἄλογον» καὶ ἀνεπίδεκτον πέρατος καὶ καθορισμοῦ.

Ἡ οὕτω δημιουργηθεῖσα ἀντίθεσις μεταξὺ τοῦ ἀπείρου καὶ τοῦ πεπερασμένου παρεσχε τὴν βάσιν νὰ ἀντικρυσθῇ ἡ πραγματικότης ὑπὸ τὴν ἀντιθετικὴν προοπτικήν. Οἱ Πυθαγόρειοι εἶδον τὴν πραγματικότητα ὡς σειρὰν διαλεκτικῶν ἀντιθέσεων καὶ κατῆρτισαν οὕτω ὡρισμένας ἀντιθετικὰς συστοιχίας. Τοιαῦται εἶναι αἱ ἀντιθέσεις, τὰς ὁποίας ἀπαρτίζουν ὡς ἀντιτιθεμένοι πόλοι τὸ πέρας—ἄπειρον, περιττὸν—ἄρτιον, ἓν—πλῆθος—, δεξιὸν—ἀριστερόν, ἄρρεν—θῆλυ, ἠρεμοῦν—κινούμενον, εὐθὺ—καμπύλον, φῶς—σκότος, τετράγωνον—ἑτερόμηκες, ἀγαθὸν—κακὸν. Διὰ τῶν ἐν λόγῳ συστοιχιῶν ἔτεθη ἡ βάσις διὰ νὰ στηριχθῇ ἡ ἀντίληψις ὅτι ἐν τῷ κόσμῳ ὑπάρχουν δύο ἀντιτιθέμενα στοιχεῖα (δυϊσμός). Κατὰ τοὺς Πυθαγορείους, ὁ κόσμος δημιουργεῖται ἀφοῦ κατ' ἀρχὰς λάβῃ σύστασιν τὸ ἕν. Τὸ ἕν, τὸ ὁποῖον δημιουργεῖται κατὰ τὴν πρώτην ἀφαίρεσιν «τὸ πρῶτον ἁρμοσθὲν», ἔλκει πρὸς ἑαυτὸ τὸ ἄπειρον καὶ διδει εἰς αὐτὸ πέρας. Ἑπομένως οἱ Πυθαγόρειοι ὡς ἀπαρχὴν της δημιουργίας, ἐλάμβανον ἓν ἀρχικὸν μοναδικὸν δεδομενον, ὅπερ διεστέλλετο συνεχῶς περιλαμβάνον μέσα εἰς τὸν ἑαυτόν του τὸ ἄπειρον. Εἶναι ἐκπληκτικὸν ὅτι καὶ αἱ νεώτεραι φυσικαὶ θεωρίαι τῆς συγχρόνου μας ἐποχῆς θεωροῦν τὸ σύμπαν ὡς σφαῖραν διαστελλομένην, ἥτις ἀφορμηθεῖσα ἀπὸ ἕνα ἢ δύο ἀρχικοὺς πυρῆνας, ἐξακλουθεῖ διαρκῶς διαστελλομένη. Ὁ Ἀριστοτέλης (Μ. τ. φ. 1091 α 14) μᾶς βεβαιώνει ὅτι πράγματι κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον οἱ Πυθαγόρειοι ἠρμήνευον τὴν δημιουργίαν τοῦ κόσμου «φανερῶς γὰρ λέγουσιν ὡς τοῦ ἑνὸς συσταθέντος, εἴτ' ἐξ ἐπιπέδων εἴτ' ἐκ χροιᾶς, εἴτ' ἐκ σπέρματος, εἴτ' ἐξ ὧν ἀποροῦσιν εἰπεῖν, εὐθὺς τὰ ἔγγιστα τοῦ ἀπείρου εἵλκετο καὶ ἐπεραίνετο ὑπὸ τοῦ πέρατος». (Διότι λέγουν ρητῶς, ὅτι, ὅταν ἔλαβεν ὑπόστασιν τὸ ἕν, ἀπαρτισθὲν εἴτε ἐξ ἐπιπέδων, εἴτε ἀπὸ ἐπιφανείας, εἴτε ἀπὸ σπέρμα, εἴτε ἀπὸ συστατικά, τὰ ὁποῖα εὑρίσκονται εἰς ἀπορίαν νὰ τὰ ἀνακαλύψουν, ἀμέσως ἐκεῖνα τὰ μέρη τοῦ ἀπείρου, τὰ ὁποῖα εὑρίσκοντο εἰς ἐγγυτάτην ἀπόστασιν (ἀπὸ τὸ ἕν) εἵλκοντο καὶ περιεκλείοντο ὑπὸ τοῦ πέρατος). Δὲν δύναται νὰ ἐγερθῇ οὐδεμία ἀμφισβήτησις περὶ τοῦ ὅτι οἱ Πυθαγόρειοι ἐθεώθουν τὸ σύμπαν ὡς ἐξελιχθὲν ἀπὸ ἑνὸς ἀπειροστοῦ πυρῆνος ὅστις διαρκῶς διαστελλόμενος ἐξηπλοῦτο σφαιρικῶς ἐπὶ τοῦ ἀπείρου. Εἰς ἓν ἄλλο χωρίον τῶν «Φυσικῶν» (213 β 23) ὁ Ἀριστοτέλης λέγει ὅτι τὸ σύμπαν ἐκτελεῖ εἰδός τι ἀναπνοῆς, ἀναπνέον τὸ περιβάλλον αὐτὸ ἄπειρον. «Εἶναι δ' ἔφασαν οἱ Πυθαγόρειοι κενόν, καὶ ἐπεισιέναι αὐτὸ τῷ οὐρανῷ ἐκ τοῦ ἀπείρου πνεύματος ὡς ἀναπνέοντι καὶ τὸ κενόν, ὃ διαρίζει τὰς φύσεις, ὡς ὄντος τοῦ κενοῦ χωρισμοῦ τινος τῶν ἐφεξῆς καὶ τῆς διορίσεως· καὶ τοῦτ' εἶναι πρῶτον ἐν ἀριθμοῖς· τὸ γὰρ κενὸν διορίζειν τὴν φύσιν αὐτῶν» (=Οἱ Πυθαγόρειοι εἶπον ὅτι ὑπάρχει τὸ κενὸν καὶ ὅτι αὐτὸ ὑπεισέρχεται εἰς τὸν οὐρανὸν (δημιουργημένον σύμπαν) ἀπὸ τὸ ἄπειρον πνεῦμα (τὸ ἄπειρον ἀέρα), διότι φρονοῦν ὅτι τὸ σύμπαν ἀναπνέει τὸ κενὸν (λαμβάνει διὰ τῆς ἀναπνοῆς του ἐν ἑαυτῷ τὸ κενόν), τὸ ὁποῖον (κενὸν) ἐπιφέρει τὴν εἰς διαφόρους χώρους τοποθέτησιν τῶν φυσικῶν ὄντων, ἐπειδὴ (φρονοῦν ὅτι) τὸ κενὸν εἶναι αἰτία νὰ χωρίζωνται καὶ νὰ διακρίνωνται ὡς χωριστοὶ ὅροι τὰ μέλη μιᾶς κατὰ συνέχειαν σειρᾶς. Ὁ τοιοῦτος διαχωρισμὸς συμβαίνει κατ' ἐξοχὴν εἰς τὴν σειράν, τὴν ὁποίαν ἀπαρτίζουν οἱ ἀριθμοὶ διότι αὐτὸ διακρίνει τὴν φύσιν ἑκάστου ἐκ τῶν ἀριθμῶν). Διὰ τῆς ἀναπνοῆς, ἣν φαντάζονται οἱ Πυθαγόρειοι ὅτι ἐκτελεῖ τὸ ἄπειρον, ὑπεισέρχεται εἰς τὰ συμπαγῆ σώματα τὸ κενόν, ἐπέρχεται διαρκὴς διάσπασις καὶ δημιουργοῦνται οἱ ἀριθμοὶ ὡς κεχωρισμέναι ἑνότητες. Τὸ ἄπειρον πνεῦμα, περὶ τοῦ ὁποίου γίνεται λόγος ἐν τῷ χωρίῳ τουτῳ, ἔχει ληφθῇ ἀπὸ τὰς διδασκαλίας τοῦ Ἀναξιμένους. Οἱ Πυθαγόρειοι συνεχίζουν συγχρόνως καὶ τὴν παράδοσιν τῶν Μιλησίων σοφῶν, ἥτις ἦτο γνωστὴ εἰς τὸν Πυθαγόραν κατὰ τὴν ἐποχήν, κατὰ τὴν ὁποίαν διέμενεν εἰς τὴν πατρίδα του τὴν Σάμον. Τὸ κέντρον τοῦ σύμπαντος ἀπὸ τὸ ὁποῖον ἀφωρμήθη ἡ διὰ διασπολῆς ἐπαύξησις τοῦ σφαιρικοῦ τοῦ σώματος, ἐκάλουν οἱ Πυθαγόρειοι «ἑστίαν τοῦ παντός», «οἶκον Διός» καὶ «μητέρα θεῶν». Εἰς τὸ κεντρικὸν τοῦτο σημεῖον καὶ ὁ Παρμενίδης τοποθετεῖ τὴν θεάν, ἥτις κυβερνᾶ τὰ πάντα.

Σπουδαιοτάτην σημασίαν ἔχει καὶ τὸ ὑπὸ τῶν Πυθαγορείων διδαχθὲν περὶ μετεμψυχώσεως δόγμα. Κατὰ παράδοσιν, διασωθεῖσαν ὑπὸ τοῦ Διογένους τοῦ Λαερτίου (βιβλιον 8, κεφ. 1), ὁ Πυθαγόρας ἐνεθυμεῖτο ὅτι εἶχε κατ' ἀρχὰς γενηθῆ ὡς Αἰθαλίδης, εἶτα ἔζησεν ἐπὶ τῶν Τρωικῶν ὡς Εὔφορβος, περὶ τοῦ ὁποίου ἀναφέρει ὁ Ὅμηρος ὅτι ἐτραυματίσθη ὑπὸ τοῦ Μενελάου, μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Εὐφόρβου ἔζησεν ὡς Πύρρος, ὅστις ὑπῆρξεν ἁλιεὺς ἐν Δήλῳ, ἐν τέλει δὲ ἐνεφανίσθη ὡς Πυθαγόρας. Ἐξηγῶν δὲ ὁ Πυθαγόρας πῶς ἐνεθυμεῖτο τὰς προηγουμένας μεταμψυχώσεις του, ἔλεγεν ὅτι ὡς Αἰθαλίδης ὑπῆρξεν υἱὸς τοῦ Ἑρμοῦ, ὅστις τοῦ ἔδωκε τὸ χάρισμα νὰ διατηρη την μνημην μετὰ θάνατον. Ὡς πρὸς την προέλευσιν τῆς περὶ μετεμψυχώσεως δοξασίας, ἔχουν διατυπωθῆ πολλαὶ εἰκασίαι ἤδη ἀπὸ της ἀρχαιότητος. Ὁ Ἡρόδοτος (βιβλίον 2, κεφ. 123) λέγει ὅτι ἐδανείσθη τὸ δόγμα τοῦτο ὁ Πυθαγόρας παρὰ τῶν Αἰγυπτίων. Ἡ νεωτέρα ἔρευνα τείνει νὰ δεχθῇ ὅτι ἡ πηγὴ τῆς ἐν λόγῳ δοξασίας πρέπει νὰ ἀναζητηθῇ εἰς τοὺς κύκλους τῶν ὀρφικῶν καὶ εἰς τὰς θρησκευτικὰς ἀντιλήψεις τῶν θρακικῶν φυλῶν. Τυχάνει ὅλως ἀσυμβίβαστον νὰ δεχθῶμεν ὅτι ἦτο δυνατὸν εἰς τὸν κύκλον τῶν Πυθαγορείων, οἵτινες εἶχον κάμει τοσαύτας ἐπιστημονικὰς προόδους, νὰ γίνωνται ἀποδεκταὶ ἀνεξετάστως δοξασίαι προερχόμεναι ἀπὸ λαοὺς κατωτέρους κατὰ τὸν πολιτισμόν. Εἶναι λίαν πιθανὸν ὅτι οἱ Πυθαγόρειοι ἐφθασαν εἰς την περὶ ἀθανασίας τῆς ψυχῆς καὶ μετεμψυχώσεως δοξασίαν λαβόντες ἀφορμὴν ἐκ τῶν ἰδιαιτέρων χαρακτηριστικῶν τὰ ὁποῖα ἐμφανίζει ἡ μαθηματικὴ γνῶσις. Εἶναι γνωστόν, ὅτι τὰ μαθηματικὰ παρέχουν γνώσεις, αἵτινες ἰσχύουν ἐκ τῶν προτέρων, δηλαδὴ ἀνεξαρτήτως τῆς ἐμπειρίας. Οἱοσδήποτε ἄνθρωπος εἶναι ἱκανός, χειραγωγούμενος ὑπὸ καταλλήλων ἐρωτήσεων, νὰ ἀνακαλύψῃ ἐκ νέου μίαν μαθηματικὴν ἀλήθειαν. Εἶναι λοιπὸν λίαν πιθανὸν ὅτι οἱ Πυθαγόρειοι ἐσχημάτισαν τὴν ἰδέαν ὅτι ἡ ἐκ τῶν προτέρων αὐτὴ γνῶσις δύναται νὰ ἐξηγηθῇ μόνον διὰ μνήμης, ἥτις ὑπερβαίνει τὴν προσωπικότητα. Ἐφ' ὅσον οἱ ἀριθμοὶ καὶ αἱ σχέσεις των δὲν γίνονται ἀντιληπταὶ διὰ τῶν αἰσθήσεων, ἀλλὰ πρέπει ἡ ψυχὴ νὰ περισυλλεγῇ εἰς τὸν ἑαυτόν της διὰ νὰ ἀναχθῇ εἰς την ἀνακάλυψιν τῆς μαθηματικῆς ἀληθείας, εὔκολον ἦτο διὰ τοὺς Πυθαγορείους νὰ ὑποθέσουν ὅτι ἡ ψυχή, προϋπάρξασα εἰς κάποιον ἄλλον κόσμον ἔχει ἴδει τοὺς ἀριθμοὺς καὶ ἔχει λάβει γνῶσιν τῶν μαθηματικῶν ἀληθειῶν. Ἡ συγκέντρωσις ἀφ' ἑτέρου τῆς σκέψεως ἥτις ἀπαιτεῖται διὰ την λύσιν θεωρητικῶν ἀριθμητικῶν ζητημάτων, ἤνοιξε νέον ὁρίζοντα, ἔκαμε περισσότερον ζωηρὰν την συναίσθησιν τῆς αὐτοσυνειδησίας καὶ ἀσφαλῶς συνετέλεσε νὰ ταυτισθῇ ἡ ἔννοια τῆς ψυχῆς μὲ την ἔννοιαν τῆς αὐτοσυνειδησίας. Ὁ τοιοῦτος ταυτισμὸς δὲν ὑπῆρχεν εἰς την παλαιοτέραν ἐποχήν. Ὁ Ὅμηρος θεωρεῖ την ψυχὴν οὐχὶ ὡς κέντρον τῆς αὐτοσυνειδησίας, ἀλλ' ὡς ἁπλῆν σκιάν, ἥτις ἐν τῷ Ἅδῃ, διὰ νὰ ἀναμνησθῇ τῆς προτέρας της ὑπάρξεως, πρέπει νὰ ἐνδυναμωθῇ πίνουσα αἷμα. Ἡ περὶ τὰ θεωρητικὰ ὅμως προβλήματα ἀσχολία τῶν Πυθαγορείων ἐνεφάνισε την σκέψιν ὡς πηγὴν γνώσεως καὶ ἐγένετο ἀφορμὴ νὰ σκεφθῇ ὁ ἄνθρωπος ὅτι ἡ ψυχή του δὲν εἶναι ἁπλοῦν εἴδωλον, ἀλλὰ πηγὴ ζωτικῆς ἐνεργείας, ἔχουσα δύναμιν νὰ ἀποκαλύψῃ την ἀλήθειαν.

Συναφεῖς πρὸς την τοιαύτην ἀλλαγὴν τῶν σχετικῶν μὲ την ὑπόστασιν τῆς ψυχῆς ἀντιλήψεων τυγχάνουν καὶ αἱ ἰδιότυποι ἠθικαὶ καὶ κοινωνικαὶ δοξασίαι τῶν Πυθαγορείων. Ἐπειδὴ ὁ πυρὴν τῆς ὑπάρξεως τοῦ ἀνθρώπου δὲν εἶναι ἡ σωματική του, ἀλλὰ ἡ ψυχική του ὑπόστασις, ἡ ἀξιολόγησίς του κατὰ φῦλα καταγρεῖται. Αἱ γυναῖκες θεωροῦνται ἰσότιμοι πρὸς τοὺς ἄνδρας καὶ γίνονται δεκταὶ ἄνευ διακρίσεως εἰς τοὺς Πυθαγορείους συλλόγους. Ἡ διαβίωσις τοῦ ἀνθρώπου ἀφ' ἑτέρου ρυθμίζεται κατὰ τρόπον ὥστε νὰ ἐξελίσσωνται αἱ πνευματικαὶ καὶ ἠθικαὶ προδιαθέσεις καὶ ἱκανότητες τῆς ψυχῆς του. Τὸ σῶμα τίθεται ὑπὸ την ἄγρυπνον ἐπιτήρησιν τῆς ψυχῆς, ὡς προορισμὸς δὲ τοῦ ἀνθρώπου καθορίζεται ἡ ἠθικὴ καὶ πνευματική του τελειοποίησις. Ἐκ τούτου ἐξηγεῖται διατὶ ἐρρύθμισαν οἱ Πυθαγόρειοι την ἠθικὴν ζωὴν δι' αὐστηρῶν παραγγελμάτων καὶ διατὶ ἐπεμελήθησαν τῆς πνευματικῆς μορφώσεως. Εἰς αὐτοὺς ὀφείλεται ἡ εἰς σύστημα κατάταξις τοῦ ὑλικοῦ τῆς μαθήσεως καὶ ὁ διαχωρισμός της εἰς ὡρισμένας περιοχὰς μαθημάτων. Οὗτοι διέκριναν ὡς διακεκριμένους κύκλους μαθήσεως, την ἀριθμητικήν, γεωμετρίαν, ἀστρονομίαν καὶ μουσικήν. Ἤδη, κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 5ου π.Χ. αἰῶνος, ὁπότε ἀκμάζει ὁ Ἡράκλειτος, εἶχον οἱ Πυθαγόρειοι εἰς πολλὰ βιβλία διατυπώσει τὰς διδασκαλίας των. Τοῦτο βεβαιοῦται ἐκ τοῦ σχετικοῦ ἀποσπάσματος τοῦ Ἡρακλείτου, ὅπερ παρ' ὅλας τὰς περὶ τοῦ ἀντιθέτου ἀντιρρήσεις, φαίνεται ὅτι εἶναι γνήσιον. «Πυθαγόρης Μνησάρχου ἱστορίαν, ἤσκησεν ἀνθρώπων μάλιστα πάντων· καὶ ἐκλεξάμενος ταύτας τὰς συγγραφὰς ἐποίησεν ἑαυτοῦ σοφίην, πολυμαθίην, κακοτεχνίην». (Ὁ Πυθαγόρας ὁ υἱὸς τοῦ Μνησάρχου ἐπεδόθη περισσότερον ἀπὸ κάθε ἄλλον ἄνθρωπον εἰς την ἔρευναν καὶ ἀφοῦ ἐξέλεξεν αὐτὰς τὰς συγγραφάς, ἔκαμεν ἀπ' αὐτὰς μίαν ἰδικήν του σοφίαν, ἥτις εἶναι πολυμάθεια καὶ κακοτεχνία). Ὁ Ἡράκλειτος φαίνεται νὰ εἶχεν ὑπ' ὄψιν του βιβλία τῶν Πυθαγορείων, εἰς τὰ ὁποῖα ἐγένετο

λόγος περὶ χωριστῶν μαθήσεων. Πραγματικῶς εἰς τὸν Πυθαγορισμὸν εἶχον συγχωνευθῆ ποικίλαι διδασκαλίαι. Εἶχον συμπεριληφθῆ ἡ Ἰωνικὴ κοσμολογία, αἱ μαθηματικαὶ ἀνακαλύψεις καὶ οἱ κανόνες περὶ ἠθικῆς ζωῆς, ὅπως διεμορφώθησαν ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἰδέας τῆς μετεμψυχώσεως. Τὸ κύριον αἴτημα τῆς ἠθικῆς ζωῆς ἦτο ἡ «κάθαρσις», ἥτις ἐπραγματοποιεῖτο ὡς πρὸς μὲν τὸ σῶμα διὰ τῆς ἰατρικῆς, ὡς πρὸς δὲ τὴν ψυχὴν διὰ τῆς μουσικῆς. Εἰς τοὺς Πυθαγορικοὺς συλλόγους ὑπῆρχεν αὐστηρὰ ἱεραρχικὴ τάξις, ὑψίστη δὲ αὐθεντία ἐθεωροῦντο τὰ ἀποφθέγματα τοῦ Πυθαγόρου, ἐναντίον τῶν ὁποίων οὐδεμία ἀντίρρησις ἐπετρέπετο. Ὡς πρὸς ταῦτα ἴσχυε τὸ «αὐτὸς ἔφα» (τὸ εἶπεν ἡ Μεγαλειότης του, ἡ «ἀφεντιά του», ὅπως λέγομεν εἰς τὴν κοινὴν γλῶσσαν). Ὁ σεβασμὸς πρὸς τὰς γνώμας τοῦ Πυθαγόρου ἦτο ἀπόλυτος, οἱ δὲ ὀπαδοί του δὲν ἀπετέλουν μόνον κοινότητα πολιτικήν, ἀλλὰ καὶ κλειστὸν θρησκευτικὸν κύκλον, ὅπως καὶ οἱ μεμυημένοι εἰς τὰ μυστήρια. Χρέος τῶν ὀπαδῶν ἦτο νὰ μὴ ἀνακοινώνουν τίποτε εἰς τοὺς βεβήλους καὶ ἀμυήτους. Συνεδέοντο δὲ διὰ πιστῆς φιλίας, κατὰ τὸ πρότυπον τοῦ Δάμωνος καὶ τοῦ Φιντίου. Ἡ οἰκειότης μεταξὺ τῶν φίλων ἦτο τοσαύτη, ὥστε νὰ θεωροῦνται τὰ ἀγαθὰ τῶν φίλων κοινὰ «κοινὰ τὰ τῶν φίλων». (Περισσότερα περὶ Πυθαγόρου ἀναφέρονται εἰς σχετικὸν ἄρθρον τοῦ παρόντος τόμου).

Οἱ σπουδαιότεροι ἐκ τῶν Πυθαγορείων

Οἱ Πυθαγόρειοι μετὰ τὸν θάνατον τοῦ ἀρχηγοῦ των διηρέθησαν εἰς δύο ὁμάδας. Ἡ πρώτη ἦτο ἡ τῶν «ἀκουσματικῶν», οἵτινες ἠρκοῦντο εἰς τὴν γνῶσιν τῶν κεφαλαιωδεστέρων δοξασιῶν τῆς πυθαγορικῆς διδασκαλίας. Ἡ δὲ δευτέρα ἦτο τῶν «μαθηματικῶν», οἵτινες ἠσχολοῦντο μὲ τὰ ἀνώτερα δόγματα τῆς διδασκαλίας. Οἱ σπουδαιότεροι ἐκ τῶν Πυθαγορείων εἶναι οἱ ἑξῆς:

ΠΕΤΡΩΝ. Οὗτος καταλέγεται εἰς τοὺς ἀρχαιοτάτους ἐκ τῶν ὀπαδῶν τοῦ Πυθαγόρου. Διεσώθη ὡς ἰδική του ἀντίληψις ἡ δοξασία ὅτι ὑπάρχουν ἐν τῷ σύμπαντι ἑκατὸν ὀγδοήκοντα τρεῖς κόσμοι διατεταγμένοι εἰς τὸ τριγωνικὸν σχῆμα. Φαίνεται ὅτι, ἀπέδιδεν εἰς τὸ σύμπαν τὴν μορφὴν ἰσοσκελοῦς τριγώνου, τοῦ ὁποίου ἑκάστη τῶν τριῶν γωνιῶν ἰσοῦται μὲ 60 μοίρας. Ἄρα, συνεπέραινεν, ὅτι ἐφ' ἑκάστης πλευρᾶς εἶναι τοποθετημένοι ἀνὰ 60 κόσμοι (3Χ60 = 180). Οἱ δὲ τρεῖς ἐπὶ πλέον κόσμοι φαίνεται ὅτι ἐτοποθετοῦντο ὑπ' αὐτοῦ εἰς τὰς κορυφὰς τῶν τριῶν γωνιῶν.

ΙΠΠΑΣΟΣ Ο ΜΕΤΑΠΟΝΤΙΝΟΣ. Φαίνεται ὅτι ἦτο νεώτερος τοῦ Πέτρωνος καὶ σύγχρονος τοῦ Ἡρακλείτου. Οὗτος ἀναφέρεται ὡς ἱδρύσας τὴν τάξιν τῶν «ἀκουσματικῶν» καὶ διασπάσας τὴν ἑνότητα τῶν Πυθαγορείων συλλόγων. Αἱ δοξασίαι του πλησιάζουν πρὸς τὰ δόγματα τοῦ Ἡρακλείτου, διότι δέχεται ὡς ἀρχικὸν στοιχεῖον τὸ πῦρ, θεωρεῖ τὴν ψυχὴν ὡς πυρίνην, τὸ δὲ σύμπαν ὡς εὐρισκόμενον εἰς αἰωνίαν κίνησιν. Ἡ παράδοσις λέγει ὅτι, ἐπειδὴ πρῶτος ἐδημοσίευσε πῶς συντίθεται ἐκ δώδεκα πενταγώνων ἡ σφαῖρα, ἐπνίγη εἰς τὴν θάλασσαν διὰ τὸ ἀσέβημά του τοῦτο.

ΑΛΚΜΑΙΩΝ Ο ΚΡΟΤΩΝΙΑΤΗΣ. Ἐγεννήθη κατὰ πᾶσαν πιθανότητα κατὰ τὸ τελευταῖον τρίτον τοῦ 6ου αἰῶνος καὶ εἶχεν ἔλθει εἰς προσωπικὴν συνάφειαν μὲ τὸν Πυθαγόραν. Ὑπῆρξεν ὁ πρῶτος ὅστις ἔκαμε χειρουργικὰς ἀνατομικὰς ἐρεύνας καὶ ἐπεμβάσεις, διέγνωσε δὲ ὅτι ὁ ἐγκέφαλος ἀποτελεῖ τὸ γενικὸν νευρικὸν κέντρον καὶ ὅτι εἰς αὐτὸν καταλήγουν τὰ ἐκ τῶν ὀφθαλμῶν ἐκφυόμενα νεῦρα. Ἐμελέτησε τὴν λειτουργίαν τῆς ὁράσεως. Ἀνεκάλυψεν ὅτι ἡ ἀποκοπὴ τοῦ νεύρου τοῦ συνδέοντος τὸν ὀφθαλμὸν μὲ τὸν ἐγκέφαλον ἐπιφέρει τύφλωσιν, τὸ δὲ ὑαλῶδες ὑγρὸν ἐν τῷ ὀφθαλμῷ τὸ ἐθεώρησεν ὡς κάτοπτρον, εἰς τὸ ὁποῖον ἀντικατοπτρίζονται τὰ ἐξωτερικὰ ἀντικείμενα. Ἡ ὑγεία, κατὰ τὴν ἀντίληψίν του, εἶναι ἡ συμμετρικὴ κατανομὴ τῶν ἐν τῷ σώματι ποιοτήτων τῆς ὕλης, «σύμμετρος τῶν ποιῶν κρᾶσις». Ἡ διαφορὰ τοῦ ζώου ἀπὸ τὸν ἄνθρωπον συνίσταται κατ' αὐτὸν εἰς τὸ ὅτι ὁ «ἄνθρωπος μόνον ξυνίησι, τὰ δ' ἄλλα αἰσθάνεται μὲν οὐ ξυνίησι δὲ» (ὁ ἄνθρωπος μόνον ἔχει νόησιν, τὰ δὲ ἄλλα ζῶα ἔχουν μὲν αἴσθησιν, νόησιν ὅμως ὄχι). Ὁ θάνατος ἐπέρχεται διότι ὁ ἄνθρωπος δὲν δύναται νὰ συνάψῃ ἐν εἴδει κύκλου τὸ τέλος τῆς ζωῆς του μὲ τὴν ἀρχήν της, «τὴν ἀρχὴν τῷ τέλει συνάψαι». Εἰς τοῦτον ἀνήκει ἡ τιμὴ ὅτι ὑπῆρξεν ὁ πρῶτος θεμελιωτὴς τῆς χειρουργικῆς ἀνατομίας καὶ τῆς φυσιολογίας τῶν αἰσθήσεων. Ἡ ἐπίδρασις τῶν Πυθαγορείων δογμάτων ἐπ' αὐτοῦ ἀποδεικνύεται ἐκ τοῦ ὅτι θεωρεῖ τὴν ψυχὴν ἀθάνατον καὶ ἀποδίδει θείαν φύσιν εἰς τὰ ἄστρα. Ὑπάρχει προσέτι παρ' αὐτῷ καὶ ἡ τάσις νὰ ἐξηγήσῃ τὰ ἐγκόσμια φαινόμενα χρησιμοποιῶν τὰς κατ' ἀντίθεσιν συστοιχίας καθ' ὃν τρόπον τὰς ἐχρησιμοποίουν οἱ Πυθαγόρειοι. Ὁ Ἀλκμαίων εἶναι σπουδαιοτάτη φυσιογνωμία, διότι προπαρεσκεύασε τὸ ἔδαφος ἐπὶ τοῦ ὁποίου κατόπιν ὁ Ἱπποκράτης ἐθεμελίωσε τὴν ἐπιστημονικὴν ἰατρικήν. (Περισσότερα περὶ Ἀλκμαίωνος ἀναφέρονται εἰς σχετικὸν ἄρθρον τῆς Ἐγκυκλοπαιδείας, τόμος 3ος).

ΦΙΛΟΛΑΟΣ. Κατήγετο ἀπὸ τὸν Κρότωνα καὶ ἦτο σύγχρονος τοῦ Σωκράτους καὶ τοῦ Δημοκρίτου. Ὅπως ἐλέχθη ἀνωτέρω, εἶχε κατορθώσει νὰ διασωθῇ κατὰ τὴν σημειωθεῖσαν ἐναντίον τῶν Πυθαγορείων εἰς τὰς πόλεις τῆς Κάτω Ἰταλίας ἐξέγερσιν. Ἐλθὼν εἰς τὴν μητροπολιτικὴν Ἑλλάδα ἐγκατεστάθη μαζὶ μὲ τὸν Λύσιν, ὅστις φέρεται ὡς διδάσκαλος τοῦ Ἐπαμεινώνδου, εἰς Θήβας. Μαθηταί του ἦσαν ὁ Σιμμίας καὶ ὁ Κέβης, οἵτινες ἀναφέρονται ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος εἰς τὸν Φαίδωνα, ὡς παρευρεθέντες ἐν τῷ δεσμωτηρίῳ κατὰ τὰς τελευταίας στιγμὰς τοῦ Σωκράτους. Εἶχεν ἀσχοληθῆ ὄχι μόνον μὲ τὰ μαθηματικά, ἀλλὰ καὶ μὲ τὴν ἰατρικήν, ἀκολουθῶν τὸ παράδειγμα τοῦ Ἀλκμαίωνος. Εἰς μαρτυρίας παπύρου ἐναποκειμένου ἐν Λονδίνῳ καὶ ἐκ τῶν ἐν τῷ «Φαίδωνι» ἀναπτυσσομένων περὶ ψυχῆς θεωριῶν ὑπὸ τῶν μαθητῶν του Σιμμίου καὶ Κέβητος, φαίνεται ὅτι ἐθεώρει τὴν ψυχὴν ὡς «μῖγμα καὶ ἁρμονίαν». Εἰς αὐτὸν ἀποδίδεται ἡ συγγραφὴ δύο βιβλίων ἐκ τῶν ὁποίων τὸ ἕνα ἔφερεν τὸν τίτλον «Βάκχαι», τὸ δὲ ἕτερον «Περὶ φύσιος Α, Β, Γ».

Ὡς πρὸς τὴν γνησιότητα τῶν ἐκ τούτων διασωθέντων ἀποσπασμάτων ἐγένοντο μεγάλαι συζητήσεις, ἐν τέλει ὅμως, ἡ ἔρευνα κλίνει νὰ τὰ δεχθῇ ὡς γνήσια. Ἐκ τοῦ πρώτου του συγγράμματος, τὸ ὁποῖον ἔφερε τὸν μνημονευθέντα τίτλον, διὰ νὰ δειχθῇ ὅτι δι' αὐτοῦ ἐπεδιώκετο μύησις εἰς τὰ μυστήρια τῆς πυθαγορικῆς σοφίας, διεσώθη τὸ ἑξῆς ἐνδιαφέρον ἀπόσπασμα: «Ὁ κόσμος εἷς ἐστι, ἤρξατο δὲ γίγνεσθαι ἀπὸ τοῦ μέσου καὶ ἀπὸ τοῦ μέσου, εἰς τὸ ἄνω διὰ τῶν αὐτῶν τοῖς κάτω». (Ὁ κόσμος εἶναι ἑνιαῖος, ἤρχισε δὲ νὰ δημιουργῆται ἀπὸ τὸ μέσον, δηλαδὴ ἀπὸ τὸ ἓν κεντρικὸν σημεῖον [τὸ ὁποῖον εὑρίσκεται] εἰς τὰς αὐτὰς ἀποστάσεις καὶ ἀπὸ τὰ ἄνω καὶ ἀπὸ τὰ κάτω). Τὸ ἀρχικὸν ἕν, τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖ τὴν ἀπαρχὴν τῆς δημιουργίας τοῦ σύμπαντος, καλεῖται Ἑστία: «τὸ πρῶτον ἁρμοσθέν, τὸ ἕν, ἐν τῷ μέσῳ τῆς σφαίρας Ἑστία καλεῖται». Εἰς τὰ ἐκ τοῦ «Περὶ φύσιος» συγγράμματος τὰ ἀποσπάσματα γίνεται λόγος περὶ κοσμολογικῶν καὶ ἀριθμολογικῶν προβλημάτων. Ἡ φύσις θεωρεῖται ὡς ἀποτελεσθεῖσα ἐκ μίγματος τοῦ πεπερασμένου καὶ τοῦ ἀπείρου «ἁ φύσις δ' ἐν τῷ κόσμῳ ἁρμόχθη ἐξ ἀπείρων τε καὶ περαινόντων καὶ ὅλος (ὁ) κόσμος καὶ τὰ ἐν αὐτῷ πάντα». (Ἡ φύσις ὅμως εἰς τὴν κοσμικήν της τάξιν συνηρμόσθη ἐξ ἀπείρων καὶ ἐκ πεπερασμένων, καὶ τὸ κοσμικὸν σύστημα ὡς σύνολον καὶ πάντα τὰ ἐντὸς αὐτοῦ ὑπάρχοντα ὄντα). Ἐάν, λέγει ὁ Φιλόλαος, τὰ πάντα ἦσαν ἄπειρα δὲν θὰ ὑπῆρχε ἀντικείμενον προσιτὸν εἰς τὴν γνῶσιν μας «ἀρχὴν γὰρ οὐδὲ τὸ γνωσούμενον ἐσσεῖται πάντων ἀπείρων ἐόντων» (διότι εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς δὲν θὰ εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπάρξῃ τὸ ἀντικείμενον τῆς γνώσεως, ἐὰν ὅλα τὰ ὄντα εἶχον τὸ χαρακτηριστικὸν τῆς ἀπειρότητος). Τὸ δὲ κατ' ἐξοχὴν ὄργανον τῆς γνώσεως εἶναι ὁ ἀριθμὸς «καὶ πάντα τὰ μὰν τὰ γνγνωσκόμενα ἀριθμὸν ἔχοντι, οὐ γὰρ οἷόν τε οὐδὲν οὔτε νοηθῆμεν οὔτε γνωσθῆμεν ἄνευ τούτου» (καὶ ὅλα τὰ γιγνωσκόμενα ἔχουν ἀριθμόν, διότι δὲν εἶναι δυνατὸν κάτι νὰ γίνῃ ἀντικείμενον τῆς νοήσεως καὶ γνώσεως ἄνευ τοῦ ἀριθμοῦ). Ἐξυμνεῖ δὲ τὴν δύναμιν τῶν ἀριθμῶν ὡς μέσων ἀποκτήσεως γνώσεως διὰ τοῦ ἐξῆς ἐνθουσιώδους ἐγκωμίου «Γνωμικὰ γὰρ ἁ φύσις τῷ ἀριθμῷ καὶ ἡγεμονικὰ καὶ διδασκαλικὰ τῷ ἀπορουμένῳ παντὸς καὶ ἀγνοουμένῳ παντί... νῦν δὲ οὔτος καττὰν ψυχὰν ἁρμόδιον αἰσθήσει πάντα γνωστὰ καὶ ποτάγορα ἀλλάλοις κατὰ γνώμονος φύσιν ἐπεργάζεται σωμάτων καὶ σχίζων τοὺς λόγους χωρὶς ἑκάστους τῶν πραγμάτων τῶν τε ἀπείρων καὶ τῶν περαινόντων» (Διότι ἡ φύσις τῶν ἀριθμῶν παρέχει γνῶσιν καὶ καθοδήγησιν καὶ διδασκαλίαν εἰς πάντα, ὡς πρὸς οἱανδήποτε ἀπορίαν καὶ ἀγνοιάν του... Τώρα δὲ (ὁ ἀριθμὸς) ὁδηγῶν μέσα εἰς τὴν ψυχὴν τὰ πάντα εἰς ἁρμονικὴν σχέσιν πρὸς τὰς αἰσθήσεις, ὅλα τὰ καθιστᾶ ἐπιδεκτικὰ γνώσεως καὶ ἐπιδεκτικὰ ἀμοιβαίας συσχετίσεως, συμφώνως πρὸς τὴν φύσιν τοῦ γνώμονος (δηλαδὴ τοῦ γνωστοῦ γεωμετρικοῦ ὀργάνου) παρέχων σωματικὴν ὑπόστασιν καὶ ἀποχωρίζων τὰς ἀναλογικὰς σχέσεις τῶν πραγμάτων καὶ τῶν πεπερασμένων καὶ τῶν ἀπείρων). Εἶναι λίαν σημαντικὴ ἡ ἀντίληψις του ὅτι ὁ ἀριθμὸς ἄγει εἰς ἀντιστοιχίαν τὰ αἰσθητὰ πρὸς τὴν ψυχήν. Ἀναγνωρίζεται διὰ τῆς ἀποφάνσεως ταύτης ἡ ταξιθετικὴ δύναμις τῆς ἀριθμήσεως ἐν σχέσει μὲ τὰ αἰσθητά. Ἐξ ὅλων τῶν ἀριθμῶν κυριαρχικὴν δύναμιν ἔχει ἡ δεκάς, «θεωρεῖν δεῖ τὰ ἔργα καὶ τὴν οὐσίαν τῷ ἀριθμῷ καττὰν δύναμιν ἅτις ἐστὶν ἐν τᾷ δεκάδι· μεγάλη γὰρ καὶ παντελὴς καὶ παντοεργὸς καὶ θείω καὶ οὐρανίω βίω καὶ ἀνθρωπίνω ἀρχὴ καὶ ἀγεμών... ἄνευ δὲ ταύτης πάντ' ἄπειρα καὶ ἄδηλα καὶ ἀφανῆ», (πρέπει δὲ νὰ ἐκτιμῶμεν τὴν ἀποτελεσματικότητα καὶ τὴν οὐσίαν τῶν ἀριθμῶν λαμβάνοντες ὡς βάσιν τὴν δύναμιν ἥτις ὑπάρχει ἐν τῇ δεκάδι. Διότι ἡ δύναμις τῆς δεκάδος εἶναι μεγάλη καὶ ἄγει εἰς τὴν τελειότητα τὰ πάντα, κατορθώνει τὰ πάντα, καὶ εἶναι ἡ ἀρχὴ καὶ ἡγεμὼν καὶ τοῦ θείου καὶ τοῦ οὐρανίου καὶ τοῦ ἀνθρωπίνου βίου, ἄνευ δὲ αὐτῆς τὰ πάντα θὰ ἔμεναν ἄνευ πέρατος, ἄνευ ἐμφανίσεως καὶ σαφηνείας).

Ἐκ τῶν ἀποσπασμάτων τοῦ Φιλολάου καὶ ἐκ τῶν σχετικῶν πρὸς τὰς δοξασίας του εἰδήσεων καταφαίνεται ὅτι κατὰ τὰ μέσα τοῦ 5ου π.Χ. αἰῶνος αἱ ἐπιστημονικαὶ ἔρευναι τῶν Πυθαγορείων εἶχον προωδεύσει. Εἶχον φθάσει εἰς τὴν ἀντίληψιν ὅτι ἡ ὕλη ὡς μόνα σταθερὰ χαρακτηριστικὰ ἔχει νὰ παρουσιάσῃ μόνον ἀριθμητικὰς καὶ γεωμετρικὰς ἰδιότητας. Συνεπῶς ἡ φυσικὴ κατὰ τὴν ἀντίληψίν των ἦτο ἓν τμῆμα τῆς γεωμετρίας. Τὸ γεωμετρικὸν στοιχεῖον τὸ ἀντελαμβάνοντο ὡς ἁπλοῦν ὅριον τὰ δὲ ἀποτελοῦντα τὸ σύμπαν στοιχεῖα, τὰ ἐξωμοίωναν ὡς πρὸς τὰς γεωμετρικάς των ἰδιότητας μὲ τὰ πέντε κανονικὰ στερεά: τὸν κύβον, τὸ τετράεδρον, τὸ ὀκτάεδρον, τὸ δωδεκάεδρον καὶ τὸ εἰκοσάεδρον. Ὁ κύβος ἦτο τὸ ἀντίστοιχον τῆς γῆς, τὸ τετράεδρον (πυραμὶς) τοῦ πυρός, τὸ ὀκτάεδρον τοῦ ἀέρος, τὸ εἰκοσάεδρον τοῦ ὕδατος καὶ τὸ δωδεκάεδρον ἡ σφαῖρα τοῦ παντός. Τὸ ἀκόλουθον ἀπόσπασμα τοῦ Φιλολάου εἶναι σχετικὸν πρὸς τὰς δοξασίας ταύτας: «Καὶ τὰ μὲν τᾶς σφαίρας σώματα πέντε ἐστί, τὰ ἐν τᾷ σφαίρα πῦρ (καὶ) ὕδωρ καὶ γᾶ καὶ ἀήρ, καὶ ὁ τᾶς σφαίρας ὁλκάς, πέμπτον» (Τὰ ἐντὸς τῆς σφαίρας (τοῦ σύμπαντος) σώματα εἶναι πέντε· τὰ ἐνυπάρχοντα ἐν τῇ σφαίρᾳ πῦρ καὶ ὕδωρ καὶ γῆ καὶ ἀήρ, καὶ ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον βαστάζει ὡσὰν φορτηγὸν πλοῖον τὴν σφαῖραν (τὸ πέμπτον). Ὁ Φιλόλαος φαντάζεται τὸ σύμπαν βασταζόμενον ὑπὸ σώματός τινος ἔχοντος τὸ σχῆμα στρογγύλου φορτηγοῦ πλοίου, εἶναι δὲ λίαν πιθα-

νόν, ἐπειδὴ αἱ ὁλκάδες (τὰ φορτηγὰ πλοῖα) κατεσκευάζοντο ἐκ ξύλου (ὕλης), νὰ ἐχρησιμοποιήθη ἡ λέξις (ὕλη) πρὸς δήλωσιν τοῦ ἐσχάτου καὶ μὴ ἐπιδεκτικοῦ ὁριστικοῦ καθορισμοῦ στοιχείου, ὅπερ ἐν τελευταίᾳ ἀναλύσει συνέχει τὸ σύμπαν.

Λίαν ἀξιοσημείωτοι τυγχάνουν καὶ αἱ ἀστρονομικαὶ τοῦ Φιλολάου ἀντιλήψεις, διότι αὗται τὸν κατατάσσουν εἰς τοὺς ἐπιστήμονας τῆς ἀρχαιότητος, οἵτινες δὲν ἐθεώρουν τὴν γῆν εὑρισκομένην ἐν ἀκινησίᾳ. Ὁ Ἀέτιος μᾶς παρέχει τὴν ἀκόλουθον εἴδησιν, ἀντλῶν ταύτην ἀπὸ τὸν Θεόφραστον: «Φιλόλαος ὁ Πυθαγόρειος τὸ μὲν πῦρ μέσον (τοῦτο γὰρ εἶναι τοῦ παντὸς ἑστίαν) δευτέραν δὲ τὴν ἀντίχθονα, τρίτην δὲ τὴν οἰκουμένην γῆν ἐξ ἐναντίας κειμένην τε καὶ περιφερομένην τῇ ἀντίχθονι· παρ' ὃ καὶ μὴ ὁρᾶσθαι ὑπὸ τῶν ἐν τῇδε τοὺς ἐν ἐκείνῃ. Τὸ δὲ ἡγεμονικὸν ἐν τῷ μεσαιωτάτῳ πυρί, ὅπερ τρόπεῳ δίκην προϋπεβάλετο τῆς τοῦ παντὸς (σφαίρας) ὁ δημιουργὸς Θεὸς) (Ὁ Φ. ὁ Π. θέτει τὸ πῦρ ἐν τῷ μέσῳ διότι τοῦτο εἶναι ἡ ἑστία τοῦ σύμπαντος), δευτέραν δὲ τοποθετεῖ τὴν ἀντίχθονα, τρίτην δὲ τὴν κατοικουμένην (ὑφ' ἡμῶν) γῆν, ἥτις κεῖται εἰς ἀντίθετον κατεύθυνσιν πρὸς τὴν ἀντίχθονα καὶ ἐκτελεῖ κυκλικὴν κίνησιν· διὰ τοῦτο δὲν εἶναι ὁρατὰ εἰς τὰ κατοικοῦντα ἐν τῇ γῇ ὄντα, τὰ ὄντα ἅτινα κατοικοῦν εἰς τὴν ἀντίχθονα. Ἡ ἡγεμονικὴ δὲ ἐξουσία τοῦ σύμπαντος εὑρίσκεται εἰς τὸ κεντρικώτατον πῦρ, τὸ ὁποῖον ὡσὰν τρόπιδα, ἔθεσεν ὡς βάσιν ὁ δημιουργήσας τὴν σφαῖραν τὴν περιλαμβάνουσαν τὸν κόσμον Θεός). Ἡ ρητὴ αὕτη μαρτυρία συνδυαζομένη καὶ πρὸς ἄλλας σχετικὰς μὲ τὰς δοξασίας τῶν λοιπῶν Πυθαγορείων καὶ τοῦ Πλάτωνος, ἀποδεικνύει ὅτι τὸ γεωκεντρικὸν ἀστρονομικὸν σύστημα κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ πέμπτου αἰῶνος δὲν εἶχε γίνει ἀποδεκτὸν εἰς τοὺς κύκλους τῶν ἐπιστημόνων.

Ἀ ρ χ ύ τ α ς ὁ Ταραντῖνος. Νεώτερος τοῦ Φιλολάου καὶ ὀλίγον πρεσβύτερος τοῦ Πλάτωνος ὑπῆρξε καὶ ὁ Ἀρχύτας, ὅστις ἔδρασεν ὄχι μόνον ὡς μαθηματικὸς καὶ φιλόσοφος, ἀλλὰ καὶ ὡς πολιτικὸς καὶ ὡς στρατηγός. Ἀναφέρεται ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος εἰς τὴν 7ην ἐπιστολὴν ὡς μεσολαβήσας ὑπὲρ αὐτοῦ πλησίον τοῦ τυράννου τῶν Συρακουσῶν Διονυσίου καὶ ἐπιτυχὼν τὴν ἄδειαν τῆς εἰς Ἀθήνας ἐπανόδου του. Αἱ ἐπιστημονικαὶ ἔρευναι τοῦ Ἀρχύτα ἀνεφέροντο εἰς τὰ μαθηματικά, τὴν ἀστρονομίαν καὶ τὴν ἀκουστικήν. Εἶναι δὲ προσέτι ὁ πρῶτος θεμελιωτὴς τῆς μηχανικῆς, διότι ἐμελέτησε τὰ μηχανικὰ φαινόμενα χρησιμοποιῶν τὸν μαθηματικὸν λογισμόν. Εἰδικώτερον ἐγένετο θεμελιωτὴς τῆς κινητικῆς γεωμετρίας, διότι ὥριζε τὴν γραμμὴν ὡς τόπον, τὸν ὁποῖον γράφει ἓν κινούμενον σημεῖον. Διὰ μεθόδων δὲ στηριζομένων ἐπὶ τοιούτων γεωμετρικῶν ἀντιλήψεων, παρουσίασεν ἰδίαν λύσιν τοῦ περιφήμου Δηλίου προβλήματος, εἰς τὸ ὁποῖον ζητεῖται ὁ διπλασιασμὸς δοθέντος κύβου. Ἀνεκάλυψεν ὅτι τὸ ὕψος τοῦ τόνου ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς μεγαλυτέρας συχνότητος τῶν κινήσεων καὶ καθώρισεν ἀριθμητικῶς τὰς σχέσεις τῶν τόνων καὶ εἰς τὰ τρία τονικὰ γένη (ἁρμόνιον, χρωματικόν, διατονικόν). Εἰς ἓν ἀπόσπασμά του γράφει: «ὅτι μὲν δὴ τοὶ ὀξεῖς φθόγγοι τάχιον κινέονται, οἱ δὲ βαρεῖς βράδιον, φανερὸν ἀμῖν ἐκ πολλῶν γέγονεν» (ὅτι οἱ μὲν ὀξεῖς φθόγγοι κινοῦνται ταχύτερον, οἱ δὲ βαρεῖς βραδύτερον, ἔχει γίνει εἰς ἡμᾶς φανερὸν ἐκ πολλῶν παρατηρήσεων).

Ἀξιοσημείωτον εἶναι καὶ ἕτερον ἀπόσπασμά του, ἀναφερόμενον εἰς τὸν τρόπον, διὰ τοῦ ὁποίου ἀποκτᾶται ἡ γνῶσις «δεῖ γὰρ ἢ μαθόντα παρ' ἄλλῳ ἢ αὐτὸν ἐφευρόντα ὧν ἀνεπιστάμων ἦσθα, ἐπιστάμονα γενέσθαι. Τὸ μὲν ὧν μαθὲν παρ' ἄλλῳ καὶ ἀλλοτρίᾳ, τὸ δ' ἐφευρὲν δι' αὑτοῦτον καὶ ἰδίᾳ ἑξευρεῖν δὲ μὴ ζατοῦντα ἄπορον καὶ σπάνιον ζατοῦντα δὲ εὔπορον καὶ ῥάδιον, μὴ ἐπιστάμενον δὲ ζητεῖν ἀδύνατον», (Διότι πρέπει ἢ ἀφοῦ μάθῃς παρ' ἄλλου ἢ ὁ ἴδιος ἀφοῦ ἀνακαλύψῃς ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα δὲν γνωρίζεις, νὰ γίνῃς γνώστης μετ' ἀκριβείας αὐτῶν. Ἡ μὲν μάθησις προέρχεται ἀπὸ μετάδοσιν γινομένην ἀπὸ ἕνα ἄλλον καὶ ἐπιτυγχάνεται διὰ ξένης βοηθείας· ἡ δὲ ἀνακάλυψις προέρχεται ἀπὸ τὸν ἴδιον τὸν ἑαυτόν μας καὶ ἐπιτυγχάνεται μὲ τὴν ἰδικήν μας αὐτενέργειαν. Νὰ κάμῃ δὲ κανεὶς ἀνακάλυψιν χωρὶς προηγουμένην ἀναζήτησιν, εἶναι πολὺ δύσκολον καὶ σπάνιον, κατόπιν δὲ ἀναζητήσεως εὔκολον καὶ συνηθισμένον. Ἂν δμως κανεὶς δὲν γνωρίζῃ τὸν τρόπον τῆς ἐρεύνης, εἶναι ἀδύνατον). Εἰς τὸ ἀπόσπασμα τοῦτο ἔχει φθάσει ὁ Ἀρχύτας εἰς τὸ σημεῖον νὰ διακρίνῃ τὴν κατὰ παράδοσιν μάθησιν ἀπὸ τὴν δημιουργικὴν ἀνακάλυψιν, τονίζει δὲ ὅτι εἶναι ἀπαραίτητος ἡ γνῶσις τῆς μεθόδου, τὴν ὁποίαν πρέπει νὰ ἀκολουθῇ ἡ ἔρευνα. Ὡς πρὸς τὰς γενικωτέρας φιλοσοφικὰς του θεωρίας δὲν ἔχομεν πολλὰς εἰδήσεις. Φαίνεται ὅτι ἐθεώρει τὸν κόσμον ὡς ἑνότητα ἀπαρτιζομένην ἐξ ὕλης καὶ εἴδους, τὴν δὲ κίνησιν ὑπελάμβανεν ὡς τὴν αἰτίαν τοῦ σχηματισμοῦ τῶν σωμάτων ἐκ τῆς ὕλης.

Ἱ κ έ τ α ς. Κατήγετο ἐκ τῶν Συρακουσῶν καὶ εἶχεν ὑποστῆ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ Ἀρχύτα. Εἰς τὴν ἐξέλιξιν τῆς παγκοσμίου ἐπιστημονικῆς σκέψεως κατέχει σημαντικωτάτην θέσιν, διότι ὑπεστήριζεν ὅτι ἡ γῆ κινεῖται, ὅπως μαρτυρεῖ ὁ Κικέρων, ὅστις γράφει εἰς τὰ «Ἀκαδημεικά» του (πρ. 11, 12, 3): «Ὅπως λέγει ὁ Θεόφραστος, ὁ Ἱκέτας ὁ Συρακόσιος εἶναι τῆς γνώμης ὅτι ὁ οὐρανός, ὁ ἥλιος, ἡ σελήνη, οἱ ἀστέρες (δηλαδὴ οἱ πλανῆται) καὶ ἅπαντα τὰ ὑπεράνω τούτων εὑρίσκονται ἐν ἀκινησίᾳ καὶ οὐδὲν πρᾶγμα ἐν τῷ κόσμῳ κινεῖται, παρὰ μόνον ἡ γῆ. Ἐπειδὴ δὲ αὕτη περιφέρεται καὶ στρέφεται περὶ τὸν ἄξονά της μετὰ μεγίστης ταχύτητος, παράγει δλα ἐκεῖνα τὰ φαινόμενα, τὰ ὁποῖα θὰ παρήγοντο, ἂν ἡ γῆ ἔμενεν ἀκίνητος καὶ ἑστρέφετο ὁ ἥλιος». Πρέπει νὰ σημειωθῇ ὅτι ὁ Κοπέρνικος εἰς τὸν πρόλογον τοῦ ἔργου του «Περὶ τῶν τροχιῶν τῶν οὐρανίων σωμάτων», τὸν ἀπευθυνόμενον, κατὰ τὸ 1543, εἰς τὸν πάπαν Νικόλαον τὸν Γ', ἀναφέρεται εἰς τοὺς Ἱκέτας καὶ Ἔκφαντον γράφων τὰ ἀκόλουθα: «Διὰ τοῦτο ὑπεβλήθην εἰς τὸν κόπον νὰ ἐρευνήσω ὅλα τὰ βιβλία τῶν φιλοσόφων, τὰ ὁποῖα μοῦ ἦσαν πρόχειρα, διὰ νὰ ἐξακριβώσω μήπως κάποιος εἶχε τὴν γνώμην ὅτι αἱ κινήσεις τῶν οὐρανίων σωμάτων εἶναι διάφοροι καὶ ὄχι ὅπως διδάσκουν περὶ αὐτῶν οἱ διδάσκοντες εἰς τὰ Πανεπιστήμια τὴν μαθηματικὴν ἐπιστήμην. Καὶ ἰδοὺ εὑρῆκα κατ' ἀρχὰς εἰς τὸν Κικέρωνα, ὅτι ὁ Νικήτας ἦτο τῆς γνώμης ὅτι ἡ γῆ κινεῖται. Ἀργότερον εὑρῆκα εἰς τὸν Πλούταρχον ὅτι καὶ ἄλλοι φιλόσοφοι ἦσαν αὐτῆς τῆς γνώμης. Ἀπὸ ἐκεῖ ἔλαβον τὴν ἀφορμὴν καὶ ἤρχισα νὰ σκέπτομαι καὶ ἐγὼ ἀπὸ μέρους μου περὶ τῆς κινήσεως τῆς γῆς». Εἰς τὸ παρατεθὲν χωρίον, ὅπερ ἔχει μεταφρασθῇ ἐκ τῆς λατινικῆς, ὁ Κοπέρνικος, ἀκολουθῶν παρεφθαρμένην γραφὴν τῶν χειρογράφων, γράφει ἀντὶ Ἱκέτας Νικήτας. Δὲν χρειάζεται νὰ προστεθῇ τίποτε διὰ νὰ δειχθῇ ὅτι δὲν ἦσαν ὅλοι οἱ Ἕλληνες σοφοὶ ὀπαδοὶ τοῦ γεωκεντρικοῦ συστήματος. Οὐ μόνον περὶ τῶν Πυραγορείων ρητῶς παραδίδεται ὅτι ἐθεώρουν τὴν γῆν εὑρισκομένην ἐν κινήσει, ἀλλὰ καὶ περὶ τοῦ Ἀναξιμάνδρου ἀναφέρει τὴν εἴδησιν ὁ Θέων ὁ Σμυρναῖος, ὅτι ἐθεώρει τὴν γῆν κινουμένην. Δὲν εἶναι ἀπίθανον ὁ Ἀναξίμανδρος νὰ ἐδέχετο ὅτι καὶ ἡ γῆ, ὅπως ἡ σελήνη καὶ ὁ ἥλιος ἐκτελεῖ περιστροφικὴν κίνησιν ἐπὶ τεραστίου δακτυλίου.

Ἔ κ φ α ν τ ο ς. Κατὰ μαρτυρίαν τοῦ Ἱππολύτου, κατήγετο ἐκ Συρακουσῶν καὶ ἦτο μαθητὴς τοῦ Ἱκέτα. Ὁ Ἀέτιος μᾶς δίδει τὴν ἀκόλουθον πληροφορίαν: «Ἡρακλείδης ὁ Ποντικὸς καὶ Ἔκφαντος ὁ Πυθαγόρειος, κινοῦσι μὲν τὴν γῆν, οὐ μήν γε μεταβατικῶς, ἀλλὰ τρεπτικῶς τροχοῦ δίκην ἐνηξονισμένην, ὑπὸ δυσμῶν ἐπ' ἀνατολὰς περὶ τὸ ἴδιον αὐτῆς κέντρον» (Ὁ Ἡρακλείδης ὁ Ποντικὸς καὶ ὁ Ἔκφαντος ὁ Πυθαγόρειος φρονοῦν ὅτι ἡ γῆ κινεῖται οὐχὶ μετατοπιζομένη ἐκ τῆς θέσεώς της εἰς τὸ διάστημα ἀλλὰ περιστροφικῶς, ὅπως περιστρέφεται ὁ τροχὸς περὶ τὸν ἄξονά του, ἀπὸ δυσμῶν πρὸς ἀνατολὰς περὶ τὸ κέντρον του). Αἱ λοιπαὶ ἀντιλήψεις τοῦ Ἐκφάντου δεικνύουν ὅτι ἦτο ἐκλεκτικός. Δέχεται τὴν ὕπαρξιν ἀτόμων, ἀλλὰ συγχρόνως ὑποστηρίζει ὅτι ὁ κόσμος διοικεῖται ὑπὸ τῆς προνοίας: «ἐκ μὲν ἀτόμων συνεστάναι τὸν κόσμον, διοικεῖσθαι δὲ ὑπὸ προνοίας». Αὐτὸς πρῶτος φέρεται μεταξὺ τῶν Πυθαγορείων ὡς ἀποδώσας σωματικὴν ὑπόστασιν εἰς τὰς ἀσωμάτους πυθαγορικὰς μονάδας: «Τὰς γὰρ πυθαγορικὰς μονάδας οὗτος πρῶτος ἀπεφήνατο σωματικάς».

Ἡ σχολὴ τῶν Πυραγορείων μὲ τὸν Ἀρχύταν καὶ τοὺς μνημονευθέντας ὀπαδούς του ἔλαβε νέαν ζωὴν κατὰ τὸν 4ον π. Χ. αἰῶνα. Συνεκροτήθη ἐκ νέου ὁ διαλυθεὶς σύλλογος των εἰς τὸν Τάραντα, εἰς τὰς Θήβας ἱδρυσαν κοινότητα ὁ Φιλόλαος καὶ ὁ Λῦσις, ὁ Ξενόφιλος ἐν Ἀθήναις καὶ ὁ Ἐχεκράτης εἰς Φλειοῦντα. Καὶ ὁ μαθητὴς τοῦ Ἀριστοτέλους, Ἀριστόξενος, πρὶν προσέλθῃ εἰς τὸ Λύκειον ὑπῆρξεν ὀπαδὸς τῶν Πυραγορείων. Ἀπὸ τὰς θεωρίας τῶν Πυθαγορείων εἶχεν ἐπηρεασθῇ καὶ ὁ Ἀρχιτέκτων Ἱππόδαμος ὁ Μιλήσιος, ὅστις εἶχεν ἐκπονήσει καὶ σχέδιον ἰδεώδους πολιτείας. Ἐπίσης καὶ ὁ περίφημος γλύπτης Πολύκλειτος, εἰς τὰς περὶ συμμετρίας τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος ἀντιλήψεις του, τὰς ὁποίας εἶχεν ἀναπτύξει εἰς τὸ ὑπὸ τὸν τίτλον «Κανόν» βιβλίον, ἴσταται ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν Πυθαγορείων. Μετὰ τὸ τέλος τοῦ 3ου π.Χ. αἰῶνος δὲν ἔχομεν εἰδήσεις περὶ τῆς ἐξελίξεως τῆς πυθαγορικῆς σχολῆς. Θὰ τὴν συναντήσωμεν καὶ πάλιν κατὰ τὸν 1ον π.Χ. αἰῶνα εἰς τὸν ἀναγεννηθέντα νέον Πυθαγορισμόν.

Η ΕΛΕΑΤΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ

(ΣΤΑΤΙΚΗ ΘΕΩΡΗΣΙΣ ΤΟΥ ΣΥΜΠΑΝΤΟΣ)

Ξ ε ν ο φ ά ν η ς (570—475). Κατήγετο ἐκ τῆς ἰωνικῆς πόλεως Κολοφῶνος ἀπὸ τὴν ὁποίαν ἔφυγε κατὰ τὸ 545 π.Χ. μὴ ἀνεχόμενος τὸν περσικὸν ζυγόν, «τὴν στυγερὰν τυραννίην» ὅπως λέγει εἰς τὸ ὑπ' ἀριθ. 3 ἀπόσπασμά του. Ὅτε μετηνάστευσεν ἐκ τῆς πατρίδος του ἦτο εἴκοσι καὶ πέντε ἐτῶν, ἑξήκοντα δὲ ἑπτὰ ἔτη, μετὰ τὴν φυγήν του, λέγει ὁ ἴδιος ὅτι διήγαγεν εἰς περιπλανήσεις. Διέτριψεν ἐν Κατάνῃ καὶ ἐν Ζάγκλῃ τῆς Σικελίας, καθὼς καὶ εἰς τὴν κατὰ τὸ 543 π.Χ. κτισθεῖσαν ὑπὸ τῶν Φωκαέων ἐν Κάτῳ Ἰταλίᾳ Ἐλέαν. Κατὰ τὰς περιπλανήσεις του συνετηρεῖτο ἀπαγγέλλων ὡς ραψῳδὸς τὰ ἔπη τοῦ Ὁμήρου, τοῦ Ἡσιόδου καὶ ἰδικά του ποιήματα. Ἡ παράδοσις λέγει ὅτι συνέθεσε ποιήματα ἀναφερόμενα εἰς τὴν κτίσιν τῆς Κολοφῶνος καὶ τὸν ἀποικισμὸν τῆς Ἐλέας, ἐκ δύο χιλιάδων ἑξαμέτρων, ἐπεσκέφθη τὴν Μάλταν, τὴν εἰς τὰ παράλια τῆς Δαλματίας νῆσον Φάρον καὶ τὰς Συρακούσας, ὅπου διέτριψεν εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ τυράννου τῶν Συρακουσῶν Ἱέρωνος. Τὰ ποιήματά του εἰς τὰ ὁποῖα διηγεῖτο τὴν κτίσιν τῆς πατρίδος του καὶ τὸν ἀποικισμὸν τῆς Ἐλέας ἀπωλέσθησαν, ἐσώθησαν δέ πενιχρὰ ἀποσπάσματα ἐκ τῶν ἐλεγειῶν του καὶ ἐκ τῶν ἑξαμέτρων στίχων του. Ἰδίαν ὁμάδα ἀποτελεῖ ἀριθμὸς στίχων σκωπτικοῦ καὶ ἐπικριτικοῦ περιεχομένου ἐναντίον ποιητῶν καὶ φιλοσόφων. Ὁ Πρόκλος παραδίδει ὅτι ὁ Ξενοφάνης εἶχε γράψει ποίημα ὑπὸ τὸν τίτλον «Σίλλοι», ἐν τῷ ὁποίῳ κατέκρινε ποιητὰς καὶ φιλοσόφους. Εἶναι ἀμφίβολον ἂν εἶχε γράψει τὸ ἀποδιδόμενον εἰς αὐτὸν «Περὶ φύσεως» διδακτικὸν ἔπος.

Εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ Ξενοφάνους εἶναι φανερὰ ἡ διακοπὴ τῆς συνεχείας ἥτις ἐπῆλθεν εἰς τὴν μυθικὴν ἡρωϊκὴν παράδοσιν. Τὸ καταστροφικὸν γεγονὸς τῆς ὑποταγῆς τοῦ μικρασιατικοῦ Ἑλληνισμοῦ εἰς τοὺς Πέρσας, τὸ ὁποῖον ὑπῆρξεν ἀφορμὴ νὰ ἐκπατρισθῇ καὶ ὁ φιλόσοφός μας, συνετέλεσε νὰ τεθῇ ὑπὸ κρίσιν ὁλόκληρος ἡ μυθικὴ παράδοσις τὴν ὁποίαν ἐξεπροσώπει ὁ Ὅμηρος. Ἡ ἀπώλεια τῆς πολιτικῆς ἀνεξαρτησίας τῆς Ἰωνίας ἐγένετο ἀφορμὴ νὰ ἐξετασθῇ μὲ κριτικὸν πνεῦμα τὸ παρελθὸν καὶ νὰ καταδικασθῇ ἀπὸ ἠθικῆς ἀπόψεως. Ὁ Ξενοφάνης μαζὶ μὲ τὸν Πυθαγόραν εἶναι οἱ πρῶ-

τοι ἐκ τῶν 'Ελλήνων στοχασπῶν τῶν ἐπικρινάντων τὸν "Ομηρον καὶ 'Ησίοδον. Εἰς ἀπόσπασμα ἐκ τῶν «Σίλλων» του ὑπογραμμίζει τὸ γεγονὸς ὁ Ξενοφάνης ὅτι ὁ "Ομηρος ὑπῆρξεν ἡ πηγὴ ἐξ ἧς πάντες ἤντλησαν τὴν μόρφωσίν των «ἐξ ἀρχῆς καθ' "Ομηρον... μεμαθήκασι πάντες» ('Απὸ ἀρχαιοτάτων χρόνων ὅλοι ἔχουν ὑπάρξει μαθηταὶ τοῦ 'Ομήρου) 'Αλλ' αὐτὸς καὶ ὁ 'Ησίοδος δὲν ἔκαμαν τίποτε ἄλλο παρὰ ἐχρησιμοποίησαν τὰς ἀνθρωπίνας κακίας ἀποδώσαντες ταύτας εἰς τοὺς θεούς:

«πάντα θεοῖσ' ἀνέθηκαν "Ομηρος δ' 'Ησίοδός τε
ὅσσα παρ' ἀνθρώποισιν ὀνείδεα καὶ ψόγος ἐστίν,
κλέπτειν, μοιχεύειν τε καὶ ἀλλήλους ἀπατεύειν».

("Ολα τὰ ἀπέδωκαν εἰς τοὺς θεοὺς ὁ "Ομηρος καὶ ὁ 'Ησίοδος, ὅσα εἶναι κατὰ τὴν κρίσιν τῶν ἀνθρώπων ἄξια ὀνειδισμοῦ καὶ ἐπικρίσεως, τὰς κλοπάς, τὰς μοιχείας καὶ τὰς ἀμοιβαίας ἀπάτας). Μὲ τὴν αὐτὴν μελαγχολικὴν διάθεσιν ἐπικρίνει τὴν τρυφηλότητα τῶν συμπολιτῶν του, οἵτινες εἶχον διαφθαρῆ διὰ τῶν σχέσεων τὰς ὁποίας εἶχον συνάψει μὲ τοὺς Λυδούς:

«'Αβροφροσύνας δὲ μαθόντες ἀνωφελέας παρὰ Λυδῶν
ὄφρα τυραννίης ἦσαν ἄνευ στυγερῆς,
ἦισαν εἰς ἀγορὰν παναλουργέα φάρε' ἔχοντες
οὐ μείους ὥστερ χίλιοι εἰς ἐπίπαν
αὐχαλέοι χαίτῃσιν ἀγαλλόμενοι εὐπρεπέσι
ἀσκητοῦσ' ὁδμὴν χρίμασι δευόμενοι».

('Αφοῦ ἐδιδάχθησαν ἀπὸ τοὺς Λυδοὺς ἀνωφελεῖς ἐξευγενισμούς, τὸν καιρὸν κατὰ τὸν ὁποῖον δὲν ἦσαν ὑπὸ τὸν ζυγὸν φρικτῆς τυραννίας (δηλαδὴ ἐκ μέρους τῶν Περσῶν), ἐπήγαιναν εἰς τὴν ἀγορὰν ὅλοι - ὅλοι χίλιοι φοροῦντες πορφυρᾶ ἐνδύματα, πλήρεις καυχήσεως καμαρώνοντες διὰ τὰς εὐπρεπεῖς χαίτας των, χριόμενοι μὲ ὀσμὴν τεχνητῶν ἀλοιφῶν). 'Επεκτείνων τὴν κριτικήν του ἐπιτίθεται κατὰ τῶν ἰσχυουσῶν κατὰ τὴν ἐποχήν του θρησκευτικῶν καὶ κοινωνικῶν δοξασιῶν καὶ δημιουργεῖ τὸν πρῶτον ἐν 'Ελλάδι διαφωτισμόν. Ψέγων τὸν ὑπὸ τοῦ 'Ομήρου καὶ 'Ησιόδου εἰσαχθέντα ὡς πρὸς τοὺς θεοὺς ἀνθρωπομορφισμόν, διδάσκει ὅτι ὁ θεὸς εἶναι ἐν τῷ συνόλῳ του ὅρασις, ἀκοὴ καὶ νόησις, δηλαδὴ βλέπει, νοεῖ καὶ ἀκούει ἀπ' εὐθείας, χωρὶς νὰ ἔχῃ ἀνάγκην αἰσθητηρίων ὀργάνων «οὗτος ὁρᾷ, οὗτος νοεῖ, οὗτος δὲ τ' ἀκούει». Δὲν διοικεῖ τὸ σύμπαν δι' ὑπερόχου ὑλικῆς δυνάμεως, ὅπως ἐδίδασκον ὁ "Ομηρος καὶ 'Ησίοδος, ἀλλὰ τὸ κυβερνᾷ διὰ τῆς νοήσεως: «ἀλλ' ἀπάνευθε πόνοιο νόου φρενὶ πάντα κραδαίνει» (ἀλλὰ χωρὶς νὰ καταβάλῃ σωματικὸν κόπον μὲ τὴν δύναμιν τῆς σκέψεως θέτει πάντα εἰς κίνησιν). Οἱ ἄνθρωποι συνηθίζουν κατὰ τὸν Ξενοφάνη, νὰ φαντάζωνται τοὺς θεοὺς ἀνθρωποειδεῖς καὶ ὡς μετακινουμένους ἐν τόπῳ. 'Η ἀλήθεια ὅμως εἶναι ὅτι ὁ θεὸς μένει ἀκίνητος ἐν τῷ αὐτῷ τόπῳ:

«ἀεὶ δ' ἐν ταυτῷ μέμνει κινούμενον οὐδὲν
οὐδὲ μετέρχεσθαί μιν ἐπιτρέπει ἄλλοτε ἄλλη»

(Πάντοτε μένει εἰς τὸν αὐτὸν τόπον καὶ δὲν ταιριάζει εἰς αὐτὸν νὰ ἀλλάσσῃ τόπον καὶ νὰ εἶναι ἄλλοτε ἐδῶ καὶ ἄλλοτε ἐκεῖ). Δὲν ἀρνεῖται ὅτι ὑπάρχουν πολλοὶ θεοί, διδάσκει ὅμως ὅτι ὑπάρχει εἷς μέγιστος μεταξὺ τῶν θεῶν καὶ ἀνθρώπων θεός:

«εἷς θεὸς ἔν τε θεοῖσι καὶ ἀνθρώποισι μέγιστος,
οὔτε δέμας θνητοῦσιν ὁμόῖος, οὔτε νόημα»

(Μόνον εἷς θεὸς μέγιστος ὑπάρχει μεταξὺ τῶν θεῶν καὶ τῶν ἀνθρώπων, καὶ δὲν μοιάζει οὐδόλως μὲ τοὺς θνητοὺς οὔτε κατὰ τὸ σῶμα οὔτε κατὰ τὴν ψυχήν).

'Ο Ξενοφάνης ἐθεωρεῖτο μέχρι τινὸς ὡς ἀρχηγὸς τῆς 'Ελεατικῆς φιλοσοφίας καὶ διδάσκαλος τοῦ Παρμενίδου. 'Ο 'Αριστοτέλης ἀναφέρει τοῦτον ὡς πρῶτον εἰσηγητὴν τοῦ ἑνισμοῦ «Παρμενίδης μὲν γὰρ ἔοικε τοῦ κατὰ τὸν λόγον ἑνὸς ἅπτεσθαι Μέλισσος δὲ τοῦ κατὰ τὴν ὕλην· διὸ καὶ ὁ μὲν πεπερασμένον, ὁ δ' ἄπειρόν φησι εἶναι αὐτό· Ξενοφάνης δὲ πρῶτος τούτων ἐνίσας (ὁ γὰρ Παρμενίδης τούτου λέγεται γενέσθαι μαθητής) οὐδὲν διεσαφήνισεν, οὐδὲ τῆς φύσεως τούτων οὐδετέρας ἔοικε θιγεῖν, ἀλλ' εἰς τὸν ὅλον κόσμον ἀποβλέψας τὸ ἓν εἶναί φησι τὸν θεόν». 'Αριστ. Μ.τ.φ. 986 β 18 ('Ο μὲν Παρμενίδης φαίνεται ὅτι πλησιάζει πρὸς τὸ ὄν ὅπως τὸ ἐκλαμβάνει ὁ ἐννοιολογικὸς ὁρισμός, ὁ δὲ Μέλισσος πρὸς τὸ ὄν τὸ θεωρούμενον ὡς ὕλην· διὰ τοῦτο ὁ μὲν πρῶτος θεωρεῖ τὸ ὄν πεπερασμένον ὁ δὲ δεύτερος ἄπειρον. 'Αλλ' ὁ Ξενοφάνης ἀναδειχθεὶς προηγουμένως ἀπὸ αὐτὸς εἰσηγητὴς τοῦ ἑνισμοῦ (διότι ὁ Παρμενίδης ὑπῆρξε μαθητής του), δὲν ὡμίλησε μετὰ σαφηνείας καὶ δὲν φαίνεται νὰ ἀντελήφθη τὴν φύσιν οὔτε τῆς λογικῆς οὔτε τῆς ὑλικῆς αἰτίας, ἀλλὰ στρέψας τὸ βλέμμα του εἰς ὅλον τὸ σύμπαν εἶπεν ὅτι τὸ ἓν εἶναι ἡ θεότης). 'Η κατηγορηματικότης τῆς παρατεθείσης μαρτυρίας δὲν μᾶς ἐπιτρέπει νὰ ταυτίσωμεν τὴν ἀντίληψιν περὶ τοῦ ἑνός, ὅπως τὴν ἐκφράζει ὁ Ξενοφάνης, πρὸς τὸ ἓν τοῦ Παρμενίδου. 'Ο Ξενοφάνης θεωρεῖ ἀκολουθῶν τοὺς Μιλησίους φιλοσόφους, τὸ σύμπαν ὡς ἐνιαῖον καὶ θεῖον. Δὲν ἔχει φθάσει ἡ σκέψις του εἰς τὴν ἀπὸ ὀντολογικῆς καὶ λογικῆς ἀπόψεως σύλληψιν τῆς ἐννοίας τοῦ ἑνός. 'Η ἑνότης ἐμφανίζεται εἰς αὐτὸν ἐποπτικῶς καὶ οὐχὶ λογικῶς. Πάντως ὅμως ἂν δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ διδάσκαλος τοῦ Παρμενίδου, πρέπει νὰ ἴδωμεν εἰς αὐτὸν τὸν πρῶτον ὀπαδὸν τοῦ ἀρχαϊκοῦ διαφωτισμοῦ καὶ τὸν πολέμιον τοῦ ἀνθρωπομορφισμοῦ. Εἰς τὸ ὑπ' ἀριθ. 34 ἀπόσπασμά του ἐμφανίζεται καὶ ἡ πρώτη ἀρχὴ τῆς ἀμφιβολίας τῆς ἀναφερομένης εἰς τὴν ἐγκυρότητα τῆς ἀνθρωπίνης γνώσεως:

«Καὶ τὸ μὲν οὖν σαφὲς οὔτις ἀνὴρ γένετ' οὐδέ τις ἔσται
εἰδὼς ἀμφὶ θεῶν τε καὶ ἅσσα λέγω περὶ πάντων.
Εἰ γὰρ καὶ τὰ μάλιστα τύχοι τετελεσμένον εἰπών,
αὐτὸς ὅμως οὐκ οἶδε· δόκος δ' ἐπὶ πᾶσι τέτυκται»

(Κανεὶς ἄνθρωπος δὲν ὑπάρχει οὔτε θὰ ὑπάρξῃ ὅστις νὰ γνωρίζῃ τὴν ἀλήθειαν ἐν σχέσει μὲ τοὺς θεοὺς καὶ ἐν σχέσει μὲ ὅσα λέγω περὶ τοῦ σύμπαντος. Διότι καὶ ἂν ὑποθέσωμεν ὅτι ἤθελεν ἐπιτύχει νὰ εἴπῃ ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ὑπάρχει εἰς τὴν πραγματικότητα, ὁ ἴδιος δὲν εἶναι εἰς θέσιν νὰ τὸ γνωρίζῃ· διότι ἐν σχέσει μὲ ὅλα τὰ πράγματα ὑπάρχει ἡ φαινομενικότης).

ΠΑΡΜΕΝΙΔΗΣ (540 — 470 π.Χ.). 'Εγεννήθη ἐν 'Ελέᾳ τῆς Κάτω 'Ιταλίας. Κοινῶς πιστεύεται ὅτι ὑπῆρξε μαθητὴς τοῦ Ξενοφάνους. 'Ακριβέστεραι ὅμως εἰδήσεις ἀναφέρουν ὡς διδάσκαλόν του ὅστις τὸν προσείλκυσεν εἰς τὴν φιλοσοφίαν, τὸν Πυθαγόρειον 'Αμεινίαν. 'Υπὸ τούτου «προετράπη εἰς ἡσυχίαν». 'Η ἀρχαιότης κατέχεται ὑπὸ βαθυτάτου σεβασμοῦ ἔναντι τῆς προσωπικότητός του. 'Ο Πλάτων χαρακτηρίζων αὐτόν, λέγει ὅτι ἦτο «αἰδοῖός τε καὶ δεινός», προεκάλει δηλαδὴ σεβασμὸν καὶ δέος. 'Εθεωρήθη ὡς πρότυπον ἀνθρώπου ζήσαντος βίον θεωρητικὸν καὶ ὁ τρόπος τῆς ζωῆς του, ὁ «Παρμενίδειος βίος», κατέστη παροιμιώδης. 'Η ὁμόφωνος μαρτυρία τῆς παραδόσεως μᾶς πληροφορεῖ ὅτι εἶχεν ἐκφράσει τὰς φιλοσοφικάς του δοξασίας εἰς διδακτικὸν ποίημα, ἐπιγραφόμενον, κατὰ τὴν συνήθειαν τῶν παλαιοτέρων φιλοσόφων «Περὶ φύσεως». 'Εξ αὐτοῦ ἐσώθησαν μόνον 163 ἑξάμετροι στίχοι. 'Εκ τούτων καταφαίνεται ὅτι τὸ ὅλον ποίημα διηρεῖτο εἰς τρία μέρη. Τὸ πρῶτον ἦτο ἡ εἰσαγωγή, τὸ δεύτερον ἐπραγματεύετο περὶ τῆς ἀληθείας, τὸ δὲ τρίτον εἶχεν ὡς θέμα του τὴν δόξαν, ἤτοι τὸν εἰς τὸν κοινὸν ἄνθρωπον προσιτὸν κόσμον τῶν φαινομένων. 'Εκ τοῦ συνόλου τῶν περισωθέντων στίχων του 32 ἀνήκουν εἰς τὴν εἰσαγωγήν, 81 εἰς τὸ περὶ ἀληθείας καὶ 50 εἰς τὸ περὶ δόξης τμῆμα. Τὸ ποίημα ἀρνίζει μὲ μεγαλοπρεπῆ εἰσαγωγήν, εἰς τὴν ὁποίαν διηγεῖται ὁ ποιητὴς ὅτι ἐποχούμενος ἐπὶ ἅρματος, τὸ ὁποῖον ὡδήγουν αἱ κόραι τοῦ 'Ηλίου, κατευθύνεται ἀπὸ τὰ δώματα τῆς Νυκτὸς εἰς τὰ δώματα τῆς 'Ημέρας. Μεταξὺ ἀμφοτέρων ὑπάρχει ἡ πύλη, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ τὸ ὅριον, τὸ χωρίζον τὸν δρόμον τῆς Νυκτὸς καὶ τῆς 'Ημέρας. Τὰς κλεῖδας τῆς πύλης ταύτης τὰς κρατεῖ ἡ Δίκη. Ταύτην ἔπεισαν, λέγει ὁ ποιητής, αἱ 'Ηλιάδες κόραι νὰ ἀνοίξῃ τὴν πύλην καὶ οὕτω τὸ ἅρμα ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐποχεῖται ὁ φιλόσοφος, φθάνει εἰς τὰ δώματα τῆς 'Ημέρας. 'Εκεῖ τὸν ὑποδέχεται ἡ «δαίμων», ἡ θεὰ 'Ημέρα, ἡ συμβολίζουσα τὸ φῶς, καὶ ἀποκαλύπτει τοὺς ἐνώπιον αὐτοῦ ἀνοιγομένους δρόμους. 'Υπάρχει πρὸ αὐτοῦ, λέγει ἡ θεὰ ὁ δρόμος, ὁ ὁποῖος ἄγει εἰς τὴν ἀλήθειαν, ὁ δρόμος ὅστις ὁδηγεῖ εἰς τὸ ἐξ ὁλοκλήρου ψεῦδος, καὶ ὁ δρόμος ὅστις ἄγει εἰς τὴν ἀνάμικτον περιοχὴν τῆς φαινομενικότητος. Τὸ ποίημα ἀρχίζει μὲ τοὺς ἀκολούθους στίχους:

«"Ιπποι ταῖ με φέρουσιν ὅσον τ' ἐπὶ θυμὸς ἱκάνοι
πέμπτον ἐπεὶ μ' ἐς ὁδὸν ἄγησαν πολύφημον ἄγουσαι
δαίμονος, ἣ κατὰ πάντ' ἄστη φέρει εἰδότα φῶτα·
τῇ φερόμην, τῇ γὰρ πολύφραστοι φέρον ἵπποι
ἅρμα τιταίνουσαι, κοῦραι δ' ὁδὸν ἡγεμόνευον».

«Αἱ ἵπποι μὲ τοὺς ὁποίους ταξιδεύω ὅσον ἤθελεν ἐπιθυμήσει ἡ ψυχή μου, μὲ ἐπήγαιναν, ἀφοῦ μὲ ἐπῆραν καὶ μὲ ἔβαλαν εἰς τὴν πολυφημισμένην ὁδὸν τῆς θεᾶς, ἡ ὁποία περιφέρει τὸν κατέχοντα γνῶσιν ἄνθρωπον ἀνὰ πάντα τὰ μέρη τοῦ κόσμου. 'Ακολουθῶν αὐτὴν τὴν ὁδὸν ἐταξίδευα· διότι αὐτὴν τὴν ὁδὸν ἀκολουθοῦσαν αἱ ἵπποι αἱ πολλὴν ἔχουσαι φρόνησιν, μὲ μετέφερον, ὡθοῦσαι μὲ ὅλην των τὴν δύναμιν πρὸς τὰ ἐμπρὸς τὸ ἅρμα· αἱ δὲ κόραι τοῦ 'Ηλίου ὑπεδείκνυον τὸν δρόμον).

Τὸ ἀλληγορικὸν νόημα τῶν στίχων εἶναι ὅτι ὁ Παρμενίδης ἐπιχειρεῖ νὰ φθάσῃ ἀπὸ τὴν ἀγνοιαν (δηλαδὴ τὴν νύκτα) εἰς τὴν γνῶσιν (τὴν ἡμέραν), ἐπιχειρῶν μίαν πορείαν δι' ἅρματος ὁδηγουμένου ὑπὸ τῶν κορῶν τοῦ 'Ηλίου (δηλαδὴ ὑπὸ τῆς ἀληθείας). 'Η πορεία δὲ πρὸς τὴν γνῶσιν ἀκολουθεῖ ὡρισμένην ὁδὸν (δηλαδὴ ὡρισμένην μέθοδον). 'Η ὁδός, ἣν ἀκολουθεῖ ὁ Παρμενίδης, εἶναι ἡ ὁδός, ἐπὶ τῆς ὁποίας πορευόμενος ὁ σοφός, περιέρχεται «πάντ' ἄστη» ὅλα τὰ τμήματα τοῦ σύμπαντος. 'Η λέξις «ἄστη» ἐνταῦθα ἔχει τὴν σημασίαν τοῦ σύμπαντος ὡς οἰκητηρίου τῶν θεῶν καὶ τῶν ἀνθρώπων, οὐδεὶς δὲ λόγος ὑπάρχει νὰ διορθώσωμεν τὸ κείμενον, ἀκολουθοῦντες τὴν γνώμην τοῦ Γαΐγκερ καὶ τοῦ Μάϊνεκε, καὶ ἀντικαθιστῶντες τὴν λέξιν «ἄστη» διὰ τοῦ ἐπιθέτου «ἀσινῆ» (δηλαδὴ ἀβλαβῆ). 'Ο Παρμενίδης διορθώνων τὴν περὶ σοφοῦ ἀντίληψιν, ὅπως τὴν ἐκφράζει ὁ "Ομηρος χαρακτηρίζων τὸν 'Οδυσσέα ὡς ἄνδρα, ὅστις «πολλῶν ἀνθρώπων ἴδεν ἄστεα καὶ νόον ἔγνω», χρησιμοποιεῖ τὴν λέξιν ἄστη εἰς κοσμολογικὴν σημασίαν. Εἰς τοιαύτην σημασίαν κεῖται ἡ λέξις καὶ εἰς 'Ορφικὸν ὕμνον: «"Ηλιε Πῦρ διὰ πάντα ἄστη νίσεαι» ("Ηλιε Πῦρ ταξιδεύεις δι' ὅλων τῶν μερῶν. Ντίλς «Προσωκρατ.» 66 Β 21). 'Ο Παρμενίδης θέλει νὰ ἐμφανίσῃ τὴν φιλοσοφίαν του ὡς θείαν ἀποκάλυψιν καὶ διὰ τοῦτο δὲν ἐκφράζεται διὰ τοῦ πεζοῦ λόγου, ἀλλὰ χρησιμοποιεῖ τὸ ἱερατικὸν ἐπικὸν ὕφος, ἀκολουθῶν δὲ τὸ παράδειγμα τοῦ 'Ησιόδου, ὅστις ἐν τῇ «Θεογονίᾳ» εἶχεν ἐμφανίσει τὸν ἑαυτόν του ἐμπνεόμενον ὑπὸ τῶν Μουσῶν, παρουσιάζεται ὡς κατέχων γνῶσιν ἀποκαλυφθεῖσαν εἰς αὐτὸν ἀπὸ τὴν θεάν, τὴν συμβολίζουσαν τὸ φῶς τῆς ἡμέρας καὶ τῆς ἀληθείας. Εἶναι φα-

νερὸν ὅτι ὁ Ἐλεάτης φιλόσοφος προβάλλει τὴν φιλοσοφίαν του ὡς κάτι, τὸ ὁποῖον ἀνοίγει ὁλοκληρωτικῶς διάφορον δρόμον ἀπὸ τὴν μυθικὴν ἐπικὴν παράδοσιν, ἀπὸ τὴν ὁποίαν δὲν εἶχεν ἐξ ὁλοκλήρου ἀποσχισθῆ ἡ ὁμὰς τῶν παλαιοτέρων Μιλησίων φιλοσόφων. Ὡς πρὸς τὸ σημεῖον τοῦτο συνεχίζει καὶ αὐτὸς τὰς ὑπὸ τοῦ Ξενοφάνους εἰσαχθείσας διαφωτιστικὰς τάσεις.

Ἡ θεὰ ἀποκαλύπτει, ὅτι ὑπάρχουν τρεῖς ὁδοί: ἡ πρώτη εἶναι ἡ ὁδὸς τῆς ἀληθείας. Ὁ ἀκολουθῶν αὐτὴν μανθάνει ὅτι τὸ ὄν ὑπάρχει καὶ ὅτι εἶναι ἀδύνατον νὰ μὴ ὑπάρχῃ. Ἐκ διαμέτρου ἀντίθετος εἶναι ἐκείνη ἡ ὁδός, τὴν ὁποίαν ἂν ἀκολουθήσῃ κανείς, θὰ παραδεχθῇ ὅτι τίποτε δὲν ὑπάρχει καὶ ὅτι ἐξ ἀνάγκης ὑπάρχει τὸ μὴ ὄν. Ἡ θεὰ συνιστᾶ τὴν πρώτην ὁδὸν καὶ ἀποτρέπει ἀπὸ τὴν δευτέραν.

> «ἡ μὲν ὅπως ἔστιν τε καὶ ὡς οὐκ ἔστι μὴ εἶναι
> Πειθοῦς ἐστὶ κέλευθος (Ἀληθείῃ γὰρ ὀπηδεῖ),
> ἡ δ' ὡς οὐκ ἔστιν τε καὶ ὡς χρεὼν ἐστὶν μὴ εἶναι,
> τὴν δή τοι φράζω παναπευθέα ἔμμεν ἀτραπόν·
> οὔτε γὰν ἂν γνοίης τό γε μὴ ἐὸν (οὐ γὰρ ἀνυστὸν)
> οὔτε φράσαις» (Ἀπ. 4).

(Ἡ μία ὁδὸς (τῆς ἐρεύνης λέγει) ὅτι τὸ ὄν ὑπάρχει καὶ ὅτι εἶναι ἀδύνατον νὰ μὴ ὑπάρχῃ. Αὐτὴ εἶναι ἡ ὁδὸς τῆς Πειθοῦς (διότι ἀκολουθεῖ τὴν ἀλήθειαν). Ἡ ἄλλη ὁδὸς (τῆς ἐρεύνης λέγει) ὅτι οὐδὲν ὑπάρχει καὶ ὅτι ἡ ἀνυπαρξία αὕτη τυγχάνει ἀναγκαία. Διὰ τὴν ὁδὸν αὐτὴν σὲ συμβουλεύω νὰ μὴ ἐρωτήσῃς διόλου. Διότι δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ συνάψῃς γνωριμίαν μὲ τὸ μὴ ὄν (διότι ἓν τοιοῦτον πρᾶνμα δὲν εἶναι κατορθωτόν)· οὔτε εἶναι δυνατὸν νὰ τὸ ἐκφράσῃ διὰ λόγων).

Ὑπάρχει καὶ εἷς τρίτος δρόμος, ὅστις ὁδηγεῖ εἰς τὸν κόσμον τῆς φαινομενικότητος. ὅπως δημιουργεῖται ἀπὸ τὰς ὑποκειμενικὰς ἀντιλήψεις τῶν ἀνθρώπων τὰς δόξας, εἰς τὰς ὁποίας δὲν ὑπάρχει πίστις ἀληθὴς «βροτῶν» δόξας, ταῖς οὐκ ἔνι πιστις ἀληθὴς» (Ἀπ. 1 στ. 30). Καὶ ἀπὸ τὴν ὁδὸν αὐτὴν μᾶς διατάσσει ἡ θεὰ νὰ κρατηθῶμεν μακράν.

> «Πρώτης γὰρ σ' ἀφ' ὁδοῦ ταύτης διζήσεως (εἴργω),
> αὐτὰρ ἔπειτα' ἀπὸ τῆς, ἣν δὴ βροτοὶ εἰδότες οὐδὲν
> πλάττονται, δίκρανοι· ἀμηχανίη γὰρ ἐν αὐτῶν
> στήθεσιν ἰθύνει πλακτὸν νόον· οἱ δὲ φοροῦνται
> κωφοὶ ἀμῶν τυφλοί τε τεθηπότες, ἄκριτα φῦλα,
> οἷς τὸ πέλειν τε καὶ οὐκ εἶναι ταυτὸν νενόμισται
> κοὐ ταυτόν, πάντων δὲ παλίντροπος ἐστι κέλευθος».

Διότι σὲ ἀποτρέπω κατὰ πρῶτον ἀπὸ αὐτὴν (δηλαδὴ τὴν προηγουμένην, ἥτις λέγει ὅτι ὑπάρχει τὸ μὴ ὄν), τὴν ὁδὸν τῆς ἐρεύνης. Ἔπειτα προσέτι σὲ ἀποτρέπω καὶ ἀπὸ αὐτήν, τὴν ὁποίαν οἱ θνητοί, οἱ διατελοῦντες εἰς παντελῆ ἄγνοιαν καὶ δίγνωμοι (κατὰ λέξιν ἔχοντες δύο κεφάλια) ἐπινοοῦν. Διότι μέσα εἰς τὰ στήθη τους τὴν ἀσταθῆ των σκέψιν τὴν κατευθύνει ἡ ἀμηχανία. Αὐτοὶ δὲ τριγυρίζουν κωφοὶ συγχρόνως καὶ τυφλοί, ξαφνιασμένοι, ὄχλοι, οἱ ὁποῖοι δὲν δύνανται τίποτε νὰ ξεχωρίσουν. Αὐτοὶ ἔχουν καθιερώσει ὡς νόμον ὅτι τὸ εἶναι καὶ τὸ μὴ εἶναι ἀποτελοῦν καὶ δὲν ἀποτελοῦν ταυτότητα καὶ ὅτι δι' ὅλα τὰ πράγματα ὑπάρχει καὶ μία ὁδός, ἡ ὁποία γυρίζει πρὸς τὰ ὀπίσω (Ἀπ. 6).

Πρῶτος ὁ Μπέρναις ἐξέφρασε τὴν ἀντίληψιν ὅτι οἱ τελευταῖοι στίχοι τοῦ ἑρμηνευθέντος ἀποσπάσματος ἀποτελοῦν πολεμικὴν ἐκ μέρους τοῦ Παρμενίδου ἐναντίον τοῦ Ἡρακλείτου. Τοῦτο ἀποτελεῖ πλάνην, διότι ὅπως ἀπέδειξεν ὁ Τσέλλερ, κατὰ τὸ 490 π.Χ., ὅτε ὁ Παρμενίδης ἔγραψε τὸ ποίημά του, δὲν ὑπῆρχε γύρω ἀπὸ τὸν Ἡράκλειτον καμμία ὁμὰς ὀπαδῶν, ἥτις θὰ ἠδύνατο νὰ δώσῃ ἀφορμὴν εἰς τὸν Παρμενίδην νὰ χρησιμοποιήσῃ τὴν ἔκφρασιν «ἄκριτα φῦλα».

Ἡ θεὰ διασαφηνίζει τὰ σημεῖα ἅτινα μᾶς καθοδηγοῦν νὰ ἀκολουθήσωμεν τὸν δρόμον τῆς ἀληθείας. Διὰ νὰ τὰ διακρίνωμεν πρέπει νὰ ἀποκρυνθῶμεν ἀπὸ τὰς συνήθεις δοξασίας τὰς ὁποίας πρεσβεύει τὸ πλῆθος τῶν ἀκρίτων ἀνθρώπων καὶ νὰ προχωρήσωμεν εἰς μίαν ἐξέτασιν τοῦ ἀμφισβητουμένου προβλήματος διὰ τοῦ λόγου.

Εἰς τὸ πρῶτον τοῦ ποιήματος μέρος, τὸ ἀναφερόμενον εἰς τὴν ἀλήθειαν, ὡς βασικὴ πρότασις χρησιμοποιεῖται ὅτι τὸ ὄν ὑπάρχει καὶ ὅτι τὸ μὴ ὄν οὔτε εἰς τὴν γνῶσίν εἶναι προσιτὸν οὔτε δύναται νὰ ἐκφρασθῇ διὰ τοῦ λόγου. Ἐκ τῆς βασικῆς ταύτης προτάσεως παράγονται ἅπαντα τὰ λοιπὰ τοῦ ὄντος χαρακτηριστικά. Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰς ἀντιλήψεις τῶν Πυθαγορείων, οἵτινες ἐξελάμβανον τοὺς ἀριθμοὺς ὡς μὴ ἀποτελοῦντας συνέχειαν, τονίζεται ὅτι τὸ ὄν τυγχάνει ἀνεπίδεκτον διαιρέσεως.

> «οὐδὲ διαιρετόν ἐστιν, ἐπεὶ πᾶν ἔστιν ὁμοῖον
> «οὐδέ τι τῇ μᾶλλον, το κεν εἴργοί μιν συνέχεσθαι
> οὐδέ τι χειρότερον, πᾶν δ' ἔμπλεόν ἐστιν ἐόντος,
> τὸ ξυνεχὲς πᾶν ἐστιν· ἐὸν γὰρ ἐόντι πελάζει».

(Οὐδὲ εἶναι διαιρετόν, διότι εἰς ὅλα του τὰ μέρη ἔχει διανεμηθῆ ἐξ ἴσου, οὐδὲ εἶναι εἰς αὐτὸ τὸ μέρος κάπως περισσότερον καὶ εἰς ἐκεῖνο κάπως ὀλιγώτερον, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον θὰ ἠμπόδιζε τὴν συνοχήν του, εἶναι δὲ ἐξ ὁλοκλήρου τὸ ὄν γεμᾶτον ἀπὸ ὄν καὶ διὰ τοῦτο εἶναι ἐξ ὁλοκλήρου συνεχές· διότι εἰς ἄμεσον πλησίασιν δύναται νὰ ἔλθῃ πρὸς τὸ ὂν μόνον τὸ ὄν). Εἶναι ἀκόμη τὸ ὂν «ἄναρχον καὶ ἄπαυστον», διότι δι' αὐτὸ δὲν ὑπάρχει οὔτε ἀρχὴ οὔτε τέλος, δὲν ὑπάκειται εἰς κίνησιν διότι κεῖται πάντοτε μέσα εἰς τὸν ἑαυτόν του. Δὲν ὑπάρχει ὡς πρὸς αὐτὸ οὐδεμία στέρησις. Δὲν ὑφίσταται τὴν διάσπασιν τῶν χρονικῶν διαστάσεων τοῦ παρελθόντος καὶ τοῦ μέλλοντος. Ὑπάρχει ὡς συνεχὴς παρουσία «οὐδέ ποτ' ἦν οὐδ' ἔσται, ἐπεὶ νῦν ἔστιν ὁμοῦ πᾶν, ἓν συνεχές». (Δὲν διετέλεσε ποτὲ εἰς τὴν κατάστασιν τοῦ παρελθόντος, διότι ὑπάρχει ὡς ἀπολύτως ἀντιμετωπιζόμενον παρόν, ὑφιστάμενον ἐξ ὁλοκλήρου ἐν ἀδιασπάστῳ ἑνότητι). Δὲν ἔχει γένεσιν οὐδὲ συγγενεῖς, τυγχάνει «μονογενές», δὲν παράσσεται ἀπὸ συγκίνησιν καὶ δὲν εἶναι κάτι τὸ ἀτελὲς τὸ ὁποῖον ἐχρειάσθη νὰ ἀχθῇ εἰς τελειοποίησιν.

> «ἀγένητον ἐὸν καὶ ἀνώλεθρον ἐστιν
> οὖλον μονογενές τε καὶ ἀτρεμὲς εἰδ' ἀτέλεστον»

(ἐπειδὴ δὲν ἔχει γένεσιν δὲν ἔχει ἐξολοθρευμόν, ὑπάρχει ὡς ὁλότης χωρὶς νὰ διασπᾶται εἰς (συγγενικὰς) γένη, χωρὶς νὰ συνταράσσεται καὶ χωρὶς νὰ παραχθῇ κατόπιν κατασκευῆς). Ὁ Παρμενίδης ἀντιλαμβάνεται τὸ ὄν ὡς ἀπόλυτον παρουσίαν. Ὡς κάτι τὸ ὁποῖον εἶναι εἰς κάθε στιγμὴν ἀναλλοιώτως παρόν. Περὶ αὐτοῦ δύναταί τις νὰ εἴπῃ μόνον ὅτι εἶναι, οὐχὶ διὰ ὅτι ἦτο ἢ θὰ εἶναι. Θεωρῶν ὑπὸ τοιαύτην προοπτικὴν τὸ ὄν ὁ Ἐλεάτης φιλόσοφος, περιέρχεται εἰς ὀξυτάτην ἀντίθεσιν πρὸς τοὺς Ἴωνας φιλοσόφους, οἵτινες ἔθεσαν πρόβλημα περὶ τῆς γενέσεως τῶν ὄντων. Ὁ Παρμενίδης διδάσκει ὅτι γένεσις δὲν ὑπάρχει. "Ἂν δεχθῶμεν γένεσιν, δεχόμεθα ὅτι ἓν ὄν παράγεται ἐκ τοῦ μὴ ὄντος. Ἀλλὰ τοῦτο κατὰ τὴν ἄποψίν του εἶναι ὅλως ἀπαράδεκτον. Εἰς τὴν θέσιν λοιπὸν εἰς τὴν ὁποίαν ἐτοποθέτουν οἱ Ἴωνες τὴν ποικιλίαν τῆς γενέσεως, ὁ Παρμενίδης τοποθετεῖ τὸ ἀναλλοιώτως ὑφιστάμενον ὄν. Ὑπολαμβάνει δὲ τοῦτο ὡς πεπερασμένην σφαῖραν ἥτις ἔχει εἰς ὅλα της τὰ μέρη τὴν αὐτὴν πυκνότητα:

> «Αὐτὰρ ἐπεὶ πεῖρας πύματον, τετελεσμένον ἐστι
> πάντοθεν, εὐκύκλου σφαίρης ἐναλίγκειον ὄγκῳ
> μεσσόθεν ἰσοπαλὲς πάντῃ»

('Αλλὰ ἐπειδὴ τὸ πέρας εἶναι τὸ ἔσχατον, τὸ ὄν ἔχει πέρατα ἀπὸ τὸ μέσον ὅλων τῶν πλευρῶν του, ἁμοιάζον μὲ τὴν μᾶζαν ἐντελῶς στρογγύλης σφαίρας καὶ ἔχον ἐξ ἴσου ἰσχυρὰν πυκνότητα ἀπὸ τὸ μέσον πρὸς ὅλας τὰς κατευθύνσεις). Θεωρῶν τὸ ὄν ὡς σφαῖραν ὁ Παρμενίδης χρησιμοποιεῖ προφανῶς τὴν πυθαγορικὴν ἀντίληψιν, κατὰ τὴν ὁποίαν τὸ στερεὸν τοῦτο εἶναι τὸ τελειότερον πάντων τῶν ἄλλων.

Εἰς τὸ δεύτερον μέρος τοῦ ποιήματός του τὸ θέμα εἶναι νὰ ἐξηγηθῇ πῶς φθάνουν οἱ θνητοὶ νὰ πλάσσουν τὸν κόσμον τῆς φαινομενικότητος. Τὸ θεμελιῶδες των λάθος εἶναι ὅτι δέχονται τὴν ὕπαρξιν δύο στοιχείων, τοῦ φωτὸς ἀφ' ἑνὸς καὶ τῆς νυκτὸς ἀφ' ἑτέρου. Τὸ πρῶτον ἀντιστοιχεῖ μὲ τὸ ὂν πὸ δὲ δεύτερον μὲ τὸ μὴ ὄν. Τὸ φῶς δύναται νὰ ταυτισθῇ μὲ τὸ θερμόν, ἡ δὲ νὺξ μὲ τὸ ψυχρὸν τοῦ Ἀναξιμάνδρου. Ἐκ τῆς ἀναμίξεως τῶν δύο τούτων στοιχείων παράγεται ὁ προσιτὸς εἰς τὰς αἰσθήσεις κόσμος μὲ ὅλας του τὰς ποικιλίας. Δυστυχῶς, τὸ τμῆμα τοῦτο τοῦ παρμενιδείου ἔπους ἀπωλέσθη καὶ δὲν δυνάμεθα νὰ ἀνασυνθέσωμεν τὸ περιεχόμενόν του. Στηριζόμενοι εἰς τὰ σωθέντα ἀποσπάσματα, συμπεραίνομεν ὅτι ἀπετέλει ἓν εἶδος κοσμογονίας, εἰς τὴν ὁποίαν διεδραμάτιζον σπουδαῖον ρόλον καὶ κοσμογονικαὶ θεότητες. Τὴν κυριαρχικὴν θέσιν κατεῖχεν ἡ θεά, ἥτις κυβερνᾶ τὸ σύμπαν, ἐνθρονισμένη εἰς τὸ κέντρον σφαίρας διηρημένης εἰς ἀλληλοδιαδόχους ζώνας, ἐκ τῶν ὁποίων αἱ μὲν πρὸς τοὺς πόλους ἦσαν πλήρεις πυρός, αἱ πρὸς τὸ μέσον πλήρεις ἀπὸ τὸ σκοτεινὸν στοιχεῖον τῆς γῆς καὶ αἱ πρὸς τὸ κέντρον πλήρεις φλογός. Ἡ κυβερνῶσα τὸ σύμπαν θεὰ θεωρεῖται ὡς δημιουργήσασα τὸν Ἔρωτα καὶ ἐπιστατοῦσα εἰς τὴν μῖξιν τοῦ θήλεος πρὸς τὸ ἄρρεν:

> «Πάντα γὰρ (ἢ) στυγεροῖο τόκου καὶ μίξιος ἄρχει
> πέμπουσ' ἄρσενι θῆλυ μιγῆν τὸ τ' ἐναντίον αὖτις
> ἄρσεν θηλυτέρῳ»

(Διότι αὕτη πανταχοῦ ἐξουσιάζει τὸν φέροντα φρίκην τοκετὸν καὶ τὴν γενετήσιον πλησίασιν στέλλουσα εἰς τὸ ἀρσενικὸν τὸ θηλυκὸν διὰ πλησίασιν καὶ ἐξ ἀντιθέτου τὸ ἀρσενικὸν εἰς τὸ θηλυκόν).

Ὁ φαινομενικὸς κόσμος εἶναι, κατὰ τὸν Παρμενίδην, ἀποτέλεσμα μίξεως δύο στοιχείων. Ἐκ τούτων τὸ ἕνα ἐφάπτεται κάπως πρὸς τὴν ὀντολογικὴν πραγματικότητα, τὸ ἄλλο ὅμως ἀνήκει εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ μὴ ὄντος, ἤτοι τοῦ ψεύδους καὶ τῆς ἀπάτης. Ἡ ἐν τῷ κόσμῳ ἐπικρατοῦσα φαινομενικότης δὲν εἶναι αὐθαίρετος, ἀλλὰ ἐνυπάρχει εἰς αὐτὴν κάποια ὁμοίωσις πρὸς τὴν πραγματικότητα. Τὸν κόσμον τῆς φαινομενικότητος τὸν χαρακτηρίζει ὁ Παρμενίδης «διόκοσμον ἐοικότα», ὡς ἔχοντα δηλαδὴ κάποιαν ὁμοίωσιν πρὸς τὸ ὄν. Ὁ προσιτὸς εἰς τὴν ἀνθρωπίνην ὑποκειμενικότητα κόσμος τῆς ἀλλαγῆς καὶ τῆς φθορᾶς δὲν εἶναι πραγματικός. Οἱ ἄνθρωποι παρασυρόμενοι ἀπὸ τὴν ἀκρισίαν των, δέχονται τὸ ὂν ὡς ὑποκείμενον εἰς φθοράν. "Ἂν ὅμως διὰ τῆς νοήσεως ἀντικρύσωμεν τὴν ἀληθινὴν ὀντολογικὴν πραγματικότητα, θὰ βεβαιωθῶμεν, λέγει ὁ Παρμενίδης, ὅτι τὸ ὂν δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ὑποκύπτῃ εἰς τὴν φθοράν. Συνεπῶς ὁ Ἐλεάτης σοφὸς δὲν διασπᾶ τὴν πραγματικότητα εἰς δύο χωριστοὺς κόσμους. Ἀλλὰ δέχεται ἕνα ἀληθῶς ὑπάρχοντα κόσμον. Ὁ κοινὸς καὶ ἀφιλοσόφητος ἄνθρωπος βλέπει τὴν ὀντολογικὴν ταύτην πραγματικότητα ὡς ὑποκειμένην εἰς μεταβολὴν καὶ φθοράν. Τὸ νόημα τῶν διδασκαλιῶν τοῦ Παρμενίδου εἶναι ὅτι δυνάμεθα διὰ τῆς νοήσεως, ὑπερβαίνοντες τὴν ὑποκειμενικότητα, νὰ ἀντιληφθῶμεν τὸν σταθερὸν ὀντολογικὸν πυρῆνα. Πρόκειται, δηλαδή, περὶ προσπαθείας νὰ εἰσδύσωμεν εἰς τὸ ὀντολογικὸν τοῦ ὄντος νόημα.

Λίαν σπουδαῖαι εἶναι καὶ αἱ γνωσιολογικαὶ ἀρχαί, τὰς ὁποίας εἰσάγει πρῶτος ὁ Ἐλεάτης σοφός. Ἡ κυριωτέρα ἐξ ὅλων

εἶναι ἐκείνη ἥτις ἐκφράζεται διὰ τῆς προτάσεως: «Τὸ αὐτὸ νοεῖν ἐστίν τε καὶ εἶναι» Ἀπ. 5. Ὁ γερμανικὸς ἰδεαλισμὸς τοῦ Ἐγέλου καὶ ἰδία οἱ νεοκαντιανοὶ ἐξηγοῦν τὴν πρότασιν ταύτην ὡς σημαίνουσαν ταυτότητα νοήσεως καὶ ὑπάρξεως. Ἡ φιλολογικὴ ὅμως ἑρμηνεία, ὡς ἔχει πρὸ πολλοῦ παρατηρήσει ὁ Μποῦρνετ, δὲν συμφωνεῖ πρὸς μίαν τοιαύτην ἐξήγησιν. Κατὰ τὸν Ἄγγλον ἑρμηνευτὴν τὸ νόημα τοῦ στίχου εἶναι: ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον δύναται νὰ νοηθῇ εἶναι τὸ αὐτὸ μὲ ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ὑπάρχον. Ἁπλούστερον δυνάμεθα νὰ ἐξηγήσωμεν: τὸ πρᾶγμα τὸ ὁποῖον νοοῦμεν εἶναι τὸ αὐτὸ μὲ τὸ πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ὑπάρχει. Ὁ Παρμενίδης δηλαδὴ δέχεται ὅτι ἡ νόησις ἔχει τὴν δύναμιν νὰ ἀποκαλύψῃ τὸ ὑπάρχον ὄν. Διὰ τῶν νοητικῶν ἐνεργειῶν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀντιληφθῶμεν τὸ ὀντολογικῶς ὑπάρχον. Κατὰ τὴν νεοκαντιανὴν ἄποψιν τὸ ὂν ἀποτελεῖ θέσιν τῆς σκέψεως. Πραγματικὸν δηλαδὴ εἶναι πᾶν ὅ,τι θέτει ἡ σκέψις ὡς ὑπαρκτόν. Ἀλλ' ὁ Παρμενίδης δὲν ἐξισώνει τὸ νοεῖν μὲ τὴν διανοητικὴν σκέψιν. Παρ' αὐτῷ τὸ νοεῖν, ὅπως καὶ εἰς τὸν Ὅμηρον, σημαίνει τὴν συνθετικὴν πρᾶξιν τῆς κατανοήσεως τοῦ ὄντος, χωρὶς νὰ διαχωρίζεται ἡ αἴσθησις ἀπὸ τὴν σκέψιν. Ἡ νόησις καὶ τὸ εἶναι κατὰ τὸν Ἐλεάτην σοφὸν ἀποτελοῦν ἀδιάσπαστον ἀντιστοιχίαν. Πᾶσαι αἱ προσπάθειαι ἑρμηνευτῶν οἵτινες ἠθέλησαν νὰ ἀφομοιώσουν τὴν παρμενίδειον φιλοσοφίαν μὲ τὸν ἰδεαλισμὸν ἢ τὸν ὑλισμὸν εἶναι πεπλανημέναι. Ἡ ἄποψις τοῦ Ἐλεάτου σοφοῦ τυγχάνει συνθετική, ἐναγκαλιζομένη ὁλόκληρον τὴν πραγματικότητα. Δεικνύει ὅτι ἔχει φθάσει ἡ ἑλληνικὴ φιλοσοφικὴ σκέψις εἰς τὴν ὡριμότητα, ἡ ὁποία ἀπαιτεῖται διὰ νὰ τεθῇ τὸ ὀντολογικὸν πρόβλημα. Ἡ ὕπαρξις παύει νὰ θεωρῆται ὡς κάτι τὸ αὐτονόητον, γίνεται ἀπορία ἥτις ἐπιζητεῖ μίαν λύσιν. Ἡ ἀφελὴς ἀντίληψις περὶ τῆς ὑπάρξεως μιᾶς ἀναμφισβητήτου ἀπὸ ὀντολογικῆς ἀπόψεως πραγματικότητος τίθεται ὑπὸ ἔλεγχον. Οἱ μαθηταὶ τοῦ Παρμενίδου Ζήνων καὶ Μέλισσος ἔρχονται νὰ ἀναπτύξουν λεπτομερέστερον τὰς συναφεῖς μὲ τὴν ὕπαρξιν τῆς κοινῶς νοουμένης πραγματικότητος ἀπορίας.

ΖΗΝΩΝ. Περὶ τοῦ χρόνου τῆς γεννήσεως καὶ τοῦ θανάτου του δὲν ἔχομεν ἀκριβεῖς πληροφορίας. Κατήγετο ἐκ τῆς Ἐλέας καὶ ἐγένετο μαθητὴς τοῦ Παρμενίδου συνδεθεὶς πρὸς τοῦτον διὰ στενῆς φιλίας. Θελήσας νὰ ἀπαλλάξῃ τὴν πατρίδα του ἀπὸ τὸν ζυγὸν τοῦ τυράννου Νεάρχου, ὠργάνωσε συνωμοσίαν, ἥτις ὅμως ἀνεκαλύφθη. Ἀχθεὶς πρὸ τοῦ τυράννου ἠρνήθη νὰ κατονομάσῃ τοὺς συντρόφους του καὶ ἀπέθανεν ἡρωϊκῶς. Ὁ Ἀριστοτέλης θεωρεῖ τοῦτον ὡς εὑρετὴν τῆς διαλεκτικῆς, ἤτοι τῆς τέχνης δι' ἧς δύναταί τις νὰ περιαγάγῃ τὸν ἀντίπαλον συζητητὴν εἰς ἀντιφάσεις. Εἰς τὰ βιβλία του ὁ Ζήνων ἐπεζήτει νὰ δείξῃ τὴν ὀρθότητα τῶν δοξασιῶν τοῦ διδασκάλου, ἤτοι ὅτι τὸ ὂν εἶναι ἕνα καὶ ὅτι δὲν ὑπάκειται εἰς μεταβολάς. Ἡ πολεμικὴ του κυρίως ἐστρέφετο κατὰ τῶν Πυθαγορείων, οἵτινες ἐθεώρουν τὸ σύμπαν διαιρετὸν εἰς μονάδας καὶ εἰς ἀρχικὰ γεωμετρικὰ σημεῖα. Διὰ τῶν ἐπιχειρημάτων του ἀπεδείκνυεν ὁ Ζήνων ὅτι τὸ ὂν ἀποτελεῖ ἑνότητα μὴ ἐπιδεχομένην πολλότητα. Ἂν θεωρήσωμεν τὸ ὂν σύνθετον ἐξ ἀρχικῶν στοιχείων, ταῦτα ἢ θὰ ἔχουν ἢ δὲν θὰ ἔχουν μέγεθος. Ἂν μὲν δὲν ἔχουν μέγεθος, συντιθέμενα δὲν δύνανται νὰ παραγάγουν τὸ συγκεκριμένον ὄν, διότι δσας φορὰς καὶ ἂν προστεθῇ τὸ μηδὲν εἰς τὸν ἑαυτόν του μένει πάντοτε μηδέν. Ἂν πάλιν τὰ δεχθῶμεν ὡς ἔχοντα μέγεθος, τότε ταῦτα δὲν δύνανται νὰ θεωρηθοῦν ἀρχικὰ στοιχεῖα, ἀλλὰ ὡς ἔχοντα μέγεθος θὰ εἶναι δυνατὸν νὰ διαιρῶνται εἰς ἄλλα μικρότερα, καὶ αὐτὰ ἐπίσης ἐπ' ἄπειρον.

Πολυθρύλητα ἐπίσης ἀπέδησαν καὶ τὰ ἐπιχειρήματα, διὰ τῶν ὁποίων ἀπεδείκνυεν ὅτι δὲν ὑπάρχει κίνησις. Ἡ κίνησις εἶναι ἀδύνατος, ἔλεγε, διότι τὸ κινούμενον σῶμα πρέπει νὰ διέλθῃ δι' ὅλων τῶν ἀπείρων σημείων εἰς τὰ ὁποῖα ἐπ' ἄπειρον εἶναι δυνατὸν νὰ διαιρῆται ἕνα γεωμετρικὸν διάστημα. Διὰ τοῦτο, διετείνετο ὁ Ζήνων ὅτι ὁ ταχύπους Ἀχιλλεὺς οὐδέποτε θὰ ἠδύνατο νὰ καταφθάσῃ χελώνην, ἥτις θὰ προεπορεύετο αὐτοῦ κατὰ ἓν διάστημα, διότι θὰ ἔπρεπε νὰ διατρέξῃ ὅλας τὰς ἀπείρους τούτου ὑποδιαιρέσεις, ἐνῶ ἡ κινουμένη χελώνη θὰ εἶχε διατρέξει νέα διαστήματα ἐπ' ἄπειρον διαιρετά. Ὁ πλήρης μηδενισμὸς τῆς διαφορᾶς ἀπαιτεῖ κατὰ τὸν Ἐλεάτην διαλεκτικὸν ἄπειρον ποσότητα χρόνου διαδρομῆς. Διὰ παρομοίων ἐπιχειρημάτων ἀπεδείκνυεν ὅτι τὸ ἱπτάμενον βέλος εὑρίσκεται συγχρόνως καὶ ἐν στάσει, διότι κατὰ τὴν κίνησίν του εὑρίσκεται πάντοτε εἰς ἓν τοπικὸν σημεῖον καὶ οὐχὶ εἰς δύο. Ἐπίσης, ἀπεδείκνυεν ὅτι ὑπάρχει περίπτωσις (ὅταν δύο δρομεῖς κινοῦνται κατὰ τὴν ἀντίθετον κατεύθυνσιν) καθ' ἣν τὸ ἥμισυ ἑνὸς χρονικοῦ διαστήματος ἰσοῦται μὲ τὸ ὅλον. Ὁ Ἀριστοτέλης ἀνεσκεύασε τὰ ὑπὸ τοῦ Ζήνωνος προταθέντα σοφίσματα, καταδείξας ὅτι ἐγίνετο εἰς αὐτὰ συνεχῶς σύγχυσις μεταξὺ τοῦ δυναμικοῦ ἀπείρου πρὸς τὸ πραγματικὸν ἄπειρον. Παρὰ ταῦτα ὅμως τὰ διαλεκτικὰ ἐπιχειρήματα τοῦ Ἐλεάτου σοφοῦ ἀπέβησαν λίαν ὠφέλιμα διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῶν μαθηματικῶν. Δι' αὐτὸν ἐτέθησαν διὰ πρώτην φορὰν ὑπὸ συζήτησιν τὰ συναφῆ μὲ τὴν μελέτην τῶν συνεχῶν καὶ ἀσυνεχῶν ποσῶν προβλήματα, ἅτινα ἤγαγον ἐν τέλει τοὺς μαθηματικοὺς εἰς τὴν ἀνακάλυψιν τοῦ ἀπειροστικοῦ λογισμοῦ. Διὰ τοῦτο ὁ Ζήνων θεωρεῖται εἷς τῶν πατέρων τῆς ἀνωτέρας μαθηματικῆς ἀναλύσεως. Ὁ Ντίλς εἶπεν ὅτι, τὸ περὶ συμπτώσεως τοῦ ἡμίσεος καὶ διπλασίου διαστήματος ἐπιχείρημα τοῦ Ζήνωνος ἀποτελεῖ τὴν πρώτην ἐκλαϊκευμένην διατύπωσιν τῆς θεωρίας τῆς σχετικότητος.

ΜΕΛΙΣΣΟΣ. Καταγόταν ἐκ Σάμου, ἀναφέρεται δὲ ὡς μαθητὴς τοῦ Παρμενίδου, ἀλλὰ καὶ τοῦ Ἡρακλείτου. Διατελέσας κατὰ τὸ 440 π.Χ. ναύαρχος τῶν Σαμίων, ἐνίκησε τὸν στόλον τῶν Ἀθηναίων, ἀλλ' ἐν τέλει ἡττήθη εἰς ναυμαχίαν, καθ' ἣν ἀρχηγὸς τῶν Ἀθηναίων ἦτο ὁ Περικλῆς. Τὸ ὑπ' αὐτοῦ γραφὲν σύγγραμμα ἔφερε τὸν τίτλον «Περὶ φύσεως ἢ περὶ τοῦ ὄντος». Δέχεται καὶ οὗτος ἀκολουθῶν τὸν Παρμενίδην, ὅτι τὸ ὂν εἶναι αἰώνιον: «ἀεὶ ἦν ὅ,τι ἦν καὶ ἀεὶ ἔσται. Εἰ γὰρ ἐγένετο, ἀναγκαῖόν ἐστι πρὶν γενέσθαι εἶναι μηδέν· εἰ τοίνυν μηδὲν ἦν, οὐδαμὰ ἂν γένοιτο οὐδὲν ἐκ μηδενός» (Ὅ,τι δήποτε ὑπῆρχε, ὑπῆρχεν αἰωνίως καὶ θὰ ὑπάρχῃ αἰωνίως. Διότι ἐὰν ἔλαβεν ὑπόστασιν κατόπιν γενέσεως θὰ ἔπρεπε κατὰ λογικὴν ἀναγκαιότητα, πρὶν ἔλθῃ εἰς τὴν γένεσιν νὰ μὴ ὑπάρχῃ. Ἂν ὅμως δὲν ὑπῆρχε, δὲν θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ ὑπάρξῃ κάτι ἐκ τοῦ μηδενός). Ἐπίσης δὲν ἔχει τέλος τὸ ὄν, διότι εἶναι ἀδύνατον νὰ μετατραπῇ ἐξαφανιζόμενον οὔτε εἰς ἓν ὑπαρκτὸν οὔτε εἰς ἓν ἀνύπαρκτον πρᾶγμα. Εἰς τὰς δοξασίας τοῦ Παρμενίδου προσθέτει μόνον ὡς ἰδικήν του γνώμην ὅτι, ἐφ' ὅσον τὸ ὂν δὲν ἔχει χρονικῶς οὔτε ἀρχὴν οὔτε τέλος, πρέπει νὰ εἶναι καὶ ἀπὸ τοπικῆς ἀπόψεως ἄπειρον: «Οὐ γὰρ ἀεὶ εἶναι ἀνυστόν, ὅ,τι μὴ πᾶν ἐστι» (Διότι ἐὰν ἓν πρᾶγμα δὲν ἔχει μίαν εἰς ὅλα τὰ μέρη παρουσίαν, δὲν δύναται νὰ ἔχῃ αἰωνιότητα.). Συμπληρώνων λοιπὸν ὁ Σάμιος ναύαρχος τὴν διδασκαλίαν του, λέγει: «οὕτως οὖν ἄῖδιόν ἐστι καὶ ἄπειρον καὶ ὅμοιον πᾶν». (Τοιουτοτρόπως τὸ ὂν εἶναι αἰώνιον καὶ ἄπειρον καὶ ἓν καὶ ἐξ ὁλοκλήρου ὅμοιον μὲ τὸν ἑαυτόν του). Εἶναι προφανὲς ὅτι ὁ Μέλισσος θέλει νὰ συνδυάσῃ τὴν ἐλεατικὴν φιλοσοφίαν μὲ τὰς περὶ ἀπείρου διδασκαλίας τῶν Ἰώνων καὶ ἰδία τοῦ Ἀναξιμάνδρου. Συνεχίζων τὴν διδασκαλίαν τοῦ Παρμενίδου θεωρεῖ τὴν μαρτυρίαν τὴν ὁποίαν μᾶς δίδουν αἱ αἰσθήσεις περὶ τῶν πραγμάτων οὐχὶ ἀξιόπιστον. Ἡ τοιαύτη ἀναξιοπιστία γίνεται κατάδηλος ἐκ τῆς μεταβολῆς ἣν παρουσιάζουν μὲ τὴν πάροδον τοῦ καιροῦ τὰ ὄντα. Ἓν ὄν, π.χ., τὸ ὁποῖον προηγουμένως ἀντελαμβάνετο ἡ αἴσθησις ὡς λευκόν, μὲ τὸν καιρὸν μεταβάλλεται εἰς μέλαν. Ἐκ τῆς μεταβολῆς ἐξάγεται ὅτι ἡ ἀρχικὴ περὶ τῆς ποιότητός του μαρτυρία τῆς ὁράσεως δὲν ἦτο ἀκριβής: «δῆλον τοίνυν, ὅτι οὐκ ὀρθῶς ἐωρῶμεν... οὐ γὰρ ἂν μετέπιπτεν εἰ ἀληθῆ ἦν» (Εἶναι φανερὸν ὅτι ἡ ὅρασίς μας ἦτο ἀνακριβής... διότι ἐὰν ἦσαν ἀληθῆ ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα μᾶς παρουσιάζει δὲν θὰ παρετηρεῖτο ὡς πρὸς ταῦτα μεταβολή).

Μὲ τὸν Μέλισσον φθάνει εἰς τὰς ἐσχάτας ἀκολουθίας της ἡ διδασκαλία τῶν Ἐλεατῶν. Ὁ Παρμενίδης ἔθεσε τὸ πρόβλημα τὸ ἀναφερόμενον εἰς τὴν ὕπαρξιν τῆς μεταφυσικῆς ἀληθείας καὶ ἐγένετο ἀφορμὴ νὰ κλονισθῇ ἡ πίστις εἰς τὴν ἐγκυρότητα τοῦ δεδομένου φαινομενικοῦ κόσμου. Αἱ ὀντολογικαὶ ἀναζητήσεις ἔσχον ὡς ἀποτέλεσμα νὰ ἀναπτυχθῇ ἡ λογικὴ σκέψις καὶ νὰ προπαρασκευασθῇ τὸ ἔδαφος διὰ τὴν ἐμφάνισιν τῆς σοφιστικῆς. Διὰ τῶν Ἐλεατῶν τίθενται ὑπ' ὄψιν τῆς φιλοσοφικῆς ἐρεύνης τὰ δύο μεγάλα μεταφυσικὰ προβλήματα, τῶν ὁποίων τὸ θέμα εἶναι τὸ ὂν καὶ τὸ ἕν. (Περισσότερα περὶ τῶν φιλοσόφων τῆς ἐλεατικῆς σχολῆς ἀναφέρονται κατωτέρω, εἰς τὸ ἄρθρον «ἐλεατικὴ σχολὴ» τοῦ παρόντος τόμου).

Η ΔΥΝΑΜΙΚΗ ΘΕΩΡΗΣΙΣ ΤΟΥ ΣΥΜΠΑΝΤΟΣ

ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΣ (544 — 484 π.Χ.). Ἐγεννήθη εἰς τὴν Ἔφεσον ἐξ ἀριστοκρατικοῦ γένους, ὅπερ ἀνῆγε τὴν καταγωγήν του εἰς τὸν βασιλέα τῶν Ἀθηνῶν Κόδρον. Ἂν καὶ ἦτο κάτοχος κληρονομικοῦ ἱερατικοῦ ἀξιώματος, παρητήθη τῶν δικαιωμάτων του ὑπὲρ τοῦ ἀδελφοῦ του καὶ ἠσχολήθη ἀποκλειστικῶς μὲ τὴν φιλοσοφικὴν ἔρευναν. Τὰ πορίσματα τῶν ἀναζητήσεών του τὰ διετύπωσεν εἰς τὸ «Περὶ φύσεως» σύγγραμμά του, ἐκ τοῦ ὁποίου διεσώθησαν 129 ἀποσπάσματα, ἅπαντα διατυπωμένα μὲ συντομίαν ἐν εἴδει ἀφορισμῶν. Τὸ σύγγραμμά του τὸ ἐξέδωκε μετὰ τὸ 478 π.Χ., διότι ἐν αὐτῷ ἀναφέρεται ἡ ἐκ τῆς Ἐφέσου ἔξοδος τοῦ Ἑρμοδώρου, ἥτις συνέβη μετὰ τὸ ἔτος τοῦτο.

Ἡ φιλοσοφία τοῦ Ἡρακλείτου ἀποτελεῖ ἀντίθεσιν πρὸς τὰς ἀντιλήψεις τὰς ἀναπτυχθείσας ὑπὸ τοῦ Παρμενίδου. Δὲν θεωρεῖ τὸ ὂν ἐπαναπαυόμενον μέσα εἰς τὸν ἑαυτόν του ἐν αἰωνίᾳ ἀκινησίᾳ. Ἐξ ἀντιθέτου, φρονεῖ, ὅτι ἐν τῇ πραγματικότητι ὑπάρχει αἰωνία ροή. Τὰ πάντα εὑρίσκονται εἰς διαρκῆ μεταβολήν, «τὰ πάντα ῥεῖ» καὶ ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖ τὴν οὐσίαν τῆς πραγματικότητος εἶναι ἡ κίνησις. Τὰ ὄντα δὲν ἔχουν σταθερὰν οὐσίαν, ἀλλὰ διαρκῶς παρατηρεῖται διαρκὴς μετάπτωσις. Ἡ πραγματικότης ὁμοιάζει μὲ τὴν ροὴν ποταμοῦ: «Ποταμοῖς τοῖς αὐτοῖς ἐμβαίνομέν τε καὶ οὐκ ἐμβαίνομεν, εἰμέν τε καὶ οὐκ εἶμεν» (Ἐμβαίνομεν εἰς τοὺς αὐτοὺς ποταμοὺς καὶ ὅμως οὐχὶ εἰς τοὺς αὐτούς· εἴμεθα ἕνα ὡρισμένον κάτι καὶ συγχρόνως δὲν εἴμεθα). Τὰ ὄντα εὑρίσκονται εἰς διαρκῆ μεταβολήν. Παρὰ τὴν μεταβολὴν ὅμως ταύτην ὑφίστανται ἐν τῷ κόσμῳ ἑνότης. Ἡ ὑψίστη σοφία, τὴν ὁποίαν ὑπαγορεύει ὁ Λόγος εἶναι, κατὰ τὸν Ἔφεσον σοφόν, νὰ διακρίνῃ κανεὶς ὅτι ὁ ρευστὸς καὶ πλήρης ἀντιθέσεων καὶ μεταβολῶν κόσμος ἀποτελεῖ ἑνότητα. «Οὐκ ἐμοῦ, ἀλλὰ τοῦ λόγου ἀκούσαντος ὁμολογεῖν σοφόν ἐστιν ἓν πάντα εἶναι» (Ἀπ. 50) (Τὸ νὰ ἀκούσῃ κανεὶς ὄχι ἐμέ, ἀλλὰ τὸν λόγον, καὶ νὰ παραδεχθῇ ὅτι τὰ ἓν τῷ κόσμῳ πράγματα ἀποτελοῦν ἑνότητα, αὐτὸ εἶναι σοφία).

Οὕτω σκεπτόμενος ὁ Ἡράκλειτος, κατορθώνει νὰ εἰσαγάγῃ εἰς τὴν παγκόσμιον φιλοσοφίαν τὴν λεγομένην διαλεκτικὴν ἀρχὴν τῆς ἑνότητος τῶν ἀντιθέσεων. Ἔχει τὴν συνείδησιν ὅτι οἱ σύγχρονοί του δὲν εἶχον κατορθώσει νὰ διαγνώσουν ὅτι ὀπίσω ἀπὸ τὰς φαινομενικὰς ἀντιθέσεις κρύπτεται ἡ ἑνότης καὶ διὰ τοῦτο τοὺς κατακρίνει ὡς ἀσυνέτους εἰς τὸ 51 ἀπόσπασμά του: «Οὐ ξυνιᾶσιν ὅκως διαφερόμενον ἑαυτῷ ὁμολογέει παλίντονος ἁρμονίη ὅκως τηρ τόξου καὶ λύρης» (Δὲν ἔχουν τὴν σύνεσιν νὰ ἐννοήσουν πῶς ἡ παρουσιάζουσα διάσπασιν ἑνότης ἐμφανίζεται συγχρόνως ἐνηρμονισμένη μὲ τὸν ἑαυτόν της· ἁρμονία ἐξ ἀντιτιθεμένων τάσεων, ὅπως συμβαίνει μὲ τὸ τόξον καὶ τὴν λύραν).

Ὁ Σωκράτης διδάσκων τὸν Ἀλκιβιάδην.

«Τὸ ἀντίξουν συμφέρον ἐκ τῶν διαφερόντων καλλίστην ἁρμονίαν καὶ πάντα κατ' ἔριν γίνεσθαι» ('Εκεῖνο τὸ ὁποῖον παρουσιάζει ἀντιθέσεις ἑναρμονίζεται· ἐκ τῶν παρουσιαζόντων διαφορὰν τόνων καταρτίζεται ἡ ὡραιοτάτη ἁρμονία. Τὰ πάντα δημιουργοῦνται διὰ τῆς διαμάχης). Διὰ τῶν γνωμῶν του τούτων ἀνεδείχθη ὁ 'Ηράκλειτος ἱδρυτὴς τοῦ διαλεκτισμοῦ. 'Η ὑπ' αὐτοῦ ἀνακαλυφθεῖσα ἀρχή, καθ' ἣν αἱ ἀντιθέσεις, ἀγόμεναι εἰς συνδιαλλαγήν, ἀπαρτίζουν τὸν ἁρμονικὸν διάκοσμον τοῦ σύμπαντος, ἀσκεῖ εἰσέτι τὴν γοητείαν της. Τὴν εὑρίσκομεν νὰ χρησιμοποιῆται εἰς τὴν ἀνατολικὴν θεολογίαν, τὴν ἐκλαμβάνουσαν τὸν Θεὸν ὡς σύμπτωσιν ἀντιθέσεων ἀκριβῶς ὅπως ἐκφράζεται ὑπὸ τοῦ 'Ηρακλείτου εἰς τὸ ὑπ' ἀριθ. 67 ἀπόσπασμα: «'Ο θεὸς ἡμέρη, εὐφρονη, χειμὼν θέρος, πόλεμος εἰρήνη, κόρος λιμός· ἀλλοιοῦται δὲ ὅκωσπερ πῦρ ὁπόταν συμμιγῆ θυώμασιν, ὀνομάζεται καθ' ἡδονὴν ἑκάστου» ('Ο θεὸς εἶναι ἡμέρα καὶ νύξ, χειμὼν καὶ θέρος, πόλεμος καὶ εἰρήνη, κορεσμὸς καὶ πεῖνα· ἐμφανίζεται δὲ ὑπὸ ἄλλας μορφάς, ἀκριβῶς ὅπως τὸ πῦρ ὅταν ἀναμιχθῆ μὲ θυμιάματα, ὀνομάζεται ἀναλόγως τῆς εὐωδίας μὲ τοῦτο ἢ ἐκεῖνο τὸ ὄνομα). Διὰ τῶν τοιούτων του συμπερασμάτων ὑπερνικᾶ τὰς ἀπορίας τῶν 'Ελεατῶν, οἵτινες δὲν ἠδύναντο νὰ συμβιβάσουν τὰς ἐν τῷ κόσμῳ ὑφισταμένας διαφορὰς μὲ τὴν ἑνότητά του. 'Ο 'Ηράκλειτος λέγει ὅτι ὁ κόσμος εἶναι ἑνότης τῶν παρατηρουμένων διαφορῶν. Προχωρεῖ οὕτω εἰς τὴν ἔννοιαν τοῦ κοινοῦ στοιχείου, ὅπερ ὑπάρχει εἰς τὰς ἐπὶ μέρους διαφοράς. 'Οπίσω ἀπὸ τὴν ποικιλίαν ἀνευρίσκεται κάτι τὸ κοινόν, ἡ δὲ παρατηρουμένη ἐν τῷ κόσμῳ ροή, ὑπόκειται εἰς καθωρισμένον ρυθμόν. Τὴν ἀρχήν, ἥτις ρυθμίζει τὴν ροὴν καὶ ἐξασφαλίζει τὴν ἑνοποίησιν τῶν διαφόρων ὄντων εἰς κοινότητα ὀνομάζει ὁ 'Ηράκλειτος Λόγον. 'Η ἀρχὴ αὕτη ἀποτελεῖ διὰ τὸν 'Ηράκλειτον τὴν ὑψίστην ρυθμιστικὴν ἁρμοδιότητα ἐν τῷ σύμπαντι, ἡ ἰσχύς της καὶ ἡ ὕπαρξίς της εἶναι αἰωνία, δύναται δὲ νὰ ἔλθῃ εἰς ἐπαφὴν μὲ αὐτὴν ὁ ἄνθρωπος, ἀρκεῖ οὗτος νὰ ἀποβάλῃ τὸν ἐγωϊσμόν του καὶ νὰ κατευθύνῃ τὸ βλέμμα του πρὸς τὴν κοινὴν ὅλων ἀρχήν. Τὸ σύγγραμμα τοῦ 'Ηρακλείτου ἤρχιζε μὲ τὴν ἐξύμνησιν τοῦ Λόγου, μὲ τὸν καθορισμὸν τῆς πρὸς τοὺς ἀνθρώπους καὶ τὸ κοσμικὸν ἐν γένει γεγονὸς συσχετίσεώς του: «Τοῦ δὴ λόγου τοῦδ' ἐόντος ἀεὶ ἀξύνετοι γίνονται ἄνθρωποι καὶ πρόσθεν ἢ ἀκοῦσαι καὶ ἀκούσαντες τὸ πρῶτον· γινομένων γὰρ πάντων κατὰ τὸν λόγον τόνδε ἀπείροισιν ἐοίκασι, πειρώμενοι ἐπέων καὶ ἔργων τοιούτων, ὁκοῖων ἐγὼ διηγεῦμαι διαιρέων ἕκαστον κατὰ φύσιν καὶ φράζων ὅκως ἔχει» (Αὐτὸν δὲ τὸν λόγον ὁ ὁποῖος ἔχει αἰωνίαν ὕπαρξιν, δὲν κατανοοῦν οἱ ἄνθρωποι καὶ πρὶν ἀκούσουν κάτι δι' αὐτὸν καὶ ἐπίσης ὅταν προηγουμένως κάτι ἔχουν ἀκούσει περὶ αὐτοῦ· ἐνῶ δὲ ὅλα συμβαίνουν συμφώνως πρὸς αὐτὸν τὸν λόγον, σοῦ δίδουν τὴν ἐντύπωσιν (οἱ ἄνθρωποι) ὅτι δὲν ἔχουν κομμίαν πεῖραν αὐτῶν, καίτοι ἡ ἐμπειρία των τοὺς θέτει εἰς ἐπαφὴν μὲ λόγια καὶ μὲ ἔργα, ὡσὰν αὐτὰ τὰ ὁποῖα ἐκθέτω, ἀναλύων ἕκαστον ἐξ αὐτῶν συμφώνως πρὸς τὴν φύσιν των καὶ ἀναπτύσσων αὐτὰ κατὰ τὴν οὐσίαν των). Μὲ τὴν ἀναγνώρισιν τοῦ Λόγου ὡς ὑπερτάτης ἀρχῆς, ρυθμιζούσης τὸ κοσμικὸν γεγονός, ἀπομακρύνεται ἀπὸ τὸν κόσμον τὸ τυχαῖον καὶ εἰσάγεται ἡ ἔννοια τῆς νομοτελείας. Ταύτην συμβολικῶς ἐκφράζει ὁ 'Ηράκλειτος ὁμιλῶν περὶ Εἱμαρμένης καὶ Δίκης. "Εχει κατανοήσει ὅτι ἐν τῇ φύσει ἐπικρατεῖ τάξις καὶ διὰ νὰ ἐκφράσῃ τὴν ἀντίληψίν του αὐτήν, λέγει ὅτι ὁ ἥλιος δὲν δύναται νὰ μεταστῇ ἀπὸ τὴν κανονικήν του τροχιάν: «"Ηλιος οὐχ ὑπερβήσεται μέτρα εἰ δὲ μὴ 'Ερινύες μιν Δίκης ἐπίκουροι ἐξευρήσουσιν» ('Ο "Ηλιος δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐξέλθῃ ἀπὸ τὴν προδιατεταγμένην του τροχιάν· διότι ἐν ἐναντίᾳ περιπτώσει αἱ 'Ερινύες, αἱ ὁποῖαι εἶναι ὁπλοφόροι τῆς Δίκης, θὰ ἀνακαλύψουν τὴν παράβασίν του).

'Ως πρὸς τὰς κοσμολογικὰς ἀντιλήψεις, φαινομενικῶς μόνον ὁ 'Ηράκλειτος συνεχίζει τὴν ἰωνικὴν παράδοσιν. 'Η παράδοσις ὁμοφώνως λέγει ὅτι ὁ 'Εφέσιος σοφὸς ἐθεώρει ὡς πρωταρχικὸν στοιχεῖον τὸ πῦρ. 'Αλλ' ἂν ἐμβαθύνωμεν εἰς τὸ νόημα τῆς διδασκαλίας του, εὐκόλως θὰ ἐννοήσωμεν ὅτι, ἐφ' ὅσον δίδεται ἡ πρωτεύουσα θέσις εἰς τὴν ὑπὸ τὴν ρυθμιστικὴν καθοδήγησιν τοῦ Λόγου ἐπιτελουμένην μεταβολήν, δὲν δύναται νὰ τεθῇ ὡς πρωταρχικὸν στοιχεῖον τὸ πῦρ. Χρησιμοποιεῖται μόνον ὑπ' αὐτοῦ ὡς σύμβολον ἐπειδὴ ἐμφανίζει κινητικότητα καὶ δραστικότητα μεγαλυτέραν ἀπὸ τὰ λοιπὰ στοιχεῖα. Καθ' ἓν τρόπον χρησιμοποιεῖ συμβολικῶς τὰς μυθολογικὰς θεότητας, οὕτω χρησιμοποιεῖ ὡς αἰσθητοποιοῦντο τὰς φάσεις καὶ ἐμφανίσεις τῆς μεταβολῆς σύμβολα καὶ τὰ ὑλικὰ στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα εἶχον οἱ Μιλήσιοι φιλόσοφοι θεωρήσει ὡς φυσικὰς ἀρχάς.

'Αξιοσημείωτος εἶναι ἡ παρὰ τῷ 'Εφεσίῳ σοφῷ παρατηρουμένη στροφὴ πρὸς τὸν ἐσωτερικὸν ψυχικὸν κόσμον. Εἰς τὸ 101 ἀπόσπασμά του λέγει ὅτι ἔκαμεν ἀντικείμενον τῆς ἐρεύνης του τὸν ἴδιον τὸν ἑαυτόν του: «'Εδιζησάμην ἐμεαυτόν». 'Η ψυχὴ δὲν εἶναι πλέον μία σκιά, ὅπως ἐδόξαζεν ἡ μυθικὴ ἀντίληψις, ἀλλὰ ἐν ὃν τοῦ ὁποίου τὰ πέρατα εἶναι ἀνεξερεύνητα «Ψυχῆς πείρατα ἰὼν οὐκ ἂν ἐξεύροιο, πᾶσαν ἐπιπορευόμενος ὁδόν· οὕτω βαθὺν λόγον ἔχει», 'Απ. 45. ("Οσον καὶ ἂν προχωρήσῃς τὰ ἔσχατα σύνορα τῆς ψυχῆς δὲν θὰ δυνηθῇς νὰ τὰ ἀνακαλύψῃς, ἔστω καὶ ἂν πορευθῇς ἐπάνω εἰς ὅλους τοὺς δρόμους· τόσον βαθὺν λόγον [οὐσίαν] ἔχει). Παραλλήλως πρὸς τὴν ἐπίγνωσιν τοῦ ἀπεράντου βάθους τοῦ ψυχικοῦ κόσμου ἀνευρίσκεται εἰς τὸν 'Ηράκλειτον καὶ ἡ συναίσθησις ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι ὑπεύθυνος διὰ τὴν μοῖραν του. Αὐτὴν τὴν ἐπίγνωσιν ἐκφράζει τὸ 119 ἀπόσπασμα: «'Ηθος ἀνθρώπῳ δαίμων» ('Η ἐσωτερικὴ τοῦ ἀνθρώπου ἰδιοτυπία εἶναι ἡ μοῖρα του). "Οτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι ὂν προωρισμένον πρὸς θάνατον καὶ ὅτι ἡ ἐλευθερία του συνίσταται ἀκριβῶς εἰς τὴν ἐν πλήρει συναισθήσει τῆς θνητότητός του ἀποδοχὴν τῆς μοίρας ἐκφράζεται εἰς τὸ 20 ἀπόσπασμα: «Γενόμενοι ζώειν ἐθέλουσι μόρους τ' ἔχειν, μᾶλλον δὲ ἀναπαύεσθαι καὶ παῖδας καταλείπουσι μόρους γενέσθαι) ("Οταν γεννηθοῦν οἱ ἄνθρωποι παίρνουν τὴν ἀπόφασιν νὰ κρατῶνται εἰς τὴν ζωήν, καὶ νὰ εἶναι ὑποκείμενοι εἰς τὸν θάνατον, δηλαδὴ εἰς τὴν ἀνάπαυσιν, καὶ ἀφίνουν πίσω τους παιδιά, διὰ νὰ συμβοῦν καὶ ἄλλοι θάνατοι).

'Ο 'Ηράκλειτος ἔχει τὴν αὐτοσυναίσθησιν διὰ τὸν ἑαυτόν του ὅτι εἶναι πνεῦμα δημιουργικόν. Δι' αὐτὸ καταφέρεται κατὰ τῆς πολυμαθείας: «Πολυμαθίη νόον ἔχειν οὐ διδάσκει· 'Ησίοδον γὰρ ἂν ἐδίδαξε καὶ Πυθαγόρην αὐτίς τε Ξενοφάνεια καὶ 'Εκαταῖον» ('Απ. 40) ('Η πολυμάθεια δὲν διδάσκει τὸν ἄνθρωπον νὰ κατανοῇ τὰ ὄντα. Διότι (ἂν τοῦτο ἦτο δυνατὸν) ἤθελε διδάξει τὸν Πυθογόραν καὶ ἀκόμη τὸν Ξενοφάνη καὶ τὸν 'Εκαταῖον). Δὲν διστάζει νὰ ἐπικρίνῃ τὸν "Ομηρον, ὅστις ἐθεωρεῖτο ὁ σοφώτερος τῶν 'Ελλήνων. 'Η διαφωνία του πρὸς τὸν "Ομηρον ἔγκειται εἰς τὸ ὅτι οὗτος, καθὼς καὶ ὁ 'Αρχίλοχος δὲν εἶχον κατανοήσει τὴν σημασίαν τὴν ὁποίαν ἔχει διὰ τὴν ζωὴν τῶν ἀνθρώπων ὁ πόλεμος «Τόν τε "Ομηρον ἄξιον ἐκ τῶν ἀγώνων ἐκβάλλεσθαι καὶ ῥαπίζεσθαι καὶ 'Αρχίλοχον ὁμοίως» ('Απ. 42) ('Ο "Ομηρος πρέπει νὰ μὴ γίνεται δεκτὸς εἰς τοὺς ἀγῶνας· καὶ νὰ ῥαπίζεται, ὁμοίως δὲ καὶ ὁ 'Αρχίλοχος). Τὸ νόημα τοῦ ἀποσπάσματος εἶναι ὅτι ἡ ἀπαγγελία τῶν ποιημάτων τοῦ 'Ομήρου καὶ τοῦ 'Αρχιλόχου, ἥτις ἐγίνετο ὑπὸ τῶν ραψῳδῶν ἐν εἴδει ἀγῶνος, πρέπει νὰ ἀπαγορευθῇ διότι καὶ οἱ δύο αὐτοὶ ποιηταὶ εἶχον ἐκφράσει τὴν εὐχὴν νὰ μὴ γίνωνται πόλεμοι καὶ ἔριδες μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων. Πρὸς μίαν τοιαύτην ἀντίληψιν περὶ τοῦ πολέμου εἶναι ὅλως ἀντίθετοι αἱ ἀπόψεις τοῦ 'Ηρακλείτου. 'Ο πόλεμος κατ' αὐτὸν εἶναι πατὴρ ὅλων τῶν ὄντων: «Πόλεμος πάντων μὲν πατήρ ἐστι, πάντων δὲ βασιλεύς, καὶ τοὺς μὲν θεοὺς ἔδειξε τοὺς δὲ ἀνθρώπους, τοὺς μὲν δούλους ἐποίησε τοὺς δὲ ἐλευθέρους» ('Απ. 29) ('Ο πόλεμος μὲν εἶναι πάντων πατήρ, πάντων δὲ βασιλεύς, καὶ ἄλλους μὲν τοὺς ἀναδεικνύει θεούς, ἄλλους δὲ ἀνθρώπους, καὶ ἄλλους τοὺς κάμνει δούλους ἄλλους δὲ ἐλευθέρους). 'Ο 'Ηράκλειτος ζήσας κατὰ τὴν ὥριμον περίοδον τῆς ζωῆς του τὴν μεγάλην σύγκρουσιν 'Ελλήνων καὶ Περσῶν καὶ αἰσθανθεὶς βαθύτατα τὰς ἐπανειλημμένας περιπετείας καὶ τὰς ἐκ τούτων προκυψάσας κοσμοϊστορικὰς μεταβολὰς εἶναι εἰς θέσιν νὰ κατανοήσῃ βαθύτερον τὸ φαινόμενον τοῦ πολέμου. 'Επίσης ἔχει κατανοήσει τὸ νόημα τῆς πολιτικῆς ζωῆς καὶ δὲν παύει νὰ ἐξαίρῃ τὴν σημασίαν τὴν ὁποίαν ἔχει δι' αὐτὴν ὁ νόμος: «Μάχεσθαι χρὴ τὸν δῆμον ὑπὲρ τοῦ νόμου ὅκωσπερ τείχεος» ('Απ. 44) ('Ο λαὸς πρέπει νὰ μάχεται ὑπὲρ τοῦ νόμου ὅπως μάχεται καὶ ὑπὲρ τοῦ τείχους). «Ξὺν νόῳ λέγοντας ἰσχυρίζεσθαι χρὴ τῷ ξυνῷ πάντων, ὅκωσπερ νόμῳ πόλις καὶ πολὺ ἰσχυροτέρως. Τρέφονται γὰρ πάντες οἱ ἀνθρώπειοι νόμοι ὑπὸ ἑνὸς τοῦ θείου· κρατεῖ γὰρ τοσοῦτον ὁκόσον ἐθέλει καὶ ἐξαρκεῖ πᾶσι καὶ περιγίγνεται» ('Απ. 114) (Φρόνιμος λόγος εἶναι ὁ ἀκόλουθος· πρέπει νὰ στηρίζωμεν τὴν δύναμίν μας ἐπὶ ἐκείνου τὸ ὁποῖον εἶναι εἰς ὅλους κοινόν, ἀκριβῶς ὅπως ἡ πόλις στηρίζεται εἰς τὸν νόμον καὶ πολὺ ἀκόμη ἰσχυρότερον. Διότι ὅλοι οἱ νόμοι τῶν ἀνθρώπων ἀντλοῦν τὴν συντήρησίν των ἀπὸ τὸν ἕνα καὶ μοναδικὸν νόμον τῶν θεῶν· διότι ὁ θεῖος νόμος κυριαρχεῖ ὅσον θέλει καὶ φέρει ἀποτέλεσμα δι' ὅλα καὶ ὑπερισχύει).

'Εκεῖνο τὸ ὁποῖον διακρίνει τὸν 'Ηράκλειτον ὄχι μόνον μεταξὺ τῶν προσωκρατικῶν φιλοσόφων, ἀλλὰ μεταξὺ τῶν στοχαστῶν συμπάσης τῆς παγκοσμίου φιλοσοφίας, εἶναι ἡ φιλολογικὴ μορφὴ τῆς διατυπώσεως τῶν δοξασιῶν του. 'Ανεδείχθη ἀριστοτέχνης εἰς τὴν δι' ἀφορισμῶν ἔκφρασιν βαθυτάτων νοημάτων. 'Ο Νίτσε εἰς τὸ ἔργον του «'Ανθρώπινα - πολὺ ἀνθρώπινα» ἔχει ἐξάρει τὴν μοναδικὴν ἱκανότητα τὴν ἐπιδειχθεῖσαν ὑπὸ τοῦ 'Εφεσίου σοφοῦ ὡς πρὸς τὴν χρησιμοποίησιν τοῦ ἀφοριστικοῦ ὕφους. «Εἷς γνωμολογικὸς ἀφορισμός — γράφει ὁ Νίτσε — εἶναι κάτι πολὺ σκληρὸν διὰ τὰ ὄντια τοῦ χρόνου καὶ δὲν δύναται νὰ ἐξαντληθῇ ἀπὸ ὅλους τοὺς αἰῶνας, ἂν καὶ χρησιμεύει δι' ἑκάστην ἐποχὴν ὡς τροφή. Διὰ τοῦτο ἐμφανίζεται μέσα εἰς τὴν φιλολογίαν ὡς ἡ μεγίστη παραδοξότης. Εἶναι τὸ ἀναλλοίωτον μέσα εἰς τὰς μεταβολάς, ἡ τροφὴ ἥτις διατηρεῖ πάντοτε τὴν ἀξίαν της καὶ ἡ ὁποία, ὅπως τὸ ἅλας, οὐδέποτε μωραίνεται». Πράγματι οἱ ἀφορισμοὶ τοῦ 'Ηρακλείτου οὐδέποτε χάνουν τὴν ἐπικαιρότητά των. Εἶναι ὅπως οἱ χρησμοὶ τῆς Σιβύλλης, οἵτινες παρ' ὅλην τὴν τραχύτητα τοῦ ὕφους των, λέγει ὁ 'Εφέσιος σοφός, πραγματοποιοῦν προβλέψεις διὰ μέσου χιλιάδων ἐτῶν: «Σίβυλλα δὲ μαινομένῳ στόματι ἀγέλαστα καὶ ἀκαλλώπιστα καὶ ἀμύριστα φθεγγομένη χιλίων ἐτῶν, ἐξικνεῖται τῇ φωνῇ διὰ τὸν Θεόν» ('Απ. 92) ('Η Σίβυλλα μὲ μαινόμενον στόμα ἐκβάλλουσα φθόγγους, ἀπὸ τοὺς ὁποίους λείπει ἡ προσήνεια τοῦ γέλωτος, ὁ καλλωπισμὸς καὶ ἡ εὐωδία τῶν ἀρωμάτων, προχωρεῖ διὰ τῆς φωνῆς διὰ μέσου χιλιετηρίδων ὠθουμένη ἀπὸ τὸν Θεόν). "Οπως καὶ ἡ Σίβυλλα τοιουτοτρόπως καὶ αἱ δοξασίαι τοῦ 'Ηρακλείτου ἔπειτα ἀπὸ χιλιετηρίδας δὲν ἔχουν χάσει τὴν ἀξίαν των. 'Ο "Εγελος κατὰ τὸν προηγούμενον αἰῶνα ἐστηρίχθη διὰ νὰ δημιουργήσῃ τὸ σύστημά του ἐπὶ τῆς ἡρακλειτείου δοξασίας τῆς ἑνότητος τῶν ἀντιθέσεων, ὁ ἐπιστημονικὸς λεγόμενος σοσιαλισμὸς ἐποικοδομεῖται ἐπὶ τοῦ διαλεκτικισμοῦ του, ἡ δὲ σύγχρονος λογοκρατία ἀνατρέχει εἰς τοὺς περὶ λόγου ἀφορισμοὺς τοῦ 'Εφεσίου σοφοῦ. 'Ο 'Ηράκλειτος εἶναι ὁ μοναδικὸς σοφὸς τοῦ ὁποίου αἱ δοξασίαι ἐμφανίζουν ἔντονον ζωὴν καὶ παρουσίαν εἰς τὴν σύγχρονόν μας πραγματικότητα. (Περισσότερα περὶ τοῦ 'Ηρακλείτου ἀναφέρονται κατωτέρω εἰς τὸ σχετικὸν ἄρθρον τοῦ παρόντος τόμου).

Η ΣΥΝΔΥΑΣΤΙΚΗ ΘΕΩΡΗΣΙΣ ΤΟΥ ΣΥΜΠΑΝΤΟΣ

ΕΜΠΕΔΟΚΛΗΣ (495 — 435). 'Εγεννήθη εἰς τὸν 'Ακράγαντα τῆς Σικελίας ἐξ ἐπιφανοῦς οἰκογενείας, ἥτις κατεπο-

λέμει τὴν τυραννίαν καὶ ἐπροστάτευε τὸν λαόν. Ὁ πατήρ του Μέτων κατὰ τὸ 470 εἶχε συνεργήσει διὰ τὴν κατάλυσιν τῆς τυραννίας. Μετὰ δὲ τὸν θάνατον τοῦ πατρός του, ὅτε οἱ ἀριστοκρατικοὶ ἠθέλησαν νὰ καταλάβουν τὴν ἀρχήν, ὁ Ἐμπεδοκλῆς κατώρθωσε νὰ ματαιώσῃ τὴν ἀπόπειράν των εἰρηνικῶς. Ὅταν μετὰ ταῦτα ὁ λαὸς τοῦ προσέφερε τὸ βασιλικὸν ἀξίωμα, οὗτος δὲν τὸ ἐδέχθη. Κατὰ τὸ τέλος τῆς ζωῆς του φαίνεται ὅτι ἔχασε τὴν εὔνοιαν τοῦ λαοῦ καὶ ἠναγκάσθη νὰ ἀπέλθῃ εἰς Πελοπόννησον, ὅπου καὶ ἀπέθανε. Γύρω ἀπὸ τὸν θάνατόν του ἐπλάσθησαν παλλοὶ θρῦλοι. Οἱ φίλοι του διέδωκαν ὅτι ἀνελήφθη εἰς τοὺς οὐρανούς, οἱ δὲ ἐχθροί του ὅτι ἐπήδησεν εἰς τὸν κρατῆρα τῆς Αἴτνης διὰ νὰ γίνῃ ἄφαντον τὸ σῶμα του καὶ νὰ νομισθῇ θεός. Εἰς τὰς τοιαύτας διαδόσεις φαίνεται ὅτι ἔδωκαν λαβὴν δύο στίχοι του, εἰς τοὺς ὁποίους ἐνεφάνιζε τὸν ἑαυτόν του ὡς θεόν:

«Χαίρετ' ἐγὼ δ' ὑμῖν θεὸς ἄμβροτος, οὐκέτι θνητὸς
πωλεῦμαι μετὰ πᾶσι τετιμημένος, ὥσπερ ἔοικε»

(Χαίρετε! Ἐγὼ δὲ ὡς θεὸς ἰδικός σας, καὶ οὐχὶ ὡς θνητός, περιτριγυρίζω ἀνάμεσα εἰς ὅλους ἀπολαμβάνων τιμάς, ὅπως ἁρμόζει).

Ἔδρασεν ὡς πολιτικός, ὡς ῥήτωρ, ὡς ἰατρός, ὡς θεουργὸς καὶ γόης. Εἰς τὴν νεαράν του ἡλικίαν ἔγραψε καὶ τραγωδίας. Τὰς φιλοσοφικάς του δοξασίας ἐξέθεσεν εἰς δύο φιλοσοφικὰ ποιήματα, ἐκ τῶν ὁποίων τὸ ἓν ἔφερε τὸν τίτλον «Περὶ φύσεως», τὸ δὲ ἕτερον «Καθαρμοί». Ἐκ τῶν πέντε χιλιάδων στίχων τῶν δύο τούτων ποιημάτων διεσώθησαν ἀποσπάσματα μόνον.

Ὡς φιλόσοφος ὁ Ἐμπεδοκλῆς προσπαθεῖ νὰ συνδυάσῃ τὰ πορίσματα τῆς ἰωνικῆς φιλοσοφίας μὲ τὰς ἐλεατικὰς διδασκαλίας. Δέχεται ὅτι ὑπάρχουν ἐν τῷ κόσμῳ ὡς ἀμετάβλητα συστατικὰ αὐτοῦ τὰ τέσσαρα στοιχεῖα, ἤτοι τὸ πῦρ, τὸ ὕδωρ, ὁ ἀὴρ καὶ ἡ γῆ, ἐκ τῆς δὲ ἀναμίξεως αὐτῶν προέρχεται ἡ γένεσις καὶ ἡ φθορὰ τῶν συγκεκριμένων ὄντων. Κατ' οὐσίαν, δὲν ὑπάρχει γένεσις καὶ φθορὰ ἀλλὰ μόνον ἀνάμιξις τῶν στοιχείων:

«Φύσις οὐδενός ἐστιν ἐόντων
ἀλλὰ μόνον μίξίς τε διάλλαξίς τε μιγέντων
ἐστί, φύσις δ' ἐπὶ τοῖς ὀνομάζεται ἀνθρώποισιν».

(Δὲν ὑπάρχει γένεσις ὡς πρὸς κανένα ἀπὸ τὰ ὄντα, ἀλλὰ μόνον ἀνάμιξις καὶ ἐναλλαγὴ τῶν ἀναμιχθέντων στοιχείων, οἱ ἄνθρωποι ὅμως χρησιμοποιοῦν διὰ νὰ ὀνομάσουν τὰ γεγονότα ταῦτα τὴν λέξιν φύσις, δηλαδὴ γένεσις).

Τὰ τέσσαρα στοιχεῖα τὰ ἀποκαλεῖ «ριζώματα» καὶ τὰ ἐκφράζει χρησιμοποιῶν ὡς σύμβολα τὰ ὀνόματα τῶν ἀρχαίων θεῶν:

«Τέσσαρα γὰρ πάντων ριζώματα πρῶτον ἄκουε
Ζεὺς ἀργὴς Ἥρη τε φερέσβιος ἠδ' Ἀιδωνεὺς
Νῆστις θ', ἣ δακρύοις τέγγει κρούνωμα βρότειον».

«Κατὰ πρῶτον ἄκουε ὅτι τέσσαρες εἶναι αἱ ῥίζαι δι' ὅλα τὰ ὄντα. Ὁ Ζεὺς ὅστις (διὰ τῶν κεραυνῶν) φεγγοβολεῖ, ἡ Ἥρα ἡ ὁποία (ὡς ἀὴρ διὰ τῆς ἀναπνοῆς) δωρίζει τὴν ζωὴν καὶ ὁ Ἀϊδωνεὺς (ὁ Ἅδης ὡς γῆ) καὶ ἡ Νῆστις (σικελικὴ τοπικὴ θεότης συμβολίζουσα τὰ ὕδατα· τὸ θέμα τῆς λέξεως νάω = ἀναβλύσσω) ἥτις χύνουσα τὰ δάκρυά της δημιουργεῖ τὴν πηγὴν τῆς ζωῆς τῶν θνητῶν).

Πρέπει ὅμως νὰ ἐξηγηθῇ τὸ γεγονὸς τῆς ἀναμίξεως καὶ τῆς ἐναλλαγῆς. Ὁ Ἐμπεδοκλῆς φρονεῖ ὅτι τὰ στοιχεῖα ἀφ' ἑαυτῶν δὲν δύνανται νὰ κινηθοῦν καὶ νὰ ἔλθουν εἰς ἀμοιβαίους συνδυασμούς. Διὰ νὰ ἐξηγήσῃ τὴν ἀνάμιξιν καὶ τὸν χωρισμὸν των εἰσάγει δύο δυνάμεις, τὴν Φιλίαν καὶ τὸ Νεῖκος. Ἡ Φιλία συνδέει τὰ ἀνόμοια καὶ διαχωρίζει τὰ ὅμοια, τὸ Νεῖκος διαχωρίζει τὰ ἀνόμοια. Τὰ στοιχεῖα ὑπόκεινται εἰς τὴν ἐπίδρασιν τῶν δύο τούτων ἀντιτιθεμένων δυνάμεων. Ὅταν ἐπικρατῇ ἡ Φιλία, ὁ κόσμος συσπειρώνεται εἰς σφαιρικὸν σύνολον καὶ ζῇ ἐν μακαριότητι ὡς Σφαῖρος, τὸν ὁποῖον περιγράφει ὁ Ἐμπεδοκλῆς κατὰ τὸν ἀκόλουθον τρόπον:

«Ἀλλ' ὄγε πάντοθεν ἶσος (ἐοῖ) καὶ πάμπαν ἀπείρων
σφαῖρος κυκλοτερὴς μονίῃ περιηγέϊ γαίων.
Οὐ γὰρ ἀπὸ νώτοιο δύο κλάδοι ἀΐσσονται,
οὐ πόδες, οὐ θοὰ γοῦνα, οὐ μήδεα γεννήεντα,
ἀλλὰ Σφαῖρος ἦην καὶ (πάντοθεν) ἶσος ἑαυτῷ».

(Ἀλλ' αὐτὸς βεβαίως ἦτο ἀπὸ ὅλα τὰ μέρη του ἴσος πρὸς τὸν ἑαυτόν του καὶ ἐξ ὁλοκλήρου ἄνευ πέρατος Σφαῖρος κυκλοτερὴς καμαρώνων διὰ τὴν γύρω του κυριαρχοῦσαν μοναδικότητα (κατ' ἄλλους ἑρμηνευτὰς ἡρεμίαν). Διότι δὲν ἐξορμοῦν ἀπὸ τὰ νῶτα του δύο κλάδοι, δὲν (ἐκφύονται) πόδες καὶ ταχέα γόνατα, οὔτε γεννητικὰ μόρια, ἀλλ' ἦτο σφαιρικὸς καὶ ἀπὸ ὅλα τὰ μέρη του ἴσος μὲ τὸν ἑαυτόν του).

Μέσα εἰς τὸν Σφαῖρον δὲν δύναται νὰ διακριθῇ οὐδὲν στοιχεῖον:

«Ἔνθ' οὔτε Ἡέλιοι διείδεται ὠκέα γυῖα
οὐδὲ μὲν οὐδ' αἴης λάσιον μένος οὐδὲ θάλασσα·
οὕτως Ἁρμονίης πυκινῷ κρύφῳ ἑστήοικται
Σφαῖρος κυκλοτερὴς μονίη περιηγέϊ γαίων
οὐ στάσις οὐδέ τε δῆρις ἀναίσιμος ἐν μελέεσιν».

(Ἐδῶ (μέσα εἰς τὸν Σφαῖρον) δὲν διακρίνονται οὔτε τὰ γρήγορα μέλη τοῦ (σώματος) τοῦ Ἡλίου οὔτε τῆς γῆς ἡ λάγνος μανία οὔτε ἡ θάλασσα· τοιουτοτρόπως μένει ἑστηριγμένος εἰς τὸν ἀδιαπέραστον κρυψῶνα τῆς Ἁρμονίας, ὁ κυκλοτερὴς Σφαῖρος καμαρώνων διὰ τὴν γύρω του κυριαρχοῦσαν μοναδικότητα. Δὲν ὑπάρχει μέσα εἰς τὰ μέλη του καμμία διχοστασία καὶ καμμία ἀπρεπὴς ἔρις).

Τὸ σύμπαν ὅμως δὲν μένει εἰς αὐτὴν τὴν ἀδιατάρακτον μακαριότητα. Βαθμηδὸν ἐντὸς τοῦ Σφαίρου αὐξάνεται τὸ Νεῖκος ὅπερ ἐπιφέρει τὸν χωρισμὸν καὶ τὴν διάσπασιν καὶ ὠθεῖ τὸ σύμπαν εἰς κατάστασιν ὅλως ἀντίθετον ἀπὸ τὸν ἐν τῇ ἁρμονίᾳ ἐφησυχασμὸν τοῦ Σφαίρου. Ἡ ἐσχάτη ἀποκορύφωσις τῆς ἐπικρατήσεως τοῦ Νείκους ὁδηγεῖ εἰς τὴν κατάστασιν τῆς «Ἀκοσμίας» ὡς ἀναφέρει ὁ Πλούταρχος (Περὶ ἐμφ. σελ. 926 Ε) λέγων: «Ὅρα μὴ τὸ Νεῖκος ἐπάγης τὸ Ἐμπεδοκλέους τοῖς πράγμασι μᾶλλον δὲ τοὺς παλαιοὺς κινῆς Τιτᾶνας ἐπὶ τὴν φύσιν καὶ Γίγαντας καὶ τὴν μυθικὴν ἐκείνην καὶ φοβερὰν ἀκοσμίαν ἐπιδεῖν ποθῇς (θεὶς) χωρὶς τὸ βαρὺ πᾶν καὶ χωρὶς τὸ κοῦφον». (Πρόσεχε μήπως κατευθύνῃς ἐναντίον τῶν πραγμάτων τὸ Νεῖκος τοῦ Ἐμπεδοκλέους, μᾶλλον δὲ μήπως βάλῃς εἰς κίνησιν τοὺς παλαιοὺς Τιτᾶνας καὶ τοὺς Γίγαντας ἐναντίον τῆς Φύσεως καὶ ποθῇς νὰ ἴδῃς μὲ τὰ μάτια σου τὴν μυθικὴν καὶ φοβερὰν ἐκείνην ἀκοσμίαν, ἐὰν θέσῃς ὅλα τὰ βαρέα μαζὶ καὶ χωριστὰ ἀπ' αὐτὰ τοποθετήσῃς τὰ ἐλαφρά). Φαίνεται ὅτι ὁ Ἐμπεδοκλῆς ἐθεώρει τὴν ἀκοσμίαν ὡς τὴν κατάστασιν τῆς παντελοῦς τῶν στοιχείων διακρίσεως, κατὰ τὴν ὁποίαν κυριαρχεῖ ἀπολύτως ἡ ἀντίθεσις τῶν ὁμοειδῶν στοιχείων πρὸς τὰ ἑτεροειδῆ, συνεπάγουσα παγκόσμιον ἀλληλομαχίαν. Μεταξὺ τῶν δύο τούτων καταστάσεων, τῆς πλήρους ἁρμονίας καὶ τῆς πλήρους διακρίσεως, τοποθετεῖ τὰς διαφόρους ἐποχὰς κατὰ τὰς ὁποίας γεννῶνται καὶ ἐξαφανίζονται τὰ ὄντα. Ἡ κοσμογονικὴ αὐτὴ διαδικασία ἐξελίσσεται κατὰ περιόδους, εἰς τὰς ὁποίας ἄλλοτε μὲν ἐπικρατεῖ ἡ Φιλία ἄλλοτε δὲ τὸ Νεῖκος. Εἰς τὸ 17 ἀπόσπασμα περιγράφεται ἡ ἐν λόγῳ ἐναλλαγὴ διὰ τῶν ἀκολούθων στίχων:

..«Δίπλ' ἐρέω τοτὲ μὲν γὰρ ἓν ηὐξήθη μόνον εἶναι
ἐκ πλειόνων, τοτὲ δ' αὖ διέφυ πλέον ἐξ ἑνὸς εἶναι
Δοιὴ δὲ θνητῶν γένεσις, δοιὴ δ' ἀπόλειψις.
Τὴν μὲν γὰρ πάντων σύνοδος τίκτει τ' ὀλέκει τε,
ἡ δὲ πάλιν διαφυομένων θρεφθεῖσα διέπτη.
Καὶ ταῦτ' ἀλλάσσοντα διαμπερὲς οὐδαμὰ λήγει,
ἄλλοτε μὲν φιλότητι συνεθχόμεν' εἰς ἓν ἅπαντα
ἄλλοτε δ' αὖ δίχ' ἕκαστα φορεύμενα Νείκεος ἔχθει»

(Διπλοῦν πρᾶγμα ἔχω νὰ ἐκθέσω. Ἄλλοτε μὲν παράγεται δι' αὐξήσεως ἐκ τῶν πολλῶν ἓν μοναδικὸν ὄν, ἄλλοτε πάλιν διασπωμένου τοῦ ἑνὸς παράγεται πλῆθος ὄντων. Διπλῆ λοιπὸν εἶναι ἡ γέννησις τῶν θνητῶν ὄντων, διπλοῦς δὲ καὶ ὁ ἐξαφανισμός. Ἡ συνένωσις τῶν ὅλων γίνεται αἰτίᾳ νὰ παρουσιασθῇ καὶ νὰ ἐξαφανισθῇ ἡ μία γένεσις, ἡ δὲ ἄλλη εὐθὺς ὡς διὰ τῆς αὐξήσεως λάβῃ σύστασιν ἐξαφανίζεται, ἐπειδὴ χωρίζονται τὰ στοιχεῖα. Καὶ αὐτὴ ἡ συνεχὴς ἀλλαγὴ οὐδέποτε λήγει, διότι ἄλλοτε τὰ πάντα συνέρχονται εἰς ἑνότητα ὠθούμενα ὑπὸ τῆς φιλίας, ἄλλοτε δὲ πάλιν διαχωρίζονται ὑπὸ τοῦ μίσους, ὅπερ ἐμπνέει τὸ Νεῖκος).

Ὁ κόσμος εἰς τὸν ὁποῖον ζῶμεν δημιουργεῖται ἐκ τῆς ἐπικρατήσεως τοῦ Νείκους. Μέσα εἰς τὸν Σφαῖρον σχηματίζεται δίνη ἥτις γίνεται ἀφορμὴ νὰ χωρισθῇ ὁ ἀὴρ καὶ νὰ περιβάλῃ τὸ σύμπαν ἐν εἴδει κενῆς σφαίρας, κάτω ἀπὸ τὴν ζώνην τοῦ ἀέρος συγκεντρώνεται τὸ πῦρ. Ἡ σφαῖρα τοῦ παντὸς διαιρεῖται εἰς δύο ἡμισφαίρια τὰ ὁποῖα κινοῦνται κυκλικῶς περὶ τὴν γῆν, ἐξ ὧν τὸ μὲν εἶναι πλῆρες πυρὸς καὶ παράγει τὴν ἡμέραν, τὸ δὲ ἄλλο σύγκειται ἐξ ἀέρος καὶ μικρᾶς ποσότητος πυρὸς καὶ παράγει τὴν νύκτα. Ὁ ἥλιος δὲν ἔχει ἴδιον φῶς ἀλλὰ ἀντανακλᾷ πρὸς τὴν γῆν τὰς ἀκτῖνας τὰς ὁποίας ἐκπέμπει πρὸς αὐτὸν τὸ πύρινον οὐράνιον ἡμισφαίριον, ἡ δὲ σελήνη ἀντανακλᾷ τὸ φῶς τὸ ὁποῖον δέχεται ἀπὸ τὸν ἥλιον. Ὁ ἥλιος ἀποτελεῖ εἶδος κρυσταλλίνου φακοῦ ὅστις συλλέγει τὸ οὐράνιον πῦρ καὶ τὸ ἐξαποστέλλει δι' ἀνταναλάσεως εἰς τὴν γῆν.

Ὡς πρὸς τὴν γένεσιν τῶν ὀργανικῶν ὄντων διακρίνει ὁ Ἀκραγαντῖνος σοφὸς τέσσαρας περιόδους. Κατὰ τὴν πρώτην περίοδον ἡ γῆ γεννᾷ τὰ ὀργανικὰ μέλη τοῦ σώματος τῶν ζώων ξεχωρισμένα:

«ἡ πολλαὶ μὲν κόρσαι ἀναύχενες ἐβλάστησαν
γυμνοὶ δ' ἐπλάζοντο βραχίονες εὐνίδες ὤμων
ὄμματα τ' οἷα ἔπλανᾶτο πενητεύοντα μετώπων».

(Ἀπὸ τὴν γῆν ἀνεβλάστησαν πολλαὶ κεφαλαὶ ἄνευ αὐχένων καὶ περιεπλανῶντο ἐδῶ καὶ ἐκεῖ βραχίονες στερούμενοι ὤμων, καὶ ἐτριγύριζαν ἐδῶ καὶ ἐκεῖ ὀφθαλμοὶ στερούμενοι μετώπων).

Εἰς τὴν δευτέραν περίοδον κατορθώνουν τὰ μεμονωμένα ταῦτα ἁρμονικὰ μέλη νὰ συνενωθοῦν καὶ νὰ ἀποτελέσουν τερατώδεις μορφάς:

Πολλὰ μὲν ἀμφιπρόσωπα καὶ ἀμφίστερνα φύεσθαι
βουγενῆ ἀνδρόπρωρα, τὰ δ' ἔμπαλιν ἐξανατέλλειν
ἀνδροφυῆ βούκρανα, μεμιγμένα τῇ μὲν ἀπ' ἀνδρῶν
τῇ δὲ γυναικοφυῆ, σκιεροῖς ἠσκημένα γυίοις».

(Τότε ἀνεφάνησαν πολλὰ πλάσματα μὲ διπλᾶ πρόσωπα καὶ διπλᾶ στήθη, σώματα βοῶν μὲ ἀνθρώπινον πρόσωπον, καὶ ἐξ ἀντιθέτου ἀνθρώπινα σώματα μὲ κεφαλὴν βοός, ἀνάμικτα πλάσματα κατὰ ἓν μέρος ἀνδρικὰ καὶ κατὰ ἓν ἄλλο μέρος γυναικεῖα, ὡπλισμένα μὲ σκιερὰ (ἀπὸ τὸ τρίχωμά των) γεννητικὰ ὄργανα).

Ἀλλὰ τὰ τερατώδη ταῦτα ὄντα δὲν ἠδυνήθησαν νὰ διατηρη-

θοῦν εἰς τὴν ζωήν. Κατὰ τὴν τρίτην περίοδον ἀνεφάνησαν τύποι ζώων ἱκανῶν νὰ συνεχίσουν τὴν ζωήν των:

«Οὐλοφυεῖς μὲν πρῶτα τύποι χθονὸς ἐξανέτελλον,
ἀμφοτέρων ὕδατός τε καὶ ἴδεος αἶσαν ἔχοντες·
τοὺς μὲν πῦρ ἀνέπεμπε θέλον πρὸς ὁμοῖον ἱκέσθαι,
οὔτε τί πω μελέων ἐρατὸν δέμας ἐμφαίνοντας
οὔτ' ἐνοπὴν οἷόν τ' ἐπιχώριον ἀνδρᾶσι γυῖον».

('Ανεβλάστανον κατ' ἀρχὰς χονδροδεμένα πλάσματα ἀπὸ τὴν γῆν, ἔχοντα μερίδιον καὶ ἀπὸ τὰ δύο (στοιχεῖα), δηλαδὴ καὶ ἀπὸ τὸ ὕδωρ καὶ ἀπὸ τὴν θερμότητα. Αὐτὰ τὰ πλάσματα τὰ ἐξεσφενδόνιζε πρὸς τὰ ἐπάνω τὸ πῦρ, ἐπειδὴ ἤθελε νὰ φθάση εἰς τὸ ὁμοιόν του (ἐν τῷ οὐρανῷ) πῦρ. Τὰ πλάσματα ταῦτα δὲν ἐνεφάνιζον τὴν ἀξιαγάπητον μορφὴν τῶν μελῶν (τοῦ σώματος) οὔτε τὴν φωνήν, οὔτε τὸ ἰδιάζον γεννητικὸν μόριον, ὅπως προσιδιάζει εἰς τοὺς ἄνδρας).

Κατὰ τὴν τετάρτην περίοδον γεννῶνται τὰ ὀργανικὰ ὄντα οὐχὶ ἐκ τῆς γῆς, ἀλλὰ ἐξ ἀλλήλων. Ὁ 'Αέτιος λέγει: «Τὰς δὲ τετάρτας οὐκέτι ἐκ τῶν ὁμοίων, οἷον ἐκ γῆς καὶ ὕδατος, ἀλλὰ δι' ἀλλήλων ἤδη» (Αἱ γενέσεις τῆς τετάρτης περιόδου δὲν προέρχονται ἐκ τῶν ὁμοιογενῶν στοιχείων, ἐκ τῆς γῆς π.χ. καὶ τοῦ ὕδατος, ἀλλὰ διὰ γεννήσεως ἐξ ἀλλήλων).

Ὁ 'Εμπεδοκλῆς προλαμβάνει τὰς διδασκαλίας τοῦ Δαρβίνου, ὅστις εἶπεν ὅτι ἐκ τῶν ἀναφανέντων διὰ τῆς ἐξελίξεως ὀργανισμῶν διεσώθησαν μόνον ὅσοι ἦσαν ἱκανοὶ νὰ ἀντιμετωπίσουν τὰς ἀνάγκας τῆς ζωῆς. Ὅπως φαίνεται ἐκ μαρτυρίας τοῦ Σιμπλικίου τοιαύτην ἰδέαν εἶχεν ἐκφράσει ὁ 'Εμπεδοκλῆς: «Καὶ ὅσα μὲν οὕτω συνέστη ἀλλήλοις, ὥστε δύνασθαι τυχεῖν σωτηρίας, ἐγένετο ζῶα καὶ ἔμειναν διὰ τὸ ἀλλήλοις ἐκπληροῦν τὴν χρείαν» (Καὶ ὅσα δηλαδὴ ὀργανικὰ μέλη συνηνώθησαν κατὰ τοιοῦτον τρόπον, ὥστε νὰ ἔχουν τὴν δυνατότητα νὰ διασωθοῦν, ἐγένοντο ζῶα καὶ ἔμειναν εἰς τὴν ζωήν, διότι ἀμοιβαίως ἱκανοποίουν τὰς ἀνάγκας των). Ὁ 'Εμπεδοκλῆς παρουσίασε πλήρη θεωρίαν ἐξηγοῦσαν τὴν ἀνάπτυξιν καὶ τὴν κατασκευὴν τοῦ σώματος τῶν ζώων καὶ ἐξήγησε τὴν λειτουργίαν τῶν αἰσθήσεων διὰ τῆς θεωρίας τῶν πόρων καὶ τῶν ἀπορροῶν.

Ὁ 'Εμπεδοκλῆς γνωρίζει καλῶς ὅτι ἡ δύναμις τῶν αἰσθήσεων εἶναι περιωρισμένη καὶ ὅτι δυσχερῶς ἐξ ἴσου τυγχάνει καὶ ἡ διὰ τοῦ νοῦ κατανόησις τοῦ κοσμικοῦ συνόλου.

«Στεινωποὶ γὰρ παλάμαι κατὰ γυῖα κέχυνται
πολλὰ δὲ δεῖλ' ἔμπαια, τὰ τ' ἀμβλύνουσι μερίμνας
παῦρον δὲ ζωῆς ἰδίου μέρος ἀθρήσαντες
ὠκύμοροι καπνοῖο δίκην ἀρθέντες ἀπέπταν
αὐτὸ μόνον πεισθέντες ὅτῳ προσέκυρσεν ἕκαστος
πάντοσ' ἐλαυνόμενοι, τὸ δ' ὅλου (πᾶς) εὔχεται εὑρεῖν.
Οὕτω οὔτ' ἐπιδερκτὰ τάδ' ἀνδράσιν οὔτ' ἐπακουστὰ
Οὔτε νόῳ περιληπτά. Σὺ δὲ οὕν, ἐπεὶ ὧδ' ἐλιάσθης
πεύσεσαι οὐ πλέον ἠὲ βροτείη μῆτις ὄρωρεν».

(Διότι εἶναι πολὺ στενὰ τὰ αἰσθητήρια ὄργανα, ἅτινα ἔχουν ἁπλωθῆ ἐπάνω εἰς τὰ ἀνθρώπινα μέλη. Πολλὰ δὲ κακὰ τὰ κτυποῦν αἰφνιδίως καὶ σκοτίζουν τὴν δύναμιν τῆς σκέψεώς των. Ἀφοῦ δὲ παρατηρήσουν ἓν ὀλίγον μέρος τῆς ζωῆς των, φεύγουν ἀπὸ αὐτὴν μὲ πρόωρον θάνατον ἁρπασθέντες πρὸς τὰ ὕψη ὡσὰν νὰ ἦσαν καπνός. Ὁ καθεὶς θεωρεῖ ἀξιόπιστον ἐκεῖνο ἐπάνω εἰς τὸ ὁποῖον τὸν ἔρριψεν ἡ τύχη του καπὰ πὰς πρὸς πάσας τὰς κατευθύνσεις περιπλανήσεις του, καὶ ὅμως καυχᾶται ὁ καθεὶς ὅτι εὑρῆκε τὸ ὅλον. Τοιουτοτρόπως δὲν εἶναι δυνατὸν αὐτὸ τὸ ὅλον οἱ ἄνθρωποι νὰ τὸ ἴδουν μὲ τοὺς ὀφθαλμούς των οὔτε νὰ τὸ ἀκούσουν οὔτε νὰ τὸ καταλάβουν μὲ τὸν νοῦν των. Σὺ δὲ ἐπειδὴ ἐπλησίασες πρὸς τὰ ἐδῶ, δὲν θὰ μάθης τίποτε περισσότερον ἀπὸ ἐκεῖνο μέχρι τοῦ ὁποίου δύναται νὰ ὑψωθῆ ἡ ἀνθρωπίνη σκέψις).

'Εκφράζει ὅμως τὴν γνώμην ὅτι εἶναι δυνατὸν ὁ ἄνθρωπος διὰ τῆς μελέτης νὰ εὑρύνη τὸ βλέμμα του καὶ νὰ πλουτίση τὰς γνώσεις του:

«Εἰ γάρ κεν σὲ ἀδινῆσιν ὑπὸ πραπίδεσιν ἐρείσας
εὐμενέως καθαρῆσιν ἐποπτεύσῃς μελέτῃσιν.
Ταῦτα τέ σοι μάλα πάντα δι' αἰῶνος παρέσονται,
ἄλλα τε πόλλ' ἀπὸ τῶνδ' ἑκτήσεαι· αὐτὰ γὰρ αὖξει
ταυτ' εἰς ἦθος ἕκαστον, ὅπῃ φύσις ἐστὶν ἑκάστῳ,
εἰ δὲ σὺ γ' ἀλλοίων ἐπορέξεαι, οἷα κατ' ἄνδρας
μυρία δειλὰ πέλονται ἃ τ' ἀμβλύνουσι μερίμνας,
ἦ σ' ὄφαρ' ἐκλείψουσι περιπλομένοιο χρόνοιο
σφῶν αὐτῶν ποθέοντα φίλην ἐπὶ γένναν ἱκέσθαι·
πάντα γὰρ ἴσθι φρόνησιν ἔχει καὶ νώματος αἶσαν».

(Διότι ἐὰν μὲν τὰς κτηθείσας γνώσεις αἱ ὁποῖαι συσσωρεύονται εἰς τὸ βάθος τοῦ πνεύματός του μὲ εὐμένειαν τὰς φέρῃ ἐμπρὸς εἰς τοὺς ὀφθαλμούς σου μὲ καθαρὰν σκέψιν θὰ εἶναι αὐταὶ εἰς τὴν διάθεσίν σου πολὺ πρόχειροι εἰς ὅλην σου τὴν ζωήν. Καὶ ἄλλας πολλὰς (γνώσεις) θὰ ἀποκτήσῃς (ἀφορμώμενος) ἀπὸ αὐτάς. Διότι αὐτὰ πληθύνονται μέσα εἰς τὸν ἐσωτερικὸν κόσμον ἑκάστου ἀνθρώπου, ἀναλόγως πρὸς τὴν ἰδιότυπον ἑκάστου ἀνθρώπου φύσιν. 'Εὰν ὅμως σὲ καταλάβῃ ἡ ὄρεξις δι' ἄλλα πράγματα, τὰ ὁποῖα ἐξασθενίζουν τὴν σκέψιν, θὰ σὲ ἐγκαταλείψουν (αἱ ἀποκτηθεῖσαι γνώσεις) μὲ τὴν διαδρομὴν τοῦ χρόνου. Διότι ποθοῦν νὰ ἔλθουν εἰς τὸ γένος ἐκ τοῦ ὁποίου κατάγονται. Διότι πρέπει νὰ γνωρίζῃς ὅτι τὰ πάντα ἔχουν συνείδησιν καὶ μερίδιον εἰς τὴν ἱκανότητα τῆς νοήσεως).

Αἱ γνώσεις θεωροῦνται ὡς κάτι τὸ ἔμψυχον, τὸ ὁποῖον ζητεῖ νὰ διαμένη εἰς μίαν συγγενικήν του περιοχήν. Ἡ δὲ διαδιακασία τῆς γνωστικῆς λειτουργίας θεωρεῖται ὡς ἕνωσις τῆς ἀνθρωπίνης σκέψεως, μὲ τὴν φρόνησιν, ἥτις ἐνυπάρχει εἰς τὸ γινωσκόμενον πρᾶγμα. Πᾶσα γνωστικὴ λειτουργία εἶναι κατὰ τὸν 'Ακραγαντῖνον σοφόν, εἴδός τι ἐκλεκτικῆς συμπαθείας μεταξὺ ὁμοειδῶν πραγμάτων:

«Γαίῃ μὲν γὰρ γαῖαν ὀπώπαμεν, ὕδατι δ' ὕδωρ,
αἰθέρι δ' αἰθέρα δῖον, ἀτὰρ πυρὶ αἴδηλον
στοργὴν δὲ στοργῇ νεῖκος δέ τε νείκεϊ λυγρῷ».

(Διότι μὲ τὴν (ἐν ἡμῖν) ὑπάρχουσαν γῆν βλέπομεν (δηλαδὴ γνωρίζομεν) τὴν γῆν, μὲ τὸ ὕδωρ δὲ τὸ ὕδωρ καὶ μὲ τὸν αἰθέρα τὸν θεῖον αἰθέρα, μὲ τὸ πῦρ δὲ τὸ καταστρεπτικὸν πῦρ, τὴν στοργὴν δὲ μὲ τὴν στοργήν, τὸ δὲ μῖσος μὲ τὸ ἀξιοθρήνητον μῖσος).

Ὁ 'Επεδοκλῆς εἶναι ὁ πρῶτος ἱδρυτὴς τῆς τόσον διαφημισθείσης ἐπ' ἐσχάτων θεωρίας τῆς «ἐναισθήσεως», ἤτοι τῆς δοξασίας ὅτι τὸ ὑποκείμενον εὑρίσκει εἰς τὸ ἀντικείμενον τὰς ἰδικάς του ποιότητας καὶ καταστάσεις. Εἰς τὸ 129 ἀπόσπασμά του ὁμιλεῖ περὶ τῆς γνώσεως ὡς ἀναμνήσεως καὶ ἀναφέρει ὅτι ὑπῆρξεν ἄνθρωπος, πιθανῶς ὑπαινισσόμενος τὸν Πυθαγόραν, τοῦ ὁποίου ἡ μνήμη ἠδύνατο νὰ φθάση πρὸς τὰ ὀπίσω μέχρι τῆς διαρκείας δέκα καὶ εἴκοσιν ἀνθρωπίνων βίων:

«Ὀππότε γὰρ πάσησιν ὀρέξαιτο πραπίδεσσιν
ρεῖα' ὅ γε τῶν ὄντων πάντων λεύσσεσκεν ἕκαστον
καί τε δέκ' ἀνθρώπων καὶ τ' εἴκοσιν αἰώγεσσι».

(Καὶ ὅταν ἔθετεν εἰς ἐνέργειαν ὅλας του τὰς διανοητικὰς δυνάμεις, ἔβλεπε μέσα εἰς τοὺς ἰδικούς του (προηγουμένους δέκα καὶ εἴκοσιν ἀνθρωπίνους βίους, οἱονδήποτε ἐξ ὅλων τῶν πραγμάτων).

Εἶναι φανερὰ ἐνταῦθα ἡ σχέσις τῆς θεωρίας τῆς μετεμψυχώσεως μὲ τὴν ἰσχυροποίησιν τῆς ἀτομικῆς συνειδήσεως. Τὸ ἄτομον λαμβάνει συνείδησιν τοῦ ἀπεράντου ὁρίζοντος τῆς ψυχικῆς περιοχῆς καὶ τῶν ἱκανοτήτων του ὡς πνευματικοῦ ὄντος. Ὁ 'Εμπεδοκλῆς ἐνθουσιάζεται ἐκ τῆς ἀποκαλύψεως τοῦ ἐσωτερικοῦ τούτου κάσμου ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε κρίνει ἑαυτὸν ἄξιον ἀποθεώσεως. Ἂν λοιπὸν λαμβάνῃ τὸ ὕφος τοῦ προφήτου, τοῦτο γίνεται οὐχὶ ἐξ ὑπερμέτρου ἀλαζονείας, ἀλλ' ἐκ τῆς συναισθήσεως τῆς ἐσωτερικῆς πνευματικότητος. Ὁ ἄνθρωπος, κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτήν, αἰσθάνεται ὅτι ἔχει μέσα του κάτι τὸ θεῖον. Ἤδη ὁ 'Ηράκλειτος εἶχεν εἴπει ὅτι καὶ μέσα εἰς τὸν ἄνθρωπον ὑπάρχει δαίμων «ἦθος ἀνθρώπῳ δαίμων». Κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον καὶ ὁ 'Εμπεδοκλῆς βλέπει μέσα εἰς τὸ ἀνθρώπινον ἦθος μίαν μοῖραν ἀπὸ τὴν φρόνησιν καὶ τὸν νοῦν, ὅστις εἶναι διαχυμένος εἰς ὅλα τὰ ὄντα. Πιστεύει ὅτι δύναται, λόγῳ τῆς συγγενοῦς πρὸς τὰ ὄντα φύσεώς του ὁ ἄνθρωπος, ὄχι μόνον νὰ γνωρίση τὰ ὄντα, ἀλλὰ καὶ νὰ κυριαρχήση ἐπ' αὐτῶν. Ἡ γνῶσις δύναται νὰ μετατραπῇ κατόπιν τούτου εἰς δύναμιν. Ὑπὸ τὸ πρίσμα τοῦτο πρέπει νὰ κριθῇ ὅταν πιστεύη ὅτι θὰ ἠδύνατο νὰ ἐπιδράση ἐπὶ τῶν ἀνέμων, ἐπὶ τῶν ποταμῶν καὶ ἐπὶ τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου. Ἐπὶ τῆς ἰδέας αὐτῆς στηρίζεται ἡ πίστις εἰς τὴν μαγείαν καὶ εἰς τὴν τεχνικήν. Διὰ τοῦτο ἡ προσωπικότης τοῦ 'Εμπεδοκλέους ταλαντεύεται μεταξὺ τοῦ σοφοῦ ἐπιστήμονος, τοῦ προφήτου καὶ τοῦ μάγου.

Ὁ 'Ακραγαντῖνος σοφὸς ἀποτελεῖ μίαν ἀπὸ τὰς ἰδιαζούσας προσωπικότητας ὁλοκλήρου τῆς ἀνθρωπότητος. Παραβάλλεται ὑπὸ πολλῶν μὲ τὸν δόκτορα Φάουστ. Εἶναι, ὅπως καὶ ἐκεῖνος, φίλος τοῦ λαοῦ, παρεχων εἰς αὐτὸν ἰατρικὴν βοήθειαν κατὰ τὸν λοιμόν, εἶναι συγχρόνως λεπτὸς παρατηρητὴς τῶν φυσικῶν φαινομένων καὶ ἔμπειρος πειραματιστής. Ἔχει περιγράψει τὸ πείραμα, τὸ ὁποῖον δύναται νὰ γίνη διὰ τῆς κλεψύδρας ἐν τῷ ὕδατι, ἔχει κάμει παρατηρήσεις ἐπὶ τῶν μαγνητῶν, ἐπὶ τῶν φακῶν καὶ ἐπὶ τῶν πωροειδῶν σωμάτων. Συγχρόνως πιστεύει, ὅπως καὶ ὁ Φάουστ, εἰς τὴν ἀποτελεσματικότητα τῶν μαγειῶν. Ὁ Ρενὰν τὸν χαρακτηρίζει ὡς προσωπικότητα, ἥτις συνενώνει τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ Νεύτωνος, μαζὶ μὲ τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ μάγου Καλιόστρου. (Περισσότερα περὶ 'Εμπεδοκλέους βλέπε κατωτέρω εἰς τὸ σχετικὸν ἄρθρον τοῦ παρόντος τόμου).

ΑΤΟΜΙΚΗ ΘΕΩΡΙΑ

Λεύκιππος. Περὶ τοῦ χρόνου τῆς γεννήσεως καὶ τοῦ θανάτου του δὲν ὑπάρχουν ἀκριβεῖς πληροφοριαι. Ὁ 'Επίκουρος ἠρνεῖτο τὴν ὕπαρξίν του ὡς ἱστορικοῦ προσώπου. Κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους ὁ Γάλλος ἱστορικὸς τῶν ἀρχαίων μαθηματικῶν Π. Ταννερὺ καὶ ὁ Γερμανὸς Ρόντε, συνετάχθησαν πρὸς τὴν γνώμην τοῦ 'Επικούρου. 'Αλλ' ὁ Ντίλς ἔδειξεν ὅτι ἡ ἀρνησις της ὑπάρξεώς του εἶναι ἀστήρικτος καὶ ἀπαράδεκτος. Ὁ 'Επίκουρος, ἐπειδὴ δὲν ἠδύνατο νὰ εὕρῃ χωριστὰ ἐκδεδομένα τὰ διδλία τοῦ Λευκίππου, ἅτινα ἐξεδίδοντο κατὰ τὸν 4ον π.Χ. αἰῶνα μαζὶ μὲ τὰ ἔργα τοῦ Δημοκρίτου εἰς τὸ αὐτὸ σῶμα, κατέληξεν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι δὲν εἶχεν ὑπάρξει ὁ φιλόσοφος οὗτος ὡς ἱστορικὴ προσωπικότης. Κατὰ τὰς ὑπαρχούσας πληροφορίας, κατήγετο ἐκ Μιλήτου, καταλιπὼν δὲ τὴν πατρίδα του ἦλθεν εἰς τὴν 'Ελέαν, ἔνθα ἐγένετο μαθητὴς τοῦ Ζήνωνος τοῦ 'Ελεάτου. 'Εκ τῆς εἰδήσεως αὐτῆς δυνάμεθα νὰ εἰκάσωμεν ὅτι θὰ ἐγεννήθη κατὰ τοὺς αὐτοὺς χρόνους, κατὰ τοὺς ὁποίους ἔζησαν ὁ 'Εμπεδοκλῆς καὶ ὁ 'Αναξαγόρας. Κατὰ τὸ 450 π.Χ. ἐγκατεστάθη εἰς τὴν πόλιν Ἄβδηρα, ἔνθα μετὰ μίαν ἢ δύο δεκαετίας ἵδρυσε φιλοσοφικὴν σχολήν, εἰς ἣν ἐφοίτησε καὶ ὁ Δημόκριτος. Ὁ Λεύκιππος ἔγραψε δύο ἔργα, τὸν «Μέγαν διάκοσμον» καὶ ἕτερον σύγγραμμα ὑπὸ τὸν τίτλον «Περὶ νοῦ». Ἐκ τοῦ πρώτου συγγράμματος οὐδὲν ἀπόσπασμα διεσώθη, ἀλλὰ μόνον ὅροι τινές, οἵτινες εἶναι οἱ ἀκόλουθοι: «Ἄτομοι, ναστὰ (πυκνῶς συμ-

πιεσμένα) μέγα, κενόν, ἀποτομή, ρυσμὸς (μορφὴ) διαθιγή (ἁμοιβαία ἐπαφή), τροπὴ (θέσις), περιπάλαξις (περιπλοκή), δῖνος (περιστροφικὴ κίνησις). Ἐκ τοῦ δευτέρου συγγράμματος διεσώθη ἡ ἀκόλουθος σπουδαιοτάτη πρότασις, διὰ τῆς ὁποίας προλαμβάνει ὁ Λεύκιππος τὴν ὑπὸ τῶν νεωτέρων φιλοσόφων λεγομένην ἀρχὴν τῆς αἰτιότητος: «Οὐδὲν χρῆμα μάτην γίγνεται ἀλλὰ πάντα ἐκ λόγου τε καὶ ὑπ' ἀνάγκης» (Κανὲν πρᾶγμα δὲν συμβαίνει χωρὶς αἰτίαν, ἀλλὰ ὅλα ἐξ ὡρισμένης αἰτίας καὶ ὑπὸ τὴν πίεσιν τῆς ἀνάγκης).

Ὁ Λεύκιππος ὀφείλει τὴν δόξαν του εἰς τὴν περὶ ἀτόμων θεωρίαν του. Ὁ Γάλλος Κουρνότ γράφει ὅτι «οὐδεμία ἰδέα ἐξ ὅσων μᾶς ἀφῆκεν ἡ ἀρχαιότης, ἔσχε μεγαλυτέραν καὶ παραμοίαν ἐπιτυχίαν», ὅστην ἡ ἀτομική. Ὁ Γκόμπερτζ σημειώνει εἰς τὸ ἔργον του «Οἱ Ἕλληνες στοχασταὶ» ὅτι ἡ νεωτέρα ἀτομικὴ θεωρία κατάγεται ἀπ' εὐθείας ἀπὸ τὴν θεωρίαν τοῦ Λευκίππου καὶ τοῦ Δημοκρίτου. Ὁ Γκασσέντι κατὰ τὸν 16ον αἰῶνα ἀφορμᾶται ἀπὸ τὴν μελέτην της. Ὁ Καρτέσιος, ἂν καὶ τὴν ἀπορρίπτει, ὅμως τὴν ἀκολουθεῖ ὡς πρὸς τὴν μηχανικὴν ἐξήγησιν τῶν φυσικῶν φαινομένων. Ὁ ἴδιος ἔχει ἐκφράσει τὸν φόβον ὅτι εἶναι δυνατὸν νὰ θεωρηθῇ τὸ μέρος τοῦτο τοῦ συστήματός του συρραφὴ ἀπὸ τὰ ράκη τοῦ Δημοκρίτου.

Εἰς τὴν ἀνακάλυψιν τῆς ἀτομικῆς θεωρίας ἔφθασεν ὁ Λεύκιππος ἀφορμηθεὶς κυρίως ἀπὸ τὰς διδασκαλίας τοῦ Ζήνωνος. Διὰ νὰ ἀντικρούσῃ ὁ Ἐλεάτης σοφὸς τοὺς Πυθαγορείους εἶχε χρησιμοποιήσει τὸ ἐπιχείρημα τῆς διχοτομίας, διδάσκων ὅτι δυνάμεθα νὰ ὑποδιαιρέσωμεν ἐπ' ἄπειρον τὰ μεγέθη καὶ τὰ σώματα. Ὁ Λεύκιππος διαφωνῶν πρὸς τὸν Ζήνωνα δὲν παραδέχεται ὅτι εἶναι δυνατὴ ἡ ἐπ' ἄπειρον διχοτομία ἀλλὰ φρονεῖ ὅτι ἐν τέλει θὰ φθάσωμεν εἰς κάτι τὸ ὁποῖον δὲν εἶναι ἐπιδεκτικὸν διαιρέσεως. Τὸ ἀπείρως ἐλάχιστον τοῦτο συστατικὸν τῆς πραγματικότητος, πρὸ τοῦ ὁποίου σταματᾷ ἡ διαιρετικὴ τομή, τὸ ὠνόμασεν ὁ Λεύκιππος ἄτομον, εἰσαγαγὼν πρῶτος τὸν ὅρον τοῦτον, ὅστις προσέλαβε σήμερον κεντρικὴν σημασίαν διὰ τὴν ὅλην ἔρευναν τοῦ σύμπαντος. Τὰ ἄτομα ταῦτα ἔχουν ὅλα τὰ προσόντα ἄτινα ἀπέδιδεν ὁ Παρμενίδης εἰς τὸ ὄν. Δὲν ἔχουν μέσα εἰς τὸν ἑαυτόν των κανὲν κενὸν καὶ διὰ τοῦτο δὲν δύνανται οὔτε νὰ διαιρεθοῦν οὔτε νὰ ὑποστοῦν ἀλλοίωσιν ὑπ' ἄλλου τινὸς ὄντος. Εἶναι «ἀπαθῆ» καὶ ἀνώλεθρα ὅπως τὸ ὂν τοῦ Παρμενίδου. Παρουσιάζουν συμπαγῆ πυκνότητα καὶ ἔλλειψιν πάσης ποιότητος. Εἰς τὸ σύμπαν ὑπάρχει ἄπειρον πλῆθος τοιούτων ἀτόμων, τὰ ὁποῖα παρουσιάζουν μόνον τρεῖς διαφορὰς διαφέροντα, κατὰ τὸ σχῆμα «ρυσμῷ», κατὰ τὴν θέσιν «τροπῇ» καὶ κατὰ τὴν τάξιν «διαθιγῇ». Ἐπεξηγῶν τοὺς ὅρους τούτους ὁ Ἀριστοτέλης λέγει ὅτι τὸ Α διαφέρει ἀπὸ τὸ Ν κατὰ τὸ σχῆμα, τὸ ΑΝ ἀπὸ τὸ ΝΑ κατὰ τὴν τάξιν καὶ τὸ Η ἀπὸ τὸ Ι ὅπερ προκύπτει ἀπὸ τὴν διαφορετικὴν τοῦ αὐτοῦ στοιχείου τοποθέτησιν κατὰ τὴν τάξιν. Ὅλα τὰ συγκεκριμένα ὄντα ἀποτελοῦνται ἀπὸ ἀθροίσματα ἀτόμων. Αἱ ἰδιότητες δὲ τῶν πραγμάτων δὲν ὀφείλονται εἰς ποιοτικὰς διαφορὰς τῶν ἀτόμων, ἅτινα στεροῦνται οἱασδήποτε ποιότητος, ἀλλὰ προκύπτουν ἀπὸ τὰς τρεῖς ἀνωτέρω μνημονευθείσας αὐτῶν διαφοράς. Αἱ ποιοτικαὶ διαφοραὶ τῶν πραγμάτων ἐξηγοῦνται διὰ τῶν διαφορῶν τοῦ σχήματος, τῆς τοποθετήσεως καὶ τῶν συνδυασμῶν τῶν ἀτόμων. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἡ ποιότης ἀνάγεται εἰς καθαρῶς μαθηματικάς, ποσοτικὰς σχέσεις. Πᾶσα ἐν τῷ κόσμῳ παρατηρουμένη μεταβολὴ ἀνάγεται ἐν τελευταίᾳ ἀναλύσει εἰς μεταβολὰς τῆς τοποθετήσεως καὶ τοῦ συνδυασμοῦ τῶν ἀτόμων. Ἀλλὰ διὰ νὰ εἶναι δυνατὴ ἡ μεταβολὴ πρέπει νὰ ὑπάρχῃ κενὸς χῶρος. Ἐπίσης καὶ τὰ ἄτομα προϋποθέτουν χῶρον, ἐντὸς τοῦ ὁποίου θὰ ἠδύναντο νὰ κινηθοῦν. Ὡς δεύτερον λοιπὸν στοιχεῖον ἀναγκάζεται νὰ δεχθῇ ὁ Λεύκιππος τὸν κενὸν χῶρον. Ὡς πρὸς τοῦτο διαφωνεῖ πρὸς τοὺς Ἐλεάτας, οἵτινες ἐταύτιζον τὸν κενὸν χῶρον μὲ τὸ μὴ ὄν καὶ διὰ τοῦτο ἠρνοῦντο τὴν ὕπαρξίν του. Συνδιαλλάσσει συνεπῶς ἡ ἀτομικὴ θεωρία τὸ ὂν πρὸς τὸ μὴ ὄν, θεωροῦσα τὸ μὲν ὄν ὡς πλῆρες, τὸ δὲ μὴ ὄν ὡς κενὸν χῶρον. Παρ' ὅλον ὅτι φαίνεται ἡ θεωρία αὕτη προσδεδεμένη εἰς τὰ δεδομένα τῶν αἰσθήσεων, ὅμως ἐπειδὴ ἀναγνωρίζει τὴν ὕπαρξιν τοῦ χώρου, ὅστις δὲν εἶναι κάτι ὅπερ προσπίπτει ἀμέσως εἰς τὰς αἰσθήσεις, ὑπερβαίνει τὴν ἀφελῆ αἰσθησιοκρατίαν καὶ προχωρεῖ πρὸς τὸν νοητὸν κόσμον τῶν μὴ αἰσθητῶν μαθηματικῶν σχέσεων. Ἀλλὰ καὶ μὲ τὴν παραδοχὴν τῶν δύο τούτων θεμελιωδῶν δεδομένων, δηλαδὴ τῶν ἀτόμων καὶ τοῦ κενοῦ χώρου, ἀκόμη δὲν εἶχε καταστῇ δυνατὴ ἡ ἐξήγησις τῆς πραγματικότητος. Εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπάρχουν τὰ ἄτομα ἐν ἠρεμίᾳ ἐντὸς κενοῦ χώρου. Ἂν δὲν σημειωθῇ ὅμως κίνησις, δὲν θὰ παραχθῇ ὁ ἐν τῇ πραγματικότητι ὑφιστάμενος κόσμος. Διὰ τοῦτο ἡ ἀτομικὴ θεωρία ἀναγκάζεται νὰ δεχθῇ ὅτι τὰ ἄτομα εὑρίσκονται αἰωνίως ἐν κινήσει. Ἡ κίνησις θεωρεῖται ἀχώριστος ἰδιότης τῶν ἀτόμων. Εὑρίσκονται προαιωνίως τὰ ἄτομα εἰς κίνησιν, ἐκ δὲ τῆς κινήσεώς των προέρχονται μηχανικαὶ δράσεις καὶ ἀντιδράσεις, αἵτινες ἐπαρκοῦν διὰ νὰ ἐξηγήσουν τὰς ἐν τῷ κόσμῳ συμβαινούσας μεταβολάς. Ὅτι ἡ ἀτομικὴ θεωρία δὲν δύναται νὰ ἐξηγήσῃ τὴν προέλευσιν τῆς κινήσεως, εἶναι μία καταφανὴς ἔλλειψίς της, τὴν ὁποίαν ἐσημείωσεν ὁ Ἀριστοτέλης. Δεχόμενος ὅμως τὴν ὕπαρξιν τῆς κινήσεως ὁ Λεύκιππος κατορθώνει νὰ συμβιβάσῃ τὴν στατικὴν ἄποψιν τοῦ Παρμενίδου πρὸς τὴν δυναμικὴν θεώρησιν τοῦ Ἡρακλείτου. Διὰ τοῦτο καπατάσσεται καὶ αὐτὸς εἰς τὰ συνδυαστικὰ συστήματα.

ΔΗΜΟΚΡΙΤΟΣ (460—370 π.Χ.). Περισσοτέρας εἰδήσεις ἔχομεν περὶ τῆς ζωῆς τοῦ παρὰ τῷ Λευκίππῳ μαθητεύσαντος Δημοκρίτου. Κατήγετο ἐκ τῶν Ἀβδήρων, ἐπεχείρησε δὲ πολλὰ ταξίδια εἰς τὴν Περσίαν, Βαβυλῶνα καὶ Αἴγυπτον. Ἐπανερχόμενος ἐκ τούτων διῆλθε διὰ τῶν Ἀθηνῶν, ἔνθα οὐδεὶς τὸν ἐπρόσεξε. Τὴν πικρίαν διὰ τὸν παραγνωρισμόν του τὴν ἐκφράζει ἕνα βραχύτατον ἀπόσπασμά του: «Ἦλθον γὰρ εἰς Ἀθήνας καὶ οὔτις με ἔγνωκεν» (Ἦλθον εἰς Ἀθήνας καὶ κανεὶς δὲν μὲ ἐπρόσεξε). Ὑπῆρξε πολυγραφώτατος, ἀσχοληθεὶς μὲ ὅλα τὰ εἴδη τοῦ ἐπιστητοῦ. Ὡς μαθηματικός, ἱσταται εἰς τὴν πρώτην γραμμὴν τῆς παγκοσμίου διανοήσεως. Συγχρόνως ἠσχολήθη μὲ τὴν φυσικήν, τὴν ἠθικήν, τὴν αἰσθητικήν, τὴν γραμματικὴν καὶ τὴν ἱστορίαν τοῦ πολιτισμοῦ. Κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Ρωμαίου αὐτοκράτορος Τιβερίου ἐξέδωκε τὰ ἔργα τοῦ Ἀβδηρίτου σοφοῦ ὁ Θράσυλλος κατὰ τετραλογίας. Κατὰ τὸ περιεχόμενον τὰ συγγράμματα διηρέθησαν εἰς πέντε ὁμάδας, ἤτοι εἰς Φυσικά, Ἠθικά, Μαθηματικά, Μουσικὰ καὶ Τεχνικά. Ὑπῆρξεν ἀφιερωμένος εἰς τὴν θεωρητικὴν ζήτησιν. Μία ἀρχαία μαρτυρία μᾶς πληροφορεῖ ὅτι ἐπροτίμα νὰ εὕρῃ τὴν αἰτιολογικὴν ἐξήγησιν ἑνὸς φαινομένου παρὰ νὰ γίνῃ βασιλεὺς τῶν Περσῶν: «βούλεσθαι μᾶλλον μίαν εὑρεῖν αἰτιολογίαν ἢ τὴν τῶν Περσῶν οἱ βασιλείαν γενέσθαι». Ἐκ τοῦ ἀνακαλυφθέντος παλιμψήστου κώδικος, εἰς ὃν εἶχε γραφῇ τὸ ἔργον τοῦ Ἀρχιμήδους: «Περὶ μηχανικῶν θεωρημάτων πρὸς Ἐρατοσθένην ἔφοδος», ἐγνώσθη ὅτι πρῶτος αὐτὸς εἶχεν εὕρει τὰς σχέσεις αἵτινες ὑφίστανται ἀπὸ ἀπόψεως ὄγκου μεταξὺ τοῦ κώνου καὶ τοῦ κυλίνδρου καὶ τῆς πυραμίδος καὶ τοῦ πρίσματος. Πρῶτος δὲ διεῖδεν ὅτι ἀπαραιτήτως πρέπει τὰ συνιστῶντα τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ κώνου γεωμετρικὰ στοιχεῖα νὰ εἶναι ἀπειροελαχίστου μεγέθους. Εἰς τοὺς νεωτέρους χρόνους ὁ Καββαλιέρι ἐχρησιμοποίησε τὴν παρατήρησιν ταύτην τοῦ Ἀβδηρίτου σοφοῦ, τέμνων συνεχῶς τὸν κύλινδρον καὶ τὸν κῶνον διὰ ἐπιπέδων παραλλήλων πρὸς τὴν βάσιν καὶ ἐξ ἴσου ἀπ' ἀλλήλων ἀπεχόντων.

Εἰς τὰς γενικὰς περὶ τοῦ σύμπαντος δοξασίας ἀκολουθεῖ τὰς ὑπὸ τοῦ Λευκίππου διατυπωθείσας θεωρίας. Προχωρεῖ συνάμα περαιτέρω διασαφηνίζων καὶ συμπληρώνων ταύτας. Σπουδαιοτάτη εἶναι ἡ συμπλήρωσις ἡ ἀναφερομένη εἰς τὰς ἰδιότητας τῶν πραγμάτων καὶ ἐκφραζομένη διὰ τῆς προτάσεως: «Νόμῳ χροιή, νόμῳ γλυκύ, νόμῳ πικρόν· ἐτεῇ δὲ ἄτομα καὶ κενόν». Τὰ χρώματα ὑπάρχουν φαινομενικῶς (δηλαδὴ συμφώνως πρὸς ὑποκειμενικὴν σύμθασιν), φαινομενικὴ εἶναι καὶ ἡ γλυκύτης, καὶ ἡ αἴσθησις τοῦ πικροῦ· εἰς τὴν πραγματικότητα ὑπάρχουν τὰ ἄτομα καὶ τὸ κενόν.

Διὰ τῆς ἀνωτέρω ἐκτιθεμένης δοξασίας του προλαμβάνων τοὺς νεωτέρους φιλοσόφους καὶ ἐπιστήμονας ὁ Ἀβδηρίτης σοφὸς διαχωρίζει τὰς ἰδιότητας τῶν πραγμάτων εἰς πρωτευούσας (ἀντικειμενικὰς) καὶ δευτερευούσας (ὑποκειμενικάς). Τὴν αὐτὴν ἀντίληψιν ἐξέφρασε καὶ ὁ Γαλιλαῖος εἰς σύγγραμμά του ἐκδοθὲν κατὰ τὸ 1623 εἰς τὸ ὁποῖον γράφει: «Ὅταν συλλαμβάνω μὲ τὴν σκέψιν μου μίαν ὕλην, ἢ σωματικὴν οὐσίαν, δὲν δύναμαι νὰ μὴ σκεφθῶ συγχρόνως ὅτι εἶναι πεπερασμένη καὶ ὅτι ἔχει αὐτὴν ἢ ἐκείνην τὴν μορφήν... ὅτι εὑρίσκεται εἰς αὐτὸν ἢ ἐκεῖνον τὸν τόπον, ὅτι ἔχει ἐπαφὴν ἢ δὲν ἔχει μὲ τοῦτο ἢ ἐκεῖνο τὸ σῶμα. Ἐξ ἀντιθέτου εἶμαι πεπεισμένος ὅτι ἡ γεῦσις, ἡ ὀσμὴ καὶ τὰ χρώματα ἐν σχέσει μὲ τὸ ἀντικείμενον ἐν τῷ ὁποίῳ ἔχουν τὴν ἕδραν των δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ καθαρὰ ὀνόματα: «NON SIENO ALTRO CHE PURI NOMI». Ἂν προσέξῃ κανεὶς εἰς τὸ χωρίον τοῦτο τοῦ Γαλιλαίου ἀνευρίσκει μέσα εἰς αὐτὸ καὶ τὸν «ρυσμόν», καὶ τὴν «τροπὴν» καὶ τὴν «διαθιγὴν» τοῦ Δημοκρίτου ὡς καὶ τὸν διαχωρισμὸν τῶν ἰδιοτήτων εἰς ἀντικειμενικὰς καὶ ὑποκειμενικάς. Κατὰ τὸν Δημόκριτον ἡ ὀξύτης ἣν παρέχει ἡ γεῦσις πράγματός τινος παράγεται ἐξ ἀτόμου ὅπερ κατὰ τὴν μορφὴν ἐμφανίζει ὀξείας γωνίας, ἡ γλυκύτης παράγεται ἀπὸ ἄτομα στρογγύλου σχήματος. Μέχρι τοῦ 18ου αἰῶνος εἶχεν ἐπιζήσει ἡ θεωρία αὕτη τοῦ Δημοκρίτου. Ὁ Ἀλέξανδρος φὸν Χοὺμπολντ ἔχει προσπαθήσει νὰ ἐξηγήσῃ τὰς διαφορὰς τῆς γεύσεως ἀνάγων ταύτας εἰς μορφολογικὰς ἰδιότητας τῶν γευστικῶν ὑλῶν. Ἡ ἀντίληψις τοῦ Ἀβδηρίτου σοφοῦ κατὰ τὴν ὁποίαν τὰ ἄτομα ἀποτελοῦν συνδυασμοὺς ἀγκιστρωνόμενα ἀμοιβαίως ἀνευρίσκεται ἐπιζῶσα εἰς τὸν Καρτέσιον καὶ τὸν ἀστρονόμον Χούϋγκενς.

Σπουδαιότατον καὶ μὴ διευκρινισθὲν εἰσέτι ζήτημα ἀποτελεῖ ἡ ἐξακρίβωσις τῆς ἀντιλήψεως ἣν εἶχεν ὁ Δημόκριτος περὶ τῶν ἀτόμων. Δύο εἶναι αἱ ὑποστηριζόμεναι ἐν σχέσει μὲ τὸ ζήτημα τοῦτο ἀπόψεις. Ἡ μία ὑποστηρίζει ὅτι ὁ Ἀβδηρίτης σοφὸς λέγων ἄτομα ἐννοεῖ τὰ ἀπειροελάχιστα συστατικὰ τῆς ὕλης. Ἡ ἄλλη ὑποστηρίζει ὅτι ἔκαμνε διάκρισιν μεταξὺ τῶν ἀτόμων ὡς ὑλικῶν δεδομένων καὶ ὡς καθαρῶς γεωμετρικῶν στοιχείων. Κατὰ τοὺς ὑποστηρίζοντας τὴν δευτέραν θέσιν τὰ ἄτομα τοῦ Δημοκρίτου πρέπει νὰ ταυτισθοῦν μὲ τὰ ἀδιαίρετα (INDIVISIDILIA) τοῦ Καβαλιέρι (1598—1647), τὰ «ἐλάχιστα μέρη» «PARTES MINUTISSIME» τοῦ Κεπλέρου, τοὺς «παράγοντας ἢ ρύσεις» (MOMENTE, FLUXIONEN) τοῦ Νεύτωνος καὶ τὰ διαφορικὰ τοῦ Λάϊμπνιτς Λεϊβνιτίου. Συνεπῶς ὁ Δημόκριτος ἔκαμνε διάκρισιν μεταξὺ τῶν φυσικῶν καὶ μαθηματικῶν ἀτόμων. Τὸν μαθηματικὸν τοῦτον ἀτομισμὸν ἔχει ὑπ' ὄψιν του, ὁ Πλάτων εἰς τὸν Τίμαιον, ἔνθα διδάσκει ὅτι τὰ σώματα συνίστανται ἐκ στοιχειωδῶν πρωταρχικῶν τριγώνων. Ἂν δὲν ἦσαν ἐξ ὁλοκλήρου μαθηματικῆς φύσεως τὰ ἄτομα, ὑποστηρίζουν ἐρευνηταί τινες, δὲν θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ χρησιμοποιήσῃ τὰς θεωρίας τοῦ Δημοκρίτου ὁ Πλάτων εἰς τὴν κοσμοποιΐαν τοῦ Τιμαίου.

Καὶ αἱ γνωσιολογικαὶ ἀντιλήψεις τοῦ Δημοκρίτου φαίνονται εὐνοοῦσαι τὴν δευτέραν ἄποψιν. Εἶναι γνωστὸν ὅτι οὗτος διέκρινε δύο εἴδη γνώσεως, τὴν ἐπιπολαίαν καὶ τὴν βαθυτέραν. «Γνώμης δὲ δύο εἰσὶν ἰδέαι, ἡ μὲν γνησίη ἡ δὲ σκοτίη». Ἔλεγε δὲ ὅτι ἡ ἀλήθεια ὑπάρχει εἰς τὸν βυθόν. «Ἑτεῇ δὲ οὐδὲν ἴδμεν· ἐν βυθῷ γὰρ ἀλήθεια». (Πραγματικῶς οὐδὲν γνωρίζομεν, διότι ἡ ἀλήθεια κρύπτεται εἰς τὸ βάθος). Δὲν εἶναι συνεπῶς ἀπίθανον τὰ σωματικὰ χαρακτηριστικὰ τῶν ἀτόμων νὰ τὰ ἐτοποθέτει εἰς τὴν σκοτίην γνώμην, ὁπότε ἔ-

μενε, μόνον ἡ εἰς τὸν μαθηματικὸν λογισμὸν προσιτὴ γνῶσις. Εἰς ἓν ἀπόσπασμά του γράφει: «Γνώμης δὲ δύο εἰσὶν ἰδέαι· ἡ μὲν γνησίη, ἡ δὲ σκοτίη· καὶ σκοτίης μὲν τήδε σύμπαντα, ὄψις, ἀκοή, γεῦσις, ψαῦσις, ἡ δὲ γνησίη, ἀπεκεκριμένη δὲ ταύτης· ὅταν ἡ σκοτίη μηκέτι δύνηται μήτε ὁρῆν ἐπ' ἔλαττον μήτε ἀκούειν μήτε ὀδμεῖσθαι μήτε γεύεσθαι μήτε ἐν τῇ ψεύσει αἰσθάνεσθαι, ἀλλ' ἐπὶ λεπτότερον (δέῃ) ζητεῖο, τότε ἐπιγίνεται ἡ γνησίη ἅτε ὄργανον ἔχουσα τοῦ νώσαι λεπτότερον» ('Υπάρχουν δύο εἴδη γνώσεως, ἡ μία γνησία, ἡ δὲ ἄλλη νόθος· καὶ εἰς μὲν τὴν νόθον ἀνήκουν ὅλα τὰ ἀκόλουθα, ἡ ὄψις, ἀκοή, ἀσμή, γεῦσις, ἀφή· ἡ δὲ γνησία γνῶσις εἶναι ξεχωρισμένη ἀπὸ αὐτήν. "Οταν τὸ ἀντικείμενον εἶναι ὑπερβολικὰ μικρὸν ὥστε ἡ νόθος γνῶσις νὰ μὴ δύναται νὰ τὸ ἴδῃ, νὰ τὸ ἀκούσῃ, νὰ τὸ δοκιμάσῃ διὰ τῆς ὀσμῆς, γεύσεως καὶ τῆς ἀφῆς, τότε ὑπάρχει ἡ ἀνάγκη τῆς ἐπεμβάσεως μιᾶς λεπτοτέρας ζητήσεως, τότε ἐμφανίζεται ἡ γνησία γνῶσις, ἐπειδὴ ἔχει ὄργανον λεπτότερον, δηλαδὴ τὴν σκέψιν).

'Ο Δημόκριτος λέγει ὅτι ἡ ἀληθινὴ γνῶσις εἶναι ἐκείνη ἥτις χρησιμοποιεῖ τὴν σκέψιν, ἀπαλλασσομένη ἀπὸ τοὺς δεσμοὺς τῆς αἰσθήσεως. Δὲν διασαφηνίζει ὅμως ἂν τὸ ἀντικείμενόν της εἶναι κάτι τὸ σωματικὸν ἢ τὸ νοητόν. 'Αρκεῖται μόνον νὰ σημειώσῃ ὅτι εἶναι ἀπειροελάχιστον εὑρισκόμενον κάτω ἀπὸ τὸ κατώφλιον τῶν αἰσθήσεων.

"Αξιαι πολλῆς προσοχῆς εἶναι καὶ αἱ ἠθικαὶ γνῶμαι του. Εἰς αὐτὰς ὑποστηρίζει μίαν ἠθικήν, ἥτις ἀντιτίθεται πρὸς τὴν ἡδονιστικὴν ἀπόλαυσιν. 'Η βάσις τῆς ἠθικῆς του γνωμολογίας εἶναι τὸ μέτρον. Καὶ εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο καθίσταται πρόδηλον ὅτι ἀποβλέπει εἰς νοητὰς μορφολογικὰς σχέσεις καὶ οὐχὶ εἰς ὑλικὰ περιεχόμενα.

Τὸ ἀτομιστικὸν σύστημα μετερρυθμίσθη ἀργότερον ἐπὶ τὸ ὑλιστικώτερον ὑπὸ τοῦ 'Επικούρου, εἰς δὲ τοὺς νεωτέρους χρόνους ἐχρησιμοποιήθη ὡς ὑπόβαθρον τοῦ ὑλισμοῦ. Οἱ ἱδρυταί του ὅμως δὲν τὸ εἶχον σχεδιάσει μὲ τοιαύτας προθέσεις. 'Η ἐπιθυμία του ἦτο νὰ ἐξηγήσουν διὰ τοῦ λογισμοῦ τὴν συγκεκριμένην ποικιλίαν τῶν ὄντων καὶ τῶν φαινομένων. Καὶ εἰς αὐτοὺς σημειώνει τὴν παρουσίαν της ἔντονος ὀντολογικὴ αἴσθησις. Αἰσθάνονται ὅτι τὸ ὂν ὑπάρχει ὡς δεδομένον αἰώνιον καὶ ἀκατάλυτον. Διεῖδον ὅτι ἡ στερεότης τοῦ ὄντος δὲν εὑρίσκεται εἰς τὴν μακρόκοσμον τῶν μεγίστων, ἀλλ' εἰς τὸν μικρόκοσμον τῶν ἐλαχίστων. Εἰς τὸ ἀμερὲς καὶ ἀδιαίρετον ἐναπόκειται ὁλόκληρος ὁ δυναμισμὸς τοῦ ὄντος. Διὰ νὰ δύναται νὰ συντηρηθῇ ὁ κόσμος καὶ νὰ ἀντιμετωπίσῃ τὸ μὴ ὂν πρέπει εἰς τὸ ἄτομον νὰ εἶναι συσσωρευμέναι ἀπέραντοι δυνάμεις ἀντοχῆς. 'Η νεωτέρα ἀτομικὴ φυσική, ὁδηγηθεῖσα διὰ τῆς πρωτοβουλίας τοῦ Λευκίππου καὶ τοῦ Δημοκρίτου εἰς τοὺς κόσμους τοῦ ἀπειροελαχίστου, εὑρίσκει σήμερον ἐμπράκτους ὅτι εἰς αὐτοὺς ὑπάρχουν ἀστείρευτοι πηγαὶ ἐνεργείας. (Περὶ Δημοκρίτου βλέπε περισσότερα εἰς τὸ σχετικὸν ἄρθρον τοῦ παρόντος τόμου).

Η ΤΕΛΟΛΟΓΙΚΗ ΘΕΩΡΗΣΙΣ ΤΟΥ ΣΥΜΠΑΝΤΟΣ

ΑΝΑΞΑΓΟΡΑΣ (500—428 π.Χ.). Κατήγετο ἐκ Κλαζομενῶν τῆς Μικρᾶς 'Ασίας. Κατὰ τὸ 462 π.Χ. ἦλθεν εἰς τὰς 'Αθήνας, ὅπου συνεδέθη διὰ στενῆς οἰκειότητος μὲ τὸν Περικλέα. Κατηγορηθεὶς ἐπὶ ἀσεβείᾳ κατὰ τὸ 432 π.Χ. ἐρρίφθη εἰς τὰς φυλακὰς καὶ διὰ τῆς βοηθείας τοῦ Περικλέους κατώρθωσε νὰ διαφύγῃ τὴν θανατικὴν ποινὴν καὶ νὰ ἀποσυρθῇ εἰς Λάμψακον, ἔνθα ἵδρυσε φιλοσοφικὴν σχολήν. Τὰς δοξασίας του ἐξέθεσεν εἰς τὸ σύγγραμμά του ὑπὸ τὸν τίτλον «Περὶ φύσεως», ὅπερ ἀνεγινώσκετο ὑπὸ εὐρυτάτων κύκλων ἐν 'Αθήναις. 'Εκ τοῦ ἔργου του διεσώθησαν μόνον ἀποσπάσματα. 'Εκ νεαρᾶς ἡλικίας ἐπεδόθη εἰς τὴν θεωρητικὴν ἔρευναν τῶν οὐρανίων φυσικῶν φαινομένων. 'Ο Πλάτων λέγει ὅτι ἠσχολεῖτο μὲ τὴν «μετεωρολογίαν», δηλαδὴ μὲ τὴν ἔρευναν τῶν φαινομένων, ἅτινα συμβαίνουν οὐ μόνον εἰς τὴν ἀτμοσφαῖραν, ἀλλὰ καὶ εἰς ὅλην ἐν γένει τὴν περιοχὴν τῶν οὐρανῶν. Τὰ γενικώτερα φιλοσοφικὰ προβλήματα, ἅτινα τὸν ἀπησχόλησαν, ἦσαν δύο: Τὸ εἰς τὴν ὕλην ἀφ' ἑνὸς ἀναφερόμενον καὶ τὸ εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς κινήσεως. Συμμερίζεται κατ' ἀρχὴν τὴν δοξασίαν τοῦ Παρμενίδου, ὅτι τὸ ὂν δὲν δύναται νὰ παραχθῇ ἐκ τοῦ μηδενὸς οὔτε νὰ ἐξαφανισθῇ εἰς τὸ μηδέν. Γένεσις καὶ φθορὰ δὲν ὑπάρχει, ἀλλὰ μόνον ἀνάμιξις καὶ διαχωρισμὸς τῶν ἀρχικῶν ὑλῶν. «Τὸ δὲ γίνεσθαι καὶ ἀπόλλυσθαι οὐκ ὀρθῶς νομίζουσιν οἱ "Ελληνες· οὐδὲν γὰρ χρῆμα γίνεται οὐδὲ ἀπόλλυται, ἀλλ' ἀπ' ἐόντων χρημάτων συμμίσγεταί τε καὶ διακρίνεται. Καὶ οὕτως ἂν ὀρθῶς καλοῖεν τό τε γίνεσθαι συμμίγνυσθαι καὶ τὸ ἀπόλλυσθαι διακρίνεσθαι». (Τὰς λέξεις γίγνεσθαι καὶ ἀπόλυσθαι ἐσφαλμένως τὰς χρησιμοποιοῦν οἱ "Ελληνες, διότι κανὲν πρᾶγμα δὲν γίνεται καὶ δὲν χάνεται, ἀλλ' ἐμφανίζεται κατόπιν ἀναμίξεως καὶ ἀποχωρισμοῦ ἀφορμωμένων ἀπὸ πράγματα ἅτινα ὑπάρχουν. Καὶ τοιουτοτρόπως θὰ ἦτο ὀρθὸν νὰ χρησιμοποιοῦν (οἱ "Ελληνες) ἀντὶ τῆς λέξεως ἐξαφανισμὸς τὴν λέξιν ἀποχωρισμός).

'Εν τῇ φύσει εἶναι δεδομένα ὡρισμένα ὑλικὰ στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα ὁ 'Αναξαγόρας ἐκάλει «σπέρματα» ἢ «σπέρματα χρημάτων» ἢ «χρήματα», οἱ δὲ μεταγενέστεροι κατ' εἰσήγησιν τοῦ 'Αριστοτέλους τὰ ὠνόμασαν «ὁμοιομερῆ». Εἶναι ταῦτα ἓν ἄπειρον πλῆθος αἰωνίως ὑφισταμένων σωματιδίων, ἅτινα δύνανται νὰ καταταχθοῦν εἰς ἀμάδας οὐσιῶν αἵτινες ἔχουν τὴν αὐτὴν ποιότητα. 'Η ὕλη, κατὰ τὴν ἀντίληψίν του, δὲν ἀποτελεῖται ἀπὸ τέσσαρα ἁπλᾶ στοιχεῖα, ὅπως ἐδίδασκεν ὁ 'Εμπεδοκλῆς, ἀλλὰ ἀπὸ σωματίδια ἅτινα ἐμφανίζουν ποικιλωτάτας ποικιλίας. 'Η θεωρία τοῦ Κλαζομενίου σοφοῦ πλησιάζει πρὸς τὰς ἀντιλήψεις τῶν χημικῶν τῆς νεωτέρας ἐποχῆς, οἵτινες ὁμιλοῦν περὶ ὑπάρξεως χημικῶν στοιχείων, ἐκ τῶν ὁποίων ἕκαστον ἐμφανίζει ὡρισμένας χαρακτηριστικὰς ἰδιότητας. 'Η σύγχρονος χημικὴ ἔρευνα προσπαθεῖ νὰ ἀναγάγῃ τὰς ποικίλας συνθέσεις τῆς ὕλης εἰς ἀρχικὰ στοιχεῖα. 'Ο 'Αναξαγόρας ἐδέχετο μίαν ἄπειρον ποικιλίαν ἀρχικῶν οὐσιῶν καὶ κατέτασσεν εἰς αὐτὰς ἑνώσεις τὰς ὁποίας ἡ σημερινὴ χημεία θεωρεῖ ὀργανικὰς συνθέσεις. Οὕτω π.χ. ἡ σάρξ διὰ τὸν 'Αναξαγόραν εἶναι ἀρχικῶς δεδομένη οὐσία καὶ οὐχὶ ἀργανικὴ ἕνωσις. Τὰ ἀποτελοῦντα τὴν ὕλην στοιχεῖα ἐθεώρει ὁ 'Αναξαγόρας ἄπειρα καὶ κατὰ τὸ πλῆθος καὶ κατὰ τὴν σμικρότητα. 'Εδέχετο δὲ τὴν ἐπ' ἄπειρον διαιρετότητα τῆς ὕλης. "Οσον καὶ ἂν διαιροῦμεν τὴν ὕλην, ἔλεγεν, οὐδέποτε θὰ φθάσωμεν εἰς κάτι, τὸ ὁποῖον θὰ εἶναι ἐλάχιστον. 'Εκτὸς τούτου ἡ ὕλη δίδεται πάντοτε ἐν ἀναμίξει. Εἰς πᾶν πρᾶγμα ὑπάρχει, ἔλεγε, μέρος ἐκ πάντων τῶν ἀρχικῶν σωματιδίων. Οὕτως εἰς τὰς τροφὰς διὰ τῶν ὁποίων συντηρεῖται ὁ ἄνθρωπος ὑπάρχουν ὅλα τὰ ὀργανικὰ στοιχεῖα ἅτινα συναπαρτίζουν τὸν ὀργανισμόν του, καὶ σάρκες, καὶ ὀστᾶ καὶ τρίχες κλπ., ἀλλὰ λόγῳ τῆς μικρότητός των ἀντιληπτή. τελείας τῶν αἰσθήσεων δὲν εἶναι ἡ παρουσία των ἀντιληπτή. "Ο,τι λοιπὸν ὑπάρχει εἰς τὸν μακρόκασμον, ὑπάρχει καὶ εἰς τὸν μικρόκοσμον καὶ εἰς πᾶν πρᾶγμα ὑπάρχει μέρος ἐκ παντὸς ἄλλου πράγματος, ἀλλ' ἕκαστον πρᾶγμα γίνεται προσιτὸν εἰς τὴν γνῶσιν ἀναλόγως τοῦ ἐπικρατοῦντος ἐν αὐτῷ στοιχείου. «Πάντων μὲν ἐν πᾶσιν ὄντων, ἑκάστου δὲ κατὰ τὸ ἐπικρατοῦν ἐν αὐτῷ χαρακτηριζομένου» (ὅπως λέγει ὁ Σιμπλίκιος). ('Ενῶ τὰ πάντα εὑρίσκονται εἰς οἱονδήποτε ὄν, ἕκαστον ὂν χαρακτηρίζεται ἐκ τοῦ ἐπικρατοῦντος ἐν αὐτῷ στοιχείου). Εἶναι φανερὸν ὅτι ὁ Κλαζομένιος σοφὸς δέχεται ὅτι ἀπαντᾶται εἰς τὴν φύσιν ἡ συνένωσις σωματιδίων τῆς αὐτῆς ποιότητος. 'Αλλ' ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει χρειάζεται νὰ εὑρεθῇ ἡ αἰτία ἥτις ὥθεῖ τὰ στοιχεῖα νὰ ἐξέλθουν ἀπὸ τὴν ἀδιάκριτον ἀνάμιξιν καὶ σύγχυσιν καὶ νὰ συναπαρτίσουν ταξιθετημένα κατὰ ὡρισμένας ποιότητας σύνολα, δηλαδὴ τὸν λεγόμενον ἕνα ἢ πολλοὺς κόσμους.

'Αντιμετωπίζων τὸ ἐν λόγῳ πρόβλημα ὁ 'Αναξαγόρας, λέγει ὅτι ἡ ἐπιφέρουσα τὴν διάκρισιν καὶ χωρισμὸν αἰτία δὲν δύναται νὰ εἶναι φύσεως ὑλικῆς. Διότι ἐὰν ἦτο ὑλικῆς φύσεως, δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ ἀσκήσῃ κυριαρχικὴν καὶ κατευθυντικὴν ἐπίδρασιν ἐπὶ τοῦ μίγματος, ἀλλὰ θὰ συμπαρεσύρετο εἰς τὴν ἀκαταμέτρητον σύγχυσιν. Τὴν διάκρισιν θὰ ἦτο ἱκανὴ νὰ ἐπιφέρῃ μόνον μία δύναμις, ἥτις τυγχάνει καθαρὰ πάσης ἀναμίξεως. 'Ως τοιαύτην κινητικὴν ἀρχὴν θεωρεῖ ὁ Κλαζομένιος σοφὸς τὸν νοῦν. Εἰς τοῦτον ἀποδίδει ἰδιότητας αἵτινες διαφέρουν ἀπὸ τὰς ὑλικάς. Εἶναι τὸ λεπτότατον καὶ καθαρώτατον ἐξ ὅλων τῶν ὄντων: «"Εστι γὰρ λεπτότατόν τε πάντων χρημάτων καὶ καθαρώτατον καὶ γνώμην γε περὶ παντὸς ἴσχει καὶ ἰσχύει μέγιστον· καὶ τὰ συμμισγόμενά τε καὶ ἀποκρινόμενα καὶ διακρινόμενα πάντα ἔγνω νοῦς καὶ ὁποῖα ἔμελλεν ἔσεσθαι καὶ ὁποῖα ἦν, ἅσσα νῦν μὴ ἔστι, καὶ ὁποῖα ἔστι, πάντα διεκόσμησε νοῦς». (Διότι εἶναι τὸ λεπτότατον καὶ καθαρώτατον ἀπὸ ὅλα τὰ πράγματα καὶ κατέχει ὁλοκληρωτικὴν κατανόησιν ὅλων τῶν πραγμάτων καὶ μεγίστην ἀρκεῖ κυριαρχίαν ἐπ' αὐτῶν... καὶ ὅλα ὅσα ἀναμιγνύονται καὶ διακρίνονται καὶ ξεχωρίζονται, τὰ ἐγνώρισεν ὁ νοῦς. Καὶ ὅλα τὰ ἔβαλεν εἰς τάξιν ὁ νοῦς, καθορίζων κατὰ ποῖον τρόπον ἔμελλον νὰ γίνουν καὶ τὸν τρόπον τῆς ὑπάρξεως ἐκείνων τὰ ὁποῖα ὑπῆρχον προηγουμένως, τὰ ὁποῖα τώρα δὲν ὑπάρχουν καὶ τὸν τρόπον τῆς ὑπάρξεως τῶν νῦν ὑπαρχόντων πραγμάτων).

'Ο νοῦς, κατὰ τὸν 'Αναξαγόραν, δίδει τὴν πρώτην ὤθησιν εἰς τὸ ἄπειρον μῖγμα τῶν ἀπείρων σπερμάτων καὶ κατόπιν ταύτης ἀρχίζει νὰ δημιουργῆται ὁ κόσμος. 'Η πρώτη κινητικὴ ὤθησις προκαλεῖ ἐν τῷ σύμπαντι κυκλικὴν κίνησιν, «περιχώρησιν», ἥτις διαρκῶς ἐξαπλοῦται εἰς εὐρυτέραν περιοχήν, ἐπιφέρουσα διὰ τῆς δράσεως τῆς φυγοκέντρου καὶ κεντρομόλου μηχανικῆς δυνάμεως, τὴν συγκέντρωσιν τῶν ὁμοιογενῶν σπερμάτων εἰς ἰδιαιτέρους χώρους. Τὰ ἄστρα σχηματίζονται ἐπειδὴ ἡ φυγόκεντρος δύναμις ἐκσφενδονίζει γηΐνους ὄγκους πρὸς τὴν περιφέρειαν τῆς περιστρεφομένης κοσμικῆς μάζης. 'Επειδὴ δὲ ἡ περιστροφὴ γίνεται μετὰ μεγίστης ταχύτητος, οἱ ἐκσφενδονισθέντες ὄγκοι περιέρχονται εἰς διάπυρον κατάστασιν. 'Ο 'Αναξαγόρας ἐξηγεῖ τὴν δημιουργίαν τοῦ σύμπαντος κατὰ τρόπον, ὥστις προλαμβάνει τὴν νεωτέραν θεωρίαν τοῦ Καντίου καὶ τοῦ Λαπλάς.

Διὰ τῆς εἰσαγωγῆς τοῦ νοῦ ὡς κινητικῆς αἰτίας ἠνοίχθη νέος δρόμος εἰς τὴν φιλοσοφικὴν διανόησιν. 'Ο νοῦς θεωρεῖται οὐχὶ μηχανικὴ αἰτία, ἀλλὰ ὀντότης, ἥτις εἶναι προικισμένη μὲ αὐτοσυνείδησιν, μὲ δύναμιν τῆς κατανοήσεως τῶν ὄντων καὶ ἱκανότητα νὰ προκαλῇ ἐνεργείας ἐξυπηρετούσας καθωρισμένους σκοπούς. 'Ο ὕψιστος σκοπὸς ὃν ἐξυπηρετεῖ ἡ ὑπὸ τοῦ νοῦ προκαλουμένη κίνησις, εἶναι ἡ ἐπιβολὴ ἐν τῷ σύμπαντι μιᾶς καθωρισμένης τάξεως, «τῆς διακοσμήσεως». Οὕτω εἰσάγεται ἡ τελολογικὴ θεώρησις τοῦ κόσμου. Τὸ κοσμικὸν γεγονὸς ἐκλαμβάνεται ὡς δρὼν κατὰ τρόπον, ὥστε νὰ ἐξυπηρετῇ ἐκ τῶν προτέρων τεθειμένους σκοπούς. Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ὁ 'Αναξαγόρας ἔφθασεν εἰς τὴν τελολογικὴν θεώρησιν ἀφορμηθεὶς ἀπὸ τὰς ἀστρονομικάς του παρατηρήσεις. Παρετήρησεν ὅτι ἐν τῷ οὐρανίῳ κόσμῳ οἱ ἀστέρες ἐκτελοῦν περιοδικὰς κανονικὰς κινήσεις καὶ ἐκ τούτου ἔλαβεν ἀφορμὴν νὰ ἐπεκτείνῃ τὰς παρατηρήσεις του καὶ εἰς τὴν λογικὴν καὶ ἀνθρωπολογικὴν περιοχὴν εἰς τὴν ὁποίαν εὗρεν ἐπικρατοῦσαν τὴν αὐτὴν τελολογικὴν σκοπιμότητα. 'Επειδὴ δὲ παρετήρησεν ὅτι εἰς τὸν ἄνθρωπον ἡ ψυχὴ ἐμφανίζεται ὡς πηγὴ τελολογικῆς ἐνεργείας, συνεταύτισε τὸν νοῦν μὲ τὴν ψυχικότητα. 'Ο νοῦς εἶναι ἓν ὂν ἀνάλογον μὲ τὴν ἀνθρωπίνην ψυχὴν καὶ καθαρὸν ἀπὸ πάσης ἀναμίξεως μὲ ὑλικὰς οὐσίας. "Εν ὅμως ὂν μὲ τοιαύτας ἰδιότητας ταυτίζεται μὲ ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἡ νεωτέρα ἐποχὴ ὀνομάζει πνεῦμα. Συνεπῶς δικαίως ἐξαίρεται ὁ 'Αναξαγόρας ὡς ἀρχη-

γέτης, ού μόνον τῆς τελολογικῆς θεωρήσεως τοῦ κοσμικοῦ γεγονότος, ἀλλὰ καὶ ὡς θέσας τὸ πρῶτον θεμέλιον διὰ τὴν ἐποικοδόμησιν τῆς πνευματοκρατορικῆς νοολογίας. (Περισσότερα περὶ Ἀναξαγόρου βλέπε εἰς τὸ σχετικὸν ἄρθρον τοῦ παρόντος τόμου).

Σύγχρονος τοῦ Ἀναξαγόρου ὑπῆρξε καὶ ὁ Διογένης, ὁ καταγόμενος ἐκ τῆς ἐν Κρήτῃ Ἀπολλωνίας καὶ διὰ τοῦτο Ἀπολλωνιάτης καλούμενος. Οὗτος ἠθέλησε νὰ συνδυάσῃ τὴν περὶ νοῦ θεωρίαν τοῦ Ἀναξαγόρου μὲ τὰς δοξασίας τῶν Ἰώνων φιλοσόφων. Λαμβάνων ὡς ἀρχικὴν οὐσίαν τοῦ σύμπαντος τὸν ἀέρα, ἀπέδωκεν εἰς τοῦτον ὅλας τὰς ἰδιότητας, τὰς ὁποίας ὁ Ἀναξαγόρας εἶχε θεωρήσει ὡς χαρακτηριζούσας τὸν νοῦν. Εἰς διασωθὲν ἐκ τοῦ «Περὶ φύσεως» συγγράμματός του ἀπόσπασμα, διατυποῦται ἡ θεμελιώδης του δοξασία κατὰ τὸν ἀκόλουθον τρόπον: «Καί μοι δοκεῖ τὸ τὴν νόησιν ἔχον εἶναι ὁ ἀὴρ καλούμενος ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων καὶ ὑπὸ τούτου πάντας καὶ κυβερνᾶσθαι καὶ πάντων κρατεῖν· αὐτὸ γάρ μοι τοῦτο θεὸς δοκεῖ εἶναι καὶ ἐπὶ πᾶν ἀφῖχθαι καὶ πάντα διατιθέναι καὶ ἐν παντὶ ἐνεῖναι. Καὶ ἔστιν οὐδὲ ἓν ὅ,τι μὴ μετέχει τούτου· μετέχει δὲ οὐδὲ ἓν ὁμοίως τὸ ἕτερον τῷ ἑτέρῳ, ἀλλὰ πολλοὶ τρόποι καὶ αὐτοῦ τοῦ ἀέρος καὶ τῆς νοήσεώς ἐστιν» (Καὶ ἔχω τὴν γνώμην ὅτι τοῦτο (τὸ στοιχεῖον) τὸ ὁποῖον εἶναι προικισμένον μὲ τὴν νόησιν, εἶναι ὁ ὀνομαζόμενος ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων ἀήρ. Καὶ ὑπὸ τούτου ὅλοι κυβερνῶνται καὶ κυριαρχεῖ τοῦτο ἐφ' ὅλων τῶν πραγμάτων. Ἔχω τὴν γνώμην ὅτι τὸ στοιχεῖον τοῦτο εἶναι θεὸς καὶ ὅτι εἶναι πανταχοῦ παρόν, ἐξουσιάζει τὰ πάντα καὶ ἐνυπάρχει μέσα εἰς ὅλα. Καὶ δὲν ὑπάρχει τίποτε τὸ ὁποῖον νὰ μὴ ἔχῃ μετοχὴν ἐπάνω εἰς αὐτόν. Αὐτὴ ὅμως ἡ μετοχὴ εἶναι διαφορετικὴ δι' ἕκαστον πρᾶγμα. Ὑπάρχουν πολλαὶ διαβαθμίσεις τοῦ ἀέρος, εἰς ταύτας δὲ ἀντιστοιχοῦν πολλαὶ διαβαθμίσεις τῆς νοήσεως).

Αἱ δοξασίαι τοῦ Διογένους ἔσχον μεγάλην ἀπήχησιν εἰς τὸν λαόν, διότι ἦσαν εὐκολονόητοι. Ὁ Ἀριστοφάνης αὐτὰς ἔχει ὑπ' ὄψιν του εἰς τὰς «Νεφέλας», ὅταν παρισπάνῃ τὸν Σωκράτην ἀεροβατοῦντα (στίχ. 225 κ.ἑ. καὶ 828). Ἐπίσης ὑπαινιγμούς, ἀναφερομένους εἰς τὴν διδασκαλίαν του εὑρίσκομεν καὶ εἰς τὰς «Τρῳάδας» τοῦ Εὐριπίδου (στίχ. 885).

Ὡς μαθητὴς τοῦ Ἀναξαγόρου ἀναφέρεται καὶ ὁ Ἀρχέλαος, περὶ τοῦ ὁποίου ἔχομεν μαρτυρίας ὅτι ὑπῆρξε διδάσκαλος τοῦ Σωκράτους. Ἐδέχετο ὅτι ἡ ὕλη ἀποτελεῖται ἐξ ὁμοιομερειῶν καὶ ὅτι τὴν πρώτην ὤθησιν πρὸς δημιουργίαν τοῦ κόσμου τὴν δίδει ὁ Θεός, ἑταύτιζε δὲ τὸν Θεὸν μὲ τὸν ἀέρα. Ἀμφότεροι οἱ μνημονευθέντες φιλόσοφοι, πρέπει νὰ θεωρηθοῦν ὡς ἐκλαϊκευταὶ τῶν δοξασιῶν τοῦ Ἀναξαγόρου. Προσεπάθησαν νὰ προσαρμόσουν τὴν περὶ νοῦ διδασκαλίαν του πρὸς τὰς ἀντιλήψεις τῆς παλαιοτέρας φυσικῆς φιλοσοφίας.

ΟΙ ΣΟΦΙΣΤΑΙ

(Ἡ ἀρνητικὴ πλευρὰ τῆς προσωκρατικῆς φιλοσοφίας)

Ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ 5ου π.Χ. αἰῶνος ἀρχίζει νὰ παρουσιάζεται εἰς τὴν ἑλληνικὴν περιοχὴν μία ἐξ ὁλοκλήρου νέα πνευματικὴ κίνησις, τῆς ὁποίας οἱ φορεῖς ἐκλήθησαν σοφισταί. Κατ' ἀρχὰς ἡ λέξις σοφιστὴς δὲν ἐνεῖχε μειωτικὴν σημασίαν. Παραγομένη ἐκ τοῦ ρήματος σοφίζω, ἐσήμαινε τὸν ἔμπειρον ἄνθρωπον, ὅστις δύναται νὰ κάμῃ καὶ ἄλλους ἐπίσης ἐμπείρους διὰ τῆς μεταδόσεως τῶν γνώσεών του. Ἡ ἀρχαιοτάτη χρῆσις τοῦ ρήματος σοφίζω ἀπαντᾶ εἰς τὰ «Ἔργα καὶ Ἡμέραι» τοῦ Ἡσιόδου ἐν στίχῳ 649, ἔνθα ὁ ποιητὴς λέγει περὶ τοῦ ἑαυτοῦ του: «Οὔτε τι ναυτιλίης σεσοφισμένος οὔτε τι νηῶν» (χωρὶς νὰ εἶμαι κάπως ἔμπειρος εἰς τὴν ναυτιλίαν καὶ εἰς τὰ πλοῖα). Εἰς τὸν «Προμηθέα» τοῦ Αἰσχύλου ὁ Προμηθεὺς καλεῖται σοφιστὴς καὶ παραβαλλόμενος πρὸς τὸν Δία χαρακτηρίζεται σοφιστὴς «νωθέστερος», δηλαδὴ κατώτερος. Εἰς τὴν καλήν της σημασίαν χρησιμοποιεῖται ἡ λέξις ὑπὸ τοῦ Ἡροδότου καὶ τοῦ Πινδάρου. Ἡ μετάπτωσις τοῦ σημασιολογικοῦ περιεχομένου φαίνεται ὅτι συνετελέσθη κατὰ τὰς τελευταίας δεκαετίας τοῦ πέμπτου αἰῶνος, μετὰ τὴν ἔκρηξιν τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου.

Ἡ σοφιστικὴ κίνησις παρουσιάζει ὡρισμένα χαρακτηριστικά, δυνάμει τῶν ὁποίων ἐμφανίζεται ὡς προσπάθεια μὲ ἰδίους σκοποὺς καὶ νέα θέματα, τελείως διάφορα ἀπὸ ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα εἶχον ἀπασχολήσει τοὺς παλαιοτέρους φιλοσόφους. Ἡ κυριωτέρα διαφορὰ ἐγκειται εἰς τὸ ὅτι διὰ τοὺς σοφιστὰς τὸ κοσμολογικὸν πρόβλημα δὲν ἀποτελεῖ θέμα ἐρεύνης. Τὸ διαφέρον των στρέφεται πρὸς τὸν ἄνθρωπον ὡς ἄτομον καὶ ὡς μέλος τῆς κοινωνίας. Παραμερίζουν τὸ κοσμολογικὸν ζήτημα καὶ θέτουν ὑπὸ μελέτην τὰ ἠθικοκοινωνικὰ προβλήματα. Ἡ ἀνθρωπολογικὴ των κατεύθυνσις τοὺς ὁδηγεῖ νὰ ἐξετάσουν καὶ τὴν ἱκανότητα τῆς γνωστικῆς δυνάμεως τοῦ ἀνθρώπου. Εἰς ὅλας των ὅμως ταύτας τὰς ἐρεύνας εἶναι ἔκδηλος ἡ ἐπιζήτησις πρακτικῶν σκοπῶν. Δὲν τοὺς ἐνδιαφέρουν τὰ ἐξεταζόμενα κοινωνικὰ καὶ γνωσιολογικὰ προβλήματα ἀπὸ θεωρητικῆς, ἀλλὰ ἀπὸ πρακτικῆς ἀπόψεως. Δὲν τοὺς ἐμπνέει ὁ πόθος ἀποκτήσεως θεωρητικῆς γνώσεως, ἀλλὰ τὴν δραστηριότητά των τὴν κεντρίζει ἡ ἐπιθυμία νὰ ἐπιτύχουν ὡς ἐπαγγελματίαι διδάσκαλοι τῆς μαθήσεως καὶ νὰ ἀσφαλίσουν διὰ τὸν ἑαυτόν τους ὑλικὰ πλεονεκτήματα. Ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἡ κοσμοθεωρία των εἶναι ὁ ὑποκειμενισμὸς καὶ ὁ σχετικισμός, ὅστις φθάνει καὶ μέχρι τοῦ μηδενισμοῦ. Ἐπειδὴ ἀπὸ γνωσιολογικῆς ἀπόψεως ἀμφιβάλλουν ἂν δύναται ἡ ἀνθρωπίνη γνωστικὴ δύναμις νὰ εὕρῃ τὴν ἀλήθειαν, δὲν προχωροῦν εἰς τὴν ἔρευναν τῶν τελευταίων ἀρχῶν. Διὰ τοῦτο δὲν τοὺς διακρίνει βαθεῖα πίστις πρὸς ὡρισμένας ἀρχάς. Οἱ περισσότεροι ἀπὸ αὐτοὺς εἶναι ἐμπειρισταὶ καὶ πραγματισταί. Καλλιεργοῦν τὰς ἐπιστήμας χωρὶς νὰ ἀσχολοῦνται μὲ τὴν θεμελίωσιν τῆς ἐπιστημονικῆς γνώσεως.

Εἶναι ἀναμφισβήτητον ὅτι ἡ σοφιστικὴ κίνησις ἔσχεν ἐπίδρασιν διὰ τὴν διάδοσιν ἐν τῇ Ἑλλάδι τῆς ἐπιστημονικῆς γνώσεως. Δικαίως δὲ ἐσχάτως ὁ Γαῖγκερ ἔχει ἐξάρει τὴν ἀπὸ παιδευτικῆς ἀπόψεως συμβολὴν τῆς σοφιστικῆς κινήσεως. Δὲν πρέπει ὅμως νὰ ἀποσιωπηθῇ ὅτι οἱ σοφισταὶ ἠσχολήθησαν κυρίως μὲ τὴν εὕρεσιν τῶν μεθόδων τῆς μεταδόσεως τῶν γνώσεων καὶ τῶν ἱκανοτήτων. Ἐθεώρησαν τὴν παιδείαν ὡς δύναμιν ἥτις εἶναι δυνατὸν διὰ τεχνικῶν μεθοδολογικῶν τεχνασμάτων νὰ μεταφυτευθῇ εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ παιδευομένου. Ἀκριβῶς διὰ τοῦτο ὁ Σωκράτης καὶ ὁ Πλάτων ἐστάθησαν ἀντιμέτωποι των. Ἡ παιδεία εἰς τὰς χεῖρας τῶν σοφιστῶν κατήντησεν ἁπλῆ δεξιοτεχνία. Δὲν ἠδύναντο νὰ νοήσουν τὴν παιδείαν ὡς κάτι, τὸ ὁποῖον προϋποθέτει τὴν ἐκ μέρους τοῦ παιδευομένου ἀναγνώρισιν τῆς ἐγκυρότητος ἐσχάτων ἀρχῶν καὶ κριτηρίων. Νὰ προχωρήσουν εἰς μίαν τοιαύτην περὶ τῆς παιδείας ἀντίληψιν τοὺς ἠμπόδιζεν ὁ ριζικὸς αὐτῶν ὑποκειμενισμὸς καὶ σχετικισμός.

Ἓν ἐπίσης θεμελιῶδες χαρακτηριστικὸν ὅπερ ἀσκεῖ ἀποφασιστικὴν ἐπίδρασιν ἐπὶ τῆς σοφιστικῆς κοσμοθεωρίας εἶναι τὸ ξερρίζωμά των ἀπὸ τὴν πολιτικὴν κοινότητα. Οἱ σοφισταὶ ἔδρασαν ὡς περιπλανώμενοι διδάσκαλοι καὶ ὡς ἄτομα δὲν ἠδύναντο νὰ αἰσθανθοῦν τοὺς δεσμοὺς των μὲ τὴν πολιτικὴν κοινότητα μέσα εἰς τὴν ὁποίαν εἶχον γεννηθῇ. Ἔχασαν τὴν συνείδησιν τῆς ἱερότητος τῶν δεσμῶν οἱ ὁποῖοι συνέδεον τὰ μέλη τῆς ἀρχαίας πόλεως. Ὁ Ἡράκλειτος ἦτο πεπεισμένος ὅτι ὁ νόμος τῆς πόλεως ἀποτελεῖ μερικευμένην ἐμφάνισιν τοῦ παγκοσμίου θείου νόμου, ὅστις συνέχει τὸ σύμπαν. Οἱ σοφισταὶ διεκήρυξαν ὅτι οἱ νόμοι γεννῶνται κατόπιν συμβατικῆς συμφωνίας τῶν μελῶν τῆς πολιτικῆς κοινότητος. Οἱ νόμοι, εἶπον, δὲν εἶναι «φύσει» ἀλλὰ «θέσει» ἁπλᾶ δημιουργήματα τῆς ἀνθρωπίνης σκέψεως. Διὰ τῆς ἀντιλήψεώς των ταύτης ἐξαίρουν βεβαίως τὴν ἀνθρωπινην δημιουργικότητα, ἀλλὰ λόγω τοῦ ὑποκειμενισμοῦ των τὴν ἀφίνουν ἀπὸ ὀντολογικῆς ἀπόψεως ἔκθετον καὶ ἀνυπεράσπιστον. Ὁ νεώτερος πολιτισμὸς πιστεύει εἰς τὴν δημιουργικότητα τοῦ ἀνθρώπου. Ἐπειδὴ ὅμως θεωρεῖ τὰ πολιτιστικὰ δημιουργήματα ὡς ἀκτινοβολίαν τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος, εἰς τὸ ὁποῖον ἀποδίδει ὀντολογικὴν ὑπόστασιν, δὲν περιπίπτει εἰς τὸν ὑποκειμενισμὸν καὶ τὸν μηδενισμὸν τῆς σοφιστικῆς κοσμοθεωρίας. Καὶ οἱ προσωκρατικοὶ σοφοὶ εἶχον ἐπιχειρήσει μεγάλας περιηγήσεις καὶ ταξίδια, οὐδόλως ὅμως εἶχον χαλαρώσει τοὺς δεσμούς των μὲ τὴν πολιτικὴν κοινότητα εἰς τὴν ὁποίαν ἀνῆκον. Ὁ Θαλῆς ἠσθάνετο ζωηρὸν διαφέρον διὰ τὰ πολιτικὰ πράγματα τῆς Ἰωνίας. Ὁ Ἡράκλειτος ἀπευθύνει σκληροὺς ὀνειδισμοὺς εἰς τοὺς συμπολίτας του διὰ τὰς πολιτικάς των ἀτασθαλίας. Ὁ Ἐμπεδοκλῆς ἀναδεικνύεται μέγας προστάτης καὶ φίλος τοῦ δήμου, ὁ δὲ Ζήνων ἀποθνήσκει ἡρωϊκῶς διὰ νὰ ἀπελευθερώσῃ τὴν πατρίδα του ἀπὸ τὴν τυραννίαν. Αὐτὸν τὸν σύνδεσμον μὲ τὴν πολιτικὴν κοινότητα τὸν ἔχουν χάσει οἱ σοφισταί. Ζοῦν ἔξω ἀπὸ τὴν πολιτικὴν κοινότητα, μὴ δεχόμενοι νὰ συμμερισθοῦν τὴν μοῖραν της καὶ ἀρνούμενοι νὰ ἀναγνωρίσουν τὴν ἱερότητα τῶν θεσμῶν της. Τοῦτο ἀκριβῶς τὸ σημεῖον τοὺς χωρίζει ἀποφασιστικῶς ἀπὸ τὸν Σωκράτη καὶ τὸν Πλάτωνα. Ἡ σοφιστικὴ κίνησις ἀποτελεῖ τὸ πρῶτον σύμπτωμα τὸ ὁποῖον προέρχεται ἐκ τῆς χαλαρώσεως τῆς πολιτικῆς συνειδήσεως. Τὸ κύριον χαρακτηριστικὸν τῆς κοσμοθεωρίας των δὲν ἀποτελεῖ ὁ διαφωτιστικὸς ὀρθολογισμός. Τοιαῦται τάσεις πρὸς ἕνα ὀρθολογικὸν διαφωτισμὸν εἶχον παρουσιάσει καὶ οἱ Ἐλεᾶται καὶ οἱ Πυθαγόρειοι καὶ ὁ Ἡράκλειτος. Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον τοὺς χωρίζει ἀπὸ τὴν κοσμοθεωρίαν τῆς ἀρχαϊκῆς ἐποχῆς εἶναι ἡ ἔλλειψις συνειδήσεως τῶν δεσμῶν οἱ ὁποῖοι συνδέουν τὸ ἄτομον πρὸς τὴν πολιτικὴν κοινότητα. Δικαίως λοιπὸν ἐχαρακτηρίσθη ἡ σοφιστικὴ κίνησις ὡς νοσηρὰ ἐκδήλωσις, ἥτις προανήγγελλε τὴν διάλυσιν τῆς πόλεως. Ἂν ἠθέλαμεν νὰ εὕρωμεν διὰ τοὺς σοφιστὰς κάτι τὸ ὁποῖον νὰ ἀποτελῇ τὸ ἀντιστοιχόν της εἰς τὸν ἰδικόν μας αἰῶνα, θὰ ἔπρεπε νὰ τοὺς παραβάλωμεν πρὸς τὴν τάξιν τῆς λεγομένης διανοήσεως «τῆς ἰντελλιγκέντσιας». Ὅπως καὶ ἡ σύγχρονος διανόησις χωρὶς νὰ ἔχῃ συναίσθησιν τῶν δεσμῶν πρὸς τὴν πολιτικὴν κοινότητα δουλεύει εἰς τὸν ὑποκειμενισμὸν καὶ μηδενισμὸν διὰ νὰ ἀσφαλίσῃ τὴν εὐζωΐαν της, οὕτω καὶ οἱ σοφισταὶ περιέτρεχον τὰς πόλεις διὰ νὰ συγκομίσουν πλοῦτον καὶ ἔβετον τὴν σοφίαν των εἰς τὴν διάθεσιν οἱουδήποτε. Εἰς τὰς δημοκρατουμένας ἰδίως πόλεις εἰς τὰς ὁποίας τὰ ζητήματα ἐλύοντο διὰ τῆς δημιουργίας κοινῆς γνώμης, εὑρίσκον οἱ σοφισταὶ πολλοὺς μαθητάς οἵτινες ἐπεδίωκον νὰ ἀποκτήσουν τὴν τέχνην τῆς ῥητορικῆς διὰ νὰ δύνανται νὰ ἐξάπτουν τὰ πλήθη καὶ νὰ κατευθύνουν τὴν γνώμην τῆς πλειοψηφίας συμφώνως πρὸς τὰς θελήσεις των. Οἱ σοφισταὶ ἦσαν, ὅπως εἰς τὸν αἰῶνα μας, οἱ διδάσκαλοι τῶν μεθόδων τοῦ προπαγανδισμοῦ, οἱ προασκοῦντες τοὺς δημαγωγοὺς εἰς τὴν τέχνην τοῦ ἐπηρεασμοῦ τῶν μεγάλων λαϊκῶν μαζῶν. Διὰ τοῦτο οἱ ἔχοντες τὴν πρόθεσιν νὰ δράσουν ὡς πολιτευόμενοι νέοι εἰς τὰς Ἀθήνας προεξάρχοντος τοῦ Ἀλκιβιάδου ἀπετέλουν κατὰ κανόνα τὴν κοινωνικὴν τάξιν, ἐκ τῆς ὁποίας προσείλκυον πληθὺν μαθητευομένων. Συνεπῶς, παρ' ὅλας τὰς ἀναμφισβητήτους ὑπηρεσίας τὰς ὁποίας προσέφερον διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ἐπιστήμης καὶ διὰ τὴν διαμόρφωσιν τῆς διδακτικῆς τεχνικῆς, ἐν τῷ συνόλῳ των ἀπετέλεσαν ἀρνητικὸν παράγοντα ὡς πρὸς τὴν εὐδοκίμησιν τοῦ ἀρχαίου Ἑλληνισμοῦ. Ἠνόησαν τὸν ὑποκειμενισμὸν καὶ τὸν ἀχαλίνωτον ἐγωϊσμόν, ὅστις δὲν ἠδύνατο εἰμὴ νὰ θραύσῃ τὰς δεσμεύσεις καὶ τὴν σταθερότητα τοῦ κοινοῦ πολιτικοῦ βίου.

ΟΙ ΓΝΩΣΤΟΤΕΡΟΙ ΕΚ ΤΩΝ ΣΟΦΙΣΤΩΝ

ΠΡΩΤΑΓΟΡΑΣ (480 — 411 π.Χ.). Κατήγετο ἐκ τῶν Ἀβδήρων, ἦλθε δὲ εἰς τὰς Ἀθήνας κατὰ τὰ μέσα τοῦ 5ου

αἰῶνος. Ὑπῆρξε φίλος τοῦ Περικλέους, ὅστις τοῦ εἶχεν ἀναθέσει νὰ συγγράψῃ νόμους διὰ τὴν ἀποικίαν τῶν Θουρίων, τὴν ἱδρυθεῖσαν κατὰ τὸ 444. Περιτρέχων τὰς πόλεις, ἐδίδασκε τοὺς νέους, ἀπαιτῶν παρ' ἑκάστου ὡς δίδακτρα ἑκατὸν μνᾶς. Ἀπὸ γνωσιολογικῆς ἀπόψεως ἐξεταζομένη ἡ διδασκαλία του, ἀποτελεῖ μίαν ἐκ τῶν ἀρχαιοτέρων ἐμφανίσεων τοῦ σχετικισμοῦ. Ἡ γνῶσις δὲν εἶναι ἀντικειμενικῶς καθωρισμένη, ἀλλὰ ποικίλλει ἀναλόγως τοῦ ὑποκειμένου. Μὲ αὐτὴν τὴν διαπίστωσιν ἤρχιζε τὸ ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἀλήθεια ἢ Καταβάλλοντες» (δηλ. λόγοι οἵτινες ἀνατρέπουν πᾶν ἀντίθετον ἐπιχείρημα) σύγγραμμά του. «Πάντων χρημάτων μέτρον ἄνθρωπος, τῶν μὲν ὄντων ὡς ἔστι, τῶν δὲ οὐκ ὄντων ὡς οὐκ ἔστι». (Ὁ ἄνθρωπος εἶναι μέτρον ὅλων τῶν πραγμάτων, τῶν μὲν ὑπαρχόντων ὅτι ὑπάρχουν, τῶν δὲ μὴ ὑπαρχόντων ὅτι δὲν ὑπάρχουν). Τὰ πράγματα δηλαδὴ δὲν ἔχουν μίαν καθαυτὸ ἀντικειμενικὴν ποιότητα,, ἀλλὰ εἶναι ὅπως μᾶς φαίνονται. Τὴν ἀντίληψίν του ταύτην τὴν ἀπεδείκνυεν ἐπικαλούμενος τὴν ὑποκειμενικότητα καὶ τὴν σχετικότητα τῶν αἰσθήσεων. Τὸ αὐτὸ πρᾶγμα, ἔλεγεν, εἰς ἄλλους φαίνεται γλυκύ, εἰς ἄλλους πικρόν, εἰς ἄλλους θερμὸν καὶ εἰς ἄλλους ψυχρόν. Τί εἶναι ἕκαστον πρᾶγμα συνεπῶς ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς δεκτικότητος τοῦ ὑποκειμένου. Ἐφ' ὅσον δὲ ὁ ἄνθρωπος εἶναι τὸ μέτρον τῶν πραγμάτων, δὲν ὑπάρχει ἀλήθεια ἐξ ἀντικειμένου. Δύο λοιπὸν ἀντιφατικῶς ἀντιτιθέμεναι προτάσεις εἶναι δυνατὸν νὰ θεωρηθοῦν ὡς ἀληθεῖς. Λέγων ταῦτα ὁ Πρωταγόρας ἀνήρει τὸ λογικὸν ἀξίωμα τῆς ἀντιφάσεως. Εἶναι ἀληθεῖς, ἔλεγεν, ὡς πρὸς οἱονδήποτε πρᾶγμα δύο ἀντιφατικαὶ προτάσεις. «Δύο λόγους εἶναι περὶ παντὸς ἀντικειμένους ἀλλήλοις». Τὸ πρόβλημα λοιπὸν δὲν εἶναι νὰ εὕρωμεν τὴν ἀλήθειαν διὰ νὰ τὴν μεταδώσωμεν, ἀλλὰ διὰ τῆς ρητορικῆς μας νὰ καταστήσωμεν ἓν ἀσθενέστερον ἐπιχείρημα ἰσχυρότερον «τὸν ἧττω λόγον κρείττω ποιεῖν».

Ἐξ ἀποσπάσματος ὅπερ περιεσώθη ἐκ τοῦ συγγράμματός του «Περὶ Θεῶν» φαίνεται ὅτι δὲν διεκήρυττεν ἀπροκαλύπτως τὸν ἀθεϊσμόν του, ἀλλὰ περιωρίζετο νὰ δηλώσῃ ὅτι ἡ ὕπαρξις τῶν θεῶν δὲν δύναται νὰ ἀποδειχθῇ δι' ἐπιχειρημάτων: «Περὶ μὲν θεῶν οὐκ ἔχω εἰδέναι, οὐδ' ὡς εἰσὶν οὐδ' ὡς οὐκ εἰσὶν οὐδ' ὁποῖοι τινές ἰδέαν· πολλὰ γὰρ τὰ κωλύοντα εἰδέναι, ἥ τ' ἀδηλότης καὶ βραχὺς ὢν ὁ βίος τοῦ ἀνθρώπου». (Περὶ τῶν θεῶν δὲν δύναμαι νὰ γνωρίζω οὔτε ὅτι ὑπάρχουν οὔτε ὅτι δὲν ὑπάρχουν, οὔτε (δύναμαι νὰ γνωρίζω) ποῖα γνωρίσματα ἔχουν ὡς πρὸς τὴν μορφήν των· διότι ὑπάρχουν πολλὰ ἐμπόδια ἅτινα ἐμποδίζουν τὴν περὶ τούτων γνῶσιν καὶ ἡ ἔλλειψις σαφῶν ἐνδείξεων καὶ ἡ συντομία τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς). Ἀλλ' ὁ ἰσχυρισμός ὅτι μέτρον τῆς ὑπάρξεως τῶν ὄντων εἶναι ὁ ἄνθρωπος, ἀναιρεῖ τὴν ὕπαρξιν τῶν θεῶν καὶ καταρρίπτει τὴν πίστιν εἰς τὴν πολυθεϊστικὴν θρησκείαν. Εἶχεν ἀσχοληθῇ καὶ εἰς προβλήματα μαθηματικῶν καὶ γραμματικῆς. Διημφεσβήτει ὅτι εἶναι δυνατὸν νὰ ἁχθῇ ἐφαπτομένη εἰς κύκλον, λέγων ὅτι, ἐφ' ὅσον ἡ περιφέρεια εἶναι καμπύλη γραμμή, δὲν δύναται νὰ ἔχῃ σημεῖον τι ἐπαφῆς μὲ τὴν ἐφαπτομένην ἥτις τυγχάνει εὐθεῖα. Ἐπίσης φαίνεται ὅτι εἶχε κάμει ἀντικείμενον τῶν ἐρευνῶν του καὶ τὴν διαδικασίαν διὰ τῆς ὁποίας ἀποκτᾶται ἐκ μέρους τοῦ μαθητευομένου ἡ μάθησις. Εἷς ἓν ἔργον του «Μέγας Λόγος» ἔγραψε: «Φύσεως καὶ ἀσκήσεως διδασκαλία δεῖται· ἀπὸ νεότητος δὲ ἀρξάμενος δεῖ μανθάνειν» ('Η διδασκαλία (διὰ νὰ ἐπιτύχῃ) ἔχει ἀνάγκην ἰδιοφυΐας (ἐκ μέρους τοῦ διδασκομένου) καὶ ἀσκήσεως πρέπει δὲ νὰ ἀρχίσωμεν νὰ μανθάνωμεν ἀπὸ παιδικῆς ἡλικίας). Συνεπῶς ὁ Πρωταγόρας πρέπει νὰ καταταχθῇ μεταξὺ τῶν ἀρχαιοτάτων μελετητῶν τοῦ διδακτικοῦ φαινομένου. Εἶναι προσέτι καὶ εἷς ἐκ τῶν πρώτων μελετητῶν τοῦ προβλήματος τοῦ ἀναφερομένου εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ πολιτισμοῦ, ἐξετάσας τοῦτο εἰς ἰδιαίτερον σύγγραμμα ἐπιγραφόμενον «Περὶ τῆς ἐν ἀρχῇ καταστάσεως» (Περὶ τῆς πρωτογόνου ἐποχῆς). Ἐκ τούτου φαίνεται ὅτι ἔχει προσλάβει ὁ Πλάτων τὸν μῦθον τὸν ὁποῖον θέτει εἰς τὸ στόμα τοῦ σοφιστοῦ εἰς τὸν «Πρωταγόραν» του.

ΠΡΟΔΙΚΟΣ. Ἦτο νεώτερος τοῦ Πρωταγόρου, κατήγετο δὲ ἐκ τῆς Ἰουλίδος τῆς νήσου Κῶ. Εἶχε γράψει σύγγραμμα «Περὶ φύσεως», ὅπερ ἀπωλέσθη, χωρὶς νὰ διασωθοῦν ἐπαρκεῖς πρὸς καθορισμὸν τοῦ περιεχομένου του εἰδήσεις. Λόγω τῆς ἀσθενικῆς του κράσεως ἦτο ἀπαισιοδόξου διαθέσεως. Ἀπηχήσεις τῆς ἐκ μέρους του ἀπαισιοδόξου ἐκτιμήσεως τῆς ζωῆς εὑρίσκομεν εἰς τὸν ψευδοπλατωνικὸν διάλογον «Ἀξίοχον». Εἶχεν ἀναπτύξει ἰδίαν θεωρίαν περὶ τῆς γενέσεως τῆς θρησκείας. Κατ' ἀρχάς, ἔλεγεν, οἱ ἄνθρωποι ἐθεώρησαν θεοὺς «τὰ τρέφοντα καὶ ὠφελοῦντα», τὰ πράγματα δηλαδὴ ἀπὸ τὰ ὁποῖα παράγονται τροφαὶ καὶ ὠφέλειαι: «Μετὰ δὲ ταῦτα τοὺς εὑρόντας ἢ τροφὰς ἢ σκέπας ἢ τὰς ἄλλας τέχνας, ὡς Δήμητρα καὶ Διόνυσον». ('Εκείνους οἱ ὁποῖοι ἐφεῦρον μέσα διὰ τὴν καλλιέργειαν καὶ τέχνας). Διακρίνει συνεπῶς μίαν ἀρχικὴν φετιχιστικήν, ὅπως λέγομεν, θρησκευτικὴν βαθμίδα, εἰς τὴν ὁποίαν ἐπακολουθεῖ μία δευτέρα ἀνθρωπολογική. Διὰ τὰς ἀντιλήψεις του ταύτας συγκαταλέχθη μεταξὺ τῶν ἀθέων. Ἠσχολήθη ἐπίσης μὲ τὴν γραμματικήν, γενόμενος ἱδρυτὴς τῆς συνωνυμικῆς, ἤτοι τῆς διαστολῆς τῶν συνωνύμων λέξεων. (Βλέπε Πλάτωνος «Πρωταγόραν» 340 καὶ «Συμπόσιον» 177 Β).

ΙΠΠΙΑΣ. Κατήγετο ἐξ Ἤλιδος καὶ ἦτο σύγχρονος τοῦ Προδίκου. Αὐτοδιεφημίζετο ὡς κάτοχος πάσης τέχνης καὶ ἐπιστήμης. Πραγματικῶς εἶχε μεγάλην πολυμάθειαν, παρουσίασε δὲ καὶ ἰδίας ἀνακαλύψεις εἰς τὰ μαθηματικὰ ἐπινοήσας ἰδίαν καμπύλην, δι' ἧς ἐπεχείρει νὰ λύσῃ τὸ πρόβλημα τοῦ τετραγωνισμοῦ τοῦ κύκλου καὶ τῆς τριχοτομήσεως τῆς γωνίας. Ἠσχολήθη παρακινούμενος προφανῶς ὑπὸ διδακτικῶν σκοπῶν εἰς τὴν τελειοποίησιν τῆς ὑπὸ τοῦ Σιμωνίδου ἐφευρεθείσης μνημοτεχνικῆς. Διὰ τῶν θεωριῶν του περὶ ὑπάρξεως ἑνὸς φυσικοῦ νόμου ἰσχύοντος δι' ὅλους τοὺς ἀνθρώπους, ἀνεδείχθη πρόδρομος τοῦ φυσικοῦ δικαίου καὶ εἷς ἐκ τῶν πρώτων συνηγόρων τοῦ κοσμοπολιτισμοῦ. Ὁ κοσμοπολιτισμός του τὸν εἶχε ὁδηγήσει εἰς μελέτας ἐθνογραφικὰς καὶ ἀρχαιολογικάς.

ΑΝΤΙΦΩΝ. Ἦτο σύγχρονος μὲ τὸν Σωκράτη καὶ καπήγετο ἐξ Ἀθηνῶν. Δὲν φαίνεται νὰ εἶναι τὸ αὐτὸ πρόσωπον μὲ τὸν ρήτορα Ἀντιφῶντα, περὶ τῆς πολιτικῆς δράσεως τοῦ ὁποίου μᾶς δίδει πληροφορίας ὁ Θουκυδίδης. Εἷς ἀποσπάσματα ἐκ τοῦ «Περὶ ἀληθείας» συγγράμματός του ἀναπτύσσει τὴν ἰδέαν ἣν ἔπειτα ἀπὸ αἰῶνας ἐπανέλαβεν ὁ Ρουσσώ, ὅτι ἡ πολιτεια συνεκροτήθη κατόπιν συμβάσεως: «Τὰ μὲν γὰρ τῶν νόμων ἐπίθετα, τὰ δὲ τῆς φύσεως ἀναγκαῖα, καὶ τὰ μὲν τῶν νόμων ὁμολογηθέντα, οὐ φύντα ἐστίν, τὰ δὲ τῆς φύσεως φύντα οὐχ ὁμολογητά». (Οἱ μὲν νόμοι τῆς πολιτείας εἶναι αὐθαίρετοι καθορισμοί, οἱ νόμοι ὅμως τῆς «φύσεως ὑπάρχουν κατ' ἀναγκαιότητα, καὶ αἱ μὲν διατάξεις τῶν νόμων εἶναι ἀποτελέσματα ἀμοιβαίας συμφωνίας καὶ δὲν ἔχουν φυσικὴν προέλευσιν, ὅσα ὅμως προέρχονται ἐκ τῆς φύσεως εἶναι αὐτοφυῆ καὶ δὲν προέρχονται ἐκ συμφωνίας).

Τὸ κοσμοπολιτικὸν πνεῦμα ἐμφανίζεται παρ' αὐτῷ εἰς ἐντονώτερον βαθμὸν παρὰ εἰς τὸν 'Ιππίαν: «Φύσει πάντα πάντες ὁμοίως πεφύκαμεν καὶ βάρβαροι καὶ Ἕλληνες εἶναι σκοπεῖν δὲ παρέχει τὰ τῶν φύσει ὄντων ἀναγκαίων πᾶσιν ἀνθρώποις... Οὔτε βάρβαρος ἀφώριστα ἡμῶν οὐδεὶς οὔτε Ἕλλην, ἀναπνέομέν τε γὰρ εἰς τὸν ἀέρα ἅπαντες κατὰ τὸ στόμα καὶ τὰς ῥινας». (Διότι συμφώνως πρὸς τὴν φύσιν εἴμεθα ἀπὸ πάσης ἀπόψεως ὅμοιοι εἴτε εἴμεθα βάρβαροι εἴτε Ἕλληνες. Τοῦτο μᾶς παρέχουν ἀφορμὴν νὰ τὸ ἐννοήσωμεν ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα ἐκ φύσεως εἶναι ἀναγκαῖα δι' ὅλους τοὺς ἀνθρώπους. Οὐδεὶς ἐξ ἡμῶν ἐκ φύσεως ἔχει καθορισθῇ νὰ εἶναι βάρβαρος ἢ Ἕλλην. Διότι ὅλοι ἀντλοῦμεν τὴν ἀναπνοήν μας ἀπὸ τὸν ἀέρα διὰ τοῦ στόματος καὶ τῆς ρινός).

Ὁ Ἀέτιος ἀναφέρει ἀξιόλογον γνώμην τοῦ Ἀντιφῶντος ὡς πρὸς τὸν ὁρισμὸν τοῦ χρόνου: «Ἀντιφῶν καὶ Κοιτόλαος, νόημα ἢ μέτρον τὸν χρόνον, οὐχ ὑπόσασιν» (Ὁ χρόνος εἶναι παράστασις ἢ μέτρον καὶ δὲν ἔχει ἀντικειμενικὴν ὕπαρξιν).

ΘΡΑΣΥΜΑΧΟΣ. Ἀναφέρεται ὡς γνωστότατος σοφιστὴς ὑπὸ τοῦ Ἀριστοφάνους εἰς τὴν κωμῳδίαν του. «Δαιταλῆς» τὴν διδαχθεῖσαν κατὰ τὸ 427 π.Χ. Ὁ Πλάτων ἐμφανίζει αὐτὸν εἰς τὴν «Πολιτείαν» ὡς ἐκπροσωποῦντα τὴν ἰδέαν ὅτι τὸ δίκαιον εἶναι τὸ συμφέρον τοῦ ἰσχυροτέρου: «Φημὶ δ' ἐγὼ εἶναι τὸ δίκαιον οὐκ ἄλλο τι ἢ τὸ τοῦ κρείττονος συμφέρον». (Λέγω ὅτι τὸ δίκαιον δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ τὸ συμφέρον τοῦ ἰσχυροτέρου). Ὑπεστήριζεν ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἐκ φύσεως ἄδικος καὶ μὲ τὴν θέλησίν του δὲν τηρεῖ τὰς προστα γὰς τῆς δικαιοσύνης.

ΓΟΡΓΙΑΣ (483—375). Κατήγετο ἐκ τῶν Λεοντίων τῆς Σικελίας, ὑπῆρξε κατ' ἀρχὰς μαθητὴς τοῦ Ἐμπεδοκλέους καὶ ἠσχολήθη πλησίον του εἰς φυσικὰς ἐρεύνας ἀναφερομένας εἰς τοὺς φακούς. Ὕστερον ὑπέστη τὴν ἐπίδρασιν τῶν διδασκαλιῶν τοῦ Ζήνωνος καὶ κατέληξεν ὑπὸ τὸ βάρος τῶν ἀντιρρητικῶν διαλεκτικῶν ἐπιχειρημάτων του, νὰ ἀρνηθῇ τὴν δυνατότητα τῆς γνώσεως. Ἀφοῦ ἐσχημάτισε τὴν γνώμην ὅτι δὲν δυνάμεθα νὰ γνωρίσωμεν τὰ πράγματα, δὲν ἔμεινε δι' αὐτὸν τίποτε ἄλλο παρὰ νὰ πιστεύῃ εἰς τὴν δύναμιν τῶν λόγων. Ὅθεν ἐπεδόθη εἰς τὴν ρητορικὴν θεωρήσας ταύτην ὡς τέχνην δυναμένην νὰ δημιουργήσῃ εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ ἀκροατοῦ πειθώ. Σκοπὸς τῆς ρητορικῆς εἶναι, κατὰ τὸν Γοργίαν νὰ αἰχμαλωτίσῃ τὴν ψυχὴν ἐκμεταλλευομένη τὰ θέλγητρα τοῦ λόγου. Ὁ ρήτωρ εἶναι αἰχμαλωτιστὴς τῶν ψυχῶν «ψυχαγωγὸς» δυνάμενος νὰ ἐπιβάλῃ διὰ τῆς πειθοῦς τὰς θελήσεις του.

Οἱ συμπολῖται του ἐκτιμῶντες τὰ προσόντα του, τὸν ἀπέστειλαν ὡς ἀρχηγὸν πρεσβείας κατὰ τὸ 427 εἰς τὰς Ἀθήνας διὰ νὰ ζητήσῃ βοήθειαν ἐναντίον τῶν Συρακοσίων. Ἐμφανισθεὶς πρὸ τοῦ δήμου τῶν Ἀθηναίων κατέπληξε τοὺς πάντας διὰ τῆς ρητορικῆς του. Οἱ λόγοι του ἐνεποίησαν βαθυτάτην ἐπίδρασιν καὶ ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἀρχίζει νέα περίοδος διὰ τὴν ἀθηναϊκὴν ρητορικήν. Ἡ ἐπίδρασίς του εἶναι λίαν αἰσθητὴ καὶ εἰς τὸ ὕφος τὸ ὁποῖον ἐχρησιμοποίησεν ὁ Θουκυδίδης. Περιτρέχων τὰς πόλεις τῆς Ἑλλάδος συνήθροισε μέγαν πλοῦτον καὶ ἀπέκτησε μεγάλην φήμην θαυμασθεὶς ἰδίως εἰς Βοιωτίαν καὶ Θεσσαλίαν. Ὑπῆρξεν εἷς τῶν εἰσηγητῶν τῆς ἰδέας ὅτι οἱ Ἕλληνες ἔπρεπε νὰ συσσωματωθοῦν εἰς μίαν πολιτικὴν ἑνότητα ἐναντίον τῶν βαρβάρων. Ὡς φιλόσοφος ὑπῆρξεν ὑποστηρικτὴς ἑνὸς ὁλοκληρωτικοῦ γνωσιολογικοῦ μηδενισμοῦ. Εἷς τὸ ἔργον του «Περὶ τοῦ μὴ ὄντος ἢ περὶ φύσεως» ἀνέπτυσσε τὴν ἀντίληψιν ὅτι τὸ ὂν δὲν ὑπάρχει καὶ ὅτι ἂν ὑποθέσωμεν ὅτι ὑπάρχει δὲν δύναται νὰ γνωσθῇ. Ἂν δὲ πάλιν ὑποθέσωμεν ὅτι δύναται νὰ γνωσθῇ, δὲν δύναται νὰ μεταδοθῇ ἡ εἰς αὐτὸ ἀναφερομένη γνῶσις δι' ἀνακοινώσεως. Τὸ ὂν δὲν ὑπάρχει διότι δὲν δύναται νὰ εἶναι οὔτε ἀγένητον οὔτε γενητόν. Ἂν εἶναι ἀγένητον θὰ εἶναι ἄπειρον ὡς μὴ ἔχον ἀρχήν. Ἀλλ' ἂν εἶναι ἄπειρον δὲν θὰ εἶναι δυνατὸν νὰ εἶναι οὔτε μέσα εἰς τὸν ἑαυτόν του οὔτε μέσα εἰς κάτι ἄλλο, διότι ἓν οἱαδήποτε ἐκ τῶν περιπτώσεων τούτων θὰ ἦτο μέσα εἰς ἕνα ἄλλο καὶ θὰ εἴχομεν δύο ὄντα, δηλαδὴ τὸν τόπον καὶ τὸ ἐν ματον ὡς μὴ εὑρισκόμενον εἰς κάποιον τόπον δὲν δύναται νὰ εἶναι διότι οὐδὲν γεννᾶται ἐκ τοῦ μὴ ὄντος, ἂν δὲν εἶναι γενητὸν ἔκ τινος ὄντος, τοῦτο θὰ ὑφίστατο μετάπτωσιν καὶ δὲν θὰ ἦτο πλέον ὄν. Ἓν νὰ εἶναι τὸ ὂν δὲν εἶναι δυνατόν. Διότι ἂν ἦτο ἓν θὰ ἔπρεπε νὰ εἶναι ἀσώματον, ἀλλὰ πᾶν τὸ ἀσώματον ὡς μὴ εὑρισκόμενον εἰς κάποιον τόπον δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ὑπαρκτόν... Οὔτε τὸ ὂν δύναται νὰ εἶναι πολλότης, διότι ἕκαστον ἐκ τῶν πολλῶν ἅτινα θὰ συνεκρότουν τὴν πολλότητά του, θὰ ἦτο ἓν καὶ διὰ τοῦτο κατὰ τὴν προηγηθεῖσαν ἀπόδειξιν δὲν θὰ εἶχεν ὕπαρξιν. Ἀλλὰ καὶ ἂν ὑπάρχῃ τὸ ὄν, δὲν δύναται νὰ νοηθῇ καὶ νὰ γνωσθῇ. Διότι ἂν δεχθῶ-

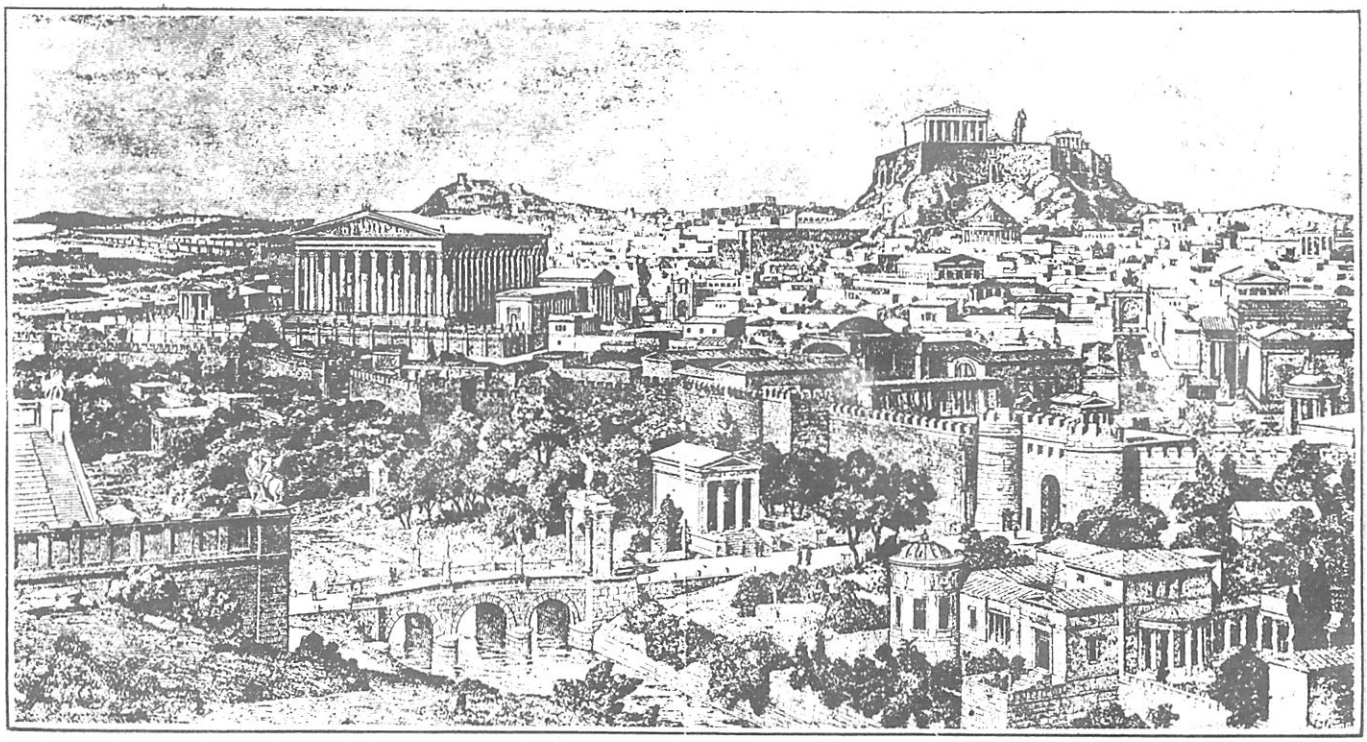

Ἀναπαράστασις τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν. Εἰς τὸ βάθος δεξιὰ διακρίνεται ἡ Ἀκρόπολις, ὑπὸ τὴν σκιὰν τῆς ὁποίας οἱ ἄφθαστοι ἀρχαῖοι Ἕλληνες φιλόσοφοι, ἱστορικοί, τραγικοὶ καὶ καλλιτέχναι (ζωγράφοι καὶ γλύπται) τῆς περιόδου ἐκείνης, μὲ τὰς ἀνεπαναλήπτους ἀνατάσεις τοῦ πνεύματός των ἐδημιούργησαν τὰ αἰώνια καὶ ἀθάνατα ἔργα των.

μεν ὅτι τὸ ὂν δύναται νὰ νοηθῇ, εἴμαστε ὑποχρεωμένοι νὰ δεχθῶμεν ὅτι τὸ μὴ ὂν δὲν ὑπάρχει. Τὸ τελευταῖον ὅμως τοῦτο εἶναι ψευδές. Διότι ἡ νόησις ἀναφέρεται καὶ εἰς πράγματα ἀνύπαρκτα. Δυνάμεθα π.χ. νὰ φαντασθῶμεν ἕνα ἄνθρωπον ἱπτάμενον. Ἄρα ἡ ἀρχικὴ πρότασις ἥτις λέγει ὅτι τὸ ὂν δύναται νὰ γίνῃ ἀντικείμενον νοήσεως καὶ γνώσεως, εἶναι ἐσφαλμένη, ἐφ' ὅσον καὶ ἡ ἐξ αὐτῆς πηγάζουσα ἀκολουθία ἠλέγχθη ἐσφαλμένη (Οὐκ ἄρα τὸ ὂν φρονεῖται καὶ καταλαμβάνεται).

Ἀλλὰ καὶ ἂν γίνῃ γνωστὸν τὸ ὂν δὲν δύναται νὰ μεταδοθῇ. Διότι ὁ γιγνώσκων ἀνακοινώνει τὴν γνῶσιν του διὰ λεκτικῶν σημείων. Ἄρα μεταδίδει λεκτικὰ σύμβολα καὶ οὐχὶ τὸ συμβολιζόμενον: «Ὃ γὰρ μηνύομεν ἔστι λόγος, λόγος δὲ οὐκ ἔστι τὰ ὑποκείμενα καὶ ὄντα,. οὐκ ἄρα τὰ ὄντα μηνύομεν τοῖς πέλας ἀλλὰ λόγον, ὃς ἕτερός ἐστι τῶν ὑποκειμένων». (Διότι, τὸ μέσον διὰ τοῦ ὁποίου ἀνακοινώνομεν τὴν περὶ τοῦ ὄντος γνῶσιν μας εἶναι ὁ λόγος, ἀλλ' ὁ λόγος δὲν εἶναι τὰ πραγματικῶς ὑφιστάμενα ὄντα, ἄρα δὲν καθιστῶμεν φανερὰ εἰς τοὺς ἄλλους τὰ ὄντα, ἀλλὰ τὸν λόγον ὅστις εἶναι κάτι διάφορον τῶν ἀντικειμενικῶς ὑπαρχόντων ὄντων.

Διὰ τοιούτων συλλογισμῶν εἰς οὓς ὑποκρύπτονται σημαντικὰ λογικὰ σφάλματα προσεπάθει νὰ στηρίξῃ τὸν ὀντολογικὸν καὶ γνωσιολογικόν του μηδενισμόν. Ἡ σειρὰ τῶν σκέψεών του τὸν ὡδήγει εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι τὰ πάντα εἶναι παραίσθησις. Ἐπειδὴ δὲ ἡ καλλιτεχνία στηρίζεται ἐπὶ τῆς παραισθήσεως, ὁ Γοργίας ἀπέδιδεν εἰς αὐτὴν ἀξίαν. Ἡ τραγωδία κατὰ τὸν Γοργίαν εἶναι: «Ἀπάτη ἦν ὅ τε ἀπατήσας δικαιότερος τοῦ μὴ ἀπατήσαντος καὶ ὁ ἀπατηθεὶς σοφώτερος τοῦ μὴ ἀπατηθέντος». (Ἀπάτη τὴν ὁποίαν ἐκεῖνος ὅστις τὴν διαπράττει εἶναι δικαιότερος ἀπὸ ἐκεῖνον ὅστις δὲν τὴν διαπράττει, καὶ ἡ ὁποία (ἀπάτη) εἶναι ἔνδειξις κατοχῆς μεγαλυτέρας σοφίας δι' ἐκεῖνον ὅστις τὴν ὑφίσταται). Αἱ ἀντιλήψεις αὗται ὑπενθυμίζουν ἀναλόγους ἐκτιμήσεις τῆς τέχνης ἐκ μέρους τοῦ Σοπενχάουερ, ὅστις μέσα εἰς τὸν μηδενισμὸν τῆς ἀπαισιοδοξίας του ὡς μόνον πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἔχει ἀξίαν ἔβλεπε τὴν τέχνην. Ὁ μόνος λοιπὸν δυνάστης ὅστις ὑπάρχει εἰς τὸν κόσμον εἶναι κατὰ τὸν Γοργίαν ὁ λόγος, ὡς ὄργανον ἱκανὸν νὰ παραγάγῃ εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ ἀνθρώπου ψυχικὰς συγκινήσεις.

Ὡς πρὸς τὸν πολιτικὸν βίον ὁ Γοργίας ὑπῆρξεν ἀπολογητὴς τῆς δυνάμεως καὶ τῆς βίας. Εἰς τὸ «Ἑλένης ἐγκώμιον» γράφει: «Πέφυκε γὰρ οὐκ τὸ κρεῖσσον ὑπὸ τοῦ ἥσσονος κωλύεσθαι, ἀλλὰ τὸ ἧσσον ὑπὸ τοῦ κρείσσονος ἄρχεσθαι καὶ ἄγεσθαι, καὶ τὸ μὲν κρεῖσσον καὶ βίᾳ καὶ σοφίᾳ καὶ τοῖς ἄλλοις». (Διότι ὁ θεσμὸς τῆς φύσεως δὲν εἶναι νὰ παρεμποδίζεται τὸ ἰσχυρότερον ἀπὸ τὸ ἀσθενέστερον, ἀλλὰ τὸ ἀσθενέστερον νὰ ἐξουσιάζεται καὶ νὰ ὁδηγῆται ἀπὸ τὸ ἰσχυρότερον, καὶ τὸ μὲν ἰσχυρότερον νὰ δίδῃ ὁδηγίας, τὸ δὲ ἀσθενέστερον νὰ τὰς ἀκολουθῇ, ὁ δὲ Θεὸς εἶναι ἰσχυρότερος ἀπὸ τὸν ἄνθρωπον καὶ κατὰ τὴν δύναμιν καὶ κατὰ τὴν σοφίαν καὶ κατὰ τὰ ἄλλα).

Ὁμοίας ἀντιλήψεις ὑπεστήριξε καὶ ὁ ἐκ τῶν τριάκοντα τυράννων Κριτίας ὡς καὶ ὁ μαθητὴς τοῦ Γοργίου Μένων, ὁ λαβὼν μέρος ὡς στρατηγὸς εἰς τὴν ἐκστρατείαν τοῦ Κύρου κατὰ τοῦ ἀδελφοῦ του Ἀρταξέρξου. Ὁ Γοργίας καὶ ἡ σχολή του συνήγαγον ἄνευ οὐδενὸς δισταγμοῦ τὰς ἐσχάτας ἀκολουθίας τῆς σοφιστικῆς κοσμοθεωρίας, ἥτις ἀπολήγει εἰς τὸν μηδενισμόν, εἰς τὴν καταπάτησιν παντὸς ἠθικοῦ δισταγμοῦ, εἰς τὸν ἀχαλίνωτον ἐγωισμὸν καὶ τὴν ἀποθέωσιν τῆς ὑλικῆς βίας.

Η ΘΕΜΕΛΙΩΣΙΣ ΤΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗΣ ΙΑΤΡΙΚΗΣ

Ἤδη κατὰ τὰ τέλη τοῦ ἕκτου αἰῶνος ἡ φήμη τῶν Ἑλλήνων ἰατρῶν εἶχεν ἐξαπλωθῆ πέραν τῶν ἑλληνικῶν συνόρων. Ὁ βασιλεὺς Δαρεῖος εἶχε προκρίνει ὡς ἰδιαίτερόν του ἰατρὸν τὸν Δημοκήδη, ὅστις κατήγετο ἐκ Κρότωνος τῆς Κάτω Ἰταλίας. Ἡ πόλις αὕτη ὑπῆρξε κέντρον ἰατρικῶν σπουδῶν, εἰς αὐτὴν δὲ ἕδρα τότε καὶ ὁ Ἀλκμαίων, περὶ τῆς φιλοσοφικῆς δράσεως τοῦ ὁποίου ἐγένετο εἰς τὰ προηγούμενα λόγος. Οὗτος εἶχεν ὑποστῆ τὴν ἐπιδρασιν τῶν Πυθαγορείων καὶ ἐδέχετο ὅτι ἡ ψυχή, ἐπειδὴ ἀποτελεῖ πηγὴν κινήσεως, εἶναι ἀθάνατος. Διέγνωσε πρῶτος ὅτι ἡ ἕδρα τῶν ψυχικῶν λειτουργιῶν εἶναι ὁ ἐγκέφαλος καὶ εἶχεν ἀποτολμήσει νὰ προβῆ καὶ εἰς χειρουργικὰς ἐπεμβάσεις. Τὸν ἄνθρωπον τὸν ἐθεώρει ὡς συγκείμενον ἐκ τῶν στοιχείων ἐκ τῶν ὁποίων συναπαρτίζεται καὶ ὁ μακρόκοσμος. Ἡ ἁρμονικὴ ἰσοστάθμισις τῶν ἀποτελούντων αὐτὸν συστημάτων ἔχει ὡς ἀποτέλεσμα τὴν ὑγείαν, ἡ δὲ διατάραξις τῆς ἁρμονικῆς των σχέσεως παράγει τὴν νόσον. Ἐκ τῆς ἀντιλήψεως ταύτης ὡδηγήθησαν οἱ Ἕλληνες ἰατροὶ εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι σκοπὸς οἱασδήποτε ἰατρικῆς ἐπεμβάσεως εἶναι ἡ ἀποκατάστασις τῆς ἁρμονίας τῶν ἀποτελούντων τὸ σῶμα συστατικῶν. Κατὰ τὸ 460 ἐγεννήθη ἐν Κῷ ὁ Ἱπποκράτης καταγόμενος ἐκ τοῦ γένους τῶν Ἀσκληπιαδῶν. Τὴν πρώτην καθοδήγησιν εἰς τὸ ἰατρικὸν ἐπάγγελμα τὴν ἔλαβεν ἀπὸ τὸν πατέρα του. Ὁ ἀναφερόμενος ὡς διδάσκαλός του Ἡρόδικος δὲν εἶναι ὁ ἐκ Σηλυμβρίας καταγόμενος διαιτολόγος ἀλλ' ἰατρὸς δράσας ἐν Κνίδῳ, ὅτις φαίνεται ὅτι διέκρινε τὸν φλεγματικὸν ἀπὸ τὸν χολερικὸν τύπον. Διαμένων εἰς τὴν πατρίδα του ὁ Ἱπποκράτης ἀνέγνωσε τὰ συγγράμματα τοῦ Ἀλκμαίωνος, μεταβὰς δὲ ἀργότερον εἰς Ἀθήνας, ἦλθεν εἰς προσωπικὴν σχέσιν μὲ τὸν φιλόσοφον Διογένην τὸν Ἀπολλωνιάτην, ὅστις ἐδέχετο ὅτι τὸ παρέχον τὴν κίνησιν καὶ τὴν ζωὴν στοιχεῖον εἶναι ὁ ἀήρ, τὸ «πνεῦμα». Ἐκ τῶν διδασκαλιῶν τοῦ Διογένους ὁρμώμενος ὁ Ἱπποκράτης ἤχθη εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι τὸ ζωοποιοῦν τὸν ἄνθρωπον στοιχεῖον εἶναι τὸ ἐντὸς τοῦ ὀργανισμοῦ του εἰσχωροῦν πνεῦμα. Τοῦτο συγκεντρούμενον εἰς τὸν ἐγκέφαλον ἀποτελεῖ τὴν σύνεσιν, ἥτις ἐπεξεργάζεται τὰς ὑπὸ τῶν αἰσθήσεων παρεχομένας ἐντυπώσεις, ἐκ δὲ τῆς ἐπεξεργασίας ταύτης παράγεται ἡ σκέψις. Ἐκ τῆς ἀπροσκόπτου καὶ κανονικῆς λειτουργίας τοῦ πνεύματος ἐξαρτᾶται καὶ ἡ σωματικὴ τοῦ ἀνθρώπου ὑγεία. Ὅσον καὶ ἂν φαίνωνται ἁπλοϊκὰ τὰ συμπεράσματα ταῦτα, εἰς τὸ βάθος των ὑπάρχει μία μεγάλη ἐπιστημονικὴ ἀνακάλυψις. Διὰ πρώτην φορὰν φθάνει ὁ ἄνθρωπος εἰς τὴν ἰδέαν ὅτι τὰ διαδραματιζόμενα εἰς τὸν ὀργανισμόν του γεγονότα δὲν εἶναι διάφορα ἀπὸ ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα διαδραματίζονται εἰς τὴν φύσιν. Πᾶσα ἄρα ἐπέμβασις εἰς τὸν σωματικὸν ὀργανισμὸν προϋποθέτει τὴν γνῶσιν τῆς φύσεως. Τὸ ἀνθρώπινον σῶμα δὲν ἀποτελεῖ ἓν δεδομένον διάφορον ἀπὸ τὴν φύσιν, ἀλλὰ συνέχεται ἀδιασπάστως μὲ αὐτήν. Μόνον ὅστις δύναται νὰ ἐπηρεάζῃ τὴν πορείαν τοῦ φυσικοῦ γεγονότος, δύναται νὰ ἀσκῇ ἀποτελεσματικὴν ἐπίδρασιν καὶ ἐπὶ τοῦ σωματικοῦ τοῦ ἀνθρώπου ὀργανισμοῦ. Συνεπῶς ὅλαι αἱ διαταραχαὶ τῆς κανονικῆς λει-

τουργίας τοῦ ἀνθρωπίνου ὀργανισμοῦ δύνανται νὰ κατανοηθοῦν ἐπὶ τῇ βάσει τῶν γνώσεων τὰς ὁποίας ἔχομεν περὶ τῆς φύσεως. Τὸ συμπέρασμα τοῦτο ἀποτελεῖ τὴν ἀπαρχὴν τῆς θεμελιώσεως τῆς ἐπιστημονικῆς ἰατρικῆς. Ἐκφράζεται δὲ κατηγορηματικῶς καὶ ἀπεριφράστως εἰς τὸ περὶ τῆς ἱερᾶς νόσου σύγγραμμα: «Οὐδεμία νόσος μοῦ φαίνεται ὅτι εἶναι θειοτέρα ἢ ἱερωτέρα τῶν ἄλλων, ἀλλὰ καὶ αἱ ἄλλαι ἔχουν φυσικὴν ἀρχήν, ἐπίσης δὲ καὶ αὐτήν». Τὴν ἀρχὴν αὐτὴν πρέπει νὰ γνωρίζῃ ὁ ἰατρός, οὕτω δὲ θὰ δυνηθῇ καὶ νὰ ἀντιδράσῃ ἐναντίον τῆς νόσου.

Ὁ Ἱπποκράτης σκέπτεται ὅπως καὶ οἱ ἐπιστήμονες οἱ μελετῶντες τὰ φυσικὰ φαινόμενα. Ἀφορμᾶται ἀπὸ τὴν γνῶσιν τοῦ σώματος καὶ τῶν λειτουργιῶν του, προσπαθεῖ νὰ διαγνώσῃ τὴν φύσιν καὶ τὰ αἴτια τῶν διαταραχῶν ἐπὶ τῇ βάσει δὲ ὅλων τούτων τῶν στοιχείων ρυθμίζει τὴν ἰατρικὴν ἐπέμβασιν. Διὰ τῶν ἀνωτέρω ὑποδείξεων ἐδημιουργήθη ἐπιστημονικὴ ἰατρικὴ ἔρευνα, ἧς τὰ πορίσματα διετυπώθησαν εἰς τὸ σῶμα τῶν ἐπ' ὀνόματι τοῦ Ἱπποκράτους φερομένων συγγραμμάτων.

ΔΕΥΤΕΡΑ ΠΕΡΙΟΔΟΣ
ΑΤΤΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ

Προϋποθέσεις καὶ γενικὸς χαρακτηρισμός

Ἡ δευτέρα περίοδος τῆς ἀναπτύξεως τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας οὐδεμίαν ἔχει ἐφάμιλλόν της ἐν τῇ παγκοσμίῳ Ἱστορίᾳ. Οὐδέποτε ἐντὸς τόσον ὀλίγου χρόνου καὶ εἰς κύκλον ἀνθρώπων τόσον περιωρισμένον, ἐνεφανίσθησαν προσωπικότητες ἐξ ἴσου σημαντικαί. Ὁ Σωκράτης εἶναι ὁ πρῶτος θεμελιωτὴς τῆς ἀττικῆς φιλοσοφίας, ὁ Πλάτων δὲ καὶ ὁ Ἀριστοτέλης συνήγαγον τὰς τελευταίας ἀκολουθίας ἐκ τῶν τεθεισῶν ἀρχῶν. Ἡ ἐξέλιξις τῶν φιλοσοφικῶν ἰδεῶν συντελεῖται μετ' ἀπαραμίλλου ἀκολουθίας, ἐπιμονῆς καὶ συστηματικότητος. Ἡ ἀττικὴ φιλοσοφία δὲν εἶναι μόνον νέα δημιουργία, ἀλλὰ καὶ ἐπανάληψις. Ὅλα τὰ θέματα, ἄτινα εἶχον τεθῇ κατὰ τὴν προσωκρατικὴν περίοδον, ἐξετάζονται ἐκ νέου, ἀξιοποιοῦνται καὶ ταξιθετοῦνται εἰς εὐρυτέραν καὶ περιεκτικωτέραν ἑνότητα.

Ἡ σπουδαιοτέρα ἐκ τῶν ἐξωτερικῶν προϋποθέσεων, αἵτινες ἔκαμον δυνατὴν τὴν νέαν πνευματικὴν δημιουργίαν, εἶναι τὰ μεγάλα ἱστορικὰ γεγονότα ἅτινα ἐσημειώθησαν κατὰ τὸν 5ον αἰῶνα. Τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος κατώρθωσε νὰ ἀντιμετωπίσῃ δι' ἡρωϊκῶν πράξεων τὴν ἐπιδρομὴν τῆς ἀσιατικῆς βαρβαρότητος. Οἱ ἐπιτυχεῖς πολεμικοὶ ἀγῶνες ὑπῆρξαν ἀφορμὴ νὰ ἀναγεννηθῇ ἡ διακοπεῖσα διὰ τῆς δουλώσεως τῆς Ἰωνίας εἰς τοὺς Λυδοὺς καὶ τοὺς Πέρσας ἡρωϊκὴ μυθικὴ παράδοσις. Ὁ μῦθος ἀναγεννᾶται καὶ πάλιν καὶ παρουσιάζει ἀξιοθαύμαστον ἄνθησιν διὰ τῆς λυρικῆς ποιήσεως τοῦ Πινδάρου, καὶ ἰδίᾳ διὰ τῆς ἀττικῆς τραγῳδίας. Οἱ ὁμηρικοὶ ἥρωες χρησιμοποιοῦνται ὡς τὰ κυριώτερα σύμβολα τῆς ἀττικῆς τραγῳδίας καὶ ἀναρριπίζουν μέσα εἰς τὴν ψυχὴν τῶν Ἑλλήνων τοῦ 5ου αἰῶνος τὴν τάσιν πρὸς τὰ μεγάλα καὶ τὰ θαυμαστά. Ἡ ἀναγέννησις τοῦ μύθου δὲν ἐμφανίζεται ὡς ἀπομιμητικὴ ἐπανάληψις, ἀλλὰ συνδυάζεται καὶ μὲ τὴν ἐμπειρίαν, ἡ ὁποία ἔχει ἤδη ἀποκτηθῇ. Ὁ συνδυασμὸς οὗτος τελεῖται ἐπὶ τοῦ μητροπολιτικοῦ ἐδάφους καὶ ἔχει κέντρον του τὰς Ἀθήνας. Εἰς τὴν «δαιμονίαν» αὐτὴν πόλιν τῆς Ἀθηνᾶς τελεσιουργεῖται ἡ σύζευξις τῶν νέων διαφωτιστικῶν τάσεων, αἵτινες εἶχον ἐκπηγάσει ἀπὸ τὴν Ἰωνίαν μὲ τὴν ἡρωϊκὴν παράδοσιν τῆς μητροπολιτικῆς Ἑλλάδος, τὴν ἀναγεννηθεῖσαν κατόπιν τῶν τροπαίων, τὰ ὁποῖα ἔστησεν ὁ ἑλληνισμὸς πολεμῶν κατὰ τῶν Περσῶν. Οἱ κατὰ τοῦ βασιλέως τῶν Περσῶν πόλεμοι ἡρμηνεύθησαν ὡς συνέχεια τῆς ἀρξαμένης ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῶν Τρωϊκῶν πάλης μεταξὺ Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως. Ὑπὸ ἓν τοιοῦτον πρῖσμα ἔγραψεν ὁ Ἡρόδοτος τὴν ἀφήγησιν τῶν Μηδικῶν πολέμων. Οἱ ὑπὲρ τῆς πολιτικῆς ἐλευθερίας ἀγῶνες, εἰς τοὺς ὁποίους πρωτηγωνίστησαν οἱ Ἀθηναῖοι, ἔσχον κοσμοϊστορικὰ ἐπακόλουθα. Ἐγένοντο ἀφορμὴ νὰ φθάσῃ διὰ πρώτην φορὰν ὁ ἄνθρωπος εἰς τὴν ἐπίγνωσιν τῆς ἠθικῆς ἐλευθερίας.

Ὁ χῶρος, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἐπραγματώθη ἡ γένεσις νέας ἀντιλήψεως σχετικῶς μὲ τὴν ὕπαρξιν τοῦ ἀνθρώπου, ὑπῆρξεν ἡ πολιτικὴ κοινότης τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν. Ἤδη εἰς τὸ προηγούμενα ἐσημειώσαμεν ὅτι ὁ Σόλων, ἐκ παραλλήλου μὲ τὸν Ἀναξίμανδρον, εἶχεν ἐξάρει τὴν σημασίαν, ἣν ἔχει ἡ Δίκη διὰ τὴν πολιτικὴν κοινότητα. Ὁ Ἀναξίμανδρος εἶχε θέσει ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν τῆς Δίκης τὸ κοσμικὸν φαινόμενον ἐν τῷ συνόλῳ του. Ὁ Σόλων ἐνδιαφέρεται μονομερέστερον διὰ τὴν Δίκην ὡς κυρίαρχον τῆς πολιτικῆς ζωῆς. Ἡ παγκοσμία τάξις, κατὰ τὸν Σόλωνα, δὲν εἶναι τὸ πρωτεῖον, ἀλλὰ τὸ δευτερεῖον. Τὸ φυσικὸν φαινόμενον προκύπτει ὡς ἀποτέλεσμα τοῦ πολιτικοῦ. Ἡ παραβίασις τῆς Δίκης ἀποτελεῖ τὴν ἀρχήν, ἐκ τῆς ὁποίας προκύπτει ἡ εὐτυχία ἢ ἡ δυστυχία τῶν μελῶν τῆς πολιτικῆς κοινότητος. Ἡ πολιτικὴ τάξις, κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον, ὑμοῦται εἰς θείαν τάξιν καὶ ὁ ἄνθρωπος ὡς δικαιοπολιτικὸν ὂν κρίνεται ἀντάξιον νὰ συμπαρεδρεύσῃ μὲ τοὺς θεούς. Πραγματικῶς ὁ Ἀθηναῖος πολίτης τοῦ 5ου αἰῶνος κρίνει τὸν ἑαυτόν του ἄξιον νὰ ἔλθῃ εἰς ἐπαφὴν μὲ τοὺς θεοὺς ὅπως καὶ οἱ ὁμηρικοὶ ἥρωες. Αὐτὴν τὴν σημασίαν ἔχει ὁ θρῦλος, τὸν ὁποῖον ἐδραματοποίησεν ὁ Αἰσχύλος εἰς τὰς «Εὐμενίδας» του, παραστήσας τοὺς θεοὺς ὑποβαλλομένους οἰκειοθελῶς εἰς τὴν διαιτησίαν τοῦ Ἀρείου Πάγου, ὅστις ἦτο τὸ σύμβολον τῆς ὑψίστης δικαιοδοτικῆς τάξεως τῆς πόλεως τῆς Παλλάδος. Ἡ παλαιὰ γενεά, ἥτις εἶχε πολεμήσει εἰς τὸν Μαραθῶνα καὶ τὴν Σαλαμῖνα, κατώρθωσε πραγματικῶς νὰ καταβιβάσῃ τοὺς θεοὺς ἀπὸ τὰ ὀλύμπια ὕψη καὶ νὰ τοὺς κάμῃ συμπαρέδρους τῶν ἀνθρώπων. Ὁ Γερμανὸς ποιητὴς Σίλλερ ἔγραψε κάποτε: «Βάλε μέσα εἰς τὴν βούλησίν σου τὴν θεότητα καὶ ἀμέσως θὰ τὴν ἰδῇς νὰ κατεβαίνῃ ἀπὸ τὸν δεσποτικὸν της θρόνον». Αὐτὸ ἀκριβῶς ἔπραξαν οἱ Ἀθηναῖοι τοῦ 5ου αἰῶνος. Ἀπηλευθέρωσαν τὸν ἄνθρωπον ἀπὸ τὴν δεσποτείαν τῶν θεῶν, χωρὶς νὰ παύσουν νὰ πιστεύουν εἰς τὴν αἰωνίαν ὕπαρξιν θείων ὄντων. Ἔκαμαν δυνατὸν νὰ φθάσῃ ὁ ἄνθρωπος εἰς τὴν ἀντίληψιν ὅτι εἶναι ἐλεύθερος. Συγχρόνως κατενόησαν ὅτι ἡ τοιαύτη ἐλευθερία ἐπισύρει εὐθύνην καὶ συνεπάγεται ὑψίστην διακινδύνευσιν. Πρώτην φορὰν ἀνοίγεται διὰ τὴν ἀνθρωπίνην ἀντίληψιν εἷς νέος ὁρίζων ἐντὸς τοῦ ὁποίου καθίσταται νοητὴ ἡ ἔννοια τῆς εὐθύνης καὶ ἡ ἀξία τῆς διακινδυνεύσεως. Ὁ 5ος αἰὼν εἶναι ὁ κατ' ἐξοχὴν αἰὼν τῆς ἠθικῆς ἐλευθερίας, ὁ τραγικὸς αἰών, ὁ ἀποφασίζων νὰ ἀναδεχθῇ τὸ βάρος τῆς διακινδυνεύσεως, νὰ ἀναδεχθῇ τὰ μεγάλα τραγικὰ παθήματα, διὰ νὰ φθάσῃ εἰς τὴν ἐλευθερίαν. Ὁ Σόλων πρῶτος εἶχεν ἐκφράσει σαφῶς τὴν πεποίθησιν ὅτι ἡ ἀνθρωπίνη ζωὴ εἶναι διαρκὴς διακινδύνευσις:

> Πᾶσι δέ τοι κίνδυνος ἐπ' ἔργμασιν, οὐδέ τις οἶδεν,
> ἢ μέλλει σχήσειν χρήματος ἀρχομένου,
> ἀλλ' ὁ μὲν εὖ ἔρδειν πειρώμενος οὐ προνοήσας
> εἰς μεγάλην ἄτην καὶ χαλεπὴν ἔπεσεν.

(Ὅλαι οἱ πράξεις τοῦ ἀνθρώπου συνοδεύονται ἀπὸ διακινδύνευσιν· καὶ κανεὶς δὲν γνωρίζει ὅταν ἀρχίζῃ ἔν ἔργον ποῦ θὰ καταλήξῃ. Ἀλλὰ καίτοι κανεὶς προσπαθεῖ νὰ ἐνεργῇ ὀρθῶς, ἐπειδὴ δὲν ἔκαμεν ὀρθὴν πρόβλεψιν, συμβαίνει νὰ περιπίπτῃ εἰς συμφορὰν μεγάλην καὶ βαρυτάτην).

Ὁ Αἰσχύλος ὑμνεῖ τὸν Δία διότι ἔθεσε θεσμὸν συμφώνως πρὸς τὸν ὁποῖον ἡ μάθησις εἶναι ἀποτέλεσμα παθήματος καὶ ἐσωτερικοῦ ψυχικοῦ ἐπικαταλογισμοῦ:

> Ζῆνα δέ τις προφρόνως ἐπινίκια κλάζων
> τεύξεται φρενῶν τὸ πᾶν.
> Τὸν φρονεῖν βροτοὺς ὁδώσαντα, τὸν πάθει μάθος
> θέντα κυρίως ἔχειν.
> Στάζει δ' ἓν θ' ὕπνῳ πρὸ καρδίας
> μνησιπήμων πόνος· καὶ παρ' ἄκοντας ἦλθε σωφρονεῖν.

(Ἐκεῖνος δὲ ὅστις ἀναπέμπει τὸν ἐπινίκιον παιᾶνα εἰς τὸν Δία ἔφθασεν εἰς τὸ ὕψιστον σημεῖον τῆς φρονήσεως. Διότι ὁ Ζεὺς ἠνοιξεν εἰς τοὺς θνητοὺς τὸν δρόμον τῆς φρονήσεως καὶ ὥρισε τὸν θεσμὸν νὰ ἰσχύῃ ὅτι ἡ μάθησις ἀποκτᾶται ὕστερον ἀπὸ παθήματα. Σταλάζει δὲ καὶ κατὰ τὸν ὕπνον ἔμπρὸς εἰς τὰ ἀνοικτὰ μάτια τῆς ψυχῆς ὁ πόνος, ὅστις ὑπενθυμίζει τὸ πάθημα. Καὶ ὁ σωφρονισμὸς ἐπιτελεῖται, ἔστω καὶ ἂν δὲν τὸ θέλωμεν).

Ἡ θεότης εἶναι μία ὑπερτέρα ἀρχή, ἥτις δὲν κατατυραννεῖ τὸν ἄνθρωπον διὰ νὰ βεβαιώνεται περὶ τῆς ὑπεροχῆς, τὴν ὁποίαν ἔχει ἀπέναντί του. Ὥρισε τὸ πάθημα ὡς ἀπαραίτητον προϋπόθεσιν τῆς μαθήσεως. Δρῶν ἐλεύθερος ὁ ἄνθρωπος, ἐκτιθέμενος εἰς τὸν κίνδυνον καὶ ἀποδεχόμενος τὴν εὐθύνην ἀποκτᾷ τὸ «μάθος», τὴν ἀρετήν. Μιαν τοιούτου εἴδους μάθησιν ἔχων ὑπ' ὄψιν του ὁ Σωκράτης, ἐχαρακτήριζε τὴν ἀρετὴν ὡς μάθησιν, ὡς ἐμπειρίαν ἀποκτωμένην ἔπειτα ἀπὸ παθήματα. Μέσα εἰς τὴν ἀθηναϊκὴν πολιτικὴν κοινότητα δημιουργεῖται ὁ τύπος τοῦ ἀνθρώπου ὅστις ἀποφασίζει νὰ ἀντιμετωπίσῃ τὸν κίνδυνον, νὰ παλαίσῃ μὲ τὰς δυσχερείας τὰς ὁποίας τοῦ προβάλλει ἡ ἐξωτερικὴ φυσικὴ ἀναγκαιότης. Ὁ Προμηθεὺς γνωρίζει ὅτι «τέχνη ἀνάγκης ἀσθενεστέρα μακρῷ» (ἡ τέχνη ὑπολείπεται κατὰ πολὺ ἀπὸ τὴν δύναμιν τῆς φυσικῆς ἀναγκαιότητος). Παρὰ τὴν ἐπίγνωσιν τῆς δυσκολίας, ὁ προμηθεϊκὸς ἄνθρωπος ἐξορμᾷ διὰ τὴν ἀντιμετώπισιν τοῦ ἀγῶνος. Ὁ Θουκυδίδης ἐξέφρασε μεθ' ὑψίστης σαφηνείας τὴν ἀντίληψιν αὐτὴν λέγων εἰς τὸν «Ἐπιτάφιόν» του: «Διαφερόντως γὰρ δὴ καὶ τόδε ἔχομεν, ὥστε τολμᾶν τε οἱ αὐτοὶ μάλιστα καὶ περὶ ὧν ἐπιχειρήσομεν ἐκλογίζεσθαι» (Ὑπερέχομεν δὲ καὶ κατὰ τοῦτο, τολμῶμεν δηλαδὴ συγχρόνως καὶ νὰ φερώμεθα τολμηρῶς καὶ νὰ ἀναμετρῶμεν διὰ τῆς σκέψεως ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα ἐπιχειροῦμεν). Ὁ πολίτης τῶν Ἀθηνῶν τοῦ 5ου αἰῶνος συνδυάζει τὴν τόλμην καὶ τὴν σύνεσιν, ἀντιμετωπίζει μὲ θάρρος τὴν πραγματικότητα καὶ προσπαθεῖ νὰ εἰσδύσῃ εἰς τὸ νόημα τοῦ ὄντος. Γνωρίζει τόσα πολλὰ περὶ τῆς πραγματικότητος, ὥστε τολμᾷ νὰ θέσῃ τὸ ἐρώτημα τί εἶναι αὐτὴ εἰς τὴν οὐσίαν της. Ἔχει τὴν συνείδησιν ὅτι εἶναι κάτοχος μιᾶς ὑπερόχου δυνάμεως, διὰ τῆς ὁποίας δύναται νὰ ἐπιδράσῃ δημιουργικῶς ἐπὶ τῆς πραγματικότητος. Ἔκφρασις τῆς νέας ταύτης αἰσθήσεως τῆς ζωῆς εἶναι ἡ ἀττικὴ φιλοσοφία.

Συνήθως χαρακτηρίζεται ἡ ἀττικὴ φιλοσοφία ὡς ἀνθρωπολογική, ἐπειδὴ ὁ ἱδρυτής της Σωκράτης εἶχεν ὡς θέμα τῆς ἐρεύνης του τὰ ἀνθρώπινα. Τοῦτο εἶναι βεβαίως ἀληθές, πρέπει ὅμως νὰ νοηθῇ μὲ τὴν πρέπουσαν εὐρύτητα. Ἡ ἀττικὴ φιλοσοφία δὲν θεωρεῖ τὸν ἄνθρωπον ὡς ἓν αὐτοτελὲς δεδαμένον ἐγὼ ἀλλ' ὡς μονάδα μέσα εἰς τὴν κοινότητα τῆς πόλεως καὶ εἰς τὴν παγκοσμίαν κοινωνίαν συμπάσης τῆς ὀντολογικῆς πραγματικότητος. Ἀφορμᾶται ἀπὸ τὸν ἄνθρωπον, ἀλλὰ δὲν τὸν ἀποσυνδέει ἀπὸ τὰς πολιτειακὰς καὶ τὰς ὀντολογικὰς συναφείας. Δὲν ἀποτελεῖ συνεπῶς ἐκτροπὴν ἀπὸ τὴν θεμελιώδη ἀρχὴν ἣν ἔθεσεν ὁ Σωκράτης, ἡ εἰς τὴν φύσιν καὶ τὸ ὂν γενικῶς ἀναφερομένη ἔρευνα τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους. Τοὐναντίον πρέπει νὰ θεωρηθοῦν αἱ τοιαῦται ἐπεκτάσεις ὡς ἀναγκαία συνέπεια τῆς τεθείσης βάσεως. Εἶναι φιλοσοφία τῆς ὀργανικῆς ὁλότητος καὶ τῆς συνοπτικῆς θεωρήσεως. Ἐπιδιώκει νὰ ἀποκαλύψῃ εἰς τὸν πνευματικὸν ὀφθαλμὸν τὴν ἀληθῆ προοπτικὴν τῆς δεδομένης πραγματικότητος. Εἶναι φιλοσοφία τῆς ἰδέας, θεωρουμένης ὡς πνευματικῆς ὁράσεως. Καὶ οἱ τρεῖς φι-

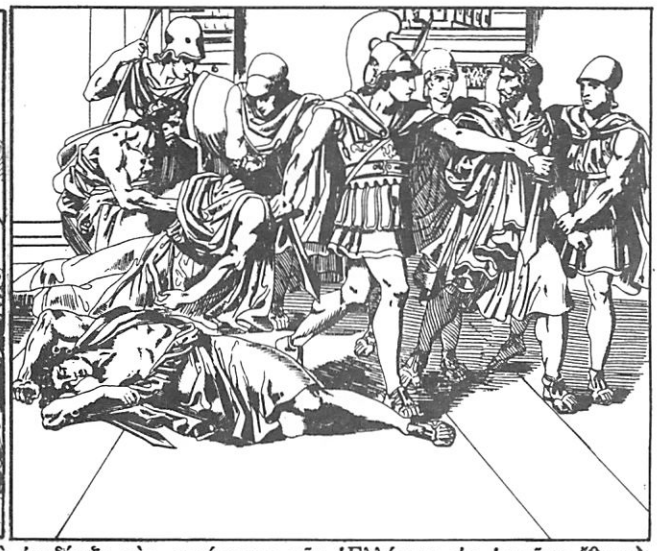

Ἀριστερά: Ὁ Πεισίστρατος (ὅστις πρῶτος εἶχεν ὁραματισθῆ καὶ ἐπεδίωξε τὴν συνένωσιν τῶν Ἑλλήνων εἰς ἑνιαῖον ἔθνος) εἰσέρχεται εἰς τὴν πόλιν τῶν Ἀθηνῶν ἔχων εἰς τὸ πλευρόν του τὴν ἐκ Παιανίας νεάνιδα Φύαν ἐνδεδυμένην ὡς Ἀθηνᾶν. Δεξιά: Ἡ σκηνὴ τῆς δολοφονίας ἀπὸ τοὺς Γεφυραίους (Φοίνικας) Ἁρμόδιον καὶ Ἀριστογείτονα τοῦ Ἱππάρχου, διότι συνέχισεν οὗτος τὴν προσπάθειαν τοῦ πατρός του περὶ συνενώσεως τῶν Ἑλλήνων. Κατὰ τὴν συμπλοκὴν ἐφονεύθη καὶ ὁ ἐκ τῶν Τυραννοκτόνων Ἁρμόδιος. (Βλέπε σχετικῶς καὶ σελ. 5 τοῦ παρόντος τόμου «περὶ ἀφυπνίσεως τοῦ Ἔθνους»). Τὰ ἀνωτέρω σχεδιάσματα προέρχονται ἀπὸ τὸ ἔργον τοῦ B. PINELLI «STORIA GRECA ANTICA» (1809) ποὺ εὑρίσκεται εἰς τὴν Γενναδίου Βιβλιοθήκην.

λόσοφοί της ὑψώνουν τὸν ὀφθαλμὸν πρὸς τὴν νοητὴν οὐσίαν, πρὸς τὸν νοητὸν κόσμον, θεωρούμενον οὐχὶ ὡς ἄρνησιν τοῦ αἰσθητοῦ, ἀλλ' ὡς πηγήν, ἐξ ἧς ἀντλεῖ ὁ αἰσθητὸς κόσμος τὴν ἑνότητά του τὸ νόημά του καὶ τὴν οὐσιαστικήν του ὕπαρξιν. Ἡ ἀττικὴ ἰδεοκρατία δὲν ἔχει τὴν ὑποκειμενικὴν ἀπόχρωσιν τῆς νέας εὐρωπαϊκῆς ἰδεοκρατίας, ἤτις ἵσταται εἰς ἀντίθεσιν πρὸς τὸν αἰσθητὸν κόσμον. Δὲν ἀρνεῖται τὴν οὐσιαστικότητα τοῦ αἰσθητοῦ ὁρατοῦ κόσμου, ἀλλὰ δίδει εἰς αὐτὸν ἀληθινὴν ὀντολογικὴν βάσιν. Δὲν ἀποτελεῖ παραπλάνησιν εἰς τὸν ὠχρὸν κόσμον τεχνητῶν ἐννοιῶν, ὅπως ἡ νεωτέρα νοησιοκρατία. Παραπλεύρως τοῦ Λόγου ἵσταται καὶ τὸ δαιμόνιον τοῦ Σωκράτους, ὁ ἔρως τοῦ Πλάτωνος, ἡ φιλία καὶ ἡ ἀπορητικὴ διερεύνησις τοῦ Ἀριστοτέλους. Δὲν φεύγει ἀπὸ τὸν δεδαμένον κόσμον ἀλλὰ προσπαθεῖ νὰ τὸν ὑψώσῃ εἰς ἰδεώδη μαθηματικὸν ἐκθέτην. Μὲ τὴν ἐμφάνισιν τῆς ἀττικῆς φιλοσοφίας λαμβάνουν συγκεκριμένην ὑπόστασιν καὶ αἱ κατὰ προηγηθείσας περιόδους διάχυτοι παιδευτικαὶ προσπάθειαι. Ἀναζητεῖται ἡ σημασία τῆς ἀληθινῆς παιδείας, ἀποκρούεται ἡ ψευδοπαιδεία τῶν σοφιστῶν καὶ ὑποδεικνύεται ὁ ὀρθὸς τρόπος, κατὰ τὸν ὁποῖον πρέπει νὰ ὀργανωθῆ. Ἠθικὸς ἐπικαταλογισμός, ἐλευθερία, παιδεία, ἀληθὴς ἐπιστήμη καὶ ἐπὶ τῇ βάσει τῆς δικαιοσύνης ρύθμισις τῶν σχέσεων τῶν συμβιούντων ἐν τῇ πολιτικῇ κοινότητι ἀτόμων ἀποτελοῦν τὰ νέα θέματα, τὰ ὁποῖα θέτει πρὸς μελέτην καὶ ἀποσαφήνισιν ἡ νέα φιλοσοφικὴ κίνησις. Ὁ Γκαῖτε εἰς σύγγραμμά του ἀναφερόμενον εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν χρωμάτων χαρακτηρίζει τοὺς δύο τελειωτὰς τῆς ἀττικῆς φιλοσοφίας κατὰ τὸν ἀκόλουθον τρόπον:

«Ὁ Πλάτων συμπεριφέρεται πρὸς τὸν κόσμον, ὡσὰν ἓν μακάριον πνεῦμα τὸ ὁποῖον εὑρίσκει εὐχαρίστησιν νὰ φιλοξενηθῆ ἐπί τινα καιρὸν ἐν αὐτῷ. Δὲν ἔχει ὡς σκοπὸν νὰ γνωρίσῃ τὸν κόσμον, διότι τὸν προϋποθέτει, ἀλλὰ νὰ μεταδώσῃ μὲ φιλίαν εἰς αὐτόν, ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον φέρει μεθ' ἑαυτοῦ καὶ ἐκεῖνο τοῦ ὁποίου ὁ κόσμος ἔχει ἀνάγκην. Εἰσδύει εἰς τὰ βάθη, μᾶλλον διὰ νὰ πληρώσῃ ταῦτα διὰ τῆς οὐσίας του, παρὰ διὰ νὰ πὰ ἐξερευνήσῃ. Κινεῖται πρὸς τὰ ὕψη μετὰ νοσταλγίας, διὰ νὰ γίνῃ καὶ πάλιν μέτοχος τῆς ἀρχικῆς του καταγωγῆς. Πᾶν ὅ,τι ἐκφράζει σχετίζεται μὲ κάτι τὸ ὁποῖον παραμένει αἰωνίως ὅλον, ἀγαθόν, ἀληθές, ὡραῖον, τοῦ ὁποίου τὴν ἐπιδίωξιν ποθεῖ νὰ διεγείρῃ εἰς τὰ στήθη οἱουδήποτε ἀνθρώπου. Ὅ,τι οἰκειοποιεῖται ἐκ τῆς γηΐνης γνώσεως, τὸ ἀφομοιώνει, τὸ ἐξατμίζει εἰς τὴν μέθοδόν του καὶ εἰς τὴν διδασκαλίαν του. Ὁ Ἀριστοτέλης ἐξ ἐναντίας, ἵσταται ἀπέναντι τοῦ κόσμου ὡς εἷς ἀρχιτέκτων. Μία φορὰ καὶ ὑπάρχει εἰς τὸν κόσμον, ὀφείλει νὰ ἐργασθῇ καὶ νὰ δημιουργήσῃ μέσα εἰς αὐτόν. Ἐρευνᾷ διὰ τὸ ἔδαφος, μέχρις ὅτου εὕρῃ βάσιν πρὸς θεμελίωσιν. Ἀπὸ τὸ σημεῖον τοῦτο ἕως τὸ κέντρον τῆς γῆς, τὰ πάντα εἶναι δι' αὐτὸν ἀδιάφορα. Χαράσσει ἕνα τεράστιον κύκλον διὰ τὸ οἰκοδόμημά του, συλλέγει ὑλικὰ ἀπὸ ὅλα τὰ μέρη, τὰ ταξινομεῖ, τὰ διαστρωματώνει καὶ ὑψοῦται οὕτω κανονικῶς ἐν εἴδει πυραμίδος εἰς τὸν οὐρανόν, ἐνῶ ὁ Πλάτων ὁμοιάζει μὲ ἕνα ὀβελίσκον μὲ τὴν αἰχμὴν μιᾶς φλογός».

ΣΩΚΡΑΤΗΣ (469—399). Ὑπῆρξεν ἀναμφισβητήτως ἡ ἠρωϊκωτέρα μορφὴ τῆς παγκοσμίου φιλοσοφίας. Δι' αὐτὸν ἡ θεωρητικὴ γνῶσις ταυτίζεται μὲ τὸν τρόπον ζωῆς, ἡ λογικὴ θεωρία καὶ ἡ ἠθικὴ πρᾶξις συμφύονται εἰς ἀδιάσπαστον ἑνότητα. Λόγος καὶ βίος, ἀρετὴ καὶ γνῶσις συνάπτονται εἰς ὀντολογικὴν ταυτότητα. Ὁ πατήρ του ὠνομάζετο Σωφρονίσκος, ἡ δὲ μήτηρ του Φαιναρέτη. Δεκαεπταετὴς συνεδέθη μὲ τὸν φιλόσοφον Ἀρχέλαον καὶ ἡ γνωριμία του μὲ αὐτὸν παρέσχε τὴν ἐξωτερικὴν ἀφορμὴν νὰ ἐπιδοθῇ εἰς τὴν ἔρευναν ἐπιστημονικῶν ζητημάτων. Ἴσως ἡ κλίσις του εἰς τὰ ἀνθρωπολογικὰ προβλήματα νὰ ὀφείλεται εἰς τὸ ὅτι ὁ Ἀρχέλαος πρῶτος εἶχεν ἀσχοληθῇ μὲ τὴν ἔννοιαν τοῦ «νόμου» κατ' ἀντιπαραβολὴν πρὸς τὴν ἔννοιαν τῆς φύσεως. Ὁ Σωκράτης εἶχεν ἀρχίσει νὰ προσελκύῃ τὴν προσοχὴν τῶν συμπολιτῶν του κατὰ τὸ 430 π.Χ. Κατὰ τὸ προηγούμενον ἔτος (431) εἶχε μετάσχει εἰς τὴν ἐκστρατείαν τῆς Ποτιδαίας, κατὰ τὸ 424 μετέσχεν εἰς τὴν ἐν Δηλίῳ μάχην καὶ κατὰ τὴν γενομένην ὑποχώρησιν ἐπέδειξεν ἀξιοθαύμαστον ἀνδρείαν. Κατὰ τὸ 406 ὡς προϊστάμενος τῆς συνελεύσεως τῆς Ἐκκλησίας τοῦ δήμου, ἀντετάχθη εἰς τὰς ὀχλοκρατικὰς διαθέσεις τοῦ δήμου, τὰς ἐκδηλωθείσας κατὰ τὴν δίκην τῶν δέκα στρατηγῶν. Κατὰ δὲ τὴν ἐποχήν, καθ' ἣν ἡ πολιτικὴ ἐξουσία εἶχε περιέλθει εἰς τὰς χεῖρας τῶν τριάκοντα τυράννων ἀντέστη εἰς τὰς τρομοκρατικὰς των ἐνεργείας, ἀρνηθεὶς νὰ συμμετάσχῃ εἰς τὴν παράνομον σύλληψιν τοῦ Λέοντος τοῦ Σαλαμινίου. Κατὰ τὸ 399, κατηγορηθεὶς ὑπὸ τῶν Ἀνύτου, Μελήτου καὶ Λύκωνος ἐπὶ διαφθορᾷ τῶν νέων καὶ εἰσαγωγῇ καινῶν δαιμονίων, κατεδικάσθη εἰς θάνατον καὶ ὑπέστη τὴν θανατικὴν ποινὴν μετ' ἀπαραμίλλου γενναιοψυχίας καὶ ἠρεμίας.

Ὁ Σωκράτης καταλέγεται εἰς τὰς μεγάλας δημιουργικὰς προσωπικότητας αἵτινες οὐδὲν σύγγραμμα κατέλιπον. Ὁμοιάζει ὡς πρὸς τοῦτο μὲ τὸν Πυθαγόραν καὶ τὸν Ἀμμώνιον τὸν Σακκᾶν. Τὰς δοξασίας του προσπαθοῦμεν νὰ τὰς γνωρίσωμεν παραβάλλοντες τὰ συγγράμματα τῶν μαθητῶν του. Διότι ἡ διδασκαλία του ἔδωκε λαβὴν νὰ δημιουργηθῇ τεραστία φιλοσοφικὴ φιλολογία. Αἱ κύριαι πηγαὶ αἵτινες μᾶς βοηθοῦν διὰ νὰ ἀναπαραστήσωμεν τὴν διδασκαλίαν του εἶναι τὰ συγγράμματα τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Ξενοφῶντος. Ἐπιβοηθητικῶς πρὸς ταῦτα χρησιμοποιοῦμεν τὰ λείψανα ἐκ τῶν συγγραμμάτων τῶν λεγομένων Σωκρατικῶν (Ἀντισθένους, Αἰσχίνου, Ἀριστίππου, Εὐκλείδου τοῦ Μεγαρικοῦ) καὶ εἰδήσεις παρεχομένας ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ μεταγενεστέρων συγγραφέων. Ὁ Σωκράτης ὑπῆρξε πολύπλευρος προσωπικότης καὶ ἕκαστος ἐκ τῶν μαθητῶν του συμβαίνει πολλάκις νὰ τὸν βλέπῃ ἀπὸ μίαν προοπτικήν, ἀνάλογον πρὸς τὴν ἀντιληπτικήν του δύναμιν. Αἱ ἀφηγήσεις τοῦ Πλάτωνος δὲν δύνανται νὰ θεωρηθοῦν ὡς ἱστορικῶς πισταί, διότι οὗτος ἦτο συγχρόνως καὶ πνεῦμα δημιουργικόν, ἱκανὸν νὰ προχωρήσῃ πέραν τῶν δοξασιῶν τοῦ διδασκάλου του. Ἕνεκα τούτου δὲν τυγχάνει εὔκολον νὰ ἐξακριβώσωμεν τὸ πραγματικὸν περιεχόμενον τῶν σωκρατικῶν δοξασιῶν. Ἡ διαφωνία τῶν δεδομένων τῆς παραδόσεως κατέστη ἀφορμὴ νὰ δημιουργηθῇ τὸ λεγόμενον σωκρατικὸν πρόβλημα.

Οἱ νεώτεροι ἐρευνηταὶ ἔχουν διαχωρισθῇ εἰς δύο ὁμάδας. Ἄλλοι ἐξ αὐτῶν ἰσχυρίζονται ὅτι ὁ Σωκράτης ὑπῆρξεν ὁ δημιουργὸς τῆς φιλοσοφίας τῶν ἐννοιῶν, διότι εἰσήγαγε τὴν χρῆσιν τῶν ἐπιτακτικῶν λόγων καὶ ἠσχολήθη μὲ τὸν καθορισμὸν τοῦ τρόπου, καθ' ὃν πρέπει νὰ διατυποῦνται οἱ λογικοὶ ὁρισμοί. Τὴν ἄποψιν ταύτην ὑποστηρίζουν, στηριζόμενοι ἐπὶ ρητῶν μαρτυριῶν τοῦ Ἀριστοτέλους οἱ Ἄγγλοι πλατωνισταὶ Μπούρνετ καὶ Τάϋλορ. Διάφορον ἄποψιν ὑποστηρίζει ἑτέρα ὁμάς, τῆς ὁποίας ὁ κυριώτερος ἐκπρόσωπος εἶναι ὁ Γερμανὸς καθηγητὴς τῆς φιλοσοφίας Ἐρ. Μάϊερ. Οὗτος ἰσχυρίζεται ὅτι ὁ Σωκράτης ὑπῆρξεν ἁπλοῦς ἠθικολόγος, μὴ ἀπασχοληθεὶς εἰδικῶς μὲ λογικὰ προβλήματα. Ἀμφότεραι αἱ ἐν λόγῳ ἀπόψεις τυγχάνουν μονομερεῖς. Ὁ Σωκράτης εἶναι προσωπικότης διφυής. Τυγχάνει συγχρόνως καὶ μέγας ἠθικολόγος καὶ ἱκανώτατος λογικευόμενος. Ἀφοῦ καθῆκον τοῦ ἠθικοῦ ἀνθρώπου εἶναι νὰ λέγῃ καὶ νὰ ὑποστηρίζῃ τὴν ἀλήθειαν, πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ δεχθῶμεν ὅτι ὁ Σωκράτης, ὁ κατ' ἐξοχὴν συμμορφώνων τὴν συμπεριφοράν του πρὸς τὰ ἠθικὰ προστάγματα δὲν θὰ ἐθεώρει καθῆκον του νὰ ἐξακριβώσῃ τί ἔπρεπε νὰ θεωρηθῇ ὡς ἀληθές; Ἐξ ἄλλου ἂν δεχθῶμεν ὅτι ἐστερεῖτο ἱκανότητος πρὸς λογικὴν ἀνάλυσιν, καθίσταται ἀκαταπάνητον πῶς ἦτο δυνατὸν ὁ ἔλεγχός του νὰ συνεπάγεται τόσον ἔντονον ψυχικὴν ἀναστάτωσιν εἰς τὴν ψυ-

χὴν τῶν συνομιλητῶν του. Δὲν ἀρκεῖ, διὰ νὰ ἐπέλθουν τοιαῦτα ἀποτελέσματα, ἡ ἐκ μόνης τῆς δαιμονίας ἐκπορευομένη ἐπήρεια. Χρειάζεται καὶ δύναμις εἰς τὴν λογικὴν ἀνάλυσιν.

Ἐκ συγκριτικῆς παραβολῆς τῶν συγγραμμάτων τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Ξενοφῶντος πρὸς τὰς λοιπὰς μαρτυρίας εἶναι δυνατὸν νὰ ἐξακριβώσωμεν τὰ σπουδαιότερα θέματα περὶ τὰ ὁποῖα περιεστρέφετο ἡ δρᾶσις τοῦ Σωκράτους ὡς φιλοσόφου. Τὸ θεμελιωδέστερον ἐκ τούτων τὸ ὁποῖον δίδει νέαν τροπὴν εἰς τὰς φιλοσοφικὰς ἀναζητήσεις, εἶναι ὅτι ἀφετηρίαν τῶν ἐρευνῶν του ἀποτελεῖ ἡ διαπίστωσις τῆς ἀνθρωπίνης ἀγνοίας. Τὸ «οὐκ εἰδέναι» λαμβάνει σημασίαν θετικήν, ἐνῶ συγχρόνως ἡ γνῶσις, τὸ «εἰδέναι» λαμβάνει σημασίαν ἀρνητικήν. Ἡ διηνεκὴς ἀσχολία τοῦ υἱοῦ τῆς Φαιναρέτης συνίσταται εἰς τὸ νὰ ὑποβάλλῃ εἰς ἔλεγχον ἐκείνους οἵτινες ἐφαντάζοντο ὅτι ἦσαν κάτοχοι τῆς γνώσεως, «τοῦ εἰδέναι», καὶ νὰ ἀποδεικνύῃ ὅτι εἰς τὴν πραγματικότητα οὐδὲν ἐγνώριζον. Ὥστε ἡ θετικὴ ἀφετηρία ἐκ τῆς ὁποίας πρέπει νὰ ἐκκινήσῃ ἡ φιλοσοφία εἶναι ἡ ἄγνοια, τὸ «οὐκ εἰδέναι». Ἀλλὰ ἡ ἄγνοια αὕτη δὲν πρέπει νὰ νοηθῇ ὡς ὁλοκληρωτικὴ στέρησις. Δύναται νὰ ἀξιοποιηθῇ θετικῶς. Κατὰ τὸν Σωκράτη, ἡ μόνη θετικὴ καὶ προσιτὴ εἰς τὸν ἄνθρωπον γνῶσις εἶναι τὸ νὰ διαπιστώσῃ τὴν ἄγνοιάν του. Οὕτω θεωρουμένη ἡ ἄγνοια μεταβάλλεται εἰς ἀληθινὴν γνῶσιν. Ἡ σωκρατικὴ αὐτὴ θέσις ἀποτελεῖ ἀντιστροφὴν τῶν διδασκαλιῶν τοῦ σοφιστοῦ Γοργίου, ὅστις ἐχρησιμοποίει τὴν διαπίστωσιν τῆς ἀνθρωπίνης ἀγνοίας διὰ νὰ μηδενίσῃ τὰ πάντα. Ναὶ μέν, παρατηρεῖ ὁ Σωκράτης, ὑπάρχει ἡ ἄγνοια ὡς χαρακτηριστικὸν τῆς φύσεως τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλὰ συγχρόνως ἡ διαπίστωσίς της ἐπιφέρει μίαν σημαντικὴν ἀλλαγήν. Δίδει εἰς τὸν ἄνθρωπον μίαν ἀσφαλῆ γνῶσιν, τὴν γνῶσιν τῆς ἀγνοίας του. Ἀληθινὸς λοιπὸν ἄνθρωπος εἶναι ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος ὑποβάλλων τὸν ἑαυτόν του εἰς ἐξέτασιν ὑψοῦται εἰς τὴν διαπίστωσιν τῆς ἀγνοίας του. Ἄρα ἔργον τῆς φιλοσοφίας εἶναι ὁ ἔλεγχος τῆς ἀνθρωπίνης «οἰήσεως», ὅπως ἔλεγεν ὁ Ἡράκλειτος, καὶ τῶν ψευδῶν δοξασιῶν, «τοῦ δόκου», ὅπως ἔλεγον οἱ Ἐλεᾶται.

Ἴσως θὰ ἠδύνατό τις νὰ ὑποθέσῃ ὅτι ὁ σωκρατικὸς ἔλεγχος ταυτίζεται μὲ τὴν ἀποκάλυψιν τῆς «οἰήσεως» καὶ τοῦ «δόκου» τὴν ὁποίαν συνίστων οἱ μνημονευθέντες προσωκρατικοὶ φιλόσοφοι. Εἰς τοιοῦτος ταυτισμὸς θὰ ἀπετέλει παραγνωρισμὸν σπουδαιοτάτων διαφορῶν. Οἱ προσωκρατικοὶ φρονοῦν ὅτι ἀπαλλασσόμενος ὁ ἄνθρωπος ἀπὸ τὴν οἴησιν καὶ τὰς ψευδεῖς δοξασίας καθίσταται σοφός, «κοῦρος συνάορος ἀθανάτοισιν ἡνιόχοισιν» (νέος ὁ ὁποῖος κάθεται εἰς τὸ ἅρμα μὲ τοὺς ἀθανάτους ἡνιόχους), ὅπως λέγει ὁ Παρμενίδης εἰς τὸ ποίημά του. Ὁ Σωκράτης ἐξ ἀντιθέτου ἀποφαίνεται ὅτι οὐδεὶς δύναται νὰ εἶναι σοφὸς ἐκτὸς τοῦ Θεοῦ. Ὁ αὐτοέλεγχος δύναται νὰ κάμῃ τὸν ἄνθρωπον μόνον φιλόσοφον, νὰ γεννήσῃ μέσα εἰς τὴν ψυχήν του τὴν φιλίαν καὶ τὸν «ἔρωτα» πρὸς τὴν σοφίαν. Καὶ μετὰ τὴν διαπίστωσιν τῆς ἀνθρωπίνης ἀγνοίας θὰ μένῃ ὁ ἄνθρωπος ὂν ἐλλειπτικόν, διακαιόμενον ἀπὸ τὴν ἐπιθυμίαν νὰ ὑπερβῇ τὰ ὅρια τῆς ἀγνοίας του. Ἡ φιλοσοφία οὕτω θεωρουμένη δὲν δύναται νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς μάθησις καὶ διδασκαλία. Εἶναι τρόπος ζωῆς, μία ὡρισμένη λῆψις θέσεως ἐναντι τῆς πραγματικότητος. Θεμελιωδῶς ἀναγνωρίζει ὁ φιλόσοφος ὅτι ὁ ἑαυτός του εἶναι ὂν πεπερασμένον, τὸ ὁποῖον χαρακτηρίζεται ἀπὸ ἐλλείψεις καὶ στέρησιν. Ἡ συνειδοποίησις τῶν ὁρίων τῆς ἀνθρωπίνης γνώσεως καὶ ὑπάρξεως ἀποτελεῖ νέον θέμα τὸ ὁποῖον εἰσάγεται εἰς τὴν φιλοσοφίαν ὑπὸ τοῦ Σωκράτους. Ὅλαι αἱ σωκρατικαὶ σχολαί, παρὰ τὰς εἰς τὰς λεπομερείας διαφοράς των, χρησιμοποιοῦν ὡς ἀφετηρίαν των τὸ «οὐκ εἰδέναι».

Ἡ βασικὴ ἀφετηρία τοῦ νέου τρόπου τῆς ἀντιμετωπίσεως τῆς πραγματικότητος ἐπιβάλλει ὡς ὕψιστον καθῆκον εἰς τὸν ἄνθρωπον τὸν αὐτοέλεγχον καὶ τὴν αὐτοεξέτασιν. Εἰς τὴν πλατωνικὴν «Ἀπολογίαν» διακηρύττει ὁ Ἀθηναῖος φιλόσοφος ὅτι δὲν θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ μείνῃ εἰς τὴν ζωήν, ἂν κανεὶς τοῦ ἐπέβαλλε νὰ διάγῃ βίον ἀνεξέταστον. Ὁ ἔλεγχος καὶ ἡ ἐξέτασις θεωρεῖται ὡς καθῆκον ἐπιβαλλόμενον ὑπὸ τοῦ Θεοῦ. Διὰ τοῦτο καταφεύγει εἰς αὐτὸ προκειμένου περὶ ζητημάτων ἄτινα δὲν δύνανται νὰ λυθοῦν μὲ τὴν σκέψιν. Αὐτὴν τὴν σημασίαν ἔχουν αἱ περὶ «δαιμονίου σημείου» ἀνακοινώσεις του. Ὁ Σωκράτης ἔλεγεν ὅτι ἤκουεν ἐσωτερικὴν φωνήν, ἥτις ὁσάκις ἐξεδηλοῦτο ἐνεφανίζετο ὡς ἀποτρέπουσα αὐτὸν ἀπὸ τὴν διάπραξιν ὡρισμένων πράξεων. Εἶναι προφανὲς ὅτι ὁ αὐτοέλεγχος νοεῖται ὑπὸ τοῦ Ἀθηναίου φιλοσόφου ἀναφερόμενος ὄχι εἰς ζητήματα ἐπιλυόμενα διὰ τῆς σκέψεως, ἀλλὰ εἰς τὰ προβλήματα τῆς ἠθικῆς συμπεριφορᾶς. Ἐντὸς τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ ἀνθρώπου ἀνακαλύπτεται μία πηγὴ ἐνορατικῆς ἠθικῆς γνώσεως, ἥτις δὲν προέρχεται ἀπὸ λογικὰς πηγάς. Μὲ τὸ δαιμόνιον τοῦ Σωκράτους φθάνει ὁ ἄνθρωπος εἰς τὴν ἐπίγνωσιν ὅτι ἡ ἠθικὴ γνῶσις ἀντλεῖται ἐνορατικῶς ἀπὸ βαθυτάτας ἐσωτερικὰς πηγάς. Ἐνῶ ὁ Πρωταγόρας ἔλεγεν ὅτι τὸ μέτρον ὅλων τῶν πραγμάτων εἶναι ὁ ἄνθρωπος, ὁ Σωκράτης ὁμιλῶν περὶ τοῦ δαιμονίου ἀπήντα ὅτι αἱ ἔσχαται ρίζαι τῆς ἀνθρωπίνης φρονήσεως ὑπάρχουν εἰς μίαν περιοχὴν ἥτις ὑπερβαίνει τὰ ὅρια τῆς ἀνθρωπίνης ὑπάρξεως. Ὁ Ἀθηναῖος φιλόσοφος δὲν εἶναι μόνον ὁ δεξιοτέχνης τῆς ἐννοιολογικῆς διερευνήσεως ὅπως τὸν εἶδεν ἡ ἱστορικὴ ἔρευνα κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ ὀρθολογισμοῦ. Ἐν τῷ προσώπῳ του συμφύονται εἰς ἀδιάσπαστον ἑνότητα δυνάμεις λογικαὶ καὶ ἀντιλογικαί, ὑπερλογικαί. Ἀπαντῶμεν εἰς αὐτὸν τὴν σαφήνειαν τοῦ θεωρητικοῦ στοχασμοῦ, ἀλλὰ συγχρόνως καὶ τὴν δαιμονίαν τοῦ προφήτου. Τὸ δαιμόνιον καὶ ὁ ἔρως ἀποτελοῦν τὴν ἀνορθολογικὴν προσοπτικὴν τῆς προσωπικότητός του. Ἐκ τῶν δυνάμεων τούτων ἐξεπορεύετο ὁ καταπληκτικὸς ἐκεῖνος δυναμισμός, ὅστις συνετάρασσε μέχρι τῶν ἐγκάτων ψυχὰς γεμάτας ἀπὸ πάθη καὶ δαιμονίαν ὅπως τὸν Κριτίαν καὶ τὸν Ἀλκιβιάδην. Ἔναντι τῶν συγχρόνων του ἡ φυσιογνωμία τοῦ Σωκράτους ἐλάμβανε διαστάσεις αἵτινες ὑπερέβαινον κατὰ πολὺ τὸ σύνηθες μέτρον. Τὸ πολὺ κοινὸν τὸν συνέχεε μὲ τοὺς σοφιστὰς καὶ τοὺς φυσικοὺς φιλοσόφους τοῦ τύπου τοῦ Ἀναξαγόρα. Ἡ ἀνθρωπίνη μετριότης δὲν ἠδύνατο νὰ ὑποφέρῃ τὴν καταθλιπτικὴν του ὑπεροχὴν καὶ δὲν ἠσύχασε παρὰ μόνον ὅταν τὸν ἠνάγκασε νὰ πίῃ εἰς τὸ δεσμωτήριον τὸ κώνειον.

Ἐκ τῆς θετικῆς ἀξιολογήσεως τῆς ἀνθρωπίνης ἀγνοίας πηγάζει καὶ ἡ περίφημος σωκρατικὴ «εἰρωνεία». Ὁ Σωκράτης πλησιάζει τοὺς εἰδήμονας διὰ νὰ ἀντλήσῃ ἀπ' αὐτοὺς γνῶσιν περὶ τοῦ ἀντικειμένου τὸ ὁποῖον διισχυρίζονται ὅτι κατέχουν. Θέτει εἰς τὸν στρατηγὸν Λάχητα τὸ ἐρώτημα τί εἶναι ἀνδρεία, τὸν ἐπιμελητὴν τῆς λατρείας Εὐθύφρονα παρακαλεῖ νὰ τοῦ εἴπῃ τί εἶναι ὁσιότης, τὸν σώφρονα νέον Χαρμίδην ἐρωτᾶ εἰς τί συνίσταται ἡ σωφροσύνη. Διὰ τοῦ διαλόγου, ὅστις συνάπτεται ἀποκαλύπτει ὅτι τὰ πρόσωπα ταῦτα οὐδεμίαν ἀσφαλῆ καὶ σταθερὰν γνῶσιν ἔχουν περὶ τοῦ ἀντικειμένου τὸ ὁποῖον ἰσχυρίζονται ὅτι γνωρίζουν. Ὁ Λάχης δὲν γνωρίζει τί εἶναι ἀνδρεία, ὁ Εὐθύφρων ἀγνοεῖ τί εἶναι τὸ ὅσιον καὶ ὁ Χαρμίδης δὲν δύναται νὰ ὁρίσῃ τί εἶναι σωφροσύνη, ὁμοίως δὲ καὶ ὁ Λύσις εἰς τὸν ὁμώνυμον διάλογον ἀγνοεῖ τί εἶναι φιλία. Διὰ τῆς εἰρωνείας ἀποκαλύπτει ὁ Σωκράτης τὴν ἐλλειπτικότητα τῆς ἀνθρωπίνης γνώσεως καὶ ἀνοίγει τὸν δρόμον διὰ τὴν θεμελίωσιν τῆς κριτικῆς φιλοσοφίας. Ἡ εἰρωνεία μεταβάλλεται ὑπ' αὐτοῦ εἰς ὄργανον μεταφυσικῆς γνώσεως. Δι' αὐτῆς ἐκδηλώνεται ἡ ἀντίθεσις δύο συγχρόνως ὑφισταμένων προσπαθειῶν. Ἀφ' ἑνὸς μὲν ἀποκαλύπτεται κάτι, ἀφ' ἑτέρου ὅμως τὸ ἀποκαλυπτόμενον κρύπτεται. Ὅπως ὁ Σωκράτης ἀποκρύπτει κάτω ἀπὸ τὴν χονδροειδῆ φυσιογνωμίαν του ἓν θαυμαστὸν ἐσωτερικὸν κάλλος, τοιουτοτρόπως καὶ αἱ μετ' εἰρωνείας γινόμεναι ἀνακοινώσεις του ἀποκαλύπτουν καὶ συγχρόνως ἀποκρύπτουν τὸ ἀποκαλυπτόμενον περιεχόμενον. Ἐκ τῆς ἀντιθέσεως ταύτης προκύπτει διὰ τὸν ἀντικρύζοντα τὴν σωκρατικὴν εἰρωνείαν συνομιλητὴν διπλοῦν ἀποτέλεσμα: μία ταλάντευσις μεταξὺ ἔλξεως καὶ ἀπωθήσεως. Τὴν τοιαύτην ἐπίδρασιν τῆς εἰρωνείας ἔχει διαγνώσει καὶ περιγράψει ὁ Δανὸς φιλόσοφος καὶ θεολόγος Κιρκεγκάαρντ εἰς σύγγραμμά του, εἰς τὸ ὁποῖον ἐξετάζει τὴν ἔννοιαν τῆς εἰρωνείας ἐν ἀναφορᾷ μὲ τὸν Σωκράτη: «Ἐπειδὴ—γράφει—ἡ οὐσία τῆς εἰρωνείας ἔγκειται εἰς τὸ νὰ μὴ ἀποβάλλῃ τὸ προσωπεῖον της, καὶ ἐπειδὴ ἀφ' ἑτέρου οὐσιαστικὸν χαρακτηριστικόν της εἶναι ἡ πρωτεϊκή της ἱκανότης νὰ ἀλλάσσῃ προσωπεῖον, διὰ τοῦτο ἀναγκαστικῶς προεκάλει ἰσχυρὸν ἄλγος εἰς τὸν πλήρη ἔρωτος νεανίαν. Ἀλλὰ ὅσον καὶ ἂν ἐνεργῇ ἀπωθητικῶς, ἔχει μέσα εἰς τὸν ἑαυτόν της μίαν δύναμιν προσελκυστικὴν καὶ γοητευτικὴν μέχρι παραπλανήσεως. Ὁ εἴρων ὑψώνει τὸ ἄτομον εἰς πεδίον ἀνώτερον ἀπὸ τὴν ἄμεσον ἐμπειρίαν τῆς ὑπάρξεως. Αὐτὸ ἀποτελεῖ τὴν ἀπελευθερωτικὴν της ἐπενέργειαν. Ἀλλ' ἐκ τούτου προκύπτει τὸ ἀποτέλεσμα ὅτι τὸ ἄτομον ἀφίνεται νὰ αἰωρεῖται κατὰ τὸν τρόπον κατὰ τὸν ὁποῖον λέγει ὁ θρῦλος ὅτι τὸ φέρετρον τοῦ Μωάμεθ ταλαντεύεται εἰς ἴσην ἀπόστασιν μεταξὺ δύο μαγνητῶν οἱ ὁποῖοι τὸ ἕλκουν μὲ τὴν αὐτὴν δύναμιν».

Διὰ τὸν Σωκράτη ἡ εἰρωνεία ἀποτελεῖ ὁδόν, ἡ ὁποία μᾶς κάμνει ὁρατὴν τὴν μεταφυσικὴν πραγματικότητα ἀποκαλύπτουσα τὴν ἀρνητικήν της πλευράν. Διὰ τῆς εἰρωνείας ἀποκαλύπτεται «ἡ ἀπεριόριστος καὶ ἀπόλυτος ἀρνητικότης», ὅπως θὰ ἔλεγεν ὁ Ἔγελος. Ὅπως χρησιμοποιεῖ ἡ φιλοσοφία τοῦ ὑπαρξισμοῦ τὴν «ἀγωνίαν» καὶ τὴν «ναυτίαν» διὰ νὰ καταστήσῃ σαφὲς τὸ ὀντολογικὸν νόημα, μεταχειρίζεται καὶ ὁ Σωκράτης τὴν εἰρωνείαν διὰ νὰ μᾶς ὑψώσῃ ἀπὸ τὴν κοινὴν πραγματικότητα τοῦ ἀνεξετάστου βίου εἰς τὸν αὐτοέλεγχον καὶ τὴν αὐτοεξέτασιν. Μόνον ὑπὸ τὸ πρῖσμα τῆς εἰρωνικῆς ἀντιμετωπίσεως εἶναι δυνατόν, κατὰ τὸν Ἀθηναῖον φιλόσοφον, νὰ ἀποκαλυφθῇ ἡ μηδαμινότης καὶ ἡ ἐλλειπτικότης τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς. Ὄχι μόνον εἰς ὅλην του τὴν ζωὴν ἤσκει τὴν εἰρωνείαν ὁ Σωκράτης, ἀλλὰ καὶ αἱ τελευταῖαι λέξεις διὰ τῶν ὁποίων ὑπενθύμιζεν εἰς τοὺς φίλους του ὅτι ἦτο ὀφειλέτης θυσίας ἑνὸς ἀλέκτορος, ἐνείχον εἰρωνικὸν νόημα.

Ἐκ τῆς διαπιστώσεως τῆς ἀγνοίας, ἥτις γίνεται διὰ τῆς εἰρωνείας, προκύπτει ὡς δύναμις ἀκαταμάχητος ὁ ἔρως ὁ ἀκτινοβολούμενος ἀπὸ τὴν σωκρατικὴν προσωπικότητα. Καὶ αἱ μαρτυρίαι τὰς ὁποίας ἀντλοῦμεν ἀπὸ τοὺς πλατωνικοὺς διαλόγους καὶ ἰδίᾳ ἀπὸ τὸ «Συμπόσιον» καὶ τὰ λείψανα τὰ διασωθέντα ἐκ τοῦ διαλόγου «Ἀλκιβιάδης» τοῦ γραφέντος ἀπὸ τὸν σωκρατικὸν Αἰσχίνην μᾶς βεβαιώνουν ὅτι ὁ Σωκράτης ἦτο «δεινὸς τὰ ἐρωτικά». Ἀλλ' ὁ ἔρως δὲν ἐνέπνεεν εἰς τοὺς νέους ὁ Σωκράτης οὐδὲν τὸ κοινὸν ἔχει μὲ τὴν σαρκικὴν ἐκτροπὴν περὶ τῆς ὁποίας τόσον θόρυβον κάμνει ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν ἡ σκανδαλοθηρία. Ὁ σωκρατικὸς ἔρως εἶναι γέννημα τῆς διαπιστώσεως τῆς ἀγνοίας. Ὁ νέος, ὅστις καταθρυμματίζει μέσα εἰς εἰς τὸν ἑαυτόν του τὴν οἴησιν καὶ τὴν ψευδῆ δόξαν, ἀποκτᾷ ἐπίγνωσιν τῆς ἐλλειπτικότητός του. Αἰσθάνεται ὅτι εἶναι ὂν πεπερασμένον τὸ ὁποῖον ἔχει ἀνάγκην ὁλοκληρώσεως. Ἡ ἐπιθυμία νὰ φθάσωμεν εἰς ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον αἰωρεῖται ἐμπρός μας ὡς ἀληθές, ὡς ἀπηρτισμένον καὶ συνολικὸν δίδει γένεσιν εἰς τὸ ἐρωτικὸν γεγονός. Ἐπιζητοῦμεν νὰ ἀποκτήσωμεν τὴν κατοχὴν ἐκείνου ὅπερ θὰ ἰατρεύσῃ τὴν ἐλλειπτικότητα τοῦ ἐσωτερικοῦ μας κόσμου καὶ θὰ μᾶς θέσῃ εἰς ἐπικοινωνίαν μὲ τὴν κοινότητα τὴν ὁποίαν ἀποτελεῖ τὸ σύμπαν ὡς ἑνιαῖον ὅλον. Ὁ ἔρως εἶναι ὁ δαίμων ὁ συνδέων τὸν ἄνθρωπον μὲ τὸ θεῖον, ὁ διερμηνεύων εἰς τοὺς θεοὺς τοὺς πόθους τῶν ἀνθρώπων, ἡ δύναμις ἡ πραγματώνουσα τὴν σύνδεσιν καὶ τὴν ὁλοκλήρωσιν. Εἰς τὸ «Συμπόσιον» ἐκφράζεται ἡ ἀντίληψις αὕτη διὰ τῆς ἀκολούθου ἀριστοτεχνικῆς διατυπώσεως. Ἡ Διοτίμα λέγει εἰς τὸν Σω-

κράτη περὶ τοῦ ἔρωτος: «Δαίμων μέγας ὦ Σώκρατες καὶ γὰρ πᾶν τὸ δαιμόνιον μεταξὺ θεοῖς τὰ παρ' ἀνθρώποις καὶ ἀνθρώποις τὰ παρὰ θεῶν.... ἐν μέσῳ δὲ ὂν ἀμφοτέρωθεν συμπληροῖ ὥστε τὸ πᾶν αὐτὸ αὑτῷ ξυνδεδέσθαι» (Δαίμων μέγας εἶναι ὁ ἔρως. 'Ως γνωστόν, πᾶν τὸ δαιμόνιον κατέχει τὸν μεταξὺ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων χῶρον, διερμηνεύον καὶ μεταβιβάζον εἰς τοὺς θεοὺς ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα προέρχονται ἐκ τῶν ἀνθρώπων καὶ εἰς τοὺς ἀνθρώπους τὰ ἐκ τῶν θεῶν προερχόμενα... κατέχων δὲ τὸ ἐνδιάμεσον μεταξὺ τῶν δύο κόσμων (δηλαδὴ τοῦ θείου καὶ τοῦ ἀνθρωπίνου) ἐπιτελεῖ τὴν συμπλήρωσιν, ὥστε τὸ σύμπαν νὰ εἶναι συνδεδεμένον μὲ τὸν ἑαυτόν του). (Πλάτωνος «Συμπόσιον» 202 Ε).

Συμφώνως πρὸς τὴν διασαφήνισιν τὴν παρεχομένην ὑπὸ τοῦ ἀνωτέρω χωρίου, ὁ ἔρως εἶναι ἐκδήλωσις νοσταλγίας πρὸς ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖ τὴν οὐσίαν τοῦ σύμπαντος, τάσις τῆς ψυχῆς νὰ ὑψωθῇ εἰς τὴν θείαν τελειότητα. 'Ως τοιαύτη τάσις εἶναι δύναμις καθαρῶς παιδευτική, ὑψοῦσα τὸν ἄνθρωπον εἰς τὰ θεῖα πρότυπα. Ἐκ τούτου ἐξηγεῖται διατὶ ἡ διδακτικὴ ἀναστροφὴ τοῦ Σωκράτους μὲ τοὺς νέους εἶναι συγχρόνως καὶ ἐρωτικὴ ὑπὸ τὴν ἔννοιαν ὅτι ἀφυπνίζει τὴν μέσα εἰς τὰς νεαρὰς ψυχὰς ὑπνώττουσαν ἀκόμη τάσιν πρὸς τὸ ἀληθὲς καὶ τὸ θεῖον· εἶναι ὁ ἔρως, ἡ δύναμις ἥτις καθιστᾷ τὴν ψυχὴν ἱκανὴν νὰ ἴδῃ τὴν ὀντολογικὴν ἀλήθειαν. Ἐπεξηγῶν τὴν θαυμαστὴν δύναμιν τοῦ κατὰ τὸν τρόπον τοῦτον νοουμένου ἔρωτος, λέγει ὁ Γκαῖτε: «Ὅσον τελειοτέρα καὶ βαθυτέρα ὀφείλει νὰ εἶναι ἡ γνῶσις εἰς τόσον μεγαλύτερον βαθμὸν πρέπει νὰ εἶναι ὁ ἔρως, καὶ ἐν τέλει νὰ καταστῇ πάθος». Ὁ φιλόσοφος κατὰ τὸν Σωκράτη εἶναι ὁ αἰώνιος ἐραστὴς τῆς σοφίας, ὁ αἰσθανόμενος τὴν ἄγνοιάν του καὶ διαρκῶς τείνων πρὸς συμπλήρωσιν διὰ τῆς ἐνοράσεως τῆς ἀληθοῦς οὐσίας τῶν ὄντων. Ἀποκαλύπτων τὰ μυστικὰ τῆς ἐρωτικῆς σοφίας ὁ Σωκράτης προέβαλλεν εἰς τὰ ὄμματα τῶν νέων ὡς τὸ πρότυπον τοῦ ἀληθινοῦ σοφοῦ καὶ ἐλατρεύετο παρ' αὐτῶν ὡς ἀπαράμιλλον πρότυπον διδασκάλου, ὅστις ἔχει τὴν ἱκανότητα νὰ θέτῃ εἰς ἐνέργειαν μέσα εἰς τὴν ψυχὴν ἀκαταμετρήτου ἰσχύος δυνάμεις. Ἡ διδαχὴ τοῦ Σωκράτους δὲν ἦτο μόνον ἐλεγκτικὸς λόγος, ἀλλὰ συγχρόνως καὶ δημιουργικὸς ἔρως. Ἀπὸ τὴν προσωπικότητά του ἐξεπορεύετο δαιμονικὸς δυναμισμὸς δυνάμενος νὰ προκαλέσῃ φρίκην εἰς τὰς βεβήλους ψυχὰς εἰς βαθμόν, ὥστε νὰ στραφοῦν ἐναντίον του διὰ νὰ τὸν ἐκμηδενίσουν. Ὁ υἱὸς τῆς Φαιναρέτης εἶχε προΐδει ὅτι ἡ μοῖρα τοῦ φιλοσόφου εἶναι ὁ θάνατος. Περιγράφων τὴν εἰς τὸ σπήλαιον κατάβασιν τοῦ φιλοσόφου εἰς τὸ ἕβδομον βιβλίον τῆς «Πολιτείας» τοῦ Πλάτωνος, λέγει ὅτι οἱ ἐν αὐτῷ δεσμῶται εἶναι ἕτοιμοι νὰ τὸν φονεύσουν ἂν τὸν λάβουν εἰς τὰς χεῖρας των.

Ἐκκινοῦντες ἀπὸ τὴν θεμελιώδη ἀφετηρίαν τῆς σωκρατικῆς φιλοσοφίας δυνάμεθα νὰ εἰσδύσωμεν εἰς τὸ περιεχόμενον τῆς περιφήμου ἀρχῆς, καθ' ἣν ἡ ἀρετὴ εἶναι γνῶσις. Πολλάκις ἠρμηνεύθη ἡ πρότασις αὕτη ὡς ἐξαρτῶσα τὴν ἀρετὴν ἐκ τῆς γνώσεως καὶ ὡς παραβλέπουσα τὰ βιουλητικὰ καὶ συναισθηματικὰ χαρακτηριστικὰ τῆς ἠθικῆς πράξεως. Ἂν ὅμως ἀφορμηθῶμεν ἀπὸ τὴν σημασίαν ἣν ἀπέδιδεν ὁ Σωκράτης εἰς τὴν γνῶσιν, θὰ διαπιστώσωμεν ὅτι δὲν πρόκειται περὶ ἐξαρτήσεως τῆς ἠθικῆς ἐκ τῆς ἁπλῆς καὶ ξηρᾶς γνώσεως. Ὁ Σωκράτης λέγων «γνῶσιν» ἐννοεῖ τὴν ριζικὴν μεταστροφὴν τοῦ ἀνθρώπου ἥτις δὲν τὸν φωτίζει μόνον διανοητικῶς, ἀλλὰ τὸν ἀποκαθαίρει βουλητικῶς καὶ συναισθηματικῶς. Διὰ τῆς σωκρατικῆς γνώσεως ἐπιτελεῖται ἐσωτερικὴ κάθαρσις ὅλων τῶν ψυχικῶν ἐσωτερικῶν δυνάμεων. Ὁμοιάζει μὲ μίαν ἔλλαμψιν ἥτις ἀνακαινίζει ἐσωτερικῶς τὸ ἄτομον. Συνεπῶς τὸ νόημα τῆς προτάσεως «ἡ ἀρετὴ εἶναι γνῶσις» σημαίνει ὅτι μόνον ὁ ἄνθρωπος ὅστις ἀπέκτησε τὴν νέαν τοποθέτησιν ἐναντι τῆς ζωῆς κατανοήσας τὴν ριζικὴν ἀγνοιάν του, δύναται νὰ θεωρηθῇ ἐνάρετος. Διὰ τῆς τοιαύτης τοποθετήσεως καθίσταται ὁ ἄνθρωπος φιλόσοφος καὶ δύναται νὰ προχωρήσῃ εἰς τὴν διερεύνησιν τῆς ἀληθινῆς οὐσίας τῶν ὄντων. Πραγματικῶς ὁ Σωκράτης, ἐν τῇ συνειδήσει τῆς ἀνεπαρκείας τῶν συνήθων δοξασιῶν, προεχώρει εἰς τὴν ἔρευναν θέτων τὸ ἐρώτημα τί εἶναι ἡ δικαιοσύνη, τί εἶναι ἡ ἀνδρεία, ἡ σωφροσύνη καὶ αἱ ἄλλαι ἀρεταί. Σκοπὸς τῶν τοιούτων διερευνήσεων ἦτο νὰ ἀποκτηθῇ ἀληθινὴ ἐπίγνωσις τῆς οὐσίας τῶν ἀρετῶν. Ἡ εἰς τὰς ἀρετὰς ἀναφερομένη σωκρατικὴ γνῶσις δὲν εἶναι ἡ κατοχὴ ἑνὸς ἐννοιολογικοῦ ὁρισμοῦ καθορίζοντος τὰ γνωρίσματα ἑκάστης ἐξ αὐτῶν, ἀλλ' ἡ ἐσωτερικὴ προσοικείωσίς των, ἡ βίωσίς των, ὅπως λέγομεν εἰς τὴν σημερινὴν γλῶσσαν. Ἀνδρεῖος δὲν εἶναι ἐκεῖνος, ὅστις γνωρίζει ἁπλῶς τὸν ὁρισμὸν τῆς ἀνδρείας, ἀλλ' ἐκεῖνος, ὅστις ἐν τῇ πράξει ἀποδεικνύεται κάτοχος τῆς ἀρετῆς ταύτης. Τὸ «εἰδέναι» τοῦ Σωκράτους δὲν ὁμοιάζει μὲ τὴν ἁπλῆν καὶ ἀδιάφορον γνῶσιν ὅπως τὴν ἀπαντῶμεν εἰς τοὺς ἑστερημένους πάσης ἠθικῆς πίστεως σοφιστὰς τῆς ἀρχαιότητος καὶ διανοουμένους τῆς νεωτέρας ἐποχῆς. Τὸ «εἰδέναι» σημαίνει οἰκοιοποίησιν τῆς οὐσίας τοῦ γιγνωσκομένου πράγματος. Αὐτὴ εἶναι ἡ πανάρχαια σημασία τοῦ ῥήματος ὅπως τὴν εὑρίσκομεν εἰς τὸν Ὅμηρον. Ὅταν ὁ ποιητὴς χαρακτηρίζῃ τὸν λέοντα «ἄγρια εἰδότα» θέλει νὰ σημάνῃ ὅτι ἐμφορεῖται ἀπὸ ἀγριότητα, ὅτι ἡ οὐσία τῆς ὑπάρξεώς του εἶναι ἐξ ὁλοκλήρου ἡ ἀγριότης. Συνεπῶς ἡ σωκρατικὴ ἠθικὴ γνῶσις πρέπει νὰ νοηθῇ ὡς ἐσωτερικὴ οἰκειοποίησις καὶ πληρεστάτη ἀφομοίωσις ἐκ μέρους τῆς ψυχῆς τῶν ἠθικῶν ἀξιῶν.

Ὁ Φρειδερῖκος Νίτσε κατέκρινε τὸν Σωκράτη ὡς καταστροφέα τῆς ἑλληνικῆς τραγωδίας. Ἡ εἰσαχθεῖσα ὑπ' αὐτοῦ, κατὰ τὸν Γερμανὸν φιλόσοφον, ἐννοιολογικὴ διερεύνησις ἐγένετο ἀφορμὴ νὰ περιπέσουν εἰς ἀτροφίαν αἱ ἐνστικτώδεις συναισθηματικαὶ δυνάμεις ἐκ τῶν ὁποίων ἐξετρέφετο τὸ διονυσιακὸν τραγικὸν πνεῦμα. Ἡ νεωτέρα ἔρευνα ἔδειξεν ὅτι ἡ ἀνωτέρω ἐκτεθεῖσα αἰτίασις δὲν εἶναι ὀρθή. Ὁ Σωκράτης ἔζησε καὶ ἀπέθανεν ὡς τραγικὸς ἥρως. Δικαίως παραλληλίζεται μὲ τὸν Οἰδίποδα τῆς ὁμωνύμου τραγωδίας τοῦ Σοφοκλέους. Ὁ τραγικὸς ἐκεῖνος ἥρως εὐθὺς ὡς ἀπέκτησε τὴν ἐπίγνωσιν ὅτι ἔζη μέσα εἰς ἓν ψεῦδος ὡς πρὸς τὴν καταγωγήν του, ἐπιζητεῖ νὰ ἀποκαλύψῃ τὴν ἀλήθειαν, ἀδιαφορῶν ἂν ἡ ἀποκάλυψις αὐτῆς θὰ εἶχε διὰ τὸν ἑαυτόν του καταστροφικὰς συνεπείας. Κατὰ παρόμοιον τρόπον καὶ ὁ Σωκράτης ἀφ' ἧς στιγμῆς ἔφθασεν εἰς τὴν ἐπίγνωσιν ὅτι ὁ ἄνθρωπος ζῇ εἰς τὴν σκοτεινὴν περιοχὴν τῆς οἰήσεως καὶ τοῦ ἀνεξετάστου βίου, μὲ ἡρωϊκὴν ἀποφασιστικότητα ἐνάμιλλον πρὸς τὴν τοῦ τραγικοῦ ἥρωος ἔκαμε πᾶν ὅ,τι ἐξηρτᾶτο ἀπὸ τὸν ἑαυτόν του διὰ νὰ φθάσῃ εἰς τὴν ἀληθινὴν γνῶσιν. Δι' αὐτὸ δὲν εἶναι μόνον θεωρητικὸς στοχαστής, ἀλλὰ ἡ ἡρωϊκωτέρα μορφὴ τῆς παγκοσμίου φιλοσοφίας, ὁ βαθύτερος ἑρμηνευτὴς τῆς πνευματικῆς οὐσίας τῆς ἑλληνικῆς τραγικῆς σοφίας.

Αἱ μικρότεραι σωκρατικαὶ σχολαί

Ὁ Σωκράτης ὑπῆρξε πολύπλευρος προσωπικότης καὶ εἶχε κατορθώσει νὰ προσελκύσῃ μέγα πλῆθος μαθητῶν. Ἐκ τούτων ἕκαστος, ἀναλόγως τῆς πνευματικῆς του ἱκανότητος καὶ τῶν ἠθικῶν του ροπῶν, εἶχε προσέξει εἰς ὡρισμένην προοπτικὴν πλευρὰν τῆς προσωπικότητος τοῦ διδασκάλου του. Ἡ ἐν λόγῳ μερικὴ θεώρησις ἔσχεν ὡς ἀποτέλεσμα νὰ ἑρμηνευθῇ ἡ σωκρατικὴ διδασκαλία κατὰ ποικίλους τρόπους καὶ νὰ δημιουργηθοῦν αἱ λεγόμεναι σωκρατικαὶ σχολαί. Οὕτω προέκυψαν ἡ Μεγαρικὴ σχολὴ τοῦ Εὐκλείδου, ἡ Κυνικὴ σχολὴ τοῦ Ἀντισθένους καὶ ἡ Κυρηναϊκὴ σχολὴ τοῦ Ἀριστίππου. Περὶ τοῦ Σωκράτους ἔγραψαν ἀκόμη καὶ δύο ἐκ τῶν μαθητῶν του, ὁ Ξενοφῶν καὶ ὁ Αἰσχίνης ὁ Σφήττιος. Αἱ σχολαὶ αὐταὶ συνεχίζοντο κατὰ διαδοχὴν ἀπὸ διδασκάλου εἰς μαθητήν. (Περὶ Σωκράτους ἀναφέρονται περισσότερα εἰς τὸ σχετικὸν ἄρθρον κατωτέρω ἐντὸς τοῦ παρόντος τόμου).

Η ΜΕΓΑΡΙΚΗ ΣΧΟΛΗ

ΕΥΚΛΕΙΔΗΣ (450—380). Κατήγετο ἐκ Μεγάρων καὶ ὑπῆρξε μαθητὴς τοῦ Σωκράτους, παρευρεθεὶς καὶ εἰς τὸ δεσμωτήριον κατὰ τὰς τελευταίας του ὥρας. Μετὰ τὴν θανάτωσιν τοῦ διδασκάλου ὑπεδέχθη τοὺς μαθητάς του εἰς τὰ Μέγαρα. Θεμελιώδης ἀρχή του ἦτο ἡ γενικὴ ἑνότης τῶν ὄντων. Κατὰ τὸν Διογένη τὸν Λαέρτιον: «Ἓν τὸ ἀγαθὸν ἀπεφαίνετο πολλοῖς ὀνόμασι καλούμενον ὁτὲ μὲν γὰρ φρόνησιν, ὁτὲ δὲ θεόν, καὶ ἄλλοτε νοῦν καὶ τὰ λοιπά, τὰ δὲ ἀντικείμενα τῷ ἀγαθῷ ἀνήρει, μὴ εἶναι φάσκων» (Ἔλεγεν ὅτι τὸ ἀγαθὸν εἶναι ἓν ἀλλὰ πρὸς δήλωσιν αὐτοῦ χρησιμοποιοῦνται πολλὰ ὀνόματα· ἄλλοτε μὲν τὸ ὀνομάζουν φρόνησιν, ἄλλοτε δὲ θεὸν καὶ ἄλλοτε νοῦν καὶ ἀποδίδουν εἰς αὐτὸ καὶ τὰς ὑπολοίπους ὀνομασίας· τὴν ὕπαρξιν ὅμως παντὸς ὅ,τι ἔχει ἀντίθετον ἔννοιαν πρὸς τὸ ἀγαθὸν δὲν τὴν ἐδέχετο, λέγων ὅτι δὲν ὑπάρχει).

Ἐκ τοῦ χωρίου τούτου γίνεται φανερὸν ὅτι ὁ Εὐκλείδης προσεπάθει νὰ συνδυάσῃ τὴν σωκρατικὴν περὶ ἠθικῆς ἀρετῆς διδασκαλίαν μὲ τὰς περὶ τῆς ἑνότητος τοῦ ὄντος θεωρίας τοῦ Παρμενίδου. Ὑπάρχει μόνον τὸ ἑνιαῖον ἀγαθόν, πάντα δὲ τὰ ἄλλα εἶναι ἁπλαῖ λέξεις. Ἡ μόνη δικαιολογημένη ἠθικῶς διὰ τὸν ἄνθρωπον ἐπιδίωξις εἶναι ἡ ἀνύψωσίς του εἰς τὸν θεῖον νοῦν, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον κατορθώνεται κατὰ τὸν Εὐκλείδην, διὰ τοῦ διαλεκτικοῦ ἐλέγχου. Ἡ σωκρατικὴ ἠθικὴ ἐξέτασις μεταβάλλεται τοιουτοτρόπως εἰς διαλεκτικὸν ἔλεγχον ὅστις, κατὰ τὸ ὑπόδειγμα τῶν Ἐλεατῶν θέλει νὰ ἀποδείξῃ ὅτι τὸ πραγματικῶς ὑπάρχον εἶναι ἡ ὀντολογικὴ ἑνότης, ὅτι καὶ ἡ ποικιλία τῶν ἐπὶ μέρους αἰσθητῶν πραγμάτων εἶναι πλάνη καὶ οἴησις. Συνεπῶς τὸ σύστημα τῶν Μεγαρικῶν εἶναι στατικὸς ἰδεολογικὸς μονισμός.

Εἰς τὴν κατεύθυνσιν αὐτὴν ἐβάδισε καὶ ὁ μαθητὴς τοῦ Εὐκλείδου Εὐβουλίδης, ὁ κατηγορήσας τὸν Ἀριστοτέλη ἐπὶ ἀσεβείᾳ. Ἀπομιμούμενος τὰ λογικὰ παράδοξα τοῦ Ζήνωνος, διετύπωσε τὰ πολυθρύλητα σοφίσματα, ἅτινα εἶναι: «ὁ ψευδόμενος», «ἡ Ἠλέκτρα ἢ ἐγκεκαλυμμένος», «ὁ φαλακρὸς» καὶ ὁ «κερατίνης». Κατ' οὐσίαν τὰ ἐν λόγῳ σοφίσματα εἶναι ἐριστικὰ τεχνάσματα στηριζόμενα ἑνίοτε ἐπὶ τῆς διπλῆς σημασίας τῶν λεκτικῶν ὅρων. Τοιουτοτρόπως τὸ τέταρτον σόφισμα ἔχει ὡς ἑξῆς: «Εἴ τι οὐκ ἀπέβαλες, τοῦτο ἔχεις· κέρατα οὐκ ἀπέβαλες· κέρατα ἄρα ἔχεις» (ἐὰν κάτι δὲν τὸ ἔχασες, τὸ ἔχεις· κέρατα δὲν ἔχασες, ἄρα ἔχεις κέρατα).

Εἰς τοὺς ὀπαδοὺς τῆς αὐτῆς σχολῆς καταλέγεται καὶ ὁ Διόδωρος ὁ Κρόνος, ὅστις ὑπῆρξε σύγχρονος τοῦ βασιλέως τῆς Αἰγύπτου Πτολεμαίου τοῦ Σωτῆρος (308—286). Ἄξιον προσοχῆς τυγχάνει τὸ ἐπιχείρημά του, διὰ τοῦ ὁποίου κατεπολέμει τὴν περὶ τοῦ «δυνάμει ὄντος» διδασκαλίαν τοῦ Ἀριστοτέλους. Τοῦτο εἶναι γνωστὸν ὑπὸ τὴν ἐπωνυμίαν «Κυριεύων», δηλαδὴ λόγος (ἐπιχείρημα ἀκαταμαχήτου ἀποτελεσματικότητος) διατείνεται δὲ ὅτι «δυνατὸν εἶναι μόνον τὸ πραγματικόν». Συνεπῶς ἡ ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους εἰσαχθεῖσα διάκρισις μεταξὺ «δυνάμει ὄντος» καὶ «ἐνεργείᾳ ὄντος» τυγχάνει, κατὰ τὸν Διόδωρον, ἐσφαλμένη. Φαίνεται ὅμως ὅτι ἡ πατρότης τοῦ ἐν λόγῳ ἐπιχειρήματος δὲν ἀνήκει εἰς αὐτόν, ἀλλ' εἰς τοὺς προγενεστέρους του Μεγαρικούς, διότι λαμβάνει τοῦτο ὑπ' ὄψιν ὁ Ἀριστοτέλης εἰς τὰ «Μετὰ τὰ φυσικὰ» (1046 β 29) γράφων: «Εἰσὶ δέ τινες οἳ φασὶν οἷον οἱ Μεγαρικοί, ὅταν ἐνεργῇ μόνον δύνασθαι ὅταν δὲ μὴ ἐνεργῇ μὴ δύνασθαι». ('Υπάρχουν μερικοί, ὅπως οἱ Μεγαρικοί, οἱ ὁποῖοι ἰσχυρίζονται ὅτι κάτι εἶναι τότε μόνον δυνατόν, ὅταν διατεθῇ ἐν ἐνεργητικῇ καταστάσει — ὅταν δηλαδὴ εἶναι πραγματικὸν — ὅταν δὲ δὲν εἶναι πραγματικόν, δὲν εἶναι δυνατόν). Ἡ σκέψις αὐτὴ ἐνέχει μεγάλην σπουδαιότητα ἀπὸ μεταφυσικῆς ἀπόψεως ὡς

παρεπήρησεν ἐσχάτως ὁ Γερμανὸς φιλόσοφος Νικολαΐ Χάρτμαν εἰς τὸ σύγγραμμά του «Δυνατότης καὶ πραγματικότης» (σελ. 185), ἔνθα σημειώνει τὸ γεγονὸς ὅτι οἱ ἱστορικοὶ τῆς φιλοσοφίας ἀντιπαρῆλθον τὸ ἐν λόγῳ ἐπιχείρημα, χωρὶς νὰ τὸ προσέξουν. Ὁ Διόδωρος ὁ Κρόνος, ἀφορμηθεὶς ἀπὸ σκέψεις τῶν προγενεστέρων Μεγαρικῶν, διεμόρφωσεν ἐπὶ τὸ σοφιστικώτερον τὸ ἐπιχείρημα, ἀλλ' ἡ τάσις του νὰ τὸ καταστήσῃ ἀκαταμάχητον ἔβλαψε τὸ ἐσωτερικὸν περιεχόμενόν του. Τὴν διατύπωσιν, ἣν ἐπενόησεν ὁ Διόδωρος, μᾶς τὴν διέσωσεν ὁ Ἀρριανὸς εἰς ἓν χωρίον τῶν «Ἐπικτήτου Διατριβῶν» τὸ ὁποῖον δυστυχῶς ἔχει ὑποστῇ φθοράς: «Ὁ κυριεύων λόγος ἀπὸ τοιούτων τινῶν ἀφορμῶν ἠρωτῆσθαι φαίνεται· κοινῆς γὰρ οὔσης μάχης τοῖς τρισὶ τούτοις πρὸς ἄλληλα, τῷ πᾶν παρεληλυθὸς ἀληθὲς ἀναγκαῖον εἶναι, καὶ τῷ δυνατῷ ἀδύνατον μὴ ἀκολουθεῖν καὶ τὸ οὐ δυνατὸν εἶναι ὃ οὔτ' ἀληθές οὔτ' ἔσται, σανιδῶν τὴν μάχην ταύτην ὁ Διόδωρος τῇ τῶν πρώτων δυοῖν πιθανότητι συνεχρήσατο πρὸς παράστασιν τοῦ μηδὲν εἶναι δυνατόν, ὃ οὔτ' ἔστιν ἀληθές, οὔτ' ἔσται» (Ἐπ. Διατρ. II. 19. 1) («Ὁ ἀσκῶν ἀκαταμάχητον ἐπικράτησιν λόγος φαίνεται ὅτι συνεκροτήθη ἀπὸ τὸν συνδυασμὸν τῶν ἀκολούθων προτάσεων: ἐπειδὴ δηλαδὴ ὑπῆρχεν ὀξυτάτη ἀντίθεσις σχετικῶς πρὸς τὰς τρεῖς ταύτας προτάσεις, ὅτι 1ον δηλαδὴ πᾶν τὸ ὁποῖον ἔχει συντελεσθῇ ἐξ ἀνάγκης εἶναι πραγματικόν, 2ον ὅτι ἀπὸ τὸ δυνατὸν δὲν δύναται νὰ παραχθῇ ἀδύνατον, καὶ 3ον ὅτι δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπάρξῃ ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον οὔτε εἶναι τώρα οὔτε θὰ εἶναι εἰς τὸ μέλλον πραγματικόν, κατανοήσας τὴν ἀντίθεσιν αὐτὴν ὁ Διόδωρος, ἐχρησιμοποίησε τὴν πιθανότητα τῶν δύο πρώτων προτάσεων, διὰ νὰ βοηθήσῃ τὴν τρίτην πρότασιν, ἥτις λέγει ὅτι οὐδὲν εἶναι δυνατόν, τὸ ὁποῖον οὔτε τώρα εἶναι πραγματικὸν οὔτε εἰς τὸ μέλλον θὰ εἶναι πραγματικόν).

Διὰ τοῦ τοιούτου συμπεράσματός του ὁ Διόδωρος ἐταύτισε γενικῶς τὴν δυνατότητα μὲ τὴν πραγματικότητα. Ὑπάρχει ὅμως εἰς πυρὴν ἀξιοπρόσεκτος εἰς τὸν ἰσχυρισμὸν αὐτόν. Τὸ ὅτι δηλαδὴ μόνον τὸ πραγματικὸν δύναται νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς δυνατόν. Εἰς τὴν πραγματικότητα συντελεῖται μόνον ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον δύναται νὰ ὑπάρξῃ. Ἀποκλείεται οὕτω τὸ ὅτι ἡ πραγματικὴ ἐξέλιξις ἠδύνατο νὰ ἐμφανισθῇ ὡς πραγματοποίησις ἄλλων δυνατοτήτων. Ἡ χριστιανικὴ φιλοσοφία ἐχρησιμοποίησε πολλάκις τὴν σκέψιν αὐτήν. Ὁ Ἀβελάρδος εἶπεν ὅτι ὁ Θεὸς δύναται νὰ δημιουργήσῃ μόνον ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον πραγματικῶς δημιουργεῖ. Πρὸ δὲ αὐτοῦ ὁ Ἄραψ Ἀβερρόης ἐδίδαξεν ὅτι μόνον ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον εἶναι δυνατόν, καθίσταται καὶ πραγματικόν. Ἡ περίφημος ἀπόφανσις τοῦ Ἐγέλου «πᾶν τὸ πραγματικὸν εἶναι καὶ λογικὸν» δύναται νὰ ἀναχθῇ ἐν τελευταίᾳ ἀναλύσει εἰς παρομοίας περὶ τῶν σχέσεων δυνατότητος καὶ πραγματικότητος ἀντιλήψεις.

Κατὰ τὸ 306 π.Χ. συνέβη καταστροφικὸν καὶ τραγικοκωμικὸν γεγονὸς διὰ τὴν Μεγαρικὴν σχολήν. Κατὰ τὴν ἀφήγησιν τοῦ Διογένους τοῦ Λαερτίου, ὁ Διόδωρος «παρὰ Πτολεμαίῳ τῷ Σωτῆρι διατρίβων, λόγους τινὰς διαλεκτικοὺς ἠρωτήθη πρὸς Στίλπωνος· καὶ μὴ δυνάμενος παραχρῆμα διαλύσασθαι, ὑπὸ τοῦ βασιλέως τά τε ἄλλα ἐπετιμήθη καὶ Κρόνος ἤκουσεν ἐν σκώμματος μέρει. Ἐξελθὼν δὲ τοῦ συμποσίου καὶ λόγον γράψας περὶ τοῦ προβλήματος, ἀθυμίᾳ τὸν βίον κατέστρεψε». (Παρακαθήμενος παρὰ τῷ Πτολεμαίῳ τῷ Σωτῆρι, ὅταν τοῦ ὑπέβαλε διαλεκτικά τινα ἐρωτήματα ὁ Στίλπων καὶ δὲν ἠδύνατο νὰ δώσῃ ἐπαρκεῖς ἀπαντήσεις, ἐδέχθη τὰς ἐπιτιμήσεις τοῦ βασιλέως, ὁ ὁποῖος μὲ περιπαικτικὴν διάθεσιν τὸν ἀπεκάλεσε Κρόνον. Ἀφοῦ δὲ ἐξῆλθεν ὁ Διόδωρος ἀπὸ τὸ συμπόσιον καὶ ἔγραψε σύγγραμμα περὶ τοῦ (τεθέντος) προβλήματος καταληφθεὶς ὑπὸ μελαγχολίας, ἀπέθανε).

Μετὰ τὸν θάνατόν του ἀρχηγὸς τῆς Μεγαρικῆς σχολῆς ἐγένετο ὁ Στίλπων (380—300). Ἡ σοφιστικὴ καὶ εὑρετική του ἱκανότης τὸν εἶχε καταστήσει περίφημον ἀνὰ πᾶσαν τὴν Ἑλλάδα. Διὰ τῆς ἐριστικῆς του πολεμικῆς ἀνέτρεπε τὴν ὕπαρξιν τῶν πλατωνικῶν Ἰδεῶν, «ἀνῄρει τὰ εἴδη». Ἐὰν ὑποθέσωμεν ὅτι ὑπάρχει ὁ ἰδεώδης ἄνθρωπος, δὲν δύναται ἐφ' ὅσον ὑπάρχει ἰδεῶδες, νὰ ὑφίσταται εἰς συγκεκριμένην κατάστασιν, νὰ εἶναι π.χ., ἄνθρωπος ὁμιλῶν. Ὥστε ὁ δεχόμενος τὴν ὕπαρξιν ἰδεώδους ἀνθρώπου, δὲν δύναται νὰ διϊσχυρισθῇ ὅτι ὑπάρχει ὁ συγκεκριμένος καὶ αἰσθητὸς ἄνθρωπος: «Καὶ ἔλεγε τὸν λέγοντα ἄνθρωπον εἶναι μηδένα, οὔτε γὰρ τόνδε εἶναι οὔτε τόνδε, τί γὰρ μᾶλλον τόνδε ἢ τόνδε; οὐδ' ἄρα τόνδε, τὸ λάχανον οὐκ ἔστι τὸ δεικνύμενον, λάχανον γὰρ ἦν πρὸ μυρίων ἐτῶν, οὐκ ἄρα ἐστὶ τοῦτο λάχανον» (Καὶ ὁ ὁμιλῶν ἔλεγεν ὅτι δὲν εἶναι ἄνθρωπος, δὲν εἶναι ὁ ἰδεώδης ἄνθρωπος περισσότερον αὐτὸς ἢ ἐκεῖνος, διότι τίς λόγος ὑπάρχει νὰ εἶναι εἰς μεγαλύτερον βαθμὸν — ὁ ὑποτιθέμενος ἰδεώδης ἄνθρωπος — αὐτὸς ἐδῶ ἢ αὐτὸς ἐκεῖ ὁ συνομιλητής; Ἄρα ὁ παρὼν συνομιλητὴς δὲν εἶναι ἄνθρωπος, καὶ πάλιν ἔλεγεν ὅτι τὸ ἐπιδεικνυόμενον λάχανον δὲν εἶναι λάχανον, διότι λάχανον (ἰδεῶδες) εἶναι τὸ ὑπάρχον προαιωνίως, ὥστε αὐτὸ ἐδῶ τὸ ἐπιδεικνυόμενον λάχανον δὲν εἶναι λάχανον).

Ὁ Στίλπων κατήρτιζεν ἐριστικὰ σοφίσματα, στηριζόμενος ἐπὶ τῆς σημασιολογικῆς διακρίσεως ἑνὸς ὅρου, λαμβανομένου ἄλλοτε μὲν ὡς ἰδεώδους ἀντικειμένου, ἄλλοτε δὲ ὡς συγκεκριμένου καὶ αἰσθητοῦ πράγματος. Ἐπίσης δὲν ἀνεγνώριζεν ὅτι ὑπάρχε δυνατότης νὰ ἐκφωνήσωμεν μίαν κρίσιν οἱανδήποτε. Ὅταν, ἰσχυρίζετο, εἴπωμεν «ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἀγαθὸς» ταυτίζομεν δύο πράγματα διάφορα, τὴν ἀγαθότητα καὶ τὸν ἄνθρωπον. Κατὰ τὴν ἀντίληψίν του, μόνον ὀνοματικαὶ καὶ συγκεκριμέναι λεκτικαὶ ἐνδείξεις δύνανται νὰ ὑπάρξουν δηλωτικαὶ αὐθυπάρκτων ὄντων.

Μαθητὴς τοῦ Στίλπωνος ὑπῆρχε καὶ ὁ ἐριστικὸς Ἀλεξῖνος, ὅστις διὰ τὴν ἐριστικότητά του ἐκλήθη καὶ «Ἐλεγξῖνος». Εἶχε γράψει πολεμικὸν σύγγραμμα κατὰ τοῦ Ἀριστοτέλους, εἰς τὸ ὁποῖον εἶχεν ἐπισωρεύσει πλείστας συκοφαντίας κατὰ τοῦ Σταγιρίτου. Ἐσχάτως εἰς παπύρους ἀνευρέθη καὶ ἀπόσπασμα ἐξ ἔργου του «Περὶ ἀγωγῆς».

Συναφὴς μὲ τὴν Μεγαρικὴν σχολὴν εἶναι καὶ ἡ «Ἠλειοερετρικὴ», τῆς ὁποίας πρῶτος ἀρχηγέτης εἶναι ὁ μαθητὴς τοῦ Σωκράτους Φαίδων ὁ Ἠλεῖος. Τοῦτον περιπεσόντα εἰς αἰχμαλωσίαν, ἐλύτρωσεν ὁ Σωκράτης καὶ συγκατέλεξε μεταξὺ τῶν μαθητῶν του. Ὁ Φαίδων ἔγραψε διαλόγους, εἰς τοὺς ὁποίους ἀνέπτυσσεν ὅτι ἡ φιλοσοφία εἶναι κάθαρσις τῆς ψυχῆς, ὁδηγοῦσα τὸν ἄνθρωπον εἰς τὴν ἐλευθερίαν. Μαθητὴς τοῦ Φαίδωνος ὑπῆρξεν ὁ Πλείστανος, τοῦτου δὲ ὁ Μενέδημος, ὁ ὁποῖος μετέφερε τὴν σχολὴν εἰς τὴν Ἐρέτριαν. Κατὰ μαρτυρίαν τοῦ Σιμπλικίου, οἱ ὀπαδοὶ τοῦ Μενεδήμου δὲν ἐδέχοντο τὴν ὕπαρξιν ποιοτήτων. «Ἀνῄρουν τὰς ποιότητας ὡς οὐδαμῶς ἐχούσας τι κοινὸν οὐσιώδες, ἐν δὲ τοῖς καθ' ἕκαστα συνθέτοις ὑπαρχούσας». (Δὲν ἐδέχοντο τὴν ὕπαρξιν τῶν ποιοτήτων, διότι δὲν ἔχουν ἓν κοινὸν οὐσιῶδες στοιχεῖον, ἀλλὰ ὑπάρχουν εἰς τὰ συγκεκριμένα αἰσθητά). Ἀπέθανε χωρὶς νὰ ἀφήσῃ συγγράμματα κατὰ τὸ 278 εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ Ἀντιγόνου τοῦ Γονατᾶ.

Ὅσον καὶ ἂν φαίνωνται παράδοξοι αἱ διαλεκτικαὶ ἔρευναι τῆς Μεγαρικῆς καὶ Ἠλειοερετρικῆς σχολῆς, ὅμως εἰς τὸ βάθος των ἀναφέρονται εἰς προβλήματα ἀπασχολήσαντα πλειστάκις τὴν νεωτέραν φιλοσοφίαν. Ὁ Αὐγουστῖνος χρησιμοποιεῖ τὸ ἐπιχείρημά των, κατὰ τὸ ὁποῖον τὸ μὴ ὄν, ὅπερ ταυτίζεται μὲ τὸ κακόν, δὲν ἔχει ὕπαρξιν, διὰ νὰ ἀποδείξῃ ὅτι τὸ κακὸν ὑπάρχει μόνον φαινομενικῶς. Τὸ κύριον πρόβλημα, τὸ ὁποῖον θέτουν ὑπὸ ἐξέτασιν εἶναι πῶς δυνάμεθα νὰ ἀποδίδωμεν εἰς ἓν ὑποκείμενον πολλὰ κατηγορούμενα, πῶς ἡ ἀπόδοσις πολλῶν ἰδιοτήτων εἰς τὸ αὐτὸ ὑποκείμενον συμβιβάζεται μὲ τὴν διατήρησίν του ὡς ἑνιαίου πράγματος. Παρομοίας ἀπορίας ἐξέφρασε καὶ ὁ Ἔβαρτος (1776—1841) εἰπὼν ὅτι «ἓν ὡρισμένον ὂν δὲν δύναται, θεωρούμενον ὡς ἑνιαῖον, νὰ ἔχῃ πολλαπλὰ χαρακτηριστικὰ ἢ μᾶλλον δὲν δύναται νὰ ἔχῃ ἓν διάφορον ἀπὸ τὸν ἑαυτόν του χαρακτηριστικόν». Διὰ μέσου ὅλων τῶν φαινομένων — ἔλεγεν ὁ Ἔρβαρτος — ἐμφανίζεται ἡ ἀντίφασις τοῦ ἑνιαίου ὑποκειμένου πρὸς τὰς πολλάς του ἰδιότητας καὶ ἡ ἀντίφασις τῆς μεταβολῆς. Ὁ Νεοελεατισμὸς τῶν Μεγαρικῶν εἶχε θέσει ὑπὸ συζήτησιν τὸ πρόβλημα τῆς σχέσεως τῆς ἑνότητος πρὸς τὴν πολλότητα.

Η ΚΥΝΙΚΗ ΣΧΟΛΗ

ΑΝΤΙΣΘΕΝΗΣ (445—365). Κατήγετο ἐξ Ἀθηνῶν καὶ ἦτο υἱὸς Ἀθηναίου πολίτου καὶ δούλης καταγομένης ἐκ Θράκης. Κατ' ἀρχὰς ὑπῆρξε μαθητὴς τοῦ Γοργίου, ἔπειτα δὲ ἐγένετο πιστὸς σύντροφος καὶ ἀκόλουθος τοῦ Σωκράτους. Ἐπειδὴ κατώκει εἰς τὸν Πειραιᾶ ἀνήρχετο πεζῇ εἰς τὰς Ἀθήνας διὰ νὰ παρίσταται εἰς τὰς συνομιλίας τοῦ διδασκάλου του. Ὁ Πλάτων τὸν ἀναφέρει ὀνομαστὶ μόνον εἰς τὸν «Φαίδωνα» (59 β) ὡς συντροφεύσαντα τὸν Σωκράτην κατὰ τὰς τελευταίας του ὥρας. Εἰς τοὺς ἄλλους διαλόγους ἀρκεῖται εἰς πνευματώδεις εἰς βάρος του ὑπαινιγμούς. Οὕτως εἰς τὸν «Σοφιστὴν» (251 β) τὸν χαρακτηρίζει ὡς «γέροντα ὀψιμαθῆ». Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Σωκράτους ἵδρυσε σχολὴν εἰς τὸ γυμνάσιον Κυνόσαργες, ὅπου ἐδίδασκε τοὺς νόθους παῖδας. Ἐκ τῆς ὀνομασίας τῆς τοποθεσίας ταύτης ἐκλήθησαν οἱ ὀπαδοί του Κυνικοί, ὁ ἴδιος δὲ ὠνομάζετο «Ἁπλοκύων», δηλαδὴ καθαρὸς καὶ γνήσιος σκύλος. Τὰς δοξασίας του ἐξέθεσεν εἰς διαλόγους ἐκδοθέντας εἰς δέκα τόμους. Οἱ σημαντικώτεροι ἐκ τούτων εἶναι ὁ «Ἡρακλῆς», ὁ «Κῦρος», ὁ «Ἀλκιβιάδης» καὶ ὁ «Πολιτικός».

Βάσις τῆς φιλοσοφίας τοῦ Ἀντισθένους εἶναι ἡ ὑπὸ τοῦ Σωκράτους διδαχθεῖσα αὐτοεξέτασις καὶ ἔλεγχος τοῦ βίου. Διὰ ταύτης θὰ κατορθωθῇ νὰ ἀπαλλαγῶμεν ἀπὸ τὰς κακὰς συνηθείας τῆς καθημερινῆς ζωῆς καὶ νὰ κατανοήσωμεν ὅτι ὁ προορισμός μας ἔγκειται εἰς τὴν κατ' ἀρετὴν ζωήν. Κατὰ τὸν Διογένη τὸν Λαέρτιον, ὁ Ἀντισθένης «ἐρωτηθεὶς τί τῶν μαθημάτων ἀναγκαιότατον, ἔφη, τὸ κακὰ ἀπομαθεῖν» (τὸ ἀναγκαιότατον ἐκ τῶν μαθημάτων εἶναι νὰ ἀποβάλῃ τις τὰς κακὰς συνηθείας) Ἐκ τῆς ἀποκρίσεώς του ταύτης καταφαίνεται ὅτι ἡ φιλοσοφία του ἀπέβλεπε κυρίως εἰς τὴν πρακτικὴν ἠθικήν. Λέγων, ὅτι προορισμὸς τοῦ ἀνθρώπου εἶναι τὸ «κατ' ἀρετὴν ζῆν», ἐξελάμβανε τὴν ἀρετήν, ἀκολουθῶν τὸν Σωκράτη, ὄχι ὡς μόρφωσιν τῆς διανοίας, ἀλλ' ὡς ἠθικὴν ἐπίγνωσιν καὶ φρονηματισμόν. Διὰ τοῦτο τὴν ἐχαρακτήριζε καὶ ὡς κάτι τὸ ὁποῖον οὐδέποτε δύναται ὁ ἄνθρωπος νὰ χάσῃ. Ὡς ἀποφθέγματά του παραδίδονται τὰ ἀκόλουθα : «Ἀρετὴν διδακτὴν εἶναι» (ἡ ἀρετὴ εἶναι διδακτὴ) «ἀναποβλητον ὅπλον ἡ ἀρετὴ» (ἡ ἀρετὴ εἶναι ὅπλον τὸ ὁποῖον εἶναι ἀδύνατον νὰ τὸ χάσῃ κανείς). Διὰ νὰ κατακτηθῇ ἡ ἀρετὴ χρειάζεται, ἔλεγεν ὁ Ἀντισθένης, «πόνος κόπος καὶ διαρκὴς πάλη». Διὰ τῆς ἡρωϊκῆς καταπολεμήσεως τῶν ἐπιθυμιῶν, αἵτινες προσδένουν τὸν ἄνθρωπον εἰς τὸν γῆϊνον κόσμον, ὑψοῦται οὗτος εἰς τὴν σφαῖραν τοῦ θείου. Ὁ Ἔρως καὶ ἡ Ἀφροδίτη, ὡς σύμβολα συμβολίζοντα τὴν ἐπιθυμίαν καὶ τὴν ἡδονήν, ἀσκοῦν διὰ τὸν θεμελιωτὴν τῆς κυνικῆς φιλοσοφίας, παρεμποδιστικήν, ὡς πρὸς τὴν ἀπόκτησιν τῆς ἀρετῆς, ἐπίδρασιν. Ἀντιθέτως πρὸς τὸν ὕμνον τοῦ Ἔρωτος ,τὸν διατυπούμενον εἰς τὸ «Συμπόσιον» τοῦ Πλάτωνος, ὁ Ἀντισθένης ἐχαρακτήριζε τοῦτον καὶ τὴν Ἀφροδίτην ὡς ὀλέθρια κακά: «Τὴν Ἀφροδίτην κἂν καταοξεύσαιμι, εἰ λάβοιμι ὅτι πολλὰς ἡμῶν καλὰς κἀγαθὰς γυναῖκας διέφθειρεν, τόν τε ἔρωτα κακίαν φύσεως, ἧς ἥττους ὄντες οἱ κακοδαίμονες θεὸν τὴν νόσον καλοῦσι». (Τὴν Ἀφροδίτην ἂν τὴν συνελάμβανα θὰ τὴν ἐφόνευα διὰ τοξευμάτων διότι συνηθίζει νὰ διαφθείρῃ πολλὰς κατὰ πάντα τελείας γυναῖκας. Καὶ ὁ Ἔρως εἶναι φυσικὴ κακία, ὑπὸ ταύτης κυριαρχούμενοι οἱ κακοδαίμονες, τὴν ὁποίαν ὀνομάζουν θεόν, ἐνῷ πρόκειται περὶ νόσου).

Ὡς πρὸς τὴν ἡδονὴν ἔλεγε: «Μανείην μᾶλλον ἢ ἡσθείην» (θὰ

ἐπροτιμοῦσα νὰ καταληφθῇ ὑπὸ μανίας παρὰ νὰ παραδοθῇ εἰς ἡδονήν). Ἡ ἀντίληψίς του ὅτι ἡ ἀρετὴ εἶναι ἡ ἀπελευθέρωσις ἀπὸ τὴν πίεσιν τῶν ἀναγκῶν τὸν ἤγαγεν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ ἰδεώδης κατάστασις τοῦ ἀνθρωπίνου πολιτισμοῦ εἶναι ὁ κατὰ φύσιν βίος. Ἅπαντα τὰ ὑπὸ τοῦ πολιτισμοῦ δημιουργηθέντα ἀγαθὰ πρέπει νὰ μὴ συγκινοῦν τὸν σοφόν, ὅστις γνωρίζει ὅτι ὅλα αὐτὰ δὲν εἶναι δημιουργήματα τῆς φύσεως, ἀλλὰ παρεκβάσεις ἀπὸ τὴν φυσικὴν τάξιν. Αἱ τοιαῦται σκέψεις ὡδήγησαν τὸν Ἀντισθένην καὶ τοὺς λοιποὺς κυνικοὺς νὰ ὑψώσουν τὴν πρωτόγονον κατάστασιν τοῦ ἀνθρώπου εἰς ἰδεώδη κατάστασιν καὶ νὰ κηρύξουν τὴν ἐπάνοδον εἰς τὴν φύσιν καὶ τὴν καταφρόνησιν τοῦ πολιτισμένου βίου. Τὰ κηρύγματα ταῦτα τῶν κυνικῶν προλαμβάνουν τὰς ὁμοίας διδασκαλίας τὰς διακηρυχθείσας κατὰ τὴν νεωτέραν ἐποχὴν ὑπὸ τοῦ Ρουσσὼ καὶ τοῦ Τολστόϊ. Καὶ αἱ ἰδέαι περὶ καταργήσεως τοῦ χρήματος, περὶ κοινοκτημοσύνης καὶ περὶ ἱδρύσεως παγκοσμίου κοσμοπολιτικοῦ κράτους δὲν ἦσαν ἄγνωστοι εἰς τοὺς κυνικούς. Διὰ τὸν λόγον τοῦτον ἡ φιλοσοφία των ἐκλήθη ὑπὸ τῶν νεωτέρων καὶ «φιλοσοφία τοῦ προλεταριάτου τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος». Ὁ Γκόμπερτς ἔκαμεν ἐπὶ τοῦ ζητήματος τούτου ὀξυδερκεστάτην παρατήρησιν, εἰπὼν ὅτι τὸ κήρυγμα περὶ ἐπανόδου εἰς τὴν φυσικὴν κατάκτησιν ὀφείλεται εἰς τὸ ὅτι οἱ διακηρύξαντες τοῦτο κυνικοὶ κατήγοντο ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀπὸ βαρβάρους καὶ ἀπολίτιστους περιοχάς. Ἡ μήτηρ τοῦ Ἀντισθένους κατήγετο ἐκ Θράκης, αὐτὸς δὲ ἐθεωρεῖτο ἐν Ἀθήναις ὡς νόθος, ὁ Διογένης ὁ Κυνικός, καθὼς καὶ ὁ Βίων, κατήγοντο ἐκ τοῦ Πόντου, ὁ Μητροκλῆς καὶ ὁ Ἵππαρχος ἀπὸ τὴν νοτίαν Θράκην καὶ ὁ κωμικὸς ποιητὴς Μένιππος ἦτο φοινικικῆς καταγωγῆς. Ὅπως εἰς τὴν καθυστερημένην ἀπὸ πολιτιστικῆς ἀπόψεως ρωσσικὴν περιοχὴν κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους ἐπικρατεῖ μῖσος κατὰ τοῦ πολιτισμένου βίου, τοιουτοτρόπως καὶ οἱ κατοικοῦντες τὰς ἀπολιτίστους περιοχὰς κατὰ τὴν ἀρχαιότητα διεπνέοντο ὑπὸ μίσους κατὰ τοῦ πολιτισμοῦ καὶ ἐθεώρουν ὡς ἰδεώδη κατάστασιν τὸν βάρβαρον πρωτογονισμόν. Ὁ ἥρως τῶν κυνικῶν ἦτο ὁ Ἡρακλῆς, ἀνυμνούμενος ὡς πρότυπον ἠθικοῦ βίου. Ἐξ ἀντιθέτου κατέκρινον τὸν Προμηθέα, θεωροῦντες τοῦτον ὡς σοφιστήν. Τὸν μῦθον κατὰ τὸν ὁποῖον ὁ Ἡρακλῆς φέρεται ἀπελευθερώνων τὸν Προμηθέα ἡρμήνευεν ὁ Ἀντισθένης ὡς ἐνέχοντα ἀλληγορικὴν σημασίαν καὶ ἐδίδασκοντα ὅτι ἡ ἀρετὴ μόνον δύναται νὰ ἐλευθερώσῃ τὸν ἄνθρωπον ἀπὸ τὴν οἴησιν τῆς ψευδοῦς καὶ σοφιστικῆς γνώσεως.

Ἡ κατὰ τοῦ πολιτισμοῦ ἐχθρότης εἶχεν ὡς ἀποτέλεσμα νὰ στραφῇ ὁ Ἀντισθένης καὶ κατὰ τῆς παιδείας, τὴν ὁποίαν τόσον πολὺ ἐξετίμα ὁ Πλάτων. Ἡ ἀρετή, ἔλεγεν ὁ ἀρχηγὸς τῶν κυνικῶν, εἶναι διδακτή, ἀλλὰ διὰ νὰ ἀποκτηθῇ χρειάζεται καρτερίαν ἀνάλογον ἐκείνης τὴν ὁποίαν εἶχεν ὁ Σωκράτης. «Διδακτὴν ἀπεδείκνυε τὴν ἀρετήν· τοὺς αὐτοὺς εὐγενεῖς τοὺς καὶ ἐναρέτους. Αὐτάρκη δὲ τὴν ἀρετὴν πρὸς εὐδαιμονίαν, μηδενὸς προσδεομένην ὅτι μὴ σωκρατικῆς ἰσχύος. Τὴν τ' ἀρετὴν τῶν ἔργων εἶναι, μήτε λόγων πλείστων δεομένην μήτε μαθημάτων» (Διογέν. Λαέρτ. VI, 11). Ἀπεδείκνυεν ὅτι ἡ ἀρετὴ εἶναι διδακτή. Ἐκεῖνοι οἵτινες εἶναι ἐνάρετοι εἶναι συγχρόνως καὶ εὐγενεῖς. Ἀρκεῖ μόνον ἡ ἀρετὴ διὰ νὰ καταστήσῃ τὸν ἄνθρωπον αὐτάρκη, δὲν ἔχει ἀνάγκην δὲ κανενὸς ἄλλου βοηθητικοῦ μέσου, ἐκτὸς τῆς ἠθικῆς δυνάμεως, τὴν ὁποίαν εἶχεν ὁ Σωκράτης. Τὴν ἀρετὴν τὴν ἀποκτῶμεν διὰ πραγματικῆς ἀσκήσεως καὶ δὲν ἔχει αὕτη ἀνάγκην μεγίστου ἀριθμοῦ λόγων καὶ μαθημάτων).

Εἶναι φανερὸν ὅτι ὁ Ἀντισθένης, κατακρίνων τοὺς «πλείστους λόγους», στρέφεται κατὰ τῆς πλατωνικῆς διαλεκτικῆς, εἰς δὲ τὸν ὅρον «μαθήματα» συμπεριλαμβάνει τὰς ἐν τῇ Ἀκαδημίᾳ διδασκομένας ἐπιστήμας (γεωμετρίαν, ἀστρονομίαν κ.λπ.). Πράγματι καὶ ἄλλαι πηγαὶ μᾶς πληροφοροῦν ὅτι δὲν ἀνεγνώριζε τὴν δυνατότητα νὰ καταρτίσωμεν ἕνα ὁρισμὸν δι' ἀποφαντικῆς προτάσεως. Διὰ τοῦτο ἔλεγεν ἔπρεπε νὰ ἀρκούμεθα εἰς τὸ σημασιολογικὸν περιεχόμενον, τὸ ὁποῖον περιέχουν τὰ ὀνόματα ὡς σημεῖα ἐνδεικτικὰ τῶν πραγμάτων. Συνεπῶς τὴν ἀρχὴν πάσης γνωσιολογικῆς διερευνήσεως πρέπει νὰ ἀποτελῇ ἡ ἐξέτασις τῶν σημασιῶν τῶν λέξεων. Αὐτὴν τὴν ἔννοιαν ἔχει τὸ ἀπόφθεγμά του, ὅπερ μᾶς διέσωσεν ὁ Ἀρριανὸς εἰς τὰς «Ἐπικτήτου Διατριβὰς» (1, 17, 22): «Ἀρχὴ παιδεύσεως ἡ τῶν ὀνομάτων ἐπίσκεψις» (ἀρχὴ παιδεύσεως εἶναι ἡ ἐξέτασις τῶν σημασιῶν τῶν λέξεων). Ὁ Ἀντισθένης δὲν λαμβάνει ὡς ἀφετηρίαν τὴν πρότασιν καὶ τὴν κρίσιν, ὅπως ὁ Πλάτων καὶ ὁ Ἀριστοτέλης, ἀλλὰ μόνον τὸ ὄνομα. Συνεπῶς πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὡς ἱδρυτὴς τοῦ ὀνοματισμοῦ (νομιναλίσμους), ἤτοι τοῦ συστήματος ἐκείνου τὸ ὁποῖον ἀρνεῖται νὰ ἀναγνωρίσῃ τὴν ὕπαρξιν ἀφηρημένων ἐννοιῶν. Συνεπῆς πρὸς τὴν θεωρίαν αὐτὴν ὁ Ἀντισθένης, κατεπολέμει καὶ τὴν πλατωνικὴν ἰδεολογίαν, λέγων ὅτι ὑπάρχουν μόνον συγκεκριμένα πράγματα, αἱ δὲ γενικαὶ ἔννοιαι καὶ αἱ ἰδέαι τυγχάνουν πλάσματα στερούμενα ὑποστάσεως. Τοῦτο εἶναι τὸ νόημα τῆς ἀντιρρήσεως ἣν διετύπωσεν ἔναντι τῶν πλατωνικῶν ἰδεῶν, λέγων: «Ὦ Πλάτων, ἵππον μὲν ὁρῶ, ἱππότητα δ' οὐχ ὁρῶ. Καὶ ὃς εἶπεν, ἔχεις μὲν ὦ ἵππος ὁρᾶται τόδε τὸ ὄμμα, ὦ δὲ ἱππότης θεωρεῖται οὐδέπω κέκτησαι». (Ὦ Πλάτων, τὸν ἵππον μὲν τὸν βλέπω, τὴν ἰδέαν ὅμως τοῦ ἵππου δὲν τὴν βλέπω. Καὶ οὗτος (ὁ Πλάτων) ἀπεκρίθη. Αὐτὸν ἐδῶ (τὸν αἰσθητὸν) ὀφθαλμὸν διὰ τοῦ ὁποίου γίνεται ὁρατὸς ὁ ἵππος τὸν ἔχεις, ἀλλὰ τὸν ὀφθαλμὸν διὰ τοῦ ὁποίου γίνεται ὁρατὴ ἡ ἰδέα τοῦ ἵππου οὐδέποτε κατώρθωσες νὰ τὸν ἀποκτήσῃς).

Ἀξία προσοχῆς τυγχάνει καὶ ἑτέρα θεωρία τοῦ Ἀντισθένους κατὰ τὴν ὁποίαν οἱαδήποτε ἀντιλογία εἶναι ἀδύνατος. Διὰ νὰ ὑποστηρίξῃ ταύτην εἶχε γράψει ἰδιαίτερον σύγγραμμα στρεφόμενον καὶ κατὰ τοῦ Πλάτωνος ὑπὸ τὸν τίτλον: «Σάθων ἢ περὶ τοῦ ἀντιλέγειν». Τὸ ἀδύνατον τῆς ὑπάρξεως ἀντιλογίας ἀπεδεικνύετο κατὰ τὸν ἀκόλουθον τρόπον. Ὑποθέτομεν ὅτι δύο πρόσωπα συνομιλοῦντα χρησιμοποιοῦν τὴν αὐτὴν λέξιν. Ἂν τὴν χρησιμοποιοῦν ὑπὸ τὴν αὐτὴν ἔννοιαν, λέγουν τὸ αὐτὸ πρᾶγμα καὶ δὲν δύνανται νὰ περιέλθουν εἰς ἀντιλογίαν. Ἂν χρησιμοποιοῦν τὴν αὐτὴν λέξιν εἰς διάφορον σημασίαν, τότε λέγουν διαφορετικὰ πράγματα καὶ ἑπομένως καὶ εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν δὲν δύναται νὰ γίνῃ λόγος περὶ ἀντιλογίας. Εἰς τὰ συμπεράσματα ταῦτα ἔφθανεν ὁ Ἀντισθένης διότι ἠρνεῖτο ὅτι εἶναι δυνατὸν νὰ ἐκφρασθῇ διὰ λογικῆς κρίσεως ἡ οὐσία τῶν ὄντων. Τὸ ὑποκείμενον μένει δι' αὐτὸν ὑποκείμενον μὴ ἐπιδεχόμενον κατηγορηματικοὺς προσδιορισμούς. Ὡς αὐστηρότατος ἠθικολόγος ἔλεγεν ὅτι ἓν πρᾶγμα εἶναι αὐτὸ τὸ ὁποῖον εἶναι καὶ τίποτε ἄλλο. Συνεπῶς μόνον κρίσεις ταυτολογικαὶ δύνανται νὰ ὑπάρξουν, κρίσεις ἑτερολογικαὶ εἶναι ἀδύνατοι. Καθῆκον τοῦ σοφοῦ εἶναι νὰ ἀπελευθερωθῇ ἀπὸ τὰς ψευδεῖς δοξασίας, τὰς διδασκομένας ὑπὸ τῶν λεγομένων ἐπιστημῶν καὶ νὰ ἐπικοινωνήσῃ διὰ τοῦ ἐναρέτου βίου πρὸς κάτι τὸ ὁποῖον ἵσταται ὑπεράνω τοῦ κόσμου καὶ τοῦ ἀνθρώπου. Τοῦτο εἶναι ὁ ὑπεράνω τοῦ κόσμου, ἱστάμενος ἀόρατος καὶ ἀπηλλαγμένος πάσης στερήσεως καὶ ἀνάγκης Θεός. Οἱ Κυνικοὶ ὑπῆρξαν οἱ πρῶτοι κήρυκες τοῦ συστηματικοῦ καὶ ἀποκλειστικῶς νοουμένου θεϊσμοῦ. Ὡς ρητὸν τοῦ Ἀντισθένους ἀναφέρεται τὸ ἀκόλουθον· «Κατὰ νόμον εἶναι πολλοὺς θεούς, κατὰ δὲ φύσιν ἕνα». (Πολλοὺς θεοὺς ἀναγνωρίζει ἡ ὑποκειμενικὴ ἀντίληψις, εἰς τὴν πραγματικότητα ὅμως ὑπάρχει εἷς Θεός).

Μαθητὴς τοῦ Ἀντισθένους ὑπῆρξεν ὁ περίφημος Διογένης ἐκ Σινώπης. Πότε ἐγενήθη δὲν γνωρίζομεν. Ἠναγκάσθη νὰ ἐγκαταλείψῃ τὴν πατρίδα του, διότι κατηγορήθη ὡς παραχαράκτης τοῦ νομίσματος. Ἐξορισθεὶς ἐκ τῆς Σινώπης ἐπέρασε τὴν ζωήν του ἐν Ἀθήναις καὶ ἐν Κορίνθῳ ἀσκῶν τὴν ἀρετὴν κατὰ τὰ προστάγματα τοῦ Σωκράτους καὶ τοῦ Ἀντισθένους μὲ ὑπερβολικότητα καὶ φορτικότητα. Διὰ τοῦτο ἐκλήθη καὶ «μαινόμενος Σωκράτης». Ἠρέσκετο νὰ σαρκάζῃ τὴν ἀλαζονείαν καὶ ὠμίλει μετὰ παρρησίας τὴν ὁποίαν δὲν ἐδίστασε νὰ χρησιμοποιήσῃ καὶ ἔναντι τοῦ Ἀλεξάνδρου ἐν Κορίνθῳ. Ἡ παράδοσις ἀναφέρει ὅτι ἀπέθανον κατὰ τὴν αὐτὴν ἡμέραν ὁ μὲν Ἀλέξανδρος ἐν Βαβυλῶνι, ὁ δὲ Διογένης ἐν Κορίνθῳ.

Μαθητὴς τοῦ Διογένους ἀναφέρεται ὁ ἐκ Θηβῶν Κράτης, ὅστις δωρήσας εἰς τὴν πατρίδα του 300 τάλαντα, ἔλαβε τὴν δακτηρίαν καὶ τὴν «πήραν» (σακκούλι) διὰ νὰ ζήσῃ ὡς ἐπαίτης εἰσερχόμενος εἰς οἱανδήποτε θύραν. Διὰ τοῦτο ἐκαλεῖτο καὶ «θυρεπανοίκτης», δηλαδὴ ὁ ἄνθρωπος ὅστις κατορθώνει νὰ τοῦ ἀνοίγουν τὰς θύρας λόγῳ τῆς ἐκτιμήσεως πρὸς τὴν ἀρετήν του. Εἰς τὸν πλάνητά του βίον τὸν ἠκολούθει καὶ ἡ σύζυγός του Ἱππαρχία, ἀδελφὴ τοῦ μαθητοῦ του Μητροκλέους. Ὁ Κράτης ἐσυνήθιζε νὰ γράφῃ ἀστεῖα ποιήματα διὰ νὰ ἐξυμνῇ τὸ σύμβολον τῆς ἐπαιτείας τὴν «πήραν» καὶ τὴν κυνικὴν ἐν γένει φιλοσοφίαν. Ὁ Διογένης ὁ Λαέρτιος μᾶς διετήρησε στίχους τινάς:

> Πήρη τις πόλις ἐστὶ μέσῳ ἐνὶ οἴνοπι τύφῳ
> καλὴ καὶ πίειρα, περίρρυτος, οὐδὲν ἔχουσα
> εἰς ἣν οὔτε τις εἰσπλεῖ ἀνὴρ μωρὸς παράσιτος.

(Ὑπάρχει μία πόλις Πήρα εἰς τὸ μέσον τοῦ μαυροσκοτεινιασμένου πελάγους τῆς οἰήσεως, ὡραία καὶ γόνιμος, περιβαλλομένη γύρω - γύρω ἀπὸ ὕδατα, ἤτις (πόλις) δὲν ἔχει τίποτε, καὶ εἰς αὐτὴν δὲν εἰσπλέει κανεὶς μωρὸς ἄνθρωπος παράσιτος).

Εἰς τὴν πόλιν αὐτὴν βασιλεύει, λέγει ὁ Κράτης, ἀπόλυτος εἰρήνη, διότι οἱ ἄνθρωποι ἐκεῖ ἀσκοῦν φυτοφαγίαν ἤτις τοὺς κάμνει εἰρηνικούς:

> Ἀλλὰ θύμον καὶ σκόρδα φέρει καὶ σῦκα καὶ ἄρτους,
> ἐξ ὧν οὐ πολεμοῦσι πρὸς ἀλλήλους περὶ τούτων,
> οὐχ ὅπλα κέκτηνται περὶ κέρματος, οὐ περὶ δόξης.

(Ἀλλὰ ἡ πόλις αὐτή, παράγει θολβοὺς καὶ σκόρδα καὶ σῦκα καὶ ἄρτους τὰ ὁποῖα δὲν γίνονται ἀφορμὴ διὰ νὰ περιέρχωνται οἱ ἄνθρωποι εἰς πόλεμον μεταξύ τους διὰ τὴν ἀπόκτησιν των, δὲν φροντίζουν νὰ ἀποκτοῦν ὅπλα διὰ νὰ προσπορίζουν εἰς τὸν ἑαυτόν των χρήματα καὶ δόξαν).

Τὸ ἀπόσπασμα τοῦτο εἶναι λίαν ἀξιοπρόσεκτον, διότι ἐκφράζει τὴν ἀντίληψιν ὅτι ὁ πόλεμος ἔχει τὴν αἰτίαν του εἰς τὴν ἐπιθυμίαν τῆς ἀποκτήσεως πλούτου, δόξης καὶ ὑλικῶν ἀγαθῶν.

Οἱ ἀρχαῖοι Κυνικοὶ εἶχον ἐξαγγείλει ἀπὸ αἰώνων πολλὰς ἐκ τῶν θεωριῶν τὰς ὁποίας ὁ σοσιαλισμὸς διαμφισβητεῖ ὡς ἰδίας ἀνακαλύψεις. Ὁ Μητροκλῆς ἐπενόησε καὶ ἴδιον φιλολογικὸν εἶδος, τὰς λεγομένας «Χρείας», αἵτινες ἦσαν ἀφηγήσεις ἀστείων ἀνεκδότων.

Ὡς κυνικὸς ἀναφέρεται καὶ ὁ Μόνιμος ἐκ Συρακουσῶν. Οὗτος ἦτο δοῦλος εἰς τραπεζίτην τινὰ ἐν Κορίνθῳ. Ἀκούων δὲ τὰ λεγόμενα περὶ τοῦ Διογένους, κατελήφθη ἀπὸ σφοδρὰν ἐπιθυμίαν νὰ φιλοσοφήσῃ καὶ νὰ γίνῃ μαθητής του. Προσποιηθεὶς μανίαν «διερρίπτει πᾶν τὸ ἐπὶ τῆς τραπέζης ἀργύριον, ἕως αὐτὸν ὁ δεσπότης παρητήσατο» (διεσκόρπιζεν ὅλα τὰ ἐπὶ τῆς τραπέζης χρήματα, ἕως ὅτου ὁ τραπεζίτης κύριός του τὸν ἄφησε ἐλεύθερον). Ἀπελευθερωθεὶς ἐγένετο μαθητὴς τοῦ Διογένους καὶ κατόπιν τοῦ Κράτητος. Ἐπίδρασιν τῶν κυνικῶν διδασκαλιῶν εἶχον ὑποστῆ καὶ ὁ Ἀθηναῖος πολιτικὸς Φωκίων καὶ ὁ ῥήτωρ Ἀναξιμένης. Ἡ κυνικὴ φιλοσοφία ἦτο οὐ μόνον θεωρία ἀλλὰ καὶ εὐρύτατα διαδεδομένον κοινωνικὸν καὶ πολιτικὸν κίνημα ἀνάλογον μὲ τὰς νεωτέρας κοινωνικὰς καὶ θρησκευτικὰς αἱρέσεις. (Περισσότερα περὶ Διογένους εἰς τὸ σχετικὸν ἄρθρον τοῦ παρόντος τόμου).

Η ΚΥΡΗΝΑΪΚΗ ΣΧΟΛΗ

ΑΡΙΣΤΙΠΠΟΣ (435 — 355). Κατήγετο ἐκ πλουσίας οἰκογενείας τῆς ἐν Ἀφρικῇ πόλεως Κυρήνης. Συναντηθεὶς εἰς τὴν Ὀλυμπίαν κατὰ τοὺς ἀγῶνας μέ τινα ἐκ τῶν μαθητῶν τοῦ Σω-

κράτους, ἔμαθε τὰ κατὰ τὴν διδασκαλίαν του καὶ ἀπεφάσισε νὰ καταλίπῃ τὴν πατρίδα του διὰ νὰ ἔλθῃ εἰς τὰς Ἀθήνας ὅπου ἐγένετο εἷς τῶν μαθητῶν του. Ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν πλησίον τοῦ Σωκράτους μαθητείαν του οὐδόλως μετέβαλε τρόπον ζωῆς. Ἐξηκολούθει νὰ διάγῃ βίον πλήρη τρυφῆς καὶ ἀπολαύσεων, ὅπως ἐσυνηθίζετο ἐν Κυρήνῃ, διέτριβε δ' ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐν Αἰγίνῃ. Δὲν ἔκρινε δὲ ὅτι ἠξίζε τὸν κόπον νὰ διακόψῃ τὰς ἐκεῖ ἀπολαύσεις του, διὰ νὰ παραστῇ κατὰ τὰς τελευταίας ὥρας τοῦ διδασκάλου του. Παροιμιώδης ὑπῆρξεν ἡ ἀταραξία μεθ' ἧς ἀντεμετώπιζε τὰς περιπετείας τῆς ζωῆς καὶ ἡ προσαρμοστικότης του. Ἠδύνατο νὰ συνάπτῃ μεθ' οἱουδήποτε κοινωνικὰς σχέσεις. Ὡς καρπὸς τῆς φιλοσοφίας του ἐξυμνεῖται «τὸ δύνασθαι πᾶσι θαρρούντως ὁμιλεῖν» (τὸ ὅτι ἠδύνατο μὲ ἐμπιστοσύνην νὰ ἔρχεται μὲ οἱουσδήποτε ἀνθρώπους εἰς σχέσεις). Ὁ Λατῖνος ποιητὴς Ὁράτιος τὸν ἐγκωμιάζει ὡς μέγαν δεξιοτέχνην εἰς τὰς κοινωνικὰς του σχέσεις, ὁ δὲ Κικέρων τὸν θέτει παραπλεύρως τοῦ Σωκράτους. Ἐπίσης καὶ ὁ 18ος αἰὼν μετὰ συμπαθείας ὠμίλει περὶ αὐτοῦ. Κατὰ τὴν παράδοσιν, μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Σωκράτους, ἤσκησεν ἐπὶ πληρωμῇ τό ἐπάγγελμα τοῦ σοφιστοῦ καὶ ἐν τέλει ἵδρυσε σχολὴν ἐν Κυρήνῃ ἥτις ὠνομάσθη Κυρηναϊκὴ ἢ Ἡδονική. Αἱ ἀρχαῖαι εἰδήσεις διαφωνοῦν ὡς πρὸς τὴν συγγραφικήν του δρᾶσιν. Ὁ Σωσιράτης ὁ Ρόδιος παραδίδει ὅτι οὐδὲν ἔγραψεν, ἄλλοι ὅμως ἀναφέρουν ὅτι ἔγραψεν ἓξ βιβλία «διατριβῶν» (δηλ. ἠθικῶν πραγματειῶν). Τὸ πιθανώτερον εἶναι ὅτι θὰ εἶχε διατυπώσει καὶ γραπτῶς τὰς διδασκαλίας του. Ὁ Δημήτριος εἰς τὸ «Περὶ Ἑρμηνείας» 296 παραθέτει γνωμικὸν ὡς ὑπόδειγμα τοῦ εἰς αὐτὸν προσιδιάζοντος ὕφους: «Οἱ ἄνθρωποι χρήματα μὲν ἀπολείπουσι τοῖς παισίν, ἐπιστήμην δὲ οὐ συναπολείπουσι, τὴν χρησομένην τοῖς ἀπολειφθεῖσι. Τοῦτο δὲ τὸ εἶδος τοῦ λόγου Ἀριστίππειον λέγεται». (Οἱ ἄνθρωποι ἀφίνουν εἰς τά παιδιά των χρήματα, δὲν ἀφίνουν ὅμως εἰς αὐτὰ ἐπιστήμην ἥτις θὰ τὰ καθοδηγήσῃ εἰς τὴν χρῆσιν τῶν χρημάτων, τὰ ὁποῖα τοὺς ἀφίνουν. Αὐτὸς ὁ λεκτικὸς τρόπος λέγεται Ἀριστίππειος).

Ἡ ἀρχικὴ ἀφετηρία ἀπὸ τὴν ὁποίαν ἐκκινεῖ ὁ Ἀρίστιππος εἶναι σωκρατική. Ὁ κύριος σκοπὸς τῆς φιλοσοφίας εἶναι ἡ ἐσωτερικὴ ἐλευθερία. Ὁ Ἀρίστιππος ἔλεγεν: «Ἔχω καὶ οὐκ ἔχομαι». (Εἶμαι ἐγὼ ὁ κυρίαρχος τῶν πραγμάτων καὶ δὲν κυριαρχοῦμαι ἀπὸ τὰ πράγματα). Ὁ Ὁράτιος εἰς τὰς «Ἐπιστολάς» του (I, 1,18) ἀναφέρει τὸ γνωμικὸν τοῦτο ὡς ἀποτελοῦν μίαν τῶν θεμελιωδεστέρων δοξασιῶν τοῦ Κυρηναίου φιλοσόφου. Δὲν σημαίνει δὲ τὸ ἀπόφθεγμα τοῦτο, ὅπερ λέγεται ὅτι εἶπεν ὁ Ἀρίστιππος διὰ νὰ δειξῃ ὅτι δὲν εἶχεν ὑποταχθῇ εἰς τὸν ἔρωτα τῆς ἑταιρας Λαΐδος, ἀπόκρουσιν τῆς ἡδονῆς. Τὸ ἀκριβές του νόημα εἶναι ὅτι ὁ ἄνθρωπος πρέπει νὰ ἀπαλλάσσεται ἀπὸ τὴν δουλείαν εἰς μακρινοὺς σκοποὺς καὶ νὰ ἀρκῆται εἰς ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα τοῦ προσφέρει τὸ ἄμεσον παρόν. Ὅλαι αἱ ἰδεώδεις ἐπιδιώξεις τῆς ζωῆς, αἵτινες παραγνωρίζουν τὴν ἀξίαν τοῦ ἀμέσως προσιτοῦ παρόντος κηρύσσονται ὑπὸ τοῦ Ἀριστίππου ὡς φαντασιώσεις ἀπὸ τὰς ὁποίας ὁ ἄνθρωπος πρέπει νὰ ἀπελευθερωθῇ. Εἰς αὐτὸ συνίσταται ἡ ἀνθρωπίνη σοφία. Ὁ σοφός, κατὰ τὸν Κυρηναῖον, οὐδέποτε θὰ παρασυρθῇ οὔτε ἀπὸ τὸν φθόνον οὔτε ἀπὸ τὰς φαντασιώσεις τοῦ ἔρωτος καὶ τῆς δεισιδαιμονίας: «Τὸν σοφὸν μήτε φθονήσειν, μήτε ἐρασθήσεσθαι, μήτε δεισιδαιμονήσειν· γίγνεσθαι γὰρ ταῦτα παρὰ κενὴν δόξαν» (Διογ. Λαέρτιος II, 9,91). (Ὁ σοφὸς δὲν θὰ καταληφθῇ οὔτε ἀπὸ φθόνον, οὔτε ἀπὸ ἔρωτα, οὔτε ἀπὸ δεισιδαιμονίαν· διότι ὅλα αὐτὰ τὰ πάθη δημιουργοῦνται ὑπὸ ἀνυποστάτων δοξασιῶν). Κατὰ τὴν ἀντίληψιν αὐτὴν ὁ σοφὸς δὲν πρέπει νά ἐπιδιώκῃ σκοποὺς κειμένους μακράν, δὲν πρέπει παρασυρόμενος π.χ. παρὰ τοῦ φθόνου νὰ ἐπιδιώκῃ νὰ ἀποκτήσῃ πολιτικὴν δύναμιν, τὴν ὁποίαν ἔχει εἷς ἄλλος, οὔτε νὰ καταλαμβάνεται ἀπὸ ἔρωτα πρὸς κάτι τὸ ὁποῖον δὲν ἔχει, οὐδὲ νὰ αἰσθάνεται φόβον πρὸς τοὺς θεούς, οἵτινες δὲν ἀντικρύζονται ὡς κάτι τὸ ἄμεσον δεδομένον. Ἀπὸ ὅλα αὐτὰ πρέπει ὁ σοφὸς νὰ ἀπελευθερώνεται. Κατόπιν μιᾶς τοιαύτης ἀπελευθερώσεως δὲν μένει τίποτε ἄλλο, παρὰ νὰ ἀπολαμβάνωμεν ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον μᾶς δίδει τὸ ἀμέσως προσιτὸν παρόν, ἄνευ ἀναφορᾶς εἰς τὸ παρελθὸν καὶ τὸ μέλλον. Οὕτω προκύπτει ὁ λεγόμενος μονόχρονος ἡδονισμός, τὸ νὰ ἀπολαμβάνωμεν δηλαδὴ ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον μᾶς δίδει ἡ ἀπολύτως παροῦσα χρονικὴ στιγμή.

Ὁ Ἀθήναιος (Δειπνοσοφ. 544 κ.ἑ.) ἀναφέρει περὶ τοῦ Ἀριστίππου τὰ ἀκόλουθα: «Ἀποδεξάμενος τὴν ἡδυπάθειαν, ταύτην τέλος εἶναι ἔφη καὶ ἐν αὐτῇ τὴν εὐδαιμονίαν βεβλῆσθαι καὶ μονόχρονον αὐτὴν εἶναι· παραπλησίως τοῖς ἀσώτοις οὔτε τὴν μνήμην τῶν γεγονυιῶν ἀπολαύσεων πρὸς αὐτὸν ἡγούμενος οὔτε τὴν ἐλπίδα τῶν ἐσομένων, ἀλλ' ἐνὶ μόνῳ τὸ ἀγαθὸν κρίνων τῷ παρόντι, τὸ δὲ ἀπολελαυκέναι καὶ ἀπολαύσειν οὐδὲν νομίζων πρὸς αὐτόν, τὸ μὲν ὡς οὐκ ἔτ' ὂν τὸ δὲ ὡς οὔπω» (ἀφοῦ παρεδέχθη τὴν ἡδυπάθειαν, εἶπεν ὅτι αὐτὴ ἀποτελεῖ τὸν τελικὸν σκοπὸν τῆς ζωῆς καὶ ὅτι ἡ εὐδαιμονία ἐναπόκειται εἰς αὐτὴν καὶ ὅτι εἶναι μονόχρονος· ἀκολουθῶν δὲ τὰς συνηθείας τῶν ἀσώτων εἶχε τὴν ἀντίληψιν ὅτι οὐδεμίαν σημασίαν ἔχουν οὔτε αἱ ἀναμνήσεις αἱ ἀναφερόμεναι εἰς εὐχαριστήσεις τὰς ὁποίας εἶχεν ἀπολαύσει, οὔτε ἡ προσδοκία εὐχαριστήσεων τὰς ὁποίας ἔμελλε νά ἀπολαύσῃ, ἀλλ' εἶχεν ὡς κριτήριον ἓν καὶ μόνον, δηλαδὴ τὸ παρόν, τὰς δὲ παρελθούσας καὶ μελλοντικὰς ἀπολαύσεις ἐνόμιζεν ἀσχέτους πρὸς τὸν ἑαυτόν του, ἐπειδὴ τὸ μὲν παρελθὸν δὲν ὑπάρχει πλέον, τὸ δὲ μέλλον κεῖται πέραν τοῦ παρόντος).

Ὁ ἀποκλειστικὸς εἰς τὸ ἄμεσον παρὸν περιορισμὸς ἀναγκαστικῶς ὡδήγησε τὸν Ἀρίστιππον εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι τὸ ὕψιστον ἀγαθὸν δύναται νὰ εἶναι μόνον ἡ ἀμέσως ἐν τῇ αἰσθήσει διδομένη ἡδονή. Θεωρεῖ οὕτω ὡς ὑπαρκτὸν ἓν μονοδιάστατον παρὸν ἄνευ ἀναμνήσεως καὶ προσδοκίας. Ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἀνωτέρω ἀρχῆς προχωρεῖ εἶτα ὁ Ἀρίστιππος εἰς τὸν καθορισμὸν τῶν χαρακτηριστικῶν τῆς ἡδονῆς. Αὕτη ἔχει τρία γνωρίσματα: Τὸ πρῶτον εἶναι ὁ μονοχρονισμός, τὸ ὅτι εἶναι μία ἀπολύτως παροῦσα κατάστασις. Διὰ τοῦτο διακρίνεται ἡ ἡδονὴ ἀπὸ τὴν εὐδαιμονίαν: «Τέλος εὐδαιμονίας διαφέρειν· τέλος μὲν γὰρ εἶναι τὴν κατὰ μέρος ἡδονήν, εὐδαιμονίαν τὸ ἐκ τῶν μερικῶν ἡδονῶν σύστημα, αἷς συναριθμοῦνται καὶ οἱ παρῳχηκυῖαι καὶ αἱ μέλλουσαι... τὴν δὲ εὐδαιμονίαν οὐ δι' αὐτὴν ἀλλὰ διὰ τὰς κατὰ μέρος ἡδονάς». (Ὁ τελικὸς πρακτικὸς σκοπὸς τῆς φιλοσοφίας δὲν εἶναι ἡ εὐδαιμονία· διότι ὁ τελικὸς σκοπὸς εἶναι ἡ (συγκεκριμένη) μερικὴ ἡδονή, ἡ δὲ εὐδαιμονία εἶναι σύνθεσις συναπαρτιζομένη ἐκ τῶν (συγκεκριμένων) μερικῶν ἡδονῶν, εἰς τὰς ὁποίας συγκαταλέγονται καὶ αἱ παρελθοῦσαι καὶ αἱ μέλλουσται ἡδονσί· ἡ δὲ εὐδαιμονία δὲν ἔχει καθαυτὴν θεωρουμένη ἀξίαν, ἀλλὰ ἀντλεῖ τὴν ἀξίαν της ἀπὸ τὰς (συγκεκριμένας) μερικὰς ἡδονάς). Τὸ δεύτερον γνώρισμά της ἔγκειται εἰς τὸ ὅτι εἶναι σωματικὴ κατάστασις: «Πολὺ μέντοι τῶν ψυχικῶν τὰς σωματικὰς ἀμείνους εἶναι, καὶ τὰς ὀχλήσεις χείρους τὰς σωματικάς· ὅθεν καὶ ταύταις κολάζεσθαι μᾶλλον τοὺς ἁμαρτάνοντας» (Διογ. Λαέρτ. II,9,90). (Πολὺ ἀνώτεραι εἶναι αἱ σωματικαὶ ἡδοναὶ ἀπὸ τὰς ψυχικάς, καὶ αἱ σωματικαὶ λῦπαι πολὺ ἐντονώτεραι. Διὰ τοῦτο πρέπει οἱ ὑποπίπτοντες εἰς ἀδικήματα νὰ τιμωροῦνται διὰ σωματικῶν τιμωριῶν). Τὸ τρίτον γνώρισμα τῆς ἡδονῆς εἶναι ὅτι αὕτη ἐμφανίζει τρεῖς ποικιλίας ἀναλόγους πρὸς τὴν αἰσθησιακὴν κίνησιν ἥτις τὴν παράγει. Τὴν ἄποψιν ταύτην φαίνεται ὅτι ἀνέπτυξεν, ὅπως ἀναφέρει ὁ Εὐσέβιος (Εὐαγγ. Προπαρ. 764) ὁ ὁμώνυμος του υἱὸς τῆς ἀδελφῆς του Ἀρήτης: «Τρεῖς γάρ, ἔφη, καταστάσεις εἶναι περὶ τὴν ἡμετέραν σύγκρασιν· μίαν μὲν καθ' ἣν ἀλγοῦμεν, ἐοικυῖαν τῷ κατὰ θάλασσαν χειμῶνι· ἑτέραν δὲ καθ' ἣν ἡδόμεθα, τῷ λείῳ κύματι ἀφομοιουμένην· εἶναι γὰρ λείαν τὴν ἡδονὴν οὐρίῳ παραβαλλομένην ἀνέμῳ· τὴν δὲ τρίτην μέσην εἶναι κατάστασιν, καθ' ἣν οὔτε ἀλγοῦμεν οὔτε ἡδόμεθα, γαλήνῃ παραπλησίαν οὖσαν». (Εἶπεν ὅτι ἐν σχέσει μὲ τὴν αἰσθησιακήν μας διάθεσιν ὑπάρχουν τρεῖς καταστάσεις· ἡ μία εἶναι ἡ κατάστασις κατὰ τὴν ὁποίαν αἰσθανόμεθα λύπην, ἥτις ὁμοιάζει μὲ τὴν ἐν τῇ θαλάσσῃ τρικυμίαν· ἡ δὲ δευτέρα εἶναι ἐκείνη κατὰ τὴν ὁποίαν αἰσθανόμεθα ἡδονήν, ἥτις εἶναι ὁμοία μὲ τὸ ὁμαλὸν κῦμα· διότι ἡ ἡδονὴ εἶναι ὁμαλὴ κίνησις, δυναμένη νὰ παραβληθῇ μὲ οὖριον ἄνεμον. Ἡ δὲ τρίτη εἶναι μέση κατάστασις, κατὰ τὴν ὁποίαν δὲν αἰσθανόμεθα οὔτε ἄλγος οὔτε ἡδονήν, εἶναι δὲ ὁμοία μὲ τὴν γαλήνην). Τὸ τρίτον τοῦτο χαρακτηριστικὸν εἶναι ἄξιον προσοχῆς, διότι ἀποτελεῖ προσπάθειαν νὰ ἐξηγηθοῦν αἱ συναισθηματικαὶ καταστάσεις ὡς προερχόμεναι ἐκ τοῦ εἴδους μηχανικῶν κινήσεων. Πρόκειται περὶ ἑρμηνείας ἥτις θὰ ἀνανεωθῇ εἰς τοὺς νεωτέρους χρόνους ὑπὸ τῶν ὑλιστῶν καὶ τῶν ὀπαδῶν τῆς φυσιολογικῆς ψυχολογίας.

Ἡ τάσις πρὸς ἀπόλαυσιν ἡδονῆς καὶ ἀποφυγὴν τῆς λύπης εἶναι κατὰ τὸν Ἀρίστιππον γενικὸν φαινόμενον παρατηρούμενον καὶ εἰς τοὺς ἀνθρώπους καὶ εἰς τὰ ζῶα. Αὕτη ἀποτελεῖ ὡς ἐλέχθη ἀνωτέρω, τὸν σκοπὸν τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς. Ἡ φρόνησις εἶναι ἁπλῶς ὄργανον διὰ νὰ διακρίνωμεν τὴν σχέσιν τὴν ὁποίαν ἔχουν τὰ διάφοα ἀγαθὰ πρὸς τὴν ἡδονήν. Διὰ τῆς φρονήσεως μετροῦμεν τὴν ἀξίαν τῶν ἀγαθῶν, λαμβάνοντες ὡς βάσιν πάντοτε τὴν ἡδονὴν ἥτις δύναται νὰ προέλθῃ ἐξ αὐτῶν. Ὁ Ἀριστιππος ὡς πρὸς τὸ σημεῖον τοῦτο δέχεται τὰς ἐν τῷ «Πρωταγόρᾳ» ἀναπτυσσομένας ὑπὸ τοῦ Σωκράτους δοξασίας, κατὰ τὰς ὁποίας δύναται νὰ ὑπάρξῃ μία «τέχνη μετρητικὴ» δυναμένη νὰ ὑπολογίσῃ τὰ ἡδέα καὶ τὰ λυπηρά.

Ἡ ἀντίληψις τοῦ Ἀριστίππου ὅτι ὁ ἄνθρωπος τείνει εἰς τὴν ἐξασφάλισιν ἀπολαύσεως ἐπανελήφθη κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους ὑπὸ τοῦ ἱδρυτοῦ τοῦ συστήματος τοῦ «ὠφελιμισμοῦ» (οὐτιλιταρίσμους) Ἄγγλου φιλοσόφου Ἱερεμίου Μπένθαμ (1768—1832). Ἀποτελεῖ δὲ προσέτι μίαν ἐκ τῶν βάσεων, ἐφ' ὧν ἐστηρίχθη τὸ ὅλον οἰκοδόμημα τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας. Ἡ θεωρία τοῦ Ἀριστίππου διαφέρει ἀπό παρομοίας ἀντιλήψεις τοῦ Ἐπικούρου, ὅστις προετίμα τὴν λεγομένην «καταστηματικὴν ἡδονή», τὴν ἡδονὴν δηλαδὴ ἥτις δὲν προέρχεται ἀπὸ τὴν κίνησιν ἀλλὰ ἀπὸ τὴν γαλήνην. Ὁ Ἀρίστιππος προτιμᾷ τὴν ἐν κινήσει ἡδονὴν καὶ δὲν θεωρεῖ τὴν ἔλλειψιν ἀλγηδόνος ἔχουσαν θετικὴν ἀξίαν. Ὁ Εὐσέβιος ἀναφέρει ὅτι οἱ ὀπαδοὶ τοῦ Ἀριστίππου ὡς πρὸς τὸ γνωσιολογικὸν πρόβλημα ἐπρέσβευον ὅτι ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον δύναται νὰ γνωρίσῃ ὁ ἄνθρωπος εἶναι μόνον αἱ ἰδικαί του ὑποκειμενικαὶ καταστάσεις: «μόνον τὰ πάθη εἶναι καταληπτά». Ἰσχυρίζοντο ὅτι οἱ ἄνθρωποι λαμβάνουν γνῶσιν μόνον ὑποκειμενικῶν καταστάσεων: «καιόμενοι γὰρ ἔλεγον ἢ τεμνόμενοι γνωρίζειν ὅτι πάσχοιεν τι πότερον δὲ τὸ καῖον εἴη πῦρ, ἢ τὸ τέμνον σίδηρος, οὐκ ἔχειν εἰπεῖν». (Ἔλεγον δηλαδὴ ὅτι ὑφιστάμενοι καῦσιν ἢ τομὴν λαμβάνουν γνῶσιν ὅτι ὑφίστανται μόνον ὑποκειμενικόν τι πάθημα· δὲν δύνανται ὅμως νὰ εἴπουν ἂν αὐτὸ τὸ ὁποῖον τοὺς καίει εἶναι πῦρ, ἢ ἂν αὐτὸ τὸ ὁποῖον τοὺς τέμνει εἶναι σίδηρος).

Σύμφωνος πρὸς τὴν θεμελιώδη ταύτην γνωσιολογικὴν των ἀντίληψιν εἶναι καὶ ἡ δοξασία ὅτι ἠθικαὶ ἰδέαι δὲν ὑπάρχουν, ἀλλὰ προκύπτουν συμβατικῶς: «Μηδὲν εἶναι φύσει δίκαιον ἢ καλὸν ἢ αἰσχρόν, ἀλλὰ νόμῳ καὶ ἔθει». Οὕτω ἡ διδασκαλία τοῦ Ἀριστίππου ἤρχετο εἰς ὀξυτάτην ἀντίθεσιν μὲ τὴν πλατωνικὴν ἰδεολογίαν. Ὁ Κηρυναῖος ἡδονιστής, ἀφορμησθεὶς ἀπὸ τὴν Σωκρατικὴν ἀρχήν, τὴν διδάσκουσαν ὅτι ὁ ἄνθρωπος διὰ τῆς αὐτοεξετάσεως πρέπει νά ἀπελευθερώνεται ἀπὸ τὰς ἀστηρίκτους καὶ πεπλανημένας δοξασίας, ἐκήρυξεν ὅλους τοὺς ἰδεώδους σκοποὺς τῆς ζωῆς ὡς «κενὰς δόξας» καὶ ἐδίδαξεν ὅτι τὸ ὕψιστον ἀγαθὸν εἶναι ἡ ἀμέσως προσιτὴ ἡδονή. Καὶ οἱ μαθηταί του ἐδίδασαν ἐπὶ τῆς ὁδοῦ τὴν ὁποίαν ἐχάραξεν ὁ διδάσκαλός των.

Ἄμεσοι μαθηταί του ὑπῆρξαν ἡ θυγάτηρ του Ἀρήτη, ὁ Αἰθίοψ Πτολεμαεὺς καὶ ὁ Ἀντίπατρος ὁ Κυρηναῖος. Ἡ Ἀρήτη ἐδίδαξεν τὸν υἱόν της Ἀρίστιππον, τὸν ἐπικληθέντα διὰ τοῦτο καὶ μητροδίδακτον, αὐτοῦ δὲ μαθητὴς ὑπῆρξεν ὁ Θεόδωρος, ὁ

ἐπικληθεὶς πρῶτον ἄθεος καὶ κατόπιν θεός. Ὁ Ἀντίπατρος ἀφῆκεν ἰδίαν σειρὰν μαθητῶν, ἤτις κατέληξεν εἰς τὸν Ἀννίκεριν καὶ τὴν Ἡγησίαν τὸν Πεισιθάνατον. Ὁ Θεόδωρος ὁ ἄθεος ἐπέφερε σημαντικὴν μεταρρύθμισιν εἰς τὸ σύστημα, διότι ὡς τέλος τοῦ βίου ὥριζε οὐχὶ τὴν ἡδονήν, ἀλλὰ τὸ ἐκ ταύτης προερχόμενον ψυχικὸν συναίσθημα τῆς χαρᾶς. Ἀνεβίβαζε ἄρα διὰ τῆς μετατροπῆς ταύτης τὴν ἡδονὴν εἰς πνευματικὸν ἐπίπεδον ἀπαλλάσσων αὐτὴν ἀπὸ τὸν σωματικόν της χαρακτῆρα. Πρὸς τὴν αὐτὴν κατεύθυνσιν ἐβάδισε καὶ ὁ Ἀννίκερις, ὅστις δὲν πρέπει νὰ συγχέηται μὲ τὸν ὁμώνυμον προγενέστερον Ἀννίκεριν, ὅστις ἐλύτρωσε τὸν Πλάτωνα ἀπὸ τὴν δουλείαν. Ἐπεκτείνων τὰς διδασκαλίας τοῦ Θεοδώρου, παρεδέχετο τὴν ἀξίαν τῆς φιλίας καὶ τῆς ἀρετῆς: «Ἀπέλιπον δὲ καὶ φιλίαν ἐν βίῳ καὶ χάριν καὶ πρὸς γονέας τιμὴν καὶ ὑπὲρ πατρίδος τι πράξειν. Ὅθεν διὰ ταῦτα κἂν ὀλίσεις ἀναβέξηται ὁ σοφός, οὐδὲν ἧττον εὐδαιμονήσειν, κἂν ὀλίγα ἡδέα περιγένηται αὐτῷ... Τόν τε φίλον μὴ διὰ χρείας μόνον ἀποδέχεσαι... ἀλλὰ καὶ παρὰ τὴν γεγονυῖαν εὔνοιαν, ἧς ἕνεκα καὶ πόνους ὑπομενεῖν» (Διογ. Λαέρτ. II, 9.96). (Ὁ Ἀννίκερις καὶ οἱ ὀπαδοί του ἀνεγνώριζον ὡς δεκτὴν τὴν ὕπαρξιν ἐν τῷ βίῳ φιλίας καὶ εὐγνωμοσύνης καὶ τιμῆς πρὸς τοὺς γονεῖς καὶ ὑπηρεσιῶν πρὸς τὴν πατρίδα. Καὶ ἔλεγον ὅτι πρέπει νὰ ἀγαπᾶ κανεὶς τὸν φίλον του ὄχι μόνον διὰ τὴν ὠφέλειαν τὴν ὁποίαν πορίζεται ἀπὸ αὐτόν, ἀλλὰ λόγῳ τῆς παραγομένης εὐνοϊκῆς διαθέσεως, διὰ τὴν ὁποίαν ἀξίζει νὰ ὑποβαλλώμεθα καὶ εἰς κόπους).

Εἶναι φανερὸν ὅτι ἔχομεν ἐνταῦθα μετατροπὴν τοῦ ἀτομικοῦ ὠφελιμισμοῦ εἰς κοινωνικὸν ὠφελιμισμὸν καὶ ἀλτρουϊσμόν, ἀνάλογον μὲ τὸν ὑπὸ τοῦ σοσιαλισμοῦ διδασκόμενον. Ἀντιθέτους δοξασίας ἀνέπτυξεν ὁ Ἡγησίας, ὁ ὁποῖος παρεδέχετο, προλαμβάνων ἀναλόγους διδασκαλίας τοῦ Γερμανοῦ φιλοσόφου Σοπενχάουερ ὅτι ἐν τῇ ζωῇ τὸ μόνον θετικὸν δεδομένον τὸ ἀποτελεῖ ὁ πόνος:

«Τὴν εὐδαιμονίαν ὅλως ἀδύνατον εἶναι, τὸ μὲν γὰρ σῶμα πολλῶν ἀναπεπλῆσθαι παθημάτων, τὴν δὲ ψυχὴν συμπαθεῖν τῷ σώματι καὶ ταράττεσθαι, τὴν δὲ τύχην πολλὰ τῶν κατ' ἐλπίδα κωλύειν». (Ἡ εὐδαιμονία εἶναι ἐξ ὁλοκλήρου ἀδύνατος, διότι τὸ σῶμα εἶναι πλῆρες ἀπὸ πολλὰ παθήματα, ἡ δὲ ψυχή, ἐπειδὴ συμπάσχει μετὰ τοῦ σώματος, δοκιμάζει ταραχώδεις συγκινήσεις ἡ δὲ τύχη ματαιώνει τὰς περισσοτέρας ἐκ τῶν ἐλπίδων μας).

Ὁ Κικέρων ἀναφέρει ὅτι εἶχε γράψει σύγγραμμα ἐπιγραφόμενον «Ἀποκαρτερῶν» (ὁ ἄνθρωπος, ὁ ὁποῖος δὲν δύναται νὰ ὑποφέρῃ πλέον τὴν ζωήν). Εἰς τοῦτο ἐξετίθεντο τὰ δεινὰ τοῦ βίου, κατ' ἀφήγησιν ἑνὸς ἀνθρώπου ἐπιχειρήσαντος νὰ αὐτοκτονήσῃ διὰ στερήσεως τροφῆς καὶ διασωθέντος κατόπιν ἐπεμβάσεως τῶν φίλων του. Κατὰ μαρτυρίαν ἐπίσης τοῦ Κικέρωνος, ὁ βασιλεὺς τῆς Αἰγύπτου Πτολεμαῖος (306 — 283) ἀπηγόρευσε τὰς διδασκαλίας του διότι αὗται εἶχον παρασύρει πολλοὺς εἰς αὐτοκτονίαν. Ἡ εἰς τὸ ἀντίθετον μεταστροφὴ εἶναι φυσικὸν ἐπακολούθημα τοῦ ἡδονιστικοῦ συστήματος. Οἱ ἡδονισταὶ ἐν τέλει διαπιστώνοντες ὅτι ἡ ἡδονή, ὡς θετικὸν δεδομένον, εἶναι κάτι τὸ φευγαλέον, καταλήγουν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ μόνη θετικὴ ἀπόλαυσις εἶναι ἡ διὰ τῆς ἀνυπαρξίας ἐπιτυγχανομένη ἀπολύτρωσις ἀπὸ τὸν πόνον. Καὶ εἰς τὴν νεωτέραν ἐποχὴν ἡ ἐπιδίωξις μονοχρόνου ἡδονῆς κατέληξεν εἰς τὸν μηδενισμόν. Δὲν εἶναι τυχαῖον ὅτι ὁ Σοπενχάουερ, ὅστις ὡς μοναδικὸν ἀγαθὸν ἐθεώρησε τὴν ἐκ τῆς καλλιτεχνίας προκαλουμένην αἰσθητικὴν ἀπόλαυσιν, ἐν τέλει ἐδίδαξεν ὅτι ἡ εὐδαιμονία ἐπιτυγχάνεται διὰ τοῦ ἐκμηδενισμοῦ. Ὁμοίως καὶ εἰς τοὺς Κυρηναϊκοὺς παρατηρεῖται μετάπτωσις ἀπὸ τὴν πνευματικῶς νοουμένην «χαρὰν» τοῦ Θεοδώρου εἰς τὴν μηδενιστικὴν ἀπαισιοδοξίαν τοῦ Ἡγησίου τοῦ Πεισιθανάτου.

Ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς Κυρηναϊκῆς σχολῆς ἱσταται καὶ ὁ Εὐήμερος ὁ Μεσσήνιος φίλος τοῦ βασιλέως Κασσάνδρου (317 — 297). Οὗτος ἔγραφεν οὐτοπιστικὸν μυθιστόρημα περὶ τῆς νήσου Παγχαίας. Δι' αὐτοῦ ἤθελε νὰ ἀποδείξῃ ὅτι οἱ θεοὶ ἦσαν ἄνθρωποι θεοποιηθέντες διὰ τὰς ὑπερόχους αὐτῶν πρὸς τὴν ἀνθρωπότητα εὐεργεσίας. Αἱ πηγαὶ ἐκ τῶν ὁποίων ἀντλεῖ φαίνεται ὅτι εἶναι οἱ δοξασίαι τῶν σοφιστῶν καὶ αἱ αἰγυπτιακαὶ παραδόσεις.

ΜΕΜΟΝΩΜΕΝΟΙ ΜΑΘΗΤΑΙ ΤΟΥ ΣΩΚΡΑΤΟΥΣ

Μαθηταὶ τοῦ Σωκράτους, μὴ κατατασσόμενοι εἰς φιλοσοφικὰς σχολάς, ἀναφέρονται ὁ Αἰσχύνης ὁ Σφήττιος καὶ ὁ Ξενοφῶν. Ὁ πρῶτος εἶχε γράψει διαλόγους, εἰς τοὺς ὁποίους ἐξέθετε τὰς διδασκαλίας τοῦ Σωκράτους μὴ ἀπομακρυνόμενος κατὰ πολὺ ἀπὸ τὰ πραγματικὰ δεδομένα. Δυστυχῶς ἐκ τῶν συγγραμμάτων του ὀλίγα μόνον διεσώθησαν ἀποσπάσματα. Εἰς ἓν ἐκ τούτων ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἀλκιβιάδης», παριστάνετο ὁ Σωκράτης εἰς τὴν προσπάθειαν του νὰ ἀπαλλάξῃ τὸν νεαρὸν μαθητήν του ἀπὸ τὴν ἀλαζονείαν καὶ τὴν οἴησιν. Ὁ Ξενοφῶν μᾶς ἔδωκε πολλὰς πληροφορίας περὶ τοῦ περιεχομένου τῆς σωκρατικῆς διδασκαλίας εἰς τὰ «Ἀπομνημονεύματά» του. Δυστυχῶς ἐστερεῖτο φιλοσοφικῆς ἰδιοφυΐας καὶ δὲν ἠδύνατο νὰ κατανοήσῃ τὸ βαθύτερον νόημα τῶν διδασκαλιῶν τοῦ Σωκράτους. Ἐκτὸς τούτου τὰ «Ἀπομνημονεύματα» ἐγράφησαν πολὺ μετὰ τὴν καταδίκην τοῦ Σωκράτους καὶ τὸ ὑλικὸν τὸ παρέλαβεν ὁ Ξενοφῶν ἐξ ἄλλων σωκρατικῶν συγγραμμάτων.

Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΟΥ ΠΛΑΤΩΝΟΣ

Ὁ ΠΛΑΤΩΝ (427 — 348) εἶναι ὁ μοναδικὸς μεταξὺ τῶν μαθητῶν τοῦ Σωκράτους, ὅστις κατώρθωσε νὰ κατανοήσῃ ἀπὸ ὅλας τὰς πλευράς της τὴν προσωπικότητα καὶ τὴν φιλοσοφίαν τοῦ διδασκάλου. Προικισμένην ἀπὸ δημιουργικὴν μεγαλοφυΐαν καὶ συνθετικὸν πνεῦμα, ἀνέπτυξεν ὅ,τι παρέλαβεν ἀπὸ τὰς διδασκαλίας του, τὸ συνεδύασε μὲ ὅλα τὰ προηγούμενα καὶ σύγχρονα φιλοσοφήματα καὶ συναπήρτισεν ἓν ἐνιαῖον ἁρμονικὸν σύνολον θαυμαστῆς σαφηνείας καὶ περιεκτικότητος. Διὰ τῆς συνθέσεώς του ταύτης προκαθώρισε τὴν μελλοντικὴν πορείαν καὶ ἐξέλιξιν τῆς φιλοσοφίας. Οἱαδήποτε φιλοσοφία δὲν δύναται εἰμὴ νὰ λάβῃ θέσιν ἐναντι τῆς πλατωνικῆς. Ὁτιδήποτε ἀποφασίσῃ νὰ φιλοσοφήσῃ, εὑρίσκεται ὑπὸ ἀδήριτον ἐξ αὐτῶν τῶν πραγμάτων ἐκπηγάζοντα ἀναγκασμὸν νὰ ἐκλέξῃ ἂν θὰ εἶναι πλατωνιστὴς ἢ ἀντιπλατωνιστής. Δύναται κανεὶς νὰ ἀποδεχθῇ ἢ καὶ νὰ ἀπορρίψῃ τὰ δόγματα τοῦ πλατωνισμοῦ, οὐδέποτε ὅμως νὰ τὰ ἀντιπαρέλθῃ μὲ ἀδιαφορίαν.

Ὁ Πλάτων ἦτο γνήσιος πολίτης τῶν Ἀθηνῶν, ἀνάγων τὴν καταγωγήν του ἐκ τοῦ πατρός του Ἀρίστωνος εἰς τὸν βασιλέα Κόδρον καὶ ἐκ τούτου εἰς τὸν θεὸν Ποσειδῶνα. Τῆς μητρός του Περικτιόνης, πρόπαππος ἦτο ὁ Δρωπίδης, σύγχρονος τοῦ Σόλωνος συνδεδεμένος μετ' αὐτοῦ διὰ στενῆς οἰκειότητος καὶ φιλίας: «οἰκεῖοι καὶ σφόδρα φίλοι» (Πλάτ: Τίμ. 20 Δ). Λόγῳ τῆς καταγωγῆς του ἠσθάνετο σφοδρὰν ἐπιθυμίαν, ὅπως λέγει ὁ ἴδιος εἰς τὴν ἑβδόμην του ἐπιστολήν, νὰ ἀναμιχθῇ εἰς τὰ πολιτικά: «Νέος ἐγὼ ποτε ὢν πολλοῖς δὴ ταυτὸν ἔπαθον, ᾠήθην, εἰ θᾶττον ἐμαυτοῦ γενοίμην κύριος, ἐπὶ τὰ κοινὰ τῆς πόλεως εὐθὺς ἰέναι» (Ὅταν ἤμην παιδὶ ἔπαθον ὅ,τι πολλοὶ ἄλλοι, κατέληξα εἰς τὴν σκέψιν εὐθὺς ὡς ἔλθω εἰς ἡλικίαν νὰ διαθέτω τὸν ἑαυτόν μου νὰ ἀσχοληθῶ μὲ τὰ πολιτικά). Ἡ ἀκτινοβολία τῆς προσωπικότητος τοῦ Σωκράτους τὸν ἡχμαλώτισε. Τὸν ἠκολούθησε θεωρήσας αὐτὸν ὡς τὸν ἀληθινὸν διδάσκαλον τῆς πολιτικῆς ἀρετῆς. Κατὰ τὸ 404 συνέβη ἡ κατάλυσις τῆς δημοκρατίας καὶ ἡ πολιτικὴ ἐξουσία περιῆλθεν εἰς χεῖρας τῶν 30 τυράννων, μεταξὺ τῶν ὁποίων συγκατελέγοντο ὁ Κριτίας καὶ ὁ Χαρμίδης, ἀμφότεροι στενοὶ συγγενεῖς τοῦ Πλάτωνος. Ἐνῶ δὲ ὁ νεαρὸς τότε Πλάτων ἔτρεφε τὰς καλυτέρας ἐλπίδας σχετικῶς μὲ τὰ ἀποτελέσματα ἅτινα προσεδόκα ὅτι θὰ ἀπέρρεον ἐκ τῆς πολιτικῆς ἐκείνης μεταβολῆς, τά πράγματα τὸν διέψευσαν. Οἱ Τριάκοντα διέπραξαν πολλὰ ἀδικήματα: «Ὠήθην γὰρ αὐτοὺς ἔκ τινος ἀδίκου βίου ἐπὶ δίκαιον τρόπον ἄγοντας διοικήσειν τὴν πόλιν... Καὶ ὁρῶν δήπου τοὺς ἄνδρας ἐν ὀλίγῳ χρόνῳ χρυσὸν ἀποδείξαντας τὴν ἔμπροσθεν πολιτείαν» (Ἐφαντάσθην ὅτι αὐτοὶ (οἱ τριάκοντα) ἐπαναφέροντες ἀπὸ κάποιον ἄδικον βίον εἰς μίαν δικαίαν νοοτροπίαν θὰ διοικήσουν τὴν πόλιν. Καὶ ὅμως εἶδον ὅτι ἐντὸς ὀλίγου χρόνου ἔδειξαν ὅτι τὸ προηγούμενον πολίτευμα ἦτο χρυσός). Τὴν αὐτὴν ἀπογοήτευσιν ἠσθάνθη καὶ ἐκ γενομένης μεταπολιτεύσεως καὶ ἐπανιδρύσεως τῆς δημοκρατίας.

Ἐν τῇ αὐτῇ ἐπιστολῇ ἐκφράζει τὴν πικρίαν του διὰ τὴν ἄδικον καταδίκην τοῦ Σωκράτους κατὰ τὸ 399. Ἡ ἐμφανὴς αὕτη ἀδικία τὸν ἔκαμε νὰ ἐννοήσῃ ὅτι ἐν τῇ πολιτείᾳ εἶχεν ἐπικρατήσει τελεία διαφθορά, ἤτις καθίστα πᾶσαν προσπάθειαν διορθώσεως τῶν πραγμάτων ματαίαν. Κατέληξε λοιπὸν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ἔπρεπεν ἐπὶ τοῦ παρόντος νὰ ἀποσπᾷ πάσης ἀναμίξεως εἰς τὴν ἐνεργὸν πολιτικὴν ἐν ἀναμονῇ εὐνοϊκωτέρων περιστάσεων: «Πολλῆς μεστὸν ὄντα ὁρμῆς ἐπὶ τὸ πράττειν τὰ κοινά, βλέποντα εἰς ταῦτα καὶ φερόμενα ὁρῶντα πάντῃ πάντως, τελευτῶντα ἰλιγγιῶν, καὶ τοῦ μὲν σκοπεῖν μὴ ἀποστῆναι πῇ ποτε ἄμεινον ἂν γίγνοιντο... τοῦ δὲ πράττειν αὖ περιμένειν ἀεὶ τοὺς καιρούς» (Ἐνῷ ἐγὼ ἤμην γεμᾶτος πολλῆς ὁρμῆς νὰ ἀναμιγνύωμαι ἐνεργῶς εἰς τὴν πολιτικὴν ἐπειδή, ἀποβλέπων εἰς τὴν παροῦσαν πολιτικὴν κατάστασιν, ἔβλεπον ὅτι εὑρισκετο ἀπὸ πάσης ἀπόψεως εἰς ὁλοκληρωτικὴν ἀναστάτωσιν, εἰς τὸ τέλος ἔπαθα ἴλιγγον καὶ δὲν ἔπαυσα μὲν ποτὲ νὰ ἐξετάζω κατὰ ποῖαν τρόπον θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ ἐπέλθῃ βελτίωσις... περιέμενον ὅμως πάντοτε τὴν κατάλληλον εὐκαιρίαν).

Μετὰ τὴν καταδίκην τοῦ Σωκράτους, μὲ τὴν ψυχὴ πλήρη ἀπὸ ἀγανάκτησιν, ἦλθεν ὁ Πλάτων μαζὶ μέ ἄλλους σωκρατικοὺς εἰς τά Μέγαρα πλησίον τοῦ Εὐκλείδου. Ἐκεῖ δὲν φαίνεται νὰ ἔμεινε πολὺν καιρόν, διότι ἐν τῷ μεταξὺ κατὰ τὸ 395 ἐξερράγη ὁ Κορινθιακὸς πόλεμος, εἰς ὃν θὰ ἔλαβε καὶ ὁ Πλάτων μέρος. Κατὰ τὸ 389 ἐπεχε.ρησε τὸ πρῶτον μέγα ταξίδιόν του εἰς τὴν Αἴγυπτον. Ἐκεῖ ἦλθεν εἰς ἐπικοινωνίαν μὲ τοὺς ἱερεῖς καί ἐθαύμασε τὴν σταθερότητα τοῦ ρυθμοῦ τῆς κοινωνικῆς ζωῆς. Ἐπιστρέφων εἰς τὴν Ἑλλάδα διῆλθεν διὰ τῆς Κυρήνης, ὅπου ἐγνωρίσθη μέ τὸν ἔξοχον μαθηματικὸν Θεόδωρον τὸν Κυρηναῖον. Ἐκ τῆς Κυρήνης ἦλθεν εἰς τὴν Κάτω Ἰταλίαν καί συνεδέθη μέ τοὺς Πυθαγορείους, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἐξαιρετικὴν θέσιν εἶχεν ὁ μέγας μαθηματικὸς καὶ μηχανικὸς Ἀρχύτας. Ἐκ τῆς Κάτω Ἰταλίας μετέβη εἰς τὴν Σικελίαν παραμείνας εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ τυράννου τῶν Συρακουσῶν Διονυσίου τοῦ Πρώτου. Αἱ μετὰ τοῦ τυράννου σχέσεις του φαίνεται ὅτι δὲν ὑπῆρξαν φιλικαὶ καὶ οὗτος διὰ νὰ ἀπαλλαγῇ ἀπ' αὐτὸν τὸν παρέδωσεν εἰς τὸν πολιτικὸν ἀπεσταλμένον τῆς Σπάρτης Πόλιδα. Κατὰ διαταγὴν αὐτοῦ ὁ Πλάτων ἐλογίσθη αἰχμάλωτος πολέμου καί ἐξετέθη πρὸς πώλησιν εἰς τὴν ἀγορὰν τῶν δούλων ἐν Αἰγίνῃ. Ἐκεῖ παρατυχὼν ὁ ἐκ Κυρήνης Ἀννίκερις τόν ἐξηγόρασε καὶ τὸν διηυκόλυνε νὰ ἐπανέλθῃ εἰς Ἀθήνας. Οἱ φίλοι τοῦ Πλάτωνος ἐν Ἀθήναις συνέλεξαν 30 μνᾶς, τὸ ἀντίτιμον δηλαδὴ τῆς ἐξαγορᾶς του, καὶ τὸ προσέφεραν εἰς τὸν Ἀννίκεριν. Οὗτος ὅμως ἐπέστρεψεν εἰς αὐτοὺς τὸ προσφερθὲν χρηματικὸν ποσόν, εἰπὼν ὅτι δὲν ἦσαν μόνον ἐκεῖνοι ἄξιοι νὰ φροντίζουν διὰ τὸν Πλάτωνα: «οὐ μόνον ἐκείνους ἀξίους εἶναι Πλάτωνος κήδεσθαι». Μὲ τὸ χρηματικὸν τοῦτο ποσὸν ἠγοράσθη κατὰ τὸ 388 μικρὸν κτῆμα παρὰ τὸ ἱερὸν τοῦ ἥρωος Ἀκαδήμου, ἔνθα ἱδρύθη ἡ Ἀκαδημία ὡς τόπος διαμονῆς καὶ διδασκαλίας τοῦ Πλάτωνος καὶ τῶν μαθητῶν του. Ἐκεῖ ἤρχισε τὴν διδασκαλικὴν δρᾶσιν του ἀπό τοῦ 387 ὁ Πλάτων, κατορθώσας νά συγκεντρώσῃ μαθητὰς ἀπὸ ὅλας τὰς ἑλληνικὰς περιοχάς. Μεταξὺ τῶν ἄλλων προσῆλθεν εἰς τὴν Ἀκαδημίαν ἐκ Συρακουσῶν καί ὁ Δίων ἀδελφὸς τῆς συζύγου τοῦ

τυράννου Διονυσίου τοῦ πρώτου Ἀριστομάχης. Οὗτος ἦσκει μεγάλην ἐπιρροὴν ἐπὶ τοῦ διαδεχθέντος τὸν τύραννον Διονυσίου τοῦ δευτέρου, υἱοῦ τοῦ Διονυσίου τοῦ πρώτου, οὐχὶ ἐκ τῆς Ἀριστομάχης, ἀλλ' ἐκ τῆς ἑτέρας συζύγου του.

Ὁ Πλάτων οὐδέποτε εἶχεν ἀποστῆ τῶν ἀρχικῶν του προθέσεων νά ἐπιδράσῃ ἐπὶ τῆς διαμορφώσεως τῆς πολιτικῆς ζωῆς. Βλέπων ὅτι ὁ ἴδιος δὲν εἶχε τὰ ὑλικὰ μέσα διὰ νὰ θέσῃ εἰς ἐφαρμογὴν τὰ σχέδιά του, προσεπάθει νὰ προσελκύσῃ εἰς τὰς ἀντιλήψεις του πολιτικόν τινα δυνάστην ἱκανὸν νὰ πραγματοποιήσῃ τὰς ὑπ' αὐτοῦ προτεινομένας πολιτικὰς μεταρρυθμίσεις. Εἶχε στραφῆ εἰς τὴν Μακεδονιαν, ὅπου ἀπέστειλεν εἰς τὸν βασιλέα Περδίκκαν τὸν μαθητήν του Εὐφραῖον. Ὅταν συνεδέθη μὲ τὸν Δίωνα, προθύμως ἀνταπεκρίθη εἰς τὴν πρότασιν ἣν οὗτος τοῦ ὑπέβαλε περὶ μεταβάσεώς του εἰς Σικελίαν, ἵνα ἐκεῖ διὰ τοῦ Διονυσίου τοῦ δευτέρου ἐπιχειρήσῃ νὰ πραγματοποιήσῃ τὰς πολιτικάς του ἐπιδιώξεις. Ἐπεχείρησε πρὸς τοῦτο κατὰ τὸ 366 τὸ δεύτερον εἰς Σικελίαν ταξίδιον. Ἐκεῖ ἔμεινεν ἐπὶ ἓν ἔτος χωρὶς νὰ δυνηθῇ νὰ φέρῃ οὐδὲν ἀποτέλεσμα. Κατὰ τὸ 365 ἐπανῆλθεν εἰς Ἀθήνας διὰ νὰ ἐπιχειρήσῃ κατὰ τὸ 361 τὸ τρίτον εἰς Σικελίαν ταξίδιόν του. Ὁ σκοπός του ἦτο κυρίως νὰ συνδιαλλάξῃ τὸν Δίωνα πρὸς τὸν Διονύσιον. Ἀλλὰ καὶ κατὰ τὸ τρίτον του ταξίδιον ὑπέστη τὰς αὐτὰς ἀπογοητεύσεις. Περιέπεσεν εἰς τὴν δυσμένειαν τοῦ τυράννου, ὅστις τὸν ἐφυλάκισε, δεχθεὶς κατόπιν διὰ τῆς ἐπεμβάσεως τοῦ Ἀρχύτα νὰ τοῦ ἐπιτρέψῃ τὴν εἰς Ἀθήνας ἐπάνοδον κατὰ τὸ 360. Ἔκτοτε ὁ Πλάτων ἀπέσχε πάσης ἐνεργοῦ ἐπεμβάσεως εἰς τὴν ἐνεργὸν πολιτικήν, περιορισθεὶς εἰς τὴν διδασκαλίαν καὶ τὴν ἐπιστημονικὴν ἔρευναν. Κατὰ τὸ 353 συνέβη ἡ δολοφονία τοῦ φίλου του Δίωνος, ἥτις τὸν ἐβύθισεν εἰς βαρύτατον πένθος. Ἀπέθανε κατὰ τὸ 348, ἤτοι κατὰ τὸ ἔτος κατὰ τὸ ὁποῖον ἤρχιζεν ὁ Φίλιππος τὸν κατὰ τῶν Ἀθηναίων πόλεμον, ὅστις ἦτο προωρισμένος μετὰ δεκαετίαν νὰ τερματισθῇ μὲ τὴν μάχην τῆς Χαιρωνείας, ἥτις ἔθεσε τέρμα εἰς τὴν πολιτικὴν ἀνεξαρτησίαν τῶν Ἀθηνῶν. Ὀλίγους μῆνας πρὸ τοῦ θανάτου του ὁ Πλάτων ἔκαμε τὴν περίφημον «Περὶ τοῦ ἀγαθοῦ» διάλεξίν του, διὰ τῆς ὁποίας ἐπεχείρει νὰ ἐμφανίσῃ ὑπὸ ἐνιαίαν συστηματικὴν μορφὴν τὰς ἀριθμολογικὰς θεωρίας, ἃς εἶχεν ἀναπτύξει κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τῆς ζωῆς του. Εἰς τὴν διάλεξιν παρέστη ὁ Ἀριστοτέλης, ὅστις κάμνει συχνάκις λόγον περὶ ταύτης εἰς τὰ τελευταῖα βιβλία τῶν «Μετὰ τὰ Φυσικά». Τὸ τέλος τῆς ζωῆς του ὑπῆρξεν ἤρεμον. Τὴν ἡμέραν τοῦ θανάτου του εἶχε δεξιωθῆ ξένον τινὰ ἐκ Χαλδαίας καὶ εἶχε προστάξει τὴν ἐκ Θράκης θεραπαινίδα νὰ ἐκτελέσῃ μουσικήν τινα σύνθεσιν.

Ἡ πολυμέρεια τῆς δράσεως τοῦ Πλάτωνος

Ἀποστελεῖ μοναδικὸν φαινόμενον εἰς τὴν παγκόσμιον πνευματικὴν ἱστορίαν ἡ πολυμέρεια ἣν ἐνεφάνισεν ὁ μέγας Ἀθηναῖος φιλόσοφος. Ὡς λογοτέχνης ἐδημιούργησε νέον φιλολογικὸν εἶδος, τὸν διάλογον, καί ἐπέδειξεν ἀπαράμιλλον ἱκανότητα εἰς τὴν ἀναπαράστασιν τοῦ ζωντανοῦ ἀνθρωπινου λόγου καὶ τὴν δημιουργίαν καλλιτεχνικῆς συγκινήσεως. Ἕκαστος διάλογος εἶναι ἄρτιον καλλιτεχνικὸν ἔργον, γεμᾶτον ἀπὸ δραματικότητα καὶ ἀπὸ πνευματικὸν περιεχόμενον. Δὲν ἐξαντλεῖται δμως ἡ δρᾶσις τοῦ Πλάτωνος εἰς μόνας τὰς συγγραφάς. Ἀναπτύσσει παραλλήλως καὶ ὑπέροχον δραστηριότητα κατὰ τὸν χειρισμὸν τοῦ προφορικοῦ διαλόγου ὡς διδάσκαλος. Ἔτρεφε πάντοτε μεγαλυτέραν ἐκτίμησιν εἰς τὸν ζωντανὸν προφορικὸν λόγον καὶ ἐθεώρει τὸν γραπτὸν ὡς νεκρωμένα σήματα. Εἰς τὴν Ἀκαδημίαν ἀνέπτυσσε πρὸ τῶν μαθητῶν του συστηματικῶς τὰς φιλοσοφικάς του δοξασίας, «τὰ ἄγραφα δόγματα», πρὸς τὰ ὁποῖα παραβαλλόμενοι οἱ διάλογοί του κρίνονται παρ' αὐτοῦ τοῦ ἰδίου ὡς «παιδιαί», παιγνίδια. Ὡς ἀργανωτὴς τῆς ἐπιστημονικῆς ἐρεύνης ὑπῆρξεν ὑπέροχος. Εἰς τὴν Ἀκαδημίαν εἶχαν συγκεντρωθῆ οἱ μεγαλύτεροι ἐπιστήμονες τῆς ἐποχῆς, ὁ μαθηματικὸς καὶ ἀστρονόμος Εὔδοξος, ὁ Θεαίτητος, ὁ Μέναιχμος, ὁ Ἑλικών, ὁ Ἀθήναιος, ὁ ἐκ Σικελίας ἰατρὸς Φιλιστίων καὶ πολλοὶ ἄλλοι. Ὁ Πλάτων καθώριζε τὰ προβλήματα τῆς ἐρεύνης καί συνεσχέτιζε τὰ πορίσματα τῶν ἐργασιῶν. Συγχρόνως ὁ Πλάτων ἔδρα καὶ ὡς πολιτικός. Ὁ ἴδιος ἔκαμε τρεῖς ἀποπείρας διὰ νὰ χρησιμοποιήσῃ τὴν εἰς χεῖρας τῶν τυράννων τῶν Συρακουσῶν δύναμιν διὰ πολιτικοὺς σκοπούς. Εἰς τὴν Ἀκαδημίαν ἐμαθήτευσαν πολλαὶ πολιτικαὶ προσωπικότητες, ὅπως ὁ στενώτατος φίλος τοῦ Πλάτωνος Δίων ὁ Συρακόσιος, ὁ Τιμόθεος, ὁ Χαβρίας, ὁ Ἀριστώνυμος, ὁ Εὐφραῖος, ὅστις ἀπεστάλη εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ Περδίκα. Ὁ φιλόσοφος οὗτος ἔπεισε τὸν Περδίκαν νὰ δώσῃ τμῆμα τῆς χώρας εἰς τὸν Φίλιππον πρὸς διοίκησιν. Μέ τὴν Ἀκαδημίαν φιλικώτατας σχέσεις εἶχε καὶ ὁ τύραννος τοῦ Ἀταρνέως Ἑρμίας. Ἡ Ἀκαδημία ἦτο εἶδος ἱδρύματος πρὸς καλλιέργειαν τῶν πολιτικῶν καὶ φυσικομαθηματικῶν ἐπιστημῶν, ἀποτέλεσε δὲ τὸ πρότυπον τῶν Ἀκαδημιῶν τῆς νεωτέρας ἐποχῆς. Αἱ ἐν Ἰταλίᾳ ἱδρυθεῖσαι κατὰ τὴν Ἀναγέννησιν Ἀκαδημίαι εἶχον ὡς ὑπόδειγμα τὴν Ἀκαδημίαν τοῦ Πλάτωνος. Ἡ ἀνθρωπότης ὀφείλει ἐπίσης μεγάλην εὐγνωμοσύνην εἰς τὸν Ἀθηναῖον φιλόσοφον, διότι αὐτὸς πρῶτος ἔκαμε συστηματικὸν λόγον περὶ παιδείας, ἀναδειχθεὶς ἱδρυτὴς τῆς ἐπιστήμης τῆς ἀγωγῆς. Εἰς τὴν παροῦσαν ἔκθεσιν θὰ ἀσχοληθῶμεν μόνον μὲ τὸ φιλοσοφικὸν του ἔργον.

Αἱ φιλοσοφικαὶ συγγραφαὶ τοῦ Πλάτωνος

Μέχρις ἡμῶν διεσώθησαν 36 φιλοσοφικὰ ἔργα, κατατασσόμενα εἰς ἐννέα τετραλογίας. Ἅπαντα ταῦτα, ἐκτὸς τῆς Ἀπολογίας τοῦ Μενεξένου καὶ τῶν Ἐπιστολῶν, εἶναι διάλογοι. Κατόπιν πολυμόχθων ἐκ μέρους τῶν νεωτέρων φιλολόγων ἐρευνῶν, λαμβάνοντες ὑπ' ὄψιν τὰ κυριώτερα θέματα τῶν ἐρευνῶν τοῦ Πλάτωνος, δυνάμεθα νὰ κατατάξωμεν τοὺς διαλόγους εἰς τὰς ἀκολούθους ὁμάδας:

1η ὁμὰς διαλόγων τῆς νεανικῆς ἐποχῆς τοῦ Πλάτωνος, ἀναφερομένων εἰς τὸν ὁρισμὸν τῆς ἀρετῆς, φιλίας, δικαιοσύνης καὶ τοῦ καλοῦ. Πρωταγόρας, Λάχης, Θρασύμαχος (δηλ. Α' βιβλίον Πολιτείας), Χαρμίδης, Εὐθύφρων, Λύσις, Ἱππίας μείζων.

2α ὁμὰς διαλόγων, ἀναφερομένων εἰς τὸν φιλόσοφον ποιητὴν καὶ σοφιστήν. Ἱππαρχος, Ἴων, Ἱππίας ἐλάσσων, Θεάγης.

3η ὁμὰς διαλόγων ἀναφερομένων εἰς τὴν διαμόρφωσιν τοῦ φιλοσόφου. Ἀπολογία Σωκράτους, Κρίτων, Εὐθύδημος, Κρατύλος, Μενέξενος (386).

4η ὁμὰς μεταβατικῆς ἐποχῆς. Γοργίας (389) καὶ Μένων (385).

5η ὁμὰς διαλόγων τῆς μεσαίας περιόδου, δι' ὧν ἰδανικοποιεῖται ἡ μορφὴ τοῦ Σωκράτους. Συμπόσιον, Φαίδων, Πολιτεία.

6η ὁμὰς διαλόγων ἀναφερομένων εἰς τὴν ἐπιστήμην καὶ διαλεκτικήν. Θεαίτητος, Παρμενίδης, Φαῖδρος, Σοφιστής, Πολιτικὸς καὶ Φίληβος (362).

7η ὁμὰς διαλόγων τῆς γεροντικῆς ἡλικίας ἀναφερομένων εἰς τὴν μυθολογικὴν κοσμογονίαν καί νομοθεσίαν. Τίμαιος, Κριτίας. Νόμοι (354 — 348).

Συστηματικὴ διαίρεσις τῆς πλατωνικῆς φιλοσοφίας

Προκειμένου νά προβῶμεν εἰς ἔκθεσιν τοῦ περιεχομένου τῆς πλατωνικῆς φιλοσοφίας, παρατηροῦμεν ὅτι ἡ ἔννοια τοῦ συστήματος, ὅπως τὸ νοοῦμεν σήμερον, ἀπουσιάζει ἀπὸ τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους. Τὴν κατὰ σύστημα διαίρεσιν ἤρχισαν νὰ εἰσάγουν οἱ Στωϊκοὶ φιλόσοφοι, ὅπως μαρτυρεῖ ὁ Σέξτος ὁ Ἐμπειρικὸς (πρὸς Λογικούς I, 198, 3), ὁρίζων τὴν ἀλήθειαν ὡς καθωρισμένον σύστημα, τὸ δέ σύστημα ὡς ἄθροισμα ἀπαρτιζόμενον κατόπιν συνθέσεως διαφόρων στοιχείων: «Ἡ δέ ἀλήθεια ὡς ἂν ἐπιστήμη καθεστηκυῖα, συστηματική τε καί πλειόνων ἄθροισμα τυγχάνειν ὑπείληπται» (Ἡ δέ ἀλήθεια ἐφ' ὅσον λαμβάνει τὴν μορφὴν καθωρισμένης ἐπιστήμης, ἐκλαμβάνεται ὡς σύστημα καὶ ὡς ἄθροισμα συναπαρτιζόμενον ἀπὸ περισσότερα τοῦ ἑνὸς στοιχεῖα).

Κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τοὺς μεταγενεστέρους ὁ Πλάτων ἀπακρούει τὰ τεχνητὰ συστήματα καὶ κηρύσσεται ὑπὲρ τῆς ὀργανικῆς ὁλότητος. Εἰς τὸν «Φαῖδρον» του γράφει: «Δεῖν πάντα λόγον ὥσπερ ζῷον συνεστάναι σῶμά τι ἔχοντα αὐτὸν αὑτοῦ, ὥστε μήτε ἀκέφαλον εἶναι μήτε ἄπουν, ἀλλὰ μέσα τε ἔχει καὶ ἄκρα, πρέπονθ' ἀλλήλοις καὶ τῷ ὅλῳ γεγραμμένα» (Κάθε σύγγραμμα πρέπει νὰ ἔχῃ σύστασιν ἀνάλογον μὲ τὴν σύστασιν τῶν ζώων, νὰ ἔχῃ ἓν σῶμα τὸ ὁποῖον νὰ εἶναι ἰδικόν του κατὰ τρόπον, ὥστε νὰ μὴ εἶναι ἑστερημένον οὔτε κεφαλῆς οὔτε ποδῶν, ἀλλὰ νὰ ἔχῃ μέσα καὶ ἄκρα συντεθειμένα κατὰ τρόπον, ὥστε νὰ εἶναι ἐνηρμονισμένα καὶ ἀμοιβαίως καὶ πρὸς τὸ ὅλον). Ἡ φερομένη ὡς πλατωνικὴ διάκρισις τῶν φιλοσοφικῶν ἐπιστημῶν εἰς λογικὴν (διαλεκτικήν), ἠθικὴν καὶ φυσικήν, δὲν προέρχεται ἀπὸ τὸν Πλάτωνα, ἀλλ' εἰσήχθη ὑπὸ τῶν μεταγενεστέρων. Συνεπῶς ἡ εἰς διαφόρους φιλοσοφικοὺς κλάδους διατομὴ γίνεται διὰ λόγους καθαρῶς διδακτικούς.

Ἡ πλατωνικὴ ὀντολογία.

Οὐδεὶς ἐκ τῶν προηγουμένων φιλοσόφων εἶχεν ἀπασχοληθῇ τόσον ἐπιμόνως μὲ τὸ ὀντολογικὸν πρόβλημα ὅσον ὁ Πλάτων. Ὁ Σωκράτης, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τοὺς πλατωνικοὺς διαλόγους, ὡς ἀφετηρίαν του ἐχρησιμοποίει τὴν ἐρώτησιν «τί ἐστι» ἀνδρεία, δικαιοσύνη, σωφροσύνη καὶ πᾶσα ἄλλη ἀρετή. Ἀπὸ τὴν αὐτὴν ἀφετηρίαν ὁρμώμενος ὁ Πλάτων θέτει ὡς ἀπορητικὸν ἐρώτημα αὐτὴν ταύτην τὴν «οὐσίαν». Δὲν περιορίζεται νὰ ἐρευνήσῃ μαζὶ μὲ τὸν Σωκράτη τί εἶναι τοῦτο ἢ ἐκεῖνο τὸ ὄν. Προχωρεῖ εἰς τὴν θέσιν γενικωτέρου ἐρωτήματος. Θέλει νὰ μάθῃ τί εἶναι τέλος πάντων αὐτὸ τὸ ὁποῖον ἐννοοῦμεν ὅταν λέγωμεν ὄν. Θέτει συγκεκριμένως τὴν ὀντολογικὴν ἀπορίαν. Εἰς τὸν «Σοφιστήν» του διατυπώνει κατὰ τρόπον δλως ἐμφανῆ τὴν ἐν λόγῳ ἀπορίαν ἐρωτῶν: «Τί ποτε βούλεσθε σημαίνειν ὁπόταν ὂν φθέγγησθε» (Τί θέλετε νὰ σημάνητε ὅταν προφέρετε τὴν λέξιν ὄν (Πλατ. Σοφ. 244α). Μὲ τὴν πλατωνικὴν λοιπὸν φιλοσοφίαν τίθεται τὸ πρόβλημα τῆς οὐσίας, τὸ ὀντολογικὸν πρόβλημα ὅπως λέγομεν ἡμεῖς σήμερον. Διὰ πρώτην φορὰν ὁ Πλάτων χρησιμοποιεῖ τὴν λέξιν «οὐσίαν» ὡς φιλοσοφικὸν ὅρον. Προηγουμένως ἡ λέξις αὕτη εἶχε μόνον οἰκονομικὴν σημασίαν. Ἐσήμαινε τὰ ὑπάρχοντα τὰ ὁποῖα εἶναι εἰς τὴν κατοχὴν καὶ τὴν διάθεσιν τοῦ ἀνθρώπου, χρησιμεύοντα διὰ τὴν συντήρησίν του. Χρησιμοποιῶν λοιπὸν εἰς φιλοσοφικὴν σημασίαν τὴν λέξιν οὐσία ὁ Ἀθηναῖος φιλόσοφος, θέλει νὰ ἐκδηλώσῃ ὅτι ὑπάρχει κάτι τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖ μέσα εἰς τὸ σύμπαν γενικῶς τὴν σταθερὰν βάσιν. Κάτι τό ὁποῖον συντηρεῖ καὶ δίδει ὕπαρξιν εἰς ὅλα τὰ ὄντα. Ἐρωτᾶ τί εἶναι ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον χρησιμεύει, ὡς ἀπαρχὴ καὶ θεμέλιον διὰ νὰ ὑπάρχῃ οἱονδήποτε ὄν. Ἐνῷ ὁ σοφιστὴς Γοργίας ἐκήρυττε τὸν μηδενισμὸν τοῦ ὄντος, λέγων ὅτι τὸ ὂν οὔτε ὑπάρχει οὔτε δύναται νά γνωσθῇ, οὔτε δύναται νὰ καταστῇ θέμα λεκτικῆς ἀνακοινώσεως, ὁ Πλάτων ἀντιτάσσει τὴν ὀντολογικὴν πραγματοκρατίαν (ρεαλισμὸν) ἰσχυριζόμενος ὅτι τὸ ὂν ὑπάρχει ὄχι ὅπως τὸ ἐννοοῦν οἱ Ἐλεᾶται ἀκίνητον καὶ ἑστερημένον ζωῆς, ἀλλὰ πλῆρες κινήσεως καὶ φρονήσεως. Εἰς τὸν «Σοφιστήν» του (248 Ε) ἐκφράζει ἄνευ δισταγμοῦ τὸν ὀντολογικὸν αὐτὸν ρεαλισμὸν γράφων: «Τὶ δὲ πρὸς Διός; Ὡς ἀληθῶς κίνησιν καὶ ζωὴν καὶ ψυχὴν καὶ φρόνησιν ἢ ῥαδίως πεισθησόμεθα τῷ παντελῶς ὄντι μὴ παρεῖναι, μηδὲ ζῆν αὐτὸ μηδὲ φρονεῖν, ἀλλὰ σεμνὸν καὶ ἅγιον, νοῦν οὐκ ἔχον, ἀκίνητον ἑστῶς ἕσται;» (Τί δὲ μὰ τὸν Δία; Θὰ πεισθῶμεν εὐκόλως ὅτι πραγμα-

Θαυμασία τοιχογραφία τοῦ Ἰταλοῦ ζωγράφου Τζούλιο Ρομάνο ποὺ παριστάνει τὰς ἐννέα Μούσας ποὺ χορεύουν μὲ τὸν Ἀπόλλωνα. Εὑρίσκεται εἰς τὸ ἀνάκτορον Πίττι τῆς Φλωρεντίας.

τικῶς εἰς τὸ ὁλοκληρωτικῶς ὑπάρχον ὃν δὲν ὑπάρχει κίνησις καὶ ζωὴ καὶ ψυχὴ καὶ φρόνησις, καὶ ὅτι αὐτὸ οὔτε ζωὴν οὔτε φρόνησιν ἔχει, ἀλλὰ μέ σεμνότητα καὶ ἁγιότητα, χωρὶς νὰ ἔχῃ νοῦν καὶ κίνησιν θὰ διατελῇ εἰς αἰωνίαν ἠρεμίαν;). Μίαν τοιαύτην ἀποστέρησιν ζωῆς καὶ φρονήσεως ἀπὸ τὸ ὂν ὁ Πλάτων δὲν τὴν δέχεται. Κατ' αὐτὸν τὸ «παντελῶς ὄν», δηλαδὴ ἡ καθαυτὸ γνησία καὶ πρωταρχικὴ οὐσία, ἔχει καὶ ζωὴν καὶ κίνησιν καὶ νόησιν. Ἡ πλατωνικὴ οὐσία δὲν εἶναι προϊὸν λογικῆς ἀφαιρέσεως, ἓν λογικὸν ἰδεῶδες ἀλλὰ ἀρχὴ ἀκτινοβολοῦσα κίνησιν, ζωὴν καὶ νόησιν. Ἀποστολὴ τοῦ φιλοσόφου εἶναι νὰ στρέψῃ τὸν ὀφθαλμὸν τῆς ψυχῆς του πρὸς τὸ «παντελῶς ὄν», νὰ ἐμβαθύνῃ εἰς τὸ νόημα τῆς οὐσίας. Εἶναι ὅμως δυνατὸν νά ὑψώσωμεν τὸ βλέμμα μας πρὸς τὸ ὂν καὶ νὰ ἀντικρύζωμεν τὴν ὄψιν του, τὴν «ἰδέαν» τοῦ ὄντος, ὅπως συνηθίζει νὰ λέγῃ ὁ Πλάτων;

Ἡ ἀπάντησις τοῦ Ἀθηναίου φιλοσόφου εἶναι καταφατική. Εἶναι δύσκολον, μᾶς λέγει νά ὑψωθῶμεν εἰς τὴν θεώρησιν τοῦ ὄντος, διότι τοῦτο ἀκτινοβολεῖ ἐκτυφλωτικὴν λάμψιν. Ὁ φιλόσοφος ὅμως ὅταν ἔχῃ καρτεριαν, δύναται νὰ ὑψώσῃ τὸ βλέμμα του πρὸς τὰ ἐκεῖ καὶ νὰ ἀντικρύσῃ τὴν μορφὴν τοῦ ὄντος. Εἰς τὸν «Σοφιστὴν» μᾶς δίδεται μια τοιαύτη ὑπόσχεσις χωρὶς νὰ ἀποκρύπτωνται καὶ αἱ σχετικαὶ δυσχέρειαι: «Ὁ δέ γε φιλόσοφος τῇ τοῦ ὄντος ἀεὶ διὰ λογισμῶν προσκείμενος ἰδέᾳ, διὰ τὸ λαμπρὸν αὖ τῆς χώρας οὐδαμῶς εὐπετὴς ὀθῦναι, τὰ γὰρ τῆς τῶν πολλῶν ψυχῆς ὄμματα καρτερεῖν πρὸς τὸ θεῖον, ἀφορῶντα ἀδύνατα». (Ὁ φιλόσοφος ἐπειδὴ εἶναι προσκολλημένος πάντοτε διὰ τῶν λογισμῶν του εἰς τὴν ὄψιν τοῦ ὄντος, ἐπειδὴ διατρίβει εἰς ἕνα χῶρον γεμᾶτον ἀπὸ λάμψιν, δὲν εἶναι εὔκολον νὰ γίνῃ ὁρατός. Διότι οἱ ὀφθαλμοὶ τῆς ψυχῆς τῶν πολλῶν ἀνθρώπων δὲν ἔχουν τὴν δύναμιν μετὰ καρτερίας νὰ κατευθύνουν τὰ βλέμματά των πρὸς τὸ θεῖον) (253 Α.). Τὸ ὂν ταυτίζεται κατὰ τὸν Πλάτωνα μέ τὸ θεῖον, ὁ δὲ φιλόσοφος ἔχει ἐστραμμένα τὰ μάτια τῆς ψυχῆς του εἰς τὸ ὅραμα τοῦ θείου ὄντος. Δι' αὐτὸ περιβάλλεται καὶ αὐτὸς ἀπὸ τὴν θείαν ἀκτινοβολίαν. Οἱ περισσότεροι ὅμως ἄνθρωποι δὲν ἔχουν τὴν καρτερικότητα νὰ ὑψώσουν μέχρις ἐκεῖ τὰ βλέμματά των. Τὸ ὅραμα τὸ ὁποῖον ἐμφανίζεται εἰς τοὺς ἀνθρωπίνους πνευματικοὺς ὀφθαλμοὺς ὅταν «διὰ λογισμῶν» καὶ οὐχὶ διὰ τῶν αἰσθήσεων ἀντικρύζουν τὸ ὄν, τὸ ὀνομάζει ὁ Πλάτων «ἰδέαν». Συνεπῶς ὑποστηρίζει ὅτι ἡ «ἰδέα» εἶναι μία ἄποψις, δι' ἧς ἐμφανίζεται τὸ ὄν. Ἔχει τό πνεῦμα τοῦ φιλοσοφοῦντος ἀνθρώπου τὴν δύναμιν νὰ ἀντιληφθῇ τὸ ὄν, ὅπως εἶναι. Αὐτὴ δὲ ἡ θέα τοῦ ὄντος δέν πραγματοποιεῖται διὰ μυστηριακῆς τινος ἐκστάσεως, ὅπως λέγουν οἱ μυστικισταί. Χρειάζεται μόνον καρτερία ψυχικὴ καὶ ἡ διά τῶν «λογισμῶν» προσπέλασις πρὸς τὴν οὐσίαν. Ἀποτελεῖ κατ' ἀκολουθίαν παρεξήγησιν νὰ ἀποδίδωμεν εἰς τὸν Πλάτωνα μυστικιστικὰς διαθέσεις. Κατ' αὐτὸν ἡ ἑνόρασις τοῦ ὄντος εἶναι δυνατὴ διὰ «λογισμῶν». Ἡ χρησιμοποίησις τῶν λογισμῶν ἀποτελεῖ τὴν «διαλεκτικὴν» μέθοδον. Ἀλλὰ διὰ νὰ χρησιμοποιηθῇ αὐτη πρέπει ὁ ἄνθρωπος νὰ ἔχῃ ψυχικὴν καρτερίαν ἀσυνήθιστον εἰς τὸ ἀφιλοσόφητον πλῆθος.

Ἡ θεωρία τῶν ἰδεῶν

Ἐκ τῆς ἀνωτέρω ἀναπτύξεως προκύπτει ὅτι λέγων ὁ Πράτων «ἰδέαν» δέν ἐννοεῖ κάτι τὸ ὑποκειμενικόν. Εἰς τὴν σημερινὴν γλῶσσαν τὴν λέξιν ἰδέα τὴν χρησιμοποιοῦμεν ὡς σημαίνουσαν μίαν ὑποκειμενικὴν ἀντίληψιν. Ὅταν λέγωμεν «αὐτὸς ὁ ἄνθρωπος ἔχει ἠθικὰς ἰδέας» ἐννοοῦμεν ὅτι ἔχει μέσα εἰς τὸ πνεῦμα του ὑποκειμενικάς τινας ἀντιλήψεις, αἱ ὁποῖαι τὸν καθοδηγοῦν ὥστε νὰ συμπεριφέρεται ἠθικῶς. Ὅταν ὁμιλοῦμεν περὶ «ἰδεολογίας», ἐννοοῦμεν ἓν σύστημα ὑποκειμενικῶν ἀντιλήψεων καὶ δοξασιῶν. Ὅλαι αὐταὶ αἱ σημασίαι εἶναι ἀκριβῶς τὸ ἀντίθετον πρὸς τὸ σημασιολογικὸν περιεχόμενον τοῦ πλατωνικοῦ ὅρου «ἰδέα» καὶ «εἶδος» καὶ πρὸς τὴν ἐν γένει σημασίαν ἣν ἔχουν αἱ λέξεις αὐταὶ εἰς τὴν ἀρχαίαν γλῶσσαν. Λέγοντες εἶδος καὶ ἰδέαν οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες νοοῦν κάτι τὸ ὁποῖον ἀποκαλύπτεται διὰ τῆς ἐνεργείας τῆς ὁράσεως, ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον συλλαμβάνεται διὰ τῆς ὁράσεως. Εἰς τὴν νεωτέραν γλῶσσαν ἀντίστοιχοι λέξεις εἶναι ἡ «εἰδὴ» καὶ τὸ «ἰδεῖς». Ἡ τελευταία ἐκ τῶν δύο μνημονευθεισῶν λέξεων παράγεται ἀπὸ τὸ ἀρχαῖον ἀπαρέμφατον τὸ «ἰδεῖν». Ἡ πρώτη λοιπὸν σημασία τῆς λέξεως ἦτο τὸ διὰ τῆς ὁράσεως συλλαμβανόμενον θέαμα, ἡ μορφή. «Καλὸς τὴν ἰδέαν» σημαίνει ὡραῖος κατὰ τὴν μορφήν. Σὺν τῷ χρόνῳ ὅμως αἱ λέξεις ἰδέα καὶ εἶδος ἐχρησιμοποιήθησαν διὰ νὰ σημάνουν ὄχι μόνον τὴν εἰς τὴν αἴσθησιν προσιτὴν ἐξωτερικὴν μορφήν, ἀλλὰ καὶ τὴν ἐσωτερικὴν μορφολογικὴν σύστασιν. Ὅταν λέγουν οἱ Ἕλληνες ἰατροὶ ὅτι ὑπάρχουν «τέσσαρες ἰδέαι τοῦ ὑγροῦ» δὲν ἀναφέρονται ἁπλῶς εἰς τὰ ἐξωτερικὰ γνωρίσματα, ἀλλὰ καὶ εἰς τὰ ἐσωτερικά. Σημαίνουν ἀκόμη αἱ λέξεις αὗται καὶ τὸ γένος εἰς τὸ ὁποῖον πρέπει νὰ καταταχθῇ κάτι, «πολλαὶ ἰδέαι νοσημάτων» σημαίνει πολλὰ γένη ἀσθενειῶν. Ἐπίσης σημαίνει ἡ λέξις ἰδέα καὶ τὸν τρόπον, τὴν τεχνοτροπίαν. Ὁ Ἀριστοφάνης καυχᾶται ὅτι παρουσιάζει «ἑτέραν ὕμνων ἰδέαν» (νέαν τεχνοτροπίαν ὕμνων). Εἰς αὐτὴν τὴν παραδεδομένην σημασίαν λαμβάνει τὰς λέξεις ταύτας καὶ ὁ Πλάτων. Ἰδέα εἶναι δι' αὐτὸν ἡ ὄψις ἣν παρέχει τὸ ὂν θεωρούμενον «διὰ λογισμῶν» διὰ τῶν «ὀμμάτων τῆς ψυχῆς». Ὥστε ἰδέα καί ἄποψις οὐσίας εἶναι διὰ τὴν πλατωνικὴν ἀντίληψιν ταυτόσημοι ὅροι. Πρόκειται, περὶ προοπτικῶν θεωρήσεων εἰς ἃς ἐμφανίζεται τὸ ὂν ὅπως εἶναι. Διὰ νὰ γίνῃ τοῦτο νοητὸν θά χρησιμοποιήσωμεν τὸ ἀκόλουθον παράδειγμα:

Ὑποθέτομεν ὅτι ἀντικρύζει εἷς ἄνθρωπος ἀπέναντί του μίαν οἰκίαν. Δὲν εἶναι διὰ τὸν ἄνθρωπον ἡ οἰκία μόνον ἓν σύνολον ὀπτικῶν αἰσθημάτων εἰς τὸν τριδιάστατον χῶρον. Σύνολον ὀπτικῶν αἰσθημάτων λαμβάνει, ὅταν ἀντικρύζῃ τὴν οἰκίαν καὶ ἓν ζῷον. Ὁ ἄνθρωπος ὅμως βλέπει καὶ κάτι περισσότερον ἀπὸ τὸ ζῷον. Κατανοεῖ ὅτι εἶναι ἀνθρώπινον κατασκεύασμα χρησιμεῦον διὰ τὴν ἐνοίκησιν. Διὰ τῆς τοιαύτης νοητικῆς πράξεως βλέπει τί εἶναι ἡ οἰκία, κατανοεῖ τὸ «τί ἐστὶ» ὅπως ἔλεγεν ὁ Σωκράτης. Μία πνευματικὴ ὅρασις τοῦ τί ἐστί, ἡ ὁποία μᾶς ἐμφανίζει ἀντιστοίχως μίαν ἀντικειμενικῶς ὑπάρχουσαν πραγματικότητα, εἶναι ἡ ἰδέα. Πρόκειται περὶ τοῦ οὐσιαστικοῦ ὀντολογικοῦ πυρῆνος ὁ ὁποῖος ὑπάρχει εἰς ἕκαστον ἐκ τῶν ὄντων καὶ ὁ ὁποῖος ὀντολογικὸς πυρὴν εἶναι προσιτὸς εἰς τὸν πνευματικὸν ὀφθαλμόν. Μία τοιαύτη ἀντικειμενικὴ ἐκδοχὴ ἀπετέλεσε τὴν ἀφετηρίαν τῆς πλατωνικῆς ἀντιλήψεως. Ἰδέαι εἶναι διὰ τὸν Πλάτωνα ὀντολικαὶ ἀπόψεις τῆς πραγματικότητος διὰ τῶν ὁποίων καθίσταται ὁρατὸν τὸ ὀντολογικὸν περιεχόμενον τῶν ὄντων. Εἰς τοὺς μεταγενεστέρους ὅμως χρόνους ὁ φιλοσοφικὸς ὅρος ἰδέα μετέπεσεν εἰς ὑποκειμενικὴν ἀντίληψιν. Ἡ τοιαύτη μετατροπὴ προῆλθεν ἐκ τῆς ἐκδοχῆς ὅτι αἱ πλατωνικαὶ ἰδέαι ὑπάρχουν εἰς τὴν θείαν νόησιν, ὡς ὑποδείγματα ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ὁποίων ὁ Θεὸς δημιουργεῖ τὸν κόσμον. Ἡ παρεξήγησις αὕτη ἀφορμηθεῖσα ἀπὸ τὴν κοσμογονίαν, ἣν περιγράφει ὁ Πλάτων εἰς τὸν «Τίμαιον» ἐγενικεύθη διὰ τῆς χριστιανικῆς φιλοσοφίας. Αἱ ἰδέαι ἐξελήφθησαν ὑπὸ τοῦ Ὠριγένους ὡς νοητικὰ περιεχόμενα ὑφιστάμενα μέσα εἰς τὸν Λόγον τοῦ Θεοῦ: «Ἡ ἰδέα ἰδεῶν σύστημα θεωρημάτων ἐν αὐτῷ», δηλαδὴ τῷ Λόγῳ. Ἔχασε συνεπῶς ὁ ὅρος ἰδέα τὴν ἀντικειμενικὴν του σημασίαν καὶ μετέπεσεν εἰς τὴν ὑποκειμενικήν. Ἐπειδὴ κατὰ τὴν χριστιανικὴν ἀνθρωπολογίαν ὁ ἄνθρωπος ἐπλάσθη καθ' ὁμοίωσιν τοῦ Θεοῦ, ἔφθασεν ἡ χριστιανικὴ φιλοσοφία εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ὑπάρχουν καί μέσα εἰς τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα ἰδέαι, ἀνάλογοι μὲ τὰς θείας ἰδέας. Ὁ

Καρτέσιος ἐχρησιμοποίησε τὸν ὅρον ἰδέα εἰς ὑποκειμενικὴν σημασίαν καὶ ἔκτοτε ἐγενικεύθη ἡ εἰς ὑποκειμενικὴν ἐκδοχὴν χρῆσίς του. Ὁ Κάντιος ἔφερε καὶ πάλιν εἰς τὴν ἐπικαιρότητα τὸν πλατωνικὸν τοῦτον ὅρον. Θεωρεῖ τὰς ἰδέας ὡς «παραδειγματικὰ πρότυπα» μὴ ἀντιστοιχοῦντα εἰς τίποτε τὸ πραγματικόν, ἀλλ' ὡς πλάσματα τοῦ λόγου, ἅτινα καθοδηγοῦν τὴν νόησιν διὰ νὰ ἐργάζεται μέ συστηματικότητα καί συνέχειαν. Ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ καντιανισμοῦ ὁ ὅρος ἰδέα καὶ ἰδεαλισμὸς ἔλαβον ὑποκειμενικὴν ἀπόχρωσιν. Ἰδέα θεωρεῖται ἓν διανοητικὸν πλάσμα, μία ὑπόθεσις, ἥτις ἔχει μεθοδολογικὴν καὶ οὐχὶ ὀντολογικὴν ἀξίαν. Τὸ σύνολον τοιούτων ὑποθέσεων καλεῖται «ἰδεολογία».

Λόγῳ τῆς ἀνωτέρω ἐκτεθείσης σημασιολογικῆς μετατροπῆς, περιεπλάκη τὸ ζήτημα τῆς ἀπὸ φιλοσοφικῆς ἀπόψεως ἑρμηνείας τῆς πλατωνικῆς θεωρίας τῶν ἰδεῶν καὶ ἐδημιουργήθη τεραστία φιλολογία κατὰ τὸν παρελθόντα αἰῶνα. Ἡ δὲ σχετικὴ ἀμφιλογία καὶ διαμάχη συνεχίζεται ἀκόμη καὶ σήμερον μεταξὺ τῶν φιλοσοφούντων. Ὁ ἐγκυρότατος ἐκ τῶν ἱστορικῶν τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας Ἐδ. Τσέλλερ, εἰς νεανικήν του διατριβὴν γραφεῖσαν κατὰ τὸ 1839, ἠρμήνευε τὰς πλατωνικὰς ἰδέας ἀκολουθῶν τὰς ἀντιλήψεις τοῦ Καντίου. Τὰς ἐθεώρει γενικοὺς νόμους, τοὺς ὁποίους ἀκολουθεῖ τὸ πνεῦμα διὰ νὰ γνωρίσῃ τὸν ἀντικειμενικὸν κόσμον. Καθοδηγουμένη δηλαδὴ ἡ ἀνθρωπίνη νόησις διὰ τῶν ἰδεῶν, λέγει τί εἶναι τοῦτο ἢ ἐκεῖνο τὸ πρᾶγμα. Ὁ Ἔρβαρτος, ἀκολουθῶν τὰς πραγματολογικὰς τάσεις τῆς φιλοσοφίας του, ἐθεώρει τὰς ἰδέας ὡς ποιότητας τῶν ὄντων. Ὁ Σοπενχάουερ τὰς ἐθεώρει ὡς «βαθμίδας τῆς ἀντικειμενικοποιήσεως τῆς βουλήσεως», ὡς «ὑποδείγματα καὶ αἰωνίους μορφὰς τῶν ὄντων, μὴ εἰσερχομένας εἰς τὸν χρόνον καὶ χῶρον καὶ ἀνεπιδέκτους ἀλλαγῆς». Ὁ Τσέλλερ μεταβαλὼν ἄποψιν, εἰς νεωτέρας συγγραφάς του ὑπεστήριξεν ὅτι εἶναι «ἔννοιαι», τὰς ὁποίας θεωροῦμεν ἐχούσας ὑπόστασιν. Τὰς ἀφηρημένας ἐννοίας τὰς ὁποίας συνήγε — λέγει ὁ Τσέλλερ — ὁ Σωκράτης διὰ τῆς ἀφαιρέσεως, τὰς ἐθεώρησεν ὁ Πλάτων ὡς ὄντα πραγματικῶς ὑφισταμένα. Ἔδωκε δηλαδὴ πραγματικὴν ὑπόστασιν εἰς λογικὰ πλάσματα. Κατὰ τὸν 20ὸν αἰῶνα αἱ πλατωνικαὶ ἰδέαι ἠρμηνεύθησαν συμφώνως πρὸς τὸ πνεῦμα τῆς νεοκαντιανῆς φιλοσοφίας. Ὁ Νάτορπ τὰς θεωρεῖ ὡς «θέσεις τῆς σκέψεως», ὡς «μεθοδικὰς ὑποθέσεις», διὰ τῶν ὁποίων ἡ νόησις σκέπτεται τὴν πραγματικότητα. Ὁ Ρίκερτ τὰς θεωρεῖ ὡς «μορφὰς μέσα εἰς τὰς ὁποίας τὸ ὑποκείμενον σκέπτεται ἐκ τῶν προτέρων τὰ περιεχόμενα, ἅτινα παρέχει εἰς αὐτὸ ἡ πραγματικότης· αἱ ἰδέαι δὲν εἶναι πραγματικότητες ἀλλὰ ἰδεῶδη πρὸς πραγματοποίησιν, τείνουν δὲ πρὸς πραγματοποίησιν διότι εἶναι θεωρητικαὶ ἀξίαι». Ἀξιολογικὴν σημασίαν δίδει εἰς τὰς ἰδέας καὶ ὁ Στέντσελ, σχετίζων ταύτας μὲ τὴν ἀρετὴν καὶ τὸ ἀγαθόν. Ἡ ἀναγεννηθεῖσα ἐσχάτως ὀντολογικὴ κατεύθυνσις ἐπανέρχεται εἰς τὴν ἀντίληψιν ὅτι αἱ πλατωνικαὶ ἰδέαι δὲν πρέπει νὰ νοηθοῦν ὡς ἐστερημέναι ὀντότητος ἀξίαι καὶ ἰδεῶδη πρὸς ἐμπραγμάτωσιν, ἀλλ' ὡς ἰδεώδεις ὀντότητες. Κατὰ τὸν Νικολάϊ Χάρτμαν αἱ πλατωνικαὶ ἰδέαι εἶναι τὸ «ὄντως ὄν» κατὰ μετοχὴν τοῦ ὁποίου λαμβάνουν ὑπαρκτὴν οὐσιαστικότητα τὰ πραγματικὰ ἐμπειρικὰ ἀντικείμενα.

Ἐκ τῆς ἀνωτέρω παρατεθείσης συνοπτικῆς ἐπισκοπήσεως καταφαίνεται ὅτι ἐπικρατεῖ διαφωνία εἰς τοὺς ἑρμηνευτὰς ὡς πρὸς τὸν καθορισμὸν τῆς σημασίας ἣν ἀπέδιδεν ὁ Πλάτων εἰς τὰς ἰδέας. Πρέπει λοιπὸν νὰ ἐκλέξωμεν μίαν σταθερὰν ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τοῦτο ἄποψιν. Ἅπασαι αἱ ἐκτεθεῖσαι ἀντιλήψεις δύνανται νὰ ταξινομηθοῦν εἰς δύο ὁπόψεις, εἰς τὴν ρεαλιστικὴν (ἀντικειμενικὴν) ἀφ' ἑνὸς καὶ τὴν ἰδεαλιστικὴν (ὑποκειμενικὴν) ἀφ' ἑτέρου. Κατὰ τὴν πρώτην αἱ ἰδέαι εἶναι τὰ ἐν τῇ φύσει ὑπάρχοντα αἰώνια πρότυπα κατὰ τὰ ὁποῖα ἔχουν κατασκευασθῆ τὰ φθαρτὰ ἐμπειρικὰ ὄντα. Ἀποτελοῦν τὸ μορφολογικὸν καὶ σταθερὸν μέρος τῆς πραγματικότητος, τὸν πυρῆνα τῶν ὄντων. Δι' αὐτὸ ὀνομάζονται ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος «καθ' αὐτὸ ὄντα, ἀεὶ ὄντα, ὄντως ὄντα καὶ παραδείγματα». Κατὰ τὴν ἰδεαλιστικὴν ἄποψιν αἱ ἰδέαι εἶναι ἀρχαὶ ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ συνειδήσει ὑφιστάμεναι καὶ καθοδηγοῦσαι τὴν νόησιν κατὰ τὴν δημιουργίαν τῆς γνώσεως. Εἶναι κατὰ τὴν ἰδεαλιστικὴν ἄποψιν αἱ ἰδέαι λόγοι ἐνυπάρχοντες μέσα εἰς τὴν ψυχήν, οἵτινες τὴν βοηθοῦν διὰ νὰ εὕρῃ τὴν ἀλήθειαν. Ὑπάρχουν χωρία εἰς τοὺς Πλατωνικοὺς διαλόγους, εἰς τὰ ὁποῖα ἀναφέρεται ὅτι διὰ νὰ εὕρῃ τὴν ἀλήθειαν καὶ διὰ νὰ πορισθῇ ἀληθινὴν γνῶσιν ἡ ψυχή, πρέπει νὰ στραφῇ οὐχὶ πρὸς τὰ ὄντα, ἀλλὰ πρὸς τὸν ἑαυτόν της, νὰ περισυλλεγῇ εἰς ἑαυτὴν καὶ νὰ ἀναζητήσῃ μέσα εἰς τὸν ἑαυτόν της τὴν ἀλήθειαν. Εἰς τὸν «Φαίδωνα» 83 Α, γράφει ὁ Πλάτων ὅτι ἡ φιλοσοφία πείθει τὸν ἄνθρωπον νὰ ἀποσύρεται ἀπὸ τὴν διὰ τῶν αἰσθήσεων ἔρευναν: «Πείθουσα δὲ ἐκ τούτων μὲ ἀναχωρεῖν... αὐτὴν δὲ εἰς αὐτὴν ξυλλέγεσθαι καὶ ἁθροίζεσθαι παρακελευομένη, πιστεύει δὲ μηδενὶ ἄλλῳ ἀλλ' ἢ αὐτῇ αὐτῇ, ὅ,τι ἂν νοήσῃ αὐτὴ καθ' αὐτήν, αὐτὸ καθ' αὐτό, τῶν ὄντων». (Προσπαθεῖ νὰ πείσῃ ἡ φιλοσοφία τὴν ψυχὴν νὰ ἀπομακρύνεται ἀπὸ αὐτὰ (δηλαδὴ ἀπὸ τὴν διὰ τῶν αἰσθήσεων ἐξέτασιν τῶν ὄντων) καὶ τὴν προτρέπει νὰ περισυλλέγεται καὶ νὰ συμμαζεύεται μέσα εἰς τὸν ἑαυτόν της καὶ νὰ μὴ ἔχῃ ἐμπιστοσύνην εἰς κανὲν ἄλλο ἀπολύτως, ἀλλὰ μόνον νὰ πιστεύῃ αὐτὴ ἡ ἰδία εἰς τὸν ἑαυτόν της, ὡς πρὸς ὁ,τιδήποτε σκεφθῇ μόνη της, νοσοῦσα τοῦτο ἀποκλειστικῶς ὡς ὂν αὐτὸ καθαυτό). Ἐπίσης εἰς τὸν αὐτὸν διάλογον 99 Ε, λέγει ὁ Πλάτων διὰ τοῦ στόματος τοῦ Σωκράτους: «Ἔδοξε δή μοι χρῆναι εἰς τοὺς λόγους καταφυγόντα ἐν ἐκείνοις σκοπεῖν τῶν ὄντων τὴν ἀλήθειαν». (Κατέληξα εἰς τὴν ἀπόφασιν, ἀφοῦ καταφύγω εἰς τοὺς λόγους, δι' ἐκείνων νὰ προσπαθῶ νὰ εὕρω τὴν ἀλήθειαν τῶν ὄντων). Εἶναι λοιπὸν φανερὸν ὅτι εἰς τὰ Πλατωνικὰ κείμενα ὑπάρχουν χωρία στηρίζοντα καὶ τὴν ἀντικειμενικὴν καὶ τὴν ὑποκειμενικὴν ἄποψιν. Διὰ τοῦτο ἡ ἔρις τῶν ὑποστηριζόντων ἑκατέραν τῶν ἀπόψεων ἑρμηνευτῶν ἐξακολουθεῖ νὰ ὑφίσταται. Ὁμιλῶν ὁ Πλάτων περὶ περισυλλογῆς τῆς ψυχῆς εἰς τὸν ἑαυτόν της καὶ περὶ τῆς στροφῆς αὐτῆς πρὸς τοὺς λόγους ἐννοεῖ τὴν ἀνάμνησιν. Ἐπανερχομένη ἡ ψυχὴ εἰς τὸν ἑαυτόν της ἐνθυμεῖται καὶ πάλιν «ἀναμιμνήσκεται» τὰς ἰδέας τὰς ὁποίας εἶχε ἴδει κατὰ τὴν προϋπαρξίν της. Ἔχουσα δὲ ὡς μέτρον τὰς ἰδέας κατανοεῖ τὰ ἐμπειρικὰ ὄντα, ἀφοῦ ταῦτα δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ ἀπομιμήματα ἀτελῆ τῶν ἰδεῶν.

Εὑρισκόμενοι πρὸ τῆς τοιαύτης ἀντιθέσεως πρέπει νὰ ἀναζητήσωμεν μίαν λύσιν, ἥτις νὰ ἵσταται ὑπεράνω τῶν μονομερειῶν εἰς ἃς ὑποπίπτουν καὶ ἡ ὑποκειμενικὴ καὶ ἡ ἀντικειμενικὴ ἄποψις. Ὁ Νικολάϊ Χάρτμαν ἠθέλησε νὰ ἐναρμονίσῃ καὶ τὰς δύο ἀπόψεις, αἵτινες καθ' ἑαυτὰς λαμβανόμεναι τυγχάνουν μονομερεῖς. Ἡ ἀντικειμενικὴ ἄποψις βλέπει τὰς ἰδέας ὡς ὑπόδειγμα μόνον τῶν ὄντων καὶ διὰ τοῦτο δὲν δύναται νὰ ἐννοήσῃ πῶς εἶναι αὗται συγχρόνως ὑποδείγματα εὑρισκόμενα ἐν τῇ ψυχῇ. Ἡ ὑποκειμενικὴ ἄποψις θεωρεῖ τὰς ἰδέας ὡς ὑποδείγματα εὑρισκόμενα ἐν τῇ ψυχῇ καὶ καθοδηγοῦντα αὐτὴν κατὰ τὴν κατανόησιν καὶ γνωρισμὸν τῶν ὄντων καὶ διὰ τοῦτο δὲν δύναται νὰ ἐννοήσῃ πῶς εἶναι συγχρόνως καὶ ὑποδείγματα τῶν ὄντων. Διὰ νὰ ὑπερβῶμεν τὴν τοιαύτην μονομέρειαν πρέπει νὰ σκεφθῶμεν ὅτι ὁ Πλάτων ἔβλεπε τὸ βασίλειον τῶν ἰδεῶν ἀπὸ δύο συγχρόνως ἀπόψεων. Ἀφ' ἑνὸς μὲν ἦσαν δι' αὐτὸν αἱ ἰδέαι ὀντότητες ἀποτελοῦσαι τὰ πρότυπα τῶν ὄντων, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἀντικείμενα μιᾶς ἐσωτερικῆς ἐνοράσεως, ἥτις ὡς «ἀνάμνησις» ἀνυψώνει τὴν ψυχὴν μέχρι τῆς θέας αὐτῶν. Ἐκ τῆς διφυοῦς ταύτης ἐνατενίσεως καθίσταται νοητὸν ὅτι τὸ βασίλειον τῶν ἰδεῶν παρέχει τὴν διπλῆν ταύτην ἄποψιν. Ὑπάρχει ἓν ἀντικειμενικῶς ὑφιστάμενον βασίλειον τῶν ἰδεῶν, εἰς τὸ ὁποῖον ἀναφέρονται διὰ τῆς «μετοχῆς» τὰ ὄντα καὶ διὰ τῆς «ἀναμνήσεως» αἱ ψυχαί. Τὸ ἄνωθι διάγραμμα δύναται νὰ ἐξεικονίσῃ ἐποπτικῶς κατὰ ποῖον τρόπον τὸ βασίλειον τῶν ἰδεῶν ὑπέρκειται καὶ τῶν ἰδεῶν καὶ τῆς ψυχῆς. Τὸ ἐν λόγω διάγραμμα ἔχει σχεδιασθῆ ὑπὸ τοῦ Νικ. Χάρτμαν.

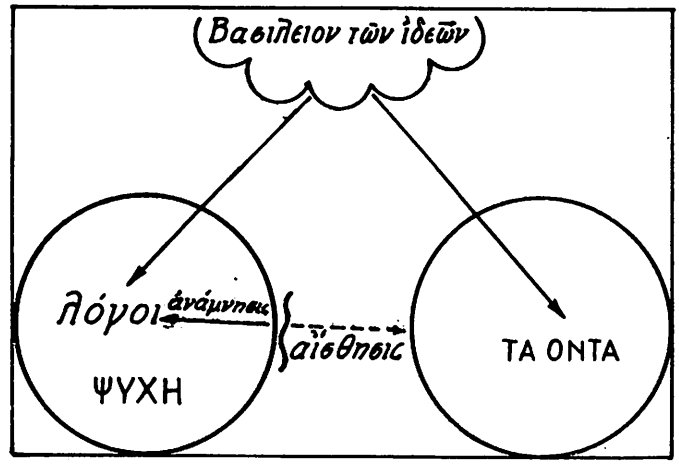

Αἱ ἰδέαι κεῖνται, ὅπως λέγει ὁ Πλάτων, εἰς τὸν «ὑπερουράνιον τόπον». Τὰ ὄντα ἔχουν τὴν τάσιν νὰ λάβουν τὴν μορφὴν τῶν ἰδεῶν. Τὴν ἐξομοίωσιν ταύτην ὁ Πλάτων ὀνομάζει «μετοχήν». Κάθε ὂν τείνει νὰ ἀποκτήσῃ ἰδανικὴν τελειότητα, χωρὶς νὰ τὸ κατορθώνῃ. Ὑπάρχει π.χ. εἰς τὸν ὑπερουράνιον τόπον ἡ ἰδέα τῆς ἰσότητος, δύο πράγματα ὅμως «ἀπολύτως ἴσα» δὲν ὑπάρχουν εἰς τὸν δεδομένον κόσμον. Διὰ τοῦτο αἱ ἰδέαι ἐν σχέσει μὲ τὰ ὄντα ἐμφανίζονται ὡς ἰδανικὰ τέρματα καὶ ἀποκορυφώσεις τελειότητος, εἰς τὰς ὁποίας οὐδέποτε εἶναι δυνατὸν νὰ φθάσουν τὰ συγκεκριμένα ὄντα. Δὲν δύναται νὰ ὑπάρξουν π.χ. εἰς τὸν δεδομένον γεωμετρικὸν κόσμον τῆς φύσεως ἰδεώδους ἀκριβείας τρίγωνα ἢ κύκλοι, πάντοτε θὰ ἐμφανίζουν ἐν ποσὸν ἀτελείας. Ἡ ψυχὴ ἀφ' ἑτέρου ἀνοίγει μίαν ὁδὸν πρὸς τὰς ἰδέας ὅταν ἀπομακρύνεται ἀπὸ τὰ δεδομένα τῆς αἰσθήσεως καὶ ὑψοῦται εἰς τὴν ἐνόρασιν τῆς ἀληθείας διὰ τῶν λόγων καὶ λογισμῶν. Ἐπιτελεῖ τότε ἡ ψυχὴ τὴν «ἀνάμνησιν». Ἡ νεωτέρα φιλοσοφία δὲν δύναται νὰ παραγνωρίσῃ τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ ψυχὴ στρεφομένη πρὸς τὸ ἐσωτερικὸν της εὑρίσκει τὴν ἀλήθειαν. Ὁ Κάντιος ὡμίλησε περὶ «γνώσεως ἐκ τῶν προτέρων». Ὑπάρχουν καὶ στοιχεῖα κατὰ τὴν διαδικασίαν τῆς δημιουργίας τῆς γνώσεως, λέγει ὁ Κάντιος, τὰ ὁποῖα δὲν προέρχονται ἐκ τοῦ ὑλικοῦ τὸ ὁποῖον παρέχει ἡ αἴσθησις, ἀλλ' ἔχουν τὴν πηγήν των εἰς τὸν λόγον, τὴν νόησιν καὶ τὴν ἐποπτείαν. Κατέχει ὁ ἄνθρωπος πρὸ πάσης ἐμπειρίας μίαν «ἐκ τῶν προτέρων» γνῶσιν. Μίαν τοιαύτην κατοχὴν γνώσεως ἀνεξαρτήτου ἀπὸ τῆς ἐμπειρίας δέχεται καὶ ὁ Πλάτων, ὀνομάζει δὲ ταύτην «ἀνάμνησιν». Ἡ ψυχὴ πρὶν ἐκπέσῃ εἰς τὸν κόσμον τοῦτον τῆς γενέσεως καὶ τῆς φθορᾶς εἶχεν ἴδει τὰς ἰδέας. Ἐπειδὴ δὲ τὰ σωματικὰ ὄντα ἔχουν κατασκευασθῆ σύμφωνα μὲ τὰ αἰώνια ταῦτα πρότυπα, ἡ αἴσθησις ὑπενθυμίζει εἰς τὴν ψυχὴν τὰ αἰώνια ἐκεῖνα ὑποδείγματα. Ἀλλὰ ὁ δεδομένος αἰσθητὸς κόσμος εἶναι ἀτελὴς καὶ διὰ τοῦτο δὲν δυνάμεθα θεώμενοι αὐτὸν νὰ ὑψωθῶμεν εἰς τὴν ἐνόρασιν τῶν ἰδεῶν. Τὰ αἰσθητὰ ὄντα χρησιμεύουν ἁπλῶς ὡς ἐρεθίσματα, διὰ νὰ θέσουν εἰς ἐνέργειαν τὴν ἀναμνηστικὴν τῆς ψυχῆς ἱκανότητα. Συλλεγομένη ἡ ψυχὴ εἰς τὸν ἑαυτόν της καὶ ἀπομακρυνομένη ἀπὸ τὴν αἴσθησιν ὑψοῦται εἰς τὴν ἐνόρασιν τῶν ἰδεῶν.

Ἐκ τοῦ ἀνωτέρω σχήματος κατανοεῖται ἡ σχεσις τῶν συγκεκριμένων αἰσθητῶν ὄντων πρὸς τὰς ἰδέας. Ἡ ὕπαρξις των

ἰδεῶν ἐπηρεάζει τὴν ὕπαρξιν τῶν ὄντων, διότι ταῦτα ἀντλοῦν τὴν μορφήν των ἐκ τῶν ἰδεῶν.. Οὕτω π.χ. εἰς τὸν κόσμον τῶν συγκεκριμένων ὄντων ἰσχύουν αἱ μαθητικαὶ ἀλήθειαι. Ὁ δεδομένος κόσμος ἔχει γεωμετρικὴν μορφήν. Δὲν ἰσχύει ὅμως καὶ τὸ ἀντίθετον. Ἡ γεωμετρικὴ μορφὴ ὑφ' ἣν ὑφίσταται ὁ κόσμος δὲν εἶναι οὔτε ἰδεώδης οὔτε μοναδική. Αἱ νεώτεραι γεωμετρίαι ἀπέδειξαν π.χ. ὅτι ὑπάρχουν πολλὰ εἴδη χώρου, ὁ εὐκλείδειος, ὁ σφαιρικός, ὁ ἐλλειπτικός, θεωρούμενοι ὡς ἰδεώδη ἀντικείμενα. Ὥστε ἡ ἰδεώδης ὕπαρξις δὲν ἐπηρεάζεται ἀπὸ τὴν συγκεκριμένην. Τὰ συγκεκριμένα ὄντα ἔχουν διπλῆν σχεσιν πρὸς τὴν ἰδέαν. Ἀφ' ἑνὸς μὲν παρουσιάζουν ὁμοιότητα μετέχοντα εἰς τὰς ἰδέας, ἀφ' ἑτέρου δὲ χωρίζονται ἀπὸ αὐτὰς λόγω τῆς ἀτελείας των. Ἐπὶ τῇ βάσει τῆς διπλῆς ταύτης σχέσεως ὁμιλεῖ ὁ Πλάτων περὶ «μετοχῆς» καὶ «μεταλήψεως» τῶν ὄντων εἰς τὰς ἰδέας καὶ περὶ «χωρισμοῦ» τούτων ἀπ' αὐτάς. Ἡ ἰδέα κατὰ κάποιον τρόπον ἐμφανίζεται εἰς τὰ ὄντα, ἐκδηλώνει εἰς αὐτὰ μίαν «παρουσίαν». Ἀλλ' ἡ τοιαύτη παρουσία οὐδόλως δεσμεύει τὴν ἰδέαν μέσα εἰς τὰ ὄντα.

Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ὁ Ἀριστοτέλης διεφώνησε μὲ τὸν Πλάτωνα. Ἐθεώρησεν ὡς ἀνεπαρκῆ τὴν περὶ μετοχῆς θεωρίαν καὶ εἶδεν εἰς τὴν περὶ χωρισμοῦ ἀντίληψιν σφάλμα. Ὁ Ἀριστοτέλης ἔχει τὴν γνώμην ὅτι τὸ ἰδεώδες στοιχεῖον, τὸ «εἶδος», ἐνυπάρχει μέσα εἰς τὸ αἰσθητόν. Ἐφ' ὅσον τὸ εἶδος ἀποτελεῖ τὴν οὐσίαν τοῦ αἰσθητοῦ, εἶπεν ὁ Ἀριστοτέλης, ἂν δεχθῶμεν τὸν χωρισμόν, τὸ αἰσθητὸν θὰ μείνῃ χωρὶς οὐσίαν καὶ θὰ μηδενισθῇ. Δὲν διαφωνεῖ ὁ Σταγιρίτης ὡς πρὸς τὴν ὕπαρξιν τῶν ἰδεωδῶν στοιχείων πρὸς τὸν Πλάτωνα, ἀλλὰ εἶναι περισσότερον ἰδεοκράτης ἀπὸ τὸν διδάσκαλόν του. Καταλύει τὸν χωρισμὸν καὶ ἰσχυρίζεται ὅτι τὰ ἰδεώδη στοιχεῖα, τὰ εἴδη, ἐκδηλώνουν ἀμέσως τὴν παρουσίαν των εἰς τὰ αἰσθητά.

Συναφίζοντες τὰ ἀνωτέρω ἀναπτυχθέντα, διαπιστοῦμεν ὅτι ὁ Πλάτων ἀπέδιδεν ὀντολογικὴν ὑπόστασιν εἰς τὰς ἰδέας. Δὲν τὰς ἐθεώρει ὡς λογικὰ πλάσματα, ἀλλ' ὡς τὸ οὐσιαστικὸν πυρῆνα τῆς ὀντολογικῆς πραγματικότητος. Συγχρόνως τὰς νοεῖ καὶ ὡς πηγὰς γνώσεως καὶ δυνάμεως. Ἀποβλέπουσα εἰς αὐτὰς διὰ τῆς ἀναμνήσεως ἡ ψυχὴ γνωρίζει τὰ ὄντα, διότι ἀναγνωρίζει εἰς αὐτὰ τὰς εἰκόνας τῶν ἰδεῶν. Ἐκ τῆς ἐνοράσεως δὲ τῶν ἰδεῶν πορίζεται ἡ ψυχὴ τὴν ἠθικὴν δύναμιν τὴν ἀπαιτουμένη διὰ νὰ κατακτήσῃ τὴν ἀρετήν. Πορίζεται προσέτι ἐξ αὐτῶν καὶ τὰς περὶ τῶν ὄντων γνώσεις, δι' ὧν καθίσταται ἱκανὴ νὰ ἐπιδρᾷ ἀποτελεσματικῶς ἐπ' αὐτῶν. Αἱ πλατωνικαὶ ἰδέαι εἶναι συγχρόνως ἠθικὰ καὶ πρακτικὰ ἰδεώδη καὶ κατευθυντήριοι γραμμαὶ ἐφ' ὧν κινουμένη ἡ σκέψις ἀποκτᾷ ἀντικειμενικὴν γνῶσιν. Ἐμπεριέχει ἡ πλατωνικὴ ἰδέα συγχρόνως τὴν ἔννοιαν τῆς ὀντολογικῆς ὑφῆς (στρουκτούρ), τὴν ἔννοιαν τοῦ μεθοδολογικοῦ νόμου καὶ τοῦ κανονιστικοῦ ἰδεώδους. Λόγῳ τῆς περιεκτικότητός της παρέσχεν, ὡς εἴδομεν ἀνωτέρω λαβὴν εἰς μονομερεῖς θεωρήσεις καὶ ἑρμηνείας. Ἐπὶ πλέον ὑπάρχει εἰς τὸν Πλάτωνα καὶ μία ἄλλη θεώρησις τοῦ βασιλείου τῶν ἰδεῶν. Δύναται νὰ καταστῇ ἀντικείμενον ἡ ἰδέα καὶ μαθηματικῆς θεωρήσεως. Κατὰ τὴν ὑστερωτέραν περίοδον τῆς ζωῆς του ἠσχολήθη ὁ Ἀθηναῖος φιλόσοφος εἰς τὴν ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ταύτης θεώρησιν τοῦ ἰδεώδους κόσμου καὶ ὡμίλησε περὶ τῶν Ἰδεῶν - Ἀριθμῶν. Ἀλλὰ περὶ τοῦ ζητήματος τούτου θὰ γίνῃ λόγος κατωτέρω. Ἔχων ὁ Πλάτων ὑπ' ὄψιν του τὰς ποικίλας ἀπόψεις ὑφ' ἃς δύναται νὰ θεωρηθῇ ἡ ἰδέα, ἐχρησιμοποίησε ποικιλίαν ἐκφράσεων διὰ τὴν δήλωσίν των. Ἐκ τούτων αἱ σπουδαιότεραι εἶναι αἱ ἀκόλουθοι:

Ὀνοματικαὶ ἐνδείξεις πρὸς δήλωσιν τῶν ἰδεῶν: Ἰδέα, εἶδος, μορφή, οὐσία, φύσις, γένος, παράδειγμα, αἰτία, δύναμις, λόγος, ἀρετή, μονάς, ἑνάς.

Ἀντωνυμικαὶ καὶ ρηματικαὶ ἐνδείξεις: Τί ἐστί, αὐτὸ καθ' αὑτό, αὐτό, ὃ ἔστιν, αὐτοῦ ὃ ἔστιν ἑκάστου ἡ οὐσία, τὸ ὄν, τὸ ὄντως ὄν, τὸ εἶναι, τὸ ἓν ἐπὶ τῶν πολλῶν, τὸ πέρας, τὸ παντελῶς ὄν, τὸ γνωστόν.

Ἐπίσης χρησιμοποιεῖ καὶ ἀφηρημένα οὐσιαστικά, ἱππότης (ἰδέα τοῦ ἵππου), ἀνθρωπότης (ἰδέα τοῦ ἀνθρώπου), καθὼς καὶ οὐσιαστικὰ εἰς ἐνικὸν μετὰ τοῦ ἄρθρου, ὁ ἵππος.

Πρὸς δήλωσιν τῶν συγκεκριμένων ὄντων χρησιμοποιεῖ τὸν πληθυντικὸν ἀριθμόν, οἱ ἵπποι, οἱ ἄνθρωποι (οἱ αἰσθητοὶ ἵπποι καὶ ἄνθρωποι) καθὼς καὶ τὰς ἐνδείξεις ὁμοιώματα, εἴδωλα, μιμήσεις, τὸ γινόμενον καὶ ἀπολλύμενον, τὸ δοξαστόν.

Πρὸς δήλωσιν τῆς σχέσεως αἰσθητῶν πρὸς τὰς ἰδέας: μετοχή, μετάληψις, μέθεξις, μετέχειν, μεταλαμβάνειν.

Ἡ κοινωνία τῶν ἰδεῶν. Ἀφοῦ ὁ Πλάτων διεπίστωσε τὴν ὕπαρξιν τοῦ βασιλείου τῶν ἰδεῶν προεχώρησεν εἰς εὑρυτέρας ἐρεύνας. Ἔθεσε τὸ ζήτημα ἂν αἱ ἰδέαι εὑρίσκωνται εἰς ἐπικοινωνίαν μεταξύ των. Ὑπάρχει συστηματικὴ συνάφεια, ἐπικοινωνία καὶ τάξις μεταξὺ των ἢ ὑπάρχουν ἐν ἀκινησίᾳ, χωρὶς νὰ ἔρχωνται εἰς ἐπικοινωνίαν; Τὸ τεθὲν πρόβλημα ἐνέχει ὑψίστην σπουδαιότητα. Ἂν ἐδέχετο ὁ Πλάτων ὅτι αἱ ἰδέαι δὲν ἐπικοινωνοῦν πρὸς ἀλλήλας, δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ ἐξηγήσῃ τοὺς ποικίλους συνδυασμούς, τοὺς ὁποίους ἐμφανίζουν τὰ ὄντα πρὸς ἄλληλα. Ἐκτὸς τούτου θὰ ἔπρεπε νὰ δεχθῇ καὶ τὰς ἀντιλήψεις τοῦ κυνικοῦ Ἀντισθένους, δστις ἰσχυρίζετο ὅτι δὲν δύναται νὰ συνδυασθῇ ἓν ὑποκείμενον μὲ ἓν κατηγορούμενον. Ὅλα τὰ ἐν τῷ κόσμῳ ὑπάρχοντα ὄντα εἶναι ἀπομιμήματα ἰδεῶν. Ὑπάρχει ἀφ' ἑνὸς μὲν ἡ ἰδέα τοῦ ἀνθρώπου, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἡ ἰδέα τοῦ κάλλους. Ἂν ἡ ἰδέα τοῦ ἀνθρώπου δὲν ἔχῃ οὐδεμίαν ἐπικοινωνίαν μὲ τὴν ἰδέαν τοῦ κάλλους, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ συνδυασθῇ ἓν αἰσθητὸν ἀντίτυπον τῆς ἰδέας ἄνθρωπος μὲ ἓν αἰσθητὸν ἀντίτυπον τῆς ἰδέας κάλλους. Δὲν δυνάμεθα λοιπὸν νὰ ἐκφωνήσωμεν τὴν πρότασιν: Αὐτὸς ἐδῶ ὁ συγκεκριμένος ἄνθρωπος Ἀλκιβιάδης εἶναι ὡραῖος. Ἐπειδὴ ὁ Ἀντισθένης ἐδέχετο μίαν τοιαύτην ἀκινησίαν τῶν ἰδεῶν, ἰσχυρίζετο ὅτι ὑπάρχουν μόνον ταυτολογικαί—ἀναλυτικαὶ κρίσεις καὶ ὅτι δὲν δύνανται νὰ ὑπάρξουν κρίσεις συνθετικαὶ ἀποδίδουσαι εἰς τὸ ὑποκείμενον μίαν ἐπὶ πλέον ἰδιότητα, ἐκτὸς ἀπὸ ἐκείνας, αἵτινες ἐμπεριέχονται εἰς τὴν ἔννοιαν τοῦ ὑποκειμένου. Ὁ Πλάτων ἐμελέτησε καὶ ἔλυσε τὸ σπουδαιότατον τοῦτο πρόβλημα, ὅπερ ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὴν ὑπὸ τοῦ Καντίου τεθεῖσαν κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους ἐρώτησιν: Πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπάρχουν συνθετικαὶ κρίσεις ἐκ τῶν προτέρων; Τὴν λύσιν τοῦ ἐν λόγῳ ζητήματος μᾶς τὴν δίδει ὁ Πλάτων εἰς τὸν διάλογόν του «Σοφιστής». Ἐκεῖ ὑποστηρίζει ὅτι μεταξὺ τῶν ἰδεῶν ὑπάρχει ἐπικοινωνία καὶ ἱεραρχικὴ τάξις καθωρισμένη. Ἡ ἐπικοινωνία αὕτη δὲν εἶναι αὐθαίρετος, ἀλλὰ καθορίζεται ὑπὸ κανόνων. Ὅπως τὰ στοιχεῖα τοῦ ἀλφαβήτου συνδυάζονται ὑπὸ ὡρισμένους κανόνας διὰ νὰ ἀποτελέσουν τὰς λέξεις καὶ ὅπως οἱ ὀξεῖς καὶ βαρεῖς φθόγγοι συναρμόζονται κατὰ σταθεροὺς νόμους διὰ νὰ ἀποτελέσουν μελωδικὴν ἑνότητα, ὁμοίως ὑπάρχει καὶ προκειμένου περὶ τῶν ἰδεῶν ὡρισμένη τάξις, ἥτις καθορίζει τὴν ἱεραρχίαν των καὶ τὴν ἐπικοινωνίαν των. Αἱ ἰδέαι ἔχουν «δύναμιν κοινωνίας», δύνανται νὰ ἐπικοινωνήσουν μεταξύ των (Πλ. «Σοφ.» 251 Ε) κατὰ σταθεροὺς κανόνας. Οὕτως ὅταν ἐξετάζωμεν τὰς ἰδέας τοῦ ὄντος, τῆς κινήσεως καὶ τῆς στάσεως, διαπιστώνομεν ὅτι ἑκάστη τῶν δύο τελευταίων (κίνησις καὶ στάσις) δύναται νὰ συνδυασθῇ μὲ τὴν ἰδέαν τοῦ ὄντος. Ὅταν λέγωμεν ὅτι ἡ κίνησις ὑπάρχει καὶ ὅτι ἡ στάσις ἡρεμία) ὑπάρχει δὲν κάμνομεν τίποτε ἄλλο παρὰ ἀναγνωρίζομεν ὅτι ἡ ἰδέα τοῦ ὄντος ἔρχεται εἰς ἐπικοινωνίαν μὲ τὴν ἰδέαν τῆς κινήσεως καὶ τῆς στάσεως. Δὲν δύνανται ὅμως αἱ ἰδέαι τῆς κινήσεως καὶ τῆς στάσεως νὰ συνδυασθοῦν πρὸς ἀλλήλας. Δὲν εἶναι νοητὸν νὰ εἴπωμεν ὅτι ἡ στάσις κινεῖται καὶ ὅτι ἡ κίνησις ἵσταται. Ὁ Πλάτων προσθέτει ὅτι ὑπάρχει καὶ ἰδιαιτέρα ἐπιστήμη, ἥτις δύναται νὰ ἐρευνήσῃ καὶ νὰ ἀνεύρῃ τοὺς νόμους, οἱ ὁποῖοι διέπουν τὸν συνδυασμὸν καὶ τὴν ἱεραρχικὴν κλιμάκωσιν τῶν ἰδεῶν. Αὕτη εἶναι ἡ διαλεκτική, ἥτις ἔχει τὴν ἁρμοδιότητα νὰ ἀνεύρῃ ποῖα εἶναι τὰ γένη, εἰς τὰ ὁποῖα κατατάσσονται αἱ ἰδέαι καὶ ποία εἶναι ἡ ἱεραρχία των σχέσις. Εἰς τὸν «Σοφιστὴν» διὰ τῆς διαλεκτικῆς διερευνήσεως ἀνακαλύπτεται ὅτι ὑπάρχουν πέντε ἀνώτατα ὀντολογικὰ γένη, ὀντολογικαὶ κατηγορίαι ὅπως λέγομεν εἰς τὴν σύγχρονον φιλοσοφικὴν ὁρολογίαν, ἡ οὐσία, ἡ ταυτότης, ἡ στάσις, ἡ κίνησις καὶ ἡ διαφορὰ (τὸ ἕτερον, θάτερον). Ὑπ' αὐτὰς τὰς γενικωτάτας κατηγορίας ταξιθετοῦνται ἱεραρχικῶς αἱ κατώτεραι. Οἱαδήποτε ἐκ τῶν ἰδεῶν πρέπει νὰ ἀποτελῇ ταυτότητα μὲ τὸν ἑαυτόν της, ἐν σχέσει ὅμως μὲ τὰς ἄλλας ἰδέας ἀποτελεῖ ἑτερότητα. Ὥστε ἑκάστη τῶν ἰδεῶν δύναται νὰ χαρακτηρισθῇ ταυτοχρόνως ἐν ἀναφορᾷ μὲν πρὸς τὸν ἑαυτόν της ὡς ὂν ἐν ἀναφορᾷ δὲ πρὸς τὰς ἄλλας ὡς μὴ ὄν (περὶ ἑκαστον ἄρα τῶν εἰδῶν πολὺ μὲν ἐστι τὸ ὄν, ἄπειρον δὲ πλῆθει τὸ μὴ ὄν) (ἐν σχέσει μὲ ἑκάστην ἰδέαν ὑπάρχει εἰς μέγα πλῆθος μὲν τὸ ὄν, εἰς ἄπειρον δὲ πλῆθος τὸ μὴ ὄν). Ἡ ἀνακάλυψις αὕτη τοῦ Πλάτωνος ἐνέχει μεγάλην σημασίαν, διότι ἔλυσε τὸ μέγα ζήτημα περὶ τῆς ὑπάρξεως τοῦ μὴ ὄντος. Ὁ Παρμενίδης εἶχεν ἀρνηθῇ ἀνεπιφυλάκτως τὴν ὕπαρξιν τοῦ μὴ ὄντος. Ὁ Πλάτων ἔρχεται καὶ λέγει ὅτι τὸ μὴ ὂν ὑπάρχει, οὐχὶ εἰς ἀπόλυτον σημασίαν, ἀλλ' εἰς σχετικήν. Πᾶν ὂν ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὰ ἄλλα ὄντα δύναται νὰ νοηθῇ ὡς μὴ ὄν. Ὅταν λέγω π.χ. ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶναι ἵππος, ἐμφανίζεται ὁ ἄνθρωπος ὡς μὴ ὂν ἐν σχετικῇ σημασίᾳ ὡς πρὸς τὸν ἵππον, ὡς κάτι, ὅπερ δὲν δύναται νὰ εἶναι ἵππος. Εἰς τὸν «Σοφιστὴν» καθορίζεται σαφῶς ἡ σχετικὴ αὕτη ὕπαρξις τοῦ μὴ ὄντος: «ὁπόταν τὸ μὴ ὂν λέγωμεν, οὐκ ἐναντίον τι λέγομεν τοῦ ὄντος, ἀλλ' ἕτερον μόνον» (257 Β) (ὅταν ὁμιλοῦμεν περὶ τοῦ μὴ ὄντος, δὲν ἐννοοῦμεν κάτι ἐξ ὁλοκλήρου ἀντίθετον πρὸς τὸ ὄν, ἀλλὰ κάτι τὸ ὁποῖον εἶναι διάφορον). Εἰς τὴν ὑψηλοτέραν ἱεραρχικὴν βαθμίδα ὡς ὑψίστη κατηγορία ἵσταται ἡ ἰδέα τοῦ ὄντος καὶ κάτω ἀπὸ αὐτὸ τοποθετοῦνται τὰ κατώτερα εἴδη συστηματικῶς κατὰ κανόνας. Παραπλεύρως τοῦ ὄντος ἵσταται ὡσὰν σκιὰ τὸ μὴ ὄν ὡς ἀρχὴ τῆς διαφορᾶς καὶ ἑτερότητος. Ἡ διαλεκτικὴ ἐπιστήμη δύναται νὰ παρακολουθήσῃ τὴν ἱεραρχικὴν σειρὰν καὶ συμπλοκὴν τῶν ἰδεῶν ἀπὸ τῆς ὑψίστης μέχρι τῆς ἱεραρχικῶς κατωτάτης βαθμίδος. Εἰς τὸν αἰσθητὸν κόσμον ἀντίστοιχον τῆς κατωτάτης βαθμίδος εἶναι τὸ αἰσθητὸν εἶδος. Λέγων αἰσθητὸν εἶδος ἐννοεῖ ὁ Πλάτων τοὺς μορφολογικοὺς τύπους, εἰς τοὺς ὁποίους κατατάσσονται τὰ αἰσθητὰ συγκεκριμένα ὄντα ἄνθρωπος, μηλέα, ἵππος, χρυσὸς κ.λπ. Ἡ μέθοδος, διὰ τῆς ὁποίας δυνάμεθα νὰ παρακολουθήσωμεν τὸ ἰδεατὸν πλέγμα τῆς κοινωνίας τῶν ἰδεῶν, ὅπερ ἀποτελεῖ τὸν ὀντολογικὸν συνδεσμον τῆς πραγματικότητος, εἶναι, κατὰ τὸν Πλάτωνα, ἡ διαίρεσις κατὰ γένη καὶ εἴδη, ἥτις ἀφορμωμένη ἀπὸ τὸ ὄν, φθάνει μέχρι τοῦ μὴ ὑποδιαιρουμένου περαιτέρω «ἀτμήτου αἰσθητοῦ εἴδους». Παραδείγματα ἐφαρμογῆς τῆς διαιρετικῆς ταύτης μεθόδου μᾶς δίδει ὁ πλατωνικὸς διάλογος «Σοφιστής», καθὼς καὶ οἱ ἄλλοι ὑστερώτεροι διάλογοι. Ἐγκαινιάζων ὁ Πλάτων τὴν διαιρετικὴν μέθοδον, ἐδημιούργησεν ἄριστον μέσον ἐπιστημονικῆς ἐρεύνης. Τὴν μέθοδον ταύτην δὲν ἐχρησιμοποίησε μόνον ὁ Ἀριστοτέλης, ἀλλὰ τὴν χρησιμοποιοῦν καὶ σήμερον πᾶσαι αἱ μορφολογικαὶ καὶ περιγραφικαὶ ἐπιστῆμαι. Ἡ μεταφυσικὴ λοιπὸν θεωρία τῶν ἰδεῶν εἰς τὰς χεῖρας τοῦ Ἀθηναίου φιλοσόφου ἀπετέλεσεν ἀφετηρίαν διὰ νὰ ἀνακαλυφθῇ ἀποτελεσματικωτάτη ἐπιστημονικὴ μέθοδος διὰ τὴν διερεύνησιν τῆς συγκεκριμένης αἰσθητῆς πραγματικότητος. Ὁ Πλάτων δὲν εἶναι μόνον μέγας μεταφυσικὸς φιλόσοφος, ἀλλὰ καὶ ἔξοχος ἐπιστημολόγος καὶ λογικευόμενος.

Ἡ ἰδέα τοῦ ἀγαθοῦ.

Ἐφ' ὅσον τὸ βασίλειον τῶν ἰδεῶν ἐμφανίζει οὐ μόνον συνάφειαν καὶ κοινωνίαν ἀλλὰ καὶ ἱεραρχίαν, αὐτομάτως τίθεται τὸ ἐρώτημα ποία εἶναι ἡ ὑψίστη ἐκ τῶν ἰδεῶν. Περὶ τοῦ προβλήματος τούτου σπανίως κάμνει ὁ Πλάτων λόγον εἰς τοὺς

διαλόγους του. Μόνον εἰς τὴν «Πολιτείαν» (505 Α, ἔκτον βιβλίον, κεφάλαιον δέκατον ἕκτον κ.ἑ.) μᾶς παρέχει μέ μεγάλην περίσκεψιν καὶ φειδὼ ἀποκαλύψεις περὶ μιᾶς ἰδέας, ἥτις ἀποτελεῖ τὸ μέγιστον μάθημα: «Ἡ τοῦ ἀγαθοῦ ἰδέα μέγιστον μάθημα, ἡ δίκαια καὶ τἄλλα προσχρησάμενα χρήσιμα καὶ ὠφέλημα γίγνεται» (Ἡ Ἰδέα τοῦ ἀγαθοῦ εἶναι μέγιστον μάθημα καὶ ὅταν ἀποκτήσουν μὲ τὴν πρὸς αὐτὴν ἀναστροφὴν τὴν ὁλοκλήρωσίν των ἡ δικαιοσύνη καὶ αἱ ἄλλαι ἀρεταὶ καθίστανται χρήσιμοι καὶ ὠφέλιμοι). Εἶναι τοποθετημένη τελευταία εἰς τὸ ἔσχατον ὅριον τοῦ νοητοῦ τόπου καὶ μετὰ μεγάλης δυσκολίας γίνεται προσιτὴ εἰς τὴν δρασιν τῆς ψυχῆς: «Ἐν τῷ γνωστῷ τελευταία ἡ τοῦ ἀγαθοῦ ἰδέα καὶ μόλις ὁρᾶσθαι» (Πλ. Πολ. 517 Β) (Εἰς τὴν περιοχὴν εἰς ἣν φθάνει ἡ γνῶσις τελευταίαν θέσιν κατέχει ἡ ἰδέα τοῦ ἀγαθοῦ καὶ εἶναι μετὰ μεγίστης δυσκολίας ὁρατή). Διὰ νὰ κάμῃ προσιτὴν τὴν ὑψίστην ταύτην ἰδέαν εἰς τὴν νόησιν χρησιμοποιεῖ ὁ Πλάτων λαμπροτάτην παρομοίωσιν παραβάλλων ταύτην μέ τὸν ἥλιον, ὅστις δὲν καθιστᾶ μόνον τὰ ὄντα ὁρατὰ διὰ τοῦ φωτός του, ἀλλὰ καὶ παρέχει εἰς αὐτὰ γένεσιν, αὔξησιν καὶ τροφήν: «Τὸν ἥλιον τοῖς ὁρωμένοις οὐ μόνον οἶμαι, τὴν τοῦ ὁρᾶσθαι δύναμιν παρέχειν φήσεις, ἀλλὰ καὶ τὴν γένεσιν καὶ τὴν αὔξησιν καὶ τὴν τροφήν, οὐ γένεσιν αὐτὸν ὄντα. Καὶ τοῖς γιγνωσκομένοις τοίνυν μὴ μόνον τὸ γιγνώσκεσθαι φάναι ὑπὸ τοῦ ἀγαθοῦ παρεῖναι, ἀλλὰ καὶ τὸ εἶναί τε καὶ τὴν οὐσίαν ὑπ' ἐκείνου αὐτοῖς προσεῖναι, οὐκ οὐσίας ὄντος τοῦ ἀγαθοῦ, ἀλλ' ἔτι ἐπέκεινα τῆς οὐσίας πρεσβείᾳ καὶ δυνάμει ὑπερέχοντος» (509 Β) (Θὰ παραδεχθῇς, νομίζω, ὅτι ὁ ἥλιος χαρίζει εἰς τὰ ὁρώμενα ἀντικείμενα ὄχι μόνον τὴν δύναμιν τῆς ὁρατότητος, ἀλλὰ καὶ τὴν γένεσιν καὶ τὴν αὔξησιν καὶ τὴν τροφήν, ἂν καὶ ὁ ἴδιος δὲν εἶναι κάτι τὸ ὁποῖον ἀνήκει εἰς τὴν περιοχὴν τῆς (φθαρτῆς) γενέσεως. Πρέπει λοιπὸν νὰ παραδεχθῇς ὅτι ἡ Ἰδέα τοῦ ἀγαθοῦ χαρίζει εἰς τὰ ἀντικείμενα τὰ προσιτὰ εἰς τὴν γνῶσιν ὄχι μόνον τὸ ὅτι γίνονται γνωριστά, ἀλλὰ δίδει εἰς αὐτὰ καὶ τὸ εἶναι τὸ ὁποῖον ἔχουν καὶ τὴν οὐσίαν των, ἐνῶ τὸ ἀγαθὸν δὲν εἶναι οὐσία, ἀλλὰ κρατεῖ ὑπέροχον θέσιν κείμενον περαιτέρω τῆς οὐσίας καὶ κατὰ τὴν πρωταρχικότητα καὶ τὴν δύναμιν). Ὅ,τι εἶναι διὰ τὸν ὁρατὸν κόσμον ὁ ἥλιος, εἶναι διὰ τὸν νοητὸν κόσμον τὸ ἀγαθόν. Ὁ ἥλιος παρέχει εἰς τὰ ὄντα τὴν βάσιν διὰ νὰ γεννηθοῦν καὶ νὰ αὐξηθοῦν ἐνῶ αὐτὸς δὲν ὑπόκειται εἰς γένεσιν, ἀλλὰ ἐμφανίζεται πάντοτε τέλειος καὶ ὁλοκληρωμένος. Τὸν παραλληλισμὸν δυνάμεθα νὰ παραστήσωμεν ἑποπτικῶς διὰ τῶν δύο παρατιθεμένων διαγραμμάτων.

Τὸ ἀγαθὸν δὲν πρέπει νά νοηθῇ εἰς ἠθικολογικὴν σημασίαν. Ἀγαθὸς εἰς τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν γλῶσσαν σημαίνει τὸν πλήρη δυνάμεως καὶ ἀνδρείας. Ἡ Ἰδέα τοῦ ἀγαθοῦ ἄρα εἶναι ἡ ὑψίστη δυναμικὴ ἀρχή, ἥτις παρέχει τὴν δυνατότητα εἰς τὰ ὄντα νὰ ὑπάρχουν καὶ νὰ γίνονται ἀντικείμενα τῆς γνώσεως. Εἶναι ἀρχὴ τοῦ «εἶναι» καὶ τοῦ «γιγνώσκεσθαι», ἀρχὴ ὀντολογικὴ συγχρόνως καὶ γνωσιολογική. Ἐπειδὴ χαρακτηρίζεται ὡς ἀρχὴ καὶ πηγὴ τῆς οὐσίας καὶ τῆς ἀληθείας ἵσταται πέραν τῆς οὐσίας καὶ γνώσεως «ἐπέκεινα τῆς οὐσίας». Λέγων ταῦτα ὁ Πλάτων θέτει τὴν ὑψίστην «ὑπερβατικὴν» ἀρχὴν πάσης ὑπάρξεως καὶ γνώσεως. Ὑψοῦται εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ «ὑπερνοητοῦ» καὶ τοῦ «ὑπεραντικειμενικοῦ». Ὑπεράνω καὶ πέραν οἱασδήποτε ὑπάρξεως, οἱουδήποτε πραγματικοῦ ἢ ἰδεώδους ἀντικειμένου, ὑπεράνω πάσης ἰδέας ἵσταται ὡς ὑπερβατικὴ ἀρχὴ τὸ ἀγαθόν. Τὴν ὑπερβατικότητα ταύτην ἐξαίρει ὁ ἴδιος ὁ Πλάτων διὰ τοῦ στόματος τοῦ Γλαύκωνος ὅστις ὅταν ἀκούῃ παρὰ τοῦ Σωκράτους ὅτι τὸ ἀγαθὸν κεῖται «ἐπέκεινα τῆς οὐσίας» λέγει: «Ἀπολλον, δαιμονίας ὑπερβολῆς» «Μὰ τὸν Ἀπόλλωνα πρόκειται διὰ μίαν ὑπερβολὴν δαιμονίαν, ἤτοι διὰ μίαν ὑπέρβασιν τὴν ὁποίαν δέν δύναται νὰ συλλάβῃ ὁ ἀνθρώπινος νοῦς). Πράγματι, ἡ φαντασία μας δύναται κάπως νὰ φαντασθῇ τὴν ἰδέαν τοῦ καλοῦ, τοῦ δικαίου καὶ τῶν ἄλλων ἀρετῶν. Πᾶσα προσπάθεια ὅμως διὰ νὰ συλλάβωμεν τὴν ἀρχὴν ἥτις δίδει ἀπόστασιν καὶ κῦρος εἰς τὰς Ἰδέας ταύτας ναυαγεῖ. Ἡ Ἰδέα τοῦ ἀγαθοῦ μᾶς ὑψώνει εἰς τὴν περιοχὴν τῆς λεγομένης «ἀρνητικῆς θεολογίας», ἥτις προσπαθεῖ νὰ νοήσῃ τὸ θεῖον ὃν ἀποδίδουσα εἰς τοῦτο ἀρνητικὰ χαρακτηριστικά. Ἡ σύγχρονος ὑπαρξιακὴ φιλοσοφία χρησιμοποιεῖ σήμερον εἰς τὰς μεταφυσικάς της θεωρήσεις τὴν ἔννοιαν τῆς «ὑπερβάσεως» (τρανσκεντέτσια), ἥτις δὲν εἶναι ἄλλο τι εἰμὴ τὸ πλατωνικὸν «ἐπέκεινα». Περὶ τοῦ ἀγαθοῦ σπανίως ὁμιλεῖ ὁ Πλάτων. Εἰς τὴν ἑβδόμην ἐπιστολήν του ἔκαμε λόγον πάλιν περὶ αὐτοῦ παρομοιάσας τοῦτο μὲ φῶς. Ἔπειτα ἀπὸ μεγάλην προπαρασκευὴν καὶ ἐπίπονον ἀνάβασιν: «Ἐξέλαμψε φρόνησις περὶ ἕκαστον καὶ νοῦς συντείνων ὅτι μάλιστα εἰς δύναμιν ἀνθρωπίνην» (Ἀναπηδᾷ σχετικῶς μέ ἕκαστον ἀντικείμενον τὸ ὁποῖον ἐρευνῶμεν ἡ λάμψις τῆς φρονήσεως καὶ τῆς κατανοήσεως μὲ τόσον μεγάλην ἔντασιν, ὥστε μόλις νὰ εἶναι ὑποφερτὴ ἐκ μέρους τῆς ἀνθρωπίνης δυνάμεως). Περὶ τοῦ ἀγαθοῦ δηλοῖ ὁ Πλάτων εἰς τὴν αὐτὴν ἐπιστολὴν ὅτι οὐδὲν ἔχε γράψει ὁ ἴδιος σύγγραμμα, διότι δὲν δύναται τὸ ἀγαθὸν νὰ ἀνακοινωθῇ διὰ λεκτικῆς ἀνακοινώσεως, ἐφ' ὅσον εἶναι «ἄρρητον» καὶ ἀμετάδοτον διὰ τοῦ λόγου: «Οὔκουν ἐμόν γε περὶ αὐτῶν ἔστιν σύγγραμμα οὐδὲ μήποτε γένηται· ῥητὸν γὰρ οὐδαμῶς ἔστιν ὡς ἄλλα μαθήματα, ἀλλ' ἐκ πολλῆς συνουσίας γιγνομένης περὶ τὸ πρᾶγμα αὐτὸ καὶ τοῦ συζῆν ἐξαίφνης, οἷον ἀπὸ πυρὸς πηδήσαντος ἐξαφθὲν φῶς, ἐν τῇ ψυχῇ γενόμενον αὐτὸ ἑαυτὸ ἤδη τρέφει» (341) (Περὶ αὐτῶν τῶν πραγμάτων ἐγὼ δὲν ἔχω γράψει κανὲν σύγγραμμα καὶ δὲν θὰ γράψω ποτὲ εἰς τὸ μέλλον· διότι δὲν δύναται νά ἀνακοινωθῇ διὰ λεκτικῆς ἐκφράσεως, ὅπως συμβαίνει σχετικῶς μὲ τὰ ἄλλα μαθήματα, ἀλλὰ κατόπιν μακροχρονίου ἐνασχολήσεως ἀναφερομένης εἰς τὴν οὐσίαν αὐτοῦ τοῦ πράγματος, καὶ μακροχρονίου μετ' αὐτοῦ συμβιώσεως, αἰφνιδίως ὡσὰν ἀπὸ πῦρ τὸ ὁποῖον ξεπετιέται, ἀνάπτει φῶς καὶ παρουσιάζεται εἰς τὴν ψυχὴν καὶ μέσα εἰς αὐτὴν αὐξάνεται συντηρούμενον ἀπὸ τὸν ἑαυτόν του). Οὕτω ὁ Πλάτων φθάνει εἰς τὰ σύνορα τοῦ «ἀρρήτου» πρὸ τοῦ ὁποίου πᾶσα λεκτικὴ ἐκφώνησις ναυαγεῖ. Τὴν πλατωνικὴν ταύτην ἀντίληψιν τὴν ἐπαναλαμβάνουν κατόπιν ὁ Πλωτῖνος καὶ ὁ Διονύσιος ὁ Ἀρεοπαγίτης. ὁ δὲ Αὐγουστῖνος τὴν μεταδίδει εἰς τὸν κόσμον τῆς Δύσεως. Τὸ ἀγαθὸν ἀποτελεῖ τὴν ἐσχάτην ἑνοποιητικὴν ἀρχὴν τοῦ σύμπαντος καὶ διὰ τοῦτο κατὰ τὴν τελευταίαν περίοδον τῆς πλατωνικῆς φιλοσοφίας ταυτίζεται μὲ τὸ Ἕν. Περὶ τούτου θέλει γίνει λόγος εἰς τὰ ἑπόμενα.

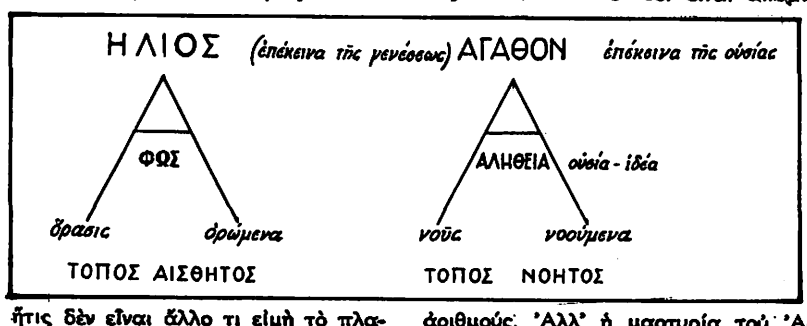

Μαθηματικὴ θεώρησις τῶν Ἰδεῶν.

Κατὰ τὴν τελευταίαν περίοδον τῆς φιλοσοφικῆς του ἐξελίξεως παρουσίασεν ὁ Πλάτων νέαν ἀντίληψιν περὶ Ἰδεῶν στηριζόμενος ἐπὶ τῶν ἐρευνῶν τὰς ὁποίας εἶχε κάμει εἰς τὴν περιοχὴν τῶν μαθηματικῶν ἐπιστημῶν. Εἰς τὰ συγγράμματα τῆς γεροντικῆς του ἡλικίας συναντῶμεν ὀλίγας μόνον ἐνδείξεις περὶ τῆς νέας ἐκδοχῆς τῶν Ἰδεῶν. Τὰς σχετικὰς πρὸς τὸ ζήτημα τοῦτο ἀντιλήψεις του ἐξέθετεν εἰς τὴν προφορικήν του διδασκαλίαν ἐν τῇ Ἀκαδημίᾳ. Δυνάμεθα ὅμως χρησιμοποιοῦντες τὰς παρατηρήσεις τὰς ὁποίας ἔχει ἐκθέσει ὁ Ἀριστοτέλης εἰς τὰ δύο τελευταῖα βιβλία τῶν «Μετὰ τὰ φυσικά», καταπολεμῶν τὰς ἀριθμολογικὰς θεωρίας τοῦ διδασκάλου του, καὶ στηριζόμενοι ἐπὶ τῶν πληροφοριῶν τὰς ὁποίας μᾶς παρέχει ὁ Ἀριστόξενος ὡς πρὸς τὴν τελευταίαν «Περὶ ἀγαθοῦ» διάλεξιν τοῦ Πλάτωνος καθὼς καὶ εἰς τὰς μαρτυρίας τῶν σχολιαστῶν νὰ προχωρήσωμεν εἰς τὴν ἔκθεσιν τῆς πλατωνικῆς «περὶ εἰδητικῶν ἀριθμῶν» θεωρίας. Ὁ Πλάτων ὑπεστήριζεν ὅτι αἱ Ἰδέαι εἶναι ἀριθμοί. Χαρακτηρίζων τὰς Ἰδέας ὡς ἀριθμοὺς δὲν ἀναφέρεται εἰς τοὺς γνωστοὺς μαθηματικοὺς ἀριθμοὺς διὰ τῶν ὁποίων ἐκτελοῦμεν λογιστικὰς πράξεις. Οἱ ἀριθμοὶ ὡς χαρακτηριστικὸν τῶν Ἰδεῶν εἶναι ἄλλης φύσεως ἐν συγκρίσει πρὸς τοὺς μαθηματικοὺς καὶ διὰ τοῦτο καλοῦνται «εἰδητικοί». Ὡς πρὸς τοὺς κοινοὺς μαθηματικοὺς ἀριθμοὺς καθὼς καὶ διὰ τὰ γεωμετρικὰ σχήματα ἐδίδασκεν ὁ Πλάτων ὅτι δὲν δύναται νὰ ὑπάρξουν Ἰδέαι. Πρὸς διάκρισιν ἀπὸ τοὺς εἰδητικοὺς ὀνομάζουν οἱ ἀρχαῖοι σχολιασταὶ τοὺς μαθηματικοὺς ἀριθμοὺς «μοναδικούς», δηλαδὴ συγκειμένους ἐκ μονάδων. Ὥστε κατὰ τὴν ἀριθμολογικὴν ἀντίληψιν αἱ Ἰδέαι εἶναι ἀριθμοί. Πᾶν ὃν ὑπάρχει διότι κατὰ κάποιον τρόπον ἔχει μετοχὴν εἰς τὰς Ἰδέας - ἀριθμούς. Ἀλλὰ καὶ αὐτοὶ οἱ εἰδητικοὶ ἀριθμοὶ σύγκεινται, κατὰ τὸν Πλάτωνα, ἐκ δύο στοιχείων. Ταῦτα εἶναι τὸ «ἓν» καὶ ἡ «ἀόριστος δυάς». Ἀντὶ τοῦ ὅρου ἓν χρησιμοποιοῦν οἱ σχολιασταὶ τὸν ὅρον «πέρας» καὶ ἀντὶ τῆς ἀορίστου δυάδος τὰς ἐκφράσεις «τὸ μέγα καὶ μικρὸν» καθὼς καὶ τὸ «ἄπειρον». Κατὰ τὰς παλαιὰς μαρτυρίας, ὁ Πλάτων ἐδίδασκεν, ὅτι τὸ ὑλικὸν στοιχεῖον ἐκ τοῦ ὁποίου συνίστανται αἱ Ἰδέαι - ἀριθμοὶ (= εἰδητικοὶ ἀριθμοὶ) εἶναι ἡ ἀόριστος δυὰς ἢ τὸ μέγα καὶ μικρόν. Ἐπ' αὐτοῦ ἐνεργεῖ ὡς μορφοδοτικὸν στοιχεῖον τὸ ἕν, καὶ ἐκ τοῦ ἀκαθορίστου ὑλικοῦ παράγει ἓν ὡρισμένον σύμπλεγμα, ὅπερ ἐμφανίζεται ὡς καθωρισμένη Ἰδέα - ἀριθμός. Ὥστε εἰς τὸ σύμπαν ὁλόκληρον αἱ ὕψισται ἀρχαὶ εἶναι τὸ ἓν καὶ ἡ ἀόριστος δυὰς (μέγα καὶ μικρόν). Ἐκ τούτων λαμβάνουν ὑπόστασιν αἱ Ἰδέαι - ἀριθμοί. Κατὰ μετοχὴν δὲ πρὸς ταύτας ὑπάρχουν τὰ ὄντα. Τὰ μαθηματικὰ ἀντικείμενα κατέχουν μεσάζουσαν θέσιν μεταξὺ τῶν Ἰδεῶν - ἀριθμῶν καὶ τῶν αἰσθητῶν ὄντων, διὰ τοῦτο δὲ καλοῦνται «μεταξύ». Ἕκαστον ὃν δὲν εἶναι ἀπομίμημα ἑνὸς μαθηματικοῦ ἀριθμοῦ, ὅπως ἐφρόνουν οἱ Πυθαγόρειοι, ἀλλ' ἑνὸς εἰδητικοῦ ἀριθμοῦ.

Μεταξὺ τῶν ἑρμηνευτῶν τῆς πλατωνικῆς φιλοσοφίας ὑπάρχει διαφωνία ὡς πρὸς τὸν τρόπον καθ' ὃν ἐννοεῖ τοὺς εἰδητικοὺς ἀριθμοὺς ὁ Πλάτων. Ὁ Γάλλος Ρομπὲν ὑποστηρίζει ὅτι οἱ εἰδητικοὶ ἀριθμοὶ εἶναι σχήματα, συμφώνως πρὸς τὰ ὁποῖα ἔχουν συγκροτηθῇ αἱ Ἰδέαι. Διὰ τοῦτο τάσσει τὰς Ἰδέας ὑπὸ τοὺς ἀριθμούς. Ἀλλ' ἡ μαρτυρία τοῦ Ἀριστοτέλους εἶναι ρητὴ καὶ μᾶς ἀναγκάζει νὰ θέσωμεν τὰς Ἰδέας εἰς τὸ αὐτὸ ἐπίπεδον μὲ τοὺς ἀριθμούς, διότι εἰς τὰ ἀριστοτελικὰ κείμενα ἀναφέρονται αἱ Ἰδέαι ἐν συνδυασμῷ μὲ τοὺς ἀριθμούς. Κατὰ τὸν Στέντσελ οἱ εἰδητικοὶ ἀριθμοὶ δύνανται νὰ κατανοηθοῦν μόνον ἂν συσχετισθοῦν μὲ τὴν πλατωνικὴν περὶ διαιρέσεως θεωρίαν. Εἰς τὸν «Σοφιστὴν» ὡμίλησεν ὁ Πλάτων περὶ ἱεραρχίας τῶν γενῶν, εἰς ἃ ὑπάγονται, αἱ Ἰδέαι καὶ ἔδειξε πῶς διὰ τῆς μεθόδου τῆς διχοτομίας δυνάμεθα νὰ κατέλθωμεν ἀπὸ τὰ ὕψιστα γένη μέχρι τοῦ ἀτμήτου εἴδους. Κατὰ τὴν διαιρετικὴν ταύτην κατάβασιν εἰς ἕκαστον εἶδος ἀντιστοιχεῖ ὡρισμένη βαθμολογικὴ βαθμίς, ἐκφραζομένη διὰ ὡρισμένου τακτικοῦ ἀριθμοῦ. Ὅταν π.χ. διαιρῶμεν ἱεραρχικῶς τὰ ἰδεώδη μεγέθη, τὸν ἀριθμὸν 1 θὰ δώσωμεν εἰς τὸ ἰδεῶδες γεωμετρικὸν σημεῖον, τὸν ἀριθμὸν 2 εἰς τὴν ἰδεώδη γραμμήν, τὸν ἀριθμὸν 3 εἰς τὸ ἰδεῶδες τρίγωνον, ὅπερ εἶναι τὸ ἀρχικὸν στοιχεῖον πάσης ἐπιφανείας, ὅπως δέχεται ὁ Πλάτων εἰς τὸν «Τίμαιον». Οἱ εἰδητικοὶ ἀριθμοὶ λοιπὸν εἶναι τακτικοὶ ἀριθμοὶ ἐκφράζοντες τὴν ἱεραρχικὴν τάξιν τῶν Ἰδεῶν εἰς τὴν διαιρετικὴν κλίμακα. Ἡ ἀντίληψις αὕτη τοῦ Στέντσελ

δὲν ἐγένετο ἀποδεκτή, διότι ἔρχεται εἰς σύγκρουσιν ὡς πρὸς ὡρισμένα της σημεῖα μὲ τὰς γενικωτέρας ἀριθμολογικὰς θεωρίας τοῦ Πλάτωνος. Ὁ Ἄγγλος καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Ἐδιμβούργου Ταίϋλορ ὑποστήριζεν ὅτι ἡ ἐνασχόλησις τοῦ Πλάτωνος μὲ τὰ ἀσύμμετρα μεγέθη τὸν ἤγαγε νὰ διαμορφώσῃ τὴν περὶ τοῦ «μεγάλου καὶ μικροῦ» μαθηματικήν του θεωρίαν, ἐξ ἧς ὡδηγήθη εἰς τὴν περὶ εἰδητικῶν ἀριθμῶν δοξασίαν του. Ὅπως ἐξάγεται ἀπὸ ἓν χωρίον τῆς «Πολιτείας» (546 C), εἰς τὴν πλατωνικὴν Ἀκαδημίαν εἶχε καταβληθῇ προσπάθεια διὰ νὰ καθορισθῇ ἡ τιμὴ τετραγωνικῶν καὶ κυβικῶν ριζῶν διὰ προσεγγίσεως. Οὕτω εἰς τὸ ρηθὲν χωρίον ἀναζητεῖται ἡ κατὰ προσέγγισιν τετραγωνικὴ ρίζα τοῦ 50, ὀνομαζομένη «διάμετρος ρητὴ τῆς πεμπάδος» (ἡ διὰ ρητοῦ ἀριθμοῦ ἐκφραζομένη διάμετρος τετραγώνου, τοῦ ὁποίου ἡ πλευρὰ ἔχει ἀριθμητικὴν τιμὴν 5). Αἱ τοιαῦται ἀναζητήσεις εἶχον ὁδηγήσει τοὺς ἐν τῇ πλατωνικῇ Ἀκαδημίᾳ μαθηματικοὺς εἰς τὴν ἀνακάλυψιν σειρῶν κλασμάτων, ἄτινα συγκλίνουν πρὸς τὴν τετραγωνικὴν ρίζαν τοῦ ἀριθμοῦ 2. Ὁ Θέων ὁ Σμυρναῖος ἔχει διασώσει τὸν κανόνα διὰ τοῦ ὁποίου καθορίζεται ἡ περὶ ἧς ὁ λόγος κλασματικὴ σειρά. Δυνάμεθα νὰ δώσωμεν μίαν ἰδέαν περὶ τοῦ προκειμένου, παρουσιάζοντες τὴν ἀκόλουθον σειρὰν κλασμάτων:

$$\frac{1}{1}, \frac{3}{2}, \frac{7}{5}, \frac{17}{12}, \frac{41}{29}, \frac{99}{70}, \frac{239}{169}$$

Πρόχειρος σύγκρισις τῶν τιμῶν τῶν κλασμάτων τούτων μὲ τὴν τιμὴν τῆς τετραγωνικῆς ρίζης τοῦ 2 δύναται νὰ τὰ κατατάξῃ εἰς δύο σειράς, ἐκ τῶν ὁποίων ἑκατέρα τείνει νὰ προσεγγίσῃ τὴν τιμὴν τῆς τετραγωνικῆς ρίζης τοῦ 2, χωρὶς ποτὲ νὰ τὴν φθάνῃ. Ἐκ τῆς ρηθείσης συγκρίσεως προκύπτει ἡ ἀκόλουθος διάταξις

$$\frac{1}{1} < \frac{7}{5} < \frac{41}{29} < \frac{239}{169} < \cdots < \sqrt{2} < \cdots \frac{99}{70} < \frac{17}{12} < \frac{3}{2}$$

Ἡ τετραγωνικὴ ρίζα τοῦ 2 περιβάλλεται ἀπὸ δύο σειρὰς ἀπείρων κατὰ τὸν ἀριθμὸν κλασμάτων ταξινομουμένων εἰς δύο τάξεις. Τὰ κλάσματα τῆς μιᾶς σειρᾶς εἶναι μικρότερα τῆς τετραγωνικῆς ρίζης τὰ δὲ τῆς ἑτέρας μεγαλύτερα. Ἡ τιμὴ τῆς τετραγωνικῆς ρίζης θεωρεῖται ὡς ἰδεώδης τιμὴ καὶ δύναται νὰ θεωρηθῇ ἐν συγκρίσει πρὸς τὰς τιμὰς τῆς μιᾶς σειρᾶς ὡς μέγα, ἐν συγκρίσει δὲ μὲ τὰς τιμὰς τῆς ἄλλης ὡς μικρόν. Ὁμιλῶν λοιπὸν ὁ Πλάτων περὶ μεγάλου καὶ μικροῦ ἔχει ὑπ' ὄψιν του τὴν τιμὴν τῆς τετραγωνικῆς ρίζης τοῦ 2. Διότι ἡ ἐν λόγω τιμὴ εἶναι κάτι τὸ ἄπειρον καὶ ἐκφράζεται μόνον διὰ τιμῶν δύο σειρῶν ἐξ ὧν, αἱ μὲν εἶναι λίαν μικραί, αἱ δὲ ἄλλαι λίαν μεγάλαι. Συνεπῶς χρησιμοποιῶν ὁ Πλάτων τὴν ἔκφρασιν μέγα καὶ μικρόν, θέλει νὰ εἴπῃ ὅτι τὸ δεύτερον στοιχεῖον τὸ ὁποῖον ἀνευρίσκομεν εἰς τὸ σύμπαν εἶναι τὸ «ἄλογον», κάτι τὸ ὁποῖον δὲν ὑποτάσσεται εἰς ἀκριβῆ καθορισμόν, ἀλλὰ ἀφίνει κατόπιν οἱουδήποτε προσδιορισμοῦ ὑπόλοιπον. Τὸ ἄλογον τοῦτο εἶναι ἡ ὕλη. Ἐναντι αὐτῆς ἵσταται τὸ «ἕν», τό μορφοδοτικὸν στοιχεῖον, ὅπερ ἐκβιάζει τὴν ὕλην νὰ ἐπενδυθῇ μορφὴν καὶ νὰ δεχθῇ καθορισμούς. Τὸ μορφοδοτικὸν τοῦτο στοιχεῖον τὸ ταυτίζει, κατὰ τὴν ρητὴν μαρτυρίαν τοῦ Ἀριστοξένους ὁ Πλάτων μὲ τὸ ἀγαθόν. Εἰς τὴν τελευταίαν του «Περὶ ἀγαθοῦ» διάλεξιν εἶπε ρητῶς ὁ Ἀθηναῖος φιλόσοφος ὅτι τὸ «ἕν» ταυτίζεται μὲ τὸ ἀγαθόν. Ἀλλὰ καὶ μετὰ τὴν ἐπίδρασιν ἣν ἀσκεῖ τὸ ἓν ἐπὶ τῆς ἀορίστου δυάδος τοῦ μικροῦ καὶ τοῦ μεγάλου, ἐξακολουθεῖ νὰ ὑφίσταται πάντοτε ὑπόλοιπον ἀπροσδιοριστίας. Οὕτω εἰς τὴν κοσμογονικὴν τοῦ «Τιμαίου» διήγησιν ὡς πρῶτα συστατικὰ τῶν ὑλικῶν σωμάτων δέχεται ὁ Πλάτων δύο εἴδη τριγώνων. Ἐκ τούτων τὸ ἓν εἶναι ὀρθογώνιον ἰσοσκελές τρίγωνον, τοῦ ὁποίου ἑκάστη τῶν πλευρῶν ἔχει τὴν τιμὴν 1, ἡ δὲ ὑποτείνουσα ἔχει τὴν τιμὴν τὴν ὁποίαν ἔχει καὶ ἡ τετραγωνικὴ ρίζα τοῦ 2. Τὸ ἕτερον γένος τῶν τοιγώνων εἶναι τὸ σκαληνὸν ὀρθογώνιον τρίγωνον, τοῦ ὁποίου ἡ ὑποτείνουσα ἔχει τιμὴν 2, ἡ μικροτέρα κάθετος πλευρὰ 1 καὶ ἡ μεγαλυτέρα κάθετος ἔχει τιμὴ ἴσην μὲ τὴν τιμὴν τῆς τετραγωνικῆς ρίζης τοῦ 3. Ἄρα παντοῦ εἰς τὸ σύμπαν πρόκειται περὶ μίας περιπλοκῆς τοῦ λογικοῦ στοιχείου μὲ τὸ ἄλογον.

Ἡ ἀνωτέρω ἐκτεθεῖσα θεωρία τοῦ Ταίϋλορ, ἥτις ἐπαναλαμβάνει ἀπόψεις ἃς εἶχεν ἐκθέσει ἀπὸ τοῦ 1880 ὁ Γερμανὸς μαθηματικὸς Κάντωρ, μᾶς διαφωτίζει διατὶ ὁ Πλάτων τὸ ὑλικὸν στοιχεῖον τὸ ὠνόμασε μέγα καὶ μικρὸν ἢ ἀόριστον δυάδα. Ὁ Ταίϋλορ λέγει ὅτι ὁ Πλάτων εἰσηγήθη τὴν περὶ ἰδεῶν - ἀριθμῶν θεωρίαν διὰ νὰ δηλώσῃ ὅτι τὸ σύμπαν δύναται νὰ γίνῃ κατανοητὸν μόνον ἂν δυνηθῶμεν νὰ συλλάβωμεν τὰ ἀστάθμητα καὶ ρευστὰ φαινόμενα τοῦ γίγνεσθαι διὰ μαθηματικῶν συμβόλων καὶ μορφῶν. Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι μία τοιαύτη ἐπιδίωξις ἐναρμονίζεται μὲ τὰς βαθυτέρας προθέσεις τοῦ Ἀθηναίου φιλοσόφου. Ἀλλὰ δὲν ἐξηγεῖ διατὶ ἔδωσεν ὁ Πλάτων αὐτὴν τὴν μορφὴν εἰς τὴν θεωρίαν του. Ἴσως θὰ ἠδύνατό τις νὰ ὑποθέσῃ ὅτι ἔφθανεν εἰς τὴν ἀντίληψιν τῶν ἰδεῶν ὡς ἀριθμῶν λαμβάνων ὑπ' ὄψιν τὴν ἔκτασιν ἐφ' ἧς αὐται συναντῶνται. Ἡ ἰδέα τοῦ ἀνθρώπου π.χ. δὲν ἰσχύει μόνον διὰ ὡρισμένον ἀριθμὸν ἀνθρώπων, ἀλλὰ διὰ πάντα καθόλου νοητὸν καὶ ὑπαρκτὸν εἰς οἱανδήποτε τοπολογικὴν καὶ χρονολογικὴν περιοχὴν ἀνθρώπων. Οὕτω θεωρουμένη ἡ ἰδέα δύναται νὰ νοηθῇ ὡς εἷς «ἐνεργείᾳ» ἄπειρος ἀριθμός, ὅστις ὡς ἐνεργείᾳ ἄπειρος κεῖται πέραν τοῦ δυνάμει ἀπείρου μαθηματικοῦ ἀριθμοῦ. Ὁ Ἀριστοτέλης μᾶς βεβαιώνει ὅτι ὁ διδάσκαλός του ἔβλεπε καὶ ἀπὸ ποιοτικῆς ἀπόψεως τας ἰδέας, διοτι τὰς ἐχαρακτήριζεν ὡς «ἕν» ἐπὶ τῶν πολλῶν». Ὁ Ἴδιος ὁ Πλάτων τὰς χαρακτηρίζει ὡς «μονάδας» καὶ «ἑνάδας». Ὑπὸ τὸ πρῖσμα τοῦτο αἱ ἰδέαι θεωρούμεναι, πλησιάζουν πρὸς ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον νοεῖ ὁ ἱδρυτὴς τῆς φαινομενολογικῆς φιλοσοφίας Χοῦσσερλ ὅταν κάμνη λόγον περὶ «ὀντολογικῶν περιοχῶν». Εἶναι φανερὸν ὅτι μία τοιαύτη ἐκδοχὴ τῶν ἰδεῶν δεικνύει πόσον εἶχε προχωρήσει ὁ Πλάτων εἰς τὰς μαθηματικὰς του ἀνερευνήσεις. Εἶχεν εὑρεθῇ πρὸ νέου εἴδους ἀριθμοῦ ὅστις δὲν ἠδύνατο νὰ ταυτισθῇ μὲ τὸν ἐκ μονάδων συγκείμενον μαθηματικὸν ἀριθμόν. Κατὰ μαρτυρίαν τοῦ Ἀριστοτέλους διέκρινεν αὐστηρῶς τὸν εἰδητικὸν ἀπὸ τὸν μοναδικὸν ἀριθμόν. Οἱ ἄμεσοι διάδοχοί του ἐν τῇ Ἀκαδημίᾳ, στερούμενοι ἀναλόγου μαθηματικῆς μεγαλοφυΐας, δὲν ἠδυνήθησαν νὰ ἀντιληφθοῦν τὴν μεγάλην ταύτην ἀνακάλυψιν τοῦ Πλάτωνος ἥτις μόνον σήμερον ὑπὸ τὸ φῶς τῶν νεωτέρων μαθηματικῶν θεωριῶν περὶ τάξεων καὶ συνόλων δύναται νὰ γίνῃ ἀρκούντως νοητή.

Αἱ ὀντολογικαὶ περιοχαὶ κατὰ τὸν Πλάτωνα.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω προκύπτει τὸ συμπέρασμα ὅτι, κατὰ τὴν πλατωνικὴν φιλοσοφίαν, τὸ σύμπαν ἀποτελεῖ ἱεραρχικὴν διαστρωμάτωσιν, ἥτις συναπαρτίζεται ἐκ τῶν ἀκολούθων στοιχείων: Εἰς τὴν κορυφὴν τῆς ὀντολογικῆς ἱεραρχίας ἵσταται τὸ ἕν, ὅπερ συμπίπτει μὲ τὸ ἀγαθὸν καὶ κεῖται πέραν «ἐπέκεινα» τῆς οὐσίας καὶ τῆς γνώσεως. Τὴν δευτέραν βαθμῖδα κατέχουν αἱ ἰδέαι — ἀριθμοί, τὴν δὲ τρίτην τὰ μαθηματικὰ ἀντικείμενα (ἀριθμοὶ καὶ γεωμετρικὰ σχήματα). Εἰς τὴν τετάρτην βαθμῖδα κατατάσσονται τὰ φυσικὰ καὶ τεχνητὰ ἀντικείμενα, εἰς δὲ τὴν πέμπτην καὶ κατωτάτην ἡ ὕλη, θεωρουμένη ὡς ἀπειρότης καὶ ἀοριστία τοῦ μεγάλου καὶ μικροῦ. Αἱ πέντε περιοχαὶ συναρτῶνται εἰς ἑνότητα ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ ἀγαθοῦ, ὅπερ δὲν πρέπει νὰ ἐκλαμβάνεται εἰς ἠθικολογικὴν σημασίαν ἀλλ' εἰς δυναμικήν. Εἶναι ἡ ἀοχέγονος δύναμις ἥτις συνέχει τὰ πάντα καὶ διάζει τὴν ὕλην νὰ ἐξέλθῃ ἀπὸ τὴν ἀπροσδιοριστίαν της. Ὄν, τὸ ὂν πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὡς «δύναμις», τὸ λέγει ρητῶς ὁ Πλάτων εἰς τὸν «Σοφιστήν» του. Εἰς τὸ πλατωνικὸν σύμπαν ὑπάρχει ἑνότης, κοινωνία καὶ σύνδεσμος. Ὁ αἰσθητικὸς κόσμος εἶναι κατώτερος ἀπὸ τὸν νοητόν, ἀλλὰ καὶ αὐτὸς λαμπρύνεται διότι ἐκδηλώνουν τὴν «παρουσίαν» των μέσα εἰς αὐτὸν αἱ ἰδέαι. Ὁ χωρισμὸς τοῦ ἰδεώδους ἀπὸ τὸν αἰσθητὸν κόσμον δὲν εἶναι ἀπόλυτος διότι μετριάζεται διὰ τῆς μετοχῆς τοῦ πραγματικοῦ εἰς τὸ νοητόν. Αἱ αἰτιάσεις ἐπομένως, αἵτινες ἐκφέρονται κατὰ τοῦ πλατωνισμοῦ ὡς συστήματος, ὅτι καταφρονεῖ τὸν πραγματικὸν κόσμον, τυγχάνουν ἀστήρικτοι. Ὁ αἰσθητικὸς κόσμος, ἐπειδὴ λαμβάνει τὴν μορφήν του ἐκ τῶν ἰδεῶν, ἀνταγακλᾷ τὸ ἀθάνατον κάλλος καὶ καθίσταται προσιτὸς εἰς τὴν γνῶσιν. Σύνδεσμος δὲ συνδέων τὸν θεῖον κόσμον μὲ τὸν ἀνθρώπινον θεωρεῖται ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος ὁ Ἔρως, χαρακτηριζόμενος ὡς παγκόσμιος συνδετικὸς δεσμός.

Ἡ πλατωνικὴ διαλεκτική

Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τοὺς σοφιστάς, ὁ Πλάτων ὡς μέθοδον τῆς διδασκαλίας δὲν χρησιμοποιεῖ τὸν συνεχῆ λόγον, ἀλλὰ τὸν κατ' ἐρώτησιν καὶ ἀπόκρισιν διάλογον. Οἱονδήποτε πρόβλημα ἐξετάζεται ἀπὸ δύο ἀντιτιθεμένων ἀπόψεων, κατὰ τὰς ὁποίας ἀντιμετωπίζονται δύο ἀντιλήψεις ἀντίθετοι. Εἰς τὴν θετικὴν ἄποψιν ἀντιτίθεται μία ἀρνητικὴ θεώρησις καὶ ἐκ τῆς συγκρούσεώς των ἐπιδιώκεται νὰ εὑρεθῇ ἡ ἀλήθεια. Εἰς ὅλους τοὺς πλατωνικοὺς διαλόγους ἀνευρίσκομεν αὐτὸν τὸν τρόπον τῆς διερευνήσεως. Οὕτω καταδεικνύεται ὅτι ἡ γνῶσις δὲν εἶναι κάτι τὸ ἕτοιμον, ἀλλὰ δημιουργεῖται διὰ τῆς διηνεκοῦς κινήσεως τοῦ πνεύματος. Ἡ πλατωνικὴ ἐρώτησις ἔχει τὴν πρόθεσιν νὰ ἐξεγείρῃ τὴν ψυχὴν ἐκ τοῦ δογματικοῦ ὕπνου, εἰς τὸν ὁποῖον ἔχει περιπέσει. Ἀποκαλύπτει τὴν ἄγνοιαν, μέσα εἰς τὴν ὁποίαν ἔχει βυθισθῇ ἡ ψυχή, γεννᾷ τὴν ἀπορίαν καὶ ἐξεγείρει ἀκατασίγαστον ἔρωτα πρὸς τὴν γνῶσιν. Ὁ πρῶτος σκοπὸς τῆς πλατωνικῆς ἐρωτήσεως εἶναι νὰ δημιουργήσῃ ἐν τῇ ψυχῇ τὴν ἀπορίαν, νὰ καταδείξῃ τὴν ἐλλειπτικότητα τῆς γνώσεως καὶ νὰ ὠθήσῃ τὸν ἐρωτώμενον νὰ ὑπερνικήσῃ τὴν ἄγνοιάν του. Ὅθεν ἡ διαλεκτικὴ εἰς τὰς χεῖρας τοῦ Πλάτωνος δὲν λαμβάνει τὴν μορφὴν τῆς ἀκάρπου ἀντιρρητικῆς καὶ ἐλεγκτικῆς, ἀλλὰ γεννᾷ μέσα εἰς τὴν ψυχὴν τὸν ἔρωτα πρὸς τὴν γνῶσιν καὶ τὴν θέαν τοῦ ἀληθοῦς. Δι' ἑνὸς ἐποπτικοῦ παραδείγματος εἰς τὸν «Μένωνα» ἀποδεικνύει ὁ Πλάτων τὴν θαυμαστὴν ἀποτελεσματικότητα, τὴν ὁποίαν ἔχει ἡ διαλεκτικὴ μέθοδος. Ἐκεῖ παρουσιάζει ἕναν ἀπαίδευτον δοῦλον, ὅστις ἐρωτώμενος καταλλήλως ὑπὸ τοῦ Σωκράτους ἀνακαλύπτει σπουδαιοτάτας μαθηματικὰς ἀληθείας. Ὅθεν ἡ ἐρώτησις εἶναι κατὰ τὸν Πλάτωνα τὸ ὄργανον ἐκεῖνο, ὅπερ θέτει τὴν ψυχὴν εἰς κίνησιν καὶ τὴν καθιστᾷ ἱκανὴν νὰ ἀποστραφῇ ἀπὸ τὸν αἰσθητὸν κόσμον, νὰ περισυλλεγῇ εἰς τὸν ἑαυτόν της καὶ διὰ τῆς ἀναμνήσεως νὰ ἐνθυμηθῇ καὶ πάλιν τὰς αἰωνίους ἀληθείας, τὰς ὁποίας εἶχεν ἴδει κατὰ τὸν χρόνον τῆς ὑπάρξεώς της. Ὁ Πλάτων θεωρεῖ τὴν γνῶσιν ὡς «ἀνάμνησιν», ὡς ἀποτίναξιν τῆς «λήθης» εἰς ἣν βυθίζεται ἡ ψυχὴ ὅταν ἔρχεται νὰ κατοικήσῃ εἰς τὸ σῶμα. Πιστεύει ὅτι ἡ ἀλήθεια ὑπάρχει μέσα μας καὶ δύναται νὰ ἀνακαλυφθῇ ἂν στρέψωμεν τὸν ὀφθαλμὸν τῆς ψυχῆς μας εἰς τὸν ἐσωτερικόν μας κόσμον. Ἔχει κατανοήσει ὁ Ἀθηναῖος φιλόσοφος ὅτι ἔχει ὁ ἄνθρωπος εἰς τὴν κατοχήν του μίαν προϋφισταμένην γνῶσιν, ἥτις ὑπάρχει εἰς λανθάνουσαν κατάστασιν καὶ δύναται νὰ ἀφυπνισθῇ ἂν δοθῇ τὸ κατάλληλον ἐρέθισμα. Ἡ ἀναμνηστικὴ του θεωρία προλαμβάνει

τὰς περὶ γνώσεως «ἐκ τῶν προτέρων» ἀντιλήψεις τῆς καντιανῆς φιλοσοφίας. Τὸ βαθύτερον νόημα ὅλων αὐτῶν τῶν ἀντιλήψεων εἶναι ὅτι ἡ γνῶσις εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα δημιουργικῆς ἐργασίας τοῦ πνεύματος. Δὲν δύναται νὰ συλλεγῇ ἡ γνῶσις ἀπὸ τὴν ἐμπειρίαν. Ἡ ἐμπειρικὴ παρατήρησις μᾶς παρέχει μόνον γεγονότα ἐπισυμβαίνοντα εἰς ὡρισμένον τόπον καὶ χρόνον καὶ οὐχὶ γνώσεις ἀπολύτου κύρους. Τὸ κῦρος καὶ ἡ καθολικότης τῆς γνώσεως, διδάσκει ὁ Πλάτων διὰ τῆς ἀναμνηστικῆς θεωρίας, ἀντλεῖται ὄχι ἀπὸ τὴν ἐμπειρίαν, ἀλλὰ ἀπὸ τὴν ἐνεργητικότητα τοῦ πνεύματος. Μέσον δὲ διὰ νὰ ἐξεγείρωμεν τὸ πνεῦμα εἰς ἐγρήγορσιν εἶναι ἡ διαλεκτικὴ καὶ ἀπορητικὴ ἐρώτησις. Ἄρα ἡ κατ' ἐξοχὴν μέθοδος τῆς φιλοσοφίας εἶναι ὁ διάλογος ὡς μέσον διεγέρσεως τῆς ἀπορίας.

Δὲν περιορίζεται μόνον νὰ θέσῃ εἰς ἐνεργητικότητα καὶ νὰ δημιουργήσῃ ἔρωτα πρὸς τὴν ἀλήθειαν, ἡ διαλεκτικὴ μέθοδος. Κατὰ τὸ δεύτερον στάδιόν της χρησιμεύει διὰ νὰ ἐκκαθαρίσῃ τελείως τὸν γνωσιολογικόν μας ὁρίζοντα ἀπὸ πᾶσαν ὑποθετικὴν προκατάληψιν, ἔστω καὶ ἂν ἐμφανίζεται αὕτη περιβεβλημένη τὸ κῦρος τῆς ἐπιστήμης. Ἐκτὸς τῆς ἀπορητικῆς ἡ διαλεκτικὴ ἔχει καὶ ἀναιρετικὴν ἀποστολήν. Χρησιμεύει νὰ καθιστᾷ φανερὸν τὸν ὑποθετικὸν χαρακτῆρα τῶν ἐπὶ μέρους ἐπιστημῶν. Οὕτω ὑψοῦται εἰς τὸ ἀξίωμα τῆς κριτικῆς τῆς ἐπιστήμης, ἐπιλαμβανομένη τῆς ἐξετάσεως τῶν θεμελίων ἐπὶ τῶν ὁποίων, στηρίζονται αἱ ἐπιστῆμαι. Εἰς τὴν «Πολιτείαν» (510 C) ἔχει καταδείξει τὸν ὑποθετικὸν καὶ δογματικὸν χαρακτῆρα τῶν ἐπιστημῶν, τὴν μαθηματικήν. «Οἱ περὶ τὰς γεωμετρίας καὶ λογισμοὺς καὶ τὰ τοιαῦτα πραγματευόμενοι, ὑποθέμενοι τό τε περιττὸν καὶ τὸ ἄρτιον καὶ τὰ σχήματα τῶν γωνιῶν τριττὰ εἴδη καὶ ἄλλα τούτων ἀδελφὰ καθ' ἑκάστην μέθοδον, ταῦτα μὲν ὡς εἰδότες ποιησάμενοι ὑποθέσεις αὐτά, οὐδένα λόγον οὔτε αὐτοῖς οὔτε ἄλλοις ἔτι ἀξιοῦσι περὶ αὐτῶν διδόναι ὡς παντὶ φανερῶν» (οἱ ἀσχολούμενοι μὲ τὴν γεωμετρίαν, τὴν ἀριθμητικὴν καὶ τὰ παρόμοια ἀφοῦ θέσουν ὡς βάσιν τὴν ἔννοιαν τοῦ περιττοῦ καὶ τοῦ ἀρτίου, τὰ σχήματα καὶ τὰ τρία εἴδη τῶν γωνιῶν καὶ ἄλλας παρομοίας βάσεις ἀναλόγως μὲ τὸ θέμα των, ἀφοῦ λάβουν ὅλα αὐτὰ ὡς γνωστὰ καὶ ἀφοῦ τὰ θέσουν ὡς θεμέλια, δὲν φρονοῦν ὅτι ἀξίζει τὸν κόπον νὰ δώσουν λόγον περὶ αὐτῶν — τῶν ὑποθετικῶν βάσεων — οὔτε εἰς τὸν ἑαυτόν των, οὔτε εἰς τοὺς ἄλλους, διότι τὰ θεωροῦν ὡς φανερὰ εἰς ὅλους). Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰς μαθηματικὰς ἐπιστήμας, αἵτινες ἐπαναπαύονται εἰς τὴν ἐνάργειαν τῶν ἀξιωματικῶν προτάσεων, ἡ διαλεκτικὴ ὑποβάλλει τὰς θεμελιώδεις βάσεις τῶν ἐπιστημῶν εἰς ἔλεγχον καὶ ἐξέτασιν καὶ καταδεικνύει τὸν δογματικὸν αὐτῶν χαρακτῆρα. Εἶναι ἄρα κριτικὴ ἔρευνα, ἥτις ἔχει ὡς ἀποστολὴν «ἀναιρέσῃ τὰς ὑποθέσεις» καὶ νὰ ἀνοίξῃ τὴν θέαν πρὸς τὴν «ἀνυπόθετον» πρώτην ἀρχήν. Καταδεικνύει μὲ ἄλλους λόγους ὅτι αἱ ἐπιστῆμαι δὲν δύναται νὰ εἴπουν τὴν τελευταίαν λέξιν περὶ τῆς ἀληθείας καὶ ὅτι ὑπάρχει μία κατὰ γνωσιολογικὴν τάξιν ἱεραρχία τῶν ἐπιστημονικῶν γνώσεων, ὡς καὶ τῶν προεπιστημονικῶν ἀντιλήψεων. Οὕτω ἐργαζομένη ἡ διαλεκτικὴ ἐκπληροῖ τὴν ἀποστολὴν τῆς θεωρίας τῆς γνώσεως. Μᾶς λέγει ποίαν ἀξίαν ἔχει ἀπὸ ὀντολογικῆς ἀπόψεως ἕκαστον εἶδος τῆς ἀνθρωπίνης γνώσεως. Τὸ κατωτέρω παρατιθέμενον σχῆμα ἐκφράζει κατὰ τρόπον ἐποπτικὸν πόσα εἴδη γνώσεως διακρίνει ὁ Πλάτων καὶ ποίαν ὀντολογικὴν ἀξίαν ἀποδίδει εἰς ἕκαστον ἐξ αὐτῶν.

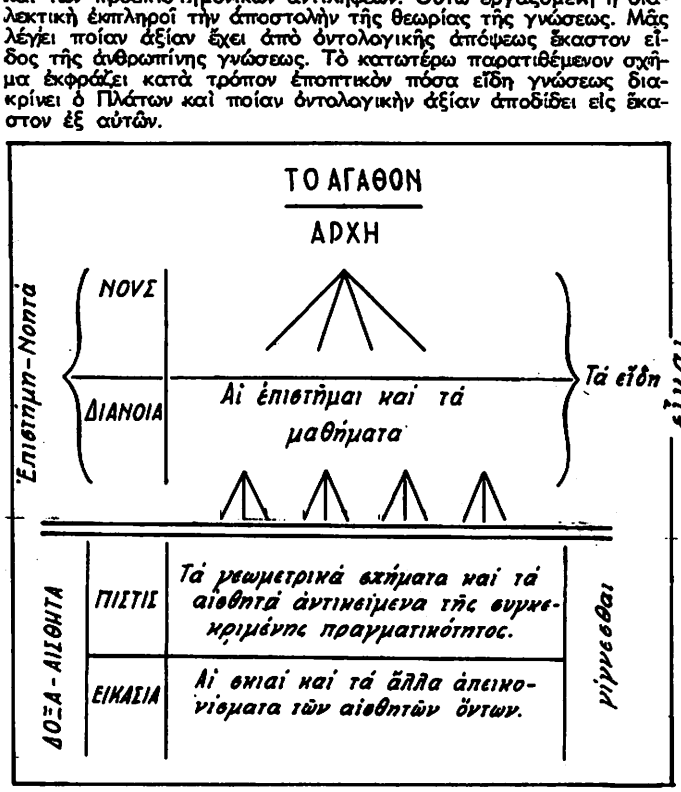

Κατὰ τὸ σχῆμα τοῦτο, τὸ ὁποῖον περιγράφει ὁ Πλάτων εἰς τὴν «Πολιτείαν» τοῦ 509—511, ὑπάρχουν τέσσαρες βαθμῖδες γνώσεως, αἵτινες εἶναι κατὰ σειρὰν ἐκ τῶν κατωτέρων πρὸς τὰς ἀνωτέρας, ἡ εἰκασία, ἡ πίστις, ἡ διάνοια καὶ ὁ νοῦς. Ἡ εἰκασία ἔχει ὡς ἀντικείμενόν της τὰς σκιάς, τὰ ἀντικατοπτρίσματα τῶν ἀντικειμένων εἰς τὰ ὕδατα, καὶ ἐν γένει τὰς πάσης φύσεως ἀπεικονίσεις τῶν αἰσθητῶν ὄντων. Εἶναι ἡ κατωτέρα βαθμὶς τῆς γνώσεως, διότι δὲν μᾶς παρουσιάζει τὰ αἰσθητὰ ἀντικείμενα αὐτοπροσώπως, ἀλλὰ μᾶς δίδει μόνον τὰς εἰκόνας των. Εἰς τὴν εἰκασίαν ἀνάγονται καὶ ὅλα τὰ προϊόντα τῶν λεγομένων καλῶν τεχνῶν, αἱ εἰκόνες τῆς ζωγραφικῆς, τὰ ἀγάλματα, αἱ διὰ λόγων περιγραφαὶ καὶ ἀναπαραστάσεις ἀντικειμένων καὶ γεγονότων. Μίαν βαθμῖδα ὑπεράνω αὐτῆς ἵσταται ἡ πίστις ἥτις μᾶς παρουσιάζει τὰ ἴδια τὰ αἰσθητὰ ἀντικείμενα, ὅλην τὴν περιοχήν, ὅπως λέγομεν ἡμεῖς σήμερον, τῆς φυσικῆς καὶ ἀντικειμενικῆς πραγματικότητος. Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ὁ Πλάτων ἀπομακρύνεται ἀπὸ τοὺς ἐμπειριστὰς καθὼς καὶ ἀπὸ τὴν καντιανὴν φιλοσοφίαν, διότι ὁ ἐμπειρισμὸς καὶ ὁ Κάντιος δέχονται ὅτι ἀληθὴς γνῶσις εἶναι δυνατὴ μόνον ἐντὸς τῶν ὁρίων τῆς ἐμπειρίας. Ὁ Ἀθηναῖος φιλόσοφος χαρακτηρίζει τὴν ἐμπειρικὴν γνῶσιν οὐχὶ ὡς ἀλήθειαν ἀλλὰ ὡς πίστιν. Αἱ δύο κατώτεραι βαθμῖδες τῆς πίστεως καὶ τῆς γνώσεως ἀντιστοιχοῦν μὲ τὴν «δόξαν», τὴν ὑποκειμενικὴν δηλαδὴ ἀντίληψιν τῶν πραγμάτων, ἀναφέρονται δὲ οὐχὶ εἰς τὸν σταθερὸν κόσμον τοῦ εἶναι, ἀλλ' εἰς τὰ ἀσταθῆ φαινόμενα τῆς γενέσεως καὶ φθορᾶς. Ὑπεράνω τῶν δύο τούτων βαθμίδων ἵσταται ἡ τρίτη, ἥτις ἔχει ὡς ἀντικείμενόν της τὰς ἐπὶ μέρους ἐπιστήμας, ἤτοι τὴν ἀριθμητικήν, γεωμετρίαν κ.λπ. Ἡ σχετικὴ μὲ τὰς ἐν λόγῳ ἐπιστήμας ἐργασία γίνεται κατὰ τὸν Πλάτωνα διὰ τῆς «διανοίας». Ἀσχολούμενοι μὲ τὰς ἐπιστήμας δὲν φθάνομεν εἰς τὰς πρώτας ἀρχὰς τῶν ὄντων, διότι σταματῶμεν εἰς τὰς ἀξιωματικὰς προτάσεις τὰς ὁποίας δεχόμεθα ὡς ἀληθεῖς. Πᾶσαι αἱ ἐπὶ μέρους ἐπιστῆμαι εἶναι κατὰ μὲν τὴν βάσιν των ὑποθετικαὶ κατὰ δὲ τὴν μέθοδόν των δογματικαί. Θέτουν μερικὰς βασικὰς ἀρχὰς καὶ ἀπ' αὐτὰς προχωροῦν ἀναλυτικῶς πρὸς ἀνακάλυψιν νέων προτάσεων. Οἱ ἐπιστήμονες προσέτι χειρίζονται ἐννοίας, τὰς ὁποίας δὲν ὑποβάλλουν εἰς ἐξέτασιν. Οὕτω π.χ. ὁ μαθηματικὸς ἐργάζεται μὲ τὴν ἔννοιαν τοῦ ἀριθμοῦ, ὁ φυσικὸς μὲ τὴν ἔννοιαν τῆς κινήσεως, χωρὶς νὰ γνωρίζουν τί εἶναι κατ' οὐσίαν τὰ γνωσιολογικὰ ταῦτα ὄργανα ἅτινα χρησιμοποιοῦν. Δὲν βλέπουν λοιπὸν αἱ ἐπιστῆμαι τὰ ἀληθινὰ ὄντα, ἀλλὰ πλησιάζουν πρὸς αὐτὰ διὰ μέσου διαμέσων ἐννοιῶν καὶ προτάσεων. Διὰ τοῦτο ἡ ἐργασία των δὲν εἶναι ἀπ' εὐθείας νόησις, ἀλλὰ διὰ μέσου ἄλλου τινὸς πλησίασις πρὸς τὰ νοητὰ «δια-νόησις». Κατὰ τὸν Πλάτωνα ὁ «διανοούμενος» δὲν βλέπει αὐτὰ ταῦτα τὰ ὄντα, μεταξὺ τῶν ὄντων καὶ αὐτοῦ παρεμβάλλεται ὁ μηχανισμὸς τῶν ἐπιστημονικῶν μεθόδων. Διὰ νὰ ὑψωθῶμεν εἰς τὴν ἐνόρασιν τῶν ὄντων, πρέπει νὰ ἀπαλλαγῶμεν ἀπὸ τὴν διανόησιν. Τὴν ἀπαιτουμένην ἀπαλλαγὴν ἀπὸ τὴν διανόησιν τὴν ἐπιτελεῖ ἡ διαλεκτικὴ διὰ τῆς «ἀναιρέσεως τῶν ὑποθέσεων». Διὰ τοῦ διαλεκτικοῦ ἐλέγχου καταφαίνεται ὅτι αἱ ἐπιστημονικαὶ ὑποθέσεις καὶ ὁ ἐν γένει ἐπιστημονικὸς μηχανισμὸς ἔχει σχετικὴν ἀξίαν καὶ δὲν πρέπει νὰ ἀγκιστρωθῶμεν εἰς τὸ πλέγμα του. Ὑπόδειγμα τοιαύτης διαλεκτικῆς ἀναιρέσεως μᾶς ἔδωκεν ὁ Πλάτων εἰς τὸν «Παρμενίδην» του. Ἀπελευθερούμενοι οὕτω ἀπὸ τὴν διάνοιαν, ὑψούμεθα εἰς τὴν τετάρτην βαθμῖδα τῆς διὰ τοῦ νοῦ ἐνοράσεως τῶν εἰδῶν καὶ τῶν ἀρχῶν (νόησιν). Εἰς αὐτὴν βασιλεύει ἡ ἀπόλυτος ἀλήθεια καὶ ἡ σαφήνεια.

Ἐκ τῆς γενομένης περιγραφῆς τῶν σταδίων δι' ὧν ἡ γνῶσις ὑψοῦται εἰς τὴν ἀλήθειαν καταφαίνεται ὅτι ἡ πλατωνικὴ γνωσιολογία δὲν δύναται νὰ ταυτισθῇ μὲ τὴν καντιανήν. Ὡς πρὸς τὸ ἀρχικὸν στάδιον ἐκ τοῦ ὁποίου ἀφορμᾶται ἡ γνῶσις, ἤτοι ὡς πρὸς τὴν εἰκασίαν, σημειοῦται σύμπτωσις τῶν ἀντιλήψεων τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Καντίου. Καὶ ὁ Πλάτων, τόσον εἰς τὸ χωρίον τὸ ὁποῖον ἀνελύσαμεν, ὅσον καὶ εἰς τὴν περίφημον παραβολὴν τῶν δεσμωτῶν τοῦ σπηλαίου, τὴν ὁποίαν θέτει εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ ἑβδόμου βιβλίου τῆς «Πολιτείας» του συμφωνῶν μὲ τὸν Κάντιον, δέχεται ὅτι κατὰ πρῶτον ὁ ἄνθρωπος ἀντικρύζει σκιώδεις ἐνδείξεις καὶ φαινόμενα. Ἀλλ' ἐνῶ ὁ Κάντιος φρονεῖ ὅτι ὁ ἄνθρωπος δὲν δύναται νὰ ἴδῃ ἐξερχόμενος τῶν φαινομένων καὶ τῆς ἐμπειρίας τὴν ἀληθῆ οὐσίαν τῶν ὄντων, ὁ Πλάτων ἐξ ἀντιθέτου δέχεται ὅτι διὰ τῆς διαλεκτικῆς δυνάμεθα νὰ ἴδωμεν τὰς ἰδέας αἵτινες μᾶς παρέχουν γνησίαν ἄποψιν τοῦ ὄντως ὄντος. Αἱ ἰδέαι κατὰ τὸν Κάντιον, εἶναι πλάσματα ἄνευ ὀντολογικοῦ ἀντικρύσματος, ὅσον δὲ περισσότερον πλησιάζομεν εἰς αὐτὰς τόσον περισσότερον βυθιζόμεθα εἰς τὴν πλεκτάνην τῆς «διαλεκτικῆς ἀπάτης». Τούναντίον ὁ Πλάτων φρονεῖ ὅτι αἱ ἰδέαι εἶναι ὄντως ὄντα καὶ ὅτι ἡ διαλεκτικὴ μᾶς πλησιάζει πρὸς τὴν ἀλήθειαν. Ἑπομένως ἡ ἑρμηνεία τῆς πλατωνικῆς γνωσιολογίας, καθ' ὃν τρόπον τὴν παρουσιάζει ὁ νεοκαντιανὸς Νάτορπ εἰς τὸ βιβλίον του: «Ἡ περὶ τῶν ἰδεῶν θεωρία τοῦ Πλάτωνος» (ἑλληνικὴ μετάφρασις Μ. Τσαμαδοῦ σελ. 195 κ.ἑ.), δὲν ἀνταποκρίνεται πρὸς τὰ πλατωνικὰ κείμενα καὶ ὑποβάλλει εἰς τὸν Πλάτωνα καντιανὰς ἀντιλήψεις. Ὅταν γράφῃ ὁ Νάτορπ: «Ἡ ἰδέα ὡς μέθοδος, ὡς ἡ μέθοδος τῆς ριζικῆς θεμελιώσεως τῶν ἐπιστημῶν ἐν τῷ θεμελιώδει νόμῳ αὐτῆς τῆς διανοήσεως, ἰδοὺ ἡ τελευταία λέξις τῆς κατὰ Πλάτωνα Διαλεκτικῆς» (αὐτόθι σελὶς 209), παραγνωρίζει ὁλοκληρωτικῶς τὴν ὀντολογικὴν ἀξίαν τῆς ἰδέας καὶ τὴν μεταβάλλει εἰς λογικὴν μέθοδον.

Ἡ διαλεκτικὴ ὡς ἀνατρεπτικὴ μέθοδος ἔχει, ὡς εἴδομεν, τὴν ἀποστολὴν νὰ καταδεικνύῃ τὴν ὑποθετικότητα τῆς ἐπιστημονικῆς γνώσεως καὶ νὰ ὑψώνῃ τὴν σκέψιν εἰς τὴν περιοχὴν τῆς νοήσεως. Ἑπομένως ἀποτελεῖ ἄσκησιν προπαιδεύουσαν τὸν φιλόσοφον διὰ τὴν θέαν τῶν ἰδεῶν. Ὅπως ἐσημειώσαμεν ἀνωτέρω, ὁ Πλάτων εἰς τὸν «Παρμενίδην» του μᾶς παρέχει μίαν ὑποδειγματικὴν ἀναίρεσιν τῶν ὑποθέσεων. Ἐξετάζει ὑποθέσεις ἀντιφατικῶς ἀντιτιθεμένας καὶ καταδεικνύει ὅτι ἡ αὐτὴ ὑπόθεσις καταλήγει εἰς ἀντιφατικὰς ἀκολουθίας καὶ ὅτι δύο ἀντιφατικῶς ἀντιτιθέμεναι ὑποθέσεις καταλήγουν εἰς τὰς αὐτὰς ἀκολουθίας. Τίθενται δύο ὑποθέσεις, ἐκ τῶν ὁποίων ἡ μὲν μία εἶναι θετικὴ ἡ δὲ ἑτέρα ἀρνητικὴ καὶ συνάγεται τὸ συμπέρασμα ὅτι δυνάμεθα νὰ καταλήξωμεν εἴτε εἰς θετικὰς εἴτε εἰς ἀρνητικὰς ἀκολουθίας. Συνοψίζων ὁ Πλάτων τὰ ἐξαγόμενα τῆς διαλεκτικῆς συζητήσεως εἰς τὸ τέλος τοῦ διαλόγου, γράφει: «Οὐκοῦν καὶ

συλλήβδην εἰ εἴπομεν, ἔν εἰ μὴ ἔστιν, οὐδὲν ἔστιν, ὀρθῶς ἂν εἴποιμεν... εἰρήσθω τοίνυν τοῦτό τε καὶ ὅτι, ὡς ἔοικεν, ἕν εἴτ' ἔστιν εἴτε μὴ ἔστιν, αὐτό τε καὶ τἆλλα καὶ πρὸς αὑτὰ καὶ πρὸς ἄλληλα πάντα πάντως ἐστί τε καὶ οὐκ ἔστι καὶ φαίνεταί τε καὶ οὐ φαίνεται». (Καὶ γενικῶς λοιπὸν ἐὰν ἠθέλομεν εἴπει, ἐὰν δὲν ὑπάρχῃ ἕν, δὲν ὑπάρχει τίποτε, ἡ πρότασις αὕτη εἶναι ὀρθή. Δυνάμεθα λοιπὸν νὰ εἴπωμεν καὶ τοῦτο καὶ ὅτι, ὅπως καθίσταται πιθανὸν ἀπὸ τὴν συζήτησιν, εἴτε ὑπάρχει εἴτε δὲν ὑπάρχει ἕν, αὐτὸ τοῦτο τὸ ἓν καὶ τὰ ἄλλα καὶ ἓν σχέσει πρὸς τὸν ἑαυτόν τους καὶ ἐν σχέσει μὲ τὰ ἄλλα, ὅλα ἀπὸ πάσης ἀπόψεως εἶναι καὶ δὲν εἶναι, φαίνονται καὶ δὲν φαίνονται).

Δὲν χρειάζονται περισσότερα σχόλια διὰ νὰ καταστῇ φανερὸν ὅτι εἰς τὸν «Παρμενίδην» ἐμφανίζεται διὰ πρώτην φορὰν εἰς τὴν παγκόσμιον φιλοσοφικὴν φιλολογίαν συστηματικῶς ἀναπτυσσομένη ἡ διαλεκτικὴ κίνησις ἐννοιῶν ἀντιφατικῶς ἀντιτιθεμένων. Τὴν ἀρχὴν τοῦ τοιούτου διαλεκτισμοῦ τὴν εἶχε θέσει, ὡς ἐσημειώσαμεν εἰς τὰ προηγούμενα, ὁ Ἡράκλειτος. Πρόκειται περὶ τῆς «διαλεκτικῆς ἀπάτης», τὴν ὁποίαν ἐχρησιμοποίησεν ὁ Κάντιος εἰς τὰς ἀντινομίας τοῦ καθαροῦ λόγου. Ὁ Ἔγελος ἐξεφράσθη μὲ ἐνθουσιασμὸν σχετικῶς μὲ τὸν «Παρμενίδην». Θεωρεῖ τοῦτον ὡς τὸ πρῶτον ἀπὸ ἱστορικῆς ἀπόψεως ἔργον εἰς τὸ ὁποῖον «ὁ πεπερασμένος ἀνθρώπινος λόγος ὑψοῦται εἰς τὴν θεώρησιν τοῦ ἀπολύτου λόγου καὶ πνεύματος».

Διὰ τῆς διαλεκτικῆς ἀπορητικῆς καὶ διὰ τοῦ διαλεκτικοῦ ἐλέγχου ἀπεσαφήνισεν ὁ Πλάτων ὁριστικῶς τὸ πρόβλημα τῆς γνώσεως. Εἰς τὸν «Θεαίτητον» ὑποβαλὼν εἰς ἀμείλικτον ἐλεγκτικὴν κριτικὴν τὰς ἀντιλήψεις τοῦ σοφιστοῦ Πρωταγόρου, ὅστις ἐταύτιζε τὴν γνῶσιν μὲ τὴν κατ' αἴσθησιν ἀντίληψιν, κατεπολέμησε τὸν σκεπτικισμὸν καὶ τὸν σχετικισμόν. Ἀπέδειξεν ὅτι ἡ γνῶσις δὲν δύναται νὰ εἶναι οὔτε αἴσθησις, οὔτε δόξα, διότι ἀμφότεραι αὗται οὐδεμίαν σταθερότητα ἔχουν. Ἡ γνῶσις εἶναι σταθερὰ καὶ γενική, διότι ἀναφέρεται εἰς τὸν οὐσιαστικὸν καὶ ἀμετάκλητον πυρῆνα τῶν ὄντων. Ἀνυψούμενος ὁ ἄνθρωπος διὰ τῆς ἐπιστημονικῆς διανοήσεως καὶ τῆς διαλεκτικῆς νοήσεως εἰς τὴν ἐνόρασιν τῶν ἰδεῶν, ἀποκτᾷ γνῶσιν σταθεράν, ὑπερεμπειρικὴν καὶ ὑπερπροσωπικήν. Ἡ διαλεκτικὴ δὲν εἶναι μόνον τέχνη ἀναιρετικὴ καὶ ἀρνητική. Παρουσιάζει καὶ τὴν θετικήν της ὄψιν ὡς μέθοδος ἥτις μᾶς καθοδηγεῖ εἰς τὴν ἀπόκτησιν τῆς γνώσεως. Μᾶς διδάσκει νὰ διαγιγνώσκωμεν τὰ θετικὰ γνωρίσματα τὰ ὁποῖα ὑπάρχουν μέσα εἰς τὰ φθαρτὰ ὄντα καὶ νὰ ἀναγνωρίζωμεν εἰς αὐτὰ τὴν παρουσίαν τῆς Ἰδέας. Ὁ διαλεκτικὸς ἀντικρύζων τὴν ποικιλίαν τῶν δεδομένων, κατορθώνει καὶ συναθροίζει, «συνάγει» τὴν διάχυτον ποικιλίαν εἰς μίαν σταθερὰν ἑνότητα, ἥτις δὲν εἶναι τίποτε ἄλλοτε παρὰ ἡ ὁρατὴ ἐμφάνισις τῆς Ἰδέας.

Ὁ διαλεκτικὸς εἶναι «συνοπτικὸς» (Πλ. Πολιτ. 537 C). Ὅταν ἔχῃ π.χ. πρὸ αὐτοῦ πολλὰ συγκεκριμένα ἀντικείμενα ἅτινα ἐμφανίζονται εἰς τοὺς ὀφθαλμούς του ὡς ὡραῖα, δύναται νὰ συναγάγῃ ὅλας αὐτὰς τὰς μερικὰς ἐμφανίσεις τῆς ὡραιότητος εἰς τὴν Ἰδέαν τοῦ «καλοῦ». Εἰς τὸν «Φαῖδρον» (265 D) καθορίζεται ἡ σύνοψις τὴν ὁποίαν πρέπει νὰ ἐπιτελέσῃ ὁ διαλεκτικὸς διὰ τῶν ἑξῆς: «Εἰς μίαν τε Ἰδέαν συνορῶντα ἄγειν τὰ πολλαχῇ διεσπαρμένα, ἵν' ἑνὶ ἕκαστον ὁριζόμενος δῆλον ποιῇ περὶ οὗ ἂν ἀεὶ διδάσκειν ἐθέλῃ». (Διὰ συνοπτικῆς θεωρήσεως νὰ ἀνάγῃ τὰ εἰς πολλὰ μέρη διεσπαρμένα στοιχεῖα εἰς μίαν Ἰδέαν, ἵνα δίδων ὁρισμὸν καθιστᾷ φανερὸν ἐκεῖνο περὶ τοῦ ὁποίου ἔχει τὴν πρόθεσιν (ὁ διαλεκτικὸς) νὰ μᾶς διδάξῃ). Ὥστε ἡ πρώτη φάσις τῆς ζητήσεως εἶναι ὁ διὰ τῆς συνοπτικῆς θεωρήσεως ὁρισμός, ὅστις γίνεται διὰ τῆς ἀναγωγῆς τοῦ ὁριζομένου εἰς μίαν Ἰδέαν. Οὕτω π.χ. ἀντικρύζοντες πολλοὺς ἀνθρώπους, ἀναγόμεθα δυνάμει τῶν κοινῶν χαρακτηριστικῶν εἰς τὴν Ἰδέαν τοῦ ἀνθρώπου. Τὸ δεύτερον στάδιον τῆς ἐργασίας τοῦ διαλεκτικοῦ εἶναι τὸ ἀκόλουθον: «Τὸ πάλιν κατ' εἴδη δύνασθαι τέμνειν, κατ' ἄρθρα ἢ πέφυκε, καὶ μὴ ἐπιχειρεῖν καταγνύναι μέρος μηδέν». (Τὸ νὰ δύναται πάλιν νὰ διαιρῇ κατὰ εἴδη, σύμφωνα μὲ τὴν φυσικὴν διάρθρωσιν, καὶ νὰ μὴ ἐπιχειρῇ νὰ κατασυντρίβῃ κανὲν ὀργανικὸν μέλος). Ἡ δευτέρα αὕτη φάσις τῆς διαλεκτικῆς διαδικασίας ἀποτελεῖ τὴν «διαίρεσιν». Εἰς τοὺς τελευταίους διαλόγους του ὁ Πλάτων χρησιμοποιεῖ τὴν διαίρεσιν ὡς μέθοδον ἐπιστημονικῆς ἐρεύνης τῆς συγκεκριμένης πραγματικότητος.

Δι' αὐτῆς ἐπιχειρεῖ νὰ ἐξιχνιάσῃ τὸ πλέγμα τῶν ἰδεωδῶν σχέσεων ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ὁποίων ἔχει σχεδιασθῇ καὶ συγκροτηθῇ ὁ κόσμος τῆς συγκεκριμένης πραγματικότητος. Εἰς τὸν «Σοφιστὴν» παρέχει τὴν ἀπόδειξιν ὅτι τὸ πλέγμα τῶν σχέσεων τὰς ὁποίας ἀνακαλύπτει ἡ διαίρεσις ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ, ἀντιστοιχεῖ πρὸς ἀναλόγους συνδυασμοὺς ὑφισταμένους εἰς τὸν κόσμον τῶν Ἰδεῶν, αἵτινες εὑρίσκονται πρὸς ἀλλήλας ἐν ἐπικοινωνίᾳ. Ὁ «Σοφιστὴς» μᾶς παρέχει ὑποδείγματα διαιρέσεων διὰ τῶν ὁποίων ἐκκινοῦντες ἀπὸ τοῦ ἀνωτάτου γένους καταλήγομεν εἰς τὸ ἔσχατον ἄτομον, εἶδος. Ἀφορμώμενοι π.χ. ἀπὸ τὴν γενικωτάτην ἔννοιαν τοῦ ὄντος καταλήγομεν εἰς τὸ εἶδος, ἄνθρωπος. Πέραν αὐτοῦ κατὰ τὸν Πλάτωνα ἡ ἐπιστήμη δὲν δύναται νὰ προχωρήσῃ διότι ἀρχίζει ἡ περιοχὴ τοῦ ἀπείρου. Ὁ Πλάτων ὅπως καὶ ὁ Ἀριστοτέλης δέχονται ὅτι ἡ ἐπιστήμη ἀναφέρεται εἰς τὴν γενικότητα καὶ δύναται νὰ προσδιορίσῃ τὰ οὐσιαστικὰ χαρακτηριστικὰ ἑνὸς ὄντος. Δὲν δύναται ὅμως νὰ διατυπώσῃ κρίσεις ἀληθεῖς ἀναφερομένας εἰς τὰ συμβεβηκότα τὰ ὁποῖα σχετίζονται μὲ τὴν ἀτομικὴν ὑπόστασιν καὶ μὲ τὰ μὴ θεμελιώδη γνωρίσματα τῶν ὄντων.

Ἡ διαιρετικὴ μέθοδος εἶναι ἡ μεθοδολογικὴ ὁδὸς διὰ τῆς ὁποίας δυνάμεθα νὰ ἐξερευνήσωμεν τὴν δεδομένην πραγματικότητα. Αὕτη εἶναι κάτι τὸ μικτὸν ἀπαρτιζομένη ἐκ τῆς ἀναμίξεως τοῦ ἀπείρου καὶ τοῦ πεπερασμένου. Πᾶσα ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ ὑπάρχουσα ἀντικειμενικὴ οὐσία εἶναι ἐμικτὴ καὶ γεγενημένη», παρήχθη ἐκ μίξεως κατόπιν γενετικῆς διαδικασίας. Εἰς τὸν «Φίληβον» ἔνθα ἐξετάζεται ἡ συγκεκριμένη πραγματικότης διακρίνονται ὡς παράγοντες συντελοῦντες διὰ τὸν ἀπαρτισμόν της, τὸ «ἄπειρον», τὸ «πεπερασμένον», τὸ «μικτὸν» καὶ ἡ «αἰτία τῆς μίξεως». Ἡ μῖξις τοῦ ἀπείρου καὶ πεπερασμένου καταλήγει εἰς «γένεσιν, εἰς οὐσίαν», ἤτοι εἰς γενετικὴν διαδικασίαν, ἥτις ἔχει ὡς ἀποτέλεσμα τὴν ἐμφάνισιν ἑνὸς συγκεκριμένου ὄντος. Εἰς τὴν συγκεκριμένην πραγματικότητα ἀνευρίσκεται κλιμάκωσις ἀξιῶν, ἥτις ὡς ὑψίστην ἀξίαν ἀναγνωρίζει τὸ «μέτρον», μετὰ τοῦτο ἐπακολουθεῖ ἡ «ἀναλογία καὶ τὸ κάλλος». Εἰς τὴν τρίτην θέσιν τίθεται ἡ «φρόνησις», εἰς τὴν τετάρτην ἡ «ἐπιστήμη» καὶ εἰς τὴν πέμπτην καὶ τελευταίαν ἡ «ἡδονή». Τοιουτοτρόπως διὰ τῆς διαιρετικῆς διερευνήσεως μᾶς δίδει ὁ Πλάτων καὶ ἀπὸ ὀντολογικῆς καὶ ἀπὸ ἀξιολογικῆς ἀπόψεως καθωρισμένην ἱεραρχικὴν τάξιν ἰσχύουσαν ὡς πρὸς τὴν ἐγκοσμίαν αἰσθητὴν πραγματικότητα.

Διαλεκτικὴ καὶ Ἔρως

Εἰς τὸν Πλάτωνα ἡ διαλεκτικὴ οὐδέποτε ἐκφυλίζεται εἰς ἐννοιαλογικὴν ὀρθολογιστικὴν λογοκοπίαν. Ὁ πλατωνικὸς διάλογος συνοδεύεται πάντοτε ἀπὸ ἰσχυρὰν συναισθηματικότητα. Διὰ τοῦ διαλόγου ἀναρριπίζεται μέσα εἰς τὴν ψυχὴν ἡ δύναμις τοῦ ἔρωτος, ἥτις ὠθεῖ τὸν διαλεγόμενον εἰς τὴν θέαν τοῦ ἀληθοῦς. Συγχρόνως ἡ διαλεκτικὴ ἐξέτασις τοῦ αὐτοῦ προβλήματος συντελεῖ, ὥστε οἱ διαλεγόμενοι νὰ συνδεθοῦν εἰς κοινότητα, ἥτις ἐνδιαφέρεται διὰ τὸ αὐτὸ πρᾶγμα. Ἑπομένως ὁ πλατωνικὸς ἔρως ἐμφανίζει δύο κατευθύνσεις: Ἀφ' ἑνὸς μὲν εἶναι ἡ διὰ δεσμῶν φιλίας σύνδεσις τῶν διαλεγομένων, ἀφ' ἑτέρου δὲ δυναμικὴ τάσις προαχωρήσεως πρὸς τὴν θέαν τῶν ἰδεῶν. Ἡ πλατωνικὴ ἀνάμνησις εἶναι φαινόμενον κατὰ τὸν Πλάτωνα ἐρωτικόν. Πράγματι καὶ εἰς τὰς κοινὰς ἐρωτικὰς σχέσεις οἱ ἄνθρωποι ὁμιλοῦν πάντοτε περὶ μνήμης καὶ ἀναμνήσεως. Τὸ ἐρωτικὸν φαινόμενον εἶναι ἀδιανόητον ἄνευ μνήμης. Τὸ νὰ μὴ ἀγαπῶμεν ἓν πρόσωπον εἶναι ταυτόσημον μὲ τὸ λησμόνημά του. Ἡ ἀνάμνησις τῶν ἰδεῶν προέρχεται ἐκ τῆς ἐρωτικῆς σχέσεως τὴν ὁποίαν συνῆψε μὲ αὐτὰς ἡ ψυχή, ὅταν διατρίβουσα εἰς τὴν οὐρανίαν περιοχὴν τὰς εἶχεν ἀντικρύσει. Ἡ παρουσία τῆς Ἰδέας εἰς τὴν ψυχὴν διὰ τῆς ἀναμνήσεως, εἶναι παρουσία κατὰ βάσιν «ἐρωτική». Ἡ ἱκανότης τοῦ διαλεκτικοῦ νὰ διακρίνῃ τὰς Ἰδέας δὲν εἶναι γεγονὸς καθαρῶς λογικόν, κατὰ τὸν Πλάτωνα, ἀλλὰ ἀναμνηστικὸν - ἐρωτικόν: «Δεῖ γὰρ ἄνθρωπον συνιέναι κατ' εἶδος λεγόμενον, ἐκ πολλῶν ἰὸν αἰσθήσεων εἰς ἓν λογισμῷ συναιρούμενον· τοῦτο δ' ἐστὶν ἀνάμνησις ἐκείνων ἃ ποτ' εἶδεν ἡμῶν ἡ ψυχὴ συμπορευθεῖσα θεῷ καὶ ὑπεριδοῦσα ἃ νῦν εἶναί φαμεν καὶ ἀνακύψασα εἰς τὸ ὂν ὄντως. Δι' ὃ δὴ δικαίως μόνη πτεροῦται ἡ τοῦ φιλοσόφου διάνοια· πρὸς γὰρ ἐκείνοις ἐστί, πρὸς οἷσπερ θεὸς ὢν θεῖός ἐστι» (Φαῖδρ. 249 B) (Διότι πρέπει ὁ ἄνθρωπος νὰ καθοδηγῇ τὴν νόησίν του λαμβάνων ὡς πρότυπον τὸ λεγόμενον εἶδος, τὸ ὁποῖον, ἂν καὶ ἔρχεται ἀπὸ πολλὰς αἰσθήσεις, συνενώνεται διὰ τοῦ λογισμοῦ εἰς ἑνότητα. Τοῦτο δὲ εἶναι ἀνάμνησις ἐκείνων τὰ ὁποῖα κάποτε εἶδεν ἡ ψυχή μας ἀκολουθήσασα τὴν πορείαν τοῦ Θεοῦ καὶ καταφρονήσασα ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα νομίζομεν εἰς τὴν ἐδῶ ζωήν μας ὡς ὑπαρκτά, ἀφοῦ ὕψωσε τὸ βλέμμα της εἰς τὸ ὄντως ὄν. Διὰ τοῦτο λοιπὸν δικαίως μόνη ἡ διάνοια τοῦ φιλοσόφου ἀποκτᾷ πτερὰ διότι διατρίβει πλησίον ἐκείνων τῶν ὄντων κοντὰ εἰς τὰ ὁποῖα ὑπάρχων ὁ Θεὸς ἀποκτᾷ τὸ χαρακτηριστικὸν τῆς θεότητος). Ἡ διαλεκτικὴ ἑπομένως εἶναι λειτουργία δι' ἧς ἐνθυμεῖται κινούμενος ὑπὸ ἔρωτος ὁ φιλόσοφος τὸ δραμα τῶν ἰδεῶν. Ἡ φιλοσοφία, εἶναι φιλία, καὶ ἔρως πρὸς ἐκεῖνα τὰ ὄντα πλησίον τῶν ὁποίων διατρίβει ὁ Θεός, δηλαδὴ πρὸς τὰς Ἰδέας. Ὁ ἔρως εἶναι ὁ σύνδεσμος, ὅστις συνδέει τὴν ψυχὴν μὲ τὰς Ἰδέας καὶ μὲ τὸ ὄν. Διὰ τοῦτο, χαρακτηρίζεται ὡς κίνησις πρὸς τὸ ἀληθινὸν ὂν ὡς «ἐπορέγεσθαι του ὄντος». Ἀπὸ τὰ αἰσθητὰ λαμβάνει τὴν πρώτην ὤθησιν ἡ ψυχὴ διὰ νὰ ἐνθυμηθῇ τὰς ἰδέας, ὁ ἔρως ἐνδυναμώνει τὴν μνήμην της καὶ τὴν βοηθεῖ διὰ νὰ ἀνέλθῃ τὴν «κλίμακα, ἥτις ἄγει ἀπὸ τὸν αἰσθητὸν κόσμον εἰς τὸν νοητόν. Τοὺς ἀναβαθμοὺς μιᾶς τοιαύτης ἀναβάσεως μᾶς περιέγραψεν ἀριστοτεχνικῶς ὁ Πλάτων εἰς τὸ «Συμπόσιον» λαμβάνων ὡς παράδειγμα τὴν Ἰδέαν τοῦ κάλλους. «Τοῦτο γὰρ δή ἐστι τὸ ὀρθῶς ἐπὶ τὰ ἐρωτικὰ ἰέναι ἢ ὑπ' ἄλλου ἄγεσθαι, ἀρχόμενον ἀπὸ τῶνδε τῶν καλῶν ἐκείνου ἕνεκα τοῦ καλοῦ ἀεὶ ἐπανιέναι, ὥσπερ ἐπαναβαθμοῖς χρώμενον, ἀπὸ ἑνὸς ἐπὶ δύο καὶ ἀπὸ δυοῖν ἐπὶ πάντα τὰ καλὰ σώματα, καὶ ἀπὸ τῶν καλῶν σωμάτων ἐπὶ τὰ καλὰ ἐπιτηδεύματα, καὶ ἀπὸ τῶν καλῶν ἐπιτηδευμάτων ἐπὶ τὰ καλὰ μαθήματα, ἕως ἀπὸ τῶν μαθημάτων ἐπ' ἐκεῖνο τὸ μάθημα τελευτήσῃ, ὃ ἔστιν οὐκ ἄλλου ἢ αὐτοῦ ἐκείνου τοῦ καλοῦ μάθημα καὶ γνῷ αὐτὸ τελευτῶν ὃ ἔστιν καλόν» (Συμπ. 211 C) (Διότι αὐτὸς εἶναι ὁ ὀρθὸς δρόμος νὰ προαχωρῇ κανεὶς ὁ ἴδιος εἰς τὰ ἐρωτικὰ ἢ ὑπὸ τὴν ὁδηγίαν ἄλλου. Νὰ ἀρχίζῃ δηλαδὴ ἀπὸ τὰς ἐν τῷ παρόντι κόσμῳ εὑρισκομένας ὡραιότητας καὶ ἔχων ὡς τελικὴν ἐπιδίωξιν τὴν ὡραιότητα, ἥτις εὑρίσκεται εἰς τὸν (ὑπερβατικὸν) ἐκεῖνον κόσμον νὰ ἀνυψώνεται διαρκῶς, χρησιμοποιῶν ὡσὰν βαθμίδας ἀπὸ τὸ ἓν ὡραῖον σῶμα εἰς τὰ δύο ὡραῖα σώματα, καὶ ἀπὸ τὰ δύο εἰς πάντα τὰ ὡραῖα σώματα, καὶ ἀπὸ τὰ ὡραῖα σώματα εἰς τὰς ὡραίας ἐνασχολήσεις εἰς τὰ ὡραῖα μαθήματα, ἕως ὅτου φθάσῃ τελικῶς ἀφορμώμενος ἀπὸ τὰ ὡραῖα μαθήματα εἰς ἐκεῖνο τὸ μάθημα, τὸ ὁποῖον δὲν ἀναφέρεται εἰς ἄλλο μάθημα, ἀλλὰ εἶναι μάθημα τὸ ὁποῖον ἔχει ὡς ἀντικείμενόν του αὐτὸ ἀκριβῶς τὸ ἴδιον τὸ ὡραῖον, καὶ ἕως ὅτου ἀποκτήσῃ ἐν τέλει τὴν ἐπίγνωσιν τοῦ καθαυτὸ ὡραίου, δηλαδὴ τῆς Ἰδέας τοῦ καλοῦ). Ἡ ἀνάβασις ἄρα ἥτις μᾶς ὑψώνει εἰς τὴν αὐτοπρόσωπον ἐνατένισιν τῆς Ἰδέας τοῦ καλοῦ (ὡραίου) διατρέχει τέσσαρας βαθμίδας. Ἡ πρώτη βαθμὶς εἶναι ἡ ἐπίγνωσις τοῦ φυσικοῦ καὶ σωματικοῦ καλοῦ· ἡ δευτέρα εἶναι τὸ νὰ

ἴδωμεν τὴν ἠθικὴν ὡραιότητα. Τρίτον στάδιον εἶναι τὸ τῆς γνωσιολογικῆς ὡραιότητος καὶ τὸ τέταρτον ἡ ἑνόρασις τῆς ἰδέας τοῦ καλοῦ ἀπηλλαγμένου ἀπὸ κάθε ἀντιπροσώπευσιν. "Οταν ὑψωθῇ κανεὶς εἰς τὸ τέταρτον στάδιον τότε βλέπει «τὸ πολὺ πέλαγος τοῦ καλοῦ», ἀντικρύζει ὁλόκληρον πέλαγος ὡραιότητος καὶ γεννᾷ «πολλοὺς καὶ καλοὺς λόγους καὶ μεγαλοπρεπεῖς καὶ διανοήματα ἐν φιλοσοφίᾳ ἀφθόνῳ» (πολλοὺς καὶ ὡραίους καὶ μεγαλοπρεπεῖς λόγους, καὶ διανοήματα μέσα εἰς μίαν ἀνεξάντλητον ἐρωτικὴν ἐπιδίωξιν τῆς σοφίας). Κατὰ τὸν Πλάτωνα ἡ φιλοσοφία, δὲν εἶναι ξηρὰ λογοκρατικὴ ἐνασχόλησις. Τὸ οὐσιῶδες χαρακτηριστικὸν συνίσταται εἰς τὸ ὅτι εἶναι «φιλία τῆς σοφίας» ἐρωτικὴ ἐπιδίωξις ἔχουσα ὡς τέρμα της τὴν σοφίαν. 'Αλλ' εἰς τὴν οὐσίαν τῆς ἀνθρωπίνης ὑπάρξεως λόγω τῆς πεπερασμένης της ὑποστάσεως, ἐγκειται νὰ μὴ γίνεται ποτὲ κάτοχος τῆς σοφίας. Μόνον ὁ Θεὸς εἶναι σοφός. 'Η κατοχὴ τῆς σοφίας εἶναι διὰ τὸν ἄνθρωπον διαρκὴς καὶ συνεχὴς κίνησις πρὸς τὴν σοφίαν, διαρκής, ἀτελεύτητος καὶ ἀκοίμητος ἔρως.

Δὲν εἶναι δεδομένον εἰς ὅλους τοὺς ἀνθρώπους νὰ διανύουν ὅλα τὰ στάδια καὶ νὰ ὑψοῦνται εἰς τὴν ἑνόρασιν τῆς ἰδέας τοῦ καλοῦ. Τὸ βάρος τῆς γηΐνης ὑπροστάσεως σταματᾷ πολλοὺς ἐκ τῶν θνητῶν εἴτε εἰς τὸ στάδιον τῆς λατρείας τῆς σωματικῆς ὡραιότητος, εἴτε εἰς τὴν βαθμίδα τῆς ἠθικῆς καὶ γνωσιολογικῆς ὡραιότητος. 'Η κατωτέρα βαθμὶς εἶναι ὁ σωματικὸς ἔρως, ὅστις ζητεῖ νὰ γίνῃ μέτοχος τῆς ἀθανασίας διὰ τῆς γεννήσεως. 'Η θνητὴ ὕπαρξις καταλαμβανομένη ἀπὸ ἀγωνίαν ἐνώπιον τοῦ θανάτου, ζητεῖ νὰ ἀντιδράσῃ κατὰ τοῦ ἐκμηδενισμοῦ ἀφίνουσα σωματικοὺς ἀπογόνους. 'Ενίοτε ὑπερισχύει ὁλοκληρωτικῶς τό γηΐνον στοιχεῖον καὶ τότε ὁ ἔρως ἐκφυλίζεται εἰς τὴν βάναυσον ἡδυπάθειαν τῆς Πανδήμου 'Αφροδίτης. Τοῦτο ἀποτελεῖ ἐκτροπὴν καὶ κατάπτωσιν εἰς τὴν σκοτεινὴν περιοχὴν τῆς ἀκολασίας καὶ τῆς ὕβρεως. 'Ο ἀληθὴς ἔρως μεταξὺ δύο ψυχῶν εἶναι ὁ στηριζόμενος εἰς τὴν κοινὴν ἀγάπην ἑνὸς κοινοῦ ἰδεώδους εἰς τὸ ὁποῖον συναντῶνται αἱ δι' ἔρωτος συνδεόμεναι ψυχαί.

'Ο Πλάτων ἐστιγμάτισε τὴν ἐκτροπὴν τοῦ ἔρωτος, εἰς ἣν ὁδηγεῖ ἡ ἐπιδίωξις ἁπλῆς ἡδυπαθείας. Κατενόησεν ὅτι ἡ γνησία ἐρωτικὴ σχέσις σφυρηλατεῖται μόνον ἐπὶ τῇ βάσει κοινῶν ἰδεωδῶν. Εἰς τὸν «Φαῖδρον» του ὑπεδήλωσε τὴν ἀλήθειαν ταύτην χρησιμοποιήσας πρὸς ἔκφρασίν της τὸν μῦθον. Εἰς τὸν οὐράνιον τόπον οἱ θεοί, προεξάρχοντος τοῦ Διός, διεξέρχονται διὰ τοῦ οὐρανίου θόλου θεώμενοι τὴν λάμψιν, ἣν ἐκπέμπουσιν αἱ εἰς τὸν ὑπερουράνιον τόπον ἐνοικοῦσαι ἰδέαι. Αἱ ψυχαὶ ἀκολουθοῦν ἑκάστη κατὰ τὰς προτιμήσεις της εἰς τὴν πομπήν, τὴν ὁδηγουμένην ὑφ' ἑκάστου τῶν θεῶν. "Οταν ἐκπίπτουν εἰς τὸν γηΐνον κόσμον αἱ ψυχαί, διατηροῦσαι τὴν ἀνάμνησιν ἐκείνων τῶν θεαμάτων προσπαθοῦν νὰ διαμορφώσουν τὴν ζωήν των κατὰ τὸ παράδειγμα ἐκείνου τοῦ θεοῦ, τὴν πομπὴν τοῦ ὁποίου εἶχον ἀκολουθήσει κατὰ τὰς οὐρανίους διαδρομάς. 'Εκλέγουν δὲ καὶ τοὺς φίλους των συμφώνως πρὸς τὴν προτίμησίν των αὐτήν. Οἱ ἀκολουθήσαντες π.χ. τὴν πομπὴν τοῦ Διός, ἀναζητοῦν φίλον, ὅστις νὰ εἶναι ἡγεμονικὸς καὶ φιλόσοφος κατὰ τὴν φύσιν. Οἱ ἀκολουθήσαντες τὸν "Αρη ἐπιζητοῦν νὰ συνδέωνται διὰ φιλίας μέ ἀνθρώπους πολεμικούς. "Ωστε ἡ γνησία ἐρωτικὴ σχέσις δὲν στηρίζεται ἐπὶ τῆς ἐπιδιώξεως ἡδονῆς ἀλλὰ θεμελιοῦται ὑπὸ τῆς ἀναγνωρίσεως μιᾶς ὡρισμένης ἀξίας, ὡς ὑπερεχούσης ἀπὸ ὅλας τὰς ἄλλας. Τοιουτοτρόπως ἡ ἐρωτικὴ κοινωνία εἶναι συγχρόνως καί κοινωνία ἰδεῶν. Καὶ αὐτὴ ἡ πολιτικὴ κοινότης, κατὰ τὸν Πλάτωνα, εἶναι σύνδεσμος συγκροτούμενος ἐκ τῆς κοινῆς ἀναγνωρίσεως πνευματικῶν ἰδεωδῶν.

Διὰ τῆς περὶ ἔρωτος θεωρίας ὑπερενίκησεν ὁ Πλάτων τὰ στενὰ ὅρια τῆς λογικοκρατίας καὶ ὑπεγράμμισε τὴν ἀξίαν τὴν ὁποίαν κέκτηται ἡ ἄμεσος διὰ τοῦ συναισθήματος ἀντίληψις τῆς πραγματικότητος. Κατώρθωσε νὰ συνδυάσῃ ἰσχυροτάτην λογικὴν διανόησιν πρὸς ἔντονον καὶ διεισδυτικὴν ἐναισθησιν. Εἶναι συγχρόνως μέγας ἐπιστήμων, χωρὶς ἡ ἐπιστημονικότης νὰ παραβλάπτῃ τὴν αμεσον συναισθηματικὴν κατανόησιν. 'Εκ τῶν φιλοσόφων τῶν νεωτέρων χρόνων ἀνάλογα χαρίσματα ἐμφανίζει ὁ Σπινόζα καὶ περισσότερον ὁ Πασκάλ. Εἰς τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Σπινόζα εὑρίσκομεν κυριαρχούσας δύο τάσεις: ἀφ' ἑνὸς μὲν ἐπιδιώκεται νὰ ἐξηγηθῇ ὁ κόσμος διὰ τῆς γεωμετρικῆς ἀποδεικτικῆς μεθόδου, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἐξαίρεται ἡ σημασία τοῦ νοητικοῦ ἔρωτος (ἄμορ. ἰντελλεκτουάλις) ὡς ἐνεργήματος, ὅπερ στρέφει τὴν ψυχήν μας πρὸς θεῖον ὄν. 'Ο Πασκάλ, μέγας καὶ αὐτὸς μαθηματικός, ὅπως καί ὁ Πλάτων, δέχεται ὅτι ὑπάρχει μία ἰδιαιτέρας φύσεως ἄμεσος συναισθηματικὴ κατανόησις, ἡ «λογικὴ τῆς καρδίας». 'Εκ τῶν συγχρόνων μας φιλοσόφων, ὁ Μὰξ Σέλερ καὶ ὁ Νικολαΐ Χάρτμαν ὑπεστήριξαν ὅτι διὰ τῶν θυμικῶν συγκινησιακῶν ἐνεργημάτων εὑρύνεται ὁ ὀντολογικὸς ὁρίζων καὶ ἀποκαλύπτεται ὁ ἰδεώδης κόσμος τῶν ἀξιῶν.

Φυσικὴ κοσμολογία

Τὰς περὶ φυσικῆς κοσμολογίας πλατωνικὰς ἀντιλήψεις εὑρίσκομεν εἰς τὸν διάλογον «Τίμαιον», ὅστις ἐγράφη ὅταν ὁ Πλάτων εἶχεν ὑπερβῇ τὸ ἑβδομηκοστὸν ἔτος τῆς ἡλικίας του. 'Απετέλει τὸν πρῶτον διάλογον μιᾶς τριλογίας, διότι μετὰ τοῦτον ἐσχεδίαζεν ὁ Πλάτων νὰ γράψῃ δύο ἀκόμη διαλόγους, τὸν «Κριτίαν» καὶ τὸν «'Ερμοκράτην». 'Εκ τοῦ δευτέρου ἐπρόφθασε νὰ γράψῃ ἓν μόνον μικρὸν μέρος εἰς τὸ ὁποῖον περιγράφεται ἡ μυθικὴ νῆσος 'Ατλαντίς, ἥτις κατεκλύσθη ὑπὸ τῶν ὑδάτων καὶ τῆς ὁποίας οἱ κάτοικοι, ἐπιδραμόντες κατὰ τῶν 'Αθηνῶν εἰς τοὺς παναρχαίους χρόνους, ἀπεκρούσθησαν. Εἰς τὸν «'Ερμοκράτη» προετίθετο ὁ Πλάτων νὰ περιγράψῃ πῶς ἐδημιουργήθη ἐκ νέου ἐν 'Ελλάδι πολιτισμὸς καὶ νὰ παράσχῃ ὑποδείξεις διὰ μίαν μελλοντικὴν ἀνακαίνισίν του. Εἰς τὸν «Τίμαιον» μας παρέχει μυθικὴν περὶ τῆς κοσμογονίας διήγησιν ἐξιστορῶν πῶς ὁ Δημιουργός, ἀποβλέπων εἰς τὰς ἰδέας, ἐδημιούργησε τὸν ὁρατὸν κόσμον. Καίτοι ἡ ἐξιστόρησις γίνεται ἐντὸς μυθολογικοῦ πλαισίου, παρέχονται ἐπιστημονικαὶ ἐξηγήσεις περὶ τῆς συστάσεως τῶν ὄντων στηριζόμεναι κυρίως ἐπὶ τῶν μαθηματικῶν ἀναλογιῶν. 'Επομένως ἀποτελεῖ ὁ διάλογος οὗτος τὴν πρώτην συστηματικὴν ἀπόπειραν νὰ δοθῇ ἐπιστημονικὴ ἐξήγησις τῆς συγκροτήσεως τοῦ κοσμικοῦ σύμπαντος.

'Ο Δημιουργὸς χρησιμοποιεῖ διὰ τὴν κοσμοποιίαν δύο στοιχεῖα, ἀφ' ἑνὸς μὲν τὸ «ταὐτὸν καὶ ἀμερές», ἀφ' ἑτέρου δὲ τὸ «μεριστὸν καὶ θάτερον», ὅπερ συμπίπτει μὲ τὴν ὕλην. Λόγῳ τῆς τοιαύτης ἀναμιξεως, ἡ γένεσις τοῦ κόσμου εἶναι ἀνάμικτος, λαβοῦσα σύστασιν «ἐκ τοῦ νοῦ καὶ ἐκ τῆς ἀνάγκης». Διὰ τοῦτο πρὸς ἐξήγησιν τοῦ κόσμου μας χρειαζονται δυο αἴτια, ἐξ ὧν τὸ ἓν εἶναι «θεῖον», τὸ δὲ ἄλλο «ἀναγκαῖον». "Αρα ὁ κοσμος δὲν δύναται νά ἐξηγηθῇ μόνον τελολογικῶς, ἀλλὰ χρειάζεται νὰ παράσχωμεν καί μηχανικὴν αὐτοῦ ἐξήγησιν. 'Η τελολογικὴ τάξις προέρχεται ἀπὸ τὸν νοῦν, ἡ δὲ μηχανικὴ αἰτιότης, «τὸ ἀναγκαῖον», προέρχεται ἐκ τῆς τυφλῆς ἀντιστάσεως τῆς ὕλης. Ταύτην χαρακτηρίζει ὁ Πλάτων ὡς «ἐκμαγεῖον», ἤτοι ὡς πλαστικὸν ὑλικόν, δυνάμενον νὰ λάβῃ διὰ κατεργασίας οἱανδήποτε μορφήν. Εἶναι διὰ τὴν γένεσιν «ὑποδοχὴ καὶ τιθήνη» κάτι δηλαδή, τὸ ὁποῖον, ὑποδεχόμενον ἐν ἑαυτῷ τὴν μορφήν, παράγει τὰ ἀντικείμενα καὶ τὰ διατρέφει. 'Ομιλῶν περὶ τοῦ αὐτοῦ στοιχείου κατωτέρω, φαίνεται νὰ τὸ ταυτίζῃ μέ τὸν χῶρον. «Τρίτον δ' αὖ γένος ὂν τὸ τῆς χώρας ἀεί, φθορὰν οὐ προσδεχόμενον, ἕδραν δὲ παρέχον ὅσα ἔχει γένεσιν πᾶσιν αὐτὸ δὲ μετ' ἀναισθησίας ἁπτὸν λογισμῷ τινι νόθῳ» («Τίμ.» 52 β). (Τρίτον γένος εἶναι ὁ χῶρος, ὅστις δὲν ἐπιδέχεται φθοράν, παρέχει δὲ τόπον εἰς πάντα ὅσα ἔχουν γένεσιν, γίνεται δέ ἀντιληπτὸς χωρὶς νὰ συνεργῇ ἡ αἴσθησις, ἀλλὰ δι' ἑνὸς λογισμοῦ νόθου): Στηριζόμενοι ἐπὶ τοῦ χωρίου τούτου ἑρμηνευταί τινες, ὑπεστήριξαν ὅτι ὁ Πλάτων ταυτίζει τὴν ὕλην μέ τὸν χῶρον. 'Η τοιαύτη ὅμως ἐκδοχὴ δὲν εἶναι ὀρθή, διότι ἐν τῷ προκειμένῳ διαλόγῳ ρητῶς διαστέλλεται ὁ χῶρος ἀπὸ τὰ ἀντικείμενα, τὰ ὁποῖα εὑρίσκονται μέσα εἰς αὐτόν. Εἰς τὴν σελίδα 50 β ἀναγινώσκομεν: «'Ο αὐτὸς δὴ λόγος καὶ περὶ τῆς τὰ πάντα δεχομένης φύσεως σώματα. Ταυτὸν αὖτὴν ἀεὶ προσρητέον· ἐκ γὰρ τῆς ἑαυτῆς τὸ παράπαν οὐκ ἐξίσταται δυνάμεως· δέχεταί τε γὰρ ἀεὶ τὰ πάντα καὶ μορφὴν οὐδεμίαν ποτὲ οὐδενὶ τῶν εἰσιόντων ὁμοίαν εἴληφεν οὐδαμῇ οὐδαμῶς». (Πρέπει νὰ ἀποδίδωμεν εἰς αὐτὴν πάντοτε τὴν ἰδίαν ὀνομασίαν, διότι δὲν ἀπομακρύνεται οὐδόλως ἀπὸ τὰς ἰδιότητάς της· διότι δέχεται πάντοτε τὰ πάντα καὶ οὐδέποτε ἔχει λάβει μορφὴν ὁμοίαν μέ κανένα ἐξ ἐκείνων, ἅτινα εἰσέρχονται εἰς αὐτήν). 'Επομένως ὁ χῶρος δέν δύναται νά συμπίπτῃ μὲ τὴν σωματικὴν ὕλην. 'Εν σχέσει πρὸς τὴν ὕλην ὁμιλῶν ὁ Πλάτων κάμνει λόγον περὶ τεσσάρων στοιχείων: γῆς, ἀέρος, πυρὸς καὶ ὕδατος, χωρὶς νὰ θεωρῇ αὐτὰ ὡς οὐσίας. Πρέπει, λέγει, νὰ θεωρηθοῦν ὡς ἐναλλασσόμεναι ποιότητες μιᾶς θεμελιώδους οὐσίας, ἥτις ὑφίσταται κάτω ἀπὸ τὰς τέσσαρας ποιοτικὰς διαφορὰς τῶν στοιχείων. «Διὸ δὴ τὴν τοῦ γεγονότος ὁρατοῦ καὶ πάντως αἰσθητοῦ μητέρα καὶ ὑποδοχὴν μήτε γῆν, μήτε ἀέρα, μήτε πῦρ, μήτε ὕδωρ λέγωμεν, μήτε ὅσα ἐκ τούτων, μήτε ἐξ ὧν ταῦτα γέγονε· ἀλλ' ἀόρατον εἶδός τι καὶ ἄμορφον πανδεχές, μεταλαμβάνον δὲ ἀπορώτατά πῃ τοῦ νοητοῦ καὶ δυσαλωτότατον» (Τιμ. 51 Α)· (Διὰ τοῦτο λοιπὸν ἂς μὴ λέγωμεν, ὅτι ἡ μήτηρ καὶ ὁ κόλπος, εἰς ὃν γίνεται δεκτὸν τὸ διὰ τῆς γενέσεως σχηματιζόμενον ὁρατὸν καὶ τὸ καθ' οἱονδήποτε τρόπον αἰσθητὸν εἶναι γῆ ἢ ἀὴρ ἢ πῦρ ἢ ὕδωρ ἢ ὅτι εἶναι κάτι συντιθέμενον ἐκ τούτων ἢ κάτι ἐξ ὧν αὐτὰ ἔχουν ἀποτελεσθῇ· ἀλλὰ πρέπει ἄρα νὰ δεχθῶμεν τὴν ὕπαρξιν τριῶν κοσμογονικῶν στοιχείων. Ταῦτα εἶναι. τὸ ὄν, ἡ χώρα καὶ ἡ γένεσις (ὕλη) (52 D). 'Εκ τῆς ἑστερημένης ποιοτήτων ὕλης γεννῶνται τὰ τέσσαρα στοιχεῖα. Πρὸς τοῦτο πρέπει αὕτη νὰ λάβῃ γεωμετρικὴν μορφήν. Τίθεται λοιπὸν τὸ ζήτημα: ποία εἶναι ἡ ἀρχικὴ γεωμετρικὴ μορφὴ τῆς ὕλης;

'Ο Πλάτων πλησιάζων πρὸς τὰς ἀντιλήψεις τοῦ Δημοκρίτου, ἀποδίδει εἰς τὴν ὕλην ἀτομικὴν σύστασιν. Τὰ ἔσχατα μορφοποιημένα στοιχεῖα τῆς εἶναι τρίγωνα, ταῦτα δὲ διακρίνονται εἰς δύο εἴδη. "Εχομεν ἀφ' ἑνὸς ἰσοσκελῆ ὀρθογώνια τρίγωνα, ἀφ' ἑτέρου δὲ τριγωνα ὀρθογώνια σκαληνά. 'Ως ἐσημειώθη ἀνωτέρω, ἡ τιμὴ τῶν πλευρῶν τῶν ἰσοσκελῶν τριγώνων εἶναι 1, 1 καὶ τετραγωνικὴ ρίζα τοῦ 2, τῶν σκαληνῶν 2 1 καὶ τετραγωνικὴ ρίζα τοῦ 3. Τὰ πρωταρχικὰ αὐτὰ τρίγωνα, συντιθέμενα συμφώνως πρὸς ὡρισμένους συνδυασμούς, σχηματίζουν τὰ τέσσαρα στοιχεῖα. Συνδυασμὸς ἐξ 24 πρωταρχικῶν τριγώνων σχηματίζει τὸ τετράεδρον (πυραμίδα) καὶ παράγει τὸ πῦρ. Τὸ ὀκτάεδρον συναπαρτίζεται ἐκ 48 τριγώνων καὶ παράγει τὸν ἀέρα. Τὸ εἰκοσάεδρον ἀποτελεῖται ἀπὸ 120 τρίγωνα καὶ παράγει τό ὕδωρ καὶ ὁ κύβος (ἑξάεδρον) ἀποτελούμενος ἐξ 24 τριγώνων παράγει τὴν γῆν. "Οσον καὶ ἂν φαίνεται χονδροειδὴς ὁ μαθηματικὸς οὗτος συμβολισμὸς τῶν στοιχείων, ἔχει ὑψίστην σημασίαν, διότι ἀποτελεῖ τὴν πρώτην ἀπόπειραν νὰ ἐξηγηθῇ ἡ σύστασις τοῦ ὑλικοῦ σύμπαντος ἐπὶ τῇ βάσει μαθηματικῶν σχέσεων. Εἶναι ἡ πρώτη ἀπόπειρα δημιουργίας μαθηματικῆς φυσικῆς. Εἰς τὰ συμπεράσματα ταῦτα ἔφθασεν ὁ Πλάτων, χρησιμοποιῶν τὰς περὶ τῶν πέντε κανονικῶν στερεῶν ἀνακαλύψεις τοῦ Θεαιτήτου.

'Ο Περικλῆς ἀγορεύων εἰς τὴν Πνύκαν ἐνώπιον τῶν 'Αθηναίων. 'Ως γνωστὸν ὁ περίφημος πολιτικὸς καὶ ῥήτωρ τῶν 'Αθηνῶν εἶχε συγκεντρώσει περὶ αὐτὸν καὶ ὑπῆρξε φίλος τῶν μεγάλων φιλοσόφων, τραγικῶν, ἱστορικῶν καὶ καλλιτεχνῶν τῆς ἐποχῆς του, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἦσαν ὁ Σωκράτης, ὁ 'Αναξαγόρας, ὁ Σοφοκλῆς, ὁ 'Ηρόδοτος, ὁ Φειδίας καὶ ἄλλοι. 'Ητο ἡ μέση περίπου περίοδος τοῦ Χρυσοῦ Αἰῶνος τῶν 'Αθηνῶν, ὅταν αἱ ἐκδηλώσεις τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ πνεύματος εἶχον φθάσει εἰς τὸ ἀποκορύφωμα τῆς ἐκφράσεώς των.

Ἐκ τοιούτων στοιχείων δημιουργεῖ ὁ Δημιουργὸς τὸ κοσμικὸν σύμπαν, τὸ ὁποῖον εἶναι κάτι τὸ ζωντανόν, διότι ἐμψυχοῦται ὑπὸ τῆς «ψυχῆς τοῦ κόσμου». Ἀλλὰ τὸ ὁρατὸν κοσμικὸν σύστημα, ἐπειδὴ εἶναι ἀπεικόνισις ἑνὸς αἰωνίου προτύπου, δὲν εἶναι καὶ αὐτὸ αἰώνιον. Δὲν ὑφίσταται ἐν τῇ αἰωνιότητι, ἀλλὰ μέσα εἰς τὸν χρόνον, ὅστις ἐδημιουργήθη διὰ νὰ ἀποτελέσῃ κινητὴν εἰκόνα τῆς αἰωνιότητος. Τὸ γεννητὸν σύμπαν ἐτοποθετήθη ὑπὸ τοῦ Δημιουργοῦ ἐντὸς τοῦ πλαισίου τῶν τριῶν χρονικῶν διαστάσεων, τοῦ παρελθόντος, παρόντος καὶ μέλλοντος, καὶ διὰ τοῦτο δὲν ἔχει τὴν σταθερότητα τῶν αἰωνίως ὑφισταμένων ὄντων. Ἐν τῷ σύμπαντι ὑπάρχει γένεσις καὶ φθορὰ καὶ κάμνει τὴν ἐμφάνισίν της καὶ ἡ μηχανικὴ ἀναγκαιότης, ἥτις προέρχεται ἐκ τῆς ὕλης. Ἡ ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος ἐξήγησις τῆς συστάσεως τοῦ σύμπαντος χρησιμοποιεῖ δύο μεθόδους, τὴν τελολογικὴν ἐπὶ τῇ βάσει σκοπῶν τιθεμένων ὑπὸ τοῦ νοῦ καὶ τὴν μηχανικήν, ἥτις μελετᾶ καὶ ἑρμηνεύει τὰ φαινόμενα ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἀντιδράσεως τοῦ ὑλικοῦ στοιχείου. Τὸ ἀπροσδιόριστον καὶ ἄλογον ἐμφανίζεται πανταχοῦ εἰς τὴν κοσμογονίαν. Ἡ μία πλευρὰ τῶν πρωταρχικῶν τριγώνων εἶναι μέγεθος ἀσύμμετρον, εἰς τὸν οὐρανὸν ὑπάρχει ἡ λόξωσις τῆς ἐκλειπτικῆς, εἰς τὸν ἠθικὸν κόσμον παραπλεύρως τῆς δικαιοσύνης βαδίζει ἡ ἀδικία καὶ ἡ κακία. Ἡ αἴσθησις δὲ τῆς παρουσίας τῶν ὀντολογικῶν στοιχείων εἶναι περισσότερον ἔντονος εἰς τοὺς διαλόγους τῆς γεροντικῆς ἡλικίας τοῦ Πλάτωνος.

Ἡ ψυχολογία.

Εἰς δύο ἐκ τῶν λαμπροτέρων διαλόγων του ἐπραγματεύθη ὁ Ἀθηναῖος φιλόσοφος τὸ περὶ ψυχῆς πρόβλημα, εἰς τὸν «Φαίδωνα» καὶ τὸν «Φαῖδρον». Ἀπομακρυνόμενος ἀπὸ τοὺς ὀπαδοὺς τοῦ Ἀναξαγόρου, οἵτινες συνέχεον τὴν ψυχὴν μὲ τὰ ὑλικὰ στοιχεῖα, ἀναγνωρίζει εἰς τὴν ψυχὴν ὑπόστασιν πνευματικὴν καὶ ἀθανασίαν. Τὸ χαρακτηριστικὸν γνώρισμά της εἶναι ὅτι ἀποτελεῖ ἀρχικὴν πηγὴν κινήσεως. Εἰς τὸν «Φαῖδρον» (245 C) ἀναγινώσκομεν: «Ψυχὴ πᾶσα ἀθάνατος· τὸ γὰρ ἀεικίνητον ἀθάνατον· τὸ δὲ ἄλλο κινοῦν καὶ ὑπ' ἄλλου κινούμενον παῦλαν ἔχον κινήσεως παῦλαν ἔχει ζωῆς· μόνον δὴ τὸ αὐτὸ κινοῦν, ἅτε οὐκ ἀπολεῖπον ἑαυτό, οὔ ποτε λήγει κινούμενον· ἀλλὰ καὶ τοῖς ἄλλοις ὅσα κινεῖται, τοῦτο ἀρχὴ καὶ πηγὴ κινήσεως» (Πᾶσα ψυχὴ εἶναι ἀθάνατος, διότι ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον εὑρίσκεται πάντοτε ἐν κινήσει, εἶναι ἀθάνατον. Ἐκεῖνο δὲ τὸ ὁποῖον κινεῖ ἄλλο καὶ κινεῖται ὑπὸ ἄλλου, ὅταν παύσῃ ἡ κίνησίς του, θὰ στερηθῇ καὶ τῆς ζωῆς του. Μόνον λοιπὸν ἐκεῖνο τό ὁποῖον κινεῖ τὸν ἑαυτόν του, ἐπειδὴ οὐδέποτε ἐγκαταλείπει τὸν ἑαυτόν του, οὐδέποτε σταματᾶ νὰ κινῆται, ἀλλὰ καὶ δι' ὅλα τὰ ἄλλα ὅσα κινοῦνται εἶναι πηγὴ καὶ ἀρχὴ κινήσεως).

Οὐδεὶς ἄλλος ἐκ τῶν φιλοσόφων κατέβαλε τόσον ἐπιμόνους προσπαθείας διὰ νὰ ἀποδείξῃ τὴν ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς. Δύναται τις νά εἰπῇ ὅτι ἡ μεταγενεστέρα φιλοσοφικὴ ἔρευνα οὐδεμίαν σημαντικὴν προσθήκην ἠδυνήθη νὰ συνεισφέρῃ εἰς τὰ πλατωνικὰ περὶ ἀθανασίας τῆς ψυχῆς ἀποδεικτικὰ ἐπιχειρήματα. Εἰς τὸν «Φαίδωνα» ἀναπτύσσει ὁ Πλάτων τὰς ἀκολούθους ἀποδείξεις:

1ον) Ἡ παρατήρησις τῶν ἐν τῷ κόσμῳ γεγονότων ἀποδεικνύει ὅτι ἰσχύει δι' ὅλα τὰ φαινόμενα ἡ ἀρχὴ ὅτι τὰ ἐναντία παράγονται ἐκ τῶν ἐναντίων. Οὕτω π.χ. ὁ ὕπνος ἐπακολουθεῖ μετὰ τὴν ἐγρήγορσιν καὶ τἀνάπαλιν, ἡ ἀσθένεια ἐπακολουθεῖ μετὰ τὴν ὑγείαν καὶ τἀνάπαλιν. Ὅθεν ἀκολουθοῦντες τὴν ἀρχὴν ταύτην καὶ λαμβάνοντες ὑπ' ὄψιν ὅτι ἡ ζωὴ εὑρίσκεται εἰς ἀντιθετικὴν σχέσιν μὲ τὸν θάνατον, δικαιούμεθα νὰ ἰσχυρισθῶμεν ὅτι ἐκ τοῦ θανάτου παράγεται ἡ ζωή.

2ον) Ὁ ἄνθρωπος κατέχει γνώσεις ἐκ τῶν προτέρων. Χωρὶς νὰ ἴδῃ ποτὲ εἰς τὴν ζωήν του δύο πράγματα ἀπολύτως ἴσα, ὁμιλεῖ περὶ ἀπολύτου ἰσότητος. Πόθεν ἀρύεται λοιπὸν τὰ ὑπερεμπειρικὰ ταῦτα στοιχεῖα τῆς γνώσεώς του; Ἡ μόνη δυνατὴ ἐξήγησις εἶναι νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ἡ ψυχὴ κατὰ τὴν προϋπαρξίν της ἀπέκτησε τὰς ἐν λογῳ γνώσεις τὰς ὁποίας ἐνθυμεῖται ἐκ νέου. Ἄρα ἡ θεωρία «περὶ ἀναμνήσεως» μᾶς ἀναγκάζει νὰ δεχθῶμεν ὅτι ἡ ψυχὴ προϋπάρχει πρὶν εἰσέλθῃ εἰς τὸ σῶμα.

3ον) Ἡ πνευματικὴ καὶ ἀσύνθετος φύσις τῆς ψυχῆς ἀποκλείουν ὅτι εἶναι δυνατὸν νὰ ὑποκύψῃ εἰς φθορὰν καὶ διάλυσιν.

4ον) Οὐδεμία ἰδέα ἐπιδέχεται μέσα εἰς τὸν ἑαυτόν της κάτι τὸ ὁποῖον νὰ εἶναι ἀντίθετον πρὸς τὴν οὐσίαν της. Τὸ θερμὸν π.χ. δὲν δύναται νὰ εἶναι συγχρόνως καὶ ψυχρόν. Ἡ ψυχὴ κατὰ τὴν οὐσίαν της εἶναι πηγὴ τῆς ζωῆς, ὑπάρχει, μετέχουσα εἰς τὴν ἰδέαν τῆς ζωῆς. Ἄρα δὲν εἶναι ἐπιδεκτικὴ τοῦ θανάτου, δὲν δύναται ὁ ἐκμηδενισμὸς νὰ προσεγγίσῃ πρὸς αὐτὴν καὶ νὰ τὴν θίξῃ.

5ον) Εἰς τὴν «Πολιτείαν» του ὁ Πλάτων προσθέτει μίαν εἰσέτι ἀπόδειξιν. Πᾶν ὃν δύναται νὰ ἐκμηδενισθῇ μόνον διὰ τῆς ἐπενεργείας ἣν ἀσκεῖ ἐπ' αὐτοῦ τὸ προσιδιάζον εἰς τὴν φύσιν του κακόν, ἓν «ξύμφυτον κακόν». Τὸ ξύλον καταστρέφεται ἀπὸ τὴν σῆψιν, ὁ σίδηρος ἀπὸ τὴν σκωρίαν, οἱ ὀφθαλμοὶ ἀπὸ τὴν ὀφθαλμίαν. Τὸ σύμφυτον διὰ τὴν ψυχὴν κακὸν εἶναι ἡ ἀδικία. Ἡ παρατήρησις ὅμως δεικνύει ὅτι ἡ ἀδικία διαστρεβλώνει βεβαίως τὴν ψυχήν, ἀλλὰ καὶ δὲν τὴν θανατώνει. Ὁ ἄδικος ἐξακολουθεῖ νὰ ζῇ, καίτοι ἡ ψυχή του κατέστη πονηρά. Ἄρα δὲν ὑπάρχει σύμφυτον κακὸν διὰ τὴν ψυχὴν τόσον ἰσχυρόν, ὥστε νὰ τὴν ἐκμηδενίσῃ.

6ον) Εἰς τὸν «Φαῖδρον» ἡ ἀθανασία τῆς ψυχῆς ἀποδεικνύεται ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι τυγχάνει αὕτη ἀρχὴ καὶ πηγὴ τῆς κινήσεως (βλέπω ἀνωτέρω).

Ἀπὸ μορφολογικῆς ἀπόψεως διακρίνει ὁ Πλάτων εἰς τὴν ψυχὴν τρεῖς δυνάμεις: τὸ λογιστικόν, τὸ θυμοειδὲς καὶ τὸ ἐπιθυμητικόν. Ἐκ τῶν τριῶν τούτων στοιχείων, ἐξ ὧν συνίσταται ἡ ψυχή, ἀθάνατον εἶναι μόνον τό λογιστικόν. Ἐκ τοῦ λογιστικοῦ παράγεται ἡ σκέψις, ἐκ τοῦ θυμοειδοῦς ἡ ἀνδρεία καὶ αἱ βουλητικαὶ τάσεις καὶ ἐκ τοῦ ἐπιθυμητικοῦ αἱ ἐπιθυμίαι. Κυριαρχικὴν καὶ ὁδηγητικὴν ἀποστολὴν ἔχει τὸ λογιστικόν, συμβαίνει ὅμως πολλάκις νὰ ὑπερισχύῃ τὸ θυμοειδὲς καὶ τὸ ἐπιθυμητικὸν γενέσεως καὶ τῆς ὕλης. Ἐκ τῆς ὑπερισχύσεως τοῦ ἐπιθυμητικοῦ, ὁπότε ὁ ἄνθρωπος ὑποδουλώνεται εἰς τὰς ἀχαλινώτους παρορμήσεις τῆς βουλήσεως καὶ τῶν ἐπιθυμιῶν. Τὸ καθῆκον τοῦ ἀνθρώπου εἶναι διὰ τοῦ λογιστικοῦ νὰ συγκρατῇ τὰς δύο ἄλλας δυνάμεις τῆς ψυχῆς. Εἰς τὸν «Φαῖδρον» παρομοιάζει τὸ λογιστικὸν μέ τὸν ἡνίοχον ἑνὸς ἅρματος μὲ δύο ἵππους. Ὁ εἷς ἐκ τῶν ἵππων εἶναι τό θυμοειδές, ὅπερ ἄγει τὴν ψυχὴν ὑψηλὰ πρὸς τὸν κόσμον τῶν ἰδεῶν, ὁ δὲ ἕτερος τὸ ἐπιθυμητικόν, ὅπερ προσπαθεῖ νὰ κατακρημνίσῃ τὴν ψυχὴν εἰς τὴν περιοχὴ τῆς γενέσεως καὶ τῆς ὕλης. Ἐκ τῆς ὑπερισχύσεως τοῦ ἐπιθυμητικοῦ ἐπέρχεται ἡ πτῶσις εἰς τὴν γηΐνην περιοχὴν καὶ ἡ ἐνσάρκωσις τῶν ψυχῶν. Πρὸ τῆς ἐνσαρκώσεώς των αἱ ψυχαὶ διατρίβουν εἰς τὸν ὑπουράνιον τόπον παρακολουθοῦσαι τὰς πομπὰς τῶν θεῶν, ἑκάστη μὲ τὰς προτιμήσεις της. Ἡ ἐκλογή, τὴν ὁποίαν κάμνει ἡ ψυχὴ κατὰ τὸν χρόνον τῆς προϋπάρξεώς της, καθορίζει καὶ τὴν ἐν τῷ παρόντι κόσμῳ μοῖραν της. Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο συμφωνεῖ ὁ Πλάτων μὲ τὸν Κάντιον. Ἡ μοῖρα τοῦ ἀνθρώπου καθορίζεται ἀπὸ ἐλευθέραν ἐκλογὴν ἐπιτελουμένην κατὰ τὸν πρὸ τῆς πτώσεως εἰς τὸν ἐμπειρικὸν κόσμον βίον τῆς ψυχῆς.

Ἠθικὴ φιλοσοφία.

Αἱ περὶ ἠθικῆς ἀντιλήψεις τοῦ Πλάτωνος στηρίζονται ἐπὶ τῶν ὀντολογικῶν περὶ ἀγαθοῦ διδασκαλιῶν του. Προορισμὸς ἐν τῇ ζωῇ εἶναι νὰ τείνωμεν πρὸς τὴν ὑψίστην ἰδέαν, πρὸς τὸ «ἀγαθόν». Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῆς πορείας πρὸς τὸ ἰδανικὸν τοῦτο τέρμα, ἐπιβάλλεται ἡ φυγὴ ἐκ τοῦ κόσμου τούτου. Εἰς τὸν «Θεαίτητον» (176A) ἑρμηνεύεται τὸ νόημα ὅπερ ἀποδίδει ὁ Πλάτων εἰς μίαν τοιαύτην φυγήν: «Ἀλλ' οὔτε ἀπολέσθαι τὰ κακὰ δυνατόν, ὦ Θεόδωρε, ὑπεναντίον γὰρ τι τῷ ἀγαθῷ ἀεὶ εἶναι ἀνάγκη, οὔτ' ἐν θεοῖς αὖτὰ ἱδρύσθαι, τὴν δὲ θνητὴν φύσιν καὶ τόνδε τὸν τόπον περιπολεῖ ἐξ ἀνάγκης. Διὸ καὶ πειρᾶσθαι χρὴ ἐνθένδε ἐκεῖσε φεύγειν ὅ,τι τάχιστα. Φυγὴ δὲ ὁμοίωσις θεῷ κατὰ τὸ δυνατὸν ὁμοίωσις δὲ δίκαιον καὶ ὅσιον μετὰ φρονήσεως γενέσθαι» (Ἀλλὰ δὲν εἶναι δυνατὸν ὦ Θεόδωρε, νὰ ἐξαφανισθοῦν τὰ κακά, διότι ἀναγκαστικῶς ὑπάρχει κάτι ἀντίθετον μὲ τὸ ἀγαθόν. Τοῦτο (τὸ κακὸν) δὲν ἔχει ἐγκαθιδρυθῇ εἰς τὸν κόσμον τῶν θεῶν, ἀλλ' ἀναγκαστικῶς περιτρέχει γύρω ἀπὸ τὴν θνητὴν φύσιν καὶ γύρω ἀπὸ τὸν ἐμπειρικὸν αἰσθητὸν κόσμον. Διὰ τοῦτο πρέπει νὰ καταβάλωμεν προσπάθειαν νὰ φεύγωμεν ἀπὸ τὸν ἐδῶ κόσμον πρὸς ἐκεῖνον τὸν κόσμον ὅσο γίνεται ταχύτερον. Ἡ φυγὴ δὲ εἶναι ὁμοίωσις μὲ τὸν θεὸν κατὰ τὸ μέτρον τοῦ δυνατοῦ. Ὁμοίωσις δὲ μὲ τὸν θεὸν εἶναι νὰ γίνῃ κανεὶς δίκαιος καὶ ὅσιος καὶ συγχρόνως νὰ ἀποκτήσῃ καὶ φρόνησιν, δηλαδὴ ἱκανότητα νὰ κατανοῇ τὰ ὄντα). Εἶναι φανερὸν ὅτι ὁ Πλάτων λέγων φυγὴν δὲν ἐννοεῖ ἀπομάκρυνσιν ἐκ τοῦ κόσμου δι' αὐτοκτονίας ἢ δι' ἀποφυγῆς τῆς ἐν κοινωνίᾳ ζωῆς. Εἰς τὸν «Φαίδωνα» ρητῶς ἀποδοκιμάζεται ἡ αὐτοκτονία, χαρακτηριζομένη ὡς λιποταξία καὶ παράβασις θείας ἐντολῆς: «Ἐν τινι φρουρᾷ ἐσμεν οἱ ἄνθρωποι καὶ οὐ δεῖ δὴ ἑαυτὸν ἐκ ταύτης λύειν οὐδ' ἀποδιδράσκειν» (625) (Ἐχομεν τοποθετηθῇ οἱ ἄνθρωποι κάπου ὡς φρουροὶ καὶ δὲν πρέπει νὰ ἀπαλλάσσωμεν ἀπ' αὐτὴν τὸν ἑαυτόν μας οὔτε νὰ λιποτακτῶμεν). Ἡ φυγὴ εἶναι προσπάθεια νὰ ὁμοιωθῶμεν μὲ τὸν θεόν, ἡ τοιαύτη ὅμως ὁμοίωσις ἐπιτυγχάνεται μόνον διὰ τῆς ἀποκτήσεως τῶν ἀρετῶν, τῆς δικαιοσύνης, ὁσιότητος καὶ φρονήσεως. Ὁ κοινωνικὸς χαρακτὴρ τῶν ἐν λόγῳ ἀρετῶν μᾶς ἐπιβάλλει νὰ κρατήσωμεν τὴν θέσιν εἰς ἣν ἐτάχθημεν ὑπὸ τοῦ θεοῦ ἐν τῇ κοινωνίᾳ καὶ πολιτείᾳ καὶ νὰ ἀγωνισθῶμεν διὰ τὴν ἀπόκτησιν τῆς ἀρετῆς. Ἡ ἀρετὴ ἐκλαμβάνεται ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος ὡς τελειοποίησις τῆς ψυχικῆς ὑποστάσεως τοῦ ἀνθρώπου. Αὕτη θά ἐπιτευχθῇ διὰ τῆς συμμέτρου ἀναπτύξεως τῶν ψυχικῶν δυνάμεων καὶ διὰ τῆς ἐναρμονίσεώς των εἰς κοινὴν συνεργασίαν καὶ ὁμόνοιαν. Διὰ τοῦτο ἡ ἐνιαία ἀρετὴ ὑποδιαιρεῖται εἰς εἴδη ἀναφερόμενα εἰς ἑκάστην τῶν ψυχικῶν δυνάμεων. Ἡ σοφία εἶναι ἡ ἀρετὴ τοῦ λογιστικοῦ, ἡ ἀνδρεία τοῦ θυμοειδοῦς καὶ ἡ σωφροσύνη τοῦ ἐπιθυμητικοῦ. Ὡς ἀρετὴ ἑνοποιοῦσα καὶ ἐναρμονίζουσα τὰς τρεῖς ρηθείσας ἀρετὰς θεωρεῖται ἡ δικαιοσύνη. Αἱ τέσσαρες αὗται ἀρεταὶ ἔχουν ὡς ἀποτέλεσμα τὴν ἀξιοποίησιν τῶν ψυχικῶν δυνάμεων καὶ τὴν ἐναρμόνισίν των. Ἡ γενικωτέρα ἐκ τούτων εἶναι ἡ ἀρετὴ τῆς δικαιοσύνης, διότι αὕτη ἑνοποιεῖ τὰς λοιπὰς τρεῖς. Διὰ τοῦτο αὕτη καταλαμβάνει ἐξαιρετικὴν θέσιν μεταξὺ τῶν ἄλλων καὶ δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς συμπεριλαμβάνουσα ἁπάσας τὰς λοιπάς. Ὅ,τι εἶναι διὰ τὰς ὑπολοίπους ἰδέας τὸ ἀγαθόν, τὸ αὐτὸ εἶναι διὰ τὰς τρεῖς ἀρετὰς καὶ ἡ δικαιοσύνη. Ἀποτελεῖ τὸ θεμέλιον διὰ νὰ στηριχθοῦν πᾶσα ἄλλη ἀρετὴ καὶ ὁ κοινωνικὸς βίος τῶν ἀνθρώπων. Διὰ τοῦτο ἐπ' αὐτῆς ἐστήριξεν ὁ Πλάτων καὶ τὴν θεμελίωσιν τῆς πολιτικῆς κοινότητος.

Ὑπάρχει ἡ ἀντίληψις ὅτι ἡ πλατωνικὴ ἠθικὴ τυγχάνει διανοησιαρχική, ἐπειδὴ ὑπολαμβάνει τὴν ἀρετὴν ὡς γνῶσιν. Ἀλλ' ὡς εἴπομεν ἀνωτέρω εἰς τό περὶ τοῦ Σωκράτους κεφάλαιον, γνῶσις εἰς τὴν ἀττικὴν φιλοσοφίαν σημαίνει τὴν ἑνόρασιν καὶ συναισθηματικὸν ταυτισμὸν τοῦ γινώσκοντος μὲ τὸ γινωσκόμενον. Ἐκεῖνος ὅστις κατανοεῖ καὶ ζῇ τὸ δίκαιον, λέγει ὁ Πλάτων, ἀναγκαστικῶς καθίσταται δίκαιος, διότι ἡ ὕπαρξίς του ταυτίζεται μὲ τὴν δικαιοσύνην. Ἐπί πλέον ἡ ἐπιδίωξις τῆς ἀρετῆς στηριζομένη ἐπὶ τῆς ἀναμνηστικῆς ἀναφορᾶς εἰς τὰς ἰδέας εἶναι φαινόμενον συναισθηματικὸν καὶ ἐρωτικόν. Διὰ νὰ γίνῃ κανεὶς ἐνάρετος ὀφείλει κατὰ τὸν Πλάτωνα νὰ ἀγαπήσῃ, ὡς ἐμμανὴς

ἐραστὴς τὴν ἀρετήν. Ἡ ἐκ ταύτης ἐκπορευομένη λάμψις, μᾶς λέγει εἰς τὸν «Φαίδρον», γεννᾶ εἰς τὴν ψυχὴν ἀνεξάλειπτον ἔρωτα, ὅστις παρακινεῖ «τὴν ἐκπεσοῦσαν ψυχὴν νὰ ἀναλάβῃ διὰ τῆς ἀρετῆς τὸ ἀρχαῖον της κάλλος».

Πολιτικὴ φιλοσοφία.

Ὀλίγοι φιλόσοφοι ἐνεβάθυναν εἰς τὴν οὐσίαν τοῦ πολιτικοῦ φαινομένου ὅσον ὁ Πλάτων. Λόγω τῆς οἰκογενειακῆς του καταγωγῆς ἐθεώρει ἑαυτὸν ὡς προωρισμένον διὰ πολιτικὴν δρᾶσιν. Ἐμβαθύνων ὅμως εἰς τὰς δυνατότητας καὶ τὸ νόημα τῆς πολιτικῆς δράσεως διέγνωσεν ὅτι πολιτικὴ δὲν εἶναι ἡ συνήθης ἐμπειρικὴ ἐνασχόλησις περὶ τὰ πράγματα τῆς πόλεως, ὅπως ἠσκεῖτο ἀπὸ τοὺς πολιτικοὺς τῆς ἐποχῆς του. Πολιτικὸς δὲν εἶναι διὰ τὸν Πλάτωνα ἐκεῖνος ὅστις κατορθώνει νὰ κατακτήσῃ τὴν πολιτικὴν ἐξουσίαν, ἀλλὰ μόνον ἐκεῖνος ὅστις κατανοεῖ τί εἶναι ὁ πολιτικὸς βίος καὶ πῶς δύναται νὰ θεμελιωθῇ ἐπὶ σταθερῶν βάσεων. Ἡ ἐν Ἀθήναις πολιτικὴ κατάστασις δὲν τὸν ἱκανοποιεῖ οὐδόλως. Ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν εἶχεν εἰσέλθει εἰς τὸ στάδιον τῆς πολιτικῆς παρακμῆς. Ὁ δῆμος τῶν Ἀθηναίων ἦταν ἔρμαιον τῆς πολιτικῆς δημαγωγίας. Ὁ Πλάτων διέκρινεν ὅτι ἐχρειάζοντο ριζικὰ μέτρα διὰ νὰ ἀποκατασταθῇ ὑγιὴς πολιτικὸς βίος, καὶ ἀφιέρωσε μέγα μέρος τῆς δραστηριότητός του διὰ νὰ καθορίσῃ τὴν οὐσίαν τῆς πολιτικῆς ζωῆς καὶ διὰ νὰ ἀνεύρῃ ἓν σταθερὸν θεμέλιον ἐπὶ τοῦ ὁποίου θὰ ἠδύνατο νὰ πραγματωθῇ ἡ πολιτικὴ ἀναγέννησις τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν.

Εἰς τὴν «Πολιτείαν» του μᾶς ἔδωκεν ὁ Πλάτων μίαν βαθυτάτην ἀνάλυσιν τοῦ ἀνθρωπίνου πολιτικοῦ βίου. Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰς σοφιστικὰς θεωρίας τονίζει ὅτι ἡ σύστασις τῆς πολιτικῆς κοινότητος εἶναι ἀνάγκη ἐπιβαλλομένη ὑπὸ τῆς φύσεως. Τὸ ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἀποτελεῖ πολιτείαν εἶναι ὀντολογικὸν χαρακτηριστικὸν τῆς ὑποστάσεώς του. Ἡ πολιτικὴ κοινότης ἀποτελεῖ τὴν ἀπαραίτητον προϋπόθεσιν διὰ νὰ ὑπάρξῃ καὶ νὰ ἀναπτυχθῇ ὁ ἄνθρωπος. Δὲν εἶναι κοινότης συμβατικὴ ἀλλὰ συγκροτεῖται ἐπὶ τῇ βάσει τῆς κοινῆς κατανοήσεως τῶν ὄντων. Πολιτείαν δύνανται νὰ ἀποτελέσουν μόνον οἱ ἄνθρωποι οἱ ὁποῖοι ἀποβλέπουν εἰς τὰς αὐτὰς ἰδέας. Ἀλλ' εἰς τὸν ἐμπειρικὸν κόσμον τῆς γενέσεως καὶ τῆς φθορᾶς σπανίως ἐπιτυγχάνεται νὰ ἱδρυθῇ μία τοιαύτη, ἐπὶ τῆς κοινότητος τῶν ἰδεῶν στηριζομένη πολιτεία. Διὰ τοῦτο ἔργον τῆς πολιτικῆς φιλοσοφίας εἶναι νὰ μελετήσῃ τὸν τρόπον καθ' ὃν δύναται νὰ συγκροτηθῇ ἡ ἀρίστη πολιτεία. Ὅπως ἐλέγχθη ἀνωτέρω, ἡ ἀρίστη πολιτεία δύναται μόνον νὰ στηριχθῇ ἐπὶ τῆς δικαιοσύνης. Ἀπαιτεῖται οἱ πολῖται της νὰ εἶναι δίκαιοι. Ἄδικοι ἄνθρωποι εἶναι ἀδύνατον νὰ συγκροτήσουν ἀρτίαν πολιτείαν. Ἡ δικαιοσύνη ὅμως εἶναι ἀρετὴ ἥτις προϋποθέτει τὴν ὕπαρξιν καὶ τῶν ἄλλων τριῶν ἀρετῶν. Ἄρα διὰ νὰ συγκροτηθῇ ἡ πολιτεία χρειάζεται νὰ ὑπάρχουν πολῖται οἵτινες νὰ εἶναι κάτοχοι τῶν τεσσάρων ἀρετῶν. Πῶς ὅμως εἶναι δυνατὸν νὰ δημιουργηθοῦν τοιοῦτοι πολῖται; Εἶναι δυνατὸν νὰ ἀποκτήσουν ὅλοι οἱ πολῖται τὰς ἀπαιτουμένας ἀρετάς;

Εἰς τὰ ἐρωτήματα ταῦτα ἀπαντᾷ ὁ Πλάτων λέγων ὅτι ὑπάρχει μέσον διὰ νὰ γίνουν οἱ πολῖται ἐνάρετοι. Τοῦτο εἶναι ἡ παιδεία. Ἡ πρωτίστη ἄρα προϋπόθεσις διὰ τὴν συγκρότησιν τῆς πολιτείας εἶναι ἡ ὕπαρξις παιδείας. Ἡ πολιτεία πρέπει κατὰ βάσιν νὰ εἶναι ἵδρυμα παιδευτικόν. Ὡς πρὸς τὸ δεύτερον ἐρώτημα ὁ Πλάτων ἀποκρίνεται δεχόμενος περιορισμούς. Τὸ νὰ ἀποκτήσουν οἱ πολῖται ὅλας τὰς ἀρετὰς δὲν ἐξαρτᾶται μόνον ἐκ τῆς παιδείας. Ἀπαιτεῖται νὰ ἔχουν καὶ τὰς καταλλήλους φυσικὰς καὶ πνευματικὰς προϋποθέσεις. Χρησιμοποιῶν τὰς ψυχολογικὰς του θεωρίας ὁ Πλάτων, διακρίνει τοὺς ἀνθρώπους εἰς τρεῖς τάξεις. Εἰς τὴν μίαν τάξιν εἶναι ἀνεπτυγμένον τὸ λογιστικόν, εἰς τὴν δευτέραν τὸ θυμοειδὲς καὶ εἰς τὴν τρίτην τὸ ἐπιθυμητικόν. Ἑπομένως τὸ πολιτικὸν πρόβλημα εἶναι νὰ χρησιμοποιηθῇ ἑκάστη ἐκ τῶν τάξεων τούτων κατὰ τρόπον ὥστε νὰ ἀσφαλισθῇ ἡ ὀργανικὴ ἑνότης τῆς πολιτικῆς κοινότητος. Τοῦτο θὰ κατορθωθῇ διὰ τῆς δικαιοσύνης. Δὲν δύνανται βεβαίως ὅλοι οἱ ἄνθρωποι νὰ γίνουν σοφοί, ἢ ἀνδρεῖοι ἢ σώφρονες, δύνανται ὅμως νὰ γίνουν δίκαιοι. Δύνανται νὰ κατανοήσουν τὴν ἀξίαν των καὶ τὴν ἀποστολήν, ἣν ἔχουν νὰ ἐκπληρώσουν ὡς μέλη τῆς πολιτικῆς κοινότητος. Οὕτω θεωρουμένη ἡ δικαιοσύνη εἶναι οἰκειοπραγία, τὸ νὰ ἀναγνωρίσῃ δηλαδὴ ἕκαστος πολίτης ὅτι ἀνάλογος τῆς ψυχικῆς του ἰδιοσυστασίας ἔχει νὰ ἐκτελέσῃ ὅλως ἰδιαιτέραν ἀποστολήν, ἐν τῇ πολιτικῇ κοινότητι.

Ἐπὶ τῆς δικαιοσύνης ὡς οἰκειοπραγίας πρέπει νὰ στηριχθῇ ἡ συγκρότησις τῆς πολιτείας. Ἕκαστος πολίτης θὰ ταχθῇ εἰς τὸ ἔργον διὰ τὸ ὁποῖον εἶναι κατάλληλός. Οἱ ἔχοντες ἀνεπτυγμένον τὸ λογιστικὸν θὰ ἀποτελέσουν τὴν τάξιν τῶν φιλοσόφων. Θὰ ἀσχολοῦνται εἰς τὴν ἐπιστημονικὴν ἔρευναν, ὡς φρονιμότεροι δὲ τῶν ἄλλων δικαιωματικῶς καὶ πρὸς ὄφελος τοῦ πολιτικοῦ συνόλου θὰ ἔχουν εἰς χεῖρας των καὶ τὴν πολιτικὴν ἐξουσίαν. Διὰ τοῦτο αὐτοὶ θὰ εἶναι καὶ οἱ ἄρχοντες τῆς πόλεως. Οἱ πολῖται οἱ ἔχοντες ἀνεπτυγμένον τὸ θυμοειδὲς καὶ ὄντες προικισμένοι μὲ τὴν ἀρετὴν τῆς ἀνδρείας θὰ ἀποτελέσουν τὴν τάξιν τῶν προασπιστῶν τῆς πολιτείας καὶ θὰ ταχθοῦν εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν φυλάκων καὶ ἐπικούρων. Οἱ πολῖται εἰς τοὺς ὁποίους εἶναι ἀνεπτυγμένον τὸ ἐπιθυμητικὸν θὰ ἀποτελέσουν τὴν τάξιν ἐκείνην, ἥτις θὰ μεριμνᾷ διὰ τὴν ὑλικὴν συντήρησιν τῆς πολιτείας. Οὗτοι θὰ συναπαρτίσουν τὴν τάξιν τῶν δημιουργῶν καὶ γεωργῶν, οἵτινες ἀπηλλαγμένοι πάσης στρατιωτικῆς ὑποχρεώσεως ὑπὸ τὴν διοίκησιν τῶν φιλοσόφων καὶ τὴν ἐκ μέρους τῶν φυλάκων ἐξασφάλισιν ἀπὸ ἐσωτερικῶν καὶ ἐξωτερικῶν ἐχθρῶν, θὰ ἀσχολοῦνται διὰ τὸν πορισμὸν τῶν ὑλικῶν ἀγαθῶν τῶν ἀπαιτουμένων διὰ τὴν συντήρησιν τῆς πολιτείας. Οἱ ἀνήκοντες εἰς τὰς δύο τάξεις τῶν φιλοσόφων καὶ τῶν φυλάκων δὲν θὰ ἔχουν οὔτε περιουσίαν, οὔτε ἰδίαν οἰκογένειαν. Θὰ ζοῦν λαμβάνοντες ὡρισμένας ἀποδοχάς. Δι' αὐτοὺς τὰ τέκνα καὶ αἱ γυναῖκες θὰ εἶναι κοιναί. Τὰς συζεύξεις γυναικῶν καὶ ἀνδρῶν θὰ τὰς καθορίζουν οἱ ἄρχοντες, λαμβάνοντες μέτρα διὰ νὰ ἀποφεύγονται αἱ αἱμομιξίαι καὶ νὰ προάγεται ὁ εὐγονισμός. Τὰ τέκνα θὰ ἀνατρέφωνται καὶ θὰ ἐκπαιδεύωνται διὰ μερίμνης τῆς πολιτείας, καθοριζομένης ἰδιαιτέρας παιδευτικῆς διαδικασίας διὰ τοὺς φιλοσόφους καὶ ἰδιαιτέρας διὰ τοὺς φύλακας. Αἱ γυναῖκες εἰς τὴν πλατωνικὴν πολιτείαν ἔχουν τὰ αὐτὰ μὲ τοὺς ἄνδρας δικαιώματα. Ἡ τρίτη τάξις τῶν δημιουργῶν ἀπαλάσσεται πασῶν τῶν ἀνωτέρω μνημονευθεισῶν ὑποχρεώσεων. Δὲν ἰσχύει δι' αὐτὴν ἡ κοινότης τῶν ἀγαθῶν, τῶν γυναικῶν καὶ τῶν τέκνων. Ὁ Πλάτων ἐγνώριζε καλῶς, ὅτι τὸ ὑπ' αὐτοῦ προτεινόμενον σχέδιον μιᾶς τοιαύτης συντάξεως τῆς πολιτείας ἦτο ἀδύνατον νὰ πραγματωθῇ ὑπὸ τὰς συνήθεις συνθήκας τοῦ πολιτικοῦ βίου. Μία ἐξαιρετικῶς εὐνοϊκὴ συγκυρία εὐνοϊκῶν συνδυασμῶν ἐπίστευεν ὅτι θὰ ἠδύνατο νά ἔχῃ ὡς ἀποτέλεσμα τὴν συγκρότησιν τῆς ἰδεώδους πολιτείας. Ἐν πάσῃ περιπτώσει ἀπαραίτητος προϋπόθεσις πρὸς τοῦτο θὰ ἦτο ἢ ἡ πολιτικὴ ἐξουσία νὰ περιέλθῃ εἰς τὰς χεῖρας τῶν φιλοσόφων, ἢ νὰ καταλάβῃ τοὺς πολιτικοὺς δυνάστας θεῖος πρὸς τὴν φιλοσοφίαν ἔρως. Εἰς τὸ πέμπτον βιβλίον τῆς «Πολιτείας» του διατυπώνει κατὰ τὸν ἀκόλουθον τρόπον τὴν ἐπὶ τοῦ ἀντικειμένου τούτου ἀπαίτησίν του: «Ἐὰν μή, ἢ οἱ φιλόσοφοι βασιλεύσωσιν ἐν ταῖς πόλεσιν ἢ οἱ βασιλεῖς τε νῦν λεγόμενοι καὶ δυνάσται φιλοσοφήσωσι γνησίως τε καὶ ἱκανῶς καὶ τοῦτο εἰς ταὐτὸν συμπέσῃ, δύναμίς τε πολιτικὴ καὶ φιλοσοφία, τῶν δὲ νῦν πορευομένων χωρὶς εἰς ἑκάτερον αἱ πολλαὶ φύσεις ἐξ ἀνάγκης ἀποκλεισθῶσιν, οὐκ ἔστι κακῶν παῦλα ταῖς πόλεσι, δοκῶ δ' οὐδὲ τῷ ἀνθρωπίνῳ γένει, οὐδὲ αὖτη ἡ πολιτεία μή ποτε πρότερον φυῇ τε εἰς τὸ δυνατὸν καὶ φῶς ἡλίου ἴδῃ, ἣν νῦν λόγῳ διεληλύθαμεν» (473 Ο). (Ἐὰν ἢ οἱ φιλόσοφοι δὲν γίνουν εἰς τὰς πόλεις βασιλεῖς, ἢ οἱ λεγόμενοι σήμερον βασιλεῖς καὶ δυνάσται δὲν ἀποκτήσουν εἰλικρινῆ καὶ ἐπαρκῆ φιλοσοφικὴν μόρφωσιν ἂν προσέτι δὲν συναντηθοῦν εἰς τὸ αὐτὸ πρόσωπον αὐτὰ τὰ δύο, δηλαδὴ ἡ πολιτικὴ δύναμις καὶ ἡ φιλοσοφία, ἐνῷ ἀντιθέτως ἀναγκαστικὴ βία θὰ ἀποκλείσῃ τὸν ὄγκον τῶν ἀνθρώπων οἱ ὁποῖοι εἰς τὴν ἐποχήν μας κατευθύνονται χωριστὰ πρὸς ἕκαστον ἀπὸ τοὺς δύο αὐτοὺς σκοπούς (δηλ. τὴν φιλοσοφίαν καὶ τὴν πολιτικὴν δύναμιν), δὲν ἠμπορεῖ νὰ ὑπάρξῃ διὰ τὰς πόλεις σταμάτημα τῆς δυστυχίας, καὶ κατὰ τὴν γνώμην μου οὐδὲ δι' ὁλόκληρον τὸ ἀνθρώπινον γένος. Οὐδὲ ὑπάρχει τρόπος, πρὶν γίνουν αὐτά, νὰ λάβῃ ὑπόστασιν εἰς τὸν βαθμὸν εἰς ὃν εἶναι κατορθωτόν, καὶ νὰ ἴδῃ τὸ φῶς τοῦ ἡλίου ἡ πολιτεία τὴν ὁποίαν ἔχομεν διὰ τῶν λόγων περιγράψει).

Σχετικῶς μὲ τὸ σχέδιον τῆς ἰδεώδους πολιτείας ἔχουν γίνει ἀπέραντοι συζητήσεις. Τινὲς ἐκ τῶν ἑρμηνευτῶν λαμβάνοντες ὑπ' ὄψιν τὴν κατάργησιν τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας, τὴν κοινότητα τῶν τέκνων καὶ τῶν γυναικῶν, χαρακτηρίζουν τὴν πλατωνικὴν πολιτείαν ὡς κομμουνιστικήν. Μία τοιαύτη ἐκδοχὴ εἶναι ὅλως ἐσφαλμένη. Ἡ κομμουνιστικὴ πολιτεία καταργεῖ τὰς τάξεις, ἐνῶ ἡ πλατωνικὴ τὰς διατηρεῖ, διαιροῦσα τοὺς πολίτας οὐχὶ ἐπὶ τῇ βάσει περιουσιακῶν στοιχείων ἀλλ' ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἀξίας ἣν ἔχουν ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῆς ψυχικῆς των ἰδιοσυστασίας. Ἡ κομμουνιστικὴ θεωρία πιστεύει ὅτι τὸ πολιτικὸν φαινόμενον θεμελιοῦται ἐπὶ τοῦ οἰκονομικοῦ, ἐνῷ ὁ Πλάτων διαπνέεται ἀπὸ βαθείαν περιφρόνησιν πρὸς τὴν οἰκονομίαν. Ἡ οἰκονομικὴ δραστηριότης, διὰ τὴν ὁποίαν ἡ νεωτέρα ἐποχὴ εἶναι τόσον ὑπερήφανος, θεωρεῖται ὑπὸ τοῦ Ἀθηναίου φιλοσόφου ὡς ἐπικράτησις τοῦ ἐπιθυμητικοῦ εἰς βάρος τῶν ἄλλων δυνάμεων τῆς ψυχῆς. Εἰς τὴν κατάργησιν τῆς ἀτομικῆς περιουσίας προβαίνει ὁ Πλάτων, ἐπειδὴ φρονεῖ ὅτι ἡ ἐπίδρασις ἣν ἀσκεῖ ἡ ἐπιθυμία ἀποκτήσεως ὑλικῶν ἀγαθῶν διαφθείρει τὴν ἀνθρωπίνην ψυχήν. Ἡ οἰκονομικὴ δραστηριότης ἀποτελεῖ, κατὰ τὴν πλατωνικὴν ἀντίληψιν, χαρακτηριστικὸν τοῦ ἀνθρώπου τοῦ ὑποτεταγμένου εἰς τὰς ἐπιθυμίας. Ἡ πλατωνικὴ πολιτεία εἶναι, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν κομμουνιστικήν, κοινότης πνευματικὴ μὲ ἀντιλήψεις στρεφομένας ἐναντίον τῆς ὑλιστικῆς οἰκονομοκρατίας. Ἡ κατάργησις τῆς οἰκογενείας δὲν σημαίνει διὰ τὸν Πλάτωνα παραγνώρισιν τῆς ἱερότητος καὶ τῆς σκοπιμότητος τοῦ οἰκογενειακοῦ θεσμοῦ. Ἀντιθέτως ὁ Πλάτων θέλει νά μεταβάλῃ ὁλόκληρον τὴν πολιτείαν εἰς μίαν ἐνιαίαν οἰκογένειαν, νὰ συνδέσῃ ὅλους τοὺς πολίτας διὰ τῆς ἱερότητος τῶν οἰκογενειακῶν θεσμῶν. Πρέπει προσέτι νὰ προστεθῇ ὅτι κατὰ τοὺς κομμουνιστὰς ἡ ἀταξικὴ κοινωνία θὰ ἐμπραγματωθῇ κατ' ἀνάπόδραστον φυσιοκρατικὴν ἀνάγκην διὰ τῆς πάλης τῶν τάξεων. Κατὰ τὸν Πλάτωνα ἡ πραγμάτωσις τῆς ἀρίστης πολιτείας ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς συγκυρίας εὐνοϊκῶν συνθηκῶν, προϋπόθεσις δὲ ἀπαραίτητος εἶναι ἡ παιδεία καὶ ἡ φιλοσοφία, Ἡ πραγματοποίησίς της ἄρα ἐξαρτᾶται κατὰ μέγα μέρος ἐκ συντελεστῶν πνευματικῆς φύσεως.

Ἐξ ἴσου πολλαὶ συζητήσεις ἔχουν γίνει ὡς πρὸς τὴν δυνατότητα τῆς ἐφαρμογῆς τῶν πλατωνικῶν πολιτικῶν σχεδίων. Διετυπώθη ἡ κριτικὴ παρατήρησις ὅτι τὰ προτεινόμενα μέτρα τυγχάνουν ἀνεφάρμοστα ἐπειδὴ ἀντιτίθενται εἰς τὴν ἐμπειρίαν. Κατὰ τὸν Κάντιον τοιαύτη παρατήρησις οὐδεμίαν σημασίαν δύναται νά ἔχῃ. Δὲν δυνάμεθα νὰ καταδικάσωμεν τὸ ἰδεῶδες πλατωνικὸν πολιτειακὸν σχέδιον ἀντλοῦντες ἐπιχειρήματα ἐκ τῆς ἐμπειρίας, διότι τοῦτο ἀμφισβητεῖ αὐτὰς ταύτας τὰς βάσεις τῆς ἐμπειρίας. Διατείνεται ὅτι εἶναι δυνατὸν νὰ διαρρυθμισθοῦν αἱ συνθῆκαι τῆς διαβιώσεως τῶν ἀνθρώπων κατὰ τρόπον, ὥστε νὰ μὴ δημιουργηθῇ ἡ

νῦν ὑφισταμένη ἐμπειρία. Ὁ Πλάτων φαίνεται νὰ φρονῇ ὅτι ἡ ἰδεώδης πολιτεία λαμβάνει συγκεκριμένην ὑπόστασιν ἐν τῷ κόσμῳ, ὅφ' ὅσον ἤθελον συντρέξει αἱ ἀπαιτούμεναι εὐνοϊκαὶ συνθῆκαι. Διὰ τοῦτο εἰς τὴν προχωρημένην του ἡλικίαν ἐπεδίδετο εἰς ἀρχαιολογικὰς προϊστορικὰς ἐρεύνας διὰ νὰ συλλέξῃ παραδόσεις ἀναφερομένας εἰς τὴν ἐμφάνισιν κατὰ τοὺς παναρχαίους καιροὺς μιᾶς ἰδεώδους ρυθμίσεως τῆς ζωῆς ἀναλόγου πρὸς ἐκείνην ἣν περιγράφει ἐν τῇ «Πολιτείᾳ» του. Μία τοιαύτη πρόθεσις τὸν ἔκαμε νὰ σχεδιάσῃ τὴν περὶ τῆς νήσου Ἀτλαντίδος ἐν τῷ «Κριτίᾳ» διήγησιν. Εἶναι πλάνη νὰ χαρακτηρίζωμεν τὸν Ἀθηναῖον φιλόσοφον οὐτοπιστήν. Τὸν διακρίνει μεγάλη ὀξυδέρκεια εἰς τὴν μελέτην τοῦ πολιτικοῦ φαινομένου. Εἰς τὴν «Πολιτείαν» του μᾶς ἔχει δώσει ρεαλιστικωτάτας περιγραφὰς τῆς διαδικασίας ἥτις συνεπάγεται τὴν παρακμὴν τῶν πολιτευμάτων. Τὸ γεροντικὸν ἔργον του οἱ «Νόμοι», ἀποδεικνύει βαθυτάτην γνῶσιν τῶν νομοθετικῶν διατάξεων, αἵτινες ρυθμίζουν τὰς κοινωνικὰς καὶ πολιτειακὰς σχέσεις τῶν ἐν πολιτικῇ κοινότητι διαβιούντων πολιτῶν. Γνωρίζων ὅτι δὲν ἦτο δυνατὴ ἡ ἐφαρμογὴ τῆς ἐν τῇ «Πολιτείᾳ» ἐκτεθειμένης πολιτειακῆς ὀργανώσεως, παρουσίασεν εἰς τοὺς «Νόμους» νέον τρόπον συντάξεως τῆς πολιτείας ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ὑπαρχουσῶν κοινωνικῶν καὶ πολιτειακῶν συνθηκῶν. Μένει πιστὸς εἰς τὸ ἑλληνικὸν ἰδεῶδες τῆς κατὰ μεμονωμένας πόλεις ὀργανώσεως τῆς πολιτικῆς ζωῆς. Ἡ πόλις ἧς τὴν ὀργάνωσιν προτείνει πρέπει νὰ ἔχῃ 5040 πολίτας καὶ νὰ στηρίζεται κυρίως ἐπὶ τῆς καλλιεργείας τῆς γῆς. Ὁ ἀριθμὸς 5040 ἐκλέγεται διότι διαιρεῖται ὑπὸ 59 διαιρετῶν, εὐκολυνομένης οὕτω τῆς κατανομῆς βαρῶν καὶ ὑποχρεώσεων εἰς τοὺς πολίτας. Τὸ ἐμπόριον καὶ ἡ χειροτεχνία θὰ ἀσκῆται μόνον εἰς βαθμὸν ὅστις θὰ ἀρκῇ διὰ τὴν πλήρωσιν τῶν ἀπαραιτήτων ἀναγκῶν καὶ θὰ εἶναι εἰς τὰς χεῖρας τῶν μετοίκων καὶ τῶν δούλων. Ἀναγνωρίζεται δὲ δι' ὅλους τοὺς πολίτας τὸ δικαίωμα τῆς ἰδιοκτησίας καὶ τῆς δημιουργίας ἰδίας οἰκογενείας. Ἡ βασικὴ μέριμνα τῆς πολιτείας θὰ εἶναι ἡ παιδεία τῶν πολιτῶν, αἱ δὲ διάφοροι κρατικαὶ λειτουργίαι καθορίζονται διὰ λεπτομερῶν νομικῶν διατάξεων. Διὰ τῶν «Νόμων» ὁ Πλάτων ἱδρύει τὸ «νομικὸν» κράτος. Ἐπειδὴ δὲν ἐλπίζει ὅτι δύνανται νὰ ἐμφανισθοῦν εἰς τὴν πολιτικὴν σκηνὴν ἐμπνευσμένοι πολιτικοί, φροντίζει νὰ κατοχυρώσῃ τὴν πολιτείαν διὰ νόμων καθοριζόντων τὴν λειτουργίαν της. Ἡ ὅλη πολιτειακὴ ὀργάνωσις τῶν «Νόμων» ἔχει χαρακτῆρα θεοκρατικόν. Εἰς τὸ δέκατον βιβλίον τοῦ ρηθέντος συγγράμματος καθορίζει τὴν λῆψιν νομοθετικῶν μέτρων κατὰ τῶν ἀθέων. Ἐπίσης ὁρίζει βαρείας τιμωρίας καὶ κατὰ τῶν συγκροτούντων θρησκευτικὰς ἑταιρίας παρὰ τοὺς νόμους τῆς πόλεως καθὼς καὶ κατὰ τῶν ἀσκούντων μαγικὰς ἀγυρτικὰς μαγγανείας.

Αἱ περὶ τῆς καλλιτεχνίας ἀντιλήψεις τοῦ Πλάτωνος

Καίτοι ὑπῆρξε μέγας καλλιτέχνης ὁ Πλάτων, ἡ στάσις του ἔναντι τῆς καλλιτεχνίας ὑπῆρξεν ἀρνητική. Τὰ δημιουργήματα τῶν καλλιτεχνῶν δὲν ἔχουν, λέγει, οὐδὲν ὀντολογικὸν περιεχόμενον. Εἶναι ἁπλαῖ ἀπεικονίσεις τῶν αἰσθητῶν ὄντων καὶ ὑπάγονται γνωσιολογικῶς εἰς τὴν περιοχὴν τῆς εἰκασίας. Τὰ πραγματικῶς ὑφιστάμενα ὄντα εἶναι αἱ ἰδέαι. Τούτων ἀπομιμήματα εἰς πρῶτον βαθμὸν εἶναι τὰ αἰσθητὰ ἀντικείμενα. Τὰ καλλιτεχνικὰ δημιουργήματα, ἐπειδὴ ἀποτελοῦν ἀπομίμησιν τῶν αἰσθητῶν ὄντων εἶναι ἀπομιμήσεις τῶν ἀπομιμήσεων καὶ ἀπέχουν δύο βαθμοὺς ἀπὸ τὴν ἀλήθειαν. Ὡς στερουμένη λοιπὸν ἡ καλλιτεχνία ὀντολογικῆς ἀληθείας κατατάσσεται εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ ψεύδους καὶ τῆς ἀπάτης. Οἱ καλλιτέχναι εἶναι σοφισταὶ καὶ θαυματοποιοί, οἵτινες θέτουν τὸν ἑαυτόν των εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῶν τυράννων, διὰ νὰ διαφθείρουν τὴν ψυχὴν τοῦ ὄχλου. Διὰ τῆς καλλιτεχνικῆς μιμήσεως ὑφίστανται ὑπερτροφίαν τὸ ἐπιθυμητικὸν καὶ διαταράσσεται ἡ ψυχικὴ ἰσορροπία τῶν νέων. Ἐν ὄψει τῆς φθοροποιοῦ ταύτης ἐπιδράσεως τῆς καλλιτεχνίας ἐπιχειρεῖ ὁ Πλάτων, εἰς τὰ συγγράμματά του τὴν κριτικὴν τῶν λογοτεχνικῶν κειμένων καὶ τῶν μουσικῶν ρυθμῶν τῶν χρησιμοποιουμένων διὰ τὴν ἀγωγήν. Προτείνει τὴν ἀποκάθαρσιν αὐτῶν καὶ ἐξαίρει τὴν παιδευτικὴν ἀξίαν τὴν ὁποίαν ἔχουν αἱ μαθηματικαὶ σπουδαί. Δὲν διστάζει δὲ νὰ προτείνῃ ὅπως παύσουν τὰ ὁμηρικὰ ποιήματα νὰ χρησιμοποιοῦνται ὡς ἀναγνωστικὸν διὰ τὰ παιδιά.

Ὁ πλατωνικὸς μῦθος.

Παρ' ὅλην τὴν πρὸς τὴν καλλιτεχνίαν ἀντίθεσιν εἰς ἣν ἄγει τὸν Πλάτωνα τὸ παιδευτικὸν του ἰδεῶδες, ὑπέκυψεν οὗτος εἰς τὴν καλλιτεχνικὴν του φύσιν χρησιμοποιεῖ συχνάκις εἰς τοὺς διαλόγους του μυθικὰς διηγήσεις. Εἰς αὐτὰς καταφαίνεται ἡ ἱκανότης ἡ συνιστάμενη εἰς τὴν εὕρεσιν τρόπων ἐκφράσεως διὰ νὰ ἀνακοινωθῇ ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ὑπερβαίνει τὴν ἐκφραστικὴν δύναμιν τῆς λογικῆς καὶ συστηματικῆς ἀνακοινώσεως. Οἱ πλατωνικοὶ μῦθοι εἶναι πλαστικαὶ ἐποπτικαὶ εἰκόνες διὰ τῶν ὁποίων καταβάλλεται προσπάθεια νὰ διατυπωθοῦν διὰ τοῦ λόγου ἀλήθειαι «ὑπὲρ λόγον». Ὅλοι, ἰδιαιτέρως δὲ οἱ ἐσχατολογικοὶ μῦθοι τοῦ Πλάτωνος ἔχουν σκοπὸν νὰ μᾶς ἀνυψώσουν εἰς τὴν θέαν τοῦ ὑπερβατικοῦ κόσμου. Ὁμιλοῦν διὰ πράγματα κείμενα πέραν τῶν συνόρων τῆς ἐμπειρίας. Διὰ τοῦτο ἔρχονται εἰς ἄμεσον συνεπαφὴν μὲ τὴν ἰδέαν, ἐφ' ὅσον καὶ αὗτη ὑπερίπταται τῶν ὁρίων τῆς ἐμπειρίας. Ὁ μεγαλύτερος ποιητὴς Δάντε εἰς ἐπιστολήν του γραμμένην λατινιστὶ πρὸς τὸν Κὰν Γκράντε ἔνθα ὁμιλεῖ περὶ τῆς «Θείας Κωμῳδίας», γράφει, ἀναφερόμενος εἰς τοὺς πλατωνικοὺς μύθους τὰ ἀκόλουθα: «Διότι πολλὰ βλέπομεν διὰ τῆς νοήσεως διὰ τὰ ὁποῖα μᾶς λείπουν λεκτικὰ σύμβολα, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον πολλάκις ὁ Πλάτων παρενείρει εἰς τὰ βιβλία του διὰ τῆς χρησιμοποιήσεως μεταφορῶν. Διότι πολλὰ εἶδε διὰ τοῦ νοητικοῦ ὀφθαλμοῦ τὰ ὁποῖα διὰ τοῦ κοινοῦ λόγου δὲν ἠδυνήθη νὰ ἐκφράσῃ».

Ἡ πλατωνικὴ παιδεία

Ἀλλ' ἐκεῖνο ὅπερ προσδίδει κοσμοϊστορικὴν σημασίαν εἰς τὴν πλατωνικὴν φιλοσοφίαν εἶναι ἡ ἰδέα τῆς παιδείας. Ὁ Πλάτων εἶναι ἐκεῖνος ὅστις πρῶτος κατέστησε τὴν παιδείαν ἀντικείμενον συστηματικῆς διερευνήσεως καὶ τὴν συνέδεσε μὲ τὴν φιλοσοφίαν. Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τοὺς σοφιστὰς οἵτινες ἐννόουν τὴν παιδείαν ὡς δεξιοτεχνίαν ἀναφερομένην εἰς τὸν χειρισμὸν τοῦ λόγου καὶ ὡς πρόσκτησιν γνώσεων, ὁ Πλάτων ἐνεβάθυνε εἰς τὸν οὐσιαστικόν της χαρακτῆρα καὶ διέγνωσε ὅτι σκοπὸς τῆς παιδευτικῆς διαδικασίας εἶναι ἡ μόρφωσις τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἐνοράσεως τῶν ἰδεῶν. Εἰς τὸ ἕβδομον βιβλίον τῆς «Πολιτείας» ἔχει παραθέσει τὴν περίφημον εἰκόνα τῶν δεσμωτῶν τοῦ σπηλαίου. Οἱ ἄνθρωποι, λέγει ὁμοιάζουν μὲ δεσμώτας ἀλυσοδεμένους ἐντὸς σπηλαίου καὶ καταδικασμένους νὰ βλέπουν μόνον τὰς σκιὰς αἵτινες ἀπεικονίζονται εἰς τὸν τοῖχον τοῦ σπηλαίου πρὸς τὸν ὁποῖον εἶναι ἐστραμμένα τὰ βλέμματά των. Ἡ παιδεία εἶναι ἡ ἀπελευθέρωσις τῶν δεσμωτῶν ἀπὸ τὰ δεσμὰ καὶ ἡ ἄνοδος εἰς τὸν κόσμον τοῦ φωτός, ἥτις δίδει εἰς αὐτοὺς τὴν εὐκαιρίαν νὰ στρέψουν τοὺς ὀφθαλμοὺς των πρὸς τὸν ἥλιον καὶ νὰ ἀναγνωρίσουν εἰς αὐτὸν τὴν πηγὴν τοῦ φωτὸς καὶ τῆς ζωῆς. Ὁμοίως καὶ ἡ παιδεία εἶναι στροφὴ τῶν ὀφθαλμῶν τῆς ψυχῆς πρὸς τὸν νοητὸν ἥλιον, πρὸς τὴν ἰδέαν δηλαδὴ τοῦ ἀγαθοῦ. Πρὸς τὸ ἀγαθὸν πρέπει ὁ ἄνθρωπος νὰ στρέψῃ τοὺς ὀφθαλμούς του καὶ ἔχων αὐτὸ ὡς πρότυπον νὰ διαμορφώσῃ τὴν ψυχήν του. Ὁ ἄνθρωπος οὕτω καθίσταται «πλάστης» τοῦ ἑαυτοῦ του καὶ διαμορφωτὴς τῆς ψυχῆς του συμφώνως πρὸς ἰδεατὰ πρότυπα. Διὰ τῶν ἀντιλήψεων του τούτων ἐδημιούργησε ὁ Πλάτων τὴν ἰδέαν τῆς «μορφώσεως». Ὡς ὕψιστον καθῆκον τοῦ ἀνθρώπου ἔναντι τοῦ ἑαυτοῦ του ἐμφανίζεται ἡ πλαστικὴ αὕτη ἐπεξεργασία. Ἡ δὲ πολιτικὴ κοινότης ἔχει ὡς αἰτίαν δικαιολογούσαν τὴν ὑπόστασίν της μόνον νὰ παράσχῃ ὅλα τὰ ἀπαιτούμενα ἐφόδια καὶ τὰ μέσα εἰς τὸ ἄτομον διὰ νὰ μορφωθῇ εἰς προσωπικότητα τελείαν καὶ ἀγαθήν. Μόνον ὅταν καθοδηγῆται ἀπὸ ἓν τοιοῦτον ἰδεῶδες ἡ πολιτεία ἀνυψοῦται εἰς τὸ ἐπίπεδον τῆς ἠθικότητος καὶ δύναται νὰ δικαιολογήσῃ τὴν ὑπόστασίν της. Ἄλλως καταπίπτει ἡ πολιτεία εἰς τὸ ἐπίπεδον συμμορίας ληστῶν ἢ συνεταιρισμὸν πονηρῶν ἀνθρώπων ἐπιδιωκόντων ἀτομικὰ ὠφελήματα, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον συμβαίνει εἰς τὸ κατὰ σύμβασιν κράτος, ὅπως τὸ ἐννοεῖ ὁ νεώτερος ἀτομιστικὸς καὶ κοινωνιστικὸς εὐδαιμονισμός.

Δὲν περιωρίσθη νὰ ἐξάρῃ μόνον τὴν ἀξίαν τῆς παιδείας ὁ Πλάτων, ἀλλὰ ἐμελέτησε καὶ τὰς λεπτομερείας τῆς διδακτικῆς καὶ παιδευτικῆς διαδικασίας. Εἰς τὴν «Πολιτείαν» καὶ τοὺς «Νόμους» δυνάμεθα νὰ ἀνεύρωμεν πλείστας διδακτικὰς ἀρχὰς καὶ ὁδηγίας διὰ τὴν συντέλεσιν τοῦ ἔργου τῆς ἀγωγῆς. Τονίζεται ἐπανειλημμένως ὅτι παιδεία δὲν σημαίνει μετάδοσιν γνώσεων καὶ δεξιοτήτων: «Τὴν παιδείαν οὐχ οἵαν τινὲς ἐπαγγελλόμενοι φασιν εἶναι τοιαύτην καὶ εἶναι. Φασὶ δέ που οὐκ ἐνοῦσης ἐν τῇ ψυχῇ ἐπιστήμης σφεῖς ἀντιθέναι, οἷον τυφλοῖς ὀφθαλμοῖς ὄφιν ἀντιθέντες» (Πολ. 518 Β). (Ἡ παιδεία δὲν εἶναι τοιαύτη ὅπως τὴν παριστάνουν μερικοὶ οἵτινες τὴν χρησιμοποιοῦν ὡς ἐπάγγελμα (δηλαδὴ οἱ σοφισταί). Διότι, λέγουν νομίζω, ὅτι μεταδίδουν μέσα εἰς τὴν ψυχὴν παιδείαν, τὴν ὁποίαν αὐτὴ προηγουμένως δὲν εἶχεν, ὡσὰν νὰ λέγουν ὅτι χαρίζουν εἰς τυφλοὺς ὀφθαλμοὺς δύναμιν ὁράσεως). Παιδεία εἶναι, κατὰ τὸν Πλάτωνα, νὰ στρέψωμεν τὸ βλέμμα τῆς ψυχῆς ἀπὸ τὸ σκοτεινὸν τμῆμα τοῦ ὄντος: «Ὁ δὲ γε νῦν λόγος σημαίνει ταύτην τὴν ἐνοῦσαν ἑκάστου δύναμιν ἐν τῇ ψυχῇ καὶ τὸ ὄργανον ᾧ καταμανθάνει ἕκαστος.... ξὺν ὅλῳ τῷ σώματι στρέφειν πρὸς τὸν φανὸν ἐκ τοῦ σκοτώδους..., Ἕως ἂν εἰς τὸ ὂν καὶ τοῦ ὄντος τὸ φανότατον δυνατὴ γένηται ἀνασχέσθαι θεωμένη· τοῦτο δ' εἶναι φαμὲν τὸ ἀγαθόν» (518). (Ἡ δὲ συζήτησίς μας τώρα μᾶς καταδεικνύει ὅτι πρέπει αὐτὴν τὴν δύναμιν τὴν ὁποίαν ἔχει ἕκαστος ἐξ ἡμῶν εἰς τὴν ψυχήν του καὶ τὸ ὄργανον διὰ τοῦ ὁποίου καταναοεῖ (τὰ ὄντα) μαζὶ μὲ ὅλον τὸ σῶμα νὰ τὴν στρέφωμεν ἀπὸ τὴν σκοτεινὴν εἰς τὴν φωτεινὴν περιοχὴν ἕως ὅτου γίνῃ ἱκανὴ νὰ ἀνέχεται τὴν θέαν τοῦ ὄντος καὶ τῆς φωτεινοτάτης ἐκ τοῦ ὄντος περιοχῆς. Αὐτὴ δὲ (ἡ φωτεινοτάτη περιοχὴ) εἴπομεν ὅτι εἶναι τὸ «ἀγαθόν»). Δὲν εἶναι λοιπὸν ἡ παιδεία μετάδοσις γνώσεων, ἀλλὰ μεταστροφὴ τοῦ ψυχικοῦ βλέμματος πρὸς τὴν ἀλήθειαν. Διὰ ταύτης ἐπιτυγχάνεται ἡ πνευματικὴ τοῦ ἀνθρώπου, ἀπελευθέρωσις. Ὁ Πλάτων ἀναγνωρίζει ἓν εἶδος ἐλευθερίας μόνον, τὴν πνευματικήν. Ἡ οἰκονομικὴ ἐλευθερία, τὴν ὁποίαν τὰ σοσιαλιστικὰ καὶ κομμουνιστικὰ συστήματα θεωροῦν ὡς τὴν κατ' ἐξοχὴν ἐλευθερίαν, εἶναι κατὰ τὸν Πλάτωνα δάναυσος ὑποδούλωσις τῆς ψυχῆς εἰς τὰς ἐπιθυμίας. Ἡ δὲ ἄκρατος πολιτικὴ ἐλευθερία εἰς τὴν μορφὴν εἰς τὴν ὁποίαν εἶχε διαμορφωθῇ ὑπὸ τὴν προστασίαν τοῦ κατὰ τὸν 4ον π.Χ. αἰῶνα κρατοῦντος ἐν Ἀθήναις δημοκρατικοῦ ὀχλοκρατικοῦ συστήματος εἶναι κατὰ τὸν Πλάτωνα ἀκολασία, διότι ἀφίνει ἐλευθέραν τὴν δρᾶσιν τῶν εὐτελεστέρων ἐπιθυμιῶν καὶ τῶν ταπεινωτέρων παθῶν. Περισσότερον δὲ ἀνελεύθερος καὶ ὑποτεταγμένος εἰς τὰς δουλικὰς ἐπιθυμίας εἶναι, κατὰ τὸν Πλάτωνα, ὁ τύραννος.

Ἡ διδακτικὴ καὶ ἐπιστημονικὴ δρᾶσις τοῦ Πλάτωνος

Ἐκτὸς τῆς δράσεώς του ὡς θεωρητικοῦ ἐρευνητοῦ τῆς παιδείας, ἔχει ὁ Ἀθηναῖος φιλόσοφος νὰ ἐπιδείξῃ καὶ λαμπρότατην ἐν τῇ πράξει διδακτικὴν καὶ παιδευτικὴν δραστηριότη-

τα. Ἐν τῇ Ἀκαδημίᾳ προέβαινεν ὁ ἴδιος εἰς προφορικὴν διδασκαλίαν καὶ διηύθυνε τὴν πορείαν τῶν ἐπιστημονικῶν ἐργασιῶν. Ὑπῆρξε ὁ πρῶτος μέγας ὀργανωτὴς τῆς ἐπιστημονικῆς ἐρεύνης. Ἠσχολήθη οὐ μόνον μὲ τὰ μαθηματικὰ καὶ τὴν φυσικήν, ἀλλὰ προσέτι καὶ μὲ τὴν ἀρχαιολογίαν καὶ τὴν γεωλογίαν. Εἰς τὸν «Κριτίαν» περιέχονται πολλαὶ γεωλογικαὶ παρατηρήσεις ὡς πρὸς τὴν Ἀττικήν. Ταύτης τὰ ὄρη, λέγει ὁ Πλάτων, κατὰ τοὺς παμπαλαίους χρόνους δὲν ἦσαν ἄδενδρα, ἀλλὰ γεμᾶτα ἀπὸ μεγάλα δένδρα. Εἰς τὸ συμπέρασμα τοῦτο καταλήγει στηριζόμενος εἰς τὴν διαπίστωσιν ὅτι ὑπῆρχον ἐπ' αὐτῶν κατεσκευασμένα στεγάσματα, εἰς τὰ ὁποῖα εἶχον χρησιμοποιηθῇ μεγάλα δένδρα. «Τότε δέ... πολλὴν ἐν τοῖς ὄρεσιν ὕλην εἶχεν, ἧς καὶ νῦν ἔτι φανερὰ τεκμήρια· τῶν γὰρ ὀρῶν ἔστιν ἃ νῦν μὲν ἔχει μελίττειας μόναις τροφήν, χρόνος δὲ οὐ πάμπολυς ὅτε δένδρων αὐτόθεν εἰς οἰκοδομήσεις τὰς μεγίστας ἐρεψίμων τμηθέντων στεγάσματ' ἦν ἔστιν ἔτι σᾶ» (Κριτ. 111). (Τότε ἡ Ἀττικὴ εἶχε πολλὰ δάση εἰς τὰ ὄρη καὶ ὑπάρχουν ἀκόμη σημεῖα τὰ ὁποῖα βεβαιώνουν ὅτι ὑπῆρξαν αὐτὰ τὰ δάση. Διότι ἐκ τῶν ὀρέων —τῆς Ἀττικῆς—μερικὰ εἰς τὴν ἐποχήν μας ἔχουν τροφὴν μόνον διὰ μελίσσας, δὲν ἔχει δὲ περάσει πάμπολυ χρονικὸν διάστημα ἀπὸ τὴν ἐποχήν, κατὰ τὴν ὁποίαν ἔκοπτον ἀπὸ τὰ δάση αὐτὰ ξυλείαν διὰ στεγάσεις μεγίστων οἰκοδομημάτων ἐκ τῶν ὁποίων στεγάσεων μερικαὶ διατηροῦνται ἀκόμη καὶ τώρα). Ὁμοίως καὶ εἰς τὴν ἐν τῷ αὐτῷ διαλόγῳ μυθικὴν διήγησιν περὶ Ἀτλαντίδος ὑποκρύπτονται ἔρευναι γεωλογικαὶ καὶ ἀρχαιολογικαί. Ὁ Παῦλος Μπορσὰρντ ἐσχάτως, κατόπιν ἐρευνῶν ἔφθασεν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι πρέπει μετὰ μεγάλης προσοχῆς νὰ ἐξετάζωμεν τὰς ἀρχαίας μυθολογικὰς παραδόσεις. Πολὺ ὀρθῶς παρατηρεῖ ὅτι ἡ Τροία τῶν δημοτικῶν παραδόσεων πρὸ τῶν ἀνασκαφῶν τοῦ Σλήμαν, ἐθεωρεῖτο μῦθος: «Ὅλοι μας εἰς τὰ σχολεῖα εἴχομεν διδαχθῇ ὅτι ὁ Μινώταυρος ἦτο φοινικικὸς θρῦλος, μέχρις ὅτου ἦλθεν ὁ Ἔβανς καὶ μὲ τὰς ἀνασκαφάς του ἀπεκάλυψε τὴν ὑψηλὴν ἀνάπτυξιν τοῦ Μινωϊκοῦ πολιτισμοῦ καὶ ὁ θρῦλος ἐγένετο, ὑπὸ ἄλλην βεβαίως μορφήν, πραγματικότης». Ἐπὶ τῇ βάσει δὲ παρατηρήσεως ἐξ αὐτοψίας ὑποστηρίζει ὁ Μπόρσαρντ ὅτι ἡ Ἀτλαντὶς ἔκειτο εἰς τὴν βόρειον Ἀφρικὴν ἐπὶ τῆς Μικρᾶς Σύρτεως. Ἑπομένως καὶ τὰ ἐν τῷ «Κοιτ'ῳ» ἀναφερόμενα σχετικῶς μὲ τὰς ἀποτόμους ἐν τῇ Ἀττικῇ σημειωθείσας γεωλογικὰς μεταβολάς, ἀξίζουν νὰ ἀπασχολήσουν τοὺς εἰδικοὺς ἐπιστήμονας.

Ἡ ἐπίδρασις τῆς πλατωνικῆς φιλοσοφίας

Οὐδέποτε ἔπαυσε νὰ ζῇ ἡ πλατωνικὴ φιλοσοφία. Ἀνενεώθη διὰ τοῦ Νεοπλατωνισμοῦ ὅστις μετέδωκε τὰ κυριώτερα τῶν πλατωνικῶν δογμάτων διὰ τοῦ Αὐγουστίνου εἰς τὴν Δύσιν. Εἰς τὴν ἑλληνικὴν χριστιανικὴν Ἀνατολὴν οὐδέποτε ἔπαυσε νὰ μελετᾶται καὶ νὰ ἀναγωρίζεται. Κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς Ἀναγεννήσεως, οἱ μεγάλοι πολιτικοὶ καὶ κοινωνικοὶ μεταρρυθμισταὶ προεξάρχοντος τοῦ Ἕλληνος Γεωργίου Γεμιστοῦ, ἐμπνέονται ἀπὸ τὴν πλατωνικὴν «Πολιτείαν». Ὁ Μῶρος, ὁ Καμπανέλλα, ὁ Ἀνδρέα, ὁ Βάκων εἰς τὴν «Νέα Ἀτλαντίδα» του ἔχουν ὡς πρότυπόν των τὸ ἰδεώδες πολίτευμα τὸ σχεδιασθὲν ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος. Ἀλλὰ καὶ ἡ Καθολικὴ Ἐκκλησία ἔχει ἐπηρεασθῇ ὡς πρὸς τὴν ἐσωτερικήν της ἱεραρχικὴν ὀργάνωσιν, ἀπὸ τὰς πλατωνικὰς ἀντιλήψεις. Διὰ δὲ τῆς ἐξαπλώσεως τοῦ Ἑλληνισμοῦ πρὸς Ἀνατολάς, ὁ Πλάτων ἐπηρέασε καὶ τὸν ἀραβικὸν καὶ τουρκικὸν κόσμον. Κατὰ τὴν νεωτέραν ἐποχὴν ὁ Κάντιος ἔφερεν εἰς τὴν ἐπικαιρότητα τὰς πλατωνικὰς ἀντιλήψεις, ἡ δὲ μετακαντιακὴ φιλοσοφία ὡς ἔμβλημά της ἐχρησιμοποίησε τὸν ὅρον Ἰδεακρατία. Εἰς τὴν σύγχρονον φιλοσοφικὴν φιλολογίαν ζῶμεν σήμερον ἀναγέννησιν τοῦ πλατωνισμοῦ. Πάντα τὰ φιλοσοφικὰ ρεύματα αἰσθάνονται τὴν ὑποχρέωσιν νὰ λάβουν ἔναντι τοῦ Πλάτωνος μίαν θετικὴν ἢ ἀρνητικὴν τοποθέτησιν. Καὶ συμβαίνει συχνότατα τὰ νεώτερα φιλοσοφικὰ συστήματα νὰ θέλουν νὰ κατοχυρώσουν τὸ κῦρος τῶν ἀναφερόμενα εἰς τὰ πλατωνικὰ δόγματα. Ἀλλ' ἡ πλατωνικὴ φιλοσοφία ὑπέρκειται πάσης μονομεροῦς ἑρμηνείας. Ἀρνεῖται νὰ ὑποταχθῇ εἰς οἱονδήποτε μονομερῆ χαρακτηρισμόν. Ὁ Πλάτων ὑπῆρξε πολύπλευρος προσωπικότης καὶ τὸ βλέμμα του προεχώρει εἰς τοὺς ὁρίζοντας τοῦ ἀπωτάτου μέλλοντος. Πολλαὶ ἐκ τῶν δοξασιῶν του ὑπερβαίνουν τὰς ἀντιλήψεις τῆς συγχρόνου μας φιλοσοφίας. Ὁ Πλάτων ἐξακολουθεῖ νὰ προπορεύεται καὶ νὰ κρατῇ εἰσέτι τὴν πνευματικὴν ἡγεσίαν τῆς ἀνθρωπότητος. (Περὶ τοῦ Πλάτωνος καὶ τῆς φιλοσοφίας του ἀναφέρονται περισσότερα εἰς εἰδικὸν ἄρθρον κατωτέρω).

Οἱ μαθηταὶ διάδοχοι τοῦ Πλάτωνος ἐν τῇ παλαιοτέρᾳ Ἀκαδημίᾳ

Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Πλάτωνος συνέχισαν οἱ μαθηταί του τὴν ἐν τῇ Ἀκαδημίᾳ ἐγκαινιασθεῖσαν ὑπ' αὐτοῦ φιλοσοφικὴν καὶ ἐπιστημονικὴν ἐργασίαν. Ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ Πλάτωνος μέχρι τοῦ Κικέρωνος δυνάμεθα νὰ διακρίνωμεν παρακολουθοῦντες τὴν ἐξέλιξιν τῆς ἐν τῇ Ἀκαδημίᾳ ἐργασίας, τρεῖς περιόδους: 1ον) Τὴν ἀρχαίαν Ἀκαδημίαν 347—270 (Σπεύσιππος, Ξενοκράτης καὶ Κράτης). —2ον) Τὴν μέσην Ἀκαδημίαν (270—155) (Ἀρκεσίλαος, Καρνεάδης). —3ον) Τὴν νέαν Ἀκαδημίαν μέχρι 78 π.Χ., (Φίλων ὁ Λαρισσαῖος, Ἀντίοχος ὁ Ἀσκαλωνίτης).

Η ΑΡΧΑΙΑ ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΣΠΕΥΣΙΠΠΟΣ. Διηύθυνε τὴν Ἀκαδημίαν ἀπὸ τοῦ 348—339. Ἦτο υἱὸς τῆς ἀδελφῆς τοῦ Πλάτωνος. Ἡ σπουδαιοτέρα μεταρρύθμισις τὴν ὁποίαν εἰσήγαγεν ἦτο ὁ ταυτισμὸς τοῦ εἰδητικοῦ μὲ τὸν μαθηματικὸν ἀριθμόν. Ὁ Ἀριστοτέλης μαρτυρεῖ περὶ τούτου γράφων εἰς τὰ «Μετὰ τὰ φυσικὰ» (1086 α 2): «Οἱ μὲν γὰρ τὰ μαθηματικὰ μόνον ποιοῦντες παρὰ τὰ αἰσθητά, ὁρῶντες τὴν περὶ τὰ εἴδη δυσχέρειαν καὶ πλάσιν, ἀπέστησαν ἀπὸ τοῦ εἰδητικοῦ ἀριθμοῦ καὶ τὰ μαθηματικὰ ἐποίησαν» (Ἐκεῖνοι λοιπὸν οἱ ὁποῖοι ἀναγνωρίζουν ἐκ παραλλήλου πρὸς τὰ αἰσθητὰ μόνον τὴν ὕπαρξιν τῶν μαθηματικῶν ἀντικειμένων, βλέποντες τὴν δυσκολίαν καὶ τὰς πλασματικὰς ὑποθέσεις εἰς τὰς ὁποίας μᾶς ὁδηγεῖ ἡ ἀναγνώρισις τῆς ὑπάρξεως ἰδεῶν, ἀπεμακρύνθησαν ἀπὸ τὴν περὶ εἰδητικῶν ἀριθμῶν ἀντίληψιν καὶ ἀνεγνώρισαν μόνον τὸν μαθηματικὸν ἀριθμόν). Ἡ ἀπόρριψις τῶν εἰδητικῶν ἀριθμῶν ἐγένετο ἀφορμὴ νὰ στραφῇ ἡ προσοχὴ τοῦ Σπευσίππου περισσότερον εἰς τὴν ἔρευναν τῶν αἰσθητῶν ὄντων. Δέχεται ὅτι ὑπάρχει εἶδός τι «ἐπιστημονικῆς αἰσθήσεως», διὰ τῆς ὁποίας ἀντιλαμβανόμεθα τὴν οὐσίαν τῶν αἰσθητῶν ὄντων. Ἐπεχείρησε δὲ ἐπὶ τῇ βάσει τῆς διαιρετικῆς καὶ ἀναλογικῆς μεθόδου νὰ παράσχῃ ἐπιστημονικὴν περιγραφὴν τῆς συγκεκριμένης πραγματικότητος κατὰ τὰ ὀντολογικά της γνωρίσματα, διὰ τοῦ συγγράμματός του τὰ «Ὅμοια». Εἰς αὐτὸ συνδυάζει τὴν διαιρετικὴν μέθοδον τοῦ Πλάτωνος μὲ τὴν μαθηματικὴν περὶ ἀναλογιῶν θεωρίαν. Ἀξιοσημείωτος εἶναι ἡ ἀντίληψίς του ὅτι τὸ ἀγαθὸν δὲν ὑπάρχει ἐξ ἀρχῆς ὑπὸ τὴν μορφὴν τοῦ ἑνός, ὡς ἐδέχετο ὁ Πλάτων, ἀλλὰ τελεσιουργεῖται ἔπειτα ἀπὸ μακρὰν ἐξέλιξιν: «Ὑπολαμβάνουσιν οἱ Πυθαγόρειοι καὶ ὁ Σπεύσιππος τὸ κάλλιστον καὶ ἄριστον μὴ ἐν ἀρχῇ εἶναι, διὰ τὸ καὶ τῶν φυτῶν καὶ τῶν ζώων τὰς ἀρχὰς αἰτίας μὲν εἶναι τὸ δὲ καλὸν καὶ τέλειον ἐν τοῖς ἐκ τούτων» (Ἀρ. Μ. τ. Φ. 1072 β 30) (Νομίζουν οἱ Πυθαγόρειοι καὶ ὁ Σπεύσιππος ὅτι τὸ κάλλιστον καὶ τὸ ἄριστον δὲν ὑπάρχει εἰς τὴν ἀρχήν, ἐπειδὴ αἱ ἀρχαὶ τῶν φυτῶν καὶ τῶν ζώων (δηλ. τὸ σπέρμα), λειτουργοῦν ὡς αἴτια, ἀλλὰ τὸ καλὸν καὶ τὸ τέλειον παρουσιάζονται εἰς τὰ ὄντα ἄτινα προέρχονται ἐκ τῶν ἀρχῶν, δηλ. ἐκ τοῦ σπέρματος).

Αἱ ἀντιλήψεις τοῦ Σπευσίππου εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ συμπίπτουν μὲ τὰς δοξασίας τῆς νεωτέρας ἐξελικτικῆς ἠθικῆς θεωρίας, ἥτις δέχεται ὅτι ἡ ἠθικὴ τελειότης ἐμφανίζεται κατόπιν μακρᾶς ἐξελικτικῆς ἀναπτύξεως. Ἀκολουθῶν ὁ Σπεύσιππος τὰς διδασκαλίας τοῦ Φιλολάου ἐδέχετο ὅτι οἱ μαθηματικοὶ ἀριθμοὶ εἶναι τὰ ἰδεώδη πρότυπα τῶν ὄντων. Ὁ ἀριθμὸς 10 εἶναι τὸ σύμβολον τοῦ ἀγαθοῦ: «τελεία ἕλξις καὶ ἀσχολησία» (τελεία κατάστασις καὶ ἀπαλλαγὴ ἀπὸ πάσης ὀχλήσεως). Τὸ 9 συμβολίζει τὴν κίνησιν, τὸ 8 τὴν ὄρεξιν καὶ τὸν ἔρωτα, τὸ 7 τὴν νόησιν, τὸ 6 τὴν ἔμψυχον ζωήν, τὸ 5 τὰ αἰσθητὰ σώματα, τὸ 4 τὰ γεωμετρικὰ μεγέθη τοῦ χώρου, τὸ 3 τὸν μαθηματικὸν ἀριθμόν, τὸ 2 τὸ ἄπειρον καὶ τὸ 1 τὴν ἑνότητα. Ὁ Σπεύσιππος ἐπανέρχεται διὰ τῶν ἀντιλήψεών του αὐτῶν εἰς τὴν συμβολικὴν πυθαγορικὴν ἀριθμολογίαν.

ΞΕΝΟΚΡΑΤΗΣ. Διηύθυνε τὴν Ἀκαδημίαν ἀπὸ τοῦ 339—314. Κατήγετο ἐκ Χαλκηδόνος, διεκρίνετο διὰ τὰ ἐξαιρετικὰ ἠθικά του χαρίσματα οὐχὶ ὅμως καὶ διὰ τὴν ὀξύτητα τοῦ πνεύματός του. Ἐπεδίωξε νὰ συμβιβάσῃ τὰς θεωρίας τοῦ Πλάτωνος μὲ τὰς θεωρίας τοῦ Σπευσίππου, ταυτίζων τὰ εἴδη μὲ τοὺς ἀριθμούς: «Ἔνιοι δὲ τὰ μὲν εἴδη καὶ τοὺς ἀριθμοὺς τὴν αὐτὴν ἔχειν φασὶ φύσιν» (Ἀριστοτ. Σχόλια) (Μερικοὶ λέγουν ὅτι αἱ ἰδέαι καὶ οἱ μαθηματικοὶ ἀριθμοὶ ἔχουν τὴν αὐτὴν φύσιν). Κατὰ τὸ πρότυπον τῶν Πυθαγορείων ταυτίζει τὸ ἓν καὶ γενικώτερον τὸ περιττὸν μὲ τὸν «πατέρα» Δία, τὸ δὲ 2 καὶ τὸν ἄρτιον ἀριθμὸν μὲ τὴν «μητέρα τῶν θεῶν». Παρεδέχετο δὲ ὅτι ὁ χῶρος δὲν συνίσταται ἀπὸ σημεῖα ἀλλὰ ἀπὸ γραμμὰς μὴ ἐπιδεχομένας διαίρεσιν. Ἡ θεωρία του αὕτη καταπολεμεῖται εἰς τὸ φερόμενον μεταξὺ τῶν ἀριστοτελικῶν ἔργων σύγγραμμα «Περὶ ἀτόμων γραμμῶν». Ἡ ψυχὴ κατὰ τὸν Ξενοκράτη εἶναι ἀριθμὸς ὅστις κινεῖ τὸν ἑαυτόν του: «ἀριθμὸν — ἔλεγε τὴν ψυχὴν — κινοῦντ' αὐτὸν ἑαυτόν». Πρῶτος φαίνεται ὅτι διήρεσε τὸ σύνολον τῶν φιλοσοφικῶν μαθήσεων εἰς διαλεκτικήν, φυσικὴν καὶ λογικήν. Διακρίνει τὸ φυσικὸν σύμπαν εἰς τρεῖς περιοχάς, εἰς τὸν ὑπὸ τὴν σελήνην κόσμον, εἰς τὸν οὐρανὸν καὶ εἰς τὴν ὑπερουράνιον περιοχήν. Ἐδίδασκε δὲ ὅτι καὶ αἱ τρεῖς αὗται περιοχαὶ εἶναι πλήρεις δαιμόνων, γενόμενος αἴτιος νὰ ἀναπτυχθῇ ὁλόκληρος δεισιδαιμονικὴ δαιμονολογία. Εἰς τὸν Ξενοκράτη ἀπεδίδετο ἡ συγγραφὴ 60 συγγραμμάτων ἠθικολογικοῦ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον περιεχομένου.

Διάδοχος τοῦ Ξενοκράτους ἐν τῇ Ἀκαδημίᾳ ὑπῆρξεν ὁ Πολέμων, διατελέσας διευθυντὴς ταύτης ἀπὸ τοῦ 314—269. Οὗτος προσῆλθεν εἰς τὴν φιλοσοφίαν καταθελχθεὶς ἐξ ἠθικῆς τινος διαλέξεως τοῦ Ξενακράτους. Ἀπέδιδε μεγαλυτέραν σημασίαν εἰς τὸν ἠθικὸν βίον καὶ τὴν ἠθικὴν ἄσκησιν. Κατὰ τὸν Διογένη τὸν Λαέρτιον (IV. 3.18): «ἔφασκε δεῖν ἐν τοῖς πράγμασι γυμνάζεσθαι καὶ μὴ ἐν τοῖς διαλεκτικοῖς θεωρήμασι» (ἔλεγεν ὅτι πρέπει κανεὶς νὰ γυμνάζεται εἰς τὴν πρακτικὴν ἠθικὴν ζωὴν καὶ ὄχι εἰς τὰ διαλεκτικὰ θεωρήματα). Ὡς ὕψιστον ἀγαθὸν ἐθεώρει τὸ «κατὰ φύσιν ζῆν», ἐξ αὐτοῦ δὲ παρελαβε τὸ δόγμα τοῦτο καὶ ὁ ἀρχηγὸς τῆς στωϊκῆς φιλοσοφίας Ζήνων. Ἠσχολεῖτο καὶ εἰς φιλολογικὰ ζητήματα, ἐπῄνει δὲ τὸν Σοφοκλέα καὶ τὸν Ὅμηρον: «Ἔλεγεν οὖν τὸν μὲν Ὅμηρον ἐπικὸν εἶναι Σοφοκλέα, τὸν δὲ Σοφοκλέα Ὅμηρον τραγικόν» (Ἔλεγεν ὅτι ὁ μὲν Ὅμηρος εἶναι ὁ Σοφοκλῆς τῆς ἐπικῆς ποιήσεως, ὁ δὲ Σοφοκλῆς ὁ Ὅμηρος τῆς τραγικῆς ποιήσεως). Διάδοχος τοῦ Πολέμωνος μετὰ τὸ 269 ἐγένετο ὁ διὰ στενῆς πρὸς τοῦτον φιλίας συνδεόμενος Κράτης.

ΚΡΑΝΤΩΡ. Μαθητὴς τοῦ Ξενοφάνους ὑπῆρξε καὶ ὁ ἐκ Σόλων τῆς Κιλικίας Κράντωρ, ὅστις ἔγραψεν ἐξηγητικὸν ὑπόμνημα εἰς τὸν «Τίμαιον» τοῦ Πλάτωνος. Περίφημον ὑπῆρξε τὸ «Περὶ πένθους» σύγγραμά του διὰ τοῦ ὁποίου ἐδημιούργησε νέον φιλολογικὸν εἶδος, τοὺς παραμυθητικοὺς λόγους. Ὁ στωϊκὸς

φιλόσοφος Παναίτιος ἔκρινεν ἄξιον τὸ σύγγραμμα τοῦτο τοῦ Κράντορος νὰ ἀποστηθίζεται. Ὁ Πλούταρχος ὑπὸ τὴν ἐπίδρασίν του ἔγραψε παρόμοιον σύγγραμμα ὑπὸ τὸν τίτλον «Παραμυθητικοὶ πρὸς Ἀπολλώνιον», κατὰ δὲ τὸν 6ον μ.Χ. αἰῶνα ὁ Ρωμαῖος συγκλητικὸς Βοήθιος, ἔχων ὡς πρότυπον τὸ αὐτὸ ἔργον τοῦ Κράντορος ἔγραψε λατινιστὶ τὸ σύγγραμμα «Περὶ παραμυθίας τῆς φιλοσοφίας βιβλία πέντε». Κατεφέρετο κατὰ τῆς στωϊκῆς ἀπαθείας καὶ συνίστα ἀντ' αὐτῆς τὴν μετριοπάθειαν.

Ὁ Πλούταρχος εἰς τὸ ρηθὲν ἔργον του μᾶς διέσωσεν ἓν ἀπόσπασμά του: «Μὴ γὰρ νοσοῖμεν — φησὶν ὁ ἀκαδημαϊκὸς Κράντωρ — νοσήσασι δὲ παρειη τις αἴσθησις, εἴτ' οὖν τέμνοιτό τι τῶν ἡμετέρων εἴτ' ἀποσπῶτο. Τὸ γὰρ ἀνώδυνον τοῦτο οὐκ ἄνευ μεγάλων ἐγγίγνεται μισθῶν τῷ ἀνθρώπῳ· τεθηριῶσθαι γὰρ εἰκὸς ἐκεῖ μὲν σῶμα τοιοῦτον, ἐνταῦθα δὲ ψυχήν» (Εὐκταῖον πρᾶγμα — λέγει ὁ ἀκαδημαϊκὸς Κράντωρ — εἶναι νὰ μὴ περιπίπτωμεν εἰς νόσον, ἀλλ' ἂν περιπέσωμεν εἰς νόσον πρέπει νὰ εὐχώμεθα νὰ ἔχωμεν κάποιαν αἴσθησιν, ὅταν μᾶς κάμνουν εἰς τὸ σῶμα κάποιαν τομὴν ἢ μᾶς ἀποσποῦν ἀπ' αὐτὸ κάτι. Διότι ἡ ἀπαλλαγὴ ἀπὸ τῆς ὀδύνης ἀποζημιώνεται ἐκ μέρους τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὴν ἀπόκτησιν μεγάλων μειονεκτημάτων. Διότι εἶναι ἐπόμενον εἰς ἐκείνην μὲν τὴν περίπτωσιν νὰ ἔχῃ ἀποθηριωθῇ ἓν τοιοῦτον σῶμα, εἰς αὐτὴν δὲ ἐδῶ ἡ ψυχή). Ὁ Κράντωρ κατανοεῖ πλήρως τὴν ὑψίστην σημασίαν τὴν ὁποίαν ἔχει διὰ τὴν προφύλαξιν τῆς ὑγείας καὶ διὰ τὴν διατήρησιν τῆς ψυχικῆς εὐαισθησίας ἡ αἴσθησις τοῦ πόνου. Ἡ ἐπιδιωξις τῆς πλήρους ἐξουδετερώσεως τοῦ πόνου, ὅπως γίνεται εἰς τὴν νεωτέραν ἐποχὴν μὲ ναρκώσεις καὶ ἄλλα τεχνικὰ μέσα, δὲν εἶναι ἔνδειξις σημαίνουσα ψυχικὴν ἀνωτερότητα, ἀλλ' ἀπεναντίας ψυχικὴν ἀναισθησίαν. Ἡ τιμωρία καὶ ὁ πόνος, λέγει ὁ Κράντωρ συμμεριζόμενος τὰς πυθαγορικὰς καὶ ὀρφικὰς ἀντιλήψεις, εἶναι μέσον καθαρτικὸν προωρισμένον νὰ ἀπαλλάξῃ τὸν ἄνθρωπον ἀπὸ τὸ ἠθικὸν κακόν. Πολλαὶ ἐκ τῶν ἀντιλήψεων τοῦ Κάντορος διεσώθησαν εἰς τὸν νόθον πλατωνικὸν διάλογον «Ἀξίοχον».

Οἱ ὑπόλοιποι μαθηταὶ τοῦ Πλάτωνος

Μαθητὴς τοῦ Πλάτωνος καὶ γραμματεύς του ὑπῆρξεν ὁ Φιλιππος ὁ Ὀπούντιος, ὅστις θεωρεῖται συγγραφεὺς τῆς «Ἐπινομίδος», τῆς συνεκδιδομένης μετὰ τῶν «Νόμων». Αὐτὸς ἐξέδωκε μετὰ τὸν θάνατον τοῦ διδασκάλου του τοὺς «Νόμους». Ἀπέδιδε μεγάλην ἀξίαν εἰς τὰ μαθηματικά. Δι' αὐτῶν ἀνυψούμεθα εἰς τὴν «θεοσέβειαν». Ἀξιολογώτατος μεταξὺ τῶν λοιπῶν μαθητῶν ὑπῆρξε καὶ ὁ Ἡρακλειδης ὁ Ποντικός. Οὗτος ὑπῆρξεν ἐκ τῶν περιεργοτέρων προσωπικοτήτων τῆς ἑλληνικης φιλοσοφίας. Εἶχε μεγάλας ἱκανότητας ὡς συγγραφεὺς καὶ ὡς ἐπιστήμων, ἐφιλοδόξει δὲ νὰ ἀναδειχθῇ ἐφάμιλλος τοῦ Ἐμπεδοκλέους. Κατὰ Διογένη τὸν Λαέρτιον, συνέβη ἡ πατρίς του Ἡράκλεια ἐν Πόντῳ, ὑποφέρουσα ἐξ ἐπιδημιας λοιμώδους νόσου, νὰ ἀποστειλῃ θεωροὺς εἰς τὴν Πυθίαν διὰ νὰ ἐρωτήσουν τὸν Θεὸν διὰ ποίου μέσου θὰ ἠδύναντο νὰ ἀπαλλαγοῦν ἀπὸ τὴν νόσον. Ὁ Ἡρακλείδης κατώρθωσε, δωροδοκήσας τοὺς ἀπεσταλμένους καὶ αὐτὴν τὴν Πυθίαν, νὰ ἐπιτύχῃ χρησμὸν λέγοντα ὅτι ἡ πόλις θὰ ἀπηλλάσσετο τοῦ λοιμοῦ, ἂν ἐτίμα διὰ χρυσοῦ στεφάνου τὸν Ἡρακλείδην καὶ ἐὰν ἀπεφάσιζε νὰ τὸν τιμήσῃ μετὰ θάνατον ὡς ἥρωα. Ἀλλὰ καθ' ἣν στιγμὴν ἐστεφανοῦτο ὁ Ἡρακλείδης ἐν τῷ θεάτρῳ τῆς πατρικῆς του πόλεως, συνέβη νὰ ἀποθάνῃ ἐξ ἀποπληξίας: «Ἐκομίσθη ὁ δῆθεν χρησμὸς καὶ οὐδὲν ὤναντο οἱ πλάσαντες αὐτόν. Αὐτίκα γὰρ ἐν τῷ θεάτρῳ στεφανούμενος ὁ Ἡρακλείδης ἀπόπληκτος ἐγένετο καὶ οἱ θεωροὶ καταλευσθέντες ἀπώλοντο». (Ἐκομίσθη ὁ δῆθεν χρησμὸς καὶ οὐδόλως ὠφελήθησαν οἱ πλάσαντες τοῦτον. Διότι καθ' ἣν στιγμὴν ὁ Ἡρακλείδης ἐστεφανοῦτο εἰς τὸ θέατρον ἀπέθανεν ἐξ ἀποταληξίας, οἱ δὲ κομισαντες τὸν χρησμὸν ἀπεσταλμένοι λιθοβοληθέντες ἐφονεύθησαν). Δύο ἐκ τῶν θεωριῶν του τυγχάνουν ἄξιαι νὰ μνημονευθοῦν. Ὡς πρὸς τὴν σύστασιν τοῦ ὑλικοῦ σώματος ἐδέχετο ὅτι τοῦτο ἀποτελεῖται ἐξ «ἀνάρμων ὄγκων», ἤτοι ἐκ μικρῶν ὑλικῶν μορίων μὴ συνδεομένων πρὸς ἄλληλα. Φαίνεται ὅτι εἶχε τροποποιήσει τὴν θεωρίαν τοῦ Δημοκρίτου καὶ ἔλεγεν ὅτι τὰ πρῶτα ἐν τῷ κόσμῳ ὑφιστάμενα στοιχεῖα δὲν εἶναι τὰ ἄτομα ἀλλὰ τὰ ἐξ αὐτῶν συναπαρτιζόμενα μόρια. Ἡ δευτέρα ἀξιόλογος θεωρία του ἦτο ἡ περὶ κινήσεως τῆς γῆς περὶ τὸν ἄξονά της. Κατὰ τοὺς παλαιοὺς δοξογράφους οἱ πυθαγόρειοι Ἱκέτας καὶ Ἔκφαντος, καθὼς καὶ ὁ Ἡρακλείδης «κινοῦσι μὲν τὴν γῆν, οὐ μὴν γε μεταβατικῶς ἀλλὰ τρεπτικῶς τροχοῦ δίκην ἐνηξονισμένην ἀπὸ δυσμῶν ἐπ' ἀνατολὰς περὶ τὸ ἴδιον αὐτῆς κέντρον». (Δέχονται ὅτι κινεῖται ἡ γῆ χωρὶς νὰ μεταβάλλῃ θέσιν ἀλλὰ περιστροφικῶς ὡσὰν τροχὸς στερεωμένη εἰς ἄξονα, ἐκ δυσμῶν πρὸς ἀνατολὰς γύρω ἀπὸ τὸ κέντρον της). Ἐδέχετο δὲ ὅτι οἱ ἀστέρες, ὁ Ἑρμῆς καὶ ἡ Ἀφροδίτη κινοῦνται περὶ τὸν ἥλιον.

Συνεργάτης ἐν τῇ Ἀκαδημίᾳ τοῦ Πλάτωνος ὑπῆρξεν ὁ ἐκ Κνίδου μέγας μαθηματικὸς καὶ ἀστρονόμος Εὐδοξος. Ὡς φιλοσοφικαὶ ἀντιλήψεις του παραδίδονται ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους δύο προτάσεις: 1ον) Ὕψιστον ἀγαθὸν εἶναι ἡ ἡδονή. 2ον) Αἱ ἰδέαι ὑπάρχουν ἀναμεμιγμέναι μετὰ τῶν αἰσθητῶν ὄντων. Περὶ τοῦ Θεαιτήτου παραδίδεται ὅτι ἠσχολήθη ἀποκλειστικῶς μόνον εἰς τὰ μαθηματικά.

Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΟΥ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ (384 — 323). Ἐγεννήθη εἰς τὰ Στάγιρα πολίχνην κειμένην εἰς τὴν βορειοανατολικὴν ἄκραν τῆς Χαλκιδικῆς. Ὁ πατήρ του Νικόμαχος ἀνῆκεν εἰς τὸ γένος τῶν Ἀσκληπιαδῶν καὶ ἐχρημάτισεν ἰατρὸς εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ βασιλέως Ἀμύντα τοῦ Β'. Ἡ μήτηρ του Φαιστὶς ἀνῆκεν εἰς τὸ αὐτὸ γένος καὶ κατήγετο ἐκ Χαλκίδος. Εἰς μικρὰν ἡλικίαν ἔχασεν ὁ Ἀριστοτέλης τὸν πατέρα του καὶ ἀνετράφη ὑπὸ τὴν κηδεμονίαν τοῦ πατρικοῦ φίλου του Προξένου εἰς Ἀταρνέα τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Κατὰ τὸ 368 εἰσῆλθεν εἰς τὴν Ἀκαδημίαν τοῦ Πλάτωνος καὶ παρέμεινεν ἐν αὐτῇ μέχρι τοῦ 348 ἔτους ὁπότε ἀπέθανεν ὁ διδάσκαλός του. Κατὰ τὸ ἔτος ἐκεῖνο ἀναχωρήσας ἐξ Ἀθηνῶν μετὰ τοῦ Ξενοκράτους, ἦλθεν εἰς τὴν Ἄσσον τῆς Τρωάδος ὅπου ἦρχον οἱ πλατωνικοὶ Ἔραστος καὶ Κορίσκος ὑπὸ τὴν προστασίαν τοῦ τυράννου τοῦ Ἀταρνέως Ἑρμίου. Πρὸς τοῦτον συνεδέθη στενώτατα ὁ Ἀριστοτέλης λαβὼν ὡς σύζυγον τὴν ἀνεψιὰν καὶ θετὴν κόρην του Πυθία. Μετὰ τριετῆ ἐκεῖ διαμονὴν καὶ διδακτικὴν ἐργασίαν ἦλθε κατὰ τὸ 345 εἰς τὴν Μυτιλήνην καί συνέχισε τὰς διδασκαλίας καὶ τὰς ἐπιστημονικάς του ἐρεύνας. Κατὰ τὸ 342 προσεκλήθη ὑπὸ τοῦ βασιλέως Φιλίππου εἰς τὴν Πέλλαν ὡς διδάσκαλος τοῦ Ἀλεξάνδρου. Κατὰ τὸ 341 συνέβη ἡ δι' ἀπάτης σύλληψις καὶ θανάτωσις ὑπὸ τῶν Περσῶν τοῦ φίλου του Ἑρμίου, τὸν θάνατον τοῦ ὁποίου ἐθρήνησε δι' ὡραιοτάτου ὕμνου. Ὁ Ἀριστοτέλης ἦτο ἐν γνώσει τῶν μεταξὺ Φιλίππου καὶ Ἑρμίου πολιτικῶν συνεννοήσεων τῶν ἀναφερομένων εἰς τὴν ἐκ μέρους τοῦ βασιλέως τῆς Μακεδονίας προπαρασκευαζομένην ἐναντίον τῶν Περσῶν πανελλήνιον ἐκστρατειαν. Εἰς τὴν αὐλὴν τῆς Πέλλας ἔμεινεν ὁ Ἀριστοτέλης μέχρι τοῦ 336. Ὡς παιδαγωγὸς τοῦ Ἀλεξάνδρου ἐκαλλιέργησεν εἰς τὴν ψυχήν του τὴν λατρείαν πρὸς τὴν ἑλληνικὴν ἡρωϊκὴν παράδοσιν, χρησιμοποιῶν τὰ Ὁμηρικὰ ἔπη καὶ τὰ ἄλλα δημιουργήματα τῆς ἑλληνικῆς φιλολογίας. Κατὰ τὸ 335 ἐπανῆλθεν εἰς τὰς Ἀθήνας καὶ ἵδρυσεν ἰδίαν σχολήν, τὸ Λύκειον, μεταξὺ τοῦ Λυκαβητοῦ καὶ τοῦ Ἰλισοῦ. Ὑπὸ τὴν καθοδήγησίν του ἀπέκτησεν ἡ σχολὴ του μεγάλην φήμην. Ἡ σχολὴ του ἐκλήθη καὶ περίπατος ἐκ μεγάλου οἰκοδομήματος ὅπερ εἶχε στοάς. Καλοῦνται δὲ οἱ ὀπαδοί τοῦ Ἀριστοτέλους διὰ τὸν αὐτὸν λόγον καὶ Περιπατητικοί. Δὲν ἦτο μόνον τόπος διδασκαλίας ἀλλὰ καὶ κέντρον ἐπιστημονικῶν σπουδῶν. Συνεχίζων τὴν παράδοσιν τοῦ Πλάτωνος ἀνεδείχθη καὶ αὐτὸς μέγας ὀργανωτὴς τῆς ἐπιστημονικῆς ἐρεύνης. Σημαντικώτατα ὑπῆρξαν οἱ ἐρευναί του εἰς τὴν περιοχὴν τῆς βιολογίας, τῆς πολιτειολογίας, τῆς λαογραφίας καὶ τῆς μελέτης διαφόρων ἐκδηλώσεων τῆς πολιτιστικῆς ζωῆς. (Ἱστορία δραματικῶν καὶ ἀθλητικῶν ἀγώνων). Κατὰ τὸ 323 μὲ τὴν ἀναγγελίαν τοῦ θανάτου τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου ἤρχισεν ὁ ἐναντίον του πολιτικὸς διωγμός. Διετυπώθησαν κατ' αὐτοῦ κατηγορίαι ἐπὶ ἀσεβείᾳ ἕνεκα τῶν ὁποίων ἠναγκάσθη νὰ καταφύγῃ εἰς τὴν πατρίδα τῆς μητρός του Χαλκίδα, ἔνθα καί ἀπέθανεν ἐκ στομαχικοῦ νοσήματος.

Ὅπως ὁ Σωκράτης εἶχεν εὐτυχήσει νά ἔχῃ μαθητὴν τὸν Πλάτωνα, οὕτω καὶ ὁ Πλάτων ὑπῆρξεν εὐτυχὴς διοτι εὗρεν εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ Ἀριστοτέλους ἀντάξιον μαθητήν. Μόνον αὐτὸς ἐκ τῶν μαθητευσάντων πλησίον τοῦ Πλάτωνος κατώρθωσε νὰ κατανοήσῃ τὴν διδασκαλίαν του καὶ νὰ τὴν ἀναπτύξῃ συνδυάζων πρωτοβουλίαν καὶ δημιουργικότητα. Στερεῖται βεβαιως τῆς ποιητικῆς πτήσεως τοῦ διδασκάλου του, εἰς τὴν λογικὴν ὅμως ἀνάλυσιν καὶ κατὰ τὸ συνδυαστικὸν πνεῦμα τυγχάνει ἐφάμιλλος πρὸς αὐτόν. Ἔχει τὴν ἱκανότητα νὰ ἀντιλαμβάνεται τὰ προβλήματα εἰς τὴν οὐσίαν των καὶ νὰ παρακολουθῇ τὴν ἱστορικήν των ἐξέλιξιν. Ἐδημιούργησεν ἐκ θεμελίων δύο φιλοσοφικὰς ἐπιστήμας, τὴν λογικὴν (ἀναλυτικὴν ὅπως τὴν λέγει ὁ ἴδιος) καὶ τὴν μεταφυσικὴν (πρώτην φιλοσοφίαν). Εἰσήγαγε φιλοσοφικοὺς ὅρους, οἱ ὁποῖοι ζοῦν καὶ χρησιμοποιοῦνται καὶ εἰς τὴν σύγχρονόν μας διεθνῆ φιλοσοφικὴν καὶ ἐπιστημονικὴν ὁρολογίαν (δύναμις, ἐνέργεια, ἐντελέχεια, ὕλη, μορφή, συλλογισμός, κατηγορία). Συνεχῆ δὲ ἐπίδρασιν ἤσκησεν ἡ φιλοσοφία τοῦ Σταγιρίτου εἰς τὰ μετέπειτα συστήματα, εἰς τοὺς νεοπλατωνικούς, εἰς τοὺς Ἄραβας φιλοσόφους καὶ εἰς τὴν φιλοσοφίαν τῆς Χριστιανικῆς Δύσεως καί ἐξακολουθεῖ καὶ σήμερον νὰ κατευθύνῃ ἐν πολλοῖς καὶ νὰ ἐπηρεάζει τήν νεωτέραν φιλοσοφίαν.

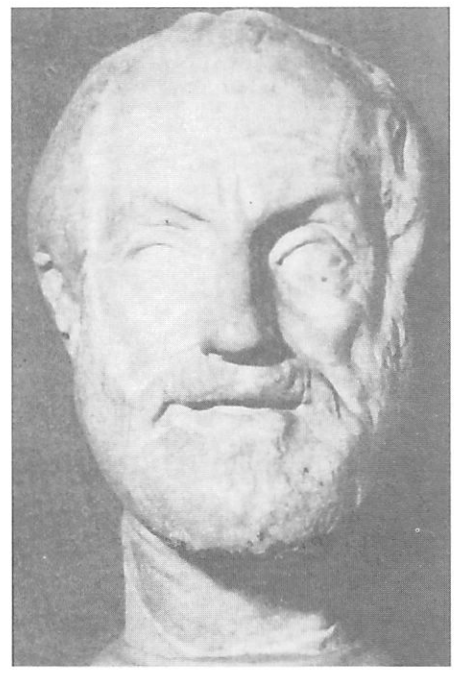

Μαρμαρίνη κεφαλὴ τοῦ Ἀριστοτέλους εὑρισκομένη εἰς τὸ Μουσεῖον τοῦ Λούβρου.

Τὰ ἀριστοτελικὰ συγγράμματα.

Ὁ κατὰ τὸν 2ον π.Χ. αἰῶνα ζήσας Ἀλεξανδρινὸς Ἕρμιππος ὑπελόγιζε τὸν ἀριθμὸν τῶν συγγραμάτων τοῦ Ἀριστοτέλους εἰς 400. Μέχρις ἡμῶν διεσώθησαν οἱ τίτλοι 143 συγγραφῶν του, ὁ δὲ Διογένης ὁ Λαέρτιος ὑπολογίζει τὸν ἀριθμὸν τῶν στίχων

τῶν ἔργων του εἰς 44 μυριάδας. Τὸ σύνολον τῶν συγγραφῶν του δύναται νά διαιρεθῇ εἰς δύο ὁμάδας. Εἰς τὴν πρώτην κατατάσσομεν τά ἀπολεσθέντα καὶ εἰς τὴν δευτέραν τὰ σωζόμενα ἔργα του. Τὰ ἀπολεσθέντα εἶναι κατὰ τὸ πλεῖστον διάλογοι γραφέντες καθ' ἣν ἐποχὴν ἐμαθήτευε πλησίον τοῦ Πλάτωνος. Τὰ γνωστότερα ἐξ αὐτῶν εἶναι ὁ περὶ τὸ 354 γραφεὶς διάλογός του «Εὔδημος», ἐν τῷ ὁποίῳ ἐξητάζετο τὸ πρόβλημα τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς, καὶ ὁ «Προτρεπτικός», ὃν ἔγραψε πρὸς τὸν ἡγεμόνα τῆς Κύπρου Θεμίσωνα. Ὡς συγγραφεὺς διαλογικῶν ἔργων ὁ Ἀριστοτέλης καινοτομεῖ, διότι εἰς τοὺς διαλόγους εἰσάγει καὶ τὸν ἑαυτόν του ὡς τὸ κυριώτερον ἐκ τῶν συνομιλούντων προσώπων, ὅπερ δίδει τὴν κατεύθυνσιν εἰς τὴν διαλογικὴν συζήτησιν. Εἰς τὸ τέλος τῆς αὐτῆς ἐποχῆς πρέπει νὰ καταταχθῇ καὶ ὁ ἐπίσης ἀπολεσθεὶς «Περὶ φιλοσοφίας διάλογος. Τὰ διασωθέντα ἔργα του ἀναφέρονται ἅπαντα εἰς ἐπιστημονικὰ θέματα καὶ εἶχον χρησιμοποιηθῇ ὡς βοηθήματα διὰ τὴν διεξαγωγὴν τῆς διδακτικῆς ἐργασίας τοῦ Ἀριστοτέλους, ἐν Ἄσσῳ, Μυτιλήνῃ καὶ ἐν Ἀθήναις. Χαρακτηρίζονται συνήθως ὡς «ἀκροαματικοὶ λόγοι, ὑπομνήματα, μέθοδοι, πραγματεῖαι». Ἐπ' ἀρκετὸν χρόνον κατὰ τὴν ἀρχαιότητα τὰ ἐπιστημονικὰ του συγγράμματα εἶχον περιπέσει εἰς λήθην καὶ ἡ φιλοσοφία του ἦτο γνωστὴ ἐλλιπῶς ἐκ τῶν διαλόγων. Ἡ ἐκ νέου ἀνακάλυψις καὶ ἔκδοσίς των ἐγένετο ὑπὸ τοῦ Ἀνδρονίκου τοῦ Ροδίου κατὰ τὸ 60 — 50 π.Χ. Ἔκτοτε ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ ἀρχαϊσμοῦ ἐμελετήθησαν καὶ ἐσχολιάσθησαν τὰ ἐπιστημονικὰ του ἔργα, περιῆλθον δὲ εἰς λήθην οἱ διάλογοι οἵτινες ἐν τέλει καὶ ἀπωλέσθησαν. Τὰ διασωθέντα ἔργα διαιροῦνται εἰς τὰς κατωτέρω ὁμάδας:

1ον Λογικά (Ὄργανον). Κατηγορίαι, Περὶ ἑρμηνείας, Ἀναλυτικὰ πρότερα, Ἀναλυτικὰ ὕστερα, Τοπικά, Σοφιστικοὶ ἔλεγχοι.

2ον Φυσικά. Φυσικὴ ἀκρόασις βιβλ. 8, Περὶ Οὐρανοῦ, Περὶ γενέσεως καὶ φθορᾶς, Μετεωρολογικά, Περὶ κόσμου. Τὸ τελευταῖον δὲν εἶναι γνήσιον, ἐγράφη δὲ κατὰ τὸν 1ον π.Χ. αἰῶνα.

3ον Βιολογικά. Περὶ ζώων ἱστορίαι βιβλ. 10, Περὶ ζώων μορίων, Περὶ ζώων πορείας, Περὶ ζώων κινήσεως, Περὶ ζώων γενέσεως, Περὶ φυτῶν (νόθον).

4ον Ψυχολογικά. Περὶ ψυχῆς βιβλ. 3, Μικρὰ φυσικὰ (περὶ αἰσθήσεως καὶ αἰσθητῶν, περὶ μνήμης καὶ ἀναμνήσεως, περὶ ὕπνου, περὶ ἐνυπνίων, περὶ μαντικῆς, περὶ μακροβιότητος, περὶ ζωῆς, περὶ ἀναπνοῆς, περὶ πνεύματος· τὸ τελευταῖον δὲν εἶναι γνήσιον).

5ον. Μεταφυσικά. Τὰ Μετὰ τὰ Φυσικὰ βιβλ. 12. Ὁ τίτλος Μετὰ τὰ φυσικὰ εἶναι μεταγενέστερος. Ὁ Ἀριστοτέλης χρησιμοποιεῖ τὸν ὅρον πρώτη φιλοσοφία.

6ον. Ἠθικά. Ἠθικὰ Εὐδήμεια, Ἠθικὰ Μεγάλα, Ἠθικὰ Νικομάχεια βιβλ. 10.

7ον. Πολιτικά. Πολιτικὰ βιβλ. 8. Οἰκονομικὰ (νόθα).

8ον. Τεχνολογικά. Ρητορικὴ βιβλ. 3 καί Ποιητικὴ (διεσώθη ἐλλιπές).

9ον. Προβλήματα.

Μετὰ τῶν ἀριστοτελικῶν συγγραμμάτων συνεκδίδονται καί τινα ἄτινα δὲν ἐγράφησαν ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους. Ταῦτα εἶναι τὰ Φυσιογνωμικά, Περὶ θαυμασίων ἀκουσμάτων, Περὶ χρωμάτων, Περὶ ἀτόμων γραμμῶν, Μηχανική, Ρητορικὴ εἰς Ἀλέξανδρον, Περὶ Ξενοφάνους, Περὶ ἀκουστῶν.

Τὸ σύνολον τῶν σωζομένων ἔργων καὶ ἀποσπασμάτων ἐξεδόθη μετὰ μεταφράσεως εἰς τὴν Λατινικὴν Ἀρχαίων Σχολίων καὶ Πινάκων ὑπὸ τῆς Πρωσσικῆς Ἀκαδημίας τῶν Ἐπιστημῶν ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν τοῦ Ἐμμ. Μπέκκερ καὶ ἀργότερον τοῦ Μπόνιτς εἰς ἓξ μεγάλους τόμους (1831 — 1870).

Ἡ νεωτέρα φιλολογικὴ ἔρευνα προσεπάθησε νὰ ἀνεύρῃ εἰς τὰ διασωθέντα ἀριστοτελικὰ συγγράμματα διάφορα χρονολογικὰ στρώματα. Ἠθέλησε δηλαδὴ νὰ διακρίνῃ ποῖα τμήματα ἐκ τούτων ἔχουν γραφῇ εἰς παλαιοτέραν καὶ ποῖα εἰς νεωτέραν ἐποχὴν τῆς ζωῆς τοῦ Ἀριστοτέλους. Εἰς τὴν τοιαύτην ἔρευναν προεξάρχει ὁ Γερμανὸς φιλόλογος Βέρνερ Γιαῖγκερ. Κατέληξεν οὗτος εἰς τὸ συμπέρασμα νὰ θεωρῇ τὰ τμήματα ἐκεῖνα, εἰς τὰ ὁποῖα εἶναι αἰσθητὴ ἡ ἐπίδρασις τῶν πλατωνικῶν ἀντιλήψεων, ὡς ἀρχαιότερα. Τὰ τμήματα εἰς τὰ ὁποῖα διαφαίνεται ἡ τάσις πρὸς ἀπομάκρυνσιν ἀπὸ τὸν ἰδεώδη κόσμον καὶ πρὸς σπουδὴν τῆς ἐμπειρικῆς πραγματικότητος, τὰ θεωρεῖ ὁ Γιαῖγκερ γραφέντα κατὰ τὴν τελευταίαν περίοδος τῆς ζωῆς τοῦ φιλοσόφου. Τὰ συμπεράσματα, εἰς τὰ ὁποῖα ἔφθασεν ὁ Γιαῖγκερ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ γίνουν δεκτὰ ἄνευ ἀντιρρήσεων. Διότι πολλὰ στοιχεῖα τῆς φιλοσοφίας τοῦ Πλάτωνος παραμένουν ἰσχύοντα διὰ τὸν Ἀριστοτέλη καθ' ὅλην τὴν φιλοσοφικήν του σταδιοδρομίαν. Πολλὰ δὲ στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα φαίνονται ἀφιστάμενα τῶν πλατωνικῶν ἀντιλήψεων, μαρτυροῦνται ὅτι διετυπώθησαν ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους εἰς νεαρὰν ἡλικίαν. Προκειμένου περὶ φιλοσόφων τῆς πρωτοτυπίας τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ τοῦ Πλάτωνος, εἶναι πολὺ δυσχερὴς ἡ ἀνίχνευσις τῆς ἐξελικτικῆς σταδιοδρομίας, διὰ τῆς ὁποίας διῆλθε τὸ πνεῦμα των. Ὡς πρὸς τὸν Πλάτωνα, τό ἔργον τοῦτο τυγχάνει εὐκολώτερον, διότι μᾶς ἀφῆκεν ἔργα γραμμένα εἰς διαφόρους ἐποχὰς τῆς ζωῆς του καὶ ἐκδεδομένα ἀπὸ αὐτὸν τὸν ἴδιον. Ὡς πρὸς τὸν Ἀριστοτέλη δυστυχῶς δὲν συμβαίνει τοῦτο. Δὲν γνωρίζομεν ἂν ὁ ἴδιος τὰ ἐξέδωκε καί μᾶς παρέχουν ἐλαχίστας ἱστορικὰς ἐνδείξεις, ἐξ ὧν ἀφορμώμενοι θὰ ἠδυνάμεθα νὰ προχωρήσωμεν εἰς εἰκασίας ἀναφερομένας εἰς τὸν χρόνον τῆς συγγραφῆς των. Ἐλλείπουν δὲ ἐπὶ τῶν ἀριστοτελικῶν συγγραφέων ἐργασίαι γλωσσικῆς στατιστικῆς, ἀνάλογοι μὲ τὰς γενομένας ἐπὶ τῶν πλατωνικῶν διαλόγων. Ὅθεν ἀναγκαζόμεθα νὰ στηριζώμεθα ἐπὶ ἐσωτερικῶν ἐνδείξεων διὰ νὰ ἀναπαραστήσωμεν τὰς ἐξελεγκτικὰς βαθμίδας, δι' ὧν διῆλθεν ἡ σκέψις τοῦ Ἀριστοτέλους. Ἀλλ' εἶναι αὐτονόητον ὅτι αἱ ἐσωτερικαὶ ἐνδείξεις δὲν εἶναι ἀπολύτως ἀσφαλεῖς καὶ ὅτι ἡ ἐκτίμησις τῆς ἀξίας των ἐξαρτᾶται ἐκ γενικοῦ σχήματος, ὑπὸ τὸ ὁποῖον πολλάκις ἐκ τῶν προτέρων θέλομεν νὰ ὑπαγάγωμεν τὴν ὅλην προοδευτικὴν ἐξέλιξιν τῆς σκέψεως τοῦ φιλοσόφου, τοῦ ὁποίου μελετῶμεν τὰ ἔργα. Ἡ ἔννοια ἀφ' ἑτέρου μιᾶς εὐθυγράμμου ἐξελίξεως τῶν ἰδεῶν δὲν εἶναι ἀσφαλής. Πολλάκις παρατηροῦνται ὑπαναχωρήσεις, ἀπρόβλεπτοι ἐξελίξεις, ἀνατρέπουσαι τὰς προσδοκίας μας. Διὰ τοῦτο δὲν δυνάμεθα νὰ δεχθῶμεν ὅτι τὰ συμπεράσματα εἰς τὰ ὁποῖα ἔφθασεν ὁ Γιαῖγκερ εἶναι εἰς τὸν αὐτὸν βαθμὸν ἀσφαλῆ, εἰς ὃν καὶ τὰ περὶ τῆς ἐξελίξεως τῶν ἀντιλήψεων τοῦ Πλάτωνος συμπεράσματα, ἅτινα ἐστηρίχθησαν καὶ ἐπὶ ἐσωτερικῶν καὶ ἐπὶ ἐξωτερικῶν ἐνδείξεων (βλέπε ἄρθρα Ἀριστοτέλης καί Γιαῖγκερ τοῦ λεξικοῦ «Ἡλίου»).

Ἡ σχέσις τῆς ἀριστοτελικῆς πρὸς τὴν πλατωνικὴν φιλοσοφίαν

Αἱ ἀνωτέρω ἐκτεθεῖσαι σκέψεις μᾶς ὁδηγοῦν εἰς τὴν θέσιν ἑνὸς ἐκ τῶν δυσχερεστάτων προβλημάτων. Θέτομεν τὸ ἐρώτημα: Εἰς ποίαν σχέσιν εὑρίσκεται ἀπὸ φιλοσοφικῆς ἀπόψεως ὁ Ἀριστοτέλης πρὸς τὸν Πλάτωνα; Πῶς ἐξειλίχθη ἀπὸ τὴν φιλοσοφίαν τοῦ διδασκάλου ἡ φιλοσοφία τοῦ μαθητοῦ; Εἶναι αἱ ἀριστοτελικαὶ ἀντιλήψεις ἀντίθετοι πρὸς τὰς πλατωνικὰς ἢ ἀποτελοῦν συμπλήρωσιν καὶ τροποποίησιν; Ἡ κρατήσασα γνώμη εἶναι ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης, κατὰ τὸ μέχρι τοῦ ἔτους 348, καθ' ὃ ἀπέθανεν ὁ Πλάτων διάστημα καὶ ἐπί τινα εἰσέτι χρόνον, καθ' ὃν διέτριβεν εἰς Ἄσσον καὶ Μυτιλήνην, συνεμερίζετο τὰς περὶ ἰδεῶν ἀντιλήψεις τοῦ Πλάτωνος. Σὺν τῷ χρόνῳ ὅμως ἀπεμακρύνθη ἀπὸ τὸν πλατωνισμόν, ἤτοι ἀπὸ τὴν προσήλωσιν πρὸς τὸν ὑπερβατικὸν κόσμον τῶν ἰδεῶν καὶ ἤρχισε νὰ ἀπασχολῆται μὲ τὴν σπουδὴν τῆς δεδομένης πραγματικότητος. Τὸ ἰδανικὸν περιεχόμενον τοῦ κόσμου δὲν τὸ εὑρίσκει μονομερῶς εἰς τὴν ὑπερκόσμιον περιοχὴν ἀλλ' εἰς τὴν πραγματικότητα, μελετῶν τὸ «ἔνυλον εἶδος». Ὅλαι αἱ διδόμεναι εἰς τὰ ἠθικὰ καὶ πολιτειακὰ προβλήματα λύσεις τοῦ Ἀριστοτέλους κατὰ τὴν τελευταίαν περίοδον τῆς ζωῆς του (335 — 323), καθοδηγοῦνται κατὰ τὸν Γιαῖγκερ, οὐχὶ ὑπὸ τοῦ ὑπερκοσμίου ἰδεώδους, ἀλλ' ἐκ τῶν πορισμάτων τῆς ἐπαγωγικῆς μελέτης τῆς πραγματικότητος. Ἑπομένως πρέπει νά διακρίνωμεν τρεῖς ἐξελεγκτικὰς περιόδους τῆς ἀριστοτελικῆς σκέψεως:

1η Πλατωνικὴ περίοδος (368 — 348). Ὁ Ἀριστοτέλης εἶναι ἐξ ὁλοκλήρου πλατωνικὸς καὶ δέχεται τὴν περὶ ἰδεῶν διδασκαλίαν. Κατ' αὐτὴν τὴν ἐποχὴν ἐγράφησαν οἱ διάλογοι. Ἐκ τῶν σωζομένων ἔργων ἐγράφησαν τὰ ἀρχαιότερα τμήματα τῶν Λογικῶν συγγραμμάτων, τὰ δύο πρῶτα βιβλία τῶν Φυσικῶν καὶ τὸ Γ΄ «Περὶ ψυχῆς».

2α Μεταβατικὴ περίοδος (348 — 335). Κατ' αὐτὴν σημειοῦται προοδευτικὴ ἀπομάκρυνσις ἀπὸ τὸν πλατωνισμόν. Ἐγκαταλείπεται ἡ περὶ ἰδεῶν διδασκαλία τοῦ Πλάτωνος καὶ ἐπικρίνεται ὡς διαιροῦσα τὴν πραγματικότητα διὰ τοῦ «χωρισμοῦ» εἰς δύο διαφορετικὰς περιοχάς. Κατ' αὐτὴν ἐγράφη ὁ ἀπολεσθεὶς διάλογος «Περὶ φιλοσοφίας» ἐκ δὲ τῶν σωζομένων ἔργων τὰ βιβλία Α, Β, Κ 1 — 8 κεφ. Λ, Μ 9 — 10 κεφ. καὶ Ν τῶν «Μετὰ τὰ Φυσικά». Κατὰ τὴν αὐτὴν ἐποχὴν πρέπει νά ἐγγράφησαν τὰ «Ἠθικὰ Εὐδήμεια» καὶ ἐκ τῶν «Πολιτικῶν» τὰ 2, 3, 7 καὶ 8 βιβλία, εἰς τὰ ὁποῖα εἰσέτι ὁ Ἀριστοτέλης δὲν δύναται νὰ ἀπομακρυνθῇ ἀπὸ τὴν πλατωνικὴν ἰδεοκρατικὴν θεώρησιν. Κατὰ τὴν αὐτὴν περίοδον ὑποθέτουν ὅτι ἐγράφησαν καὶ τὰ «Περὶ οὐρανοῦ» καὶ «Περὶ γενέσεως καί φθορᾶς» συγγράμματα.

3η Περίοδος ὡριμότητος (335 — 323). Ὁ Ἀριστοτέλης ἐκδηλώνει σαφῶς τὴν κλίσιν του πρὸς μελέτην τοῦ ἰδεώδους περιεχομένου τοῦ ὑπάρχοντος εἰς τὴν πραγματικότητα. Στρέφει τὸ βλέμμα του, ὄχι εἰ ςτὰ ὑπερουράνια εἴδη, ἀλλὰ εἰς τὸ πραγματικὸν μέσα εἰς τὴν ὕλην ἰδανικὸν στοιχεῖον εἰς τὸ «ἔνυλον εἶδος». Συγχρόνως καθίσταται ὀργανωτὴς τῆς ἐπιστημονικῆς ἐπαγωγικῆς ἐρεύνης. Διὰ τῶν μαθητῶν του προβαίνει εἰς ἱστορικὰς μελέτας· ἀναφερομένας εἰς τὰ πολιτεύματα καὶ εἰς ἄλλας ἐκδηλώσεις τῆς πολιτιστικῆς ζωῆς. Τότε κατηρτίσθη ἐν τῷ Λυκείῳ ἡ συλλογὴ τῶν 158 πολιτευμάτων ἐκ τῆς ὁποίας προέρχεται καὶ ἡ ἐσχάτως (1891) ἀνευρεθεῖσα ἐξ αἰγυπτιακῶν παπύρων «Ἀθηναίων Πολιτεία». Κατὰ τὴν αὐτὴν ἐποχὴν ἐγράφησαν καὶ τὰ ὑπόλοιπα ἐκ τῶν σωζομένων ἔργων του καθὼς καὶ ἄλλα ἀπολεσθέντα, ἀναφερόμενα εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν τραγικῶν ἀγώνων, εἰς ἀναγραφὰς τῶν ἐν Ὀλυμπίᾳ νικητῶν κλπ.

Τὸ ἀνωτέρω ἐξελεκτικὸν σχῆμα ἔχει ὡς θεμελιακὴν βάσιν τὴν ἀντίληψιν ὅτι κατ' ἀρχὰς ὁ Ἀριστοτέλης εἶναι εἷς ἐκ τῶν μαθητῶν τοῦ Πλάτωνος συμμεριζόμενος τὰς ἀντιλήψεις του ἐκ τῶν ὁποίων βαθμιαίως ἀπελευθεροῦται τείνων διαρκῶς εἰς τὴν ἐπαγωγικὴν περιγραφικὴν μελέτην τοῦ «ἐνύλου εἴδους». Ἀλλὰ μία τοιαύτη θεώρησις τῶν πραγμάτων δὲν ἀνταποκρίνεται πρὸς τὰ δεδομένα. Ἐν τῇ πλατωνικῇ Ἀκαδημίᾳ μία ἐκ τῶν κυριωτέρων ἀσχολιῶν ἦτο ἡ ἔρευνα προβλημάτων ὑπὸ τὴν καθοδήγησιν τοῦ Πλάτωνος. Δὲν εἶναι ὀρθὸν νὰ θεωρήσωμεν τὸν Πλάτωνα δογματικὸν διδάσκαλον, διδάσκοντα μίαν θεωρίαν περὶ ἰδεῶν ἀμετακινήτως παραδιδομένην εἰς τοὺς μαθητάς του. Ὁ ἴδιος ὁ Πλάτων εἰς τοὺς διαλόγους του εἶχεν ὑποβάλει εἰς κριτικὴν διερεύνησιν τὴν περὶ ἰδεῶν θεωρίαν καὶ κατὰ τὰ τελευταῖα του ἔτη τὴν μετερρύθμισε, θέσας τὰς ἰδέας εἰς τὸ αὐτὸ ἐπίπεδον μὲ τοὺς ἀριθμούς. Ἤδη δὲ περὶ τοὺς χρόνους καθ' οὓς προσῆλθεν ὁ Ἀριστοτέλης εἰς τὴν Ἀκαδημίαν ἤρχιζε νὰ συγγράφῃ τοὺς διαλόγους Θεαίτητον, Παρμενίδην καὶ Σοφιστήν, διὰ τῶν ὁποίων ἐλάμβανε νέαν τροπὴν τὸ εἰς τὰς ἰδέας ἀναφερόμενον πρόβλημα. Ἐν τῇ Ἀκαδημίᾳ οἱ διασημότεροι τῶν μαθητῶν ἦσαν συγχρόνως ἐρευνηταὶ καί συγγραφεῖς. Ὁ Ἀριστοτέλης φαίνεται ὅτι ἐνωρίτατα εἶχε διατυπώσει ἰδίας πρωτοτύπους ἀντιλήψεις. Τὰ ἀποσπάσματα τὰ διασωθέντα ἐκ τοῦ ὑπ' αὐτοῦ κατὰ τὸ 354 γραφέντος διαλόγου «Εὔδημος» δεικνύουν ὅτι εἶχε φθάσει εἰς ὡρισμένας πρωτοτύπους ἀντιλήψεις σχετικῶς μὲ τὰ λογικὰ - ὀν-

τολογικὰ προβλήματα. Διότι ἐν τῷ διαλόγῳ τούτῳ ὁ Ἀριστοτέλης, θέλων νά καταρρίψῃ τὴν δοξασίαν τὴν θεωροῦσαν τὴν ψυχὴν ὡς ἁρμονίαν, χρησιμοποιεῖ τὸ ἀκόλουθον ἐπιχείρημα: Εἰς τὴν ἁρμονίαν ὑπάρχει κάτι τὸ ἀντίθετον, ἡ δυσαρμονία, εἰς τὴν ψυχὴν ὅμως οὐδὲν τὸ ἀντίθετον ὑπάρχει, διότι εἶναι οὐσία· ἄρα ἡ ψυχὴ δὲν εἶναι ἁρμονία. «Τῇ ἁρμονίᾳ ἐναντίον ἐστὶν ἡ ἀναρμοστία, τῇ δὲ ψυχῇ οὐδὲν ἐναντίον οὐσία γὰρ καὶ τὸ συμπέρασμα δῆλον ἔτι, εἰ ἀναρμοστία τῶν στοιχείων τοῦ ζώου νόσος, ἡ ἁρμονία εἴη ἂν ὑγίεια ἀλλ' οὐχὶ ψυχή») (Ἀρ. ἀπ. Ρόζε 45). (Εἰς τὴν ἁρμονίαν ὑπάρχει ὡς ἐναντίον ἡ ἀναρμοστία, εἰς δὲ τὴν ψυχὴν οὐδὲν ἐνάντιον ὑπάρχει· διότι εἶναι οὐσία καὶ τὸ συμπέρασμα εἶναι φανερόν· προσέτι, ἐὰν διὰ τὸ ζῶον νόσος εἶναι ἡ δυσαρμονία τῶν στοιχείων (ἐξ ὧν ἀποτελεῖται) ἡ ἁρμονία θὰ εἶναι ὑγε.α, ἀλλὰ οὐχὶ ψυχή). Ἐκ τοῦ χωρίου τούτου γίνεται κατάδηλον ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης ἤδη κατὰ τὸ 354 εἶχε φθάσει εἰς τὴν περὶ κατηγοριῶν θεωρίαν του προσθέτων συμβολὴν ὅλως πρωτότυπον εἰς τὰς πλατωνικὰς διδασκαλίας. Εἶχε διακρίνει τὸ εἶδος ὡς οὐσίαν ἀπὸ τὰ ἐνάντια, τὰ ὁποῖα εἶναι συμβεβηκότα ὑπαγόμενα ὑπὸ τὸ εἶδος, χωρὶς νὰ ταυτίζωνται μέ αὐτό. Εἰς τὸ σύγγραμμά του «Κατηγορίαι (3 β 24) γράφει ὁ Ἀριστοτέλης: «Ὑπάρχει δὲ ταῖς οὐσίαις καὶ τὸ μηδὲν αὐταῖς ἐναντίον εἶναι». (Αἱ οὐσίαι ἔχουν τὸ χαρακτηριστικὸν γνώρισμα ὅτι δὲν ὑπάρχει ὡς πρὸς αὐτὰς τίποτε τὸ ἐναντίον). Ἄρα διατελῶν εἰσέτι μαθητευόμενος ἐν τῇ Ἀκαδημίᾳ εἶχε παρουσιάσει τὰς περὶ κατηγοριῶν ὀντολογικὰς καὶ λογικὰς ἀντιλήψεις του. Ἐκ τοῦ αὐτοῦ διαλόγου δυνάμεθα ἴσως νὰ εἰκάσωμεν ὅτι θὰ εἶχε φθάσει κατὰ τὴν αὐτὴν ἐποχὴν καὶ εἰς τὰς περὶ εἴδους θεωρίας του ἐγκαταλείψας τὴν περὶ ἰδεῶν ἀντίληψιν. Κατὰ ῥητὴν τοῦ Σιμπλικίου μαρτυρίαν (σχόλια εἰς τὸ «Περὶ ψυχῆς» 1, 111) «ἐν τῷ Εὐδήμῳ τῷ περὶ ψυχῆς αὐτῷ γεγραμμένῳ διαλόγῳ εἶδος τι ἀποφαίνεται τὴν ψυχὴν εἶναι». Εἰς τὸν διάλογον Εὔδημον ἐχαρακτήριζε τὴν ψυχὴν ὡς κάποιον εἶδος. Ὁ Γιαῖγκερ («Ἀριστοτέλης σελ. 44) ἑρμηνεύει ἐν τῷ ἀποσπάσματι τούτῳ τὴν λέξιν εἶδος ὡς ἰδέαν καὶ ὑποστηρίζει ὅτι χρησιμοποιεῖται εἰς τὴν πλατωνικὴν σημασίαν, διότι ἐὰν ἐπρόκειτο περὶ τοῦ εἴδους ὅπως νοεῖ τοῦτο ὁ Ἀριστοτέλης κατὰ τὴν ὑστερωτέραν ἐποχήν, ἔπρεπε νὰ συνοδεύεται ὑπὸ τῆς γενικῆς τινός. Ἔπρεπε δηλαδὴ νὰ χαρακτηρίζεται εἰς τὸ προκείμενον ἀπόσπασμα ἡ ψυχὴ ὄχι ὡς εἶδος τι, ἀλλ' ὡς «εἶδός τινος» δηλαδὴ τοῦ σώματος. Ἀλλ' εἰς τὸ προκείμενον ἀπόσπασμα τὸ πρόβλημα ἦτο νὰ ἀποδειχθῇ ὅτι ἡ ψυχὴ δὲν δύναται νὰ εἶναι ἁρμονία ἐπειδὴ δὲν δύναται νά καταταχθῇ εἰς τὰ ἐνάντια. Ἡ ψυχὴ εἶναι ἐπιδεκτικὴ δυσαρμονίας, ἤτις εἶναι ἡ κακία χωρὶς νὰ μηδενίζεται ἡ οὐσία της. Ἡ ἁρμονία καί ἡ δυσαρμονία δύνανται νὰ ἀναχθοῦν εἰς τὸ αὐτὸ εἶδος ὡς γνωρίσματά του ὄχι ὅμως καὶ νὰ ταυτισθοῦν μέ αὐτό. Τὰ ἐναντία, λέγει ὁ Ἀριστοτέλης εἰς τὰ «Μετὰ Φυσικὰ» 1032 β 2 ἀνήκουν εἰς τὸ αὐτὸ εἶδος «τῶν ἐναντίον τρόπον τινὰ τὸ αὐτὸ εἶδος». Τὸ ἀποδεικτικὸν ἄρα νεῦρον τοῦ ἐπιχειρήματος ἔγκειται εἰς τὴν πρότασιν ὅτι ἡ ψυχὴ εἶναι εἶδος ὅπερ ἐπειδὴ εἶναι οὐσία ἐπιδέχεται ὡς ὑποτεταγμένα γνωρίσματά του τὴν δυσαρμονίαν (κακίαν) καὶ ἁρμονίαν. Τοῦτο ἀπετέλει, ὅπως μαρτυρεῖ ὁ Σιμπλίκιος τὸ πρῶτον καὶ γενικώτερον ἐν τῷ Εὐδήμῳ ἐπιχείρημα. Μετὰ τοῦτο ἐπηκολούθει καὶ δεύτερον, διὰ τοῦ ὁποίου ἀποδεικνύεται εἰδικώτερον ὅτι ἡ ψυχὴ δὲν εἶναι «ἁρμονία τοῦ σώματος», διότι ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει θὰ ἐταυτίζετο μὲ τὴν ὑγείαν, τὴν ἰσχὺν καὶ τὸ κάλλος. Εἰς τοιοῦτος ταυτισμὸς διαψεύδεται ὑπὸ τῆς πραγματικότητος. διότι ἡ ψυχὴ παραμένει εἰς σώματα νοσοῦντα, ἀσθενῆ καὶ ἄσχημα. Ὥστε ὁ Ἀριστοτέλης εἰς τὸν διάλογόν του «Εὔδημος» ἀνεσκεύαζε δύο ἀντιλήψεις, ἐξ ὧν ἡ μία εἶναι ἐκείνη καθ' ἣν ἡ ψυχὴ ἐκλαμβάνεται ἰδεωδῶς ὡς ἁρμονία ἀρετῶν, ἡ δὲ ἄλλη ἡ ὑποστηρίζουσα ὅτι ἡ ψυχὴ δέον νά νοηθῇ ὑλιστικῶς ὡς ἁρμονία ὑλικῶν σωματικῶν στοιχείων. Ὁ Ἀριστοτέλης ἀποδείκνυεν ὅτι ἡ ψυχὴ εἶναι κάτι τὸ ὁποῖον δὲν ταυτίζεται οὔτε μὲ τὰς ἀρετάς οὔτε μὲ τὰς σωματικὰς καταστάσεις. Ἐπειδὴ εἶναι εἶδος, ὀντολογικῶς ὑπέρκειται τῶν σημειωθέντων δεδομένων. Δὲν εἶμεθα ἄρα ὑποχρεωμένοι νὰ δεχθῶμεν ὅτι, ὅταν ἔγραφεν ὁ Ἀριστοτέλης τὸ «Εὔδημον» ὑπελάμβανε τὴν ψυχὴν ὡς Ἰδέαν. Διὰ τὸν Ἀριστοτέλη ἡ ψυχὴ καὶ κατὰ τὴν ὑστερωτέραν ἐποχὴν τῆς ἐξελίξεώς του ἦτο λόγος καὶ εἶδος. Εἰς τὸ δεύτερον βιβλίον τοῦ «Περὶ ψυχῆς» συγγράμματός του, τὸ ὁποῖον βιβλίον καὶ ὁ Γιαῖγκερ δέχεται ὡς γραφὲν κατὰ τὸ τρίτον στάδιον τῆς ὡριμότητός του, δὲν διστάζει νὰ γράψῃ ὁ Ἀριστοτέλης: «Ὥστε λόγος τις ἂν εἴη (ἡ ψυχὴ) καὶ εἶδος, ἀλλ' οὐχ ὕλη καὶ ὑποκείμενον». (Ὥστε δύναται νὰ εἶναι ἡ ψυχὴ κάποιος λόγος καὶ εἶδος, ὄχι ὕλη ἀποτελοῦσα τὸ ὑλικὸν ὑπόβαθρον). Ὅπως λοιπὸν εἰς τὸ χωρίον τοῦτο δὲν ἔκρινεν ἀπαραίτητον νὰ γράψῃ «λόγος τινός», οὕτω οὐδὲν δυνάμεθα νὰ συναγάγωμεν ἐκ τοῦ ὅτι δὲν ἔγραψεν «εἶδός τινος» εἰς τὸ ἀπόσπασμα τοῦ «Εὐδήμου».

Ὁ Ἀριστοτέλης εἰργάζετο ἐν τῇ Ἀκαδημίᾳ μὲ αὐτενέργειαν καὶ δημιουργικότητα. Ἔθεσε καὶ αὐτὸς τὸ ὀντολογικὸν πρόβλημα ὑπὸ μελέτην δι' ἴδιον λογαριασμὸν καὶ τὸ ἐξήτασεν ἐξ ἀρχῆς. Ὁμιλοῦντες ἀνωτέρω περὶ τοῦ Πλάτωνος εἴδομεν ὅτι οὗτος εἰς τὸν «Σοφιστὴν» του γραφέντα ὀλίγον ἀργότερον τοῦ 365 (μετὰ τὴν ἐπάνοδόν του ἐκ τοῦ δευτέρου εἰς Σικελίαν ταξιδίου του) ἔθεσε τὸ σχετικὸν μὲ τὸ νόημα τοῦ ὄντος πρόβλημα καὶ ἠθέλησε νὰ προσδιορίσῃ τὰ ὕψιστα γένη τοῦ ὄντος. Διατυπώνει ἐν 244 Α τοῦ μνημονευθέντος διαλόγου ὁ Πλάτων τὴν ἀπορητικὴν ἐρώτησιν: «Τί ποτε βούλεσθε σημαίνειν ὁπόταν ὂν φθέγγησθε» (Τί θέλετε νὰ σημάνετε ὅταν ἐκφωνῆτε τὴν λέξιν ὄν). Ἀπὸ τὴν αὐτὴν ἀπορίαν τὴν ἀναφερομένην εἰς τὴν σημασίαν καὶ τὸ νόημα τοῦ ὄντος φαίνεται ὅτι ἐξεκίνησε καὶ ὁ νεαρὸς ἐν τῇ Ἀκαδημίᾳ μαθητευόμενος εἰσέτι Ἀριστοτέλης. Ἔθεσε καὶ αὐτὸς ὑπὸ μελέτην τὸ ἐρώτημα: Ποία εἶναι ἡ σημασία τὴν ὁποίαν ἀποδίδομεν εἰς τὸ ὄν; Ἐνωρὶς δὲ ἔρθασεν εἰς τὴν θεωρίαν περὶ πολλαπλῆς σημασίας τοῦ ὄντος διὰ τῆς ὁποίας διέσπασε καὶ αὐτὸς τὴν στατικὴν ὀντολογικὴν θεώρησιν τῶν Ἐλεατῶν. Μία ἐκ τῶν θεμελιωδῶν ἀντιλήψεων τῆς φιλοσοφίας του εἰς τὴν ὁποίαν ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους τοῦ φιλοσοφικοῦ του σταδίου ἔμεινεν ὁ Ἀριστοτέλης πιστὸς εἶναι ἡ περίφημος πρότασίς του: «τὸ ὂν λέγεται πολλαχῶς» (Μ.τ.φ. 1003 α 31) (εἰς τὸν ὅρον ὂν ἀποδίδομεν πολλὰς σημασίας). Ἐπὶ τῇ βάσει ταύτῃ διέστειλε τὰς ποικίλας κατηγορίας ὑπὸ τὰς ὁποίας ἐμφανίζεται τὸ ὄν, καὶ ἔδωκεν εἰς ἑκάστην ἐξ αὐτῶν διάφορον ὀντολογικὴν ἀξίαν. Κατὰ τὸ 354 ὅτε ἔγραψε τὸν «Εὔδημον» πρέπει νὰ εἶχε φθάσει εἰς τὴν ἀντίληψιν ὅτι ἡ πρώτη ἀπὸ ἀπόψεως ὀντολογικῆς σημασίας κατηγορία εἶναι ἡ οὐσία, θεωρουμένη ὡς εἶδος. Αἱ πρῶται του ἔρευναι εἶχον ὡς ἀντικείμενόν των λογικὰ — ὀντολογικὰ προβλήματα ἀνάλογα πρὸς ἐκεῖνα ἅτινα εἶχε θέσει ὁ Πλάτων διὰ τῶν διαλόγων του «Σοφιστὴς» καὶ «Φαῖδρος». Ἡ πλατωνικὴ διαλεκτικὴ ὡς γενικωτάτη ὀντολογικὴ μάθησις ἐχρησίμευσε καὶ διὰ τὸν Ἀριστοτέλη ὡς ἀφετηρία τῆς δημιουργικῆς του ἐργασίας. Τὴν λύσιν ἣν ἔδωκε διὰ τοῦ «Σοφιστοῦ» του ὁ Πλάτων δὲν τὴν ἐθεώρησεν ὁ Ἀριστοτέλης ἐπαρκῆ καὶ ἠθέλησε νὰ ὑπερνικήσῃ τὰς δυσκολίας διὰ τῆς περὶ πολλαπλῶν σημασιῶν τοῦ ὄντος θεωρίας του. Διέστειλε τὴν κατηγορίαν τῆς οὐσίας ἀπὸ τὰς λοιπὰς κατηγορίας τῆς ποιότητος, ποσότητος, σχέσεως, τοποθετήσεως κ.λπ. καὶ ἀπέδωκεν εἰς αὐτὴν τὴν πρωταρχικὴν ὀντολογικῶς σημασίαν. Αἱ περὶ οὐσίας ὡς πρώτης κατηγορίας ἀντιλήψεις του ἤγαγον αὐτὸν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι αἱ ἰδέαι δὲν δύνανται νὰ νοηθοῦν ὡς ὑπερβατικαὶ ὀντότητες ἐν σχέσει πρὸς τὰ ὄντα ἅτινα μετέχουν εἰς αὐτάς. Ἐφ' ὅσον οὐδὲν ὂν δύναται νὰ χωρισθῇ τῆς οὐσίας του χωρὶς νὰ παύσῃ συγχρόνως νὰ εἶναι ὑπαρκτόν προκύπτει τὸ συμπέρασμα ὅτι αἱ ἰδέαι, ἂν πρέπει νὰ θεωρηθοῦν ἀποτελοῦσαι τὴν οὐσίαν τῶν ὄντων, εἶναι ἀπαραίτητον νὰ νοηθοῦν οὐχὶ ὑφιστάμεναι εἰς ὑπερβατικήν τινα περιοχήν, ἀλλὰ ἀμέσως παροῦσαι μέσα εἰς τὰ ὄντα. Δυνάμει τῶν σκέψεων αὐτῶν ἔφθασεν ὁ Ἀριστοτέλης εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι αἱ ἰδέαι πρέπει νὰ ἐνυπάρχουν ὡς εἴδη μέσα εἰς τὰ ὄντα ἀποτελοῦσαι τὴν οὐσίαν των. Τοιουτοτρόπως μετέβαλε τὴν ὑπερβατικὴν πλατωνικὴν ἰδέαν εἰς ἀμέσως παρόν, μέσα εἰς τὰ ὄντα εἰδολογικὸν στοιχεῖον τὸ ὁποῖον ὠνόμασεν «εἶδος». Ἡ μετατροπὴ τῆς ἰδέας εἰς εἶδος εἶναι νοητὴ μόνον ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἀντιλήψεως ὅτι ἡ κατηγορία τῆς οὐσίας ἔχει τὴν πρωτεύουσαν ὀντολογικῶς θέσιν.

Διὰ τῶν ἀνωτέρω κατεδείχθη ἐπαρκῶς ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης ἤδη ἀπὸ τοῦ 354 εἶχε διατυπώσει ἰδίας θεωρίας ἀφισταμένας ἀπὸ τὰς ἀντιλήψεις τοῦ διδασκάλου του. Τοῦτο ἦτο κάτι τὸ σύνηθες ἐν τῇ Ἀκαδημίᾳ εἰς τὴν ὁποίαν ἕκαστος ἐκ τῶν μαθητῶν καὶ συνεργατῶν εἶχε μίαν τοιαύτην ἐλευθεριαν. Ὁ Ἡρακλειδης π.χ. ὁ Ποντικὸς εἶχε παρουσιάσει ἰδίας θεωρίας, ὁμοίως δὲ καὶ ὁ Εὔδοξος. Ἡ ἀντιληψις λοιπὸν ἡ ὑποστηρίζουσα ὅτι κατ' ἀρχὰς διετέλει ἁπλοῦς μαθητὴς ὁ Ἀριστοτέλης παραδεχόμενος τὴν περὶ ἰδεῶν ἀντίληψιν, σὺν τῳ χρόνῳ δὲ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Πλάτωνος ἤρξατο χειραφετούμενος, τυγχάνει ἀσυμβιβαστος μὲ τὰς μαρτυρίας τὰς ὁποιας ἀντλοῦμεν ἀπὸ τὰ ἀποσπάσματα τοῦ «Εὐδήμου». Καὶ κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς μαθητείας του εἰργάζετο ὁ Σταγιρίτης δημιουργικῶς. Ἡ μαρτυρια ἥτις φέρει αὐτὸν ἐν τῇ Ἀκαδημίᾳ διδάσκοντα τὴν ρητορικὴν καὶ ἐρχόμενον διὰ τοῦτο εἰς συγκρούσεις μὲ τὸν Ἰσοκράτη, μᾶς βεβαιώνει ὅτι ἠσχολειτο μὲ ὀντολογικὰ καὶ λογικὰ προβλήματα, ἐξ ὧν προέκυψαν αἱ εἰς τὴν ἵδρυσιν τῆς «Ἀναλυτικῆς» ἐπιστήμης ἀναφερόμεναι ἀνακαλυψεις του. Ἡ ἀρχαία ρητορικὴ ἐμελέτα τὸ πρόβλημα τῆς ἀποδείξεως, τὸ ὁποῖον κατὰ τὸ πλεῖστον ὑπάγεται εἰς τὴν ἁρμοδιότητα της λογικῆς. Αἱ σοφιστικαὶ παρεκκλισεις τῆς ρητορικῆς ἠνάγκαζον τοὺς περὶ αὐτὴν ἀσχολουμένους νὰ μελετοῦν καὶ τὰ προβλήματα τὰ ἀναφερόμενα εἰς τὴν ἐλεγκτικὴν ἀντιρρητικήν. Ἐμβαθύνων ἐπομένως εἰς τὰ διαλεκτικὰ προβλήματα τὰ τεθέντα ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος καὶ ἀσχολούμενος μὲ ζητήματα ρητορικὰ καὶ ἀντιρρητικὰ ὁ Ἀριστοτέλης, ἤδη κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς μαθητείας του εἶχε φθάσει εἰς ἰδικά του συμπεράσματα. Ἀντελήφθη ὅτι ἡ πλατωνικὴ θεωρία περὶ ἰδεῶν ἔπρεπε νὰ μεταρρυθμισθῇ. Ὡς πρὸς δὲ τὴν γενικὴν μάθησιν, ἥτις ἐφέρετο ὡς διαλεκτική, ὁ Ἀριστοτέλης κατενόησεν ὅτι ἔπρεπε νὰ διαιρεθῇ εἰς μερικωτέρας μαθήσεις τὴν διαλεκτικήν, τὴν ἀναλυτικὴν καὶ τὴν πρώτην φιλοσοφίαν.

Ἡ εὑρύτης τοῦ ἀριστοτελικοῦ πνεύματος ἦτο τοιαύτη, ὥστε δὲν ἠρκεῖτο εἰς τὴν παρακολούθησιν μιᾶς μόνον ὁμάδος προβλημάτων. Παρηκολούθει δημιουργικῶς καὶ τὰς ἐπὶ τοῦ πεδίου τῶν φυσικῶν ἐρευνῶν γινομένας ἐν τῇ Ἀκαδημίᾳ ἐργασίας. Δυνάμεθα νὰ εἴμεθα βέβαιοι ὅτι τὴν περὶ ὑπάρξεως καὶ «πέμπτου σώματος», ὅπερ εἶναι ὁ αἰθήρ, ἐπιστημονικήν του ὑπόθεσιν, εἶχεν ἀνακοινώσει κατὰ τὸν χρόνον τῆς ἐν τῇ Ἀκαδημίᾳ μαθητείας του. Εἰς τὴν «Ἐπινομίδα», ἥτις ἐξεδόθη εὐθὺς μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Πλάτωνος μνημονεύεται ὡς πέμπτον σῶμα ὁ αἰθήρ: «Πέντε οὖν ὄντων τῶν σωμάτων πῦρ χρὴ φάναι καὶ ὕδωρ εἶναι καὶ τρίτον ἀέρα, τέταρτον δὲ γῆρ, πέμπτον δὲ αἰθέρα» (Ἐπιν. 981 D) («Ἐφ' ὅσον τὰ σώματα, (δηλαδὴ τὰ κοσμικὰ στοιχεῖα) εἶναι πέντε, πρέπει νὰ εἴπωμεν ὅτι τὸ πρῶτον εἶναι τὸ πῦρ, τὸ δεύτερον τὸ ὕδωρ, τὸ τρίτον ὁ ἀήρ, τὸ τέταρτον ἡ γῆ καὶ τὸ πέμπτον ὁ αἰθήρ). Μία τοιαύτη ῥητὴ μνεία ἐν τῇ «Ἐπινομίδι» δεικνύει ὅτι ἡ ἀνακοίνωσις τοῦ Ἀριστοτέλους ἦτο ἤδη γνωστὴ καὶ διὰ τοῦτο πρέπει νὰ εἶχε γίνει καθ' ἣν ἐποχὴν οὗτος ἦτο ἀκόμη εἰς τὴν Ἀκαδημίαν. Ὁμοίως κρίνοντες ἐκ τῶν συγγραφῶν αἵτινες διεσώθησαν δυνάμεθα νὰ ἰσχυρισθῶμεν ὅτι καὶ ὡς πρὸς τὰ λοιπὰ πεδία τῆς ἐρεύνης αἱ ἀριστοτελικαὶ ἀναζητήσεις ἔχουν ἐκκινήσει ἀπὸ τὴν ἐποχὴν τῆς ἐν τῇ Ἀκαδημίᾳ μαθητείας του.

Διετυπώθη ἡ ἀντίληψις ὅτι κατ' ἀρχὰς ὑπὸ τὴν ἐπήρειαν τοῦ Πλάτωνος ὁ Σταγιρίτης ἦτο ἀνεπιφυλάκτως ὀπαδὸς τῆς Ἰδεοκρατίας, ἀπὸ ταύτης δὲ σὺν τῷ χρόνῳ χειραφετούμενος κα-

ταλήγει νὰ ἐκδηλώσῃ διὰ τῶν ἐρευνῶν του τὴν προτίμησίν του πρὸς τὰς ἐπαγωγικὰς διερευνήσεις τῆς αἰσθητῆς πραγματικότητος. Καὶ ἡ ἐν λόγῳ ἀντίληψις ἦτις ὑπεστηρίχθη κυρίως καθ' ἣν ἐποχὴν ἐν τῇ συστηματικῇ φιλοσοφίᾳ εἶχον ἐπικρατήσει αἱ θετικιστικαὶ τάσεις, δὲν ἀνταποκρίνεται πρὸς τὰ πράγματα. Ὁ Ἀριστοτέλης οὐδέποτε ἔπαυσε νὰ εἶναι ὀπαδὸς τῆς ἰδεοκρατίας, ὅπως ἐννοεῖ ταύτην ἡ ἀττικὴ φιλοσοφία. Ὡς πρὸς τὸ προκείμενον ζήτημα εἶναι λίαν εὔστοχος ἡ διαπίστωσις τοῦ Ἐγέλου, ὅστις εἶπεν ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης εἶναι περισσότερον ἰδεοκράτης ἀπὸ τὸν Πλάτωνα. Ἐνῷ ὁ Πλάτων τοποθετεῖ τὰ ἰδεώδη στοιχεῖα εἰς τὸν ὑπερβατικὸν κόσμον καὶ δέχεται ἁπλῆν μετοχὴν τῆς αἰσθητῆς πραγματικότητος εἰς τὴν ἰδέαν, ὁ Ἀριστοτέλης καταβιβάζει τὴν ἰδέαν εἰς τὴν πραγματικότητα. Λέγει ὅτι εἰς οἱονδήποτε αἰσθητὸν ἀντικείμενον ὑπάρχει τὸ «εἰδητικὸν» στοιχεῖον, τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖ τὴν οὐσίαν τοῦ φαίσθητοῦ». Ἂν ἐμφανίζεται ὡς ὑπάρχων ὑπὸ ὡρισμένην μορφὴν ὁ αἰσθητὸς κόσμος καὶ δὲν ἀποσυντίθεται εἰς χαώδη ἀμορφίαν, τοῦτο ὀφείλεται κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη εἰς τὴν ἄμεσον ἐν τῇ πραγματικότητι παρουσίαν τοῦ ἰδεατοῦ πυρῆνος, δηλαδὴ τοῦ «εἴδους». Δέχεται δὲ ὁ Σταγιρίτης ὅτι ὁ ἀνθρώπινος νοῦς δύναται δι' ἀμέσου ἐνοράσεως νὰ κατανοήσῃ τὸν εἰδητικὸν τοῦτον πυρῆνα, ὅστις ὑφίσταται μέσα εἰς ἕκαστον ἐκ τῶν αἰσθητῶν ὄντων. Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ταύτης πλησιάζει ἡ ἀριστοτελικὴ γνωσιολογία πρὸς τὸν ἰδεοκρατικὸν ρεαλισμὸν τὸν ὁποῖον ἔχει διατυπώσει ὁ ἱδρυτὴς τῆς φαινομενολογικῆς φιλοσοφίας Ἐδμ. Χοῦσσερλ εἰς τὰς «Λογικὰς Ἐρεύνας» καὶ εἰς «τὰς Ἰδέας» του διὰ μίαν καθαρὰν φαινομενολογίαν». Ἐπεκτείνων ὁ Ἀριστοτέλης τὰς ἐρεύνας του εἰς τὴν συγκεκριμένην φυσικὴν καὶ βιολογικὴν πραγματικότητα, ἔλεγεν ὅτι καὶ ἐκεῖ δύναταί τις νὰ ἀντιληφθῇ ὅτι ὑπάρχει εἰδητικὸς πυρήν. Ἐπεκτείνει ἄρα τὴν ἰδεοκρατικὴν ἀντίληψιν εἰς ὅλας τὰς ὀντολογικὰς περιοχάς. Ἡ δὲ ἀσχολία του μὲ τὰ μερικευμένα ἀντικείμενα καὶ γεγονότα δὲν εἶναι κάτι τὸ ὁποῖον ἀντιτίθεται μὲ τὰς τάσεις τῆς φιλοσοφίας τοῦ Πλάτωνος. Εἰς τὸν «Τίμαιον» καὶ τοὺς «Νόμους» του ἔδειξε καὶ ὁ Πλάτων ὅτι κατὰ τὴν γεροντικήν του ἡλικίαν εἶχε στρέψει τὸ βλέμμα του εἰς τὸν αἰσθητὸν κόσμον. Ἡ μεθοδικὴ ἀρχὴ «σώζειν τὰ φαινόμενα», ἥτις ἐπέβαλλεν ὅλαι αἱ διατυπούμεναι θεωρίαι νὰ δύνανται νὰ ἐξηγήσουν τὰ ἐμπειρικὰ δεδομένα τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου μαρτυρεῖ ὅτι καὶ ὁ Πλάτων ἔτρεφε μέγα ἐνδιαφέρον διὰ τὴν ἔρευναν τῶν μερικευμένων γεγονότων καὶ ἐσέβετο τὴν αἰσθητὴν πραγματικότητα. Αἱ ἀρχαιολογικαὶ μυθολογικαὶ ἔρευναι τοῦ Πλάτωνος, ὅπως παρουσιάζονται εἰς τὸν «Κριτίαν» ἀπετέλεσαν παρόρμησιν καὶ διὰ τὸν Ἀριστοτέλη διὰ παρομοίας ἀναζητήσεις.

Συνοψίζοντες τὰ ἀνωτέρω ἐκτεθέντα περὶ τῆς ἐξελίξεως τῆς φιλοσοφίας τοῦ Ἀριστοτέλους, διαπιστοῦμεν ὅτι ὁ Σταγιρίτης ἀνέτρεχεν εἰς τὴν πρώτην θέσιν τῶν προβλημάτων. Δὲν εἶναι ἁπλοῦς συνεχιστὴς ἢ μεταρρυθμιστὴς τῆς φιλοσοφίας τοῦ Πλάτωνος. Ἀπὸ τῆς νεανικῆς του ἡλικίας ἀντιμετωπίζει τὰ προβλήματα ἀπὸ τὴν ρίζαν των. Ἐπανέρχεται πρὸς τὰ προβλήματα μὲ πλήρη ἀπροκαταληψίαν καὶ ἐπιδιώκει νὰ τὰ κατανοήσῃ καὶ νὰ τὰ παρακολουθήσῃ ἀπὸ τὴν πρώτην των ἀρχήν. Δι' αὐτὸ ἀνεδείχθη καὶ ἱδρυτὴς τῆς ἱστορικῆς καὶ γενετικῆς διερευνήσεως τῶν προβλημάτων. Δὲν συνεχίζει ἁπλῶς τὰς διδασκαλίας τοῦ Πλάτωνος, ἀλλ' ἐπανέρχεται εἰς τὴν ἀρχικὴν ἐκκίνησιν. Τὸ κυριώτερον πρόβλημά του εἶναι ἡ οὐσία, τὸ «τί ἐστὶ» μὲ τὸ ὁποῖον ἐξεκίνησε καὶ ὁ Σωκράτης. Διὰ τοῦτο εἶναι ἱκανὸς νὰ μᾶς διδάξῃ ὁ Ἀριστοτέλης τὴν ἀπορητικὴν διερεύνησιν τῶν φιλοσοφικῶν θεμάτων ὡς γνήσιος σωκρατικός, νὰ μᾶς εἰσαγάγῃ εἰς τὸ αἰωνίως ἀπορούμενον ὀντολογικὸν ἐρώτημα. Πρόκειται, μᾶς λέγει εἰς τὰ «Μετὰ τὰ φυσικὰ» του, περὶ αἰωνίως ἀπορουμένου θέματος: «Καὶ δὴ καὶ τὸ πάλαι τε καὶ νῦν καὶ ἀεὶ ζητούμενον καὶ ἀεὶ ἀπορούμενον, τί τὸ ὄν, τοῦτό ἐστι τὶς ἡ οὐσία» (Καὶ τὸ κατὰ τὸν παλαιότερον καιρὸν καὶ τὸ κατὰ τὸν σημερινὸν ἀντικείμενον αἰωνίας ἀναζητήσεως καὶ ἀπορίας ἐρώτημα, τί εἶναι τὸ ὄν, εἶναι ἐρώτημα ὅπερ ἐρωτᾶ τί εἶναι ἡ οὐσία).

ΣΥΣΤΗΜΑΤΙΚΗ ΕΚΘΕΣΙΣ ΤΗΣ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

1.—ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΚΑΙ ΕΠΙΣΤΗΜΗ

Ἡ ἔννοια τῆς φιλοσοφίας

Ἀκολουθῶν τὸν Σωκράτη καὶ τὸν Πλάτωνα ὁ Ἀριστοτέλης θεωρεῖ τὴν φιλοσοφίαν ὡς ἐπιδίωξιν τῆς σοφίας, ἐκπηγάζουσαν ἐκ τῆς ἀπορίας καὶ τοῦ θαυμασμοῦ. Προηγεῖται ἡ συναισθησις τῆς ἀγνοίας, περὶ τῆς ὁποίας μαρτυρεῖ ἡ ἀπορία καὶ ἐπακολουθεῖ ἡ προσπάθεια τῆς ἀπαλλαγῆς ἀπὸ τῆς ἀγνοίας. Εἰς τὰ «Μετὰ τὰ φυσικὰ» γράφει ὁ Ἀριστοτέλης: «Διὰ γὰρ τὸ θαυμάζειν οἱ ἄνθρωποι.... ἤρξαντο φιλοσοφεῖν.... ὁ δ' ἀπορῶν καὶ θαυμάζων οἴεται ἀγνοεῖν (διὸ καὶ ὁ φιλόμυθος φιλόσοφός πώς ἐστιν· ὁ γὰρ μῦθος σύγκειται ἐκ θαυμασίων)· ὥστε εἴπερ διὰ τὸ φεύγειν τὴν ἄγνοιαν ἐφιλοσόφησαν, χρήσεώς τίνος ἕνεκα» (Μ.τ.φ. 983 β 11). (Διότι παρακινούμενοι οἱ ἄνθρωποι ὑπὸ τοῦ θαυμασμοῦ ἤρχισαν νὰ φιλοσοφοῦν... ἐκείνος δὲ ὁ ὁποῖος καταλαμβάνεται ὑπὸ ἀπορίας καὶ θαυμασμοῦ ἔχει τὴν ἀντίληψιν ὅτι εὑρίσκεται ἐν ἀγνοίᾳ (διὰ τοῦτο καὶ ἐκεῖνος ὅστις ἀγαπᾷ τοὺς μύθους εἶναι ἀπότινος ἀπόψεως φιλόσοφος· διότι ὁ μῦθος ἀποτελεῖται ἀπὸ διηγήσεις θαυμαστάς)· ὥστε ἀφοῦ μὲ τὸν σκοπὸν νὰ ἀποφύγουν τὴν ἄγνοιαν ἐφιλοσόφησαν οἱ ἄνθρωποι, εἶναι φανερὸν ὅτι ἐπεδίωκον τὴν ἀπόκτησιν ἐπιστημονικῶν γνώσεων, χάριν τῆς καθαρᾶς γνώσεως καὶ ὄχι χάριν πρακτικῶν σκοπῶν).

Ὥστε τὸ φιλοσοφεῖν ἐκκινοῦν ἐκ τῆς ἀπορίας κινεῖται πρὸς τὸ εἰδέναι. Λέγων ὁ Ἀριστοτέλης εἰδέναι, ἐννοεῖ τὴν ὕψωσιν τοῦ νοῦ εἰς τὴν θεώρησιν οὐχὶ τῶν καθέκαστα μερικῶν ὄντων, ἀλλ' εἰς τὴν θεώρησιν τῶν «εἰδῶν», εἰς τὴν ἀναγνώρισιν δηλαδὴ τοῦ κοινοῦ μορφολογικοῦ πυρῆνος τοῦ ἀποτελοῦντος δι' ἕκαστον τῶν ἐπὶ μέρους ὄντων τὴν οὐσιαστικήν του θεμελίωσιν. Εἰς τὰ «Προβλήματα» (956 β 7) λέγει οητῶς ὁ Ἀριστοτέλης ὅτι ὁ φιλόσοφος δὲν ἀσχολεῖται ὅπως ὁ ρητορικὸς μὲ τὰ συγκεκριμένα ἀντικείμενα ἀλλὰ μὲ τὰ εἴδη: «Ὁ μὲν φιλόσοφος περὶ αὐτὰ τὰ εἴδη τῶν πραγμάτων διατρίβει, ὁ δὲ (ρήτωρ) περὶ τὰ μετέχοντα, οἷον ὁ μὲν τί ἐστιν ἀδικία, ὁ δὲ ὡς ἄδικος ὁ δεῖνα, καὶ ὁ μὲν τί ἡ τυραννίς, ὁ δὲ οἷόν τι ὁ τύραννος» (Ὁ μὲν φιλόσοφος ἀσχολεῖται μὲ αὐτὰ ταῦτα τὰ εἴδη εἰς ἃ ἀνάγονται τὰ πράγματα, ὁ δὲ ρήτωρ ἀσχολεῖται μὲ τὰ συγκεκριμένα ἀντικείμενα, τὰ ὁποῖα ἀποτελοῦν κατὰ μετοχὴν ἐμφανίσεις τῶν εἰδῶν. Π.χ. ὁ μὲν φιλόσοφος ἐξετάζει τί εἶναι ἀδικία, ὁ δὲ ρήτωρ ἀποδεικνύει ὅτι αὐτὸς ἐδῶ ὁ ὡρισμένος ἄνθρωπος εἶναι ἄδικος· καὶ ὁ μὲν φιλόσοφος ἐξετάζει τί εἶναι τυραννίς, ὁ δὲ ρήτωρ τί πρᾶγμα εἶναι ὁ τύραννος). Ἡ εἰδητικὴ θεώρησις ἄρα τοῦ κόσμου, ἀπηλλαγμένη παντὸς ὠφελιμιστικοῦ σκοποῦ, εἶναι κατὰ τὸν Ἀριστετέλη, ἡ φιλοσοφία· καθαρὰ θεωρία, ἀποκαλύπτουσα τὸ θεμελιῶδες ὀντολογικὸν περιεχόμενον τοῦ κόσμου. Τὸ φιλοσοφεῖν νοούμενον κατὰ τὸν τρόπον αὐτὸν ἀποτελεῖ τὴν ἐκπλήρωσιν τοῦ φυσικοῦ προορισμοῦ τοῦ ἀνθρώπου, εἰς τὸν ὁποῖον ἡ ἀρχικὴ ἐκ φύσεως ἐμφυτευθεῖσα ὄρεξις εἶναι ἡ ἐπιθυμία τῆς θεωρήσεως τῶν εἰδῶν: «Πάντες ἄνθρωποι τοῦ εἰδέναι ὀρέγονται φύσει», λέγει ὁ Ἀριστοτέλης εἰς τὴν ἀρχὴν τῶν «Μετὰ τὰ φυσικά». Ἡ πρὸς εἰδητικὴν θεώρησιν τοῦ κόσμου ὄρεξις εἶναι φυσικὴ καὶ καθολική. Αὕτη σημαίνει τὴν ἀπελευθέρωσιν τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὴν ὑποδούλωσιν εἰς πάντα ἄλλον σκοπόν. Τὸν διευκολύνει εἰς τὴν προσπάθειαν νὰ ὁμοιωθῇ μὲ τὸν Θεόν, ὅστις εἶναι ὃν κατ' ἐξοχὴν ἐλεύθερον.

Καθορίζων περισσότερον συγκεκριμένως ὁ Σταγιρίτης τὸ περιεχόμενον τῆς φιλοσοφίας, λέγει ὅτι αὕτη εἶναι «θεωρητικὴ τῶν πρώτων ἀρχῶν καὶ αἰτιῶν». Φιλόσοφος εἶναι ἐκεῖνος ὅστις ἐπιδιώκει νὰ καταστῇ διὰ τῆς θεωρίας γνώστης τῶν πρώτων ἀρχῶν καὶ αἰτιῶν. Ἐπειδὴ δὲ τὰ πρῶτα αἴτια καὶ αἱ ἀρχαί, διὰ μὲν τὰ ἐπὶ μέρους ὄντα εἶναι τὰ εἴδη, διὰ δὲ τὸ σύμπαν ὁλόκληρον ὁ Θεὸς νοούμενος ὡς καθαρὸν εἶδος αὐτονόητον τυγχάνει ὅτι ἡ φιλοσοφία εἶναι συγχρόνως μελέτη τῶν εἰδῶν καὶ τοῦ Θεοῦ ὡς ἱεραρχικῶς ὑπερτάτου εἴδους. Ἑπομένως ἡ φιλοσοφία παρουσιάζεται ὑπὸ δύο μορφάς: Πρῶτον ὡς ἀναγωγικὴ θεώρησις βαδίζουσα ἐκ τῆς συγκεκριμένης πραγματικότητος πρὸς τὰς πρώτας αἰτίας καὶ ἀρχάς. Δεύτερον ὡς θεωρητικὴ μελέτη αὐτῶν τούτων τῶν ἀρχῶν, ἤτοι τῶν εἰδῶν. Διὰ νὰ συγκροτηθῇ ἄρα ἡ φιλοσοφία χρειάζεται νὰ ἐκκινήσῃ ἀπὸ τὴν ἐμπειρίαν, ἀπὸ τὰ ἀντικείμενα ἅτινα εἶναι προσιτὰ πρὸς τὸν ἄνθρωπον, ἀπὸ τὰ «πρὸς ἡμᾶς πρότερα» καὶ νὰ πορευθῇ πρὸς τὰ «κατὰ φύσιν πρότερα», δηλαδὴ πρὸς τὰ εἴδη. Ὁ φιλόσοφος ἑπομένως πρέπει νὰ εἶναι γνώστης καὶ τῶν ἐπιστημῶν, διὰ νὰ δυνηθῇ, ὑπερβαίνων ταύτας, νὰ φθάσῃ εἰς τὴν θεώρησιν τῶν εἰδῶν.

Ἡ ἀριστοτελικὴ φιλοσοφία δὲν εἶναι κενὴ ἐννοιολογικὴ θεώρησις, προϋποθέτει τὴν κατοχὴν τῶν ἐπιστημῶν, χωρὶς νὰ δεσμεύεται εἰς αὐτάς. Εἶναι ἐπιστημονικὴ θεώρησις τοῦ σύμπαντος, ἥτις προσπαθεῖ νὰ ἐξιχνιάσῃ τὸ ὀντολογικὸν νόημα τοῦ κόσμου. Εἶναι καὶ ἄμεσος ἐνόρασις τῶν πρώτων ἀρχῶν καὶ ἐπιστημονικὴ κατοχὴ τῶν ἐκ τῶν πρώτων ἀρχῶν ἀπορρεουσῶν δευτερευουσῶν γνώσεων. Διὰ τοῦτο ὁ Ἀριστοτέλης ὅταν ὁρίζῃ τὴν φιλοσοφικὴν γνῶσιν τὴν χαρακτηρίζει συγχρόνως καὶ ὡς νοῦν καὶ ὡς ἐπιστήμην. Ἀπαιτεῖ ἀπὸ τὸν φιλόσοφον ἐρευνητὴν καὶ ἐνορατικὴν δύναμιν, συγχρόνως δὲ καὶ ἱκανότητα πρὸς διανοητικὴν λογικὴν σκέψιν.

Συνοψίζοντες τὰ ἀνωτέρω διαπιστοῦμεν ὅτι κατὰ τὴν ἀριστοτελικὴν ἀντίληψιν, φιλοσοφία εἶναι καθολικὴ καὶ φυσικὴ τάσις «ὄρεξις» τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς, ὥθοῦσα ταύτην νὰ ὑπερβῇ τὴν ἄγνοιάν της καὶ νὰ ὑψωθῇ εἰς τὴν θεωρητικὴν ἐνατένισιν τῆς ὀντολογικῆς θεμελιώσεως τῆς πραγματικότητος.

Ἡ μέθοδος τῆς φιλοσοφίας

Ἐπειδὴ ὁ Ἀριστοτέλης εἶναι ὁ πρῶτος ὅστις παρουσίασε τελειοτάτην ἀνάλυσιν τῆς συλλογιστικῆς σκέψεως, ἐπεκράτησεν ἡ πλάνη ὅτι κατὰ τὴν ἐπεξεργασίαν τῶν προβλημάτων χρησιμοποιεῖ τὴν παραγωγικὴν συλλογιστικὴν μέθοδον. Ἐκ τῆς μελέτης ὅμως τῶν συγγραμμάτων του διαπιστοῦται ὅτι χειρίζεται τὰς κατωτέρω μεθόδους:

1ον) Τὴν μέθοδον τῆς σημασιολογικῆς ἀναλύσεως. Ὑποβάλλει εἰς διερεύνησιν τοὺς λεκτικοὺς ὅρους διὰ νὰ ἀνακαλύψῃ τὸ οὐσιαστικὸν νοηματικὸν περιεχόμενον. Διὰ τῆς τοιαύτης μεθόδου καθώρισε τὰς διαφόρους σημασίας εἰς τὰς ὁποίας χρησιμοποιοῦμεν τὸ ῥῆμα «εἶναι» καὶ ὡδηγήθη νὰ διατυπώσῃ τὴν περὶ κατηγοριῶν ὀντολογικὴν - λογικὴν θεωρίαν του. Ἡ μέθοδος αὕτη χρησιμοποιεῖται σήμερον ὑπὸ τῆς φαινομενολογικῆς φιλοσοφίας, ἀποτελοῦσα τὴν ἀφετηρίαν ἐξ ἧς ἐκκινεῖ πᾶσα φαινομενολογικὴ ἡ ἀνάλυσις. Ἐπ' αὐτῆς στηρίζονται αἱ προσπάθειαι διὰ τὴν ἱδρυσιν τῆς λεγομένης φιλοσοφικῆς ἢ «καθαρᾶς γραμματικῆς».

2ον) Τὴν ἀπορρητικὴν μέθοδον. Ταύτην θεωρεῖ ὁ Σταγιρίτης ἀρχικὴν καὶ θεμελιώδη. Τὰ πλεῖστα τῶν προβλημάτων τὰ ἐπεξεργάζεται διὰ τῆς ἀπορρητικῆς μεθόδου. Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ταύτης ἐπανέρχεται ὁ Ἀριστοτέλης εἰς τὴν ἀρχικὴν ἀφετηρίαν, ἐξ ἧς ἀφωρμήθη ὁ Σωκράτης, καὶ εἶναι γνήσιος σωκρατικός. Οὐδὲν πρόβλημα, λέγει, εἶναι δυνατὸν νὰ λυθῇ ἂν δὲν ἐξετασθοῦν αἱ συναφεῖς μὲ αὐτὸ ἀπορίαι: «Ἔστι δὲ τοῖς εὐπορῆσαι βουλομένοις προὔργου, τὸ διαπορῆσαι καλῶς· ἡ γὰρ ὕστερον εὐπορία λύσις τῶν πρότερον ἀπορουμένων ἐστί, λύειν

δ' οὐκ ἔστιν ἀγνοοῦντα τὸν δεσμὸν» (Μετὰ τὰ φυσικὰ 995 α 27) (Εἶναι πολὺ ὠφέλιμον εἰς ἐκείνους οἱ ὁποῖοι θέλουν νὰ εὕρουν τὴν λύσιν τῶν ἀποριῶν των, νὰ ἐπεξεργασθοῦν τελείως τὰς ἀπορίας· διότι ἡ ἐπακολουθοῦσα ὑπερνίκησις τῶν ἀποριῶν εἶναι λύσις τῶν προηγουμένως ἀντιμετωπιζομένων ἀποριῶν. Εἶναι δὲ ἀδύνατος ἡ λύσις ἄνευ τῆς γνώσεως τοῦ προηγουμένου δεσμοῦ).

Εἰς τὴν νεωτέραν φιλοσοφίαν ἡ ἀπορρητικὴ μέθοδος ἀτετέλεσε σπουδαιστάτην μεθοδικὴν μορφὴν ἐρεύνης. Ὁ Γερμανὸς φιλόσοφος Νικολάϊ Χάρτμαν τὴν συνιστᾶ καὶ σήμερον ὡς τὸν γονιμώτερον τρόπον τῆς μελέτης φιλοσοφικῶν προβλημάτων.

3ον) Τὴν ἱστορικὴν γενετικὴν μέθοδον. Αὕτη συνιστᾶται ὑπὸ τοῦ Σταγιρίτου ὡς ὁ καλύτερος τρόπος διὰ τὴν διάγνωσιν τῆς οὐσίας τῶν ὄντων καὶ τῶν προβλημάτων. Εἰς τὰ «Πολιτικά» του μᾶς λέγει ὅτι ἡ ἐξελικτικὴ παρακολούθησις τῆς ἀναπτύξεως τῆς πολιτείας μᾶς δίδει πολυτίμους πληροφορίας περὶ τῆς οὐσίας της. Τὴν αὐτὴν μέθοδον ἐφαρμόζει καὶ διὰ τὴν διευκρίνισιν τῶν φιλοσοφικῶν προβλημάτων. Ὑποδειγματικὴν ἐξέτασιν τῆς ἱστορικῆς ἐξελετικῆς ἀναπτύξεως τῶν φιλοσοφικῶν ἰδεῶν μᾶς ἔδωκεν εἰς τὰ πρῶτα κεφάλαια τῶν «Μετὰ τὰ φυσικά», εἰς τὰ ὁποῖα ἐξετάζει ἱστορικῶς καὶ ἐξελεκτικῶς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς προσωκρατικῆς, τῆς σωκρατικῆς καὶ πλατωνικῆς φιλοσοφίας. Διὰ τῆς ἐν λόγω ἱστορικῆς ἐκθέσεως ἀνεδείχθη καὶ ὁ πρῶτος ἱδρυτὴς τῆς Ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας. Ὅταν δὲ εἶχε τὰ ἀναγκαιοῦντα ὑλικὰ μέσα ἐν τῷ Λυκείῳ, ὀργάνωσε συχτηματικῶς τοιαύτας ἱστορικὰς καὶ ἐξελικτικὰς μελέτας πρὸς παρακολούθησιν τῆς ἀναπτύξεως τῶν θεσμῶν τοῦ ἱστορικοῦ πολιτικοῦ βίου.

4ον) Τὴν ἐπαγωγικὴν μέθοδον. Ὁ πρῶτος ὁρισμὸς ὁ καθορίζων «τί εἶναι ἐπαγωγὴ» εὑρίσκεται εἰς τὰ ἀριστοτελικὰ συγγράμματα. Ἡ ἐπαγωγὴ χρησιμοποιεῖται ὡς μέσον διὰ νὰ ἀναχθῶμεν ἀπὸ τὰς ἐπὶ μέρους παρατηρήσεις εἰς τὸ καθολικόν. Γίνεται δὲ εὐρυτάτη ταύτης χρῆσις ἰδίᾳ εἰς τὰς βιολογικὰς ἐρεύνας. Τὴν ἀρχὴν τῆς χρησιμοποιήσεως τῆς ἐπαγωγῆς ἀνευρίσκει ὁ Ἀριστοτέλης εἰς τοὺς «ἐπακτικοὺς λόγους» τοῦ Σωκράτους γράφων εἰς τὰ «Μετὰ τὰ φυσ.» (1078 β 27): «Δύο γὰρ ἐστιν ἃ τις ἂν ἀποδοίη Σωκράτει δικαίως, τούς τε ἐπακτικοὺς λόγους καὶ τὸ ὁρίζεσθαι καθόλου» (Διότι δύο πράγματα δικαίως δύναταί τις νὰ ἀποδώσῃ εἰς τὸν Σωκράτη· τοὺς ἐπακτικοὺς λόγους καὶ τοὺς καθολικοὺς ὁρισμούς).

5ον) Τὴν ἀναλογικὴν μέθοδον. Ταύτην καλεῖ καὶ «παράδειγμα». Πρόκειται περὶ μεταβάσεως ἀπὸ μερικοῦ εἰς μερικόν. Παρατηροῦντες δηλαδὴ ὅτι εἷς γενόμενος ἄλλοτε πόλεμος ἔσχεν ὡρισμένα ἀποτελέσματα, εἰκάζομεν ὅτι καὶ εἷς ἕτερος πόλεμος θὰ ἔχῃ τὰ αὐτὰ ἀποτελέσματα. Τῆς μεθόδου ταύτης ποιεῖται χρῆσιν ἰδίᾳ εἰς τὰς βιολογικὰς μορφολογικὰς παρατηρήσεις καὶ μελέτας.

6ον) Τὴν παραγωγικὴν συλλογιστικὴν μέθοδον. Αὕτη συνίσταται εἰς τὴν κάθοδον ἐκ τῶν γενικῶν εἰς τὰ μερικά. Τὴν τοιαύτην μεθοδικὴν πορείαν εἶχεν ἐγκαινιάσει ὁ Πλάτων διὰ τῆς μεθόδου τῆς διαιρέσεως. Ὁ Ἀριστοτέλης μελετᾶν τὴν πλατωνικὴν διαίρεσιν ἤχθη εἰς τὴν ἀνακάλυψιν τοῦ συλλογισμοῦ.

7ον) Τὴν διαιρετικὴν μέθοδον. Αὕτη συνίσταται εἰς τὴν ὑποδιαίρεσιν γένους τινὸς εἰς τὰ εἴδη του. Ταύτην παρέλαβεν ὁ Σταγιριτης ἀπὸ τὸν Πλάτωνα. Ἐκάστη ἐκ τῶν ἀνωτέρω μεθόδων χρησιμοποιεῖται ἀναλόγως τοῦ ἐξεταζομένου προβλήματος. Τῶν αὐτῶν δὲ μεθόδων γίνεται χρῆσις οὐ μόνον κατὰ τὴν φιλοσοφικήν, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν ἐπιστημονικὴν ἔρευναν.

Σχέσις τῆς φιλοσοφίας πρὸς τὰς ἐπιστήμας

Πᾶσα φιλοσοφία εἶναι, κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη, συγχρόνως καὶ ἐπιστήμη χωρὶς νὰ συμβαίνῃ ὅμως καὶ τὸ ἀντίθετον. Ὁ φιλόσοφος διαφέρει ἀπὸ τὸν ἐπιστήμονα, διότι: 1ον. Ἡ θεώρησίς του εἶναι γενικὴ καὶ συνθετική, ὑπερβαίνουσα τὰ ὅρια τὰ διαχωρίζοντα τὰς ἐπιστήμας. 2ον. Ἔχει τὴν ἁρμοδιότητα νὰ ὑποβάλλῃ εἰς κριτικὸν ἔλεγχον τὰ θεμελιώδη ἀξιώματα καὶ τὰς θεμελιώδεις ἐννοίας ἐπὶ τῶν ὁποίων στηρίζονται αἱ ἐπιστῆμαι καὶ νὰ ἐκτιμήσῃ τὴν ὀρθότητα καὶ τὴν ἀποτελεσματικότητα τῶν μεθόδων, τὰς ὁποίας χρησιμοποιοῦν οἱ ἐπιστήμονες. Ἡ ἐπιστήμη ἀρκεῖται πολλάκις νὰ λάβῃ ὡς ἀφετηρίαν της ὡρισμένα ἀξιώματα καὶ ἐννοίας καὶ χειριζομένη ὡρισμένας μεθόδους νὰ προχωρῇ εἰς νέας ἀνακαλύψεις. Ὁ φιλόσοφος διαφέρει ἀπὸ τὸν ἐπιστήμονα κατὰ τὸ ὅτι οὐδὲν ἀφίνει ἀνεξέταστον, προσπαθῶν νὰ φθάσῃ εἰς γνῶσιν ἀπολύτως ἐναργῆ. Ἑπομένως αἴρεται εἰς ὑψηλότερον ἐπίπεδον καθολικότητος καὶ ἐναργείας ἐν συγκρίσει πρὸς τοὺς θεραπεύοντας τὰς ἐπὶ μέρους ἐπιστήμας ἐρευνητάς. Ἡ φιλοσοφία εἶναι ἡ καθολικὴ καὶ ἀπολύτως ἐναργὴς θεώρησις, ἥτις καθιστᾶ, ὡς κριτικὴ τῆς γνώσεως, φανερὰν τὴν μερικότητα καὶ ὑποθετικότητα τῶν ἐπὶ μέρους ἐπιστημῶν. Ὁ φιλόσοφος ὑψοῦται εἰς γνωσιολογικὸν καὶ ἠθικὸν ἐπικαταλογισμὸν ἀνώτερον ἀπὸ ἐκεῖνον, εἰς τὸν ὁποῖον δύναται νὰ φθάσῃ ὁ ἐπὶ μέρους ἐπιστήμων ὅστις ἐξετάζει μόναν μίαν καθωρισμένην περιοχὴν τοῦ ὄντος. Ὁ φιλόσοφος κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη, εἶναι «συνοπτικός», ὅπως συνίστα ὁ Πλάτων.

Ἱεραρχία τῆς φιλοσοφίας

Ἡ φιλοσοφία, ὡς εἴδομεν ἀνωτέρω, δὲν εἶναι κάτι τὸ στατικόν. Κατ' οὐσίαν εἶναι δυναμικὴ τάσις, «ὄρεξις», συνεχὴς πορεία πρὸς τὰ «εἴδη» καὶ πρὸς τὸν ἀρχηγὸν «Νοῦν» τοῦ σύμπαντος, τὸν Θεόν. Ἀναλόγως τοῦ ἐπιπέδου, εἰς τὸ ὁποῖον φθάνει ἑκάστοτε, ἱεραρχεῖται εἰς πρώτην καὶ δευτέραν φιλοσοφίαν. Πρώτη φιλοσοφία εἶναι κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη, ἐκείνη ἥτις διακρίνεται ἀφ' ἑνὸς μὲν κατὰ τὴν καθολικότητα, ἀφ' ἑτέρου δὲ κατὰ τὸν βαθμὸν τῆς προσεγγίσεώς της πρὸς τὴν καθαρὰν θεωρίαν. Τὸ τμῆμα τοῦτο τῆς ἀριστοτελικῆς φιλοσοφίας ταυτίζεται μὲ τὴν φιλοσοφικὴν μάθησιν, τὴν ὁποίαν κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους ὀνομάζομεν Μεταφυσικὴν ἢ Ὀντολογίαν. Εἰς δευτερεύοντα βαθμὸν φιλοσοφίαι εἶναι οἱ ἄλλοι κλάδοι τῶν φιλοσοφικῶν ἐπιστημῶν, ἡ φυσικὴ φιλοσοφία καὶ ἡ περὶ τὰ ἀνθρώπινα φιλοσοφία, δηλαδὴ ἡ ἠθικὴ καὶ πολιτικὴ (πρακτικὴ) φιλοσοφία. Ὁμιλεῖ προσέτι ὁ Ἀριστοτέλης καὶ περὶ μαθηματικῆς φιλοσοφίας, ἐκ δὲ τῶν μαθηματικῶν ἐπιστημῶν θεωρεῖ ὡς προσεγγίζουσαν πρὸς τὴν φιλοσοφίαν τὴν ἀστρονομίαν. Ἐπίσης θὰ ἠδύνατο νὰ γίνῃ λόγος καὶ περὶ ποιητικῆς φιλοσοφίας, νοουμένης ὡς φιλοσοφίας ἀναφερομένης εἰς τὴν κατασκευαστικὴν ἱκανότητα τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ Ἀριστοτέλης μᾶς δίδει λαβὴν νὰ φθάσωμεν εἰς μίαν τοιαύτην εἰκασίαν, ἐφ' ὅσον εἰς τὴν «Ποιητικήν» του λέγει ὅτι ἡ ποίησις ἐν συγκρίσει μὲ τὴν ἱστορίαν πλησιάζει περισσότερον πρὸς τὴν φιλοσοφίαν: «Ποίησις ἱστορίας φιλοσοφώτερον» 1451 β 6. Εἶναι φανερὸν ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης φρονεῖ ὅτι οἱαδήποτε θεωρητική, πρακτικὴ καὶ ποιητικὴ ἐπιστήμη καὶ τέχνη δύναται νὰ καταστῇ ἀντικείμενον φιλοσοφικῆς θεωρήσεως. Δυνάμεθα π.χ. τὴν τεχνικὴν κατασκευαστικὴν ἐνότητα τοῦ ἀνθρώπου νὰ τὴν ἐξετάσωμεν ὑπὸ φιλοσοφικὸν πρῖσμα καὶ νὰ ἀναχθῶμεν εἰς μίαν «ποιητικὴν φιλοσοφίαν», ἥτις ἀντιστοιχεῖ μὲ τὸν φιλοσοφικὸν κλάδον ὅστις εἰς τὴν σύγχρονον ὁρολογίαν ὀνομάζεται «φιλοσοφικὴ τεχνολογία» ἢ «φιλοσοφία τῆς τεχνικῆς».

Διαίρεσις τῆς φιλοσοφίας καὶ τῶν ἐπιστημῶν.

Εἰς τὸ βιβλίον Ε τῶν «Μετὰ τὰ φυσικὰ» μᾶς παρέχει ὁ Ἀριστοτέλης κοινὴν διαιρετικὴν βάσιν καὶ διὰ τὴν φιλοσοφίαν καὶ διὰ τὰς ἐπιστήμας. Ἡ δυνατότης διὰ μίαν τοιαύτην κοινὴν διαίρεσιν στηρίζεται εἰς τὴν ἀντίληψίν του ὅτι πᾶσα φιλοσοφία εἶναι συγχρόνως καὶ ἐπιστήμη. Οἱαδήποτε σκέψις τοῦ ἀνθρώπου εἶναι κατὰ τὸν Σταγιρίτην ἢ πρακτική, ἢ ποιητική, ἢ θεωρητική, ἀναφέρεται δηλαδὴ ἢ εἰς ἠθικὰ πρακτικὰ προβλήματα, ἢ εἰς κατασκευὰς ἐκτελουμένας ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου ἢ εἰς θεωρητικὴν μελέτην: «Πᾶσα διάνοια ἢ πρακτικὴ ἢ ποιητικὴ ἢ θεωρητική». Ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἐν λόγῳ διακρίσεως προκύπτει διὰ τὰς ἐπιστήμας συμπεριλαμβανομένης καὶ τῆς φιλοσοφίας ἡ κάτωθι διαίρεσις:

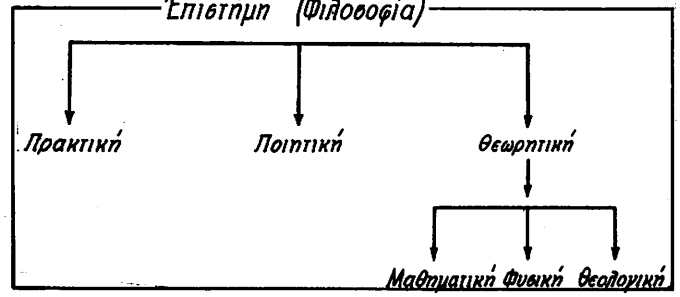

Ἤτοι τὸ σύνολον τῶν ἐπιστημῶν διαιρεῖται εἰς τρεῖς ὁμάδας, τὰς ποιητικὰς (τεχνολογικάς), τὰς πρακτικὰς (ἠθικάς) καὶ τὰς θεωρητικὰς (καθαυτὸ φιλοσοφικὰς ἐπιστήμας). Αἱ θεωρητικαὶ ἐπιστῆμαι διαιροῦνται εἰς τρεῖς ὁμάδας ἀναλόγως τοῦ ὑπ' αὐτῶν ἐξεταζομένου ἀντικειμένου. Ἤτοι α' εἰς τὴν θεολογικήν, ἢ πρώτην φιλοσοφίαν, ἥτις ἐξετάζει τὰ «ἀκίνητα καὶ χωριστὰ» ὄντα μεταξὺ τῶν ὁποίων κατατάσσεται καὶ ὁ Θεός. Λέγων ὁ Ἀριστοτέλης χωριστὰ ἐννοεῖ ὄντα ἔχοντα αὐθυπαρξίαν, ἀκίνητα δὲ θεωρεῖ τὰ ὄντα τὰ μὴ ὑποκείμενα εἰς κίνησιν καὶ ἀλλοίωσιν, τοιαῦτα δὲ εἶναι τὰ εἴδη καὶ ὁ Θεός. β' Εἰς τὴν φυσικήν. Αὕτη ἀσχολεῖται μὲ ὄντα «χωριστὰ μὲν ἀλλ' οὐκ ἀκίνητα», δηλ. ἄντα ἄτινα ἔχουν μὲν αὐθυπαρξίαν, ἀλλ' ὑπόκεινται εἰς κίνησιν καὶ ἀλλοίωσιν. Τοιαῦτα εἶναι τὰ ὄντα τῆς φυσικῆς πραγματικότητος. γ' Εἰς τὴν μαθηματικήν. Αὕτη ἐξετάζει ὄντα ἅτινα εἶναι «ἀκίνητα μὲν οὐ χωριστὰ δ' ἴσως, ἀλλ' ὡς ἐν ὕλῃ». Τὰ μαθηματικὰ ἀντικείμενα κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη εἶναι ἀκίνητα, δὲν ὑπάκεινται δηλαδὴ εἰς κίνησιν καὶ ἀλλοίωσιν. Ὁ ἰδεωδὼς π.χ. νοούμενος κύκλος οὐδεμίαν ὑφίσταται μεταβολὴν ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Πυθαγόρου μέχρι σήμερον καὶ θὰ διατελῇ νοούμενος ἰδεωδῶς κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον. Ἀμφιβάλλει ὅμως ὁ Ἀριστοτέλης ἂν τὰ μαθηματικὰ ἀντικείμενα ἔχουν αὐθυπαρξίαν καὶ ἐκφράζει τὴν γνώμην ὅτι προϋπόθεσιν τῆς ὑπάρξεώς των ἀποτελεῖ ἡ ὕλη. Πρὸς πρόληψιν παρεξηγήσεων σημειοῦμεν ὅτι λέγων «ὕλην» ἐν σχέσει μὲ τὰ μαθηματικά, ὁ Σταγιρίτης δὲν νοεῖ τὴν φυσιοκρατικῶς νοουμένην ὕλην ἀλλὰ τὴν «μαθηματικὴν ὕλην», τὴν καθαρὰν δηλαδὴ ἰδέαν τῆς ἐκτάσεως εἰς ἣν ἔννοιαν νοεῖται ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος. Ὡς πρὸς τὰς πρακτικὰς ἐπιστήμας κρατεῖ συνήθως ἡ γνώμη ὅτι διήρει ταύτας ὁ Ἀριστοτέλης εἰς δύο κλάδους, εἰς τὴν ἠθικὴν καὶ πολιτικήν. Ἐκ τῶν ἀριστοτελικῶν συγγραμμάτων δὲν ἀποδεικνύεται τοιαύτη διαίρεσις. Γίνεται λόγος εἰς αὐτὰ περὶ «πραγματείας ἠθικῆς, πολιτικῆς», ἀλλὰ ὁ Ἀριστοτέλης ταυτίζει τὰς δύο αὐτὰς πραγματείας εἰς ἑνιαῖον σύνολον. Οὕτω γράφει ἐν 1356 α 26 «τῆς περὶ τὰ ἤθη πραγματείας, ἣν δίκαιον ἐστὶ προσαγορεύειν πολιτικήν» (ἡ περὶ τὰ ἤθη πραγματεία, τὴν ὁποίαν εἶναι ἀρθὸν νὰ ὀνομάζωμεν πολιτικήν). Ὀνομάζει δὲ ταύτην εἰς τὸ τελευταῖον κεφάλαιον τῶν «Ἠθικῶν Νικομαχείων» «ἡ περὶ τὰ ἀνθρώπινα φιλοσοφία». Εἰς τοὺς μεταγενεστέρους χρόνους οἱ Περιπατητικοὶ καὶ οἱ Νεοπλατωνικοὶ διήρεσαν τὸ σύνολον τῶν φιλοσοφικῶν ἐπιστημῶν εἰς θεωρητικὰς καὶ πρακτικάς, τὴν δὲ ὁμάδα τῶν πρακτικῶν τὴν ὑποδιήρεσαν εἰς ἠθικήν, οἰκονομικὴν καὶ πολιτικήν. Ὁμοί-

ως καὶ ἡ ὑποδιαίρεσις εἰς στρατηγικήν, οἰκονομικὴν καὶ ρητορικήν, ἡ ἀναφερομένη εἰς τὰ «Ἠθικὰ Νικομάχεια» 1094 β 3 δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς διαίρεσις τῆς πολιτικῆς ἐπιστήμης. Ἁπλῶς ἀναφέρονται αἱ ἱκανότητες ἐξυπηρετοῦσαι τὴν πολιτικήν. Ποιητικὰς ἐπιστήμας λέγων ἐννοεῖ ὁ Ἀριστοτέλης τὰς ἐπιστήμας καὶ τέχνας αἱ ὁποῖαι ἔχουν ὡς ἀντικείμενον τὰς ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου συντελουμένας κατασκευάς. Συμπεριλαμβάνει ἡ ὁμὰς αὕτη τὴν καλλιτεχνίαν καὶ τὴν τεχνικήν.

Ἡ θέσις τῶν λοιπῶν ἐπιστημῶν

Ὁ Ἀριστοτέλης δὲν περιωρίσθη εἰς τὴν ἐξέτασιν τῶν ἀνωτέρω μνημονευθεισῶν ἐπιστημῶν. Αἱ ἔρευναί του ἐπεξετάθησαν καὶ εἰς τὴν διαλεκτικήν, ἀναλυτικὴν (λογικὴν) καὶ ρητορικήν. Τὴν διαλεκτικὴν καὶ ἀναλυτικὴν θεωρεῖ ὡς προπαιδευτικὴν διὰ τὴν φιλοσοφίαν μάθησιν. Τὴν ρητορικὴν τὴν θεωρεῖ ὡς δύναμιν, ἤτοι τεχνικὴν δεξιότητα λέγει δὲ περὶ αὐτῆς τὰ ἀκόλουθα: «Συνάγεται μὲν ἐκ τε τῆς ἀναλυτικῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς περὶ τὰ ἤθη πολιτικῆς, ὁμοία δ' ἐστὶ τὰ μὲν τῇ διαλεκτικῇ τὰ δὲ τοῖς σοφιστικοῖς λόγοις» (1359 β 9) (εἶναι συνδυασμὸς ἐκ τῆς ἀναλυτικῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς εἰς τὰ ἠθικὰ προβλήματα ἀναφερομένης πολιτικῆς. Ὁμοιάζει ἀφ' ἑνὸς μὲν μὲ τὴν διαλεκτικήν, ἀφ' ἑτέρου δὲ μὲ τοὺς σοφιστικοὺς λόγους) Ἠσχολήθη προσέτι ὁ Ἀριστοτέλης καὶ μὲ τὴν λαογραφίαν καὶ τὴν ἐθνογραφίαν, συλλέξας ὑλικὸν καὶ καταχωρίσας αὐτὸ εἰς τὰ ἀπολεσθέντα συγγράμματά του «Δικαιώματα πόλεων», «Νομικὰ βαρβαρικά». Ἀπέδιδε μεγάλην σημασίαν εἰς τὰς λαϊκὰς παραδόσεις καὶ τὰς μυθικὰς διηγήσεις διὰ δύο λόγους: Ἀφ' ἑνὸς μὲν ἔβλεπεν εἰς αὐτὰς τὴν διατύπωσιν κατὰ τρόπον πρωταρχικὸν καὶ λαϊκὸν φιλοσοφικῶν ἀποριῶν· ἀφ' ἑτέρου δὲ ὑπελάμβανε ταύτας ὡς λείψανα δοξασιῶν κληροδοτηθεισῶν ἐκ προγενεστέρων πολιτισμῶν. Ἐδέχετο ἀκολουθῶν τὸν Πλάτωνα, ὅτι ὁ πολιτισμὸς ἀναφαίνεται περιοδικῶς καὶ ἐξαφανίζεται ἐξ αἰτίας καταστροφικῶν γεγονότων, καταλείπονται δὲ ἐκ τῶν ἐξαφανισθέντων πολιτισμῶν διὰ τῆς ἐπιβιώσεως ὡρισμέναι ἀντιλήψεις. Ἑπομένως ὁ Ἀριστοτέλης δύναται νὰ θεωρηθῇ καὶ πατὴρ τῆς Λαογραφίας καὶ Ἐθνογραφίας. Ἀνεδείχθη προσέτι καὶ ἱδρυτὴς τῆς φιλολογίας καὶ τῆς φιλοσοφικῆς αἰσθητικῆς.

Ὡς πρὸς τὴν ἱεράρχησιν τῶν ἐπιστημῶν προέλαβε τὴν ὑπὸ τοῦ Γάλλου θετικιστοῦ Κὸντ ἱδρυθεῖσαν ταξινόμησίν των ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ βαθμοῦ τοῦ ἀφηρημένου αὐτῶν χαρακτῆρος καὶ τῆς ἀκριβολογίας των. Ὡς ἀκριβολογικωτέραν καὶ θεμελιωδεστέραν ἐπιστήμην θεωρεῖ ὁ Ἀριστοτέλης τὰ μαθηματικά, ἀπὸ ἀπόψεως δὲ προσεγγίσεως πρὸς τὴν φιλοσοφίαν, τὴν ἀστρονομίαν.

Ἡ ἔννοια τῆς ἐπιστήμης

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω καταφαίνεται ὅτι κατὰ τὴν ἀριστοτελικὴν ἀντίληψιν, ἡ ἐπιστήμη εἶναι γνῶσις γενική, ἥτις ἀναφέρεται εἰς τὰ καθολικὰ χαρακτηριστικὰ τῶν ὄντων. Ἀποκαλύπτει τὴν ὀντολογικὴν κατασκευὴν τὴν ὁποίαν παρουσιάζουν τὰ ὄντα ὡρισμένης ὀντολογικῆς περιοχῆς. Μᾶς λέγει π.χ. ποῖα εἶναι τὰ γενικὰ χαρακτηριστικὰ τῶν φυσικῶν ὄντων ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῆς κινήσεως τῆς ἀλλοιώσεως, τῆς γενέσεως, τῆς φθορᾶς. Μᾶς καθιστᾷ φανερὸν τί εἶναι ὁ χρόνος, ὁ τόπος, τὸ κενόν, τὸ ἄπειρον, ποῖα εἶναι τὰ ὀντολογικὰ χαρακτηριστικὰ τῶν μαθηματικῶν ἰδεωδῶν ἀντικειμένων (ἀριθμῶν καὶ σχημάτων). Ἐπὶ τοῦ βιολογικοῦ ἐπιπέδου μᾶς καθοδηγεῖ νὰ θεωρήσωμεν ἐποπτικῶς τὰς μορφολογικὰς ποικιλίας τῶν βιολογικῶν εἰδῶν καὶ νὰ ἐμβαθύνωμεν εἰς τὴν τελολογικὴν λειτουργίαν τῶν βιολογικῶν ὀργανισμῶν. Ὡς πρὸς τὴν ἀστρονομίαν μᾶς παρέχει περιγραφὴν καὶ ἐξήγησιν τῶν κινήσεων τῶν οὐρανίων σωμάτων. Ὡς πρώτη δὲ φιλοσοφία μᾶς καθιστᾷ νοητὰ τὰ γενικὰ ὀντολογικὰ χαρακτηριστικὰ συμπάσης τῆς πραγματικότητος. Ἡ κυρία προσπάθεια τῆς ἐπιστήμης εἶναι νὰ ἐξιχνιάζῃ τὴν οὐσιαστικὴν κατασκευὴν τῶν ὄντων, ἤτοι νὰ καθιστᾷ προσιτὰ εἰς τὴν θεώρησίν μας τὰ «εἴδη». Ἐπειδὴ δὲ τὰ εἴδη ἀποτελοῦν τὰς πρώτας ἀρχὰς καὶ τὰς αἰτίας, διὰ τοῦτο, κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη, ἡ ἐπιστήμη εἶναι συγχρόνως γνῶσις καὶ τῆς αἰτίας. Διὰ νὰ συγκροτηθῇ ἡ ἐπιστημονικὴ γνῶσις χρειάζεται ἀφ' ἑνὸς μὲν ἡ ἐνορατικὴ δύναμις τοῦ νοῦ, ὥστις κατανοεῖ χωρὶς νὰ παρεμβάλλεται κανὲν διάμεσον τὰ ἐπιστημονικὰ ἀξιώματα καὶ τὰς θεμελιώδεις ἐπιστημονικὰς αἰτίας, ἀφ' ἑτέρου δὲ καὶ ἡ διασκεπτικὴ ἐνέργεια τοῦ λόγου (διάνοια), ἥτις ἐκ τῶν ἀμέσως προσιτῶν ἀρχῶν ἀφορμωμένη καταλήγει εἰς ἐμμέσως ἀνακαλυπτομένας γνώσεις. Οὕτω π.χ. οἱ μαθηματικοὶ ἀφορμώμενοι ἐκ τῶν ἀξιωμάτων καὶ τῶν ἀρχικῶν μαθηματικῶν ἐννοιῶν κατορθώνουν νὰ ἀνακαλύψουν σειρὰν θεωρημάτων. Ἄρα ἡ ἐπιστήμη, κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη, εἶναι συγχρόνως καὶ ἐνόρασις (ντουΐτιο) καὶ διασκεπτικὸς λόγος (ντισκούρσους). Πᾶσα φιλοσοφία πρέπει νὰ ἔχῃ, κατὰ τὸν Σταγιρίτην, τὸ χαρακτηριστικὸν τῆς «αὐστηρᾶς ἐπιστημονικότητος». Ὀφείλει νὰ εἶναι μάθησις ἐμφανίζουσα ἀπόλυτον ἐνέργειαν προερχομένην ἢ ἐξ ἐνορατικῆς περιγραφῆς ἢ ἐξ ἀποδείξεως. Διὰ τοῦτο δικαίως θεωρεῖται ὁ Ἀριστοτέλης πατὴρ τῆς «ἐπιστημονικῆς φιλοσοφίας».

2. ΟΙ ΚΛΑΔΟΙ ΤΩΝ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

Αἱ λογικαὶ ἔρευναι

Ἂν παρῆλθον πολλοὶ μέχρι σήμερον αἰῶνες, τὸ ὑπὸ τοῦ Σταγιρίτου ἱδρυθὲν οἰκοδόμημα εἰς τὴν περιοχὴν τῶν λογικῶν ἐρευνῶν διατηρεῖ ἀμείωτον τὸ κῦρος του. Ὁ μεγαλύτερος φιλόσοφος τῶν νεωτέρων χρόνων Κάντιος ὡμολόγησεν, ὅτι εἰς τὸν τομέα τῆς τυπικῆς λογικῆς οὐδεμία εἶχε πραγματοποιηθῇ μέχρι τῶν ἡμερῶν του πρόοδος ὑπερβαίνουσα τὰς ἀριστοτελικὰς ἀνακαλύψεις. Αἱ κατὰ τοὺς τελευταίους δύο αἰῶνας σημειωθεῖσαι προσπάθειαι διὰ τὴν δημιουργίαν μιᾶς συμβολικῆς ἢ ἀλγεβρικῶν συμβόλων ἐκφραζομένης λογικῆς (βλέπε ἐργασίας τοῦ Γερμανοῦ Σρέντερ καὶ τοῦ Ἄγγλου Ράσσελ), ἔχουν μόνον συμπληρωματικὴν σημασίαν. Ὁ ἱδρυτὴς τῆς φαινομενολογικῆς φιλοσοφίας Ἐδμ. Χοῦσσερλ ἀπέδειξεν εἰς τὴν «Τυπικὴν καὶ Ὑπερβατικὴν Λογικήν» του ὅτι ὁλόκληρον τὸ σύστημα τῆς καθαρᾶς μαθηματικῆς ἀναλύσεως ἀνάγεται εἰς τὴν καθαρὰν ἀποφαντικὴν (δηλαδὴ διὰ λογικῶν κρίσεων ἐκφραζομένην) ἀνάλυσιν. «Δὲν πρέπει, γράφει, νὰ μᾶς ἐξαπατᾷ τὸ γεγονὸς ὅτι οἱ συνδυασμοὶ τῶν συλλογισμῶν δύνανται νὰ παρασταθοῦν ἀλγεβρικῶς». Ἡ δι' ἀλγεβρικῶν σημείων ἐκφραζομένη λογικὴ μᾶς παρέχει τὴν ἀπατηλὴν ἐντύπωσιν ὅτι εἶναι νέον σύστημα λογικῆς, ἐπειδὴ ἐν αὐτῇ δὲν γίνεται χρῆσις λεκτικῶν προτάσεων, ἀλλὰ συναρτήσεων καὶ συμβόλων. Κατὰ βάθος ὅμως πρόκειται περὶ χρησιμοποιήσεως τῶν αὐτῶν λογικῶν λειτουργιῶν, καὶ τὸ ἔσχατον τεκμήριον τῆς ὀρθότητός της εἶναι ἡ ἐπὶ ἀποφαντικῶν κρίσεων ἱδρυομένη λογικὴ ὀρθότης. Ἡ ἀλγεβρικὸς διατυπουμένη μαθηματικὴ λογικὴ ἀποτελεῖ ἁπλῶς τεχνικὸν σύστημα καὶ οὐχὶ νέον σύστημα λογικῆς. Ἑπομένως ἡ ἀριστοτελικὴ λογικὴ ὡς καθαρὰ ἀνάλυσις ἐκφραζομένη διὰ λογικῶν κρίσεων (δηλαδὴ ὡς ἀποφαντική), διατηρεῖ ἔναντι τῶν συστημάτων τοῦ Σρέντερ καὶ τοῦ Ράσσελ τὴν πρωταρχικότητά της.

Αἱ λογικαὶ ἔρευναι τοῦ Ἀριστοτέλους ὑπερβαίνουν τὰ ὅρια τῆς λογικῆς ἐπιστήμης ὅπως τὴν νοεῖ ἡ νεωτέρα φιλοσοφικὴ ὁρολογία. Εἰς τὰ λογικὰ ἀριστοτελικὰ προβλήματα ἐξετάζονται ζητήματα ὀντολογικά, γνωσιολογικά, ἐπιστημολογικὰ καὶ λογικά. Τὸ σύγγραμμά του «Κατηγορίαι» ἔχει ὡς ἀντικείμενον τῶν διερευνήσεών του θέματα λογικὰ καὶ ὀντολογικά. Δὲν ἐξετάζει μόνον τὰ γενικώτατα εἴδη τῶν λεκτικῶν χαρακτηρισμῶν, τὰ ὁποῖα ἀποδιδομεν εἰς τὰ ὄντα, ἀλλὰ διερευνᾷ τὴν πραγματικότητα ἀπὸ ὀντολογικῆς ἀπόψεως. Διακρίνει τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς πραγματικότητος εἰς ὀντολογικὰς τάξεις. Δι' αὐτὸ δὲν πρέπει νὰ ἐκπλήττεται κανείς, ὅταν συναντᾷ τὴν ἐξέτασιν τοῦ αὐτοῦ προβλήματος νὰ γίνεται ὑπὸ τοῦ Καντίου εἰς τὴν «Κριτικὴν τοῦ καθαροῦ λόγου». Τὸ αὐτὸ πρόβλημα ἔτυχεν ἐπιμόνου ἐξετάσεως ἐκ μέρους τοῦ φιλοσόφου Μάϊνογκ, ὅστις ἀνήγαγε τὴν ἐν λόγῳ ἔρευναν εἰς εἰδικὴν θεωρίαν ἣν ὠνόμασεν «ἀντικειμενολογίαν». Διὰ τὴν φαινομενολογικὴν σχολὴν καθὼς καὶ διὰ τοὺς νεοκαντιανοὺς φιλοσόφους τὸ εἰς τὰς κατηγορίας ἀναφερόμενον πρόβλημα ἀποτελεῖ κεντρικὸν σημεῖον ἐνδελεχοῦς διερευνήσεως.

Ὅπως εἴδομεν ἐξετάζοντες τὴν πλατωνικὴν φιλοσοφίαν ὁ Πλάτων εἰς τὸν «Σοφιστὴν» του εἶχεν ἐμφανίσει ὡς καθολικώτατα γένη τῶν ὄντων τὸ ὄν, τὴν κίνησιν, τὴν στάσιν, τὴν ταυτότητα καὶ τὴν ἑτερότητα (Πλάτ. Σοφ. 254 Ε). Ὁ Ἀριστοτέλης διακρίνει στηριζόμενος εἰς τὴν πολλαπλότητα τῶν σημασιῶν εἰς τὰς ὁποίας νοοῦμεν τὸ ῥῆμα «εἶναι» δέκα καθολικώτατα γένη, εἰς τὰ ὁποῖα κατατάσσονται ἅπαντα τὰ δεδομένα τῆς πραγματικότητος. Τὰ γένη ταῦτα τὰ ὀνομάζει κατηγορίας, δηλαδὴ χαρακτηριστικὰ τὰ ὁποῖα δύνανται νὰ ἀποδίδωνται (κατὰ λέξιν: νὰ ἀγορεύωνται, δηλαδὴ νὰ ἐκφωνοῦνται ἐπάνω) εἰς τὰ ὄντα. Κατὰ τὸν ἀριθμὸν οἱ γενικώτατοι οὗτοι ὀντολογικοὶ χαρακτηρισμοὶ εἶναι οἱ ἀκόλουθοι δέκα:

1) Οὐσία (ἄνθρωπος, ἵππος).
2) Ποσὸν (δίπηχυ, τρίπηχυ).
3) Ποιὸν (μέλαν, πεπαιδευμένος).
4) Πρός τι (δηλ. σχέσις: διπλάσιος, πενταπλάσιος, μεγαλύτερος, μικρότερος).
5) Ποῦ (δηλ. κάπου: ἐν Ἀθήναις).
6) Ποτὲ (δηλ. χρόνος: πέρυσι, ὕστερον).
7) Κεῖσθαι (κάθηται, ἀνάκειται).
8) Ἔχειν (δηλ. κατάστασις: εἶναι ἐνδεδυμένος, ὡπλισμένος).
9) Ποιεῖν (καίει, κτυπᾷ).
10) Πάσχειν (ὑφίσταται θεραπείαν, τομήν, καῦσιν).

Τὸ νόημα τῆς ἀριστοτελικῆς περὶ κατηγοριῶν διδασκαλίας εἶναι ὅτι οἱονδήποτε πρᾶγμα ἢ γεγονὸς ἢ ἀντικείμενον παρεχόμενον ὑπὸ τῆς ἐμπειρίας θὰ χαρακτηρισθῇ δι' ἑνὸς ἐκ τῶν δέκα χαρακτηριστικῶν· θὰ εἶναι ἢ οὐσία (π.χ.: αὐτὸς ἐδῶ ὁ ἀτομικὸς ἄνθρωπος), ἢ ποιότης (ἄνθρωπος πεπαιδευμένος), ἢ ποσότης (κατὰ τὸ ὕψος ἴσος μὲ 2 πήχεις), ἢ σχέσις (μεγαλύτερος κατὰ τὸ ὕψος ἀπὸ ἐκεῖνον τὸν ἄλλον ἄνθρωπον). Ὅταν σκέπτωμαι καὶ ἐξετάζω τὰ ὄντα, γεγονότα καὶ φαινόμενα, τὰ βλέπω μὲ τὴν προοπτικὴν αὐτῶν τῶν 10 κατηγοριῶν. Ἀλλὰ δὲν εἶναι ἁπλῶς ἔννοιαι σχηματιζόμενοι ὑπὸ τῆς ἀφαιρετικῆς σκέψεως αἱ κατηγορίαι. Ἐκφράζουν συγχρόνως τὴν καθαυτὸ ὀντολογικὴν σημασίαν τῶν ὄντων: «Καθαυτὰ δὲ εἶναι λέγεται ὅσαπερ σημαίνει τὰ σχήματα τῆς κατηγορίας· ὁσαχῶς γὰρ λέγεται, τοσαυταχῶς τὸ εἶναι σημαίνει» («Μετὰ τὰ φυσικὰ» 1017 α 22) (Ἰσχυριζόμεθα ὅτι ὀντολογικὴν σημασίαν ἔχουν ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα ἐκφράζονται διὰ τῶν κατηγοριῶν· διότι τὸ «εἶναι» ἔχει ἰσαρίθμους σημασίας πρὸς τὰς λεκτικὰς ἐκφράσεις διὰ τῶν ὁποίων ἐκφράζεται).

Βλέπομεν ὅτι ὁ Σταγιρίτης παραδέχεται ὕπαρξιν ἀντιστοιχίας μεταξὺ τοῦ λέγειν καὶ εἶναι. Τὸ νόημα τοῦ εἶναι γίνεται προσιτὸν εἰς ἡμᾶς ἐὰν ἀφορμηθῶμεν ἀπὸ τὰς λεκτικὰς σημασίας, διὰ τῶν ὁποίων ἐκφράζεται. Ἑπομένως αἱ κατηγορίαι εἶναι στοιχεῖα λογικὰ συγχρόνως καὶ ὀντολογικά, καθορίζοντα τὴν ὑφὴν τῶν ἀντικειμένων τῆς ἐμπειρίας. Παραβαλλόμεναι πρὸς τὰς καντιανὰς κατηγορίας αἱ ἀριστοτελικαὶ παρουσιάζουν διαφοράς. Ὁ Κάντιος δέχεται 12 κατηγορίας κατατάσσει δὲ τὸν χρόνον καὶ τὸν τόπον (ποῦ, ποτέ) οὐχὶ εἰς τὰς κατηγορικὰς

μορφὰς τῆς νοήσεως, ἀλλὰ θεωρεῖ ταύτας μορφὰς τῆς ἐποπτείας. Καταλογίζει δὲ ὡς ἐλάττωμα τῆς ἀριστοτελικῆς περὶ κατηγοριῶν διδασκαλίας τὸ ὅτι δὲν παράγει ταύτας ἐκ μιᾶς κοινῆς πηγῆς, οὐδὲ τὰς κατατάσσει συστηματικῶς. Ὁ Κάντιος παράγει τὰς κατηγορίας ἀπὸ τὴν ἐνοποιητικὴν λειτουργίαν τῆς νοήσεως καὶ τὰς θεωρεῖ ὡς «ἐννοίας ἐκ τῶν προτέρων», αἵτινες ἰσχύουν διὰ τὰ ἀντικείμενα πάσης δυνατῆς ἐμπειρίας. Δὲν εἶναι ἐδῶ ὁ τόπος διὰ τὴν ἀντιπαραβολὴν τῶν διδασκαλιῶν τῶν δύο μεγάλων φιλοσόφων. Ἀρκούμεθα μόνον νὰ σημειώσωμεν ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης συστηματικῶς διαχωρίζει τὰς κατηγορίας ἄλλοτε μὲν εἰς δύο ὁμάδας ἄλλοτε δὲ εἰς τρεῖς. Εἰς τὴν πρώτην περίπτωσιν ἡ κατηγορία τῆς οὐσίας ἀντιπαραβάλλεται πρὸς τὰς λοιπὰς ἐννέα, διότι αὕτη θεωρεῖται ὁ φορεὺς πασῶν τῶν ἄλλων κατηγοριῶν. Δηλαδὴ αἱ ἐννέα κατηγορίαι ἀποδίδονται ὡς χαρακτηριστικὰ εἰς τὴν οὐσίαν, ἤτοι εἰς τὴν ἀντικειμενικῶς καὶ ἀτομικῶς νοουμένην ὕπαρξιν. Εἰς τὴν δευτέραν περίπτωσιν ὁ Ἀριστοτέλης συμπτύσσει τὰς κατηγορίας εἰς τρεῖς: τὴν οὐσίαν, τὰ πάθη (ποιὸν καὶ ποσὸν) καὶ τὰ πρός τι (γενικωτάτη κατηγορία τῆς σχέσεως εἰς τὴν ὁποίαν δύνανται νὰ ἀναχθοῦν αἱ ὑπόλοιποι 7 κατηγορίαι). Πρέπει ἐπίσης νὰ σημειωθῇ ὅτι οἱ ἀπορρίπτοντες τὸν μαθηματικὸν ἑνορατισμὸν κλίνουν ἐσχάτως, διαφωνοῦντες πρὸς τὸν Κάντιον, νὰ θεωρήσουν τὸν χρόνον καὶ τὸν χῶρον ὄχι ὡς μορφὰς τῆς ἐποπτείας, ἀλλὰ ὡς ἰδεωδῶς νοουμένους καθορισμούς. Ἐξ ὅλων τούτων καταφαίνεται ὅτι ἡ περὶ κατηγοριῶν ἀριστοτελικὴ διδασκαλία διατηρεῖ καὶ διὰ σήμερον τὴν ἀξίαν της.

Δὲν ἠρκέσθη ὁ Ἀριστοτέλης εἰς τὸν προσδιορισμὸν τῶν γενικωτάτων τάξεων, εἰς τὰς ὁποίας δύναται νὰ ἀναχθῇ οἱαδήποτε ἔννοια καὶ οἱοσδήποτε ὀντολογικὸς χαρακτηρισμός. Ἐμελέτησε καὶ τὸν τρόπον, καθ' ὃν συνδυάζονται οἱ κατηγορικοὶ προσδιορισμοὶ καὶ παράγουν τὴν λεκτικὴν πρότασιν καὶ τὴν λογικὴν κρίσιν. Τὴν λογικὴν πρότασιν καὶ κρίσιν ὀνομάζει ὁ Ἀριστοτέλης «ἀπόφασιν». Διὰ ταύτης ἐκφράζομεν μίαν κρίσιν περί τινος, ἀποδίδοντες ἓν κατηγόρημα εἰς μίαν ἀντικειμενικῶς νοουμένην οὐσίαν. Λέγομεν π.χ. ὁ Ἀλκιβιάδης εἶναι ἀνδρεῖος. Δεχόμεθα τὴν ὕπαρξιν ἑνὸς ὑποκειμένου (Ἀλκιβιάδης) καὶ ἐπ' αὐτοῦ ἐκφωνοῦμεν ἕνα χαρακτηρισμόν, λέγοντες ὅτι εἶναι ἀνδρεῖος. Κατὰ τὸν Σταγιρίτην, ἡ οὐσία τῆς ἀποφάνσεως ἔγκειται εἰς τὴν ἀπόδοσιν τοῦ κατηγορουμένου εἰς τὸ ὑποκείμενον. Ἡ νεωτέρα λογικὴ συνηθίζει νὰ λέγῃ τὸ Υ (ὑποκειμένου) εἶναι Κ (ἔχει ὡρισμένην κατηγορικὴν ἰδιότητα). Ὁ Ἀριστοτέλης λέγει ὅτι τὸ κατηγορούμενον ἀποδίδεται εἰς τὸ ὑποκείμενον: «Τὸ Α (κατηγορούμενον) κατηγορεῖται κατὰ τοῦ Β (ὑποκειμένου)» ἢ «τὸ Α ὑπάρχει τῷ Β». Διέγνωσε δὲ πρῶτος ὅτι ἡ κρίσις εἶναι εἷς διισχυρισμὸς ἔχων ἀξιώσεις περὶ ἀληθείας. Πᾶσα ἀπόφανσις εἶναι ἐπιδεκτικὴ νὰ χαρακτηρισθῇ εἴτε ὡς ἀληθὴς εἴτε ὡς ψευδής. Εἰς τὸν Ἀριστοτέλη ἀνήκει ἡ τιμὴ ὅτι συνέλαβε πρῶτος τὴν ἰδέαν τῆς ἱδρύσεως τῆς «τυπικῆς λογικῆς». Ἀδιαφορῶν διὰ τὸ πραγματικὸν περιεχόμενον τῶν ὅρων τῆς προτάσεως, ἀντικαθιστᾷ τούτους διὰ συμβόλων, χρησιμοποιῶν τὰ γράμματα Α καὶ Β. Ὁ Ἑρμ. Χοῦσσερλ γράφει σχετικῶς εἰς τὴν «Τυπικὴν καὶ ὑπερβατικὴν λογικήν» του σελ. 42: «Ὁ Ἀριστοτέλης κατὰ πρῶτον δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ἐπραγματοποίησεν εἰς τὴν ἀποφαντικὴν σφαῖραν — δηλαδὴ εἰς τὴν σφαῖραν τῶν κρίσεων, ὅπως τὰς νοεῖ ἡ παραδεδομένη λογικὴ — ἐκείνην τὴν «τυποποίησιν» (φορμαλιζάσιὸν) ἣ ἀλγεβροποίησιν, ἥτις ἐμφανίζεται εἰς τὴν νεωτέραν ἄλγεβραν μὲ τὸν Βιέτα καὶ ἡ ὁποία διακρίνει τὴν ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ὀνομαζομένην «Ἀνάλυσιν», ἀπὸ τὰς ἄλλας μαθηματικὰς ἐπιστήμας, αἵτινες ἔχουν ὑλικὸν περιεχόμενον (δηλαδὴ τὴν Γεωμετρίαν καὶ τὴν Μηχανικήν). Ἀντικατέστησεν εἰς τὰς ὑποδειγματικῶς καθωρισμένας ἀποφάνσεις τοὺς λεκτικοὺς ὅρους, εἰς τοὺς ὁποίους ἐκφράζεται τὸ πραγματικὸν περιεχόμενον δι' ἀλγεβρικῶν γραμμάτων. Τοιουτοτρόπως μετεμορφώθη ἡ ὑποδειγματικῶς καθωρισμένη κρίσις εἰς τὴν γενικὴν καὶ καθαρὰν ἰδέαν τοῦ τύπου, εἰς τὴν καθαρὰν ἔννοιαν τῆς γενικῶς νοουμένης κρίσεως». Ἀφοῦ ἀντελήφθη τὴν ἀπόφασιν ὁ Ἀριστοτέλης ὡς καθαρὰν μορφὴν ἐκφραζομένην διὰ τοῦ τύπου «τὸ Α κατηγορεῖται κατὰ τοῦ Β» ἢ τὸ «Α ὑπάρχει τῷ Β», προεχώρησεν εἶτα εἰς τὴν διερεύνησιν τῶν συντακτικῶν μορφῶν τὰς ὁποίας δύνανται νὰ ἐμφανίσῃ ἡ συσχέτισις τῶν δύο τούτων ὅρων. Διέκρινε τὰς καταφατικὰς προτάσεις ἀπὸ τὰς ἀποφατικὰς (κατάφασις — ἀπόφασις) καὶ τὰς γενικὰς (καθόλου), τὰς μερικὰς (ἐν μέρει) καὶ τὰς ἀπροσδιορίστους (ἀδιορίστους). Διήρεσε δὲ τὰς κρίσεις καὶ ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τοῦ βαθμοῦ τῆς βεβαιότητος: «Πᾶσα πρότασίς ἐστιν ἢ τοῦ ὑπάρχειν ἢ τοῦ ἐξ ἀνάγκης ὑπάρχειν ἢ τοῦ ἐνδέχεσθαι ὑπάρχειν». (Πᾶσα κρίσις εἶναι ἢ κατηγορηματικὴ ἢ ἀναγκαία ἢ προβληματική). Προεχώρησε προσέτι εἰς τὴν ἐξακρίβωσιν τῶν λογικῶν σχέσεων αἵτινες προκύπτουν ἐκ τῆς ἀμοιβαίας μεταθέσεως τῶν ὅρων τῶν προτάσεων, ἤτοι τὰς σχέσεις τῆς ἀντιστροφῆς τῶν κρίσεων, ὅπως λέγει ἡ νεωτέρα λογική. Ἐπίσης διηρεύνησε καὶ τὰς σχέσεις αἵτινες ὑφίστανται μεταξὺ τῶν προτάσεων, αἵτινες ἐμφανίζουν ἀντίθεσιν κατ' ἀντίφασιν καὶ ἐναντίωσιν «ἀντιφατικῶς καὶ ἐναντίως ἀντικείμενα». Τὰ λογικὰ συγγράμματα τοῦ Ἀριστοτέλους μᾶς παρέχουν τελείας ἀναπτύξεις τῶν ἀνωτέρω σημειωθέντων προβλημάτων. Εἰς τὸ «περὶ ἑρμηνείας» συζητοῦνται τὰ περὶ ἀντιθέσεως τῶν κρίσεων προβλήματα, διευκρινίζεται τί εἶναι κρίσεις ἀναγκαῖαι καὶ προβληματικαί, γίνεται δὲ λόγος καὶ περὶ τῆς λογικῆς ἀρχῆς τῆς τοῦ τρίτου ἢ μέσου ἀποκλείσεως.

Δὲν περιορίζεται ἡ ἀριστοτελικὴ ἔρευνα μόνον εἰς τὴν μελέτην τῶν μεμονωμένων λογικῶν κρίσεων, ἀλλ' ἐξετάζει ἂν εἶναι δυνατὸν νὰ συνδυασθοῦν πρὸς ἀλλήλας αἱ κρίσεις καὶ ποῖαι λογικαὶ σχέσεις προκύπτουν ἐκ τῶν συνδυασμῶν των. Ἡ ἔρευνα αὕτη ἤγαγε τὸν Σταγιρίτην εἰς τὴν περίλαμπρον ἀνακάλυψιν τῆς συλλογιστικῆς θεωρίας. Πρῶτος ὁ Ἀριστοτέλης ὥρισε τί εἶναι συλλογισμὸς καὶ καθώρισε τὰ τρία μορφολογικὰ σχήματα ὑπὸ τὰ ὁποῖα ἐμφανίζεται: «Ἔστι δὴ συλλογισμὸς λόγος ἐν ᾧ τεθέντων τινῶν ἕτερόν τι τῶν κειμένων ἐξ ἀνάγκης συμβαίνει διὰ τῶν κειμένων». (Εἶναι βεβαίως ὁ συλλογισμὸς λογικὴ συνάφεια, ἐν τῇ ὁποίᾳ ἀφοῦ τεθοῦν ὡρισμέναι προτάσεις, προκύπτει ἐκ τῶν τεθεισῶν προτάσεων ἀναγκαστικῶς ἓν συμπέρασμα διάφορον ἀπὸ τὰς τεθείσας προτάσεις ἐπὶ τῇ βάσει τῶν τεθεισῶν προτάσεων). Ὁ Ἀριστοτέλης ὠνόμασε τοὺς ἐν τῷ συλλογισμῷ περιεχομένους ὅρους τὸν ἕνα μὲν «μέσον» τοὺς δὲ ἄλλους «ἄκρα» ἢ «πρῶτον» καὶ «ἔσχατον», τὰς δύο τεθείσας προτάσεις ὠνόμασε «προκειμένας» (μείζονα — ἐλάσσονα) καὶ τὴν ἐξ αὐτῶν προκύπτουσαν ἐκάλεσε «συμπέρασμα». Ἔδωκε καὶ τὴν τυπικὴν παράστασιν τοῦ συλλογισμοῦ, διακρίνας τρία σχήματα, ἀναλόγως τῆς τοποθετήσεως τοῦ μέσου ὅρου. Ταῦτα, ἐκφραζόμενα κατὰ τὴν νεωτέραν τυπικὴν παράστασιν, καθ' ἣν Μ = μέσος ὅρος, Κ = κατηγορούμενον, μείζων ὅρος καὶ μὲ Υ ἐλάσσων ὅρος, εἶναι τὰ ἀκόλουθα:

Μ εἶναι Κ	Κ εἶναι Μ	Μ εἶναι Κ
Υ εἶναι Μ	Υ δὲν εἶναι Μ	Μ εἶναι Υ
Υ εἶναι Κ	Υ δὲν εἶναι Κ	Υ εἶναι Κ

Ἐκτὸς τοῦ παραγωγικοῦ συλλογισμοῦ, ἐξήτασεν ὁ Ἀριστοτέλης καὶ τὸν ἐπαγωγικόν, ὅστις δύναται νὰ διατυπωθῇ κατὰ τὸ ἀκόλουθον σχῆμα:

Β1 εἶναι Α
Β2 εἶναι Α
Β3 εἶναι Α
. . . . . .
Β1 Β2 Β3 εἶναι Δ

Ἄρα, Δ εἶναι Α

Εἰς τὰ «Ἀναλυτικὰ πρότερα» 68 Β 18 χρησιμοποιεῖται τὸ ἀκόλουθον παράδειγμα:

Ὁ ἄνθρωπος, ὁ ἵππος, ὁ ἡμίονος κλπ. εἶναι μακρόβια
Ὁ ἄνθρωπος, ὁ ἵππος, ὁ ἡμίονος εἶναι ἄχολα

Τὰ ἄχολα εἶναι μακρόβια

Ὁ Ἀριστοτέλης πρῶτος κατενόησεν ὅτι αἱ λογικαὶ κρίσεις ἐκφωνοῦνται καὶ συνδυάζονται συμφώνως πρὸς ὡρισμένην νομοτέλειαν. Ὑπέβαλεν εἰς ἐξέτασιν τὴν λογικὴν σκέψιν καὶ ἐζήτησεν, ἀποχωρίζων ταύτην ἀπὸ οἱουδήποτε περιεχόμενον, νὰ ἀνεύρῃ τὴν καθαρὰν της μορφήν. Ἐπειδὴ δὲ θέλει νὰ ἀπαλλάξῃ τὴν μορφὴν «ἀνά λύσιν» αὐτὴν ἀπὸ τὸ περιεχόμενον, καλεῖ τὴν ὑπ' αὐτοῦ ἀνακαλυφθεῖσαν ἐπιστήμην «ἀναλυτικήν». Αὕτη πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὡς ἔχουσα ἀντικείμενόν της τὰς ἁπλουστάτας πάσης ἀναμίξεως μὲ ὑλικὸν περιεχόμενον μορφὰς τῆς σκέψεως, δηλαδὴ τὴν καθαρὰν καὶ τυπικὴν ἔρευναν τῆς διανοήσεως. Πρῶτος αὐτὸς εἰς τὴν παγκόσμιον φιλοσοφίαν προεχώρησεν εἰς τὴν τυποποίησιν, χρησιμοποιήσας συμβολικὰς παραστάσεις, ἐκ δὲ τῆς περιοχῆς τῆς λογικῆς ἐπεξετάθη, ὡς παρετήρησεν ὁ Ἐδ. Χοῦσσερλ, ἡ τυποποίησις εἰς τὰς μαθηματικὰς ἐπιστήμας καὶ κατέστη δυνατὸν νὰ δημιουργηθῇ ἡ μαθηματικὴ ἀνάλυσις.

Μέ θαυμαστὴν ἀπροκαταληψίαν οἰκοδομεῖται ὑπὸ τοῦ Σταγιρίτου ἡ ἐπιστήμη τῆς ἀναλυτικῆς (λογικῆς). Διακρίνει τὴν λογικὴν εἰς καθαράν, εἰς διαλεκτικὴν καὶ εἰς ἐπιστημονικήν. Ἡ καθαρὰ λογικὴ ἀσχολεῖται νὰ ἐξακριβώσῃ τὰς τυπικὰς μορφὰς τῆς νοήσεως, θέτει δὲ ζήτημα τυπικῆς ἀληθείας. Εἶναι λογικὴ τῆς πρὸς ἑαυτὴν συνεποῦς λογικῆς σκέψεως. Περὶ αὐτῆς γίνεται λόγος κυρίως εἰς τὸ σύγγραμμα «Ἀναλυτικὰ πρότερα». Ἡ διαλεκτικὴ λογικὴ ἐξετάζει τὴν διανοητικὴν λειτουργίαν, ἐφ' ὅσον αὕτη χρησιμοποιεῖ ὡς ἀφετηρίαν της προτάσεις ἀληθοφανεῖς. Ἡ ἀλήθεια, τὴν ὁποίαν μᾶς δίδει, εἶναι πιθανολογικὴ καὶ ἐξαρτᾶται ἐκ τοῦ βαθμοῦ τῆς ἀληθείας, τὸν ὁποῖον ἐμπεριέχουν αἱ ὑπὸ τοῦ διαλεκτικοῦ συλλογισμοῦ χρησιμοποιούμεναι προτάσεις. Ὁ Ἀριστοτέλης παρετήρησεν ὅτι ὑπάρχουν προτάσεις τινὲς αἵτινες γίνονται δεκταὶ ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων ἁπλῶς ὡς ἀξιόπιστοι.

Ταύτας ἐκάλουν οἱ ἀσχολούμενοι μὲ τὴν διαλεκτικὴν «τόπους». Ὅταν ὁ συλλογισμὸς ἀφορμᾶται ἀπὸ τοιαύτας πιθανολογικὰς ἀρχὰς ἔχει μόνον πιθανολογικὴν βεβαιότητα. Ἡ ἀλήθεια τὴν ὁποίαν ἐγκλείει τὸ συμπέρασμα εἶναι ἠγγυημένη ἀπὸ τὴν τυπικὴν ἀλήθειαν τῶν ἀναλυτικῶν σχέσεων καὶ ἀπὸ τὸν βαθμὸν ἀληθείας, δν ἐνέχουν αἱ προκείμεναι προτάσεις. Τὰ συναφῆ μὲ τὴν διαλεκτικὴν πιθανολογικὴν ἀλήθειαν προβλήματα ἐξήτασεν ὁ Ἀριστοτέλης εἰς τὸ σύγγραμμά του «Τοπικά». Εἰς δὲ τὰ «Ἀναλυτικὰ Ὕστερα» ἐξετάζει τὰ προβλήματα τὰ ἀναφερόμενα εἰς τὴν πραγματικὴν ἐπιστημονικὴν ἀλήθειαν. Διὰ νὰ εἶναι ὁ συλλογισμὸς ἐπιστημονικός, λέγει ὁ Ἀριστοτέλης, πρέπει νὰ ἀφορμᾶται ἀπὸ προτάσεις πράγματι ἀληθεῖς. Προβαίνει δὲ καὶ εἰς διασαφήνισιν τῆς ἐννοίας τῆς ἀποδείξεως τοῦ ὁρισμοῦ καὶ τῆς ἀναλογίας, ὡς μεθόδων τῆς ἐπιστημονικῆς ἀποδείξεως καὶ εὑρέσεως τῆς ἐπιστημονικῆς ἀληθείας. Τὰ «Ἀναλυτικὰ Ὕστερα» δύνανται νὰ χαρακτηρισθοῦν ὡς τὸ πρῶτον ἐγχειρίδιον συστηματικῆς ἐπιστημολογίας. Πρὸς ἀπόκρουσιν τῶν ἐκ μέρους τῶν σοφιστῶν προβαλλομένων ἀντιρρήσεων ἔγραψεν ὁ Ἀριστοτέλης τὸ σύγγραμμα «Σοφιστικοὶ ἔλεγχοι». Τὰ προβλήματα τὰ ἀναφερόμενα εἰς τὰς βασικὰς ἀξιωματικὰς προτάσεις ἐπὶ τῶν ὁποίων στηρίζεται τὸ ὅλον οἰκοδόμημα τῆς ἀναλυτικῆς τὰ ἐξετάζει συστηματικῶς εἰς τὸ τρίτον βιβλίον τῶν «Μετὰ τὰ φυσικά», παρεμπιπτόντως δὲ εἰς τὰ ὑπ' ἀριθ. 7 καὶ 14

κεφάλαια τοῦ «Περὶ ἑρμηνείας».

Ἐκ τῆς ἀνωτέρω γενομένης ἐκθέσεως καταφαίνεται ὅτι αἱ λογικαὶ ἀριστοτελικαὶ ἔρευναι ἀναφέρονται οὐ μόνον εἰς τὴν λογικήν, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν ὀντολογίαν. Ὁ Ἀριστοτέλης τὰς ἐθεώρει ὡς μάθημα προπαιδευτικόν, ὡς πρώτην φιλοσοφίαν ἐθεώρει τὴν ἐπιστήμην τὴν ὁποίαν ἡμεῖς οἱ νεώτεροι ὀνομάζομεν μεταφυσικήν. Ἡ γνωσιολογία δὲν ὑπάρχει ὡς ἰδιαίτερος κλάδος ἐν τῇ ἀριστοτελικῇ φιλοσοφίᾳ. Πλὴν ὅμως πολλάκις ἔχει κάμει ὁ Ἀριστοτέλης λόγον περὶ γνωσιολογικῶν προβλημάτων, ἰδίως ὅταν ὁμιλῇ περὶ ἀληθείας.

Τὸ περὶ τῆς ἀληθείας πρόβλημα

Εἰς τὸν Ἀριστοτέλη ἀνήκει ὁ καθ' ὅλον τὸν μεσαίωνα καὶ τοὺς νεωτέρους χρόνους χρησιμοποιηθεὶς παρ' ὅλων τῶν φιλοσόφων ὁρισμὸς τῆς ἀληθείας ὡς ἐξισώσεως τῆς σκέψεως πρὸς τὰ πράγματα. Εἰς τὸ «Περὶ ἑρμηνείας» σύγγραμμα λέγει ὁ Ἀριστοτέλης ὅτι τὰ «παθήματα τῆς ψυχῆς» εἶναι ὁμοιώματα τῶν πραγμάτων». Ἀλήθεια, συνεπῶς εἶναι νὰ ἀνταποκρίνωνται τὰ διανοήματα τῆς ψυχῆς πρὸς τὴν ἐκτὸς τῆς ἀνθρωπίνης διανοίας ὑφισταμένην πραγματικότητα. Τὸν ὁρισμὸν τοῦτον ἐδέχθησαν οἱ μεσαιωνικοὶ φιλόσοφοι καὶ αὐτὸς ὁ Κάντιος. Πρέπει ὅμως νὰ σημειωθῇ ὅτι αἱ περὶ ἀληθείας ἀντιλήψεις τοῦ Ἀριστοτέλους δὲν εἶναι μονοειδεῖς. Ὅπως διαστέλλει πολλὰς σημασίας τοῦ ὄντος, κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον χρησιμοποιεῖ καὶ τὸν ὅρον ἀλήθεια εἰς ποικίλας σημασίας. Τὸ ἀνωτέρω περιγραφὲν εἶδος τῆς ἀληθείας εἶναι ἡ «διασκεπτικὴ ἀλήθεια», ἡ συνισταμένη «περὶ σύνθεσιν καὶ διαίρεσιν τῶν νοημάτων». Ἡ νόησις συνδυάζει τὰς διαφόρους ἐντυπώσεις καὶ εἰκόνας, ἃς δέχεται ἐκ μέρους τῶν ἀντικειμένων διὰ τῆς λογικῆς κρίσεως. Ἂν οἱ συνδυασμοί, τοὺς ὁποίους ἐπιτελεῖ, ἀνταποκρίνωνται πρὸς τὴν πραγματικότητα, τότε λέγομεν ὅτι εὑρίσκεται ἐν τῇ ἀληθείᾳ. Εἶναι φανερὸν ὅτι πρόκειται περὶ τῆς ἀληθείας ἐν τῇ περιοχῇ τῶν λογικῶν κρίσεων.

Πέραν ὅμως τῆς διασκεπτικῆς ταύτης ἀληθείας, δέχεται ὁ Ἀριστοτέλης καὶ τὴν ὕπαρξιν μιᾶς ἐνορατικῆς ἀληθείας». Τὰς ἐννοίας αἵτινες εἰς τὸ πνεῦμα μας ἀντιπροσωπεύουν τὰ ἀντικείμενα, δὲν τὰς ἀποκτῶμεν, φρονεῖ ὁ Ἀριστοτέλης, διὰ τῆς λογικῆς σκέψεως, ἀλλὰ διὰ τῆς αἰσθήσεως καὶ τοῦ νοῦ. Ὁ ἀνθρώπινος νοῦς εἶναι ἐπιδεκτικὸς τοῦ νοητοῦ εἴδους, ἡ δὲ αἴσθησις τοῦ ἐνύλου εἴδους. Τὰ ἐξωτερικὰ ἀντικείμενα ἐπιδροῦν ἐπὶ τῶν αἰσθήσεων, αὐτὰ δὲ δέχονται μόνον τὴν μορφὴν τῶν ἀντικειμένων. Ὅπως, λέγει, ὁ κηρός, ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς σφραγῖδος, δέχεται μόνον τὴν μορφὴν τῆς σφραγῖδος, κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον τὰ νοητὰ καὶ ἔνυλα εἴδη ἀφίνουν τὰ ἴχνη τῆς μορφῆς των ἐπὶ τῆς ψυχῆς τοῦ ἀνθρώπου: «Ἡ μὲν αἴσθησίς ἐστι τὸ δεικτικὸν τῶν αἰσθητῶν εἰδῶν ἄνευ τῆς ὕλης, οἷον ὁ κηρὸς τοῦ δακτυλίου ἄνευ τοῦ σιδήρου καὶ τοῦ χρυσοῦ δέχεται τὸ σημεῖον» («Περὶ ψυχῆς 424 α 13) (ἡ μὲν αἴσθησις εἶναι αὐτὸ τὸ ὁποῖον δέχεται τὰ αἰσθητὰ εἴδη ἄνευ τῆς ὕλης ὅπως ὁ κηρὸς δέχεται τὸ σημεῖον τῆς ἐπὶ τοῦ δακτυλίου σφραγῖδος ἄνευ τοῦ σιδήρου καὶ τοῦ χρυσοῦ). Ἑπομένως, τὰ νοητὰ καὶ αἰσθητὰ εἴδη ἀφίνουν ἀποτυπώματα ἐπὶ τῆς ψυχῆς. Προκειμένου περὶ τῶν ἀποτυπωμάτων αὐτῶν δὲν τίθεται ζήτημα ἀληθείας. Ἡ πρόσληψίς των εἶναι πάντοτε ἀληθής. «Ἡ αἴσθησις τῶν ἰδίων ἀεὶ ἀληθής». Τὰ περιεχόμενα, τὰ ὁποῖα δημιουργοῦνται διὰ τῶν αἰσθητηρίων λόγῳ τῶν ἐρεθισμῶν, εἶναι πάντοτε ἀληθῆ. Ὑπάρχει δηλαδὴ μία ἀδιάψευστος βιωματικὴ ἐμπειρία. Εἰς αὐτὴν τὴν περίπτωσιν οὐδεμία ἐπιτελεῖται σύνθεσις καὶ διαίρεσις νοημάτων, ὅπως εἰς τὴν λογικὴν κρίσιν. Τίθεται ζήτημα ἀμέσου ἀντιλήψεως τῶν στοιχείων, ἅτινα εἶναι προσιτὰ εἰς τὸν νοῦν καὶ τὴν αἴσθησιν.

Διὰ τῆς ἀνωτέρω θεωρήσεως διαχωρίζεται ἡ ἐνορατικὴ κατάληψις τῶν θεμελιωδῶν αἰσθησιακῶν καὶ νοητικῶν δεδομένων ἀπὸ τὴν διασκεπτικὴν ἐνέργειαν τῆς διανοίας. Ὡς πρὸς τὴν ἐνορατικὴν κατάληψιν δὲν ἐγχωρεῖ ἀπάτη ἀλλὰ στέρησις. Ὁ ἄνθρωπος ἢ δύναται ἢ δέν δύναται νὰ ἀντιλαμβάνεται διὰ τῶν αἰσθήσεων τὸ ἔνυλον εἶδος καὶ διὰ τῆς νοήσεως τὸ καθαρόν, ἐφ' ὅσον δὲν ἔχει ὑποστῇ παθολογικὴν διαταραχήν. Κάθε ἄνθρωπος ἀντιλαμβάνεται ἀμέσως τί εἶναι φῶς, ἦχος, τί εἶναι αἱ ὀσμαὶ καὶ αἱ γευστικαὶ ἀποχρώσεις. Ἐπίσης ὁ ἄνθρωπος ἀντιλαμβάνεται ἀμέσως ὅτι τοῦτο τὸ ὂν εἶναι ἄνθρωπος, ἐκεῖνο δένδρον, ἐκεῖνο ποταμός. Εἰς τὴν φύσιν τοῦ ἀνθρώπου ἔγκειται νὰ νοῇ τὰ ῥηθέντα ἀντικείμενα. Ἂν δὲν τὰ νοῇ, δὲν δύναται νά θεωρηθῇ ἄνθρωπος. Χαρακτηριστικὸν τῆς ἀνθρωπίνης ὑπάρξεως εἶναι ἡ ἱκανότης τῆς κατανοήσεως τῆς θεμελιώδους τοῦ ὄντος κατασκευῆς. Ἡ περιοχὴ εἰς τὴν ὁποίαν ἀρχίζει τὸ σφάλμα εἶναι ἐκείνη εἰς τὴν ὁποίαν γίνονται συνδυασμοὶ τῶν ἀμέσων δεδομένων τῆς αἰσθήσεως καὶ τῆς νοήσεως. Ἡ διάνοια τοῦ ἀνθρώπου συνδέει τὰ ἀρχικὰ δεδομένα διὰ τῆς λογικῆς κρίσεως καὶ προσπαθεῖ νὰ παρακολουθήσῃ τὴν ποικιλίαν τῶν συνδυασμῶν, ὑπὸ τοὺς ὁποίους ἐμφανίζεται ἡ πραγματικότης. Κατὰ τὴν συνδυαστικὴν διανοητικὴν λειτουργίαν τῆς λογικῆς κρίσεως δύναται νὰ γίνῃ λάθος εἰς τρόπον ὥστε οἱ συνδυασμοὶ τοὺς ὁποίους ἐπιτελεῖ ἡ ἀνθρωπίνη διάνοια νὰ μὴ ἀνταποκρίνωνται μὲ τοὺς ἐν τῇ πραγματικότητι ὑφισταμένους συνδυασμούς. Τὸ ψεῦδος, λέγει ὁ Ἀριστοτέλης, προέρχεται ἐκ τῆς μὴ ὀρθῆς «συνθέσεως καί χωρισμοῦ τῶν νοημάτων». Ἀνακύπτει κατὰ τὰς συντακτικὰς πράξεις δι' ὧν συνδυάζει ἡ νόησις τὰ εἰς τὴν διάθεσίν της τιθέμενα δεδομένα. Ἐφ' ὅσον οἱ συνδυασμοὶ ἐπιτελοῦνται ὀρθῶς ἡ ἀνθρωπίνη γνῶσις ἀντιστοιχεῖ πλήρως πρὸς τὴν πραγματικότητα. Ὁ κόσμος δηλαδὴ — ἐφ' ὅσον δέν μεσολαβεῖ διανοητικὸν λάθος ἢ παθολογικὴ διατάραξις τῆς αἰσθησιακῆς καὶ νοητικῆς λειτουργίας — εἶναι ἀκριβῶς, ὅπως μᾶς τὸν ἀποκαλύπτει ἡ νόησις καὶ ἡ αἴσθησίς μας. Ὁ Ἀριστοτέλης εἶναι ὁ ἱδρυτὴς «τοῦ γνωσιολογικοῦ ἐνεργισμοῦ» (ἀκτιβίσμους), ἤτοι τῆς θεωρίας ἐκείνης, ἥτις φρονεῖ ὅτι δύναται ἡ ἀνθρωπίνη γνῶσις νά ἀντιληφθῇ τὰ πράγματα εἰς τὴν καθ' αὐτὸ οὐσίαν των. Εἰς τὸ «Περὶ ψυχῆς» σύγγραμμά του μᾶς λέγει: «Ὁ νοῦς ἐστὶν ὁ κατ' ἐνέργειαν τὰ πράγματα» (ὁ νοῦς ταυτίζεται εἰς τὴν ἐμπραγμάτωσίν του μέ τὴν πραγματικότητα). Ἡ ψυχὴ εἶναι ὁ τόπος εἰς τὸν ὁποῖον ἐμφανίζεται δι' εἰκονιστικῆς ἀντιπροσωπεύσεως ὅλον τὸ σύμπαν. Δι' αὐτὸ λέγει ὁ Σταγιρίτης: «Ἡ ψυχὴ τὸ ὄντα πως ἐστὶν» (ἡ ψυχὴ κατά τινα τρόπον ἀντιπροσωπεύει τὸ ὄν. Δύναται νὰ ἐννοήσῃ τὴν οὐσία τοῦ καθ' αὐτὸ ὄντος). Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ταύτης ἡ ἀριστοτελικὴ φιλοσοφία ἔρχεται εἰς ὀξυτάτην ἀντίθεσιν μὲ τὴν καντιανήν, ἥτις λέγει ὅτι ἡ καθαυτὸ οὐσία τῶν ὄντων διαφεύγει τὴν νοητικὴν τοῦ ἀνθρώπου κατάληψιν. Κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη, ἡ ἀνταπόκρισις τῆς γνώσεως πρὸς τὸν ἐξωτερικὸν κόσμον εἶναι ἠγγυημένη διὰ τοῦ νοῦ. Ὁ νοῦς, ὅστις ὡς θεῖον ὂν ἀναγκάζει τὴν ὕλην νὰ ἐπενδυθῇ ὡρισμένην μορφήν, ἐνυπάρχει ὑπὸ τὴν μορφὴν ποιητικοῦ, δηλαδὴ ἐνεργητικοῦ νοῦ εἰς τὴν ἀνθρωπίνην ψυχήν. Εἰς τὴν ἐξωτερικὴν ἐπίδρασιν τοῦ ἐξωψυχικοῦ νοῦ ἀνταποκρίνεται ὁμοιομόρφως ὁ ἐν τῇ ψυχῇ τοῦ ἀνθρώπου «ἐπεισερχόμενος θύραθεν» δηλαδὴ ἔξωθεν, ἐνεργητικὸς νοῦς ὅστις ἀποτελεῖ καὶ τὸ μόνον ἀθάνατον ἐν τῷ ἀνθρώπῳ στοιχεῖον.

Ἡ γνωσιολογικὴ θεωρία τοῦ Ἀριστοτέλους ἔχει κατοχυρωθῇ πλήρως διὰ τῆς ἀντιλήψεως ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἔχει «ἐν ἑαυτῷ νοῦν». Δι' αὐτοῦ κατανοεῖ ἀμέσως τὴν ὀντολογικὴν ὑψὴν τοῦ κόσμου. Πέραν τῆς ἀμέσου ταύτης ἀντιλήψεως, ἥτις εἶναι ἁπλῆ κατάφασις καὶ ἐπαφὴ «φάναι καί θιγεῖν», ὑπάρχει ἡ διασκεπτικὴ τοῦ λόγου (τῆς διανοήσεως) ἐνέργεια, ἥτις μᾶς προσπορίζει τὰς ἐμμέσως προσιτὰς γνώσεις. Ἡ ὀρθότης τῆς ἐνεργείας τοῦ διασκεπτικοῦ λόγου (ντισκούρσους) καθοδηγεῖται ἀπὸ τοὺς κανόνας, τοὺς ὁποίας ἀνακαλύπτει ἡ ἐπιστήμη τῆς λογικῆς. Ὅλοι δὲ οὗτοι οἱ κανόνες ἀντλοῦν τὴν ἰσχύν των ἀπὸ τὰς ὑπερτάτας λογικὰς ἀρχὰς τῆς ἀντιφάσεως τῆς ταυτότητος καὶ τῆς τοῦ μέσου ἢ τρίτου ἀποκλείσεως. Ὡς πρὸς ταύτας θέτει ὁ Ἀριστοτέλης τὸ ζήτημα ἂν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀποδειχθοῦν ἀναλυτικῶς. Ἡ ἀπάντησίς του εἶναι ἀρνητική. Δὲν δυνάμεθα νὰ ἀποδείξωμεν τὸ κῦρος των. Διότι ἀπόδειξις εἶναι ἡ παραγωγὴ τοῦ κύρους μιᾶς προτάσεως ἐκ τοῦ κύρους ἄλλης προτάσεως. Ἂν λοιπὸν ὑπῆρχεν ἀνωτέρας τάξεως πρότασις ἐξ ἧς θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ παραχθῇ τὸ κῦρος τῶν ὑψίστων λογικῶν ἀρχῶν, θὰ ἔπρεπε καὶ δι' αὐτὴν νὰ ζητήσωμεν νέαν ἀπόδειξιν καὶ οὕτω θὰ ἐπροχώρει ἡ ἀναζήτησίς μας ἐπ' ἄπειρον. Παρὰ ταῦτα, αἱ ὑψισταὶ λογικαὶ ἀρχαί, καίτοι μένουν ἀναπόδεικτοι, δύνανται νὰ κατοχυρωθοῦν, ἐναντίον τῶν ἀντιρρήσεως, ἃς προέβαλλον οἱ σοφισταί. Εἰς τὸ Γ βιβλίον τῶν «Μετὰ τὰ φυσικὰ» ὑπερασπίζει ὁ Ἀριστοτέλης τὰ ὕψιστα λογικὰ ἀξιώματα κατὰ τοῦ σχετικισμοῦ τοῦ Πρωταγόρου .

Ἀποδεικνύει ὅτι πᾶς σχετικισμὸς καὶ ψευδοδιαλεκτισμὸς ὅταν ἐφαρμοσθῇ ἐπὶ τοῦ ἰδίου τοῦ ἑαυτοῦ του, ἄγεται εἰς αὐτοαναίρεσιν. Ἡ πρότασις, ἥτις λέγει ὅτι τὰ πάντα εἶναι σχετικά, δὲν δύναται νὰ μὴ ὁμολογήσῃ ὅτι ὁ γενικὸς σχετικισμὸς ἐπεκτείνεται καὶ ἐπὶ τοῦ ἑαυτοῦ της. Ὁ Ἀριστοτέλης ἔχει θέσει ἅπαξ διὰ παντὸς ἐκτὸς μάχης τὸν γενικευμένον σχετικισμὸν καὶ σκεπτικισμόν.

Ἡ ἀριστοτελικὴ ὀντολογία

Ὁ Πλάτων εἶχεν ἐντάξει τὴν διαπραγμάτευσιν τῶν μεταφυσικῶν προβλημάτων μαζὶ μὲ τὰ λογικὰ εἰς μίαν γενικὴν μάθησιν τὴν ὁποίαν ὠνόμαζε διαλεκτικήν. Ὁ Ἀριστοτέλης ἀντελήφθη, ὅτι ἔπρεπε νά διαιρεθῇ ἡ γενικὴ αὕτη μάθησις εἰς μερικωτέρας ἐπιστήμας. Ἀνωτέρω εἴδομεν ὅτι διὰ τὴν ἐξέτασιν τῶν λογικῶν προβλημάτων ἵδρυσεν εἰδικὴν ἐπιστήμην, τὴν ἀναλυτικήν, ἥτις ἐξελείχθη εἰς τὴν σημερινὴν λογικήν. Μετὰ τὸν ἀποχωρισμὸν τῶν ἀναλυτικῶν καὶ διαλεκτικῶν προβλημάτων ἔμενον πρὸς ἐξέτασιν τὰ κυρίως ὀντολογικὰ προβλήματα, τὰ ὁποῖα ἦτο ἀνάγκη νά ἐξετασθοῦν ὑπὸ εἰδικῆς φιλοσοφικῆς ἐπιστήμης. Ὁ Ἀριστοτέλης ἵδρυσε διὰ νὰ τὰ ἐξετάσῃ νέαν ἐπιστήμην, τὴν ὁποίαν ὁ ἴδιος ὠνόμασε «Πρώτην φιλοσοφίαν». Οἱ μεταγενέστεροι τὴν ἀπεκάλεσαν «Μεταφυσικὴν» ἐκ τοῦ τίτλου «Μετὰ τὰ φυσικά», ὅστις ἐδόθη εἰς τὴν ὁμάδα τῶν ἀριστοτελικῶν συγγραμμάτων εἰς τὰ ὁποῖα ἀνεπτύσσοντο τὰ σχετικὰ μέ αὐτὴν προβλήματα. Κατὰ τὴν νεωτέραν ἐποχὴν ὁ Γερμανὸς φιλόσοφος Γοκλήνιος εἰς τὸ ὑπ' αὐτοῦ ἐκδοθὲν κατὰ τὸ 1613 φιλοσοφικὸν λεξικὸν ὠνόμασε τὴν φιλοσοφικὴν αὐτὴν μάθησιν «Ὀντολογίαν». Οἱ νεώτεροι λέγοντες «μεταφυσικὴν» ἐννοοῦν τὴν ἐπιστήμην, ἥτις ὑπερβαίνει τὴν φυσικὴν θεώρησιν καὶ εἰσέρχεται εἰς τὴν ἔρευναν τῆς περιοχῆς εἰς τὴν ὁποίαν εὑρίσκονται τὰ ὑπεραισθητὰ ὄντα, ἤτοι ὁ Θεὸς ἡ ψυχὴ καὶ τὸ κοσμικὸν σύμπαν νοούμενον ὡς ὁλότης. Ὁ φιλόσοφος τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ Γεώργιος Παχυμέρης (1244 — 1310) ἀντλῶν ἐκ παλαιῶν σχολίων γράφει περὶ τοῦ ἀριστοτελικοῦ συγγράμματος «Μετὰ τὰ φυσικά», τὰ ἀκόλουθα: «Μετὰ τὸ φυσικὰ δ' αὖθις εἰσὶν ἃ καὶ φύσεως ὑπερῆρται καὶ ὑπὲρ αἰτίαν καὶ λόγον εἰσίν» (Μετὰ τὰ φυσικὰ εἶναι ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα ἔχουν ὑψωθῇ ὑπὲρ τὴν φύσιν καὶ εἶναι ὑπεράνω αἰτίας καὶ λόγου). Ἡ τοιαύτη ἐκδοχή, καθ' ἣν ἡ πρώτη φιλοσοφία ἔχει ὡς μοναδικόν της ἀντικείμενον τὴν ἐξέτασιν τῶν ὑπὲρ τὴν αἴσθησιν ὄντων, προέρχεται πρὸς τὸ περιεχόμενον τῶν ἀριστοτελικῶν συγγραμμάτων. Διότι ὁ Ἀριστοτέλης εἰς τὰ «Μετὰ τὰ φυσικὰ» δὲν περιορίζεται εἰς τὴν ἐξέτασιν μόνον τῆς ὑπεραισθητῆς οὐσίας, ἀλλὰ ἐρευνᾶ ποικιλώτατα προβλήματα. Εἰς τὴν ἐν λόγῳ ὁμάδα τῶν συγγραμμάτων του ἐξετάζονται τὰ ἀκόλουθα δέκα θέματα: 1ον) Καθορίζεται ἡ ἔννοια ὑπὸ τὴν ὁποίαν πρέπει νὰ ἐννοῶμεν τὸν ὅρον σοφία. 2ον) Γίνεται κριτικὴ ἔκθεσις τῶν προγενεστέρων φιλοσοφικῶν συστημάτων. 3ον) Τίθενται πρὸς συζήτησιν ὀντολογικαὶ ἀπορίαι. 4ον) Ὑποστηρίζονται τὰ ὕψιστα λογικὰ ἀξιώματα, ἤτοι ὁ νόμος τῆς ταυτότητος, ἀντιφάσεως καὶ τῆς τοῦ τρίτου ἢ μέσου ἀποκλείσεως ἔναντι τῶν ἐκ μέρους τῶν σοφιστῶν καὶ ἰδίᾳ τοῦ Πρωταγόρου διατυπωθεισῶν ἀντιρρήσεων. 5ον) Παρέχεται

διὰ τοῦ βιβλίου Δ στοιχειώδης σημασιολογικὴ ἀνάλυσις τῶν φιλοσοφικῶν ὅρων. 6ον) Καθορίζεται τί εἶναι ἡ οὐσία, τί εἶναι ἡ ὕλη, τό εἶδος καὶ τὸ ἐξ εἴδους καὶ τῆς ὕλης σύνολον. 7ον) Καθορίζεται ἀπὸ ὀντολογικῆς ἀπόψεως τὸ «ἐνεργείᾳ» καὶ «δυνάμει». 8ον) Καθορίζονται αἱ μεταξὺ τοῦ ἑνὸς καὶ τοῦ ὄντος ὀντολογικαὶ σχέσεις. 9ον) Παρέχεται ἐν σχεδίῳ γενικὴ πραγματεία τῶν ποικιλιῶν ὑπὸ τὰς ὁποίας ἐμφανίζεται ἡ οὐσία καὶ καθορίζονται τὰ ὀντολογικὰ γνωρίσματα τῆς πρώτης νοητῆς οὐσίας. 10ον) Ἐπιχειρεῖται κριτικὸς ἔλεγχος τῆς ἐν τῇ Πλατωνικῇ Ἀκαδημίᾳ διδασκομένης ὑπὸ τῶν μαθητῶν τοῦ Πλάτωνος ὀντολογικῆς ἀριθμολογίας.

Εἰσερχόμενοι εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῶν κυριωτέρων γραμμῶν τῆς ἀριστελικῆς μεταφυσικῆς παρατηροῦμεν ὅτι ἤδη ἀπὸ της ἐποχῆς καθ' ἣν ἦτο μαθητευόμενος ἐν τῇ Ἀκαδημίᾳ, ὁ Σταγιρίτης εἶχεν ἀρχίσει νὰ διατυπώνῃ ἰδίας ἀντιλήψεις. Ὅπως φαίνεται ἀπὸ ἀποσπάσματα διασωθέντα ἐκ τοῦ διαλόγου του «Εὔδημος» εἶχεν ἀσχοληθῇ πρωιμώτατα μὲ τὸ πρόβλημα τῆς οὐσίας. Αἱ σχετικαί του ἔρευναι τὸν εἶχον ἀγάγει εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι οὐσία εἶναι ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖ τὸν ἀχώριστον ὀντολογικὸν πυρῆνα οἱουδήποτε ὄντος. Ἐκ τῆς τοιαύτης ἀντιλήψεως ὁρμώμενος δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ μὴ διαφωνήσῃ πρὸς τὸν διδάσκαλόν του. Ὁ Πλάτων ἐδέχετο ὅτι αἱ ἰδέαι ἀπετέλουν τὴν οὐσίαν τῶν ὄντων, ἐδίδασκεν ὅμως ὅτι τὰ ὄντα δὲν «κατέχουν» κατ' ἄμεσον τρόπον μέσα εἰς τὸν ἑαυτόν των τὰς ἰδέας, ἀλλ' ἁπλῶς «μετέχουν» εἰς αὐτάς. Ἐχώριζε κατά τινα τρόπον τὰς ἰδέας ἀπὸ τὰ αἰσθητά, δεχόμενος συνάμα ὅτι τὰ αἰσθητὰ ὄντα ἔχουν κατασκευασθῇ ὑπὸ τοῦ Δημιουργοῦ μὲ πρότυπα τὰς ἰδέας. Κατὰ τῆς θεωρίας τοῦ «χωρισμοῦ» ἐστράφη ὁ Ἀριστοτέλης. Ἐάν, εἶπε, χωρίσωμεν τὴν ἰδέαν ἀπὸ τὸ αἰσθητόν, ἐπειδὴ αὕτη ἀποτελεῖ τὸν ὀντολογικὸν πυρῆνα τοῦ αἰσθητοῦ, τοῦτο θὰ μείνῃ χωρὶς οὐσιαστικὸν ὀντολογικὸν περιεχόμενον καὶ ὁλόκληρος ἡ ἀντικειμενικὴ πραγματικότης θὰ χάσῃ τὴν ὀντολογικήν της ὑπόστασιν. Διὰ τοῦτο, ἐσκέφθη ὁ Σταγιρίτης πρέπει νὰ καταβιβάσωμεν τὴν ἰδέαν εἰς τὸν αἰσθητὸν κόσμον καὶ νὰ τὴν θεωρήσωμεν ὑφισταμένην μέσα εἰς τὸ αἰσθητόν. Κάθε αἰσθητὸν ἀντικείμενον ὑφίσταται ἐπειδὴ ἔχει μέσα του ἕνα ὀντολογικὸ πυρῆνα. Αὐτὸν τὸν ὀντολογικὸν πυρῆνα, ὁ ὁποῖος δίδει εἰς τὸ αἰσθητὸν ὃν ὀντολογικὴν ἀξίαν καὶ ὕπαρξιν, τὸν ὀνομάζει, χρησιμοποιῶν πλατωνικὸν ὅρον, εἶδος». Ἡ διαφωνία του πρὸς τὸν Πλάτωνα ἔγκειται εἰς τὸ ὅτι ὁ Σταγιρίτης δὲν θεωρεῖ ἐπαρκῆ τὴν περὶ «μετοχῆς» τῶν αἰσθητῶν εἰς τὰς ἰδέας πλατωνικὴν διδασκαλίαν. Ἡ διὰ τῆς μετοχῆς ἐξήγησις εἶναι διὰ τὸν Ἀριστοτέλη «ποιητικὴ μεταφορὰ» ἥτις δὲν δύναται νὰ παράσχῃ ἐπαρκῆ ἑρμηνείαν. Ἡ ἰδέα λοιπὸν πρέπει νὰ θεωρηθῇ ἀμέσως παροῦσα, ὡς «εἶδος» εἰς τὰ ὄντα. Οἱονδήποτε αἰσθητὸν ὃν ἐμπεριέχει ὡς πυρῆνα τὸ εἶδος. Διὰ τῆς ἀριστοτελικῆς ταύτης ἀντιλήψεως δὲν καταλύεται ὡς πρὸς τὴν βάσιν της ἡ πλατωνικὴ ἰδεοκρατία, ἀλλὰ τοὐναντίον γίνεται ἐντονωτέρα. Ὅπως λέγεται περὶ τοῦ Σωκράτους ὅτι κατεβίβασε τὴν φιλοσοφίαν ἀπὸ τὸν οὐρανὸν εἰς τὴν γῆν, κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον δύναται νὰ λεχθῇ ὅτι καὶ ὁ Ἀριστοτέλης κατεβίβασε τὴν ἰδέαν ἀπὸ τὸν ὑπερουράνιον τόπον εἰς τὴν αἰσθητὴν πραγματικότητα. Ἐπειδὴ ἡ ἰδέα ἀποτελεῖ τὸ «εἶναι» δι' ἕκαστον ἐκ τῶν αἰσθητῶν ὄντων, πρέπει νὰ ἔχῃ ἄμεσον «παρουσίαν» μέσα εἰς αὐτό. Δὲν δύναται νὰ νοηθῇ ὡς γενικὴ ἔννοια ἔχουσα ὑπόστασιν χωριστὴν ἀπὸ τὰ ἀντικείμενα. Οὐδεμία γενικὴ ἔννοια δύναται νὰ ἔχῃ, διδάσκει ὁ Ἀριστοτέλης, ὀντολογικὴν ὑπόστασιν. Εἶναι ἁπλῶς ἀποτύπωμα, τὸ ὁποῖον ἀφίνουν εἰς τὴν διάνοιαν τὰ αἰσθητὰ ἀντικείμενα.

Ὄχι μόνον ὡς πρὸς τὰς ἰδέας διαφωνεῖ ὁ Ἀριστοτέλης, ἀλλὰ καὶ ἡ μορφὴ ὑπὸ τὴν ὁποίαν ἐνεφάνισε κατὰ τὴν γεροντικήν του ἡλικίαν ὁ διδάσκαλος τὴν θεωρίαν του ὁμιλήσας περὶ ἰδεῶν - ἀριθμῶν δὲν τὸν ἱκανοποιεῖ. Εἰς τὰ δύο τελευταῖα βιβλία Μ καὶ Ν τῶν «Μετὰ τὰ φυσικὰ» ἐπιχειρεῖ, ὡς εἴπομεν ἀνωτέρω, σφοδρὰν πολεμικὴν ἐπίκρισιν κατὰ τῆς ὀντολογικῆς ἀριθμολογίας τοῦ Πλάτωνος. τοῦ Σπευσίππου καὶ τοῦ Ξενοκράτους. Κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη, ὁ ἀριθμὸς δὲν δύναται νὰ ἔχῃ ὀντολογικὴν ἀξίαν. Ὁ ἀριθμὸς ἀποτελεῖ προσδιοριστικὸν χαρακτηριστικὸν ἀπαδιδόμενον εἰς ἀριθμούμενα ἀντικείμενα. Διὰ νὰ δυνηθῶμεν νὰ ἐκτελέσωμεν ἀρίθμησιν, πρέπει νὰ δεχθῶμεν ὅτι ὑπάρχει κάτι τὸ ἀριθμούμενον ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐκφωνεῖται ὁ ἀριθμός. Ἄρα δὲν δύναται νὰ χαρακτηρισθῇ ἀπὸ ἀπόψεως ὀντολογικῆς πρῶτον δεδομένον ὁ ἀριθμός. Πρὸ τοῦ ἀριθμοῦ κατέχει τὴν προτεραιότητα τὸ ἀντικείμενον τῆς ἀριθμήσεως. Δὲν δύναται ἄρα νὰ καταταχθῇ εἰς τὴν κατηγορίαν τῆς οὐσίας ὁ ἀριθμὸς ἀλλὰ τάσσεται εἰς τὴν δευτερεύουσαν ὀντολογικῶς κατηγορίαν τῆς ποσότητος καὶ τῆς σχέσεως (πρός τι). Διὰ τοῦτο δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ ὁ ἀριθμὸς εἴτε μονος, ὅπως ἐφρόνουν οἱ Πυθαγόριοι, εἴτε ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὰς ἰδέας ὅπως ἐδίδαξεν ὁ Πλάτων, ὡς ὀντολογικὴ ἀρχή.

Ἐκτὸς τοῦ ἀνωτέρω ἐπιχειρήματος παρουσιάζει ὁ Ἀριστοτέλης καὶ ἄλλας ἀντιρρήσεις. Εἷς τοιοῦτος «εἰδητικὸς» ὅπως τὸν ὀνομάζει, ἀριθμὸς δὲν δύναται νὰ ἐξομοιωθῇ· μὲ τὸν μαθηματικὸν ἀριθμόν, ὅπως ὑπεστήριζαν οἱ διάδοχοι ἐν τῇ Ἀκαδημίᾳ τοῦ Πλάτωνος. Διὰ νὰ εὐσταθήσῃ η πλατωνικὴ ἀριθμολογία πρέπει νὰ ἐπινοηθῇ ἓν εἶδος ἀριθμῶν. Τὸ χαρακτηριστικὸν τοῦ νέου τούτου εἴδους τῶν ἀριθμῶν πρέπει νὰ εἶναι, ὅτι ἕκαστος ἐξ αὐτῶν θὰ ἀποτελῆται ἀπὸ μονάδας αἵτινες δὲν θὰ εἶναι «συμβληταί» μὲ τὰς μονάδας τῶν ἄλλων εἰδητικῶν ἀριθμῶν ἐπὶ τῶν μονάδων τῶν ὁποίων δὲν θὰ εἶναι δυνατὸν νὰ ἐκτελεσθοῦν λογιστικαὶ πράξεις. Ἀλλ' οὔτε ὁ Πλάτων, παρατηρεῖ ὁ Ἀριστοτέλης, οὔτε οἱ διάδοχοί του κατώρθωσαν νὰ διασαφηνίσουν τὴν σύστασιν καὶ τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ νέου τούτου ἀριθμοῦ. Ὁ Σταγιρίτης, μὲ τὴν χαρακτηρίζουσαν τὴν σκέψιν του ὀξύνοιαν ἀντιλαμβάνεται ὅτι οἱ εἰδητικοί ἀριθμοί προϋποθέτουν νέαν ἀριθμολογικὴν βάσιν. Διαισθάνεται ὅτι ὁ Πλάτων εὑρέθη πρὸ νέου εἴδους ἀριθμῶν καὶ διαπιστώνει ὅτι οὔτε αὐτὸς οὔτε οἱ διάδοχοί του κατώρθωσαν νὰ ἀνακαλύψουν τὰ γνωρίσματα τῆς νέας τάξεως τῶν ἀριθμῶν.

Ἐκτὸς τῶν ἀνωτέρω μειονεκτημάτων, τὰ ὁποῖα ἐμφανίζουν διὰ τὸν Ἀριστοτέλη αἱ δύο φάσεις τῆς πλατωνικῆς ὀντολογίας, παρουσιάζουν ὡς κοινὸν ἐλάττωμα τὸ ὅτι δὲν δύνανται νὰ ἐξηγήσουν τὴν ἐν τῷ κόσμῳ παρατηρουμένην κίνησιν καὶ ἀλλοίωσιν. Πῶς εἶναι δυνατὸν ἐρωτᾷ, αἱ ἰδέαι αἵτινες ἵστανται ἀκίνητοι ἐν τῷ σύμπαντι ὡς αἰώνια καὶ ἄφθαρτα ὑποδείγματα νὰ θεωρηθοῦν ὡς προκαλοῦσαι τὴν ἐν τῷ κόσμῳ κίνησιν καὶ μεταβολήν; Ἡ αὐτὴ ἀδυναμία χαρακτηρίζει καὶ τοὺς ἀριθμούς, διότι καὶ αὐτοί, ὡς καὶ πάντα τὰ μαθηματικὰ ἀντικείμενα, παρουσιάζουν τὸ χαρακτηριστικὸν τῆς ἀκινησίας καὶ τῆς ἐλλείψεως τῆς μεταβολῆς. Ὁ ἰδεωδῶς νοούμενος π.χ. κύκλος καὶ τὸ ἰδεῶδες τρίγωνον, ἢ ὁ ἀριθμὸς 3 δὲν ὑφίστανται οὐδεμίαν ἀλλοίωσιν, ἀλλὰ μένουν τὰ αὐτά. Πῶς λοιπὸν ἀπὸ τὰς «ἀκινήτους» αὐτὰς ὀντολογικὰς ἀρχὰς θὰ δυνηθῇ νὰ παραχθῇ ἡ ἐν ἀδιαλείπτῳ κινήσει καὶ ἀλλοιώσει διατελοῦσα ἀντικειμενικὴ πραγματικότης; Αἱ ἀπορίαι αὗται πρέπει νὰ ὑπερνικηθοῦν διὰ πληρεστέρας ὀντολογικῆς θεωρήσεως.

Ὁ Ἀριστοτέλης ἠσχολήθη εἰς ἐπιμόνους μελέτας διὰ νὰ παρουσιάσῃ νέαν ὀντολογικὴν θεώρησιν, ἀπηλλαγμένην ἀπὸ τὰ σημειωθέντα ἐλαττώματα. Πρὸς τοῦτο ἐθεώρησεν ὡς ὀντολογικὰς ἀρχὰς ἀποτελούσας τὴν οὐσίαν τῶν ὄντων τὰ εἴδη, διέκρινε δὲ ταῦτα εἰς ἕνυλα καὶ εἰς καθαρὰ (δηλαδὴ ἀπηλλαγμένα ὕλης). Τὴν ὑψίστην θέσιν μεταξὺ τῶν εἰδῶν κατέχει ὁ Θεὸς θεωρούμενος ὡς κατὰ πάντα ἀπηλλαγμένον πάσης ὑλικότητος εἶδος. Κατώτερον βαθμὸν καθαρότητος ἔχουν κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη οἱ νόες, οἵτινες ἀποτελοῦν τὴν κινητικὴν οὐσίαν τῶν οὐρανίων σφαιρῶν (βλέπε ἐν τῷ παρόντι τόμῳ τὰ σχετικῶς μὲ τὰς ἀστρονομικὰς θεωρίας τοῦ Ἀριστοτέλους ἐκτιθέμενα). Κατωτέραν δὲ ἱεραρχικὴν βαθμίδα κατέχουν αἱ ἀνθρώπιναι ψυχαί, ὄχι ὁλόκληροι, ἀλλὰ τὸ νοητικὸν αὐτῶν τμῆμα, ὁ ποιητικὸς νοῦς. Εἰς τὴν ἱεραρχικὴν κλίμακα ἔπονται τελευταῖα τὰ «ἕνυλα εἴδη», τὰ εἴδη δηλαδὴ ἐκεῖνα ὑπὸ τὰ ὁποῖα ἐμφανίζονται τὰ αἰσθητὰ ἀντικείμενα. Ὁ Θεός, οἱ νόες, οἱ κινοῦντες τὰς οὐρανίους σφαίρας, καὶ αἱ ἀνθρώπιναι ψυχαὶ κατὰ τὸ νοητικὸν των τμῆμα εἶναι ὄντα ἀΐδια καὶ ἀθάνατα. Τὰ ἕνυλα εἴδη ἀσφαλίζουν τὴν ἀθανασίαν των διὰ τῆς συνεχοῦς μορφοποιήσεως. Τὸ εἶδος π.χ. τῆς δρυὸς δὲν ἔχει ἀτομικὴν ἀθανασίαν ὅπως ὁ Θεός, ἀλλ' οὐδέποτε παύει ὑφιστάμενον, διότι ἡ μία δρὺς γενᾷ διαδοχικῶς τὴν ἄλλην. Τὸ αὐτὸ συμβαίνει καὶ εἰς τὰ ἄλλα εἴδη τοῦ φυτικοῦ καὶ ζωϊκοῦ βασιλείου, καθὼς καὶ εἰς τὰ στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα διαρκῶς ὑφίστανται ἐν τῇ ὕλῃ μετατρεπόμενα τὸ ἓν εἰς τὸ ἄλλο. Εἶναι φανερὸν ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης διὰ νὰ ὁλοκληρώσῃ τὴν θεωρίαν του ἀναγκάζεται νὰ δεχθῇ τὴν ὕπαρξιν καὶ ὕλης ἐπὶ τῆς ὁποίας ἐνεργεῖ τὸ εἶδος. Τὴν ὕλην τὴν θεωρεῖ ὡς κάτι τὸ ὁποῖον οὐδεμίαν ἔχει μορφὴν ἢ ποιότητα. Εἶναι ἓν στοιχεῖον τὸ ὁποῖον κέκτηται πλαστικότητα, ἐπιτρέπουσαν εἰς αὐτὸ νὰ ἐπενδύεται ἐν ὡρισμένον εἶδος. Εἶναι τὸ ἐν τῷ σύμπαντι ὑφιστάμενον ἀκαθόριστον καὶ ἄμορφον στοιχεῖον, τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖ τὴν πηγὴν ἐκ τῆς ὁποίας γεννῶνται τὰ αἰσθητὰ ἀντικείμενα. Τὸ ὑλικὸν τοῦτο στοιχεῖον δὲν καταβιβάζεται εἰς τὸ ἐπίπεδον τῆς ἀνυπαρξίας. Ὑπάρχει ὡς δυνατότης, ὡς προδιάθεσις καὶ ἔχει μέσα εἰς τὸν ἑαυτόν του τὴν τάσιν νὰ ὑποβληθῇ εἰς μορφοποίησιν. Ὅταν ἐπενδυθῇ ἡ ὕλη τὸ εἶδος, παράγεται τὸ μὲ ὡρισμένας αἰσθητὰς ποιότητας ἐμφανιζόμενον συγκεκριμένον αἰσθητὸν ἀντικείμενον. Πῶς ὅμως κατορθοῦται νὰ ἐξέλθῃ ἀπὸ τὴν ἀπροσδιόριστον καὶ ἄμορφον κατάστασίν της ἡ ὕλη;

Ὁ Ἀριστοτέλης δέχεται ὅτι εἰς τὴν ὕλην ὑπάρχει μία ἀσυνείδητος τελολογικὴ τάσις. Ἡ ἀριστοτελικὴ ὕλη ἔχει μίαν δυναμικὴν ὑπόστασιν. Πρέπει νὰ νοηθῇ ὑφισταμένη ὡς δύναμις. Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς ἡ ἀριστοτελικὴ ὕλη ὁμοιάζει μὲ τὴν δύναμιν ὅπως τὴν νοεῖ ὁ Λάϊμπνιτς καὶ ἰδιαίτερα ὁ Χριστιανὸς Βόλφ, ὅστις τὴν ὁρίζει ὡς «δυνατότητα ἐνεργείας». Ἐνεργεῖ δὲ ὡθουμένη ὑπό τινος ἀσυνειδήτου τελολογικῆς τάσεως «ὀρέξεως» πρὸς ἀνάληψιν εἴδους. Καταλαμβάνεται ἀπὸ ἕνα ἔρωτα πρὸς τὸν Θεόν, ὅστις χαρακτηρίζεται ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους ὡς ἀκίνητος κινητικὴ οὐσία: «κινοῦν ἀκίνητον». Ἐπειδὴ δὲ ὁ Θεὸς εἶναι καθαρὸν εἶδος ὁ ἔρως οὗτος τῆς ὕλης καταλήγει εἰς τὴν προσπάθειαν νὰ ἐπενδυθῇ μορφήν. Ἀλλὰ παρὰ τὴν ἔφεσίν της ταύτην ἐξακολουθεῖ ἡ ὕλη νὰ διατηρῇ τὸν χαρακτῆρα τῆς ἀπροσδιοριστίας. Διὰ τοῦτο εἰς τὸν ὑλικὸν κόσμον ὑπάρχει ἡ ἀτέλεια καὶ ἡ ἐκ τῆς ἀντιστάσεως τῆς ὕλης προερχομένη μηχανικὴ ἀναγκαιότης, «ἡ ἀνάγκη» ὅπως λέγουν οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες.

Ἐπὶ τῆς διακρίσεως τῆς ὕλης ἀπὸ τοῦ εἴδους στηριζόμενος ὁ Ἀριστοτέλης, προχωρεῖ εἰς τὴν ἐξήγησιν τοῦ φαινομένου τῆς γενέσεως καὶ ἀλλοιώσεως. Ἡ γένεσις δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ ἡ ἔξοδος τῆς ὕλης ἀπὸ τὴν κατάστασιν τῆς ἁπλῆς δυνατότητος καὶ ἡ ἀφίξις της εἰς κατάστασιν ἐμπραγματώσεως. Ἡ ὕλη εὑρίσκεται εἰς τὴν ἀρχὴν εἰς μίαν κατάστασιν ἁπλῆς δυνατότητος. Ἡ ὀντολογικὴ αὕτη κατάστασις ὀνομάζεται ἀπὸ τὸν Ἀριστοτέλη «δυνάμει ὄν». Ὅταν ἀχθῇ ἡ ὕλη εἰς κατάστασιν ἐμπραγματώσεως, ὅταν δηλαδὴ ἀποδώσῃ ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἠδύνατο νὰ ἀποδώσῃ, φθάνει εἰς τὴν ἐνεργειακήν της κατάστασιν καὶ γίνεται «ἐνεργείᾳ ὄν». Δυνάμεθα νὰ καταστήσωμεν σαφεῖς τὰς δύο ταύτας ὀντολογικὰς διακρίσεις διὰ τοῦ ἀκολούθου παραδείγματος: Ὑποθέτομεν ὅτι εἰς καλλιτέχνης, ὁ Φειδίας π.χ., προτίθεται νὰ κατασκευάσῃ ἓν μαρμάρινον ἄγαλμα τῆς Ἀθηνᾶς. Ἀμέσως ἀντιλαμβάνεται ὅτι τοῦ χρειάζεται μάρμαρον. Αὐτὸ τὸ μάρμαρον τὸ ὁποῖον τοῦ χρειάζεται εἶναι ἐν σχέσει μὲ τὸ σχεδιαζόμενον ἄγαλμα «τὸ ὑλικὸν ἀπὸ τὸ ὁποῖον δ ύ ν α τ α ι νὰ κατασκευασθῇ τὸ ἄγαλμα». Δι' αὐτὸ τὸ ὀνομάζει ὁ Ἀριστοτέλης «δυνάμει ἄγαλμα». Ὁ Φειδίας

ἀρχίζει νὰ ἐργάζεται διὰ τὴν κατασκευὴν τοῦ ἀγάλματος. "Οταν τὸ τελειοποιήσῃ, ἔχομεν τὸ ἐμπραγματωμένον ἄγαλμα, τὸ «ἐνεργείᾳ ἄγαλμα». Ἡ ὕλη εἰς τὴν προκειμένην περίπτωσιν εἶναι τὸ μάρμαρον. Ἀλλὰ διὰ νὰ κατασκευάσῃ ὁ Φειδίας τὸ ἄγαλμα, πρέπει νὰ ἔχῃ συλλάβει εἰς τὸν νοῦν του ἓν σχέδιον, ἓν πρότυπον. Αὐτὸ τὸ πρότυπον εἶναι τὸ «εἶδος». Ἡ ὕλη θὰ ὑποστῇ τοιαύτην κατεργασίαν, ὥστε νὰ παρουσιασθῇ ἐπάνω εἰς αὐτὴν ἡ μορφή, «τὸ εἶδος» τῆς Ἀθηνᾶς. "Οταν φθάσῃ ἡ ἐργασία τοῦ Φειδίου εἰς τὸ τέλος καὶ ἀναπαραστήσῃ τὴν μορφὴν τῆς Ἀθηνᾶς μὲ πᾶσαν δυνατὴν τελειότητα, τότε· ἔχομεν τὴν ἐντελέχειαν. Ἡ ἐργασια δηλαδὴ «ἔσχε τὸ τέλος της», εὗρε τὴν πληρότητά της. Οἱ τρεῖς οὗτοι ὅροι: δυνάμει ὄν, ἐνεργείᾳ ὄν καὶ ἐντελέχεια, εἰσαχθέντες τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους, διατηροῦνται ἀκόμη καὶ λεκτικῶς καὶ οὐσιαστικῶς ἐν χρήσει. "Οταν ὁμιλοῦν οἱ οἰκονομολόγοι περὶ τοῦ «δυναμικοῦ τῆς οἰκονομίας» ἐννοοῦν τὴν οἰκονομίαν ὡς «δυνάμει ὄν», ὡς σύνολον δυνατοτήτων αἵτινες δύνανται νὰ ἀναπτυχθοῦν. Τὸ δυνάμει ὂν τὸ ὀνομάζομεν εἰς τὴν σημερινὴν ὁρολογίαν καὶ μὲ τὸν ὅρον «προδιάθεσις». Οὕτω π.χ. λέγει ὁ παιδαγωγός: «Αὐτὸ τὸ παιδὶ ἔχει προδιάθεσιν διὰ τὰ μαθηματικά», δηλαδὴ ἐγκλείει δυνατότητας διὰ νὰ γίνῃ μαθηματικός. Ἡ μαθηματικὴ ἐπιστήμη εὑρίσκεται μέσα του «δυνάμει», ἐξαρτᾶται δὲ ἀπὸ τὰς σπουδάς του διὰ νὰ γίνῃ «ἐνεργείᾳ» καὶ «κατ' ἐντελέχειαν» ἐπιστήμη.

Διὰ τῆς θεωρίας περὶ δυνάμεως καὶ ἐνεργείας ἠδυνήθη ὁ Ἀριστοτέλης νὰ συμπληρώσῃ τὸ εἰς τὴν πλατωνικὴν φιλοσοφίαν ἀναφανὲν χάσμα καὶ νὰ δώσῃ ἐξήγησιν τοῦ φαινομένου τῆς γενέσεως καὶ τῆς μεταβολῆς. Ἀφετηρία φαίνεται, διὰ νὰ φθάσῃ εἰς τὴν θεωρίαν του, θὰ ὑπῆρξεν ὁ ἐν τῷ πλατωνικῷ διαλόγῳ «Σοφιστὴς» ὁρισμὸς τοῦ ὄντος ὡς δυνάμεως: «Τίθεμαι γὰρ ὅρον ὁρίζειν τὰ ὄντα, ὡς ἔστιν οὐκ ἄλλο τι, πλὴν δύναμις» (Πλ. Σοφ. 247 Ε) (Διότι ὁρίζω ὡς ὁρισμὸν καθορίζοντα τί εἶναι τὰ ὄντα, τὸ ὅτι τὰ ὄντα εἶναι δύναμις).

Ἐπίσης καὶ ὁ πλατωνικὸς ὁρισμὸς ὅτι ἡ ἀρετὴ εἶναι τὸ νὰ ἐπιτελῇ ὁ καθένας τὸ ἔργον δι' ὃ εἶναι καταλληλος, τὸ «τὰ οἰκεῖα πράττειν», θὰ ἀπετέλεσε παρόρμησιν νὰ ἀχθῇ εἰς τὴν διατύπωσιν τῆς ἐν λόγῳ θεωρίας του ὁ Σταγιρίτης. Φαίνεται ὅτι εἰς τὴν ἀντίληψίν του ταύτην θὰ εἶχε φθάσει, ὅτε ἀκόμη διετέλει μαθητευόμενος ἐν τῇ Ἀκαδημίᾳ. Εἰς διασωθέντα ἐκ τοῦ διαλόγου του «Προτρεπτικὸς» ἀποσπάσματα γίνεται λόγος περὶ «ἔργου» κατὰ τρόπον ὅστις δικαιολογεῖ τὴν εἰκασίαν ὅτι εἶχε φθάσει ἡ σκέψις τοῦ Ἀριστοτέλους εἰς τὴν ρηθεῖσαν διάκρισιν. Λίαν εὐστόχως ὁ Γιαῖγκερ ἐπεσήμανε τὴν χρῆσιν τῆς λέξεως «ἔργον» εἰς τὸ ἕβδομον κεφάλαιον τοῦ «Προτρεπτικοῦ» τοῦ Ἰαμβλίχου, τὸ ὁποῖον προφανῶς προέρχεται ἀπὸ τὸ ὁμώνυμον ἀριστοτελικὸν σύγγραμμα. Ἐπίσης ἐκ τοῦ ὕμνου τὸν ὁποῖον ἔγραψε κατὰ τὸ 341 π.Χ. διὰ νὰ ἐξυμνήσῃ τὸν Ἑρμίαν καταφαίνεται ὅτι εἶχε κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην φθάσει ὁ Ἀριστοτέλης εἰς τὴν διατύπωσιν τῶν περὶ εἴδους καὶ ἐνεργείας θεωριῶν του. Εἰς αὐτὸν γίνεται λόγος περὶ τῆς «μορφῆς» τῆς ἀρετῆς καὶ δεβαιοῦται ὅτι ἡ ἀρετὴ ἀποκτᾶται «κατόπιν μόχθων» καὶ δι' «ἔργων».

Ἡ θεωρία ἡ διακρίνουσα τὸ «δυνάμει» ἀπὸ τὸ «ἐνεργείᾳ» ὂν παρέσχε τὴν εὐχέρειαν εἰς τὸν Ἀριστοτέλη νὰ ὁρίσῃ τί εἶναι κίνησις καὶ νὰ καθορίσῃ τὰ αἴτια ἅτινα συνεργοῦν διὰ νὰ συντελεσθῇ ἐν τῷ κόσμῳ οἱαδήποτε μεταβολή. Κίνησις εἶναι ἡ μετάβασις διὰ τῆς ὁποίας προωθεῖται τὸ ὂν ἀπὸ τὴν δυναμικὴν εἰς τὴν ἐνεργειακὴν κατάστασιν. Εἰς τὸ ἀνωτέρῳ παράδειγμα διὰ νὰ κατασκευασθῇ ἀπὸ τὸ μάρμαρον τὸ ἄγαλμα πρέπει νὰ μεσολαβήσῃ ἡ ἐργασία τοῦ τεχνίτου, ἤτις δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ κίνησις ἐκτελουμένη ὑπὸ τοῦ καλλιτέχνου διὰ τῆς σμίλης καὶ καθοδηγουμένη ὑπὸ τῆς τέχνης. Ἄρα ἡ κίνησις εἶναι μία μεταβατικὴ κατάστασις διὰ τῆς ὁποίας ἄγεται ἡ ὕλη ἀπὸ τὴν δυναμικὴν εἰς τὴν ἐνεργειακὴν κατάστασιν. Εἶναι λόγῳ τῆς ροϊκότητός της μία πραγματικότης κατωτέρου βαθμοῦ. Ἀποτελεῖ κατά τινα τρόπον τὴν ἐνεργειακὴν κατάστασιν τοῦ δυνάμει ὄντος, θεωρουμένου ὡς δυνάμει ὄντος. Διὰ τοῦτο ἡ κίνησις εἶναι θεμελιώδες γνώρισμα τῶν φυσικῶν σωματικῶν ὄντων. Διὰ νὰ χαρακτηρισθῇ ἓν ὂν ὡς φυσικὸν ἀντικείμενον πρέπει νὰ ἔχῃ ἐν ἑαυτῷ πηγὴν κινήσεως. Εἶναι φυσικὸν ὂν μόνον, ἐφ' ὅσον εἶναι ἱκανὸν νὰ ἐμφανίσῃ κίνησιν. Ὁλόκληρος ἡ φυσικὴ φιλοσοφία τοῦ Ἀριστοτέλους εἶναι φιλοσοφία περὶ κινήσεως.

Πᾶν φυσικὸν γεγονὸς καὶ φαινόμενον διὰ νὰ συντελεσθῇ χρειάζεται νὰ συνεργήσουν τέσσαρα αἴτια. Ταῦτα εἶναι:

1ον) Ἡ ὕλη. Ὁ ἀκατέργαστος ὄγκος π.χ. τοῦ μαρμάρου προκειμένου νὰ κατασκευασθῇ ἓν ἄγαλμα.

2ον) Τὸ εἶδος. Τὸ σχέδιον τὸ ὁποῖον καθοδηγεῖ τὸν καλλιτέχνην κατὰ τὴν ἐργασίαν του.

3ον) Ἡ πηγὴ τῆς κινήσεως, τὸ «ὅθεν ἡ κίνησις». Εἰς τὸ προκείμενον παράδειγμα πηγὴ τῆς κινήσεως εἶναι ὁ καλλιτέχνης καὶ ἡ τέχνη του.

4ον) Τὸ τέλος ἢ τὸ «οὗ ἕνεκα», ὁ σκοπὸς διὰ τὸν ὁποῖον ἐκτελεῖται ἓν ἔργον ἢ συμβαίνει ἓν φαινόμενον. Εἰς τὴν προκειμένην περίπτωσιν τὸ τελικὸν αἴτιον εἶναι ἡ κατασκευὴ τοῦ ἀδριάντος. Προκειμένου περὶ τῆς κατασκευῆς μιᾶς οἰκίας, λέγει ὁ Ἀριστοτέλης, τὰ τέσσαρα αἴτια εἶναι τὰ ἀκόλουθα· πηγὴ μὲν τῆς κινήσεως εἶναι ὁ οἰκοδόμος καὶ ἡ τέχνη, τὸ τελικὸν αἴτιον ὁ διὰ τῆς κατασκευῆς της ἐπιδιωκόμενος σκοπὸς (δηλαδὴ ἡ στέγασις ἐν αὐτῇ ἀνθρώπων) τὸ ὑλικὸν αἴτιον εἶναι τὸ χῶμα καὶ οἱ λίθοι καὶ τὸ εἶδος, τὸ σχέδιον ὅπερ ἔχων πρὸ ὀφθαλμῶν ὁ καλλιτέχνης προχωρεῖ εἰς τὴν κατασκευὴν τῆς «οἰκίας ὅθεν μὲν ἡ κίνησις, ἡ τέχνη καὶ ὁ οἰκοδόμος, οὗ δ' ἕνεκα τὸ ἔργον, ὕλη δὲ γῆ καὶ λίθοι, τὸ δὲ εἶδος ὁ λόγος». Διὰ τῶν τεσσάρων τούτων αἰτίων τὰ ὁποῖα εἷς τινας περιπτώσεις ἀνάγονται εἰς δύο, διότι παρατηρεῖται σύμπτωσις μεταξὺ τοῦ εἴδους, τελικοῦ αἰτίου καὶ τῆς ἀρχῆς τῆς κινήσεως, ἐξηγεῖται, κατὰ τὴν ἀριστοτελικὴν ἀντίληψιν πᾶσα ἐν τῷ κόσμῳ μεταβολή.

Ἐὰν συγκρίνωμεν τὴν ἀριστοτελικὴν πρὸς τὴν πλατωνικὴν ἀντίληψιν διαπιστοῦμεν καὶ ὁμοιότητας καὶ διαφοράς. Καὶ ὁ Πλάτων δέχεται ὅτι ὑπάρχουν ἀφ' ἑνὸς μὲν αἱ Ἰδέαι, αἵτινες ἀποτελοῦν τὸ ὄν, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἡ ὕλη, ἥτις πλησιάζει πρὸς τὸ μὴ ὄν. Εἰς τὸ ἀριστοτελικὸν σύστημα ἡ ὕλη λαμβάνει μεγαλύτερον βαθμὸν ὑπάρξεως. Θεωρεῖται ὄχι ὡς «μὴ ὄν», ἀλλ' ὡς «δυνάμει ὄν», ὡς κάτι ἐκ τοῦ ὁποίου μὲ τὴν μεσολάβησιν τῆς κινήσεως παράγονται τὰ ἔχοντα συγκεκριμένην μορφὴν αἰσθητὰ ὄντα. Ἐν τῷ σύμπαντι, κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη, ἐπικρατεῖ ἀδιάκοπος ἐξελικτικὴ πορεία ἀπὸ τὰς δυναμικὰς πρὸς τὰς ἐνεργειακὰς καταστάσεις. Οὐδὲν ὂν διατελεῖ ἐν στατικῇ καταστάσει. Τὰ πάντα εὑρίσκονται εἰς διαρκῆ πορείαν ἐκ τῆς δυνάμεως πρὸς τὴν ἐνέργειαν, καὶ ἐκ τῆς ἐνεργείας πρὸς τὴν δυναμικὴν κατάστασιν. Διὰ τῶν τοιούτων δοξασιῶν του κατέστη ὁ Ἀριστοτέλης εἰσηγητὴς τοῦ ἱστορικοῦ ἐξελικτικισμοῦ. Συνεπλήρωσε τὴν στατικὴν ἰδεοκρατικὴν θεώρησιν περὶ Ἰδεῶν διὰ τῆς γενετικῆς ἐξελικτικῆς θεωρίας. Ὑπὸ τὸ πρῖσμα τῆς γενετικῆς του θεωρίας ἐξετάζει ὄχι μόνον τὴν γένεσιν τῶν φυσικῶν ὄντων, ἀλλὰ καὶ τῶν γεγονότων καὶ θεσμῶν τοῦ πολιτιστικοῦ βίου. Τὰ πολιτεύματα προκύπτουν κατόπιν τοιαύτης ἐξελικτικῆς γενέσεως. Ἡ τραγωδία λέγει εἰς τὴν «Ποιητικήν» του ἔφθασεν εἰς τὴν τελειότητά της, ἀφοῦ διήνυσε μακρὰν ἐξελικτικὴν πορείαν. Ὁλόκληρον τὸ σύμπαν ἀποτελεῖ ἱεραρχημένην κλιμακωσιν, ἀποτελουμένην ἐκ τοιούτων ἐξελικτικῶν βαθμίδων. "Ολη δὲ ἡ ἐξελικτικὴ κίνησις προκαλεῖται ὑπὸ μιᾶς ὑψίστης ἀρχῆς, ἥτις εἶναι τὸ καθαρὸν εἶδος, ὁ ὑπεράνω καὶ ἐκτὸς τοῦ κόσμου ἱστάμενος θεῖος νοῦς. Οὕτω μεταβαίνομεν ἀπὸ τὴν ἀριστοτελικὴν μεταφυσικὴν εἰς τὴν ἀριστοτελικὴν θεολογίαν.

Ἡ ἀριστοτελικὴ θεολογία

Τὸ θεολογικὸν πρόβλημα εἶχεν ἀπασχολήσει τὸν Ἀριστοτέλη καὶ κατὰ τὴν νεανικὴν του ἐποχήν. Εἰς τὸν «Περὶ φιλοσοφίας» διάλογόν του ἀπεδείκνυε τὴν ὕπαρξιν τοῦ θεοῦ χρησιμοποιῶν τὴν τελολογικὴν ἀπόδειξιν. "Αν φαντασθῶμεν — ἔγραφεν — ὅτι ἄνθρωποι κατοικοῦντες ἐντὸς τῶν ἐγκάτων τῆς γῆς ἤθελον ἐξέλθει ἐκ τῆς σκοτεινῆς των οἰκήσεως καὶ ἤθελεν ἴδει τὴν λαμπρότητα καὶ τὴν κανονικότητα τοῦ σύμπαντος, ἀδύνατον θὰ ἦτο νὰ μὴ φθάσουν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ὁ κόσμος εἶναι ἔργον τοῦ δημιουργήσαντος αὐτὸν θεοῦ· «λογιεῖται δή που ὅτι ταῦτα οὐκ ἄνευ τέχνης παντελοῦς δεδημιούργηται ἀλλὰ καὶ ἦν καὶ ἔστιν ὁ τοῦδε τοῦ παντὸς δημιουργὸς ὁ θεὸς» (Θὰ ἐννοήσῃ ὅτι αὐτὰ δὲν ἐδημιουργήθησαν χωρὶς τελειοτάτην τέχνην, ἀλλ' ὅτι ὑπῆρχε καὶ ὑπάρχει ὡς δημιουργὸς τούτου ἐδῶ τοῦ σύμπαντος ὁ θεός). (Ἀπόσπ. Ἀριστ. 12 Ρόζε). Εἰς τὸ αὐτὸ ἔργον του ἀνέπτυσσε καὶ ἕτερον ἐπιχείρημα, ὅπερ ὁ Θωμᾶς ὁ Ἀκυινάτης ὀνομάζει «τετάρτην ὁδόν». Ἐφ' ὅσον ὑπάρχουν ἐν τῷ κόσμῳ πράγματα, ἐκ τῶν ὁποίων τὸ ἓν συγκριτικῶς μὲ τὸ ἄλλο εἶναι καλύτερον, πρέπει νὰ ὑπάρχῃ ἓν μεταξὺ ὅλων αὐτῶν, τὸ ὁποῖον εἶναι τὸ ἄριστον μεταξὺ πάντων. Τοῦτο δὲ εἶναι τὸ θεῖον. «Ἐπεὶ οὖν ἔστιν ἐν τοῖς οὖσιν ἄλλο ἄλλου βέλτιον, ἔστιν ἄρα τι καὶ ἄριστον, ὅπερ εἴη ἂν τὸ θεῖον» (Ἀποσπ. Ἀριστ. 16 Ρόζε). Κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς ὡρίμου φιλοσοφικῆς του ἀναπτύξεως ὁ Ἀριστοτέλης ἐχρησιμοποίησε, διὰ τὴν ἀπόδειξιν τῆς ὑπάρξεως τοῦ θεοῦ καθαρῶς ὀντολογικὴν ἀπόδειξιν. Εἰς τὸ ὑπὸ στοιχεῖον Λ βιβλίον τῶν «Μετὰ τὰ φυσικά», ἀνέπτυξε τὴν ἐν λόγῳ ἀπόδειξιν καὶ προσεπάθησε νὰ περιγράψῃ τὰ ὀντολογικὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ ὑπερτάτου ὄντος. Ἐν τῇ φύσει — λέγει ὁ Σταγιρίτης — παρατηρεῖται μετάβασις ἀπὸ τὰς δυναμικὰς καταστάσεις εἰς τὰς ἐνεργειακάς. Διὰ νὰ προχωρήσῃ οἱονδήποτε δυνάμει ὂν εἰς τὴν ἐνεργείᾳ κατάστασιν, πρέπει νὰ ἐπηρεασθῇ ἀπὸ μίαν «ἐνεργείᾳ» ὑπάρχουσαν ἀρχήν. Ἡ ἐνέργεια λοιπὸν προηγεῖται τῆς δυνατότητος. Διὰ νὰ ἀποφευχθῇ ἄρα μία ἐπ' ἄπειρον ὀπισθοδρομικὴ ἀναδρομὴ ἀπὸ τὴν δύναμιν πρὸς τὴν ἐνέργειαν εἴμεθα ἠναγκασμένοι νὰ δεχθῶμεν ὅτι ὑπάρχει μία πρώτη πηγὴ ἐνεργείας, ἥτις προκαλεῖ τὴν ἐν τῷ κόσμῳ ὑφισταμένην κίνησιν χωρὶς ἡ ἰδία νὰ κινῆται. Ἐπειδὴ ἡ κίνησις εἶναι χαρακτηριστικὸν τοῦ «δυνάμει» ὑπάρχοντος ὄντος, οὐδέποτε δύναται ἡ πρώτη ὀντολογικὴ ἀρχὴ νὰ εὑρεθῇ εἰς κινητικὴν κατάστασιν. Ἑπομένως ὁ θεὸς εἶναι ἡ πρώτη ἀκίνητος ἀρχὴ πάσης κινήσεως, καθαρὰ ἐνέργεια καὶ καθαρὸν εἶδος εὑρισκόμενον αἰωνίως εἰς τὴν κατάστασιν τῆς ἐνεργείας καὶ οὐδέποτε εἰς τὴν κατάστασιν τῆς δυνατότητος. Μὲ ἄλλους λόγους, ὁ θεὸς εἶναι ἡ ἐν πάσῃ πληρότητι εὑρισκομένη οὐσία καὶ ὑπόστασις (τὸ «πάντελῶς ὄν» τοῦ Πλάτωνος). Ἀπολαμβάνει τὴν τελειοτάτην ζωὴν καὶ τὴν ὑψίστην μακαριότητα. Σκέπτεται πάντοτε τὸν ἑαυτόν του, εἶναι «νόησις νοήσεως», νόησις, ἥτις ἔχει μέσα εἰς τὸν ἑαυτόν της τὸ νοητικὸν ἀντικείμενον. Ἡ ἀνθρωπίνη νόησις πάσχει ἀπὸ ἐσωτερικὴν διάσπασιν. Διότι κατευθύνεται πρὸς ἓν διάφορον ἀπὸ τὸν ἑαυτόν της νοητικὸν ἀντικείμενον. Ἀπὸ τὴν ἐσωτερικὴν αὐτὴν διάσπασιν τυγχάνει ὅλως ἀπηλλαγμένον τὸ θεῖον ὄν. Νόησις καὶ νοητὸν ἀποτελοῦν διὰ τὸν θεῖον νοῦν ἀδιαχώριστον ταυτότητα. Μέσα εἰς τὸν θεὸν ὑπάρχει «ζωὴ καὶ αἰὼν συνεχής». Ἡ ὕλη, καταλαμβανομένη ἀπὸ ἀσυγκράτητον ἐρωτικὴν νοσταλγίαν ἐναντι τοῦ θεοῦ ἐξέρχεται ἀπὸ τὴν κατάστασιν τῆς δυνατότητος καὶ προσπαθεῖ νὰ ἐπενδυθῇ μορφήν. Ἡ ἐσχάτη ἄρα αἰτία, ἥτις θέτει τὴν ὕλην εἰς κίνησιν, εἶναι ὁ θεός, ὡς πηγὴ ἀκτινοβολοῦσα ἔρωτα «Κινεῖ δὲ ὡς ἐρώμενον» (προκαλεῖ κίνησιν ὡς ἀντικείμενον πρὸς ὃ κατευθύνεται μία ἐρωτικῆς φύσεως νοσταλγία). Μεγάλας συζητήσεις προεκάλεσεν ἡ ἐν τῷ 8 κεφαλαίῳ τοῦ μνημονευθέντος ὑπὸ στοιχεῖον Λ βιβλίου ἐκτιθεμένη ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους θεωρία περὶ ὑπάρξεως 55 κινούντων ἀκινήτων ἅτινα καθοδηγοῦν εἰς τὴν κίνησίν των τὰς ἐν τῷ σύμπαντι ὑπαρχούσας οὐρανίους σφαίρας. Ὁ Γιαῖγκερ ἔχει

διατυπώσει τὴν ἀντίληψιν ὅτι τὸ ἐν λόγῳ 8 κεφάλαιον ἀποτελεῖ ὑστερογενῆ προσθήκην εἰς τὸ Λ βιβλίον, προστεθεῖσαν ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους μετὰ τὸ ἔτος 330, κατὰ τὸ ὁποῖον εἶχεν ἔλθει εἰς Ἀθήνας ὁ ἀστρονόμος Κάλλιππος, ἀφοῦ εἰς αὐτὸ στηρίζεται ὁ Σταγιρίτης ἐπὶ τῶν θεωριῶν τοῦ ρηθέντος ἀστρονόμου. Κατὰ τὸν Γιαῖγκερ κατ' ἀρχὰς ὁ Ἀριστοτέλης, ὅταν ἔγραφε τὸν «Περὶ φιλοσοφίας» διάλογον καὶ εὐθὺς κατόπιν τὸ «Περὶ οὐρανοῦ» σύγγραμμά του, ἐδέχετο ὅτι ὑπῆρχεν ἓν μόνον κινοῦν ἀκίνητον, ὁ ἔξω τῆς σφαίρας τοῦ σύμπαντος καθιδρυμένος θεός. Κατόπιν — λέγει ὁ Γιαῖγκερ — ὁ Ἀριστοτέλης, λαμβάνων ὑπ' ὄψιν τὰς ἀστρονομικὰς παρατηρήσεις τοῦ Καλλίππου μετερρύθμισε τὰς ἀντιλήψεις του καὶ ἐδέχθη τὴν ὕπαρξιν, ἐκτὸς τοῦ ὑπεράνω πάντων ἰσταμένου θεοῦ, καὶ 55 νοητικῶν ὄντων, ἅτινα καθοδηγοῦν τὴν κίνησιν τῶν ἰσαρίθμων οὐρανίων σφαιρῶν. Τοιουτοτρόπως ὁ Ἀριστοτέλης ἀπεμακρύνθη ἀπὸ τὸν πλατωνικὸν μονοθεϊσμὸν καὶ κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς ὑστερωτέρας του ἐξελίξεως ἔκλινεν εἰς τὸν πολυθεϊσμόν. Ἡ ἐν λόγῳ θεωρία τοῦ Γιαῖγκερ δὲν δύναται νὰ εὐσταθήσῃ, διότι καὶ εἰς τὸ Θ τῶν «Φυσικῶν» τὸ ὁποῖον ὁ Γιαῖγκερ κατατάσσει εἰς τὸ ἀρχαιότερον τμῆμα τῶν ἀριστοτελικῶν συγγραμμάτων, τίθεται πρόβλημα ἂν ὑπάρχουν ἓν ἢ περισσότερα κινοῦντα ἀκίνητα, «εἴτε ἓν εἴτε πλείω» (258 β 11) «εἰ ἓν· εἰ δὲ πλείω, πλείω τὰ ἀΐδια» (259 α 7). Ὁμοίως εἰς τὸ 6 κεφάλαιον τοῦ βιβλίου Λ τῶν «Μετὰ τὰ Φυσικὰ» (1071 620) προαναγγέλλεται ὅτι θὰ γίνῃ κατωτέρω συζήτησις περὶ τῶν ἄνευ ὕλης οὐσιῶν «ἔτι τοίνυν ταύτας δεῖ τὰς οὐσίας εἶναι ἄνευ ὕλης· ἀϊδίους γὰρ δεῖ» (προσέτι αἱ οὐσίαι αὗται πρέπει νὰ μὴ ἔχουν ὕλην διότι πρέπει νὰ εἶναι ἀΐδιοι). Ἐκτὸς τῶν χωρίων τούτων ὑπάρχει καὶ ἓν χωρίον εἰς τὸ πρῶτον βιβλίον τοῦ «Περὶ οὐρανοῦ» συγγράμματος, τὸ ὁποῖον, ὡς ἀνωτέρω ἐλέχθη, κατατάσσεται ὑπὸ τοῦ Γιαῖγκερ εἰς τὰ ἀρχαιότερα ἔνθα γίνεται λόγος περὶ πολλῶν θείων ὄντων «διόπερ οὔτ' ἐν τόπῳ τάκεῖ πέφυκεν, οὔτε χρόνος ποιεῖ αὐτὰ γηράσκειν, οὐδ' ἐστὶν οὐδενὸς οὐδεμία μεταβολὴ τῶν ὑπὲρ τὴν ἐξωτάτῳ τεταγμένων φοράν, ἀλλ' ἀναλλοίωτα καὶ ἀπαθῆ τὴν ἀρίστην ἔχοντα ζωὴν καὶ τὴν αὐταρκεστάτην διατελεῖ τὸν ἅπαντα αἰῶνα» (279 α 17) (Διὰ τοῦτο τὰ εἰς ἐκείνην — τὴν ἐκτὸς τοῦ ὑλικοῦ σύμπαντος — εὑρισκόμενα θεῖα ὄντα λόγῳ τῆς οὐσίας των, δὲν ὑπάρχουν μέσα εἰς τόπον, οὔτε ὁ χρόνος τὰ κάμνει νὰ γηράσκουν. Οὐδὲ ὑπάρχει οὐδεμία ἀπολύτως μεταβολὴ ὡς πρὸς κανένα ἐκ τῶν ὄντων τὰ ὁποῖα ἔχουν ταχθῇ ἔξω ἀπὸ τὴν ἐξωτάτην οὐρανίαν τροχιάν, ἀλλὰ ἐξακολουθοῦν εἰς τὸν σίῶνα τὸν ἅπαντα νὰ ἔχουν τὴν ἀρίστην καὶ τὴν αὐταρκεστάτην ζωήν, χωρὶς νὰ ὑπόκεινται εἰς ἀλλοίωσιν καὶ πάθος). Εἶναι λοιπὸν φανερὸν ὅτι, ἂν δεχθῶμεν μαζὶ μὲ τὸν Γιαῖγκερ ὅτι τὸ «Περὶ οὐρανοῦ» σύγγραμμα ἐγράφη εἰς τὴν ἀρχαιοτέραν ἐποχὴν τῆς ἀριστοτελικῆς ἐξελίξεως, ὁ Σταγιρίτης καὶ κατὰ τὴν περίοδον ἐκείνην ἐδέχετο ὅτι ὑπάρχουν πολλαὶ θεῖαι οὐσίαι ὑπερβατικῆς φύσεως, ἤτοι μὴ εὑρισκόμεναι ἐν τόπῳ καί χρόνῳ. Δὲν ἔχομεν λοιπὸν οὐδὲν στήριγμα διὰ νὰ ἰσχυρισθῶμεν ὅτι, ὁ Ἀριστοτέλης ἐκκινήσας ἀπὸ τὸν μονοθεϊσμόν, κατέληξεν ἔπειτα εἰς τὸν πολυθεϊσμόν. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι εἰς τὸ 1074 α 31 ἀποδεικνύει ὁ Ἀριστοτέλης ὅτι ὑπάρχει μόνον εἷς οὐρανός. Ἀλλ' εἰς τὸ χωρίον τοῦτο ἡ λέξις οὐρανὸς εἶναι ταυτόσημος μὲ τὴν λέξιν κόσμος. Ἀποδεικνύεται ὅτι ὑπάρχει μόνον ἓν σύμπαν καί ὄχι ἄπειρος ἀριθμὸς ἀνεξαρτήτων ἀλλήλων κόσμων, ὅπως ἐδίδασκεν ὁ Δημόκριτος. Ἡ δὲ ἐν 1076 α 4 πολεμικὴ κατὰ τῶν δεχομένων περισσοτέρας ἀπὸ μίαν ἀρχὰς δὲν ἀποδεικνύει ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης ἀποκρούει τὸν πολυθεϊσμόν, ἀλλὰ στρέφεται κατὰ τῶν θεωριῶν τοῦ Σπευσίππου ὅστις ἐδέχετο πολυειδεῖς ὀντολογικὰς ἀρχάς. Ὅπως ὁ Πλάτων ἐδέχετο ἐκτὸς τοῦ ἑνὸς καὶ τοὺς εἰδητικοὺς ἀριθμοὺς κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ ὁ Ἀριστοτέλης δέχεται, ἐκτὸς τοῦ ὑπὲρ πάντας ἰσταμένου θεοῦ, καὶ ἄλλας θείας ὑπάρξεις αἵτινες, ὡς κινοῦντα ἀκίνητα ὑφιστάμενα ἐκτὸς χρόνου καὶ τόπου, κατευθύνουν τὴν αἰωνίαν καὶ ἀμετάβλητον κίνησιν τῶν οὐρανίων σφαιρῶν. Ἡ μεσαιωνικὴ φιλοσοφία ἐταύτισε τὰ ἐν λόγῳ κινοῦντα ἀκίνητα μὲ τοὺς ἀγγέλους.

Ἀνασκοποῦντες ἐν τῷ συνόλῳ τὰς ὀντολογικὰς καὶ θεολογικὰς τοῦ Ἀριστοτέλους ἀντιλήψεις, δυνάμεθα νὰ διαπιστώσωμεν ὅτι ἡ θεμελιώδης βάσις των εἶναι ἡ περὶ πολλαπλότητος τῶν σημασιῶν τοῦ ὄντος θεωρία. Τὸ ὂν ἐμφανίζει πολλὰς περιοχὰς αἵτινες διαφέρουν ἀλλήλων. Ἄλλη εἶναι ἡ περιοχὴ τῶν θείων ὄντων, ἄλλη ἡ τῶν ἀϊδίων οὐρανίων σωμάτων, ἄλλη ἡ περιοχὴ τῶν ἐνύλων οὐσιῶν αἵτινες ὑπάρχουν ἐν τῷ ὑπὸ τὴν σελήνην χώρῳ. Ἡ ἑνότης τοῦ σύμπαντος εἶναι ἑνότης ἀναλογική. Εἰς πρωταρχικὴν σημασίαν ὂν δύναται νὰ χαρακτηρισθῇ ὁ θεός, ὅλα δὲ τὰ ἄλλα ὄντα ἔχουν ὀντολογικὴν ὕπαρξιν ὄχι τὴν αὐτὴν μέ τὸν θεόν, ἀλλ' ἀνάλογον. Μὲ τὴν ἀντίληψιν αὐτὴν διεσπάσθη ὁ ἄκαμπτος ὀντολογικὸς ἑνισμὸς καὶ κατέστη νοητὴ ἡ ὀντολογικὴ κλιμάκωσις, ἡ ὑφισταμένη εἰς τὸ δεδομένον σύμπαν. Ἡ ὅλη ἄσα ὀντολογικὴ κατασκευὴ τοῦ ἀριστοτελικοῦ συστήματος στηρίζεται ἐπὶ τῆς διακρίσεως τῶν κατηγορικῶν σημασιῶν τοῦ ὄντος καὶ ἐπὶ τῆς σαφοῦς διαστολῆς τῶν καταστάσεων τῆς ἁπλῆς δυνατότητος ἀπὸ τὰς καταστάσεις τῆς πλήρους ἐνεργείας καὶ ἐντελεχείας. Αἱ σχετικαὶ μὲ τὸ ὀντολογικὸν πρόβλημα μελέται τοῦ Ἀριστοτέλους ἔχουν συγκεντρωθῇ εἰς τὸ ὑπὸ τὸν τίτλον «Μετὰ τὰ φυσικὰ» σύγγραμμά του. Διὰ τὴν κατανόησιν τῆς ἐν λόγῳ συγγραφῆς χρειάζεται μεγάλη προσοχὴ καὶ φιλοσοφικὴ προπαίδευσις. Ὁ Ἄραψ φιλόσοφος Ἀβικέννας ὁμολογεῖ ὅτι εἶχεν ἀναγνώσει αὐτὰ τεσσαράκοντα φοράς, χωρὶς νὰ τὰ κατανοήσῃ.

Ἡ ἀριστοτελικὴ φυσική

Λέγων φύσιν ὁ Ἀριστοτέλης ἐννοεῖ τὸ σύνολον τῶν ὄντων ἅτινα ὑπόκεινται εἰς κίνησιν. Δὲν φρονεῖ ὅτι ἡ φύσις καλύπτει ὁλόκληρον τὴν περιοχὴν τοῦ ὄντος. Ἡ φύσις εἶναι ἓν μόνον γένος τοῦ ὄντος. Ἐκτὸς τῶν φυσικῶν ὄντων ὑπάρχουν, κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη, καὶ ἀΐδια ὄντα, ὅπως ὁ Θεὸς καὶ τὰ νοητικὰ ὄντα τὰ ὁποῖα κατευθύνουν τὴν κίνησιν τῶν οὐρανίων σφαιρῶν. Ἐπομένως ἡ βασικὴ κατηγορία ὑπὸ τὴν ὁποίαν ὑπάγονται ἅπαντα τὰ φυσικὰ ὄντα εἶναι ἡ κίνησις. Πρέπει νά ἔχωμεν ὑπ' ὄψιν ὅτι ὁ ὅρος οὗτος λαμβάνεται εἰς εὐρυτέραν σημασίαν ταυτιζόμενον μὲ τὴν ἔννοιαν τῆς μεταβολῆς. Λαμβάνοντες ὡς γενικώτατον ὅρον τὴν μεταβολήν, δυνάμεθα νὰ διακρίνωμεν ὡς ὑπαγομένας εἰς αὐτὴν τὰς ἀκολούθους ἐννοίας. 1ον. Τὴν γένεσιν, ἤτοι τὴν μετάβασιν ἀπὸ τὸ μὴ ὂν εἰς τὸ ὄν. 2ον. Τὴν φθοράν, ἤτοι τὴν μετάβασιν ἀπὸ τὸ ὂν εἰς τὸ μὴ ὄν. 3ον. Τὴν κίνησιν, ἤτοι τὴν μετάβασιν ἀπὸ τὸ ὂν πάλιν εἰς τὸ ὄν. Ὅταν π.χ. εἷς ἄνθρωπος γεννᾶται, ἔρχεται εἰς τὴν ὕπαρξιν ἓν ἄτομον τὸ ὁποῖον προηγουμένως δὲν ὑπῆρχε τὸ ἀντίθετον συμβαίνει μέ τὸν θάνατόν του. Κίνησιν λέγοντες ἐννοοῦμεν νὰ συντελεσθῇ μία μεταβολὴ χωρὶς νὰ παύσῃ νὰ ὑφίστατἀι ὁ φορεὺς τῆς μεταβολῆς. Λέγομεν π.χ. ὅτι αὐτὸς ἐδῶ ὁ ὡρισμένος ἄνθρωπος μετετοπίσθη ἀπ' αὐτὸ τὸ μέρος εἰς τὸ ἄλλο. Περὶ κινήσεως πρόκειται ὅταν μεταβληθῇ εἰς ὡρισμένος ἄνθρωπος ὡς πρὸς τὴν ποιότητά του καὶ γίνῃ ἀπὸ ἄδικος δίκαιος. Ἐπίσης περὶ κινήσεως πρόκειται ὅταν ἓν ὂν αὐξηθῇ ἢ ἐλαττωθῇ. Ὥστε ἡ κίνησις ἐμφανίζει τρεῖς περιπτώσεις. Εἶναι δηλαδή, α') κίνησις κατὰ ποσὸν (αὔξησις ἐλάττωσις), β') κατὰ ποιὸν (ἀλλοίωσις), γ') κατὰ τόπον (φορά). Τὸ κατωτέρω σχῆμα παρέχει ἐποπτικὴν ἐξεικόνισιν τῶν εἰδῶν τῆς μεταβολῆς. Τὸ θέμα τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης εἶναι νὰ ἐξετάσῃ τὰ ὄντα ἀπὸ τῶν ἀνωτέρω ἀπόψεων. Ἡ μελέτη τῶν συναφῶν προβλημάτων γίνεται εἰς τὰ «φυσικά». Τὸ σύμπαν κατὰ τὸν Σταγιρίτην, εἶναι πεπερασμένον καὶ σφαιρικόν, εὑρίσκεται δὲ εἰς αἰωνίαν κυκλοφορικὴν κίνησιν. Ὁ τόπος (χῶρος) εἶναι πεπερασμένος, ὑφίσταται δὲ μόνον ἐντὸς τῆς σφαίρας τοῦ σύμπαντος. Ὁ χῶρος ὁρίζεται ὡς «τὸ πέρας τοῦ περιέχοντος σώματος», δηλαδὴ χῶρος εἶναι τὰ πέρατα ἑνὸς σώματος ὅπερ περικλείει ἓν ἄλλο. Ἂν δηλαδὴ ἔχωμεν μίαν ὑδρίαν πλήρη ὕδατος, τὰ ἐσωτερικὰ ὅρια τῆς ὑδρίας ἐν συγκρίσει μὲ τὰ ἐξωτερικὰ ὅρια τοῦ ὕδατος ὅπερ περιέχεται ἐν αὐτῇ εἶναι ὁ χῶρος της. Εἶναι προφανὲς ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης θεωρεῖ τὸν χῶρον ὡς ἓν δοχεῖον ἐντὸς τοῦ ὁποίου δύναται νὰ τοποθετηθῇ κάτι. Ἐπειδὴ ὅμως τὸν χαρακτηρίζει ὡς ὅριον, δίδει εἰς αὐτὸν ἰδεώδη μαθηματικὴν ὑπόστασιν. Ἡ ἔννοια τοῦ χρόνου ἀπησχόλησε τὸν Ἀριστοτέλη εἰς τὸ 4ον βιβλίον τῶν «Φυσικῶν» του, εἰς τὸ ὁποῖον μετὰ μακρὰς ἀναλύσεις τὸν ὥρισε διὰ τοῦ ἀκολούθου ὁρισμοῦ: «Ὁ χρόνος ἀριθμὸς ἐστι κινήσεως κατὰ τὸ πρότερον καὶ τὸ ὕστερον» (220 ο 24) (Ὁ χρόνος εἶναι ἀριθμὸς κινήσεως ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τοῦ πρότερον καὶ τοῦ ὕστερον). Ὅταν ὑποβάλωμεν δηλαδὴ τὴν κίνησιν εἰς ἀρίθμησιν ἔχοντες ὡς βάσιν τὴν διάκρισιν πρότερον - ὕστερον, ἀναφαίνεται ὁ χρόνος. Λέγων κίνησιν ὁ Ἀριστοτέλης δὲν ἐννοεῖ μόνον τὴν ὑλικὴν ἀλλὰ καὶ τὴν ψυχικὴν καὶ ἐν γένει πᾶσαν μεταβολήν. Ὁ χρόνος εἶναι κατ' αὐτὸν ἓν ἀδιάσπαστον συνεχές ὅπερ δὲν δύναται νὰ ἀναλυθῇ εἰς ἀρχικὰ στοιχεῖα. Νοεῖται σχηματιζόμενος ὄχι ἀπὸ τὴν συμπαράθεσιν ἀπειροστικῶν χρονικῶν στιγμῶν, τὰς ὁποίας καλεῖ ὁ Ἀριστοτέλης «νῦν», ἀλλὰ ἀπὸ τὴν συνεχῆ καὶ ἀδιάσπαστον ροήν των. Κατὰ δὲ τὴν ροὴν τοῦ χρόνου ὑφίσταται οὗτος διαφόρισιν μεταπίπτων συνεχῶς εἰς τὸ παρελθὸν καὶ εἰσδύων διαρκῶς εἰς τὸ μέλλον. Τὸ παρὸν κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη εἶναι ἰδεώδης ταμὴ μεταξὺ παρελθόντος καὶ μέλλοντος. Ἐκτὸς τῶν ἐννοιῶν τοῦ χώρου καὶ χρόνου ἐξετάζει ὁ Ἀριστοτέλης τὴν ἔννοιαν τοῦ ἀπείρου καὶ τοῦ συνεχοῦς. Δὲν δέχεται ὅτι εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπάρξῃ «ἐνεργείᾳ» ἄπειρον, ἀλλὰ ἀναγνωρίζει τὴν ὕπαρξιν ἑνὸς «δυνάμει» ἀπείρου. Δυνάμεθα δηλαδὴ νὰ προχωροῦμεν πρὸς τὸ ἀπείρως μέγα ἢ τὸ ἀπείρως μικρὸν χωρὶς νὰ φθάνωμεν οὐδέποτε εἰς ἓν τέρμα. Ἄρα τὸ ἄπειρον εἶναι μία αἰωνία πορεία χωρὶς τέρμα εἴτε πρὸς τὸ ἀπείρως μέγα (κατὰ πρόσθεσιν ἀπείρου) εἴτε πρὸς τὸ ἀπείρως μικρὸν (κατὰ διαίρεσιν ἢ καθαίρεσιν ἀπείρου). Λίαν ἐπιτυχεῖς εἶναι καὶ αἱ εἰς τὸ συνεχὲς (κοντίνουουμ) ἀναφερόμεναι ἀναλύσεις του. Δίδει ὡς πρὸς τοῦτο τὸν ἀκόλουθον ὁρισμόν: «Λέγω δ' εἶναι συνεχὲς ὅταν ταὐτὸ γένηται καὶ ἓν τι ἑκατέρου πέρας οἷς ἅπτονται» 227 α 10 (Περὶ συνεχοῦς πρόκειται, ὅταν τὸ ὅριον ἑκάστου ἐκ τῶν δύο πραγμάτων, ἅτινα ἐφάπτονται εἶναι ἓν καὶ τὸ αὐτό). Κατὰ τὸν Γερμανὸν ἱστορικὸν τῆς μαθηματικῆς ἐπιστήμης Μόριτς Κάντωρ, ὁ ἀριστοτελικὸς οὗτος ὁρισμὸς θὰ εἶχε τὴν θέσιν του καὶ σήμερον ὡς εἰσαγωγικὴ ἔννοια εἰς τὸν ἀπειροστικὸν λογισμόν. Ὡς πρὸς τὸ κενὸν ἔχει τὴν ἰδέαν ὅτι δὲν δύναται νὰ γίνῃ ἀποδεκτὴ ἡ ὕπαρξίς του. Εἰς τὰ «Φυσικά» του ἐξετάζει καὶ προβλήματα δυναμικῆς καὶ κινηματικῆς, χρησιμοποιῶν πρὸς μελέτην των τὴν ἀναλυτικὴν μαθηματικὴν μέθοδον.

Κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη ἡ μηχανικὴ ἐπὶ τῇ βάσει τῆς κινήσεως ἑρμηνεία τοῦ σύμπαντος δὲν εἶναι τελεία. Εἰς τὸ σύμπαν ἐμφανίζεται μία τελολογικὴ τάσις. Παρατηρεῖται προσπάθεια τῆς ὕλης νὰ ἐξέλθῃ ἀπὸ τὴν δυναμικήν της κατάστασιν καὶ νὰ λάβῃ μορφήν. Μέσα εἰς τὴν φύσιν παραδέχεται ὁ Ἀριστοτέλης τὴν ὕπαρξιν μιᾶς τελολογικῆς ἐνεργείας, μᾶς λέγει ἐπανειλημμένως ὅτι ἡ φύσις «οὐδὲν μάτην ποιεῖ». Συγχρόνως ὅμως ἐξακολουθεῖ νὰ ὑφίσταται καὶ ἡ ἀτέλεια τῆς ὕλης. Ἐκ τῆς ἐν τῇ ὕλῃ ὑπαρχούσης θεμελιώδους ἀπροσδιοριστίας ἐξηγοῦνται πᾶσαι αἱ ἐν τῷ κόσμῳ ὑπάρχουσαι ἀτέλειαι καθὼς καὶ αὐτὸ τὸ κακόν. Ἀποκρούεται μετ' ἐπιμονῆς ἡ ἀντίληψις ὅτι τὸ κακὸν δύναται νὰ τεθῇ παραπλεύρως τοῦ ἀγαθοῦ καὶ νὰ θεωρηθῇ ὡς ὀντολογικὴ ἀρχή. Δύναται νὰ ἐκληφθῇ μόνον ὡς στέρησις τοῦ ἀγαθοῦ.

Ἡ ὕλη εὑρίσκεται ἐν τόπῳ καὶ χρόνῳ. Οὐδέποτε ἐμφανίζεται ὡς ἐστερημένη οἱασδήποτε μορφῆς, «πρώτη καὶ ἄποιος» ὕλη. Πάντοτε παρουσιάζεται ὑπὸ τὴν μορφὴν ἑνὸς ἐκ τῶν πέντε στοιχείων, ἅτινα εἶναι ἡ γῆ, τὸ ὕδωρ, ὁ ἀήρ, τὸ πῦρ καὶ ὁ αἰθήρ. Διατελῶν ἀκόμη μαθητευόμενος ἐν τῇ Ἀκαδημίᾳ διετύπωσε τὴν ἀντίληψιν ὁ Ἀριστοτέλης ὅτι ἐκτὸς τῶν τεσσάρων

στοιχείων ὑπάρχει καὶ πέμπτη οὐσία (ἐκ τούτου προῆλθεν ἡ ὀνομασία Πεμπτουσία, (quida essentia) ὁ αἰθήρ, ἥτις εἶναι σῶμα μὴ ἐμπεριέχον ἐν ἑαυτῷ καμμίαν ἀντίθεσιν. Ἐκ τῶν γνωρισμάτων τῆς ὕλης ἔχει μόνον τὸ γνώρισμα τῆς κατὰ τόπον κινήσεως.

Ὁ Πλάτων εἶχε προσπαθήσει νὰ ἐξηγήσῃ τὴν γένεσιν τῶν ἐν τῷ κόσμῳ στοιχείων μαθηματικῶς, ταυτίζων ταῦτα μὲ τὰ κανονικὰ στερεά. Ὁ Ἀριστοτέλης ἀποκρούει τὴν μαθηματικὴν αὐτὴν ἑρμηνείαν καὶ δέχεται ὅτι ἡ γένεσις τῶν στοιχείων ἐξ ἀλλήλων πρέπει νὰ ἐξηγηθῇ οὐχὶ μαθηματικῶς, ἀλλὰ χημικῶς ὡς προερχομένη ἐκ ποιοτικῶν μεταβολῶν. Λόγῳ τῆς κλίσεώς του πρὸς τὴν βιολογίαν καὶ τῶν ἰατρικῶν φαρμακευτικῶν του γνώσεων, ὁ Σταγιρίτης ἐπροτίμα τὰς χημικὰς οὐχὶ καθαρῶς μαθηματικὰς περὶ τῆς ὕλης θεωρίας. Ἡ ὕλη θεωρεῖται αἰωνία. Ἐπίσης αἰώνια εἶναι καὶ τὰ εἴδη. Τὸ σύμπαν διαιρεῖται εἰς δύο περιοχάς. Ἡ πρώτη εἶναι ἡ περιοχὴ ἥτις εὑρίσκεται κάτω ἀπὸ τὴν σελήνην. Τὰ ὄντα ἄτινα ζοῦν ἐν αὐτῇ ὑπόκεινται εἰς γένεσιν καὶ φθορὰν καὶ δὲν ἔχουν ἀτομικὴν ἀθανασίαν. Τὰ εἴδη ὅμως, εἰς τὰ ὁποῖα ἀνήκουν τὰ φθαρτὰ ὄντα, εἶναι ἀθάνατα διαιωνιζόμενα διὰ τῆς ἀλληλοδιαδοχῆς τῶν περιόδων καὶ τῶν γενεῶν. Καὶ εἰς τὸν φθαρτὸν κόσμον παρατηρεῖται κυκλικῶς ἐναλλασσόμενος ρυθμὸς γενέσεως καὶ φθορᾶς. Ἀκολουθῶν πάσας ἀντιλήψεις, ἃς διετύπωσεν ὁ Πλάτων κατὰ τὴν γεροντικήν του ἡλικίαν, ὁ Ἀριστοτέλης ἐπίστευεν ὅτι σημειοῦνται καταστροφικὰ γεγονότα ἐν τῇ γῇ ἐξαφανίζοντα ἑκάστοτε τοὺς πολιτισμοὺς καὶ ἐπαναφέροντα τὴν ἀνθρωπότητα εἰς τὴν ἀγρίαν πρωταρχικήν της κατάστασιν.

Τὸ κέντρον τοῦ σύμπαντος κατέχει κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη ἡ γῆ, ἥτις εἶναι σφαιρικὴ καὶ μένει ἀκίνητος. Αὕτη καλύπτεται ἀπὸ θαλάσσας, ὑπεράνω δὲ τῆς ξηρᾶς καὶ θαλάσσης ὑπάρχουν στρώματα ἀέρος. Ὑπεράνω τοῦ ἀέρος εἶναι τοποθετημένον τὸ θερμὸν στοιχεῖον, τὸ «ὑπέκκαυμα», ὅπως λέγει ὁ Ἀριστοτέλης. Ὑπεράνω δὲ τοῦ ὑπεκκαύματος εἶναι τοποθετημέναι αἱ οὐράνιαι σφαῖραι, διὰ τοῦ συνδυασμοῦ τῶν κινήσεων τῶν ὁποίων κινοῦνται οἱ πλανῆται. Αἱ οὐράνιαι σφαῖραι καθὼς καὶ οἱ ἀπλανεῖς καὶ πλανῆται ἀστέρες ἔχουν κατασκευασθῇ ἀπὸ τὸν αἰθέρα, ὅστις εἶναι ὕλη μὴ ὑποκειμένη εἰς φθοράν. Διὰ τοῦτο ὁ οὐράνιος κόσμος εἶναι αἰώνιος καὶ ἄφθαρτος. Ἡ ἐξωτάτη σφαῖρα ἥτις ἐπηρεάζει πάσας τὰς ἄλλας διὰ τῆς κινήσεώς της εἶναι ἡ σφαῖρα τῶν ἀπλανῶν, ἐντὸς δὲ ταύτης ὑπάρχουν καὶ αἱ λοιπαί. Ὡς πρὸς τὸν προσδιορισμὸν τῶν σφαιρῶν λαμβάνει ὑπ' ὄψιν ὁ Ἀριστοτέλης τὰς θεωρίας τοῦ Εὐδόξου, ὅστις ἀνεβίβαζε ταύτας εἰς 26, καὶ τοῦ Καλλίππου, ὅστις ἐδέχετο ὅτι ἦσαν 36. Ὁ Ἀριστοτέλης ὡς ἰδίαν ἀνακάλυψίν του διετύπωσε τὴν θεωρίαν ὅτι εἶναι ἀπαραίτητον νὰ δεχθῶμεν καὶ τὴν ὕπαρξιν «ἀνελιττουσῶν» σφαιρῶν, αἵτινες ἐπανάγουν τὰς διαφόρους σφαίρας εἰς τὴν ἀρχικήν των ἀφετηρίαν. Οὕτω ηὔξησε τὸν ἀριθμὸν τῶν οὐρανίων σφαιρῶν εἰς 55.

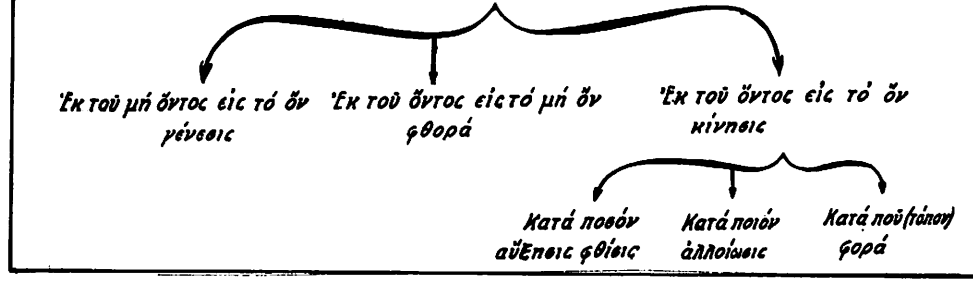

Βιολογικαὶ ἔρευναι

Ἀξιοθαύμαστος ὑπῆρξεν ἡ συμβολὴ τοῦ Ἀριστοτέλους εἰς τὰς βιολογικὰς μελέτας. Συνεχίζων ἀρξαμένας ἐν τῇ Ἀκαδημίᾳ μελέτας, ἠσχολήθη καὶ ἐν Λέσβῳ μετ' ἐπιμονῆς εἰς τὴν μελέτην τοῦ βιολογικοῦ καὶ φυτικοῦ βασιλείου. Ὅταν δὲ ἵδρυσε τὸ Λύκειον χρησιμοποιῶν τὰ χρηματικὰ μέσα καὶ τὰς λοιπὰς εὐκολίας τὰς ὁποίας εἶχε θέσει εἰς τὴν διάθεσίν του ὁ Μέγας Ἀλέξανδρος, ἐτελειοποίησε τὴν μέθοδον τῶν ἐρευνῶν του καὶ ἔφθασεν εἰς ἀξιολογώτατα συμπεράσματα. Ὡς χαρακτηριστικὸν γνώρισμα τῆς ζωῆς δέχεται ὁ Ἀριστοτέλης τὴν κίνησιν. Διὰ νὰ ὑπάρξῃ ὅμως κίνησις πρέπει νὰ ὑπάρχῃ ἓν κινοῦν καὶ ἓν κινούμενον. Προκειμένου λοιπὸν περὶ τῶν ζώντων ὄντων, τὸ κινοῦν εἶναι τὸ εἶδος, δηλαδὴ ἡ ψυχή, τὸ δὲ κινούμενον εἶναι ἡ ὕλη, δηλαδὴ τὸ σῶμα. Τὸ σῶμα εἶναι τὸ ὄργανον τῆς ψυχῆς ἥτις κατευθύνει αὐτὸ ἐπὶ τῇ βάσει σκοπῶν. Διὰ τοῦτο ἡ ψυχὴ ὁρίζεται ὡς «ἐντελέχεια ἡ πρώτη σώματος φυσικοῦ ὀργανικοῦ» (ἡ ψυχὴ εἶναι ἡ ἀρχικὴ τελεία μορφή, ἡ ὁποία χρησιμοποιεῖ τὸ σῶμα ὡς ὄργανόν της). Διὰ πρώτην φορὰν εἰς τὴν παγκόσμιον φιλοσοφικὴν φιλολογίαν εἰσήγαγεν ὁ Σταγιρίτης τὸν ὅρον «ὀργανικός» ὅστις σήμερον χρησιμοποιεῖται οὐ μόνον εἰς τὰς βιολογικὰς ἀλλὰ καὶ εἰς τὰς πνευματικὰς ἐπιστήμας. Ἡ βάσις λοιπὸν τῶν ζωντανῶν ὄντων εἶναι ἡ μέσα εἰς αὐτὰ ἐνυπάρχουσα ψυχή. Τὴν ψυχὴν δὲν πρέπει νὰ τὴν θεωρήσωμεν ὡς ἐμφανιζομένην ὑπὸ μίαν μόνον μορφήν. Ἀκολουθῶν καὶ ἐνταῦθα τὴν γενικὴν τάσιν τοῦ συστήματός του ὁ Σταγιρίτης διακρίνει τρία εἴδη ψυχῆς: 1) τὴν θρεπτικήν, 2) τὴν αἰσθητικὴν ὀρεκτικὴν καὶ κινητικήν, 3) τὴν νοητικήν. Τὸ πρῶτον εἶδος προσιδιάζει εἰς τὰ φυτά, τὸ δεύτερον εἰς τὰ ζῶα, τὸ τρίτον εἰς τὸν ἄνθρωπον. Ἕκαστον ἐκ τῶν δύο ἀνωτέρων εἰδῶν τῆς ψυχῆς περιλαμβάνει καὶ τὰ γνωρίσματα τῶν κατωτέρων εἰδῶν. Ἡ ἀνθρωπίνη νοητικὴ ψυχὴ περιλαμβάνει τὸ αἰσθητικόν, ὀρεκτικὸν καὶ κινητικὸν τῶν ζώων, καθὼς καὶ τὸ θρεπτικὸν τῶν φυτῶν. Ἡ ψυχὴ τῶν ζώων περιλαμβάνει καὶ τὴν θρεπτικὴν ἰδιότητα τῶν φυτῶν. Εἰς τὴν κατωτέραν βαθμίδα τῆς βιολογικῆς κλίμακος τοποθετοῦνται τὰ φυτά, εἰς τὴν μεσάζουσαν τὰ ζῶα καὶ εἰς τὴν ἀνωτέραν ὁ ἄνθρωπος. Τὰ φυτὰ ἐπιτρέπουν μόνον λειτουργίας θρέψεως καὶ ἀναπαραγωγῆς. Ἐπειδὴ δὲ δὲν ἔχουν κέντρον (μέσον), στεροῦνται καὶ αἰσθήσεως. Τὰ ζῶα ἔχουν αἴσθησιν, ἀλλὰ στεροῦνται νοήσεως, ἣν μόνον ὁ ἄνθρωπος κατέχει. Τὸ σῶμα τῶν ζώων ἀποτελεῖται ἐκ τῶν τεσσάρων στοιχείων, ἐκ τοῦ συνδυασμοῦ τῶν ὁποίων συναπαρτίζονται ὁμοειδῆ στοιχεῖα τοῦ σώματος, ὅπως τὰ ὀστᾶ, σάρκες, τρίχες. Ταῦτα καλεῖ ὁ Ἀριστοτέλης «ὁμοιομερῆ». Τὸ σῶμα τὸ συνιστάμενον ἐκ τῶν ὁμοιομερῶν καλεῖται ἀνομοιομερές. Ἡ ἕδρα τῶν αἰσθήσεων εἶναι ἡ σάρξ, ὁ δὲ φορεὺς τῆς ψυχῆς εἶναι τὸ πνεῦμα, ὅπερ ἀποτελεῖ τὴν βάσιν τῆς ζωϊκῆς θερμότητος καὶ συνίσταται ἐξ οὐσίας συγγενικῆς πρὸς τὸν αἰθέρα. Κέντρον τῶν ψυχικῶν λειτουργιῶν εἶναι κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη οὐχὶ ὁ ἐγκέφαλος ἀλλ' ἡ καρδία. Φαίνεται ὅτι ὁρμώμενος ἐξ ἰατρικῶν παρατηρήσεων, ἀναφερομένων εἰς καρδιακὰς παθήσεις, συνήγαγε τὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ ἕδρα τῆς παρεχούσης ζωὴν εἰς τὸν ἄνθρωπον ψυχῆς εἶναι ἡ καρδία. Μεγάλην ἀξίαν ἔχουν αἱ ταξινομητικαὶ καὶ φυσιολογικαὶ του παρατηρήσεις.

Ἡ ἀριστοτελικὴ ψυχολογία

Αἱ σχετικαὶ μὲ τὰ ψυχολογικὰ προβλήματα ἀριστοτελικαὶ ἔρευναι ἔχουν συγκεντρωθῆ εἰς τὰ τρία βιβλία τοῦ «Περὶ ψυχῆς» συγγράμματός του καὶ εἰς τινα ἐκ τῶν ἔργων του τῶν περιλαμβαναμένων ὑπὸ τὸν τίτλον «Μικρὰ φυσικά». Ἡ ψυχὴ ὁρίζεται ὡς εἶδος καὶ ἐντελέχεια τοῦ σώματος, ὅπερ ἔχει ἐν ἑαυτῷ ζωὴν εἰς τὴν κατάστασιν τῆς δυνατότητος. Ἆρα ἡ ψυχὴ εἶναι τὸ στοιχεῖον ἐκεῖνο ὅπερ προωθεῖ τὸ σῶμα εἰς τὸ νὰ ἀποκτήσῃ ζωήν. Οὕτω νοουμένη ἡ ψυχὴ μᾶς ἐνθυμίζει τὰς ἐσχάτως διατυπωθείσας ὑπὸ τοῦ Γερμανοῦ φιλοσόφου Ντρὶς θεωρίας, κατὰ τὰς ὁποίας ἡ ὀργανικὴ ζωὴ δὲν δύναται νὰ ἐξηγηθῇ μηχανικῶς ἀλλ' ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ὑπάρξεως μιᾶς «ἐντελεχειακῆς» ἀρχῆς. Ἡ ἀνθρωπίνη ψυχὴ ἔχει κοινὴν μετὰ τῶν φυτῶν τὴν θρεπτικὴν ἰδιότητα, μετὰ τῶν ζώων δὲ τὴν αἰσθητικήν, ὀρεκτικὴν καὶ κινητικήν. Ὅλαι αἱ ἄλλαι δυνάμεις τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς, ἐκτὸς τῆς νοητικῆς ἱκανότητος, εἶναι θνηταὶ καὶ δὲν δύνανται νὰ ὑπάρξουν ἄνευ τοῦ σώματος. Ὥστε τὸ μόνον στοιχεῖον ὅπερ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ τυγχάνει ἀθάνατον εἶναι ὁ νοῦς: «τὸν νοῦν μόνον θύραθεν ἐπεισιέναι καὶ θεῖον εἶναι μόνον» («Περὶ γενέσ. καὶ φθορ., 736 β 27) (ὁ νοῦς μόνον εἰσέρχεται ἀπ' ἔξω — εἰς τὸ ψυχικὸν σπέρμα τὸ μεταδιδόμενον ἐκ τοῦ πατρός εἰς τὸ τέκνον — καὶ αὐτὸ μόνον τὸ μέρος τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἀθάνατον). Ὁ νοῦς διακρίνεται εἰς νοῦν ποιητικὸν καὶ νοῦν παθητικόν. Ὁ παθητικὸς νοῦς δέχεται εἰς τὸν ἑαυτόν του τὰ φαντάσματα, ἤτοι τὰ ἀπεικονίσματα τῶν ἐξωτερικῶν ἀντικειμένων, τὰ ὁποῖα τοῦ θέτουν εἰς τὴν διάθεσίν του αἱ αἰσθήσεις. Ἐκ τούτων δὲ τῶν φαντασμάτων ἀφορμώμενος ὁ ποιητικὸς νοῦς ἀνάγεται εἰς τὴν καταυόησιν τῶν νοητῶν εἰδῶν, τὰ ὁποῖα ἐμπεριέχονται εἰς τὰ ἐρεθίζοντα τὰς αἰσθήσεις ἐξωτερικὰ ἀντικείμενα. Ἑπομένως ὁ Ἀριστοτέλης θεωρεῖ ἀπαραίτητον διὰ τὸν ἀπαρτισμὸν τῶν νοητικῶν πράξεων τὴν συνεργασίαν τριῶν δυνάμεων, τῆς αἰσθήσεως, τῆς φαντασίας καὶ τῆς νοήσεως. Ἡ φαντασία κατέχει μεσάζουσαν μεταξὺ αἰσθήσεως καὶ νοήσεως θέσιν, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον δέχεται καὶ ὁ Κάντιος προκειμένου περὶ τῆς «ὑπερβατικῆς φαντασίας». Ἡ ἀνωτάτη καὶ ἀθάνατος ἐν τῷ ἀνθρώπῳ δύναμις εἶναι κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη ὁ ποιητικὸς νοῦς: «Οὗτος ὁ νοῦς χωριστὸς καὶ ἀπαθὴς καὶ ἀμιγὴς τῇ οὐσίᾳ ὢν ἐνέργεια... ὁ δὲ παθητικὸς νοῦς φθαρτὸς» (Περὶ ψυχ. 430 α 17) (Οὗτος — ὁ ποιητικὸς νοῦς — εἶναι κάτι τὸ αὐθύπαρκτον καὶ ἀνεπίδεκτον ἀλλοιώσεως καὶ ἀναμίξεως, διότι εἶναι κατὰ τὴν οὐσίαν του πλήρης ὀντολογικὴ πραγματικότης... ὁ δὲ παθητικὸς νοῦς ὑπόκειται εἰς φθοράν). Ἡ περὶ ποιητικοῦ νοῦ ἀριστοτελικὴ θεωρία παρέσχεν ἀφορμὴν εἰς πολλὰς συζητήσεις. Ὁ ἐγκυρότερος τῶν σχολιαστῶν Ἀλέξανδρος ὁ Ἀφροδισιεὺς ταυτίζει τὸν ποιητικὸν νοῦν μὲ τὸν Θεόν. Ὁ Ἄραψ φιλόσοφος Ἀβεορόης ἐθεώρει τοῦτον διάφορον τοῦ Θεοῦ καὶ ἀποτελοῦντα εἶδός τι κοινῆς σκεπτομένης ψυχῆς μέσα εἰς ὅλους τοὺς ἀνθρώπους, ὁ δὲ Θωμᾶς Ἀκυινάτης ἐδέχετο ὅτι πρόκειται περὶ τῆς θείας νοητικῆς μοίρας τῆς ἐνοικούσης εἰς ἑκάστην ἀνθρωπίνην ψυχήν.

Ὁ ἄνθρωπος δέχεται διὰ τῶν αἰσθήσεών του τὰς εἰκόνας τῶν ἐξωτερικῶν ὄντων. Τὰς εἰκόνας αὐτὰς τὰς ὀνομάζει ὁ Ἀριστοτέλης «φαντασίας». Μνήμη εἶναι ἡ διατήρησις τῶν φαντασιῶν ἐν τῇ ψυχῇ. Ὅταν δὲ στερεοποιηθοῦν διὰ τῆς ἐπαναλήψεως σχηματίζεται ἐπὶ τῇ βάσει αὐτῶν ἡ ἐμπειρία. Ἐκ τῶν ἐμπειριῶν διὰ τῆς βοηθείας τοῦ νοῦ ἀναγόμεθα εἰς τὴν τέχνην καὶ τὴν ἐπιστήμην. Ὁ νοῦς μᾶς παρέχει τὰς ἀνωτάτας καὶ θεμελιώδεις ἀρχὰς τῆς γνώσεως (τὰ ἀξιώματα καὶ ἀρχικὰς ἐπιστημονικὰς ἐννοίας), ἡ δὲ διάνοια καὶ ἡ ἐπιστήμη μᾶς καθιστοῦν προσιτὰς τὰς γνώσεις αἵτινες ἐμμέσως προκύπτουν ἐκ τῶν ἀνωτάτων ἀρχῶν. Ἑπομένως ἡ ἐπιστήμη προκύπτει κατόπιν συνεργασίας τοῦ νοῦ μὲ τὰς κατωτέρας ψυχικὰς δυνάμεις. Παρομοία συνεργασία παρατηρεῖται προσέτι μεταξὺ τοῦ νοῦ καὶ τῆς ἐπιθυμη-

τικῆς καὶ ὀρεκτικῆς δυνάμεως. "Οταν ἡ ἐπιθυμία καθοδηγῆται ἀπὸ τὸν νοῦν, ἀνυψοῦται εἰς βούλησιν. Κατὰ τὸν 'Αριστοτέλη ἡ βούλησις εἶναι ἐλευθέρα, διότι ὑπὸ τὴν καθοδήγησιν τοῦ νοῦ δύναται νὰ ἐκλέξῃ τὸ ἀγαθόν, αἰσθάνεται δὲ καὶ εὐθύνην διὰ τὴν ποιότητα τῆς ἐκλογῆς. 'Εφ' ὅσον δὲ ὁ νοῦς ἔχει νὰ ἀπασχοληθῇ μὲ προβλήματα παρομοίας ἐκλογῆς, ὀνομάζεται νοῦς πρακτικὸς κατ' ἀντιδιαστολὴν πρὸς τὸν θεωρητικόν.

Ἡ πρακτικὴ ἀριστοτελικὴ φιλοσοφία.

Ἡ δευτέρα ὑποδιαίρεσις εἰς τὴν ὁποίαν διαιροῦνται κατὰ τὴν ἀριστοτελικὴν ἀντίληψιν αἱ φιλοσοφικαὶ ἐπιστῆμαι, εἶναι ἡ πρακτικὴ φιλοσοφία. Αὕτη ἐξετάζει γεγονότα τὰ ὁποῖα δὲν συμβαίνουν κατ' ἀναπόδραστον καὶ ἐκ τῶν προτέρων δυναμένην νὰ καθορισθῇ ἀναγκαιότητα. Δὲν δυνάμεθα νὰ προΐδωμεν τί θὰ πράξῃ εἰς τὴν πρακτικὴν ζωὴν αὐτὸς ἢ ἐκεῖνος ὁ ἄνθρωπος ὅπως προβλέπομεν ὅτι εἰς λίθος ἀφιέμενος ἀπὸ ἕν ὕψος πίπτει. Τὰ γεγονότα ἅτινα ἐξετάζει ἡ πρακτικὴ φιλοσοφία ἔχουν μέσα των μίαν ἀκαθοριστίαν καὶ ἐνδεχομενικότητα. Εἶναι ἀποτελέσματα ἅτινα δὲν θὰ συνέβαινον αὐτομάτως ἢ κατὰ φυσικὴν ἀναγκαιότητα, ἀλλὰ παράγονται διὰ τῆς παρεμβάσεως τῆς ἀνθρωπίνης πρωτοβουλίας καὶ ἐνεργητικότητος. Ἀναφέρονται εἰς τὴν ἠθικὴν καὶ πολιτικὴν τοῦ ἀνθρώπου συμπεριφορὰν καὶ σχετίζονται μὲ τὴν εὐδαιμονίαν του. Διὰ τοῦτο ἡ διαπραγμάτευσις τῶν ἐν λόγῳ ἐπιστημῶν δὲν δύναται νὰ γίνῃ μὲ τὴν ἀποδεκτικότητα ἐκείνην μὲ τὴν ὁποίαν γίνεται ἡ ἐξέτασις τῶν μαθηματικῶν καὶ μεταφυσικῶν προβλημάτων. Ὁ 'Αριστοτέλης ἀντιλαμβάνεται ὅτι παρεμβαίνει ὁ παράγων τῆς ἀνθρωπίνης ἐλευθερίας θεωρουμένης ὡς δυνατότητος ἐκλογῆς. Τὸ σύνολον τῆς πρακτικῆς φιλοσοφίας διαιρεῖται, κατὰ τὸν 'Αριστοτέλη, διὰ λόγους μόνον διδακτικοὺς εἰς δύο τμήματα: εἰς τὴν πολιτικὴν καὶ ἠθικὴν πραγματείαν. Ἡ ἠθικὴ ἔχει νὰ ἐξετάσῃ εἰς τί συνίσταται ἡ εὐδαιμονία τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ δὲ πολιτικὴ ἔχει ὡς θέμα της νὰ καθορίσῃ τὸν ρυθμὸν τοῦ κοινοῦ πολιτικοῦ βίου ἐντὸς πλαισίων τοιούτων, τὰ ὁποῖα θὰ κάμνουν δυνατὸν νὰ ἀποκτήσῃ ὁ ἐν πολιτείᾳ ζῶν ἄνθρωπος τὴν σύμμετρον πρὸς τὴν φύσιν του εὐδαιμονίαν. Εἶναι ἀφ' ἑαυτοῦ νοητὸν ὅτι ἡ πολιτικὴ πραγματεία εἶναι θεμελιωδεστέρα ἐν σχέσει μὲ τὴν ἠθικήν. Τοῦτο συμβαίνει, διότι τὸ ἄτομον ἐν συγκρίσει μὲ τὸ πολιτικὸν σύνολον εἶναι ἓν ἐλλιπὲς μέλος, μὴ δυνάμενον οὔτε τὴν ὕπαρξίν του νὰ διατηρήσῃ οὔτε τὴν τελειότητά του νὰ ἀποκτήσῃ. Ὀντολογικῶς ἡ πολιτικὴ κοινότης ἔχει, κατὰ τὸν 'Αριστοτέλη, ἀπόλυτον προτεραιότητα ἔναντι οἱουδήποτε κοινωνικοῦ σχηματισμοῦ ἢ ἀτόμου: «Καὶ πρότερον διὰ τῇ φύσει πόλις ἢ οἰκία καὶ ἕκαστος ἡμῶν ἐστιν, τὸ γὰρ ὅλον πρότερον ἀναγκαῖον εἶναι τοῦ μέλους» (Πολιτ. 125 3α 18) (Κατὰ φύσιν ἔχει τὴν προτεραιότητα ἡ πόλις ἐν συγκρίσει μὲ τὴν οἰκογένειαν καὶ ἕκαστον ἄτομον, διότι κατὰ λογικὴν ἀναγκαιότητα τὸ ὅλον ἔχει προτεραιότητα ἔναντι τοῦ μέρους). Κατὰ τὸν 'Αριστοτέλη πρωταρχικῶς ὁ ἄνθρωπος εἶναι ζῶον πολιτικόν, κατὰ δευτερεύοντα δὲ λόγον κοινωνικὸν καὶ οἰκονομικόν.

Ἡ ἠθικὴ φιλοσοφία

Τὸ θέμα τῆς ἠθικῆς φιλοσοφίας εἶναι νὰ προσδιορίσῃ τί εἶναι διὰ τὸν ἄνθρωπον τὸ ὕψιστον ἀγαθόν, δηλαδὴ ἡ εὐδαιμονία, καὶ πῶς δύναται νὰ ἀποκτηθῇ. Συμφωνεῖ μὲ τὸν Πλάτωνα εἰς τὴν ἀντίληψιν ὅτι ὁ τελικὸς σκοπὸς πάσης θεωρητικῆς καὶ πρακτικῆς ἐπιδιώξεως εἶναι τὸ ἀγαθόν. Εἰς τὴν ἀρχὴν τῶν «Ἠθικῶν Νικομαχείων» του γράφει ὁ Σταγιρίτης: «Δι' ὃ καλῶς ἀπεφήναντο τἀγαθὸν οὗ πάντ' ἐφίεται». (Δι' αὐτὸ ὀρθῶς ἀπεφάνθησαν ἐκεῖνοι οἱ ὁποῖοι εἶπον ὅτι ἀγαθὸν εἶναι ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον οἱ πάντες ἐπιδιώκουν). Διαφωνεῖ ὅμως πρὸς τὸν διδάσκαλόν του διότι δὲν θεωρεῖ τὸ ἀγαθὸν ὡς ἐνιαῖον γένος. "Οπως διέκρινε πολλὰς σημασίας ὡς πρὸς τὸ ὄν, οὕτω καὶ προκειμένου περὶ τοῦ ἀγαθοῦ ὁ Σταγιρίτης λέγει ὅτι τοῦτο πρέπει νὰ ἐννοηθῇ εἰς πολλὰς σημασίας. Δὲν δύναται, λέγει, νὰ ὑπάρξῃ μία κοινὴ ἰδέα ἀναφερομένη εἰς τὸ ἀγαθόν, διότι τὸ ἀγαθὸν ἀναφέρεται καὶ εἰς τὴν κατηγορίαν τῆς οὐσίας καὶ εἰς τὴν κατηγορίαν τῆς ποιότητος καὶ εἰς τὴν κατηγορίαν τῆς σχέσεως. Ἐπειδὴ ἡ οὐσία ἔχει προτεραιότητα, ἔναντι τῶν λοιπῶν κατηγοριῶν, οἱ ὀπαδοὶ τοῦ Πλάτωνος, ἐφ' ὅσον δὲν παραδέχονται ὅτι ὑπάρχει μία κοινὴ ἰδέα δυναμένη νὰ ἀποδοθῇ ἀπὸ κοινοῦ τόσον εἰς τὴν ὀντολογικὴν ἀρχὴν ὅσον καὶ εἰς τὰ ἐξ αὐτῆς παραγόμενα, δὲν δικαιοῦνται νὰ ἰσχυρίζωνται ὅτι ὑπάρχει μία κοινὴ δι' ὅλα ἰδέα τοῦ ἀγαθοῦ: «Ὥστ' οὐκ ἂν εἴη κοινή τις ἐπὶ τούτοις ἰδέα. Ἔτι ἐπεὶ τἀγαθὸν ἰσαχῶς λέγεται τῷ ὄντι δῆλον ὡς οὐκ ἂν εἴη κοινόν τι καθόλου καὶ ἕν» (Ἠθ. Νικ. 1098 α 21) ("Ωστε δὲν δύναται νὰ ὑπάρχῃ μία κοινὴ ἰδέα τοῦ ἀγαθοῦ ἰσχύουσα καὶ διὰ τὴν οὐσίαν καὶ διὰ τοὺς κατηγορικούς της προσδιορισμούς. Προσέτι ἐπειδὴ τὸ ἀγαθὸν λαμβάνεται εἰς ὅσας καὶ τὸ ὂν σημασίας, εἶναι φανερὸν ὅτι δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ ἕν καὶ κοινὸν δι' ὅλα τὰ ὄντα ἀγαθόν). Διὰ τῆς πολεμικῆς του ταύτης ὁ Σταγιρίτης ἀνασκευάζει τὴν πλατωνικὴν δοξασίαν, ὅτι δι' ὅλα ἀνεξαιρέτως τὰ ὄντα ἕν εἶναι τὸ ἀγαθόν. Ὁ 'Αριστοτέλης φρονεῖ ὅτι δι' ἑκάστην τάξιν τῶν ὄντων ὑπάρχει ἰδιαίτερον ἀγαθόν. Ἡ ἠθικὴ ἄρα θεωρία ἡ ἐξετάζουσα πῶς δύναται νὰ καταστῇ ὁ ἄνθρωπος εὐδαίμων, πρέπει νὰ προσδιορίσῃ ποῖον εἶναι τὸ διὰ φύσιν τοῦ ἀνθρώπου ὕψιστον ἀγαθόν. Ἡ κατοχὴ τοῦ ὑψίστου ἀγαθοῦ ἀποτελεῖ τὴν εὐδαιμονίαν. Τίθεται οὕτω τὸ ἐρώτημα, τί εἶναι διὰ τὸν ἄνθρωπον τὸ ὕψιστον ἀγαθόν;

Εἰς τὸ τεθὲν ἐρώτημα ἀπαντᾷ ὁ 'Αριστοτέλης ἀκολουθῶν τὰς μεθόδους τοῦ Σωκράτους. Ἀφορμᾶται ἀπὸ τὴν διαπίστωσιν ὅτι ἀγαθὸν εἰς τὸ ὁποῖον εὑρίσκει ὑψίστην ἱκανοποίησιν ὁ αὐλητὴς εἶναι τὸ νὰ ἐκτελῇ καλῶς τὸ ἐπάγγελμά του, διότι τότε λέγομεν ὅτι ὁ αὐλητὴς εἶναι «ἀγαθός». Ἐπίσης προκειμένου περὶ ἀνδριαντοποιοῦ ἐκτελοῦντος καλῶς τὴν ἐργασίαν του λέγομεν ὅτι εἶναι «ἀγαθὸς ἀνδριαντοποιός». Κατ' ἀνάλογον τρόπον ἀγαθὸς θὰ εἶναι ὁ ἄνθρωπος ἐκεῖνος, ὅστις δύναται νὰ ἐκπληρώσῃ τὸ ἔργον διὰ τὴν πραγμάτωσιν τοῦ ὁποίου προορίζεται. Ποῖον ὅμως εἶναι τὸ ἔργον διὰ τὸ ὁποῖον ἔχει πλασθῇ ὁ ἄνθρωπος; Ἢ καλύτερον ποιον εἶναι τὸ ἔργον τὸ ὁποῖον προσδίδει ὑψίστην ἀξίαν εἰς τὸν ἄνθρωπον; Ποῖον εἶναι τὸ ἔργον τὸ ὁποῖον συντελεῖ εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῶν ἀξιολογωτέρων προδιαθέσεων καὶ δυνάμεων τὰς ὁποίας ἐγκλείει μέσα του ὁ ἄνθρωπος.

Εἰς τὸ τεθὲν ἐρώτημα δίδεται ἡ ἀπάντησις, ὅτι τὸ ἔργον τοῦτο διὰ τὸν ἄνθρωπον εἶναι «ψυχῆς ἐνέργεια κατ' ἀρετήν», ἐνέργεια τοῦ ἀνθρώπου σύμφωνος μὲ τὴν ἀρετήν. Ὁ αὐτὸς ὁρισμὸς διατυπώνεται ὑπὸ τοῦ 'Αριστοτέλους καὶ ὡς ἑξῆς: «ψυχῆς ἐνέργεια κατὰ λόγον», ἡ σύμφωνος μὲ τὸ λογικὸν ἐνέργεια τῆς ψυχῆς. "Ωστε ἡ καθαυτὸ εὐδαιμονία τοῦ ἀνθρώπου συνίσταται εἰς τὴν ὑπ' αὐτοῦ ἄσκησιν τῆς ἀρετῆς. Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ταύτης ἐξεταζομένη ἡ ἀριστοτελικὴ ἠθικὴ πρέπει νὰ καταταχθῇ εἰς τὸν «ἐνεργισμὸν» (ἀκτιβίσμους), ἤτοι εἰς τὰ ἠθικὰ συστήματα ἅτινα ἀναγνωρίζουν ὡς ὑψίστην εὐδαιμονίαν ὄχι τὴν ἀπόλαυσιν, ἀλλὰ τὸ «ἔργον», δηλαδὴ τὴν ἐνεργητικότητα. Εὐδαιμονία δημιουργεῖται ἐφ' ὅσον τίθεται εἰς ἐνέργειαν ἡ δυναμικότης τῆς ψυχῆς καὶ κατορθοῦται νὰ ἀποδίδῃ ὁ ἄνθρωπος πᾶν δ,τι εἶναι προωρισμένος νὰ ἀποδώσῃ. Εὐδαιμονία εἶναι τὸ «εὖ πράττειν» λαμβανόμενον εἰς ἐνεργητικὴν σημασίαν, ὡς ἐκδήλωσις τῆς δραστηριότητος τοῦ ἀνθρώπου. Πάντα τὰ ἄλλα ἀγαθὰ ἔχουν ἀξίαν, κατὰ τὸν 'Αριστοτέλη, μόνον ἐφ' ὅσον βοηθοῦν νὰ ἐκδηλώνεται ἀνεμπόδιστος ἡ δραστηριότης τῆς ψυχῆς. Ἀποτελοῦν προϋποθέσεις διὰ νὰ φθάσωμεν εἰς τὴν ἐκ τῆς ἀνεμποδίστου δραστηριότητος τῆς ψυχῆς προκύπτουσαν εὐδαιμονίαν. Εἷς μονομερὴς «ἀπολαυστικὸς βίος» ἐνίαι κάτι τὸ κτηνώδες. Ἡ ἀνεμπόδιστος ἐκδήλωσις τῆς δραστηριότητος δημιουργεῖ συγχρόνως καὶ συναισθηματικὴν εὐχαρίστησιν, «ἡδονήν». Διότι πᾶσαν ἀνεμπόδιστον ἐκδήλωσίν οἱασδήποτε ἐνεργητικότητος τὴν συνοδεύει ἡ ἡδονή. «Ἡ ἡδονὴ ἐνέργεια ἀνεμπόλιστος τῆς κατὰ φύσιν ἕξεως» (Ἠθ. Νικ. 1153 α 13) (Ἡ ἡδονὴ προκύπτει ἐκ τῆς ἀνεμποδίστου ἐνεργητικότητος, ἤτις ρυθμίζεται ὑπὸ τῆς φυσικῆς κατασκευῆς ἑνὸς ὄντος». Εἶναι ἀφ' ἑαυτοῦ φανερὸν ὅτι ἡ ἡδονὴ εἶναι ἁπλοῦν ἐπακολούθημα, ὅπερ ἀκολουθεῖ τὴν ἐνεργητικότητα ὡς προσὸν καὶ τελειότης ταύτης: «Τελειοῖ δὲ τὴν ἐνέργειαν ἡ ἡδονὴ οὐχ ὡς ἕξις ἐνυπάρχουσα, ἀλλ' ὡς ἐπιγιγνόμενον τι τέλος, οἷον τοῖς ἀκμαίοις ἡ ὥρα» (Ἠθ. Νικ. 1174 6 31) (Ἡ ἡδονὴ ἀποτελεῖ στοιχεῖον τελειότητος (προνομιακὴν ἰδιότητα) διὰ τὴν ἐνεργητικότητα, ὄχι θεωρουμένη ὡς ἔμμονη ποιοτικὴ κατάστασις, ἀλλ' ὡς κάποιον ἐπιπρόσθετον ἐπακολούθημα, ὅπως ἡ ὡραιότης ἀποτελεῖ προνόμιον τῆς νεότητος). Ἑπομένως τὸ ἀριστοτελικὸν σύστημα δὲν ἀπορρίπτει τὴν ἡδονήν, ἀλλὰ τὴν ἐξαρτᾷ ἐκ τῆς ἐνεργητικότητος. Δὲν ἐμφανίζει ἄρα τάσεις ἀσκητικάς. ἀλλ' ἀποδίδει σπουδαιότητα εἰς τὴν ἡδονὴν θεωροῦσα ταύτην ὡς δείκτην μαρτυροῦντα περὶ τῆς ἀνεμποδίστου λειτουργίας τῶν ἐνεργητικοτήτων τῆς ψυχῆς. Ἐπίσης καθιστᾷ νοητὴν καὶ τὴν ἀξίαν τὴν ὁποίαν ἔχουν τὰ ὑπόλοιπα ὑλικὰ ἀγαθά, θεωρούμενα ὡς προϋποθέσεις, διὰ νὰ δυνηθῇ νὰ ἐκδηλώσῃ ἡ ψυχὴ τὴν σύμφωνον μὲ τὴν φύσιν της ἐνεργητικότητα. Τὰ ὑλικὰ ἀγαθὰ τὰ ὀνομάζει ὁ 'Αριστοτέλης «χορηγίαν», λαμβάνων τὸν ὅρον τοῦτον ἐκ τῶν δραματικῶν παραστάσεων.

"Οπως ἡ παράστασις τῆς τραγωδίας εἶναι ἀδύνατος, ἂν δὲν τεθοῦν εἰς τὴν διάθεσιν τοῦ δραματουργοῦ καὶ τοῦ σκηνοθέτου ὡρισμένα ὑλικὰ μέσα οὕτω καὶ ἡ εὐδαιμονία, ἂν δὲν προϋπάρχουν ὡρισμένα ὑλικὰ ἀγαθὰ δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ. Τοιουτοτρόπως ἅπαντα τὰ ὑλικὰ ἀγαθὰ λαμβάνουν ἠθικὴν ἀξίαν θεωρούμενα ὡς προϋποθέσεις τῆς ἐπιτεύξεως τῆς εὐδαιμονίας.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω προκύπτει ὅτι τὸ ὕψιστον ἀγαθόν, ὅπερ κάμνει τὸν ἄνθρωπον εὐδαίμονα εἶναι ἡ σύμφωνος μὲ τὴν ἀρετὴν ἐνεργητικότης. Ἐφ' ὅσον λοιπὸν κριτήριον τῆς ἐνεργητικότητος ἀναγνωρίζεται ἡ ἀρετή, πρέπει νὰ διευκρινηθῇ τὸ νόημά της. Τίθεται τὸ ἐρώτημα «τί εἶναι ἀρετή», καὶ ἂν αὕτη ἐμφανίζεται ὑπὸ ἓν μονοειδὲς γένος ἢ ὑποδιαιρῆται εἰς περισσότερα εἴδη. Ἀρετὴ εἶναι κατὰ τὸν 'Αριστοτέλη: «Ἕξις προαιρετική, ἐν μεσότητι οὖσα τῇ πρὸς ἡμᾶς, ὡρισμένῃ λόγῳ καὶ ὡς ἂν ὁ φρόνιμος ὁρίσειεν». (Ἠθ. Νικομ. 1106 6 16) (Δηλαδὴ σταθερὰ ψυχικὴ διάθεσις προερχομένη ἐκ τῆς προαιρέσεως, ἤτις κρατεῖται εἰς μίαν μεσότητα, ἤτις μεσότης καθορίζεται ὑπὸ τοῦ λόγου, συμφώνως πρὸς τὸν καθορισμὸν τὸν ὁποῖον θὰ ἔδιδεν εἷς φρόνιμος ἄνθρωπος). Ἡ ἀρετὴ χαρακτηρίζεται ὡς ἕξις προαιρετική, ἤτοι ὡς ἰδιότης τῆς βουλήσεως ἢ μᾶλλον τῆς προαιρέσεως. Προαίρεσις δὲ εἶς τὴν ἀριστοτελικὴν ὁρολογίαν σημαίνει ἐπιθυμίαν, ἥτις συνοδεύεται ὑπὸ τῆς σκέψεως καὶ ἀναφέρεται εἰς πρᾶγμα ἐξαρτώμενον ἐκ τῆς ἰδικῆς μας ἐξουσίας. Εἰς τὰ Ἠθ. Νικομ. 1113 α 11 ὁρίζεται ἡ προαίρεσις ὡς ἑξῆς: «Ἡ προαίρεσις ἂν εἴη βουλευτικὴ ὄρεξις τῶν ἐφ' ἡμῖν» (Ἡ προαίρεσις εἶναι ἐπιθυμία καθοδηγουμένη ὑπὸ τῆς σκέψεως καὶ ἀναφερομένη εἰς πράξεις τὰς ὁποίας ἡμεῖς δυνάμεθα νὰ πραγματοποιήσωμεν). "Ωστε ἡ ἀρετὴ εἶναι κατεύθυνσις τῆς βουλήσεως καθοδηγουμένη ὑπὸ τῆς ἐλευθέρας ἐκλογῆς. "Αρα προϋπόθεσις τῆς ἐναρέτου πράξεως εἶναι ἡ ἐλευθέρα ἠθικὴ βούλησις, ἥτις καθοδηγεῖται ὑπὸ τῆς φρονήσεως. Ἀρετὴ δὲ εἶναι σταθερὰ διάθεσις καθιστῶσα ἱκανὸν τὸν ἄνθρωπον νὰ ἐκλέγῃ τὸ πρακτέον, καθοδηγούμενος ἀπὸ ὡρισμένον κανόνα (ὡρισμένῳ λόγῳ).

Ὁ ὡρισμένος οὗτος καθοδηγητικὸς κανὼν δὲν προκύπτει ἀπὸ ἕνα ἀφηρημένον ἐκ τῶν προτέρων θεωρητικὸν ἐπικαταλογισμόν, ἀλλὰ καθορίζεται ἀπὸ τὴν κρίσιν τοῦ φρονίμου ἀνδρὸς (ὡς ἂν ὁ φρόνιμος ὁρίσειεν). Συνήθως προκαλεῖ ἔκπληξιν εἰς πολλοὺς

ἱστορικοὺς τῆς φιλοσοφίας καὶ ἠθικολόγους ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης ἀποδίδει τοσαύτην σημασίαν εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο καταδεικνύεται ὅτι λαμβάνεται ὑπ' ὄψιν ὑπὸ τοῦ Σταγιρίτου τὸ λεγόμενον ὑπὸ τῶν νεωτέρων ἀξιολογικὸν αἰσθητήριον. Κατὰ τὴν ἀριστοτελικὴν ἀντίληψιν ὁ ὥριμος ἄνθρωπος «ὁ σπουδαῖος» διαθέτει μίαν πεφωτισμένην κριτικὴν ἱκανότητα, ἓν ἀσφαλὲς κριτήριον διὰ τοῦ ὁποίου διακρίνει τὶ πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὡς ἔχον ἀξίαν. Οὕτω ἀναγιγνώσκομεν εἰς τὰ Ἠθ. Νικομ. 1113 α 29: «Ὁ σπουδαῖος γὰρ κρίνει ὀρθῶς, καὶ ἐν ἑκάστοις τάληθὲς αὐτῷ φαίνεται» (Ὁ ἀξιόλογος ἄνθρωπος ἔχει ὀρθὴν κρίσιν, καὶ εἶναι εἰς αὐτὸν φανερὰ εἰς ἑκάστην πρᾶξιν ἡ ἀλήθεια). Κάτω ἀπὸ τὰς λέξεις τῆς ἀριστοτελικῆς διατυπώσεως καταφαίνεται ἡ πεποίθησις ὅτι ὁ ἀξιόλογος ἄνθρωπος ἔχει τὴν ὑπὸ τῶν ἠθικολόγων τῆς φαινομενολογικῆς σχολῆς (Μὰξ Σέλερ καὶ Νικολάϊ Χάρτμαν) ὀνομαζομένην ἀξιολογικὴν συνείδησιν καὶ εὐαισθησίαν.

Ἀξιοπρόσεκτος τυγχάνει ὁ ἀνωτέρω ὁρισμὸς τῆς ἀρετῆς καὶ ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τοῦ ἀνθρωπολογικοῦ χαρακτῆρος τῆς ἀριστοτελικῆς ἠθικῆς. Διότι ἐν αὐτῷ γίνεται λόγος περὶ μεσότητος ὄχι εἰς τὴν ἀπόλυτον σημασίαν. Ἡ μεσότης εἰς τὴν ὁποίαν συνίσταται ἡ ἀρετὴ χαρακτηρίζεται ὡς «μεσότης πρὸς ἡμᾶς». Νοεῖται ἀναφερομένη οὐχὶ εἰς ἀπόλυτόν τινα καθορισμόν, ἀλλ' εἰς τὴν κρίσιν τοῦ πράττοντος ἀνθρώπου λαμβάνοντος ὡς κανόνα τὴν κρίσιν τοῦ φρονίμου καὶ σπουδαίου ἀνδρός. Χρειάζεται προσέτι νὰ ἐμβαδύνωμεν καὶ ἀπὸ ἄλλης ἀπόψεως εἰς τὴν ἔννοιαν τῆς μεσότητος διὰ νὰ μὴ παρασυρθῶμεν εἰς τὴν συνήθη παρεξήγησιν ἐκείνων, οἵτινες θεωροῦν τὸν Ἀριστοτέλη ὡς ἠθικολόγον τῶν συμβιβασμῶν καὶ ὑμνητὴν τῆς χρυσῆς μετριότητος. Ὁ Σταγιρίτης ἐφρόντισε νὰ προλάβῃ μίαν τοιαύτην παρεξήγησιν, διότι γράφει εἰς τὰ Ἠθ. Νικομ. 1107 α 5: «Τὴν δ' ἀρετὴν τὸ μέσον καὶ εὑρίσκειν καὶ αἱρεῖσθαι. Διὸ κατὰ μέν τὴν οὐσίαν καὶ τὸν λόγον τὸ τί ἦν εἶναι λέγοντα μεσότης ἐστὶν ἡ ἀρετὴ κατὰ δὲ τὸ ἄριστον καὶ τὸ εὖ ἀκρότης» (Ἡ δὲ ἀρετὴ εὑρίσκει καὶ ἐκλέγει τὸ μέσον. Διὰ τοῦτο ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῆς οὐσίας καὶ τοῦ ὁρισμοῦ τοῦ ἐκφράζοντος τὴν ὀντολογικήν της ὑπόστασιν εἶναι ἡ ἀρετὴ μεσότης, ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ὅμως τοῦ βαθμοῦ τῆς ὑπεροχῆς της καὶ τῆς τελειότητός της εἶναι ὕψωσις εἰς τὸ ὕψιστον ἄριον). Τὸ νόημα τοῦ χωρίου τούτου κατὰ τὴν ἑρμηνείαν τοῦ Νικολάϊ Χάρτμαν (Ἠθικὴ σελ. 401) εἶναι ὅτι ἡ ἀρετὴ πρέπει νὰ θεωρηθῇ συγχρόνως καὶ ὡς μεσότης καὶ ὡς ἀκρότης. Ἀπὸ ὀντολογικῆς μὲν ἀπόψεως τυγχάνει μεσότης μεταξὺ ὑπερβολῆς καὶ ἐλλείψεως ἀπὸ ἀξιολογικῆς δὲ ἀπόψεως ἀκρότης, δηλαδὴ κάτι τὸ ἀπόλυτον, ὅπερ δὲν ἐπιδέχεται περαιτέρω ἀνύψωσιν. Ὁ Ν. Χάρτμαν παραθέτει τὸ ἀκόλουθον διάγραμμα, δανειζόμενος τοῦτο ἀπὸ τὸ σύγγραμμα τοῦ Κοχοντέκ «Ἡ διαφοροποίησις τοῦ ἀνθρωπίνου ἀγαθοῦ».

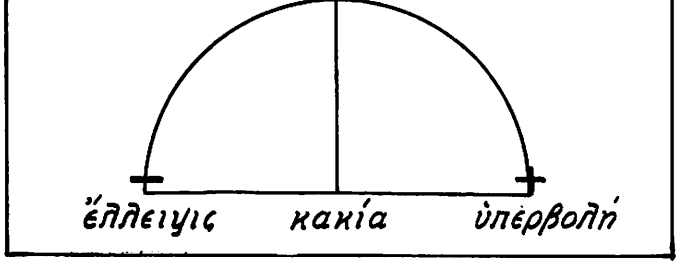

Ἡ ὁριζόντιος διάστασις ἀπεικονίζει τὴν ὀντολογικὴν διάστασιν, ἡ δὲ κατακόρυφος τὴν ἀξιολογικήν. Ἡ ὀντολογικὴ διάστασις ἀναφέρεται εἰς τὴν ὕλην καὶ τὸ περιεχόμενον τῆς ἠθικῆς πράξεως, ἡ δὲ ἀξιολογικὴ εἰς τὸν ἀξιολογικόν της χαρακτῆρα. Κατὰ τὴν ἀξιολογικὴν ἄποψιν θεωρουμένη ἡ ἀρετὴ εἶναι κάτι τὸ ἀπόλυτον, μὴ ἐπιδεχομένη οὔτε ὑπερβολὴν οὔτε ἔλλειψιν. Οὕτω π.χ. ἡ σωφροσύνη εἶναι ἀπόλυτος ἀξία ὀντολογικῶς ὑφισταμένη μεταξὺ μιᾶς ἐλλείψεως, ἥτις εἶναι ἡ ἀκολασία καὶ μεταξὺ μιᾶς ἐλλείψεως, ἥτις εἶναι ἡ ἀκολασία καὶ μεταξὺ μιᾶς ὑπερβολῆς ἥτις εἶναι ἡ ἀναισθησία. Ἡ ἀνδρεία κεῖται μεταξὺ τῆς δειλίας καὶ τῆς θρασύτητος, ἡ δικαιοσύνη μεταξὺ τοῦ ἀδικεῖν καὶ ἀδικεῖσθαι. Κατὰ τὸν Ν. Χάρτμαν (Ἠθικὴ σελ. 518) αἱ ἀριστοτελικαὶ ἀρεταὶ «εἶναι συνθέσεις ἀξιῶν. Εἶναι σύνθετοι ἀξίαι, αἵτινες οὐδέποτε συνίστανται εἰς τὴν μονομερῆ ἐξύψωσιν ἑνὸς μεμονωμένου ἀξιολογικοῦ στοιχείου, ἀλλὰ εἰς τὴν ὀργανικὴν σύνδεσιν δύο ὑλικῶς ἀντιτιθεμένων ἀξιολογικῶν στοιχείων. Αἱ ἀξιολογικαὶ αὗται συνθέσεις ἀποτελοῦν ἀνωτέρας ὑφῆς ἀξίας... Πρόκειται περὶ τῆς ἀντιλήψεως ὅτι ἡ ἠθικότης θέτει πρὸ τοῦ ἀνθρώπου συνθέτους ἀπαιτήσεις, πάντοτε τίθενται πρὸ τοῦ ἀνθρώπου ἀπαιτήσεις ἀντιθετικαί. "Ἂν ἀνταποκριθῇ μόνον πρὸς τὴν μίαν ἐκ τούτων, ἡ ἠθικότης ὑποβιβάζεται. Μόνον ἡ εἰς μίαν καὶ τὴν αὐτὴν συμπεριφορὰν πραγματοποιουμένη σύνθεσις (ἀντιτιθεμένων) ἀξιῶν ἀποτελεῖ τὴν πραγματικὴν ἀρετήν». Οὕτω π.χ. ἡ ἀνδρεία δὲν εἶναι οὔτε δειλία μόνον, οὔτε μόνον ἀλόγιστον θράσος. Τόσον τὸ θράσος ὅσον καὶ ἡ δειλία, λαμβανόμενα μεμονωμένα, στεροῦνται ἀξίας. Μόνον ἡ σύνθεσίς των δημιουργεῖ ἀξίαν. Κατὰ τὸν Ν. Χάρτμαν (Ἠθικὴ σελ. 525) ὁ Ἀριστοτέλης κατενόησεν ὅτι εἰς τὰς κατωτέρας ἠθικὰς ἀξίας, οἱονδήποτε ἀξιολογικὸν στοιχεῖον μεμονωμένως λαμβανόμενον παρουσιάζει δυσάρεστον ἐμπλοκήν, διότι τείνει νὰ καταστῇ τυραννικῶς ἀποκλειστικόν, καὶ ὡς ἐκ τούτου χρειάζεται διὰ τὴν ἀληθινὴν ἐμπραγμάτωσιν τοῦ νοήματός του ὑπὸ τοῦ ἐμπραγματώνοντος τοῦτο φορέως (δηλ. τοῦ πράττοντος προσώπου) ἓν κατὰ τὸ περιεχόμενον ἀντιστάθμισμα. Ἐκκινῶν ἀπὸ τὴν βαθύτατα δικαιολογημένην αὐτὴν αἴσθησιν δὲν ἐτοποθέτησεν ὁ Ἀριστοτέλης τὴν ἀρετὴν εἰς κανὲν ἐκ τῶν ρηθέντων ἀξιολογικῶν στοιχείων, ἀλλὰ εἰς τὰς συνθέσεις των. Ἀκριβῶς διὰ τῶν συνθέσεων αὐτῶν ἀναστέλλεται ἡ ἐμπλοκὴ τῶν ἀξιῶν, καὶ παραλύεται ἡ τυραννικὴ ἐν τῇ συνειδήσει ἀποκλειστικότης αὐτῶν. Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς ἡ πορεία τὴν ὁποίαν ἀκολουθεῖ ὁ Ἀριστοτέλης παραμένει ὑποδειγματικὴ διὰ πᾶσαν περαιτέρω διαπραγμάτευσιν τοῦ εἰς τὰς ἀξιολογικὰς ἀντιθέσεις ἀναφερομένου προβλήματος».

Ὁ χαρακτηρισμὸς τῆς ἀρετῆς ὡς μεσότητος ἀποδίδεται ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους μόνον εἰς τὰς ἠθικὰς ἀρετάς, αἵτινες εἶναι ἐκεῖναι αἱ ὁποῖαι ἀναφέρονται εἰς τὴν πρακτικὴν ἐνεργητικότητα τοῦ ἀνθρώπου. Δὲν ἔχουν αὗται σχέσιν μὲ τὰς «διανοητικὰς» ἀρετὰς αἵτινες ἀναφέρονται εἰς τὴν ἐνεργητικότητα τοῦ νοῦ καὶ τοῦ λόγου. Τοιαῦται διανοητικαὶ ἀρεταὶ τυγχάνουν ἡ σοφία, ἡ σύνεσις καὶ ἡ φρόνησις (Ἠθ. Νικ. 1103 α 5), ὡς πρὸς αὐτὰς δὲν ἰσχύει ὁ χαρακτηρισμὸς τῆς μεσότητος. Αἱ ὑπόλοιποι ἀρεταὶ ἀναφέρονται ὄχι εἰς τὸν νοῦν ἀλλ' εἰς τὸ ἦθος, ἤτοι τὴν βουλητικὴν ἠθικὴν πρᾶξιν καὶ διὰ τοῦτο καλοῦνται ἠθικαί. Ὁ Ἀριστοτέλης μᾶς ἔχει δώσει τὸν ἀκόλουθον πίνακα 12 ἠθικῶν ἀρετῶν:

Ἔλλειψις	Μεσότης	Ὑπερβολή
1. Δειλία	ἀνδρεία	θράσος
2. Ἀναισθησία	σωφροσύνη	ἀκολασία
3. Ἀνελευθερία	ἐλευθεριότης	ἀσωτεία
4. Μικροπρέπεια	μεγαλοπρέπεια	ἀπειροκαλία
5. Μικροψυχία	μεγαλοψυχία	χαυνότης
6. Ἀφιλοτιμία	(ἀνώνυμον)	φιλοτιμία
7. Ἀοργησία	πραότης	ὀργιλότης
8. Εἰρωνεία	ἀλήθεια	ἀλαζονεία
9. Ἀγροικία	εὐτραπελία	βωμολοχία
10. Δυσκολία	φιλία	κολακεία
11. Κατάπληξις	αἰδὼς	ἀναισχυντία
12. Ἐπιχαιρεκακία	νέμεσις	φθόνος.

Ἰδιαίτερον καὶ ἐκτενῆ λόγον ποιεῖται περὶ τῆς δικαιοσύνης εἰς τὸ πέμπτον βιβλίον τῶν «Ἠθικῶν Νικομαχείων». Ἐκλαμβάνεται ἡ δικαιοσύνη ὡς ἀρετὴ ἐγγυωμένη εἰς τοὺς ἀνθρώπους νὰ κατέχῃ ἕκαστος ὅ,τι ὁ ἴδιος ἀπέκτησε: «ἀρετὴ δι' ἣν τὰ αὑτῶν ἕκαστοι ἔχουσι». Εἶναι ἡ κατ' ἐξοχὴν ἀλτρουϊστικὴ ἀρετή, ἡ περιορίζουσα τὰς ἐγωϊστικὰς τοῦ ἀτόμου ἀπαιτήσεις. Διακρίνεται δὲ ἡ δικαιοσύνη: 1) εἰς διανεμητικήν, ἥτις παρέχει εἰς ἕκαστον πράσωπον παροχὰς ἀναλόγως τῆς ἀξίας του κατὰ τὴν γεωμετρικὴν ἀναλογίαν· 2) εἰς δικαιοσύνην ἐν συναλλάγμασι, ἤτοι ἐξισωτικήν, ἥτις ἀποδίδει εἰς ἕκαστον τὰ εἰς αὐτὸν ἀνήκοντα κατὰ τὴν ἀρχὴν τῆς ἀπολύτου ἰσότητος (κατ' ἀριθμητικὴν ἀναλογίαν)· 3) τὴν δικαιοσύνην τῆς παροχῆς ἀμοιβαίων ὑπηρεσιῶν. Τὴν ἀρετὴν τῆς δικαιοσύνης συμπληρώνει καὶ ἡ ἀρετὴ τῆς «ἐπιεικείας». Εἶναι δὲ ἡ ἐπιείκεια «ἐπανόρθωμα νόμου ἢ ἔλλειπει διὰ τὸ καθόλου» (Ἠθ. Νικομ. 1137 β 26) (διόρθωσις τοῦ νόμου εἰς τὸ σημεῖον εἰς τὸ ὁποῖον εἶναι ἐλλιπὴς λόγῳ τῆς κατὰ γενικὸν τρόπον διατυπώσεώς του). Ἐπειδὴ ὁ νόμος περιέχει γενικὰς διατάξεις, δὲν δύναται νὰ προβλέψῃ ὡρισμένας εἰδικὰς περιπτώσεις. Ἐκεῖ ἔχει τὴν θέσιν της ἡ ἐπιείκεια. Καὶ ὁ Πλάτων εἶχεν εἴπει εἰς τὸν «Πολιτικὸν» του (294 Β) ὅτι ὁ νόμος λόγῳ τῆς γενικότητός του παρουσιάζει ἀκαμψίαν, ἥτις πρέπει νὰ μετριάζεται. Αἱ περὶ δικαίου καὶ ἐπιεικείας διδασκαλίαι τοῦ Σταγιρίτου ἐπηρέασαν τὴν μεσαιωνικὴν φιλοσοφίαν ἰδίᾳ ὡς πρὸς τὰς περὶ φυσικοῦ δικαίου ἀντιλήψεις της, ἃς ἀντλεῖ ἀπὸ τὸ πέμπτον βιβλίον τῶν «Ἠθικ. Νικομαχείων».

Ἄξιαι μεγίστης προσοχῆς εἶναι καὶ αἱ ἀναλύσεις τὰς ὁποίας ἀφιερώνει εἰς τὸ 8ον βιβλίον τῶν «Ἠθικ. Νικομαχείων» ἐν σχέσει μὲ τὴν φιλίαν. Ἡ φιλία: ἐξυψοῦται εἰς ἀρετὴν τοποθετημένην ὑπεράνω καὶ τῆς δικαιοσύνης. Εἶναι κάτι τὸ ὁποῖον ἐκ φύσεως —λέγει ὁ Σταγιρίτης— ὑπάρχει οὐ μόνον εἰς τὸν ἄνθρωπον ἀλλὰ καὶ εἰς τὰ ζῶα. Ἐξαιρετικὴν δὲ σημασίαν ἔχει διὰ τὴν πολιτικὴν ζωήν, ἐπειδὴ ἀποτελεῖ σύνδεσμον τῆς πολιτικῆς κοινότητος ἰσχυρότερον ἀπὸ τὴν δικαιοσύνην: «Ἔοικε δὲ καὶ τὰς πόλεις συνέχειν ἡ φιλία, καὶ οἱ νομοθέται μᾶλλον περὶ αὐτὴν σπουδάζειν ἢ τὴν δικαιοσύνην· ἡ γὰρ ὁμόνοια ὁμοιόν τι τῇ φιλίᾳ ἔοικεν εἶναι, ταύτης δὲ μάλιστα ἐφίενται καὶ τὴν στάσιν ἔχθραν οὖσαν μάλιστα ἐξελαύνουσι. Καὶ φίλων μὲν ὄντων οὐδὲν δεῖ δικαιοσύνης, δίκαιοι δ' ὄντες προσδέονται φιλίας· καὶ τῶν δικαίων τὸ μάλιστα φιλικὸν εἶναι δοκεῖ. Οὐ μόνον δ' ἀναγκαῖόν ἐστιν ἀλλὰ καὶ καλόν· τοὺς γὰρ φιλοφίλους ἐπαινοῦμεν ἥ τε πολυφιλία δοκεῖ τῶν καλῶν ἓν τι εἶναι· καὶ ἔνιοι τοὺς αὐτοὺς οἵονται ἄνδρας ἀγαθοὺς εἶναι καὶ φίλους» (Ἠθ. Νικομ. 1155 α 22). (Φαίνεται δὲ νὰ ἀποτελῇ συνεκτικὸν δεσμὸν τῶν πόλεων ἡ φιλία, καὶ οἱ νομοθέται ἐνδιαφέρονται δι' αὐτὴν περισσότερον παρὰ διὰ τὴν δικαιοσύνην· διότι ἡ ὁμόνοια ὁμοιάζει νὰ εἶναι κάτι τὸ ὅμοιον μὲ τὴν φιλίαν καὶ ὁ στόχος τῶν νομοθετῶν εἶναι ἡ ὁμόνοια, καὶ τὴν ἐπανάστασιν ἥτις εἶναι ἔχθρα —δηλαδὴ ἔλλειψις φιλίας— προσπαθοῦν καθ' ὑπερβολὴν νὰ τὴν ἀποδιώκουν ἀπὸ τὰς πόλεις· καὶ οἱ ἄνθρωποι οἵτινες συνδέονται διὰ φιλικῶν δεσμῶν οὐδόλως χρειάζονται τὴν δικαιοσύνην, ἐνῶ οἱ ἄνθρωποι οἵτινες εἶναι μόνον δίκαιοι χρειάζονται τὴν φιλίαν· καὶ ἡ ὑψίστη δικαιοσύνη λαμβάνει ὑπόστασιν κατὰ κοινὴν ὁμολογίαν μεταξὺ τῶν φίλων. Ἡ φιλία δὲν εἶναι μόνον κάτι τὸ ἀναγκαῖον, ἀλλὰ καὶ κάτι τό εὐγενές καὶ ἔντιμον. Διότι ἐκείνους οἵτινες ἀγαποῦν τοὺς φίλους των τοὺς ἐπαινοῦμεν, καὶ τὸ νὰ ἔχῃ κανεὶς πολλοὺς φίλους εἶναι πρᾶγμα ἔντιμον καὶ εὐγενές. Καὶ μερικοὶ νομίζουν ὅτι ἀγαθοὶ ἄνθρωποι εἶναι ἐκεῖνοι οἵτινες εἶναι καὶ καλοὶ φίλοι). Ἀξίζει νὰ σταματήσῃ κανεὶς πρὸ τοῦ ἀριστοτελικοῦ τούτου ἀποσπάσματος διὰ πολλοὺς λόγους. Οὐ μόνον καθιστᾷ φανερὰν τὴν ψυχικὴν εὐγέ-

νειαν τοῦ συγγραφέως, ἀλλὰ καὶ καταδεικνύει ὅτι ἡ ἀρχαία ἑλληνικὴ πόλις ἦτο κοινότης συνδεομένη πρωταρχικῶς διὰ φιλίας. Διὰ τῆς τοιαύτης ἀντιλήψεώς του ὁ Σταγιρίτης προλαμβάνει τὴν πράγματι παλιὰ διάκρισιν τὴν ὁποίαν εἰσήγαγεν εἰς τὴν ἐπιστήμην τῆς κοινωνιολογίας ὁ Φερδινάνδος Τέννις κατὰ τὴν παρελθοῦσαν ἑκατονταετηρίδα. Ὁ Γερμανὸς οὗτος κοινωνιολόγος διέστειλε τὴν κοινότητα ἀπὸ τὴν κοινωνίαν ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ τρόπου τῆς συνδέσεως τῶν ἀπαρτιζόντων αὐτὰς μελῶν. Παντοῦ ὅπου οἱ ἐν συμβιώσει ἄνθρωποι συνδέονται διὰ δεσμῶν φιλίας καὶ οἰκειότητος πρόκειται περὶ κοινότητος. Αἱ συνενώσεις ἀτόμων ἐπὶ τῇ βάσει συμβατικῶν θεσμῶν ἀποτελοῦν κοινωνίαν. Οἱ ἀρχαῖοι νομοθέται καὶ πολιτειολόγοι εἶχον κατανοήσει ὅτι ἡ πολιτικὴ κοινότης μόνον εἰς τὴν φιλίαν δύναται νὰ εὕρῃ ἀσάλευτον στήριγμα. Διʼ αὐτὸ ἐφρόντιζον νὰ ἐξουδετερώσουν πᾶσαν ἀφορμὴν ἔχθρας καὶ διχοστασίας, ἤτις μοιραίως ἄγει εἰς τὴν στάσιν.

Παραβαλλομένη ἡ περὶ ἠθικῆς ἀριστοτελικὴ θεωρία πρὸς τὴν πλατωνικήν, ἀποδεικνύεται εὐρυτέρα καὶ περισσότερον λεπτομερειακή. Ὁ Πλάτων εἶχεν ὁμιλήσει περὶ τῶν τεσσάρων μόνον ἀρετῶν, ἤτοι περὶ τῆς σοφίας, σωφροσύνης, ἀνδρείας καὶ δικαιοσύνης. Ὁ Ἀριστοτέλης ὁρίσας τὴν ἀρετὴν ὡς ἐκδήλωσιν τῆς ψυχικῆς ἐνεργητικότητος, διήρεσε τὸ ὅλον της πλάτος ἀναλόγως τῶν ψυχικῶν ἰδιοτήτων εἰς διανοητικὴν καὶ ἠθικήν. Ἐνεβάθυνε προσέτι εἰς τὴν οὐσίαν τῶν ἠθικῶν ἀρετῶν καὶ ἐτόνισεν ὅτι αἱ ἠθικαὶ ἀρεταὶ δὲν ἀποκτῶνται μόνον διὰ τῆς γνωσιολογικῆς κατανοήσεως, ἀλλὰ χρειάζεται νὰ συμβάλῃ διὰ τὴν ἀπόκτησίν των ἡ ἄσκησις. Διέγνωσεν ἄρα τὸν βουλητικὸν χαρακτῆρα τῆς ἀρετῆς. Διὰ τοῦτο ἦλθεν εἰς ἀντίθεσιν μὲ τὴν περίφημον πρότασιν τοῦ Σωκράτους, καθʼ ἣν ἡ κακία εἶναι ἄγνοια. Δὲν ἀρκεῖ —λέγει ὁ Ἀριστοτέλης— ἡ γνῶσις, χρειάζεται καὶ ἄσκησις. Δὲν θεωρεῖ ὅμως τὴν σωκρατικὴν θεωρίαν ὁλοκληρωτικῶς ἠμαρτημένην. Ἐπικρίνων ταύτην εἰς τὰ «Ἠθ. Νικομάχεια» (1144 β 20) γράφει: «Καὶ Σωκράτης τῇ μὲν ὀρθῶς ἐζήτει τῇ δʼ ἡμάρτανεν, ὅτι μὲν γὰρ φρονήσεις ὤετο εἶναι πάσας τὰς ἀρετὰς ἡμάρτανεν, ὅτι δʼ οὐκ ἄνευ φρονήσεως καλῶς ἔλεγεν... Σωκράτην μὲν οὖν λόγους τὰς ἀρετὰς ὤετο εἶναι (ἐπιστήμας γὰρ εἶναι πάσας), ἡμεῖς δὲ μετὰ λόγου· δῆλον οὖν ἐκ τῶν εἰρημένων ὅτι οὐχ οἷόν τε ἀγαθὸν εἶναι κυρίως ἄνευ φρονήσεως, οὐδὲ φρόνιμον ἄνευ τῆς ἠθικῆς ἀρετῆς». (Καὶ ἡ ἔρευνα τοῦ Σωκράτους ἀπὸ μιᾶς μὲν ἀπόψεως ἦτο ὀρθή, ἀπὸ δὲ μιᾶς ἄλλης οὐχί ὀρθή. Ὡς πρὸς τὸ ὅτι εἶχε τὴν ἰδέαν ὅτι ὅλαι αἱ ἀρεταὶ ἀποτελοῦν εἴδη τῆς φρονήσεως ἔκαμνε σφάλμα, ὡς πρὸς τὸ ὅτι δὲ ἐνόμιζεν ὅτι δὲν δύνανται νὰ χωρισθοῦν ἀπὸ τὴν φρόνησιν, ἡ γνώμη του ἦτο ὀρθή... Ὁ Σωκράτης ὁπωσδήποτε ἐνόμιζεν ὅτι αἱ ἀρεταὶ εἶναι ἐκδηλώσεις τῆς λογικῆς ἐνεργείας —διότι ὅλαις τὰς ἐθεώρει ἐπιστήμας— ἡμεῖς ὅμως ἔχομεν τὴν ἀντίληψιν ὅτι ὅλαι αἱ ἀρεταὶ ἔχουν ἄμεσον σύνδεσιν μὲ τὸν λόγον. Εἶναι λοιπὸν φανερὸν ἐκ τῶν λεχθέτων ὅτι δὲν δύναταί τις νὰ ἀναδειχθῇ γνησίως ἀγαθὸς ἄνευ φρονήσεως, οὔτε πάλιν φρόνιμος ἄνευ ἠθικῆς ἀρετῆς). Διὰ τὸν Σωκράτην ἀρκεῖ ἡ πλήρης ἑνόρασις τῆς ἀρετῆς διὰ νὰ συμμορφώσῃ τὴν ἀνθρωπίνην συμπεριφορὰν πρὸς τὸ ἀγαθόν. Ὁ Ἀριστοτέλης προσθέτει ὅτι χρειάζεται ἄσκησις καὶ βουλητικὴ προσπάθεια. Ἡ μεταξὺ τῶν δύο φιλοσόφων διαφορὰ ἐξηγεῖται, ἂν λάβῃ κανεὶς ὑπʼ ὄψιν τὴν ἐποχὴν κατὰ τὴν ὁποίαν ἔζησεν ἕκαστος ἐξ αὐτῶν. Ὁ Σωκράτης ἀνήκει εἰς γενεὰν διὰ τὴν ὁποίαν ἡ πρᾶξις καὶ ἡ θεωρία δὲν εἶχον ἀκόμη διασπασθῇ. Ὁ Ἀριστοτέλης ζῇ εἰς μίαν ἐποχήν, καθʼ ἣν εἶχε διασπασθῇ ἡ ὀργανικὴ ἑνότης τῆς προσωπικότητος. Ὁ ἄνθρωπος τῶν μέσων τοῦ τετάρτου π.Χ. αἰῶνος δὲν δύναται νὰ συνδέσῃ μαζὶ τὴν θεωρίαν καὶ τὴν πρᾶξιν. Ἐπειδὴ ὁ Ἀριστοτέλης δοξάζει ὅτι ἡ ἠθικὴ πραγματεία πρέπει νὰ μελετήσῃ καὶ τὰ μέσα διὰ τῶν ὁποίων ἀποκτᾶται καὶ πραγματικῶς ἡ ἠθικότης, κατὰ δὲ τὴν ἐποχήν του ἡ θεωρητικὴ ἑνόρασις δὲν ἔχει τὴν ρωμαλεότητα, ὅπως κατὰ τὸν 5ον αἰῶνα, νὰ ἐπηρεάσῃ τὴν πρακτικὴν ζωήν, τονίζει τὴν σπουδαιότητα τῆς ἀσκήσεως καὶ θεωρεῖ τὴν διδασκαλίαν τοῦ Σωκράτους ὡς χρήζουσαν συμπληρώσεως.

Αἱ εἰς τὴν διερεύνησιν τῶν «διανοητικῶν» ἀρετῶν ἀναλύσεις τοῦ Ἀριστοτέλους δὲν εἶναι πολὺ ἐκτενεῖς. Ἀναφέρονται αἱ ἀρεταὶ αὗται εἰς τὴν λογιστικὴν ἐνεργητικότητα τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς. Ἡ γενικωτάτη διανοητικὴ ἀρετὴ εἶναι ἡ φρόνησις, ὁ δὲ κάτοχός της χαρακτηρίζεται ὡς φρόνιμος. «Δοκεῖ δὲ φρονίμου εἶναι τὸ δύνασθαι καλῶς βουλεύσασθαι περὶ τὰ αὑτῷ ἀγαθὰ καὶ συμφέροντα, οὐ κατὰ μέρος, οἷον ποῖα πρὸς ὑγείαν, πρὸς ἰσχύν, ἀλλὰ ποῖα πρὸς τὸ εὖ ζῆν ὅλως» (Ἠθ. Ν. 1140 α 25). (Φαίνεται δὲ νὰ εἶναι γνώρισμα τοῦ φρονίμου τὸ νὰ δύναται νὰ ἀποφασίζῃ εὐστόχως ἐν σχέσει πρὸς τὰ ἀφορῶντα τὸν ἑαυτόν του ἀγαθὰ καὶ συμφέροντα, οὐχὶ ἀπὸ μερικῆς ἀπόψεως, ὄχι π.χ. ἐν σχέσει μὲ τὴν ὑγείαν καὶ τὴν σωματικὴν δύναμιν, ἀλλὰ ποῖα εἶναι ἀγαθὰ καὶ συμφέροντα γενικῶς ἐν σχέσει μὲ τὴν ἐξύψωσιν τῆς ζωῆς). Ἡ φρόνησις δὲν εἶναι οὔτε ἐπιστήμη, οὔτε τέχνη, ἀλλὰ «ἕξις ἀληθὴς μετὰ λόγου πρακτικὴ περὶ τὰ ἀνθρώπῳ ἀγαθὰ καὶ κακά» (Ἠθ. Νικ. 1140 β 4) (μία ἐπιτυγχάνουσα τὴν ἀλήθειαν σταθερὰ ψυχικὴ διάθεσις καὶ ἱκανότης διὰ πράξεις συμφώνους πρὸς λογικὸν κανόνα εἰς πράγματα ἄτινα εἶναι διὰ τὸν ἄνθρωπον ἀγαθὰ ἢ κακά). Φρόνιμοι ἄνθρωποι, κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη, εἶναι ὅσοι διοικοῦν καλῶς τὸ σπίτι των καὶ τὴν πολιτείαν. «Διὰ τοῦτο Περικλέα καὶ τοὺς τοιούτους φρονίμους οἰόμεθα εἶναι, ὅτι τὰ αὑτοῖς ἀγαθὰ καὶ τὰ τοῖς ἀνθρώποις δύνανται θεωρεῖν· εἶναι δὲ τοιούτους ἡγούμεθα τοὺς οἰκονομικοὺς καὶ τοὺς πολιτικούς· ἔνθεν καὶ τὴν σωφροσύνην τούτῳ προσαγορεύομεν τῷ ὀνόματι, ὡς σώζουσαν τὴν φρόνησιν» (Ἠθ. Νικ. 1140 β 8) (Τὸν Περικλέα καὶ τοὺς ὁμοίους μὲ αὐτὸν ἀνθρώπους τοὺς θεωροῦμεν φρονίμους, διότι δύνανται νὰ συλλαμβάνουν διὰ τῆς θεωρητικῆς σκέψεως ποῖα εἶναι τὰ ἀγαθὰ διὰ τὸν ἑαυτόν των καὶ τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους. Θεωροῦμεν δὲ ὅτι εἶναι φρόνιμοι οἱ δυνάμενοι νὰ διοικήσουν καλῶς τὸν οἶκόν των καὶ τὴν πόλιν. Διʼ αὐτὸ ὀνομάζομεν καὶ τὴν σωφροσύνην διὰ τῆς λέξεως αὐτῆς, ἐπειδὴ σώζει τὴν φρόνησιν). Ἔργον τοῦ φρονίμου εἶναι τὸ «εὖ βουλίσθαι», τὸ νὰ καταλήγῃ εἰς καλὰς ἀποφάσεις ὡς πρὸς τὰ δυνάμενα νὰ πραχθοῦν, διότι «βουλεύεται δʼ οὐδεὶς περὶ τῶν ἀδυνάτων ἄλλως ἔχειν» (κανεὶς δὲν λαμβάνει ὡς ἀντικείμενον ἀποφάσεως τὰ πράγματα ἅτινα εἶναι ἀδύνατον νὰ ἔχουν ἄλλως). Ἡ θεωρητικὴ ἀλήθεια δὲν δύναται νὰ γίνῃ ἀντικείμενον ἀποφάσεως, ἀλλὰ μόνον ἡ πρακτική. Ἄρα μία ἠθική, ἐποικοδομουμένη ἀποδεικτικῶς, ὅπως ἡ τοῦ Σπινόζα, εἶναι κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη κατὰ βάσιν ἐσφαλμένη, ὡς παραγνωρίζουσα τὴν φύσιν τῆς ἠθικῆς πράξεως. Εἶναι φανερὸν ὅτι ὁ ὅρος «φρόνησις» ὅστις εἰς τὸν Πλάτωνα ἔχει μεταφυσικὴν σημασίαν σημαίνων ἱκανότητα πρὸς κατανόησιν τοῦ ὄντος γενικῶς, λαμβάνει εἰδικωτέραν σημασίαν, διότι ἀναφέρεται μόνον εἰς τὴν ἱκανότητα τὴν ἐπιλύουσαν τὰ προβλήματα τοῦ πρακτικοῦ ἀτομικοῦ καὶ πολιτικοῦ βίου. Ἡ φρόνησις ὑποδιαιρεῖται εἰς οἰκονομίαν, νομοθεσίαν καὶ πολιτικήν, ἡ δὲ πολιτικὴ εἰς βουλευτικὴν καὶ δικαστικὴν (Ἠθ. Νικ. 1141 β 32). Ὑπεράνω τῆς φρονήσεως εἰς τὴν περιοχὴν τῆς διανοητικῆς ἀρετῆς ἵσταται ἡ σοφία. «Ἡ σοφία ἐστὶ καὶ ἐπιστήμη καὶ νοῦς τῶν τιμιωτάτων τῇ φύσει» (1141 β 2) (Ἐπιστημονικὴ γνῶσις καὶ ἐνορατικὴ κατανόησις τῶν πραγμάτων ἐκείνων, ἅτινα εἶναι κατὰ τὴν φύσιν των φορεῖς τῆς ὑψίστης ἀξίας). Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ἐπανέρχεται ὁ Ἀριστοτέλης εἰς τὰς σωκρατικὰς καὶ πλατωνικὰς ἀντιλήψεις, θεωρῶν ὡς τὴν ὑπερτάτην ὀντολογικὴν ἀξίαν τὴν σοφίαν, ἤτοι τὴν ἀπὸ ὀντολογικῆς ἀπόψεως κατανόησιν τῶν ὄντων. Ἡ τοιαύτη ἐνεργητικὴ ἑνόρασις ὀνομάζεται καὶ θεωρία. Ἐκλαμβάνεται ὡς ὑψίστης μορφῆς ἐνεργητικότης παρέχουσα τὴν ὑψίστην καὶ καθαρωτάτην ἡδονήν. Ἡ θεωρία κατὰ πρῶτον λόγον ἀποτελεῖ προνόμιον τοῦ θεοῦ ὡς νοήσεως, ἤτις νοεῖ τὸν ἑαυτόν της. Λέγων θεωρίαν ὁ Ἀριστοτέλης, δὲν νοεῖ τὴν ψυχρὰν διανοητικὴν ἐργασίαν τοῦ λόγου, ἀλλὰ μίαν κατάστασιν ὑψίστης καὶ καθαρωτάτης ἐνεργητικότητος καὶ συναισθηματικῆς ἐξάρσεως. Ἡ οὕτω νοουμένη θεωρία χαρακτηρίζεται ὡς «διαγωγή», ὡς κατάστασις συνοδευομένη ἀπὸ ἀνέφραστον μακαριότητα, προσιδιάζουσαν εἰς τὴν θείαν ὕπαρξιν. Διʼ αὐτὸ ἡ θεωρία εἶναι «τὸ ἥδιστον καὶ ἄριστον» (Μετὰ τὰ φυσικά 1072 β 14) κατάστασις συναισθηματικῆς καὶ νοητικῆς μακαριότητος, πλήρης δηλαδὴ διανοητικῆ ἀρτιότης.

Τὸ ἠθικὸν ἰδεῶδες τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς

Κατέστη, κατόπιν τῶν ἀνωτέρω, φανερὰ ἡ κατεύθυνσις, τὴν ὁποίαν ἀκολουθῶν ὁ Ἀριστοτέλης ἔδωκεν ἀπόκρισιν εἰς τὸ ἐρώτημα: Ποῖον εἶναι τὸ ὕψιστον διὰ τὸν ἄνθρωπον ἠθικὸν ἰδεῶδες, ὅπερ καθιστᾷ τοῦτον εὐδαίμονα; Εὐδαιμονία, εἴπομεν, εἶναι ἡ ἀνεμπόδιστος ἐνεργητικότης τῆς ψυχῆς του. Ἀλλʼ ἡ ψυχικὴ ἐνεργητικότης δὲν εἶναι μονοειδής, ἀλλʼ ἐμφανίζει ποικιλίαν. Ὑπάρχουν πολλὰ εἴδη ἐνεργητικότητος, εἰς τὰ ὁποῖα ἀντιστοιχοῦν ὡρισμένα εἴδη ἀρετῆς. Ἐφʼ ὅσον δὲ δύο εἶναι τὰ εἴδη τῆς ἐνεργητικότητος καὶ τῶν ἀρετῶν, ἤτοι ἡ διανοητικὴ ἀφʼ ἑνὸς ἐνεργητικότης καὶ ἀρετή, ἀφʼ ἑτέρου δὲ ἡ ἠθική, τίθεται τὸ πρόβλημα ποῖα προσιδιάζει κατὰ μεγαλύτερον βαθμὸν εἰς τὸν ἄνθρωπον. Ἡ προτίμησις τοῦ Ἀριστοτέλους στρέφεται πρὸς τὴν διανοητικὴν ἐνεργητικότητα καὶ ἀρετήν. Ἡ τελεία εὐδαιμονία ἐπιτυγχάνεται διὰ τοῦ «θεωρητικοῦ βίου». Οὗτος βοηθεῖ τὸν ἄνθρωπον νὰ καλλιεργήσῃ τὸ θεῖον στοιχεῖον, τὸ ὁποῖον ὑπάρχει μέσα του καὶ νὰ ἐξομοιωθῇ κατὰ τὸ δυνατὸν μὲ τὸν θεόν. Ὕψιστον καθῆκον τοῦ ἀνθρώπου εἶναι νὰ ὑψοῦται εἰς τὸ ἐπίπεδον εἰς τὸ ὁποῖον ἵσταται ὁ μὴ ὑποκείμενος εἰς τὸν θάνατον θεός «χρὴ ἐφʼ ὅσον ἐνδέχεται ἀθανατίζειν καὶ πάντα ποιεῖν πρὸς τὸ ζῆν κατὰ τὸ κράτιστον τῶν ἐν αὐτῷ» (Ἠθ. Νικ. 1177 β 32) (Πρέπει ὁ ἄνθρωπος νὰ ἐπιδιώκῃ τὴν ἀθανασίαν καὶ νὰ κάμνῃ τὰ πάντα διὰ νὰ ζῇ κατὰ τὰς ὑποδείξεις ἐκείνου ἐκ τῶν ἐνυπαρχόντων μέσα εἰς τὸν ἑαυτόν του στοιχείων, ὅπερ ἔχει τὴν ὑψίστην ἀξίαν). Ὁ Ἀριστοτέλης συμμερίζεται τὴν παρακέλευσιν, ἣν ἀπευθύνει ὁ Πλάτων εἰς τὸν «Θεαίτητον, παροτρύνων τοὺς ἀνθρώπους νὰ προχωρήσουν εἰς μίαν «ὁμοίωσιν» πρὸς τὸν θεόν.

Ἐξυψῶν εἰς τὴν κορυφὴν τῆς ἀξιολογικῆς πυραμίδος ὁ Ἀριστοτέλης τὴν θεωρίαν καὶ τὸν θεωρητικὸν βίον, δὲν θέλει νὰ παραγνωρίσῃ τὴν ἀξίαν τῶν κατωτέρας τάξεως ἀγαθῶν. Τὰ ἀγαθὰ τῶν κατωτέρων βαθμίδων ἀποκτοῦν σημαντικωτάτην ἀξίαν ὡς μέσα, ὡς χορηγίαι, διὰ νὰ ἐπιτύχωμεν, χρησιμοποιοῦντες αὐτὰ ὡς προϋποθέσεις, τον θεωρητικὸν βίον. Ἅπαντα τὰ ἠθικὰ καὶ σωματικὰ ἀγαθὰ ἀντλοῦν τὴν ἀξίαν των ἀπὸ τὸ ὕψιστον ἀγαθόν, ὅπερ εἶναι ὁ θεωρητικὸς βίος. Ἡ θεωρία πρέπει νὰ εἶναι ἀνεμπόδιστος. Δὲν νοεῖται ὑφισταμένη ἄνευ τῆς συνδρομῆς τῶν κατωτέρας τάξεως ὑλικῶν. Τοιουτοτρόπως κατορθώνει ὁ Ἀριστοτέλης νὰ παράσχῃ ἠθικὴν ἀξίαν εἰς ὅλας τὰς ἀνθρωπίνους ἐνεργητικότητας καὶ εἰς ὅλα τὰ ἀγαθά. Δὲν πρόκειται δὲ περὶ οὐτοπιστικοῦ ἠθικοῦ ἰδεώδους. Ὁ ἴδιος ὡς φιλόσοφος ἔζησε κατὰ τὰς ὑπαγορεύσεις τοῦ ἰδεώδους του. Χωρὶς νὰ ὑποπέσῃ εἰς ἀσκητικὴν περιφρόνησιν τῶν ἀγαθῶν, ἀφιέρωσε τὴν κυρίαν του ἐνασχόλησιν εἰς τὸν θεωρητικὸν βίον. Μετέσχεν ὅμως ἐνεργῶς καὶ εἰς τὸν ἠθικὸν καὶ εἰς τὸν πολιτικὸν βίον. Ἡ ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ, Λέσβῳ καὶ Μακεδονίᾳ πρακτικὴ πολιτικὴ του δραστηριότης μαρτυρεῖ ὅτι διʼ αὐτὸν καὶ ἡ πολιτικὴ δρᾶσις δὲν ἦτο κάτι τὸ ξένον. Ἡ δὲ ἐν Ἀθήναις κατὰ τὴν τελευταίαν περίοδον τῆς ζωῆς του διαμονή του εἶχε καὶ πολιτικὴν σημασίαν. Ἐκ τούτου ἐξηγεῖται διατὶ κατεδιώχθη ὑπὸ τοῦ ἀντιμακεδονικοῦ κόμματος. Αἱ ἠθικαὶ ἐπιδιώξεις του ἦσαν νὰ ζήσῃ ζωὴν ὁλοκληρωμένην, νὰ ἀναδειχθῇ ἀνὴρ σπουδαῖος ἅμα καὶ εὐδαίμων».

Ἀπὸ ἐπιστημονικῆς ἀπόψεως αἱ ἠθικαί του ἔρευναι τυγχάνουν καὶ διὰ τὴν σύγχρονον φιλοσοφίαν ὁδηγητικαί. Εἰς τὴν «Περὶ ἀρετῶν» πραγματείαν του παρουσιάζει ἀνάλυσιν τῶν ἀξιολογικῶν στοιχείων τῆς ἠθικῆς καὶ κοινωνικῆς ζωῆς. Παρουσιάζει μίαν «καθ' ὕλην» ἢ «κατὰ περιεχόμενον», ὅπως λέγουν οἱ ἠθικολόγοι, ἠθικήν. Ὁ Ν. Χάρτμαν εἰς τὸν πρόλογον τῆς «Ἠθικῆς» του ὁμολογεῖ τὴν βοήθειαν, τὴν ὁποίαν τοῦ προσέφεραν αἱ ἀριστοτελικαὶ ἔρευναι γράφων τὰ ἀκόλουθα: «Καὶ εἰς ἐμέ, ὅστις τώρα ρίπτω, ἔπειτα ἀπὸ πολυετῆ προσπάθειαν, ἀναδρομικὸν βλέμμα πρὸς τὰ ὀπίσω, θὰ φανῇ ἀμφίβολον, ἂν θὰ κατώρθωνα νὰ προχωρήσω εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο καὶ ἓν μόνον βῆμα, ἐὰν δὲν ἀνεφαίνετο βοήθεια ἀπὸ μίαν ἀπροσδόκητον πλευράν: δηλαδὴ ἀπὸ τὸν παλαιὸν διδάσκαλον τῆς ἠθικῆς ἐρεύνης, τὸν Ἀριστοτέλη. Ἀπὸ ὅλας τὰς νέας ἀπόψεις, εἰς τὰς ὁποίας μὲ ὡδήγησεν ἡ νέα θέσις τῶν προβλημάτων, καμμία δὲν ὑπῆρξε δι' ἐμὲ τόσον ἐκπληκτικὴ καὶ πειστική, ὅσον ἡ ἄποψις ὅτι ἡ ἠθικὴ τῶν ἀρχαίων ἦτο ἐξόχως ἀνεπτυγμένη «καθ' ὕλην», ἠθική, ὄχι βεβαίως κατὰ τοὺς ἐννοιολογικοὺς καθορισμοὺς κατὰ τὴν συνειδητὴν ἐπιδίωξιν, ἀλλὰ κατὰ τὸ ἴδιον τὸ πρᾶγμα καὶ τὴν πραγματικὴν προχώρησίν της. Τὰ «Ἠθικὰ Νικομάχεια» ἐμφανίζονται ὡς μεταλλεῖον πρώτης τάξεως. Δεικνύουν ἀριστοτεχνικὴν ἱκανότητα ὡς πρὸς τὴν περιγραφὴν τῶν ἀξιῶν, ἥτις προφανῶς ὑπῆρξε τὸ ἀποτέλεσμα καὶ ἡ ἀποκορύφωσις μιᾶς ὁλοκλήρου ἐξελίξεως ἐπιμεμελημένης μεθόδου».

Ἡ ἀριστοτελικὴ πολιτικὴ φιλοσοφία

Ὁ Ἀριστοτέλης δὲν ὑπῆρξεν ἁπλῶς θεωρητικὸς μελετητὴς τοῦ πολιτικοῦ φαινομένου. Παρηκολούθησεν ἐκ τοῦ σύνεγγυς τὴν προσπάθειαν τοῦ Πλάτωνος νὰ ἐπιδράσῃ διὰ τῶν τυράννων τῆς Σικελίας ἐπὶ τῆς διαμορφώσεως τῆς πολιτικῆς ζωῆς. Ὁ ἴδιος ἀπέκτησε πολιτικὴν πεῖραν συνδεθείς, μὲ τὸν Ἑρμιαν, τὸν φίλιππον καὶ τὸν Ἀλέξανδρον. Διαμένων ἐν Ἀθήναις, ὅταν εἶχε συστήσει τὸ Λύκειον, φαίνεται ὅτι εἶχε στενὰς σχέσεις μὲ τὸν Ἀθηναῖον πολιτικὸν Λυκοῦργον. Προβαίνοντες ἄρα εἰς τὴν μελέτην τῶν θεωριῶν του δὲν πρέπει νὰ λησμονῶμεν ὅτι προέρχονται ἀπὸ στοχαστὴν ὅστις γνωρίζει τὰ προβλήματά του καὶ ἀπὸ πρακτικῆς καὶ ἀπὸ θεωρητικῆς ἀπόψεως. Συμμεριζόμενος τὰς ἀντιλήψεις τοῦ Πλάτωνος, θεωρεῖ τὴν πολιτικὴν κοινότητα, οὐχὶ ὅπως οἱ σοφισταί, ὡς συμβατικὸν δημιούργημα, ἀλλ' ὡς ὀντολογικὴν πραγματικότητα. Ἀποτελεῖ ὀντολογικὸν χαρακτηριστικὸν διὰ τὸν ἄνθρωπον ὅτι ἄγεται εἰς τὴν συγκρότησιν πολιτικῆς κοινότητος. Οἱ νεώτεροι φιλόσοφοι θεωροῦν ὡς πρωταρχικὸν γνώρισμα τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως τὴν κοινωνικότητα ἢ τὴν οἰκονομικότητα. Ὁ Ἀριστοτέλης ἰσχυρίζεται ὅτι πρωταρχικῶς ὁ ἄνθρωπος εἶναι ζῷον πολιτικὸν δευτερογενῶς δὲ ζῷον κοινωνικὸν καὶ οἰκονομικόν. Διότι διὰ νὰ συνάψουν οἱ ἄνθρωποι οἱανδήποτε σχέσιν κοινωνίας καὶ διὰ νὰ δημιουργήσουν οἰκονομίαν, πρέπει νὰ ὑφίστανται ὡς ἀπαραίτητος προϋπόθεσις μία τάξις πολιτική, ἥτις θὰ παράσχῃ εἰς αὐτοὺς τὴν δυνατότητα νὰ συνάψουν κοινωνικὰς καὶ οἰκονομικὰς σχέσεις. Ἡ πολιτικὴ κοινότης ἄρα ἔχει τὴν προτεραιότητα ἐν συγκρίσει πρὸς τὰς κοινωνικὰς ὁμάδας καὶ τὰ ἄτομα «καὶ πρότερον δὴ τῇ φύσει πόλις ἢ οἰκία καὶ ἕκαστος ἐξ ἡμῶν». Ὁ μεμονωμένος ἄνθρωπος εἶναι κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη λογικὴ πλασματικὴ ἀφαίρεσις. Ὁ ἄνθρωπος ὑφίσταται πάντοτε ὡς μέλος ἑνὸς συνόλου, ὅπερ ἔχει ἔναντι τοῦ ἀτόμου τὴν ὀντολογικὴν προτεραιότητα. Ἑπομένως ἡ ἀριστοτελικὴ θεωρία ἀναιρεῖ τὴν βασικὴν προϋπόθεσιν τῶν ἀτομικιστικῶν πολιτειακῶν θεωριῶν. Αἱ ἀτομικιστικαὶ θεωρίαι ἐκκινοῦν ἀπὸ ἓν λογικὸν πλάσμα, ὅπερ ἀποτελεῖ τὴν πρώτην ψευδῆ προϋπόθεσιν, ἐκ τῆς ὁποίας ἀπορρέουν πολυάριθμοι ψευδεῖς ἀκολουθίαι. Ἀποσυνθέτουν τὴν κοινότητα εἰς τεχνητῶς μεμονωμένα ἄτομα καὶ ἔπειτα προσπαθοῦν νὰ ἀποκαταστήσουν διὰ τεχνητῶν δεσμῶν τὴν θρυμματισθεῖσαν ὀργανικὴν καὶ πρωταρχικὴν ἑνότητα.

Ἡ πολιτικὴ κοινότης δὲν εἶναι κατὰ τὴν ἀριστοτελικὴν ἀντίληψιν διαλογικῆς φύσεως. Ἡ πολιτεία δὲν ἀποτελεῖ ὀργανισμὸν ἀνάλογον μὲ τοὺς βιολογικούς. Συγκροτεῖται ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἱκανότητος, ἣν ἔχουν οἱ ἄνθρωποι νὰ ἀντιλαμβάνωνται τὰς ἰδέας καὶ νὰ ἔρχωνται εἰς σχέσεις φιλίας καὶ οἰκειότητος μεταξύ των. Οἱ συνδετικοὶ δεσμοὶ τῆς πολιτικῆς κοινότητος εἶναι ἀφ' ἑνὸς μὲν ἡ δικαιοσύνη, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἡ φιλία καὶ ἡ οἰκειότης. Κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη, ὅταν ὑπάρχῃ μεταξὺ τῶν μελῶν τῆς πολιτικῆς κοινότητος ἡ φιλία, εἶναι περιττὴ καὶ ἡ δικαιοσύνη. Διότι μόνον ἡ φιλία καθιστᾶ δυνατὸν νὰ ὑπάρξῃ ἡ ὑψίστη δικαιοσύνη (βλέπε ἀνωτέρω ἀπόσπασμα περὶ φιλίας). Ἑπομένως ἡ πολιτεία εἶναι κοινότης τῆς ὁποίας τὰ μέλη εἶναι ἀποφασισμένα νὰ ἀφοσιωθοῦν τὸ ἓν εἰς τὸ ἄλλο ἄνευ οὐδενὸς ἐπικαταλογισμοῦ, κινούμενα ὑπὸ τοῦ συναισθήματος τῆς φιλίας καὶ οἰκειότητος. Ὁ Ἀριστοτέλης εἶναι ἀρκετὰ ρεαλιστής, ὥστε νὰ γνωρίζῃ ὅτι ἡ πολιτικὴ κοινότης δὲν ἐμφανίζεται πάντοτε ὑπὸ τὴν μορφὴν τῆς φιλίας. Διὰ τοῦτο ἐπιμένει κυρίως ἐπὶ τῆς διαιωνίσεως ὡς συνδετικοῦ τῆς πολιτικῆς κοινότητος δεσμοῦ.

Ἡ πολιτεία δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς αὐτοσκοπός. Προορισμός της εἶναι νὰ παράσχῃ εἰς τοὺς πολίτας τὰ μέσα διὰ νὰ ἀποκτήσουν τὴν ἁρμόζουσαν εἰς αὐτοὺς ἀρετήν. Ἕνεκα τούτου εἶναι ὕβριμα, ὅπερ δὲν περιορίζεται νὰ ἀσφαλίσῃ τὴν φυσικὴν ὕπαρξιν τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλ' ἀποσκοπεῖ εἰς τὴν καλυτέρευσιν καὶ ἐξύψωσίν της. Ἡ πόλις εἶναι τελεία κοινωνία «γινομένη μὲν οὖν τοῦ ζῆν ἕνεκα, οὖσα δὲ τοῦ εὖ ζῆν» (Πολιτ. 1252 β 29) («Ὀφείλει μὲ τὴν γένεσίν της εἰς τὴν τάσιν πρὸς διατήρησιν τῆς ζωῆς, τὴν ὕπαρξίν της ὅμως εἰς τὴν τάσιν πρὸς ἐξύψωσιν (ἠθικοποίησιν) τῆς ζωῆς). Δὲν δύναται λοιπὸν εἰμὴ νὰ εἶναι ἐργαστήριον ἐν τῷ ὁποίῳ καλλιεργεῖται ἡ ἀρετή, καθίδρυμα παιδευτικόν. Ὁ Ἀριστοτέλης ἵσταται μακρὰν ἀπὸ τὰς ἀπολυταρχικὰς θεωρίας, αἵτινες θεωροῦν τὸ κράτος ὡς αὐτοσκοπὸν καὶ ὡς ἐπίγειον θεόν. Οὐδὲν θέτει ἡ ἀριστοτελικὴ ἀντίληψις ὡς σκοπὸν τοῦ κράτους τὴν ἐξυπηρέτησιν τῶν ὑλικῶν ἀναγκῶν τῶν μελῶν του. Ἓν τοιοῦτον κράτος προϋποθέτει ὡς ἰδεώδες του τὸν «ἀπολαυστικὸν βίον» καὶ ἀποτελεῖ κοινωνίαν βαναύσων καὶ ἀνδραπόδων. Ἡ ἐπιδίωξις ἠθικῆς εὐμαρείας ὑποδουλώνει τὸν ἄνθρωπον εἰς τὰς ἀπολαύσεις καὶ καθιστᾷ τὴν ψυχήν του ἀνεπίδεκτον ἠθικῆς καλλιεργείας. Ὁ Ἀριστοτέλης εἶναι πολέμιος τοῦ κοινωνικοῦ εὐδαιμονισμοῦ, ὅπως τὸν διακηρύττουν τὰ ὑλιστικὰ συστήματα ἅτινα ὑποτάσσουν τὸν πνευματικόν, εἰς τὸν ὑλικὸν παράγοντα.

Ἡ πολιτειακὴ ὀργάνωσις ἀπησχόλησε σοβαρῶς τὴν σκέψιν τοῦ Ἀριστοτέλους. Προσεπάθησε, στηριζόμενος καὶ ἐπὶ τῆς μελέτης τῆς ἱστορικῆς ζωῆς καὶ ἐπὶ τοῦ θεωρητικοῦ στοχασμοῦ νὰ ἀνεύρῃ τὰς βασικὰς ἀρχὰς τῶν διαφόρων πολιτευμάτων καὶ νὰ κατατάξῃ ταῦτα εἰς ὡρισμένας μορφάς. Διακρίνει τὰ πολιτεύματα εἰς «ὀρθὰς» πολιτείας καὶ εἰς «παρεκβάσεις», δηλαδὴ διεστρεβλωμένας μορφὰς πολιτικῆς ζωῆς. Εἰς τὰς ὀρθὰς πολιτείας τὸ κριτήριον τῆς συντάξεως καὶ τῆς λειτουργίας τοῦ πολιτεύματος εἶναι τὸ «κοινὸν συμφέρον». Εἰς τὰς παρεκβάσεις δὲ τὸ «ἴδιον συμφέρον». Ἀναλόγως τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἀσκούντων τὴν πολιτικὴν κυριαρχίαν διαστέλλονται τὰ πολιτεύματα εἰς βασιλείαν, εἰς τὴν ὁποίαν ἡ κυριαρχία εὑρίσκεται εἰς χεῖρας ἑνός, τοῦ βασιλέως, εἰς τὴν ἀριστοκρατίαν, εἰς τὴν ὁποίαν ἡ κυριαρχία εὑρίσκεται εἰς χεῖρας ὀλίγων, τῶν ἀρίστων καὶ εἰς πολιτείαν, εἰς τὴν ὁποίαν ἡ κυριαρχία εὑρίσκεται εἰς χεῖρας τῶν πολλῶν. Τὰ τρία ταῦτα εἴδη ὑπάγονται εἰς τὰς ὀρθὰς πολιτείας, εἰς τὰς ὁποίας ἡ ἀσκοῦσα τὴν κυριαρχίαν ἀρχὴ θέτει ὡς κριτήριον τῆς ἀσκήσεως τῆς ἐξουσίας τὸ κοινὸν συμφέρον. Ὅταν τεθῇ ὡς κριτήριον τὸ ἴδιον συμφέρον, γεννῶνται αἱ παρεκβάσεις μεταπιπτούσης τῆς βασιλείας εἰς τυραννίδα, τῆς ἀριστοκρατίας εἰς ὀλιγαρχίαν καὶ τῆς πολιτείας εἰς δημοκρατίαν.

Ἄριστον μεταξὺ τῶν ἀνωτέρω πολιτευμάτων θεωρεῖ ὁ Σταγιρίτης τὴν βασιλείαν, οὐχὶ ὅμως ὑπὸ τὴν μορφὴν εἰς τὴν ὁποίαν ὑπῆρχεν εἰς τὰς ἡμέρας του, ἀλλὰ κατὰ τοὺς ἡρωικοὺς χρόνους. Ὅπως ἡ βασιλεία εἶναι τὸ ἄριστον τῶν πολιτευμάτων, οὕτω καὶ ἡ τυραννὶς εἶναι τὸ χείριστον. Ὀλιγώτερον κακὴ εἶναι ἡ ὀλιγαρχία καὶ περισσότερον ἀνεκτὴ ἡ δημοκρατία.

Ὡς πρὸς τὸ πρόβλημα τῆς ἀρίστης πολιτείας, ὁ Ἀριστοτέλης ἐχει κάμει λογον εἰς τὰ δύο τελευταῖα βιβλία (Η καὶ Θ) τῶν «Ἠθικῶν» του. Ὡς πρὸς τὸν χρόνον καθ' ὃν ἐγράφησαν ταῦτα ἐπικρατεῖ διαφωνία. Ὁ μὲν Γιαίγκερ ὑποστηρίζει ὅτι συνετέθησαν καθ' ἣν ἐποχὴν ὁ Ἀριστοτέλης διατελῶν εἰς ἐπαφὴν μὲ τὸν Ἑρμίαν διέμενεν ἐν Ἄσσῳ καὶ ὅτι εἶναι φανερὰ ἐπ' αὐτῶν ἡ ἐπίδρασις τῆς πλατωνικῆς ἰδεοκρατίας. Ὁ ἐξ ἴσου ὅμως βαθὺς μελετητὴς τῶν ἀριστοτελικῶν συγγραμμάτων Ἄρνιμ εἶναι τῆς γνώμης ὅτι τὰ δύο ταῦτα βιβλία πρέπει νὰ καταταχθοῦν μεταξὺ τῶν συγγραφῶν τῆς τελευταίας περιόδου. Εἰς τὸ συμπέρασμα τοῦτο καταλήγει στηριζόμενος εἰς τὸ ὅτι ὑπάρχουν παραπομπαὶ εἰς τὰ βιβλία ταῦτα ἀναφερόμεναι εἰς τὸ ὑλικόν, τὸ ὁποῖον εἶχε συλλέξει ὁ Ἀριστοτέλης, ἐξετάζων τὰ πολιτεύματα τῶν διαφόρων πολιτειῶν μετὰ τὴν ἐν Ἀθήναις τελευταίαν ἐγκατάστασίν του. Περιέχουν προσέτι καὶ ὑπαινιγμοὺς εἰς πολιτικοὺς θεσμοὺς εἰσαχθέντας εἰς τὸ ἀθηναϊκὸν πολίτευμα ὑπὸ τοῦ ρήτορος Λυκούργου (336 — 326). Ἡ ἀρίστη πολιτεία πρέπει νὰ εἶναι ἀριστοκρατία εἰς τὴν ὁποίαν ὅλοι οἱ πολῖται νὰ ἀναλαμβάνουν δημοσίας ἀρχὰς καὶ νὰ καλοῦνται νὰ ἀσκοῦν τὴν πολιτικὴν ἐξουσίαν, ἐφ' ὅσον φθάνουν εἰς μεγαλυτέραν ἡλικίαν. Ἡ ἀγωγὴ θὰ δίδεται καὶ θὰ ρυθμίζεται ὑπὸ τῆς πολιτείας. Κύριον μέλημα τῶν πολιτῶν οἵτινες θὰ εἶναι ὀλιγάριθμοι, θὰ ἀποτελῇ ἡ φροντὶς διὰ τὴν ἀπόκτησιν τῆς ἀρετῆς καὶ ἡ διεξαγωγὴ τῶν πολιτικῶν ὑποθέσεων. Ἡ γεωργία καὶ αἱ μὲ τὰ οἰκονομικὰ σχετιζόμεναι ἀσχολίαι θὰ διεξάγωνται ἀπὸ μετοίκους καὶ δούλους. Εἰς τὰς γενικὰς γραμμὰς ἡ ἀριστοτελικὴ ἀρίστη πολιτεία πλησιάζει πρὸς τὴν πλατωνικήν. Δὲν δέχεται ὅμως ὁ Ἀριστοτέλης οὔτε τὴν κοινοκτημοσύνην τῶν ἀγαθῶν οὔτε τὴν κοινότητα τῶν γυναικῶν καὶ τέκνων. Σχετικῶς μὲ τὴν παιδείαν δὲν συμφωνεῖ μὲ τὸν Πλάτωνα ὡς πρὸς τὴν παιδευτικὴν ἀξίαν τῶν μαθηματικῶν. Δὲν θεωρεῖ τὰ μαθηματικὰ δυνάμενα νὰ ἐπιδράσουν ἐπὶ τῆς ἠθικῆς ἀγωγῆς τοῦ ἐκπαιδευομένου παιδιοῦ, διότι δὲν παρέχουν εὐκαιρίαν πρὸς ἐλευθέραν ἐκλογήν. Εἰς τὴν περιοχὴν τῶν βασιλεύει ἡ λογικὴ ἀναγκαιότητος, ἥτις δὲν δίδει τόπον νὰ ἀσχηθῇ ἡ βούλησις εἰς τὸ ἐλευθέρως ἀποφασίζειν. Εἰς τὴν «Ρητορικήν» του (1417 α 19) γράφει: «Οὐκ ἔχουσιν οἱ μαθηματικοὶ λόγοι ἦθος, ὅτι οὐδὲ προαίρεσιν». (Τὰ μαθηματικὰ συγγράμματα δὲν ἔχουν ἠθικὸν περιεχόμενον· διότι δὲν ἀναφέρονται εἰς πράξεις συντελουμένας δι' ἐλευθέρας ἐκλογῆς). Τὸ παιδί, λέγει ὁ Ἀριστοτέλης, δύναται νὰ ἀποκτήσῃ γεωμετρικὰς καὶ μαθηματικὰς γνώσεις, ὄχι ὅμως καὶ πρακτικὴν φρόνησιν: «Γεωμετρικοὶ μὲν νέοι καὶ μαθηματικοὶ γίνονται καὶ σοφοὶ τὰ τοιαῦτα, φρόνιμοι δ' οὐ δοκεῖ γίνεσθαι» (Ἠθ. Νικ. 1142α 12) (Γνῶσται τῆς γεωμετρίας καὶ τῶν μαθηματικῶν γίνονται τὰ παιδιά, δὲν φαίνονται ὅμως νὰ ἀποκτοῦν πρακτικὴν ἠθικὴν μόρφωσιν). Ἐπίσης ἀποκρούει τὴν πρόωρον διδασκαλίαν πολιτικῶν θεωριῶν εἰς τὰ παιδιά: «Τῆς πολιτικῆς οὐκ ἔστιν οἰκεῖος ἀκροατὴς ὁ νέος· ἄπειρος γὰρ τῶν κατὰ τὸν βίον πράξεων, οἱ δὲ λόγοι ἐκ τούτων καὶ περὶ τούτων» (Ἠθ. Νικ. 1695α2). (Δὲν εἶναι κατάλληλος ἀκροατὴς τῆς πολιτικῆς ἐπιστήμης ὁ νέος· διότι δὲν ἔχει πεῖραν ἐκείνων τὰ ὁποῖα συμβαίνουν εἰς τὴν ζωήν· αἱ δὲ πολιτικαὶ διδασκαλίαι λαμβάνουν τὴν ὕλην των ἐκ τούτων καὶ ἔχουν θέματα των αὐτά). Δηλαδὴ τὸ περιλάλητον μάθημα τῆς «πολιτικῆς ἀγωγῆς», τὸ ὁποῖον θέλει νὰ εἰσαγάγῃ ἡ νέα παιδαγωγικὴ εἰς τὰ σχολεῖα ἀποτελεῖ κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη ἄσκοπον ματαιοπονίαν. Συντελεστὴν σπουδαῖον διὰ τὴν ἀγωγὴν θεωρεῖ τὸν ἐθισμὸν καὶ τὴν ἄσκησιν.

Πολύτιμοι εἶναι αἱ ἀριστοτελικαὶ ἀντιλήψεις αἱ ἀναφερόμεναι εἰς τὴν ἔννομον σύνταξιν τῆς πολιτείας. Ἡ πολιτικὴ κοινότης, κατ' αὐτόν, πρέπει νὰ στηρίζεται ἐπὶ τῆς ἰδέας τοῦ δικαίου. Ἐν τῇ πολιτείᾳ πρέπει νὰ ἄρχουν οἱ νόμοι καὶ οὐχὶ οἱ ἄνθρωποι. Διακρίνει δὲ μεταξὺ τῶν νόμων ἐκείνους οἱ ὁποῖοι καθορίζουν τὸ πνεῦμα τῆς πολιτείας ἀπὸ τοὺς λοιποὺς νόμους τοὺς καθορίζοντας τὰς μεταξὺ τῶν πολιτῶν νομικὰς σχέσεις. Διὰ τοῦ τοιούτου διαχωρισμοῦ ἀνεδείχθη ὁ Ἀριστοτέλης ὁ πρῶτος κατὰ χρονολογικὴν τάξιν θεωρητικὸς συνταγματολόγος. Καθώρισεν ἐπίσης τὰς ἐν τῇ πολιτείᾳ δρώσας ἐξουσίας. Διακρίνει τὴν ἐξουσίαν ἥτις ἀσκεῖ τὴν πολιτικὴν κυριαρχίαν, ὀνομάζων ταύτην τὸ «κύριον τῆς πολιτείας», διαστέλλει δὲ τὴν βουλευτικὴν (νομοθετικὴν) ἐξουσίαν ἀπὸ τὴν δικαστικήν. Κάμνει λόγον καὶ περὶ τοῦ ἀντιπροσωπευτικοῦ συστήματος, περὶ τοῦ ὁποίου κακῶς πιστεύεται ὅτι ἦτο ἄγνωστον εἰς τοὺς ἀρχαίους, ἐνῶ εὑρίσκομεν εἰς τὴν δευτέραν ἀθηναϊκὴν συμμαχίαν τοῦ 377 π.Χ. προσπάθειαν πρὸς ἐφαρμογήν του. Πολίτης κατὰ τὴν ἀριστοτελικὴν ἀντίληψιν εἶναι ἐκεῖνος ὅστις μετέχει εἰς τὴν ἀπονομὴν τῆς δικαιοσύνης καὶ ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ ἀποτελῇ μέλος τῶν πολιτικῶν ἀρχῶν αἵτινες διαχειρίζονται τὴν πολιτικὴν ἐξουσίαν. Τὸν θεσμὸν τῆς δουλείας τὸν θεωρεῖ ὁ Ἀριστοτέλης, ἀκολουθῶν τὰς γνώμας τοῦ ἀρχαίου κόσμου διατηρήσιμον. Συνιστᾷ ὅμως νὰ ὑπάρχῃ δυνατότης, νὰ ἐξέρχωνται ἄτομα ἐξαιρετικῆς φύσεως ἀπὸ τὴν κατάστασιν τῆς δουλείας, γινόμενα ἐλεύθεροι. Εἶναι καλύτερον, λέγει, νὰ ὑπάρχῃ εἰς τοὺς δούλους ἡ ἐλπὶς ὅτι δύναται νὰ γίνουν ἐλεύθεροι πρὸς ἐπιβράβευσιν τῆς ἀρετῆς των: «Βέλτιστον πᾶσι τοῖς δούλοις ἆθλον προκεῖσθαι τὴν ἐλευθερίαν». Εἰς τὴν διαθήκην του ὥρισεν ἅπαντες οἱ εἰς τὴν προσωπικήν του ὑπηρεσίαν διατελέσαντες δοῦλοι νὰ ἀφεθοῦν μετὰ τὸν θάνατόν του ἐλεύθεροι. Ὡς μορφὴν τῆς ὀργανώσεως τῆς πολιτειακῆς ζωῆς προτιμᾷ τὴν μετρίου πληθυσμοῦ πόλιν, μένων πιστὸς εἰς τὴν πατροπαράδοτον ἑλληνικὴν ἀντίληψιν.

Τὸ πολιτειακὸν σύστημα τοῦ Ἀριστοτέλους ἐπικρίνεται ὡς διατηροῦν τὸν θεσμὸν τῆς δουλείας, ὡς στεροῦν τὸν πολίτην τῆς ἀτομικῆς ἐλευθερίας καὶ ὡς περιορίζον τὴν πολιτειακὴν ὀργάνωσιν ἐντὸς τῶν στενῶν ὁρίων τῆς ἑλληνικῆς πόλεως. Τὸ ἰδεῶδες δὲ τῆς ἀτομικῆς ζωῆς ὅπερ προκρίνει τὸν θεωρητικὸν βίον χαρακτηρίζεται συνήθως ὡς οὐτοπιστικόν. Καὶ αἱ τέσσαρες ὅμως αὗται αἰτιάσεις εἶναι ἀστήρικτοι.

Ὡς πρὸς τὴν πρώτην αἰτίασιν τὴν ἀναφερομένην εἰς τὴν διατήρησιν τοῦ θεσμοῦ τῆς δουλείας, θὰ εἶχε τίς νὰ παρατηρήσῃ ὅτι ὁ νεώτερος κόσμος καίτοι θεωρητικῶς στιγματίζει τὸν θεσμὸν τοῦτον, εἰς τὴν πραγματικότητα τὸν διατηρεῖ ὑπὸ βαρυτέραν μορφήν. Διότι εἰς τὰ ὁλοκληρωτικὰ κράτη ὁ λεγόμενος ἐλεύθερος πολίτης ζῇ ὑπὸ συνθήκας πολὺ χειροτέρας ἀπὸ τὴν θέσιν τῶν δούλων ἐν τῇ Ἀττικῇ κατὰ τὸν 4ον π.Χ. αἰῶνα. Ἐπίσης ἀστήρικτος εἶναι καὶ ἡ μορφὴ ἡ διατυπωθεῖσα ὑπὸ τοῦ Ἐγέλου καὶ ὡς πρὸς τὴν πλατωνικὴν πολιτείαν, ὅτι ἀγνοεῖται ἡ ὑποκειμενικὴ ἐλευθερία τοῦ ἀτόμου καταπνιγομένη ὑπὸ τῶν πολιτειακῶν δεσμεύσεων. Ὅπως ἔδειξεν ὁ Γερμανὸς κοινωνιολόγος Γέλλινεκ εἰς τὸ κατὰ τὸ 1900 ἐκδοθὲν σύγγραμμά του «Γενικὴ Πολιτειολογία», ἡ κατάκρισις τῆς ἀρχαίας πολιτειακῆς ὀργανώσεως ὡς ἀπολυταρχικῆς ἀποτελεῖ ἱστορικὸν ψεῦδος. Διὰ τὴν δημιουργίαν τοῦ ἱστορικοῦ τούτου ψεύδους ὑπεύθυνος εἶναι, κατὰ τὸν Γέλλινεκ «ὁ νεώτερος φιλελευθερισμός, ὅστις ἐνδιεφέρετο διὰ μιᾶς ὀξείας ἀντιθέσεως νὰ ἐξάρῃ τὴν διδασκαλίαν του τὴν ἀναφερομένην εἰς τὴν σχέσιν τοῦ κράτους πρὸς τὸ ἄτομον». (Γελλ., Γεν. Πολιτειολ., σελ. 265). Εἰδικώτερον διέδωκε τὴν ψευδῆ αὐτὴν ἀντίληψιν ἀρχικῶς ὁ Γάλλος Βεν. Κονστὰν (1767 — 1830), ὅστις ὑπῆρξεν ὁ μεγαλύτερος πρόμαχος τοῦ φιλελευθερισμοῦ κατὰ τὸν 19ον αἰῶνα. Τοῦτον ἠκολούθησαν ἐν Γερμανίᾳ ὁ Τίττμαν, ὁ Πλάτνερ καὶ ὁ Φόλλγγραμμ. Κατὰ τὸν Γέλλινεκ (τὸ αὐτὸ σύγγραμμα, σελ. 276): «Εἰς τὰς Ἀθήνας μὲ τὴν ἐξύψωσιν τοῦ πολιτισμοῦ ὑπῆρξεν ἐν πάντοτε μεγαλύτερον μέτρον ἀτομικῆς ἐλευθερίας. Ἐν ὄψει τῶν γεγονότων τούτων ἡ θεωρία ἡ ἀναπτυχθεῖσα ὑπὸ τῶν Κονστάν, Στάλ καὶ Μόλσε, ἥτις ἀποτελεῖ συρραφὴν ἀπὸ τὸν ἰδεώδη δωρικὸν τύπον καὶ τὸν Πλάτωνα καὶ ἥτις διατείνεται ὅτι δὲν ἀναγνωρίζεται ἡ προσωπικὴ ἐλευθερία ἐν Ἑλλάδι, πρέπει ἐπὶ τέλους νὰ ἐκλείψῃ ἀπὸ τὴν φιλολογίαν. Ὁ Ἕλλην ἦτο ὑποκείμενον δικαίου ὄχι μόνον χάριν τοῦ κράτους, ἀλλὰ ἐπίσης καὶ χάριν τοῦ ἑαυτοῦ του». Καὶ ὡς πρὸς τὴν μορφὴν τῆς στενότητος τῆς ἑλληνικῆς πολιτειακῆς ὀργανώσεως δύναται νὰ παρατηρηθῇ ὅτι ἡ τελευταία πολιτειακὴ ἐξέλιξις ἡ δημιουργήσασα τὰ ὑπερκολοσσιαῖα κρατικὰ συγκροτήματα ἐδικαίωσε τοὺς παλαιοὺς Ἕλληνας. Τὸ ὑπερκολοσσιαῖον κράτος — Λεβιάθαν καταπνίγει τὴν προσωπικὴν αὐτενέργειαν τοῦ πολίτου, ὅστις ὑποβιβάζεται εἰς ἀσήμαντον καὶ ἀμελητέαν ποσότητα. Αἱ ἀτομικαὶ ἐλευθερίαι τὰς ὁποίας παρέχει τὸ νεώτερον κολοσσιαῖον κράτος εἶναι σκιώδεις παραβαλλόμεναι πρὸς ἐκείνας ἃς παρεῖχεν ἡ ἑλληνικὴ πόλις. Μέσα εἰς αὐτὴν ἡ προσωπικότης ἦτο σημαντικὸς παράγων ἐπηρεάζων κατ' ἄμεσον τρόπον τὴν πολιτικὴν ζωήν. Μόνον δὲ ἐντὸς τῶν ὁρίων τῆς ἀρχαίας πόλεως δύναται νὰ συμμετάσχῃ ἀμέσως καὶ αὐτενεγῶς ὁ πολίτης εἰς τὴν πολιτειακὴν ζωήν. Ἐν τέλει δυνάμεθα νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι ἡ ἰδέα ὅτι τὸ κράτος πρέπει νὰ εἶναι καθίδρυμα παιδευτικὸν φροντίζων διὰ νὰ ἀποκτήσουν οἱ πολῖται ἀρετήν, σύδδλως εἶναι οὐτοπία. Ὁ Περικλῆς διακηρύττων εἰς τὸν «Ἐπιτάφιον» ὅτι αἱ Ἀθῆναι ἦσαν «παίδευσις τῆς Ἑλλάδος», μαρτυρεῖ ὅτι ὁ παιδευτικὸς σκοπὸς διὰ τοὺς ἀρχαίους Ἕλληνας πολιτικοὺς ἦτο ἡ κυρία κατευθυντήριος γραμμή. Αἱ πολιτικαὶ ἑπομένως ἀντιλήψεις τὰς ὁποίας διεκήρυττον ὁ Πλάτων καὶ ὁ Ἀριστοτέλης ἐστηρίζοντο ἐπὶ πραγματικῶν δεδομένων. Ἦσαν κοιναὶ ἐπιδιώξεις τοῦ ἑλληνικοῦ γένους. Τὴν ὀρθότητα τῶν ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους ἀναπτυχθεισῶν πολιτειακῶν ἀντιλήψεων ἀποδεικνύει καὶ ἡ μεγάλη ἐπίδρασις, τὴν ὁποίαν ἤσκησαν. Ἡ ἱστορικὴ ἔρευνα ἀπεκάλυψεν ὅτι διὰ τοῦ Θωμᾶ τοῦ Ἀκυινάτου ἡ ἀριστοτελικὴ πολιτειολογία ἐπέδρασεν ἐπὶ τοῦ Ἄγγλου Χῶκερ καὶ δι' αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ Λόκε καὶ τοῦ Μποῦρκε. Οἱ θεωρητικοὶ τοῦ φιλελευθερισμοῦ ἠγνόουν μέχρι τινὸς ὅτι πολλαὶ ἐκ τῶν δοξασιῶν των εἶλκον τὴν καταγωγήν των ἀπὸ τὰ ἀριστοτελικὰ συγγράμματα. Ἐπίσης παρασιωπᾶται καὶ τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ ἡρωικὸς ἀτομισμός, ὅστις ἐνέπνεε πολλοὺς ἐκ τῶν φορέων τῆς Γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως καὶ τῆς ναπολεοντείου ἐποχῆς ἐξετράφη ἀπὸ τὰς ἀνθρωπιστικὰς ἰδέας τοῦ ἑλληνικοῦ κλασσικοῦ πνεύματος.

Φιλοσοφικὴ τεχνολογία (ποιητικὴ)

Τρίτον κλάδον τῶν φιλοσοφικῶν ἐπιστημῶν ἀποτελοῦν ἐν τῷ ἀριστοτελικῷ συστήματι αἱ ἐπιστῆμαι αἵτινες ἔχουν ὡς ἀντικείμενον μελέτης τὴν «ποίησιν». Λέγων ποίησιν ὁ Σταγιρίτης ἐννοεῖ τὴν κατασκευαστικὴν ἐνεργητικότητα τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ θεωρία εἶναι τὸ νὰ ἀνακαλύψωμεν ποία εἶναι ἡ κατασκευὴ τῆς πραγματικότητος χωρὶς νὰ θέλωμεν νὰ ἐπέμβωμεν ἐπ' αὐτῆς. Πρᾶξις εἶναι ἐνέργεια ἔχουσα ὡς σκοπὸν νὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν εὐπραξίαν (εὐδαιμονίαν) τοῦ ἀνθρωπίνου βίου. Διὰ τοῦτο ὁ σκοπὸς τῆς πρακτικῆς (ἠθικῆς) ἐνεργητικότητος εὑρίσκεται μέσα εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ ἀνθρώπου. Θέλομεν νὰ ἐξασφαλίσωμεν εἰς τὸν ἄνθρωπον εὐδαίμονα βίον. Ἡ ποίησις διαφέρει διότι ὁ σκοπός της κεῖται ἐκτὸς τοῦ ἀνθρώπου. Κατὰ τὴν ποιητικὴν ἐνεργητικότητα ζητεῖται νὰ κατασκευασθῇ διὰ τῆς ἀνθρωπίνης ἐνεργητικότητος, ἓν ἀντικείμενον τὸ ὁποῖον προηγουμένως δὲν ὑπῆρχεν. Ἀποτελεῖ ἄρα ἐκδήλωσιν τῆς ἀνθρωπίνης κατασκευαστικῆς ἱκανότητος τὴν ὁποίαν ὁ Ἀριστοτέλης ὀνομάζει «τέχνην». Ἡ ἀποστολὴ δὲ τῆς τέχνης εἶναι διττή: Πρῶτον, νὰ κατασκευάζῃ πράγματα ἅτινα δὲν δύναται νὰ κατασκευάσῃ ἡ φύσις. Εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν ἀποστολὴ τῆς τέχνης εἶναι νὰ συμπληρώνῃ τὴν φύσιν. Ὅλα τὰ τεχνητὰ ἀντικείμενα (ἐργαλεῖα, οἰκοδομήματα, ὅπλα κτλ.) ἀποτελοῦν κατασκευάσματα, διὰ τῶν ὁποίων ἡ τέχνη συμπληρώνει τὴν φύσιν. Ἡ δευτέρα ἀποστολὴ τῆς τέχνης εἶναι νὰ κατασκευάζῃ ἔργα ἀπομιμούμενα τὰ ἐν τῇ φύσει ἀντικείμενα, γεγονότα καὶ φαινόμενα. Εἰς τοῦτο ἀσχολοῦνται κυρίως αἱ καλαὶ τέχναι. Μὲ τὴν κατασκευὴν ἀντικειμένων συμπληρούντων τὴν φύσιν ἀσχολοῦνται αἱ βάναυσοι τέχναι τῶν ὁποίων προορισμὸς εἶναι ἐξυπηρέτησις τῶν ἀναγκῶν τῆς ζωῆς.

Ὁ Ἀριστοτέλης δὲν ἐξήτασε τὰ προβλήματα τὰ σχετικὰ μὲ τὰς τέχνας τὰς κατασκευαζούσας ἀντικείμενα συμπληροῦντα τὴν φύσιν. Περιέγραψε μόνον εἰς τὰ «Φυσικὰ» του (βιβλίον δεύτερον) πῶς εἶναι δυνατὴ μία τοιαύτη συμπλήρωσις. Τὸν ἀπησχόλησεν ὅμως ἐκ τῆς δευτέρας ὁμάδος τῶν τεχνῶν ἡ καλλιτεχνικὴ ποιητικὴ δημιουργία. Τὰ πορίσματα τῶν μελετῶν του διετυπώθησαν εἰς τὸ «Περὶ ποιητικῆς» σύγγραμμά του, ὅπερ δὲν διεσώθη ὁλόκληρον. Τινὲς ἐκ τῶν ἱστορικῶν τῆς φιλοσοφίας κατατάσσουν εἰς τὰ τεχνολογικὰ συγγράμματα καὶ τὴν «Ρητορικήν», ἄλλοι ὅμως φρονοῦν ὅτι αὕτη πρέπει νὰ ἐνταχθῇ εἰς τὴν ὁμάδα τῶν λογικῶν - διαλεκτικῶν συγγραφῶν.

Τὸ «Περὶ ποιητικῆς» σύγγραμμα ἀποτελεῖ διερεύνησιν τοῦ καλλιτεχνικοῦ ποιητικοῦ φαινομένου μᾶλλον ἀπὸ ἀντικειμενικῆς ἀπόψεως. Δὲν εἶναι θεωρία «Περὶ αἰσθητικῆς», ὅπως ἡμεῖς οἱ νεώτεροι λέγομεν, ἀλλὰ μᾶλλον «Περὶ τέχνης». Καθαρῶς αἰσθητικὰς ἀντιλήψεις ὁ Ἀριστοτέλης δὲν ἀνέπτυξε συστηματικῶς. Δυνάμεθα ἐν τούτοις ἐκ σποραδικῶς διατυπωθεισῶν γνωμῶν του νὰ φθάσωμεν εἰς ἓν συμπέρασμα ὡς πρὸς ταύτας. Εἰς ἀρκετὰ χωρία τῶν ἀριστοτελικῶν συγγραμμάτων γίνεται λόγος περὶ καλοῦ. Εἰς τὰ «Προβλήματα» (896 β 10) διαχωρίζεται σαφῶς τὸ «καλὸν» ἀπὸ τὸ «εὐχάριστον» (ἡδύ). Δύναται ἓν πρᾶγμα ἐξ ἀφορμῆς τῆς καταλληλότητός του πρὸς ἐξυπηρέτησιν ἀναγκῶν νὰ εἶναι ὑπερβολικὰ εὐχάριστον, χωρὶς ὅμως νὰ εἶναι διὰ τοῦτο καὶ καλόν, δηλαδὴ ὠραῖον: «Τὸ μὲν οὖν πρὸς χρείαν τινὰ καλόν, τοῦτο δοκεῖ ἥδιστον εἶναι, τὸ δὲ καθαυτὸ οὐκέτι οὕτως... οὐ πᾶν κάλλος ἡδύ» (Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον εἶναι καλὸν διὰ τὴν ἐξυπηρέτησιν ἀνάγκης τινὸς τοῦτο θεωρεῖται καὶ καθ' ὑπερβολὴν εὐχάριστον, τὸ καθαυτὸ καλὸν ὅμως δὲν εἶναι τοιοῦτον... δὲν εἶναι πᾶσα ὡραιότης πρόξενος ἡδονῆς). Ἀποδίδεται ἄρα μία καθαυτὸ ὕπαρξις εἰς τὸ καλόν, ὅπερ δὲν πρέπει νὰ ταυτίζεται μὲ τὸ εὐχάριστον οὐδὲ νὰ θεωρῆται ὡς ἀντλοῦν τὴν ἀξίαν του ἐπειδὴ τυγχάνει ἀντικείμενον τῆς ἐπιθυμίας. Διαστέλλεται ἐπίσης τὸ καλὸν ἀπὸ τὸ ἀγαθόν. Διότι εἶναι μὲν πᾶν ἀγαθὸν νοούμενον ὑπὸ ἠθικὴν ἔννοιαν ὡραῖον, ἀλλὰ ἡ ὡραιότης ἐμφανίζεται καὶ εἰς τὴν περιοχὴν τῶν μαθηματικῶν ἀντικειμένων ἅτινα δὲν ἔχουν σχέσιν μὲ τὴν ἠθικὴν πραγματικότητα: «Τὸ ἀγαθὸν καὶ τὸ καλὸν ἕτερον· τὸ μὲν γὰρ ἀεὶ ἐν πράξει, τὸ δὲ καλὸν καὶ ἐν τοῖς ἀκινήτοις» (Μ.τ.φυσ. 1078 α 31) (Τὸ ἀγαθὸν διαφέρει ἀπὸ τὸ καλόν· διότι τὸ μὲν ἀγαθὸν εὑρίσκεται εἰς τὴν περιοχὴν τῆς ἠθικῆς ζωῆς, τὸ καλὸν ὅμως εὑρίσκεται καὶ εἰς τὴν περιοχὴν τῶν ἀκινήτων, δηλαδὴ τῶν μαθηματικῶν καὶ τῶν νοητικῶν οὐσιῶν, αἵτινες μένουσαι ἀκίνητοι προκαλοῦν τὴν κίνησιν). Διὰ τῆς διαστολῆς, ἥτις γίνεται μεταξὺ τοῦ ἀγαθοῦ, ὅπερ εἶναι πάντοτε ἀντικείμενον ἐπιθυμίας, καὶ τοῦ καλοῦ πλησιάζει ἡ ἀριστοτελικὴ ἀντίληψις πρὸς τὴν καντιανήν. Τὸ κοινὸν σημεῖον ἔγκειται εἰς τὸ ὅτι καὶ ὁ Κάντιος καὶ ὁ Ἀριστοτέλης θεωροῦν τὸ ὡραῖον ὡς ἀντικείμενον ἀνιδιοτελοῦς θεωρήσεως. Ὡς στοιχεῖα τοῦ καλοῦ θεωρεῖ ὁ Σταγιρίτης τὴν τάξιν, τὴν συμμετρίαν, καὶ τὸν ἀκριβῆ καθορισμόν: «Τοῦ δὲ καλοῦ μέγιστα εἴδη τάξις καὶ συμμετρία καὶ τὸ ὡρισμένον, ἃ μάλιστα δεικνύουσιν αἱ μαθηματικαὶ ἐπιστῆμαι» (Μ.τ.φ. 1078 α 33) (Αἱ ἐπικρατέστεραι ἐμφανίσεις τοῦ καλοῦ εἶναι ἡ τάξις, ἡ συμμετρία καὶ ὁ ἀκριβὴς καθορισμός, πράγματα τὰ ὁποῖα ἀποκαλύπτουν κατ'

ἐξοχὴν αἱ μαθηματικαὶ ἐπιστῆμαι). Εἶναι φανερὸν ὅτι ἐπιδροῦν ἐπὶ τοῦ ἀριστοτελικοῦ πνεύματος αἱ ἀντιλήψεις τοῦ Πλάτωνος, αἵτινες γίνονται ἀφορμὴ νὰ ἐξετάζεται τὸ καλὸν ἀπὸ μορφοκρατικῆς ἀπόψεως.

Τὸ «Περὶ ποιητικῆς» μᾶς δίδει μίαν ἱστορικὴν ἐξιστόρησιν τῆς ἀναπτύξεως τῶν εἰδῶν τοῦ ποιητικοῦ λόγου καὶ μᾶς παρέχει ἀρκετὰς διασαφήσεις περὶ τῆς εἰς τὴν μίμησιν ἀναφερομένης ἀριστοτελικῆς θεωρίας. Ὁ κύριος πυρὴν τοῦ ἔργου ἀσχολεῖται μὲ τὴν τραγωδίαν τὴν ὁποίαν θεωρεῖ ὡς τὸ εἰς ὕψιστον βαθμὸν ἀνεπτυγμένον ποιητικὸν εἶδος. Εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς καταφαίνεται ἡ διαφωνία τῶν ἀριστοτελικῶν πρὸς τὰς πλατωνικὰς ἀντιλήψεις. Ὁ Πλάτων ἐθεώρει τὴν μίμησιν ὡς ψεῦδος ἄξιον καταφρονήσεως. Ὁ Ἀριστοτέλης ὑπολαμβάνει ταύτην ὡς ἐξεικόνισιν κατὰ συγκεκριμένον τρόπον ἐπὶ ἑνὸς αἰσθητοῦ ὑλικοῦ τοῦ «εἴδους» τῶν πραγμάτων καὶ συμβεβηκότων. Διὰ τῆς μιμήσεως ἀπεικονίζονται οἱ «γενικοὶ τύποι», διὰ τῶν ὁποίων γίνονται προσιτὰ εἰς τὸν ἄνθρωπον τὰ οὐσιώδη ὀντολογικὰ χαρακτηριστικὰ τῶν ὄντων. Ὅταν π.χ. ὁ Ὅμηρος ἐξεικονίζη τὸν Ἀχιλλέα, μᾶς δίδει εἰς τὸ πρόσωπόν του καὶ τὰς πράξεις του τὸν γενικὸν τύπον τοῦ ἡρωϊκοῦ ἀνδρὸς καὶ τοῦ ἡρωϊκοῦ βίου. Διὰ τοῦτο ὁ Ἀριστοτέλης ἐκτιμᾷ τὴν ποίησιν περισσότερον ἀπὸ τὴν ἱστορίαν. Ἡ ἱστορία μένει προσκεκολλημένη εἰς τὸ μερικὸν καὶ ἀτομικόν, ἡ ποίησις ὅμως μετεωρίζεται πρὸς τὸ γενικόν, πλησιάζει περισσότερον πρὸς τὴν φιλοσοφίαν. Ἡ ψυχὴ τῆς ποιήσεως εἶναι ἡ μίμησις. Αὕτη θεωρεῖται ὡς ἔμφυτος τάσις ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ ψυχῇ καὶ ὡς πηγὴ ἐκ τῆς ὁποίας ἀπορρέει ἡ συνοδεύουσα τὴν ποιητικὴν ἀπόλαυσιν ἡδονή. Συμπληροῦται δὲ ἡ ἐκ τῆς μιμήσεως ἡδονὴ διὰ τῆς εὐαρεστήσεως ἣν εὑρίσκει ὁ ἄνθρωπος εἰς τὴν θεώρησιν τῆς τάξεως καὶ τῆς συμμετρίας ἣν χρησιμοποιοῦν εἰς τὰς ἐκφραστικάς των ἐκδηλώσεις αἱ ποιητικαὶ τέχναι. Μεταξὺ δὲ αὐτῶν τὴν ὑψίστην βαθμίδα κατέχει ἡ μουσική, διότι εἶναι ἡ μιμικωτάτη πασῶν τῶν ἄλλων.

Τὸ «Περὶ ποιητικῆς» σύγγραμμα ἂν καὶ διεσώθη ἐλλιπές, διήγειρε τὸ παγκόσμιον διαφέρον καὶ ἐπέδρασεν ἐπὶ τῆς ἀναπτυξεως οὐ μόνον της καλλιτεχνικῆς δημιουργίας, ἀλλὰ καὶ τῶν αἰσθητικῶν θεωριῶν. Ἐκ τῆς διαπραγματεύσεως τῶν εἰς τὴν τραγωδίαν ἀναφερομένων προβλημάτων ὁ Ἀριστοτέλης καταδεικνύεται ἄριστος γνώστης τῆς δραματικῆς τέχνης. Περίφημος εἶναι ὁ ὑπ' αὐτοῦ δοθεὶς ὁρισμὸς τῆς τραγωδίας, τοῦ ὁποίου ἡ ἑρμηνεία ἀπετέλεσε διὰ τοὺς αἰσθητικοὺς καὶ τοὺς φιλολόγους μέγα πρόβλημα μὴ ἐπιλυθὲν εἰσέτι. Ὁ ἐν λόγω ὁρισμὸς ἔχει ὡς ἑξῆς: «Ἔστιν οὖν τραγωδία μίμησις πράξεως σπουδαίας καὶ τελείας μέγεθος ἐχούσης ἡδυσμένῳ λόγῳ χωρὶς ἑκάστου τῶν εἰδῶν ἐν τοῖς μορίοις, δρώντων καὶ οὐ δι' ἀπαγγελίας, δι' ἐλέου καὶ φόβου περαίνουσα τὴν τῶν τοιούτων παθημάτων κάθαρσιν» (Εἶναι λοιπὸν ἡ τραγωδία μίμησις πράξεως σοβαρᾶς καὶ πλήρους, ἡ ὁποία ἔχει —εὐσύνοπτον— μέγεθος (γινομένη) διὰ λόγου παρέχοντος τέρψιν, τοῦ ὁποίου λόγου ἕκαστον ἰδιαίτερον εἶδος ἔχει χρησιμοποιηθῆ εἰς ἓν ξεχωριστὸν τμῆμα τῆς τραγωδίας ἐκτελουμένη διὰ δράσεως (τῶν προσώπων) καὶ οὐχὶ δι' ἀπαγγελίας, μὲ ἔλεον καὶ οἶκτον ἐπιτυγχάνουσα τὴν κάθαρσιν τῶν τοιούτων παθημάτων). Ἡ δυσκολία ὑπάρχει εἰς τὴν φράσιν «δι' ἐλέου καὶ φόβου περαίνουσα τὴν τῶν τοιούτων παθημάτων κάθαρσιν». Ἔχουν προταθῆ πολυπληθεῖς ἑρμηνεῖαι δυνάμεναι νὰ ἀναχθοῦν εἰς δύο. Κατὰ τὴν πρώτην ἐπιδιώκεται ἡ κάθαρσις καὶ μεταμόρφωσις τῶν ψυχικῶν συναισθημάτων τοῦ ἐλέου καὶ φόβου, κατὰ δὲ τὴν δευτέραν σκοπὸς τῆς τραγωδίας εἶναι ἡ ἀπαλλαγὴ ἢ ἡ ἐλάφρυνσις τῆς ψυχῆς ἀπὸ τὰ ἐν λόγῳ συναισθήματα. Οὐδεμία ἐκ τῶν δύο τούτων ἑρμηνειῶν δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς εὐσταθοῦσα. Αἱ δυσχέρειαι εἶναι σοβαραὶ καὶ ἐν σχέσει μὲ τὸν καθορισμὸν τῆς σημασίας τοῦ ὅρου παθήματα καὶ ἐν σχέσει μὲ τὸν προσδιορισμὸν τοῦ σημασιολογικοῦ περιεχομένου τοῦ ὅρου κάθαρσις. Ὁ Ἀριστοτέλης χρησιμοποιεῖ συνήθως τὸν ὅρον κάθαρσις σχετίζων αὐτὸν μὲ τὴν ἀπαλλαγὴν τῆς ψυχῆς ἀπὸ τὰ παθολογικὰ φαινόμενα εἰδικοῦ θρησκευτικοῦ ἐνθουσιασμοῦ. Ὅθεν δὲν εἶναι ἀπίθανον ὅτι τὸ ἀριστοτελικὸν κείμενον ἔχει ὑποστῆ φθοράν, ἐξ ἧς προκύπτει ἡ ἑρμηνευτικὴ δυσχέρεια.

Ἀνασκόπησις καὶ ἐκτίμησις τῆς ἀριστοτελικῆς φιλοσοφίας

Ἡ ἀριστοτελικὴ φιλοσοφία ἀποτελεῖ τὴν τρίτην ἐξελικτικὴν φάσιν τῆς ἀττικῆς φιλοσοφίας μετὰ τὴν σωκρατικὴν καὶ πλατωνικήν. Πρέπει νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς συμπλήρωμα τοῦ πλατωνισμοῦ. Ὁ Πλάτων εἶχε παρουσιάσει ὁλοκληρωμένην θεωρίαν ἀναφερομένην εἰς τὸ «εἶναι». Ὁ Ἀριστοτέλης προβαίνει εἰς συμπλήρωσιν τοῦ ὅλου οἰκοδομήματος προσθέτων καὶ θεωρίαν διὰ τῆς ὁποίας ἐξηγεῖται καὶ τὸ «γίγνεσθαι». Ὁ Σωκράτης πρῶτος καταπολεμῶν τοὺς σοφιστὰς διϊσχυρίσθη ὅτι αἱ ἠθικαὶ ἀρεταὶ ἔχουν ἀντικειμενικὴν ἀξίαν καὶ ἰσχύν. Ὁ Πλάτων ἀφορμηθεὶς ἐκ τῆς ἀφετηρίας ταύτης ἀνεκάλυψε τὸν κόσμον τῆς ἰδεατῆς πραγματικότητος ὁ δὲ Ἀριστοτέλης διὰ τῆς περὶ τοῦ «εἴδους» θεωρίας του κατεδίβασε τὰ ἰδεοκρατικὰ στοιχεῖα εἰς τὸν πραγματικὸν κόσμον, θεωρήσας ταῦτα ὡς ἐνοικοῦντα εἰς τὴν ὑλικὴν πραγματικότητα καὶ ὡς παρέχοντα εἰς αὐτὴν τὸ νοηματικόν της περιεχόμενον. Ἡ ἀριστοτελικὴ ἰδεοκρατία ἀποτελεῖ διαλεκτικὴν σύνθεσιν συνθέτουσαν εἰς ἑνότητα τὴν σωκρατικὴν ἀφετηρίαν καὶ τὴν πλατωνικὴν προχώρησιν. Καὶ οἱ τρεῖς φιλόσοφοι εἶναι σύμφωνοι εἰς τὴν κατὰ τῶν σοφιστῶν πολεμικήν των. Ἀλλ' ὁ Ἀριστοτέλης εἶναι ἐκεῖνος ὅστις διὰ τῶν λογικῶν καὶ διαλεκτικῶν του μελετῶν ἔδειξε τὴν σαθρότητα τῆς θεμελιώσεως τοῦ σοφιστικοῦ οἰκοδομήματος. Ὁ Σωκράτης ἠθέλησε νὰ δημιουργήσῃ τὴν ἐπιστήμην τῆς ἠθικῆς, διὰ τοῦτο ἐθεώρει τὴν ἀρετὴν ὡς γνῶσιν. Τὴν σωκρατικὴν ἰδέαν τῆς ἐπιστημονικῆς θεωρήσεως τῶν ὄντων καὶ γεγονότων ὁ Πλάτων ἠθέλησε νὰ ἐπεκτείνῃ καὶ πέραν τῶν ὁρίων τῶν ἠθικῶν δεδομένων. Τοιουτοτρόπως ὡδηγήθη εἰς τὴν ἰδέαν τῆς θεμελιώσεως τῆς ἐπιστημονικῆς γνώσεως ἐν γένει. Ὡς κατ' ἐξοχὴν πεδίον ἐπιστημονικῆς γνώσεως ἐθεώρησε τὰ μαθηματικὰ καὶ ἠσχολήθη εἰς τὴν ἀνάπτυξίν των ἀναδειχθεὶς μέγας ὀργανωτὴς τῆς ἐπιστημονικῆς μαθηματικῆς ἐρεύνης. Διὰ δὲ τῆς διαιρετικῆς μεθόδου εἶχεν ἀρχίσει νὰ ἐξετάζῃ τὴν μέθοδον τῆς ἐρεύνης καὶ εἰς τὰς φυσικὰς καὶ πολιτικὰς ἐπιστήμας. Ὁ Ἀριστοτέλης συνεχίζει τὰς ἐπιστημολογικὰς μελέτας τοῦ διδασκάλου του καὶ καθορίζει ἅπαξ διὰ παντὸς τὸν τρόπον τῆς συντάξεως τῶν ἀποδεικτικῶν ἐπιστημῶν. Συγχρόνως τελειοποιεῖ τὰς εἰς τὴν μορφολογικὴν καὶ περιγραφικὴν μελέτην τῶν μὴ ἀποδεικτικῶν ἐπιστημῶν ἀναφερομένας μεθόδους. Διὰ τοῦ Ἀριστοτέλους καθορίζεται ἐπακριβῶς τί εἶναι ἐπιστήμη καὶ ποῖαι μέθοδοι πρέπει νὰ χρησιμοποιοῦνται κατὰ τὴν ἐπιστημονικὴν ἔρευναν. Τοιουτοτρόπως καθίσταται νοητὸν διατὶ κατορθοῦται κατὰ τὴν μεταριστοτελικὴν περίοδον νὰ ἀποχωρισθοῦν αἱ ἐπιστῆμαι καὶ νὰ ἀποτελέσουν ἰδίους κλάδους ἀνεξαρτήτους ἀπὸ τὴν φιλοσοφίαν.

Κοινὸν χαρακτηριστικὸν καὶ διὰ τὸν Πλάτωνα καὶ διὰ τὸν Ἀριστοτέλη εἶναι ἡ πεποίθησις περὶ τῆς ὑπάρξεως ἐν τῷ κόσμῳ μιᾶς τελολογικῆς τάξεως ἐνεργείας. Ταύτην ἐκληρονόμησαν ἀπὸ τὸν Ἀναξαγόραν καὶ τὸν Σωκράτη. Εἶναι ὅμως ἀοκετὰ πραγματισταὶ διὰ νὰ διακρίνουν ὅτι εἰς τὸ σύμπαν ὑπάρχει καὶ ἓν δεδομένον ριζικῆς ἀπροσδιοριστίας, ἡ ὕλη, ἐξ ἧς προκύπτει ἡ μηχανικὴ ἀναγκαιότης. Διὰ τοῦτο κατὰ τὴν ἑρμηνείαν τοῦ κόσμου δὲν παραμελοῦν καὶ τὴν ἐπὶ τῇ βάσει τῆς μηχανικῆς αἰτιότητος ἐξήγησιν τῶν φαινομένων. Ὑπεράνω ὅμως τῆς μηχανικῆς αἰτιότητος τίθεται ἡ τελολογική, ἥτις ἀποτελεῖ τὴν τελευταίαν λέξιν πάσης ἑρμηνείας. Κοινὴ εἶναι ἐπίσης καὶ εἰς τοὺς τρεῖς φιλοσόφους τῆς Ἀττικῆς σχολῆς, ἡ πεποίθησις ὅτι τὸ ἠθικὸν ἰδεῶδες τῆς ζωῆς εἶναι ὁ θεωρητικὸς βίος καὶ ὅτι ἡ πολιτεία εἶναι κατ' οὐσίαν καθίδρυμα παιδευτικόν. Ὡς πρὸς τοῦτο εἶναι σύμφωνοι μὲ τὸν Περικλέα, ὅστις ἐχαρακτήριζε τὰς Ἀθήνας ὡς παίδευσιν τῆς Ἑλλάδος.

Ὑπάρχουν καὶ σημαντικαὶ διαφοραὶ μεταξὺ τῶν τριῶν φιλοσόφων. Ἡ ἀνεκτικὴ στάσις π.χ. ἣν λαμβάνει ὁ Ἀριστοτέλης ἔναντι τῆς καλλιτεχνίας, δὲν συμφωνεῖ μὲ τὴν ἐπὶ τοῦ προκειμένου προβλήματος ἀδιαλλαξίαν τοῦ διδασκάλου του. Ἡ περὶ δημιουργίας τοῦ κόσμου ὑπὸ τοῦ Δημιουργοῦ πλατωνικὴ διδασκαλία δὲν ἐγένετο ἀποδεκτὴ ἀπὸ τὸν Ἀριστοτέλη, ὅστις φρονεῖ ὅτι ὁ κόσμος ὑπῆρχε προαιωνίως, χωρὶς νὰ εἶναι ἀνάγκη νὰ ἐξηγηθῇ διὰ δημιουργικῆς θείας ἐπεμβάσεως. Ἀλλ' αἱ ἐν λόγῳ ὡς καὶ ἄλλαι διαφωνίαι δὲν ἰσχύουν ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε νὰ διαταράξουν τὴν ὑπάρχουσαν κατὰ βάθος ἁρμονικὴν σχέσιν μεταξὺ τῶν θεωριῶν τοῦ μαθητοῦ καὶ διδασκάλου. Ὁ Ἀριστοτέλης ἔναντι τοῦ Πλάτωνος καὶ οὗτος ἔναντι τοῦ Σωκράτους εἶναι μαθηταὶ δημιουργικοί, ἑρμηνεύοντες καὶ ἀναπτύσσοντες ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα παρελάμβανον ἀπὸ τοὺς διδασκάλους των. Ἐμφανίζουν ὑψίστην δεκτικότητα, ἀλλὰ καὶ δημιουργικότητα. Διὰ τὸν Ἀριστοτέλη δὲν δυνάμεθα νὰ δεχθῶμεν ὅτι διετέλεσεν ἐπί τινα χρόνον εἰς κατάστασιν παθητικοῦ μαθητοῦ καὶ ἔπειτα ἐξύπνησεν ἀπὸ τὸν πλατωνισμόν, ὅπως λέγεται περὶ τοῦ Καντίου, ὅτι ἀναγνώσας τὸν Ἄγγλον Χιοῦμε ἐξύπνησεν ἀπὸ τὸν δογματικόν του ὕπνον. Ὁ Σταγιρίτης ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῆς ἐν τῇ Ἀκαδημίᾳ μαθητείας του ἤρχισεν ἐργαζόμενος δημιουργικῶς ὑπὸ τὴν σκιὰν καὶ τὴν καθοδήγησιν τοῦ Πλάτωνος. Τὸ ὅτι κατώρθωσε νὰ διατηρήσῃ ἀνεξάρτητον σκέψιν ἔναντι τῆς κολοσσιαίας προσωπικότητος τοῦ διδασκάλου του εἶναι ἀπόδειξις πιστοποιοῦσα τὴν δημιουργικότητα τῆς ἰδιοφυΐας του. Αὕτη ἀποδεικνύεται προσέτι καὶ ἀπὸ τὴν ἀντοχὴν καὶ ἐπίδρασιν τὴν ὁποίαν ἐπέδειξαν αἱ ἰδέαι του. Ἡ ἐπίδρασις τοῦ συστήματός του ὑπῆρξεν ἰσχυροτάτη καὶ εὐρυτάτη. Ἐπηρέασεν οὐ μόνον τὸν ἑλληνικόν, ἀλλ' ἀργότερον καὶ τὸν ἀραβικὸν κόσμον. Διὰ τῶν Ἀράβων καὶ τῆς ἑλληνικῆς Ἀνατολῆς μεταλαμπαδευθεῖσα ἡ ἀριστοτελικὴ φιλοσοφία εἰς τὴν Δύσιν, κατὰ τὸν δωδέκατον μ.Χ. αἰῶνα, ἀπέβη στοιχεῖον μορφώσεως διὰ τοὺς ἡμιβαρβάρους λαοὺς τῆς Ἑσπερίας. Ἡ ἀντίληψις ὅτι ἐπὶ χίλια ἔτη ὁ ἀριστοτελισμὸς ἀπετέλεσε τὴν τροχοπέδην τῆς ἐπιστημονικῆς σκέψεως ἐν Ἑσπερίᾳ, ἀπεδείχθη κατόπιν ἐμπεριστατωμένων ἐρευνῶν ἐξ ὁλοκλήρου μῦθος. Ἡ Δύσις ἤρχισε νὰ γνωρίζῃ τὰ ἀριστοτελικὰ συγγράμματα μόλις κατὰ τὸν 12ον αἰῶνα, ἡ δὲ ἐπίδρασίς των ἐν πολλοῖς προώθησε τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ἐπιστημονικῆς ἐρεύνης. Κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους, ὁ μέγας Γερμανὸς φιλόσοφος Λάϊμπνιτς μεθ' ὑπερηφανείας διϊσχυρίζεται ὅτι ἡ φιλοσοφία του ἦτο μεταρρύθμισις τῆς ἀριστοτελικῆς. Πράγματι ἡ θεωρία του περὶ δυνάμεως κινεῖται ἐντὸς τῶν πλαισίων τῆς ἀριστοτελικῆς διδασκαλίας. Ἡ δὲ ἀριστοτελικὴ «ἐντελέχεια» δὲν ἀπαντᾶται μόνον εἰς τὸν Γκαῖτε, ἀλλὰ ἐπέζησεν εἰς τὴν μονάδα τοῦ Λάϊμπνιτς καὶ εἰς τὴν σύγχρονόν μας βιολογίαν, τὴν ἀποκρούουσαν τὴν μηχανικὴν ἐξήγησιν τῶν βιολογικῶν γεγονότων. Περισσότερα περὶ Ἀριστοτέλους βλέπε κατωτέρω εἰς τὸ σχετικὸν ἄρθρον τοῦ παρόντος τόμου.

Ἡ περιπατητικὴ σχολή. Οἱ μαθηταὶ τοῦ Ἀριστοτέλους

Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἀριστοτέλους, τὴν διεύθυνσιν τῆς ἐν Λυκείῳ ἐπιστημονικῆς καὶ διδακτικῆς ἐργασίας ἀνέλαβεν ὁ ἐξ Ἐρεσσοῦ τῆς Λέσβου Θεόφραστος. Οὗτος διηύθυνε τὴν σχολὴν ἀπὸ τοῦ 322 μέχρι τοῦ 287, ὁπότε ἀπέθανεν. Ἐγεννήθη κατὰ τὸ 372 καὶ κατ' ἀρχὰς ὑπῆρξε μαθητὴς τοῦ Πλάτωνος, εἶτα δὲ τοῦ Ἀριστοτέλους. Ὁ Διογένης ὁ Λαέρτιος ἀναφέρει ὅτι τὸ ἀρχικόν του ὄνομα ἦτο Τύρταμος, ἐπωνομάσθη δὲ κατόπιν Θεόφραστος «διὰ τὸ τῆς φράσεως θεσπέσιον». Συνέχισε τὰς ἐρεύνας τοῦ Ἀριστοτέλους εἰς τὴν περιοχὴν τῆς φυτολογίας, συγ-

γράψας 2 ἔργα. Τὸ ἓν ἐξ 9 βιβλίων ἐπιγράφεται «Περὶ φυτῶν ἱστορίαι» (Περὶ τῆς ἐρεύνης τῆς ἀναφερομένης εἰς τὰ φυτὰ) καὶ φαίνεται ὅτι ἀπετέλει συστηματικὴν φυτολογίαν καὶ φυτογεωγραφίαν. Τὸ ἕτερον, ἀποτελούμενον ἐξ 6 βιβλίων, ἔφερε τὸν τίτλον «Περὶ φυτῶν αἰτιῶν». Εἰς τοῦτο ἐξητάζετο ἡ φυσιολογία τῶν φυτῶν. Ἔχει χρησιμοποιήσει εἰς τὰ συγγράμματά του ταῦτα καὶ παρατηρήσεις αἵτινες ἐγένοντο ὑπὸ ἐπιστημόνων, οἵτινες εἶχον παρακολουθήσει τὴν ἐκστρατείαν τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου. Τὰ δύο ταῦτα συγγράμματα ἀπετέλουν τὰ μοναδικὰ βιβλία κατὰ τὸν Μεσαίωνα διὰ τὴν σπουδὴν τῆς φυτολογίας. Γνωρίζει τὴν ἡλιοτροπικὴν κίνησιν τῶν φυτῶν, τὴν αἰσθητικότητα τῶν φύλλων τῆς «μιμόζα ἀσπεράτα» καὶ τὸν φυτικὸν ὕπνον τῆς «τιμαρίντους ἰνδικῆ». Ἀναφέρει τὰς ἐν Βαβυλῶνι γενομένας προσπαθειας διὰ τὸν ἐγκλιματισμὸν ὡρισμένων φυτῶν. Εἶχε παρατηρήσει καὶ μελετήσει τὸ γεγονὸς τῆς προσαρμογῆς τοῦ χρώματος τῶν ζώων πρὸς τὸ περιβάλλον. Ἠσχολήθη καὶ μὲ τὴν ἱστορίαν τῶν ἐπιστημῶν, συγγράψας τὸ ὑπὸ τὸν τίτλον «Φυσικῶν δόξαι» ἐκ 18 βιβλίων, ἔργον ἐκ τοῦ ὁποίου διεσώθη «τὸ περὶ αἰσθήσεων» τμῆμα. Ἀντικείμενον τῶν μελετῶν του ὑπῆρξε καὶ τὸ θρησκευτικὸν φαινόμενον. Ἔργα του σχετικὰ μὲ τὴν ἔρευναν της θρησκείας ἦσαν τὸ «περὶ θεῶν», αἱ «περὶ τὸ θεῖον ἱστορίαι» καὶ τὸ «περὶ εὐσεβείας» ἐκ τοῦ τελευταίου τούτου διεσώθησαν ἀποσπάσματα εἰς τὸ «Περὶ ἀποχῆς ἐμψύχων» τοῦ Πορφυρίου. Φαίνεται ὅτι ὑπεστήριζεν ὁ Θεόφραστος τὴν γνώμην ὅτι ὅλα τὰ ἔχοντα ζωὴν ζωολογικὰ εἴδη ἔχουν μεταξύ των συγγένειαν καὶ διὰ τοῦτο κατέκρινε τὸν σφαγιασμὸν τῶν ζώων κατὰ τὰς θυσίας. Ἐγένετο προσέτι καὶ δημιουργὸς νέου φιλολογικοῦ εἴδους διὰ τῆς συγγραφῆς τῆς πραγματειας του «Χαρακτῆρες». Εἰς ταύτην περιγράφει τριάκοντα ἀνθρωπίνους χαρακτῆρας ἐν συνδυασμῷ πρὸς ἀντίστοιχα ἠθικὰ ἐλαττώματα. Κάμνει λόγον π.χ. περὶ εἰρωνείας, παρέχων καὶ τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ εἴρωνος ἀνθρώπου. Εἰς τὴν ἀρχὴν ἑκάστης περιγραφῆς παρέχεται ὁ ὁρισμὸς τοῦ ἐλαττώματος, ἐπακολουθοῦν δὲ ἔπειτα συγκεκριμένα παραδείγματα συμπεριφορᾶς. Ὁρίζει τὴν εἰρωνείαν ὡς «προσποίησιν ἐπὶ τὸ χεῖρον πράξεων καὶ λόγων» (προσπάθειαν νὰ παρασταθοῦν ἐπὶ τὸ χειρότερον αἱ πράξεις καὶ λόγοι). Τὴν κολακείαν ὁρίζει ὡς «ὁμιλίαν αἰσχρὰν συμφέρουσαν δὲ τῷ κολακεύοντι» (τρόπον συμπεριφορᾶς ὅστις φέρει ἐντροπήν, ἀλλὰ ἐξυπηρετεῖ τὸ συμφέρον τοῦ κολακεύοντος), τὴν ἀδολεσχίαν ὡς «διήγησιν λόγων μακρῶν καὶ ἀπροβουλεύτων» (διήγησιν μακρῶν λόγων χωρὶς περίσκεψιν) κ.λπ. Παρὰ τὴν συντομίαν του τὸ βιβλιάριον τοῦτο τοῦ Θεοφράστου κατέκτησε μοναδικὴν θέσιν εἰς τὴν παγκόσμιον φιλοσοφίαν. Ὁ μέγας φιλόλογος τῶν χρόνων τῆς Ἀναγεννήσεως Ἰσαὰκ Κασωβών, εἰς τὰ προλεγόμενα τῶν σχολίων του τῶν ἀναφερομένων εἰς τὸ σύγγραμμα τοῦτο, τὸ χαρακτηρίζει «χρυσοῦν βιβλιάριον». Ἐχρησίμευσεν ὡς πρότυπον εἰς τὸν Γάλλον Λαβρουγιὲρ (1645—1696) διὰ τὴν συγγραφὴν ὁμωνύμου ἔργου. Κατὰ τὴν ἀρχαιότητα παρόμοια συγγράμματα, γραφέντα κατὰ τὸ πρότυπον τῶν «Χαρακτήρων» τοῦ Θεοφράστου, εἶναι καὶ οἱ «Χαρακτηρισμοὶ» τοῦ Ἀρίστωνος τοῦ Κείου καὶ οἱ «Χαρακτῆρες» τοῦ Σατύρου καὶ τοῦ Λύκωνος. Ὡς πρὸς τὰς φιλοσοφικὰς δοξασίας, ἀκολουθεῖ ὁ Θεόφραστος τὸν Ἀριστοτέλη, διατυπώνων συχνάκις κριτικὰς παρατηρήσεις καὶ ἀπορίας ἀναφερομένας εἰς τὰς δοξασίας τοῦ διδασκάλου του, καθὼς καὶ τῶν προγενεστέρων σοφῶν. Οὕτω εἰς τὸ «περὶ αἰσθήσεως» ἐπικρίνει τὸν Πλάτωνα καὶ τὸν Δημόκριτον ὡς καταλήγοντας εἰς ἀντίθετα πρὸς τὰς βασικὰς των ὑποθέσεις συμπεράσματα. Ὁ Δημόκριτος, ἐνῷ θεωρεῖ τὰς αἰσθησιακὰς ποιότητας ὡς ὑποκειμενικὰς καταστάσεις, τὰς ἀνάγει εἰς ἀντικειμενικὰς ἰδιότητας τῶν ἀτόμων. Ὁ Πλάτων, ἐνῷ θεωρεῖ τὰς αἰσθησιακὰς ποιότητας ὡς ὑποκειμενικὰ δεδομένα, ὅμως τὰς ἀνάγει εἰς τὰς ἰδέας. Ὥστε ἀμφότεροι περιέχονται εἰς ἀντίφασιν πρὸς τὰς θεμελιώδεις των δοξασίας, ἀνάγοντες ὁ μὲν εἰς τὰς νοητὰς ἰδέας, ὁ δὲ εἰς τὰ νοητὰ ἄτομα τὰ αἰσθησιακὰ δεδομένα. «Ὥστε δόξειεν ἂν ἑκάτερος ἐναντίον τῇ ὑποθέσει λέγειν» (ὥστε δύναται νὰ δώσῃ τὴν ἐντύπωσιν ἕκαστος ἐξ αὐτῶν τῶν δύο ὅτι φθάνει εἰς συμπεράσματα ἀντιφατικὰ πρὸς τὰς βασικὰς προϋποθέσεις τοῦ συστήματός των). Ὁμοίως ἐπικρίνει καὶ τὴν περὶ ψευδοῦς ἡδονῆς διδασκαλίαν τοῦ Πλάτωνος τὴν ἐκτιθεμένην εἰς τὸν διάλογον «Φίληβον» 31 C. Ἐν σχέσει μὲ τὴν ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους ἀποδιδομένην ὄρεξιν πρὸς κίνησιν εἰς τὰς οὐρανίας σφαίρας ἐρωτᾷ, διατὶ νὰ μὴ δεχθῶμεν μίαν τοιαύτην τάσιν πρὸς κίνησιν καὶ διὰ τὴν γῆν, προπαρασκευάζων οὕτω τὴν ἀντίληψιν ὅτι εἶναι δυνατὸν νὰ θεωρηθῇ καὶ ἡ γῆ ὡς κινουμένη. Ἐκφράζει ἐπίσης ἀμφιβολίας ὡς πρὸς τὴν δοξασίαν τοῦ διδασκάλου του, καθ' ἣν ἐν τῇ φύσει ἐπικρατεῖ τελολογία. Εἰς τὴν ἀμφιβολίαν ταύτην ὡθεῖται ἐκ παρατηρήσεων βιολογικῶν, δι' ὧν εἶχε διαπιστώσει τὴν ὕπαρξιν ὀργάνων ἄτινα οὐδένα ἐκπληρώνουν σκοπόν, ὅπως εἶναι π.χ. αἱ μαστοειδεῖς θηλαὶ εἰς τοὺς ἄνδρας. Ἀλλ' ὡς πρὸς τὸ δόγμα τῆς ἀϊδιότητος τοῦ κόσμου εἶναι σύμφωνος μὲ τὸν διδάσκαλόν του καὶ ἀντικρούει τὰς περὶ τοῦ ἐναντίου δοξασίας τῶν Στωικῶν. Ὡς πρὸς τὰς λογικὰς ἐρεύνας ἐβάδισεν εἰς τὴν χαραχθεῖσαν ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους ὁδὸν καὶ προσέθεσε τὴν περὶ ὑποθετικῶν συλλογισμῶν θεωρίαν. Συμφωνεῖ ἐπίσης καὶ ὡς πρὸς τὰ ἠθικὰ προβλήματα μὲ τὸν διδάσκαλόν του, ἀποδίδων κάπως μεγαλυτέραν ἀξίαν εἰς τὰ ὑλικὰ ἀγαθά. Εἰς δὲ τὸ σύγγραμμά του εἰς ὃ ἐθρήνησε τὸν θάνατον τοῦ ὑπὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου θανατωθέντος Καλλισθένους, τοῦ ἀνεψιοῦ τοῦ Ἀριστοτέλους, εἶχεν ἐκφράσει κατὰ τὸν Κικέρωνα τὴν γνώμην ὅτι «τὴν ζωὴν διοικεῖ ἡ τύχη καὶ οὐχὶ ἡ σοφία». Εἶχε προσέτι, κατὰ μαρτυρίαν τοῦ Κικέρωνος, ἀσχοληθῆ καὶ εἰς τὴν συλλογὴν τῶν κρατούντων πολιτικῶν ἐθίμων εἰς πολλὰς ἑλληνικὰς καὶ βαρβαρικὰς πολιτείας. Ὡς πρὸς τὸν χαρακτῆρα ὑπῆρξε λίαν εὐγενής, ἀφιέρωσε δὲ τὴν ζωήν του ἐξ ὁλοκλήρου εἰς τὸν θεωρητικὸν βίον. Κατὰ μαρτυρίαν τοῦ Διογένους, εἶχε χαρακτηρίσει τὸν ἑαυτόν του ὡς σχολαστικόν, δηλαδὴ ὡς ἄνθρωπον τοῦ σχολείου, εἰς ἐπιστολήν του ἀπευθυνθεῖσαν πρὸς τὸν περιπατητικὸν Φαινίαν: «Ἐν ταύτῃ τῇ ἐπιστολῇ σχολαστικὸν (αὐτὸν) ὠνόμακε».

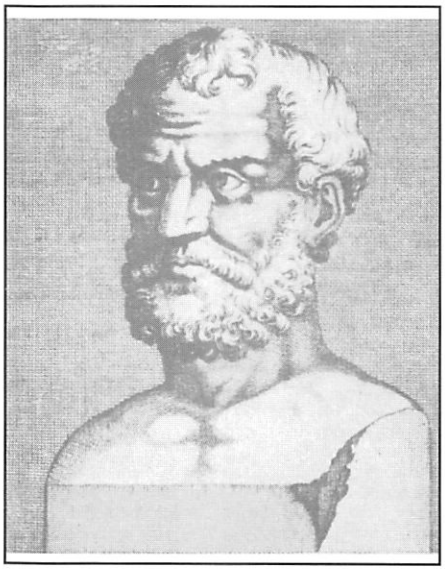

Ὁ περιπατητικὸς φιλόσοφος καὶ μαθητὴς τοῦ Ἀριστοτέλους Θ ε ό φ ρ α σ τ ο ς.

Εἰς τοὺς ἀμέσους μαθητὰς τοῦ Ἀριστοτέλους κατατάσσεται καὶ ὁ Εὔδημος ὁ Ρόδιος, ὅστις ἔμεινε μετὰ τὸν θάνατον τοῦ διδασκάλου του ἐπί τινα χρόνον ἐν Ἀθήναις, μετέπειτα δὲ ἵδρυσε σχολὴν ἐν Ρόδῳ. Χαρακτηρίζεται ὡς ὁ «γνησιώτατος τῶν Ἀριστοτέλους ἑταίρων», ὑπῆρξε δὲ καὶ ὁ ἐκδότης τοῦ ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἠθικὰ Εὐδήμεια» ἀριστοτελικοῦ συγγράμματος. Ἠσχολήθη μὲ τὴν ἱστορίαν τῶν ἐπιστημῶν συγγράψας 3 ἔργα, ἅτινα ἔφεραν τοὺς τίτλους: «Γεωμετρικαὶ ἱστορίαι», «Ἀριθμητικὴ ἱστορία» καὶ «Ἀστρολογικὴ ἱστορία». Ἐκ τούτων προέρχονται αἱ εἰδήσεις περὶ τῆς ἱστορικῆς ἀναπτύξεως τῶν μαθηματικῶν τὰς ὁποίας μᾶς παρέχουν ὁ Πρόκλος εἰς τὰ σχόλιά του εἰς τὸν Εὐκλείδην καὶ ὁ Σιμπλίκιος εἰς τὰ σχόλιά του εἰς τὰ «Φυσικὰ» τοῦ Ἀριστοτέλους ἐν σχέσει μὲ τὸ πρόβλημα τοῦ τετραγωνισμοῦ τοῦ κύκλου.

Τρίτος μεταξὺ τῶν μαθητῶν τοῦ Σταγιρίτου ἀναφέρεται ὁ ἐκ Τάραντος Ἀριστόξενος, ὅστις λόγῳ τῆς περὶ τὴν μουσικὴν ἀσχολίας του ἐκλήθη καὶ Μουσικός. Ἐκ τοῦ συγγράμματός του «Περὶ ἁρμονικῶν στοιχείων» διεσώθησαν τρία βιβλία. Κατ' ἀρχὰς ἦτο ὀπαδὸς τῶν Πυθαγορείων, ὅταν δὲ κατόπιν ἐγένετο μαθητὴς τοῦ Ἀριστοτέλους, ἠθέλησε νὰ συνδιαλλάξῃ τὰς ἀριστοτελικὰς μὲ τὰς πυθαγορικὰς διδασκαλίας. Διὰ τοῦτο ἐθεώρει τὴν ψυχὴν ὡς ἁρμονίαν προερχομένην ἐκ τοῦ σώματος, τὴν δὲ ἁρμονίαν ἐξελάμβανεν ὡς ἐντελέχειαν, συμφώνως πρὸς τὰς ἀριστοτελικὰς περὶ ψυχῆς θεωρίας. Ἠρνεῖτο συνεπῶς τὴν ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς, λέγων ὅτι ὅπως ἡ ἁρμονία παύει νὰ ὑφίσταται ὅταν δὲν τίθενται εἰς ἐνέργειαν τὰ μουσικὰ ὄργανα, οὕτω καὶ ἡ ψυχὴ παύει νὰ ὑπάρχῃ, ὅταν σταματήσουν αἱ σωματικαὶ λειτουργίαι. Ὁ Κικέρων λέγει περὶ τοῦ Ἀριστοξένου ὅτι ἐθεώρει τὴν ψυχὴν ὡς «τάσιν τινὰ τοῦ σώματος».

Παρομοίας περὶ ψυχῆς ἀντιλήψεις φαίνεται ὑποστηρίξας καὶ ὁ ἐκ τῶν μαθητῶν τοῦ Ἀριστοτέλους Δικαιαρχος, ὅστις κατήγετο ἐκ τῆς ἐν Σικελίᾳ Μεσσήνης. Κατὰ τὸν Κικέρωνα, ἐφρονει ὁ Δικαιαρχος ὅτι «ἡ ψυχὴ εἶναι ἐξ ὁλοκλήρου ἀνύπαρκτος καὶ ἀποτελεῖ μόνον κενὸν ὄνομα». Κατὰ πληροφορίας δὲ τῶν δοξογράφων, ἐφρόνει ὅτι ἡ ψυχὴ εἶναι «ἁρμονία τῶν τεσσάρων στοιχείων». Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν Θεόφραστον, ὡς ἠθικὸν ἰδεῶδες ἐδέχετο οὐχὶ τὸν θεωρητικόν, ἀλλὰ τὸν «πρακτικόν», δηλαδὴ ἠθικὸν πολιτικὸν βίον. Εἰς τὸ σύγγραμμά του «Τριπολιτικὸς» ἀνέπτυσσε τὴν ἀντίληψιν ὅτι τὸ ἄριστον πολίτευμα εἶναι τὸ συντιθέμενον ἐκ τῆς ἀναμίξεως τῶν τριῶν γνωστῶν, ἤτοι τῆς μοναρχίας, ἀριστοκρατιας καὶ δημοκρατίας, ὑπεστήριζε δὲ ὅτι κατὰ τὸν τρόπον τοῦτον ἦτο ὠργανωμένη ἡ πολιτεία τῆς Σπάρτης. Ὑπῆρξεν ὁ πρῶτος ἱστορικὸς τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τὰς σχετικὰς μὲ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς πολιτιστικῆς ζωῆς ἐρεύνας καὶ θεωρίας του διετύπωσεν εἰς τὸ ὑπὸ τὸν τίτλον «Βίος Ἑλλάδος» σύγγραμμά του, ὅπερ παρέσχε μετέπειτα εἰς τὸν Ρωμαῖον Οὐάρρωνα ἀφορμὴν διὰ νὰ γράψῃ τὸ «Περὶ τοῦ βίου τοῦ ρωμαϊκοῦ λαοῦ» σύγγραμμά του. Εἰς τὸ μνημονευθὲν ἔργον του ὁ Δικαίαρχος ἐξιστορεῖ τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ πολιτισμοῦ τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, διαιρῶν κατὰ τὰς ὑποδείξεις τοῦ Ἡσιόδου τὴν ὅλην ἐξέλιξιν εἰς ἐποχάς. Πρώτη ὑπῆρξεν ἡ ἐποχὴ τοῦ χρυσοῦ αἰῶνος, κατὰ τὴν ὁποίαν οἱ ἄνθρωποι ἔζων ἐν εἰρήνῃ ἐν μέσῳ πλησμονῆς αὐτοφυῶν ἀγαθῶν. Ἐπηκολούθησεν ἔπειτα ἡ νομαδικὴ ἐποχὴ μὲ τὴν ἐξημέρωσιν τῶν κατοικιδίων ζώων, κατὰ τὴν ὁποίαν ἤρχισε δημιουργούμενος ὁ θεσμὸς τῆς ἰδιοκτησίας καὶ ἡ ἐπιθυμία ἀποκτήσεως ἀγαθῶν, ἥτις ἐγένετο ἀφορμὴ νὰ ἀναφανοῦν οἱ πόλεμοι καὶ αἱ ἔριδες. Ὡς τρίτη ἐποχὴ ἐπηκολούθησεν ἡ περίοδος τῆς ἐγκαταστάσεως τῶν νομάδων εἰς ὡρισμένας περιφερείας, ἐξ ἧς ἀνεπτύχθη ὁ γεωργικὸς βίος. Αἱ θεωρίαι αὗται, αἵτινες προλαμβάνουν τὰς ὑπὸ τῶν κοινωνιολόγων τῆς νεωτέρας ἐποχῆς ἀναπτυχθείσας παρομοίας ἀντιλήψεις, ἀποδεικνύουν ὡς ἀνακριβῆ τὴν γνώμην ἐκείνων, οἵτινες φρονοῦν ὅτι εἰς τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα ἦτο ἄγνωστος ἡ ἱστορία τοῦ πολιτισμοῦ. Πρῶτος ὁ Ἡσίοδος ὑπὸ μυθικὴν μορφὴν ἐνεφάνισε τὴν ἀντίληψιν ὅτι ὁ πολιτισμὸς δὲν μένει στάσιμος, ἀλλ' ἐμφανίζει μεταβολὴν καὶ ἐφιλοσόφησεν ὑποτυπωδῶς ἐπὶ τῆς σημασίας τοῦ πολιτιστικοῦ γεγονότος. Μετὰ δὲ τοῦτον οἱ σοφισταὶ (Πρωταγόρας, Πρόδικος), καὶ οἱ φιλόσοφοι (Δημόκριτος, Πλάτων, Ἀριστοτέλης) ἐξήτασαν τὸ αὐτὸ πρόβλημα. Κοτὰ δὲ τοὺς χρόνους τοῦ Θεοφράστου παρατηρεῖται ζωηρὸν ἐνδιαφέρον ὡς πρὸς τὴν μελέτην τῶν ἱστορικῶν, τῶν

πολιτικῶν καὶ πολιτιστικῶν γεγονότων. Εἰς τὸ σύγγραμμα τοῦ Θεοφράστου τὸ ἐπιγραφόμενον «Περὶ ἠθῶν» περιείχοντο πολλαὶ ἱστορικαὶ εἰδήσεις. Τὸ δὲ σύγγραμμα «Περὶ δίων» τὸ γραφὲν ὑπὸ τοῦ Κλεάρχου τοῦ καταγομένου ἐκ τῶν ἐν Κύπρῳ Σόλων φαίνεται ὅτι ἀπετέλει συγκριτικὴν ἠθικὴν καὶ λαογραφίαν. Μεγαλυτέραν κλίσιν πρὸς τὴν μελέτην τῶν ἱστορικῶν γεγονότων ἐμφανίζει ὁ ἐξ Ἐρεσοῦ τῆς Λέσβου συμμαθητὴς τοῦ Θεοφράστου Φανίας (ἢ Φαινίας), ὅστις συγχρόνως ἠσχολήθη καὶ μὲ τὴν βοτανικήν. Ὁ Θεόφραστος εἶχε συλλέξει ἱστορικὸν ὑλικὸν εἰς τὸ ἔργον του «Ἱστορικὰ ὑπομνήματα», εἶχε δὲ γράψει καὶ ἕτερον σύγγραμμα ὑπὸ τὸν περίεργον τίτλον «Ἱστορικὰ πρὸς τοὺς καιρούς», εἰς τὸ ὁποῖον φαίνεται ὅτι ἀνέφερεν εἰδικὰς περιπτώσεις ἀναφερομένας εἰς τὴν ἄσκησιν τῆς πρακτικῆς πολιτικῆς. Εἰς δὲ τὸν κατάλογον τῶν ἔργων δν παραθέτει ὁ Διογένης Λαέρτιος ἀναφέρεται καὶ ἔργον ὑπὸ τὸν τίτλον: «Νόμων κατὰ στοιχεῖον». Ὁ Γκόμπερτς φρονεῖ ὅτι τὸ ἔργον τοῦτο τοῦ Θεοφράστου ἀπετέλει λεξικὸν τῆς νομικῆς καὶ πολιτικῆς ἐπιστήμης.

Μαθηταὶ καὶ διάδοχοι τοῦ Θεοφράστου

Ὁ φίλτατος μαθητὴς τοῦ Θεοφράστου ὑπῆρξεν ὁ Δημήτριος ὁ Φαληρεύς, γεννηθεὶς περὶ τὸ 350. Ἐπὶ δεκαετίας (317—307) εἶχεν εἰς χεῖρας του τὴν πολιτικὴν ἐν Ἀθήναις ἐξουσίαν. Ὑπῆρξεν ἐπί τινα χρόνον τοσοῦτον προσφιλὴς εἰς τὸν δῆμον τῶν Ἀθηναίων, ὥστε ἠξιώθη 360 χαλκῶν εἰκόνων, ἀλλὰ κατόπιν περιέπεσεν εἰς τὴν δυσμένειαν τοῦ δήμου, καταδικασθεὶς εἰς θάνατον καὶ μόλις κατορθώσας νὰ σωθῇ διὰ τῆς φυγῆς. Ὁ φαινόμενος τότε ὄχλος κατέστρεψε τὰς χαλκᾶς εἰκόνας, ὁ δὲ Δημήτριος μαθὼν τοῦτο εἶπεν: «Ἀλλ' οὐ τὴν ἀρετὴν (κατέστρεψαν) δι' ἣν ἐκείνας ἀνέστησαν» (Ἀλλὰ δὲν κατέστρεψαν, εἶπε, τὴν ἀρετήν μου πρὸς τιμὴν τῆς ὁποίας εἶχον στήσει τὰς εἰκόνας μου). Κατὰ μαρτυρίαν τοῦ Διογένους τοῦ Λαερτίου εἶχεν ὑπερβάλει ὅλους τοὺς περιπατητικοὺς ὡς πρὸς τὸ πλῆθος τῶν ὑπ' αὐτοῦ συγγραφέντων βιβλίων, ἅτινα ἦσαν ἱστορικά, πολιτικά, περὶ ποιητῶν, ῥητορικά, συλλογαὶ Αἰσωπείων μύθων καὶ νομικά, περὶ νομοθεσίας. Οὗτος παρεκίνησε τὸν Πτολεμαῖον τὸν Σωτῆρα, νὰ ἱδρύσῃ τὴν ἐν Ἀλεξανδρείᾳ βιβλιοθήκην καὶ νὰ ὀργανώσῃ ἐκεῖ τὰς ἐπιστημονικὰς σπουδάς. Μετέβη δὲ καὶ αὐτὸς ὁ Δημήτριος εἰς Ἀλεξάνδρειαν κατὰ τὸ 297. Δύναται νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς σύνδεσμος μεταξὺ φιλοσοφικῆς ἐργασίας τῶν ἐν Ἀθήναις περιπατητικῶν, καὶ τῆς ἐν Ἀλεξανδρείᾳ συντελουμένης ἐργασίας εἰς τὰς ἐπιστήμας. Κακῶς ἀποδίδεται εἰς αὐτὸν ἡ συγγραφὴ τοῦ «Περὶ ἑρμηνείας» σωζομένου ἀρίστου συγγράμματος.

Διάδοχος τοῦ Θεοφράστου, ἐγένετο ἐν τῷ «Περιπάτῳ» ὁ Στρατων ὁ Λαμψακηνος, ὅστις διηύθυνε τὴν σχολὴν ἀπὸ τοῦ 287—269. Εἰσῆλθεν εἰς ὅλας τὰς περιοχὰς της φιλοσοφίας, ἀλλὰ ὁ προσφιλὴς δι' αὐτὸν κλάδος ἦτο ἡ φυσική, εἰς τὴν ὁποίαν καὶ ἠδοκίμησεν ἐξαιρετικῶς, ἀποκληθεὶς διὰ τοῦτο «φυσικός». Διέπρεψεν ἐν Αἰγύπτῳ, διατελέσας παιδαγωγὸς τοῦ Πτολεμαίου τοῦ Φιλαδέλφου. Προικισμένος μὲ πνεῦμα πρωτότυπον καὶ ὀξεῖαν παρατηρητικότητα, ἀπεμακρύνθη εἰς πολλὰ σημεῖα ἀπὸ τὸ ἀριστοτελικὸν σύστημα. Ἐπανερχόμενος εἰς τὰς θεωρίας τοῦ Λευκίππου καὶ τοῦ Δημοκρίτου, δέχεται ὅτι ἐν τῷ κόσμῳ ὑπάρχουν ἀφ' ἑνὸς μὲν ἐλαχιστου μεγεθους σωματίδια ἀνεπιδεκτα διαλύσεως καὶ καταστροφῆς, ἀφ' ἑτέρου δὲ κενὸς χῶρος. Τὰ σωματίδια διαχωρίζονται ἀπ' ἀλλήλων διὰ τῆς παρεμβολῆς κενοῦ χώρου. Δὲν νοεῖ ὅμως τὰ ἄτομα κατὰ τρόπον μαθηματικόν, ὅπως ὁ Δημόκριτος, ἀλλὰ τὰ θεωρεῖ σώματα ἔχοντα ὡρισμένας ποιότητας. Ὁ Σέξτος ὁ Ἐμπειρικὸς μᾶς δίδει τὴν ἀκόλουθον πληροφοριαν: «Στράτων δὲ ὁ φυσικὸς τὰς ποιότητας ἀρχὰς λέγει» (Θεωρεῖ ὡς ἀρχὰς τοῦ σύμπαντος σωματίδια μὲ ὡρισμένας ποιότητας). Συνεπῶς ἡ θεωρία του πλησιάζει τὴν περὶ ὑπάρξεως στοιχειων μὲ ὡρισμένας ἰδιότητας νεωτέραν χημικὴν θεωρίαν. Ἡ φύσις εἶναι δι' αὐτὸν ἡ ἕδρα τῆς θείας δυνάμεως, ἀπορρίπτει δὲ τὴν ἀντίληψιν ὅτι ὁ κόσμος ἔλαβεν ὑπόστασιν κατόπιν δημιουργικῆς ἐπεμβάσεως τοῦ θεοῦ. Τὴν σύστασιν τοῦ σύμπαντος ἐξηγεῖ μηχανικῶς διὰ τῆς ἐπενεργείας τῆς βαρύτητος. Οἱονδήποτε ἐκ τῶν σωματιδίων ἔχει «φυσικὸν βάρος» ἀναλόγως δὲ τούτου καταλαμβάνει θέσιν μεταξὺ τῶν ἄλλων, παρετήρησε τὸ φαινόμενον τῆς ἐλαστικότητος τῶν σωμάτων. Κατ' αὐτὸν ἡ ἐλαστικότης τὴν ὁποίαν καλεῖ «εὐτονίαν», μᾶς ἐξαναγκάζει νὰ δεχθῶμεν τὴν ὕπαρξιν κενοῦ χώρου. Ἐπίσης ἡ διάδοσις τοῦ φωτὸς καὶ τοῦ μαγνητισμοῦ μᾶς ἀναγκάζει νὰ δεχθῶμεν ὕπαρξιν κενοῦ χώρου, ἐφ' ὅσον αἱ δύο αὐταὶ ἐνέργειαι δὲν δύνανται νὰ διαδοθοῦν διὰ μέσου ὑλικῆς οὐσίας. Δὲν δέχεται καὶ τὴν περὶ ὑπάρξεως «φυσικῶν τόπων», εἰς τοὺς ὁποίους τείνουν νὰ τοποθετηθοῦν τὰ φυσικὰ στοιχεῖα, ἀριστοτελικὴν θεωρίαν. Δὲν κινεῖται — λέγει — τὸ πῦρ πρὸς τὰ ἐπάνω διὰ νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὸν φυσικὸν του τόπον, ὅστις κεῖται εἰς τὸ ἄνω μέρος τῆς οὐρανίου σφαίρας. Ἡ ἐκτόπισίς του πρὸς τὰ ἄνω ὀφείλεται εἰς μηχανικὴν πίεσιν καὶ ἀπώθησιν πρὸς τὰ ἄνω, ἀσκουμένην ὑπὸ ὑλῶν, αἵτινες ἔχουν μεγαλύτερον βάρος. Παραδίδεται προσέτι ὅτι δὲν συνεφώνει μὲ τὸν Ἀριστοτέλη καὶ ὡς πρὸς τὸν ὁρισμὸν τοῦ χρόνου «ἀριθμὸν μὲν γὰρ κινήσεως εἶναι τὸν χρόνον οὐκ ἀποδέχεται, διότι ὁ μὲν ἀριθμὸς διωρισμένον ποσόν ἡ δὲ κίνησις καὶ ὁ χρόνος συνεχῆς, τὸ δὲ συνεχὲς οὐκ ἀριθμητόν» (Δὲν συνεφώνει ὅτι ὁ χρόνος εἶναι ἀριθμὸς κινήσεως, διότι ὁ μὲν ἀριθμὸς εἶναι ποσὸν οὐχὶ συνεχές, ἡ δὲ κίνησις καὶ ὁ χρόνος εἶναι ποσὰ συνεχῆ, τὸ δὲ συνεχὲς δὲν ὑπόκειται εἰς ἀρίθμησιν). Ἀπορρίπτων τὴν τελολογικὴν ἑρμηνείαν τῶν φαινομένων δέχεται ὡς ἀρχικὰς αἰτίας, ἐκ τῶν ὁποίων δύνανται νὰ ἐξηγηθοῦν τὰ ἐν τῷ κόσμῳ συμβαίνοντα, τὰς ἀρχικὰς τῶν σωμάτων ποιότητας, αἵτινες εἶναι τὸ θερμὸν καὶ τὸ ψυχρόν. Τὸ θερμὸν ἰδίᾳ εἶναι τὸ ἐνεργητικὸν στοιχεῖον. Εἰς τὰ ψυχολογικὰ προβλήματα ἐπίσης ἀπομακρύνεται ἀπὸ τὸν Ἀριστοτέλη, διότι δὲν δέχεται ὅτι ὑπάρχει μέσα εἰς τὸν ἄνθρωπον μία ἰδιαιτέρα δύναμις καλουμένη νοῦς, ἀλλ' ἀποτελοῦν ἡ αἴσθησις καὶ ἡ σκέψις ἀχώριστον ἑνότητα. Κατὰ μαρτυρίαν τοῦ Πλουτάρχου (Ἠθικὰ 961 ἔκδ. Βερναρδάκη) ὁ Στράτων ἐδίδασκε ὅτι ἡ αἴσθησις δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ χωρὶς νὰ συνοδεύεται συγχρόνως καὶ ἀπὸ τὴν σκέψιν «οὐδ' αἰσθάνεσθαι τὸ παράπαν ἄνευ τοῦ νοεῖν ὑπάρχει». Ἀπεδείκνυε δὲ τὴν τοιαύτην ἑνότητα στηριζόμενος εἰς ψυχολογικὰς παρατηρήσεις «καὶ γὰρ γράμματα πολλάκις ἐπιπορευομένους τῇ ὄψει καὶ λόγοι προσπίπτοντες τῇ ἀκοῇ διαλανθάνουσιν ἡμᾶς καὶ διαφεύγουσι πρὸς ἑτέροις τὸν νοῦν ἔχοντας» (Διότι ἐνῷ περνοῦμεν διὰ τῆς ὄψεως γράμματα καὶ ἐνῷ προσπίπτουν εἰς τὴν ἀκοήν μας λόγοι, δὲν τὰ ἀντιλαμβανόμεθα καὶ μᾶς διαφεύγουν ὅταν ἔχωμεν στρέψει ἀλλαχοῦ τὴν προσοχήν μας). Ἡ αἴσθησις καὶ ἡ νόησις ἀνάγονται εἰς μίαν ἐνιαίαν ἐν τῇ συνειδήσει ἑνότητα τὴν ὁποίαν ὁ Στράτων μαζὶ μὲ τοὺς Στωικοὺς τὴν ὀνομάζει «ἡγεμονικόν». Κατὰ τὰς πληροφορίας τῶν δοξογράφων ὁ Στράτων ἐτοποθέτει τὴν ψυχὴν εἰς τὸ ἡγεμονικόν, ὡς ἔδραν δὲ τούτου ἐδέχετο τὴν μεταξὺ τῶν δύο ὀφρύων χώραν, τὴν ἀποκαλουμένην καὶ μεσόφρυον. Ὅταν, λέγει, αἰσθανθῶμεν οἱονδήποτε σωματικὸν πόνον, ἀμέσως συσπῶμεν τὰς ὀφρῦς «διὸ καὶ προσκόψαντες αὐτίκα τὰς ὀφρῦς συνηγάγομεν». Ἐκ τοῦ μεσοφρύου ἡ ψυχὴ διαχύνεται διὰ τοῦ πνεύματος εἰς τὰ διάφορα μέρη τοῦ σώματος, παρέχουσα εἰς αὐτὰ τὴν ἱκανότητα πρὸς αἴσθησιν. Λέγων πνεῦμα, νοεῖ τὸν ἀέρα ὅστις ὑπάρχων ἐν κινήσει μέσα εἰς τὸ σῶμα, διατελεῖ ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ ἡγεμονικοῦ. Ἡ πολεμική του ἐστρέφετο καὶ κατὰ τοῦ Πλάτωνος. Κατεπολέμει τὰς ἀποδείξεις, διὰ τῶν ὁποίων ὁ Πλάτων εἰς τὸν «Φαίδωνα» ἀπεδείκνυε τὴν ὕπαρξιν τῆς ψυχῆς. Διετύπωνε δὲ τὴν ἀπορίαν: πῶς ἐφ' ὅσον ἡ γνῶσις κατὰ τὸν Πλάτωνα εἶναι ἀνάμνησις δὲν εἶναι ὁ ἄνθρωπος κάτοχος ἐπιστημῶν ἄνευ προηγουμένης μελέτης καὶ ἀποδείξεως. «Στράτων ἠπόρει, εἰ ἔστιν ἀνάμνησις, πῶς ἄνευ ἀποδείξεων οὐ γιγνόμεθα ἐπιστήμονες». Ἐν γένει ὁ ὀξύτατος οὗτος παρατηρητὴς προσεπάθησε νὰ μεταβάλῃ τὴν ἀριστοτελικὴν φιλοσοφίαν εἰς ἀποκλειστικὸν ὑλιστικὸν καὶ μονιστικὸν σύστημα. Ὅπως καὶ ὁ Νεύτων, ἐδίδασκεν ὅτι τὸ φῶς διαδίδεται οὐχὶ διὰ μέσου ὕλης τινὸς ἀλλὰ δι' ἐκπομπῆς.

Διάδοχος τοῦ Στράτωνος ἐγένετο ὁ Λύκων, καταγόμενος ἐκ Τρωάδος, ὅστις διηύθυνε τὴν σχολὴν ἐπὶ 44 ἔτη (269—225). Ἐκ συγγράμματός του, ὅπερ ἦτο παρόμοιον μὲ τοὺς «Χαρακτῆρας» τοῦ Θεοφράστου, διετηρήθη μεταφρασμένη εἰς τὰ λατινικὰ χαρακτηριστικὴ περιγραφὴ τοῦ μεθύσου. Τοῦτον διεδέχθη ὁ Ἀρίστων ὁ Κεῖος, ὅστις ἔγραψεν, ὡς ἐσημειώθη ἀνωτέρω, τοὺς «Χαρακτηρισμούς». Μετὰ δὲ τοῦτον ἀρχηγὸς τῆς σχολῆς ἀνεδείχθη ὁ Κριτόλαος ἐκ Φασηλίδος τῆς Λυδίας. Οὗτος μετὰ τοῦ ἀκαδημαϊκοῦ Καρνεάδου καὶ τοῦ στωικοῦ Διογένους, μεταβάντες κατὰ τὸ 155 π.Χ. ὡς μέλη πολιτικῆς πρεσβείας εἰς Ρώμην ἔκαμον ἐνώπιον τοῦ ρωμαϊκοῦ κοινοῦ διαλέξεις, τὰς πρώτας, περὶ τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας. Ὁ Κριτόλαος ὑπεστήριζε τὸ ἀριστοτελικὸν περὶ αἰωνιότητος τοῦ κόσμου δόγμα ἐναντίον τῶν Στωικῶν. Ἀλλ' ἐδέχετο ὅτι ὁ θεῖος καὶ ὁ ἀνθρώπινος νοῦς ἀποτελοῦν ἑνότητα, ἑνοποιούμενοι διὰ τοῦ αἰθέρος. Εἰς τὰ ζητήματα τῆς ἠθικῆς ἔκλινε πρὸς τὰς ἀντιλήψεις τῶν Κυνικῶν. Εἰς τοὺς περιπατητικοὺς κατατάσσονται καὶ ὁ βιογράφος Ἕρμιππος ἐκ Σμύρνης (200 π.Χ.) καὶ ὁ Σωτίων ἐξ Ἀλεξανδρείας (200 π.Χ.). Ὁ Ἀνδρόνικος ὁ Ρόδιος ὅστις ἐξέδωκε τὰ ἀριστοτελικὰ συγγράμματα, ὑπῆρξεν ὁ ἑνδέκατος ἀπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους προϊστάμενος τῆς περιπατητικῆς σχολῆς. Οὗτος ἔδρασε τὰ μέσα τοῦ 1ου π.Χ. αἰῶνος. Εἶναι προφανὲς ὅτι μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἀριστοτέλους, οἱ διάδοχοί του ἀρχῆς γενομένης ἀπὸ τοῦ Στράτωνος, ἐκδηλώνουν τὴν τάσιν νὰ φέρουν εἰς πλησίασιν τὴν φιλοσοφίαν των πρὸς τὰς διδασκαλίας τοῦ Δημοκρίτου. Ἡ αὐτὴ τάσις παρατηρεῖται καὶ εἰς τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Ἐπικούρου, ὁ ὁποῖος ὀπισθοχωρεῖ ἐπίσης πρὸς τὴν ἀτομικὴν θεωρίαν. Ἡ διαφορὰ ὅμως μεταξὺ Ἐπικουρείων καὶ Περιπατητικῶν εἶναι ἡ ἀκόλουθος: Οἱ Ἐπικούρειοι ἐφρόντισαν νὰ ἐμφανίσουν ἁπλῶς μίαν ὁλοκληρωμένην κοσμοθεωρίαν, προωρισμένην νὰ παράσχῃ τὴν γαλήνην τῆς ἀταραξίας εἰς τὰς κουρασμένας γενεὰς τῆς ἐποχῆς των. Τείνουν, πρὸς ἕνα ἀβάθη καὶ ἄχρωμον διαφωτισμόν, ἐξαπλώνουν τὰς ἀντιλήψεις των ἐπὶ εὐρυτάτου κύκλου ὀπαδῶν, οὐδὲν ὅμως συνεισφέρουν διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῶν ἐπιστημῶν. Οἱ Περιπατητικοὶ δὲν ἐπιδροῦν ἐπὶ μεγάλου ἀριθμοῦ ὀπαδῶν, συνεισφέρουν ὅμως ἀξιολογωτάτην συμβολὴν διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῶν ἐπιστημῶν. Ὁ μέγας ἀστρονόμος τῆς ἀρχαιότητος Ἀρίσταρχος ὁ Σάμιος, ὅστις ἀνεκάλυψε τὸ ἡλιοκεντρικὸν σύστημα πολλοὺς αἰῶνας πρὸ τοῦ Κοπερνίκου, ὑπῆρξε μαθητὴς τοῦ Στράτωνος. Καὶ ὁ Ἀρχιμήδης ὑπέστη τὴν ἐπίδρασιν τοῦ Στράτωνος διὰ τοῦ Ἀριστάρχου. Ὁ δὲ Ἐρατοσθένης εἶχε συντάξει περιληπτικὴν ἔκθεσιν τῶν εἰς τὴν γεωδαισίαν ἀναφερομένων ἐρευνῶν τοῦ Στράτωνος. Τὴν ἐπίδρασίν του ὑπέστησαν ἐπίσης ὁ μηχανικὸς Κτησίβιος καὶ ὁ ἰατρὸς Ἐρασίστρατος. Οἱ περιπατητικοὶ φιλόσοφοι διετήρησαν πάντοτε τὴν ὑπὸ τοῦ διδασκάλου των ἱδρυθεῖσαν ἐπιστημονικὴν παράδοσιν καὶ ὑπῆρξαν σπουδαιότατοι διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῶν ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ἐπιστημονικῶν ἐρευνῶν συντελεσταί.

ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΤΡΙΤΗ

ΤΑ ΜΕΤΑΡΙΣΤΟΤΕΛΙΚΑ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΑ ΣΥΣΤΗΜΑΤΑ

(Ἀπὸ τοῦ θανάτου Ἀριστοτέλους 323 μέχρι τῆς καταλύσεως τοῦ κράτους τῶν Πτολεμαίων 31 π.Χ.)

Αἱ ἐξωτερικαὶ συνθῆκαι τῆς πνευματικῆς ζωῆς

Ἡ τρίτη περίοδος τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας ἐξελίσσεται διὰ μέσου ἐξωτερικῶν συνθηκῶν αἵτινες διαφέρουν πολὺ ἀπὸ ἐκεί-

νας αἱ ὁποῖαι ἴσχυον κατὰ τὴν προηγουμένην. Κατὰ τὴν δευτέραν περίοδον τὸν γενικὸν τόνον εἰς ὅλας τὰς ἐκδηλώσεις τῆς ζωῆς ἔδιδεν ἡ ἀνεξάρτητος πολιτικῶς ζωὴ τῶν Ἑλληνικῶν πόλεων. Κατὰ τὴν τρίτην περίοδον ἡ πολιτικὴ ἐξουσία εὑρίσκεται εἰς τὰς χεῖρας τῶν Διαδόχων τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου, οἵτινες ἔχουν ἱδρύσει αὐτοτελῆ κράτη εἰς τὰ ὁποῖα ὑπήχθησαν καὶ αἱ παλαιότεραι ἑλληνικαὶ πόλεις. Ἐσχηματίσθησαν τοιουτοτρόπως εὐρύτεραι πολιτειακαὶ ἑνότητες καὶ κατελύθη ἡ δέσμευσις τοῦ ἀτόμου εἰς τοὺς πολιτικοὺς καὶ πνευματικοὺς θεσμοὺς τῆς πόλεως. Αἱ ἀρχαῖαι πόλεις ἐξακολουθοῦν νὰ ὑφίστανται καὶ κατὰ τὸ ὑπόδειγμά των κτίζονται καὶ νέαι. Αἱ σημαντικώτεραι πόλεις τῆς ἐποχῆς ταύτης εἶναι ἡ Ἀλεξάνδρεια, ἡ Ἀντιόχεια, ἡ Σελεύκεια καὶ ἡ Ρόδος. Ἡ Ἀλεξάνδρεια εἶχεν ὀργανωθῆ κατὰ τὸ πρότυπον τῶν Ἀθηνῶν. Ὁ πληθυσμός της εἶχε διαιρεθῆ εἰς δήμους καὶ φυλάς, ὁ λαὸς συνήρχετο εἰς συνέλευσιν καὶ ἐξέλεγεν ἄρχοντας. Ὑπῆρχον καὶ ὀργανισμοὶ αὐτοδιοικήσεως, οἵτινες ἐκαλοῦντο «πολιτεύματα». Ἀλλ' ὑπεράνω τῆς τοιαύτης ὀργανώσεως ἵστατο ὁ ὑπὸ τοῦ βασιλέως διοριζόμενος κυβερνήτης. Τὸ αὐτὸ συνέβαινε καὶ εἰς τὰς ἄλλας νεοϊδρυθείσας πόλεις. Ἡ ἀρχαία πόλις ἔχασε τὴν αὐτάρκειάν της καὶ τὴν πολιτικήν της ἀνεξαρτησίαν. Ὑπεδιβάσθη ἁπλῶς εἰς κοινοτικὴν ὀργάνωσιν μὴ δυναμένην νὰ ἐπηρεάσῃ τὴν πολιτικὴν ζωήν. Ἡ τοιαύτη μετατροπὴ ἔσχεν ὡς ἀποτέλεσμα νὰ καταλυθοῦν αἱ δεσμεύσεις τοῦ ἀτόμου εἰς τὴν στενὴν πολιτειακὴν ὀργάνωσιν τῆς πόλεως. Συνεπῶς ἀπέκτησεν ὁ πολίτης ἀτομικὴν ἐλευθερίαν, τὴν ὁποίαν προηγουμένως δὲν εἶχεν. Ἠδύνατο νὰ κινῆται ἐκτὸς τῶν ὁρίων τῆς στενῆς ἐδαφικῆς περιοχῆς τῆς πόλεως, χωρὶς νὰ δεσμεύεται πολιτικῶς ἀπὸ τὰς ἀποφάσεις της. Ἀλλ' ἡ ἐλευθερία αὕτη ἀντεσταθμίσθη ἀπὸ μίαν ἐπικίνδυνον ἀστάθειαν. Ἐτέθη τὸ ζήτημα τῆς προσαρμογῆς τοῦ ἀτόμου πρὸς τὰ εὐρύτερα πολιτειακὰ συγκροτήματα. Ἐπειδὴ δὲ μὲ τὴν κατάργησιν τῆς ἀνεξαρτησίας τῆς πόλεως, ἦτις ἀπετέλει καὶ κοινότητα λατρευτικήν, κατελύθη καὶ ἡ σταθερότης τοῦ θρησκευτικοῦ βίου, εὑρέθη ἡ ἀποδεσμευθεῖσα ἀτομικότης ἐστερημένη θρησκευτικῆς πίστεως. Τοιουτοτρόπως κατέστησαν αἰσθηταὶ δύο ἀνάγκαι. Πρῶτον νὰ προσαρμοσθῇ τὸ ἄτομον πολιτικῶς πρὸς εὐρύτερα σύνολα καὶ δεύτερον νὰ εὑρεθῇ κάτι τὸ ὁποῖον θὰ ἠδύνατο νὰ ἀντικαταστήσῃ τὴν ἀπολεσθεῖσαν θρησκευτικὴν πίστιν.

Εἶναι ἀφ' ἑαυτοῦ φανερὸν ὅτι ὁ ἀτομικὸς ἄνθρωπος ὡς πολίτης ἔχασε τὴν ἀξιοπρέπειαν, τὴν ὁποίαν εἶχεν εἰς τὴν ἀνεξάρτητον πολιτικῶς πόλιν. Αἰσθάνεται τὸν ἑαυτόν του ὡς μίαν ἀσήμαντον καὶ ἀμελητέαν ποσότητα μέσα εἰς τὸ ἀπειρομέγεθες πολιτειακὸν σύνολον. Ἐξ ἀντιθέτου ἡ πολιτικὴ ἑνότης ὡς συμπολιτεία ἦ ὡς βασίλειον ἀποκτᾷ δυναμισμὸν τὸν ὁποῖον δὲν εἶχεν ἡ παλαιοτέρα πόλις. Αἱ πολιτικαὶ ἑνότητες διαθέτουν δυνάμεις μεγάλας καὶ οἱ ἐπὶ κεφαλῆς αὐτῶν ἄρχοντες καὶ βασιλεῖς ἀποκτοῦν δυναμικὴν νοοτροπίαν. Καθίστανται ἐρασταὶ τῆς δυνάμεως καὶ ἀντιλαμβανόμενοι ὅτι ἡ ἐπιστήμη εἶναι ὄργανον τὸ ὁποῖον πολλαπλασιάζει τὴν δύναμιν, τὴν εὐνοοῦν καὶ τὴν χρησιμοποιοῦν. Ἡ παλαιοτέρα πόλις ἦτο ἵδρυμα παιδευτικὸν καὶ ἐθεώρει ὡς ὕψιστον ἰδεῶδες τὴν ἀρετὴν καὶ τὴν φιλοσοφικὴν θεωρίαν. Αἱ συμπολιτεῖαι καὶ τὰ βασίλεια τῶν Διαδόχων εἶναι δυναμικὰ συγκροτήματα, ἐπιδιώκοντα νὰ χρησιμοποιήσουν τὰς ἐπιστήμας διὰ τὴν ἀπόκτησιν δυνάμεως. Φροντίζουν συνεπῶς διὰ τὴν καλλιέργειαν τῶν θετικῶν ἐπιστημῶν καὶ ἰδιαιτέρως τῆς τεχνικῆς. Ἐπόμενον ἦτο κατόπιν τούτου νὰ ἀναπτυχθοῦν αἱ ἐπιστῆμαι καὶ ἡ τεχνικὴ καὶ νὰ παραμεληθῇ ἡ δημιουργικὴ φιλοσοφικὴ ἔρευνα. Ἡ φιλοσοφία, εἶπεν ὁ Ἀριστοτέλης, εἶναι ἡ ἀσχολία τοῦ κατ' ἐξοχὴν ἐλευθέρου ἀνθρώπου. Ὅταν ὅμως ἡ προσωπικότης μηδενίζεται ἀντιμετωπίζουσα κολοσσιαῖα κρατικὰ συγκροτήματα, χάνει τὸ συναίσθημα τῆς ἐλευθερίας καὶ δὲν δύναται νὰ προχωρήσῃ εἰς ἐλευθέραν ἔρευναν. Ἡ πολιτικὴ ζωὴ κατὰ τὴν ἐποχὴν τῶν Διαδόχων εἶχε δώσει μόνον τὴν ἀρνητικὴν ἐλευθερίαν, τὴν ἀπαλλαγὴν ἀπὸ δεσμεύσεις, εἶχεν ὅμως μηδενίσει τὴν θετικὴν καὶ δημιουργικὴν ἐλευθερίαν ἥτις καθιστᾷ τὸν ἄνθρωπον ἐλεύθερον ὄχι ἀπὸ κάτι, ἀλλὰ πρὸς κάτι, ἱκανὸν νὰ δημιουργήσῃ κάτι. Διὰ αὐτὸ τὸ ἰδεῶδες, κατὰ τὴν περίοδον τὴν ὁποίαν ἐξετάζομεν, δὲν εἶναι ὁ φίλος τῆς σοφίας, ὁ «φιλόσοφος», ἀλλ' ὁ «σοφός», ἐκεῖνος δηλαδὴ ποὺ ἰσχυρίζεται ὅτι κατέχει τὴν σοφίαν. Διὰ τὴν ἀττικὴν περίοδον ἡ φιλοσοφία εἶναι δυναμικὸς ἀκοίμητος ἔρως, διὰ τὴν μεταριστοτελικὴν ἀπόκτησις καὶ στατικὴ κατοχή. Παύει οὕτω ἡ φιλοσοφία νὰ εἶναι ἔρευνα καὶ γίνεται «σύστημα», σύνολον γνώσεων, τὸ ὁποῖον ὁ φιλοσοφῶν καλεῖται νὰ ἀφομοιώσῃ διὰ τῆς μαθήσεως.

Ἡ μετατροπὴ τοῦ ἠθικοῦ ἰδεώδους ἐπιδρᾷ ἐφ' ὅλων τῶν ἐκδηλώσεων τῆς ζωῆς. Τὸ ἄτομον χάνει τὴν ἐνεργητικότητά του καὶ αἰσθανόμενον ὅτι ἀπειλεῖται ἀπὸ τὸν δυναμισμόν, ὅστις ἐκπορεύεται ἀπὸ τὴν πολιτείαν περιπίπτει εἰς παθητικότητα. Διὰ αὐτὸ τὸ θέμα τὸ ὁποῖον ἔχει νὰ ἐκφράσῃ ἡ τέχνη γίνεται πλέον τὸ «πάθος». Ὁ ἔρως παύει νὰ εἶναι κοσμογονικὴ δύναμις, ὅπως τὸν ἤθελον ὁ Ἡσίοδος, ὁ Ἐμπεδοκλῆς, ὁ Παρμενίδης καὶ ὁ Πλάτων καὶ ἀποβάλλων κάθε μεταφυσικὸν χαρακτῆρα ταυτίζεται μὲ τὸ ἐρωτικὸν πάθος τῆς κοινῆς καθημερινῆς ζωῆς. Ἀναφαίνεται ὡς νέον φιλολογικὸν εἶδος τὸ ἐρωτικὸν μυθιστόρημα. Ὁ καλλιτέχνης ἐπηρεάζεται ἀπὸ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς τεχνικῆς. Βλέπει ὡς κύριον πλεονέκτημα τῆς ἐπιδόσεώς του τὴν δεξιοτεχνίαν. Πράγματι τὰ ἐπιγράμματα τοῦ Καλλιμάχου ἀπὸ δεξιοτεχνικῆς ἀπόψεως εἶναι ἀριστουργήματα καὶ οἱ ἑξάμετροι τοῦ Ἀπολλωνίου τοῦ Ροδίου ἀπὸ τεχνικῆς ἀπόψεως εἶναι ἀνώτεροι τῶν ὁμηρικῶν. Ἀλλὰ τὰ ἔργα ταῦτα εἶναι κατορθώματα δεξιοτεχνίας, ἀπὸ τὰ ὁποῖα λείπει τὸ ἱερὸν πῦρ τοῦ ποιητικοῦ ἐνθουσιασμοῦ. Καὶ ἡ γλωσσικὴ ἔκφρασις ὑφίσταται μεταβολάς. Ἡ ἀνάμιξις τῶν φυλῶν ἐπιφέρει τὸν ἐξαφανισμὸν τῶν πλουσίων διαλεκτικῶν ἀποχρώσεων, τείνει εἰς τὴν ἀποκατάστασιν μονογλωσσίας, μὲ βάσιν τὴν ἀττικὴν διάλεκτον. Ἀλλὰ διὰ τῆς ἐξαπλώσεώς της ὑφίσταται καὶ ἡ ἀττικὴ διάλεκτος ἐν εἴδος ἐκβαρβαρώσεως. Εἰσέρχονται στοιχεῖα κατωτέρας διανοητικότητος καὶ ὁ παθητικὸς τόνος τῆς ζωῆς συντελεῖ νὰ ὑψωθῇ μὲν ὁ ἐκφραστικὸς τόνος ἀφ' ἑνός, ἀλλ' ἀφ' ἑτέρου νὰ ἐξαφανισθοῦν ἡ πνευματικότης καὶ ἡ ἐκφραστικὴ λεπτότης. Ἡ ἐξομοίωσις δὲν περιορίζεται εἰς τὴν γλῶσσαν, ἀλλ' ἐξαπλοῦται καὶ εἰς τὴν φυλετικὴν σύνθεσιν.

Ὁ Ἀριστοτέλης παρ' ὅλον τὸν σύνδεσμον, τὸν ὁποῖον εἶχε πρὸς τὸν Ἀλέξανδρον, ἀντετάχθη εἰς τὴν προσπάθειάν του νὰ ἐξομοιώσῃ τοὺς Ἕλληνας πρὸς τοὺς βαρβάρους. Κατὰ τὴν ἐποχὴν τῶν Διαδόχων αἱ κοσμοπολιτικαὶ ἀντιλήψεις, αἵτινες, ὡς εἴδομεν, εἶχον διακηρυχθῆ ἀπὸ τοὺς σοφιστὰς καὶ τοὺς κυνικούς, εἶχον σημειώσει μεγάλην ἐξάπλωσιν. Ὁ παρὰ τῷ Πτολεμαίῳ τῷ Εὐεργέτει βιβλιοθηκάριος καὶ πολυμερὴς ἐπιστήμων Ἐρατοσθένης κατακρίνει τὰς γνώμας ταύτας τοῦ Ἀριστοτέλους, κηρύσσει ὅτι οὐδεμία μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων ὑπάρχει διαφορὰ καὶ λέγει ὅτι πρέπει νὰ κάμνωμεν διακρίσεις μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων, λαμβάνοντες ὑπ' ὄψιν μόνον τὴν ἀρετὴν καὶ τὴν κακίαν. Κατὰ τὸν Στράβωνα (σελ. 66), ὁ Ἐρατοσθένης «οὐκ ἐπαινέσας τοὺς δίχα διαιροῦντας ἅπαν τὸ τῶν ἀνθρώπων πλῆθος εἴς τε Ἕλληνας καὶ βαρβάρους καὶ τοὺς Ἀλεξάνδρῳ παραινοῦντας τοῖς μὲν Ἕλλησιν ὡς φίλοις χρῆσθαι, τοῖς δὲ βαρβάροις ὡς πολεμίοις βέλτιον εἶναί φησιν ἀρετῇ καὶ κακίᾳ διαιρεῖν ταῦτα» (Ἀφοῦ κατέκρινεν ἐκείνους, οἵτινες διαιροῦν τὸν ἀνθρώπινον πληθυσμὸν εἰς δύο μέρη, ἀφ' ἑνὸς μὲν εἰς Ἕλληνας καὶ ἀφ' ἑτέρου εἰς βαρβάρους, καὶ (ἀφοῦ ἐπίσης κατέκρινεν) ἐκείνους, οἵτινες παρεκίνουν τὸν Ἀλέξανδρον τοὺς μὲν Ἕλληνας νὰ μεταχειρίζεται ὡς φίλους, τοὺς δὲ βαρβάρους ὡς πολεμίους, λέγει ὅτι εἶναι προτιμότερον νὰ κάμνωμεν τοιαύτας διαιρέσεις λαμβάνοντες ὑπ' ὄψιν τὴν ἀρετὴν καὶ τὴν κακίαν). Ἀλλ' αἱ τοιαῦται κοσμοπολιτικαὶ ἀντιλήψεις ὅσον καὶ ἂν διεπνέοντο ἀπὸ ἀνθρωπιστικὸν πνεῦμα, ἀπέβαινον διὰ τὸ ἑλληνικὸν γένος ἀφορμὴ νὰ κατέλθῃ πνευματικῶς καὶ πολιτιστικῶς εἰς τὸ ἐπίπεδον τῶν ἀπολιτίστων λαῶν. Ἐξετάζοντες τὴν ἀνάπτυξιν τῆς κυνικῆς φιλοσοφίας εἰς τὰ προηγούμενα εἴχομεν σημειώσει τὸ γεγονὸς ὅτι οἱ ἀρχηγοὶ τῆς κυνικῆς αἱρέσεως, ὡς πρὸς τὴν καταγωγήν των προήρχοντο ἀπὸ τὰ κράσπεδα τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ. Δι' αὐτὸ διακρίνει τὰ δόγματά των ποιά τις ἀπειροκαλία καὶ βαναυσότης. Οὕτω π.χ. ὁ Διογένης ὁ Κυνικὸς ἐκήρυττεν ὄχι μόνον τὸν κοσμοπολιτισμὸν ἀλλὰ καὶ τὸν ἐλεύθερον ἔρωτα «μόνην τε ὀρθὴν πολιτείαν εἶναι τὴν ἐν κόσμῳ· ἔλεγε δὲ καὶ κοινὰς εἶναι δεῖν τὰς γυναῖκας, γάμον μηδένα νομίζων, ἀλλὰ τὸν πείσαντα τῇ πεισθείσῃ συνεῖναι» (Διογ. Λαερτ. 6, 72) (Ὀρθὸν πολίτευμα εἶναι μόνον τὸ κοσμοπολιτικόν· ἔλεγε δὲ ὅτι καὶ αἱ γυναῖκες πρέπει νὰ εἶναι κοιναί, μὴ ἀναγνωρίζων τὸν θεσμὸν τοῦ γάμου, ἀλλὰ θεωρῶν νόμιμον κατόπιν πειθοῦς νὰ ἔρχωνται οἱ ἄνθρωποι εἰς γενετήσιον σχέσιν). Τὰς ἀντιλήψεις αὐτὰς περὶ ἐλευθέρου ἔρωτος ἐπεδοκίμασαν κατόπιν καὶ οἱ Στωικοὶ Ζήνων καὶ Χρύσιππος, «τὸν ἐντυχόντα τῇ ἐντυχούσῃ χρῆσθαι» (ὁ τυχὼν νὰ ἔρχεται εἰς γενετήσιον σχέσιν μὲ τὴν τυχοῦσα) (Διογ. Λαερτ. 7. 131).

Εἶναι φανερόν, κατόπιν τῆς ἄνω ἐξιστορήσεως τῆς πνευματικῆς καταστάσεως, ὅτι ἐδέσποζον κατὰ τὴν ἐποχὴν τῶν Διαδόχων αἱ ἀκόλουθοι γενικαὶ τάσεις: Αἱ πρακτικαὶ ἀνάγκαι τῆς ζωῆς ἐγένοντο ἀφορμὴ νὰ ἀποχωρισθοῦν αἱ θετικαὶ ἐπιστῆμαι ἀπὸ τὴν φιλοσοφίαν καὶ νὰ σημειώσουν μεγάλην ἀνάπτυξιν. Συγχρόνως ἀνεπτύσσετο ἀλματωδῶς καὶ ἡ τεχνική. Μία τοιαύτη ὅμως κατεύθυνσις τῆς πνευματικῆς δραστηριότητος δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ μὴ συνοδεύεται μὲ τὴν ἀνάπτυξιν ὀρθολογιστικῶν τάσεων. Ἡ θετικὴ ἐπιστήμη, καὶ ἰδίᾳ ἡ τεχνική, δὲν δύνανται νὰ ἀναπτυχθοῦν ἂν δὲν στηριχθοῦν εἰς τὸν ὀρθὸν λογισμόν. Ἡ κυριαρχοῦσα ἄρα νοοτροπία δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ εἶναι ἄλλη εἰμὴ ὁ ὀρθολογισμὸς (ρασιοναλίσμους). Ὑπῆρχε καὶ μία εἰσέτι αἰτία ἥτις ἠὐνόησε τὰς ὀρθολογιστικὰς τάσεις. Ὅπως εἴπομεν ἀνωτέρω, ἐτέθη ζήτημα προσαρμογῆς τοῦ ἀτόμου πρὸς τὰ μεγάλα πολιτειακὰ συγκροτήματα. Ἀλλὰ μία τοιαύτη προσαρμογὴ δύναται νὰ γίνῃ μόνον ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ λογικοῦ ὑπολογισμοῦ. Ὁ ὀρθολογισμὸς ἐξαπλοῦται οὐ μόνον ἐπὶ τῆς ὀργανώσεως τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς τεχνικῆς, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῆς οἰκονομικῆς καὶ διοικητικῆς διαρρυθμίσεως τῆς πολιτικῆς ζωῆς. Γίνεται δὲ αἰσθητὸς καὶ εἰς τὸ θρησκευτικὸν πεδίον, διότι καταβάλλεται προσπάθεια νὰ δημιουργηθῇ δι' ὀρθολογιστικῶν συνδυασμῶν μία τεχνητὴ θρησκεία ἔχουσα τὴν ἀποστολὴν νὰ ἀναπληρώσῃ τὴν ἐκμηδενισθεῖσαν πίστιν εἰς τοὺς πατρίους θεοὺς τῆς πόλεως. Λόγῳ τῆς ἐπικρατήσεως τοῦ ὀρθολογισμοῦ ἡ γενικὴ μορφὴ τῆς νοοτροπίας πλησιάζει ἐν πολλοῖς πρὸς τὸν κατὰ τὴν νεωτέραν ἐποχὴν ἀναπτυχθέντα διαφωτισμὸν καὶ ἐγκυκλοπαιδισμόν.

Ἡ δευτέρα τάσις εἶναι ὁ ἀτομισμός. Ἐπειδὴ τὸ ἄτομον αἰσθάνεται ἑαυτὸ μηδενιζόμενον πρὸ τοῦ συνόλου, καταβάλλεται προσπάθεια νὰ ἀποκτήσῃ ἐν αἴσθημα ἀσφαλείας ἔναντι τῶν ὑπερατομικῶν δυνάμεων, αἵτινες τὸ ἀπειλοῦν. Ἀναζητοῦνται τὰ μέσα διὰ τῶν ὁποίων θὰ διασκεδασθοῦν οἱ φόβοι του καὶ θὰ ἐπανακτηθῇ ἡ διαταραχθεῖσα ψυχικὴ του γαλήνη. Ἐπειδὴ δὲ ἔχει χάσει τὴν αἴσθησιν τοῦ προορισμοῦ του, σημειοῦνται ἐπίμονοι ἀναζητήσεις αἵτινες ἔχουν ὡς σκοπὸν νὰ δώσουν τὸν κανόνα τῆς ἠθικῆς ζωῆς. Διὰ τοῦτο τὰ ἀναφαινόμενα κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην συστήματα δεσπόζονται ἀπὸ τὴν τάσιν νὰ καθορισθῇ τὸ ἠθικὸν ἰδεῶδες τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς. Ἐπειδὴ ἀφ' ἑτέρου σημειοῦται συνεχὴς διαταραχὴ τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς ἀπὸ ἔντονα πάθη, ἡ ἠθικὴ πραγματεία θεωρεῖ ὡς ὑποχρέωσίν της νὰ καταπολεμήσῃ τὴν κυριαρχίαν των ἐπὶ τοῦ ἀνθρωπίνου θυμικοῦ. Ἐντεῦθεν πρακύπτει ἡ ἀκράτητος τάσις πρὸς ἠθικολογίαν καὶ φρονηματισμόν.

Ὡς ἀρνητικὸν ὑπόλοιπον τῶν δύο ἀνωτέρω σημειωθεισῶν τάσεων ἀπομένει ἡ διάγνωσις τῆς ἀδυναμίας τοῦ ἀτόμου νὰ προσ-

αρμοσθῇ πρὸς τὸν λόγον καὶ νὰ εὕρῃ τὸ ἰδεῶδες τῆς ζωῆς του. Ὅταν ὑπερισχύσῃ ἡ ἀρνητικὴ θέσις καὶ ἡ ἀμφιβολία, ἐμφανίζεται ὡς ἀντίδρασις κατὰ τοῦ ἀρθολογισμοῦ ἐντόνως ἐκδηλούμενος σκεπτικισμός.

Διετυπώθη ἡ ἀντίληψις ὅτι κατὰ τὴν ἐποχὴν τῶν μεταριστοτελικῶν συστημάτων παρατηρεῖται κάματος καὶ ἐλάττωσις τῆς δραστηριότητος τοῦ ἑλληνικοῦ γένους. Τοῦτο δὲν εἶναι ἀκριβές. Ἀντιθέτως ὁ Ἑλληνισμὸς ἐμφανίζει ἀσυνήθη δυναμισμὸν ὅστις ἐκδηλοῦται διὰ τῆς φυλῆς τῶν Μακεδόνων καὶ διὰ τῶν ὀρεσιβίων φυλῶν τῆς Αἰτωλίας, Ἠπείρου καὶ Ἀχαΐας. Οὔτε εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ πνεύματος σημειοῦται ἀδυναμία, ἀλλὰ μόνον στροφὴ τῶν πνευματικῶν ἐνδιαφερόντων. Τὰ ἰσχυρὰ πνεύματα ἐπιδίδονται οὐχὶ εἰς τὴν φιλοσοφίαν, ἀλλὰ εἰς τὴν ἐπιστημονικὴν ἔρευναν. Ὁ Εὐκλείδης, ὁ Ἀρχιμήδης καὶ ὁ Ἀπολλώνιος εἶναι ἰσχυρότατοι μεγαλοφυΐαι, τῶν ὁποίων ἡ σκιὰ φθάνει μέχρι τῶν νεωτέρων χρόνων. Ἡ δημιουργία τῆς φιλολογικῆς ἐπιστήμης ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ἀποτελεῖ ἀνεκτίμητον συμβολὴν διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ πνευματικοῦ βίου τῆς ἀνθρωπότητος. Ὁ αὐτὸς δυναμισμὸς ἐμφανίζεται καὶ εἰς τὴν πολιτικὴν καὶ στρατιωτικὴν ζωήν. Οἱ στρατηγοὶ οἱ διαδεχθέντες τὸν Μέγαν Ἀλέξανδρον ἐμφανίζουν ἀκατάβλητον βιολογικὴν ἀκμὴν καὶ ὁ Ἀντίγονος εἰς προβεβηκυῖαν ἡλικίαν πίπτει τὸ 301 εἰς τὴν ἐν Ἰσσῷ μάχην μαχόμενος εἰς τὰς τάξεις τῶν νεαρῶν ἱππέων. Τὸ κέντρον τῆς δραστηριότητος τοῦ ἑλληνικοῦ γένους μεταφέρεται πρὸς Ἀνατολὰς καὶ ἐκεῖ συρρέουν τὰ ἰσχυρότερα καὶ ζωτικώτερα ἄτομα. Πρόκειται περὶ ἑνὸς κολοσσιαίου δυναμικοῦ ἐπεκτατισμοῦ ἐπὶ δυσαναλόγως μεγάλου χώρου. Νοεῖται, ἤδη ἀφ' ἑαυτοῦ ὅτι ἐπόμενον ἦτο ὁ κατὰ πλάτος ἐπεκτατισμὸς νὰ ἐπιδράσῃ ἐπιζημίως. Ἡ μεγάλη κατ' ἔκτασιν ἐξάπλωσις ἐζημίωσε τὸ ἑλληνικὸν γένος ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῆς ἐσωτερικῆς καλλιεργείας καὶ προπαρεσκεύασε τὴν πτῶσιν του τὴν ἐπελθοῦσαν ἀπὸ τὰς φυλετικὰς διαμάχας καὶ τὰ πλήγματα τῶν Ρωμαίων.

Τὸ κέντρον τῆς ἀναπτύξεως τῶν ἐπιστημῶν ἀποβαίνει κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην κατὰ κύριον λόγον ἡ Ἀλεξάνδρεια. Δευτερεύοντα κέντρα ἐπιστημονικῆς ἐρεύνης εἶναι ἐπίσης ἡ Ἀντιόχεια, ἡ Πέργαμος καὶ ἡ Ρόδος. Ἕδρα ὅμως τῶν κυρίως φιλοσοφικῶν σχολῶν παραμένουν αἱ Ἀθῆναι.

Τὰ ἀναπτυχθέντα φιλοσοφικὰ συστήματα

Συνέχειαν τῆς πλατωνικῆς φιλοσοφίας ἀπετέλεσεν ὡς εἴδομεν ἡ ἀρχαία Ἀκαδημία, τῆς δὲ Ἀριστοτελικῆς ἡ Περιπατητικὴ σχολή. Ἐκτὸς τούτων ἐνεφανίσθησαν ὡς νέαι, ἡ σχολὴ τῶν Στωϊκῶν, θεμελιωθεῖσα ὑπὸ τοῦ Ζήνωνος τοῦ Κιτιέως καὶ ἡ τῶν Ἐπικουρείων ἱδρυθεῖσα ὑπὸ τοῦ Ἐπικούρου. Ἐν τῷ μεταξύ, ἔλαβε τὴν μορφὴν νέας σχολῆς ἡ Ἀκαδημία ἀφ' ὅτου ὁ Ἀρκεσίλαος, ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ Πύρωνος τοῦ Ἠλείου καὶ τοῦ Τίμωνος τοῦ Φλειασίου προσεχώρησεν εἰς τὸν σκεπτικισμόν. Τοιουτοτρόπως δροῦν κατὰ τὴν μεταριστοτελικὴν περίοδον, ἀπὸ τοῦ 323 — 31 π.Χ., τέσσαρες φιλοσοφικαὶ σχολαί. Ἡ Περιπατητική, ἡ τῶν Στωϊκῶν, ἡ τῶν Ἐπικουρείων καὶ ἡ τῶν Σκεπτικῶν. Κατὰ τὰς τελευταίας δεκατηρίδας τοῦ πρώτου π.Χ. αἰῶνος ἡ ἀπὸ πολλοῦ σημειουμένη τάσις πρὸς καταρτισμὸν φιλοσοφικοῦ συστήματος συναπαρτιζομένου δι' ἐπιλογῆς δογμάτων λαμβανομένων καὶ ἐκ τῶν τεσσάρων σχολῶν καταλήγει εἰς τὴν ἵδρυσιν τῆς λεγομένης ἐκλεκτικῆς σχολῆς.

Αἱ μεταριστοτελικαὶ σχολαὶ ἐμφανίζουν μερικὰ κοινὰ χαρακτηριστικά. Δεσπόζονται πᾶσαι ἀπὸ ἠθικὰς τάσεις. Τὸ κύριόν των πρόβλημα εἶναι νὰ εὑρεθῇ ὁ δρόμος, ὁ ὁποῖος ὁδηγεῖ εἰς τὴν ἀτομικὴν εὐδαιμονίαν. Ὁλόκληρος ἡ ἐποχὴ αὕτη δύναται νὰ ὀνομασθῇ περίοδος τῆς ἠθικῆς φιλοσοφίας. Διὰ τοῦτο βλέπομεν καὶ πάλιν νὰ ἐπανέρχωνται εἰς τὴν ζωὴν αἱ ἀντιλήψεις τῶν μικροτέρων σωκρατικῶν σχολῶν. Ἡ στωϊκὴ φιλοσοφία ἐπαναφέρει εἰς τὴν ζωὴν τὰ δόγματα τῶν κυνικῶν, ἡ δὲ τῶν Ἐπικουρείων τὰ δόγματα τῆς κυρηναϊκῆς σχολῆς. Ὁ σκεπτικισμὸς ἀποτελεῖ προέκτασιν τῆς ἀπορρητικῆς μεθόδου τοῦ Σωκράτους καὶ ἐπικαλεῖται τὸ «ἓν οἶδα ὅτι οὐδὲν οἶδα». Κοινὸν χαρακτηριστικὸν ἐπίσης ἀποτελεῖ καὶ ἡ ἐπάνοδος εἰς ἀκόμη παλαιότερα συστήματα. Τοιουτοτρόπως οἱ Στωικοὶ ἐπανέρχονται εἰς τὰς δοξασίας τοῦ Ἡρακλείτου, οἱ Ἐπικούρειοι εἰς τὸν Δημόκριτον καὶ οἱ Σκεπτικοὶ εἰς τοὺς σοφιστάς. Διὰ πᾶσας τὰς σχολὰς τὸ πρότυπον τοῦ τελείου ἀνθρώπου δὲν εἶναι ὁ τείνων πρὸς τὴν σοφίαν φιλόσοφος, ἀλλ' ὁ κατέχων αὐτὴν «σοφός». Ὡς πρὸς δὲ τὴν ἐναντι τοῦ κόσμου τοποθέτησίν των εἶναι σύμφωνοι πᾶσαι αἱ σχολαί. Διότι ἡ «ἀπάθεια» τῶν Στωϊκῶν κατ' οὐδὲν διαφέρει ἀπὸ τὴν «ἀταραξίαν» τῶν Ἐπικουρείων καὶ τῶν Σκεπτικῶν. Δι' ὅλας τὰς σχολὰς αἱ ἐπιστῆμαι ἔχουν ἀποχωρισθῆ ἀπὸ τὴν φιλοσοφίαν. Ὁ Ἐρατοσθένης πρῶτος ἀποδίδει εἰς ἑαυτὸν τὸν τίτλον τοῦ φιλοσόφου. Ἡ φιλοσοφία παύει νὰ εἶναι ἔρευνα καὶ προσωπικὸν ἄθλημα, καθίσταται δὲ συστηματικὴ διδασκαλία καὶ μάθησις.

Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΩΝ ΣΤΩΪΚΩΝ

Χρονικὴ διάρκεια καὶ ἱστορικαὶ πηγαί

Θεωρουμένη ἐν τῷ συνόλῳ της ἡ στωϊκὴ φιλοσοφία παρουσιάζει τρεῖς περιόδους, ἤτοι τὴν ἀρχαίαν, τὴν μέσην καὶ νεωτέραν Στοάν κατὰ τὸ κατωτέρω διάγραμμα:

1ον) Ἡ ἀρχαιοτέρα Στοά:
Ζήνων ὁ Κιτιεὺς (336 — 264).
Κλεάνθης ἐξ Ἄσσου τῆς Τρωάδος (304 — 233).
Χρύσιππος ἐκ Σόλων τῆς Κιλικίας (281 — 208).

2ον) Ἡ μέση Στοά:
Παναίτιος ὁ Ρόδιος (180 — 110).
Ποσειδώνιος ἐξ Ἀπαμείας (135 — 51).

3ον) Νεωτέρα Στοά:
Σενέκας (ἐγεννήθη κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τοῦ 1ου αἰῶνος καὶ ἀπέθανε τὸ 65 μ.Χ.).
Ἐπίκτητος ἐξ Ἱεραπόλεως (50 — 138 μ.Χ.).
Μᾶρκος Αὐρήλιος (121 — 180 μ.Χ.).

Αἱ ἱστορικαὶ πηγαί, ἀπὸ τὰς ὁποίας ἀντλοῦμεν τὰς περὶ τῶν Στωϊκῶν πληροφορίας, τυγχάνουν ἅπασαι ἔμμεσοι, διότι, οὐδὲν σύγγραμμα τῶν φιλοσόφων τῆς παλαιοτέρας καὶ μέσης Στοᾶς διεσώθη. Ἔχομεν μόνον συγγράμματα γραφέντα ὑπὸ τῶν τριῶν ὀπαδῶν τῆς νεωτέρας Στοᾶς, κατὰ τὸν πρῶτον καὶ δεύτερον μ.Χ. αἰῶνα. Διὰ νὰ ἀνασυνθέσωμεν τὸ σύστημα τῶν παλαιοτέρων καὶ μέσων Στωϊκῶν χρησιμοποιοῦμεν ὡς πηγὰς τὰς παρὰ τῷ Διογένει τῷ Λαερτίῳ βιογραφίας τοῦ Ζήνωνος καὶ τοῦ Χρυσίππου, τὰ «Ἀκαδημεικὰ» καὶ ἄλλα ἔργα τοῦ Κικέρωνος, εἰδήσεις, τὰς ὁποίας μᾶς παρέχει σποραδικῶς ὁ Φίλων ὁ Ἀλεξανδρεύς, πραγματείας τοῦ Πλουτάρχου καταπολεμούσας τὰς στωϊκὰς δοξασίας καὶ πληροφορίας, τὰς ὁποίας μᾶς παρέχουν ὁ Γαληνός, οἱ δοξογράφοι, οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἰδίᾳ ὁ Ὠριγένης. Συνδυάζοντες καὶ παραβάλλοντες τὰς ἐν λόγῳ εἰδήσεις πρὸς τὰ συγγράμματα τῶν Στωϊκῶν τῆς νεωτέρας Στοᾶς προσπαθοῦμεν νὰ ἐξακριβώσωμεν ποίας δοξασίας πρέπει νὰ ἀναγνωρίσωμεν ὡς γνησίας. Εἶναι ἀφ' ἑαυτοῦ νοητὸν ὅτι χρειάζεται μεγάλη προσοχὴ κατὰ τὴν τοιαύτην κριτικὴν ἐπεξεργασίαν τῶν εἰδήσεων, αἵτινες προέρχονται ἀπὸ συγγραφεῖς ζήσαντας ὁλοκλήρους αἰῶνας ὕστερον ἀπὸ τὴν ἐποχὴν καθ' ἣν ἔδρασαν καὶ ἔγραψαν οἱ φιλόσοφοι τῆς παλαιοτέρας καὶ μέσης Στοᾶς. Πολύτιμος τυγχάνει ἡ ὑπὸ τοῦ Ἄρνιμ γενομένη συλλογὴ τῶν ἀποσπασμάτων τῶν παλαιοτέρων Στωϊκῶν.

Ἡ ἱστορικὴ καταγωγὴ τῆς στωϊκῆς φιλοσοφίας

Ἐπειδὴ ἡ στωϊκὴ φιλοσοφία ἔχει συμπεριλάβει εἰς τὸ σύστημά της πλῆθος δοξασιῶν προερχομένων ἀπὸ ἄλλας παλαιοτέρας καὶ συγχρόνους πρὸς αὐτὴν σχολάς, ἐτέθη τὸ ζήτημα ποῖαι εἶναι αἱ κύριαι πηγαί, ἀπὸ τὰς ὁποίας ἤντλησαν οἱ ἀρχαιότεροι Στωϊκοί. Ὁ διαπρεπὴς Γάλλος ἱστορικὸς τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας καὶ ἄριστος ἐκδότης καὶ μεταφραστὴς τοῦ Πλωτίνου, Αἰμίλιος Μπρεγιέ, ἐξέφρασε τὴν γνώμην ὅτι ἡ στωϊκὴ φιλοσοφία ἔχει διπλῆν καταγωγήν. Ἡ μία πηγὴ ἐξ ἧς ἀντλεῖ εἶναι αἱ ἰατρικαὶ θεωρίαι, αἵτινες εἶχον τὰς ρίζας των εἰς τὴν ἰωνικὴν ἐπιστήμην καὶ ἐζήτουν νὰ ἐξηγήσουν τὸ φαινόμενον τῆς ζωῆς οὐχὶ μαθηματικῶς, ἀλλὰ διὰ ποιοτήτων ἀντιτιθεμένων πρὸς ἀλλήλας, ὅπως τὸ ψυχρὸν πρὸς τὸ θερμὸν καὶ τὸ ξηρὸν πρὸς τὸ ὑγρόν. Ὁ Μπρεγιὲ ἐκφράζει τὴν γνώμην ὅτι ὁ ἰατρὸς Διοκλῆς ὁ Καρύστιος, ὃν θεωρεῖ ἐπηρεάζοντα καὶ τὸν Ἀριστοτέλη, ἐδέχετο μίαν τοιαύτην ποιοτικὴν ἀντίθεσιν ὡς ἀποτελοῦσαν τὴν βάσιν τῆς συστάσεως τῶν ζωντανῶν ὄντων. Ἀλλὰ κατόπιν τῶν ἐρευνῶν τοῦ Γιαῒγκερ (βλέπε βιβλίον του «Διοκλῆς ὁ Καρύστιος») ἀπεδείχθη ὅτι ὁ ἐν λόγῳ ἰατρὸς ὑπῆρξε μαθητὴς τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ ὅτι ἀνῆκεν εἰς τὴν γενεὰν τοῦ Θεοφράστου καὶ τοῦ Στράτωνος. Οὕτω ἀνετράπη ἡ ὑπὸ τοῦ Βέλλμαν ὑποστηριζομένη ἄποψις καθ' ἣν ἐθεωρεῖτο ὁ Διοκλῆς ἐπηρεάσας τὸν Ἀριστοτέλη. Ἑπομένως δὲν δύναται νὰ εὐσταθήσῃ ἡ γνώμη τοῦ Μπρεγιὲ ὅτι οἱ πρῶτοι Στωϊκοὶ διαμορφώνουν τὸ σύστημά των ἔχοντες ὑπ' ὄψιν ἰατρικὰς θεωρίας προερχομένας ἐκ τῆς προσωκρατικῆς φυσικῆς. Εἴχομεν ἀνωτέρω τὴν εὐκαιρίαν, ὁμιλοῦντες περὶ τοῦ Στράτωνος τοῦ Λαμψακηνοῦ, νὰ ἀναφέρωμεν ὅτι παρῆγε τὸ σύμπαν ἐκ τῆς ἀντιθέσεως τοῦ θερμοῦ πρὸς τὸ ψυχρὸν καὶ ὅτι ἐθεώρει τὸ θερμὸν ὡς ἐνεργητικὸν στοιχεῖον. Ἐκ τούτου καταφαίνεται ὅτι ἡ Περιπατητικὴ σχολὴ ἡρμήνευε καὶ τὰ βιολογικὰ γεγονότα διὰ ποιοτικῶν ἀντιθέσεων, ὅπως ἄλλωστε τοῦτο καταφαίνεται καὶ ἐκ τῶν περὶ ψυχῆς ἀντιλήψεων τοῦ Ἀριστοξένου. Ἑπομένως, κατὰ μέγα μέρος αἱ ἀντιλήψεις τῶν Στωϊκῶν αἱ ἀναφερόμεναι εἰς τὸ κοσμολογικὸν καὶ βιολογικὸν φαινόμενον προέρχονται ἐκ τοῦ κύκλου τῶν Περιπατητικῶν φιλοσόφων.

Ὡς δευτέραν αἰτίαν ἐξηγοῦσαν τὴν ἐμφάνισιν τῆς στωϊκῆς φιλοσοφίας θεωρεῖ ὁ Μπρεγιὲ τὴν σημειωθεῖσαν διὰ τοῦ Ζήνωνος ἐπίδρασιν σημιτικῶν θεολογικῶν ἀντιλήψεων. Προφανῶς θεωρεῖ τὸν Ζήνωνα ἔχοντα τὴν ρίζαν τῆς καταγωγῆς του φοινικήν. Τοιαύτην ἀντίληψιν εἶχε διατυπώσει καὶ ὁ πρὸ ὀλίγων ἐτῶν θανὼν Ἑβραιογερμανὸς λατινιστὴς Ἐδουάρδος Νόρντεν, ὅστις ἰσχυρίσθη ὅτι κάτω ἀπὸ τὸ ὄνομα τοῦ πατρὸς τοῦ Ζήνωνος «Μνασέας» ὑποκρύπτεται τὸ ἑβραϊκὸν ὄνομα Μανασῆς. Κατὰ τὸν Νόρντεν, ὁ πατὴρ τοῦ Ζήνωνος, ὀναμαζόμενος Μανασῆς, κατὰ τὸν ἐξελληνισμὸν τοῦ ὀνόματός του, ἐπροτίμησε τὸ ὄνομα Μνασέας, τὸ ὁποῖον εἶναι ὁμόηχον πρὸς τὸ ἑβραϊκόν. Πάντα ταῦτα ὅμως ἀποτελοῦν ἁπλῆν εἰκασίαν, μὴ ἐπιβεβαιουμένην ὑπὸ θετικῶν μαρτυριῶν. Ἡ μόνη των βάσις εἶναι ὅτι ἡ πατρὶς τοῦ Ζήνωνος, ἡ ἐν Κύπρῳ πολίχνη Κίτιον, εἶχε δεχθῆ, κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Διογένους τοῦ Λαερτίου, «Φοίνικας ἐποίκους». Ἀλλ' ἐκ τούτου οὐδόλως προκύπτει ὅτι καὶ ὁ Ζήνων ἦτο φοινικικῆς καταγωγῆς. Ὁ Μπρεγιὲ ἐκφράζει τὴν γνώμην ὅτι ἡ γνησία ἑλληνικὴ ἀντίληψις θεωρεῖ τὸν θεὸν ἀγνοοῦντα τὰς περιπετείας καὶ τὰ κακὰ τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς. Ἐξ ἀντιθέτου ὁ θεὸς τῶν Στωϊκῶν δὲν εἶναι οὔτε Ὀλύμπιος οὔτε Διόνυσος. Εἶναι θεὸς ζῶν ἐν κοινωνίᾳ μετὰ τῶν ἀνθρώπων καὶ μετὰ τῶν λογικῶν ὄντων, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἀσκεῖ προνοητικὴν διακυβέρνησιν. Εἶναι, λέγει ὁ

Μπρεγιέ, ἐργάτης καὶ δημιουργὸς τοῦ κόσμου, συλλαμβάνων εἰς τὴν διάνοιάν του ἐκ τῶν προτέρων τὸ σχέδιόν του. Ἡ ἀρετὴ τοῦ ἀνθρώπου δὲν εἶναι οὔτε ἡ ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος συνιστωμένη «θεωρία», οὔτε ἡ ἀριστοτελικὴ «φρόνησις», ἀλλ' ἡ ἀποδοχὴ τοῦ θείου ἔργου καὶ ἡ συνεργασία εἰς αὐτὸ ἡ ἐπιτελουμένη διὰ τῆς κατανοήσεώς του. «Ἔχομεν, συμπεραίνει ὁ Μπρεγιέ, τὴν σημιτικὴν ἀντίληψιν περὶ παντοδυνάμου Θεοῦ καὶ κυβερνήτου τῆς μοίρας τῶν ἀνθρώπων καὶ τῶν ὄντων, ἥτις εἶναι ὅλως διάφορος ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴν ἀντίληψιν» (Μπρεγιέ, Ἱστορ. τῆς Φιλοσοφ., τόμ. 1, τεῦχος 2, σελ. 298).

Εἶναι προφανὲς ὅτι ὁ διαπρεπὴς Γάλλος φιλόσοφος ἐπηρεάζεται ἀπὸ ἀντιλήψεις αἵτινες ὑπεστηρίχθησαν καὶ ὑπὸ ἄλλων, κυρίως δὲ ὑπὸ τοῦ προμνημονευθέντος λατινιστοῦ Νόρντεν καὶ τοῦ Γερμανοῦ φιλοσόφου Πόλεντς. Παρ' ὅλην τὴν ἀληθοφάνειάν των, αἱ ἀναπτυχθεῖσαι ἀπόψεις στεροῦνται βάσεως. Αἱ περὶ θεοῦ ἀντιλήψεις τῶν Στωϊκῶν δὲν ἐξέρχονται τοῦ πλαισίου τῆς ἑλληνικῆς νοοτροπίας. Ὅτι ὁ θεὸς εἰσχωρεῖ παντοῦ, εἶναι διδασκαλία ἔλκουσα τὴν πηγήν της ἀπὸ τὸν Ἀναξιμένη, ἐπανελήφθη δὲ μετὰ φορτικότητος ἀπὸ τὸν Διογένη τὸν Ἀπολλωνιάτην καὶ ἀπὸ τὸν Ἀρχέλαον. Ὅτι ὁ θεὸς κατευθύνει καὶ προκαθορίζει τὴν πορείαν τῶν ἐν τῷ κόσμῳ γεγονότων εἶναι ἀντίληψις ἐκφρασθεῖσα ἀπὸ τὸν Ἀναξαγόραν, ὅστις λέγει ὅτι ὁ νοῦς εἶναι «λεπτότατόν τε πάντων χρημάτων καὶ καθαρώτατον καὶ γνώμην περὶ παντὸς ἴσχει... καὶ ὁποῖα ἔμελλεν ἔσεσθαι καὶ ὁποῖα ἦν... ἄσσα νῦν μὴ ἔστι καὶ ὁποῖα ἔστι· πάντα διεκόσμησε νοῦς» (εἶναι τὸ λεπτότατον καὶ καθαρώτατον ἐξ ὅλων τῶν πραγμάτων καὶ γνωρίζει τὰ πάντα... καὶ ὅλα ὅσα ἔμελλον νὰ γίνουν καὶ πῶς ἦσαν κατὰ τὸ παρελθὸν ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα τώρα δὲν ὑπάρχουν καὶ πῶς εἶναι εἰς τὸ παρὸν τὰ πράγματα ὅλα τὰ ἑπακτοποίησεν ὁ νοῦς). Ἀρκεῖ νὰ ἀναγνώσῃ κανεὶς τὰ «Ἀπομνημονεύματα» τοῦ Ξενοφῶντος διὰ νὰ πεισθῇ ὅτι ἐν Ἀθήναις, ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς τελολογικῆς θεωρίας τοῦ Ἀναξαγόρου, εἶχε φθάσει ἡ κοινὴ ἀντίληψις εἰς τὴν περὶ θεοῦ ὡς προνοητοῦ καὶ κυβερνήτου τοῦ σύμπαντος ἀντίληψιν. Ὁ δὲ Ἡράκλειτος εἶχε διδάξει ὅτι ὅλα τὰ ὄντα, καὶ αὐτοὶ ἀκόμη οἱ καθεύδοντες ἄνθρωποι, εἶναι συνεργάται τοῦ κοσμικοῦ γεγονότος. «Τοὺς καθεύδοντας ἐργάτας εἶναι καὶ συνεργοὺς τῶν ἐν τῷ κόσμῳ γινομένων». Ἀποσπ. 75. Οἱ Στωϊκοὶ ἀντλοῦν τὰς περὶ θεοῦ ἀντιλήψεις των ἀπὸ τοὺς προσωκρατικοὺς κυρίως φιλοσόφους καὶ πᾶσαι αἱ ὑπ' αὐτῶν ἀποδιδόμεναι εἰς τοὺς θεοὺς ἰδιότητες δύναται νὰ ἀποδειχθῇ ὅτι ἔλκουν ἐκεῖθεν τὴν προέλευσίν των. Ὅπως ἔδειξαν προσεκτικαὶ ἔρευναι, ἡ στωϊκὴ θεολογία δὲν παρουσιάζει κοινὰ σημεῖα μὲ τὰς περὶ θεοῦ ἀντιλήψεις τῶν σημιτικῶν λαῶν. Ὁ θεὸς τῶν Στωϊκῶν εἶναι ὁ λόγος, ἀπόσπασμα δὲ τούτου ὑπάρχει καὶ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ. Ἐξ ἀντιθέτου, κατὰ τὴν σημιτικὴν ἀντίληψιν, ὁ θεὸς ἵσταται ὑπεράνω τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ κόσμου. Κατὰ τοὺς Στωϊκούς, ὁ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ἐνυπάρχων λόγος δύναται νὰ γνωρίσῃ τὸν ἐν τῷ κόσμῳ παρόντα καὶ τὰ πάντα κατευθύνοντα θεῖον λόγον, διότι εἶναι συγγενὴς πρὸς αὐτόν. Κατὰ τὴν σημιτικὴν ἀντίληψιν, ὁ θεὸς εἶναι ὂν ὑπερβατικόν, μὴ δυνάμενον νὰ γνωσθῇ διὰ τῆς λογικῆς, ἀλλὰ μόνον δι' ἀνορθολογιστικῆς μυστηριακῆς ἐπικοινωνίας. Εἰς τὴν σημιτικὴν θεολογικὴν ἀντίληψιν προσιδιάζει ἡ περὶ ἁμαρτίας νοουμένης ὡς ἐγκλήματος κατὰ τοῦ Θεοῦ ἀντίληψις. Ἡ στωϊκὴ θεολογία μένει πιστὴ εἰς τὴν ἑλληνικὴν ἀντίληψιν, ἥτις ἐκλαμβάνει τὴν ἁμαρτίαν ἁπλοῦν σφάλμα καὶ παράρραμα, προερχόμενον ἐκ κακοῦ ὑπολογισμοῦ.

Ὁ Νόρντεν εἰς τὸ βιβλίον του «Ὁ ἀρχαῖος τεχνικὸς πεζὸς λόγος», σελ. 463, ὑπεστήριξε τὴν γνώμην ὅτι ἡ στωϊκὴ διδασκαλία, ἡ συνιστῶσα ὡς ἰδεῶδες τὴν ἀπαθειαν καὶ παροτρύνουσα τὸν ἄνθρωπον εἰς ἀσκητικὴν ζωήν, δὲν εἶναι γνησίως ἑλληνική, ἀλλ' ἐπείσακτος ἐκ τῶν σημιτικῶν λαῶν. Ἀλλὰ καὶ ἡ ἐκδοχὴ αὕτη δὲν εἶναι ὀρθὴ διὰ πολλοὺς λόγους. Ὁ πρῶτος εἶναι ὅτι οἱ κυνικοί, μὲ τὸν Διογένη καὶ τὴν λοιπὴν φάλαγγα τῶν ὀπαδῶν καὶ θαυμαστῶν του, εἶχον φθάσει πρὸ τοῦ Ζήνωνος εἰς τὴν ἐξύμνησιν τῆς ἀπαθείας. Ἐκτὸς τούτου ἡ στρατιωτικὴ παιδεία τῶν Σπαρτιατῶν καὶ γενικώτερον τῶν Δωρικῶν φύλων ἤσκει τοὺς νέους εἰς τὴν μέχρις ἀπαθείας ἀνοχὴν τῶν πόνων καὶ τῶν στερήσεων. Πρέπει προσέτι νὰ ληφθῇ ὑπ' ὄψιν ὅτι ἡ ὕψωσίς της εἰς ἰδεῶδες τοῦ ἠθικοῦ βίου ἀπετέλει μίαν λύσιν τοῦ πρακτικοῦ ἠθικοῦ προβλήματος, ἐπιβληθεῖσαν ἀπὸ τὴν κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην διαμόρφωσιν τῆς πολιτικῆς καὶ κοινωνικῆς ζωῆς. Τὸ ἄτομον διετέλει εἰς διαρκῆ κίνδυνον νὰ συνθλιβῇ κάτω ἀπὸ τὸν ὁδοστρωτῆρα τῶν μεγάλων πολιτειακῶν συγκροτημάτων. Συνεπῶς οἱ φιλόσοφοι ἐθεώρουν ὡς ἀπαραίτητον καθῆκον τῆς ἠθικῆς διδασκαλίας νὰ προπαρασκευάσῃ τὸ ἄτομον καὶ νὰ καταστήσῃ τοῦτο ἰσχυρὸν εἰς βαθμὸν ὥστε νὰ δύναται νὰ ἀντιμετωπίσῃ πᾶσαν περιπέτειαν. Τὸ ἰδεῶδες τῆς ἀπαθείας σχετίζεται μὲ τὴν ἀποσύνθεσιν τῶν ὀργανικῶν κοινωνικῶν δεσμῶν καὶ τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ ἀτομισμοῦ. Τὸ ἀπομονωθὲν ἄτομον, τὸ ὁποῖον ἀπειλεῖται ἀνὰ πᾶσαν στιγμὴν νὰ συμπαρασυρθῇ εἰς τὴν δίνην ἀπροβλέπτων ὑπερατομικῶν δυνάμεων, ἐνεργουσῶν χωρὶς νὰ λαμβάνουν ὑπ' ὄψιν τὰ ἄτομα, φροντίζει νὰ προπαρασκευάζεται ψυχικῶς διὰ μίαν ἄνευ ὁρίων παθητικὴν ἀντιμετώπισιν. Ἐφ' ὅσον ἡ προσωπικότης δὲν ἠδύνατο νὰ συμπεριφερθῇ ἐνεργητικῶς, ἐκλέγει τὴν μέθοδον τῆς ἀπεριορίστου παθητικῆς ἀντιστάσεως. Τὸ γεγονὸς ὅτι καὶ οἱ ἐπικούρειοι καὶ οἱ σκεπτικοὶ ὑψώνουν ὡς ἠθικὸν ἰδεῶδες τὴν ἀταραξίαν, ἥτις εἶναι ἡ ἀπάθεια ὑπὸ ἄλλην ἐκφραστικὴν μορφήν, ἀποτελεῖ ἀπόδειξιν καταδεικνύουσαν ἀναμφισβητήτως ὅτι τὸ νέον ἰδεῶδες δὲν ἐπεβλήθη κατόπιν ἐξωτερικῶν ἐπιδράσεων, ἀλλὰ καθιερώθη ὑπὸ τὴν πίεσιν τῆς πραγματικότητος. Ἡ φιλοσοφία ἐκείνης τῆς ἐποχῆς αὐτὴν μόνον τὴν λύσιν ἠδύνατο νὰ δώσῃ ὡς πρὸς τὸ ἠθικὸν πρόβλημα.

Οἱ ἀρχαιότεροι Στωικοὶ

Ζήνων (334 — 264). Οὗτος ὑπῆρξεν ὁ ἱδρυτὴς τῆς στωϊκῆς φιλοσοφίας. Ἐγεννήθη εἰς τὴν ἐν Κύπρῳ πολίχνην Κίτιον, εἰς τὴν ὁποίαν εἶχον ἐγκατασταθῇ καὶ ἔποικοι ἐκ Φοινίκης. Ὁ πατήρ του ἐκαλεῖτο Μνασέας. Ὅπως εἴπομεν ἀνωτέρω, τὸ γεγονὸς ὅτι ἐν Κιτίῳ ἔζη καὶ φοινικικὸς πληθυσμὸς ἔδωκε τὴν ἀφορμὴν νὰ νομισθῇ ὅτι ἦτο φοινικικῆς καταγωγῆς. Ὁ Τίμων ὁ Φλιάσιος εἰς τὰ περιπαικτικά του ποιήματα (Σίλλους) τὸν ἀποκαλεῖ περιπαικτικῶς γηραιὰν Φοίνισσαν:

«Καὶ Φοίνισσαν ἴδον λιχνόγραυν σκιερῷ ἐνὶ τύφῳ
πάντων ἱμείρουσαν ὁ δ' ἔρρει γύργαθος αὐτῆς
μικρὸς ἐών· νοῦν δ' εἶχεν ἐλάσσονα κινδαφοῖο»

(Καὶ εἶδον μίαν λαίμαργον γραῖαν ἐκ Φοινίκης ἐντὸς σκιερᾶς ἀλαζονείας μὲ ἀπεράντους ἐπιθυμίας· καὶ ἐτριγύριζε τὸ κοφίνι της ποὺ ἦταν μικρό, εἶχε δὲ μυαλὸ ποὺ ἔχει τὸ πουλὶ τὸ ὀνομαζόμενον κινδαφώς). Οἱ ἐν Ἀθήναις ἀντίπαλοί του καταφρονοῦντες αὐτόν, διότι δὲν κατήγετο ἐξ ἐπισήμου πόλεως ἔδωκαν φαίνεται ἀφορμὴν διὰ τῶν σκωμμάτων των νὰ πιστευθῇ ὅτι ἦτο φοινικικῆς καταγωγῆς. Κατὰ τὰς ἀρχαίας μαρτυρίας κατ' ἀρχὰς εἶχεν ἐπιδοθῇ μετὰ τοῦ πατρός του εἰς τὸ ἐμπόριον. Ἀπολέσας δὲ τὴν περιουσίαν του εἴς τι ναυάγιον ἐπεδόθη εἰς τὴν φιλοσοφίαν, εἰπών: «Νῦν εὐπλόηκα, ὅτι νεναυάγηκα» (Τώρα ποὺ ἐναυάγησα ἐπῆγε τὸ ταξίδι μου καλά).

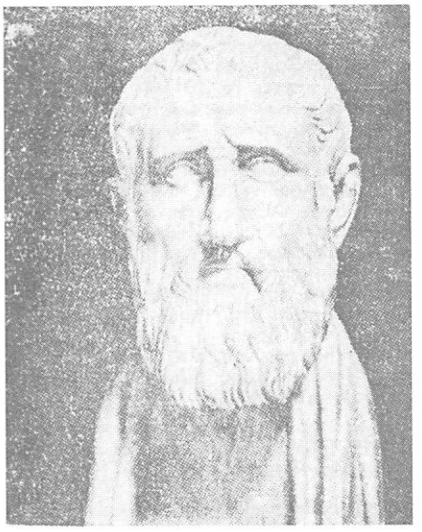

Ζήνων ὁ Κιτιεύς.

Κατ' ἄλλην μαρτυρίαν, ὁ πατήρ του εἶχε φέρει εἰς αὐτὸν ἐπανελθὼν ἐκ τοῦ ταξιδίου του εἰς Ἀθήνας τὴν «Ἀπολογίαν» τοῦ Πλάτωνος. Ταύτην ἀναγνώσας ὁ Ζήνων κατελήφθη ἀπὸ ἀσυγκράτητον ἐπιθυμίαν νὰ ἔλθῃ, ἔχων ἡλικίας 22 ἐτῶν, εἰς τὰς Ἀθήνας διὰ νὰ σπουδάσῃ φιλοσοφίαν. Ἐλθὼν ἐκεῖ παρεκινήθη ἀπὸ τὴν ἀνάγνωσιν νὰ γίνῃ μαθητὴς τοῦ κυνικοῦ Κράτητος, εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ ὁποίου ἐνόμιζεν ὅτι ἔβλεπε τὸν Σωκράτη. Κατὰ τὸν Διογένη τὸν Λαέρτιον, ὁ Κράτης βλέπων ὅτι ἐδυσκολεύετο νὰ προσαρμοσθῇ ὁ Ζήνων πρὸς τὴν «κυνικὴν ἀναισχυντίαν», τὸν διέταξε νὰ μεταφέρῃ διὰ μέσου τοῦ Κεραμεικοῦ χύτραν πλήρη φακῆς: «Ἐπεὶ δὲ εἶδεν αὐτὸν αἰδούμενον καὶ παρακαλύπτοντα, παίσας τῇ βακτηρίᾳ κατάγνυσι τὴν χύτραν φεύγοντος δὲ αὐτοῦ καὶ τῆς φακῆς κατὰ τῶν σκελῶν ρεούσης, φησὶν ὁ Κράτης: Τί φεύγεις Φοινικίδιον; Οὐδὲν δεινὸν πέπονθας» (Ἀφοῦ δὲ τὸν εἶδε νὰ ἐντρέπεται καὶ νὰ σκεπάζῃ τὴν χύτραν, κτυπήσας τὴν χύτραν διὰ τῆς βακτηρίας τὴν ἔθραυσε. Ἐνῶ δὲ αὐτὸς ἔφευγε καὶ ἔτρεχε διὰ μέσου τῶν σκελῶν του ἡ φακῆ, τοῦ λέγει ὁ Κράτης· διατί φεύγεις Φοινικόπουλο; Δὲν ἔπαθες δὰ κανένα φοβερὸν πρᾶγμα). Μετὰ τὸν Κράτητα ἤκουσε μαθήματα πλησίον τοῦ μεγαρικοῦ Στίλπωνος, κατόπιν πλησίον τοῦ Ξενοκράτους καὶ ἐν τέλει πλησίον τοῦ Πολέμωνος. Εἶχε δὲ ἐπικοινωνίαν καὶ μὲ τὸν μεγαρικὸν Διόδωρον. Ἡ προσπάθειά του ἦτο νὰ σχηματίσῃ ἐκ τῶν ποικίλων διδασκαλιῶν, τὰς ὁποίας ἤκουεν ἰδικόν του σύστημα. Τοῦτο δὲν διέφυγε τὴν προσοχὴν τοῦ Πολέμωνος, ὅστις τοῦ εἶπεν: «Οὐ λανθάνεις, ὦ Ζήνων, ταῖς κηπαίαις παρεισρέων θύραις καὶ τὰ δόγματα κλέπτων, φοινικικῶς μεταμφιεννὺς» (Ἔγινες ἀντιληπτός, ὦ Ζήνων, ὅτι εἰσέρχεσαι κρυφίως διὰ τῶν (ὀπισθίων) θυρῶν τῶν κήπων (τῆς Ἀκαδημίας) καὶ ὅτι κλέπτεις τὰς δοξασίας καὶ τὰς καλύπτεις μὲ ἄλλο ἔνδυμα κατὰ τὴν μέθοδον τῶν Φοινίκων ἐμπόρων). Ἐν τέλει, μετὰ τὸ 310 καὶ πρὸ τοῦ 300, ἐνεφανίσθη ὡς διδάσκολος ἰδίου φιλοσοφικοῦ συστήματος. Οἱ περὶ αὐτὸν συναθροισθέντες μαθηταὶ ἐπεκλήθησαν κατ' ἀρχὰς «Ζηνώνειοι», ἔπειτα δὲ Στωϊκοὶ ἀπὸ τοῦ τόπου εἰς τὸν ὁποῖον ἐγίνοντο αἱ παραδόσεις τοῦ Ζήνωνος. Εἶχεν οὗτος χρησιμοποιήσει ὡς τόπον συγκεντρώσεως καὶ διδασκαλίας τὴν δι' εἰκόνων τοῦ Πολυγνώτου κεκοσμημένην «Ποικίλην Στοάν».

Ἡ ὑπερίσχυσις τῆς ὀνομασίας Στωϊκοὶ ὀφείλεται εἰς τὸ ὅτι ὁ Ζήνων λόγῳ τοῦ ἐκλεκτικοῦ χαρακτῆρος τῆς φιλοσοφίας του δὲν ἐθεωρήθη τόσον σημαντικὴ προσωπικότης ὥστε τὸ ὄνομά του νὰ ἀποτελέσῃ βάσιν πρὸς ὀνομασίαν τῆς ὑπ' αὐτοῦ ἱδρυθείσης φιλοσοφικῆς αἱρέσεως. Ἦτο ἀνὴρ αὐστηρὸς καὶ λιτοδίαιτος. Ἐξετιμᾶτο ἀπὸ τοὺς βασιλεῖς τῆς Μακεδονίας. Ἐτιμᾶτο δὲ ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων λόγῳ τῆς ἐγκρατείας καὶ τοῦ ἤθους του. Ἡ ἐγκράτειά του εἶχε καταστῇ παροιμιώδης καὶ εἶχε δώσει ἀφορμὴν νὰ διαδοθῇ ὡς χαρακτηρισμὸς ἡ ἔκφρασις: «τοῦ φιλοσόφου Ζήνωνος ἐγκρατέστερος». Ἀπέθανεν εἰς μεγάλην ἡλικίαν κατόπιν ἀτυχήματος. Ἐπανερχόμενος ἐκ τῆς σχολῆς εἰς

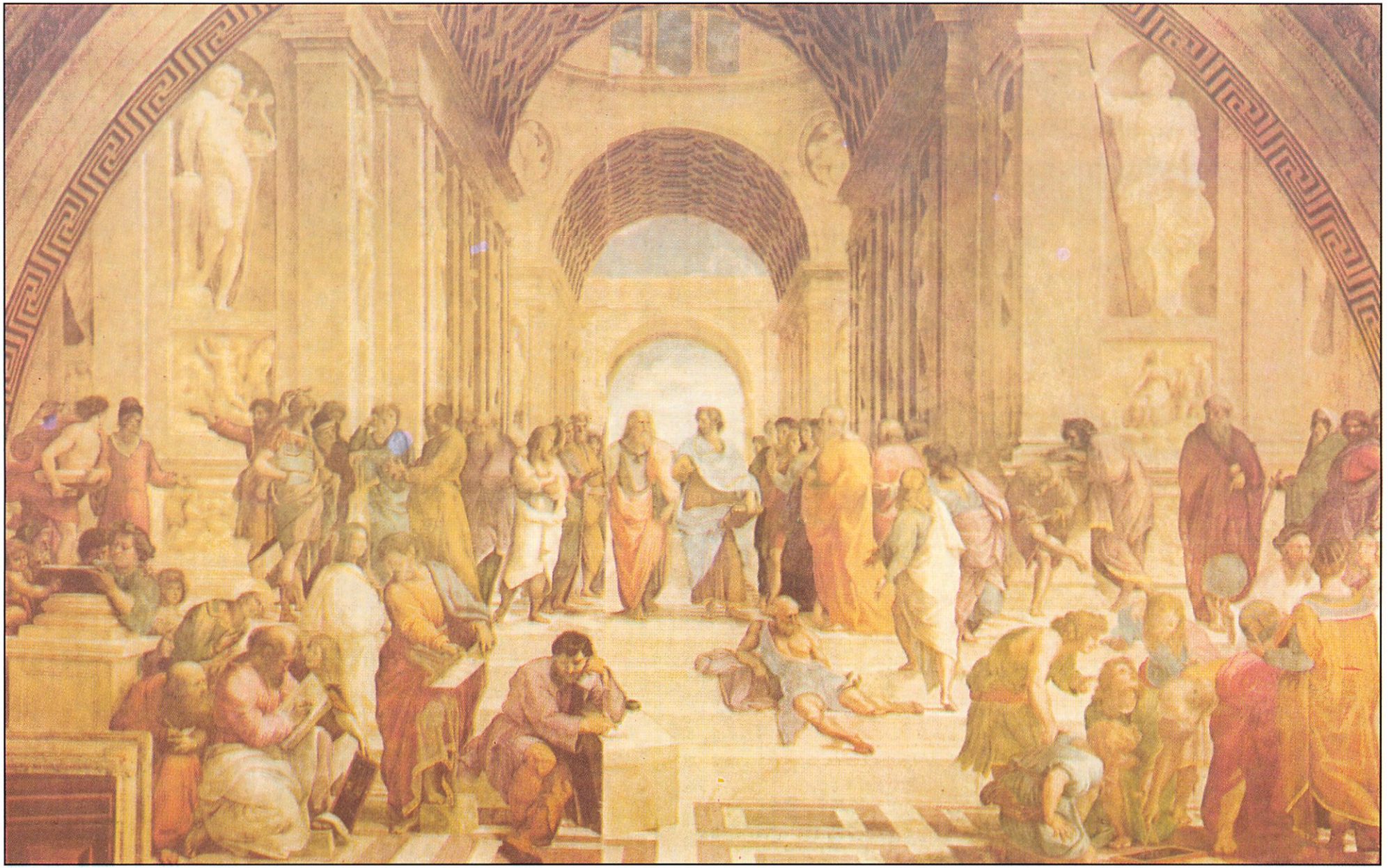

'Ολόκληρος ὁ πίναξ τοῦ Ραφαὴλ «'Η Σχολὴ τῶν 'Αθηνῶν». Εἰς τὸ κέντρον τοῦ πίνακος οἱ δύο κορυφαῖοι ἀρχαῖοι Ἕλληνες φιλόσοφοι Πλάτων καὶ 'Αριστοτέλης. ('Ο Πλάτων παρουσιάζεται μὲ τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ Λεονάρντο ντὰ Βίντσι). Ξαπλωμένος εἰς τὶς σκάλες τοῦ οἰκήματος ἀπὸ τὸ ὁποῖον ἐξέρχονται ὁ Πλάτων καὶ ὁ 'Αριστοτέλης εὑρίσκεται ὁ Θαλῆς. Εἰς τὸ ἔμπροσθεν μέρος τοῦ πίνακος καθήμενος καὶ στηριγμένος εἰς τὸν ἀγκῶνα του εἶναι ὁ 'Ηράκλειτος (μὲ τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ Μιχαὴλ 'Αγγέλου), ὄπισθεν δὲ αὐτοῦ, ὄρθιος, ἐπιδεικνύων ἕναν πάπυρον, παρίσταται ὁ 'Αναξαγόρας..'Ο πίναξ εὑρίσκεται εἰς τὴν Βιβλιοθήκην τοῦ Βατικανοῦ.

τὴν οἰκίαν του κατέπεσεν εἰς τὸ ἔδαφος καὶ ἔπαθε τραῦμα εἴς τινα τῶν δακτύλων: «Παίσας δὲ τὴν γῆν τῇ χειρὶ φησὶ τὸ ἑκ τῆς Νιόβης: "Ἔρχομαι τί μ' ἀΰεις; καὶ παραχρῆμα ἐτελεύτησεν, ἀποπνίξας ἑαυτόν» ('Αφοῦ δὲ ἔκτύπησε τὴν γῆν διὰ τῆς χειρός του, εἶπε τὸν στίχον τὸν προερχόμενον ἀπὸ τὴν Νιόβην (τοῦ διθυραμβοποιοῦ Τιμοθέου) ἔρχομαι, εἶναι περιττὸν νὰ μοῦ φωνάζῃς· καὶ ἀμέσως ἔθεσε τέρμα εἰς τὴν ζωήν του ἀποπνίξας τὸν ἑαυτόν του).

'Ο τρόπος τοῦ θανάτου του δεικνύει ὅτι τὸ ἠθικόν του ἰδεῶδες δὲν ἦτο ἀσκητικόν, ὅπως φρονοῦν οἱ ὑποστηρίζοντες τὴν σημιτικὴν ἐπ' αὐτοῦ ἐπίδρασιν. "Αν ἦτο ὀπαδὸς ἀσκητικῆς ἠθικῆς θὰ εὕρισκεν εἰς τὴν γεροντικήν του ἀσθένειαν εὐκαιρίαν δι' ἄσκησιν. Εἶναι φανερὸν ὅτι ἡ ἠθική του ἦτο εὐδαιμονιστική, διδάσκουσα ὅτι δὲν ἔχει ἀξίαν ζωὴ διανυομένη ἐν πλήρει ἀδυναμίᾳ. 'Ο δῆμος τῶν 'Αθηναίων λαμβάνων ὑπ' ὄψιν τὴν φρονηματιστικὴν του ἐπίδρασιν ἰδίᾳ ἐπὶ τῶν νέων, ἐξέδωκε ψήφισμα νὰ τιμηθῇ διὰ χρυσοῦ στεφάνου καὶ νὰ οἰκοδομηθῇ τάφος δι' αὐτὸν ἐν τῷ Κεραμεικῷ. Τὸ ψήφισμα τοῦτο τὸ διέσωσεν ὁ Διογένης ὁ Λαέρτιος. Χαρακτηριστικὰ ἐκ τούτου ἀποσπάσματα εἶναι τὰ ἀκόλουθα: «'Επειδὴ Ζήνων Μνασέου Κιτιεὺς ἔτη πολλὰ κατὰ φιλοσοφίαν ἐν τῇ πόλει γενόμενος ἔν τε τοῖς λοιποῖς ἀνὴρ ἀγαθὸς ὢν διετέλεσε καὶ τοὺς εἰς σύστασιν αὐτῷ τῶν νέων πορευομένους, παρακαλῶν ἐπ' ἀρετὴν καὶ σωφροσύνην, παρώρμα πρὸς τὰ βέλτιστα, παράδειγμα τὸν ἴδιον βίον ἐκθεὶς ἅπασιν, ἀκόλουθον ὄντα τοῖς λόγοις οἷς διελέγετο... δεδόχθαι τῷ δήμῳ ἐπαινέσαι μὲν Ζήνωνα Μνασέου Κιτιέα καὶ στεφανῶσαι χρυσῷ στεφάνῳ κατὰ τὸν νόμον ἀρετῆς ἕνεκα καὶ σωφροσύνης, οἰκοδομῆσαι δὲ αὐτῷ καὶ τάφον ἐπὶ τοῦ Κεραμεικοῦ δημοσίᾳ» ('Επειδὴ ὁ Ζήνων ὁ υἱὸς τοῦ Μνασέου ὁ Κιτιεὺς ζήσας ἐν τῇ πόλει ὡς διδάσκαλος τῆς φιλοσοφίας ἐπὶ πολλὰ ἔτη, διαρκῶς ὑπῆρξε καὶ κατὰ τὰ λοιπὰ ἀγαθὸς ἀνήρ, καὶ τοὺς νέους οἵτινες προσήρχοντο πρὸς αὐτὸν ὡς μαθηταί, παρακινῶν πρὸς τὴν ἀρετὴν καὶ τὴν σωφροσύνην τοὺς παρώρμα πρὸς τὸν ἄριστον βίον, παρουσιάζων εἰς ὅλους ὡς παράδειγμα τὴν ζωήν του, ἦτις ἦτο σύμφωνος μὲ ὅσα ἐδίδασκε... ἀπεφάσισεν ὁ δῆμος νὰ ἐπαινέσῃ τὸν Ζήνωνα υἱὸν τοῦ Μνασέου Κιτιέα καὶ νὰ τὸν τιμήσῃ δι' ἀπονομῆς χρυσοῦ στεφάνου συμφώνως πρὸς τὸν νόμον διὰ τὴν ἐπιβράβευσιν τῆς ἀρετῆς καὶ τῆς σωφροσύνης του, νὰ οἰκοδομήσῃ δὲ δι' αὐτὸν εἰς τὸν Κεραμεικὸν τάφον διὰ δημοσίας δαπάνης). "Εγραψεν ἀρκετὰ συγγράμματα ἅτινα ἀπωλέσθησαν.

ΚΛΕΑΝΘΗΣ (304—233). 'Υπῆρξε διάδοχος τοῦ Ζήνωνος εἰς τὴν διεύθυνσιν τῆς σχολῆς. Κατήγετο ἐξ "Ασσου τῆς Τρωάδος καὶ εἶχε σῶμα ἀθλητικόν, ἐπικαλούμενος δι' αὐτὸ καὶ «δεύτερος 'Ηρακλῆς». Εἶχε κατ' ἀρχὰς μετέλθει τὸ ἐπάγγελμα τοῦ ἀθλητοῦ, διακριθεὶς ὡς πυγμάχος. "Ητο πτωχότατος καὶ διὰ νὰ ἐξοικονομῇ, ὅτε ἦτο ἐν 'Αθήναις ἀκροατὴς τῶν φιλοσόφων, τὰ πρὸς συντήρησίν του χρηματικὰ μέσα, εἰργάζετο κατὰ τὴν νύκτα ἀντλῶν ὕδατα ἀπὸ τὰ φρέατα πρὸς πότισμα τῶν κήπων. "Ενεκα τούτου ἀπεκλήθη καὶ Φρεάντλης. Δὲν διεκρίνετο διὰ τὴν εὐκινησίαν τοῦ πνεύματός του, ἀλλ' ἐνεφάνιζε σπανίαν βουλητικὴν δύναμιν καὶ βαθυτάτην θρησκευτικότητα. 'Ο Ζήνων τὸν παρωμοίαζε μὲ σκληρὰς δέλτους ἐκ κηροῦ «ταῖς σκληροκήροις δέλτοις», ἐπὶ τῶν ὁποίων μετὰ δυσκολίας μὲν χαράσσονται τὰ γράμματα, ἀλλ' ἅπαξ χαραχθέντα διατηροῦνται ἐπὶ πολύ. "Ησκει ἐπὶ τῶν πράξεών του ὁ ἴδιος αὐτοκριτικὴν καὶ συχνάκις ἠκούετο νὰ ἀπευθύνῃ πρὸς τὸν ἑαυτόν του ἐπιπλήξεις. "Οταν δὲ τὸν ἠρώτησε κάποτε ὁ 'Αρίστων τίνα ἐπιπλήττει, ἀπεκρίθη «πρεσβύτῃ, πολιὰς μὲν ἔχοντι, νοῦν δὲ μή» (ἕνα γέροντα ὅστις ἔχει μὲν ἄσπρα μαλλιά, ὄχι ὅμως καὶ μυαλό). Κατέλιπεν ἀρκετὰ συγγράμματα, ἅπαντα ἀπολεσθέντα. Διεσώθη μόνον ὁ πρὸς τὸν Δία ὕμνος του ὅστις τυγχάνει μεστὸς βαθυτάτης θρησκευτικῆς εὐλαβείας. 'Απέθανεν εἰς βαθύτατον γῆρας, προκαλέσας ὁ ἴδιος τὸν θάνατόν του δι' ἀποχῆς ἀπὸ πάσης τροφῆς.

"Αμεσοι μαθηταὶ τοῦ Ζήνωνος ὑπῆρξαν προσέτι ὁ 'Αρίστων ὁ Χῖος, ὁ "Ηριλλος ὁ Καρχηδόνιος, ὁ Περσαῖος ὁ Κιτιεύς, ὁ Σφαῖρος ὁ Βοσπορίνης ὅστις ὑπῆρξε διδάσκαλος τοῦ βασιλέως τῆς Σπάρτης Κλεομένους, ὁ Διονύσιος ὁ 'Ηρακλεώτης ὁ ἐπικληθεὶς καὶ «Μεταθέμενος» ἐπειδὴ ἐγκατέλειψε τὴν στωικὴν αἵρεσιν καὶ προσεχώρησε εἰς τοὺς 'Επικουρείους. Μεταξὺ τῶν μαθητῶν τοῦ Ζήνωνος συγκαταλέγεται προσέτι καὶ ὁ ἐκ Σόλων τῆς Κιλικίας ποιητὴς "Αρατος, ὁ γράψας διδακτικὸν ἀστρονομικὸν ποίημα.

ΧΡΥΣΙΠΠΟΣ (281—208). Διάδοχος εἰς τὴν διεύθυνσιν τῆς Στοᾶς μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Κλεάνθους ἀνεδείχθη ὁ ἐκ Σόλων τῆς Κιλικίας καταγόμενος Χρύσιππος. "Οπως ὁ Κλεάνθης εἶχε διακριθῇ ὡς πυγμάχος, οὕτω καὶ ὁ διάδοχός του εἶχε διακριθῇ, κατὰ τὰς ἀρχαίας εἰδήσεις, ὡς δρομεύς. Κατ' ἀντίθεσιν ὅμως πρὸς τὸν διδάσκαλόν του, ἦτο ὀξυνούστατος καὶ ἄριστος ἰδίᾳ εἰς τὴν διαλεκτικήν. Οἱ σύγχρονοί του ἔλεγον ὅτι, ἐὰν οἱ θεοὶ ἔκαμνον χρῆσιν τῆς διαλεκτικῆς, θὰ τὴν ἐχρησιμοποίουν ἀκριβῶς ὅπως ὁ Χρύσιππος. "Ητο ἀπαράμιλλος εἰς τὴν λογικὴν ἀπόδειξιν τῶν διαφόρων φιλοσοφικῶν προτάσεων. Κατὰ Διογένη τὸν Λαέρτιον ἔλεγε «μόνης τῆς τῶν δογμάτων διδασκαλίας χρῄζειν, τὰς δὲ ἀποδείξεις αὐτὸς εὑρήσειν» (Εἶχεν ἀνάγκην νὰ διδαχθῇ μόνον τὰς προτάσεις, τὰς δὲ σχετικὰς μὲ αὐτὰς ἀποδείξεις θὰ τὰς εὕρῃ ὁ ἴδιος). Αὐτὸς ἔδωκεν ὁριστικὴν μορφὴν εἰς τὴν στωικὴν διδασκαλίαν. Διὰ τοῦτο καὶ ἐλέχθη: «Εἰ μὴ γὰρ ἦν Χρύσιππος, οὐκ ἂν ἦν Στοά» ('Εὰν δὲν ἤθελεν ὑπάρξει ὁ Χρύσιππος, δὲν θὰ ὑπῆρχε Στοά). Διετήρει ἀνεξαρτησίαν γνώμης ἔναντι τῶν ἄλλων Στωικῶν. "Οταν ἠρωτήθη, διατί δὲν ἐσύχναζε εἰς τὰ μαθήματα τοῦ 'Αρίστωνος ἀπήντησεν: «Εἰ τοῖς πολλοῖς προσεῖχον, οὐκ ἂν ἐφιλοσόφησα» ('Εὰν διέσπων τὴν προσοχήν μου μὲ τὴν ἀκρόασιν πλήθους διδασκάλων, δὲν θὰ ἀνεδεικνυόμην φιλόσοφος). 'Υπῆρξε περίφημος διὰ τὴν πολυγραφίαν του. "Εγραφε καθ' ἑκάστην ἡμέραν περὶ τοὺς 500 στίχους, ὁ δὲ ἀριθμὸς τῶν συγγραμμάτων του ἀνήρχετο εἰς 705, ἐκ τῶν ὁποίων 311 ἦσαν συγγράμματα διελεκτικοῦ καὶ λογικοῦ περιεχομένου. Λόγῳ τῆς πολυγραφίας του ἐχρησιμοποίει ἠμελημένον ὕφος, ἐγέμιζε δὲ τὰ συγγράμματά του ἀπὸ παραθέσεις χωρίων, λαμβανομένων ἐξ ἄλλων συγγραφέων. Λέγεται ὅτι εἰς κάποιο ἐκ τῶν συγγραμμάτων του εἶχε παραθέσει ὁλόκληρον τὸ κείμενον τῆς «Μηδείας» τοῦ Εὐριπίδου. Πολλοὶ ἐκ τῶν ἀντιπάλων του ἔλεγον ὅτι ἂν ἀφηροῦντο ἀπὸ τὰ ἔργα του αἱ παραθέσεις ξένων χωρίων, οὐδὲν θὰ ἀπέμενε. Προσεπάθησε νὰ ἐναρμονίσῃ καὶ νὰ θεμελιώσῃ τὸ σύνολον τῶν στωικῶν δογμάτων. Δὲν ἐπετύγχανεν ὅμως πάντοτε τὸν σκοπόν του καὶ ἄφινεν εἰς τὰ ἔργα του πολλὰ κενά, ἅτινα παρέσχον ἀφορμὴν εἰς πολεμικὴν ἐκ μέρους τῶν ἀντιπάλων του καὶ ἰδίᾳ ἐκ μέρους τοῦ Καρνεάδου. Οὐδὲν ἐκ τῶν ἔργων του διεσώθη. Μέγα μέρος ὅμως ἐκ τοῦ περιεχομένου τῶν συγγραμμάτων του διεσώθη περιληφθὲν εἰς τὰ ἔργα τοῦ Σενέκα, τοῦ 'Επικτήτου καὶ τοῦ Μάρκου Αὐρηλίου.

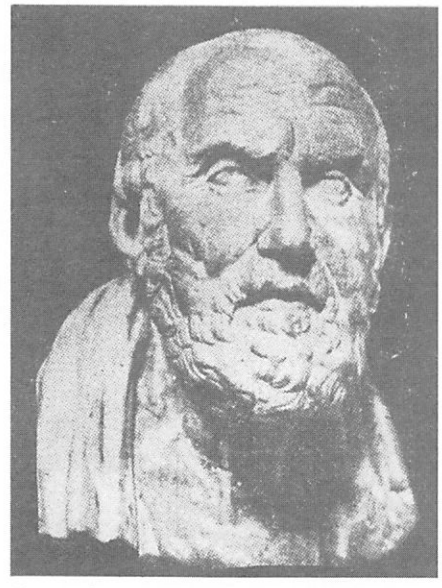

Προτομὴ τοῦ Χρυσίππου εὑρισκομένη εἰς τὸ Μουσεῖον τοῦ Λονδίνου.

Διάδοχος τοῦ Χρυσίππου εἰς διεύθυνσιν τῆς Στοᾶς ὑπῆρξεν ὁ Ζήνων ἐκ Ταρσοῦ, μετὰ δὲ τοῦτον ὁ Διογένης ὁ καλούμενος Βαβυλώνιος, καίτοι κατήγετο ἐκ Σελευκείας. 'Ο τελευταῖος οὗτος ὑπῆρξε λίαν σημαντικός. 'Αναφέρεται ὑπὸ τοῦ Διογένους Λαερτίου ὡς συγγραφεὺς δύο συγγραμμάτων, ἤτοι τοῦ «Περὶ φωνῆς» καὶ τῆς «Διαλεκτικῆς τέχνης». "Ωριζε τὴν ἀνθρωπίνην φωνὴν ἐν ἀντιπαραβολῇ πρὸς τὴν φωνὴν τῶν ζώων κατὰ τὸν ἀκόλουθον τρόπον: «Ζῴου μὲν ἔστι φωνὴ ἀὴρ ὑφ' ὁρμῆς πεπληγμένος, ἀνθρώπου δ' ἐστὶν ἔναρθρος καὶ ἀπὸ διανοίας ἐκπεμπομένη» ('Η μὲν φωνὴ τοῦ ζῴου εἶναι ἀὴρ τὴν ἐκπομπὴν τοῦ ὁποίου προκαλεῖ ἡ ἐνορμητικὴ τάσις τοῦ ζῴου, φωνὴ δὲ ἀνθρωπίνη εἶναι ἔναρθρος φωνή, τὴν ἐκπομπὴν τῆς ὁποίας προκαλεῖ ἡ διάνοια).

Οὗτος μετέσχε τῆς πρεσβείας τὴν ὁποίαν ἀπέστειλαν οἱ 'Αθηναῖοι κατὰ τὸ 155 εἰς Ρώμην διὰ νὰ παρακαλέσουν τὴν Σύγκλητον νὰ ἀπαλλάξῃ αὐτοὺς τῆς ἐπιβολῆς προστίμου 500 ταλάντων ἕνεκα δηλώσεως τοῦ 'Ωρωποῦ. Εἰς τὴν πρεσβείαν ἐκείνην συμμετέσχον ὁ ἀκαδημαϊκὸς Καρνεάδης, ὁ περιπατητικὸς Κριτόλαος καὶ ὁ στωικὸς Διογένης. Εἶναι γνωστὸν ἐκ μαρτυρίας τοῦ Γελλίου (15, 11) ὅτι εἶχεν ἐκδοθῇ κατὰ τὸ 161 δόγμα τῆς Συγκλήτου ἀπαγορεῦον τὴν ἐν Ρώμῃ διανομὴν 'Ελλήνων φιλοσόφων κατόπιν τῆς κακῆς ἐπιδράσεως ἐπὶ τῆς ρωμαϊκῆς νεολαίας δύο 'Επικουρείων διδαξάντων κατὰ τὸ 173 ἐν Ρώμῃ. Κατὰ τὴν πρεσβείαν ὅμως τοῦ 155 ἐπετράπη εἰς τοὺς τρεῖς φιλοσόφους νὰ κάμουν διαλέξεις ἐνώπιον τῶν νέων. Καὶ ὁ μὲν Καρνεάδης κατέθελξε τὸ ἀκροατήριόν του διὰ τὴν ὁρμητικότητα καὶ τὴν δύναμιν τοῦ λόγου του, ὁ Κριτόλαος διὰ τῆς ἐπιστημοσύνης του καὶ τῆς κομψότητος τοῦ ὕφους του, ὁ δὲ Διογένης διὰ τῆς κοσμιότητος καὶ σοβαρότητος τῆς διδασκαλίας του. 'Ο Κάτων τότε ὁ ἀρχαιότερος ἀπήτησεν ἀπὸ τὴν Σύγκλητον νὰ ἀπέλθουν ὅσον τὸ δυνατὸν ταχύτερον ἐκ Ρώμης καὶ οἱ τρεῖς φιλόσοφοι ἵνα μὴ διαφθείρουν τὴν νεολαίαν.

Τὸν Διογένη διεδέχθη ὁ ἐκ Ταρσοῦ 'Αντίπατρος, ὅστις ἀπέθανε κατὰ τὸ 129. 'Εκ παραλλήλου πρὸς τὸν 'Αντίπατρον ὅστις ἐδίδασκεν ἐν 'Αθήναις, ὁ 'Αρχέδημος, καταγόμενος καὶ οὗτος ἐκ Ταρσοῦ, ἵδρυσε σχολὴν ἐν Βαβυλῶνι.

Γενικὸς χαρακτὴρ τῆς φιλοσοφίας τῶν ἀρχαιοτέρων Στωικῶν

'Επειδὴ δὲν περιεσώθησαν συγγράμματα ἐκ τῶν ἀρχαιοτέρων Στωικῶν, ἀναγκαζόμεθα νὰ ἐκθέσωμεν τὰς φιλοσοφικὰς των δοξασίας συνολικῶς. Κοινὸν χαρακτηριστικὸν ἀποτελεῖ ἡ διαίρεσις τῆς φιλοσοφίας εἰς τρία μέρη, ἤτοι εἰς τὸ λογικόν, τὸ φυσικὸν καὶ τὸ ἠθικόν. 'Επίσης ἐξαίρεται παρ' ὅλων ἡ ἀξία τῆς ἀρετῆς. 'Η ἐπιστημονικὴ ἔρευνα θεωρεῖται ἀπαραίτητος, διότι ὁ ἐνάρετος πρέπει νὰ εἶναι καὶ σοφός. 'Η φιλοσοφία εἶναι πρωτίστως «ἄσκησις τῆς ἀρετῆς», νοεῖται ὅμως συγχρόνως καὶ ὡς «γνῶσις τῶν θείων καὶ ἀνθρωπίνων πραγμάτων». Εἷς μόνον ἐκ τῶν Στωικῶν ἔθετε τὴν ἐπιστημονικὴν γνῶσιν ὑπεράνω τῆς ἀρετῆς. Οὗτος ἦτο ὁ ἐκ Καρχηδόνος "Ηριλλος, ὅστις διεφώνει εἴς τινα σημεῖα πρὸς τὸν Ζήνωνα. Κατὰ τὸν Διογένη τὸν Λαέρτιον «ἔστι δὲ τὰ βιβλία αὐτοῦ ὀλιγόστιχα μὲν δυνάμεως δὲ μεστὰ καὶ περιέχοντα ἀντιρρήσεις πρὸς Ζήνωνα... Τέλος εἶπε τὴν ἐπιστήμην, ὅπερ ἐστὶ ζῆν ἀεὶ πάντα ἀναφέροντα πρὸς τὸ μετ' ἐπιστήμης ζῆν καὶ μὴ τῇ ἀγνοίᾳ διαβεβλημένον» (Εἶναι δὲ τὰ

βιβλία αὐτοῦ (δηλ. τοῦ 'Ηρίλλου) σύντομα, ἀλλὰ γεμᾶτα ἀπὸ δύναμιν καὶ περιέχουν ἀντιρρήσεις πρὸς τὸν Ζήνωνα. Εἶπεν ὅτι τελικὴ ἐπιδίωξις τῆς ζωῆς εἶναι ἡ ἐπιστήμη, δηλαδὴ νὰ ζῶμεν πάντοτε ἔχοντες ὡς κανονιστικὸν ἰδεῶδες τὸ νὰ ζῶμεν κατέχοντες ἐπιστήμην καὶ νὰ μὴ περιπίπτωμεν εἰς ἄγνοιαν). Ἐξ ἀντιθέτου πρὸς τὸν Ἥριλλον ὁ 'Αρίστων ὁ Χῖος περιώριζε τὴν φιλοσοφίαν μόνον εἰς τὴν ἠθικήν. Ἐχαρακτήριζε τὴν διαλεκτικὴν ὡς ἄχρηστον παρομοιάζων ταύτην πρὸς ἱστὸν ἀράχνης. Ἡ φυσικὴ ἀφ' ἑτέρου κατὰ τὴν γνώμην του εἶναι ἀφ' ἑνὸς μὲν ἀκατάληπτος, ἀφ' ἑτέρου δὲ οὐδὲν ὄφελος παρέχει: «τοὺς μέντοι περὶ φύσεως λόγους πᾶν τοὐναντίον μήτε καταληπτοὺς εἶναι μήτε... ὄφελος ἔχειν τι» (Εὐσέβιος προπαρ. εὐαγγ. 854 C). Κατέκρινε προσέτι καὶ τοὺς ἀσχολουμένους μὲ τὴν ἐγκύκλιον μόρφωσιν. Ὅπως, ἔλεγεν, οἱ μνηστῆρες ἀποτυχόντες νὰ δελεάσουν τὴν Πηνελόπην ἐτράπησαν πρὸς τὰς θεραπαινίδας της, οὕτω καὶ πολλοὶ μὴ δυνάμενοι νὰ σπουδάσουν τὴν φιλοσοφίαν τρέπονται εἰς τὰ ἐγκύκλια μαθήματα: «'Αρίστων δὲ Χῖος τοὺς περὶ τὰ ἐγκύκλια πονουμένους, ἀμελοῦντας δὲ φιλοσοφίας, ἔλεγεν ὁμοίους εἶναι τοῖς μνηστῆρσι τῆς Πηνελόπης, οἱ ἀποτυγχάνοντες ἐκείνης περὶ τὰς θεραπαίνας ἐγίνοντο» (Στοβ. 'Ανθολ. 4, 109). Πάντως ἡ φιλοσοφία τῶν Στωικῶν δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς προέκτασις τῆς κυνικῆς, διότι θεωρεῖ ἀπαραίτητον τὴν ἐπιστημονικὴν γνῶσιν. 'Απομακρύνεται ἀπὸ τὴν φιλοσοφίαν τοῦ 'Αριστοτέλους καὶ τοῦ Πλάτωνος ἐπειδὴ δὲν ἐγκρίνει τὴν δοξασίαν ὅτι ἐν τῷ σύμπαντι ὑπάρχει δυϊσμὸς μεταξὺ εἴδους καὶ ὕλης. 'Επανέρχονται οἱ Στωικοὶ εἰς τὴν θεωρίαν τοῦ 'Ηρακλείτου περὶ τῆς ὑπάρξεως τοῦ λόγου θεωρουμένου ὡς δυνάμεως, ἥτις κυριαρχεῖ ἀπολύτως ἐν τῷ κόσμῳ. Δὲν δέχονται ὅτι ἡ ὕλη ὑφίσταται ὡς κάτι τὸ ἄλογον καὶ ἀπροσδιόριστον, διότι φρονοῦν ὅτι ἡ ὕπαρξις ὕλης μὴ ὑποκειμένης ὁλοκληρωτικῶς εἰς τὴν κυριαρχίαν τοῦ λόγου διαταράσσει τὴν ἁρμονίαν καὶ τὴν σύμπνοιαν τοῦ σύμπαντος καθιστῶσα συνάμα δύσκολον καὶ τὴν συμμόρφωσιν τῆς ἀνθρωπίνης συμπεριφορᾶς εἰς τὰ κελεύσματα τοῦ λόγου.

Ἡ διαίρεσις τῆς φιλοσοφίας κατὰ τοὺς ἀρχαιοτέρους Στωικούς

Κατὰ τὴν στωικὴν ἀντίληψιν, ἡ φιλοσοφία εἶναι «ἄσκησις ἀρετῆς». 'Αλλὰ ἡ ἀρετὴ διαιρεῖται εἰς «ἀρετὴν λογικήν, φυσικὴν καὶ ἠθικήν». Ἡ λογικὴ ἀφ' ἑτέρου ὑποδιαιρεῖται εἰς διαλεκτικὴν καὶ εἰς ρητορικήν, ἡ δὲ διαλεκτικὴ εἰς λογικήν, ἥτις ἐξετάζει τὸν

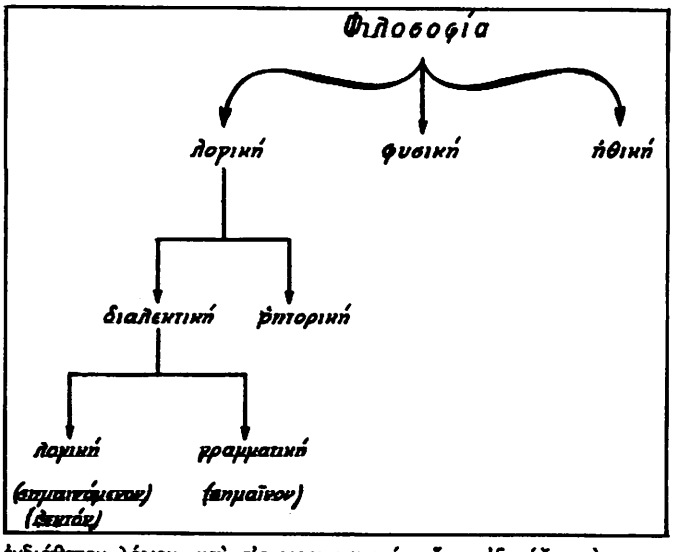

ἐνδιάθετον λόγον, καὶ εἰς γραμματικήν, ἥτις ἐξετάζει τὸν προφορικὸν λόγον. 'Ο ἐνδιάθετος λόγος λέγεται καὶ «σημαινόμενον» καθὼς καὶ «λεκτόν», ὁ δὲ προφορικὸς ὀνομάζεται καὶ «σημαῖνον». Κατόπιν τῶν ἀνωτέρω ὑποδιαιρέσεων προκύπτει τὸ ἀκόλουθον διάγραμμα:

'Ο ἐνάρετος καὶ σοφὸς κατὰ τοὺς Στωικοὺς πρέπει νὰ κατέχῃ πάσας τὰς ἐν τῷ ἀναγραφομένῳ διαγράμματι μαθήσεις.

Ἡ λογικὴ τῶν ἀρχαιοτέρων Στωικῶν

Ἡ λογικὴ τῶν Στωικῶν ἔχει μεγαλύτερον πλάτος ἀπὸ τὴν λογικήν, ὅπως τὴν νοοῦμεν κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους. Περιλαμβάνει καὶ στοιχεῖα ἐκ τῆς γνωσιολογίας καὶ ὀντολογίας, διότι ἐξετάζει τὸ πρόβλημα τὸ ἀναφερόμενον εἰς τὰ κριτήρια τῆς ἀληθείας, τὸ πρόβλημα τῶν κατηγοριῶν, ὡς καὶ τὸ πρόβλημα τῆς γενετικῆς ἀναπτύξεως τῆς γνώσεως. 'Επίσης περιλαμβάνει καὶ ζητήματα ἀναγόμενα εἰς τὴν φιλοσοφίαν τῆς γραμματικῆς καὶ εἰς τὴν τυπικὴν λογικήν.

'Ως πρὸς τὴν γένεσιν τῆς γνώσεως διδάσκουν οἱ Στωικοὶ ὅτι ἡ ἀφετηρία της εἶναι ἡ αἴσθησις. «Στωικοὶ φασιν ὅταν γεννηθῇ ὁ ἄνθρωπος, ἔχειν τὸ ἡγεμονικὸν μέρος τῆς ψυχῆς ὥσπερ χάρτην εὔεργον εἰς ἀπογραφήν· εἰς τοῦτον μίαν ἑκάστην τῶν ἐννοιῶν ἐναπογράφεται. Πρῶτος δὲ ὁ τῆς ἀναγραφῆς τρόπος ὁ διὰ τῶν αἰσθήσεων· αἰσθόμενος γὰρ τινος οἷον λευκοῦ, ἀπελθόντος αὐτοῦ μνήμην ἔχουσιν· ὅταν δὲ ὁμοειδεῖς πολλαὶ μνῆμαι γένωνται, τότε φαμὲν ἔχειν ἐμπειρίαν· ἐμπειρία γάρ ἐστι τὸ τῶν πολλῶν ὁμοειδῶν φαντασιῶν πλῆθος. Τῶν δὲ ἐννοιῶν αἱ μὲν φυσικῶς γίνονται κατὰ τοὺς εἰρημένους τρόπους καὶ ἀνεπιτεχνήτως, αἱ δὲ ἤδη δι' ἡμετέρας διδασκαλίας καὶ ἐπιμελείας· αὗται μὲν οὖν ἔννοιαι καλοῦνται, ἐκεῖναι δὲ καὶ προλήψεις» ('Αέτ. 4. 11) (Οἱ Στωικοὶ λέγουν, ὅταν ὁ ἄνθρωπος γεννηθῇ, εἶναι μέσα εἰς αὐτὸν τὸ ἡγεμονικὸν μέρος τῆς ψυχῆς του ὡσὰν χαρτὶ κατάλληλον διὰ γραφήν. Εἰς αὐτὸ σημειώνει μίαν ἑκάστην ἐκ τῶν ἐννοιῶν. 'Ο πρῶτος δὲ τρόπος της ἐπ' αὐτοῦ γραφῆς εἶναι ὁ συντελούμενος διὰ τῶν αἰσθήσεων· διότι ὅταν λαμβάνουν οἱ ἄνθρωποι τὴν αἴσθησιν κάποιου πράγματος π.χ. τοῦ λευκοῦ, ὅταν αὐτὸ φύγῃ ἀπὸ τὴν αἴσθησιν διατηροῦν τὴν μνήμην του· ὅταν δὲ ὑπάρξουν πολλαὶ ὁμοειδεῖς μνῆμαι (ἀναμνηστικαὶ εἰκόνες), τότε λέγομεν ὅτι ἔχομεν ἐμπειρίαν· διότι ἐμπειρία εἶναι τὸ πλῆθος πολλῶν ὁμοειδῶν παραστάσεων (ἀναμνηστικῶν εἰκόνων). Ἐκ δὲ τῶν (ἐκ τῶν φαντασιῶν σχηματιζομένων) ἐννοιῶν, ἄλλαι μὲν σχηματίζονται κατὰ τὸν ἐκτεθέντα τρόπον χωρὶς τεχνικὴν ἐπέμβασιν, ἄλλαι δὲ σχηματίζονται διὰ τῆς ἐκ τοῦ ἀνθρώπου προερχομένης διδασκαλίας καὶ ἐπιμελείας. Αἱ τελευταῖαι αὗται καλοῦνται ἔννοιαι, αἱ δὲ προηγούμεναι προλήψεις). Ἐκ τοῦ ἑρμηνευθέντος χωρίου προκύπτει ὅτι οἱ Στωικοὶ παράγουν τὴν γνῶσιν ἐκ τῆς αἰσθήσεως. Δέχονται ὅτι ὑπάρχουν μόνον συγκεκριμένα αἰσθητὰ ἀντικείμενα. Τὰ ἐξωτερικὰ ἀντικείμενα προσβάλλουν τὰ αἰσθητήρια καὶ δι' αὐτῶν ἀφίνουν τὴν εἰκόνα των εἰς τὴν ψυχήν. Τὴν εἰσδοχὴν τῆς εἰκόνος αὐτῆς τὴν ὠνόμαζον ὁ μὲν Ζήνων καὶ ὁ Κλεάνθης «τύπωσιν» ὁ δὲ Χρύσιππος «ἑτεροίωσιν». Ἡ ψυχὴ παραβάλλεται ἀπὸ αὐτοὺς μὲ χαρτὴν κατεσκευασμένον τοιουτοτρόπως, ὥστε νὰ εἶναι δυνατὸν νὰ γραφοῦν ἐπ' αὐτοῦ αἱ ἐντυπώσεις, αἱ προερχόμεναι ἐκ τῶν ἐξωτερικῶν ἀντικειμένων. Ἡ ἀντίληψις τῶν αὖτη ἐπανελήφθη ἀπὸ τὴν σχολαστικὴν φιλοσοφίαν, ἥτις ἐχαρακτήρισε τὴν ψυχὴν ὡς «πίνακα καθαρὸν πρὸς γραφὴν» («τάμπουλα ράζα»), ἀπὸ δε τοὺς σχολαστικοὺς ἐδανείσθη τὸν αὐτὸν ὅρον καὶ ὁ Ἄγγλος φιλόσοφος Λόκκε. Αἱ ἐντυπώσεις αὗται καλοῦνται ὑπὸ τῶν Στωικῶν «φαντασιαι» καὶ ἀντιστοιχοῦν πρὸς τὰς ὑπὸ τῆς νεωτέρας φιλοσοφίας λεγομένας «παραστάσεις». Ἡ ψυχὴ ἔχει τὴν δύναμιν νὰ συγκρατῇ τὰς παραστάσεις αὐτὰς καὶ νὰ συγχωνεύῃ τὰς ὁμοειδεῖς. Γεννᾶται οὕτω ἡ ἐμπειρία καὶ αἱ κοιναὶ ἔννοιαι, αἵτινες εἶναι συγχώνευσις ὁμοειδῶν παραστάσεων. Τὰς ἐννοίας διέκρινον οἱ Στωικοὶ εἰς δύο εἴδη: Εἰς ἐννοίας φυσικάς, αἵτινες δημιουργοῦνται ἐν τῇ ψυχῇ κατὰ φυσικὸν τρόπον χωρὶς νὰ ἐπέμβῃ ἡ διδασκαλία καὶ ἡ βούλησις. Ταύτας ὀνομάζουν καὶ «προλήψεις», δανεισθέντες τὸν ὅρον τοῦτον ἀπὸ τὸν 'Επίκουρον. Τὰς ἄλλας ἐννοιας, αἵτινες καταρτίζονται κατόπιν διδασκαλίας καὶ συνειδητῆς προσπαθείας, τὰς ὠνόμαζον «τεχνικὰς ἐννοιας». Ὁ διαχωρισμὸς οὗτος τῶν ἐννοιῶν εἶναι πολὺ σπουδαῖος. Οἱ Στωικοὶ εἶχον ἀντιληφθῇ ὅτι ἡ γνῶσις τοῦ ἀνθρώπου ἔχει ἕνα «ἐκ τῶν προτέρων» χαρακτῆρα καὶ διὰ νὰ ἐξηγήσουν τοῦτον δέχονται τὰς προλήψεις. Λέγοντες προλήψεις νοοῦν τὰς γενικωτέρας ἐννοίας, τὰς ὁποίας ἔχει πρὸ πάσης του ἐνασχολήσεως μὲ τὴν φιλοσοφίαν καὶ τὴν ἐπιστήμην οἱοσδήποτε ἄνθρωπος. Καὶ αὐτὸς ὁ ἀπαίδευτος ἄνθρωπος γνωρίζει ἀορίστως ὅτι ὁ κόσμος ἀποτελεῖ σύνολον, ὅτι ὑπάρχουν ὑλικὰ καὶ πνευματικὰ πράγματα, ὅτι ὑπάρχει τὸ ἀγαθὸν καὶ τὸ κακόν, ὅτι εἰς τὸν κόσμον συμβαίνουν μεταβολαὶ καὶ ἀλλαγαί. Αὐταὶ αἱ γενικαὶ ἔννοιαι, αἵτινες προηγοῦνται καὶ κατὰ τινα τρόπον «προλαμβάνουν» τὴν φιλοσοφικὴν καὶ ἐπιστημονικὴν γνῶσιν ὀνομάζονται ὑπὸ τῶν Στωικῶν προλήψεις, δηλ. ἐκ τῶν προτέρων καὶ πρὸ πάσης διδασκαλίας καὶ ἐπιστημονικῆς σκέψεως προϋπάρχουσαι καὶ καθοδηγοῦσαι τὸν ἄνθρωπον ἀντιλήψεις. Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ἡ στωικὴ φιλοσοφία δὲν μένει πιστὴ εἰς τὸν ἐμπειρισμόν της, διότι χαρακτηρίζει αὐτὰς ὡς «ἐννοίας φυσικῶς γιγνομένας» καὶ ὡς «ἐμφύτους». Κατὰ μαρτυρίαν τοῦ Πλουτάρχου (βλέπε «Ἠθικὰ» ἔκδ. Βερναρδάκι 1041 Ε) ὁ Χρύσιππος εἰς τὸ Γ΄ βιβλίον τοῦ Προτρεπτικοῦ του ὁμιλῶν περὶ ἀγαθῶν καὶ κακῶν, ἐχαρακτήριζε τὰς προλήψεις ὡς ἐμφύτους: «Τὸν περὶ ἀγαθῶν καὶ κακῶν λόγον συμφωνότατον εἶναι τῷ βίῳ καὶ μάλιστα τῶν ἐμφύτων ἅπτεσθαι προλήψεων» ('Ο ἀναφερόμενος εἰς ἀγαθὰ καὶ κακὰ λόγος εἶναι συμφωνότατος μὲ τὸν βίον καὶ καθ' ὑπερβολὴν προσεγγίζει εἰς τὰς ἐμφύτους προλήψεις). Πρέπει ἄρα νὰ δεχθῶμεν ὅτι οἱ Στωικοὶ ἐθεώρουν τὰς προλήψεις ταύτας «δυνάμει» ἐμφύτους. Ἐδέχοντο δηλαδὴ ὅτι αὐταὶ γεννῶνται ἀναγκαστικῶς λόγῳ τῆς κατασκευῆς τὴν ὁποίαν ἔχει ἡ ψυχή. Κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὰς προλήψεις αἱ τεχνικαὶ ἔννοιαι δημιουργοῦνται διὰ λογικῆς ἐπεξεργασίας καὶ ἐμπεριέχουν βεβαιότητα, ἥτις δὲν δύναται νὰ τεθῇ ἐν ἀμφιβόλῳ ὑπὸ ἀντιλογιῶν. Ἡ ἐπιστήμη δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο, ἀλλὰ μία βεβαιότης ἀσφαλὴς μὴ καταρριπτομένη ὑπὸ ἀντιλογίας· κατάληψις ἀσφαλὴς ἀμετάπτωτος ὑπὸ λόγου». Λόγῳ τῆς γενετικῆς περὶ γνώσεως θεωρίας των οἱ Στωικοὶ ἦσαν ἀντίπαλοι τῆς περὶ ἰδεῶν καὶ εἰδῶν πλατωνικῆς καὶ ἀριστοτελικῆς θεωρίας. 'Ακολουθοῦντες τὰς ἀντιρρήσεις τοῦ κυνικοῦ 'Αντισθένους, δὲν ἐδέχοντο τὴν ὕπαρξιν οὔτε τῆς ὑπερβατικῆς πλατωνικῆς ἰδέας, οὔτε τοῦ εἰς τὸ συγκεκριμένον αἰσθητὸν παρόντος ἀριστοτελικοῦ εἴδους. Κατὰ τοὺς δοξογράφους ('Αέτιος 1, 10): «Οἱ ἀπὸ Ζήνωνος Στωικοὶ ἐννοήματα ἡμέτερα τὰς ἰδέας ἔφασαν» ('Ελεγαν ὅτι αἱ ἰδέαι εἶναι ἔννοιαι ἔχουσαι ὑπόστασιν μέσα εἰς τὴν ψυχήν μας). Διὰ τῆς γνώμης των ταύτης οἱ Στωικοὶ ἔδωκαν πρῶτοι τὴν ἀφορμὴν νὰ ἐκληφθοῦν αἱ πλατωνικαὶ ἰδέαι ὡς ὑποκειμενικὰ ψυχολογικὰ στοιχεῖα.

'Αξιοσημείωτος προσπάθεια τῶν Στωϊκῶν ὑπῆρξε καὶ ἡ ἀναφερομένη εἰς τὸν προσδιορισμὸν τῶν κριτηρίων τῆς ἀληθείας. 'Αναζητοῦνται νὰ εὑρεθοῦν γνωρίσματα τὰ ὁποῖα νὰ μᾶς βεβαιώνουν περὶ τῆς ἀληθείας, ἣν ἐνέχει πρότασίς τις. Τοῦτο δηλοῖ ὅτι ζητεῖται νὰ εὑρεθῇ ἓν τεχνικὸν μέσον διὰ τὸν προσδιορισμὸν τῆς ἀληθείας, ἀποφευγομένης τῆς ἐρεύνης. Εἰς ὅλας τὰς παραστάσεις (φαντασίας) φρονοῦν οἱ Στωϊκοὶ ὅτι δὲν δύναται νὰ ἀποδοθῇ τὸ χαρακτηριστικὸν τῆς ἀληθείας ἢ τοῦ ψεύδους. Ποῖον λοιπὸν προσὸν πρέπει νὰ ἔχῃ μία φαντασία διὰ νὰ χα-

ρακτηρισθῆ ὡς ἀληθής; Εἰς τὸ ἐρώτημα τοῦτο ἡ ἀπάντησις εἶναι ὅτι ὡς γνώρισμα τῆς ἀληθείας πρέπει νὰ θεωρήσωμεν τὴν «συγκατάθεσιν». Λαμβάνομεν θέσιν ἐναντι τοῦ περιεχομένου τῶν παραστάσεων, τὰς ἀναγνωρίζομεν ὡς ἀληθεῖς καὶ τὰς καθιστῶμεν ἰδικόν μας κτῆμα, τὰς «καταλαμβάνομεν». Τὸ ἐνέργημα τοῦτο τῆς συγκαταθέσεως καὶ τῆς καταλήψεως ἐκτελεῖται ὑπὸ τοῦ «ἡγεμονικοῦ» τμήματος τῆς ψυχῆς καὶ δι' αὐτοῦ λαμβάνει ὑπόστασιν «ἡ καταληπτικὴ φαντασία», ἤτοι ἔννοια ἤτις ἔχει τὴν ἱκανότητα νὰ «καταλάβῃ» τὸ ἀντικείμενόν της. Ἡ σύνδεσις τῶν παραστάσεων εἶναι κάτι τὸ αὐτόματον «ἀκούσιον». Ἡ συγκατάθεσις ὅμως εἶναι πρᾶξις «ἑκουσία» καὶ κρίσις ἐκφραζομένη ὑπὸ τῆς συνειδήσεως. Τὸν ὅρον «κατάληψιν» εἰσήγαγεν εἰς τὴν φιλοσοφικὴν ὁρολογίαν ὁ Ζήνων. Δηλοῦται δὲ διὰ τῆς καταλήψεως κάτι τὸ ὁποῖον εἶναι διάφορον ἀπὸ τὴν ἔννοιαν. Ἔννοια εἶναι ἁπλῶς ἡ παρουσία μέσα εἰς τὴν ψυχὴν ἑνὸς παραστατικοῦ περιεχομένου. Ὅταν ἡ ἔννοια συνοδεύεται ἀπὸ τὴν πεποίθησιν (συγκατάθεσιν), ὅτι συμφωνεῖ μὲ ἓν ἐξωτερικὸν ἀντικείμενον, τότε ὀνομάζεται κατάληψις. Οἱ Στωικοὶ δὲν συμφωνοῦν ὡς πρὸς τὴν οὐσίαν τῆς καταληπτικῆς φαντασίας. Ἄλλοι τὴν θεωροῦν ὡς ἐνέργημα διὰ τοῦ ὁποίου ἡ συνείδησις ἀντιλαμβάνεται τὴν πραγματικότητα. Ὁ Χρύσιππος τὴν ἐκλαμβάνει παθητικῶς· νομίζει ὅτι αὐτὴ ἀσκεῖ κατοχὴν ἐπὶ τῆς συνειδήσεως: «Αὕτη γὰρ ἐναργὴς οὖσα καὶ πληκτικὴ μόνον οὐχὶ τῶν τριχῶν λαμβάνεται κατασπῶσα ἡμᾶς συγκατάθεσιν» (αὕτη, δηλαδὴ ἡ καταληπτικὴ φαντασία, οὖσα ἐνεργητικὴ καὶ πλήττουσα τὴν συνείδησίν μας, μᾶς πιάνει σχεδὸν ἀπὸ τὰς τρίχας καὶ διαίως μᾶς σύρει πρὸς συγκατάθεσιν». Οἱ Σκεπτικοὶ καταπολέμησαν τὴν ὀρθότητα τοῦ κριτηρίου τούτου, διότι παρετήρησαν ὅτι καὶ εἰς περιπτώσεις κατὰ τὰς ὁποίας ἡ συνείδησις θεωρεῖ ψευδές τι ὡς ἀληθές, ἐμφανίζεται τὸ ψυχολογικὸν φαινόμενον τῆς συγκαταθέσεως. Ἐπειδὴ ἡ συγκατάθεσις εἶναι ὑποκειμενικὴ ἐνέργεια, δὲν δύναται νὰ παράσχῃ ἐγγύησιν περὶ τῆς ἀντικειμενικότητος τῆς γνώσεως. Τὴν ἀντίρρησιν ταύτην τῶν Σκεπτικῶν οὐδέποτε ἠδυνήθησαν νὰ τὴν ἀντιμετωπίσουν ἀποτελεσματικῶς οἱ Στωικοί.

Ἰδιαιτέρας ἀπόψεις παρουσίασαν καὶ ὡς πρὸς τὸ ὀντολογικὸν πρόβλημα τῶν κατηγοριῶν. Προσεπάθησαν νὰ συμπτύξουν καὶ νὰ συστηματοποιήσουν τὰς δέκα ἀριστοτελικὰς κατηγορίας εἰς τέσσαρας. Γενικωτάτη κατηγορία ἐθεωρήθη τὸ «ὑποκείμενον» ἢ ἡ «οὐσία» μετ' αὐτὴν ὡς δευτέρα ἐπακολουθεῖ ἡ οὐσιαστικὴ ἰδιότης, «τὸ ποιὸν» ἢ «ὁ ποιὸς λόγος»· αὕτη περιλαμβάνει τὴν κατηγορίαν καὶ τοῦ ποιοῦ καὶ τοῦ ποσοῦ τρίτην θέσιν κατέχει ἡ κατὰ συμβεβηκὸς (συμπτωματικὴ ἰδιότης), τὸ «πῶς ἔχον» ἢ «τὸ πῶς ἔχον ποιόν». Τετάρτη δὲ καὶ τελευταία εἰς τὴν σειρὰν ἔρχεται ἡ κατηγορία τῆς σχέσεως, τὸ «πρός τι πῶς ἔχον» ἢ «τὸ πρός τι πῶς ἔχον ποιὸν ὑποκείμενον». Αἱ τέσσαρες αὗται κατηγορίαι ἔχουν καταταχθῆ εἰς σειρὰν ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῆς γενικότητός των, περιέχεται δὲ ἡ εἰδικωτέρα εἰς τὴν γενικωτέραν.

Ἑπέρα σπουδαία κατηγοριῶν διάκρισις, ἱδρυθεῖσα ὑπὸ τῆς στωικῆς φιλοσοφίας, εἶναι ἡ γενομένη ἐπὶ τῇ βάσει τῆς γενικῆς κατηγορίας «τί». Ὑψιστη κατηγορία, εἰς ἣν ὑπάγονται ὅλα τὰ ὄντα, εἶναι τὸ «τί» δηλαδὴ τὸ κάτι. Ὑπὸ τὴν κατηγορίαν ταύτην ὑποπίπτουν δύο εἰδικώτεραι. Αὗται εἶναι ἀφ' ἑνὸς μὲν τὰ σώματα, ἀφ' ἑτέρου δὲ τὰ ἀσώματα. Λέγοντες σώματα ἐννοοῦν τὰ ἔχοντα ἀντικειμενικὴν ὑπόστασιν ὄντα, ὡς ἀσώματα δὲ ἐκλαμβάνουν ὄντα ἔχοντα ἰδεώδη ὕπαρξιν. Διακρίνουν δὲ τέσσαρα εἴδη ἀσωμάτων (μὴ ἔχοντα ἀντικειμενικὴν ὕπαρξιν)· τὸ λεκτόν, τὸ κενόν, τὸν τόπον καὶ τὸν χρόνον (Σέξτ. Ἐμπ. πρὸς μαθημ.. 10, 218). Ἐκ τῶν τεσσάρων τούτων ἰδιαιτέρας προσοχῆς εἶναι ἄξιον νὰ τύχῃ τὸ λεκτόν. Διὰ τοῦ ὅρου τούτου νοοῦν οἱ Στωικοὶ τὰς ἰδεώδεις σημασίας, τὰς θεωροῦν δὲ ὡς κάτι τὸ ὁποῖον παρεμβάλλεται μεταξὺ τῶν ψυχολογικῶν παραστάσεων καὶ τῶν ἀντικειμένων εἰς τὰ ὁποῖα αὗται ἀναφέρονται: «Τὸ λεκτὸν μέσον τοῦ νοήματος καὶ τοῦ πράγματος». (Ἀμμώνιος εἰς τὸ «Περὶ ἑρμηνείας» 17, 24). Ἐσχάτως ὁ Ἐδ. Χοῦσσερλ εἰς τὴν «Τυπικὴν καὶ Ὑπερβατικὴν Λογικήν» του σελ. 72, ἐτόνισεν ὅτι διὰ τῆς ἐννοίας τοῦ λεκτοῦ οἱ Στωικοὶ εἶχον φθάσει εἰς τὴν ἐπίγνωσιν περὶ τῆς ὑπάρξεως τῶν ἰδεωδῶν λογικῶν στοιχείων, τὰ ὁποῖα χρησιμοποιεῖ ἡ τυπικὴ λογική, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν τυπικὴν μαθηματικήν, τὴν χρησιμοποιοῦσαν τυποποιημένα ἀντικειμενικῆς ὑποστάσεως στοιχεῖα.

Ἐν συναφείᾳ πρὸς τὰς ὀντολογικὰς ἀναζητήσεις, ἐξ ἴσου ἀξιομνημόνευτοι τυγχάνουν καὶ αἱ εἰς τὸ πεδίον τῆς φιλοσοφικῆς γραμματικῆς γενόμεναι ἔρευναι. Εἰς τὴν κυρίως λογικὴν ἐναπόκειται, κατὰ τοὺς στωικοὺς νὰ ἐρευνήσῃ τὸ «σημαινόμενον». Ἡ λογικὴ κρίσις θεωρεῖται ὑπ' αὐτῶν ὡς διισχυρισμὸς «ἀξίωμα» καὶ θεωρεῖται ἀποφαντικὸς λόγος, στοιχεῖα δὲ αὐτοῦ εἶναι τὸ «ὑποκείμενον» καὶ τὸ «κατηγόρημα». Κρίσις ἀπαρτιζομένη ἀπὸ ὑποκείμενον καὶ κατηγόρημα, π.χ. ὁ Σωκράτης περιπατεῖ, καλεῖται ἀξίωμα «αὐτοτελές». Τὸ ὑποκείμενον τῶν προτάσεων εἶναι πάντοτε ἀτομική τις ὑπόστασις ἢ καθωρισμένη, εἴτε ἀκαθόριστος, εἴτε ἡμικαθωρισμένη. Τὸ κατηγόρημα ἐκφράζει πάντοτε μίαν κατάστασιν ἢ ἐνέργειαν τοῦ ὑποκειμένου. Οἱ συλλογισμοὶ συνεπῶς δὲν καταρτίζονται ἐπὶ τῇ βάσει τῶν λογικῶν σχέσεων τῶν ἐννοιῶν τὰς ὁποίας περιέχουν αἱ προτάσεις, ἀλλ' ἐπὶ τῇ βάσει τῶν σχέσεων εἰς ἃς εὑρίσκονται τὰ διὰ τῶν προτάσεων ἐκφραζόμενα γεγονότα. Μετὰ μεγάλης προσοχῆς ἐξήτασαν τὰς κρίσεις διαιροῦντες ταύτας εἰς ἁπλᾶς καὶ συνθέτους. Τὰς συνθέτους κρίσεις διήρουν εἰς: 1ον) «συνημμένας», δηλαδὴ ὑποθετικὰς τοῦ τύπου «εἰ ἡμέρα ἐστὶ φῶς ἐστι», 2ον) «συμπεπλεγμένας», συμπλεκτικάς, «καὶ ἡμέρα ἐστὶ καὶ φῶς ἐστι», 3ον) «διεζευγμένας», διαζευκτικὰς «ἢ ἡμέρα ἐστὶ ἢ νὺξ ἐστι», 4ον) «αἰτιώδεις», αἰτιολογικάς, «διότι ἡμέρα ἐστί, φῶς ἐστιν», 5ον) «διασαφούσας τὸ μᾶλλον», π.χ. μᾶλλον ἡμέρα ἐστὶ ἢ νύξ, 6ον) «διασαφούσας τὸ ἧττον», π.χ. ἧττον νὺξ ἔστω ἢ ἡμέρα.

Αἱ εἰς τὴν τυπικὴν λογικὴν ἔρευναι τῶν Στωικῶν ἀνεφέροντο ἰδίᾳ εἰς τοὺς διαζευκτικοὺς καὶ ὑποθετικοὺς συλλογισμούς, τοὺς ὁποίους εἶχε παραλείψει νὰ ἐξετάσῃ ὁ Ἀριστοτέλης. Ἐπιδιώκοντες πρωτοτυπίαν ἤλλαξαν τὰ ὀνόματα τῶν προτάσεων τοῦ συλλογισμοῦ, καλέσαντες τὴν μὲν μείζονα πρότασιν «λῆμμα», τὴν ἐλάττονα «πρόσληψιν» καὶ τὸ συμπέρασμα «ἐπιφοράν». Οἱ δύο τύποι τοῦ ὑποθετικοῦ συλλογισμοῦ εἶναι οἱ ἀκόλουθοι:

Λῆμμα ἐὰν εἶναι τὸ Α, εἶναι καὶ τὸ Β:	Ἐὰν εἶναι τὸ Α, εἶναι καὶ τὸ Β:
πρόσληψις εἶναι τὸ Α	δὲν εἶναι τὸ Β
ἐπιφορὰ ἄρα εἶναι καὶ τὸ Β	ἄρα δὲν εἶναι καὶ τὸ Α.

Ἔχουν κάμει λόγον καὶ περὶ ἐλλιπῶν συλλογισμῶν, καλοῦν δὲ αὐτοὺς «μονολημμάτους λόγους» (συλλογισμοὺς μὲ μίαν μόνον πρότασιν)· π.χ. «ἀναπνεῖς· ζῇς ἄρα». Ὁ τύπος οὗτος τοῦ μονολημμάτου συλλογισμοῦ μᾶς ἐνθυμίζει τὸ καρτεσιανὸν «νοῶ· ἄρα ὑπάρχω».

Ἡ κοσμολογία τῶν ἀρχαιοτέρων Στωικῶν

Ἡ στωικὴ κοσμολογία διεμορφώθη ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν ἠθικῶν τάσεων τοῦ ὅλου συστήματος. Τὸ ἠθικὸν αἴτημα ἦτο νὰ παραχθῇ ἡ ἀτομικὴ ἠθικότης ἀπὸ μίαν ὑπερτέραν ὀντολογικὴν ἀρχήν, ἥτις νὰ μὴ ἴσταται ὡς ὑπερβατικὴ αἰτία ἐκτὸς τοῦ κόσμου, ἀλλὰ νὰ εἶναι παροῦσα μέσα εἰς αὐτόν. Ὡς τοιαύτην ἀρχήν, ἥτις διεισδύει διὰ μέσου τοῦ σύμπαντος ἐμψυχώνουσα καὶ κυβερνῶσα τοῦτο, ἐδέχθησαν τὸν λόγον τοῦ Ἡρακλείτου. Οὗτος ἀποτελεῖ τὴν δυναμικὴν ἀρχήν, ἥτις συγκρατεῖ καὶ δίδει ζωὴν εἰς τὸν κόσμον. Συνεπῶς ἡ κοσμολογικὴ των θεωρία εἶναι ἐξ ὁλοκλήρου δυναμική. Ἐπηρεάζεται προφανῶς ἀπὸ τὴν περιπατητικὴν φιλοσοφίαν, ἥτις διὰ τοῦ Στράτωνος εἶχε καταλήξει εἰς δυναμισμὸν ἐξηγοῦντα τὰ ἐν τῷ κόσμῳ συμβαίνοντα οὐχὶ διὰ τῶν ποσοτικῶν σχέσεων τῶν ἀτόμων, ἀλλὰ διὰ τῆς ἐπενεργείας δυνάμεων. Δέχονται οἱ Στωικοὶ ὅτι εἰς τὸ σύμπαν ὑπάρχουν δύο ἀρχαί, ἡ μία ἐνεργητικὴ «τὸ ποιοῦν» καὶ ἡ ἑτέρα παθητικὴ «τὸ πάσχον». Ἀμφότεραι ὅμως εἶναι σωματικῆς φύσεως. Ὁ Θεὸς ταυτίζεται μὲ τὴν ἐνεργητικὴν ἀρχήν, δὲν εἶναι ἀσώματος, ἀλλὰ σωματικὴ οὐσία, «πῦρ τεχνικὸν» καὶ «πνεῦμα διῆκον δι' ὅλου τοῦ κόσμου». Διεισδύει πανταχοῦ ὡς πνεῦμα καὶ πῦρ καὶ ἀποτελεῖ τὴν συνείδησιν τοῦ κόσμου. Καὶ ἡ ψυχὴ εἶναι σωματικῆς φύσεως, ὁμοίως δὲ καὶ αἱ ἰδιότητες τῶν σωμάτων εἶναι «πνεύματος», ἅτινα διεισδύουν διὰ μιᾶς γενικῆς ἀναμίξεως «κράσεως διόλου» εἰς ὅλον τὸν κόσμον. Ὁ Κλεάνθης ἀπεδείκνυεν ὅτι ἡ ψυχὴ εἶναι σῶμα διὰ τοῦ ἑξῆς συλλογισμοῦ: «Οὐδὲν ἀσώματον συμπάσχει σώματι, οὐδὲ ἐσωμάτῳ σῶμα, ἀλλὰ σῶμα σώματι· συμπάσχει δὲ ἡ ψυχὴ τῷ σώματι νοσοῦντι καὶ τεμνομένῳ καὶ τὸ σῶμα τῇ ψυχῇ αἰσχυνομένης γὰρ ἐρυθρὸν γίνεται καὶ φοβουμένης ὠχρόν· σῶμα ἄρα ἡ ψυχὴ» (Νεμέσ. Περὶ φύσεως ἀνθρ. 32) (Οὐδὲν ἀσώματον συμμεταβάλλεται μαζὶ μὲ τὰς μεταβολὰς τοῦ σώματος, οὐδὲ κανὲν σῶμα μαζὶ μὲ τὰς μεταβολὰς τοῦ ἀσωμάτου, ἀλλὰ τὸ σῶμα συμμερίζεται τὰς μεταβολὰς τοῦ σώματος. Ἡ ψυχὴ συμμερίζεται τὰς μεταβολὰς τοῦ σώματος, ὅταν ὑποφέρῃ τὸ σῶμα ἀπὸ νόσον ἢ ὑποβάλλεται εἰς τομήν· καὶ τὸ σῶμα συμμερίζεται τὰ παθήματα τῆς ψυχῆς. Διότι ὅταν ἡ ψυχὴ καταλαμβάνεται ἀπὸ ἐντροπὴν γίνεται τὸ σῶμα ἐρυθρόν, καὶ ὅταν καταλαμβάνεται ἀπὸ φόβον ὠχρόν). Ὑλικὴν ἐδέχετο τὴν ψυχὴν καὶ ὁ Χρύσιππος. Κατὰ τὸν Νεμέσιον (τὸ αὐτὸ ἔργον σελ. 46) «Χρύσιππος δέ φησιν ὅτι ὁ θάνατός ἐστι ψυχῆς χωρισμὸς ἀπὸ σώματος· οὐδὲν δὲ ἀσώματον ἀπὸ σώματος χωρίζεται· οὐδὲ γὰρ ἐφάπτεται σώματος ἀσώματον, ἡ δὲ ψυχὴ καὶ ἐφάπτεται καὶ χωρίζεται τοῦ σώματος, σῶμα ἄρα ἡ ψυχή» (Ὁ θάνατος εἶναι χωρισμὸς τῆς ψυχῆς ἀπὸ τοῦ σώματος· κανὲν δὲ ἀσώματον δὲν δύναται νὰ νοηθῇ ὡς χωριζόμενον ἀπὸ τὸ σῶμα· διότι τὸ ἀσώματον δὲν δύναται νὰ ἔχῃ ἐπαφὴν μὲ τὸ σῶμα· ἡ δὲ ψυχὴ καὶ ἐφάπτεται καὶ χωρίζεται τοῦ σώματος· ἄρα ἡ ψυχὴ εἶναι σῶμα).

Ἡ στωικὴ κοσμολογία ἔχει χαρακτῆρα δυναμικόν. Ἐπανέρχεται εἰς τὴν ἐν τῷ «Σοφιστῇ» τοῦ Πλάτωνος ἐκφραζομένην ἀντίληψιν ὅτι ὂν εἶναι ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον δύναται νὰ ἐνεργήσῃ ἢ νὰ πάθῃ κάτι. Τὸ ἐνεργητικὸν στοιχεῖον εἶναι ὁ Θεός, ἐκλαμβανόμενος ὡς λόγος καὶ πνεῦμα, τὸ δὲ παθητικὸν ἡ ὕλη ἐκλαμβανομένη ὡς σῶμα. Ἡ ὕλη νοεῖται ὡς «ἄποιος οὐσία», οὐσία ἐστερημένη ποιοτήτων, λαμβάνει δὲ μορφὰς καὶ σχήματα διὰ τῆς ἐπενεργείας τοῦ Θεοῦ, ὅστις ὑφίσταται ἀχώριστος καὶ ἀναμεμιγμένος μὲ τὴν ὕλην: «Μεμῖχθαι δὲ τῇ ὕλῃ τὸν Θόν, διὰ πάσης αὐτῆς διήκοντα καὶ σχηματίζοντα καὶ μορφοῦντα καὶ κοσμοποιοῦντα» (Ἀλέξαν. Ἀφροδ. Συλλογὴ Ἀρνιμ τόμ. 2, 310). (Ὁ Θεὸς εἶναι ἀναμεμιγμένος μὲ τὴν ὕλην καὶ τὴν παρακολουθεῖ εἰς ὅλην της τὴν ἔκτασιν, καὶ δίδει εἰς αὐτὴν σχῆμα καὶ μορφὴν καὶ τάξιν). Διὰ νὰ γίνεται ἡ ἀνάμιξις αὕτη πρέπει νὰ ὑπάρχῃ ἡ δυνατότης νὰ διεισδύῃ τὸ ἓν σῶμα (ὁ λόγος καὶ τὸ πνεῦμα) εἰς τὸ ἄλλο (τὴν ὕλην). Τὴν τοιαύτην διείσδυσιν ὀνομάζουν, ὡς ἐσημειώσαμεν ἀνωτέρω, οἱ Στωικοὶ κρᾶσιν: «Κρᾶσις δὲ οὐ παράθεσις, ἀλλὰ τῶν ἀνομοίων μερῶν εἰς ἄλληλα εἰσδυομένων δι' ὅλων ἀντιπαρέκτασις». (Συλλογὴ Ἀρνιμ, τόμ. 2, 153) (Κρᾶσις δὲν εἶναι νὰ εἶναι τοποθετημένον τὸ ἓν σῶμα πλησίον τοῦ ἄλλου, ἀλλὰ τὸ νὰ ἀντιπαρακτείνωνται τὰ ἀνόμοια μέρη διὰ μέσου ὁλοκλήρου τοῦ σύμπαντος εἰσδύοντα τὸ ἓν εἰς τὸ ἄλλο). Ἡ στωικὴ ἀν-

τίληψις δὲν δέχεται τὴν ἀρχὴν τοῦ ἀδιαχωρήτου τῶν φυσικῶν σωμάτων, ἀλλ' ὅτι ἐν τῷ αὐτῷ χώρῳ δύνανται νὰ συνυπάρχουν δύο σωματικαὶ οὐσίαι. 'Ως πρὸς τὴν γένεσιν τοῦ κόσμου δέχονται ὅτι αὕτη προέρχεται ἐκ τῆς ἐπενεργείας τοῦ Θεοῦ ἐπὶ τῆς ὕλης. Τὸν Θεὸν χαρακτηρίζουν ὡς «πῦρ» ἢ ὡς «πνεῦμα ἔνθερμον διῆκον δι' ὅλου τοῦ κόσμου». Εἶναι φανερὸν ὅτι πρὸς προσδιορισμὸν τῆς οὐσίας του συνδυάζουν τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ πυρὸς καὶ τοῦ ἀέρος, θεωροῦντες οὕτω τὸ θεῖον ὂν ὡς πυρώδη καὶ φλογερὰν πνοὴν προικισμένην ὅμως ὑπὸ νοήσεως. Διὰ νὰ μὴ δὲ ἐπέλθῃ σύγχυσις πρὸς τὸ ἐγκόσμιον πῦρ, χαρακτηρίζουν τὸν Θεὸν ὡς «πῦρ τεχνικόν», τὸ ὁποῖον δύναται νὰ αὐξήσῃ καὶ νὰ διατηρήσῃ τὴν ζωὴν εἰς τὰ ζῶα καὶ φυτὰ «αὐξητικόν τε καὶ τηρητικόν, οἷον ἐν τοῖς φυτοῖς» καὶ ζώσις». Φαίνεται ὅτι παρατηρήσεις σχετικαὶ μὲ τὴν ζωικὴν θερμότητα τοὺς ἤγαγον νὰ διαστείλουν τὸ προάγον καὶ συντηροῦν τὴν ζωὴν πῦρ, ἀπὸ τὸ πῦρ τὸ νοούμενον ὑπὸ τὴν συνήθη ἐκδοχήν, ὅπερ πυρπολεῖ καὶ καταστρέφει. Τὸ τελευταῖον τοῦτο ἐκάλουν «πῦρ ἄτεχνον». Κατὰ τὸν Ζήνωνα ὑπάρχουν «δύο γένη πυρός, τὸ μὲν ἄτεχνον καὶ μεταβάλλον εἰς ἑαυτὸ τὴν τροφήν, τὸ δὲ τεχνικόν, αὐξητικόν τε καὶ τηρητικόν, οἷον ἐν τοῖς φυτοῖς ἐστι καὶ ζώοις, ὃ δὴ φύσις ἐστὶ καὶ ψυχή· τοιούτου δὲ πυρὸς εἶναι τὴν τῶν ἄστρων οὐσίαν» (Συλλ. Ἄρνιμ, τόμ. 1, σελ. 34). 'Ο Θεός, ὅστις εἶναι πῦρ, πνεῦμα νοῦς καὶ εἱμαρμένη κατ' ἀρχὰς εὑρίσκεται «καθ' ἑαυτόν». 'Ως «πνεῦμα» ὁ Θεὸς κινεῖται ἐντὸς τῆς περιοχῆς του ἔχων ὡς ἀφετηρίαν καὶ τέρμα τὸν ἑαυτόν του. Κατὰ τὸν Χρύσιππον, τὸ ὂν εἶναι πνεῦμα «κινοῦν ἑαυτὸ πρὸς ἑαυτὸ καὶ ἐξ ἑαυτοῦ». Ἀλλὰ δὲν μένει ὁ Θεὸς εἰς τὴν ἀπομόνωσίν του, ἐξέρχεται καὶ ἐπιφέρει μεταβολὴν εἰς ὅλην τὴν οὐσίαν, μεταβάλλων αὐτὴν εἰς ἀέρα καὶ ἔπειτα εἰς ὕδωρ: «Κατ' ἀρχὰς μὲν οὖν καθ' ἑαυτὸν ὄντα τρέπει τὴν πᾶσαν οὐσίαν δι' ἀέρος εἰς ὕδωρ· καὶ ὥσπερ ἐν τῇ γονῇ τὸ σπέρμα περιέχεται, τοιόνδε ὑπολείπεσθαι ἐν τῷ ὑγρῷ, ἐνεργὸν αὐτῷ ποιοῦντα τὴν ὕλην πρὸς τὴν τῶν ἑξῆς γένεσιν· εἶτα ἀπογεννᾶν πρῶτον τὰ τέσσαρα στοιχεῖα, πῦρ, ὕδωρ, ἀέρα, γῆν. Λέγει δὲ περὶ αὐτῶν Ζήνων ἐν τῷ περὶ τοῦ ὅλου» (Διογ. Λαέρτ. 7, 135) ('Ενῷ λοιπὸν κατ' ἀρχὰς εὑρίσκεται μόνος μέσα εἰς τὸν ἑαυτόν του ὁ Θεός, ἔπειτα μεταβάλλει τὸ σύνολον τῆς κοσμικῆς ὕλης διὰ τοῦ ἀέρος εἰς ὕδωρ. Καὶ ὅπως εἰς νεογέννητον νεογνὸν περιέχεται τὸ σπέρμα, κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ ὁ Θεός, ὅστις ἐπέχει θέσιν σπερματικοῦ λόγου διὰ τὸν κόσμον, ἐγκαθιδρύεται εἰς τὸ ὑγρὸν ὡς σπερματικὸς λόγος, καθιστῶν διὰ τοῦ ἑαυτοῦ του ὕλην, κατόπιν ἐπεξεργασίας κατάλληλον διὰ τὴν γένεσιν τῶν στοιχείων, ἅτινα παράγονται κατόπιν· ἔπειτα γεννᾷ τὰ πρῶτα τέσσαρα στοιχεῖα, τὸ πῦρ, τὸ ὕδωρ, τὸν ἀέρα καὶ τὴν γῆν. 'Ομιλεῖ δὲ περὶ αὐτῶν ὁ Ζήνων εἰς τὸ περὶ τοῦ κοσμικοῦ συνόλου σύγγραμμά του). 'Ωστε ὁ Θεὸς εἶναι πῦρ τεχνικόν, εἶδος πυρώδους πνεύματος, τὸ ὁποῖον ἐπιδρᾷ ἐπὶ τῆς κοσμικῆς ὕλης καὶ τὴν μεταβάλλει εἰς ὕδωρ. Δὲν ἀπομακρύνεται ὅμως μετὰ ταῦτα ὁ Θεός. Ἐγκαθιδρύεται εἰς τὸ ὑγρὸν στοιχεῖον ὡς σπερματικὸς λόγος. 'Η ἔννοια τοῦ σπερματικοῦ λόγου ὑπῆρξε σπουδαιοτάτη διὰ τοὺς Στωικούς, ἐχρησιμοποιήθη δὲ κατόπιν ὑπὸ τῶν Νεοπλατωνικῶν καὶ τοῦ Αὐγουστίνου. Νοοῦν τὸν σπερματικὸν λόγον ὡς μορφοπλαστικὴν δύναμιν, ἐκ τῆς ὁποίας προέρχεται ἡ ἀνάπτυξις. 'Ο Θεὸς εἶναι ἐν γένει ὁ σπερματικὸς λόγος τοῦ κόσμου, θεωρούμενος ὡς γενικὴ τοῦ σύμπαντος μορφοπλαστικὴ δύναμις. Ἐκτὸς τοῦ γενικοῦ τούτου σπερματικοῦ λόγου ἐδέχοντο οἱ Στωικοὶ καὶ μερικοὺς δι' ἕκαστον ἐκ τῶν ὄντων σπερματικοὺς λόγους, ἐξ ὧν προκαλεῖται ἡ ἀνάπτυξις τῶν μερικῶν ὄντων. Εἶναι προφανὲς ὅτι ἡ τοιαύτη τῶν Στωικῶν θεωρία ὑπενθυμίζει τὰ «ἔνυλα εἴδη» τοῦ 'Αριστοτέλους καὶ τὰς «ἐντελεχείας» τοῦ Γερμανοῦ φιλοσόφου Ντρίς. Κατὰ τὸν Χρύσιππον: «Τοὺς σπερματικοὺς λόγους τοῦ Θεοῦ ἡ ὕλη παραδεξαμένη ἔχει ἐν ἑαυτῇ εἰς κατακόσμησιν τῶν ὅλων» (Δεχθεῖσα μέσα εἰς τὸν ἑαυτόν της ἡ ὕλη τοὺς σπερματικοὺς λόγους τοῦ Θεοῦ τοὺς ἔχει μέσα εἰς τὸν ἑαυτόν της διὰ νὰ κατασκευάσῃ (δι' αὐτῶν) τὴν ἐν τῷ κοσμικῷ συνόλῳ τάξιν). Διὰ τῆς ἐπενεργείας τοῦ Θεοῦ γεννῶνται τὰ στοιχεῖα.

Ἓν μέρος τοῦ πυρὸς γίνεται ἀήρ, τμῆμα δὲ τοῦ ἀέρος μεταβάλλεται εἰς ὕδωρ, μέρος δὲ τοῦ ὕδατος μετατρέπεται εἰς γῆν. Οὕτω λαμβάνει ποιοτικὸν διαφορισμὸν τὸ σωματικὸν μέρος τοῦ κόσμου, ἐκ τούτου δὲ γεννῶνται τὰ ἀτομικὰ ὄντα. Ἕκαστον ἀτομικὸν ὂν ἐμψυχοῦται ἀπὸ ἀπόσμασμά τι τοῦ παγκοσμίου θείου πνεύματος. 'Η ψυχὴ εἶναι 'πνεῦμα «ἔνθερμον», τὸ δὲ προικισμένον μὲ φρόνησιν μέρος αὐτῆς, ὅπερ καλεῖται καὶ ἡγεμονικόν, εἶναι ἡ λεπτοτέρα ποιότης τοῦ πνεύματος «λεπτομερέστερόν τι πνεῦμα». Ἅπαντα τὰ ὄντα ἀποτελοῦν ἑνιαῖον σύστημα, ὅπερ εἶναι ὁ κόσμος. Οἱ Στωικοὶ ὁρίζουν τὸν κόσμον ὡς «σύστημα ἐξ οὐρανοῦ καὶ γῆς καὶ τῶν ἐν τούτοις φύσεων» ἢ ὡς «τὸ ἐκ θεῶν καὶ ἀνθρώπων σύστημα καὶ τῶν ἕνεκα τούτων γεγονότων». Πῶς ὅμως διατηρεῖ τὴν συνοχήν του τὸ κοσμικὸν σύστημα; Ἀπαντῶντες εἰς τὸ ἐρώτημα τοῦτο οἱ Στωικοὶ δέχονται ὅτι ὑπάρχει ἐν τῷ σύμπαντι μία συνεκτικὴ δύναμις. Ταύτην καλοῦν «τόνον», κάτι δηλαδὴ τὸ ὁποῖον συνέχει καὶ συσφίγγει πρὸς ἄλληλα τὰ ἐγκόσμια ὄντα. 'Η τοιαύτη δύναμις δὲν δύναται νὰ ἔχῃ τὴν ἕδραν της οὔτε εἰς τὴν γῆν, οὔτε εἰς τὸ ὕδωρ. Ἔχει τὴν ἕδραν της εἰς τὸ πνεῦμα καὶ εἰς τὸ πῦρ. Κατὰ τὸν Πλούταρχον οἱ Στωικοὶ ἐφρόνουν: «Γῆν μὲν καὶ ὕδωρ οὔθ' ἑαυτὰ συνέχειν οὐθ' ἕτερα, πνευματικῆς δὲ μετοχῆ καὶ πυρώδους δυνάμεως τὴν ἑνότητα διαφυλάττειν· ἀέρα δὲ καὶ πῦρ αὐτῶν τ' εἶναι δι' εὐτονίαν ἐκτικά, καὶ τοῖς δυσὶν ἐκείνοις ἐγκεκραμένα τὸν τόνον παρέχειν καὶ τὸ μόνιμον καὶ οὐσιῶδες» (Συλλ. Ἄρνιμ, τόμ, 2, σελ. 146) ('Η γῆ καὶ τὸ ὕδωρ οὔτε διὰ τὸν ἑαυτόν των ἔχουν συνεκτικὴν δύναμιν, οὔτε δύνανται νὰ παράσχουν συνεκτικὴν δύναμιν εἰς ἄλλα. 'Ο ἀὴρ ὅμως καὶ τὸ πῦρ καὶ τὸν ἑαυτόν των δύνανται νὰ συνέχουν διότι ἔχουν κατάλληλον συνεκτικὴν δύναμιν, καὶ ἀναμεμιγμένα μὲ τὰ δύο ὑπόλοιπα στοιχεῖα (τὴν γῆν καὶ τὸ ὕδωρ) παρέχουν εἰς αὐτὰ συνεκτικὴν δύναμιν, καὶ τὸ χαρακτηριστικὸν τῆς μονιμότητος καὶ τῆς οὐσιαστικότητος). 'Η συνεκτικὴ αὕτη δύναμις προσωποποιουμένη ὀνομάζεται καὶ 'Ηρακλῆς. Κατὰ τὸν Χρύσιππον καὶ αἱ ποιότητες εἶναι «πνεύματα καὶ τόνοι ἀερώδεις», οἵτινες δίδουν μορφὴν καὶ εἶδος εἰς τὴν ἀδρανῆ ὕλην. Ἐπειδὴ δὲ ὁ κόσμος ἀποτελεῖ σύνολον συνεχόμενον ὑπὸ τῆς αὐτῆς δυνάμεως (τοῦ θείου πνεύματος), τὰ μέλη του συνδέονται πρὸς ἄλληλα διὰ «συμπαθείας». Ἅπαντα τὰ ἐγκόσμια ὄντα συντείνουν εἰς ἓν κοινὸ αἰσθητήριον, ὅπερ εἶναι ἡ παγκόσμιος συμπάθεια. Διὰ ταύτης ἐξηγεῖται ἡ μετάδοσις τῆς ἐνεργείας ἐκ τοῦ μακρόθεν καὶ ἡ ἐπίδρασις τῶν ὄντων ἐπ' ἀλλήλων. Τὰ οὐράνια σώματα ἐπιδροῦν ἐπὶ τῶν γηΐνων καὶ ἐπὶ τῶν τυχὸν τῶν ἀτομικῶν ἀνθρώπων. 'Η ἐξάτμισις ἀφ' ἑτέρου τῶν ὑδάτων παρέχει τροφὴν εἰς τὰ οὐράνια σώματα. 'Η περὶ παγκοσμίου συμπαθείας στωικὴ διδασκαλία παρέσχε τὴν βάσιν διὰ νὰ στηριχθῇ ἐπ' αὐτῆς ἡ πίστις εἰς τὴν ἀστρολογίαν καὶ τὴν μαντικήν. Τὰ ἄστρα ἐπιδροῦν ἐπὶ τῆς τύχης τῶν ἀνθρώπων, ἐπὶ τῆς καλῆς ἢ «κακῆς ἐκβάσεως τῶν ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν ἀστρονομικῶν συγκυριῶν ἐπιχειρουμένων ἔργων. Ἐπειδὴ δὲ ἡ πορεία τοῦ κοσμικοῦ γεγονότος εἶναι ἐνιαία, δυνάμεθα ἐκ τῆς γενικῆς πορείας τοῦ ὅλου κοσμικοῦ γεγονότος, ὅπως αὕτη ἀποκαλύπτεται ὑπὸ διαφόρων σημείων, νὰ προβλέψωμεν τὴν πορείαν τῶν μερικῶν γεγονότων, ἐφ' ὅσον καὶ αὐτὰ ἀκολουθοῦν τὴν ροὴν τῆς παγκοσμίου τῶν πραγμάτων φορᾶς. Ἐφ' ὅσον τὰ πάντα καθορίζονται ὑπὸ τοῦ παγκοσμίου λόγου, τὸν ὁποῖον δύναται ὁ ἄνθρωπος νὰ κατανοήσῃ καὶ νὰ παρακολουθήσῃ, δυνάμεθα νὰ προεικάσωμεν περὶ τῆς πορείας, ἣν θὰ ἀκολουθήσουν τὰ ἐν τῷ κόσμῳ συμβαίνοντα.

Αἱ τοιαῦται ἀντιλήψεις ἐξηγοῦν διατί κατὰ τοὺς μεταγενεστέρους χρόνους ἦτο τόσον ἐρριζωμένη ἡ ἐμπιστοσύνη εἰς τὰς ἀστρολογικὰς προρρήσεις. Ἐστηρίζετο ὄχι ἐπὶ δεισιδαιμονίας ἀλλὰ ἐπὶ τῆς θεωρίας τῆς διδασκούσης ὅτι τὰ πάντα ἐν τῷ κόσμῳ εὑρίσκονται εἰς ἀλληλεξάρτησιν.

'Ο κόσμος εἶναι πεπερασμένος, διότι ὑπάρκτὸν εἶναι μόνον τὸ πεπερασμένον. 'Υπάρχει δὲ ἓν καὶ μόνον κοσμικὸν σύστημα, ἔχον σφαιροειδὲς σχῆμα. Περιβάλλεται τὸ σφαιροειδὲς κοσμικὸν σύμπαν ἐξωτερικῶς ὑπὸ τοῦ κενοῦ: «Ἔξωθεν δ' αὐτοῦ περικεχυμένον εἶναι τὸ κενὸν ἄπειρον, ὅπερ ἀσώματον εἶναι. 'Ασώματον δὲ τὸ οἷόν τε κατέχεσθαι ὑπὸ σωμάτων οὐ κατεχόμενον. Ἐν δὲ τῷ κόσμῳ μηδὲν εἶναι κενόν, ἀλλ' ἡνῶσθαι αὐτόν· τοῦτο γὰρ ἀναγκάζειν τὴν τῶν οὐρανίων πρὸς τὰ ἐπίγεια σύμπνοιαν καὶ συντονίαν» (Διογ. Λαέρτ. 7, 140) (Ἔξωθεν δὲ τοῦ κόσμου ὑπάρχει χυμένον τὸ κενόν, τὸ ὁποῖον εἶναι ἄπειρον, ὂν συγχρόνως καὶ ἀσώματον. 'Ασώματον δὲ εἶναι ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον εἶναι δυνατὸν νὰ κατέχεται ἀπὸ σώματα, ἀλλὰ δὲν κατέχεται. Μέσα δὲ εἰς τὸ κοσμικὸν σύμπαν δὲν ὑπάρχει κενόν, ἀλλ' ὁ κόσμος ἀποτελεῖ ἄνευ χάσματος ἑνότητα. Διότι αὐτὴν τὴν κατὰ συνέχειαν ἑνότητα τὴν ἐπιβάλλει ἀναγκαστικῶς ἡ σύμπνοια καὶ ἡ συνοχὴ τῶν οὐρανίων πρὸς τὰ ἐπίγεια σύμπνοιαν καὶ συντονίαν» (Διογ. Λαέρτ. 7, 140) (Ἔξωθεν δὲ τοῦ κόσμου ὑπάρχει χυμένον τὸ κενόν, τὸ ὁποῖον εἶναι ἄπειρον, ὂν συγχρόνως καὶ ἀσώματον. 'Ασώματον δὲ εἶναι ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον εἶναι δυνατὸν νὰ κατέχεται ἀπὸ σώματα, ἀλλὰ δὲν κατέχεται. Μέσα δὲ εἰς τὸ κοσμικὸν σύμπαν δὲν ὑπάρχει κενόν, ἀλλ' ὁ κόσμος ἀποτελεῖ ἄνευ χάσματος ἑνότητα. Διότι αὐτὴν τὴν κατὰ συνέχειαν ἑνότητα τὴν ἐπιβάλλει ἀναγκαστικῶς ἡ σύμπνοια καὶ ἡ συνοχὴ τῶν οὐρανίων πρὸς τὰ ἐπίγεια σύμπνοιαν καὶ συντονίαν). 'Ο τόπος ἄρα κατατάσσεται εἰς τὰ ἀσώματα ἅτινα δὲν ἔχουν συγκεκριμένην ὑπόστασιν ἀλλὰ λογικήν. Εἶναι λογικὸν πλάσμα πλαττόμενον ὑπὸ τῆς νοήσεως. Ἂν φαντασθῶμεν πρὸς στιγμὴν ὅτι μηδενίζονται ὅλαι αἱ σωματικαὶ ὑπάρξεις, θὰ ἀπομείνῃ ἡ κενὴ χωρικὴ ἔκτασις. Αὐτὸ τὸ λογικὸν πλάσμα εἶναι κατὰ τοὺς Στωικοὺς ὁ τόπος. Νέον ὁρισμὸν παρουσιάζουν ἐπίσης καὶ ὡς πρὸς τὸν χρόνον: «Ἔτι δὲ καὶ τὸν χρόνον ἀσώματον, διάστημα ὄντα τῆς τοῦ κόσμου κινήσεως. Τούτου δὲ τὸν μὲν παρῳχηκότα καὶ τὸν μέλλοντα ἀπείρους, τὸν δὲ ἐνεστῶτα πεπερασμένον» (Διογ. Λαέρτ. 7, 141) (Προσέτι δὲ καὶ ὁ χρόνος εἶναι κάτι τὸ ἀσώματον, διότι εἶναι διάστημα τῆς κινήσεως τοῦ κόσμου. Καὶ ὁ μὲν παρελθὼν καὶ ὁ μέλλων χρόνος εἶναι ἄπειροι, ὁ παρὼν ὅμως χρόνος εἶναι πεπερασμένος). Ἐνῷ ὁ 'Αριστοτέλης ὥριζε τὸν χρόνον «ἀριθμὸν κινήσεως κατὰ τὸ πρότερον καὶ ὕστερον», οἱ Στωικοὶ τὸν θεωροῦν ὡς νοητήν τινα διάστασιν, ἐντὸς τῆς ὁποίας λαμβάνει χώραν ἡ κοσμικὴ κίνησις. Καὶ ὁ τόπος ἄρα καὶ ὁ χρόνος καὶ τὸ κενὸν εἶναι κατὰ τὴν στωικὴν φιλοσοφίαν πλάσματα τῆς νοήσεως «καθ' αὐτά τινα νοούμενα πράγματα». Ἂν ἠθέλομεν νὰ ἐκφρασθῶμεν χρησιμοποιοῦντες ὅρους λαμβανομένους ἐκ τῆς φιλοσοφίας τοῦ Καντίου, θὰ ἐλέγομεν ὅτι ὁ χρόνος καὶ ὁ χῶρος δὲν εἶναι, ὅπως θέλει ἡ καντιανὴ ἀντίληψις, μορφαὶ τῆς ἐποπτείας, ἀλλὰ «νοούμενα», πλασματικὰ ὄντα ἅτινα ἰσχύουν μόνον ὡς ὑποθέσεις.

Ἀκολουθοῦσα ἡ στωικὴ φιλοσοφία δοξασίας τοῦ 'Ηρακλείτου καὶ τοῦ Πλάτωνος, δέχεται ὅτι ὁ κόσμος εἶναι φθαρτός, καταστρεφόμενος διὰ τῆς ἐκπυρώσεως καὶ ἀναγεννώμενος πάλιν ἐκ νέου. 'Η ἱστορία τοῦ κόσμου ἄρα εἶναι ἀλληλοδιαδοχὴ κόσμων φθειρομένων καὶ ἀναγεννωμένων. 'Η καταστροφὴ ἑκάστου περιοδικῶς ἐμφανιζομένου κόσμου συντελεῖται δι' ἐκπυρώσεως, ἥτις εἶναι μετατροπὴ συμπάντων τῶν ἐν τῷ κόσμῳ ὄντων εἰς πῦρ: «ἡ εἰς πῦρ ἀνάλυσις τῶν ὄντων». Ἐν τῷ κοσμικῷ σύμπαντι ἐπισυμβαίνει ὑπεραύξησις τοῦ πυρός, ὅπερ ἀπορροφᾷ μέσα εἰς τὸν ἑαυτόν του πάντα τὰ στοιχεῖα. 'Ο Χρύσιππος φρονεῖ ὅτι ὁ Ζεὺς (δηλαδὴ τὸ ὑπ' αὐτοῦ συμβολιζόμενον πῦρ) αὐξάνεται μέχρι σημείου ὥστε νὰ καταναλώσῃ ὅλα τὰ λοιπὰ στοιχεῖα: «Τὸν Δία αὔξεσθαι μέχρις ἂν εἰς αὐτὸν ἅπαντα καταναλώσῃ». Διὰ τῆς ἐκπυρώσεως ἀναλαμβάνει εἰς τὸν ἑαυτόν του ὁ Ζεὺς τοὺς σπερματικοὺς λόγους καὶ δι' αὐτῶν ἀρχίζει κατόπιν ἡ ἐκ νέου ἀναδημιουργία τοῦ κοσμικοῦ σύμπαντος. Τὴν τοιαύτην ἐκ νέου δημιουργίαν καλοῦν οἱ Στωικοὶ «παλιγγενεσίαν» καὶ «ἀποκατάστασιν». Διὰ ταύτης ἐπέρχεται ἐκ νέου ἡ «διακόσμησις» ἥτις εἶναι «ἰσονομία τῶν τεσσάρων στοιχείων», κατάστασις δηλαδὴ κατὰ τὴν ὁποίαν ἐπέρχεται ἰσορροπία μεταξὺ τῶν στοιχείων καὶ δὲν

ὑπερισχύει μονομερῶς ἐν ἑξ αὐτῶν. Ἡ μεθ' ἑκάστην ἐκπύρωσιν ἐμφανιζομένη διακόσμησις εἶναι αἰωνίως ἡ αὐτή. «Τὴν ὅλην οὐσίαν εἰς πῦρ μεταβάλλειν οἷον εἰς σπέρμα, καὶ πάλιν ἐκ τούτου αὖτὴν ἀποτελεῖσθαι τὴν διακόσμησιν, οἷα τὸ πρότερον ἦν» (Συλλ. Ἄρνιμ, τόμ. 1 σελ. 32) (Τὸ σύνολον τῆς οὐσίας μεταβάλλεται εἰς πῦρ, ὡσὰν νὰ εἶναι τοῦτο σπέρμα· καὶ πάλιν ἐκ τοῦ πυρὸς ὡς σπέρματος πραγματοποιεῖται ἡ αὐτὴ ἀκριβῶς τάξις, ὅπως ἦτο πρότερον). Ὁ Χρύσιππος θεωρεῖ τὴν ἐκπύρωσιν ὡς ἀποκάθαρσιν ἀπὸ τῶν κακῶν. Ἡ ἀντίληψις ὅτι ὁ κόσμος θὰ καταστραφῇ δι' ἐκπυρώσεως ἀπαντᾷ καὶ εἰς τὴν Καινὴν Διαθήκην. Εἰς τὴν Β΄ Ἐπιστολήν του ὁ ἀπόστολος Πέτρος (3,7) γράφει: «Οἱ δὲ νῦν οὐρανοὶ καὶ ἡ γῆ τῷ αὐτῷ λόγῳ τεθησαυρισμένοι εἰσὶν πυρὶ τηρούμενοι εἰς ἡμέραν κρίσεως καὶ ἀπωλείας τῶν ἀσεβῶν ἀνθρώπων» (Οἱ δὲ τώρα ὑπάρχοντες οὐρανοὶ καὶ ἡ γῆ ἔχουν ἀποταμιευθῆ διὰ τοῦ Λόγου (τοῦ Θεοῦ), φυλασσόμενοι διὰ (νὰ χρησιμοποιηθοῦν ἀπὸ) τὸ πῦρ κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς κρίσεως καὶ τοῦ ἐξολοθρευμοῦ τῶν ἀσεβῶν ἀνθρώπων).

Ἀφοῦ αἱ μεθ' ἑκάστην ἐκπύρωσιν διὰ τῆς παλιγγενεσίας ἐπακολουθοῦσαι διακοσμήσεις εἶναι αἱ αὐταί, αἰωνίως ἐπαναλαμβάνονται κατὰ τὰς περιοδικὰς ἀνακυκλήσεις τοῦ σύμπαντος τὰ αὐτὰ γεγονότα. Οἱ Στωικοὶ ἀκολουθοῦν τὴν ὑπὸ τοῦ Ἡρακλείτου, Πλάτωνος καὶ Ἀριστοτέλους διδαχθεῖσαν θεωρίαν περὶ αἰωνίας ἐπιστροφῆς, τὴν ὁποίαν κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους ἐπανέλαβεν ὁ Γερμανὸς φιλόσοφος Φρ. Νίτσε. Ὁ Νεμέσιος μετὰ παραστατικότητος περιγράφει τὴν ἐν λόγῳ δοξασίαν τῶν Στωικῶν: «Τῶν ἀστέρων ὁμοίως πάλιν φερομένων, ἕκαστον ἐν τῇ προτέρᾳ περιόδῳ γιγνόμενον ἀπαραλλάκτως ἀποτελεῖσθαι. Ἔσεσθαι γὰρ πάλιν Σωκράτη καὶ Πλάτωνα καὶ ἕκαστον τῶν ἀνθρώπων σὺν τοῖς αὐτοῖς καὶ φίλοις καὶ πολίταις· καὶ τὰ αὐτὰ πείσεσθαι καὶ τὰ αὐτὰ μεταχειριεῖσθαι καὶ πᾶσαν πόλιν καὶ κώμην καὶ ἀγρὸν ὁμοίως ἀποκαθίστασθαι. Γίνεσθαι δὲ τὴν ἀποκατάστασιν τοῦ παντὸς οὐχ ἅπαξ, ἀλλὰ πολλάκις· μᾶλλον δ' εἰς ἄπειρον καὶ ἀτελεύτητον τὰ αὐτὰ ἀποκαθίστασθαι» (Συλλ. Ἄρνιμ. τόμ. 2, 190) (Ἐφ' ὅσον οἱ ἀστέρες ἀκολουθοῦν πάλιν τὴν αὐτὴν φοράν, κάθε γεγονὸς τὸ ὁποῖον συνέβαινε κατὰ τὴν προηγουμένην περίοδον θὰ πραγματοποιῆται κατ' ἀπαράλλακτον τρόπον. Θὰ ὑπάρξῃ δηλαδὴ πάλιν ὁ Σωκράτης καὶ ὁ Πλάτων καὶ ὁ καθεὶς ἐκ τῶν ἀνθρώπων μὲ τοὺς ἰδίους φίλους καὶ πολίτας· καὶ θὰ ὑποστῇ τὰ αὐτὰ παθήματα, καὶ θὰ χρησιμοποιήσῃ τὰ αὐτὰ μέσα καὶ θὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὴν ὕπαρξιν πᾶσα πόλις καὶ κώμη καὶ ἀγρός, ὅπως ἦτο εἰς τὴν προηγουμένην περίοδον. Λαμβάνει δὲ χώραν ἡ ἀποκατάστασις τοῦ παντὸς ὄχι μόνον μίαν φοράν, ἀλλὰ πολλάκις, μᾶλλον δὲ εἰς μίαν ἄπειρον καὶ ἀτελεύτητον σειρὰν γίνεται ἡ ἀποκατάστασις τῶν αὐτῶν πραγμάτων). Εἶναι ἐπίκαιρον νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι ἡ ἐμμονὴ τῶν Στωικῶν εἰς τὸ δόγμα τῆς αἰωνίας ἐπιστροφῆς ἀποδεικνύει ὅτι στηρίζονται ἐπὶ καθαρῶς ἑλληνικῶν ἀντιλήψεων. Ἡ ἀντίληψις ὅτι τὸ ἱστορικὸν γεγονὸς κινεῖται κατ' εὐθύγραμμον πορείαν κατευθυνόμενον εἰς τὴν πραγμάτωσιν νέου καὶ ἀνεπανάληπτου τέρματος ἀποτελεῖ τὴν βάσιν τῆς μεσσιανικῆς Ἰδέας. Ὁ χρόνος θὰ ὡριμάσῃ καὶ θὰ μεταβῶμεν ἀπὸ μίαν πρόσκαιρον εἰς μίαν αἰωνίαν κατάστασιν. Ἂν ὁ Ζήνων καὶ ἡ Στοὰ εἶχον ὑποστῇ ἐπίδρασιν ἑβραϊκὴν ἢ σημιτικὴν δὲν θὰ ἦτο δυνατὸν ἡ περὶ τῆς πορείας τοῦ ἱστορικοῦ γεγονότος ἀντιληψίς των νὰ μὴ ἐδεσπόζετο ἀπὸ ἀναλόγους δοξασίας. Ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι μᾶλλον αἱ δοξασίαι τῶν Στωικῶν ἐπέδρασαν ἐπὶ τῶν λαῶν τῆς ἀνατολῆς. Τὸ ἀνωτέρω παρατεθὲν χωρίον τῆς ἐπιστολῆς τοῦ Πέτρου μαρτυρεῖ εὐγλώττως περὶ τούτου. Στωικὰς ἐπιδράσεις δυνάμεθα νὰ σημειώσωμεν καὶ εἰς τὰς Ἐπιστολὰς τοῦ Ἀποστόλου Παύλου (βλέπε Β. Ἰωαννίδου: «Ἀπόστολος Παῦλος καὶ Στωικοὶ φιλόσοφοι»). Ἀλλ' ἡ κοσμοθεωρία καὶ ἡ ἐσχατολογία τῆς Στοᾶς κινεῖται ἐντὸς καθαρῶς ἑλληνικῶν πλαισίων. Συνεπῶς οἱ περὶ τοῦ ἀντιθέτου ἰσχυρισμοὶ τοῦ διασήμου ἱστορικοῦ τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας Μπρεγιὲ ἐπὶ τοῦ σημείου τούτου δὲν δύνανται νὰ γίνουν δεκτοί.

Συνακόλουθος πρὸς τὰς κοσμολογικὰς τῆς Στοᾶς ἀντιλήψεις εἶναι καὶ ἡ περὶ εἱμαρμένης δοξασία των. Ὁ κόσμος εἶναι ἑνιαῖος κατὰ τὴν οὐσίαν του, ἂν καὶ ἐμφανίζεται ὑπὸ διαφόρους καταστάσεις, διοικεῖται δὲ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, ὅστις δὲν εἶναι κάτι τὸ διάφορον ἀπὸ τὸν Λόγον, τὸν Δία καὶ τὴν εἱμαρμένην: «Ἓν τε εἶναι Θεὸν καὶ νοῦν καὶ εἱμαρμένην καὶ Δία πολλαῖς ταῖς ἑτέραις ὀνομασίαις προσονομάζεσθαι» (Διογ. Λαερ. 7, 136) (Ἓν καὶ τὸ αὐτὸ εἶναι ὁ Θεὸς καὶ ὁ νοῦς καὶ ἡ εἱμαρμένη καὶ ὁ Ζεὺς ὀνομάζεται διὰ πολλῶν διαφορετικῶν ὀνομασιῶν). Ἡ εἱμαρμένη εἶναι ἡ ἐκ τῆς φρονήσεως τοῦ λόγου προερχομένη ἀπαράβατος νομοτελὴς τάξις πρὸς τὴν ὁποίαν συμμορφοῦται ἡ πορεία τοῦ σύμπαντος. Οἱ ἀνακαλύπτοντες ἀνατολικὰς ἐπιδράσεις ἐπὶ τῆς στωικῆς νοοτροπίας ἱστορικοὶ κλίνουν νὰ δεχθοῦν ὅτι ἡ εἱμαρμένη προέρχεται ἀπὸ τὴν παθητικὴν μοιρολατρείαν τῶν ἀνατολικῶν λαῶν. Μία τοιαύτη ἐκδοχὴ τυγχάνει ἀναξία συζητήσεως. Διότι ἡ ἔννοια τῆς εἱμαρμένης καὶ τῆς ἀνάγκης εἶναι γνησίως ἑλληνική, ἐμφανιζομένη ἤδη καὶ παρ' Ὁμήρῳ. Ὅταν ὁ Ζεὺς βλέπῃ ὅτι πρόκειται ὁ υἱός του Σαρπηδὼν νὰ φονευθῇ ὑπὸ τοῦ Πατρόκλου, ἀναφωνεῖ (Ἰλ. Π 431):

Ὤ μοι ἐγών, ὅτι μοι Σαρπηδόνα φίλτατον ἀνδρῶν
μοῖρ' ὑπὸ Πατρόκλοιο Μενοιτιάδαο δαμῆναι!

(Ἀλίμονόν μου, διότι ἡ μοῖρα ἔχει ὁρίσει ὁ φίλτατός μου ἐκ τῶν ἀνθρώπων Σαρπηδὼν νὰ φονευθῇ ἀπὸ τὸν Πάτροκλον τὸν υἱὸν τοῦ Μενοιτίου).

Ὁ Αἰσχύλος εἰς τὸν «Προμηθέα» ὁμιλεῖ οὐ μόνον περὶ τῆς ἀνάγκης ὡς παντοδυνάμου ἐναντι τῆς ἀνθρωπίνης τέχνης, ἀλλὰ καὶ περὶ τοῦ Διός, ὡς μὴ δυναμένου νὰ ἀποφύγῃ τὴν «πεπρωμένην» μοῖραν. Οἱ προσωκρατικοὶ ἀνεγνώριζον τὴν δύναμιν τῆς ἀνάγκης καὶ εἱμαρμένης: «Πυθαγόρας ἀνάγκην ἔφη περικεῖσθαι τῷ κόσμῳ Παρμενίδης τε καὶ Δημόκριτος πάντα κατ' ἀνάγκην». Περισσότερον δὲ ἀπὸ ὅλους ἐξῆρε τὴν σημασίαν της ὁ Ἡράκλειτος, ὅστις εἶχε πολὺ ἐπηρεάσει τὴν νοοτροπίαν τῶν Στωικῶν. Κατὰ τὸν Ζήνωνα ἡ εἱμαρμένη εἶναι «δύναμις κινητικὴ τῆς ὕλης κατὰ ταὐτὰ καὶ ὡσαύτως» (δύναμις ἥτις κινεῖ τὴν ὕλην κατὰ ἕνα καὶ τὸν αὐτὸν τρόπον). Ὁ Χρύσιππος τὴν ὁρίζει ὡς «δύναμιν πνευματικὴν ἐν τάξει τοῦ παντὸς διοικητικὴν» (θεία δύναμις ἥτις διοικεῖ κατὰ νομοτέλειαν τὸν κόσμον).

Ἀπὸ λογικῆς ἀπόψεως θεωρουμένη εἶναι «συμπλοκὴ αἰτιῶν τεταγμένη» (εἰς τάξιν ὑποτεταγμένη ἀλληλοεξάρτησις αἰτιῶν), ἢ «ἡ τῶν λόγων καὶ τῶν αἰτιῶν ἐπιπλοκὴ καὶ ἀκολουθία» (ἡ ἀλληλοεξάρτησις καὶ ἐπακολούθησις τῶν λόγων καὶ τῶν αἰτιῶν). Καθίσταται ἐξ ἑαυτοῦ φανερὸν ὅτι ταυτίζεται μὲ τὴν ὑπὸ τῶν νεωτέρων λεγομένην «ἀρχὴν τῆς αἰτιότητος» ἢ «ἀρχὴν τοῦ προσδιορισμοῦ» (ντετερμινίσμους). Οὐδὲν τὸ ἀκαθόριστον ὑπάρχει ἐν τῷ κόσμῳ. Τὰ πάντα τελοῦνται κατὰ τάξιν ἐκ τῶν προτέρων καθωρισμένην. Ἀναγνωρίζεται κατὰ ταῦτα ὑπὸ τῶν Στωικῶν ἡ ἀρχὴ τῆς αἰτιοδοξίας καὶ τῆς προσδιοριστικότητος. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι οἱ Στωικοὶ δὲν ἐχρησιμοποίησαν τὴν ἀρχὴν τῆς προσδιοριστικότητος εἰς τὰς ἐπιστήμας καὶ δὲν προσεπάθησαν νὰ ἐξηγήσουν π.χ. τὰ φυσικὰ φαινόμενα ἢ τὰ βιολογικὰ διὰ σειρᾶς ἀλληλοεξαρτωμένων αἰτιωδῶν σχέσεων, ὅπως κάμνει ἡ ἐπιστήμη τῆς νεωτέρας ἐποχῆς. Δὲν πρέπει ὅμως νὰ λησμονῶμεν ὅτι οἱ Στωικοὶ ἐθεώρουν κατὰ τὸ πλεῖστον ἑαυτοὺς κυρίως ὡς φιλοσόφους καὶ οὐχὶ ὡς ἐρευνητὰς τῶν εἰδικῶν ἐπιστημῶν. Ἂν ὅμως αὐτοὶ οἱ ἴδιοι οἱ Στωικοὶ δὲν ἐχρησιμοποίησαν ὅσον ἔπρεπε τὴν ἀρχὴν τῆς αἰτιοκρατίας, αἱ παραλλήλως πρὸς αὐτοὺς ἀναπτυχθεῖσαι ἐν Ἀλεξανδρείᾳ καὶ ἀλλαχοῦ ἐπιστῆμαι εἰργάζοντο ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἀρχῆς ταύτης φθάσασαι εἰς περίλαμπρα ἀποτελέσματα.

Εἶναι ἀξία προσοχῆς ἡ τάσις τῶν Στωικῶν νὰ ἐξάρουν οὐχὶ τὴν ἀμείλικτον ἀλλὰ τὴν ἀγαθοποιὸν ὄψιν τῆς εἱμαρμένης. Ἰονίζουν ἐπανειλημμένως ὅτι ἡ εἱμαρμένη δὲν εἶναι μόνον ἀτεγκτος λογικὴ ἀναγκαιότης, ἀλλὰ καὶ πλήρης ἀγαθότητος πρόνοια. Πάντα ὅσα γίνονται συμφώνως πρὸς τὸν ἀναγκασμὸν τῆς εἱμαρμένης, ἐπιτελοῦνται συγχρόνως καὶ ὑπὸ τὴν καθοδήγησιν τῆς προνοίας. Κατὰ τὸν αὐθεντικὸν τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας ἱστορικὸν Ἐδ. Τσέλλερ, οἱ Στωικοὶ εἶναι οἱ δημιουργοὶ τῆς περὶ τοῦ κόσμου ἠθικῆς θεωρίας. Ὁ κόσμος ὡς σχεδιασθεὶς προαιωνίως ὑπὸ τοῦ λόγου, εἶναι ἁρμονικὸν κατασκεύασμα μὴ παρέχον ἀφορμὴν διὰ μορφὴν καὶ παράπονον. Ὁ Χρύσιππος διὰ νὰ ἀποδείξῃ ὅτι ὁ κόσμος εἶναι ἁρμονικὸν δημιούργημα εἶχε γράψει σύγγραμμα «Περὶ τοῦ μηδὲν ἔγκλητον εἶναι μηδὲ μεμπτὸν ἐν τῷ κόσμῳ» (Περὶ τοῦ ὅτι τίποτε ἐξ ὅσων συμβαίνουν ἐν τῷ κόσμῳ δὲν δίδει ἀφορμὴν διὰ κατηγορίαν καὶ μορφήν). Κατὰ τὸν αὐτὸν φιλόσοφον ὁ Θεὸς δὲν εἶναι ἄτεγκτος ἀναγκαιότης, ἀλλὰ χαρακτηρίζεται καὶ ἀπὸ τὴν γλυκύτητα τῆς προνοητικότητος: «Ἐπεὶ τί τὸ καταλειπόμενον ἢ τῆς χιόνος, ἂν ἀφέλῃ τὸ λευκὸν καὶ ψυχρόν; Τί δὲ πυρὸς ἂν τὸ θερμὸν σβέσῃς, μέλιτος δὲ τὸ γλυκὺ καὶ ψυχῆς τὸ κινεῖσθαι καὶ τοῦ Θεοῦ τὸ προνοεῖν;» (Συλλ. Ἄρνιμ τόμ. 2 σελ. 324) (Διότι τί ὑπολείπεται ἐὰν ἀφαιρέσῃς ἀπὸ τὴν χιόνα τὴν λευκότητα καὶ τὴν ψυχρότητα; Τί δὲ ὑπολείπεται ἀπὸ τὸ πῦρ ἂν σβήσῃς τὴν θερμότητά του, ἀπὸ τὸ μέλι δὲ τὴν γλυκύτητα, ἀπὸ τὴν ψυχὴν τὴν κίνησιν καὶ ἀπὸ τὸν Θεὸν τὴν πρόνοιαν;).

Αἱ στωικαὶ αὗται δοξασίαι ἀπετέλεσαν τὴν βάσιν ἐπὶ τῆς ὁποίας ἐστηρίχθησαν πᾶσαι αἱ φιλοσοφικαὶ προσπάθειαι αἱ ἐπιχειροῦσαι νὰ δείξουν ὅτι ὁ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ πλασθεὶς κόσμος εἶναι τέλειος.

Θὰ ἠδύνατό τις νὰ ὑποθέσῃ ὅτι ἡ περὶ «εἱμαρμένης» θεωρία ἀναιρεῖ τὴν ἀνθρωπίνην ἐλευθερίαν. Μίαν τοιαύτην ἀναίρεσιν τῆς ἐλευθερίας δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ δεχθοῦν οἱ Στωικοί, ἀφοῦ ἐξαίρουν τὴν σημασίαν τοῦ ἠθικοῦ βίου. Ἡ ἠθικὴ ζωὴ ἀπαιτεῖ δυνατότητα ἐκλογῆς μεταξὺ καλοῦ καὶ κακοῦ. Ἀλλὰ προκύπτει τὸ πρόβλημα πῶς μία τοιαύτη ἐλευθερία, νοουμένη ὡς δυνατότης ἐκλογῆς δύναται νὰ συμβιβασθῇ μὲ τὸ δόγμα τὸ ὁποῖον λέγει ὅτι τὰ πάντα ἐν τῷ κόσμῳ καὶ ἐπομένως καὶ αὗται αἱ πράξεις τῶν ἀνθρώπων, ἔχουν προαιωνίως καθορισθῇ ὑπὸ τῆς εἱμαρμένης; Οἱ Στωικοὶ προσεπάθησαν νὰ συμβιβάσουν τὰ πράγματα, οὕτως ὥστε καὶ ἡ ἐλευθερία νὰ περισωθῇ καὶ ἡ εἱμαρμένη νὰ μὴ χάσῃ τὴν ἰσχύν της. Ἐφ' ὅσον, εἶπον, ἡ ἀνθρωπίνη ψυχὴ εἶναι ἀπόσπασμα τοῦ θείου λόγου, ὅστις κυβερνᾷ ἐλευθέρως τὸ σύμπαν, εἶναι καὶ αὐτὴ εἰς τὰς ἐνεργείας της ἐλευθέρα. «Τὴν δὲ εἱμαρμένην αὐτὴν καὶ τὴν φύσιν καὶ τὸν λόγον, καθ' ὃν διοικεῖται τὸ πᾶν, Θεὸν εἶναί φασιν, οὖσαν ἐν τοῖς οὖσίν τε καὶ γινομένους ἅπασιν καὶ οὕτως χρωμένην ἁπάντων τῶν ὄντων τῇ οἰκείᾳ φύσει πρὸς τὴν τοῦ παντὸς οἰκονομίαν» (Συλλ. Ἄρνιμ. τόμ. 2, σελ. 273) (Ἡ ἰδία ἡ εἱμαρμένη καὶ ἡ φύσις καὶ ὁ λόγος, σύμφωνα μὲ τὸν ὁποῖον διοικεῖται τὸ πᾶν, λέγουν ὅτι εἶναι Θεός, καὶ ὅτι ὑπάρχει μέσα εἰς τὰ ὄντα καὶ γινόμενα ἅπαντα, καὶ τοιουτοτρόπως, χρησιμοποιεῖ τὴν προσιδιάζουσαν εἰς ἕκαστον τῶν ὄντων φύσιν διὰ τὴν οἰκονομίαν τοῦ παντός). Τυγχάνει ἀφ' ἑαυτοῦ φανερὸν ὅτι καὶ ἡ συμφώνως πρὸς τὸν λόγον καὶ πρὸς τὴν «οἰκείαν φύσιν» ἐνέργεια χαρακτηρίζεται ὡς ἐλευθερία. Ἡ ἀντίληψις αὕτη ὑπῆρξε λίαν γόνιμος, διότι ἀποτελεῖ τὴν βάσιν ἐπὶ τῆς ὁποίας στηρίζεται καὶ ἡ περὶ τῆς ἐλευθερίας ἀντίληψις τοῦ Γερμανοῦ φιλοσόφου Καντίου. Ἐκ τῶν Στωικῶν ὁ Χρύσιππος ἐχρησιμοποίησεν ὅλην του τὴν διαλεκτικὴν δεινότητα διὰ νὰ ἀποδείξῃ ὅτι δύναται νὰ συνυπάρξουν συγχρόνως καὶ ἡ εἱμαρμένη καὶ ἡ ἀτομικὴ ἐλευθερία. Διέκρινε τὴν ἀνάγκην ἀπὸ τὴν εἱμαρμένην θεωρῶν τὴν τελευταίαν ταύτην ὡς συνδέουσαν εἰς σειρὰν ἀλληλοεξαρτήσεως πράξεις ἐμφανιζο-

μένας ὑπὸ τὸν τύπον ἁπλῶν δυνατοτήτων. Ἡ εἱμαρμένη προκαθορίζει ὑπὸ ποίους ὅρους εἶναι δυνατὸν νὰ συμβῇ ἓν γεγονός. Ὅταν ἀσθενήσῃ π.χ. εἷς ἄνθρωπος προκαθορίζει ἡ εἱμαρμένη ὅτι, ἂν προσκαλέσῃ ἱκανὸν ἰατρὸν θὰ σωθῇ ἐκ τῆς νόσου, ἂν δὲν πράξῃ ὅμως τοῦτο θὰ ἀποθάνῃ. Τὰς ἐξ ἀλλήλων ταύτας ἐξαρτημένας δυνατότητας ὠνόμαζεν ὁ Χρύσιππος «συνειμαρμένας». Τὴν τοιαύτην ἀντίληψιν ἐπανέλαβε κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους ὁ Λάιμπνιτς ὁμιλήσας περὶ τῆς ὑπάρξεως «συνδυνατοτήτων» (κομποσσιμπίλια). Μέσα εἰς τὸν νοῦν τοῦ Θεοῦ, εἶπεν ὁ Γερμανὸς φιλόσοφος, ὑπάρχει πλῆθος δυνατοτήτων, ἐκ τῶν ὁποίων πραγματοποιοῦνται ὅσαι συμφωνοῦν πρὸς τὴν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, καθωρισμένην τάξιν. Καὶ ὁ Χρύσιππος ἐφρόνει ὅτι ὑπάρχει σειρὰ ἀπείρων δυνατοτήτων, ἐκ τῶν ὁποίων πραγματοποιοῦνται μόνον αἱ σύμφωνοι μὲ τὴν ὑπὸ τῆς εἱμαρμένης (δηλαδὴ τοῦ θείου λόγου) καθωρισμένην τάξιν. Διὰ τῆς θεωρίας περὶ συνειμαρμένων ἀνέτρεπε τὸ περίφημον ἐπιχείρημα, ὅπερ ἐλέγετο «ἀργὸς λόγος». Κατ' αὐτὸ ἡ μοῖρα ὁρίζει τὰ πάντα. Ὅταν π.χ. ὁ ἄνθρωπος ἀσθενήσῃ δὲν ἔχει ἀνάγκην νὰ καλέσῃ ἰατρόν, ἐφ' ὅσον ἔχει προκαθορισθῇ ὅτι θὰ ἀποθάνῃ ἢ θὰ ζήσῃ. Ὁ Χρύσιππος ἀπήντα ὅτι ὑπὸ τῆς εἱμαρμένης ἔχουν προκαθορισθῇ αἱ δυνατότητες, ὑφ' ἃς θὰ ἀποθάνῃ ἢ θὰ ζήσῃ. Ἐφ' ὅσον λοιπὸν ἀναγνωρίζεται ὕπαρξις δυνατοτήτων, λαμβάνει σπουδαιότητα καὶ ἡ ἀτομικὴ τοῦ ἀνθρώπου ἐνέργεια. Εἰς τὸ σχέδιον τῆς εἱμαρμένης ἔχει προϋπολογισθῇ καὶ ἡ ἐκ μέρους τῆς ἀτομικότητός μας προερχομένη βούλησις. Αὕτη εἶναι ἡ προσεχὴς αἰτία τῶν πράξεων, ἐνῶ ἡ ἀπωτέρα αἰτία εἶναι ἡ εἱμαρμένη. Προκειμένου νὰ ἐκτελεσθῇ μία πρᾶξις ἀπαιτεῖται νὰ ὑπάρχουν ἐξωτερικὰ γεγονότα ὡς δυνατότητες, καὶ νὰ παράσχῃ εἰς μίαν ἐκ τῶν δυνατοτήτων τούτων ὁ ἄνθρωπος τὴν συγκατάθεσίν του. Ἐδῶ ἔγκειται ἡ εὐθύνη τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ ἐλευθερία του ἄρα ἐμφανίζεται ὑπὸ μορφὴν κρίσεως, δι' ἧς καθορίζεται ποία ἐκ τῶν δυνατοτήτων θὰ πραγματοποιηθῇ. Διὰ τοῦτο ἡ ἐλευθερία μας περιορίζεται μόνον εἰς τὰς ἐξ ἡμῶν προερχομένας ἐνεργείας εἰς τὰ «ἐφ' ἡμῖν». Αἱ ἐξωτερικαὶ συνθῆκαι τὰς ὁποίας ἀντιλαμβανόμεθα, προκαλοῦν τὴν βουλητικήν μας ἐνέργειαν, κατὰ τὸν τρόπον κατὰ τὸν ὁποῖον δίδει κάποιος τὴν ὥθησιν εἰς ἕνα κύλινδρον. Ποίαν κίνησιν ὅμως θὰ διαγράψῃ ὁ κύλινδρος ἐξαρτᾶται καὶ ἐκ τῆς γεωμετρικῆς του κατασκευῆς. Ὑπὸ τὴν ἔννοιαν αὐτὴν λέγομεν ὅτι ὁ κύλινδρος ἐκτελεῖ μίαν ἰδικήν του κίνησιν. Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον πρέπει νὰ νοηθῇ καὶ ἡ ἀνθρωπίνη ἐλευθερία. Εἶναι ἡ ἐκ τῆς φύσεως τοῦ ἀνθρώπου πηγάζουσα ἐνέργεια. Δίδομεν τὴν συγκατάθεσίν μας νὰ συμβῇ τοῦτο ἢ ἐκεῖνο ἐκ τῶν ἐξ ἡμῶν ἐξαρτωμένων πράξεων καὶ μόνον κατὰ τοῦτο εἴμεθα ἐλεύθεροι. Ἐλευθερία ἄρα εἶναι νὰ συγκατατιθέμεθα πρὸς τὰ ὑπὸ τῆς λογικῆς φύσεως προκαθοριζόμενα καὶ ἐκ ταύτης ἀπορρέοντα ἐνεργήματα. Δὲν ἔχομεν τὴν δύναμιν νὰ ἀντιδράσωμεν ἀπεριορίστως πρὸς τὴν ἐξωτερικὴν ἀναγκαιότητα, ἀλλὰ μόνον ἐν τῷ μέτρῳ τῶν δυνάμεών μας. Προκειμένου περὶ πραγμάτων, ἅτινα ὑπερβαίνουν τὰς ἰδικάς μας δυνατότητας, ἐλευθερία εἶναι νὰ συγκατατιθέμεθα εἰς τὴν πορείαν τοῦ παγκοσμίου γεγονότος. Διʼ αὐτὸ ἔλεγον οἱ Στωικοὶ ὅτι ἡ εἱμαρμένη χειραγωγεῖ ἡπίως ἐκεῖνον, ὅστις δὲν ἀντιτίθεται πρὸς αὐτήν, ἄγει δὲ βιαίως ἐκεῖνον, ὅστις ἀντιτάσσει εἰς αὐτὴν ἀντίστασιν. Καθῆκόν μας ἄρα εἶναι νὰ ὑποτασσώμεθα εἰς τὸν παγκόσμιον λόγον, ὅπως ἔλεγεν ὁ Ἡράκλειτος. Κατὰ τῆς προσπαθείας τῶν Στωικῶν νὰ συμβιβάσουν τὴν ἐλευθερίαν καὶ τὴν ἀνάγκην ἠγέρθησαν πολλαὶ ἀντιρρήσεις. Ὁ κυνικὸς φιλόσοφος Οἰνόμαος ἐχαρακτήρισε τὴν τοιαύτην ἐλευθερίαν «ἡμιδουλείαν», διότι κατὰ τὸ ἥμισυ ὑποτάσσει τὸν ἄνθρωπον εἰς τὴν εἱμαρμένην.

Ἐκ τῆς γενομένης ἀναπτύξεως κατέστη φανερὸν ὅτι ἡ περὶ εἱμαρμένης θεωρία τῶν Στωικῶν οὐδεμίαν σχέσιν ἔχει πρὸς τὴν μοιροκρατίαν τῶν ἀνατολικῶν λαῶν. Ἀποτελεῖ ἐπανάληψιν τῶν ὑπὸ τοῦ Ἡρακλείτου περὶ τῆς διακυβερνήσεως τοῦ σύμπαντος ὑπὸ τοῦ λόγου θεωριῶν. Εἰς τὸ σύμπαν, κατὰ τοὺς Στωικούς, τὰ πάντα κυβερνᾷ ὁ λόγος, καὶ κατὰ τὸν Χρύσιππον, ἐκεῖ ὅπου ἡμεῖς δὲν δυνάμεθα νὰ ἀνακαλύψωμεν προκειμένου περὶ ἀποτελέσματός τινος αἰτίαν, τοῦτο προέρχεται ἐκ τῆς περιωρισμένης γνωστικῆς μας ἱκανότητος. Καὶ εἰς τὰ λοιπὰ σημεῖα ἡ κοσμολογία των ἐξαρτᾶται ἐκ τῶν δοξασιῶν τοῦ Ἡρακλείτου. Ἡ περὶ ἐκπυρώσεως θεωρία των ἔχει τὴν ρίζαν της εἰς τὸ ὑπ' ἀριθ. 66 ἀπόσπασμα τοῦ Ἡρακλείτου: «Πάντα γὰρ τὸ πῦρ ἐπελθὸν κρινεῖ καὶ καταλήψεται» (Ὅλα θὰ τὰ κρίνῃ καὶ θὰ τὰ κατακυριεύσῃ ἀφοῦ ἐφορμήσῃ κατ' αὐτῶν τὸ πῦρ). Σὶς τὸ 64 ἡρακλείτειον ἀπόσπασμα ἐκφράζεται ἡ ἰδέα ὅτι τὸ πῦρ ὑπὸ τὴν δραστικωτάτην μορφὴν τοῦ κεραυνοῦ διοικεῖ τὸ σύμπαν: «Τὰ δὲ πάντα οἰακίζει κεραυνὸς» (ὁ πηδαλιοῦχος τοῦ σύμπαντος εἶναι ὁ κεραυνός), ἤτοι ὁ λόγος, ὅστις συμβολίζεται ὑπὸ τοῦ πυρός. Ὅταν δὲ ὁ Κλεάνθης χαρακτηρίζῃ τὸν τόνον, τὴν συνεκτικὴν δύναμιν τὴν συνέχουσαν τὸ σύμπαν ὡς «πληγὴν πυρὸς» κτύπημα γινόμενον διὰ τοῦ πυρός, ἔχει προφανῶς ὑπ' ὄψιν τὸ περὶ κεραυνοῦ ἀπόσπασμα ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὸ ὑπ' ἀριθ. 11, εἰς ὃ ὁ Ἡράκλειτος λέγει: «Πᾶν ἑρπετὸν (Θεοῦ) πληγῇ νέμεται», πᾶν γήινον πλάσμα λαμβάνει τὴν θέσιν του ἐν τῷ κόσμῳ καθοδηγούμενον ἀπὸ τὸ ἐκ τοῦ Θεοῦ προερχόμενον κτύπημα. Συνεπῶς τὰ ὑποστηριχθέντα περὶ ἐπιδράσεως ἀσκηθείσης ἐκ μέρους τῶν ἀνατολικῶν λαῶν ἐπὶ τῶν Στωικῶν τυγχάνουν ἀστήρικτα. Πρέπει νὰ προσθέσωμεν προσέτι, ὅτι κακῶς ταυτίζεται ὁ στωικισμὸς μὲ τὸν νεώτερον παν-θεϊσμὸν καὶ ὑλισμόν. Ὁ Θεὸς τῶν Στωικῶν διεισδύει βεβαίως εἰς τὴν ὕλην, ἀλλʼ ἵσταται ἀντιμέτωπος πρὸς ταύτην, ἤτις διαστέλλεται αὐτοῦ ὡς ἰδία ἀρχή. Ἡ ἑλληνικὴ φιλοσοφία οὐδέποτε ἐδέχθη ὅτι ὁ Θεὸς παράγει τὴν ὕλην ἐκ τοῦ μηδενός. Ἀλλὰ καὶ μὲ τὸν νεώτερον ὑλισμὸν δὲν δύναται νὰ ταυτισθῇ ἡ στωικὴ φιλοσοφία, διότι δέχεται μὲν τὸν Θεὸν ὡς «σωματικὴν» οὐσίαν, ἀλλὰ τὸν θεωρεῖ προικισμένον διὰ νοήσεως καὶ συνειδήσεως. Ἐνῶ ὁ ὑλισμὸς ἐκλαμβάνει τὸ σύμπαν ὡς ἀλληλεξάρτησιν μηχανικῶν αἰτιῶν καὶ ἀποτελεσμάτων, οἱ Στωικοὶ θεωροῦν τὸν κόσμον ὡς προκαθοριζόμενον διὰ τῆς ἐπενεργείας τοῦ λόγου. Ἡ εἱμαρμένη ταυτίζεται κατʼ αὐτοὺς μὲ τὴν «πρόνοιαν». Αἱ μνημονευθεῖσαι ἀπακλίσεις ἤγαγον τὸν Λόσσκυ νὰ ὑποστηρίξῃ στηριζόμενος εἰς τὴν περὶ «τόνου» στωικὴν θεωρίαν ὅτι ὁ στωικισμὸς εἶναι μᾶλλον δυναμικὴ καὶ οὐχὶ ὑλιστικὴ τοῦ σύμπαντος θεώρησις. Τὰ πάντα, κατὰ τοὺς στωικοὺς «τείνουν» νὰ συμμορφωθοῦν πρὸς τὸν παγκόσμιον λόγον.

Ἡ θεολογία τῶν ἀρχαιοτέρων Στωικῶν

Ὁ Θεὸς εἶναι κατὰ τὴν στωικὴν ἀντίληψιν ὂν σωματικόν, προικισμένον μὲ φρόνησιν καὶ ζωήν. Κέκτηται συνείδησιν, εἶναι προνοητικὸς τοῦ κόσμου, ἀγαπᾷ τοὺς ἀνθρώπους, τυγχάνει εὐεργετικὸς καὶ προνοητικὸς τῶν πάντων. Πρὸς τὸ οὕτω νοούμενον θεῖον ὃν κατέχονται οἱ Στωικοὶ ὑπὸ βαθείας εὐλαβείας, τὴν ὁποίαν ἐξέφρασεν ὁ Κλεάνθης εἰς τὸν περίφημον πρὸς τὸν Δία ὕμνον του. Εἰς τοῦτον ὑμνεῖται ὁ Ζεὺς ὡς παντοδύναμος τοῦ κόσμου κυβερνήτης, κυβερνῶν τοῦτον διὰ τοῦ νόμου καὶ τοῦ κοινοῦ λόγου. Προνόμιον ὕψιστον τῶν ἀνθρώπων καὶ ἐπιβράβευσις, λέγει, εἶναι, καθὼς καὶ τῶν θεῶν νὰ ὑμνοῦν δικαίως τὸν κοινὸν νόμον:

Ἐπεὶ οὔτε βροτοῖς γέρας ἄλλο τι μεῖζον
οὔτε θεοῖς, ἢ κοινὸν ἀεὶ νόμον ἐν δίκῃ ὑμνεῖν»

Καίτοι δὲ ἐπίστευον ὅτι εἷς ἀνώτατος θεός, ὁ Ζεύς, διοικεῖ τὸ σύμπαν, ἐδέχοντο τὴν ὕπαρξιν καὶ τῶν ὑπὸ τῆς ἑλληνικῆς πολυθεΐας λατρευομένων θεῶν. Τούτους ταυτίζουν πολλάκις μὲ τοὺς «σπερματικοὺς λόγους», τοὺς ὁποίους δὲ θεοὺς «γεννητούς», γεννωμένους μαζὶ μὲ τὸν κόσμον, καὶ ἀπορροφουμένους πάλιν κατὰ τὴν ἐκπύρωσιν εἰς τοὺς κόλπους τοῦ Ὑψίστου μεταξὺ αὐτῶν, δηλαδὴ τοῦ Διός. Οἱ Στωικοὶ προσέτι διετύπωσαν συστηματικῶς τὰς σκέψεις ἐκείνας ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐστηρίχθη ἡ προσπάθεια νὰ δικαιολογηθῇ ἡ ἐν τῷ κόσμῳ ὕπαρξις τοῦ κακοῦ, καὶ νὰ συμβιβασθῇ ἡ ἐν αὐτῷ παρατηρουμένη ἀδικία πρὸς τὴν θείαν δικαιοσύνην. Ὁ Χρύσιππος ἔλεγεν ὅτι αἱ κακίαι εἶναι ἀπαραίτητοι νὰ ὑπάρχουν, διότι ἄνευ αὐτῶν ὁ ἄνθρωπος δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ λάβῃ ἔννοιαν τῆς ἀρετῆς. Ἡ κακία χρησιμεύει νὰ ἐξαίρῃ ὡς ἀντίθεσις τὴν λαμπρότητα τῆς ἀρετῆς καὶ ἡ ἀτέλεια ἐπιτείνει τὸ κάλλος τῆς τελειότητος: «Ὥσπερ γὰρ αἱ κωμωδίαι ἐπιγράμματα γελοῖα φέρουσιν, ἃ καθʼ αὑτὰ μὲν ἔστι φαῦλα τῷ δὲ ὅλῳ ποιήματι χάριν τινὰ προστίθησιν, οὕτω ψέξειας αὐτὴν ἐφʼ ἑαυτῆς τὴν κακίαν· τοῖς δʼ ὅλοις οὐκ ἄχρηστόν ἐστι» (Πλουτάρχ. Ἠθικὰ 1065 θ, ἔκδ. Βερναρδάκη) (Διότι ὅπως αἱ κωμωδίαι ἔχουν γελοίους στίχους, οἱ ὁποῖοι μεμονωμένοι ἐξεταζόμενοι εἶναι πρόστυχοι, προσθέτουν ὅμως χάριν εἰς τὸ ποίημα, τοιαυτοτρόπως δύνασαι νὰ ψέξῃς τὴν κακίαν ἂν τὴν ἐξετάσῃς μεμονωμένην· διὰ τὸν ἀπαρτισμὸν ὅμως ἑνὸς ἁρμονικοῦ συνόλου δὲν εἶναι ἄχρηστος). Τὸ ἐπιχείρημα τοῦτο τοῦ Χρυσίππου ἐχρησιμοποίησαν κατόπιν οἱ Νεοπλατωνικοί, ὁ Αὐγουστῖνος, ὁ Μπέρκλεϋ καὶ ὁ Λάϊμπνιτς εἰς τὸ σύγγραμμά του «Θεοδικία».

Ἐπειδὴ ὁ Θεὸς καλεῖται πνεῦμα, ἡ δὲ λέξις αὕτη κατὰ τὴν σημασίαν της ταυτίζεται μὲ τὴν ἑβραϊκὴν λέξιν «ρουάκ», ἐξεφράσθη ἡ εἰκασία ὅτι εἶναι δυνατὸν νὰ ἐχρησιμοποιήθη ὁ ὅρος οὗτος κατʼ ἐπίδρασιν ἑβραϊκήν. Περὶ τοῦ Θεοῦ ὡς πνεύματος ὡμίλησεν, ὡς συνάγεται ἐκ τοῦ Τερτυλλιανοῦ (Ἀπολογ. 21), πρῶτος ὁ Κλεάνθης: «Αὐτὰ τὰ ὁποῖα ἔλεγεν ὁ Ζήνων πνεῦμα, τὰ συγκεντρώνει εἰς τὸν ὅρον πνεῦμα ὁ Κλεάνθης, τὸ ὁποῖον δέχεται ὅτι διήκει δι' ὅλου τοῦ σύμπαντος».

Ὁ ὅρος πνεῦμα ἦτο ἐν χρήσει καὶ πρὸ τῆς ἐμφανίσεως τοῦ Ζήνωνος παρὰ τοῖς ἰατροῖς. Μεταξὺ τοῦ ἑλληνικοῦ ὅρου πνεῦμα καὶ τῆς ἀντιστοίχου πρὸς αὐτὸ ἑβραϊκῆς λέξεως ρουὰκ ὑπάρχει σημασιολογικὴ διαφορά. Τὸ ρουὰκ σημαίνει συνήθως ἄνεμον, ἀλλὰ προκειμένου περὶ τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ ἀνθρώπου λαμβάνεται εἰς σημασίαν ἥτις ἀποκλείει πᾶσαν ὑλικὴν ἐκδοχήν. Ἐξ ἀντιθέτου τὸ θεῖον πνεῦμα τῶν Στωικῶν θεωρεῖται ὡς σωματικὴ ὑπόστασις.

Ἡ ψυχολογία τῶν ἀρχαιοτέρων Στωικῶν

Ἡ ψυχὴ εἶναι ἀπόσπασμα τοῦ θείου λόγου, καὶ θεωρεῖται σωματική, ὑφισταμένη ὡς πῦρ ἢ πνεῦμα ἔνθερμον, ὅπερ διήκει δι' ὅλου τοῦ σώματος. Διὰ τῆς κατοχῆς τῆς ψυχῆς διακρίνεται ὁ ἄνθρωπος ἀπὸ τὰ ἄλλα ὄντα. Διότι τὰ μὲν ἀνόργανα σώματα τὰ συγκρατεῖ ἡ συνεκτικὴ δύναμις τοῦ παγκοσμίου πνεύματος, ἥτις ὑπὸ τὴν ἰδιότητά της ταύτην καλεῖται «ἕξις». Εἰς τὰ φυτὰ ὑπάρχει ἡ δύναμις ἡ μορφοπλαστικὴ καὶ κινητική, ἥτις καλεῖται «φύσις». Εἰς τὰ ζῶα ὑπάρχει ἡ «ὀρεκτικὴ ψυχή», εἰς δὲ τὸν ἄνθρωπον ἡ «λογικὴ» ψυχή. Αὕτη εἶναι καθαρώτατον τμῆμα τοῦ θείου πυρὸς καὶ τρέφεται ἀπὸ τὸ αἷμα. Ὅπως τὰ ἄστρα τρέφονται ἀπὸ τὰς ἀναθυμιάσεις τῶν ὑγρῶν, οὕτω καὶ ἡ ψυχὴ ἐπίστευον ὅτι τρέφεται ἀπὸ τὰς ἀναθυμιάσεις τοῦ αἵματος. Διὰ τοῦτο ἐτοποθέτουν τὴν ἕδραν τῶν ψυχικῶν λειτουργιῶν εἰς τὸ κέντρον τῆς κυκλοφορίας τοῦ αἵματος, τὴν καρδίαν. Τὸ κυριαρχικὸν μέρος τῆς ψυχῆς εἶναι τὸ λογικόν, τὸ ὁποῖον χαρακτηρίζεται καὶ ὡς «ἡγεμονικόν». Ἐξ αὐτοῦ ἐκφύονται οἱ πέντε παραφυάδες τῶν αἰσθήσεων, ἡ παραφυάς, ἥτις ρυθμίζει τὰς λειτουργίας τῆς ἀναπαραγωγῆς τοῦ εἴδους. Ὁ Κλεάνθης ἐφρόνει ὅτι ἅπασαι αἱ ἀτομικαὶ ψυχαὶ ἐξακολουθοῦν νὰ ὑπάρχουν, μέχρι τῆς ἐκπυρώσεως, ὁπότε ἀπορροφῶνται εἰς τοὺς κόλπους τοῦ Διός. Ὁ Χρύσιππος παρεχώρει τὴν τοιαύτην ἐπιβίωσιν μόνον εἰς τὰς ψυχὰς τῶν πεπαιδευμένων καὶ τῶν σοφῶν. Αἱ ψυχαὶ

τῶν ἀπαιδεύτων ἔλεγε, διαλύονται, ὡς ἀτροφικαὶ καὶ ἀδύνατοι, ἅμα τῇ ἐξόδῳ των ἐκ τοῦ σώματος. Τὴν ἐξ ὁλοκλήρου ἀθανασίαν τῆς ἀτομικῆς ζωῆς οὐδεὶς τῶν Στωικῶν τὴν ἀπεδέχθη. Γνώρισμα τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς εἶναι καὶ ἡ κοινωνικότης. Ἐπειδὴ ἔχουν μετάσχει πάντες οἱ ἄνθρωποι τῆς αὐτῆς λογικῆς φύσεως, συνδέονται διὰ συμπαθείας, ὄντες πολιτικοὶ καὶ κοινωνικοί. Ὁλόκληρον δὲ τὸ ἀνθρώπινον γένος ἀποτελεῖ ἑνιαῖον σύνολον ἐντεταγμένον εἰς τὴν παγκόσμιον ἑνότητα. Ἐπὶ τοῦ δόγματος τούτου ἐστηρίζετο ὁ στωικὸς κοσμοπολιτισμός, ὅστις ἐκήρυττεν ὅτι πάντες οἱ ἄνθρωποι συμπεριλαμβανομένων καὶ τῶν δούλων πρέπει νὰ συνενωθοῦν εἰς μίαν ἑνιαίαν πολιτείαν.

Ἡ ἠθικὴ τῶν ἀρχαιοτέρων Στωικῶν

Ὡς ὑψίστη ἀρχὴ ρυθμίζουσα τὸν ἠθικὸν βίον ἔχει ληφθῆ τὸ παράγγελμα τοῦ Ἡρακλείτου τὸ προτάσσον ὅτι ὁ ἄνθρωπος πρέπει νὰ συμμορφώνῃ τὴν συμπεριφοράν του συμφώνως πρὸς τὴν φύσιν: «Τὸ φρονεῖν ἀρετὴ μεγίστη, καὶ σοφίη ἀληθέα λέγειν καὶ ποιεῖν κατὰ φύσιν ἐπαΐοντας»: (Ἀπόσπ. 112) («Ἡ φρόνησις εἶναι μεγίστη ἀρετή, καὶ ἡ σοφία συνίσταται εἰς τὸ νὰ λέγωμεν τὰ ἀληθῆ καὶ νὰ ἐνεργῶμεν σύμφωνα μὲ τὴν φύσιν κατανοοῦντες τὸ νόημά της). Ἐπειδὴ δὲ ἡ φύσις νοουμένη ὡς τὸ καθαυτὸ ὂν εἶναι ὁ λόγος, ἑρμηνεύοντες οἱ Στωικοὶ τὸν Ἡράκλειτον, ὑψώνουν ὡς ὑψίστην ἀρχὴν τὸ ζῆν καὶ πράττειν κατὰ λόγον. Ὁ Ζήνων πρῶτος ἔθεσεν ὡς θεμελιώδη ἀρχὴν τὸν κανόνα τοῦτον: «Τὸ δὲ τέλος ὁ μὲν Ζήνων οὕτως ἀπέδωκε· τὸ ὁμολογουμένως ζῆν. Τοῦτο δ' ἐστὶ καθ' ἕνα λόγον καὶ σύμφωνον ζῆν, ὡς τῶν μαχομένως ζώντων κακοδαιμονούντων» (Ὁ Ζήνων κατὰ τὸν ἀκόλουθον τρόπον ὥρισε τὸν ἠθικὸν τοῦ βίου σκοπόν· νὰ ζῶμεν μὲ ἀκολουθίαν, ἐπειδὴ ἐκεῖνοι οἵτινες ζοῦν ζωὴν πλήρη ἀντιφάσεων περιπίπτουν εἰς κακοδαιμονίαν). Ἡ ηθικότης ρυθμίζεται οὕτω ἐπὶ τῇ βάσει τῆς λογικῆς τοῦ ἀνθρώπου φύσεως. Τὴν ἀρχὴν ταύτην θὰ ἀναγνωρίσῃ ἀργότερον καὶ ὁ Γερμανὸς φιλόσοφος Κάντιος θέτων αὐτὴν ὡς βάσιν τοῦ ἠθικοῦ του συστήματος εἰς τὸ σύγγραμμά του «Κριτικὴ τοῦ πρακτικοῦ λόγου». Ὁ Κλεάνθης ἀναπτύσσων εὐκρινέστερον τὴν ὑπὸ τοῦ Ζήνωνος τεθεῖσαν ἀρχὴν εἶπεν ὅτι ὁ ἄνθρωπος ὀφείλει νὰ συμμορφώνῃ τὰς πράξεις του συμφώνως πρὸς τὴν «κοινὴν φύσιν». Ὁ Χρύσιππος καθορίζων εὐκρινέστερον τὸ ἐννοιολογικὸν περιεχόμενον τοῦ ὅρου φύσις εἶπεν ὅτι δι' αὐτῆς σημαίνεται ἡ κοινὴ καὶ κυρίως ἡ ἀνθρωπίνη φύσις: «Φύσιν δὲ Χρύσιππος ἑξακούει, ἣ ἀκολούθως δεῖ ζῆν τήν τε κοινὴν καὶ ἰδίως τὴν ἀνθρωπίνην» (Διογ. Λαέρ. 7, 80) («Ἐννοεῖ ὡς φύσιν, συμφώνως πρὸς τὴν ὁποίαν πρέπει νὰ ζῶμεν, τὴν κοινὴν καὶ ἰδίως τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν). Εἶναι ἀξιοσημείωτον ὅτι ὁ ἀνθρωπολογικὸς χαρακτὴρ τῆς ἠθικῆς, ὃν εὑρίσκομεν παρὰ τῷ Χρυσίππῳ, ἀπαντᾶται καὶ εἰς τὸ ἠθικὸν σύστημα τοῦ Καντίου. Συνεπῶς τὸ κατὰ φύσιν ζῆν ἰσοδυναμεῖ μὲ τὸ παράγγελμα: «Κατά τε τὴν αὐτοῦ (ἀρετὴν) καὶ κατὰ τὴν τῶν ὅλων (ζῆν), οὐδὲν ἐνεργοῦντας ὧν ἀπαγορεύει εἴωθεν ὁ νόμος ὁ κοινός, ὅσπερ ἐστὶν ὁ ὀρθὸς λόγος διὰ πάντων ἐρχόμενος, ὁ αὐτὸς ὢν τῷ Διΐ... εἶναι δ' αὐτὸ τοῦτο τὴν τοῦ εὐδαίμονος ἀρετὴν καὶ εὔροιαν βίου, ὅταν πάντα πράττηται κατὰ τὴν συμφωνίαν τοῦ παρ' ἑκάστῳ δαίμονος πρὸς τὴν τοῦ ὅλου διοικητοῦ βούλησιν» (Διογ. Λαερ. 7, 87) (Πρέπει κανεὶς νὰ ζῇ συμφώνως πρὸς τὴν εἰς αὐτὸν καὶ τὸ σύμπαν προσιδιάζουσαν ἀρετήν, χωρὶς νὰ ἐνεργῇ τίποτε ἐξ ἐκείνων τὰ ὁποῖα συνηθίζει νὰ ἀπαγορεύῃ ὁ κοινὸς νόμος, δηλαδὴ ὁ ὀρθὸς λόγος, ὅστις σημειώνει τὴν παρουσίαν του εἰς ὅλα τὰ ὄντα, ὁ ὁποῖος (ὀρθὸς λόγος) ταυτίζεται μὲ τὸν Δία... Τὸ ἴδιον δὲ αὐτὸ πρᾶγμα εἶναι ἡ ἀρετὴ τοῦ εὐδαίμονος καὶ ἡ κατὰ εὐνοϊκὸν τρόπον ροὴ (ἐξακολούθησις) τῆς ζωῆς, ὅταν ὅλαι αἱ ποάξεις γίνωνται μὲ συμφωνίαν τοῦ μέσα εἰς ἕκαστον ἐκ τῶν ἀνθρώπων ὑπάρχοντος δαίμονος (Δηλαδὴ τῆς λογικῆς ψυχῆς) πρὸς τὴν βούλησιν τοῦ διοικητοῦ τῶν ὅλων).

Συνεπῶς ὁ ἠθικὸς βίος συνίσταται εἰς τὸ νὰ κατανοῶμεν τὴν λογικὴν τοῦ σύμπαντος διάταξιν καὶ νὰ συμορφούμεθα καὶ νὰ συγκατατιθέμεθα εἰς αὐτήν. Ὁ σοφὸς κατανοεῖ τὴν εἱμαρμένην, καὶ τὴν δέχεται ὅπως τὴν ἔχει καθορίσει ὁ Θεός. Αἱ μὴ λογικαὶ ἐπιθυμίαι του ἐξεγείρονται καὶ προβάλλουν τὰς ἀπαιτήσεις των ζητοῦσαι μίαν ἄλλην τάξιν πραγμάτων. Ἐναντίον τῶν τοιούτων ἐπιθυμιῶν καλεῖται νὰ ἀντιπαλαίσῃ τὸ λογικὸν καὶ ἡγεμονικὸν μέρος τῆς ψυχῆς. Αὐτὸ τιθασεύει τὰς ἀλόγους ἐπιθυμίας καὶ ἀποδέχεται τὴν κοσμικὴν τάξιν, ὅπως τὴν καθώρισεν ὁ παγκόσμιος λόγος. Ἄνευ παραπόνου ὁ σοφὸς ἀνέχεται νὰ εἶναι πτωχός, ἄσχημος, ταπεινῆς καταγωγῆς. Ἀποδεχόμενος ἑκουσίως τὴν ροὴν τῆς κοσμικῆς τάξεως, γινόμεθα ἐλεύθεροι. Τὸ δόγμα τοῦτο ἔχων ὑπ' ὄψιν ὁ Σενέκας γράφει: «Δὲν ὑπακούω εἰς τὸν Θεὸν ἀλλὰ συγκατατίθεμαι εἰς τὴν βούλησίν του». Τὸ κατὰ φύσιν ζῆν ἐπιβάλλει νὰ πειθώμεθα εἰς τὴν τοῦ κόσμου πορείαν, νὰ μὴ ἐξουσιαζώμεθα ὑπὸ τῶν παθῶν, καὶ νὰ συμμορφούμεθα πρὸς τὰς ἀπαιτήσεις τῆς λογικῆς τοῦ ἀνθρώπου φύσεως. Ἐπειδὴ δὲ ὁ ἄνθρωπος εἶναι κατὰ φύσιν ζῶον πολιτικόν, κοινωνικὸν καὶ φιλάλληλον, πρέπει νὰ ἀποκτῶμεν τὰς ἀρετὰς τῆς φιλαλληλίας, τῆς κοινωνικότητος καὶ νὰ συμμετέχωμεν εἰς τὸν πολιτικὸν βίον.

Οἱ Στωικοὶ διαφωνοῦντες πρὸς τοὺς Κυνικούς, συνιστοῦν νὰ ἔρχεται ὁ σοφὸς εἰς γάμου κοινωνίαν καὶ νὰ ἀποκτᾷ τέκνα· διότι ἡ τοῦ γάμου κοινωνία καὶ ἡ παιδοποιία εἶναι σύμφωνα «τῇ φύσει τῇ τοῦ λογιστικοῦ βίου καὶ κοινωνικοῦ καὶ φιλαλλήλου» (μὲ τὴν φύσιν τοῦ συμφώνου μὲ τὸν λόγον, τὴν κοινωνικότητα καὶ φιλαλληλίαν βίου). Εἰς τοὺς Στωικοὺς εἶναι φανερὰ ἡ παρουσία ἀνθρωπιστικοῦ πνεύματος. Ἐπέδρασε δὲ ὁ ἀνθρωπισμός των καὶ ἐπὶ τοῦ Κικέρωνος ,τοῦ μεταλαμπαδεύσαντος τὰς ἑλληνικὰς ἀνθρωπιστικὰς τάσεις εἰς τοὺς δυτικοὺς λαούς.

Διὰ νὰ ἐκπληρωθῇ τὸ ἠθικὸν ἰδεῶδες τῆς ζωῆς εἶναι ἀπαραίτητος ἡ ἀρετή. Αὐτὴ μόνον ἔχει τὴν ἱκανότητα νὰ μᾶς δώσῃ τὴν εὐδαιμονίαν καὶ εἶναι «αὐτάρκης πρὸς εὐδαιμονίαν». Οἱ Στωικοὶ δέχονται ὡς τελικὸν σκοπὸν τῆς ζωῆς τὴν εὐδαιμονίαν, ἀλλὰ διδάσκουν ὅτι μόνον ἡ κατ' ἀρετὴν ζωὴ μᾶς τὴν παρέχει. Ὅθεν ἀναγνωρίζεται καὶ ὑπ' αὐτῶν, ὅπως καὶ ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους, ὅτι ἡ ἀρετὴ καθιστᾷ τὸν ἄνθρωπον εὐδαίμονα. Ἀποδίδουν δὲ εἰς αὐτὴν τὰ ἀκόλουθα γνωρίσματα: Ὅπως ἐλέχθη, τὴν θεωροῦν: 1) ἱκανὴν νὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν εὐδαιμονίαν· 2) διδακτήν· 3) ἀναπόβλητον, δηλ. μὴ δυναμένην νὰ ἀπολεσθῇ 4) αὐθαίρετον, ἤτοι ἀποκτωμένην κατόπιν ἐλευθέρας ἐκλογῆς. Κατὰ τοὺς Στωικοὺς «ὁ Θεὸς ἀρετὴν μὲν οὐ δίδωσιν ἀνθρώποις, ἀλλὰ τὸ καλὸν αὐθαίρετόν ἐστιν» (ὁ Θεὸς δὲν δίδει τὴν ἀρετὴν εἰς τοὺς ἀνθρώπους, ἀλλὰ τὸ καλὸν ἀποκτᾶται κατόπιν ἐλευθέρας ἐκλογῆς). Ἡ σύνδεσις αὐτῆ τῆς ἀρετῆς μὲ τὴν ἐλευθερίαν ἀποτελεῖ μίαν ἐκ τῶν φωτεινοτέρων ἀντιλήψεων τῆς στωικῆς ἠθικῆς καὶ ὑπενθυμίζει παρομοίαν ἀντίληψιν ἀναπτυχθεῖσαν ὑπὸ τοῦ Καντίου. Ἀκολουθοῦντες τὸν Πλάτωνα, ἐθεώρουν τὴν ἀρετὴν ἑνιαίαν, διότι ἅπαντα τὰ εἴδη τῆς ἀρετῆς ἐφρόνουν ὅτι παράγονται ἀπὸ μίαν θεμελιώδη, τὴν ὁποίαν ὁ μὲν Ζήνων ἐκάλει φρόνησιν, ὁ δὲ Χρύσιππος σοφίαν. Ἐκ ταύτης ἐθεώρουν ἐκφυομένας τὰς τέσσαρας πλατωνικὰς ἀρετάς, ἤτοι: 1) τὴν φρόνησιν, ἥτις ἔχει τὴν ἀποστολὴν νὰ ἐκλέγῃ, «αἱρεῖν»· 2) τὴν ἀνδρείαν, ἥτις ἔχει τὴν ἀποστολὴν νὰ ὑποφέρῃ, «ὑπομένειν»· 3) τὴν σωφροσύνην, ἥτις ἔχει τὴν ἀποστολὴν νὰ μένῃ ἐντὸς τῶν ὁρίων τοῦ μέτρου, «ἐμμένειν»· καὶ 4) τὴν δικαιοσύνην, ἥτις ἔχει τὴν ἀποστολὴν νὰ κάμνῃ δικαίας διανομάς, «διανέμειν». Ἡ κατοχὴ μιᾶς ἐκ τῶν ἀρετῶν τούτων προϋποθέτει καὶ τὴν σύγχρονον κατοχὴν καὶ τῶν ὑπολοίπων. Κατὰ τὴν ἠθικὴν ἐνέργειαν καὶ πρᾶξιν αἱ ἀρεταὶ δὲν δύνανται νὰ χωρισθοῦν. Ὡς περιληπτικὸν παράγγελμα ρυθμίζουν τὸν ἠθικὸν βίον δύναται νὰ διατυπωθῇ τὸ «ἀνέχου καὶ ἀπέχου»: (ὁ ἄνθρωπος πρέπει νὰ ἔχῃ τὴν δύναμιν νὰ ἐγκαρτερῇ καὶ νὰ τηρῇ ἀποχήν). Εἶναι φανερὸν ὅτι, καίτοι ἀκολουθοῦν οἱ Στωικοὶ τὴν εὐδαιμονιστικὴν ἀρχήν, θεωροῦντες ὡς σκοπὸν τῆς ζωῆς τὴν εὐδαιμονίαν, ἐν τούτοις ὡς πρὸς τὸ πρακτικὸν ἠθικὸν ἰδεῶδες πλησιάζουν πρὸς τὴν χριστιανικὴν ἠθικὴν ἀντίληψιν τῆς ἐγκαρτερήσεως καὶ τῆς ἀποχῆς. Πᾶσαν πρᾶξιν καθοδηγουμένην ὑπὸ ἠθικῆς ἐπιγνώσεως ἐκάλουν οἱ Στωικοὶ κατόρθωμα. Ὅταν δὲ ἡ ἐνέργεια δὲν συγκρούεται μὲν πρὸς τὰς ἠθικὰς ἀρχάς, ἀλλὰ δὲν συνοδεύεται ὑπὸ βαθείας ἠθικῆς ἐπιγνώσεως, καλεῖται ὑπ' αὐτῶν καθῆκον, ἤτοι πρᾶξις ἥτις «καθήκει», φθάνει μέχρι τοῦ ἀνθρώπου ὡς κάτι τὸ ὁποῖον πρέπει νὰ ἐπιτελεσθῇ ὑπ' αὐτοῦ. Τὰ κατορθώματα ἐνεργοῦνται «κατὰ τὸν ὀρθὸν λόγον», ἐνῷ τὰ καθήκοντα μόνον «κατὰ λόγον». Ἀξίαν ἠθικὴν ἔχουν μόνον τὰ κατορθώματα καὶ διὰ τοῦτο εἶναι ἐνεργήματα ἄτινα μόνον οἱ ἀγαθοὶ δύνανται νὰ κατορθώσουν. Τὰ καθήκοντα εἶναι πράξεις τῶν κοινῶν ἀνθρώπων καὶ κατατάσσονται ὑπὸ τῶν Στωϊκῶν εἰς τὰς λεγομένας «μέσας» πράξεις. Ἡ διάκρισις μεταξὺ ὑπὸ τοῦ Καντίου ἱδρυθεῖσαν διαστολὴν μεταξὺ ἠθικότητος καὶ νομιμότητος. Κατὰ τὸν Γερμανὸν φιλόσοφον πᾶσα πρᾶξις ἐνεργουμένη μετ' ἠθικοῦ ἐπικαταλογισμοῦ ὑπάγεται εἰς τὴν ἠθικότητα (μοραλιτέ), πᾶσα δὲ πρᾶξις συμφωνοῦσα ἁπλῶς μὲ τὸν ἠθικὸν νόμον ὑπάγεται εἰς τὴν νομιμότητα (λεγκαλιτέ).

Ἡ περὶ τῆς ἀρετῆς διδασκαλία χρησιμεύει καὶ ὡς βάσις, διὰ νὰ καθορίσωμεν ποῖα εἶναι τὰ ἀγαθὰ καὶ ποῖα τὰ κακά. Ὕψιστον ἀγαθὸν εἶναι ἡ ἀρετή, ὁριζομένη κατὰ τὸν ἀκόλουθον τρόπον: «τὴν τ' ἀρετὴν διάθεσιν εἶναι ὁμολογουμένην καὶ αὐτὴν δι' αὐτὴν αἱρετήν, οὐ διά τινα φόβον ἢ ἐλπίδα ἤ τι τῶν ἔξωθεν· ἐν αὐτῇ τ' εἶναι τὴν εὐδαιμονίαν, ἅτ' οὖσῃ ψυχῇ πεποιημένῃ πρὸς τὴν ὁμολογίαν παντὸς τοῦ βίου» (Διογ. Λαρτ. 7. 89) («Ἡ ἀρετὴ εἶναι ἡ διάθεσις ἐνηρμονισμένη πρὸς τὸν λόγον καὶ ἀξία νὰ προτιμηθῇ διὰ μόνον τὸν ἑαυτόν της καὶ ὄχι ἐξ αἰτίας φόβου ἢ ἐλπίδος ἢ τινὸς ἐκ τῶν ἐξωτερικῶν πραγμάτων· εἰς αὐτὴν συνίστανται ἡ εὐδαιμονία, ἐπειδὴ ἡ ψυχὴ δι' αὐτῆς λαμβάνει τοιαύτην ποιότητα, ὥστε νὰ ἐναρμονίζῃ χωρὶς ἀντιφάσεις ὅλην της τὴν ζωήν). Εἶναι ἄξιον ἰδιαιτέρας προσοχῆς, ὅτι οἱ Στωικοί, ὅπως καὶ ὁ Κάντιος, ἀπομακρύνουν, προκειμένου περὶ τῆς ἐναρέτου πράξεως, πᾶν ψυχολογικὸν ἢ ἐξωτερικὸν ἐλατήριον. Τὸ ὕψιστον ἄρα ἀγαθὸν εἶναι ἡ ἀρετή. τὸ δὲ ὕψιστον κακὸν ἡ κακία, ἤτοι τὸ «κατόρθωμα» ἀφ' ἑνὸς καὶ τὸ «ἁμάρτημα» ἀφ' ἑτέρου. Μεταξὺ δὲ τῆς ἀρετῆς καὶ τῆς κακίας τίθενται πᾶσαι αἱ ἄλλαι καταστάσεις, αἵτινες καλοῦνται ὑπὸ τῶν Στωικῶν «ἀδιάφορα». Τοιαῦτα ἀδιάφορα εἶναι π.χ. ἡ νόσος, ἡ πενία, ἡ ταπεινότης τῆς καταγωγῆς κ.λπ. Ταῦτα δὲν εἶναι καθ' ἑαυτὰ θεωρούμενα οὔτε ἀγαθά, οὔτε κακά, ἀλλὰ δύνανται νὰ λάβουν ἀξίαν μόνον, ἐφ' ὅσον δύνανται νὰ διευκολύνουν τὴν ἀπόκτησιν τῆς ἀρετῆς. Διὰ τοῦτο διέστειλαν τὰ ἀδιάφορα εἰς δύο τάξεις, διαιρέσαντες ταῦτα εἰς «προηγμένα» καὶ «ἀποπροηγμένα». Προηγμένα ἐχαρακτήριζον ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα δὲν ἔχουν ἀπόλυτον ἀλλὰ σχετικὴν μόνον ἀξίαν, καὶ διὰ τοῦτο πρέπει νὰ τυγχάνουν προτιμήσεως κατὰ τὸν πρακτικὸν βίον. Ὁ ὅρος «προηγμένα» δεικνύει κατὰ λέξιν ἐκεῖνα, ἅτινα ἔχουν προωθηθῇ εἰς ἓν ὑψηλότερον ἐπίπεδον ἐν συγκρίσει πρὸς ἄλλα τοποθετημένα οὐχὶ εἰς ὑψηλότερον ἐπίπεδον, ἅτινα διὰ τοῦτο καλοῦνται «ἀποπροηγμένα». Εἰς τὴν τάξιν τῶν προηγμένων κατατάσσονται π.χ. ἡ ζωή, ἡ εὐπορία, ἡ εὐγένεια, ἡ ὑγεία, ἡ ρώμη, ἡ εὐεξία, ἡ ἀρτιμέλεια, τὸ κάλλος, ἡ τέχνη, ἡ δεξιότης κ.λπ. Ἀποπροηγμένα ἐθεώρουν τὰ ἐναντία πρὸς τὰ ἀνωτέρω, τὰ ὁποῖα δὲν ἔχουν ἀξίαν, ἀλλ' «ἀπαξίαν» καὶ διὰ τοῦτο ὑπὸ οὐδενὸς φρονίμου προτιμῶνται. Ταῦτα εἶναι ἡ πενία, ἡ νόσος, ἡ ἀλγηδών, ὁ θάνατος, ἡ ἀδυναμία, ἡ ἀδοξία κ.λπ. Ὡς τρίτην κατηγορίαν διέκριναν τὰ ἐξ ὁλοκλήρου «πάντη ἀδιάφορα», ἅτινα οὐδεμίαν ἀσκοῦν ἐπίδρασιν ἐπὶ τῆς ψυχῆς· τοιαῦτα εἶναι π.χ. τὸ χρῶμα τοῦ προσώπου, τὸ νὰ εἶναι περιττὸς ἢ ἄρτιος ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀστέρων, δύο νομίσματα ἐντελῶς ὅμοια πρὸς ἄλληλα. Παρ' ὅλην των τὴν αὐστηρότητα οἱ Στωικοὶ δὲν

παρεγνώρισαν τὴν ἀξίαν τῶν προηγμένων. Ὁ Χρύσιππος ἔλεγε: «μαίνεσθαι τοὺς τὸν πλοῦτον καὶ τὴν ὑγιείαν καὶ τὴν ἀπονίαν καὶ τὴν ὁλοκληρίαν τοῦ σώματος ἐν μηδενὶ ποιουμένους μηδὲ ἀντεχομένους τῶν τοιούτων» (Πλούτ. «Περὶ Στωικῶν» ἐναντ. 30. 2) «Εἶναι ἐστερημένοι λογικοῦ οἱ μὴ ἀποδίδοντες οὐδεμίαν ἀξίαν εἰς τὸν πλοῦτον καὶ τὴν ὑγείαν καὶ τὴν ἐλλειψιν κακουχιῶν, καὶ τὴν ἀρτιότητα τοῦ σώματος, καὶ ἐκεῖνοι, οἵτινες δὲν καταβάλλουν προσπάθειαν διὰ νὰ διατηρήσουν τὰ τοιαῦτα ἀγαθά). Ἡ ἡδονὴ δὲν κατατάσσεται ὑπὸ τῶν Στωικῶν εἰς τὰ ἀγαθά, ἀλλ' εἰς τὰ πάθη τῆς ψυχῆς.

Ἡ εἰς τὰ πάθη καὶ τὰς ὁρμὰς ἀναφερομένη διδασκαλία τῶν Στωικῶν τυγχανει λίαν ἐνοιαφερουσα, διοτι ἐπέδρασεν ἐπὶ της διαμορφώσεως τῶν ψυχολογικῶν καὶ ἠθικῶν θεωριῶν τῆς μεσαιωνικῆς καὶ νεωτέρας ἐποχῆς. Ἡ ὁρμὴ εἶναι διαθεσις ἥτις προκαλειται ἐν τῇ ψυχῇ, ὅταν αὕτη δεχθῇ μεσα εἰς τὸν ἑαυτόν της ἓν αἴσθημα. "Οταν ἐναποτεθῇ μεσα εις τὴν ψυχὴν τὸ αἴσθημα, κατὰ τὸν Χρύσιππον «τότε μὲν οἰκείως, τότε δὲ ὡς ἕτερως διέθηκε τὴν ψυχήν. Τοῦτο δ' αὐτῆς τὸ παθος ὁρμὴ καλεῖται, ἣν ὁριζόμενοι πρώτην ἔφασαν εἶναι τῆς ψυχης κίνησιν» (Πλουταρχ. περὶ Στωικῶν ἐναντ. 43), (ἄλλοτε μὲν προκαλεῖ διάθεσιν τῆς ψυχῆς νὰ τὸ προσοικειωθῇ, ἄλλοτε δὲ διαφορετικὴν καὶ οὐχὶ τοιαυτην πρὸς προσοικειωσιν διάθεσιν. Αὐτὸ δὲ τὸ ψυχικὸν γεγονὸς καλεῖται ὁρμή, τὴν ὁποιαν ὁρίζοντες (οἱ Στωικοὶ) εἶπον ὅτι εἶναι κίνησις τῆς ψυχης). Εἶναι λοιπὸν κατὰ τὴν στωικὴν ψυχολογίαν ἡ ὁρμή, «συγκατάθεσις» ἀναφερομένη εἰς μίαν ψυχικὴν παράστασιν, διαφέρει δὲ ἀπὸ τὴν θεωρητικὴν κρισιν μόνον κατὰ τὸ ὅτι δι' αὐτης ἀποφασίζεται ὅτι πρέπει κάτι νὰ ἐκτελεσθῇ. Ὁ Χρύσιππος ἐρρόνει ὅτι καὶ τὸ ἄλογον τμῆμα τῆς ψυχης, εἰς τὸ ὁποῖον ὁ Πλάτων καὶ ὁ Ἀριστοτέλης ἐτοποθέτουν τὰ πάθη καὶ τὰς ἐπιθυμίας, δὲν εἶναι κάτι τὸ διάφορον τοῦ λογικοῦ. Εἶναι καὶ τὸ ἄλογον κατὰ βάθος λογικόν, ὅπερ ὑπέστη μεταβολὴν πρὸς τὸ χειρότερον. Ἡ πρώτη ὁρμὴ ἥτις ἐμφανίζεται εἰς τὸν ἄνθρωπον καὶ τὰ ζῶα εἶναι ἡ τάσις νὰ διαφυλάξωμεν τὸν ἑαυτόν μας καὶ νὰ γίνωμεν οἰκεῖοι πρὸς τὸν ἑαυτόν μας. Κατὰ τὸν Χρύσιππον «τὴν πρώτην ὁρμὴν τὸ ζῶον ἴσχειν ἐπὶ τὸ τηρεῖν ἑαυτὸ πρῶτον οἰκεῖον παντὶ ζώῳ τὴν αὐτοῦ σύστασιν καὶ τὴν ταύτης συνειδησιν οἰκειούμεθα προς ἑαυτοὺς εὐθὺς γενόμενοι καὶ τὰ μέρη καὶ τὰ ἔγκονα τῶν ἑαυτῶν». ('Η πρώτη ὁρμὴ τὴν ὁποίαν ἀποκτᾶ τὸ ζῶον; εἶναι ἡ ἀθοῦσα αὐτὸ πρὸς διαφύλαξιν τοῦ ἑαυτοῦ του. Πρωταρχικῶς συνάπτει πᾶν ζῶον οἰκειότητα πρὸς τὴν ὕπαρξίν του καὶ πρὸς τὴν συναίσθησιν τῆς ὑπάρξεώς του. Συνδεόμεθα δι' οἰκειότητος, εὐθὺς ὡς γεννηθῶμεν μὲ τὸν ἑαυτόν μας, τὰ μέλη τοῦ σώματός μας καὶ τοὺς ἀπογόνους μας). Ἡ τοιαύτη ὁρμὴ καλεῖται ὑπὸ τῶν Στωικῶν «τήρησις». Εἶναι ἓν εἶδος φροντίδος καὶ ἐπιμελείας ἀναφερομένης εἰς τὴν ὕπαρξίν μας καὶ ἐνθυμίζει τὴν εἰς τὸ ἄξίωμα ὀντολογικῆς ἀρχῆς ἀνυψωθεῖσαν ὑπὸ τοῦ ὑπαρξιστοῦ Γερμανοῦ φιλοσόφου Χάϊντεγγερ ἔννοιαν τῆς μερίμνης (γερμανιστὶ σόργκε). Εἶναι ἄξιον παρατηρήσεως ὅτι εἰς τὴν νέαν ἑλληνικὴν γλῶσσαν διεσώθη ἡ λέξις αὕτη εἰς τὸ οὐσιαστικὸν «ντήρησι», ὅπερ σημαίνει φόβον καὶ ἀνησυχίαν καθὼς καὶ εἰς τὸ ρῆμα «ντηριέμαι» ὅπερ σημαίνει ἐπίσης φοβοῦμαι καὶ ἀνησυχῶ. Εἶναι δὲ λίαν πιθανὸν ὅτι ὁ ὅρος «συντήρησις» ὃν χρησιμοποιοῦν ὁ Μέγας Βασίλειος, ὁ Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνὸς καὶ 'Ιερώνυμος, καθὼς καὶ οἱ φιλόσοφοι τῆς Δύσεως κατὰ τὸν μεσαίωνα, ἔλκει τὴν καταγωγήν του ἐκ τοῦ στωικοῦ ὅρου τήρησις. Οἱ Στωικοὶ προεχώρουν εἰς τὴν περιγραφὴν τῶν ὁρμῶν διαιροῦντες αὐτὰς εἰς διάφορα εἴδη. Διέστελλον τὴν ὄρεξιν θεωροῦντες αὐτὴν εἶδος τῆς λογικῆς ὁρμῆς, ἔκαμνον δὲ λόγον καὶ περὶ πρακτικῆς ὁρμῆς τὴν ὁποίαν ὡριζον ὡς «φορὰν τῆς διανοίας ἐπί τι μέλλον». Εἴδη δὲ τῆς πρακτικῆς ὁρμῆς ἐθεώρουν, τὴν πρόθεσιν, προαίρεσιν, βούλησιν καὶ θέλησιν.

Αἱ ὁρμαὶ ἐξητάσθησαν οὐ μόνον ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τοῦ ἀντικειμένου εἰς τὸ ὁποῖον κατευθύνονται, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῆς μορφολογικῆς των κατασκευῆς. 'Ακολουθοῦντες τὴν ἀριστοτελικὴν περὶ μεσοτήτων θεωρίαν, οἱ Στωικοὶ διέκριναν τὰς ὁρμὰς εἰς συμμέτρους καὶ εἰς ἀσυμμέτρους. Τὰς ἀσυμμέτρους δὲ ὁρμὰς ὠνόμασαν «πάθη». Κατὰ τὸν Ζήνωνα τὸ πάθος εἶναι «ἡ ἄλογος καὶ παρὰ φύσιν ψυχῆς κίνησις, ἢ ὁρμὴ πλεονάζουσα» (ἡ ἄλογος καὶ μὴ φυσικὴ κίνησις τῆς ψυχῆς ἡ ὁρμὴ παρουσιάζουσα πλεονασμὸν πέραν τῆς πρεπούσης συμμετρίας). 'Επίσης ὠνόμαζε τὰ πάθη «πτοίαν» δηλ. καταπτόησιν τῆς ψυχῆς, ἥτις ἐκπλήττεται καὶ συνταρασσομένη δὲν δύναται νὰ ἀκολουθήσῃ τὰς προσταγὰς τοῦ λόγου. Κατὰ τὸν Χρύσιππον τὸ πάθος εἶναι «πλεονασμὸς τῆς ὁρμῆς διὰ τὸ τὴν καθ' αὐτοὺς καὶ φυσικὴν τῶν ὁρμῶν συμμετρίαν ὑπερβαίνειν» (Συλλ. "Αρνιμ 3, 134). (Εἰς πλεονασμὸς τῆς ὁρμῆς προκαλούμενος ἐκ τοῦ ὅτι ὑπερβαίνει ἡ ἀναφερομένη εἰς τὰ ἄτομα καὶ ἡ γενικώτερον νοουμένη συμμετρία τῆς ὁρμῆς). Τὰ πάθη ἐπειδὴ εἶναι ἀσύμμετρα ἀντιτίθενται πρὸς τὸ σύμμετρον τὸ ὁποῖον συμπίπτει πρὸς τὸ καλὸν καὶ τὸ τέλειον ἀγαθόν. Εἴδη τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ συμμέτρου εἶναι τὸ δίκαιον, ἀνδρεῖον, κόσμιον καὶ ἐπιστημονικόν. Συνεπῶς τὰ πάθη ἵστανται εἰς ἀντίθεσιν μὲ τὰς ἀρετὰς καὶ πρέπει διὰ τοῦτο νὰ συγκαταλέγωνται εἰς τὰς κακίας, δίδοντα γένεσιν εἰς τὴν ἀδικίαν, τὴν δειλίαν, τὴν ἀκοσμίαν καὶ τὴν ἀφροσύνην. Κατ' οὐσίαν δὲ λέγει ὁ Ζήνων, ὅτι εἶναι ψυχολογικὰ φαινόμενα ἀναταραχῆς, ἅτινα ἐπισυμβαίνουν, ὅταν καταλήξῃ ὁ πράττων εἰς ἀποφάσεις περὶ τοῦ πρακτέου ἐσφαλμένας. Χαρακτηρίζει τὰ πάθη ὡς «ἐπιγιγνομένας αὐταῖς (δηλ. ταῖς κρίσεσι) συστολὰς καὶ διαχύσεις καὶ ἐπάρσεις καὶ πτώσεις τῆς ψυχῆς». ('Επακολουθοῦσαι μετὰ τὰς ἐσφαλμένας κρίσεις στενοχωρίαι καὶ ἐλαφρύνσεις καὶ ἀνυψώσεις καὶ καταπτώσεις τῆς ψυχῆς). Κατὰ τοὺς Στωικοὺς τὰ πάθη πρέπει νὰ ἐκριζώνωνται ἀπὸ τὴν ψυχήν, διὰ νὰ φθάσωμεν εἰς τὴν κατάστασιν τῆς «ἀπαθείας», ἥτις εἶναι προνόμιον τοῦ ἐναρέτου καὶ τοῦ σοφοῦ. Ὡς πρὸς τὸ σημεῖον τοῦτο διαφωνοῦν οἱ Στωικοὶ πρὸς τοὺς Περιπατητικούς, διότι οἱ τελευταῖοι οὗτοι συνίστων οὐχὶ τὴν ἐκρίζωσιν ἀλλὰ τὸν μετριασμὸν τῶν παθῶν. Τὰ κυριώτερα δὲ ἐκ τῶν παθῶν εἶναι κατὰ τὴν στωικὴν ἀντιληψιν τέσσαρα, ἡ ἡδονή, ἡ λύπη, ἡ ἐπιθυμία καὶ ὁ φόβος. 'Εκτὸς τῶν τεσσάρων τούτων παθῶν ὑπάρχουν καὶ πλεῖστα ἄλλα εἰς ὧν τὴν περιγραφὴν εἶχον ἐγκύψει πολλοὶ ἐκ τῶν Στωικῶν παρουσιάσαντες λίαν εὐστόχους ἀπὸ ψυχολογικῆς ἀπόψεως χαρακτηρισμούς. Οὕτω ὁρίζουν τί εἶναι ὀργὴ (ἐπιθυμία τιμωρίας τοῦ ἠδικηκέναι δοκοῦντος), θυμὸς (ὀργὴ ἐναρχομένη), μῆνις (ὀργὴ εἰς παλαιώσιν ἀποτιθεμένη), τέρψις (ἡδονὴ δι' ὄψεως ἢ δι' ἀκοῆς), αἰσχύνη (φόβος ἀδοξίας), ἀγωνία (φόβος διαπτώσεως ἢ φόβος ἥττης) κ.λπ.

Ἡ ἀπόκτησις τῆς ἀρετῆς ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς ἱκανότητος, ἣν ἔχει ὁ ἄνθρωπος νὰ κρατήσῃ τὸν ἑαυτόν του μακρὰν τῆς ἐπιρροῆς τῶν παθῶν, φθάνων οὕτω εἰς τὴν κατάστασιν τῆς «ἀπαθείας». Ἡ ἀπάθεια ἐξασφαλίζει τὴν μακαριότητα καὶ εὐδαιμονιαν. 'Εκεῖνος ὁ ὁποῖος κατώρθωσε νὰ φθάσῃ εἰς αὐτὴν τὴν κατάστασεται εἰς τὸν τέλειον καὶ ἰδεώδη τύπον τοῦ ἀνθρώπου καὶ χαρακτηρίζεται «σοφός». Ὑψώνουν οἱ Στωικοὶ τὸν «σοφὸν» εἰς ἰδεώδη τελειότητα, ἐπειδὴ θέλουν νὰ παράσχουν ἰδεῶδες πρότυπον πρὸς τὸ ὁποῖον πρέπει νὰ προσπαθῇ νὰ συμμορφώνῃ τὴν ζωὴν του ἕκαστος τῶν ἀνθρώπων. Ἡ φιλοσοφία των ἐπειδὴ εἶχε παιδαγωγικὸν καὶ παραινετικὸν τόνον, ἐχρειάζετο νὰ δημιουργήσῃ ἓν ἰδεῶδες ὡς τέρμα τῶν ἐπιδιώξεων τοῦ ἠθικοῦ βίου. Ὁ «σοφὸς» προβάλλεται ὑπ' αὐτῶν ὡς τοιοῦτον ἰδεῶδες πρότυπον. Οἱ φιλόσοφοι τῆς 'Αττικῆς σχολῆς ἐθεώρουν ὡς τέλειον τύπον τοῦ ἀνθρώπου τὸν φιλόσοφον, ἤτοι τὸν ἐρευνητήν, ὅστις μένει πάντοτε ἐραστὴς τῆς ἀληθείας. Οἱ Στωικοὶ ὁμιλοῦν περὶ τοῦ σοφοῦ θεωροῦντες τοῦτον ὡς κάτοχον πάσης ἀληθείας καὶ ἀρετῆς. Φρονοῦν ὅτι ἡ σοφία ἔχει εὑρεθῇ καὶ δὲν ἀπομένει ἄλλο τι παρὰ νὰ τὴν κάμωμεν κτῆμά μας. Ὁ σοφὸς εἶναι κατ' αὐτοὺς εὐδαίμων, κάτοχος πάσης τελειότητος, πλούσιος, ῥήτωρ, βασιλεύς, γνώστης πάσης τέχνης καὶ ἐπιστήμης. Κατὰ τὴν μακαριότητα εἰς οὐδὲν ὑπολείπεται συγκρινόμενος καὶ μὲ αὐτὸν τὸν Δία: «Ὥσπερ τῷ Διὶ προσήκει σεμνύνεσθαι ἐφ' ἑαυτῷ τε καὶ τῷ βίῳ καὶ μέγα φρονεῖν καί, εἰ δεῖ οὕτως εἰπεῖν, ὑψαυχεῖν καὶ κομᾶν καὶ μεγαληγορεῖν, ἀξίως βιοῦντι μεγαληγορίας. Οὕτω τοῖς ἀγαθοῖς πᾶσι ταῦτα προσήκει, κατ' οὐδὲν προεχομένοις τοῦ Διός» (Πλουτ. περὶ Στωικ. ἐναντιωμ. 13). (Εἰς τὸν σοφόν, ὅπως ἀκριβῶς εἰς τὸν Δία ἁρμόζει νὰ ὑπερηφανεύεται διὰ τὸν ἑαυτόν του καὶ διὰ τὸν βίον του καὶ νὰ μεγαλοφρονῇ, καὶ ἂν ἐπιτρέπεται ἡ ἔκφρασις, νὰ κρατῇ ὑψηλὰ τὸ κεφάλι καὶ νὰ ἀνεμίζῃ τὴν κόμην του καὶ νὰ μεγαληγορῇ, ἐπειδὴ ζῇ κατὰ τρόπον, ὅστις τοῦ δίδει τὸ δικαίωμα νὰ μεγαληγορῇ. Τοιουτοτρόπως, ταῦτα ἁρμόζουν εἰς τοὺς ἀγαθούς, ἐπειδὴ ὁ Ζεὺς κατ' οὐδὲν εἶναι ἐν συγκρίσει πρὸς αὐτοὺς ὑπέρτερος). Ἡ αἰτία, ἥτις δικαιολογεῖ τὴν τοιαύτην μεγαλοφρονίαν ἐκ μέρους τοῦ σοφοῦ εἶναι ἡ ἐκ μέρους του κατάκτησις τῆς ἐλευθερίας. Ὁ σοφὸς ἔχει ἀποκτήσει τὴν ἐσωτερικὴν ἐλευθερίαν, ἔχει ἐνοήσει ὅτι τὰ ἀγαθὰ καὶ αὐτὴ ἡ ζωὴ δὲν ἔχουν καθ' ἑαυτὰ ἐξεταζόμενα οὐδεμίαν ἰδίαν ἀξίαν. Τὸ μόνον καὶ ἀναφαίρετον ἀγαθὸν διὰ τὸν ἄνθρωπον εἶναι ἡ ἐλευθερία. Ὁ σοφὸς δὲν δεσμεύεται εἰς οὐδὲν ἀγαθόν. Καὶ αὐτὴν τὴν ζωὴν ἔχει τὴν ψυχικὴν δύναμιν νὰ τὴν περιφρονήσῃ. Οἱ Στωικοὶ συνίστων τὴν οἰκειοθελῆ καὶ ἔντιμον διὰ τῆς αὐτοκτονίας «ἐξαγωγὴν ἐκ τοῦ βίου». Πράγματι, κατὰ τὰς παλαιὰς μαρτυρίας, ὁ Ζήνων καὶ ὁ Κλεάνθης ἔθεσαν τέρμα οἰκειοθελῶς εἰς τὴν ζωήν των. Τὸ νὰ ὑψωθῇ κανεὶς εἰς τὴν ἰδεώδη τοῦ σοφοῦ τελειότητα, ἀνεγνώριζον οἱ Στωικοὶ ὅτι ἦτο λίαν δύσκολον. Μεταξὺ τῶν σοφῶν οὐδένα, ἔλεγεν ὁ Χρύσιππος, ἐκ τῶν γνωρίμων του ἠδύνατο νὰ καταλέξῃ. "Αλλοι τινὲς ἐκ τῶν Στωικῶν ἐθεώρουν σοφοὺς μόνον τὸν Σωκράτην καὶ τὸν Διογένη. 'Εκ τούτου καταφαίνεται ὅτι ὁ σοφὸς εἶναι ἰδεώδες τέρμα πρὸς τὸ ὁποῖον σχεδὸν οὐδεὶς δύναται νὰ φθάσῃ. Τὸ μέγα πλῆθος τῶν κοινῶν ἀνθρώπων ζῇ ἐν τῇ ἀφροσύνῃ, ὅσοι δὲ καταβάλλουν προσπάθειαν νὰ ἐξομοιωθοῦν μὲ τὸν σοφὸν χαρακτηρίζονται ὑπὸ τῶν Στωικῶν ὡς πραγματοποιοῦντες ἠθικὴν πρόοδον «προκόπτοντες». Ὁ σοφὸς τῶν Στωικῶν εἶναι ὅπως ὁ ἅγιος τῆς Χριστιανικῆς θρησκείας. Καίτοι οἱ πλεῖστοι τῶν ἀνθρώπων εἶναι ἁμαρτωλοὶ θέτουν ὅμως ἐνώπιόν των τὸ ἰδεῶδες τῆς ἁγιότητος ὡς ὁδηγητικὸν σκοπόν. Οὕτω καὶ οἱ Στωικοὶ προέβαλον τὸν σοφόν, ἤτοι τὸν ἄνθρωπον, ὅστις κατέχει εἰς ἀπεριόριστον βαθμὸν τὴν ἐσωτερικὴν ἐλευθερίαν. Τὴν αὐτὴν ἰδέαν ἀνέπτυξε κατόπιν ὁ Κάντιος καὶ ὁ Σίλερ. Τὸ νὰ γίνῃ κανεὶς σοφὸς σημαίνει διὰ τοὺς Στωικοὺς πλήρη καὶ τελείαν μεταμόρφωσιν τῆς ἀνθρωπίνης ὑποστάσεως. Δὲν γίνεται κανεὶς κατὰ βαθμοὺς σοφός, ἀλλὰ διὰ μιᾶς. Κατὰ τὸν Πλούταρχον: «'Ακαρεῖ χρόνου καὶ ὥρας ἐκ τῆς ὡς ἔνι μάλιστα φαυλότητος εἰς οὐκ ἔχουσαν ὑπερβολὴν ἀρετῆς διάθεσιν μεταβαλὼν ὁ σοφός, ἧς οὐδ' ἐν χρόνῳ πολλῷ μέρος ἀφεῖλε κακίας ἅμα πᾶσαν ἐξαίφνης ἐκπέφευγεν» (Συλλ. "Αρνιμ. 3. 144) ('Εντὸς ἐλαχίστης διαρκείας χρονικῆς στιγμῆς καταλλήλου πρὸς τοῦτο, ἀφοῦ μεταπέσῃ ἀπὸ τῆς ὑπερβολικωτάτης φαυλότητος τὴν κατάστασιν εἰς ἀνυπερβλήτου ἀρετῆς κατάστασιν, ἔχει ἀπελευθερωθῇ αἰφνιδίως ἀπὸ τὸ σύνολον τῆς κακίας, ἐνῶ προηγουμένως δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἀπελευθερωθῇ μέσα εἰς πολὺν χρόνον ἀπὸ ἓν μόνον μέρος της). Εἶναι προφανὲς ὅτι τὸ νὰ γίνῃ ὁ ἄνθρωπος σοφὸς ἰσοδυναμεῖ μὲ μίαν ὀντολογικὴν του μεταμόρφωσιν ἐπισυμβαίνουσαν αἰφνιδίως «ἐξαίφνης», κατὰ τὴν γνωστὴν πλατωνικὴν ἔκφρασιν. Τοιαῦται ἀντιλήψεις δὲν πρέπει νὰ φαίνωνται παράδοξοι. Ὁ Νίτσε διδάσκει ἐπίσης ὅτι ἡ μετάβασις ἀπὸ τὸν ἄνθρωπον εἰς τὸν ὑπεράνθρωπον θὰ ἐπέλθῃ ὡς δημιουργικὸν γεγονὸς ὀντολογικῆς μεταμορφώσεως. Ὁ Μπέρξον φρονεῖ ὅτι τὸ ἀληθινόν του ἐγὼ τὸ ἀνακαλύπτει ὁ διανοητὴς δι' αἰφνιδίας ἐλλάμψεως. Ὡρισμένοι δὲ ἐκ τῶν βιολόγων δέ-

χονται ὅτι ἡ ἐμφάνισις νέων εἰδῶν πραγματοποιεῖται οὐχὶ διὰ βραδείας ἐξελικτικῆς πορείας, ἀλλὰ δι' αἰφνιδίων καὶ ἀποτόμων μεταβολῶν.

Ἀνασκοποῦντες τὰς ἠθικὰς θεωρίας τῶν Στωικῶν, εὑρίσκομεν αὐτὰς τελείως προσηρμοσμένας πρὸς τὸ βασικὸν ὀντολογικόν των δόγμα, ὅπερ διδάσκει ὅτι τὰ πάντα ἐν τῷ κόσμῳ κυβερνᾷ ὁ λόγος. Ὁ Γερμανὸς φιλόλογος Πόλεντς ἔχει ὑποστηρίξει ὅτι ἡ διδασκαλία περὶ καθηκόντων εἰσήχθη εἰς τὴν Στοὰν ὑπὸ τοῦ Ζήνωνος, τελοῦντος, λόγῳ τῆς καταγωγῆς του, ὑπὸ σημιτικὴν ἐπίδρασιν. Ἀλλ' ὁ ὅρος «καθῆκον», καίτοι εἰσήχθη εἰς τὴν φιλοσοφικὴν ὁρολογίαν ὑπὸ τοῦ Ζήνωνος, ἦτο ἐν χρήσει εἰς τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν. Εἰς τὸν Δημοσθένη ἔχομεν χρησιμοποίησιν τοῦ ὅρου τούτου εἰς παρομοίαν σημασίαν δίς: «ἐκκλησίαν ποιῆσαι, ὅταν ἐκ τῶν νόμων καθήκῃ» (19.185), «τὰ καθήκοντα ἐφ' ἑαυτὸν ποιεῖν» (10.37). Ὁ Ζήνων ἐξέλεξε τὸν ὅρον τοῦτον προφανῶς, ἐπειδὴ ὁμιλῶν περὶ τοῦ λόγου, ἐχρησιμοποίει τὸ ρῆμα «διήκει». Τὸ καθήκειν σημαίνει ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἔρχεται καὶ ἐμφανίζεται πρὸ τοῦ ἀτομικοῦ ἀνθρώπου ὡς ἐκτελεστέον αἴτημα. Ἡ ἔννοια δὲ τῆς ἐκ τοῦ νόμου ἀπορρεούσης προσταγῆς ἦτο λίαν γνωστὴ εἰς τοὺς Ἕλληνας, ὥστε νὰ μὴ εἶναι ἀνάγκη νὰ καταφεύγωμεν εἰς εἰκασίας περὶ τῆς προελεύσεώς της. Αἱ ἠθικαὶ ἀντιλήψεις τῶν Στωικῶν ἑρμηνεύονται πλήρως ὡς πρὸς τὴν προέλευσίν των, ἂν στηριχθῶμεν εἰς τὰς βασικὰς ἀρχὰς τοῦ συστήματός των λαμβάνοντες συγχρόνως ὑπ' ὄψιν καὶ τὴν κρατοῦσαν τότε πολιτειακὴν κατάστασιν. Ὁ κοσμοπολιτισμὸς των δὲν εἶναι οὐτοπιστικὴ ἐπιδίωξις, ἀλλὰ προσαρμόζεται μὲ τὰς πολιτικὰς βλέψεις τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ τῶν Διαδόχων του, οἵτινες ἔθετον ὡς πολιτικὸν σκοπὸν τὴν ὑπαγωγὴν τοῦ τότε γνωστοῦ κόσμου εἰς ἑνιαίαν πολιτείαν. Ἡ δὲ διδασκαλία περὶ τοῦ σοφοῦ, ὅστις ἀποκτᾷ τὴν εὐδαιμονίαν διὰ τῆς ἀπαθείας καὶ τῆς ἀπεράντου ἐσωτερικῆς ἐλευθερίας ἦτο ἀνάγκη ἐπιτακτικὴ νὰ ἐπινοηθῇ, διὰ νὰ ἀσφαλίσῃ εἰς τὸ ἀπειλούμενον ἀπὸ τὰ τεράστια πολιτειακὰ συγκροτήματα ἄτομον ἕνα χῶρον ἐσωτερικῆς καταφυγῆς. Ἡ ἀξία τῶν ἠθικῶν διδασκαλιῶν τῆς Στοᾶς εἶναι ἀναμφισβήτητος. Ἐπέδρασεν ἐπὶ τῆς διαμορφώσεως τῆς χριστιανικῆς ἠθικῆς καὶ διὰ ταύτης ἐπὶ τῶν ἠθικῶν θεωριῶν τῆς νεωτέρας φιλοσοφίας. Εἰς τὸν Σπινόζαν καὶ τὸν Κάντιον εἶναι πλέον ἢ φανερὰ ἡ ἐπίδρασίς της. Καὶ αὐτὸς ὁ Νίτσε, ὅταν ὀνειροπολῇ τὸν ὑπεράνθρωπον καὶ ὅταν συνιστᾷ τὴν ἀγάπην τοῦ πεπρωμένου (ἄμορ φάτι), ἵσταται ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν διδασκαλιῶν τῆς Στοᾶς.

Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΩΝ ΕΠΙΚΟΥΡΕΙΩΝ

Συγχρόνως πρὸς τὴν φιλοσοφίαν τῶν Στωικῶν ἀνεφάνη ἐν Ἀθήναις καὶ ἡ σχολὴ τῶν Ἐπικουρείων ὡς ἐκ διαμέτρου ἀντίθετος πρὸς ταύτην. Ὅπως οἱ Στωικοὶ ἀπετέλεσαν ὑπό τινα ἔποψιν συνέχειαν τῶν Κυνικῶν, οἱ Ἐπικούρειοι παρουσιάσθησαν ὡς συνεχισταὶ τῆς ὑπὸ τοῦ Ἀριστίππου ἱδρυθείσης σχολῆς τῶν Ἡδονικῶν. Οἱ μὲν Στωικοὶ ἀνατρέχουν εἰς τὰς θεωρίας τοῦ Ἡρακλείτου, οἱ δὲ Ἐπικούρειοι, εἰς τὰ δόγματα τοῦ Δημοκρίτου.

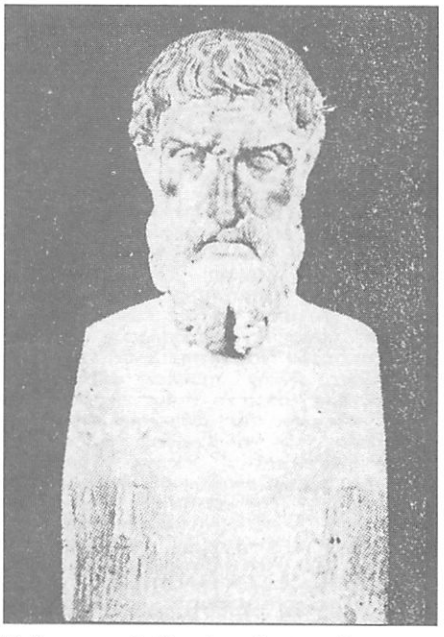

Ἐπίκουρος, ὁ ἱδρυτὴς τῆς ὁμωνύμου σχολῆς. (Προτομὴ εἰς τὸ μουσεῖον Καπιτωλίου τῆς Ρώμης).

Ο ΕΠΙΚΟΥΡΟΣ (341 - 270) ὅστις ὑπῆρξεν ἱδρυτὴς τῆς νέας σχολῆς, ἐγεννήθη ἐν Σάμῳ, ἔνθα εἶχεν ὁ πατήρ του ἐγκατασταθῆ ὡς Ἀθηναῖος κληροῦχος, ὅταν οἱ Ἀθηναῖοι κατὰ τὸ 359 ἐπανέκτησαν τὴν νῆσον ταύτην. Τὴν πρώτην παιδείαν ἔλαβεν ἀπὸ τὸν πατέρα του ὅστις ἐκαλεῖτο Νεοκλῆς καὶ ἤσκει τὸ ἐπάγγελμα τοῦ γραμματοδιδασκάλου. Εἰς νεαρωτάτην ἡλικίαν ἤκουσε μαθήματα φιλοσοφίας διδασκόμενα ὑπὸ τοῦ πλατωνικοῦ Παμφίλου, εἰς ἡλικίαν δὲ 14 ἐτῶν ἦλθεν εἰς τὴν γειτονικὴν νῆσον Τέων, ὅπου ἐμαθήτευσε πλησίον τοῦ Ναυσιφάνους, ὅστις ἐδίδαξεν εἰς αὐτὸν τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Δημοκρίτου. Κατὰ τὸ 323, δεκαοκταετὴς ἦλθεν εἰς τὰς Ἀθήνας ἵνα ἐκπληρώσῃ τὴν στρατιωτικήν του θητείαν (ἐφηβείαν) ὡς συνέφηβον δὲ εἶχε καὶ τὸν κωμικὸν ποιητὴν Μένανδρον. Ὁ Ἀριστοτέλης κατὰ τὸ ἔτος ἐκεῖνο εἶχεν ἀποχωρήσει εἰς Χαλκίδα, τὴν δὲ Ἀκαδημίαν διηύθυνεν ὁ Ξενοκράτης. Λόγῳ τῆς βραχείας παραμονῆς του ἐν Ἀθήναις δὲν εἶναι πιθανὸν ὅτι εἶχε τὸν καιρὸν νὰ ἀκούσῃ μαθήματα. Τὸ 322 μετὰ τὴν ἐφηβείαν του δὲν ἠδυνήθη νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς Σάμον, διότι αἱ ἐκεῖ ἀθηναϊκαὶ κληρουχίαι εἶχον καταργηθῆ. Ὅθεν ἠναγκάσθη νὰ καταφύγῃ εἰς Κολοφῶνα ἔνθα διέμεινεν ἐπὶ 12 ἔτη καταγινόμενος εἰς μελέτας χωρὶς νὰ ἀκούσῃ οὐδένα διδάσκαλον. Διὰ τοῦτο ἰσχυρίζετο κατόπιν ὅτι ἦτο αὐτοδίδακτος. Κατὰ τὸ 310 ἵδρυσε σχολὴν εἰς τὴν Μυτιλήνην καὶ κατόπιν εἰς τὴν Λάμψακον. Ἐκεῖθεν ἦλθεν εἰς τὰς Ἀθήνας κατὰ τὸ 306, ἔνθα ἵδρυσε φιλοσοφικὴν σχολήν. Ἐπειδή, λέγει ἡ παράδοσις, τὰ γυμνάσια καὶ αἱ στοαὶ εἶχον καταληφθῆ ὑπὸ τῶν ἄλλων φιλοσόφων, ἠγόρασεν ὁ Ἐπίκουρος ἀντὶ 80 μνῶν ἕνα κῆπον ἔνθα ἐδίδασκε. Δι' αὐτὸ καὶ οἱ ὀπαδοί του ὠνομάσθησαν «οἱ ἀπὸ τοῦ κήπου». Ἐκεῖ ἔζη μετὰ τῶν ὀπαδῶν του, μεταξὺ τῶν ὁποίων ὑπῆρχον πολλοὶ δοῦλοι, γυναῖκες καὶ ἑταῖραι, συνδεόμενος μὲ αὐτοὺς διὰ στενῆς οἰκειότητος καὶ φιλίας. Ἡ σχολὴ του ἀπετέλει κοινότητα φίλων διαγόντων κοινὴν ζωήν. Ἠσχολοῦντο οἱ μαθηταί του εἰς τὴν σπουδὴν τῆς φιλοσοφίας, συγχρόνως δὲ προσεπάθουν νὰ δημιουργοῦν μίαν ἀτμόσφαιραν φιλίας, ψυχαγωγίας καὶ τέρψεως. Οἱ ἀντίπαλοί των λαμβάνοντες ἀφορμὴν ἀπὸ τὰς τοιαύτας ἐνασχολήσεις των, ἔπλασαν τὸν θρῦλον περὶ τελουμένων εἰς τὸν ἐπικούρειον κῆπον ὀργίων. Αἱ διαδόσεις ὅμως αὗται δὲν ἀνταποκρίνονται πρὸς τὴν ἀλήθειαν.

Ὁ Ἐπίκουρος ὑπῆρξε πολυγραφώτατος, γράψας περὶ τὰ 300 συγγράμματα. Ἐκ τούτων ἐλάχιστα λείψανα διεσώθησαν. Τὰς δοξασίας του γνωρίζομεν ἀπὸ τρεῖς ἐπιστολάς του (πρὸς Ἡρόδοτον, Πυθοκλέα καὶ Μενοικέα), τὰς ὁποίας διέσωσεν ὁ Διογένης ὁ Λαέρτιος. Ἐκτὸς τούτων διεσώθησαν αἱ «Κύριαι δόξαι», ἤτοι 40 ἀφορισμοί, εἰς οὓς εἶχε συνοψισει τὴν διδασκαλίαν του, καθὼς καὶ συλλογὴ γνωμῶν του ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἐπικούρου προσφώνησις», ἀνακαλυφθεῖσα εἰς τὸν Βατικανὸν κώδικα ὑπ' ἀριθ. 1950 ὑπὸ τοῦ Βότκε κατὰ τὸ 1888. Λείψανα ἐκ τοῦ «Περὶ φύσεως» συγγράμματός του ἀνεκαλύφθησαν εἰς τοὺς Ἡρακλεωτικοὺς κυλίνδρους τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Ἐπικουρείου Πίσωνος, ὅστις φαίνεται ὅτι διετέλεσεν ὕπατος κατὰ τὸ 58 π.Χ. Τὰ κυριώτερα ἐκ τῶν ἀπολεσθέντων συγγραμμάτων του ἦσαν ὁ «Κανών», εἰς τὸ ὁποῖον ἐξητάζοντο τὰ λογικὰ προβλήματα· «Περὶ φύσεως» ἐκ 37 βιβλίων, «Περὶ βίων» ἐκ 4 βιβλίων, «Περὶ τέλους», δηλαδὴ περὶ ὑψίστου ἀγαθοῦ.

Οἱ μαθηταὶ καὶ διάδοχοι τοῦ Ἐπικούρου.

Οἱ κυριώτεροι ἐκ τῶν περὶ τὸν Ἐπίκουρον μαθητῶν ἦσαν ὁ Μητρόδωρος, ὁ Πολύαινος, ἀμφότεροι καταγόμενοι ἐκ Λαμψάκου, καὶ ὁ ἐκ Μυτιλήνης Ἕρμαρχος. Οἱ δύο πρῶτοι ἀπέθανον πρὸ τοῦ Ἐπικούρου καὶ οὕτω ἡ διαδοχὴ τῆς σχολῆς περιῆλθεν εἰς τὸν Ἕρμαρχον.

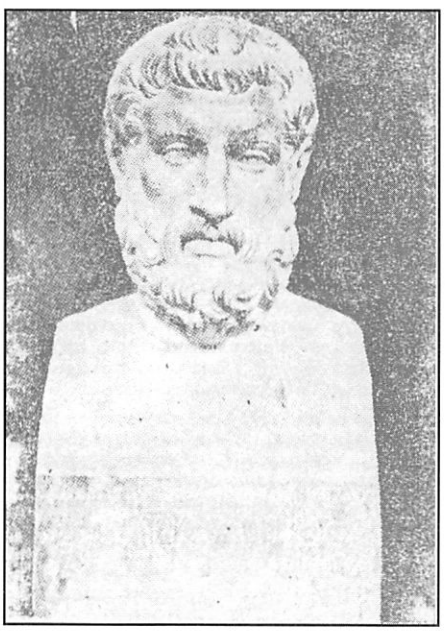

Μητρόδωρος. (Προτομὴ εὑρισκομένη εἰς τὸ μουσεῖον Καπιτωλίου τῆς Ρώμης).

Περὶ αὐτοῦ εἶναι γνωστὸν ὅτι ἔγραψε σύγγραμμα ἐξ 22 βιβλίων ἀναφερόμενον εἰς τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Ἐμπεδοκλέους.

Συγχρόνως πρὸς τὸν Ἕρμαρχον ἔδρασε καὶ ὁ εἷς τοὺς ἀμέσους μαθητὰς τοῦ Ἐπικούρου συγκαταλεγόμενος Κωλώτης, ὅστις ὑπῆρξεν ἀδιάλλακτος πολέμιος τῆς πλατωνικῆς φιλοσοφίας. Ἐναντίον τοῦ Κωλώτου τούτου ἔχει γράψει ἰδιαίτερον σύγγραμμα ὁ Πλούταρχος «Πρὸς Κωλώτην» (βλέπε 6ον τόμον Ἠθικῶν, ἐκδ. Βερναρδάκη σελ. 422). Εἰς τοὺς Ἡρακλεωτικοὺς κυλίνδρους διετηρήθησαν ἀποσπάσματα τῆς ἐναντίον τοῦ Πλάτωνος πολεμικῆς τοῦ Κωλώτου. Κατὰ τὸ 250 διεδέχθη τὸν Ἕρμαρχον ὁ Πολύστρατος, ὁ συγγραφεὺς τοῦ βιβλίου «Περὶ ἀλόγου καταφρονήσεως». Μετὰ τὸν Πολύστρατον ἀναφέρεται ὡς σημαντικὸς φιλόσοφος, ὁ Φιλωνίδης, ὅστις διέπρεψεν ἐπί τινα χρόνον εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ Ἀντιγόνου τοῦ Ἐπιφανοῦς (175 - 164) καὶ ἀπέκλινεν ἐκ τῶν δοξασιῶν τῶν Ἐπικουρείων ἀσχοληθεὶς μὲ τὰς μαθηματικὰς ἐπιστήμας. Οὗτος ἐμερίμνησε νὰ περισυλλεγοῦν τὰ συγγράμματα τοῦ Ἐπικούρου καὶ τῶν ὀπαδῶν του καὶ νὰ ἐναποτεθοῦν εἰς τὴν βιβλιοθήκην τῆς Ἀντιοχείας.

Κατὰ τὸ δεύτερον ἥμισυ τοῦ 2ου π.Χ. αἰῶνος σημαντικὴν δρᾶσιν ἐμφανίζει ὁ Ἀπολλόδωρος ὁ ἐπικληθεὶς Τύραννος τοῦ κήπου (δηλαδὴ τῆς ἐπικουρείου σχολῆς), «Κηποτύραννος». Φέρεται συγγράψας περὶ τὰ 400 συγγράμματα. Οὗτος δὲν πρέπει νὰ συγχέεται πρὸς τὸν σύγχρονόν του μυθογράφον καὶ χρονικογράφον Ἀπολλόδωρον, ὅστις ἀνήκει εἰς τὴν αἵρεσιν τῶν Στωικῶν. Μαθητὴς τοῦ Ἀπολλοδώρου ἀναφέρεται ὁ ἐκ Σι-

δῶνος Ζήνων, τοῦ ὁποίου τὴν διδασκαλίαν ἤκουσεν ὁ Κικέρων μαζὶ μὲ τὸν Ἀττικὸν κατὰ τὸ 78 π.Χ., ἐν Ἀθήναις. Σύγχρονος καὶ διάδοχος τοῦ Ζήνωνος ὑπῆρξεν ὁ Φαῖδρος, τὸν ὁποῖον ἤκουσεν ὁ Κικέρων κατὰ τὸ 90 π.Χ. ἐν Ρώμῃ καὶ τὸ 78 ἐν Ἀθήναις. Ἀναφέρεται προσέτι καὶ ὁ Σίρων ὅστις ὑπῆρξε διδάσκαλος τοῦ Βιργιλίου καὶ τοῦ Βάρου. Μαθητὴς τοῦ Ζήνωνος ὑπῆρξε καὶ ὁ Γαδάρων Φιλόδημος, ὅστις ἔζησε κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Κικέρωνος. Εἰς τοὺς 36 Ἡρακλεωτικοὺς κυλίνδρους διεσώθησαν ἀποσπάσματα ἐκ τῶν ἔργων του. Ἐκ τῶν Ρωμαίων ὀπαδὸς τῶν Ἐπικουρείων ὑπῆρξεν ὁ ποιητὴς Λουκρήτιος (91 - 51 π.Χ.) ὅστις συνέγραψε τὸ διδακτικὸν ποίημα «περὶ φύσεως τῶν ὄντων» (ντὲ ρέρουμ νατούρα). Εἰς τοὺς Ἐπικουρείους προσέτι κατατάσσεται καὶ ὁ Ρωμαῖος ποιητὴς Ὁράτιος (65 π.Χ. - 8 μ.Χ.).

Γενικὴ ἄποψις καὶ διαίρεσις τῆς φιλοσοφίας κατὰ τὸν Ἐπίκουρον

Ὁ Ἐπίκουρος ὥριζε τὴν φιλοσοφίαν ὡς ἐνέργειαν, ἥτις ἔχει σκοπὸν νὰ ἀντιμετωπίσῃ τὰ πρακτικὰ τῆς ζωῆς προβλήματα «ἐνέργειαν λόγοις καὶ διαλογισμοῖς τὸν εὐδαίμονα βίον περιποιοῦσαν» (Ἐνέργεια, ἥτις διὰ σκέψεων καὶ συζητήσεων μᾶς παρέχει εὐδαίμονα ζωήν). Συμφώνως πρὸς τὴν ἀρχὴν ταύτην, ἡ θεωρητικὴ γνῶσις, τὸ «εἰδέναι» τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους, τίθεται εἰς δευτερεύουσαν μοῖραν καὶ πρωτεύουσαν σημασίαν λαμβάνει τὸ πρόβλημα τοῦ εὐδαίμονος βίου. Διὰ τοῦτο οἱ ἐπικούρειοι δὲν ἀσχολοῦνται μὲ τὴν σπουδὴν τῶν ἐπιστημῶν καὶ ἀποδίδουν ἀξίαν εἰς τὴν γνῶσιν, μόνον ἐφ' ὅσον αὕτη δύναται νὰ ἐξυπηρετήσῃ τοὺς πρακτικοὺς σκοποὺς τῆς ζωῆς. Ἡ σπουδὴ τῆς λογικῆς καὶ διαλεκτικῆς μᾶς εἶναι χρήσιμος μόνον διὰ νὰ σκεπτώμεθα ὀρθῶς καὶ διὰ νὰ γίνωμεν κάτοχοι τῶν κριτηρίων τῆς ἀληθείας. Ἡ σπουδὴ τῆς φυσικῆς εἶναι ὠφέλιμος διότι ἀπαλλάσσει τὴν ψυχὴν τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὸν φόβον τῶν θεῶν, ἀπὸ τὴν διαταραχήν, ἣν ἀσκοῦν ἐπὶ τῆς ψυχῆς αἱ δισειδαιμονίαι καὶ ὁ φόβος τοῦ θανάτου.

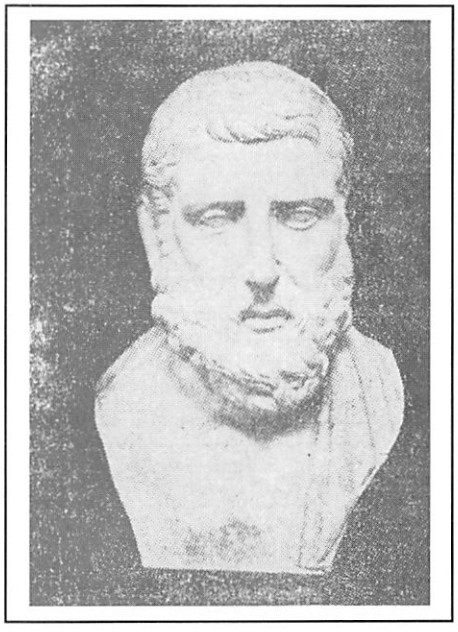

Προτομὴ τοῦ Ἑρμάρχου εὑρισκομένη εἰς τὸ Μουσεῖον τῆς Νεαπόλεως.

Ἡ πολιτικὴ δὲν ἐνδιαφέρει τοὺς ἐπικουρείους οὔτε ὡς θεωρία οὔτε ὡς πρᾶξις. Ἡ νοοτροπία των εἶναι ἐξ ὁλοκλήρου ἀτομιστική. Τὸ πᾶν δι' αὐτοὺς εἶναι ὁ σωματικὸς ἄνθρωπος, θεωρούμενος ὡς ἄτομον. Ἐπειδὴ ὅμως δὲν δύνανται νὰ παραγνωρίσουν ὅτι τὸ ἄτομον ἔχει κοινωνικὰς ροπάς, προσπαθοῦν νὰ καλύψουν ταύτας διὰ τῆς φιλίας. Ὑψοῦται, δι' αὐτοὺς ἡ φιλία εἰς αὐτοσκοπὸν καὶ θεωρεῖται ταυτιζομένη μὲ τὴν σοφίαν ἥτις ὡς σκοπὸν τάσσει τὴν ἀταραξίαν καὶ τὴν κατηρέμησιν «γαληνισμὸν» τοῦ βίου.

Ὡς πρὸς τὴν διαίρεσιν τῆς φιλοσοφίας συμφωνοῦν πρὸς τοὺς Στωικοὺς καὶ τοὺς Περιπατητικούς, διακρίνοντες τρεῖς μεγάλους φιλοσοφικοὺς κλάδους. Ὁ πρῶτος ἀναφέρεται εἰς τὰ λογικὰ προβλήματα καὶ καλεῖται «κανονικὸν» μέρος διότι μᾶς διδάσκει περὶ τῶν κανόνων, τοὺς ὁποίους πρέπει νὰ ἀκολουθῇ ἡ γνῶσις διὰ νὰ εἶναι ὀρθή. Ὁ δεύτερος ἐξετάζει τὰ φυσικὰ προβλήματα καὶ ἀποτελεῖ τὸ «φυσικὸν» μέρος, ὁ δὲ τρίτος , ἀναφερόμενος εἰς τὰ ἠθικὰ ζητήματα, ἀποτελεῖ τὸ «ἠθικὸν» μέρος. Ἐσυνήθιζον δὲ οἱ Ἐπικούρειοι νὰ ἐκφράζουν εἰς περιληπτικὰς προτάσεις τὰ δόγματά των, τὰς δὲ προτάσεις ταύτας ἀπεστήθιζον οἱ μαθηταί των.

Τὸ κανονικὸν μέρος τῆς φιλοσοφίας

Εἰς τὸ σύγγραμμά του «Περὶ κριτηρίου ἢ κανὼν» ἐδίδασκεν ὁ Ἐπίκουρος ὅτι ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον προέχει, εἶναι νὰ εὕρωμεν ἕνα «κανόνα», ὅστις θὰ μᾶς καθιστᾷ ἱκανοὺς νὰ διακρίνωμεν τὴν ἀλήθειαν ἀπὸ τὸ ψεῦδος. Τὸ λογικὸν πρόβλημα δὲν εἶναι νὰ μελετήσωμεν ὅπως ἔκαμνεν ὁ Ἀριστοτέλης, τὰς μορφάς, τὰς ὁποίας παρουσιάζει κατὰ τὴν λειτουργίαν της ἡ σκέψις, ἀλλὰ νὰ εὕρωμεν τὸν κανόνα καὶ τὸ κριτήριον τῆς ἀληθείας. Οἱ Ἐπικούρειοι φρονοῦν ὅτι ὑπάρχουν τέσσαρα εἴδη κριτηρίων τῆς ἀληθείας: τὸ «πάθος», ἡ «αἴσθησις», ἡ «πρόληψις» καὶ ἡ «φανταστικὴ ἐπιβολὴ τῆς διανοίας». Ἅπαντα ταῦτα τὰ κριτήρια τυγχάνουν διάφοροι μορφαὶ τοῦ φαινομένου τῆς «ἐνεργείας», ἤτοι τοῦ συναισθήματος, ὅπερ μαρτυρεῖ ὅτι ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα συμβαίνουν μέσα εἰς τὴν ψυχήν μας ἀνταναklοῦν καὶ ἀναπαριστάνουν τὰ εἰς τὸν ἐξωτερικὸν κόσμον συμβαίνοντα. Ὁ Ἐπικουρος πρῶτος ἔθεσε τὸ πρόβλημα τῆς «ἐναργείας», τὴν ὁποίαν ἀργοτερον καὶ ὁ Καρτέσιος ἐθεώρησεν ὡς χαρακτηριστικὴν τῆς ἀληθείας, ὁρισας ταύτην ὡς «σαφήνειαν καὶ εὐκρίνειαν» της σκέψεως. Ἔκτοτε τὸ φαινόμενον τῆς ἐναργείας κατατάσσεται μεταξὺ τῶν σπουδαιοτέρων λογικῶν καὶ γνωσιολογικῶν προβλημάτων. Ὁ Ἐδμ. Χοῦσσερλ καὶ ἡ φαινομενολογικὴ σχολὴ εἰς τὰ λογικὰς καὶ ἠθικὰς ἐρεύνας ἀπασχολοῦνται μὲ τὴν περιγραφὴν καὶ ἑρμηνείαν τοῦ φαινομένου τούτου διὰ μακρῶν. Ὁ Ἐπίκουρος ἐξελάμβανε τὴν ἐνάργειαν ὡς συναίσθημα τῆς ἀναγκαιότητος, μετὰ τῆς ὁποίας ἐμφανίζεται ἓν παραστατικὸν περιεχόμενον ἐν τῇ συνειδήσει.

Ἡ πρώτη βαθμὶς τῆς ἐναργείας εἶναι κατὰ τὸν Ἐπίκουρον τὸ πάθος, ἤτοι τὸ συναίσθημα τῆς ἡδονῆς ἢ λύπης. Τὰ συναισθήματα ταῦτα μᾶς κάμνουν νὰ γνωρισωμεν τὰ πράγματα τὰ ὁποῖα πρέπει νὰ ἐπιζητῶμεν ἢ νὰ ἀποφεύγωμεν. Ἐκ τοῦ συναισθήματος τῆς ἡδονῆς καὶ λύπης προκύπτει ἡ πρακτικὴ ἐνάργεια, ἥτις μᾶς καθοδηγεῖ νὰ ἀντιδρῶμεν ὀρθῶς εἰς τὰ ἐρεθίσματα τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου. Ἀπὸ θεωρητικὴς ἀπόψεως ὡς δεύτερον κριτήριον τῆς ἀληθείας δέχεται ὁ Ἐπίκουρος, τὴν αἴσθησιν. Εἶναι ἡ αἴσθησις ἡ παθητικὴ δεκτικότης, διὰ τῆς ὁποίας ἡ ψυχὴ δέχεται μέσα εἰς τὸν ἑαυτόν της τὰ ὁμοιώματα «εἴδωλα», ἅτινα ἐκπέμπονται ὑπὸ τῶν ἀντικειμένων. Ἐπειδὴ εἶναι λειτουργία παθητική, εἰσδέχεται τὰς εἰκόνας καὶ τοὺς τύπους τῶν ἀντικειμένων, ὅπως ἀκριβῶς εἶναι, χωρὶς νὰ ἐπιφέρῃ εἰς αὐτοὺς οὐδεμίαν τροποποιησιν. Διὰ τοῦτο τὰ δεδομένα τῆς αἰσθήσεως τυγχάνουν ἐξ ὁλοκλήρου ἀληθῆ καὶ ἀπεικονίζουν τὰ ἐξωτερικὰ ἀντικείμενα ὅπως εἶναι εἰς τὴν πραγματικότητα. Τὸ ψεῦδος δὲν ἔχει τὴν ἀρχήν του εἰς τὴν αἴσθησιν ἀλλὰ γεννᾶται ὅταν συσχετίζωμεν τὰ διάφορα δεδομένα τῶν αἰσθήσεων πρὸς ἄλληλα. Καὶ εἰς αὐτὴν τὴν φρενοπάθειαν τὰ αἰσθησιακὰ γεγονότα τὰ διαδραματιζόμενα ἐντὸς τῆς αἰσθήσεως τῶν φρενοπαθῶν εἶναι πραγματικά. Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ὅμως ὁ Ἐπίκουρος δὲν ἠρεύνησε καὶ δὲν ἐδικαιολόγησεν, εἶναι ἂν τὰ ἐκ τῶν ἐξωτερικῶν ἀντικειμένων ἐξακοντιζόμενα πρὸς τὰ αἰσθητήρια εἴδωλα ἀναπαριστάνουν τὰ ἀντικείμενα ὅπως εἶναι εἰς τὴν πραγματικότητα. Ἡ περὶ ἀνταποκρίσεώς των βεβαίωσις μένει ἁπλοῦς διισχυρισμός. Διὰ τοῦτο ἀπὸ γνωσιολογικῆς ἀπόψεως ἡ αἰσθησιοκρατία τοῦ Ἐπικούρου στερεῖται ἀποδεικτικῆς βάσεως. Τὴν αὐτὴν ἔλλειψιν παρουσιάζει καὶ ἡ γνωσιολογία τοῦ ἱστορικοῦ ὑλισμοῦ, ἥτις ἕλκει τὴν καταγωγήν της ἐκ τῶν δοξασιῶν τοῦ Ἐπικούρου.

Ὁ Κὰρλ Μὰρξ καὶ ὁ Λένιν ὡς πρὸς τὸ πρόβλημα τῆς γενέσεως τῆς γνώσεως ἀπεδέχθησαν ἄνευ τῆς παραμικρᾶς τροποποιήσεως τὰς διδασκαλίας τοῦ Ἐπικούρου. Πρέπει νὰ σημειωθῇ ὅτι ὡς πρὸς τὴν ἐκτίμησιν τῆς γνωσιολογικῆς ἀξίας τῶν δεδομένων τῶν αἰσθήσεων διαφωνεῖ ὁ Ἐπίκουρος πρὸς τὸν Δημόκριτον, ὅστις εἶχε τονίσει τὸν ὑποκειμενικὸν χαρακτῆρα ὡρισμένων αἰσθησιακῶν δεδομένων.

Τρίτη βαθμὶς τῆς ἐναργείας θεωροῦνται αἱ λεγόμεναι «προλήψεις», περὶ τῶν ὁποίων ἐγένετο λόγος ἀνωτέρω προκειμένου περὶ τῶν Στωϊκῶν. Κατὰ τὸν Διογένη τὸν Λαέρτιον (10, 31), ὥριζεν ὁ Ἐπίκουρος τὴν πρόληψιν ὡς «κατάληψιν ἢ δόξαν ὀρθὴν ἢ καθολικὴν νόησιν ἐναποκειμένην, ἢ τουτέστι μνήμην τοῦ πολλάκις ἔξωθεν φανέντος» (κατάληψιν ἢ ὀρθὴν ἀντίληψιν ἢ γενικὴν καὶ σταθερῶς διατηρουμένην ἔννοιαν ἢ δηλαδὴ μνήμην ἐκείνου τὸ ὁποῖον πολλάκις ἐμφανίζεται εἰς τὴν ψυχὴν κατόπιν ἐξωτερικῶν ἐρεθισμῶν). Πρόκειται περὶ τῶν μὴ ἀκριβολογημένων ἐννοιῶν διὰ τῶν ὁποίων ἀντιλαμβάνεται οἱοσδήποτε ἄνθρωπος τὰ πράγματα τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου. Καὶ ὅταν ἀκόμη ἐρωτῶμεν ποθοῦντες νὰ μάθωμεν τί εἶναι ἐν ἀντικείμενον, προϋποτίθεται, ὅτι ἔχομεν προκαταβολικῶς κάποιαν γνωριμίαν μὲ τὸ πρᾶγμα εἰς τὸ ὁποῖον ἀναφέρεται ἡ ἐρώτησις. Ὅταν π.χ. ἐρωτῶμεν τί εἶναι ὁ Θεός, ἡ ἐρώτησις προϋποθέτει ὅτι προκαταβολικῶς ἔχομεν κάποιαν, ἔστω καὶ ἀόριστον, γνῶσιν περὶ τοῦ Θεοῦ. Τὰ στοιχεῖα ταῦτα μιᾶς προκαταβολικῶς προπορευομένης γνώσεως, διὰ τῶν ὁποίων λαμβάνομεν ἐπαφήν, «πιάνομεν προκαταβολικῶς», «προλαμβάνομεν», τὰ πράγματα, ὠνόμαζεν ὁ Ἐπίκουρος προλήψεις.

Εἰς τὴν σύγχρονόν μας φιλοσοφίαν ὁ Γερμανὸς ὑπαρξιστὴς Χάϊντεγγερ χρησιμοποιεῖ ἕνα παρόμοιον ὅρον. Λέγει καὶ αὐτὸς ὅτι δὲν προχωροῦμεν εἰς τὴν ἔρευναν τῶν πραγμάτων ἀπροκαταλήπτως, ἀλλὰ συμφώνως μὲ κάποιαν προκαταβολικὴν θεώρησιν, μὲ μίαν πρόληψιν («φόργκριφ» ὅπως λέγεται γερμανιστί). Εἶναι προφανὲς ὅτι ὁ Ἐπίκουρος μὴ δυνάμενος νὰ παραγνωρίσῃ τὸ ὅτι ἡ γνῶσις ἐνέχει ἕνα «ἐκ τῶν προτέρων» χαρακτῆρα, ἠναγκάσθη νὰ δεχθῇ τὴν ὕπαρξιν τοιούτων προλήψεων. Τὰς ἐθεώρει σχηματιζομένας γενετικῶς καὶ προερχομένας ἐκ τῶν αἰσθημάτων ἅτινα εἰσερχόμενα εἰς τὴν ψυχὴν ὡς εἴδωλα ἢ «ρεύματα», συγκρατοῦνται ὑπὸ τῆς μνημονικῆς ἐνεργείας. Ἂν θελήσωμεν νὰ χρησιμοποιήσωμεν τοὺς ὅρους τῆς νεωτέρας ψυχολογίας θὰ χαρακτηρίσωμεν τὰς προλήψεις ὡς ψυχολογικὰ στοιχεῖα εὑρισκόμενα εἰς τὸ μεσοδιάστημα μεταξὺ τῶν μνημονικῶν παραστάσεων καὶ τῶν ἀφηρημένων ἐννοιῶν, μεταξὺ ἐποπτείας καὶ νοήσεως. Κατ' ἀρχαίαν μαρτυρίαν ὁ ὅρος πρόληψις εἰσήχθη εἰς τὴν φιλοσοφικὴν ὁρολογίαν τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ Ἐπικούρου. Διὰ νὰ ἐκδηλωθῇ δὲ ἡ ἐνέργεια τῆς προλήψεως, χρειάζεται μόνον νὰ ἀπαγγελθῇ τὸ εἰς αὐτὴν ἀναφερόμενον ὄνομα: «ἅμα γὰρ τῷ ῥηθῆναι ἄνθρωπος εὐθὺς κατὰ πρόληψιν καὶ ὁ τύπος αὐτοῦ νοεῖται, προηγουμένως τῶν αἰσθήσεων. Παντὶ οὖν ὀνόματι τὸ πρώτως ὑποτεταγμένον ἐναργὲς ἐστιν» (Διογ. Λαέρτ., 10, 33) (διότι εὐθὺς ἅμα ἐκφωνηθῇ ἡ λέξις ἄνθρωπος, διὰ τῆς προλήψεως ἐμφανίζεται εἰς τὴν νόησιν καὶ τὸ τυπικὸν σχῆμα τῆς εἰς τὸν ἄνθρωπον ἀναφερομένης ἐννοίας, χωρὶς νὰ ἀπαιτῆται νὰ συνεργασθοῦν αἱ αἰσθήσεις. Τὸ ἀρχικῶς λοιπὸν ἀντιστοιχοῦν ἐννοιολογικὸν σχῆμα εἰς οἱανδήποτε λέξιν ἐμφανίζεται μὲ ἐνάργειαν).

Ἀπὸ τὴν πρόληψιν γεννᾶται ἡ «ὑπόληψις» καὶ «δόξα», ἤτοι ἡ ὑπακειμενικὴ ἀντίληψις, ἡ ὁποία δύναται νὰ εἶναι εἴτε ἀληθὴς εἴτε ψευδής. Ἀληθὴς εἶναι ἐὰν ἐπαληθεύεται ὑπὸ τῆς ἐμπειρίας ἢ ἐὰν δὲν ὑπάρχουν λόγοι οἱ ὁποῖοι νὰ μαρτυροῦν ἐναντίον τῆς βασιμότητός της: «ἂν μὲν γὰρ ἐπιμαρτυρῆται ἢ μὴ ἀντιμαρτυρῆται ἀληθῆ εἶναι· ἂν δὲ μὴ ἐπιμαρτυρῆται ἢ ἀντιμαρτυρῆται ψευδῆ» (Διογ. Λαέρ. 10, 34). Εἰδικώτερον ἡ ὑπόληψις εἶναι ἀληθής: 1) ἂν ἐπιβεβαιοῦται ἀπὸ τὴν αἴσθησιν· 2) ἂν ἀποτελῇ ὑπόθεσιν ἀναφερομένην εἰς ἀόρατα ὄντα, εἰς τὰ «ἄδηλα», ὅπως λέγει ὁ Ἐπίκουρος, καὶ δὲν ὑπάρχουν στοιχεῖα κλονίζοντα τὴν βασιμότητά της. Εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν δὲν ὑπάρχει «ἀντιμαρτύρησις». Οὕτω π.χ. πειθόμεθα ὅτι ὑπάρχουν τὰ ἄτομα καὶ τὸ κενόν, καίτοι περὶ τῆς ὑπάρξεώς των δὲν ὑπάρχει ἐπιμαρτύρησις ἐκ μέρους τῶν αἰσθήσεων. Ἡ ὑπόληψις εἶναι ψευδής: 1) ἂν δὲν ἐπιμαρτυρῆται ὑπὸ τῶν αἰσθήσεων· 2) ἂν τὸ μελλοντικὸν γεγονὸς τὸ ὁποῖον περιμένομεν νὰ προκύψῃ ἐξ αὐτῆς δὲν παρουσιασθῇ, ὅπως τὸ περιμένομεν. Τὸ κατὰ τὸν τρόπον τοῦτον προσδοκώμενον μέλλον καλεῖ ὁ Ἐπίκουρος «προσμένον». Εἶναι φανερὸν ὅτι οἱ Ἐπικούρειοι προχωροῦν πέραν τῶν ὁρίων τῆς ἐμπειρίας δεχόμενοι καὶ τὴν ὕπαρξιν ὄντων μὴ ἐπιμαρτυρουμένων ὑπὸ τῆς ἐμπειρίας. Δέχονται τὴν ὕπαρξιν σύμπαντος συναπαρτιζομένου ἐξ ἀοράτων ἀτόμων, μέσα εἰς τὸ ὁποῖον λαμβάνουν χώραν ἀόρατοι ἐνέργειαι. Διὰ νὰ δικαιολογήσουν τὰς δοξασίας των ταύτας ἐπεκαλοῦντο τὸ ἐπιχείρημα ὅτι εἰς τὴν φύσιν ὑπάρχουν πολλὰ τοιαῦτα φαινόμενα. Ὁ ἀὴρ π.χ. εἶναι ἀόρατος καὶ παρ' ὅλον τοῦτο ἀναπράζει ἀντικείμενα. Αἱ ὀσμαὶ καὶ οἱ ἦχοι ἐνεργοῦν ἀοράτως, ὁμοίως δὲ καὶ ἡ ὑγρασία καὶ τὸ ψῦχος.

Τέταρτος βαθμὸς ἐνεργείας, προστεθεὶς εἰς τοὺς προηγουμένους τρεῖς ὑπὸ τῶν μαθητῶν τοῦ Ἐπικούρου εἶναι ἡ «φαντασιστικὴ ἐπιβολὴ τῆς διανοίας». Αὕτη συνίσταται εἰς μίαν συνολικὴν θεώρησιν τῶν δεδομένων τῆς ἐμπειρίας, ἱκανὴν νὰ ἀντιληφθῇ καὶ τὰ ἀόρατα ὄντα εἰς τὴν καθαυτὸ οὐσίαν των. Ὁ Λουκρήτιος διϊσχυρίζεται ὅτι ἔχει τὴν δύναμιν ἡ ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου νὰ «ρίψῃ τὸ βλέμμα της» καὶ ἔξω ἀπὸ τὰ σύνορα τοῦ κόσμου καὶ νὰ ἴδῃ τί ὑπάρχει καὶ ἐκεῖ (Περὶ φύσεως τῶν ὄντων 2, 1044—1047). Ἡ φανταστικὴ ἐπιβολὴ τῆς διανοίας δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς διανοητικὴ ἑνόρασις (ἐντουΐτιο) διὰ τῆς ὁποίας λαμβάνομεν ἀντίληψιν ὄντων κειμένων πέραν τῶν ὁρίων τῆς ἐποπτείας.

Οἱ Στωικοὶ τοῦ πρώτου π.Χ. αἰῶνος καὶ ἰδίως ὁ Ζήνων ὁ Σιδώνιος, κατέβαλλον ἀξιεπαίνους προσπαθείας διὰ νὰ δημιουργήσουν τὴν «περὶ σημείων» θεωρίαν. Τὰ σημεῖα ἀρχίζουν νὰ θεωροῦνται ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν ἰδεῶν τοῦ Δημοκρίτου οὐχὶ εἴδωλα τῶν πραγμάτων, ἀλλ' ἁπλῶς ἐνδείξεις μαρτυροῦσαι περὶ τῆς ὑπάρξεως καὶ τῆς καταστάσεως τῶν ἐξωτερικῶν ἀντικειμένων. Συνεπῶς ἡ γνῶσις μας καθοδηγεῖται ὑπὸ τῶν σημείων τούτων καὶ διὰ τοῦτο πρέπει νὰ μελετήσωμεν ποῖοι συνδυασμοὶ εἶναι δυνατοὶ ἐν σχέσει μὲ αὐτά. Ἡ ἔρευνα αὕτη ἔφερε τὸν Ζήνωνα εἰς τὴν ἐξέτασιν τοῦ προβλήματος τοῦ σχετιζομένου μὲ τὸν ἀναλογικὸν καὶ ἐπαγωγικὸν συλλογισμόν. Οἱ Ἐπικούρειοι τῆς μνημονευθείσης περιόδου, ὡς καταφαίνεται ἐκ τοῦ ὑπὸ τὸν τίτλον «Περὶ σημείων καὶ σημειώσεων» συγγράμματος τοῦ Φιλοδήμου, κατενόησαν τὴν σημασίαν ἣν ἔχει ἓν φαινόμενον, τὸ ὁποῖον ἐμφανίζεται σταθερῶς εἰς πολλὰς περιπτώσεις. Ὠνόμασαν δὲ τοῦτο «τὸ συνεδρεῦον ἀχωρίστως», φαινόμενον ὅπερ ἐμφανίζεται ἀπαραιτήτως εἰς μίαν περίπτωσιν, προσεγγίζοντες τοιουτοτρόπως εἰς τὴν λεγομένην ὑπὸ τῶν νεωτέρων λογικευομένων ἐπαγωγικὴν μέθοδον τῆς συμφωνίας. Ἡ περὶ σημείων θεωρία ἀπεδείχθη, ὡς ἐπιστημονικὴ ὑπόθεσις, λίαν γόνιμος. Ἐνεφανίσθη καὶ εἰς τὴν νεωτέραν φιλοσοφικὴν ἔρευναν καὶ ἀποτελεῖ σήμερον ἰδίαν μάθησιν ὑπὸ τὸν τίτλον «Σημειωτικὴ» ἢ «Σημειολογία».

Τὸ φυσικὸν μέρος τῆς φιλοσοφίας

Αἱ εἰς τὴν φυσικὴν ἀναφερόμεναι μελέται τοῦ Ἐπικούρου δὲν ἦσαν προωρισμέναι διὰ νὰ ἱκανοποιήσουν καθαρῶς ἐπιστημονικὰ ἐνδιαφέροντα, ἀλλὰ νὰ ἐξυπηρετήσουν τοὺς ἠθικοὺς σκοποὺς τοῦ συστήματός του. Ἡ σπουδὴ τῆς φύσεως εἶναι ἀναγκαία μόνον διὰ νὰ ἀπαλλάξῃ τὴν ψυχήν μας ἀπὸ τοὺς κενοὺς φόβους τοὺς ὁποίους προκαλεῖ ἡ ἀντίληψις ὅτι τὰ φυσικὰ φαινόμενα ἀποτελοῦν ἐκδήλωσιν τῆς βουλήσεως ὑπερφυσικῶν δυνάμεων, αἵτινες δύνανται νὰ ἐπιδράσουν ἐπὶ τῶν ἀνθρωπίνων τυχῶν. Εἰς τὴν δεκάτην ἐκ τῶν «κυρίων δοξῶν» γράφει ὁ Ἐπίκουρος: «Εἰ μηθὲν ἡμᾶς αἱ τῶν μετεώρων ὑποψίαι ἠνώχλουν, καὶ αἱ περὶ θανάτου, μή ποτε πρὸς ἡμᾶς ἤ τι, ἔτι τε τὸ μὴ κατανοεῖν τοὺς ὅρους τῶν ἀλγηδόνων καὶ τῶν ἐπιθυμιῶν, οὐκ ἂν προσεδεόμεθα φυσιολογίας» (Ἐὰν δὲν μᾶς ἠνώχλουν οἱ φόβοι οἱ ἀναφερόμενοι εἰς τὰ συμβαίνοντα ἐν τῷ οὐρανῷ καὶ οἱ σχετικοὶ μὲ τὸν θάνατον, μήπως εἶναι ἓν πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἔχει κάποιαν σχέσιν μὲ ἡμᾶς, καθὼς καὶ ἡ μὴ σαφὴς γνῶσις τῶν ὁρίων τῶν πόνων καὶ τῶν ἐπιθυμιῶν δὲν θὰ μᾶς ἦτο ἀναγκαία ἡ ἐνασχόλησις μὲ τὰ φυσικὰ φαινόμενα). Καθίσταται οὕτω φανερὰ ἡ ἀφετηρία τῆς Ἐπικουρείου φιλοσοφίας. Ἐνῶ ὁ Ἀριστοτέλης θεωρεῖ κίνητρον τῆς φιλοσοφίας τὸν θαυμασμὸν καὶ τὴν ἀπορίαν, ὁ Ἐπίκουρος βλέπει ὡς αἰτίαν ὠθοῦσαν πρὸς τὸ φιλοσοφεῖν τὸν φόβον καὶ τὴν ἀνησυχίαν. Ἔζη εἰς μίαν ἐποχὴν κατὰ τὴν ὁποίαν αἱ συνθῆκαι τῆς ζωῆς, λόγῳ τῶν πολέμων τῶν διαδόχων ἐν τῇ Ἑλλάδι, ἦσαν λίαν δυσχερεῖς. Ὁ Μένανδρος μαρτυρεῖ περὶ τῆς κρατησάσης τότε ἀθλιότητος γράφων ἐν τῇ «Περικειρομένῃ» (282: «πολλῶν γεγονότων ἀθλίων κατὰ τὸν χρόνον τὸν νῦν», ὁ δὲ Διογένης ὁ Λαέρτιος βιογράφων τὸν Ἐπίκουρον λέγει: «καὶ χαλεπωτάτων δὲ καιρῶν κατασχόντων τηνικάδε τὴν Ἑλλάδα». Ὑπὸ τὸ κράτος τῆς ψυχικῆς ταύτης ἀνησυχίας ζητεῖ ὁ Ἐπίκουρος μίαν φυσικὴν θεωρίαν, ἥτις θὰ ἠδύνατο νὰ ἀναπαύσῃ τὴν ψυχὴν τοῦ ἀδυνάτου καὶ ἀνισχύρου ἀνθρώπου. Ὡς τοιαύτην ἐκλέγει τὴν περὶ ἀτόμων θεωρίαν τῶν Λευκίππου καὶ Δημοκρίτου. Πρέπει νὰ σημειωθῇ ὅτι δὲν παρέλαβε ταύτην ὑπὸ τὴν μορφὴν ὑπὸ τὴν ὁποίαν τὴν εἶχε διαμορφώσει ὁ Δημόκριτος. Δὲν εἶχεν ὁ Ἐπίκουρος τὰς ἀναγκαιούσας μαθηματικὰς γνώσεις διὰ νὰ κατανοήσῃ ἐπιστημονικῶς τὴν διδασκαλίαν τοῦ μεγαλοφυοῦς θεμελιωτοῦ τοῦ ἀτομισμοῦ. Μετερρύθμισε ταύτην κατὰ τρόπον, ὥστε νὰ εἶναι προσιτὴ εἰς τὴν ἀντίληψιν τοῦ κοινοῦ καὶ μὴ κατέχοντος τὴν μαθηματικὴν ἐπιστήμην ἀνθρώπου. Ἀπεμάκρυνεν ἀπὸ τὴν ἀτομικὴν θεωρίαν τὴν περὶ ὑπακειμενικότητος τῶν αἰσθήσεων διδασκαλίαν τοῦ Δημοκρίτου. Τὰ χρώματα καὶ τὰ σχήματα καὶ τὰ βάρη καὶ ὅλα τὰ χαρακτηριστικὰ τὰ προσιδιάζοντα εἰς τὸ σῶμα, λέγει ὁ Ἐπίκουρος, δὲν πρέπει νὰ θεωρηθοῦν ὡς ὑπακειμενικὰ στοιχεῖα, ἀλλ' ὡς συστατικὰ συναποτελοῦντα τὴν αἰωνίαν φύσιν τοῦ σώματος: «Ἀλλὰ μὲν καὶ τὰ σχήματα καὶ τὰ χρώματα καὶ τὰ μεγέθη καὶ τὰ βάρη καὶ ὅσα ἄλλα κατηγορεῖται σώματος ὡσανεὶ συμβεβηκότα... οὔθ' ὡς καθ' ἑαυτὰς εἰσι φύσεις δοξαστέον, οὔτε ὅλως οὐκ ὡς εἰσίν... ἀλλ' ὡς τὸ ὅλον σῶμα καθόλου ἐκ τούτων πάντων τὴν ἑαυτοῦ φύσιν ἔχον ἀΐδιον» (Ἐπιστολ. πρὸς Ἡρόδ. 68) (Ἀλλὰ βεβαίως καὶ τὰ σχήματα καὶ τὰ χρώματα καὶ τὰ μεγέθη καὶ τὰ βάρη καὶ ὅλας τὰς ἄλλας ἰδιότητας, αἵτινες ἀποδίδονται εἰς τὸ σῶμα ὡς χαρακτηριστικά του, δὲν πρέπει νὰ τὰ θεωρήσωμεν ὡς ὀντότητας αἵτινες ἔχουν ἀνεξάρτητον ὕπαρξιν, οὔτε πάλιν νὰ τὰ ἐκλάβωμεν ὡς ἀνύπαρκτα, ἀλλὰ πρέπει νὰ ἔχωμεν τὴν ἰδέαν ὅτι ἡ αἰωνία καὶ σταθερὰ φύσις τοῦ σώματος συναπαρτίζεται ἐξ ὅλων αὐτῶν). Τὸ ἄτομον ἄρα τοῦ Ἐπικούρου εἶναι συγκεκριμένη ὀντότης, καὶ δὲν δύναται νὰ ληφθῇ ὡς ἀμερὲς μαθηματικὸν μέγεθος, ὅπως τὸ ἔβλεπεν ὡς μαθηματικὸς ὁ Δημόκριτος.

Εἰς τὸ σύμπαν ὑπάρχουν κατὰ τὸν Ἐπίκουρον δύο στοιχεῖα. Ἡ ἐκ τοῦ συνόλου τῶν ἀτόμων συναπαρτιζομένη ὕλη, ἥτις οὔτε γεννᾶται οὔτε φθείρεται, καὶ ὁ κενὸς χῶρος ὁ ὁποῖος χαρακτηρίζεται ὡς «ἀναφὴς φύσις», ἤτοι ὀντότης μὴ δυναμένη νὰ γίνῃ προσιτὴ εἰς τὴν ἁφήν. Ἐπειδὴ ὁ κενὸς χῶρος εἶναι ἄπειρος, πρέπει καὶ ἡ ὕλη νὰ εἶναι ἄπειρος. Διότι πεπερασμένη ὕλη, διαχεομένη εἰς ἀπέραντον ἔκτασιν, θὰ ἐμηδενίζετο. Τὰ ἔσχατα συστατικὰ τῆς ὕλης εἶναι τὰ ἄτομα, ἅτινα δὲν εἶναι ἐπιδεκτικὰ περαιτέρω διαιρέσεως. Ἐὰν ἐπεδέχοντο ἐπ' ἄπειρον διαίρεσιν, θὰ εἶχον μέσα των κάποιον κενὸν καὶ ἐπομένως ἡ ὕλη θὰ ἐφθείρετο καὶ θὰ ἐμηδενίζετο. Ἡ μὴ διαιρετότης τῶν ἀτόμων εἶναι ἀναγκαία προϋπόθεσις, ἣν πρέπει νὰ δεχθῶμεν, ἐὰν θέλωμεν νὰ ἐννοήσωμεν πῶς δὲν μηδενίζεται τὸ σύμπαν. Τὰ τελευταῖα στοιχεῖα τῆς φύσεως λέγει ὁ Δημόκριτος «ἐστὶν ἄτομα καὶ ἀμετάβλητα, εἴπερ μὴ μέλλει πάντα εἰς τὸ μὴ ἂν φθαρήσεσθαι, ἀλλ' ἰσχύοντα ὑπομένειν ἐν ταῖς διαλύσεσι τῶν συγκρίσεων». (Ἐπιστολ. πρὸς Ἡρόδ. 41) (Εἶναι ἄτομα καὶ ἀμετάβλητα, ἐὰν πρόκειται νὰ μὴ ἐξολοθρευθοῦν καὶ μηδενισθοῦν, ἀλλὰ νὰ διατηροῦν τὴν ὑπόστασίν των σταθερῶς κατὰ τὰς διαλύσεις τῶν συνενώσεων). Τὰ ἄτομα δὲν εἶναι ὁμοια πρὸς ἄλληλα, ἀλλ' ἔχουν διαφορὰς ἐκ τῶν ὁποίων προκύπτουν καὶ αἱ διαφοραὶ τὰς ὁποίας ἐμφανίζουν τὰ ἐξ αὐτῶν συναπαρτιζόμενα σωματικὰ ὄντα. Αἱ διάφοροι ἄρα ποιότητες τῶν πραγμάτων δὲν προκύπτουν ἐκ τοῦ τρόπου τοῦ συνδυασμοῦ μόνον τῶν ἀτόμων, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν ποικίλων αὐτῶν ἰδιοτήτων. Τὰ ἄτομα δυνάμει τῆς βαρύτητός των κινοῦνται ἐν τῷ κενῷ, ἐκ τῶν ἄνω πρὸς τὰ κάτω. Ἂν λοιπὸν κατὰ τὴν πρὸς τὰ κάτω κίνησίν του ἐκινεῖτο ἕκαστον ἄτομον κατὰ γραμμὴν παράλληλον πρὸς τὸ ἄλλο, οὐδεμία σύγκρουσις θὰ ἐσημειοῦτο μεταξύ των καὶ οὐδεὶς μεταξὺ των συνδυασμὸς θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ ὑπάρξῃ. Διὰ νὰ ἀποφύγῃ τὴν δυσκολίαν ταύτην ὁ Ἐπίκουρος, δέχεται ὅτι παρουσιάζεται μία ἐλαχίστη ἀπόκλισις «παρέγκλισις» ἀπὸ τὴν κατὰ παράλληλον γραμμὴν κίνησίν των, ἥτις ἐπιφέρει τὴν πρὸς ἄλληλα σύγκρουσιν καὶ γίνεται αἰτία νὰ συνδυασθοῦν πρὸς ἄλληλα. Ἡ παρέγκλισις αὕτη δὲν προκαλεῖται ἐξ ἐξωτερικῆς τινος αἰτίας, ἀλλὰ προέρχεται ἀπὸ τὴν ἐσωτερικὴν φύσιν τοῦ ἀτόμου. Δέχεται οὕτω ὁ Ἐπίκουρος μίαν μικρὰν ἀρχικὴν παρέκκλισιν ἀπὸ τὴν μηχανικὴν προσδιοριστικότητα, ἐξηγεῖ δὲ ταύτην κατ' ἀναλογίαν τῶν ἑκουσίων πράξεων τοῦ ἀνθρώπου. Ὅπως, λέγει, ἡ ἀνθρωπίνη ψυχή, εἰς τὰς πράξεις της ἔχει κάποιαν ἐλευθερίαν νὰ μὴ συμμορφωθῇ μὲ τὴν πίεσιν τῶν ἐξωτερικῶν συνθηκῶν, ἀλλὰ νὰ πράξῃ ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον θέλει αὐτή, κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον πηγάζει καὶ ἀπὸ ἕκαστον ἄτομον μία μὴ προκαλουμένη ἐξ ἐξωτερικῆς αἰτίας ἀπόκλισις. Συνεπῶς κατὰ τὸν Ἐπίκουρον, ἡ αἰτία τῆς δημιουργίας τοῦ σύμπαντος εἶναι μία παρέκκλισις ἀπὸ τὴν προσδιοριστικότητα «ντετερμινίσμους», ἥτις ἐπὶ τοῦ ἠθικοῦ πεδίου ταυτίζεται μὲ τὴν ἐλευθερίαν τῆς βουλήσεως. Διὰ τῆς τοιαύτης δοξασίας ἐφρόνουν οἱ Ἐπικούρειοι, ὅτι ἀπήλλασσον τὸν ἄνθρωπον ἀπὸ τὴν δουλείαν εἰς τὴν εἱμαρμένην καὶ ἀπεδείκνυον τὴν ὕπαρξιν τῆς ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως. Οἱ ἀντίπαλοί των ὅμως τοὺς ἔψεξαν δριμύτατα, ὡς εἰσάγοντας εἰς τὴν φυσικὴν ἀποτελέσματα μὴ ἐξηγούμενα ὑπὸ προκαλούσης ταῦτα αἰτίας. Ὁ Κικέρων λέγει ὅτι διὰ τὸν φυσικὸν εἶναι ἐπονείδιστον σφάλμα, νὰ διϊσχυρίζεται ὅτι συμβαίνει κάτι ἄνευ αἰτίας. Προχωροῦντες εἰς τὴν ἑρμηνείαν τῶν κοσμικῶν φαινομένων οἱ Ἐπικούρειοι λέγουν ὅτι αἱ ἐκ τῆς παρεγκλίσεως προερχόμεναι συγκρούσεις τῶν ἀτόμων δημιουργοῦν εἰς τὰς διαφόρους περιοχὰς τοῦ κενοῦ χώρου περιστροφικὰς κινήσεις (περιδινήσεις), ἐκ τῶν ὁποίων γεννῶνται πολλὰ κοσμικὰ συστήματα. Οἱ οὕτω δημιουργούμενοι κόσμοι χωρίζονται ὁ εἷς ἀπὸ τὸν ἄλλον διὰ κενῶν διαστημάτων, ἅτινα καλοῦνται «μετακόσμια». Μέσα εἰς αὐτὰ κατοικοῦν οἱ θεοὶ μὴ ἐπηρεαζόμενοι ἀπὸ τὴν ἀναταραχὴν τῶν κοσμικῶν γεγονότων.

Τὰ ἐν τῷ κόσμῳ φαινόμενα ἐξηγοῦνται κατὰ τρόπον ὅλως

μηχανικόν. Ὁ Ἐπίκουρος χρησιμοποιεῖ ἁπάσας τὰς μηχανικὰς ἐξηγήσεις, τὰς ὁποίας εἶχον προτείνει οἱ Ἴωνες φιλόσοφοι, διὰ νὰ ἑρμηνεύσουν τὰ φυσικὰ καὶ βιολογικὰ φαινόμενα. Ἡ ζωή, λέγει, ἐγεννήθη κατὰ τύχην κατόπιν μακρᾶς σειρᾶς συνδυασμῶν καὶ δοκιμῶν, αἵτινες συνέβησαν ἐν τῇ φύσει. Ὁ Κικέρων εἰς τὸ «Περὶ φύσεως τῶν θεῶν» (2, 37, 93) σύγγραμμά του λέγει ὅτι ἡ περὶ τοιούτων συνδυασμῶν θεωρία τῶν Ἐπικουρείων ἰσοδυναμεῖ μὲ τὸν ἰσχυρισμὸν ὅτι διὰ τῆς τυχαίας ἀναμίξεως τῶν γραμμάτων τοῦ ἀλφαβήτου θὰ ἦτο δυνατόν, κατόπιν ἀπείρων δοκιμῶν, νὰ γραφοῦν τὰ «Χρονικὰ» τοῦ Ἐννίου. Ὁ Ἐπίκουρος δὲν παρουσίασε μίαν συστηματικὴν καὶ ἐνιαίαν μηχανικὴν ἐξήγησιν τῶν ἐν τῷ κόσμῳ συμβαινόντων. Ἐλάμβανεν ἐκ τῶν ἀρχαιοτέρων ἄνευ διακρίσεως θεωρίας ἔστω καὶ ἂν ἦσαν ὅλως παράδοξοι. Δὲν διστάζει π.χ. νὰ δεχθῇ ὡς πιθανὴν τὴν δοξασίαν τοῦ Ἡρακλείτου, καθ' ἣν ὁ ἥλιος δημιουργεῖται ἐκ νέου ἀνὰ πᾶσαν ἡμέραν. Ζήσας ἐπὶ πολὺ ἐν Ἰωνίᾳ εἰς τὴν ὁποίαν διετηρεῖτο ζωηρὰ ἡ διδασκαλία τῶν παλαιοτέρων φιλοσόφων, τῶν ἐξηγούντων μηχανικῶς τὸ σύμπαν, εἶχεν ἐξ ὁλοκλήρου ἐπηρεασθῇ ὑπὸ ταύτης. Εἰς τὴν θεωρίαν τοῦ Δημοκρίτου ἐμύησε τοῦτον ὁ ἐν Τέῳ διδάσκαλός του Ναυσιφάνης, κατόπιν δὲ ἐπισκεφθεὶς καὶ ἄλλας πόλεις τῆς Ἰωνίας, φαίνεται ὅτι ἦλθεν εἰς ἐπαφὴν καὶ μὲ ἄλλους γνώστας τῆς ἰωνικῆς φιλοσοφίας.

Σύμφωνος πρὸς τὴν γενικὴν κοσμολογικὴν θεωρίαν τυγχάνει καὶ ἡ ψυχολογία. Ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἄθροισμα ἐξ ἀτόμων. Ἡ ψυχὴ εἶναι ἐπίσης σωματικὴ καὶ ἔχει διανεμηθῇ εἰς ὅλον τὸ ἐξ ἀτόμων ἀπαρτιζόμενον ἀνθρώπινον σῶμα. «Ἡ ψυχὴ σῶμά ἐστι λεπτομερὲς παρ' ὅλον τὸ ἄθροισμα παρεσπαρμένον προσεμφερέστατον δὲ πνεύματι θερμοῦ τινα κρᾶσιν ἔχοντι» (Διογ. Λαερτ. 10. 63) («Ἡ ψυχὴ εἶναι σῶμα ἐκ λεπτοτάτων μερῶν ἀπαρτιζόμενον, κατεσπαρμένον εἰς ὁλόκληρον τὸ ἄθροισμα τῶν σωματικῶν μορίων ὁμοιότατον πρὸς ἄνεμον ἀνάμικτον μὲ θερμότητα). Κατὰ τὸν Ἀέτιον (4. 3), ἡ περὶ συστάσεως τῆς ψυχῆς ἀντίληψις τῶν Ἐπικουρείων ἔχει ὡς ἑξῆς: «Ἐπίκουρος κρᾶμα ἐκ τεττάρων, ἐκ ποιοῦ πυρώδους ἐκ ποιοῦ ἀερώδους, ἐκ ποιοῦ πνευματικοῦ, ἐκ τετάρτου τινὸς ἀκατονομάστου· τοῦτο δ' ἦν αὐτῷ τὸ αἰσθητικόν· ὧν τὸ μὲν πνεῦμα κίνησιν, τὸν δὲ ἀέρα ἠρεμίαν, τὸ δὲ θερμὸν τὴν φαινομένην θερμότητα τοῦ σώματος, τὸ δὲ ἀκατονόμαστον τὴν ἐν ἡμῖν ἐμποιεῖν αἴσθησιν» (Ὁ Ἐπίκουρος θεωρεῖ τὴν ψυχὴν κρᾶμα ἐκ τεσσάρων ποιοτήτων ἀπὸ ποιότητα πυρώδη ἀπὸ ποιότητα ἀερώδη, ἀπὸ ποιότητα ὡσὰν ἄνεμον καὶ ἀπὸ μίαν τετάρτην ποιότητα, ἥτις δὲν ἔχει ὄνομα. Αὐτὸ δὲ τὸ τελευταῖον ἦτο δι' αὐτὸν ἡ πρὸς αἴσθησιν ἱκανότης. Ἐκ τούτων τὸ πνεῦμα — ἄνεμος — δίδει τὴν κίνησιν, ὁ ἀὴρ τὴν ἠρεμίαν, ἡ θερμότης τὴν ἐν τῷ σώματι παρουσιαζομένην θερμότητα τὸ δὲ μὴ ἔχον ὄνομα τὴν ἐσωτερικὴν αἴσθησιν). Ἡ τετάρτη αἰσθητικὴ δύναμις εὑρίσκεται ἐγκαθιδρυμένη εἰς τὴν καρδίαν, αἱ δὲ ἄλλαι ἔχουν κατανεμηθῇ εἰς ὅλα τὰ μέρη τοῦ σώματος. Τὰ ἄτομα, ἄτινα ἀποτελοῦν τὴν τετάρτην καὶ ἀνωτάτην ποιότητα τῆς ψυχῆς, ἔχουν προικισθῇ μὲ ἐλευθερίαν, μὴ ὑποκείμενα εἰς τὴν μηχανικὴν αἰτιοκρατίαν. Ταῦτα ἀποτελοῦν τὸ «πρὸς ἡμᾶς ἀδέσποτον», ἤτοι τὴν ἐσωτερικὴν ἀρχὴν τῆς ἐλευθερίας ἐξ ἧς πηγάζει ἡ εὐθύνη μας, ὁ ψόγος καὶ ὁ ἔπαινος: «ᾧ καὶ τὸ μεμπτὸν καὶ τὸ ἐναντίον παρακολουθεῖν πέφυκεν». Ἡ ψυχή, ἐπειδὴ εἶναι ἄθροισμα μορίων μετὰ τὸν θάνατον τοῦ ἀνθρώπου διαλύεται. Ἔναντι τοῦ θανάτου οὐδένα πρέπει νὰ τρέφωμεν φόβον, διότι ὅταν θὰ ἐπέλθῃ οὗτος θὰ ἔχῃ ἐξαφανισθῇ ἡ αἴσθησις, εἰς τρόπον ὥστε δὲν ὑπάρχει φόβος νὰ δοκιμάσωμεν λύπην καὶ πικρίαν. «Οὐδὲν πρὸς ἡμᾶς ὁ θάνατος» («Ὁ θάνατος δὲν δύναται νὰ ἔλθῃ εἰς οὐδεμίαν πρὸς ἡμᾶς σχέσιν).

Οἱ θεοὶ κατοικοῦν, ὡς ἐλέχθη, εἰς τὰ «μετακόσμια» ἐν πλήρει μακαριότητι, χωρὶς νὰ ταράσσωνται ἀπὸ τὴν μέριμναν τῆς διακυβερνήσεως του κοσμου. «Τὸ μακάριον καὶ ἄφθαρτον οὔτε αὐτὸ πράγματα ἔχει οὔτε ἄλλῳ παρέχει, οὔτε ὀργαίς, οὔτε χάρισι συνέχεται· ἐν ἀσθενείᾳ γὰρ πάντα ταῦτα» (Τὸ ὄν, τὸ ὁποῖον εἶναι μακάριον καὶ ἄφθαρτον, οὔτε ἔχει τὸ ἴδιον ἐνοχλήσεις, οὔτε εἰς ἄλλο ὂν παρέχει — ἐνοχλήσεις — οὔτε καταλαμβάνεται ἀπὸ ὀργὴν ἢ συναισθημα εὐγνωμοσύνης. Διότι ὅλα αὐτὰ προϋποθέτουν ἀσθένειαν). Ἡ ὕπαρξις τῶν θεῶν ἀποδεικνύεται καὶ ἀπὸ τὴν καθολικότητα τῆς εἰς αὐτοὺς ἀναφερομένης πίστεως. Ὅλοι οἱ ἄνθρωποι ἔχουν μιαν «πρόληψιν», δηλαδὴ προεμπειρικὴν γνῶσιν περὶ τῶν θεῶν. Ἡ πρόληψις αὕτη ἐσχηματίσθη ἀπὸ πραγματικὰς παραστάσεις ἀπὸ «εἴδωλα», ἅτινα ἐκπέμπουν οἱ θεοί. Κατὰ τὸ σῶμα εἶναι πολὺ ὡραιότεροι οἱ θεοὶ ἀπὸ ἡμᾶς, εἶναι δὲ πολλοὶ κατὰ τὸν ἀριθμὸν καὶ διαχωρίζονται ὅπως καὶ οἱ ἄνθρωποι, εἰς ἄρρενας καὶ θήλεις. Θειαν πρόνοιαν καὶ μαντικὴν πρόρρησιν τοῦ μέλλοντος οἱ Ἐπικούρειοι δὲν ἐδέχοντο.

Τὸ ἠθικὸν μέρος τῆς φιλοσοφίας

Σκοπὸς τῆς ζωῆς εἶναι, κατὰ τὸν Ἐπίκουρον ἡ εὐδαιμονία, αὕτη δὲ ἔγκειται εἰς τὴν ἡδονήν. Εἰς τὴν πρὸς Μενοικέα ἐπιστολήν, ἐν τῇ ὁποίᾳ ἐκθέτει περιληπτικῶς τὸ ἠθικόν του σύστημα γράφει: «Καὶ διὰ τοῦτο τὴν ἡδονὴν ἀρχὴν καὶ τέλος λέγομεν εἶναι τοῦ μακαρίως ζῆν. Ταύτην γὰρ ἀγαθὸν πρῶτον καὶ συγγενικὸν ἔγνωμεν, καὶ ἀπὸ ταύτης καταρχόμεθα πάσης αἱρέσεως καὶ φυγῆς, καὶ ἐπὶ ταύτην καταντῶμεν ὡς κανόνι τῷ πάθει πᾶν ἀγαθὸν κρίνοντες» (Διογ. Λαέρ. 10, 128). (Καὶ διὰ τοῦτο θεωροῦμεν ὅτι ἡ ἡδονὴ εἶναι ἀρχὴ καὶ τέλος τῆς εὐδαίμονος ζωῆς. Διότι τὴν ἐγνωρίσαμεν ὡς πρῶτον καὶ σύμφωνον μὲ τὴν φύσιν μας ἀγαθόν, καὶ ἔχοντες ὡς βάσιν αὐτὴν προχωροῦμεν εἰς οἱανδήποτε προτίμησιν καὶ ἀποφυγήν, καὶ κατευθυνόμεθα πρὸς αὐτήν, κρίνοντες πᾶν ἀγαθὸν ἀναλόγως τοῦ πάθους, ἤτοι τῆς ποιότητος τοῦ συναισθήματος). Δὲν θεωρεῖ ὅμως τὴν ἡδονὴν ὅπως ὁ Ἀρίστιππος, διότι δὲν μένει προσκεκολλημένος εἰς τὰς σωματικὰς ἡδονὰς τὰς περιοριζομένας εἰς τὸν παρόντα χρόνον. Ἡ ἀληθινὴ σοφία, κατὰ τὸν Ἐπίκουρον, εἶναι ἐκείνη, ἥτις ἀποβλέπει «εἰς τὴν τοῦ ὅλου βίου μακαριότητα». Καὶ ἀναφέρονται βεβαίως γνῶμαι τοῦ Ἐπικούρου ἀναγνωρίζουσαι ὡς ὑψιστας ἡδονὰς τὰς σωματικάς. Εἰς τὴν «Περὶ τέλους» πραγματείαν του ἔχει γράψει: «Οὐ γὰρ ἔγωγε ἔχω τί νοήσῳ τἀγαθόν, ἀφαιρῶν μὲν τὰς διὰ χυλῶν ἡδονας, ἀφαιρῶν δὲ τὰς δι' ἀφροδισιων καὶ τὰς δι' ἀκροαμάτων καὶ τὰς διὰ μορφῶν» (Διογ. Λαέρ. 10, 6) (Δὲν δύναμαι νὰ ἐννοήσω τί εἶναι ἀγαθόν, ἂν δὲν λάβω ὑπ' ὄψιν μου τὰς ἡδονὰς τὰς ὁποίας προξενοῦν τὰ μαγειρικὰ παρασκευάσματα, καθὼς καὶ ἐκείνας τὰς ὁποίας προκαλοῦν τὰ ἀφροδίσια, τὰ (μουσικὰ) ἀκροάματα καὶ αἱ καλλιτεχνικαὶ μορφαί). Ἐξ ἀντιθέτου ἀνθέφερονται μεταξὺ τῶν γνωμῶν του καὶ ὅλως ἀντίθετοι. Ὁ Διογένης ὁ Λαέρτιος ἀναφέρει ὡς δοξασίαν του: «Μείζονας ἡδονὰς εἶναι τὰς τῆς ψυχῆς» (Αἱ ἡδοναὶ τῆς ψυχῆς εἶναι ἀνώτεραι τῶν σωματικῶν). Ἡ ἀντίθεσις αὕτη δύναται νὰ ἐξηγηθῇ, ἂν δεχθῶμεν ὅτι ὁ Ἐπίκουρος θεωρεῖ μὲν τὰς ἡδονὰς παραγομένας ἐκ τῶν αἰσθησιακῶν καταστάσεων, ἀλλὰ δὲν δύναται νὰ παραβλέψῃ ὅτι αἱ αἰσθησιακαὶ ἡδοναὶ ἐνεργοῦν ἐπ' ὀλίγον μόνον χρόνον, ἐνῷ αἱ ψυχικαὶ ἡδοναὶ ἐπηρεάζουν τὴν ψυχὴν διαρκέστερον. Αἱ ψυχικαὶ ἡδοναὶ εἶναι παροῦσαι ἐπὶ μακρὸν χρόνον εἰς τὴν ψυχὴν διὰ τῆς μνήμης καὶ τῆς προσδοκίας καὶ διὰ τοῦτο εἶναι ἀνώτεραι ἀπὸ τὴν «μονόχρονον» σωματικὴν ἡδονήν. Δὲν νοοῦνται λοιπὸν αἱ ἡδοναὶ τῶν ἀσώτων ὡς ἀποτελοῦσαι τὴν εὐδαιμονίαν, ἀλλ' ἡ ἀπαλλαγὴ τοῦ σώματος ἀπὸ τὸν πόνον καὶ τῆς ψυχῆς ἀπὸ τὴν ταραχήν: «Ὅταν οὖν λέγωμεν ἡδονὴν τέλος ὑπάρχειν, οὐ τὰς τῶν ἀσώτων ἡδονὰς καὶ τὰς ἐν ἀπολαύσει κειμένας λέγομεν, ὥς τινες ἀγνοοῦντες καὶ οὐχ ὁμολογοῦντες ἢ κακῶς ἐκδεχόμενοι νομιζουσιν, ἀλλὰ τὸ μήτε ἀλγεῖν κατὰ σῶμα μήτε ταράττεσθαι κατὰ ψυχήν» (Διογ. Λαέρ. 132) (Ὅταν λοιπὸν λέγωμεν ὅτι ἡ ἡδονὴ ἀποτελεῖ τὴν τελικὴν τῆς ζωῆς ἐπιδίωξιν, δὲν ἐννοοῦμεν τὰς ἡδονὰς τῶν ἀσώτων, αἵτινες ἔγκεινται εἰς τὴν ἀπόλαυσιν, ὅπως νομίζουν μερικοί, οἵτινες εὑρίσκονται εἰς ἄγνοιαν, ἢ διαφωνοῦν πρὸς ἡμᾶς ἢ κακῶς ἀντιλαμβάνονται τὰς δοξασίας μας, ἀλλὰ ἡδονὴν νοοῦμεν νὰ μὴ ὑποφέρωμεν ὡς πρὸς τὸ σῶμα πόνους καὶ νὰ μὴ ταραττώμεθα κατὰ τὴν ψυχήν). Ἡ κατὰ τὸν τρόπον τοῦτον νοουμένη ἡδονὴ διαφέρει ἀπὸ τὴν ἡδονὴν ὅπως τὴν ἐξελάμβανον οἱ Κυρηναϊκοί: «Διαφέρεται δὲ πρὸς τοὺς Κυρηναϊκοὺς περὶ τῆς ἡδονῆς. Οἱ μὲν γὰρ τὴν καταστηματικὴν οὐκ ἐγκρίνουσι, μόνην δὲ τὴν ἐν κινήσει... Ὁ δέ Ἐπίκουρος οὕτω λέγει: Ἡ μὲν γὰρ ἀταραξία καὶ ἀπονία καταστηματικαί εἰσιν ἡδοναί, ἡ δὲ χαρὰ καὶ εὐφροσύνη κατὰ κίνησιν ἐνεργείᾳ βλέπονται» (Διογ. Λαέρ. 10, 136). (Διαφωνεῖ δὲ πρὸς τοὺς Κυρηναϊκοὺς περὶ τῆς ἡδονῆς. Διότι οὗτοι δὲν ἐγκρίνουν τὴν ἐν ἠρεμία ἡδονήν, ἀλλὰ μόνον τὴν ἐν κινήσει. Ὁ δὲ Ἐπίκουρος λέγει τὰ ἀκόλουθα: Ἡ ἀταραξία καὶ ἡ ἔλλειψις πόνων εἶναι ἡδοναὶ καταστηματικαί, δηλαδὴ ἐν ἠρεμίᾳ. Ἡ δὲ χαρὰ καὶ ἡ εὐχαρίστησις τῆς ψυχῆς ἐμφανίζονται πραγματοποιούμεναι διὰ κινήσεως). Λόγῳ τῆς νοσηρότητος τῆς ὑγείας του ὁ Ἐπίκουρος προέκρινε τὴν «καταστηματικὴν ἡδονὴν» καὶ τὴν «σαρκὸς εὐστάθειαν», τὴν σταθερὰν σωματικὴν ὑγείαν. Κατόπιν τῆς προτιμήσεως τῆς καταστηματικῆς ἡδονῆς ὡς πρακτικὸν ἰδεῶδες τῆς ἠθικῆς ζωῆς προβάλλεται ἡ ἀπαλλαγὴ τῆς ψυχῆς ἀπὸ τὴν ταραχὴν ἡ «ἀταραξία». Ἡ ψυχικὴ αὕτη κατάστασις εἶναι χαρακτηριστικὸν τὸ ὁποῖον χαρακτηρίζει τὸν «σοφὸν» καὶ ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὴν «ἀπάθειαν» τῶν Στωικῶν, καὶ πρὸς τὴν «ἀθαμβίαν» τοῦ Δημοκρίτου.

Ἡ ἀρετὴ δὲν ἀποτελεῖ, κατὰ τὸν Ἐπίκουρον, τὸν ἔσχατον ἠθικὸν σκοπὸν τῆς ζωῆς, ἀλλὰ μόνον προϋπόθεσιν διὰ νὰ φθάσωμεν εἰς τὴν ἀταραξίαν. Ἀναγνωρίζεται καὶ ὑπὸ τῶν Ἐπικουρείων ἡ σχετικὴ ἀξία τῶν τεσσάρων ἀρετῶν, ἐξαίρεται δὲ μεταξὺ τούτων ἡ φρόνησις. Αὕτη ἐκλαμβάνεται ὡς «μετρητικὴ τέχνη», ὁμοία μὲ ἐκείνην τὴν ὁποιαν ἔχει περιγράψει ὁ Πλάτων εἰς τὸν διάλογόν του «Πρωταγόραν». Ἀποστολή της εἶναι νὰ κρίνῃ ποία ἐκ τῶν ἡδονῶν πρέπει νὰ τυγχάνῃ προτιμήσεως, καὶ ποίαν ἐκ τῶν ἀλγηδόνων εἶναι ὀρθὸν νὰ ἀποφεύγωμεν. Εἰς τὴν πρὸς Μενοικέα ἐπιστολήν του γράφει ὁ Ἐπίκουρος: «Οὐ πᾶσαν ἡδονὴν αἱρούμεθα, ἀλλ' ἔστιν ὅτε πολλὰς ἡδονὰς ὑπερβαινομεν, ὅταν πλεῖον ἡμῖν τὸ δυσχερὲς ἐκ τούτων ἕπηται· καὶ πολλὰς ἀλγηδόνας ἡδονῶν κρειττους νομίζομεν, ἐπειδὴ ἡμῖν μειζων ἡδονὴ παρακολουθεῖ, πολὺν χρόνον ὑπομείνασι τὰς ἀλγηδόνας. Πᾶσα οὖν ἡδονὴ διὰ τὸ τῇ φύσει ἔχειν οἰκείως ἀγαθόν, οὐ πᾶσα μέντοι αἱρετή· καθάπερ καὶ ἀλγηδὼν πᾶσα κακόν, οὐ πᾶσα δὲ φευκτὴ ἀεί. Τῇ μέντοι συμμετρήσει καὶ συμφερόντων καὶ ἀσυμφόρων βλέψει ταῦτα πάντα κρίνειν καθήκει». (Διογ. Λαέρ. 10, 129). (Δὲν προτιμῶμεν πᾶσαν ἡδονήν, ἀλλ' ἐνίοτε πολλὰς ἡδονὰς παραλείπομεν, ὅταν αἱ δυσχέρειαι αἵτινες προκύπτουν ἀπ' αὐτὰς μᾶς εἶναι περισσότεραι. Καὶ πολλοὺς πόνους τοὺς θεωροῦμεν προτιμοτέρους ἀπὸ τὰς ἡδονάς, ὅταν προκύπτῃ εἰς ἡμᾶς μεγαλυτέρα ἡδονή, ἀφοῦ ὑπομείνωμεν ἐπὶ πολὺν καιρὸν τοὺς πόνους. Πᾶσα δεβαίως ἡδονή, ἐπειδὴ εἶναι κάτι τὸ ὁποῖον εἶναι οἰκεῖον μὲ τὴν φύσιν, εἶναι ἀγαθόν, ἀλλὰ πρέπει οἱαδήποτε ἡδονὴ νὰ τυγχάνῃ τῆς προτιμήσεώς μας. Τοιουτοτρόπως ἀκριβῶς καὶ πᾶς πόνος εἶναι κακόν, δὲν πρέπει ὅμως πάντοτε νὰ ἀποφεύγωμεν οἱονδήποτε ἀνεξαιρέτως πόνον. Διὰ τῆς συγκριτικῆς λοιπὸν μετρήσεως καὶ τῆς ἐπισκοπήσεως τῶν συμφερόντων καὶ μὴ συμφερόντων πρέπει νὰ κρίνωμεν ὅλα αὐτά). Ἔργον τῆς φρονήσεως ἐπίσης εἶναι νὰ κρίνῃ ποῖαι ἐκ τῶν ἐπιθυμιῶν τυγχάνουν φυσικαὶ καὶ πρέπει νὰ ἱκανοποιηθοῦν. Διότι ὑπάρχουν τρία εἴδη ἐπιθυμιῶν: «Τῶν ἐπιθυμιῶν αἱ μέν εἰσιν φυσικαὶ καὶ ἀναγκαῖαι· αἱ δὲ φυσικαὶ καὶ οὐκ ἀναγκαῖαι· αἱ δὲ οὔτε φυσικαὶ οὔτε ἀναγκαῖαι, ἀλλὰ παρὰ κενὴν δόξαν γενόμεναι». («Κύριαι δόξαι» 31). (Ἐκ τῶν ἐπιθυμιῶν ἄλλαι μὲν εἶναι φυσικαὶ

καὶ ἀναγκαῖαι, ἄλλαι δὲ φυσικαὶ καὶ οὐχὶ ἀναγκαῖαι, ἄλλαι δὲ οὔτε φυσικαὶ οὔτε ἀναγκαῖαι, ἀλλ' ὀφείλουσαι τὴν γένεσίν των εἰς τὴν ἐπιπολαίαν ματαιοφροσύνην).

Ἐκτὸς τῆς φρονήσεως, δέχεται ὁ Ἐπίκουρος εἰς τὸ σύστημα τῶν ἀρετῶν, τὴν σωφροσύνην, τὴν ἀνδρειαν καὶ τὴν δικαιοσύνην. Ἡ σωφροσύνη μᾶς βοηθεῖ εἰς τὸ νὰ κυριαρχήσωμεν ἐπὶ τῶν ἐπιθυμιῶν μας, ἡ ἀνδρεία μᾶς καθιστᾶ ἱκανοὺς νὰ ἀντιμετωπίζωμεν μετὰ θάρρους τὸν θάνατον καὶ τὰ ἀναπόφευκτα δεινά, ἡ δὲ δικαιοσύνη καθιστᾷ δυνατὴν τὴν συμβίωσιν τῶν ἀνθρώπων χωρὶς νὰ βλάπτῃ ὁ εἷς τὸν ἄλλον. Τὸ δίκαιον γεννᾶται κατόπιν συνθήκης καὶ ἔχει σκοπὸν νὰ ἀσφαλίζῃ τὴν ἁρμονικὴν κοινωνικὴν ζωήν. Ἡ δικαιοσύνη δὲν ἔχει ὕπαρξιν ἀπόλυτον, ἀλλὰ εἶναι «συνθήκη τις ὑπὲρ τοῦ μὴ βλάπτει ἢ βλάπτεσθαι». («Κύρ. δόξ.» 33). Ἐπίσης καὶ ἡ ἀδικία δὲν εἶναι καθ' ἑαυτὴν ἐξεταζομένη κακόν. «Ἡ ἀδικία, οὐ καθ' ἑαυτὴν κακόν, ἀλλ' ἐν τῷ κατὰ τὴν ὑποψίαν φόβῳ, εἰ μὴ λήσει τοὺς ὑπὲρ τῶν τοιούτων ἐφεστηκότας κολαστάς». («Κύρ. δόξ». 34) ('Η ἀδικία δὲν εἶναι καθ' ἑαυτὴν κακόν, ἀλλ' εἶναι κακὸν διότι μᾶς γεννᾷ τὸν φόβον, ἐμπνέουσα τὴν ὑποψίαν μήπως δὲν διαφύγωμεν — ὅταν πράττωμεν τὸ ἄδικον — τὴν προσοχὴν ἐκείνων οἵτινες ἔχουν διορισθῇ ὡς τιμωροὶ τῶν τοιούτων ἀδικημάτων). Καὶ αἱ τέσσαρες αὗται ἀρεταὶ εἶναι ἀπαραίτητο διὰ τὴν εὐδαίμονα ζωήν. Ὁ δὲ κατέχων ταύτας εἶναι σοφός. Ἡ ζωὴ τοῦ σοφοῦ οὐδόλως διαφέρει, κατὸ τὸν Ἐπίκουρον, ἀπὸ τὴν ζωὴν τῶν θεῶν. Τελειώνων τὴν πρὸς Μενοικέα ἐπιστολὴν συνιστᾷ εἰς αὐτὸν νὰ ἔχῃ πάντοτε εἰς τὸν νοῦν του τὰς διδασκαλίας, τὰς ὁποίας ἐκθέτει ἐν τῇ ἐπιστολῇ του διὰ νὰ ἐξασφαλίσῃ ἀδιατάρακτον ζωήν. «Ταῦτα οὖν καὶ τὰ τούτοις συγγενῆ μελέτα... καὶ οὐδέποτ' οὐθ' ὕπαρ οὔτ' ὄναρ διαταραχθήσῃ, ζήσῃ δ' ὡς θεὸς ἐν ἀνθρώποις· οὐδὲν γὰρ ἔοικε θνητῷ ζῴῳ ζῶν ἄνθρωπος ἐν ἀθανάτοις ἀγαθοῖς». (Διογ. Λαέρτ. 10. 135). (Αὐτὰς λοιπὸν τὰς σκέψεις καὶ τὰς συγγενικὰς πρὸς αὐτὰς νὰ ἔχῃς εἰς τὸν νοῦν σου καὶ οὐδέποτε, οὔτε ὅταν εἶσαι ξηντητός, οὔτε ὅταν κοιμᾶσαι, θὰ δοκιμάσῃς ψυχικὴν ταραχήν, θὰ ζήσῃς δὲ ὡς θεὸς μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων. Διότι ὁ ἄνθρωπος, ὅταν ζῇ μέσα εἰς ἀθάνατα ἀγαθά, δὲν ὁμοιάζει νὰ εἶναι θνητὸν ζῶον). Τὴν ἀπόλαυσιν τῆς αἰωνιότητος εὑρίσκει ὁ Ἐπίκουρος εἰς τὸν πεπερασμένον χρόνον. «Ὁ ἄπειρος χρόνος ἴσην ἔχει τὴν ἡδονὴν καὶ ὁ πεπερασμένος ἐάν τις αὐτῆς τὰ πέρατα καταμετρήσῃ τῷ λογισμῷ». (Ὁ ἄπειρος χρόνος ἔχει ἡδονὴν ἴσην μὲ τὸν πεπερασμένον, ἐὰν κανεὶς καταμετρήσῃ τὰ πέρατα τῆς ἡδονῆς διὰ τοῦ λογισμοῦ). Διότι ἐν τῇ ἡδονῇ ὑπάρχει κάποια ἀπειρότης: «ἡ μὲν σὰρξ ἀπέλαβε τὰ πέρατα τῆς ἡδονῆς ἄπειρα καὶ ἄπειρος αὐτὴν χρόνος παρεσκεύασεν». (Διότι ἡ σὰρξ ἀπῆλαυσε τὰ πέρατα τῆς ἡδονῆς, ἄτινα εἶναι ἄπειρα, ἡ δὲ ἡδονὴ ἔχει μέσα εἰς τὴν σύνθεσίν της ἄπειρον χρόνον). Εἶναι φανερὸν ὅτι ὁ Ἐπίκουρος ἐπιδιώκει νὰ ἀντισταθμίσῃ τὴν μακαριότητα τῆς αἰωνιότητος διὰ τῆς μακαριότητος, τὴν ὁποίαν παρέχει ἡ ἡδονή, ἀποκαλύπτουσα καὶ αὐτὴ κατά τινα τρόπον τὸν ὁρίζοντα ἑνὸς ἀπείρου χρόνου.

Μεγάλην σπουδαιότητα ἀπέδιδεν ὁ Ἐπίκουρος εἰς τὴν φιλίαν. Ταύτην θεωρεῖ ὡς τὸ συντελεστικώτατον διὰ τὴν μακαριότητα ἀγαθόν. «Ὧν ἡ σοφία παρασκευάζεται εἰς τὴν τοῦ ὅλου βίου μακαριότητα, πολὺ μέγιστόν ἐστιν ἡ τῆς φιλίας κτῆσις» («Κύρ. δόξ.» 27). ('Θπὸ ἐκείνα τὰ ὁποῖα παρασκευάζει ἡ σοφια διὰ τὴν μακαριότητα τῆς ζωῆς, πολὺ μέγιστον εἶναι ἡ φιλία). Εἰς τὸ γνωμολόγιον τοῦ Βατικανοῦ κώδικος ὑπάρχει ἡ ἑξῆς μυστηριακὴ φράσις: «Ἡ φιλία περιχορεύει τὴν οἰκουμένην κηρύττουσα δὴ πᾶσιν ἡμῖν ἐγείρεσθαι ἐπὶ τὸν μακαρισμόν». ('Η φιλία σύρει τὸν χορόν τῶν μυστῶν της γύρω ἀπὸ τὴν οἰκουμένην φωνάζουσα νὰ ἐγερθῶμεν διὰ νὰ μακαρίσωμεν ὁ εἷς τὸν ἄλλον). «Πᾶσα φιλία δι' ἑαυτὴν αἱρετὴ ἀρχὴν δ' εἴληφεν ἀπὸ τῆς ὠφελείας». (Πᾶσα φιλία εἶναι κάτι τὸ ὁποῖον πρέπει νὰ τὸ προτιμῶμεν ἀποβλέποντες μόνον εἰς αὐτὸ ἀπολύτως. Ἔλκει ὅμως τὴν καταγωγήν της ἀπὸ τὴν ὠφέλειαν). Δὲν ἐδίδασκε μόνον τὴν ἀξίαν τῆς φιλίας ἡ σχολὴ τῶν Ἐπικουρείων, ἀλλὰ καὶ τὴν ἐπραγματοποίει διὰ τοῦ κοινοῦ εἰς τὸν κῆπον βίου. Ὁ Ἐπίκουρος ἔλεγεν ὅτι εἶναι περιττὸν νὰ συστήσῃ εἰς τοὺς φίλους τὴν κοινοκτημοσύνην συμφώνως πρὸς τὸ δόγμα τῶν Πυθαγορείων «κοινὰ τὰ τῶν φίλων». Ἡ φιλικὴ κοινωνία εἶναι τοιαύτης φύσεως, ὥστε νὰ μὴ ὑπάρχῃ ἀνάγκη νὰ συνέχεται διὰ προσταγῶν καὶ νομικῶν διατάξεων.

Ὁ φίλος πρέπει νὰ εἶναι τόσον ἀφωσιωμένος ὥστε νὰ δίδῃ καὶ τὴν ζωήν του ὑπὲρ τοῦ φίλου του (καὶ ὑπὲρ φίλου ποτὲ τεθνήξεσθαι». (Διογ. Λαέρτ. 10. 121). ('Υπάρχει περίπτωσις, καθ' ἣν θὰ προσφέρῃ κανεὶς καὶ τὴν ζωήν του ὑπὲρ τοῦ φίλου του). Εἶναι φανερὸν ὅτι ἡ φιλία τοῦ Ἐπικούρου δὲν εἶναι ἡ πολιτικὴ φιλία ὅπως τὴν νοοῦν ὁ Πλάτων καὶ ὁ Ἀριστοτέλης. Εἶναι τὸ ἀποκλειστικὸν συναίσθημα συμπαθείας, τὸ ὁποῖον συνέδεε τοὺς περιστοιχίζοντας τὸν Ἐπίκουρον θαυμαστὰς καὶ μαθητας. Ἐφ' ὅσον ἀποσυντίθεται ἡ πολιτικὴ κοινότης μέσα εἰς τὰ βίαια γεγονότα τῆς πολιτικῆς ζωῆς τοῦ 3ου π.Χ. αἰῶνος, ἀναζητοῦν αἱ ἀπομονωθεῖσαι προσωπικότητες νὰ ἀνασυνδεθοῦν διὰ δεσμῶν προσωπικῆς συμπαθείας καὶ ἀφοσιώσεως. Ὁ Ἐπίκουρος ἤσκει ἀκατανίκητον γοητείαν καὶ διὰ τῆς πνευματικῆς ὑπεροχῆς του καὶ διὰ τῆς ἠπιότητος τοῦ χαρακτῆρος του. Ἐθεωρεῖτο ἀπὸ τοὺς μαθητάς του ὁ σοφὸς διδάσκαλος, ὅστις κατεῖχε τὸ μυστικὸν τῆς ζωῆς. Ἦτο ὁ μέγας «καλλιτέχνης τῆς ζωῆς», ὅστις ἐπέτυχε νὰ ἀπολαύσῃ τὴν γαλήνην τῆς μακαριότητος κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἐπιγείου ζωῆς. Πράγματι, ἀπέθανε μὲ τὴν συναίσθησιν ὅτι εἶχεν ὑψωθῇ εἰς τὸ ὕψος τῆς ποθητῆς του μακαριότητος ὡς ἀποδεικνύεται ἀπὸ τὴν ἐπιστολήν, τὴν ὁποίαν ἔγραψε κατὰ τὴν τελευταίαν ἡμέραν τῆς ζωῆς του: «Τὴν μακαρίαν ἄγοντες καὶ ἅμα τελευταίαν ἡμέραν τοῦ βίου ἐγράφομεν ὑμῖν ταυτί... παρηκολουθήκει πάθη ὑπερβολὴν οὐκ ἀπολείποντα τοῦ ἐν ἑαυτοῖς μεγέθους. Ἀντιπαρετάττετο δὲ πᾶσι τὸ κατὰ ψυχὴν χαῖρον ἐπὶ τῇ τῶν γεγονότων ἡμῖν διαλογισμῶν μνήμῃ». (Διανύοντες τὴν εὐτυχισμένην καὶ συγχρόνως τὴν τελευταίαν ἡμέραν τῆς ζωῆς μας ἐγράφομεν εἰς σᾶς τὰ ἑξῆς. Μᾶς εἶχον παρακολουθήσει σωματικοὶ πόνοι, οἵτινες εἶχον δείξει ὅλον των τὸ μέγεθος. Ἀντιπαρετάσσετο δὲ εἰς ὅλους αὐτοὺς τοὺς πόνους ἡ ψυχικὴ χαρά, ἡ προερχομένη ἀπὸ τὴν ἀνάμνησιν τῶν σκέψεων, τὰς ὁποίας ἡμεῖς εἴχομεν εὕρει).

Ἡ φιλοσοφία τοῦ Ἐπικούρου ἀνταποκρίνεται εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ εὕρῃ τὸ ξερριζωμένον ἀπὸ τὴν πολιτικὴν κοινότητα καὶ φοβισμένον πρὸ τῆς ἀναταραχῆς τῆς πολιτικῆς ζωῆς ἄτομον τὴν ψυχικὴν γαλήνην καὶ τὴν δύναμιν νὰ ἀντιμετωπίσῃ τὴν ἐπικίνδυνον τῶν ἐξωτερικῶν περιστάσεων ἀβεβαιότητα. Διδάσκει τὴν ὑπομονὴν καὶ τὴν ἐγκαρτέρησιν. Ὁ Αὐγουστῖνος ἔγραψεν ὅτι ἦτο διατεθειμένος νὰ προτιμήσῃ μεταξὺ ὅλων τῶν εἰδωλολατρῶν φιλοσόφων τὸν Ἐπίκουρον, ἂν εἶχε κάμει λόγον περὶ ἀμοιβῶν καὶ ποινῶν κατὰ τὴν πέραν τοῦ τάφου ζωήν». Περισσότερα περὶ Ἐπικούρου ἀναφέρονται εἰς τὸ οἰκεῖον ἄρθρον τοῦ παρόντος τόμου.

Οἱ ἡδονικοὶ Κυνικοί.

Ἡ φιλοσοφία τῶν Κυνικῶν κατὰ τὸν 3ον αἰῶνα ἔλαβε νέαν τροπήν. Ἐγκατέλειψε τὴν αὐστηρότητα καὶ τὴν ἀναμψίαν της καὶ ἤρχισε νὰ χρησιμοποιῇ ὡς μέσον φρονηματισμοῦ τὴν διακωμώδησιν καὶ τὸν ἠθικὸν ἔλεγχον. Ἐκ τῆς προσπαθείας δὲ ταύτης ἐγεννήθη τὸ φιλολογικὸν εἶδος τῆς λεγομένης «διατριβῆς», ἥτις ἐγένετο ἀφορμὴ νὰ ἀναφανῇ κατόπιν ἡ λατινικὴ σάτυρα. Τὴν τοιαύτην τροπὴν ἔδωκεν εἰς τὸν κυνισμὸν ὁ ἐκ Βορυσθενίου τῆς Μαύρης θαλάσσης καταγόμενος Βίων ὁ ἐπικαλούμενος Βορυσθενίτης. Ἦτο υἱὸς ἀπελευθέρου καὶ περιέπεσει εἰς δουλείαν μετὰ τοῦ πατρός του, γενόμενος δοῦλος ρήτορός τινος ὁ ὁποῖος τὸν συνεπάθησε καὶ τὸν κατέστησε κληρονόμον τῶν ὑπαρχόντων του. Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ κυρίου του ἦλθεν εἰς Ἀθήνας, ἔνθα ἐγένετο μαθητὴς τῶν Ἀκαδημαϊκῶν, τῶν Περιπατητικῶν, τοῦ Θεοδώρου τοῦ Ἀθέου καὶ τοῦ Κράτητος. Καίτοι ἀπέκλινεν εἰς τὴν αἵρεσιν τῶν Κυνικῶν, δὲν ἐδυσκολεύθη νὰ διαμείνῃ ἐπί τινα χρόνον εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ Ἀντιγόνου τοῦ Γονατᾶ (283 - 240). Ἔγραψε πολλὰς διατριβάς, περὶ θυμοῦ, περὶ δουλείας, περὶ ταφῆς, χρησιμοποιήσας ὕφος λίαν ἀνθηρὸν καὶ ἐντυπωσιακόν. Εἶχεν ἰσχυρὰν σκωπτικὴν διάθεσιν καὶ μεγάλην ἀγχίνοιαν.

Τὴν κατεύθυνσιν τὴν ἐγκαινιασθεῖσαν ὑπὸ τοῦ Βίωνος τὴν ἠκολούθησεν ὁ Τέλης, ὅστις ἐδίδασκε περὶ τὸ 240 εἰς τὰ Μέγαρα. Αἱ διατριβαί του φέρουν χαρακτῆρα λαϊκὸν καὶ ἀναμιγνύουν τὸ κωμικὸν μετὰ τοῦ σπουδαίου.

Κατὰ τὴν αὐτὴν ἐποχὴν (μέσα τοῦ 3ου αἰῶνος) ὁ Μένιππος ἐκ Γαδάρων ἔγραψε βιβλία τὰ ὁποῖα, ὅπως λέγει ὁ Διογένης ὁ Λαέρτιος, «πολλοῦ καταγέλωτος γέμει». Τὰ συγγράμματά του ἀπεμιμήθη ὁ Λατῖνος Βάρρων εἰς τὰς «Μενιππείους σατύρας» του. Μιμηταί του ἐγένοντο καὶ ὁ Σενέκας εἰς τὴν «Ἀποκολοκύνθωσιν», καὶ ὁ Λουκιανός. Ὁ Μέννιπος εἶχε γράψει 13 βιβλία, ἐκ τῶν ὁποίων διεσώθησαν οἱ τίτλοι «Νέκυια», «Διαθῆκαι», «Ἐπιστολαί».

Μεταξὺ τῶν Κυνικῶν τῆς περιόδου ταύτης ἀναφέρεται καὶ ὁ Μενέδημος, ὅστις ὑπῆρξε καὶ μαθητὴς τοῦ Κωλώτου τοῦ μαθητοῦ τοῦ Ἐπικούρου. Ὅπως ἀναφέρει ὁ Διογένης ὁ Λαέρτιος, ἦτο τόσον τερατοποιὸς ὥστε «Ἐρινύος ἀναλαβὼν σχῆμα περιῆει λέγων ἐπίσκοπος ἀφῖχθαι ἐξ Ἅιδου τῶν ἁμαρτανομένων, ὅπως πάλιν κατιὼν ταῦτα ἀπαγγέλλοι τοῖς ἐκεῖ δαίμοσιν». ('Αφοῦ ἐφόρεσε μορφὴν Ἐρινύος, περιτριγύριζε λέγων ὅτι εἶχεν ἔλθει ἐκ τοῦ Ἅιδου ὡς ἐπόπτης τῶν διαπραττομένων ἁμαρτημάτων, ἵνα πάλιν κατερχόμενος εἰς τὸν Ἅιδην ἀναγγείλῃ εἰς τοὺς ἐκεῖ θεοὺς τὰ ἐν τῇ γῇ διαπραττόμενα ἁμαρτήματα).

Κατὰ τὸν 3ον αἰῶνα ἀναφέρεται ὡς Κυνικὸς καὶ ὁ Φοῖνιξ ὁ Κολοφώνιος, ὅστις διὰ χωλιάμβων ἔσκωπτε τὰ ἀνθρώπινα ἐλαττώματα. Εἰς τοὺς Κυνικοὺς καταλέγεται καὶ ὁ ἐκ Μεγαλοπόλεως στρατηγὸς Κερκιδᾶς, ὃν ἀναφέρει ὁ Πολύβιος. Κυνικοὶ εἶναι ἐπίσης ὁ ἐκ Πέλλης Ποσείδιππος, ὁ ἐκ Τάραντος Λεωνίδας (3ος αἰὼν) καὶ ὁ ἐκ Γαδάρων Μελέαγρος.

Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΩΝ ΣΚΕΠΤΙΚΩΝ

Γενικὸς χαρακτηρισμός

Καὶ ἡ φιλοσοφία τῶν Σκεπτικῶν ὡς προορισμόν της ἀντιλαμβάνεται νὰ ἐξασφαλίσῃ εἰς τὸν ἄνθρωπον εὐδαίμονα βίον διὰ τῆς ἀταραξίας. Ἐπειδὴ ἡ ἐξωτερικὴ πραγματικότης εἶναι πλήρης ταραχῆς οἱ Σκεπτικοὶ ἀπομονώνουν τὸν ἄνθρωπον ἀπὸ τὸν κόσμον καὶ τὸν περιορίζουν εἰς τὸν ἑαυτόν του διὰ νὰ εὕρῃ ἐκεῖ τὴν ἡσυχίαν. Ἡ προσπάθειά των εἶναι νὰ καταδείξουν ὅτι τὸ νὰ θέλωμεν νὰ συλλάβωμεν τὴν ἀληθινὴν οὐσίαν τῶν ἐν τῷ κόσμῳ συμβαινόντων εἶναι ἐπιζήμιος ματαιοπονία, διότι ταράττει τὴν γαλήνην τῆς ψυχῆς.

Οἱ ἀρχαιότεροι Σκεπτικοί.

ΠΥΡΡΩΝ Ο ΗΛΕΙΟΣ (360 - 270)· Κατήγετο ἐξ Ἤλιδος, παρηκολούθησε δὲ μετὰ τοῦ Ἀναξάρχου τὴν ἐκστρατείαν τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου, φθάσας μέχρι τῶν Ἰνδιῶν. Ἐκεῖ εὗρεν, ὅπως λέγει ὁ Διογένης ὁ Λαέρτιος, τὴν εὐκαιρίαν νὰ συναναστραφῇ μὲ τοὺς Ἰνδοὺς γυμνοσοφιστὰς καὶ μὲ τοὺς Μάγους τῶν Περσῶν. Ἐπανελθὼν εἰς τὴν πατρίδα του ἵδρυσε σχολήν,

ἐτιμήθη δὲ ὑπὸ τῶν συμπολιτῶν του διὰ τοῦ ἀξιώματος τοῦ ἀρχιερέως. Ἠσχολήθη μὲ τὴν προφορικὴν διδασκαλίαν καὶ δὲν ἔγραψεν οὐδὲν σύγγραμμα. Εἰσήγαγε πρῶτος τὴν θεωρίαν τῆς ἀκαταληψίας, διδάξας ὅτι δὲν δυνάμεθα νὰ κατανοήσωμεν τὰ πράγματα εἰς τὴν οὐσίαν των: «Οὐδὲν γὰρ ἔφασκεν οὔτε καλὸν οὔτε αἰσχρὸν οὔτε δίκαιον οὔτε ἄδικον· καὶ ὁμοίως ἐπὶ πάντων μηδὲν εἶναι τῇ ἀληθείᾳ, νόμῳ δὲ καὶ ἔθει πάντα τοὺς ἀνθρώπους πράττειν· οὐ γὰρ μᾶλλον τόδε ἢ τόδε εἶναι ἕκαστον». (Διογ. Λαέρτ. 9, 61). (Διότι ἔλεγεν ὅτι κανὲν δὲν εἶναι οὔτε ὡραῖον, οὔτε ἄσχημον, οὔτε δίκαιον, οὔτε ἄδικον. Καὶ ὁμοίως προκειμένου περὶ ὅλων οὐδὲν ἔχει ἀληθινὴν ὕπαρξιν ὅλας δὲ τὰς πράξεις των τὰς κάμνουν οἱ ἄνθρωποι συμφώνως μὲ τὴν ὑποκειμενικὴν ἀντίληψιν καὶ τὴν συνήθειαν· διότι περὶ ἑκάστου πράγματος δὲν δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι εἶναι τοῦτο καὶ ὄχι τοῦτο). Ὁ Διογένης ὁ Λαέρτιος ἀναφέρει ὅτι καὶ τὸν πρακτικόν του βίον ἐρρύθμιζε συμφώνως πρὸς τὰ δόγματα τῆς φιλοσοφίας του: «Ἀκόλουθος δ' ἦν καὶ τῷ βίῳ, μηδὲν ἐκτρεπόμενος, ἅπαντα ὑφιστάμενος, ἀμάξας, εἰ τύχοι, καὶ κρημνοὺς καὶ κύνας καὶ ὅλως μηδὲν ταῖς αἰσθήσεσιν ἐπιτρέπων». (Καὶ εἰς τὴν ζωήν του ἦτο συνεπὴς πρὸς τὴν θεωρίαν του, μὴ προσπαθῶν νὰ ἀποφύγῃ τίποτε, ἀντιμετωπίζων ὅλα, ἁμάξας, ὁσάκις ἐτύχαινε, καὶ κρημνοὺς καὶ κύνας καὶ γενικῶς οὐδόλως ἀναγνωρίζων τὴν ἐγκυρότητα τῶν αἰσθήσεων).

Ὁ μαθητὴς τοῦ Πύρρωνος Τίμων ἀναφέρει ὅτι, κατὰ τὸν διδάσκαλόν του, ἐκεῖνος ὅστις προτίθεται νὰ ἀποκτήσῃ τὴν εὐδαιμονίαν πρέπει νὰ ἀποβλέπῃ εἰς τρία τινά: «Πρῶτον μὲν ὁποία πέφυκε τὰ πράγματα· δεύτερον δέ, τίνα χρὴ τρόπον ἡμᾶς πρὸς αὐτὰ διακεῖσθαι· «τελευταῖον δέ, τί περιέσται τοῖς οὕτως ἔχουσιν. Τὰ μὲν οὖν πράγματά φησιν αὐτὸν ἀποφαίνειν ἐπ' ἴσης ἀδιάφορα καί ἀστάθμητα καὶ ἀνεπίκριτα, διὰ τοῦτε μήτε τὰς αἰσθήσεις ἡμῶν μήτε τὰς δόξας ἀληθεύειν ἢ ψεύδεσθαι. Διὰ τοῦτο οὖν, μηδὲ πιστεύειν αὐταῖς δεῖν, ἀλλ' ἀδοξάστους καὶ ἀκλινεῖς καὶ ἀκραδάντους εἶναι... Τοῖς μέντοι διακειμένοις οὕτω περιέσεσθαι. Τίμων φυσίν πρῶτον μὲν ἀφασίαν, ἔπειτα δ' ἀταραξίαν. Αἰνησίδημος δέ ἡδονήν» (Εὐσέβ. Προπαρ. Εὐαγγ. 14, 18) (Πρῶτον μὲν ποία εἶναι ἡ φύσις τῶν πραγμάτων· δεύτερον δὲ ποίαν θέσιν πρέπει νὰ λαμβάνωμεν ἀπέναντι τῶν πραγμάτων· τελευταῖον δὲ ποῖον κέρδος θὰ ἔχωμεν λαμβάνοντες αὐτὴν τὴν θέσιν. Τὰ μὲν πράγματα, λέγει, ὅτι ἀποδεικνύει αὐτὸς ὅτι εἶναι ἐξ ἴσου ἀδιάφορα, ἀστάθμητα καὶ μὴ ἐπιδεκτικὰ κρίσεως. Διὰ τοῦτο οὔτε αἱ αἰσθήσεις οὔτε αἱ λογικαί μας κρίσεις εἶναι ἀληθεῖς ἢ ψευδεῖς. Διὰ τοῦτο δὲν πρέπει νὰ ἔχωμεν ἐμπιστοσύνην εἰς αὐτάς, ἀλλὰ πρέπει νὰ μὴ σχηματίζωμεν κομμίαν ἰδέαν, νὰ μὴ ἔχωμεν καμμίαν προτίμησιν, νὰ μὴ ὑποκείμεθα εἰς καμμίαν ταραχήν. Εἰς ἐκείνους οἵτινες λαμβάνουν αὐτὴν τὴν στάσιν προκύπτει ὡς κέρδος, λέει ὁ Τίμων, τὸ νὰ μὴ λέγουν τίποτε, ἔπειτα ἡ ἀταραξία, κατὰ δὲ τὸν Αἰνησίδημον καὶ ἡ ἡδονή). Ὑπάρχει ἡ γνώμη ὅτι ὁ Πύρρων ἐφθασεν εἰς τὰς φιλοσοφικὰς αὐτὰς θεωρίας ἐπηρεασθεὶς ἀπὸ τοὺς Ἰνδοὺς γυμνοσοφιστάς, τοὺς ὁποίους ἐγνώρισε κατὰ τὴν ἐκστρατείαν τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου. Ἐν τούτοις ὅμως ἡ διδασκαλία του δύναται νὰ νοηθῇ ὡς προελθοῦσα ἐκ συνδυασμοῦ τῆς περὶ ὑποκειμενικότητος τῶν αἰσθήσεων διδασκαλίας τοῦ Δημοκρίτου μέ τὰς ἀντιλήψεις τῆς Μεγαρικῆς σχολῆς καὶ ἰδία τοῦ Στίλπωνος. Κατὰ τὴν παράδοσιν ὁ Πύρρων ὑπῆρξε ἔμμεσος μαθητὴς τοῦ Στίλπωνος, μεταξὺ δὲ τῶν μαθητῶν τοῦ Πύρρωνος συγκαταλέγεται καὶ ὁ ἐκ Τέω Ναυσιφάνης, ὅστις, ὡς ἐλέχθη ἀνωτέρω, ἐδίδαξεν εἰς τὸν Ἐπίκουρον τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Δημοκρίτου. Διαφέρει ἡ φιλοσοφία τοῦ Πύρρωνος ἀπὸ τὰς ἰνδικὰς ἀντιλήψεις κατὰ τὸ ὅτι δὲν ἐξαίρει τὸν μηδενισμὸν ἀλλὰ τὴν ἀδιαφορίαν, πιστεύει δὲ ὅτι ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ καθίσταται ὁ ἄνθρωπος εὐδαίμων διὰ τῆς ἀταραξίας.

Τὰ φιλοσοφικὰ δόγματα τοῦ Πύρρωνος διετύπωσαν ἐγγράφως ὁ μαθητὴς του Τίμων καταγόμενος ἐκ Φλειοῦντος (320—230). Οὗτος ἔζησεν ἐν Ἀθήναις. Δέν πρέπει νὰ συγχέεται πρὸς τὸν κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου ζήσαντα γνωστὸν μισάνθρωπον Τίμωνα τὸν Ἀθηναῖον. Ὡς συγγραφεὺς ἀνενέωσε τὸ φιλολογικὸν εἶδος τῶν «σίλλων», ἤτοι τῶν ἐμμέτρων σκωπτικῶν ποιημάτων, ὅπερ εἶχεν ἐγκαινιάσει ὁ Ξενοφάνης. Περὶ τῶν δοξασιῶν του μᾶς παρέχει εἰδήσεις ὁ ἀριστοτελικὸς φιλόσοφος τοῦ δευτέρου μ.Χ. αἰῶνος Ἀριστοκλῆς ὁ Μεσσήνιος, ἐκ τῶν ἔργων τοῦ ὁποίου ἀποσπάσματα διέσωσεν ὁ Εὐσέβιος εἰς τὴν «Εὐαγγελικὴν Προπαρασκευὴν» του. Ἡ διδασκαλία του συνοψίζεται εἰς τὰ περὶ «ἀκαταληψίας» «ἐποχῆς» καὶ «ἀταραξίας» δόγματά του.

Κατὰ τὸ δόγμα τῆς ἀκαταληψίας, οὔτε αἱ αἰσθήσεις, οὔτε ἡ λογικὴ σκέψις δύνανται νὰ μᾶς ἀποκαλύψουν τὴν ἀληθινὴν οὐσίαν τῶν ὄντων. Παρωμοίαζεν ὁ Τίμων τὰς αἰσθήσεις καὶ τὴν σκέψιν πρὸς δύο μεγάλους ἀπατεῶνας τῆς ἐποχῆς του, τὸν Ἀτταγᾶν καὶ τὸν Νουμήνιον: «Συνεχὲς τ' ἐπιλέγειν εἰώθει πρὸς τοὺς τὰς αἰσθήσεις μετ' ἐπιμαρτυροῦντος τοῦ νοῦ ἐγκρίνοντας: Συνῆλθον Ἀτταγᾶς τε καὶ Νουμήνιος». (Διογ. Λαέρτ. 9, 114) (Καὶ ἐσυνήθιζε νὰ λέγῃ ἐν εἴδει παροιμίας, ἐναντίον ἐκείνων οἵτινες ἐδέχοντο τὴν ἀξιοπιστίαν τῶν αἰσθήσεων, ὅταν τὰς συνοδεύῃ ἡ ἐκ μέρους τοῦ νοῦ πηγάζουσα μαρτυρία: Ἔκαμεν ἑταιρίαν ὁ Ἀτταγᾶς καὶ ὁ Νουμήνιος). Οὐδὲν δυνάμεθα νὰ δεχθῶμεν ὡς ἀληθές, διότι δι' ἕκαστον ζήτημα ὑπάρχουν ἐπιχειρήματα θετικὰ καὶ ἀρνητικὰ τῆς αὐτῆς λογικῆς δυνάμεως. Τὴν ὕπαρξιν ἐν σχέσει μὲ οἱονδήποτε πρόβλημα ἐκ διαμέτρου ἀντιθέτων ἐπιχειρημάτων, ἅτινα ἔχουν τὴν αὐτὴν λογικὴν ἀποδεικτικότητα, ἐκάλει ὁ Τίμων «ἰσοσθένειαν τῶν λόγων» ἤτοι ἰσορροπίαν τῶν ἀντιτιθεμένων ἐπιχειρημάτων. Τὴν αὐτὴν ἀντίληψιν ἔχει ἐκφράσει καὶ ὁ Κάντιος εἰς τὸ τμῆμα τῆς «Κριτικῆς τοῦ καθαροῦ λόγου», τὸ πραγματευόμενον περὶ τῆς «ὑπερβατικῆς διαλεκτικῆς». Καταδεικνύει ὅτι ὁ καθαρὸς λόγος προσπαθῶν νὰ ἐπιλύσῃ τὰ προβλήματα τῶν ἀντινομιῶν (περατότης καὶ ἀπειρότης τοῦ κόσμου, αἰτιότης καὶ ἐλευθερία κ.λπ.) περιπλέκεται εἰς ἀντιφάσεις καὶ δύναται νὰ παρουσιάσῃ ἐπιχειρήματα θετικὰ καὶ ἀρνητικὰ μετὰ τοῦ αὐτοῦ βαθμοῦ λογικῆς ἀποδεικτικότητος λύοντα τὰ προβλήματα. Ὁμοιάζει ἡ φιλοσοφία τῶν ἀρχαίων Σκεπτικῶν πρὸς τὴν καντιανήν, διότι καὶ οἱ Σκεπτικοὶ δὲν ἀρνοῦνται ὅτι ὑπάρχουν ἐξωτερικὰ ἀντικείμενα, ἀλλὰ ἰσχυρίζονται ὅτι δὲν εἶναι τὰ πράγματα ὅπως μᾶς τὰ παρουσιάζουν αἱ αἰσθήσεις: «οἷα γὰρ φαίνεται τὰ πράγματα, μὴ τοιαῦτα εἶναι τῇ φύσει, ἀλλὰ μόνον φαίνεσθαι· ζητεῖν τ' ἔλεγον οὐχ ἅπερ νοοῦσιν ὅ,τι γὰρ νοεῖται δῆλον, ἀλλ' ὧν ταῖς αἰσθήσεσι μετίσχουσι» (Διογ. Λαέρτ. 9, 78) (Διότι τὰ πράγματα δὲν εἶναι εἰς τὴν πραγματικότητα τοιαῦτα ὁποῖα φαίνονται, ἀλλὰ μόνον φαίνονται ὅτι εἶναι τοιαῦτα· καὶ ἔλεγον ὅτι ἀντικείμενον τῆς ἐρεύνης των δὲν εἶναι τὰ νοούμενα, διότι πᾶν ὅ,τι νοεῖται εἶναι φανερόν ἀλλὰ ἀντικείμενον τῆς ἐρεύνης των εἶναι ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα ἀντιλαμβάνονται μερικῶς διὰ τῶν αἰσθήσεων). Τὸ χωρίον τοῦτο εἶναι λίαν ἀξιοπρόσεκτον, διότι δεικνύει ὅτι εἶχον οἱ Σκεπτικοὶ διαχωρίσει τὰ «νοούμενα» ἀπὸ τὰ ἐμπειρικὰ αἰσθητὰ ἀντικείμενα προλαμβάνοντες παρομοίαν διαίρεσιν ἡ ὁποία συναντᾶται ἀργότερον εἰς τὴν καντιανὴν φιλοσοφίαν. Ἡ ἄρνησις τῶν Σκεπτικῶν ἦτο τόσον γενικὴ ὥστε ἐξετείνετο καὶ ἐπὶ τοῦ ἑαυτοῦ της. Οἱ Σκεπτικοὶ οὐ μόνον οὐδὲν ὥριζον ἀλλὰ ἀνήρουν καὶ αὐτὸ τοῦτο, τὸ ὅτι δηλαδὴ οὐδὲν ὥριζον. Κατὰ τὸν Διογένη τὸν Λαέρτιον 9, 74: «Διετέλουν δὴ οἱ Σκεπτικοὶ τὰ τῶν αἱρέσεων δόγματα πάντ' ἀνατρέποντες, αὐτοὶ δ' οὐδὲν ἀπεφαίνοντο δογματικῶς. Ἕως δὲ τοῦ προσφέρεσθαι τὰ τῶν ἄλλων δόγματα μηδὲν ὁρίζοντες, μηδ' αὐτὸ τοῦτο. Ὥστε καὶ τὸ μὴ ὁρίζειν ἀνήρουν, λέγοντες οἷον «Οὐδὲν ὁρίζομεν», ἐπεὶ ὥριζον ἄν». (Συνεχῶς δὲ οἱ Σκεπτικοὶ ἀνέτρεπον πάντα τὰ δόγματα τῶν φιλοσοφικῶν σχολῶν, αὐτοὶ δὲ δὲν διετύπωνον καμμίαν δογματικὴν πρότασιν. Κατὰ δὲ τὴν ἔκθεσιν τῶν δογμάτων τῶν ἄλλων σχολῶν αὐτοὶ δὲν προβαίνουν εἰς κανένα ὁρισμόν, ἀποφεύγοντες νὰ παρουσιάσουν ὡς ἰδικήν των ἀρχὴν καὶ τὸ ὅτι δὲν προβαίνουν εἰς κανένα ὁρισμόν. Δὲν λέγουν π.χ. «οὐδὲν ὁρίζομεν», διότι ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει, θὰ παρουσίαζον κάποιον (ἔστω καὶ ἀρνητικὸν) ὁρισμόν). Καταφαίνεται τοιουτοτρόπως ὅτι οἱ Σκεπτικοὶ ἔτεινον πρὸς τὸν ἀπόλυτον καὶ γενικευμένον σκεπτικισμόν.

Λέγοντες «ἐποχὴν» οἱ ἀρχαιότεροι Σκεπτικοὶ ἐννόουν τὸ νὰ ἀναστέλλωμεν τὸν σχηματισμὸν οἱασδήποτε κρίσεως. Ἀποφεύγομεν νὰ εἴπωμεν τὸ ναὶ ἢ τὸ ὄχι. Ἡ κατάστασις τῆς ἐποχῆς ὁμοιάζει μὲ τὴν κατάστασιν εἰς τὴν ὁποίαν εὑρίσκεται μια ζυγαριὰ εὑρισκομένη ἐν ἀπολύτῳ ἰσορροπίᾳ, χωρὶς νὰ κλίνῃ οὔτε πρὸς τὸ ἓν οὔτε πρὸς τὸ ἄλλο μέρος. Διὰ τοῦτο ὡς ἰσοδύναμος πρὸς τὴν ἐποχὴν χρησιμοποιεῖται καὶ ὁ ὅρος «ἀρρεψία», τὸ νὰ μὴ ρέπῃ κανεὶς οὔτε πρὸς τὴν κατάφασιν οὔτε πρὸς τὴν ἄρνησιν, ὡς καὶ ὁ ὅρος «ἀφασία», ἤτοι τὸ νὰ μὴ ἐκφέρῃ καμμίαν ἀπολύτως γνώμην. Τὸν ὅρον «ἐποχὴ» ἐπανέφερεν εἰς τὴν φιλοσοφικὴν ὁρολογίαν τοῦ εἰκοστοῦ αἰῶνος ὁ ἱδρυτὴς τῆς φαινομενολογικῆς φιλοσοφίας Ἐδ. Χοῦσσερλ. Ἐποχὴ εἶναι, κατὰ τὸν φιλόσοφον τοῦτον, τὸ νὰ ἀποφύγωμεν νὰ ἐκφράσωμεν μίαν κρίσιν περὶ τῆς ὑπάρξεως τοῦ ὑπὸ μελέτην ἀντικειμένου. Βλέπομεν τὰ πράγματα τοιουτοτρόπως μόνον ὡς φαινόμενα. Κατὰ τὸν Χοῦσσερλ ὁ τρόπος οὗτος τῆς θεωρήσεως μᾶς βοηθεῖ νὰ ὑψωθῶμεν εἰς τὴν θεώρησιν τοῦ καθαροῦ εἴδους τῶν φαινομένων καὶ νὰ πραγματοποιήσωμεν τὴν λεγομένην «φαινομενολογικὴν ἀναγωγήν».

Ἡ «ἀταραξία» εἶναι ἡ ψυχικὴ διάθεσις ἡ προκύπτουσα ἐκ τῆς ἀκαταληψίας τῆς ἐποχῆς. Ἀπαλλασσομένη ἡ ψυχὴ ἀπὸ τὰς ψευδεῖς δοξασίας καὶ ἀποκτῶσα τὴν ἐπίγνωσιν ὅτι ὁ κόσμος εἶναι ἁπλοῦν φαινόμενον συνηθίζει νὰ μὴ συγκινῆται ἀπὸ ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα συμβαίνουν μέσα εἰς αὐτόν. Ἡ ἀταραξία αὕτη ἀποτελεῖ τὴν μόνην δυνατὴν διὰ τὸν ἄνθρωπον εὐδαιμονίαν. Ὁ Πύρρων, λέγει ὁ Τίμων, ἀπήλλαξε τοὺς ἀνθρώπους ἀπὸ τὴν τυραννίαν τῶν ψευδῶν δοξασιῶν καὶ ἔδειξε κατὰ ποῖον τρόπον συμπεριφερόμενος κανεὶς δύναται νὰ ζήσῃ ἐν τῷ κόσμῳ ὡς θεός.

Ἡ ἐπίδρασις τῶν διδασκαλιῶν τοῦ Πύρρωνος τυγχάνει ἐμφανὴς καὶ ἐπὶ τοῦ Ἀρίστωνος τοῦ Χίου, τὸν ὁποῖον ἐμνημονεύσαμεν μεταξὺ τῶν Στωικῶν. Παρ' ὅλον ὅτι ἦτο μαθητὴς τοῦ Ζήνωνος ἀπεμακρύνθη εἰς καιριώτατα σημεῖα ἀπὸ τὰ δόγματα τῆς στωικῆς αἱρέσεως, καὶ ἀπέκλινε πρὸς τὸν κυνικὸν ἡδονισμὸν καὶ τὸν πυρρωνισμόν. Λίαν εὐστόχως εἶπε περὶ αὐτοῦ ὁ μαθητὴς του Ἐρατοσθένης ὁ Κυρηναῖος: «Ἤδη δὲ ποτε καὶ τοῦτον πεφώρακα τὸν τῆς ἡδονῆς καὶ ἀρετῆς μεσότοιχον διορύττοντα καὶ ἀναφαινόμενον παρὰ τῇ ἡδονῇ» (Ἀθην. Δειπν. 7, 281 C) (Τὸν ἔχω ἀνακαλύψει κάποτε νὰ διατρυπᾷ ὡσὰν διαρρήκτης τὸν χωρίζοντα τὴν ἡδονὴν ἀπὸ τὴν ἀρετὴν μεσότοιχον καὶ νὰ ἐμφανίζεται πλησίον τῆς ἡδονῆς). Τὰ σημεῖα εἰς τὰ ὁποῖα ἀπομακρύνεται ἀπὸ τὰ δόγματα τῶν Στωϊκῶν τὰ ἀναφέρει μετὰ σαφηνείας ὁ Διογένης ὁ Λαέρτιος (7, 62): «Ἀρίστων ὁ Χῖος τέλος ἔφησεν εἶναι τὸ ἀδιαφόρως ἔχοντα ζῆν πρὸς τὰ μεταξὺ ἀρετῆς καὶ κακίας, μηδ' ἠντινοῦν ἐν αὐτοῖς παραλλαγὴν ἀπολείποντα, ἀλλ' ἐπίσης ἐπὶ πάντων ἔχοντα. Εἶναι γὰρ ὅμοιον τῷ ἀγαθῷ ὑποκριτῇ τὸν σοφόν, ὃς ἂν τε Θερσίτου ἂν τε Ἀγαμέμνονος πρόσωπον ἀναλάβῃ ἑκάτερον ὑποκρινεῖται προσηκόντως. Τόν τε φυσικὸν τόπον καὶ τὸν λογικὸν ἀνήρει, λέγων τὸν μὲν εἶναι ὑπὲρ ἡμᾶς, τὸν δ' οὐδὲν πρὸς ἡμᾶς, μόνον δὲ τὸν ἠθικὸν εἶναι πρὸς ἡμᾶς. Ἐσικέναι δὲ τοὺς διαλεκτικοὺς λόγους τοῖς ἀραχνίοις, ἃ καίτοι δοκοῦντα τεχνικόν τι ἐμφαίνειν, ἄχρηστά ἐστιν. Ἀρετὰς τ' οὔτε πολλὰς εἰσῆγεν ὡς ὁ Ζήνων, οὔτε μίαν πολλοῖς ὀνόμασι καλουμένην ὡς οἱ Μεγαρικοί, ἀλλὰ καὶ τὸ πρὸς τί πως ἔχειν» (Ὁ Ἀρίστων ὁ Χῖος ἔλεγεν ὅτι (ἠθικὸς) σκοπὸς τῆς ζωῆς εἶναι τὸ νὰ ζῇ κανεὶς ἐπιδεικνύων πλήρη ἀδιαφορίαν ἀπέναντι τῶν πραγμά-

των τὰ ὁποῖα εὑρίσκονται μεταξὺ ἀρετῆς καὶ κακίας, χωρὶς νὰ ἀναγνωρίζῃ εἰς αὐτὰ καμμίαν ἀπολύτως διαφοράν, ἀλλὰ διατηρῶν τὴν αὐτὴν ψυχικὴν κατάστασιν ἀπέναντι ὅλων. Διότι ὁ σοφὸς εἶναι ὅμοιος μὲ τὸν ἱκανὸν ἠθοποιόν, ὁ ὁποῖος εἴτε ἀναλάβῃ τὸν ρόλον τοῦ Θερσίτου, εἴτε τοῦ Ἀγαμέμνονος, θὰ παίξῃ ἕκαστον ἐξ αὐτῶν τῶν δύο ὅπως πρέπει. Τὸ δὲ φυσικὸν μέρος τῆς φιλοσοφίας καὶ τὸ λογικὸν δὲν τὸ ἀνεγνώριζε, λέγων ὅτι τὸ μὲν ἓν ὑπερβαίνει τὰς (γνωστικὰς) μας δυνάμεις, τὸ δὲ ἄλλο δὲν ἔχει σχέσιν μὲ ἡμᾶς, μόνον δὲ τὸ ἠθικὸν μέρος τῆς φιλοσοφίας ἔχει σχέσιν μὲ ἡμᾶς. Ὁμοιάζουν δὲ οἱ διαλεκτικοὶ λόγοι μὲ τὰ πλέγματα τῶν ἀραχνῶν, τὰ ὁποῖα καίτοι ἔχουν τεχνικὴν ἐμφάνισιν, εἶναι ἄχρηστα. Δὲν ἐδέχετο οὔτε τὴν ὕπαρξιν πολλῶν ἀρετῶν, ὅπως ὁ Ζήνων, οὔτε μιᾶς, ἥτις ὀνομάζεται διὰ πολλῶν ὀνομάτων, ὅπως ἐδέχοντο οἱ Μεγαρικοί, ἀλλὰ ἀνεγνώρισεν (ὡς ἀρετὴν) τὸ νὰ ἔχωμεν μίαν ὡρισμένην διάθεσιν ἀπέναντι ἑνὸς πράγματος). Ἐκ τοῦ ἐρμηνευθέντος ἀποσπάσματος προκύπτει ὅτι ἀπέρριπτε τὴν ὑπὸ τῶν Στωϊκῶν εἰσαχθεῖσαν διαστολὴν μεταξὺ τῶν «προηγμένων» καὶ «ἀποπροηγμένων», περιώριζε δὲ τὴν φιλοσοφίαν εἰς τὸ ἠθικὸν μόνον μέρος. Δὲν ἐδέχετο πολλὰς ἀρετάς, ἀλλὰ ἐθεώρει τὰς διὰ διαφόρων ὀνομάτων δηλουμένας ἀρετάς ὡς «μιᾶς ἀρετῆς σχέσεις», ὅπως λέγει ὁ Πλούταρχος (Περὶ Στωικ. έναντ. 7). Ἡ πλησίασίς του πρὸς τὸν Πύρρωνα ἔγκειται εἰς τὸ ὅτι δέχεται τὴν γενικὴν τῶν ὄντων ἀδιαφορίαν. Τὰ πάντα εἶναι ἀδιάφορα καὶ δὲν ἀξίζει νὰ συγκινούμεθα ἀπ' αὐτά. Ἡ ὑγεία π.χ. δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς κατάστασις τὴν ὁποίαν ὁ σοφὸς ὀφείλει νὰ προτιμᾷ καὶ διὰ τοῦτο δὲν εἶναι «προηγμένον». Διότι ἐφ' ὅσον ἡ νόσος δύναται νὰ μᾶς ἀπαλλάξῃ ἀπὸ τὴν ὑπηρεσίαν τὴν ὁποίαν ἐκτελοῦμεν πλησιον τοῦ τυράννου, ἔχομεν τὸ δικαίωμα νὰ χαρακτηρίσωμεν αὐτὴν ὡς προηγμένην καὶ ὄχι τὴν ὑγείαν. Δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ λοιπὸν μεταξὺ τῶν ἀδιαφόρων «φυσικὴ πρόκρισις», ἀλλὰ μᾶλλον προτίμησις αὐτῶν «κατὰ περίστασιν». Πῶς ὅμως, ἂν τὰ πάντα εἶναι ἀδιάφορα, ἐξηγεῖται ὅτι δυνάμεθα νὰ προτιμήσωμεν ἓν ἐξ αὐτῶν εἰς περίπτωσιν, καθ' ἣν θὰ εἴχομεν νὰ κάμωμεν ἐκλογὴν μεταξὺ δύο ἐξ ἴσου ἀδιαφόρων; Διετυπώθη ἡ ἀντίληψις ὅτι ὁ Ἀρίστων ἐδέχετο τὴν ὕπαρξιν ἐν τῇ ψυχῇ μιᾶς ὁρμῆς, ἥτις δὲν ἔχει τὴν αἰτίαν της εἰς ἐξωτερικοὺς ἐρεθισμούς, ἀλλὰ προέρχεται ἀπὸ τὴν ἰδίαν τὴν ψυχήν. Περὶ μιᾶς τοιαύτης ὁρμῆς κάμνει λόγον ὁ Πλούταρχος (Περὶ Στωικ. έναντ. 23) ὀνομάζων ταύτην ἐπελευστικὴν ὁρμήν: «Ἔνιοι τῶν φιλοσόφων ἐπελευστικήν τινα κίνησιν ἐν τῷ ἡγεμονικῷ κατασκευάζουσιν, ἐπὶ τῶν ἀπαραλλάκτων μάλιστα γινομένην ἔκδηλον· ὅταν γὰρ δυοῖν ἴσον δυναμένων καὶ ὁμοίως ἐχόντων θάτερον ἢ λαβεῖν ἀνάγκη, μηδεμιᾶς αἰτίας ἐπὶ θάτερον ἀγούσης τῷ μηδὲν τοῦ ἑτέρου διαφέρειν, ἡ ἐπελευστικὴ δύναμις αὕτη τῆς ψυχῆς ἐπίκλισιν ἐξ αὐτῆς λαβοῦσα διέκοψε τὴν ἀπορίαν» (Μερικοὶ ἐκ τῶν φιλοσόφων ἐπινοοῦν τὴν ὕπαρξιν κάποιας ἐνορμητικῆς κινήσεως εἰς τὸ ἡγεμονικὸν τμῆμα τῆς ψυχῆς, ἥτις (κίνησις) ἐκδηλοῦται πρὸ πάντων προκειμένου περὶ ἐκλογῆς πραγμάτων, ἅτινα δὲν παρουσιάζουν διαφοράν. Διοτι, ὅταν μεταξὺ δύο πραγμάτων τὰ ὁποῖα ἔχουν τὴν αὐτὴν δύναμιν καὶ εἶναι καθ' ὅλα ὅμοια, πρέπει νὰ ἐκλέξωμεν τὸ ἕν, ἐνῷ καμμία αἰτία δὲν μᾶς ὁδηγεῖ νὰ ἐκλέξωμεν τὸ ἓν ἐκ τῶν δύο, ἐπειδὴ τὸ ἓν οὐδόλως διαφέρει ἀπὸ τὸ ἄλλο, ἡ ὡθητικὴ αὐτὴ δύναμις τῆς ψυχῆς λαμβάνουσα ἀπὸ τὸν ἑαυτόν της κατεύθυνσιν πρὸς τὸ ἕν, θέτει τέρμα εἰς τὴν ἀπορίαν). Ὁ Ἀρίστων καταλήγει οὕτω εἰς τὸ νὰ δεχθῇ τὴν ὕπαρξιν ἐν τῇ ψυχῇ μιᾶς δουλητικῆς δυνάμεως, ἥτις πηγάζει ἐξ ἑαυτῆς. Φθάνει διὰ τῆς ἀντιλήψεώς του ταύτης εἰς την ἀρχὴν τῆς ἀπολύτου ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως. Διὰ τὸν λόγον τοῦτον ὁ Στωικὸς Χρύσιππος ἀντιτιθέμενος εἰς τὴν παραδοχὴν βουλητικῶν πράξεων, αἵτινες δὲν προκαλοῦνται ἀπὸ ὡρισμένα αἴτια, ἔλεγεν ὅτι ὑπολανθάνουν πάντοτε εἰς τὰς τοιαύτας «ἐπελεύσεις» ἄδηλοι αἰτίαι, αἵτινες δίδουν μίαν ὡρισμένην κατεύθυνσιν εἰς τὴν ὁρμήν.

Ἡ μέση Ἀκαδημία

Πρὸς τὴν σκεπτικὴν φιλοσοφίαν ἀπέκλινον προσέτι καὶ οἱ ἐν τῇ Ἀκαδημίᾳ δρῶντες φιλόσοφοι ἀπὸ τῆς ἐποχῆς κατὰ τὴν ὁποίαν τὴν διεύθυνσίν της ἀνέλαβεν ὁ ἐκ Πιτανης τῆς Αἰολίδος καταγόμενος Ἀρκεσίλαος (315 — 241). Ἐλθὼν εἰς τὰς Ἀθήνας ἐγένετο κατ' ἀρχὰς μαθητὴς τοῦ Θεοφράστου, ἔπειτα συνεδέθη μὲ τὸν Κράντορα καὶ ἦλθεν εἰς ἐπικοινωνίαν μὲ τὸν Πύρρωνα. Τὴν διδασκαλίαν του γνωρίζομεν ἐμμέσως, διότι αὐτὸς ὁ ἴδιος οὐδὲν ἔγραψεν ἀκολουθῶν τὸ παράδειγμα τοῦ Σωκράτους. Ὡς ἀρχικὸν δόγμα τῆς θεωρίας του ἔλαβε τὴν σωκρατικὴν πρόταση «ἓν οἶδα ὅτι οὐδὲν εἶδα», τὴν δὲ πολεμικήν του κατηύθυνε κυρίως κατὰ τοῦ δογματισμοῦ τῶν Στωϊκῶν. Δὲν ἐδέχθη ὡς κριτήριον τῆς ἀληθείας τὴν «καταληπτικὴν φαντασίαν», φρονῶν ὅτι δὲν δυνάμεθα οὔτε διὰ τῶν αἰσθήσεων, οὔτε διὰ τοῦ νοῦ νὰ φθάσωμεν εἰς τὴν κατάληψιν τῆς ἀληθείας. Ὁ Κικέρων παραδίδει, ὅτι ἀφορμηθεὶς ὁ Ἀρκεσίλαος ἀπὸ τὴν σωκρατικὴν ἄγνοιαν κατέληξε εἰς τὴν γενικὴν ἄρνησιν καὶ συνεμερίσθη τὴν γνώμην τῶν Σκεπτικῶν, κατὰ τὴν ὁποίαν δὲν πρέπει νὰ ἐκφέρωμεν περὶ οὐδενὸς πράγματος γνώμην. «Ὅθεν ὁ Ἀρκεσίλαος ἠρνεῖτο ὅτι ὑπάρχει κάτι τὸ ὁποῖον δύναται νὰ γνωσθῇ, οὔτε αὐτὸ ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἐγκατέλιπεν ὡς γνωστὸν ὁ Σωκράτης (δηλαδὴ τὴν περὶ ἀγνοίας γνῶσιν). Οὕτω ἔλεγεν ὅτι, τὰ πάντα λανθάνουν μέσα εἰς τὴν ἄγνοιαν, οὔτε ὑπάρχει κάτι τὸ ὁποῖον δύναται νὰ γίνῃ ἀντιληπτὸν ἢ νοητόν. Διὰ τοῦτο δὲν πρέπει κανεὶς νὰ λέγῃ οὐδὲ νὰ βεβαιώνῃ τίποτε, οὐδὲ νὰ παρέχῃ τὴν συγκατάθεσίν του εἰς τίποτε. Συνακολούθως πρὸς ταῦτα, κατεπολέμει ὅλων (τῶν αἱρέσεων) τὰς ἀντιλήψεις». Εὔκολον εἶναι νὰ κατανοήσωμεν πῶς κατέστη δυνατὸν νὰ εἰσέλθῃ ὁ σκεπτικισμὸς εἰς τοὺς κύκλους τῶν φιλοσόφων τῶν ἀκολουθούντων τὰ δόγματα τοῦ Πλάτωνος. Κατὰ τὴν πλατωνικὴν ἀντίληψιν τὴν ἀλήθειαν δὲν τὴν παρέχει οὔτε ἡ αἴσθησις οὔτε ἡ λογικὴ κρίσις (δόξα), ἀλλὰ μόνον ἡ ἐνόρασις τῶν ἰδεῶν. Ὅταν λοιπὸν κατέπεσεν ἡ περὶ ἰδεῶν ἀντίληψις εἰς τὴν μέσην Ἀκαδημίαν, φυσικὸν ἦτο νὰ εἰσαχθῇ ὁ σκεπτικισμός, ἀφοῦ κατὰ τοὺς πλατωνικοὺς ἡ αἴσθησις καὶ ἡ δόξα δὲν δύνανται νὰ θεωρηθοῦν ὡς κριτήρια τῆς ἀληθείας. Ἐπανῆλθεν οὕτω ὁ Ἀρκεσίλαος εἰς τὴν ριζικὴν περὶ ὅλων ἀμφιβολίαν τοῦ Σωκράτους καὶ ἠρμήνευσε ταύτην ἀρνητικῶς. Ὁ Σωκράτης ἐνεφάνιζε τὴν περὶ ἀγνοίας γνῶσιν ὡς γνῶσιν ἀναμφίβολον. Ὁ Ἀρκεσίλαος δὲν ἐδέχετο οὐδὲ τὴν κατὰ τὸν τρόπον τοῦτον νοουμένην γνῶσιν. Διὰ τοῦτο συγκαταλέγεται εἰς τοὺς πατέρας τοῦ σκεπτικισμοῦ, τὰ δὲ ἐπιχειρήματά του ἐχρησιμοποιήθησαν πάντοτε ὑπὸ τῶν Σκεπτικῶν φιλοσόφων, ὑπὸ τοῦ Αὐγουστίνου καὶ ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Καρτεσίου (βλέπε Καρτεσίου : «Μελέται περὶ τῆς πρώτης φιλοσοφίας»). Ὡς ἐπιχειρήματα πρὸς καταπολέμησιν τοῦ δογματισμοῦ τῶν Στωϊκῶν ἐχρησιμοποίει τὰς παραισθήσεις καὶ τὴν ἀδυναμίαν τῆς αἰσθήσεως νὰ διαπατέρας τοῦ σκεπτικισμοῦ, τὰ δὲ ἐπιχειρήματά του ἐχρησιμοποίει καὶ τοὺς λεγομένους σωρίτας. Ἠρώτα δηλαδὴ ἂν εἷς κόκκος σίτου ἀποτελῇ σωρόν, ἔπειτα ἠρώτα ἂν δύο κόκκοι ἀποτελοῦν σωρόν, ἂν τρεῖς καὶ οὕτω καθεξῆς. Ἀπεδείκνυε τοιουτοτρόπως ὅτι, διὰ τῆς διαρκοῦς προσθήκης ἑνὸς κόκκου σίτου δὲν δύναται νὰ ἀποτελεσθῇ οὐδέποτε σωρός· ἔστω καὶ ἂν συγκεντρωθῇ ἀπειροπληθὴς ἀριθμὸς κόκκων. Τὸ ἐπιχείρημα τοῦ σωρίτου τὸ ἐχρησιμοποίει καὶ κατὰ τὴν ἀντίστροφον κατεύθυνσιν. Παρεδέχετο, π.χ., ὅτι 10.000 κόκκοι σίτου ἀποτελοῦν σωρόν. Ἔπειτα διεπίστωνε, ὅτι ἂν ἀφαιρουμένου ἑνὸς κόκκου μείνουν 9.999 κόκκοι, ἐξακολουθοῦν νὰ ἀποτελοῦν σωρόν. Διὰ συνεχοῦς δὲ ἀφαιρέσεως ἑνὸς κόκκου πάντοτε σίτου ἔφθανε νὰ διαπιστώνῃ ὅτι καὶ εἰς μόνον κόκκος σίτου ἀποτελεῖ σωρόν. Δι' ὅλων αὐτῶν ἤθελε νὰ ἀποδείξῃ ὅτι δὲν ὑπάρχουν καθωρισμένα ὅρια μεταξὺ ψεύδους καὶ ἀληθείας, καὶ συνεπῶς δὲν δύναται νὰ γίνῃ λόγος περὶ κριτηρίου της ἀληθείας. Ὅταν καταπέσουν αἱ ἀναγνωρίζουσαι τὴν ὕπαρξιν κριτηρίου τῆς ἀληθείας θεωρίαι, περιπίπτομεν εἰς τὴν «ἐποχὴν» τῶν Σκεπτικῶν, ἐφ' ὅσον δὲν δυνάμεθα νὰ ἐκφέρωμεν οὐδεμίαν οὔτε θετικὴν οὔτε ἀρνητικὴν κρίσιν. Καίτοι ἐπὶ τοῦ θεωρητικοῦ πεδίου ἠρνήθη ὁ Ἀρκεσίλαος νὰ δεχθῇ οἱονδήποτε κριτήριον τῆς ἀληθείας, προκειμένου περὶ τῶν προβλημάτων τῆς ἠθικῆς πρακτικῆς ζωῆς ἠναγκάσθη νὰ ἐγκαταλείψῃ τὴν ὁλοκληρωτικήν του ἄρνησιν. Ἐδέχθη ὡς κριτήριον τῆς πρακτικῆς ἀληθείας τὸ «εὔλογον». Κατὰ τὸν Σέξτον τὸν Ἐμπειρικὸν ἡ περὶ εὐλόγου ἀντίληψις τοῦ Ἀρκεσιλάου ἦτο ἡ ἀκόλουθος: «Ὁ περὶ πάντων ἐπέχων κανονιεῖ τὰς αἱρέσεις καὶ τὰς φυγὰς τῷ εὐλόγῳ· τὴν μὲν γὰρ εὐδαιμονίαν περιγίγνεσθαι διὰ τῆς φρονήσεως, τὴν δὲ φρόνησιν κινεῖσθαι ἐν τοῖς κατορθώμασι, τὸ δὲ κατόρθωμα εἶναι, ὅπερ πραχθέν, εὔλογον ἔχει τὴν ἀπολογίαν· ὁ προσέχων οὖν τῷ εὐλόγῳ κατορθώσει καὶ εὐδαιμονήσει» (Ἐκεῖνος ὅστις ἀκολουθεῖ ὡς πρὸς ὅλα τὴν στάσιν τῆς «ἐποχῆς» θὰ κανονίση ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα πρέπει νὰ προτιμᾷ καὶ ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα πρέπει νὰ ἀποφεύγῃ διὰ τοῦ εὐλόγου· διότι ἡ εὐδαιμονία πραγματοποιεῖται διὰ τῆς φρονήσεως, ἡ φρόνησις κινεῖται μέσα εἰς τὰ κατορθώματα (δηλαδή, τὰς ὀρθῶς πραχθείσας πράξεις), κατόρθωμα δὲ εἶναι ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον, ὅταν πραχθῇ, παρέχει ἀπολογίαν δυναμένην νὰ γίνῃ ἀποδεκτή. Ἐκεῖνος λοιπὸν ὅστις προσέχει εἰς τὸ εὔλογον θὰ πράττῃ ὀρθῶς καὶ θὰ εἶναι εὐδαίμων). Ποίαν ἀκριβῶς σημασίαν ἀπέδιδεν εἰς τὸν ὅρον «εὔλογον» ὁ Ἀρκεσίλαος δὲν γνωρίζομεν. Ὁ Γάλλος Ἱστορικὸς τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας Μπρεγιὲ φρονεῖ ὅτι εὔλογον εἶναι τὸ σύμφωνον μὲ τὰς φυσικὰς τοῦ ἀνθρώπου κλίσεις καὶ ἐκφράζει τὴν γνώμην ὅτι τὴν ἔννοιαν τοῦ εὐλόγου παρέλαβεν ὁ Ἀρκεσίλαος ἀπὸ τὸν Πολέμωνα. Ἄλλοι ὅμως διετύπωσαν τὴν ἀντίληψιν ὅτι λέγων εὔλογον ὁ Ἀρκεσίλαος νοεῖ ἐκεῖνο ὑπὲρ τοῦ ὁποίου συνηγοροῦν περισσότερα καὶ πειστικώτερα ἐπιχειρήματα. Ὑπάρχει ἡ παράδοσις ὅτι ὁ Ἀρκεσίλαος δὲν περιωρίζετο εἰς τὰς ἀρνητικὰς μόνον διδασκαλίας, ἀλλὰ παρεῖχε κατ' ἰδίαν εἰς τοὺς μαθητάς του ἐν τῇ Ἀκαδημίᾳ θετικὰ δόγματα. Τοῦτο ὅμως εἶναι ὅλως ἀπίθανον. Εἶναι ἐνδεχόμενον ὅτι ἔκαμνεν ἐξαίρεσιν ὡς πρὸς τὰς μαθηματικὰς προτάσεις κατὰ τὸ παράδειγμα τοῦ Πλάτωνος καὶ ὅτι ἀπέδιδε σημασίαν εἰς τὴν πειστικότητα ἣν ἀσκεῖ ἐπὶ τῆς ψυχῆς ἡ ἐν διαλόγῳ ἐξέτασις διαφόρων ἐπιχειρημάτων. Ἐθεώρει τὸν διάλογον ὡς τὸ μόνον μέσον τῆς φιλοσοφικῆς ἐρεύνης καὶ ὑπῆρξεν ἀφορμὴ νὰ ἀνακληθῇ πάλιν εἰς τὴν ἐνέργειαν ἡ διαλεκτικὴ μορφὴ τῶν συζητήσεων. Ἡ προτίμησίς του ἀπέκλινεν εἰς την μορφὴν τῶν διαλόγων, τοὺς ὁποίους εἶχε γράψει ὁ Πλάτων κατὰ την νεανικήν του ἡλικίαν.

Νέα Ἀκαδημία

Τὸν Ἀρκεσίλαον διεδέχθη ὁ Λακύδης ὁ Κυρηναῖος. Οὗτος θεωρεῖται ὡς ἀρχηγὸς τῆς νέας Ἀκαδημίας. Διεδέχθη τὸν Ἀρκεσίλαον κατὰ τὸ 241 καὶ διετήρησε τὴν διεύθυνσιν τῆς σχολῆς ἐπὶ 20 ἔτη. Κατὰ τὸ 221 εὑρισκόμενος ἐν τῇ ζωῇ παρέδωκε τὴν διεύθυνσιν εἰς τοὺς ἐκ Φωκίδος καταγομένους Τηλεκλέα καὶ Εὔανδρον, τούτους δὲ διεδέχθη ὁ ἐκ Περγάμου Ἡγησίνους. Ἡ Ἀκαδημία καθ' ὅλον τοῦτο τὸ χρονικὸν διάστημα εἶχε περιπέσει εἰς ἀφάνειαν, ἐκ τῆς ὁποίας ἐξήγαγεν αὐτὴν ὁ ἐκ Κυρήνης καταγόμενος Καρνεάδης (214 — 129). Οὗτος φαίνεται ὅτι ἀνέλαβε τὴν διεύθυνσιν τῆς Ἀκαδημίας πρὸ τοῦ 156. Ἡ δρᾶσις του ὑπῆρξε τοιαύτη, ὥστε ἐθεωρήθη ὡς ὁ κατ' ἐξοχὴν ἀντιπροσωπευτὴς τὸ πνεῦμα τῆς Νέας Ἀκαδημίας. Ἀκολουθῶν

καὶ αὐτὸς τὸ παράδειγμα τοῦ Ἀρκεσιλάου, ἀπέφυγε νὰ γράψῃ συγγράμματα. Τὴν διδασκαλίαν του γνωρίζομεν ἐκ συγγραφῶν τῶν μαθητῶν του καὶ ἰδίως τοῦ ἐν τῇ Ἀκαδημίᾳ διαδόχου του Κλειτομάχου (187 - 109). Ὅπως ἐλέχθη ἀνωτέρω, ὁ Καρνεάδης μετέσχε τῆς πρεσβείας τῆς ἀποσταλείσης ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων εἰς Ρώμην, κατὰ τὸ 155. Ἐκεῖ, ὅπως μαρτυρεῖ ὁ Λακτάντιος, ἔκαμε πρὸ τῆς ρωμαϊκῆς νεολαίας διάλεξιν, ἐγκωμιάσουσαν τὴν δικαιοσύνην. Ἡ διάλεξίς του αὕτη προεκάλεσεν ἐνθουσιώδη ἐπιδοκιμασίαν ἐκ μέρους Τὴν ἑπομένην ὅμως ἡμέραν δι' ἑτέρας διαλέξεως ἀπέδειξεν ὅτι ἡ δικαιοσύνη δὲν δύναται νὰ συμβιβασθῇ μὲ τὰς ἀπαιτήσεις τὰς ὁποίας προ

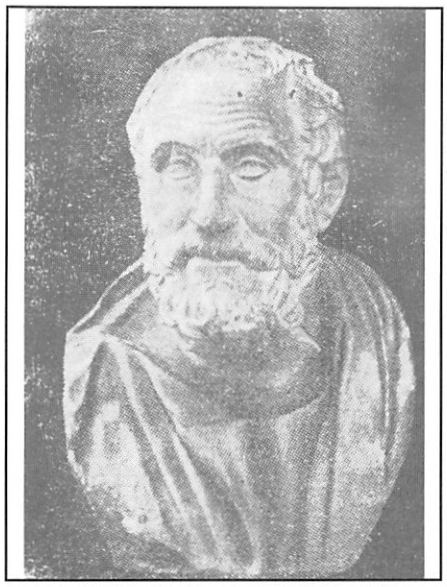

Προτομὴ τοῦ Καρνεάδου εἰς τὸ Μουσεῖον τῆς Κοπεγχάγης.

βάλλει ὁ πρακτικὸς βίος. Ἡ φιλοσοφία τοῦ Καρνεάδου ἐστρέφετο κυρίως κατὰ τοῦ Χρυσίππου, τοῦ ὁποίου τὰ δόγματα συστηματικῶς ἀνεσκεύαζε. Διὰ τοῦτο ὁ ἴδιος ὁ Καρνεάδης ἐσυνήθιζε νὰ λέγῃ: «Εἰ μὴ γὰρ ἦν Χρύσιππος οὐκ ἂν ἦν ἐγώ». (Ἐὰν δὲν ὑπῆρχεν (ὡς φιλόσοφος) ὁ Χρύσιππος δὲν θὰ ἤμην καὶ ἐγὼ φιλόσοφος). Ἀλλ' ὅπως παρατηρεῖ ὁ Σέξτος ὁ Ἐμπειρικός, ἡ πολεμικὴ τοῦ Καρνεάδου ἐστρέφετο κατὰ πάντων τῶν προγενεστέρων του, διαμφισβητοῦσα τὴν ὕπαρξιν ἐγκύρου κριτηρίου τῆς ἀληθείας: «Οὐδέν ἐστι ἁπλῶς ἀληθείας κριτήριον· οὐ λόγος οὐκ αἴσθησις, οὐ φαντασία, οὐκ ἄλλο τι τῶν ὄντων. Πάντα γὰρ ταῦτα συλλήβδην διαψεύδεται ἡμᾶς». (Σέξτου, Ἐμπ. Πρὸς τοὺς μαθημ. 159) (Οὐδὲν ἀπολύτως κριτήριον τῆς ἀληθείας ὑπάρχει· οὔτε ἡ σκέψις, οὔτε ἡ αἴσθησις, οὔτε ἡ φαντασία, οὔτε κανὲν ἄλλο ἐκ τῶν ὄντων. Διότι ὅλα αὐτὰ χωρὶς καμμίαν ἐξαίρεσιν μᾶς ἀπατοῦν). Τὸ κύριόν του ἐπιχείρημα, διὰ τοῦ ἀποίου κατέρριπτε τὰς περὶ κριτηρίων δοξασίας, ἦτο ὅτι ὑπάρχουν παραστάσεις καὶ ἔννοιαι ψευδεῖς τόσον ὁμοιαι πρὸς τὰς ἀληθεῖς, ὥστε νὰ μὴ δύνανται νὰ διακριθοῦν ἀπὸ αὐτάς. Αὐτὴν τὴν ἔλλειψιν διαφορᾶς τὴν ὠνόμαζεν «ἀπαραλλαξίαν». Διὰ κάθε ζήτημα ὑπάρχουν δύο ἐκ διαμέτρου ἀντίθετα ἐπιχειρήματα παρουσιάζοντα τὸν αὐτὸν βαθμὸν πειστικότητος. Ὅθεν κατέληγε καὶ οὗτος εἰς τὴν ἄρνησιν τῆς ὑπάρξεως ἀπολύτως βεβαίας γνώσεως.

Καίτοι ἠρνεῖτο τὴν βεβαιότητα τῆς γνώσεως, ἠναγκάσθη ὅμως διὰ νὰ δικαιολογήσῃ τὴν πρακτικὴν ἐνέργειαν καὶ τὴν θεωρητικὴν ἔρευναν, νὰ ἐγκαταλείψῃ τὴν ἀρνητικήν του στάσιν. Ὅταν πρόκειται νὰ προβῶμεν εἰς ἐνέργειάν τινα ὡς πρακτικοὶ ἄνθρωποι ἢ νὰ ὑποστηρίξωμεν γνώμην τινὰ ὡς θεωρητικοὶ συζητηταί, ἔλεγεν ὅτι πρέπει νὰ προτιμῶμεν ἐκείνην τὴν δοξασίαν, ἥτις φαίνεται εἰς ἡμᾶς περισσότερον πιθανή. Τοιουτοτρόπως ἐγένετο ἱδρυτὴς τῆς «πιθανολογίας» (προμπαμπιλίσμους). Ἡ θετικὴ συμβολὴ τοῦ Καρνεάδου ἔγκειται εἰς τὴν μελέτην τοῦ φαινομένου τῆς πιθανότητος. Διαστέλλει διαφόρους βαθμοὺς πιθανότητος λαμβάνων ὑπ' ὄψιν ὄχι τὴν σχέσιν τῆς ἐμφανιζούσης πιθανότητα δοξασίας πρὸς τὰ ἐξωτερικὰ ἀντικείμενα, ἀλλὰ τὸν βαθμὸν τῆς πειστικότητος καὶ τῆς σαφηνείας ὑπὸ τὴν ὁποίαν ἐμφανίζεται ἐν τῇ συνειδήσει. Ἐκ τῶν δοξασιῶν, αἱ ὁποῖαι μᾶς φαίνονται πιθαναί, μερικαὶ ἐμφανίζονται καθ' ἑαυτὰς καὶ μεμονωμέναι, ἄνευ ἀναφορᾶς πρὸς ἄλλας ὡς πιθαναί. Τοῦτο ἀποτελεῖ τὸν πρῶτον καὶ χαμηλότερον βαθμὸν τῆς πιθανότητος. Περιοριζόμεθα νὰ θεωρήσωμεν δοξασίας τινὰς πιθανὰς χωρὶς νὰ τὰς ἐξετάσωμεν ὡς πρὸς τὰς σχέσεις των πρὸς ἄλλας. Αἱ τοιαῦται δοξασίαι καλοῦνται ἁπλῶς «φαντασίαι πιθαναί». Δεύτερος βαθμὸς πιθανότητος εἶναι ἐκεῖνος, κατὰ τὸν ὁποῖον ἡ πιθανότης τῶν δοξασιῶν μαρτυρεῖται καὶ ἀπὸ τὴν πιθανότητα ἄλλων δοξασιῶν αἵτινες συνδέονται μὲ αὐτάς. Μιὰ παράστασις ἐμφανίζουσα τὴν δευτέρου βαθμοῦ πιθανότητα ὀνομάζεται «φαντασία πιθανὴ καὶ ἀπερίσπαστος», ἤτοι πιθανή, χωρὶς ἡ πιθανότης της νὰ παραβλάπτεται ἀπὸ τὴν ἀντίθετον μαρτυρίαν ἄλλων. Τρίτος καὶ ὕψιστος βαθμὸς πιθανότητος εἶναι ἐκεῖνος, κατὰ τὸν ὁποῖον μία παράστασις εἶναι πιθανὴ καὶ ἀπερίσπαστος, ἀλλὰ συγχρόνως πᾶσαι ἀνεξαιρέτως αἱ μετ' αὐτῆς συνδεόμεναι ἀπὸ πάσης ἀπόψεως παραστάσεις ἐμφανίζουν πλήρη πιθανότητα. Μία τοιαύτη τρίτου βαθμοῦ πιθανότητος παράστασις ὀνομάζεται «φαντασία πιθανὴ καὶ ἀπερίσπαστος καὶ περιωδευμένη», ἤτοι ἐξητασμένη λεπτομερῶς πρὸς ὅλας τὰς κατευθύνσεις. Τὰς διακρίσεις ταύτας μεταφέρει ὁ Καρνεάδης καὶ εἰς τὰ ἠθικὰ προβλήματα. Κατὰ μαρτυρίαν τοῦ Σέξτου τοῦ Ἐμπειρικοῦ, ὡς πρὸς τὰ ἀδιάφορα ἔλεγεν ὅτι πρέπει νὰ λαμβάνωμεν ὡς κριτήρια τὰς πιθανὰς δοξασίας. Ὡς πρὸς τὰ λόγου ἀξία τὰς πιθανὰς καὶ ἀπερισπάστους καὶ ὡς πρὸς τὰ ἀναγκαία, εἰς τὰ ὁποῖα καταλήγεται καὶ ἡ εὐδαιμονία, τὰς πιθανὰς καὶ ἀπερισπάστους καὶ περιωδευμένας.

Χρησιμοποιῶν ὁ Καρνεάδης τὴν ἀγχίνοιάν του καὶ τὴν διαλεκτικήν του δεινότητα, ἠσχολήθη εἰς τὴν ἀνασκευὴν τῶν δογματικῶν δοξασιῶν τῆς Στωϊκῆς, καθὼς καὶ πάσης τῆς προγενεστέρας φιλοσοφίας. Ἀνεσκεύαζε τὴν ἐπὶ τῆς ἐν τῷ κόσμῳ ὑπαρχούσης ἁρμονίας καὶ τάξεως στηριζομένην ἀπόδειξιν περὶ τῆς ὑπάρξεως τοῦ Θεοῦ, ἀντιπαρατηρῶν ὅτι ἐν τῷ κόσμῳ ὑπάρχει πλῆθος κακῶν. Ἐθεώρει ὡς ἀντιφατικὴν τὴν ἀντίληψιν τῶν Στωϊκῶν, ἥτις θεωρεῖ τὸν θεὸν ὡς ἔμψυχον λογικὸν ὂν καὶ ἀποδίδει συγχρόνως εἰς αὐτὸν τὰ γνωρίσματα τῆς αἰωνιότητος. Πᾶν ἔμψυχον λογικὸν ὂν δὲν δύναται νὰ νοηθῇ χωρὶς νὰ ὑπόκειται εἰς ψυχικὰ συναισθήματα καὶ παθήματα. Πᾶν ὅμως πάθος καὶ συναίσθημα ἐμφανίζει τὸ ὑποκείμενον, τὸ ὑφιστάμενον ταῦτα, ὡς ἐπιδεκτικὸν φθορᾶς. Ἐπίσης κατεπολέμει τὰς προσπαθείας, ἃς κατέβαλλεν ὁ Χρύσιππος διὰ νὰ συμβιβάσῃ τὴν ἐλευθερίαν τῆς βουλήσεως μέ τὴν αἰτιοδοξίαν τῆς Εἱμαρμένης. Δὲν ἐδέχετο ὅτι ἡ Εἱμαρμένη δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ταυτόσημος μὲ τὴν συνεχῆ σύνδεσιν αἰτίων καὶ ἀποτελεσμάτων. Εἶναι δυνατὸν εἰς τὴν ἐξέλιξιν τοῦ κόσμου νὰ ἐπιδροῦν ἐνέργειαι ἀνεξάρτητοι, παρεισδύουσαι ἔξωθεν εἰς τὴν σειρὰν αἰτίου καὶ αἰτιατοῦ. Κατέρριπτε δὲ καὶ τὰς δοξασίας τῶν Στωικῶν, διὰ τῶν ὁποίων οὗτοι ἀπεδείκνυον τὴν ἀληθινότητα τῆς μαντικῆς. Ἔλεγεν ὅτι πρέπει νὰ συμβαίνῃ ἓν ἐκ τῶν δύο: ἢ τὰ ἐν τῷ κόσμῳ συμβαίνοντα εἶναι τυχαῖα, ὁπότε δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ περὶ αὐτῶν πρόβλεψις καὶ συνεπῶς οὔτε καὶ μαντική· ἢ τὰ ἐγκόσμια γεγονότα συμβαίνουν κατ' ἀναγκαιότητα, ὁπότε ἡ ἐξέτασις καὶ ἡ περὶ αὐτῶν πρόβλεψις ἀνήκει εἰς τὴν ἐπιστήμην καὶ οὐχὶ εἰς τὴν μαντικήν. Ἐπειδὴ ἦτο ὁπαδὸς τῆς πιθανολογίας, δὲν ἐδέχετο ὅτι δύναται νὰ ὑπάρξῃ ἀποδεικτικὴ βεβαιότης. Ἂν ἀπόδειξις, ἔλεγε, σημαίνῃ τὸ νὰ παραγάγωμεν τὴν ἀλήθειαν προτάσεώς τινος ἀπὸ τὴν ἀλήθειαν ἄλλων προτάσεων, δὲν θὰ εὕρωμεν, ποτὲ τέρμα κατὰ τὴν ἀποδεικτικὴν διαδικασίαν, διότι ἐπ' ἄπειρον θὰ ἀναγκαζώμεθα νὰ ἀνατρέχωμεν εἰς ἄλλας προτάσεις. Ὁ Καρνεάδης προβάλλει αὐτὸν τὸν ἰσχυρισμόν, διότι δὲν παραδέχεται τὴν ἄμεσον ἐνάργειαν, ὅπως ὁ Ἀριστοτέλης, ὅστις λέγει ὅτι τὴν βάσιν τῆς ἐπιστημονικῆς ἀποδείξεως ἀποτελοῦν αἱ ἀξιωματικαὶ προτάσεις. αἵτινες τυγχάνουν ἀπολύτως ἐναργεῖς. Ὁ Καρνεάδης ὑπέβαλλεν εἰς ἀμείλικτον διαλεκτικὴν κριτικὴν ἁπάσας τὰς προϋπαρχούσας δογματικὰς ἀντιλήψεις. Εἰς τὸ θεολογικὸν πρόβλημα ἔχει προλάβει τὰ περισσότερα ἐκ τῶν ἐπιχειρημάτων, ἅτινα προεβλήθησαν κατὰ τὰς συζητήσεις, τὰς γενομένας εἰς τοὺς μεταγενεστέρους χρόνους. Ἀρνούμενος νὰ δεχθῇ ὅτι εἶναι δυνατὸν νὰ ἀποδοθοῦν εἰς τὸ θεῖον ὃν ἀνθρωπομορφικαὶ ἰδιότητες, προπαρασκεύασε μίαν ὑψηλοτέραν περὶ τοῦ Θεοῦ ὡς ὑπερβατικοῦ ὄντος κειμένου ὑπεράνω παντὸς καθορισμοῦ, ἀντίληψιν. Ἡνοιξε τὸν δρόμον τοιουτοτρόπως διὰ νὰ κατευθυνθῇ ἡ σκέψις πρὸς τὴν ἀρνητικὴν θεολογίαν καὶ τὸν μυστικισμόν.

Τὸν Καρνεάδην διεδέχθη ὁ Κλειτόμαχος, ὅστις ἐπεμελήθη νὰ περισώσῃ τὰς δοξασίας τοῦ διδασκάλου του διὰ τῆς συγγραφῆς. Ὁ Στοβαῖος μᾶς διέσωσε γνώμην του, καθ' ἣν τὰ πάντα ἐν τῷ κόσμῳ διέπονται ὑπὸ τῆς τύχης. Παραδίδεται ἐπίσης περὶ αὐτοῦ ὅτι ἠνοεῖτο τὴν ὕπαρξιν τῆς ρητορικῆς ὡς τέχνης, δυναμένης νὰ ὑπάρξῃ ἀνεξαρτήτως τῆς φιλοσοφίας.

Διάδοχος τοῦ Κλειτομάχου ἐγένετο κατὰ τὸ 110 π.Χ. ὁ ἐκ Λαρίσης Φίλων ὅστις κατὰ τὸ 88 κατέφυγεν εἰς Ρώμην, ἐπειδὴ αἱ Ἀθῆναι ἐκυριεύθησαν ἀπὸ τὸν Ἀρχέλαον, τὸν στρατηγὸν τοῦ Μιθριδάτου. Ἐν Ρώμῃ εἶχε μεταξὺ τῶν ἀκροατῶν του καὶ τὸν Κικέρωνα. Ὁ Φίλων ἠθέλησε νὰ μετριάσῃ τὸν σκεπτικισμὸν τοῦ Καρνεάδου καὶ τοῦ Ἀρκεσιλάου, ἰσχυριζόμενος ὅτι ὑπάρχει μία μεσάζουσα βαθμὶς μεταξὺ πιθανότητος καὶ γνώσεως. Περισσότερον ἐπλησίασε πρὸς δογματισμὸν ὁ διαδεχθεὶς τὸν Φίλωνα Ἀντίοχος ὁ Ἀσκαλωνίτης, ὅστις ἀπέθανε κατὰ τὸ ἔτος 68 π.Χ. Τὴν διδασκαλίαν του ἤκουσεν ὁ Κικέρων ἐν Ἀθήναις κατὰ τὸ 78 π.Χ. Κατ' ἀρχὰς ἠνοεῖτο τὴν δυνατότητα τῆς γνώσεως. Κατόπιν ὅμως ἤλλαξε γνώμην εἰπὼν ὅτι, ὅταν ἰσχυρίζωμαι ὅτι οὐδὲν δύναται νὰ γνωσθῇ καὶ ὅτι τὰ πάντα εἶναι ἀμφίβολα, ὁ ἰσχυρισμός μου οὗτος ἀποτελεῖ ἀναμφίβολον γνῶσιν. Ἐπίσης ὅταν χαρακτηρίζωμεν μερικὰς δοξασίας ὡς ψευδεῖς, προϋποτίθεται ὅτι δεχόμεθα καὶ τὴν ὕπαρξιν ἀληθινῶν δοξασιῶν. Ὡς κριτήριον ἀληθείας δὲ ἐδέχθη ὁ Ἀντίοχος τὴν μεταξὺ τῶν διαφόρων φιλοσόφων συμφωνίαν. Ἀληθεῖς εἶναι αἱ προτάσεις αἵτινες ἔχουν γίνει δεκταὶ ὡς ὀρθαὶ ἀπὸ ὅλα τὰ φιλοσοφικὰ συστήματα. Ἐγένετο τοιουτοτρόπως θεμελιωτὴς τοῦ φιλοσοφικοῦ ἐκλεκτικισμοῦ, ἤτοι τοῦ συστήματος ἐκείνου, τὸ ὁποῖον ἐκλέγει κατ' ἀρέσκειαν γνώμας διαφόρων φιλοσόφων καὶ προσπαθεῖ νὰ τὰς ἐναρμονίσῃ εἰς ἀπηλλαγμένον ἀντιφάσεων σύστημα. Ὁ Ἀντίοχος διϊσχυρίζετο ὅτι μεταξὺ τῶν Ἀκαδημαϊκῶν καὶ Περιπατητικῶν φιλοσόφων ὑπῆρχε κατὰ βάθος συμφωνία καὶ ὅτι αἱ διαφωνίαι των ἦσαν λεκτικαί. Ἐπίσης ἔλεγεν ὅτι καὶ τὰ δόγματα τῶν Στωικῶν συμφωνοῦν πρὸς τὰς δοξασίας τῶν δύο μνημονευθεισῶν σχολῶν, τοῦ Πλάτωνα καὶ τοῦ Ἀριστοτέλη. Εἰς τὰ ἠθικὰ προβλήματα ἐπεζήτει ὁ Ἀντίοχος νὰ συμβιβάσῃ τὰς δοξασίας τοῦ Ζήνωνος καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους. Ἡ ἀρετή, ἔλεγεν, ἤμπορεῖ νὰ κάμῃ τὴν ζωὴν εὐδαίμονα, οὐχὶ ὅμως καὶ εὐδαιμονεστάτην. Διότι διὰ τὴν ἀπόκτησιν τοῦ ὑψίστου βαθμοῦ τῆς εὐδαιμονίας χρειάζονται νὰ ἐπικουρήσουν καὶ τὰ ἐξωτερικὰ ἀγαθά. Ἡ διδασκαλία τοῦ Φίλωνος καὶ τοῦ Ἀντιόχου ἤσκησε σπουδαιοτάτην ἐπίδρασιν ἐπὶ τοῦ Κικέρωνος. Τὸ πρῶτον βιβλίον τῶν «Ἀκαδημαϊκῶν Ὑστέρων» τοῦ Κικέρωνος ἀποτελεῖ ἔκθεσιν τῶν δοξασιῶν τοῦ Ἀντιόχου.

Ἡ Μέση στοά.

Παναίτιος καὶ Ποσειδώνιος. Ἡ πολεμικὴ ἥτις ἠσκήθη ἀπὸ τοὺς Ἀκαδημαϊκοὺς καὶ τοὺς Ἐπικου-

ρείους ἐναντίον τοῦ δογματισμοῦ τῆς Στοᾶς ἐγένετο ἀφορμὴ νὰ ἀνεθεωρήσουν οἱ Στωικοὶ πολλὰς ἐκ τῶν ἀκάμπτων καὶ ὑπεραυστηρῶν των δοξασιῶν. Οὕτω ὁ Ζήνων ὁ Ταρσεὺς καὶ ὁ Διογένης ὁ Βαβυλώνιος ἔπαυσαν νὰ ἀποδέχωνται τὴν περὶ ἐκπυρώσεως τοῦ σύμπαντος θεωρίαν. Προχωροῦν περαιτέρω τούτων ὁ Βόηθος ὁ Σιδώνιος ἀντέκρουσε τὴν δοξασίαν ταύτην ὑποστηρίξας ὅτι ὁ κόσμος τυγχάνει ἄφθαρτος καὶ αἰώνιος. Κατὰ τὸν Φιλωνα εἰς τὸ σύγγραμμά του περὶ ἀφθαρσίας τοῦ κόσμου, κεφ. 15, ὁ Βόηθος ὁ Σιδώνιος καὶ ὁ Παναίτιος «τὰς ἐκπυρώσεις καὶ παλιγγενεσίας καταλιπόντες πρὸς ὁσιώτερον δόγμα τὸ τῆς ἀφθαρσιας τοῦ κόσμου πάντως ηὐτομόλησαν», «ἀφοῦ ἐγκατέλειψαν τὰς περὶ ἐκπυρώσεως καὶ παλιγγενεσίας θεωριας, ηὐτομόλησαν εἰς ὁσιώτερον δόγμα, ὅπερ εἶναι ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ὑποστηριζει τὴν ἀφθαρσίαν τοῦ κόσου). Ὁ Φιλων ἀναφέρει καὶ τὰς ὑποδείξεις τὰς ὁποίας ἐχρησιμοποίει ὁ Βόηθος διὰ νὰ ὑποστηρίξῃ τὴν ἀφθαρσίαν τοῦ κόσμου: «εἰ γενητὸς καὶ φθαρτὸς ὁ κόσμος, ἐκ τοῦ μὴ ὄντος τὶ γενήσεται, ὅπερ καὶ τοῖς Στωικοῖς ἀτοπώτατον εἶναι δοκεῖ. Διὰ τί; Ὅτι οὐδεμίαν φθοροποιὸν αἰτίαν εὑρεῖν ἔστιν, οὔτ' ἐντὸς οὔτ' ἐκτός, ἥ τὸν κόσμον ἀνελεῖ ἐκτὸς μέν γὰρ οὐδέν ἐστιν ὅτι μὴ τάχα που κενόν, τῶν στοιχείων νόσημα τοιοῦτον ὃ γένοιτ' ἂν αἴτιον Θεῷ τοσούτῳ διαλύσεως· εἰ δ' ἀναιτίως φθείρεται, δῆλον ὅτι ἐκ τοῦ μὴ ὄντος ἔσται ἡ γένεσις τῆς φθορᾶς, ὅπερ οὐδ' ἡ διάνοια παραδέξεται». ('Εὰν παραδεχθῶμεν ὅτι ὁ κόσμος ἔχει γένεσιν καὶ φθοράν, θὰ πρέπει νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι γεννᾶται κάτι ἀπὸ τὸ μηδέν, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον καὶ οἱ Στωϊκοὶ θεωροῦν ὅτι εἶναι ἀτοπώτατον. Διατί; Διότι εἶναι ἀδύνατον νὰ εὕρωμεν μίαν φθοροποιὸν αἰτίαν, οὔτε μέσα εἰς τὸν κόσμον, οὔτε ἔξω ἀπὸ τὸν κόσμον, ἡ ὁποία θὰ εἶχε τὴν δύναμιν νὰ τὸν ἐξαφανίσῃ. Διότι ἔξω ἀπὸ τὸν κόσμον δὲν ὑπάρχει τίποτε ἄλλο παρὰ μόνον τὸ κενόν, ἐφ' ὅσον ὅλα τὰ στοιχεῖα συγκεντρώθηκαν εἰς τὴν ἐγκόσμιον περιοχήν, μέσα δὲ εἰς τὸν κόσμον δὲν ὑπάρχει κανὲν τόσον μεγάλο νόσημα, τὸ ὁποῖον θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ γίνῃ αἰτία νὰ διαλυθῇ εἰς τόσον μέγας Θεός, ὅπως εἶναι ὁ κόσμος. Ἂν δὲ ὁ κόσμος φθείρεται χωρὶς αἰτίαν, εἶναι φανερὸν ὅτι παράγεται ἐκ τοῦ μηδενὸς μία ἀφορμὴ ἥτις φέρει τὴν φθοράν, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον δὲν δύναται νὰ παραδεχθῇ ἡ διάνοια). Εἶναι φανερὸν ὅτι ὁ Βόηθος ἐπανέρχεται εἰς Πλατωνικὰς ἀντιλήψεις. Οὐ μόνον τὴν περὶ ἐκπυρώσεως δοξασίαν ἀρχίζουν νὰ ἐγκαταλείπουν οἱ Στωικοὶ ἀλλὰ τροποποιοῦν καὶ τὰς ἠθικάς των δοξασίας μετριάζοντες τὰς περὶ ἀπολύτου ἀδιαφορίας ἀντιλήψεις των. Ὁ Ἀντίπατρος ἔλεγε: «τό τέλος κεῖσθε ἐν τῷ διηνεκῶς καὶ ἀπαραβάτως ἐκλέγεσθαι μὲν τὰ κατὰ φύσιν, ἀπεκλέγεσθαι δὲ τὰ παρὰ φύσιν», Συλλ. Ἄρνιμ 3,253. ('Ο κανὼν ὁ ὁδηγῶν ἡμᾶς εἰς τὴν τελικὴν ἐπιδίωξιν τῆς ζωῆς εἶναι νὰ ἐκλέγωμεν συνεχῶς καὶ ἄνευ ἐξαιρέσεως ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα εἶναι σύμφωνα μὲ τὴν φύσιν). Ἀλλὰ καὶ ὡς πρὸς τὰς ἠθικὰς ἀντιλήψεις ἐπανέρχεται ὁ Ἀντίπατρος εἰς τὰς δοξασίας τοῦ Πλάτωνος. Κατὰ μαρτυρίαν τοῦ Κλήμεντος τοῦ Ἀλεξανδρέως (Στρωματεῖς 5, 14) εἶχε γράψει τρία βιβλία «περὶ τοῦ ὅτι κατὰ Πλάτωνα μόνον τὸ καλὸν ἀγαθὸν» (μὲ θέμα ὅτι κατὰ τὸν Πλάτωνα μόνον τὸ καλὸν εἶναι ἀγαθόν). Εἰς ταῦτα ἀπεδείκνυεν ὁ Ἀντίπατρος ὅτι κατὰ τὸν Πλάτωνα «αὐτάρκης ἡ ἀρετὴ πρὸς εὐδαιμονίαν» (ἀρκεῖ μόνη της ἡ ἀρετὴ διὰ νὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν εὐδαιμονίαν). Τὴν ἐγκατάλειψιν τῆς περὶ ἀδιαφορίας ἀντιλήψεως δεικνύει καὶ ἡ παραδοθεῖσα γνώμη τοῦ Ἡρακλείδου τοῦ Ταρσέως, μαθητοῦ τοῦ Ἀντιπάτρου κατὰ τὴν ὁποίαν τὰ ἁμαρτήματα εἶναι ἄνισα. Οἱ παλαιότεροι Στωικοὶ οὐδεμίαν ἔκαμνον διάκρισιν περὶ τοῦ μεγέθους τῶν ἁμαρτημάτων. Ἔλεγον ὅτι ὁ πνιγμένος μένει πνιγμένος εἴτε ὁ πνιγμός του συνέβη ὀλίγα μέτρα ὑπὸ τὴν ἐπιφάνειαν τῆς θαλάσσης, εἴτε εἰς τὸν βυθὸν αὐτῆς. Ἡ διάκρισις βαθμῶν ὡς πρὸς τὸ μέγεθος τῶν ἁμαρτημάτων δεικνύει ὅτι ἐγκαταλείπεται ἡ ἠθικὴ ἀκαμψία καὶ ὑπερβολικὴ αὐστηρότης τῶν παλαιοτέρων Στωικῶν. Ὁ ἄνθρωπος ἀρχίζει νὰ κρίνεται μὲ ἀνθρωπινότερα μέτρα, κατὰ τρόπον ὥστε νὰ γίνεται ἐμφανὴς ἡ ἀναβίωσις μιᾶς ἀνθρωπιστικῆς διαθέσεως.

Πάσας ταύτας τὰς τάσεις νὰ ἐξέλθῃ ἡ Στοὰ ἀπὸ τὴν ἀκαμψίαν εἰς τὴν ὁποίαν τὴν εἶχε περιαγάγει ὁ ἀπόλυτος ὀρθολογισμὸς συνειδητοποιεῖ ὁ ἐκ Ρόδου φιλόσοφος Παναίτιος. Εἰς τό πρόσωπόν του ἀναλάμπει διὰ μίαν εἰσέτι φορὰν τὸ ἑλληνικὸν πνεῦμα καὶ ἀσκεῖ τὴν ἐπίδρασίν του ἐπὶ τῆς Δύσεως. Ὅπως ἔχει διαπιστώσει ὁ Γερμανὸς φιλόλογος Ράϊτσενστάϊν, ὁ Παναίτιος εἶναι ἐκεῖνος ὅστις ἐμύησε τοὺς Ρωμαίους εἰς τὸ Ἰδεῶδες τοῦ ἀνθρωπιστικοῦ πνεύματος. Ὁ Κικέρων ἵσταται, ὡς πρὸς τὰ προβλήματα τῆς ἠθικῆς φιλοσοφίας, ὑπὸ τὴν ἐπίδρασίν του. Εἰς τὸ σύγγραμμά του «Περὶ καθηκόντων» (Ντὲ ὀφφικιῖς — DE OFFICIIS) ὁ Ρωμαῖος ρήτωρ παραλαμβάνει οὐ μόνον τὸ περιεχόμενον, ἀλλὰ καὶ αὐτὸν τὸν τίτλον ἀπὸ ὁμώνυμον σύγγραμμα τοῦ Παναιτίου. Κατὰ τοὺς χριστιανικοὺς χρόνους, ὁ Ἀμβρόσιος Μεδιολάνων εἰς ὁμώνυμον σύγγραμμά του ἐπαναλαμβάνει τὰς εἰς τὸ ἔργον τοῦ Κικέρωνος ἀναπτυσσομένας ἠθικὰς ἀντιλήψεις καὶ οὕτω ἐμμέσως διαδίδει εἰς τὸν χριστιανικὸν κόσμον τῆς Δύσεως τὰς ἠθικὰς δοξασίας τοῦ Παναιτίου. Διὰ τοῦτο ἀξίζει νὰ σταθῶμεν ὀλίγον πρὸ τῆς ἐξαιρετικῆς ταύτης φυσιογνωμίας, ἥτις προσείλκυσε πάντοτε τὴν προσοχὴν τῶν ἱστορικῶν τῆς φιλοσοφίας (βλέπε γαλλιστὶ ἐκδεδομένον σύγγραμμα τοῦ Ἕλληνος συγγραφέως Β. Ταπάκη: «Παναίτιος ὁ Ρόδιος», Παρίσιοι 1931).

Ὁ Παναίτιος ἐγεννήθη ἐν Ρόδῳ ἐξ εὐγενοῦς οἰκογενείας. Ὁ Στράβων (βιβλ. 14, σελ. 655), κάμνων λόγον περὶ τῶν ἐκ Ρόδου καταγομένων ἀνδρῶν, γράφει: «Ἄνδρες δ' ἐγένοντο μνήμης ἄξιοι πολλοὶ στρατηλάται καὶ ἀθληταί, ὧν εἰσι καὶ οἱ Παναιτίου τοῦ φιλοσόφου πρόγονοι». Εἶναι φανερὸν ὅτι οἱ πρόγονοί του θὰ εἶχον διακριθῆ ὡς ἀξιωματικοὶ καὶ ἀθληταί, συμφώνως πρὸς τὰς παραδόσεις τῆς Δωρικῆς φυλῆς, εἰς τὴν ὁποίαν ἀνῆκον οἱ Ρόδιοι. Περὶ τοῦ ἔτους τῆς γεννήσεώς του δὲν ἔχομεν σαφεῖς ἐνδείξεις. Συνδιάζοντες τὰ διάφορα γεγονότα τῆς ζωῆς του καταλήγομεν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι θὰ ἐγεννήθη περὶ τὸ 180 π.Χ. Κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἡ Ρόδος εἶχε κατορθώσει νὰ διατηρήσῃ τὴν ἐλευθερίαν της καὶ νὰ φθάσῃ εἰς μεγάλην ἐμπορικὴν ἀκμήν. Εἰς τὴν νῆσον διετηρεῖτο ἡ παλαιὰ πολιτικὴ παράδοσις μέχρι τοῦ 168 π.Χ., ὁπότε, ἐπιχειρήσαντες οἱ Ρόδιοι νὰ μεσολαβήσουν εἰς τὸν κατὰ τοῦ Περσέως πόλεμον τῆς Ρώμης, ἐπέσυραν τὴν δυσπιστίαν τῶν Ρωμαιων καὶ ἔχασαν τὴν ἀνεξαρτησιαν των. Πάντως κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς ἡλικίας του ὁ Παναίτιος ἔζησεν εἰς περιβάλλον τὸ ὁποῖον ὁλίγον διέφερεν ἀπὸ τὸ περιβάλλον τῶν ἑλληνικῶν πόλεων τῆς καλῆς ἐποχῆς. Διὰ νὰ μορφωθῇ εὐρύτερον ἐμαθήτευσε πιθανὼς ἐν Περγάμῳ, πλησίον τοῦ Κράτητος τοῦ Μαλλώτου. Ἀργότερον ἤκουσεν ἐν Ἀθήναις τοὺς Στωικούς, Διογένη τὸν Βαβυλώνιον καὶ τὸν Ἀντίπατρον τὸν Ταρσέα. Διὰ ποῖαν αἰτίαν καὶ πότε ἀκριβῶς ἦλθεν εἰς Ρώμην δὲν εἶναι γνωστόν. Πάντως ὅμως κατὰ τὴν ἐν Ρώμῃ διαμονήν του συνεδέθη στενῶς μὲ τὸν κύκλον τοῦ Σκιπίωνος τοῦ Ἀφρικανοῦ καὶ ἐγνωρίσθη μὲ τὸν ἐκεῖ διατρίβοντα ἐν πολιτικῇ αἰχμαλωσίᾳ ἱστορικὸν Πολύβιον. Ὅταν κατὰ τὸ 140 ὁ Σκιπίων κατ' ἐντολὴν τῆς Συγκλήτου ἀνέλαβεν ἀποστολὴν εἰς τὰς χώρας τῆς Ἀνατολῆς συμπαρέλαβε μαζί του ὡς σύμβουλον καὶ τὸν Παναίτιον, ὅστις εἶχεν ἐν τῷ μεταξὺ ἐπιστρέψει εἰς Ἑλλάδα. Τὴν διεύθυνσιν τῆς ἐν Ἀθήναις Στοᾶς ἀνέλαβε κατὰ τὸ 129 π.Χ. Περὶ τοῦ ἔτους τοῦ θανάτου του δέν ὑπάρχει ὁμοφωνία. Τινὲς δέχονται ὅτι ἀπέθανε κατὰ τὸ 110 π.Χ. Ὁ Γερμανὸς φιλόλογος Πόλεντς διετύπωσε τὴν γνώμην ὅτι ὁ θάνατός του πρέπει νὰ τεθῇ περὶ τὸ 99 π.Χ. Εἰς τὸ ἔργον «ου «Περὶ καθηκόντων», ὅπερ ἐξεδόθη 30 ἔτη πρὸ τοῦ θανάτου του, ὁ Παναίτιος εἶχεν ἐκφρασθῇ ἐναντίον τοῦ ἀγροτικοῦ νόμου τοῦ Τίβ. Γράκχου. Ἐπειδὴ μία τοιαύτη ἐπίκρισις θὰ ἦτο δυνατὴ μόνον μετὰ τὸ 129 π.Χ. ὁ Πόλεντς συμπεραίνει ὅτι ὁ θάνατος τοῦ Παναιτίου πρέπει νὰ συνέβη 30 ἔτη μετὰ τὴν χρονολογίαν ταύτην, ἤτοι ὀλίγον ἀργότερον τοῦ ἔτους 99 π.Χ. Ὡς τίτλοι ὑπ' αὐτοῦ συγγραφέντων ἔργων ἀναφέρονται οἱ ἀκόλουθοι: 1ον) «Περὶ εὐθυμίας». 2ον) «Περὶ πολιτείας». 3ον) «Περὶ τοῦ καθήκοντος». 4ον) «Περὶ προνοίας». 5ον) «Περὶ αἱρέσεων». 6ον) «Περὶ Σωκράτους καὶ τῶν σωκρατικῶν».

Ὁ Παναίτιος ἀπομακρυνόμενος ἀπὸ τὴν παλαιὰν Στοὰν ἐπανέρχεται εἰς τὴν παράδοσιν τῆς Ἀττικῆς φιλοσοφίας καὶ ἰδίᾳ εἰς τὸν Πλάτωνα. Κατὰ μαρτυρίαν τοῦ Κικέρωνος, ἀπεκάλει εἰς ὅλα του τὰ βιβλία τὸν Πλάτωνα «σοφώτατον, ἱερώτατον, Ὁμηρον τῶν φιλοσόφων». Κατὰ τὰς διδασκαλίας του ἀνέφερε πάντοτε τὸν «Πλάτωνα, Ἀριστοτέλη, Ξενοκράτη, Θεόφραστον καὶ Δικαίαρχον». Ἐγκατέλειψε τὴν περὶ ἐκπυρώσεως τοῦ κόσμου θεωρίαν καὶ ἐτάχθη ὑπὲρ τῆς δοξασίας τῆς θεωρούσης τὸν κόσμον ἄφθαρτον καὶ ἀγέννητον. Τὴν ψυχὴν τὴν ἐθεώρει ὑλικὴν σύνθεσιν συγκειμένην ἐκ πυρὸς καὶ ἀέρος. Διὰ τοῦτο δὲν δύναται, ἔλεγε, νὰ εἶναι ἀθάνατος, ἀλλὰ μὲ τὸν θάνατον διαλύεται. Λόγῳ τῆς συστάσεώς της ἡ ψυχὴ μετέχουσα τοῦ πυρὸς ἐπικοινωνεῖ μὲ τὸν παγκόσμιον λόγον. Μετέχουσα ἀφ' ἑτέρου τοῦ ἀέρος ἐπικοινωνεῖ μὲ τὴν ἄλογον φύσιν. Ἀπομακρυνόμενος ἀπὸ τὴν ὀρθοδοξίαν τῶν παλαιοτέρων Στωικῶν ἰσχυρίζεται ὅτι ὑπάρχει ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ἓν στοιχεῖον ἐξ ὁλοκλήρου ἄλογον, «ἥ φύσις». Τὸ λογικὸν μέρος τῆς ψυχῆς εἶναι τὸ ἀνώτερον, τὸ «ἡγεμονικόν», καὶ εἰς αὐτὸ ἀνήκει τὸ δικαίωμα νὰ καθοδηγήσῃ τὸ ἄλογον τμῆμα. Μὲ αὐτὴν τὴν διάκρισιν ὁ Παναίτιος ἐπανέρχεται εἰς τὸν δυϊσμὸν μεταξὺ τοῦ ἀλόγου καὶ τοῦ λογικοῦ τμήματος τοῦ ἀνθρώπου, τὸν ὁποῖον λίαν ἐντόνως εἶχον ἐξάρει ὁ Πλάτων καὶ ὁ Ἀριστοτέλης. Εἶναι αὐτονόητον ὅτι παρ' ὅλον τὸν δυϊσμόν του ὁ Παναίτιος δὲν παύει νὰ θεωρῇ τὴν ψυχὴν ὡς σωματικὴν καὶ φθαρτήν. Παρέχει ὅμως εἰς τὸν ἑαυτόν του τὴν δυνατότητα νὰ κάμῃ λόγον περὶ μιᾶς καθοδηγήσεως τοῦ ἀλόγου τμήματος ὑπὸ τοῦ λογικοῦ.

Μαζὶ μὲ τό δόγμα τῆς ἀθανασίας ἀπέρριπτεν ὁ Παναίτιος καὶ τὴν πίστιν εἰς τὴν μαντικὴν καὶ τὴν ἀστρολογίαν. Ὡς πρὸς τὸ θεολογικὸν πρόβλημα ἐξέφρασε τὴν γνώμην ὅτι ὑπάρχουν τρία εἴδη θεολογίας: Ἡ θεολογία τῶν ποιητῶν συμπίπτει μὲ τὴν μυθολογ.αν καὶ στερεῖται ἀξίας. Ἡ θεολογία τῶν φιλοσόφων ἀναγνωρίζει ὡς ἐνιαῖον καὶ μοναδικὸν Θεὸν τὸν ἐν τῇ φύσει κυριαρχοῦντα λόγον. Ἡ θεολογία τῶν πολιτικῶν ταυτίζεται, κατὰ τὸν Παναίτιον, μὲ τὴν δημοσίαν λατρείαν καὶ εἶναι ὠφέλιμος διότι συγκρατεῖ τὴν δημοσιαν τάξιν. Κατὰ βάθος λοιπὸν ἀπορίπτει τὴν πολυθεῖαν καὶ δὲν δέχεται τὴν ὕπαρξιν τοῦ Θεοῦ ὡς πνευματικοῦ ὄντος. Εἰς τὸν Θεὸν ἀποδίδει «εὐεργετικὴν φύσιν». Παραδέχεται ὅτι ἐρρύθμισε διὰ τῆς προνοίας ὁ Θεὸς τὰ πάντα κατὰ τὸν ἄριστον τρόπον. Δὲν θεωρεῖ ὅμως δυνατὴν τὴν ἐπέμβασιν τῶν θεῶν εἰς τὸν βίον τῶν ἀνθρώπων. Ἀπορρίπτει ἐπίσης καὶ τὸ περὶ τῆς παγκοσμίου συμπαθείας στωικὸν δόγμα.

Καὶ ὡς πρὸς τὰς ἠθικὰς θεωρίας ἀπεμακρύνθη ἀπὸ τὴν ἄκαμπτον τῶν παλαιοτέρων Στωικῶν αὐστηρότητα. Τὰς περὶ τοῦ ἠθικοῦ προβλήματος δοξασίας του δυνάμεθα νὰ ἐξακριβώσωμεν μελετῶντες τὸ σύγγραμμα τοῦ Κικέρωνος «Περὶ καθηκόντων», τὸ ὁποῖον ὁ Ρωμαῖος ρήτωρ ἔχει γράψει κατὰ τὸ πρότυπον τοῦ «Περὶ καθήκοντος» ἔργου τοῦ Παναιτίου. Ἐπειδὴ διέκρινεν ἐν τῇ ψυχῇ ἓν λογικὸν καὶ ἓν ἄλογον τμῆμα, ἐδίδασκεν ὅτι τὸ ἄλογον τμῆμα ἔπρεπε νὰ πειθαρχῇ εἰς τὰ προστάγματα τοῦ λογικοῦ. Ἀνεγνώριζεν ὅμως ὅτι αἱ ὁρμαὶ ἔχουν ἐμφυτευθῇ εἰς τὴν ἀνθρωπίνην ψυχὴν ὑπὸ τῆς φύσεως καὶ διὰ τοῦτο δὲν πρέπει νὰ ἐκριζωθοῦν, ἀλλὰ νὰ ἐναρμονισθοῦν μὲ τὰ κελεύσματα τοῦ λόγου. Τὸ ἰδεῶδες τοῦ βίου, κατὰ τὸν Παναίτιον, δὲν εἶναι ἡ «ἀπάθεια», ἀλλὰ ἡ «εὐθυμία», ἡ εὐχαρίστησις τῆς ψυχῆς ἡ προκύπτουσα ὄχι ἀπὸ τὴν ἀπραξίαν, ἀλλὰ ἀπὸ «τὰς καλὰς πράξεις». Διότι δι' αὐτὸν τὸ κύριον τέλος τῆς ζωῆς δὲν εἶναι ὁ θεωρητικός, ἀλλὰ ὁ «πρακτικὸς» βίος. Ἐκτιμᾶ τὴν ἀξίαν τῆς ἐπιστήμης, ἀλλὰ δι' αὐτὸν ὁ τέλειος ἄνθρωπος εἶναι ἐκεῖνος, ὅστις γνωρίζει νὰ χρησιμοποιῇ τὴν θεωρητικὴν γνῶσιν πρὸς ἐξυπηρέτησιν τῆς ζωῆς. Ἀκολουθῶν καὶ αὐτὸς τὸ παράδειγμα τοῦ Πλάτωνος ὁ ὁποῖος ἦτο σύμβουλος τοῦ Δίωνος, ἵσταται εἰς

πὸ μέσον τοῦ κύκλου τοῦ Σκιπίωνος, διότι νομίζει ὅτι διὰ τῶν ἀνδρῶν οἱ ὁποῖοι περιεστοίχιζον τὸν πορθητὴν τῆς Καρχηδόνος θὰ ἠδύνατο νὰ ἐπιδράσῃ ἐπὶ τῆς κοινωνικῆς ζωῆς τῶν ἀνθρώπων, νὰ βελτιώσῃ τὸν ἄνθρωπον ὡς «πολιτικὸν» καὶ «κοινωνικὸν» ζῶον.

Αἱ πρακτικαὶ ἐπιδιώξεις τοῦ ἠθικοῦ τμήματος τῆς φιλοσοφίας του ἀποδεικνύοντας καὶ ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι ἔγραψεν ἴδιον βιβλίον διὰ νὰ δε.ξη ποῖα εἶναι τὰ καθήκοντα συμφώνως πρὸς τὰ ὁποῖα πρέπει ὁ ἄνθρωπος νὰ κανονίζῃ τὴν συμπεριφοράν του. Ποῖον εἶναι τὸ ἠθικὸν ἰδεῶδες τῆς ζωῆς, κατὰ τὸν Παναίτιον, μανθάνομεν ἐκ μαρτυρίας τοῦ Κλήμεντος, ὅστις εἰς τοὺς «Στρωματεῖς» (2. 129) γράφει: «Παναίτιος τὸ ζῆν κατὰ τὰς δεδομένας ἡμῖν ἐκ φύσεως ἀφορμὰς τέλος ἀπεφήνατο» ('Ο Παναίτιος ἀνεγνώρισεν ὡς τελικὸν ἠθικὸν ἰδεῶδες νὰ ζῶμεν συμφώνως πρὸς ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα θέτει εἰς τὴν διάθεσίν μας ἡ φύσις). 'Η λέξις «ἀφορμή» σημαίνει εἰς τὴν συνήθη γλῶσσαν ἐκεῖνο ἀπὸ τὸ ὁποῖον ἀφορμᾶται τις. 'Αφορμή π.χ.: εἶναι διὰ τὸν ἐμπορευόμενον τὸ χρηματικὸν κεφάλαιον τὸ ὁποῖον κατέχει, διὰ τὸν στρατηγὸν ἡ βάσις τῶν ἐπιχειρήσεων του, διὰ τὸν δραματουργὸν ἡ ὕλη τοῦ μύθου. Προκειμένου διὰ τὴν ἠθικὴν ζωήν, ἀφορμαὶ εἶναι αἱ προδιαθέσεις τὰς ὁποίας μᾶς ἔχει δώσει ἡ φύσις, ἡ ἀτομικότης, ὅπως λέγομεν εἰς τὴν γλῶσσαν τῆς νεωτέρας παιδαγωγικῆς. 'Ο Παναίτιος συνεπῶς λαμβάνει ὑπ' ὄψιν τὰς ἀτομικὰς προδιαθέσεις, τὴν «οἰκείαν φύσιν», ὅπως θὰ ἔλεγεν ὁ Πλάτων. Μεταρρυθμίζει τὸ σύστηρὸν ἠθικὸν ἰδεῶδες τῶν παλαιοτέρων Στωικῶν, οἵτινες λέγοντες «φύσιν» ἐννόουν τὴν παγκόσμιον τάξιν καὶ δὲν ἐδέχοντο νὰ λαμβάνεται ὑπ' ὄψιν ἡ ἀτομικὴ ἰδιοφυΐα. Τὸ ἰδεῶδες τοῦ Παναιτίου μᾶς πλησιάζει πρὸς τὴν ἰδέαν τῆς παιδείας νοουμένης ὡς καλλιεργείας τῶν ἀτομικῶν προδιαθέσεων. Εἶναι ἀφ' ἑαυτοῦ νοητὸν ὅτι τὰς ἀτομικὰς κλίσεις θὰ τὰς καλλιεργῶμεν μόνον ἐφ' ὅσον δὲν ἀποτελοῦν ἐλάττωμα. 'Απὸ τῆς ἀπόψεως δὲ ταύτης πάλιν ὁ κοινὸς λόγος πρέπει νὰ χοησιμοποιεῖται ὡς διορθωτικὸν μέτρον καὶ ὅριον τῶν ἀτομικῶν κλίσεων. Πάντως ὅμως οὐδεὶς ἄνθρωπος δύναται νὰ ἐπιτελέσῃ κάτι πρὸς τὸ ὁποῖον ἀντιτίθεται ἡ ἀτομική του κατασκευή. 'Ο Παναίτιος πρεσβεύει ὅτι ὁ ἄνθρωπος πρέπει νὰ συμμορφωθῇ μὲ τὸν παγκόσμιον λόγον στηριζόμενος εἰς τὰς ἀτομικάς του προδιαθέσεις, νὰ προαγάγῃ δηλαδή, ὅπως λέγει ἡ νεωτέρα παιδαγωγική, τὴν ἀτομικότητα εἰς προσωπικότητα.

Κατὰ τὸν Διογένη τὸν Λαέρτιον (7. 92) «Παναίτιος μὲν οὖν φησὶν ἀρετὰς θεωρητικὴν καὶ πρακτικὴν» ('Ο Παναίτιος ἀναγνωρίζει ὅτι ὑπάρχουν δύο ἀρεταί: ἡ θεωρητικὴ καὶ ἡ πρακτική). 'Ακολουθῶν δὲ τὸν ἀριστοτελικὸν Δικαίαρχον, ἐκδηλώνει τὴν προτίμησίν του πρὸς τὸν πρακτικὸν βιον ἔναντι τοῦ θεωρητικοῦ. 'Η εἰς τὸν θεωρητικὸν βίον ἀναφερομένη ἀρετὴ εἶναι ἡ σοφία. Εἰς τὸν πρακτικὸν βιον ἀναφέρονται αἱ τρεῖς ὑπολειπόμεναι ἀρεταί, ἤτοι ἡ δικαιοσύνη, ἡ ἀνδρεία καὶ ἡ σωφροσύνη. 'Η σοφία εἶναι «ἐπιστήμη θείων τε καὶ ἀνθρωπίνων πραγμάτων». Μᾶς παρέχει τὴν γνῶσιν τοῦ κόσμου, ὅστις εἶναι «πόλις ἐκ θεῶν καὶ ἀνθρώπων συνεστῶσα.... κοινωνίαν δ' ὑπάρχειν πρὸς ἀλλήλους διὰ τὸ λόγου μετέχειν, ὃς ἔστι φύσει νόμος» (ὁ κόσμος εἶναι πόλις συγκειμένη ἐκ θεῶν καὶ ἀνθρώπων· οὗτοι δὲ ἔχουν ἀμοιβαίαν ἐπικοινωνίαν διότι μετέχουν τοῦ λόγου, ὁ ὁποῖος εἶναι κατὰ φύσιν νόμος). "Οσον ὑψηλὰ ὅμως καὶ ἂν εἶναι τὰ θέματα τῆς σοφίας, ἂν δὲν ἐπακολουθήσῃ ἡ πρᾶξις, ἡ σοφία μόνη της μένει ἀτελής. 'Ο ἄνθρωπος εἶναι ὄν, ὅπερ ἔχει πλασθῇ οὐ μόνον διὰ νὰ σκέπτεται, ἀλλὰ καὶ διὰ νὰ πράττῃ. 'Η πρᾶξις δὲ ἀναφέρεται, λόγῳ τῆς ὑπαρχούσης κοινωνίας, εἰς καθήκοντα πρὸς τοὺς θεοὺς καὶ εἰς καθήκοντα πρὸς τοὺς ἀνθρώπους. 'Επειδὴ οἱ θεοὶ δὲν ἔχουν ἀνάγκην τῆς βοηθείας μας, ἀπομένει ὡς ἠθικὸν αἴτημα νὰ ἐκπληρώμεν τὰ πρὸς τὴν κοινωνίαν τῶν ἀνθρώπων καθήκοντα μας. Τὰ πρὸς ταύτην, ὅμως καθήκοντά μας δυνάμεθα νὰ ἐκπληρώσωμεν μόνον ζῶντες ἐν πολιτείᾳ. 'Ο Παναίτιος ἀναγνωρίζει, ὡς καταφαίνεται ἐκ τοῦ πρώτου βιβλίου τοῦ «Περὶ καθηκόντων» συγγράμματος τοῦ Κικέρωνος ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι «ζῶον φύσει πολιτικὸν» καὶ ὅτι ἡ πόλις ἔχει ὀντολογικὴν προτεραιότητα ἔναντι τοῦ ἀτόμου. 'Ο ἄνθρωπος μόνος, λέγει ὁ Κικέρων ἐν τῇ 16 παραγράφῳ τοῦ δευτέρου βιβλίου τοῦ «Περὶ καθηκόντων» συγγράμματός του, ἀπηχῶν τὰς ἀντιλήψεις τοῦ Παναιτίου, οὐδὲν μέγα δύναται νὰ κατορθώσῃ ἄνευ τῆς συνεργασίας τῶν ἄλλων. Διὰ τοῦτο πρέπει νὰ γνωρίζῃ τὰ μέσα, διὰ τῶν ὁποίων θὰ προσελκύσῃ τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους εἰς τὴν διάπραξιν καλῶν πράξεων. "Υψιστος ὅμως κανών, ρυθμίζων τὴν δρᾶσίν του θὰ εἶναι νὰ μὴ ἀποβαίνουν αἱ πράξεις του «βλαβεραὶ διὰ τὴν πολιτείαν» (Κικέρ. «Περὶ καθηκόντων» 2 παρ. 72). Πᾶς ὁ διοικῶν τὴν πολιτείαν πρέπει νὰ μεριμνᾷ ὅπως ἀποκτᾷ τὴν εὔνοιαν τῶν πολιτῶν καὶ δόξαν, προάγων εἰς ὕψιστον βαθμὸν τὰ συμφέροντα τῆς πολιτείας. Αὐτὸν τὸν σκοπὸν φαίνεται ὅτι ἔθετεν ὡς ὕψιστον ἠθικὸν ἰδεῶδες ὁ Παναίτιος. 'Ο ὑπ' αὐτοῦ τιθέμενος ὕψιστος ἰδεώδης σκοπὸς ἀπέβλεπεν εἰς τὸ νὰ κάμῃ δυνατὴν τὴν συνύπαρξιν τοῦ «καλοῦ» καὶ τοῦ «ὠφελίμου». Τὸν συνδυασμὸν τῶν δύο τούτων ἀξιῶν δύναται μόνον ὁ πολιτικὸς ἄρχων νὰ ἐπιτελέσῃ. Συντελῶν εἰς τὸ κοινὸν καλὸν διὰ τῆς καλῆς διοικήσεως τῆς πολιτείας, ἀποκτᾷ συνάμα δι' ἑαυτὸν δόξαν, τιμὴν καὶ εὔνοιαν. Εἶναι προφανὲς ὅτι ἡ ἠθικὴ τοῦ Παναιτίου ἀποχωρίζεται ἀπὸ τὸ κοσμοπολιτικὸν ἰδεῶδες τῶν παλαιοτέρων Στωικῶν καὶ ἐπανέρχεται εἰς τὸ πολιτικὸν ἰδεῶδες τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς πόλεως. 'Ο Πλούταρχος ἐπιβεβαιώνει τὴν διαπίστωσιν αὐτὴν μαρτυρῶν ὅτι ὁ Παναίτιος οὐδέποτε ἐλησμόνησε τὸν σύνδεσμόν του μὲ τὴν πόλιν τῆς καταγωγῆς του. «Πολύβιος καὶ Παναίτιος τῇ Σκιπίωνος εὐνοίᾳ πρὸς αὐτοὺς μεγάλα τὰς πατρίδας ὠφελήσαντες» (.Ο Πολύβιος καὶ ὁ Παναίτιος διὰ τῆς πρὸς αὐτοὺς εὐνοίας τοῦ Σκιπίωνος, προσέφερον μεγάλα ὠφελήματα πρὸς τὴν πατρίδα των) ('Ηθικ. 814 Β). 'Ο αὐτὸς συγγραφεὺς ἀναφέρει ὅτι ὅταν οἱ 'Αθηναῖοι ἐπροθυμοποιήθησαν νὰ ἀναγνωρίσουν ὡς πολίτην τῶν 'Αθηνῶν τὸν Παναίτιον, οὗτος ἀπεποιήθη, εἰπὼν ὅτι διὰ τὸν σωφρονοῦντα ἀρκεῖ νὰ εἶναι πολίτης μιᾶς μόνον πόλεως: «Οὕτω δὲ καὶ τὴν οἰκείαν πόλιν τινὲς εἶπον ἐγγυτέραν τῆς μὴ οἰκείας κἂν μᾶλλόν τις ἐν ταύτῃ τυγχάνῃ τιμώμενος, διὰ τὴν κατὰ φύσιν σχέσιν. Καὶ ὀρθῶς ὁ Παναιτιος, πολίτην αὐτὸν 'Αθηναίων ποιεισθαι σπευδόντων, εἶπε τῷ σώφρονι μίαν πόλιν ἀρκεῖν» (Πλουτ. «'Εκ τῶν εἰς 'Ησίοδον ὑπομν.» κεφ. 65 «'Ηθικὰ» τόμ. 7 σελ. 84 ἔκδ. Βερναρδάκη). (Τοιουτοτρόπως δὲ καὶ μερικοὶ εἶπον ὅτι ἡ πόλις τῆς καταγωγῆς των εἶναι εἰς αὐτοὺς πλησιεστέρα ἀπὸ τὴν ξένην πόλιν, ἔστω καὶ ἂν ἀπολαμβάνῃ εἰς τὴν ξένην πόλιν κανεὶς μεγαλυτέρας τιμάς. 'Ο σύνδεσμος πρὸς τὴν πόλιν τῆς καταγωγῆς ὀφείλεται εἰς τὴν ἐκ φύσεως σχέσιν. Καὶ ὀρθῶς ὁ Παναίτιος, ὅταν οἱ 'Αθηναῖοι ἐπροθυμοποιοῦντο νὰ τὸν κάμουν πολίτην των, ἀπήντησεν ὅτι εἷς τὸν σώφρονα εἶναι ἀρκετὴ μία πόλις).

Δὲν χρειάζεται νὰ προστεθοῦν καὶ ἄλλοι λόγοι διὰ νὰ ἀποδειχθῇ ὅτι ὁ Παναίτιος μένει πιστὸς εἰς τὸ πολιτικὸν ἰδεῶδες τῆς πόλεως. Μίαν τοιαύτην ἰσχυρὰν προσκόλλησιν εἰς τὸ πατροπαράδοτον ἰδεῶδες εὗρισκεν ὁ Ρόδιος φιλόσοφος καὶ εἰς τὸν Δημοσθένη. «Παναίτιος δ' ὁ φιλόσοφος καὶ τῶν λόγων αὐτοῦ (δηλαδὴ τοῦ Δημοσθένους) φησὶν οὕτω γεγράφθαι τοὺς πλείστους ὡς μόνον τοῦ καλοῦ δι' αὐτὸ αἱρετοῦ ὄντος, τὸν περὶ τοῦ στεφάνου τὸν κατὰ 'Αριστοκράτους, τὸν ὑπὲρ τῶν ἀτελειῶν· ἐν οἷς πᾶσιν οὐ πρὸς τὸ ἥδιστον καὶ ῥᾷστον ἢ λυσιτελέστατον ἄγει τοὺς πολίτας, ἀλλὰ πολλαχοῦ τὴν ἀσφάλειαν καὶ τὴν σωτηρίαν οἴεται δεῖν ἐν δευτέρᾳ τάξει τοῦ καλοῦ ποιεῖσθαι καὶ τοῦ πρέποντος» (Πλ. «Δημοσθένης» 852 Α). ('Ο Παναίτιος δὲ ὁ φιλόσοφος λέγει ὅτι οἱ πλείστοι ἐκ τῶν λόγων τοῦ Δημοσθένους ἔχουν γραφῇ κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον, μὲ τὴν ἰδέαν δηλαδὴ ὅτι μόνον τὸ καλὸν πρέπει καθ' αὐτὸ νὰ τυγχάνῃ προτιμήσεως. Τοιοῦτοι λόγοι εἶναι ὁ περὶ τοῦ στεφάνου, ὁ κατὰ τοῦ 'Αριστοκράτους καὶ ὁ ὑπὲρ τῶν ἀτελειῶν. Εἰς τούτους ὅλους δὲν ὁδηγεῖ τοὺς πολίτας πρὸς τὸ εὐχαριστότατον καὶ τὸ εὐκολώτατον ἢ τὸ ἐπωφελέστατον. 'Αλλὰ πολὺ συχνὰ ἐκφράζει τὴν ἀντίληψιν ὅτι πρέπει ἡ ἀσφάλεια καὶ ἡ σωτηρία νὰ τίθενται εἰς δευτερεύουσαν θέσιν ἀπέναντι τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ πρέποντος). Αἱ ἀντιλήψεις αὗται τοῦ Παναιτίου δὲν εἶναι γέννημα ρωμαντικῆς ἐπιστροφῆς εἰς παλαιοτέρους χρόνους, ἀλλὰ ζῶσα πίστις εἰς τὴν ψυχὴν τῶν πολιτῶν τῆς Ρόδου, ἥτις διετήρει ἀκόμη κατὰ τὸν 2ον π.Χ. αἰῶνα τὰ ἰδεώδη τῆς ἀρχαίας πόλεως. 'Ο ἀνθρωπισμός, τὸν ὁποῖον εἰσάγει ὁ Παναίτιος εἰς τὴν Ρώμην, δὲν εἶναι ὁ κοσμοπολιτικὸς ἀνθρωπισμὸς τῶν Κυνικῶν καὶ ἀρχαιοτέρων Στωικῶν, ἀλλὰ ὁ πολιτικὸς ἀνθρωπισμὸς τῆς ἑλληνικῆς πόλεως τοῦ 5ου π.Χ. αἰῶνος. Πρόκειται περὶ ἀνθρωπισμοῦ, ὅστις θέτει ὡς ἰδεῶδες τὸ «καλὸν» καὶ τὸ «πρέπον», ἐξαίρων τοῦτο ἔναντι τοῦ ὠφελίμου. 'Ο Ρόδιος φιλόσοφος ὑψώθη ὡς προασπιστὴς τῆς ἀνθρωπίνης πολιτικῆς ἀξιοπρεπείας καὶ διέδωκε τὸ ἰδεῶδες τοῦτο διὰ τοῦ Κικέρωνος καὶ εἰς τοὺς λαοὺς τῆς Δύσεως. Μεταξὺ τῶν προθέσεων τοῦ βιβλίου του «Περὶ καθήκοντος» ὅμως ἦτο, ὅπως παρετήρησεν ὁ Βιλαμόβιτς, νὰ ἐξεγείρῃ μέσα εἰς τὰς ψυχὰς τῆς ἑλληνικῆς νεότητος τὴν ὁρμὴν πρὸς τὸ «καλὸν» καὶ τὸ «πρέπον». Διὰ τοῦ στόματός του ὡμίλει διὰ μίαν εἰσέτι φορὰν τὸ πνεῦμα τῆς παλαιᾶς ἑλληνικῆς πόλεως. "Αν δὲν κατώρθωσε νὰ ἀναρριπίσῃ τὴν πνοὴν αὐτὴν εἰς τὰς ἑλληνικὰς καρδίας ὁ Παναίτιος, ἐπέτυχε νὰ διαδώσῃ τὸ πνεῦμα τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτικοῦ ἀνθρωπισμοῦ μὲ μεσάζοντα τὸν Κικέρωνα εἰς τοὺς λαοὺς τῆς Δύσεως.

'Εξ ἴσου μὲ τὸν Παναίτιον λαμπρὰ καὶ ἐπιβλητικὴ φιλοσοφικὴ φυσιογνωμία εἶναι καὶ ὁ ἐκ τῆς ἐν Συρίᾳ 'Απαμείας καταγόμενος Ποσειδώνιος (135—51 π.Χ.). Κατ' ἀρχὰς ὑπῆρξε μαθητὴς τοῦ Παναιτίου ἐν Ρόδῳ ἔπειτα ἐπεχείρησε μεγάλα ταξίδια εἰς τὴν Αἴγυπτον, τὴν Νουβίαν, τὴν Μασσαλίαν καὶ τὴν 'Ισπανίαν. Περιηγήθη ὅλας τὰς χώρας τῆς Μεσογείου, τὴν Σικελίαν καὶ τὰ παράλια τῆς 'Αδριατικῆς. 'Ιδίαν σχολὴν ἵδρυσεν ἐν Ρόδῳ κατὰ τὸ 97 π.Χ. 'Εκεῖ τὸν ἤκουσεν ὁ Κικέρων κατὰ τὸ 78 π.Χ. ὁ δὲ Πομπήϊος τὸν ἐτίμησε δύο φορὰς διὰ τῆς ἐπισκέψεώς του. Κατὰ τὸ 86 μετέβη εἰς Ρώμην ὡς ἀπεσταλμένος. Φαίνεται ὅτι καὶ διὰ δευτέραν φορὰν μετὰ ταῦτα ἐπραγματοποίησε νέον ταξίδιον πρὸς τὰ ἐκεῖ. Τὰ ταξίδιά του τοῦ ἔδωκαν τὴν ἀφορμὴν νὰ γνωρίσῃ πολλοὺς ἐπιφανεῖς ἄνδρας τῆς ἐποχῆς του καὶ νὰ ἀποκτήσῃ εὐρυτάτην ἐμπειρίαν γεγονότων καὶ χωρῶν. 'Ησχολήθη μὲ ὅλους τοὺς κλάδους τοῦ ἐπιστητοῦ. 'Ο Γερμανὸς Ἱστοριογράφος τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας 'Εδ. Τσέλλερ θεωρεῖ τοῦτον ὡς «τὸ καθολικώτερον μετὰ τὸν 'Αριστοτέλη πνεῦμα τὸ ὁποῖον παρήγαγεν ἡ 'Ελλάς». Ὑπῆρξε πολυγραφώτατος, ἀλλὰ πάντα τὰ ἔργα του ἀπωλέσθησαν. Μεταξὺ τῶν τίτλων τῶν συγγραμμάτων του ἀναφέρονται οἱ ἀκόλουθοι: «Περὶ θεῶν», «Περὶ μαντικῆς», «Περὶ εἱμαρμένης», «Περὶ ἡρώων καὶ δαιμόνων», «Φυσικοὶ λόγοι», «Περὶ κόσμου», «'Εξήγησις τοῦ Πλάτωνος Τιμαίου», «Περὶ κενοῦ», «Περὶ μετεώρων» κ.λπ. Διὰ νὰ ἀνασυνθέσωμεν τὸ περιεχόμενον τῆς διδασκαλίας του χρησιμοποιοῦμεν κυρίως τὸ δεύτερον βιβλίον τοῦ «Περὶ φύσεως τῶν θεῶν» συγγράμματος τοῦ Κικέρωνος, τὸ πρῶτον βιβλίον τῶν «Τουσκουλανῶν διατριβῶν» καὶ τὸ «Περὶ μαντικῆς» τοῦ αὐτοῦ συγγραφέως. 'Επίσης ὁ Γαληνὸς μᾶς διέσωσε πολλὰς δοξασίας του, στρεφομένας κατὰ τῆς περὶ παθῶν διδασκαλίας τοῦ Χρυσίππου. 'Ο Σενέκας εἰς τὰ «Φυσικὰ ζητήματα», ὁ Στράβων καὶ ὁ Κλεομήδης ἔχουν ἐγκατασπείρει εἰς τὰ ἔργα των πολλὰς ἐκ τῶν θεωριῶν τοῦ Ποσειδωνίου. Καὶ εἰς τὰ σχόλια εἰς τὸν Εὐκλείδην τὰ γραφέντα ὑπὸ τοῦ Πρόκλου παρέχονται ἀρκεταὶ ἐνδείξεις σχετικαὶ μὲ τὰς δοξασίας τοῦ Ποσειδωνίου. 'Ο Γερμανὸς λατινιστὴς Νόρντεν εἰς τὰ σχόλιά του εἰς τὸ 6ον βιβλίον τῆς «Αἰνειάδος» τοῦ Βιργιλίου, καθὼς καὶ ὁ Χάϊντσε εἰς τὸ «Περὶ

Ξενοκράτους» σύγγραμμά του ἐξέφρασαν τὴν γνώμην ὅτι ἐπίδρασιν τοῦ Ποσειδωνίου μαρτυρεῖ ὁ ἐσχατολογικὸς περὶ τῆς ψυχῆς μῦθος, ὁ ἐκτιθέμενος εἰς τὸ τέλος τοῦ μνημονευθέντος διβλίου τοῦ Βιργιλίου καὶ εἰς τὴν πραγματείαν τοῦ Πλουτάρχου, τὴν φερομένην ὑπὸ τὸν τίτλον «Περὶ τοῦ ἐμφαινομένου προσώπου τῷ κύκλῳ τῆς σελήνης». Ὁ Γαΐγκερ εἰς τὸ σύγγραμμά του, τὸ ἀναφερόμενον εἰς τὸ «Περὶ φύσεως ἀνθρώπου» διβλίον τοῦ Νεμεσίου, ἀνευρίσκει τὰς πρώτας ἀρχὰς τοῦ Νεοπλατωνισμοῦ εἰς τὸν Ποσειδώνιον. Πράγματι οὗτος ὀπισθοδρομεῖ πρὸς τὰς πλατωνικὰς ἀντιλήψεις καὶ μεταρρυθμίζει κατὰ τρόπον λίαν ἀποφασιστικὸν τὰ δόγματα τῶν παλαιοτέρων Στωικῶν. Ἐνῷ ἡ παλαιοτέρα Στοὰ εἶχε παραμελήσει τὴν σπουδὴν τῶν ἐπιστημῶν, ὁ Ποσειδώνιος ἠσχολήθη ἐντατικῶς μὲ ὅλους τοὺς ἐπιστημονικοὺς κλάδους. Διὰ τοῦτο ὁ Γαληνὸς γράφει περὶ αὐτοῦ: «Ποσειδώνιος ὁ ἐπιστημονικώτατος τῶν Στωικῶν διὰ τὸ γεγυμνάσθαι κατὰ γεωμετρίαν» (Ὁ Ποσειδώνιος ὑπῆρξεν ὁ ἐπιστημονικώτατος ἐκ τῶν Στωικῶν, διότι εἶχε γυμνάσει τὴν σκέψιν του μὲ τὴν γεωμετρίαν).

Ἡ φιλοσοφία ὁρίζεται ἀπὸ τὸν Ποσειδώνιον ὡς γνῶσις τῶν θείων καὶ ἀνθρωπίνων πραγμάτων καὶ τῶν αἰτίων αὐτῶν. Ἐκ τοῦ ὁρισμοῦ καταφαίνεται ὅτι ἐννοεῖ τὸ σύμπαν ὡς ἑνότητα περιέχουσαν τὰ θεῖα καὶ ἀνθρώπινα. Ὅλα τὰ ὑπάρχοντα ἐν τῷ κόσμῳ πράγματα συνέχονται ὑπὸ τῆς «συμπαθείας». Ὁλόκληρον τὸ σύμπαν ἀποτελεῖ ἑνιαῖον σύνολον, ἀποτελούμενον ἐξ ἱεραρχικῶν βαθμίδων. Ἀρχίζει ἀπὸ τὰ ἀνόργανα, προχωρεῖ εἰς τὰ ὀργανικά, φθάνει εἰς τὸν ἄνθρωπον, ὑψοῦται δὲ εἰς τὰς ὑπερφυσικὰς σφαίρας τῆς θεότητος. Εἰς ὅλα τὰ μέρη τοῦ κόσμου ἔχει διασπαρῇ ἡ «ζωτικὴ δύναμις», ἥτις ἔλκει τὴν πηγήν της ἀπὸ τὸν ἥλιον καὶ διαχέεται εἰς τὸν κόσμον ὡς θερμογόνος ὀργανικὴ δύναμις. Καὶ ὁ Θεὸς δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο, παρὰ ἓν πυρῶδες πνεῦμα, προικισμένον μὲ νόησιν «πνεῦμα νοερὸν πυρῶδες, οὐκ ἔχον μὲν μορφήν, μεταβάλλον δὲ εἰς ὃ βούλεται καὶ συνεξομοιούμενον πᾶσι» (Ντίλς «Δοξογρ.» σ. 302) (Πνεῦμα δυνάμενον νὰ νοῇ, ἀπαρτιζόμενον ἀπὸ φλόγα, τὸ ὁποῖον δὲν ἔχει μορφήν, μεταβάλλεται δὲ εἰς ὅ,τι θέλει καὶ ἐξομοιώνεται μὲ τὴν μορφὴν οἱουδήποτε ὄντος). Ὁ Θεὸς εἶναι πανταχοῦ παρὼν ἐν τῇ φύσει, εἰς τὴν πτῆσιν τῶν πτηνῶν, εἰς τὴν δύναμιν ἥτις συνέχει τὸν ἄνθρωπον εἰς τὴν δύναμιν τῶν στοιχείων, εἰς τὴν κίνησιν τῶν ὑδάτων καὶ εἰς τὴν ὁρμὴν τῶν ἀνέμων. Ὁ κόσμος ἀποτελεῖ ὀργανικὸν σύνολον, ἓν εἶδος τεραστίου ζώου, τὸ ὁποῖον ζῇ μίαν συνολικὴν ζωὴν ἥτις εἶναι ὁμοία εἰς ὅλα τὰ μέρη τοῦ σύμπαντος. Διὰ τοῦτο ὅλα τὰ μέρη τοῦ κόσμου συνδέονται διὰ συμπαθείας. Ὅταν σημειωθῇ εἴς τι μέρος τοῦ κόσμου κίνησίς τις, σημειοῦται ταυτόχρονος κίνησις «συγκίνησις» καὶ εἰς τὰ ἄλλα μέρη τοῦ κόσμου. Ὑπάρχει λοιπὸν ἐν τῷ κόσμῳ ἓν κοινὸν αἰσθητήριον, ἐφ' ὅσον τὰ μέρη του συμπάσχουν. Ἐπὶ τῆς τοιαύτης συγκινήσεως ἐστήριξεν ὁ Ποσειδώνιος καὶ τὴν εἰς τὴν μαντικὴν πίστιν. Εἰς ἓν χωρίον τοῦ «Περὶ μυστηρίων» ἔργου τοῦ Ἰαμβλίχου δικαιολογεῖται κατὰ τὸν τρόπον τοῦτον ἡ πίστις πρὸς τὴν μαντικήν. «Καὶ ἡ ἕνωσις δὲ καὶ συμπάθεια τοῦ παντὸς καὶ ἡ ὡς ἐφ' ἑνὸς ζώου συγκίνησις τῶν πορρωτάτων μερῶν ὡς ἐγγὺς ὄντων, τὴν τῶν σημείων τούτων πομπὴν ἐκ θεῶν ἀνθρώποις καταπέμπει» (Καὶ ἡ ἕνωσις καὶ ἡ συμπάθεια τοῦ παντὸς καὶ ἡ ταυτόχρονος συγκίνησις τῶν εἰς μεγίστην ἀπόστασιν μερῶν τοῦ κόσμου, ὡσὰν νὰ ἦσαν πολὺ πλησίον, ὅπως συμβαίνει εἰς τὰ μέλη ἑνὸς ζώου, γίνεται ἀφορμὴ νὰ στέλλωνται τὰ — μαντικὰ ταῦτα — σημεῖα ἐκ μέρους τῶν θεῶν εἰς τοὺς ἀνθρώπους). Ἡ παρουσία εἰς τὸ κείμενον τοῦ παρατεθέντος ἀποσπάσματος τῶν λέξεων «συμπάθεια» καὶ «συγκινησις» ἀποδεικνύει ὅτι ὁ Ἰάμβλιχος τὸ ἔχει παραλάβει ἐκ τοῦ Ποσειδωνίου. Εἰς τὸ αὐτὸ διβλίον τοῦ Ἰαμβλίχου ἀπαντᾷ ἐκτενέστερον χωρίον, εἰλημμένον ἐκ τοῦ Ποσειδωνίου, τὸ ὁποῖον μᾶς διδει πληρεστέραν διασαφήνισιν ὡς πρὸς τὸν τρόπον, καθ' ὃν πρέπει νὰ νοηθῇ ἡ συμπάθεια. «Ἐὰν δὲ λέγωμεν ὡς ἐν ἑνὶ ζώῳ τῷ παντὶ καὶ μίαν ζωὴν τὴν αὐτὴν πανταχοῦ ἔχοντι κοινωνίαν τῶν ὁμοίων δυνάμεων ἢ τῶν ἐναντίων διάστασις ἤ τις ἐπιτηδειότης τοῦ ποιοῦντος πρὸς τὸ πάσχον συγκινεῖ τὰ ὅμοια καὶ ἐπιτήδεια, ὡσαύτως κατὰ μίαν συμπάθειαν διήκουσα καὶ ἐν τοῖς πορρωτάτῳ ὡς ἔγγιστα οὖσι, λέγεται μέν τι οὕτω τῶν ἀληθῶν». (Ἐὰν δὲ λέγωμεν, ὅτι εἰς τὸ πᾶν, ὡσὰν νὰ εἶναι ἓν ἑνιαῖον ζῶον, τὸ ὁποῖον ἔχει πανταχοῦ μίαν καὶ τὴν αὐτὴν ζωήν, ἡ ἐπικοινωνία τῶν ὁμοίων δυνάμεων ἢ ἡ ἀντίθεσις τῶν ἐναντίων δυνάμεων, ἢ ἡ μεταξὺ τοῦ ποιητικοῦ αἰτίου καὶ τῆς παθητικῆς ὕλης συγγένεια θέτει εἰς συγκίνησιν — κάμνει νὰ συμμερίζωνται τὴν αὐτὴν κίνησιν ταυτοχρόνως — τὰ ὅμοια καὶ τὰ συγγενικά, κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον διὰ τῆς αὐτῆς συμπαθείας φθάνουσα καὶ τὰ εἰς μεγίστην ἀπόστασιν κείμενα ὡσὰν νὰ ἦσαν εἰς ἀμεσωτάτην πλησίασιν, ἡ ἀντίληψίς μας αὕτη εἶναι ἀληθής). Ἂν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν ὅτι ὁ ὅρος «ἐπιτηδειότης» πλησιάζει πρὸς τὴν ἔννοιαν τῆς χημικῆς συγγενείας φθάνομεν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι χρησιμοποιοῦνται ὑπὸ τοῦ Ποσειδωνίου γνώσεις ἐκ τῆς χημείας πρὸς κατανόησιν τοῦ κοσμολογικοῦ προβλήματος.

Ὁ Διογένης Λαέρτιος (7.138) διέσωσε τὴν περὶ κόσμου ἀντίληψιν τοῦ Ποσειδωνίου. Εἶναι κατ' αὐτὸν ὁ κόσμος «σύστημα ἐξ οὐρανοῦ καὶ γῆς καὶ τῶν ἐν τούτοις, φύσεων ἢ σύστημα ἐκ θεῶν καὶ ἀνθρώπων καὶ τῶν ἕνεκα τούτων γενομένων». Τὸ ἑνιαῖον τοῦτο σύστημα διαιρεῖται εἰς δύο περιοχάς. Ἡ μία εἶναι ἡ ὑπὲρ τὴν σελήνην, ἡ δὲ ἑτέρα ἡ ὑπὸ τὴν σελήνην. Ἀθάνατος εἶναι ἡ πρώτη περιοχή, ἥτις διὰ τῆς δυνάμεώς της συνέχει καὶ τὴν κατωτέρω ταύτης εὑρισκομένην. Αἱ δύο αὗται περιοχαὶ συνδέονται δι' ἑνὸς κοινοῦ «δεσμοῦ», ὅστις εἶναι ὁ ἄνθρωπος. Ὡς πρὸς τὴν σύστασίν του τὸ ἀνθρώπινον ὂν εἶναι διφυές. Συνίσταται ἐξ ἀθανάτου πνεύματος καὶ ἐκ φθαρτοῦ καὶ διαλυτοῦ σώματος. Ἡ γνῶσις του ἐπίσης τυγχάνει διφυής, διότι ἀναφέρεται ἀφ' ἑνὸς μὲν εἰς τὰ οὐράνια, ἀφ' ἑτέρου δὲ εἰς τὰ ἐπίγεια. Μεταξὺ δὲ τῶν ἀνθρώπων καὶ τοῦ θεοῦ ὑπάρχουν μεσάζοντα ὄντα οἱ «δαίμονες» τῶν ὁποίων ἡ φύσις συνίσταται ἐξ αἰθερίας οὐσίας. Ἀλλὰ καὶ ἐντὸς τῆς θείας οὐσίας καθορίζει ὁ Ποσειδώνιος ἱεραρχικὴν τάξιν. «Πρῶτον μὲν γὰρ εἶναι τὸν Δία, δεύτερον δὲ τὴν φύσιν, τρίτον δὲ τὴν εἱμαρμένην». (Πρῶτος κατὰ ἱεραρχικὴν τάξιν εἶναι ὁ Ζεύς, δευτέρα εἶναι ἡ φύσις καὶ τρίτη εἶναι ἡ εἱμαρμένη) (Ντίλς «Δοξογρ.» 324). Αἱ τρεῖς αὗται βαθμίδες ἀποτελοῦν, κατὰ τὸν Ποσειδώνιον, καὶ τὰς πηγὰς τῆς μαντικῆς. Αἱ μαντικαὶ προγνώσεις προέρχονται ἢ ἐκ τοῦ θεοῦ, ὅστις τὰς ἀνακοινώνει διὰ τοῦ στόματος τῶν προφητῶν, ἢ ἐκ τῆς εἱμαρμένης ἀποκαλυπτόμεναι διὰ τῆς ἀστρολογίας, ἢ ἐκ τῆς φύσεως, συναγόμεναι διὰ τῆς παρατηρήσεως φυσικῶν σημείων. Τοιαῦτα φυσικὰ σημεῖα εἶναι καὶ τὰ ὄνειρα, τὰ ὁποῖα βλέπει ἡ ψυχή, ἀπαλλασσομένη κατὰ τὴν νύκτα ἀπὸ τοὺς δεσμοὺς τοῦ σώματος. Καὶ εἰς ἄλλας καταστάσεις ὅπως εἰς τὴν ἔκστασιν, εἰς τὰς ἀμέσως προηγουμένας πρὸ τοῦ θανάτου στιγμάς, ἡ ψυχή, ἀποχωριζομένη τοῦ σώματος, ἀντιλαμβάνεται τὴν πορείαν τοῦ κοσμικοῦ γεγονότος καὶ δύναται νὰ προβλέψῃ τὰ μέλλοντα.

Ὁ Φίλων ἀναφέρει ὅτι ὁ Ποσειδώνιος ἐγκατέλειψε τὴν περὶ ἐκπυρώσεως τοῦ κόσμου θεωρίαν τῶν Στωικῶν καὶ ἔκλινε πρὸς τὸ δόγμα τῆς κοσμολογικῆς ἀφθαρσίας. Παρεδέχετο ὅτι μέσα εἰς τὸ κοσμικὸν σύστημα ἐνυπάρχει ἡ ψυχὴ τοῦ κόσμου, ἥτις περιβάλλει τὴν γῆν καὶ τὴν θάλασσαν. Μὲ τὴν γενικὴν αὐτὴν κοσμικὴν ψυχὴν συνδέονται διὰ συμφύσεως αἱ ψυχαὶ τῶν ζώων καὶ ὅσαι ψυχαὶ εὑρίσκονται εἰς τὸν ἀέρα. Αἱ ψυχαὶ τῶν ἀποθνησκόντων ἀποσύρονται ἀπὸ τὴν περιοχὴν τοῦ ἡλίου καὶ διαμένουν εἰς τὸν ὑπὸ τὴν σελήνην τόπον. Ἐκεῖ γίνονται δαίμονες ἔπειτα δὲ μεταβάλλονται εἰς ἀέρινα ὄντα, τὰ ὁποῖα εἶναι οἱ ἥρωες. Ὁ ἀὴρ εἶναι γεμᾶτος ἀπὸ τοὺς ἥρωας καὶ εἶναι δυνατὸν νὰ ἐπικοινωνήσουν οἱ ἐπίγειοι ἄνθρωποι πρὸς αὐτούς. Τὰ ἄστρα, κατὰ τὸν Ποσειδώνιον, εἶναι θεῖα σώματα, συνιστάμενα ἐξ αἰθέρος. Εἶναι λαμπρὰ καὶ πυρώδη, οὐδέποτε εὑρισκόμενα ἐν στάσει, ἀλλ' ἐκτελοῦντα διαρκῶς κυκλικὴν κίνησιν.

Καὶ ὡς πρὸς τὰς ψυχολογικὰς ἀντιλήψεις ἀπομακρύνεται ὁ Ποσειδώνιος ἀπὸ τὰς δοξασίας τῶν παλαιοτέρων Στωικῶν καὶ ἐπανέρχεται εἰς τὰς πλατωνικάς. Εἰς τὴν «Περὶ παθῶν» πραγματείαν του διεφώνει πρὸς τὸν Χρύσιππον καὶ ἐδέχετο, ἀκολουθῶν τὸν Πλάτωνα, τὴν ὕπαρξιν ἐν τῇ ψυχῇ τριῶν δυνάμεων. Κατὰ τὸν Γαληνόν, ὁ Ποσειδώνιος «δείκνυσιν ἐν τῇ περὶ παθῶν πραγματείᾳ διοικουμένους ἡμᾶς ὑπὸ τριῶν δυνάμεων, ἐπιθυμητικῆς τε καὶ θυμοειδοῦς καὶ λογιστικῆς» (ἀποδεικνύει εἰς τὴν περὶ παθῶν πραγματείαν, ὅτι διοικούμεθα ὑπὸ τριῶν δυνάμεων, ὑπὸ τῆς ἐπιθυμητικῆς δυνάμεως, τῆς θυμοειδοῦς καὶ τῆς λογιστικῆς). Τὰ πάθη δὲν εἶναι ἐσφαλμέναι κρίσεις, ὅπως ἐνόμιζεν ὁ Χρύσιππος, ἀλλὰ «κινήσεις ἑτέρων δυνάμεων ἀλόγων, ἃς ὠνόμασεν ἐπιθυμητικόν τε καὶ θυμοειδές». Εἰς τὰ φυτὰ ἐδέχετο τὴν ὕπαρξιν ψυχῆς καὶ θρεπτικῆς καὶ αὐξητικῆς δυνάμεως. Τὰ ζῶα ἔχουν ἐπὶ πλέον τὸ θυμοειδές, τὴν αἴσθησιν, τὸ ὀρεκτικὸν καὶ τὸ κατὰ τόπον κινητικόν. Εἰς τὸν ἄνθρωπον ἐπιπροστιθενται ὁ λόγος, ὁ νοῦς καὶ ἡ διάνοια. Ἡ ψυχὴ εἶναι ἀθάνατος, πρέπει δὲ νὰ καταβάλλωμεν συνεχῆ προσπάθειαν διὰ νὰ καθυποτάξωμεν τὸ ἄλογον αὐτῆς μέρος εἰς τὰ προστάγματα τοῦ λόγου καὶ τοῦ νοῦ. Τὴν ψυχὴν διαμορφώνει ὁ νοῦς δίδων εἰς αὐτὴν ὡρισμένον εἶδος. Ἡ ψυχὴ ἀφ' ἑτέρου διαμορφώνει καὶ συγκρατεῖ τὸ σῶμα.

Σύμφωνοι πρὸς τὰς ψυχολογικάς του ἀντιλήψεις τυγχάνουν καὶ αἱ ἠθικαὶ δοξασίαι του. Κατὰ τὸν Κλήμεντα (Στρωματ. 2.129.4), ὁ Ποσειδώνιος ὡρίζε κατὰ τὸν ἀκόλουθον τρόπον τὸν σκοπὸν τῆς ζωῆς. Σκοπὸς τοῦ βίου, ἔλεγεν, εἶναι «τὸ ζῆν θεωροῦντα τὴν τῶν ὅλων ἀλήθειαν καὶ τάξιν καὶ συγκατασκευάζοντα αὐτὴν κατὰ τὸ δυνατόν» (Νὰ ζῶμεν ἀναγόμενοι διὰ τῆς θεωρίας εἰς τὴν τῶν ὅλων ἀλήθειαν καὶ τάξιν καὶ συνεργοῦντες διὰ τὴν πραγματοποίησίν της ἐν τῷ μέτρῳ τῶν δυνάμεών μας). Καὶ ὁ Σενέκας ἐπιδεβαιοῖ ὅτι τοιαύτη ἦτο ἡ περὶ τοῦ ἠθικοῦ τέλους διδασκαλία τοῦ Ποσειδωνίου, γράφων εἰς τὰς ἐπιστολάς του (92. 10): «Πρώτη τέχνη τοῦ ἀνθρώπου εἶναι αὐτὴ αὕτη ἡ ἀρετή· εἰς αὐτὴν παραδίδεται ἡ ἀνωφελὴς καὶ ροῶδης σάρξ, ἥτις ἔχει ὡς μόνην της ἱκανότητα νὰ δέχεται τροφάς». Δὲν ἀρκεῖ μόνον ἡ θεωρία τῆς ἀληθείας. Πρέπει ὁ ἄνθρωπος νὰ γίνεται συνεργάτης τῆς ἐν τῷ κόσμῳ κυριαρχούσης τάξεως. Ἡ τοιαύτη συνεργασία ἔχει τὸ νόημα, ὅτι ὁ ἄνθρωπος θὰ φέρῃ εἰς ἁρμονίαν τὰς δυνάμεις τῆς ψυχῆς του μὲ τὴν τάξιν, ἥτις διοικεῖ τὸ σύμπαν, θὰ ἐπιβάλῃ τὴν κυριαρχίαν τῆς ἀρετῆς καὶ τοῦ λόγου ἐπὶ τῆς ὑλικῆς του φύσεως, ἐπὶ τῆς σαρκὸς ἥτις εὑρίσκεται εἰς ροώδη κατάστασιν. Ἡ ἀρετὴ καὶ ὁ λόγος δὲν ἀρκοῦν διὰ νὰ ἀποκτήσῃ ὁ ἄνθρωπος τὴν εὐδαιμονίαν, διότι δὲν ἀποτελεῖται μόνον ἐκ τοῦ λόγου, ἀλλ' ἔχει ἐν ἑαυτῷ καὶ ἀλόγους δυνάμεις. Χρειάζονται νὰ συνεργήσουν διὰ τὴν ἀπόκτησιν τῆς εὐδαιμονίας καὶ ἐξωτερικὰ ἀγαθά. Κατὰ τὸν Διογένη τὸν Λαέρτιον (7.128) «Παναίτιος καὶ Ποσειδώνιος, οὐκ αὐτάρκη λέγουσι τὴν ἀρετήν, ἀλλὰ χρείαν εἶναι φασὶ καὶ ὑγιείας καὶ χορηγίας καὶ ἰσχύος» (Δὲν ἀρκεῖ μόνη της ἡ ἀρετή, ἀλλ' ἔχομεν ἀνάγκην καὶ ὑγείας καὶ ὑλικῶν μέσων καὶ ἰσχύος). Ὁ Ποσειδώνιος ἀποχωρίζεται ἀπὸ τὴν αὐστηρότητα τῶν παλαιοτέρων Στωικῶν καὶ ἀκολουθεῖ τὰς ἀνθρωπιστικὰς τάσεις τοῦ Παναιτίου.

Ἔχων ὡς βάσιν ὁ Ποσειδώνιος τὴν περὶ συμπαθείας θεωρίαν του ἀνεζήτησε νὰ ἀνεύρῃ τὸν δεσμόν, ὅστις ἑνώνει ὅλα τὰ ὄντα τοῦ κόσμου, τὰ γεγονότα, τὰ σημειούμενα ἐν αὐτῷ πρὸς ἄλληλα. Ἀναθεωρεῖ στηριζόμενος ἐπὶ τῆς βάσεως ταύτης ὅλας τὰς ἐπιστήμας, τὴν γεωγραφίαν, τὴν ἐθνογραφίαν, τὴν ἱστορίαν καὶ ἀποδεικνύει ὅτι ἅπαντα τὰ δεδομένα τῶν ἐπιστημῶν αὐτῶν δεικνύουν τὴν ὕπαρξιν μιᾶς συναφείας καὶ ἀλληλοεξαρτήσεως. Ὡς γεωγράφος ἐξετάζει τὰ ἐπὶ τῆς γῆς συμβαίνοντα ἐν συνα-

φεία μὲ τὰ οὐράνια φαινόμενα. Ἐξηγεῖ τὰ παλιρροϊκὰ φαινόμενα ἀπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς σελήνης, μελετῶν ταῦτα εἰς τὴν παραλίαν τῶν Γαδείρων. Συσχετίζει τὰς κλιματολογικὰς ζώνας καὶ τὰ ἐξ αὐτῶν προκύπτοντα διὰ τὸν ἀνθρώπινον πολιτισμὸν ἀποτελέσματα μὲ τὰ ἀστρονομικὰ δεδομένα. Παρατηρεῖ πᾶν ὅ,τι συμβαίνει εἰς τὴν φύσιν καὶ προσπαθεῖ νὰ τὸ συσχετίσῃ μὲ τὴν τάξιν ἥτις κυριαρχεῖ ἐπὶ τοῦ σύμπαντος. Τὸν τρόπον δὲ τῆς τοιαύτης θεωρήσεώς του ἐπεκτείνει καὶ εἰς τὴν ἐξέτασιν τῆς πολιτιστικῆς καὶ ἱστορικῆς ἀναπτύξεως τοῦ ἀνθρωπίνου γένους. Ἀκολουθῶν τὰς ἀντιλήψεις τῶν Θεοφράστου καὶ Δικαιάρχου, δέχεται ὅτι εἰς τὴν ἀρχὴν τὸ ἀνθρώπινον γένος ἔζη ζωὴν φυσικὴν πλήρη ἀθωότητος. Τότε ἐβασίλευον οἱ φιλόσοφοι καὶ ἀπεκάλυπτον καὶ εἰς τοὺς λοιποὺς ἀνθρώπους τὴν φύσιν τῆς θεότητος. Ὅταν παρεισέδυσεν εἰς ἕκαστον ἐκ τῶν ἀνθρώπων ἡ ἐπιθυμία ἀποκτήσεως ἰδίας περιουσίας, διεταράχθη ἡ εἰρήνη καὶ κατέστη ἐπάναγκες νὰ ἐπινοηθῇ ἡ νομοθεσία, καὶ νὰ εὑρεθοῦν τὰ μέσα διὰ τὴν προαγωγὴν τῆς τεχνικῆς ἀναπτύξεως. Τοιουτοτρόπως προωθήθη τὸ ἀνθρώπινον γένος εἰς τὴν τεχνικὴν καὶ πολιτιστικὴν ἀνάπτυξιν. Ἀλλ' ἀπὸ ἠθικῆς ἀπόψεως ἡ κατάστασις τῆς ἀνθρωπότητος ἐχειροτέρευσεν. Οἱ φιλόσοφοι ἔχουν τὴν ἀποστολὴν νὰ ἀσχοληθοῦν μὲ τὴν ἠθικὴν καλυτέρευσιν τῆς ἀνθρωπίνης κοινωνίας. Τοῦτο θὰ τὸ κατορθώσουν οὐ μόνον διὰ τῆς πρακτικῆς καὶ πολιτικῆς των δραστηριότητος, ἀλλὰ παρέχοντες ἑαυτοὺς ὡς πρότυπα ἀφοσιώσεως εἰς τὴν θεωρητικὴν μελέτην τῆς ἀληθείας. Αἱ ἀπασχολήσεις εἰς τὴν τεχνικὴν δύνανται νὰ ἀφεθοῦν εἰς τοὺς τεχνικούς. Οἱ φιλόσοφοι πρέπει νὰ ἀπασχοληθοῦν μὲ τὴν ἀνύψωσιν τῆς στάθμης τοῦ ἠθικοῦ βίου. Ὁ Ποσειδώνιος πράγματι ἐνεφάνισεν ἑαυτὸν ἀκαταπόνητον ἐρευνητὴν τῆς ἀληθείας. Ἀπησχολήθη μὲ ὅλα τὰ εἴδη τοῦ ἐπιστητοῦ, μὲ τὴν ἀστρονομίαν, τὴν γεωδαισίαν, τὰ μαθηματικὰ καὶ τὴν φιλολογίαν. Ἀνεζήτει μέσα εἰς ὅλας αὐτὰς τὰς περιοχὰς τοὺς ὑπάρχοντας δεσμοὺς τῆς ἀλληλοεξαρτήσεως. Εἶχε τὴν ἀντίληψιν ὅτι ὁ κόσμος ἀποτελεῖ ἁρμονικὸ σύνολον δυνάμενον νὰ κατανοηθῇ διὰ τῆς λογικῆς τοῦ νοῦ ἐνεργείας. Ἡ προορατική του μεγαλοφυΐα εἶχε διαγνώσει ὅτι ἐπιχειρῶν κανεὶς ταξίδιον πρὸς δυσμὰς ἐκ τῶν Ἡρακλείων στηλῶν, θὰ ἔφθανεν εἰς τὰς Ἰνδίας. Ἡ ἰδέα του αὕτη, ἣν περιέσωσεν ὁ Σενέκας, παρέσχε τὴν παρόρμησιν εἰς τὸν Χριστόφορον Κολόμβον νὰ ἐπιχειρήσῃ τὸν πρὸς δυσμὰς πλοῦν, κατὰ τὸν ὁποῖον ἀνεκαλύφθη ὁ νέος κόσμος.

Ἡ φιλοσοφία τοῦ Ποσειδωνίου ἀποτελεῖ εὐρυτάτην σύνθεσιν συγχωνεύουσαν ὅλας τὰς γνώσεις τῆς ἐποχῆς του. Παρέχει θέσιν ἐν τῷ συστήματί του, ὄχι μόνον εἰς τὰς ἐπιστημονικὰς ἀντιλήψεις τοῦ καιροῦ του, ἀλλὰ μόνον προσπαθεῖ νὰ ἱκανοποιήσῃ καὶ τὰς συναισθηματικὰς καὶ θρησκευτικὰς τάσεις τῶν συγχρόνων του. Μὲ τὸν κλονισμὸν τῆς παλαιᾶς θρησκείας εἶχε δημιουργηθῇ ἐν ἀπέραντον θρησκευτικὸν κενὸν εἰς τὰς ψυχάς. Συνακόλουθον ἦτο νὰ σημειωθῇ ἔντονος κίνησις διὰ νὰ καλυφθῇ τὸ κενὸν τοῦτο. Ὁ Ποσειδώνιος προαισθάνεται καὶ προαναγγέλλει τὴν ἔντονον θρησκευτικότητα ἥτις ἔμελλεν ὀλίγας δεκαετηρίδας μετὰ τὸν θάνατόν του νὰ δημιουργήσῃ ἕνα νέον πνευματικὸν κόσμον. Ἡ νέα περίοδος ἥτις ἐπηκολούθησεν εἶδεν εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ Ποσειδωνίου ἕνα πρόδρομον προαναγγέλλοντα τὴν ἔλευσίν της. Ἐκ τούτου ἐξηγεῖται ἡ μεγάλη ἐπίδρασις, τὴν ὁποίαν ἤσκησεν ἐπὶ τῆς ἑπομένης περιόδου. Ἡ Νεοπλατωνικὴ φιλοσοφία ἵσταται ὑπὸ τὴν ἐπίδρασίν του. Εἰς τὸ βιβλίον τοῦ Νεμεσίου «Περὶ φύσεως ἀνθρώπου», τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖ δοκίμιον χριστιανικῆς ἀνθρωπολογίας, εἶναι ἔκδηλος ἡ παρουσία ἰδεῶν τοῦ Ποσειδωνίου. Τοιαύτη ἐπίδρασις παρατηρεῖται καὶ εἰς τὰς δοξασίας τοῦ Ἰουλιανοῦ. Ἐπίδρασιν τοῦ Ποσειδωνίου διαπιστοῦμεν προσέτι καὶ εἰς τὸ ψευδοαριστοτελικὸν «Περὶ κόσμου» σύγγραμμα, ὅπερ φαίνεται γραφὲν κατὰ τὸν πρῶτον π.Χ. αἰῶνα ὑπὸ συγγραφέως ὅστις θέλει νὰ συνδιαλλάξῃ ἀριστοτελικὰς, πλατωνικὰς καὶ στωικὰς δοξασίας.

Οἱ Ἐπικούρειοι τοῦ πρώτου π.Χ. αἰῶνος

Ὁμιλοῦντες ἀνωτέρω περὶ τῆς φιλοσοφίας τοῦ Ἐπικούρου, ἀναφέραμεν ὅτι αὕτη παρεδόθη ἐξακολουθητικῶς διὰ σειρᾶς διαδόχων καὶ ὀπαδῶν. Τὸν Ἐπίκουρον θανόντα τὸ 270 διεδέχθη ὁ Ἕρμαρχος, τούτου δὲ διάδοχος περὶ τὸ 250 ὑπῆρξεν ὁ Πολύστρατος, ὁ συγγραφεὺς τῆς μεταξὺ τῶν Ἡρακλεωτικῶν παπύρων διασωθείσης πραγματείας «Περὶ ἀλόγου καταφρονήσεως». Διὰ ταύτης καταπολεμοῦνται αἱ δοξασίαι τῶν σκεπτικῶν. Ἐκ τῶν λοιπῶν Ἐπικουρείων οἱ ἀξιολογώτεροι ὑπῆρξαν ὁ Ζήνων ὁ Σιδώνιος, περὶ τὸ 150 π.Χ., ὁ Φαῖδρος περὶ τὸ 100 π.Χ. καὶ ὁ Φιλόδημος. Εἰς τοὺς Ἡρακλεωτικοὺς παπύρους διεσώθησαν ἀρκετὰ ἀποσπάσματα ἐκ τῶν ἔργων του «Περὶ κακιῶν», «Περὶ ὀργῆς», «Περὶ θανάτου», «Περὶ εὐσεβείας», «Περὶ ρητορικῆς» καὶ «Περὶ μουσικῆς». Ἡ κυρία πρόθεσίς του ἦτο νὰ ὑπερασπίσῃ τὸν ἐπικουρισμὸν ἐναντίον τῶν ἄλλων σχολῶν. Ἐκ τῶν ἔργων του τὸ σπουδαιότερον ἦτο τὸ «Περὶ σημείων». Μεταξὺ τῶν Ρωμαίων ἡ Ἐπικούρειος φιλοσοφία ἔσχε μεγίστην ἐξάπλωσιν. Κατὰ τὰ μέσα τοῦ δευτέρου π.Χ. αἰῶνος ὑπῆρχον λατινικὰ συγγράμματα ἀναφερόμενα εἰς τὴν Ἐπικούρειον φιλοσοφίαν, ἅτινα εἶχον γραφῇ ἀπὸ τὸν Ἀμαφίνιον. Ἄριστος γνώστης τῆς φιλοσοφίας τοῦ Ἐπικούρου ὑπῆρξεν ὁ Ρωμαῖος ποιητὴς Λουκρήτιος (98—51 π.Χ.), ὅστις ἔγραψε τὸ διδακτικὸν φιλοσοφικὸν ποίημα «Περὶ φύσεως τῶν ὄντων» εἰς ἓξ βιβλία. Εἰς τὰ βιβλία 1—2 πραγματεύεται περὶ ἀτόμων, τῆς κινήσεως αὐτῶν καὶ περὶ τοῦ κενοῦ, εἰς τὰ 3—4 περὶ τῆς φύσεως τῆς ψυχῆς καὶ τῶν αἰσθήσεων, εἰς δὲ τὰ 5—6 περὶ τοῦ σύμπαντος καὶ τῶν μερῶν του. Εἰς τὴν «ἀγέλην τῶν Ἐπικουρείων» κατατάσσει ἑαυτὸν καὶ ὁ Ρωμαῖος ποιητὴς Ὁράτιος (65—8 π.Χ.), ὅστις ἤκουσε τὰ μαθήματα τοῦ Φιλοδήμου ἐν Ἀθήναις.

Ἡ ἐκλεκτικὴ φιλοσοφία

Ὁμιλοῦντες ἀνωτέρω περὶ τοῦ ἀκαδημαϊκοῦ φιλοσόφου Ἀντιόχου τοῦ Ἀσκαλωνίτου, τοῦ διδασκάλου τοῦ Κικέρωνος, ἐσημειώσαμεν ὅτι οὗτος εἶχε καταλήξει ἐν τέλει εἰς τὸν ἐκλεκτικισμόν. Ἡ τάσις πρὸς ἀπαρτισμὸν συστήματος δι' ἐκλογῆς διαφόρων γνωμῶν εἶναι ἀρκούντως παλαιά, ἀνατρέχουσα μέχρι τοῦ Σωκράτους. Ὁ Ξενοφῶν εἰς τὰ «Ἀπομνημονεύματα» ἐμφανίζει τὸν Σωκράτη λέγοντα «καὶ τοὺς θησαυροὺς τῶν πάλαι σοφῶν ἀνδρῶν, οὓς ἐκεῖνοι κατέλιπον ἐν βιβλίοις γράψαντες, ἀνελίττων κοινῇ σὺν τοῖς φίλοις διέρχομαι καὶ ἄν τι ὁρῶμεν ἀγαθόν, ἐκλεγόμεθα». (Καὶ τοὺς θησαυροὺς τῶν παλαιῶν σοφῶν ἀνδρῶν, τοὺς ὁποίους ἐκεῖνοι κατέλιπον γράψαντες εἰς βιβλία, ξεδιπλώνων ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τῶν φίλων, τοὺς διεξέρχομαι καὶ ἂν βλέπωμεν κάτι ἀγαθόν, τό ἐκλέγομεν). Βραδύτερον ἐκλεκτικαὶ τάσεις παρατηροῦνται εἰς τοὺς Στωικοὺς καὶ τοὺς Κυνικούς, μέχρις ὅτου διὰ τοῦ Ἀντιόχου ἀρχίζει νὰ ἐμφανίζεται ὁ ἐκλεκτικισμός, ὡς αὐτοτελὴς φιλοσοφικὴ αἵρεσις. Ἀντιπροσωπευτικὸς τύπος τῶν ἐκλεκτικιστικῶν τάσεων εἶναι παρὰ τοῖς Ρωμαίοις ὁ ῥήτωρ καὶ πολιτικὸς Μάρκος Τύλλιος Κικέρων (106—43 π.Χ.). Εἶχεν ὑποστῇ τὴν ἐπίδρασιν τριῶν φιλοσοφικῶν σχολῶν. Τὴν φιλοσοφίαν τῶν Ἐπικουρείων εἶχε γνωρίσει ἀπὸ τὸν Φαῖδρον καὶ τὸν Ζήνωνα τὸν Σιδώνιον, τὴν αἵρεσιν τῶν Στωικῶν ἀπὸ τὸν Ποσειδώνιον καὶ τὴν ἀκαδημαϊκὴν φιλοσοφίαν ἀπὸ τὸν Φίλωνα καὶ τὸν Ἀντίοχον. Ἦτο δὲ γνώστης καὶ τῆς περιπατητικῆς φιλοσοφίας λόγω τῆς γνωριμίας του μὲ τὸν Κράτιππον, τὸν προστάτην τῆς ἐν Ἀθήναις σχολῆς τῶν Περιπατητικῶν. Ἐκ πασῶν τούτων τῶν σχολῶν ἐκλέγει ὁ Ρωμαῖος ῥήτωρ στοιχεῖα ἅτινα προσαρμόζονται μὲ τὰς τάσεις τοῦ πνεύματός του. Εἰς τὴν θεωρίαν τῆς γνώσεως (διαλεκτικῆς) εἶναι ὀπαδός τοῦ πιθανολογισμοῦ τῆς Ἀκαδημίας. Ὡς πρὸς δὲ τὰ ἠθικὰ προβλήματα ἠσπάσθη τὰς ἀντιλήψεις τοῦ Παναιτίου. Εἰς τὰ πολιτειολογικά του συγγράμματα τά γραφέντα κατὰ τὸ 53—51 «Περὶ τῆς Πολιτείας» καὶ «Περὶ τῶν νόμων» ἀκολουθεῖ κατὰ τὴν μορφὴν τῆς διατυπώσεως τὰ ὁμώνυμα πλατωνικὰ συγγράμματα. Ὡς πρὸς τὸ περιεχόμενον, περιέχουν ταῦτα γνώμας τοῦ Ἀριστοτέλους, Πλάτωνος καὶ Παναιτίου. Εἰς τὴν συγγραφὴν φιλοσοφικῶν ἔργων ἀφιέρωσε τὴν δραστηριότητά του μετὰ τὸ ἔτος 46 π.Χ. ὅταν «εἰς μοναρχίαν τῆς πολιτείας μεθεστώσης ἀφέμενος τοῦ τὰ κοινὰ πράττειν, ἐσχόλαζε τοῖς βουλομένοις φιλοσοφεῖν τῶν νέων» (ἀφοῦ μετέπεσε τό πολίτευμα εἰς μοναρχίαν, παραιτηθεὶς τῆς ἀναμίξεως εἰς τὰ κοινὰ διέθετε τὸν χρόνον τῆς σχολῆς του δι' ἐκείνους ἐκ τῶν νέων οἵτινες ἤθελον νὰ φιλοσοφοῦν). Τὰ κύρια φιλοσοφικὰ του ἔργα εἶναι τὰ ἀκόλουθα: «Τὰ ἀκαδημεικά», «Περὶ ὁρίων τῶν ἀγαθῶν καὶ τῶν κακῶν», «Τουρκουλαναὶ διατριβαι», «Περὶ φύσεως τῶν θεῶν», «Περὶ μαντικῆς», «Περὶ καθηκόντων». Ἡ μεγάλη ὑπηρεσία ποὺ προσέφερεν ὁ Κικέρων εἶναι ὅτι διέδωκε τὸν ἑλληνικὸν ἀνθρωπισμόν, ὅπως τὸν παρέλαβεν ἀπὸ τὸν Παναίτιον, εἰς τοὺς λαοὺς τῆς Δύσεως.

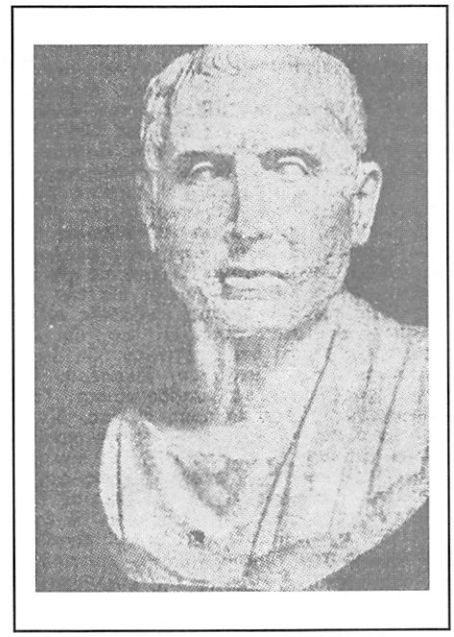

Προτομὴ τοῦ Ποσειδωνίου εἰς τὸ Μουσεῖον τῆς Νεαπόλεως.

Ὁ φίλος τοῦ Κικέρωνος Τερέντιος Οὐάρρων (116—27 π.Χ.) ἦτο περισσότερον πολυμαθὴς καί ὀλιγώτερον φιλόσοφος. Εἶχεν ἀσχοληθῇ ἰδία μέ τὴν ἠθικὴν φιλοσοφίαν καὶ τὴν θεολογίαν, ἠκολούθει δὲ τὰς δοξασίας τοῦ Παναιτίου καὶ τοῦ Ποσειδωνίου. Τῆς Στωικῆς φιλοσοφίας ὀπαδοὶ ἦσαν καὶ οἱ δύο Σέξτιοι (πατὴρ καὶ υἱός). Ὁ Πατὴρ Κ. Σέξτιος ἵδρυσε περὶ τὸ 40 π.Χ. φιλοσοφικὴν σχολὴν ἐν Ρώμῃ, ἣν ἀργότερον διηύθυνεν ὁ υἱός του. Εἰς τὴν σχολὴν αὐτὴν ἀνήκει καὶ ὁ Σωτίων ὁ Ἀλεξανδρεύς περὶ τὸ 20 μ.Χ., ὅστις ὑπῆρξε διδάσκαλος τοῦ Σενέκα. Παρετηρήθη σὺν τῷ χρόνῳ εἰς τοὺς κύκλους τῆς σχολῆς ταύτης πλησίασις τῶν στωικῶν δογμάτων πρὸς τὰ πυθαγορικὰ καὶ πλατωνικά.

Ἡ ἰουδαιοελληνικὴ φιλοσοφία

Ἡ προώθησις τοῦ Ἑλληνισμοῦ πρὸς τὰς χώρας τῆς Ἀνατολῆς καὶ τῆς Αἰγύπτου, διὰ τῆς ἐγκαθιδρύσεως τῶν ἑλληνικῶν κρατῶν τῶν Διαδόχων, ἐγένετο ἀφορμὴ νὰ σημειωθῇ ἐπίδρασις τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας ἐπὶ τῶν εἰς τὰς χώρας ταύτας κατοικούντων λαῶν. Ἐπειδὴ δὲ ὁ περισσότερον ἀνεπτυγμένος ἠθικῶς καὶ πολιτιστικῶς ἐκ τῶν λαῶν τούτων ἦτο

ὁ ἑβραϊκός, ἐδημιουργήθη μία ἀλληλεπίδρασης μεταξὺ τῶν δογμάτων τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας καὶ τοῦ ἠθικοῦ καὶ θεολογικοῦ περιεχομένου τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης. Ἡ ἀλληλεπίδρασις αὕτη ἐσημειώθη κυρίως εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν, εἰς τὴν ὁποίαν ἔζη μέγα πλῆθος Ἑβραίων. Ὁ ἑβραϊκὸς οὗτος πληθυσμὸς τόσον στενῶς συνεδέθη μὲ τὸν ἑλληνικόν, ὥστε μὲ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου ἐλησμόνησε τὴν γλῶσσαν του. Παρουσιάσθη οὕτω ἡ ἀνάγκη νὰ μεταφρασθοῦν τὰ ἱερὰ βιβλία τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης εἰς τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν, διὰ νὰ γίνουν καταληπτὰ εἰς τοὺς ἑλληνιστὶ ὁμιλοῦντας Ἰουδαίους. Τὸ ἱστορικὸν τῆς ἐν λόγῳ μεταφράσεως μᾶς παρέχει ἡ κατὰ τὸ 100 π.Χ. γραφεῖσα «Ἐπιστολὴ τοῦ Ἀριστέα». Ἡ μετάφρασις ἐγένετο ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ Πτολεμαίου τοῦ Β΄ τοῦ Φιλαδέλφου (285—247 π.Χ.). Κατὰ τὴν ἐν λόγῳ ἐπιστολὴν κατὰ προτροπὴν τοῦ Δημητρίου τοῦ Φαληρέως ὁ Πτολεμαῖος ἐζήτησεν ἀπὸ τὸν ἀρχιερέα τῆς Ἱερουσαλὴμ Ἐλεάζερ νὰ τοῦ ἀποστείλη μεταφραστὰς διὰ τὴν Ἱερὰν Βίβλον. Οὗτος ἀπέστειλεν 6 μεταφραστὰς ἐξ ἑκάστης τῶν 12 φυλῶν τοῦ Ἰσραήλ, ἤτοι ἐν συνόλῳ 72. Οὗτοι ἀπομονωθέντες εἰς τὴν νῆσον Φάρον μετέφρασαν ἕκαστος κατ' ἰδίαν εἰς 72 ἡμέρας τὴν Βίβλον. Παρ' ὅλον δέ, λέγει ἡ παράδοσις, ὅτι εἰργάσθηκαν κεχωρισμένως, τό κείμενον παρουσίασε καταπληκτικὴν κατὰ λέξιν συμφωνίαν. Ἐπεξηγῶν τὸ παράδοξον τοῦτο φαινόμενον ὁ Φίλων ἐν τῷ βίῳ τοῦ Μωϋσέως γράφει: «Ἐνθουσιῶντες προφήτευον, οὐκ ἄλλα ἄλλοι, τὰ δ' αὐτὰ πάντες ὀνόματα καὶ ῥήματα, ὥσπερ ὑποβολέως ἑκάστοις ἀοράτως ἐνηχοῦντος» (Καταληφθέντες ὑπὸ προφητικοῦ ἐνθουσιασμοῦ δὲν ἐπροφήτευεν ὁ καθεὶς διάφορα πράγματα, ἀλλὰ ὅλοι τὰς αὐτὰς λέξεις καὶ ἐκφράσεις ὡσὰν νὰ τοὺς ὑπηγόρευε διὰ μυστικοῦ ἤχου κάποιος ἀόρατος ὑποβολεύς). Φαίνεται ὅτι κατ' ἀρχὰς μετεφράσθη ἡ «Πεντάτευχος», κατόπιν δὲ τὰ «Προφητικά» καὶ τὰ ὑπόλοιπα βιβλία, οὕτω δὲ ἐδημιουργήθη ἡ μετάφρασις, ἡ γνωστὴ ὑπὸ τὴν ἐπωνυμίαν «Τῶν ἑβδομήκοντα».

Ἐκτὸς τῆς ἐν Αἰγύπτῳ ἐγκαταστάσεως μεγάλου ἀριθμοῦ Ἰουδαίων καὶ ἡ εἰς ἄλλας πόλεις τῆς Ἑλλάδος καὶ Ἰταλίας διασπορὰ τῆς ἑβραϊκῆς φυλῆς συνετέλεσε νὰ ὑποστῇ τὸ ἑβραϊκὸν ἔθνος τὴν ἐπίδρασιν τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Ἡ ἐν λόγῳ ἐπίδρασις εἶναι φανερὰ εἰς τὰς δύο μεγάλας Ἰουδαϊκὰς αἱρέσεις τῶν Θεραπευτῶν καὶ τῶν Ἐσσαίων, αἱ ὁποῖαι μαρτυροῦν περὶ ἀναμίξεως Ἰουδαϊκῶν ἀντιλήψεων μὲ ἑλληνικὰς ὀρφικοπυθαγορικὰς δοξασίας. Ἡ αἵρεσις τῶν θεραπευτῶν ἐνεφανίσθη ἐν Αἰγύπτῳ. Τὰς περὶ αὐτῆς γνώσεις μας τὰς ἀντλοῦμεν ἀπὸ τὸ σύγγραμμα τοῦ Φίλωνος «Περὶ βίου θεωρητικοῦ». Οἱ θεραπευταὶ ἦσαν ἀσκητικὸς σύλλογος πιστῶν, οἵτινες ἔζων βίον ἠθικόν, ἀσχολούμενοι μὲ τὴν ἀλληγορικὴν θεωρίαν. Ἡ εὐσέβειά των ἦτο κράμα Ἰουδαϊκῆς εὐλαβείας καὶ νεοπυθαγορικῆς θρησκευτικότητος. Οἱ Ἐσσαῖοι ἔζων ἐν τῇ Παλαιστίνῃ καὶ ἀναφέρονται ὅτι ἀπετέλουν ἤδη ἀπὸ τοῦ 160 π.Χ., κατὰ μαρτυρίαν τοῦ Ἰωσήπου, ἰδιαιτέραν αἵρεσιν χωριστὴν ἀπὸ τοὺς φαρισαίους καὶ σαδδουκαίους. Ἔζων βίον κοινοβιακόν, ἀπέφευγον τὰς αἱματηρὰς θυσίας, δὲν ἔτρωγον κρέας, οὐδὲ ἔπινον οἶνον καὶ ἐπίστευον εἰς τὴν προϋπαρξιν καὶ τὴν ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς. Ἐπίστευον εἰς τὴν ὕπαρξιν τῶν ἀγγέλων καὶ ἐθεώρουν τὸ ἡλιακὸν φῶς, ὡς ἀποκάλυψιν τῆς θεότητος. Ὑψίστη ἐπιβράβευσις τῆς εὐσεβείας ἦτο δι' αὐτοὺς τὸ χάρισμα τῆς προφητείας. Ἐδέχοντο δὲ ὅτι ἐν τῷ κόσμῳ ὑπάρχει βασικὴ ἀντίθεσις μεταξὺ τοῦ ἀγαθοῦ καὶ κακοῦ, τοῦ ἄρρενος καὶ τοῦ θήλεος.

Φιλολογικὴ ἀπόδειξις τῆς ἐπελθούσης προσεγγίσεως μεταξὺ τοῦ ἑλληνικοῦ καὶ Ἰουδαϊκοῦ πνεύματος, δύναται νὰ θεωρηθῇ τὸ ὑπόμνημα εἰς τὴν «Πεντάτευχον» τὸ συγγραφὲν ἀπὸ τὸν λεγόμενον Ἰουδαῖον περιπατητικὸν Ἀριστόβουλον, τὸ ἀφιερωμένον εἰς τὸν Πτολεμαῖον τὸν Φιλομήτορα (181—145). Ἐκ τοῦ ὑπομνήματος τούτου μᾶς διέσωσαν ἀποσπάσματα ὁ Κλήμης καὶ ὁ Εὐσέβιος. Ὁ Ἀριστόβουλος πρῶτος διϊσχυρίσθη ὅτι ὄχι μόνον ὁ Πυθαγόρας καὶ ὁ Πλάτων, ἀλλὰ καὶ οἱ ἀρχαιότατοι ἐκ τῶν Ἑλλήνων φιλοσόφων εἶχον γνῶσιν τῶν συγγραμμάτων τοῦ Μωϋσέως. Εἰς τὰ ἀποσπάσματά του ἐκφράζει τὴν δοξασίαν ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι νοῦς καὶ ὅτι μόνον διὰ τοῦ νοῦ εἶναι ὁρατός. Προβαίνει δὲ εἰς ἀλληγορικὰς ἐξηγήσεις τῶν ἀνθρωπομορφικῶν ἐκφράσεων τῆς Ἁγίας Γραφῆς. Οὕτω ἑρμηνεύων ἀλληγορικῶς τὸ φῶς, ὅπερ δημιουργεῖται ὑπὸ τοῦ Θεοῦ πρῶτον, λέγει ὅτι τὸ φῶς συμβολίζει τὴν θείαν σοφίαν. Εἰς τὸν ἀριθμὸν ἑπτὰ τῶν ἡμερῶν τῆς δημιουργίας ἀποδίδει συμβολικὴν ἔννοιαν, ἀκολουθῶν τὰς πυθαγορικὰς ἀριθμολογικὰς δοξασίας. Ὁ κόσμος διοικεῖται «θείᾳ δυνάμει», ὁ δὲ Θεὸς δημιουργεῖ μόνον τὸ ἀγαθόν. Ἑλληνικὴν στωικὴν ἐπίδρασιν φανερώνει καὶ ὁ «Ἐκκλησιαστὴς» (Κοχελέθ), ὅστις θεωρεῖται γραφεὶς κατὰ τὸ 200 π.Χ. καὶ εἰς τὸ βιβλίον «Σοφία Σολομῶντος», ὅπερ θεωρεῖται γραφὲν κατὰ τὸ 30 π.Χ., παρουσιάζεται ἐπίδρασις πυθαγορικῶν καὶ πλατωνικῶν δοξασιῶν. Ἐν τῷ βιβλίῳ τούτῳ ἡ σοφία προσωποποιεῖται, θεωρουμένη ὡς «ἀπαύγασμα» τοῦ αἰωνίου φωτὸς καὶ ὡς «ἔσοπτρον ἀκηλίδωτον» καὶ «ἀπόρροια» τῆς θείας δυνάμεως. Ἀποδίδεται εἰς τὴν σοφίαν ὅτι ζῇ μαζὶ μὲ τὸν Θεὸν «συμβίωσις Θεοῦ», διότι εἶναι «μύστις τῆς τοῦ Θεοῦ ἐπιστήμης καὶ αἱρέτις τῶν ἔργων αὐτοῦ» (ἔχει μυηθῆ εἰς τὴν ἐπιστήμην τοῦ Θεοῦ καὶ καθορίζει τὰ ἔργα του). Ἵστατο πλησίον τοῦ Θεοῦ ἡ σοφία, ὅταν ἐδημιούργει τὸν κόσμον ἐξ «ἀμόρφου ὕλης».

Ὅπως ἦτο ἐπόμενον, ἐσημειώθησαν καὶ ἔντονοι ἀντιθέσεις μεταξὺ Ἑλληνισμοῦ καὶ Ἰουδαϊσμοῦ. Τοῦτο ἰδίως συνέβη κατὰ τὸ 167 π.Χ., ὁπότε ὁ Ἀντίοχος ὁ Ἐπιφανής, στηριζόμενος εἰς μεγάλην μερίδα ἑλληνιζόντων Ἰουδαίων, ἐπεχείρησε νὰ ἐξελληνίση διὰ τῆς βίας τὸν ἑβραϊκὸν λαόν. Οἱ ὀρθόδοξοι Ἑβραῖοι ἀντέστησαν καὶ ἐδημιουργήθη εἰς πολλὰς πόλεις ἰσχυρὰ ἀντιεβραϊκὴ κινησις.

Ἡ κατὰ τὸν Ἰον π.Χ. αἰῶνα ἀνακάλυψις τῶν ἐπιστημονικῶν συγγραμμάτων τοῦ Ἀριστοτέλους.

Σημαντικώτατον γεγονὸς διὰ τὴν περαιτέρω ἐξέλιξιν ἀπετέλεσεν ἡ ἀνακάλυψις καὶ ἔκδοσις τῶν ἀριστοτελικῶν συγγραμμάτων. Τοῦτο συνέβη κατὰ τὴν ἐποχήν, καθ' ἣν προστάτης τῆς ἐν Ἀθήναις Περιπατητικῆς σχολῆς διετέλει (70—50 π.Χ.) ὁ Ἀνδρόνικος ὁ Ῥόδιος. Μὲ τὴν βοήθειαν τοῦ γραμματικοῦ Τυραννίωνος ἐξέδωκεν ὁ Ἀνδρόνικος τὰ ἀριστοτελικὰ συγγράμματα ἐν Ῥώμῃ. Διὰ τῆς ἐκδόσεως ταύτης δημιουργεῖται μεγάλη ἑρμηνευτικὴ κίνησις. Γράφονται πλεῖστα ὑπομνήματα καὶ ἐν γένει ἡ φιλοσοφικὴ σκέψις ἐπανέρχεται εἰς μίαν ἐκ τῶν γονιμωτέρων πηγῶν της. Κατὰ περ.εργον σύμπτωσιν, ἡ τρίτη περίοδος τῆς Ἱστορικῆς ἀναπτύξεως τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας, ἀφορμηθεῖσα ἀπὸ τὸν Ἀριστοτέλη, ἐπανέρχεται κατὰ τὸ τέρμα της πάλιν εἰς τὴν πηγήν, ἐκ τῆς ὁποίας ἐξεκίνησεν. Ἤδη παρετηρήσαμεν εἰς τὸν Παναίτιον καὶ τὸν Ποσειδώνιον τὴν τάσιν τῆς ἐπανόδου πρὸς τὰ διδάγματα τοῦ Πλάτωνος. Ἡ στροφὴ πρὸς τὴν παλαιὰν λαμπρὰν παράδοσιν ὁλοκληροῦται διὰ τῆς ἀνακαλύψεως τῶν ἀριστοτελικῶν συγγραμμάτων. Ἐπέκτασιν δὲ ταύτης θὰ ἀποτελέσῃ κατὰ τὴν ἑπομένην περίοδον καὶ ἡ ἀναγέννησις τοῦ Πυθαγορισμοῦ.

ΤΕΤΑΡΤΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ (30 π.Χ.—330 μ. Χ.)

Θρησκευτική, Νεοπλατωνική φιλοσοφία καὶ Χριστιανισμὸς

Γενικὸς χαρακτηρισμός. Κατὰ τὸ 30 π.Χ. κατελύθη τὸ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ἑλληνικὸν βασίλειον καὶ ὁλοκληρώθη ἡ ρωμαϊκὴ κατάκτησις. Ὑπὸ τὴν νέαν ταύτην κατάστασιν ἀρχίζει νὰ σημειοῦται μεταξὺ τοῦ ὑποδουλωθέντος ἑλληνικοῦ κόσμου ἰδιότυπος κίνησις. Καὶ εἰς τὴν φιλολογίαν καὶ εἰς τὴν φιλοσοφίαν παρατηρεῖται μία τάσις πρὸς ἐπιστροφὴν πρὸς τὸ παρελθόν. Εἰς τὴν φιλολογίαν τὸ κίνημα τοῦ Ἀττικισμοῦ, ὅπερ ἤδη κατὰ τὸν πρῶτον π.Χ. αἰῶνα εἶχε σημαντικὸν ὑποστηρικτὴν εἰς τὸ πρόσωπον Διονυσίου τοῦ Ἁλικαρνασσέως, κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Αὐγούστου ἐμφανίζει εὐρυτάτην διάδοσιν. Οἱ παλαιοὶ κλασικοὶ συγγραφεῖς ἀναγινώσκονται καὶ ὑπομνηματίζονται μετὰ ζήλου, γίνεται δὲ ἀπόπειρα ἵνα καὶ ἡ ἐν χρήσει γλωσσικὴ μορφὴ συμμορφωθῇ πρὸς τὰ ἀρχαῖα πρότυπα. Τὸ παλαιὸν ἀττικὸν ὕφος, μὲ τὴν λιτότητα καὶ τὴν εἰλικρίνειάν του, ἀποτελεῖ ἀντίθεσιν πρὸς τὸν πομπώδη ἀσιανισμὸν καὶ ἡ προτίμησίς του εἶναι σύμπτωμα μαρτυροῦν ὅτι ὁ ἑλληνικὸς κόσμος αἰσθάνεται ἀποστροφὴν πρὸς τὸν κόσμον τῆς Ἀνατολῆς. Ἤρχισε τότε νὰ ἀναγεννᾶται ἡ νοσταλγία πρὸς τὴν παλαιὰν λιτότητα καὶ εἰλικρίνειαν τῶν κλασικῶν χρόνων. Εἶναι ἀλήθεια ὅτι τὸ κίνημα τοῦ Ἀττικισμοῦ δεινῶς ἐπεκρίθη καὶ ὑπὸ Ἑλλήνων καὶ ξένων ἱστορικῶν. Οἱ ἐπικριταὶ του οὐδόλως κατενόησαν τὴν βαθυτέραν σημασίαν του. Ὁ Ἑλληνισμὸς κατὰ τὴν ἐποχὴν τῶν Διαδόχων εἶχεν εὐρύτατα διασπαρῆ εἰς δυσαναλόγως μεγάλην τοπικὴν περιοχήν. Ἡ ἐξάπλωσίς του εἰς βαρβάρους λαοὺς ἐκινδύνευε νὰ νοθεύσῃ τὴν οὐσίαν τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος. Τὸ ὅτι οἱ Ἕλληνες τῆς ἐποχῆς τῶν Διαδόχων δὲν ἠδυνήθησαν νὰ προβάλλουν ἔναντι τῶν Ρωμαίων τὴν ἠρωϊκὴν ἀντίστασιν, ἣν ἀντέταξαν εἰς τοὺς παλαιοὺς χρόνους κατὰ τῶν Περσῶν, ὀφείλεται εἰς τὸ ὅτι εἶχον ὑποστῆ τὴν παραλυτικὴν ἐπίδρασιν τῆς Ἀνατολῆς. Ὁρμεμφύτως λοιπὸν τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος, κατόπιν τῆς μεγάλης διαστολῆς καὶ διαχύσεως ἐκτελεῖ μίαν συστολὴν καὶ ἀναδρομὴν εἰς τὸν ἑαυτόν του. Ἂν δὲν ἐμεσολάβει τὸ κίνημα τοῦ Ἀττικισμοῦ, δέν θὰ ἐνεδυναμοῦτο ἡ αὐτοπεποίθησις τοῦ Ἑλληνισμοῦ εἰς τὸν ἑαυτόν του, δὲν θὰ διεκόπτετο ἡ ὁλονὲν ἐπιτεινομένη κατάπτωσις. Οἱ φορεῖς τοῦ κινήματος τοῦ Ἀττικισμοῦ ἦσαν οἱ σημαιοφόροι τῆς ἐπιστροφῆς τοῦ Ἑλληνισμοῦ εἰς τὴν παλαιὰν του παράδοσιν, ἥτις ἔσχεν ὡς ἀποτέλεσμα νὰ ἐμφανισθῇ κατὰ τὸν τέταρτον μ.Χ. αἰῶνα τὸ ἀνατολικὸν ρωμαϊκὸν κράτος εἰς τὴν οὐσίαν του τελείως ἐξελληνισμένον. Ὑπὸ τὸ πρῖσμα μιᾶς τοιαύτης θεωρήσεως πρέπει νὰ ἀντικρύσωμεν καὶ τὰ φιλοσοφικὰ ρεύματα τὰ ἐμφανισθέντα κατὰ τὴν περίοδον ταύτην. Αἱ παλαιαὶ σχολαὶ τῶν Στωικῶν, Σκεπτικῶν καὶ Ἐπικουρείων συνεχίζουν τὴν ὕπαρξίν των, χωρὶς ὅμως νὰ δύνανται νὰ ἐπηρεάσουν τὴν ἐποχήν. Ἡ ἠθικολογία τῶν Στωικῶν δὲν ἦτο εἰς θέσιν, ὡς στερουμένη μεταφυσικοῦ βάθους, νὰ ἱκανοποιήσῃ τὴν νοσταλγίαν πρὸς τὸ ὑπεραισθητόν, ἥτις διακατέχει τοὺς πρώτους αἰῶνας τῆς νέας ἐποχῆς. Οἱ Σκεπτικοὶ καὶ οἱ Ἐπικούρειοι πολὺ ὀλιγώτερον ἠδύναντο νὰ ἀνταποκριθοῦν πρὸς τὰς νέας πνευματικὰς ἀνάγκας. Μόνον αἱ σχολαὶ αἵτινες ἐστρέφοντο πρὸς τὴν φιλοσοφίαν τῆς κλασικῆς ἐποχῆς ἠδύναντο νὰ προσφέρουν τὴν πνευματικὴν τροφήν, τὴν ὁποίαν ἐζήτει τότε ὁ κόσμος. Διὰ τοῦτο βλέπομεν νὰ ἀκμάζῃ ἐκ νέου ὁ πυθαγορισμός, ὁ ἀριστοτελισμὸς καὶ ὁ πλατωνισμός. Ἐν τέλει δὲ ἅπασαι αἱ τάσεις συγχωνεύονται εἰς τὸ νεοπλατωνικὸν σύστημα, τὸ ὁποῖον μὲ βάσιν τὴν πλατωνικὴν φιλοσοφίαν ἀπορροφᾷ μέσα εἰς τὸν ἑαυτόν του σημαντικώτατα στοιχεῖα ἀπὸ τὸν πυθαγορισμὸν καὶ τὸν ἀριστοτελισμόν.

Ἡ μεγάλη κίνησις πρὸς ἐπάνοδον εἰς τὰ φιλοσοφήματα τῆς παλαιᾶς ἐποχῆς ἀποτελεῖ τὸν ἕνα ἐκ τῶν δύο σημαντικῶν παραγόντων, οἵτινες ἐπιφέρουν τὴν ριζικὴν μετατροπὴν τῆς νοοτροπίας τοῦ παλαιοῦ κόσμου καὶ θεμελιώνουν τὴν νέαν ἐ-

ποχήν. Ὁ δεύτερος μέγας παράγων εἶναι τὸ θρησκευτικὸν κίνημα τοῦ Χριστιανισμοῦ. Ἡ ὑψηλὴ πνευματικότης καὶ ἡ μέχρις ἀνεπιφυλάκτου αὐτοθυσίας ἀγωνιστικότης τῶν ὀπαδῶν τοῦ Ἰησοῦ ἦρχετο νὰ ὑψώσῃ τὸν ἄνθρωπον εἰς τὸ ἐπίπεδον πραγματικῆς πνευματικῆς ὑπάρξεως. Ἐξ ὅλων τῶν λαῶν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης μόνον ὁ ἑλληνικὸς εἶχε τὴν προετοιμασίαν ἥτις τὸν ἔκαμνεν ἱκανὸν νὰ ἐννοήσῃ καὶ νὰ ἐνστερνισθῇ τὸ κήρυγμα τοῦ Χριστοῦ. Ὁ λαὸς τῶν Ἑβραίων εἶχε περιπέσει εἰς κενὴν τυπολατρείαν καὶ μισαλλοδοξίαν. Οἱ λοιποὶ λαοὶ τῆς Ἀνατολῆς δὲ ἦσαν εἰς θέσιν νὰ κατανοήσουν τὸ πνεῦμα τῆς νέας θρησκείας. Μόνον ὁ ἀναγεννώμενος καὶ ἐπιστρέφων εἰς τὸν ἑαυτόν του ἑλληνικὸς λαὸς εἶχε τὴν δύναμιν νὰ γίνῃ φορεὺς τοῦ νέου κηρύγματος. Πράγματι κατὰ τοὺς πρώτους τρεῖς αἰῶνας τῆς νέας ἐποχῆς συντελεῖται ἡ θαυμαστὴ σύνδεσις τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ τοῦ Χριστιανισμοῦ. Ἔκτοτε ὁ ἀνθρώπινος πνευματικὸς πολιτισμὸς εἶναι εἰς τὴν βαθυτέραν του οὐσίαν ἑλληνοχριστιανικός.

Ἡ φιλοσοφικὴ κίνησις τῆς τετάρτης περιόδου, ἥτις, ἀρχομένη ἀπὸ τὴν κατάλυσιν τοῦ τελευταίου ἑλληνικοῦ βασιλείου, τερματίζεται κατὰ τὸ 330 μ.Χ., ὁπότε κτίζεται ἡ Κωνσταντινούπολις, διὰ νὰ ἀποτελέσῃ τὸ κέντρον τοῦ ἀναγεννηθέντος ἑλληνισμοῦ, δεσπόζεται κυρίως ἀπὸ τοὺς δύο ἀνωτέρω σημειωθέντας παράγοντας. Ἔχομεν ἀφ' ἑνὸς τὴν καθαρῶς ἐννοουμένην φιλοσοφικὴν κίνησιν τῶν σχολῶν, ἀφ' ἑτέρου δὲ τὴν χριστιανικὴν κίνησιν, ἥτις ἐκφράζει τὰς φιλοσοφικὰς ἀντιλήψεις διὰ τῆς σαφοῦς διατυπώσεως τῶν δογμάτων τῆς πίστεως.

Τὸ κοινὸν σημεῖον, εἰς τὸ ὁποῖον συναντῶνται καὶ οἱ ἐντὸς καὶ οἱ ἐκτὸς τῆς χριστιανικῆς ἐκκλησίας φιλόσοφοι, εἶναι ἡ προσπάθεια τοῦ ἀπαρτισμοῦ μιᾶς θρησκευτικῆς μεταφυσικῆς. Τὸ ἰδιαίτερον χαρακτηριστικόν, ὅπερ διαστέλλει τὰς δύο ταύτας κινήσεις, εἶναι ὅτι εἰς τοὺς κόλπους τῆς χριστιανικῆς ἐκκλησίας ἡ μεταφυσικὴ ἐμφανίζεται ὑπὸ τὴν μορφὴν νέας μαθήσεως, ἥτις ὀνομάζεται δογματική. Ἡ μεταφυσικὴ παύει νὰ ὑφίσταται ὡς ἀνεξάρτητος φιλοσοφικὴ ἐπιστήμη καὶ συγχωνεύεται κατ' ἀρχὰς μὲν ὑπὸ ἀρνητικὴν μορφὴν μὲ τὴν ἀπολογητικήν, μὲ τὴν πάροδον δὲ τοῦ χρόνου ὑπὸ θετικὴν μορφὴν μὲ τὴν δογματικήν. Εἰς τὴν καθαρῶς ἑλληνικὴν περιοχὴν ἡ συγχώνευσις τῆς μεταφυσικῆς μὲ τὴν δογματικὴν ἰσχύει ἀκόμη μέχρι τῶν ἡμερῶν μας.

Λεπτομερέστερον ἐξεταζομένη ἡ φιλοσοφικὴ δραστηριότης τῆς τετάρτης περιόδου παρουσιάζει τὰ ἀκόλουθα μερικώτερα ρεύματα:

1ον. Τὸν νεοπυθαγορισμόν, ὅστις βλαστάνει εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν καὶ ἔχει νὰ ἐμφανίσῃ ὡς κύριόν του ἀντιπρόσωπον τὸν Ἀπολλώνιον τὸν Τυανέα.

2ον. Τὸν νεοκυνισμόν, ὅστις ἐμφανίζεται ὡς θρησκευτικὸν κίνημα ἀντιπροσωπευόμενον ἀπὸ τὸν Δημώνακτα.

3ον. Τὸν νεοαριστοτελισμὸν τοῦ Ἀριστοκλέους καὶ τοῦ Ἀλεξάνδρου τοῦ Ἀφροδισιέως.

4ον. Τὸν ἀναγεννηθέντα πλατωνισμὸν μὲ τὸν Πλούταρχον καὶ Ἀπουλήιον.

5ον. Τὸν στωικισμὸν τῆς αὐτοκρατορικῆς ἐποχῆς, μὲ τὸν Σενέκαν, τὸν Ἐπίκτητον καὶ τὸν Μᾶρκον Αὐρήλιον.

6ον. Τὴν νεωτέραν σκέψιν μὲ τὸν Αἰνησίδημον καὶ τὸν Σέξτον τὸν Ἐμπειρικόν.

7ον. Τὴν ἑλληνοϊουδαϊκὴν φιλοσοφίαν μὲ ἐκπρόσωπον τὸν Φίλωνα τὸν Ἀλεξανδρέα.

8ον. Τοὺς τελευταίους ἐπικουρείους καὶ ἐκλεκτικούς.

9ον. Τὸν νεοπλατωνισμὸν μὲ τὸν Ἀμμώνιον, τὸν Σακᾶν, τὸν Πλωτῖνον, τὸν Πορφύριον καὶ τὸν Πρόκλον.

Ἐκ παραλλήλου ἡ χριστιανικὴ φιλοσοφία ὑπὸ τὰς ἀκολούθους ἐκδηλώσεις:

1ον. Οἱ ἀπολογηταὶ τοῦ 2ου μ.Χ. αἰῶνος.

2ον. Οἱ γνωστικοὶ καὶ οἱ Μανιχαῖοι.

3ον. Οἱ κατηχηταὶ τοῦ 3ου μ.Χ. αἰῶνος Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς καὶ Ὠριγένης.

Οἱ νέοι πυθαγόρειοι

Ὁ παλαιὸς πυθαγορισμὸς ὡς φιλοσοφικὴ σχολὴ εἶχε παύσει νὰ ὑπάρχῃ ἤδη ἀπὸ τοῦ 4ου π.Χ. αἰῶνος. Ἀναμνήσεις ὅμως τοῦ πυθαγορισμοῦ διετηροῦντο εἰς τὰς μυστηριακὰς τελετὰς αἵτινες ἐξηκολούθουν, ἰδίᾳ εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν, νὰ προσελκύουν πολλοὺς ὀπαδοὺς ἐκ τῶν κατωτέρων λαϊκῶν στρωμάτων. Ὡς ἐπιστημονικὴ κίνησις ἤρχισε νὰ ἀνεγεννᾶται ὁ πυθαγορισμὸς κατὰ τὸν πρῶτον π.Χ. αἰῶνα. Τοῦτο συνάγεται ἐκ μαρτυρίας τοῦ Διογένους τοῦ Λαερτίου (8, 24), ὅστις λέγει ὅτι ὁ κατὰ τὸ 70 π.Χ. ζήσας ὁ Ἀλέξανδρος ὁ Πολυίστωρ εἶχεν ἀναγνώσει βιβλία ἐκθέτοντα πυθαγορικὰς δοξασίας. Πρῶτος ἀναφέρεται ὡς ὀπαδὸς τοῦ νεωτέρου πυθαγορισμοῦ ὁ Λατῖνος καὶ φίλος τοῦ Κικέρωνος Νιγίδιος Φίγουλος, ἀποθανὼν κατὰ τὸ 45 π.Χ. Οἱ δύο Σέξτιοι οἵτινες ἔδρασαν ἐν Ρώμῃ ἠσχολήθησαν, ὅπως ἐσημειώθη ἀνωτέρω, μὲ τὰ πυθαγορικὰ δόγματα. Κατὰ τὸ δεύτερον ἥμισυ τοῦ πρώτου μ.Χ. αἰῶνος δρᾷ ὁ περίφημος Ἀπολλώνιος ὁ Τυανεύς, τοῦ ὁποίου τὴν ζωὴν ἐξιστόρησεν ὁ ῥήτωρ Φιλόστρατος εἰς βιβλίον γραφὲν κατὰ τὸ 200 μ.Χ. Σύγχρονος τοῦ Ἀπολλωνίου ὑπῆρξεν ὁ ἐκ Γαδείρων Μοδεράτος. Λίαν σημαντικὴ προσωπικότης ὑπῆρξεν ὁ Νικόμαχος ὁ Γερασηνός, ὅστις ἔζησε κατὰ τὸ 140 μ.Χ., συγγραφεὺς μεγάλου συγγράμματος, ἐκ τοῦ ὁποίου ἐσώθησαν μέχρις ἡμῶν δύο μεγάλα ἀποσπάσματα, τὸ ἓν ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἀριθμητικὴ εἰσαγωγή», τὸ δὲ ἕτερον ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν «Ἐγχειρίδιον Μουσικῆς». Κατὰ τὸ δεύτερον ἥμισυ ταῦ δευτέρου μ.Χ. αἰῶνος ἔζησε καὶ ὁ ἐκ τῆς ἐν Συρίᾳ Ἀπαμείας καταγόμενος Νουμήνιος, ὅστις φαίνεται ὅτι ἦτο γνώστης καὶ τῆς ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ἀκμαζούσης ἑλληνοϊουδαϊκῆς φιλοσοφίας. Οὗτος ἐχαρακτήριζε, κατὰ μαρτυρίαν τοῦ Κλήμεντος, τὸν Πλάτωνα ὡς «Μωυσῆν ἀττικίζοντα». Κατὰ τὸ πρῶτον ἥμισυ τοῦ τρίτου αἰῶνος δρᾷ ὡς νεοπυθαγόρειος καὶ ὁ ῥήτωρ Φιλόστρατος, ὁ βιογράφος τοῦ Ἀπολλωνίου τοῦ Τυανέως. Μὲ τὴν νεοπυθαγορικὴν κίνησιν σχετίζεται πληθὺς συγγραμμάτων γραφέντων κατὰ νεωτέρους χρόνους καὶ ἀποδιδομένων εἰς τοὺς παλαιοτέρους πυθαγορείους. Τοιαῦτα εἶναι τὰ προοίμια τῶν νόμων τὰ ἀποδιδόμενα εἰς τοὺς νομοθέτας Ζάλευκον καὶ Χαρώνδαν, καθὼς καὶ νόθα συγγράμματα ἀποδιδόμενα εἰς τὸν Ἀρχύταν. Ἐκ τοῦ κύκλου τῶν νεοπυθαγορείων προέρχεται καὶ τὸ φερόμενον ὑπὸ τὸν τίτλον «Πίναξ τοῦ Κέβητος» μικρὸν σύγγραμμα. Ἐπίσης σχετικὰ μὲ τὴν κίνησιν ταύτην εἶναι καὶ τὰ λεγόμενα «Ἑρμητικὰ» συγγράμματα, καθὼς καὶ οἱ «Χαλδαϊκοὶ χρησμοί».

Εἰς τὸν Νεοπυθαγορισμὸν ἐμφανίζονται ἀρκεταὶ ἀποκλίνουσαι κατευθύνσεις. Ἅπασαι ὅμως συμφωνοῦν ὡς πρὸς τὴν ἠθικοθρησκευτικὴν βάσιν τοῦ συστήματος. Παραδέχονται τὴν ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς καὶ ἐγκρίνουν ἀνεπιφυλάκτως τὴν αὐστηρὰν ἠθικὴν διάβρωσιν. Ἐπίσης ὅλαι δέχονται τὰς ἀριθμολογικὰς ἀντιλήψεις τῶν παλαιοτέρων Πυθαγορείων, ὅπως αὗται εἶχον διασκευασθῇ εἰς τοὺς κύκλους τῆς πλατωνικῆς Ἀκαδημίας. Τὰ πάντα, φρονοῦν, ἔχουν παραχθῇ ἐκ «μιᾶς μονάδος» ἢ ἐξ «ἑνὸς σημείου». Τὸ σημεῖον γεννᾷ τὴν γραμμήν, αὕτη δὲ τὴν ἐπιφάνειαν. Ἐκ τῆς ἐπιφανείας γεννῶνται τὰ τρισδιάστατα σώματα. Ὅσοι ἐκ τῶν Πυθαγορείων, ἤθελον νὰ ἱστανται πλησιέστερον πρὸς τοὺς πλατωνικούς, ἐδέχοντο δύο ἀρχάς: τὴν «μονάδα» καὶ τὴν «ἀόριστον δυάδα». Τὸ ἀρχικὸν ἓν ἵσταται ὑπεράνω καὶ πέρσν τῆς ὑπάρξεως. Ἐκ τούτου γεννᾶται τὸ νοητὸν ἕν, τὸ ὁποῖον ταυτίζεται μὲ τὰς Ἰδέας. Ἐκ τοῦ δευτέρου δὲ τούτου ἑνὸς παράγεται τὸ τρίτον ἕν, τὸ ὁποῖον ἔχει μετοχὴν εἰς τὰς Ἰδέας. Εἰς θέσιν κατωτέραν ἀπὸ τὸ τριαδικὸν τοῦτο ἓν ἵσταται ἡ ὕλη, ἥτις ταυτίζεται μὲ τὴν ἀόριστον δυάδα. Ἡ ὕλη δὲν ἔχει μετοχὴν εἰς τὰς Ἰδέας, ἀλλὰ μόνον λαμβάνει σχῆμα ἀνάλογον πρὸς αὐτάς. Εἶναι φανερὸν ὅτι ἡ θεωρία τῶν Νεοπλατωνικῶν περὶ «ἀπορροῶν» εὑρίσκεται ἐν σπέρματι εἰς τὰς ἐκτεθείσας ἀντιλήψεις τῶν νεοπυθαγορείων. Ὁ Νουμήνιος ἐδίδασκεν ὅτι ὑπάρχει ὡς πρὸς τὴν θείαν οὐσίαν τριπλὴ ἱεραρχικὴ διαβάθμισις. Εἰς τὴν ἀνωτάτην κορυφὴν τῆς ἱεραρχικῆς κλίμακος ἵσταται ὁ «πρῶτος θεός», ὅστις εἶναι «πατὴρ» καὶ «ἀρχὴ τῆς οὐσίας». Εἰς τὴν δευτέραν βαθμῖδα ἵσταται ὁ θεὸς «δημιουργός», ὁ τρίτος δὲ θεὸς εἶναι ὁ ὑπὸ τοῦ δημιουργοῦ πλασθεὶς κόσμος, τὸ «ποίημα». Εἰς τὸν πρῶτον θεὸν ἀπαγορεύεται, ἔλεγον οἱ νεοπυθαγόρειοι, ἡ προσφορὰ ὑλικῶν θυσιῶν, ἡ μόνη δὲ εἰς αὐτὸν ἁρμόζουσα λατρεία εἶναι ἡ διὰ τοῦ λόγου πνευματικὴ πρὸς αὐτὸν ἀνάτασις. Πρέπει νὰ σημειωθῇ ὅτι διὰ τῆς ἱεραρχικῆς ταύτης κλιμακώσεως καὶ διὰ τῆς παρεμβολῆς μεταξὺ τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ ὑψίστου θεοῦ διαμέσων θεῶν καὶ δαιμόνων, αἱ θρησκευτικαὶ αἱρέσεις τῆς μεταχριστοτελικῆς ἐποχῆς, ἐπεδίωκον νὰ ὑψώσουν τὴν περὶ θεοῦ ἀντίληψιν. Ὕψωσαν ὑπεράνω τῶν δαιμόνων τὸν καθαυτὸ νοούμενον θεόν, κάμνοντες δὲ ὑποχωρήσεις εἰς τὰς ἀπαιτήσεις τῆς λαϊκῆς θρησκείας. ἀνεγνώριζον καὶ τὴν ὕπαρξιν δαιμόνων καὶ κατωτέρας βαθμῖδος θεοτήτων, δυναμένων νὰ ταυτισθοῦν μὲ τοὺς εἰδωλολατρικοὺς θεούς.

Ὡς πρὸς τὰς ψυχολογικὰς ἀντιλήψεις ἀκολουθεῖ ὁ Νεοπυθαγορισμὸς τὴν δυϊστικὴν θεωρίαν, ἀναγνωρίζων ἐν τῷ ἀνθρώπῳ τὴν ὕπαρξιν μιᾶς λογικῆς καὶ μιᾶς ἀλόγου ψυχῆς. Ἡ εἴσοδος τῆς ψυχῆς εἰς τὸ σῶμα θεωρεῖται ὡς «πτῶσις» καὶ ἀτύχημα. Ἀπὸ τὴν πτῶσιν αὐτὴν δύναται νὰ μᾶς σώσῃ ἡ φιλοσοφία, ὁδηγοῦσα ἡμᾶς εἰς τὸν ἀγνὸν βίον καὶ εἰς τὴν λατρείαν τοῦ θεοῦ. Ὁ φιλόσοφος εἶναι ὁ γνήσιος λάτρης καὶ ὑπηρέτης τῶν θεῶν. Εἰς ἀνταμοιβὴν δὲ τῆς εὐσεβείας του οἱ θεοὶ τοῦ παρέχουν τὸ χάρισμα τῆς προφητείας καὶ θαυματουργίας. Εἰς τὰς βιογραφίας τοῦ Πυθαγόρα καὶ τοῦ Ἀπολλωνίου ἀναφέρονται πολλαὶ θαυματουργικαὶ πράξεις καὶ προφητεῖαι. Ἡ φιλοσοφία τοιουτοτρόπως καταντᾷ νὰ ταυτισθῇ ὑπὸ τῶν Νεοπυθαγορείων μὲ τὴν θρησκείαν. Ὁ φιλόσοφος εἶναι προφήτης, ὅστις καθοδηγεῖ τοὺς ἀνθρώπους διὰ νὰ εὕρουν τὴν σωτηρίαν καὶ τὴν ἀνταμοιβὴν εἰς τὴν μετὰ θάνατον ζωήν. Τύπον τοιούτου φιλοσόφου συγχρόνως καὶ θαυματουργοῦ προφήτου μᾶς δίδει ὁ Φιλόστρατος, βιογραφῶν τὸν Ἀπολλώνιον τὸν Τυανέα. Τὸ σχετικὸν σύγγραμμά του ἐπροξένησε μεγάλην ἐντύπωσιν καὶ ἐγένετο ἀφορμὴ νὰ ἀναγνωρισθῇ ὁ Ἀπολλώνιος ἀπὸ τοὺς Ρωμαίους αὐτοκράτορας Καρακάλλαν καὶ Ἀλέξανδρον Σεβῆρον ὡς πρόσωπον ἱερὸν ἄξιον νὰ τεθῇ παραπλεύρως τοῦ Ἀβραάμ καὶ τοῦ Ὀρφέως. Αἱ περὶ θαυματουργιῶν του διηγήσεις τοῦ Φιλοστράτου ἐγένοντο τόσον πιστευταί, ὥστε πολλοὶ ἐκ τῶν εἰδωλολατρῶν τῶν καταπολεμούντων τὸν Χριστιανισμόν, καθὼς καὶ ὁ νεοπλατωνικὸς Πορφύριος, ἀντιπαρέβαλλον τὰς θαυματουργίας τοῦ Ἀπολλωνίου πρὸς τὰ θαύματα τοῦ Χριστοῦ.

Οἱ νεώτεροι κυνικοί

Ἡ ἐκ νέου ἐμφάνισις τῆς κυνικῆς φιλοσοφίας ὀφείλεται εἰς τὴν διάχυτον τάσιν τὴν ἐπιδιώκουσαν νὰ καταπολεμήσῃ τὴν εἰς τοὺς κύκλους τῆς ρωμαϊκῆς κοινωνίας εὐρύτατα διαδεδομένην ἠθικὴν ἔκλυσιν καὶ διαφθοράν. Ποῶτος εἶχε καταπολεμήσει τὴν ἐν λόγῳ ἐξαχρείωσιν ὁ Ρωμαῖος Οὐάρρων διὰ τῶν «Μενιππείων Σατυρῶν» του. Ἡ ἀναβίωσις τῆς κυνικῆς φιλοσοφίας οὐχὶ εἰς τὴν ἡδονιστικὴν ἀλλ' εἰς τὴν παλαιὰν αὐστηρὰν της μορφὴν προαναγγέλλεται ἤδη διὰ τῶν «Ἐπιστολῶν τῶν κυνικῶν» ἐκ τῶν ὁποίων 51 φέρονται ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Διογένους, 36 ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Κράτητος, 1 δὲ ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Μενίππου. Κατὰ τὸν πρῶτον μ.Χ. αἰῶνα ἀρχίζει ἡ κίνησις τῶν κυνικῶν νὰ λαμβάνῃ

μεγάλας διαστάσεις. Οἱ ὀπαδοὶ της ἐνεφανίζοντο πανταχοῦ ὡς δημόσιοι κήρυκες, παροτρύνοντες τοὺς ἀνθρώπους εἰς τὸν ἐνάρετον βίον καὶ κατακρίνοντες τὴν ἐπικρατοῦσαν ἐξαχρείωσιν καθὼς καὶ τὰς εὐρύτατα διαδεδομένας δεισιδαιμονίας. Ὁ Σενέκας ἀναφέρει ὡς σημαντικὸν μεταξὺ τῶν κυνικῶν τῆς ἐποχῆς του τὸν Δημήτριον. Ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἀδριανοῦ διάσημος ὑπῆρξεν ἐκ τῆς εἰρημένης αἱρέσεως ὁ ἐκ Γαδάρων Οἰνόμαος. Ἐν Ἀθήναις ἔζησεν ἀπολαμβάνων μεγάλην ὑπόληψιν ὁ Δημῶναξ (50—150 μ.Χ.). Ἀναφέρεται προσέτι καὶ ὁ Περεγρῖνος ὁ ἐπικληθεὶς καὶ Πρωτεύς, ὅστις ἔκαυσε τὸν ἑαυτόν του πρὸ τοῦ κοινοῦ εἰς τοὺς Ὀλυμπιακοὺς ἀγῶνας κατὰ τὸ 165 μ.Χ. Ὡς μαθητὴς τούτου ἀναφέρεται ὁ Θεαγένης. Μεταξὺ τῶν κυνικῶν καταλέγεται καὶ ὁ ἐκ Προύσης τῆς Βιθυνίας καταγόμενος Δίων, ὁ ἐπικαλούμενος διὰ τὴν εὐγλωττίαν του Χρυσόστομος (40—120 μ.Χ.). Τινὲς δὲ κατατάσσουν εἰς τὴν αὐτὴν χορείαν καὶ τὸν Λουκιανὸν (120—180 μ.Χ.) καίτοι οὗτος εἰς τὰ συγγράμματά του κατειρωνεύεται τοὺς κυνικούς. Τὴν αὐτὴν στάσιν ἔναντι τῆς κυνικῆς σχολῆς τηροῦν καὶ ὁ Μαρτιάλις, ὁ Πετρώνιος, ὁ Σενέκας καὶ ὁ Ἐπίκτητος.

Περὶ τοῦ Δημώνακτος γνωρίζομεν ὅτι ἔζησεν ἐν Ἀθήναις. Ὅταν ἐπροτάθη ἐν Ἀθήναις νὰ εἰσαχθοῦν οἱ ἀγῶνες τῶν μονομάχων, ὁ Δημῶναξ εἶπεν εἰς τοὺς πολίτας ὅτι τοῦτο προϋποθέτει νὰ κατεδαφισθῇ ὁ ὦμὸς τοῦ ἐλέου καὶ τοῦ οἴκτου. Κατηγορηθεὶς ὅτι καταφρονεῖ τὰ Ἐλευσίνια μυστήρια ἀπήντησεν ὅτι ἂν μὲν ταῦτα εἶναι ἄξια σεβασμοῦ, πρέπει νὰ ἀποκαλυφθοῦν διὰ νὰ μετάσχῃ εἰς αὐτὰ ὅλος ὁ λαός. Ἂν ὅμως δὲν ἔχουν σπουδαιότητα, δὲν βλέπω, εἶπε, τὸν λόγον νὰ κατηγορῆται κανεὶς δι' ἐπιδειχθεῖσαν ἔναντι αὐτῶν ἀσέβειαν. Ὁ Οἰνόμαος κατέκρινε τὸν ἀνθρωπομορφισμὸν τῆς εἰδωλολατρικῆς θρησκείας, κατεπολέμησε δὲ τὰς δεισιδαιμονίας καὶ τὴν πίστιν εἰς τοὺς χρησμούς. Εἰς τὸ ἔργον του «γοήτων φορὰ» (ἀποκάλυψις τῶν ἀπατεώνων), ἐπιτίθεται κατὰ τῶν μαντείων καὶ ὑποστηρίζει τὴν ἐλευθερίαν τῆς βουλήσεως. Ὁ Περεγρῖνος διὰ νὰ δώσῃ εἰς τοὺς ἀνθρώπους ἔμπρακτον παράδειγμα τῆς καταφρονήσεως τῆς ζωῆς καὶ διὰ νὰ ἐξομοιωθῇ μὲ τὸν ἥρωα ἀρχηγέτην τῆς κυνικῆς φιλοσοφίας, τὸν μυθικὸν Ἡρακλέα, κατακαύσαντα ἑαυτὸν ἐν τῇ Οἴτῃ, ἐκάη οἰκειοθελῶς εἰς τοὺς Ὀλυμπιακοὺς ἀγῶνας. Ὁ Λουκιανὸς ἀποδίδει τὴν πρᾶξιν του ταύτην εἰς ἁπλῆν «κενοδοξίαν».

Ὁ σπουδαιότερος ἐξ ὅλων τῶν ὀπαδῶν τῆς κυνικῆς αἱρέσεως εἶναι ὁ μνημονευθεὶς Δίων ὁ Χρυσόστομος. Κατήγετο ἐξ ἀριστοκρατικῆς οἰκογενείας καὶ ἤσκησε κατ' ἀρχὰς τὸ ἐπάγγελμα τοῦ σοφιστοῦ καὶ ρητορδιδασκάλου. Καταδικασθεὶς ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ Δομιτιανοῦ εἰς ἐξορίαν ἐκ τῆς Βιθυνίας καὶ Ἰταλίας, περιήρχετο διαφόρους χώρας κηρύσσων τὰ δόγματα τῆς κυνικῆς φιλοσοφίας, παραινῶν τοὺς ἀκροατάς του εἰς τὸν ἐνάρετον βίον καὶ κατακρίνων τὰς ἠθικὰς παρεκτροπὰς τοῦ συγχρόνου του πολιτισμοῦ. Ἀνακληθείσης τῆς ποινῆς τῆς ἐξορίας του, ἐτράπη πρὸς τὴν Στωϊκὴν φιλοσοφίαν, ἐπηρεασθεὶς ὑπὸ τῶν συγγραμμάτων τοῦ Ποσειδωνίου. Ἐγένετο εὐνοούμενος τοῦ αὐτοκράτορος Τραϊανοῦ, ὅστις ἐκάλει αὐτὸν εἰς τὴν τράπεζάν του καὶ τὸν παρελάμβανεν ὡς συνοδὸν εἰς τὰς ἐφ' ἁμάξης περιοδείας του. Ὁ Τραϊανός, κατὰ μαρτυρίαν τοῦ Φιλοστράτου (Βίοι Σοφ. 1. 7), ἔλεγεν εἰς τὸν Δίωνα: «Τί μὲν λέγεις οὐκ οἶδα· φιλῶ δέ σε ὡς ἐμαυτόν». Ὡς ὕψιστον ἠθικὸν ἰδεώδες ἐθεώρει τὴν σύμφωνα μὲ τὴν θέλησιν τοῦ Θεοῦ διαβίωσιν. Ἐδέχετο ὅτι ἡ ἰδέα τοῦ Θεοῦ εἶναι ἔμφυτος εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ θεώρησις της ἐν τῷ σύμπαντι ἐπικρατούσης ἁρμονίας ἀρκεῖ νὰ μᾶς ὑψώσῃ εἰς τὴν ἐπίγνωσιν τῆς ὑπάρξεως τοῦ Θεοῦ. Ὁ Θεὸς μένει ἀποκεκρυμμένος ἐν τῇ φύσει καὶ οἱ ἄνθρωποι ἐκτείνουν πρὸς αὐτὸν τὰς χεῖρας «Ὥσπερ νήπιοι παῖδες πατρὸς ἢ μητρὸς ἀπεσπασμένοι δεινὸν ἵμερον ἔχοντες καὶ πόθον ὀρέγουσι χεῖρας», Λόγος 12,6 (Ὡσὰν νήπια παιδιὰ ποὺ ἔχουν ἀποχωρισθῆ ἀπὸ τὸν πατέρα ἢ τὴν μητέρα αἰσθανόμενα φοβερὰν ἐπιθυμίαν καὶ πόθον ἐκτείνουν τὰς χεῖρας). Ὅπως ὁ Θεὸς διοικεῖ ἁρμονικῶς τὸ σύμπαν τοιουτοτρόπως καὶ ὁ καλὸς μονάρχης πρέπει νὰ κυβερνᾷ μὲ ἀγάπην καὶ ἐπιμέλειαν. Διὰ τοῦτο ὁ Δίων ἀναγνωρίζει, ἀκολουθῶν τὰς κοσμοπολιτικὰς ἀντιλήψεις τῶν Στωϊκῶν, ὡς ἰδεῶδες πολίτευμα τὴν καλῶς ρυθμισμένην μοναρχίαν. Τὴν κυνικὴν αἵρεσιν συνεχίζει κατὰ τὴν χριστιανικὴν ἐποχὴν ὁ ἐξ Ἀλεξανδρείας Μάξιμος, ὅστις ἐλθὼν εἰς Κωνσταντινούπολιν ἐγνωρίσθη κατὰ τὸ 380 μὲ τὸν Γρηγόριον Ναζιανζηνόν.

Ὁ Νεοαριστοτελισμὸς

Ἐσημειώσαμεν ἀνωτέρω ὅτι ἀφ' ὅτου ὁ Ἀνδρόνικος ὁ Ρόδιος ἐξέδωκε τὰ συγγράμματα τοῦ Ἀριστοτέλους, ἤρχισεν ἡ ἀναγέννησις τῶν ἀριστοτελικῶν σπουδῶν. Τὰ πρῶτα σχόλια ἄτινα ἐγράφησαν κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Ἀδριανοῦ ὑπὸ τοῦ Ἀδράστου ἀπωλέσθησαν. Περὶ τὸ 180 συναντῶμεν ὡς διάσημον ἑρμηνευτὴν τῆς ἀριστοτελικῆς φιλοσοφίας τὸν Μεσσήνιον Ἀριστοκλέα. Δὲν περιωρίζετο οὗτος νὰ ἐξηγῇ τὰς ἀριστοτελικὰς συγγραφάς, ἀλλὰ διετύπωνε καὶ ἰδικάς του ἀντιλήψεις. Μετερρύθμισε προσεγγίζων πρὸς τὴν φιλοσοφίαν τῆς Στοᾶς τὰς περὶ τοῦ νοῦ διδασκαλίας τοῦ Σταγιρίτου. Κατὰ τὸν Ἀριστοκλέα ὁ νοῦς σημειώνει τὴν παρουσίαν του πανταχοῦ εἰς τὸν σωματικὸν κόσμον καὶ εἰσδύων εἰς τὸν ἀνθρώπινον ὀργανισμὸν γίνεται ἀτομικὸς νοῦς. Ὅπως συνάγεται ἐξ ἀποσπασμάτων ἔργων του ἄτινα παραθέτει ὁ Εὐσέβιος, ὁ Ἀριστοκλῆς, εἶχε καταπολεμήσει καὶ ἀνασκευάσει τὸν σκεπτικισμόν. Μαθητὴς τοῦ Ἀριστοκλέους ὑπῆρξεν ὁ μεγαλύτερος ἐκ τῶν ἀριστοτελικῶν σχολιαστῶν, ὁ ἐκ τῆς ἐν Καρίᾳ Ἀφροδισιάδος καταγόμενος Ἀλέξανδρος ὁ Ἀφροδισιεύς. Ἐδίδαξεν ἐν Ἀθήναις κατὰ τὸ 198—211 μ.Χ. Θεωρεῖ ὡς καθαυτὸ πραγματικότητα τὰ συγκεκριμένα ὄντα καὶ ἀναγνωρίζει τὰς καθολικὰς ἐννοίας ὡς ὑπαρχούσας μόνον εἰς τὴν διάνοιάν μας. Τὸν «ποιητικὸν νοῦν» τὸν χωρίζει ἀπὸ τὸν ἀνθρώπινον. Ὁ ἄνθρωπος εἶναι κάτοχος μόνον «φυσικοῦ» ἢ «ὑλικοῦ νοῦ». Ἐπὶ τούτου ἐπιδρᾷ ὁ ἐνιαῖος καὶ θεῖος ποιητικὸς νοῦς. Διὰ τῆς τοιαύτης ἐπιδράσεως ὁ φυσικὸς νοῦς καθίσταται «ἐπίκτητος» ἢ «καθ' ἕξιν νοῦς». Ἀποτέλεσμα τῆς τοιαύτης περὶ τοῦ νοῦ ἀντιλήψεώς του ἦτο νὰ ἀπορρίψῃ τὴν ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς. Ὡς σχολιαστὴς τοῦ Ἀριστοτέλους ἰδίως τῶν «Μετὰ τὰ φυσικὰ» καὶ τῶν «Ἀναλυτικῶν» παρέσχε πολύτιμον βοήθειαν διὰ τὴν κατανόησιν τῶν δοξασιῶν τοῦ Σταγιρίτου.

Μετὰ τὸν Ἀλέξανδρον δὲν ἀναφαίνονται συνεχισταὶ ἀξιόλογοι τῆς περιπατητικῆς παραδόσεως. Ὡς ἐκλεκτικοὶ περιπατητικοὶ θεωροῦνται ὁ ἀστρονόμος Κλαύδιος Πτολεμαῖος καὶ ὁ περίφημος ἰατρὸς Κλαύδιος Γαληνός. Ἡ περιπατητικὴ σχολὴ ἀπερροφήθη εἰς τὸν νεοπλατωνισμόν. Εἰς τοὺς τελευταίους ὀπαδοὺς τῆς περιπατητικῆς φιλοσοφίας ἀνήκει ὁ ἐξ Ἀλεξανδρείας Ἀνατόλιος, ὅστις ἐγένετο ἐπίσκοπος τῆς Λαοδικείας κατὰ τὸ 286 μΧ. Τελευταῖος ὅλων ἀναφέρεται: ὁ Θεμίστιος (320—390 μ.Χ.) ὅστις ἐδίδαξεν ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ παρέμεινε μέχρι τέλους τοῦ βίου του εἰδωλολάτρης. Καίτοι ὁ ἴδιος λέγει ὅτι ὡς ὁδηγόν του ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ ἐξέλεξε τὸν Ἀριστοτέλη, εἰς πολλὰ ἀκολουθεῖ τὸν Πλάτωνα.

Ἡ ἀναγέννησις τοῦ Πλατωνισμοῦ. Μέση πλατωνικὴ φιλοσοφία

Ἐσημειώσαμεν ἀνωτέρω ἐξιστοροῦντες τὴν τύχην τῆς πλατωνικῆς ἀκαδημαϊκῆς φιλοσοφίας, ὅτι ὁ Ἀντίοχος ὁ Ἀσκαλωνίτης εἶχε προσχωρήσει εἰς τὸν ἐκλεκτικισμόν. Οἱ ἀκαδημαϊκοί, ἐπηρεασμένοι ἀπὸ τὰ συστήματα τῆς ἐποχῆς, τὸν σκέψιν, τὸν στωϊκισμὸν καὶ τὴν περιπατητικὴν φιλοσοφίαν, εἶχον παραμελήσει τὴν σπουδὴν τῶν πλατωνικῶν ἔργων καὶ ἀνεγίγνωστον μόνον ὀλίγους ἐκ τῶν γνωστοτέρων καὶ προσιτωτέρων εἰς τὴν κατανόησιν πλατωνικῶν διαλόγων. Ἤδη ὅμως, κατὰ τὸν Ἰον π.Χ. αἰῶνα, ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ Ἀττικισμοῦ, στρέφονται καὶ οἱ ἐν τῇ Ἀκαδημίᾳ πρὸς τὴν ἀνάγνωσιν καὶ ἑρμηνείαν ὅλων τῶν διαλόγων τοῦ Πλάτωνος. Ἰδίως δὲ ἀρχίζουν νὰ ἀναγινώσκουν τὸν «Τίμαιον», εἰς τὸν ὁποῖον ὁ Πλάτων εἶχεν ἀναπτύξει τὰς σχετικὰς μὲ τὴν δημιουργίαν τοῦ κόσμου ἀντιλήψεις. Διὰ τῆς στροφῆς ταύτης πρὸς τὰ πλατωνικὰ κείμενα ἀρχίζει νὰ ἀναγεννᾶται ὁ Πλατωνισμός. Δημιουργεῖται ἰδία φιλοσοφικὴ κίνησις, ἥτις ἀποτελεῖ προβαθμῖδα τοῦ Νεοπλατωνισμοῦ καὶ καλεῖται «μέση πλατωνικὴ φιλοσοφία», ὡς παρεμβαλλομένη μεταξὺ τῆς φιλοσοφίας τοῦ Πλάτωνος καὶ τῶν νεοπλατωνικῶν. Ἀρχηγὸς τῆς μέσης πλατωνικῆς φιλοσοφίας ἀνεδείχθη ὁ Εὔδωρος, ὅστις ἔδρασε περὶ τὸ 25 π.Χ. Κατήγετο ἐξ Ἀλεξανδρείας. Ὡς σκοπὸν τῆς φιλοσοφίας θεωρεῖ τὴν «ὁμοίωσιν θεῷ κατὰ τὸ δυνατόν», ἀκολουθῶν τὰ ἐν τῷ «Θεαιτήτῳ» τοῦ Πλάτωνος ἐκτιθέμενα. Ἐπειδὴ δὲν εἶχεν ἀπαλλαγῆ ἀπὸ τὸν ἐκλεκτικισμόν, προσεπάθει νὰ συμβιβάσῃ τὸν πλατωνισμὸν μὲ τὰ ἄλλα φιλοσοφήματα καὶ ἔλεγεν ὅτι κατὰ βάθος ὁ Σωκράτης, ὁ Πλάτων καὶ ὁ Πυθαγόρας εἰς οὐδὲν διεφώνουν. Ἡ πρώτη ἀρχὴ τῆς ὑπάρξεως εἶναι τὸ πρῶτον ἕν. Ἐκ τούτου παράγεται τὸ δεύτερον ἓν καὶ ἡ ἀόριστος δυάς. Τὸ δεύτερον ἓν τὸ ὁποῖον καλεῖται καὶ μονάς, χαρακτηρίζεται ὡς «τεταγμένον», «φῶς» καὶ ὡς «περιττὸν» δηλαδὴ τέλειον. Ἡ ἀόριστος δυὰς χαρακτηρίζεται ὡς «ἄπειρον», «σκότος» καὶ «ἄρτιον», δηλαδὴ ὑποκείμενον εἰς συνεχῆ διαίρεσιν. Βλέπομεν οὕτω ὅτι ἐπανέρχεται εἰς τὰς ἀριθμολογικὰς θεωρίας τῆς παλαιᾶς Ἀκαδημίας τὰς συνδεομένας μὲ τὸν Πυθαγορισμόν. Ἐν τῷ πλατωνικῷ του ζήλῳ ἤσκει πολεμικὴν ἐναντίον τῆς ἀριστοτελικῆς φιλοσοφίας. Ὑπάρχει ἡ εἴδησις ὅτι ἔγραψεν ἴδιον σύγγραμμα, διὰ νὰ καταπολεμήσῃ τὴν περὶ κατηγοριῶν ἀριστοτελικὴν διδασκαλίαν.

Κατὰ τοὺς αὐτοὺς χρόνους δρᾷ καὶ ὁ Θράσυλλος, περὶ τοῦ ὁποίου γνωριζομεν ὅτι εἶχε προσληφθῇ ὡς ἀστρολόγος εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ αὐτοκράτορος Τιβερίου. Μεγάλην ὑπηρεσίαν προσέφερεν ὁ Θράσυλλος εἰς τὰς πλατωνικὰς σπουδὰς διὰ τῆς ἐκδόσεως τῶν πλατωνικῶν ἔργων. Ἡ κατάταξις εἰς τετραλογίας ἐγένετο ὑπ' αὐτοῦ. Προέβη ἐπίσης καὶ εἰς τὴν συλλογὴν τῶν συγγραμμάτων τοῦ Δημοκρίτου.

Λίαν σημαντικὴ καὶ συμπαθὴς φυσιογνωμία εἶναι ὁ ἐκ Χαιρωνείας τῆς Βοιωτίας Πλούταρχος (45—125 μ.Χ.). Τὴν μύησίν του εἰς τὴν φιλοσοφίαν ὀφείλει εἰς τὸν ἐν Ἀθήναις φιλόσοφον Ἀμμώνιον, ὅστις κατήγετο ἐξ Αἰγύπτου. Ὁ Ἀμμώνιος ἀνήκεν εἰς τὴν σχολὴν τῶν περιπατητικῶν, ἀλλ' εἶχεν ὑποστῇ καὶ τὴν ἐπίδρασιν τῆς Ἀκαδημίας. Τὰς περὶ τῆς θρησκείας τῶν Αἰγυπτίων γνώσεις του ὀφείλει ὁ Πλούταρχος εἰς τὸν διδάσκαλόν του τοῦτον. Ἐν Ἀθήναις διαμένων ἐσπούδασε προσέτι τὴν ρητορικὴν καὶ τὰ μαθηματικά. Ἐπεσκέφθη πολλάκις τὴν Ρώμην καὶ συνεδέθη ἐκεῖ διὰ φιλίας μετὰ πολλῶν ἐπιφανῶν ἀνδρῶν. Ὁ Τραϊανὸς ἔτρεφε πρὸς αὐτὸν βαθυτάτην ἐκτίμησιν εἶχε δὲ δώσει τὴν ἐντολὴν εἰς τὰς ρωμαϊκὰς ἀρχὰς νὰ ζητοῦν, προκειμένου περὶ σπουδαίων τοπικῶν ζητημάτων τὴν γνώμην του. Ὁ Πλούταρχος ἠσθάνετο βαθυτάτην κλίσιν πρὸς τὴν φιλοσοφίαν καὶ ὡς συγγραφεὺς δὲν ἐδημιούργησε βεβαίως ἴδιον φιλοσοφικὸν σύστημα, ἀλλ' ἀνεδείχθη ἐκ τῶν σπουδαιοτέρων ἐκλαϊκευτῶν τῆς φιλοσοφικῆς γνώσεως. Τὰς φιλοσοφικάς του ἀντιλήψεις ἔχει ἐκθέσει εἰς τὸ ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἠθικὰ» ἔργον του τὸ ὁποῖον ἐκδίδεται ὑπὸ τῶν νεωτέρων ἐκδοτῶν εἰς ἑπτὰ τόμους. Εἰδικώτερον ἀξιομνημόνευτοι εἶναι αἱ ἀκόλουθοι εἰς τὰ «Ἠθικὰ» περιλαμβανόμεναι φιλοσοφικαί του πραγματεῖαι: «Περὶ Στωϊκῶν ἐναντιωμάτων». Σύνοψις τοῦ ὅτι παραδοξότερα οἱ Στωϊκοὶ τῶν ποιητῶν λέγουσιν», «Ὅτι οὐδ' ἡδέως ζῆν ἔστι κατ' Ἐπίκουρον», Λάθε βιώσας». «Πρὸς Κολώτην», «Πῶς ἂν τις αἴσθητο ἑαυτοῦ προκόπτοντος ἐπ' ἀρετῇ». Ἀσκεῖ πολεμικὴν κατὰ τῶν Στωϊκῶν, βριμύτερον δὲ καταπολεμεῖ τοὺς Ἐπικουρείους. Δὲν ἐπιδοκιμάζει τὸν ὑπὸ τῶν Στωϊκῶν διδασκόμενον ταυτισμὸν τοῦ θεοῦ μὲ τὸν κόσμον καὶ προτιμᾷ τὸν πλατωνικὸν θεϊσμὸν ὅστις δὲν συγχέει τὸν θεὸν μὲ τὸ κοσμικὸν σύμπαν. Κατὰ τὸν Πλούταρχον, σκοπὸς τῆς φιλοσοφίας εἶναι ἡ εὕρεσις τῆς ἀληθείας, ἐπειδὴ

δὲ ἡ ἀλήθεια προέρχεται ἐκ τοῦ θεοῦ, ἡ φιλοσοφία ταυτίζεται μὲ τὴν ἀναζήτησιν τοῦ Θεοῦ. «Ἐπεὶ τοίνυν φιλοσοφία μέν ἐστι περὶ ἀλήθειαν, ἀληθείας δὲ φῶς ἀπόδειξις, ἀποδείξεως δ' ἀρχὴ τὸ συνημμένον, εἰκότως ἡ τοῦτο συνέχουσα καὶ ποιοῦσα δύναμις ὑπὸ σοφῶν ἀνδρῶν τῷ μάλιστα τὴν ἀλήθειαν ἠγαπηκότι θεῷ καθιερώθη» (Ἠθ. 387 Α) (Ἀφοῦ λοιπὸν τὸ θέμα τῆς φιλοσοφίας εἶναι ἡ ἀλήθεια φῶς δὲ — τὸ ὁποῖον ἀποκαλύπτει τὴν ἀλήθειαν — εἶναι ἡ ἀπόδειξις, ἀρχὴ δὲ τῆς ἀποδείξεως εἶναι ἡ λογικὴ συνάφεια καὶ ἀκολουθία, εὐλόγως ἡ δύναμις, ἥτις συνέχει καὶ δημιουργεῖ τὴν λογικὴν ταύτην ἀκολουθίαν ἀπεδόθη ὑπὸ τῶν σοφῶν ἀνδρῶν εἰς τὸν θεόν, ὅστις καθ' ὑπερβολήν, ἀγαπᾶ τὴν ἀλήθειαν). Ἀκολουθῶν τὸν Πλάτωνα καὶ τὸν Ἀριστοτέλη, δέχεται ὁ Πλούταρχος ὅτι δυνάμεθα διὰ τῆς ἐνοράσεως νὰ ἀποκτήσωμεν ἄμεσον ἐποπτείαν τῆς νοητῆς ἀρχῆς. «Ἡ δὲ τοῦ νοητοῦ καὶ εἰλικρινοῦς καὶ ἁπλοῦ νόησις ὥσπερ ἀστραπὴ διαλάμψασα τῆς ψυχῆς ἅπαξ ποτὲ θιγεῖν καὶ προσιδεῖν παρέσχε. Διὸ καὶ Πλάτων καὶ Ἀριστοτέλης ἐποπτικὸν τοῦτο τὸ μέρος τῆς φιλοσοφίας καλοῦσιν» (Ἡ δὲ νόησις τοῦ νοητοῦ καὶ γνησίου καὶ ἁπλοῦ ὡσὰν ἀστραπὴ λάμψασα διὰ μέσου τῆς ψυχῆς, συμβαίνει κάποιαν φορὰν νὰ καθιστᾶ δυνατὴν τὴν μὲ τοῦτο ἐπαφὴν καὶ τὴν θέαν του) (Ἠθ. 282 D). Διὰ τῆς τοιαύτης περὶ ἐνοράσεως ἀντιλήψεώς του προετοιμάζει ὁ Πλούταρχος τὰς περὶ ἐκστάσεως νεοπλατωνικὰς θεωρίας. Ὁμιλῶν περὶ τοῦ θεοῦ τῶν Αἰγυπτίων Ὀσίριδος ταυτίζει τοῦτον μὲ τὸν Πλούτωνα καὶ τὸν θεωρεῖ ὡς συμβολίζοντα τὴν καθαρὰν ὀντολογικὴν ὑπόστασιν. «Ὁ δ' ἔστι μὲν αὐτὸς ἀπωτάτω τῆς γῆς ἄχραντος καὶ ἀμίαντος καὶ καθαρὸς οὐσίας ἀπάσης φθορὰν δεχομένης καὶ θάνατον. Ἀνθρώπων δὲ ψυχαῖς ἐνταυθοῖ μὲν ὑπὸ σωμάτων καὶ παθῶν περιεχομέναις οὐκ ἔστι μετουσία τοῦ θεοῦ πλὴν ὅσον ὀνείρατος ἀμαυροῦ θιγεῖν νοήσει διὰ φιλοσοφίας. Ὅταν δ' ἀπολυθεῖσαι μεταστῶσιν εἰς τὸ ἀειδὲς καὶ ἀόρατον καὶ ἀπαθὲς καὶ ἀγνόν, οὗτος αὐταῖς ἡγεμὼν ἐστι καὶ βασιλεὺς ὁ θεὸς ὡς ἂν ἐξηρτημέναις ἀπ' αὐτοῦ καὶ θεωμέναις ἁπλήστως καὶ παθούσαις τὸ μὴ φατὸν μηδὲ ῥητὸν ἀνθρώποις κάλλος» (Ἠθ. 382 Ε). (Ὁ δὲ —Ὄσιρις ἢ Πλούτων— ὁ ἴδιος εἶναι εἰς μεγίστην ἀπόστασιν ἀπὸ τὴν γῆν χωρὶς νὰ ὑφίστανται ἐπαφὴν καὶ μόλυνσιν καὶ καθαρὸς ἀπὸ πᾶσαν οὐσίαν ἥτις ἐπιδέχεται φθορὰν καὶ θάνατον. Εἰς τὰς ἀνθρωπίνους δὲ ψυχάς, ἐφ' ὅσον εἰς αὐτὸν τὸν κόσμον περιβάλλονται ἀπὸ σώματα καὶ πάθη, δὲν ὑπάρχει δυνατότης νὰ ἐπικοινωνήσουν μὲ τὸν θεὸν, ἐκτὸς μόνον νὰ ἔλθουν εἰς ἐπαφὴν μὲ αὐτὸν, ὡσὰν εἰς ὄνειρον διὰ τῆς νοήσεως τὴν ὁποίαν παρέχει ἡ φιλοσοφία. Ὅταν ὅμως λυθοῦν ἀπὸ τὰ δεσμὰ — τοῦ σώματος καὶ τῶν παθῶν — μεταναστεύσουν εἰς τὴν περιοχὴν ὅπου ὑπάρχει ἡ ὑπεράνω σχημάτων ἀόρατος καὶ ἀπαθὴς καὶ ἀγνὴ οὐσία, ὁδηγὸς εἰς αὐτὰς καὶ βασιλεὺς γίνεται οὗτος ὁ θεός, ὡσὰν νὰ ἔχουν — αἱ ψυχαὶ — κρεμασθῆ ἀπ' αὐτὸν καὶ νὰ θεῶνται ἁπλήστως καὶ νὰ ποθοῦν τὸ μὴ δυνάμενον νὰ περιγραφῆ καὶ νὰ ἐκφρασθῆ ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων κάλλος). Εἰς τὸ χωρίον τοῦτο μὰς φανερώνει τὴν ἀπέραντον νοσταλγίαν τῆς ἐποχῆς του πρὸς τὸ θεῖον καὶ ὑπεραισθητόν. Ἀνωτάτας ὀντολογικὰς ἀρχὰς ὁ Πλούταρχος δέχεται τὸ ἓν καὶ τὴν ἀόριστον δυάδα. «Τῶν ἀνωτάτων ἀρχῶν λέγω δὲ τοῦ ἑνὸς καὶ τῆς ἀορίστου δυάδος, ἡ μὲν ἀμορφίας πάσης στοιχεῖον οὖσα καὶ ἀταξίας ἀπειρία κέκληται. Ἡ δὲ τοῦ ἑνὸς φύσις ὁρίζουσα καὶ καταλαμβάνουσα τῆς ἀπειρίας τὸ κενὸν καὶ ἄλογον καὶ ἀόριστον ἔμμορφον, παρέχεται» (Ἠθ. 428 Ε). (Ἐκ δὲ τῶν εἰς τὴν ἀνωτάτην βαθμῖδα εὑρισκομένων ἀρχῶν, ἐννοῶ τὸ ἓν καὶ τὴν ἀόριστον δυάδα, ἡ μὲν ἀόριστος δυάς, ἥτις εἶναι ἡ πηγὴ πάσης ἀμορφίας καὶ ἀταξίας, ἐπωνομάζεται ἀπειρότης. Ἡ δὲ φύσις τοῦ ἑνός, ἀσκοῦσα ἐνέργειαν καθοριστικὴν καὶ κυριαρχικὴν καθιστᾶ τὸ κενὸν καὶ ἄλογον καὶ ἀόριστον τῆς ἀπειρότητος μέτοχον μορφῆς). Ἀκολουθῶν τὰ ἐν τῷ «Τιμαίῳ» ἐκτιθέμενα, δέχεται τὸν κόσμον ὡς γεννηθέντα ἐκ τριῶν ἀρχῶν. «Διεῖλε τριχῇ τὰ πρῶτα, ὑφ' ὧν τὴν γένεσιν ὁ κόσμος ἔσχεν, ὧν τὸ μὲν θεὸν τῷ δικαιοτάτῳ τῶν ὀνομάτων τὸ δ' ὕλην τὸ δ' ἰδέαν καλοῦμεν. Ἡ μὲν οὖν ὕλη τῶν ὑποκειμένων ἀτακτότατόν ἐστιν, ἡ δ' ἰδέα τῶν παραδειγμάτων κάλλιστον, ὁ δὲ θεὸς τῶν αἰτίων ἄριστον» (Ἠθ. 720 Α). (Διήρεσεν ὁ Πλάτων τὰς πρώτας ἀρχάς, διὰ τῆς ἐνεργείας, τῶν ὁποίων ἔλαβε τὴν σύστασίν του ὁ κόσμος εἰς τρία ἐκ τούτων τὸ ἓν τὸ ὀνομάζομεν, χρησιμοποιοῦντες δικαιότατον ὄνομα, θεόν, τὸ δεύτερον ὕλην καὶ τὸ τρίτον ἰδέαν. Ἡ μὲν ὕλη, ἐξ ὅλων τῶν πρὸς μορφοποίησιν στοιχείων, εἶναι τὸ ἀτακτότατον, ἡ ἰδέα εἶναι τὸ ἄριστον ἐκ τῶν ὑποδειγματικῶν προτύπων — ἄτινα χρησιμοποιεῖ ὁ θεὸς διὰ τὴν δημιουργίαν τοῦ κόσμου — ὁ δὲ θεὸς εἶναι τὸ ἄριστον ἐκ τῶν αἰτίων). Πηγὴ τοῦ «κακοῦ δὲν εἶναι ἡ ὕλη ἀλλ' ἡ ἀνάγκη, τὴν ὁποίαν πρέπει νὰ νοήσωμεν ὡς «πολλὰ τῷ θεῷ δυσμαχοῦσαν καὶ ἀφηνιάζουσαν». (Ἠθ. 1015 Α). Τὸν θεὸν νοεῖ ὑφιστάμενον οὐχὶ ἐν χρόνῳ, ἀλλ' ἐν τῇ αἰωνιότητι. «Ἔστι κατ' οὐδένα χρόνον, ἀλλὰ κατὰ τὸν αἰῶνα τὸν ἀκίνητον καὶ ἄχρονον καὶ ἀνέγκλιτον καὶ οὗ πρότερον οὐδὲν ἔστιν οὐδ' ὕστερον οὐδὲ μέλλον οὐδὲ παρωχημένον οὐδὲ πρεσβύτερον οὐδὲ νεώτερον. Οὐ γὰρ πολλὰ τὸ θεῖόν ἐστιν ἄθροισμα παντοδαπὸν καὶ πανηγυρικῶς μεμιγμένον ἀλλ' ἓν εἶναι δεῖ τὸ ὄν, ὥσπερ ὂν τὸ ἕν. Ἡ δὲ ἑτερότης διαφορὰ τοῦ ὄντος, εἰς γένεσιν ἐξίσταται τοῦ μὴ ὄντος» (Ἠθ. 393 Α). (Ὁ θεὸς δὲν ὑπάρχει ἐν χρόνῳ ἀλλ' ἐν τῇ αἰωνιότητι, ἥτις εἶναι ἀπηλλαγμένη χρόνου, κινήσεως καὶ παρεκκλίσεως. Ἐν τῇ αἰωνιότητι δὲν ὑπάρχει κανὲν οὔτε πρότερον, οὔτε ὕστερον, οὔτε μέλλον, οὔτε παρελθόν, οὔτε πρεσβύτερον, οὔτε νεώτερον. Διότι τὸ θεῖον δὲν εἶναι πολλότης, οὔτε ἄθροισμα ἐκ πάσης προελεύσεως μερῶν, οὐδὲ ἀποτελεσμένον ἐξ ἀναμίξεως, ὁποία εἶναι αὐτὴ τὴν ὁποίαν ἐμφανίζουν οἱ πανηγύρεις. Ἀλλὰ τὸ ὂν πρέπει νὰ εἶναι ἕν, ὅπως ἀκριβῶς καὶ τὸ ἓν εἶναι ὄν. Ἡ δὲ ἑτερότης εἶναι διαφορὰ ἀπὸ τὸ ὂν καὶ ἐκβαίνουσα ἀπὸ τὸν ἑαυτόν της γεννᾶ τὸ μὴ ὄν). Ἀκολουθῶν τὰς δοξασίας τοῦ Ξενοκράτους καὶ τοῦ Ποσειδωνίου παρεμβάλλει μεταξὺ θεοῦ καὶ ἀνθρώπων τοὺς «δαίμονας», ἐκ τῶν ὁποίων ἄλλοι μὲν ἔχουν συγγένειαν μὲ τοὺς θεούς, ἄλλοι δὲ χαρακτηρίζονται ὡς «κακοὶ δαίμονες», δυνάμενοι νὰ βλάψουν τὸν ἄνθρωπον. Καὶ εἰς τὴν ψυχολογίαν ἀκολουθεῖ τὰς πλατωνικὰς ἀντιλήψεις. «Σῶμα μὲν ὀργάνοις χρῆται πολλοῖς αὐτῷ δὲ σώματι ψυχὴ καὶ μέρεσι τοῦ σώματος. Ψυχὴ δ' ὄργανον θεοῦ γέγονε» (Τὸ σῶμα χρησιμοποιεῖ πολλὰ ἐργαλεῖα, ἡ δὲ ψυχὴ χρησιμοποιεῖ τὸ σῶμα καὶ τὰ μέλη τοῦ σώματος ὡς ἐργαλεῖα. Ἡ δὲ ψυχὴ εἶναι ὄργανον τοῦ θεοῦ) (Ἠθ. 163 Ε). Διαστέλλει τὴν ψυχὴν ἀπὸ τὸν νοῦν, θεωρεῖ δὲ τὸν νοῦν ὡς τὸ πολυτιμότερον τμῆμα τοῦ ἀνθρώπου. Εἶναι ὁ νοῦς τὸ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ὑπάρχον θεῖον στοιχεῖον, ὁ «δαίμων». Εἶναι βαθύτατα πεπεισμένος περὶ τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς. Εἰς τὴν πραγματείαν του «Περὶ τοῦ ἐμφαινομένου προσώπου τῷ κύκλῳ τῆς σελήνης» ἐκθέτει μῦθον περὶ τῆς μετὰ θάνατον τύχης τῆς ψυχῆς. Κατ' ἀρχὰς αἱ ψυχαί, διερχόμεναι τὴν Στύγα, φθάνουν εἰς τὴν σελήνην.

Ἐκεῖ ὑφίστανται ἕνα δεύτερον θάνατον, διὰ τοῦ ὁποίου ἐλευθεροῦται ὁ νοῦς ἀπὸ τὴν ψυχήν, διὰ νὰ περιοδεύση ἀνὰ τὰς οὐρανίους σφαίρας. Εἰς τὰς ἠθικάς του θεωρίας ἐπηρεάζεται ἀπὸ τὰς ἀριστοτελικὰς ἀντιλήψεις. Διακρίνει τὴν ἀρετὴν εἰς θεωρητικὴν καὶ ἠθικήν. Ὁ ἄνθρωπος γίνεται ἐνάρετος διὰ τῆς φιλοσοφίας, ἥτις ἐνισχύει τὸν λόγον διὰ νὰ κυριαρχήση ἐπὶ τοῦ ἀλόγου τμήματος τῆς ψυχῆς. Διὰ τοῦ λόγου μετριάζομεν τὰ πάθη καὶ τὰς ὁρμάς. Διαφωνῶν πρὸς τοὺς Στωικούς, δὲν δέχεται τὴν ὁλοκληρωτικὴν ἐκρίζωσιν καὶ κατάπνιξιν τῶν παθῶν. Ἡ ἀρετή, λέγει, εἶναι «σεμνότατον καὶ θειότατον». Δύναται δὲ αὕτη νὰ ἀποκτηθῆ διὰ τοῦ λόγου καὶ τῆς διδασκαλίας. «Γάντων οὖν ἀναγομένων εἰς τὴν φρόνησιν ἀποδεικνύεται πᾶν εἶδος ἀρετῆς ἐπιγιγνόμενον ἐκ λόγου καὶ διδασκαλίας» (Ἀφοῦ ὅλαι αἱ ἀρεταὶ ἀνάγονται εἰς τὴν φρόνησιν ἀποδείκνυται ὅτι πᾶν εἶδος ἀρετῆς δημιουργεῖται διὰ τοῦ λόγου καὶ τῆς διδασκαλίας). Πιστὸς εἰς τὰς παλαιὰς ἑλληνικὰς παραδόσεις, ἀποδίδει ἀξίαν εἰς τὴν μαντικὴν καὶ θεωρεῖ τοὺς χρησμοὺς ὡς δυναμένους νὰ ἀποκαλύψουν τὸ μέλλον. Ὁλόκληρον ἓν γένει τὸ ἔργον τοῦ Πλουτάρχου ἀντικατοπτρίζει τὴν κατέχουσαν τότε τοὺς Ἕλληνας τόσιν πρὸς ἐπάνοδον εἰς τὴν φιλοσοφίαν καὶ τὰς θρησκευτικάς, ἠθικὰς καὶ ἱστορικὰς παραδόσεις τῆς ἐνδόξου κλασσικῆς ἐποχῆς. Διὰ τοῦτο ἔσχε μεγάλην ἀπήχησιν εἰς τοὺς μεταγενεστέρους του.

Κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Ἀδριανοῦ ἔδρασε καὶ ὁ Θέων ὁ Σμυρναῖος, ὅστις ἔγραψε τὴν περισωθεῖσαν μέχρις ἡμῶν πραγματείαν ὑπὸ τὸν τίτλον «Θέωνος Σμυρναίου Πλατωνικοῦ τῶν κατὰ τὸ μαθηματικὸν χρησίμων εἰς τὴν Πλάτωνος ἀνάγνωσιν». Εἰς τὸ ἔργον τοῦτο περιλαμβάνονται αἱ ἀριθμητικαί, μουσικαί, γεωμετρικαί, στερεομετρικαὶ καὶ ἀστρονομικαὶ γνώσεις, αἱ ἀπαραίτητοι διὰ τὴν κατανόησιν τῶν πλατωνικῶν διαλόγων. Κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 2ου μ.Χ. αἰῶνος εἰς τὰς Ἀθήνας ἐδίδασκε τὴν πλατωνικὴν φιλοσοφίαν, ὁ Γάϊος, ὅστις προέβη εἰς ἔκθεσιν τοῦ περιεχομένου της διὰ τοῦ συγγράμματός του «Ὑποτυπώσεις πλατωνικῶν δογμάτων». Ἐκ τῶν διδασκαλιῶν τοῦ Γαΐου προέρχεται τὸ εὑρεθὲν εἰς παπύρους ὑπόμνημα εἰς τὸν «Θεαίτητον» τοῦ Πλάτωνος, τὸ ὁποῖον ἐξεδόθη κατὰ τὸ 1905 εἰς τὸ Βερολῖνον ἀπὸ τοὺς Χάιμπεργκ καὶ Ντίλς.

Καὶ ὁ Ἀπουλήϊος εἰς τὸ λατινιστὶ γεγραμμένον ἔργον του «Περὶ Πλάτωνος καὶ τῶν δογμάτων του» ἔχει ὡς βάσιν του, ὅπως ἔδειξεν ἡ νεωτέρα ἔρευνα τὰς προφορικὰς διδασκαλίας τοῦ Γαΐου, τὰς ὁποίας ἤκουσεν ἐν Ἀθήναις κατὰ τὸ 140 μ.Χ. Ὁ Γάϊος προσεπάθησε νὰ ἐκθέση τὰ πλατωνικὰ δόγματα ἀκολουθῶν τὴν τριμερῆ τῆς φιλοσοφίας διαίρεσιν εἰς λογικὴν, φυσικὴν καὶ ἠθικήν. Δέχεται τὴν αἰωνιότητα τοῦ κόσμου καὶ ὡς ὑψίστην μεταφυσικὴν ἀρχὴν ἀναγνωρίζει τὸν «πρῶτον» θεόν, ὅστις δὲν εἶναι οὔτε ἀγαθός, οὔτε κακός, οὔτε ἔχει ἰδιότητας, οὔτε στερεῖται αὐτῶν. Ὡς πρὸς τὸν δι' ἀρνήσεως προσδιορισμὸν τῆς πρώτης θείας ὑποστάσεως ἀκολουθεῖ τὴν μέθοδον δι' ἧς χαρακτηρίζεται τὸ «ἕν» ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος εἰς τὸν διάλογόν του «Παρμενίδης». Κατὰ τὰ λοιπὰ ἀκολουθεῖ τὰς ἐν τῷ «Τιμαίῳ» ἐκτιθεμένας δοξασίας. Λίαν ἐνδιαφέρουσα εἶναι ἡ φυσιογνωμία τοῦ μνημονευθέντος ἀνωτέρω Ἀπουληΐου. Οὗτος κατήγετο ἐκ τῶν ἐν τῇ Βορείῳ Ἀφρικῇ Μαδαύρων. Τὰ πρῶτα γράμματα ἔμαθεν εἰς τὴν πόλιν τῆς γεννήσεώς του κατόπιν ἐμαθήτευσε πλησίον τῶν ῥητοροδιδασκάλων τῆς Καρχηδόνος, μετὰ δὲ ταῦτα ἤκουσε τὰς παραδόσεις τοῦ Γαΐου ἐν Ἀθήναις. Ἡ φιλοσοφία του ἔχει διαποτισθῆ ἀπὸ τὴν μαγείαν καὶ τὴν θεουργίαν. Ὑπῆρξε θεόσοφος, θεουργὸς καὶ μάγος, ἐπικαλεῖται δὲ διὰ ταῦτα καὶ Φάουστ τῆς ἀρχαιότητος. Ἐνυμφεύθη μίαν πλουσίαν χήραν, τὴν Πουδεντίλλαν, καὶ κατηγορήθη ὑπὸ τοῦ ἀδελφοῦ της ὅτι προσείλκυσε τὴν εὔνοιάν της διὰ μαγικῶν φαρμάκων. Διὰ νὰ ἀποσύρη τὴν κατηγορίαν ταύτην ὁ Ἀπουληΐος συνέταξε λαμπρότατον δικανικὸν λόγον, τὴν «Ἀπολογίαν» του, διὰ τῆς ὁποίας ἠθωώθη ὑπὸ τοῦ δικαστηρίου. Ὁ λόγος οὗτος εἶναι εἰς ἄκρον ἐνδιαφέρων διότι ἀντικατοπτρίζει τὴν πίστιν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης· πρὸς τὸν ἀποκρυφισμὸν καὶ τὴν μαγείαν. Ἄξιον προσοχῆς εἶναι καὶ τὸ ὑπὸ τὸν τίτλον «Μεταμορφώσεις» μυθιστόρημά του. Εἰς τοῦτο ἐκτίθεται, ἡ ἱστορία ἑνὸς νέου, ὅστις μετεμορφώθη εἰς ὄνον, χωρὶς ὅμως νὰ χάση τὴν ἀνθρωπίνην του νόησιν, ὅταν δὲ κατόπιν ἀνακτᾶ τὴν ἀνθρωπίνην του μορφήν, διηγεῖται πάντα ὅσα εἶχε τὴν εὐκαιρίαν ὡς ὄνος νὰ ἴδη. Εἰς τὸ μυθιστόρημα τοῦτο παρεμ-

βάλλονται πολλὰ μικρότερα ἐπεισόδια μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ τὸ διήγημα «Ἔρως καὶ ψυχή». Ὁ Ἀπουληΐος εἰς τὸ μυθιστόρημά του τοῦτο ἀκολουθεῖ ἑλληνικὸν πρότυπον. Ἐξ εἰδήσεως παρεχομένης ὑπὸ τοῦ Πατριάρχου Φωτίου, μανθάνομεν ὅτι Λούκιός τις ἐκ Πατρῶν εἶχε γράψει ἔργον «Μεταμορφώσεις», τοῦ ὁποίου ἐπιτομὴν ἀποτελεῖ τὸ ἔργον τοῦ Λουκιανοῦ «Λούκιος ἢ ὄνος». Φιλοσοφικοῦ περιεχομένου ἔργον τοῦ Ἀπουληΐου, ὅστις ἔγραψεν ὅλα του τὰ ἔργα εἰς τὴν λατινικήν, ἔχομεν, ἐκτὸς τοῦ μνημονευθέντος «Περὶ Πλάτωνος καὶ τῶν δογμάτων του», καὶ τὸ ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν «Περὶ τοῦ θεοῦ τοῦ Σωκράτους».

Μαθητὴς τοῦ Γαΐου ὑπῆρξε καὶ ὁ Ἀλβῖνος, ὁ συγγραφεὺς τοῦ γνωστοῦ ὑπὸ τὸν τίτλον «Εἰσαγωγὴ εἰς τοὺς Πλάτωνος διαλόγους» συγγράμματος. Τὰς ἰδικάς του δοξασίας ἐξέθεσεν εἰς ἔργόν του ἐπιγραφόμενον «Διδασκαλικός». Ὑψίστην μεταφυσικὴν ἀρχὴν θεωρεῖ τὸν «πρῶτον Θεὸν» διαστέλλων τοῦτον ἀπὸ τὸν «νοῦν» καὶ τὴν «ψυχήν». Ὁ πρῶτος Θεὸς χαρακτηρίζεται καὶ ὡς «ὑπερουράνιος Θεός». Εἶναι ἀκίνητος καὶ δὲν προκαλεῖ ὁ ἴδιος κίνησιν. Ἡ κίνησις παράγεται διὰ τῆς μεσολαβήσεως τοῦ «νοῦ». Μεταξὺ τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ κοσμικοῦ σύμπαντος εὑρίσκονται οἱ «γεννητοὶ Θεοί». Αἱ ἰδέαι ὑφίστανται προαιωνίως ἐν τῷ Θεῷ καὶ ἀποτελοῦν τὰ πρότυπα περὶ τῆς ὁποίας γίνεται λόγος ἐν τῷ «Τιμαίῳ» τοῦ Πλάτωνος. Ἀναμιγνύονται ὑπὸ τοῦ Ἀλβίνου δοξασίαι πλατωνικαί, ἀριστοτελικαὶ καὶ νεοπυθαγορικαὶ καὶ προπαρασκευάζεται τοιουτοτρόπως ἡ διάκρισις μεταξὺ πρώτου Θεοῦ, νοῦ καὶ ψυχῆς, ἥτις θὰ ἀποτελέσῃ ἀργότερον διὰ τοὺς νεοπλατωνικοὺς θεμελιωδέστατον μεταφυσικὸν δόγμα. Ἐν τῇ ψυχῇ διακρίνει διαφόρους δυνάμεις, αἵτινες εἶναι, τὸ ἡγεμονικόν, τὸ παθητικόν, τὸ θυμικὸν καὶ ἐπιθυμητικόν. Τὸ ἠθικὸν τέλος τῆς ζωῆς εἶναι ἡ «ὁμοίωσις Θεῷ κατὰ τὸ δυνατόν». Ἀκολουθῶν τοὺς Στωικοὺς θεωρεῖ ὡς πρώτην ἀρετὴν τὴν φρόνησιν, τὴν δικαιοσύνην δέ, ἀκολουθῶν τοὺς Πλατωνικούς, τὴν χαρακτηρίζει ὡς γενικὴν ἀρετήν. Ἀντὶ τῆς στωικῆς ἀπαθείας, προτιμᾷ τὴν ἀριστοτελικὴν μετριοπάθειαν.

Εἰς τὴν μέσην πλατωνικὴν φιλοσοφίαν ἀνήκει καὶ ὁ Ἀττικὸς τὸν ὁποῖον εὑρίσκομεν δρῶντα περὶ τὸ 176 μ.Χ. Οὗτος προσπαθεῖ νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὸν ὀρθόδοξον Πλατωνισμὸν καταπολεμῶν τὸν Ἐκλεκτικισμὸν καὶ τὸν Ἀριστοτελισμόν. Δέχεται τὸν κόσμον κυβερνώμενον ὑπὸ τῆς Θείας Προνοίας καὶ θεωρεῖ τὴν πίστιν εἰς τὴν ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς, ὡς θεμελιῶδες πλατωνικὸν δόγμα. Ταυτίζει τὸν ἐν τῷ «Τιμαίῳ» Δημιουργὸν μὲ τὴν ἰδέαν τοῦ ἀγαθοῦ καὶ φρονεῖ ὅτι ἡ ἀρχὴ τῆς ὕλης εὑρίσκεται εἰς τὴν κακὴν ψυχήν. Πλησιάζει ὅμως πρὸς τὴν Στοάν, διότι δέχεται τὴν ἔμμονον ἐν τῷ κόσμῳ παρουσίαν τοῦ Θεοῦ, θεωρεῖ δὲ τὴν ἀρετὴν μόνην ἄνευ τῆς συνδρομῆς τῶν ὑλικῶν ἀγαθῶν ὡς δυναμένην νὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν ἀνθρωπίνην εὐδαιμονίαν. Ὁμοίας πολεμικὰς διαθέσεις ἐναντίον τοῦ ἀριστοτελισμοῦ εἶχεν ἐκδηλώσει περὶ τὸ 160 — 170 μ.Χ. καὶ ὁ Νικόστρατος. Εἰς τὴν ἰδίαν ὁμάδα τῶν φιλοσόφων ἀνήκει καὶ ὁ Κέλσος, ὅστις εἰς σύγγραμμά του ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν «Ἀληθὴς λόγος» γραφὲν κατὰ τὸ 179 κατεπολέμησε τὸν Χριστιανισμόν. Ἐναντίον τοῦ ἔργου τούτου ἔγραψεν ὁ Ὠριγένης καὶ δυνάμεθα ἐκ τῆς πολεμικῆς ταύτης νὰ γνωρίσωμεν τὰς φιλοσοφικὰς θωρίας τοῦ Κέλσου. Φαίνεται ὅτι ἐθεώρει τὸν Θεὸν ὡς ἀπολύτως ὑπερβατικὴν ἀρχήν. Ὁ κόσμος ἐδημιουργήθη οὐχὶ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ ὑπὸ τῶν «δαιμόνων», εἰς οὓς συγκαταλέγονται οἱ ἄγγελοι καὶ οἱ ἥρωες. Ὡς ἀπολύτως ὑπερβατικὴν ὑπόστασιν ἐκλαμβάνει τὸν Θεὸν καὶ ὁ Μάξιμος ὁ Τύριος, δράσας κατὰ τὸ τέλος τοῦ δευτέρου μ. Χ. αἰῶνος. Ἐκ τῶν διατριβῶν του, αἵτινες ἔχουν χαρακτῆρα ἐκλαϊκευτικόν, διεσώθησαν 41. Δέχεται τὴν ὕπαρξιν δαιμόνων καὶ ἀγγέλων, οἵτινες ὑπηρετοῦν τὸν Θεὸν καὶ βοηθοῦν τοὺς ἀνθρώπους. Κατὰ τὴν αὐτὴν ἐποχὴν καὶ ὁ Σεβῆρος ἔγραψε σύγγραμμα περὶ ψυχῆς, εἰς τὸ ὁποῖον κατὰ μέγα μέρος ἀκολουθεῖ τὰς ἐν τῷ «Τιμαίῳ» πλατωνικὰς ἀντιλήψεις, δεχόμενος συνάμα καὶ τὴν περὶ ψυχικῶν δυνάμεων ἀριστοτελικὴν θεωρίαν. Ἡ μέση πλατωνικὴ φιλοσοφία πλησιάζει πολὺ πρὸς τὸν νεοπυθαγορισμόν. Τυπικὸν παράδειγμα ἀναμίξεως πλατωνικῶν καὶ νεοπυθαγορικῶν δοξασιῶν παρέχουν τὰ διασωθέντα ἀποσπάσματα τοῦ Νουμηνίου, περὶ τοῦ ὁποίου ἐγένετο λόγος ἀνωτέρω κατὰ τὴν ἔκθεσιν τῆς νεοπυθαγορικῆς κινήσεως. Ὁ Νουμήνιος κατήγετο ἐκ τῆς Ἀπαμείας καὶ ἔγραψε περὶ τὸ 160 ἔργον διὰ νὰ καταπολεμήσῃ τὸν Ἀντίοχον, ὅστις ἐπεχείρει νὰ ταυτίσῃ τὴν πλατωνικὴν μὲ τὴν στωικὴν φιλοσοφίαν. Παρέβαλλεν ὁ Νουμήνιος τὸν Πλάτωνα μὲ τὸν Μωϋσῆ καὶ ἔκαμνε λόγον περὶ τῶν μάγων καὶ Βραχμάνων. Φαίνεται ὅτι εἶχεν ὑπ' ὄψιν του τὰ συγγράμματα τοῦ Φίλωνος καὶ τῶν χριστιανῶν γνωστικῶν. Κατὰ μαρτυρίαν τοῦ Πρόκλου (Σχόλ. εἰς Πολιτείαν, 2, 96, ἔκδοσις Κρόλλ) ἐδέχετο ὅτι αἱ ψυχαὶ τῶν ἀσεβῶν τιμωροῦνται εἰς τὸν Ἅδην. Ἡ φιλολογικὴ ἔρευνα ἔδειξεν ἐπιδράσεις τῶν διδασκαλιῶν τοῦ Νουμηνίου ἐπὶ τοῦ Πλωτίνου. Ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ Νουμηνίου ἵστανται ὁ Ἀρποκρατίων ὁ Ἀργεῖος, ὅστις ἔγραψεν ὑπομνήματα εἰς τὸν «Τίμαιον», τὸν «Φαίδωνα» καὶ τὸν «Ἀλκιβιάδην τὸν Α΄», καθὼς καὶ ὁ Κρόνιος, ὅστις ἔγραψε «Περὶ παλιγγενεσίας». Εἰς τὸ σύγγραμά του τοῦτο ἐξήταζε τὸ ζήτημα τῆς μετεμψυχώσεως.

Ἐκ τῆς ἀναμίξεως πλατωνικῶν καὶ νεοπυθαγορικῶν δοξασιῶν προῆλθον καὶ τὰ βιβλία τὰ φερόμενα ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ «Ἑρμοῦ τοῦ Τρισμεγίστου», περὶ τῶν ὁποίων ἐγένετο ἀνωτέρω λόγος. Ἡ ὅλη συλλογή, ἀπαρτιζομένη ἐκ 18 πραγματειῶν, φέρεται καὶ ὑπὸ τὸν τίτλον «Ποιμάνδρης», δηλ. καλὸς βοσκός, ἐκ τοῦ τίτλου τῆς πρώτης πραγματείας. Ἐπίσης ἐκ τῆς αὐτῆς ἀναμίξεως ἀπέρρευσαν καὶ οἱ «Χαλδαϊκοὶ χρησμοὶ» οἱ γραφέντες εἰς ἔμμετρον λόγον κατὰ τὸ 200 μ.Χ.

ΟΙ ΝΕΩΤΕΡΟΙ ΣΤΩΙΚΟΙ

Κατὰ τοὺς δύο πρώτους αἰῶνας τῆς χριστιανικῆς ἐποχῆς παρατηρεῖται μεγάλη κατ' ἔκτασιν ἐξάπλωσις τῆς στωικῆς φιλοσοφίας, χωρὶς αὐτὴ νὰ συνοδεύεται ἀπὸ παράλληλον συστηματικὴν ἐπεξεργασίαν. Ὀλίγοι ἐκ τῶν Στωικῶν ἐνησχολοῦντο εἰς τὴν ἀνάγνωσιν τῶν συγγραμμάτων, τὰ ὁποῖα εἶχον γράψει οἱ προγενέστεροι ὀπαδοὶ τῆς Στοᾶς. Οἱ περισσότεροι ἐφρόντιζον διὰ τὴν διάδοσιν τῶν ἠθικῶν ἀντιλήψεων τοῦ συστήματος. Περιήρχοντο ἀνὰ τὰς διαφόρους χώρας ὡς πλανόδιοι ἠθικοδιδάσκαλοι καὶ ἀνέπτυσσον πρακτικὰ ἠθικὰ προβλήματα. Τό κήρυγμά των ἐγίνετο ὑπὸ τύπον διατριβῆς ἐνώπιον τοῦ κοινοῦ. Ἠσχολοῦντο προσέτι μετὰ τὴν ἀποπεράτωσιν τοῦ κηρύγματος εἰς τὸ νὰ δίδουν ἀτομικὰς συμβουλὰς εἰς τοὺς ἀκροατάς των. Εἰς τὰ κηρύγματα τῶν Στωικῶν εὗρισκον κατὰ τοὺς αὐτοκρατορικοὺς χρόνους, καταφύγιον πολλοί ἐκ τῶν ἀνθρώπων, οἵτινες ἦσαν δυσηρεστημένοι μὲ τὴν κρατοῦσαν ἀπολυταρχικὴν καὶ τυραννικὴν κατάστασιν. Διὰ τοῦτο πολλάκις οἱ κήρυκες τῆς στωικῆς φιλοσοφίας καθίσταντο ὕποπτοι εἰς τοὺς Ρωμαίους αὐτοκράτορας καὶ ἐπέσυρον τὴν μῆνιν των.

Ἰδίᾳ δυσμενῆ διάθεσιν κατὰ τῶν Στωικῶν καθὼς καὶ τῶν ἄλλων φιλοσόφων ἐπέδειξεν ὁ Δομιτιανός, ὅστις κατὰ τὸ 83 μ. Χ. κατεδίκασεν εἰς ἐξορίαν ἅπαντας τοὺς φιλοσόφους. Κατὰ μαρτυρίαν τοῦ Δίωνος Κασσίου, ὁ Δομιτιανὸς «Ρούστικον τὸν Ἀρουλῆνον ἀπέκτεινεν ὅτι ἐφιλοσόφει. Ἄλλοι τε ἐκ τῆς αὐτῆς ταύτης τῆς κατὰ τὴν φιλοσοφίαν αἰτίας συχνοὶ διώλοντο, καὶ οἱ λοιποὶ πάντες ἐξηλάθησαν αὖθις ἐκ Ρώμης».

Μεταξὺ τῶν Στωικῶν οἵτινες ἠσχολήθησαν μὲ τὴν ἐπιστημονικὴν ἐπεξεργασίαν τῶν δογμάτων τῆς σχολῆς των συγκαταλέγεται ὁ ἐξ Ἀλεξανδρείας Ἄρειος Δίδυμος, φίλος καὶ διδάσκαλος τοῦ Αὐγούστου, πρὸς χάριν τοῦ ὁποίου ἔγραψεν «Ἐπιτομήν», περιέχουσαν τὰ δόγματα τῶν ἐξοχωτέρων φιλοσόφων. Ὁ Αὔγουστος ἐτίμα τοῦτον διὰ τῆς φιλίας του, ὥστε κατὰ μαρτυρίαν τοῦ Πλουτάρχου (Βίος Ἀντων. 80): «Αὐτὸς δὲ ὁ Καῖσαρ εἰσήλαυνεν εἰς τὴν πόλιν Ἀρείῳ τῷ φιλοσόφῳ προσδιαλεγόμενος». (Ὁ Αὔγουστος εἰσήρχετο εἰς τὴν πόλιν, δηλαδὴ τὴν Ἀλεξάνδρειαν, συνομιλῶν μὲ τὸν Ἄρειον τὸν φιλόσοφον). Ἔγραψε δὲ καὶ παραμυθητικὸν λόγον διὰ νὰ παρηγορήσῃ τὴν αὐτοκράτειραν Λιβίαν, βαρυπενθοῦσαν ἐπὶ τῷ θανάτῳ τοῦ υἱοῦ της Δρούσου. Κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Αὐγούστου πιθανῶς ἔδρασε καὶ ὁ Ἡράκλειτος, ὁ ὁποῖος ἔγραψε σύγγραμμα «Ὁμηρικὰ προβλήματα» ἢ «Ὁμηρικὰς ἀλληγορίας». Τὸ ἔργον τοῦτο μᾶς παρέχει πληροφορίας περὶ τῆς μεθόδου, διὰ τῆς ὁποίας οἱ φιλόσοφοι προέβαινον εἰς ἀλληγορικὰς ἑρμηνείας τῶν μύθων. Κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Νέρωνος δρᾷ καὶ ὁ Λ. Ἀνναῖος Κορνοῦτος, φίλος καὶ διδάσκαλος τῶν Ρωμαίων ποιητῶν Λουκανοῦ καὶ Περσίου. Περιεσώθη μία μικρὰ πραγματεία του ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἐπιδρομὴ τῶν κατὰ τὴν ἑλληνικὴν μυθολογίαν παραδεδομένων», ἥτις περιέχει ἀλληγορικὰς καὶ ἐτυμολογικὰς ἑρμηνείας τῶν μύθων.

Ἐκ τῶν σπουδαιοτέρων ἀντιπροσώπων τῆς νεωτέρας Στοᾶς εἶναι καὶ ὁ Λ. Ἀνναῖος Σενέκας, ὅστις ἐγεννήθη ἐν Κορδούῃ τῆς Ἱσπανίας κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 1ου αἰῶνος καὶ ἔθεσε τέρμα εἰς τὴν ζωήν του κατὰ τὸ 63 μ. Χ., ἐπειδὴ ἀνεκαλύφθη ὡς συμμετασχὼν εἰς τὴν κατὰ τοῦ Νέρωνος συνωμοσίαν. Ἔγραψε λατινιστὶ πληθὺν συγγραμμάτων. Ἐνδιαφέρεται κυρίως διὰ τὰ φυσικὰ καὶ ἠθικὰ προβλήματα. Θεωρητικῶς ἀκολουθεῖ τὰς δοξασίας τῆς παλαιᾶς Στοᾶς, θεωρῶν τὴν ψυχὴν ὡς «ἱερὰν» καὶ «αἰωνίαν», τὸ δὲ σῶμα ὡς «δεσμωτήριον» τῆς ψυχῆς. Ἐν τῇ ψυχῇ δέχεται, ἀκολουθῶν τὸν Πλάτωνα, ὅτι ὑπάρχει ἓν λογικὸν μέρος καὶ δύο ἄλογα. Περιγράφει μὲ ἔντονα χρώματα τὴν ἀθλιότητα τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς, λέγων ὅτι «πᾶσα ἡ ζωὴ εἶναι μαρτύριον», ἀπὸ τὸ ὁποῖον μᾶς ἀπαλλάσσει ὁ θάνατος. Φάρκαμον ἀποτελεσματικὸν κατὰ τῆς ἀθλιότητος τῆς ζωῆς ἀναγνωρίζει τὴν φιλοσοφίαν. Παρὰ τὰς αὐστηρὰς ἠθικάς του ἀντιλήψεις ἔζησεν εἰς τὴν αὐλὴν τῶν αὐτοκρατόρων Καλιγούλα καὶ Κλαυδίου καὶ ὑπῆρξε διδάσκαλος τοῦ Νέρωνος. Διὰ τοῦτο κατεκρίθη ὡς ἀσταθὴς καὶ ὑποκριτής.

Κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Νέρωνος καὶ τῶν Φλαβίων ὡς διδάσκαλος τῆς Στωικῆς φιλοσοφίας ἐν Ρώμῃ ὁ Μουσώνιος Ροῦφος, ὅστις δὶς ἐξωρίσθη ὑπὸ τοῦ Νέρωνος καὶ τοῦ Βεσπασιανοῦ. Καίτοι ἦτο Ρωμαῖος ἱππότης ἀφιέρωσε τὴν ζωήν του εἰς τὴν διδασκαλίαν τῆς φιλοσοφίας. Μερικὰς ἐκ τῶν δοξασιῶν του, τὰς ὁποίας εἶχε καταγράψει συμφώνως μὲ τὰς προφορικάς του παραδόσεις ὁ μαθητής του Λούκιος, μᾶς διέσωσεν ὁ Στοβαῖος. Ἐθεώρει τὴν ἀρετὴν μᾶλλον ὡς ἀποτέλεσμα ἀσκήσεως ἢ διδασκαλίας. Κύριον σκοπὸν τῆς διδασκαλίας θεωρεῖ τὴν ἀπόκτησιν τῆς ἀρετῆς. Ἔργον τῆς φιλοσοφίας εἶναι νὰ κάμῃ εἰς τὸν ἄνθρωπον συνειδητὸν ὅτι ἡ κυριαρχία του ἐκτείνεται μόνον ἐπὶ τοῦ ἐσωτερικοῦ παραστατικοῦ βίου. Ὑποστήριζεν ὅτι τὸ γυναικεῖον φῦλον ἔχει τὴν αὐτὴν ἀξίαν μὲ τὸ ἀνδρικόν. Τὰ θέματα τῆς διδασκαλίας του ἦσαν «περὶ σκέπης, περὶ ἀσκήσεως, περὶ τροφῆς, ὅτι πόνον καταφρονητέον, ὅτι οὐ κακὸν ἡ φυγή, εἰ ἐμπόδιον τῇ φιλοσοφίᾳ ὁ γάμος· περὶ φιλίας».

Μαθητὴς τοῦ Μουσωνίου Ρούφου ὑπῆρξεν ὁ Ἐπίκτητος (50 —138 μ.Χ.). Ἐγεννήθη εἰς τὴν Ἱεράπολιν τῆς Φρυγίας ὡς δοῦλος. Ἐν Ρώμῃ ὑπῆρξε δοῦλος τοῦ Ἐπαφροδίτου, τοῦ εὐνοουμένου τοῦ Νέρωνος. διατελὼν δὲ εἰς τὴν ὑπηρεσίαν του ἤκουε τὰς διαλέξεις τοῦ Μουσωνίου Ρούφου. Κατόπιν ἐγένετο ἀπελεύθερος καὶ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ διδασκάλου του ἤρχισε νὰ διδάσκῃ τὴν στωικὴν φιλοσοφίαν. Φαίνεται ὅτι λίαν ἐνωρὶς ἐγένετο λίαν γνωστὸς καὶ διὰ τοῦτο συμπεριελήφθη εἰς τὸ συγκλητικὸν

δόγμα, διὰ τοῦ ὁποίου κατ' ἐντολὴν τοῦ Δομιτιανοῦ ἐξωρίζοντο ἐκ Ρώμης ἅπαντες οἱ φιλόσοφοι, οἱ μαθηματικοὶ καὶ οἱ ἀστρονόμοι. Ἀναγκασθεὶς νὰ ἀπέλθῃ ἐκ Ρώμης, ἐξέλεξεν ὡς τόπον διαμονῆς τὴν ἐν Ἠπείρῳ Νικόπολιν (νῦν Πρέβεζαν). Ἡ πόλις αὕτη εἶχε μεγάλην ἀκμὴν κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην. Ἀπετέλει τὸν κύριον λιμένα μεταβάσεως ἐξ Ἑλλάδος εἰς τὴν Ἰταλίαν. Ἐκεῖ ἤνοιξε φιλοσοφικὴν σχολὴν προσελκύσασαν πολλοὺς μαθητὰς μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ τὸν Ἀρριανόν, τὸν συγγραφέα τῆς Ἀναβάσεως τοῦ Ἀλεξάνδρου. Τὴν διδασκαλίαν τοῦ Ἐπικτήτου περιέσωσεν ὁ Ἀρριανὸς καταγράψας αὐτὴν εἰς ἐννέα βιβλία «Διατριβῶν», ἐκ τῶν ὁποίων διεσώθησαν μόνον τὰ τέσσαρα. Ἐκτὸς τῶν «Διατριβῶν» ἔγραψεν ὁ Ἀρριανὸς καὶ μίαν σύντομον σύνοψιν τῶν κυρίων δοξασιῶν τοῦ διδασκάλου του, τὸ λεγόμενον «Ἐγχειρίδιον».

Ὁ Ἐπίκτητος φιλοδοξεῖ νὰ καταστῇ παιδαγωγὸς τῶν ἀνθρώπων. Δι' αὐτὸν ὑπάρχουν δύο εἴδη φιλοσόφων, οἱ θετικοὶ καὶ οἱ ἀρνητικοί. Θετικοὶ εἶναι π.χ. ὁ Πλάτων καὶ ὁ Ζήνων, ἀρνητικοὶ ὁ Καρνεάδης καὶ ὁ Ἐπίκουρος. Οἱ πρῶτοι εἶναι οἱ ἀληθεῖς, οἱ δεύτεροι οἱ ψευδεῖς φιλόσοφοι. Κατακρίνει τὸν ἐγωκεντρικὸν ἀτομικισμὸν τῶν Ἐπικουρείων. Εἰς τὸ 23ον κεφάλαιον τοῦ πρώτου βιβλίου γράφει: «Ἐπινοεῖ καὶ Ἐπίκουρος ὅτι φύσει ἐσμὲν κοινωνικοί, ἀλλ' ἅπαξ ἐν τῷ κελύφει θεὶς τὸ ἀγαθὸν ἡμῶν οὐκέτι δύναται ἄλλο οὐδὲν εἰπεῖν». (Κατανοεῖ καὶ ὁ Ἐπίκουρος ὅτι ἐκ φύσεως εἴμεθα κοινωνικοί. Ἀλλ' ἀφοῦ ἅπαξ ἐτοποθέτησε τὸ ἀγαθὸν εἰς τὸ σαρκικόν μας περίβλημα δὲν δύναται νὰ εἴπῃ οὐδὲν ἄλλο). Τὸ πέμπτον κεφάλαιον τοῦ μνημονευθέντος βιβλίου του ἀποτελεῖ σφοδρὰν πολεμικὴν κατὰ τῶν Ἀκαδημαϊκῶν. Οἱ ὀπαδοὶ τῆς αἱρέσεως ταύτης ἔχουν, λέγει, ἀποβάλει πᾶσαν ἐντροπήν, καὶ ἔχουν ἀποθηριωθῆ: «Ἐκτέτμηται τὸ αἰδήμον αὐτοῦ καὶ τὸ ἐντρεπτικὸν καὶ τὸ λογικὸν οὐκ ἐκτέτμηται ἀλλὰ ἀποτεθηρίωται». (Ἔχει ἀφαιρεθῆ ἀπὸ τὴν ψυχὴν (τοῦ σκεπτικισμοῦ) ἡ αἰδημοσύνη καὶ ἡ συναίσθησις τοῦ πρέποντος. Τὸ λογικόν του δὲν ἔχει ἀφαιρεθῆ, ἀλλὰ ἀποθηριωθῆ). Ὁ ἄνθρωπος, φρονεῖ ὁ Ἐπίκτητος, ἔχει μίαν ἀσφαλῆ βάσιν, ἐπὶ τῆς ὁποίας στηριζόμενος δύναται νὰ φιλοσοφήσῃ. Αὕτη εἶναι αἱ «προλήψεις», αἱ γενικαὶ δηλαδὴ περὶ τῶν πραγμάτων ἀντιλήψεις, αἵτινες εἶναι κοιναὶ εἰς ὅλους τοὺς ἀνθρώπους. Αἱ προλήψεις τοῦ Ἐπικτήτου ὁμοιάζουν πρὸς τὰ ὑπὸ τῶν νεωτέρων λεγόμενα «στοιχεῖα τῆς ἐκ τῶν προτέρων γνώσεως». Εἰς τὸ 22ον κεφάλαιον τοῦ πρώτου βιβλίου τῶν «Διατριβῶν» γίνεται λόγος περὶ τῶν προλήψεων: «Προλήψεις κοιναὶ πᾶσιν ἀνθρώποις εἰσίν· καὶ πρόληψις προλήψει οὐ μάχεται. Τίς γὰρ ἡμῶν οὐ τίθησιν ὅτι τὸ ἀγαθὸν συμφέρον ἐστί, ἐστὶ καὶ αἱρετὸν καὶ ἐκ πάσης αὐτὸ περιστάσεως δεῖ μετιέναι καὶ διώκειν; Τίς δ' ἡμῶν οὐ τίθησιν ὅτι τὸ δίκαιον καλὸν ἐστι καὶ πρέπον; πότ' οὖν ἡ μάχη γίγνεται; περὶ τὴν ἐφαρμογὴν τῶν προλήψεων ταῖς ἐπὶ μέρους οὐσίαις, ὅταν ὁ μὲν εἴπῃ: καλῶς ἐποιησεν, ἀνδρεῖός ἐστιν· οὐ ἀλλ' ἀπογενομένος». (Ὑπάρχουν κοιναὶ εἰς ὅλους τοὺς ἀνθρώπους ἐκ τῶν προτέρων ἔννοιαι καὶ ἡ μία ἐκ τῶν προτέρων ἔννοια δὲν ἔρχεται εἰς σύγκρουσιν μὲ τὴν ἄλλην. Διότι τίς ἐξ ἡμῶν δὲν παραδέχεται, ὅτι τὸ ἀγαθὸν εἶναι συμφέρον, ὅτι δὲν εἶναι ἄξιον προτιμήσεως καὶ ὅτι δὲν πρέπει εἰς οἱανδήποτε περίπτωσιν νὰ τὸ ἀναζητῶμεν καὶ νὰ τὸ ἐπιδιώκωμεν; Τίς ἐξ ἡμῶν δὲν παραδέχεται ὅτι τὸ δίκαιον εἶναι καλὸν καὶ πρέπον; Πότε λοιπὸν ἐπέρχεται ἡ διαφωνία; Ὅταν πρόκειται νὰ ἐφαρμόσωμεν τὰς ἐκ τῶν προτέρων ἐννοίας εἰς τὰς μεμονωμένας ὑπαρκτὰς περιπτώσεις. Ὅταν ὁ εἷς εἴπῃ διὰ κάποιον ἄλλον, ἔκαμε καλά, εἶναι ἀνδρεῖος, καὶ ὁ ἄλλος ἀπαντήσῃ, δὲν εἶναι ἀνδρεῖος, ἀλλὰ ἄνθρωπος, ὁ ὁποῖος ἔχει χάσει τὸν νοῦν του). Ἡ διαφωνία μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων προέρχεται ἐκ τῆς κακῆς ἐφαρμογῆς τῶν «προλήψεων» ἐπὶ τῶν ὄντων καὶ τῶν φαινομένων. Εἶναι συνεπῶς ἀνάγκη νὰ ἐκπαιδευθῇ ὁ ἄνθρωπος εἰς τὴν ὀρθὴν ἐφαρμογὴν τῶν προλήψεων. Διότι ἐκτὸς τῶν προλήψεων ὑπάρχει καὶ ἡ οἴησις, ἡ ψευδὴς ἐκτίμησις τῶν πραγμάτων, ἥτις μᾶς ἀπατᾷ. Ἡ ἀρχὴ λοιπὸν τῆς φιλοσοφίας εἶναι νὰ συναισθανθῶμεν τὴν ἀδυναμίαν μας τὴν ἀναφερομένην εἰς τὴν κακὴν ἐφαρμογὴν τῶν προλήψεων. Εἰς τὸ δεύτερον βιβλίον τῶν «Διατριβῶν» κεφ. 11 ἐκφράζεται ἡ γνώμη αὕτη τοῦ Ἐπικτήτου μετὰ σαφηνείας καὶ ὁριστικότητος: «Ἴδ' ἀρχὴ φιλοσοφίας· αἴσθησις μάχης τῆς πρὸς ἀλλήλους τῶν ἀνθρώπων καὶ ζήτησις τοῦ παρ' ὃ γίνεται ἡ μάχη καὶ κατάγνωσις καὶ ἀπιστία πρὸς τὸ ψιλῶς δοκοῦν, ἔρευνα δέ τις περὶ τὸ δοκοῦν εἰ ὀρθῶς δοκεῖ καὶ εὕρεσις κανόνος τινός, οἷον ἐπὶ ζυγῶν τὸν ζυγὸν εὕρομεν, οἷον ἐπὶ εὐθέων καὶ στρεβλῶν τὴν στάθμην». (Βλέπε ποία εἶναι ἡ ἀρχὴ τῆς φιλοσοφίας· τὸ νὰ ἀντιληφθῶμεν ὅτι οἱ ἄνθρωποι περιέρχονται εἰς διαφωνίαν πρὸς ἀλλήλους καὶ τὸ νὰ ἀναζητήσωμεν τὸ αἴτιον τὸ ὁποῖον δημιουργεῖ τὴν διαφωνίαν, καὶ (ἀρχὴ ἀκόμη τῆς φιλοσοφίας εἶναι) τὸ νὰ καταδικάσωμεν καὶ νὰ μὴ δώσωμεν πίστιν εἰς ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἀβασανίστως ἔρχεται εἰς τὴν διάνοιάν μας, καὶ τὸ νὰ ἐρευνήσωμεν κάπως τὰς δοξασίας μας, ἐὰν εἶναι ὀρθαί, καὶ τὸ νὰ εὕρωμεν ἓν κριτήριον, ὅπως προκειμένου περὶ τῶν βαρῶν ἐφεύρομεν τὸν ζυγόν, προκειμένου δὲ περὶ τῶν εὐθέων καὶ μὴ εὐθέων τὴν στάθμην). Ὁ σκοπὸς τῆς φιλοσοφικῆς παιδεύσεως εἶναι: 1ον) Νὰ διευκρινίσωμεν καὶ νὰ βάλωμεν εἰς τὰς τάξεις τὰς ἀρχικὰς προλήψεις. 2ον) Νὰ δυνάμεθα νὰ ἐφαρμόζωμεν ὀρθῶς ταύτας εἰς τὰς ἐπὶ μέρους περιπτώσεις. 3ον) Νὰ διακρίνωμεν, ποῖα πράγματα εἶναι εἰς τὴν ἐξουσίαν μας καὶ ποῖα δὲν εἶναι. Χρειάζεται συνεπῶς «ἕνα ἀπό τινων γνωρίμων καὶ διευκρινημένων ὁρμώμενοι χρώμεθα ἐπὶ τῶν ἐπὶ μέρους διηρθρωμέναις ταῖς προλήψεσι» «Διατρ.» 2,11,18 (Ὁρμώμενοι ἀπὸ διασαφηνισμένας καὶ ἐξηκριβωμένας ἀρχὰς νὰ χρησιμοποιοῦμεν ἐπὶ τῶν ἐπὶ μέρους τὰς προλήψεις ἔχοντες κατατάξει ταύτας εἰς σύστημα). Μετὰ τὴν διασαφήνισιν τῶν προλήψεων πρέπει νὰ ἐπακολουθήσῃ ὡς ἔργον τῆς φιλοσοφικῆς παιδεύσεως ἡ ὀρθὴ ἐφαρμογὴ αὐτῶν καὶ ἡ διαστολὴ τῶν πραγμάτων ἅτινα ἐξαρτῶνται ἐξ ἡμῶν: «Τί οὖν ἐστι τὸ παιδεύεσθαι; μανθάνειν τὰς φυσικὰς προλήψεις ἐφαρμόζειν ταῖς ἐπὶ μέρους οὐσίαις καταλλήλως τῇ φύσει καὶ λοιπὸν ὅτι τῶν ὄντων τὰ μὲν ἐστιν ἐφ' ἡμῖν, τὰ δὲ οὐκ ἐφ' ἡμῖν». «Διατρ.» 1,22,9 (Εἰς τί λοιπὸν συνίσταται ἡ φιλοσοφικὴ παίδευσις; Νὰ μανθάνωμεν νὰ ἐφαρμόζωμεν τὰς φυσικὰς προλήψεις εἰς τὰς ἐπὶ μέρους περιπτώσεις συμφώνως πρὸς τὴν φύσιν καὶ ἀκολούθως νὰ κατανοήσωμεν, ὅτι ἄλλα μὲν πράγματα ἐξαρτῶνται ἀπὸ τὴν ἐξουσίαν μας ἄλλα δμως ὄχι). Εἰς τὰ μὴ ἐξ ἡμῶν ἐξαρτώμενα πράγματα κατατάσσονται τὸ σῶμα, τὰ μέρη τοῦ σώματος, τὰ κτήματα, οἱ ἀδελφοί, τὰ τέκνα, ἡ πατρίς, τὸ κοινωνικὸν ἐν γένει περιβάλλον. Ἀπομένει ἄρα ὡς ἐκ τῆς ἡμετέρας ἐξουσίας ἐξαρτώμενον «ἡ προαίρεσις καὶ πάντα τὰ προαιρετικὰ ἔργα», ἤτοι ἡ προσωπικότης ἡμῶν ὡς ὄντων τὰ ὁποῖα δυνάμεθα δι' ἐκλογῆς νὰ καθορίσωμεν τὰς πράξεις μας, καὶ αἱ ἐκ τῆς προαιρέσεώς μας ἐξαρτώμεναι πράξεις. Ἡ ὀρθὴ χρησιμοποίησις τῆς προαιρετικῆς μας δυνάμεως εἶναι κατὰ τὸν Ἐπίκτητον τὸ ἀγαθόν.

Αἱ ἐξωτερικαὶ περιστάσεις τὰς ὁποίας ἀντικρύζει ὁ ἄνθρωπος ὡς ὂν ἔχον προαίρεσιν, ἀποτελοῦν τὴν ὕλην (δηλαδὴ τὸ θεμα) τῆς προαιρέσεως. «Οὐσία τοῦ ἀγαθοῦ προαίρεσις ποιά, τοῦ κακοῦ προαίρεσις ποιά. Τί οὖν τὰ ἐκτός; Ὕλαι τῇ προαιρέσει, περὶ ἃς ἀναστρεφομένη τεύξεται τοῦ ἰδίου ἀγαθοῦ ἢ κακοῦ. Πῶς τοῦ ἀγαθοῦ τεύξεται; Ἂν τὰς ὕλας μὴ θαυμάσῃ. Τοῦτον τὸν νόμον ὁ θεὸς τέθηκε καὶ φησίν: εἴ τι ἀγαθὸν θέλεις, παρὰ σαυτοῦ λάμβανε». (Τὴν οὐσίαν τοῦ ἀγαθοῦ ἀποτελεῖ μία καθωρισμένη ποιότης τῆς προαιρέσεως, τὴν οὐσίαν δὲ τοῦ κακοῦ μία ἄλλη καθωρισμένη ποιότης τῆς προαιρέσεως. Τί εἶναι λοιπὸν τὰ ἐξωτερικὰ ἀντικείμενα; Ὑλικὰ τὰ ὁποῖα θὰ χρησιμοποιήσῃ ἡ προαίρεσις, ἀσχολουμένη δὲ μὲ αὐτὰ θὰ ἐπιτύχῃ τὸ ἰδικόν της ἀγαθὸν ἢ κακόν. Πῶς θὰ ἐπιτύχῃ τὸ ἀγαθόν; Ἂν δὲν ἀποδώσῃ ἀξίαν εἰς τὰ ἐξωτερικὰ ἀντικείμενα. Διότι ὁ θεὸς ἐθέσπισεν αὐτὸν τὸν νόμον καὶ λέγει, ἂν ἐπιθυμῇς κάποιο ἀγαθὸν λάμβανέ το ἀπὸ τὸν ἑαυτόν σου). Ἡ εὐτυχία ἄρα τοῦ ἀνθρώπου ἐξαρτᾶται ἐκ τοῦ ἑαυτοῦ του. Τὸ ἀγαθὸν θὰ τὸ ἀπακτήσωμεν ἂν ἰσχυροποιήσωμεν τὴν ψυχήν μας εἰς βαθμὸν ὥστε νὰ μὴ τὴν ἐπηρεάζουν τὰ ἐξωτερικὰ ἀγαθά. Τὸ καθῆκον μας εἶναι νὰ ἐνδυναμώνωμεν τὴν ψυχήν μας, ἥτις εὐτυχῶς τυγχάνει ἐπιδεκτικὴ ἀγωγῆς «Ἴσθι γὰρ ὅτι οὐδὲν ἐστιν εὐαγωγότερον τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς. Θελήσαι δεῖ καὶ γέγονεν, διώρθωται· ὡς πάλιν ἀνουστάσαι καὶ ἀπόλωλεν. Ἔσωθεν γὰρ ἐστι καὶ ἀπώλεια καὶ βοήθεια». Διατρ. 4, 9, 16. (Διότι πρέπει νὰ γνωρίζῃς ὅτι τίποτε δὲν εἶναι τόσον ἐπιδεκτικὸν ἀγωγῆς, ὅσον ἡ ἀνθρωπίνη ψυχή. Ἀρκεῖ νὰ θελήσῃ καὶ ἔχει γίνει αὐτὸ τὸ ὁποῖον θέλει, ἔχει ἐπέλθει ἡ διόρθωσις. Ἐξ ἀντιθέτου ἀρκεῖ νὰ νυστάζῃ διὰ νὰ συντελεσθῇ ἡ καταστροφή της. Διότι ἐκ τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ ἀνθρώπου πηγάζει καὶ ἡ ἀπώλεια καὶ ἡ σωτηρία).

Εἶναι φανερὸν ἐκ τῶν ἀνωτέρω ἐρμηνευθέντων κειμένων ὅτι ὁ Ἐπίκτητος ὡς ὕψιστον ἀγαθὸν θεωρεῖ τὴν ἐσωτερικὴν ἐλευθερίαν. Ἀνακαλύπτει μέσα εἰς τὸν ἄνθρωπον ἕνα χῶρον, μέχρι τοῦ ὁποίου δὲν δύναται νὰ εἰσχωρήσῃ ἡ βία ἢ προερχομένη ἐκ τῆς ὑλικῆς δυνάμεως ἢ ἐκ τοῦ δελεασμοῦ τῶν ἐξωτερικῶν ἀγαθῶν. Ὡς πρότυπον τῆς οὕτω νοουμένης ἐλευθερίας ἐμφανίζει ὁ Ἐπίκτητος τὸν κυνικὸν Διογένη, ὃν παριστᾷ λέγοντα τὰ ἀκόλουθα: «Οὕτως ἐλευθερία γίγνεται· κτῆσις οὐκ ἐμή· συγγενεῖς, οἰκεῖοι, φίλοι, φήμη, συνήθεις τόποι, πάντα ταῦτα ἀλλότρια. Σὸν οὖν τί; χρῆσις φαντασιῶν ταύτην ἀκώλυτον ἔχω, ἀνανάγκαστον· οὐδείς ἐμποδίσαι δύναται, οὐδεὶς διάσασθαι ἄλλως χρήσασθαι ἢ ὡς θέλω». «Διατρ.» 3, 24, 68. (Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἀποκτᾶται ἡ ἐλευθερία... Ἡ περιουσία μου δὲν εἶναι ἰδική μου, οἱ συγγενεῖς, οἱ οἰκεῖοι μου, οἱ φίλοι, ἡ φήμη, οἱ γνώριμοι τόποι, ὅλα αὐτὰ εἶναι ξένα. Τί εἶναι λοιπὸν ἰδικόν σου; Τὸ νὰ χρησιμοποιῶ τὰς σκέψεις μου, αὐτὴν τὴν χρησιμοποίησιν τὴν ἔχω ἀνεπίδεκτον κωλύματος καὶ ἀναγκασμοῦ. Οὐδεὶς δύναται νὰ μὲ ἐμποδίσῃ, οὐδεὶς δύναται νὰ ἐφαρμόσῃ βίαν ἐπ' ἐμοῦ διὰ νὰ χρησιμοποιῶ τὰς σκέψεις μου κατ' ἄλλον τρόπον καὶ ὄχι ὅπως ἐγὼ θέλω). Ἡ ἐλευθερία ἐμφανίζεται εἰς τὸ χωρίον τοῦτο ταυτιζομένη μὲ τὴν ἀπηλλαγμένην ἀναγκασμοῦ αὐτοπροαίρετον «χρῆσιν τῶν φαντασιῶν», μὲ τὴν ἐνέργειαν τῆς σκέψεως. Ἀλλ' ὁ ἄνθρωπος, προσθέτει ὁ Ἐπίκτητος, δὲν χρησιμοποιεῖ μόνον τὴν σκέψιν του, ἀλλὰ ἔχει συνείδησιν τῆς χρησιμοποιήσεως ταύτης. Καὶ τὰ ζῶα ἔχουν «χρῆσιν φαντασιῶν», στεροῦνται δμως τῆς ἱκανότητος νὰ συνειδητοποιοῦν τὴν χρησιμοποίησιν αὐτῶν. Ὁ θεὸς δμως κατεσκεύασε τὸν ἄνθρωπον «θεατὴν αὐτοῦ τε καὶ τῶν ἔργων τῶν αὐτοῦ καὶ οὐ μόνον θεατήν, ἀλλὰ καὶ ἐξηγητὴν αὐτῶν». (Θεατὴν τοῦ θεοῦ καὶ τῶν θείων ἔργων καὶ ὄχι μόνον θεατήν, ἀλλὰ καὶ ἐξηγητήν). Τοιουτοτρόπως ἡ λογικὴ ἐλευθερία λαμβάνει διὰ τὸν Ἐπίκτητον θρησκευτικὸν χαρακτῆρα. Ὁ ἄνθρωπος εἶναι προωρισμένος «ἐπὶ θεωρίαν καὶ παρακολούθησιν καὶ σύμφωνον διεξαγωγὴν τῇ φύσει. Ὁρᾶτε οὖν, μὴ ἀθέατοι τούτων ἀποθάνητε». (Διὰ θεωρίαν, διὰ συνειδητοποίησιν τῶν πράξεών του καὶ διὰ συμπεριφορὰν σύμφωνον μὲ τὴν φύσιν. Προσέξατε λοιπὸν μήπως ἀποθάνητε χωρὶς νὰ ἀπολαύσητε αὐτὴν τὴν θεωρίαν). Ἡ θρησκευτικότης του δὲν ἔχει χαρακτῆρα ἀφηρημένον. Ὁ Ἐπίκτητος τείνει διαρκῶς νὰ ἀντιλαμβάνεται τὸν θεὸν ὡς προσωπικότητα, μὲ βούλησιν καὶ πρόνοιαν, ἥτις φθάνει καὶ μέχρι ἡμῶν. Ὁ θεὸς δὲν εἶναι ἀπρόσιτος εἰς ἡμᾶς. «Σὺ ἀπόσπασμα εἶ τοῦ θεοῦ· ἔχεις τι ἐν σεαυτῷ μέρος ἐκείνου. Τί οὖν ἀγνοεῖς σου τὴν συγγένειαν; Τί οὐκ οἶδας πόθεν ἐλήλυθας;... θεὸν περιφέρεις τάλας καὶ ἀγνοεῖς». «Διατρ.» 2, 9, 12. (Σύ ὦ ἄνθρωπε, εἶσαι ἀπόσπασμα τοῦ θεοῦ, ἔχεις μέσα εἰς τὸν ἑαυτόν σου ἓν μέρος ἐξ ἐκείνου. Διατὶ λοιπὸν ἀγνοεῖς τὴν συγγένειάν σου; Διατὶ δὲν γνωρίζεις ἀπὸ ποῦ ἔχεις ἔλθει;... περιφέρεις δυστυχισμένε (μέσα εἰς τὸν ἑαυτόν σου) ἕνα θεὸν καὶ δμως τὸ ἀγνοεῖς). Βαθυτάτην δὲ θρησκευτικὴν εὐ-

λάβειαν ἀποπνέει μία προσευχή του πρὸς τὸν θεὸν εἰς τὸ τέταρτον βιβλίον τῶν «Διατριβῶν» (10, 14): «Ἂς ἔλαβον ἀφορμὰς παρὰ σοῦ πρὸς τὸ αἰσθέσθαι σου τῆς διοικήσεως καὶ ἀκολουθῆσαι αὐτῇ, τούτων οὐκ ἠμέλησα· οὐ κατήσχυνά σε τὸ ἐμὸν μέρος... ὃ με σὺ ἐγέννησας, χάριν ἔχω, ὧν ἔδωκας· ἐφ' ὅσον ἐχρησάμην τοῖς σοῖς, ἀρκεῖ μοι. Πάλιν αὐτὰ ἀπόλαβε καὶ κατάταξον εἰς ἣν θέλεις χώραν. Σὰ γὰρ ἦν πάντα, σύ μοι αὐτὰ δέδωκας». (Τὰ μέσα τὰ ὁποῖα ἔλαβα ἀπὸ σὲ διὰ νὰ ἀντιληφθῶ τὴν ὕπαρξίν σου καὶ τὴν διακυβέρνησίν σου καὶ διὰ νὰ συμμορφωθῶ πρὸς αὐτήν, δὲν τὰ παρημέλησα. Δὲν σὲ ἐντρόπιασα ὅσον ἐξηρτᾶτο ἀπὸ ἐμέ... Σὲ εὐχαριστῶ διότι μὲ ἔφερες εἰς τὸν κόσμον καὶ διὰ τὰ δῶρα τὰ ὁποῖα μοῦ ἔδωκες. Ὁ χρόνος κατὰ τὸν ὁποῖον τὰ ἐχρησιμοποίησα μοῦ εἶναι ἀρκετός. Λάβε τα πάλιν ὀπίσω καὶ τοποθέτησέ τα εἰς ὁποιον μέρος θέλεις. Διότι ὅλα ἦσαν ἰδικά σου, σὺ μοῦ τὰ ἔχει δώσει). Ἡ θρησκευτικότης τοῦ Ἐπικτήτου διαφέρει ἐξ ὁλοκλήρου ἀπὸ τὴν θρησκευτικότητα τοῦ Σενέκα καὶ τοῦ Μάρκου Αὐρηλίου. Αἰσθάνεται κανεὶς ὅτι ἔχει ἀναταραχθῆ ἡ ψυχὴ του ἀπὸ μίαν νέαν πνοήν, ἥτις δὲν εἶναι ἄλλη παρὰ ὁ Χριστιανισμός. Εἰς τὸ τέταρτον βιβλίον τῶν «Διατριβῶν» 7, 6 ἀναφέρονται καὶ οἱ χριστιανοὶ ὑπὸ τὴν ἔνδειξιν «Γαλιλαῖοι», ὡς ὑπόδειγμα καρτερίας, τὴν ὁποίαν ἐμπνέει εἰς αὐτοὺς μία ἀνορθολογιστικὴ μανία. «Εἶτα ὑπὸ μανίας μὲν δύναταί τις οὕτω διατεθῆναι πρὸς ταῦτα καὶ ὑπὸ ἔθους οἱ Γαλιλαῖοι». (Ἀπέναντι αὐτῶν δύναται κανεὶς νὰ ἀποκτήσῃ αὐτὴν τὴν διάθεσιν παρακινούμενος ἀπὸ μανίαν καὶ ἐθισμὸν ὅπως οἱ Γαλιλαῖοι). Εἶναι πιθανὸν ὅτι ὁ Ἐπίκτητος δὲν εἶχεν ἀναγνώσει τὰ Εὐαγγέλια, ὑπέστη ὅμως ἐμμέσως διὰ τοῦ διαχύτου πνεύματος τῆς ἐποχῆς τὴν ἐπίδρασιν τῶν χριστιανικῶν ἰδεῶν. Ἡ φιλοσοφία του εἶναι ἔκφρασις εὐλαβείας πρὸς τὸ θεῖον καὶ ἐκζητήσεως τῆς ἐλευθερίας. Αἱ λέξεις «ἐλεύθερος» καὶ «ἐλευθερία» ἀπαντοῦν 130 φορὰς εἰς τὸ κείμενον τῶν «Διατριβῶν». Ἡ ἀνάγνωσις τῶν ἔργων του εἶναι ἱκανὴ νὰ ἐπαναγάγῃ τὴν γαλήνην εἰς χειμαζομένας ἀνθρωπίνας ψυχάς. Εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας, τὴν γερμανιστὶ ἐκδιδομένην ὑπὸ Οὔμπερβεγκ - Πραῒχτερ, σημειοῦται ὅτι εἰς ἐλβετικὸν σανατόριον εἰς τὸ ὁποῖον ἐθεραπεύοντο νευρασθενεῖς τὸ «Ἐγχειρίδιον» τοῦ Ἐπικτήτου, μεταφρασμένον εἰς τὴν γερμανικὴν εἶχεν εὐεργετικὴν ἐπίδρασιν διὰ τὴν ἀποκατάστασιν τῆς ὑγείας ἀσθενῶν πασχόντων ἀπὸ νευρωτικὰς ψυχώσεις.

Ὁ τελευταῖος ἀντιπρόσωπος τῆς Στωικῆς φιλοσοφίας εἶναι ὁ Ρωμαῖος αὐτοκράτωρ Μάρκος Αὐρήλιος Ἀντωνῖνος. Ἐγεννήθη τὸ 121 μ.Χ., ἐγένετο αὐτοκράτωρ κατὰ τὸ 160 καὶ ἀπέθανε κατὰ τὸ 180. Τὰς φιλοσοφικάς του δοξασίας διετύπωσεν εἰς τὰ δώδεκα βιβλία τοῦ ὑπὸ τὸν τίτλον «Εἰς ἑαυτόν» συγγράμματός του, τοῦ γραφέντος ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον κατὰ τὴν διάρκειαν ἐκστρατειῶν. Ἀκολουθῶν ὁ αὐτοκράτωρ τὸ παλαιὸν παράγγελμα τῶν πυθαγορείων, κατὰ τὸ ὁποῖον ὁ ἄνθρωπος ὀφείλει νὰ ἐξετάζῃ τὰς πράξεις του καθ' ἑαυτὸν ὅταν ἐπέρχεται τὸ σκότος τῆς νυκτός, κατέγραψεν ἐν εἴδει ἀφορισμῶν τὰς σκέψεις του. Εἶναι θαυμαστὴς τοῦ Ἐπικτήτου, ἀποδίδει μεγαλυτέραν σπουδαιότητα εἰς τὰ ἠθικὰ καὶ ὀλιγωτέραν εἰς τὰ διαλεκτικὰ καὶ φυσικὰ προβλήματα. Συμμερίζεται τὴν ἀντίληψιν τῆς Στοᾶς, ὅτι πρέπει νὰ ὑποτασσώμεθα εἰς τὴν πορείαν τοῦ ἐξωτερικοῦ κοσμικοῦ φαινομένου καὶ νὰ καλλιεργῶμεν ἐσωτερικῶς τὴν ἐλευθερίαν ὡς λογικὰ ὄντα. Μέσα εἰς τὰ στήθη τοῦ ἀνθρώπου ἐμφανίζεται ὁ θεὸς ὡς «δαίμων», ὅστις καθοδηγεῖ ἡμᾶς εἰς τὰς πράξεις μας. Εἰς τὰ προβλήματα τὰ σχετικὰ μὲ τὴν ψυχὴν παρουσιάζει τὴν τάσιν νὰ ἀπελευθερωθῇ ἀπὸ τὸν στωικὸν μονισμόν. Τὸν ἄνθρωπον θεωρεῖ συγκείμενον ἐκ τριῶν μερῶν, ἐκ σώματος, ψυχῆς καὶ νοῦ. Τὸ σῶμα καὶ ἡ ψυχὴ εἶναι στοιχεῖα σωματικὰ καὶ φθαρτά, ὁ νοῦς εἶναι ἀπόσπασμα τοῦ θεοῦ, ἔχει φύσιν νοερὰν καὶ ἀθάνατον. Ἐπιστρέφει δὲ πάλιν μετὰ θάνατον εἰς τὸν θεόν. Εἶναι φανερὰ ἡ ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος ἐπίδρασις πλατωνικῶν καὶ ἀριστοτελικῶν ἀντιλήψεων. Ἡ δοξασία του ὅτι ὁ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ «δαίμων» εἶναι ἀπόσπασμα καὶ ἀπορροὴ προερχομένη ἐκ τοῦ θεοῦ, προαναγγέλλει τὰς σχετικὰς συγγενεῖς ἀντιλήψεις τῶν νεοπλατωνικῶν. Ὡς πρὸς τὰ ἠθικὰ προβλήματα ἐξαίρει μετὰ μεγαλυτέρας ἀπὸ τὸν Ἐπίκτητον ἐμφάσεως τὴν ἀνάγκην νὰ συμμορφώνεται τὸ ἄτομον πρὸς τὰ ὑπὸ τῆς πολιτείας ἐπιβαλλόμενα καθήκοντα. Ἔναντι τοῦ Χριστιανισμοῦ ἐπέδειξεν ἀδιάλλακτον σκληρότητα, νομίζων ἴσως ὅτι τὰ διδάγματα τῆς νέας θρησκείας ἐσάλευον τὰ θεμέλια τῆς ρωμαϊκῆς πολιτείας. Τὸ σύγγραμμά του στερεῖται πρωτοτυπίας, ἀλλ' ἐπειδὴ ἐπαναλαμβάνει τὰς δοξασίας τῶν Στωικῶν ἀποτελεῖ ἐξαίρετον βοήθημα διὰ νὰ ἀναπαραστήσωμεν τὸ ὅλον των σύστημα.

Τὴν περαιτέρω τύχην τῆς στωικῆς φιλοσοφίας δὲν γνωρίζομεν. Δὲν ἀντιπροσωπεύεται κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους ὑπὸ οὐδενὸς ἀξιολόγου ἀντιπροσώπου. Τὰ δόγματά της ὅμως ἐχρησιμοποιοῦντο ὑπὸ τῶν ἄλλων φιλοσοφικῶν αἱρέσεων. Πολλαὶ ἐκ τῶν δοξασιῶν της ἐγένοντο ἀποδεκταὶ ἀπὸ τὴν χριστιανικὴν φιλοσοφίαν. Κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους ἡ ἠθικολογία τῶν Στωικῶν φαίνεται ἐπηρεάζουσα σημαντικῶς τὸν Σπινόζαν, τὸν Λάϊμπνιτς καὶ τὸν Κάντιον. Πολλὰ ἠθικὰ θεωρήματα τῆς καντιανῆς φιλοσοφίας ἀναφερόμενα εἰς τὴν ἐσωτερικὴν ἐλευθερίαν ἐν συνεπαφῇ μὲ τὴν λογικὴν φύσιν τοῦ ἀνθρώπου ἐμφανίζουν ἀναμφισβήτητον συγγένειαν μὲ τὰς ἀντιστοίχους δοξασίας τῶν Στωικῶν.

Οἱ νεώτεροι Σκεπτικοί

Παρακολουθοῦντες ἀνωτέρω τὴν ἐξέλιξιν τῆς φιλοσοφίας τῶν παλαιοτέρων Σκεπτικῶν καὶ Ἀκαδημαϊκῶν παρετηρήσαμεν ὅτι ὁ Ἀντίοχος ὁ Ἀσκαλωνίτης ἐστράφη πρὸς τὸν ἐκλεκτικισμὸν ἐγκαταλείπων τὰς δοξασίας τῶν σκεπτικῶν, οἵτινες ἠρνοῦντο τὴν δυνατότητα τῆς γνώσεως. Καίτοι διὰ τῆς μεταστροφῆς τοῦ φιλοσόφου τούτου οἱ Σκεπτικοὶ ἔχασαν τὴν ἐν τῇ Ἀκαδημίᾳ κυριαρχίαν των, ἡ σχολή των δὲν ἐξέλιπεν. Ὁ Διογένης ὁ Λαέρτιος ἀναφέρει μίαν πλαγίαν σειρὰν Σκεπτικῶν φιλοσόφων, οἵτινες ἐμφανίζονται διαδεχόμενοι τὸν Ἀρκεσίλαον, μᾶς παρέχει δὲ τὴν πληροφορίαν ὅτι ἡ κανονικὴ αὐτῶν διαδοχὴ διεκόπη, ἀνασυνεστήθη δὲ ἡ σχολὴ διὰ τοῦ Πτολεμαίου τοῦ Κυρηναίου. Τούτου διάδοχος ὑπῆρξεν ὁ Εὐφράνωρ, ὃν διεδέχθη ὁ Εὔβουλος. Τοῦ τελευταίου τούτου μαθητὴς ἀναφέρεται ὁ Πτολεμαῖος, ὅστις εἶχεν ὡς μαθητάς του τὸν Ἡρακλείδην καὶ τὸν Σαρπηδόνα. Μαθητὴς τοῦ Σαρπηδόνος ἀναφέρεται ὁ ἐκ Κνωσοῦ Αἰνησίδημος, ὅστις θεωρεῖται ὁ ἐκ νέου ἱδρύσας τὴν σχολὴν τῶν Σκεπτικῶν. Αὕτη δὲν ἐμφανίζεται πλέον ὡς σχολή, ἀλλ' ἁπλῶς ὡς «ἀγωγή», δηλαδὴ ὡς τρόπος συμπεριφορᾶς καὶ ζωῆς. Ἐκ τῶν ἱστορικῶν μαρτυριῶν φαίνεται ὁ Αἰνησίδημος διδάξας ἐν Ἀλεξανδρείᾳ. Ἔγραψεν ἔργον ἐξ ὀκτὼ βιβλίων ὑπὸ τὸν τίτλον «Πυρρώνειοι λόγοι», τὸ ὁποῖον θὰ ἐξεδόθη μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Κικέρωνος, ἐφ' ὅσον ὁ Ρωμαῖος ῥήτωρ οὐδόλως ἀναφέρει τὸν Αἰνησίδημον θεωρεῖ δὲ τὴν αἵρεσιν τῶν Σκεπτικῶν ὡς μὴ ἔχουσαν κατὰ τὴν ἐποχήν του ἀντιπροσώπους. Περίληψιν τοῦ συγγράμματός μου μᾶς παρέχει ὁ Φώτιος εἰς τὴν «Βιβλιοθήκην» του (Κώδ. 212), σχετικὰς δὲ πρὸς τὰς δοξασίας του εἰδήσεις ἀντλοῦμεν ἀπὸ τὸν Σέξτον τὸν Ἐμπειρικόν, τὸν Διογένη τὸν Λαέρτιον καὶ ἀπὸ τὸν Εὐσέβιον. Αἱ πληροφορίαι τοῦ Εὐσεβίου ἔχουν ληφθῆ ἀπὸ σύγγραμμα τοῦ περιπατητικοῦ φιλοσόφου Ἀριστοκλέους τοῦ Μεσσηνίου. Διὰ τοῦ βιβλίου του ὁ Αἰνησίδημος ἤθελε νὰ ἀποδείξῃ ὅτι δὲν δυνάμεθα νὰ ἔχωμεν βεβαίαν γνῶσιν οὔτε διὰ τῶν αἰσθήσεων, οὔτε διὰ τῆς σκέψεως. Δὲν ἀξίζει συνεπῶς τὸν κόπον νὰ λαμβάνωμεν σοβαρῶς ὑπ' ὄψιν τὰ ἐν τῷ κόσμῳ συμβαίνοντα. Κατανοοῦντες τὴν κενότητα τῶν βιοτικῶν περιστατικῶν, ἀπαλλασσόμεθα ἀπὸ τὰς συγκινήσεις καὶ τὰς λύπας ἐξασφαλίζοντες τὴν ἠρεμίαν καὶ ἀταραξίαν τῆς ψυχῆς. Συνεπῶς ὁ τελικὸς σκοπὸς τῆς σκεπτικῆς ἀγωγῆς εἶναι ἡ ἀπόκτησις τῆς εὐδαιμονίας διὰ τῆς ἀταραξίας καὶ ἀπαθείας.

Περίφημα ὑπῆρξαν τὰ ἐπιχειρήματα διὰ τῶν ὁποίων ὁ φιλόσοφος οὗτος κατεπολέμει τὴν δυνατότητα τῆς γνώσεως. Τὰ ἐπιχειρήματα ταῦτα ὠνόμαζε «τρόπους» ἢ «τόπους» ἢ «λόγους», ἦσαν δὲ οἱ τρόποι οὗτοι κατὰ τὸν Σέξτον τὸν Ἐμπειρικὸν (Πυρρώνειοι Ὑποτυπώσεις, 1, 36) οἱ ἀκόλουθοι δέκα:

1ον) «Ὁ παρὰ τὴν τῶν ζώων ἑξαλλαγὴν» ὁ προερχόμενος ἐκ τῆς διαφορᾶς τῶν διαφόρων τύπων τῶν ζώων. Ζῶα π.χ. μὲ ἐπιμήκεις ὀφθαλμοὺς θὰ βλέπουν τὰ ἀντικείμενα διαφορετικὰ ἀπὸ τὰ ζῶα τῶν ὁποίων οἱ ὀφθαλμοὶ εἶναι κυκλοτερεῖς. Ὥστε τὰ διάφορα ζῶα θὰ ἔχουν ἐν σχέσει μὲ τὰ αὐτὰ ἀντικείμενα διαφόρους παραστάσεις.

2ον) «Ὁ παρὰ τὴν τῶν ἀνθρώπων διαφοράν» ὁ προερχόμενος ἐκ τῆς διαφορᾶς τῶν ἀνθρώπων. Ὁ Ἕλλην π.χ. εἶναι διάφορος κατὰ τὸ σῶμα ἀπὸ τὸν Σκύθην. Ἡ διαφορὰ τοῦ σώματος προέρχεται ἐκ τῆς διαφορᾶς τῆς κράσεως τῶν σωματικῶν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ χυμῶν. Λόγῳ δὲ ταύτης καὶ αἱ παραστάσεις, ἃς σχηματίζει ἕκαστος ἐξ αὐτῶν περὶ τοῦ Ἐξωτερικοῦ κόσμου θὰ εἶναι διάφοροι. Ἐκ τούτου συμβαίνει, ὥστε ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ὁ Ἕλλην θεωρεῖ προτιμητέον ὁ Σκύθης νὰ τὸ θεωρῇ ἀπορριπτέον.

3ον) «Ὁ παρὰ τὰς διαφόρους τῶν αἰσθήσεων κατασκευάς», ὁ προερχόμενος ἐκ τῆς διαφόρου κατασκευῆς τῶν αἰσθήσεων. Αἱ αἰσθήσεις ἑνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ ἀνθρώπου δὲν παρουσιάζουν τὸ αὐτὸ πρᾶγμα κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον. Ὅταν π.χ. ἀτενίζωμεν μίαν εἰκόνα, αὕτη διὰ μὲν τὴν ὅρασιν ἔχει βάθος διὰ τὴν ἁφὴν εἶναι ἐπιφάνεια ἐστερημένη βάθους. Τὸ μέλι εἷς τινας ἀνθρώπους, κατὰ μὲ τὴν ὄψιν εἶναι ἀηδές, κατὰ δὲ τὴν γεῦσιν λίαν εὐχάριστον. Ἕκαστον ἀντικείμενον παρουσιάζεται μὲ ἄλλην μορφὴν δι' ἑκάστην τῶν αἰσθήσεων.

4ον) «Ὁ παρὰ τὰς περιστάσεις» ὁ προερχόμενος ἐκ τῆς διαφορᾶς τῶν ὑποκειμενικῶν μας καταστάσεων. Τοιαῦται εἶναι ἡ ὑγεία, ἡ νόσος, τὸ γῆρας, ἡ νεότης κ.λπ. Ρεῦμα ψυχροῦ ἀέρος διὰ τὸν νέον εἶναι εὐχάριστον, εἰς τὸν γέροντα δημιουργεῖ ῥῖγος.

5ον) «Ὁ παρὰ τὰς θέσεις καὶ τὰ διαστήματα καὶ τοὺς τόπους» ὁ προερχόμενος ἀπὸ τὴν θέσιν, τὴν ἀπόστασιν καὶ τὸ τοπικὸν περιβάλλον τῶν ἀντικειμένων. Ἕκαστον π.χ. ἀντικείμενον παρουσιάζει διαφορετικὴν μορφὴν ἀναλόγως τῆς προοπτικῆς θέσεως, ἀφ' ἧς γίνεται ὁρατόν.

6ον) «Ὁ παρὰ τὰς ἐπιμιξίας» ὁ προερχόμενος ἀπὸ τὰς ἀναμίξεις ἑνὸς ἀντικειμένου μὲ ἄλλα. Ἡ χλόη π.χ. ἐμφανίζεται πρασίνη κατὰ τὴν ἡμέραν, χρυσῆ δὲ ὑπὸ τὸ φῶς τῆς σελήνης.

7ον) «Ὁ παρὰ τὰς ποσότητας καὶ σκευασίας τῶν ὑπακειμένων» ὁ προερχόμενος ἀπὸ τὰς ποσότητας καὶ τὸν τρόπον διευθετήσεων τῶν πραγμάτων. Εἰς π.χ. κόκκος ἄμμου ἐμφανίζει σκληρότητα, μία σημαντικὴ ὅμως ποσότης ἄμμου παρουσιάζει μαλακότητα.

8ον) «Ὁ ὑπὸ τοῦ πρός τι» ὁ προερχόμενος ἐκ τῆς σχετικότητος τῶν ἀντικειμένων καὶ φαινομένων.

9ον) «Ὁ παρὰ τὰς συνεχεῖς ἢ σπανίας ἐγκυρήσεις» ὁ προερχόμενος ἐκ τῆς συχνότητος ἢ σπανιότητος τῶν φαινομένων. Ἓν σπανίως ἐμφανιζόμενον πρᾶγμα π.χ. εἰς κομήτης ἐμποιεῖ μεγαλυτέραν ἐντύπωσιν παρὰ ἡ συνεχῶς ἐμφανιζομένη σελήνη.

10ον) «Ὁ παρὰ τὰς ἀγωγὰς καὶ τὰ ἤθη καὶ τοὺς νόμους καὶ τὰς μυθικὰς πίστεις καὶ τὰς δογματικὰς ὑπολήψεις» ὁ προερχόμενος ἀπὸ τὸν τρόπον ζωῆς, τὰ ἤθη, τοὺς νόμους, τὴν πίστιν εἰς μυθικὰς παραδόσεις, καὶ τὰ φιλοσοφικὰ δόγματα.

Οἱ δέκα οὗτοι τρόποι συνεπτύχθησαν, κατὰ μὲν τὴν μαρτυρίαν τοῦ Σέξτου τοῦ Ἐμπειρικοῦ ὑπὸ τῶν μεταγενεστέρων Σκεπτικῶν, κατὰ δὲ τὸν Διογένη τὸν Λαέρτιον (9, 88) ὑπὸ τοῦ Ἀγρίππα εἰς πέντε, οἵτινες ὅμως ἐμφανίζονται διαφορετικοὶ μὲ τοὺς προεκτεθέντας. Οὗτοι εἶναι οἱ ἀκόλουθοι:

1ον) «Ὁ ἀπὸ τῆς διαφωνίας· ὁ προερχόμενος ἐκ τῶν ὑπαρχουσῶν διαφωνιῶν ὡς πρὸς τὸ αὐτὸ πρᾶγμα· τοιαύτας διαφωνίας συναντῶμεν πλείστας μεταξὺ τῶν φιλοσόφων.

2ον) «Ὁ ἀπὸ τῆς εἰς ἄπειρον ἐκπτώσεως· ὁ προερχόμενος ἀπὸ τὴν ἀναδρομὴν εἰς τὸ ἄπειρον. Τοῦτο συμβαίνει π.χ. ὅταν ζητῶμεν τοὺς ἐσχάτους ἀποδεικτικοὺς λόγους. Ἀναγκαζόμεθα νὰ ἀναζητῶμεν ἐπ' ἄπειρον νέας ἀποδεικτικὰς βάσεις.

3ον) «Ὁ ἀπὸ τοῦ πρός τι· ὁ προερχόμενος ἀπὸ τὴν γενικὴν σχετικότητα. Ἡ σχετικότης, τὸ «πρός τι», ἀφορμᾶται οὐχὶ ἀπὸ τὴν οὐσίαν τῶν πραγμάτων, ἀλλὰ ἀπὸ τὰς μεταξύ των σχέσεις, αἵτινες εἶναι ἀπὸ ὀντολογικῆς ἀπόψεως ἀνύπαρκτοι. Ὅταν π.χ. χαρακτηρίζωμεν μίαν κατεύθυνσιν τοπικῶς ὡς δεξιὰν ἢ ἀριστεράν, ἀναφερόμεθα εἰς κάτι τὸ συμβατικῶς καθοριζόμενον.

4ον) «Ὁ ὑποθέσεως· ὁ προερχόμενος ἐκ τοῦ ὅτι διὰ νὰ ἀποφύγωμεν τὴν ἐπ' ἄπειρον ἀναδρομήν, παραδεχόμεθα ὡς ἀληθῆ μίαν ὑπόθεσιν. Τοῦτο ὅμως δὲν εἶναι ἀσφαλές, διότι δυνάμεθα νὰ δεχθῶμεν ὡς ἀληθὲς καὶ τὸ ἀντίθετον.

5ον) «Ὁ διάλληλος τρόπος· ὁ τρόπος οὗτος παρουσιάζεται: «Ὅταν τὸ ὀφεῖλον τοῦ ζητουμένου πράγματος εἶναι βεβαιωτικόν, χρείαν ἔχει τῆς ἐκ τοῦ ζητουμένου πίστεως». («Ὅταν ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ὀφείλει νὰ ἀποτελέσῃ βεβαιωτικὴν ἀπόδειξιν διὰ τὸ ζητούμενον ἔχει ἀνάγκην νὰ ἀντλήσῃ τὴν βεβαιότητά του ἀπὸ τὸ ζητούμενον).

Ἄλλοι ἐκ τῶν Σκεπτικῶν κατὰ τὸν Σέξτον τὸν Ἐμπειρικὸν (Πυρρών. Ὑποτ. 1, 188) συνέπτυσσον ὅλους τοὺς τρόπους εἰς δύο μόνον ἰσχυριζόμενοι ὅτι: α΄) Οὐδὲν δύναται νὰ βεβαιωθῇ ἐξ ἑαυτοῦ. β΄) Οὐδὲν δύναται νὰ βεβαιωθῇ δι' ἄλλου.

Οἱ ἀνωτέρω ἐκτεθέντες τρόποι ἀποτελοῦν τὴν συγκεφαλαίωσιν τῆς σοφιστικῆς ἐπιχειρηματολογίας τοῦ Αἰνησιδήμου. Ἐκτὸς τῶν ἐπιχειρημάτων τούτων ἐχρησιμοποίει καὶ ἄλλα. Ἔλεγεν ὅτι οἱαδήποτε γένεσις εἶναι ἀδύνατος. Δὲν δύναται ἓν σῶμα οὔτε ἐξερχόμενον ἀπὸ τὸν ἑαυτόν του οὔτε ἐνούμενον μὲ ἓν ἄλλο, νὰ γεννήσῃ ἕτερον σῶμα. Τὸ ἀσώματον δὲν δύναται νὰ γεννήσῃ τὸ σωματικόν, διότι τὸ ἀσώματον δὲν εἶναι ἐπιδεκτικὸν οὔτε πόθους οὔτε γεννητικὸν ἐνεργείας. Ἐπίσης ἤσκησε πολεμικὴν ὁ Αἰνησίδημος καὶ κατὰ τῆς ἀρχῆς τῆς αἰτιότητος. Πῶς εἶναι δυνατόν, ἠρώτα, ἀπὸ τὰ φανερὰ ἀποτελέσματα νὰ ἀναχθῶμεν εἰς αἰτίας ἀφανεῖς; Τὰ ὁρατὰ ἀποτελέσματα εἶναι φύσεως συγκεκριμένης καὶ διὰ τοῦτο ὅλως διάφορα τῶν ἀοράτων αἰτιῶν. Δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ παραχθοῦν φαινόμενα τόσον πολύπλοκα, ὅπως εἶναι τὰ ὑλικά, ἀπὸ τὰ ἁπλᾶ ἄτομα κατὰ τὴν θεωρίαν τῶν Ἐπικουρείων. Οὐδὲν δικαίωμα ἔχουν ἔλεγεν, οἱ Ἐπικούρειοι νὰ ἀντιλαμβάνωνται τὰς ἀφανεῖς αἰτίας κατ' ἀναλογίαν τῶν φανερῶν. Ἡ προτίμησις ὡρισμένων ὑποθέσεων διὰ τὴν ἐξήγησιν τῶν φυσικῶν φαινομένων εἶναι πρᾶξις αὐθαίρετος. Ἐκ τῶν συγκεκριμένων σημείων καὶ ἐνδείξεων οὐδὲν δυνάμεθα νὰ συναγάγωμεν μετὰ βεβαιότητος. Διότι τὸ αὐτὸ σημεῖον δύναται νὰ σχετίζεται πρὸς πολλὰ φαινόμενα. Οὕτω π.χ. τὸ ἐρυθρὸν χρῶμα τῶν παρειῶν εἶναι σημεῖον ὑγείας, εἶναι σημεῖον ὅμως καὶ πυρετοῦ. Κατὰ τὸν Σέξτον τὸν Ἐμπειρικὸν (Πυρρών. Ὑποτ. 1, 19), ὁ Αἰνησίδημος παρ' ὅλον τὸν σκεπτικισμόν του εἶχεν ἐγκρίνει ὡς ὀρθὰς τὰς κοσμολογικὰς δοξασίας τοῦ Ἡρακλείτου, καὶ εἶχε προσπαθήσει νὰ καταρτίσῃ σύστημα ἐξηγοῦν τὰ φυσικὰ φαινόμενα. Ἐλάμβανεν ὡς ἀρχικὴν οὐσίαν τὸν ἀέρα καὶ ἐδέχετο δύο εἴδη μεταβολῆς, τὴν κατὰ ποιότητα καὶ τὴν κατὰ τόπον. Ἀποτελεῖ εἰσέτι πρόβλημα διὰ τοὺς ἱστορικοὺς τῆς φιλοσοφίας πῶς ἦτο δυνατὸν ὁ σκεπτικιστὴς Αἰνησίδημος νὰ παρουσιάσῃ μίαν λύσιν ἐν σχέσει μὲ τὸ κοσμολογικὸν πρόβλημα. Ἀλλὰ δυνάμεθα νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι καὶ εἰς τὴν νεωτέραν ἐποχὴν ἡ ἐμφάνισις π.χ. τῆς θεωρίας τῆς γενικευμένης σχετικότητος τοῦ Ἀϊνστάϊν οὐδόλως ἐμπόδισε τὸν εὑρετήν της νὰ συνεχίσῃ τὰς ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς φυσικῆς ἐρεύνης μελέτας καὶ ἀναζητήσεις του. Καὶ ὁ Παρμενίδης εἰς τὴν παλαιὰν ἐποχήν, ἂν καὶ ἐθεώρει τὰ φυσικὰ φαινόμενα ὡς «δόκον» δηλαδὴ δοξασίαν, εἰς τὸ δεύτερον μέρος τοῦ ποιήματός του ἠσχολήθη μὲ τὴν ἐξήγησίν των.

Ὁ Διογένης ὁ Λαέρτιος (9, 116) ἀναφέρει τὰ ὀνόματα ὀκτὼ διαδόχων τοῦ Αἰνησιδήμου, περὶ τῶν ὁποίων οὐδὲν τὸ θετικὸν γνωρίζομεν. Καὶ ἓν σχέσει μὲ τὸν Ἀγρίππαν, ὅστις φέρεται ὡς εὑρετὴς τῶν πέντε τρόπων, δὲν γνωρίζομεν πότε ἔδρασεν. Ἐκεῖνος, ὅστις μᾶς εἶναι γνωστὸς διὰ τῶν συγγραμμάτων του καὶ φέρεται ὡς συνεχιστὴς τοῦ νεωτέρου σκεπτικισμοῦ εἶναι ὁ Σέξτος ὁ Ἐμπειρικός, ὅστις ὑπῆρξεν ἰατρὸς δράσας περὶ τὸ 150 μ.Χ. Ἐξ αὐτοῦ ἔχομεν τρία συγγράμματα. Τὸ πρῶτον «Πυρρώνειοι ὑποτυπώσεις» σύγκειται ἐκ τριῶν βιβλίων. Τὰ δύο ἄλλα φέρονται συνήθως ὑπὸ τὸν κοινὸν τίτλον: «Πρὸς μαθηματικούς». Κατὰ τὸ περιεχόμενόν των διαιροῦνται εἰς δύο ἐπὶ μέρους ἐνότητας: 1) Τὸ τμῆμα τὸ ἐναντίον τῶν δογματικῶν φιλοσόφων (βιβλ. 7—11). 2) Τὸ τμῆμα τὸ ἐναντίον τῶν «μαθημάτων», ἤτοι τῆς γραμματικῆς, ρητορικῆς, γεωμετρίας, ἀριθμητικῆς, ἀστρολογίας, μουσικῆς (βιβλ. 1—6). Ἐκ τῶν συγγραμμάτων του ἀντλοῦμεν πλούσιον ὑλικὸν ἀναφερόμενον ὄχι μόνον εἰς τὰς δοξασίας τῶν Στωικῶν, ἀλλὰ καὶ τῶν ὑπολοίπων φιλοσόφων. Ἡ πολεμική του στρέφεται κυρίως πρὸς δύο κατευθύνσεις. Θέλει νὰ καταπολεμήσῃ ἀφ' ἑνὸς μὲν τὸ κῦρος τοῦ συλογισμοῦ, ἀφ' ἑτέρου δὲ τὸν νόμον τῆς αἰτιότητος. Καταπολεμῶν τὸν συλλογισμόν, ἔλεγεν, ὅτι ὅταν ἀφορμώμενοι ἀπὸ τὴν πρότασιν «πάντες οἱ ἄνθρωποι εἶναι θνητοί», φθάνωμεν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι καὶ ὁ Σωκράτης εἶναι θνητός, περιπίπτομεν εἰς λογικὸν σφάλμα. Ἡ μείζων πρότασις «πάντες οἱ ἄνθρωποι εἶναι θνητοί», δύναται νὰ ἀποδειχθῇ διὰ τῆς τελείας ἐπαγωγῆς, διὰ τῆς ἀπαριθμήσεως δηλαδὴ ὅλων τῶν μερικῶν περιπτώσεων. Ὅθεν, διὰ νὰ εἴπωμεν «πάντες οἱ ἄνθρωποι εἶναι θνητοί», πρέπει προηγουμένως νὰ γνωρίζωμεν ὅτι «ὁ Σωκράτης εἶναι θνητός». Ὥστε ἔχομεν ἤδη τὸ σφάλμα τῆς διαλληλίας, διότι χρησιμοποιοῦμεν τὴν ἀποδεικτέαν πρότασιν ὡς ἀποδεικτικὸν λόγον. Κατὰ περίεργον σύμπτωσιν τὸ ἴδιον ἐναντίον τοῦ συλλογισμοῦ ἐπιχείρημα ἐπανέλαβε κατὰ τὸν παρελθόντα αἰῶνα καὶ ὁ Ἄγγλος φιλόσοφος Στούαρτ Μίλλ. Τὸ ἐν λόγῳ ἐπιχείρημα εἶναι ἐσφαλμένον, διότι παραγνωρίζει τὴν οὐσίαν τῆς ἐπαγωγῆς, ἥτις εἶναι μέθοδος ὄχι τελείως ἀπαριθμήσεως, ἀλλὰ ἀνακαλύψεως ἐνορατικῶς τῆς οὐσίας ἀντικειμένων ὑπαγομένων εἰς τὴν αὐτὴν τάξιν. Καταπολεμῶν ἀφ' ἑτέρου τὴν ἀρχὴν τῆς αἰτιότητος ὁ Σέξτος ἔλεγεν, ὅτι ἡ ἔννοια τῆς αἰτίας πρέπει νὰ καταταχθῇ εἰς τὴν κατηγορίαν τῆς σχετικότητος. Συσχετίζοντες δύο φαινόμενα οἱ ἄνθρωποι, ὀνομάζουν τὸ ἓν αἰτίαν, τὸ δὲ ἕτερον ἀποτέλεσμα. Ἀλλ' ἡ ἔννοια τῆς σχέσεως οὐδεμίαν ἔχει ἀντολογικὴν ἀξίαν, ἀλλ' ἀποτελεῖ ἁπλῆν ἐπινόησιν τῆς ἀνθρωπίνης διανοίας. Εἶναι φανερὸν ὅτι τὰ ἐπιχειρήματα ταῦτα προλαμβάνουν τὴν κριτικὴν τὴν ὁποίαν ἤσκησε κατὰ τὸν 18ον αἰῶνα ἐπὶ τῆς ἐννοίας τῆς αἰτιότητος, ὁ Σκῶτος φιλόσοφος Δαυὶδ Χιοῦμε. Ὁ Σέξτος παρατηρεῖ προσέτι τὰ ἀκόλουθα: 1ον) Ἡ αἰτία δὲν δύναται νὰ νοηθῇ ὑφισταμένη συγχρόνως μετὰ τοῦ ἀποτελέσματος, διότι θὰ συνεχέτο μαζὶ μὲ αὐτὸ εἰς ταυτότητα. 2ον) Δὲν δύναται οὔτε νὰ προηγῆται τοῦ ἀποτελέσματος, διότι ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει θὰ ἔπρεπε νὰ ὑπάρχῃ κεχωρισμένως καὶ ἀσχέτως πρὸς τὸ ἀποτέλεσμα. Καταλυομένης ὅμως τῆς σχέσεως καταλύεται καὶ ἡ αἰτιότης. 3ον) Οὐδὲ νὰ ἕπεται δύναται τοῦ ἀποτελέσματος διὰ τοὺς αὐτοὺς λόγους. Τὴν πολεμικὴν των ἐξέτεινον οἱ Σκεπτικοὶ καὶ ἐπὶ τοῦ θεολογικοῦ πεδίου. Ὁ θεός, ἔλεγον, πρέπει νὰ εἶναι ἢ πεπερασμένος ἢ ἄπειρος. Πεπερασμένος δὲν δύναται νὰ εἶναι, διότι ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει θὰ ἦτο εἰς μικρότερον βαθμὸν τέλειος ἐν συγκρίσει μὲ τὸ ἄπειρον, ὅπερ περιέχει τὸ πεπερασμένον. Ἂν ὑποτεθῇ ἄπειρος, θὰ εἶναι ἑστερημένος κινήσεως, διότι ἐν τῷ ἀπείρῳ δὲν δύναται νὰ νοηθῇ κίνησις. Ὢν δὲ ἀκίνητος θὰ στερῆται ζωῆς καὶ ὑπάρξεως. Τὴν ὕπαρξιν τῆς θείας προνοίας τὴν κατεπολέμουν λέγοντες ὅτι ἐν τῷ κόσμῳ ὑπάρχει ἀναμφισβητήτως καὶ τὸ κακόν. Διὰ νὰ ὑπάρχῃ τοῦτο, ἢ ὁ θεὸς δὲν δύναται νὰ τὸ ἐμποδίσῃ ἢ δὲν θέλει. Ἐν τῇ πρώτῃ περιπτώσει ὁ θεὸς δὲν θὰ εἶναι παντοδύναμος, ἐν δὲ τῇ δευτέρᾳ δὲν θὰ εἶναι πανάγαθος. Συνεπέραινον οὕτω ὅτι δὲν ὑπάρχει θεία πρόνοια.

Σχετικῶς μὲ τὴν πρακτικὴν ζωὴν ὁ Σέξτος ὁ Ἐμπειρικὸς δὲν καταργεῖ πᾶν κριτήριον. Διὰ νὰ ζήσωμεν ἐν τῷ κόσμῳ, μᾶς χρειάζεται ἡ παρατήρησις τῶν καθημερινῶς συμβαινόντων. Ἡ ζωή μας δύναται νὰ ρυθμίζεται διὰ τεσσάρων κανόνων. Ἢ ὁδηγούμεθα ἀπὸ τὴν φύσιν, ἢ ὑπακούομεν εἰς τὸν ἐξαναγκασμὸν τῶν παθῶν, ἢ ἀκολουθοῦμεν τὴν παράδοσιν καὶ τοὺς νόμους ἢ συμμορφούμεθα πρὸς τὰς ὑποδείξεις τῶν τεχνῶν. Διὰ τὴν τοιαύτην ρύθμισιν πρέπει νὰ λαμβάνωμεν ὑπ' ὄψιν τὰ «σημεῖα», ἤτοι τὰς διαφόρους ἐνδείξεις, αἵτινες μᾶς προσανατολίζουν πρὸς τὴν πορείαν τῆς πραγματικότητος. Ἀλλὰ τὰ σημεῖα δὲν μᾶς ἀποκαλύπτουν μίαν κρυμμένην καὶ ἀόρατον πραγματικότητα, ἀλλὰ μᾶς ὑπενθυμίζουν ἄλλα φαινόμενα, τὰ ὁποῖα εἰς ἄλλας περιπτώσεις παρετηρήσαμεν συνδεόμενα μὲ τὰ ἐν λόγῳ σημεῖα. Ἡ ἀναγνώρισις τοιούτου εἴδους συνδέσεων μᾶς ὑπενθυμίζει τὴν προσπάθειαν τοῦ Χιοῦμε κατὰ τοὺς νεώτερους χρόνους, ὅστις ἠθέλησε νὰ ἀναγάγῃ τὸν νόμον τῆς αἰτιότητος εἰς συνειρμικὴν σχέσιν τῶν ψυχολογικῶν παραστάσεων. Εἶναι φανερὸν ὅτι αἱ δοξασίαι τῶν Σκεπτικῶν παρουσιάζονται καὶ πάλιν εἰς τὴν νεωτέραν φιλοσοφίαν. Ἡ λεγομένη παρ' αὐτῶν «ἰσοσθένεια τῶν λόγων», ἤτοι ἡ ἰσοδυναμία ἀντιτιθεμένων ἐπιχειρημάτων, δὲν διαφέρει ἀπὸ τὴν «διαλεκτικὴν τῆς ἀπάτης» περὶ τῆς ὁποίας κάμνει λόγον ὁ Κάντιος εἰς τὴν «Ὑπερβατικὴν Διαλεκτικήν του». Ἡ θεωρία τοῦ Χιοῦμε καὶ τῶν σχετικιστῶν χρησιμοποιεῖ πολλάκις τὰ αὐτὰ μὲ τοὺς παλαιοὺς Σκεπτικοὺς ἐπιχειρήματα. Ὀπαδὸς τοῦ νεωτέρου σκεπτικισμοῦ ὑπῆρξε προσέτι καὶ ὁ Σατουρνῖνος, ὅστις ὑπὸ τοῦ Διογένους τοῦ Λαερτίου φέρεται ὡς μαθητὴς τοῦ Σέξτου. Χρόνος τῆς δράσεώς του πρέπει νὰ θεωρηθῇ ἡ πρώτη εἰκοσιπενταετία τοῦ 3ου μ.Χ. αἰῶνος. Εἰς τοὺς παλαιοτέρους μαθητὰς τοῦ Αἰνησιδήμου, συγκαταλέγεται καὶ ὁ Φαβωρῖνος ἐξ Ἀρελάτης, ζήσας κατὰ τὸ 80—150 μ.Χ.

Ἰουδαιοελληνικὴ φιλοσοφία.

ΦΙΛΩΝ Ο ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΥΣ. Κύριος ἀντιπρόσωπος τῆς ἐν Ἀλεξανδρείᾳ δημιουργηθείσης ἑλληνοϊουδαϊκῆς φιλοσοφίας, εἶναι ὁ ἐκ τῆς ἐν τῇ πόλει ταύτῃ Ἰουδαϊκῆς παροικίας, καταγόμενος Φίλων ὁ Ἰουδαῖος. Ἐγεννήθη περὶ τὸ 25 π.Χ. ἐκ πλουσίας καὶ εὐγενοῦς Ἰουδαϊκῆς οἰκογενείας. Ἐσπούδασεν ὄχι μόνον τὴν Παλαιὰν Διαθήκην, ἀλλὰ καὶ τὴν ἑλληνικὴν φιλοσοφίαν. Ὑπῆρξεν εὐλαβὴς ἔναντι τῆς Ἁγίας Γραφῆς, ἣν ἐθεώρει καὶ εἰς τὴν ἑλληνικὴν μετάφρασιν τῶν Ἑβδομήκοντα θεόπνευστον. Συγχρόνως ἐθαύμαζεν ἐκ τῶν Ἑλλήνων σοφῶν τὸν Πυθαγόραν, τὸν Παρμενίδην, τὸν Ἐμπεδοκλέα, τὸν Πλάτωνα, τὸν Ζήνωνα καὶ τὸν Κλεάνθην. Λόγῳ τῆς ἐξ εὐγενῶν καταγωγῆς του φαίνεται ὅτι ἀνεμίχθη εἰς τὰς πολιτικὰς ὑποθέσεις τῆς ἐν Ἀλεξανδρείᾳ Ἰουδαϊκῆς κοινότητος. Ἔλαβε μέρος εἰς τὴν πρεσβείαν, ἥτις ἐστάλη κατὰ τὸ 39 μ.Χ. εἰς τὴν Ρώμην, διὰ νὰ παρακαλέσῃ τὸν Καλιγούλαν νὰ θέσῃ τέρμα εἰς τοὺς ἐναντίον τῆς ἐν Ἀλεξανδρίᾳ Ἰουδαϊκῆς παροικίας διωγμούς. Ἀλλὰ κυρίως τὴν δραστηριότητά του τὴν ἀφιέρωσεν εἰς τὴν μελέτην τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης καὶ τῶν Ἑλλήνων φιλοσόφων καὶ εἰς τὴν

συγγραφήν. Συνεμερίζετο την γνώμην ὅτι οἱ Ἕλληνες σοφοὶ ἐγνώριζον τὰς Ἁγίας Γραφὰς ἐκ παλαιοτέρας μεταφράσεως. Προσεπάθει δὲ νὰ ἐμφανίσῃ συμφωνοῦντα τὰ κείμενα τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης μὲ τὰ δόγματα τῶν Ἑλλήνων φιλοσόφων. Διὰ νὰ πραγματοποιήσῃ τὴν ἐναρμόνισιν ταύτην, προέβαινεν εἰς ἀλληγορικὴν ἑρμηνείαν τῆς Γραφῆς. Ἔκαμνε διαστολὴν μεταξὺ τοῦ γραμματικοῦ «ρητοῦ» καὶ τοῦ ἀλληγορικοῦ «νοητοῦ» νοήματος. Ἐθεώρει δὲ τοὺς «ρητοὺς νόμους σύμβολα νοητῶν πραγμάτων». Οὕτω ἡρμήνευε τὸ ἰουδαϊκὸν ἔθιμον τῆς περιτομῆς ὡς συμβολίζον «ἡδονῶν καὶ παθῶν πάντων ἐκτομήν» (ἀποβολὴν ἀπὸ τῆς ψυχῆς ὅλων τῶν ἡδονῶν καὶ παθῶν). Ἔβλεπεν ἀλληγορικὸν νόημα εἰς τὴν διήγησιν τῆς Γενέσεως περὶ τῆς ἐντὸς ἓξ ἡμερῶν κοσμοποιΐας. Περὶ τοῦ ζητήματος τούτου λέγει ῥητῶς: «Εἴωθες πάμπολλα τὸ οἴεσθαι ἓξ ἡμέραις ἢ καθόλου χρόνῳ κόσμον γεγονέναι». (Εἶναι ἁπλοϊκότης νὰ νομίζωμεν ὅτι ὁ κόσμος ἔγινεν ἐντὸς ἓξ ἡμερῶν, ἢ ἐν γένει ἐντὸς χρόνου).

Κατὰ τὸν Φίλωνα ὁ κόσμος δὲν ἐδημιουργήθη ἐντὸς χρόνου, ἀλλὰ τοὐναντίον ὁ χρόνος ὀφείλει τὴν σύστασίν του εἰς τὸν κόσμον: «οὐκ ἐν χρόνῳ συνέστηκε κόσμος, ἀλλὰ διὰ κόσμου συνέστηκε χρόνος». Ὁ Ἀδὰμ συμβολίζει τὸν «νοῦν», ὁ δὲ Παράδεισος τὸ «ἡγεμονικὸν τῆς ψυχῆς», ἡ Εὔα εἶναι σύμβολον τῆς «αἰσθήσεως». Προσπαθεῖ τοιουτοτρόπως, εἰς μίαν συνεπιτυχῆ καὶ ἀντεπιστημονικὴν προσπάθειαν, νὰ συνδιαλλάξῃ τὴν ἑλληνικὴν φιλοσοφίαν μὲ τὰ δόγματα τῆς Γραφῆς. Ἐκ τῶν ἑλληνικῶν φιλοσοφημάτων προτιμᾷ περισσότερον τὴν πλατωνικὴν καὶ τὴν στωικὴν φιλοσοφίαν. Κατέγινε μετὰ ζήλου εἰς τὴν συγγραφὴν καὶ κατέλιπε συγγράμματα, ἅτινα κατ' ἐπέκτασιν εἶναι ἰσοδύναμα μὲ τὰ πλατωνικά. Τὰ σπουδαιότερα ἐκ τούτων εἶναι τὰ ἀκόλουθα: «Περὶ τῆς Μωϋσέως κοσμοποιΐας», «Νόμων ἱερῶν ἀλληγορίαι» εἰς τρία βιβλία, «Περὶ τῶν δέκα λογίων», «Περὶ τῶν ἐν εἴδει νόμων», «Ὅτι πᾶς σπουδαῖος ἐλεύθερος», «Περὶ βίου θεωρητικοῦ», «Πρεσβεία πρὸς Γάϊον».

Ἦτο φίλος τῆς πνευματικῆς μελέτης, ἣν θεωρεῖ ὡς φωτισμὸν τῆς ψυχῆς. «Τοὺς τῆς ψυχῆς ὀφθαλμοὺς διοίγω... καὶ φωτὶ τῆς σοφίας ἐναυγάζομαι, μὴ πάντα τὸν βίον τῷ σκότει παραδοθεὶς» (Ἀνοίγω τούς ὀφθαλμοὺς τῆς ψυχῆς καὶ βυθίζομαι μέσα εἰς τὸ φῶς τῆς σοφίας χωρὶς νὰ παραδοθῶ εἰς ὅλην μου τὴν ζωὴν εἰς τὸ σκότος).

Ἡ θεολογία τοῦ Φίλωνος προσπαθεῖ νὰ συμβιβάσῃ τὴν περὶ Θεοῦ ἀντίληψιν τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης μὲ τὰς περὶ τοῦ θείου δοξασίας τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας. Ὁ Θεὸς νοεῖται ὡς προσωπικὸν ὂν συμφώνως πρὸς τὰ κείμενα τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, συγχρόνως ὅμως εἶναι τὸ «ὄντως ὄν» τοῦ Πλάτωνος καὶ τὸ «ὂν ἢ ὄν» τοῦ Ἀριστοτέλους. Διὰ νὰ ἐπιβεβαιώσῃ τὸν ταυτισμὸν τοῦτον, ἀναφέρεται ὁ Φίλων εἰς τὸ ἐν «Ἐξόδῳ» (3, 14) περίφημον χωρίον, εἰς τὸ ὁποῖον λέγεται: «Ἐγώ εἰμι ὁ ὤν». Δανειζόμενος ἔκφρασιν ἀπὸ τὴν ὁρολογίαν τῶν Στωικῶν, χαρακτηρίζει ὁ Φίλων τὸν Θεόν, ὡς «τὸ γενικώτατον». Εἶναι καθαρὰ ὕπαρξις χωρὶς νὰ περιορίζεται ἀπὸ ἀνθρωπομορφικὰ γνωρίσματα: «Ψιλὴ ἄνευ χαρακτῆρος ὕπαρξις». Ἵσταται ὑπεράνω πάσης ποιότητος, εἶναι «ἄποιος», ἵσταται ἐκτὸς πάσης σχέσεως: «οὐ πρός τι». Δυνάμεθα νὰ γνωρίσωμεν ὅτι ὁ Θεὸς ὑπάρχει, ὄχι ὅμως τὸν τρόπον κατὰ τὸν ὁποῖον ὑπάρχει. Χρησιμοποιοῦντες νεωτερικοὺς ὅρους λέγομεν ὅτι εἰς τὸν ἄνθρωπον ὁ Θεὸς εἶναι προσιτὸς ὡς καθαρὰ ὕπαρξις, ἐξιστέντια (existentia), καὶ οὐχὶ ὡς οὐσία, ἐσσέντια (essentia). Πλησιάζομεν πρὸς τὰν Θεὸν οὐχὶ διὰ λογικῶν ἀποδείξεων: «λόγων ἀποδειξει», ἀλλὰ διὰ τῆς ἐνοράσεως: «ἐνεργείας». Δὲν ὑφίσταται ἐν χώρᾳ, ἀλλὰ εὑρίσκεται πέραν, «ἐπέκεινα» τῆς μονάδος τῶν Πυθαγορείων, καὶ τῶν ἰδεῶν τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ ἀγαθοῦ τοῦ Πλάτωνος. Καίτοι εἶναι ὂν ὑπερβατικὸν διὰ τῆς παρουσίας του.

Διὰ νὰ καταστήσῃ ὁ Φίλων νοητόν, πῶς ὁ ὑπεράνω καὶ ἐπέκεινα τοῦ κόσμου ὑφιστάμενος Θεὸς ἀσκεῖ τὴν δημιουργικήν του ἐνέργειαν ἐν τῷ κόσμῳ, χρησιμοποιεῖ ὡς διάμεσα τὰς ἀσωμάτους αὐτοῦ δυνάμεις, αἱ ὁποῖαι ταυτίζονται μὲ τὰς πλατωνικὰς Ἰδέας. Διὰ νὰ δημιουργήσῃ ὁ Θεὸς τὸν κόσμον ἐκ τῆς ὕλης χωρὶς νὰ ἐφάπτεται αὐτῆς, ἐχρησιμοποίησε τὰς δυνάμεις: «ταῖς ἀσωμάτοις δυνάμεσι, ὧν ἔτυμον ὄνομα αἱ Ἰδέαι, κατεχρήσατο» (ἐχρησιμοποίησε τὰς ἀσωμάτους δυνάμεις, τῶν ὁποίων τὸ ἀληθὲς ὄνομα εἶναι Ἰδέαι». Διὰ νὰ εἶναι δὲ σύμφωνος ὁ Φίλων καὶ μὲ τὴν Παλαιὰν Διαθήκην, ταυτίζει τὰς ἀσωμάτους ταύτας δυνάμεις καὶ Ἰδέας μὲ τοὺς ἀγγέλους, τὰς ψυχὰς καὶ τοὺς δαίμονας.

Ἐν τῷ Θεῷ ὑπάρχουν δύο βασικαὶ δυνάμεις, ἡ ἀγαθότης καὶ ἡ ἐξουσία. Ἀμφότεραι δὲ αὗται αἱ δυνάμεις συνενοῦνται εἰς τὸν Λόγον. Ὑπάρχουν, ἐκτὸς τῶν ἀνωτέρω δυνάμεων, καὶ ἡ προνοητικὴ καὶ ἡ νομοθετικὴ δύναμις. Ἀλλὰ κυριώτεραι δυνάμεις εἶναι ἡ ἀγαθότης, ἡ ἐξουσία καὶ ὁ Λόγος. Τὰς τρεῖς ταύτας δυνάμεις βλέπει ἡ πνευματικὴ ἐποπτεία: «ἡ ὁρατικὴ διάνοια», ὅπως λέγει ὁ Φίλων, ἄλλοτε ὡς τριάδα καὶ ἄλλοτε ὡς μονάδα. Ἡ ἀγαθότης εἶναι δύναμις δημιουργική, «ποιητική», ἡ ἐξουσία δύναμις κυβερνητική, «βασιλική». Ὅλαι αἱ δυνάμεις καὶ αἱ Ἰδέαι περιλαμβάνονται ἐν τῷ Λόγῳ, συναπαρτίζουσαι ἐν αὐτῷ «τὸν νοητὸν κόσμον». Ὁ Λόγος εἶναι τὸ πρωτότοκον τοῦ Θεοῦ δημιούργημα: «πρεσβύτατος καὶ γενικώτατος τῶν ὅσα γέγονεν» (ὁ πρεσβύτατος καὶ ὁ καθολικώτατος ἐξ ὅλων τῶν δημιουργημάτων). Εἶναι ὁ Λόγος ὁ «πρωτόγονος υἱός», πατὴρ του εἶναι ὁ ὑπεράνω ὅλων ἱστάμενος Θεὸς καὶ ἡ Σοφία εἶναι ἡ μήτηρ του. Χαρακτηρίζεται ἀκόμη καὶ ὡς «δεύτερος Θεός», προσιτὸς εἰς τὴν ἀντίληψιν ἡμῶν τῶν ἀνθρώπων, οἵτινες εἴμεθα ἀτελῆ ὄντα. Διὰ τοῦτο λέγει περὶ αὐτοῦ ὁ Φίλων, ὅτι δύναται νὰ εἶναι Θεὸς ἡμῶν τῶν ἀτελῶν: «ἡμῶν τῶν ἀτελῶν ἂν εἴη Θεός».

Ὅπως ὁ ὑπερβατικὸς Θεὸς εἶναι τὸ γενικώτατον ἔναντι πάντων τῶν ἄλλων ὄντων, οὕτω καὶ ὁ Λόγος εἶναι τὸ γενικώτατον ἐν συγκρίσει μὲ τὰ ὄντα, τὰ ὁποῖα ἔρχονται ἔπειτα ἀπὸ αὐτόν. Εἶναι «ἰδέα τῶν ἰδεῶν», «τόπος τῶν ἰδεῶν», «μητρόπολις τῶν ἰδεῶν». Πρὸ τῆς δημιουργίας τοῦ ὁρατοῦ κόσμου ἀπετέλει ὁ Λόγος τὸν «νοητὸν κόσμον» τὸν ἐν τῷ πρώτῳ Θεῷ ὑφιστάμενον. Ὁ οὕτω ὑφιστάμενος Λόγος χαρακτηρίζεται καὶ ὡς «ἐνδιάθετος Λόγος». Αὐτὸν τὸν ἐνδιάθετον Λόγον χρησιμοποιεῖ ὁ Θεὸς διὰ τὴν κοσμοποιΐαν. Διότι, κατὰ τὸν Φίλωνα, ὁ Θεὸς «ἐποίησε τὸν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα Θεοῦ», ὄχι κατὰ τὴν ἰδικήν του εἰκόνα, ἀλλὰ κατ' εἰκόνα τοῦ Λόγου. Ὁ κατὰ τὴν δημιουργίαν χρησιμοποιούμενος Λόγος, χαρακτηρίζεται ὡς «Λόγος προφορικός». Διότι ὁ κόσμος δημιουργεῖται κατὰ τὴν Γραφὴν διὰ τοῦ Λόγου: «Καὶ εἶπεν ὁ Θεὸς γεννηθήτω τὸ φῶς καὶ ἐγένετο τὸ φῶς». Ὁ Λόγος εἶναι ὁ τοποτηρητής, «ὕπαρχος», τοῦ Θεοῦ ἐν τῷ κόσμῳ. Εἶναι ὁ μεταξὺ τοῦ κόσμου καὶ τοῦ Θεοῦ «πρεσβευτὴς» καὶ «ἑρμηνευτής». Εἶναι ἀκόμη ἱκέτης καὶ συνήγορος, «παράκλητος», ὑπὲρ τοῦ κόσμου παρὰ τῷ Θεῷ. Εἰς τὸ σύγγραμμα τοῦ Φίλωνος τὸ ἀναφερόμενον εἰς τὸν βίον τοῦ Μωϋσέως ὑπάρχει τὸ ἀκόλουθον χωρίον: «Ἀναγκαίαν γὰρ ἦν τὸν ἱερώμενον τῷ τοῦ κόσμου Πατρὶ παράκλητῳ χρῆσθαι τελειωτάτῳ τὴν ἀρετὴν υἱῷ, πρός τε ἀμνηστίαν ἁμαρτημάτων καὶ χορηγίαν ἀφθονωτάτων ἀγαθῶν» (Διότι ἦτο ἀνάγκη ὁ ἱερωμένος νὰ χρησιμοποιῇ τὸν τελειότατον κατὰ τὴν ἀρετὴν υἱὸν καὶ πατέρα τοῦ κόσμου, ὡς συνήγορον καὶ διὰ τὴν συγχώρησιν τῶν ἁμαρτημάτων καὶ πρὸς χορήγησιν ἀφθονωτάτων ἀγαθῶν).

Ὁ Λόγος τοῦ Φίλωνος ἔχει ὅλα τὰ γνωρίσματα, τὰ ὁποῖα ἔχει καὶ ὁ Λόγος τῶν Στωικῶν, ἐξαιρουμένης μόνον τῆς ὑλικότητος. Δὲν καθορίζεται ὅμως ἡ οὐσία του ἐν σχέσει μὲ τὰς δυνάμεις καὶ τὰς Ἰδέας, διότι ἄλλοτε παρουσιάζεται ταυτιζόμενος καὶ ἄλλοτε διακρινόμενος ἀπ' αὐτάς. Ὁ Λόγος κατατάσσεται εἰς τὰ δημιουργήματα, εἰς τὰ «ὅσα γέγονε», καὶ ἔχει μεταξὺ αὐτῶν τὴν προτεραιότητα. Κατὰ συνέπειαν ἡ περὶ Λόγου θεωρία τοῦ Φίλωνος δὲν δύναται νὰ ταυτισθῇ μὲ τὸν Λόγον, ὅπως τὸν νοεῖ ἡ χριστιανικὴ δογματική. Ὁ Φίλων πλησιάζει πρὸς τὸν Ἀρειανισμόν, ἀλλ' οὐδέποτε ταυτίζει τὸν Λόγον μὲ θεανθρωπικὴν προσωπικότητα, ὅπως γίνεται εἰς τὴν χριστιανικὴν δογματικήν.

Διὰ νὰ ἐξηγήσῃ ὁ Φίλων τὴν ἐν τῷ κόσμῳ ὕπαρξιν τοῦ κακοῦ, εὑρέθη ἠναγκασμένος νὰ δεχθῇ τὴν ὕπαρξιν, ἐκτὸς τοῦ Θεοῦ, καὶ μιᾶς ἄλλης ἀρχῆς. Τὴν δευτέραν ταύτην ἀρχὴν δὲν τὴν νοεῖ ἀκολουθῶν τὰς ζωροαστρικὰς ἀντιλήψεις, αἵτινες δέχονται ὡς δευτέραν ὀντολογικὴν ἀρχὴν τὸ κακόν. Ἡ ἀναγνώρισις τοῦ κακοῦ ὡς ὀντολογικῆς ἀρχῆς, ὑφισταμένης ἐκ παραλλήλου πρὸς τὸ ἀγαθόν, θὰ ἦτο διὰ τὸν Φίλωνα μείωσις τῆς θείας παντοδυναμίας. Διὰ τοῦτο ὡς δευτέραν ἀρχὴν δέχεται τὴν ὕλην, τὴν ὁποίαν θεωρεῖ, ἀκολουθῶν τὸν Πλάτωνα καὶ τὸν Ἀριστοτέλη, ὡς «μὴ ὄν», ὡς κάτι τὸ ἄμορφον, τὸ ὁποῖον δὲν ἔχει καθωρισμένας ποιότητας καὶ δύναται νὰ γίνῃ ὁτιδήποτε. Ἡ ὕλη εἶναι «ἄτακτος», «ἄποιος» καὶ «ἄψυχος». Ἐκ τῆς τοιαύτης δὲ ἀτάκτου καὶ ἐστερημένης ποιοτήτων ὕλης ὁ Θεὸς διὰ τοῦ Λόγου ἔπλασε τὸν κόσμον. Ὅταν λοιπὸν ὁ Φίλων ἐμφανίζῃ τὸν Θεόν, ὡς «τὸν τὰ ὅλα συστησάμενον ἐκ μὴ ὄντων», δὲν θέλει νὰ εἴπῃ ὅτι ὁ Θεὸς ἔπλασε τὸν κόσμον ἐκ τοῦ μηδενός, ἀλλ' ὅτι τὸν ἐδημιούργησε προσδώσας τάξιν καὶ μορφὴν εἰς τὴν ἄτακτον καὶ ἄποιον ὕλην.

Αἱ ψυχολογικαὶ θεωρίαι τοῦ Φίλωνος ἀποτελοῦν κράμα ἀντιλήψεων, αἵτινες ἔχουν ληφθῆ ἀπὸ τὴν Βίβλον, τὴν πλατωνικὴν καὶ τὴν ἀριστοτελικὴν φιλοσοφίαν. Ὁ ἄνθρωπος ἐπλάσθη ὑπὸ τοῦ Θεοῦ. Οἱ μὲν φαῦλοι ἄνθρωποι ἐπλάσθησαν ἀπὸ τὸν θυμὸν τοῦ Θεοῦ, οἱ δὲ ἀγαθοὶ ἀπὸ τὴν χάριν αὐτοῦ: «οἱ μὲν φαῦλοι θυμῷ γεγόνασι Θεοῦ, οἱ δ' ἀγαθοὶ χάριτι». Ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ ψυχῇ διαστέλλει τὴν «ἀρεπτικὴν» καὶ τὴν «αἰσθητικὴν» δύναμιν ἀπὸ τὸν «νοῦν», ὅστις εἶναι ἀποτύπωμα, «ἐκμαγεῖον» καὶ «ἀπόσπασμα ἢ ἀπαύγασμα» τῆς θείας φύσεως. Τὸν νοῦν ἔχει ὁ Θεὸς προικίσει μὲ ἐλευθερίαν τῆς βουλήσεως, δι' αὐτὸ δὲ ὁ ἄνθρωπος εἶναι τὸ μόνον ἐκ τῶν ὄντων, τὸ ὁποῖον εἶναι καὶ ὑπεύθυνον. Τὸ σῶμα εἶναι διὰ τὴν ψυχὴν δεσμωτήριον, ἐφ' ὅσον δὲ ὁ ἄνθρωπος εὑρίσκεται εἰς τὴν σωματικὴν ζωὴν ὑπόκειται εἰς τὴν διάπραξιν ἁμαρτημάτων: «καὶ ἂν γὰρ ὁ τέλειος ᾖ γεννητός, οὐκ ἐκφεύγει τὸ ἁμαρτάνειν» (διότι καὶ ὁ τέλειος ἂν περιπλεχθῇ εἰς τὴν διαδικασίαν τῆς γεννήσεως, δὲν ἐκφεύγει ἀπὸ τὴν ἁμαρτίαν).

Ὅταν ἀπαλλαγῇ ἡ ψυχὴ ἀπὸ τὸ σῶμα, ὑψοῦται εἰς τὴν αἰωνιότητα μόνον ἐφ' ὅσον εἶχε κατανοήσει ὅτι ἡ πρόσκαιρος ζωή της ἐν τῷ φθαρτῷ κόσμῳ ἦτο ἁπλῆ «φλυαρία». Ὅσαι ψυχαὶ δὲν εἶχον κατορθώσει νὰ ὑψωθοῦν εἰς τὴν ἐπίγνωσιν ταύτην, καταπίπτουν καὶ πάλιν, «παλινδρομοῦσιν αὖθις», εἰς ἄλλα σώματα, μέχρις ὅτου ἐξαγνισθοῦν. Ὁ ἐξαγνισμὸς αὐτὸς ἀποτελεῖ τὸν ἠθικὸν σκοπὸν τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς.

Κατὰ τὸν Φίλωνα ὁ ἄνθρωπος, ὡς ἠθικὸν ὄν, ἔχει νὰ ἐπιδιώξῃ δύο σκοπούς. Ἐκ τούτων ὁ προσεχέστερος εἶναι νὰ συμμορφωθῇ μὲ τὰς προσταγὰς τοῦ λόγου: «ἕπεσθαι τῷ λόγῳ». Ὁ ἀπώτερος σκοπὸς εἶναι νὰ ὑψωθῇ καὶ νὰ ἁρεμήσῃ ἐν τῷ Θεῷ: «ἐν μόνῳ Θεῷ στῆναι». Ὁ προσεχέστερος ἠθικὸς σκοπὸς δὲν διαφέρει ἀπὸ τὸ ἠθικὸν ἰδεῶδες τῶν Στωικῶν. Ἐπικροτεῖ καὶ ὁ Φίλων τὸ παράγγελμα τῶν Στωικῶν «ἀκολούθως τῇ φύσει ζῆν», καὶ ἀναγνωρίζει ὡς ἀρετὰς τὴν φρόνησιν, τὴν σωφροσύνην καὶ τὴν δικαιοσύνην. Τὰ τέσσαρα κυριώτερα πάθη τῆς ψυχῆς εἶναι ἡ ἡδονή, ἡ ἐπιθυμία, ὁ φόβος καὶ ἡ λύπη. Συμφωνῶν μὲ τοὺς παλαιοτέρους Στωικοὺς φρονεῖ ὅτι πρέπει νὰ ἀσκῶμεν οὐχὶ τὴν «μετριοπάθειαν» ἀλλὰ τὴν «ἀπάθειαν», ἐκριζώνοντες ἀπὸ τὴν ψυχήν μας τὰ πάθη. Ὑπεράνω τῆς ἀρετῆς ταύτης ἵσταται ἡ θρησκευτικὴ ἀρετή, διὰ τῆς ὁποίας ἐπιτυγχάνομεν νὰ πραγματοποιήσωμεν τὸν ἀπώτερον ἠθικὸν σκοπόν. Ἀλλὰ καὶ ἡ θρησκευτικὴ ἀρετὴ ἐμφανίζει παραλλαγάς. Ἡ ἀρετὴ τοῦ Ἀβραὰμ ἦτο ἐκ μαθήσεως, «μαθήσει», ἀρετή. Ὁ Ἰ-

σαὰκ εἶχε τὴν ἐκ φύσεως, «φύσει», ἀρετὴν καὶ ὁ Ἰακὼβ τὴν ἐκ τῆς ἀσκήσεως, «ἀσκήσει», ἀρετήν. Ἡ θρησκευτικὴ ἀρετὴ ὡς ὑψιστον σκοπόν της ἔχει τὴν ὕψωσιν τοῦ ἀνθρώπου μέχρι τοῦ Θεοῦ, εἰς τρόπον ὥστε νὰ καταστῇ υἱὸς αὐτοῦ. Ἐπειδὴ ὅμως ὁ Θεὸς δὲν εἶναι προσιτὸς διὰ τῆς γνώσεως, πρέπει ἡ ψυχὴ οἱστρηλατουμένη ὑπὸ προφητικοῦ ἐνθουσιασμοῦ νὰ ἐξέλθῃ ἑαυτῆς. Διὰ τοῦτο ἀπευθύνει ὁ Φίλων εἰς τὴν ψυχὴν τὴν παρακέλευσιν: «σαυτὴν ἀπόδραθι καὶ ἔκστηθι ἑαυτῆς» (διέφυγε ἀπὸ τὸν ἑαυτόν σου καὶ διὰ τῆς ἐκστάσεως τοποθετήσου ἔξω ἀπὸ τὸν ἑαυτόν σου). Ἡ ἀνύψωσις πρὸς τὸν Θεὸν πραγματοποιεῖται διὰ τῆς ἐπενεργείας τῆς ἐκ τοῦ Θεοῦ ἐκπηγαζούσης δυνάμεως, ἥτις διήκει διὰ μέσου τοῦ κόσμου. Διὰ τῆς ἐκστάσεως φθάνομεν εἰς τὴν «ἀκήρατον ἐπιστήμην», ἥτις φωτίζει ὡς «οὐράνιος καὶ αἰθέριος σοφία» τὴν ψυχήν. Ἡ ψυχή, λέγει ὁ Φίλων, δὲν τρέφεται μὲ γηΐνους καὶ φθαρτοὺς λόγους, ἀλλὰ διὰ τῶν λόγων τοὺς ὁποίους καταπέμπει ἐν εἴδει βροχῆς ὁ Θεὸς ἐκ τῆς ὑψηλῆς καὶ καθαρᾶς φύσεως, τὴν ὁποίαν ἔχει ὀνομάσει οὐρανόν: «οὐ γηΐνοις καὶ φθαρτοῖς τρέφεται ἡ ψυχή, ἀλλ' οἷς ἂν ὁ Θεὸς ὁμβρήσῃ λόγοις ἐκ τῆς μεταρσίου καὶ καθαρᾶς φύσεως, ἣν οὐρανὸν κέκληκεν». («Περὶ γιγάντων» 47). Τὸ ὕψιστον δὲ σημεῖον τῆς εὐδαιμονίας εἶναι τὸ νὰ σταθῶμεν ἄνευ κλονισμοῦ καὶ μεταβολῆς ἐν μόνῳ τῷ Θεῷ: «πέρας εὐδαιμονίας τὸ ἀκλινῶς καὶ ἀρρεπῶς ἐν μόνῳ Θεῷ στῆναι» (Τίς τῶν θείων κληρ., 482).

Ὁ Φίλων προσπαθεῖ νὰ συνδυάσῃ τὴν θρησκευτικότητα τῶν Ἑβραίων μὲ τὴν ἑλληνικὴν φιλοσοφικὴν σκέψιν. Ἐξαιρετικὸν γνώρισμα τῆς διδασκαλίας του ἀποτελοῦν αἱ περὶ ἐκστάσεως δοξασίαι του. Λέγων ἔκστασιν ὁ Φίλων ἐννοεῖ τὴν κατάστασιν ἐκείνην, καθ' ἣν ἡ ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου ἀποβάλλει τὴν ἀτομικότητά της καὶ ἑνοῦται μὲ τὸν Θεόν. Κατὰ τὴν ἔκστασιν ἡ ψυχὴ ἀποβάλλει πᾶσαν αὐτῆς τὴν αὐτενέργειαν καὶ περιπίπτει εἰς κατάστασιν δεκτικότητος καὶ παθητικότητος, δέχεται μέσα εἰς τὸν ἑαυτόν της τὸ πνεῦμα τοῦ Θεοῦ. Διὰ νὰ κάμῃ ὅμως τὸ θεῖον πνεῦμα τὴν συγκατάβασιν νὰ κατέλθῃ μέχρι τῆς ψυχῆς, πρέπει αὕτη νὰ καταστῇ ἀξία πρὸς τοῦτο διὰ τῆς ἀσκήσεως καὶ τῆς ἀρετῆς. Συνεπῶς ἡ ἔκστασις εἶναι σημεῖον ὅπερ πιστοποιεῖ καὶ τὴν λύτρωσιν τῆς ψυχῆς ἀπὸ τῆς ἁμαρτίας. Διὰ τῆς ἐκστατικῆς καταστάσεως ἐπανέρχεται ἡ ψυχὴ ἀπὸ τὴν διάσπασίν της εἰς τὴν ἁπλότητα. Περὶ τῆς τοιαύτης ἐπανόδου εἰς τὸ ἁπλοῦν καὶ ἀρχικὸν κάμνει λόγον ἀργότερον καὶ ὁ Μᾶρκος Αὐρήλιος, ὀνομάζων ταύτην «ἁπλωσιν».

Αἱ ἀντιλήψεις αὗται τοῦ Φίλωνος δὲν διεδόθησαν εἰς τοὺς συμπολίτας του Ἰουδαίους, οἵτινες, πιστοὶ εἰς τὴν Παλαιὰν Διαθήκην, ἐξηκολούθουν νὰ πιστεύουν, ὅτι οὐδεὶς δύναται νὰ ἴδῃ τὸν ζῶντα Θεὸν χωρὶς νὰ ἀποθάνῃ. Οὔτε ἐπὶ τῶν πρώτων χριστιανῶν ἤσκησαν ἐπίδρασιν αἱ διδασκαλίαι τοῦ Φίλωνος. Μόνον ὁ Ὠριγένης φαίνεται νὰ ἔχῃ ὑπ' ὄψιν τὴν ἀλληγορικὴν ἑρμηνευτικήν του μέθοδον. Ἡ ἐπίδρασίς των ὑπῆρξε σημαντικὴ ἐπὶ τῶν Νεοπλατωνικῶν.

Οἱ ἐκλεκτικοὶ καὶ οἱ πελευταῖοι Ἐπικούρειοι

Κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Αὐγούστου φαίνεται ὅτι ὁ Ποτάμων ὁ Ἀλεξανδρεὺς ἵδρυσεν ἰδίαν σχολήν, τὴν ὁποίαν ὠνόμασεν ἐκλεκτικήν. Ὅπως ἀναφέρει εἰς τὸ προοίμιον τῆς συγγραφῆς του ὁ Διογένης ὁ Λαέρτιος, οὗτος ἐξέλεξε τὰ ἀρέσκοντα εἰς αὐτὸν στοιχεῖα «ἐξ ἑκάστης τῶν αἱρέσεων». Ὡς κριτήρια τῆς ἀληθείας ἐδέχετο τὸ «ἐγγεμονικόν», ἤτοι τὴν λογικὴν κρίσιν καὶ τὴν φαντασίαν. Ὡς ἀρχὰς ἐθεώρει τὴν ὕλην καὶ τὸ ποιοῦν, ἤτοι τὸ ποιητικὸν αἴτιον, τὴν ποιότητα καὶ τὸν τόπον. Ἔθετε δὲ ὡς ἠθικὸν σκοπὸν «ζωὴν κατὰ πᾶσαν ἀρετὴν τελείαν, οὐκ ἄνευ τῶν τοῦ σώματος κατὰ φύσιν καὶ τῶν ἐκτὸς» (ζωὴν τελείαν ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ὅλων τῶν ἀρετῶν, ὑπολογιζομένης καὶ τῆς ἀξίας τῶν σωματικῶν συμφώνως πρὸς τὴν φύσιν ἀγαθῶν καὶ τῶν ἐξωτερικῶν, ὑλικῶν ἀγαθῶν).

Κατὰ τοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους ἐξηκολούθησε νὰ ὑπάρχῃ καὶ ἡ αἵρεσις τῶν Ἐπικουρείων, ἐμφανιζομένη ὡς ἀντίδρασις κατὰ τῆς δαιμονολατρείας καὶ δεισιδαιμονίας. Ἡ σύζυγος τοῦ αὐτοκράτορος Τραϊανοῦ Πλωτίνα εὑρίσκετο εἰς ἀλληλογραφίαν μὲ τοὺς Ἐπικουρείους καὶ διὰ τῶν ἐνεργειῶν της κατέστη δυνατὴ ἡ ἐκ νέου ὀργάνωσις τῆς σχολῆς των ἐπὶ τοῦ Ἀδριανοῦ. Ἀπόδειξιν περὶ τῆς ἐπιδράσεως τὴν ὁποίαν ἤσκει ἡ φιλοσοφία τῶν Ἐπικουρείων κατὰ τοὺς αὐτοκρατορικοὺς χρόνους, ἀποτελεῖ καὶ ἡ κατὰ τὸ 1884 ἀνακαλυφθεῖσα παρὰ τὸν ποταμὸν τῆς Λυκίας Ξάνθον ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ μεγάλη ἐπιγραφή, ἥτις θὰ ἦτο τοποθετημένη εἰς στοὰν τινα τῆς ἀρχαίας πολίχνης Οἰνοάνδας. Εἰς τὴν ἐπιγραφὴν ταύτην, ἥτις φαίνεται χαραχθεῖσα κατὰ τὰ τέλη τοῦ 3ου μ.Χ. αἰῶνος, ὑποστηρίζεται ἡ φιλοσοφία τοῦ Ἐπικούρου καὶ ἀνασκευάζονται αἱ δοξασίαι ἰδίως τῶν Στωικῶν. Κατακρίνεται ἐπίσης καὶ ὁ Δημόκριτος διότι εἶχε διδάξει ὅτι αἱ αἰσθηταὶ ἰδιότητες τῶν πραγμάτων εἶναι ὑποκειμενικαί. «Δημόκριτος δὲ ὁ Ἀβδηρίτης εἶπε μὲν ἀτόμους φύσεις καλῶς γε ποιῶν, ἐπεὶ δὲ περὶ αὐτῶν ἐσφάλη τινὰ ἐν ταῖς ἡμετέραις δόξαις ἐπισκεφθήσεται... Ἐσφάλη δ' ἀναξίως ἑαυτοῦ καὶ Δημόκριτος τὰς ἀτόμους μόνας κατ' ἀλήθειαν εἰπὼν ὑπάρχει ἐν τοῖς οὖσι τὰ δὲ λοιπὰ νομιστεῖ ἅπαντα. Κατὰ γὰρ τὸν σὸν λόγον ὦ Δημόκριτε, οὐχ ὅπως τὸ ἀληθὲς εὑρεῖν, ἀλλ' οὐδὲ ζῆν δυνησόμεθα, μήτε τὸ πῦρ φυλαττόμενοι μήτε τὴν σφαγήν». (Ὁ Δημόκριτος δὲ ὁ Ἀβδηρίτης, ὀρθῶς πράττων, ἐδέχθη τὰς ἀτόμους φύσεις ἐπειδὴ ὅμως σχετικῶς μὲ αὐτὰς ὑπέπεσεν εἰς τινα σφάλματα, κατὰ τὴν ἔκθεσιν τῶν δοξασιῶν μας θὰ γίνῃ περὶ αὐτοῦ λόγος... Ὑπέπεσε δὲ εἰς σφάλμα ἀνάξιον δι' αὐτὸν καὶ ὁ Δημόκριτος, διότι ἐδέχθη ὅτι μόνον μεταξὺ τῶν ὄντων αἱ ἄτομοι φύσεις ἔχουν πραγματικὴν ὕπαρξιν, ὅλα δὲ τὰ ἄλλα ἔχουν ὕπαρξιν ὑποκειμενικήν. Διότι σύμφωνα μὲ ὅσα λέγεις, ὦ Δημόκριτε, ὄχι μόνον δὲν θὰ δυνηθῶμεν νὰ εὕρωμεν τὴν ἀλήθειαν, ἀλλὰ δὲν θὰ δυνηθῶμεν νὰ κρατηθῶμεν εἰς τὴν ζωήν, ἂν δὲν προφυλαττώμεθα οὔτε ἀπὸ τὸ πῦρ οὔτε ἀπὸ τὴν σφαγήν). Ἀκολουθῶν ὁ συγγραφεὺς τὰς ἀντιλήψεις τοῦ Ἐπικούρου, εἶναι ἀνίκανος νὰ κατανοήσῃ τὸν μαθηματικὸν ἀτομισμὸν τοῦ Δημοκρίτου. Καὶ ὡς πρὸς τὰ λοιπὰ ἀκολουθοῦν τὰ ἐν τῇ ἐπιγραφῇ ἐκτιθέμενα τὰς δοξασίας τοῦ Ἐπικούρου. Ἐκ τῆς ἐπιγραφῆς ταύτης, τῆς εὑρεθείσης εἰς ἄσημον κατὰ τὴν ἀρχαιότητα χωρίον τῆς Μικρᾶς Ἀσίας δύναταί τις νὰ εἰκάσῃ ὅτι ἡ ἐπικούρειος φιλοσοφία ἦτο εὐρύτατα διαδεδομένη εἰς τὰ λαϊκὰ στρώματα.

Εἰς τὸν 2ον μ.Χ. αἰῶνα εἶναι πιθανὸν ὅτι πίπτει ἡ δρᾶσις καὶ τοῦ ἐπικουρείου Διογενιακοῦ, ὅστις κατεπολέμει τὰ περὶ εἱμαρμένης δόγματα τοῦ Χρυσίππου. Ὁ Εὐσέβιος ἔχει παραθέσει (Εὐαγγ. Προπαρ. 6.7.44) ἀποσπάσματα ἐκ σχετικοῦ πολεμικοῦ ἐναντίον τοῦ Χρυσίππου συγγράμματος. Ὁ Ἐπικουρισμὸς ἦτο σύστημα, τὸ ὁποῖον ἔδιδε τὴν ὑπόσχεσιν ὅτι ἀποκαθιστᾷ τὴν γαλήνην τῆς ψυχῆς ἀπαλλάσσον τὸν ἄνθρωπον ἀπὸ τὰς δεισιδαιμονίας. Οἱ ἄνθρωποι, οἵτινες ἐπίθουν μίαν τοιαύτην ψυχικὴν ἠρεμίαν ἐγίνοντο μετὰ προθυμίας ὀπαδοί του. Δὲν συνέβαλεν ὅμως εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῶν ἐπιστημῶν, διότι ὑπέτασσε τὴν ἐπιστήμην εἰς τὴν κοσμοθεωρίαν. Οἱ περισσότεροι ἐκ τῶν Ἐπικουρείων διέβαλλον τὴν σπουδὴν τῶν μαθηματικῶν, καίτοι ὁ ἱδρυτὴς τῆς ἀτομικῆς θεωρίας Δημόκριτος μετὰ ζήλου καὶ ἐξαιρετικῆς ἐπιτυχίας ἠσχολήθη μὲ τὰς μαθηματικὰς ἐπιστήμας. Διὰ τοῦτο ἡ ἀτομικὴ θεωρία ἐπανῆλθε πάλιν εἰς τὴν ζωὴν κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους, ἀνανεωθεῖσα ὑπὸ τοῦ Γάλλου φιλοσόφου Γασσέντι. Ἡ ἀναβίωσίς της ὅμως δὲν ὀφείλεται εἰς τὴν κοσμοθεωρητικήν της ἄποψιν, ἀλλ' εἰς τὴν καταλληλότητά της διὰ νὰ χρησιμοποιηθῇ ὡς ἐπιστημονικὴ θεωρία, ἐξηγοῦσα τὴν σύστασιν τοῦ σύμπαντος.

ΝΕΟΠΛΑΤΩΝΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ

Γενικοὶ χαρακτηρισμοί

Ἡ διάχυτος τάσις τῆς ἐπανόδου πρὸς τὴν κλασικὴν ἑλληνικὴν φιλοσοφίαν ἐγένετο ἀφορμὴ νὰ ἐμφανισθῇ ἡ σχολὴ τῶν Νεοπλατωνικῶν. Κατὰ τὴν περίοδον τῶν μεταριστοτελικῶν συστημάτων, ἡ φιλοσοφία ἔτεινε νὰ καταστῇ εἴτε σύνολον δογματικῶς μεταδιδομένων συστηματικῶν γνώσεων, εἴτε διαλεκτικὴ δεξιοτεχνία ἀσχολουμένη εἰς τὴν ἀναίρεσιν τοῦ δογματισμοῦ, εἴτε λαϊκὸν ἠθικολογικὸν κήρυγμα. Παρετηρήσαμεν ἀνωτέρω ὅτι διὰ τοῦ Παναιτίου καὶ Ποσειδωνίου ἐξεδηλώθη τάσις ἐπανόδου πρὸς τὸν τρόπον τοῦ φιλοσοφεῖν, τὸν ὁποῖον εἶχεν εἰσαγάγει, ἡ ἀττικὴ φιλοσοφία. Ἡ κίνησις αὕτη ἐνισχύθη διὰ τῆς νέας ἐκδόσεως κατὰ τὸν 1ον π.Χ. αἰῶνα τῶν ἀριστοτελικῶν συγγραμμάτων ἀπὸ τὸν Ἀνδρόνικον τὸν Ρόδιον καὶ τῶν πλατωνικῶν διαλόγων κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Αὐγούστου ἀπὸ τὸν Θράσυλλον. Κατ' ἀρχὰς ἠσχολήθησαν οἱ φιλοσοφοῦντες μὲ τὸν ὑπομνηματισμόν, σὺν τῷ χρόνῳ δὲ ἠθέλησαν νὰ ἐπαναφέρουν εἰς τὴν ἐπικαιρότητα τὰς δοξασίας τῶν ἀρχαιοτέρων φιλοσόφων. Εἴχομεν ἀνωτέρω τὴν εὐκαιρίαν νὰ ἐξιστορήσωμεν τὰς ἐπὶ μέρους προσπαθείας διὰ τὴν ἀνανέωσιν τῆς πλατωνικῆς, ἀριστοτελικῆς καὶ πυθαγορικῆς φιλοσοφίας. Ἅπασαι αὗται αἱ προσπάθειαι συγχωνεύονται κατὰ τὸν 3ον μ.Χ. αἰῶνα εἰς τὴν κίνησιν τὴν δημιουργηθεῖσαν ὑπὸ τῶν Νεοπλατωνικῶν. Τὸ κύριον χαρακτηριστικὸν τῆς κινήσεως ταύτης εἶναι ἡ ἐπιθυμία τῆς ἐπανόδου εἰς τὸ γνησίως φιλοσοφεῖν. Οἱ Νεοπλατωνικοὶ καταβάλλουν ὑψίστην προσπάθειαν νὰ ξεχωρίσουν τὸν ἑαυτόν των ἀπὸ τοὺς δογματικοὺς ἐπαγγελματικοὺς διδασκάλους τῆς φιλοσοφίας, ἀπὸ τοὺς σοφιστὰς καὶ ἀπὸ τοὺς λαϊκοὺς ἠθικολόγους τοῦ τύπου τῶν Στωικῶν καὶ τῶν Κυνικῶν. Ἀντιλαμβάνονται τὸ φιλοσοφεῖν ὡς ἐσωτερικὴν μελέτην τῆς ψυχῆς, τὴν δὲ φιλοσοφίαν ὄχι ὡς ἐπάγγελμα ἀλλ' ὡς ἔκφρασιν ζωῆς. Ὁ φιλόσοφος ἔχει τὴν ἀξίωσιν νὰ ἐπανακτήσῃ τὴν παλαιὰν του ἀριστοκρατικὴν ἀξιοπρέπειαν, ἐμφανίζεται ὡς ὁδηγὸς τῶν πνευματικῶν ἀνθρώπων, καὶ θεωρεῖ ὡς μέλημά του νὰ ἐπιδράσῃ διὰ τῆς πολιτικῆς δυνάμεως ἐπὶ τῆς διαμορφώσεως τῆς κοινωνικῆς ζωῆς. Ὁ Πλωτῖνος ἐπαναλαμβάνει τὴν ἀπόπειραν τοῦ Πλάτωνος καὶ θεωρεῖ ὡς δυνατὴν τὴν ἵδρυσιν μιᾶς ἰδεώδους πόλεως, ἥτις θὰ ἠδύνατο νὰ χρησιμεύσῃ ὡς πρότυπον διὰ τὴν ἀνασύνταξιν τοῦ κοινωνικοπολιτικοῦ βίου τῆς ἀρχαιότητος. Εἶναι φανερὸν ὅτι τὸ νεοπλατωνικὸν κίνημα πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὡς προσπάθεια τοῦ Ἑλληνισμοῦ νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὸν ἑαυτόν του. Ἀποτελεῖ ἔνδειξιν μαρτυροῦσαν ὅτι τὸ ἑλληνικὸν πνεῦμα ἠσθάνετο τὸν ἑαυτόν του τόσον ἰσχυρόν, ὥστε νὰ ἐξορμήσῃ διὰ μίαν νέαν ἀνασύνταξιν. Ἀπέναντί του ὡς μόνη ὑπολογίσιμος δύναμις ἵστατο ὁ Χριστιανισμός. Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι αἱ δύο αὗται δυνάμεις ἤσκουν ἀμοιβαίαν ἐπίδρασιν. Ὁ ἱδρυτὴς τοῦ Νεοπλατωνισμοῦ Ἀμμώνιος ὁ Σακκᾶς εἶχεν ἀσπασθῇ, πρὶν ἐπιδοθῇ εἰς τὴν φιλοσοφίαν τὸν Χριστιανισμόν, τὸν ὁποῖον κατόπιν ἐγκατέλειψεν. Ὁ Πλωτῖνος καίτοι δὲν ἀναφέρει τοὺς χριστιανούς, ὅμως ἐμφανίζεται ἐπηρεαζόμενος ἀπὸ τὸ χριστιανικὸν πνεῦμα. Ἀσκεῖ καὶ αὐτὸς πολεμικὴν κατὰ τῶν Γνωστικῶν, συμπεριφέρεται δὲ μετὰ φιλανθρωπίας σχεδὸν χριστιανικῆς πρὸς τὰ ὀρφανά. Ὁ μέγας ἐκκλησιαστικὸς συγγραφεὺς Ὠριγένης δὲν εἶναι ἀπίθανον νὰ ἠκροάσθη τὸν Ἀμμώνιον ἢ νὰ εἶχεν ὁπωσδήποτε γνῶσιν τῶν διδασκαλιῶν του. Ἡ πνευματικὴ συγγένεια τῶν νεοπλατωνικῶν δογμάτων πρὸς τὰ χριστιανικὰ ἐξηγεῖ πῶς συνέβη ὥστε ὁ Αὐγουστῖνος νὰ δεχθῇ σχεδὸν ἀνεπιφυλάκτως τὴν νεοπλατωνικὴν φιλοσοφίαν. Τὸ λεχθὲν ὅτι ὁ Αὐγουστῖνος δὲν προσεχώρησεν εἰς τὸν Χριστιανισμὸν ἀλλὰ εἰς τὸν Νεοπλατωνισμόν, ὅσην καὶ ἂν ἐνέχῃ ὑπερβολικότητα, εἶναι κατὰ μέγα μέρος ἀληθές. Ὁ δυτικὸς Χριστιανισμὸς διὰ τῆς μεσολαβήσεως τοῦ Αὐγουστίνου ὑπέστη βαθύτερον ἐπηρεασμὸν ἀπὸ τὸν Νεοπλατωνισμόν. Ἴχνη νεοπλατωνικῶν ἐπιδράσεων δυνάμεθα νὰ

ἀνακαλύψωμεν εἰς τὸν Λάϊμπνιτς καὶ εἰς τὸ Γκαῖτε. Ἀλλὰ καὶ ὁ ἀνατολικὸς Χριστιανισμός, διὰ τῶν ἐπ' ὀνόματι τοῦ Διονυσίου τοῦ Ἀρεοπαγίτου φερομένων συγγραμμάτων, ἦλθεν εἰς ἐπαφὴν μὲ τὰς νεοπλατωνικὰς δοξασίας. Ἐν γένει ἡ ἐπίδρασις τῆς νεοπλατωνικῆς φιλοσοφίας ἐπὶ τῆς ἀναπτύξεως τῆς εὐρωπαϊκῆς σκέψεως ὑπῆρξε τεραστία. Οἱ δυτικοὶ Εὐρωπαῖοι ἐγνώρισαν τὴν κλασσικὴν Ἑλληνικὴν φιλοσοφίαν διὰ μέσου τοῦ νεοπλατωνισμοῦ. Παρ' ὅλον ὅτι ἡ νεοπλατωνικὴ κίνησις φιλοδοξεῖ νὰ εἶναι ἐπάνοδος εἰς τὰ παλαιότερα φιλοσοφήματα, δὲν στερεῖται οὔτε πρωτοτυπίας, οὔτε ἰδιοτυπίας. Εἶναι μία δημιουργικὴ ἀναγέννησις τῆς παλαιᾶς φιλοσοφίας. Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον δίδει εἰς αὐτὴν ἰδιαίτερον θέλγητρον, εἶναι ἡ διάχυτος λυρικὴ διάθεσις ἥτις δημιουργεῖ μίαν συναισθηματικὴν θερμότητα εἰς τὴν ψυχὴν ἐκείνου ὅστις ἀσχολεῖται μὲ αὐτήν. Ἐμφανίζεται εἰς τὰ συγγράμματα τοῦ Πλωτίνου μία γλυκύτης καὶ μία φιλάνθρωπος διάθεσις, ἥτις δὲν ὑπάρχει εἰς τὸ πλατωνικὸν ὕφος. Αἱ κατὰ τὸν αἰῶνα μας ἐμφανισθεῖσαι τάσεις πρὸς δημιουργίαν φιλοσοφιῶν ἐμπνεομένων ἀπὸ τὴν ἐνόρασιν (Μπέρξσον, φαινομενολογικὴ φιλοσοφία) καὶ ἀπὸ τὴν ζωὴν ἀποτελοῦν παράλληλον φαινόμενον τὸ ὁποῖον δύναται νὰ μᾶς βοηθήσῃ διὰ τὴν κατανόησιν τῶν Νεοπλατωνικῶν.

Ὁ Ἀμμώνιος ὁ Σακκᾶς καὶ οἱ μαθηταί του

Ἅμεσος ἱδρυτὴς τοῦ Νεοπλατωνισμοῦ ὑπῆρξεν ὁ Ἀμμώνιος ὁ Σακκᾶς, ὅστις ἦτο τέκνον χριστιανικῆς οἰκογενείας. Πότε ἐγεννήθη δὲν εἶναι γνωστόν. Ἡ οἰκογένειά του ἦτο πτωχή, καὶ διὰ νὰ ἐξοικονομήσῃ τὰ μέσα τῆς συντηρήσεώς του εἰργάζετο ὡς σακκοφόρος καὶ διὰ τοῦτο ἀπεκλήθη Σακκᾶς. Περὶ τὸ 200 μ.Χ. ἤρχισε νὰ διδάσκῃ τὴν πλατωνικὴν φιλοσοφίαν ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, μεταστὰς κατόπιν τῆς ἐνασχολήσεώς του μὲ τὰς φιλοσοφικὰς σπουδὰς πάλιν εἰς τὴν ἐθνικὴν θρησκείαν. Τὰ μαθήματά του περιωρίζοντο μεταξὺ στενῶν ἀφωσιωμένων μαθητῶν εἰς τοὺς ὁποίους συγκατελέγετο καὶ ὁ Πλωτῖνος, εἶχον δὲ μεγάλην ἐπιτυχίαν. Περὶ τὸ 242 μ.Χ. ἀπέθανε χωρὶς νὰ ἀφήσῃ οὐδὲν σύγγραμμα. Ἕνεκα τούτου δὲν γνωρίζομεν ἐπακριβῶς τὸ περιεχόμενον τῆς διδασκαλίας του. Ὁ Πορφύριος ἐξιστορῶν τὸν βίον τοῦ Πλωτίνου (κεφ. 3) μᾶς παρέχει τὴν πληροφορίαν ὅτι οἱ μαθηταὶ τοῦ Ἀμμωνίου, Ἐρέννιος, Ὠριγένης (οὐχὶ ὁ ἐκκλησιαστικὸς συγγραφεὺς) καὶ ὁ Πλωτῖνος εἶχον συνομολογήσει συμφωνίαν νὰ μὴ ἀνακοινώσουν οὐδὲν ἐκ τῶν δογμάτων τὰ ὁποῖα οὗτος εἶχε διασαφηνίσει κατὰ τὴν διδασκαλίαν του: «μηδὲν ἐκκαλύπτειν τῶν Ἀμμωνίου δογμάτων, ἃ δὴ ἐν ταῖς ἀκροάσεσιν αὐτοῖς ἀνεκεκάθαρτο». Τὴν συμφωνίαν ταύτην παρέβη, προσθέτει ὁ Πορφύριος, πρῶτος ὁ Ἐρέννιος, εἶτα δὲ ὁ Ὠριγένης. Ἡ παράδοσις δὲν διέσωσε πολλὰς μαρτυρίας πληροφορούσας ἡμᾶς περὶ τῶν δοξασιῶν τοῦ Ἀμμωνίου. Αἱ μόναι μαρτυρίαι τὰς ὁποίας ἔχομεν εἶναι ἐκεῖναι τὰς ὁποίας ἀντλοῦμεν ἀπὸ τὸ 2ον καὶ 3ον κεφάλαιον τοῦ «Περὶ φύσεως ἀνθρώπου» ἔργου τοῦ Νεμεσίου καθὼς καὶ μαρτυρίαι τοῦ Ἱεροκλέους διασωθεῖσαι ὑπὸ τοῦ Φωτίου ἐν τῇ «Βιβλιοθήκῃ» του ἐν σελ. 171 καὶ 460 (ἔκδοσις Μπέκκερ). Ἀμφότεροι οἱ παρέχοντες τὰς μαρτυρίας συγγραφεῖς εἶναι μεταγενέστεροι τῆς ἐποχῆς καθ' ἣν ἔζησεν ὁ Ἀμμώνιος. Διότι τὸ μὲν σύγγραμμα τοῦ Νεμεσίου θεωρεῖται γραφὲν κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 5ου μ.Χ. αἰῶνος, ὁ δὲ Ἱεροκλῆς φέρεται ὡς μαθητὴς τοῦ κατὰ τὸ 431 θανόντος Πλουτάρχου. Ἕνεκα τῆς χρονικῆς ταύτης ἀπὸ τοῦ Ἀμμωνίου ἀποστάσεως ὁ Τσέλλερ δὲν δέχεται τὰς ῥηθείσας μαρτυρίας ὡς δυναμένας νὰ μᾶς παράσχουν ἀξιοπίστους πληροφορίας. Πρὸς τὴν γνώμην ταύτην τοῦ Τσέλλερ διαφωνεῖ ὁ Ἅρνιμ, ὅστις ἠθέλησε νὰ ἀποδείξῃ τὴν ἀξιοπιστίαν τῶν μαρτυριῶν τούτων διὰ πραγματείας του δημοσιευθείσης κατὰ τὸ 1887 εἰς τὸ περιοδικὸν «Μουσεῖον τοῦ Ῥήνου». Κατὰ τὸ 1926 ὁ Χάϊνεμαν, εἰδικὸς περὶ τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Πλωτίνου ἐρευνητής, ἐπανῆλθεν ἐπὶ τοῦ ζητήματος καὶ ὑπεστήριξε διὰ πραγματείας του δημοσιευθείσης εἰς τὸ γερμανιστὶ ἐκδιδόμενον περιοδικὸν «Ἑρμῆς» ὅτι δυνάμεθα νὰ συναγάγωμεν συμπεράσματα περὶ τῆς φιλοσοφίας τοῦ Ἀμμωνίου ἐκ τῶν σημειωθέντων χωρίων. Ὁ Φώτιος (Βιβλιοθήκη 171, β 19) παραθέτει ἀπόσπασμα ἐκ συγγράμματος τοῦ Ἱεροκλέους εἰς τὸ ὁποῖον διετυπώθη ἡ γνώμη ὅτι οὐδόλως διαφωνοῦν ὡς πρὸς τὸ πρόβλημα τῆς προνοίας καὶ τῆς εἱμαρμένης ὁ Ἀριστοτέλης καὶ ὁ Πλάτων. Τὰς δῆθεν μεταξὺ των διαφωνίας ἐπενόησαν, ἔγραφεν ὁ Ἱεροκλῆς, οἱ ὀπαδοί των «μέχρις ὅτου ἡ Ἀμμωνίου σοφία διέλαμψεν, ὃν καὶ θεοδίδακτον ἐπικαλεῖσθαι ὑμνεῖ. Τοῦτον γὰρ τὰς τῶν παλαιῶν ἀνδρῶν διακαθάραντα δόξας καὶ τοὺς ἑκατέρωθεν ἀναφυομένους ἀποσκευασάμενον λήρους, σύμφωνον ἐν τοῖς ἐπικαίροις τε καὶ ἀναγκαιοτάτοις τῶν δογμάτων Πλάτωνός τε καὶ Ἀριστοτέλους τὴν γνώμην ἀποφῆναι» (μέχρις ὅτου διέλαμψεν ἡ σοφία τοῦ Ἀμμωνίου, τὸν ὁποῖον ὁ Ἱεροκλῆς ἐξυμνεῖ ὡς ἐπικληθέντα θεοδίδακτον. Διότι οὗτος (ὁ Ἀμμώνιος) ἀφοῦ ἐξεκαθάρισε τὰς δοξασίας τῶν παλαιῶν ἀνδρῶν, καὶ ἀφοῦ ἀνεσκεύασε τὰς ἀνοησίας αἵτινες ἐξεφύτρωνον ἀπὸ ἑκάστην ἐκ τῶν δύο μερίδων (δηλ. ἐκ τῶν ὀπαδῶν τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους), ἀπεκάλυψεν ὅτι εἶναι σύμφωνος εἰς τὰ ἐπικαιρότατα καὶ σπουδαιότερα δόγματα ἡ γνώμη τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους). Ἐκ τοῦ χωρίου τούτου συνάγεται ὅτι ὁ Ἀμμώνιος εἶχεν ἐπιχειρήσει νὰ ἐναρμονίσῃ τὰ ἀριστοτελικὰ πρὸς τὰ πλατωνικὰ δόγματα καὶ νὰ ἐμφανίσῃ τοὺς δύο τούτους φιλοσόφους ὡς συμφωνοῦντας πρὸς ἀλλήλους. Ὁρμώμενος δὲ ὁ Χάϊνεμαν ἐκ χωρίου τοῦ αὐτοῦ κειμένου ἐν τῷ ὁποίῳ γίνεται λόγος περὶ τοῦ θεοῦ ὡς δημιουργοῦ «πάσης ἐμφανοὺς καὶ ἀφανοῦς διακοσμήσεως ἦν ἐκ μηδενὸς φησὶν προαγαγεῖν τὸν τεχνίτην» (πάσης ὁρατῆς καὶ ἀοράτου κοσμικῆς τάξεως, ἥτις ἐδημιουργήθη ἀπὸ τὸν δημιουργὸν χωρὶς νὰ προϋπάρχῃ οὐδεμία ὕλη) καταλήγει εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ὁ Ἀμμώνιος θὰ εἶχε δεχθῇ ὅτι ὁ κόσμος ἐδημιουργήθη οὐχὶ ἐξ ὕλης ἀλλ' ἐκ τοῦ μηδενός. Ἐὰν δεχθῶμεν ὅτι ἐξέφρασε τὴν τοιαύτην ἀντίληψιν ὁ Ἀμμώνιος θὰ συμπεράνωμεν ὅτι εἶχεν ἐπηρεασθῇ ἀπὸ τὰ χριστιανικὰ δόγματα. Λαμβάνοντες ὑπ' ὄψιν καὶ τὰ ὑπὸ τοῦ Νεμεσίου ἐκτιθέμενα περὶ τῶν σχέσεων τῆς ψυχῆς πρὸς τὸ σῶμα, εἰς τὸ τρίτον κεφάλαιον τῆς συγγραφῆς του εἰς τὸ ὁποῖον ῥητῶς ἀναφέρεται ὅτι ὁ Ἀμμώνιος ἐφρόνει ὅτι ἡ ψυχὴ εἶναι ζωή, δυνάμεθα νὰ ἀχθῶμεν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι εἶχεν οὕτος δυναμικὴν περὶ τῆς ψυχῆς ἀντίληψιν. Τὸ ἐνδιαφέρον του ἀπέβλεπεν ἐπὶ τὸν ζωντανὸν ἀτομικὸν ἄνθρωπον, καὶ ἡ φιλοσοφία ἦτο δι' αὐτὸν ὄχι ἁπλῆ μάθησις, ἀλλὰ ζωή. Εἰς τὰ χωρία τοῦ Νεμεσίου καὶ τοῦ Ἱεροκλέους, τὰ ὁποῖα δυνάμεθα νὰ θεωρήσωμεν ὡς προερχόμενα ἐκ τοῦ Ἀμμωνίου, δὲν εὑρίσκομεν νὰ τοποθετῆται ὁ νοῦς εἰς τὴν ὑπέροχην ἔναντι τῆς ψυχῆς θέσιν, εἰς τὴν ὁποίαν τὸν τοποθετεῖ ὁ Πλωτῖνος. Ἔχομεν συνεπῶς τὸ δικαίωμα νὰ συμπεράνωμεν ὅτι ἡ περὶ τῆς ὑπεροχῆς τοῦ νοῦ ἐν συγκρίσει μὲ τὴν ψυχὴν ἀντίληψις τοῦ Πλωτίνου δὲν προέρχεται ἀπὸ τὸν Ἀμμώνιον ἀλλ' ἀποτελεῖ ἰδίαν τοῦ Πλωτίνου δοξασίαν. Καὶ ὡς πρὸς τὴν δημιουργίαν τοῦ κόσμου φαίνεται ὅτι εἶχεν διαφορετικὰς ἀπὸ τὸν Πλωτῖνον δοξασίας ὁ Ἀμμώνιος. Εἰς τὸ κείμενον τοῦ Ἱεροκλέους τὸ ὁποῖον μᾶς διέσωσεν ὁ Φώτιος (Βιβλιοθήκη 461 β 6) λέγονται τὰ ἀκόλουθα σχετικῶς μὲ τὸν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ πλασθέντα κόσμον: «κόσμον ἐξ ἀμφοῖν συνίστασθαι τελεώτατον, διπλοῦν ἅμα καὶ ἕνα, ἐν ᾧ ἄκρα εἶναι καὶ μέσα καὶ τελευταῖα, ὧν τὰ μὲν πρῶτα οὐράνια καλεῖ καὶ θεούς, τὰ δὲ μέσα λογικὰ αἰθέρια καὶ δαίμονας ἀγαθοὺς τὰ δὲ τελευταῖα λογικὰ καὶ περίγεια καὶ ἀνθρωπίνας ψυχάς». (Λαμβάνει δὲ ὁ κόσμος σύστασιν ἐκ δύο στοιχείων, ὁ ὁποῖος (κόσμος) εἶναι διπλοῦς συγχρόνως καὶ εἷς· εἰς τοῦτον ὑπάρχουν καὶ ἄκρα καὶ μέσα καὶ τελευταῖα. Ἐκ τούτων τὰ μὲν πρῶτα τὰ ὀνομάζει οὐράνια καὶ θεούς, τὰ δὲ μέσα λογικὰ αἰθέρια καὶ δαίμονας ἀγαθούς, τὰ δὲ τελευταῖα λογικὰ καὶ περίγεια καὶ ἀνθρωπίνας ψυχάς). Δεχόμενοι ὅτι λέγει ταῦτα ὁ Ἱεροκλῆς ἔχων πρὸ ὀφθαλμῶν δοξασίας τοῦ Ἀμμωνίου, καταλήγομεν εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι ὁ διδάσκαλος τοῦ Πλωτίνου θὰ ἐδέχετο τὸν κόσμον ὡς ἑνιαῖον, καίτοι συνιστάμενον ἐκ δύο στοιχείων. Ἡ ὑπερνικῶσα τὸν δυϊσμὸν ἑνότης προέρχεται ἐκ τοῦ ὅτι ὁ Θεὸς θεωρεῖται καὶ ὡς δημιουργὸς τῆς ὕλης. Τὰ διαφόρου δὲ τάξεως ὄντα δὲν φαίνονται λαμβάνοντα τὴν ὑπόστασίν των δι' ἀπορροῶν ἀλλὰ κατατάσσονται ὑπὸ τοῦ δημιουργοῦ εἰς τρεῖς ἱεραρχικὰς βαθμίδας. Τοιουτοτρόπως ἀπεχωρίζετο ὁ Ἀμμώνιος ἀπὸ τὰς δοξασίας τοῦ Φίλωνος καὶ τοῦ Νουμηνίου, οἵτινες ἐδέχοντο τὴν ὕπαρξιν δευτέρου Θεοῦ καὶ δημιουργοῦ τοῦ σύμπαντος. Τὸ ὅτι θὰ εἶχε διατυπώσει μίαν τοιαύτην ἀντίληψιν, ὁ Ἀμμώνιος καθίσταται ἀκόμη πιθανώτερον, ὅταν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν ὅτι ὁ μαθητής του Ὠριγένης εἶχε γράψει σύγγραμμα μὲ τὴν ἐπιγραφὴν «ὅτι μόνος ποιητὴς ὁ βασιλεύς» (ὅτι μόνος ὁ ὑπεράνω ὅλων Θεὸς εἶναι δημιουργός). Κατὰ συνέπειαν, δυνάμεθα νὰ διατυπώσωμεν τὸν ἰσχυρισμὸν ὅτι ὁ Ἀμμώνιος ἐθεώρει τὸν Θεὸν ὡς μοναδικὸν ποιητὴν τοῦ σύμπαντος χωρὶς νὰ κάμνῃ λόγον, ὅπως ὁ Πλωτῖνος, περὶ συστάσεως τοῦ κόσμου δι' ἀπορροῶν. Ἅπαντα τὰ ἀνωτέρω ἐξαγόμενα ἐκ τῶν χωρίων τοῦ Νεμεσίου καὶ τοῦ Ἱεροκλέους δύνανται νὰ μᾶς πείσουν ὅτι ἡ φιλοσοφία τοῦ Ἀμμωνίου ἴστατο περισσότερον πλησίον πρὸς τὰ χριστιανικὰ δόγματα ἀπὸ τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Πλωτίνου.

Ὁ Ἀμμώνιος πλησιάζει πρὸς τὸν Χριστιανισμόν, δεχόμενος ἕνα δημιουργὸν τοῦ κόσμου, τὸν Θεόν, καὶ ταυτίζων τὴν ψυχὴν μὲ τὴν ζωήν. Εἶχε πρὸ ὀφθαλμῶν τὸν ἄνθρωπον ὡς ζωντανὴν ὕπαρξιν καὶ ἔτεινε νὰ διαμορφώσῃ μίαν φιλοσοφίαν δυναμένην νὰ ἱκανοποιήσῃ τὰς ἀνάγκας καὶ νὰ ἀνταποκριθῇ πρὸς τοὺς πόθους τοῦ ζωντανοῦ ἀνθρώπου. Δικαιούμεθα ἄρα νὰ εἴπωμεν περὶ αὐτοῦ, ὅτι ἀνύψωσε τὴν φιλοσοφίαν ἀπὸ τὴν κατάπτωσιν, εἰς τὴν ὁποίαν εἶχε περιπέσει ἐμφανιζομένη ὡς δογματικὴ συστηματικὴ διδασκαλία ἢ ὡς σοφιστικὴ ἐριστικὴ φλυαρία.

Μεταξὺ τῶν μαθητῶν τοῦ Ἀμμωνίου ἀναφέρεται καὶ ὁ Ὠριγένης. Οὗτος δὲν πρέπει νὰ συγχέεται μὲ τὸν χριστιανὸν ἐκκλησιαστικὸν συγγραφέα, περὶ τοῦ ὁποίου ἐπίσης ὑπάρχουν πληροφορίαι, ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω, ὅτι ἤκουσε τὰ μαθήματα τοῦ Ἀμμωνιου. Ὁ Πορφύριος εἰς τὸ τρίτον κεφάλαιον τοῦ συγγράμματός του, ἐν τῷ ὁποίῳ ἐξιστορεῖ τὸν βίον τοῦ Πλωτίνου, ἀναφέρει τοὺς τίτλους δύο συγγραμμάτων τοῦ Ὠριγένους. Τὸ πρῶτον ἐξ αὐτῶν ἔφερε τὴν ἐπιγραφὴν «Περὶ τῶν δαιμόνων», τὸ δὲ δεύτερον «Ὅτι μόνος ποιητὴς ὁ βασιλεύς». Τὸ πρῶτον σύγγραμμα θὰ ἦτο πραγματεία περὶ τῶν μεσαζόντων ὄντων, τὰ ὁποῖα καὶ ὁ Ἀμμώνιος ἐτοποθέτει ὡς εἴδομεν μεταξὺ τῆς περιοχῆς τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς. Τὸ δεύτερον σύγγραμμα, περὶ τοῦ ὁποίου ἐγένετο εἰς τὰ προηγούμενα λόγος, θὰ ἀνέπτυσσε τὴν περὶ τῆς ὑπάρξεως ἑνὸς μόνου δημιουργοῦ δοξασίαν. Εἶναι προφανές, ὅτι ὁ Ὠριγένης δὲν θὰ διέστελλε τὴν ὑψίστην ἀρχὴν ἀπὸ τὸν νοῦν διαφωνῶν εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο πρὸς τὸν Πλωτῖνον. Ἐπίσης φαίνεται ὅτι θὰ διεφώνει καὶ πρὸς τὸν Φίλωνα καὶ Νουμήνιον, οἵτινες ἐδέχοντο ὡς δημιουργὸν τοῦ κόσμου, ὁ μὲν πρῶτος τὸν Λόγον, ὁ δὲ δεύτερος τὸν δεύτερον Θεόν.

Ἐκτὸς τοῦ Ὠριγένους ἀναφέρεται ὡς μαθητὴς τοῦ Ἀμμωνίου καὶ ὁ Ἐρέννιος, περὶ τοῦ ὁποίου, ὡς ἐσημειώσαμεν ἀνωτέρω, λέγεται ὅτι πρῶτος ἔφερεν εἰς τὴν δημοσιότητα τὰς διδασκαλίας τοῦ Ἀμμωνίου. Ἐπ' ὀνόματι τοῦ Ἐρεννίου φέρεται σύγγραμμα ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν «Ἐρεννίου τοῦ φιλοσόφου εἰς τὰ μετὰ τὰ φυσικὰ ἐξήγησις». Τοῦτο ἐξεδόθη τὸ πρῶτον εἰς τὴν πόλιν Ζαμοσὲ τῆς Πολωνίας κατὰ τὸ 1604, ὑπὸ τοῦ Σίμωνος Σιμωνίδου, εἰς τὸ ὁποῖον ἔδωκε τὰ μέσα νὰ προβῇ εἰς τὴν ἔκδοσιν ταύτην ὁ προστάτης τῶν ἀνθρωπιστικῶν γραμμάτων καὶ ἐθνικὸς ἥρως τοῦ πολωνικοῦ ἔθνους Ἰωάννης Ζαμοϊσκι. Εἰς νεωτέραν ἔκδοσιν ἐξεδόθη τὸ αὐτὸ σύγγραμμα ἐν Ἰ-

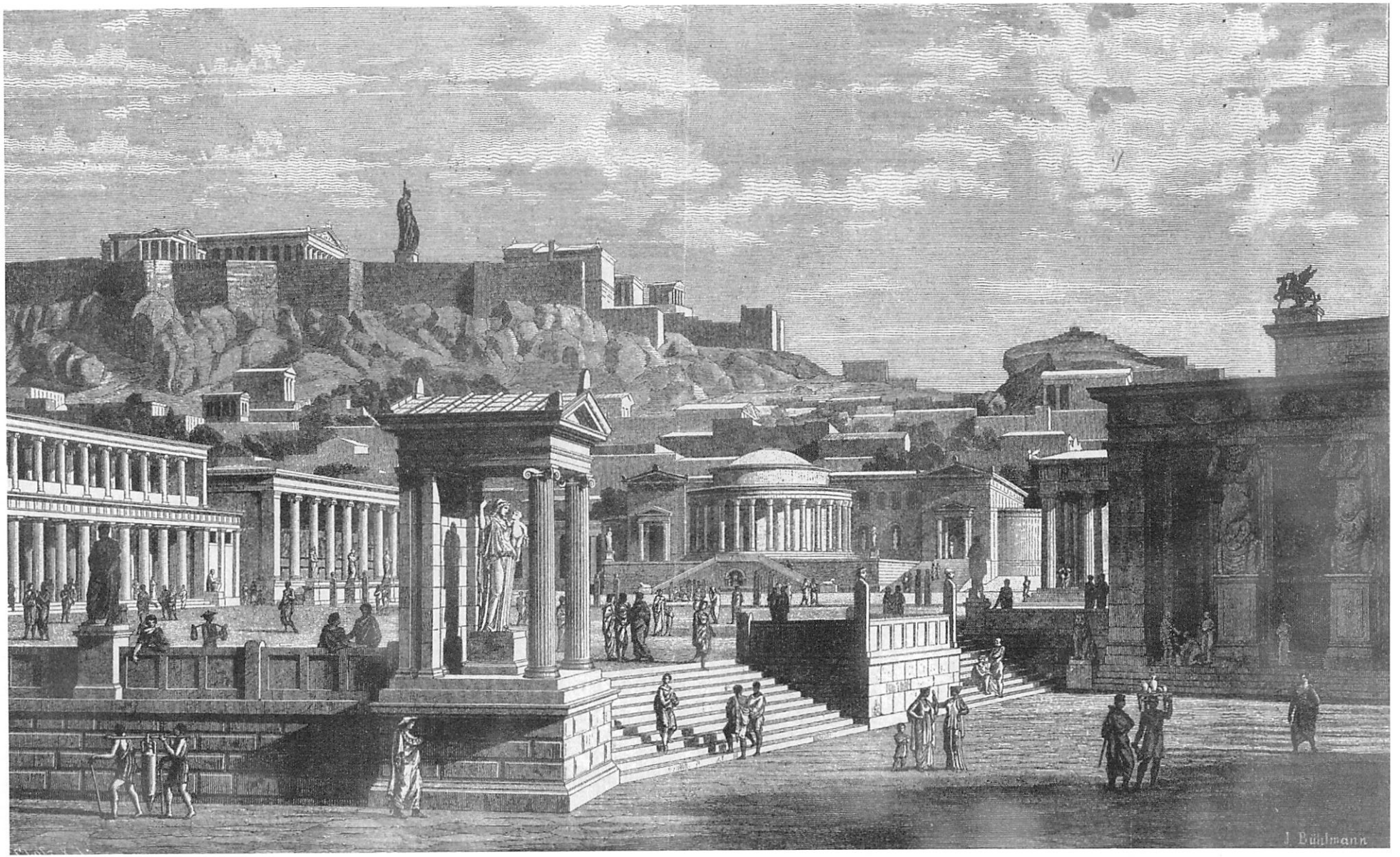

Ἡ ἀγορὰ τῶν ἀρχαίων Ἀθηνῶν ὅπως ἦτο κατὰ τὸν 5ον καὶ 4ον π.Χ. αἰῶνα ὅταν ἀποτελοῦσε τὸ σημεῖον ἕλξεως ὅλων τῶν Ἑλλήνων φιλοσόφων, ἱστορικῶν, τραγικῶν καὶ καλλιτεχνῶν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης καὶ τὸ ἱερὸν κέντρον δημιουργίας τῶν μοναδικῶν καὶ ἀνεπαναλήπτων ἔργων των.

ταλία ὑπὸ τοῦ Ἄγγελο Μάϊ, περιληφθὲν εἰς τὸν 9ον τόμον τῆς συλλογῆς «Κλασσικοὶ συγγραφεῖς», ἐκδοθείσης κατὰ τὸ 1838. Τὸ σύγγραμμα τοῦτο ἀπαρτίζεται ἐκ τεμαχίων, τὰ ὁποῖα ἔχουν ληφθῆ ἀπὸ συγγράμματα τοῦ Φίλωνος, τοῦ Ἀλεξάνδρου τοῦ Ἀφροδισιέως, τοῦ Πρόκλου καὶ τοῦ Δαμασκίου. Ἄξιον ἰδιαιτέρας προσοχῆς τυγχάνει ὅτι εἰς τὸ τρίτον, τέταρτον καὶ ἕκτον κεφάλαιον τῆς ἐν λόγῳ συγγραφῆς, ὑπάρχουν τμήματα, ἅτινα δὲν κατέστη δυνατὸν νὰ καθορισθῆ ἐκ τίνος συγγραφέως ἔχουν ληφθῆ. Ἀλλ' ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον τυγχάνει ἄξιον νὰ προσελκύσῃ τὴν προσοχήν μας εἶναι ὅτι μερικὰ ἐκ τῶν τμημάτων τούτων συμφωνοῦν κατὰ λέξιν μὲ τὰ ἐπιχειρήματα, τὰ ὁποῖα μετεχειρίσθη ὁ Αὐγουστῖνος διὰ νὰ ἀναιρέσῃ τὰς δοξασίας τῶν σκεπτικιστῶν. Οὕτω εἰς τὸ ἕκτον κεφάλαιον τοῦ μνημονευθέντος συγγράμματος ἀναγινώσκομεν «καὶ οὐδενὶ ἔστι ἀμφίβολον μήτε τινὰ νοεῖν τὸν (μὴ) ζῶντα, μήτε τινὰ ζῆν τὸν μὴ ὄντα. Ἑπόμενον ἄρα τοίνυν ἐστὶ καὶ εἶναι καὶ ζῆν τὸν νοοῦντα» (Καὶ κανεὶς δὲν ἀμφιβάλλει ὅτι ὁ μὴ ζῶν δὲν δύναται νὰ νοῇ καὶ ὅτι ὁ μὴ ὑπάρχων δὲν δύναται νὰ ζῇ. Ἐκ τούτων λοιπὸν ἐξάγεται ὅτι ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος νοεῖ καὶ ὑπάρχει καὶ ζῇ). Τὸ χωρίον τοῦτο, καθὼς καὶ ἄλλα, συμπίπτει κατὰ λέξιν μὲ ὅμοιον ἐπιχείρημα, τὸ ὁποῖον παραθέτει ὁ Αὐγουστῖνος εἰς τὸ δέκατον κεφάλαιον τοῦ δεκάτου βιβλίου τοῦ «Περὶ Τριάδος» συγγράμματός του. Οἱ ἀσχοληθέντες φιλόλογοι μὲ τὸ ἐπ' ὀνόματι τοῦ Ἐρεννίου φερόμενον σύγγραμμα μέχρις ἐσχάτων οὐδόλως εἶχον προσέξει τὰς κατὰ λέξιν ἀντιστοιχίας, αἱ ὁποῖαι ὑπάρχουν μεταξὺ τοῦ ἐν λόγῳ συγγράμματος καὶ ἀρκετῶν χωρίων ἐκ τῶν συγγραμμάτων τοῦ Αὐγουστίνου. Τίθεται κατὰ συνέπειαν τὸ ζήτημα ἂν ὁ Αὐγουστῖνος ἔχῃ παραλάβει τὰ κατὰ τοῦ σκεπτικισμοῦ ἐπιχειρήματα, τὰ ὁποῖα ἀργότερον ἐπανέλαβε καὶ ὁ Καρτέσιος ἐκ πηγῆς, ἐκ τῆς ὁποίας ἀντλεῖ καὶ ὁ συνθέσας τὸ ἐπ' ὀνόματι τοῦ Ἐρεννίου φερόμενον σύγγραμμα. Δὲν εἶναι ἀπίθανον εἰς τὴν σχολὴν τοῦ Ἀμμωνίου νὰ εἶχον γίνει συζητήσεις, ἀποβλέπουσαι εἰς τὴν ἀνατροπὴν τῶν δοξασιῶν τῆς σχολῆς τῶν «ἐφεκτικῶν», ἤτοι τῶν ριζικῶν σκεπτικιστῶν. Ὁ Αὐγουστῖνος εἶναι λίαν πιθανὸν ὅτι ἐν τῇ προσπαθείᾳ του νὰ ἀπαλλαγῇ ἀπὸ τὸν σκεπτικισμόν, εἰς τὰ δίκτυα τοῦ ὁποίου εἶχε περιπλακῆ κατὰ τὴν νεαράν του ἡλικίαν νὰ ἀνεζήτησεν ἐπιχειρήματα ριζικῶς ἀνασκευάζοντα τὰς δοξασίας τῶν σκεπτικιστῶν. Πάντως τὸ πρόβλημα τῆς σχέσεως, τῆς ὑφισταμένης μεταξὺ τῶν ἐπιχειρημάτων, τὰ ὁποῖα χρησιμοποιεῖ ὁ Αὐγουστῖνος, καὶ τῶν ἐν τῷ συγγράμματι τοῦ Ἐρεννίου ἀντιστοίχων χωρίων, πρέπει νὰ ἐξερευνηθῆ μετὰ προσοχῆς (βλέπε μελέτην «Αὐγουστῖνος καὶ Ψευδερέννιος», δημοσιευθεῖσαν εἰς τὸ Α΄ τεῦχος τοῦ περιοδικοῦ «Πλάτων», τοῦ ἐκδιδομένου ὑπὸ τῆς ἑταιρίας Ἑλλήνων φιλολόγων ἐν Ἀθήναις 1949).

Ὡς μαθητὴς τοῦ Ἀμμωνίου ἀναφέρεται καὶ ὁ Κάσσιος Λογγῖνος, ὅστις εἶχεν ἀσχοληθῆ οὐ μόνον μὲ τὴν φιλοσοφίαν, ἀλλὰ καὶ μὲ τὴν φιλολογίαν. Γνωστὸν εἶναι περὶ αὐτοῦ ὅτι ἐθανατώθη κατὰ τὸ 273 κατὰ διαταγὴν τοῦ αὐτοκράτορος Αὐρηλιανοῦ. Κατὰ μαρτυρίαν τοῦ Πορφυρίου («Περὶ Πλωτίνου βίου» κεφ. 18), ὁ Λογγῖνος διεφώνει πρὸς τὸν Πλωτῖνον, ἰσχυριζόμενος ὅτι αἱ ἰδέαι ὑπάρχουν ἔξω ἀπὸ τὸν νοῦν ὡς αὐθυπόστατα καὶ ἀνεξάρτητα ἀπ' αὐτὸν ὄντα: «ὅτι ἔξω τοῦ νοῦ ὑφέστηκε τὰ νοητά». Τὸ ἐπ' ὀνόματί του φερόμενον σύγγραμμα «Διονυσίου ἢ Λογγίνου Περὶ ὕψους» δὲν ἔχει γραφῆ ὑπ' αὐτοῦ, ἀλλ' ὑπὸ συγγραφέως ζήσαντος κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 1ου μ. Χ. αἰῶνος.

Ο ΠΛΩΤΙΝΟΣ. Ἐκεῖνος, ὅστις παρέσχεν εἰς τὴν νεοπλατωνικὴν φιλοσοφίαν τὴν ὁριστικήν της μορφήν, ὑπῆρξεν ὁ Πλωτῖνος (204—270 μ.Χ.). Ἀποτελεῖ οὗτος τὴν λαμπροτέραν φυσιογνωμίαν μεταξὺ τῶν φιλοσόφων, οἵτινες ἤκμασαν κατὰ τοὺς μετακλασικοὺς ἑλληνικοὺς χρόνους. Ἀναμφισβητήτως δέ, λόγω τῆς πνευματικῆς του ἱκανότητος, τοῦ ἤθους του καὶ τῆς ἐπιδράσεώς του, κατατάσσεται εἰς τὰς ἐξεχούσας μορφὰς τῆς παγκοσμίου φιλοσοφίας. Ἐγεννήθη εἰς τὴν Λυκόπολιν τῆς Μέσης Αἰγύπτου, ἐξ οἰκογενείας εὐπόρου. Ἡ κλίσις του πρὸς τὴν φιλοσοφίαν ἐνεφανίσθη αἰφνιδίως, ὅτε ἦτο 28 ἐτῶν. Τότε ἐσημειώθη εἰς τὴν ψυχήν του μεταλλαγή, ἐν εἴδει θρησκευτικῆς ἐπιστροφῆς, παρομοίας πρὸς ἐκείνην, τὴν ὁποίαν ἐδοκίμασεν ὁ Αὐγουστῖνος. Κατὰ τὸν Πορφύριον «εἰκοστὸν δὲ καὶ ὄγδοον ἔτος αὐτὸν ἄγοντα ὁρμῆσαι ἐπὶ φιλοσοφίαν καὶ τοῖς τότε κατὰ τὴν Ἀλεξάνδρειαν εὐδοκιμοῦσι συσταθέντα κατιέναι ἐκ τῆς ἀκροάσεως αὐτῶν κατηφῆ καὶ πλήρη λύπης, ὡς καί τινι τῶν φίλων διηγεῖσθαι· ἃ πάσχει· τὸν δὲ συνέντα αὐτοῦ τῆς ψυχῆς τὸ βούλημα ἀπενέγκαι πρὸς Ἀμμώνιον, οὗ μηδέπω πεπείρατο. Τὸν δὲ εἰσελθόντα καὶ ἀκούσαντα φάναι πρὸς τὸν ἑταῖρον· τοῦτον ἐζήτουν» («Ὅτε δὲ ἦτο εἴκοσι καὶ ὀκτὼ ἐτῶν (ἔλεγεν) ὅτι κατελήφθη ἀπὸ ὁρμὴν πρὸς τὴν φιλοσοφίαν. Ἀφοῦ λοιπὸν τὸν συνέστησαν εἰς τοὺς τότε ἐχοντας φήμην ἐν τῇ Ἀλεξανδρείᾳ διδασκάλους τῆς φιλοσοφίας ἀπεχώρει ἀπὸ τὴν ἀκρόασιν τῆς διδασκαλίας των κατηφὴς καὶ γεμᾶτος ἀπὸ λύπην, εἰς βαθμὸν ὥστε νὰ ἐξιστορῇ εἰς κάποιον ἐκ τῶν φίλων του, αὐτὸ τὸ ὁποῖον τοῦ συνέβαινεν. Ἀφοῦ δὲ ὁ φίλος του κατενόησε τί ἐπόθει ἡ ψυχή του, τὸν ὡδήγησεν εἰς τὸν Ἀμμώνιον μὲ τὸν ὁποῖον εἰς οὐδεμίαν εἶχεν ἔλθει ἐπικοινωνίαν. Ἀπὸ τῆς στιγμῆς δὲ κατὰ τὴν ὁποίαν εἰσῆλθεν εἰς τὴν αἴθουσαν τῶν παραδόσεών του καὶ τὸν ἤκουσεν, εἶπε πρὸς τὸν φίλον του: τοῦτον ἐζήτουν). Ὁ Πλωτῖνος διησθάνθη ὅτι ὑπῆρχε μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τοῦ Ἀμμωνίου ἐκλεκτικὴ συγγένεια καὶ ἐγένετο ἀφωσιωμένος μαθητής του. Θέλων δὲ νὰ λάβῃ γνῶσιν τῆς φιλοσοφίας τῶν Περσῶν καὶ τῶν Ἰνδῶν, κατετάγη εἰς τὸ στράτευμα τοῦ βασιλέως Γορδιανοῦ, ὅστις εἶχε συναθροίσει στρατόν, διὰ νὰ ἐκστρατεύσῃ πρὸς τὰ μέρη ἐκεῖνα. Τοῦτο συνέβη κατὰ τὸ ἔτος 242. Κατὰ τὸ 244 ἐδολοφονήθη ἐν Μεσοποταμίᾳ ὁ Γορδιανὸς ἀπέτυχεν ἡ ἐκστρατεία καὶ μετὰ πολλοὺς κινδύνους κατώρθωσε νὰ διασωθῆ ὁ Πλωτῖνος εἰς Ἀντιόχειαν. Ὁ πόθος του νὰ παρακολουθήσῃ τὴν ἐκστρατείαν τοῦ Γορδιανοῦ, μᾶς ὑπενθυμίζει παρομοίας τάσεις τῶν συγχρόνων πρὸς τὸν Ἀλέξανδρον φιλοσόφων, οἵτινες παρηκολούθησαν τὴν ἐκστρατείαν του. Ἴσως δὲ δὲν εἶναι ἄσχετος μὲ τὸν κατὰ τὸ 242 ἐπισυμβάντα θάνατον τοῦ Ἀμμωνίου. Μετὰ τὴν ἐκ τῆς ἐκστρατείας ἐπάνοδόν του ἄγων ἡλικίαν τεσσαράκοντα ἐτῶν, μετέβη εἰς τὴν Ρώμην, ἔνθα ἵδρυσε φιλοσοφικὴν σχολήν, εἰς τὴν ὁποίαν ἐδίδαξεν ἀπὸ τοῦ 244 μέχρι τοῦ 269. Τὰ μαθήματά του ἔσχον μεγάλην ἐπιτυχίαν. Προσείλκυσεν ὡς μαθητὰς του φιλοσόφους ἐξ ἐπαγγέλματος, οἱ ὁποῖοι ἦσαν ὁ Πορφύριος καὶ ὁ Ἀμέλιος καὶ πολλοὺς ἐκ τῶν ἀνωτέρων τάξεων Ρωμαίους εὐγενεῖς, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἀναφέρονται οἱ συγκλητικοὶ Μάρκελλος Ὀρόντιος καὶ Σαβινίλλος. Μεταξὺ τῶν θαυμαστῶν του συγκατελέγετο καὶ ὁ συγκλητικὸς Ρογατιανός, ὅστις ἐγκατέλειψε τὰ ἀξιώματά του καὶ τὴν περιουσίαν του, διὰ νὰ ζήσῃ συμφώνως πρὸς τὰ προστάγματα τῆς φιλοσοφίας. Καὶ ἐκ τοῦ γυναικείου φύλου εἶχε πολλὰς θαυμαστρίας. Κατώκει εἰς τὴν οἰκίαν μιᾶς ἐκ τῶν θαυμαστριῶν του, ἥτις ἐκαλεῖτο Γεμίνα. Πολλοὶ δὲ ἄνδρες καὶ γυναῖκες ἐκ τῆς τάξεως τῶν εὐγενῶν, ὅταν προησθάνοντο τὸν θάνατόν των τοῦ ἐνεπιστεύοντο τὴν προστασίαν τῶν τέκνων των «φέροντες τὰ ἑαυτῶν τέκνα, ἄρρενάς τε ὁμοῦ καὶ θηλείας· ἐκείνῳ παρεδίδοσαν μετὰ τῆς ἄλλης οὐσίας, ὡς ἱερῷ τινι καὶ θείῳ φύλακι» (Πορφ. «Περὶ βίου Πλωτ.» 9). Τὸν Πλωτῖνον ἐτίμησαν καὶ ἐσεβάσθησαν καθ' ὑπερβολὴν ὁ αὐτοκράτωρ Γαλιηνὸς (259—268) καὶ ἡ σύζυγός του Σαλωνίνα. Τοῦτον εἶχε καταπείσει ὁ φιλόσοφος νὰ τοῦ παράσχῃ τὰ μέσα διὰ νὰ κτίσῃ εἰς θέσιν τινὰ τῆς Καμπανίας, ὅπου ὑπῆρχε κατηρειπωμένη πόλις, νέαν πόλιν ὑπὸ τὴν ἐπωνυμίαν Πλατωνόπολις. Ἡ πόλις αὕτη ἔμελλε νὰ διοικηθῇ μὲ τοὺς νόμους, τοὺς ὁποίους εἶχεν εἰσηγηθῆ ὁ Πλάτων, εἰς ταύτην δὲ θὰ κατώκει καὶ ὁ Πλωτῖνος μετὰ τῶν ὀπαδῶν του. Ὁ αὐτοκράτωρ εἶχεν ἀποδεχθῆ τὴν πρότασίν του καὶ θὰ ἱδρύετο ἡ Πλατωνόπολις, ἐὰν δὲν ἀπέτρεπον τὸν βασιλέα οἱ σύμβουλοί του. Κατὰ τὸν Πορφύριον (αὐτόθι 12) «Καὶ ἐγένετ' ἂν τὸ βούλημα ἐκ τοῦ ῥάστου τῷ φιλοσόφῳ, εἰ μή τινες τῶν συνόντων τῷ βασιλεῖ φθονοῦντες ἢ νεμεσῶντες ἢ δι' ἄλλην τινὰ αἰτίαν μοχθηρὰν ἐνεπόδισαν». (Καὶ θὰ ἐπραγματοποιεῖτο εὐκολώτατα ἡ ἐπιθυμία τοῦ φιλοσόφου, ἐὰν μὴ μερικοὶ ἐκ τῶν συμβούλων τοῦ βασιλέως εἴτε ἐκ φθόνου, εἴτε ἐκ διαθέσεως ἐχθρικῆς, εἴτε ἕνεκα ἄλλης τινὸς κακῆς ἀφορμῆς, δὲν ἔφερον ἐμπόδια). Ὁ Πλωτῖνος, καθὼς βλέπομεν, μιμούμενος κατὰ πάντα τὸν Πλάτωνα, εἶχε τὸν σκοπὸν νὰ ἀναμορφώσῃ τὸν κοινωνικὸν βίον τῶν ἀνθρώπων. Παρ' ὅλον ὅτι διὰ τὸν ἑαυτόν του ἦτο ἀσκητικός, εἶχε μέγα διαφέρον διὰ τοὺς ἄλλους, ἐπροστάτευε τὰ ὀρφανά, καὶ ἔλυε πολλάκις ὡς διαιτητὴς διαφοράς, οὐδενὸς δὲ ἐκ τῶν πολιτικῶν εἶχε κινήσει τὴν ἐχθροπάθειαν «πλείστας διαιτήσας τὰς πρὸς ἀλλήλας ἀμφισβητήσεις οὐδένα τῶν πολιτικῶν ἐχθρὸν ποτε ἔσχεν». Οἱ θαυμασταί του ἀπέδιδον εἰς αὐτὸν προφητικὰς καὶ τηλεπαθητικὰς ἰδιότητας. Ἀναφέρεται ὅτι διέγνωσεν ὅτι δοῦλός τις εἶχε κλέψει ἓν πολυτελὲς περιδέραιον καὶ προεῖπε τί θὰ γίνουν τὰ παιδία, τὰ ὁποῖα ἐσύγχαζον εἰς τὴν κατοικίαν του. Ὁ Πορφύριος διηγεῖται ὅτι, ὅταν κάποτε εἶχε καταληφθῆ ἀπὸ τὴν ἔμμονον ἰδέαν τῆς αὐτοκτονίας, ὁ Πλωτῖνος τὸ διέγνωσε καὶ τοῦ ἀπεκάλυψεν ὅτι ἡ ἐπιθυμία του αὕτη ὀφείλετο εἰς μελαγχολίαν. Τὸν συνεβούλευσε νὰ ἀλλάξῃ τόπον διαμονῆς. Πράγματι, ὁ Πορφύριος ἀπεδήμησεν εἰς Σικελίαν καὶ ἀπηλλάγη ἀπὸ τὴν ἔμμονον τάσιν πρὸς αὐτοκτονίαν.

Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖ ἰδιαίτερον χαρακτηριστικὸν τοῦ Πλωτίνου ἦτο ἡ ἀπέχθεια κατὰ τοῦ ἰδίου του σώματος. Οὐδέποτε ἐδέχθη νὰ ἀπεικονίσουν τὴν ὄψιν του οἱ ζωγράφοι, διότι ἔλεγεν ὅτι ἦτο ἄπρεπὲς νὰ κατασκευασθῇ ἓν εἴδωλον (δηλαδὴ ἡ εἰκὼν) ἑνὸς ἄλλου εἰδώλου (δηλαδὴ τοῦ σώματος). Ἂν καὶ κατετρύχετο ἐκ χρονίου νοσήματος τοῦ στομάχου καὶ τῶν ὀφθαλμῶν, οὐδέποτε κατέφυγεν εἰς τοὺς ἰατροὺς καὶ οὐδέποτε ἔκαμνε χρῆσιν φαρμάκων. Ἡ διαρκὴς του φροντὶς ἦτο νὰ στρέφῃ τὸ βλέμμα τῆς ψυχῆς του πρὸς τὰ «ἔνδον» διὰ νὰ ἑνωθῇ μὲ τὸν πρῶτον καὶ ὑπερβατικὸν Θεόν, κατὰ τὰς ὁδηγίας, τὰς ὁποίας παρέχει ὁ Πλάτων εἰς τὸ «Συμπόσιον». Ἐπεδίωκε νὰ ζῇ ἐκστατικὰς καταστάσεις, ὁ δὲ Πορφύριος μᾶς πληροφορεῖ ὅτι τετράκις, καθ' ὃν χρόνον ἦτο πλησίον του, εἶχε περιπέσει ὁ Πλωτῖνος εἰς κατάστασιν ἑκστάσεως: «Ἔτυχε δὲ τετράκις που ὅτε αὐτῷ συνήμην τοῦ σκοποῦ τούτου ἐνεργεῖν ἀῤῥήτῳ καὶ οὐ δυνάμει» (Ἐπέτυχε δὲ τετράκις, καθ' ὃν χρόνον ἐγὼ ἤμην πλησίον του, τὸν σκοπὸν αὐτόν, ἤτοι τὴν ἕκστασιν, ἐν ἀπεριγράπτῳ πραγματικῇ καταστάσει καὶ οὐχὶ διὰ φανταστικῆς ἀναπαραστάσεως). Μετὰ τὴν ἐκ τῆς σχολῆς ἀποχώρησιν τοῦ Πορφυρίου κατὰ τὸ 268, ἡ κατάστασις τῆς ὑγείας του ἐχειροτέρευσεν. Ἐχάθη ἡ διαύγεια τῆς φωνῆς του, ἐσκοτίσθησαν οἱ ὀφθαλμοί του καὶ αἱ χεῖρες καὶ οἱ πόδες του ἐγέμισαν ἀπὸ ἕλκη. Εἰς τοιαύτην κατάστασιν διακείμενος μετεφέρθη εἰς τὴν πόλιν τῶν Μιντουρνῶν ἐν Καμπανίᾳ, εἰς τὰ κτήματα τοῦ φίλου του Καστρικίου. Κατὰ τὰς τελευταίας στιγμὰς τοῦ βίου του ἐστάθη πλησίον του ὁ φίλος του Εὐστόχιος. Αἱ τελευταῖαι του λέξεις ἦσαν «πειρᾶσθαι τὸ ἐν ἡμῖν θεῖον ἀνάγειν πρὸς τὸ ἐν τῷ παντὶ θεῖον» (πρέπει νὰ προσπαθῶμεν νὰ ἀνυψώνωμεν τὸ θεῖον, τὸ ὁποῖον ὑπάρχει μέσα μας εἰς τὸ θεῖον, τὸ ὁποῖον ὑπάρχει εἰς τὸ σύμπαν).

Τὰ συγγράμματα τοῦ Πλωτίνου

Τὸ σύνολον τῶν συγγραμμάτων τοῦ Πλωτίνου ἀποτελεῖται ἐκ 54 πραγματειῶν, αἵτινες ἔχουν ταξινομηθῆ εἰς ἓξ ἐννεάδας, ἤτοι εἰς ἓξ τμήματα, ἐκ τῶν ὁποίων ἕκαστον περιλαμβάνει ἐννέα πραγματείας. Ἡ εἰς ἐννεάδας ταξινόμησις ἐγένετο ὑπὸ τοῦ Πορφυρίου μετὰ τὸ 298 μ.Χ. Ὁ Πλωτῖνος κατ' ἀρχὰς ἠρκεῖτο εἰς τὴν προφορικὴν διδασκαλίαν, ἤρχισε δὲ νὰ γράφῃ κατὰ τὸ 253, ὁπότε συνεπλήρωνεν ἡλικίαν πεντήκοντα ἐτῶν. Ἔγραψε

κατ' ἀρχὰς 21 πραγματείας προωρισμένας νὰ κυκλοφορήσουν μεταξὺ στενοῦ κύκλου ἀφωσιωμένων μαθητῶν. Μετὰ τὸ ἔτος 263 μέχρι τοῦ 269, καθ' ὃν χρόνον ἦτο πλησίον του ὁ Πορφύριος, ἔγραψεν 24 ἄλλας πραγματείας. Κατὰ τὸ 269 ἀπέστειλεν εἰς τὸν ἐν Σικελίᾳ διατρίβοντα Πορφύριον 5 πραγματείας καὶ κατὰ τὸ ἑπόμενον ἔτος ὀλίγον πρὸ τοῦ θανάτου του ἑτέρας 4. Ὅλας αὐτὰς τὰς διώρθωσε καὶ τὰς ἑταξινόμησε κατόπιν πολλοῦ κόπου ὁ Πορφύριος. Ὁ Πλωτῖνος ἔγραφε λίαν ταχέως, ἡ γραφή του ἦτο δυσανάγνωστος, λόγω παθήσεως δὲ τῶν ὀφθαλμῶν του οὐδέποτε ἀνεγίγνωσκεν ἐκ νέου ὅσα εἶχε γράψει. Ὁ Πορφύριος ἐπεμελήθη νὰ ἀντιγραφοῦν τὰ χειρόγραφα, διώρθωσε τὰ ὀρθογραφικὰ σφάλματα καὶ κατέταξε τὰς συγγραφάς, οὐχὶ κατὰ χρονολογικὴν σειράν, ἀλλὰ κατὰ περιεχόμενον. Εἰς τὴν πρώτην ἐννεάδα κατέταξε τὰς πραγματείας, αἵτινες ἔκαμνον λόγον περὶ ἠθικῶν προβλημάτων, εἰς τὴν δευτέραν δὲ τὰς ἀναφερομένας εἰς τὸν φυσικὸν κόσμον. Εἰς τὴν τρίτην ἐννεάδα τὸ θέμα εἶναι πάλιν ὁ κόσμος, ἡ εἱμαρμένη, ἡ πρόνοια, ὁ ἔρως, ἡ αἰωνιότης, ὁ χρόνος καὶ ἡ θεωρία. Εἰς τὴν τετάρτην ἐννεάδα γίνεται λόγος περὶ τῆς ψυχῆς, εἰς τὴν πέμπτην περὶ τοῦ νοῦ καὶ περὶ τῶν ἰδεῶν καὶ εἰς τὴν ἕκτην περὶ τῶν γενῶν τοῦ ὄντος.

Τὸ ὕφος τῶν ἐννεάδων πλησιάζει πρὸς τὸν προφορικὸν λόγον. Ὁ Πορφύριος ἀναφέρει ὅτι ὁ Πλωτῖνος κατέγραφε τὰς σκέψεις του χωρὶς δισταγμούς, ὡσὰν νὰ τὰς ἀντέγραφεν ἀπὸ βιβλίον «Συντελέσας γὰρ παρ' ἑαυτῷ ἀπ' ἀρχῆς ἄχρι τέλους τὸ σκέμμα, ἔπειτα εἰς γραφὴν παραδιδοὺς ἃ ἐσκέπτετο, συνεῖρεν οὕτω γράφων ἃ ἐν τῇ ψυχῇ διέθηκεν, ὡς ἀπὸ βιβλίου δοκεῖν μεταλαβεῖν τὰ γραφόμενα». Πορφ. Περὶ βίου Πλωτ. 18 (Διότι ἀφοῦ ἀπετελείωνε μέσα εἰς τὸν ἑαυτόν του ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους τὴν ἐξέτασιν τοῦ προβλήματος, ἔπειτα ὅταν ἠσχολεῖτο μὲ τὴν καταγραφὴν ἐκείνων, τὰ ὁποῖα ἐσκέπτετο, συνεχῶς ἐξέβετο γράφων ὅσα εἶχε διευθετήσει εἰς τὴν ψυχήν του κατὰ τρόπον ὥστε νὰ φαίνεται ὅτι τὰ ἀντέγραφεν ἀπὸ βιβλίον). Ἀρίστην ἔκδοσιν τῶν Ἐννεάδων τοῦ Πλωτίνου μὲ τὸ ἀρχαῖον κείμενον καὶ γαλλικὴν μετάφρασιν ἔκαμεν ὁ διαπρεπὴς Γάλλος φιλόσοφος Emile Brehier.

Ἡ σχέσις τῆς φιλοσοφίας τοῦ Πλωτίνου πρὸς τὸν Πλάτωνα καὶ τοὺς προγενεστέρους φιλοσόφους.

Ἡ κυρία προσπάθεια τῆς πλωτινικῆς φιλοσοφίας ὑπῆρξεν ἡ ἀνανέωσις τῆς κλασικῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας. Ἐγνώριζε πρὸς τούτοις ὁ Πλωτῖνος καὶ ἐχρησιμοποίει καὶ τὰ δόγματα τῆς στωικῆς καὶ περιπατητικῆς σχολῆς. Δὲν ἦτο δὲ ἄμοιρος καὶ τῶν μαθηματικῶν ἐπιστημῶν. «Ἐμέμικτο δ' ἐν τοῖς συγγράμμασι καὶ τὰ Στωικὰ λανθάνοντα δόγματα καὶ τὰ Περιπατητικά· καταπεπύκνωται δὲ καὶ ἡ Μετὰ τὰ φυσικὰ τοῦ Ἀριστοτέλους πραγματεία. Ἔλαθε δὲ αὐτὸν οὔτε γεωμετρικόν τι λεγόμενον θεώρημα οὔτ' ἀριθμητικόν, οὐ μουσικόν· αὐτὸς δὲ ταῦτα ἐξεργάζεσθαι οὐ παρεσκεύαστο». Πορφύρ. Περὶ Πλωτ. βίου 14. (Εἰς τὰ συγγράμματά του δὲ ἔχουν συμπεριληφθῆ χωρὶς νὰ φαίνωνται καὶ τῶν Στωικῶν καὶ τῶν Περιπατητικῶν τὰ δόγματα. Συχνοτάτη δὲ εἰς αὐτὰ γίνεται χρῆσις καὶ τῆς «Μετὰ τὰ φυσικὰ» πραγματείας τοῦ Ἀριστοτέλους. Ἦτο δὲ γνώστης ὅλων τῶν λεγομένων γεωμετρικῶν καὶ ἀριθμητικῶν καὶ μουσικῶν θεωρημάτων. Δὲν εἶχεν ὅμως τὴν διάθεσιν ὁ ἴδιος νὰ ἀσχοληῆται μὲ τὴν λεπτομερῆ ἐπεξεργασίαν τῶν θεωρημάτων τούτων). Ὅπως καὶ ὁ Πλάτων δὲν ἐθεώρει ὡς κυρίαν ἀποστολήν του τὴν ἐνασχόλησιν μὲ τὰς ἐπιστήμας, τοιουτοτρόπως καὶ ὁ Πλωτῖνος κύριον θέμα τῆς δημιουργικῆς του ἐργασίας ὑπελάμβανε τὴν φιλοσοφίαν. Ἰδεώδης ἀσχολία τοῦ ἀνθρώπου εἶναι κατ' αὐτὸν ἡ θεωρία, ἡ πρακτικὴ ἠθικὴ δραστηριότης καὶ ἡ κατασκευαστικὴ τεχνικὴ ἐνέργεια προέρχεται ἐξ ἀδυναμίας περὶ τὴν θεωρίαν. Οἱ ἄνθρωποι λέγει «λαβεῖν οὐ δυνάμενοι τὸ θέαμα ἱκανῶς καὶ διὰ τοῦτο οὐ πληρούμενοι, ἐφιέμενοι δὲ αὐτὸ ἰδεῖν, εἰς πρᾶξιν φέρονται, ἵνα ἴδωσιν, ὃ μὴ νῷ ἐδύναντο» (ὅταν δὲν ἔχουν τὴν δύναμιν νὰ ἀντικρύσουν θεωρητικῶς κάτι καὶ δὲν γεμίζῃ ἡ ψυχή των ἀπὸ τὸ θέαμα, ἐπειδὴ ὅμως ἐπιθυμοῦν νὰ τὸ ἴδοῦν καταλήγουν εἰς τὴν πρᾶξιν διὰ νὰ ἴδουν ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον δὲν ἠδύναντο νὰ ἴδουν διά τῆς νοητικῆς ἐποπτείας). Ὡς ἀπόδειξιν δὲ ἐπικυροῦσαν ὅτι λόγω θεωρητικῆς ἀδυναμίας καταλήγει ὁ ἄνθρωπος εἰς τὴν πρακτικὴν καὶ τεχνικὴν δραστηριότητα ἐπικαλεῖται τὴν παιδαγωγικὴν παρατήρησιν, ἥτις μαρτυρεῖ ὅτι τὰ παιδιά, τὰ ὁποῖα δὲν ἔχουν προικισθῆ μὲ πνευματικὰς ἱκανότητας, ἐκδηλώνουν κλίσιν πρὸς τὰς τεχνικὰς ἐργασίας. «Μαρτυροῦσι δὲ καὶ οἱ νωθέστεροι τῶν παίδων, οἳ πρὸς τὰς μαθήσεις καὶ θεωρίας ἀδυνάτως ἔχοντες ἐπὶ τὰς τέχνας καὶ τὰς ἐργασίας καταφέρονται». Πλ. Ἐννεάδ. 4, 8, 4, 45.

Ἀφετηρίαν τῶν ὀντολογικῶν θεωρημάτων τοῦ Πλωτίνου ἀποτελοῦν τὰ συμπεράσματα, τὰ ὁποῖα εἶχε διατυπώσει ὁ Πλάτων εἰς τὰ μεσαῖα βιβλία τῆς «Πολιτείας», εἰς τὸν «Σοφιστήν», τὸν «Παρμενίδην» καὶ τὸν «Φίληβον». Ὁ Πλάτων ὡς ὑψίστην ἀρχὴν εἶχε τάξει τὴν «ἰδέαν τοῦ ἀγαθοῦ», ἀντὶ τῆς ὁποίας κατὰ τὴν ἀριθμολογικὴν περίοδον τῆς φιλοσοφίας του ἐχρησιμοποίει τὸν ὅρον «Ἕν». Τὸ ἓν τοῦτο ἵσταται ὑπεράνω «ἐπέκεινα» πάσης οὐσίας. Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ὡς ὑψίστην ἀρχὴν δέχεται ὁ Πλωτῖνος τὸ Ἕν. Εἰς τὴν πέμπτην ἐννεάδα (κεφ. 4) χαρακτηρίζει κατὰ τὸν ἀκόλουθον τρόπον τὴν πρώτην ὀντολογικὴν ἀρχήν: «Δεῖ μὲν γάρ τι πρὸ πάντων εἶναι ἁπλοῦν τοῦτο καὶ πάντων ἕτερον τῶν μετ' αὐτό, ἐφ' ἑαυτοῦ ὄν, οὐ μεμιγμένον τοῖς ἀπ' αὐτοῦ καὶ πάλιν ἕτερον τρόπον τοῖς ἄλλοις παρεῖναι δυνάμενον, ὂν ὄντως ἕν, οὐχ ἕτερον ὄν, εἶτα ἕν, καθ' οὗ ψεῦδος καὶ τὸ ἓν εἶναι, οὗ μὴ λόγος μηδὲ ἐπιστήμη, ὃ δὴ καὶ ἐπέκεινα λέγεται εἶναι οὐσίας». (Διότι πρέπει ἡ πρώτη ἀρχὴ νὰ προηγῆται ὅλων τῶν ἄλλων καὶ νὰ εἶναι ἁπλῆ, καὶ νὰ εἶναι διαφορετικὸν αὐτό, τὸ ὁποῖον εἶναι πρώτη ἀρχή, ἀπὸ ὅλα ὅσα ἔρχονται κατόπιν ἀπὸ αὐτό. Πρέπει νὰ εὑρίσκεται ἐπάνω εἰς τὸν ἑαυτόν του, χωρὶς νὰ ἔχῃ ἀναμιχθῇ μὲ ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα παράγονται ἀπὸ αὐτό, καὶ πάλιν κατά τινα ἄλλον τρόπον νὰ δύναται νὰ σημειώνῃ τὴν παρουσίαν του εἰς τὰ ἄλλα. Πρέπει δὲ νὰ εἶναι κατ' οὐσίαν ἕν, χωρὶς νὰ εἶναι κάτι τὸ ἕτερον καὶ ἔπειτα ἕν. Ἐν σχέσει μὲ αὐτὸ καὶ ὁ εἰς αὐτὸ ἀποδιδόμενος χαρακτηρισμὸς ὅτι εἶναι ἕν, ἀποτελεῖ ψεῦδος. Ἐν σχέσει μὲ αὐτὸ τὸ πρῶτον ἕν, δὲν ὑπάρχει οὔτε ἐκφραστικὴ διατύπωσις, οὔτε ἐπιστήμη. Τοῦτο, ὡς γνωστόν, λέγεται ὅτι εἶναι πέραν τῆς οὐσίας). Ὁ Πλωτῖνος χρησιμοποιεῖ τὰς φράσεις «οὗ μὴ λόγος μηδὲ ἐπιστήμη» καὶ «ὃ δὴ καὶ ἐπέκεινα εἶναι οὐσίας» λαμβάνων αὐτὰς τὴν μὲν μίαν ἀπὸ τὸν «Παρμενίδην», τὴν δὲ ἄλλην ἀπὸ τὴν «Πολιτείαν» τοῦ Πλάτωνος. Ὑψώνει ἄρα τὸ Ἕν ὑπεράνω τῆς οὐσίας εἰς ἀρνητικὸν ἐν σχέσει πρὸς πάντα προσδιορισμὸν νοουμένην ὑπερβατικὴν ἀρχήν. Εἶναι φανερὰ ἡ διαφωνία του πρὸς τὸν Ἀριστοτέλη, ὅστις ἐθεώρει τὸ ἓν καὶ τὸ ὂν ὡς ὅρους ἰσοδυνάμους. Διὰ τὸν Πλωτῖνον τὸ ἓν ἵσταται ὑπεράνω τοῦ ὄντος. Ἕτερον σημεῖον διαφωνίας του μὲ τὸν Ἀριστοτέλη εἶναι καὶ τὸ ἀναφερόμενον εἰς τὸν νοῦν. Κατὰ τὸν Σταγιρίτην ἡ πρώτη οὐσία, ὁ Θεός, εἶναι Νοῦς. Κατὰ τὸν Πλωτῖνον ὁ Νοῦς δὲν δύναται νὰ τεθῇ εἰς τὴν πρώτην θέσιν, ἀλλὰ πρὸ τούτου πρέπει νὰ τεθῇ τὸ ὀντολογικῶς νοούμενον Ἕν. Ὁ Νοῦς δὲν δύναται νὰ εἶναι τὸ ἓν διότι εἰς τὸν νοῦν ἀντιστοιχεῖ πάντοτε ἓν νοητόν. Ἄρα τὸ ἓν προηγεῖται καὶ τοῦ νοῦ.

Εἰς τὴν δευτέραν βαθμῖδα τῆς ὀντολογικῆς ἱεραρχίας εἶχε τοποθετήσει ὁ Πλάτων τὸν κόσμον τῶν ἰδεῶν. Εἰς τὸν «Σοφιστὴν» εἶχε κάμει λόγον περὶ κοινωνίας τῶν ἰδεῶν καὶ περὶ τῶν πέντε ἀνωτάτων γενῶν τοῦ ὄντος, τὰ ὁποῖα εἶναι τὸ ὄν, ἡ κίνησις, ἡ στάσις, ἡ ταυτότης καὶ ἡ ἑτερότης. Εἰς τὸ σύστημα τοῦ Πλωτίνου τὴν δευτέραν ὀντολογικὴν βαθμῖδα τὴν κατέχει ὁ Νοῦς, ἀντιστοιχῶν πρὸς τὸν πλατωνικὸν ἰδεώδη νοητὸν κόσμον. Ὁ Νοῦς ὅμως δὲν εἶναι ἐναῖος διότι, ἂν ἦτο τοιοῦτος θὰ ἐταυτίζετο μὲ τὸ πρῶτον Ἕν. Διασχίζεται εἰς Νόησιν καὶ εἰς Νοητόν. Ὁ Νοῦς κατευθύνεται πρὸς δύο ἀντικείμενα. Τὸ πρῶτον εἶναι τὸ Ἕν. Προσπαθεῖ νὰ νοήσῃ τὸ Ἕν, ἀλλὰ τὸ νοεῖ ἀτελῶς, διότι, ὡς εἴπομεν, τὸ Ἕν ἵσταται ὑπεράνω πάσης νοήσεως. Τὸ δεύτερον ἀντικείμενον εἶναι ὁ ἴδιος ὁ ἑαυτός του ὡς νοητὸν ἢ αἱ ἰδέαι. Αὗται δὲν εὑρίσκονται ἐκτὸς τοῦ Νοῦ, ἀλλὰ μέσα εἰς αὐτόν. Ὁ Νοῦς τοῦ Πλωτίνου ταυτίζεται μὲ τὸν Δημιουργὸν περὶ τοῦ ὁποίου γίνεται λόγος εἰς τὸν «Τίμαιον» τοῦ Πλάτωνος, περιέχει ὅμως μέσα εἰς τὸν ἑαυτόν του καὶ τὰς ἰδέας καὶ διὰ τοῦτο συμπίπτει μὲ τὴν «νοήσιν νοήσεως» τοῦ Ἀριστοτέλους. Ὁ νοῦς εἰς τὸ πλατωνικὸν σύστημα ἐγκλείει ὅλον τὸν πλοῦτον τοῦ νοητοῦ κόσμου. Στρεφόμενος πρὸς τὸν ἑαυτόν του βεβαιώνεται ὄχι μόνον περὶ τῆς ἰδικῆς του ὑπάρξεως, ἀλλὰ καὶ περὶ τῆς ὑπάρξεως ὁλοκλήρου τοῦ νοητοῦ κόσμου. Λίαν ὀρθῶς ὁ Μπερνιὲ παρατηρεῖ ('Ιστορία τῆς φιλοσοφίας σελ. 457) ὅτι ἡ νόησις στρεφομένη πρὸς τὸν ἑαυτόν της «δὲν δίδει ὅπως τὸ «νοῶ» τοῦ Αὐγουστίνου καὶ τοῦ Καρτεσίου τὴν τυπικὴν περὶ τῆς ὑπάρξεώς της βεβαιότητα, ἀλλὰ καὶ τὴν εἰς τὴν ὕπαρξιν τοῦ περιεχομένου της ἀναφερομένην βεβαιότητα». Ὁ Νοῦς ἀποτελεῖ νοητὸν κόσμον πλήρη ζωῆς: «Ἀναγκαῖον καὶ ἐν νῷ τὸ ἀρχέτυπον πᾶν εἶναι καὶ κόσμον νοητὸν τοῦτον τὸν νοῦν εἶναι, ὃν φησι ὁ Πλάτων ἐν Τιμαίῳ. Ὡς γὰρ ὄντος λόγου ζώου τινός, οὐσης δὲ καὶ ὕλης τῆς τὸν λόγον τὸν σπερματικὸν δεξαμένης, ἀνάγκη ζῶον γενέσθαι, τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ φύσεως νοερᾶς καὶ παντοδυνάμου οὔσης καὶ οὐδενὸς διείργοντος, μηδενὸς ὄντος μεταξὺ τούτου καὶ τοῦ δέξασθαι δυναμένου, ἀνάγκη τὸ μὲν κοσμηθῆναι, τὸ δὲ κοσμῆσαι» (Πλωτ. Ἐννεάδ. 5, 9, 5) (Εἶναι ἀνάγκη νὰ ὑπάρχῃ συνολικῶς τὸ ἀρχέτυπον πρότυπον τοῦ κόσμου μέσα εἰς τὸν νοῦν, καὶ νὰ εἶναι ὁ νοῦς οὗτος κόσμος νοητός, περὶ τοῦ ὁποίου λέγει ὁ Πλάτων εἰς τὸν «Τίμαιον» (30, θ) ὅτι εἶναι ζῶον καθαυτό. Διότι καθ' ὃν τρόπον, ὅταν ὑπάρχῃ ὁ σπερματικὸς λόγος ἑνὸς ζώου ἀφ' ἑνὸς καὶ ἀφ' ἑτέρου ἡ ὕλη ἥτις ἐδέχθη τὸν σπερματικὸν λόγον, εἶναι ἀνάγκη νὰ λάβῃ γένεσιν ἓν ζῶον, κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον, ἐφ' ὅσον ὑπάρχει φύσις νοερὰ καὶ ἐμπεριέχουσα πάσας τὰς δυνάμεις, ὅταν δὲν παρουσιάζεται κανὲν ἐμπόδιον τὸ ὁποῖον νὰ παρεμβάλλεται μεταξὺ αὐτῆς καὶ ἐκείνου τὸ ὁποῖον δύναται νὰ τὴν δεχθῇ, εἶναι ἀνάγκη τὸ μὲν δεκτικὸν στοιχεῖον νὰ δεχθῇ μέσα εἰς τὸν ἑαυτόν του τὴν τάξιν καὶ τὸ εἶδος, ἡ δὲ νοερὰ φύσις νὰ ἀσκήσῃ τὴν μορφοδοτικὴν διατακτικήν της ἐνέργειαν). Ὁ Νοῦς κατὰ τὸν Πλωτῖνον, δὲν εἶναι ἀφαιρετικῶς νοουμένη λογικὴ ὑπόστασις, ἀλλὰ πλήρης ζωῆς, αἰωνιότητος καὶ μακαριότητος κόσμος. Ἀφορμώμενος ὁ Πλωτῖνος ἀπὸ τὴν θέαν τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου, μᾶς ἀναβιβάζει εἰς τὸ τέταρτον κεφάλαιον τῆς «Περὶ τῶν τριῶν ἀρχικῶν ὑποστάσεων» πραγματείας του τῆς συμπεριλαμβανομένης εἰς τὴν πέμπτην Ἐννεάδα, εἰς τὴν θέαν τοῦ νοητοῦ κόσμου: «Ἐπὶ τὸ ἀρχέτυπον αὐτοῦ καὶ τὸ ἀληθινώτερον ἀναβὰς κἀκεῖ πάντα ἰδέτω νοητὰ καὶ παρ' αὐτῷ ἀΐδια ἐν οἰκείᾳ συνέσει καὶ ζωῇ καὶ τούτων τὸν ἀκήρατον νοῦν προστάτην, καὶ σοφίαν ἀμήχανον, καὶ τὸν ὡς ἀληθῶς ἐπὶ Κρόνου βίον θεοῦ κόρου καὶ νοῦ ὄντος. Πάντα γὰρ ἐν αὐτῷ τὰ ἀθάνατα περιέχει, νοῦν πάντα, θεὸν πάντα, ψυχὴν πᾶσαν, ἑστῶτα ἀεί... νοεῖ δὲ οὐ ζητῶν, ἀλλ' ἔχων. Καὶ τὸ μακάριον αὐτῷ οὐκ ἐπίκτητον, ἀλλ' ἐν αἰῶνι πάντα, καὶ ὁ ὄντως αἰών, ὃν μιμεῖται χρόνος περιθέων ψυχὴν τὰ μὲν παριεὶς, τοῖς δ' ἐπιβάλλων» ('Αφοῦ ἀναβῇ κανεὶς εἰς τὸ ἀρχικὸν πρότυπον τοῦ δεδομένου αἰσθητοῦ κόσμου καὶ εἰς τὴν ἀληθινήν του οὐσίαν, ἂς ἴδῃ ὅτι ὅλα τὰ ὄντα τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου ὑπάρχουν εἰς ἐκεῖνον τὸν κόσμον ὡς νοητὰ ἀΐδια πρότυπα, ἔχοντα ἐσωτερικὴν αὐτοσυνείδησιν καὶ ζωήν. Καὶ ἂς ἴδῃ ἀκόμη ὅτι ὁ ἀρχηγός, ὅστις προϊσταται ὅλων αὐτῶν, εἶναι ὁ καθαρώτατος νοῦς, καὶ ἂς ἴδῃ ἀκόμη τὸ ἀκαταμέτρητον ὕψος τῆς σοφίας, καὶ τὸν ἀληθινώτατον ἐπὶ Κρόνου βίον, ἐπὶ τῆς

ἐποχῆς δηλαδὴ τοῦ θεοῦ, ὅστις εἶναι χορτασμὸς καὶ κατανόησις. Διότι περιέχει μέσα εἰς τὸν ἑαυτόν του πάντα τὰ ἀθάνατα ὄντα, πᾶσαν νόησιν, πᾶσαν ψυχὴν μέσα εἰς μίαν αἰωνίαν ἡρεμίαν... Ἐκτελεῖ δὲ ὁ Νοῦς νοητικὰς ἐνεργείας χωρὶς νὰ περιπλανᾶται εἰς ἀναζητήσεις, ἀλλὰ ἔχων εἰς τὴν κατοχήν του τὰ νοούμενα. Καὶ ἡ μακαριότης του δὲν εἶναι κάτι τὸ ὁποῖον ἀποκτᾷ αὐτὸς βραδύτερον, εἶναι εἰς τὸν αἰῶνα τὸν ἄπαντα, ὁ Νοῦς τὰ πάντα, καὶ ἀποτελεῖ τὴν πραγματικὴν αἰωνιότητα, τὴν ὁποίαν προσπαθεῖ νὰ ἀπομιμηθῇ ὁ χρόνος τριγυρίζων γύρω ἀπὸ τὴν ψυχήν, ἐνῷ ἄλλα μὲν τοῦ διαφεύγουν (δηλαδὴ τὰ παρελθόντα), ἐπὶ ἄλλων δὲ (δηλαδὴ τῶν μελλόντων) προσπαθεῖ νὰ θέσῃ τὴν χεῖρα του). Ὁ νοητὸς κόσμος οὕτω τίθεται εἰς τὸν χῶρον τῆς αἰωνιότητος τῆς ὁποίας ἀπομίμημα εἶναι ὁ χρόνος, ὅστις κυμαίνεται μεταξὺ παρελθόντος καὶ μέλλοντος. Μέσα εἰς τὸν Νοῦν ὑπάρχουν αἱ ἰδέαι νοούμεναι ὡς ἐνέργειαι. Ὁ Νοῦς ἐμπεριέχει μίαν διαλεκτικὴν δυαδικότητα. Εἶναι συγχρόνως νόησις καὶ νοούμενον, κογκιτάτιο καὶ κογκιτάτουμ (cogitatio - cogitatum) ὅπως θὰ εἴπῃ ἀργότερον ὁ Καρτέσιος, καὶ νόησις καὶ νόημα ὅπως λέγει ἡ σύγχρονός μας φαινομενολογικὴ φιλοσοφία: «Ἅμα γὰρ ἐκεῖνα καὶ συνυπάρχει καὶ οὐκ ἀπολείπει ἄλληλα, ἀλλὰ δύο ὄντα τοῦτο τὸ ἓν ὁμοῦ νοῦς καὶ ὂν καὶ νοοῦν καὶ νοούμενον, ὁ μὲν νοῦς κατὰ τὸ νοεῖν, τὸ δὲ ὂν κατὰ τὸ νοούμενον. Οὐ γὰρ ἂν γένοιτο τὸ νοεῖν ἑτερότητος μὴ οὔσης καὶ ταυτότητος δέ» (Διότι συγχρόνως ἐκεῖνα καὶ συνυπάρχουν καὶ δὲν ἐγκαταλείπει τὸ ἓν τὸ ἄλλο, ἀλλὰ καίτοι εἶναι δύο, ὅμως συναποτελοῦν αὐτὴν τὴν ἑνότητα, ἤτις εἶναι συγχρόνως νοῦς καὶ ὄν, νοοῦν καὶ νοούμενον. Εἶναι ἡ ἑνότης αὕτη νοῦς ἐξ ἀφορμῆς τῆς νοητικῆς ἐνεργείας, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἐμφανίζεται ἡ ἑνότης αὕτη ὡς ὄν, ἐπειδὴ τὸ νοούμενον εἶναι ἀντικείμενον τῆς σκέψεως. Διότι νοητικὴ ἐνέργεια δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ ἂν δὲν ὑπάρχῃ ἑτερότης καὶ ἂν δὲν ὑπάρχῃ συγχρόνως καὶ ταυτότης) (Πλωτ. Ἐνν. αὐτόθι). Αἱ γενικαὶ ὀντολογικαὶ κατηγορίαι εἶναι κατὰ τὸν Πλωτῖνον τὰ πέντε ἀνώτατα γένη περὶ τῶν ὁποίων κάμνει λόγον ὁ Πλάτων εἰς τὸν «Σοφιστήν» του: «Γίνεται οὖν τὰ πρῶτα νοῦς, ὂν ἑτερότης, ταυτότης· δεῖ δὲ καὶ κίνησιν λαβεῖν καὶ στάσιν. Καὶ κίνησιν μέν, εἰ νοεῖ, στάσιν δέ, ἵνα τὸ αὐτό. Τὴν δ' ἑτερότητα, ἵν' ἡ νοοῦν καὶ νοούμενον. Ἢ ἐὰν ἀφέλῃς τὴν ἑτερότητα, ἓν γενόμενον σιωπήσεται» (Πλωτ. Ἐνν. αὐτόθι) (Τὰ πρῶτα γένη εἶναι νοῦς, ὄν, ἑτερότης, ταυτότης. Πρέπει ἀκόμη νὰ προσθέσωμεν τὴν κίνησιν καὶ τὴν στάσιν. Τὴν κίνησιν μὲν πρέπει νὰ τὴν προσθέσωμεν, λαμβάνοντες ὑπ' ὄψιν ὅτι νοεῖ, τὴν δὲ στάσιν, διὰ νὰ μένῃ τὸ νοοῦν τὸ αὐτὸ κατὰ τὴν ἐνέργειαν τῆς νοήσεως. Τὴν ἑτερότητα πρέπει νὰ τὴν προσθέσωμεν διὰ νὰ γίνεται διάκρισις μεταξὺ τοῦ νοοῦντος καὶ τοῦ νοουμένου. Ἢ, διὰ νὰ χρησιμοποιήσωμεν ἄλλην διατύπωσιν, ἂν ἀφαιρέσῃς τὴν κίνησιν, θὰ παρουσιασθῇ ἑνότης καὶ θὰ ἐπακολουθήσῃ ἡ ἀκινησία τῆς σιωπῆς). Εἶναι φανερὸν ὅτι ὁ Πλωτῖνος ἐνταῦθα δημιουργεῖ τὴν φιλοσοφίαν του ὡς ἑρμηνευτὴς τῶν διδασκαλιῶν τοῦ Πλάτωνος. Ἡ πλατωνικὴ φιλοσοφία φιλοδοξεῖ νὰ ἐμφανισθῇ ὡς δημιουργικὴ ἐπανάληψις τοῦ Πλατωνισμοῦ, στηριζομένη εἰς γνησίαν καὶ ἀληθινὴν ἑρμηνείαν τοῦ βαθυτέρου της νοήματος.

Τὴν τρίτην ὀντολογικὴν βαθμίδα διὰ τὸν Πλωτῖνον ἀποτελεῖ ἡ ψυχή. Ὅπως ὁ Νοῦς εἶναι εἰκὼν καὶ ἀπαύγασμα τοῦ Ἑνὸς κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ ἡ ψυχὴ τυγχάνει εἰκὼν καὶ ἀπαύγασμα τοῦ Νοῦ. Τὴν ψυχὴν τὴν γεννᾷ ὁ Νοῦς, ὅστις ἐν συγκρίσει πρὸς αὐτὴν εἶναι «εἶδος». Ἡ ψυχὴ παραβαλλομένη μὲ τὸν Νοῦν εἶναι ἀντίτυπον «τύπος». Ἀνήκει ὅμως εἰς τὸν ὑπεραισθητὸν κόσμον καὶ ἀποτελεῖ τὴν μεσάζουσαν ὀντότητα μεταξὺ τῆς νοητικῆς καὶ αἰσθητικῆς οὐσίας. Παραβαλλομένη πρὸς τὰς βαθμίδας τοῦ πλατωνικοῦ συστήματος ἡ κατάταξις τοῦ Πλωτίνου ἐμφανίζει τὴν ψυχὴν ὡς ἀντιστοιχοῦσαν μὲ τὴν ψυχὴν τοῦ κόσμου, ὅπως τὴν περιγράφει ὁ Πλάτων εἰς τὸν «Τίμαιον». Ἀλλ' ἐνῷ ὁ Πλάτων δέχεται μίαν μόνον ψυχὴν τοῦ κόσμου, ὁ Πλωτῖνος κάμνει διάκρισιν μεταξὺ μιᾶς ἀρχικῆς ψυχῆς, ἥτις ἵσταται πλησίον τοῦ Νοῦ, καὶ μεταξὺ μιᾶς δευτερογενοῦς ψυχῆς ἥτις ἀποτελεῖ γέννημα τῆς ἀρχικῆς. Τὴν δευτερόγονον ταύτην ψυχὴν ὀνομάζει φύσιν. Εἰς τὴν τρίτην Ἐννεάδα (8, 4) ρητῶς λέγει ὅτι ἡ φύσις εἶναι ψυχή: «Ἡ λεγομένη φύσις ψυχὴ οὖσα, γέννημα ψυχῆς προτέρας δυνατώτερον ζώσης» (Ἡ λεγομένη φύσις εἶναι ψυχὴ καὶ ἀποτελεῖ γέννημα ψυχῆς, ἥτις ἔχει, ἐν συγκρίσει μὲ αὐτήν προτεραιότητα καὶ ἥτις ζῇ ζωὴν ἐντονωτέραν). Ὥστε ἡ ψυχὴ τοῦ κόσμου διαιρεῖται εἰς δύο τμήματα, εἰς τὸ ἀνώτερον, ὅπερ ἀποτελεῖ τὴν «προτέραν ψυχήν», καὶ εἰς τὸ κατώτερον τὸ ὁποῖον ταυτίζεται μὲ τὴν φύσιν. Τὸ ἀνώτερον τμῆμα στρέφει τὸ βλέμμα του πρὸς τὰς ἰδέας αἵτινες ὑφίστανται μέσα εἰς τὸν νοητὸν κόσμον. Ἐκ τῆς τοιαύτης θέας καθίσταται ἡ ψυχὴ μεστὴ «σπερματικῶν λόγων», οἵτινες κάμνουν αὐτὴν ἱκανὴν πρὸς ἐνέργειαν. Ἀλλὰ τὴν ἐνέργειάν της δὲν τὴν ἐκδηλώνει ἡ «προτέρα ψυχὴ» ἀμέσως. Οἱ «πρῶτοι λόγοι», οἵτινες ἐδημιουργήθησαν μέσα εἰς αὐτὴν γεννοῦν εἰς τὴν δευτερόγονον ψυχήν, δηλαδὴ τὴν φύσιν, «δευτέρους» σπερματικοὺς λόγους, οἱ ὁποῖοι ἐκδηλώνουν τὴν ἐνεργητικὴν ἐπενέργειαν τῆς φύσεως ἐπὶ τῆς ὕλης. Κατ' ἐπενέργειαν τῶν ἐν τῇ φύσει σπερματικῶν λόγων διαμορφοῦται ἡ ἄψυχος ὕλη καὶ λαμβάνει ὁ αἰσθητὸς κόσμος τὴν μορφὴν καὶ τάξιν ὑπὸ τὴν ὁποίαν ἐμφανίζεται: «Δεῖ τὴν τοῦ παντὸς ψυχὴν θεωρεῖν μὲν τὰ ἄριστα ἀεὶ ἰεμένην πρὸς τὴν νοητὴν φύσιν καὶ τὸν θεόν, πληρουμένην δὲ αὐτῆς καὶ πεπληρωμένης οἷον ἀπομεστουμένης αὐτῆς τὸ ἐξ αὐτῆς ἴνδαλμα καὶ τὸ ἔσχατον αὐτῆς πρὸς τὰ κάτω τὸ ποιοῦν τοῦτο εἶναι» (Πλ. Ἐνν. 2, 3, 18) (Ἡ ψυχὴ τοῦ παντὸς ὑποχρεωτικῶς λαμβάνει ὡς ἀντικείμενα θέας πάντοτε τὰ ἄοιστα, φερομένη πάντοτε πρὸς τὴν νοητὴν φύσιν καὶ τὸν Θεόν. Ἐφ' ὅσον δὲ γεμίζει αὐτὴ ἀπὸ τὴν θέαν. καὶ ἀποτελειώνεται ὁ τοιοῦτος κορεσμός, ὡσὰν πλέον νὰ ἔχῃ γίνει μεστὴ καὶ ὡριμασμένη, τὸ ἐξ αὐτῆς παραγόμενον ὁμοίωμα καὶ τὸ ἔσχατον πρὸς τὰ κάτω τμῆμά της αὐτὸ εἶναι τὸ ὁποῖον ἀσκεῖ τὴν κατασκευαστικὴν (δημιουργικὴν) ἐν τῇ φύσει ἐπενέργειαν). Ὁ Πλωτῖνος θέλει νὰ εἴπῃ ὅτι οἱ εἰς τὸ ἀνώτερον τμῆμα τῆς ψυχῆς τοῦ κόσμου ἐναποταμιευόμενοι σπερματικοὶ λόγοι γεννοῦν εἰς τὸ κατώτερον τμῆμα τῆς ψυχῆς τοῦ κόσμου, δηλαδὴ εἰς τὴν φύσιν δευτερογόνους σπερματικοὺς λόγους, διὰ τῆς ἐπενεργείας τῶν ὁποίων κατασκευάζει ἡ φύσις ἐκ τῆς ἀμόρφου ὕλης τὰ παρουσιάζοντα καθωρισμένην μορφὴν καὶ τάξιν αἰσθητά, φυσικὰ ὄντα. Ὁ Πλωτῖνος χρησιμοποιεῖ ἐνταῦθα καὶ τὴν ἔννοιαν τῶν σπερματικῶν λόγων, τὴν ὁποίαν εἶχον εἰσαγάγει εἰς τὴν φιλοσοφικὴν ὁρολογίαν οἱ Στωικοί. Οἱ σπερματικοὶ λόγοι ἀπορρέουν ἀπὸ τὸν Νοῦν ὅπως τὸ φῶς ἀπὸ τὸν ἥλιον: «ἕως γὰρ ἂν ἡ νοῦς καὶ ψυχή, ῥεύσονται οἱ λόγοι εἰς τοῦτο τὸ εἶδος τῆς ψυχῆς ὥσπερ ἕως ἂν ἡ ἥλιος, πάντα τὰ ἀπ' αὐτοῦ φῶτα» (Ἐνν. Πλωτ. αὐτόθι) (Ἐφ' ὅσον θὰ ὑπάρχῃ Νοῦς καὶ ψυχὴ θὰ ῥέουν εἰς τὸ κατώτερον τοῦτο εἶδος τῆς ψυχῆς οἱ σπερματικοὶ λόγοι, ἀπαράλλακτα καθὼς, ἕως ὅτου ὑπάρχει ἥλιος, θὰ ἀπορρέουν τὰ ἐξ αὐτοῦ ἀκτινοβολούμενα φῶτα).

Ἀφοῦ ἐτέθη ὡς ὑπαρκτὴ ὑπόστασις ἡ ψυχὴ τοῦ κόσμου, εἶναι ἀνάγκη νὰ διευκρινηθῇ καὶ ἡ σχέσις τῶν ἀτομικῶν ψυχῶν πρὸς ταύτην. Πρέπει νὰ ἀποτελοῦν αἱ ἐπὶ μέρους ἀτομικαὶ ψυχαὶ ἑνότητα μὲ τὴν ψυχὴν τοῦ κόσμου, χωρὶς ὅμως νὰ συγχέωνται καὶ νὰ ἐξαφανίζωνται μέσα εἰς αὐτήν. Ὁ Πλωτῖνος ἀντικρύζει ἓν διαλεκτικὸν πρόβλημα, τὸ ὁποῖον τὸν ὑποχρεώνει νὰ συνδιαλλάξῃ τὴν ἑνότητα πρὸς τὴν πολλαπλότητα. Τὸ πρόβλημα τοῦτο ἔχει καταστήσει ἀντικείμενον εἰδικῆς ἐρεύνης εἰς τὴν ὑπὸ τὸν τίτλον «Περὶ τοῦ εἰ πᾶσαι αἱ ψυχαὶ μία» πραγματείαν του, τὴν συμπεριληφθεῖσαν εἰς τὴν τετάρτην Ἐννεάδα. Ἀναπτύσσων τὰς σχετικὰς ἀπορίας, παρατηρεῖ ὁ Πλωτῖνος, ὅτι ἂν αἱ μερικαὶ ἑνὸς ἑκάστου ἀνθρώπου καὶ ζώου ψυχαὶ ἀποτελοῦν ἑνότητα μετὰ τῆς ψυχῆς τοῦ κόσμου, θὰ ἔπρεπεν ὅ,τι αἰσθάνεται μία συγκεκριμένη ψυχὴ νὰ τὸ αἰσθάνωνται συγχρόνως καὶ ἅπασαι αἱ ἄλλαι. Εἶναι ἄξιον προσοχῆς ὅτι καὶ κατὰ τὸν 17ον αἰῶνα ὁ Πέτρος Μπαΐλ, ὁ γνωστὸς συγγραφεὺς τοῦ ἱστορικοῦ καὶ κριτικοῦ λεξικοῦ, ἀντέταξε τὸ αὐτὸ ἀκριβῶς ἐπιχείρημα κατὰ τοῦ πανθεϊστικοῦ συστήματος τοῦ Σπινόζα. Ὁ Πλωτῖνος εἶχε διατυπώσει κατὰ τὸν ἀκόλουθον τρόπον τὴν λεχθεῖσαν ἀπορίαν: «Ἐχρῆν γὰρ ἐμοὶ αἰσθανομένου καὶ ἄλλον αἰσθάνεσθαι, καὶ ἀγαθοῦ ὄντος ἀγαθὸν ἐκεῖνον εἶναι καὶ ἐπιθυμοῦντος ἐπιθυμεῖν, καὶ ὅλως ὁμοπαθεῖν ἡμᾶς τε πρὸς ἀλλήλους καὶ πρὸς τὸ πᾶν, ὥστε ἐμοῦ παθόντος συναισθάνεσθαι τὸ πᾶν. Πῶς δὲ καὶ μιᾶς οὔσης, ἡ μὲν λογική, ἡ δὲ ἄλογος, καὶ ἡ μὲν ἐν ζώοις, ἡ δὲ ἐν φυτοῖς ἄλλη; Πάλιν δὲ εἰ μὴ θησόμεθα ἐκείνας, τό τε πᾶν ἐν οὐκ ἔσται, μία τε ἀρχὴ ψυχῶν οὐχ εὑρεθήσεται» (Πλ. Ἐνν. 4.9.1.). (Διότι θὰ ἔπρεπεν, ἐὰν ἡ ἰδική μου ψυχὴ ἦτο ἡ αὐτὴ μὲ τὴν ψυχὴν ἑνὸς ἄλλου, ὅταν ἐγὼ λαμβάνω αἴσθημά τι καὶ τὸ ἄλλο ἄτομον νὰ ἔχῃ τὸ αὐτὸ αἴσθημα, καὶ ὅταν εἶμαι ἐγὼ ἀγαθὸς νὰ εἶναι ἐπίσης ἀγαθὸν καὶ ἐκεῖνο τὸ ἄλλο ἄτομον, καὶ ὅταν τὸ καταλαμβάνῃ μία ἐπιθυμία, νὰ μὲ καταλαμβάνῃ καὶ ἐμὲ ἡ αὐτὴ ἐπιθυμία, καὶ ἐν γένει νὰ δοκιμάζωμεν τὰ αὐτὰ ψυχικὰ φαινόμενα καὶ ἡμεῖς πρὸς ἀλλήλους καὶ πρὸς τὸ σύμπαν, ὥστε ὅταν συμβαίνῃ κάτι μέσα εἰς ἐμέ, νὰ τὸ αἰσθάνεται συγχρόνως καὶ ὅλον τὸ σύμπαν. Ἀλλὰ παρουσιάζεται προσέτι ἡ ἀπορία, πῶς, ἐνῶ ἡ ψυχὴ εἶναι δι' ὅλον τὸ σύμπαν μία, ἔχομεν ἀφ' ἑνὸς μὲν λογικὰς καὶ ἀφ' ἑτέρου μὴ λογικὰς ψυχὰς καὶ πῶς ὑπάρχουν ἄλλαι μὲν ψυχαὶ εἰς ζῶα, ἄλλαι δὲ πάλιν εἰς φυτά. Ἀλλ' ἐὰν δὲν παραδεχθῶμεν τὸ ἐνιαῖον ὅλων τῶν ψυχῶν καὶ τὸ σύμπαν δὲν θὰ παρουσιάζεται ὡς ἐνιαῖον καὶ δὲν θὰ εὕρωμεν μίαν ἐνιαίαν ἀρχὴν τῶν ψυχῶν). Τὴν τιθεμένην ἀπορίαν ὁ Πλωτῖνος λύει ἀκολουθῶν τὰ ἐν τῷ «Τιμαίῳ» τοῦ Πλάτωνος ἀναπτυσσόμενα, συμφώνως πρὸς τὰ ὁποῖα ἡ ψυχὴ ἐν γένει εἶναι μῖγμα τῆς μὴ ὑποκειμένης εἰς μερισμὸν «ἀμεροῦς» οὐσίας πρὸς τὴν «μεριστὴν» φύσιν. «Οὐδὲ γὰρ οὕτως μίαν λέγομεν, ὡς πάντη πλήθους ἄμοιρον, ἀλλὰ μίαν καὶ πλῆθος λέγομεν καὶ μετέχειν τῆς φύσεως τῆς περὶ τὰ σώματα μεριστῆς γενομένης καὶ τῆς ἀμερίστου αὖ, ὥστε πάλιν εἶναι μίαν» (Πλωτ. Ἐνν. αὐτόθι) (Διότι λέγοντες ὅτι ἡ ψυχὴ δὲν εἶναι μία δὲν ἐννοοῦμεν ὅτι δὲν μετέχει οὐδόλως εἰς τὸ πλῆθος, ἀλλὰ τὴν θεωροῦμεν ἑνότητα συγχρόνως καὶ πολλαπλότητα καὶ λέγομεν ὅτι ἔχει μετοχὴν καὶ ἐπὶ τῆς φύσεως, ἥτις εἶναι σωματικὴ καὶ ἐπλάσθη ἐπιδεκτικὴ μερισμοῦ καὶ ἐπὶ τῆς φύσεως, καὶ ἀφ' ἑτέρου τῆς μὴ ὑποκειμένης εἰς μερισμὸν ὥστε πάλιν νὰ εἶναι μία). Ἐπεξηγῶν εἰς τὴν αὐτὴν πραγματείαν τὴν περὶ τοῦ ἐνιαίου τῆς ψυχῆς θεωρίαν γράφει: «Τοῦτο δὲ ἔστι τὸ μίαν καὶ τὴν αὐτὴν ἐν πολλοῖς σώμασι ψυχὴν ὑπάρχειν καὶ πρὸ ταύτης τῆς μιᾶς τῆς ἐν πολλοῖς ἄλλην εὖ εἶναι μὴ ἐν πολλοῖς, ἀφ' ἧς ἡ ἐν πολλοῖς μία ὥσπερ εἴδωλον οὖσα πολλαχοῦ φερόμενον τῆς ἐν ἑνὶ μιᾶς, οἷον εἰ ἐκ δακτύλους ἑνὸς πολλοὶ κηροὶ τὸν αὐτὸν τύπον ἀπομαξάμενοι φέροιεν» (Τοῦτο δὲ σημαίνει ὅτι ὑπάρχει μία καὶ ἡ αὐτὴ ψυχὴ εἰς τὰ πολλὰ σώματα, ἀλλὰ προηγεῖται πρὶν ἀπὸ τὴν μίαν αὐτὴν ψυχήν, ἥτις ὑπάρχει μέσα εἰς τὰ πολλὰ σώματα, πάλιν μίαν ἄλλη, ἥτις δὲν ὑπάρχει μέσα εἰς τὰ πολλὰ σώματα. Ἀπὸ αὐτὴν τὴν ψυχὴν ἔχει τὴν προέλευσίν της ἡ μέσα εἰς τὰ πολλὰ σώματα ὑπάρχουσα μία ψυχή, ὡσὰν νὰ εἶναι ἀποτυπωμένον εἰς πολλὰ μέρη ὁμοίωμα τῆς μιᾶς ψυχῆς, ἥτις μένει πάντοτε μέσα εἰς τὴν ἑνότητά της. Συμβαίνει κάτι παρόμοιον, τὸ ὁποῖον παρατηρεῖται εἰς τὴν περίπτωσιν κατὰ τὴν ὁποίαν εἰς πολλὰ σημεῖα τοῦ κηροῦ ἀποτυπώνεται τὸ αὐτὸ ἀποτύπωμα προερχόμενον ἐκ τῆς σφραγῖδος τοῦ αὐτοῦ δακτυλίου). Τὴν ἑνότητα τῆς ἐνιαίας ψυχῆς, ἥτις εἶναι διάχυτος εἰς τὰ πολλὰ μέρη τοῦ σύμπαντος, ἀποδεικνύει ὁ Πλωτῖνος, χρησιμοποιῶν τὰς περὶ παγκοσμίου συμπαθείας δοξασίας τῶν Στωικῶν. Εἰς ταύτην δὲ συμπεριλαμβάνει καὶ τὰ μαγικὰ καὶ τηλεπαθητικὰ φαινόμενα: «Καὶ μὴν ἐκ τοῦ ἐναντίου φησὶν ὁ λόγος συμπαθεῖν ἀλλήλοις ἡμᾶς καὶ συναλγοῦντος ἑκ τοῦ ὁρᾶν

καὶ διαχεομένους καὶ εἰς τὸ φιλεῖν ἑλκομένους κατὰ φύσιν· μήποτε γὰρ τὸ φιλεῖν διὰ τοῦτο. Εἰ δὲ καὶ ἐπωδαὶ καὶ ὅλως μαγεῖαι συνάγουσι καὶ συμπαθεῖς πόρρωθεν ποιοῦσι πάντως τοι διὰ ψυχῆς μιᾶς. Καὶ λόγος δὲ ἠρέμα λεχθεὶς διέθηκε τὰ πόρρω, καὶ κατακούειν πεποίηκε τὸ διεστώς, ἀμήχανον ὅσον τόπον. Ἐξ ὧν ἔστι τὴν ἑνότητα μαθεῖν ἁπάντων τῆς ψυχῆς μιᾶς οὔσης» (Καὶ ὅμως κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὰ ἀναπτυχθέντα μᾶς φανερώνει ἡ συζήτησις ὅτι αἰσθανόμεθα ἀμοιβαίαν συμπάθειαν καὶ ὅτι συμμεριζόμεθα βλέποντες τὸ αὐτὸ θέαμα τὸ ἄλγος καὶ τὴν χαρὰν καὶ αἰσθανόμεθα φυσικὴν πρὸς τὴν φιλίαν ἕλξιν. Καὶ εἶναι λίαν πιθανὸν ὅτι καὶ ἡ φιλία δημιουργεῖται ἐξ ἀφορμῆς αὐτοῦ τοῦ γεγονότος. Ἐὰν δὲ ὑποθέσωμεν ὅτι αἱ ἐπωδαὶ καὶ γενικῶς αἱ μαγεῖαι μᾶς φέρουν εἰς πλησίασιν καὶ μᾶς κάμνουν ὥστε νὰ ἐπικοινωνῶμεν διὰ τῆς συμπαθείας ἀπὸ μεγάλας ἀποστάσεις αὐτὸ ὁπωσδήποτε δύναται νὰ συμβαίνῃ ἐξ αἰτίας τῆς ὑπάρξεως μιᾶς ἐνιαίας ψυχῆς. Καὶ λόγος δὲ ἐκφωνηθεὶς εἰς χαμηλὸν τόνον συνέβη νὰ ἐπιδράσῃ ἐπὶ πραγμάτων κειμένων εἰς μακρυνὴν ἀπόστασιν καὶ νὰ γίνῃ ἀκουστὸς εἰς ἀκαταμέτρητον ἀπόστασιν. Ἐξ ὅλων τούτων δυνάμεθα νὰ ἐννοήσωμεν τὴν ἑνότητα τῆς μιᾶς καὶ εἰς ὅλα ἀνηκούσης ψυχῆς). Εἶναι φανερὸν ὅτι ὁ Πλωτῖνος ἐπιχειρεῖ νὰ ὑπερνικήσῃ τὸν δυϊσμὸν τῆς ἑνότητος καὶ πολλαπλότητος, χρησιμοποιῶν τὴν ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος διδαχθεῖσαν ἀνάμιξιν τῆς μεριστῆς καὶ ἀμερίστου οὐσίας. Τείνει τοιουτοτρόπως ἀπὸ τὸν δυϊσμὸν εἰς τὸν ἑνισμόν, τὸν ὁποῖον ἐπρέσβευον οἱ Στωικοί.

Τὴν αὐτὴν τάσιν πρὸς τὴν ὑπερνίκησιν τοῦ δυϊσμοῦ παρατηροῦμεν καὶ προκειμένου περὶ τῆς ψυχῆς τοῦ μεμονωμένου ἀνθρώπου, ἥτις ὡς πνευματικὴ οὐσία εἶναι συγχρόνως καὶ μεριστὴ καὶ ἀμέριστος. 'Η ψυχὴ εἶναι διαμοιρασμένη εἰς ὅλα τὰ μέρη τοῦ σώματός μας, ἀφ' ἑτέρου ὅμως ἀποτελεῖ καὶ ὁλότητα. "Εκαστον μέρος τοῦ σώματός μας εἶναι ἔμψυχον, αἰσθάνεται τὸν πόνον καὶ τὸ ψῦχος, ἀλλὰ συγχρόνως λέγομεν ὅτι λόγῳ τοῦ ἄλγους ἑνὸς μέρους τοῦ σώματός μας αἰσθανόμεθα ὁλόκληρον τὸν ἑαυτόν μας νὰ πονῇ. «'Η δ' ὁμοῦ μεριστή τε καὶ ἀμέριστος φύσις, ἣν δὴ ψυχὴν εἶναί φαμεν, οὐχ οὕτως ὡς τὸ συνεχὲς μία, μέρος ἄλλο τὸ δ' ἄλλο ἔχουσα· ἀλλὰ μεριστὴ μέν, ὅτι ἐν πᾶσι μέρεσι τοῦ ἐν ᾧ ἐστι, ἀμέριστος δέ, ὅτι ὅλη ἐν πᾶσι καὶ ἐν ὁτῳοῦν αὐτῶν ὅλη. Καὶ ὁ τοῦτο κατιδὼν τὸ μέγεθος τῆς ψυχῆς καὶ τὴν δύναμιν αὐτῆς εἴσεται, ὡς θεῖον τὸ χρῆμα αὐτῆς καὶ θαυμαστὸν καὶ τῶν ὑπὲρ τὰ χρήματα φύσεων». Πρωτ. 'Ενν. 4,2. ('Η φύσις δὲ ἥτις εἶναι συγχρόνως μεριστὴ καὶ ἀμέριστος, ἡ ὁποία εἴπομεν ὅτι εἶναι ἡ ψυχή, δὲν παρουσιάζει τὴν ἑνότητα, τὴν ὁποίαν ἐμφανίζει τὸ ἀποτελοῦν μίαν ἐνιαίαν συνέχειαν ὑλικὸν σῶμα, καὶ δὲν ἐμφανίζεται ἡ ψυχὴ ὡς ἔχουσα διάφορα μέρη. 'Αλλὰ τὴν χαρακτηρίζομεν μὲν ὡς μεριστήν, διότι ἀναγγέλλει τὴν παρουσίαν της εἰς ὅλα τὰ μέρη τοῦ σώματος τὸ ὁποῖον ἐμψυχώνει. Τὴν χαρακτηρίζομεν δὲ καὶ ἀμέριστον, διότι ὑπάρχει ὁλόκληρος εἰς ὅλα τὰ μέρη καὶ εἰς ἕκαστον ἐκ τῶν μερῶν ὑπάρχει ἐξ ὁλοκλήρου. Καὶ ἐκεῖνος ὅστις κατώρθωσε νὰ διακρίνῃ τοῦτο, θὰ κατανοήσῃ τὸ μέγεθος καὶ τὴν δύναμιν τῆς ψυχῆς, θὰ ἐννοήσῃ δηλαδὴ ὅτι εἶναι πρᾶγμα θεῖον καὶ ἀξιοθαύμαστον, ἄξιον νὰ καταταγῇ εἰς τὰς φύσεις, αἵτινες ἵστανται ὑπεράνω τῶν συνηθισμένων πραγμάτων).

'Ακολουθῶν ὁ Πλωτῖνος τὰς πλατωνικὰς διδασκαλίας δέχεται ὅτι ἡ ψυχὴ προϋπῆρχεν ἐν τῷ οὐρανῷ ἐκ τοῦ ὁποίου καὶ ἐξέπεσε. Περὶ τῆς αἰτίας, ἥτις προεκάλεσε τὴν πτῶσιν τῆς ψυχῆς ὁμιλεῖ πολλάκις ὁ Πλωτῖνος. Πρὶν νὰ ἔλθουν εἰς τὸν κόσμον τοῦτον, αἱ ψυχαὶ τῶν ἀνθρώπων εὑρίσκοντο εἰς τὸν νοητὸν τόπον ἀποτελοῦσαι μέρος τῆς νοητῆς οὐσίας: «Πρὸ τοῦ ταύτην τὴν γένεσιν γενέσθαι ἦμεν ἐκεῖ ἄνθρωποι ἄλλοι ὄντες καί τινες καὶ θεοί, ψυχαὶ καθαραὶ καὶ νοῦς συνημμένος τῇ ἁπάσῃ οὐσίᾳ, μέρη ὄντες τοῦ νοητοῦ οὐκ ἀφωρισμένα οὐδ' ἀποτετμημένα». (Πλωτ. 'Ενν. 6,4,14) (Πρὶν ἔλθωμεν εἰς αὐτὴν τὴν γένεσιν εἴμεθα εἰς ἐκεῖνον τὸν κόσμον, ὄντες ἄλλοι ἄνθρωποι καὶ μερικοὶ καὶ θεοί, καθαραὶ ψυχαὶ καὶ νοῦς ὅστις εἶχεν ἀδιάλυτον ἑπαφὴν μὲ τὸ σύνολον τῆς οὐσίας. "Ημεθα τότε μέρη τοῦ νοητοῦ οὐχὶ ξεχωρισμένα οὔτε ἀποκεκομμένα). Πῶς ὅμως συνέβη ἡ πτῶσις; Εἰς τὴν πρώτην 'Εννεάδα (8,14) θεωρεῖ ὡς αἴτιον προκαλοῦν τὴν πτῶσιν τῆς ψυχῆς μίαν ἀσθένειάν της, προερχομένην ἐκ τῆς ἀναμίξεώς της μὲ τὴν ὕλην: «Καὶ τοῦτό ἐστι πτῶμα ψυχῆς τὸ οὕτως ἐλθεῖν εἰς ὕλην καὶ ἀσθενεῖν, ὅτι πᾶσαι αἱ δυνάμεις οὐ πάρεισιν εἰς ἐνέργειαν κωλυούσης ὕλης παρεῖναι τῷ τὸν τόπον ὃν κατέχει αὐτὴ καταλαβεῖν καὶ οἷον συσπειραθῆναι ποιήσαι ἐκείνην, ὃ δὲ ἔλαβεν οἷον κλέψασα ποιῆσαι κακὸν εἶναι, ἕως ἂν δυνηθῇ ἀναδραμεῖν». (Καὶ αὐτὴ εἶναι ἡ πτῶσις τῆς ψυχῆς, τὸ νὰ ἔλθῃ δηλαδὴ εἰς τὴν ὕλην καὶ νὰ περιπέσῃ εἰς ἀσθένειαν, διότι δὲν εἶναι παροῦσαι αἱ δυνάμεις της διὰ νὰ ἐνεργήσουν, ἐπειδὴ καταλαμβάνει αὐτὴ (ἡ ὕλη) τὸν τόπον ὁ ὁποῖος ἀνήκει εἰς τὴν ψυχὴν καὶ τὴν ἐξαναγκάζει, κατὰ τινα τρόπον, νὰ συσπειρωθῇ. Κλέπτει ἡ ὕλη τὸ χάρισμα τῆς ψυχῆς καὶ τὸ κάμνει κακόν, μέχρις ὅτου δυνηθῇ ἡ ψυχὴ νὰ λάβῃ τὴν ποὸς τὰ ἄνω ὁδόν). Εἰς τὴν πέμπτην ὅμως 'Εννεάδα (1,1) ἀποδίδει τὴν πτῶσιν τῆς ψυχῆς εἰς τὴν ἐμφύτως μέσα εἰς αὐτὴν ἐνυπάρχουσαν ροπὴν πρὸς τὴν ἐλευθερίαν καὶ τὴν δημιουργικὴν δρᾶσιν: «Τί ποτε ἄρα ἐστὶ τὸ πεποιηκὸς τὰς ψυχὰς πατρὸς θεοῦ ἐπιλάθεσθαι καὶ μοίρας ἐκεῖθεν οὔσας καὶ ὅλως ἐκείνου ἀγνοῆσαι καὶ ἑαυτὰς καὶ ἐκεῖνον; 'Αρχὴ μὲν οὖν αὐταῖς τοῦ κακοῦ ἡ τόλμα καὶ ἡ γένεσις καὶ ἡ πρώτη ἑτερότης καὶ τὸ βουληθῆναι δὲ ἑαυτῶν εἶναι. Τῷ δὴ αὐτεξουσίῳ ἐπειδήπερ ἐφάνησαν ἡσθεῖσαι πολλῷ τῷ κινεῖσθαι παρ' αὐτῶν κεχρημέναι, τὴν ἐναντίον δραμοῦσαι καὶ πλείστην ἀπόστασιν πεποιημέναι ἠγνόησαν καὶ ἑαυτὰς ἐκεῖθεν εἶναι· ὥσπερ παῖδες εὐθὺς ἀποσπασθέντες ἀπὸ πατέρων καὶ πολὺν χρόνον πόρρω τραφέντες ἀγνοοῦσι καὶ ἑαυτοὺς καὶ πατέρας. Οὔτ' οὖν ἔτι ἐκεῖνον οὔτε ἑαυτὰς δρῶσαι, ἀτιμάσασαι ἑαυτὰς ἀγνοίᾳ τοῦ γένους, τιμήσασαι τἆλλα καὶ πάντα μᾶλλον ἢ ἑαυτὰς θαυμάσασαι καὶ πρὸς αὐτὰ ἐκπλαγεῖσαι καὶ ἀγασθεῖσαι καὶ ἐξηρτημέναι τούτων ἀπέρρηξαν ὡς οἷόν τε ἑαυτὰς ὢν ἀπεστράφησαν ἀτιμάσασαι». (Ποία τάχα εἶναι ἡ αἰτία, ἥτις ἔκαμε τὰς ψυχὰς νὰ λησμονήσουν τὸν Θεόν ὅστις εἶναι πατὴρ των, καὶ ἑνῷ εἶναι κομμάτια ἀποσπασθέντα ἀπὸ ἐκεῖνον τὸν κόσμον καὶ ἐξ ὁλοκλήρου ἀνήκουν εἰς αὐτόν, νὰ ἀγνοήσουν καὶ τὸν ἑαυτόν των καὶ ἐκεῖνον; 'Αρχὴ βεβαίως δι' αὐτὰς τοῦ κακοῦ ὑπῆρξε ἡ τόλμη καὶ ἡ τάσις πρὸς γένεσιν, καὶ ἡ πρώτη ἑτερότης (δηλαδὴ διάσπασις) καὶ ἡ ἐπιθυμία των νὰ ἀνήκουν μόνον εἰς τὸν ἑαυτόν των. 'Επειδὴ λοιπὸν ἔκδηλον εὐχαρίστησιν παρέσχεν εἰς αὐτὰς ἡ αὐτεξουσιότης των καὶ εἶχον χρησιμοποιήσει καθ' ὑπερβολὴν τὴν ἐκ μέρους αὐτῶν ἐκπηγάζουσαν κίνησιν, ἀφοῦ ἠκολούθησαν τὴν ἐναντίον πρὸς τὸν Θεὸν κατεύθυνσιν καὶ ἀπεμακρύνθησαν εἰς μεγίστην ἀπ' αὐτοῦ ἀπόστασιν ἠγνόησαν ὅτι καὶ ὁ ἑαυτός των κατήγετο ἀπὸ ἐκεῖνον τὸν κόσμον. "Επαθον ὡσὰν τὰ παιδιά, τὰ ὁποῖα, ἀποσπασθέντα ἀμέσως ἀπὸ τοὺς πατέρας των καὶ ἀνατραφέντα πολὺν χρόνον μακρυὰ ἀπ' αὐτοὺς ἀγνοοῦν καὶ τὸν ἑαυτόν τους καὶ τοὺς πατέρας των. 'Επειδὴ λοιπὸν δὲν ἔβλεπον πλέον οὔτε ἐκεῖνον οὔτε τοὺς ἑαυτούς των, περιεφρόνησαν τὸν ἑαυτόν τους ἀγνοοῦσαι τὴν καταγωγήν των. 'Εξετίμησαν δὲ πάντα τὰ ἄλλα περισσότερον ἀπὸ τοὺς ἑαυτούς των, κατελήφθησαν ἀπὸ θαυμασμὸν καὶ ἔκπληξιν ἀπέναντι αὐτῶν καὶ καταληφθεῖσαι ἀπὸ ἀφοσίωσιν πρὸς αὐτά, προσεκολλήθησαν κοντά των καὶ ἐχώρισαν τὸν ἑαυτόν των διὰ ῥήγματος ἀπὸ τὴν πρώτην των καταγωγήν, τὴν ὁποίαν ἀπεστράφησαν καὶ περιεφρόνησαν). "Ωστε κατὰ τὴν δευτέραν ταύτην ἐκδοχὴν ἡ πτῶσις τῶν ψυχῶν εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς τάσεως πρὸς ἐλευθερίαν καὶ αὐτεξουσιότητα. Αἱ ψυχαὶ κατέρχονται πρὸς τὴν ὕλην, διὰ νὰ βεβαιωθοῦν περὶ τῆς αὐτεξουσιότητός των. Κατερχόμεναι εἰς τὸν ὑλικὸν κόσμον ἀσχολοῦνται μὲ τὴν μορφοποίησιν τῆς ἀμόρφου ὕλης. 'Απομιμοῦνται τοιουτοτρόπως τὴν δημιουργικὴν δρᾶσιν, τὴν ὁποίαν ἀσκεῖ εἰς τὸν νοητὸν κόσμον τὸ "Εν, ὅπερ διαμορφώνει εἰς ἑνότητα τὰς μέσα εἰς τὸν Νοῦν ὑπαρχούσας ἰδέας. Εὑρισκομένη εἰς τὸν ὑλικὸν κόσμον ἡ ψυχὴ καὶ περιπίπτουσα εἰς ταλαιπωρίας λόγῳ τῆς δεσμεύσεώς της εἰς τὸ σῶμα, ἀποκτᾶ καὶ πάλιν συνείδησιν τῆς καταγωγῆς της. Διακρίνει ὅτι εἶναι διάφορος τῆς ὕλης καὶ ἀναγεννᾶται μέσα εἰς αὐτὴν ἡ ὄρεξις νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὸν οὐράνιον τόπον, ἐκ τοῦ ὁποίου ἐξέπεσε. Κατόπιν τούτου καταλαμβάνεται. ἀπὸ τὴν ἐπιθυμίαν νὰ φύγῃ ἀπὸ τὸν ὑλικὸν κόσμον. 'Ο Πλωτῖνος δέχεται ὡς γεγονὸς τὴν πτῶσιν τῆς ψυχῆς, συμφωνῶν οὕτω μὲ τὴν ἀντίστοιχον θεολογικὴν διδασκαλίαν. Εἶναι ἐπίσης σύμφωνος καὶ ὡς πρὸς τὴν αἰτίαν τὴν προκαλέσασαν τὴν πτῶσιν. 'Η ἄνευ μέτρου τάσις τῆς ψυχῆς πρὸς ἐλευθερίαν καὶ αὐτεξουσιότητα· συνεπάγεται κατ' αὐτὸν τὴν πτῶσιν. Τὴν ἀποκατάστασιν τῆς ἐκπεσούσης ψυχῆς θεωρεῖ πραγματοποιήσιμον διὰ τῆς ἐκστάσεως καὶ θεωρίας. Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο χωρίζεται ἀπὸ τὴν χριστιανικὴν ἀντίληψιν, ἥτις πιστεύει ὅτι διὰ τὴν ἀποκατάστασιν ἀπαραίτητος εἶναι ἡ συνδρομὴ τῆς θείας χάριτος.

'Ανασκοποῦντες τὰς περὶ ψυχῆς διδασκαλίας τοῦ Πλωτίνου διαπιστοῦμεν ὅτι ἡ τρίτη αὕτη ὑπόστασις ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὴν σύνθετον ἐξ ἀμερίστου καὶ μεριστῆς φύσεως οὐσίαν, περὶ τῆς ὁποίας ὁμιλεῖ ὁ Πλάτων εἰς τὸν «Τίμαιον». Δέχεται καὶ ὁ Πλωτῖνος τὴν ὕπαρξιν ψυχῆς τοῦ κόσμου, ὑποδιαιρῶν ταύτην εἰς δύο βαθμίδας τὴν προτέραν ψυχὴν καὶ τὴν φύσιν. Εἰς τὴν φύσιν τοποθετεῖ τοὺς σπερματικοὺς λόγους τῶν Στωικῶν. 'Εν τῇ ψυχῇ τοῦ κόσμου ὑπάρχουν, ἔχουσαι οὐχὶ δυναμικήν, ἀλλ' ἐνεργητικὴν ὑπόστασιν, καὶ αἱ ἀτομικαὶ ψυχαί, αἵτινες ἐκπίπτουν εἰς τὴν ὕλην καὶ ἔπειτα ἐπιχειροῦν ἐκ νέου νὰ ἀνέλθουν εἰς τὸν νοητὸν κόσμον.

Τὸ "Εν, ὁ Νοῦς καὶ ἡ ψυχή, ἀποτελοῦν τὴν τριάδα τῶν ἀρχικῶν ὑποστάσεων. 'Αποτελεῖ ἡ τριὰς αὕτη τὸ σύνολον τῶν πρώτων ἀρχῶν, αἵτινες δὲν ἐπιδέχονται οὔτε αὔξησιν οὔτε ἐλάττωσιν: «Οὐ τοίνυν δεῖ ἀφ' ἑτέρας ἀρχὰς ἰέναι, ἀλλὰ τοῦτο προστησαμένους, εἶτα νοῦν μετ' αὐτὸ καὶ τὸ νοοῦν πρώτως, εἶτα ψυχὴν μετὰ νοῦν· αὕτη γὰρ τάξις κατὰ φύσιν· μήτε πλείω τούτων τιθεσθαι ἐν τῷ νοητῷ, μήτε ἐλάττω» (Πλωτ. 'Ενν. 2, 9, 1) (Διότι δὲν πρέπει νὰ ἀνατρέχωμεν εἰς ἄλλας ἀρχάς, ἀλλ' ἀφοῦ στήσωμεν ὡς πρῶτον τοιοῦτο (δηλ. τὸ "Εν), κατόπιν θὰ θέσωμεν ἔπειτα ἀπ' αὐτὸ τὸν Νοῦν καὶ ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον πρωταρχικῶς νοεῖ, ἔπειτα μετὰ τὸν Νοῦν θὰ θέσωμεν τὴν ψυχήν. Διότι αὐτὴ εἶναι ἡ ὀντολογικὴ τάξις. Δὲν πρέπει νὰ θέτωμεν εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ νοητοῦ περισσοτέρας ἀπὸ τὰς τρεῖς ταύτας ἀρχὰς μήτε ὀλιγωτέρας). Τὰς τρεῖς ταύτας ὑποστάσεις τὰς παραβάλλει ὁ Πλωτῖνος μὲ τὸ φῶς, τὸν ἥλιον καὶ τὴν σελήνην: «Καὶ οὖν ἀπεικαστέον τὸ μὲν φωτί, τὸ δ' ἐφεξῆς ἡλίῳ, τὸ δὲ τρίτον τῷ σελήνης ἄστρῳ κομιζομένῳ τὸ φῶς παρ' ἡλίου. Ψυχὴ μὲν γὰρ ἔπακτὸν νοῦν ἔχει ἐπιχρωννύντα αὐτὴν νεαρὰν οὖσαν, νοῦς δ' ἐν αὐτῷ οἰκεῖον ἔχει οὐ φῶς ὃν μόνον, ἀλλ' ὃ ἔστι πεφωτισμένον ἐν τῇ αὐτοῦ οὐσίᾳ, τὸ δὲ παρέχον τούτῳ τὸ φῶς οὐκ ἄλλο ὂν φῶς ἐστιν ἁπλοῦν παρέχον τὴν δύναμιν ἐκείνῳ τοῦ εἶναι ὃ ἔστι» «Πλωτ. "Ενν. 5,6,4) (Πρέπει λοιπὸν νὰ παρομοιάσωμεν τὸ μὲν ἀρχικὸν "Εν μὲ τὸ φῶς, τὴν ἀρχὴν δὲ ἥτις ἔρχεται ἔπειτα ἀπὸ τὸ "Εν (δηλ. τὸν Νοῦν) μὲ τὸν ἥλιον, τὸ δὲ τρίτον (τὴν ψυχὴν) μὲ τὸ ἄστρον τῆς σελήνης, τὸ ὁποῖον λαμβάνει τὸ φῶς του ἀπὸ τὸν ἥλιον. Διότι ἡ ψυχὴ ἔχει δανεικὸν νοῦν, ὁ ὁποῖος τῆς χωρίζει φωτεινὸν χρωματισμόν, ὅταν εὑρίσκεται εἰς νοητικὴν κατάστασιν, ὁ δὲ Νοῦς ἔχει μέσα εἰς τὸν ἑαυτόν του ἰδικόν του φῶς, ἂν καὶ δὲν εἶναι ὡς πρὸς τὴν οὐσίαν του φῶς μόνον, ἀλλὰ κάτι τὸ ὁποῖον εἶναι φωτισμένον ἐσωτερικῶς εἰς ὅλην του τὴν οὐσίαν. Τὸ δὲ "Εν, τὸ ὁποῖον παρέχει εἰς τὰν νοῦν τὸ φῶς, χωρὶς νὰ εἶναι τίποτε ἄλλο, εἶναι μόνον φῶς, καὶ παρέχει τὴν δύναμιν εἰς τὸν Νοῦν νὰ εἶναι ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον εἶναι).

Δὲν ἀποτελοῦν ὅμως μόνον αἱ τρεῖς μνημονευθεῖσαι ὑποστά-

σεις τὸ σύνολον τῶν ὀντολογικῶν δεδομένων. Ὡς τετάρτην καὶ κατωτάτην ὀντολογικὴν βαθμίδα δέχεται ὁ Πλωτῖνος τὴν ὕλην. Ἐπειδὴ δὲ οἱ προγενέστεροί του φιλόσοφοι εἶχον ἐκφράσει διαφόρους περὶ τοῦ ὑλικοῦ στοιχείου γνώμας, εὑρίσκεται ὁ Πλωτῖνος εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ προχωρήσῃ εἰς συζήτησιν αὐτῶν. Ἰδίως αἰσθάνεται τὴν ὑποχρέωσιν νά καταπολεμήσῃ τὴν διδασκαλίαν τῶν Στωικῶν, οἵτινες ἐθεώρουν τὴν ὕλην ὡς πρώτην ἀρχήν, θεωροῦντες ταύτην ὡς ἐπιδεκτικὴν οἱασδήποτε μεταβολῆς. Ἐναντίον τῆς τοιαύτης δοξασίας τῶν Στωικῶν, ἰσχυρίζεται ὁ Πλωτῖνος ὅτι ἡ ὕλη εἶναι ἀσώματος: «Ἔστι μὲν οὖν ἀσώματος, ἐπείπερ τὸ σῶμα ὕστερον καὶ σύνθετον καὶ αὐτὴ μετ' ἄλλου ποιεῖ σῶμα. Οὕτω γὰρ τοῦ ὀνόματος τετύχηκε τοῦ αὐτοῦ κατὰ τὸ ἀσώματον, ὅτι ἑκάτερον τό τε ὂν ἥ τε ὕλη ἑτέρα τῶν 'σωμάτων» (Πλωτ. Ἐνν. 3, 6, 7) (Εἶναι λοιπὸν ἡ ὕλη ἀσώματος, διότι τὸ σῶμα ἔρχεται ἔπειτα ἀπὸ τὴν ὕλην καὶ εἶναι σύνθετον καὶ ἡ ὕλη μαζὶ μὲ κάτι ἄλλο παράγει τὸ σῶμα. Διότι ἔχει λάβει τὴν ἐπωνυμίαν τοῦ ἀσωμάτου, ἐπειδὴ καὶ τὰ δύο, δηλαδὴ καὶ τὸ ὂν καὶ ἡ ὕλη, εἶναι διαφορετικὰ ἀπὸ τὰ σώματα). Δὲν δύναται λοιπὸν νὰ εἶναι, ὅπως ἐδέχοντο οἱ Στωικοί, σῶμα, χρησιμεύει ἵνα διὰ νὰ παραχθοῦν μὲ τὴν συνδρομὴν τοῦ εἴδους σώματα. Αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν εἶναι τελείως ἐστερημένη πάσης ποιότητος. Ὁ Πλάτων ἀνεγνώριζε κάποιον ἀμυδρὸν ἴχνος ὑποστάσεως εἰς τὴν ὕλην. Δὲν τὴν ἐθεώρει «οὐκ ὄν», ἤτοι ἐξ ὁλοκλήρου ἀνύπαρκτον, ἀλλὰ τὴν ἐθεώρει ἀπὸ μιᾶς εἰδικῆς μόνον ἀπόψεως ἐστερημένην ὑπάρξεως καὶ διὰ τοῦτο τὴν ἑξαρκτήριζεν ὡς «μὴ ὄν». Καὶ ὁ Ἀριστοτέλης ἀπὸ σχετικῆς μόνον ἀπόψεως ἀναφορικῶς μὲ τὴν ἔλλειψιν μορφῆς ἐθεώρει τὴν ὕλην ἀπροσδιόριστον, ἀπέδιδε δὲ εἰς αὐτὴν δυναμικήν τινα ὕπαρξιν. Ὁ Πλωτῖνος ἐπειδὴ εἰς τὴν φιλοσοφίαν του εἶναι περισσότερον ἔντονος ἡ τάσις πρὸς τὴν σφαῖραν τοῦ νοητοῦ, ἀρνεῖται εἰς μεγαλύτερον βαθμὸν ὀντολογικὴν ἀξίαν εἰς τὴν ὕλην. Εἶναι αὐτὴ τὸ σκοτεινὸν βάθος ἑκάστου ἐκ τῶν ὄντων: «Τὸ δὲ βάθος ἑκάστου ἡ ὕλη· διὸ καὶ σκοτεινὴ πᾶσα ὅτι τὸ φῶς, ὁ λόγος καὶ ὁ νοῦς λεγων ὁρᾶ» (Πλωτ. Ἐνν. 2, 4, 5) ('Η ὕλη εἶναι τὸ βάθος ἑκάστου ὄντος. Ἡ ὕλη εἶναι ἐξ ὁλοκλήρου σκοτεινή, διότι τὸ εἶδος εἶναι τὸ φῶς, ὁ δὲ νοῦς δύναται νὰ ἴδῃ μόνον τὸ εἶδος). Συνεπῶς ἡ ὕλη εἶναι ἡ ἐξ ὁλοκλήρου ἀρνητικὴ ἀρχὴ ἡ μὴ ἐπιδεχομένη οὐδένα καθορισμόν: «Οὔτε δὲ ψυχὴ οὖσα οὔτε νοῦς οὔτε ζωὴ οὔτε εἶδος οὔτε λόγος οὔτε πέρας· ἀπειρία γάρ· οὔτε δύναμις· τί γὰρ ποιεῖ; Ἀλλὰ ταῦτα ὑπερεκπεσοῦσα πάντα οὐδὲ τὴν τοῦ ὄντος προσηγορίαν ὀρθῶς ἂν δέχοιτο, μὴ ὂν δ' ἂν εἰκότως λέγοιτο, καὶ οὐχ ὥσπερ κίνησις μὴ ὂν ἢ στάσις μὴ ὄν, ἀλλ' ἀληθῶς μὴ ὄν, εἴδωλον καὶ φάντασμα ὄγκου καὶ ὑποστάσεως ἔφεσις καὶ ἑστηκὸς οὐκ ἐν στάσει καὶ ἀόρατον καθ' αὐτὸ καὶ φεῦγον τὸν βουλόμενον ἰδεῖν, καὶ ὅταν τις μὴ ἴδῃ γιγνόμενον, ἀτενίσαντι δὲ οὐν ὁρώμενον... εἴδωλον οὐ μένον οὐδ' ἂν φεύγειν δυνάμενον» (Πλατ. Ἐνν. 6, 6, 7) (Δὲν εἶναι δὲ ἡ ὕλη οὔτε ψυχὴ οὔτε νοῦς οὔτε ζωὴ οὔτε εἶδος οὔτε λόγος οὔτε πέρας· διότι εἶναι ἔλλειψις πέρατος· οὔτε δύναμις εἶναι· διότι τί κατασκευάζει; Ἀλλ' ἐφ' ὅσον ἐκπίπτει ἐξ ὅλων τῶν μνημονευθέντων χαρακτηριστικῶν, δὲν θὰ ἦτο ὀρθὸν νὰ ἀποδοθῇ εἰς αὐτὴν οὐδὲ τὸ χαρακτηριστικὸν τοῦ ὄντος, εὐλόγως δὲ θὰ ὠνομάζετο μὴ ὄν. Καὶ δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ ὀνομασθῇ μὴ ὄν εἰς τὴν σημασίαν, κατὰ τὴν ὁποίαν χαρακτηρίζομεν τὴν κίνησιν ἢ τὴν στάσιν ὡς μὴ ὄν, ἀλλὰ θὰ ἔπρεπε νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς μὴ ὂν εἰς τὴν ἀληθινὴν σημασίαν. Εἶναι ἀπεικόνισμα καὶ φάντασμα τοῦ σωματικοῦ ὄγκου καὶ τάσις πρὸς ὕπαρξιν. Εἶναι κάτι, τὸ ὁποῖον ἠρεμεῖ, χωρὶς ὅμως νὰ εἶναι ἀκίνητον, καθαυτὸ ἀόρατον καὶ διαφεῦγον ἐκεῖνον ὅστις θέλει νά τὴν ἴδῃ, καὶ παρουσιάζεται ὅταν κανεὶς ἀποστρέψῃ ἀπὸ αὐτὴν τὸ βλέμμα του, ὅταν ὅμως στρέψῃ κανεὶς τὸ βλέμμα του πρὸς αὐτὴν καθίσταται ἀόρατος... Ἓν ὁμοίωμα, τὸ ὁποῖον δὲν δύναται οὔτε νὰ μείνῃ εἰς τὴν ὄψιν μας οὔτε καὶ νὰ φύγῃ). Εἶναι ἡ ὕλη ὡσὰν σκιά, τόπος δεκτικὸς διὰ πᾶν εἶδος, ἄνευ οὐδεμιᾶς ἐνεργητικότητος: «Ἡ δὲ ὕλη οὐδὲν ἔχουσα τὸ ἀντικόπτον, οὐ γὰρ ἔχει ἐνέργειαν, οὖσα δὲ σκιὰ ἀναμένει παθεῖν ὅ,τι ἂν ἐθέλῃ τὸ ποιῆσον» (Πλωτ. Ἐνν. 3,6,18). ('Η δὲ ὕλη μὴ παρουσιάζουσα οὐδεμίαν ἀντίστασιν, διότι δὲν ἔχει ἐνέργειαν, εἶναι ἁπλῆ σκιὰ καὶ ἀναμένει νὰ πάθῃ ὅ,τι θέλει ἡ κατασκευάζουσα ἐνέργεια). Ὑποβαθμίζεται οὕτω ἡ ὕλη εἰς ἐξ ὁλοκλήρου παθητικότητα καὶ διατηρεῖ μόνον μίαν σκιώδη ὕπαρξιν. Δὲν ταυτίζει ὁ Πλωτῖνος τὴν ὕλην μὲ τὴν «χώραν» τοῦ «Τιμαίου» διότι θεωρεῖ τὴν ὕλην ὡς «δεκτικὴν διαστήματος», ὡς «φάντασμα ὄγκου». Εἶναι τὸ διάστημα ἐν τῇ συστολῇ καὶ διαστολῇ του. Δὲν δύναται νὰ χαρακτηρισθῇ χωριστὰ οὔτε ὡς μέγα οὔτε ὡς μικρόν, ἀλλὰ εἶναι συγχρόνως μέγα καὶ μικρόν. Ἀποτελεῖ ἡ ὕλη κάτι τὸ δεκτικὸν τοῦ διαστήματος καὶ εἶναι τὸ καθαυτὸ νοούμενον ἀπροσδιόριστον: «Ἡ δὲ ἀόριστος οὖσα καὶ μήπω στᾶσα παρ' αὐτῆς ἐπὶ πᾶν εἶδος φερομένη δεῦρο κἀκεῖσε καὶ πάντη εὐάγωγος οὖσα πολλή τε γίνεται τῇ ἐπὶ πάντων ἀγωγῇ καὶ γενέσει καὶ ἔσχε τοῦτον τὸν τρόπον φύσιν ὄγκου» (Πλωτ. Ἐνν. 2, 4, 11) ('Η δὲ ὕλη εἶναι ἀόριστος καὶ οὐδέποτε ἠδυνήθη νὰ ἀποκτήσῃ ἀπὸ τὸν ἑαυτόν της ἠρεμίαν, ἀλλὰ φέρεται πρὸς πᾶν εἶδος ἀπ' ἐδῶ καὶ ἀπ' ἐκεῖ. Ἐπειδὴ εἶναι ἐπιδεκτικὴ ἐξ ὁλοκλήρου πάσης ἐπιδράσεως, πολλαπλασιάζεται μετατοπιζομένη πρὸς πάντα καὶ γινομένη τὰ πάντα. Τοιουτοτρόπως ἀποκτᾶ τὴν φύσιν τοῦ διαστήματος).

Διὰ τῶν σκέψεων τούτων ἐξαίρεται ἡ ἀπροσδιοριστία καὶ ἡ ροϊκότης τοῦ ὑλικοῦ στοιχείου· ἀπωθεῖται συγχρόνως τοῦτο ὀπίσω ἀπὸ τὸ διάστημα καὶ ἡ ὕλη ἐμφανίζεται ὡς κάτι, τὸ ὁποῖον δύναται νὰ δεχθῇ μέσα εἰς τὸν ἑαυτόν του ὅλας τὰς διαστάσεις τοῦ χώρου. Ὁ χῶρος εἶναι μόνον εἰκὼν διὰ τῆς ὁποίας δυνάμεθα νὰ φαντασθῶμεν, κατὰ τρόπον πάντοτε ἀμυδρόν, τὴν ὕλην. Ὁ Πλωτῖνος εἰς τὰς ἀναλύσεις του ταύτας πλησιάζει πολὺ εἰς τὴν ἀντίληψιν τοῦ Καντίου, ὅστις θεωρεῖ τὸν χῶρον ὡς μορφὴν τῆς ἐποπτείας δι' ἧς ἀντιλαμβανόμεθα τὴν πραγματικότητα. Ἡ ὕλη ἀποτελεῖ ἀντίθεσιν πρὸς τὸ Ἕν καὶ ἀντιπροσωπεύει τὴν ἐν τῷ «Τιμαίῳ» ἀναφερομένην «ἀνάγκην». Εἶναι ἡ στέρησις τοῦ φωτὸς καὶ παρουσιάζεται ὡς τὸ σκότος, τὸ ὁποῖον γεννᾶται εἰς τὰ ἔσχατα ὅρια τοῦ φωτός: «Πολὺ φῶς ἐκλάμψαν ἐπ' ἄκροις τοῖς ἐσχάτοις τοῦ πυρὸς σκότος ἐγίγνετο, ὅπερ ἰδοῦσα ἡ ψυχή, ἐπείπερ ὑπέστη, ἐμόρφωσεν αὐτό» (Πλωτ. Ἐνν. 4, 3, 9) ('Η ψυχὴ εἶναι πολὺ φῶς μὲ μεγάλην λάμψιν, τὸ ὁποῖον εἰς τὰ ἔσχατα ὅριά του ἐγίνετο σκότος. Εἰς τοῦτο τὸ σκότος, ἀφοῦ τὸ εἶδεν ἡ ψυχή, ἐπειδὴ εἶχεν ἀποκτήσει ὕπαρξιν, ἔδωκε μορφήν). Ἡ ὕλη παρομοιάζεται μὲ τὸ σκότος, ὅπερ γεννᾶται εἰς τὰ ἔσχατα ὅρια τοῦ φωτός. Εἶναι κάτι τὸ ἀδιαμόρφωτον, εἰς τὸ ὁποῖον δίδει μορφὴν ἡ ψυχή. Οὐδαμοῦ, λέγει ὁ Πλωτῖνος, ὑπάρχει ὕλη, ἥτις δὲν ἔχει ὑποστῆ τὴν ἐπίδρασιν τῆς ψυχῆς: «Ἐπεὶ οὐκ ἦν ὅτε οὐκ ἐψύχωτο τόδε τὸ πᾶν, οὐδὲ ἦν ὅτε σῶμα ὑφειστήκει ψυχῆς ἀπούσης, οὐδὲ ὕλη ποτὲ ὅτε ἀκόσμητος ἦν» (Πλωτ. αὐτόθι) (Διότι δὲν ὑπῆρχε χρόνος κατὰ τὸν ὁποῖον εἶχεν ὑπάρξει σῶμα χωρὶς νὰ ὑπάρχῃ ψυχή, οὐδὲ ὑπῆρχε χρόνος, κατὰ τὸν ὁποῖον ὑπῆρχεν ὕλη, ἥτις δὲν εἶχε λάβει μορφήν). Ὁ Πλωτῖνος συνδυάζει τὰς θεωρίας τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους, διότι δέχεται μὲν τὴν ἀνάγκην, ἀλλὰ συγχρόνως ἐκλαμβάνει τὸν κόσμον ὡς προαιωνίως ὑπάρχοντα καὶ τὴν ὕλην διαπελοῦσαν πάντοτε ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν τῆς μορφῆς, τὴν ὁποίαν δίδει εἰς αὐτὴν ἡ ψυχή. Ἡ ὕλη ἀποτελεῖ σταθερὸν στοιχεῖον, ἄνευ τοῦ ὁποίου δὲν δύνανται νὰ ὑπάρξουν τὰ συγκεκριμένα αἰσθητὰ ὄντα. Κάθε ὂν σύγκειται ἀπὸ εἶδος καὶ ὕλην. Ἡ ὕλη εἶναι τὸ στοιχεῖον τῆς μηδαμινότητος, τὸ ὁποῖον ὑπάρχει μέσα εἰς τὰ αἰσθητὰ φθαρτὰ ὄντα. Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο αἱ ἀντιλήψεις τοῦ Πλωτίνου ἐμφανίζονται παρόμοιαι πρὸς τὰς δοξασίας τῶν ὑπαρξιστῶν φιλοσόφων τῆς ἐποχῆς μας καὶ ἰδία τοῦ Χάϊντεγγερ, ὅστις τονίζει ὅτι ἡ ἀνθρωπίνη ὕπαρξις ἐνέχει μέσα εἰς τὸν ἑαυτόν της ὡς συστατικὸν στοιχεῖον τὴν μηδαμινότητα καὶ τὴν φθαρτότητα.

Ἡ ὕλη, νοουμένη ὡς ὁλοκληρωτικὴ στέρησις καὶ ἀπειρία, νοεῖται ὑπὸ τοῦ Πλωτίνου ὡς παντελὴς ἄρνησις τοῦ ἀγαθοῦ καὶ πηγὴ τοῦ κακοῦ. «Τὸ γοῦν ἐλλεῖπον ὀλίγον τοῦ ἀγαθοῦ οὐ κακόν, δύναται γὰρ καὶ τέλειον εἶναι ὡς πρὸς τὴν φύσιν τὴν αὐτοῦ. Ἀλλ' ὅταν παντελῶς ἐλλείπει, ὅπερ ἐστὶν ἡ ὕλη, τοῦτο τὸ ὄντως κακὸν μηδεμίαν ἔχον ἀγαθοῦ μοῖραν. Οὐδὲ γὰρ τὸ εἶναι ἔχει ἡ ὕλη, ἵνα ἀγαθοῦ ταύτῃ μετεῖχεν, ἀλλ' ὁμώνυμον αὐτῇ τὸ εἶναι, ὡς ἀληθὲς εἶναι λέγειν αὐτὸ μὴ εἶναι» (Πλωτ. Ἐνν. 1, 8. 5) (Ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ἐμφανίζει μικρὰν ἔλλειψιν τοῦ ἀγαθοῦ δὲν εἶναι κακόν, διότι δύναται νὰ εἶναι τέλειον, ὡς πρὸς τὴν ἰδικήν του τοιλάχιστον φύσιν. Ἀλλ' ὅταν ἡ ἔλλειψίς του εἶναι ὁλοκληρωτική, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον συμβαίνει μὲ τὴν ὕλην, τότε τοῦτο, τὸ παρουσιάζον τὴν ὁλοκληρωτικὴν ἔλλειψιν, εἶναι τὸ πραγματικῶς κακόν, τὸ ὁποῖον δὲν ἔχει καμμίαν μετοχὴν εἰς τὸ ἀγαθόν. Διότι ἡ ὕλη δὲν ἔχει μίαν τοιαύτην ὕπαρξιν, ἥτις θὰ τῆς ἐπέτρεπεν ἵνα μετέχῃ ἀπὸ τῆς περιωρισμένης ταύτης ἀπόψεως εἰς τὸ ἀγαθόν. Ἀλλ' εἰς αὐτὴν· τὸ χαρακτηριστικὸν τῆς ὑπάρξεως δύναται νὰ ἀποδοθῇ μόνον κατὰ τὸ ὄνομα (καὶ οὐχὶ πραγματικῶς). Ὥστε εἶναι ἀληθὲς νὰ χαρακτηρίσωμεν τὴν ὕλην ὡς μὴ ὄν). Χαρακτηρίζων ὁ Πλωτῖνος τὴν ὕλην καὶ τὸ κακὸν «ὡς μὴ ὄνταν», ἀπαλλάσσεται ἀπὸ τὴν ὑποχρέωσιν νὰ παρουσιάσῃ μίαν δικαιολογίαν τῆς ὑπάρξεως τοῦ κακοῦ, ὅπως γίνεται αὐτὴ διὰ τῆς θεοδικίας τοῦ Λάϊμπνιτς. Ἐφ' ὅσον, λέγει ὁ φιλόσοφός μας, τὸ κακὸν εἶναι ἀνύπαρκτον, εἶναι ἀντιφατικὸν τὸ νὰ θελήσωμεν νὰ δικαιολογήσωμεν τὴν ὕπαρξίν του.

Ἡ ὕλη εἶναι τὸ πρῶτον κακόν. Ἐπειδὴ δὲ ὁ σωματικὸς κόσμος ἔχει ὡς ἀπαραίτητον συστατικόν του καὶ τὴν ὕλην, χαρακτηρίζεται ὡς «δεύτερον κακόν». Ἡ ψυχὴ δύναται νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς κακὴ μόνον ὅταν λησμονήσῃ τὴν καταγωγήν της καὶ παραδοθῇ εἰς τὴν ὕλην. Ἡ πρὸς τὰ κάτω πτῶσις τῆς ψυχῆς, διὰ τῆς ὁποίας γεννᾶται ἡ ὕλη, εἶναι κάτι τὸ ἀναπόφευκτον, ὅπερ συμβαίνει «φύσεως δευτέρας ἀνάγκη» (ἐξ ἀναγκασμοῦ, διὰ νὰ ὑπάρξῃ μία δευτέρα φύσις). Παρ' ὅλον ὅμως ὅτι ἡ ὕλη ἀποτελεῖ πηγὴν κακοῦ, ὁ αἰσθητὸς κόσμος δὲν εἶναι κακός. Εἰς τὴν δευτέραν Ἐννεάδα ὑπάρχει ἰδιαιτέρα πραγματεία, ἥτις καταπολεμεῖ τὴν ὑπὸ τῶν γνωστικῶν πρεσβευομένην δοξασίαν, συμφώνως πρὸς τὴν ὁποίαν ὁ κόσμος πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὡς κακὸν δημιούργημα. Ἡ ἐν λόγω πραγματεία φέρει τὸν τίτλον: «Πρὸς τοὺς κακὸν τὸν δημιουργὸν τοῦ κόσμου καὶ τὸν κόσμον κακὸν εἶναι λέγοντας», καὶ ἀποδεικνύει ὅτι ὁ αἰσθητὸς κόσμος, ἐπειδὴ εἶναι ἀπομίμημα τοῦ νοητοῦ, ἀποτελεῖ αἰσθητὴν ἐμφάνισιν τῆς καλλονῆς τῆς ὑπεραισθητῆς ὑπάρξεως. Ὁ αἰσθητὸς κόσμος, δὲν εἶναι αὐτὸς μὲ τὸν νοητόν, ἀλλὰ εἰκὼν μετέχουσα τοῦ ἰδεώδους κάλλους: «Τοῦτο γὰρ ἀξίωμα μεῖζον ἐστι περιτιθέντων αὐτῷ, εἰ ἀξιοῦσι τὸν αὐτὸν εἶναι τῷ νοητῷ, ἀλλὰ μὴ εἰκόνα ἐκείνου. Ἢ τίς ἂν ἐγένετο ἄλλη καλλίων εἰκὼν ἐκείνου; Τί γὰρ ἄλλο πῦρ βελτίων τοῦ ἐκεῖ πυρὸς παρὰ τὸ ἐνταῦθα πῦρ; Ἢ τίς γῆ ἄλλη παρὰ ταύτην μετὰ τὴν ἐκεῖ γῆν; Τίς δὲ σφαῖρα ἀκριβεστέρα ἢ εὐτακτοτέρα τῇ φορᾷ μετὰ τὴν ἐκεῖ τοῦ κόσμου τοῦ νοητοῦ περιοχὴν ἐν αὐτῷ; Ἄλλος δὲ ἥλιος μετ' ἐκεῖνον πρὸ τούτου τοῦ ὁρωμένου τίς;». (Πλωτ. Ἐνν. 2, 9, 4). (Διότι, ἐὰν θελήσωμεν νὰ εἴπωμεν ὅτι ὁ αἰσθητὸς κόσμος εἶναι ὁ αὐτὸς μὲ τὸν νοητὸν καὶ οὐχὶ εἰκὼν αὐτοῦ, μὲ τὴν ἀξίωσίν μας αὐτὴν ἀποδίδομεν εἰς τὸν αἰσθητὸν κόσμον μεγαλυτέραν ἀξίαν, ἀπὸ ἐκείνην, τὴν ὁποίαν ἔχει. Ἀλλὰ ποία ἄλλη καλυτέρα εἰκὼν ἐκείνου τοῦ κόσμου δύναται νὰ ὑπάρξῃ ἐκτὸς ἀπὸ τὸν ἰδικόν μας κόσμον; Διότι ποῖον ἄλλο πῦρ ἐκτὸς τοῦ πυρὸς τοῦ ἰδικοῦ μας κόσμου θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ εἶναι καλυτέρα εἰκὼν τοῦ νοητοῦ πυρός; Ἢ ποία γῆ θὰ ἦτο καλυτέρα ἀπὸ τὴν ἰδικήν μας γῆν μετὰ τὴν νοητὴν γῆν; Ἢ ποία σφαῖρα θὰ ἦτο τελειοτέρα ἢ εὐτακτοτέρα κατὰ τὴν κίνησίν της ἐκτὸς τῆς κυκλικῆς ἐκτάσεως μέσα εἰς τὸν ἑαυτόν του ἐκείνου τοῦ νοητοῦ κόσμου; Ἢ ποῖος ἄλλος ἥλιος θὰ ἦτο μετὰ τὸν ἰδεώδη

ΠΛΑΤΩΝ	ΠΛΩΤΙΝΟΣ	ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ	ΣΤΩΪΚΟΙ
Ἰδέα τοῦ ἀγαθοῦ Ἕν (Ἐπέκεινα τῆς οὐσίας)	Ἕν (Ἐπέκεινα τῆς οὐσίας)	Ἐνέργεια	Θεός σωματικός ὡς ποιητική αἰτία
Κοινωνία ἰδεῶν	Νοῦς (Κόσμος νοητός) Ἰδέαι – δυνάμεις	Νόησις νοήσεως	Σπερματικοί λόγοι
Μικτή Οὐσία Ψυχή τοῦ κόσμου Γένεσις εἰς οὐσίαν	Ψυχή προτέρα Φύσεως	Κινοῦντα ἀκίνητα Ἔνυλον εἶδος	Σωματική ψυχή
Ὕλη τό μή ὄν – ἄπειρον	Ὕλη Παντελῶς μή ὄν σκότος – στέρησις	Ὕλη (δυνάμει ὄν)	Σωματική ὕλη

ἥλιον ὡραιότερος ἐν συγκρίσει μὲ τὸν ἥλιον τοῦ κόσμου τούτου;). Διὰ τὸν Πλωτῖνον, ὅστις διαμένει πιστὸς εἰς τὴν ἑλληνικὴν νοτροπίαν, ἡ αἰσθητὴ φύσις εἶναι τὸ ἀντικατόπτρισμα τοῦ νοητοῦ ἰδεώδους κάλλους καὶ διὰ τοῦτο δὲν δύναται νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς κακή.

Ἐκ τῆς ἀνωτέρω ἀναπτύξεως τῆς ἀναφερομένης εἰς τὰς τρεῖς ἀρχικὰς ὑποστάσεις καὶ εἰς τὴν ὕλην καταφαίνεται ὅτι ὁ Πλωτῖνος ἀνασυνθέτει τὰς ὀντολογικὰς δοξασίας τῶν προγενεστέρων φιλοσόφων εἰς ἑνιαῖον σύστημα. Ἀκολουθεῖ δὲ τὴν βαθμολογικὴν ἱεραρχίαν τὴν εἰσαχθεῖσαν ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος. Τὸ παραπλεύρως διάγραμμα ἀπεικονίζει τὰς ἀντιστοιχίας τὰς ὑφισταμένας μεταξὺ τοῦ συστήματος τοῦ Πλωτίνου καὶ τοῦ συστήματος τῶν λοιπῶν φιλοσόφων.

Ἡ διδασκαλία περὶ ἀπορροῶν.

Μετὰ τὴν περιγραφὴν τῶν ὀντολογικῶν βαθμίδων, τὰς ὁποίας διακρίνει εἰς τὸ σύμπαν ὁ Πλωτῖνος ἀπομένει νὰ ἐξηγηθῇ πῶς ἔλαβον αὗται ὑπόστασιν. Κατὰ ποῖον τρόπον ἐκ τοῦ ὑπὲρ τὴν οὐσίαν τοποθετουμένου. Ἑνὸς λαμβάνουν τὴν γένεσίν των ὁ νοῦς, ἡ ψυχὴ καὶ ἡ ὕλη; «Πῶς ἐξ ἑνὸς τοιούτου ὄντος, οἷον λέγομεν τὸ Ἕν εἶναι, ὑπόστασιν ἔσχεν ὁτιοῦν εἴτε πλῆθος εἴτε δυὰς εἴτε ἀριθμός, ἀλλ' οὐκ ἔμεινεν ἐκεῖνο ἐφ' ἑαυτοῦ τοσοῦτον δὲ πλῆθος ἐξερρύη;» (Πλωτ. Ἐνν. 5, 1, 6) (Πῶς ἐξ ἑνὸς τοιούτου ὄντος, ὁποῖον νοοῦμεν ὅτι εἶναι τὸ ἕν, ἔλαβεν ὑπόστασιν ὁ,τιδήποτε, εἴτε πλῆθος εἴτε δυὰς εἴτε ἀριθμός, ἀλλὰ δὲν ἔμεινεν ἐκεῖνο τὸ Ἕν μέσα εἰς τὸν ἑαυτόν του ἀλλ' ἀπέρρευσεν ἐξ αὐτοῦ τόσον πλῆθος;) Νὰ ἐξηγηθῇ ἡ ἐμφάνισις ἐν τῷ κόσμῳ τοῦ πλήθους, τῶν ἐν αὐτῷ ὄντων διὰ γενέσεως εἶναι ἀδύνατον, διότι προκειμένου περὶ αἰωνίων ὄντων, ὁποῖα εἶναι ὁ νοῦς καὶ ἡ ψυχή, δὲν δύναται νὰ γίνῃ λόγος περὶ γενέσεως: «Ἐκποδὼν δὲ ἡμῖν ἔστω γένεσις ἡ ἐν χρόνῳ τὸν λόγον περὶ τῶν ἀεὶ ὄντων ποιουμένη» (Δὲν δύναται νὰ μᾶς εὐκολύνῃ ἡ ἐν χρόνῳ γένεσις ἐφ' ὅσον ὁμιλοῦμεν περὶ αἰωνίων ὄντων). Τὸ ἀρχικὸν Ἕν δὲν δύναται νὰ παραγάγῃ τὸν κόσμον διὰ μερισμοῦ τοῦ ἑαυτοῦ του, ὅπως ἐπίστευον οἱ Στωικοί. Οὔτε δύναται νὰ ἐξηγηθῇ ἡ παραγωγὴ τοῦ κόσμου διὰ δημιουργικῆς ἐπεμβάσεως τοῦ Θεοῦ. Διότι ἡ δημιουργικὴ ἐνέργεια ἐκ μέρους τοῦ Θεοῦ θὰ συνεπήγετο ἔξοδον ἐκ τῆς ἀμεταβλήτου αἰωνιότητός του. Πρέπει, διὰ νὰ ὑπάρξῃ κάτι τὸ δεύτερον, νὰ προηγῆται αὐτοῦ ἓν πρῶτον τὸ ὁποῖον νὰ μένῃ ἀκίνητον. Πῶς ὅμως ἐκ τῆς ἀκινήτου ταύτης πρώτης ἀρχῆς θὰ παραχθῇ, χωρὶς αὕτη νὰ κινηθῇ νὰ κλίνῃ πρὸς τὰ κάτω καὶ νὰ καταληφθῇ ἀπὸ κάποιαν βούλησιν, μία δευτέρα ἀρχή; Διὰ νὰ ἐξηγήσῃ τὴν παραγωγὴν τῆς δευτέρας ἀρχῆς χρησιμοποιεῖ ὁ Πλωτῖνος εἰκόνας τὰς ὁποίας λαμβάνει ἀπὸ τὴν ἐνέργειαν τοῦ φωτός: «Καὶ τί δεῖ νοῆσαι περὶ ἐκεῖνο μέσον; Περίλαμψιν ἐξ αὐτοῦ μέν, ἐξ αὐτοῦ δὲ μένοντος, οἷον ἡλίου τὸ περὶ αὐτὸν λαμπρὸν φῶς περιθέον, ἐξ αὐτοῦ ἀεὶ γεννώμενον μένοντος» (Καὶ τί πρέπει νὰ νοήσωμεν ὅτι συμβαίνει γύρω ἀπὸ αὐτὸ τὸ ἕν, τὸ ὁποῖον μένει ἀκίνητον; Λαμβάνει χώραν μία διάχυσις λάμψεως, ἥτις προέρχεται ἐξ αὐτοῦ, ἂν καὶ αὐτὸ μένει ἀκίνητον. Συμβαίνει ὅπως ἀκριβῶς γίνεται μὲ τὸ λαμπρὸν φῶς τοῦ ἡλίου, τὸ ὁποῖον τρέχει γύρω ἀπ' αὐτόν, γεννώμενον πάντοτε ἀπ' αὐτὸν ὅστις μένει ἀκίνητος). Τὰ ὄντα λοιπὸν γεννῶνται ἐκ τοῦ Ἑνὸς διά τινος ἀκτινοβολίας. Χρησιμοποιεῖ ἀκόμη ὁ Πλωτῖνος καὶ τὴν εἰκόνα τῆς ἀπορροῆς: «Τὸ Ἕν πάντα καὶ οὐδὲ ἕν... οὐδὲν ἦν ἐν αὐτῷ, διὰ τοῦτο ἐξ αὐτοῦ πάντα καὶ ἵνα τὸ ὂν ᾖ, διὰ τοῦτο αὐτὸ οὐκ ὄν, γεννητὴς δὲ αὐτοῦ. Καὶ πρώτη οἷον γέννησις αὕτη· ὂν γὰρ τέλειον τῷ μηδὲν ζητεῖν μηδὲ δεῖσθαι ὑπερρύη καὶ τὸ ὑπερπλῆρες αὐτοῦ πεποίηκεν ἄλλο, τὸ δὲ γενόμενον εἰς αὐτὸ ἐπεστράφη καὶ ἐπλήρωθη καὶ ἐγένετο πρὸς αὐτὸ βλέπον καὶ νοῦς οὕτως» (Πλωτ. Ἐνν. 5, 2, 1) (Τὸ ἀρχικὸν Ἕν εἶναι συγχρόνως καὶ τὰ πάντα καὶ τίποτε. Μέσα εἰς αὐτὸ δὲν ἦτο τίποτε, διὰ τοῦτο δὲ παοήχθησαν ἐξ αὐτοῦ τὰ πάντα. Καὶ διὰ νὰ δύναται αὐτὸ νὰ ἐμφανισθῇ ὡς ὄν, ἔπρεπε προηγουμένως αὐτὸ νὰ μὴ εἶναι ὄν, ἀλλὰ ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον θὰ ἐγέννα τὸ ὄν. Καὶ αὐτὸ ὡμοίαζε νὰ εἶναι ἡ πρώτη γέννησις. Ἐπειδὴ δηλαδὴ τὸ Ἕν εἶναι τέλειον, διότι δὲν ζητεῖ τίποτε καὶ δὲν ἔχει ἀνάγκην οὐδενός, κατά τινα τρόπον ὑπερεκχειλίζει καὶ τρέχει καὶ ὁ ὑπερεκχειλισμός του ἔχει δημιουργήσει ἓν ὂν διάφορον πρὸς αὐτό. Ἐκεῖνο δὲ τὸ ὁποῖον ἐγεννήθη ἀπὸ τὸν ὑπερεκχειλισμὸν στρέφεται πρὸς τὸ Ἕν, γονιμοποιεῖται καὶ στρέφον τὸ βλέμμα του πρὸς αὐτὸ γίνεται νοῦς).

Χρησιμοποιῶν διαρκῶς εἰκόνας καὶ φραστικὴν διατύπωσιν, τὴν ὁποίαν θὰ ἀκολουθήσῃ ἀργότερον ὁ Γερμανὸς φιλόσοφος Ἔγελος προσπαθεῖ ὁ Πλωτῖνος νὰ καταστήσῃ νοητὸν πῶς ἐκ τοῦ ἀκινήτου Ἑνὸς δι' ἀκτινοβολίας καὶ ἀπορροῆς (ἐμανασιόν, emanation) λαμβάνει γέννεσιν ἡ δευτέρα ὑπόστασις, ὁ Νοῦς. Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον διὰ τῆς ἀκτινοβολίας τοῦ Νοῦ παράγεται ἡ ψυχὴ τοῦ κόσμου. Ὁ Νοῦς εἶναι ἀντανάκλασις τοῦ Ἑνός, ἡ δὲ ψυχὴ τοῦ κόσμου ἡ ἀντανάκλασις τοῦ Νοῦ. Ἡ ψυχὴ τοῦ κόσμου περιλαμβάνει μέσα εἰς τὸν ἑαυτόν της τὰς ἀτομικὰς ψυχάς, πραγματοποιεῖ δὲ διὰ τῆς ὕλης τὰς ἰδέας, παρέχουσα εἰς αὐτὰς ἐξωτερικὴν αἰσθητὴν ἐξεικόνισιν. Τοιουτοτρόπως, διὰ τῆς ἐπιδράσεως τῆς ψυχῆς τοῦ κόσμου ἐπὶ τῆς ὕλης, παράγεται ὁ αἰσθητὸς ἐξωτερικὸς κόσμος ὡς ἀντίτυπον τοῦ νοητοῦ ἰδεώδους κόσμου. Ἐκπίπτουσα ἡ ψυχὴ εἰς τὴν ὕλην καὶ ἀσχολουμένη εἰς τὸ νὰ διαμορφώσῃ αὐτὴν εἰς κόσμον, γεννᾷ τὸν τόπον καὶ τὸν χρόνον. Διὰ νὰ δυνηθῇ νὰ προχωρήσῃ ἡ ψυχὴ πρὸς τὴν ἐναντίον ἐν σχέσει μὲ τὸν Νοῦν κατεύθυνσιν καὶ νὰ παραγάγῃ τὴν ὕλην, ἀναγκάζεται νὰ δημιουργήσῃ τὸν τόπον: «Σώματος μὲν μὴ ὄντος οὐδ' ἂν προέλθοι ψυχή, ἐπεὶ οὐδὲ τόπος ἄλλος ἐστίν, ὅπου πέφυκεν εἶναι. Προϊέναι δ' εἰ μέλλει, γενήσει ἑαυτῷ τόπον, ὥστε καὶ σῶμα» (Πλωτ. Ἐνν. 4, 39) (Ἐὰν δὲν ὑπάρχῃ σῶμα δὲν δύναται νὰ ἐκτελέσῃ προχωρητικὴν κίνησιν ἡ ψυχή, ἀποχωριζομένη ἀπὸ τὸν νοῦν. Διότι δὲν ὑπάρχει ἄλλος τόπος παρὰ μόνον τὸ σῶμα εἰς τὸ ὁποῖον συμφώνως πρὸς τὴν φύσιν της δύναται νὰ ὑπάρξῃ. Ἐφ' ὅσον λοιπὸν πρόκειται νὰ παρουσιασθῇ ὡς ἰδιαίτερον ἡ ψυχὴ ὄν, ἀποχωριζομένη ἀπὸ τὸν νοῦν, ἀναγκάζεται νὰ γεννήσῃ τὸν τόπον, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον συνεπιφέρει καὶ τὴν γέννησιν τοῦ σώματος). Ἐκτὸς τοῦ χρόνου κατὰ τὴν ἐκ τοῦ νοῦ πρόοδόν της ἡ ψυχὴ εὑρίσκεται ἠναγκασμένη νὰ γεννήσῃ καὶ τὸν χρόνον: «Οὕτω δὴ καὶ αὐτὴ κόσμον ποιοῦσα αἰσθητὸν μιμήσει ἐκείνου κινούμενον κίνησιν οὐ τὴν ἐκεῖ, ὁμοίαν δὲ τῇ ἐκεῖ καὶ ἐθέλουσαν εἰκόνα ἐκείνης εἶναι, πρῶτον μὲν ἑαυτὴν ἐχρόνωσεν ἀντὶ τοῦ αἰῶνος τοῦτον ποιήσασα· ἔπειτα δὲ καὶ τῷ γενομένῳ ἔδωκε δουλεύειν χρόνῳ ἐν χρόνῳ αὐτὸν πάντα ποιήσασα εἶναι τὰς τούτου διεξόδους ἁπάσας ἐν αὐτῷ περιλαβοῦσα· ἐν ἐκείνῃ γὰρ κινούμενος — οὐ γάρ τις αὐτῷ τοῦδε τοῦ παντὸς τόπος ἢ ψυχή — καὶ ἐν τῷ ἐκείνης αὖ ἐκινεῖτο χρόνῳ» (Πλωτ. Ἐνν. 3, 7, 11) (Τοιουτοτρόπως λοιπὸν ἡ ψυχὴ κατασκευάζουσα κόσμον αἰσθητὸν κατὰ μίμησιν τοῦ νοητοῦ κόσμου, ὅστις αἰσθητὸς κόσμος ἐκτελεῖ οὐχὶ τὴν κίνησιν ἥτις σημειώνεται εἰς τὸν νοητὸν κόσμον, ἀλλὰ κίνησιν ἥτις ὁμοιάζει πρὸς ἐκείνην καὶ ἥτις ἐπιθυμεῖ νὰ εἶναι εἰκὼν ἐκείνης τῆς ἰδεώδους κινήσεως, πρῶτον μὲν ἡ ψυχὴ ἔκαμε τὸν ἑαυτόν της χρονικὴν ὕπαρξιν, γεννήσασα εἰς ἀντικατάστασιν τῆς αἰωνιότητος τὸν χρόνον. Ἔπειτα δὲ ἐπρόσταξε καὶ τὸν γεννηθέντα κόσμον νὰ εἶναι ὑποτεταγμένος εἰς τὸν χρόνον, διότι τὸν ἔκαμεν ὥστε ἐξ ὁλοκλήρου νὰ εὑρίσκεται ἐν τῷ χρόνῳ, ἀφοῦ περιέκλεισε μέσα εἰς τὸν χρόνον ὅλην τὴν κυκλοφορητικὴν κίνησιν τοῦ κόσμου. Διότι ὁ κόσμος ἐφ' ὅσον κινεῖται μέσα εἰς τὴν ψυχήν, ἥτις ἀποτελεῖ τὸν χῶρον ἐντὸς τοῦ ὁποίου ὑπάρχει τὸ αἰσθητὸν σύμπαν, κινεῖται ἐπίσης καὶ μέσα εἰς τὸν χρόνον τῆς ψυχῆς). Ὁ χρόνος λοιπόν, κατὰ τὸν Πλωτῖνον, δὲν εἶναι διάστημα κινήσεως, ὅπως ἐφρόνουν οἱ Στωικοί. Διότι τὸ διάστημα καὶ ἡ κίνησις δὲν ἀποτελοῦν τὸν χρόνον, ἀλλ' ὑπάρχουν ἐν τῷ χρόνῳ. Ἐπίσης ὁ Πλωτῖνος δὲν δέχεται τὸν περὶ χρόνου ὁρισμὸν τοῦ Ἀριστοτέλους, ὁρίσαντος τοῦτον ὡς «ἀριθμὸν κινήσεως κατὰ τὸ ὕστερον καὶ τὸ πρότερον».

Ὁ ἀριστοτελικὸς ὁρισμὸς κινδυνεύει κατὰ τὸν Πλωτῖνον νὰ ὑποτάξῃ τὸν χρόνον εἰς τὴν κίνησιν καὶ τὴν φύσιν. Ἀπομακρυνόμενος λοιπὸν καὶ ἀπὸ τὸν στωικὸν καὶ ἀπὸ τὸν ἀριστοτελι-

κὸν ὁρισμόν, ὁ Πλωτῖνος ὁρίζει τὸν χρόνον κατὰ τὸν ἀκόλουθον τρόπον: «ψυχῆς ἐν κινήσει μεταβατικῇ ἐξ ἄλλου εἰς ἄλλον βίον ζωὴν» (Πλωτ. Ἐνν. 3, 7, 11) (ζωὴ τῆς ψυχῆς συνισταμένη ἐν τῇ κινήσει διὰ τῆς ὁποίας μεταβαίνει ἡ ψυχὴ ἀπὸ μίαν κατάστασιν ζωῆς εἰς ἄλλην). Ὁ χρόνος δηλαδὴ παράγεται ἐκ τῆς διασπάσεως τῆς ζωῆς τῆς ψυχῆς. Δὲν ἔχει ἐνώπιόν της ἡ ψυχὴ ἓν σύνολον ἀλλὰ κινεῖται διατρέχουσα διεσπασμένας στιγμάς: «Διάστασις οὖν ζωῆς χρόνον εἶχε καὶ τὸ πρόσω ἀεὶ τῆς ζωῆς χρόνον ἔχει ἀεὶ καὶ ἡ παρελθοῦσα ζωὴ χρόνον ἔχει παρεληλυθότα» (Ἡ ζωὴ λοιπὸν τῆς ψυχῆς διασπωμένη καταλαμβάνει χρόνον· καὶ ἡ προχώρησις κάθε φορὰν τῆς ζωῆς εἰς κάθε στιγμὴν καταλαμβάνει νέον χρόνον, καὶ ἡ ζωὴ ἡ ὁποία ἐπέρασε καταλαμβάνει χρόνον παρελθόντα). Ἡ πηγὴ ἄρα τοῦ χρόνου εἶναι ἡ «διάστασις», δηλαδὴ διάσπασις τῆς ζωῆς τῆς ψυχῆς.

Ἡ ἀντίληψις αὕτη τοῦ Πλωτίνου ἔδωκε τὴν βάσιν εἰς τὸν Αὐγουστῖνον διὰ νὰ ὁρίσῃ τὸν χρόνον ὡς «ντιστέντιο ἄνιμι» (distentio animi). Εἰς τὸν χρόνον τοῦ κόσμου τούτου ἀντιπαραθέτει τὸν αἰῶνα τὸν ὁποῖον ὁρίζει ὡς «ζωὴν μένουσαν ἐν τῷ αὐτῷ, ἀεὶ παρὸν τὸ πᾶν ἔχουσαν, ἀλλ' οὐ νῦν μὲν τόδε, αὖθις δ' ἕτερον, ἀλλ' ἅμα τὰ πάντα» (Ἐνν. 3, 7, 3) (ζωὴν ἥτις μένει εἰς τὴν ἀρχικήν της ταυτότητα, καὶ ἥτις ἔχει ἐξ ὁλοκλήρου παρόντα τὰ πάντα, καὶ δὲν ἔχει ἐνώπιόν της ἄλλοτε μὲν τοῦτο, ἔπειτα δὲ κάτι τὸ διαφορετικόν, ἀλλὰ συγχρόνως τὰ πάντα). Ὁ αἰών, δηλαδὴ ἡ αἰωνιότης, εἶναι ἄπειρος καὶ μὴ δυναμένη νὰ δαπανηθῇ ζωή, διότι οὐδὲν τμῆμα αὐτῆς εἶναι παρελθὸν ἢ μέλλον: «ζωὴν ἄπειρον ἤδη τῷ πᾶσαν εἶναι καὶ μηδὲν ἀναλίσκειν αὐτῆς τῷ μὴ παρεληλυθέναι μηδ' αὖ μέλλειν» (ζωὴ ἥτις εἶναι ἄπειρος διότι μένει πάντοτε εἰς ὁλοκλήρωσιν καὶ δὲν δαπανᾷ τίποτε ἀπὸ τὸν ἑαυτόν της, ἐπειδὴ τίποτε μέσα εἰς αὐτὴν δὲν εἶναι οὔτε παρελθὸν οὔτε μέλλον). Ὁ χρόνος εἶναι ἀντίγραφον καὶ μίμημα τοῦ αἰῶνος, θέλει νὰ ὁλοκληρωθῇ διὰ τοῦ παρόντος, ἀλλ' αἰωνίως ἐκπίπτει ἐξ αὐτοῦ μεταπίπτων εἰς τὸ παρελθὸν καὶ μέλλον. Διὰ τοῦτο ὁ Πλωτῖνος θεωρεῖ τὸν χρόνον ὡς δημιουργηθέντα κατόπιν μιᾶς πτώσεως. Κατά τινα τρόπον «ὁ χρόνος ἐξέπεσε» καὶ πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὡς ἐκπεσοῦσα αἰωνιότης. Κατὰ τὴν ἐποχήν μας ὁ Ρῶσος φιλόσοφος Μπερντιάεφ ἐπαναλαμβάνει συχνάκις τὴν ἀντίληψιν ταύτην τοῦ Πλωτίνου, χαρακτηρίζων τὸν ἐγκόσμιον χρόνον ὡς ἐκπεσόντα ἐν συγκρίσει μὲ τὴν αἰωνιότητα. Ὁ χρόνος κατὰ τὴν πλωτινικὴν ἀντίληψιν δὲν εἶναι κάτι τὸ ὁποῖον ἔρχεται ἔξωθεν εἰς τὴν ψυχήν, οὔτε ἐπισυμβαίνει εἰς αὐτὴν ὡς παρακολούθημα. Τὸν χρόνον τὸν εὑρίσκομεν μέσα εἰς τὴν ψυχὴν «ἑνορώμενον καὶ ἑνόντα καὶ συνόντα» (εἶναι κάτι τὸ ὁποῖον ἀποκαλύπτεται διὰ τῆς ἑνοράσεως, ὡς ἐνυπάρχον καὶ συντροφεῦον πάντοτε τὴν ψυχήν). Τοῦτο μᾶς κάμνει νὰ σκεφθῶμεν τὴν στενὴν συνάφειαν εἰς τὴν ὁποίαν ἄγει τὴν ὕπαρξιν μὲ τὸν χρόνον ὁ Γερμανὸς φιλόσοφος Χάϊντεγγερ εἰς τὸ ἔργον του «Εἶναι καὶ Χρόνος».

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω γίνεται φανερὸν ὅτι ὁ Πλωτῖνος δὲν δέχεται τὴν παιθεϊστικὴν θεωρίαν περὶ διαχύσεως τοῦ Θεοῦ ἐν τῷ κόσμῳ. Ἀπορρίπτει ἐπίσης καὶ τὴν ἰδέαν ὅτι ὁ Θεὸς δημιουργεῖ τὸν κόσμον διὰ βουλητικῆς ἐνεργείας. Ἡ ἱεραρχία τῶν ὄντων παράγεται διὰ τῆς ἀκτινοβολίας ἑκάστης ἐκ τῶν ἀρχῶν, χωρὶς νὰ ἐπέλθῃ οὐδεμία μεταβολὴ καὶ χωρὶς νὰ σημειωθῇ κίνησις μέσα εἰς τὴν ἀκτινοβολοῦσαν ἀρχὴν «μένοντος ἀεὶ τοῦ προτέρου ἐν τῇ οἰκείᾳ ἕδρᾳ». Συμβαίνει ἓν εἶδος «περιλάμψεως», «ἐλλάμψεως» καὶ ἀπορροῆς. Καὶ αὐτὴ ἡ ὕλη γεννᾶται ἐκ τῆς ἀκτινοβολίας τῆς ψυχῆς. Ὅπως εἰς τὰ πέρατα ἑνὸς φωτιζομένου χώρου δημιουργεῖται ἡ σκιά, τοιουτοτρόπως καὶ εἰς τὰ ἔσχατα ὅρια τῆς ἀκτινοβολίας τῆς ψυχῆς γεννᾶται ἡ σκοτεινὴ ὕλη. Ἀποτελεῖ ἡ ὕλη τὴν τελευταίαν βαθμίδα τῶν ἀπορροῶν, τὸ σκότος τὸ φωτιζόμενον ἀπὸ τὰς ἐσχάτας ἀναλαμπὰς αἱ ὁποῖαι ἔχουν τὴν ἀρχικήν των πηγὴν εἰς τὸ Ἕν. Εἶναι συγχρόνως καὶ ἡ ὁλοκληρωτικὴ στέρησις τοῦ φωτός, ἀποτελοῦσα τὸ ἀρνητικόν του πλαίσιον, τὴν διαλεκτικὴν πρὸς τοῦτο ἀντίθεσιν. Ἡ ὅλη ὀντολογικὴ κατασκευὴ παρουσιάζει ἔκδηλον ἐνιστικὴν τάσιν. Πᾶσαι αἱ ὀντολογικαὶ ποικιλίαι ἀνάγονται ἐν τέλει εἰς τὸ Ἕν. Παρομοίαν ἀναγωγικὴν προσπάθειαν συναντῶμεν ἐν τῇ νεωτέρᾳ φιλοσοφίᾳ εἰς τὸν Ἔγελον, ἐπὶ τῆς σκέψεως τοῦ ὁποίου ἤσκησεν ἀποφασιστικὴν ἐπίδρασιν ἡ διαλεκτικὴ ἐνιστικὴ μέθοδος τῶν Νεοπλατωνικῶν.

Ἡ ἐσωτερικὴ ζωὴ τῆς ψυχῆς

Ἡ φυγὴ καὶ κάθαρσις. Διὰ τὸν Πλωτῖνον ἡ φιλοσοφία δὲν εἶναι συστηματικὴ μελέτη ἐννοιῶν καὶ θεωρημάτων, ἀλλὰ τρόπος ζωῆς. Περισσότερον ἀπὸ ὅλους τοὺς φιλοσόφους τῆς ἀρχαιότητος εἶναι ἀνεπτυγμένη εἰς αὐτὸν ἡ ἐσωτερικὴ ψυχικὴ ἐμπειρία. Τὴν ὀντολογικήν του θεωρίαν τὴν ἐπαληθεύει ὄχι μόνον διὰ τοῦ συλλογισμοῦ, ἀλλὰ διὰ τῆς ἀναλύσεως τῶν ψυχικῶν γεγονότων, τὰ ὁποῖα διαδραματίζονται εἰς τὸν ἐσωτερικόν του κόσμον. Στρέφει τὸ βλέμμα τῆς ἐσωτερικῆς ἀναλύσεως εἰς τὴν ψυχικήν του περιοχὴν καὶ ἀνευρίσκει μέσα εἰς αὐτὴν τὰς διαδοχικὰς βαθμίδας τῆς ὀντολογικῆς ἱεραρχίας. Πιστεύει ὅτι ἡ ἀνθρωπίνη ψυχὴ δύναται νὰ ἐκτελέσῃ «ἐπιστροφὴν» πρὸς τὰ ὀπίσω, νὰ ἀναχθῇ εἰς τὴν θεώρησιν τοῦ Νοῦ καὶ ἐκ τούτου νὰ προχωρήσῃ εἰς τὴν ἀντίκρυσιν τοῦ Ἑνός. Ἡ ἐσωτερικὴ αὕτη ἀναδίπλωσις (Reflexio), ἡ συγκέντρωσις τῆς σκέψεως ἐπὶ τῶν ἐσωτερικῶν ψυχικῶν γεγονότων καταδεικνύει ὅτι ἀποδίδεται μεγαλυτέρα σημασία εἰς τὴν ψυχικὴν τοῦ ἀνθρώπου ὑπόστασιν. Τὸ ἄτομον ὡς φορεὺς τῆς ψυχῆς ἀποτελεῖ κεντρικὸν θέμα τῆς φιλοσοφίας. Μὲ τὴν Νεοπλατωνικὴν φιλοσοφίαν ἀρχίζει νὰ γίνεται τὸ ἀνθρώπινον «Ἐγὼ» φιλοσοφικὸς ὅρος καὶ θέμα ψυχολογικῆς καὶ ὀντολογικῆς ἀναλύσεως καὶ ἐμβαθύνσεως. Τοιουτοτρόπως ἀρχίζει νὰ ἐξαίρεται ὁ ἄνθρωπος ὡς προσωπικότης. Αἱ τάσεις αὗται προσδίδουν εἰς τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Πλωτίνου ἔντονον χαρακτῆρα πνευματικότητος καὶ ἀνθρωπισμοῦ. Ἡ ἀνθρωπίνη προσωπικότης καὶ ἡ μοῖρα της λαμβάνουν κεντρικὴν σημασίαν καὶ μᾶς καθιστοῦν φανερὰν τὴν προσέγγισιν τοῦ Νεοπλατωνισμοῦ πρὸς τὸν Χριστιανισμόν. Ὁ Πλωτῖνος θέτει ὡς ἠθικὸν σκοπὸν τοῦ βίου τὴν «ὁμοίωσιν θεῷ», τὴν ἀναδρομὴν τῆς ἐκπεσούσης ψυχῆς εἰς τὴν ἀρχικήν της πηγήν. Ἀποδίδει θείαν προέλευσιν εἰς τὸν κόσμον, ἀλλὰ δὲν δύναται νὰ δεχθῇ τὸ ὑπὸ τοῦ Χριστιανισμοῦ κηρυχθὲν δόγμα τῆς θείας ἐνανθρωπήσεως καὶ τοῦ θεανθρωπισμοῦ. Εἶναι σύμφωνος ὅμως μὲ τὴν χριστιανικὴν ἠθικὴν ἀρχήν, τὴν προστάσσουσαν τὴν ἀνύψωσιν ἀπὸ τὸν κόσμον τῆς αἰσθήσεως πρὸς τὴν σφαῖραν τοῦ ὑπεραισθητοῦ. Ἐπαναλαμβάνων ὁμοίαν ἀντίληψιν τὴν ὁποίαν εἶχεν ἐκφράσει ὁ Πλάτων εἰς τὸν «Θεαίτητον» (176 Α), θεωρεῖ καὶ ὁ Πλωτῖνος τὴν ἐκ τοῦ κόσμου φυγὴν ὡς ἐπιτυγχανομένην διὰ τῆς καθάρσεως τῆς ψυχῆς ἀπὸ τὰς ἀδικίας καὶ ἁμαρτίας: «Τίς οὖν φυγή; θεῷ φησιν ὁμοιωθῆναι. Τοῦτο δέ, εἰ δίκαιοι καὶ ὅσιοι καὶ μετὰ φρονήσεως γενοίμεθα καὶ ὅλως ἐν ἀρετῇ» (Ἐνν. 1, 2, 1) (Τί εἶναι λοιπὸν ἡ φυγή; Τὸ νὰ γίνωμεν, λέγει ὁ Πλάτων, ὅμοιοι μὲ τὸν θεόν. Τοῦτο δὲ ἐπιτυγχάνεται, ἐὰν γίνωμεν δίκαιοι καὶ ὅσιοι, ἀποκτῶντες συγχρόνως φρόνησιν καὶ γενικῶς τὴν ἀρετήν). Τὸ πρῶτον ἄρα σπάδιον τῆς φυγῆς ἀπὸ τὴν περιοχὴν τοῦ αἰσθητοῦ εἶναι ἡ ἀπόκτησις τῶν ἀρετῶν. Αὕτη ὁμοιάζει πρὸς ἓν εἶδος καθάρσεως: «Ἔστι γὰρ δὴ ὡς παλαιὸς λόγος, καὶ ἡ σωφροσύνη καὶ ἡ ἀνδρεία καὶ πᾶσα ἀρετὴ κάθαρσις καὶ φρόνησις αὐτὴ» (Διότι, ὅπως εἶπον οἱ παλαιοί, καὶ ἡ σωφροσύνη καὶ ἡ ἀνδρεία καὶ πᾶσα ἀρετὴ καὶ αὐτὴ ἡ φρόνησις εἶναι κάθαρσις). Ἡ ἀνδρεία εἶναι ἀφοβία θανάτου, ἡ μεγαλοψυχία καταφρόνησις τῶν φθαρτῶν πραγμάτων, ἡ δὲ φρόνησις ἕνωσις ἐν ἀποστροφῇ τῶν κάτω πρὸς δὲ τὰ ἄνω τὴν ψυχὴν ἄγουσα» (Νόησις, ἥτις ἀποστρέφεται τὰ κάτω καὶ ὁδηγεῖ τὴν ψυχὴν πρὸς τὰ ἄνω). Καθαιρομένη ἡ ψυχὴ γίνεται «εἶδος» καὶ «λόγος» καὶ περιέρχεται εἰς τὴν ἐξουσίαν τοῦ θείου: «Ὅθεν, ἡ πηγὴ τοῦ καλοῦ καὶ τὰ συγγενῆ πάντα τοιαῦτα» (Ὁπόθεν ἐκπηγάζει τὸ καλὸν καὶ πάντα τὰ συγγενῆ πρὸς τὴν ὡραιότητα). Ἡ πρώτη συνεπὼς βαθμὶς εἰς τὴν ὁποίαν μᾶς ὑψώνει ἡ φυγὴ καὶ ἡ κάθαρσις εἶναι ἐκείνη εἰς τὴν ὁποίαν ἀνερχόμενοι, δυνάμεθα νὰ ἴδωμεν τὸ «καλόν», δηλαδὴ τὴν ὡραιότητα. Ἀλλὰ ἡ ἀνύψωσις εἰς τὴν βαθμίδα ταύτην δὲν ἀποτελεῖ τὸ τέρμα. Τὸ καλὸν εἶναι προβαθμὶς τοῦ ἀγαθοῦ. Διὰ νὰ φθάσωμεν δῶς ἐκεῖ χρειάζεται μία δευτέρα φυγὴ καὶ ἀναγωγή.

Ἐκ τῆς γενομένης ἀναπτύξεως καταφαίνεται ὅτι ἡ σύστασις, τὴν ὁποίαν κάμνει ὁ Πλωτῖνος περὶ φυγῆς, δὲν ἔχει τὴν αἰτίαν της εἰς διάθεσιν ἐφησυχασμοῦ καὶ μηδενισμοῦ. Οὔτε εἶναι ἀποτέλεσμα παθολογικῆς μελαγχολικῆς καταστάσεως, ὅπως θὰ ἔλεγεν ὁ ψυχίατρος. Εἶναι δρόμος, ὅστις ἄγει εἰς τὴν ἑνόρασιν τῆς ἀληθείας. Χρειάζεται δὲ καρτερία καὶ ἄσκησις περὶ τὸν ἠθικὸν βίον καὶ ἀνδρεία διὰ νὰ εἰσέλθῃ κανεὶς εἰς ἕνα τοιοῦτον δρόμον φυγῆς. Δὲν εἰσάγει κάτι τὸ νέον ἀπὸ τὸν Ἰουδαϊκὸν κόσμον, ὅπως λέγουν μερικοὶ ἐπιπόλαιοι ἀναζητηταὶ ὁμοιοτήτων, ὁ Πλωτῖνος. Συνεχίζει μίαν τάσιν, ἥτις εἶναι ἐνδογενὴς εἰς τὴν Ἑλλάδα. Εἰς ὅλας τὰς σχετικὰς μὲ τὴν φυγὴν παροτρύνσεις του ἀφορμᾶται ὁ Πλωτῖνος ἀπὸ παρομοίας παρακελεύσεις τοῦ Πλάτωνος. Ὁ ὅρος φυγὴ ἔχει μεταφυσικὸν περιεχόμενον. Ἡ φυγὴ εἶναι φαινόμενον ὄχι ψυχολογικόν, ἀλλὰ μεταφυσικόν. Εἰς τὴν νεωτέραν φιλοσοφίαν ἀντιστοιχοῦν πρὸς αὐτὴν αἱ τόσον εὐρέως χρησιμοποιούμεναι ὑπὸ τῶν ὑπαρξιστῶν καταστάσεις τῆς μεταφυσικῆς ἀγωνίας. Ἐσχάτως ἡ λογοτεχνία τῶν πρώτων δεκαετηρίδων τοῦ εἰκοστοῦ αἰῶνος ἐξεμεταλλεύθη τὸ μεταφυσικὸν περιεχόμενον τῆς φυγῆς διὰ νὰ ἀντλήσῃ ἀπ' αὐτὸ πλουσίαν λογοτεχνικὴν ὕλην.

Ἔρως καὶ ἔκστασις. Ἡ φυγὴ καὶ ἡ κάθαρσις εἶναι οἱ προβαθμίδες τῆς ἀνυψώσεως τῆς ψυχῆς πρὸς τὸ ὑπεραισθητόν. Παραμένουν ὡς φαινόμενα τὰ ὁποῖα δύνανται νὰ σημειωθοῦν μὲ ἀρνητικὸν δείκτην. Ἀλλ' ἡ πρὸς τὰ ἄνω ἀνάβασις ἔχει καὶ τὴν θετικὴν της πλευράν, τὴν ἐκφαινομένην διὰ τοῦ ἔρωτος καὶ τῆς ἐκστάσεως. Ὡς γνήσιος πλατωνιστὴς ὁ Πλωτῖνος δὲν ἠδύνατο νὰ μὴ δώσῃ ἐξέχουσαν θέσιν εἰς τὸν τόσον ὑμνηθέντα ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος Ἔρωτα. Τὸν συνδέει, ὅπως ἐκεῖνος, μὲ τὴν ἑνόρασιν τῆς ἰδέας τοῦ καλοῦ καὶ τὸν θεωρεῖ ὡς κίνητρον τὸ ὁποῖον κεντρίζει τὴν ψυχὴν πρὸς ἀνάβασιν εἰς τὸν νοητὸν κόσμον. Ὁ Πλωτῖνος εἶχεν ἐξαιρετικὴν εὐαισθησίαν ἐναντι τοῦ ὡραίου. Πρέπει νὰ ἔχωμεν ὑπ' ὄψιν ὅτι οὗτος εἶναι ὁ θεμελιωτὴς τῆς φιλοσοφικῆς μαθήσεως τὴν ὁποίαν οἱ νεώτεροι ὀνομάζουν Αἰσθητικήν. Τὸ πρῶτον δοκίμιον διὰ τὴν θεμελίωσίν της εἶναι ἡ «Περὶ τοῦ καλοῦ» πραγματεία, ἡ συμπεριληφθεῖσα εἰς τὴν πρώτην Ἐννεάδα. Μαζὶ μὲ τὸν Πλάτωνα διαχωρίζει καὶ ὁ Πλωτῖνος τὸν Ἔρωτα εἰς αἰσθητὸν καὶ ὑπεραισθητόν. Ὁ γήϊνος Ἔρως ἀφορμᾶται ἀπὸ τὴν δρασιν τῶν ὡραίων σωμάτων καὶ τῶν καλῶν πράξεων: «Ἐξ οὖν τοῦ ἐνεργοῦντος συντόνως περὶ τὸ ὁρώμενον καὶ ἐκ τοῦ οἷον ἀπορρέοντος ἀπὸ τοῦ ὁρωμένου ὅμμα πληρωθέν, οἷον μετ' εἰδώλου δράσις. Ἔρως ἐγένετο τάχα που καὶ τῆς προσηγορίας ἐντεῦθεν μᾶλλον αὐτῷ γεγενημένης, ὅτι ἐξ ὁράσεως τὴν ὑπόστασιν ἔχει» (Ἐνν. 3, 5, 3) (Ἀπὸ τὴν ἐνέργειαν λοιπὸν τῆς ψυχῆς, ἡ ὁποία μὲ ἔντασιν τείνει πρὸς τὸ ἀντικείμενον τὸ ὁποῖον παρατηρεῖ, καὶ ἀπὸ τὴν ἀπορροὴν ἡ ὁποία πηγάζει ἀπὸ τὸ παρατηρούμενον ἀντικείμενον, γεμίζει αὐτὸς ὁ ὀφθαλμός, ὅστις εἶναι ὅρασις ἀναφερομένη εἰς μίαν εἰκόνα, καὶ γεννᾶται ὁ Ἔρως. Τὸ ὄνομά του δὲ τοῦτο προέρχεται ἐκ τοῦ ὅτι ὁ Ἔρως γεννᾶται ἀπὸ τὸ ὁρᾶν). Ἡ συνοδεύουσα δηλαδὴ τὴν ἐποπτείαν τῆς ὡραιότατος μακαριότης εἶναι κατὰ τὸν Πλωτῖνον ἐκείνη, ἥτις γίνεται ἀφορμὴ νὰ γεννηθῇ μέσα εἰς τὴν ψυχὴν ὁ Ἔρως. Ἀλλ' εἰς τὴν ὑπερκόσμιον περιοχήν, ὅταν προχωρήσῃ ἡ ψυχὴ πέραν ἀπὸ τὴν ἰδέαν τοῦ καλοῦ, ὁ Ἔρως καθίσταται ἔφεσις καὶ ἐπιδίωξις τοῦ ἀγαθοῦ: «Ἔρως δὲ ἐνέργεια ψυχῆς ἀγαθοῦ ὀρεγομένης» (Ὁ Ἔρως δὲ εἶναι ἐνέργεια τῆς ψυχῆς, ἥτις τείνει πρὸς τὸ ἀγαθόν). Μεταπίπτει εἰς ὀντολογικὴν ἔφεσιν τῆς καθαυτὸ ὑπάρξεως τοῦ Ἑνός. Ἐν τελευταίᾳ ἀναλύσει ἡ ἐσχάτη πηγή, ἥτις δίδει ἀφορ-

μὴν νὰ γεννηθῇ ὁ Ἔρως εἶναι τὸ ὑπέρτατον ἀγαθόν, τὸ Ἕν: «Ἔτσι γὰρ ἕκαστον ὃ ἔστιν ἐφ' αὑτοῦ· ἐφετὸν δὲ γίνεται ἐπιχρώσαντος αὐτὸ τοῦ ἀγαθοῦ, ὥσπερ χάριτος ὄντος αὐτοῖς καὶ εἰς τὰ ἐκεῖθεν ἀπορροὴν κινεῖται καὶ ἀναβακχεύεται καὶ οἴστρων πίμπλαται καὶ Ἔρως γίνεται» (Ἐνν. 6, 7, 22) (Διότι ἕκαστον ἀπὸ τὰ νοητὰ εἶναι ἐξ ἀφορμῆς τοῦ ἑαυτοῦ του ὅ,τι εἶναι. Γίνεται δὲ ἀντικείμενον Ἔρωτος ὅταν τοῦ δώσῃ χρῶμα τὸ ἀγαθόν. Τὸ ἀγαθὸν ἐνεργεῖ ὡσὰν νὰ τοὺς στέλλῃ τὴν γοητείαν τῶν χαρίτων, καὶ εἰς τὰ ὄντα τὰ ὁποῖα ἔχουν ἐπιθυμίας στέλλει τοὺς ἔρωτας. Ἡ ψυχὴ λοιπὸν ὅταν δεχθῇ μέσα εἰς τὸν ἑαυτόν της τὴν ἀπὸ ἐκεῖνον τὸ κόσμον πηγάζουσαν ἀπορροήν, τίθεται εἰς κίνησιν καὶ περιπίπτει εἰς μυστικὸν ἐνθουσιασμόν, γεμίζει ἀπὸ ἀσυγκρατήτους παρορμήσεις καὶ γίνεται Ἔρως). Ὁ τελικὸς σταθμὸς εἰς τὸν ὁποῖον βαδίζει ὁ Ἔρως εἶναι τὸ ἀγαθὸν καὶ τὸ Ἕν. Οὕτω ἀποδίδεται εἰς αὐτὸν καθαρῶς ὀντολογικὸν νόημα.

Διὰ τῆς φυγῆς, τῆς καθάρσεως καὶ τοῦ οὐρανίου Ἔρωτος ἐπιδιώκεται νὰ στρέψῃ ὁ ἄνθρωπος τὸ βλέμμα του πρὸς τὸ ἐσωτερικόν του, ὅπου ὑπάρχει ὁ «εἴσω ἄνθρωπος» ὁ χόμο ἰντέριορ (homo interior), ὅπως θὰ εἴπῃ ἀργότερον ὁ Αὐγουστῖνος. Ἐκτελοῦσα τὴν ἐσωτερικὴν ταύτην στροφὴν ἡ ψυχὴ φθάνει εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ νοῦ καὶ τῆς ἐπιστήμης. Ὁ θεῖος ὅμως Ἔρως τὴν ὠθεῖ νὰ προχωρήσῃ πέραν ἀπὸ τὸν νοῦν καὶ τὰς ἐπιστήμας πρὸς τὸ Ἕν. Ἡ προσπάθεια αὕτη δὲν ἔχει τὸν χαρακτῆρα τῆς συλλογικῆς προχωρήσεως. Ἐπιδιώκει ὄχι νὰ σκεφθῇ κάτι, ἀλλὰ νὰ ἴδῃ κάτι, νὰ ἀποκτήσῃ τὸ βίωμα τῆς ἀπολύτου ἑνότητος. Ἡ σκέψις ἔχει πάντοτε ἓν ἀντικείμενον. Ὅταν σκεπτώμεθα, σκεπτόμεθα κάτι. Ὁ Πλωτῖνος θέλει νὰ μηδενίσῃ τὸν δυϊσμὸν αὐτὸν καὶ νὰ δοκιμάσῃ μίαν κατάστασιν ἀπολύτου «ἁπλότητος». Ζητεῖ νὰ ἐξέλθῃ ἀπὸ τὸν κόσμον εἰς τὸν ὁποῖον ὑπάρχει ἡ διάσπασις μεταξὺ σκέψεως καὶ ἀντικειμένου αὐτῆς καὶ νὰ ἀναχθῇ εἰς ἀπόλυτον ἁπλότητα. Φθάνων εἰς τὴν ἀπόλυτον ἁπλότητα, φθάνει εἰς μίαν κατάστασιν εἰς τὴν ὁποιαν εὑρίσκεται ἡ ὑψίστη ὀντολογικὴ ἀρχὴ τὸ Ἕν. Αὐτὴν τὴν ἐσωτερικὴν κατάστασιν τὴν ὀνομάζει ὁ Πλωτῖνος «ἔκστασιν» δηλαδὴ μετατόπισιν ἀπὸ τὸν αἰσθητὸν καὶ νοητὸν κόσμον εἰς τὸν ὑπεραισθητὸν καὶ ὑπερνοητόν. Τὴν ὀνομάζει ἀκόμη καὶ «ἅπλωσιν» δηλαδὴ κατάστασιν εἰς τὴν ὁποίαν ἐπικρατεῖ ἀπόλυτος ἁπλότης, ὑπερνικωμένου παντὸς δυϊσμοῦ. Ἂν ἠθέλαμεν νὰ ἐκφρασθῶμεν μὲ νέους ὅρους θὰ ἐλέγομεν ὅτι ὁ Πλωτῖνος ἐπιχειρεῖ νὰ ἀρθῇ ὑπεράνω τῆς διασπάσεως τῆς ψυχολογικῆς συνειδήσεως. Εἰς τὰ συνειδησιακὰ φαινόμενα ἔχομεν τὴν συνείδησιν ὡς ἐνέργειαν ἀναφερομένην εἰς ἓν συνειδητὸν ἀντικείμενον. Πᾶσα παράστασις καὶ νόησις, ἀναφέρεται εἰς ἓν παραστατὸν καὶ νοητόν. Ὁ Πλωτῖνος θέλει νὰ καταλύσῃ αὐτὴν τὴν διάστασιν.

Δὲν τὴν καταλύει φαντασικῶς, ἀλλὰ δι' ἐμπραγμάτου βιώματος. Ἐπιζητεῖ νὰ ζήσῃ κατάστασιν ἀπολύτου ἁπλοτητος, νὰ αἰσθανθῇ μέσα του αἰρόμενον αὐτὸν τὸν δυϊσμόν. Ἐπιζητεῖ, δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν χρησιμοποιοῦντες τὸν ὅρον τὸν ὁποῖον εἰσήγαγεν ὁ Μπέρξον, νὰ φθάσῃ εἰς τὴν «ἄμεσον καὶ ἀπόλυτον ἑνόρασιν» εἰς τὸ «πρῶτον καὶ ἀπολύτου ἀμεσότητος βίωμα». Εἰς τὴν κατάστασιν αὐτὴν δίδει ἀπόχρωσιν θρησκευτικὴν καὶ μυστηριακήν. Εἰς τὸ τελευταῖον κεφάλαιον τῆς Ἕκτης καὶ τελευταίας Ἐννεάδος μᾶς παρέχει μίαν περιγραφὴν τῆς ἐκστατικῆς καταστάσεως: «Ἦν δὲ ἓν καὶ αὐτὸς διαφορὰν ἐν αὐτῷ οὐδεμίαν πρὸς ἑαυτὸν ἔχων οὔτε κατὰ ἄλλα· οὐ γάρ τι ἐκινεῖτο παρ' αὐτῷ, οὐ θυμός, οὐκ ἐπιθυμία ἄλλου παρὴν αὐτῷ ἀναβεβηκότι, ἀλλ' οὐδὲ λόγος, οὐδέ τις νόησις οὐδ' ὅλως αὐτός, εἰ δεῖ καὶ τοῦτο λέγειν· ἀλλ' ὥσπερ ἁρπασθεὶς ἢ ἐνθουσιάσας ἡσυχῇ ἐν ἐρήμῳ καταστάσει γεγένηται ἀτρεμεῖ τῇ αὐτοῦ οὐσίᾳ οὐδαμοῦ ἀποκλίνων οὐδὲ περὶ αὐτὸν στρεφόμενος, ἑστὼς πάντη καὶ στάσις γενόμενος.... Τὸ δὲ ἴσως ἦν οὐ θέαμα, ἀλλὰ ἄλλος τρόπος τοῦ ἰδεῖν, ἔκστασις καὶ ἁπλωσις καὶ ἐπίδοσις αὐτοῦ καὶ ἔφεσις πρὸς ἀφὴν καὶ στάσις καὶ περινόησις πρὸς ἐφαρμογήν» (Ὁ περιπίπτων εἰς ἔκστασιν γίνεται καὶ αὐτὸς ἕν, χωρὶς νὰ ἔχῃ καμμίαν διαφορὰν οὔτε ὡς πρὸς τὸν ἑαυτόν του οὔτε ὡς πρὸς καμμίαν ἄλλην ἄποψιν. Διότι μέσα εἰς τὴν ψυχήν του καμμία συγκίνησις δὲν ἐσημειοῦτο, οὔτε θυμός, οὔτε ἐπιθυμία στρεφομένη πρὸς κάτι ἄλλο, ὅταν εἶχεν ἀναβῇ εἰς τὴν ὑψίστην ἐκείνην βαθμίδα, οὔτε λόγος, οὔτε νόησις. Καὶ γενικῶς, ἂν πρέπῃ νὰ λέγωμεν καὶ τοῦτο, παύει καὶ ὁ ἴδιος νὰ ὑπάρχῃ. Ὡσὰν νὰ ἔχῃ διὰ βιαίας δυνάμεως μετεωρισθῇ ἔξω ἀπὸ τὸν ἑαυτόν του εἰς τὰ ὕψη ἢ ὡσὰν νὰ ἔχῃ καταληφθῇ ἀπὸ θεῖον ἐνθουσιασμόν, ἔχει περιπέσει εἰς μίαν ἤρεμον κατάστασιν ἀπομονώσεως, μὲ τὴν ὕπαρξίν του ἔξω ἀπὸ κάθε διαταραχήν, χωρὶς νὰ κλίνῃ πρὸς κανὲν μέρος καὶ χωρὶς νὰ στρέφεται πρὸς οὐδεμίαν διεύθυνσιν, μένει ἀπολύτως ἀκίνητος καὶ σχεδὸν καθίσταται ὁ ἴδιος ἀκινησία... Αὐτὴ δὲ ἡ κατάστασις δὲν εἶναι ἓν δραμα, ἀλλὰ ἕνας ἄλλος τρόπος ἑνοράσεως, ἔκστασις (δηλαδὴ ἔξοδος ἐκ τοῦ ἑαυτοῦ του) καὶ ἅπλωσις (δηλαδὴ συστολὴ εἰς ἀπόλυτον ἁπλότητα) καὶ προσφορὰ τοῦ ἑαυτοῦ του (πρὸς κάτι ἄλλο) καὶ ἐπιθυμία πρὸς ἔπαφήν, καὶ ἀκινησία καὶ φροντὶς διὰ ταυτισμόν). Ἡ πρὸς τὴν ἔκστασιν ἀνάβασις εἶναι ἡ ὁδός, ἡ ὁποία ἀναβιβάζει τὴν ψυχὴν ἐκ τῆς πτώσεως εἰς τὸ ἀρχικῶς Ἕν. Ἐκπίπτουσα ἡ ψυχὴ εἰς τὸν ὑλικὸν κόσμον δὲν καθίσταται ὕλη, ἀλλὰ ἐξουσιάζεται ὑπὸ τοῦ κακοῦ. Ἀκολουθοῦσα τὴν ἐναντίαν ὁδὸν συστέλλεται εἰς τὸν ἑαυτόν της καὶ ἀπομονουμένη ἐπικοινωνεῖ μὲ τὸ Ἕν: «Οὐ γὰρ δὴ εἰς τὸ πάντη μὴ ὂν ἥξει ἡ ψυχῆς φύσις, ἀλλὰ κάτω μὲν βᾶσα εἰς κακὸν ἥξει, καὶ οὕτως εἰς μὴ ὄν, οὐκ εἰς τὸ παντελῶς μὴ ὄν· τὴν ἐναντίον δὲ δραμοῦσα ἥξει οὐκ εἰς ἄλλο, ἀλλ' εἰς ἑαυτήν, καὶ οὕτως οὐκ ἐν ἄλλῳ οὖσα ἐν οὐδενί ἐστιν, ἀλλ' ἐν ἑαυτῷ· τὸ δ' ἐν αὐτῇ μόνῃ καὶ οὐκ ἐν τῷ ὄντι ἐν ἐκείνῳ· γίνεται γὰρ καὶ αὐτός τις οὐκ οὐσία, ἀλλ' ἐπέκεινα οὐσίας» (Διότι ἡ ψυχὴ (ὅταν ἐκπίπτῃ εἰς τὴν ὑλικὴν φύσιν) δὲν φθάνει εἰς τὸ ἐξ ὁλοκλήρου μὴ ὄν, ἀλλὰ μὲ τὴν πτῶσιν της φθάνει εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ κακοῦ, καὶ κατὰ τὸν τρόπον τοῦτον φθάνει εἰς μὴ ον, ὄχι βεβαιως εἰς τὸ ἐξ ὁλοκλήρου μὴ ὄν. Ὅταν δὲ ἀκολουθήσῃ τὴν ἐναντίαν ὁδὸν δὲν θὰ φθάσῃ εἰς κανὲν ἄλλο μέρος, ἀλλὰ μόνον εἰς τὸν ἑαυτόν της. Τὸ νὰ εἶναι δὲ ἡ ψυχὴ μέσα εἰς τὸν ἑαυτόν της ἐν ἀπολύτῳ ἀπομονώσει, ἰσοδυναμεῖ πρὸς τὸ νὰ μὴ εἶναι μέσα εἰς τὸ ὄν, ἀλλὰ μέσα εἰς ἐκεῖνο, δηλαδὴ τὸ Ἕν. Διότι καὶ ὁ περιπίπτων εἰς τὴν ἐκστατικὴν ταύτην κατάστασιν τῆς ἀπομονώσεως παύει πλέον νὰ εἶναι οὐσία καὶ γίνεται κάτι τὸ ὑπεράνω τῆς οὐσίας). Ἐκ τοῦ ἑρμηνευθέντος τμήματος καταφαίνεται ὅτι ὁ Πλωτῖνος νοεῖ τὴν ἔκστασιν ὡς τὴν ἀπόλυτον περισυλλογὴν τῆς ψυχῆς εἰς τὸν ἑαυτόν της. Δι' αὐτῆς ὑψοῦται ὁ ἄνθρωπος καὶ ταυτίζεται μὲ τὸ «ἐπέκεινα τῆς οὐσίας», μὲ τὸ «ἀγαθὸν» περὶ τοῦ ὁποίου ὡμίλησεν ὁ Πλάτων. Εἶναι φανερόν, ὅτι ὁ Πλωτῖνος ἐμφανίζεται ὡς τελειωτὴς τῆς Πλατωνικῆς φιλοσοφίας. Ὁ Πλάτων εἶχε μὲ τὸν «Παρμενίδην» ἀποδείξει ὅτι ἡ πρώτη ὀντολογικὴ ἀρχὴ δὲν ἐπιδέχεται θετικούς, ἀλλὰ μόνον ἀρνητικοὺς προσδιορισμούς. Ὁ Πλωτῖνος ἔρχεται νὰ ἐπεξεργασθῇ τοὺς ἀρνητικοὺς τούτους ὀντολογικοὺς χαρακτηρισμοὺς στηριζων ἐπ' αὐτῶν μίαν ἀρνητικῆς μορφῆς ὀντολογίαν. Ὁ Πλάτων εἶχε ὁμιλήσει εἰς τὴν «Ἑβδόμην Ἐπιστολὴν» καὶ εἰς τὴν «Πολιτειαν» περὶ ἑνὸς αἰφνιδίου φωτισμοῦ μὲ τὴν βοήθειαν τοῦ ὁποίου ἡ ψυχὴ ἑνορᾷ τὴν ἰδέαν. Ἐξάγων τὰς τελευταίας ἀκολουθίας ἐκ τῆς πλατωνικῆς ταύτης ἀντιλήψεως φθάνει ὁ Πλωτῖνος εἰς τὴν ἔκστασιν καὶ τὴν ἅπλωσιν. Φθάνων δὲ εἰς τὰ συμπεράσματα ταῦτα εἶναι πεπεισμένος ὅτι συνεχίζει τὴν ἑλληνικὴν φιλοσοφικὴν παράδοσιν τοῦ Παρμενίδου καὶ τοῦ Πλάτωνος. Τὴν ἐξάρτησίν του ἀπὸ τοὺς δύο τούτους φιλοσόφους ἐπιβεβαιοῖ ὁ ἴδιος εἰς τὸ ἕβδομον κεφάλαιον τῆς «Περὶ τῶν τριῶν ἀρχικῶν ὑποστάσεων» πραγματείας του τῆς συμπεριλαμβανομένης εἰς τὴν πέμπτην Ἐννεάδα: «Ὥστε Πλάτωνα εἰδέναι ἐκ μὲν τἀγαθοῦ τὸν νοῦν, ἐκ δὲ τοῦ νοῦ τὴν ψυχήν· καὶ εἶναι τοὺς λόγους τούσδε μὴ καινοὺς μηδὲ νῦν, ἀλλὰ πάλαι μὲν εἰρῆσθαι μὴ ἀναπεπταμένως, τοὺς δὲ νῦν λόγους ἐξηγητὰς ἐκείνων γεγονέναι μαρτυροις πιστωσαμένους τὰς δόξας ταύτας παλαιὰς εἶναι τοῖς αὐτοῦ Πλάτωνος γράμμασιν. Ἥπτετο μὲν οὖν καὶ Παρμενίδης πρότερον τῆς τοιαύτης δόξης καθόσον εἰς ταὐτὸ συνήγε ὂν καὶ νοῦν» (Ὥστε ὁ Πλάτων ἐγνώριζεν ὅτι ἐκ μὲν τοῦ ἀγαθοῦ προέρχεται ὁ νοῦς, ἀπὸ δὲ τὸν νοῦν ἡ ψυχή. Καὶ αἱ ἀντιλήψεις τὰς ὁποίας ἡμεῖς ἀναπτύσσομεν δὲν εἶναι νέαι, καὶ δὲν λέγονται τώρα, ἀλλὰ καὶ εἰς τοὺς παλαιοὺς χρόνους ἔχουν λεχθῆ χωρὶς ὅμως τότε νὰ ἔχουν εὑρέως ἀναπτυχθῆ. Αἱ ἀντιλήψεις, τὰς ὁποιας ἀναπτύσσομεν ἡμεῖς τώρα, ἀποτελοῦν ἑρμηνείαν τῶν δοξασιῶν ἐκείνων καὶ διὰ μαρτυριῶν διαβεβαιοῦν μὲ τὰ συγγράμματα τοῦ Πλάτωνος, ὅτι αἱ δοξασίαι ἐκεῖναι εἶναι παλαιαί. Πρὸς αὐτὴν τὴν δοξασίαν προσήγγιζε πρὸ τοῦ Πλάτωνος καὶ ὁ Παρμενίδης, διότι ἀνῆγεν εἰς ταυτότητα τὸ ὂν καὶ τὸν νοῦν». Δὲν χρειάζεται νὰ προστεθοῦν καὶ ἄλλαι μαρτυρίαι, διὰ νὰ βεβαιωθῶμεν ὅτι ὁ Πλωτῖνος θεωρεῖ τὴν φιλοσοφίαν του ὡς ἑρμηνευτικὴν ἀνανέωσιν τῆς Πλατωνικῆς.

Κατὰ τὴν νεωτέραν ἐποχὴν πολλὰ ἐλέχθησαν περὶ τῆς ἐκστάσεως. Ἐχαρακτηρισθη ὑπὸ πολλῶν ὡς παθολογικὴ κατάστασις καὶ παρεβλήθη πρὸς παρόμοια φαινόμενα, ἅτινα παρατηροῦνται εἰς τὸν Βραχμανισμον. Παρεβλήθη ἐπισης πρὸς τὰς μυστικιστικὰς καταστάσεις, περὶ τῶν ὁποιων κάμνουν λογον οἱ μυστικισταὶ τοῦ Μεσαιωνος. Ἀλλὰ πρὸς ὅλας αὐτὰς τὰς καταστάσεις παραβαλλομένη ἡ πλωτινικὴ ἔκστασις, παρουσιάζει θεμελιώδη διαφοράν. Τὰ μνημονευθέντα εἴδη τῆς ἐκστάσεως παρουσιάζουν συχνότητα. Ἡ πλωτινικὴ ἔκστασις ἐμφανιζεται λίαν σπανιως. Ὁ Πλωτῖνος κατὰ τὸ χρονικὸν διάστημα, κατὰ τὸ ὁποῖον συνδιέτριβε μετ' αὐτοῦ ὁ Πορφύριος, τετράκις μόνον ἐδοκίμασεν ἐκστατικὰ φαινόμενα. Ὁ Πορφύριος γράφει περὶ τοῦ ἑαυτοῦ του ὅτι μίαν φορὰν μόνον ἐδοκίμασεν ἐκστατικὴν κατάστασιν κατὰ τὸ 68ον ἔτος τῆς ἡλικιας του «ᾧ δὴ καὶ ὁ Πορφύριος ἅπαξ λόγῳ πλησιάσαι καὶ ἑνωθῆναι ἔτος ἄγων ἑξηκοστόν τε καὶ ὄγδοον» (μὲ τὸν ὁποῖον ὑπερκόσμιον θεὸν καὶ ἐγὼ ὁ Πορφύριος λέγω ὅτι ἦλθον εἰς πλησίασιν καὶ εἰς ἕνωσιν μιαν μόνον φορὰν ὅταν ἤμην 68 ἐτῶν). Ἡ ἐξέλιξις τῆς φιλοσοφιας κατὰ τὸν 20ὸν αἰῶνα μᾶς παρέχει στοιχεῖα διὰ νὰ πλησιάσωμεν περισσότερον πρὸς τὴν πλατωνικὴν ἔκστασιν. Πρῶτος ὁ Γάλλος φιλόσοφος Μπέρξον εἰσήγαγεν εἰς τὴν σύγχρονον φιλοσοφίαν τὴν ἔννοιαν τῆς «ἑνοράσεως», νοῶν αὐτὴν ὡς ἰδιαιτέραν μορφὴν ἐσωτερικῆς ἐμπειρίας. Ἡ μπερξονικὴ ἑνόρασις δὲν εἶναι κατάστασις προσιτὴ εὐκόλως εἰς οἱονδήποτε ἄνθρωπον. Πολλὰ ἄτομα, λέγει ὁ Γάλλος φιλόσοφος, περνοῦν ὁλόκληρον τὴν ζωήν των χωρὶς νὰ δοκιμάσουν ἑνορατικὰς καταστάσεις. Αἱ περιγραφαί, τὰς ὁποίας μᾶς παρέχει ἐν σχέσει μὲ τὴν ἑνόρασιν ὁ Μπέρξον, δὲν εἶναι ἁπλαῖ. Μᾶς τὴν ἐμφανίζει ὡς στροφὴν τῆς συνειδήσεως πρὸς τὴν ἐσωτερικὴν (χρονικὴν) διάρκειαν. Προχωρῶν περισσότερον εἰς τὰς περιγραφάς του, μᾶς λέγει ἀκόμη ὅτι ἑνόρασις ἐπιτυγχάνεται μὲ τὴν στροφὴν τῆς συνειδήσεως καὶ τῆς βουλήσεως πρὸς τὸν ἑαυτόν της, ὅτι εἶναι ἑνόρασις τῆς ἐσχάτης ρίζης τοῦ ἐγώ μας εἰς τὰ μύχια τῆς ἐσωτερικῆς μας ὑπάρξεως. «Ἀλλ' εἰς τὸ ἐσωτερικὸν αὐτὸ τοῦτο τῆς ζωῆς θὰ μᾶς ὁδήγει ἡ ἑνόρασις, δηλαδὴ τὸ ἔνστικτον, ἀπροβαίνον ἀνιδιοτελὲς ἑνσυνείδητον ἑαυτοῦ, ἱκανὸν νὰ διαλογίζεται ἐπὶ τοῦ ἀντικειμένου του καὶ νὰ τὸ εὐρύνῃ ἀπεριορίστως» (Μπέρξον «Ἡ δημιουργὸς ἐξέλιξις» ἑλλ. μετάφρ. Κ. Παπαλεξάνδρου σελ. 264). Εἰς τὸ ἔργον του «Σκέψις καὶ κινοῦν» (γαλλικὸν κείμενον σελ 119) ὁμιλῶν περὶ ἑνοράσεως, λέγει ὅτι προκειμένου νὰ στρέψωμεν τὴν σκέψιν πρὸς τὸν ἑαυτόν της, διὰ νὰ συλλάβωμεν τὴν ἐσχάτην ζωτικὴν ὁσμὴν «θὰ ἔπρεπε νὰ ἀντιστρέψωμεν τὴν κανονικὴν κατάστασιν τῆς συνειδήσεως». Λέγων ταῦτα ὁ Μπέρξον, ἔρχεται εἰς ἄμεσον πλησίασιν πρὸς τὸν Πλωτῖνον. Καὶ οἱ δύο προϋποθέτουν ὅτι στρέφεται ἡ νόησις πρὸς τὰ ὀπίσω, ἐκτελοῦσα «ἐπιστροφὴν πρὸς ἑαυτήν». Εἰς τὸ τελευταῖον βιβλίον του ὁ Μπέρξον, τὸ ἀναφερό-

μενον εἰς τὰς πηγὰς τῆς θρησκείας καὶ τῆς ἠθικῆς, δέχεται ὡς δυνατὰς τὰς ἐκστατικὰς καταστάσεις, αἵτινες ἔχουν τὴν ἀξίωσιν νὰ ἐμφανισθοῦν ὡς προωθοῦσαι τὴν ἀτομικὴν συνείδησιν εἰς ἕναφὴν πρὸς τὴν θείαν οὐσίαν. Λέγει ὅμως ὅτι τοιαῦται καταστάσεις εἶναι λίαν σπάνιαι. Χαρακτηρίζει τὴν μυστικιστικὴν ἐμπειρίαν ὡς «εἰδικὴν καὶ προνομιακὴν ἐμπειρίαν». Ὑπὸ τὸ φῶς τῶν τοιούτων ἀντιλήψεων πρέπει νὰ νοηθῇ τὸ ἐκστατικὸν βίωμα τοῦ Πλωτίνου. Εἰς τὴν σύγχρονον φιλοσοφίαν καὶ ἡ φαινομενολογικὴ φιλοσοφία διατείνεται ὅτι ἀποκαλύπτει ἐνώπιόν μας ἓν νέον εἶδος «φαινομενολογικῆς ἐμπειρίας». Εἰς δὲ τὴν ὑπαρξιακὴν φιλοσοφίαν γίνεται πολὺς λόγος περὶ παρομοίων συναισθηματικῶν καταστάσεων. Ὁ Κιρκεγκάαρντ ὁμιλεῖ περὶ ἐξαιρετικῶν βιωματικῶν «στιγμῶν» (Augenblick), αἵτινες ἀποκαλύπτουν εἰς ἐκεῖνον, ὅστις τὰς ζῇ, τὸν ὁρίζοντα τῆς αἰωνιότητος. Ὁ Χάϊντεγγερ διδάσκει ὅτι ἡ ἀγωνία εὐκολύνει τὴν ψυχὴν ὡς ὑπόστασιν μεριμνῶσαν περὶ τοῦ ἑαυτοῦ της, νὰ ἀποκαθαρθῇ καὶ νὰ διεισδύσῃ εἰς τὴν ἀληθινήν της οὐσίαν. Ἅπασαι αὐταὶ αἱ συσχετίσεις μᾶς ἐπιβάλλουν νὰ μὴ προβαίνωμεν εἰς εὐκόλους κρίσεις ἐν σχέσει μὲ τὰ φαινόμενα τὰ περιγραφόμενα εἰς τὸν Πλωτῖνον. Ἐννοεῖται ἀνθάνουν εἰς ταῦτα λίαν ἀξιοπρόσεκτα γεγονότα, σχετικὰ μὲ τὴν ὀντολογικὴν κατανόησιν τῆς ζωῆς καὶ τῆς ὑπάρξεως.

Ἡ σχολὴ τοῦ Πλωτίνου

Ἡ νεοπλατωνικὴ φιλοσοφία, λόγω τῆς πνευματικότητος, ἐξετόπισε τὰς ἄλλας αἱρέσεις καὶ ἔσχεν εὐρεῖαν διάδοσιν. Θὰ ἐπεκράτει δὲ ἐξ ὁλοκλήρου, ἂν δὲν εὕρισκεν ἀντίπαλόν της τὸ χριστιανικὸν κίνημα. Ἐκ τῶν μαθητῶν τοῦ Πλωτίνου ὁ σημαντικώτερος εἶναι ὁ Πορφύριος (232—301) ἐκ Τύρου, ὅστις εἰς τὴν γλῶσσαν τῆς πατρίδος του ἐκαλεῖτο Μάλχος. Ὑπῆρξε πιστὸς μαθητὴς καὶ βιογράφος τοῦ Πλωτίνου. Διεκρίνετο διὰ τὴν μεγάλην του πολυμάθειαν, ἦτο δὲ κάτοχος τῶν δογμάτων ὁλοκλήρου τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας, ὑποστηρίζων ὅτι μεταξὺ τοῦ Πλάτωνος, τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ τοῦ Θεοφράστου, ὑπάρχει πλήρης συμφωνία. Μεγάλην ἐπίδρασιν ἤσκησεν ἡ ὑπὸ τὸν τίτλον «Εἰσαγωγὴ» ἢ «Πέντε φωναί», εἰσαγωγικὴ εἰς τὰς «Κατηγορίας» τοῦ Ἀριστοτέλους πραγματεία του, μεταφρασθεῖσα εἰς τὴν λατινικήν, συριακήν, ἀραβικὴν καὶ ἀρμενικήν. Λέγων πέντε φωνὰς ὁ Πορφύριος, ἐννοεῖ τὸ «γένος», «εἶδος», «διαφοράν», «ἴδιον» καὶ «συμβεβηκός». Ἔγραψε σχόλια εἰς τὸν «Τίμαιον» τοῦ Πλάτωνος καὶ πραγματείαν «Περὶ τοῦ μίαν εἶναι τὴν Πλάτωνος καὶ Ἀριστοτέλους αἵρεσιν». Εἰς σύγγραμμά του δὲ περὶ τοῦ ὁμηρικοῦ ἄντρου τῶν Μουσῶν, ἠσχολήθη καὶ μὲ τὰς ἀλληγορικὰς ἑρμηνείας. Ἐπίσης ἔγραψε καὶ πολεμικὸν σύγγραμμα «Κατὰ Χριστιανῶν» ἐκ 15 βιβλίων, ὅπερ ἐκάη κατά τό 448. Εἰς τὰ κύρια φιλοσοφικὰ δόγματα ἀκολουθεῖ τὸν Πλωτῖνον, τοῦ ὁποίου ἐξέδωκεν ὡς ἐλέχθη ἀνωτέρω, τὰ συγγράμματα. Δέχεται ὡς ἀρχὴν τὸ Ἓν μέσα δὲ εἰς τὸν Νοῦν διακρίνει τὸ εἶναι, τὴν νόησιν καὶ τὴν ζωήν. Εἰς τὴν ψυχὴν περιέχονται ὅλαι αἱ γενικαὶ μορφαὶ «οἱ λόγοι» τῶν ὄντων. Ἡ ψυχὴ τοῦ κόσμου εἶναι ὁ φορεὺς τῆς οὐσίας τῶν ἀτομικῶν ψυχῶν, χωρὶς ὅμως νὰ διασπᾶται εἰς αὐτάς. Ἐξαίρει δὲ περισσότερον ἀπὸ τὸν Πλωτῖνον τὸν πρακτικὸν θρησκευτικὸν σκοπὸν τῆς φιλοσοφίας, ὁρίζων ὡς ἐπιδίωξίν της «τὴν τῆς ψυχῆς σωτηρίαν». Ἀπαραίτητον μέσον διὰ νὰ φθάσωμεν εἰς τὴν λύτρωσιν τῆς ψυχῆς εἶναι ἡ ἀπόκτησις ἀρετῶν. Τὸ πρῶτον στάδιον τῶν ἀρετῶν τὸ ἀποτελοῦσιν «αἱ πολιτικαὶ ἀρεταί», αἵτινες τείνουν εἰς τὸν μετριασμὸν τῶν παθῶν «τὴν μετριοπάθειαν». Ὑπεράνω τούτων τοποθετεῖται ἡ «κάθαρσις», ἥτις ἄγει εἰς τὴν «ἀπάθειαν». Κατὰ τὸ τρίτον στάδιον ἐπέρχεται διὰ τῆς ἐνεργείας «τῶν παραδειγματικῶν ἀρετῶν» ἡ ὁμοίωσις πρὸς τὸν θεόν. Ἡ κάθαρσις ἐπιτυγχάνεται διὰ τῆς ἀσκητικῆς ἀρετῆς, διὰ τῆς νηστείας καὶ τῆς ἀποφυγῆς ἀπὸ τῆς κρεοφαγίας. Εἰς τὸ ἔργον του «Περὶ ἀποχῆς ἐμψύχων» παρέχει ὁδηγίας σχετικῶς πρὸς τὸν τρόπον τοῦτον τῆς ζωῆς. Ἐξαίρει τὴν εὐλάβειαν καὶ τὴν νοητὴν λατρείαν τῶν θεῶν, μὴ δεχόμενος τὰς θεουργικὰς ἱεροπραξίας.

Ἐκτὸς τοῦ Πορφυρίου, μαθητὴς τοῦ Πλωτίνου ὑπῆρξε καὶ ὁ Ἀμέλιος, ὅστις διέκρινεν εἰς τὸν Νοῦν τὴν ὕπαρξιν Τριάδος, ἀπαρτιζομένης ἐκ τοῦ ὄντος τοῦ ἔχοντος καὶ τοῦ ὁρῶντος.

Ἡ συριακὴ νεοπλατωνικὴ σχολή.

Ὁ μαθητὴς τοῦ Πορφυρίου Ἰάμβλιχος κατήγετο ἐκ Χαλκίδος τῆς Κοίλης Συρίας, ἥτις ἔκειτο μεταξὺ τοῦ Λιβάνου καὶ Ἀντιλιβάνου. Πότε ἐγεννήθη δὲν εἶναι γνωστόν. Γνωρίζομεν μόνον ὅτι ἦλθεν εἰς Ρώμην, ὅπου ἤκουσε τὸν Πορφύριον, ἐπανελθὼν δὲ εἰς Συρίαν, ἱδρυσέ πιθανῶς ἐν Χαλκίδι ἰδίαν φιλοσοφικὴν σχολήν. Ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν θεουργικῶν ἀνατολικῶν ἀντιλήψεων ἐπεδόθη εἰς τὴν ἀλληγορικὴν ἑρμηνείαν τῶν φιλοσοφικῶν ἐννοιῶν καὶ εἰς τὴν δαιμονολογίαν. Φαίνεται ὅτι ἐπεδίδετο καὶ εἰς θεουργικὰς τέχνας, διὰ τῶν ὁποίων ἤσκει ἐπίδρασιν ἐπὶ τῶν μαθητῶν του, οἵτινες ἀπεκάλουν αὐτὸν θεῖον. Ἀπέθανεν ἐπὶ αὐτοκράτορος Κωνσταντίνου τοῦ Μεγάλου κατὰ τὸ 330. Ἔγραψε πολλὰ συγγράμματα, μέρος τῶν ὁποίων καὶ διεσώθη.

Οὕτω ἔχομεν τμήματα ἐκ 10 βιβλίων τῆς ὑπὸ τὸν τίτλον «Συναγωγὴ τῶν πυθαγορείων δογμάτων», πραγματείας του καὶ τὰς πραγματείας «Τὰ θεολογούμενα τῆς ἀριθμητικῆς» «Περὶ τῆς κοινῆς μαθηματικῆς», «Περὶ τῆς Νικομάχου ἀριθμητικῆς εἰσαγωγῆς», «Περί μυστηρίων», «Λόγος προτρεπτικὸς εἰς φιλοσοφίαν». Εἰς τὸ τελευταῖον ἐκ τῶν ἀνωτέρω συγγραμμάτων ὁ Ἰάμβλιχος εἶχε συμπεριλάβει ὁλόκληρα τμήματα ἐκ τοῦ ὑπὸ τὸν αὐτὸν τίτλον συγγράμματος τοῦ Ἀριστοτέλους. Κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς δράσεως τοῦ Ἰαμβλίχου, ὁ Νεοπλατωνισμὸς ἔσχε μεγάλην ἐπίδρασιν. Ὁ μαθητὴς τοῦ Ἰαμβλίχου Σώπατρος ἴσχυε μεγάλως παρὰ τῷ Κωνσταντίνῳ καὶ προῖστατο εἰς τὰς τελετὰς τὰς τελουμένας κατὰ τὴν κτίσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, κατὰ τρόπον ὥστε νὰ δύναται νὰ τεθῇ τὸ ἐρώτημα, ἂν ἡ κτιζομένη πόλις δὲν ἀπετέλει τὴν πραγματοποίησιν τῆς αἰτήσεως, τὴν ὁποίαν εἶχεν ὑποβάλει ὁ Πλωτῖνος εἰς τὸν Γαλιηνόν, παρακαλῶν αὐτὸν νὰ κτίσῃ τὴν Πλατωνόπολιν. Εἰς τὸ σύστημα τοῦ Ἰαμβλίχου κυριαρχεῖ τὸ τριαδικὸν σχῆμα τῆς ἐκπορεύσεως τῶν ὀντολογικῶν ὀντοτήτων ἐξ ἀλλήλων. Ὁ Πλωτῖνος εἶχεν ὁμιλήσει περὶ μιᾶς μόνον τριάδος, διδάσκων ὅτι ἐκ τοῦ Ἑνὸς ἀπορρέει ὁ Νοῦς καὶ ἐκ τούτου ἡ ψυχή. Ὁ Ἰάμβλιχος θέτει ἐν ἀρχῇ τὴν τριάδα τῶν ὑπερκοσμίων θεῶν, μετὰ δὲ τούτους τοποθετεῖ τοὺς ἐγκοσμίους θεούς, διατεταγμένους εἰς τρεῖς τάξεις. Ἡ πρώτη τάξις εἶναι οἱ 360 οὐράνιοι θεοί, ἡ δευτέρα τάξις ἀπαρτίζεται ἐξ 72 τάξεων ὑποουρανίων θεῶν καὶ ἡ τρίτη ἐκ 42 τάξεων φυσικῶν θεῶν. Μετὰ τούτους ἀκολουθοῦν οἱ ἄγγελοι, οἱ δαίμονες καὶ οἱ ἥρωες. Εἰς ἑκάστην τριάδα διακρίνει ὁ Ἰάμβλιχος πρῶτον τό «μένον», δεύτερον τὸ «προϊὸν» καὶ τρίτον τὸ «ἐπιστρέφον». Τὸ σχῆμα τοῦτο ἀποτελεῖ τὴν ἀφετηρίαν, ἐκ τῆς ὁποίας ὁρμώμενος ὁ Ἔγελος, διετύπωσε τὴν περὶ τῆς διαλεκτικῆς τριαδικῆς κινήσεως θεωρίαν του. Ἐν ἀρχῇ θέτει ὁ Ἰάμβλιχος τὴν «ἄρρηκτον ἀρχήν», ἐκ ταύτης προκύπτει τὸ Ἓν ἢ «ἀγαθόν», ἐκ τούτου δὲ ἀπορρέει ὁ Νοῦς. Ὁ Νοῦς πάλιν διασχίζεται εἰς «κόσμον νοητόν», ὁ ὁποῖος εἶναι ὁ κόσμος τῶν ἰδεῶν, καὶ εἰς «κόσμον νοερόν», ὅστις εἶναι ὁ κόσμος τῶν ἐμψύχων ὄντων. Τὸν νοητὸν κόσμον διῄρει ὁ Ἰάμβλιχος εἰς νέαν τριάδα, τὴν ὁποίαν ἀπαρτίζει πρῶτον ἡ «ὕπαρξις», δεύτερον «ἡ δύναμις τῆς ὑπάρξεως» καὶ τρίτον «ἡ νόησις τῆς δυνάμεως». Ἐκ τοῦ νοεροῦ δὲ κόσμου ἐκπορεύεται ἄλλη τριάς, τῆς ὁποίας τὰ στοιχεῖα εἶναι «ὁ νοῦς», «ἡ δύναμις» καὶ «ὁ δημιουργός». Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν Πλωτῖνον καὶ τὸν Πορφύριον ἀποδέχεται τὸν ἀποκρυφισμὸν καὶ τὰς θεουργικὰς ἱεροτελεστίας.

Εἰς τοὺς μαθητὰς τοῦ Ἰαμβλίχου κατατάσσεται καὶ ὁ ἐξ Ἀσίνης Θεόδωρος, περὶ τοῦ ὁποίου πληροφορίας μᾶς παρέχει ὁ Πρόκλας. Θέτει καὶ αὐτὸς μίαν πρώτην ἀρχήν, τὸν δὲ Νοῦν διαχωρίζει εἰς δύο τριάδας, μίαν νοητήν, μίαν νοεράν (εἶναι, νοεῖν, ζῆν) καὶ μίαν δημιουργικήν. Ἔπειτα ἀπὸ αὐτὰς ἐτοποθέτει μίαν τριάδα ψυχῶν. Μαθητὴς τοῦ Ἰαμβλίχου ὑπῆρξε καὶ ὁ φίλος τοῦ αὐτοκράτορος Κωνσταντίνου Σώπατρος, περὶ τοῦ ὁποίου ἐγένετο ἀνωτέρω λόγος. Ἡ ἐπιρροή του ὅμως ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος δὲν διετηρήθη. Περιπεσὼν εἰς τὴν δυσμένειάν του ἐθανατώθη. Ὁ ἐκ τῶν μαθητῶν τοῦ Ἰαμβλίχου Δέξιππος, εἶναι γνωστὸς ἐκ τῆς ἑρμηνευτικῆς εἰς τὰς ἀριστοτελικὰς κατηγορίας ἐργασίας του, εἰς τὴν ὁποίαν ἀκολουθεῖ τὰς δοξασίας τοῦ Πορφυρίου καὶ Ἰαμβλίχου.

Ἡ περγαμηνὴ νεοπλατωνικὴ σχολή.

Ὁ Αἰδέσιος, μαθητὴς τοῦ Ἰαμβλίχου, ἵδρυσεν εἰς Πέργαμον ἰδίαν σχολήν. Εἰς ταύτην ἀνήκουν καὶ οἱ διδάσκαλοι τοῦ Ἰουλιανοῦ Εὐσέβιος, Μάξιμος καὶ Χρυσάνθιος. Εἰς τὴν αὐτὴν σχολὴν ἀνήκει καὶ ὁ μνημονευθεὶς αὐτοκράτωρ Ἰουλιανός, ὅστις κατὰ τὸ βραχὺ χρονικὸν διάστημα, κατὰ τὸ ὁποῖον ὑπῆρξεν αὐτοκράτωρ (361 — 363) κατεδίωξε τὸν Χριστιανισμὸν καὶ ἠθέλησε νὰ ἐπαναφέρῃ τὴν παλαιὰν θρησκείαν. Ἔγραψε καὶ πολεμικὸν σύγγραμμα «Κατὰ τῶν χριστιανῶν», ἐκ τοῦ ὁποίου μόνον ἀποσπάσματα διεσώθησαν. Πολέμιος τοῦ Χριστιανισμοῦ ὑπῆρξε καὶ ὁ φίλος τοῦ Ἰουλιανοῦ Σαλλούστιος, γράψας βιβλίον περὶ θεῶν καὶ κόσμου. Εἰς τὴν αὐτὴν ὁμάδα συγκαταλέγεται καὶ ὁ ἐκ Σάρδεων Εὐνάπιος, ἀσχοληθεὶς μὲ τὴν βιογραφίαν φιλοσόφων καὶ σοφιστῶν.

Ἡ ἀθηναϊκὴ νεοπλατωνικὴ σχολή.

Τὸ διακριτικὸν γνώρισμα τῆς ἐν Ἀθήναις σχολῆς τῶν Νεοπλατωνικῶν ἦτο ἡ στροφὴ των πρὸς τὴν μελέτην τῶν ἐπιστημονικῶν συγγραμμάτων τοῦ Ἀριστοτέλους. Ἐκ παραλλήλου πρὸς τὰς Ἀθήνας καὶ εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν ἐγένετο ἀρχὴ τῆς μελέτης τῶν ἀριστοτελικῶν ἔργων. Εἰς ταύτην προεξάρχει ὁ Θεμίστιος, ὅστις ἐν τῇ πόλει ταύτῃ κατὰ τὸ δεύτερον ἥμισυ τοῦ 4ου αἰῶνος ἔδρασεν ὡς ἑρμηνευτὴς καὶ σχολιαστὴς ἀριστοτελικῶν καὶ πλατωνικῶν συγγραμμάτων. Κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 5ου αἰῶνος ἔδρασεν ἐν Ἀθήναις ὡς διευθυντὴς φιλοσοφικῆς σχολῆς ὁ Ἀθηναῖος Πλούταρχος, υἱὸς τοῦ Νεστορίου. Ἠσχολήθη μὲ ψυχολογικὰ προβλήματα, γράψας σχόλια εἰς τὸ «Περὶ ψυχῆς» σύγγραμμα τοῦ Ἀριστοτέλους. Ἀπέθανε κατὰ τὸ 431. Σύγχρονός του καὶ συνεργάτης του ἐν Ἀθήναις ἦτο καὶ ὁ Συριανός. Οὗτος ἔγραψε σχόλια εἰς τὰ «Μετὰ τὰ φυσικὰ» τοῦ Ἀριστοτέλους. Διεφώνει πρὸς τοὺς ὑποστηρίζοντας ὅτι ὑπάρχει συμφωνία μεταξὺ τῶν πλατωνικῶν καὶ ἀριστοτελικῶν δογμάτων, ἐθεώρει δὲ τὴν μελέτην τῶν συγγραμμάτων τοῦ Ἀριστοτέλους ὡς εἰσαγωγικὴν προπαίδειαν, διὰ τὴν κατανόησιν τῆς φιλοσοφίας τοῦ Πλάτωνος. Εἰς τὰ μνημονευθέντα σχόλιά του ὑπερήσπιζε τὴν περὶ Ἰδεῶν θεωρίαν τοῦ Πλάτωνος ἔναντι τῶν ἀντιρρήσεων τοῦ Ἀριστοτέλους. Μόνον τὰ νεοπυθαγορικὰ συγγράμματα ἐξετίμα ὡς ἰσάξια πρὸς τὰ συγγράμματα τοῦ Πλάτωνος. Ὁ σημαντικώτερος ἐξ ὅλων τῶν νεοπλατωνικῶν τῆς ἀθηναϊκῆς σχολῆς ὑπῆρξεν ὁ Πρόκλος, ὅστις γεννηθεὶς κατὰ τὸ 410 ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἀνετράφη ἐν Λυκίᾳ· ἐξ οὗ ἐπεκλήθη καὶ Λύκιος. Εἰκοσαετὴς ἦλθεν εἰς τὰς Ἀθήνας, ὅπου καὶ διέμεινε μέχρι τὸ 485, ὁπότε ἀπέθανεν. Ὑπῆρξεν ἀφωσιωμένος εἰς τὴν φιλοσοφικὴν μελέτην, διεκρίνετο δὲ διὰ τὴν δεξιοτεχνίαν του εἰς τὸν χειρισμὸν τῆς λογικῆς σκέψεως καὶ διὰ τὴν πολυμάθειάν του. Ὁ βίος του ὑπῆρξεν ἠθικῶς ἄμεμπτος καὶ διὰ τοῦτο ἔχαιρεν ἀπόλυτον ἐκτίμησιν ἐκ μέρους τῶν μαθητῶν του. Ἀνεδείχθη ὁ πολυμαθέστατος καὶ ὁ συστηματικώτερος ἐξ ὅλων τῶν Νεοπλατωνικῶν. Κατείχετο δὲ ὑπὸ τοῦ ἐντόνου θρησκευτι-

κοῦ ἐνθουσιασμοῦ, διάγων ἀσκητικὸν βίον. Ὑπῆρξε πολυγραφώτατος· ἀλλ' ἐκ τῶν συγγραμμάτων του διεσώθησαν ὀλίγα. Μέχρις ἡμῶν περιεσώθησαν τὰ σχόλιά του εἰς τὸν «Τίμαιον», τὴν «Πολιτείαν», «Παρμενίδην», «Ἀλκιβιάδην τὸν πρῶτον» καὶ «Κρατύλον». Πολυτίμους πληροφορίας διὰ τὴν ἱστορικὴν ἀνάπτυξιν τῆς μαθητικῆς ἐπιστήμης μᾶς παρέχουν τὰ Σχόλιά του εἰς τὸν Εὐκλείδην. Ἐκτὸς τῶν ἔργων τούτων περιεσώθησαν ἡ «Στοιχείωσις θεολογική» καὶ τὸ «Περὶ τῆς κατὰ Πλάτωνα θεολογίας». Τινὰ ἐκ τῶν ἔργων του ἐσώθησαν μόνον εἰς λατινικὴν μετάφρασιν.

Ὁ Πρόκλος ἀκολουθῶν τὸν Ἰάμβλιχον βλέπει τὰ ὄντα ὡς ἐκπηγάζοντα ἐκ μιᾶς ἀρχῆς διὰ διαρκοῦς τριαδικῆς ἐξελίξεως. Καὶ αὐτὸς διακρίνει εἰς τὴν κίνησιν ταύτην ὅπως καὶ ὁ Ἰάμβλιχος τρεῖς φάσεις: Τὴν μονήν, πρόοδον καὶ ἐπιστροφήν. Τὸ πρῶτον στάδιον προϋποθέτει μίαν ἀρχήν, ἥτις μένει ὡς ἀρχὴ μέσα εἰς τὸν ἑαυτόν της. Ἐκ ταύτης προέρχεται κάτι, τὸ ὁποῖον ὡς προελθὸν καὶ ἀποχωρισθὲν ἐκ τοῦ ἀρχικοῦ, πρέπει νὰ εἶναι διάφορον. Οὕτω ἔχομεν τὴν πρόοδον. Ἀλλὰ τὸ διὰ τῆς προόδου παραχθὲς ὡς προερχόμενον ἐκ τοῦ ἀρχικοῦ εἶναι συγγενικὸν πρὸς αὐτὸ διὰ τοῦτο ἐκδηλώνει τὴν τάσιν νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς αὐτό, καὶ οὕτω ἔχομεν τὴν ἐπιστροφήν. Αἱ τρεῖς αὗται φάσεις ἀντιστοιχοῦν πλήρως πρὸς τὴν θέσιν, ἀντίθεσιν καὶ σύνθεσιν τοῦ Ἑγέλου. Κατὰ τὸν Πρόκλον ἡ πρώτη ἀρχὴ εἶναι τὸ καθαυτὸ ὂν «τὸ αὐτὸ ἕν» τὸ «ἀναιτίως αἴτιον», εἰς τὸ ὁποῖον δὲν δύναται νὰ φθάσῃ ὁ ἀνθρώπινος νοῦς. Ἐκ τοῦ ἀρχικοῦ ἑνὸς προέρχονται ὡς δεύτερα δεδομένα «αἱ αὐτοτελεῖς ἑνάδες». Αὐταὶ εἶναι ὑπεραισθηταὶ ὑποστάσεις, πηγαὶ πάσης ἀγαθότητος καὶ προνοίας. Διὰ τῆς ἐπιστροφῆς αὐτῶν πρὸς τὸ ἓν ἐπιτελεῖται ἡ διαλεκτικὴ σύνθεσις καὶ ἔχει ὡς ἀποτέλεσμα νὰ τεθῇ ὡς ὑπόστασις ὁ νοῦς. Ὁ νοῦς χρησιμεύει ὡς ἀφετηρία διὰ περαιτέρω τριαδικὴν ἀνάπτυξιν. Ταύτης αἱ φάσεις εἶναι τὸ «νοητόν», τὸ «νοητὸν ἅμα καὶ νεορὸν» καὶ τὸ «νοερόν». Τὸ νοητὸν ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸ ὄν, τὸ νοητὸν ἅμα καὶ νοερὸν εἰς τὴν ζωὴν καὶ τὸ νεορὸν εἰς τὴν νόησιν. Τὸ νοητὸν διὰ τῆς ἀναπτύξεως διασχίζεται εἰς πέραν, ἄπειρον καὶ μικτόν. Τὸ νοητὸν ἅμα καὶ νοερόν, ὅπερ καλεῖται καὶ νοητὴ ζωή, διασχίζεται εἰς τὸ ἕν, τὴν δύναμιν καὶ τὴν ζωήν. Τὸ νεορόν, ὅπερ εἶναι ὁ κόσμος τῶν ἰδεῶν, διασχίζεται εἰς τὴν τριάδα τοῦ πατρός, τῆς δυνάμεως καὶ τῆς νοήσεως. Εἰς τὸ νοητὸν ἅμα καὶ νοερὸν ἐνυπάρχουν οἱ ὑπερούσιοι ἀριθμοί, οἵτινες διασχίζονται εἰς τὸ ἕν, τὸ ἕτερον καὶ τὸ ὄν, οἱ «συνεκτικοὶ θεοὶ» καὶ οἱ «τελεσιουργοὶ θεοί». Τὰς τριάδας ταύτας πολλαπλασιάζει ὁ Πρόκλος περιλαμβάνων εἰς ταύτας πάσας τὰς μυθολογικὰς θεότητας. Ὁμοίως κατατάσσει εἰς τριαδικὰ σχήματα καὶ τὰς ψυχάς. Ἡ πρώτη διαίρεσις εἶναι εἰς ψυχὰς θεῶν, δαιμόνων καὶ ἀνθρώπων. Αἱ ψυχαὶ τῶν θεῶν διαιροῦνται εἰς τὰς «ἡγεμονικάς», τὰς «ἀπολύτους», (δηλαδὴ μὴ ἐχούσας σχέσιν μὲ τὸν κόσμον) καὶ τὰς «ἐγκοσμίους». Αἱ δαιμονικαὶ ψυχαὶ εἶναι οἱ ἄγγελοι, οἱ δαίμονες καὶ οἱ ἥρωες.

Εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ ἀνθρώπου διακρίνει ἐκτὸς τῆς λογικῆς καὶ ἀλόγου δυνάμεως καὶ μίαν θείαν δύναμιν, διὰ τῆς ὁποίας καθίσταται δυνατὴ ἡ ἐπικοινωνία μὲ τοὺς θεούς. Ὡς πρὸς τὴν ὕλην, διαφωνῶν πρὸς τὸν Πλωτῖνον, δὲν τὴν παράγει ἀπὸ τὴν ψυχήν, ἀλλὰ τὴν θεωρεῖ ὡς προερχομένην ἀπὸ τὸ ἄπειρον. Τὸ κακὸν δὲν ἔχει τὴν πηγήν του εἰς τὴν ὕλην, ἀλλ' εἶναι μόνον στέρησις τοῦ ἀγαθοῦ. Ἡ ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου ἔχει ἀθάνατον αἰθέριον σῶμα, διὰ τῆς ἐν αὐτῇ δὲ θείας δυνάμεως ἐπικοινωνεῖ περιπίπτουσα εἰς ἐκστατικὴν κατάστασιν μὲ τὸ θεῖον. Ἀνυψώνεται δὲ ἡ ψυχὴ πρὸς τὸν θεὸν διὰ τῶν ἀρετῶν. Εἰς τὰ παραδεδομένα εἴδη τῶν ἀρετῶν προσθέτει τὰς «ἐνιαίας» ἡ ἱερατικὰς διὰ τῆς ἐπενεργείας τῶν ὁποίων ἑνοῦται ὁ ἄνθρωπος πρὸς τὸ θεῖον. Κατὰ τὴν ἀνάβασιν δὲ ἡ ψυχὴ πρὸς τὸ ἕν, διέρχεται διὰ τριῶν σταδίων, ἤτοι διὰ τοῦ ἔρωτος, τῆς ἀληθείας καὶ τῆς πίστεως. Τὸ τέρμα τῆς ἀνυψώσεως τῆς ψυχῆς ἦτο διὰ τὸν Πρόκλον, ὅπως ἀναφέρει ὁ βιογράφος του Μαρῖνος, ἡ θέα τῶν ὑπαρχουσῶν μέσα εἰς τὸν θεῖον νοῦν ἀρχετύπων ἰδεῶν: «Ἤδη γὰρ κεκαθαρμένος αὐτόπτης ἐγίνετο τῶν ἐκεῖ μακαρίων ὄντως θεαμάτων, οὐκ ἔτι μὲν διεξοδικῶς καὶ ἀποδεικτικῶς συλλογιζόμενος αὐτῶν τὴν ἐπιστήμην, ὥσπερ δὲ ὄψει, ἁπλαῖς ἐπιβολαῖς τῆς νοερᾶς ἐνεργείας θεώμενος τὰ ἐν τῷ θείῳ νῷ παραδείγματα καὶ ἀρετὴν προσλαμβάνων. Κατὰ ταύτην δὴ ἐνεργῶν ὁ φιλόσοφος πᾶσαν μὲν θεολογίαν ἑλληνικήν τε καὶ βαρβαρικὴν καὶ τὴν μυθικοῖς πλάσμασιν ἐπισκιαζομένην κατεῖδέ τε ραδίως καὶ τοῖς ἐθέλουσί τε καὶ δυναμένοις συνέπεσθαι εἰς φῶς ἤγαγεν, ἐξηγούμενός τε πάντα ἐνθουσιαστικώτερον, καὶ εἰς συμφωνίαν ὅλων» (Μαρίνου Πρόκλος 22). (Ἐνῷ δὲ πλέον εἶχεν ὁ Πρόκλος ἐπιτύχει τὴν κάθαρσιν τῆς ψυχῆς του, ἔβλεπεν ὁ ἴδιος τὰ εἰς ἐκεῖνον τὸν κόσμον μακάρια θεάματα, χωρὶς νὰ χρησιμοποιῇ διεξοδικοὺς καὶ ἀποδεικτικοὺς συλλογισμούς, ἀλλὰ δι' ἁπλῶν ἐνοράσεων τῆς νοερᾶς ἐνεργείας θεώμενος τὰ μέσα εἰς τὸν θεῖον νοῦν ἐνυπάρχοντα παραδειγματικὰ πρότυπα, δηλ. τὰς ἰδέας, καὶ ἀποκτῶν ἀρετήν. Ἐνεργῶν δὲ συμφώνως πρὸς τὴν ἀρετὴν αὐτὴν (δηλ. τὴν ὑψίστην σοφίαν) ὁλόκληρον τὴν ἑλληνικὴν καὶ τὴν Βαρβαρικὴν θεολογίαν, ἀκόμη δὲ καὶ τὴν ἐπικαλυπτομένην διὰ μυστικῶν πλασμάτων, εὐκόλως κατενόησε καὶ εἰς ἐκείνους οἵτινες εἶχον τὴν θέλησιν καὶ τὴν δύναμιν νὰ παρακολουθήσουν τὴν ἀπεκάλυψεν, ἑρμηνεύων τὰ πάντα μὲ μεγαλύτερον τοῦ συνήθους ἐνθουσιασμὸν καὶ φέρων τὰ θεολογικὰ δόγματα εἰς συμφωνίαν). Ὁ βιογραφήσας αὐτὸν μαθητής του Μαρῖνος ἐξαίρει ὀρθῶς ὡς μίαν τῶν κυριωτέρων ἐπιδιώξεων τοῦ Πρόκλου τὸν ἐναρμονισμὸν τῶν θεολογικῶν καὶ μυθολογικῶν δοξασιῶν τῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν βαρβάρων. Εἰς τὸν ἐναρμονισμὸν τοῦτον προέβαινεν ἡ Νεοπλατωνικὴ θεολογία, ἐπειδὴ ἤθελε νὰ ἀμυνθῇ κατὰ τοῦ Χριστιανισμοῦ. Εἰς τὰ δόγματα τῆς χριστιανικῆς θεολογίας ἤθελε καὶ ἡ ἀποθνήσκουσα εἰδωλολατρικὴ φιλοσοφία, νὰ ἀντιτάξῃ μίαν ἰδικήν της θεολογίαν. Προεχώρει διὰ τοῦτο εἰς ἕνα εὐρύτατον ἐναρμονισμὸν θεολογικῶν καὶ μυθολογικῶν δοξασιῶν, τὰς ὁποίας προσεπάθει νὰ διαμορφώσῃ εἰς ἑνιαῖον σύστημα. Δὲν πρέπει λοιπὸν νὰ βλέπωμεν εἰς τὰς τοιαύτας ἀποπείρας τῶν Νεοπλατωνικῶν τὴν ἐκδήλωσιν δεισιδαιμονικῆς διαθέσεως. Ἡ ἐπιτακτικὴ ἀνάγκη νὰ ἀντιτάξουν θρησκευτικὸν σύστημα πρὸς τὴν θριαμβευτικῶς ἐπεκτεινομένην θρησκείαν τοῦ Χριστοῦ, τοὺς ἐπιβάλλει νὰ ἐπιχειροῦν τοὺς τοιούτους ἐναρμονισμούς. Ἡ Νεοπλατωνικὴ φιλοσοφία κατὰ τοὺς ἑσχάτους της χρόνους τείνει καὶ αὐτή, ἐξ ἀμίλλης πρὸς τὸν Χριστιανισμόν, νὰ καταστῇ θρησκεία. Χρησιμοποιεῖ τελετουργικὰς πράξεις καὶ οἱ διδάσκαλοί της ἐμφανίζονται περιβαλλόμενοι ἀπὸ θρησκευτικοὺς θρύλους. Ὁ Μαρῖνος ἀναφέρει ὅτι ὁ Πρόκλος νοσήσας κάποτε βαρέως ἐθεραπεύθη θαυματουργικῶς ὑπὸ τοῦ Τελεσφόρου: «Κάμνοντος γὰρ αὐτῷ τοῦ σώματος ὑπὸ νόσου, παρέστη τῇ κλίνῃ ὑπερφαινόμενος παῖς, ὃς ἐδόκει νέος κομιδῇ καὶ ὡραῖος ἰδεῖν. Εἰκάσαι δ' ἦν αὐτὸν εἶναι τὸν Τελεσφόρον καὶ πρὶν τὸ ὄνομα εἰπεῖν. Εἶπὼν δ' ὅμως ὅστις εἴη... καὶ τῆς κεφαλῆς ἐφαψάμενος ὑγιῆ ἐξαίφνης ἐκ κάμνοντος ἀπετέλεσε καὶ οὕτως ἀφανὴς αὐτῷ ἐγένετο». Μαρ. Πρ. 7. (Διότι ὅταν ἠσθένει τὸ σῶμα του ἕνεκα νόσου, παρουσιάσθη ἐμφανισθὲν ὑπεράνω τῆς κλίνης του ἕνα παιδὶ τὸ ὁποῖον ἐφαίνετο πολὺ νέον καὶ ὡραῖον κατὰ τὴν ὄψιν. Ἠδύνατό τις δὲ νὰ εἰκάσῃ καὶ πρὶν αὐτὸς ἐκφωνήσῃ τὸ ὄνομά του ὅτι ἦτο ὁ Τελεσφόρος. Ἀφοῦ δὲ εἶπε ποῖος εἶναι καὶ ἔβαλεν ἐπάνω εἰς τὸ κεφάλι του τὸ χέρι του, τὸν ἔκαμεν αἰφνιδίως ὑγιῆ καὶ ἐξηφανίσθη). Ὅταν, λέγει ὁ Μαρῖνος, μετεφέρετο τὸ ἄγαλμα τῆς Ἀθηνᾶς ἐκ τοῦ Παρθενῶνος, ἔβλεπεν ὁ Πρόκλος εἰς τὸ ὄνειρόν του μίαν ὡραίαν γυναῖκα ἥτις τοῦ ἔλεγεν ὅτι ἡ κυρία Ἀθηναῖς ἤθελε νὰ μείνῃ πλησίον του: «Νίκα τὸ ἄγαλμα αὐτῆς τὸ ἐν Παρθενῶνι τέως ἱδρυμένον ὑπὸ τῶν καὶ τὰ ἀκίνητα κινούντων μετεφέρετο, ἐδόκει τῷ φιλοσόφῳ ὄναρ φοιτᾶν παρ' αὐτὸν εὐσχήμων τις γυνή, καὶ ἀπαγγέλλειν, ὡς χρὴ τάχιστα τὴν οἰκίαν παρασκευάζειν. Ἡ γὰρ κυρία Ἀθηναῖς, ἔφη, παρὰ σοὶ μένειν ἐθέλει». Μαρ. Πρ. 30. (Ὅταν τὸ ἄγαλμα τῆς Ἀθηνᾶς τὸ εἰς τὸν Παρθενῶνα πρότερον τοποθετημένον, μετεφέρετο ὑπὸ ἐκείνων οἱ ὁποῖοι κινοῦν τὰ ἀκίνητα, ἔβλεπεν ὁ φιλόσοφος εἰς τὸν ὕπνον του ὅτι ἦρχετο εἰς τὸ σπίτι του μία ὡραία γυναῖκα καὶ τοῦ ἔφερε τὸ μήνυμα, ὅτι πρέπει πολὺ γρήγορα νὰ ἑτοιμάσῃ τὸ σπίτι. Διότι, ἡ κυρία Ἀθηναῖς, τοῦ ἔλεγε, θέλει νὰ μείνῃ στὸ σπίτι σου). Κατὰ τὸ ἔτος τοῦ θανάτου του ἀναφέρει ὁ βιογράφος του ὅτι ἐγένετο ἔκλειψις ἡλίου «σκότος γὰρ ἐγένετο βαθὺ καὶ ἀστέρες ὤφθησαν». Οἱ ὀπαδοί του ἡρμήνευσαν τὸ οὐράνιον τοῦτο φαινόμενον ὡς σημαῖνον «τὴν στέρησιν καὶ οἷον ἀπόλειψιν τοῦ ἐν φιλοσοφίᾳ φωτός». Ὁ Πρόκλος ὑπῆρξεν ὁ τελευταῖος τῶν μεγάλων ἐθνικῶν φιλοσόφων, ὅστις ἔζησε τὴν ἀγωνίαν τοῦ ἀποθνήσκοντος εἰδωλολατρικοῦ κόσμου. Ὅταν ἀπέθανε τὸ σῶμα του μετεφέρθη ἀπὸ τὴν οἰκίαν του, ἥτις ἔκειτο πλησίον τοῦ Διονυσιακοῦ θεάτρου εἰς τὰ ἀνατολικώτερα προάστια τῆς πόλεως πλησίον τοῦ Λυκαβητοῦ καὶ ἐτάφη εἰς τὸν τάφον τοῦ προκατόχου του ἐν τῇ σχολῇ Συριανοῦ.

Διάδοχος τοῦ Πρόκλου ἐγένετο ὁ μαθητής καὶ βιογράφος του Μαρῖνος. Οὗτος διεκρίνετο διὰ τὴν ἀκριβῆ γνῶσιν τῆς μαθηματικῆς ἐπιστήμης. Ἠσχολήθη μὲ τὴν ἑρμηνείαν τοῦ Πλάτωνος καὶ ἰδίᾳ τοῦ διαλόγου «Παρμενίδης». Κατὰ τὴν ἑρμηνευτικήν του ἐργασίαν ἠκολούθησε τὴν πραγματολογικὴν μέθοδον, προσπαθήσας νὰ παρουσιάσῃ τὸ ἀκριβὲς νόημα, ὅπως τὸ εἶχεν εἰς τὸν νοῦν του ὁ συγγραφεύς. Οὕτω π.χ. ἐτόνισε τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ Πλάτων ὁμιλεῖ οὐχὶ περὶ θεῶν, ἀλλὰ περὶ ἰδεῶν. Κατὰ τὸν Σουΐδαν: «Ἐπείσθη μὴ εἶναι τὸν διάλογον περὶ θεῶν ὁ Μαρῖνος, ἀλλὰ περὶ εἰδῶν. Ἐφ' ᾧ καὶ ὑπομνήματα κατεβάλετο, τοῦτον ἐξηγούμενος τὸν τρόπον τὰς Παρμενίδου διαλεκτικὰς ὑποθέσεις». (Ἐπείσθη ὁ Μαρῖνος ὅτι ὁ διάλογος «Παρμενίδης» δὲν πραγματεύεται περὶ θεῶν ἀλλὰ περὶ ἰδεῶν. Διὰ τοῦτο ἔγραψε καὶ σχόλια, ἐξηγῶν κατὰ τὸν τρόπον τοῦτον τὰς ὑποθέσεις τοῦ Παρμενίδου). Ἡ πραγματολογική του ὅμως τάσις δὲν τὸν ἀπομακρύνει ἀπὸ τὴν πίστιν του πρὸς τὴν θεουργίαν. Ὅπως ἀνεπτύξαμεν ἀνωτέρω, τὸ θεουργικὸν μέρος τοῦ Νεοπλατωνισμοῦ ἐξυπηρέτει τὴν ἀνάγκην νὰ ἐμφανίζεται οὗτος καὶ ὡς θρησκεία ἐνάμιλλος πρὸς τὴν χριστιανικήν. Εἰς τὴν συστηματικὴν κατάταξιν τῶν ἀρετῶν τὴν ὁποίαν ἀναπτύσσει ὁ Μαρῖνος εἰς τὸ τρίτον κεφάλαιον τῆς βιογραφίας τοῦ Πρόκλου κάμνει λόγον περὶ ἀρετῶν θεουργικῶν, ὑπεράνω δὲ αὐτῶν θέτει καὶ ἄλλην ἀνωτέραν τάξιν: «Πρῶτον δὴ οὖν κατὰ γένη διελόμενοι τὰς ἀρετάς, εἷς τε ἠθικάς, φυσικὰς καὶ πολιτικάς, καὶ ἔτι τὰς ὑπὲρ ταύτας, καθαρτικάς τε καὶ θεωρητικάς, καὶ τὰς οὕτω δὴ καλουμένας θεουργικὰς τὰς δὲ ἔτι ἀνωτέρω τούτων σιωπήσαντες, ὡς καὶ ὑπὲρ ἄνθρωπον ἤδη τεταγμένας, ἀπὸ τῶν φυσικωτέρων τὴν ἀρχὴν ποιησόμεθα». (Πρῶτον λοιπὸν ἀφοῦ διαιρέσωμεν τὰς ἀρετὰς κατὰ γένη εἰς ἠθικάς, φυσικὰς καὶ πολιτικάς, καὶ ὑπεράνω αὐτῶν ἀφοῦ τάξωμεν τὰς καθαρτικάς, τὰς θεωρητικάς, καὶ τὰς ὀνομαζομένας θεουργικάς, ἀφοῦ σιωπήσωμεν δὲ περὶ ἐκείνων οἵτινες ἵστανται ὑπεράνω αὐτῶν, ἐπειδὴ ἔχουν ταχθῆ εἰς ἐπίπεδον ὑπεράνω τοῦ ἀνθρώπου, θὰ κάμωμεν τὴν ἀρχὴν ἀπὸ τὰς φυσικωτέρας).

Τὸν Μαρῖνον διεδέχθη εἰς τὴν διεύθυνσιν τῆς σχολῆς ὁ Ἰσίδωρος ὅστις ἦτο ἐπίσης μαθητὴς τοῦ Πρόκλου. Οὗτος δὲν ἐνέκρινε τὰς πραγματολογικὰς ἑρμηνευτικὰς τάσεις τοῦ Μαρίνου καὶ ἐπανῆρχετο εἰς τὴν ἀλληγορικὴν μέθοδον τῆς ἑρμηνείας τῶν πλατωνικῶν συγγραμμάτων. Ἐξετίμα τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ τοῦ Χρυσίππου λόγῳ τῆς τεχνικῆς συστηματικότητός των, ἐθαύμαζεν ὅμως τὸν Πυθαγόραν, τὸν Πλάτωνα καὶ τὸν Ἰάμβλιχον. Ἦτο πιστὸς εἰς τὰς θεουργικὰς καὶ ἀποκρυφιστικὰς τάσεις, ἐξετίμα δὲ καὶ τὴν πολιτικὴν δρᾶσιν ὡς γυμνάζουσαν τὰς ἠθικὰς ἀρετὰς τῆς ψυχῆς. Φαίνεται ὅτι ἠσχολήθη καὶ μὲ τὴν φιλοσοφίαν τῆς ἱστορίας. Διέκρινε τρεῖς μεγάλας ἐποχὰς ἱστορικῆς ἐξελίξεως. Κατὰ τὴν πρώτην περίοδον τὴν πολιτικὴν ζωὴν κατευθύνει ὁ λόγος. Πρόκειται περὶ τοῦ «ἐπὶ Κρόνου βίου» καὶ περὶ «τῆς χρυσῆς γενεᾶς» τὴν ὁποίαν

ἐξυμνοῦν οἱ ποιηταί. Κατὰ τὴν δευτέραν περίοδον ἐπικρατεῖ ὁ θυμός, καὶ οὕτω παράγεται ἡ περὶ πρωτείων καὶ δόξης ἀγωνιζομένη πολιτεία, τὴν ὁποίαν ἐξυμνεῖ ἡ παράδοσις τοῦ θρύλου. Ἡ τρίτη ἐποχὴ εἶναι ἡ σύγχρονος κατὰ τὴν ὁποίαν ἐπικρατεῖ ἡ ἐπιθυμία καὶ ἡ δειλία. Ὁ Ἰσίδωρος μετὰ μεγάλης δριμύτητος κατακρίνει τὴν σύγχρονόν του ἐποχὴν ὡς ἐξάγεται ἐξ ἀποσπασμάτων τῆς βιογραφίας τῆς γραφείσης ὑπὸ τοῦ Δαμασκίου, τὰ ὁποῖα διέσωσεν ὁ Φώτιος: «Ἐπιθυμία δὲ τὴν πανταχοῦ διαρρέουσαν καὶ ὑπὸ τρυφῆς ἀκολάστου διεφθαρμένην, ταπεινὰ καὶ γυναικεῖα φρονοῦσαν, δειλίᾳ σύνοικον καὶ ἐν πάσῃ ὑηνείᾳ καλινδουμένην, φιλοχρήμονα, μικροπρεπῆ, δουλεύειν ἀσφαλῶς ἐθέλουσαν, οἷα τῶν ἐν τῇ γενέσει πολιτευομένων ἡ ζωή». (Τὸ τρίτον εἶδος τῆς πολιτείας εἶναι ἐκείνη ἥτις πανταχόθεν κάμνει, ὡσὰν πλοῖον, νερὰ λόγῳ τῆς ἐπιθυμίας, καὶ ἡ ὁποία ἔχει διαφθαρῆ ὑπὸ τῆς ἀκολάστου τρυφῆς, καὶ ἔχει ταπεινὰ καὶ ὄχι ἀνδροπρεπῆ φρονήματα, συνοικεῖ μὲ τὴν δειλιαν καὶ κυλίεται εἰς τὸν βόρβορον τῶν χοίρων, φιλοχρήματος, μικροπρεπὴς καὶ πρόθυμος νὰ ὑφίσταται τὴν δουλείαν ἀρκεῖ νὰ τῆς ἐξασφαλίζῃ τὴν ἀσφάλειαν τῆς ζωῆς. Τοιαύτη εἶναι ἡ ζωὴ τῶν γενεῶν αἵτινες ἔχουν ἀπαρτίσει πολιτείαν κατὰ τὴν παροῦσαν ἐποχήν). Οἱ Νεοπλατωνικοὶ ἤσκουν ἔντονον κριτικὴν ἐπὶ τῆς συγχρόνου των ἐποχῆς καὶ εἶχον ὡς πρότυπόν των τὴν παλαιὰν ἡρωϊκὴν καὶ χρυσῆν ἐποχήν.

Τελευταῖος σχολάρχης τῆς ἐν Ἀθήναις πλατωνικῆς Ἀκαδημίας ἦτο ὁ Δαμάσκιος, ἀναδειχθεὶς εἰς τὸ ἀξίωμα τοῦτο περὶ τὸ 520, ὅστις ἔγραψε καὶ τὴν βιογραφίαν τοῦ Ἰσιδώρου, ἐκ τῆς ὁποίας ἀποσπάσματα μᾶς διέσωσεν, ὡς ἀνεφέραμεν ἀνωτέρω, ὁ Φώτιος. Ἤδη ἐπὶ τῆς ἐποχης τοῦ Ἰσιδώρου εἶχε παρατηρηθῆ μεγάλη παρακμὴ τῶν φιλοσοφικῶν σπουδῶν καὶ ἡ φιλοσοφία ἔτεινε νὰ ταυτισθῇ μὲ τὴν θεουργίαν. Τὰς θεουργικὰς τάσεις φαίνεται ὅτι ἠνόει ὁ Ἡγίας ὅστις εἶχεν ὁρισθῆ ὑπὸ τοῦ Πρόκλου ὡς συνδιευθυντὴς τῆς σχολῆς μαζὶ μὲ τὸν Μαρῖνον καὶ τὸν Ἰσίδωρον. Ὁ Δαμάσκιος εἰς τὴν ρηθεῖσαν βιογραφίαν (221) γράφει: «Εἰς τοσοῦτον γὰρ ἀκηκόαμεν φιλοσοφίαν καταφρονηθεῖσαν οὐδεπώποτε Ἀθήνησιν ὅσον ἐωράκαμεν ἀτιμαζομένην ἐπὶ Ἡγίου». (Οὐδέποτε γνωρίζομεν ἐκ τῆς ἱστορικῆς παραδόσεως, ὅτι τόσον πολὺ κατεφρονήθη ἐν Ἀθήναις ἡ φιλοσοφία ὅσον τὴν ἔχομεν ἴδει νὰ περιπίπτῃ εἰς ἀνυποληψίαν ἐπὶ Ἡγίου). Ὁ Ἰσίδωρος ἀντετάχθη πρὸς τὴν μετατροπὴν ταύτην τῆς φιλοσοφίας εἰς θεουργίαν, τὰς δὲ ἀντιρρήσεις του μᾶς διέσωσεν ὁ Δαμάσκιος (227). «Εἰ δὲ θειότερον χρῆμα, ὡς σὺ φῄς, ὦ Ἡγία, ἔλεγε πρὸς αὐτὸν ὁ Ἰσίδωρος, ἡ ἱερατικὴ πραγματεία, φημὶ μὲν τοῦτο κἀγώ. Ἀλλὰ πρῶτον ἀνθρώπους γενέσθαι τοὺς ἐσομένους θεοὺς δεῖ. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ Πλάτων ἔφη μὴ ἐλθεῖν εἰς ἀνθρώπους μεῖζον ἀγαθὸν φιλοσοφίας. Ἀλλὰ τοῦτο συμβέβηκε νῦν ἐπὶ ξυροῦ ἑστάναι οὐ τῆς ἀκμῆς, τοῦ δὲ ἐσχάτου γήρως ὡς ἀληθῶς». (Ἐὰν δὲ ὅπως σὺ ὑποστηρίζεις, εἶναι θεϊκώτερον πρᾶγμα, ὦ Ἡγία, ἔλεγεν ὁ Ἰσίδωρος, ἡ ἱερατικὴ ἐνασχόλησις, τοῦτο καὶ ἐγὼ τὸ παραδέχομαι. Ἀλλὰ προσθέτω ὅτι πρέπει ἐκεῖνοι οἱ ὁποῖοι θὰ γίνουν θεοὶ νὰ γίνουν πρῶτον ἄνθρωποι. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ Πλάτων εἶπεν ὅτι δὲν ἐνεφανίσθη εἰς τοὺς ἀνθρώπους μεγαλύτερον ἀγαθὸν ἀπὸ τὴν φιλοσοφίαν. Ἀλλὰ τὸ ἀγαθὸν τοῦτο τώρα ἔχει συμβῆ νὰ ἵσταται ὄχι ἐπὶ ξυροῦ ἀκμῆς, ὅπως λέγει ἡ παροιμία, ἀλλ' εἰς τὴν ἀκμὴν (στιγμὴν) τοῦ ἐσχάτου της γήρατος). Διὰ τοῦ στόματος τοῦ Ἰσιδώρου ἐπιστοποιεῖτο οὕτω ὅτι ἡ παλαιὰ φιλοσοφικὴ παράδοσις τὴν ὁποίαν εἶχεν ἐγκαινιάσει ὁ Πλάτων διέτρεχε τὰς τελευταίας ἐπιθανατίους στιγμάς της. Καὶ ἐὰν δὲν ἐξεδίδετο τὸ διάταγμα τοῦ Ἰουστινιανοῦ κατὰ τὸ 529 αἱ φιλοσοφικαὶ σχολαὶ τῶν Ἀθηνῶν θὰ ἔκλειον ἀφ' ἑαυτῶν. Ἀντίπαλός των εἶχε παρουσιασθῆ τὸ ἀπὸ τοῦ 425 ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος Θεοδοσίου τοῦ Β΄ ἱδρυθὲν ἐν Κωνσταντινουπόλει Πανεπιστήμιον. Ὁ Δαμάσκιος προησθάνθη τὸ ἀποτέλεσμα εἰς τὸ ὁποῖον ὡδήγουν αἱ ἀτοκλειστικῶς θεουργικαὶ τάσεις καὶ ἠθέλησε νὰ τὰς περιστείλῃ ἐπανερχόμενος εἰς μεθόδους περισσότερον πραγματολογικάς. Εἰς τὸ ἔργον του «Ἀπορίαι καὶ λύσεις περὶ τῶν πρώτων ἀρχῶν», τὸ ὁποῖον διεσώθη μέχρις ἡμῶν ἐρμηνεύων τὸν «Παρμενίδην» τοῦ Πλάτωνος ἀντικρούει τὴν ἐκ μέρους τοῦ Πρόκλου δοθεῖσαν ἐξήγησιν. Ὡς ὑπερτάτη ἀρχή, λέγει, πρέπει νὰ τεθῇ τὸ «ἀπόρρητον», τὸ ὁποῖον ἀναγγέλλει τὴν παρουσίαν του παντοῦ μέσα εἰς τὴν περιοχὴν οἱουδήποτε ὄντος. Τὸ ἓν εἶναι περισσότερον ἄρρητον ἀπὸ τὸ ὄν, τὸ ὂν περισσότερον ἄρρητον ἀπὸ τὴν ζωὴν καὶ ἡ ζωὴ περισσότερον ἀπὸ τὴν νόησιν. Ἐν σχέσει μὲ τὸ πρῶτον καὶ «ἀπόρρητον» ὃν εὑρισκόμεθα εἰς «ὑπεράγνοιαν». Ὡς πρὸς τὰ τριαδικὰ σχήματα τὰ ὁποῖα ἐχρησιμοποίουν οἱ παλαιότεροι, ὁ Δαμάσκιος ἐξέφραζεν ἀμφιβολίας. «Ἄλλος γὰρ ὁ τρόπος τῆς ἑνιαίας προόδου, ὃν ἡμεῖς οὕπω συνοοῦμεν, ἅτε μεμερισμένοι εἰς μονὴν καὶ πρόοδον καὶ ἐπιστροφήν· ὁ δ' ἔστιν ὑπὲρ τὸν διορισμὸν τῶν τοιούτων· οὔτε ἀναγκαῖον ἠνῶσθαι, εἰ μὴ διακρίνεται, οὔτε διακρίνεσθαι εἰ μὴ ἥνωται». (Ἄλλος δὲ εἶναι ὁ τρόπος τῆς ἑνιαίας (δημιουργικῆς) προχωρήσεως, τὸν ὁποῖον ἡμεῖς δὲν δυνάμεθα νὰ κατανοήσωμεν, διότι ἡ νοησίς μας μερικῶς ἀντιμετωπίζει τὴν μονήν, τὴν πρόοδον καὶ τὴν ἐπιστροφήν. Ἐκεῖνος δὲ ἵσταται ὑπεράνω τῶν τοιούτων καθορισμῶν. Δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ εἶναι ἡνωμένος, ἂν δὲν ἐμφανίζῃ διαχωρισμόν, οὔτε δύναται νὰ ἐμφανίζῃ διαχωρισμὸν ἂν δὲν εἶναι ἡνωμένος). Αἱ ἐκφράσεις καὶ οἱ ὅροι τοὺς ὁποίους χρησιμοποιοῦμεν διὰ νὰ ἑρμηνεύσωμεν τὴν κίνησιν ἤτις ἀφορμᾶται ἀπὸ τὸ «ἀπόρρητον» πρὸς τὰς κατωτέρας βαθμίδας. εἶναι κατὰ τὸν Σιμπλίκιον ἀναλογικαὶ ἐκφράσεις αἵτινες οὐδὲν ἐξηγοῦν.

Μαθητὴς τοῦ Δαμασκίου ὑπῆρξεν ὁ Σιμπλίκιος, ὅστις τυγχάνει εἷς ἐκ τῶν καλυτέρων σχολιαστῶν τῶν ἀριστοτελικῶν συγγραμμάτων. Ἔγραψε σχόλια εἰς τὰς «Κατηγορίας», τὴν «Φυσικὴν ἀκρόασιν», εἰς τὸ «Περὶ οὐρανοῦ» καὶ «Περὶ ψυχῆς».

Κατὰ τὸ 529 ἐκλείσθησαν κατὰ διαταγὴν τοῦ Ἰουστινιανοῦ αἱ ἐν Ἀθήναις φιλοσοφικαὶ σχολαί. Ὁ αὐτοκράτωρ «πρόσταξιν ἔπεμψεν, ἐν Ἀθήναις κελεύσας μηδένα διδάσκειν φιλοσοφίαν», ὅπως λέγει ὁ χρονογράφος Ἰωάννης ὁ Μαλάλας. Οἱ ἐν Ἀθήναις διδάσκαλοι τῆς φιλοσοφίας, Δαμάσκιος, Εὐλάλιος, Πρισκιανός, Ἑρμείας, Διογένης καὶ Ἰσίδωρος, ἀπῆλθον εἰς τὴν Περσίαν, ἐπανῆλθον δὲ ἐκεῖθεν κατὰ τὸ 533 ὅτε συνήφθη εἰρήνη μεταξὺ τοῦ Βυζαντίου καὶ τῶν Περσῶν. Τὸ διάταγμα, δι' οὗ ἐκλείοντο αἱ σχολαί, εἶχε τυπικὴν μόνον σημασίαν. Ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν εἶχε πρὸ πολλοῦ παύσει νὰ εἶναι ἡ ἑστία τῶν σοφῶν. Ὁ Συνέσιος εἰς τὴν 136ην ἐπιστολήν του λέγει ὅτι ἐλθὼν εἰς τὰς Ἀθήνας διεπίστωσεν ὅτι ἐκεῖ δὲν ὑπῆρχε τίποτε, ἀλλὰ μόνον τὰ ἔνδοξα ὀνόματα: «Οὐδὲν ἔχουσιν αἱ νῦν Ἀθῆναι σεμνόν, ἀλλ' ἢ τὰ κλεινὰ τῶν χωρίων ὀνόματα».

Ἡ ἀλεξανδρινὴ νεοπλατωνικὴ σχολὴ

Ἰδιαιτέραν κατεύθυνσιν ἠκολούθησεν ὁ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ κλάδος τῆς νεοπλατωνικῆς φιλοσοφίας. Ἐκρατήθη μακρὰν τῶν μεταφυσικῶν θεωρήσεων, τῶν ἀλληγορικῶν ἐξηγήσεων καὶ τῶν θεουργικῶν τάσεων, περιωρίσθη δὲ εἰς τὴν μελέτην καὶ καλλιέργειαν τῶν μαθηματικῶν καὶ τῶν ἀκριβολογικῶν ἐπιστημῶν. Λόγῳ τῆς ἐπιστημονικότητος τῆς διδασκαλίας του καὶ τῆς οὐδετέρας στάσεώς του ὡς πρὸς τὰ μεταφυσικὰ προβλήματα συγκατέλεγε μεταξὺ τῶν ἀκροατῶν της ἡ ἀλεξανδρινὴ σχολὴ καὶ πολλοὺς χριστιανούς. Εἶχε καταστῆ κοινὸν δι' ὅλους παιδευτήριον εἰς τὰς ἐπιστήμας, ἐν τῷ ὁποίῳ τὰ συγγράμματα τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους ἡρμηνεύοντο συμφώνως πρὸς τὸ πραγματολογικὸν αὐτῶν νόημα. Διὰ τῆς σχολῆς ταύτης διωχετεύθη κατὰ μέγα μέρος τὸ περιεχόμενον τῆς ἑλληνικῆς ἐπιστήμης εἰς τὸν Χριστιανισμόν.

Ἐξέχουσα μορφὴ τῆς ἀλεξανδρινῆς σχολῆς ἀνεδείχθη ἡ Ὑπατία, ἡ κόρη τοῦ μαθηματικοῦ Θέωνος. Ἡρμήνευσε τὰ συγγράμματα τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους, καὶ ἔγραψε μαθηματικὰ καὶ ἀστρονομικὰ συγγράμματα. Μετ' αὐτῆς συνεδέετο στενῶς ὁ ἐκ Κυρήνης Συνέσιος, ὅστις κατὰ τὸ 411 ἐγένετο ἐπίσκοπος τῆς Πτολεμαΐδος. Μεταξὺ τῶν ἐπιστολῶν του, ἐξ ἀπευθύνονται εἰς τὴν Ὑπατίαν. Εἰς μίαν ἐκ τούτων τὴν παρακαλεῖ νὰ διατάξῃ τὴν κατασκευὴν «ὑδροσκοπείου», τὸ ὁποῖον νὰ ἀποστείλῃ εἰς αὐτόν. Εἰς τὴν δεκάτην ἐπιστολήν ὀνομάζει αὐτὴν «δέσποιναν σεβασμίαν». Εἰς δὲ τὴν 136ην ἐπιστολήν του πρὸς τὸν ἀδελφόν του ἐξαίρει τὴν ἀκμὴν τῆς ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τῆς Ὑπατίας σχολῆς ἐν συγκρίσει πρὸς τὴν πενιχρότητα τῶν διδασκαλιῶν τῆς ἀθηναϊκῆς σχολῆς. «Νῦν μὲν οὖν ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις Αἴγυπτος τρέφει τὰς Ὑπατίας δεξαμένη γονάς, αἱ δὲ Ἀθῆναι, πάλαι μὲν ἦν ἡ πόλις ἑστία σοφῶν, τὸ δὲ νῦν ἔχον σεμνύνουσιν αὐτὰς οἱ μελιττουργοί». (Τώρα μὲν εἰς τοὺς ἰδικούς μας χρόνους ἡ Αἴγυπτος δέχεται καὶ τρέφει τὰ σπέρματα τῆς διδασκαλίας τῆς Ὑπατίας, αἱ δὲ Ἀθῆναι, εἰς τὴν παλαιὰν μὲν ἐποχὴν ἦσαν ἡ πόλις ἡ ἑστία τῶν σοφῶν, ὡς πρὸς τὸ παρὸν ὅμως τὴν κάμνουν ἀξιοπρόσεκτον μόνον οἱ περισυλλέγοντες τὸ μέλι). Κατὰ τὸ 415 ὁ ὄχλος τῆς Ἀλεξανδρείας κινούμενος ἐκ τυφλοῦ θρησκευτικοῦ φανατισμοῦ ἐπετέθη κατὰ τῆς Ὑπατίας καὶ τὴν ἐφόνευσε διαμελίσας τὸ σῶμα της δι' ὀστράκων καὶ παραδώσας αὐτὸ εἰς τὴν πυρά.

Εἰς τὴν σχολὴν τῆς Ἀλεξανδρείας ἀνήκει καὶ ὁ ἰατρὸς καὶ μαθηματικὸς Ἀσκληπιόδοτος. Μνημονεύεται ἐπίσης καὶ ὁ Ἀμμώνιος, ὅστις ἐγένετο ἀξιόλογος ἑρμηνευτὴς τῶν πλατωνικῶν καὶ ἀριστοτελικῶν συγγραμμάτων. Μαθητὴς δὲ τούτου ὑπῆρξεν ὁ Ὀλυμπιόδωρος ὅστις ἐδίδαξεν ἐν Ἀλεξανδρείᾳ περὶ τὸ 420. Συγχρόνως δὲ μὲ αὐτὸν ἔδρασεν ἐν Ἀλεξανδρείᾳ καὶ ὁ Ἱεροκλῆς, ὅστις εἶχεν ὑπάρξει μαθητὴς τοῦ ἐν Ἀθήναις σχολάρχου Πλουτάρχου. Ἀποσπάσματα ἐκ τῶν συγγραφῶν του μᾶς διέσωσεν, ὡς ἀνεφέραμεν ἀνωτέρω, ὁμιλοῦντες περὶ τοῦ ἱδρυτοῦ τῆς Νεοπλατωνικῆς φιλοσοφίας Ἀμμωνίου, ὁ Φώτιος. Εἶχεν ἐξετάσει τὰ εἰς τὴν πρόνοιαν καὶ εἱμαρμένην ἀναφερόμενα προβλήματα, ἀκολουθῶν τὰς διδασκαλίας τοῦ Ἀμμωνίου. Εἶναι ὁ μόνος ἐκ τῶν ἐθνικῶν φιλοσόφων ὅστις δέχεται ὅτι ὁ κόσμος ἐδημιουργήθη ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἐκ τοῦ μηδενός. Ἡ ἀντίληψίς του αὕτη δεικνύει ὅτι ἤδη ἤρχισεν ὁ Χριστιανισμὸς νὰ ἀσκῇ τὴν ἐπίδρασίν του ἐπὶ τῆς ἐθνικῆς φιλοσοφίας. Ἐκ τῆς ἰδίας σχολῆς προέρχεται καὶ ὁ μετέπειτα γενόμενος χριστιανὸς Ἰωάννης Φιλόπονος. Ἐπίδρασιν νεοπλατωνικῶν ἀντιλήψεων μαρτυρεῖ καὶ τὸ «Περὶ φύσεως ἀνθρώπου» σύγγραμμα τοῦ Νεμεσίου ἐπισκόπου τῆς ἐν Φοινίκῃ Ἐμέσης. Τελευταῖος δὲ νεοπλατωνικὸς τῆς Ἀλεξανδρινῆς σχολῆς δύναται νὰ θεωρηθῇ ὁ Στέφανος ὁ Ἀλεξανδρεύς, ὅστις ἐδίδαξε τὴν φιλοσοφίαν εἰς τὸν ἐν Κωνσταντινουπόλει πανεπιστήμιον, ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἡρακλείου (610—641). Εἰς τὸν Δυτικὸν κόσμον διεδόθη ὁ Νεοπλατωνισμὸς διὰ τοῦ Αὐγουστίνου.

ΑΙ ΠΡΩΤΑΙ ΠΗΓΑΙ ΤΗΣ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

Ἡ διδασκαλία τοῦ Χριστοῦ

Τὸ περιεχόμενον τῆς διδασκαλίας τοῦ Χριστοῦ ἀποτελεῖ ἐξ ὁλοκλήρου νέον παράγοντα, ὅστις ἀσκεῖ ἀνακαινιστικὴν ἐπίδρασιν καὶ διὰ τὴν ζωὴν καὶ διὰ τὴν σκέψιν τῆς ἀνθρωπότητος. Τὸ ἰδιαίτερον χαρακτηριστικὸν τῆς διδασκαλίας τοῦ Ἰησοῦ εἶναι ὅτι προωθεῖ εἰς τὴν πλήρη ἀποκάλυψίν της τὴν θρησκευτικὴν σχέσιν τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεόν. Ἡ θρησκευτικότης, ὡς ἀναφορὰ πρὸς τὸν ζῶντα Θεόν, ἐμφανίζεται ἐξ ὁλοκλήρου καθαρά, ἀπηλλαγμένη ἀπὸ κάθε ἐμπλοκὴν πρὸς φιλοσοφικά, πολιτικὰ καὶ ἠθικολογικὰ δόγματα. Ἡ θρησκεία τοῦ Χριστοῦ εἶναι ἀπηλλαγμένη πάσης ἐπιδράσεως ἐξωθρησκευτικῶν τάσεων. Προέχει εἰς τὴν

διδασκαλίαν του ἡ ἔξαρσις τῆς σχέσεως τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεόν, νοουμένης ὡς σχέσεως τέκνου πρὸς στοργικὸν πατέρα. Ὁ Θεὸς δὲν εἶναι ἡ ἀπόλυτος καὶ ἀπρόσωπος ἀρχὴ τῶν φιλοσοφικῶν συστημάτων, ἀλλὰ προσωπικότης πλήρης πνευματικότητος καὶ ἀγάπης. Αἱ σχέσεις τῶν ἀνθρώπων πρὸς ἀλλήλους καθίστανται δυνάμει τῆς ἀναφορᾶς πρὸς τὸν θεῖον πατέρα, σχέσεις ἀδελφικαί. Ἡ ἀρετὴ τῆς ἀγάπης ἥτις φθάνει καὶ μέχρι τῶν ἐχθρῶν, μεταρρυθμίζει ριζικῶς τὸν πίνακα τῶν ἀξιῶν καὶ ἐγκαινιάζει νέαν κοινωνικὴν ἐποχήν. Ἡ ἀγάπη καταργεῖ πάντα θεσμὸν βίας καὶ δίδει ἔδαφος διὰ τὴν ἰδέαν μιᾶς ἀπολύτου ἐλευθερίας. Ὁ ἄνθρωπος νοεῖται ὡς πνευματικὴ προσωπικότης, ἐλευθέρα καὶ ἀκτινοβολοῦσα ἀγάπην πρὸς τοὺς ἀδελφούς του καὶ πρὸς τὸν θεῖον πατέρα. Ὁ προορισμὸς τοῦ ἀνθρώπου καθίσταται ἡ ἐξύψωσις τῆς ψυχῆς του κατὰ τρόπον, ὥστε νὰ καταστῇ ἄξιος τῆς θείας ἀγάπης καὶ νὰ ἀποτελέσῃ μέλος τῆς αἰωνίου βασιλείας τῶν οὐρανῶν. Τὸ νέον τοῦτο περιεχόμενον τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ μὴ ἐπηρεάσῃ τὴν φιλοσοφικὴν σκέψιν καὶ νὰ μὴ δώσῃ εἰς αὐτὴν νέαν τροπήν. Ὅθεν δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι ὁ ἰσχυρισμὸς τοῦ Γάλλου ἱστορικοῦ τῆς φιλοσοφίας Μπρεγιέ, ὅστις ἀποφαίνεται ὅτι «δὲν ὑπάρχει χριστιανικὴ φιλοσοφία» δὲν δύναται νὰ εὐσταθήσῃ. Μόνον ἂν τοποθετηθῶμεν ἐπὶ ἐδάφους τῆς ἀπολύτου ἰδεοκρατίας, ἥτις θεωρεῖ πᾶν δεδομένον ὡς τιθέμενον ὑπὸ τῆς σκέψεως, θὰ ἔχωμεν τὸ δικαίωμα νὰ ἰσχυρισθῶμεν ὅτι ἡ φιλοσοφικὴ σκέψις δὲν εὑρίσκεται πρὸ δεδομένων ἅτινα ἀδύνατον εἶναι νὰ θεωρηθοῦν ὡς ἀποτελέσματα τῆς συνθετικῆς δημιουργικῆς ἐνεργείας τοῦ ἀνθρωπίνου λόγου. Ἀλλὰ περὶ τοῦ ζητήματος τούτου θὰ γίνῃ λόγος κατωτέρω.

Τὰ βιβλία τῆς Καινῆς Διαθήκης καὶ ἡ ἑλληνικὴ φιλοσοφία

Ἀποτελεῖ μέγα πρόβλημα ἡ ἐξακρίβωσις τῆς τυχὸν ἀσκηθείσης ἐπιδράσεως ἐπὶ τῆς Καινῆς Διαθήκης ἐκ μέρους τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας. Μετὰ μακρὰς ἀμφισβητήσεις ἡ ἔρευνα εἶναι εἰς θέσιν σήμερον νὰ μᾶς βεβαιώσῃ ὅτι οὐδεμία τοιαύτη ἐπίδρασις παρατηρεῖται ἐπὶ τῶν τριῶν Συνοπτικῶν Εὐαγγελίων. Μένει συνεπῶς νὰ ἐξετασθῇ, ἂν δυναμεθα νὰ ἀνεύρωμεν ἴχνη τῆς ρηθείσης ἐπιδράσεως ἐπὶ τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Παύλου καὶ τοῦ κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγελίου. Οὐδεὶς ἀμφιβάλλει σήμερον, ὅτι ὁ Παῦλος ἦτο κάτοχος μεγάλης ἑλληνικῆς παιδείας. Ἡ γενέτειρά του πόλις Ταρσός, ὑπῆρξεν ἀνέκαθεν κέντρον τῆς Στωικῆς φιλοσοφίας. Κατὰ φυσικὴν λοιπὸν συνέπειαν, ὁ Παῦλος, ἐκτὸς τῶν ἑβραϊκῶν Γραφῶν, θὰ ἦτο γνώστης καὶ τῆς Στωικῆς φιλοσοφίας. Παρὰ ταῦτα εἰς τὸ καθαρῶς θρησκευτικὸν περιεχόμενον τῆς διδασκαλίας του ἀφίσταται ὁ Παῦλος ἀπὸ τὰ Στωικὰ δόγματα. Ὅπως ἔδειξεν ὁ Ἕλλην θεολόγος Β. Ἰωαννίδης εἰς τὸ βιβλίον του «Ἀπόστολος Παῦλος καὶ Στωικοί», ὑπάρχει χάσμα ἀγεφύρωτον μεταξὺ τῶν ἀντιλήψεων τῆς Στοᾶς καὶ τῶν κεφαλαιωδῶν διδασκαλιῶν τοῦ Παύλου. Ἡ «Εἱμαρμένη» τῶν Στωικῶν, ἐπειδὴ ταυτίζεται μὲ τὸν φυσικὸν νόμον, δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἐκληφθῇ ὡς προσωπικὸν ὂν δυνάμενον νὰ ἐμπνεύσῃ ζῶντα θρησκευτικὸν ἐνθουσιασμόν. Ἐξ ἀντιθέτου τὸ κέντρον τοῦ κηρύγματος τοῦ Παύλου ἀποτελεῖ τὸ πρόσωπον τοῦ Χριστοῦ, τὸ ἱστορικὸν γεγονὸς τῆς ἐνανθρωπήσεως καὶ τοῦ σταυρικοῦ θανάτου. Ἡ ἐπιστροφή του, τὸ κήρυγμά του καὶ ἡ συμπεριφορά του μετὰ ταῦτα, ἐμφανίζονται ὡς γεγονότα προσωπικῆς σχέσεως μὲ τὸν Χριστόν. «Κατελήφθην ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ», (Φιλ. 8.13), ὁμολογεῖ ὁ Παῦλος καὶ διακηρύττει «ζῶ δ' οὐκέτι ἐγώ, ζῇ δ' ἐμοὶ Χριστός». Οἱ Στωικοὶ ἐκήρυττον ὅτι ὁ ἄνθρωπος δικαιοῦται καὶ σώζεται διὰ τῶν ἰδίων του δυνάμεων, διὰ τῆς ἐπιγνώσεως ὅτι μέσα του ὑπάρχει ἀπόσπασμα τῆς θειας οὐσίας. Ὁ Παῦλος ἐξ ἀντιθέτου διακηρύττει ὅτι ἡ σωτηρία εἶναι ἀδύνατος ἄνευ τῆς μεσολαβήσεως τοῦ Χριστοῦ. Τὰ πάντα ἀπορρέουν διὰ τὸν Παῦλον ἐκ τῆς πίστεως πρὸς τὸν Θεὸν καὶ ἐκ τῆς ἐν Χριστῷ ζωῆς. Συχνάκις. χρησιμοποιεῖ ὁ Παῦλος ὅρους καὶ λεκτικὰς ἐκφράσεις λαμβανομένας ἀπὸ τοὺς Στωικούς. Τοῦτο ὅμως οὐδόλως καταδεικνύει ταυτότητα ἰδεῶν. Ἡ ἐν τῇ πρὸς Ρωμαίους (1, 19—21) διδασκαλία περὶ ἀποκαλύψεως τοῦ Θεοῦ διὰ τῶν ἔργων τῆς δημιουργίας «τὰ γὰρ ἀόρατα αὐτοῦ ἀπὸ κτίσεως κόσμου τοῖς ποιήμασι νοούμενα καθορᾶται» δὲν εἶναι ἀπαραίτητον νὰ ἐξηγηθῇ ὡς σημαίνουσα ἐπίδρασιν στωικῶν δογμάτων. Ἡ ἀντίληψις ὅτι ὁ Θεὸς ἀναγγέλλεται διὰ τῶν δημιουργημάτων του εἶναι ἰδέα ἀπαντῶσα συχνότατα εἰς τὴν Παλαιὰν Διαθήκην. Διετυπώθη ἐπίσης ὁ ἰσχυρισμὸς ὅτι ἡ περὶ τοῦ ἠθικοῦ νόμου καὶ τῆς συνειδήσεως διδασκαλία τοῦ Παύλου ἡ διατυπουμένη εἰς τὴν «Πρὸς Ρωμαίους» (2, 14—15), τυγχάνει στωικῆς προελεύσεως. Εἰς τὸ χωρίον τοῦτο γράφει ὁ Παῦλος «οὗτοι νόμον μὴ ἔχοντες ἑαυτοῖς εἰσιν νόμος· οἵτινες ἐνδείκνυνται τὸ ἔργον τοῦ νόμου γραπτὸν ἐν ταῖς καρδίαις αὐτῶν, συμμαρτυρούσης τῆς συνειδήσεως καὶ μεταξὺ ἀλλήλων τῶν λογισμῶν κατηγορούντων ἢ καὶ ἀπολογουμένων» (οὗτοι, δηλαδή, οἱ ἐθνικοί, ἐπειδὴ δὲν ἔχουν νόμον, εἶναι οἱ ἴδιοι διὰ τὸν ἑαυτόν των νόμος. Αὐτοὶ φανερώνουν, ὅτι τὸ ἔργον τοῦ νόμου ἔχει γραφῆ εἰς τὰς καρδίας των, ἐνῶ συγχρόνως παρέχει τὴν ἐπιβεβαίωσιν ἡ συνείδησίς των· αἱ σκέψεις των ἀμοιβαίως κατηγορεῖ ἡ μία τὴν ἄλλην ἢ ἀπολογεῖται). Εἶναι βέβαιον ὅτι ἡ ἔννοια τοῦ ἀγράφου νόμου εἶναι ἑλληνικῆς προελεύσεως (βλέπε Σοφοκλ. Ἀντιγ. 450) καὶ ὅτι ὁ ὅρος συνείδησις προέρχεται ἐκ τῶν Στωικῶν (Διογ. Λαερτ. 7, 85), χρησιμοποιηθεὶς πρῶτον ὑπὸ τοῦ κωμικοῦ Μενάνδρου (Ἀποστ. 654), ἐν τῇ φράσει «ἅπασιν ἡμῖν ἡ συνείδησις Θεός». Ἀλλὰ πάντα ταῦτα δὲν ἰσχύουν νὰ ἀποδείξουν ὅτι ἐδανείσθη παρὰ τῶν Στωικῶν τὴν ἀντίληψιν ταύτην ὁ Παῦλος. Ἀποδεικνύουν μόνον ὅτι ἐχρησιμοποίησε τὴν αὐτὴν μὲ τοὺς Στωικοὺς λεκτικὴν διατύπωσιν. Ἡ ἰδέα περὶ τῆς συνειδήσεως ὡς γραπτοῦ θείου νόμου ἐγχαραχθέντος εἰς τὰς καρδίας τῶν ἀνθρώπων ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, προέρχεται ἐκ τῶν ἀντιλήψεων τοῦ Παύλου, τῶν σχετικῶν μὲ τὴν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ δημιουργίαν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους. Ἐπίσης ὁ Παῦλος ὁμιλῶν περὶ τοῦ Χριστοῦ, χρησιμοποιεῖ ἐκφράσεις σχετικὰς μὲ τὴν ἔννοιαν τοῦ Λόγου. Χαρακτηρίζει τὸν Χριστὸν ὡς «εἰκόνα τοῦ Θεοῦ τοῦ ἀοράτου, πρωτότοκον πάσης κτίσεως», ὡς «ἀπαύγασμα τῆς δόξης καὶ τῆς ὑποστάσεως αὐτοῦ», λέγει δὲ ὅτι «τὰ πάντα δι' αὐτοῦ καὶ εἰς αὐτὸν ἔκτισε» καὶ «δι' οὗ ἐποίησεν τοὺς αἰῶνας». Τὰς φράσεις ταύτας παραλαμβάνει ὁ Παῦλος ἐκ τῆς τρεχούσης χρήσεως, ἀλλὰ τὰς νοεῖ συμφώνως μὲ τὴν χριστιανικὴν ἀντίληψιν περὶ τοῦ Λόγου, ὅστις ἐγένετο σὰρξ καὶ ἐνηνθρώπησε. Μεταξὺ τῆς τοιαύτης ἐκδοχῆς τοῦ χριστιανικοῦ Λόγου καὶ τῶν περὶ λόγου διδασκαλιῶν τῶν Στωικῶν, ὑπάρχει χάσμα ἀγεφύρωτον. Ὁ Ἕλλην θεολόγος Β. Ἰωαννίδης, εἰς τὸ μνημονευθὲν βιβλίον του (σελ. 204) παρέχει κατάλογον στωικῶν ὅρων, οἵτινες, ἂν καὶ δηλοῦν θεμελιώδεις ἐννοίας τῆς φιλοσοφίας των Στωικῶν, δὲν ἀπαντῶνται εἰς τὰς Ἐπιστολὰς τοῦ Παύλου. Οὕτω ἡ λέξις «ἀπάθεια», ὁ ὅρος «Εἱμαρμένη», «σπουδαῖος», «σοφός», δὲν χρησιμοποιοῦνται ἀπὸ τὸν Παῦλον. Ὁ Γάλλος ἱστορικὸς Μπρεγιὲ ('Ιστὸρ. Φιλ. 1, 2, 496) προβαίνει εἰς παραλληλισμὸν τῶν ἠθικῶν ἀντιλήψεων τοῦ Ἐπικτήτου πρὸς ἀντιστοίχους τοῦ Παύλου καὶ εὑρίσκει πολλὰς ὁμοιότητας. Ἀλλ' αἱ ὑπ' αὐτοῦ σημειούμεναι ὁμοιότητες δὲν δύνανται νὰ καταδείξουν ἀλληλοεξάρτησιν. Ἡ χριστιανικὴ ἠθικὴ παρουσιάζει ἀναλόγους ὁμοιότητας μὲ ἠθικολογικὰς ἀντιλήψεις καὶ ἄλλων φιλοσοφικῶν συστημάτων, χωρὶς ἐκ τούτου νὰ ἀποδεικνύεται ὕπαρξις ἀλληλοεξαρτήσεως.

Εἰς τὴν θρησκευτικὴν σφαῖραν ὁ Παῦλος ἐμφανίζει τελείαν αὐτοτέλειαν ἀπὸ τὰς ἀντιλήψεις τῆς φιλοσοφίας τῶν ἐθνικῶν. Ἀπὸ κοινωνικῆς ἀπόψεως εἰσάγει ὡς νέον στοιχεῖον τὴν ἀγάπην, ἀπὸ γνωσιολογικῆς δὲ τὴν πίστιν, ἥτις ἀποκρούει τὸν συνήθη εἰς τοὺς ἐθνικοὺς μυστικισμὸν ἢ ἐνορατισμόν. Εἰς τὴν δευτέραν πρὸς Κορινθίους (5, 7) γράφει: «διὰ πίστεως γὰρ περιπατοῦμεν, οὐ δι' εἴδους» (περιπατοῦμεν διὰ τῆς πίστεως καὶ οὐχὶ διὰ τῆς ἐνοράσεως). Ἡ συμβολή του διὰ τὴν διαμόρφωσιν τοῦ Χριστιανισμοῦ ἀναγνωρίζεται παρὰ πάντων ὡς κεφαλαιωδεστάτη. Τὸ ὕφος τῆς γλωσσικῆς του ἐκφράσεως ἀπηχεῖ ἀπέραντον ἐσωτερικὸν δυναμισμὸν ἐμπνεόμενον ὑπὸ πίστεως καὶ ἀγάπης. Λίαν ὀρθῶς ὁ Βιλαμόβιτς θεωρεῖ τὸν Παῦλον ἀπὸ συγγραφικῆς ἀπόψεως ὡς «κλασικὸν Ἕλληνα». Εἶναι δὲ λίαν ὀρθὴ ἡ ἀντίληψις τοῦ ἡμετέρου θεολόγου Ν. Λούβαρη, ὅστις θεωρεῖ ὡς παράδοξον τὴν κρίσιν τοῦ Γερμανοῦ θεολόγου Ντάϊσμαν, χαρακτηρίσαντος τὸ γλωσσικὸν ὕφος τῶν Ἐπιστολῶν, ὡς προελθὸν «διὰ χειρὸς ἀπαιδεύτου χειροτέχνου». Ὁ Γρηγόριος Νύσσης, ἐχαρακτήρισεν εὐστοχώτατα τὸ γλωσσικὸν ὕφος τοῦ Παύλου διὰ τῆς ἀκολούθου περικοπῆς: «Οἶδε γὰρ ἡ σοφία τοῦ μεγάλου Παύλου πρὸς τὸ δοκοῦν κεχρῆσθαι κατ' ἐξουσίαν τοῖς ρήμασι καὶ τῷ ἰδίῳ τῆς διανοίας εἰρμῷ προσαρμόζειν τὰς τῶν ρημάτων ἐμφάσεις, κἂν πρὸς ἄλλας τινὰς ἐννοίας ἡ συνήθεια τὴν κατάχρησιν τῶν λέξεων φέρῃ» ('Ελλ. Πατρ. Μίν 44, 1324) (Διότι γνωρίζει ἡ σοφία τοῦ μεγάλου Παύλου νὰ χρησιμοποιῇ σύμφωνα μὲ τὴν ἰδικήν της ἀντίληψιν μὲ ἐξουσιαστικότητα τὰς λέξεις καὶ νὰ προσαρμόζῃ εἰς τὸν εἰρμὸν τῆς ἰδικῆς σκέψεως τὰς σημασίας τῶν λέξεων, καὶ εἰς τὰς περιπτώσεις κατὰ τὰς ὁποίας ἡ συνήθης χρῆσις χρησιμοποιεῖ τὰς λέξεις διὰ τὴν δήλωσιν ἄλλων τινῶν ἐννοιῶν).

Ὁπωσδήποτε ὁ Παῦλος ἐμφανίζει νέαν ἀντίληψιν περὶ τῆς ζωῆς ἐπὶ τῇ βάσει τῆς διδασκαλίας τοῦ Χριστοῦ. Ἡ αἴσθησις τοῦ χρόνου εἶναι παρ' αὐτῷ ἐξ ὁλοκλήρου διαφορετικὴ ἐν σχέσει μὲ τὴν ἀντίστοιχον αἴσθησιν τῶν ἐθνικῶν. Κατὰ τὴν ἑλληνικὴν φιλοσοφίαν ὁ χρόνος ἐκτελεῖ ἀδιαλείπτως κίνησιν κυκλικὴν κατὰ περιόδους ἐπαναλαμβανομένας. Ὁ χρόνος ὅμως, κατὰ τὸν Παῦλον, ὅστις συμφωνεῖ εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο μὲ τοὺς Εὐαγγελιστάς, κινεῖται πρὸς τὸ μέλλον. Εἰς τὴν πρὸς Φιλιππησίους 3, 18, γράφει: «τοῦ μὲν ὀπίσω ἐπιλανθανόμενος τοῖς δὲ ἔμπροσθεν ἐπεκτεινόμενος» (λησμονῶν μὲν τὸ παρελθόν, τείνω δὲ νὰ φθάσω πρὸς ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον εἶναι πρὸς τὰ ἔμπρός). Τὸ μέλλον λαμβάνει κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον διὰ τὴν χριστιανικὴν ἀντίληψιν τὴν κυρίαν σημασίαν μεταξὺ τῶν χρονικῶν διαστάσεων. Ἐνῶ εἰς τοὺς ἐθνικοὺς ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ἔχει μεγαλυτέραν ἀξίαν εἶναι τό παρελθόν, διὰ τοὺς χριστιανοὺς τὸ μέλλον καὶ τὸ ἐρχόμενον, ὁ κόσμος τῆς προσδοκίας ἀποκτᾶ κυριαρχικὴν ἐπιρροήν. Ἐκ τῆς βασικῆς ταύτης μεταλλαγῆς ἐκπηγάζει ἡ δημιουργικότης τοῦ χριστιανικοῦ πολιτισμοῦ. Τὸ παρελθὸν καταβυθίζεται εἰς τὴν ἀφάνειαν τῆς λήθης καὶ προβάλλεται εἰς τὸν χρονικὸν ὁρίζοντα εἰς κόσμος νέος καὶ ἀναμενόμενος. Ὁ Παῦλος ἐπίσης ὁμιλεῖ καὶ περὶ μιᾶς μεταμορφώσεως τοῦ χρόνου, διὰ τῆς ὁποίας ὁ κοσμικὸς φθαρτὸς χρόνος θέλει μεταμορφωθῆ αἰφνιδίως εἰς αἰωνιότητα. Εἰς τὴν πρώτην ἐπιστολὴν πρὸς Κορινθίους (15, 52), γίνεται λόγος περὶ τῆς αἰφνιδίας μεταλλαγῆς τῶν ἀνθρώπων ἀπὸ τῆς φθορᾶς εἰς τὴν ἀφθαρσίαν: «πάντες δὲ ἀλλαγησόμεθα ἐν ἀτόμῳ ἐν ῥιπῇ ὀφθαλμοῦ ἐν τῇ ἐσχάτῃ σάλπιγγι». Δὲν χρειάζονται νὰ λεχθοῦν περισσότερα διὰ νὰ γίνῃ κατανοητὸν ὅτι ἀνακαινίζεται ἐξ ὁλοκλήρου διὰ τῶν χριστιανικῶν ἀντιλήψεων ἡ αἴσθησις τῆς χρονικότητος καὶ μεταβάλλονται αἱ προσδοκίαι τοῦ ἀνθρώπου περὶ τῆς μελλοντικῆς του τύχης. Νέος τρόπος κατανοήσεως τῆς ζωῆς καὶ τοῦ ὄντος εἰσάγεται, ὅστις ἀδύνατον ἦτο νὰ μὴ παράσχῃ νέαν κατεύθυνσιν εἰς τὰς φιλοσοφικὰς ἀναζητήσεις.

Εἰς τὰ αὐτὰ συμπεράσματα μᾶς ὁδηγεῖ καὶ ἡ μελέτη τοῦ κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγελίου. Ἡ ἀρχὴ τούτου θέτει τὸ πρόβλημα τῆς σχέσεώς του πρὸς τὰς περὶ Λόγου ἑλληνικὰς θεωρίας. Ὁ Γερμανὸς φιλόλογος Νόρντεν φρονεῖ ὅτι ὁ Εὐαγγελιστὴς γράφων: «Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος, καὶ ὁ Λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεὸν καὶ Θεὸς ἦν ὁ Λόγος. Οὗτος ἦν ἐν ἀρχῇ πρὸς τὸν Θεόν. Πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο», εἶχεν ὑπ' ὄψιν του τὸ προοίμιον τοῦ

συγγράμματος τοῦ 'Ηρακλείτου: «τοῦ δὲ λόγου τοῦδ' ἐόντος ἀεί... γιγνομένων δὲ πάντων κατὰ τὸν λόγον τόνδε». Δὲν εἶναι ἀπίθανον ὁ 'Ιωάννης, ὅστις εἶχε μεταθέσει τὴν περιοχὴν τῆς δράσεώς του εἰς τοὺς περὶ τὴν Ἔφεσον τόπους, νὰ εἶχεν ὑπ' ὄψιν του τὸ σύγγραμμα τοῦ ἐν Ἐφέσῳ ζήσαντος κατὰ τοὺς παλαιοὺς χρόνους Ἕλληνος σοφοῦ. 'Αλλ' ἡ ἀντίληψις τοῦ Εὐαγγελιστοῦ περὶ τοῦ θείου Λόγου, οὐδόλως δύναται ἀπὸ οὐσιαστικῆς ἀπόψεως νὰ ταυτισθῇ μὲ τὴν ἀντίληψιν τοῦ 'Ηρακλείτου. Ὁ 'Ιωάννης ἐξακολουθῶν λέγει: «καὶ ὁ Λόγος σὰρξ ἐγένετο». Ἡ τοιαύτη ἐνανθρώπησις τοῦ θείου Λόγου εἶναι κάτι τὸ ἀπαράδεκτον διὰ τὴν ἑλληνικὴν σοφίαν, κάτι τὸ ὁποῖον θὰ ἐχαρακτηρίζετο ὡς μωρία. Ἡ ἀντιπαράθεσις τῆς ἑλληνικῆς περὶ λόγου ἐκδοχῆς πρὸς τὴν ἀντίληψιν τοῦ Εὐαγγελιστοῦ καταδεικνύει κολοσσιαίαν καὶ ἀπροσμέτρητον ἀπόστασιν. Τὸ αὐτὸ ἰσχύει καὶ διὰ τὸ περιεχόμενον, τὸ ὁποῖον ἔδωκεν ὁ Χριστιανισμὸς εἰς τὸν ὅρον «πνεῦμα». Ὁ ὅρος οὗτος ἐχρησιμοποιεῖτο συχνότατα ὑπὸ τῶν Στωικῶν, οἵτινες ὥριζον τὸν Θεὸν ὡς «πνεῦμα νοερὸν καὶ πυρῶδες». Ἐθεώρουν ὅμως πάντοτε τὸ πνεῦμα ὡς ἔχον σωματικὴν ὑπόστασιν. Ὁ Χριστιανισμὸς λέγων πνεῦμα νοεῖ κάτι, τὸ ὁποῖον οὐδεμίαν ἐμπεριέχει σωματικότητα. Τὸ πνεῦμα νοεῖται ὡς ζῶσα ἠθικὴ προσωπικότης, οὐδεμίαν σχέσιν ἔχουσα μὲ τὴν ὑλικότητα. Ἡ περὶ πνεύματος χριστιανικὴ διδασκαλία εἶναι ἐξ ἀντιθέτου διάφορος πρὸς τὴν σημασίαν, τὴν ὁποίαν ἔχει ὁ ὅρος οὗτος εἰς τὴν ἑλληνικὴν φιλοσοφίαν. Ἐπίσης παραβαλλομένη μὲ τὴν περὶ πνεύματος ἀντίληψιν τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης ἐμφανίζεται περισσότερον ἐξυψωμένη. Τὰ νέα στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα βλέπει ὁ Χριστιανισμὸς ἐνσαρκωμένα εἰς τὸν Χριστὸν εἶναι ἡ ἀλήθεια, ἡ δόξα (νοουμένη ὡς λαμπρότης), ἡ χάρις, ἡ ζωὴ καὶ τὸ πνεῦμα. Διὰ τούτων ἀνοίγονται νέοι ὁρίζοντες διὰ τὴν θεωρίαν καὶ τὴν πρᾶξιν.

Αἱ ἀνωτέρω σημειωθεῖσαι κεφαλαιωδέστεραι διαφοραὶ μεταξὺ Χριστιανισμοῦ καὶ ἑλληνικῆς φιλοσοφίας, καταδεικνύουν ὅπως διέγνωσεν ὁ Νόρντεν, ὅτι «ὁ 'Ελληνισμὸς καὶ ὁ Χριστιανισμὸς εἶναι κατ' ἀρχὴν κοσμοθεωρίαι ἀλληλοαποκλειόμεναι». Τοῦτο ὅμως δὲν σημαίνει ὅτι εἰς μερικώτερα σημεῖα δὲν ἐμφανίζουν ὁμοιότητας καὶ ὅτι δὲν εἶναι δυνατὴ ἡ συνδιαλλαγή των. Εἴχομεν τὴν εὐκαιρίαν, ἐκθέτοντες ἀνωτέρω τὴν φιλοσοφίαν τοῦ 'Επικτήτου, νὰ σημειώσωμεν ὅτι εἴς τινα σημεῖα ἡ θρησκευτικότης τοῦ μνημονευθέντος φιλοσόφου προσήγγιζε κατὰ πολὺ τὴν χριστιανικήν. Μεταξὺ τῶν δοξασιῶν τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας ὑπῆρχον πολλαί, αἵτινες δὲν διεφώνουν πρὸς τὸ χριστιανικὸν κίνημα. Οἱ ἀπολογηταὶ καὶ οἱ Πατέρες τῆς 'Εκκλησίας ἐπεδόθησαν μετὰ ζήλου εἰς τὴν ἀνεύρεσιν τῶν στοιχείων ἐκείνων τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας, τὰ ὁποῖα θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ γίνουν ἀνεκτὰ ἀπὸ τὸ χριστιανικὸν κήρυγμα καὶ τοιουτοτρόπως προεχώρησαν εἰς τὸν ἀπαρτισμὸν μιᾶς νέας φιλοσοφίας, ἥτις στηριζομένη ἐπὶ τῆς χριστιανικῆς μεταφυσικῆς καὶ ἠθικῆς βάσεως συγχωνεύει τὰ ἀφομοιώσιμα ἐκ τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας στοιχεῖα. Διὰ τῆς συγχωνεύσεως ταύτης δημιουργεῖται φιλοσοφικὴ βάσις διὰ νὰ στηριχθῇ ὡς νέα πνευματικὴ μορφὴ ὁ ἑλληνοχριστιανικὸς πνευματικὸς πολιτισμὸς καὶ ἡ ἀντίστοιχος πρὸς αὐτὸν ἑλληνοχριστιανικὴ φιλοσοφία.

ΑΙ ΠΡΩΤΑΙ ΑΡΧΑΙ ΤΗΣ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

Οἱ ἀπολογηταὶ τοῦ 2ου αἰῶνος.

Τὴν πρώτην ἀπαρχὴν τῆς ἐμφανίσεως τῆς χριστιανικῆς φιλοσοφικῆς σκέψεως τὴν ἀποτελοῦν οἱ ἀπολογηταί, οἵτινες ἀνέλαβον νὰ ὑποστηρίξουν τὴν νέαν θρησκείαν. Ἡ ἀπολογητικὴ δρᾶσις ἔχει νὰ ἀντιμετωπίσῃ ἀφ' ἑνὸς μὲν τοὺς ἐθνικοὺς ἀφ' ἑτέρου δὲ τοὺς γνωστικούς.

Πρῶτος μεταξὺ τῶν ἀπολογητῶν ἀναφέρεται ὁ ἐξ 'Αθηνῶν Κοδρᾶτος. Ὁ Εὐσέβιος ἀναφέρει εἰς τὴν 'Εκκλησιαστικήν του Ἱστορίαν (4, 3) ὅτι συνέταξεν ὁ Κοδρᾶτος ἀπολογίαν ὑπὲρ τοῦ Χριστιανισμοῦ, τὴν ὁποίαν ὑπέβαλε περὶ τὸ 124 ἔτος εἰς τὸν 'Αδριανόν. 'Εν αὐτῇ ὑπεστήριζε τὴν θρησκείαν τοῦ Χριστοῦ οὐχὶ διὰ φιλοσοφικῶν, ἀλλὰ δι' ἠθικῶν ἐπιχειρημάτων.

Μὲ φιλοσοφικὰ ἐπιχειρήματα ἀπολογεῖται ὑπὲρ τοῦ Χριστιανισμοῦ ὁ Μαρκιανὸς 'Αριστείδης, περὶ τοῦ ὁποίου ὁ Εὐσέβιος γράφει εἰς τὸ ἀνωτέρω μνημονευθὲν σύγγραμμά του (4, 33): «Καὶ 'Αριστείδης δὲ πιστὸς ἀνὴρ τῆς καθ' ἡμᾶς ὁρμώμενος εὐσεβείας τῷ Κοδράτῳ παραπλησίως ὑπὲρ τῆς πίστεως ἀπολογίαν ἐπιφωνήσας 'Αδριανῷ καταλέλοιπεν». Ἡ ὑπ' αὐτοῦ γραφεῖσα «'Απολογία» εἶχεν ἀπολεσθῇ, ἀνευρέθη δὲ κατὰ τὸ 1878 ἀρμενικὴ μετάφρασις τμήματος ἐκ ταύτης, κατὰ δὲ τὸ 1888 μετάφρασίς της εἰς τὴν συριακήν. 'Εκ τῶν μεταφράσεων τούτων ἀπεκαλύφθη ὅτι ὁ συγγραφεὺς ὁ γράψας τὸ περὶ «Βαρλαὰμ καὶ 'Ιωάσαφ» διήγημα εἶχε παρεμβάλει τὴν «'Απολογίαν» τοῦ 'Αριστείδου εἰς τὸ σύγγραμμά του. Ὁ 'Αριστείδης πρῶτος διατυπώνει τὴν ἀντίληψιν ὅτι ὁ Χριστιανισμὸς εἶναι ἡ ἀληθινὴ φιλοσοφία, διότι αὐτὸς μόνον κατέχει τὴν ὀρθὴν περὶ Θεοῦ διδασκαλίαν. 'Αναπτύσσων τὰς περὶ Θεοῦ ἀντιλήψεις του ὁ ἀπολογητὴς οὗτος στηρίζεται ἐπὶ τοῦ ἑβραϊκοῦ μονοθεϊσμοῦ, συνδυάζων τοῦτον ποὸς ἰδέας τοῦ Πλατωνισμοῦ καὶ τοῦ Στωικισμοῦ. Θεωρεῖ τὸν Θεὸν μαζὶ μὲ τὸν Πλάτωνα ὡς ἀρχὴν καὶ πηγὴν τῆς κινήσεως, ἀλλὰ συγχρόνως λέγει ὅτι εἶναι ὃν ἔχον προσωπικὴν ὑπόστασιν. 'Αξιοπρόσεκτος εἶναι ἡ ὑπ' αὐτοῦ εἰσαγομένη διαίρεσις τῶν ἀνθρώπων εἰς τέσσαρας φυλάς, ἤτοι εἰς Ἕλληνας, βαρβάρους, Ἰουδαίους καὶ χριστιανούς.

Ἰουστῖνος. Σημαντικώτερος ἐξ ὅλων τῶν ἀπολογητῶν, ὅμως τυγχάνει ὁ μάρτυς 'Ιουστῖνος. Κατήγετο ἐξ 'Ελλήνων γονέων, τοὺς ὁποίους ἐγκατέστησεν ὁ Βεσπασιανὸς εἰς τὴν Φλαβίαν Νεάπολιν, τὴν κτισθεῖσαν εἰς τὴν περιοχὴν τῆς καταστραφείσης πόλεως Συχέμ. Ἡ πόλις αὕτη καὶ σήμερον ἀκόμη διατηρεῖ τὸ ἑλληνικόν της ὄνομα καλουμένη Ναμπλούς. Ὁ 'Ιουστῖνος ἐσπούδασεν εἰς τὴν 'Ελλάδα καὶ τὴν Μικρὰν 'Ασίαν. Κατ' ἀρχὰς ἐσπούδασε τὴν στωικὴν φιλοσοφίαν, ἀλλ' ἀπεμακρύνθη ταύτης, διότι δὲν τὸν ἱκανοποίει ἡ περὶ Θεοῦ διδασκαλία της. 'Εστράφη ἔπειτα πρὸς τοὺς Περιπατητικούς, ἀλλ' ὀργισθεὶς ἕνεκα τῆς φιλαργυρίας τοῦ διδάσκοντος ταύτην φιλοσόφου προσῆλθε πρὸς τοὺς Πυθαγορείους. 'Αλλὰ καὶ μὲ αὐτοὺς δὲν ἔμεινεν εὐχαριστημένος, διότι προέτασσον τῆς φιλοσοφίας τὴν διδασκαλίαν τῶν μαθηματικῶν. Κατέφυγε τέλος εἰς τοὺς Πλατωνικούς. 'Αναγινώσκων ἡμέραν τινὰ πλατωνικὰ συγγράμματα, ἐδέχθη τὰς παρατηρήσεις γηραιοῦ τινος χριστιανοῦ, ὅστις τὸν προέτρεψε νὰ ἐπιδοθῇ εἰς τὴν σπουδὴν τῶν προφητικῶν βιβλίων τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης. Συμμορφωθεὶς πρὸς τὴν συμβουλὴν τοῦ γέροντος, κατελήφθη ἐξ ἔρωτος πρὸς τὴν νέαν θρησκείαν καὶ ἐδέχθη τὸν Χριστιανισμὸν κατὰ τὸ 133. Ἔκτοτε ἐπεδόθη εἰς τὴν ὑπεράσπισιν τῶν χριστιανικῶν δογμάτων διὰ συγγραμμάτων καὶ προφορικῆς διδασκαλίας. Ἔγραψε δύο ἀπολογίας καὶ ἕνα διάλογον πρὸς Τρύφωνα 'Ιουδαῖον. Τὰ τελευταῖα ἔτη τῆς ζωῆς του διῆλθεν ἐν Ρώμῃ. 'Εκεῖ κατεδόθη ὑπὸ τοῦ Κυνικοῦ φιλοσόφου Κρεσκεντίου εἰς τὰς ρωμαϊκὰς ἀρχὰς καὶ ὑπέστη τὸν θάνατον δι' ἀποκεφαλισμοῦ περὶ τὸ 164.

Διακηρύττει ὁ 'Ιουστῖνος, ὅτι ἡ ἀληθὴς θρησκεία εἶναι ὁ Χριστιανισμός, συγχρόνως ὅμως ἐγκρίνει ὡς ὀρθὰς πολλὰς φιλοσοφικὰς δοξασίας τῶν 'Εθνικῶν. Ὁ Θεός, λέγει, δημιουργήσας τὸν ἄνθρωπον ἐχάρισεν εἰς αὐτὸν «σπέρμα λόγου ἔμφυτον». Ὑπάρχει εἷς «Λόγος σπερματικὸς» εἰς τὸν ὁποῖον μετέχει σύμπαν τὸ ἀνθρώπινον γένος. Διὰ τῆς ἐνεργείας τοῦ Λόγου τούτου ἠδυνήθησαν οἱ 'Εθνικοὶ συγγραφεῖς νὰ κατανοοῦν τὰ ὄντα: «οἱ γὰρ συγγραφεῖς πάντες διὰ τῆς ἐνούσης ἐμφύτου τοῦ λόγου σπορᾶς ἀμυδρῶς ἐδύναντο ὁρᾶν τὰ ὄντα». Ὁ Χριστὸς εἶναι ὁ Λόγος εἰς τὸν ὁποῖον μετέχει σύμπαν τὸ ἀνθρώπινον γένος· «τὸν Χριστὸν πρωτότοκον τοῦ Θεοῦ εἶναι, ἐδιδάχθημεν καὶ προεμηνύσαμεν λόγον ὄντα, οὗ πᾶν γένος ἀνθρώπων μετέσχε». Πάντες «οἱ μετὰ λόγου βιώσαντες», ὅπως ὁ Σωκράτης καὶ ὁ 'Ηράκλειτος δύνανται, κατὰ τὸν 'Ιουστῖνον, νὰ λογισθῶσιν ὡς Χριστιανοί. Ὁ Χριστιανισμὸς εἶναι ἀληθινὴ φιλοσοφία, ὅσα δὲ δόγματα τῆς ἐθνικῆς φιλοσοφίας παρουσιάζονται ὡς ὀρθὰ δύνανται νὰ θεωρηθοῦν ὡς χριστιανικά· «ὅσα οὖν παρὰ πᾶσι καλῶς εἴρηται ἡμῶν τῶν Χριστιανῶν ἐστι». Διὰ τῶν ἀντιλήψεων τούτων τοῦ 'Ιουστίνου ὁ 'Ορθολογισμὸς συνδέεται ἀναποσπάστως μὲ τὸν Χριστιανισμὸν διὰ τῆς περὶ Λόγου θεωρίας. Ὁ Λόγος γίνεται, ὅπως εἶπεν ὁ 'Ιωάννης, σὰρξ διὰ τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ Χριστοῦ. Αἱ ἀλήθειαι, τὰς ὁποίας ἀπεκάλυψαν οἱ προφῆται καὶ ἀνεκάλυψαν οἱ φιλόσοφοι συμφώνοῦν μεταξύ των, διότι ἀμφοτέρους τοὺς καθωδήγει ὁ Λόγος. Συγχρόνως ὑποστηρίζει ὁ 'Ιουστῖνος ὅτι οἱ ἀρχαῖοι φιλόσοφοι καὶ ἰδία ὁ Πλάτων, εἶχον γνῶσιν τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης. Ὡς πρὸς τὴν περὶ Θεοῦ ἰδέαν ὁ 'Ιουστῖνος ἵσταται ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ Πλάτωνος. Χαρακτηρίζει τὸν Θεὸν ὡς «ἄρρητον», «ἀνονόμαστον», «ἐν τοῖς ὑπερουρανίοις ἀεὶ μένοντα». Ὁ Χριστὸς εἶναι ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ· «ὁ δὲ υἱὸς ἐκείνου ὁ μόνος λεγόμενος κυρίως υἱός, ὁ λόγος πρὸ τῶν ποιημάτων καὶ συνὼν καὶ γεννώμενος, ὅτε τὴν ἀρχὴν δι' αὐτοῦ πάντα ἔκτισε καὶ ἐκόσμησε». Μαζὶ μὲ τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱὸν ἀναγνωρίζει ὡς ἄξιον σεβασμοῦ καὶ προσκυνήσεως καὶ τὸ "Αγιον Πνεῦμα: «Τὸν δημιουργὸν τούτου τοῦ παντὸς σεβόμενοι... τὸν διδάσκαλόν τε τούτων γενόμενον ἡμῖν καὶ εἰς τοῦτο γεννηθέντα 'Ιησοῦν Χριστόν... Υἱὸν αὐτοῦ τοῦ ὄντος Θεοῦ μαθόντες καὶ ἐν δευτέρᾳ χώρᾳ ἔχοντες. πνεῦμα τε προφητικὸν ἐν τρίτῃ τάξει». Ἡ περὶ Θεοῦ ἰδέα, λέγει ὁ 'Ιουστῖνος εἶναι «ἔμφυτος τῇ φύσει τοῦ ἀνθρώπου». Ὡς πρὸς τὴν δημιουργίαν τοῦ κόσμου ἀκολουθεῖ τὸν Πλάτωνα διδάσκων ὅτι ὁ Θεὸς ἔπλασε τὸν κόσμον ἐξ ἀμόρφου ὕλης. Συγκεφαλαιοῦντες τὰ ἀνωτέρω διαπιστοῦμεν ὅτι διὰ τοῦ 'Ιουστίνου εἰσέρχονται ἀρκετὰ στοιχεῖα ἐκ τοῦ 'Ελληνικοῦ 'Ορθολογισμοῦ καὶ Πλατωνισμοῦ εἰς τὸν διανοητικὸν κόσμον τῶν Χριστιανῶν.

Μικροτέρας σημασίας 'Απολογηταὶ εἶναι προσέτι ὁ Τατιανός, ὁ 'Αθηναγόρας, Θεόφιλος ὁ 'Αντιοχείας. Ἔγραψαν προσέτι ἀπολογητικὰ ἔργα ἀπολεσθέντα, ὁ ἐπίσκοπος Σάρδεων Μελίτων, ὁ 'Ιεραπόλεως 'Απολλινάριος καὶ ὁ ῥήτωρ Μιλτιάδης καὶ ὁ ἐκ τῆς ἐν Παλαιστίνῃ Πέλλας 'Αρίστων. Εἰς τὰ ἀπολογητικὰ συγγράμματα κατατάσσεται ἡ «Πρὸς Διόγνητον» ἐπιστολὴ καὶ ἡ ὑπὸ τὸν τίτλον «'Ερμείου τοῦ φιλοσόφου διασυρμὸς τῶν ἔξω φιλοσόφων». 'Εκ τῶν ἔργων τοῦ Τατιανοῦ περιεσώθη ὁ «Λόγος πρὸς Ἕλληνας», ὅστις φαίνεται γραφεὶς μεταξὺ τοῦ 166 — 171. Εἰς τοῦτον ἡ ἀπολογία ὑπὲρ τοῦ Χριστιανισμοῦ μεταβάλλεται εἰς πολεμικὴν ἐναντίον τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ καὶ εἰς ἐγκωμιασμὸν τῶν βαρβάρων. 'Ιδίως ἐπικρίνει τὰς ἀνηθίκους ἐκδηλώσεις τῆς κοινωνικῆς ζωῆς καὶ τῆς καλλιτεχνίας: «Καὶ ἡ μὲν Σαπφὼ γύναιον... ἐρωτομανὲς καὶ τὴν ἑαυτῆς ἀσέλγειαν ᾄδει, πᾶσαι δὲ αἱ παρ' ἡμῖν σωφρονοῦσι καὶ περὶ τὰς ἡλακάτας αἱ παρθένοι τὰ κατὰ Θεὸν λαλοῦσιν ἐκφωνήματα». Τοὺς θεοὺς τῶν ἀρχαίων τοὺς ἐξαμοιώνει μὲ δαίμονας. Ὁ Θεὸς εἶναι δι' αὐτὸν λογικὸν ὂν καὶ ἀποτελεῖ τὴν «ὑπόστασιν τοῦ παντός».

Ὁ κόσμος δημιουργεῖται διὰ τοῦ Λόγου κατὰ μετάδοσιν καὶ οὐχὶ μερισμόν. Ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ἡ ψυχὴ εἶναι θνητή, ἀθάνατον δὲ εἶναι μόνον τὸ εἰς αὐτὸν δωρηθὲν πνεῦμα. Ἐν τέλει ὁ Τατιανὸς φέρεται προσχωρήσας εἰς τοὺς Γνωστικούς. Ὁ 'Αθηναγόρας κατήγετο ἐξ 'Αθηνῶν. Ὑπερήσπισε δὲ τὸν Χριστιανισμὸν διὰ τῆς πλατωνικῆς φιλοσοφίας, τὴν ὁποίαν ἐγνώριζε κα-

λῶς. Θεωρεῖ τὸν Θεὸν ὡς ὑψίστην ὑπερβατικὴν ὑπόστασιν, διοικοῦσαν τὸν κόσμον διὰ τῆς προνοίας: «Ὁ μὲν κόσμος σφαιρικὸς ἀποτελεσθεὶς οὐρανοῦ κύκλοις ἀπακέκλεισται. Ὁ δὲ τοῦ κόσμου ποιητὴς ἀνωτέρω τῶν γεγονότων ἐπέχων αὐτὸν τῇ τούτων προνοίᾳ» (Ὁ μὲν κόσμος κατασκευασθεὶς σφαιρικὸς ἔχει περικλεισθῆ διὰ τῶν οὐρανίων κύκλων. Ὁ δὲ δημιουργὸς τοῦ κόσμου εὑρίσκεται ὑπεράνω τῶν δημιουργημάτων, συντηρῶν τὸν κόσμον διὰ τῆς ἐπιβλέψεως αὐτῶν). Ὁ κόσμος δημιουργεῖται διὰ τοῦ θείου λόγου, ὅστις εἶναι συγχρόνως πρότυπον καὶ ἐνέργειά· «λόγος τοῦ πατρὸς ἐν ἰδέᾳ καὶ ἐνεργείᾳ, πρὸς αὐτὸν γὰρ καὶ δι' αὐτοῦ πάντα ἐγένετο». Ὁ Θεόφιλος ὁ Ἀντιοχείας προσηλυτίσθη εἰς τὸν Χριστιανισμὸν διὰ τῆς ἀναγνώσεως τῶν προφητικῶν βιβλίων. Εἰς αὐτὸν εὑρίσκομεν σαφῶς ἐκφραζομένην τὴν ἀντίληψιν ὅτι ὁ Θεὸς ἐδημιούργησε τὸν κόσμον ἐκ τοῦ μηδενός: «Τὰ πάντα ὁ Θεὸς ἐποίησεν ἐξ οὐκ ὄντων· εἰς τὸ εἶναι, ἵνα διὰ τῶν ἔργων γινώσκηται καὶ νοηθῇ τὸ μέγεθος αὐτοῦ». Ὁ Θεὸς εἶναι ἀγέννητος καὶ αἰώνιος, καλεῖται δὲ οὕτω «διὰ τὸ τεθηκέναι τὰ πάντα» (διότι ἐδημιούργησε τὰ πάντα καὶ τὰ ἔβαλεν εἰς τάξιν) καὶ διότι εἶναι ἐνέργεια ἐκδηλουμένη διὰ ταχύτατης κινήσεως: «διὰ τὸ θέειν». Ἡ ἐπιστολὴ πρὸς Διόγνητον δὲν εἶναι γνωστὸν ὑπὸ τίνος ἐγράφη. Περιέχει ἐπιτυχῆ ἀπολογίαν τοῦ Χριστιανισμοῦ ἔναντι τῶν Ἑλλήνων καὶ Ἰουδαίων: «Ὑπὸ Ἰουδαίων (οἱ Χριστινοί) ὡς ἀλλόφυλοι πολεμοῦνται καὶ ὑπὸ Ἑλλήνων διώκονται καὶ τὴν αἰτίαν τῆς ἔχθρας, εἰπεῖν οἱ μισοῦντες οὐκ ἔχουσιν». Κατὰ τὴν Ἐπιστολὴν ταύτην ὁ κόσμος ἐδημιουργήθη ὑπὸ τοῦ Λόγου, ὅστις, διηνεκῶς γεννᾶται ἐκ νέου εἰς τὰς καρδίας τῶν πιστῶν· «πάντοτε νέος ἐν ἁγίων καρδίαις γεννώμενος». Ὁ Λόγος εἶναι ὁ «τεχνίτης καὶ δημιουργὸς τῶν ὅλων οὗ τὰ μυστήρια πιστῶς πάντα φυλάσσει τὰ στοιχεῖα» (τεχνίτης καὶ δημιουργὸς τῶν ὅλων, τοῦ ὁποίου τὰς μυστικὰς προσταγὰς ὑπακούουν ὅλα τὰ στοιχεῖα). Ὁ Ἑρμείας εἰς τὸν ὑπ' αὐτοῦ γραφέντα διασυρμὸν τῶν φιλοσόφων λέγει ὅτι ἡ πρόθεσίς του εἶναι νὰ καταδείξῃ τὴν μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων φιλοσόφων ἐπικρατοῦσαν καθολικὴν διαφωνίαν. Εἰς τὸν ἐπίλογον τῆς πραγματείας του γράφει: «Ταῦτα μὲν τοίνυν διεξῆλθον βουλόμενος δεῖξαι τὴν ἐν τοῖς δόγμασιν οὖσαν αὐτῶν ἐναντιότητα καὶ ὡς εἰς ἄπειρον αὐτοῖς καὶ ἀόριστον πρόεισιν ἡ ζήτησις τῶν πραγμάτων». (Ταῦτα ἐξέθεσα, διότι ἤθελον νὰ δείξω τὴν εἰς τὰς δοξασίας αὐτῶν (δηλαδὴ τῶν φιλοσόφων) ἐνυπάρχουσαν ἐναντιότητα, καὶ ὅτι ἡ ἔρευνά των προχωρεῖ πρὸς τὸ ἄπειρον χωρὶς νὰ καθορίζῃ τίποτε). Ἡ διαφωνία τῶν σοφῶν, λέγει εἰς τὸ προοίμιόν του, καταδεικνύει ὅτι εἶναι ἀληθὲς τὸ ῥητὸν τοῦ Παύλου: «ἡ σοφία τοῦ κόσμου τούτου μωρία παρὰ τῷ Θεῷ». Κατὰ τὸν Ἑρμείαν ἡ σοφία τοῦ κόσμου τούτου ἔχει ὡς πρώτην πηγὴν τὴν ἀποστασίαν καὶ πτῶσιν τῶν δαιμόνων ἀπὸ τῆς ἀγγελικῆς τάξεως, ἣν κατεῖχον: «Δοκεῖ γάρ μοι τὴν ἀρχὴν εἰληφέναι ἀπὸ τῆς τῶν ἀγγέλων ἀποστασίας· δι' ἣν αἰτίαν οὔτε σύμφωνα οὔτε ὁμόλογα οἱ φιλόσοφοι πρὸς ἀλλήλους λέγοντες ἑκτίθενται τὰ δόγματα».

Οἱ Γνωστικοί.

Κατὰ τοὺς πρώτους αἰῶνας τῆς ἀναπτύξεως καὶ διαδόσεως τοῦ Χριστιανισμοῦ, ἐνεφανίσθη ἡ τάσις, εἴς τινας τῶν ὀπαδῶν τῆς νέας θρησκείας νὰ μὴ ἀρκεσθοῦν εἰς τὴν πίστιν, ἀλλὰ νὰ προχωρήσουν καὶ εἰς τὴν διὰ τῆς γνώσεως ἐπεξεργασίαν καὶ κατανόησιν τῶν θεμελιωδῶν προτάσεων τοῦ χριστιανικοῦ κηρύγματος. Τοιουτοτρόπως ἐδημιουργήθη τὸ κίνημα τῶν «Γνωστικῶν», οἵτινες ἤθελον νὰ κατανοήσουν τὸ ὑπεραισθητὸν περιεχόμενον τῆς πίστεως. «Γνῶσις» δὲν σημαίνει κατὰ τοὺς Γνωστικοὺς τὸ νὰ γνωρίζωμεν διὰ τῆς πίστεως ὅτι ὑπάρχει ὁ Θεὸς καὶ ὅτι ὁ Χριστὸς ἔλαβεν ἀνθρωπίνην σάρκα. Οὔτε γνῶσις εἶναι νὰ ἀποδείξωμεν διὰ τῆς λογικῆς καὶ διαλεκτικῆς τὴν ἀλήθειαν τῶν χριστιανικῶν δοξασιῶν. Οἱ Γνωστικοὶ λέγοντες γνῶσιν ἔννοοῦν νὰ διαρρήξωμεν τὸν μυστικὸν πέπλον, ὅστις καλύπτει τὸ ὑπεραισθητόν, νὰ ἴδωμεν τὸν Θεὸν καὶ νὰ λάβωμεν πλήρη ἐποκτικὴν καὶ ἄμεσον ἐνόρασιν τοῦ ὑπεραισθητοῦ κόσμου. Ὁ Ὠριγένης εἰς τὰ σχόλιά του εἰς τὸν Ἰωάννην (14, 4, 17) ἑρμηνεύων τὸ ῥῆμα γιγνώσκειν λέγει ὅτι τοῦτο σημαίνει ὄχι ἁπλῶς γνωρίζει, ἀλλὰ ἕνωσιν καὶ συμμετοχὴν εἰς τὸ γινωσκόμενον. Οἱ Γνωστικοὶ ἰσχυρίζονται ὅτι τὸ βλέμμα των διεισδύει μέχρι τοῦ βάθους τῶν μυστηρίων. Εἶναι οἱ ἄνθρωποι οἱ: «Φάσκοντες μόνοι τὰ βάθη γνωρίζειν» (Οἱ διϊσχυριζόμενοι ὅτι φθάνουν νὰ γνωρίζουν τὰ βάθη). Δι' αὐτοὺς ὅλα τὰ μυστήρια ἀποκαλύπτονται. Εἶναι εἰς θέσιν νὰ γνωρίζουν πόθεν ἔρχεται ὁ ἄνθρωπος, ποῦ ὑπάγει, ποία εἶναι ἡ οὐσία του. Τὸ πνευματικὸν νόημα τῶν θρησκευτικῶν συμβόλων εἶναι δι' αὐτοὺς καταφανές.

Εἶναι φανερὸν ὅτι οἱ Γνωστικοὶ προσπαθοῦν νὰ ἱδρύσουν μίαν φιλοσοφίαν τῆς Χριστιανικῆς θρησκείας δυναμένην νὰ προχωρήσῃ περαιτέρω τῆς πίστεως καὶ νὰ ἀποκαλύψῃ τὸ ἔσχατον νόημα τοῦ θρησκευτικοῦ φαινομένου. Συγχρόνως ἡ Γνῶσις ἐγείρει τὴν ἀξίωσιν ὅτι πραγματοποιεῖ διὰ τῆς ἐκστάσεως, τῆς θρησκευτικῆς ἀσκήσεως καὶ τῆς τελετουργίας τὴν ἕνωσιν τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς μὲ τὸ ὑπεραισθητόν. Εἶναι τοιουτοτρόπως ὄχι μόνον θρησκευτικὴ φιλοσοφία, ἀλλὰ καὶ θρησκευτικὴ αἵρεσις. Χρησιμοποιεῖ τὰ μέσα τῆς φιλοσοφικῆς ἐρεύνης, τὴν μέθοδον τῆς ἀλληγορικῆς ἑρμηνείας. Ταυτοχρόνως ἐπιδιώκει διὰ μυστικιστικῶν καταστάσεων καὶ τελετουργιῶν νὰ ὑψηθῇ εἰς τὴν ἕνωσιν μὲ τὸ θεῖον καὶ τὸ ὑπερκόσμιον. Εἶναι καὶ φιλοσοφία, καὶ μυθολογία καὶ μυστικισμός.

Τὰς πρώτας ἐκδηλώσεις τοιούτων τάσεων τὰς ἔχομεν ἤδη συναντήσει εἰς τοὺς Νεοπυθαγορείους καὶ τὸν Φίλωνα. Ἀλλ' εἰς ἔντονον μορφὴν ἐμφανίζεται τὸ κίνημα τοῦτο ἤδη ἀπὸ τῶν πρώτων ἀποστολικῶν χρόνων. Τινὲς ἐκ τῶν ἐρευνητῶν τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας θεωροῦν τὸν Σίμωνα τὸν Μάγον, περὶ τοῦ ὁποίου γίνεται λόγος εἰς τὰς Πράξεις τῶν Ἀποστόλων, ὡς τὸν πρῶτον κατὰ χρονολογικὴν σειρὰν φορέα τοῦ γνωστικισμοῦ. Ὁ Γερμανὸς Ἱστορικὸς τῆς Δογματικῆς Χάρνακ, ἔχει τὴν γνώμην ὅτι ὁ γνωστικισμὸς ὑπῆρξε προσπάθεια, ἥτις ἐπεδίωξε νὰ ἐξελληνίσῃ τὸν Χριστιανισμόν. Διὰ τοῦτο τὸν χαρακτηρίζει ὡς «ἔντονον ἐξελληνισμὸν τοῦ Χριστιανισμοῦ». Διὰ τῆς Γνώσεως καταβάλλεται προσπάθεια νὰ ἑρμηνευθῇ ὁ Χριστιανισμὸς ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἀντιλήψεων, τὰς ὁποίας εἶχεν ἀναπτύξει ἡ μεταγενεστέρα ἑλληνικὴ φιλοσοφία. Ἡ γνώμη αὕτη τοῦ Χάρνακ δὲν ἐγένετο γενικῶς ἀποδεκτή. Ἄλλοι ἱστορικοὶ διακρίνουν εἰς τὸν γνωστικισμὸν τὴν παρουσίαν στοιχείων, τὰ ὁποῖα ἔχουν ληφθῆ ἀπὸ τὰς Ἀνατολικὰς θρησκείας καὶ τὰς μυστηριακὰς τελετουργίας. Πάντως οἱ Γνωστικοὶ χρησιμοποιοῦν στοιχεῖα ἐκ τῆς Ἰουδαϊκῆς θρησκείας, ἐκ τῆς μυθολογίας καὶ θρησκείας τῶν Αἰγυπτίων καὶ τῶν ἄλλων Ἀνατολικῶν λαῶν, τὰ ὁποῖα ἀναμιγνύουν μὲ τὴν ἑλληνικὴν μυθολογίαν καὶ φιλοσοφίαν καὶ μὲ τὰς χριστιανικὰς ἀντιλήψεις. Πάντα ταῦτα τὰ στοιχεῖα προσπαθοῦν νὰ διαμορφώσουν εἰς ἑνιαῖον σύνολον. Χρησιμοποιοῦν ὄχι μόνον τὰ ὡς αὐθεντικὰ θεωρούμενα χριστιανικὰ κείμενα, ἀλλὰ καὶ πλῆθος ἀποκρύφων. Πάντα σχεδὸν τὰ γνωστικὰ συστήμα-

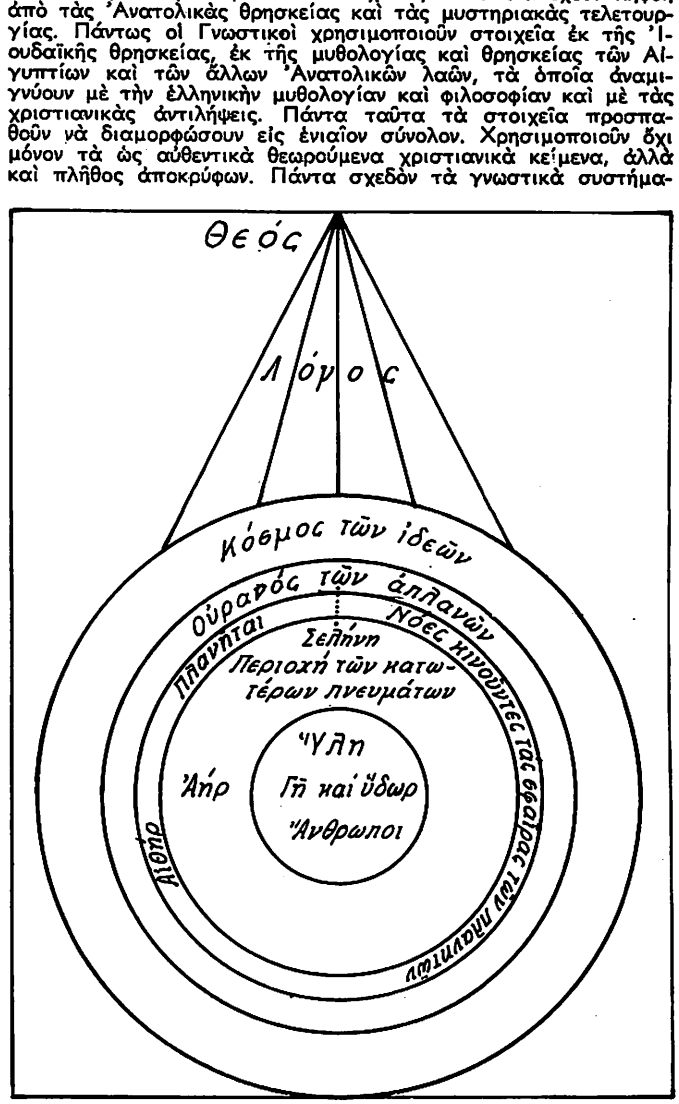

Τὸ κοσμοθεωρητικὸν σχῆμα τῶν Γνωστικῶν κατὰ τὸν Χὰνς Λάϊζεγκανγκ.

τα παραδέχονται τὸν μεταξὺ τοῦ καλοῦ καὶ κακοῦ δυϊσμόν, καὶ ὡς κύρια προβλήματα θεωροῦν τὰ ἀναφερόμενα εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ κόσμου, τὴν δημιουργικὴν διαδικασίαν, διὰ τῆς ὁποίας ἐδημιουργήθη, καὶ εἰς τὸν τρόπον διὰ τοῦ ὁποίου θὰ ἐπέλθῃ ἡ ἀπὸ τοῦ κακοῦ ἀπολύτρωσις, ἥτις θὰ σημάνῃ καὶ τὴν φθορὰν τοῦ παρόντος κόσμου. Αἱ σπουδαιότεραι ἐκ τῶν πηγῶν, αἱ ὁποῖαι μᾶς παρέχουν πληροφορίας περὶ τοῦ γνωστικισμοῦ, εἶναι αἱ ἀκόλουθοι: 1ον) «Ἔλεγχος καὶ ἀνατροπὴ τῆς ψευδωνύμου γνώσεως» τοῦ Εἰρηναίου. 2ον) «Φιλοσοφούμενα», ἔργον ἀγνώστου συγγραφέως ἀποδιδόμενον ὑπό τινων εἰς τὸν Ἱππόλυτον. 3ον) Τὸ «Κατὰ τῶν Βαλεντιανῶν» σύγγραμμα εἰς τὴν λατινικὴν τοῦ Τερτυλλιανοῦ. 4ον) Τὸ εἰς Κοπτικὴν μετάφρασιν διασωθὲν Γνωστικὸν σύγγραμμα «Πίστις καὶ Ἐλπίς». 5ον) Πάπυροι εἰς κοπτικὴν γλῶσσαν ἀνακαλυφθέντες ἐν Αἰγύπτῳ. 6ον) Πάπυροι εἰς κοπτικὴν γλῶσσαν ἀνακαλυφθέντες κατὰ Ἰούλιον 1949 εἰς Λοῦξορ Νάγκ Χαμάντι.

Ἡ ἱστορικὴ ἐξέλιξις τοῦ γνωστικισμοῦ διῆλθε διὰ τῶν ἀκολούθων σταδίων: Οἱ ἀρχαιότεροι Γνωστικοὶ ἦσαν οἱ Ὀφῖται κατὰ τὸ τέλος τοῦ 1ου αἰῶνος μ.Χ. ἐν Ἐφέσῳ καὶ Συρίᾳ. Κατὰ τὰ μέσα τοῦ 2ου αἰῶνος ἕδρα τοῦ γνωστικισμοῦ ἀποβαίνει διὰ τοῦ Βασιλείδου ἡ Αἴγυπτος. Συγχρόνως πρὸς τὸν Βασιλείδην δρᾷ ἐξ Ἀλεξανδρείας ὁρμηθεὶς ἐν Ῥώμῃ καὶ Κύπρῳ ὁ Βελεντῖνος. Ὀλίγον ἀργότερον ἐμφανίζεται δρῶν καὶ ὁ μαθητὴς τοῦ Βαλεντίνου Βαρδησάνης. Ἑτέραν σχολὴν ἀποτελεῖ ὁ Μαρκίων ἐν Σινώπῃ κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Ἀδριανοῦ καὶ κατόπιν ἐν Ῥώμῃ. Περὶ τὸ 130 ἀναφέρεται ὡς γνωστικὸς ἐν Ἀλεξανδρείᾳ καὶ ὁ Καρποκράτης. Τὴν ὅλην δὲ ἱστορικὴν ἐξέλι-

ξιν κλείει ὁ ἐκ Περσίας Μάνης, ὅστις ἐγεννήθη περὶ τὸ 216. Οὗτος εἶναι ὁ ἱδρυτὴς τῆς πολυπληθοῦς αἱρέσεως τῶν Μανιχαίων.

Τὴν πρώτην ἐκδήλωσιν τοῦ γνωστικισμοῦ ἀποτελοῦν οἱ Ὀφῖται, ἀποκλειθέντες οὕτω διότι τὸ κύριον σύμβολον αὐτῶν ἦτο ὁ ὄφις, τὸν ὁποῖον κατὰ τὴν Παλαιὰν Διαθήκην ὕψωσεν ὁ Μωϋσῆς ἐν τῇ ἐρήμῳ. Τὴν ἑρμηνείαν τοῦ συμβόλου τούτου παρέλαβον ἀπὸ τὸ κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγέλιον (3, 14), ἐν τῷ ὁποίῳ ἀναγράφεται: «Καὶ καθὼς Μωϋσῆς ὕψωσε τὸν ὄφιν ἐν τῇ ἐρήμῳ, οὕτω ὑψωθῆναι δεῖ τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου, ἵνα πᾶς ὁ πιστεύων ἐν αὐτῷ ἔχῃ ζωὴν αἰώνιον». Κατὰ τοὺς Ὀφίτας ἡ γνῶσις τοῦ ἀνθρώπου ἀρχίζει μὲ τὴν κατανόησιν τοῦ ἑαυτοῦ του καὶ τελειώνει μὲ τὴν θείαν ἐπίγνωσιν «ἀρχὴ τελειώσεως γνῶσις ἀνθρώπου, θεοῦ δὲ γνῶσις ἀπηρτισμένη τελείωσις». Ἐδέχοντο ὅτι ὁ Ἀδάμ, ὁ πρῶτος ἄνθρωπος, ἦτο «ἀρσενόθηλυς» καὶ συνεκέντρωνεν εἰς τὸν ἑαυτόν του «τὸ νοερόν, τὸ ψυχικὸν καὶ τὸ χοϊκόν». Τὰ τρία ταῦτα στοιχεῖα συνηνώθησαν καὶ πάλιν εἰς τὸν Ἰησοῦν, τὸν υἱὸν τῆς Μαρίας. Ὡς πηγὴν τῶν ἓξ ἁσιῶν των προέβαλλον οἱ Ὀφῖται τὴν διδασκαλίαν τοῦ ἀδελφοῦ τοῦ Χριστοῦ Ἰακώβου.

Συγγενικὰς ἀντιλήψεις πρὸς αὐτοὺς εἶχον καὶ οἱ Περάται, οἵτινες ὠνομάσθησαν τοιουτοτρόπως διότι ἐπίστευον ὅτι ἡ γνῶσις θὰ τοὺς καθιστα ἱκανοὺς νὰ ὑπερνικήσουν τὴν φθοράν· «Διελθεῖν καὶ περᾶσαι τὴν φθοράν». Κατ' αὐτοὺς ὁ κόσμος ἀποτελεῖ τριαδικὴν ἑνότητα. Τὸ πρῶτον μέρος τῆς τριάδος εἶναι τὸ τέλειον ἀγαθόν, τὸ δεύτερον ἀποτελεῖται ἐξ ἀπειραρίθμου πλήθους δυνάμεων, αἵτινες εἶναι αὐτοδημιούργητοι, τὸ δὲ τρίτον εἶναι ὁ γήϊνος κόσμος. Μεταξὺ τῆς πρώτης πατρικῆς ἀρχῆς καὶ τοῦ ὑλικοῦ κόσμου τὴν συνδιαλλαγὴν ἀποκαθιστᾷ «ὁ σοφὸς τῆς Εὔας λόγος», ὁ ὄφις, ὁ ὑψωθεὶς ἐν τῇ ἐρήμῳ ὑπὸ τοῦ Μωϋσέως, ὅστις ταυτίζεται μὲ τὸν Χριστόν.

Ἐκεῖνος, ὅστις δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς συστηματικὸς διδάσκαλος τοῦ γνωστικισμοῦ, εἶναι ὁ Βασιλείδης, ὅστις καταγόμενος ἐκ Συρίας, ἐδίδαξεν ἐν Ἀλεξανδρείᾳ κατὰ τὸ 120—140. Εἶχε γράψει ἓν Εὐαγγέλιον, σχόλια ἐξ 24 βιβλίων εἰς τοῦτο ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἐξηγητικὰ» καὶ εἶχε συνθέσει, ὅπως μαρτυρεῖ ὁ Ὠριγένης ψαλμοὺς καὶ ᾠδάς. Ὡς ἀρχὴν δέχεται ὁ Βασιλείδης τὸν «ἄρρητον καὶ ἀκατονόμαστον θεόν». Ἐκ τούτου ἀπορρέει ὁ νοῦς καὶ ἐξ αὐτοῦ ὁ λόγος. Ἐκ τοῦ λόγου ἀπορρέει ἡ φρόνησις, ἐκ ταύτης ἡ σοφία καὶ ἡ δύναμις καὶ ἐκ τούτων ἡ δικαιοσύνη καὶ ἡ εἰρήνη. Ὅλα ταῦτα τὰ παράγωγα μαζὶ μὲ τὴν πρώτην ἀρχὴν ἀποτελοῦν τὸν πρῶτον οὐρανόν. Ἐκ τοῦ πρώτου οὐρανοῦ ἀπορρέει δεύτερος καὶ ἐκ τούτου τρίτος καὶ οὕτω καθεξῆς μέχρις ὅτου παραχθοῦν 365 οὐρανοὶ καὶ ἀγγελικὰ τάγματα, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἄρχει ὁ Ἀβρασάξ. Οἱ ἄνθρωποι βλέπομεν μόνον τὸν οὐρανὸν ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἄρχει ὁ θεὸς τῶν Ἰουδαίων. Ἀπέναντι τοῦ οὐρανοῦ τούτου ἵσταται τὸ χάος, ὅπερ εἶναι ἡ «ρίζα τοῦ κακοῦ». Ὁ Χριστὸς εἶναι ὁ νοῦς ὁ ἀπορρέων ἐκ τοῦ θεοῦ τῶν Ἰουδαίων καὶ ἐπιφέρων τὴν λύτρωσιν τοῦ ὑλικοῦ κόσμου. Κατ' ἄλλην ἐκδοχὴν ὁ Βασιλείδης ἐδόξαζεν ὅτι ἐν ἀρχῇ ὑπάρχει τὸ μὴ ὄν. Ἐκ τούτου ἐγεννήθη τὸ σπέρμα τοῦ κόσμου. Ὁ μὴ ὑπάρχων θεὸς ἐγεννήθη διὰ τῆς βουλήσεώς του ἐκ τοῦ μὴ ὄντος καὶ παρήγαγε ταραχὴν καὶ σύγχυσιν: ἡ «τάραχος καὶ σύγχυσις ἀρχική». ἐξ ἧς ἐπήγασεν ἡ πανσπερμία τοῦ κόσμου. Ἐκ ταύτης παράγονται δευτερεύουσαι ὑπεραισθηταὶ ὀντότητες. Ὁ Βασιλείδης ἀναπτύσσει ἀχαλίνωτον δύναμιν φαντασίας, διὰ νὰ παρουσιάσῃ μίαν ἱεραρχικὴν διάρθρωσιν τῶν ὀντοτήτων τούτων. Εἶναι λίαν ἀξιοπαρατήρητον ὅτι καὶ οἱ νεώτεροι μυστικισταὶ τοῦ Μεσαίωνος (Μπαῖμε) ἐπανέρχονται εἰς τοιαύτας μεθόδους, χρησιμοποιοῦντες καὶ τὸ μὴ ὂν ὡς δημιουργικὴν ἀρχήν.

Τὸ περιεκτικώτατον ἐξ ὅλων τῶν γνωστικῶν συστημάτων ἦτο τὸ τοῦ Βαλεντίνου, ὅστις ἐδίδασκεν ἐν Ἀλεξανδρείᾳ περὶ τὸ 130, ἐγκατεστάθη ἔπειτα εἰς Ρώμην, ἔνθα ἔμεινε μέχρι τοῦ 160 καὶ ἐν τέλει μετέβη εἰς Κύπρον, ἔνθα ἀπέθανεν. Ὡς ἀρχὴν λαμβάνει ὁ Βαλεντῖνος ἕνα ὑπεραισθητὸν κόσμον, τὸν ὁποῖον ὀνομάζει «πλήρωμα», νοεῖ δὲ αὐτὸν ἀπαρτιζόμενον ἐκ ζευγῶν, τὰ ὁποῖα ὀνομάζει «αἰῶνας». Ἡ πρώτη ὕπαρξις εἶναι «μονή, ἀγέννητος, ἄφθαρτος, ἀπερινόητος. ἀκατάληπτος, γόνιμος». Λέγεται προσέτι καὶ «βυθός», «ἄρρητος» καὶ «τέλειος αἰών». Τὴν μονάδα ταύτην τινὲς ἐκ τῶν Βαλεντιανῶν ἐλάμβανον ὡς θηλυκὴν ὕπαρξιν καὶ τὴν ἐκάλουν «σιγὴν» καὶ ἔθετον πλησίον της τὴν «ἔννοιαν». Ἄλλοι ὅμως τὴν ἐλάμβανον ὡς ἀνδρικὴν καὶ τὴν ὠνόμαζον «πατέρα». Ἡ πρώτη ἀρχὴ κινουμένη ἐξ ἀγάπης γεννᾷ τὸν «νοῦν» καὶ τὸ «ἀληθές». «Φιλέρημος γάρ οὐκ ἦν ἀγάπη γάρ, ἦν ὅλος. Ἡ δὲ ἀγάπη οὐκ ἔστιν ἀγάπη ἐὰν μὴ ἦ τὸ ἀγαπώμενον». Φιλοσοφούμενα 4, 20. (Διότι ὁ πατὴρ δὲν ἦτο φίλος τῆς ἐρημίας· διότι ἦτο ἐξ ὁλοκλήρου ἀγάπη. Ἡ δὲ ἀγάπη δὲν εἶναι ἀγάπη ἐὰν δὲν ὑπάρχῃ ἓν ἀντικείμενον τῆς ἀγάπης). Ἡ πρώτη λοιπὸν ἀρχή, ὁ βυθὸς μαζὶ μὲ τὴν σιγήν, τὸν νοῦν καὶ τὴν ἀλήθειαν, ἀποτελοῦν τὴν πρώτην τετράδα: «πρώτην καὶ ἀρχέγονον πυθαγορικὴν τετρακτύν», ἥτις εἶναι ἡ ρίζα ὅλων τῶν πραγμάτων. Ἀπὸ τὸν νοῦν καὶ τὴν ἀλήθειαν παράγονται ὁ λόγος καὶ ἡ ζωὴ καὶ ἐκ τούτων ὁ ἄνθρωπος καὶ ἡ ἐκκλησία. Δι' ὅλων τούτων τῶν ἀπορροῶν συμπληροῦται μία «ὀγδοάς». Ἡ παραγωγικὴ ὅμως διαδικασία προχωρεῖ καὶ παράγει ἐν ὅλῳ τριάκοντα ὀντότητας, τὰς ὁποίας καλεῖ ὁ Βαλεντῖνος καὶ αἰῶνας. Ὁ τελευταῖος ἐκ τῶν αἰώνων ὀνομάζεται «σοφία». Ἅπαντες δὲ οἱ αἰῶνες ἀποτελοῦν τὸ «πλήρωμα». Διὰ νὰ συγκρατῆται δὲ ἡ τάξις μέσα εἰς τὸ πλήρωμα τοῦτο δημιουργεῖται καὶ εἷς ἀκόμη αἰών, ὅστις ὀνομάζεται «ὅρος». Ἡ σοφία κινουμένη ἐξ ἔρωτος προσπαθεῖ νὰ ἀνέλθῃ εἰς τὸν πατέρα, ἀποτυγχάνει ὅμως καὶ οὕτω γεννᾶται μία «οὐσία ἄμορφος», ἓν «ἔκτρωμα», ἥτις εἶναι ἡ «ἐνθύμησις» «Ἀχαμώθ». Ὁ πατὴρ ἐξ οἴκτου κινούμενος εἰσδέχεται καὶ πάλιν εἰς τὸ πλήρωμα τὴν σοφίαν, ἐκδιώκει δὲ ἔξω ἀπὸ αὐτὸ τὴν ἐνθύμησιν. Ἐν τῷ μεταξύ, κατ' ἐντολὴν τοῦ πατρός, ὁ νοῦς καὶ ἡ ἀλήθεια γεννοῦν τὸν Χριστὸν καὶ τὸ Ἅγιον Πνεῦμα. Ὁ Χριστὸς διδάσκει τοὺς αἰῶνας ὅτι πρέπει νὰ εἶναι εὐγνώμονες πρὸς τὸν πατέρα καὶ αὐτοὶ πρὸς ἔνδειξιν τῆς εὐγνωμοσύνης των γεννοῦν τὸν σωτῆρα Ἰησοῦν, ὁ ὁποῖος εἶναι «κοινὸς τοῦ πληρώματος καρπός». Ὁ Ἰησοῦς ἀποστέλλεται ὑπὸ τοῦ πληρώματος, διὰ νὰ ἀπαλλάξῃ τὴν πλανωμένην Ἀχαμὼθ ἀπὸ τὰ δεινά της, διότι αὕτη ριφθεῖσα ἐκτὸς τοῦ πληρώματος, εἶχε περιπέσει εἰς «φόβον, λύπην, ἀπορίαν, δέησιν καὶ ἱκετείαν». Ὁ Ἰησοῦς ἀπεκάθαρε τὴν Ἀχαμὼθ καὶ κατέστησεν αὐτὴν βάσιν διὰ τὴν δημιουργίαν τοῦ ὁρατοῦ κόσμου. Ἡ Ἀχαμὼθ διαμένει εἰς τὴν κατωτέραν ὀγδοάδα, ἥτις ἀποτελεῖ περιοχὴν χωρισμένην ἀπὸ τοὺς αἰῶνας. Κάτω ἀπὸ τὴν ὀγδοάδα ἵσταται ἡ περιοχὴ τῆς ἑβδομάδος, ἔνθα ὑπάρχει ὁ κόσμος τῶν ἀγγέλων, τῶν δαιμόνων καὶ τῶν ψυχῶν, αἵτινες πλάττουν ἀπὸ τὴν ὑλικὴν οὐσίαν τὰ σώματα. Τὸ ἀνθρώπινον γένος, ὅπερ ἀπαρτίζεται ἐξ ὑλικοῦ, ψυχικοῦ καὶ πνευματικοῦ στοιχείου, ὑπάρχει εἰς τὸν κατώτερον αὐτὸν χῶρον. Εἰς τοὺς ἐθνικοὺς ὑπερισχύει τὸ ὑλικὸν στοιχεῖον, εἰς τοὺς Ἰουδαίους τὸ ψυχικὸν καὶ εἰς τοὺς χριστιανοὺς τὸ πνευματικόν. Διὰ τὴν σωτηρίαν τῶν πνευματικῶν ἀνθρώπων κατέρχεται ἐκ τοῦ πληρώματος ὁ Ἰησοῦς καὶ ὑφίσταται τὸ σταυρικὸν μαρτύριον, ἀνερχόμενος κατόπιν διὰ τῆς Ἀναστάσεως εἰς τὸ πλήρωμα. Εἶναι φανερὸν ὅτι ὁ Βαλεντῖνος χρησιμοποιῶν ἀριθμητικὰ σύμβολα (τριάκοντα αἰῶνες, ὀγδοάδες, ἑβδομάδες) καὶ μεταβάλλων εἰς μυθολογικὰς ὀντότητας διαφόρους ὀντολογικὰς καὶ ἠθικὰς ἐννοίας, προσπαθεῖ νὰ ἀπεικονίσῃ τὴν πορείαν τοῦ κοσμολογικοῦ δράματος ἀπὸ τῆς πρώτης ἀρχῆς μέχρι τοῦ ὑλικοῦ ἀνθρώπου. Ἀλλὰ τὸ σύμπλεγμα τῶν διαδοχικῶς παραγομένων ὀντοτήτων ἦτο λίαν περίπλοκον καὶ διὰ τοῦτο δὲν ἔσχον αἱ δοξασίαι του εὐρείαν διάδοσιν.

Ἐκ τῶν δοξασιῶν τοῦ Βαλεντίνου ἀπορρέει καὶ τὸ περιεχόμενον τοῦ μνημονευθέντος συγγράμματος «Πίστις, Σοφία», ὅπερ διεσώθη εἰς τὴν κοπτικὴν γλῶσσαν. Ἔχει γραφῆ κατὰ τὸν 3ον αἰῶνα καὶ ἀποτελεῖ μετάφρασιν ἐξ ἑλληνικῶν κειμένων. Εἰς αὐτὸ ἐν διαλογικῇ μορφῇ ὁ ἀναστηθεὶς Χριστὸς ἐξιστορεῖ εἰς τοὺς μαθητάς του καὶ ἰδίᾳ εἰς τὴν Μαρίαν τὴν Μαγδαληνὴν τὰ πάθη τῆς Πίστεως καὶ τῆς Σοφίας. Μαθητὴς τοῦ Βαλεντίνου, ὑπῆρξεν ὁ ἐκ τῆς ἐν Μεσοποταμίᾳ Ἐδέσσης καταγόμενος Βαρδησάνης, γεννηθεὶς κατὰ τὸ 154 καὶ θανὼν κατὰ τὸ 222. Ἀναφέρεται ὡς συγγράψας διάλογον «περὶ εἱμαρμένης» ἢ «καθ' εἱμαρμένης» καὶ ὡς ἀστρολόγος καὶ φυσικὸς φιλόσοφος. Ἀποδεχθεὶς κατ' ἀρχὰς τὸν γνωστικισμὸν ἔπειτα ἀπεμακρύνθη τούτου.

Περισσότερον ἀπηλλαγμένος ἀπὸ τὰς ὑπερβολὰς τοῦ γνωστικισμοῦ ἐμφανίζεται ὁ ἐκ Σινώπης καταγόμενος Μαρκίων. Εἰς τὴν Ρώμην ἦλθε κατὰ τὸ 140 καὶ ἐγένετο μέλος τῆς ἐκεῖ Ἐκκλησίας. Λόγω τῶν αἱρετικῶν του διδασκαλιῶν ἀφωρίσθη κατὰ τὸ 144 καὶ ἵδρυσεν ἰδικήν του ἐκκλησιαστικὴν κοινότητα. Ὁ Μαρκίων ἠσχολήθη εἰς τὸ νὰ ἀνεύρῃ καὶ νὰ ὑπογραμμίσῃ τὰς ἀντινομίας τὰς ὑπαρχούσας μεταξὺ τῆς Παλαιᾶς καὶ Καινῆς Διαθήκης. Τὰ πορίσματα τῆς ἐρεύνης του διετύπωσεν εἰς βιβλίον ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἀντιθέσεις». Ἐφρόνει ὅτι ἡ διδασκαλία τοῦ Εὐαγγελίου ἀποτελεῖ κάτι τὸ ἐντελῶς νέον, τὸ ὁποῖον δὲν ἔχει τὴν πηγὴν τῆς προελεύσεώς του ἐκ τοῦ κόσμου τούτου. Δὲν δύναται νὰ προέρχεται ἐκ τοῦ Θεοῦ, ὅστις ἔπλασε καὶ κυβερνᾷ τὸν ὁρατὸν κόσμον. Ὑπεράνω τοῦ Θεοῦ τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, τὸν ὁποῖον ὁ Μαρκίων καλεῖ «Κοσμοκράτορα» ὑπάρχει ἕτερος Θεός, ὅστις ἀπέστειλεν εἰς τὸν κόσμον τὸν Ἰησοῦν, διὰ νὰ ἐπιτελέσῃ τὴν σωτηρίαν. Τὰ διδάγματα τοῦ Ἰησοῦ ἑρμηνεύει πλήρως ὁ Παῦλος, ἐνῶ ὁ Πέτρος παρεποίησε ταῦτα. Ὁ Μαρκίων ἀντιπροσωπεύει τὴν προσπάθειαν τοῦ ἀποχωρισμοῦ τοῦ Χριστιανισμοῦ ἀπὸ τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ καὶ ὡς κύριον θέμα τῶν μελετῶν του ἀντιλαμβάνεται ὄχι τὸ πρόβλημα τῆς δημιουργίας τοῦ κόσμου, ἀλλὰ τὸ πρόβλημα τῆς σωτηρίας τοῦ ἀνθρώπου. Τὸν Μαρκίωνα θεωρεῖ ὁ Γερμανὸς ἱστορικὸς τῆς δογματικῆς Χάρνακ, ὡς τὸν πρωτοτυπώτερον στοχαστὴν μετὰ τὸν Παῦλον καὶ τὸν Αὐγουστῖνον. Τὴν κατεύθυνσιν τοῦ Μαρκίωνος ἠκολούθησεν ὁ μαθητής του Ἀπελλῆς, ὅστις εἰς τὸ σύγγραμμά του «Συλλογισμοί», λέγει ὅτι τὰ βιβλία τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης περιέχουν ἀνακριβείας καὶ διὰ τοῦτο δὲν δύνανται νὰ θεωρηθοῦν ὡς προερχόμενα ἐκ τοῦ Θεοῦ. Ἀκολουθῶν τὸν Μαρκίωνα, ἐδέχετο ὡς ὑψίστην ἀρχὴν τὸν «ἀγέννητον Θεόν». Ὁ πρῶτος οὗτος Θεὸς ἐδημιούργησε τὸν κόσμον τῶν ἀγγέλων μεταξὺ τῶν ὁποίων ὁ πρῶτος εἶναι ὁ δημιουργός. Ὁ ὁρατὸς κόσμος ἐπλάσθη κατ' ἀπομίμησιν τοῦ ἀοράτου ὑπὸ τοῦ Δημιουργοῦ, ὅστις ταυτίζεται μὲ τὸν Θεὸν τῶν Ἰουδαίων. Εἷς ὅμως ἐκ τῶν λοιπῶν ἀγγέλων, ὁ «ἄγγελος πυρετός», ἐδημιούργησε τὴν «σάρκα τῆς ἁμαρτίας» καὶ ἐνέπλεξεν εἰς αὐτὴν τὰς ἐκ τοῦ ἀοράτου κόσμου κατελθούσας εἰς τὸν ὁρατὸν ψυχάς. Κατὰ παράκλησιν δὲ τοῦ δημιουργοῦ Θεοῦ, ὁ ἀγέννητος Θεὸς στέλλει εἰς τὸν κόσμον τὸν Ἰησοῦν διὰ νὰ ἐπιτελέσῃ τὴν ἀπελευθέρωσιν ἀπὸ τὴν σάρκα τῆς ἁμαρτίας. Ἀποσπάσματα ἐκ τοῦ μνημονευθέντος ἔργου του μᾶς διέσωσεν ὁ Ἀμβρόσιος παραλαβὼν ταῦτα ἀπὸ ἀπολεσθέντα ἔργα τοῦ Ὠριγένους. Κατὰ τὴν νεωτέραν ἐποχὴν ὁ Ρενὰν ἔχει ἐκφρασθῆ μετ' ἐνθουσιασμοῦ διὰ τὰς ἀντιλήψεις τοῦ Ἀπελλῆ, ἐπειδὴ ἐνόμισεν ὅτι εὗρεν εἰς αὐτὸν τὴν τάσιν τῆς ἀπομακρύνσεως ἀπὸ τὰ περίπλοκα συστήματα καὶ τῆς ἐπανόδου εἰς τὴν ἁπλῆν σκέψιν.

Εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν περὶ τὸ 130 φέρεται ὡς διδάσκαλος τῆς αἱρέσεως τῶν γνωστικῶν καὶ ὁ Καρποκράτης. Περὶ τοῦ βίου του οὐδὲν σχεδὸν γνωρίζομεν. Διὰ τοῦτο διετυπώθη ἡ ἀντίληψις ὅτι ἴσως τὸ ὄνομα Καρποκράτης ἀποτελεῖ σύμβολον αἱρέσεως. Ἐσχετίσθη ἀκόμη τὸ ὄνομα τοῦτο πρὸς τὸν αἰγυπτιακὸν θεὸν Ἁρποκράτην, ὅστις ἀποτελεῖ μίαν τῶν μορφῶν, ὑπὸ τὴν ὁποίαν ἐμφανίζεται ὁ θεὸς Ὧρος. Δὲν εἶναι ἀπίθανον νὰ ὑπῆρξε πραγματικὸν πρόσωπον Καρποκράτης, τὸ ὁποῖον ἔπειτα ἐλατρεύθη, ὅπως καὶ ὁ Σίμων ὁ Μάνος, ὡς θεός. Τὸ ἐπ'

ὀνόματι τοῦ Καρποκράτους φερόμενον γνωστικὸν σύστημα, δύναται νὰ χαρακτηρισθῆ ὡς εὐρυτάτη ὀρθολογιστικὴ σύνθεσις. Οἱ ὀπαδοί του ἔδιδον τιμητικὴν θέσιν ὄχι μόνον εἰς τὸν Χριστὸν καὶ τὸν Παῦλον, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸν Πυθαγόραν, τὸν Πλάτωνα, τὸν Ἀριστοτέλη, τὸν Ὅμηρον καὶ πολλοὺς ἄλλους. Εἰς πολλὰ σημεῖα ἠκολούθουν τὰς πλατωνικὰς ἀντιλήψεις. Ἐδόξαζον ὅτι αἱ ψυχαὶ διατρίβουν εἰς τὸν ὑπερουράνιον τόπον μαζὶ μὲ τὸν Θεόν. Ἐκ τούτου καταπίπτουν, ὅπως λέγει καὶ ὁ Πλάτων εἰς τὸν «Φαῖδρον», εἰς τὴν γῆν. Εὑρισκόμεναι εἰς τὴν γηΐνην περιοχὴν ἀναμιμνήσκονται τὰ οὐράνια θεάματα καὶ δέχονται τὴν ἐπίδρασιν τῆς δυνάμεως, ἥτις ἐκπορευομένη ἀπὸ τὸν Θεὸν φθάνει μέχρι τῶν καρδιῶν των.

Αἱ ψυχαὶ αἵτινες ζοῦν ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ συμμορφούμεναι πρὸς τὴν θέλησιν τοῦ Θεοῦ μετὰ θάνατον ἐπανέρχονται εἰς τὸν ὑπερουράνιον τόπον. Αἱ λοιπαὶ εἰσέρχονται εἰς νέα σώματα μέχρις ὅτου ἀποκαθαρθοῦν. Ὁ Χριστὸς εἶναι ὁ Μεσσίας ὁ ἐπιφέρων τὴν συνδιαλλαγὴν καὶ τὴν ἀπολύτρωσιν. Ὡς ἱδρυτὴς τῆς αἱρέσεως ταύτης ἀναφέρεται ἐκτὸς τοῦ Καρποκράτους καὶ ὁ υἱός του Ἐπιφάνης ὅστις ἐπρόφθασε, καίτοι ἀπέθανε δεκαεπταετής, νὰ γράψῃ βιβλίον περὶ δικαιοσύνης. Οἱ ὀπαδοὶ τῆς αἱρέσεως ἀπέδωσαν εἰς αὐτὸν θειας τιμάς, ἀνηγέρθησαν δὲ εἰς μνήμην του καὶ στῆλαι ἐν Σάμῃ Κεφαλληνίας, ἐκ τῆς ὁποίας κατήγετο ἡ μήτηρ του. Λίαν ἀξιοσημείωτον τυγχάνει ὅτι εἰς τὸ βιβλίον του ἐκεῖνο ἀφορμώμενος ὁ Ἐπιφάνης ἐκ τοῦ Πλάτωνος ὑπεστήριζεν ἓν σύστημα ἐξ ὁλοκλήρου κομμουνιστικὸν καὶ ἀναρχικόν. «Κοινῇ πᾶσιν ἐποίησεν τὰς ἀμπέλους ὁ Θεός, αἱ μήτε στρουθὸν μήτε κλέπτην ἀπαρνοῦνται». (Ἔκαμεν ὁ Θεὸς τὰς ἀμπέλους κοινὰς εἰς ὅλους. Αὗται δὲν ἀπαρνοῦνται τὸν καρπὸν των οὔτε εἰς τὸν στρουθόν, οὔτε εἰς τὸν κλέπτην). Ἡ δικαιοσύνη τοῦ Θεοῦ, ἔλεγε, προϋποθέτει κοινότητα καὶ ἰσότητα. Μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων οὐδεμία πρέπει νὰ ὑπάρχῃ διαφορά. Οἱ νόμοι ἐδίδαξαν τοὺς ἀνθρώπους νὰ παρανομοῦν. «Οἱ νόμοι ἀνθρώπων ἁμαθίαν κολάζειν μὴ δυνάμενοι παρανομεῖν ἐδίδαξαν». (Ἐπειδὴ οἱ νόμοι δὲν ἠδύναντο νὰ περιορίζουν τὴν ἀμάθειαν τῶν ἀνθρώπων, τοὺς ἐδίδαξαν νὰ παρανομοῦν). Ἡ διάκρισις τοῦ ἰδικοῦ μου καὶ ἰδικοῦ σου ἦλθεν εἰς τὸν κόσμον διὰ τῶν νομικῶν διατάξεων αἵτινες προστατεύουν τὴν ἰδιοκτησίαν καὶ αὐτὴ εἶναι ἡ αἰτία τῆς διασπάσεως τῆς κοινότητος. Ὅλα τὰ ἀγαθὰ πρέπει νὰ εἶναι κοινά, κοιναὶ δὲ θὰ εἶναι καὶ αἱ γυναῖκες. Ἡ ἐπιθυμία ἀποτελεῖ θείαν προσταγὴν πρὸς συντήρησιν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους. «Τὴν ἐπιθυμίαν ἔντονον καὶ σφοδροτέραν ἐνεποίησεν ὁ Θεὸς ἐν τοῖς ἄρρεσιν εἰς τὴν τῶν γενῶν παραμονήν, ἣν οὔτε νόμος οὔτε ἔθος ἀφανίσαι δύναται Θεοῦ γὰρ ἔστι δόγμα». Ἐκ τῶν πληροφοριῶν τὰς ὁποίας μᾶς παρέχει ὁ Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς εἰς τοὺς «Στρωματεῖς» δύναταί τις νὰ συναγάγῃ ὅτι ὁ σύλλογος τῶν Καρποκρατιανῶν ἦτο θίασος ἀργιαστικῶν λατρευτικῶν τελετουργιῶν. Εἶναι συχνὴ εἰς τὰς μυστικιστικὰς αἱρέσεις ἡ μετάπτωσις ἐκ τοῦ ὑψίστου ἀσκητισμοῦ εἰς τὴν ἀχαλίνωτον αἰσθησιακὴν ἡδυπάθειαν.

Διάφορος τοῦ γνωστικισμοῦ εἶναι ὁ Μανιχαϊσμός, τὸν ὁποῖον ἵδρυσε κατὰ τὰ μέσα τοῦ 3ου αἰῶνος ὁ Πέρσης Μάνης. Ἐγεννήθη οὗτος κατὰ τὸ 216, ἐνεφανίσθη ὡς ἀρχηγὸς αἱρέσεως κατὰ τὸ 242 καὶ ἐθανατώθη διὰ λιθοβολισμοῦ ὑπὸ τῶν Περσῶν ἱερέων κατὰ τὸ 272. Ἡ διδασκαλία του συναπετελέσθη ἐκ μίγματος χριστιανικῶν, γνωστικῶν, βαβυλωνοχαλδαϊκῶν καὶ ζωροαστρικῶν στοιχείων. Τὸ θεμελιῶδες δόγμα του εἶναι ὅτι ὑπάρχουν δύο ἀντιμαχόμενα μέσα εἰς τὸ σύμπαν στοιχεῖα, τὸ ἀγαθὸν ἀφ' ἑνὸς καὶ τὸ κακὸν ἀφ' ἑτέρου. Καὶ μέσα εἰς τὸν ἄνθρωπον ὑπάρχουν δύο ψυχαί, ἡ σαρκικὴ κακὴ καὶ ἡ φωτεινὴ ἀγαθὴ ψυχή. Μεταξὺ τοῦ ἀγαθοῦ καὶ «κακοῦ, καὶ εἰς τὸ σύμπαν καὶ εἰς τὸν ψυχικὸν κόσμον τοῦ ἀνθρώπου διεξάγεται διαρκὴς ἀγών. Ἡ ἀπολύτρωσις τοῦ ἀνθρώπου ἐπιτυγχάνεται διὰ τῆς ἐγκρατείας, διὰ τῆς ἀποφυγῆς ἀπὸ τῆς κρεοφαγίας, διὰ τῆς καταργήσεως τῆς ἰδιοκτησίας καὶ τοῦ γάμου. Ἡ διαφορὰ τοῦ Μανιχαϊσμοῦ ἀπὸ τοῦ γνωστικισμοῦ ἔγκειται εἰς τὸ ὅτι, ἐνῶ οἱ γνωστικοὶ εἶναι μονοθεϊσταί, οἱ Μανιχαῖοι δέχονται τὴν ὕπαρξιν δύο δημιουργικῶν δυνάμεων, αἵτινες εὑρίσκονται εἰς διαρκῆ πάλην. Ἐκ τῆς συγκρούσεως ταύτης προκύπτει δραματικὴ πάλη, ἥτις ἀποτελεῖ τὴν ἱστορίαν τῆς κοσμικῆς ἐξελίξεως. Ἡ αἵρεσις τοῦ Μανιχαϊσμοῦ ἔσχε μεγάλην διάδοσιν, ἐπί τινα δὲ χρόνον ὑπῆρξεν ὀπαδὸς ταύτης καὶ ὁ Αὐγουστῖνος. Κατὰ τοὺς μεσαιωνικοὺς χρόνους ἐμφανίζονται διὰ τῶν διαφόρων αἱρέσεων δοξασίαι τῆς μανιχαϊκῆς αἱρέσεως.

Αἱ δοξασίαι τῶν Γνωστικῶν καὶ τῶν Μανιχαίων κατεπολεμήθησαν ὑπὸ τῆς χριστιανικῆς Ἐκκλησίας. Τὸν γνωστικισμὸν κατεπολέμησαν ὁ Εἰρηναῖος (130—142) καὶ ὁ Ἱππόλυτος δράσας περὶ τὸ 200 ἐν Ρώμῃ. Κατὰ τῶν Γνωστικῶν ἔγραψε πολεμικὴν πραγματείαν καὶ ὁ Πλωτῖνος. Τοὺς Μανιχαίους δὲ κατεπολέμησεν ἐν τῇ Δύσει ὁ Αὐγουστῖνος. Ἡ συμβολὴ τοῦ γνωστικισμοῦ εἰς τὴν φιλοσοφικὴν σκέψιν ἔγκειται εἰς τὸ ὅτι συνετέλεσεν εἰς τὴν διάδοσιν τῆς ἐννοίας τῆς «ἀπορροῆς», ἤτοι τῆς ἀντιλήψεως ὅτι ἐκ τοῦ Θεοῦ ἐκπηγάζουν δυνάμεις αἵτινες ἀποτελοῦν ἱεραρχημένην κλίμακα. Ἐφ' ὅσον ἀπομακρύνονται ἀπὸ τοῦ Θεοῦ, κατὰ τοσοῦτον ἀποξενοῦνται αὐτοῦ. Αἱ ἀπορροαὶ αὗται παραβάλλονται μὲ τὸ φυσικὸν φαινόμενον τῆς φωτεινῆς ἀκτινοβολίας. Διέδωσαν προσέτι τὰ ἐν λόγῳ συστήματα καὶ τὴν δοξασίαν, ὅτι ὁ κόσμος παρήχθη κατόπιν μιᾶς ἐκπτώσεως καὶ ἀποστασίας ἀπὸ τοῦ Θεοῦ, ἐδίδαξαν δὲ ὅτι εἶναι δυνατὴ ἡ ἐπιστροφὴ πρὸς τὴν θείαν ἀρχήν. Εἰσήγαγον τοιουτοτρόπως τὴν ἔννοιαν τῆς ἱστορικῆς ἐξελίξεως καὶ τὴν θεολογίαν. Κατὰ τὸν Μεσαίωνα συχνάκις ἀναφαίνονται παρόμοιαι ἀντιλήψεις ἰδίᾳ εἰς τοὺς κύκλους τῶν μυστικιστῶν. Εἰς τοὺς Ρώσσους θεολόγους καὶ φιλοσόφους τοῦ 19ου καὶ 20οῦ αἰῶνος, Σόλοβιεφ καὶ Μπεντιάεφ εἶναι αἰσθητὴ ἡ συμπάθεια πρὸς τὰς θεωρίας τοῦ γνωστικισμοῦ.

Ἡ σχολὴ τῶν κατηχητῶν καὶ ἐξηγητῶν τῆς Ἀλεξανδρείας

ΠΑΝΤΑΙΝΟΣ. Τὴν ἀρχὴν τῆς ὠργανωμένης προσπαθείας διὰ νὰ καταπολεμηθῇ ὁ γνωστικισμὸς καὶ νὰ καθορισθῇ ἐπακριβῶς τὸ περιεχόμενον τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας, ἀποτελεῖ ἡ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ἱδρυθεῖσα σχολὴ τῶν κατηχητῶν. Περὶ τῆς σχολῆς ταύτης μᾶς παρέχει πληροφορίας ὁ Εὐσέβιος εἰς τὴν Ἐκκλησιαστικήν του ἱστορίαν (5,10), λέγων ὅτι ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ αὐτοκράτορος Κομμόδου (180—192) ἐλειτούργει ἐν Ἀλεξανδρείᾳ «Διδασκαλεῖον τῶν ἱερῶν λόγων» ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ Πανταίνου, καὶ τὴν ἐποπτείαν τοῦ ἐπισκόπου Ἀλεξανδρείας. Περὶ τοῦ Πανταίνου γνωρίζομεν πολὺ ὀλίγα. Ὁ Εὐσέβιος μᾶς παρέχει τὴν πληροφορίαν ὅτι κατ' ἀρχὰς ἦτο ὀπαδὸς τοῦ Στωικισμοῦ μεταστραφεὶς κατόπιν εἰς τὸν Χριστιανισμόν. Δὲν ἐσώθησαν συγγράμματά του. Εἶναι πιθανὸν ὅτι ἐδίδασκε προφορικῶς καὶ ὅτι αἱ παραδόσεις του κατεγράφοντο ὑπὸ τῶν μαθητῶν του.

ΚΛΗΜΗΣ Ο ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΥΣ. Διάδοχος τοῦ Πανταίνου, ἐγένετο ὁ Τίτος Φλάβιος Κλήμης. Ἐγεννήθη πιθανῶς ἐν Ἀθήναις κατὰ τὸ 150 ἐκ γονέων ἐθνικῶν. Ἐταξιδεύσεν ἀπὸ νεαρᾶς ἡλικίας διὰ νὰ εὕρῃ διδασκάλων τῆς ἀρεσκείας του καὶ ἠκροάσθη πολλοὺς διδασκάλους, μέχρις ὅτου συνήντησε τὸν Πάνταινον, εἰς τὸν ὁποῖον εὗρεν ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἐπόθει. Κατὰ τὸ 202 ἐγκατέλειψε λόγῳ τῶν διωγμῶν ὁ Κλήμης τὴν Ἀλεξάνδρειαν καὶ ἀπέθανε κατὰ τὸ μεταξὺ τῶν ἐτῶν 211 καὶ 216 χρονικὸν διάστημα. Τὴν διδασκαλίαν του δυνάμεθα νὰ γνωρίσωμεν ἐκ τῶν τριῶν διασωθέντων ἔργων του, ἅτινα εἶναι τὰ ἀκόλουθα: 1ον «Λόγος προτρεπτικὸς πρὸς Ἕλληνας», 2ον «Παιδαγωγὸς» καὶ 3ον «Στρωματεῖς». Διὰ τοῦ Κλήμεντος ἀρχίζει ὁ Χριστιανισμὸς νὰ ἐνσωματώνῃ συστηματικῶς εἰς τὴν διδασκαλίαν του τὰς ἀντιλήψεις ἐκείνας τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας, αἵτινες ἠδύναντο νὰ συμβιβασθοῦν μὲ τὰ δόγματά του. Ἡ ἑλληνικὴ φιλοσοφία δὲν πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὡς ἀπορριπτέα. Εἶναι προκαταρκτικὴ καθοδήγησις τὴν ὁποίαν ἤσκησεν ὁ Θεὸς διὰ σοφῶν ἀνδρῶν ἐπὶ τῶν ἐθνικῶν διὰ νὰ τοὺς προπαρασκευάσῃ πρὸς ἀποδοχὴν τῆς πίστεως. «Ἐπαιδαγώγει γὰρ καὶ αὐτὴ (δηλ. ἡ φιλοσοφία) τὸ ἑλληνικόν, ὡς ὁ νόμος τοὺς Ἑβραίους». Ὁ Κλήμης τοιουτοτρόπως ἀποδέχεται τὸ περιεχόμενον τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας, ἐφ' ὅσον εἶναι συμβιβαστὸν μὲ τὰ χριστιανικὰ δόγματα. Ἐκτιμᾷ πολὺ τὸν Πλάτωνα, τὸν ὁποῖον παρομοιάζει μὲ τοὺς προφήτας «ὁ πάντα ἄριστος Πλάτων οἷον θεοφορούμενος», ἀλλὰ κυρίως ἐπηρεάζεται ἀπὸ τὸν Φίλωνα καὶ ἀπὸ τὸν Στωικὸν Μουσώνιον. Ἡ πίστις βεβαίως εἶναι τὸ κυριώτερον δεδομένον καὶ ἀποτελεῖ τὸ κριτήριον τῆς γνώσεως. Ἀλλ' ἡ τελείωσις τοῦ ἀνθρώπου ἐπιτυγχάνεται διὰ τῆς γνώσεως ἥτις στηρίζεται ἐπὶ τῆς πίστεως. Εἶναι ἡ πίστις τὸ «ἐκ τῶν προτέρων» δεδομένον διὰ τὴν γνῶσιν στήριγμα καὶ διὰ τοῦτο παραβάλλεται πρὸς τὴν «πρόληψιν», δηλαδὴ τὴν ἐκ τῶν προτέρων γνῶσιν. «Κυριώτερον οὖν τῆς ἐπιστήμης ἡ πίστις, καὶ ἔστιν αὐτῆς κριτήριον». Ἡ γνῶσις εἶναι «ἀπόδειξις τῶν διὰ πίστεως παρειλημμένων, τῇ πίστει οἰκοδομουμένη» (ἀπόδειξις αὐτῶν τὰ ὁποῖα ἔχομεν παραλάβει διὰ τῆς πίστεως, ἐποικοδομουμένη διὰ τῆς πίστεως). Ἡ δὲ φιλοσοφία εἶναι προπαιδευτικὴ μάθησις ἀπαραίτητος διὰ τὴν ἀπόκτησιν τῆς σοφίας «ὡς τὰ ἐγκύκλια μαθήματα συμβάλλεται πρὸς φιλοσοφίαν τὴν δέσποιναν αὐτῶν, οὕτω καὶ φιλοσοφία αὐτὴ τῆς σοφίας κτῆσιν συνεργεῖ». Λέγων πίστιν ὁ Κλήμης δὲν νοεῖ τὴν ἁπλῆν καὶ ὑποθετικὴν παραδοχὴν γεγονότος τινὸς ὡς πραγματικοῦ ἀλλὰ τὴν ἐκ βάθους τῆς ψυχῆς θεληματικὴν ἀναγνώρισιν τῆς ἀληθείας. Ὡς πρὸς τὰς περὶ Θεοῦ ἀντιλήψεις ἀποδέχεται ὁ Κλήμης τὴν ὑπὸ τοῦ Φίλωνος ἱδρυθεῖσαν ἀρνητικὴν θεολογίαν. Θεωρεῖ τὸν Θεὸν ὡς «ἐπέκεινα τοῦ ἑνὸς καὶ ὑπὲρ αὐτὴν μονάδα». Τὸ θεῖον εἶναι «ἀνενδεὲς καὶ ἀπαθές». Θετικῶς δύναται νὰ γνωσθῇ μόνον ὁ Υἱός, ὅστις εἶναι ἡ δύναμις καὶ σοφία τοῦ Πατρός, ὁ Λόγος καὶ ὁ Νόμος τῆς δημιουργημένης κτίσεως. Ὁ Χριστὸς ὡς Λόγος ἐνεργεῖ καὶ κατὰ τὴν προχριστιανικὴν ἐποχήν, διότι ἐξ αὐτοῦ ἐκπορεύεται ὁ φωτισμὸς τῆς ἀνθρωπότητος διὰ τῶν φιλοσόφων καὶ τῶν προφητῶν. Περισσότερον αἰσθητὴ εἶναι ἡ ἐπίδρασις τῆς στωικῆς φιλοσοφίας ἐπὶ τῶν ἠθικῶν ἀντιλήψεων τοῦ Κλήμεντος, ὅστις μεταπλάττει τὸν «σοφὸν» τῶν Στωϊκῶν εἰς χριστιανικὴν προσωπικότητα. Τὸ τέρμα πρὸς τὸ ὁποῖον πρέπει νὰ βαδίζῃ ὁ ἠθικὸς ἄνθρωπος εἶναι ἡ «ἀπάθεια», διότι διὰ ταύτης καθίσταται ὁμοίωμα τοῦ «ἀνενδεοῦς καὶ ἀπαθοῦς Θεοῦ». Διὰ τῶν χριστιανικῶν ἀρετῶν ὁ χριστιανὸς ὑπερβαίνει τὸ στάδιον τῆς ὁμοιώσεως καὶ ὑψοῦται εἰς τὸ στάδιον τῆς «θεώσεως». Εἰς τοὺς «Στρωματεῖς» (7, 16) γράφει: «ὁ τῷ Κυρίῳ πειθόμενος καὶ τῇ δοθείσῃ δι' αὐτοῦ κατακολουθήσας προφητείᾳ τελέως ἐκτελεῖται κατ' εἰκόνα τοῦ διδασκάλου ἐν σαρκὶ περιπολῶν Θεὸς» (ὁ ὑπακούων εἰς τὸν Κύριον καὶ ἀκολουθήσας τὴν δοθεῖσαν δι' αὐτοῦ προφητείαν, τελειοῦται καὶ γίνεται ἀκριβὴς εἰκὼν τοῦ διδασκάλου, Θεὸς ὄστις μὲ σάρκινον ἔνδυμα περιέρχεται ἐπὶ τῆς γῆς). Διὰ τῶν εὐσεβῶν λογισμῶν ὁ χριστιανὸς ὁμοῦται εἰς τὴν θείαν θεωρίαν. Ἡ τοιαύτη ὕψωσις, κατὰ τὸν Κλήμεντα, δὲν συμπίπτει μὲ τὴν δι' ἐκστάσεως ἕνωσιν μὲ τὸ θεῖον, ὅπως ἐδόξαζον οἱ Νεοπλατωνικοί. Ὁμοιάζει μᾶλλον μὲ τὴν πλατωνικὴν καὶ ἀριστοτελικὴν θεωρίαν. Ἀποτελεῖ μίαν «ἀΐδιον ἀνάπαυσιν ἐν τῷ Θεῷ». Διὰ τοῦ Κλήμεντος ἐπιχειρεῖται νὰ διαμορφωθῇ κατὰ τρόπον ἐπιστημονικὸν ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας καὶ ἐπιστήμης τὸ περιεχόμενον τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας ἐν ἁρμονίᾳ πάντοτε πρὸς τὰ θεμελιώδη δεδομένα τῆς πίστεως.

ΩΡΙΓΕΝΗΣ (185—254). Διάδοχος τοῦ Κλήμεντος ὑπῆρξεν ὁ Ὠριγένης, ὅστις διεύθυνε τὴν σχολὴν ἀπὸ τοῦ 203 ἕως τὸ 231. Ἐγεννήθη ἐν Αἰγύπτῳ ἐξ εὐπόρου οἰκογενείας. Ὁ πατήρ του Λεωνίδας ὑπῆρξεν ὁ πρῶτος του διδάσκαλος. ἀπέθανε μὲ μαρτυρικὸν θάνατον ἐπὶ Σεπτιμίου Σεβήρου. Ὅταν συνελή-

φθη ὁ πατήρ του, ὁ Ὠριγένης ἠθέλησε νὰ τὸν ἀκολουθήσῃ εἰς τὸ μαρτύριον, ἀλλ' ἡ μήτηρ του τὸν συνεκράτησε μετὰ μεγάλου κόπου. Ἀπὸ νεαρᾶς ἡλικίας ἠσχολήθη ὄχι μόνον μὲ τὴν ἀνάγνωσιν τῶν Γραφῶν, ἀλλὰ καὶ μὲ τὴν μελέτην τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας. Ἀνέγνωσε τὰ συγγράμματα τοῦ Πλάτωνος, τοῦ Νουμηνίου, τοῦ Νικομάχου καὶ τοῦ Στωικοῦ Κορνούτου. Κατὰ μαρτυρίαν τοῦ Εὐσεβίου ὁ Πορφύριος εἰς ἀπολεσθὲν ἔργον του κατηγόρει τὸν Ὠριγένην, διότι, ἐνῶ εἶχε παιδείαν ἑλληνικήν, προσῆλθεν εἰς τὸν Χριστιανισμόν: «Ὠριγένης δὲ Ἕλλην ἐν Ἕλλησι παιδευθεὶς πρὸς τὸ βάρβαρον ἐξώκειλε τόλμημα» (Εὐσέβ. Ἐκκλ. Ἱστορ. 6, 19). Μετὰ τὴν θανάτωσιν τοῦ πατρός του καὶ τὴν δήμευσιν τῆς περιουσίας του, ἠναγκάσθη νὰ ἀναλάβῃ τὸ ἐπάγγελμα τοῦ διδασκάλου, διαδεχθεὶς τὸν Κλήμεντα, τοῦ ὁποίου εἶχεν ὑπάρξει μαθητής, εἰς τὴν διεύθυνσιν τῆς σχολῆς. Ἀπὸ τῆς πρώτης του νεότητος εἶχε δείξει δείγματα ἐκπληκτικῆς εὐφυΐας καὶ ἀσκητικῆς ἀρετῆς. Κατηγορηθεὶς ἐπὶ κακοδοξίᾳ, κατὰ τὸ 232 ἀπεχώρησεν εἰς τὴν ἐν Παλαιστίνῃ Καισάρειαν, ἔνθα ἵδρυσεν ἰδίαν σχολήν. Κατὰ τὸν διωγμὸν τὸν διαταχθέντα ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Δεκίου, συνελήφθη καὶ ὑπεβλήθη εἰς φρικιαστικὰ μαρτύρια. Ἀπολυθεὶς τῶν φυλακῶν, ὑπέκυψεν εἰς τὰς κακώσεις, ἀποθανὼν ἐν Καισαρείᾳ τῆς Παλαιστίνης, κατ' ἄλλους δὲ ἐν Τύρῳ. Εἶναι θαυμαστὴ ἡ δρᾶσις τὴν ὁποίαν ἀνέπτυξεν ὡς διδάσκαλος, ὡς κήρυξ τοῦ θείου λόγου καὶ ὡς συγγραφεύς. Ὁ Γρηγόριος ὁ θαυματουργὸς εἰς τὸν ἐγκωμιαστικὸν τοῦ λόγον ἐξιστορεῖ τὸ πρόγραμμα τῶν μαθημάτων ἅτινα ἐδίδασκεν ὁ Ὠριγένης ἐν τῇ σχολῇ του. Ἤρχιζε μὲ τὴν διδασκαλίαν τῆς διαλεκτικῆς, δι' ἧς ἐπεδίωκε νὰ ἀσκήσῃ τὴν κριτικὴν δύναμιν τῆς ψυχῆς τῶν μαθητῶν του. Προεχώρει ἔπειτα εἰς τὴν διδασκαλίαν τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν καὶ τῆς φιλοσοφίας τῆς φύσεως. Ἤρχετο ἔπειτα ἡ σειρὰ τῶν δύο ἐπιστημῶν, τῆς γεωμετρίας καὶ τῆς ἀστρονομίας. Ἐκ τούτων τὴν γεωμετρίαν ἐθεώρει ὡς πρότυπον ἀκριβολογικῆς ἐπιστήμης. Μετὰ ταῦτα ἐπηκολούθει ἡ διδασκαλία τῆς ἠθικῆς ἐπὶ τῇ βάσει τῆς τετραμεροῦς διαιρέσεως τῆς ἀρετῆς κατὰ τὰς ὑποδείξεις τοῦ Πλάτωνος. Ὡς μήτηρ πασῶν τῶν ἀρετῶν ἐθεωρεῖτο ἡ ἀγάπη πρὸς τὸν Θεόν. Μετὰ ταῦτα ἐτοποθετεῖτο ἡ σπουδὴ τῶν συγγραμμάτων τῶν ἀρχαίων φιλοσόφων. Τελευταία καὶ ὑψίστη βαθμὶς τοῦ προγράμματος ἦτο τὸ μάθημα τῆς θεολογίας, τὸ ἀναφερόμενον εἰς τὴν ἐπίγνωσιν τῶν ἐσχάτων ἀρχῶν. Ἡ συγγραφικὴ δρᾶσις τοῦ Ὠριγένους ἦτο καταπληκτική, λόγῳ δὲ ταύτης ὠνομάσθη «ἀδαμάντινος». Ὁ Ἐπιφάνιος ἀναβιβάζει τὸν ἀριθμὸν τῶν ὑπ' αὐτοῦ συγγραφεισῶν πραγματειῶν εἰς ἓξ χιλιάδας. Ἐκ τοῦ μεγάλου τούτου συγγραφικοῦ ὄγκου μικρὸν μέρος διεσώθη εἰς τὴν μορφὴν τοῦ ἀρχαίου κειμένου, διότι τὸ περιεχόμενον τῶν ἔργων τοῦ Ὠριγένους ἐθεωρήθη αἱρετικόν. Ὁ αὐτοκράτωρ Ἰουστινιανὸς κατὰ τὸ 543, ἐξέδωκε διάταγμα, διὰ τοῦ ὁποίου ἐχαρακτηρίζοντο 24 χωρία τοῦ «Περὶ ἀρχῶν» ὠριγενικοῦ συγγράμματος ὡς αἱρετικά. Εἰς ἐκτέλεσιν τοῦ διατάγματος τούτου ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει κατὰ τὸ 553 συγκροτηθεῖσα Ε' Οἰκουμενικὴ Σύνοδος, ἀνεθεμάτισε τὴν διδασκαλίαν του. Τὸ σύνολον τῶν συγγραμμάτων του δύναται νὰ διαιρεθῇ εἰς ἓξ κατηγορίας, ἤτοι: 1) εἰς φιλολογικά, 2) ἐξηγητικά, 3) δογματικά, 4) ἠθικά - πρακτικά, 5) ἀπολογητικά, καὶ 6) ἐπιστολάς. Μεγάλης φιλοσοφικῆς σημασίας ἦτο τὸ «Περὶ ἀρχῶν» σύγγραμμα. Ἐκ τούτου ἔχομεν ὀλίγα ἀποσπάσματα εἰς τὴν ἑλληνικήν, διεσώθη ὅμως ἡ εἰς τὴν λατινικὴν γενομένη μετὰ διασκευῶν μετάφρασις ὑπὸ τοῦ Ρουφίνου. Τὸ σύγγραμμα τοῦτο ἐγράφη κατὰ τὸ 220 μέχρι 230 καὶ ἀποτελεῖται ἐκ τεσσάρων βιβλίων. Εἰς τὸ πρῶτον ἐκ τούτων γίνεται λόγος περὶ τοῦ Πατρός, τοῦ Υἱοῦ, τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, περὶ Δημιουργίας, περὶ τῶν ἀγγέλων καὶ τοῦ προπατορικοῦ ἁμαρτήματος.

Εἰς τὸ δεύτερον βιβλίον γίνεται λόγος περὶ τοῦ κόσμου καὶ περὶ τῆς ἀποστολῆς τοῦ Χριστοῦ εἰς αὐτόν. Τὸ τρίτον πραγματεύεται περὶ τῆς ἐλευθερίας καὶ ἀπολυτρώσεως τοῦ ἀνθρώπου. Τὸ δὲ τέταρτον περὶ τοῦ θεοπνεύστου τῆς Ἁγίας Γραφῆς. Ἀπολογητικὸν ἔργον του εἶναι τὸ «Κατὰ Κέλσου» σύγγραμμα ἐξ ὀκτὼ βιβλίων, διὰ τῶν ὁποίων ἀνασκευάζει τὸ ἀντιχριστιανικὸν ἔργον «Ἀληθὴς Λόγος». Μέγα φιλολογικὸν κατόρθωμά του ἦτο ἡ ἔκδοσις τῶν «Ἑξαπλῶν», ἤτοι τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης εἰς ἓξ στήλας περιεχούσας τὸ ἑβραϊκὸν κείμενον, τὴν ἑλληνιστὶ μεταγραφήν του, καὶ τὸ κείμενον τεσσάρων ἑρμηνευτῶν. Ὡς ἐξηγητὴς ἔγραψε πληθὺν σχολίων, ὑπομνημάτων καὶ ὁμιλιῶν. Δύναται νὰ χειρίζεται ἐπιτυχῶς καὶ τὴν συνθετικὴν παραγωγικὴν μέθοδον, χωρὶς νὰ ὑπολείπεται κατὰ τὴν ἑρμηνευτικὴν κατανόησιν καὶ ἐξήγησιν τῶν γραπτῶν κειμένων. Συνδυάζει δηλαδὴ τὸ χάρισμα τῆς ἀναλυτικῆς σκέψεως τῶν μαθηματικῶν ἐπιστημῶν μετὰ τῆς ἱκανότητος πρὸς κατανόησιν καὶ ἐπαναδίωσιν τῶν γραπτῶν κειμένων, ἤτις ἀποτελεῖ τὴν μέθοδον τῆς ἐργασίας τῶν πνευματικῶν, ὅπως λέγομεν ἡμεῖς σήμερον ἐπιστημῶν. Πανταχοῦ εἰς τὸ ἔργον του τυγχάνει αἰσθητὴ ἡ παρουσία τῆς ἑλληνικῆς διανοήσεως. Ὁ Πορφύριος ἔγραψε περὶ αὐτοῦ: «Κατὰ μὲν τὸν βίον χριστιανὸς ζῶν καὶ παρανόμως, κατὰ δὲ τὰς περὶ τῶν πραγμάτων καὶ τοῦ θείου δόξας ἑλληνίζων καὶ τὰ Ἑλλήνων τοῖς ὀθνείοις ὑποβαλλόμενος μύθοις» (Ὁ Ὠριγένης εἰς τὴν πρακτικὴν ζωὴν ἔζη χριστιανικῶς, παραβαίνων τοὺς νόμους τῆς πολιτείας, ὡς πρὸς δὲ τὰς δοξασίας τὰς ἀναφερομένας εἰς τὴν πραγματικότητα καὶ τὸ θεῖον ἀπεδέχετο τὰς ἀντιλήψεις τῶν Ἑλλήνων καὶ τὰς ἑλληνικὰς δοξασίας τὰς μετέφερε λαθραίως εἰς ξενικοὺς μύθους). Συνεπῶς δύναται νὰ θεωρηθῇ μαζὶ μὲ τὸν Ἰουστῖνον καὶ Κλήμεντα ὡς εἷς ἐκ τῶν κυριωτέρων συντελεστῶν, διὰ τῶν ὁποίων κατωρθώθη νὰ συνδυασθοῦν αἱ δοξασίαι τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας καὶ ἐπιστήμης μὲ τὰ χριστιανικὰ δόγματα.

Ὅπως καὶ ὁ Κλήμης θεωρεῖ καὶ ὁ Ὠριγένης τὸν Θεὸν ὡς οὐσίαν ἐξ ὁλοκλήρου ἀσώματον, ὡς «ἑνάδα» καὶ «μονάδα», ἥτις κεῖται «ἐπέκεινα νοῦ καὶ οὐσίας». Ὁ Θεὸς ὡς Πατὴρ γεννᾷ πάντοτε τὸν Υἱόν, ὅπως τὸ φῶς γεννᾷ πάντοτε τὴν λάμψιν, καὶ τὸ Πνεῦμα τὴν βούλησιν. Ὁ Υἱὸς εἶναι ἐν σχέσει μὲ τὸν κόσμον τὸ ἀρχικὸν καὶ ἰδεῶδες πρότυπον· «ἰδέα ἰδεῶν». Πάντα τὰ ὄντα εἶναι ἀντίτυπα τοῦ Υἱοῦ, θεωρουμένου ὡς Λόγου τοῦ Θεοῦ. Ἐν τῇ ἀναπτύξει τῆς θεότητος τὸ πρῶτον μέλος εἶναι ὁ Υἱὸς καὶ τὸ δεύτερον τὸ Ἅγιον Πνεῦμα. Ὁ Πατήρ, ὁ Υἱὸς καὶ τὸ Ἅγιον Πνεῦμα ἀποτελοῦν τὴν «προσκυνητὴν τριάδα». Ὁ κόσμος ἐδημιουργήθη ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ὡς ἐκδήλωσις τῆς ἀγαθότητός του, οὐχὶ ἐν χρόνῳ ἀλλ' τῇ αἰωνιότητι. Οὐδέποτε ὑπῆρξαν αἰῶνες, καθ' οὓς δὲν ὑφίστατο κόσμος. Καὶ αἱ ψυχαὶ εἶναι πνεύματα δημιουργηθέντα ὑπὸ τοῦ Θεοῦ. Ἐπειδὴ ὅμως ἐψυχράνθη ἡ ἀγάπη των πρὸς τὸν δημιουργόν, ἀπεμακρύνθησαν ἀπ' αὐτὸν καὶ κατέπεσαν εἰς τὴν ὕλην, ἥτις ἐπίσης ἔχει δημιουργὸν τὸν Θεόν. Ὁ Ὠριγένης ἐτυμολογεῖ τὴν λέξιν ψυχὴ ἐκ τοῦ ῥήματος ψύχω, διότι διδάσκει ὅτι ἡ ψυχὴ γίνεται πνεῦμα, ὅταν ἐλαττώνεται, ὅταν «ψύχεται» ἡ θερμότης τοῦ πρὸς τὸν Θεὸν ζήλου του. Ἡ πτῶσις τῶν ψυχῶν ἐξηγεῖται ἐκ τῆς ἐλευθερίας, τὴν ὁποίαν ἔχει χαρίσει εἰς αὐτὰς ὁ Δημιουργός. Ἡ λυτρωτικὴ δύναμις εἶναι ὁ Λόγος, ὅστις δύναται νὰ ἐπαναγάγῃ τὰς ψυχὰς εἰς τὴν ἀρχαίαν κατάστασιν. Ἡ τοιαύτη λυτρωτικὴ τοῦ Λόγου ἐνέργεια, ἥτις ἐξεδηλώθη διὰ τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ Χριστοῦ, ἐπεκτείνεται εἰς ὅλην τὴν κτίσιν. Τὰ «ἄλογα» καὶ τὰ «ἄψυχα» καθὼς καὶ τὰ «σώματα» ἐπανέρχονται εἰς τὸ «μὴ ὄν», καταργεῖται ἁμαρτία καὶ ἡ κτίσις ἐπανέρχεται εἰς τὸν Θεόν. Τὴν τοιαύτην ἕνωσιν ὀνομάζει ὁ Ὠριγένης «ἐπανόρθωσιν». Διὰ τῆς συνθετικῆς του ταύτης θεωρήσεως παρέσχεν ὁ Ὠριγένης ὁλοκληρωμένον θεολογικὸν σύστημα. Διὰ τὴν ἐποικοδόμησίν του ἐχρησιμοποίησεν, ὡς εἴπομεν, δύο μεθόδους: τὴν ἀναλυτικὴν συνθετικὴν καὶ τὴν ἑρμηνευτικήν. Τὰ κείμενα τῶν Ἁγίων Γραφῶν λαμβάνονται ὡς πρῶτα καὶ ἀρχικὰ δεδομένα. Γίνεται ἡ ἐξήγησις τούτων καὶ τὰ πορίσματα τὰ προκύπτοντα συνδυάζονται κατὰ τὴν λογικὴν παραγωγικὴν μέθοδον. Ὡς ἑρμηνευτὴς ὁ Ὠριγένης εἶναι λίαν ἀξιόλογος, διότι ἐνεβάθυνε καὶ ἀπὸ μεθοδολογικῆς ἀπόψεως εἰς τὴν ἑρμηνευτικὴν διαδικασίαν. Διακρίνει τριῶν εἰδῶν ἑρμηνείαν: 1ον) Τὴν σωματικὴν Ἱστορικήν. 2ον) Τὴν φυσικήν, καὶ 3ον) Τὴν πνευματικήν. Πρὸς τὸ τρίτον εἶδος ταυτίζει τὴν ἀλληγορικὴν ἑρμηνείαν. Ἡ τριπλὴ αὕτη διαστολὴ τῆς ἐξηγητικῆς μεθόδου ὀφείλεται, λέγει ὁ Ὠριγένης, εἰς τὴν τριπλὴν σύστασιν τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς Ἁγίας Γραφῆς. Ὅπως ὁ ἄνθρωπος, τοιουτοτρόπως καὶ ἡ Γραφὴ σύγκειται, λέγει, ἐκ σώματος, ψυχῆς καὶ πνεύματος. Συμφώνως πρὸς τὰ ἀνωτέρω ἐκτεθέντα δικαίως κατατάσσεται ὁ Ὠριγένης μεταξὺ τῶν θεμελιωτῶν τῆς ἑρμηνευτικῆς μεθόδου. Εἶναι προσέτι ὁ πρῶτος, ὅστις κατώρθωσε νὰ ταξιθετήσῃ τὰς δογματικὰς χριστιανικὰς ἀντιλήψεις εἰς ἓν συστηματικὸν σύνολον. Ὅσον καὶ ἂν κατεκρίθησαν τὰ ἔργα του ὡς κακόδοξα, ἀπετέλεσαν θεμελιώδη συμβολὴν διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς Χριστιανικῆς Δογματικῆς καὶ τῆς συστηματικῆς Χριστιανικῆς θεολογίας.

Μαθηταὶ τοῦ Ὠριγένους ὑπῆρξεν ὁ Διονύσιος ὁ ἐπικληθεὶς μέγας, ὅστις κατεπολέμησε τὸν ὑλιστικὸν ἀτομισμὸν τοῦ Δημοκρίτου καὶ τοῦ Ἐπικούρου διὰ τοῦ «Περὶ φύσεως» ἔργου του. Ὁ ἴδιος ὁμολογεῖ ὅτι ὡς πρὸς τὰς φιλοσοφικὰς περὶ ἑνότητος τοῦ παντὸς δοξασίας συμφωνεῖ μὲ τὸν Πλάτωνα, τὸν Πυθαγόραν, τοὺς Στωικοὺς καὶ τὸν Ἡράκλειτον. Κατὰ τὸ 248 εἶχεν ἀναλάβει τὴν διεύθυνσιν τῆς ἐν Ἀλεξανδρείᾳ σχολῆς. Ἀπέθανε κατὰ τὸ 265. Πλησίον τοῦ Ὠριγένους ἐμαθήτευσεν, ὅταν ἐδίδασκεν ἐν Καισαρείᾳ τῆς Παλαιστίνης, καὶ ὁ Γρηγόριος ὁ θαυματουργὸς (213—275), ὑπὸ τοῦ ὁποίου ἐγράφη ἐγκωμιαστικὸς λόγος εἰς μνήμην τοῦ Ὠριγένους: «Εἰς Ὠριγένην προσφωνητικὸς καὶ πανηγυρικὸς λόγος, λόγος χαριστήριος». Εἷς τοὺς Ὠριγενικοὺς ἀνήκει προσέτι καὶ ὁ ἐκ Καισαρείας Πάμφιλος, ὁ διδάσκαλος τοῦ Εὐσεβίου. Ἔδρασεν ἐν Καισαρείᾳ τῆς Παλαιστίνης, ἔνθα ἵδρυσε σχολὴν εἰς τὴν ἐπιμέλειαν τῆς ὁποίας περιῆλθεν ἡ ὑπὸ τοῦ Ὠριγένους εἰς τὴν πόλιν ἐκείνην ἱδρυθεῖσα βιβλιοθήκη.

Ἀνασκοποῦντες τὴν ὅλην ἐξέλιξιν τῆς πνευματικῆς κινήσεως τὴν σημειωθεῖσαν κατὰ τὴν τετάρτην περίοδον, παρατηροῦμεν ὅτι κατευθύνεται εἰς τὰς προσπαθείας της ὑπὸ δύο τάσεων. Ἀφ' ἑνὸς μὲν ἐπιχειρεῖται ἡ ἀνανέωσις τῆς παλαιᾶς φιλοσοφίας καὶ ἰδίᾳ τῆς πλατωνικῆς. Ἀφ' ἑτέρου ἔκδηλος εἶναι ἡ ἐπιδίωξις νὰ φθάσῃ ἡ ἀνθρωπότης πρὸς μίαν θετικὴν θρησκείαν. Αἱ ἀπόπειραι τῆς ἀνασυγκροτήσεως τῶν παλαιῶν θρησκειῶν ἀπέτυχον καὶ μετὰ δεινὸν ἀγῶνα κατίσχυσεν ὁ Χριστιανισμός. Εἰς τοὺς κόλπους τοῦ Χριστιανισμοῦ συνεχωνεύθησαν ὅλα τὰ στοιχεῖα τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας, ἅτινα ἦτο δυνατὸν νὰ ἐναρμονισθοῦν πρὸς τὰ χριστιανικὰ δόγματα. Οὕτω δημιουργεῖται νέα μάθησις, ἡ «Δογματική», ἥτις ἀναλαμβάνει νὰ ἐπιλύσῃ καὶ νὰ καθορίσῃ τὰ κεφαλαιωδέστατα ἐκ τῶν προβλημάτων, τὰ ὁποῖα συνεζήτει προηγουμένως ἡ φιλοσοφία. Φορεῖς τῶν νέων πνευματικῶν τάσεων ὑπῆρξεν ὁ ἑλληνικὸς λαός, ὅστις κατώρθωσε νὰ μεταθέσῃ τὸ κέντρον τῆς πολιτικῆς δράσεως τοῦ τότε πολιτισμένου κόσμου ἀπὸ τὴν Δύσιν πάλιν πρὸς τὴν Ἀνατολήν. Ἡ ἀνασυγκρότησις καὶ ἡ ἐπικράτησις τοῦ ἑλληνικοῦ στοιχείου, ἔσχεν ὡς ἀποτέλεσμα τὸ κοσμοϊστορικὸν γεγονὸς τῆς κτίσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἡ ἑπομένη περίοδος χαρακτηρίζεται συνήθως ὡς «Βυζαντινή».

Δὲν θὰ χρησιμοποιήσωμεν τὸν ὅρον τοῦτον, διότι τυγχάνει ξένης προελεύσεως. Ἐτέθη εἰς χρῆσιν κατὰ τὸν δέκατον πέμπτον αἰῶνα ὑπὸ τῆς Λατινικῆς Δύσεως, οὐδέποτε δὲ ἐχρησιμοποιήθη εἰς τὴν Ἑλληνικὴν Ἀνατολήν.

ΠΕΜΠΤΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ (330—1453)
ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ

Γενικὸς χαρακτηρισμός.

Μὲ τὴν κτίσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως (330) ἀρχίζει νέα

περίοδος διὰ τὴν ἑλληνικὴν φιλοσοφίαν. Δύο εἶναι τὰ σημαντικὰ γεγονότα, τὰ ὁποῖα ἀσκοῦν ἐπὶ τῆς φιλοσοφικῆς ἐξελίξεως σημαντικὴν ἐπίδρασιν. Τὸ ἓν εἶναι ἡ ἀναγνώρισις τοῦ Χριστιανισμοῦ ὡς ἐπισήμου θρησκείας, τὸ δὲ ἄλλο ἡ ἀνασυγκρότησις τῶν πνευματικῶν δυνάμεων τοῦ 'Ελληνισμοῦ. 'Η παρουσία τοῦ Νεοπλατωνικοῦ φιλοσόφου καὶ μαθητοῦ τοῦ 'Ιαμβλίχου Σωπάτρου ὡς «τελεστοῦ» κατὰ τὰς τελετὰς τῶν ἐγκαινίων τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀποδεικνύει ὅτι παραπλεύρως ἀπὸ τὸν Χριστιανισμὸν ἵσταται καὶ ἡ πνευματικότης τῆς παλαιᾶς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας, εἰς τὴν μορφὴν τῆς ἑνοποιήσεως, τὴν ὁποίαν εἶχε παράσχει εἰς αὐτὴν ὁ Νεοπλατωνισμός. 'Ο Σωπάτρος ἐνεπνέετο ἀπὸ τὸ ἰδεῶδες τῆς Πλατωνοπόλεως, ὅπως τὸ ὡραματίζετο ὁ Πλωτῖνος. Κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ τετάρτου αἰῶνος, δύο πνευματικαὶ δυνάμεις ἀντιμετωπίζονται διαμφισβητοῦσαι τὴν ἀποκλειστικὴν ἐπικράτησιν: 'Η Νεοπλατωνικὴ φιλοσοφία καὶ ὁ Χριστιανισμός. 'Η νίκη ἔκλινεν ὑπὲρ τοῦ Χριστιανισμοῦ. 'Ο Σώπατρος δὲν κατώρθωσε νὰ διατηρήσῃ τὴν παρὰ τῷ Κωνσταντίνῳ εὔνοιάν του καὶ ἐθανατώθη διαβληθεὶς ὅτι διὰ μαγγανειῶν εἶχεν ἐπιβραδύνει τὴν ἄφιξιν εἰς τὸ Βυζάντιον πλοίων μεταφερόντων σῖτον ἐκ τῆς Αἰγύπτου. 'Αλλὰ παρὰ τὴν ἀναμφισβήτητον ἐπικράτησιν τοῦ Χριστιανισμοῦ, ὁ Νεοπλατωνισμὸς δὲν ἐξερριζώθη. Αἱ δοξασίαι του ὅσαι δὲν συνεκρούοντο πρὸς τὰς δογματικὰς βάσεις τοῦ Χριστιανισμοῦ, ἐγένοντο ἀποδεκταὶ καὶ ἀφωμοιώθησαν εἰς τὸ σύστημα τῆς χριστιανικῆς δογματικῆς. Τὸ μεθοδολογικὸν ὀρθολογιστικὸν μέρος τῆς παλαιᾶς φιλοσοφίας παρελήφθη ὑπὸ τοῦ Χριστιανισμοῦ. 'Η ἑλληνικὴ διαλεκτικὴ δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς ἀντιβαίνουσα πρὸς τὴν χριστιανικὴν πίστιν. 'Αντιθέτως ἡ ἐκδοχὴ τοῦ Χριστοῦ ὡς θείου Λόγου ἐστερέωσε τὴν ὑπόληψιν τῆς διαλεκτικῆς σκέψεως. 'Η δογματικὴ παρέλαβεν ὅλον τὸν λογικὸν ἐξοπλισμὸν καὶ τὴν συλλογιστικὴν σκέψιν, ὅπως τὴν εἶχε διαμορφώσει ἡ ἀρχαία φιλοσοφία, καὶ τὴν ἐχρησιμοποίησεν ὡς ὄργανον ταξιθετήσεως καὶ διασαφηνίσεως τοῦ συστήματος τῶν δογματικῶν ἀληθειῶν καὶ ὡς μέσον ἐλέγχου καὶ ἀνασκευῆς τῶν αἱρέσεων καὶ τῶν κακοδοξιῶν. 'Η ἑλληνικὴ χριστιανικὴ φιλοσοφία ἀποτελεῖ συνέχειαν τῆς παλαιᾶς. 'Η συνάφειά της μὲ τὴν ἑλληνικὴν εἶναι τόσον μεγάλη, ὥστε ἐγένετο ἀφορμὴ νὰ ἀχθοῦν μερικοὶ ἐκ τῶν ἱστορικῶν τῆς φιλοσοφίας εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι δὲν δύναται νὰ γίνῃ λόγος περὶ τῆς ὑπάρξεως ἰδιαιτέρας χριστιανικῆς φιλοσοφίας. 'Η πρότασις αὕτη ἐξεταζομένη ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ὅτι ἡ ὅλη κίνησις τῶν φιλοσοφικῶν ἐννοιῶν διὰ μέσου τοῦ χρόνου, ἀποτελεῖ ἀδιάσπαστον συνέχειαν, τυγχάνει ἀληθής. 'Αλλ' ἂν δοθῇ εἰς ταύτην τὸ νόημα ὅτι ἡ χριστιανικὴ φιλοσοφία οὐδὲν τὸ νέον εἰσέφερεν, ὅπως φαίνεται νὰ φρονῇ ὁ Γάλλος ἱστορικὸς Μπρεγιέ, πρέπει νὰ θεωρηθῇ ἐσφαλμένη. Διὰ τῆς ἑλληνικῆς χριστιανικῆς φιλοσοφίας, εἰσήχθησαν νέαι ἀπόψεις καὶ νέοι τρόποι θεωρήσεως τῆς ὑπάρξεως καὶ τῆς ζωῆς, στηριζόμενοι ἐπὶ τῶν θεμελιωδῶν προτάσεων τοῦ χριστιανικοῦ κηρύγματος. Αἱ κύριαι γραμμαὶ τῆς εἰσαχθείσης νέας θεωρήσεως εἶναι αἱ ἀκόλουθοι:

1) 'Ο Θεὸς ἐκλαμβάνεται ὡς προσωπικὴ ὑπόστασις καὶ ὡς ἀρχὴ ὄχι μόνον τῆς οὐσίας, ἀλλὰ καὶ τῆς ὑπάρξεως. Αἱ σχέσεις τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεὸν λαμβάνουν προσωπικὸν χαρακτῆρα. Τοιουτοτρόπως ὑπερνικᾶται ἡ ὅλως ἀρνητικὴ καὶ ἀπρόσωπος θεολογία τοῦ Νεοπλατωνισμοῦ καὶ τῶν παλαιῶν φιλοσοφιῶν καὶ θρησκειῶν. 'Η προσωποκρατικὴ περὶ τριαδικοῦ Θεοῦ ἀντίληψις ἐκυριάρχησε πάντοτε εἰς τὴν ἑλληνικὴν 'Ανατολὴν καὶ ἡ ἑλληνικὴ 'Ορθοδοξία ἔμεινε πάντοτε πιστὴ εἰς ταύτην. 'Εξ ἀντιθέτου ὁ Καθολικισμὸς ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ ρωμαϊκοῦ συγκεντρωτισμοῦ ἀφωρμήθη ἀπὸ τὴν ἰδέαν τῆς ἑνότητος τῆς θείας οὐσίας καὶ οὐχὶ τῆς προσωποκρατικῆς της ἐκφάνσεως. 'Εκ τούτου καὶ τὸ filioque.

2) 'Ο κόσμος θεωρεῖται ὡς κάτι τὸ ὁποῖον ἐδημιουργήθη ὑπὸ τοῦ Θεοῦ. Δὲν ἔχει ἰδίαν αἰωνίαν ὑπόστασιν, ὅπως ἐδόξαζον οἱ παλαιοὶ "Ελληνες φιλόσοφοι. 'Εκ τῆς βασικῆς ταύτης θέσεως προκύπτει τὸ συμπέρασμα, ὅτι ὁ κόσμος δὲν εἶναι κάτι τὸ αὐθύπαρκτον, ἀλλὰ κάτι τὸ ἐνδεχομενικόν, τὸ ὁποῖον εὑρίσκεται εἰς τὴν περιοχὴν τῆς δυνατότητος. Δὲν εἶναι ἀμετακίνητος ἡ μοῖρα ὁ κόσμος κοσταπιέζουσα τὸν ἄνθρωπον, ἀλλὰ κάτι τὸ ὁποῖον παρέχει χῶρον διὰ νὰ δράσῃ μέσα εἰς αὐτὸν ἡ ἀνθρωπίνη ἐλευθερία. 'Ο Χριστιανισμὸς ἀπαλλάσσει τὸν ἄνθρωπον ἀπὸ τὸ δέος καὶ τὴν δεισιδαιμονίαν ἐναντι τῶν φυσικῶν δυνάμεων. Τοιουτοτρόπως ἔδωκε τὴν μεταφυσικὴν βάσιν διὰ νὰ προχωρήσῃ σὺν τῷ χρόνῳ ἡ ἀνθρωπότης εἰς τὴν διὰ τῆς πειραματικῆς ἐρεύνης ἀνίχνευσιν τῶν μυστικῶν τῆς φύσεως.

3) 'Ο κόσμος καὶ ὁ ἄνθρωπος διοικοῦνται ὑπὸ τῆς θείας Προνοίας. Περὶ προνοίας εἶχον ὁμιλήσει καὶ οἱ Νεοπλατωνικοὶ καὶ ὁ Πλάτων. Εἰς τὸν Χριστιανισμὸν ὅμως ἡ θεία Πρόνοια λαμβάνει χαρακτῆρα ὅλως προσωπικόν. 'Ο Θεὸς ἐπιμελεῖται τοῦ κόσμου καὶ τοῦ ἀνθρώπου ὡς προσωπικὴ ὑπόστασις, ἐρχομένη εἰς σχέσεις μὲ πρόσωπα.

4) 'Η ψυχὴ θεωρεῖται ὡς πνευματική, ἀθάνατος, προσωπικὴ ὀντότης, μέσα εἰς τὴν οὐσίαν τῆς ὁποίας ἔχει ἐμφυτευθῆ ἡ ἐλευθερία. Διὰ τῆς ἐξάρσεως τῆς ἐλευθερίας ἀνοίγει ὁ Χριστιανισμὸς νέους ἠθικοὺς ὁρίζοντας.

5) Αἱ σχέσεις τοῦ Θεοῦ πρὸς τὸν ἄνθρωπον ἐκλαμβάνονται ὡς σχέσεις ἀγάπης. Κατόπιν τούτου ἡ ἀνθρωπίνη προσωπικότης λαμβάνει ἀξίαν καὶ νοεῖται ὡς κέντρον τῆς φύσεως. Εἰσάγεται τοιουτοτρόπως ὁ ἀνθρωποκεντρισμὸς ἐν τῇ φύσει. 'Η ἐκτίμησις, ἥτις ἀποδίδεται εἰς τὴν ἀνθρωπίνην προσωπικότητα, καθίσταται ἀφορμὴ νὰ δημιουργηθῇ ἡ ἀνθρωπολογία ὡς ἰδιαίτερος φιλοσοφικὸς κλάδος. Τὰ πρῶτα δοκίμια τῆς ἀνθρωπολογίας εἶναι τὰ χριστιανικὰ συγγράμματα «Περὶ φύσεως ἀνθρώπου» τοῦ Νεμεσίου καὶ τὸ «Περὶ κατασκευῆς ἀνθρώπου» τοῦ Γρηγορίου Νύσσης. Διὰ τῶν ἀντιλήψεων τούτων παρεσχέθη εἰς τὸν Χριστιανισμὸν ἡ δυνατότης νὰ ἐνσωματώσῃ τὰ ἀνθρωπιστικὰ στοιχεῖα τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ.

6) 'Η διδασκαλία περὶ ἐνανθρωπήσεως τοῦ Χριστοῦ παρέσχε νόημα εἰς τὴν ἀνθρωπίνην ὕπαρξιν καὶ ἱστορίαν. Τοιουτοτρόπως ἐδημιουργήθη νέα φιλοσοφικὴ μάθησις, ἡ φιλοσοφία τῆς ἱστορίας.

7) 'Η ἔξαρσις τῆς ἀξίας τῆς ἀγάπης παρέσχε τὴν βάσιν νὰ δημιουργηθῇ νέος πίναξ κοινωνικῶν ἀρετῶν. 'Επειδὴ δὲ ἡ σχέσις τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεὸν νοεῖται ὡς σχέσις συναισθηματική, ὁ συναισθηματικὸς βίος τοῦ ἀνθρώπου λαμβάνει ἀξίαν. Τὰ συναισθήματα τοῦ ἀνθρώπου παύουν νὰ θεωροῦνται ὡς ἀπόβλητα πάθη καὶ ἐκλαμβάνονται ὡς ἐνδείξεις μαρτυροῦσαι περὶ τῆς σχέσεως τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεόν.

8) 'Επειδὴ ὡς μέσον πρὸς ἐπίγνωσιν τοῦ Θεοῦ καὶ πρὸς θρησκευτικὴν τελείωσιν θεωρεῖται ἡ πίστις, ἥτις ἀποτελεῖ ἐκδήλωσιν θεληματικῆς βουλήσεως, καὶ ὁ βουλητικὸς κόσμος τοῦ ἀνθρώπου ἐξυψοῦται. 'Η παλαιὰ φιλοσοφία ἐξετίμα τὸ διανοητικὸν τμῆμα τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς περισσότερον ἀπὸ τὸ συναισθηματικὸν καὶ τὸ βουλητικόν. Διὰ τοῦ Χριστιανισμοῦ ἐπέρχεται ἰσοτιμία τῶν ψυχικῶν συστατικῶν τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς.

9) 'Η ἰδέα τοῦ θεανθρωπισμοῦ καὶ τῆς θεώσεως ἀνυψώνει τὴν ὑπόληψιν καὶ τὴν ἐμπιστοσύνην τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν ἑαυτόν του, δημιουργεῖ δὲ αἰσιοδοξίαν ὡς πρὸς τὸν τελικὸν τοῦ ἀνθρώπου προορισμόν.

10) 'Ο χρόνος νοεῖται ἐν τῷ πλαισίῳ τῶν χριστιανικῶν ἀντιλήψεων οὐχὶ ἐκτελῶν κυκλικὴν κίνησιν, ἀλλ' ὡς τείνων δι' εὐθυγράμμου πορείας νὰ μεταλλαγῇ εἰς αἰωνιότητα.

'Εκ τῶν ἀνωτέρω καθίσταται φανερὸν ὅτι διὰ τοῦ χριστιανικοῦ κηρύγματος εἰσάγονται νέαι ἀντιλήψεις εἰς τὴν φιλοσοφίαν καὶ ἐγκαινιάζεται νέα περίοδος αὐτῆς. 'Η ἑλληνικὴ φιλοσοφία προσφέρει ὁλόκληρον τὸν μεθοδολογικόν της ἐξοπλισμὸν καὶ τὰ εὑρήματά της διὰ τὴν νέαν ἀνασυγκρότησιν. 'Η νέα φάσις τῆς φιλοσοφίας παρέχει τὴν δυνατότητα νὰ ἀναπτυχθοῦν καὶ αἱ ἐπιστῆμαι, διότι αὗται θεωροῦνται ὡς δυνάμεναι νὰ ἀναπτυχθοῦν διὰ τῶν γνωστικῶν μέσων, τὰ ὁποῖα ἔχει εἰς τὴν κατοχήν του ὁ ἄνθρωπος, νωρὶς νὰ ἀπαιτῆται καὶ ἄμεσος φωτισμὸς ἐκ μέρους τοῦ Θεοῦ. 'Η ἀνασυγκρότησις τῆς φιλοσοφίας ἐγένετο εἰς τὴν περιοχὴν τῆς ἑλληνικῆς 'Ανατολῆς. 'Αρχίζει ἀπὸ τὸν 'Ιουστῖνον καὶ τὸν Κλήμεντα τὸν 'Αλεξανδρέα, καὶ συνεχίζεται μὲ τὸν 'Ωριγένη καὶ διὰ τῶν ἐκ Καππαδοκίας καταγομένων Βασιλείου, Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου καὶ Γρηγορίου Νύσσης. Εἰς τὴν Δύσιν ἡ μετατροπὴ τῆς φιλοσοφίας συνετελέσθη διὰ τοῦ Αὐγουστίνου, ἐπὶ τοῦ ὁποίου τυγχάνει ἐντονωτέρα ἡ ἐπίδρασις τοῦ Νεοπλατωνισμοῦ.

'Η ἑλληνικὴ χριστιανικὴ φιλοσοφία κατεκρίθη ὡς ὑποτάξασα τὴν φιλοσοφίαν εἰς τὴν δογματικήν. 'Υπεστηρίχθη ὅτι αἱ δογματικαὶ προτάσεις παρακωλύουν τὴν ἐλευθερίαν τῆς σκέψεως, εἰσάγουσαι αὐθαιρέτως θεμελιώδεις δοξασίας ἀντιθέτους πρὸς τὸν ἀνθρώπινον λόγον. 'Αλλὰ μία τοιαύτη ἀντίληψις περὶ τῶν δογμάτων εἶναι ὅλως ἐσφαλμένη. Τὸν ὅρον «δόγμα» παρέλαβον οἱ Πατέρες τῆς 'Εκκλησίας ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴν φιλοσοφίαν. 'Ο 'Αγκύρας Μάρκελλος (τοῦ 4ου αἰῶνος) ἔχει ἐξάρει τὴν προέλευσιν τοῦ ὅρου τούτου ἐκ τῆς παλαιᾶς φιλοσοφίας, γράφων: «Τὸ δόγματος ὄνομα τῆς ἀνθρωπίνης ἔχεται βουλῆς τε καὶ γνώμης. "Οτι δὲ τοῦθ' οὕτως ἔχει μαρτυρεῖ μὲν ἱκανῶς ἡ δογματικὴ τῶν ἰατρῶν τέχνη, μαρτυρεῖ δὲ καὶ τὰ τῶν φιλοσόφων δόγματα. "Οτι δὲ καὶ τὰ συγκλήτῳ δόξαντα ἔτι καὶ νῦν δόγματα συγκλήτου λέγεται οὐδένα ἀγνοεῖν οἶμαι». 'Επίσης καὶ ὁ Γρηγόριος ὁ Νύσσης ἀναγνωρίζει ὡς χαρακτηρίζουσαν τοὺς "Ελληνας τὴν μονομερῆ ἀντίληψιν τὴν ὑποστηρίζουσαν ὅτι ἡ εὐσέβεια ἐκφράζεται διὰ δογμάτων: «Τὸ δὲ ἐν δόγμασι δεῖν μόνοις οἴεσθαι τὴν εὐσέβειαν εἶναι τίνος οὕτως ἴδιον ὡς τῶν 'Ελλήνων ἐστίν;». Κατὰ τὸν Γερμανὸν ἱστορικὸν τῆς δογματικῆς Χάρνακ, τὰ δόγματα εἶναι θεμελιώδεις ἀλήθειαι, δοξασίαι, θεωρητικαὶ προτάσεις καὶ πρακτικοὶ κανόνες, «αἵτινες στηρίζονται ἐπὶ μιᾶς αὐθεντίας, διὰ τῆς ὁποίας προσλαμβάνουν δι' ἐκείνους, οἵτινες τὰς ἀναγνωρίζουν τὴν σημασίαν μιᾶς θεμελιώδους ἀληθείας». 'Η βάσις, ἐπὶ τῆς ὁποίας στηρίζονται τὰ δόγματα, εἶναι ἡ ἀποκάλυψις, ἡ γενομένη διὰ τοῦ Χριστοῦ καὶ τῶν Γραφῶν. Τὰ δόγματα ἔχουν καὶ κοινωνικὴν κατὰ τὸν Χάρνακ, σημασίαν διότι συνενώνουν τοὺς ἀναγνωρίζοντας αὐτὰ εἰς μίαν κοινότητα. 'Η ἐπίδρασις τῶν δογμάτων ὡς πρὸς τὴν συστηματικὴν σύνταξιν τῶν φιλοσοφικῶν καὶ θρησκευτικῶν ἐννοιῶν κυρίως, εἶναι καθοδηγητικὴ καὶ ταξιθετική. 'Ο Ε. Γκίλσον εἰς τὸ σύγγραμμά του «Τὸ πνεῦμα τῆς μεσαιωνικῆς φιλοσοφίας», καθορίζει λίαν εὐστόχως τὸν ρόλον τῶν δογμάτων, γράφων τὰ ἀκόλουθα: «Τὸ ἀποκεκαλυμμένον δόγμα ἑνοποιεῖ τὴν θεωρητικὴν γνῶσιν ὁδηγοῦν ταύτην εἰς τελείωσιν, κατὰ κάποιον τρόπον, ὅπως εἰς τὸ σύστημα τοῦ Καντίου αἱ ἰδέαι τοῦ καθαροῦ λόγου ἑνοποιοῦν τὰς ἐννοίας τῆς νοήσεως ἢ μᾶλλον ὅπως οἱ μῦθοι ἀποτελοῦν εἰς τὸν Πλάτωνα τὴν τελείωσιν τῆς φιλοσοφίας. 'Επειδὴ δὲ ἡ πίστις εἶναι ἀπόλυτος βεβαιότης, ἡ ἑνότης τῆς σκέψεως εἰς τοὺς χριστιανοὺς φιλοσόφους εἶναι πολὺ τελειοτέρα, παρὰ εἰς τὸν Κάντιον καὶ τὸν Πλάτωνα». Τὰ δόγματα ἀναφέρονται εἰς τὰς ἐσχάτας ἀληθείας καὶ διὰ τοῦτο οὐδόλως παραβλάπτουν εἰς τὴν ἑλληνικὴν χριστιανικὴν φιλοσοφίαν τὴν ἐλευθέραν κίνησιν τῆς σκέψεως. Εἰς πᾶσαν φιλοσοφίαν ὑπάρχουν τὰ λεγόμενα ἔσχατα καὶ πρῶτα δεδομένα, τὰ ὁποῖα ἀποτελοῦν τὴν ἀφετηρίαν καὶ τὰ ὅρια τῆς σκέψεως. Μόνον εἰς τὸ σύστημα τῆς ἀπολύτου ἰδεοκρατίας, τὸ εἰς παντοδυναμίαν ἐξικνούμενον ὑπερβατικὸν ἐγώ, θέτει καὶ τὴν ἐκκίνησιν καὶ τὸ τέρμα. Μόνον λοιπὸν ὁ ἀπόλυτος ὀρθολογισμὸς καὶ ἡ ἀπόλυτος ἰδεοκρασία δύναται νὰ ὑποστηρίξῃ ὅτι αἱ δογματικαὶ ἀλήθειαι, τὰς ὁποίας χρησιμοποιεῖ ἡ ἑλληνικὴ χριστιανικὴ φιλοσοφία ἀποβαίνουν δεσμευτικαὶ διὰ τὴν ἐλευθέραν κίνησιν τῆς σκέψεως.

Ἐκτὸς τῆς ἀνωτέρω ἐκτεθείσης ἀντιλήψεως, ὑποστηρίζεται ὑπό τινων ἱστορικῶν καὶ ἡ ἐσφαλμένη γνώμη ὅτι εἰς τὴν ἑλληνικὴν χριστιανικὴν φιλοσοφίαν ἐπικρατεῖ μονομερῶς ὁ πλατωνικὸς μυστικισμός. Ἐν πρώτοις θὰ εἶχε κανεὶς νὰ παρατηρήσῃ ὅτι ἡ ἔκφρασις «πλατωνικὸς μυστικισμὸς» δὲν εἶναι ὀρθή. Ἡ «θεωρία», περὶ τῆς ὁποίας ὁμιλεῖ ὁ Πλάτων καὶ ὁ Ἀριστοτέλης, δὲν εἶναι μυστικιστικὴ κατάστασις. Περὶ μυστικισμοῦ εἰς ὅλως ἰδιάζουσαν σημασίαν δύναται νὰ γίνῃ λόγος μόνον προκειμένου περὶ τῆς ὑπὸ τῶν Νεοπλατωνικῶν περιγραφομένης καταστάσεως τῆς ἐκστάσεως. Εἰς τὴν χριστιανικὴν φιλοσοφίαν ἀπὸ τῶν πρώτων αἰώνων εἰσεχώρησαν νεοπλατωνικὰ στοιχεῖα. Ἀλλ' αἱ μυστικαὶ τάσεις δὲν ἀποτελοῦν κύριον γνώρισμά της. Ἤδη ὁ Κλήμης εἶχεν ὁμιλήσει περὶ μιᾶς θεωρίας, εἰς ἣν δύναται νὰ ὑψωθῇ διὰ τῆς πίστεως καὶ τῆς ἀρετῆς ἡ ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου. Ἀλλ' ἡ τοιαύτη θεωρία δύναται νὰ παραβληθῇ πρὸς ψυχικὴν κατάστασιν, ἀπορρέουσαν ἀπὸ τὸ θρησκευτικὸν συναίσθημα. Πρόκειται περὶ καταστάσεως, τὴν ὁποίαν αἰσθάνεται ὁ πιστὸς Χριστιανὸς εἰς οἱανδήποτε ὁμολογίαν καὶ ἂν ἀνήκῃ. Καὶ εἰς τὴν χριστιανικὴν Ἀνατολὴν σημειοῦται ἡ παρουσία μυστικιστικῶν τάσεων, ὅπως καὶ εἰς τὴν Δύσιν. Ἐκεῖ μάλιστα ἐξηπλώθη περισσότερον ὁ μυστικισμός, διότι εἰσήχθησαν πολλὰ νεοπλατωνικὰ μυστικιστικὰ στοιχεῖα διὰ τοῦ Αὐγουστίνου κατ' ἀρχὰς καὶ διὰ μεταφράσεως τῶν συγγραμμάτων τοῦ Διονυσίου τοῦ Ἀρεοπαγίτου κατόπιν. Ἀλλὰ ὁ μυστικισμὸς δὲν ἀποτελεῖ τὸ κύριον χαρακτηριστικὸν τῆς ἀνατολικῆς χριστιανικῆς φιλοσοφίας. Κατὰ τὸ τέρμα ἰδίᾳ τῆς περιόδου, τὴν ὁποίαν ἐρευνῶμεν, διὰ τοῦ Πλήθωνος καὶ τοῦ Γενναδίου, εἶχον ἀποκρουσθῆ αἱ μυστικιστικαὶ ροπαὶ καὶ ἐσημειοῦτο ἡ ἐπικράτησις τοῦ πλατωνικοῦ καὶ ἀριστοτελικοῦ ὀρθολογισμοῦ. Πολλοὶ ἐκ τῶν ἱστορικῶν ἐπηρεάζονται ἀπὸ τὸ κίνημα τῶν ἡσυχαστῶν καὶ χαρακτηρίζουν τὴν φιλοσοφίαν τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ ὡς μυστικιστικήν. Παραβλέπουν ὅτι τὸ ἐν λόγῳ γεγονὸς ἀποτελεῖ περιωρισμένης σημασίας ἐκδήλωσιν τοῦ μοναστηριακοῦ 6ου. Ἐκτὸς τούτου καὶ ἡ σύγχρονος δρᾶσις τῶν ὀρθοδόξων Ρώσων θεολόγων καὶ στοχαστῶν τῆς διασπορᾶς Σολοβιέφ, Μπουλκακώφ καὶ Μπερντιάεφ, γίνεται ἀφορμὴ νὰ ἀποδοθῇ μυστικιστικὴ χροιὰ εἰς ὁλόκληρον τὴν βυζαντινὴν ἑλληνικὴν φιλοσοφίαν. Ἀλλ' εἶναι ὅλως πεπλανημένη ἡ ἀντίληψις ὅτι ἡ συνέχεια τῆς βυζαντινῆς φιλοσοφίας καὶ τοῦ βίου τοῦ Βυζαντίου πρέπει νὰ ἀναζητηθῇ εἰς τὴν παλαιὰν ἢ τὴν σύγχρονον Ρωσίαν. Ποίαν συνέχειαν θὰ εἶχεν ἡ βυζαντινὴ φιλοσοφία, δυνάμεθα νὰ εἰκάσωμεν ἐκκινοῦντες ἀπὸ τὰς δοξασίας, εἰς τὰς ὁποίας εἶχε καταλήξει ὁ Γεννάδιος καὶ ὁ Πλήθων. Τὴν πραγματικὴν δὲ συνέχειάν της δυνάμεθα νὰ τὴν παρακολουθήσωμεν μόνον εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ νέου Ἑλληνισμοῦ καὶ εἰς τὸ ἐξ αὐτῆς ἀφορμηθὲν δημιουργικὸν ἔργον τῆς Ἰταλικῆς Ἀναγεννήσεως. Ἡ φιλοσοφικὴ κίνησις, ἥτις παρετηρήθη περὶ τὸ 1900 ἐν Ρωσίᾳ, ὀφείλεται εἰς μονομερῆ ἐπίδρασιν ἑνὸς μόνον κλάδου τῆς μεσαιωνικῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας.

Λίαν ἀπερισκέπτως ἐκφέρεται προσέτι ὑπὸ πολλῶν, καὶ ἡμετέρων καὶ ξένων, ἱστορικῶν, ἡ κατηγορία ὅτι ἡ ἑλληνικὴ μεσαιωνικὴ φιλοσοφία ὑπῆρξε τυποκρατική. Οἱ ἐπικριταὶ της ἀνευρίσκουν διπλῆν τυποκρατίαν («Φορμαλίσμους»), ἥτοι καὶ ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῆς γλωσσικῆς ἐκφράσεως καὶ ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τοῦ περιεχομένου. Κατηγοροῦνται οἱ Ἕλληνες φιλόσοφοι τοῦ μεσαίωνος, ὅτι δὲν ἔγραψαν εἰς «τὴν ζωντανὴν μητρικὴν των γλῶσσαν». Ἡ αἰτίασις αὕτη εἶναι ἐπιπολαία, ἀντιϊστορικὴ καὶ ἄδικος. Ἡ ἀξίωσις νὰ διατυπωθοῦν εἰς «τὴν μητρικὴν» γλῶσσαν φιλοσοφικοὶ στοχασμοί, ἀποτελεῖ παραδοξότητα, ἂν μὴ παραλογισμόν. Μητρικὴ γλῶσσα εἶναι τὸ γλωσσικὸν ἰδίωμα, τὸ ὁποῖον χρησιμοποιεῖται κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς ἀνατροφῆς τοῦ παιδιοῦ. Ἡ φιλοσοφικὴ σκέψις χρησιμοποιεῖ πάντοτε ἀνωτέρας μορφῆς καὶ εὐρυτέρας ἐκφράσεως γλωσσικὸν ὄργανον. Εἰς τὸν Ἑλληνισμόν, ὅστις συνετήρει ἀδιαλείπτως ἰδίαν φιλοσοφικὴν παράδοσιν, εἶχε διαμορφωθῆ καὶ γλωσσικὴ φιλοσοφικὴ παράδοσις, ἥτις ἦτο ἀδύνατον νὰ διακοπῇ. Τὸ γλωσσικὸν ἰδίωμα, εἰς τὸ ὁποῖον διενοοῦντο καὶ ἔγραφον οἱ Ἕλληνες φιλόσοφοι τῆς χριστιανικῆς ἐποχῆς, ἀπετέλει ζῶσαν καὶ ὁμιλουμένην κατὰ παράδοσιν εἰς τὰς σχολὰς διάλεκτον. Οἱ χρησιμοποιοῦντες τοῦτο δὲν εἶχον τὴν ἐντύπωσιν ὅτι δὲν ἔκαμνον χρῆσιν νεκρᾶς γλώσσης. Ἡ χρῆσις ἄλλως τε τῆς λογίας γλώσσης εἰς τὰς ἐκκλησιαστικὰς τελετουργίας ἐνίσχυε τὴν ἐντύπωσιν ὅτι ἐπρόκειτο περὶ ζώσης γλώσσης. Ἡ διαρκὴς ἀφ' ἑτέρου ἀναδρομὴ εἰς τὰ ἀρχαῖα πρότυπα, ἐνεδυνάμωνε τὴν ἀντοχὴν τοῦ ἐν χρήσει κατὰ τὴν διδασκαλίαν καὶ συγγραφὴν ἰδιώματος. Τὸ αὐτὸ συνέβαινε καὶ εἰς τὴν Δύσιν, εἰς τὴν ὁποίαν παρετηρεῖτο ἀσυγκρίτως μεγαλυτέρα διαφορὰ μεταξὺ τῶν λαλουμένων νεολατινικῶν ἰδιωμάτων καὶ τοῦ ἐκφραστοῦ γλωσσικοῦ ὀργάνου, ἥτοι τῆς λατινικῆς γλώσσης, εἰς τὴν ὁποίαν ἔγραφον καθ' ὅλον τὸν μεσαίωνα οἱ δυτικοὶ φιλόσοφοι. Συνεπῶς εἶναι ἄδικον νὰ ἐκφέρωμεν τὴν κατηγορίαν, τὴν ἀναφερομένην εἰς τὴν χρησιμοποίησιν νεκροῦ γλωσσικοῦ ὀργάνου μονομερῶς κατὰ τῆς ἑλληνικῆς μεσαιωνικῆς φιλοσοφίας, παραγνωρίζοντες τὴν ἀδήριτον ἱστορικὴν ἀνάγκην, ἥτις διαμορφώνει τὰς ἑκάστοτε καταστάσεις. Ἀλλὰ καὶ ἡ μομφὴ ὅτι συναντῶμεν εἰς τὴν ἑλληνικὴν χριστιανικὴν φιλοσοφίαν τυποκρατίαν καὶ ἀπὸ ἀπόψεως περιεχομένου, ἐλέγχεται ἀνακριβής. Οὐδεὶς διενοήθη μέχρι τοῦδε νὰ διαμφισβητήσῃ τὴν δημιουργικὴν ἐναρμονιστικὴν ἐργασίαν, ἥτις ἐσημειώθη κατὰ τοὺς πρώτους πέντε χριστιανικοὺς αἰῶνας. Οὐδεὶς ἐπίσης δύναται νὰ ἀρνηθῇ ὅτι ἡ πρώτη εὐρωπαϊκὴ ἀναγέννησις ἀρχίζει νὰ ὑποφώσκῃ εἰς τὸ Βυζάντιον ἀπὸ τοῦ 9ου αἰῶνος. Μένουν συνεπῶς οἱ τρεῖς μεσάζοντες αἰῶνες 6ος, 7ος καὶ 8ος, οἱ ὁποῖοι ἐμφανίζουν πτῶσιν τῆς δημιουργικῆς δραστηριότητος. Ἀλλὰ δὲν πρέπει νὰ λησμονῶμεν ὅτι αἱ σελίδες τῆς ἱστορίας δὲν εἶναι πάντοτε αἱ αὐταί. Εἰς τὴν ἱστορικὴν ζωὴν παρατηροῦνται ἐξάρσεις καὶ καταπτώσεις, πλοῦτος καὶ πενία, δημιουργικότης καὶ στασιμότης. Κατὰ τοὺς σημειωθέντας αἰῶνας, τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος διῆλθε διὰ μεγάλων περιπετειῶν, ἀγωνιζόμενον νὰ ἀσφαλίσῃ ὄχι μόνον τὴν ἐπιβίωσιν τὴν ἰδικήν του, ἀλλὰ καὶ τοῦ ἀνθρωπίνου πολιτισμοῦ. Ἐξῆλθε νικηφόρον κατὰ τὸν 9ον αἰῶνα καὶ ἤρχισε πάλιν τὴν ἀναγεννητικήν του προσπάθειαν. Ἡ ἀναγέννησις τοῦ 9ου αἰῶνος ὑπῆρξεν ἡ ἀπαρχή, διὰ νὰ ἐμφανισθῇ ἡ κατὰ τὸν 15ον αἰῶνα ἐν πλήρει ἀναπτύξει εὐρωπαϊκὴ φιλοσοφικὴ ἀναγέννησις. Ἡ συμβολὴ τοῦ μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ παρεσιωπήθη διὰ λόγους πολιτικῶν ἀνταγωνισμῶν πρὸς τὴν Δύσιν. Σήμερον διασκεδάζονται αἱ προκαταλήψεις καὶ ἀρχίζει νὰ γίνεται καταφανὴς ἡ πνευματικὴ συμβολὴ τοῦ ἑλληνικοῦ Χριστιανισμοῦ.

Τὴν ὅλην ὑπὸ ἐξέτασιν πέμπτην περίοδον διαιροῦμεν εἰς τρία μερικώτερα τμήματα. Τὸ πρῶτον τμῆμα περιλαμβάνει τὸν 4ον καὶ 5ον αἰῶνα, ἀποτελεῖ δὲ τὴν ἀκμὴν τῆς ἑλληνικῆς δογματικῆς φιλοσοφίας. Κατὰ ταύτην συντελεῖται ἡ συγχώνευσις τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ τοῦ Χριστιανισμοῦ εἰς ἕνα νέον τύπου ἑλληνοχριστιανικὸν ἀνθρωπισμόν. Τὸ δεύτερον τμῆμα περιλαμβάνει τὸν 6ον, 7ον καὶ 8ον αἰῶνα, ἀντιπροσωπεύει δὲ τὴν μεσάζουσαν ἐποχὴν τοῦ ἀκριβοῦς καθορισμοῦ τοῦ δογματικοῦ περιεχομένου, ὅστις συντελεῖται κυρίως διὰ τοῦ Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ. Τὸ τρίτον τμῆμα, ἐγκαινιαζόμενον διὰ τοῦ Φωτίου, καὶ τερματιζόμενον μὲ τὴν ἅλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἀποτελεῖ τὴν ἐκδήλωσιν τῆς νέας πρὸς καθολικὴν ἀναγέννησιν τάσεως τοῦ ἑλληνοχριστιανικοῦ ἀνθρωπιστικοῦ πνεύματος.

Ὁ 4ος καὶ 5ος αἰὼν τῆς ἀκμῆς τῆς ἑλληνοχριστιανικῆς θεολογικῆς φιλοσοφίας.

Αἱ τρεῖς κατευθύνσεις. Κατὰ τὸν 4ον καὶ 5ον αἰῶνα σημειοῦται μεγάλη καὶ ἐπιτυχὴς δραστηριότης ὡς πρὸς τὴν φιλοσοφικὴν ἐπεξεργασίαν τοῦ δογματικοῦ περιεχομένου τῆς χριστιανικῆς θρησκείας. Κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτὴν ὑπερνικῶνται αἱ διχογνωμίαι ὡς πρὸς τὸ «Ὁμοούσιον» τοῦ Λόγου πρὸς τὸν Πατέρα, αἵτινες εἶχον ὑποκινηθῆ ὑπὸ τῆς αἱρέσεως τοῦ Ἀρείου. Ἡ αἵρεσις αὕτη κατεπολεμήθη ὑπὸ τῆς Ὀρθοδοξίας ἐκπροσωπουμένης ὑπὸ τοῦ Μεγάλου Ἀθανασίου, διότι ὑπεβίβαζε τὸ δεύτερον πρόσωπον τῆς Ἁγίας Τριάδος εἰς δημιούργημα. Διὰ τοῦ τοιούτου ὑποβιβασμοῦ κατελύετο ὁ ὑπερφυσικὸς χαρακτὴρ τῆς Τριαδικῆς θεότητος καὶ ὁ Χριστιανισμὸς μετέπιπτεν εἰς πολυθεϊστικὴν θρησκείαν. Αἱ φιλοσοφικαὶ ἀναζητήσεις τῆς ἐποχῆς, τὴν ὁποίαν ἐξετάζομεν, εἶναι στενῶς συνδεδεμέναι μετὰ τοῦ δογματικοῦ τούτου προβλήματος. Ἐξωτερικῶς ἐξεταζομένη ἡ φιλοσοφικὴ κίνησις ἐμφανίζει τρεῖς μεγάλας κατευθύνσεις. Ἡ πρώτη εἶναι ἡ κίνησις τῆς σχολῆς τῆς Ἀντιοχείας, ἡ δευτέρα ἀποτελεῖ συνέχειαν τῆς ἐν Ἀλεξανδρείᾳ σχολῆς. Ἰδιαιτέραν δὲ κίνησιν δημιουργοῦν τὰ κατὰ τὸ δεύτερον ἥμισυ τοῦ 5ου αἰῶνος γραφέντα συγγράμματα, τὰ φερόμενα ἐπ' ὀνόματι τοῦ Διονυσίου τοῦ Ἀρεοπαγίτου.

Ἡ σχολὴ τῆς Ἀντιοχείας.

Τὸ κύριον χαρακτηριστικὸν ταύτης ἀποτελεῖ ἡ ἀντίθεσίς της ὡς πρὸς τὴν ἐξηγητικὴν μέθοδον τῶν Γραφῶν πρὸς τὴν σχολὴν τῆς Ἀλεξανδρείας, τῆς ὁποίας κύριος ἀντιπρόσωπος, ὅπως ἐλέχθη εἰς τὰ προηγούμενα, ὑπῆρξεν ὁ Ὠριγένης. Ἐνῶ ἡ σχολὴ τῆς Ἀλεξανδρείας ἠκολούθει τὴν ἀλληγορικὴν ἑρμηνείαν καὶ ἐξεδήλωνε τὴν ποὸς τὴν πλατωνικὴν φιλοσοφίαν προτίμησίν της, οἱ ὀπαδοὶ τῆς σχολῆς τῆς Ἀντιοχείας ἠκολούθουν τὴν γραμματικὴν καὶ ἱστορικὴν ἑρμηνείαν καὶ προετίμων τὴν ἀριστοτελικὴν φιλοσοφίαν.

Πρῶτος ἱδρυτὴς τῆς ἐν Ἀντιοχείᾳ σχολῆς ἀναφέρεται ὁ πρεσβύτερος Λουκιανός, ὅστις εἶχε μορφωθῆ ἐν τῇ θεολογικῇ σχολῇ τῆς ἐν Παλαιστίνῃ Ἐδέσσης. Ἐκ μαρτυρίας τοῦ Εὐσεβίου συνάγεται ὅτι ἡ ἵδρυσις τῆς σχολῆς ταύτης ἐγένετο κατὰ τὸ 260. Περὶ τοῦ Λουκιανοῦ λέγεται ὅτι ἐπηρεασθεὶς ὑπὸ τοῦ Ἐπισκόπου τῆς Ἀντιοχείας Παύλου τοῦ Σαμοσατέως ἀπεδέχθη αἱρετικὰς κακοδεξίας καὶ ἐγένετο πρόδρομος τῆς αἱρέσεως τοῦ Ἀρείου. Ἐπειδὴ δὲ εἷς τινα τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Ἀρείου ὁ ἀρειανὸς Εὐσέβιος τῆς Νικομηδείας ἀποκαλεῖται ὑπὸ τοῦ αἱρεσιάρχου «συλλουκιανιστής» εἰκάζεται ὅτι ὁ Λουκιανὸς ὑπῆρξε διδάσκαλος τοῦ Ἀρείου. Ὁ Λουκιανὸς εἰσήγαγε τὴν κριτικὴν καὶ ἱστορικὴν ἔρευναν τῆς Γραφῆς, ἥτο γνώστης τῆς Ἑβραϊκῆς καὶ προέβη εἰς κριτικὴν ἔκδοσιν τοῦ κειμένου τῶν Παλαιᾶς καὶ Καινῆς Διαθήκης. Ἐκ τῶν κυριωτέρων ἀντιπροσώπων τῆς ἀντιοχειανῆς σχολῆς ἦσαν ὁ Διόδωρος ὁ Ταρσοῦ ἀποθανὼν κατὰ τὸ 392 καὶ ὁ Θεόδωρος ὁ Μοψουεστίας ἀποθανὼν κατὰ τὸ 429. Εἰς τὴν σχολὴν τῆς Ἀντιοχείας κατατάσσεται καὶ ὁ Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος ἀποθανὼν ἐν τῇ ἐξορίᾳ κατὰ τὸ 427. Μαθηταὶ τοῦ Θεοδώρου τοῦ Μοψουεστίας ὑπῆρξαν ὁ Θεοδώρητος ὁ Κύρου καὶ ὁ αἱρεσιάρχης Νεστόριος, ὅστις κατεδικάσθη ὑπὸ τῆς ἐν Ἐφέσῳ συνόδου κατὰ τὸ 431 διότι ἐδέχετο ἐν τῷ Χριστῷ δύο πρόσωπα. Ἡ σχολὴ τῆς Ἀντιοχείας εἶναι διὰ δύο λόγους σημαντικὴ ἀπὸ φιλοσοφικῆς ἀπόψεως. Εἰσήγαγε τὴν γραμματικὴν καὶ ἱστορικὴν ἐξηγητικὴν μέθοδον ἀποκρούσασα τὴν ἀλληγορικήν. Ἀφ' ἑτέρου δὲ ἐστράφη πρὸς τὴν ἀριστοτελικὴν φιλοσοφίαν. Εἰς τὴν ἀντιοχειανὴν σχολὴν κατατάσσεται ὁ συνταράξας ἐπὶ πολὺ τὴν Ἐκκλησίαν Εὐνόμιος, ὅστις ἐχειροτονήθη κατὰ τὸ 360 ὑπὸ τοῦ ἀρειανίζοντος ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως Εὐδοξίου, ἐπίσκοπος Κυζίκου. Ἦτο μαθητὴς τοῦ Ἀστίου, ὅστις ἀποθανόντος τοῦ Ἀρείου ἐγένετο ἀρχηγὸς τῆς αἱρέσεως. Κατὰ τὸ 360 ἔγραψεν ὁ Εὐνόμιος σύγγραμμα μὲ τὸν τίτλον «Ἀπολογητικός». Ἐναντίον τοῦ συγγράμματος τούτου ἀντεπεξῆλθεν ὁ μέγας Βασίλειος διὰ τοῦ «Ἀνατρεπτικοῦ» του. Ὁ

Εὐνόμιος ἀνταπήντησε διὰ συγγράμματος ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἀπολογία ὑπὲρ Ἀπολογίας» καὶ εἰς ἀπάντησιν αὐτοῦ ἐγράφησαν ὑπὸ τοῦ Γρηγορίου Νύσσης οἱ «Λόγοι ἀντιρρητικοὶ πρὸς Εὐνόμιον». Ἡ κυρία δοξασία του ἦτο ὅτι δυνάμεθα νὰ κατανοήσωμεν καὶ νὰ καθορίσωμεν τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ. Τὸ κύριον χαρακτηριστικὸν τὸ ἐκφράζον τὴν οὐσίαν του, εἶναι, ἔλεγεν ὁ Εὐνόμιος ἡ «ἀγεννησία». Εἰς τὴν «Ἀπολογίαν» του ἔγραφεν: «Εἷς ἐστὶ Θεὸς ἀγέννητος καὶ ἄναρχος πάντων ἐστὶ Θεὸς καὶ κτίστης καὶ δημιουργός, πρώτως μὲν καὶ ἐξαιρέτως τοῦ μονογενοῦς». Τὴν ψυχὴν ὥριζεν ὅπως μᾶς πληροφορεῖ ὁ Νεμέσιος, συνδυάζων τὰς ἀριστοτελικὰς καὶ πλατωνικὰς ἀντιλήψεις ὡς «ἀσώματον ἐν σώματι κτιζομένην». Ἑλλην. Πατρολ. 40, 572. Τὰς δοξασίας του τὰς ὑπεστήριζε χρησιμοποιῶν τὴν μέθοδον τῆς ἀριστοτελικῆς διαλεκτικῆς. Διὰ τοῦτο ἀντικρούων αὐτὸν ὁ Γρηγόριος Νύσσης ὠμίλησε περὶ «κακοτεχνίας» τοῦ Ἀριστοτέλους. Κατὰ τὰ λοιπὰ δὲν ἠκολούθει τὰς ἀριστοτελικὰς δοξασίας. Εἶναι ἀξιοπρόσεκτον ὅτι ἠθέλησε νὰ ἀνανεώσῃ τὰς ὀρθὰς περὶ ὀρθοεπείας διδασκαλίας τῶν παλαιῶν ὁπαδῶν τοῦ Ἡρακλείτου, χρησιμοποιῶν καὶ τὰ ὑπὲρ αὐτῆς ἐπιχειρήματα, τὰ ἐκτιθέμενα εἰς τὸν «Κρατύλον» τοῦ Πλάτωνος. Διισχυρίζετο ὅτι δι' ἕκαστον πρᾶγμα ὑπάρχει καὶ ἓν ἀντίστοιχον ὄνομα, τὸ ὁποῖον ἐκφράζει τὴν οὐσίαν του. Ἡ ὀναματοθεσία αὕτη ἐγένετο ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, ὅταν ἐδημιούργει τὰ ὄντα. Εἰς τὴν ψυχὴν τῶν ἀνθρώπων ἐφύτευσεν ὁ Θεὸς ἓν σπέρμα ἐκ τοῦ ὁποίου ἐκβλαστάνουν τὰ δηλοῦντα τὴν οὐσίαν τῶν ὄντων ὀνόματα. Τοιοῦτον ὄνομα, ἐκφράζουν τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ, εἶναι κατὰ τὸν Εὐνόμιον καὶ ἡ λέξις «ἀγέννητον».

Ἡ ὑπὸ τῆς ἀντιοχειανῆς σχολῆς χρησιμοποίησις ἀριστοτελικῶν ἀποδεικτικῶν μεθόδων ἔσχεν εὐρυτάτην ἐπίδρασιν εἰς τοὺς ἐκ Συρίας θεολόγους. Διὰ τῆς ἐπιδράσεώς της εἰσῆλθον εἰς τὴν φιλοσοφικὴν διανόησιν πολλὰ στοιχεῖα ἐκ τῆς ἀριστοτελικῆς φιλοσοφίας. Ὁ Μέγας Βασίλειος ἐχρησιμοποίησε τὰς εἰς τὴν φυσικὴν φιλοσοφίαν ἀναφερομένας δοξασίας τοῦ Ἀριστοτέλους εἰς τὰς ὁμιλίας του εἰς τὴν ἑξαήμερον δημιουργίαν τοῦ κόσμου ὑπὸ τοῦ Θεοῦ. Ὁ Γρηγόριος ὁ Νύσσης χρησιμοποιεῖ τὴν μετεξὺ δυνάμεως καὶ ἐνεργείας ἀριστοτελικὴν διαστολὴν καὶ λαμβάνει ὑπ' ὄψιν του τὴν περὶ ἀρετῶν διδασκαλίαν τοῦ Ἀριστοτέλους. Καὶ εἰς τὸν Κύριλλον τὸν Πατριάρχην Ἀλεξανδρείας ἀπαντᾶται ἡ χρησιμοποίησις τῶν ἀριστοτελικῶν ἐννοιῶν τῆς δυνάμεως ἐνεργείας καὶ ἐντελεχείας.

Ἡ σχολὴ τῆς Ἀλεξανδρείας

Συνεχιστὴς τῆς ὑπὸ τοῦ Ὠριγένους δημιουργηθείσης παραδόσεως ἐμφανίζεται ὁ Καισαρείας Εὐσέβιος (265—340), ὁ πατὴρ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας. Τὸ γενικώτερον περὶ τὴν ἱστορίαν διαφέρον του ἀποδεικνύει τὸ μέγα ἱστορικόν του ἔργον «Χρονικοὶ κανόνες καὶ ἐπιτομὴ παντοδαπῆς ἱστορίας Ἑλλήνων τε καὶ βαρβάρων». Τὸ ἑλληνικον πρωτότυπον ἀπωλέσθη, ἀλλὰ διεσώθη ἡ εἰς ἀρμενικὴν μετάφρασις. Ἡ διασωθεῖσα «Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία» του μᾶς παρέχει εἰς δέκα βιβλία ἐξιστόρησιν τῶν ἐκκλησιαστικῶν γεγονότων μέχρι τοῦ 313. Ἀκολουθῶν τὴν παράδοσιν τοῦ Κλήμεντος καὶ τοῦ Ὠριγένους ἀσχολήθη μὲ τὴν μελέτην τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας καὶ φιλολογίας εἰς τὴν μεγάλην ἐν Καισαρείᾳ τῆς Παλαιστίνης βιβλιοθήκην. Τοὺς καρποὺς τῶν μελετῶν του διετύπωσεν εἰς δύο μεγάλα ἀπολογητικά του συγγράμματα, εἰς τὴν «Εὐαγγελικὴν προπαρασκευὴν» ἐκ 15 βιβλίων καὶ εἰς τὴν «Εὐαγγελικὴν ἀπόδειξιν» ἐξ 20 βιβλίων. Ἔναντι τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας τηρεῖ τὴν αὐτὴν μὲ τὸν Κλήμεντα καὶ τὸν Ὠριγένη στάσιν ἐκδηλώνων τὴν πρὸς τὸν Πλατωνισμὸν κλίσιν του. Ὁ Πλάτων εἶναι δι' αὐτὸν προφήτης «προφητεύων τὴν σωτηρίαν οἰκανομίαν». Ὁ Πλάτων καὶ ὁ Μωϋσῆς ὑποστηρίζουν συμφώνους καὶ συγγενικὰς δοξασίας «σύμφωνα καὶ ὁμόδοξα». Τὰς πλατωνικὰς ἰδέας ἐκλαμβάνει ὁ Εὐσέβιος ὡς διανοήματα τοῦ Θεοῦ συμφώνως πρὸς τὰ ὁποῖα ὁ Λόγος δημιουργεῖ τὰ ἐγκόσμια ὄντα. Εἰς τὸ 31ον κεφάλαιον τοῦ ἑνδεκάτου βιβλίου τῆς «Εὐαγγελικῆς προπαρασκευῆς» παραλληλίζει χωρία ἐκ τῆς Γενέσεως πρὸς χωρία τοῦ «Τιμαίου», σελ. 29 α, «Τῆς Ἑβραίων Γραφῆς ἑφ' ἑκάστῳ τῶν δημιουργημάτων ἐπιφωνούσης καὶ εἰδεν ὁ Θεὸς ὅτι καλόν... ἄκουε τοῦ Πλάτωνος ὥς φησιν· εἰ μὲ δὴ καλὸς ἐστιν ὅδε ὁ κόσμος ὅ τε δημιουργὸς ἀγαθός, δῆλον ὡς πρὸς τὸ ἀΐδιον ἔβλεπεν» (Ἐνῷ ἡ ἑβραϊκὴ Γραφὴ ἐκφράζει ὡς ἐπιφώνησιν ἑξ ἀφορμῆς ἑκάστου τῶν δημιουργημάτων: καὶ εἶδεν ὁ Θεὸς ὅτι ἦτο ὡραῖον... ἄκουε κατὰ ποῖον τρόπον ἐκφράζεται καὶ ὁ Πλάτων: ἂν ὁ παρὼν κόσμος εἶναι ὡραῖος καὶ ὁ δημιουργὸς ἀγαθός, εἶναι φανερὸν ὅτι κατασκευάζων αὐτόν, εἶχε στρέψει τὸ βλέμμα του πρὸς τὸ ἀΐδιον). Καὶ ἀπὸ ἠθικῆς καὶ παιδαγωγικῆς ἀπόψεως παραλληλίζει τὸν Μωϋσέα πρὸς τὸν Πλάτωνα καὶ τὸν Πλάτωνα πρὸς τὸν Παῦλον. Ἐκφράζει δὲ τὴν ἀντίληψιν ὅτι ἡ ἰδεώδης πλατωνικὴ πολιτεία ἔχει ὡς ἀντίστοιχον πραγματοποίησίν της τὴν θεοκρατικὴν πολιτείαν τοῦ ἑβραϊκοῦ λαοῦ.

Ἀπὸ τὰς ὠριγενικὰς διδασκαλίας ἀπεμακρύνθη καὶ ἔλαβε πολεμικὴν στάσιν κατ' αὐτῆς ὁ Ἐπίσκοπος τοῦ ἐν Λυκίᾳ Ὀλύμπου Μεθόδιος, ἀποθανὼν ὡς μάρτυς κατὰ τὸ 310. Καὶ οὗτος κλίνει πρὸς τὸν Πλατωνισμόν, γράφει δὲ εἰς διαλογικὸν ὕφος τὰ συγγράμματά του. Εὑρίσκονται ὅμως παρ' αὐτῷ ἴχνη ἐπιδράσεων ἐκ τῆς Στωϊκῆς φιλοσοφίας, διότι δέχεται ὡς ἀσώματον οὐσίαν μόνον τὸν Θεόν, θεωρῶν τὴν ψυχὴν ὡς «σῶμα νοερόν».

Εἰς τὴν Ἀλεξανδρινὴν σχολὴν δύναται νὰ καταταχθῇ καὶ ὁ Μέγας Ἀθανάσιος (295—373). Περὶ τῶν σπουδῶν του οὐδὲν σχεδὸν γνωρίζομεν. Ὁ Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνὸς ἀναφέρει εἰς τὸν ἐγκωμιαστικόν του λόγον «ὀλίγα τῶν ἐγκυκλίων φιλοσοφήσας τοῦ μὴ δοκεῖν παντάπασι τῶν τοιούτων ἀπείρως ἔχειν» (ἠσχολήθη ὀλίγον μὲ τὰ ἐγκύκλια φιλοσοφικὰ μαθήματα διὰ νὰ μὴ φαίνεται ὅτι εἶναι ἐξ ὁλοκλήρου ἀμέτοχος αὐτῶν). Ὁ Ἀθανάσιος εἶναι ἰσχυρότατη προσωπικότης, ἐμφορουμένη θερμῆς πίστεως. Ὑπῆρξεν ὁ ὑποστηρικτὴς τοῦ δόγματος τοῦ Ὁμοουσίου καὶ διεξήγαγε σκληροτάτους ἀγῶνας κατὰ τοῦ ἀρειανισμοῦ. Κεντρικὸν σημεῖον τῆς διδασκαλίας του ὑπῆρξεν ἡ διὰ τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ Χριστοῦ λύτρωσις τῆς ἀνθρωπότητος. Λέγει περὶ τοῦ Χριστοῦ «Οὐκ ἄρα ἄνθρωπος ὢν ὕστερον γέγονεν Θεός, ἀλλὰ Θεὸς ὢν ὕστερον γέγονεν ἄνθρωπος, ἵνα μᾶλλον ἡμᾶς θεοποιήσῃ». Διὰ τοῦ Ἀθανασίου ὑπερενικήθησαν τὰ ὑπολείμματα τὰ ὁποῖα εἶχον ἀπομείνει εἰς τὸ σύστημα τοῦ Ὠριγένους καὶ τῶν ὁπαδῶν τῆς σχολῆς τῆς Ἀντιοχείας ἀπὸ τὰς νεοπλατωνικὰς θρησκευτικὰς δοξασίας. Ἐδραιοῦται καὶ ἀποσαφηνίζεται διὰ τοῦ Ἀθανασίου ἡ ἔννοια τῆς «θεοποιήσεως». Δὲν γίνεται ὁ ἄνθρωπος ὡς πρὸς τὴν οὐσίαν του Θεός, ἀλλὰ θεοποιεῖται ἀπὸ πνευματικῆς καὶ ἠθικῆς ἀπόψεως. Ἡ τοιαύτη ἀνύψωσις τοῦ ἀνθρώπου συντελεῖται διὰ τῆς πίστεως, ἥτις ἐπιφέρει ἐξ ὁλοκλήρου ἀλλαγὴν τοῦ ἠθικοῦ φρονήματος. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἡ τελείωσις προϋποθέτει τὴν συνέργειαν δύο παραγόντων, τῆς λυτρωτικῆς ὑπερφυσικῆς θείας χάριτος καὶ τῆς βουλητικῆς τοῦ ἀνθρώπου συγκαταθέσεως. Διὰ τῶν διδασκαλιῶν τοῦ Μεγάλου Ἀθανασίου καθορίσθη ἐπακριβῶς τὸ νόημα τοῦ θρησκευτικοῦ βίου καὶ τῆς πρακτικῆς εὐσεβείας. Ἤνοιξε τὸν δρόμον διὰ νὰ ἰδουθῇ μία νέα περὶ ἠθικοῦ βίου διδασκαλία, ὅπως τὴν ἀνέπτυξε κατόπιν ὁ Ἀλεξανδρείας Κύριλλος.

Ἐπὶ τῆς κατευθύνσεως τὴν ὁποίαν εἶχεν ἐγκαινιάσει ὁ Ὠριγένης, ὅπως ἀπεκαθάρθη διὰ τῆς παρεμβάσεως τοῦ Ἀθανασίου, ἐβάδισαν καὶ οἱ τέσσαρες μεγάλοι ἐκ Καππαδοκίας θεολόγοι καὶ φιλόσοφοι, ὁ Μέγας Βασίλειος, ὁ Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνός, ὁ Γρηγόριος ὁ Νύσσης καὶ ὁ Ἰκονίου Ἀμφιλόχιος. Καίτοι ἀποκλίνουν περισσότερον πρὸς τὴν σχολὴν τῆς Ἀλεξανδρείας καὶ τὸν πλατωνισμόν, παρέλαβον σημαντικὰ στοιχεῖα ἐκ τῆς ἀντιοχειανῆς σχολῆς καὶ ἐκ τοῦ Ἀριστοτελισμοῦ. Εἶναι καὶ οἱ τέσσαρες μεγάλης αὐτοτελείας καὶ δημιουργικότητος στοχασταί, ἐκπροσωποῦντες ἀναμφισβητήτως τὴν ἀκμὴν τῶν θεολογικῶν γραμμάτων τοῦ χριστιανικοῦ Ἑλληνισμοῦ. Ὑπῆρξαν γνώσται τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας καὶ εἶχον ἀσχοληθῇ μὲ τὰ Πλατωνικὰ συγγράμματα ἰδίως δὲ μὲ τὴν «Πολιτείαν», «Φαίδωνα», «Συμπόσιον», «Τίμαιον» καὶ «Κρατύλον». Ὁ Βασίλειος καὶ ὁ Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνὸς εἶχον καταρτίσει ἀνθολογίαν ἐκ τῶν συγγραμμάτων τοῦ Ὠριγένους, εἰς τὴν ὁποίαν ἔδωκαν τὸν τίτλον «Φιλοκαλία».

Ο ΜΕΓΑΣ ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ (330—379) ἐγεννήθη ἐν Καισαρείᾳ καὶ ἐξεπαιδεύθη εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν πλησίον τοῦ Λιβανίου καὶ εἰς τὰς Ἀθήνας πλησίον τοῦ Ἱμερίου. Ἐκεῖ συνεδέθη δι' ἀρρήκτου φιλίας πρὸς τὸν Γρηγόριον τὸν Ναζιανζηνόν. Ὡς ἐπίσκοπος ἐπέδειξε μεγάλα διοικητικὰ χαρίσματα καὶ ἀνέπτυξεν εὐρυτάτην φιλανθρωπικὴν δρᾶσιν. Διεκρίθη καὶ ὡς συγγραφεὺς συγγραμμάτων δογματικῶν, ἀσκητικῶν, ἐξηγητικῶν, ὁμιλιῶν καὶ ἐπιστολῶν. Λίαν ἀξιοσημειώτως καὶ ἀξιαναγνωστος εἶναι ἡ πραγματεία του «Πρὸς τοὺς νέους, ὅπως ἂν ἐξ ἑλληνικῶν ὠφελοῖντο λόγων». Διὰ τούτου γίνονται ἀποδεκτὰ τὰ παιδαγωγικὰ ἀνθρωπιστικὰ στοιχεῖα τοῦ Ἑλληνισμοῦ ὡς μορφωτικὰ μέσα δυνάμενα νὰ ὠφελήσουν τὴν χριστιανικὴν νεολαίαν. Ἀπὸ φιλοσοφικῆς ἀπόψεως λίαν ἐνδιαφέρουσαι εἶναι αἱ «Ἐννέα ὁμιλίαι εἰς τὴν Ἑξαήμερον». Εἰς ταύτας ἔχει ἐγκαταspείρει ὁ Βασίλειος τὰς φυσικὰς κοσμολογικὰς καὶ ἀνθρωπολογικάς του δοξασίας. Διαπνέεται ἀπὸ θερμὴν ἀγάπην πρὸς τὴν φύσιν, καὶ ἐμφανίζεται ὡς ὀξὺς παρατηρητὴς τῶν φυσικῶν γεγονότων. Δὲν ἀρκεῖται νὰ ἀναφέρῃ παρατηρήσεις τὰς ὁποίας ἔχει παραλάβει ἐξ ἄλλων, ἀλλὰ καὶ παραθέτει καὶ ἰδικάς του παρατηρήσεις. Ἡ φύσις ἐκτιμᾶται ὡς δημιούργημα τὸ ὁποῖον ἐδημιούργησε διὰ τῆς σοφίας του ὁ Θεός. Διὰ τοῦ Χριστιανισμοῦ μεταβάλλεται ἡ ἀπέναντι τῆς φύσεως στάσις τοῦ ἀνθρώπου. Ἐνῶ ὁ εἰδωλολατρικὸς κόσμος θεωρεῖ τὴν φύσιν ὡς «δαιμονίαν» καὶ κατέχεται ἀπὸ δέος ἀπέναντί της, ὁ Χριστιανὸς θαυμάζει αὐτὴν ὡς θεῖον δημιούργημα τὸ ὁποῖον ἀποκαλύπτει τὴν σοφίαν τοῦ Θεοῦ. Ἐκ τούτου ἐξηγεῖται διατὶ κατὰ τὴν Χριστιανικὴν ἐποχὴν αἱ εἰς τὴν φύσιν ἀναφερόμεναι ἔρευναι ἐσημείωσαν πρόοδον. Διότι καὶ κατὰ τὴν Βυζαντινὴν περίοδον ἡ ἐκ τῆς φυσικῆς παρατηρήσεως στηριζομένη τεχνικὴ οὐ μόνον δὲν ὑπισθοδρόμησεν, ὅπως κοινῶς πιστεύεται, ἀλλὰ τουναντίον ἐσημείωσε πρόοδους. Ὁ Μέγας Βασίλειος εἰς τὰς μνημονευθείσας Ὁμιλίας του θέτει τὰ θεμέλια διὰ νὰ δημιουργηθῇ ἡ νέα ἀπέναντι τῆς φυσικῆς πραγματικότητος στάσις τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου. Τὸ σύγγραμμά του τοῦτο τὸν παρουσιάζει ὄχι μόνον ὡς λεπτὸν παρατηρητήν, ἀλλὰ καὶ ὡς γνώστην τῶν ἀριστοτελικῶν φυσιογνωστικῶν συγγραμμάτων. Ὁ Ἀμβρόσιος τὸ μετέφρασεν εἰς τὴν λατινικὴν καὶ ἡ μετάφρασις αὕτη ἐγένετο ἀφορμὴ νὰ δημιουργηθῇ ἐν τῇ Δύσει ἐκτενὴς φιλολογία ἀναφερομένη εἰς τὰ προβλήματα, ἅτινα ἔθιγεν ὁ Βασίλειος. Εἶναι ἀφ' ἑαυτοῦ φανερὸν ὅτι ἡ τοιαύτη φιλολογία ἀπετέλει κίνητρον τὸ ὁποῖον ὤθει πρὸς τὴν μελέτην τῆς φύσεως καὶ τὰς φυσικὰς ἐν γένει σπουδάς.

Οὐ μόνον εἰς τὰ προβλήματα τῆς φυσικῆς φιλοσοφίας ἦτο ὁ μέγας ἱεράρχης ἐμπειρότατος, ἀλλὰ ἠδύνατο νὰ χειρισθῇ μὲ καταπλήσσουσαν εὐχέρειαν τὰ μεγάλα θεολογικὰ προβλήματα τὰ ἀναφερόμενα εἰς τὸ δυνατὸν τῆς γνώσεως τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ. Ἀντικρούων ὁ Βασίλειος τὰς αἱρετικὰς ἀντιλήψεις τοῦ Εὐνομίου, ὅστις ἔλεγεν ὅτι εἶναι δυνατὸν νὰ γνωρίσωμεν τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ, λέγει ρητῶς ὅτι δυνάμεθα νὰ γνωρίσωμεν μόνον «ὅτι ἔστι Θεός». Τοποθετεῖ δηλαδή, διὰ νὰ χρησιμοποιήσωμεν νεωτερικὴν ἔκφρασιν τὸ ὅλον πρόβλημα ἐπὶ ὑπαρξιακῆς βάσεως. Ἡ ἀφετηρία τῆς θεολογικῆς θεωρήσεως λέγει εἶναι ἡ διαπίστωσις τῆς ὑπάρξεως τοῦ Θεοῦ, συναγομένη ἐκ τῶν ἐξ

Αὐτοῦ ἀπορρεουσῶν ἐνεργειῶν. Εἰς τὴν πρὸς Ἀμφιλόχιον Ἐπιστολὴν (Ἑλλ. Πατρολ. 32, 876, Ἐπιστολ. 235) γράφει ὁ Ἱεράρχης: «Ἐν δὲ τῇ περὶ Θεοῦ πίστει ἡγεῖται μὲν ἡ ἔννοια ἡ περὶ τοῦ ὅτι ἔστι Θεός· ταύτην δὲ ἐκ τῶν δημιουργημάτων συνάγομεν. Σοφὸν γὰρ καὶ δυνατόν, καὶ ἀγαθὸν καὶ πάντα αὐτοῦ τὰ ἀόρατα ἀπὸ τῆς τοῦ κόσμου κτίσεως νοοῦντες ἐπιγινώσκομεν. Οὕτω δὴ καὶ Δεσπότην ἑαυτῶν αὐτὸν καταδεχόμεθα» (Κατὰ δὲ τὴν περὶ Θεοῦ πίστιν προηγεῖται μὲν ἡ σκέψις ἡ ἀναφερομένη εἰς τὸ ὅτι ὑπάρχει Θεός. Αὐτὴν δὲ τὴν σχηματίζομεν ἐκ τῶν δημιουργημάτων. Διότι ἀποκτῶμεν τὴν ἐπίγνωσιν ὅτι εἶναι σοφὸς καὶ δυνατὸς καὶ ἀγαθὸς νοοῦντες καὶ ὅλα τὰ ἀόρατα ἰδιώματά του ἐπὶ τῇ βάσει τῆς δημιουργίας τοῦ κόσμου. Κατ' αὐτὸν λοιπὸν τὸν τρόπον δεχόμεθα αὐτὸν καὶ ὡς Δεσπότην μας). Τὴν αὐτὴν προτεραιότητα εἰς τὴν ὕπαρξιν εἰς τὸ «ὅτι ἐστὶ» θὰ ἴδωμεν κατόπιν καὶ παρὰ τῷ Γρηγορίῳ Νύσσης. Ἀφορμώμενος ἀπὸ τῆς ὑπαρξιακῆς ταύτης βάσεως ὁ Βασίλειος ὑποστηρίζει ἐναντίον τῶν εὐνομιανῶν ὅτι ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ εἶναι ἀκατάληπτος εἰς τὴν ἀνθρωπίνην γνῶσιν, διότι αὕτη εἶναι ὅπως εἶπε καὶ ὁ Παῦλος «ἀπὸ μέρους», ἤτοι πεπερασμένη. Εἰς τὴν ὑπ' ἀριθ. 234 (Ἑλλ. Πατρ. 668) γράφει ὁ Βασίλειος: «Ἐγὼ δέ, ὅτι μὲν ἔστιν οἶδα· τί δὲ ἡ οὐσία, ὑπὲρ διάνοιαν τίθεμαι. Πῶς οὖν σώζομαι; Διὰ τῆς πίστεως. Πίστις δὲ αὐτάρκης εἰδέναι, ὅτι ἔστι Θεός, οὐχὶ τί ἐστί· καὶ τοῖς ἐκζητοῦσιν αὐτὸν μισθαποδότης γίνεται Εἴδησις ἄρα τῆς θείας οὐσίας ἡ αἴσθησις αὐτοῦ τῆς ἀκαταληψίας· καὶ σεπτὸν οὐ τὸ καταληφθὲν τὶς ἡ οὐσία, ἀλλ' ὅτι ἔστιν ἡ οὐσία» (Ἐγὼ δέ, γνωρίζω ὅτι ὑπάρχει ὁ Θεός, τί δὲ εἶναι ἡ οὐσία του, αὐτὸ τὸ θεωρῶ ὅτι κεῖται ὑπεράνω τῆς διανοίας. Πίστις δὲ παρουσιάζουσα αὐτάρκειαν εἶναι τὸ νὰ γνωρίζω ὅτι ὑπάρχει Θεός, οὐχὶ τὸ νὰ γνωρίζω τί εἶναι ὁ Θεός. Καὶ εἰς ἐκείνους οἱ ὁποῖοι τὸν ἀναζητοῦν πληρώνει μισθὸν ὡς ἀνταπόδοσιν. Γνωστοποίησις λοιπὸν προερχομένη ἐκ τῆς θείας οὐσίας εἶναι τὸ νὰ αἰσθανώμεθα ὅτι εἶναι ἀκατάληπτος. Καὶ ἀξιοσέβαστος δὲν εἶναι ἡ κατανόησις ἡ ἐξηγοῦσα τὴν οὐσίαν του, ἀλλὰ ἡ κατανόησις ὅτι ὑπάρχει ἡ οὐσία). Ὁ Βασίλειος παραιτεῖται νὰ ἀναφέρῃ ὀντολογικὰ περὶ Θεοῦ χαρακτηριστικὰ καὶ κάμνει λόγον περὶ «ἰδιωμάτων» ἤτοι ὑπαρξιακῶν χαρακτηριστικῶν ἐκφαινομένων διὰ τῆς δυνάμεως αὐτοῦ. Τοιαῦτα ἰδιώματα εἶναι «τὸ φοβερόν, τὸ φιλάνθρωπον, τὸ δίκαιον, τὸ δημιουργικόν, τὰ προγνωστικὰ καὶ τὸ ἀνταποδοτικόν, τὸ μεγαλεῖον καὶ τὸ προνοητικόν». Λίαν ἀξιοπρόσεκτος εἶναι καὶ ὁ μεθοδικὸς τρόπος διὰ τοῦ ὁποίου ἀποκρούει τὸ ὑπὸ τῶν εὐνομιακῶν προβαλλόμενον σόφισμα. Οἱ ὀπαδοὶ τοῦ Εὐνομίου ἔλεγον: «Εἰ τὴν οὐσίαν ἀγνοεῖς, αὐτὸν ἀγνοεῖς» (Ἐὰν δὲν εἶσαι εἰς θέσιν νὰ γνωρίζῃς τί εἶναι ὁ Θεός, ἀρνεῖσαι τὴν ὕπαρξίν του). Διὰ νὰ ἀνατρέψῃ τὸ σόφισμα τοῦτο ὁ Βασίλειος χρησιμοποιεῖ τὴν μέθοδον τὴν ὁποίαν μετεχειρίζετο κατὰ τὴν μελέτην τῶν ὀντολογικῶν προβλημάτων ὁ Ἀριστοτέλης. Αὕτη συνίσταται εἰς τὴν σημασιολογικὴν ἀνάλυσιν τοῦ χρησιμοποιουμένου ὅρου καὶ εἰς τὴν κατάδειξιν τῆς πολλαπλότητος τῶν ἐμπεριεχομένων εἰς αὐτὸν σημασιῶν. Ἐν τῇ προκειμένῃ περιπτώσει παρατηρεῖ ὁ Βασίλειος, οἱ ὀπαδοὶ τοῦ Εὐνομίου δὲν λαμβάνουν ὑπ' ὄψιν τὰς πολλαπλᾶς σημασίας ἑκάστου ἐκ τῶν ὅρων «εἰδέναι» καὶ «γνῶσις»: «Τὸ τῆς γνώσεως ὄνομα ἐπὶ πολὺ διαβαίνει... τὸ μὲν κατὰ ἀριθμόν, τὸ δὲ κατὰ μέγεθος, τὸ δὲ κατὰ δύναμιν, τὸ δὲ κατὰ τὸν τρόπον τῆς ὑπάρξεως, τὸ δὲ κατὰ τὸν χρόνον τῆς γεννήσεως, τὸ δὲ καθ' οὐσίαν (Ἡ λέξις γνῶσις ἔχει μέγα πλάτος, ἀναφέρεται ἄλλοτε εἰς τὸν ἀριθμόν, ἄλλοτε εἰς τὸ μέγεθος, τὴν δύναμιν, τὸν τρόπον τῆς ὑπάρξεως, τὸν χρόνον τῆς γεννήσεως καὶ εἰς τὴν οὐσίαν). Εἶναι δυνατόν, λέγει ὁ Βασίλειος, νὰ γνωρίζω ὅτι ὑπάρχει ἓν πρᾶγμα, ἀλλὰ νὰ μὴ κατέχω περὶ αὐτοῦ τελείαν γνῶσιν ἀπὸ ἀπόψεως ἀριθμοῦ, ἢ μεγέθους ἢ οὐσίας. Γνωρίζω νὰ εἴπω, ὅταν ἴδω σωρὸν ἄμμου, ὅτι ὑπάρχει εἷς σωρὸς ἄμμου, δὲν δύναμαι ὅμως νὰ γνωρίζω ποῖος εἶναι ὁ ἀριθμὸς τῶν κόκκων τῆς ἄμμου. Ἕκαστος ἄνθρωπος γνωρίζει διὰ τὸν ἑαυτόν του ὅτι ὑπάρχει, δὲν γνωρίζει ὅμως τί εἶναι κατὰ βάθος ἡ οὐσία τοῦ ἑαυτοῦ του. Ὥστε συγχρόνως καὶ γνωρίζω καὶ ἀγνοῶ τὸ ἑαυτόν μου. «Οἶδα γὰρ ἐμαυτὸν ὅστις εἰμί· οὐκ οἶδα δέ, καθὸ τὴν οὐσίαν μου ἀγνοῶ». Οὕτω λοιπὸν γνωρίζομεν ὅτι ὑπάρχει ὁ Θεός, δὲν γνωρίζομεν ὅμως τί εἶναι. Δὲν χρειάζεται νὰ λεχθοῦν περισσότερα διὰ νὰ ἀποδειχθῇ ὅτι ὁ Βασίλειος διαστέλλει τὴν ὕπαρξιν ἀπὸ τὴν οὐσίαν, καὶ ὅτι προκειμένου περὶ τῆς γνώσεως τοῦ Θεοῦ δίδει τὴν προτεραιότητα εἰς τὴν ὑπαρξιακὴν διαπίστωσιν.

Ο ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ Ο ΝΑΖΙΑΝΖΗΝΟΣ (329—390) ὑπῆρξε πολυμερὴς φύσις. Ἠσχολήθη μὲ τὴν ἐκκλησιαστικὴν ρητορικήν, μὲ τὴν ποίησιν καὶ τὴν θεολογικὴν φιλοσοφίαν. Ἐκ τῶν δογματικῶν του λόγων οἱ σημαντικώτεροι εἶναι οἱ ὑπ' ἀριθ. 27—31. Δι' αὐτῶν ὑπερασπίζει τὸ Τριαδικὸν δόγμα κατὰ τῶν ὀπαδῶν τοῦ Εὐνομίου καὶ τοῦ Μακεδονίου. Ὡς φιλόσοφος κλίνει πρὸς τὸν πλατωνισμόν. Εἰς τὸν δεύτερον θεολογικόν του λόγον (κεφ. 3—4) ὁμιλῶν περὶ τοῦ ἀκαταλήπτου τοῦ Θεοῦ ἀναφέρεται εἰς τὰ ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος ἐν τῷ διαλόγῳ «Τίμαιος» (28 C) λεγόμενα γράφων τὰ ἀκόλουθα: «Θεὸν νοῆσαι μὲν χαλεπὸν φράσαι δὲ ἀδύνατον, ὥς τις τῶν παρ' Ἕλλησι θεολόγων ἐφιλοσόφησεν οὐκ ἀτέχνως ἐμοὶ δοκεῖ, ἵνα καὶ κατειληφέναι δόξῃ τῷ χαλεπῶς εἰπεῖν, καὶ διαφύγῃ τῷ ἀνεκφράστῳ τὸν ἔλεγχον. Ἀλλὰ φράσαι μὲν ἀδύνατον, ὡς ὁ ἐμὸς λόγος νοῆσαι δ' ἀδυνατώτερον» (Νὰ νοήσῃ κανεὶς τὸν Θεὸν εἶναι δύσκολον, νὰ ἐκφράσῃ δὲ διὰ λόγων τὴν περὶ Αὐτοῦ νόησιν εἶναι ἀδύνατον. Τοιαύτη εἶναι ἡ φιλοσοφικὴ διατύπωσις τὴν ὁποίαν παρουσίασε λίαν ἐντέχνως εἷς ἐκ τῶν Ἑλλήνων θεολόγων (δηλαδὴ ὁ Πλάτων). Τὸ ἔκαμεν αὐτό, ἵνα φανῇ ὅτι εἶχε κατανοήσει τὸν Θεὸν ἀφοῦ προσέθεσε τὴν λέξιν «χαλεπῶς», καὶ ἵνα διὰ τῆς προσθήκης τῆς λέξεως «ἀνεκφράστου» ἀποφύγῃ τὸν ἔλεγχον. Ἀλλ' ἐγὼ λέγω ὅτι τὸ νὰ ἐκφράσωμεν τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ εἶναι ἀδύνατον, ἀκόμη δὲ ἀδυνατώτερον εἶναι νὰ τὸν νοήσωμεν. Καταπολεμῶν τὸν νεοπλατωνικὸν μυστικισμόν, ὅστις ἐδόξαζεν ὅτι διὰ τῶν ἐκστατικῶν καταστάσεων δύναται ἡ ψυχὴ νὰ συνενωθῇ μὲ τὸν Θεόν, διδάσκει ὁ Γρηγόριος ὅτι ὁ Θεὸς ἵσταται ὑπεράνω πάσης καταλήψεως, ὡς ἀπόλυτος ὑπερβατικὴ ἀρχή. Εἰς τὸν μνημονευθέντα λόγον του γράφει: «Οὕτως οὖν θεολογήσεις κἂν ἧς Μωϋσῆς καὶ Φαραὼ θεός, κἂν μέχρι τρίτου, κατὰ τὸν Παῦλον οὐρανοῦ φθάσῃς καὶ ἀκούσῃς ἄρρητα ῥήματα, κἂν ὑπὲρ ἐκείνους ἀγγελικῆς τινος στάσεώς τε καὶ τάξεως ἠξιωμένος» (Κατ' αὐτὸν λοιπὸν τὸν τρόπον θὰ θεολογήσῃς δηλαδὴ ὑψούμενος εἰς τὴν ἐπίγνωσιν τοῦ Θεοῦ ἐκ τῆς θεωρίας τῆς μεγαλοπρεπείας τῆς φύσεως, ἔστω καὶ ἂν εἶσαι Μωϋσῆς, ὅστις ἐπεῖχε θέσιν θεοῦ διὰ τὸν Φαραώ, ἔστω καὶ ἂν ὅπως λέγει ὁ Παῦλος, ὑψωθῇς μέχρι τρίτου οὐρανοῦ καὶ ἀκούσῃς ἄρρητα ῥήματα, ἔστω καὶ ἂν ὑψούμενος ὑπεράνω ἐκείνων κριθῇς ἄξιος νὰ καταταχθῇς εἰς ὁμάδα καὶ τάξιν τινὰ τῶν ἀγγέλων). Καὶ εἰς τὸν Γρηγόριον, ὅπως καὶ εἰς τὸν Βασίλειον, εὑρίσκομεν τὴν ἀπαρχὴν νέας θεωρήσεως τῆς φύσεως, ἥτις ἐκλαμβάνεται ὡς ἐκδήλωσις τῆς θείας μεγαλειότητος. Ὁ ἄνθρωπος, λέγει ὁ Γρηγόριος, ἔστω καὶ ἂν ἀναβῇ μαζὶ μὲ τὸν Μωϋσέα εἰς τὸ ὄρος δὲν θὰ δυνηθῇ νὰ ἴδῃ τὸν Θεὸν κατὰ πρόσωπον, ἀλλὰ μόνον «τὰ ὀπίσω τοῦ Θεοῦ», ὅπως λέγεται εἰς τὴν Ἔξοδον, (33, 20—23). Ἑρμηνεύων τὴν φράσιν ταύτην ὁ Γρηγόριος γράφει: «Ἡ δ' ἔστιν... ἡ ἐν τοῖς κτίσμασι καὶ τοῖς ὑπ' αὐτοῦ προβεβλημένοις καὶ διοικουμένοις μεγαλειότης ἤ, ὡς ὁ θεῖος Δαυῒδ ὀνομάζει μεγαλοπρέπεια. Ταῦτα γὰρ Θεοῦ τὰ ὀπίσθια, ὅσα μετ' ἐκεῖνον ἐκείνου γνωρίσματα ὥσπερ αἱ καθ' ὑδάτων ἡλίου σκιαὶ καὶ εἰκόνες ταῖς σαθραῖς ὄψεσι παραδεικνῦσαι τὸν ἥλιον, ἐπεὶ μὴ αὐτὸν προσβλέπειν οἷόν τε, τῷ ἀκραιφνεῖ τοῦ φωτὸς νικῶντα τὴν αἴσθησιν» (Τοῦτο δηλοῖ τὴν μεγαλειότητα τοῦ Θεοῦ, ἡ ὁποία ἐκδηλώνεται μέσα εἰς ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα ἔχουν τεθῆ ἔμπροσθ' ἀπ' αὐτὸν ὡς προκάλυμμα καὶ τὰ ὁποῖα διοικοῦνται ὑπ' αὐτοῦ. Αὐτὴν τὴν ὀνομάζει ὁ θεῖος Δαυῒδ μεγαλοπρέπειαν. Διότι αὐτὰ εἶναι τὰ ὀπίσθια τοῦ Θεοῦ, ὅσα δηλαδὴ ἔρχονται ἔπειτα ἀπ' αὐτὸν ὡς μέσα διὰ νὰ τὸν γνωρίσωμεν, ὅπως ἀκριβῶς αἱ σκιαὶ καὶ αἱ εἰκόνες τὰς ὁποίας ρίπτει ὁ ἥλιος εἰς τὰ ὕδατα, διὰ τῶν ἀδεβάίων ἀντικατοπτρισμάτων μᾶς δεικνύουν τί εἶναι ὁ ἥλιος. Διότι δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ τὸν προσατενίσωμεν ἀφοῦ νικᾷ διὰ τῆς καθαρότητος τοῦ φωτὸς τὰς αἰσθήσεις). Εἶναι φανερὸν ὅτι τὴν τελευταίαν περὶ ἡλίου εἰκόνα δανείζεται ὁ Γρηγόριος ἀπὸ τὸ δεύτερον κεφάλαιον τοῦ ἑβδόμου βιβλίου τῆς «Πολιτείας» τοῦ Πλάτωνος, ὅπου τὸ ἀγαθὸν παραβάλλεται πρὸς τὸν ἥλιον, τὸν ὁποῖον ὁ ἐκ τοῦ σπηλαίου ἀπελευθερωθεὶς ἄνθρωπος προσβλέπει «ἐν ὕδασι» καὶ «ἐν ἀλλοτρίᾳ ἕδρᾳ». Διὰ τοῦ Χριστιανισμοῦ εἰσήχθη ἡ ἀντίληψις ὅτι ἡ φύσις ὑπερέχει ἀπὸ τὴν τέχνην, διότι ἡ φύσις εἶναι θεῖον ἢ δὲ τέχνη ἀνθρώπινον δημιούργημα. Ὁ Γρηγόριος κατεπολέμησε μετ' ἐπιμονῆς τὴν αἱρετικὴν δοξασίαν τοῦ Εὐνομίου, ὅστις ἠρνεῖτο ὅτι ἐκ τῆς θεωρήσεως τῶν δημιουργημάτων τῆς κτίσεως δυνάμεθα νὰ ὑψωθῶμεν εἰς τὴν ἐπίγνωσιν τοῦ Θεοῦ. Ἐκτὸς τῆς ἐπιδράσεως τῆς πλατωνικῆς φιλοσοφίας σημειοῦται ἐπὶ τοῦ Γρηγορίου ἐπίδρασις καὶ τῶν φιλοσοφικῶν δοξασιῶν τῶν Κυνικῶν.

Ὁ ἐξ Ἀλεξανδρείας κυνικὸς φιλόσοφος Μάξιμος, ἐλθὼν εἰς Κωνσταντινούπολιν, εἶχε συνάψει φιλικὰς σχέσεις μὲ τὸν Γρηγόριον. Κατὰ δὲ τὰς τελευταίας φιλολογικὰς ἐρεύνας, αἵτινες ἐγένοντο ἐπὶ τῶν συγγραμμάτων τοῦ Γρηγορίου, ἐβεβαιώθησαν συχναὶ ἐκ μέρους τῶν Κυνικῶν ἐπιδράσεις. Γενικῶς ἐξεταζόμενος ὡς φιλοσοφικὴ προσωπικότης ὁ Γρηγόριος παρουσιάζει ἦθος ἀνδρὸς ἀγαπῶντος τὴν ἐλευθέραν φιλοσοφικὴν ἔρευναν. Εἰς τὸν πρῶτον θεολογικόν του λόγον γράφει τὰ ἀκόλουθα: «Φιλοσόφει μοι περὶ κόσμου ἢ κόσμων, περὶ ὕλης, περὶ ψυχῆς, περὶ λογικῶν φύσεων βελτιόνων τε καὶ χειρόνων, περὶ ἀναστάσεως, κρίσεως, ἀνταποδόσεως, Χριστοῦ παθημάτων· ἐν τούτοις γὰρ καὶ τὸ ἐπιτυγχάνειν οὐκ ἄχρηστον καὶ τὸ διαμαρτάνειν ἀκίνδυνον». Τὸ χωρίον τοῦτο καταδεικνύει ὅτι εἶναι ὅλως ἀστήρικτος ἡ ἀντίληψις, ἥτις ὑποστηρίζει ὅτι ἡ ἑλληνικὴ χριστιανικὴ φιλοσοφία ἀπέκρουε τὴν ἐλευθέραν τῶν φιλοσοφικῶν προβλημάτων ἔρευναν.

ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ Ο ΝΥΣΣΗΣ (335—394). Οὗτος εἶναι ἡ ἰσχυροτέρα φιλοσοφικὴ διάνοια τῆς ἐποχῆς του. Ἦτο ἀδελφὸς τοῦ Μεγάλου Βασιλείου. Κατ' ἀρχὰς ἤσκησε τὸ ἐπάγγελμα τοῦ ρητοδιδασκάλου, ἔπειτα δὲ κατὰ παρακίνησιν τοῦ Γρηγορίου τοῦ Ναζιανζηνοῦ, ἠκολούθησε τὸ ἱερατικὸν στάδιον, γενόμενος ἐπίσκοπος Νύσσης. Ὡς συγγραφεὺς ἐπέδειξε μεγάλην πολυμέλειαν, διότι ἔγραψεν ἔργα δογματικά, ἑρμηνευτικά, πολεμικὰ κατὰ τῶν αἱρετικῶν, πρακτικά, ρητορικὰ καὶ ἐπιστολάς. Ὁ Γρηγόριος συνεχίζει τὴν παράδοσιν τῆς Ἀλεξανδρινῆς Σχολῆς, στηρίζεται δὲ πολλάκις εἰς τὰς γνώμας τοῦ Ὠριγένους. Τὴν ἀλληγορικὴν ἑρμηνείαν χρησιμοποιεῖ εἰς τὰ ἠθικά του συγγράμματα. Οὕτω π.χ. εἰς τὸ «Περὶ τοῦ βίου Μωϋσέως» σύγγραμμά του ρητῶς λέγει, ὅτι ἡ ἑρμηνεία του θὰ ὑψωθῇ ὑπεράνω τοῦ γραμματικοῦ νοήματος: «Οὐδὲ Σιών, κατὰ τὴν πρόχειρον ἔννοιαν, τὸ θεῖόν ἐστιν οἰκητήριον· ἀλλά τινος λεπτοτέρας ἡμῖν χρεία τῆς διανοίας καὶ ὀξυτέρας τῆς ὄψεως ὡς διϊδεῖν ἐκ τῆς ἱστορίας ποίων Χαλδαίων ἢ Αἰγυπτίων πόρρω γενόμενοι, καὶ ποίας Βαβυλωνίων αἰχμαλωσίας ἀπολυθέντες, τοῦ μακαριστοῦ βίου, ἐπιθησόμεθα» (Ἑλλ. Πατρ. 44, 304) (Οὐδὲ Σιών, ὅπως εἶναι τὸ γραμματικὸν νόημα, σημαίνει τὸ μέρος ὅπου κατοικεῖ ὁ Θεός. Ἀλλὰ μᾶς χρειάζεται κάποια λεπτοτέρα διάνοια, καὶ κάποιος ὀξύτερος ὀφθαλμός, διὰ νὰ διακρίνωμεν ἐκ τῆς ἱστορικῆς ἀφηγήσεως ὁρμώμενοι, ἀπὸ ποίους Χαλδαίους ἢ Αἰγυπτίους πρέπει νὰ ἀπομακρυνθῶμεν καὶ ἀπὸ ποίαν αἰχμαλωσίαν τῶν Βαβυλωνίων νὰ ἀπελευθερωθῶμεν διὰ νὰ φθάσωμεν εἰς τὸν μακαριστὸν βίον). Ὅπου δὲν πραγματεύεται περὶ δογματικῶν προβλημάτων ἀκολουθεῖ τὴν γραμματικὴν καὶ κριτικὴν μέθοδον τῆς σχολῆς τῆς Ἀντιοχείας. Τοῦτο

δηλοῖ ὁ ἴδιος εἰς τὸ ἔργον του «Ἀπολογητικὸς πρὸς Πέτρον τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ περὶ τῆς Ἑξαημέρου», ἔνθα γράφει: «Ταῦτα σοι, ὦ ἄνθρωπε τοῦ Θεοῦ, περὶ τῶν προβληθέντων ἡμῖν ἀπεκρινόμεθα μήτε τι τῆς γραφικῆς λέξεως εἰς τροπικὴν ἀλληγορίαν μεταποιήσαντες, μήτε παριδόντες τι τῶν ἀντιτεθέντων ἡμῖν ἀνεξέταστον· ἀλλ' ὡς ἦν δυνατὸν μενούσης τῆς λέξεως ἐπὶ τῆς ἰδίας ἐμφάσεως, τῷ τῆς φύσεως εἰρμῷ διὰ τῆς θεωρίας τῶν ὀνομάτων ἠκολουθήσαμεν, δι' ὧν τὸ μηδὲ ὑπεναντίως ἔχειν τῶν δοκούντων κατὰ τὴν ἐπιπολαιστέραν ἀνάγνωσιν, ἃ συμφωνεῖν ἀλλήλοις, καθὼς ἦν δυνατὸν ἀπεδείξαμεν» (Ἑλλ. Πατρ. 44, 121) (Ταύτας τὰς ἀποκρίσεις, ὦ ἄνθρωπε τοῦ Θεοῦ, σοῦ ἐδώκαμεν ἐν σχέσει μὲ τὰ προβλήματα, τὰ ὁποῖα μᾶς ἔθεσες, χωρὶς νὰ ἑρμηνεύσωμεν διὰ τῆς ἀλληγορικῆς μεθόδου καμμίαν λέξιν, καὶ χωρὶς νὰ ἀφήσωμεν τίποτε ἀνεξέταστον ἀπὸ τὰ ἀντίθετα ἐπιχειρήματα. Ἀπ' ἐναντίας, λαμβάνοντες τὴν λέξιν εἰς τὴν κυρίαν της σημασίαν, διὰ τῆς συζητήσεως τῆς στηριζομένης ἐπὶ τοῦ λεκτικοῦ νοήματος ἐμείναμεν πιστοὶ εἰς τὴν φυσικὴν σειράν. Διὰ τούτων ἀπεδείξαμεν, ἐφ' ὅσον μᾶς ἦτο δυνατόν, ὅτι ὅσα φαίνονται κατὰ τὴν ἐπιπολαιοτέραν ἀνάγνωσιν νὰ διαφωνοῦν, εἰς τὴν πραγματικότητα δὲν διαφωνοῦν, ἀλλὰ συμφωνοῦν).

Ἐξετάζων τὴν πίστιν ἐν ἀντιπαραβολῇ πρὸς τὴν γνῶσιν, ἀποφαίνεται ὅτι ἡ πίστις, ὅπως διετυπώθη εἰς τὴν Γραφὴν καὶ εἰς τὴν «πατρικὴν παράδοσιν», ἀποτελεῖ τὴν βάσιν καὶ τὸ ἀδιάψευστον κριτήριον τῆς ἀληθείας. Ἡ πίστις εἶναι ἡ μόνη γνῶσις, ἥτις ἐμφανίζεται ὡς ἀνάλογος, ὡς πρὸς τὴν δύναμιν, τὴν ὁποίαν ἔχει ὁ ἄνθρωπος, πρὸς κατανόησιν τοῦ Θεοῦ: «μόνον σύμμετρόν ἐστι τῇ ἡμετέρᾳ κατανοήσει». Ἐὰν θεωρήσωμεν τὴν πίστιν ὡς ἀνωτέραν βαθμίδα γνώσεως, τότε θὰ ἦτο αὕτη ὁμοία πρὸς τὴν εἰδωλολατρικὴν σοφίαν: «οὐδὲν ἂν τῆς ἑλληνικῆς σοφίας διήνεγκεν». Ὁ Θεὸς δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ κατανοηθῇ διὰ τῶν συλλογισμῶν καὶ τῶν μεθόδων, τὰς ὁποίας χρησιμοποιεῖ ἡ ἔρευνα τῆς φύσεως. Ἡ ἐρευνῶσα τὴν φύσιν ἀνθρωπίνη γνῶσις μεταβάλλει τὸ ἐρευνώμενον εἰς ἀντικείμενον, τὸ ὁποῖον ποθεῖ νὰ κατακυριεύσῃ καὶ νὰ μεταβάλῃ εἰς κτῆμα της, ὅπως ὁ ἔμπορος τὸ ἐμπόρευμα: «Ἡ μὲν γὰρ γνῶσις ὡς ἐμπορικήν τινα τὴν διάθεσιν ἔχει», γράφει ὁ Γρηγόριος εἰς τοὺς «Πρὸς Εὐνόμιον Ἀντιρρητικούς» (Ἡ γνῶσις ἐμπνέεται ἀπὸ τὴν διάθεσιν νὰ καταστήσῃ κτῆμα καὶ ἰδιοκτησίαν της τὸ ἀντικείμενον τῆς γνώσεως). Ὁ Γρηγόριος καταπολεμεῖ τὴν στωικὴν περὶ «καταληπτικῆς φαντασίας» θεωρίαν καὶ παρατηρεῖ ὅτι τὸ τοιοῦτον εἶδος τῆς γνώσεως ἐκλαμβανομένης ὡς κατοχῆς, εἶναι ἐκδήλωσις τῆς ἐπιθυμίας πρὸς κτῆσιν καὶ κατοχήν. Ἂν λοιπὸν διατηροῦντες τὴν «ἐμπορικὴν διάθεσιν» προσπαθήσωμεν νὰ προχωρήσωμεν εἰς τὴν γνῶσιν τοῦ Θεοῦ, τὸν μεταβάλλομεν εἰς ἀντικείμενον καὶ περιπίπτομεν εἰς ἀσεβῆ εἰδωλολατρείαν, διότι τὴν ψιλὴν τῆς διανοίας μας σύλληψιν ὑψοῦμεν εἰς εἴδωλον «εἰδωλοποιοῦμεν» τὴν ἰδικήν μας «ὑπόνοιαν». Τυγχάνει ὅλως φανερὸν ὅτι ὁ Γρηγόριος προλαμβάνων τὰς ἀντιλήψεις τῶν νεωτέρων ὑπαρξιστῶν, ἀποκρούει τὴν λεγομένην «ἀντικειμενικοποίησιν», τὴν τάσιν δηλαδή, τὴν ὁποίαν ἔχει ἡ ἀνθρωπίνη διανόησις νὰ ἐκλαμβάνῃ τὰ πάντα ὡς ἀντικείμενα. Ὁ Θεὸς ὅμως, λέγει, δὲν δύναται νὰ καταστῇ ἀντικείμενον τῆς γνώσεως. Εἰς τὸ σύγγραμμά του τὸ ἀναφερόμενον εἰς τὴν ζωὴν τοῦ Μωϋσέως γράφει: «Ἴδιον δὲ γνώρισμα τῆς θείας φύσεώς ἐστι τὸ παντὸς ὑπερκεῖσθαι γνωρίσματος. Ὁ τῶν γινωσκομένων τι τὸν Θεὸν εἶναι οἰόμενος, ὡς παρατραπεὶς ἀπὸ τοῦ ὄντος πρὸς τὸ τῇ καταπληκτικῇ φαντασίᾳ νομισθὲν εἶναι, καὶ ζωὴν οὐκ ἔχει. Τὸ γὰρ ὄντως ὑπερβαίνει τὴν γνῶσιν ἡ ζωοποιὸς φύσις, τὸ καταλαμβανόμενον πάντως ζωὴ οὐκ ἔστιν. Ὁ δὲ μή ἐστι ζωή, παρεκτικὸν γενέσθαι ζωῆς, φύσιν οὐκ ἔχει» (Ἑλλ. Πατρ. 44, 404) (Ἴδιον δὲ γνώρισμα τῆς θείας φύσεως εἶναι τὸ ὅτι κεῖται ὑπεράνω οἱουδήποτε γνωρίσματος. Ἐκεῖνος, ὅστις φαντάζεται ὅτι ὁ Θεὸς συγκαταλέγεται εἰς τὰ ἀντικείμενα τὰ δυνάμενα νὰ γνωρισθοῦν, ἐπειδὴ ἀπομακρύνεται ἀπὸ τὸ πραγματικῶς ὑπάρχον ὃν καὶ καταντᾷ εἰς τὸ ὄν τὸ ὁποῖον ἐμφανίζει ὡς ὑπάρχον ἡ καταπληκτικὴ φαντασία, ἀποστερεῖται τὴν ζωήν. Διότι τὸ ὄντως ὂν εἶναι ἡ ἀληθινὴ ζωή, μέχρις αὐτῆς δὲ δὲν δύναται νὰ φθάσῃ ἡ γνῶσις. Ἀφοῦ λοιπὸν ἡ παρέχουσα τὴν ζωὴν φύσις ὑπερβαίνει τὴν γνῶσιν, ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον δύναται νὰ κατανοήσῃ καὶ νὰ κάμῃ κτῆμα της ἡ γνῶσις, δὲν εἶναι ζωή. Ἐκεῖνο δὲ τὸ ὁποῖον δὲν εἶναι ζωή, ὡς ἐκ τῆς ἰδίας του φύσεως δὲν δύναται νὰ παράσχῃ ζωήν).

Ὁ Γρηγόριος καταπολεμεῖ τοὺς Γνωστικούς, οἵτινες ἐδίδασκον ὅτι διὰ τῆς διανοητικῆς του ἱκανότητας ὁ ἄνθρωπος δύναται νὰ κατανοήσῃ τὸν Θεόν. Τὸν Θεὸν ἐκλαμβάνει ὡς «ζωὴν» καὶ ὡς «φύσιν παρεκτικὴν τῆς ζωῆς». Ἀντιδιαστέλλει δέ, ὅπως καὶ ἡ φιλοσοφία τῆς ζωῆς κατὰ τὴν νεωτέραν ἐποχήν, τὴν ζωὴν ἀπὸ τὴν γνῶσιν. Ἀξιοσημείωτος τυγχάνει ὁ χαρακτηρισμὸς «ἐμπορική», τὸν ὁποῖον δίδει εἰς τὴν γνωστικὴν τοῦ ἀνθρώπου διάθεσιν. Χαρακτηρίζων τοιουτοτρόπως τὴν γνῶσιν, ἔχει ὑπ' ὄψιν του περὶ «καταπληκτικῆς φαντασίας» θεωρίαν τῶν Στωικῶν. Διὰ τοῦτο δὲν εἶναι ὀρθὴ ἡ ἐν τῷ παρατεθέντι ἐκ τοῦ «Πρὸς Εὐνόμιον» χωρίῳ προτιμηθεῖσα ὑπὸ τοῦ Γερμανοῦ φιλολόγου Γιαῖγκερ διάφορος γραφὴ «ἐμπειρικήν». Ὁ Γρηγόριος χρησιμοποιεῖ τὸ ρῆμα «ἐμπορεύομαι» εἰς τὴν σημασίαν τοῦ κατέχω. Χρησιμοποιῶν τοῦτο προκειμένου περὶ τῆς ἀνθρωπίνης γνώσεως, θέλει νὰ δείξῃ ὅτι τὸ ἔσχατον ἐλατήριόν της εἶναι ἡ ἐπιθυμία πρὸς κατοχὴν καὶ ἰδιοποίησιν ἀγαθῶν. Διὰ τοῦτο θεωρεῖ εἰδωλολατρείαν πᾶσαν ἀπόπειραν νὰ κατανοήσωμεν τὸν Θεὸν κατὰ τὸν τρόπον, κατὰ τὸν ὁποῖον κατανοοῦμεν καὶ «καταλαμβάνομεν» τὰ λοιπὰ ἀντικείμενα τῆς γνώσεως. Δὲν δυνάμεθα λοιπὸν νὰ προχωρήσωμεν εἰς τὴν γνῶσιν τοῦ Θεοῦ χρησιμοποιοῦντες τὰς μεθόδους, διὰ τῶν ὁποίων ἐρευνῶμεν τὴν φύσιν «μὴ ἐκ τῶν κάτω φυσιολόγει τὰ ἄνω». Δυνάμεθα μόνον νὰ πλησιάσωμεν πρὸς τὴν ἐπίγνωσιν, ὅτι ὑπάρχει ὁ Θεός, σκεπτόμενοι ἀναλογικῶς ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἔργων του «κατ' ἀναλογίαν εἰς γνῶσιν ἔρχεται τοῦ εἶναι». Ὁ Γρηγόριος, ὅπως καὶ ὁ ἀδελφός του Βασίλειος, ἐπαναλαμβάνει πάντοτε εἰς τὰ συγγράμματά του ὅτι μόνον εἰς τὴν διαπίστωσιν τῆς ὑπάρξεως τοῦ Θεοῦ δυνάμεθα νὰ φθάσωμεν. Διαπιστοῦμεν ὄχι τὴν οὐσίαν αὐτοῦ, τό «τί ἐστί», ἀλλὰ τὴν ὕπαρξίν του, τὸ «ὅτι ἐστί». Ἡ ἀνθρωπίνη ψυχή, ὅταν ἀποκαθαρθῇ διὰ τῆς ἀρετῆς ἀπὸ τὴν σχέσιν της πρὸς τὸν «παχὺν καὶ γεώδη βίον», δὲν παύει νὰ διερευνᾷ καὶ νὰ ἀναζητῇ τὴν ἀρχὴν τῶν ὄντων: «Ἐπειδὰν ἐκ τῶν κάτωθεν πρὸς τὴν τῶν ὑπερκειμένων γνῶσιν ἑαυτὴν ἀνατείνῃ, τὰ τῆς ἐνεργείας αὐτοῦ θαύματα καταλαβοῦσα περαιτέρω προελθεῖν διὰ τῆς πολυπραγμοσύνης οὐ δύναται. Ἀλλὰ θαυμάζει καὶ σέβεται τὸν ὅτι ἐστὶ μόνον δι' ὧν ἐνεργεῖ γινωσκόμενον» (Ἑλλ. Πατρ. 44, 1009) (Ὅταν ἡ ψυχὴ ἀνυψώσῃ τὸν ἑαυτόν της ἀπὸ τὰ γήϊνα πρὸς τὴν γνῶσιν ἐκείνων, τὰ ὁποῖα κεῖται ὑπεράνω τῶν γηΐνων, ἀφοῦ κατανοήσῃ τὰ ἐκ τῆς ἐνεργείας τοῦ Θεοῦ προερχόμενα θαύματα δὲν δύναται διὰ τῆς ἀναζητητικῆς ἐρεύνης νὰ προχωρήσῃ περαιτέρω. Ἀλλὰ θαυμάζει καὶ σέβεται ἐκεῖνον περὶ τοῦ ὁποίου γνωρίζει μόνον ὅτι ὑπάρχει). Εἶναι φανερὸν ὅτι διὰ τὸν Γρηγόριον ἔχει ἀπόλυτον προτεραιότητα ἡ ὕπαρξις «τό ὅτι ἐστίν» ἀπὸ τὴν οὐσίαν «τό τί ἐστιν». Ἡ σύγχρονος ὑπαρξιακὴ φιλοσοφία τοῦ 20οῦ αἰῶνος χρησιμοποιεῖ ὡς θεμελιώδη βάσιν της τὴν προτεραιότητα ταύτην τῆς ὑπάρξεως ἔναντι τῆς οὐσίας. Δὲν χρειάζονται νὰ λεχθοῦν περισσότερα, διὰ νὰ ἐξηγηθῇ διατί εἰς τὴν ἐποχήν μας ὁ Γρηγόριος Νύσσης ἀπέκτησε μίαν ἀναμφισβήτητον ἐπικαιρότητα καὶ διατί τείνει νὰ δημιουργηθῇ σημαντικὴ θρησκευτικὴ καὶ φιλοσοφικὴ κίνησις περὶ τὰ συγγράμματά του. Πρέπει νὰ σημειωθῇ ὅτι ὁ Γρηγόριος, καίτοι ὀπαδὸς τῆς ἀρνητικῆς θεολογίας, δὲν ἐγκρίνει τὸν μυστικισμόν. Δὲν δέχεται ὅτι δι' ἐξαιρετικῶν ψυχικῶν καταστάσεων ὁ ἄνθρωπος ὑψοῦται εἰς τὴν ἑνόρασιν τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ. Μία τοιαύτη ἐπίγνωσις, λέγει, εἶναι δυνατὴ εἰς τὴν μετὰ θάνατον ζωήν, συμφώνως πρὸς τὴν ὑπόσχεσιν τὴν ὁποίαν μᾶς ἔδωκεν ὁ Χριστός: «Ἴσως δὲ κατὰ τὸν αἰῶνα τὸν μέλλοντα, ὅταν παρέλθῃ πᾶν τὸ ὁρώμενον, κατὰ τὸν τοῦ Κυρίου φωνήν, ὅς φησιν: Ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ παρελεύσονται· τὰ δὲ ῥήματά μου οὐ μὴ παρελεύσονται καὶ εἰς ἐκείνην μετέλθωμεν τὴν ζωήν, ἣ ὑπὲρ ὀφθαλμόν τέ ἐστι καὶ ἀκοὴν καὶ διάνοιαν, τότε οὐκέτι ἐκ μέρους διὰ τῶν ἔργων ἐπιγνωσόμεθα τὴν τοῦ ἀγαθοῦ φύσιν ὥσπερ καὶ νῦν· οὐδὲ διὰ τῆς τῶν φαινομένων ἐνεργείας τὸ ὑπερκείμενον νοηθήσεται. Ἀλλ' ἑτέρως καταληφθήσεται πάντως τὸ εἶδος τῆς ἀφράστου μακαριότητος, καὶ ἄλλος τρόπος τῆς ἀπολαύσεως, ὃς νῦν ἐπὶ καρδίαν ἀνθρώπου ἀναβαίνειν φύσιν οὐκ ἔχει. Τέως δὲ νῦν ὅρος τῇ ψυχῇ τῆς τοῦ ἀφράστου γνώσεώς ἐστιν ἡ ἐμφαινομένη τοῖς οὖσιν ἐνέργεια» (Ἑλλην. Πατρ. 44, 1009) (Ἴσως δὲ κατὰ τὸν μέλλοντα αἰῶνα, ὅταν παύσῃ νὰ ὑπάρχῃ πᾶν τὸ ὁρατόν, σύμφωνα μὲ τὴν φωνὴν τοῦ Κυρίου, ὅστις λέγει: «Ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ θὰ παρέλθουν, τὰ λόγια μου ὅμως δὲν θὰ παρέλθουν», καὶ ὅταν μεταφερθῶμεν εἰς ἐκείνην τὴν ζωήν, ἥτις κεῖται ὑπεράνω τοῦ ὀφθαλμοῦ καὶ τῆς ἀκοῆς καὶ τῆς σκέψεως, τότε πλέον δὲν θὰ ἀποκτήσωμεν τὴν ἐπίγνωσιν τῆς φύσεως τοῦ ἀγαθοῦ μερικῶς διὰ τῶν ἔργων, ὅπως τώρα. Οὐδὲ θὰ νοηθῇ διὰ τῆς ἐνεργείας τῶν φαινομένων ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον κεῖται ὑπεράνω ἀπὸ τὰ φαινόμενα. Ἀλλὰ κατ' ἄλλον τρόπον θὰ κατανοηθῇ ἡ μορφὴ τῆς ἀνεκφράστου μακαριότητος, καὶ διαφορετικὸς θὰ εἶναι ὁ τρόπος τῆς ἀπολαύσεως, ὁ ὁποῖος τώρα εἶναι ἀδύνατον νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὴν καρδίαν μας. Μέχρι τῆς στιγμῆς ἐκείνης θὰ εἶναι ὅριον διὰ τὴν ψυχὴν ὡς πρὸς τὴν γνῶσιν τοῦ ἀνεκφράστου ἡ εἰς τὰ φαινόμενα ἐμφανιζομένη ἐνέργεια).

Διὰ τοῦ ἑρμηνευθέντος χωρίου ἀποδεικνύεται ἀναμφισβητήτως, ὅτι ὁ Γρηγόριος δὲν δύναται νὰ συγκαταλεγῇ μεταξὺ τῶν μυστικιστῶν, οἵτινες πιστεύουν ὅτι ὁ ἄνθρωπος καὶ εἰς τὸν ἐπίγειον βίον δύναται νὰ ἴδῃ τὸν Θεὸν κατὰ πρόσωπον. Παραδέχεται ὅτι μόνον διὰ τοῦ Χριστοῦ καὶ τοῦ ἐναρέτου χριστιανικοῦ βίου θὰ δυνηθῇ ἡ ψυχὴ μετὰ θάνατον νὰ ὑψωθῇ εἰς μίαν τοιαύτην ἐνατένισιν. Ὁ ἰσχυρισμὸς συνεπῶς ὅτι ὁ Γρηγόριος εἶναι ὀπαδὸς τοῦ νεοπλατωνικοῦ μυστικισμοῦ, τυγχάνει ὅλως ἀνακριβής.

Καίτοι ὁ Γρηγόριος ἀναγνωρίζει ὡς ὕψιστον κριτήριον τῆς ἀληθείας τὴν πίστιν, δὲν περιφρονεῖ ὅμως καὶ τὰς ἐπιστήμας. Αἱ ἐπιστῆμαι, λέγει, εἶναι κόσμημα, τὸ ὁποῖον ὁ πιστὸς ὀφείλει νὰ ἀφιερώνῃ εἰς τὴν Ἐκκλησίαν: «Τήν τε γὰρ ἠθικὴν καὶ φυσικὴν φιλοσοφίαν, γεωμετρίαν τε καὶ ἀστρονομίαν, καὶ τὴν λογικὴν πραγματείαν, καὶ πάντο ὅσα παρὰ τοῖς ἔξω τῆς Ἐκκλησίας σπουδάζεται, κελεύει ὁ τῆς ἀρετῆς καθηγούμενος παρὰ τῶν ταῦτα πλουτούντων λαβόντα λόγω χρήσεως ὑποδέξασθαι, ὡς ἐν καιρῷ χρησιμευόντων, ὅταν δέῃ τὸν θεῖον τοῦ μυστηρίου ναὸν διὰ τοῦ λογικοῦ πλούτου καλλωπισθῆναι... Ὃ δὴ καὶ νῦν ἐστιν ἰδεῖν γινόμενον. Πολλοὶ τὴν ἔξω παίδευσιν τῇ Θεοῦ Ἐκκλησίᾳ καθάπερ τι δῶρον προσάγουσιν, οἷος ἦν ὁ μέγας Βασίλειος, ὁ καλῶς τὸν Αἰγύπτιον πλοῦτον ἐμπορευσάμενος, κατὰ τὸν τῆς νεότητος χρόνον, καὶ τῷ τοιούτῳ κατακοσμήσας τὴν ἀληθῆ τῆς Ἐκκλησίας σκηνήν» (Ἑλλ. Πατρολ. 44, 360) (Διότι καὶ τὴν ἠθικὴν καὶ τὴν φυσικὴν φιλοσοφίαν καὶ τὴν γεωμετρίαν καὶ τὴν ἀστρονομίαν καὶ τὴν λογικὴν ἐπιστήμην, καὶ ὅλας τὰς σπουδὰς εἰς τὰς ὁποίας καταγίνονται οἱ ἔξω τῆς Ἐκκλησίας, μᾶς διατάσσει ὁ ἀρχηγέτης τῆς ἀρετῆς, ἀφοῦ τὰ λάβωμεν ἀπὸ ἐκείνους, οἵτινες εἶναι πλούσιοι εἰς αὐτὰ νὰ τὰ δεχθῶμεν διὰ νὰ τὰ χρησιμοποιήσωμεν, διότι ὑπάρχουν περιπτώσεις, κατὰ τὰς ὁποίας χρησιμεύουν, ὅταν πρέπῃ ὁ θεῖος τοῦ μυστηρίου ναὸς νὰ καλλωπισθῇ διὰ τοῦ λογικοῦ πλούτου. Τοῦτο δὲ εἶναι δυνατὸν νὰ τὸ ἴδωμεν συμβαῖνον καὶ τώρα. Πολλοὶ τὴν κοσμικὴν παιδείαν τὴν προσφέρουν ὡσὰν δῶρον εἰς τὴν Ἐκκλησίαν τοῦ Θεοῦ ὅπως ὁ μέγας Βασίλειος, ὅστις καλῶς κατὰ τὸν χρόνον τῆς νεότητός του προπαρεσκεύα-

σεν εἰς τὸν ἑαυτόν του τὸν πλοῦτον σοφίας, ἀναλόγου πρὸς ἐκείνην, τὴν ὁποίαν ἀπέκτησε πλησίον τῶν Αἰγυπτίων ὁ Μωϋσῆς. Μὲ αὐτὴν τὴν σοφίαν τὴν ἀληθινὴν σκηνὴν κατεστόλισε τῆς Ἐκκλησίας). Χαρακτηρίζει ἐπίσης τὴν ἠθικὴν καὶ τὴν φυσικὴν φιλοσοφίαν, ἐφ' ὅσον ἤθελον νὰ ἐναρμονισθοῦν μὲ τὰ δόγματα τῆς πίστεως ὡς συζύγους καὶ φίλους τῆς ὑψηλοτέρας, δηλαδὴ τῆς θρησκευτικῆς, ζωῆς. «Καὶ γὰρ ἡ ἠθική τε καὶ φυσικὴ φιλοσοφία γένοιτο ἄν ποτε τῷ ὑψηλοτέρῳ βίῳ σύζυγός τε καὶ φίλη καὶ κοινωνὸς τῆς ζωῆς μόνον εἰ τὰ ἐκ ταύτης κυήματα, μηδὲν ἐπάγοιτο τοῦ ἀλλοφύλου μιάσματος» (Ἑλλ. Πατρολ. 44.336) (Διότι ἡ ἠθικὴ καὶ φυσικὴ φιλοσοφία δύναται νὰ γίνῃ διὰ τὸν ὑψηλότερον βίον σύζυγος καὶ φίλη καὶ συμγεννώμενα τέκνα δὲν συνεπιφέρουν κάτι ἀπὸ τὸ ἀλλόφυλον μίασμα). Ἡ χρησιμότης τῆς λογικῆς καὶ τῆς διαλεκτικῆς διὰ τὸν Γρηγόριον ἔγκειται εἰς τὴν δι' αὐτῶν ἐπιτυγχανομένην διασαφήνισιν καὶ ἐξήγησιν τῶν δογμάτων. Οὐδέποτε εἰς τὰ συγγράμματά του ἀρκεῖται εἰς ἀποφαντικὴν ἔκθεσιν τῶν δογμάτων. Συζητεῖ τὰ ἀντίθετα ἐπιχειρήματα καὶ τείνει εἰς τὸ νὰ φθάσῃ εἰς τὴν «ἀναμφίβολον» γνῶσιν. Τὰ διανοήματά του ἐκθέτει κατὰ τρόπον, ὥστε νὰ κινῆται τὸ πνεῦμα τοῦ ἀναγνώστου εἰς συνεργασίαν. «Ἡμεῖς δέ, καθὼς ἐστι δυνατόν, διὰ στοχασμῶν τινων καὶ εἰκόνων φαντασθέντες τὴν ἀλήθειαν τὸ ἐπὶ νοῦν ἐλθὸν οὐκ ἀποφαντικῶς ἐκτιθέμενα, ἀλλ' ὡς ἐν γυμνασίας εἴδει τοῖς εὐγνώμοσι τῶν ἀκροωμένων προσθήσομεν» (Ἑλλ. Πατρολ. 44, 185) (Ἡμεῖς δέ, συμφώνως πρὸς τὸ δυνατόν, σχεδιάσαντες τὴν ἀλήθειαν διὰ στοχασμῶν τινων καὶ εἰκόνων ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον συνέλαβεν ἡ διάνοιά μας δὲν τὸ ἐκθέτομεν ὑπὸ τύπον ἀνακοινώσεως, ἀλλὰ θὰ τὸ παραθέσωμεν εἰς τοὺς νοήμονας ἀκροατὰς ὑπὸ τὴν μορφὴν γυμνάσματος). Τὰ ἑρμηνευθέντα τεμάχια καταδεικνύουν πόσον στενὸς ἦτο ὁ σύνδεσμος κατὰ τὸν 4ον αἰῶνα τῆς χριστιανικῆς διανοήσεως πρὸς τὴν ἑλληνικὴν φιλοσοφίαν καὶ τὴν ἐπιστήμην. Ὀρθῶς ὁ Γρηγόριος θεωρεῖ ὡς ὑπόδειγμα τῆς νοοτροπίας ταύτης τὸν Μέγαν Βασίλειον. Ὁ Ἑλληνισμὸς καὶ ὁ Χριστιανισμὸς διὰ τῶν ἐκ Καππαδοκίας μεγάλων ἱεραρχῶν, ἔρχεται εἰς ἁρμονικὴν συνάφειαν καὶ δημιουργεῖται οὕτω τὸ ἑλληνοχριστιανικὸν ἀνθρωπιστικὸν πνεῦμα, τὸ ὁποῖον ἐπιδρᾷ καὶ εἰς τὸν Δυτικὸν κόσμον, διὰ μεταφράσεων εἰς τὴν Λατινικὴν τῶν ἔργων τῶν Ἑλλήνων πατέρων.

Ὁ συγκερασμὸς τῶν χριστιανικῶν καὶ ἑλληνικῶν στοιχείων ἐμφανίζεται κατὰ τρόπον ἀναμφισβήτητον εἰς τὸ ἔργον τοῦ Γρηγορίου «Περὶ κατασκευῆς ἀνθρώπου», διὰ τοῦ ὁποίου ἐγένετο ἀρχηγέτης τῆς χριστιανικῆς ἀνθρωπολογίας. Εἰς τὸ σύγγραμμα τοῦτο χρησιμοποιοῦνται καὶ συνδυάζονται στοιχεῖα ἐκ τῆς πλατωνικῆς καὶ ἀριστοτελικῆς φιλοσοφίας, ἀναγόμενα εἰς ἁρμονίαν πρὸς τὴν Ἁγίαν Γραφήν, ἥτις ὁμιλεῖ περὶ δημιουργίας τοῦ κόσμου ἐκ μέρους τοῦ Θεοῦ ἐπὶ τῇ βάσει ὡρισμένου σκοποῦ. Ὁ ἄνθρωπος θεωρεῖται ὡς πλασθεὶς «καθ' ὁμοίωσιν τοῦ Θεοῦ», ἀναζητοῦνται δὲ εἰς τὴν ἀνθρωπίνην ψυχὴν τὰ ἴχνη τῆς τριαδικῆς θεότητος. Ἡ ἀνθρωπίνη ψυχὴ ἐκλαμβάνεται ὡς ὂν κατ' ἐξοχὴν πνευματικόν. Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο εἶναι καταφανὴς ἡ ἀπόστασις τὴν ὁποίαν λαμβάνει ὁ Γρηγόριος ἀπὸ τὰς ἀντιλήψεις τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας, ἥτις δὲν ἠδύνατο νὰ ἀπαλλάξῃ τὴν ψυχὴν ἀπὸ τὴν ἐμπλοκήν της μὲ τὴν ὕλην. Ὁ Ἀριστοτέλης ἐδέχετο ὅτι ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ ψυχῇ ὑπάρχει ὁ ποιητικὸς καὶ ἐνεργητικὸς νοῦς, προσέθετεν ὅμως ὅτι οὗτος εἰσέρχεται εἰς αὐτὴν ἔξωθεν «θύραθεν». Ὁ Γρηγόριος ἀναπτύσσων τὴν περὶ πνευματικοῦ ἀνθρώπου διδασκαλίαν τοῦ Παύλου, θεωρεῖ τὴν ψυχὴν ὡς κατὰ βάσιν ὂν πνευματικόν. Ἡ οὐσία της λέγει, ἔγκειται εἰς τὴν πνευματικότητά της. Τοιουτοτρόπως φθάνει εἰς τὴν καθαρὰν ἔννοιαν τοῦ πνεύματος τοῦ ὑπάρχοντος ἀνεξαρτήτως τῆς ὕλης. Σήμερον ὁ νεώτερος πολιτισμὸς συνηθίζει νὰ χρησιμοποιῇ ποικιλοτρόπως τὴν ἔννοιαν τοῦ πνεύματος. Ὁμιλοῦμεν περὶ ὑποκειμενικοῦ καὶ ἀντικειμενικοῦ πνεύματος, περὶ πνευματικῶν ἐπιστημῶν καὶ περὶ πνευματικῶν ἀνθρώπων. Λησμονοῦμεν δὲ ὅτι διὰ νὰ διασαφηνισθῇ καὶ νὰ ἀποκαθαρθῇ ἡ ἔννοια τῆς πνευματικότητος συνετέλεσε τὰ μέγιστα ὁ Γρηγόριος ὁ Νύσσης. Διὰ τῆς τοιαύτης μεταστροφῆς τῶν ἀντιλήψεων ὁ ἄνθρωπος καὶ ὁ πολιτισμός του ἀπέκτησε, θεωρηθεὶς ὡς ὁμοίωμα τοῦ Θεοῦ, μέγα ἀξίωμα.

Αἱ ἀνθρωπολογικαὶ δοξασίαι τοῦ Γρηγορίου ἐπέδρασαν καὶ ἐπὶ τοῦ Δυτικοῦ κόσμου μὲ μεσάζοντα τὸν Αὐγουστῖνον καὶ ἰδίως μὲ τὸν Ἰωάννην Σκῶτον Ἐριγένην κατὰ τὸν ἕνατον αἰῶνα. Οὗτος ἀνεγίνωσκε τὸν Γρηγόριον εἰς τὸ ἑλληνικὸν πρωτότυπον, παρέλαβε δὲ παρ' αὐτοῦ τὴν περὶ «γενικοῦ καὶ οὐρανίου ἀνθρώπου» θεωρίαν. Ὁ Γρηγόριος διδάσκει ὅτι, ὁ κατ' ἀρχὴν κτισθεὶς ἄνθρωπος, ἀπετέλει πλήρη εἰκόνα τοῦ Θεοῦ. Ὁμοίως δὲ καὶ ὁ ἄνθρωπος, ὅπως θὰ διαμορφωθῇ διὰ τῆς ἀποκαταστάσεως κατὰ τὴν συντέλειαν τοῦ κόσμου θὰ ἀποτελέσῃ πλήρες τοῦ δημιουργοῦ ὁμοίωμα: «Παντὸς ἀγαθοῦ μέτοχον τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν ἐποίησεν. Εἰ γὰρ πλήρωμα μὲν ἀγαθῶν τὸ Θεῖον, ἐκείνου δὲ τοῦτο εἰκὼν· ἆρ' ἐν τῷ πλήρες εἶναι παντὸς ἀγαθοῦ, πρὸς τὸ ἀρχέτυπον ἡ εἰκὼν ἔχει τὴν ὁμοιότητα. Οὐκοῦν ἔστιν ἐν ἡμῖν παντὸς μὲν καλοῦ ἰδέα, πᾶσα δὲ ἀρετὴ καὶ σοφία, καὶ πᾶν ὅ,τιπερ ἐστὶ πρὸς τὸ κρεῖττον νοούμενον. Ἓν δὲ τῶν πάντων καὶ τὸ ἐλεύθερον ἀνάγκης εἶναι καὶ μὴ ὑποζεῦχθαί τινι δυναστείᾳ. Ὁμοίως ἔχει ὁ ἐν τῇ πρώτῃ τοῦ κόσμου κατασκευῇ συναναδειχθεὶς ἄνθρωπος καὶ ὁ κατὰ τὴν τοῦ παντρὸς συντέλειαν γενησόμενος» (Ἔκαμεν ὁ Θεὸς μέτοχον τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν παντὸς ἀγαθοῦ. Διότι ἐὰν τὸ Θεῖον εἶναι τελεία ἀφθονία ἀγαθῶν, ὁ ἄνθρωπος εἶναι εἰκὼν ἐκείνου. Ἆρα τῆς εἰκόνος ἡ ὁμοιότης παραβαλλομένη πρὸς τὸ ἀρχέτυπον συνίσταται εἰς τὸ ὅτι εἶναι καὶ αὐτὴ πλήρης παντὸς ἀγαθοῦ. Ὥστε ὑπάρχει ἐντὸς ἡμῶν ἡ ἰδέα πάσης ὡραιότητος, πᾶσα ἀρετὴ καὶ πᾶσα σοφία καὶ πᾶν ὅ,τι δύναται νὰ θεωρηθῇ ἀνώτερον. Μεταξὺ δὲ ὅλων αὐτῶν τῶν χαρισμάτων ἓν εἶναι καὶ τὸ ὅτι ἡ ψυχὴ εἶναι ἀπηλλαγμένη παντὸς ἀναγκασμοῦ καὶ δὲν ἔχει ζευχθῆ κάτω ἀπὸ τὸν ζυγὸν κανενὸς ἐξαναγκασμοῦ. Εἶναι δὲ ὁ αὐτὸς ὁ κατὰ τὴν πρώτην κατασκευὴν τοῦ κόσμου δημιουργηθεὶς ἄνθρωπος, ὁ ὁποῖος θὰ λάβῃ ὑπόστασιν κατὰ τὴν συντέλειαν τοῦ κόσμου) (Ἑλλ. Πατρολ. 44, 184).

Ὁ οὕτω δημιουργηθεὶς ἄνθρωπος ἐκπίπτει ἐκ τῆς ἀγγελικῆς ταύτης ζωῆς καὶ ἐκβάλλεται ἐκ τοῦ παραδείσου. Ἐπανέρχεται δὲ εἰς τὴν πρώτην του φύσιν διὰ τῆς χάριτος τῆς Ἀναστάσεως: «Ἡ δὲ τῆς ἀναστάσεως χάρις οὐδὲν ἕτερον ἡμῖν ἐπαγγέλλεται, ἢ τὴν εἰς τὸ ἀρχαῖον τῶν πεπτωκότων ἀποκατάστασιν. Ἐπάνοδον γὰρ τίς ἐστι ἐπὶ τὴν πρώτην ζωὴν ἡ προσδοκωμένη χάρις τὸν ἀποβληθέντα τοῦ παραδείσου πάλιν εἰς αὐτὸν ἐπανάγουσα» (Ἡ δὲ χάρις τῆς ἀναστάσεως δὲν μᾶς ὑπόσχεται τίποτε ἄλλο, παρὰ τὴν ἀποκατάστασιν ἐκείνων, οἱ ὁποῖοι ἔχουν ἐκπέσει, εἰς τὴν ἀρχικήν των κατάστασιν. Διότι ἡ προσδοκωμένη χάρις εἶναι ἐπάνοδος εἰς τὴν πρώτην ζωήν, ἡ ὁποία ἐπαναφέρει τὸν ἐκδιωχθέντα ἐκ τοῦ παραδείσου πάλιν εἰς αὐτόν). Τὸ ἑρμηνευθὲν χωρίον μᾶς ὁδηγεῖ εἰς τὴν περὶ Ἀποκαταστάσεως διδασκαλίαν τοῦ Γρηγορίου. Ταύτην ἐκλαμβάνει οὗτος ὡς ἱστορικὸν γεγονός, τὸ ὁποῖον θὰ ἐπισυμβῇ κατὰ τὴν συντέλειαν τοῦ αἰῶνος. Δέχεται τοιουτοτρόπως ὅτι ὁ νῦν ὑπάρχων κόσμος καὶ ἡ ἱστορία του κινοῦνται πρὸς ἓν προκαθωρισμένον τέλος, τὸ ὁποῖον θὰ εἶναι ἡ συνέλευσις τῆς Ἀποκαταστάσεως. Συνεπῶς ἡ ἱστορικὴ ροὴ τῶν ἐγκοσμίων γεγονότων ἔχει ἓν τέρμα, κείμενον ἔξω τῆς περιοχῆς της εἰς τὸν ὁρίζοντα τῆς «μεταϊστορίας», ὅπως συνηθίζουν νὰ λέγουν οἱ ἐρευνηταὶ τῆς φιλοσοφίας τῆς ἱστορίας. Τὸ σημεῖον τοῦτο τῆς διδασκαλίας τοῦ Γρηγορίου, τὸ ὁποῖον ἐνθυμίζει παρομοίας δοξασίας τοῦ Ὠριγένους, δίδει εἰς ὅλον τὸ σύνολον τοῦ συστήματός του ἕνα δραματικὸν τόνον. Ἡ ἐξέλιξις τοῦ σύμπαντος ἀρχίζει μὲ τὴν πτῶσιν καὶ τελειώνει μὲ τὴν Ἀποκατάστασιν, παρεμβάλλεται δὲ ὡς μεσάζουσα καὶ ἀποφασιστικὴ στιγμὴ ἡ ἐνανθρώπησις τοῦ Χριστοῦ καὶ τὸ σταυρικὸν μαρτύριον. Διὰ τῆς πτώσεως ἀπομακρύνεται ἡ ψυχὴ ἀπὸ τὸν Θεόν, δὲν δύναται νὰ κατευθύνῃ τὸ βλέμμα της πρὸς αὐτὸν καὶ ὑποδουλώνεται εἰς τὴν ὕλην καὶ τὴν αἴσθησιν. Διὰ τῆς ἐνανθρωπήσεως, τοῦ μαρτυρίου καὶ τῆς Ἀναστάσεως τοῦ Χριστοῦ ὑπερνικᾶται ἡ δουλεία εἰς τὴν ὕλην καὶ ἀρχίζει νὰ κινῆται ὁ ἄνθρωπος διὰ νὰ ἐπανακτήσῃ τὴν πνευματικότητά του. Ἡ τελικὴ δὲ πνευματοποίησίς του θὰ ἐπέλθῃ διὰ τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος, ὁπότε θὰ πραγματωθῇ ἡ «θέωσις» τοῦ ἀνθρώπου. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον τὸ ἀνθρωπολογικὸν πρόβλημα λύεται διὰ τοῦ Χριστολογικοῦ. Τὸ γεγονὸς τῆς Ἐνανθρωπήσεως, ὁ Θεανθρωπισμὸς σώζει τὴν ἐκπεσοῦσαν ἀνθρωπότητα. Οἱ Ρῶσσοι θεολόγοι τῆς διασπορᾶς καὶ μεταξὺ αὐτῶν ὁ κατὰ τὸ 1948 ἀποθανὼν Νικόλαος Μπερντιάεφ, θεωροῦν τὴν περὶ Ἀποκαταστάσεως διδασκαλίαν τοῦ Γρηγορίου ὡς δυναμένην νὰ ἀναζωογονήσῃ τὸ προφητικὸν πνεῦμα εἰς τοὺς κόλπους τῆς Ὀρθοδόξου Ὁμολογίας.

Ἐκ τῆς γενομένης ἀνωτέρω ἀναπτύξεως καθίστατα φανερὸν ὅτι ὁ Γρηγόριος Νύσσης εἶναι φιλοσοφικὸν πνεῦμα μεγίστης σπουδαιότητος, τὸ ὁποῖον ἤσκησε καὶ ἀσκεῖ ἀκόμη καὶ σήμερον σημαντικώτατην ἐπίδρασιν. Τινὲς ἐκ τῶν ἱστορικῶν τῆς χριστιανικῆς φιλοσοφίας κατατάσσουν τὸν μέγαν τοῦτον στοχαστὴν εἰς τοὺς μυστικιστάς. Ὅπως εἴπαμεν ἀνωτέρω ἡ κατάταξις αὕτη εἶναι ἐσφαλμένη. Καὶ ἐκεῖ ὅπου δέχεται ἑρμηνεύων τὸν μακαρισμὸν «Μακάριοι γὰρ οἱ καθαροὶ τῇ καρδίᾳ ὅτι αὐτοὶ τὸν Θεὸν ὄψονται», τὴν δυνατότητα τῆς «θεωρίας τοῦ ἀγαθοῦ», δὲν λησμονεῖ ὅτι πρόκειται περὶ θεωρήσεως «μιμημάτων». Ἑρμηνεύων τὸν ἀνωτέρω μακαρισμὸν γράφει: «Ὦ ἄνθρωποι, ὅσοις ἐστί τις ἐπιθυμία τῆς τοῦ ὄντος ἀγαθοῦ θεωρήσεως... μὴ ἐκπίπτετε εἰς ἀνελπιστίαν τοῦ μὴ δύνασθαι ἰδεῖν τὸ ποθούμενον. Τὸ γάρ σοι χωρητόν, τῆς τοῦ Θεοῦ καταναοήσεως μέτρον ἐν σοί ἐστιν. Τῶν γὰρ τῆς ἰδίας φύσεως ἀγαθῶν ὁ Θεὸς ἐνετύπωσε τῇ σῇ κατασκευῇ τὰ μιμήματα, οἷον τινὰ κηρὸν σχήματι γλυφῆς προτυπώσας» (Ἑλλ. Πατρολ. 1272 Α) (Ὦ ἄνθρωποι, ὅσοι ἐπιθυμεῖτε νὰ ἴδητε τὸ πραγματικὸν ἀγαθόν, μὴ περιπίπτετε εἰς ἀπελπισίαν, φρονοῦντες ὅτι δὲν δύνασθε νὰ ἴδητε τὸ ποθούμενον. Διότι ὁ Θεὸς ἀπετύπωσεν εἰς τὴν κατασκευὴν τῆς ψυχῆς σας ἀπομιμήσεις τῶν ἀγαθῶν τῆς ἰδικῆς του φύσεως, μορφοποιήσας κατά τινα τρόπον τὴν ψυχὴν ὡσὰν νὰ ἦτο κηὸς δι' ἀναγλύφου σφραγῖδος). Διὰ τῆς καθαρότητος τῆς καρδίας, διὰ τοῦ ἁγιασμοῦ καὶ τῆς ἁπλότητος δύναται ὁ πιστὸς νὰ ἴδῃ τὰ ἀπομιμήματα τῶν θείων ἰδιοτήτων, τὰ ὁποῖα ἐνυπάρχουν εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ ἀνθρώπου. Ἀλλὰ καὶ ἡ τοιαύτη θεώρησις μένει ἁπλοῦν θέαμα μιμημάτων. Ἡ ἀληθὴς ὕψωσις δὲν ἐπιτυγχάνεται μόνον διὰ τῆς θεωρίας τῶν μιμημάτων ἀλλ' ἐπιτελεῖται διὰ τῆς Ἀναστάσεως, ἥτις, ἀρξαμένη ἀπὸ τοῦ Χριστοῦ ἐξαπλοῦται εἰς ὅλην τὴν ἀνθρωπότητα «ἡ ἀρχὴ τῆς Ἀναστάσεως δι' ἑνὸς ἐπὶ πᾶσαν διατείνει τὴν ἀνθρωπότητα». Τὸ ἱστορικὸν ἄρα γεγονὸς τῆς Ἀναστάσεως καὶ οὐχὶ ἡ μυστικιστικὴ θεώρησις συνεπάγεται διὰ τὸν Γρηγόριον τὴν λύσιν τοῦ ἀνθρωπολογικοῦ προβλήματος.

Εἰς στενὸν σύνδεσμον μὲ τὸν Μέγαν Βασίλειον διετέλει καὶ ὁ ἐπίσκοπος Ἰκονίου Ἀμφιλόχιος (330—400), ὅστις ὡς ἐξάγεται ἐκ τῆς ἀλληλογραφίας του μὲ τὸν μέγα ἱεράρχην ἔτρεφε ζωηρὸν ἐνδιαφέρον διὰ τὰ φιλοσοφικὰ ζητήματα (βλέπε μελέτην Κ. Μπόνη «Ἀμφιλόχιος Ἰκονίου καὶ Μέγας Βασίλειος» Θεσσαλονίκη 1949). Πρὸς τὴν διδασκαλίαν τοῦ Γρηγορίου Νύσσης ὁμοιότητας παρουσιάζει καὶ τὸ περιεχόμενον ἀπολογητικοῦ συγγράμματος τοῦ ἐπισκόπου Μαγνησίας Μακαρίου ὑπὸ τὸν τίτλον «Μονογενὴς ἢ ἀποκριτικὸς πρὸς Ἕλληνας περὶ τῶν ἀπορουμένων ἐν τῇ Καινῇ Διαθήκῃ ζητημάτων καὶ λύσεων». Τὸ ἔργον φαίνεται γραφὲν κατὰ τὸ τέλος τοῦ 4ου αἰῶνος. Ἀνασκευάζει πολεμικὸν σύγγραμμα κατὰ τοῦ Χριστιανισμοῦ, ὅπερ δὲν ἀποκλείεται νὰ εἶναι τὸ ὑπὸ τοῦ Πορφυρίου γραφέν. Δύνανται ὅμως τὸ ἀνασκευαζόμενον σύγγραμμα νὰ εἶναι ὁ «Φιλαλήθης», γραφεὶς ὑπὸ τοῦ ἐκ Βιθυνίας Ἱεροκλέους κατὰ τὸ

307—310. Τὸ σύγγραμμα τοῦ Μακαρίου ἦτο γνωστὸν ἐξ ἀποσπασμάτων μέχρι τοῦ 1867, ὁπότε ἀνεκαλύφθη ἐν Ἀθήναις ὑπὸ τοῦ Ἀποστολίδου Κώδιξ περιέχων μέγα μέρος ἐκ τούτου. Ἔκδοσιν τοῦ Κώδικος ἔκαμεν ὁ Γάλλος Μπλοντὲλ κατὰ τὸ 1876. Εἶναι ἀξιοσημείωτος ἡ ἐν αὐτῷ περὶ τῆς ροϊκότητος τοῦ χρόνου ἐκφραζομένη ἀντίληψις. «Εὑρήσεις τὸ σχῆμα τοῦ κόσμου παραγόμενον ὑπὸ τοῦ χρόνου καὶ μεῖνει μὴ δυνάμενον... Αὐτὸν εἰ βούλει τὸν χρόνον φιλοσόφει καὶ εὑρήσεις οὐ παγίως ἑστῶτα, ἀλλὰ ρεύματος δίκην ὀξέως παραγόμενον» (Θὰ εὕρῃς ὅτι τὸ σχῆμα τοῦ κόσμου παρασύρεται ἀπὸ τὸν χρόνον καὶ δὲν δύναται νὰ μείνῃ σταθερόν. Ἐὰν θέλῃς, ἐξέταζε φιλοσοφικῶς τὸν χρόνον καὶ θὰ τὸν εὕρῃς νὰ μὴ παρουσιάζῃ παγίαν στάσιν, ἀλλὰ νὰ παρέρχεται μὲ ταχύτητα). Εἰς ἄλλο χωρίον παραβάλλει τὴν κτίσιν πρὸς γυναῖκα, ἥτις λαμβάνουσα παρὰ τοῦ θείου Λόγου τὴν ζύμην τὴν ἀναμιγνύει μὲ τρεῖς ποσότητας ἀλεύρου, συμβολιζούσας τὸ παρελθόν, τὸ παρὸν καὶ τὸ μέλλον, ἵνα δώσῃ ἰδίαν ποιότητα διὰ τοῦ συγκερασμοῦ τούτου εἰς τὸν αἰῶνα. «Ἐν ἡμῖν ὁ Λόγος κατέμιξεν ἑαυτόν, τὴν οὐσίαν διὰ τῆς κοινωνίας ἡμῶν ἀνακαλούμενος πρὸς τὴν οἰκείαν ἴν' εἴπω τῆς λήξεως ἀρετήν· ὁμοίως τῇ ζύμῃ ἣν λαβοῦσα γυνὴ (ἡ κτίσις δηλαδή) ἐνέκρυψεν εἰς ἀλεύρου σάτα τρία, εἴς τε τὸ παρελθὸν καὶ τὸ ἐνεστὸς τοῦ χρόνου καὶ πρὸς τὸ μέλλον, πρὸς τὸ κεράσαι καὶ ποιῆσαι τὸν αἰῶνα, ἀρχὴν καὶ μέσα καὶ τέλη διορθώσασθαι, σῶμα, πνεῦμα ψυχὴν ἀνδρεῖον ἐκτελέσαι, ὕψος, βάθος, πλάτος σφραγῖσαι τῇ χάριτι» (Ἐνέμιξε τὸν ἑαυτόν του μέσα εἰς ἡμᾶς ὁ Λόγος, διὰ νὰ ἐπαναφέρῃ τὴν οὐσίαν πρὸς τὴν οἰκείαν ἂν ἐπιτρέπεται ἡ ἔκφρασις, κληρονομικὴν ἀρετήν. Ὡσὰν τὴν ζύμην, τὴν ὁποίαν ἀφοῦ λάβῃ ἡ γυνή, δηλαδὴ ἡ κτίσις τὴν κρύπτει μέσα εἰς τρεῖς ποσότητας ἀλεύρου, καὶ εἰς τὸ παρελθὸν καὶ εἰς τὸ παρὸν καὶ εἰς τὸ μέλλον, διὰ νὰ συγκεράσῃ καὶ διὰ νὰ δώσῃ νέαν ποιότητα εἰς τὸν αἰῶνα διὰ νὰ ἀποκαταστήσῃ ἀρχὴν καὶ μέσον καὶ τέλος, νὰ πραγματοποιήσῃ σῶμα, πνεῦμα καὶ ψυχὴν ἀνδρικὴν καὶ διὰ νὰ σφραγίσῃ διὰ τῆς χάριτος ὕψος, βάθος καὶ πλάτος). Βλέπομεν ἐκ τοῦ χωρίου τούτου ὅτι ἡ περὶ τοῦ χρόνου ἀντίληψις μεταρρυθμίζεται. Ὁ χρόνος δὲν θεωρεῖται, ὅπως εἰς τὴν παλαιὰν φιλοσοφίαν, ὡς κυκλικὸς ἀλλ' ὡς εὐθύγραμμος, ἔχων ἀρχὴν καὶ κατευθυνόμενος πρὸς ἓν τέλος.

Εἰς τὸν 4ον αἰῶνα τοποθετεῖται καὶ ὁ Μακάριος ὁ Αἰγύπτιος (300—390). Ἐπ' ὀνόματί του φέρονται 50 «Ὁμιλίαι πνευματικαί». Κατὰ δὲ τὸ 1918 ὁ Μαριὰτ ἐξέδωκε συλλογὴν ἐξ 7 ὁμιλιῶν αἵτινες παρουσιάζονται ὡς ἀνήκουσαι εἰς τὸ αὐτὸ μὲ τὰς λοιπὰς 50 σύνολον. Ἀπὸ φιλοσοφικῆς ἀπόψεως παρουσιάζουν τὸ ἀξιοσημείωτον γνώρισμα αἱ ἐν λόγῳ ὁμιλίαι, ὅτι στηρίζονται ἐπὶ τῶν δεδομένων τῆς στωικῆς φιλοσοφίας. Κατ' αὐτάς, ὅλα τὰ ὄντα, οἱ ἄγγελοι, οἱ δαίμονες καὶ αἱ ψυχαί, κατὰ τὴν σύστασίν των ἀπαρτίζονται ἐξ ὕλης. Ἡ μόνη μὴ ὑλικὴ οὐσία εἶναι ὁ Θεός. Ὅπως καὶ ὁ Γρηγόριος Νύσσης θεωρεῖ τὴν ψυχὴν ὡς πλασθεῖσαν καθ' ὁμοίωσιν τοῦ Θεοῦ συγκειμένην δὲ ἐξ ἑνὸς οὐρανίου μέρους καὶ ἐξ ἑνὸς ἄλλου γηΐνου. Ἡ ἁμαρτία ἐκτοπίζει τὴν θείαν εἰκόνα καὶ τὸ πνεῦμα τῆς ψυχῆς ἑνοῦται μὲ τὸν Σατανᾶν. Ἡ ἀπολύτρωσις τῆς ψυχῆς ἐπέρχεται διὰ τῆς ἐπενεργείας τοῦ Θεοῦ, συνεργοῦντος καὶ τοῦ ἀνθρώπου. Κατὰ τὸ στάδιον τῆς ἀπολυτρώσεως ὑψοῦται ἡ ψυχὴ εἰς τὴν «ἀπάθειαν», τὸν «φωτισμόν», τὴν «ὅρασιν» καὶ τὴν «ἀποκάλυψιν». Ἡ ὑψίστη βαθμὶς εἶναι ἡ «ἔκστασις», διὰ τῆς ὁποίας ἐπιτυγχάνεται ἡ ἕνωσις μετὰ τοῦ Θεοῦ «ἕνωσις καὶ θείωσις». Διὰ νὰ ἐπιτευχθῇ αὕτη ὁ Θεὸς συστέλλεται εἰς τὸ ἐλάχιστον, συγκαταμιγνύεται μὲ τὰς ψυχὰς κατὰ τρόπον, ὥστε αὗται συγχωνεύονται μετὰ τοῦ Χριστοῦ καὶ τοῦ Πνεύματος «εἰς ἓν πνεῦμα καὶ μίαν κρᾶσιν». Ἔχομεν εἰς τὰς ἀντιλήψεις ταύτας συνένωσιν τῶν στωικῶν καὶ νεοπλατωνικῶν ἀντιλήψεων. Ὁμιλεῖ καὶ ὁ Μακάριος περὶ ἐλλάμψεως. «Ἡ τοιαύτη τοῦ πνεύματος ἔλλαμψις, οὐχ οἷον νοημάτων μόνον ἀποκάλυψίς ἐστι καὶ φωτισμὸς χάριτος, ἀλλ' ὑποστατικοῦ φωτὸς ἐν ταῖς ψυχαῖς ὥεδαία καὶ διηνεκὴς ἔλλαμψις» (οὐχὶ μόνον φωτισμός, ἀλὰ σταθερὰ καὶ διαρκὴς ἐν τῇ ψυχῇ ἔλλαμψις φωτὸς καθ' ὑπόστασιν ἀληθοῦς). Ἡ ἔννοια τῆς στωικῆς κράσεως καὶ ἀναμίξεως γίνεται φανερὰ ἐν τῷ κατωτέρῳ χωρίῳ: «Καὶ γὰρ ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς διὰ τοῦτο παραγέγονεν ὥστε τὴν φύσιν ἀλλάξαι καὶ μεταβαλεῖν καὶ ἀνακαινίσαι καὶ ἀνακτίσαι τὴν ψυχὴν ταύτην, τὴν κατεστραμμένην τοῖς πάθεσιν διὰ τὴν παοάβασιν κεράσας τῷ ἰδίῳ αὐτοῦ πνεύματι τῆς θεότητος» (Ὁ Χριστὸς διὰ τοῦτο ἦλθεν εἰς τὸν κόσμον διὰ νὰ ἀλλάξῃ καὶ νὰ μεταβάλῃ τὴν φύσιν καὶ διὰ νὰ ἀνακαινίσῃ καὶ ἀναδημιουργήσῃ αὐτὴν τὴν ψυχήν, ἥτις ὑπεδουλώθη ὑπὸ τῶν παθῶν ἕνεκα τῆς παραβάσεως ἀναμίξας αὐτὴν μὲ τὸ ἰδικόν του πνεῦμα τῆς θεότητος) (βλέπε Ἑλλ. Πατρολ. τόμ. 34).

Ἡ συγχώνευσις ἑλληνικῶν καὶ χριστιανικῶν στοιχείων πρὸς δημιουργίαν ἑνὸς ἑλληνοχριστιανικοῦ ἀνθρωπισμοῦ ἐμφανίζεται καὶ διὰ τοῦ ἐκ Κυρήνης Συνεσίου (370—413). Νεοπλατωνικὸς κατ' ἀρχὰς καὶ μαθητὴς τῆς φιλοσόφου Ὑπατίας, ἠσπάσθη κατόπιν τὸν Χριστιανισμὸν καὶ ἐγένετο ἐπίσκοπος Πτολεμαΐδος. Ἔχει ζωηρὰν συναίσθησιν τῆς ἑλληνικῆς καὶ μάλιστα ἐκ Δωριέων καταγωγῆς του: «Ὦ μοι Κυρήνη ἧς αἱ δημόσιαι κύοβεις μέχρις ἐμοῦ κατάγουσι τὰς ἀφ' Ἡρακλέους διαδοχάς» (Ὦ Κυρήνη, τῆς ὁποίας τὰ δημόσια ἀρχεῖα ἀναγράφουν μέχρις ἐμοῦ τὴν καταγωγὴν τῶν πολιτῶν ἀρχίζουσαι ἀπὸ τὸν Ἡρακλέα). Ἐπολέμησεν ὡς Δωριεὺς στρατιώτης κατὰ τὴν ὑπὸ τῶν Ἰθαγενῶν πολιορκίαν τῆς Κυρήνης καὶ ἀπωλέσθη κατὰ τὴν ἅλωσίν της. Εἰς τὰς δογματικὰς θεολογικὰς του ἀντιλήψεις φαίνεται ἐπηρεαζόμενος ἀπὸ τὰς πλατωνικὰς περὶ ἑνὸς θεωρίας. Ὁ Θεὸς εἶναι ἡ ἑνότης τῶν ἑνοτήτων καὶ ἡ μονὰς τῶν μονάδων, ἐνεργῶν δὲ ἐπὶ τῆς ὕλης παράγει τὸν ἁρμονικῶς διατεταγμένον κόσμον. Δὲν ἀποδέχεται ὅμως τὴν περὶ συντελείας τοῦ αἰῶνος καὶ καταστροφῆς τοῦ κόσμου διδασκαλίαν, ἐγκρίνει δὲ τὴν προϋπαρξιν τῆς ψυχῆς. Εἶναι βαθύπατος γνώστης τῆς ἑλληνικῆς παιδείας ὡς καταφαίνεται ἰδίᾳ ἐκ τῶν «Ἐπιστολῶν» του. Κατείχετο ἀπὸ τὴν ἐπιθυμίαν νὰ ἀναζωογονήσῃ τὰ ἀρχεῖα γράμματα καὶ εἶχε συστήσει σύλλογον ὀνομαζόμενον «Πανελλήνιον», εἰς τὸν ὁποῖον ἀνεγινώσκοντο ἐπιστολαὶ γεγραμμέναι εἰς δόκιμον γλῶσαν. Οἱ διασωθέντες «Ὕμνοι» του μαρτυροῦν ὅτι δὲν τοῦ ἔλειπεν ἡ ποιητικὴ διάθεσις.

Κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ πέμπτου αἰῶνος ἔχει γράψει καὶ ὁ ἐπίσκοπος Ἐμέσης Νεμέσιος τὸ ἔργον του «Περὶ φύσεως ἀνθρώπου». Εἶναι τοῦτο πραγματεία ἀνθρωπολογική, ὁμοιάζουσα πρὸς τὸ «Περὶ κατασκευῆς ἀνθρώπου» σύγγραμμα τοῦ Γρηγορίου Νύσσης. Ἀφορμᾶται ὁ συγγραφεὺς ἀπὸ τῆς ἀντιλήψεως ὅτι ὁ ἄνθρωπος ὡς δημιούργημα τοῦ Θεοῦ, ἔχει τὴν ἀρίστην δυνατὴν σύστασιν καὶ προχωρεῖ εἰς τὴν κατάδειξιν τῶν κυρίων γνωρισμάτων τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως. Εἰς τὸ προοίμιον γράφει ὁ Νεμέσιος: «Τὸν ἄνθρωπον ἐκ ψυχῆς νοερᾶς καὶ σώματος ἄριστα κατεσκευάσθαι καὶ οὔτω καλῶς ὡς οὐκ ἐνδέχεται ἄλλως γενέσθαι καὶ συνεστάναι πολλοῖς καὶ ἀγαθοῖς ἀνδράσιν ἔδοξεν» ("Οτι ὁ ἄνθρωπος κατεσκευάσθη ἀπὸ νοερὰν ψυχὴν καὶ ἀπὸ σῶμα, καὶ ὅτι ἐπλάσθη τόσον καλῶς, ὥστε νὰ μὴ εἶναι δυνατὸν νὰ πλασθῇ καλύτερον, εἶναι γνώμη ἥτις ἐγένετο ἀποδεκτὴ ὑπὸ πολλῶν ἀγαθῶν ἀνδρῶν). Ὡς πρὸς τὴν οὐσίαν τῆς ψυχῆς γίνεται ἀποδεκτὴ ἡ γνώμη τοῦ Πλάτωνος, θεωροῦντος ταύτην ἀσώματον οὐσίαν ἀπορρίπτεται δὲ ἡ ἀριστοτελικὴ δοξασία, ἡ ἐκλαμβάνουσα αὐτὴν ὡς «ἐντελέχειαν» τοῦ σώματος. «Οὐ δύναται τοίνυν ἡ ψυχὴ κατ' οὐδένα τρόπον ἐντελέχεια τοῦ σώματος εἶναι· ἀλλ' οὐσία αὐτοτελὴς ἀσώματος» (Ἑλλ. Πατρ. 40.565). Στηριζόμενος δὲ ἐπὶ τῆς περὶ ἀναμνήσεως πλατωνικῆς θεωρίας, δέχεται ὅτι ἡ ψυχὴ δὲν δημιουργεῖται κατὰ τὴν ὥραν τῆς συλλήψεως τοῦ ἐμβρύου, ἀλλὰ προϋπάρχει, δημιουργηθεῖσα ἐξ ἀρχῆς ὑπὸ τοῦ Θεοῦ (Ἑλλ.. Πατρολ. 40 σελ. 552 καὶ 572). Εἰς ἔντονον βαθμὸν ἀπασχολεῖ τὸν συγγραφέα τὸ πρόβλημα τῆς σχέσεως τῆς ψυχῆς πρὸς τὸ σῶμα, κατὰ τὴν λύσιν δὲ αὐτοῦ ὁ Νεμέσιος φαίνεται ἀκολουθῶν τὸν Ἀμμώνιον τὸν Σακκᾶν, τὸν διδάσκαλον τοῦ Πλωτίνου. Διότι προκειμένου περὶ τοῦ προβλήματος τούτου γράφει τὰ ἀκόλουθα: «Ἀμμώνιος δὲ ὁ διδάσκαλος τοῦ Πλωτίνου τὸ ζητούμενον τοῦτον τὸν τρόπον ἐπελύετο. Ἔλεγε τὰ νοητὰ τοιαύτην ἔχειν φύσιν, ὡς καὶ ἑνοῦσθαι τοῖς δυναμένοις αὐτὰ δέξασθαι, καθάπερ τὰ συνεφθαρμένα, καὶ ἑνούμενα μένειν ἀσύγχυτα καὶ ἀδιάφθορα ὡς τὰ παρακείμενα» (Ἑλλ. Πατρολ. 40.595) (Ὁ δὲ Ἀμμώνιος, ὁ διδάσκαλος τοῦ Πλάτωνος, ἔδιδε τὴν ἀκόλουθον λύσιν εἰς τὸ πρόβλημα: "Ἐλεγεν ὅτι τὰ νοητὰ ἔχουν τοιαύτην φύσιν, ὥστε καὶ νὰ ἑνοῦνται μὲ ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα δύνανται νὰ τὰ δεχθοῦν, ὅπως ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα ὑφίστανται συγχρόνως τὴν φθοράν, καὶ ἑνούμενα νὰ μὴ συγχέωνται καὶ νὰ μὴ ὑφίστανται διαφθοράν, ὅπως συμβαίνει εἰς τὰ σώματα τὰ ὁποῖα εἶναι τοποθετημένα τὸ ἓν πλησίον τοῦ ἄλλου). Ἡ ψυχὴ θεωρεῖται ὡς καθαυτὸ οὐσία «οὐσ'ώδης καθ' ἑαυτήν», παραβάλλεται δὲ πρὸς φῶς, τὸ ὁποῖον σημειώνει τὴν παρουσίαν του εἰς ὅλα ἀνεξαιρέτως τὰ μέρη τῆς ὑπ' αὐτῆς φωτιζομένης περιοχῆς «ἡ δὲ ψυχή, ἀσώματος οὖσα καὶ μὴ περιγραφομένη τόπῳ, ὅλη δι' ὅλου χωρεῖ καὶ τοῦ φωτὸς ἑαυτῆς καὶ τοῦ σώματος καὶ οὐκ ἔστι μέρος φωτιζόμενον ὑπ' αὐτῆς, ἐν ᾧ μὴ ὅλη πάρεστιν» (Ἑλλ. Πατρολ. 40. 597) (Ἡ δὲ ψυχή, ἐπειδὴ εἶναι ἀσώματος καὶ δὲν περιορίζεται ἐντὸς ὡρισμένου τόπου, ὁλόκληρος προχωρεῖ μέσα εἰς ὁλόκληρον τὸ φῶς της καὶ τὸ σῶμα της καὶ δὲν ὑπάρχει μέρος φωτιζόμενον ὑπ' αὐτῆς εἰς τὸ ὁποῖον νὰ μὴ παρευρίσκεται ὁλόκληρος). Ἀλλ' ἡ παραβολή της πρὸς τὸ φῶς οὐδὲν μᾶς δίδει δικαίωμα ἵνα ἐξαγάγωμεν τὸ συμπέρασμα, ὅπως θέλει ὁ Γάλλος Μπρεγιὲ ('Ιστ. Φιλ. 1, 2, 518), ὅτι ὁ Νεμέσιος ἀποδέχεται δοξασίας περὶ ψυχῆς ἀντιτιθεμένας πρὸς τὰς χριστιανικὰς ἀντιλήψεις ἐκτὸς μόνον τῆς προϋπάρξεως. Ὡς κύριον χαρακτηριστικὸν τῆς ψυχῆς ἀναγνωρίζεται ἐν τῷ ἔργῳ τούτῳ τοῦ Νεμεσίου ἡ ζωὴ «ἐκ τούτων οὖν φανερὸν ὅτι δυνάμει τὸ ζῆν οὐ δύναται προσεῖναί τινι, ἀλλὰ πάντως ἐνεργείᾳ. Προηγουμένως γὰρ τὸ εἰδοποιοῦν τὴν ψυχὴν οὐδὲν ἄλλο ἐστίν, ἀλλ' ἢ ἡ ζωή. Τῇ μὲν γὰρ ψυχῇ σύμφυτός ἐστιν ἡ ζωὴ» (Ἑλλ. Πατρολ. 40. 564) (Ἐκ τούτων λοιπὸν εἶναι φανερὸν ὅτι ἡ ζωὴ δὲν εἶναι ἐν «δυνάμει» γνώρισμα τῆς ψυχῆς, ἀλλὰ ὁπωσδήποτε «ἐνεργείᾳ» πραγματικὸν γνώρισμα. Διότι ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον κατὰ κύριον λόγον παρέχει μορφὴν εἰς τὴν ψυχὴν οὐδὲν ἄλλο εἶναι παρὰ ἡ ζωή. Διότι ἡ ζωὴ εἶναι σύμφυτον γνώρισμα τῆς ψυχῆς). Καὶ εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο εἶναι λίαν πιθανὸν ὅτι ἐπηρεάζεται ἐκ διδασκαλιῶν τοῦ Ἀμμωνίου τοῦ Σακκᾶ. Προχωρῶν περαιτέρω ὁ Νεμέσιος μᾶς παρέχει ἔκθεσιν περὶ τῆς λειτουργίας τῶν αἰσθήσεων, περὶ τῶν ψυχικῶν παθῶν, περὶ τῶν βουλητικῶν φαινομένων, περὶ τῆς εἱμαρμένης καὶ τῆς θείας προνοίας. Τὰ θέματα ταῦτα ἀναπτύσσει στηριζόμενος ἐπὶ τῶν δοξασιῶν τῶν παλαιῶν φιλοσόφων. Τὰς φυσιολογικὰς του γνώσεις ἀντλεῖ ἀπὸ τὸν Ἀριστοτέλη καὶ τὸν Γαληνόν, ἔχει ὑπ' ὄψιν του τὰς περὶ «παθῶν» διδασκαλίας τῶν Στωικῶν, τὰς πλατωνικὰς περὶ ψυχῆς ἀντιλήψεις καὶ τὴν περὶ ἡδονῆς διδασκαλίαν τοῦ Ἐπικούρου. Εἶναι φανερὸν ὅτι πρόκειται περὶ εὐρυτάτης συνθέσεως, εἰς τὴν ὁποίαν ἀναχωνεύονται ὑπὸ τὸ πρῖσμα τῶν χριστιανικῶν ἀντιλήψεων, τὰ συμπεράσματα εἰς τὰ ὁποῖα εἶχον φθάσει αἱ ἀνθρωπολογικαὶ ἔρευναι τῶν Ἑλλήνων σοφῶν. Συμμορφώνων ταύτας πρὸς τὸ χριστιανικὸν κήρυγμα, ἐξαίρει ὁ Νεμέσιος ὅτι ἡ ψυχὴ εἶναι ἀσώματος, ἀθάνατος καὶ ἐλευθέρα. Ἡ ἐπίδρασις τοῦ συγγράμματός του ὑπῆρξε μεγάλη καὶ ἐφάμιλλος πρὸς ἐκείνην, τὴν ὁποίαν ἐσημείωσε τὸ ἀντίστοιχον. «Περὶ κατασκευῆς ἀνθρώπου» ἔργον τοῦ Γρηγορίου Νύσσης. Πολλάκις συμβαίνει οἱ μεσαιωνικοὶ συγγραφεῖς νὰ συγχέουν τὰ δύο ταῦτα ἔργα. Αἱ περὶ ψυχικῶν παθῶν ἐκτιθέμεναι ὑπὸ τοῦ Νεμεσίου διδασκαλίαι ἔχουν σημαντικὰς ἐπηρεάσει τὸν Ἰωάννην τὸν Δαμασκηνόν, ἰδίᾳ εἰς τὸ ὑπὸ τὸν τίτλον «Πηγὴ γνώσεως» σύγγραμμά του. Ὁ Νεμέσιος εἰς τὸ περὶ φόβου κεφάλαιον διακρίνει ἓξ εἴδη αὐτοῦ; ὄκνον, αἰδῶ, αἰσχύνην, κατάπληξιν, ἐκ-

πληξιν καὶ ἀγωνίαν. Τὸν ἕκτον τοῦταν βαθμὸν ὁρίζει διὰ τοῦ ἀκολούθου ὁρισμοῦ «ἀγωνία δὲ φόβος διαπτώσεως, τουτέστιν ἀποτυχίας· φοβούμενοι γὰρ ἀποτυχεῖν τῆς πράξεως, ἀγωνιῶμεν» (Ἑλλ. Πατρολ. 689). Τὸν ὁρισμὸν τοῦτον, τὸν ὁποῖον ἔχει παραλάβει ὁ Νεμέσιος ἀπὸ τοὺς Στωικούς, τὸν ἐπαναλαμβάνει εἰς τὴν «Ἔκδοσιν τῆς Ὀρθοδόξου Πίστεως» καὶ ὁ Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνὸς γράφων «ἀγωνία δὲ φόβος διαπτώσεως», ὡς αἰτίαν δὲ προκαλοῦσαν ταύτην διασαφηνίζει τὸν φόβον, τὸν ἀναφερόμενον εἰς τὸ «ἀποτυχεῖν τῆς πράξεως». Τὸ ἔργον τοῦ Νεμεσίου μετεφράσθη εἰς τὴν λατινικὴν ἀπὸ τὸν Ἀλφάνον κατὰ τὸν 11ον αἰῶνα καὶ ἀπὸ τὰν Ἰωάννην τὸν Βουργούνδιον κατὰ τὸν 12ον. Ἡ νεωτέρα ἔρευνα ἠσχολήθη μὲ τὴν ἐξερεύνησιν ἰδίᾳ τῶν πηγῶν, ἐκ τῶν ὁποίων ἀντλεῖ ὁ Νεμέσιος. Περὶ αὐτοῦ ἔγραψε μελέτην γερμανιστὶ ὁ Ἕλλην καθηγητὴς τῆς φιλοσοφίας ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ Ἀθηνῶν Μαργαρίτης Εὐαγγελίδης, ἐκδοθεῖσαν κατὰ τὸ 1882. Ὁ Γερμανὸς φιλόλογος Γιαῒγκερ εἰς πραγματείαν του ὑποστηρίζει ὅτι αἱ πηγαί, ἐξ ὧν ἀντλεῖ ὁ Νεμέσιος ἀνάγονται εἰς τὸν στωικὸν Ποσειδώνιον. Ἡ νεωτάτη ἔρευνα (Χάϊνεμαν) διαβλέπει εἰς τὸ ἔργον του ἐπιδράσεις ἐκ τῆς φιλοσοφίας τοῦ Ἀμμωνίου τοῦ Σακκᾶ.

Εἰς τὴν σχολὴν τῆς Ἀλεξανδρείας ἀνήκει καὶ ὁ Κύριλλος (370—444), διατελέσας πατριάρχης Ἀλεξανδρείας ἀπὸ τοῦ 412 μέχρι τοῦ θανάτου του. Ἔδρασε ζωηρῶς εἰς τοὺς κατὰ τῶν Ἀρειανῶν καὶ Νεστοριανῶν ἀγῶνας, τὸ δὲ ὄνομά του ἀναμιγνύεται καὶ εἰς τὸ τραγικὸν γεγονὸς τῆς κατὰ τὸ 415 ὑπὸ τοῦ φανατικοῦ ὄχλου θανατώσεως τῆς Ὑπατίας. Μεγάλης σημασίας τυγχάνει ἡ συμβολή του ὡς πρὸς τὴν διαμόρφωσιν τῆς χριστιανικῆς ἠθικῆς. Καθώρισε τὴν ψυχολογικὴν ἄποψιν ὑπὸ τὴν ὁποίαν πρέπει νὰ θεωρήσωμεν τὴν ἠθικὴν ζωὴν ἐντὸς τοῦ πλαισίου τῆς χριστιανικῆς πίστεως. Ἡ συμβολή του ὡς πρὸς τὸ ἠθικὸν πρόβλημα τυγχάνει διὰ τὸν ἀνατολικὸν κόσμον ἀντίστοιχος πρὸς τὴν συμβολὴν τὴν ὁποίαν συνεισέφερεν ὁ Αὐγουστῖνος εἰς τὴν Δύσιν. Τὸ φιλοσοφικὸν ὄργανον μὲ τὸ ὁποῖον εἰργάσθη ὁ Κύριλλος ἦσαν αἱ ἀριστοτελικαὶ ἔννοιαι τῆς «ἐνεργείας» καὶ τῆς «ἐντελεχείας». Ὁ Χριστὸς νοεῖται ὑπ' αὐτοῦ ὡς ἐνεργητικὸν «εἶδος» ζωῆς, καὶ ὡς τοιοῦτον ἐπιτελεῖ διὰ τῆς ἀνανθρωπήσεως τὴν σωτηρίαν καὶ τὴν ἀποκατάστασιν τοῦ ἀνθρώπου. Τὸ πρότυπον πάσης ζωῆς εἶναι ὁ Τριαδικὸς Θεός, ἐν τῷ ὁποίῳ ὁ πατὴρ εἶναι ἡ δημιουργικὴ δύναμις, ὁ Λόγος τὸ πρῶτον εἶδος καὶ ἡ κοσμοποιὸς δύναμις, τὸ δὲ Ἅγιον Πνεῦμα, τὸ δεύτερον εἶδος ὅπερ ἄγει τὰ πάντα εἰς τὴν τελείωσιν. Τὰ ἐγκόσμια ὄντα δὲν ἔχουν ἰδίαν αὐθυπαρξίαν ἀλλὰ ὀντοποιοῦνται διὰ τῆς κοσμοποιητικῆς δυνάμεως τοῦ Λόγου. Οἱονδήποτε ἂν ἐξέρχεται ἐκ τῆς δυναμικῆς του καταστάσεως καὶ προχωρεῖ πρὸς τὴν ἐνεργητικὴν διὰ τῆς ἐπενεργείας τοῦ Λόγου. Ὁ ἄνθρωπος συνίσταται ἐκ σωματικοῦ εἴδους καὶ ψυχικοῦ, ἐν τῷ ὁποίῳ διακρίνομεν τὸ λογικόν, τὸ φιλάρετον καὶ τὸ ἀρχικόν. Ὑπεράνω δὲ τῶν τριῶν τούτων ἰδιοτήτων κατεῖχε κατὰ τὴν πρωταρχικήν της κατάστασιν ἡ ψυχὴ καὶ τὸ χαρακτηριστικὸν τῆς «ὁμοιώσεως». Αὕτη ἐνεδυνάμωνε τὸ ἀρχικὸν της τμῆμα κατὰ τρόπον ὥστε νὰ ἀναπτυχθῇ αὕτη ἐντελεχειακῶς καὶ νὰ φθάσῃ εἰς τὴν «ἀφθαρσίαν». Διὰ τοῦ προπατορικοῦ ἁμαρτήματος ἀπωλέσθη ἡ ὁμοίωσις καὶ ἡ ψυχὴ περιέπεσεν εἰς δυναμικὴν κατάστασιν. Ἐγένετο κάτι τὸ ὁποῖον ἠδύνατο νὰ φθάσῃ εἰς τὴν ἐντελέχειαν τῆς ἀφθαρσίας, ἀλλὰ δὲν τὸ κατώρθωνε, διότι διὰ τοῦ προπατορικοῦ ἁμαρτήματος εἶχεν εἰσέλθει εἰς τὸν κόσμον ὁ θάνατος. Αἱ προσπάθειαι διὰ νὰ ἀπαλλαγῇ ὁ ἄνθρωπος ἀπὸ τὴν ἁμαρτίαν αἱ γενόμεναι ὑπὸ τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας καὶ τοῦ Μωσαϊκοῦ νόμου ἀπέβησαν ἄκαρποι. Διὰ τοῦτο ἐνηνθρώπησεν ὁ Χριστός, ὅστις χαρίζει ἐκ νέου τὴν ὁμοίωσιν εἰς τὴν ἐκπεσοῦσαν ψυχήν. Τὴν ὁμοίωσιν πρὸς τὸν Θεόν, ἧτις ἐξασφαλίζει διὰ τὸν ἄνθρωπον τὴν ἀφθαρσίαν, τὴν νοεῖ ὁ Κύριλλος συντελουμένην κατὰ τὸ ἀριστοτελικὸν σχῆμα τῆς μεταβάσεως ἐκ τῆς δυνάμεως πρὸς τὴν ἐντελέχειαν. Διὰ τῆς ἐνεργείας τοῦ Χριστοῦ ἐνεργητικοποιοῦνται αἱ πρὸς σωτηρίαν προδιαθέσεις τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς καὶ ἀποκτᾷ αὕτη ἀφθαρσίαν καὶ ζωὴν ὁμοίαν πρὸς τὴν ζωὴν τοῦ Τριαδικοῦ Θεοῦ. Πρὸς τοῦτο ἀπαιτεῖται ἐκτὸς τῆς ἐνεργείας τῆς χάριτος καὶ ἡ συνεργασία τῆς αὐτονόμου θελήσεως τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ μυστηριακὴ ζωή, καὶ ἰδίᾳ τὸ μυστήριον τῆς εὐχαριστίας, συντελεῖ ὥστε νὰ ἑνωθῶμεν σωματικῶς μὲ τὸν Χριστόν, νὰ γίνωμεν «σύσσωμοι» αὐτοῦ. Διὰ τῆς συγγενείας καὶ τῆς οἰκειότητος μὲ τὸν Χριστόν, οἱ πιστοὶ συναπαρτίζουν μίαν νέαν ἀνθρωπότητα τῆς ὁποίας τὰ μέλη συνδέονται διὰ τῆς πίστεως καὶ τῆς ἀγάπης. Οὕτω ἀπαρτίζεται ἡ Ἐκκλησία ὡς πνευματικὸς ὀργανισμὸς καὶ ὡς πλαίσιον διὰ τὴν τελείωσιν τοῦ ἀνθρώπου. Ἐν αὐτῇ πραγματοποιεῖται ἡ «τελεία μάθησις» καὶ ἀποκτᾶται ἡ βεβαιότης περὶ τῆς σωτηρίας, ἡ «εἴδησις» ὅπως λέγει ὁ Κύριλλος. Ἀλλ' ἡ τελεία ἠθικὴ τελειοποίησις ἐπιτυγχάνεται εἰς τὴν μετὰ θάνατον ζωήν, ἔνθα τὰ πάντα γίνονται πνεῦμα. Βλέπομεν οὕτω ὅτι ὁ Κύριλλος διεσαφήνισε, χρησιμοποιῶν ἐννοίας τῆς ἀριστοτελικῆς φιλοσοφίας, τὴν διαδικασίαν, δι' ἧς ἐπιτυγχάνεται ἡ ἠθικὴ τελειότης. Ἔφθασε νὰ θεωρῇ τὴν Ἐκκλησίαν ὡς ὀργανικὸν πνευματικὸν σύνολον μορφοποιούμενον ὑπὸ τῆς δημιουργικῆς δυνάμεως τοῦ πατρός, τῆς μορφοδοτικῆς ἐπενεργείας τοῦ Υἱοῦ καὶ τῆς ἑνωτικῆς ἑνοποιήσεως τοῦ Πνεύματος. Παρέσχε δὲ ἐπαρκῆ βάσιν διὰ τὴν θεμελίωσιν τῆς κοινωνικῆς χριστιανικῆς ἠθικῆς. Ἐπροφύλαξε προσέτι τὸ θρησκευτικὸν περιεχόμενον τῆς μυστηριακῆς τελετουργίας ἀπὸ τὴν ἐκτροπὴν εἰς τὸν μυστικισμόν. Καθίσταται φανερὸν κατόπιν τούτου ὅτι ἡ ἀντίληψις ἡ βλέπουσα εἰς τὴν χριστιανικὴν φιλοσοφίαν μονομερῆ ἐπικράτησιν τοῦ Πλατωνισμοῦ δὲν συμβιβάζεται μὲ τὰ πράγματα. Ὁ Ἀριστοτέλης παρεῖχε συχνότατα μεγάλη βοήθειαν διὰ τὴν ἑρμηνείαν καὶ ταξιθέτησιν τῶν δογματικῶν ἀληθειῶν καὶ ἐτίθετο τοιουτοτρόπως φραγμὸς εἰς τὰς ἐκ τῶν νεοπλατωνικῶν ἐπιδράσεων προερχομένας τάσεις πρὸς ἐκτροπὴν εἰς μυστικιστικὰς θεωρίας.

ΚΑΙ Ο ΙΩΑΝΝΗΣ Ο ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΣ (345 — 407) μᾶς παρέχει εἰς τὰ συγγράμματά του στοιχεῖα δογματικῆς καὶ ἠθικῆς ἰδίᾳ διδασκαλίας. Ἀλλὰ δὲν ἔχουν γίνει εἰσέτι ἐργασίαι εἰδικαὶ διὰ τὴν συστηματοποίησιν τῶν φιλοσοφικῶν καὶ ἠθικῶν του δοξασιῶν. Εἰς τὰς ἑρμηνευτικὰς ἐργασίας του ἀκολουθεῖ τὴν μέθοδον τῆς ἀντιοχειανῆς σχολῆς ἀποφεύγων τὰς ἀλληγορικὰς ὁμιλίας. Φανερὰ δὲ εἶναι ἡ προτίμησίς του πρὸς τὴν διδασκαλίαν τοῦ Ἀποστόλου Παύλου. Ἄξιον προσοχῆς τυγχάνει τὸ ἐπ' ὀνόματί του φερόμενον ἔργον «Περὶ κενοδοξίας καὶ ὅπως δεῖ τοὺς γονεὰς ἀνατρέφειν τὰ τέκνα» (βλέπε ἔκδοσιν ὑπὸ Δ. Μωραΐτου καὶ μετάφρασιν ὑπὸ Β. Ἐξάρχου). Τελευταῖος ἀντιπρόσωπος τῆς ἀλεξανδρινῆς σχολῆς εἶναι ὁ Θεοδώρητος (395—460), ἐπίσκοπος τῆς ἐν Συρίᾳ πολίχνης Κύρου. Τὸ ἀπὸ φιλοσοφικῆς ἀπόψεως σπουδαῖον ἔργον του εἶναι τὸ ἀπολογητικόν του σύγγραμμα «Ἑλληνικῶν θεραπευτικὴ παθημάτων ἢ εὐαγγελικῆς ἀληθείας ἐξ ἑλληνικῆς φιλοσοφίας ἐπίγνωσις». Στηριζόμενος ἐπὶ τῶν συγγραμμάτων τοῦ Κλήμεντος τοῦ Ἀλεξανδρέως, τοῦ Εὐσεβίου καὶ ἐπὶ τῆς δοξογραφικῆς συλλογῆς τοῦ Ἀετίου, ἐπιχειρεῖ ἀνασκευὴν τῶν ἐναντίον τοῦ Χριστιανισμοῦ προβαλλομένων ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας πολεμικῶν ἐπιχειρημάτων. Ἐκδηλώνει συχνὰ τὴν πρὸς τὴν πλατωνικὴν φιλοσοφίαν προτίμησίν του.

Ἡ νεοπλατωνικὴ χριστιανικὴ φιλοσοφία.

Ἡ ἐπίδρασις τῆς νεοπλατωνικῆς φιλοσοφίας ἐπὶ τοῦ Χριστιανισμοῦ εἶχεν ὡς ἀποτέλεσμα νὰ γραφοῦν τὰ ἀποδιδόμενα εἰς τὸν Διονύσιον τὸν Ἀρεοπαγίτην συγγράμματα. Πρώτην φορὰν ἐγένετο λόγος περὶ αὐτῶν κατὰ τὸ 533 εἰς τὰς μεταξὺ τῶν Ὀρθοδόξων καὶ Σεβηριανῶν γενομένας ἐν Κωνσταντινουπόλει συζητήσεις. Ὁ ὀρθόδοξος ἀρχιεπίσκοπος Ἐφέσου Ὑπάτιος τότε ἐδήλωσεν ὅτι δὲν δέχεται αὐτὰ ὡς γνήσια. Ἀλλὰ κατὰ τοὺς μετέπειτα χρόνους ἔπαυσε πᾶσα περὶ τῆς γνησιότητός των ἀμφιβολία. Μόνον κατὰ τὸν 15ον αἰῶνα ὁ ἀνθρωπιστὴς Λαυρέντιος Βάλλα, ἐπανέφερε καὶ πάλιν τὸ περὶ γνησιότητός των ζήτημα. Ἐπηκολούθησαν μεγάλαι συζητήσεις καὶ ἐγένετο ὑπὸ τῶν ἐρευνητῶν ἀποδεκτὸν ὅτι δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐγράφησαν τὰ συγγράμματα ταῦτα ἀπὸ τὸν Διονύσιον τὸν Ἀρεοπαγίτην, τὸν πιστεύσαντα εἰς τὸν Χριστὸν ἐν Ἀθήναις κατὰ τὸ κήρυγμα τοῦ Παύλου. Ἡ ἐπικρατοῦσα γνώμη εἶναι ὅτι ἐγράφησαν κατὰ τὸ τέλος τοῦ 5ου αἰῶνος. Τοῦτο συνάγεται ἐκ τῆς παρατηρουμένης ἐπ' αὐτῶν ἐπιδράσεως τῶν δοξασιῶν τοῦ νεοπλατωνικοῦ φιλοσόφου Πρόκλου, ἀποθανόντος κατὰ τὸ 485. Τὸ σύνολον τῶν συγγραμμάτων συναπαρτίζεται ἐκ τεσσάρων πραγματειῶν καὶ ἐκ δέκα ἐπιστολῶν. Αἱ πραγματεῖαι φέρουν τοὺς ἀκολούθους τίτλους: 1) «Περὶ τῆς οὐρανίας ἱεραρχίας», 2) «Περὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱεραρχίας», 3) «Περὶ θε.ων ὀνομάτων», 4) «Περὶ μυστικῆς θεολογίας». Ἐκτὸς τῶν τεσσάρων τούτων πραγματειῶν εἰς τὸ σύνολον τῶν συγγραμμάτων του συμπεριλαμβάνονται δύο εἰσέτι ἔργα, τὰ ὁποῖα ἀπωλέσθησαν. Ταῦτα ἦσαν αἱ «Θεολογικαὶ ὑποτυπώσεις» καὶ ἡ «Συμβολικὴ θεολογία».

Εἰς τὰ συγγράμματα τοῦ Διονυσίου γίνεται διάκρισις μεταξὺ μιᾶς «καταφατικῆς» καὶ μιᾶς «ἀποφατικῆς θεολογίας». Ἡ πρώτη χρησιμοποιεῖ καταφατικὰς ἐκφράσεις διὰ νὰ δηλώσῃ τὰ γνωρίσματα τῆς θείας οὐσίας, ὅπως τὰ ἀντιλαμβάνεται ὁ ἄνθρωπος παρατηρῶν τὴν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ δημιουργηθεῖσαν κτίσιν. Ἡ ἀποφατικὴ θεολογία ἀποκρούει πάντα καταφατικὸν προσδιορισμόν, ἐπαφίεται εἰς τὸν θεῖον ἔρωτα καὶ προσπαθεῖ τηροῦσα σιγὴν νὰ ὑψωθῇ εἰς τὴν θεωρίαν τῆς θείας οὐσίας. Ἔκθεσιν τῆς καταφατικῆς θεολογίας περιεῖχε τὸ ἀπολεσθὲν σύγγραμμα «Θεολογικαὶ ὑποτυπώσεις», ὅπως μᾶς πληροφορεῖ ἡ «Μυστικὴ θεολογία» εἰς τὸ 3ον κεφάλαιον: «Ἐν μὲν οὖν ταῖς θεολογικαῖς ὑποτυπώσεσι τὰ κυριώτατα τῆς καταφατικῆς θεολογίας ὑμνήσαμεν· πῶς ἡ θεία καὶ ἀγαθὴ φύσις, ἑνικὴ λέγεται, πῶς τριαδική... πῶς ἐκ τοῦ ἄὐλου καὶ ἀμεροῦς ἀγαθοῦ τὰ ἐγκάρδια τῆς ἀγαθότητος ἐξέφυ φῶτα» (Ἑλλ. Πατρολ. 3, 1054) (Εἰς μὲν τὰς θεολογικὰς ὑποτυπώσεις, μὲ ἐξυμνητικὸν ὕφος ἐξεθέσαμεν τὰ κυριώτερα διδάγματα τῆς καταφατικῆς θεολογίας· ὑπὸ ποίαν ἔννοιαν ἡ θεία καὶ ἀγαθὴ φύσις λέγεται ἑνικὴ καὶ ὑπὸ ποίαν τριαδική· πῶς ἐκ τοῦ ἄὐλου καὶ μὴ ὑποκειμένου εἰς μερισμὸν ἀγαθοῦ ἐξεφύτρωσαν τὰ πλήρη ἐγκαρδιότητος φῶτα τῆς ἀγαθότητος). Ὑπεράνω τῆς θεωρήσεως ταύτης ἵσταται ἡ θεωρία ἡ ἀναφερομένη εἰς τὰ ὀνόματα, τὰ ὁποῖα δύνανται νὰ ἀποδοθοῦν εἰς τὸν Θεόν, ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ὅτι εἶναι δημιουργὸς καὶ τέρμα ὅλων τῶν ὄντων. Τὴν θεωρίαν ταύτην εὑρίσκομεν ἐκτιθεμένην εἰς τὸ σύγγραμμα «Περὶ θείων ὀνομάτων». Εἰς τὸ αὐτὸ κεφάλαιον γράφει ὁ Διονύσιος: «Ἐν δὲ τῷ περὶ τῶν θείων ὀνομάτων, πῶς ἀγαθὸς ὀνομάζεται, πῶς ὤν, πῶς ζωὴ καὶ σοφία, καὶ δύναμις, καὶ ὅσα ἄλλα τῆς νοητῆς ἐστι θεωνυμίας». Εἶναι ἡ πραγματεία αὕτη διασαφήνισις τῶν ἱερῶν ὀνομάτων, τὰ ὁποῖα ἀποδίδονται εἰς τὴν θεότητα. Διότι δὲν πρέπει νὰ ἀποδίδωνται εἰς τὴν θεότητα ἄλλοι χαρακτηρισμοὶ ἐκτὸς ἐκείνων, οἱ ὁποῖοι ἀνεκοινώθησαν διὰ τῶν ἱερῶν λογίων: «Οὐ τολμητέον εἰπεῖν, οὔτε μὴν ἐννοῆσαί τι περὶ τῆς ὑπερουσίου καὶ κρυφίας θεότητος, παρὰ τὰ θειωδῶς ἡμῖν ἐκ τῶν ἱερῶν λογίων ἐκπεφασμένα» (Ἑλλ. Πατρολ. 3, 588) (Δὲν πρέπει νὰ ἀποτολμήσωμεν νὰ εἴπωμεν κάτι ἢ νὰ σκεφθῶμεν περὶ τῆς ὑπερουσίου καὶ ἀποκρύφου θεότητος, ἐκτὸς ἀπὸ ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα μᾶς ἐφανερώθησαν ἀπὸ τὰ ἱερὰ λόγια). Εἰς τὸ ἀπολεσθὲν ἔργον του «Συμβολικὴ Θεολογία» ἔκανε λόγον περὶ τῶν μετωνυμιῶν, τὰς ὁποίας λαμβάνοντες ἀπὸ τῶν αἰσθητῶν τὰς χρησιμοποιοῦμεν προκειμένου περὶ τοῦ Θεοῦ. «Ἐν δὲ τῇ Συμβολικῇ Θεολογίᾳ τίνες αἱ ἀπὸ τῶν αἰσθητῶν ἐπὶ τὰ θεῖα μετωνυμίαι. Τίνες αἱ θεῖαι μορφαί, τίνα τὰ θεῖα σχήματα καὶ μέρη καὶ ὄργανα, τίνες οἱ θεῖοι τόποι καὶ κόσμοι, τίνες οἱ θυμοί, τίνες αἱ λῦπαι

καὶ αἱ μήνιδες». Ἡ ἀποφατικὴ θεολογία ἐκτίθεται εἰς τὴν πραγματείαν «Μυστικὴ Θεολογία». Εἰς τὸ προοίμιον τῆς συγγραφῆς ταύτης ἀναπέμπει εὐχὴν εἰς τὴν Ὑπερούσιον Τριάδα: «Ἴθυνον ἡμᾶς ἐπὶ τήν... ἀκροτάτην κορυφὴν ἔνθα καὶ ἁπλᾶ καὶ ἀπόλυτα καὶ ἄτρεπτα τῆς θεολογίας μυστήρια κατὰ τὸν ὑπέρφωτον ἐγκεκάλυπται τῆς κρυφιομύστου σιγῆς γνόφον, ἐν τῷ σκοτεινοτάτῳ τὸ ὑπερφανέστατον ὑπερλάμποντα, καὶ ἐν τῷ πάμπαν ἀναφεῖ καὶ ἀοράτῳ τῶν ὑπερκάλων ἀγλαϊῶν ὑπερπληροῦντα νόας» (Ὅπου τὰ μυστήρια τῆς θεολογίας ἔχουν καλυφθῆ μέσα εἰς τὸ σκότος τῆς ἀποκρύφου καὶ μυστικῆς σιγῆς, διὰ τῆς σκοτεινότητος ἐκπέμποντα τὴν ὑπερτέραν παντὸς φωτὸς λάμψιν, καὶ διὰ τῆς ὁλοκληρωτικῆς ἐλλείψεως πάσης ἐπαφῆς καὶ ὁράσεως πληροῦντα τοὺς νόας ἀπὸ ὑπερβαινούσας πᾶσαν ὡραιότητα λαμπρότητας).

Συνεχίζων ἀπευθύνει καὶ εἰς τὸν φίλον του Τιμόθεον, εἰς τὸν ὁποῖον ἀφιερώνει τὴν συγγραφήν, τὴν ἀκόλουθον προτροπήν: «Καὶ τὰς αἰσθήσεις ἀπόλειπε καὶ τὰς νοερὰς ἐνεργείας, καὶ πάντα οὐκ ὄντα καὶ ὄντα, καὶ πρὸς τὴν ἕνωσιν ὡς ἐφικτόν, ἀγνώστως ἀνατάθητι τοῦ ὑπὲρ πᾶσαν οὐσίαν καὶ γνῶσιν. Τῇ γὰρ ἑαυτοῦ καὶ πάντων ἀσχέτῳ καὶ ἀπολύτῳ καθαρῶς ἐκστάσει πρὸς τὴν ὑπερούσιον τοῦ θείου σκότους ἄκτῖνα, πάντα ἀφελὼν καὶ ἐκ πάντων ἀπολυθεὶς ἀναχθήσῃ». (Ἐγκατάλειπε καὶ τὰς αἰσθήσεις καὶ τὰς νοερὰς ἐνεργείας καὶ πάντα τὰ αἰσθητὰ καὶ τὰ νοητά, καὶ πάντα καὶ τὰ ὄντα καὶ τὰ μὴ ὄντα, καὶ ἀνύψωνε μὲ ὅλας σου τὰς δυνάμεις τὸν ἑαυτόν σου, ὅσον εἶναι τοῦτο κατορθωτόν, κατὰ τρόπον ἄγνωστον, διὰ νὰ ἑνωθῆς μὲ ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ἵσταται ὑπεράνω πάσης οὐσίας καὶ γνώσεως. Διότι διὰ τῆς καθαρᾶς ἐκστάσεως, ἤτις σὲ ἀπελευθερώνει ἀπὸ πᾶσαν σχέσιν ἀπολύτως μὲ τὸν ἑαυτόν σου καὶ μὲ τὰ ἄλλα ὄντα, ἀφοῦ ἀφαιρέσῃς ὅλα καὶ ἀφοῦ ἀποδεσμευθῆς ἀπὸ ὅλα, θὰ ἀνυψωθῆς εἰς τὴν ὑπερούσιον ἀκτῖνα τοῦ θείου σκότους). Τὸ θεῖον καὶ ὑπερούσιον τοῦτο σκότος τὸ ὀνομάζει ὁ Διονύσιος «θεῖον γνόφον». Ὁ ὑψούμενος εἰς ἐκστατικὴν κατάστασιν, προσθέτει ὁ Διονύσιος, «ἀπολύεται τῶν ὁρωμένων καὶ τῶν ὁρώντων καὶ εἰς τὸν γνόφον τῆς ἀγνωσίας εἰσδύνει τὸν ὄντως μυστικὸν καθ' ὃν ἀπομυεῖ πάσας τὰς γνωστικὰς ἀντιλήψεις, καὶ ἐν τῷ πάμπαν ἀναφεῖ καὶ ἀοράτῳ γίγνεται» (ἀπελευθερώνεται ἀπὸ τὰ ὁρώμενα καὶ ἀπὸ ἐκείνους, οἱ ὁποῖοι τὰ βλέπουν, καὶ βυθίζεται εἰς τὸ πραγματικῶς μυστικὸν σκότος τῆς ἀγνωσίας. Μέσα εἰς αὐτὸ ἀποβάλλει ὅλας τὰς γνωστικὰς ἀντιλήψεις καὶ φθάνει εἰς ἔλλειψιν πάσης ἐπαφῆς καὶ ὁράσεως). Τὸ ἀποτέλεσμα τῆς εἰσδύσεως εἰς τὸ σκότος τῆς ἀγνωσίας εἶναι ἡ ὑπὲρ νοῦν γνῶσις: «Πᾶς ὢν τοῦ ἐπέκεινα, καὶ οὐδενὸς οὔτε ἑαυτοῦ οὔτε ἑτέρου, τῷ παντελῶς δὲ ἀγνώστῳ τῆς πάσης γνώσεως ἀνενεργίας, κατὰ τὸ κρεῖττον ἑνούμενος, καὶ τῷ μηδὲν γιγνώσκειν, ὑπὲρ νοῦν γιγνώσκων» (Ἀνήκει ἐξ ὁλοκλήρου εἰς τὴν ὑπερβαίνουσαν τὰ ὄντα ἀρχήν, δὲν ἀνήκει οὔτε εἰς τὸν ἑαυτόν του οὔτε εἰς κανένα ἄλλον, διὰ τῆς καταπαύσεως δὲ τῆς ἐνεργείας τῆς γνώσεως, ἑνώνεται ὡς πρὸς τὸ ἀνώτερον μέρος του μὲ τὸ ἐξ ὁλοκλήρου ἄγνωστον, καὶ διὰ τῆς ὁλοκληρωτικῆς ἐλλείψεως γνώσεως, ὑψοῦται εἰς τὴν ὑπεράνω τοῦ νοῦ εὑρισκομένην γνῶσιν). Εἶναι φανερὸν ὅτι εὑρισκόμεθα ἐνταῦθα πρὸ τῆς νεοπλατωνικῆς ἐκστάσεως. Ἀξιοσημείωτος εἶναι προσέτι καὶ ὁ διαλεκτικὸς ρυθμὸς τῆς σκέψεως. Ἐπιχειρεῖται διὰ τῆς πλήρους ἀγνωσίας νὰ φθάσωμεν εἰς τὴν ὑπερβατικὴν γνῶσιν. Προϋποτίθεται ἡ μεταφυσικὴ ἑνότης τῶν μελῶν τῆς ἀντιθέσεως, εἰς τὴν ὁποίαν ἡ ὁλοκληρωτικὴ στέρησις τῆς γνώσεως ἀντιμετωπίζεται ἀπὸ τὴν ἀπόλυτον πληρότητα τῆς γνώσεως. Τελικὸς σκοπὸς τῆς ἀνυψώσεως εἶναι ἡ ἕνωσις μέ τὸν Θεόν, ἤτις ἐπιτυγχάνεται διὰ τῆς μυστηριακῆς ζωῆς: «Οὗτός ἐστι τῆς καθ' ἡμᾶς ἱεραρχίας σκοπός, ἡ πρὸς Θεὸν ἡμῶν, ὡς ἐφικτὸν ἀφομοίωσίς τε καὶ ἕνωσις. Ταύτης δέ, ὡς τὰ θεῖα διδάσκει λόγια, τοῖς τῶν σεβασμιωτάτων ἐντολῶν ἀγαπήσεσι καὶ ἱερουργίαις μόνον τευξόμεθα» (Ἑλλη. Πατρολ. 3, 592) (Ὁ σκοπὸς τῆς ἰδικῆς μας ἱεραρχίας εἶναι ἡ πρὸς τὸν Θεόν, ὅσον καὶ κατορθωτόν, ἀφομοίωσις καὶ ἕνωσις. Αὐτήν, ὅπως μᾶς διδάσκουν τὰ θεῖα λόγια, θὰ τὴν ἀποκτήσωμεν μὲ τὴν ἀγάπην πρὸς τὰς σεβασμιωτάτας ἐντολὰς καὶ μὲ τὰς ἱερουργίας). Εἰς τὰ δύο ὑπόλοιπα βιβλία ἐκτίθεται ἡ οὐράνιος ἱεραρχία καὶ ἡ ἀντίστοιχος πρὸς αὐτὴν ἐκκλησιαστική. Εἰς τὸ «Περὶ τῆς οὐρανίας ἱεραρχίας» ἔργον ἐκθέτει τὴν ἱεραρχικὴν τάξιν τῶν ἐπουρανίων δυνάμεων, διαιρῶν τὸ σύνολον αὐτῶν εἰς τρεῖς τριάδας. Εἰς τὸ ὃν κεφάλαιον τοῦ μνημονευθέντος συγγράμματος ἀναγράφονται αἱ ὀνομασίαι τῶν ἐννέα ἱεραρχικῶν τάξεων: «Πᾶσα ἡ θεολογία τὰς οὐρανίους οὐσίας ἐννέα κέκληκεν ἐκφαντορικαῖς ἐπωνυμίαις. Καὶ πρώτην μὲν εἶναί φησι τὴν περὶ τὸν Θεὸν οὖσαν ἀεί, τούς τε ἁγιωτάτους θρόνους καὶ τὰ πολυόμματα καὶ πολύπτερα τάγματα, Χερουβεὶμ Ἑβραίων φωνῇ καὶ Σεραφεὶμ ὠνομασμένα... Δευτέραν δὲ εἶναί φησι, τὴν ὑπὸ τῶν ἐξουσιῶν καὶ κυριοτήτων, καὶ δυνάμεων συμπληρουμένην. Καὶ τρίτην ἐπ' ἐσχάτων τῶν οὐρανίων ἱεραρχῶν, τὴν τῶν ἀγγέλων καὶ ἀρχαγγέλων καὶ ἀρχῶν διακόσμησιν» (Ὅλη ἡ θεολογία τὰς οὐρανίους οὐσίας τὰς ἔχει ὀνομάσει δι' ἐννέα ἐξηγητικῶν ὀνομασιῶν. Καὶ πρώτη μὲν τριὰς λέγει ὅτι εἶναι ἡ περὶ τὸν Θεόν, δηλαδὴ οἱ ἁγιώτατοι θρόνοι καὶ τὰ πολυόμματα καὶ πολύπτερα τάγματα, τὰ ὀνομαζόμενα εἰς τὴν ἑβραϊκὴν γλῶσσαν Χερουβεὶμ καὶ Σεραφείμ. Δευτέρα δὲ εἶναι ἡ συμπληρουμένη ἀπὸ τὰς ἐξουσίας, τὰς κυριότητας καὶ τὰς δυνάμεις. Καὶ τρίτη καὶ τελευταία μεταξὺ τῶν οὐρανίων ἱεραρχιῶν ἡ τάξις τῶν ἀγγέλων καὶ ἀρχαγγέλων καὶ τῶν ἀρχῶν). Εἰς τὸ «Περὶ ἐκκλησιαστικῆς ἱεραρχίας» σύγγραμμά του παραλληλίζει τὴν ἱεραρχίαν τῆς Ἐκκλησίας τριαδικῶς διατεταγμένην πρὸς τὴν οὐρανίαν. Διακρίνει τὴν τάξιν τῶν ἱεραρχῶν, τῶν ἱερέων καὶ τῶν λειτουργῶν (διακόνων): «Ἡ θεία τῶν ἱεραρχῶν τάξις πρώτη μὲν τῶν θεοπτικῶν τάξεων... ἡ δὲ τῶν ἱερέων φωταγωγικὴ τάξις, ἡ δὲ τῶν λειτουργῶν τάξις, ἡ καθαρτικὴ καὶ τῶν ἀνομοίων διακριτική» (Ἑλλ. Πατρολ. 3, 509). Τὴν δευτέραν τριάδα ἀποτελοῦν αἱ τάξεις ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐνεργοῦν οἱ ἱεράρχαι, οἱ ἱερεῖς καὶ οἱ λειτουργοί. Ὥστε δευτέρα τριὰς εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἱεραρχίαν εἶναι αἱ τάξεις τῶν καθαιρομένων (κατηγορουμένων), φωτιζομένων (πιστῶν) καὶ τελειουμένων (κατηγορουμένων), φωτιζομένων (πιστῶν) καὶ τελειουμένων (μοναχῶν). Εἰς τὰς δύο τριάδας ἀντιστοιχεῖ καὶ ἡ τριὰς τῶν μυστηριακῶν πράξεων, συμπληρουμένη ἐκ τοῦ μυστηρίου τῆς συνάξεως, τοῦ μυστηρίου τοῦ μύρου, καὶ τοῦ μυστηρίου τῶν ἱερατικῶν τελειώσεων.

Ἀνάπτυξιν τῶν θεμελιωδῶν ὀντολογικῶν δογμάτων εὑρίσκομεν εἰς τὸ δέκατον τρίτον κεφάλαιον τοῦ «Περὶ θείων ὀνομάτων» συγγράμματος, τὸ ἐπιγραφόμενον: «Περὶ τελείου καὶ Ἑνός». Εἰς αὐτὸ καθορίζει τὴν ἔννοιαν, ὑπὸ τὴν ὁποίαν ὀνομάζεται ὁ Θεὸς τέλειος καὶ εἷς. Καταδεικνύει ἔπειτα ὅτι ἡ ἑνότης ἀποτελεῖ τὴν βάσιν διὰ νὰ ὑπάρξῃ ὁ,τιδήποτε πρᾶγμα. Ὅπως ὅταν ἀρθῇ ἡ ἑνότης αἴρονται τὰ πάντα, κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον αἴρουμένης τῆς ὑπάξεως τοῦ Θεοῦ, αἴρεται ἡ ὕπαρξις ἁπάντων τῶν ὄντων. Ὁ Θεός, προσέτι ἐν τέλει, πρέπει νὰ ἀνυμνῆται καὶ ὡς Εἷς καὶ ὡς Τριάς. Ὡς πρὸς τὴν τελειότητα τοῦ Θεοῦ γράφει τὰ ἀκόλουθα: «Τέλειον μὲν οὖν ἐστιν οὐ μόνον ὡς αὐτοτελές, καὶ καθ' ἑαυτὸ ὑφ' ἑαυτοῦ μονοειδῶς ἀφοριζόμενον... ἀλλ' ὡς ὑπερτελὲς κατὰ τὸ πάντων ὑπερέχον. Καὶ πᾶσαν μὲν ἀπειρίαν ὁρίζον, παντὸς δὲ πέρατος ὑπερηπλωμένον καὶ ὑπὸ οὐδενὸς χωρούμενον ἢ καταλαμβανόμενον» (Τὸ τέλειον δὲν πρέπει νὰ ἐννοηθῇ αὐτοτελές, οὐδὲ νὰ καθορισθῇ δι' ὁρισμοῦ, ὁ ὁποῖος ἀναφέρεται ὁμοιομόρφως εἰς αὐτό. Ἀλλὰ πρέπει νὰ νοηθῇ ὡς ὑπερβαῖνον τὴν τελειότητα, ἐπειδὴ ἔχει ὑπεροχὴν ἐν συγκρίσει πρὸς πάντα. Καθορίζει πᾶσαν ἀπειρότητα, ἔχει ἁπλωθῇ πέραν παντὸς πέρατος, καὶ δὲν χωρεῖ εἰς οὐδὲν πρᾶγμα, οὔτε καταλαμβάνεται ὑπὸ οὐδενός). Ἐν σχέσει μὲ τὴν ἔννοιαν, ὑπὸ τὴν ὁποίαν θεωροῦμεν τὸν Θεὸν ὡς «Ἕν» γράφει τὰ ἀκόλουθα: «Ἕν δὲ ὅτι πάντα ἑνιαίως ἐστὶ κατὰ μιᾶς ἑνότητος ὑπεροχήν, καὶ πάντων ἐστὶ τοῦ ἑνὸς ἀνεκφοιτήτως αἴτιον· οὐδὲν γάρ ἐστι τῶν ὄντων ἀμέτοχον τοῦ ἑνός, ἀλλ' ὥσπερ ἅπας ἀριθμὸς μονάδος μετέχει, καὶ μία δυὰς καὶ δεκὰς λέγεται καὶ ἥμισυ ἕν, καὶ τρίτον καὶ δέκατον ἕν, οὕτω πάντα καὶ πάντων μόριον τοῦ ἑνὸς μετέχει. καὶ τῷ εἶναι τὸ ἓν πάντα ἐστὶ τὰ ὄντα» (Ἕν λέγεται ὁ Θεός, διότι καθ' ἑνιαῖον τρόπον εἶναι τὰ πάντα, καὶ ὑπερέχει ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῆς μοναδικῆς ἑνότητος, καὶ διότι χωρὶς νὰ ἐξέρχεται ἀπὸ τὴν ἑνότητά του, ἀποτελεῖ τὸ αἴτιον τοῦ νὰ εἶναι ὁ,τιδήποτε πρᾶγμα ἕν. Διότι κανὲν πρᾶγμα δὲν εἶναι ἀμέτοχον τοῦ ἑνός, ἀλλὰ ὅπως κάθε ἀριθμὸς ἔχει ὡς μέρος του τὴν μονάδα, κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον λέγομεν διὰ κάτι ὅτι ἀποτελεῖ «μίαν» δυάδα, «μίαν» δεκάδα, «ἕν» δέκατον τρίτον καὶ «ἕν» δεύτερον. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ὁποιοσδήποτε ἀριθμὸς καὶ ὁποιονδήποτε κλασματικὸν μέρος αὐτοῦ ἔχει μετοχὴν εἰς τὸ «ἕν». Καὶ κάθε ὂν εἶναι ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον εἶναι, ἐπειδὴ πρωτίστως ἀποτελεῖ μοναδικὴν ἑνότητα). Ὁ Θεὸς εἶναι τὸ μοναδικὸν τῶν πάντων αἴτιον, καὶ δὲν εἶναι μονὰς ἢ τριὰς ἀπὸ ἐκείνας τὰς ὁποίας ἀντιλαμβάνεται ὁ ἀνθρώπινος νοῦς: «Τὸ δὲ ὑπερούσιον ἓν καὶ τὸ ὂν ἕν, καὶ πάντα ἀριθμὸν ὁρίζει, καὶ αὐτὸ ἐστι, καὶ ἑνὸς καὶ ἀριθμοῦ καὶ παντὸς ὄντος ἀρχὴ καὶ αἰτία καὶ ἀριθμὸς καὶ τάξις. Διὸ καὶ μονὰς ὑμνουμένη καὶ τριὰς ἡ ὑπὲρ πάντα Θεότης, οὐκ ἔστιν οὐδὲ μονὰς οὐδὲ τριὰς ἡ πρὸς ἡμῶν, ἢ ἄλλου τινὸς τῶν ὄντων διεγνωσμένη... οὐδὲ ὄνομα αὐτῆς ἐστιν, οὐδὲ λόγος, ἀλλ' ἐν ἀβάτοις ἐξήρηται» (Τὸ δὲ ὑπὲρ τὴν οὐσίαν ἕν, τὸ ὁποῖον εἶναι καὶ παντὸς ὑπάρχοντος πράγματος καὶ ἀρχὴ καὶ αἰτία καὶ ἀριθμὸς καὶ τάξις. Διὰ τοῦτο, ἂν καὶ ὑμνεῖται ὡς μονὰς καὶ ὡς τριάς, ἡ ὑπεράνω ὅλων κειμένη Θεότης, δὲν εἶναι οὔτε ἡ μονὰς οὔτε ἡ τριὰς τὴν ὁποίαν ἡμεῖς ἢ ἄλλο τι εἶδος δύναται νὰ κατανοήσῃ. Οὐδὲ ὑπάρχει δι' αὐτὴν κάποιο ὄνομα, οὔτε ὑπάρχει δι' αὐτὴν ἔκφρασις. ἀλλ' εἰς ἀπάτητον τόπον ἔχει ἀνατεθῆ). Κατὰ τὸν Διονύσιον καὶ αὐτὸς ὁ χαρακτηρισμὸς τοῦ «ἀγαθοῦ», τὸν ὁποῖον ἀπέδιδεν ὁ Πλάτων εἰς τὴν θεότητα εἶναι ἀνεπαρκής: «Καὶ οὐδὲ αὐτὸ τὸ τῆς ἀγαθότητος, ὡς ἐφαρμόζοντες αὐτῇ, προσφέρομεν, ἀλλὰ πόθῳ τοῦ ἐννοεῖν τι καὶ λέγειν περὶ τῆς ἀρρήτου φύσεως ἐκείνης, τὸ τῶν ὀνομάτων σεπτότερον αὐτῇ πρώτως ἀφιεροῦμεν» (Καὶ αὐτὸ τὸ ὄνομα τῆς ἀγαθότητος δὲν τὸ προσφέρομεν εἰς τὴν Θεότητα, διότι ἔχομεν τὴν ἰδέαν ὅτι προσαρμόζεται πρὸς αὐτήν, ἀλλὰ ἐπειδὴ κινούμεθα ἀπὸ τὸν πόθον νὰ ἐννοήσωμεν καὶ νὰ εἴπωμεν κάτι περὶ τῆς ἀνεκφράστου ἐκείνης φύσεως, τὸ ἀξιοσεβαστότερον ἐξ ὅλων τῶν ὀνομάτων κατ' ἀπόλυτον προτεραιότητα τὸ ἀφιερώνομεν εἰς ἐκείνην). Οἱ χαρακτηρισμοὶ τῆς θείας φύσεως μένουν πάντοτε ἀρνητικοί: «Διὸ καὶ αὐτοὶ τὴν διὰ τῶν ἀποφάσεων ἄνοδον προτετιμήκασιν, ὡς ἐξιστῶσαν τὴν ψυχὴν τῶν ἑαυτῇ συμφύλων, καὶ διὰ πασῶν τῶν θείων νοήσεων ὁδεύουσαν, ἐπ' ἐσχάτων δὲ τῶν ὅλων αὐτῷ συνάπτουσαν, καθ' ὅσον καὶ ἡμῖν ἐκείνῳ συνάπτεσθαι δυνατόν». (Διὰ τοῦτο καὶ οἱ θεολόγοι ἔχουν προτιμήσει τὴν διὰ τῶν ἀποφατικῶν ἀρνήσεων πρὸς τὰ ἄνω ἄνοδον, ἐπειδὴ ἐκτοπίζει τὴν ψυχὴν ἀπὸ τὰ ὁμόφυλά της ὄντα, καὶ τὴν κάμνει νὰ προχωρῇ μέσα ἀπὸ καθαρῶς θείας νοήσεις, εἰς τὸ ἔσχατον δὲ ἄκρον τῆς ὅλης περιοχῆς τῶν ὄντων τὴν φέρει εἰς ἐπαφήν, ἐφ' ὅσον εἶναι δυνατὸν ἡμῖς νὰ λάβωμεν μίαν τοιαύτην ἐπαφὴν μὲ τὸν Θεόν). Εἶναι φανερὸν ὅτι εὑρισκόμεθα ἐνώπιον μιᾶς ἐξ ὁλοκλήρου ἀποφατικῆς διαλεκτικῆς θεολογίας, τῆς ὁποίας ἡ ἐπίδρασις διὰ μέσου τῶν Γερμανῶν μυστικιστῶν τοῦ Μεσαίωνος ἀσκεῖ ἐπίδρασιν ἐπὶ τῆς φιλοσοφίας τοῦ Ἐγέλου.

Τὰ συγγράμματα τοῦ Διονυσίου δὲν ἀποτελοῦν μόνον ἔκθεσιν διαλεκτικῶν ἀποφατικῶν στοχασμῶν. Θερμαίνονται ἀπὸ ζῶσαν θρησκευτικὴν πίστιν καὶ ἔντονον συναισθηματικότητα. Ὁ συγγραφεὺς των ἔχει βαθύτατα θρησκευτικὰ βιώματα καὶ δημιουργεῖ ἀληθινὴν συγκίνησιν. Εἰς αὐτὴν ὀφείλεται ἡ εὐρυτάτη των ἐπίδρασις. Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς εἶναι λίαν ἀξιοπρόσεκτον τὸ τέταρτον κεφάλαιον τοῦ «Περὶ θείων ὀνομάτων» συγγράμματος, εἰς τὸ ὁποῖον γίνεται ἀνάπτυξις «Περὶ ἀγαθοῦ, φω-

τός, καλοῦ ἔρωτος, ἐκστάσεως, ζήλου· καὶ ὅτι τὸ κακὸν οὔτε ὄν, οὔτε ἐξ ὄντος, οὔτε ἐν τοῖς οὖσι». Εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ κεφαλαίου χρησιμοποιεῖ τὴν γνωστὴν πλατωνικὴν παρομοίωσιν παραλληλίζων τὸ ἀγαθὸν πρὸς τὸν ἥλιον: «Καὶ γὰρ ὥσπερ ὁ καθ' ἡμᾶς ἥλιος, οὐ λογιζόμενος ἢ προαιρούμενος, ἀλλ' αὐτῷ τῷ εἶναι φωτίζει πάντα τὰ μετέχειν τοῦ φωτὸς αὐτοῦ κατὰ τὸν οἰκεῖον δυνάμενα λόγον· οὕτω δὴ καὶ τάγαθὸν (ὑπὲρ ἥλιον, ὡς ὑπὲρ ἀμυδρὰν εἰκόνα τὸ ἐξηρημένως ἀρχέτυπον αὐτῇ τῇ ὑπάρξει) πᾶσαν τοῖς οὖσιν ἀναλόγως ἐφίησιν ἐπὶ τῆς ὅλης ἀγαθότητος ἀκτῖνας. Διὰ ταύτας ὑπέστησαν αἱ νοηταὶ καὶ νοεραὶ πᾶσαι καὶ οὐσίαι καὶ δυνάμεις καὶ ἐνέργειαι» ("Οπως ὁ ἰδικός μας ἥλιος χωρὶς νὰ ἐπηρεάζεται ἀπὸ ὑπολογισμὸν καὶ προαίρεσιν, ἀλλ' ἕνεκα τῆς οὐσίας του φωτίζει πάντα ὅσα δύναται να), εἰς ὅλα τὰ ὄντα ἀναλόγως τῆς πρὸς μετοχὴν εἰς τὸ φῶς του, κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ τὸ ἀγαθὸν (τὸ ὁποῖον ὑπερέχει τοῦ ἡλίου, ὅπως ἀκριβῶς ὑπερέχει τὸ ὑψηλὸν ἀρχέτυπον λόγω τῆς πραγματικῆς του ὑπάρξεως ἀπὸ τὴν ἀμυδρὰν εἰκόνα), εἰς ὅλα τὰ ὄντα ἀναλόγως τῆς πρὸς μετοχὴν εἰς τὸ φῶς ἱκανότητός των, ρίπτει τὰς ἀκτῖνας τῆς συνολικῆς του ἀγαθότητος. Διὰ τῶν ἀκτίνων τούτων ἔλαβον ὑπόστασιν πᾶσαι αἱ νοηταὶ καὶ νοεραὶ οὐσίαι καὶ αἱ δυνάμεις καὶ αἱ ἐνέργειαι). Τὸ ἀγαθὸν εἶναι αἰτία τῆς ὑπάρξεως τῶν οὐρανῶν καὶ τῆς κινήσεως τῶν ἀστέρων. Ἐκ τοῦ ἀγαθοῦ προέρχεται τὸ φῶς: «Ἐκ τάγαθοῦ γὰρ τὸ φῶς, καὶ εἰκὼν τῆς ἀγαθότητος». Τὸ ἀγαθὸν «φωτίζει τὰ δυνάμενα πάντα, καὶ δημιουργεῖ καὶ ζωοῖ καὶ συνέχει καὶ τελεσιουργεῖ, καὶ μέτρον ἐστὶ τῶν ὄντων, καὶ αἰών, καὶ ἀριθμός, καὶ τάξις καὶ περιοχὴ καὶ αἰτία καὶ τέλος... Φῶς οὖν νοητὸν λέγεται τὸ ὑπὲρ πᾶν φῶς ἀγαθόν, ὡς ἀκτὶς πηγαία... τὰς νοερὰς ἀνανεάζουσα δυνάμεις». Ἀλλὰ τὸ ἀγαθὸν ἀνυμνεῖται προσέτι καὶ ὡς ὡραῖον: «Τοῦτο τάγαθὸν ὑμνεῖται πρὸς τῶν ἱερῶν θεολόγων καὶ ὡς καλὸν καὶ ὡς κάλλος καὶ ὡς ἀγάπη καὶ ὅσαι ἄλλαι εὐπρεπεῖς εἰσι τῆς καλλοποιοῦ καὶ κεχαριτωμένης ὡραιότητος θεωνυμία» (Τοῦτο τὸ ἀγαθὸν ἀνυμνεῖται ὑπὸ τῶν ἱερῶν θελόγων καὶ ὡς ὡραῖον καὶ ὡς κάλλος καὶ ὡς ἀγάπη καὶ μὲ ὅλας τὰς θείας ὀνομασίας, ὅσαι εἶναι εὐπρεπεῖς καὶ ἀποδίδονται εἰς τὴν ὡραιότητα, ἥτις δημιουργεῖ τὸ κάλλος καὶ εἶναι γεμάτη ἀπὸ χάριν). Τὸ καλὸν νοεῖται ὑπὸ τοῦ Διονυσίου κατὰ τὸν τρόπον μὲ τὸν ὁποῖον περιγράφει ὁ Πλάτων εἰς τὸ «Συμπόσιόν» του. «Καλὸν δὲ ὡς πάγκαλον ἅμα καὶ ὑπέρκαλον, καὶ ἀεὶ ὄν, κατὰ τὰ αὐτὰ καὶ ὡσαύτως καλόν, καὶ οὔτε γιγνόμενον, οὔτε ἀπολλύμενον, οὔτε αὐξανόμενον, οὔτε φθίνον, οὐδὲ τῇ μὲν καλὸν τῇ δὲ αἰσχρόν, οὐδὲ τότε μέν, τότε δὲ οὔ» (Τὸ δὲ καλὸν πρέπει νὰ νοηθῇ συγχρόνως ὡς ἐγκλεῖον πᾶσαν ὡραιότητα καὶ κείμενον ὑπεράνω πάσης καλλονῆς, καὶ ὡς αἰώνιος ὑπάρχον, καὶ κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον χωρὶς καμμίαν ἀπολύτως διαφορὰν καλόν, χωρὶς οὔτε νὰ ὑπόκειται εἰς γένεσιν οὔτε εἰς φθοράν, οὔτε νὰ ὑπόκειται εἰς γένεσιν οὔτε εἰς φθοράν, οὔτε εἰς αὔξησιν οὔτε εἰς ἐλάττωσιν, οὔτε ἀπὸ αὐτὴν μὲν τὴν ἄποψιν καλόν, ἀπὸ ἐκείνην δὲ ὄχι, οὔτε ἄλλοτε μὲν καλὸν καὶ ἄλλοτε ὄχι). Τὸ ὡς καλὸν νοούμενον ἀγαθόν, ἀποτελεῖ τὸ ποιητικὸν αἴτιον τῆς δημιουργίας τοῦ σύμπαντος. Ὅπως δὲ ὁ Ἀριστοτέλης εἰς τὸ ὑπὸ στοιχεῖον Λ βιβλίον τῶν «Μετὰ τὰ φυσικά», λέγει ὅτι ὁ Θεὸς ὡς «κινοῦν ἀκίνητον» προκαλεῖ τὴν κίνησιν διὰ τοῦ ἔρωτος· «κινεῖ δ' ὡς ἐρώμενον», ὁμοίως καὶ ὁ Διονύσιος θεωρεῖ τὸ θεῖον ὂν ὡς προκαλοῦν τὴν κίνησιν διὰ τοῦ ἔρωτος: «Καὶ ἀρχὴ πάντων τὸ καλὸν ὡς ποιητικὸν αἴτιον, καὶ κινοῦν τὰ ὅλα καὶ συνέχον τῷ τῆς οἰκείας καλλονῆς ἔρωτι· καὶ πέρας πάντων καὶ ἀγαπητὸν ὡς τελικὸν αἴτιον· τοῦ γὰρ καλοῦ ἕνεκα πάντα γίγνεται καὶ παραδειγματικὸν ὅτι κατ' αὐτὸ πάντα ἀφορίζεται» (Καὶ ἀρχὴ πάντων εἶναι τὸ καλόν, ἐνεργοῦν ὡς ποιητικὸν αἴτιον· καὶ κινεῖ τὸ σύμπαν καὶ τὸ συνέχει διὰ τοῦ ἔρωτος τοῦ ἀναφερομένου εἰς τὴν ἰδικήν του καλλονήν. Καὶ εἶναι πέρας τῶν πάντων καὶ στόχος τῆς ἀγάπης, ἐνεργοῦν ὡς τελικὸν αἴτιον· διότι ὅλα γίνονται, ἐπειδὴ ἐπιδιώκεται τὸ καλόν, καὶ ἐνεργεῖ καὶ ὡς παραδειγματικὸν (δηλαδὴ παρέχον τὴν ὑποδειγματικὴν μορφήν) αἴτιον, διότι πάντα καθορίζονται ὡς πρὸς τὴν μορφὴν των ἔχοντα αὐτὸ ὡς πρότυπον). Ἡ χρῆσις τῶν ὅρων «τελικόν», «ποιητικόν», «παραδειγματικόν» αἴτιον καταδεικνύει ὅτι ὁ συγγραφεὺς γνωρίζει νὰ χειρίζεται καλῶς καὶ τὴν περὶ τεσσάρων αἰτίων θεωρίαν τοῦ Ἀριστοτέλους. Τὸ καλόν, προσθέτει, εἶναι καὶ ἀντικείμενον ἔρωτος καὶ ἀγάπης, δημιουργεῖ τὴν μεταξὺ τῶν ὄντων ἐπικοινωνίαν, γίνεται δὲ ἀφορμὴ καὶ τῆς προνοίας τῶν ἀνωτέρων ὄντων σχετικῶς μὲ τὰ κατώτερα: «Πᾶσαν οὖν ἐστι τὸ καλὸν καὶ ἀγαθόν, ἑφετὸν καὶ ἐρατόν, καὶ ἀγαπητόν· καὶ δι' αὐτὸ καὶ αὐτοῦ ἕνεκα, καὶ τὰ ἧττω τῶν κρείττω ἐπιστρεπτικῶς ἐρῶσι, καὶ κοινωνικῶς τὰ ὁμόστοιχα τῶν ὁμοταγῶν, καὶ τὰ κρείττω τῶν ἡττόνων προνοητικῶς καὶ αὐτὰ ἑαυτῶν ἕκαστα συνεπτικῶς» (Εἰς ὅλα λοιπὸν τὰ ὄντα τὸ καλὸν εἶναι καὶ ἀγαθόν, καὶ ἀντικείμενον ἐφέσεως καὶ ἔρωτος καὶ ἀγάπης. Καὶ δι' αὐτὸ (τὸ καλόν) καὶ ἕνεκα αὐτοῦ καὶ τὰ κατωτέρας τάξεως ὄντα ἔχουν ἔρωτα πρὸς τὰ ἀνωτέρας τάξεως ὄντα καὶ ἐπιστρέφουν πρὸς αὐτά, καὶ τὰ εἰς τὸ αὐτὸ ἐπίπεδον τῆς ἀξίας ὄντα ἐκδηλώνουν πρὸς τὰ ὄντα τῆς ἰδικῆς των τάξεως κοινωνικὸν ἔρωτα, καὶ τὰ ἀνωτέρας τάξεως ὄντα ἔχουν ἔρωτα πρὸς τὰ κατώτερά των ἐκδηλωνόμενον διὰ τῆς προνοίας, καὶ ἕκαστον ἐκ τῶν ὄντων ἔχει ἔρωτα πρὸς τὸν ἑαυτόν του ἐκδηλωνόμενον διὰ τῆς φροντίδος διὰ τὴν συνοχὴν καὶ τὴν διαφύλαξιν τοῦ ἑαυτοῦ των). Ὁ ἴδιος δὲ ὁ Θεὸς περιγράφεται ὡς κατεχόμενος ὑπὸ ἔρωτος πρὸς τὰ πάντα: «Καὶ αὐτὸς ὁ πάντων αἴτιος δι' ἀγαθότητος ὑπερβολὴν πάντων ἐρᾷ, πάντα ποιεῖ, πάντα τελειοῖ, πάντα συνέχει, πάντα ἐπιστρέφει, καὶ ἔστι καὶ ὁ θεῖος ἔρως ἀγαθὸς ἀγαθοῦ διὰ τὸ ἀγαθόν. Αὐτὸς γὰρ ὁ ἀγαθοεργὸς τῶν ὄντων ἔρως, ἐν τἀγαθῷ καθ' ὑπερβολὴν προϋπάρχων, οὐκ εἴασεν αὐτὸν ἄγονον ἐν ἑαυτῷ μένειν, ἐκίνησε δὲ αὐτὸν εἰς τὸ πρακτικεύεσθαι κατὰ τὴν ἀπάντων γεννητικὴν ὑπερβολήν» (Καὶ αὐτός, ὅστις εἶναι αἴτιος πάντων, λόγῳ τῆς ἀγαθότητός του, ἥτις ὑπερβαίνει πᾶν μέτρον, ἔχει ἔρωτα πρὸς τὰ πάντα, τὰ πάντα δημιουργεῖ, τὰ πάντα ἀποτελειώνει καὶ συγκρατεῖ τὰ πάντα τὰ κάμνει νὰ ἐπιστρέφουν πρὸς τὸν ἑαυτόν του. Καὶ ὁ θεῖος ἔρως εἶναι ἀγαθός, ἀναφέρεται εἰς ἀγαθόν, ἕνεκα τοῦ ἀγαθοῦ. Διότι αὐτὸς ὁ ἀγαθὸς τῶν ὄντων ἔρως, ἐπειδὴ προϋπάρχει μέσα εἰς τὸ ἀγαθόν, δὲν ἄφησε τὸν αἴτιον τῶν πάντων νὰ μένῃ χωρὶς δημιουργικότητα μέσα εἰς τὸν ἑαυτόν του, τὸν παρεκίνησε δὲ νὰ ἐκδηλώσῃ πρακτικὴν ἐνέργειαν συμφώνως πρὸς τὴν ὑπερβαίνουσαν πᾶν ὅριον δημιουργικὴν τῶν πάντων δύναμίν του). Αἱ σκέψεις αὗται ἀποτελοῦν τὸ τέρμα μακρᾶς ἱστορικῆς ἀνελίξεως, ἥτις ἀρχίζουσα μὲ τὸν Ἔρωτα τοῦ Ἡσιόδου καὶ τοῦ Παρμενίδου καὶ ὑψουμένη εἰς τὴν ἔννοιαν τοῦ πλατωνικοῦ ἀγαθοῦ, εὑρίσκει τρόπον νὰ ἐκχριστιανισθῇ καὶ νὰ θεωρηθῇ χαρακτηριστικὸν τῆς θείας οὐσίας.

Ὁ συγγραφεὺς γνωρίζει ὅτι ἡ χρησιμοποίησις τῆς ἐννοίας τοῦ ἔρωτος ἠδύνατο νὰ σκανδαλίσῃ τοὺς πιστούς. Διὰ τοῦτο εἰς τὸ ἐνδέκατο κεφάλαιον προσάγει χωρίον ἐκ τῆς Γραφῆς (Παροιμιῶν 4, 6) εἰς τὸ ὁποῖον χρησιμοποιεῖται ἡ λέξις ἔρως. «Ἀκουέτωσαν οἱ τὴν ἔρωτος ἐπωνυμίαν διαβάλλοντες. Ἐράσθητι αὐτῆς, φησιν, καὶ τηρήσει σε· περιχαράκωσον αὐτὴν καὶ ὑψώσει σε· τίμησον αὐτὴν ἵνα σὲ περιλάβῃ». ("Ας ἀκούσουν ἐκεῖνοι οἱ ὁποῖοι διαβάλλουν τὸ ὄνομα ἔρως τί λέγει ἡ Γραφή: Γίνου ἐραστὴς αὐτῆς καὶ θὰ σὲ φυλάξῃ. Περιχαράκωσέ την καὶ θὰ σὲ ἀνυψώσῃ· τίμησέ την διὰ νὰ σὲ ἐναγκαλισθῇ). Ἀναφέρει ρητῶς ὅτι πολλοὶ ἐκ τῶν μελετητῶν τῆς Γραφῆς ἐθεώρησαν τὴν λέξιν ἔρως ὡς ἐκφράζουσαν ὑψηλότερα νοήματα ἀπὸ τὴν λέξιν ἀγάπη: «Καίτοι ἔδοξέ τισι τῶν καθ' ἡμᾶς ἱερολόγων καὶ θειότερον εἶναι τὸ τοῦ ἔρωτος ὄνομα τοῦ τῆς ἀγάπης. Γράφει δὲ καὶ ὁ θεῖος Ἰγνάτιος: Ὁ ἐμὸς ἔρως ἐσταύρωται. Καὶ ἐν ταῖς προεισαγωγαῖς τῶν λογίων εὑρήσεις τινὰ λέγοντα περὶ τῆς θείας Σοφίας: Ἐραστὴς ἐγενόμην τοῦ κάλλους αὐτῆς. Ὥστε τοῦτο δὴ τὸ τοῦ ἔρωτος ὄνομα μὴ φοβηθῶμεν, μηδέ τις ἡμᾶς θορυβείτω λόγος περὶ τούτου δεδιττόμενος». (Ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι εἰς μερικοὺς ἐκ τῶν συγχρόνων μας ἐρευνητὰς τῆς Γραφῆς ἐφάνη ὅτι τὸ ὄνομα τοῦ ἔρωτος εἶναι θεϊκώτερον ἀπὸ τὸ ὄνομα τῆς ἀγάπης. Γράφει δὲ καὶ ὁ θεῖος Ἰγνάτιος: "Ο ἰδικός μου ἔρως ἔχει σταυρωθῆ. Καὶ εἰς τὰ συγγράμματα ἄτινα ἀποτελοῦν προεισαγωγὴν εἰς τὰς Γραφὰς θὰ εὕρῃς συγγραφέα τινὰ (Σοφία Σολομῶντος, 8, 2) νὰ λέγῃ: Ἐγενόμην ἐραστὴς τοῦ κάλλους αὐτῆς. Ὥστε ἂς μὴ φοβηθῶμεν τὴν ὀνομασίαν ταύτην τοῦ ἔρωτος, καὶ κανεὶς λόγος ἂς μὴ μᾶς συνταράσσῃ ἐκφοβίζων ἡμᾶς διὰ τῆς λέξεως ταύτης). Εἰς τὸ δέκατον τρίτον κεφάλαιον ἐξετάζει τὸν ἔρωτα ἐν σχέσει μὲ τὴν ἔκστασιν. Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ἀποκτᾷ ὁ συγγραφεὺς ἐκπληκτικὴν σαφήνειαν διατυπώσεως, προερχομένην ἐκ πλουσίας ἐσωτερικῆς θρησκευτικῆς ἐμπειρίας. Σπανίως εἰς τὴν παγκόσμιον θρησκευτικὴν φιλολογίαν δύναταί τις νὰ συναντήσῃ σελίδας τόσον πλήρεις ἀπὸ νοήματα συγχρόνως καὶ ἀπὸ συναίσθημα: «Ἔστι δὲ καὶ ἐκστατικὸς ὁ θεῖος ἔρως, οὐκ ἐῶν ἑαυτῶν εἶναι τοὺς ἐραστὰς ἀλλὰ τῶν ἐρωμένων... Διὸ καὶ Παῦλος ὁ μέγας ἐν κατοχῇ τοῦ θείου γεγονὼς ἔρωτος καὶ τῆς ἐκστατικῆς αὐτοῦ δυνάμεως μετειληφώς, ἐνθέῳ στόματι: Ζῶ ἐγώ, φησίν, οὐκέτι ζῇ δ' ἐν ἐμοὶ Χριστός. Ὡς ἀληθῶς ἐραστὴς καὶ ἐξεστηκώς, ὡς αὐτὸς φησι, τῷ Θεῷ καὶ οὐ τὴν ἑαυτοῦ ζῶν, ἀλλὰ τὴν τοῦ ἐραστοῦ ζωὴν ὡς σφόδρα ἀγαπητήν». (Εἶναι δὲ καὶ ἐκστατικὸς ὁ θεῖος ἔρως, διότι δὲν ἐπιτρέπει εἰς τοὺς ἐραστὰς νὰ ἀνήκουν εἰς τὸν ἑαυτόν των· ἀλλὰ τοὺς κάμνει νὰ ἀνήκουν εἰς ἐκείνους τοὺς ὁποίους ἔχουν ἐρωτευθῆ. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ Παῦλος ὁ μέγας ('Απόστολος) κατακυριευθεὶς ἀπὸ τὸν θεῖον ἔρωτα, καὶ ἔχων καταστῆ μέτοχος τῆς ἐκστατικῆς του δυνάμεως, μὲ γεμᾶτον ἀπὸ θείαν ἔμπνευσιν στόμα: Δὲν ζῶ πλέον ἐγώ, λέγει, ἀλλὰ μέσα εἰς τὸν ἑαυτόν μου ζῇ ὁ Θεός. Ἀληθινὸς ἐραστὴς περιπεσὼν εἰς ἔκστασιν, ὅπως μαρτυρεῖ ὁ ἴδιος ζῇ διὰ τὸν Θεόν, καὶ δὲν ζῇ τὴν ἰδικήν του ζωήν, ἀλλὰ τὴν ζωὴν τοῦ ἐραστοῦ, διότι εἶναι ὑπερβολικὰ ἀγαπητή). Προχωρῶν εἰς πολυμητρότερον σκέψιν ὁ Διονύσιος ἀνευρίσκει ἐν τῷ Θεῷ μίαν τοιαύτην ἐρωτικὴν κίνησιν ἥτις τὸν φέρει πρὸς τὸν κόσμον: «Τολμητέον δὲ καὶ τοῦτο ὑπὲρ ἀληθείας εἰπεῖν, ὅτι καὶ αὐτὸς ὁ πάντων αἴτιος, τῷ καλῷ καὶ ἀγαθῷ τῶν πάντων ἔρωτι δι' ὑπερβολὴν τῆς ἐρωτικῆς ἀγαθότητος, ἔξω ἑαυτοῦ γίνεται, ταῖς εἰς τὰ ὄντα πάντα προνοίαις, καὶ οἷον ἀγαθότητι καὶ ἀγαπήσει καὶ ἔρωτι θέλγεται. Καὶ ἐκ τοῦ ὑπὲρ πάντα καὶ πάντων ἐξῃρημένου πρὸς τὸ ἐν πᾶσι κατάγεται κατ' ἐκστατικὴν ὑπερούσιον δύναμιν ἀνεκφοίτητον ἑαυτοῦ. Διὸ καὶ ζηλωτὴν αὐτὸν οἱ τὰ θεῖα δεινοὶ προσαγορεύουσιν». (Πρέπει δὲ νὰ τολμήσωμεν νὰ εἴπωμεν διὰ λογαριασμὸν τῆς ἀληθείας καὶ τοῦτο. Ὅτι δηλαδὴ καὶ αὐτὸς ὅστις εἶναι αἴτιος τῶν πάντων, ἕνεκα τοῦ καλοῦ καὶ ἀγαθοῦ πρὸς πάντα τὰ ὄντα ἔρωτος, ἕνεκα ἀκαταμετρήτου ἐρωτικῆς ἀγαθότητος· γίνεται ἔξω ἑαυτοῦ, διὰ τῆς προνοίας τὴν ὁποίαν ἐκδηλώνει δι' ὅλα τὰ ὄντα, καὶ κατά τινα τρόπον εὑρίσκει θέλγητρον εἰς τὴν ἀγαθότητα, τὴν ἀγάπησιν καὶ τὸν ἔρωτα. Καὶ ἐκ τῆς ἀνυψωμένης ὑπὲρ πάντα καὶ χωριστῆς ἐξ ὅλων περιοχῆς, κατέρχεται εἰς τὴν εἰς ὅλα παρουσίαν, συμφώνως πρὸς τὴν ὑπερούσιον ἐκστατικήν του δύναμιν χωρὶς νὰ ἐγκαταλείπῃ τὸν ἑαυτόν του). Ἡ πρόνοια καὶ ἡ ἐν τῷ κόσμῳ παρουσία τοῦ Θεοῦ ἑρμηνεύεται εἰς τὸ παρὸν χωρίον ὡς προερχομένη ἐξ ἐκστάσεως προκαλουμένης ἐν τῇ θείᾳ οὐσίᾳ διὰ τῆς ἀγαθότητος. Ἀναγνωρίζεται δὲ ὅτι ὁ Θεὸς ἔχει ζωντανὸν προσωπικὸν καὶ συναισθηματικὸν βίον. Ἕνεκα τούτου ἐλέγχεται ὡς ἀσύστατος ἡ ἐπίκρισις τὴν ὁποίαν ἐξέφερε συχνάκις ὁ Ρῶσος φιλόσοφος Ν. Μπερντιάεφ κατὰ τῆς θεολογικῆς φιλοσοφίας τοῦ μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ, λέγων ὅτι τὴν θείαν προσωπικότητα τὴν ἐθεώρει ὡς ἀπαθῆ καὶ ἐστερημένην προσωπικοῦ βίου. Ἀξιοπαρατήρητον προσέτι τυγχάνει ὅτι ἡ ἔκστασις παρὰ τῷ Διονυσίῳ τῷ Ἀρεοπαγίτῃ δὲν σημαίνει ἁπλῶς μηδενισμὸν τῆς προσωπικότητος, ἀλλὰ μεταβίβασιν της εἰς ἄλλην. Εἰς τὴν καρδίαν τοῦ Παύλου ζῇ ὁ Θεὸς καὶ γενικῶς

εἰς τὴν ζωὴν τοῦ ἐρῶντος μεταφέρεται ἡ ζωὴ τοῦ ἐρωμένου. Ἡ ἔκστασις τοιουτοτρόπως νοουμένη ἔχει τὴν σημασίαν βαθυτάτης θρησκευτικῆς συναισθήσεως. Ὁ θρησκευτικὸς της χαρακτὴρ τὴν διαστέλλει ἀπὸ τὴν ἔκστασιν τῶν Νεοπλατωνικῶν. Ἡ χριστιανικὴ ἔκστασις προϋποθέτει τὴν ἐνέργειαν τῆς χάριτος καὶ εἶναι μυστήριον θρησκευτικόν. Ἡ ἔκστασις τοῦ νεοπλατωνικοῦ καὶ μὴ θρησκευτικοῦ μυστικισμοῦ εἶναι ἐνέργεια ἐπιτελουμένη διὰ τῶν δυνάμεων τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς.

Μετὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς περὶ θείου ἔρωτος καὶ τοῦ ἀγαθοῦ διδασκαλίας ἐπακολουθεῖ ἔρευνα περὶ τῆς φύσεως τοῦ κακοῦ. Εἰς τὴν 19ην παράγραφον γράφει: «Τὸ μὲν οὖν ἀγαθὸν ἔσται καὶ τοῦ ἁπλῶς ὄντος καὶ τοῦ μὴ ὄντος πολλῷ πρότερον ὑπερῃδρυμένον. Τὸ δὲ κακὸν οὔτε ἐν τοῖς οὖσι οὔτε ἐν τοῖς μὴ οὖσιν, ἀλλὰ καὶ αὐτοῦ τοῦ μὴ ὄντος μᾶλλον ἀπέχον τ' ἀγαθοῦ ἀλλότριον καὶ ἀνουσιώτερον». (Τὸ μὲν ἀγαθὸν θὰ εἶναι τοποθετημένον εἰς περιοχὴν ὑψηλοτέραν καὶ ἔχουσαν ἀπόλυτον προτεραιότητα ἐν συγκρίσει μὲ τὸ εἰς κοινὴν ἔννοιαν λαμβανόμενον ὂν καὶ μὴ ὄν. Τὸ δὲ κακὸν δὲν ὑπάρχει οὔτε εἰς τὰ ὄντα οὔτε εἰς τὰ μὴ ὄντα, ἀλλ' ἀπέχει ἀκόμη περισσότερον ἀπὸ τὸ μὴ ὄ, εἶναι δὲ ἐξ ὁλοκλήρου ξένον πρὸς τὸ ἀγαθὸν καὶ ἑστερημένον οὐσίας). Τὸ κακὸν δὲν ὑπάρχει οὔτε εἰς τοὺς δαίμονας, οὔτε εἰς τὸ σῶμα, οὔτε εἰς τὴν ὕλην. Ἐφ' ὅσον ἡ ὕλη στερεῖται πάσης ποιότητος, πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ ἀποδοθῇ εἰς αὐτὴν ὡς ποιότης τὸ κακόν; «Πῶς δὲ γεννᾷ καὶ τρέφει τὴν φύσιν ἡ ὕλη κακὴ οὖσα; Τὸ γὰρ κακὸν ἢ κακόν, οὐδενὸς ἔστι γεννητικὸν ἢ θρεπτικὸν ἢ ὅλως ποιητικὸν ἢ σωστικόν». (Κατὰ ποῖον δὲ τρόπον γεννᾷ καὶ τρέφει τὴν φύσιν ἡ ὕλη, ἂν ὑποθέσωμεν ὅτι εἶναι κακή; Διότι τὸ κακὸν ὡς κακόν, δὲν δύναται οὔτε νὰ γεννήσῃ οὔτε νὰ θρέψῃ οὔτε ἐν γένει νὰ παραγάγῃ ἢ νὰ διασώσῃ τίποτε). Βλέπομεν ἐνταῦθα πόσον ἐσφαλμένη εἶναι ἡ δοξασία ἡ ὑπὸ πολλῶν νεωτέρων ὑποστηριζομένη, ὅτι δῆθεν διὰ τὴν ἑλληνικὴν χριστιανικὴν φιλοσοφίαν ἡ ὕλη ἀποτελεῖ τὸ στοιχεῖον τοῦ κακοῦ. Τοὐναντίον, οἱ χριστιανοὶ φιλόσοφοι, θεωροῦντες τὴν ὕλην ὡς δημιουργηθεῖσαν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, κατ' οὐδένα τρόπον ἠδύναντο νὰ τὴν χαρακτηρίσουν ὡς ἀποτελοῦσαν ταυτότητα μὲ τὸ κακόν. Ποῦ λοιπὸν εὑρίσκεται ἡ πηγὴ τοῦ κακοῦ; Εἰς τὸ ἐρώτημα τοῦτο ὁ Διονύσιος δίδει τὴν κατωτέρω ἀπάντησιν: «Συνελόντι δὲ φάναι, τὸ ἀγαθὸν ἐκ τῆς μιᾶς καὶ τῆς ὅλης αἰτίας· τὸ δὲ κακὸν ἐκ πολλῶν καὶ μερικῶν ἐλλείψεων. Οἶδεν ὁ Θεὸς τὸ κακὸν ἢ ἀγαθόν, καὶ παρ' αὐτῷ αἱ αἰτίαι τῶν κακῶν δυνάμεις εἰσὶ ἀγαθοποιοί» (Διὰ νὰ ἐκφρασθῶμεν περιληπτικῶς τὸ ἀγαθὸν ἔχει τὴν ὑπόστασίν του ἐκ τῆς μιᾶς καὶ ἀκεραίας αἰτίας. Τὸ δὲ κακὸν παράγεται ἐκ πολλῶν καὶ μερικῶν ἐλλείψεων. Γνωρίζει ὁ Θεὸς τὸ κακὸν ἢ ἀγαθὸν καὶ δι' αὐτὸν αἱ αἰτίαι τῶν κακῶν εἶναι δυνάμεις ἀγαθοποιοί). Διασαφηνίζων δὲ περισσότερον ὁ συγγραφεὺς τὴν σκέψιν του προσθέτει μετὰ μακρὰς ἀναζητήσεις: «Λείπεται ἄρα, τὸ κακὸν ἀσθένεια καὶ ἔλλειψις τοῦ ἀγαθοῦ εἶναι... οὐ μὴν τὰ ποιητικὰ τῶν κακῶν λόγοι καὶ δυνάμεις, ἀλλ' ἀδυναμία καὶ ἀσθένεια, καὶ μίξις τῶν ἀνομοίων ἀσύμμετρος». (Μετὰ τὴν συζήτησιν μένει λοιπὸν ὡς μοναδικὴ λύσις, ὅτι τὸ κακὸν εἶναι ἀσθένεια καὶ ἔλλειψις τοῦ ἀγαθοῦ. Τὰ αἴτια τὰ δημιουργοῦντα τὸ κακὸν δὲν εἶναι οὔτε λογικαὶ ἔννοιαι οὔτε δυνάμεις, ἀλλ' ἀδυναμία καὶ ἀσθένεια καὶ ἀσύμμετρος ἀνάμιξις τῶν ἀνομοίων). Διὰ τοῦτο τὸ κακὸν δὲν ἔχει οὐσιαστικὴν ὕπαρξιν, ἀλλὰ ὑπάρχει «κατὰ συμβεβηκὸς» ὅπως ἔλεγεν ὁ Ἀριστοτέλης: «Τῷ κακῷ τὸ εἶναι θετέον κατὰ συμβεβηκός, καὶ δι' ἄλλο καὶ οὐκ ἐξ ἀρχῆς οἰκείας... Οὐκ ἄρα ὂν τὸ κακόν, οὐδ' ἐν τοῖς οὖσι τὸ κακόν· καὶ τὸ γίνεσθαι τὸ κακόν, οὐ κατὰ δύναμιν ἀλλὰ δι' ἀσθένειαν. Καὶ τοῖς δαίμοσι, ὃ μὲν εἶσι, καὶ ἐκ τοῦ ἀγαθοῦ καὶ ἀγαθόν. Τὸ δὲ κακὸν αὐτοῖς ἐκ τῆς τῶν οἰκείων ἀγαθῶν ἀποπτώσεως καὶ ἀλλοίωσις ἡ περὶ τὴν ταὐτότητα καὶ τὴν ἕξιν ἀσθένεια τῆς προσηκούσης αὐτοῖς ἀγγελοπρεποῦς τελειότητος» (Εἰς τὸ κακὸν πρέπει νὰ ἀποδοθῇ μία κατὰ συμβεβηκὸς ὕπαρξις, ἤτις ὀφείλεται εἰς τὴν ἐνέργειαν ἄλλου ὄντος καὶ δὲν προέρχεται ἀπὸ ἀνεξάρτητον ἀρχήν. Δὲν δύναται λοιπὸν τὸ κακὸν νὰ θεωρηθῇ ὡς ὄν, οὔτε νὰ θεωρηθῇ ὅτι ὑπάρχει μέσα εἰς τὰ ὄντα. Καὶ ἡ γένεσις τοῦ κακοῦ δὲν ὀφείλεται εἰς δύναμίν τινα ἀλλὰ εἰς ἀσθένειαν. Καὶ εἰς τοὺς δαίμονας τὸ ὅτι ἔχουν ὕπαρξιν προέρχεται ἀπὸ τὸ ἀγαθὸν καὶ εἶναι ἀγαθόν. Τὸ δὲ εἰς αὐτοὺς ὑπάρχον κακὸν ἐπήγασεν ἐκ τοῦ ὅτι ἐξέπεσαν ἐκ τῶν δι' αὐτοὺς προωρισμένων ἀγαθῶν καὶ ἡ ἀλλοίωσις τὴν ὁποίαν ὑπέστησαν προῆλθεν ἐκ τῆς ἀδυναμίας των νὰ κρατήσουν τὴν ταυτότητα καὶ τὴν κατάστασιν τῆς ἀγγελικῆς τελειότητος, ἥτις ἤρμοζεν εἰς αὐτούς). Ὁ συγγραφεὺς διαπνέεται ἀπὸ μίαν ἠθικὴν αἰσιοδοξίαν ὅπως καὶ ὁ Λάϊμπνιτς, διότι λέγει: «Πάντων καὶ τῶν κακῶν ἀρχὴ καὶ τέλος ἔστι τὸ ἀγαθόν. Τοῦ γὰρ ἀγαθοῦ ἕνεκα πάντα καὶ ὅσα ἀγαθὰ καὶ ὅσα ἐναντία. Καὶ γὰρ καὶ ταῦτα πράττομεν τὸ ἀγαθὸν ποθοῦντες. (Οὐδεὶς γὰρ εἰς τὸ κακὸν ἀποβλέπων ποιεῖ ἃ ποιεῖ). Δι' ὃ οὔτε ὑπόστασιν ἔχει τὸ κακόν, ἀλλὰ παρυπόστασιν, τοῦ ἀγαθοῦ ἕνεκα καὶ οὐκ ἑαυτοῦ γινόμενον». ("Ολων καὶ τῶν κακῶν ἀρχὴ καὶ τέλος θὰ εἶναι τὸ ἀγαθόν. Διότι ἕνεκα τοῦ ἀγαθοῦ πράττονται πάντα καὶ ὅσα εἶναι ἀγαθὰ καὶ ὅσα εἶναι κακά. Διότι καὶ ταῦτα τὰ πράττομεν, ἐπειδὴ ποθοῦμεν τὸ ἀγαθόν. Διότι οὐδεὶς πράττει ὅσα πράττει ἀποβλέπων εἰς τὸ κακόν. Διὰ τοῦτο δὲν ἔχει ὑπόστασιν τὸ κακόν, ἀλλὰ μίαν νόθον ὑπόστασιν καὶ γίνεται ὄχι χάριν τοῦ ἑαυτοῦ του ἀλλὰ χάριν τοῦ ἀγαθοῦ). Τὸ ἀγαθόν, λέγει ὁ Διονύσιος, ἐκτείνεται ὑπεράνω καὶ ὄντων καὶ οὐκ ὄντων, ἀκολουθεῖ ἔπειτα τὸ ὄν, ἡ ζωὴ καὶ ἡ σοφία: «Καὶ γὰρ ἡ τ' ἀγαθοῦ θεωνυμία καὶ εἰς τὰ ὄντα καὶ εἰς τὰ οὐκ ὄντα ἐκτείνεται, καὶ ὑπὲρ τὰ ὄντα καὶ ὑπὲρ τὰ οὐκ ὄντα ἐστί. Ἡ δὲ τοῦ ὄντος εἰς πάντα τὰ ὄντα ἐκτείνεται καὶ ὑπὲρ τὰ ὄντα ἐστίν. Ἡ δὲ τῆς ζωῆς εἰς πάντα τὰ ζῶντα ἐκτείνεται καὶ ὑπὲρ τὰ ζῶντα ἐστίν. Ἡ δὲ τῆς σοφίας εἰς πάντα τὰ νοερὰ καὶ λογικὰ καὶ αἰσθητικὰ ἐκτείνεται, καὶ ὑπὲρ πάντα ταῦτα ἐστί». Εἰς τὸ θεολογικὸν του σύστημα δίδει ὁ Διονύσιος θέσιν καὶ εἰς τὰς πλατωνικὰς ἰδέας καλῶν ταύτας προοριστικῶν καὶ ἐκλαμβάνων αὐτὰς ὡς ὑποδειγματικὰ πρότυπα δημιουργηθέντα ὑπὸ τοῦ Θεοῦ: «Παραδείγματα δὲ φαμεν τοὺς ἐν Θεῷ τῶν ὄντων οὐσιοποιοὺς καὶ ἑνιαίως προϊφεστῶτας λόγους, οὓς ἡ θεολογία προορισμοὺς καλεῖ, καὶ θεῖα καὶ ἀγαθὰ θελήματα τῶν ὄντων ἀφοριστικὰ καὶ ποιητικά, καθ' οὓς ὁ ὑπερούσιος τὰ ὄντα πάντα καὶ προώρισε καὶ παρήγαγε». (Λέγομεν δὲ ὅτι εἶναι παραδειγματικὰ πρότυπα οἱ ἐν τῷ Θεῷ λόγοι οἵτινες δίδουν τὴν οὐσίαν εἰς τὰ ὄντα, ἔχοντες μοναδικὴν πρὸ τῶν ὄντων ὑπόστασιν, τοὺς ὁποίους λόγους ἡ θεολογία ὀνομάζει προορισμοὺς καὶ θεῖα καὶ ἀγαθὰ θελήματα. Οὗτοι οἱ λόγοι δημιουργοῦν καὶ διαμορφώνουν τὰ ὅρια τῶν ὄντων, συμφώνως δὲ μὲ αὐτοὺς ὁ ὑπερούσιος προκαθώρισε καὶ ἐδημιούργησε πάντα τὰ ὄντα). Παρ' ὅλην ὅμως τὴν πλησίασίν του πρὸς τὰς νεοπλατωνικὰς δοξασίας ὁ Διονύσιος, γνωρίζει νὰ κρατῆται ἐντὸς τῶν δογμάτων τῆς χριστιανικῆς Ὀρθοδοξίας. Δὲν δέχεται τὴν δι' ἀπορροῶν ἐκ τοῦ θείου παραγωγὴν τοῦ κόσμου, ἀλλ' ὁμιλεῖ πάντοτε περὶ δημιουργίας. Οὐδέποτε ἀποστερεῖ τὸν Θεὸν ἀπὸ τὰ συναισθηματικὰ διώματα, τὰ ὁποῖα ἀποδίδει εἰς αὐτὸν ἡ Ἁγία Γραφή. Ἡ θεώρησίς του δὲ ὡς πρὸς τὸ ἀγαθὸν δὲν εἶναι μονομερῶς ἠθική, ἀλλὰ ὀντολογική. Πάντοτε δὲ φροντίζει νὰ βεβαιώνῃ τὰς διατυπουμένας σκέψεις του διὰ ῥήσεων τῆς Γραφῆς.

Τὰ ἐπ' ὀνόματι τοῦ Διονυσίου τοῦ Ἀρεοπαγίτου συγγράμματα ἤσκησαν μεγάλην ἐπίδρασιν καὶ εἰς τὴν Ἀνατολὴν καὶ εἰς τὴν Δύσιν. Κατὰ τὸν 7ον αἰῶνα ἐσχολίασε ταῦτα ὁ Μάξιμος ὁ Ὁμολογητής, κατὰ δὲ τὸν 13ον ἡρμήνευσεν αὐτὰ διὰ παραφράσεως ὁ Γεώργιος Παχυμέρης. Κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 6ου αἰῶνος ὁ Σέργιος ὁ ἐκ Μεσοποταμίας τὰ μετέφρασεν εἰς τὴν γλῶσσαν τῶν Σύρων. Κατὰ τὸ 827 ὁ αὐτοκράτωρ Μιχαὴλ ὁ Β' ἔπεμψε χειρόγραφον περιέχον τὰ ἐν λόγῳ συγγράμματα εἰς τὸν Λουδοβίκον τὸν Εὐσεβῆ, ὅστις διέταξε τὴν μετάφρασίν των. Κατὰ τὸ 850 μετεφράσθη ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου Σκώτου Ἐριγένη, ἔγραψαν δὲ ἀρκετοὶ ἐκ τῶν δυτικῶν θεολόγων, μεταξὺ τῶν ὁποίων ὁ Ἀλβέρτος ὁ Μέγας καὶ ὁ Θωμᾶς ὁ Ἀκυϊνάτης, σχόλια εἰς αὐτά. Ἐπέδρασαν μεγάλως οὐ μόνον ἐπὶ τῶν ρεπόντων πρὸς τὴν νεοπλατωνικὴν φιλοσοφίαν, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῶν ἀριστοτελιζόντων σχολαστικῶν. Ὁ Θωμᾶς Ἀκυινάτης πλειστάκις ἀναφέρει χωρία ἐξ αὐτῶν εἰς τὰ θεολογικά του συγγράμματα. Μεγάλως ἐπηρεάσθη ἐξ αὐτῶν καὶ ὁ γερμανικὸς μυστικισμός, καθὼς καὶ ὁ Λούθηρος. Διὰ μέσου τοῦ γερμανικοῦ μυστικισμοῦ φθάνει ἡ ἐπίδρασις των καὶ μέχρι τῆς ρωμαντικῆς γερμανικῆς φιλοσοφίας τοῦ παρελθόντος αἰῶνος. Παρ' ἡμῖν τὰ συγγράμματα ταῦτα παραμένουν ἄγνωστα. Οὐδεμία ἔκδοσις αὐτῶν ἐγένετο ἢ ἄλλη τις ἐργασία. Καὶ ὅμως θὰ ἠδύναντο νὰ χρησιμεύσουν ὡς πηγὴ ἰσχυρᾶς θρησκευτικῆς ἐμπνεύσεως.

Τὸ Πανδιδακτήριον τοῦ Θεοδοσίου Β'

Κατὰ τὸ 425 ἱδρύθη ἐν Κωνσταντινουπόλει ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Θεοδοσίου τοῦ Β' Πανεπιστήμιον, εἰς τὸ ὁποῖον ἐδίδασκον 31 καθηγηταί. Ἐκ τούτων 10 ἐδίδασκον ἑλληνικά, ἕτεροι δὲ 10 λατινικὰ γράμματα, 3 τὴν λατινικὴν ῥητορικήν, 6 ἐκαλοῦντο ῥήτορες καὶ σοφισταὶ καὶ 1 ἐδίδασκε τὴν φιλοσοφίαν, δύο δὲ τὸ δίκαιον. Ὁ μικρὸς ἀριθμὸς τῶν διδασκάλων τῆς φιλοσοφίας ἐξηγεῖται ἐκ τοῦ ὅτι τὰ κυρίως φιλοσοφικὰ μαθήματα εἶχον συγχωνευθῇ εἰς τὴν Δογματικήν. Ἡ ἔλλειψις διδασκάλων τῆς θεολογίας δὲν πρέπει νὰ μᾶς ἐκπλήττῃ, διότι ἡ διδασκαλία της ἦτο ὑπόθεσις τοῦ κλήρου καὶ τῆς Ἐκκλησίας.

Οἱ 6ος, 7ος καὶ 8ος αἰῶνες τῆς σταθερᾶς διατυπώσεως τῶν δογμάτων

Οἱ τρεῖς αἰῶνες, τοὺς ὁποίους θὰ ἐξετάσωμεν, δὲν ἐμφανίζουν τὴν δημιουργικότητα τῶν προηγουμένων δύο. Κυριαρχεῖ κατ' αὐτοὺς συντηρητικὴ καὶ συγκεντρωτικὴ τάσις. Ἐπιδιώκουσα νὰ ἐπιτύχῃ τὸν σταθερὸν καθορισμὸν τῶν δογματικῶν ἀληθειῶν. Τοῦτο ὀφείλεται καὶ εἰς τὰς πολιτικὰς περιπετείας διὰ μέσου τῶν ὁποίων διήρχετο τὸ ἀνατολικὸν ἑλληνικὸν κράτος. Κατὰ τὸ πρῶτον ἥμισυ τοῦ 6ου αἰῶνος ἐφάνη ὅτι ἀπέκτησεν ἡ Ἑλληνικὴ Αὐτοκρατορία διὰ τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἀπὸ ἐξωτερικῆς ἀπόψεως ἀσφάλειαν καὶ ἀπὸ ἐσωτερικῆς παγίαν μορφὴν ὀργανώσεως. Ἡ ἐπιστήμη τῶν μαθηματικῶν καὶ τῆς μηχανικῆς διὰ τοῦ Ἰσιδώρου, ὅστις περισυνέλεξε καὶ ἐξέδωκε τὰ ἔργα τοῦ Ἀρχιμήδους καὶ διὰ τοῦ Ἀνθεμίου, εἶχε φθάσει εἰς ἀξιόλογον ἀνάπτυξιν. Ἐπιστημονικὸν ἔργον μεγάλης ἀξίας ὑπῆρξε καὶ ἡ γενομένη τότε κωδικοποίησις τοῦ Δικαίου. Ἀξιόλογον ἐπιστημονικὴν ἐργασίαν παρουσίασε καὶ ὁ μαθητὴς τοῦ Ἰσιδώρου καὶ σχολιαστὴς τῶν ἔργων τοῦ Ἀρχιμήδους Εὐτόκιος ὁ Ἀσκαλωνίτης καὶ ὁ γεωγράφος καὶ γραμματικὸς Στέφανος Βυζάντιος, καθὼς καὶ ὁ ἱστορικὸς Προκόπιος. Οὐδὲ πρέπει νὰ παρασιωπηθῇ ἡ ὑπομνηματιστικὴ ἐργασία εἰς τὰ ἀριστοτελικὰ συγγράμματα, γενομένη ὑπὸ τοῦ Σιμπλικίου καὶ τοῦ Φιλοπόνου. Ἐπίσης κατὰ τὸν 6ον αἰῶνα τάσσεται καὶ ἡ σύνταξις τῶν ἔργων τοῦ Ἰωάννου τοῦ Στοβαίου. Ἡ παρατηρηθεῖσα εἰς τὸν κύκλον τῶν ἐπιστημῶν δραστηριότης δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ μὴ ἔχῃ τὸν ἀντίκτυπόν της καὶ ἐπὶ τῶν θεολογικῶν καὶ φιλοσοφικῶν ἐρευνῶν. Διὰ τοῦτο βλέπομεν κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 6ου αἰῶνος νὰ καταβάλλωνται ἀπὸ τοὺς τρεῖς Γαζαίους, τὸν Λεόντιον, τὸν Βυζάντιον καὶ τὸν Ἰωάννην τὸν Φιλόπονον, προσπάθειαι διὰ νὰ στερεωθοῦν τὰ δόγματα ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ μεθοδολογικοῦ ἐξοπλισμοῦ τῆς ἀριστοτελικῆς φιλοσοφίας καὶ τῶν ἀφομοιωσίμων πρὸς τὸν Χριστιανισμὸν πλατωνικῶν ἀντιλήψεων. Ἡ ἐπίγνωσις τῆς ἀνάγκης τοῦ καθορισμοῦ τοῦ δογματικοῦ περιεχομένου τῆς πίστεως κατέστη πεισσότερον ἔντονος κατὰ τὸν 7ον αἰῶνα, ὁπότε ὁ χριστιανικὸς Ἑλληνισμὸς ἤρχισε

νὰ παλαίῃ κατὰ τῶν βαρβάρων. Κατὰ τὰ τέλη τοῦ 6ου αἰῶνος ἠναγκάσθη ὁ χριστιανικὸς Ἑλληνισμὸς νὰ ἀντιμετωπίσῃ τὰς ἐπιδρομὰς τῶν Σλαύων κατὰ τὸν 7ον δὲ ἀντιμετώπισε τοὺς Πέρσας κατ' ἀρχὰς καὶ κατόπιν τοὺς Ἄραβας. Ἐπειδὴ φορέα τῆς ὑποστάσεως τοῦ κράτους ἀπετέλει ἡ χριστιανικὴ πίστις, κατενοήθη ὅτι αὕτη ἔπρεπε νὰ ἐμφανίζεται ἑνιαία καὶ σταθεροποιημένη. Κατὰ τὸν 8ον αἰῶνα αἱ ἔριδες τῆς εἰκονομαχίας ἔκαμαν περισσότερον αἰσθητὴν τὴν ἀνάγκην νὰ καθορισθῇ τὸ ὀρθόδοξον δόγμα. Ἡ κίνησις τῶν Εἰκονομάχων ἦτο μεγάλη ἐπίθεσις τοῦ ἀνατολικοῦ πνεύματος ἐναντίον τῶν ἑλληνικῶν ἀνθρωπιστικῶν τάσεων. Οἱ Ἴσαυροι ἐτέλουν ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν ἀνειδωλικῶν θρησκειῶν τῆς Ἀνατολῆς, αἵτινες ἀπὸ τῆς ἀρχαίας ἐποχῆς δὲν ἠδύναντο νὰ κατανοήσουν τὰς ἀνθρωπομορφικὰς τάσεις τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος. Κατὰ τὸν 5ον π.Χ. αἰῶνα οἱ εἰς τὴν Ἑλλάδα Πέρσαι εὕρισκον ἀκατανόητον πῶς οἱ ἐπὶ σοφίᾳ θαυμαζόμενοι Ἕλληνες ἀπεικόνιζον δι' εἰδώλων τοὺς θεούς των. Ἡ νεωτέρα ἔρευνα διεπίστωσεν ὅτι τὰ πρῶτα κατὰ τῆς λατρείας τῶν εἰκόνων μέτρα ἐλήφθησαν ὑπὸ τοῦ καλίφου Ἰεζίδ, ὅστις κατὰ τὸ 723 διέταξε τὴν καταστροφὴν τῶν εἰς τὰς χριστιανικὰς ἐκκλησίας καὶ οἰκίας εὑρισκομένων εἰκόνων. Τότε ἀρκετοὶ ἐπίσκοποι τῆς Μικρᾶς Ἀσίας ἀπηγόρευσαν τὴν προσκύνησιν τῶν εἰκόνων, δύο δ' ἐξ αὐτῶν, ὁ Νακωλείας Κωνσταντῖνος καὶ ὁ Κλαυδιουπόλεως Θωμᾶς, ἐλθόντες εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν ἠθέλησαν νὰ προσηλυτίσουν τὸν πατριάρχην Γερμανόν, ἄνευ ἐπιτυχίας. Οὐδεμία ὑπάρχει εἴδησις μαρτυροῦσα ὅτι οἱ ἐν λόγῳ ἐπίσκοποι ἐπηρέασαν τὸν Λέοντα τὸν Γ'. Πάντως, κατὰ τὸ 726 ἐξέδωκεν οὗτος διάταγμα κατὰ τῆς λατρείας τῶν εἰκόνων. Ἀλλὰ κατὰ τὰς εἰδήσεις, τὰς ὁποίας παρέχει τὸ χρονικὸν τοῦ Νικηφόρου, ὁ κατὰ τῶν εἰκονολατρῶν διωγμὸς ἤρχισε κατόπιν τῆς σημειωθείσης κατὰ τὸ 726 ἠφαιστειώδους ἐκρήξεως μεταξὺ τῶν νήσων Θήρας καὶ Θηρασίας. Αὕτη ἠρμηνεύθη ὡς ἐκδήλωσις τῆς θείας ὀργῆς κατὰ τῆς βεβήλου λατρείας τῶν εἰκόνων. Εἶναι φανερὸν ὅτι τὸ κίνητρον, τὸ ὁποῖον ὑπεκίνησε τὴν εἰκονομαχίαν ἦτο ἔντονος θρησκευτικὸς φανατισμός, ἕλκων τὴν προέλευσίν του ἀπὸ τὴν Ἀνατολήν. Παρὰ ταῦτα τὸ κίνημα τῶν εἰκονομάχων εἶναι πολύπλευρον. Ἐμφανίζει τοὺς διώκτας τῶν εἰκόνων ὡς ὑποστηρικτὰς τῆς κρατικῆς ἑνώσεως, ὡς ἐπιδιώκοντας τὴν στρατιωτικὴν καὶ διοικητικὴν διοργάνωσιν τῆς αὐτοκρατορίας. Ἐκτὸς τῆς θρησκευτικῆς του ἐμφανίσεως παρουσιάζεται καὶ ὡς κίνημα τεῖνον πρὸς τὴν λογικοκρατίαν καὶ εὐνοοῦν τὴν ἀνάπτυξιν τῆς τεχνικῆς. Τὰ φωτεινὰ ταῦτα σημεῖα του τὰ ἐξῆρε μὲ θέρμην ὁ Ἱστορικὸς τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους Κ. Παπαρρηγόπουλος. Οὐδεμία ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ἡ εἰκονομαχία ἐνεφάνιζε καὶ μίαν τοιαύτην θετικὴν πλευράν. Ἡ κλίσις πρὸς καλλιέργειαν τῆς τεχνικῆς εἶχε κληρονομηθῆ ἀπὸ τοὺς ἀνατολικοὺς λαούς, κληροδοτηθεῖσα ἀπὸ τὴν παράδοσιν τῶν Περσῶν καὶ ἀπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς. Ὅθεν πρέπει νὰ ἔχωμεν ὑπ' ὄψιν μας ὅτι τὸ κίνημα τῶν εἰκονομάχων δὲν εἶναι ἐπιδεκτικὸν ἑνὸς γενικοῦ καὶ ἑνιαίου χαρακτηρισμοῦ. Πάντως δμως ἦτο κάτι, τὸ ὁποῖον ἀντετίθετο πρὸς τὴν ἑλληνικὴν ἀνθρωπιστικὴν παράδοσιν, κάτι τὸ ὁποῖον εἶχε τὴν ρίζαν του εἰς τὴν Ἀνατολήν. Ἡ πλαστικὴ φαντασία τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ ἀπεστρέφετο τὸν διάχυτον μεταφυσικὸν συμβολισμὸν τοῦ ἀνατολικοῦ κόσμου. Ἡ δυναστεία τῶν Ἰσαύρων, ἔχουσα ὑποστῆ τὴν ἐπίδρασιν ἐκείνην, δὲν ἠδυνήθη νὰ προσανατολισθῇ μὲ τὴν νοοτροπίαν τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ. Ἀποτελοῦν δὲ τεραστίαν ἀντιϊστορικὴν παρεξήγησιν τὰ ὑπὸ τοῦ Σπέγγλερ λεγόμενα, ὅστις ὑποστηρίζει ὅτι ἡ βυζαντινὴ λογοτεχνία κατὰ τὸ 650 ἐσθέσθη καὶ ἡ συνέχειά της πρέπει νὰ ζητηθῇ εἰς τοὺς Ἄραβας. Ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους ὑπερενίκησε τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος ἔντονον κρίσιν, ἀπειλοῦσαν νὰ ἀλλοιώσῃ τὴν πνευματικήν του οὐσίαν. Διὰ τὴν ἐπιτυχῆ διεξαγωγὴν τῆς πάλης ταύτης ἐχρειάσθη νὰ σταθεροποιηθῇ τὸ δόγμα, καὶ εἰς τὴν διάχυτον εἰς ὅλας τὰς συνειδήσεις ἐπιθυμίαν ἀνταποκρινόμενος ὁ Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνὸς ἔφερε εἰς πέρας τὸ ἔργον τῆς δογματικῆς σταθεροποιήσεως. Ἡ διὰ τοῦ Δαμασκηνοῦ ἐπιτελεσθεῖσα σταθεροποίησις, εἶχεν ὡς προδρόμους της τὸν Ἰωάννην τὸν Φιλόπονον, τὸν Λέοντα τὸν Βυζάντιον καὶ τὸν Μάξιμον τὸν Ὁμολογητήν. Παραλλήλως πρὸς τοὺς ἐπιστημονικῶς φιλοσοφοῦντας θεολόγους σημειοῦται καὶ ἡ μοναστικὴ ἀσκητικὴ κίνησις, τῆς ὁποίας κυριώτεροι ἐκπρόσωποι τυγχάνουν ὁ Ἰωάννης Μόσχος καὶ ὁ Ἰωάννης ὁ τῆς Κλίμακος.

Οἱ τρεῖς Γαζαῖοι.

Εἰς τὴν πόλιν τῆς Παλαιστίνης Γάζαν ἀνεπτύχθησαν κατὰ τὸν πέμπτον καὶ ἕκτον αἰῶνα αἱ ρητορικαὶ καὶ φιλοσοφικαὶ σπουδαὶ μὲ καταφανῆ κλίσιν πρὸς τὸν Πλατωνισμόν. Ἡ κίνησις αὕτη ἐκπροσωπεῖται ὑπὸ τῶν τριῶν Γαζαίων, ἤτοι τοῦ Προκοπίου, τοῦ Αἰνείου καὶ τοῦ Ζαχαρίᾳ. (Βλέπε πραγματείαν Δ. Ρούσσου «Τρεῖς Γαζαῖοι» Κων)λις 1893). Ὁ Προκόπιος ἔζησε κατὰ τὸ ἀπὸ 465—528 χρονικὸν διάστημα. Κατ' ἀρχὰς ἤσκησε τὸ ἐπάγγελμα τοῦ ρητοροδιδασκάλου μετὰ μεγάλης ἐπιτυχίας εἰς τὴν ἐν τῇ πατρίδι του ρητορικὴν σχολήν. Ὡς θρησκευτικὸς συγγραφεὺς ἐπεδόθη εἰς τὸν σχολιασμὸν τῶν βιβλίων τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης. Αἱ ὀρθολογιστικαὶ τάσεις εἶναι παρ' αὐτῷ ἀρκετὰ ἔντονοι. Δὲν παραδέχεται ὅτι ἡ θεία ἔμπνευσις συνεπάγεται τὸν ἐξαφανισμὸν τῆς προσωπικότητος τοῦ ὑπ' αὐτῆς ἐμπνεομένου. Διεσώθησαν 140 ἐπιστολαί του, αἱ ὁποῖαι ἐμφανίζουν αὐτὸν ζῶντα ἐντὸς τῶν ἀναμνήσεων τῆς ἑλληνικῆς ἀρχαιότητος. Κατεπολέμησε τὸ δόγμα τῆς αἰωνιότητος τοῦ κόσμου ὡς ἀντιβαῖνον πρὸς τὰς περὶ δημιουργίας χριστιανικὰς διδασκαλίας. Εἶναι αἰσθητὴ εἰς τὰς σκέψεις του ἡ μεγάλη μεταβολὴ ἡ ἀναφερομένη εἰς τὰς περὶ τοῦ χρόνου ἀντιλήψεις. Ὁ χρόνος παύει νὰ θεωρῆται κινούμενος κατὰ κυκλικὰς περιόδους καὶ ἐκλαμβάνεται ὡς ἀκολουθῶν εὐθύγραμμον πορείαν, συμφώνως πρὸς τὰς ἀντιλήψεις τοῦ Ἀποστόλου Παύλου. Ὁ δεύτερος ἐκ τῶν Γαζαίων εἶναι ὁ Αἰνείας. Οὗτος διετέλεσε συνάδελφος ἐν τῇ ρητορικῇ σχολῇ μὲ τὸν Προκόπιον. Ἐγεννήθη κατὰ τὸ 450 καὶ ὑπῆρξε μαθητὴς τοῦ νεοπλατωνικοῦ εἰδωλολάτρου φιλοσόφου Ἱεροκλέους. Κατὰ τὸ 534 συνέγραψε διάλογον ὑπὸ τὸν τίτλον «Θεόφραστος», ἐν τῷ ὁποίῳ κατεπολέμει τὰς περὶ προϋπάρξεως τῆς ψυχῆς καὶ αἰωνιότητος τοῦ κόσμου ἀντιλήψεις τῶν Νεοπλατωνικῶν. Δὲν δέχεται προϋπαρξιν τῶν ψυχῶν, ἀλλὰ πιστεύει ὅτι δημιουργοῦνται ἐν χρόνῳ ὅπως καὶ ὁ κόσμος ὑπὸ τοῦ Θεοῦ. Αἱ ψυχαὶ εἶναι ἐλεύθεραι καὶ ἀθάνατοι. Ὁ αἰσθητὸς κόσμος προώρισται νὰ διαλυθῇ, μὲ τὴν διάλυσίν του δὲ νὰ καταστῇ δυνατὴ ἡ μεταλλαγὴ του εἰς νέαν ἀθάνατον κτίσιν. Ὅπως θὰ μεταλλαγῇ ὁ πρόσκαιρος κόσμος εἰς αἰώνιον κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ τὸ ἀνθρώπινον σῶμα θὰ ἀποφθαρτισθῇ. Κατὰ τὴν διαπραγμάτευσιν τοῦ θέματος τοῦ διαλόγου χρησιμοποιεῖ πλατωνικὰς ἀντιλήψεις, τὰς ὁποίας ἀντλεῖ ἀπὸ τοὺς πλατωνικοὺς διαλόγους «Πολιτείαν», «Φαίδωναν», «Φαῖδρον», «Γοργίαν», «Πρωταγόραν» καὶ «Τίμαιον». Εἰς πολλὰ σημεῖα ἀντιγράφει τὸν Πλωτῖνον κατὰ λέξιν. Ἀλλ' ἐπίσης ἀκολουθεῖ τὰς περὶ ὕλης καὶ μορφῆς ἀντιλήψεις τοῦ Ἀριστοτέλους. Δέχεται ὅτι οὐδαμοῦ δύναται νὰ ὑπάρξῃ ὕλη ἄνευ μορφῆς, ἥτις ἀποτελεῖ τὸ ἀθάνατον αὐτῆς μέρος. Ἐπειδὴ καὶ εἰς τὴν ἀποτελοῦσαν τὸ σῶμα τοῦ ἀνθρώπου ὕλην ἀντιστοιχεῖ μία ὡρισμένη μορφή, αὕτη θὰ ἀποτελέσῃ τὴν βάσιν διὰ νὰ ἀποφθαρτισθῇ καὶ τοῦτο κατὰ τὴν συντέλειαν τοῦ αἰῶνος. Ἡ ὕλη ἄρα τείνει διὰ τοῦ ἀνθρώπου εἰς μίαν πνευματοποίησιν καὶ ἀθανασίαν. Διὰ τοῦτο ὁ ἄνθρωπος ἀξίζει νὰ θεωρηθῇ ὡς τὸ κέντρον καὶ τὸ τελικὸν τέρμα πρὸς τὸ ὁποῖον κινεῖται ἡ φύσις.

Ὁ τρίτος ἐκ τῶν Γαζαίων εἶναι ὁ Ζαχαρίας, ὁ γενόμενος ἐπίσκοπος Μυτιλήνης. Ὑπῆρξεν ἀδελφὸς τοῦ Προκοπίου, ἐγεννήθη περὶ τὸ 500 καὶ ἀπέθανε τὸ 554. Ἤσκησε τὸ δικηγορικὸν ἐπάγγελμα ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ διὰ τοῦτο καλεῖται καὶ «σχολαστικὸς ῥήτωρ». Τὸ σύγγραμμά του «Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία», περιεσώθη εἰς τὴν συριακὴν γλῶσσαν. Λίαν ἐν διαφέρουσα ἀπὸ φιλοσοφικῆς ἀπόψεως εἶναι ἡ συγγραφή του «Διάλεξις ὅτι οὐ συναΐδιος τῷ Θεῷ ὁ κόσμος». Εἰς τὸν διάλογον τοῦτον καταπολεμοῦνται αἱ περὶ αἰωνιότητος τοῦ κόσμου δοξασίαι, πρὸς τὰς ὁποίας ἐπρέσβευεν ὁ ἐθνικὸς φιλόσοφος Ἀμμώνιος ὁ Ἑρμείου. Ἂν δεχθῶμεν, ἔλεγεν ὁ Ἀμμώνιος, ὅτι ὁ κόσμος ἐδημιουργήθη ἐν χρόνῳ, ὁ χρόνος τῆς δημιουργίας του προϋποθέτει τὴν ὕπαρξιν ἑνὸς ἄλλου χρόνου καὶ ἐκείνος ἑνὸς ἄλλου καὶ οὕτω καθ' ἑξῆς ἐπ' ἄπειρον. Ὁ Ζαχαρίας, ἀντιμετωπίζων τὸ ἐπιχείρημα τοῦτο, λέγει ὅτι ὁ κόσμος δὲν δημιουργεῖται ἐν τῷ χρόνῳ, ἀλλ' ἐν τῇ αἰωνιότητι. Καὶ ὁ χρόνος ἐπίσης ἔλκει τὴν γένεσίν του ἐκ τῆς αἰωνιότητος. Μόνον ἡ ἰδέα, ἤτοι τὸ νοητικὸν πρότυπον τοῦ κόσμου, ὑπάρχει αἰωνίως ἐν τῷ Θεῷ. Ὁ κόσμος ἄρα, ἐφ' ὅσον εἶναι δημιούργημα δημιουργηθὲν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, δὲν δύναται νὰ εἶναι αἰώνιος. Διότι ὁ Θεὸς δημιουργεῖ τὸν κόσμον μόνον ὅταν τοῦτο εἶναι πρὸς τὸ ἀγαθὸν τοῦ δημιουργουμένου. Ὅπως ὁ ἰατρὸς εἶναι ἰατρός, ἔστω καὶ ἂν δὲν ἀσκῇ τὴν ἰατρικήν του ἐπιστήμην, κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον καὶ ὁ Θεὸς εἶναι δημιουργὸς καὶ ὅταν δὲν ἀσκῇ τὴν δημιουργικὴν ἐνέργειαν. Εἶναι φανερὸν ὅτι οἱ συλλογισμοὶ τοῦ Ζαχαρίου ἐκκινοῦν ἐκ τῆς βασικῆς ἀρχῆς ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι ζῶσα καὶ βουλομένη προσωπικότης, δημιουργὸς πάσης τῆς οὐσίας. Αἱ πηγαὶ ἐκ τῶν ὁποίων ἀντλεῖ ὁ Ζαχαρίας τὰ ἐπιχειρήματά του, εἶναι ὁ Πλάτων, οἱ Νεοπλατωνικοὶ καὶ ἐκ τῶν πατέρων τῆς Ἐκκλησίας, ὁ Βασίλειος καὶ ὁ Γρηγόριος Νύσσης. Καὶ οἱ τρεῖς Γαζαῖοι κινοῦνται ἐπὶ τῆς αὐτῆς γραμμῆς. Τὸ κύριον αὐτῶν θέμα εἶναι νὰ καταρ'ψουν τὴν περὶ αἰωνιότητος τοῦ κόσμου καὶ τὴν περὶ προϋπάρξεως τῆς ψυχῆς εἰδωλολατρικὴν διδασκαλίαν. Ἐπιδιώκουν οὕτω νὰ ἀναμορφώσουν τὰ διδάγματα τῶν ἀρχαίων φιλοσόφων συμφώνως πρὸς τὰς δογματικὰς ἀληθείας τοῦ Χριστιανισμοῦ. Ἐφ' ὅσον δὲ ἀπομακρύνονται ἀπὸ τὴν δοξασίαν περὶ τῆς αἰωνιότητος τοῦ κόσμου, συντελοῦν νὰ διαδοθῇ ἡ νέα περὶ τοῦ χρόνου χριστιανικὴ ἀντίληψις, κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ χρόνος δὲν εἶναι κυκλικός, ἀλλ' εὐθύγραμμος, βαδίζων πρὸς ἓν καθωρισμένον τέρμα. Τὸ τέρμα τοῦτο εἶναι ἡ αἰωνιότης. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἀποκτᾷ ἡ χρονικὴ ἐξέλιξις καὶ τὰ ἐν αὐτῇ συμβαίνοντα σπουδαιότητα, διότι φανερώνουν τὴν διαδρομὴν τοῦ φθαρτοῦ κόσμου κατὰ τὴν πορείαν του πρὸς τὴν αἰωνιότητα. Ἡ ἀντίληψις αὕτη γίνεται αἰτία νὰ καταστῇ περισσότερον αἰσθητὴ ἡ ἔννοια τῆς Ἱστορικότητος καὶ τοῦ Ἱστορικοῦ γεγονότος. Ἐκ τῆς στροφῆς ταύτης ἐξηγεῖται ἡ παρουσιαζομένη κατὰ τοὺς χρόνους τούτους τάσις πρὸς συγγραφὴν Ἱστοριῶν καὶ χρονογραφιῶν, ἥτις ἐξακολουθεῖ νὰ διατηρῆται ἔκτοτε καθ' ὅλην τὴν περίοδον τοῦ μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ λίαν ἔντονος.

ΙΩΑΝΝΗΣ ΦΙΛΟΠΟΝΟΣ ἢ Γραμματικός. Ἔζησε κατὰ τὸ πρῶτον ἥμισυ τοῦ 6ου αἰῶνος. Ὑπῆρξε κατ' ἀρχὰς μαθητὴς τοῦ Ἀμμωνίου τοῦ Ἑρμείου ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, κατόπιν δὲ προσῆλθεν εἰς τὸν Χριστιανισμόν. Ἠσχολήθη, καθ' ὃν χρόνον δὲν εἶχεν ἀποδεχθῇ τὴν νέαν θρησκείαν, μὲ τὸν σχολιασμὸν ἀρκετῶν ἀριστοτελικῶν ἔργων. Ἔγραψε σχόλια εἰς τὰς «Κατηγορίας», «Ἀναλυτικὰ πρότερα», «Ἀναλυτικὰ ὕστερα», «Φυσικὴν ἀκρόασιν», «Μετεωρολογικά», τὸ «Περὶ γενέσεως καὶ φθορᾶς», «Περὶ ψυχῆς», καὶ «Μετὰ τὰ φυσικὰ» τοῦ Ἀριστοτέλους. Τὰ ἐπ' ὀνόματί του φερόμενα εἰς τὸ «Περὶ γενέσεως ζώων» σχόλια, ἔχουν γραφῆ πολὺ ἀργότερον ὑπὸ τοῦ Μιχαὴλ τοῦ Ἐφεσίου. Ἔχει προσέτι γράψει ὁ Φιλόπονος καὶ σχόλια εἰς τὴν «Εἰσαγωγὴν» τοῦ Πορφυρίου. Γενόμενος χριστιανός, προσεπάθησε νὰ εἰσαγάγῃ εἰς τὸ δογματικὸν χριστιανικὸν σύστημα, ἐκ τῆς ἀριστοτελικῆς ἰδίᾳ φιλοσοφίας, τὰ στοιχεῖα, ἅτινα δὲν συνεκρούοντο πρὸς τοῦτο. Ἀκολουθῶν τοὺς Γαζαίους ἠσχολήθη μὲ τὴν ἀνασκευὴν τῶν περὶ αἰωνιότητος τοῦ κόσμου δοξασιῶν, τὰς ὁποίας εἶχεν ὑποστηρίξει κατὰ τὸν 5ον αἰῶνα ὁ νεοπλατωνικὸς Πρόκλος. Τὴν πολεμικὴν του ταύτην τὴν διετύπωσεν εἰς δύο βι-

βλία. Εἰς τὸ ἓν πραγματεύεται τὸ περὶ αἰωνιότητος τοῦ κόσμου πρόβλημα καὶ ἐπιγράφεται «Κατὰ τῶν Πρόκλου, περὶ ἀϊδιότητος κόσμου ἐπιχειρημάτων», εἰς δὲ τὸ δεύτερον, ὅπερ ἐπιγράφεται «Τῶν εἰς τὴν Μωυσέως κοσμογονίαν ἐξηγητικῶν λόγοι», ἐξετάζει εἰδικώτερον τὰ εἰς τὴν κατασκευὴν τοῦ κόσμου ἀναφερόμενα ζητήματα, σχολιάζων τὸ κεφάλαιον τῆς «Γενέσεως» καὶ ὁδηγούμενος ἀπὸ τὰς σχετικὰς «Ὁμιλίας εἰς τὴν Ἑξαήμερον» τοῦ Βασιλείου. Ἔγραψε προσέτι ὑπὸ τὸν τίτλον «Διαιτητὴς ἢ περὶ ἐνώσεως», ἐκ τοῦ ὁποίου μᾶς διέσωσεν ἀποσπάσματα μόνον ὁ Δαμασκηνός. Εἰς τὸ σύγγραμμά του τοῦτο ἐξετάζων τὸ χριστολογικὸν πρόβλημα ἐπὶ τῇ βάσει τῆς περὶ οὐσίας διδασκαλίας τοῦ Ἀριστοτέλους, ὁ Φιλόπονος ἀπεδέχετο τὴν ἄποψιν τῶν μονοφυσιτῶν. Ἐπίσης ἐφαρμόζων τὴν αὐτὴν χριστοτελικὴν διδασκαλίαν καὶ ἐπὶ τοῦ δόγματος τῆς Τριάδος κατέληξεν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ἐν τῷ Θεῷ ὑπάρχουν «τρεῖς μερικαὶ οὐσίαι». Εἶναι ἄξιον προσοχῆς, ὅπως ἔχει ἤδη σημειωθῆ εἰς τὸν δεύτερον τόμον τῆς ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας τοῦ Ὑμπερβεγκ Γκαίγιερ (ἔκδοσις 1928, μέρος δεύτερον, σελὶς 123) ὅτι ἡ κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον χρησιμοποίησις τῆς ἀριστοτελικῆς διαλεκτικῆς ἐπὶ τῶν αὐτῶν δογμάτων, ἡ γενομένη κατὰ τὴν ἀρχὴν τῆς μεσαιωνικῆς σχολαστικῆς φιλοσοφίας ὑπὸ τοῦ Ροσελὶν ντὲ Κομπιὲν ὡδήγησαν εἰς συμπεράσματα παρόμοια πρὸς ἐκεῖνα, εἰς τὰ ὁποῖα εἶχε καταλήξει ὁ Φιλόπονος. Ἐπίσης ἀπωλέσθη καὶ τὸ «Περὶ ἀναστάσεως» ἔργον του, εἰς τὸ ὁποῖον διετύπωνε τὴν δοξασίαν ὅτι τὸ σῶμα τοῦ ἀνθρώπου, τὸ ὁποῖον μέλλει νὰ ἀπαφθαρτισθῆ κατὰ τὴν συντέλειαν τοῦ αἰῶνος, δὲν θὰ εἶναι τὸ αὐτὸ μὲ τὸ σῶμα τῆς ἐπιγείου ζωῆς. Διὰ νὰ ἀποδείξῃ ὅτι ὁ κόσμος εἶναι φθαρτὸς χρησιμοποιεῖ τὰς περὶ δυναμικοῦ καὶ κατ' ἐντελέχειαν ἀριστοτελικὰς θεωρίας. Ἂν ὁ κόσμος ὑποτεθῆ ὡς αἰώνιος, θὰ ἀποτελῆ συγκεκριμένην ἐμφάνισιν τοῦ κατ' ἐντελέχειαν ἀπείρου, περὶ τοῦ ὁποίου γνωρίζομεν ὅτι δὲν εἶναι προσιτὸν εἰς ἀρίθμησιν. Κατ' ἀντίθεσιν ὅμως πρὸς τὸ ἐντελεχειακὸν ἄπειρον, ὁ αἰσθητὸς κόσμος εἶναι ἐπιδεκτικὸς ἀριθμήσεως. Ἐκτὸς τούτου οὐδεμία ὀντολογικὴ ἀνάγκη ὑφίσταται ἐπιβάλλουσα ἵνα ὑπάρχῃ ἐν τῇ αἰωνιότητι ὁ κόσμος καὶ ἡ δημιουργία. Ὁ Θεὸς ὡς ὂν «αὔταρκες» δύναται νὰ ὑπάρχῃ ἀνεξαρτήτως τῆς ὑπάρξεως τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς κτίσεως. Ὁ κόσμος ἄρα καὶ ἡ ψυχὴ ἔλαβον ὑπόστασιν ἐν χρόνῳ. Πρὸ τῆς ὑπάρξεως τοῦ κόσμου ὑπάρχουν μόνον εἰς τὸ πνεῦμα τοῦ Θεοῦ τὰ πρότυπα τῶν μελλόντων νὰ δημιουργηθοῦν πραγμάτων, «αἱ ἰδέαι», ὅπως ἔλεγεν ὁ Πλάτων. Ἐπὶ τῇ βάσει τούτων δημιουργοῦνται ἐν χρόνῳ τὰ ὄντα. Καὶ αὐτὸς δὲ ὁ χρόνος ἔχει ἀρχήν, δημιουργούμενος ὑπὸ τοῦ Θεοῦ. Εἰς τὸ περὶ κατασκευῆς τοῦ κόσμου σύγγραμμά του «Τῶν εἰς τὴν Μωϋσέως κοσμογονίαν ἐξηγητικῶν» σχολιάζει κυρίως τὰ εἰς τὸ σχετικὸν κεφάλαιον τῆς «Γενέσεως» ἐκτιθέμενα. Θαυμάζει τὴν σοφίαν τοῦ Μωυσέως καὶ συμμερίζεται τὴν ἀντίληψιν ὅτι ὁ Πλάτων ἦτο γνώστης τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης. Οὐ μόνον δὲ ὁ Πλάτων, ἀλλὰ καὶ ἄλλοι σοφοί, λέγει ὁ Φιλόπονος, ὅπως ὁ Ἵππαρχος καὶ ὁ Πτολεμαῖος, ἐγνώριζον τὰ βιβλία τῶν Ἑβραίων καὶ ἤντλησαν ἀπ' αὐτὰ πολλὰς γνώσεις. Ἀντιτίθεται πρὸς τὴν δοξασίαν τῶν Μανιχαίων ὅτι τὸ κακὸν ἔχει αὐθυπόστατον ὕπαρξιν. Εἶναι, κατὰ τὸν Φιλόπονον, στέρησις τοῦ ἀγαθοῦ, προκύπτει δὲ ἐκ τῆς κακῆς χρησιμοποιήσεως τῆς εἰς τὸν ἄνθρωπον παρασχεθείσης ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἐλευθερίας. Ὅπως ἐλέχθη ἀνωτέρω ὁ Φιλόπονος περιέπεσεν εἰς τὴν αἵρεσιν τοῦ μονοφυσιτισμοῦ καὶ τοῦ τριθεϊσμοῦ, διότι στηριζόμενος ἐπὶ τῶν διδασκαλιῶν τοῦ Ἀριστοτέλους, ἐταύτιζε τὴν ἔννοιαν τῆς ὑποστάσεως μὲ τὴν ἔννοιαν τῆς οὐσίας. Ἐφ' ὅσον ὁ Χριστὸς θεωρεῖται ὡς ἑνιαία ὑπόστασις, πρέπει, ἔλεγεν, ὁ Φιλόπονος, νὰ ἴδωμεν εἰς αὐτὸν μίαν φύσιν. Ἐφ' ὅσον δὲ ἐν τῷ Τριαδικῷ Θεῷ διέστελλε τρεῖς ὑποστάσεις, ἔφθανεν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ἑκάστη τῶν τριῶν οὐσιῶν προϋποθέτει καὶ χωριστὴν οὐσίαν. Ἄρα τὰ τρία πρόσωπα πρέπει νὰ θεωρηθοῦν ὡς τρία κεχωρισμένα ὄντα, τὰ ὁποῖα ἔχουν ὡς κοινὸν γνώρισμα τὴν θείαν οὐσίαν, ὡς «κοινὸν λόγον» ἐκφράζοντα τὸ οὐσιῶδες των γνώρισμα.

Σημαντικὴ ὑπῆρξε καὶ ἡ εἰς τὴν περιοχὴν τῶν ἐπιστημῶν συμβολὴ τοῦ Φιλοπόνου. Ἔγραψε σχόλια εἰς τὴν «Ἀριθμητικὴν» τοῦ Νικομάχου τοῦ Γερασηνοῦ. Ἠσχολήθη δὲ καὶ μὲ ἀστρονομικὰς καὶ φυσικὰς μελέτας. Λίαν γόνιμος ἀπεδείχθη ἡ ὑπ' αὐτοῦ διατυπωθεῖσα ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἀριστοτελικῶν συγγραμμάτων θεωρία περὶ ὁρμῆς («impetus»). Ὁ Ἀριστοτέλης εἶχεν ὑποστηρίξει ὅτι ὅταν ἐκσφενδονίσωμεν διὰ τῆς χειρός μας ἕνα λίθον, οὗτος ἐξακολουθεῖ νὰ κινῆται, καίτοι δὲν ἐφάπτεται τῆς χειρός μας, διότι ἡ χείρ μας μετέδωκε δύναμιν εἰς τὸν ἀέρα, διὰ τοῦ ὁποίου κινεῖται ὁ λίθος καὶ ἡ δύναμις αὕτη ἐξακολουθεῖ νὰ ἐπιδρᾷ ἐπ' αὐτοῦ. Ὁ Φιλόπονος διδάσκει ὅτι κατὰ τὴν ἐκσφενδόνισιν μεταδίδεται ὠθητικὴ δύναμις ἐπὶ τοῦ λίθου. Τὴν ἀντίληψιν ταύτην ἠκολούθησαν κατόπιν ὁ Ἄραψ Ἀμποὺ Ἰσὰκ ἀλ Βιτρουσί (Alpetragius) ζώσις ἄπασι τὰς ἀπὸ ψυχῆς κινήσεις ἐνυπαρχούσης αὐτοῖς, ὁ κατὰ τὸν 13ον αἰῶνα ζήσας φραγκισκανὸς Πέτρος Ὀλίβι καὶ ὁ Ἄγγλος ἐπίσης μοναχὸς καὶ ἐκ τῶν κυρίων ἀντιπροσώπων τῆς ὀνοματοκρατίας (nominalismus) Γουλιέλμος Ὄκκαμ (1330 — 1349). Ἀλλ' ἐκεῖνος ὅστις διέδωκεν αὐτὴν ὑπῆρξεν ὁ γνωστὸς Ἰωάννης Μπουριντὰν (1300—1358) ὁ διατελέσας καὶ πρύτανις τοῦ Πανεπιστημίου τῶν Παρισίων. Ὁ Μπουριντὰν εἰς τὰ σχόλια τὰ ὁποῖα ἔγραψεν ἑρμηνεύων τὰ «Φυσικὰ» τοῦ Ἀριστοτέλους, ὁμιλεῖ περὶ τῆς ὑπὸ τοῦ Φιλοπόνου διατυπωθείσης ὑποθέσεως τῆς ἀναφερομένης εἰς τὴν «impetus» καὶ μᾶς πληροφορεῖ ὅτι ταύτην ἀπεδέχοντο πλεῖστοι ἐπιστήμονες τῆς ἐποχῆς του. Διὰ τῆς ἐν λόγῳ ὑποθέσεως καθίσταται περιττὴ ἡ ὑπόθεσις ὅτι τὰς οὐρανίους σφαίρας κινοῦν τὰ νοητικὰ κινοῦντα ἀκίνητα, ἅτινα ἐδέχετο ὁ Ἀριστοτέλης. Ὁ Φιλόπονος πρῶτος ὑπεστήριξεν ὅτι τὰ οὐράνια σώματα δὲν κινοῦνται ὑπὸ ὠθήσεως προερχομένης ἀπὸ νοητικὰ ὄντα ἢ ἀπὸ ἀγγέλους, ἀλλὰ ὑπὸ τῆς κινητικῆς δυνάμεως, ἣν ἔθεσε μέσα εἰς αὐτὰ ὁ Θεός: «Εἰπάτωσαν δὲ ἡμῖν ἐκ ποίας ἐδιδάχθησαν θεοπνεύστου γραφῆς ὅτι σελήνην καὶ ἥλιον καὶ τοὺς ἀστέρων ἕκαστον ἄγγελοι κινοῦσιν; Ἀρ' οὐκ ἠδύνατο σελήνῃ καὶ ἡλίῳ καὶ τοῖς λοιποῖς ἄστροις ὁ δημιουργήσας αὐτοὺς Θεὸς κινητικὴν ἐνθεῖναι δύναμιν, ὡς τοῖς ζαρέσι τε καὶ κούφοις τὰς ροπὰς ὡς τοῖς ζώοις ἅπασι τὰς ἀπὸ ψυχῆς κινήσεις ἐνυπαρχούσας αὐτοῖς, ἵνα μὴ βίᾳ ταῦτα ἄγγελοι κινῶσιν; Πᾶν γὰρ τὸ μὴ φύσει κινούμενον βίαιον καὶ παρὰ φύσιν ἔχει τὴν κίνησιν καὶ φθορᾶς αἰτίαν. Πῶς οὖν διαρκοῦσι τοσαῦτα καὶ τηλικαῦτα σώματα ἐπὶ τοσοῦτον διαίως ἑλκόμενα;» (Τῶν εἰς Μωϋσ. κλπ. σελ. 28) ("Ας μᾶς εἴπουν ἀπὸ ποίαν θεόπνευστον γραφὴν ἐδιδάχθησαν ὅτι κινοῦν οἱ ἄγγελοι τὴν σελήνην καὶ τὸν ἥλιον καὶ ἕκαστον ἀστέρα. Δὲν ἠδύνατο ὁ δημιουργήσας αὐτὰ Θεὸς νὰ βάλῃ μέσα εἰς αὐτὰ κινητικὴν δύναμιν, ὅπως εἰς τὰ βαρέα τὴν πρὸς τὰ κάτω κίνησιν, εἰς τὰ ζῶα ἐνυπάρχει μέσα εἰς αὐτά, διὰ νὰ μὴ τὰ κινοῦν διὰ τῆς βίας οἱ ἄγγελοι; Διότι πᾶν τὸ κινούμενον βιαίως φθείρεται ὑπὸ τῆς μὴ φυσικῆς κινήσεως. Πῶς λοιπὸν ἀντέχουν τόσον μεγάλα σώματα ὑφιστάμενα ἐπὶ τοσοῦτον χρόνον βιαίαν κίνησιν;). Πολλοὶ ἐκ τῶν ἱστορικῶν τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης δέχονται ὅτι ἡ ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἀντιλήψεων τοῦ Φιλοπόνου διασαφήνισις τῆς ἐννοίας τῆς κινήσεως εἶναι περισσότερον σημαντικὴ ἀπὸ τῆς ἀνακαλύψεως τοῦ Κοπερνίκου, τοῦ Γαλιλαίου, ἐφ' ὅσον διὰ ταύτης ἐπεβλήθη ἡ ἀντίληψις ὅτι αἱ κινήσεις τῶν οὐρανίων σωμάτων εἶναι φυσικαὶ καὶ κατωρθώθη νὰ παρασχεθῇ ὁλοκληρωμένη θεωρία περὶ τῆς κινήσεώς των. Συνεπῶς δυνάμεθα νὰ ἰσχυρισθῶμεν ὅτι ὁ Φιλόπονος στηριζόμενος ἐπὶ ἀριστοτελικοῦ ἐδάφους ἔδωκε τὴν πρώτην ἀφορμὴν νὰ ἀνακαινισθῇ ἡ περὶ κινήσεως καὶ δυνάμεως φυσικὴ ἀντίληψις, καὶ νὰ οἰκοδομηθῇ τὸ σύστημα τῆς οὐρανίου μηχανικῆς. Ἀλλὰ καταλαμβάνεται κανεὶς ὑπὸ μεγαλυτέρου θαυμασμοῦ λαμβάνων ὑπ' ὄψιν τὴν συμβολήν του διὰ τὰς φιλολογικὰς σπουδάς. Συνέταξεν ἐπιτομὰς τῶν ἔργων τοῦ Διονυσίου τοῦ Θρακός, τοῦ Ἡρωδιανοῦ καὶ τοῦ Ἀπολλωνίου τοῦ Δυσκόλου, αἵτινες ἐχρησιμοποιοῦντο ὄχι μόνον εἰς τὴν ἑλληνικὴν Ἀνατολήν, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν Ἑσπερίαν μέχρι τοῦ 18ου αἰῶνος. Τὰ ἔργα του μετεφράσθησαν εἰς τὴν συριακὴν καὶ ἀραβικὴν γλῶσσαν καὶ παρέσχον τὰς πρώτας ἀφορμὰς διὰ νὰ ἀναπτυχθῇ ἡ ἀραβικὴ διανόησις. Ὁ φιλόσοφος τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας Θωμᾶς Ἀκυινάτης, κατὰ τὸν 13ον αἰῶνα χρησιμοποιεῖ εὐρύτατα τὰ ἔργα του καὶ ἰδίως εἰς τὰ σχόλιά του εἰς τὸ «Περὶ ψυχῆς» ἀριστοτελικὸν ἔργον, διὰ νὰ ἀποκρούσῃ τὴν περὶ ψυχῆς διδασκαλίαν τοῦ Ἄραβος φιλοσόφου Ἀβερρόη. Συνεχίζων ὁ Φιλόπονος τὴν παράδοσιν τοῦ διδασκάλου του Ἀμμωνίου, ἀνέδειξεν ἀξιολόγους μαθητὰς τὸν ἐξ Ἀλεξανδρείας Στέφανον, καὶ τοὺς ἀριστοτελικοὺς σχολιαστὰς Δαβὶδ καὶ Ἡλίαν. Συνήθως χαρακτηρίζεται ὁ Φιλόπονος ὡς ἀριστοτελιστὴς καὶ λέγεται περὶ αὐτοῦ ὅτι ἐθεμελίωσε τὸν βυζαντιακὸν ἀριστοτελισμόν. Ἀλλ' ὁ χαρακτηρισμὸς οὗτος ἔχει σχετικὴν μόνον ἀξίαν, διότι εἰς τὸ σύσπημά του περιέλαβεν ἀρκετὰ στοιχεῖα ἐκ τῆς πλατωνικῆς φιλοσοφίας. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι χρησιμοποιεῖ ὡς ὄργανον ἀποδείξεως τὴν ἀριστοτελικὴν λογικὴν μέθοδον. Ἀλλ' ἡ χρησιμοποίησίς της εἶναι κάτι τὸ ὁποῖον δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἀποφύγῃ. Ὁ Πλάτων δὲν μᾶς παρέδωκε, ἂν ἐξαιρέσωμεν τὴν διαιρετικὴν καὶ τὴν ἐξ ὑποθέσεως μέθοδον, μορφὰς μεθοδικῆς ἐρεύνης τόσον καθωρισμένας καὶ εὐκολομεταχειρίστους ὅσον εἶναι ἡ συλλογικὴ μέθοδος τοῦ Ἀριστοτέλους. Οὐ μόνον ὁ Φιλόπονος, ἀλλὰ καὶ οἱ προγενέστεροι καὶ οἱ μεταγενέστεροί του χριστιανοὶ φιλόσοφοι δὲν ἦτον δυνατὸν νὰ μὴ χρησιμοποιήσουν τὰς μεθόδους τῆς ἀριστοτελικῆς λογικῆς. Τοῦτο ὅμως δὲν σημαίνει ὅτι ἦσαν ἀριστοτελικοί. Ἐπὶ τοῦ προκειμένου ζητήματος οἱ χαρακτηρίζοντες τὸν Φιλόπονον ὡς ἐξ ὁλοκλήρου ἀριστοτελικὸν παραβλέπουν ὅτι εἰς τὸ πρόβλημα τῆς αἰωνιότητος τοῦ κόσμου διαφωνεῖ πρὸς τὸν Ἀριστοτέλη.

ΛΕΟΝΤΙΟΣ Ο ΒΥΖΑΝΤΙΟΣ (475—543). Τὰ κατὰ τὸν βίον του παρεδόθησαν συγκεχυμένα, διότι ἀναφέρονται καὶ δύο ἄλλοι Λεόντιοι. Εἷς Λεόντιος ὡριγενιστὴς μοναχὸς τῆς ἐν Παλαιστίνῃ Νέας Λαύρας καὶ εἷς ἕτερος Σκύθης ἐκ Μοισίας μοναχὸς ζῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει εἰς τὸ περιβάλλον τοῦ στρατηγοῦ Βιταλιανοῦ (βλέπε Β. Στεφανίδου, Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία σελ. 306). Κατὰ τὸν Β. Στεφανίδην (αὐτόθι) ἀκολουθοῦντα τὴν γνώμην τοῦ Ἐδ. Σβάρτς ὁ ἀπασχολῶν ἡμᾶς Λεόντιος πρέπει νὰ ὀνομασθῇ «ἐρημίτης», ὅπως τὸν ἀναγράφουν καὶ τὰ χειρόγραφα, Λεόντιος Βυζάντιος δὲ πρέπει νὰ ὀνομάζεται ὁ ὡριγενιστὴς μοναχός. Προηγουμένως ὁ Φ. Λούφς, ὅστις ἐπανειλημμένως ἠσχολήθη μὲ τὸν Λεόντιον δὲν εἶχε κατορθώσει νὰ διαλύσῃ τὴν ἐν λόγῳ σύγχυσιν. Ἐπίσης σφοδρὰ ἀντιρρήσεις ἠγέρθησαν καὶ ὡς πρὸς τὴν γνησιότητα τῶν ἐπ' ὀνόματί του φερομένων συγγραμμάτων. Γενικῶς ἀναγνωρίζεται ὡς γνήσιον τὸ σύγγραμμα· «Λόγοι τρεῖς κατὰ Νεστοριανῶν καὶ Εὐτυχιανῶν». Ἐπίσης θεωροῦνται γνήσιαι καὶ αἱ «Ἐπιλύσεις», δι' ὧν ἀνασκευάζονται αἱ δοξασίαι τοῦ μονοφυσίτου Σεβήρου καὶ τὰ «Τριάκοντα κεφάλαια κατὰ Σεβήρου». Σπουδαῖου περιεχομένου εἶναι καὶ τὸ ἐπ' ὀνόματί του φερόμενον ὑπὸ τὸν τίτλον «Πρὸς τοὺς προσφέροντας ἡμῖν τινα τῶν Ἀπολιναρίου ψευδῶς ἐπιγεγραμμένα εἰς ὄνομα τῶν ἁγίων Πατέρων». Εἰς τοῦτο ἀποδεικνύεται ὅτι οἱ ὀπαδοὶ τοῦ αἱρετικοῦ Ἀπολλιναρίου ἔθετον εἰς κυκλοφορίαν ἔργα πλήρη ἀπὸ τὰς κακοδοξίας των, ἀποδίδοντες ταῦτα εἰς τὸν Μέγαν Ἀθανάσιον, τὸν Γρηγόριον τὸν θαυματουργὸν καὶ ἄλλους πατέρας. Ὁ Λούφς ἐθεώρησε τὸ ἔργον τοῦτο ὡς νόθον, ἀλλ' ἡ νεωτέρα ἔρευνα ἀπέδειξε τὴν γνησιότητά του (βλέπε Β. Στεφανίδην αὐτόθι, σελ. 307).

Ὡς πρὸς τὰς λεπτομερείας τῆς ζωῆς του ἐπικρατεῖ ἀοριστία, διότι συγχέονται πρὸς τὰ ἐπεισόδια τῆς ζωῆς τῶν δύο ἄλλων ὁμωνύμων του. Ἐκ τῆς μελέτης τῶν ἔργων του συνάγεται ὅτι ἔχει ἐπηρεασθῇ ἀπὸ τοὺς προηγηθέντας Πατέρας τῆς Ἐκκλησίας, ἤτοι τὸν Βασίλειον, τὸν Γρηγόριον Ναζιανζηνὸν καὶ τὸν Κύριλλον τῆς Ἀλεξανδρείας. Ἀναφέρει δὲ συχνάκις καὶ χωρία ἐκ τῶν συγγραμμάτων τῶν παραδεδομένων ἐπ'

ὀνόματι τοῦ Διονυσίου τοῦ Ἀρεοπαγίτου. Ἐκ τῆς εἰδωλολατρικῆς φιλοσοφίας ἔχει μελετήσει ἐπισταμένως τὴν Εἰσαγωγὴν τοῦ Πορφυρίου, εἴτε εἰς τὴν ἀρχικήν, εἴτε εἰς ἄλλην περισσότερον ἀναλελιμμένην ἔκδοσιν, τὴν ὁποίαν πιθανῶς θὰ εἶχε κάμει κάποιος ἐκ τῶν μαθητῶν τοῦ Πορφυρίου. Γνωρίζει προσέτι καλῶς καὶ τὸ «Περὶ Κατηγοριῶν» σύγγραμμα τοῦ Ἀριστοτέλους. Ἀπὸ φιλοσοφικῆς ἀπόψεως λίαν ἐνδιαφέρουσα εἶναι αἱ εἰς τὴν διευκρίνησιν τῶν λογικῶν - ὀντολογικῶν ἐννοιῶν ἀναφερόμεναι προσπάθειαί του. Εἰς τὴν διευκρίνησιν προχωρεῖ, ἐπειδὴ θέλει νὰ ὑποστηρίξῃ τὴν ὀρθόδοξον ἔκδοχὴν ὡς πρὸς τὸ Χριστιανικὸν πρόβλημα καὶ ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τὸ ἀναφερόμενον εἰς τὸν Τριαδικὸν Θεόν. Ἰδίως ἀσχολεῖται μὲ τὴν διευκρίνησιν τῶν σχέσεων, αἵτινες ὑπάρχουν μεταξὺ τῶν ὅρων φύσις ἢ οὐσία ἀφ' ἑνὸς καὶ ὑπόστασις ἢ πρόσωπον ἀφ' ἑτέρου. Τὸ πρόβλημα τοῦτο, ὡς εἴδομεν εἰς τὰ προηγούμενα εἶχε ζωηρῶς ἀπασχολήσει τὸν Βασίλειον καὶ τὸν Γρηγόριον Νύσσης. Ὁ Λεόντιος θέτει τὸ λογικὸν - ὀντολογικὸν τοῦτο πρόβλημα ἐξ ἀρχῆς, ἀνατρέχων εἰς τὴν «Εἰσαγωγὴν» τοῦ Πορφυρίου. Εἰς τὸ σύγγραμμα τοῦτο ὡς θεμελιώδεις ἔννοιαι θεωροῦνται τὸ «γένος», «εἶδος», διαφορά», «ἴδιον» καὶ «συμβεβηκός». Διὰ τὸν Λεόντιον μεγάλην ἀξίαν εἶχε νὰ σαφηνισθῇ ἡ ἔννοια τοῦ «συμβεβηκότος». Καθορίζει δὲ ταύτην λέγων ὅτι συμβεβηκός εἶναι: «Ὃ ἐν ἑτέρῳ ἔχει τὸ εἶναι καὶ οὐκ ἐν ἑαυτῷ θεωρεῖται... ἀλλ' ὃ ἀεὶ περὶ τὴν οὐσίαν θεωρεῖται» (Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἔχει τὸ εἶναί του μέσα εἰς ἓν ἄλλο καὶ δὲν δύναται νὰ συλληφθῇ ὑπὸ τῆς νοήσεως ὑπάρχον ἀνεξαρτήτως μέσα εἰς τὸν ἑαυτόν του, ἀλλὰ νοεῖται ὡς περιβάλλον τὴν οὐσίαν). Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸ συμβεβηκός, οὐσία ἢ φύσις εἶναι «πρᾶγμα ὑφεστὼς» (πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ὑπάρχει χωρὶς ἡ ὕπαρξίς του νὰ ἔχῃ ἀνάγκην νὰ στηριχθῇ εἰς τὴν ὕπαρξιν ἑνὸς ἄλλου πράγματος). Ἀλλὰ προσέτι οἱ ὅροι οὐσία καὶ φύσις σημαίνουν ὅτι κάτι ἄλλο: Δύνανται νὰ δηλώσουν τὸ κοινὸν καὶ περιεκτικὸν εἶδος πολλῶν ὁμοειδῶν ἀτόμων. Οὕτω π.χ.: λέγομεν ἄνθρωπος ἐννοοῦντες περιληπτικῶς ὅλους τοὺς μερικοὺς ὑπάρχοντας ἀνθρώπους. Κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὴν χρῆσιν ταύτην χρησιμοποιεῖται ὁ ὅρος «ὑπόστασις» πρὸς δήλωσιν ἑνὸς συγκεκριμένου ἀτόμου. Ὁ συγκεκριμένος ἄνθρωπος Πέτρος ἢ Παῦλος χαρακτηρίζεται ὡς ὑπόστασις. Πότε ἔλαβε τὴν σημασίαν ταύτην ὁ ὅρος οὗτος δὲν γνωρίζομεν. Εἰς τὴν Καινὴν Διαθήκην χρησιμοποιεῖται ἅπαξ ὑπὸ τοῦ Παύλου (εἰς τὴν πρὸς Ἑβραίους 1 3) ἔνθα ὀνομάζεται ὁ Χριστὸς ἐν σχέσει μὲ τὸν Θεὸν «χαρακτὴρ τῆς ὑποστάσεως αὐτοῦ». Ὁ Λεόντιος θεωρεῖ τὴν ὑπόστασιν ὡς ὅρον δηλοῦντα τὸ ἀτομικῶς ὑπάρχον συγκεκριμένον ὄν: «Ἡ μὲν γὰρ φύσις τὸν τοῦ εἶναι λόγον ἐπιδέχεται ἡ δὲ ὑπόστασις ὁρίζεται ὡς καθ' ἑαυτὴν ὑπάρχουσα οὐσία). Ὡς συνωνύμους δὲ ὅρους πρὸς τὴν οὐσίαν χρησιμοποιεῖ ὁ Λεόντιος τοὺς ὅρους «πρόσωπον», «ἄτομον», «ὑποκείμενον». Σχετίζων δὲ τὴν ὑπόστασιν μὲ τὰ συμβεβηκότα, λέγει ὅτι ἡ ὑπόστασις εἶναι «ἄθροισμα» συμβεβηκότων τὰ ὁποῖα δὲν δύνανται νὰ ἀποδοθοῦν εἰς ἄλλο ὑποκείμενον, ἀλλὰ μόνον εἰς ἐκεῖνο εἰς τὸ ὁποῖον προσιδιάζουν. Ἐκ τῆς διαπιστώσεως ταύτης προκύπτει ὅτι πᾶσα ὑπόστασις εἶναι φύσις καὶ οὐσία, δὲν εἶναι ὅμως καὶ πᾶσα οὐσία ὑπόστασις. Διότι ὑπόστασις εἶναι οὐσία μαζὶ μὲ τὰ συμβεβηκότα της. Αἱ ὁμοειδεῖς ὑποστάσεις δὲν διαφέρουν κατὰ τὴν οὐσίαν ἀλλὰ μόνον κατὰ τὰ συμβεβηκότα. Ὅθεν δυνάμεθα νὰ ὑποστηρίξωμεν συμπεραίνει ὁ Λεόντιος, ἀντικρούοντες τοὺς αἱρετικοὺς ὅτι αἱ τρεῖς ἐν τῇ Ἁγίᾳ Τριάδι ὑποστάσεις ἔχουν τὴν αὐτὴν φύσιν καὶ οὐσίαν. Ἐπίσης ἐκ τῆς τεθείσης ἀρχῆς προκύπτει τὸ συμπέρασμα ὅτι αἱ φύσεις τοῦ Χριστοῦ ἀποτελοῦν μίαν ὑπόστασιν. Διότι, λέγει ὁ Λεόντιος, ὑπάρχουν φύσεις, αἱ ὁποῖαι δὲν εἶναι ὑποστάσεις, ἀλλ' ἔχουν ὕπαρξιν μέσα εἰς μίαν ὑπόστασιν. Αἱ τοιαῦται φύσεις καλοῦνται «ἐνυπόστατοι». Οὕτω ἡ σωματικὴ καὶ ἡ ψυχικὴ φύσις συνδέονται μέσα εἰς τὴν ἀνθρωπίνην ὑπόστασιν. Ὁμοίως δὲ καὶ ἡ ἀνθρωπίνη φύσις τοῦ Χριστοῦ ἔχει ὡς χῶρον διὰ νὰ καταστῇ ἐνυπόστατος τὴν ὑπόστασιν τοῦ Λόγου. Ὑπάρχουν λοιπὸν ὑποστάσεις αἵτινες ἑνοῦνται διὰ τῆς αὐτῆς οὐσίας καὶ εἶναι ὁμοούσιοι, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον συμβαίνει ἐν τῇ Ἁγίᾳ Τριάδι. Ἐπίσης ὑπάρχει ὑποστασιακὴ ἑνότης δύο φύσεων διαφόρων, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον συμβαίνει εἰς τὸν Χριστόν. Μὲ τὸν συλλογιστικὸν τοῦτον τρόπον χειριζόμενος τὰς παραδεδομένας ἀριστοτελικὰς ἐννοίας ἀνασκευάζει ὁ Λεόντιος τὸν Φιλόπονον, ὅστις διέσπα τὴν Ἁγίαν Τριάδα εἰς τρεῖς μερικὰς οὐσίας καὶ ἐδόξαζεν ὅτι ἐν τῷ Χριστῷ ὑπάρχει μία μόνον φύσις.

Μεγάλη ἀμφισβήτησις ἠγέρθη, ἂν ὁ Λεόντιος πρέπει νὰ θεωρηθῇ πλατωνικὸς ἢ ἀριστοτελικός. Τὸ τιθέμενον κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἐρώτημα οὐδὲν ἔχει νόημα. Διότι ὁ Λεόντιος καθὼς καὶ οἱ προγενέστεροί του χρησιμοποιοῦν στοιχεῖα καὶ ἐκ τῆς πλατωνικῆς καὶ ἐκ τῆς ἀριστοτελικῆς φιλοσοφίας. Καὶ αὐτοὶ οἱ παλαιότεροι Νεοπλατωνικοὶ εἶναι ἀπό τινος ἀπόψεως ἀριστοτελικοί, ἐφ' ὅσον χρησιμοποιοῦν ὡς ἀποδεικτικὸν καὶ μεθοδολογικὸν ὄργανον τὴν ἀριστοτελικὴν συλλογιστικὴν καὶ διαλεκτικήν. Ὁμιλοῦντες περὶ τοῦ ἱδρυτοῦ τῆς νεοπλατωνικῆς φιλοσοφίας Ἀμμωνίου τοῦ Σακκᾶ ἔχομεν τὴν εὐκαιρίαν νὰ ὑπογραμμίσωμεν, ὅτι δι' αὐτοῦ εἶχεν ἐπέλθει ἐναρμονισμὸς τῶν ἀριστοτελικῶν καὶ πλατωνικῶν στοιχείων. Ἡ χριστιανικὴ φιλοσοφία χρησιμοποιεῖ οὐ μόνον ἀπὸ τὰς δύο ταύτας σχολὰς δοξασίας ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τοὺς Στωικοὺς καὶ ἀπὸ τοὺς Ἐπικουρείους πᾶν ὅ,τι ἦτο ἀφομοιώσιμον πρὸς τὰ δόγματα. Οὕτω π.χ. ἡ ἔννοια τῆς «πίστεως» ὡς βουλητικῆς πράξεως, πλησιάζει πρὸς τὰς περὶ συγκαταθέσεως διδασκαλίας τῶν Στωικῶν. Εἰς τὸν Νεμέσιον εἶναι αἰσθητὴ ἡ παρουσία δοξασιῶν εἰλημμένων ἐκ τῶν Ἐπικουρείων. Προκειμένου δὲ περὶ τῆς ἀκαταληψίας τῆς θείας οὐσίας ἡ χριστιανικὴ φιλοσοφία ἀντλεῖ ὅπλα ἀπὸ τοὺς Σκεπτικούς. Εἰς τὸν μοναχικὸν βίον δυνάμεθα νὰ διακρίνωμεν τὴν ἐπιβίωσιν πολλῶν στοιχείων ἐκ τοῦ Κυνισμοῦ καὶ τοῦ Στωικισμοῦ. Ὁ Λεόντιος χρησιμοποιεῖ ὄχι μόνον τὴν ἀριστοτελικὴν διδασκαλίαν περὶ κατηγοριῶν, ἀλλ' ἀναφέρεται καὶ εἰς τὰ μυστικιστικὰ συγγράμματα τοῦ Διονυσίου τοῦ Ἀρεοπαγίτου. Τὴν ψυχὴν ὁρίζει πλησιάζων πρὸς τὴν πλατωνικὴν ἀντίληψιν ὡς «οὐσίαν ἀσώματον αὐτοκίνητον». Ἀλλὰ εἰς τὸν ὁρισμὸν τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος ἀκολουθεῖ τὸν Ἀριστοτέλη ὁρίζων τοῦτο ὡς «φυσικὸν ὀργανικὸν δυνάμει ζωὴν ἔχον». Εἶναι φανερὸν ὅτι τὸν διακρίνει μεγάλη ἱκανότης εἰς τὴν θεωρητικὴν σκέψιν. Ὁ ἴδιος λέγει διὰ τὸν ἑαυτόν του, ὅτι πᾶν ὅ,τι ἀναπτύσσει προέρχεται ἐκ τῶν παλαιοτέρων, καὶ ὄχι ἀπὸ τὸν ἑαυτόν του. Τοῦτο ἀποτελεῖ ἔνδειξιν τῆς ἀντικειμενικότητος τῆς σκέψεώς του. Ἔχει τὴν συνείδησιν ὅτι καὶ ἡ ἰδική του δημιουργικὴ συμβολὴ ἀποτελεῖ τὸ ἀναγκαῖον ἐπακολούθημα, τὸ ὁποῖον ἀπέρρευσεν ἀπὸ τὰς παγκοίνους ἀναγνωρισθείσας δογματικὰς ἀληθείας τῆς Ὀρθοδόξου πίστεως, ὅπως εἶχον σταθεροποιηθῇ διὰ τῶν συνόδων καὶ τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας.

Μάξιμος ὁ Ὁμολογητὴς

Μὲ τὸν Μάξιμον τὸν Ὁμολογητὴν (580—662) εἰσερχόμεθα εἰς τὸν ἕβδομον αἰῶνα, ὅστις ὑπῆρξεν ἐποχὴ κρίσεως διὰ τὴν Ἑλληνικὴν Αὐτοκρατορίαν. Εἶχεν αὕτη νὰ διεξαγάγῃ σκληροὺς ἀγῶνας κατὰ τῶν Σλαύων, οἵτινες ἤρχισαν νὰ ἐπιτίθενται κατὰ τὰ τέλη τοῦ ἕκτου αἰῶνος. Ἀλλὰ κατὰ τὸν ἕβδομον αἰῶνα ἐμφανίζονται δύο νέοι ἐχθροί: οἱ Πέρσαι καὶ ὁ ἐξ Ἀραβίας ὁρμηθεὶς Ἰσλαμισμός. Ἀλλὰ παρ' ὅλας τὰς ἐξαιρετικὰς περιπετείας δὲν παραμελεῖται ἡ ἀσχολία περὶ τὰ πνευματικά. Ὁ αὐτοκράτωρ Ἡράκλειος ἐφρόντισε διὰ τὴν ἀναδιοργάνωσιν τοῦ ὑπὸ τοῦ Θεοδοσίου τοῦ Β΄ ἱδρυθέντος Πανδιδακτηρίου. Ὠνόμασε τοῦτο «Οἰκουμενικὴν Σχολὴν» καὶ ἐκάλεσεν εἰς αὐτὸ ὡς διδάσκαλον τῆς φιλοσοφίας τὸν ἐξ Ἀλεξανδρείας Στέφανον. Πλησίον τοῦ Ἡρακλείου εὑρίσκομεν καὶ τὸν Μάξιμον τὸν Ὁμολογητήν, ὡς «ὑπογραφέα τῶν βασιλικῶν ὑπομνημάτων» καὶ «πρωτοασικρίτην». Καταλιπὼν τὸ ἀξίωμα τοῦτο ἐγένετο μοναχὸς καὶ ἡγούμενος εἰς τὸ ἀπέναντι τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐν τῇ μικρασιατικῇ ἀκτῇ κείμενον μοναστήριον τῆς Χρυσοπόλεως. Λαβὼν ἐνεργὸν μέρος εἰς τὸν κατὰ τῶν Μονοθελητῶν ἀγῶνα ἠναγκάσθη νὰ καταφύγῃ εἰς Ρώμην κατὰ τὸ 646 πλησίον τοῦ Πάπα - Μαρτίνου τοῦ Α΄. Συλληφθεὶς κατὰ διαταγὴν τοῦ Μονοθελήτου αὐτοκράτορος Κώνσταντος τοῦ Β΄ (642—668) ἤχθη εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ κατεδικάσθη εἰς ἐξορίαν. Ἐπαναφερθεὶς ἐκ τῆς ἐξορίας ὑπέστη σκληροτάτας κακώσεις ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἕνεκα τῶν ὁποίων ἀπέθανεν εἰς τὴν παρὰ τὴν Κασπίαν θάλασσαν Ἀλανίαν, ὅπου εἶχεν ἐξορισθῇ. Διὰ τοῦτο ἡ Ἐκκλησία ἀνεγνώρισε τοῦτον ὡς ὁμολογητήν.

Παρὰ τὰς περιπετείας καὶ τὰς διώξεις, κατέλιπε πολλὰ συγγράμματα. Τὰ σπουδαιότερα ἐκ τούτων εἶναι τὰ ἀκόλουθα: Ἡ «Μυσταγωγία», ἤτοι συμβολικὴ ἑρμηνεία τῶν λατρευτικῶν πράξεων. Τὰ Σχόλια εἰς τὰ συγγράμματα τοῦ Διονυσίου τοῦ Ἀρεοπαγίτου καὶ εἰς τοὺς λόγους τοῦ Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου. Τὰ σχόλια ταῦτα ἤσκησαν ἐπίδρασιν ἐπὶ τοῦ Ἰωάννου Σκώτου Ἐριγένη καὶ ἐπὶ τῶν Ρώσων θεολόγων καὶ μυστικιστῶν. Ἔγραψε καὶ πραγματείαν «Περὶ ψυχῆς» καὶ ἐγχειρίδια θεολογικὰ καὶ πολεμικὰ κατὰ τοῦ μονοφυσιτισμοῦ καὶ μονοθελητισμοῦ.

Εἰς τὸ Χριστολογικὸν πρόβλημα ἀκολουθεῖ τὴν διδασκαλίαν τοῦ Λεοντίου. Ἡ πολεμικήν του δὲ στάσις ἔναντι τοῦ μονοθελητισμοῦ τὸν ὡδήγησεν εἰς τὴν ἐξέτασιν τοῦ ἀναφερομένου εἰς τὴν βούλησιν καὶ τὴν ψυχὴν ἐν γένει προβλήματος. Τὴν ψυχὴν ἐκλαμβάνει ὡς οὐσίαν δυναμένην νὰ δεχθῇ ἐν ἑαυτῇ τὰ ἐναντία, ὅπως π.χ. τὴν ἀρετὴν καὶ τὴν κακίαν, χωρὶς νὰ χάσῃ τὴν ταυτότητα μὲ τὸν ἑαυτόν της. Εἶναι προφανὲς ὅτι εἰς τὴν ἀντίληψίν του ταύτην καθοδηγεῖται ὁ Μάξιμος ἀπὸ τὴν ἀριστοτελικὴν δοξασίαν, ἤτις λέγει: «Οὐδὲν τῶν ἐναντίων ἐστὶν οὐσία». Ἀφ' ἑτέρου πλησιάζει πρὸς τὰς πλατωνικὰς ἀντιλήψεις, θεωρῶν τὴν ψυχὴν ὡς «αὐτοκίνητον» καὶ διὰ τοῦτο «ἀθάνατον». Ἐπαναλαμβάνει προσέτι καὶ τὴν ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος ἐν τῇ «Πολιτείᾳ» διατυπουμένην ἀπόδειξιν περὶ τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς. Αἱ κακίαι, λέγει, ὅσον ἰσχυραὶ καὶ ἂν εἶναι, δὲν δύνανται νὰ ἐπιφέρουν τὸν θάνατον τῆς ψυχῆς. Ἀπορρίπτει δὲ τὴν περὶ προϋπάρξεως τῆς ψυχῆς ἀντίληψιν. Ὡς πρὸς τὸ γνωσιολογικὸν πρόβλημα πλησιάζει τοὺς Στωικούς, διότι δέχεται ὅτι εἶναι δυνατὴ ἡ ὑπὸ τῆς νοήσεως κατανόησις καὶ κατάληψις τῶν ἀντικειμένων εἰς τὴν ἀληθινήν των οὐσίαν. Ἐπειδὴ δὲ κάμνει διάκρισιν μεταξὺ νοῦ καὶ ψυχῆς, διαστέλλει τὰς ἀληθείας ἐκείνας τὰς ὁποίας μᾶς παρέχει ἡ νόησις (νοητικὴ ἐποπτεία) ἀπὸ τὰς διὰ τοῦ λόγου ἀποκτωμένας. Ὑπεράνω δηλαδὴ ἀπὸ τὴν λογικὴν σκέψιν ὑπάρχει μία νοητικὴ ἐποπτεία, ἤτις μᾶς ἀνάγει εἰς τὴν θεώρησιν τοῦ ὑπεραισθητοῦ. Δὲν χρειάζεται μεγάλη ἀνάπτυξις διὰ νὰ καταστῇ φανερὸν ὅτι ὁ Μάξιμος ἔχει ὑπ' ὄψιν του τὴν νοητικὴν ἐνέργειαν, τὸν «νοῦν» τοῦ Ἀριστοτέλους. ὅστις νοεῖ τὰ ἀσύνθετα. τὰ ἀδιαίρετα καὶ τὰ πρῶτα ὄχι συλλογιστικῶς, ἀλλὰ διὰ «θ΄ἕως» καὶ «ἐπαφῆς». Ὁ Μάξιμος δίδει θρησκευτικὸν χρωματισμὸν εἰς τὴν ἀντίληψιν ταύτην. Λέγει δὲ ὅτι διὰ νὰ φθάσωμεν εἰς τὸ χάρισμα τῆς τοιαύτης ἐποπτείας πρέπει νὰ προπαρασκευασθῶμεν διὰ τῆς ἀσκήσεως τῆς προσευχῆς καὶ τῆς ἀγάπης. Αὕτη μᾶς ὑψώνει ἀπὸ τὴν ψιλὴν γνῶσιν εἰς τὴν ἀληθινὴν ὕπαρξιν, διότι μᾶς φέρει εἰς ἐπικοινωνίαν μὲ τὴν πηγὴν τῆς ὑπάρξεως καὶ τῆς οὐσίας, τὸν Θεόν. Εἰς τὰς ἀντιλήψεις του ταύτας ἐπηρεάζεται ὑπὸ τῶν συγγραμμάτων τοῦ Διονυσίου τοῦ Ἀρεοπαγίτου. Ὡς πρὸς τὸ ἀνθρωπολογικὸν πρόβλημα εἶναι ἐμφανὴς ἡ ἐπ' αὐτοῦ ἐπίδρασις τοῦ Γρηγορίου Νύσσης. Ὁ ἄνθρωπος, λέγει, ἐπλάσθη κατ' εἰκόνα Θεοῦ, ἀλλ' ἡ προπατορικὴ ἁμαρτία ἐχώρισε τὸν ἄνθρωπον καὶ δι' αὐτοῦ ὁλόκληρον τὴν φύσιν, ἀπὸ τὸν Θεόν. Χρέος τοῦ ἀνθρώπου εἶναι νὰ κινηθῇ πρὸς τὸν Θεὸν διὰ νὰ ἀποκαταστήσῃ τὴν «ἀρχαίαν φύσιν» του. Ἀκολουθῶν τὸν Γρηγόριον Νύσσης προτρέπει τοὺς πιστοὺς νὰ στρέψουν τὸ βλέμμα πρὸς τὸν ἐρωτερικὸν

ἄνθρωπον καὶ νὰ προσπαθήσουν νὰ ἴδουν μέσα εἰς τὴν κεκαθαρμένην διὰ τῆς ἀρετῆς ψυχὴν τὸ πρωταρχικὸν αὐτῆς εἶδος, ὅπερ εἶναι εἰκὼν τοῦ Θεοῦ. Ἀπαιτεῖ συνεπῶς διὰ τὴν ὕψωσιν τοῦ ἀνθρώπου τὴν ἀπόκτησιν ἀρετῆς. Τὸ αἴτημα τοῦτο τὸν προφυλάσσει ἀπὸ τὴν ἐκτροπὴν εἰς τὸν ὁλοκληρωτικὸν ἡσυχασμόν. Ἀλλὰ καὶ ἡ στροφὴ πρὸς τὰ ἔνδον καὶ ἡ διὰ τῆς ἀρετῆς κάθαρσις θὰ ἦτο ἀνεπαρκὴς διὰ τὴν ἐπιδιωκομένην ἀποκατάστασιν, ἄνευ τῆς μεσιτείας τοῦ Χριστοῦ. Διὰ τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ Χριστοῦ παρέχεται ἡ βάσις διὰ τὴν ἀποκατάστασιν τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὴν ἀρχαίαν φύσιν καὶ διὰ τὴν «θέωσιν». Ἐπειδὴ δὲ ὁ ἄνθρωπος τυγχάνει «μικρόκοσμος» ἡ ἀποκατάστασίς του ἐπηρεάζει καὶ τὴν λοιπὴν φύσιν, ἐπερχομένης οὕτω μιᾶς παγκοσμίου θεώσεως καὶ ἀποκαταστάσεως.

Δογματικαὶ ἐπιτομαὶ καὶ ἀνθολογίαι

Διὰ τῆς ἐργασίας τῶν τριῶν Γαζαίων, τοῦ Λεοντίου καὶ τοῦ Μαξίμου, ἐπῆλθε διασαφήνισις τῶν δογμάτων, οὕτως ὥστε κατέστη δυνατὸν νὰ γίνουν ἐπιτομαὶ καὶ μικρότεραι περιλήψεις. Εἰς τὴν ἐργασίαν αὐτὴν ἠσχολήθη ὁ σύγχρονος τοῦ Μαξίμου Ἀναστάσιος ὁ Σιναΐτης, ὅστις ἀπέθανε κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ὀγδόου αἰῶνος. Ἔργον του εἶναι ὁ «Ὁδηγός», διὰ τοῦ ὁποίου ἀνασκευάζονται αἱ δοξασίαι τῶν μονοφυσιτῶν, ὄχι μόνον διὰ τῶν κειμένων τῆς Ἁγίας Γραφῆς, ἀλλὰ καὶ διὰ λογικῶν ἐπιχειρημάτων, διὰ «λογικῶν παραστάσεων», ὅπως λέγει ὁ Σιναΐτης. Ἐκφράζει δὲ τὴν ἀντίληψιν ὅτι ἡ διὰ λογικῶν ἐπιχειρημάτων καταπολέμησις τῶν αἱρέσεων τυγχάνει ἀποτελεσματικώτερον μέσον, δεδομένου ὄντος ὅτι εἶναι δυνατὸν τὰ κείμενα τῆς Γραφῆς νὰ νοθευθοῦν: «Τὰ μὲν γὰρ ῥήματα τῶν γραφῶν ἴσως ὑπονοθεύονται. Ὅθεν ὁ δυνάμενος διὰ πραγματικῶν ἀποδείξεων μᾶλλον ὀπλιζέσθω πρὸς τοὺς ἐναντίους». Εἰς τὸν Ἀναστάσιον ἀποδίδεται καὶ τὸ ἔργον «Ἐρωτήσεις καὶ ἀποκρίσεις περὶ διαφόρων κεφαλαίων καὶ διαφόρων προσώπων», ἀποτελούμενον ἐξ 154 ἐρωταποκρίσεων. Ὡς πρὸς τὸ ἔργον τοῦτο ὑποστηρίζεται ἡ γνώμη ὅτι ἐγράφη μὲν ὁ πυρὴν του ὑπὸ τοῦ Ἀναστασίου, ἀλλὰ βραδύτερον συνεσωρεύθη νέον ὑλικόν. Εἰς τὸν Ἀναστάσιον ἀποδίδει ὁ Ντίκαμπ καὶ τὴν ἀνθολογίαν τὴν ἀναφερομένην εἰς δογματικὰ προβλήματα τὴν ἐκδοθεῖσαν ὑπ' αὐτοῦ ἐν Μονάχῳ κατὰ τὸ 1907 ὑπὸ τὸν τίτλον «Διδασκαλία τῶν πατέρων περὶ τῆς ἐνσαρκώσεως τοῦ Λόγου». Ὁ Στίνγκλμάϋρ ὅμως ἀποδίδει τὸ ἔργον τοῦτο εἰς τὸν μαθητὴν τοῦ Μαξίμου Ἀναστάσιον, ὅστις ἦτο «ἀποκρισιάριος» τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως ἐν Ρώμῃ. Τὰ ἐν λόγῳ ἀνθολογικὰ συγγράμματα ἀποτελοῦν τὴν μετάβασιν ἀπὸ τὴν περίοδον τῆς ἐρεύνης εἰς τὴν περίοδον τῆς συστηματοποιήσεως, εἰς τὴν ὁποίαν διεκρίθη ὁ Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός.

ΙΩΑΝΝΗΣ ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΣ. Ὁ μέγας ἐρευνητὴς τῆς ἱστορίας καὶ φιλολογίας τοῦ μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ Κρουμπάχερ κατατάσσει τὸν 8ον αἰῶνα εἰς τὴν σκοτεινὴν ἐποχὴν τῆς αὐτοκρατορίας, καθ' ἣν λόγῳ τῶν ἀναστατώσεων τῶν προκληθεισῶν κυρίως ὑπὸ τῆς εἰκονομαχίας κατέπεσεν ἡ στάθμη τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῆς παιδείας. Ἡ κατάπτωσις αὕτη ἀπεδόθη ὑπό τινων συγγραφέων εἰς τὸ ὅτι ὁ Λέων ὁ Γ΄ ἔκαυσε τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει λειτουργοῦσαν ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Θεοδοσίου τοῦ Β΄ Ἀνωτάτην Σχολήν. (Πανδιδακτήριον ἢ Οἰκουμενικὴν Σχολὴν) καὶ τὴν ἐκ τριάκοντα χιλιάδων τόμων βιβλιοθήκην της. Ὁ χρονογράφος Γεώργιος Μοναχὸς ἀναφέρων τὸ γεγονὸς τοῦτο γράφει: «Ἔκτοτε ἡ τῶν ἐπιστημῶν γνῶσις ἐν Ρωμανίᾳ ἐσπάνισεν». Τινὲς τῶν ἱστορικῶν δὲν δέχονται ὅτι ἐκάησαν ἡ Οἰκουμενικὴ Σχολὴ καὶ ἡ βιβλιοθήκη της. Ἤδη κατὰ τὸ βραχὺ διάστημα, κατὰ τὸ ὁποῖον εἶχεν ἐπικρατήσει ἀντὶ τοῦ Ζήνωνος κατὰ τὸ 475—476 ὁ Βασιλίσκος, εἶχε καῇ ἡ ὑπὸ τοῦ Ἰουλιανοῦ τὸ πρῶτον ἱδρυθεῖσα δημοσία βιβλιοθήκη ἀποτελουμένη ἐξ 120.000 τόμων. Θεωρεῖται πιθανὸν ὅτι ὁ Λέων θὰ ἔκλεισεν ἁπλῶς τὴν Σχολήν, διότι εὑρίσκετο εἰς χεῖρας τῶν ἀντιπάλων του εἰκονολατρῶν. Ὁπωσδήποτε ἡ μεγάλη ἐκείνη ἀναταραχὴ δὲν ἐπέφερε μόνον στασιμότητα εἰς τὴν ἔρευναν, ἀλλ' ἠπείλει νὰ διακόψῃ καὶ τὴν παράδοσιν τῆς ὀρθοδόξου πίστεως. Ἦτο λοιπὸν ἀνάγκη νὰ δοθῇ εἰς τὸ κοινὸν περιληπτικὴ ἀλλὰ ἐξηκριβωμένη ἔκθεσις τῶν δογμάτων τῆς πίστεως, ἥτις νὰ εἶναι σαφὴς καὶ προσιτὴ εἰς τὴν κατανόησιν ἀνθρώπων στερουμένων εὐρυτέρας παιδείας. Τὴν ἀνάγκην ταύτην κατενόησεν ὁ Ἰωάννης Δαμασκηνὸς καὶ κατώρθωσε διὰ τῶν συγγραμμάτων του νὰ τὴν θεραπεύσῃ. Γράφων ὑπὸ τὴν πίεσιν τοῦ αἰτήματος τούτου ἔδωκεν ὑποδειγματικὴν ἔκθεσιν τοῦ περιεχομένου τῆς πίστεως, τὸ δὲ ἔργον του ἐπηρέασεν ὄχι μόνον τὴν Ἀνατολικὴν ἀλλὰ καὶ τὴν Δυτικὴν Ἐκκλησίαν.

Ὁ Ἰωάννης Δαμασκηνὸς ἐγενήθη ἐν Δαμασκῷ πιθανῶς κατὰ τὸ 675. Ὁ πατήρ του εἶχε κληρονομικὸν πλησίον τῶν Σαρακηνῶν ἀξίωμα, ἀνήκων εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῆς ἐποπτείας τῶν φόρων, «πραγμάτων ἐπίτροπος». Ἴσως λόγῳ τοῦ ἀξιώματος τοῦ πατρός του ὠνομάσθη διὰ τοῦ ἀραβικοῦ ὀνόματος Μανσούρ, τὸ ὁποῖον ὁ Κωνσταντῖνος ὁ Ε΄ διέστρεψεν εἰς Μανζέρ, λέξιν δηλοῦσαν ἐν τῇ ἀραβικῇ τὸν νόθον. Διετέλεσε καὶ αὐτὸς εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῶν Ἀράβων λαβὼν τὸ ἀξίωμα τοῦ «πρωτοσυμβούλου». Ἀλλὰ βαρυνθεὶς τὰ ἐγκόσμια, διένειμε τὰ ὑπάρχοντά του εἰς τοὺς πένητας καὶ ἦλθε μετὰ τοῦ θετοῦ ἀδελφοῦ του Κοσμᾶ τοῦ Μαϊουμᾶ εἰς τὴν μονὴν τοῦ Ἁγίου Σάββα πλησίον τῶν Ἱεροσολύμων. Ἐκεῖ ὁ Ἰωάννης ἐχειροτονήθη πρεσβύτερος. Ὁ ἀδελφός του Κοσμᾶς ἐγένετο κατόπιν ἐπίσκοπος τῆς ἐν Φοινίκῃ πόλεως Μαϊουμᾶ, ἀνεδείχθη δὲ εἷς ἐκ τῶν ὑπερόχων ὑμνωδῶν τῆς Ἐκκλησίας. Ὁ Ἰωάννης ὑπῆρξε ὡς συγγραφεὺς λίαν γόνιμος. Τὸ σπουδαιότερον δογματικόν του ἔργον εἶναι «Πηγὴ τῆς γνώσεως», διαιρούμενον εἰς τρία μέρη. Τὸ πρῶτον μέρος «Κεφάλαια φιλοσοφικὰ» ἀποτελεῖ φιλοσοφικὴν εἰσαγωγὴν εἰς τὴν δογματικὴν καὶ περιέχει 68 κεφάλαια. Τὸ δεύτερον μέρος «Περὶ αἱρέσεων» περιέχει ἐπισκόπησιν 134 αἱρέσεων, συμπεριλαμβανομένων καὶ τῶν ἀρχαίων ἑλληνικῶν φιλοσοφικῶν συστημάτων τῶν Ἰουδαϊκῶν αἱρέσεων καὶ τῶν θρησκευτικῶν δοξασιῶν τῶν Ἰσμαηλιτῶν καὶ Ἀγαρηνῶν. Τὸ τρίτον μέρος εἶναι ἡ «Ἔκδοσις ἀκριβὴς τῆς ὀρθοδόξου πίστεως». Ἐκ τῶν πολεμικῶν του ἔργων ἀξιοσημείωτον τυγχάνει τὸ ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν «Λόγοι τρεῖς ὑπὲρ τῶν ἁγίων εἰκόνων». Ἐγράφη μεταξὺ τῶν ἐτῶν 726—729. Ἐπίσης ἀξία προσοχῆς διὰ τὰς πρωτοτύπους ἀντιλήψεις της εἶναι καὶ ἡ «Κατὰ Μανιχαίων» διάλεξις. Συνέγραψε προσέτι καὶ συλλογὴν ἐκ παραλλήλων χωρίων τῆς Γραφῆς ἀναφερομένην εἰς διάφορα θέματα «Τὰ ἱερὰ παράλληλα». Ῥητορικὰ ἔργα του εἶναι αἱ «Ὁμιλίαι» του ἑρμηνευτικὰ δὲ αἱ «Ἐκλογαὶ εἰς τὰς 14 Ἐπιστολὰς τοῦ Παύλου». Λίαν ἀξιοπρόσεκτον τυγχάνει καὶ τὸ ἔργον του «Περὶ δρακόντων καὶ στρυγγῶν», τὸ καταπολεμοῦν τὰς δεισιδαιμονίας. Ἐκ τούτου ἐσώθησαν μικρὰ ἀποσπάσματα. Ἀλλὰ περὶ τοῦ ἐν λόγῳ ἔργου ὑπάρχει ἡ ὑποψία ὅτι τυγχάνει νόθον. Ὁ Δαμασκηνὸς διεκρίθη καὶ ὡς ὑμνῳδός.

Ἀπὸ φιλοσοφικῆς ἀπόψεως τὸ κυριώτερον ἔργον του εἶναι τὸ ἐπιγραφόμενον «Πηγὴ τῆς γνώσεως». Πρέπει νὰ ἔχωμεν ὑπ' ὄψιν ὅτι ὁ Δαμασκηνὸς εἶναι πρωτίστως θεολόγος καὶ ὅτι θεωρεῖ τὴν φιλοσοφίαν ὡς μάθησιν ἐξυπηρετοῦσαν τὴν θεολογίαν. Εἰς τὸ τμῆμα τοῦ μνημονευθέντος ἔργου, ὅπερ ἐπιγράφεται «Διαλεκτικὴ» ἐκφράζεται σαφῶς ἡ ὑπηρετικὴ θέσις τῆς φιλοσοφίας. «Πᾶς γὰρ τεχνίτης δεῖται καί τινων πρὸς τὴν τῶν ἀποτελουμένων κατασκευήν. Πρέπει δὲ καὶ τῇ βασιλίδι ἄβρας τισὶν ὑπηρετεῖσθαι» (Πᾶς τεχνίτης ἔχει ἀνάγκην ὑπηρετῶν διὰ νὰ κατασκευάσῃ τὰ κατασκευάσματά του. Καὶ εἶναι πρέπον ἡ βασίλισσα νὰ ὑπηρετῆται ὑπό τινων θεραπαινίδων). Λέγων βασίλισσαν ὁ Δαμασκηνὸς ἐννοεῖ τὴν Θεολογίαν. Ἐκ τοῦ χωρίου τούτου ἐπήγασεν ἡ τόσον διαδεδομένη εἰς τὴν Δυτικὴν μεσαιωνικὴν φιλοσοφίαν ἀντίληψις ὅτι ἡ φιλοσοφία εἶναι θεραπαινὶς τῆς θεολογίας «ἀντσίλλα τεολόγικε». Τὸ πρῶτον τμῆμα τῆς «Πηγῆς τῆς γνώσεως» εἶναι ἡ διαλεκτική. Ἐν αὐτῇ παρέχονται ὁρισμοὶ καθορίζοντες τί εἶναι γνῶσις, φιλοσοφία καὶ ὄν. Ὡς πρὸς τὴν γνῶσιν γράφει ὁ Δαμασκηνός: «Οὐδὲν τῆς γνώσεώς ἐστι τιμιώτερον· ἡ γὰρ γνῶσις φῶς ἐστι ψυχῆς λογικῆς· τὸ ἔμπαλιν ἡ ἄγνοια σκότος». (Τίποτε δὲν εἶναι πολυτιμότερον ἀπὸ τὴν γνῶσιν. Διότι ἡ γνῶσις εἶναι φῶς τῆς λογικῆς ψυχῆς. Ἀπεναντίας ἡ ἄγνοια εἶναι σκότος τῆς ψυχῆς). Ἡ φιλοσοφία ὁρίζεται ὡς «γνῶσις τῶν ὄντων ἢ ὄντα ἐστί, τουτέστι γνῶσις τῆς τῶν ὄντων φύσεως» (Γνῶσις τῶν ὄντων ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ὅτι εἶναι ὄντα, δηλαδὴ γνῶσις τῆς φύσεως, ἤτοι οὐσίας τῶν ὄντων). Μετὰ τοὺς πρώτους γενικωτάτους ὁρισμοὺς ἐπακολουθεῖ διατύπωσις ὁρισμῶν ἀναφερομένων εἰς τὰ λογικὰ - ὀντολογικὰ προβλήματα τῶν «πέντε φωνῶν» τοῦ Πορφυρίου καὶ τῶν ἀριστοτελικῶν κατηγοριῶν. Μετὰ προσοχῆς γίνεται διασαφήνισις τῶν ἐννοιῶν τῆς οὐσίας συμβεβηκότος καὶ ὑποστάσεως. «Οὐσία ἐστὶ πρᾶγμα αὐθύπαρκτον καὶ μὴ δεόμενον ἑτέρου πρὸς ὕπαρξιν. Συμβεβηκὸς δὲ ἐστι τὸ μὴ δυνάμενον ἐν ἑαυτῷ εἶναι, ἀλλ' ἐν ἑτέρῳ ἔχον τὴν ὕπαρξιν. Οὐσία τοίνυν ἐστὶ Θεὸς καὶ πᾶν κτῖσμα. Εἰ καὶ Θεὸς οὐσία ἐστὶν ὑπερούσιος» (Ἑλλ. Πατρ. 94.537) (Οὐσία εἶναι πρᾶγμα αὐθύπαρκτον, τὸ ὁποῖον δὲν ἔχει ἀνάγκην κανενὸς ἄλλου διὰ νὰ ὑπάρξῃ. Συμβεβηκὸς δὲ εἶναι ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον δὲν ἔχει μέσα εἰς τὸν ἑαυτόν του τὴν βάσιν τῆς ὑπάρξεώς του, ἀλλὰ μέσα εἰς ἄλλο. Οὐσία λοιπὸν εἶναι ὁ Θεὸς καὶ πᾶν κτῖσμα. Ἀλλὰ προσθέτομεν ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι οὐσία ὑπερούσιος). Εἰς τὸ 29ον κεφάλαιον γίνεται λόγος περὶ ὑποστάσεως ἐνυποστάτου καὶ ἀνυποστάτου. Ἐν σχέσει μὲ τὴν ὑπόστασιν δίδονται οἱ ἀκόλουθοι ὁρισμοί: «Τὸ τῆς ὑποστάσεως ὄνομα... ἁπλῶς μὲν λεγόμενον σημαίνει τὴν ἁπλῆς οὐσίαν. Ἡ δὲ καθ' ἑαυτὴν ὑπόστασις τὸ ἄτομον σημαίνει καὶ τὸ ἀφοριστικὸν πρόσωπον» (Ἡ λέξις ὑπόστασις, σημαίνει τὸ ἄτομον καὶ τὸ ὡρισμένον πρόσωπον). Ἐπίσης καὶ ὁ ὅρος ἐνυπόστατον ἔχει πολλαπλᾶς σημασίας. Ἀφ' ἑνὸς μὲν σημαίνει γενικῶς τὸ ὄν καὶ ἀποδίδεται καὶ εἰς τὴν οὐσίαν καὶ εἰς τὸ συμβεβηκός. Σημαίνει ἐπίσης καὶ τὴν καθ' ἑαυτὴν οὐσίαν, ἤτοι τὸ ἄτομον. Μία τρίτη καὶ σπουδαιοτέρα σημασία τοῦ ἐνυποστάτου, ἥτις ἔχει δογματικὴν σπουδαιότητα καὶ ἐλήφθη ἀπὸ τὸν Λεόντιον, εἶναι ἡ ἀκόλουθος: «Ἐνυπόστατόν ἐστι τὸ καθ' ἑαυτὸ μὴ ὑφιστάμενον ἀλλ' ἐν ταῖς ὑποστάσεσι θεωρούμενον· ὥσπερ τὸ εἶδος ἤγουν ἡ φύσις ἀνθρώπου ἐν ἰδίᾳ ὑποστάσει οὐ θεωρεῖται, ἀλλ' ἐν Πέτρῳ καὶ Παύλῳ» (Τὸ μὴ ἔχον καθ' ἑαυτὸ ὑπόστασιν, ἀλλ' ἐμφανιζόμενον ὡς ὑπάρχον μέσα εἰς τὰς ὑποστάσεις. Τὸ εἶδος καὶ ἡ φύσις τῶν ἀνθρώπων δὲν ἐμφανίζεται μέσα εἰς χωριστὴν ὑπόστασιν, ἀλλὰ μέσα εἰς τὰς ὑποστάσεις τοῦ ἀτομικοῦ ἀνθρώπου Πέτρου καὶ Παύλου). Τὸ οὕτω νοούμενον ἐνυπόστατον εἶναι ἡ ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους καλουμένη δευτέρα οὐσία. Ἄλλη σημασία τοῦ ἐνυποστάτου εἶναι ἐκείνη, κατὰ τὴν ὁποίαν σημαίνει «τὸ σὺν ἄλλῳ διαφόρῳ κατὰ τὴν οὐσίαν εἰς ὅλον τινὸς γένεσιν συντιθέμενον καὶ μίαν ἀποτελοῦν ὑπόστασιν σύνθετον». Εἰς τὴν ὑπόστασιν τοῦ ἀνθρώπου π.χ. ἔχομεν τὴν ψυχὴν καὶ τὸ σῶμα, συναπαρτιζούσας σύνθετον ὑπόστασιν. Τελευταία σημασία τοῦ ἐνυποστάτου εἶναι ἐκείνη, διὰ τῆς ὁποίας δηλοῦται «ἡ ὑφ' ἑτέρας ὑποστάσεως προσληφθεῖσα φύσις καὶ ἐν ἑαυτῇ ἐσχηκυῖαν τὴν ὕπαρξιν». Οὕτω ἐν τῷ Χριστῷ δὲν ἔχομεν μίαν φύσιν, ὅπως ἔλεγον οἱ μονοφυσῖται, ἀλλὰ δύο, τὴν ἀνθρωπίνην καὶ τὴν θείαν. Αἱ διακρίσεις αὗται, ὅσον καὶ ἂν φαίνωνται λεπτολόγοι, εἶχον διὰ τὸ ὀρθόδοξον δόγμα μεγάλην σπουδαιότητα. Διότι ἡ παραδοχὴ δύο φύσεων ἐν τῷ Χριστῷ ἀσφαλίζει τὴν ἱστορικὴν ἐκβολὴν τοῦ Χριστιανισμοῦ. Ὁ Χριστὸς θεωρεῖται ὑπὸ τῶν Ὀρθοδόξων καὶ τέλειος ἄνθρωπος, ὑποστὰς πράγματι τὸ μαρτύριον. Διὰ τοῦ μονοφυσιτισμοῦ κατελύετο ἡ ἱστορικὴ βάσις τῆς χριστιανικῆς πίστεως, ἔπαυε δὲ αὕτη νὰ εἶναι θοῆσκευμα καὶ μετεβάλλετο εἰς ἁπλοῦν φιλοσόφημα. Διαφωνῶν ποσέτι ὁ Δαμασκηνὸς πρὸς τὴν φιλοσοφίαν τῶν Ἐθνικῶν, ἀκολουθεῖ τὴν ὁρολογίαν τῶν πατέρων τῆς Ἐκκλησίας, οἵτινες δὲν διαστέλ-

λουν τὴν οὐσίαν ἀπὸ τὴν φύσιν. Οἱ ἐθνικοὶ φιλόσοφοι ἐκάλουν, λέγει ὁ Δαμασκηνὸς τὴν ὕπαρξιν γενικῶς οὐσίαν. Τὰ μερικὰ συγκεκριμένα αἰσθητὰ ἐκάλουν ὑπόστασιν, τὰ δὲ περιλαμβάνοντα ταύτας τὰς μερικὰς ὑποστάσεις ἔσχατα εἴδη ἐκάλουν φύσιν. Ὁ ὡρισμένος π.χ. ἄνθρωπος εἶναι ὑπόστασις, τὸ εἶδος (ἡ ἔννοια ὅπως λέγομεν ἡμεῖς σήμερον) τοῦ ἀνθρώπου, ἡ περιλαμβάνουσα τοὺς μερικοὺς ἀνθρώπους, ἦτο ἡ φύσις. Συνεπῶς φύσιν ἐκάλουν οἱ παλαιοὶ «οὐσίαν εἰδοποιηθεῖσαν ὑπὸ τῶν εἰδοποιῶν διαφορῶν» (οὐσίαν μαζὶ μὲ τὴν εἰδοποιὸν διαφοράν). Οἱ Ἅγιοι Πατέρες, κατὰ τὸν Δαμασκηνὸν «παρεάσαντες τὰς πολλὰς ἐρεσχελίας τὸ εἰδικώτατον εἶδος οὐσίαν καὶ φύσιν καὶ μορφὴν ἐκάλεσαν» ἀφήσαντες τὰς πολλὰς φλυαρίας ὠνόμασαν τὸ εἰδικώτατον εἶδος οὐσίαν καὶ φύσιν καὶ μορφήν). Ἐξισώνεται οὕτω τὸ «εἶναι» καὶ τὸ «πεφυκέναι», ἡ φύσις καὶ ἡ οὐσία. Κατόπιν τούτων ἡ ὑπόστασις θεωρεῖται «οὐσία μετὰ συμβεβηκότων», δυναμένη νὰ ὑπάρξῃ αὐτοτελῶς. Ταύτην θεωρεῖ ὁ ἄνθρωπος ἀμέσως διὰ τῆς πραγματικῆς αἰσθήσεως «αἰσθήσει ἤγουν ἐνεργείᾳ». Ἡ ὑπόστασις λέγεται καὶ ἄτομον καὶ πρόσωπον. «Χρὴ δὲ γινώσκειν ὅτι οἱ Ἅγιοι Πατέρες ὑπόστασιν καὶ πρόσωπον καὶ ἄτομον τὸ αὐτὸ ἐκάλεσαν. Τὸ καθ' ἑαυτὸ ἰδιοσυστάτως ἐξ οὐσίας καὶ συμβεβηκότων ὑφιστάμενον καὶ ἀριθμῷ διαφέρον» (τὸ ἔχον ἰδικήν του σύστασιν καὶ συγκροτούμενον ἐξ οὐσίας καὶ συμβεβηκότων, καὶ ἀποτελοῦν ἀριθμητικὴν ἑνότητα). Προκειμένου περὶ τῶν κτισμάτων (δημιουργημάτων) ἀμέσως καὶ ἐνεργείᾳ προσιτὴ εἶναι ἡ ὑπόστασις. Προκειμένου ὅμως περὶ τοῦ Τριαδικοῦ Θεοῦ, ἀμέσως προσιτὴ εἶναι ἡ οὐσία. Τὰ πρόσωπα ἐκδηλοῦνται διὰ τῶν ἐνεργημάτων αὐτῶν.

Διὰ τοῦ ἀνωτέρω περιγράφοντος διαλεκτικοῦ ἐξοπλισμοῦ καθορίζονται τὰ ὀντολογικὰ καὶ λογικὰ πλαίσια, ἐντὸς τῶν ὁποίων θὰ νοηθοῦν τὰ ἰδιώματα τοῦ Θεοῦ καὶ τὰ χαρακτηριστικὰ τῶν ὄντων. Περαιτέρω γίνεται λόγος περὶ τῶν ἀριστοτελικῶν κατηγοριῶν καὶ παρέχονται οἱ κατηγορικοὶ προσδιορισμοὶ διὰ τῶν ὁποίων θὰ ἀντιλαμβανώμεθα, θὰ κρίνωμεν καὶ θὰ ἐπαληθεύωμεν ἀποδεικτικῶς τὴν πραγματικότητα. Αἱ μεθοδολογικαὶ μορφαὶ τῆς νοήσεως εἶναι ἡ διαιρετική, ἡ ὁριστική, ἡ ἀναλυτικὴ καὶ ἡ ἀποδεικτική.

Ἡ Διαλεκτικὴ τοῦ Δαμασκηνοῦ ἐξεταζομένη ἐν τῷ συνόλῳ της, δύναται νὰ μᾶς ἀναγάγῃ εἰς ἀξιοσημειώτους σκέψεις. Δι' αὐτῆς ἐπιδιώκεται νὰ δοθῇ ἓν «ὄργανον», ἓν σύστημα τυπικῶν μορφῶν τῆς νοήσεως, διὰ τοῦ ὁποίου θὰ προχωρήσωμεν εἰς τὴν ἐξέτασιν τοῦ Θεοῦ, τοῦ κόσμου καὶ τοῦ ἀνθρώπου. Δὲν συμπίπτει μὲ τὴν καθαρὰν λογικήν, διότι περιέχει στοιχεῖα ὀντολογικῆς θεωρήσεως. Εἶναι ὁμοία κάπως πρὸς τὴν λεγομένην ὑπὸ τῶν νεωτέρων φιλοσόφων «ἀντικειμενολογίαν», μᾶς δίδει τοὺς γενικοὺς τύπους, ὑπὸ τοὺς ὁποίους θὰ δυνηθῶμεν νὰ θεωρήσωμεν τὰ ὄντα γενικῶς Ἀποτελεῖ συνεπῶς προπαρασκευὴν διὰ τὴν καθαυτὸ ὀντολογικὴν ἔρευναν. Μᾶς ὑπενθυμίζει τὸ πρῶτον τοῦτο τμῆμα τῆς «Πηγῆς τῆς γνώσεως», τὴν «κριτικὴν τοῦ καθαροῦ λόγου» τοῦ Καντίου ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ὅτι καὶ αὕτη ἐσχεδιάσθη ὡς «εἰσαγωγὴ εἰς πᾶσαν μέλλουσαν μεταφυσικήν». Ὁ Κάντιος ἔμεινεν εἰς τὸ κριτικὸν μέρος, διότι ὁ Σκεπτικισμὸς ἦτο δι' αὐτὸν οὐχὶ ἁπλῆ φιλοσοφικὴ αἵρεσις, ἀλλὰ γόνιμος μεθοδικὴ μορφὴ τῆς φιλοσοφίας. Ὁ Δαμασκηνὸς δὲν παρεῖδε τὸν Σκεπτικισμόν, ἀλλὰ τὸν ἐξετίμησεν ὡς μίαν ἐκ τῶν φιλοσοφικῶν αἱρέσεων. Εἶναι ἄξιον προσοχῆς ὅτι εἰς τὸ σύγγραμμα «Περὶ δρακόντων καὶ στρυγγῶν», ἂν τοῦτο εἶναι γνήσιον, ἐμφανίζει ἰσχυρὰν κριτικὴν σκέψιν ἐναντι τῶν δεισιδαιμονιῶν καὶ τῶν προλήψεων τῆς ἀστρολογίας. Ἀλλ' ἡ πίστις του πρὸς τὸν Χριστὸν εἶναι τόσον ἰσχυρά, ὥστε εὑρίσκει εἰς αὐτὴν τὴν ἀρχικὴν πηγὴν τῆς γνώσεως. Τὸ ὀξὺ κριτικόν του πνεῦμα καὶ ἡ ἀναμφισβήτητος ἱκανότης του πρὸς λεπτολόγον διευκρίνησιν τῶν ἐννοιῶν ἀφιερώνεται κυρίως εἰς τὴν καταπολέμησιν τῶν αἱρέσεων, τις ἀποτελεῖ τὸ δεύτερον μέρος τῆς «Πηγῆς τῆς γνώσεως».

Τὸ τρίτον μέρος ἐπιγράφεται «Ἔκδοσις τῆς ὀρθοδόξου πίστεως», περιέχει δὲ εἰς σαφῶς καὶ ἀκριβολογικῶς διατυπουμένας προτάσεις. πᾶν ὅ,τι πρέπει νὰ πιστεύῃ ὁ ὀρθόδοξος χριστιανός. Τὸ πρῶτον βιβλίον ἐκ 15 κεφαλαίων ἀποτελεῖ τὴν μεταφυσικὴν θεολογίαν, διότι τὸ θέμα ἐν αὐτῷ εἶναι ἡ ὕπαρξις τοῦ Θεοῦ, τὸ ἀκατάληπτον αὐτοῦ, ἡ Ἁγία Τριὰς καὶ τὰ ἰδιώματα τῆς θείας φύσεως. Εἰς τὸ πρῶτον κεφάλαιον ἀναπτύσσεται ὅτι «ἀκατάληπτον τὸ θεῖον καὶ ὅτι οὐ δεῖ περιεργάζεσθαι τὰ μὴ παραδεδομένα ἡμῖν ὑπὸ τῶν ἁγίων Προφητῶν καὶ Ἀποστόλων καὶ Εὐαγγελιστῶν» (Τὸ θεῖον ὑπερβαίνει τὴν δύναμιν τῆς κατανοήσεώς μας καὶ ἡ περιέργειά μας δὲν πρέπει νὰ ἀπασχολῆται μὲ ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα δὲν μᾶς παρέδωκαν οἱ ἅγιοι Προφῆται καὶ Ἀπόστολοι καὶ Εὐαγγελισταί). Ἀλλὰ καίτοι ὁ Θεὸς τυγχάνει ἀκατάληπτος, δὲν μένει ὅλως ἄγνωστος εἰς τὸν ἄνθρωπον, ἀλλ' ἀποκαλύπτεται εἰς αὐτόν. Ἐπὶ τῇ βάσει δὲ τῆς ἀποκαλύψεώς του, ἤτις γίνεται πολυειδῶς, δυνάμεθα νὰ ἀποδείξωμεν τὴν ὕπαρξίν του. Ἡ πρώτη ἀπόδειξις δύναται νὰ στηριχθῇ ἐπὶ τῆς παρατηρήσεως τῆς φύσεως. Παρατηροῦντες τὰ φυσικὰ καὶ τὰ νοητικὰ ὄντα διαπιστώνομεν ὅτι ὑπόκεινται «εἰς γένεσιν καὶ φθοράν, αὔξησιν καὶ μείωσιν, κατὰ ποιότητα, μεταβολὴν καὶ τοπικὴν κίνησιν». Ἐκ τούτου συμπεραίνεται ὅτι εἶναι «τρεπτά», δηλαδὴ ὑπόκεινται εἰς ἀλλοίωσιν. Ἀλλὰ πᾶν ὅ,τι εἶναι «τρεπτόν», δὲν δύναται νὰ ἔχῃ ὕπαρξιν ὀφειλομένην εἰς τὸν ἑαυτόν του, ἀλλὰ ἡ ἀρχὴ τῆς ὑπάρξεώς του ἔχει τὴν πηγήν της εἰς κάποιαν ἀλλοίωσιν. Τὸ «εἶναι» τῶν τοιούτων ὄντων «ἀπὸ τροπῆς ἤρξατο». Διὰ τοῦτο πρέπει νὰ θεωρηθοῦν ὡς ὄντα δημιουργημένα «κτιστὰ» καὶ προϋποθέτουν τὴν ὕπαρξιν μιᾶς πρώτης ἀδημιουργήτου δημιουργικῆς ἀρχῆς: «Κτιστὰ δὲ ὄντα πάντως ὑπό τινος ἐδημιουργήθησαν· δεῖ δὲ τὸν δημιουργὸν ἄκτιστον εἶναι· εἰ γὰρ κανεῖνος ἐκτίσθη, πάντως ὑπό τινος ἐκτίσθη ἕως ἂν ἔλθωμεν εἴς τι ἄκτιστον. Ἄκτιστος οὖν ὁ δημιουργὸς πάντως, καὶ ἄτρεπτός ἐστι» (Ἐφ' ὅσον τὰ ὄντα εἶναι δημιουργήματα, ἐδημιουργήθησαν ἀπὸ κάποιον. Πρέπει δὲ ὁ δημιουργὸς νὰ εἶναι ἀδημιούργητος. Διότι ἐὰν καὶ ἐκεῖνος εἶναι δημιούργημα, ὁπωσδήποτε θὰ ἐδημιουργήθη ἀπὸ κάποιον ἄλλον δημιουργὸν καὶ ἐκεῖνος ἀπὸ ἄλλον καὶ οὕτω καθεξῆς, ἕως ὅτου φθάσωμεν εἰς κάτι τὸ ἀδημιούργητον. Ἐφ' ὅσον δὲ ὁ δημιουργὸς εἶναι ἀδημιούργητος, εἶναι καὶ ἀναλλοίωτος). Τυγχάνει ὅλως καταφανὲς ὅτι ὁ Δαμασκηνὸς χρησιμοποιεῖ ἐνταῦθα ἀπόδειξιν ὁμοίαν πρὸς ἐκείνην, τὴν ὁποίαν ἐχρησιμοποίησε καὶ ὁ Ἀριστοτέλης διὰ νὰ ἀποδείξῃ ὅτι ἡ ἐν τῷ κόσμῳ παρατηρουμένη κίνησις ὀφείλει τὴν πηγήν της εἰς ἓν κινοῦν ἀκίνητον, καὶ ὅτι ἡ ἐν τῷ κόσμῳ ἔχει τὴν πηγήν της εἰς μίαν πρώτην πηγὴν ἐνεργείας. Ἐκτὸς τοῦ ἀποδεικτικοῦ τούτου ἐπιχειρήματος χρησιμοποιεῖ ὁ Δαμασκηνὸς καὶ τὴν τελολογικὴν ἀπόδειξιν: «Καὶ αὐτὴ δὲ ἡ τῆς κτίσεως συνοχὴ καὶ συντήρησις καὶ κυβέρνησις διδάσκει ἡμᾶς ὅτι ἔστι Θεός, ὁ τόδε τὸ πᾶν συστησάμενος καὶ συνέχων». Τρίτη ἀπόδειξις εἶναι κατὰ τὸν Δαμασκηνὸν ἡ μαρτυρία τῆς συνειδήσεως: «Ἡ γνῶσις τοῦ εἶναι Θεὸν ὑπ' αὐτοῦ φυσικῶς ἡμῖν ἐγκατέσπαρται» (Ἡ γνῶσις ὅτι ὑπάρχει Θεὸς ἔχει σπαρῆ κατὰ φυσικὸν τρόπον εἰς τὰς καρδίας μας). Τετάρτη δὲ καὶ ἀδιάψευστος μαρτυρία εἶναι ἡ διὰ τοῦ νόμου, τῶν Προφητῶν καὶ τοῦ Χριστοῦ γενομένη ἀποκάλυψις.

Μετὰ τὴν ἀπόδειξιν τῆς ὑπάρξεως τοῦ Θεοῦ, ἀποδεικνύει ὁ Δαμασκηνὸς ὅτι τὸ θεῖον εἶναι ἀκατάληπτον. Ἀκολουθεῖ ὡς πρὸς τοῦτο τὸν Γρηγόριον Νύσσης καὶ τὸν Βασίλειον. Ὁ Θεὸς δὲν δύναται ὡς πρὸς τὴν οὐσίαν του νὰ καταστῇ ἀντικείμενον καθορισμοῦ, διότι δὲν δύναται νὰ περικλεισθῇ ἐντὸς ὁρίων. Οὔτε δύναται νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς ἄῦλον σῶμα. «Εἰ δὲ καί τινες φασὶν ἄῦλον σῶμα· ὡς τὸ παρὰ τοῖς τῶν Ἑλλήνων σοφοῖς πέμπτον σῶμα λεγόμενον· ὅπερ ἀδύνατον κινούμενον ἔσται πάντως, ὥσπερ ὁ οὐρανός. Τοῦτο γὰρ πέμπτον σωμά ἐστι φασί. Τίς οὖν ὁ τοῦτο κινῶν; πᾶν γὰρ κινούμενον ὑφ' ἑτέρου κινεῖται κἀκεῖνο τίς; καὶ τοῦτο ἐπ' ἄπειρον ἕως ἂν καταντήσωμεν εἴς τι ἀκίνητον. Τὸ γὰρ πρῶτον κινοῦν, ἀκίνητον· ὅπέρ ἐστι τὸ θεῖον». (Ἐὰν δέ τινες λέγουν ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι ἄῦλον σῶμα, ὅπως τὸ λεγόμενον ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων σοφῶν πέμπτον σῶμα καὶ τοῦτο εἶναι ἀδύνατον. Διότι τὸ πέμπτον σῶμα προκαλεῖ κίνησιν εὑρισκόμενον πάντως εἰς κίνησιν, ὅπως καὶ ὁ οὐρανός. Διότι αὐτὸ λέγουν ὅτι εἶναι τὸ πέμπτον σῶμα. Ποῖος ὅμως δίδει εἰς αὐτὸ κίνησιν; Διότι πᾶν τὸ κινούμενον τίθεται εἰς κίνησιν ἀπὸ κάποιο ἄλλο. Ἀλλὰ ποῖος δίδει κίνησιν εἰς αὐτὸ τὸ ἄλλο; Καὶ αὐτὴ ἡ ἐξάρτησις θὰ προχωρῇ ἐπ' ἄπειρον, ἕως ὅτου φθάσωμεν εἰς κάτι τὸ ἀκίνητον. Διότι ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον δίδει τὴν πρώτην κινητικὴν ὥθησιν εἶναι ἀκίνητον. Τοῦτο δὲ εἶναι τὸ θεῖον). Ὁ Δαμασκηνὸς ἔχει ἐνταῦθα ὑπ' ὄψιν του τὴν περὶ τοῦ πέμπτου σώματος (δηλαδὴ τοῦ αἰθέρος) θεωρίαν τοῦ Ἀριστοτέλους. Ὁ Σταγιρίτης ἐδόξαζεν ὅτι πέραν τῆς σελήνης ὁ κόσμος ἀπαρτίζεται ἀπὸ ἄφθαρτον οὐσίαν, τὴν ὁποίαν κινοῦν νοητικὰ ὄντα. Ὁ Δαμασκηνός, χρησιμοποιῶν τὴν περὶ πρώτου κινοῦντος ἀκινήτου ἀριστοτελικὴν θεωρίαν, συνάγει τὸ συμπέρασμα ὅτι καὶ τὸ θεῖον καὶ ἄῦλον τοῦτο πέμπτον σῶμα εἶναι ὕλη ὑπαγομένη εἰς κίνησιν. Πᾶσαι αἱ ἀπόπειραι ἄρα τὰς ὁποίας κάμνει ἡ σκέψις τοῦ ἀνθρώπου, διὰ νὰ ἀνακαλύψῃ τὰ θετικὰ γνωρίσματα τῆς θεότητος ναυαγοῦν. Τὰ χαρακτηριστικὰ «ἀγέννητον, ἄναρχον, ἀναλλοίωτον, ἄφθαρτον», εἶναι ἀποφατικοὶ χαρακτηρισμοὶ καὶ λέγουν τί δὲν εἶναι Θεός. Καταλήγομεν οὕτω εἰς τὸ ἀκόλουθον συμπέρασμα: «Ἐπὶ Θεοῦ τί ἐστιν εἰπεῖν ἀδύνατον, κατ' οὐσίαν. Οἰκειότερον δὲ μᾶλλον ἐκ τῆς πάντων ἀφαιρέσεως ποιεῖσθαι τὸν λόγον. Οὐδὲν γὰρ τῶν ὄντων ἐστίν. Οὐχ ὡς μὴ ὤν, εἰ γὰρ τῶν ὄντων αἱ γνώσεις, τὸ ὑπὲρ γνῶσιν καὶ ὑπὲρ οὐσίαν πάντως ἔσται· καί τἀνάπαλιν, τὸ ὑπὲρ οὐσίαν καὶ ὑπὲρ γνῶσιν ἔσται. Ἄπειρον οὖν τὸ θεῖον καὶ ἀκατάληπτον. Καὶ τοῦτο μόνον αὐτοῦ καταληπτόν, ἡ ἀπειρία καὶ ἡ ἀκαταληψία. Ὅσα δὲ λέγομεν περὶ Θεοῦ καταφατικῶς οὐ τὴν φύσιν, ἀλλὰ τὰ περὶ τὴν φύσιν δηλοῖ». (Προκειμένου περὶ Θεοῦ νὰ εἴπωμεν τί εἶναι καθορίζοντες τὴν οὐσίαν του εἶναι ἀδύνατον. Εἶναι δὲ περισσότερον πρέπον νὰ ὁμιλῶμεν χοησιμοποιοῦντες ἐξ ὁλοκλήρου ἀποφατικὰς ἐκφράσεις. Διότι δὲν εἶναι ὁ Θεὸς ἓν ἐκ τῶν συνηθισμένων ἀντικειμενικῶν ὄντων. Δὲν λέγομεν τοῦτο, ἐπειδὴ κατατάσσομεν τὸν Θεὸν εἰς τὴν τάξιν τῶν μὴ ὄντων, διότι ἂν αἱ γνώσεις ἀναφέρωνται εἰς τὰ ὄντα, ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἵσταται ὑπεράνω τῆς οὐσίας. Καὶ ἐξ ἀντιθέτου, ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἵσταται ὑπεράνω τῆς οὐσίας εἶναι καὶ ὑπὲρ τὴν γνῶσιν. Ὥστε τὸ θεῖον εἶναι ἄπειρον καὶ ἀκατάληπτον. Καὶ αὐτὸ μόνον τυγχάνει ἐξ αὐτοῦ καταληπτόν, ἡ ἀπειρία καὶ ἡ ἀκαταληψία. Ὅσα δὲ χαρακτηριστικὰ ἐκφωνοῦνται προκειμένου περὶ τοῦ Θεοῦ, φανερώνουν ὄχι τὴν φύσιν του, ἀλλὰ ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα εἶναι γύρω ἀπὸ αὐτήν). Ἐκ τοῦ ἐρμηνευθέντος χωρίου προκύπτει ὅτι ὁ Δαμασκηνὸς συμβαδίζει μὲ τὸν Διονύσιον τὸν Ἀρεοπαγίτην, δεχόμενος τὸν ἀποφατικὸν χαρακτῆρα τῆς θεολογίας. Μαζὶ μὲ τοὺς Ἱεράρχας τῆς Καππαδοκίας δέχεται ὅτι δυνάμεθα νὰ γνωρίσωμεν μόνον «τὰ περὶ τὴν φύσιν τοῦ Θεοῦ», τὰ ἰδιώματα δηλαδὴ καὶ ἐνεργείας τῆς οὐσίας του. Ὁ Θεὸς νοεῖται ὑπ' αὐτοῦ ὡς ὑπὲρ τὴν γνῶσιν καὶ τὴν οὐσίαν ὑπάρχουσα ὑπερβατικὴ ἀρχή. Εἰς τὸ τέλος τῆς ἐρμηνευθείσης περικοπῆς δίδει ὁ Δαμασκηνὸς σωκρατικὴν ἔκφρασιν εἰς τὴν σκέψιν του ὁμιλῶν περὶ «καταληπτοῦ τῆς ἀκαταληψίας», ὅπως ἔκαμνε λόγον ὁ Σωκράτης περὶ γνώσεως τῆς ἀγνοίας.

Ἐξετάζων καταφατικῶς ὁ Δαμασκηνὸς τὰ ἰδιώματα τοῦ Θεοῦ, ἀποδεικνύει ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι εἷς. Ἂν ὑπῆρχον πολλοὶ θεοί, λέγει, θὰ διεκρίνοντο ἀπ' ἀλλήλων διὰ διαφορῶν, εἴτε κατὰ δύναμιν, εἴτε κατὰ σοφίαν, εἴτε κατὰ τόπον. Ἡ ὕπαοξις διαφορῶν σημαίνει ἀπόστασιν καὶ ὑστέρησιν ἀπὸ τῆς τελειότητος. Ἐκτὸς αὐτοῦ ἡ διαφορὰ σημαίνει ἐναντίωσιν, αὕτη δὲ θὰ διατάρασσε τὴν συνοχὴν τοῦ σύμπαντος. Ἂν δεχθῶμεν ὅτι τὸ σύμπαν κυβερνᾶται μερικῶς ὑπὸ πολλῶν θεῶν, πάλιν θὰ ἔπρεπε νὰ ὑπάρχῃ ὑπεράνω αὐτῶν ἄλλος Θεός, ὅστις θὰ ἀποκαθιστᾷ τὴν τάξιν. Δὲν εἶναι ἄρα δυνατὸν νὰ ὑπάρχουν πολλοὶ θεοί.

Ὁ Σωκράτης πίνων τὸ κώνειον.

Περαιτέρω δὲ ἀποδεικνύεται ὅτι ὁ Θεὸς ἔχει «λόγον ἐνυπόστατον», ὅστις εἶναι τὸ δεύτερον πρόσωπον τῆς Ἁγίας Τριάδος. Ὁ ἀνθρώπινος λόγος εἶναι ἀνυπόστατος, μένει ψιλὴ σκέψις ἄνευ ὑποστάσεως, ἐπειδὴ ἡ ἡμετέρα φύσις ὑπόκειται εἰς τὸν θάνατον. Ὁ θεῖος ὅμως λόγος εἶναι «ἐνυπόστατος», τέλειος καὶ ζῶν. Ὅπως δὲ ὁ Θεὸς ἔχει λόγον κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ἔχει καὶ πνεῦμα, ὅπερ εἶναι «δύναμις οὐσιώδης ἐκ τοῦ Πατρὸς προερχομένη καὶ ἐν τῷ Λόγῳ ἀναπαυομένη, «ζῶσα, προαιρετική, αὐτοκίνητος, ἐνεργός, πάντοτε τὸ ἀγαθὸν θέλουσα». Τὸ Πνεῦμα ἔχει οὐ μόνον βούλησιν, ἀλλὰ καὶ δύναμιν, ἥτις ἐκ παραλλήλου τὴν συντρέχει «πρὸς πᾶσαν πρόθεσιν σύνδρομον ἔχουσα τῇ βουλήσει τὴν δύναμιν». Ὁ Δαμασκηνὸς θεωρεῖ τὴν χριστιανικὴν θεολογίαν συγκεντροῦσαν τὰ πλεονεκτήματα τῆς ἑλληνικῆς καὶ ἰουδαϊκῆς θρησκείας καὶ ἀποφεύγουσαν τὴν μονομέρειάν των: «Οὕτω διὰ μὲν τῆς κατὰ φύσιν ἑνότητος ἡ πολὺ θεος τῶν Ἑλλήνων ἐξαφανίζεται πλάνη. Διὰ δὲ τῆς τοῦ Λόγου παραδοχῆς καὶ τοῦ Πνεύματος, τῶν Ἰουδαίων καθαιρεῖται τὸ δόγμα. Ἑκατέρας τε αἱρέσεως παραμένει τὸ χρήσιμον. Ἐκ μὲν τῆς ἰουδαϊκῆς ὑπολήψεως ἡ τῆς φύσεως ἑνότης. Ἐκ δὲ τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἡ κατὰ τὰς ὑποστάσεις διάκρισις μόνη». (Τοιουτοτρόπως διὰ μὲν τῆς κατ' οὐσίαν ἑνότητος τοῦ θείου ἐξαφανίζεται ἡ εἰδωλολατρικὴ πλάνη τῶν Ἑλλήνων. Διὰ δὲ τῆς παραδοχῆς τοῦ Λόγου καὶ τοῦ Πνεύματος καταλύεται τὸ ἰουδαϊκὸν δόγμα. Ἐξ ἑκάστης δὲ ἐκ τῶν δύο αἱρέσεων διατηρεῖται τὸ χρήσιμον στοιχεῖον. Ἐκ μὲν τῆς ἰουδαϊκῆς ἀντιλήψεως διατηρεῖται ἡ ἑνότης τῆς θείας οὐσίας. Ἐκ δὲ τοῦ Ἑλληνισμοῦ μόνον ἡ ὡς πρὸς τὰς ὑποστάσεις (τῶν προσώπων τῆς Ἁγίας Τριάδος) διάκρισις). Εἶναι λίαν ἀξιοπρόσεκτον ὅτι ὁ Δαμασκηνὸς ἐκδέχεται τὸν Χριστιανισμὸν ὡς ἀνωτέρου βαθμοῦ θρησκείαν συγκεντροῦσαν τὰ πλεονεκτήματα καὶ ἀπορρίπτουσαν τὰ μειονεκτήματα τῶν παλαιοτέρων.

Μετὰ μεγάλης ἀκριβολογίας προβαίνει ὁ Δαμασκηνὸς ἔπειτα εἰς τὴν ἔκθεσιν τῆς εἰς τὸν Τριαδικὸν Θεὸν ἀναφερομένης πίστεως. Χρησιμοποιεῖ πάσας τὰς προσωνυμίας τὰς εὑρισκομένας εἰς τὴν Γραφήν, διὰ νὰ διασαφηνίσῃ τὰ διανοήματά του, διαφορίζει δὲ τὴν χρῆσιν τῶν ὀντολογικῶν χαρακτηρισμῶν προκειμένου περὶ τῆς Τριαδικῆς Θεότητος. Προκειμένου λέγει περὶ τῶν αἰσθητῶν ἀντικειμένων ἀμέσως προσιτὴ εἶναι ἡ ὑπόστασις, ἡ δὲ οὐσία συλλαμβάνεται δι' ἀφαιρετικῆς νοήσεως. Βλέπομεν π.χ. τὸν Πέτρον καὶ Παῦλον ὡς δεδομένας καὶ συγκεκριμένας ὑπάρξεις. Ἔχοντες τούτους ὑπ' ὄψιν, φθάνομεν εἰς τὴν σύλληψιν τῆς κοινῆς αὐτῶν οὐσίας: «Ἐπὶ μὲν οὖν τῶν πάντων κτισμάτων ἡ μὲν τῶν ὑποστάσεων διαίρεσις, πράγματι θεωρεῖται. Πράγματι γὰρ ὁ Πέτρος τοῦ Παύλου κεχωρισμένως θεωρεῖται». Δηλαδὴ ἀμέσως λαμβάνομεν γνῶσιν τῆς ὑποστάσεως τῶν ἀτομικῶν δημιουργημένων ὄντων: «Ἡ δὲ κοινότης καὶ ἡ συνάφεια, καὶ τὸ ἕν, λόγῳ καὶ ἐπινοίᾳ θεωρεῖται. Νοοῦμεν γὰρ τῷ νῷ, ὅτι ὁ Πέτρος καὶ ὁ Παῦλος κοινὴν μίαν φύσιν ἔχουσιν». (Ἡ δὲ κοινὴ οὐσία, ἥτις συνδέει εἰς ἓν οὐσιαστικὸν εἶδος τὰ ἄτομα, θεωρεῖται διὰ τοῦ λογισμοῦ καὶ τῆς νοήσεως. Διότι διὰ τῆς σκέψεως νοοῦμεν, ὅτι ὁ Πέτρος καὶ ὁ Παῦλος ἔχουν μίαν καὶ κοινὴν φύσιν, εἶναι δηλαδὴ ἄνθρωποι μὲ χαρακτηριστικὰ τὴν θνησιμότητα καὶ λογικότητα). Ἀντιθέτως ὅμως ἔχουν τὰ πράγματα ἐπὶ τοῦ Τριαδικοῦ Θεοῦ: «Ἐπὶ δὲ τῆς Ἁγίας, καὶ Ὑπερουσίου, καὶ πάντων ἐπέκεινα, καὶ ἀλήπτου Τριάδος, τὸ ἀνάπαλιν. Ἐκεῖ γὰρ τὸ μὲν κοινὸν καὶ ἕν, πράγματι θεωρεῖται, διά τε τὸ συναίδιον καὶ τὸ ταὐτὸν τῆς οὐσίας καὶ τῆς ἐνεργείας καὶ τοῦ θελήματος ἐπινοίᾳ δὲ τὸ διῃρημένον». (Προκειμένου δὲ περὶ τῆς Ἁγίας καὶ Ὑπερουσίας καὶ ἀνωτέρας πάντων ἀκαταλήπτου Τριάδος συμβαίνει τὸ ἀντίθετον. Διότι ἐκεῖ τὸ κοινὸν καὶ τὸ ἓν εἶναι προσιτὸν κατ' ἐμπράγματον τρόπον, λόγῳ τῆς συναϊδιότητος καὶ ταυτότητος τῆς οὐσίας καὶ τῆς ἐνεργείας καὶ τοῦ θελήματος, αἱ δὲ ὑποστάσεις συλλαμβάνονται διὰ τῆς νοήσεως). Ὁ Δαμασκηνὸς διακρίνει τὸ καθαρὸν καὶ ὑπερβατικὸν «εἶναι» ἀπὸ τὰ «ὄντα». Δι' ἕκαστον ἐκ τῶν συγκεκριμένων ὄντων ἐμφανίζεται τὸ εἶναι ὡς κάτι τὸ ὁποῖον ἵσταται πέραν τῆς ὑποστάσεώς του. Δι' αὐτὸ ἐρωτῶμεν περὶ τῆς οὐσίας αὐτῶν, διότι δὲν εἶναι ἀμέσως προσιτή. Ὁ Θεὸς ὅμως εἶναι τὸ ἀμέσως ἐν τῇ θρησκευτικῇ βιώσει ἀναγγελλόμενον «εἶναι» ὅπερ ἵσταται ὑπεράνω πάσης μερικῆς ὑπάρξεως. Ἡ μετατροπὴ τῆς ὀντολογικῆς θεωρήσεως τοῦ Δαμασκηνοῦ ὀφείλεται εἰς τὴν ἀλλαγὴν τῆς ὀντολογικῆς περιοχῆς. Ἡ προτεραιότης τῆς ὑπαρκτῆς θεωρήσεως ἰσχύει μόνον διὰ τὰ δημιουργήματα. Διὰ τὴν ἀναζήτησιν τῆς θείας οὐσίας προτεραιότητα ἔχει ἡ ὀντολογικὴ θεώρησις τῆς οὐσίας. Ἐν τῷ Θεῷ συμπίπτει ὕπαρξις καὶ οὐσία. Τὸ κυριώτερον ἐξ ὅλων τῶν ὀνομάτων, ἅτινα ἀποδίδονται εἰς τὸν Θεὸν εἶναι κατὰ τὸν Δαμασκηνὸν ἡ ὀνομασία, ἣν ἀπέδωκεν εἰς τὸν ἑαυτόν του ὁμιλῶν πρὸς τὸν Μωυσῆ: «Δοκεῖ μὲν οὖν κυριώτερον πάντων τῶν ἐπὶ Θεοῦ λεγομένων ὀνομάτων εἶναι ὁ ὤν. Καθὼς αὐτὸς χρηματίζων τῷ Μωϋσεῖ ἐπὶ τοῦ Ὄρους φησίν. Εἶπον τοῖς Υἱοῖς Ἰσραήλ, ὁ ὢν ἀπέσταλκέ με. Ὅλον γὰρ ἐν ἑαυτῷ συλλαβὼν ἔχει τὸ εἶναι· οἷόν τι πέλαγος οὐσίας ἄπειρον, καὶ ἀόριστον. Ὡς δὲ ὁ Ἅγιος Διονύσιος φησίν, ὁ ἀγαθός. Οὐ γάρ ἐστίν ἐπὶ Θεοῦ εἰπεῖν πρῶτον τὸ εἶναι καὶ εἶτα τό ἀγαθόν». (Φαίνεται βεβαίως ὅτι τὸ ὄνομα, τὸ ὁποῖον ἔχει τὴν μεγαλυτέραν ἐξ ὅλων κυριολεξίαν ἐξ ὅλων τῶν λεγομένων προκειμένου περὶ Θεοῦ, εἶναι ἡ ἐπωνυμία ὁ ὤν. Ἀκριβῶς ὅπως ὁ ἴδιος ὁμιλῶν πρὸς τὸν Μωυσῆ ἐπὶ τοῦ Ὄρους λέγει: Εἶπον εἰς τοὺς υἱοὺς τοῦ Ἰσραήλ, ὁ ὢν μὲ ἔχει ἀποστείλει. Διότι ὅλον ἀθροιστικῶς ἔχει συμπεριέλαβε μέσα εἰς τὸν ἑαυτόν του τὸ εἶναι. Καὶ εἶναι ὡσὰν ἓν ἄνευ πέρατος καὶ ὁρίων πέλαγος οὐσίας. Ὅπως δὲ λέγει ὁ Ἅγιος Διονύσιος ἡ μᾶλλον κυριολεκτοῦσα περὶ τοῦ Θεοῦ ὀνομασία εἶναι ἡ προσωνυμία ὁ ἀγαθός. Διότι δὲν εἶναι δυνατὸν προκειμένου περὶ τοῦ Θεοῦ νὰ εἴπῃ πρῶτον τὸ εἶναι καὶ ἔπειτα ὁ ἀγαθός). Ὁ Δαμασκηνὸς συνδυάζει τὰς δύο ὀνομασίας πρὸς τελείαν δήλωσιν τοῦ Θεοῦ τὸ εἶναι ὅπως νοεῖ τοῦτο ἡ Παλαιὰ Διαθήκη καὶ ὁ Ἀριστοτέλης καὶ τὸ ἀγαθὸν ὅπως τὸ νοεῖ ὁ Πλάτων. Ἡ θεώρησίς του εἶναι καὶ περιγραφικὴ ὀντολογικὴ κατὰ τὸ πρότυπον τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ ὑπερβατικὴ ἀξιολογικὴ κατὰ τὸ πρότυπον τοῦ Πλάτωνος. Δὲν διασπᾶται τὸ ὂν ἀπὸ τοῦ ἀγαθοῦ, ἀλλὰ τίθενται ὡς συνυπάρχοντα. Ὡς πρὸς τὴν ἑνωτικὴν θεώρησιν τοῦ ὄντος καὶ τοῦ ἀγαθοῦ, ἀκολουθεῖ ὁ Δαμασκηνὸς τὴν πλατωνικὴν ἀντίληψιν. Ἕνεκα τούτου ἡ ἠθικὴ ἀξιολογικὴ θεώρησις συγχωνεύεται παρ' αὐτῷ μὲ τὴν ὀντολογικήν.

Μετὰ τὸ θεολογικὸν τμῆμα ἐπακολουθεῖ τὸ δεύτερον βιβλίον, εἰς τὸ ὁποῖον γίνεται λόγος περὶ τῶν δημιουργημάτων, τὰ ὁποῖα ἔπλασεν ὁ Θεὸς ἐκ τοῦ μηδενός. Παρέχεται ἐν ἀρχῇ συνοπτικὴ φυσικὴ κοσμολογία καὶ ἐπακολουθεῖ μετ' αὐτὴν ἡ χριστιανικὴ ἀνθρωπολογία (κεφάλ. 29—47). Στηριζόμενος ὁ Δαμασκηνὸς κυρίως ἐπὶ τοῦ Νεμεσίου, μᾶς καθοδηγεῖ ἐν συνόψει πῶς πρέπει νὰ βλέπωμεν τὸν ἄνθρωπον ἐν τῷ πλαισίῳ τῶν χριστιανικῶν ἀντιλήψεων. Εἰς τὸ περὶ φόβου κεφάλαιον κάμνει λόγον καὶ περὶ τῆς «ἀγωνίας». Θεωρῶν ταύτην ὡς τὸν ἕκτον βαθμὸν τοῦ φόβου, τὴν ὁρίζει κατὰ τὸν ἀκόλουθον τρόπον.: «Ἀγωνία δὲ φόβος διαπτώσεως, ἤγουν ἀποτυχίας. Φοβούμενοι γὰρ ἀποτυχεῖν τῆς πράξεως ἀγωνιῶμεν». Ὅπως εἴδομεν ἀνωτέρω, τὸν αὐτὸν ἀκριβῶς ὁρισμὸν εἶχε χρησιμοποιήσει καὶ ὁ Νεμέσιος εἰς τὸ ἀνθρωπολογικόν του σύγγραμμα «Περὶ φύσεως ἀνθρώπου». Εἶναι λίαν ἐνδιαφέροντα ἀπὸ ἀνθρωπολογικῆς ἀπόψεως τὰ ἐν τῷ τρίτῳ βιβλίῳ κεφάλαια «Περὶ τῶν φυσικῶν καὶ ἀδιαβλήτων παθῶν» καὶ «Περὶ δειλίας». Ἡ δειλία ὁρίζεται κατὰ τὸν ἀκόλουθον τρόπον: «Ἔστι γὰρ δειλία φυσική, μὴ θελούσης τῆς ψυχῆς διαιρεθῆναι τοῦ σώματος, διὰ τὴν ἐξ ἀρχῆς ὑπὸ τοῦ δημιουργοῦ ἐντεθεῖσαν αὐτῷ φυσικὴν συμπάθειάν τε καὶ οἰκειότητα, δι' ἣν φυσικῶς φοβεῖται καὶ ἀγωνιᾷ καὶ παραιτεῖται τὸν θάνατον». (Ὑπάρχει φυσικὴ δειλία, ὅταν δὲν θέλῃ ἡ ψυχὴ νὰ ξεχωρίσῃ ἀπὸ τὸ σῶμα, λόγῳ τῆς ἐξ ἀρχῆς τοποθετηθείσης μέσα εἰς αὐτὴν συμπαθείας πρὸς τὸ σῶμα καὶ οἰκειότητος, ἧς ἕνεκα κατὰ φυσικὸν λόγον φοβεῖται καὶ ἀγωνιᾷ καὶ παρακαλεῖ νὰ ἀποφύγῃ τὸν θάνατον). Ὑπάρχει καὶ ἕτερον εἶδος μὴ φυσικῆς δειλίας «ἡ ἐκ προδοσίας λογισμῶν καὶ ἀπιστίας, καὶ τοῦ ἀγνοεῖν τὴν τοῦ θανάτου ὥραν. Ὡς ὅτε νυκτὸς δειλιῶμεν ψόφου τινὸς γενομένου, ἥτις παρὰ φύσιν ἐστίν» (Ἡ δειλία ἡ προερχομένη ὅταν προδώσωμεν τοὺς λογισμούς μας καὶ τὴν πίστιν μας, ἡ προερχομένη ἐκ τῆς ἀγνοίας τῆς ἀναφερομένης εἰς τὴν ὥραν τοῦ θανάτου. Περὶ τῆς δειλίας ταύτης πρόκειται ὅταν δειλιῶμεν ἐν καιρῷ νυκτὸς κατόπιν ἀκουσθέντος κρότου. Αὐτὴ ἡ δειλία εἶναι παρὰ φύσιν). Τὸ πρῶτον εἶδος τῆς δειλίας δὲν ἐμπλέκει τὸν ἄνθρωπον εἰς τὴν ἁμαρτίαν: «Αὕτη ἡ δειλία καὶ φόβος καὶ ἡ ἀγωνία τῶν φυσικῶν ἐστι καὶ ἀδιαβλήτων παθῶν, καὶ μὴ ὑποκειμένων ἁμαρτίᾳ». Εἰς αὐτὸ τὸ εἶδος τῆς ἀγωνίας ὑπέπεσε καὶ ὁ Χριστὸς ὅταν εἶπε: «Νῦν ἡ ψυχή μου τετάρακται». Τὰ ἀδιάβλητα πάθη εἶναι, κατὰ τὸν Δαμασκηνόν, «ὅσα ἐκ τῆς ἐπὶ παραβάσει κατακρίσεως, εἰς τὸν ἀνθρώπινον εἰσῆλθε βίον, οἷον πεῖνα, δίψα, κόπος, πόνος, τὸ δάκρυον, ἡ φθορά, ἡ τοῦ θανάτου παραίτησις, ἡ δειλία, ἡ ἀγωνία, ἐξ ἧς οἱ ἱδρῶτες, οἱ θρόμβοι τοῦ αἵματος, ἡ διὰ τὸ ἀσθενὲς τῆς φύσεως ὑπὸ τῶν ἀγγέλων βοήθεια». Πρόκειται περὶ τῶν ἀτελειῶν τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως τὰς ὁποίας συνεπέφερε τὸ προπατορικὸν ἁμάρτημα. Καὶ ὁ Χριστός, ὅπως λέγει εἰς τὸ χωρίον τοῦτο τὸ πλῆρες συγκινήσεως καὶ περιπαθείας ὁ Δαμασκηνός, ὑπέστη εἰς τὸν κῆπον Γεσθημανῆ τὴν τοιαύτην ἀγωνίαν. Τὸ σημεῖον τοῦτο τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας δεικνύει τὴν ἀπέραντον πρὸς τὴν ἀνθρωπίνην ὕπαρξιν στοργὴν καὶ συμπάθειαν καὶ τὸ βάθος τῆς κατανοήσεως τῆς συναισθηματικῆς ζωῆς. Εἰς τὴν φιλοσοφίαν τοῦ 19ου αἰῶνος, ὁ Δανὸς θεολόγος Κιρκεγκάαρντ ἐν τῇ προσπαθείᾳ του νὰ ἀναχθῇ εἰς τὸν πρωταρχικὸν Χριστιανισμόν, ἀνενέωσε τὰς ἀνθρωπολογικὰς ἀναζητήσεις καὶ ἐγένετο αἴτιος νὰ δημιουργηθῇ κατὰ τὸν 20ὸν αἰῶνα ἡ ὑπαρξιακὴ φιλοσοφία τοῦ Γιάσπερς καὶ ἡ ἐπὶ ἀνθρωπολογικῆς βάσεως ἱδρυθεῖσα «θεμελιώδης ὀντολογία» τοῦ Χάϊντεγγερ. Ἀλλ' αἱ νέαι αὗται ἀνθρωπολογικαὶ ἀναζητήσεις ἀπομακρυνθεῖσαι τῆς χριστιανικῆς βάσεως ἐξετράπησαν εἰς καταστροφικὸν μηδενισμόν. Ἔμειναν εἰς αὐτὰς τὸ ἀρνητικὸν στοιχεῖον τοῦ «μὴ ὄντος», ἀφοῦ ἡ πίστις τοὺς ἀπεμάκρυνεν ἀπὸ τὴν ὑπερβατικὴν ἀρχὴν τοῦ ὄντος καὶ τοῦ ἀγαθοῦ. Ἡ ὑπαρξιακὴ ἀνθρωπολογία ἀγνοεῖ τὴν περὶ «οἰκειώσεως» διδασκαλίαν τοῦ Δαμασκηνοῦ, καθ' ἣν «ὁ Κύριος τήν τε φύσιν ἡμῶν καὶ τὰ φυσικὰ πάντα ἀνέλαβε, φύσει καὶ ἀληθείᾳ γενόμενος ἄνθρωπος».

Εἰς τὰς ἀνθρωπολογικάς του ἀντιλήψεις φαίνεται ἐπηρεαζόμενος ὁ Δαμασκηνὸς ἀπὸ τὸν Μέγαν Ἀθανάσιον, τὸν Νεμέσιον, τὸν Γρηγόριον Νύσσης καὶ τὸν Ἰωάννην τὸν συγγραφέα τῆς Κλίμακος. Ἡ ἀνθρωπολογικὴ καὶ σωτηριολογικὴ ἄποψις καθιστᾷ περιττὴν τὴν ἀσχολίαν μὲ διατύπωσιν πρακτικῶν βιοτικῶν ἠθικῶν κανόνων. Ἡ διατύπωσις τοιούτων κανόνων ἀπαντᾶται εἰς τὴν Δυτικὴν Ἐκκλησίαν, ἥτις ἐπηρεαζομένη ἀπὸ τὰς ἀντιλήψεις τοῦ ρωμαϊκοῦ δικαίου ἀντιλαμβάνεται τὰς μεταξὺ ἀνθρώπου καὶ Θεοῦ σχέσεις ἀπὸ τῆς ἀπόψεως μόνον τῆς νομολογικῆς «δικαιώσεως». Ἡ εἰς τὴν Ὀρθοδοξίαν γενομένη ἀποδεκτὴ ἄποψις εἶναι ἡ τῆς «θεώσεως», ἡ τάσις τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεόν, ἐν τῇ συναισθήσει ὅμως ὅτι οὐδέποτε εἶναι δυνατὸς εἰς κατ' οὐσίαν ταυτισμός. Οἱ τὰ ἀγαθὰ πράξαντες ἄνθρωποι κατὰ τὸν Δαμασκηνόν, μετὰ τὴν συντέλειαν τοῦ αἰῶνος, ὅταν θὰ ἀπαφθαρτισθῇ τὸ σῶμα, ἐπιτυγχανομένης τῆς «εἰς τὴν ἀρχαίαν μακαριότητα ἐπανόδου» θὰ ἐκλάμψουν ὡς ὁ ἥλιος εἰς ζωὴν αἰώνιον μαζὶ μὲ τὸν Χριστὸν «ὁρῶντες αὐτὸν ἀεὶ καὶ ὁρώμενοι, καὶ ἄληκτον τὴν ἀπ' αὐτοῦ εὐφροσύνην καρπούμενοι».

Εἰς τὸ τρίτον βιβλίον τῆς «Ἐκδόσεως» παρέχει ὁ Δαμασκηνὸς τὴν Χριστολογικήν του διδασκαλίαν τὴν ἀφορῶσαν τὴν ἐνανθρώπισιν καὶ τὴν ἐπὶ τῆς γῆς δρᾶσιν τοῦ Χριστοῦ. Εἰς τὸ τέταρτον τὴν διδασκαλίαν περὶ τῆς Ἀναστάσεως καὶ περὶ τοῦ

τρόπου τῆς προσκυνήσεως τοῦ Χριστοῦ. Τὸ ὅλον σύγγραμμα τερματίζεται μὲ τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ ζητήματος τοῦ ἀναφερομένου εἰς τὴν προσκύνησιν τῶν εἰκόνων καὶ τὸ θεόπνευστον τῆς Γραφῆς. Ἐπακολουθεῖ ἔπειτα ἡ λύσις ἀποριῶν περὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ κακοῦ καὶ εἰς τὰ δύο τελευταῖα κεφάλαια (104 καὶ 105) γίνεται λόγος περὶ τῆς κατὰ τὴν συντελείαν τοῦ αἰῶνος ἀναστάσεως τῶν σωμάτων καὶ περὶ τῶν ἐν πίστει ἀποθανόντων. Ὁλόκληρον τὸ περιεχόμενον τῆς χριστιανικῆς πίστεως ἐκτίθεται εἰς τὰ τέσσαρα βιβλία μὲ λογικὴν ἀκολουθίαν καὶ περιεκτικότητα ἀπαράμιλλον. Ἐπιλύονται ἅπαντα τὰ σχετικὰ μὲ τὴν πίστιν προβλήματα. Ἐξαίρεται ἡ ἐλευθερία καὶ αὐτεξουσιότης τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ πρόγνωσις τοῦ Θεοῦ λέγει ὁ Δαμασκηνός, δὲν περιορίζει τὴν ἀνθρωπίνην ἐλευθερίαν. Ὁ Θεὸς καίτοι προγινώσκει ὅτι εἶναι δυνατὸν ὁ ἄνθρωπος ἐξ ἰδίας προαιρέσεως νὰ ἐκτραπῇ εἰς τὸ κακόν, ὅμως τὸν δημιουργεῖ. «Εἰ δὲ μέλλοντας ἔσεσθαι διὰ τὴν τοῦ Θεοῦ ἀγαθότητα, τὸ κακοὺς ἐξ οἰκείας προαιρέσεως μέλλειν ἔσεσθαι ἐκώλυεν αὐτοὺς γενέσθαι, τὸ κακὸν ἑνίκα ἂν τὴν τοῦ Θεοῦ ἀγαθότητα. Ποιεῖ τοιγαροῦν ὁ Θεὸς ἀγαθὰ ἅπαντα ἃ ποιεῖ· ἕκαστος δὲ ἐξ οἰκείας προαιρέσεως, καλός τε καὶ κακὸς γίνεται». Ἐκδ. Θρ. Πίσ. Δ. 99. («Ἐὰν δὲ ἐκείνους οἵτινες ἐμελλον νὰ ἔλθουν εἰς τὴν ὕπαρξιν ἕνεκα τῆς ἀγαθότητος τοῦ Θεοῦ τοὺς ἠμπόδιζε νὰ ἔλθουν εἰς τὴν ὕπαρξιν τὸ ὅτι ἐμελλον νὰ γίνουν κακοί, θὰ ἑνίκα τὸ κακὸν τὴν ἀγαθότητα τοῦ Θεοῦ. Ὅλα λοιπὸν ὅσα Θεὸς δημιουργεῖ τὰ δημιουργεῖ ἀγαθά. Ἕκαστος δὲ κατόπιν ἰδικῆς του ἐκλογῆς γίνεται καλὸς καὶ κακός). Τὸ κακὸν κατὰ τὸν Δαμασκηνὸν δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ ὡς ἰδιαιτέρα ὀντολογικὴ ἀρχή, ὅπως ἐπίστευον οἱ Μανιχαῖοι. Εἶναι μόνον στέρησις τοῦ ἀγαθοῦ καὶ ἐκτροπὴ ἐκ τῆς κατὰ φύσιν καταστάσεως. «Κακία γὰρ οὐκ οὐσία τὶς ἐστιν, οὐδὲ οὐσίας ἰδίωμα, ἀλλὰ συμβεβηκός, ἤτοι ἐκτροπὴ ἐκ τῆς κατὰ φύσιν ἐκουσίως παρατροπή, ὅπερ ἐστὶν ἁμαρτία. Πόθεν οὖν ἡ ἁμαρτία; Τῆς αὐτεξουσίου γνώμης τοῦ διαβόλου εὕρημα» (αὐτόθι κεφ. 97). («Ἡ κακία δὲν εἶναι οὐσία, οὔτε ἰδίωμα τῆς οὐσίας, ἀλλὰ συμβεβηκός, ἤτοι ἐκτροπὴ ἐκ τῆς φυσικῆς καταστάσεως, δηλαδὴ ἁμαρτία. Πόθεν λοιπὸν πηγάζει ἡ ἁμαρτία; Εἶναι εὕρημα τῆς αὐτεξουσίου γνώμης τοῦ διαβόλου). Καὶ αὐτὸς ὁ δαίμων ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ὅτι ἦλθεν εἰς τὴν ὕπαρξιν διατηρεῖ σχέσιν τινὰ πρὸς τὴν ἀγαθότητα: «Καὶ καθὸ μὲν γέγονεν οὐ κακὸς ἀλλ' ἀγαθός». Συστατικὸν τῆς κακίας του εἶναι ὅτι «ἑκουσίως τῆς κατὰ φύσιν ἀρετῆς ἀπεφοίτησε καὶ ἐν τῷ ζόφῳ τῆς κακίας γέγονε». (Μὲ τὴν θέλησίν του ἀπεμακρύνθη ἀπὸ τὴν ἀρετήν, διὰ τὴν ὁποίαν τὸν προώριζεν ἡ δημιουργία καὶ περιέπεσεν εἰς τὸ σκότος τῆς κακίας).

Ἐκ τῆς ὅλης ὀντολογικῆς συνθέσεως τὴν ὁποίαν παρουσιάζει ὁ Δαμασκηνὸς ἀπηχεῖ εἰς τόνος ἀπεράντου αἰσιοδοξίας. Ὁ Θεός, λέγει, μὸς ἔφερεν ἐκ τοῦ μὴ ὄντος εἰς τὸ εἶναι λόγῳ τῆς ἀγαθότητός του. Δι' αὐτὸ πρέπει νὰ ὀνομάζεται ἥλιος, φῶς, ζωή, ἀγαθότης καὶ ὄν. «Τὸ γὰο ἀγαθὸν ὕπαρξις καὶ ὑπάρξεως αἴτιον, τὸ δὲ κακὸν ἀγαθοῦ, ἤτοι ὑπάρξεως στέρησις». Πάλιν παρατηροῦμεν ἐνταῦθα πλησίασιν τοῦ Δαμασκηνοῦ πρὸς τὴν παρὰ Πλάτωνι ἰδέαν τοῦ ἀγαθοῦ ὡς πηγῆς πάσης ὑπάρξεως. Ἡ αὐτὴ αἰσιοδοξία εἶναι αἰσθητὴ καὶ εἰς τὸ περὶ Ἀναστάσεως κεφάλαιον. Ὅπως ὁ Κάντιος εἶπεν ὅτι ὁ πρακτικὸς λόγος μᾶς ἐπιβάλλει νὰ δεχθῶμεν τὴν ὕπαρξιν νοητοῦ τοῦ κόσμου εἰς τὸν ὁποῖον θὰ πραγματοποιηθοῦν τὰ αἰτήματα τῆς ἠθικῆς πράξεως, οὕτω καὶ ὁ Δαμασκηνὸς λέγει ὅτι, ἂν δὲν ὑπάρχῃ Ἀνάστασις, δὲν ὑπάρχει οὔτε Θεὸς οὔτε κοσμικὴ τάξις: «Εἰ οὐκ ἔστιν Ἀνάστασις, οὐδὲ Θεὸς ἔστιν, οὐδὲ πρόνοια, αὐτομάτως δὲ πάντα ἄγονταί τε καὶ φέρονται. Ἰδοὺ γὰρ ὁρῶμεν πλείστους δικαίους μέν, πενομένους καὶ ἀδικουμένους... ἁμαρτωλοὺς δὲ καὶ ἀδίκους ἐν πλούτῳ εὐθηνοῦντας. Καὶ τίς ἂν τοῦτο δικαιοκρισίας ἢ σοφῆς προνοίας ἔργον εὖ φρονῶν ὑπολάβοι; Ἔσται οὖν, ἔσται Ἀνάστασις. Δίκαιος γὰρ ὁ Θεός». («Ἐὰν δὲν ὑπάρχῃ Ἀνάστασις, δὲν ὑπάρχει οὔτε Θεὸς οὔτε Πρόνοια καὶ ὅλα ἄγονται καὶ φέρονται αὐτομάτως. Διότι βλέπομεν πλεῖστοι δίκαιοι νὰ πένωνται καὶ νὰ ἀδικοῦνται, πλεῖστοι δὲ ἁμαρτωλοὶ καὶ ἄδικοι νὰ ζοῦν μέσα εἰς τὸν πλοῦτον καὶ ἀφθονίαν ἀγαθῶν. Καὶ ποῖος, ὀρθῶς σκεπτόμενος, θὰ ἐθεώρει τοῦτο ὡς ἔργον δικαιοσύνης καὶ σοφῆς προνοίας; Θὰ ὑπάρξῃ λοιπὸν Ἀνάστασις. Διότι ὁ Θεὸς εἶναι δίκαιος). Ἡ δικαιοσύνη καὶ εἰς τὸν Δαμασκηνὸν ὅπως καὶ εἰς τὸν Πλάτωνα χρησιμεύει ὡς αἴτημα τὸ ὁποῖον μᾶς καθοδηγεῖ εἰς τὸ νὰ κατανοήσωμεν τὴν ὀντολογικὴν ὑφὴν τοῦ σύμπαντος.

Μὲ τὸν Δαμασκηνὸν ἐξεφράσθη κατὰ τρόπον ἀπολύτως ἀκριβολογικὸν τὸ πνεῦμα τῆς Ἑλληνικῆς Ὀρθοδοξίας. Τονίζεται ἰδίως δι' αὐτοῦ ἡ διδασκαλία τῆς Ἐνανθρωπήσεως: «Διὰ οὐκ ἄνθρωπον ἀποθεωθέντα λέγομεν, ἀλλὰ Θεὸν ἐνανθρωπήσαντα». Ἐναντίον τῆς εἰκονομαχίας, ἥτις ἐνεπνέετο ἀπὸ μονοφυσιτικὰς ἀντιλήψεις, ἀντιτάσσει ὁ Δαμασκηνὸς τὴν θεανθρωπικὴν καὶ καθαρῶς θρησκευτικὴν πλευρὰν τῆς Χριστιανικῆς πίστεως, ὅπως τὴν διεκήρυξαν τὰ Εὐαγγέλια καὶ τὴν καθώρισεν ὁ Παῦλος καὶ οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας προεξάρχοντος τοῦ Μεγάλου Ἀθανασίου. Διὰ τοῦτο δικαίως ἐθεωρήθη ὁ Δαμασκηνὸς ὡς ἀντιπροσωπευτικὴ μορφὴ τῆς Ἑλληνικῆς Ὀρθοδοξίας. Ἔχει καὶ ὁ ἴδιος τὴν συνείδησιν ὅτι ἀντιπροσωπεύει τὸ πνεῦμα τῆς Ὀρθοδοξίας καὶ διὰ τοῦτο γράφει εἰς τὴν Διαλεκτικήν του: «Ἐρῶ τοιγαροῦν ἐμὸν οὐδέν» (Δὲν θὰ εἴπω τίποτε τὸ ὁποῖον νὰ προέρχεται ἀπὸ τὸν ἑαυτόν μου). Τοῦτο δὲν σημαίνει ὅτι ὁ ἴδιος συναισθάνεται τὸν ἑαυτόν του ὡς ἐστερημένον πρωτοτυπίας καὶ δημιουργικότητος. Ἑρμηνεύει τὴν συνείδησιν τῆς ἀντικειμενικότητος τῶν ὑπ' αὐτοῦ ἐκτιθεμένων δογμάτων. Διὰ νὰ μεταχειρισθῶμεν μίαν ἔκφρασιν τοῦ Ἐγέλου, τὸ ὑποκειμενικὸν πνεῦμα τῆς Ἑλληνικῆς Ὀρθοδοξίας διὰ τοῦ Δαμασκηνοῦ ἔλαβε τελείαν μορφὴν καὶ μετετράπη εἰς ἀντικειμενικόν.

Ὑπὸ πολλῶν ἐρευνητῶν ἐθεωρήθη ὁ Δαμασκηνὸς ὡς ὁ εἰσηγητὴς τοῦ ἀριστοτελικοῦ πνεύματος εἰς τὴν Ὀρθοδοξίαν. Ἡ διαπίστωσις αὕτη εἶναι ἀληθὴς ἀπὸ ἀπόψεως ἐξωτερικῆς καὶ μεθοδολογικῆς. Πράγματι ἐφιλοδόξησε νὰ δώσῃ εἰς τὴν ἔκφρασιν τῶν σκέψεών του τὴν αὐστηρὰν καὶ ἀκριβολογικὴν συστηματικότητα, ὅπως τὴν εὑρίσκει διατυπωμένην εἰς τὰ ἀριστοτελικὰ ἐπιστημονικὰ συγγράμματα. Εἰς τὰ ψυχολογικὰ προβλήματα ἐπηρεάζεται ὑπὸ τῶν ἀριστοτελικῶν δοξασιῶν. Ἀλλ' ἐξ ἴσου αἰσθητὴ εἶναι ἡ ἐπίδρασις τῆς Στωικῆς ψυχολογίας, ἥτις εἶχεν εἰσδύσει εἰς τὴν μοναχικὴν φιλολογίαν, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὴν «Κλίμακα» τοῦ Ἰωάννου. Ἀπὸ ἐσωτερικῆς πραγματικῆς ἀπόψεως λίαν αἰσθητὴ εἶναι ἡ ἐπίδρασις τοῦ Πλάτωνος ἰδία διὰ τοῦ Διονυσίου τοῦ Ἀρεοπαγίτου. Εἰς τὴν «Ἔκδοσιν τῆς Ὀρθοδόξου πίστεως» (βιβλ. Α, κεφ. 8ον) δυνάμεθα νὰ διαπιστώσωμεν ὅτι εἶναι καὶ ὁ Δαμασκηνὸς ὀπαδὸς τῆς μεταφυσικῆς τοῦ φωτισμοῦ καὶ τῆς ἑλλάμψεως: «Ὥσπερ ἐκ τοῦ ἡλίου μὲν ἥ τε ἀκτὶς καὶ ἡ ἔλλαμψις. Αὐτὸς γὰρ ἐστιν ἡ πηγὴ τῆς ἀκτῖνος καὶ τῆς ἑλλάμψεως. Διὰ δὲ τῆς ἀκτῖνος ἡ ἔλλαμψις ἡμῖν μεταδίδοται. Καὶ αὕτη ἐστὶν ἡ φωτίζουσα ἡμᾶς καὶ ἡ μετεχομένη ὑφ' ἡμῶν». Εἶναι φανερὰ ἐνταῦθα καὶ ἡ χρῆσις πλατωνικῶν ὅρων, ἐφ' ὅσον γίνεται χρῆσις τῆς ἐκφράσεως «μετοχή», ἥτις σημαίνει, κατὰ τοὺς Πλατωνικούς, τὴν ἀναφορὰν τοῦ αἰσθητοῦ εἰς τὰς αἰωνίους ἰδέας. Ἀλλὰ παρ' ὅλας τὰς ἐπιδράσεις ταύτας ὁ Δαμασκηνὸς ἵσταται ἐπὶ ἰδιαιτέρου ἐδάφους, καὶ κινεῖται μὲ πλήρη ἐλευθερίαν χειριζόμενος τὰ ἐκ τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας στοιχεῖα συμφώνως πρὸς τὰς βασικὰς ἀρχὰς τῆς χριστιανικῆς δογματικῆς. Ἡ πίστις παραμένει καὶ εἰς αὐτόν, ὅπως καὶ εἰς τὸν Κλήμεντα τὸν Ἀλεξανδρέα, ἡ ὑψίστη αὐθεντία πρακειμένου περὶ τῶν «πνευματικῶν πραγμάτων». Ἡ πίστις ὁρίζεται ἐπὶ τῇ βάσει τῶν Στωικῶν ἀντιλήψεων ὡς «ἀπολυπραγμόνητος συγκατάθεσις» (συγκατάθεσις ἄνευ πολυπραγμοσύνης, ἤτοι περιττῶν ἐρευνητικῶς ἀναζητήσεων). «Μωρία γὰρ ἐστὶ τοῖς μὴ πίστει δεχομένοις, καὶ τὸ ἀγαθὸν καὶ παντοδύναμον τοῦ Θεοῦ λογιζομένοις, ἀλλ' ἀνθρωπίνοις καὶ φυσικοῖς λογισμοῖς ἐξερευνῶσι τὰ θεῖα». Ὡς πρὸς τὴν οὐσιαστικὴν γνῶσιν τῶν θείων δέχεται ὁ Δαμασκηνὸς τὴν «ἀκαταληψίαν» μαζὶ μὲ τοὺς Ἱεράρχας τῆς Καππαδοκίας. Ἡ προσπάθεια νὰ διαρρήξωμεν τὸν πέπλον τῆς ἀκαταληψίας ταύτης χαρακτηρίζεται ὑπ' αὐτοῦ ὡς ἐνέργεια προερχομένη ἐκ τοῦ ψυχικοῦ καὶ οὐχὶ ἐκ τοῦ πνευματικοῦ ἀνθρώπου: «Ψυχικὴ γὰρ ἐστιν ἡ γνῶσις αὕτη καὶ δαιμονιώδης». Διὰ μέσου τῆς ἀνορθολογικῆς περιοχῆς μᾶς ὁδηγεῖ, κατὰ τὸν Δαμασκηνόν, μόνον ἡ πίστις: «Πίστει νοοῦμεν ἐκ τοῦ μὴ ὄντος εἰς τὸ εἶναι τὰ πάντα τῇ τοῦ Θεοῦ δυνάμει παρῆχθαι. Πάντα τά τε θεῖα καὶ τὰ ἀνθρώπινα πίστει κατορθοῦμεν» (Πῶς παρήχθησαν τὰ πάντα ἐκ τοῦ μὴ ὄντος διὰ τῆς δυνάμεως τοῦ Θεοῦ νοοῦμεν διὰ τῆς πίστεως. Εἰς πᾶσας τὰς σχέσεις μας μὲ τὸν Θεὸν καὶ τοὺς ἀνθρώπους φθάνομεν εἰς καλὸν ἀποτέλεσμα διὰ τῆς πίστεως) (Ἔκδ. Ὀρ. Πίστ., βιβλ. Δ. κεφ. 89). Ἡ πίστις λοιπὸν εἶναι πηγὴ κατανοήσεως συνάμα καὶ πρακτικῆς ἐνεργείας.

Ἡ ἐπίδρασις ἣν ἔσχεν ὁ Δαμασκηνὸς ἐπὶ τῆς Ἀνατολῆς ὑπῆρξεν τεραστία. Ἀνεγνωρίσθη ὡς ὁ αὐθεντικὸς ἑρμηνευτὴς τῶν δογμάτων. Ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν Δύσιν ἡ ἐπιρροή του ὑπῆρξε λίαν ἔντονος. Τὸ τρίτον μέρος τῆς «Πηγῆς τῆς γνώσεως» μετεφράσθη εἰς τὴν λατινικὴν κατὰ τὸ 1145—1153, κατ' ἐντολὴν τοῦ πάπα Εὐγενίου τοῦ Γ' ὑπὸ τοῦ Βουργουνίου τῆς Πίσης. Ὁ Πέτρος Λομβαρδὸς πρῶτος ἐχρησιμοποίησε τὴν μετάφρασιν ταύτην. Κατόπιν ἐμελετήθη ὑπὸ τοῦ Ἀλβέρτου τοῦ Μεγάλου καὶ τοῦ Θωμᾶ τοῦ Ἀκυινίτη. Ἐπηρέασε δὲ ἐν γένει ὁλόκληρον τὴν θεολογικὴν κίνησιν τῆς Δύσεως καὶ συνέβαλεν εἰς τὴν δημιουργίαν τῆς Χριστιανικῆς Μεταφυσικῆς φιλοσοφίας.

Μοναχικὸς ἀσκητισμός.
Ἡ ἀπάθεια τῆς ψυχῆς καὶ ἡ θέωσις.

Σπουδαῖον στοιχεῖον ἀσκήσαν ἐπίδρασιν ἐπὶ τῆς διαμορφώσεως τῆς φιλοσοφικῆς σκέψεως, ὑπῆρξε καὶ ὁ μοναχικὸς βίος. Ἤδη ἀπὸ τῶν πρώτων χριστιανικῶν αἰώνων ἀνεπτύχθη ἡ μοναχικὴ ζωὴ καὶ ἐδημιούργησεν ἰδίαν νοοτροπίαν. Ὁ χριστιανικὸς μοναχισμὸς εἰς πολλὰ σημεῖα δύναται νὰ παραβληθῇ μὲ τὴν στωικὴν καὶ κυνικὴν φιλοσοφίαν. Πολλαὶ δὲ ἀντιλήψεις τῶν Στωικῶν καὶ Κυνικῶν ἐγένοντο ἀποδεκταὶ ἀπὸ τοὺς μοναχούς. Οὕτω εἰς ἀποσπάσματα τῶν συγγραμμάτων τοῦ ἐκ Πόντου καταγομένου Εὐαγρίου, καὶ διὰ τοῦτο Ποντικοῦ ἐπικαλουμένου, δράσαντος κατὰ τὸ δεύτερον ἥμισυ τοῦ 5ου αἰῶνος, χαρακτηρίζεται ἡ ἀπάθεια μετὰ τῆς γνώσεως τῶν ὄντων ὡς συστατικὸν τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν: «Βασιλεία οὐρανῶν ἐστὶν ἀπάθεια ψυχῆς μετὰ γνώσεως τῶν ὄντων ἀληθοῦς» (Ἑλλην. Πατρολ. 40, 1221). Ἡ τελείωσις τοῦ μοναχοῦ γίνεται κατὰ τὸν Εὐάγριον διὰ τῆς πρακτικῆς (ἠθικῆς ζωῆς) ἀφ' ἑνὸς καὶ διὰ τῆς γνώσεως ἀφ' ἑτέρου. Τὸ τέρμα τῆς πρακτικῆς εἶναι ἡ ἀγάπη, τῆς δὲ γνώσεως ἡ θεολογία: «Πέρας μὲν πρακτικῆς ἀγάπη, γνώσεως δὲ θεολογία. Ἀρχαὶ δὲ ἑκατέρων πίστις καὶ φυσικὴ θεωρία». Διὰ τοῦτο ὁ Χριστιανισμὸς ὁρίζεται ὡς «δόγμα τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐκ πρακτικῆς καὶ φυσικῆς καὶ θεολογικῆς συνεστῶς». Ὁ μοναχὸς ὡς ἔνδειξιν πιστοποιοῦσαν ὅτι ἔφθασεν εἰς τὴν ἀπάθειαν ἔχει τὸ ὅτι ἀρχίζει ὁ νοῦς του νὰ βλέπῃ τὸ ἰδικόν του φῶς: «Ἀπαθείας τεκμήριον, νοῦς ἀρξάμενος τὸ οἰκεῖον φέγγος ὁρᾶν» (Ἑλλ. Πατρολ. 40, 1232). Εἰς τὸ χωρίον τοῦτο ἔχομεν μίαν τῶν ἀρχαιοτέρων μαρτυριῶν περὶ τῆς ἐπὶ τοῦ νοῦ ὁράσεως ἐσωτερικοῦ φωτός. Ἡ γνῶσις, μᾶς λέγει ἐπίσης ὁ Εὐάγριος, ἀναρπάζει τὴν ψυχὴν ἀπὸ τὰ αἰσθητά: «Νοῦς σὺν Θεῷ πρακτικὴν κατορθώσας καὶ προσπελάσας τῇ γνώσει, ὀλίγον ἢ οὐδόλως τοῦ ἀλόγου τῆς ψυχῆς ἐπαισθάνεται, τῆς γνώσεως αὐτὸν ἁρπαζούσης μετάρσιον καὶ χωριζούσης τῶν αἰσθητῶν» (αὐτόθι) («Ὁ νοῦς μὲ τὴν βοήθειαν τοῦ Θεοῦ ἀφοῦ ἐπιτύχῃ εἰς τὴν ἠθικὴν πρακτικὴν ζωὴν καὶ ἀφοῦ πλησιάσῃ εἰς τὴν γνῶσιν, μικρὰν ἢ οὐδεμίαν ἔχει αἴσθησιν τοῦ ἀλόγου τμήματος τῆς ψυχῆς, διότι ἡ γνῶσις τὸν ἁνυψώνει εἰς τὰ οὐράνια καὶ τὸν χωρίζει ἀπὸ τὰ αἰσθητά). Διὰ τῆς πρακτικῆς

ἀσκήσεως καὶ τῆς θεωρητικῆς γνώσεως κατορθοῦται ἡ ἀπελευθέρωσις τῆς ψυχῆς ἀπὸ τὸ σῶμα. Ὁ χωρισμὸς τοῦ σώματος ἀπὸ τῆς ψυχῆς εἶναι, λέγει ὁ Εὐάγριος, ἔργον τὸ ὁποῖον ἐναπόκειται εἰς τὸν Θεόν. Ἀλλὰ καὶ ἡ ἀρετὴ δύναται, διὰ τῆς μελέτης τοῦ θανάτου νὰ πραγματοποιήσῃ τὸν χωρισμὸν τῆς ψυχῆς ἀπὸ τοῦ σώματος: «Σῶμα μὲν χωρίσαι ψυχῆς μόνον τοῦ συνδήσαντος. Ψυχὴν δὲ ἀπὸ σώματος καὶ τοῦ ἐφιεμένου τῆς ἀρετῆς. Τὴν ἀναχώρησιν, μελέτην θανάτου καὶ φυγὴν τοῦ σώματος οἱ Πατέρες ἡμῶν ὀνομάζουσιν» (Ὁ χωρισμὸς τοῦ σώματος ἀπὸ τῆς ψυχῆς εἶναι ἔργον τοῦ πραγματοποιήσαντος τὸν δεσμὸν Θεοῦ. Ὁ χωρισμὸς ὅμως τῆς ψυχῆς ἀπὸ τοῦ σώματος εἶναι ἔργον ἐκείνου ὅστις ποθεῖ τὴν ἀρετήν. Τὴν ἀναχώρησιν ἀπὸ τὸν κοσμικὸν βίον οἱ Πατέρες τὴν ὀνομάζουν μελέτην θανάτου καὶ ἀπελευθέρωσιν ἀπὸ τὸ σῶμα) (αὐτόθι 1228). Ὁ Πλάτων εἰς τὸν «Φαίδωνα» εἶχεν ὁμιλήσει περὶ τῆς φιλοσοφίας ὡς μελέτης θανάτου, δι' ἧς ἡ ψυχὴ ἀποκαθαίρεται ἀπὸ τὴν ἐπαφὴν μὲ τὰ αἰσθητά. Δὲν εἶχεν ὅμως ἀποφανθῆ ἂν ἦτο δυνατὸς εἷς τοιοῦτος χωρισμὸς ἐν ὅσῳ ὁ ἄνθρωπος ζῇ. Ὁ Εὐάγριος προχωρῶν περισσότερον βεβαιοῖ ὅτι εἶναι δυνατὸς ὁ τοιοῦτος ἐξαρπασμὸς τῆς ψυχῆς καὶ κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἐπιγείου ζωῆς. Ὡς συνάγεται ἐκ χωρίου του, ὅπερ παραθέτει ὁ Β. Στεφανίδης εἰς τὴν «Ἐκκλησιαστικὴν Ἱστορίαν» του (σελ. 392) ἐκ τῆς ἐκδόσεως τῶν προγνωστικῶν προβλημάτων τοῦ Εὐαγρίου (Centurien), ὑπὸ τοῦ μυστικιστοῦ τούτου διατελοῦντος προφανῶς ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς στωικῆς «περὶ τῆς δι' ὅλων κράσεως» θεωρίας, γίνεται ἀποδεκτὴ ὡς τέρμα τῆς ὑψώσεως τῆς ψυχῆς ἡ συνένωσις μὲ τὸν Θεόν. «Ὡς δι' ἀναβαθμῶν δι' ἀρετῶν αὐτὴν (τὴν ψυχὴν) πρὸς τελείαν τοῦ Θεοῦ σύμμιξιν ἀναβιβάζουσιν». Ὁμοίως δὲ ἐκλαμβάνει ὡς σύμμιξιν μὲ τὸ θεῖον τὴν θέωσιν καὶ ὁ Μακάριος ὁ Αἰγύπτιος, ὅπως ἐσημειώθη εἰς τὰ προηγούμενα. Παρομοίας δὲ ἀντιλήψεις ἐξέφερε καὶ ὁ κατὰ τὰ μέσα τοῦ 5ου αἰῶνος ζήσας Διάδοχος ὁ Ἐπίσκοπος τῆς ἐν τῇ Ἠπείρῳ πόλεως Φωτίκης κειμένης ὅπου εἶναι σήμερον ἐκτισμένη ἡ κώμη τῆς Βελλᾶς.

Εἰς τὴν μοναχικὴν φιλολογίαν ἀνήκει καὶ ἡ «Λαυσαϊκὴ Ἱστορία» τοῦ περὶ τὸ 400 ἐπισκόπου τῆς ἐν Βιθυνίᾳ Ἑλενοπόλεως Παλλαδίου. Ἀλλ' ἡ συγγραφὴ αὕτη στερεῖται φιλοσοφικοῦ ἐνδιαφέροντος, διότι διηγεῖται ἀνέκδοτα τοῦ βίου τῶν μοναχῶν. Λαϊκὸν χαρακτῆρα ἔχει καὶ ὁ «Λειμὼν» τοῦ Ἰωάννου Μόσχου ἢ Εὐκρατᾶ, γεννηθέντος ἐν Δαμασκῷ περὶ τὸ 545.

Ἰ ω ά ν ν η ς ὁ Κ λ ί μ α κ ο ς

Μὲ τὴν συστηματοποίησιν τῆς μοναχικῆς ἀσκήσεως ἠσχολήθη ὁ συγγραφεὺς τοῦ ἀσκητικοῦ ἔργου τοῦ φέροντος τὸν τίτλον «Κλῖμαξ» Ἰωάννης. ἐρημίτης κατ' ἀρχὰς καὶ κατόπιν μοναχὸς ἐν Σινᾷ (525--605). Τὸ βιβλίον τοῦτο, ὅπερ ὀνομάζεται οὕτω εἰς ἀνάμνησιν τῆς κλίμακος, ἣν εἶδε κατὰ τὸν ὕπνον του ὁ Ἰακώβ, ἐγράφη κατὰ παράκλησιν τοῦ φίλου του Ἰωάννου τῆς μονῆς Ραϊθοῦ. Ἀποτελεῖται ἐκ 30 κεφαλαίων τὰ ὁποῖα συμβολίζουν τὰ 30 ἔτη τῆς πρὸ τῆς δημοσίου κηρύγματος ζωῆς τοῦ Χριστοῦ (βλέπε κείμενον ἐν 88 τόμῳ Ἑλλ. Πατρολογίας). Γίνεται δὲ εἰς αὐτὸ λόγος περὶ τῆς ἀσκήσεως τῶν ἀρετῶν διὰ τῶν ὁποίων φθάνει ὁ μοναχὸς εἰς τὴν ἀρετὴν τῆς ἀπαθείας. Ἐκτὸς τῆς «Κλίμακος» ἐγράφη ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου καὶ ὁ «Λόγος πρὸς τὸν ποιμένα», εἰς τὸν ὁποῖον καθορίζονται τὰ καθήκοντα τοῦ διδασκάλου καὶ τοῦ ἡγουμένου. Ἡ «Κλῖμαξ» διαιρεῖται εἰς δύο μέρη. Τὸ πρῶτον περιλαμβάνει τὰ 23 πρῶτα κεφάλαια, γίνεται δὲ εἰς τοῦτο λόγος περὶ τῶν προϋποθέσεων τοῦ μοναχικοῦ βίου, περὶ τῶν ἀρετῶν καὶ τῶν ἁμαρτημάτων ἀπὸ τὰ ὁποῖα πρέπει ὁ μοναχὸς νὰ προφυλάσσεται. Εἰς δὲ τὰ 7 τελευταῖα (23—30) περιγράφονται αἱ ἀρεταὶ αἱ ἀνυψοῦσαι τὴν ψυχὴν εἰς τελείωσιν. Καίτοι τὸ σύγγραμμα ἐξωτερικῶς ἐμφανίζεται ὡς σύνολον παραγγελμάτων, εἶναι κατὰ βάθος περιγραφὴ τοῦ ἐσωτερικοῦ πνευματικοῦ βίου. Πολύτιμοι εἶναι οἱ ὁρισμοὶ τῶν ἀρετῶν καὶ κακιῶν. Φαίνεται ὅτι ἀντλεῖ ἐμμέσως ἀπὸ παλαιὰς στωικὰς καὶ κυνικὰς πηγάς, εἰς τὰς ὁποίας περιεγράφοντο ἀπὸ ψυχολογικῆς ἀπόψεως αἱ κακίαι, θεωρούμεναι ὡς πάθη τῆς ψυχῆς καὶ αἱ ἀρεταὶ ὡς στάδια τελειώσεως ὁδηγούσης πρὸς τὴν ἀπάθειαν. Εἶναι λίαν ἐνδεικτικὸν διὰ τὴν προέλευσιν τοῦ ψυχολογικοῦ ὑλικοῦ τοῦ περιεχομένου εἰς τὴν «Κλίμακα» ὅτι εἰς τὴν προτελευταίαν (29) βαθμίδα τάσσεται ἡ ἀρετὴ τῆς ἀπαθείας. Ἡ ἐπιγραφὴ τοῦ κεφαλαίου τούτου εἶναι «Περὶ τοῦ ἐπιγείου οὐρανοῦ τῆς θεομιμήτου ἀπαθείας καὶ τελειότητος καὶ ἀναστάσεως ψυχῆς πρὸ τῆς κοινῆς ἀναστάσεως». Εἶναι φανερὸν ὅτι ἡ «ἀπάθεια» θεωρεῖται ὡς κατάστασις ἀπεικονίζουσα καὶ μιμουμένη τὴν κατάστασιν καὶ τελειότητα τοῦ θείου. Διὰ ταύτης δὲ κατορθώνει νὰ προαπολαύσῃ τὴν ἀφθαρσίαν καὶ τὴν ἀνάστασιν ἡ ψυχὴ καὶ κατὰ τὸν χρόνον τῆς ἐπιγείου ζωῆς.

Ἐὰν ἐμβαθύνωμεν εἰς τὸ οὐσιαστικὸν τῆς «Κλίμακος» περιεχόμενον θὰ διαπιστώσωμεν ὅτι ὁ ἐπιδιωκόμενος πρακτικὸς σκοπὸς εἶναι ἡ ἐξύψωσις τῆς ψυχῆς. Ἐπιδιώκεται νὰ ἀποσπασθῇ ἡ ἀνθρωπίνη ψυχὴ ἀπὸ τὰς κοσμικὰς μερίμνας διὰ νὰ κατορθώσῃ διὰ τῆς ἀσκήσεως νὰ μεταβάλῃ κατά τινα τρόπον τὴν φύσιν της. Ἐπιζητεῖται νὰ καθαρθῇ ἡ ψυχὴ ἐκ τῶν «παθῶν», ἅτινα εἶναι δείκτης φθαρτότητος. Συνεπῶς τὸ ἐπιδιωκόμενον τέλος εἶναι νὰ σημειωθῇ μία μεταβολὴ εἰς τὴν ψυχήν, νὰ ὑψωθῇ ἀπὸ τὴν κατάστασιν τῆς παθητικότητος πρὸς τὴν ἀπάθειαν. Τυγχάνει ἀφ' ἑαυτοῦ φανερὸν ὅτι, ἂν ἠθέλαμεν νὰ χαρακτηρίσωμεν τὴν τοιαύτην ἐπιδίωξιν τοῦ μοναχικοῦ βίου χρησιμοποιοῦντες ὀνομασίας ἐκ τῆς συγχρόνου μας φιλοσοφίας, θὰ ἐλέγομεν ὅτι αὕτη ἀποτελεῖ μίαν παραλλαγὴν τῆς λεγομένης ὑπαρξιακῆς φιλοσοφίας. Εἰς τὸν σύγχρονον ὑπαρξισμὸν ἡ κυριωτέρα ἐπιδίωξις εἶναι νὰ ὑψωθῇ ἡ ὕπαρξις ἀπὸ τὴν κατάστασιν τῆς καταπτώσεώς της εἰς τὴν «αὐθεντικήν» της κατάστασιν. Οἱ ὑπαρξιακοὶ φιλόσοφοι ὁμιλοῦν περὶ μιᾶς πτώσεως εἰς τὴν ὁποίαν πρέπει νὰ τεθῇ τέρμα διὰ μιᾶς ἀποφασιστικῆς ἀπομακρύνσεως. Ὁ Γερμανὸς φιλόσοφος Χάϊντεγγερ διδάσκει ὅτι ἡ ὕπαρξις ἐρχομένη εἰς τὸν κόσμον ἐμπλέκεται εἰς τὴν μέριμναν καὶ ἀφομοιώνεται μὲ τὸ ὑπερπροσωπικὸν κοινωνικὸν σύνολον, τὸ «Man», γαλλιστὶ «On». Διὰ νὰ φθάσῃ εἰς τὴν «αὐθεντικὴν» ὑπαρξιακήν της κατάστασιν πρέπει νὰ ἀποκοπῇ ἀπὸ τὸ κοινωνικὸν σύνολον, νὰ ἀποβάλῃ τὴν μέριμναν, νὰ κατανοήσῃ ὅτι εἶναι ὕπαρξις «προωρισμένη πρὸς θάνατον» καὶ νὰ τολμήσῃ μετὰ θάρρους νὰ σκέπτεται τὴν θνητότητά της. Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ ὁ Ἰωάννης εἰς τὴν «Κλίμακά» του ὡς πρώτην καὶ θεμελιώδη προϋπόθεσιν καὶ βαθμῖδα τῆς ὅλης ἀναβάσεως θεωρεῖ τὴν «ἀποταγὴν βίου», τὸ νὰ ἀποκοπῇ κανεὶς ἀπὸ τὸ κοινωνικὸν κοσμικὸν σύνολον ἐντὸς τοῦ ὁποίου ζῇ. Γνωρίζει ὅτι μία τοιαύτη ἀποταγὴ στοιχίζει μεγάλην λύπην, διὰ τοῦτο εἰς τὴν δευτέραν βαθμῖδα τάσσει τὴν «ἀπροσπάθειαν καὶ ἀλυπίαν». Ὁ λαβὼν τὴν ἀπόφασιν νὰ μονάσῃ θὰ ἐγκαταλείψῃ πᾶσαν προσπάθειαν, ἥτις τὸν συνδέει μὲ τὸν κόσμον, θὰ καταπνίξῃ ἀποκτῶν τὴν ἀλυπίαν, πᾶσαν λύπην, ἥτις προξενεῖται εἰς αὐτὸν ἀπὸ τὴν ἐγκατάλειψιν πάσης προσπαθείας. Ἡ ἀποταγὴ καὶ ἡ ἀπροσπάθεια ἔχουν ὡς ἀποτέλεσμα τὴν «ξενιτείαν», τὸ νὰ αἰσθάνεται δηλαδὴ ὁ μοναχὸς ἑαυτὸν ξένον καὶ νὰ ἐπιδιώκῃ νὰ εἶναι ξένος. Ὅθεν ἡ τρίτη βαθμὶς εἶναι ἡ ξενιτεία, ἡ «Οὐνχάϊμλιχκάϊτ», ὅπως θὰ ἔλεγεν ὁ Χάϊντεγγερ. Ὁρίζεται δὲ ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου ὡς «κατάλειψις ἀνεπίστροφος πάντων τῶν ἐν τῇ πατρίδι πρὸς τὸν τῆς εὐσεβείας σκοπὸν ἡμῖν ἀντιπραττόντων» (τὸ νὰ ἐγκαταλείψωμεν χωρὶς νὰ στρέφωμεν τὸ βλέμμα μας πρὸς τὰ ὀπίσω, πάντα ὅσα ἐν τῇ πατρίδι μας μᾶς φέρουν ἐμπόδιον νὰ ἐπιτύχωμεν τὴν εὐσέβειαν). Ὁ Ἰωάννης διὰ ἐκφράσεων γεμάτων ἀπὸ συναίσθημα ἐξυμνεῖ τὴν ξενιτείαν λέγων ὅτι αὕτη εἶναι «ἄγνωστος σοφία, ἀδημοσίευτος σύνεσις, ἀπόκρυφος βίος, ἀθεώρητος λογισμός, εὐτέλειας ὄρεξις, στενοχωρίας ἐπιθυμία, πτόησις θείου ὑπόθεσις (δηλαδὴ θεμέλιον), ἔρωτος πλῆθος, κενοδοξίας ἄρνησις, σιωπῆς βυθός». Ἅπαντες οὗτοι οἱ χαρακτηρισμοὶ μαρτυροῦν περὶ τῆς παρουσίας ἐντόνου ἐσωτερικῆς συναισθηματικῆς ζωῆς. Ἀλλὰ δὲν παραμελεῖ νὰ ὑπογραμμίσῃ καὶ τὸν βασανιστικὸν χαρακτῆρα τῆς ξενιτείας: «Πέφυκέ πως καὶ οὗτος ὁ λογισμὸς ἐν προοιμίοις τοῖς ἐρασταῖς τοῦ Κυρίου ἀεινάως καὶ ἐπιτεταμένως διενοχλεῖν ὡς ἐν θείῳ πυρί» (Διότι εἶναι καμωμένος ὁ λογισμὸς αὐτὸς ἐν εἴδει προοιμίου νὰ φέρῃ ἀδιάκοπον καὶ ἔντονον ἐνόχλησιν εἰς τοὺς ἐραστὰς τοῦ Κυρίου, ὡσὰν νὰ εἶναι μέσα εἰς θεῖον πῦρ). Τετάρτην βαθμῖδα θεωρεῖ ἕπειτα τὴν «μακαρίαν καὶ ἀείμνηστον ὑπακοήν» εἰς δὲ τὴν πέμπτην βαθμῖδα ὁμιλεῖ «Περὶ μετανοίας μεμεριμνημένης καὶ ἐναργοῦς, ἐν ᾗ καὶ βίος τῶν ἁγίων καταδίκων· καὶ περὶ τῆς φυλακῆς». Ἡ μετάνοια κάμνει ὥστε μὲ ἐνάργειαν νὰ λαμβάνῃ ὑπόστασιν εἰς τὴν ψυχὴν ἡ κεκαθαρμένη μέριμνα, καὶ καθιστᾷ αἰσθητὸν εἰς τὸν πιστὸν ὅτι ἔχει περιέλθει εἰς κατάστασιν καταδίκης καὶ καλεῖ αὐτὸν εἰς προφύλαξιν. Πρόκειται, διὰ νὰ χρησιμοποιήσωμεν τὴν φραστικὴν χρῆσιν τοῦ νεωτέρου ὑπαρξισμοῦ περὶ τῆς μερίμνης (Sorge) καὶ τῆς συναισθήσεως τοῦ πεπερασμένου χαρακτῆρος τῆς πρὸς θάνατον προωρισμένης ὑποστάσεως, λίαν ἀξιοπρόσεκτος τυγχάνει ὁ ὁρισμὸς τὸν ὁποῖον δίδει ὁ Ἰωάννης εἰς τὴν μετάνοιαν: «Μετάνοια ἐστὶ αὐτοματόκριτος λογισμὸς καὶ ἀμέμπτος αὐτομέριμνα» (Μετάνοια εἶναι λογισμὸς ὅστις αὐτομάτως ἐπιλαμβάνεται τῆς κατακρίσεως, καὶ μέριμνα ἥτις ἀπευθυνομένη γνησίως εἰς τὴν ὕπαρξιν τὴν ἀπαλλάσσει ἀπὸ τὴν μέριμναν). Παριστάμεθα ἐνταῦθα ποὸ μιᾶς διαλεκτικῆς ἀντιστροφῆς τῆς μερίμνης. Ἐπιλαμβανομένη ἡ μέριμνα τῆς κατακρίσεως τοῦ ἑαυτοῦ της, ἀπαλλάσσει τὴν ὑπόστασιν ἀπὸ τὴν ἐξάρτησίν της ἀπὸ τὴν κοσμικὴν μέριμναν καὶ τὴν ἀπελευθερώνει. Τὴν ἐπισυμβαίνουσαν κατόπιν τῆς αὐτομερίμνης ἀπελευθέρωσιν ἐξαίρει ἐν σχόλιον εἰς τὸν ἀνωτέρω περὶ μερίμνης ὁρισμόν: «Ὁ αὐτομέριμνος καὶ αὐτοκατάκριτος γίνεται· ἐπεὶ οὖν διὰ τὸ αὐτομέριμνος αὐτοκατάκριτος γίνεται, ἀμέριμνος εἰς ἅπαν χρηματίζει τῶν τοῦ κόσμου πραγμάτων».

Ὁ περὶ μετανοίας καὶ μερίμνης ἀναλογισμὸς ὁδηγεῖ τὸν Ἰωάννην εἰς τὴν ἕκτην βαθμῖδα νὰ ὁμιλήσῃ «Περὶ μνήμης θανάτου». Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο καθίσταται φανερωτέρα ἡ συγγένεια τῶν ἐν τῇ «Κλίμακι» ἐκτιθεμένων πρὸς τὰ θέματα τῆς συγχρόνου ὑπαρξιακῆς φιλοσοφίας. Ἡ μελέτη τοῦ θανάτου θεωρεῖται καὶ ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου ὡς ἀπαραίτητος προϋπόθεσις διὰ τὴν τελείωσιν τῆς ψυχῆς: «Ὡς πασῶν τροφῶν ἄρτος ἀναγκαιότερος, οὕτω πασῶν ἐργασιῶν ἡ τοῦ θανάτου ἔννοια γεννᾷ φροντίδων ἀπώθησιν καὶ νοὸς φυλακήν». (Ὅπως ἀπὸ ὅλας τὰς τροφὰς ὁ ἄρτος εἶναι ἀναγκαιότερος, κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ ἐξ ὅλων τῶν ἐνασχολήσεων μόνον ἡ περὶ θανάτου σκέψις δημιουργεῖ ἀπελευθέρωσιν ἀπὸ τὰς φροντίδας καὶ προφύλαξιν τοῦ νοῦ).

Λίαν ἐνδιαφέρουσαι εἶναι αἱ διασαφηνίσεις αἱ καθορίζουσαι τὸ νόημα τοῦ περὶ θανάτου ἀναλογισμοῦ: «Μνήμη θανάτου ἐστὶ καθημερινὸς θάνατος, μνήμη δὲ ἐξόδου κάθωρος στεναγμός». (Ἐνθύμησις τοῦ θανάτου εἶναι καθημερινὸς θάνατος, ἐνθύμησις δὲ τοῦ τέλους τῆς ζωῆς εἶναι στεναγμὸς γινόμενος κάθε ὥραν). Ἡ μνήμη τοῦ θανάτου ἄγει καὶ εἰς τὴν ἐξέτασιν τῆς δειλίας ἐν ἀντιπαραβολῇ μὲ τὸν τρόμον. «Δειλία μὲν θανάτου ἐστὶν ἰδίωμα φύσεως ἐκ παρακοῆς προσγενόμενον, τρόμος δὲ θανάτου ἐστὶν ἀμετανοήτων πταισμάτων τεκμήριον. Δειλιᾷ Χριστὸς θάνατον, οὐ τοέμει, ἵνα τῶν δύο φύσεων τὰ ἰδιώματα σαφῶς ἐμφανίσῃ». (Ἡ δειλία εἶναι χαρακτηριστικὸν τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως ἀποκτηθὲν κατόπιν τῆς (προπατορικῆς) παρακοῆς, τρόμος δὲ θανάτου εἶναι ἀπόδειξις τῆς ὑπάρξεως πταισμάτων μὴ ἐξαγνισθέντων διὰ τῆς μετανοίας. Δειλιᾷ ὁ Χριστὸς ἐνώπιον τοῦ θανάτου, δὲν καταλαμβάνεται ὑπὸ τρόμου διὰ νὰ καταστήσῃ φανερὸν τὴν παο' αὐτῷ παρουσίαν τῶν δύο φύσεων). Ἐκ τοῦ χωρίου τούτου ἐξάγεται ὅτι ἡ δειλία θεωρεῖται ὡς ὀντολογικὸν χαρακτηριστικὸν τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως.

Τὴν ἀντίληψιν ταύτην συναντῶμεν, ὡς εἴδομεν ἀνωτέρω, καὶ εἰς τὸν Δαμασκηνόν, ὅστις εἶναι νεώτερος τοῦ συγγραφέως τῆς «Κλίμακος». Εἶναι λιαν πιθανὸν ὅτι ἀμφότεροι ἔχουν ὑπ' ὄψιν των τὴν διδασκαλιαν τοῦ Μεγάλου Ἀθανασιου. Τὴν μνήμην τοῦ θανάτου τὴν περιγράφει ὁ Ἰωάννης τῆς «Κλίμακος» εἰς μίαν γενικευμένην μορφήν, κατὰ τὴν ὁποίαν ἀναφέρεται αὖτη ὄχι μόνον εἰς τὴν ἀτομικὴν ὕπαρξιν, ἀλλὰ καὶ εἰς ὁλόκληρον τὴν δημιουργίαν: «Τοῦτο ἀληθὲς τεκμήριον τῶν ἐν αἰσθήσει καρδίας μνημονευόντων τοῦ θανάτου, ἡ πρὸς πᾶσαν τὴν κτίσιν ἑκούσιος ἀπροσπάθεια καὶ τοῦ ἰδίου θελήματος ἐγκατάλειψις. Δόκιμος μὲν ὁ τοῦτον καθ' ἡμέραν πάντως προσδεχόμενος· ἅγιος δὲ ὁ τούτου καθ' ὥραν ἐφιέμενος». (Τοῦτο δὲ εἶναι ἀπόδειξις ἀληθής, ἥτις κάμνει φανεροὺς ἐκείνους, οἱ ὁποῖοι ἀπὸ τὸ βάθος τῆς καρδίας των ἐνθυμοῦνται τὸν θάνατον. Τὸ ὅτι δηλαδὴ δὲν τοὺς ἐπηρεάζει καθόλου ὁλόκληρος ἡ δημιουργία καὶ τὸ ὅτι ἐγκαταλείπουν πάντα πόθον, τὸν ὁποῖον γεννᾷ ἡ ἰδική των θέλησις. Εἶναι δόκιμος ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος ὁπωσδήποτε ἀναμένει τὸν θάνατον ἀνὰ πᾶσαν ἡμέραν. Ἀλλ' ἅγιος εἶναι ἐκεῖνος, ὁ ὁποῖος τὸν ποθεῖ ἀνὰ πᾶσαν ὥραν). Καὶ ἡ ἀγωνία, ὅπως τὴν περιγράφει εἰς τὸ σύγγραμμά του «Τί εἶναι μεταφυσικήν», ὁ Γερμανὸς ὑπαρξιστὴς Χάϊντεγγερ, λαβὼν ἀφορμὴν ἀπὸ τὸν Λαὸν θεολόγον Κίρκεγκάαρντ, δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ ἡ κατάστασις κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ ἄνθρωπος λύεται ἀπὸ κάθε δεσμὸν ὑπὸ οἱονδήποτε πρᾶγμα. Αἱ ὁμοιότητες αὗται ἀποδεικνύουν ὅτι ὁ σύγχρονος ὑπαρξισμὸς μελετᾷ τὰ αὐτὰ ἀνθρωπολογικὰ φαινόμενα, τὰ ὁποῖα εἶχε πρὸ ὀφθαλμῶν καὶ ὁ μοναχικὸς ἀσκητισμός. Ἡ διαφορὰ ἐγκειται εἰς τὸ ὅτι ἡ γενικὴ τοποθέτισις τοῦ συγχρόνου ὑπαρξισμοῦ εἶναι ἐξωθρησκευτικὴ καὶ ἀπολύτως ἐγωλογική. Ὁ μοναχικὸς ἀσκητικὸς ὑπαρξισμὸς ἔχει σταθερὸν σημεῖον πρὸς τὸ ὁποῖον ἀναφέρεται τὴν πίστιν εἰς τὸν τριαδικὸν Θεόν. Αὐτὴ ἡ ἀναφορὰ τὸν προφυλάσσει ἀπὸ τὸν μηδενισμὸν καὶ τὸν βοηθεῖ διὰ νὰ περάσῃ ἀπὸ τὰς καταστάσεις τῆς ἀπελπισίας καὶ τοῦ πένθους εἰς τὴν ἐλπίδα καὶ τὴν χαράν.

Πράγματι εἰς τὴν ἑβδόμην βαθμίδα τὸ θέμα εἶναι «Περὶ χαροποιοῦ πένθους». Ὁρίζεται δὲ τὸ πένθος ὡς «κατὰ Θεὸν σκυθρωπότης ψυχῆς, ἐνωδύνου καρδίας διάθεσις, ἀεὶ τὸ διψῶμενον ἐμμανῶς ζητοῦσα». Ἀλλὰ ἡ πενθοῦσα ψυχὴ κατορθώνει νὰ ὑπερνικήσῃ τὴν σκυθρωπότητα καὶ νὰ ὑψωθῇ εἰς τὴν χαρὰν τῆς παρηγορίας. Ἐμπνεόμενος ὁ συγγραφεὺς τῆς «Κλίμακος» ἀπὸ τοὺς μακαρισμοὺς «Μακάριοι οἱ πενθοῦντες ὅτι αὐτοὶ παρακληθήσονται» καὶ «Μακάριοι οἱ καθαροὶ τῇ καρδίᾳ ὅτι αὐτοὶ τὸν Θεὸν ὄψονται», περιγράφει τὴν μετάβασιν ἀπὸ τὸ σκότος τοῦ πένθους εἰς τὸ φῶς τῆς παρηγορίας καὶ τῆς χαρᾶς. «Ἄβυσσος μὲν πένθους παράκλησιν ἐθεάσατο, καθαρότης δὲ καρδίας ἐδέξατο ἔλλαμψιν. Ἔλλαψίς ἐστιν ἄρρητος ἐνέργεια, νοουμένη ἀγνώστως καὶ ὁρωμένη ἀοράτως. Παράκλησίς ἐστιν ἑνωδύνου ψυχῆς ἀνάψυξις, νηπίου δίκην ἐν ἑαυτῇ κλαυθμηριζομένης ἅμα καὶ φαιδρῶς μειδιώσης». («Ἡ σκατεινὴ ἄβυσσος τοῦ πένθους εἶδε τὸ θέαμα τῆς παρηγορίας, ἡ δὲ καθαρότης τῆς καρδίας ἐδέχθη τὴν ἔλλαμψιν. Ἔλλαμψις εἶναι ἀνέκφραστος ἐνέργεια, νοουμένη κατὰ τρόπον ὑπερβαίνοντα τὴν γνῶσιν, καὶ ὁρωμένη διὰ τρόπου ὑπερβαίνοντος τὴν ὅρασιν. Παρηγορία εἶναι ἡ ἀνακούφισις καὶ ἀνανέωσις ψυχῆς εὑρισκομένης εἰς ὀδύνην, ψυχῆς δηλαδὴ ἥτις ὡσὰν νήπιον κλαυθμηρίζει μέσα εἰς τὸν ἑαυτόν της καὶ ψυχρῶς μειδιᾷ μὲ φαιδρότητα). Τὸ χωρίον τοῦτο εἶναι λίαν ἀξιοπρόσεκτον διότι ὁμιλεῖ περὶ «ἐλλάμψεως», πραγματοποιουμένης κατὰ τρόπον, ὅστις ὑπερβαίνει τὰ ὅρια τῆς αἰσθησιακῆς ὁράσεως καὶ τῆς γνωστικῆς ἐνεργείας τῆς νοήσεως. Ἐπὶ τοιαύτων χωρίων ἀργότερον στηριζόμενος ὁ Συμεὼν ὁ Νέος, θεολόγος, θὰ φθάσῃ εἰς τὴν βεβαιότητα περὶ τῆς ὁράσεως τοῦ θείου φωτός. Εἰς τὸ κείμενον ὅμως τοῦτο τῆς «Κλίμακος» δὲν γίνεται λόγος περὶ μιᾶς τοιαύτης ὁράσεως, εἰς τὴν ὁποίαν μετέχουν καὶ αἱ πνευματοποιηθεῖσαι αἰσθήσεις. Ἡ «θεωρία» μένει ὅλως ἀκαθόριστος ὡς κάτι τὸ ὑπὲρ τὴν αἴσθησιν καὶ νόησιν.

Εἰς τὴν ὀγδόην βαθμίδα γίνεται λόγος περὶ ἀοργησίας καὶ πραότητος, εἰς τὴν ἑνάτην περὶ μνησικακίας καὶ εἰς τὴν δεκάτην περὶ καταλαλιᾶς. Ἀξία προσοχῆς εἶναι ἡ ἀνάπτυξις τοῦ θέματος «Περὶ πολυλογίας καὶ σιωπῆς», τοῦ ἀναπτυσσομένου εἰς τὴν ἑνδεκάτην βαθμίδα. Ἡ σιωπὴ εἶναι «μήτηρ προσευχῆς, αἰχμαλωσίας ἀνάκλησις, δακρύων φίλη, θανάτου μνήμης ἐργάτης... θεωρημάτων δημιουργός, λεληθυῖα ἀνάβασις» (μήτηρ προσευχῆς, ἀπελευθέρωσις ἀπὸ τὴν αἰχμαλωσίαν, φίλη δακρύων, ἐργάτης τῆς ἐνθυμήσεως τοῦ θανάτου, δημιουργὸς ὁραμάτων, κρυφὴ πρὸς τὰ ἄνω ἀνάβασις). Ἐξ ἀντιθέτου ἡ πολυλογία εἶναι «κενοδοξίας καθέδρα, ἀγνωσίας τεκμήριον... κατανύξεως διάλυσις, ἀκηδίας κλήτωρ, ὕπνου πρόδρομος, συννοίας σκορπισμός, φυλακῆς ἀφανισμός» (ἕδρα τῆς κενοδοξίας, ἀπόδειξις ἐλλείψεως κατανοήσεως, διάλυσις κατανύξεως, πρόξενος ἀκηδίας, πρόδρομος τοῦ ὕπνου τῆς ψυχῆς, διασκορπισμὸς τῆς συγκεντρώσεως τῆς ψυχῆς εἰς τὸν ἑαυτόν της, ἀφανισμὸς τῆς προφυλάξεως τῆς ψυχῆς).

Ἀξίζει νὰ σημειωθῇ καὶ ὅτι ἡ σύγχρονος ὑπαρξιακὴ φιλοσοφία ὑμνεῖ τὴν σιωπὴν καὶ κατακρίνει τὴν φλυαρίαν θεωροῦσα ταύτην ὡς κατάπτωσιν τοῦ λόγου. Εἰς τὴν δωδεκάτην βαθμίδα γίνεται λόγος «Περὶ ψεύδους», εἰς τὴν δεκάτην τρίτην «Περὶ ἀκηλίας», ἥτις ὁρίζεται ὡς «ἔκλυσις τοῦ νοῦ, ὀλιγωρία ἀσκήσεως, κοσμικῶν μακαρίστρια. Θεοῦ διαβλήτωρ». Ἐπακολουθεῖ εἶτα ἀνάπτυξις περὶ γαστριμαργίας καὶ εἰς τὴν δεκάτην πέμπτην βαθμίδα γίνεται λόγος περὶ «ἁγνείας καὶ σωφροσύνης». Ἁγνεία εἶναι «ἀσωμάτου φύσεως οἰκείωσις... φύσεως ὑπὲρ φύσιν, ὑπερφυὴς ἄρνησις. Ἁγνός ἐστιν ὁ ἔρωτι ἔρωτα διακρουσάμενος καὶ πῦρ πυρὶ ἄϋλῳ ἀποσβέσας... Σωφροσύνη ἐστὶ ἡ καθολικὴ ἀπασῶν τῶν ἀρετῶν ἐπωνυμία». («Ἁγνεία εἶναι τὸ νὰ κάμωμεν ἰδικήν μας τὴν ἀσώματον φύσιν καὶ τὸ νὰ ἀρνηθῶμεν κατὰ ὑπερφυσικὸν καὶ ἀκατανόητον τρόπον τὴν φύσιν. Ἁγνὸς εἶναι ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος ἐξηπάτησε διὰ τοῦ ἔρωτος τὸν ἔρωτα καὶ κατέσβεσε τὸ πῦρ δι' ἄϋλου πυρός. Σωφροσύνη εἶναι ἡ γενικὴ ὀνομασία ἡ ἀποδιδομένη εἰς ὅλας τὰς ἀρετάς).

Κατὰ σειρὰν ἔπειτα ἐπακολουθεῖ ἡ διερεύνησις, ἡ ἐξετάζουσα τὴν φιλαογυρίαν, ἔπειτα τὴν ἀκτημοσύνην. Διὰ τῆς ἀναβάσεως εἰς τὴν δεκάτην ὀγδόην βαθμίδα φθάνομεν εἰς τὴν «ἀναισθησίαν» ἤτοι τὴν «νέκρωσιν τῆς ψυχῆς καὶ τὸν θάνατον τοῦ νοὸς πρὸ τοῦ θανάτου τοῦ σώματος». Διὰ τῶν ἐκφράσεων τούτων νοεῖται ἡ ἀπελευθέρωσις τῆς ψυχῆς ἀπὸ τῶν σωματικῶν παθημάτων. Ὁ θάνατος ἐκλαμβάνεται, ὅπως καὶ εἰς τὸν «Φαίδωνα» τοῦ Πλάτωνος, ὡς ἀπελευθέρωσις ἀπὸ τοῦ σώματος τῆς ψυχῆς, καθ' ἣν ἡ ψυχὴ ἀποκτᾷ τὴν πρωταρχικήν της καθαρότητα. Γίνεται ἔπειτα λόγος περὶ προσευχῆς, περὶ ἀγρυπνίας σωματικῆς καὶ εἰς τὴν εἰκοστὴν πρώτην βαθμίδα «Περὶ τῆς ἀνάνδρου δειλίας». Εἶναι φανερὰ κατὰ τὴν συζήτησιν τοῦ ψυχικοῦ τούτου παθήματος ἡ ἐξάρτησις ἀπὸ τὰς περὶ ἀνδρείας ἀντιλήψεις τῆς ἑλληνικῆς εἰδωλολατρικῆς ἀρετῆς. Ὡς ἀπαραίτητος διὰ τὴν τελείωσιν τῆς ψυχῆς τοῦ μοναχοῦ ἀρετὴ θεωρεῖται ἡ ἀνδρεία. Ἡ δειλία ὡς ἀντιφατικῶς ἀντίθετος πρὸς τὴν ἀνδρείαν ψυχικὴ πάθησις θεωρεῖται κακία καὶ στιγματίζεται: «Δειλία ἐστὶ νηπιώδες ἦθος ἐν γηραλέᾳ κενοδόξῳ ψυχῇ. Ἔκτροπὴ πίστεως ἐπὶ προσδοκίᾳ ἀδοκήτων». (Δειλία εἶναι ψυχικὴ διάθεσις νηπίου τοποθετημένη μέσα εἰς γηρασμένην κενόδοξον ψυχήν. Παρεκτροπὴ ἐκ τῆς πίστεως, δημιουργουμένη λόγῳ προσδοκίας ἀπροσδοκήτων περιστατικῶν). Ὡς ὑψίστη ἀποκορύφωσις τῆς κακίας χαρακτηρίζονται εἰς τὴν 22αν καὶ 23ην βαθμίδα ἡ «πολύμορφος κενοδοξία» καὶ ἡ «ἀκέφαλος ὑπερηφάνεια», ἥτις εἶναι «Θεοῦ ἄρνησις, δαιμόνων εὕρημα, ἐξουθένωσις ἀνθρώπων».

Ἀπὸ τῆς 24ης βαθμίδος ἀρχίζει ἡ περιγραφὴ τῶν ἀρετῶν. Γίνεται λόγος περὶ «πραότητος, ἁπλότητος καὶ ἀκακίας», ἔπειτα περὶ «τῆς τῶν παθῶν ἀπωλείας, τῆς ταπεινοφροσύνης». Χρησιμοποιεῖται καὶ πάλιν ἡ ἔννοια τῆς μερίμνης καὶ τῆς μετανοίας: «Μετάνοια μεμεριμνημένη μέντοι καὶ πένθος ἀφηγνισμένον πάσης κηλίδος καὶ ἡ πανόσιος εἰσαγομένη ταπείνωσις». (Μετάνοια συνοδευομένη ἀπὸ ἔντονον καὶ διαρκῆ μέριμναν καὶ πένθος ἐξηγνισμένον ἀπὸ πᾶσαν κηλίδα). Εἰς τὴν 26ην βαθμίδα τὸ θέμα εἶναι «Περὶ διακρίσεως λογισμῶν καὶ παθῶν καὶ ἀρετῶν», εἰς δὲ τὴν 27ην «Περὶ τῆς ἱερᾶς σώματος καὶ ψυχῆς ἡσυχίας». Εἰς τὴν 28ην ἐμφανίζεται ἡ εἰς μακαριότητα ὁδηγοῦσα ἡμᾶς ἀρετὴ ὡς μήτηρ τῶν ἀρετῶν. Εἰς τὴν προτελευταίαν βαθμίδα γίνεται λόγος περὶ τῆς «ἀπαθείας», ἥτις χαρακτηρίζεται ὡς «προοίμιον τῆς κοινῆς ἀναστάσεως καὶ ἀφθαρσίας τῶν φθαρτῶν». Τελευταίαν δὲ βαθμίδα τῆς Κλίμακος ἀποτελεῖ «ὁ σύνδεσμος τῆς ἑναρέτου τριάδος ἐν ἀρεταῖς». Πρόκειται περὶ τῶν τριῶν ἀρετῶν: «τῆς πίστεως, τῆς ἐλπίδος καὶ τῆς ἀγάπης».

Ἐκ τῆς γενομένης συντόμου ἐκθέσεως τοῦ περιεχομένου τῆς Κλίμακος συνάγεται ὅτι διατελεῖ αὗτη ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν ἀφ' ἑνὸς μὲν τῆς Ἁγίας Γραφῆς, ἀφ' ἑτέρου δὲ τῆς Στωικῆς καὶ Κυνικῆς φιλοσοφίας. Εἰς τὸ τμῆμα ἐκεῖνο, εἰς τὸ ὁποῖον γίνεται λόγος περὶ «μνήμης θανάτου», ὑπάρχει ὑπαινιγμὸς ἀναφερόμενος εἰς τὸν ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος ἐν τῷ «Φαίδωνι» διδόμενον ὁρισμὸν τῆς φιλοσοφίας ὡς μελέτης θανάτου: «Καὶ θαῦμα ὄντως πῶς καὶ Ἕλληνές τι τοιοῦτον ἐφθέγξαντο, ἐπεὶ καὶ φιλοσοφίαν τοῦτο εἶναι ὁρίζονται μελέτην θανάτου». (Καὶ εἶναι ἄξιον θαυμασμοῦ πραγματικῶς, ὅτι καὶ οἱ Ἕλληνες εἶπον ἕνα τοιοῦτον λόγον, διότι ὁρίζουν ὅτι ἡ φιλοσοφία εἶναι μελέτη θανάτου). Σημεῖα ἐπιδράσεως ἀποκλειστικῶς νεοπλατωνικῆς δὲν διακρίνονται. Διότι γίνεται μὲν λόγος περὶ «ἐλλάμψεως», ἀλλ' ἡ τοιαύτη ἔλλαμψις σχετίζεται μὲ τὰς ὑποσχέσεις, αἱ ὁποῖαι δίδονται εἰς τοὺς «Μακαρισμοὺς» τοῦ Εὐαγγελίου. Οἱ μοναχοὶ ἐξηγοῦντες κατὰ τὸ γραμματικὸν νόημα τὸ κείμενον τοῦ Εὐαγγελίου, τὸ ἀναφερόμενον εἰς τὸν μακαρισμόν: «Μακάριοι οἱ καθαροὶ τῇ καρδίᾳ ὅτι αὐτοὶ τὸν Θεὸν ὄψονται», καταλήγουν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι, ἂν δ' ἐμπράκτου ἀσκήσεως ἐπιτύχουν τὴν ψυχικὴν καθαρότητα, θὰ ἀξιωθοῦν νὰ ἴδουν τὸ ὅραμα τοῦ Θεοῦ. Ὁ Ἰωάννης, ὁ συγγραφεὺς τῆς Κλίμακος, ὁμιλῶν περὶ «ἐλλάμψεως» ἔχει ὑπ' ὄψιν τὸ χωρίον τοῦτο τῶν Μακαρισμῶν. Οἱ ἱστορικοὶ τῆς ἑλληνικῆς ἀσκητικῆς παραβλέπουν συνήθως τὴν ἐπίδρασιν, τὴν ὁποίαν ἀσκεῖ ἡ γραμματικὴ ἑρμηνεία τῶν κειμένων τῆς Γραφῆς, ὡς πρὸς τὴν γένεσιν τοῦ μοναχικοῦ μυστικισμοῦ καὶ καταλήγουν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι οὗτος ἕλκει τὴν καταγωγήν του ἐκ τοῦ Νεοπλατωνισμοῦ. Τὸ περὶ «ἐλλάμψεως» χωρίον τῆς Κλίμακος, τὸ ὁποῖον παρεθέσαμεν ἀνωτέρω, καταδεικνύει ὅτι ἡ ἀπωτέρα πηγὴ τῶν περὶ φωτισμοῦ μυστηριακῶν ἀντιλήψεων εἶναι ἡ κατὰ γράμμα ἑρμηνεία χωρίων τῆς Γραφῆς. (Βλέπε Β. Στεφανίδου Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία, σελ. 392 κ. ἑ.). Καὶ ἡ χρῆσις τῆς λέξεως «ἔκστασις» εἰς τὴν Κλίμακα, εἰς σημασίαν, ἥτις δὲν συμπίπτει μὲ τὴν παρὰ τοῖς Νεοπλατωνικοῖς χρῆσιν, ἀλλὰ σημαίνει φθορὰν καὶ ἐξαλλαγήν, εἶναι εἰσέτι εἷς ἐπὶ πλέον λόγος, ὁ ὁποῖος ἐνισχύει τὴν σκέψιν ὅτι δὲν πρόκειται περὶ τῆς νεοπλατωνικῆς ἐπιδράσεως.

Τὸ περιεχόμενον τῆς Κλίμακος κρινόμενον ἀπὸ φιλοσοφικῆς ἀπόψεως μᾶς ὑπενθυμίζει τὰς τάσεις τῆς ὑπαρξιακῆς φιλοσοφίας, ὅπως ἐθεμελιώθη αὗτη κατὰ τὴν νεωτέραν ἐποχὴν ἀπὸ τὸν Κίρκεγκααρντ κατ' ἀρχάς, καὶ ἀπὸ τὸν Χάϊντεγγερ καὶ Γιάσπερς βραδύτερον. Ἡ μοναχικὴ ἄσκησις ὡς πρακτικὸν της τέρμα θέτει τὴν τελείωσιν τῆς ψυχῆς νοουμένης ὡς αὐτοτελοῦς ὑποστάσεως. Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ οἱ σύγχρονοι ὑπαρξισταὶ θέτουν ὡς τέρμα τῶν ἐπιδιώξεών των νὰ προωθήσουν τὴν ἐγωλογικῶς νοουμένην ὑπόστασιν εἰς τὸν αὐθεντικὸν καὶ γνήσιον αὐθεντικὸν τρόπον. Κεντρικὴν θέσιν κατέχει καὶ εἰς τὴν μοναχικὴν ἀσκητικὴν καὶ εἰς τὴν ὑπαρξιακὴν ἡ μελέτη τοῦ φαινομένου τοῦ θανάτου καὶ τῆς ἀγωνίας. Ἡ διαφορὰ ἔγκει-

ται εἰς τὴν ἀρνητικὴν καὶ μηδενιστικὴν κατεύθυνσιν τῶν ὑπαρξιακῶν ἀναζητήσεων. Ἀποκόπτονται αὗται ἀπὸ τὴν θρησκευτικὴν πίστιν, καὶ ἐμπλέκονται εἰς τὰ δίκτυα τῆς ἀπελπισίας. Ὁ Γάλλος ὑπαρξιστὴς Γκαμπριὲλ Μαρσέλ, ἐπιχειρεῖ τελευταίως ἀνασύνδεσιν μὲ τὴν θρησκευτικὴν πίστιν προσπαθῶν νὰ κατανικήσῃ τὸν ὑπαρξιακὸν ἀπελπισμὸν διὰ τῆς ἐλπίδος. Οἱ συνοπτικοὶ οὗτοι συσχετισμοὶ ἀρκοῦν νὰ καταδείξουν πόσον πλούσιον περιεχόμενον ἐγκλείεται εἰς τὴν μυστικὴν ἑλληνικὴν φιλοσοφίαν, τὴν μηδεμιᾶς προσοχῆς ἀξιωθεῖσαν ἐκ μέρους τῶν συγχρόνων μας Ἑλλήνων στοχαστῶν, οἵτινες μέσα εἰς αὐτὴν θὰ ἠδύναντο νὰ μελετήσουν τὰ ὀντολογικὰ ὑπαρξιακὰ φαινόμενα εἰς μορφὴν περισσότερον γνησίαν, ἀπὸ ἐκείνην, ὑπὸ τὴν ὁποίαν τὰ παρουσιάζει ὁ σύγχρονος γερμανικὸς καὶ γαλλικὸς ἀθεϊστικὸς ὑπαρξισμός. Κατὰ τὴν μεσαιωνικὴν περίοδον ἡ Κλῖμαξ εἶχεν εὐρύτατον ἀναγνωστικὸν κοινόν. Μετεφράσθη δὲ εἰς τὴν λατινικήν, τὴν συριακὴν καὶ εἰς τὰς σλαυϊκὰς γλώσσας.

ΗΛΙΑΣ Ο ΕΚΔΙΚΟΣ. Εἰς τὴν ὁμάδα τῶν ἀσκητικῶν μυστικιστῶν κατατάσσεται καὶ ὁ Ἡλίας ὁ Ἔκδικος, τὸν ὁποῖον ἄλλοι μὲν τάσσουν εἰς τὸν ὄγδοον αἰῶνα, ἄλλοι δὲ θεωροῦν ὡς σύγχρονον τοῦ Συμεῶνος τοῦ Νέου Θεολόγου, ἀκμάσαντος κατὰ τὸν 11ον αἰῶνα. Πάντως πρέπει νὰ διαστείλωμεν τοῦτον ἀπὸ τὸν Ἡλίαν τῆς Κρήτης, τὸν σχολιαστὴν τῶν λόγων τοῦ Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου. Τοῦ Ἐκδίκου ἐσώθησαν δύο πραγματεῖαι, αἵτινες ἔχουν καταχωρισθῆ εἰς τὸν 129 τόμον τῆς «Ἑλληνικῆς Πατρολογίας», ἀποτελοῦνται δὲ ἐξ ἠριθμημένων αὐτοτελοῦς νοήματος περιόδων, αἱ ὁποῖαι καλοῦνται «κεφάλαια». Ἡ μία φέρει τὴν ἐπιγραφὴν «Ἀνθολόγιον γνωμικὸν φιλοσόφων σπουδαίων, σπουδασθὲν καὶ πονηθὲν Ἡλίᾳ ἐλαχίστῳ Πρεσβυτέρῳ καὶ Ἐκδίκῳ». Εἰς τὸν τίτλον ἔχει προσαρτηθῆ ἰαμβικὸν δίστιχον: «Πηγὴν νάουσαν ἠθικῶν δρόσον λόγων, ἐνταῦθ' ἐφεύροις εἰ μετέλθῃς γνησίως». (Δύνασαι νὰ εὕρῃς εἰς τὸ βιβλίον αὐτὸ πηγὴν ἐξ ἧς πηγάζει δρόσος ἠθικῶν λόγων, ἐὰν ἐρευνήσῃς μὲ γνησίαν μέθοδον ἐρεύνης). Ἡ ἑτέρα πραγματεία φέρει τὸν τίτλον: «Τοῦ αὐτοῦ γνωστικά». Μετὰ δὲ τὸν τίτλον προστίθενται οἱ ἀκόλουθοι ἰαμβικοὶ στίχοι: «Φωτίζεται νοῦς γνωστικῆς θεωρίας, πρὸς ὕψος ἀρθείς, τοῖσδ' ἐπεντυχὼν λόγοις. Σκοτίζεται δ' αὖ ἐγκυλισθεὶς εἰς πάθη». ('Ο νοῦς φωτίζεται διὰ τῆς γνωστικῆς θεωρίας καὶ ὑψώνεται εἰς ὕψος, ἐὰν συνδιατρίψῃ μὲ αὐτοὺς τοὺς λόγους. Ἐξ ἀντιθέτου σκοτίζεται ἂν κυλισθῇ εἰς τὰ πάθη). Αἱ ἔμμετροι ἐπιγραφαὶ καθορίζουν καὶ τὸ θέμα ἑκατέρας τῶν πραγματειῶν· εἰς τὴν μίαν πρόκειται περὶ ἠθικῆς ἀσκήσεως, εἰς δὲ τὴν δευτέραν περὶ τοῦ μυστηριακοῦ φωτισμοῦ. Αἱ πληροφορίαι, τὰς ὁποίας μᾶς δίδει ἡ «Φιλοκαλλία τῶν ἱερῶν Νηπτικῶν» ὡς πρὸς τὸν βίον τοῦ Ἡλίου εἶναι πενιχρότατα, ἀρκούμεναι μόνον νὰ τὸν διαστείλουν ἀπὸ τὸν Ἡλίαν τῆς Κρήτης, τοῦ ὁποίου ἡ ζωὴ τ'θεται κατὰ τὸν 9ον ἢ 10ον αἰῶνα. Ἀλλὰ τυγχάνουν λίαν ἀξιοσημείωτοι αἱ κρίσεις περὶ τοῦ ἔργου του: «Ὅσον γε μὴν ἐκ τῶν παρόντων αὐτοῦ κεφαλαίων, ὡς ἔκ τινων ἀποτελεσμάτων τὸν ποιητὴν ἐπιγνῶναι, ἀνὴρ ἦν εἴ τις καὶ ἄλλος σοφίας εἰς ἄκρον ἐληλακώς, τῆς τε θύραθεν καὶ πολλῷ μᾶλλον τῆς καθ' ἡμᾶς τε καὶ κρείττονος». (Καθ' ὅσον ὅμως δυνάμεθα νὰ γνωρίσωμεν αὐτὸν ἐκ τῶν παρόντων κεφαλαίων, ὅπως γνωρίζομεν ἕνα ποιητὴν ἀπὸ τὰ ἔργα του, εἶχε φθάσει περισσότερον ἀπὸ κάθε ἄλλον εἰς τὴν κορυφὴν τῆς σοφίας καὶ τῆς ἐξωεκκλησιαστικῆς καὶ πολὺ περισσότερον τῆς ἐκκλησιαστικῆς, ἤτις εἶναι καὶ ἀνωτέρα). Πράγματι εἰς τὰ κεφάλαια ἔχει συγκεντρώσει δι' ἐπιλογῆς ἐξ ἀρχαίων φιλοσοφικῶν συγγραμμάτων πολλὰς ἀξιοπροσέκτους γνώμας. Εἰς ἓν τῶν γνωστικῶν κεφαλαίων (οδ') γίνεται χρῆσις τοῦ ἀριστοτελικοῦ ὅρου «ὑπέκκαυμα» τῆς ζώσης ἐκείνης, ἤτις ἀμέσως ἐφάπτεται πρὸς τὸ οὐράνιον πέμπτον σῶμα, κειμένη εἰς τὰ ἔσχατα ὅρια τῆς περιβαλλούσης τὴν γῆν σφαίρας τῶν μεταβλητῶν ὄντων: «Ἐν ὕλῃ μὲν δεσμευθεῖσα ψυχὴ φλὸξ φωτοφόρος καθίσταται. Ἐξ ὕλης δὲ λυθεῖσα ψυχὴ θεοφόρος εὑρίσκεται, κἀκείνη αἴρεσθαι πέφυκε ἄχρι τοῦ ὑπεκκαύματος, αὖτη δὲ μέχρι τοῦ κατὰ τὸν θεῖον ἔρωτα συμπεράσματος». Ἑλλ. Πατρ. 127, 1164. (Ψυχὴ δεσμευθεῖσα μέσα εἰς τὴν ὕλην γίνεται φλὸξ φωτοφόρος. Ψυχὴ δὲ ἤτις ἀπεδεσμεύθη ἀπὸ τὴν ὕλην γίνεται θεοφόρος. Καὶ ἡ μὲν τῇ ὕλῃ δεσμευθεῖσα ψυχὴ δύναται νὰ ὑφοῦται μόνον μέχρι τοῦ ὑπεκκαύματος (ἤτοι τοῦ ὁρίου τοῦ χωρίζοντος τὰ φθαρτὰ ἀπὸ τὰ ἄφθαρτα), ἡ δὲ ἄλλη μέχρι τῆς τελειώσεως, ἣν συνεπιφέρει ὁ θεῖος ἔρως). Εἶναι προφανὲς ὅτι εἰς τὴν περικοπὴν αὐτὴν διατέμνεται τὸ σύμπαν, εἰς «περίγεια» καὶ «αἰθέρια». Ἡ τοιαύτη διατομὴ εὑρίσκεται εἰς τὸν Στωικὸν Ποσειδώνιον καὶ εἰς τοὺς νεοπλατωνικούς. Ἐκ τῆς ἀρχαίας φιλοσοφίας προέρχεται καὶ ἡ διάκρισις, ἣν κάμνει ὁ Ἔκδικος μεταξὺ νοῦ, λόγου καὶ αἰσθήσεως: «Ἄλλο ὁ νοῦς τοῦ πράγματος, καὶ ἄλλο ὁ λόγος αὐτοῦ, καὶ ἕτερον τὸ ὑπὸ τὴν αἴσθησιν ἀναγόμενον καὶ τὸ μέν ἐστι οὐσία, τὸ δὲ συμβεβηκός, τὸ δὲ ἡ τοῦ ὑποκειμένου διαφορά». Ἑλλ. Πατρ. 90, 1141). (Ἄλλο πρᾶγμα εἶναι ἡ νοητικὴ ἀντίληψις ἑνὸς πράγματος, ἄλλο ὁ εἰς αὐτὸ ἀναφερόμενος λόγος, καὶ ἄλλο ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἀναφέρεται εἰς τὴν αἴσθησιν. Τὸ πρῶτον εἶναι οὐσία, τὸ δεύτερον συμβεβηκός, τὸ δὲ τρίτον ἡ διαφορά, ἣν παρουσιάζει ἡ ὕλη). Εὑρισκόμεθα ἐνταῦθα πρὸ τῆς διακρίσεως, τὴν ὁποίαν κάμνει ὁ Ἀριστοτέλης διακρίνων τὸν νοῦν, ἀπὸ τὸν λόγον καὶ ἀπὸ τὴν αἴσθησιν. Ἡ τριμερὴς αὕτη διάκρισις εἶναι φανερὰ καὶ εἰς ἄλλα κεφάλαια τοῦ Ἡλία. Εἰς τὸ 52 γνωστικὸν κεφάλαιον γράφει: «Τῆς λογικῆς ψυχῆς αὐλὴ μὲν ἡ αἴσθησις, ναὸς δὲ ἡ διάνοια, ἀρχιερεὺς δὲ ὁ νοῦς». Ἐπίσης τὴν αὐτὴν διαίρεσιν ἔχει ὑπ' ὄψιν του ὅταν γράφῃ: «Ἀναγκαῖον εἰδέναι τὸν γνωστικόν, πότε μὲν ὁ νοῦς αὐτοῦ εἰς τὴν χώραν τῶν νοημάτων ἐστί, πότε δὲ εἰς τὴν τῶν λογισμῶν καὶ πότε εἰς τὴν κατ' αἴσθησιν». Ἑλλ. Πατρ. 1118. (Πρέπει νὰ γνωρίζῃ ὁ κάτοχος πνευματικῆς γνώσεως πότε ὁ νοῦς του εἶναι εἰς τὴν περιοχὴν τῶν νοημάτων, πότε εἰς τὴν περιοχὴν τῶν λογισμῶν, καὶ πότε εἰς τὴν περιοχὴν τῆς αἰσθήσεως). Εἶναι φανερὸν ὅτι ὁ Ἡλίας διακρίνει ὅπως καὶ ὁ Ἀριστοτέλης τρία εἴδη γνώσεως, τὴν νοητικὴν ἐποπτείαν, τὴν διανοητικὴν διεξοδικὴν γνῶσιν τὴν καταρτιζομένην διὰ τῆς συλλογιστικῆς σκέψεως (διάνοιαν κατὰ Πλάτωνα) καὶ τὴν κατ' αἴσθησιν ἀντίληψιν. Ἀντλεῖ οὐ μόνον ἐκ τῶν ἀρχαίων φιλοσόφων, ἀλλὰ προσέτι καὶ ἐκ τῶν Πατέρων. Εἰς ἓν τῶν κεφαλαίων του παραβάλλει τὴν ψυχὴν μὲ πόλιν καὶ τὰ αἰσθητήρια μὲ πύλας τῆς πόλεως: «Ἀνάγκη μὲν τὰ αἰσθητήρια ὡς πύλαι ἀνοίγειν πόλεως, ἀνάγκη δὲ μὴ συγχωρεῖν ἐν τῇ ἀνοίξει τῶν ἀναγκαίων, συνεισέρχεσθαι ἔθνη τὰ τοὺς πολέμους θέλοντα καὶ μάχης αἰτια καθιστάμενα». Ἑλλ. Πατρ. 1173. (Εἶναι ἀνάγκη νὰ ἀνοίγωμεν τὰ αἰσθητήρια, ὅπως εἶναι ἀνάγκη νὰ ἀνοίγωμεν τὰς πύλας τῆς πόλεως, ἐπίσης ὅμως εἶναι ἀνάγκη κατὰ τὸ ἀναγκαστικὸν τοῦτο ἄνοιγμα νὰ μὴ ἐπιτρέπωμεν νὰ εἰσέρχωνται μαζὶ ὁμάδες ἀτόμων, ἅτινα ἀγαποῦν τοὺς πολέμους καὶ γίνονται αἴτια μάχης). Παρομοίαν παρομοίωσιν παραβάλλουσαν τὰ αἰσθητήρια πρὸς πύλας πόλεως εὑρίσκομεν καὶ εἰς τὸ 10ον κεφάλαιον τοῦ «Περὶ κατασκευῆς ἀνθρώπου» συγγράμματος τοῦ Γρηγορίου Νύσσης, Ἑλλ. Πατρ. 44, 152

Ἡ κεντρικὴ ἰδέα τοῦ Ἡλία εἶναι ὅτι ὁ ἐκ τῆς οὐρανίου περιοχῆς καταγόμενος νοῦς, ἔχει ἐκπέσει καὶ δὲν θὰ εὕρῃ τὴν μακαριότητά του, ἂν δὲν ἀνυψωθῇ διὰ τῆς ταπεινοφροσύνης, τῆς ἀσκήσεως καὶ τῆς θεωρίας πάλιν εἰς τὸν οὐρανόν. Ἡ πλήρης ἀνδρείας ψυχὴ εἶναι ὡσὰν γυνή, ἥτις φωτίζεται ἀπὸ δύο λύχνους, ὁ εἷς εἶναι ὁ λύχνος τῆς ἀσκήσεως, ὁ δὲ ἄλλος ὁ τῆς θεωρίας: «Ἀνδρεία ψυχὴ ὡς γυνὴ παρ' ὅλον τὸν βίον ὡς δύο λύχνους τὸν πρακτικόν τε καὶ θεωρητικὸν καιομένη». (Εἶναι ὡσὰν γυναίκα, ἥτις εἰς ὅλον της τὸν βίον κρατεῖ ἀναμμένους τὸν λύχνον τῆς θεωρίας καὶ τὸν λύχνον τῆς πράξεως). Ἡ ψυχὴ ὑφίσταται τὴν προσβολὴν τῶν θελῶν τοῦ θείου ἔρωτος καὶ οὐδέποτε δύναται νὰ ἡσυχάσῃ. «Ἡ ἐμφαγοῦσα μὲν ἔλαφος ὄφεως ἰόν, τοῦ σθέσαι πρὸς ὑδάτων τρέχει πηγὰς ψυχὴ δὲ ἡ θέλεσι θείοις τρωθεῖσα ἄπαυστον ἕλκει τὸν πρὸς τρωθέντα ἔρωτα» (23 γνωστ. κεφ.). (Ἡ ἔλαφος, ἥτις τρώγει δηλητήριον ὄφεως, τρέχει πρὸς τὰς πηγὰς τῶν ὑδάτων διὰ νὰ τὸ κατασβέσῃ. Ἡ δὲ ψυχή, ἥτις ἐπληγώθη ὑπὸ τῶν θείων θελῶν, ἀκατάπαυστον σύρει μεθ' ἑαυτῆς τὸν ἔρωτα πρὸς ἐκεῖνον, ὅστις τὴν ἐπλήγωσεν». Ὁ ἄνθρωπος, λέγει ὁ Ἡλίας, εἶναι εἷς κόσμος ὁλόκληρος ἐν τῷ αἰσθητῷ κόσμῳ ἐν δὲ τῷ νοητῷ κόσμος εἶναι ὁ λογισμός. «Ἐν μὲν τῷ ὁρωμένῳ ὡς ἄλλος τις ὁρᾶται κόσμος ὁ ἄνθρωπος, ἐν δὲ τῷ νοουμένῳ ὁ λογισμός. Οὐρανοῦ μὲν γὰρ καὶ γῆς καὶ τῶν ἐν μέσῳ οὗτος ἐκείνῳ καταγγελεύς· νοῦ δὲ καὶ αἰσθήσεως ὑποφήτης τυγχάνει ὁ λογισμός, ὧν ἄνευ ἀμφότεροι κόσμοι ἐκκεκώφωντο ἄν». (Μέσα εἰς τὸν ὁρατὸν κόσμον δεικνύεται ὁ ἄνθρωπος ὡσὰν ἕνας ξεχωριστὸς κόσμος, μέσα δὲ εἰς τὸν νοητὸν ὡς τοιοῦτος κόσμος δεικνύεται ὁ λογισμός. Διότι ὁ λογισμὸς εἶναι ἐκεῖνος, ὅστις καθιστᾶ γνωστοὺς εἰς τὸν ἄνθρωπον τὸν οὐρανόν, τὴν γῆν καὶ τὰ μεταξὺ τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς. Εἶναι δὲ ὁ λογισμὸς ὁ διαγγελεὺς τοῦ νοῦ καὶ τῆς αἰσθήσεως. Χωρὶς δὲ αὐτὸν καὶ οἱ δύο κόσμοι καὶ ὁ νοητὸς καὶ ὁ αἰσθητὸς, θὰ ἦσαν κωφοὶ (Ἑλλ. Πατρ. 127, 1169). Ἡ τελικὴ ἐπιδίωξις δὲν εἶναι νὰ ἴδῃ ὁ πιστὸς τὸν Θεὸν εἰσερχόμενος εἰς τὸ ὑπὲρ γνῶσιν σκότος ἀλλὰ νὰ γνωσθῇ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, νὰ λάβῃ τοῦτον ὑπὸ σημείωσιν τρόπον τινὰ ὁ Θεός: «Πάντας μὲν ὁρᾷ ὁ Θεός, ὁρῶσι δὲ τὸν Θεὸν οἱ θεωροῦντες μηδέν... Μακάριος δὲ ὁ πιστεύων ὅτι βλέπεται ὑπὸ τοῦ Θεοῦ». (Πάντας μὲν τοὺς βλέπει ὁ Θεός, βλέπουν δὲ τὸν Θεὸν οἱ μηδενίζοντες (διὰ τῆς ὑπερβατικῆς θεωρίας) πᾶσαν θεώρησιν. Εἶναι δὲ μακάριος ἐκεῖνος ὅστις πιστεύει ὅτι τὸν βλέπει ὁ Θεός).

Ἐκ τῶν παρατεθέντων χωρίων ἀποδεικνύεται ὅτι ὁ ἀνατολικὸς μυστικισμὸς οὐδέποτε εἶχε χάσει τὴν ἐπαφήν του μὲ τὴν ἑλληνικὴν φιλοσοφίαν. Κινεῖται μέσα εἰς τὸν κόσμον της καὶ προσπαθεῖ νὰ ἀφομοιώσῃ πολλὰ ἀπὸ τὰ στοιχεῖα της. Ἡ πρόθεσίς του εἶναι: νὰ φέρῃ εἰς ἄμεσον ἐπαφὴν τὴν ἀνθρωπίνην προσωπικότητα μὲ τὸν Θεὸν ὄχι μόνον μετὰ θάνατον, ἀλλὰ καὶ διαοκούσης τῆς προσκαίρου ἐπιγείου ζωῆς. Εἰς τὰ ἑπόμενα συνέχειαν τῶν μυστικιστικῶν τάσεων θὰ εὕρωμεν εἰς τὸν Συμεῶνα τὸν Νέον Θεολόγον.

Η ΕΛΛΗΝΟΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΑΝΑΓΕΝΝΗΣΙΣ

(9ος — 15ος αἰῶνες)

Κατόπιν τῆς μεγάλης ἀναστατώσεως τὴν ὁποίαν ἐξήγειρεν ἡ Εἰκονομαχία, κατώρθωσε καὶ πάλιν ἡ Ἑλληνικὴ Αὐτοκρατορία νὰ εὕρῃ κατὰ τὰ μέσα τοῦ 9ου αἰῶνος τὴν συνοχήν της. Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἀρχίζει νέα κατεύθυνσις τῆς πνευματικῆς δραστηριότητος. Ἡ προσοχὴ στρέφεται πρὸς τὰ παλαιὰ ἑλληνικὰ συγγράμματα καὶ διὰ τὸν πολιτισμένον κόσμον τῆς Εὐρώπης ἡ πρώτη Ἀναγέννησις ἀρχίζει ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολιν. Παύουν πλέον νὰ ἀπασχολοῦν τὴν ἑλληνικὴν Ἀνατολὴν τὰ δογματικὰ προβλήματα καὶ ἀρχίζει ἡ ἐνασχόλησις μὲ τὴν παιδείαν καὶ τὰς ἐπιστήμας. Μεταξὺ τῶν «κυριωτέρων ὁδηγῶν τῆς νέας ταύτης στροφῆς σημαντικὴν θέσιν κατέχει ὁ Φώτιος. Συγχρόνως καθίσταται περισσότερον συνειδητὴ καὶ εἰς τοὺς ξένους λαοὺς ἡ ἑλληνικότης τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους. Ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ 9ου αἰῶνος εἰς τὰ ἐπίσημα χρονικὰ τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας οἱ αὐτοκράτορες τῆς ἑλληνικῆς Ἀνατολῆς δὲν ὀνομάζονται πλέον «Ρωμαῖοι» ἀλλὰ Ἕλληνες. Εἰς ἐπιστολὴν δὲ τοῦ πάπα Νικολάου τοῦ Α' πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Μιχαὴλ τὸν Γ' ἐξεδήλωνεν ὁ πάπας τὴν ἀπορίαν του πῶς οἱ Ἕλληνες τῆς Ἀνατολῆς ἐνῷ ἐθεώρουν τοὺς Ρωμαίους ὡς βαρβάρους ἐχρησιμοποίουν τὸ ὄνομά των ὡς ἰδικόν των τίτλον (βλ. Β. Στεφανίδου Ἐκκλ. Ἱστορ. σελ. 323). Ἡ συνείδησις τῆς φυλετικῆς διαφορᾶς προεκάλεσεν ἔπειτα καὶ τὸ ἐκκλησιαστικὸν σχίσμα.

Τεκμήριον τῆς νέας κατευθύνσεως πρὸς τὴν ὁποίαν ἐτρέπετο

τότε τὸ πνεῦμα τῆς ἑλληνικῆς ὀρθοδοξίας ἀποτελεῖ καὶ ἡ μέριμνα τῶν αὐτοκρατόρων διὰ τὴν ἀναδιοργάνωσιν τῆς ἀνωτάτης ἐκπαιδεύσεως. Ἐπὶ Θεοφίλου (829—842) φαίνεται ὅτι ἤνοιξεν ἐκ νέου ἡ ὑπὸ τοῦ Λέοντος τοῦ Ἰσαύρου κλεισθεῖσα ἀνωτάτη Σχολή. Ἐτίμα διὰ τῆς φιλίας του ὁ Θεόφιλος τοὺς δύο ἐξόχως πεπαιδευμένους ἄνδρας Ἰωάννην τὸν γραμματικὸν καὶ Λέοντα τὸν μαθηματικόν. Τὸν τελευταῖον τοῦτον ὅστις χαρακτηρίζεται καὶ «μέγας τε καὶ φιλόσοφος» ἐτίμησε διὰ τοῦ ἐπισκοπικοῦ θρόνου τῆς Θεσσαλονίκης. Ἡ συμβολὴ τοῦ Λέοντος διὰ τὴν προώθησιν τῶν μαθηματικῶν σπουδῶν τυγχάνει σημαντικωτάτη. Οὗτος συνεκέντρωσε τὰ μέχρι τῆς ἐποχῆς του σωζόμενα συγγράμματα τοῦ Ἀρχιμήδους εἰς ἑνιαῖον χειρόγραφον, τὸ ὁποῖον ἀπετέλεσε τὸ στέλεχος ἐκ τοῦ ὁποίου ἀπέρρευσαν πάντα τὰ μετέπειτα ἀπόγραφα. Τὸ ἐν λόγῳ χειρόγραφον μετεκομίσθη κατὰ τὸν 12ον αἰῶνα εἰς τὴν Ἰταλίαν καὶ περιῆλθεν εἰς τὴν κατοχὴν τοῦ πάπα κατὰ τὸ 1266, ἐξηφανίσθη δὲ κατὰ τὸν 16ον αἰῶνα. Μαθηταὶ τοῦ Λέοντος ὑπῆρξαν ὁ Φώτιος, ὁ γεωμέτρης Θεόδωρος, ὁ ἀστρονόμος Θεοδήγιος καὶ ὁ γραμματικὸς Κομητᾶς. Εἰς τοὺς μαθητάς του κατατάσσεται καὶ ὁ Κωνσταντῖνος ὁ φιλόσοφος, ὁ ὁποῖος ἔπειτα μετωνομάσθη εἰς Κύριλλον καὶ μετὰ τοῦ ἀδελφοῦ του Μεθοδίου ἔφερεν εἰς πέρας τὸν ἐκχριστιανισμὸν τῶν Σλαύων. Ὁ αὐτοκράτωρ Θεόφιλος διεπνέετο ὑπὸ τόσον μεγάλης πρὸς τὰ γράμματα ἀγάπης ὥστε ἐτίμα διὰ τῆς φιλίας του καὶ τὸν σοφὸν Μεθόδιον, καίτοι εἰκονολάτρην. Ὀλίγα ἔτη μετὰ ταῦτα ὁ ἀδελφὸς τῆς αὐτοκρατείρας Θεοδώρας καῖσαρ Βάρδας ἀνεκαίνισε τὴν ἀνωτάτην ἐκπαίδευσιν διὰ τῆς ἱδρύσεως τῆς Σχολῆς τῆς Μαγναύρας, τῆς ὁποίας ἄρχοντα, ἤτοι «πρύτανιν», διώρισε τὸν ἀνωτέρω μνημονευθέντα Λέοντα, καθηγητὰς δὲ τῆς γεωμετρίας τὸν Θεόδωρο,ν τῆς ἀστρονομίας τὸν Θεοδήγιον καὶ τῆς «τὰς φωνὰς ἑξελληνιζούσης γραμματικῆς» τὸν Κομητᾶν. Κατὰ τὸν 11ον αἰῶνα ὁ Ρωμανὸς ὁ Γ' ὁ Ἀργυρὸς (1028—1034) κάτοχος ἑλληνικῆς παιδείας ἀνανεώνει τὸ ἀρχαῖον ἑλληνικὸν ἰδεῶδες της «περὶ τοὺς λόγους σπουδῆς καὶ τῆς περὶ τὰ ὅπλα φροντίδος», ὡς ἀναφέρει ὁ Μ. ὁ Ψελλὸς χρονογράφος (ἔκδ. Σάθα 4,30). Ἐπὶ τῆς ἐποχῆς του ὑπῆρχον ὄχι μόνον κατώτερα καὶ μέσα σχολεῖα ἀλλὰ καὶ ἀνώτερα «μειζόνων μαθημάτων» (βλ. Κ. Μπόνη, Ἰωάννης ὁ Ξιφιλῖνος σελ. 16 κ.ἑ.). Πραγματικὴ δὲ ἀναγέννησις τῶν γραμμάτων ἐπιτυγχάνεται ὅταν ὁ Κωνσταντῖνος ὁ Μονομάχος (1042—1054) ἵδρυσε κατὰ τὸ 1045 τὴν Νομικὴν Σχολήν. Τὸ ὄνομα τῆς Σχολῆς ταύτης ἦτο «Διδασκαλεῖον τῶν νόμων» καὶ «Μουσεῖον τῆς νομοθετικῆς». Ἐκεῖνος ὅστις ἔπεισε τὸν αὐτοκράτορα νὰ προβῇ εἰς τὴν ἵδρυσιν τῆς ἐν λόγῳ σχολῆς ἦτο ὁ Ἰωάννης ὁ Μαυρόπους, ὅστις διετύπωσε καὶ τὸ ἱδρυτικὸν διάταγμα. Ἦτο διαπρεπὴς νομομαθὴς γνωρίζων καὶ τὴν λατινικήν. Ἡ ἀγάπη του πρὸς τὸν Πλάτωνα καὶ τὸν Πλούταρχον ἦτο τοσαύτη ὥστε εἰς ἓν ἐκ τῶν ποιημάτων του παρακαλεῖ τὸν Χριστὸν νὰ τοὺς ἐξαιρέσῃ ἀπὸ τὴν θείαν μετὰ θάνατον τιμωρίαν:

Εἴπερ τινὰς βούλοιο τῶν ἀλλοτρίων
τῆς σῆς ἀπειλῆς ἐξελέσθαι, Χριστέ μου,
Πλάτωνα καὶ Πλούταρχον ἐξέλοιό μοι.
Ἄμφω γὰρ εἰσὶ καὶ λόγον καὶ τὸν τρόπον
τοῖς σοῖς νόμοις ἔγγιστα προσπεφυκότες.

(Ἐὰν θὰ ἤθελες Χριστέ μου νὰ ἐξαιρέσῃς μερικοὺς ἐκ τῶν μὴ χριστιανῶν ἀπὸ τὴν ἀπειλήν σου, εὔχομαι νὰ ἐξαιρέσῃς πρὸς χάριν μου τὸν Πλάτωνα καὶ τὸν Πλούταρχον. Διότι καὶ οἱ δύο καὶ κατὰ τὰ συγγράμματα καὶ κατὰ τὸν ἠθικὸν χαρακτῆρα εἶναι πλησιέστατα προσηλωμένοι εἰς τοὺς νόμους Σου).

Εἶναι φανερὰ ἡ προσέγγισις ἥτις ἔχει ἐπέλθει μεταξὺ τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ τοῦ Χριστιανισμοῦ κατὰ τοὺς αἰῶνας τούτους. Ὁ Μαυρόπους μαζὶ μὲ τὸν Λειχούδην, τὸν Ψελλὸν καὶ τὸν Ξιφιλῖνον, ἡ «εὐγενὴς αὕτη τετρὰς τῶν ἀδελφῶν», ὠργάνωσε τὴν λειτουργίαν τῆς σχολῆς ταύτης ὡς «νομοφύλαξ» καὶ ἐπὶ τοῦ ὀργανισμοῦ τὸν ὁποῖον ἐσχεδίασεν ἐστηρίχθη ἡ λειτουργία τῶν Πανεπιστημίων τῆς Δύσεως. Ἡ Ἱστορικὴ ἔρευνα ἔδειξεν ὅτι ὁ ὀργανισμὸς τοῦ «Διδασκαλείου τῶν νόμων» ἀπετέλεσε τὸ πρότυπον διὰ τὴν ὀργάνωσιν τῆς ἐν Βονωνίᾳ τῆς Ἰταλίας ἱδρυθείσης Νομικῆς Σχολῆς. Ἐκτὸς τῆς Νομικῆς Σχολῆς ἐλειτούργει ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐπὶ Κωνσταντίνου τοῦ Μονομάχου καὶ φιλοσοφικὸν τμῆμα διευθυνόμενον ὑπὸ τοῦ «ὑπάτου τῶν φιλοσόφων» Μιχαὴλ Ψελλοῦ. Ἡ φιλοσοφικὴ σχολὴ εἶχεν ἱδρυθῆ πρὸ τῆς ἱδρύσεως τῆς Νομικῆς Σχολῆς, ἐλειτούργει δὲ ἐν τῷ «Τετραδησίῳ», ὅπερ ἔκειτο ἐν τῷ κέντρῳ τῆς πόλεως ἀπέναντι τοῦ οἰκήματος τῆς συγκλήτου. (Βλέπε Κ. Μπόνη αὐτόθι σελ. 45). Ὁ 11ος αἰὼν τυγχάνει ἐποχὴ πλήρους ἀνασυνδέσεως τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους μὲ τὴν παλαιὰν ἑλληνικὴν παιδείαν. Ἀλλὰ καὶ κατὰ τοὺς μετέπειτα αἰῶνας καίτοι ἡ Ἑλληνικὴ Αὐτοκρατορία εἶχε νὰ ἀντιμετωπίσῃ οὐ μόνον τοὺς βαρβάρους τῆς Ἀνατολῆς ἀλλὰ καὶ τὴν ἐκ μέρους τῆς Λατινικῆς Δύσεως ἐπίθεσιν, οὐδόλως κατέπεσεν ἡ πνευματικὴ δραστηριότης τοῦ ἔθνους. Ὁ ἐν τῷ κράτει τῆς Νικαίας κατὰ τὸν 13ον αἰῶνα Νικηφόρος Βλεμμύδης διεκήρυξεν ὅτι ἡ παροχὴ παιδείας εἰς τὸν λαὸν ἀποτελεῖ ὑποχρέωσιν διὰ τὸ κράτος. (Βλέπε Δίσυ. Ξαναλάτου. Τὰ σχολεῖα στὸ Βυζάντιο, σελ. 16). Κατὰ δὲ τὴν ἐποχὴν τῶν Παλαιολόγων οἱ λόγιοι ἀναπτύσσουν ἀξιοθαύμαστον πνευματικὴν δραστηριότητα, ἥτις ὑπῆρξεν ἡ βάσις διὰ νὰ ἀναγεννηθῇ καίτοι δουλωθεὶς εἰς τοὺς Τούρκους ὁ Ἑλληνισμός. Ἡ μετὰ τὸ 1453 νέα φάσις τῆς ἱστορικῆς ζωῆς τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους ἐστηρίχθη ἐπὶ τῆς πραγματοποιηθείσης στροφῆς τοῦ Ἑλληνισμοῦ πρὸς τὴν παιδευτικὴν καὶ πνευματικὴν του παράδοσιν. Κατὰ τὸν 15ον αἰῶνα ὁ Πλήθων διαμένων εἰς τὸν Μυστρᾶν αἰσθάνεται ὅτι ζῇ μέσα εἰς περιβάλλον τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖ συνέχειαν τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς παραδόσεως. Ἡ ἀπὸ τοῦ 9ου αἰῶνος ἀφορμηθεῖσα ἀναγέννησις κατώρθωσε νὰ ἀναζωπυρήσῃ τὴν ἱστορικὴν μνήμην τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ νὰ πραγματοποιήσῃ τὴν ἀνασύνδεσιν. Ἀλλὰ καὶ ἀπὸ γενικωτέρας ἀπόψεως ἡ ἐποχὴ αὕτη τυγχάνει λίαν σημαντική. Κατ' αὐτὴν ὁ ἑλληνικὸς Χριστιανισμὸς ἔφερεν εἰς πέρας τὸν ἐκπολιτισμὸν καὶ ἐκχριστιανισμὸν τῶν εἰς κατάστασιν βαρβαρότητος διατελούντων σλαυϊκῶν λαῶν. Ἔθεσε φραγμὸν κατὰ τῆς προχωρήσεως τῶν Τούρκων εἰς τὴν Εὐρώπην. Διέσωσε καὶ ἀνεζωπύρησε τὴν ἑλληνικὴν παιδευτικὴν καὶ ἐπιστημονικὴν παράδοσιν, ἥτις ἀπέβη ἡ βάσις διὰ νὰ ἐμφανισθῇ ἡ Ἰταλικὴ Ἀναγέννησις. Αἱ σταυροφορίαι μετέφερον εἰς τὴν Εὐρώπην νέον πνεῦμα ἐξ Ἀνατολῶν, τὸ ὁποῖον συνδυασθὲν μὲ τὴν ἐκ Δυσμῶν ἀραβικὴν ἐπίδρασιν ἀπέβη ἡ αἰτία νὰ ἐξέλθῃ ἡ Εὐρώπη ἀπὸ τὸν Μεσαίωνα.

Τὴν ὅλην ἀπὸ τοῦ 9ου μέχρι 15ου αἰῶνος ἐποχὴν θέλομεν ἐξετάσει ὑποδιαιροῦντες ταύτην εἰς δύο τμήματα. Τὸ ἓν ἐξικνεῖται μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ 13ου αἰῶνος. Τὸ δεύτερον, περιλαμβάνον τὸν 13ον, 14ον καὶ τὸ πρῶτον ἥμισυ τοῦ 15ου αἰῶνος, ἀποτελεῖ τὴν ἀγωνιώδη πάλην τῆς Ἑλληνικῆς Αὐτοκρατορίας. Καίτοι πανταχόθεν πολεμεῖται, ἀναπτύσσει ὑπέροχον ἀγωνιστικὸν πνεῦμα. Δὲν κατορθώνει νὰ κρατηθῇ ἡ αὐτοκρατορία, ἀναγεννᾶται ὅμως ὡς ἐθνικὸν ἑλληνικὸν σύνολον. Ἰδιαιτέρως θὰ ἀπασχοληθῶμεν μὲ τὸν 12ον αἰῶνα, διότι κατ' αὐτὸν συντελεῖται ἡ λογοτεχνικὴ ἀναγέννησις.

Η ΠΡΩΙΜΟΣ ΑΝΑΓΕΝΝΗΣΙΣ 9ου 10ου ΚΑΙ 11ου ΑΙΩΝΟΣ

Οἱ πρῶτοι φορεῖς. Μεταξὺ τῶν πρώτων φορέων τῆς Ἀναγεννήσεως πρέπει νὰ ταχθῇ ὁ Λέων ὁ μαθηματικὸς περὶ τοῦ ὁποίου ἐγένετο προηγουμένως λόγος. Οὗτος ὑπῆρξεν ὁ ἐμψυχωτὴς τῶν μαθηματικῶν σπουδῶν, συλλέξας τὰ συγγράμματα τοῦ Ἀρχιμήδους καὶ συμπήξας πυρῆνα διδασκάλων ἱκανῶν νὰ διδάξουν τὴν γεωμετρίαν, ἀστρονομίαν καὶ γραμματικήν. Ἡ φήμη του ὡς σοφοῦ εἶχεν ὑπερβῆ τὰ ὅρια τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους. Ὁ Ἄραψ χαλίφης Μαμοὺν εἶχε παρακαλέσει τὸν αὐτοκράτορα Θεόφιλον νὰ ἀποστείλῃ τὸν Λέοντα εἰς αὐτὸν διὰ νὰ τὸν ἴδῃ, ἐδήλου δὲ ὅτι ἦτο ἕτοιμος εἰς ἀντάλλαγμα νὰ δώσῃ πολλὰς τιμὰς καὶ δωρεάς. Ὅτι ὁ περὶ τὸν Λέοντα κύκλος διεπνέετο ὑπὸ εὐρυτέρων ἀνθρωπιστικῶν ἀντιλήψεων καταφαίνεται ἐκ τοῦ ὅτι εἰς αὐτὸν ἀνῆκον οἱ ἐκχριστιανίσαντες τοὺς Σλαυϊκοὺς λαοὺς Κύριλλος (πρὸ τῆς Κωνσταντῖνος ὁ φιλόσοφος) καὶ ὁ ἀδελφός του Μεθόδιος.

Ἀλλ' ἐκεῖνος ὅστις ἵσταται ἐπὶ κεφαλῆς τῆς ἑλληνικῆς Ἀναγεννήσεως εἶναι ὁ Φώτιος (820—891). Κατήγετο ἐξ εὐγενοῦς οἰκογενείας καὶ ἀπὸ τῆς πρώτης του νεότητος εἶχεν ἐπιδοθῆ εἰς φιλοσοφικὰς καὶ ἐπιστημονικὰς σπουδάς. Ἦτο πνεῦμα πολυμερὲς μὲ πολυσχιδεῖς κατευθύνσεις. Ὁ Νικήτας ὁ βιογραφήσας τὸν ἐχθρὸν τοῦ Φωτίου καὶ ἀντίζηλον διὰ τὴν κατάληψιν τοῦ πατριαρχικοῦ θρόνου Ἰγνάτιον λέγει περὶ τοῦ Φωτίου τὰ ἀκόλουθα: «Γραμματικῆς μὲν γὰρ καὶ ποιήσεως, ῥητορικῆς τε καὶ φιλοσοφίας, καὶ δὴ καὶ ἰατρικῆς καὶ πάσης ὁλίγου δεῖν ἐπιστήμης τῶν θύραθεν τοσοῦτον αὐτῷ τὸ περιὸν ὡς μὴ μόνον σχεδὸν φάναι τῶν κατὰ τὴν αὐτοῦ γενεὰν πάντων διενεγκεῖν, ἤδη δὲ καὶ πρὸς τοὺς παλαιοὺς αὐτὸν διαμιλλᾶσθαι». (Εἶχε τόσην περιουσίαν γνώσεων, ὥστε ὄχι μόνον νὰ ὑπερέχῃ ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους τῆς γενεᾶς του, ἀλλὰ καὶ νὰ ἀμιλλᾶται πρὸς τοὺς ἀρχαίους). Τεκμήριον μαρτυροῦν περὶ τῶν σχετικῶν μὲ τὴν ἀρχαίαν παιδείαν ἐρευνῶν του εἶναι ἡ «Μυριόβιβλος» ἢ «Βιβλιοθήκη» τὴν ὁποίαν ὁ διάσημος βυζαντινολόγος Κρουμπάχερ ἐχαρακτήρισεν ὡς τὸ σπουδαιότερον φιλολογικὸν ἔργον τοῦ μεσαίωνος. Ἀλλὰ καὶ ἀπὸ εἰδικωτέρας φιλολογικῆς ἀπόψεως τὸ ἔργον τοῦ Φωτίου τυγχάνει ἄξιον μεγάλης ἐκτιμήσεως. Εἰς τὸ μεταξὺ τῶν ἐτῶν 867—877 γραφὲν βιβλίον του «Ἀμφιλόχια» πραγματεύεται προβλήματα ἑρμηνευτικὰ εἰς τὴν Γένεσιν, τὴν Πεντάτευχον καὶ τοὺς Ψαλμούς, θέματα δογματικὰ καὶ ζητήματα τῆς ἐξωεκκλησιαστικῆς σοφίας, ἤτοι φιλοσοφικά, φυσικά, ἰατρικά, γραμματικὰ καὶ ἱστορικά. Ἀπασχολεῖται ἰδίᾳ μὲ τὰ φιλοσοφικὰ προβλήματα τὰ ὁποῖα ἀναφέρονται εἰς τὸν καθορισμὸν τοῦ γένους, τοῦ εἴδους καὶ τῶν κατηγοριῶν. Ἐκδηλώνει τὴν πρὸς τὴν ἀριστοτελικὴν φιλοσοφίαν προτίμησίν του καὶ ἀπορρίπτει τὴν περὶ ἰδεῶν πλατωνικὴν θεωρίαν. Ἂν παραδεχθῶμεν, λέγει, τὴν προϋπαρξιν τῶν ἰδεῶν, μειώνομεν τὴν δημιουργικὴν παντοδυναμίαν τοῦ Θεοῦ. Εἰς τὸ σύγγραμμά του «Ἀμφιλόχια» θέτει πρὸς συζήτησιν τὸ πρόβλημα τὸ ἀναφερόμενον εἰς τὰ γένη καὶ εἴδη. «Ἐζήτηται μὲν ἡμῖν πολλάκις ἡ περὶ τῶν γενῶν τε καὶ εἰδῶν ὑπόθεσις καὶ διάκρισις τῶν πάλαι ἀμφισβητημάτων ὡς τοῖς τηνικαῦτα συζητοῦσιν ἔδοξεν οὐδὲν ἄπορον ὑπολιποῦσα προελήλυθεν. Καὶ γὰρ αἱ μὲν κατὰ Πλάτωνα ἰδέαι ἰδιαζούσης ἐπισκέψεως ἔτυχον, ἐπεὶ μηδὲ κατηγορεῖσθαι τῶν ἀτόμων αὗται δύνανται. Οὐ γὰρ τοῦτο νῦν ἐρῶ ὡς τὸ προϋφιστάναι τύπους τῶν πραχθησομένων καὶ ὁμοιώματα τεχνίτου μὲν ἔστιν, ἀσθενοῦντος δὲ δημιουργεῖν ἁπλῇ προβολῇ τὸ βουλόμενον, οὗτ' ὡς ἐνταῦθα τὸ ζητεῖν τῶν ὑφισταμένων παραδείγματα ἐπ' ἄπειρον ἐξ ἀνάγκης διαβιβάζει τῶν πλαττομένων τὴν πρόοδον». («Ἔχομεν πολλάκις συζητήσει τὸ περὶ γενῶν καὶ εἰδῶν πρόβλημα καὶ τὸ ξεκαθάρισμα τῶν παλαιῶν ἀμφισβητήσεων, καὶ κατὰ τὴν γνώμην τῶν παρακολουθησάντων τὰς συζητήσεις, ἡ ἐξέτασις ἔχει προχωρήσει χωρὶς νὰ ἀφήσῃ καμμίαν ἀπορίαν. Διότι τώρα δὲν θὰ φέρω ἐκεῖνο τὸ ἐπιχείρημα ὅτι δηλαδὴ τὸ νὰ δεχώμεθα ὅτι προϋφίστανται ὑποδειγματικὰ πρότυπα καὶ ὁμοιώματα ἐκείνων τὰ ὁποῖα θὰ δημιουργηθοῦν, μᾶς κάμνει νὰ δεχθῶμεν τὴν ὕπαρξιν δημιουργοῦ, ὁ ὁποῖος ὅμως δὲν ἔχει τὴν δύναμιν διὰ τῆς ἁπλῆς νοητικῆς συλλήψεως νὰ δημιουργῇ πᾶν ὅ,τι θέλει. Οὔτε θὰ χρησιμοποιήσω τὸ ἐπιχείρημα ὅτι τὸ νὰ ζητῶμεν τὴν ὕπαρξιν προϋφισταμένων ὑποδειγματικῶν τύπων — δηλαδὴ τῶν ἰδεῶν — θὰ κάμῃ ὥστε νὰ προχωρῇ ἐπ' ἄπειρον ἡ σειρὰ τῶν ὑποτιθεμένων παραδειγματικῶν προτύπων). Ὁ Φώτιος λέγει ὅτι ἂν πα-

ραδεχθῶμεν τὰς ἰδέας ὡς πρότυπα βοηθοῦντα τὸν Θεὸν κατὰ τὴν δημιουργίαν μειώνομεν τὴν δημιουργικότητα τῆς θείας νοήσεως. 'Η θεία νόησις δὲν ἔχει ἀνάγκην σχεδίων, ἀλλὰ δημιουργεῖ ἀπ' εὐθείας ὅ,τι θέλει. 'Εκτὸς τούτου δανείζεται ὁ Φώτιος ἀπὸ τὸν 'Αριστοτέλη καὶ τὸ ἀντιρρητικὸν ἐκεῖνο κατὰ τῶν ἰδεῶν ἐπιχείρημα σύμφωνα μὲ τὸ ὁποῖον μεταξὺ τοῦ ἰδεώδους καὶ τοῦ πραγματικοῦ ἀνθρώπου π.χ. χρειάζεται νὰ παρεμβληθῇ εἷς τρίτος ἄνθρωπος καὶ μεταξὺ τούτου καὶ τοῦ ἰδεώδους καὶ πραγματικοῦ τέταρτος καὶ πέμπτος καὶ οὕτω ἐπ' ἄπειρον. Παρατηρεῖ προσέτι ὁ Φώτιος ὅτι δὲν δυνάμεθα νὰ δεχθῶμεν ὅτι αἱ ἰδέαι ὡς αἰώνιοι τύποι ἀναλλοιώτως ὑφιστάμενοι εἰς τὸν θεῖον νοῦν, δύνανται νὰ ἀποδοθοῦν ὡς κατηγορήματα εἰς τὰ φθαρτὰ ὄντα. «Οὐδὲ τὰ ἐν τῷ τοῦ Θεοῦ τυπωθέντα διανοίᾳ καὶ στάσιν ἀκίνητόν τε καὶ ἀκλόνητον, εἴπερ ὅλως ἔνεστιν, εὐμοιρηκότα, τῶν ἐν ροῇ τε καὶ ἀπορροῇ διαπαντὸς φερομένων οὐδαμῶς ἂν δύνατο ρηθῆναι κατηγορούμενα» (Οὔτε οἱ τύποι οἱ εὑρισκόμενοι εἰς τὴν θείαν διάνοιαν, οἱ ὁποῖοι ἐὰν δεχθῶμεν τὴν μέσα εἰς τὸν θεῖον νοῦν ἐνύπαρξίν των, ἔχουν μέσα εἰς αὐτὸν μετοχὴν εἰς ἠρεμίαν ἀκίνητον καὶ ἀκλόνητον, θὰ ἠδύναντο νὰ ἀποδοθοῦν ὡς κατηγορούμενα εἰς τὰ διαρκῶς εἰς κίνησιν καὶ ροὴν καὶ ἀπορροὴν εὑρισκόμενα ὄντα). Εἶναι φανερὸν ὅτι ὁ Φώτιος ἀπομακρύνεται ἀπὸ τὴν ἐκδοχὴν ἐκείνην τῆς ἰδεοκρατίας, ἥτις ἐκλαμβάνει τὰς ἰδέας ὡς τύπους εὑρισκομένους ἐν τῇ διανοίᾳ τοῦ Θεοῦ. Συζητεῖ ἐπίσης καὶ τὸ εἰς τὸν καθορισμὸν τοῦ τρόπου καθ' ὃν ὑπάρχουν τὰ γένη καὶ τὰ εἴδη πρόβλημα. 'Ως πρὸς τὰ γένη, τὰ ἀναφερόμενα εἰς τὰ ἀσώματα ὄντα, λέγει, τὸ ζήτημα εἶναι λελυμένον. Τὰ εἰς ταῦτα ἀναφερόμενα γένη εἶναι ἀσώματα. «Τῶν μὲν οὖν ἀσωμάτων λόγοι ὅσοι γε τὸ ὑποκείμενον ἀφορίζονται δῆλον ὅτι ἀσώματα» ('Ελλ. Πατρολ. 101, 481). (Τὰ μὲν γένη, ἅτινα ἀναφέρονται εἰς τὰ ἀσώματα, ἐφ' ὅσον καθορίζουν τὴν οὐσίαν των εἶναι ἀσώματα). «'Η δὲ πολλὴ φιλονικία περὶ τῶν τριχῇ διαστατῶν ὑποστάσεων καὶ σωμάτων τε ὄντων καὶ καλουμένων, ἆρά γε χρὴ τὰ τούτων γένη καὶ εἴδη σώματα καλεῖν ἢ ὡς κρεῖττω τῆς αἰσθήσεως ταῦτα κατεστηκότα τῆς τῶν ἀσωμάτων λήξεως θετέον;» ('Αλλ' ἡ μεγάλη φιλονικία ἀναφέρεται εἰς τὰς παρουσιαζούσας τρεῖς διαστάσεις ὑποστάσεις, αἱ ὁποῖαι εἶναι καὶ ὀνομάζονται σώματα. 'Αρά γε τὰ εἰς αὐτὰ ἀναφερόμενα γένη καὶ εἴδη πρέπει νὰ τὰ δεχθῶμεν ὡς σώματα ἢ θεωροῦντες αὐτὰ ὡς ἀνώτερα τῆς αἰσθήσεως νὰ τὰ τοποθετήσωμεν εἰς τὴν μερίδα τῶν ἀσωμάτων;) Εἶναι φανερὸν ὅτι ὁ Φώτιος θέτει ἐνταῦθα τὸ περίφημον πρόβλημα τῆς ὀνοματοκρατίας καὶ πραγματοκρατίας (Nominalismus —Realismus), τὸ ὁποῖον θὰ τεθῇ κατὰ τὰ τέλη τοῦ 11ου αἰῶνος εἰς τὴν Δύσιν διὰ τοῦ Γουλ. Σαμπὼ (1070—1121) καὶ τοῦ Ροσκελίνου (1050—1123). 'Ο Φώτιος δίδει εἰς τὸ πρόβλημα μέσην λύσιν: «'Ασώματα μὲν οὐκ ἂν εἴη τὰ γένη τούτων (δηλαδὴ τῶν σωμάτων) οὐδὲ τὰ εἴδη, οὐ μὴν ἀλλ' οὐδέ γε σωμάτων ἦκεν εἰς ὄγκον, οὐδὲ τὴν ὕλην ἐν ᾗ τὸ πλήρωμα συνέστηκε τῶν διαστάσεων ὑποβάλλεται· σωματικὰ δὲ πάντως καὶ περὶ σῶμα λεγόμενα. Σῶμα γὰρ ἑρμηνεύουσι καὶ ἀπαγγέλουσιν ὑποκείμενον» (Τὰ γένη τῶν σωμάτων καὶ τὰ εἴδη δὲν εἶναι ἀσώματα, ἀλλ' ἐν τούτοις δὲν προχωροῦν ὡς πρὸς τὴν σωματικότητα ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε νὰ ἐμφανίζουν σωματικὸν ὄγκον, οὔτε ἔχουν ὡς φορέα των τὴν ὕλην μέσα εἰς τὴν ὁποίαν ὑπάρχει ἡ πληρότης — τῶν τριῶν — διαστάσεων. Πάντως ὅμως εἶναι σωματικὰ καὶ ἀναφέρονται εἰς σῶμα. Διότι ἐκφράζουν τί εἶναι ἐν σῶμα καὶ πιστοποιοῦν τὴν ὕπαρξιν ὕλης). 'Η ἐνδειξις ἄνθρωπος π.χ. δὲν εἶναι κάτι κατὰ φύσιν σωματικὸν ἀλλὰ κάτι, τὸ ὁποῖον ἐξαγγέλλει καὶ δηλώνει ὑποκείμενον «σωματικὸν οὐ καθ' αὐτό, ἀλλ' ὡς ἐξαγγελτικὸν καὶ δηλωτικὸν ὑποκειμένου σώματος». Εἶναι φανερὰ εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ ἡ ἐπαφὴ τοῦ Φωτίου μὲ τὰς δοξασίας τῶν Στωικῶν.

Τὴν πλατωνικὴν φιλοσοφίαν τὴν θεωρεῖ, ἔχων ὑπ' ὄψιν του προφανῶς τὸν «Τίμαιον» τοῦ Πλάτωνος, ὡς πλήρη φανταστικῶν μύθων. Διὰ τοῦτο κλίνει πρὸς τὴν ἀριστοτελικὴν φιλοσοφίαν. Σχετικῶς μὲ τὰ κατηγορικὰ προσδιοριστικά, τὰ γένη καὶ τὰ εἴδη, πλησιάζει ὡς εἴδομεν, περισσότερον πρὸς τοὺς Στωικούς. 'Ησχολήθη καὶ μὲ τὴν σύνταξιν σχολικῶν βιβλίων διὰ τὴν διδασκαλίαν τῆς διαλεκτικῆς, ὅπως νοεῖται αὕτη εἰς τὸ σύγγραμμα «Τοπικὰ» τοῦ 'Αριστοτέλους. Λαμβάνει ὑπ' ὄψιν του κατὰ τὴν διαπραγμάτευσιν τῶν λογικῶν προβλημάτων τὰ συγγράμματα τοῦ Πορφυρίου τοῦ 'Αμμωνίου καὶ τοῦ 'Ιωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ. Διὰ τῆς Βιβλιοθήκης του παρέσχε πολυτίμους πληροφορίας διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς φιλοσοφίας. Ἐξ αὐτῆς ἀντλοῦμεν εἰδήσεις περὶ τῆς Σκεπτικῆς φιλοσοφίας τοῦ Αἰνησιδήμου καὶ περὶ τοῦ νεοπλατωνικοῦ 'Ιεροκλέους. Εἶναι γενικῶς ὁ μέγας πρόδρομος τῆς 'Αναγεννήσεως, ὁ ὁποῖος ἐπιτελεῖ τὴν ἀνασύνδεσιν τοῦ ἑλληνικοῦ γένους μὲ τὴν παλαιὰν παιδείαν.

Μαθητὴς τοῦ Φωτίου ὑπῆρξεν ὁ 'Αρέθας (860—932). Ἐγεννήθη ἐν Πάτραις καὶ ἀπὸ τοῦ 907 διετέλεσεν ἀρχιεπίσκοπος Καισαρείας. Παρέσχεν ἀνεκτιμήτους ὑπηρεσίας διὰ τὴν διατήρησιν τῶν χειρογράφων (βλέπε ὑποδειγματικὸν εἰς τὸ εἶδος του ἔργον Σ. Κουγέα «'Ο Καισαρείας 'Αρέθας καὶ τὸ ἔργον αὐτοῦ»). Κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὸν διδάσκαλόν του, ἔκλινε πρὸς τὴν πλατωνικὴν φιλοσοφίαν. Ἔγραψε πραγματείαν περὶ τοῦ προβλήματος τῶν κατηγοριῶν, ἥτις παραμένει εἰσέτι ἀνέκδοτος. Ἐκ τῶν 'Αρέθα προέρχεται ὁ λαμπρὸς κῶδιξ τοῦ Πλάτωνος, ὁ γνωστὸς ὑπὸ τὴν ἐπωνυμίαν Clarkianus, ὅστις μετεφέρθη ἐκ τῆς νήσου Πάτμου εἰς τὴν 'Αγγλίαν.

Κατὰ τὸν 10ον αἰῶνα ἐξακολουθοῦν αἱ φιλολογικαὶ σπουδαὶ εἰς τὴν σχολὴν τῆς Μαγναύρας, τὴν ὁποίαν ἀναδιοργάνωσεν Κωνσταντῖνος ὁ Πορφυρογέννητος (913—959): 'Ασχολοῦνται μετὰ μεγάλης ἐπιμελείας οἱ λόγιοι εἰς τὴν σύνταξιν ἐγκυκλοπαιδειῶν καὶ ἀπανθισμάτων. Περὶ τὸ 960 φαίνεται ὅτι συναπηρτίσθη καὶ τὸ Λεξικὸν τοῦ Σουΐδα, ὅπερ ἀποτελεῖ πολύτιμον βοήθειαν διὰ τὴν ἀρχαιογνωσίαν. Δὲν κατώρθωσεν ἡ ἔρευνα νὰ ἐξακριβώσῃ ἂν εἶναι συλλογικὸν ἔργον «Σοῦδα», ἤτοι μέρος εἷς ὁ συγκεντροῦνται γνώσεις ἢ ἐγράφη ἀπὸ ἕνα συγγραφέα. Εἰς τὸν 10ον αἰῶνα τίθεται καὶ ἡ γένεσις τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνικοῦ ἔπους μὲ βάσιν τὴν προσωπικότητα τοῦ ἥρωος Διγενῆ 'Ακρίτα. 'Η γραπτὴ παράδοσις τοῦ ἔπους τούτου μᾶς μεταφέρει εἰς τοὺς ἑλληνοαραβικοὺς πολέμους, τοὺς γενομένους ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ 9ου μέχρι τῶν μέσων τοῦ 10ου αἰῶνος. Τὸ ἔπος τοῦτο καταδεικνύει ὅτι καὶ ὁ λαὸς τῆς αὐτοκρατορίας ζωηρῶς ἐνδιεφέρετο διὰ τὴν κρατικήν της ὑπόστασιν. Λίαν ἐνδεικτικὰ τῶν κρατουσῶν κατὰ τὸν 9ον αἰῶνα πνευματικῶν τάσεων καὶ προτιμήσεων τυγχάνουν ὅσα γράφει ὁ μοναχὸς Γεώργιος ὁ 'Αμαρτωλὸς ἐν σχέσει μὲ τὸν 'Αριστοτέλη καὶ τὸν Πλάτωνα εἰς τὴν ὑπ' αὐτοῦ γραφεῖσαν χρονογραφίαν. 'Ο Γεώργιος κηρύσσεται ὑπὲρ τῆς πλατωνικῆς φιλοσοφίας καὶ διατυπώνει βαρυτάτας κατὰ τοῦ 'Αριστοτέλους κατηγορίας. «Καὶ γὰρ 'Αριστοτέλης ὁ τάλας ἔτι ζῶντι Πλάτωνι προφανῶς τε καὶ ἀναισχύντως ἀντιπαρετάξατο καὶ τὸν τῆς 'Ακαδημίας ἀνεδέξατο πόλεμον. Καὶ οὔτε τὴν διδασκαλίαν ἐτίμησεν, ἧς φιλοτίμως ἀπήλαυσεν, οὔτε τοῦ πολυθρυλήτου ἀνδρὸς ἠδέσθη τὸ κλέος, οὔτε τὸ ἐν λόγοις ἔδεισε κράτος, ἀλλ' ὑπερηφάνως καὶ ἀπηυθριασμένως ὁ ἐμβρόντιστος πρὸς αὐτὸν ἀντέστη οὐκ ἀμείνοσι ἐκείνου, ἀλλὰ πολλῷ χείροσι χρησάμενος δόγμασι. Καὶ γὰρ δὴ τὴν ψυχὴν ἐκείνου εἰπόντος τριμερῆ ἀθάνατόν τε καὶ θεοειδῆ, αὐτὸς θνητὴν ἔφη καὶ ἐπίκαιρον. Καὶ τὸν θεὸν εἰρηκότος ἐκείνου προμηθεῖσθαι τῶν πάντων, οὗτος τὴν γῆν, ὅσον ἦκεν εἰς λόγους τῆς θείας κηδεμονίας ἐστέρησεν. Τὰ γὰρ δὴ μέχρι σελήνης ἰθύνειν ἔφη τὸν Θεόν, τὰ δὲ γε ἄλλα ὑπὸ τὴν εἱμαρμένην τετάχθαι καὶ τύχην καὶ κατὰ τὴν βιαίαν ἀνάγκην ἐφίστασιν ἑκάστων». (Διότι ὁ 'Αριστοτέλης ὁ κακομοιριασμένος ἀκόμη, ἐνῶ ἦτο εἰς τὴν ζωὴν ὁ Πλάτων, ἔλαβε θέσιν ἐναντίον του ἀπροκάλυπτον καὶ ἀναισχυντον καὶ ἀνέλαβε τὸν κατὰ τῆς 'Ακαδημίας πόλεμον. Καὶ οὔτε τὴν διδασκαλίαν—τοῦ Πλάτωνος —ἐτίμησε, τὴν ὁποίαν, ὑπὸ φιλοδοξίας κινούμενος, ἐκαρπώθη. Οὔτε ἐσεβάσθη τοῦ πολυθρυλήτου ἀνδρὸς τὴν δόξαν οὔτε ἐφοβήθη τὴν εἰς τοὺς λόγους δύναμιν — τοῦ Πλάτωνος — ἀλλὰ μὲ ὑπερηφάνειαν καὶ χωρὶς νὰ κοκκινίζῃ ἀπὸ ἐντροπὴν ὁ ὑπὸ μανίας κτυπημένος, ἀντέστη ἐναντίον αὐτοῦ, χωρὶς νὰ παρουσιάσῃ δοξασίας καλυτέρας, ἀλλὰ πολὺ χειροτέρας ἀπὸ τὰς δοξασίας ἐκείνου. Διότι ἐνῶ ἐκεῖνος εἶπεν ὅτι ἡ ψυχὴ εἶναι τριμερὴς καὶ ἀθάνατος καὶ θεοειδής, αὐτὸς εἶπεν ὅτι εἶναι θνητὴ καὶ πρόσκαιρος. Καὶ ἐνῶ ἐκεῖνος — ὁ Πλάτων — εἶχεν εἴπει ὅτι ὁ θεὸς προνοεῖ ὅλων, αὐτὸς ὅσον ἐξηρτᾶτο ἀπὸ τὰ λόγια του, ἐστέρησε τὸ γήϊνον κόσμον ἀπὸ τὴν θείαν κηδεμονίαν. Διότι εἶπεν, ὅτι ὁ θεὸς διευθύνει μόνον τὴν μέχρι τῆς σελήνης περιοχήν, τὰ δὲ κάτω ἀπὸ τὴν σελήνην ὄντα, εἶπεν ὅτι ἔχουν τεθῇ ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν τῆς εἱμαρμένης, καὶ θέτει ἕκαστον ἐξ αὐτῶν κάτω ἀπὸ τὸν ζυγὸν τῆς τύχης, συμφώνως ποὸς τὴν βιαίαν ἀνάγκην). 'Η σφοδρὰ αὕτη κατὰ τὰ μέσα τοῦ 9ου αἰῶνος κατὰ τοῦ 'Αριστοτέλους ἐπίθεσις δεικνύει ὅτι ἔκτοτε ὑπῆρχεν ἡ μεταξὺ τῶν πλατωνιστῶν καὶ τῶν ἀριστοτελιστῶν ὀξεῖα ἀντίθεσις. 'Η χρονογραφία τοῦ Γεωργίου τοῦ 'Αμαρτωλοῦ ἔχει γραφῆ ἐπὶ τοῦ Μιχαὴλ τοῦ Γ' (842 — 867). περιέχει δὲ σύνοψιν τῆς ἱστορίας ἀπὸ κτίσεως κόσμου μέχρι τοῦ ἔτους 842. Μεταφρασθεῖσα δὲ ἐνωρὶς εἰς τὴν σλαυικήν, ἀπετέλεσε μίαν ἐκ τῶν πρώτων πηγῶν, ἀπὸ τὰς ὁποίας ἤντλουν οἱ σλαυικοὶ λαοὶ τὰς ἱστορικάς των γνώσεις.

ΜΙΧΑΗΛ ΨΕΛΛΟΣ (1018—1096). Εἶναι ὁ εὐρυμαθέστερος καὶ ἀξιολογώτερος τῶν λογίων καὶ φιλοσόφων τοῦ ἑνδεκάτου αἰῶνος. Κατήγετο ἐκ Νικομηδείας καὶ ἐκ μικρᾶς ἡλικίας παρουσίασεν ἔκτακτα πνευματικὰ χαρίσματα. 'Ως ἔφηβος ἐγνώριζε τὴν 'Ιλιάδα ἀπὸ μνήμης. Ὑπῆρξε δὲ μαθητὴς τοῦ 'Ιωάννου τοῦ Μαυρόποδος, ὁ ὁποῖος ἔσχε τὴν πρωτοβουλίαν τῆς ἱδρύσεως τοῦ «Διδασκαλείου τῶν νόμων» καὶ ὅστις κατείχετο ὑπὸ ἐνθουσιασμοῦ διὰ τὴν πλατωνικὴν φιλοσοφίαν. Πρὶν ἐπιδοθῇ ὁ Ψελλὸς εἰς τὴν φιλοσοφίαν ἐσπούδασε τὴν ρητορικήν, ἔπειτα δὲ ἐπεδόθη εἰς τὴν σπουδὴν τῆς φιλολογίας, τῆς φιλοσοφίας καὶ τῶν λοιπῶν ἐπιστημῶν. Δὲν ἦτο ἄμοιρος καὶ θεολογικῶν γνώσεων, διότι ἠσχολήθη μὲ τὴν ἀναίρεσιν τῶν δοξασιῶν τῆς αἱρέσεως τῶν «εὐχιτῶν», οἵτινες ἐδόξαζον παρόμοια πρὸς τοὺς παλαιοτέρους γνωστικούς. Ἐκτὸς τοῦ διδασκάλου του Μαυρόποδος, συνεδέθη ὁ Ψελλὸς διὰ στενῆς φιλίας καὶ μὲ τοὺς λογίους Κωνσταντῖνον Λειχούδην καὶ 'Ιωάννην Ξιφιλῖνον καίτοι ὁ τελευταῖος οὗτος ἦτο ἀριστοτελικός. Ὅταν ὁ Ξιφιλῖνος, ἀπολέσας τὴν εὔνοιαν τοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Μονομάχου, ἀπῆλθεν εἰς τὸν Ὄλυμπον τῆς ἐν Μικρᾷ 'Ασίᾳ Μυσίας, διὰ νὰ μονάσῃ, τὸν ἠκολούθησε καὶ ὁ Ψελλός. Δὲν ἠδυνήθη ὅμως νὰ μείνῃ ἐκεῖ ἐπὶ πολὺ καὶ ἐπανῆλθεν εἰς Κωνσταντινούπολιν. 'Η δρᾶσις του εἶναι διπλῆ, διδασκαλικὴ καὶ συγγραφική. 'Ως διδάσκαλος ἐν τῷ φιλοσοφικῷ τμήματι τῆς σχολῆς τοῦ Μονομάχου, ἐδίδασκε σειρὰν μαθημάτων, ὁμοίων πρὸς ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα συνιστᾶ ὁ Πλάτων εἰς τὴν «Πολιτείαν» του. Ἤρχιζε μὲ τὴν διδασκαλίαν τῆς γραμματικῆς, ρητορικῆς καὶ τῆς διαλεκτικῆς. Μετὰ ταῦτα δὲ ἐδίδασκε τὴν ἀριθμητικήν, γεωμετρίαν, μουσικὴν καὶ ἀστρονομίαν. 'Ως ἐπιστέγασμα δὲ τῆς ὅλης μορφώσεως προσετίθετο ἡ διδασκαλία τῆς φιλοσοφίας. Εἰς τὰ μαθήματα τῆς γραμματικῆς περιελαμβάνετο καὶ ἡ διδασκαλία τῆς φιλολογίας, συμφώνως πρὸς τὴν μέθοδον, τὴν ὁποίαν εἶχον εἰσαγάγει οἱ μεγάλοι φιλόλογοι τῆς 'Αλεξανδρείας. Διὰ τὴν διδασκαλίαν δὲ τῆς γραμματικῆς ἐχρησιμοποίει τὸν φίλον του Νικήταν, ὁ ὅστις δὲ ἠσχολεῖτο περισσότερον εἰς τὴν διδασκαλίαν τῆς ρητορικῆς, χρησιμοποιῶν τὰ συγγράμματα τοῦ 'Ερμογένους. Μετὰ μεγάλης προσοχῆς ἐδίδασκε τὰς μαθηματικὰς ἐπιστήμας, χρησιμοποιῶν τὰ συγγράμματα τοῦ Νικομάχου τοῦ Γερασηνοῦ, τοῦ Εὐκλείδου, τοῦ Διοφάντου καὶ τοῦ Θέωνος τοῦ Σμυρναίου. Τὴν διδασκαλίαν τῆς φιλοσοφίας ἤρχιζε μὲ τὴν ἀριστοτελικὴν λογικήν, προεχώρει δὲ ἔπειτα εἰς τὴν φυσικήν.

Ἀλλὰ εἰς τὸ τέλος, προκειμένου περὶ τῆς διδασκαλίας τῆς μεταφυσικῆς, ἐστηρίζετο εἰς τὸν Πλάτωνα, τὸν Πλωτῖνον καὶ τὸν Πρόκλον. Δὲν παρημελεῖτο δὲ ὑπ' αὐτοῦ οὐδὲ ἡ διδασκαλία τοῦ μαθήματος τῆς ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας. Κατὰ δὲ τὴν διδασκαλίαν τῶν δοξασιῶν τῶν διαφόρων φιλοσόφων, δὲν περιωριζετο εἰς τοὺς Ἕλληνας, ἀλλ' ἐπεξετεινετο καὶ εἰς τὴν ἐξέτασιν τῶν δοξασιῶν καὶ τῶν ἄλλων λαῶν, Χαλδαίων, Αἰγυπτίων κτλ.

Ὡς συγγραφεὺς ὁ Ψελλὸς ἠσχολήθη μὲ ὅλους τοὺς κλάδους, τοὺς ὁποίους ἐδίδασκε. Διεκρίθη προσέτι καὶ ὡς ῥήτωρ καὶ ὡς ἱστοριογράφος. Ἡ συγγραφική του δρᾶσις διήρκεσεν ἐπὶ μίαν τεσσαρακονταετίαν. Ἐπειδὴ δὲ δὲν ἔχουν εἰσέτι ἐκδοθῆ ἅπαντα τὰ συγγράμματά του, οὐδὲ ἔχουν ταξιθετηθῆ εἰς ἀσφαλῶς βεβαιουμένην χρονολογικὴν σειράν, δὲν δύναται ἡ ἔρευνα νὰ παρουσιάση ἐξελικτικὴν εἰκόνα τῆς ἀναπτύξεως τῶν δοξασιῶν του. Ὅπως ἐτηρειώθη ἀνωτέρω, ἦτο κάτοχος καὶ τῆς θεολογικῆς ἐπιστήμης. Κατεπολέμησε τὴν αἵρεσιν τῶν «εὐχιτῶν», διὰ τῆς πραγματείας του «Περὶ ἐνεργείας δαιμόνων», τὴν ὁποίαν ἔγραψεν μιμούμενος τὸν Πλάτωνα εἰς ὕφος διαλογικόν. Ἡ ἐν λόγῳ πραγματεία του ἀποτελεῖ τὴν μόνην πηγήν, ἥτις μᾶς δίδει πληροφορίας περὶ τῶν δοξασιῶν τῆς ρηθείσης αἱρέσεως. Ὁ διάλογος ἔχει γραφῆ εἰς κομψότατον ὕφος, ἐκ τούτου δὲ μανθάνομεν ὅτι οἱ εὐχῖται παρεδέχοντο ὅτι ὁ Θεὸς ἔχει δύο υἱούς, τὸν Χριστὸν καὶ τὸν Σατανᾶλ. Θεολογικοῦ περιεχομένου εἶναι μέχρι τοῦ 20οῦ κεφαλαίου ἡ ποαγματεία του «Διδασκαλία παντοδαπή». Εἰς τὰ σημειωθέντα κεφάλαια, γίνεται λόγος περὶ οὐσίας, φύσεως, προσώπου, ὑποστάσεως, καὶ ἐνυποστάτου. Ἔγραψε καὶ ποίημα εἰς στίχους πολιτικούς, ἀπευθυνόμενον πρὸς τὸν Μιχαὴλ Δούκαν (1071—1078), εἰς τὸ ὁποῖον ἐκτίθεται τὸ δόγμα τῆς Τριάδος καὶ τῆς ἐνθρωπήσεως. Θεολογικοῦ περιεχομένου εἶναι καὶ τὰ «θεολογικὰ κεφάλαια» καὶ μικρὰ πραγματεία του ἀναφερομένη εἰς τὴν πρὸς τοὺς Λατίνους ἔριδα. Διεκρίθη προσέτι καὶ ὡς συγγραφεὺς ἑρμηνευτικῶν πραγματειῶν ἀναφερομένων εἰς τὸ «Ἆσμα ἀσμάτων» καὶ εἰς δύσκολα χωρία τῆς Γραφῆς. Κατέλιπε καὶ ἔμμετρον ἑρμηνείαν τῶν 72 Ψαλμῶν. Οἱ ἐκκλησιαστικοί του λόγοι παραμένουν ἀνέκδοτοι ἐκτὸς δύο. Ἐκ τῶν ῥητόρων τῆς ἐκκλησίας ἐθαύμαζε τὸν Γρηγόριον τὸν Θεολόγον. Ἐν γένει παρέμεινεν πιστὸς εἰς τὰ δόγματα τῆς Ἐκκλησίας. Καίτοι ἦτο πλατωνικὸς ἀπέκρουε τὰς νεοπλατωνικὰς θεουργίας καὶ τὴν νεοπλατωνικὴν ἔκστασιν. Ἔφθανε δὲ μέχρι τοῦ σημείου νὰ κατακρίνη καὶ τὸν Σωκράτη διὰ τὰ ὑπ' αὐτοῦ περὶ τοῦ δαιμονίου λεγόμενα. Ἡ ἀσχολία του ὅμως περὶ τὴν φιλοσοφίαν, τὸν καθίστα ὕποπτον εἰς τοὺς ἐκκλησιαστικοὺς κύκλους, ὁ δὲ φίλος του καὶ συνάδελφός του ἐν τῇ σχολῇ, πατριάρχης Ξιφιλῖνος, τὸν κατηγόρησεν ὅτι ἤθελε νὰ ἀνατρέψη τὸν Χριστιανισμὸν καὶ νὰ εἰσαγάγη τὰς δοξασίας τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Στωικοῦ Χρυσίππου. Εἶναι λίαν ἀξιοσημείωτος ἡ ἀπάντησις, τὴν ὁποίαν δίδει ὁ Ψελλὸς εἰς τὴν τοιαύτην κατηγορίαν ἐν ἐπιστολῇ του πρὸς τὸν Ξιφιλῖνον: «Τῶν παρ' ἐκείνοις δογμάτων ἃ μὲν εὐθὺς παρεώρακα, τινὰ δὲ ὡς πρὸς τὰς ἡμεδαπὰς συνεργὰ ὑποθέσεις εὖ μάλα λαβὼν τοῖς ἱεροῖς λόγοις συνέμιξα, ὡς που δὴ καὶ Γρηγόριος καὶ Βασίλειος οἱ μεγάλοι τῆς Ἐκκλησίας φωστῆρες πεπράχασι... Τὸ γὰρ συλλογίζεσθαι, ἀδελφέ, οὔτε δόγμα ἐστὶ τῆς Ἐκκλησίας ἀλλότριον, οὔτε θέσις τις τῶν κατὰ φιλοσοφίαν παράδοξος, ἀλλ' ἢ μόνον ὄργανον ἀληθείας καὶ ζητουμένου πράγματος εὕρεσις». (Μεριὰ ἐκ τῶν δογμάτων ἐκείνων τῶν φιλοσόφων ἀμέσως τὰ ἔχω ἀπορρίψει, μερικὰ δ' ὅμως ἐπειδὴ συνεργάζονται μὲ τὰς ἰδικάς μας (χριστιανικὰς) θεμελιώδεις προτάσεις μὲ μεγάλην προσοχήν, ἀφοῦ τὰ παρέλαβα, τὰ ἔφερα εἰς ἐπαφὴν μὲ τοὺς ἱεροὺς λόγους, ὅπως ἔκαμαν ὁ Γρηγόριος καὶ ὁ Βασίλειος, οἱ μεγάλοι ἐκεῖνοι φωστῆρες τῆς Ἐκκλησίας... Διότι τὸ νὰ χρησιμοποιῇ κανεὶς τὴν συλλογικὴν μέθοδον, οὔτε δόγμα ξένον πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν εἶναι, οὔτε παράδοξος φιλοσοφική τις πρότασις, ἀλλὰ μόνον ὄργανον ἐπαληθεύσεως καὶ εὑρετικὴ μέθοδος διὰ τὴν ἀνακάλυψιν ἐρευνωμένου προβλήματος). Εἶναι λίαν ἀξιοπρόσεκτον τὸ φιλελεύθερον πνεῦμα, τὸ ὁποῖον οὐ μόνον κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτήν, ἀλλὰ σχεδὸν πάντοτε διακρίνει τὴν Ἀνατολικὴν Ἐκκλησίαν ἐν συγκρίσει πρὸς πάσας τὰς ἄλλας. Αἱ τοιοῦτου εἴδους προστριβαὶ ἔμεναν ἄνευ σοβαρῶν ἀποτελεσμάτων, ἐνῶ εἰς τὴν Δύσιν ἀνεβίβαζον ἕνα Μπροῦνο καὶ ἕνα Χοὺς εἰς τὴν πυράν.

Ὡς φιλόσοφος ὁ Ψελλός, καίτοι χρησιμοποιεῖ καὶ διδάσκει τὴν ἀριστοτελικὴν διαλεκτικὴν καὶ λογικὴν δὲν τρέφει ἐκτίμησιν πρὸς τὸν Ἀριστοτέλη. Ἡ περὶ αὐτοῦ κρίσις του εἶναι ἡ ἀκόλουθος: «Οὗτος ἀνθρωπικώτερον τὰ πολλὰ τῶν θεολογικῶν δογμάτων ἤπτετο καὶ ἵνα τἀληθὲς ἐρῶ περὶ τοῦ ἀνδρός, πολὺ τοῦ Πρωτέως ἐμοὶ πέφυκε ποικιλώτερος, μεταβάλλεται γὰρ θᾶττον ἢ λόγος». (Ὁ Ἀριστοτέλης κατὰ τρόπον περισσότερον ἀπὸ ὅσον πρέπει ἀνθρώπινον ἐπελαμβάνετο τῆς ἐξετάσεως τῶν θεολογικῶν δογμάτων, καὶ διὰ νὰ εἴπω τὴν ἀλήθειαν σχετικῶς μὲ τὸν ἄνδρα τοῦτον, μοῦ φαίνεται ὅτι ἔχει φύσιν περισσότερον εὐμετάβλητον ἀπὸ τὴν φύσιν τοῦ Πρωτέως. Διότι μεταβάλλεται γρηγοράτερον ἀπὸ ὅσον θὰ ἠμποροῦσε νὰ παραστήσῃ κανεὶς διὰ τῶν λόγων). Ἐξ ἀντιθέτου τυγχάνει θαυμαστὴς τοῦ Πλάτωνος. «Οὐδεὶς ἂν τῶν πάντων ἀνθρώπων διαμιλλήσαιτο Πλάτωνι ἢ ὁ μέγας ἐν Θεολογίᾳ Γρηγόριος». (Κανεὶς ἐξ ὅλων τῶν ἀνθρώπων δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ φανῇ ἐφάμιλλος πρὸς τὸν Πλάτωνα, ἐκτὸς τοῦ μεγάλου ἐν τῇ Θεολογίᾳ Γρηγορίου). Γράφων πρὸς τὸν Ξιφιλῖνον λέγει: «Ἐμὸς ὁ Πλάτων ἀγιώτατε καὶ σοφώτατε, ἐμὸς ᾧ γῆ καὶ ἥλιε». Ἀποκαλεῖ δὲ τὸν ἑαυτόν του «πλατωνικόν». Ὅταν δὲ ὁ Ξιφιλῖνος ἔγραψεν ἓν θεολογικοφιλοσοφικὸν ἐγχειρίδιον ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ τῶν χαλδαϊκῶν ῥητῶν, ὁ Ψελλὸς εἰς ἀντιμετώπισίν του ἐξέδωκεν ἔργον ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν «Ἔκδοσις κεφαλαιώδης καὶ σύντομος τῶν παρὰ τοῖς Χαλδαίοις ρημάτων». Ἔκτοτε ἀναρριπίζεται ἡ ἀντίθεσις μεταξὺ τῶν ὀπαδῶν τῆς πλατωνικῆς καὶ ἀριστοτελικῆς φιλοσοφίας, διατηρηθεῖσα μέχρι τῆς ἁλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

Μεγάλαι συζητήσεις ἐγένοντο σχετικῶς μὲ τὴν εἰς τὸν Ψελλὸν ἀποδιδομένην «Σύνοψιν εἰς τὴν Ἀριστοτέλους λογικὴν ἐπιστήμην». Τὸ σύγγραμμα τοῦτο, ἀπαρτιζόμενον ἐκ πέντε βιβλίων, παρέχει ἔκθεσιν τοῦ περιεχομένου τοῦ «Περὶ ἑρμηνείας» ἀριστοτελικοῦ συγγράμματος, τῆς «Εἰσαγωγῆς» τοῦ Πορφυρίου, τῶν «Κατηγοριῶν», «Ἀναλυτικῶν προτέρων» καὶ «Τοπικῶν» τοῦ Ἀριστοτέλους. Εἰς τὸ σύγγραμμα τοῦτο παρέχεται ἡ συμβολικὴ διὰ γραμμάτων παράστασις τῶν λογικῶν κρίσεων ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τοῦ ποσοῦ καὶ τοῦ ποιοῦ των. Οὕτω αἱ γενικαὶ καταφατικαὶ προτάσεις συμβολίζονται διὰ τοῦ Α, αἱ γενικαὶ ἀποφατικαὶ διὰ τοῦ Ε, αἱ μερικαὶ καταφατικαὶ διὰ τοῦ Ι καὶ αἱ μερικαὶ ἀποφατικαὶ διὰ τοῦ Ο. Περαιτέρω δὲ διὰ σχηματισμοῦ λέξεων, ὧν αἱ συλλαβαὶ περιέχουν τὰ ἐν λόγῳ γράμματα, συμβολίζονται καὶ τρόποι τῶν σχημάτων τῶν συλλογισμῶν τῶν ἀπαρτιζομένων ἐκ τοῦ συνδυασμοῦ τῶν ρηθεισῶν προτάσεων. Ὡς τοιαῦται βοηθοῦσαι τὴν ἀπομνημόνευσιν τῶν συλλογιστικῶν σχημάτων παρέχονται ἐν τῇ Συνόψει αἱ ἀκόλουθοι: Διὰ τὸ πρῶτον συλλογιστικὸν σχῆμα γράμματα (ΑΑΑ), ἔγραψε (ΕΑΕ), γραφίδι (ΑΙΙ), τεχνικὸς (ΕΙΟ). Διὰ τὸ δεύτερον, ἔγραψε, κάτεχε, μέτριον, ἄχολον. Διὰ τὸ τρίτον, ἅπασι, σθεναρός, ἰσάκις, ἀσπίδι, ὁμαλός, φέριστος. Διὰ τὸ τέταρτον, ἅπασι, πάρεχε, ἰσάκις, ἔπαθλον, σέλινον. Εἰς δήλωσιν δὲ τῶν πέντε συλλογιστικῶν τρόπων τοῦ Θεοφράστου χρησιμοποιοῦνται αἱ λέξεις γράμμασιν, ἔταξε, χάρισι, παρθένος, ἱερόν. Ἡ ἐν λόγῳ «Σύνοψις» ἐδημοσιεύθη ὑπὸ τοῦ Ehinger, ἐκ χειρογράφου τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Ἀουξμπουργκ τῆς 14ης ἢ 25ης ἑκατονταετηρίδος, μεταφερθέντος ἔπειτα ἐν Μονάχῳ καὶ ταξιθετηθέντος ὑπ' ἀριθμ. 548. Εἰς τὸ χειρόγραφον τοῦτο ῥητῶς ἀνεγράφετο ὅτι τὸ ἔργον ἀνήκει εἰς τὸν Μιχαὴλ Ψελλόν, τὰ γράμματα ὅμως τῆς ἐπιγραφῆς ἔχουν γραφῆ μεταγενεστέρως ἐν συγκρίσει μὲ τὸ κείμενον. Ἀλλ' ἡ αὐτὴ συγγραφὴ φέρεται εἰς χειρόγραφα ἐναποκείμενα ἐν Μιλάνῳ, Ὀξφόρδῃ, Βιέννῃ καὶ Φλωρεντίᾳ, ὡς προερχομένη ἐκ μεταφράσεως τοῦ λατινικοῦ ἔργου «Summulae logicales», τοῦ γραφέντος ὑπὸ τοῦ Πέτρου τοῦ Ἰσπανοῦ (Petrus Hispanus), κατὰ τὸν 13ον αἰῶνα. Ὡς μεταφραστὴς δὲ εἰς τὰ ἐν λόγῳ χειρόγραφα, ἐκτὸς τοῦ ἐν Μονάχῳ κώδικος, φέρεται ὁ Πατριάρχης Γεώργιος Γεννάδιος. Οὕτω εἰς ἓν ἐκ τῶν χειρογράφων ὁ τίτλος ἔχει ὡς ἑξῆς: «Πέτρου τοῦ Ἰσπανοῦ Λογικὴ συνοπτική, μεθερμηνευθεῖσα εἰς τὴν Ἑλλάδα φωνὴν παρὰ τοῦ σοφοῦ Γεωργίου τοῦ Σχολαρίου ἐν Βυζαντίῳ». Ἐγεννήθη συνεπῶς τὸ ζήτημα ἂν πράγματι ἐγράφη ἀπὸ τὸν Ψελλὸν ἡ «Σύνοψις» καὶ μετεφράσθη ἀπὸ τὸν Πέτρον τὸν Ἰσπανὸν ἢ ἀντιθέτως μετεφράσθη ἐκ τοῦ λατινικοῦ εἰς τὸ ἑλληνικὸν ὑπὸ τοῦ Γενναδίου. Ὁ Prantl, ὅστις ἔγραψε τὴν Ἱστορίαν τῆς Λογικῆς καὶ τυγχάνει αὐθεντία εἰς τὰ τοιαῦτα ζητήματα, ὑπεστήριξεν ὅτι ὁ Πέτρος Ἰσπανὸς ἔχει μεταφράσει ἐκ τοῦ ἑλληνικοῦ πρωτότυπου. Τὴν γνώμην ταύτην τοῦ Πράντλ κατεπολέμησε ὁ Val. Rose καὶ ὁ Charles Thurot. Ἐστηρίχθησαν ἐπὶ τοῦ γεγονότος ὅτι εἰς ἕνα μόνον κώδικα γίνεται μνεία τοῦ Ψελλοῦ ὡς συγγραφέως. Ἐκτὸς τούτου ὡς ἐνδεικτικὸν τῆς λατινικῆς καταγωγῆς τοῦ βιβλίου θεωροῦν τὸ ὅτι ὡς παραδείγματα ἐν αὐτῷ χρησιμοποιοῦνται τὰ λατινικὰ ὀνόματα Κάτων καὶ Κικέρων. Ἐπίσης ἐνισχυτικὸν τῶν ἀπόψεων των θεωροῦν ὅτι κατὰ τὴν ἔκθεσιν τῶν «Τοπικῶν» ἀκολουθεῖ ἡ Σύνοψις τὸν Λατῖνον Βοήθιον, ἀναφέρεται δὲ καὶ εἰς τὸν Λατῖνον γραμματικὸν Πρισκιανόν. Πρὸς τούτοις μετὰ τὸ 24ον κεφάλαιον τοῦ πέμπτου βιβλίου γίνεται λόγος περὶ τῆς σημασίας (significatio) καὶ τῆς ὑποθέσεως (suppositio). Ταῦτα ὅμως τὰ προβλήματα οἱ Λατῖνοι λογικευόμενοι τὰ χαρακτηρίζουν ὡς νέαν λογικήν, ἐν ἀντιθέσει μὲ τὴν παλαιάν. Παρατηροῦν δὲ ὅτι ἡ χωριστὴ περὶ λογικῆς ἄνευ ἀναφορᾶς εἰς τὴν γραμματικὴν πραγματεία εἶναι κάτι τὸ ὁποῖον ἐπιχωριάζει εἰς τὴν Δύσιν καὶ ὄχι εἰς τὴν Ἀνατολήν. Κατὰ τὸ 1896 ὁ Γερμανὸς Ρ. Στάππερ, ἐπανῆλθεν ἐπὶ τοῦ ζητήματος καὶ ὑπεστήριξεν ὅτι δὲν πρόκειται περὶ μεταφράσεως ἐκ τοῦ ἑλληνικοῦ. Ὁ Ζερβὸς εἰς πραγματείαν του ἐκδοθεῖσαν ἑλληνιστὶ ἐν Παρισίοις κατὰ τὸ 1920 ἔκαμε λόγον περὶ τοῦ ἰδίου προβλήματος, προσθέσας ἰδίας παρατηρήσεις. Παραθέτει χωρίον ἐκ Σχολίων γραφέντων εἰς ἀριστοτελικὸν σύγγραμμα ὑπὸ τοῦ Ψελλοῦ, εἰς τὸ ὁποῖον οὗτος λέγει: «Καὶ πρῶτα μέν σοι φοιτητῶν, ἄριστε, τὴν τοῦ ὀργάνου ὅ,τι ὅλον ὡς ἐνὸν ἡμῖν, συντόμῳ παραφράσει διηυκρινήσαμεν». Προσθέτει δὲ ὁ Ζερβὸς ὅτι ὄχι μόνον ὁ Ψελλός, ἀλλὰ καὶ ἄλλοι νομομαθεῖς τῆς Κωνσταντινουπόλεως, λόγῳ τῆς ἀσχολίας των μὲ τὸ ρωμαϊκὸν δίκαιον, χρησιμοποιοῦν ὡς παραδείγματα τὰ ὀνόματα Κάτων καὶ Κικέρων. Πάντως τὸ ὅλον ζήτημα εἶναι λίαν περίπλοκον καὶ δύναται νὰ διευκρινηθῇ μόνον, κατόπιν ἐπισταμένης ἐρεύνης καὶ ἀντιβολῆς. Δὲν ἀποκλείεται ἔρευνα εἰς βιβλιοθήκας νὰ ἐπιχύση φῶς καὶ ἐπὶ τοῦ ἐν λόγῳ προβλήματος.

Ὁ Ψελλὸς ὑπῆρξε πνεῦμα εὐρυμαθέστατον καὶ πολυμερέστατον. Ἔγραψε πολλὰ φιλοσοφικὰ συγγράμματα ἀναφερόμενα εἰς λογικά, μεταφυσικά, ἱστορικοφιλοσοφικὰ θέματα. Ἀναφέρονται μεταξὺ τῶν συγγραφῶν του αἱ ἀκόλουθοι: «Ἐπίλυσις εἰς τοὺς ἓξ, τῆς φιλοσοφίας τρόπους», «Σύνοψις τῶν πέντε φωνῶν καὶ τῶν δέκα κατηγοριῶν τῆς φιλοσοφίας», «Παράφρασις εἰς τὸ περὶ ἑρμηνείας», «Εἰς τὴν ψυχολογίαν τοῦ Πλάτωνος», «Ἐξήγησις τῆς ἐν τῷ «Τιμαίῳ» τοῦ Πλάτωνος μαθηματικῆς περὶ τῆς ψυχῆς ὑπάρξεως καὶ γενέσεως», «Δόξαι περὶ ψυχῆς», «Περὶ τῶν ἰδεῶν, ἃς ὁ Πλάτων λέγει», «Ὅτι τὰ κινήματα τῆς ψυχῆς ἐοίκασι ταῖς τῶν οὐρανίων κινήσεσι». Ἔγραψε προσέτι καὶ ἐκθέσεις ἀναφερομένας εἰς τὰ «Χαλδαϊκὰ λόγια», εἰς τὰ «Δόγματα τῶν Ἀσσυρίων», καὶ «Εἰς τὸν Ἑρμοῦ τοῦ Τρισμεγίστου Ποιμάνδρην». Ἀρέσκεται εἰς τὰς ἀλληγορικὰς ἑρμηνείας μυθικῶν διηγήσεων καὶ γράφει συγγράμματα διὰ νὰ τὰς ἐξηγήσῃ. Εἶναι φανερὸν ὅτι εἰς τὸ σημεῖον ταῦτα

ἀκολουθεῖ τοὺς Στωϊκούς. Ἀσχολεῖται μὲ τὴν πυθαγορικὴν καὶ νεοπλατωνικὴν ἀριθμολογίαν καὶ τρέφει μεγάλην ἐκτίμησιν διὰ τὸν Ἰάμβλιχον. Διὰ μέσου τῶν νεοπλατωνικῶν βλέπει καὶ τὰς ἰδέας τοῦ Πλάτωνος ὡς ἀρχέτυπα ὑφιστάμενα ἐντὸς τῆς θείας νοήσεως, συμφώνως πρὸς τὰ ὁποῖα ὁ Θεὸς δημιουργεῖ τὰ ὄντα. Δὲν εἶναι ὅμως σταθερῶς προσκεκολλημένος εἰς τὴν ἀντίληψιν αὐτήν, διότι ὑπάρχουν χωρία εἰς τὰ ἔργα του, εἰς τὰ ὁποῖα πλησιάζει πρὸς τὴν ὀνοματοκρατίαν, ταυτίζων τὰς ἰδέας πρὸς τὰς ἐννοίας. Ἐν τῇ ἐξελίξει τῆς μακρᾶς διδακτικῆς καὶ συγγραφικῆς του δράσεως συνέβαινε νὰ ἀλλάσσῃ ἀπόψεις. Τὸ πρόβλημα μιᾶς γενικῆς θεωρήσεως τῶν ἀντιλήψεών του θὰ ἦτο νὰ κατατάξῃ χρονολογικῶς τὰς συγγραφάς του καὶ νὰ ἀναζητήσῃ τὴν συνέχειαν. Ἠσχολήθη καὶ μὲ προβλήματα τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν. Ὑπάρχει ἐκδεδομένη συντομωτάτη πραγματεία του «Πρὸς βασιλέα καὶ κύριον Μιχαὴλ τὸν Δούκα. Ἐπιλύσεις σύντομοι φυσικῶν ζητημάτων». Τὰ εἰς αὐτὴν περιεχόμενα μερικώτερα κεφάλαια εἶναι «Περὶ τοῦ εἶναι τὴν γῆν σφαιροειδῆ», «Περὶ τοῦ μεγέθους τῆς γῆς», «Περὶ τῶν μεταξὺ τῆς γῆς καὶ τοῦ οὐρανοῦ στοιχείων καὶ τῶν περὶ ταῦτα παθῶν». Δὲ ἐπιλύει τὰ προβλήματα θεωρητικῶς, ἀλλὰ προσέχει καὶ εἰς τὴν φυσικὴν παρατήρησιν. Οὕτω συγκρίνων τὴν δρασιν πρὸς τὴν ἀκοὴν γράφει: «Ἡ ὄψις πρώτη τῶν αἰσθήσεων οὖσα, ἀχρόνως ὁρᾷ τὸ ὁρατόν, ἡ δὲ ἀκοὴ διὰ χρόνον αἰσθάνεται τοῦ ἀκουστοῦ. Καὶ διὰ τοῦτο πρῶτον ὁρῶμεν τὸ τῆς ἀστραπῆς φῶς, εἶτα ἀκούομεν τῆς βροντῆς». Ἔγραψε καὶ περὶ τῶν μυστηριωδῶν δυνάμεων τῶν λίθων: «Περὶ λίθων δυνάμεως». Εἰς τὸ ἔργον του «Διδασκαλία παντοδαπή», πραγματεύεται περὶ ζητημάτων φιλοσοφικῶν, ἠθικῶν, ψυχολογικῶν καὶ βιολογικῶν. Τὸ κακὸν εἶναι δι' αὐτὸν «στέρησις τοῦ ἀγαθοῦ». Ἠσχολήθη προσέτι καὶ μὲ τὸ δίκαιον καὶ τὴν χρονογραφίαν. Ἡ φήμη τοῦ Ψελλοῦ εἶχε διαβῆ τὰ σύνορα τῆς Ἑλληνικῆς Αὐτοκρατορίας καὶ διεδόθη εἰς τὴν Λατινικὴν Δύσιν, εἰς τὴν Βαβυλωνίαν, Περσίαν καὶ Αἴγυπτον. Ἐπέδρασε δὲ ἐπὶ τῆς περαιτέρω ἐξελίξεως τῶν ἰδεῶν, διότι ἐγένετο φορεὺς τῶν νεοπλατωνικῶν τάσεων.

Ὁ Ψελλὸς χαρακτηρίζεται ὑπό τινων ἱστορικῶν ὡς ὀπαδὸς τοῦ Νεοπλατωνικοῦ μυστικισμοῦ. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι παραδέχεται τὴν ὕπαρξιν δαιμόνων καὶ ψυχικῶν καταστάσεων, αἵτινες δημιουργοῦνται εἰς τοὺς ἀνθρώπους ἐκ δαιμονικῆς ἐπηρείας. Εἰς ἓν χωρίον τῆς πρὸς τὸν Ξιφιλῖνον ἀπολογητικῆς του ἐπιστολῆς, κάμνει λόγον περὶ τῆς μυστικιστικῆς καταστάσεως τῆς ἑλλάμψεως, ἐπιτυγχανομένης διὰ τοῦ μετριασμοῦ τῶν παθῶν τῆς ψυχῆς καὶ τῆς καθάρσεως: «Ἁρπάζεται δὲ τοῦτο τὸ γένος, οὐχ ὅταν ταῖς σκοπιαῖς προσβάλωμεν καὶ ταῖς νάπεσιν, ἀλλ' ὅταν ἐκ μετριοπαθείας καὶ τῶν καθάρσεων, δευτέρα γὰρ αὕτη καὶ νεωτέρα ζωή, ἐπὶ τὸν θεωρητικὸν προβιβασθῶμεν σκοπόν, ἢ μᾶλλον ὑπὲρ νοῦν γεγονότες, ἐπὶ τὴν ὑπερτέραν ἀναχθῶμεν ἀψῖδα, φημὶ δὴ τῆς ἑλλάμψεως· αὕτη δὲ ὅρος ἐστὶ καὶ γνόφος, καὶ σιγὴ ἄντικρυς μετὰ τὴν πολλὴν κίνησιν καὶ κατάπαυσις πάσης νοήσεως· ἐκεῖσε γὰρ γεγονότες ὁρῶμεν οὐχὶ νοοῦμεν, ἢ μᾶλλον οὐ νοοῦμεν ὅτι νοοῦμεν· καταβασις γάρ τοῦτο γνώσεως καὶ μερικῆς οὐσίας ἀντίληψις· ὁ γὰρ εἰδὼς ὅτι οἶδε, δυσὶ μερίζεται γνώσεσι, ὁ δὲ μερισμὸς ἀποστροφή τίς ἐστι τοῦ κρείτονος καὶ ὑπόβασις». (Αὐτὸ δὲ τὸ εἶδος τῆς ἀνυψώσεως εἰς τὸν νοητὸν κόσμον πραγματοποιεῖται οὐχὶ ὅταν κατοικήσωμεν εἰς τὰς κορυφὰς τῶν ὀρέων καὶ εἰς τὰ φαράγγια, ἀλλ' ὅταν ἐκ τοῦ μετριασμοῦ τῶν παθῶν καὶ τῆς ἀποκαθάρσεως τῆς ψυχῆς—πρᾶγμα τὸ ὁποῖον εἶναι δευτέρα καὶ νεωτέρα ζωή—προχωρήσωμεν εἰς τὸν νοητὸν σκοπόν, ἢ μᾶλλον ἀφοῦ ὑψωθῶμεν ὑπὲρ τὸν νοῦν, φθάσωμεν εἰς τὴν ὑπεράνω αὐτοῦ κειμένην ἀψῖδα, ἐννοῶ τὴν ἀψῖδα τῆς ἑλλάμψεως. Αὕτη δὲ ἡ βαθμὶς εἶναι τὸ ὅρος καὶ ἡ σκοτεινὴ περιοχὴ καὶ ἡ ἀπόλυτος σιωπή, ἥτις ἔρχεται ἔπειτα ἀπὸ τὴν ὑπερβολικὴν κίνησιν καὶ σταμάτημα πάσης νοήσεως. Διότι ὅταν φθάσωμεν εἰς ἐκείνην τὴν περιοχὴν δὲν νοοῦμεν, ἀλλὰ βλέπομεν, ἢ μᾶλλον δὲν νοοῦμεν ὅ,τι νοοῦμεν. Διότι τὸ νὰ νοοῦμεν ὅ,τι νοοῦμεν εἶναι ὑποβιβασμὸς τῆς γνώσεως καὶ ἀντίληψις ἀναφερομένη εἰς τὴν κατανόησιν μιᾶς μερικῶς νοουμένης οὐσίας. Διότι ἐκεῖνος, ὅστις γνωρίζει ὅτι γνωρίζει, διαμοιράζεται εἰς δύο γνώσεις, τὸ δὲ νὰ διαμοιράζεται κανεὶς ἰσοδυναμεῖ μὲ τὸ νὰ ἀπομακρύνεται ἀπὸ τὸ ποιοτικῶς ἀνώτερον καὶ εἶναι ὑποβιβασμός).

Ὀπίσω ἀπὸ ὅσα λέγει ὁ Ψελλὸς δυνάμεθα νὰ διΐδωμεν πολεμικὴν ἐναντίον τῶν ἡσυχαστικῶν θεωριῶν, αἵτινες ἰσχυρίζοντο ὅτι κατὰ τὴν ἔκστασιν ὁ ἐκστασιαζόμενος διατηρῶν τὴν συνείδησίν του βλέπει τὸ θεῖον φῶς. Ὁ Ψελλὸς τονίζει ὅτι ὑπὲρ τὸν νοῦν ἀνύψωσις ἀφανίζει οἱονδήποτε ἴχνος ἀτομικῆς συνειδήσεως. Ἀκολουθεῖ ἄρα τὴν ἀντίληψιν τῶν Νεοπλατωνικῶν. Ἀπομακρύνεται ὅμως ἀπὸ τοὺς Νεοπλατωνικοὺς διότι νομίζει ὅτι ἡ τοιαύτη μέχρι τοῦ Θεοῦ ἀνύψωσις πραγματοποιεῖται διὰ τῆς προσευχῆς καὶ διὰ τοῦ Χριστοῦ. Περὶ τούτου ὑπάρχει ρητὴ μαρτυρία εἰς τὴν πρὸς τὸν Ξιφιλῖνον ἐπιστολήν: «Οὐ μήν, εἰ καθαρῶς εἰμι τοῦ Χριστοῦ, τοὺς σοφωτέρους τῶν λόγων ἀρνήσομαι, καὶ τὴν γνῶσιν τῶν ὄντων, ὅσα τε νοητὰ καὶ ὅσα αἰσθητὰ πέφυκεν ἀποδύσομαι. Ἀλλ' ἐντεύξομαι μὲν Θεῷ δι' εὐχῆς ὁπόσα δυνήσομαι καὶ ἁρπασθήσομαι, εἴ γε δοθείη μοι, καταβὰς δὲ ἐκεῖθεν, διὰ τὸ τῆς φύσεως πολυκίνητον ἐπὶ τοὺς λειμῶνας βαδιοῦμαι τῶν λόγων... καὶ συλλογιοῦμαι καὶ φυσικοῖς ὁμιλήσω δόγμασι, καὶ τοὺς λόγους τῶν γεγονότων ζητήσω, καὶ τὸν νοῦν πολυπραγμονήσω καὶ τὸ ἐπέκεινα τούτου». (Ἀλλ' ὅμως, ὅσον καὶ ἂν ἀνήκω γνησίως εἰς τὸν Χριστόν, δὲν ἔπεται ἐκ τούτου ὅτι θὰ παραιτηθῶ πάσης γνώσεως ἀναφερομένης εἰς τὰ ὄντα ὅσα ἐπλάσθησαν νοητὰ καὶ αἰσθητά. Ἀλλὰ θὰ προσπαθήσω νὰ πλησιάσω τὸν Θεὸν διὰ τῆς προσευχῆς ἐφ' ὅσον μοῦ εἶναι δυνατόν, καὶ νὰ ἀνυψωθῶ ἐν ἐκστατικῇ καταστάσει μέχρις αὐτοῦ, ἐὰν μοῦ δοθῇ τὸ δῶρημα αὐτό, ἀφοῦ δὲ καταβῶ ἀπὸ ἐκεῖ, ἕνεκα τῆς φύσεως τῆς ὁποίας τὸ γνώρισμα εἶναι ἡ διαρκὴς κίνησις, θὰ βαδίσω εἰς τοὺς λειμῶνας τῶν λόγων... καὶ θὰ κάμω ἔρευναν διὰ συλλογισμῶν, καὶ θὰ ἀσχοληθῶ μὲ δοξασίας σχετικὰς μὲ τὴν φυσικὴν πραγματικότητα, καὶ θὰ ἀναζητήσω τοὺς λόγους τῶν γιγνομένων, καὶ θὰ ἐρευνήσω τὸν νοῦν καθὼς καὶ δι' ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἵσταται πέραν αὐτοῦ). Ἐκ τῆς ἑρμηνευθείσης περικοπῆς συνάγεται ὅτι ὁ Ψελλὸς χωρίζει τὸ θρησκευτικὸν βίωμα ἀπὸ τὴν φιλοσοφικὴν ἔρευναν. Ἡ θρησκευτικὴ σχέσις μὲ τὸν Θεὸν εἶναι ἀποτέλεσμα θείου δωρήματος καὶ δὲν μᾶς εἶναι ἐμπόδιον διὰ τὴν ἔρευναν. Εἰς τὴν σφαῖραν, ἡ ὁποία κεῖται κατωτέρω τῆς περιοχῆς τῶν θρησκευτικῶν γεγονότων εἶναι δυνατὴ ἡ διὰ τῶν συλλογισμῶν ἔρευνα. Ὡς πρὸς τοῦτο ἀκολουθεῖ ὁ Ψελλὸς τὸν Πλάτωνα, ὅστις εἰς τὴν ἑβδόμην ἐπιστολὴν ἔγραψεν ὅτι ἡ ἑνόρασις τοῦ ἀγαθοῦ προϋποθέτει ἄλλο εἶδος ἀναστροφῆς. Οὕτω καὶ ὁ Ψελλὸς κάμνει ἀδιστάκτως χρῆσιν τοῦ συλλογισμοῦ. Ἕνεκα τούτου ὁ Ξιφιλῖνος τὸν ἐχαρακτήρισεν ὡς ὀπαδὸν τοῦ Στωϊκοῦ Χρυσίππου, ὅστις τὰ πάντα ἠρμήνευεν ὀρθολογιστικῶς. Ὅθεν δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν ὅτι ὡς πρὸς φιλοσοφικὴν ἔρευναν ὁ Ψελλὸς τυγχάνει ἄνευ ἐπιφυλάξεως ὀπαδὸς τοῦ ὀρθολογισμοῦ.

Ἰωάννης ὁ Ξιφιλῖνος (1010—1075)

Συγχρόνως μὲ τὸν Ψελλὸν δρᾷ κατὰ τὸν ἐνδέκατον αἰῶνα καὶ ὁ Ἰωάννης Ξιφιλῖνος, ὅστις ἐκκινήσας ὡς μοναχὸς ἀνῆλθεν εἰς τὰ ὕψιστα ἀξιώματα γενόμενος «Νομοφύλαξ», ἤτοι πρύτανις τῆς Νομικῆς σχολῆς καὶ πατριάρχης. Ἐγεννήθη ἐν Τραπεζοῦντι καὶ ἀπεστάλη ὑπὸ τῆς χήρας μητρός του εἰς Κωνσταντινούπολιν δι' εὐρυτέρας σπουδάς, ἐκεῖ δὲ ὑπῆρξε μαθητὴς τοῦ Ἰωάννου τοῦ Μαυρόποδος καὶ τοῦ Νικήτα τοῦ Βυζαντίου. Ἠσχολήθη κυρίως εἰς τὴν σπουδὴν τῆς νομικῆς ἐπιστήμης καὶ μετῆλθε κατ' ἀρχὰς τὸ ἐπάγγελμα τοῦ δικηγόρου. Ὁ φίλος του Μιχαὴλ Ψελλὸς τὸν συνέστησεν εἰς τὸν αὐτοκράτορα Κωνσταντῖνον τὸν Μονομάχον κατὰ τὸ 1043, ὅστις τὸν ἐτίμησε δι' ἀπονομῆς ἀξιωμάτων. Ὅταν δὲ ἱδρύθη ἡ Νομικὴ Σχολὴ διωρίσθη ὁ Ξιφιλῖνος «νομοφύλαξ». Ἀναλαβὼν τὸ ἀξίωμα τοῦτο ἀνέπτυξεν ἀρίστην δρᾶσιν. Μετερρύθμισε τὴν διδακτικὴν μέθοδον εἰσαγαγὼν τὴν ἱστορικὴν διὰ παραδειγμάτων ἑρμηνείαν τῶν νόμων. Ἀπέδιδε δὲ μεγάλην σημασίαν εἰς τὴν ἀπὸ φιλοσοφικῆς ἀπόψεως κατανόησιν τοῦ βαθυτέρου πνεύματος τῶν νόμων. (Βλέπε ἀρίστην πραγματείαν Κ. Μπόνη, «Ἰωάννης ὁ Ξιφιλῖνος», Ἀθῆναι 1937). Μετὰ περιπετειῶν εἰς τὴν δυσμένειαν τοῦ αὐτοκράτορος ἀπεμακρύνθη τοῦ ἀξιώματός του, καὶ ἀπῆλθε διὰ νὰ μονάσῃ κατὰ τὸ 1054 εἰς τὰς ἐν Ὀλύμπῳ τῆς Μυσίας μονάς, ὅπου τὸν ἠκολούθησε καὶ ὁ Μιχαὴλ ὁ Ψελλός. Ἐκεῖ ἔμεινεν ἐπὶ 9 ἔτη καὶ κατὰ τὸ 1063 ἐπὶ αὐτοκράτορος Κωνσταντίνου 10ου τοῦ Δούκα (1059—1067) διὰ τῶν ἐνεργειῶν τοῦ Ψελλοῦ, ὅστις εἶχε προηγουμένως ἐπιστρέψει εἰς τὴν πρωτεύουσαν, ἐγένετο πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως. Καίτοι ἀφιέρωσε τὸ μεγαλύτερον μέρος τῆς δραστηριότητός του εἰς τὴν νομικὴν ἐπιστήμην, ἠσχολήθη καὶ μὲ τὴν φιλοσοφίαν. Ὅπως μανθάνομεν ἀπὸ τὸν ἐπιτάφιον λόγον τὸν ὁποῖον ἔγραψε πρὸς τιμήν του ὁ Ψελλός, εἶχε ἀσχοληθῆ ὁ Ξιφιλῖνος μὲ τὰ ἀκόλουθα φιλοσοφικὰ προβλήματα: «Περὶ γενέσεως καὶ φθορᾶς», «Περὶ τροφῆς», «Περὶ ἀνθρώπου φύσεως», «Περὶ ζώων», «Ἐπίγραμμα τῶν μετεώρων». Ἀλλὰ πάντα τὰ φιλοσοφικὰ του συγγράμματα ἀπωλέσθησαν. Περὶ τῶν ἀντιλήψεών του μᾶς διαφωτίζει ἡ ἐπιστολὴ τὴν ὁποίαν ἀπηύθυνε πρὸς αὐτὸν ὁ Ψελλὸς κατόπιν τῆς μεταξύ των ἐξ ἀφορμῆς φιλοσοφικῶν διαφωνιῶν ἀναφυείσης ἔριδος. Ἐκ ταύτης συνάγεται ὅτι ὁ Ξιφιλῖνος εἶχε κατηγορήσει τὸν Ψελλὸν ὡς προτιμῶντα ἀντὶ τῶν χριστιανικῶν δογμάτων τὰς δοξασίας τοῦ Πλάτωνος, τοῦ Χρυσίππου καὶ τῆς Νέας Ἀκαδημίας. Ἀντικρούων τὴν κατηγορίαν ταύτην ὁ Ψελλὸς ἐρωτᾷ: «Χρυσίππῳ δὲ ἢ τῇ νέᾳ ἀκαδημίᾳ πότε με προστεθειμένον ἑώρακας;» (Πότε μὲ εἶδες νὰ εἶμαι ὀπαδὸς τοῦ Χρυσίππου καὶ τῆς Νέας Ἀκαδημίας;). Ὁ Ξιφιλῖνος θὰ εἶχεν ἀκόμη κατακρίνει τὴν προσπάθειαν τοῦ Ψελλοῦ νὰ ὑψωθῇ διὰ τῆς φυσικῆς θεωρίας εἰς τὴν «ἕλλαμψιν». Πρὸς ἀντίκρουσιν δὲ τῆς κατηγορίας ταύτης ὁ Ψελλὸς ἐπικαλεῖται τὸν Μάξιμον λέγων ὅτι οὗτος: «τὴν φυσικὴν θεωρ᾽αν... δευτέραν μετὰ τὴν πρᾶξιν τίθησιν ἀρετήν». Πιστεύει δὲ ὅτι διὰ τῆς γνώσεως τῶν ὄντων ἐπέρχεται ἀποκάθαρσις τοῦ νοῦ ἀπὸ τῆς ὕλης. Ὁ Ξιφιλῖνος φαίνεται φρονῶν ὅτι διὰ συλλογισμῶν καὶ διὰ τῆς ἀλληγορικῆς ἑρμηνείας δὲν δύναται ἡ ψυχὴ νὰ ὑψωθῇ μέχρι τοῦ Θεοῦ. Βλέπει εἰς τὸν Ψελλὸν τὴν ἐπικράτησιν ὀρθολογιστικῶν τάσεων, καὶ τὸν καταστάσει μαζὶ μὲ τοὺς Στωϊκούς, οἵτινες ἦσαν ὀπαδοὶ τοῦ ἀπολύτου ὀρθολογισμοῦ. Ἐκ τούτων συνάγεται ὅτι παρὰ τῷ Ξιφιλίνῳ πρέπει νὰ δεχθῶμεν τὴν ἐπικράτησιν ὡς πρὸς τὰ θεολογικὰ προβλήματα ἀνορθολογιστικῶν μυστικιστικῶν τάσεων. Τοῦτο ἐπιβεβαιοῦται καὶ ἐκ χωρίου τῆς πρὸς αὐτὸν ἐπιστολῆς τοῦ Ψελλοῦ, ὅστις ἀναφέρει τὸν Μάξιμον ὡς «κοινὸν» καὶ τῶν δύο. Διατείνεται δὲ αὐτὸς ὁ ἴδιος ὅτι ἵσταται περισσότερον πλησίον πρὸς τὸν Μάξιμον, ἐπειδὴ εἶναι φιλόσοφος: «Τὴν δὲ γε φυσικὴν θεωρίαν καὶ ὁ κοινὸς Μάξιμος, ἢ μᾶλλον ἐμός, φιλόσοφος γὰρ δευτέραν μετὰ τὴν πρᾶξιν τίθησιν ἀρετήν, τὴν μαθηματικὴν οὐσίαν μὴ προσποιούμενος.... ὁρᾷς, οἷον τὸ ἄγαν καὶ ὑπὲρ τὸν λόγον, καὶ τὸ μὴ ἑαυτοὺς εἰδέναι, ὅπερ ἐστὶ τὸ μὴ ἐπεστράφθαι καὶ συλλογίζεσθαι, ἀλλ' ἀσυλλογίστως καὶ χωρὶς λεπτύνσεως τεχνικῆς τοὺς ὄχθους κατατείνειν τῶν ὑποθέσεων» (Τὴν φυσικὴν θεωρίαν τὴν τοποθετεῖ ὁ κοινὸς καὶ διὰ τοὺς δύο μας Μάξιμος, ἢ μᾶλλον ἰδικός μου, ἐπειδὴ εἶναι φιλόσοφος, ὡς δευτέραν μετὰ τὴν πρακτικὴν ἀσκητικὴν ἀρετήν, μὴ δεχόμενος τὸ περιεχόμενον τῆς μαθηματικῆς ἐπιστήμης ὡς ὑπαρκτόν... Βλέπεις τὸ εἶναι ἢ ἄνευ μέτρου ὑπερβαίνουσα τὸν λόγον ὑπερβολή, καὶ τὸ νὰ μὴ γνωρίζωμεν τὸν ἑαυτόν μας. τὸ ὁποῖον ἰσοδυναμεῖ μὲ τὸ νὰ μὴ στρέφωμεν τὴν σκέψιν μας πρὸς τὸν ἑαυτόν μας καὶ νὰ κάμνωμεν συλλογισμούς, ἀλλὰ χωρὶς

νὰ χρησιμοποιοῦμεν συλλογισμοὺς καὶ χωρὶς τεχνικὴν λεπτότητα να ἐκτε.νωμεν εἰς μέγα μηκος τὰς (κρημνώδεις) οχθας τῶν ὑποθέσεων;) Φαίνεται ὅτι ὁ Ξιφιλῖνος συνηθισμένος εἰς τὴν νομικὴν ἐμπράγματον ἀπόδειξιν προκειμένου περὶ τῶν ὑπερβαινόντων τὴν ἐμπειρίαν θεολογικῶν ζητημάτων δὲν ἦτο πρόθυμος νὰ δεχθῇ συλλογιστικὰς ἀποδείξεις, δεχόμενος μόνον πραγματικὰ γεγονότα καὶ μαρτυρίας ὅπως ἡ τοῦ Στεφάνου καὶ τοῦ Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου. Ἐκ τῆς ἀνωτέρω περικοπῆς συνάγεται ἐπίσης ὅτι ὁ Ψελλὸς συνεταύτιζε τὴν συλλογιστικὴν σκέψιν μὲ το σωκρατικὸν γνῶθι σαύτόν, τοῦτο δὲ εἶχε δώσει εἰς τὸν Ξιφιλῖνον ἀφορμὴν νὰ τὸν χαρακτηρίσῃ ὡς ὀπαδὸν τῆς νέας Ἀκαδημίας. Ὁ Ψελλὸς εἰς τὴν ρηθεῖσαν ἐπιστολήν του χαρακτηρίζει ὡς ἀντίφασιν τὸ ὅτι ὁ Ξιφιλῖνος ἀπεδέχθη καὶ αὐτὸ τὸ εἶδος τῆς ἀποδειξεως: «Καὶ ὁ τοὺς συλλογισμοὺς βάλλων, ἐπὶ τὴν διὰ μαρτύρων ἦλθες ἀπόδειξιν, ἔνθεν μὲν προβεβλημένος τὸν Στέφανον, ἐκεῖθεν δὲ τὸν Γρηγόριον, ὡς ἐν τούτοις μονοις ἱσταμένης τῆς ἀποδειξεως» (Καὶ σύ, ὅστις κτυπᾷς τοὺς συλλογισμοὺς ἔφθασες νὰ δεχθῇς τὴν διὰ μαρτύρων ἀπόδειξιν ἀπὸ τὸ ἓν μέρος ἐπικαλούμενος τὸν Στέφανον, ἀπὸ τὸ ἄλλο δὲ μέρος τὸν Γρηγόριον, ἐπειδὴ ἔχεις τὴν ἀντίληψιν ὅτι ἐκ τούτων μόνων ἐξαρτᾶται ἡ ἀπόδειξις). Ἐκ τῶν ὑπὸ τοῦ Ψελλοῦ λεγομένων φαίνεται ὅτι ἡ διαφωνία τῶν δύο τούτων ἀνδρῶν ἀνεφέρετο εἰς τὸ κῦρος τῆς συλλογιστικῆς μεθόδου προκειμένου περὶ πραγμάτων κειμένων ἐκτὸς τοῦ κύκλου τῆς ἐμπειρίας. Ὁ Ξιφιλῖνος φαίνεται μὴ ἀναγνωρίζων τὸ κῦρος αὐτοῦ προκειμένου περὶ τῶν πρώτων ἀρχῶν «τῶν ἀσυλλογίστων». Ὁ Ψελλὸς δέχεται ὅτι ἐκτείνεται τὸ κῦρος τῆς συλλογιστικῆς ἀποδείξεως καὶ εἰς τὰ νοητά. Εἶναι φανερὸν ὅτι εἶχε τεθῇ ὑπὸ συζήτησιν σπουδαιότατον γνωσιολογικὸν πρόβλημα.

ΙΩΑΝΝΗΣ Ο ΙΤΑΛΟΣ. Ὁ διαπρεπέστερος ἐκ τῶν μαθητῶν τοῦ Ψελλοῦ ὑπῆρξεν ὁ Ἰωάννης ὁ Ἰταλός, γεννηθεὶς ἐν Καλαβρίᾳ ἢ Σικελίᾳ περὶ τὸ 1025. Κατ' ἀρχὰς ἐπεδόθη εἰς τὸ Κωνσταντινούπολιν δι' εὐρυτέρας σπουδὰς κατὰ τὸ 1055. Ἦτο στρατιωτικὸν στάδιον, τὸ ὁποῖον κατόπιν ἐγκαταλιπὼν ἦλθεν εἰς χαρακτῆρος ἀλαζονικοῦ, εἶχε μέγαν ἐγωϊσμόν, ὑπεστήριζε δὲ μετ' ἐπιμονῆς τὰς ἀντιλήψεις του. Ἦτο πνεῦμα ὀρθολογιστικόν, ἐπιζητοῦν νὰ συνάγῃ κατὰ λογικὴν ἀναγκαιότητα τὰς ἐσχάτας συνεπείας ἐκ μιᾶς ἀρχικῶς τεθείσης ἀρχῆς. Διὰ τοῦτο ὑπῆρξε ἀνεπιφύλακτος συνεχιστὴς τῶν ὀρθολογιστικῶν τάσεων τὰς ὁποίας εἰσηγήθη ὁ διδάσκαλός του. Δὲν εἶναι ἀπίθανον ἡ ἀκαμψία τῆς λογικῆς του σκέψεως νὰ ἔχῃ τὴν πρώτην της ρίζαν εἰς τὴν παίδευσιν, ἣν ἀρχικῶς ἔλαβεν εἰς τὴν Ἰταλίαν καὶ βραδύτερον εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν γενόμενος κατ' ἀρχὰς μαθητὴς τῶν «Σχολαστικῶν», ἤτοι τῶν ἀσχολουμένων μὲ τὴν νομικὴν ἐπιστήμην ἑρμηνευτῶν τῶν νόμων. Ἡ Ἄννα ἡ Κομνηνὴ εἰς τὴν «Ἀλεξιάδα» V, 8, σελ. 257, παρέχει ἀξιοπρόσεκτον χαρακτηρισμόν, διὰ τοῦ ὁποίου σκιαγραφεῖται ὁ Ἰωάννης ὁ Ἰταλός. Λέγει περὶ αὐτοῦ ὅτι «ὥρμητο μὲν ἐξ Ἰταλίας καὶ ἐν Σικελίᾳ ἱκανὸν διέτριψε... Ἐντεῦθεν δὲ οὔτος οὐκ οἶδ' ὅπως τὴν Κωνσταντινούπολιν κατέλαβεν ἀπάσης παιδείας καὶ τέχνης λογικῆς οὐκ ἐνδεὼς ἔχουσαν... Οὕτως οὖν τοὺς ἐνταῦθα ἔχοντας ὁ Ἰταλὸς εὑρηκὼς καὶ ἀνδράσιν ὁμιλήσας σχολαστικοῖς... παιδείας τοίνυν λογικῆς ἐξ ἐκείνων μετασχὼν καὶ Μιχαὴλ ἐκείνῳ τῷ Ψελλῷ ἐν ὑστέρῳ προσωμίλησεν. Τούτῳ γοῦν ὁ Ἰταλὸς προσομιλήσας ἐν ἀπαιδεύτῳ ἦθει καὶ βαρβαρικῷ οὐκ ἠδύνατο φιλοσοφίας εἰς βάθος ἐλθεῖν διδασκάλων ὅλως μηδ' ἐν τῷ μανθάνειν ἀνεχόμενος, θράσους ὢν μεστὸς καὶ ἀπονοίας βαρβαρικῆς πάντων τε καθυπερτερεῖν πρὸ τοῦ μαθεῖν οἰόμενος καὶ πρὸς αὐτὸν τὸν Ψελλὸν ἐκ πρώτης ἀφετηρίας ἀντετάξατο. Ἐμβαθύνας δὲ τῇ διαλεκτικῇ μεθημερινοὺς θορύβους ἐποιεῖτο σοφιστικὰς συνείρων ἐρεσχειλίας καὶ εἴ τι τοιοῦτον προτιθεὶς καὶ αὐτόθεν ὑπέχων λόγον τοιουτότροπον. Ἔνθα καὶ τοῦ Ψελλοῦ μεταχωρήσαντος αὐτὸς φιλοσοφίας ἁπάσης προέστη διδάσκαλος, «ὕπατος τῶν φιλοσόφων» χρηματίσας, καὶ ἦν μὲν τῷ δόξαι πολυμαθέστερος, δεινὸς δὲ εἶπερ τις ἄλλος διερευνήσασθαι τῶν ἄλλων τὴν δεινοτάτην καὶ ταύτης πλέον τὴν διαλεκτικήν» (Ἡ καταγωγή του ἦτο ἀπὸ τὴν Ἰταλίαν καὶ παρέμεινεν ἀρκετὸν καιρὸν ἐν Σικελίᾳ. Ἐκεῖθεν, δὲ γνωρίζω πῶς, ἦλθεν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, τὴν ὁποίαν εὗρε πλουτοῦσαν πάσης παιδείας καὶ ἰδίως ὡς πρὸς τὴν ἐπιστήμην τῆς λογικῆς. Ἀφοῦ λοιπὸν εἶχεν εὕρει εἰς τοιαύτην κατάστασιν τοὺς ἐδῶ ὁ Ἰταλός, ἦλθεν εἰς συνάφειαν μὲ τοὺς ἄνδρας τοὺς λεγομένους σχολαστικούς, καὶ ἀφοῦ ἀπέκτησεν ἀπ' αὐτοὺς λογικὴν παιδείαν, ἐγένετο ὕστερον μαθητὴς τοῦ περιφήμου ἐκείνου Μιχαὴλ Ψελλοῦ. Γενόμενος μαθητής του καὶ ἐπιδείξας ἦθος ἀπαίδευτον καὶ βαρβαρικόν, δὲν ἠδύνατο νὰ φθάσῃ εἰς τὸ βάθος τῆς φιλοσοφίας, διότι δὲν ἐδείκνυε, καὶ κατὰ τὸν καιρὸν ἀκόμη τῆς μαθητείας του οὐδεμίαν ἀπολύτως πρὸς τοὺς διδασκάλους του ἀνοχήν. Ἦτο μεστὸς θράσους καὶ ἀφροσύνης βαρβαρικῆς φανταζόμενος καὶ πρὶν ἀποκτήσῃ μάθησιν ὅτι ἦτο ὑπέρτερος ὅλων καὶ ἀπὸ τὴν πρώτην ἀοχὴν ἀντετάχθη ἐναντίον καὶ αὐτοῦ τοῦ Ψελλοῦ. Ὅταν δὲ ἐνεβάθυνεν εἰς τὴν διαλεκτικήν, ἐδημιούργει καθημερινοὺς θορύβους, συναρμολογῶν σοφιστικὰς φλυαρίας καὶ θέτων ὑπὸ συζήτησιν παρόμοια ζητήματα, καὶ ἀναλαμβάνων νὰ δίδῃ καὶ αὐτὸς λόγον περὶ ὁμοίων ζητημάτων. Τότε ὅταν ὁ Ψελλὸς ἀπεχώρησεν, αὐτὸς ἐγένετο προϊστάμενος ἁπάσης τῆς φιλοσοφίας, χρηματίσας ὕπατος τῶν φιλοσόφων. Καὶ ἦτο κατὰ τὴν ἐξωτερικὴν ἐμφάνισιν ὑπερβολικὰ πολυμαθής, ἱκανώτατος δὲ νὰ κάμνῃ ἐρεύνας ἰδίως εἰς τὴν ἀριστοτελικὴν φιλοσοφίαν καὶ ἐκ ταύτης εἰς τὴν διαλεκτικήν).

Ὡς ποὸς τὰς ἄλλας ἐπιστήμας, προσθέτει ἡ Ἄννα, δὲν εἶχε μεγάλην μάθησιν: «Πρὸς δὲ τὰς ἄλλας τέχνας τῶν λόγων οὐ πάνυ τι εὐφυῶς εἶχεν, ἀλλὰ περοί τε τὴν γραμματικὴν ἐνώλευε τέχνην καὶ τοῦ ρητοροικοῦ νέκταοος οὐκ ἐγεύσατο». (Ὡς ποὸς τὰς ἄλλας τέχνας τῶν λόγων δὲν εἶχεν εὐφυΐαν, ἀλλὰ ἐχώλαινεν εἰς τὴν γραμματικήν, καὶ δὲν εἶχε γευθῆ τὸ νέκταρ τῆς ρητορικῆς). Ἡ σκιαγραφία τὴν ὁποίαν μᾶς δίδει ἡ Ἄννα Κομνηνὴ παρουσιάζει τὸν Ἰταλὸν ὡς ἐμπειρότατον περὶ τὴν διαλεκτικήν. Ἦτο διάνοια συστηματική, προχωροῦσα μὲ ἄκαμπτον ἐπιμονὴν εἰς τὴν συναγωγὴν καὶ τῶν ἐσχάτων λογικῶν ἀκολουθιῶν. Καὶ ὡς πρὸς τὸν χαρακτῆρα δὲν φαίνεται ὅτι ἦτο ἄμεμπτος. Συνάψας σχέσεις μὲ τὴν βασιλικὴν αὐλὴν ἀπεστάλη εἰς τὸ Δυρράχιον πρὸς τὸν Ροβέρτον Γυσκάρδον μὲ διπλωματικὴν ἀποστολήν. Κατηγορηθεὶς ὅτι ἐπρόδωσε τὰ συμφέροντα τοῦ αὐτοκράτορος, ἔφυγεν εἰς τὴν Δύσιν. Ἀλλ' ἐπανελθὼν ἐκεῖθεν ἐκερδισεν ἐκ νέου τὴν εὔνοιαν της αὐλῆς καὶ διωρίσθη ἐπὶ Νικηφόρου τοῦ Βοτανειάτου (1078—1081) ὕπατος τῶν φιλοσόφων).

Ὡς συγγραφεὺς ὑπῆρξεν ἀρκετὰ γόνιμος. Διεσώθησαν ἐν χειρογράφοις καὶ παραμένουν ἀνέκδοτοι πολλαὶ πραγματεῖαι του, ὑπὸ τοὺς κατωτέρω τίτλους: «Ἰωάννου σοφωτάτου ὑπάτου καὶ διδασκάλου τῶν φιλοσόφων τοῦ Ἰταλοῦ, ἔκδοσις εἰς διάφορα ζητήματα διὰ τὸ καὶ διαφόρους τοὺς ταῦτα προβαλλομένους», «Τοῦ αὐτοῦ ἔκδοσις εἰς τὸ Β, Γ, Δ τῶν Τοπικῶν», «Τοῦ αὐτοῦ πρὸς τὸν Βασιλέα Ἀνδρόνικον ἐρωτήσεις περὶ διαλεκτικῆς», «Τοῦ αὐτοῦ περὶ τῆς τῶν συλλογισμῶν ὕλης καὶ τῆς συστάσεως αὐτῶν», «Τοῦ αὐτοῦ περὶ ρητορικῆς». Ἔγραψε προσέτι σχόλια εἰς τὸ «Περὶ ἑρμηνείας» ἀριστοτελικὸν σύγγραμμα. Πολλαὶ ἄλλαι του ἐργασίαι παραμένουν ἀνέκδοτοι. Ἐξεδόθησαν κατὰ τὸ 1926 ἐν Τυφλίδι ὑπὸ τοῦ Γρηγορίου Certeli λιθογραφημένα φυλλάδια περιέχοντα ἔργα τινὰ τοῦ Ἰωάννου Ἰταλοῦ, ἐκ τῶν ὁποίων ἓν ἀποτελεῖ σχόλια εἰς χωρία τῆς «Ὀδυσσείας» ἀναφερόμενα εἰς τὰ ὄνειρα, ἕτερον πραγματεύεται περὶ τῆς ἀναστάσεως τοῦ σώματος καὶ ἄλλο περὶ τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς (βλέπε Βασ. Τατάκη: Βυζ. φιλοσοφία, γαλλιστὶ εἰς σειρὰν Brehier, σελ. 211). Τὰ σχόλια τοῦ Ἰταλοῦ εἰς τὰ ἀριστοτελικὰ συγγράμματα ἐξαρτῶνται ἐκ τῶν παλαιῶν σχολιαστῶν, εἰς δὲ τὰ προβλήματα τῆς λογικῆς ἀκολουθεῖ τὰς διδασκαλίας τοῦ Ἀριστοτέλους.

Τὰς δοξασίας τοῦ Ἰωάννου τοῦ Ἰταλοῦ γνωρίζομεν ἐκ τῆς πολυκρότου ὑποθέσεως τῆς ἀναφερομένης εἰς τὰς θρησκευτικὰς του δοξασίας. Ὁ Ἀλέξιος ὁ Κομνηνὸς κατὰ τὸ 1082 διέταξε τὸν πατριάρχην Εὐστράτιον τὸν Γαριδᾶν νὰ ἐνεργήσῃ ἀνάκρισιν κατὰ τοῦ Ἰωάννου. Ἡ κατ' αὐτοῦ κατηγορία ἦτο ὅτι ἐθεώρει τὴν ὕλην ἄναρχον καὶ ἀδημιούργητον, ἐδέχετο ὡς ὑπαρκτὰς τὰς πλατωνικὰς ἰδέας, καὶ ἐνεφανίζετο ὑποστηρικτὴς τῆς περὶ μετεμψυχώσεως πλατωνικῆς θεωρίας. Εἶναι φανερὸν ὅτι καίτοι ἠκολούθει τὸν Ἀριστοτέλη εἰς τὰ λογικὰ καὶ διαλεκτικὰ ζητήματα, ὡς πρὸς τὰ μεταφυσικὰ ἠκολούθει τὰς ἀντιλήψεις τοῦ Πλάτωνος. Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ἦτο σύμφωνος μὲ τὸν διδάσκαλόν του Ψελλόν. Ὅπως καὶ ἐκεῖνος, ἐπεχείρει νὰ ἐρευνᾷ διὰ συλλογισμῶν ὀρθολογιστικῶς τὰ θεολογικὰ προβλήματα: «Ζητεῖ οἴῳ τρόπῳ αὐτὸς ὁ Θεὸς Λόγος τῷ ἀνθρωπίνῳ φυράματι ἥνωται καὶ τὴν προσληφθεῖσαν σάρκα κατά τινα λόγον ἐθέωσε καὶ λόγοις διαλεκτικοῖς φύσιν καὶ θέσιν ἐπὶ τῆς ὑπὲρ φύσιν καινοτομίας τῶν δύο φύσεων τοῦ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπου λογομαχεῖν» (Βλέπε Β. Στεφανίδη Ἐκκλ. Ἱστορ. σελ. 388) (Ἡρεύνα κατὰ ποῖον τρόπον ὁ ἴδιος ὁ Θεὸς Λόγος ἔχει ἑνωθῇ μὲ τὸ ἀνθρώπινον φύραμα καὶ κατὰ ποίαν λογικὴν σχέσιν ἐθεοποίησε τὴν σάρκα τὴν ὁποίαν προσέλαβε καὶ διὰ διαλεκτικῶν ἐπιχειρημάτων ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῆς θέσεως καὶ τῆς φύσεως ἐλογομάχει προκειμένου περὶ τῆς ὑπερφυσικῆς καινοτομίας τῶν δύο φύσεων τοῦ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπου). Ἐδίδασκε προσέτι τὴν προϋπαρξιν τῆς ψυχῆς, δὲν ἐδέχετο τὴν κόλασιν ὡς αἰωνίαν, καὶ ἀπέρριπτε τὴν προσκύνησιν τῶν εἰκόνων. Τὰς ἀντιλήψεις του αὐτὰς δὲν τὰς ἐκήρυττε μόνον προφορικῶς, ἀλλὰ καὶ γραπτῶς διὰ συγγράμματός του «Περὶ πίστεως» ἐξ 11 βιβλίων (βλ. Χ. Παπαδοπούλου, Ἡ Ἐκκλησία Κωνσταντινουπόλεως ἐπὶ Κομνηνῶν, περιοδ. «Θεολογία», τόμ. ΙΘ΄ τεῦχ. Α΄ σελ. 11). Ὁ Ἰωάννης παρεπέμφθη εἰς σύνοδον ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ «πρωτοπροέδρου Ἡρακλείας Θεοφίλου» καὶ ἡ διδασκαλία του ἀνεθεματίσθη ἀπὸ τοῦ ἄμβωνος ἐν Ἁγίᾳ Σοφίᾳ κατὰ τὸ 1082. Ὁ ἴδιος δηλώσας μεταμέλειαν ἀπέφυγε προσωπικὸν ἐναντίον του ἀναθεματισμόν. Ἡ Ἄννα Κομνηνὴ μαρτυρεῖ περὶ τῆς μεταμελείας του: «ἐν ὑστέροις καιροῖς μετεβέβλητο περὶ τὸ δόγμα... ἠρνεῖτο δὲ καὶ τὰς μετεμψυχώσεις, τὸ ὑβρίζειν τὰς σεπτὰς εἰκόνας τῶν ἁγίων καὶ τὸν περὶ ἰδεῶν λόγον μεθερμηνεύων πρὸς τὸν ὀρθόδοξον ἔσπευδεν» (βλ. Ἀμάντου, Ἱστορ. Βυζ. Κράτ. 2, 308). Ὁ Ἰωάννης κατ' ἀρχὰς περιωρίσθη εἰς μονήν, ἔπειτα δὲ ἀπαλλαγεὶς τῆς ποινῆς ταύτης ἔζη ἐν Κωνστατινουπόλει. Ὁ Ἀλέξιος ὁ Κομνηνὸς ἀντέκρουσε τὰς δοξασίας του διὰ τῆς ἐκδόσεως πραγματείας λόγου) εἰς τὴν ὁποίαν ἀπεδείκνυεν ὅτι «ἐθεώθη τὸ πρόσλημμα καὶ ὅτι ἐν αὐτῷ τῷ υἱῷ καὶ λόγῳ τοῦ Θεοῦ ἔσχε τὴν ὕπαρξιν καὶ ἀχώριστόν ἐστι αὐτοῦ τῆς θεότητος» (Ἔγινε θεῖον τὸ προσληφθὲν σῶμα καὶ ὅτι ἀπέκτησε τὴν ὕπαρξιν ἐν αὐτῷ τῷ υἱῷ καὶ λόγῳ τοῦ Θεοῦ καὶ εἶναι ἀχώριστον ἀπὸ τὴν θεότητά του).

Τὰ ληφθέντα ἐκ μέρους τοῦ Ἀλεξίου Κομνηνοῦ κατὰ τοῦ Ἰταλοῦ μέτρα προεκλήθησαν ἐκ τῆς ἀνάγκης νὰ ἀντιμετωπισθῇ ἡ τάσις πρὸς ἀπομάκρυνσιν ὄχι μόνον ἀπὸ τὴν δογματικὴν ὀρθοδοξίαν, ἀλλὰ καὶ διὰ νὰ προληφθῇ γενικωτέρα στροφὴ πρὸς τὴν παλαιὰν ἐθνικὴν θρησκείαν. Ἡ ἀναγέννησις τῶν ἑλληνικῶν σπουδῶν ἦτο τόσον ἔντονος, ὥστε ἐγένετο αἰσθητὴ διάθεσις ἐπιστροφῆς πρὸς τὴν θρησκείαν τῆς ἑλληνικῆς ἀρχαιότητος. Ἀναφέρεται ὅτι κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτὴν Σερβίλιός τις ἐρρίφθη εἰς τὸν Βόσπορον κραυγάζων: «Δέξαι με, Πόσειδον!». Ἐνεφανίσθησαν δηλαδὴ ἐν Κωνσταντινουπόλει κατὰ τὸν 11ον αἰῶνα τάσεις αἵτινες ἤρχισαν νὰ παρουσιάζωνται εἰς τὴν Δύσιν ἔπειτα ἀπὸ τέσσαρας ὁλοκλήρους αἰῶνας. Ὁ Ἰωάννης Ἰταλὸς κατεδιώχθη διότι ἐθεωρήθη ἡ διδασκαλία του ὡς παρακινοῦσα πρὸς ἐπάνοδον εἰς τὴν παλαιὰν θρησκείαν. Τοσαύτη ἦτο ἡ ἐπίδρασίς του ὥστε ἀπεκαλύφθη ὅτι καὶ αὐτὸς ὁ πατριάρχης Εὐστράτιος Γαριδᾶς διέκειτο συμπαθῶς πρὸς τὰς δοξασίας του. Διὰ νὰ τεθῇ δὲ φραγμὸς εἰς τὰς τοιαύτας ροπὰς κατ' ἐντολὴν

τοῦ Ἀλεξίου ὁ Εὐθύμιος Ζυγαβηνὸς ἔγραψε δογματικὸν ἔργον ὑπὸ τὸν τίτλον «Δογματικὴ Πανοπλία».

ΜΙΧΑΗΛ Ο ΕΦΕΣΙΟΣ. Σύγχρονος τοῦ Ἰωάννου τοῦ Ἰταλοῦ ὑπῆρξε καὶ ὁ Μιχαὴλ ὁ Ἐφέσιος. Δὲν εἶναι γνωστὸν ἂν ὑπῆρξε μαθητὴς τοῦ Ψελλοῦ. Λαμβάνοντες ὑπ' ὄψιν χωρίον ἐκ τῶν σχολίων ἅτινα ἔγραψεν εἰς τὰ «Πολιτικὰ» τοῦ Ἀριστοτέλους, εἰς τὸ ὁποῖον κάμνει μνείαν τῆς κατὰ τὸ ἔτος 1074 συνθήκης τῆς γενομένης πρὸς τοὺς Τούρκους «ὡς νῦν οἱ Τοῦρκοι ἔξωθεν ὄντες καὶ πλείους ἡμῶν ὄντες βούλονται ἡμᾶς σώζεσθαι», ἀγόμεθα εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ δρᾶσις του πρέπει νὰ τοποθετηθῇ εἰς τὸ δεύτερον ἥμισυ τοῦ 11ου αἰῶνος. Ἠσχολήθη μὲ τὸν σχολιασμὸν τῶν ἀριστοτελικῶν συγγραμμάτων. Ἔγραψε σχόλια εἰς «Τὰ μικρὰ φυσικά», εἰς τὸ «Περὶ ζώων μορίων», εἰς τὰ «Ἠθικὰ Νικομάχεια», εἰς τὸ «Ὄργανον» εἰς τὰ «Μετὰ τὰ φυσικά», εἰς τὸ «Περὶ ῥητορικῆς». Πρῶτος δὲ ἐκ τῶν σχολιαστῶν τῆς ἐποχῆς του ἀνέλαβε νὰ γράψῃ σχόλια εἰς τοὺς «Σοφιστικοὺς ἐλέγχους» τοῦ Ἀριστοτέλους. Ὁ Γερμανὸς φιλόλογος Immish εἰς τὴν ὑπ' αὐτοῦ κατὰ τὸ 1929 γενομένην ἔκδοσιν τῶν «Πολιτικῶν» τοῦ Ἀριστοτέλους προσήρτησε καὶ σχόλια εἰς τὸ ἀριστοτελικὸν σύγγραμμα, προερχόμενα ἐκ τοῦ Μιχαὴλ τοῦ Ἐφεσίου. Ἐκ τούτου ἀποδεικνύεται ὅτι κατὰ τὸν 11ον αἰῶνα εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν ἠσχολοῦντο μὲ τὴν μελέτην τῆς συγγραφῆς ταύτης τοῦ Ἀριστοτέλους, μὲ τὴν ὁποίαν ἐν τῇ Δύσει ἤρχισαν ἀσχολούμενοι μόλις κατὰ τὸν 13ον αἰῶνα. Ὁ Μιχαὴλ Ἐφέσιος εἶναι ὀπαδὸς τοῦ Ἀριστοτέλους, ἔχει δὲ διατυπώσει ἀξιομνημονεύτους ἀντιλήψεις ἐν σχέσει μὲ τὴν ἀγωγὴν τῶν νέων (βλ. Σχόλ. εἰς Ἀριστοτ. ἐκδοθέντα ἐν Βερολίνῳ, τόμ. 5ος σελ. 610, 121).

Ὁ μοναχικὸς μυστικισμός

ΣΥΜΕΩΝ Ο ΝΕΟΣ ΘΕΟΛΟΓΟΣ. Περὶ τοῦ ἔτους κατὰ τὸ ὁποῖον ἐγενήθη «καθὼς καὶ περὶ τοῦ ἔτους τοῦ θανάτου του δὲν ὑπάρχει ὁμοφωνία. Ἄλλοι θέτουν τὴν χρονολογίαν τοῦ θανάτου περὶ τὸ 1042, ἄλλοι δὲ περὶ τὸ 1022. Ἀνεδείχθη ὁ μεγαλύτερος μυστικιστὴς τῆς ἑλληνικῆς ὀρθοδοξίας, ἐνάμιλλος κατὰ τὴν βαθύτητα τοῦ συναισθήματος μὲ τοὺς μυστικιστὰς τῆς Δύσεως. Κατήγετο ἐκ Παφλαγονίας καὶ λίαν ἐνωρὶς ἠσθάνθη ἐσωτερικὴν πρὸς τὴν θεολογίαν καὶ τὴν μοναχικὴν ζωὴν κλίσιν. Μόλις ἐτελείωσε τὸ στοιχειῶδες σχολεῖον, ἦλθεν εἰς τὴν μονὴν τοῦ Στουδίου πλησίον τοῦ ἀσκητοῦ Συμεὼν τοῦ Εὐλαβοῦς. Ἔπειτα προσῆλθεν εἰς τὸ μοναστήριον τοῦ Ἁγίου Μάμαντος ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ ἐγένετο ἡγούμενος. Αἱ μυστικιστικαί του ῥοπαὶ προεκάλεσαν ἀντίδρασιν ἐκ μέρους τῶν ἄλλων μοναχῶν. Ἀλλὰ διὰ τοῦ συνδέσμου του πρὸς τὸν πατριάρχην καὶ διὰ τῆς ὑποστηρίξεως πιστῶν του ὀπαδῶν κατώρθωσε νὰ τὰς ἀποκρούσῃ. Μεταξὺ τῶν ὀπαδῶν του οἱ ἐνθερμότεροι ὑπῆρξαν ὁ μάγιστρος Ἀλέξιος, ὁ πρωτοασηκρῆτις Βασίλειος καὶ Ἰδίᾳ ὁ μαθητής του Νικ. Στηθᾶτος περὶ τοῦ ὁποίου θὰ γίνῃ κατωτέρω λόγος. Ὁ Δημήτριος Κυδώνης, στηριζόμενος εἰς ἀπόσπασμα ἐκ λόγου τοῦ Συμεὼν περιεχομένου εἰς τὸν «Περὶ νήψεως καὶ προσευχῆς» λόγον, τὸν θεωρεῖ ἀρχηγὸν τῶν Ἡσυχαστῶν. Ἀλλὰ τὸ χωρίον τοῦτο δὲν συναντᾶται εἰς τὰ ἔργα τοῦ Συμεῶνος. Οἱ μαθηταί του συνέταξαν πρὸς τιμήν του ὕμνους εἰς τοὺς ὁποίους λέγουν ὅτι ὁ Συμεὼν κατώρθωσε νὰ προσεγγίσῃ τὸν Θεόν, καὶ ὅτι ἀνηκοπάγη μέχοι τοίτου καὶ τετάρτου οὐρανοῦ. Ὁ Βασίλειος πρωτοασκηρῆτις γράφει:

«Ποῖος γὰρ ἄλλος ἡρπάγη οὐρανόσε
Τρὶς καὶ τετράκις καὶ ἔτι ἐσωτέρω,
Ἕνθα τριλαμπὲς καὶ τρισήλιον φάος
Ἁπλοῦν ἀσχημάτιστον ἀῤῥήτως λάμπει».

(Διότι ποῖος ἄλλος ἡρπάγη εἰς τοὺς οὐρανούς, μέχρι τρίτου καὶ τετάρτου οὐρανοῦ καὶ ἀκόμη εἰς τὰ ἐνδότερα, ὅπου τὸ τριλαμπὲς καὶ τρισήλιον φῶς λάμπει κατ' ἀνέκφραστον τρόπον ἁπλοῦν καὶ ἀσχημάτιστον).

Ὁ αὐτὸς Βασίλειος λέγει ὅτι ὁ Συμεὼν ἀνεδείχθη μέτοχος τοῦ «πρώτου φωτός», «υἱὸς Θεοῦ» καὶ Θεός.

«Ὦ φῶς μεθέξει τοῦ φύσει πρώτου φάους
Υἱὸς Θεοῦ τε καὶ Θεὸς χρηματίσας,
Ὃς τῶν ἀπείρων θλίψεων καὶ ποικίλων
Στερρῶς ἐνεγκὼν τὴν ἐπηρμένην φλόγα,
Καὶ μὴ μαλαχθεὶς τῇ πωρώσει τὰς φρένας».

(Ὦ σὺ ὅστις διὰ μετοχῆς εἰς τὸ κατὰ φύσιν πρῶτον φῶς ἔγινες φῶς καὶ ἐχρημάτισες υἱὸς τοῦ Θεοῦ καὶ Θεός. Σὺ ὁ ὁποῖος μὲ καρτερικότητα ὑπέμεινες τὴν εἰς τὰ ὕψη ἀνυψουμένην φλόγα τῶν ἀπείρων καὶ ποικίλων θλίψεων καὶ χωρὶς κατὰ τὰς φρένας νὰ μαλαχθῇς). Ὁμιλῶν δὲ περὶ τοῦ ὑπὸ τοῦ Συμεῶνος γραφέντος κατὰ τὸ πλεῖστον εἰς στίχους βιβλίου «Ἔρωτες θείων ὕμνων» γράφει:

«Καὶ δεῖγμα τῆς σῆς μυστικῆς θεωρίας
Ἦν σοι πάρεσχεν ἡ κάθαρσις πλουσίαν,
Πολλαὶ μὲν ἄλλων σῶν πονημάτων βίβλοι,
Ἃς συντέθεικας, τὴν συνοικοῦσαν χάριν
Τοῦ πανσθενουργοῦ Πνεύματος κεκτημένος,
Τὴν θείαν πάντας μυσταγωγοῦσαν φρένα.
Παιδεύσεως γὰρ τῆς πατουμένης ὅλως
Ἄγευστος ἦσθα, πάντα τῦφον ἐκκλίνων,
Πλέον δὲ πασῶν ἡ παροῦσα δεικνύει,
Ἦν ἔμμετρον μὲν καὶ στιχηρὰν ἐξέθου
Ὡς πάντα πράττων σὺν λόγῳ τε καὶ μέτρῳ
Καὶ τάξιν εἰδὼς πᾶσι μᾶλλον ἐμπρέπειν
Στίχων δ' ἀριθμὸν συντεθεικὼς μυρίων,
Ἑπτακοσίων πεντήκοντα καὶ δύο
Σαφῶς παριστᾷς σῶν καλῶν κορωνίδα
Τὴν παντελῆ κάθαρσιν αἰσθητηρίων.
Πῶς ἐντὸς ἦγουν καί γε τῶν ὁρωμένων
Τὴν μυστικήν τε Πνεύματος κοινωνίαν,
Καὶ τοῦ τελείου τὴν ἄκραν μετουσίαν».

(Καὶ δεῖγμα τῆς ἰδικῆς σου μυστικῆς θεωρίας, τὴν ὁποίαν εἰς πλούσιον βαθμὸν σοῦ παρέσχεν ἡ (διὰ τῆς ἀσκήσεως) κάθαρσις ἀποτελοῦν πολλὰ ἄλλα πονήματα καὶ βιβλία σου, τὰ ὁποῖα συνέθεσες ἔχων ἀποκτήσει ἐσωτερικῶς μαζί σου συνοικοῦσαν τὴν χάριν τοῦ Παντοδυνάμου Πνεύματος καὶ τὴν θεϊκὴν διάνοιαν, ἥτις ὑπῆρξε μυσταγωγὸς διὰ τὴν μύησιν εἰς ὅλα τὰ θεῖα. Διότι τῆς κοσμικῆς εἰς ὅλους γνωστῆς παιδεύσεως ἦσο ὅλως ἄπειρος, ἀποφεύγων πᾶσαν ὑπερηφάνειαν. Εἰς μεγαλύτερον δὲ ἐξ ὅλων τῶν βιβλίων βαθμὸν ἀποδεικνύει τοῦτο ἡ παροῦσα βίβλος (δηλ. οἱ «Ἔρωτες θείων ὕμνων») τὴν ὁποίαν τὴν ἔγραψες μὲ μέτρον καὶ στίχους, ἐπειδὴ ὅλα τὰ ἔκαμνες μὲ ἀναλογίαν καὶ μέτρον. Καὶ ἐπειδὴ ἐγνώριζες ὅτι τὸ μᾶλλον ἐξ ὅλων ἐμπρέπον εἶναι ἡ τάξις, ἀφοῦ συνέθεσες μυρίους ἑπτακοσίους πεντήκοντα δύο στίχους παριστάνεις μὲ σαφήνειαν τὴν κορωνίδα τῶν κατορθωμάτων σου, δηλαδὴ τὴν τελειωτικὴν κάθαρσιν. Πῶς δηλαδὴ εἶναι κατορθωτὴ καὶ ἐντὸς τῶν εἰς τὴν αἴσθησιν προσιτῶν πλασμάτων ἡ μυστικὴ πρὸς τὸ Πνεῦμα κοινωνία, καὶ ἡ μετοχὴ εἰς τὸ τέλειον καὶ ἄκρον ἀγαθόν). Τὰ ἐγκώμια ταῦτα δεικνύουν ὅτι ὁ Συμεὼν ἐπρέσβευεν ὅτι ἡ προσέγγισις μὲ τὸν Θεὸν καὶ ἡ θέωσις εἶναι δυνατὴ ἐντὸς τοῦ παρόντος κόσμου, διὰ τῆς ἀποκαθάρσεως τῶν αἰσθήσεων. Ἐπὶ τῶν συγχρόνων του ἤσκει γοητείαν διὰ τὴν πρωτοτυπίαν τοῦ πνεύματός του. Οἱ ὑμνηταί του τὸν θεωροῦν συγγραφέα πρωτότυπον ἀντλοῦντα τὴν ἐμπνευσίν του ὄχι ἀπὸ τὰ βιβλία, ἀλλὰ ἀπὸ τὸ «πανσθενουργὸν Πνεῦμα». Ἐξαίρουν δὲ καὶ τὴν ποιητικήν του ἱκανότητα. Εἶναι ἄρα τελείως δικαιολογημένη ἡ κρίσις, ἣν ἐξέφερε περὶ τοῦ Συμεὼν ὁ φιλόλογος Μάας χαρακτηρίσας αὐτὸν ὡς μίαν ἐκ τῶν ἰσχυροτέρων ποιητικῶν φύσεων τῆς χριστιανικῆς Ἀνατολῆς. Ὁ φίλος του Ἀλέξιος, φιλόσοφος καὶ μέγας διδάσκαλος, τιμᾷ αὐτὸν ὡς «μυσταγωγὸν ἐνθέων διδαγμάτων», προσθέτει δέ:

«Φλεχθεὶς γὰρ αὐτὸς ἄνθρακι τρισηλίῳ
Ψυχήν, λόγον, νοῦν, καὶ καθαρθεὶς τὰς φρένας
Φέγγεις ὁμοῦ τε καὶ φλογίζεις τοῖς λόγοις».

(Ἀφοῦ δὲ κατεφλέγης ὁ ἴδιος διὰ τοῦ τρισηλίου ἄνθρακος καὶ ἀπεκαθάρθης κατὰ τὴν ψυχήν, τὸν λόγον, τὸν νοῦν καὶ τὰς φρένας, φέγγεις συγχρόνως καὶ φλογίζεις διὰ τῶν λόγων σου). Ὁ Ἀλέξιος λέγει ὅτι ὁ Συμεὼν διὰ τῶν βιβλίων του μᾶς βοηθεῖ νὰ ἀποκαθάρωμεν τὰς αἰσθήσεις μας, νὰ ὑπερβῶμεν τὴν «ὑλικὴν δυάδα» καὶ διὰ τῶν «ἑλλάμψεων» καὶ τῶν «γνωστικῶν θεωριῶν» νὰ ἴδωμεν τὸν Θεόν· (γνωσθεὶς ἐπέγνως ἐν Θεῷ Θεὸν βλέπων» (καταληφθεὶς ὑπὸ τῆς γνώσεως λαμβάνεις ἐπίγνωσιν ὅτι βλέπεις ἐν τῷ Θεῷ μετατεθείς, τὸν ἴδιον τὸν Θεόν). Εἶναι φανερὸν ὅτι αἱ περὶ ἑλλάμψεως καὶ θείου φωτὸς ὑποσχέσεις τῆς Ἁγίας Γραφῆς ἐρμηνευόμεναι γραμματικῶς ἄγουν εἰς τὴν ἀντίληψιν ὅτι δύναται νὰ ἴδῃ ὁ ἄνθρωπος τὸ θεῖον φῶς διὰ τῆς καθαρθείσης τῇ ἐπενεργείᾳ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος αἰσθησιακῆς ὁράσεως.

Ὁ Συμεὼν ἔγραψε μέγαν ἀριθμὸν ἔργων, τὰ ὁποῖα δὲν εἶναι γνωστά, διότι δὲν ἐξεδόθησαν. Ἀναφέρονται ὑπὸ τοῦ Λέοντος τοῦ Ἀλλατίου οἱ τίτλοι ἑβδομήκοντα ἐννέα συγγραμμάτων του. Ἐκ τούτων μόνον δώδεκα ἔχουν περιληφθῆ εἰς τὴν καταρτισθεῖσαν λατινιστὶ συλλογὴν τῶν ἔργων τοῦ Συμεὼν τὴν ἐκδοθεῖσαν κατὰ τὸ 1603. Εἰς τὸν 120 τόμον τῆς Ἑλληνικῆς Πατρολογίας, ἔχουν συμπεριληφθῆ 33 λόγοι του εἰς λατινικὴν μετάφρασιν. Ἀκολουθεῖ ἔπειτα ἐπίσης εἰς τὴν λατινικὴν ἡ μετάφρασις τοῦ ἔργου «Ἔρωτες θείων ὕμνων» καὶ 178 «Κεφάλαια πρακτικὰ καὶ θεολογικά». Ἐν τέλει ἔχουν συμπεριληφθῆ εἰς λατινικὴν μετάφρασιν ἠθικὰ κεφάλαια «Περὶ ἀλλοιώσεως τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ σώματος», αἵτινες ἐπισυμβαίνουν ἐκ τῶν ποικιλιῶν τοῦ οὐρανοῦ, τῶν ἀέρων, τῶν στοιχείων, καὶ ἐνίοτε ἐκ τῶν δαιμόνων. Παρατίθεται κατόπιν εἰς νεοελληνικὴν μετάφρασιν «Λόγος περὶ πίστεως καὶ διδασκαλίας, εἰς ἐκείνους ὅπου λέγουν ὅτι δὲν εἶναι δυνατὸν ἐκεῖνοι, ὅπου εὑρίσκονται μέσα εἰς τὸν κόσμον καὶ ἔχουν φροντίδας κοσμικάς» νὰ φθάσουν εἰς τὴν τελειότητα τῆς ἀρετῆς· καὶ διήγησις περὶ τούτου εἰς τὴν ἀρχὴν πολλὰ ὠφέλιμος· καὶ ἐμεταγλωττίσθη εἰς τὸ ἁπλοῦν, διὰ νὰ τὸ καταλαμβάνῃ καθ' ἕναν». Ἐν τέλει δὲ ἀκολουθεῖ εἰς τὴν νέαν ἑλληνικὴν «Περὶ τῶν τριῶν τρόπων τῆς προσευχῆς λόγος», εἰς τὸν ὁποῖον περιγράφεται καὶ ὁ τρόπος, καθ' ὃν δύναταί τις νὰ ἴδῃ τὸ θεῖον φῶς. Τὸ κείμενον τοῦ συγγράμματος «Ἔρωτες θείων ὕμνων» ἐξεδόθη καὶ ἑλληνιστὶ ὑπὸ τοῦ Διονυσίου ἐκ Ζαγορᾶς ἐν Βενετίᾳ κατὰ τὸ 1790 καὶ ἐν Σμύρνῃ κατὰ τὸ 1886.

Τὸ κυριώτερον ἔργον τοῦ Συμεῶνος εἶναι ὡς εἴπομεν οἱ «Ἔρωτες θείων ὕμνων», ἀποτελούμενον ἐκ 40 κεφαλαίων. Τὸ πρῶτον κεφάλαιον εἶναι μυστικὴ προσευχή, δι' ἧς γίνεται ἐπίκλησις πρὸς τὸ Ἅγιον Πνεῦμα. Τοῦτο ἀποκαλεῖται «ἀληθινὸν φῶς», «αἰωνία ζωή», «κεκρυμμένον μυστήριον», «τεθνεώτων ἀνάστασις». Καλεῖται νὰ ἔλθῃ ἀοράτως, χωρὶς ἐπαφὴν καὶ ψηλάφησιν. Αἱ ἐπικλήσεις εἶναι γεμᾶται ἀπὸ θερμὴν ἀγάπην καὶ κοσμητικὰς προσφωνήσεις εἰλημμένας ἀπὸ τὴν Ἁγίαν Γραφήν: «Ἔλθέ, αἰωνία χαρά, ἀμάραντε στέφανε, τοῦ μεγάλου Θεοῦ καὶ βασιλέως πορφύρα, ἔλθὲ ζώνη καθαρὰ ὅπως τὸ κρύσταλλον, καὶ πεποικιλμένη μὲ λίθους πολυτίμους. Ἔλθὲ καταφύγιον ἀπρόσιτον, ἔλθὲ βασιλικὴ πορφύρα καὶ τῆς σεβαστῆς μεγαλειότητος δεξιά. Ἔλθὲ Σὺ τὸν ὁποῖον ἡ ἀθλία μου ψυχὴ ἐπεπόθησε καὶ ἐπιποθεῖ. Ἔλθὲ μόνος πρὸς μόνον. Εἶμαι μόνος, ὅπως βλέπεις. Ἔλθὲ Σὺ ὅστις μὲ ἐχώρισες καὶ μὲ ἔκαμες νὰ ὑπάρχω μόνος ἐν τῇ γῇ». Εἰς τὸ δεύτερον κεφάλαιον γίνεται λόγος περὶ τῆς θείας ἑλλάμψεως: «Τί εἶναι τοῦτο τὸ σεβαστὸν μυστήριον, τὸ ὁποῖον παρασκευάζεται ἐν ἐμοί; Τοῦτο οὔτε ἡ γλῶσσα νὰ ἐκφράσῃ οὔτε ἡ ἀσθενὴς χεὶρ δύναται νὰ τὸ χαράξῃ διὰ γραμμάτων, πρὸς ἔπαινον καὶ δόξαν

ἐκείνου, διὰ τὸν ὁποῖον οὐδεὶς ἴσος ἔπαινος καὶ οὐδεὶς ἐκφραστικὸς λόγος δύναται νὰ εὑρεθῇ». "Οπως ὁ ἥλιος ὁ φυσικὸς μᾶς παρέχει τὸ φῶς καὶ δὲν δύναται νὰ λάβῃ φῶς ἀπὸ ἡμᾶς, κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ἡμεῖς οἱ ἀνίσχυροι ἄνθρωποι δὲν δυνάμεθα νὰ ἀναπέμψωμεν δόξαν εἰς τὸν Θεόν, ὅστις ἀκτινοβολεῖ φῶς καὶ δόξαν.

«Ἡ διάνοιά μου, ὅσα συμβαίνουν ἐν ἐμοὶ τὰ βλέπει, ἀλλὰ δὲν δύναται νὰ τὰ ἐκφράσῃ. Βλέπει καὶ θέλει νὰ τὰ εἴπῃ, ἀλλὰ δὲν εὑρίσκει διὰ τίνος λόγου θὰ ἐκφράσῃ ταῦτα. Διότι θεῶμαι τὰ ἀθέατα, καὶ τὰ ἀμέτοχα οἱουδήποτε σχήματος, ἐξ ὁλοκλήρου ἁπλᾶ, οὐχὶ σύνθετα καὶ ἀπειρομεγέθη. Κάποιον σύνολον, ὅπως νομίζω γίνεται ὁρατὸν οὐχὶ κατὰ τὴν οὐσίαν του, ἀλλὰ κατὰ μετοχήν». Τὸ ὑλικὸν φῶς, λέγει ὁ Συμεών, χωρίζεται καὶ διανέμεται εἰς περισσοτέρας λαμπάδας. «Ἀλλ' ἐκεῖνο (τὸ ἄλλο φῶς) εἶναι πνευματικόν, καὶ δὲν ἐπιδέχεται, οὔτε διαίρεσιν, οὔτε τομήν, οὔτε χωρισμόν. Διότι καίτοι μεταδίδεται ὅμως δὲν χωρίζεται, ἀλλὰ παραμένει ἀδιαίρετον, ἀλλ' ὑπάρχει ἐν ἐμοί, ἐν τῇ ταλαιπώρῳ καρδίᾳ μου ὡσὰν φῶς, εἴτε ὡς δίσκος τοῦ ἡλίου στρογγύλος, ὅμοιος πρὸς τὸ φῶς (διότι εἶναι φῶς) ἀνατέλλει. Ἀγνοῶ ὅπως ἔλεγον, τί νὰ εἴπω περὶ αὐτοῦ. Καὶ ἤθελον νὰ σιωπήσω, καὶ εἴτε νὰ ἠδυνάμην νὰ σιωπήσω. Ἀλλὰ τὸ μυστήριον τὸ πλῆρες σεβασμοῦ ἐρεθίζει τὴν καρδίαν μου καὶ ἀνοίγει τὸ ἀκάθαρτον στόμα μου. Ἐκεῖνος, ὅστις τὸ ἐνεφάνισε ἐν τῇ σκοτεινῇ μου καρδίᾳ μὲ ὠθεῖ καὶ ἄκοντα νὰ ὁμιλῶ καὶ νὰ γράφω». Εἰς τὸ ἀρχαῖον κείμενον ἡ ἔκφρασις ἐμφανίζει ὑπέροχον λαμπρότητα: «Ἐξανατέλλει ἐν ἐμοὶ ἔνδοθεν τῆς ταλαίνης καρδίας μου ὡς ἥλιος ἢ ὡς ἡλίου δίσκος σφαιροειδὴς δεικνυόμενος φωτοειδής». Τὸ ἐξαιρετικὸν ὅπερ παρουσιάζει τὸ μυστικιστικὸν βίωμα τοῦ Συμεῶνος εἶναι ὅτι δὲν ἐπισυμβαίνει, ὅταν ἀνατέλλῃ ἐντὸς τῆς καρδίας τὸ μυστικὸν φῶς ἐκμηδένισις τῆς προσωπικότητος. Αὕτη διατηρεῖ τὴν αὐθυποστασίαν της, δύναται νὰ θεᾶται, νὰ ὁμιλῇ καὶ νὰ γράψῃ. Πρόκειται περὶ ὁράσεως, ἥτις δὲν ὁμοιάζει πρὸς τὴν ἔκστασιν τῶν Νεοπλατωνικῶν. Παρ' αὐτοῖς συγχέονται εἰς ἀδιάκριτον ἑνότητα ὁ ὁρῶν ἐκστασιαζόμενος καὶ ἡ ὁρωμένη ἐνοειδὴς ἀρχή. Εἰς τὸν Συμεῶνα καθὼς καὶ εἰς τοὺς Ἡσυχαστὰς παραμένει ὁ μεταξὺ ὁρῶντος καὶ ὁρωμένου δυϊσμός. Αἰσθάνεται ὁ Συμεὼν ὅτι κατακυριεύεται ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ. Εἰς τὸ δέκατον ἕκτον κεφάλαιον γράφει: «Καὶ ὅταν συλλογίζωμαι τίς θὰ εἶναι πλησιέστερος πρὸς Αὐτόν; καὶ κατὰ ποῖον τρόπον θὰ ὑψωθῶμεν εἰς τὸ ἄπειρον ὕψος; Ἰδοὺ εἶναι παρὼν καὶ λάμπει ἐν τῇ καρδίᾳ μου, ἐνδύων με πανταχόθεν δι' ἀθανάτου λαμπρότητος, καὶ διὰ φωτὸς διαποτίζει ὅλα μου τὰ μέλη, ἐναγκαλιζόμενός με ὁλόκληρον, καὶ μεταδίδων εἰς ἐμὲ ὁλόκληρον φιλήματα, καὶ παραδίδει ὁλόκληρον τὸν ἑαυτόν του εἰς ἐμὲ τὸν ἀνάξιον. Χορταίνω ἀπὸ τὴν χάριν καὶ τὴν ὡραιότητά του, καὶ πληροῦμαι θείας ἡδονῆς καὶ γλυκύτητος. Μέτοχος γινόμενος τοῦ φωτός, μέτοχος γίνομαι τῆς δόξης. Ἡ ὄψις μου ἀπαστράπτει ὅπως καὶ Ἐκείνου, τὸν ὁποῖον παθῶ». Τμῆμα ἐκ τοῦ ἀρχαίου κειμένου ἔχει ὡς ἑξῆς: «Ἅπαντα τὰ μέλη μου ἀκτῖσι καταυγάζων, ὅλος περιπλεκόμενος, ὅλον καταφιλεῖ με, ὅλον τε δίδωσιν ἑαυτὸν ἐμοὶ τῷ ἀναξίῳ καὶ ἐμφοροῦμαι τῆς αὐτοῦ ἀγάπης καὶ τοῦ κάλλους καὶ ἡδονῆς καὶ γλυκασμοῦ ἐμπίμπλαμαι τοῦ θείου».

Εἰς τὸ τρίτον κεφάλαιον ὁμιλεῖ περὶ τῆς καθάρσεως τῆς ψυχῆς καὶ περὶ τῆς μετὰ ταῦτα ἑνώσεως μὲ τὸν Θεόν. Ἐκφράζει τὴν ἀπορίαν του πῶς ἠθέλησεν ὁ Θεὸς νὰ τὸν κάμῃ Ἰδικόν του μέλος. «Ὁ Θεὸς ἑνώνεται μὲ τὸ ἀκάθαρτον καὶ πρὸς ὄλεθρον προωρισμένον σκήνωμα. Βλέπω τὴν ὡραιότητα, τὴν λάμψιν καὶ ἐν τῷ κατόπτρῳ τῆς χάριτος θεῶμαι τὸ φῶς σου». Εἰς τὰ 4, 5 καὶ 6 κεφάλαια γίνεται λόγος περὶ τοῦ μοναχικοῦ βίου, εἰς τὸ ἕβδομον ἐκφράζει τὸν πρὸς τὸν Θεὸν ἔρωτά του, εἰς δὲ τὸ ὄγδοον ὁμιλεῖ περὶ ἐκείνων, εἰς τοὺς ὁποίους ἐμφανίζεται ὁ Θεός: «Πῶς Σύ, ὅστις εἶσαι κεκρυμμένος, ἐποπτεύεις τὰ πάντα; Δὲν ἐπιγιγνώσκεις ὅμως ὅλους ὅσους βλέπεις, ἀλλὰ γιγνώσκεις ὡς φίλος μόνον ἐκείνους, οἵτινες δεικνύουν ἐπιμέλειαν διὰ Σέ. Ὅλοι οἱ θνητοὶ καὶ ἁμαρτωλοὶ ὅταν μετανοοῦν καθίστανται υἱοὶ τοῦ φωτός Σου. Τὸ φῶς γεννᾶ φῶς. Ὅθεν καὶ οἱ υἱοὶ τοῦ Θεοῦ εἶναι φῶς». Εἰς τὸ 9ον κεφάλαιον περιγράφει τὴν ὑπὸ τοῦ Πνεύματος προκαλουμένην μεταρσίωσιν, λέγων ὁητῶς ὅτι κατὰ τὴν ὕψωσιν ταύτην δὲν ἀφανίζεται καὶ οὐδὲ παραβλέπεται ἡ προσωπικὴ συνείδησις: «Πέραν τοῦ κόσμου καὶ τῶν σωμάτων δὲν ὑπάρχει ἐπιζήτησις σωματικοῦ πάθους, ἀλλὰ κένωσις παθῶν. Ὅστις αὐτὴν ἠγάπησε ἂς γνωρίζῃ ὅτι ἐνέκρωσε τὸ σῶμα του. Δὲν ἐννοῶ τὸ σῶμα χωρὶς τὴν ψυχήν, ἥτις κινεῖ αὐτό, ἀλλὰ τὸ σῶμα ἀπηλλαγμένον πάσης ἐπιθυμίας. Διότι ἡ ἡδονὴ τῆς «ἀπαθείας», καὶ τὸ φῶς, τὸ ὁποῖον μετὰ ταῦτα μὲ ἀγαπᾷ, κτυπᾷ τὴν διάνοιάν μου ὁλόκληρον καὶ τὴν ἁφαρπάζει, καὶ κρατοῦν αὐτὴν μὲ ἄϋλον χεῖρα γυμνήν, δὲν ἀνέχεται νὰ ἐκπέσω ἐγὼ ἀπὸ τὴν θεϊκήν του φωτεινότητα καὶ νὰ συλλογισθῶ κάτι συνδεδεμένον μὲ ἐλαττωματικὴν κίνησιν. Ἀλλὰ μὲ κρατεῖ σφικτά, καὶ καταφλογίζει τὴν ψυχήν μου ὁ ἔρως, καὶ δὲν ὑπάρχει ἐν ἐμοὶ ἄλλη αἴσθησις». Εἰς ἐπίρρωσιν τῆς διαβεβαιώσεώς του ὅτι εἶναι ὁρατὸν τὸ θεῖον φῶς εἰς τὸ 11ον κεφάλαιον ὁμιλεῖ περὶ τοῦ Παύλου καὶ τοῦ Στεφάνου, οἵτινες ἠξιώθησαν νὰ ἴδουν τὸν Θεόν, εἰς δὲ τὸ 12ον κάμνει λόγον περὶ τῆς ἑνότητος τῆς Ἁγίας Τριάδος. Τὰ 13 καὶ 14 κεφάλαια εἶναι ἠθικοῦ περιεχομένου περὶ μετανοίας καὶ χάριτος. Τὸ 14ον περιγράφει τὴν μυστικὴν μὲ τὸν Θεὸν ἕνωσιν καὶ μᾶς διαβεβαιοῖ ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι παρὼν πανταχοῦ: «Ὅταν ἀποκαλύπτεσαι Θεὲ τῶν συμπτάντων, τρέμω θεωρῶν Σε ἐκ τῶν ἄνω καὶ καταλαμβάνομαι ἀπὸ τρόμον διότι εἶμαι ἀνάξιος νὰ Σὲ προσβλέπω. Ὅταν λέγω ταῦτα, κλείω τοὺς ὀφθαλμούς καὶ στρέφομαι πρὸς τὰ σκότη. Τότε θρηνῶ ἐπειδὴ εἶμαι ἐστερημένος τῆς ὡραιότητός Σου. Τότε Σὺ ἐμὲ θρηνοῦντα περιφλέγεις καὶ θαυμάζω καὶ ἀφθονώτερα ῥέουν τὰ δάκρυά μου». Ὁ Θεὸς εἶναι ὑπεράνω πάντων «ὑπεράνω πάσης ἀρχῆς, πάσης οὐσίας, φύσεως, καὶ αἰώνων, ὑπεράνω παντὸς φωτός, καὶ ὑπεράνω ἀπὸ τὰς νοητικὰς φύσεις». Εἶναι αἰτία πάσης ὑπάρξεως καὶ ὅμως ἔχει ἀπόστασιν ἀπὸ ὅλα καὶ ἐναντι αὐτῶν ὑπεροχήν. Ὁ ἐνανθρωπήσας Χριστὸς ἔλκει ἡμᾶς πρὸς ἑαυτὸν καὶ τὸ φῶς. Δυνάμεθα νὰ προσεγγίσωμεν πρὸς αὐτόν, νὰ γίνωμεν μέλη τοῦ σώματός του: «Εἴμεθα μέλη τοῦ Χριστοῦ καὶ ὁ Χριστὸς εἶναι τὰ μέλη μας. Καὶ ἡ χεὶρ ἐμοῦ τοῦ ἁθλίου, καὶ ὁ πούς μου εἶναι Χριστός. Καὶ εἶμαι ἐγὼ ὁ ἐλάχιστος χεὶρ τοῦ Χριστοῦ, ἐλπὶς τοῦ Χριστοῦ. Διότι πρέπει τὴν θεότητα νὰ τὴν νοῇς ἀδιαίρετον... Μὴ νομίζῃς ὅτι βλασφημῶ, ἐπιδοκίμαζε ταῦτα καὶ προσκύνει τὸν Χριστὸν ὅστις σὲ κατέστησε τοιοῦτον». Εἰς τὸ ἀρχαῖον κείμενον ἐκφράζεται ὁ Συμεὼν ὡς ἑξῆς: «Μέλη Χριστοῦ γιγνόμεθα καὶ χεὶρ Χριστὸς καὶ ποὺς Χριστός, κινῶ τὴν χεῖρα καὶ Χριστὸς ὅλος ἡ χεὶρ μου ἐστί». Αἱ τολμηραὶ αὗται ἐκφράσεις γίνονται ἀνεκταί, ἂν σκεφθῶμεν ὅτι ὁ Συμεὼν δέχεται τὸ δόγμα τῆς θεώσεως. Εἰς τὴν δευτέραν ἐκ τῶν Λόγων του λέγει ὅτι ὁ Χριστὸς δὲν ἐνηνθρώπησε διὰ νὰ λατρευθῇ ὡς Θεός, ἀλλὰ διὰ νὰ μᾶς κάμῃ συγκληρονόμους τῆς θείας φύσεως ὡς ἐκεῖνος ἀνθρωπίνης». Εἰς τὸ 16ον κεφάλαιον καταδεικνύει ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι τὸ ἀντικείμενον τοῦ ἀνθρωπίνου πόθου. Τὰ λοιπὰ μέχρι τοῦ 22ου κεφάλαια εἶναι ἠθικοῦ περιεχομένου. Εἰς τὸ 23ον ἀναπτύσσεται ὅτι τὸ θεῖον φῶς εἶναι ὁρατὸν ὑφ' ἑκάστου εἰς ὅσην ἔκτασιν εἶναι τοῦτο θεμιτὸν διὰ τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν. Ἐκ τῶν λοιπῶν κεφαλαίων ἀξιοσημείωτον εἶναι τὸ 34ον «Περὶ νοητοῦ Παραδείσου». Ἐν ἀρχῇ τοῦ κεφαλαίου τούτου εὐλογεῖ τὸν Θεόν: «Παρέσχες εἰς τὴν καρδίαν μου τὸ φῶς σου... καὶ ἐφύτευσες ἐν ἐμοὶ ξύλον ζωῆς καὶ μὲ ἔκαμες ἕτερον παράδεισον, μέσα εἰς τὰ αἰσθητὰ νοητὸν καὶ μέσα εἰς τὰ νοητὰ αἰσθητόν, καὶ ἕτερον πνεῦμα. Τὸ Πνεῦμα Σου συνέδεσες μὲ τὸ ἰδικόν μου καὶ τὸ ἔκαμες νὰ ἐνοικήσῃ εἰς τὰ σπλάγχνα μου». Τὸ δένδρον τοῦτο τῆς ζωῆς τὸ φυτευθὲν ἐντὸς τῆς καρδίας τοῦ ἀνθρώπου κάμνει νὰ ἀναβλαστήσῃ ἐν αὐτῇ Παράδεισος «μὲ πολυτίμους ρίζας, δένδρα, διαφόρους καρποὺς», κεκοσμημένος μὲ «εὔοσμα ἄνθη, τὰ ὁποῖα εἶναι ἡ ταπεινότης, ἡ εἰρήνη, ἡ χαρά, ἡ ἡμερότης, ἡ συμπάθεια, τὸ πένθος, οἱ ὄμβροι τῶν δακρύων, καὶ ἀσυνήθης ἐν αὐτοῖς τέρψις, ἡ λάμψις τῆς χάριτός Σου, ἥτις φωτίζει ὅλους ὅσοι ἀναστρέφονται εἰς τὸν Παράδεισόν Σου». Τὸ τελευταῖον (40όν) κεφάλαιον εὐχαριστεῖ τὸν Θεὸν καὶ ἀναπτύσσει τὸ θέμα τὸ ἀναφερόμενον εἰς τὴν πνευματικὴν προσευχήν, καὶ εἰς τὴν θείαν ἔλλαμψιν. Διηγεῖται ὁ Συμεὼν πῶς ἀνηρπάγη εἰς τὸν οὐρανὸν «εἴτε ἐν σώματι εἴτε ἐκτὸς τοῦ σώματος. Ἀφοῦ διήγαγον ἀρκετὴν ὥραν κατεπλάγην ἀπὸ τὴν δόξαν, τὸ μέγεθος καὶ τὴν μεγαλειότητά Σου, ἐξαφνισθεὶς ἀπὸ τὸ ὑπερμέγεθος ὕψος κατελήφθην ἐξ ὁλοκλήρου ἀπὸ φρίκην. Πάλιν μὲ κατεβίβασες εἰς τὸ μέθος ἔνθα πρότερον ἤμην, καὶ ἤρχισα νὰ θρηνῶ. Οὐχὶ μετὰ πολὺν χρόνον, ἠνοίχθησαν οἱ οὐρανοὶ καὶ κατεδέχθης νὰ μοῦ ἀποκαλύψῃς τὴν μορφήν Σου ὡσὰν ἥλιον ἀπεριόριστον». Περιγράφει κατόπιν ἐπανειλημμένας ὁράσεις καὶ ἐν τέλει ἐκθέτει τί εἶπεν ὁ ἐμφανισθεὶς ἐνώπιόν του Χριστός: «Ἐγὼ εἶμαι ὁ Θεὸς ὁ ἐνανθρωπήσας πρὸς χάριν σου. Καὶ ἐπειδὴ μὲ ἀνεζήτησες ἐξ ὅλης τῆς καρδίας σου, θὰ εἶσαι τοῦ λοιποῦ, ἀδελφός καὶ συγκληρονόμος καὶ φίλος μου». Εἶναι φανερὸν ὅτι ὁ Συμεὼν εἶναι βέβαιος περὶ τῆς ὁράσεως τοῦ Χριστοῦ. Ἡ Καινὴ Διαθήκη μᾶς λέγει ὅτι ὁ Χριστὸς ἐφανερώθη εἰς τὸν Παῦλον καὶ ὅτι ὑψώθη ὁ Παῦλος μέχρι τρίτου οὐρανοῦ. Τοῦτο πιστεύει καὶ διὰ τὸν ἑαυτόν του ὁ Συμεών. Ὁ ἄνθρωπος, λέγει, εἶναι διπλοῦς, σωματικὸς καὶ ψυχικός. Ὅταν ὅμως κατορθώσῃ νὰ συνδέσῃ τὴν ψυχήν του μὲ τὸ Ἅγιον Πνεῦμα «ἀποβαίνει ὅμοιος μὲ τὸν Θεόν. Ὅταν δεχθῇ εἰς τὰ στήθη του τὸν Χριστόν, γίνεται (ἐκ Χριστοῦ) Χριστιανός». «Τὸν Χριστὸν συνέχει μορφωθέντα ἐν ἑαυτῷ καὶ ἀπρόσιτον εἰς ὅλα τὰ δημιουργημένα πλάσματα». (Ἔρωτες θείων ὕμνων κεφάλαιον 13ον).

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω παρατεθέντων χωρίων καταφαίνεται ὅτι ὁ Συμεὼν ἀφορμᾶται ἐκ τῶν χωρίων τῆς Γραφῆς, εἰς τὰ ὁποῖα γίνεται λόγος περὶ φωτισμοῦ καὶ ὁράσεως καὶ καταλήγει εἰς τὴν περὶ ἑλλάμψεως διδασκαλίαν του. Ἡ μεταφυσική του εἶναι μεταφυσικὴ τοῦ φωτὸς καὶ τῆς ἑλλάμψεως. Ἀνευρίσκονται παρ' αὐτῷ καὶ ἐπιδράσεις προερχόμεναι ἀπὸ τὸν Ἰωάννην τὸν συγγραφέα τῆς Κλίμακος. Ἀπ' αὐτὸν παραλαμβάνει ὅσα λέγει περὶ «ἀπαθείας». Εἰς τὰ 57 ἐκ τῶν «Πρακτικῶν Κεφαλαίων» γράφει: «Ὁ μὴ γεγονὼς ἀπαθὴς οὐδὲ ἔστιν ἀπάθεια οἶδεν, οὐδὲ πιστεύει εἶναί τινα τοιοῦτον ἐπὶ τῆς γῆς. Πῶς γὰρ ὁ μὴ ἑαυτοῦ ἀρνησάμενος πρῶτον καὶ τὸ αἷμα κενώσας αὐτοῦ ὑπὲρ τῆς μακαρίας ταύτης τῷ ὄντι ζωῆς, ἄλλον ὑπονοήσῃ ταῦτα πεποιηκέναι εἰς τὸ κτήσασθαι τὴν ἀπάθειαν;». (Ἐκεῖνος ὅστις δὲν ἔχει γίνει ἀπαθὴς δὲν γνωρίζει ὅτι ὑπάρχει ἡ ἀπάθεια καὶ δὲν πιστεύει ὅτι ὑπάρχει ἐπὶ τῆς γῆς εἷς τοιοῦτος (ἀπαθὴς) ἄνθρωπος. Διότι πῶς ἐκεῖνος, ὁ ὁποῖος πρῶτον δὲν ἠρνήθη τὸν ἑαυτόν του καὶ δὲν ἔχυσε τὸ αἷμα του ὑπὲρ τῆς ἀληθινᾶ μακαρίας αὐτῆς ζωῆς, θὰ πιστεύσῃ ὅτι ἄλλος ἔχει πράξει αὐτὰς τὰς πράξεις διὰ νὰ ἀποκτήσῃ τὴν ἀπάθειαν;). Ἡ ἀπάθεια δὲν εἶναι σωματική, ἀλλὰ ψυχική. Ἡ ψυχικὴ ἀπάθεια καθαγιάζει καὶ τὸ σῶμα. Ὅπως καὶ εἰς τὸν Ἰωάννην τῆς Κλίμακος οὕτω καὶ εἰς τὸν Συμεῶνα προϋπόθεσις τῆς ἀπαθείας εἶναι ἡ «ἀπροσπάθεια», ἡ ἀπάρνησις πάσης προσπαθείας διὰ τὴν ἀπόκτησιν ὑλικῶν ἀγαθῶν.

Εἰς τὸν Συμεῶνα ἀποδίδεται καὶ μία πραγματεία ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν «Περὶ νήψεως καὶ προσευχῆς», εἰς τὴν ὁποίαν περιγράφεται λεπτομερῶς ἡ μέθοδος, διὰ τῆς ὁποίας φθάνει ὁ μονάζων εἰς τὴν ὅρασιν τοῦ θείου φωτός. Τὸ σχετικὸν ἀρχαῖον κείμενον ἔχει ὡς ἑξῆς: «Εἶτα καθίσας ἐν κελλίῳ ἡσύχῳ καὶ ἐν μιᾷ κατὰ μόνας γωνίᾳ πρόσελαι ποιήσαι ὃ λέγω σοι. Κλεῖσον τὴν θύραν καὶ ἔπαρον τὸν νοῦν σου ἀπὸ παντὸς ματαίου ἤγουν προσκαίρου. Εἶτα ἐρείσας τῷ στήθει τὸν πώγωνα κι-

νῶν τὸν αἰσθητὸν ὀφθαλμὸν σὺν ὅλῳ τῷ νοΐ ἐν μέσῃ κοιλίᾳ, ἤγουν ἐν τῷ ὁμφαλῷ. Ἄγξον οὖν καὶ τὴν τῆς ρινὸς τοῦ πνεύματος ὁλκήν, τοῦ μὴ ἁδεῶς ἀναπνεῖν, καὶ ἐρεύνησον νοητῶς ἔνδον ἐν τοῖς ἐγκάτοις εὑρεῖν τὸν τόπον τῆς καρδίας, ἔνθα ἐμφιλοχωρεῖν πεφύκασι πᾶσαι αἱ ψυχικαὶ δυνάμεις. Καὶ πρῶτον μὲν σκότος εὑρήσεις καὶ πάχον ἀνένδοτον. Ἐπιμένοντός δε σοῦ καὶ τούτου τοῦ ἔργου νυκτὸς καὶ ἡμέρας ποιουμένου, εὑρήσεις, ὦ τοῦ θαύματος! ἄληκτον εὐφροσύνην. Ἅμα γὰρ εὗρῃ ὁ νοῦς τὸν τόπον τῆς καρδίας, βλέπει παρευθὺς ἃ οὐδέποτε ἠπίστατο. Βλέπει γὰρ τὸν μεταξὺ τῆς καρδίας ἀέρα, καὶ ἑαυτὸν φωτεινὸν ὅλον, καὶ διακρίσεως ἔμπλεων. Καὶ ἔκτοτε ὅθεν ἀνακύψει λογισμὸς πρὸ τοῦ ἀπαρτισθῆναι ἢ εἰδωλοποιηθῆναι τῇ ἐπικλήσει Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἐκδιώκει τοῦτον καὶ ἀφανίζει. Ἐντεῦθεν ὁ νοῦς μνησικακῶν δαίμοσιν ἐγείρει τὴν κατὰ φύσιν ὀργήν, καὶ διώκων βάλλει τοὺς νοητοὺς πολεμίους. Τάλλα δὲ μαθήσει σὺν Θεῷ ἐν τηρήσει νοὸς τὸν Ἰησοῦν ἐν καρδίᾳ κατέχων. Καθέζου γὰρ φησὶν ἐν τῷ κελλίῳ σου καὶ ταῦτα πάντα σὲ διδάξει». Ἡ μετάφρασις εἰς τὴν ἁπλῆν γλῶσσαν, ὅπως περιέρχεται εἰς τὴν Πατρολογίαν (120, σελ. 707) ἔχει ὡς ἑξῆς: «Ἔπειτα κάθησε εἰς ἕνα τόπον παράμερον καὶ ἡσυχον κατὰ μόνας εἰς μίαν ἄκραν, καὶ κλεῖσε τὴν πόρταν καὶ μάζωξε τὸν νοῦν σου ἀπὸ κάθε προσωρινὸν καὶ μάταιον πρᾶγμα. Καὶ τότε ἀκούμβησε εἰς τὸ στῆθος σου τὸ κάτω σιαγόνι σου, ἤγουν τὸ πηγοῦνι σου, διὰ νὰ προσέχῃς μὲ αὐτὸν τὸν τρόπον μέσα εἰς τὸν ἑαυτόν σου, καὶ μὲ τὸν νοῦν σου καὶ μὲ τὰ αἰσθητά σου μάτια. Καὶ κράτει ὀλίγον καὶ τὴν ἀναπνοήν σου, διὰ νὰ ἔχῃς ἐκεῖ τὸν νοῦν σου καὶ ἐρεύνησε μὲ τὸν νοῦν σου νὰ εὕρῃς τὸν τόπον ὅπου εἶναι ἡ καρδία σου, καὶ ἐκεῖ νὰ εἶναι ὅλως διόλου ὁ νοῦς σου. Καὶ εἰς τὴν ἀρχὴν ἔχεις νὰ εὕρῃς ἐκεῖ μέσα ἕνα σκότος καὶ πῶρωσιν πολλήν, καί σκληρότητα. Ὕστερα ἀφοῦ ἐργασθῇς αὐτὸ τὸ ἔργον τῆς προσευχῆς ἀκατάπαυστα νύκτα καὶ ἡμέραν, θέλεις εὕρει, ὦ τοῦ θαύματος! μίαν χαρὰν ἀκατάπαυστον. Ἐπειδὴ καὶ ὁ νοῦς, ἀγωνιζόμενος εἰς τοῦτο, θέλει ἐπιτύχει τὸν τόπον τῆς καρδίας, καὶ τότε παρευθὺς βλέπει ἐκεῖ μέσα τὰ πράγματα ὁποὺ δὲν εἶδε ποτέ του, μήτε τὰ ἤξευρε. Διότι βλέπει τὸν ἀέρα ἐκεῖνον ὁποὺ εὑρίσκεται μέσα εἰς τὴν καρδίαν καὶ ὅλον τὸν ἑαυτόν του φωτεινὸν καὶ γεμᾶτον ἀπὸ κάθε φρονιμάδα καὶ διάκρισιν. Καὶ ἀπὸ τότε καὶ εἰς τὸ ἑξῆς, ἀπὸ ὁποιον μέρος προκύψῃ καὶ φανῇ κανένας λογισμός, πρὶν ἀκόμη νὰ ἔμβῃ καὶ νὰ συλλογισθῇ ἢ νὰ σχηματισθῇ, παρευθὺς τὸν διώχνει ἐκεῖθεν καὶ τὸν ἀφανίζει μὲ τὸ ὄνομα τοῦ Ἰησοῦ ἤγουν μὲ τὸ «Κύριε Ἰησοῦ Χριστέ, ἐλέησόν με». Καὶ ἀπ' ἐδῶ πλέον ὁ νοῦς τοῦ ἀνθρώπου ἀρχίζει νὰ ἔχῃ μνησικακίαν καὶ πάθος μὲ τοὺς δαίμονας καὶ πόλεμον ἀκατάπαυστον, καὶ ἀσηκώνει κατεπάνω τους τὸν θυμὸν τὸν φυσικὸν καὶ τοὺς κυνηγᾷ καὶ τοὺς κτυπᾷ καὶ τοὺς ἀφανίζει. Τὰ δὲ ἄλλα ὁποὺ ἀκολουθοῦν νὰ γίνωνται τότε, θέλεις τὰ μάθει, σὺν Θεῷ, μόνος σου, μὲ τὴν δοκιμήν, διὰ μέσου τῆς προσευχῆς τοῦ νοός σου, καὶ κρατῶντας εἰς τὴν καρδίαν τὸν Ἰησοῦν, ἤγουν τὴν προσευχὴν τοῦ «Κύριε Ἰησοῦ Χριστὲ κλπ.». Διότι λέγει καὶ ἕνας πατέρας: Κάθου εἰς τὸ κελλίον σου καὶ αὐτὸ θέλει σὲ διδάξει τὰ πάντα». Ὅπως ἐσημειώσαμεν ἀνωτέρω, τὸ τμῆμα τοῦτο δὲν θεωρεῖται ὡς γραφὲν ἀπὸ τὸν Συμεῶνα, ἀλλὰ ὑπό τινος τῶν νεωτέρων ἡσυχαστῶν. Ὁ Συμεὼν δὲν κατέρχεται εἰς ὑλικὰς περιγραφὰς καὶ συνηθίζει νὰ κρατῆται εἰς τὴν σφαίραν τῆς πνευματικότητος. Ἀναμφιβόλως εἶναι ὁ μεγαλύτερος μυστικιστὴς τῆς ὀρθοδόξου Ἀνατολῆς. Ἐπέδρασε καὶ ἐπὶ τοῦ ρωσικοῦ μυστικισμοῦ, διότι κατὰ τὸν 16ον αἰῶνα ὁ Μάξιμος ὁ Γραικὸς μετέφερε ρωσιστὶ τεμάχια ἐκ τῶν ἔργων του, ἐξ ὧν ἀποσπάσματα περιεσώθησαν. Ἡ μυστικιστικὴ διάθεσίς του ἔχει ἐπηρεάσει καὶ τοὺς Ρώσους θεολόγους καὶ φιλοσόφους τοῦ τέλους τοῦ 19ου αἰῶνος.

ΝΙΚΗΤΑΣ ΣΤΗΘΑΤΟΣ. Εἶναι ὁ πιστότερος μαθητὴς τοῦ Συμεῶνος. Ἐγεννήθη περὶ τὸ 1000 καί, ὡς ἐξάγεται ἐκ τῆς «Φιλοκαλλίας τῶν ἱερῶν Νηπτικῶν» (ἐκδόσεως Βενετίας 1782) τριακονταετὴς ὤν, ἐμαθήτευε πλησίον τοῦ Συμεῶνος. Παραθέτομεν τὸ σχετικὸν χωρίον, ὅπερ ἀποτελεῖ τὸν καλύτερον χαρακτηρισμὸν περὶ τοῦ διασήμου τούτου μυστικιστοῦ. «Νικήτας ἐπικαλούμενος, ἦν ἐν ἔτει τοῦ Χριστοῦ χιλιοστῷ τριακοστῷ μαθητὴς χρηματίσας Συμεὼν τοῦ Νέου Θεολόγου ὁ γνησιώτατος». Περαιτέρω γίνεται μνεία περὶ τῆς ἐπιδράσεως, ἣν ἤσκησεν ἐπ' αὐτοῦ ὁ διδάσκαλός του «παρ' οὗ τὰ πολλὰ μὲν ἐμυήθη τῆς πνευματικῆς φιλοσοφίας μαθήματα καὶ τοσοῦτον τὰς ἐκείνου ἀνεμάξατο ἀρετάς, ὡς ἄλλου ἀτεχνῶς δείκνυσθαι τοῦ διδασκάλου παρήλιον, ὅλας, ὡς εἰπεῖν, αὐγοειδεῖς ἀνταναικλάσεις τῶν ἐκείνου χαρισμάτων καὶ διδαγμάτων ἐν τῇ ψυχῇ αὐτοῦ διαλάμπουσας». (Παρὰ τοῦ ὁποίου ἐμυήθη εἰς πολλὰ μαθήματα τῆς πνευματικῆς — δηλαδὴ μυστικῆς — φιλοσοφίας καὶ τοσοῦτον ἐναπετύπωσε μέσα εἰς τὸν ἑαυτόν του τὰς ἀρετὰς ἐκείνου, ὥστε νὰ φαίνεται ὡσὰν ἕνας ἀπαράλλακτα ἄλλος δεύτερος ἥλιος παραπλεύρως τοῦ διδασκάλου, ἀκτινοβολῶν ἐν τῇ ψυχῇ του, κατὰ τινα τρόπον, τὰς φωτεινὰς ὡσὰν αὐγὴν ἀνταναικλάσεις τῶν χαρισμάτων καὶ διδαγμάτων ἐκείνου). Κατόπιν ἐξαίρεται καὶ ἡ προσωπικὴ τοῦ Στηθάτου συμβολή. «Παρ' ἑαυτοῦ δὲ πόνοις ἀτρύτοις ταῖς θείαις ἐμφιλοσοφήσας Γραφαῖς, πάμπολλα καὶ κάλλιστα νοήματα συλλεξάμενος». Ἀλλὰ δὲν ἔμενεν ὁ Στηθᾶτος μόνον εἰς τὰ μαθήματα, ἀλλὰ προεχώρει πρὸς τὰ «παθήματα», δηλαδὴ εἰς τὰ «βιώματα», ὅπως λέγομεν ἡμεῖς σήμερον. «Ἔστι δ' ἃ καὶ πείρα, καὶ μακαρίῳ πάθει, μὴ μόνον μαθὼν, ἀλλὰ καὶ παθών, καὶ οἱονεὶ ἐγκύμονα θείων καὶ ὑπερφυῶν ἐννοιῶν τὴν ἑαυτοῦ διάνοιαν ἐκ τούτων ἁπάντων ἀπεργασάμενος». (Μερικὰ δὲ δι' ἐμπραγμάτου ζωῆς καὶ διὰ μακαρίου βιώματος, δὲν τὰ ἐμάνθανε μόνον, ἀλλὰ καὶ τὰ ἐζοῦσε, καὶ κατά τινα τρόπον ἔκαμνε τὴν διάνοιάν του γεμάτην καὶ γόνιμον ἀπὸ θείας καὶ ὑπερφυεῖς σκέψεις). Ἐν τέλει ἐξαίρεται μαζὶ μὲ τὴν σοφίαν του καὶ ἡ κομψότης τοῦ ὕφους του, «ὥστε ἄπορον εἶναι, πότερον διὰ τὸν ἐν αὐταῖς ἐγκείμενον νοῦν, ἢ διὰ τὸ κομψὸν τῶν λέξεων, τοσαύτην χάριν ἐγχεῖσθαι ταῖς τῶν ἀναγινωσκόντων ψυχαῖς». (Ὥστε ἀπορεῖ κανείς, ἂν ἕνεκα τῆς κομψότητος τῶν λέξεων διαχέεται τοιαύτη χάρις εἰς τὰς ψυχὰς τῶν ἀναγνωστῶν) (Ἑλλ. Πατρολ. 120, 849).

Ἡ κομψότης τοῦ ὕφους του δεικνύει ὅτι εἶχεν ἐγκύψει περισσότερον ἀπὸ τὸν διδάσκαλόν του εἰς μελέτας παλαιοτέρων μυστικῶν. Πράγματι τὰ συγγράμματά του τὸν ἐμφανίζουν ὡς μελετητὴν τοῦ Διονυσίου τοῦ Ἀρεοπαγίτου καὶ τοῦ Μαξίμου τοῦ Ὁμολογητοῦ. Ἔγραψε πολλὰ ἔργα, ἅτινα παραμένουν κατὰ τὸ πλεῖστον ἀνέκδοτα. Οἱ τίτλοι τῶν σπουδαιοτέρων του πραγματειῶν εἶναι οἱ ἀκόλουθοι: «Περὶ Παραδείσου», «Λόγος περὶ ψυχῆς καὶ πρώτου περὶ ἀγγέλων», «Εἰς τὴν οὐρανίαν καὶ ἐκκλησιαστικὴν ἱεραρχίαν», «Λόγος προτρέπει εἰς μετάνοιαν», «Λόγος τοῦ κατ' εἰκόνα», «Λόγος στηλευτικὸς κατὰ τῆς τῶν Ἀρμενίων αἱρέσεως». Ὑπῆρξε καὶ δεινὸς πολέμιος τῶν Λατίνων, γράψας ἐναντίον αὐτῶν πραγματείαν μὲ τὸν τίτλον «Κατὰ Λατίνων, ἐν οἷς βλασφημοῦσιν εἰς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον λέγοντες ἐκ τοῦ Υἱοῦ τοῦτο ἐκπορεύεσθαι». Ἔγραψεν ἐπίσης σύγγραμμα κατὰ τῶν Λατίνων «Περὶ ἀζύμων καὶ Σαββάτων νηστείας καὶ τοῦ γάμου τῶν Ἱερέων», περὶ τοῦ ὁποίου λέγεται ὅτι ἐκάη κατὰ διαταγὴν τοῦ αὐτοκράτορος Κωνσταντίνου τοῦ Μονομάχου. Εἰς τὸν 120 τόμον τῆς Ἑλλ. Πατρολογίας ἔχουν περιληφθῆ αἱ τρεῖς ἑκατοντάδες τῶν «πρακτικῶν», «φυσικῶν» καὶ «γνωστικῶν» κεφαλαίων καὶ μικρὰ διατριβὴ ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν «Περὶ τοῦ διὰ χειρῶν ἀσπασμοῦ». Ἐν τῷ αὐτῷ τόμῳ περιλαμβάνεται καὶ ἡ λατινικὴ μετάφρασις διατριβῆς του ἐναντίον τῶν Λατίνων.

Ὁ ἴδιος ὁ Στηθᾶτος ἀναγνωρίζει ἑαυτὸν μαθητὴν τοῦ Συμεῶνος, γράφων εἰς προοίμιον, ὅπερ εἶχε προτάξει εἰς τὸ βιβλίον τοῦ διδασκάλου του «Ἐρωτες θείων ὕμνων» τὰ ἀκόλουθα: «Ταῦτα καὶ ἡμεῖς ἐφ' αὐτῷ μαθητευθέντες καὶ τὸ ὕψος καὶ βάθος καὶ πλάτος τῆς αὐτοῦ σοφίας εἰδότες, διὰ τῶν εἰρημένων καὶ τοῦ παρόντος λόγου τῶν πάντη χονδρῶν καὶ ἀμύστων διαστέλλομεν καὶ ἀνέκφορα τούτοις εἶναι βουλόμεθα». Εἶναι φανερὰ ἡ ἀριστοκρατικὴ προσπάθεια νὰ ἀπαρτισθῇ μυστικὸς κύκλος μυστῶν κατὰ τὸ πρότυπον τῶν «ἐσωτερικῶν» μαθητῶν τῶν ἀρχαίων φιλοσόφων. Ἀποκρούει δὲ εἰς τὸ προοίμιόν του τὰς κατὰ τοῦ διδασκάλου του κατηγορίας λέγων: «Ταῦτα τοίνυν διὰ τοὺς φθόνω πρὸς τὰ καλὰ καὶ ἀπιστίᾳ καὶ ἀγνωσίᾳ κεκρατημένους ἡμῖν προετέθη τῶν ἐρωτικῶν καὶ θείων ὕμνων τοῦ διδασκάλου». (Αὐτὰ προετάξαμεν ἕνεκα ἐκείνων, οἵτινες ἔχουν κυριευθῇ λόγῳ φθόνου πρὸς τὰ καλὰ ὑπὸ ἀπιστίας καὶ ἀνικανότητος πρὸς ἐπίγνωσιν). Πιστεύει ὅτι τὸ περιεχόμενον τοῦ βιβλίου τοῦ διδασκάλου του τυγχάνει εὐαπόδεκτον παρὰ τῷ Θεῷ. «Εἰ γὰρ αἱ ἀποκαλύψεις αὗται, καὶ αἱ φωναί, οὐ φωναὶ Θεοῦ, οὐδὲ ψυχῆς ἀποθεωθείσης, καὶ γενομένης ἔξω πάσης τοῦ κόσμου αἰσθήσεως καὶ ὅλης καθόλου ἁγίας, σχολῇ γ' ἂν ἄλλο τι τῶν ἀνθρωπίνων εὐαπόδεκτον ἀποδειχθείη Θεῷ». (Διότι ἐὰν αὗται αἱ ἀποκαλύψεις καὶ αἱ φωναί, δὲν εἶναι φωναὶ τοῦ Θεοῦ, οὐδὲ φωναὶ ψυχῆς, ἤτις ὑψώθη εἰς ἀποθέωσιν, καὶ ἐτέθη ἔξω ἀπὸ κάθε κοσμικὴν αἴσθησιν καὶ ἔγινεν ἐξ ὁλοκλήρου θεία, μὲ δυσκολίαν ὁποιονδήποτε ἄλλο ἀνθρώπινον πρᾶγμα θὰ ἠδύνατο νὰ τύχῃ ἀποδοχῆς ἐκ μέρους τοῦ Θεοῦ).

Εἰς τὰς ἐν τῇ Ἑλλ. Πατρολ. συμπεριληφθείσας τρεῖς ἑκατοντάδας τῶν κεφαλαίων περιέχεται περιληπτικῶς ὁλόκληρος ἡ πρακτικὴ καὶ θεωρητικὴ διδασκαλία τοῦ Στηθάτου. Ἡ πρώτη ἑκατοντὰς ἀναφέρεται εἰς τὰ προβλήματα τῆς πρακτικῆς ἀσκήσεως, ἥτις ἀρχίζει μὲ τὴν ἀπὸ τοῦ κόσμου φυγὴν καὶ καταλήγει εἰς τὴν νέκρωσιν τῆς σαρκὸς καὶ ζωοποίησιν τῆς ψυχῆς. Εἰς τὰς κεφαλαίας ταύτας ἀπαντῶνται συχνὰ ἀναμνήσεις ἐκ τῆς παλαιᾶς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας. Οὕτω εἰς τὸ πέμπτον ἀπαντᾶται ὁ ὅρος «τόνος», χρησιμοποιούμενος εἰς τὴν σημασίαν, τὴν ὁποίαν εἶχεν εἰς τοὺς ἀρχαίους Στωικούς. «Οὐχ ὅταν ὑπὸ λογισμῶν ἐνοχλούμεθα ἀκαθάρτων ἤδη καὶ τῆς τῶν ἐνεργούντων τὰ φαῦλα μερίδος γιγνόμεθα· ἀλλ' ὅταν τοῦ τόνου ἑαυτῆς ὑποχαλάσασα ἡ ψυχή, καὶ ὁ νοῦς, ἐξ ἡμελημένης καὶ ἀκολάστου διαίτης θολώδεις ἕξει καὶ σκιώδεις τὰς φαντασίας». (Ἑλλ. Πατρολ. 120, 853) (Οὐχὶ ὅταν ἐνοχλούμεθα ἀπὸ ἀκαθάρτους λογισμοὺς κατατασσόμεθα εἰς τὴν μερίδα ἐκείνων, οἵτινες ἐνεργοῦν τὰ φαῦλα, ἀλλ' ὅταν ἡ ψυχὴ καὶ ὁ νοῦς, ἀφοῦ χαλαρώσουν τὴν δύναμίν των λόγῳ ἀμελοῦς καὶ ἀκολάστου τρόπου ζωῆς, ἀποκτοῦν θολωμένας καὶ γεμάτας ἀπὸ σκιὰς ψυχικὰς παραστάσεις). Ἐπίσης γίνεται λόγος καὶ περὶ ἀπαθείας. «Διττὴν εἶναι τὴν ἀπάθειαν ἴσθι... ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς ἐμπράκτου φιλοσοφίας ἡ πρώτη. Ἔπειτα ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τῆς φυσικῆς θεωρίας ἡ δευτέρα καὶ τελειοτέρα ἐπιγίνεται, ἥτις ἐκ νοερᾶς ἡσυχίας τῶν λογισμῶν εἰς εἰρήνευσιν τοῦ νοῦ ἀνυψωθεῖσα κατάστασιν διορατικώτερόν τε καὶ προνοητικώτερον οἶδε τὸν νοῦν ἀπεργάζεσθαι». (Ἑλλ. Πατρ. 120, 894). (Ἡ ἀπάθεια γνώριζε ὅτι εἶναι δύο εἴδων. Ἡ πρώτη προέρχεται ἀπὸ τὴν τελείωσιν τῆς ἐμπράκτου — ἀσκητικῆς — φιλοσοφίας. Ἔπειτα ἡ δευτέρα γεννᾶται ἀπὸ τὴν ἐνόρασιν τῆς φυσικῆς θεωρίας, ἡ δευτέρα καὶ τελειοτέρα, ἥτις ἀφορμωμένη ἀπὸ τὴν νοερὰν ἡσυχίαν τῶν λογισμῶν καὶ ἀνυψουμένη εἰς τὴν εἰρηνικὴν τοῦ νοῦ κατάστασιν, γνωρίζει νὰ κάμνῃ τὸν νοῦν διορατικώτερον καὶ προορατικώτερον). Ἐκ τοῦ χωρίου τούτου συνάγεται ὅτι ὁ Στηθᾶτος δέχεται δύο εἴδη ἀπαθειῶν. Πρῶτον ἐκείνην τὴν ἀπάθειαν, εἰς τὴν ὁποίαν μᾶς ἀνυψώνει ὁ ἀσκητικὸς μοναχικὸς βίος. Δεύτερον εἰς τὴν ἀπάθειαν, εἰς ἣν ἀνυψούμεθα ἀρχίζοντες ἀπὸ τὴν «φυσικὴν θεωρίαν». Τὸν ὅρον «θεωρία» νοεῖ ὅπως τὸν ἐννόει καὶ ὁ Πλάτων, καὶ ἰδίᾳ ὁ Ἀριστοτέλης, ἤτοι ὡς ἄμεσον ἑνόρασιν (INTUTIO), ἀναβιβάζουσαν ἡμᾶς εἰς τὴν ἀντίληψιν τοῦ νοητοῦ. Ἐνῷ ὅμως οἱ δύο Ἕλληνες σοφοὶ ἔμενον εἰς τὴν ἑνόρασιν τοῦ νοητοῦ, ὁ Στηθᾶτος προχωρεῖ εἰς τὴν ἑνόρασιν τοῦ ὑπερνοητοῦ. Διότι ἰσχυρίζεται ὅτι ἡ θεωρία μᾶς κάμνει διορατικωτέρους, ἀποκαλύπτουσα εἰς ἡμᾶς

«ὀπτασίας τοῦ κρείττονος» καὶ «ἀποκαλύψεις τῶν μυστηρίων τοῦ Θεοῦ». Εἰς τὴν θεωρίαν προσέτι ἀποδίδει τηλεορατικὰ καὶ προφητικὰ χαρίσματα. Κάμνει τὸν νοῦν «προορατικώτατον ἐν πράγμασιν ἀνθρωπ.νοις, μακρόθεν ἐρχομένοις καὶ μέλλουσι γίγνεσθαι» (προορατικώτερον εἰς ἀνθρώπινα πράγματα, ἅτινα συμβαίνουν εἰς μεγάλην ἀπόστασιν καὶ μέλλουν νὰ γίνουν). Ἡ μυστικὴ φιλοσοφία προσπαθεῖ νὰ ἀνανεώσῃ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ τὸ προφητικὸν πνεῦμα. Ὅθεν οὐδόλως εὐσταθεῖ ἡ κατάκρισις, ἣν ἀπηύθυνε συχνὰ ὁ Ρῶσος φιλόσοφος Μπεντιάεφ κατὰ τῆς Ἑλληνικῆς Ὀρθοδοξίας κατακρίνων αὐτὴν ὅτι ἐνέκρωσε τὸ προφητικὸν πνεῦμα. Εἰς τὸ ἐνενηκοστὸν ἀπὸ τὰ πρακτικὰ κεφάλαια ἐξαίρει ὁ Νικήτας τὰ θαυμαστὰ ἀποτελέσματα τῆς ἀπαθείας: «Ὁ τῆς ἀπαθείας πλησιάσας τοῖς ὅροις ὁρθὰς μὲν περὶ Θεὸν καὶ τὰς φύσεις τῶν ὄντων ποιούμενος τὰς ὁράσεις... δέχεται τὴν φωτοχυσίαν τοῦ Πνεύματος. Ἐκδὺς δὲ τῷ νῷ τῆς παγκοσμίου αἰσθήσεως πρὸς οὐρανοὺς καὶ Θεὸν ἀνατρέχει... καὶ τὸ θεῖον κάλλος ὁρᾷ καὶ θεοπρεπῶς ἐμφιλοχωρεῖ τοῖς θείοις τόποις, τῆς μακαρίας Θεοῦ δόξης, ἐν ἀρρήτῳ σιγῇ καὶ χαρᾷ καὶ τὰς αἰσθήσεις πάσας ἀλλοιωθείς, ὡς ἄγγελος ἐν ὑλικῷ σώματι, ἄϋλος τοῖς ἀνθρώποις συναναστρέφεται». (Ἑλλ. Πατρολ. 893). (Ἐκείνος, ὅστις ἐπλησίασε τὰ ὅρια τῆς ἀπαθείας, ἔχων τὸ ἀληθινὸν θέαμα ἐν σχέσει μὲ τὸν Θεὸν καὶ τὴν φύσιν τῶν ὄντων, δέχεται τὸ ἄφθονον φῶς τοῦ Πνεύματος. Ἀφοῦ δὲ μὲ τὸν νοῦν του ἀπαλλαγῇ ἀπὸ τὴν κοσμικὴν αἴσθησιν, τρέχει πρὸς τὰ ἐπάνω πρὸς τὸν οὐρανὸν καὶ βλέπει τὸ θεϊκὸν κάλλος καὶ κατὰ θεοπρεπῆ τρόπον διατρίβει εἰς τοὺς θείους τόπους μὲ σιγὴν καὶ χαρὰν καὶ ἀφοῦ ὑποστῇ ἀλλοίωσιν ὡς πρὸς ὅλας του τὰς αἰσθήσεις, ὡσὰν νὰ εἶναι ἄγγελος μέσα εἰς ὑλικὸν σῶμα, συναναστρέφεται ὡσὰν ἄϋλον ὂν μὲ τοὺς ἀνθρώπους). Ἡ ἑρμηνευθεῖσα περικοπὴ εἶναι λίαν ἀξιοσημείωτος, διότι καθιστᾷ κατάδηλον τὴν ἐπίδρασιν τῶν ἀντιλήψεων τῆ στωικῆς φιλοσοφίας ἐπὶ τοῦ ἀσκητικοῦ μυστικισμοῦ. Ἐν τῷ ἑρμηνευθέντι τμήματι γίνεται λόγος περὶ «ἀλλοιώσεως τῶν αἰσθήσεων», διὰ τῆς ὁποίας γίνεται ὁ ἐν τῇ σαρκικῇ ζωῇ διατελῶν ἄνθρωπος μεταβάλλει φύσιν καὶ γίνεται ἄϋλος. Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον διϊσχυρίζοντο καὶ οἱ Στωικοὶ ὅτι διὰ τῆς συμμορφώσεως πρὸς τὸν λόγον τελεῖται αἰφνιδία μεταμόρφωσις τοῦ ἀνθρώπου καὶ γίνεται οὗτος «σοφός». Εἰς τὰ προηγούμενα ἐσημειώσαμεν ὅτι ὁ Στωικισμὸς εἶχεν εἰσέλθει εἰς τὴν ἀσκητικὴν διὰ τοῦ Μακαρίου τοῦ Αἰγυπτίου, ὅστις ἐπιδρᾷ συνεπῶς ἐπὶ τῆς μυστικῆς ἀσκητικῆς. Ἐπίδρασιν τοῦ Στωικισμοῦ προδίδει προσέτι καὶ ἡ ἀντιστοιχία τῶν πέντε αἰσθήσεων πρὸς τὰ πέντε εἴδη τῶν ἀρετῶν. Εἰς τὴν ὅρασιν ἀντιστοιχεῖ ἡ ἀγρυπνία, εἰς τὴν ἀκοὴν ἡ μελέτη, εἰς τὴν ὄσφρησιν ἡ εὐχή, εἰς τὴν γεῦσιν ἡ ἐγκράτεια καὶ εἰς τὴν ἁφὴν ἡ ἡσυχία. Διὰ τῶν πέντε τούτων ἀσκήσεων ὁ λόγος «καθαίρει τὸν νοῦν τῆς ἰδίας ψυχῆς καὶ λεπτύνας διὰ τούτων αὐτόν, ἀπαθῆ καὶ διορατικὸν αὐτὸν ἀπεργάζεται». Ἡ χρῆσις τῆς ἐκφράσεως «λεπτύνας» μᾶς μετάγει εἰς τὰς ἀντιλήψεις τοῦ Στωικισμοῦ. Ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ ταύτῃ παρατηροῦμεν ὅτι εἶναι ἐσφαλμένη ἡ ἀντίληψις, ἡ βλέπουσα εἰς τὸν ἀνατολικὸν μυστικισμὸν ἀποκλειστικὴν τοῦ νεοπλατωνισμοῦ ἐπίδρασιν. Εἶναι ἐπ' αὐτοῦ αἰσθητὴ ἡ ἰσχυρὰ ἐπίδρασις τοῦ Στωικισμοῦ καὶ τῆς ἀριστοτελικῆς ἀντιλήψεως, τῆς θεωρούσης τὸν Θεὸν ὡς νοῦν καὶ ὡς κινοῦντα τὸν κόσμον, κατόπιν ἔρωτος ἐκπορευομένου ἐκ τῆς καλλονῆς του. Οὕτω ὁ Στηθᾶτος εἰς τὸ 28ον ἐκ τῶν γνωστικῶν κεφαλαίων του γράφει: «Νοῦς ἐστὶν ὁ Θεὸς καὶ αἰτία τῆς τοῦ παντὸς ἀεικινησίας καὶ πάντες οἱ νόες ἐν αὐτῷ τῷ πρώτῳ νοῖ τήν τε στάσιν ἔχουσι μόνον καὶ τὴν κίνησιν ἀκατάληπτον». (Ἑλλ. Πατρολ. 965). (Εἶναι αἴτιος τῆς ἀκαταπαύστου κινήσεως καὶ μέσα εἰς αὐτὸν ὡς πρῶτον ἔχουν πάντα τὰ νοητικὰ ὄντα τὴν μόνιμον στάσιν καὶ τὴν ἄνευ τέλους κίνησιν). Συγχρόνως συνδέει τὴν ἀριστοτελικὴν αὐτὴν ἀντίληψιν καὶ μὲ τὴν πλατωνικήν, τὴν θεωροῦσαν τὸν Θεὸν ὡς τὸ ἀγαθόν, τὸ ἀποτελοῦν τὴν ὑπερβατικὴν ἀρχήν. Εἰς τὸ πρῶτον ἐκ τῶν γνωστικῶν κεφαλαίων γράφει: «Νοῦς ἀπαθής ἐστιν ὁ Θεός, ὑπὲρ πάντα νοῦν καὶ πᾶσαν ἀπάθειαν· φῶς καὶ πηγὴ φωτὸς ἀγαθοῦ». Εἰς τὰ φυσικὰ κεφάλαια εὑρίσκει ὁ Στηθᾶτος τὴν εὐκαιρίαν νὰ χρησιμοποιήσῃ καὶ τὸ σωκρατικὸν παράγγελμα «γνῶθι σαυτόν» ὡς δυνάμενον νὰ προαγάγῃ τὴν ψυχὴν εἰς τὴν καθαριότητα. «Γνῶθι σαυτόν· καὶ τοῦτό ἐστιν ἡ ἀληθινὴ τῷ ὄντι ταπείνωσις, ἡ ταπεινοφρονεῖν ἐκδιδάσκουσα, ἡ συντρίβουσα τὴν καρδίαν... τὸ γὰρ ἑαυτὸν ἐπιγνῶναι τέλος τῆς τῶν ἀρετῶν ἐργασίας». (Ἑλλ. Πατρολ. 916). (Ἡ αὐτοεπίγνωσις εἶναι ἡ ἀποκορύφωσις τῆς ἀρετῆς). Ὁ Στηθᾶτος κινεῖται μὲ μεγάλην εὐχέρειαν μέσα εἰς τὰς ἑλληνικὰς φιλοσοφικὰς ἀντιλήψεις. Εἰς τὰ κεφάλαια ὑπάρχουν πλεῖστοι ψυχολογικοὶ ὁρισμοὶ καὶ θὰ ἤξιζε τὸν κόπον νὰ ἐρευνηθῇ ἡ πηγή, ἐκ τῆς ὁποίας ἀρύεται τούτους.

Εἰς τὴν ἀοχὴν τῶν φυσικῶν κεφαλαίων, εἰς τὰ ὁποῖα ἐξετάζει τὴν σαρκικὴν καὶ ψυχικὴν κατάστασιν τοῦ βίου, παρουσιάζων ἐν εἶδος βιολογικῆς καὶ ψυχολογικῆς ἀνθρωπολογίας, ὁρίζει ὡς ἀρχὴν καὶ ἀφετηρίαν τὴν ἀγάπην τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν καταφρόνησιν τῆς ὁρατῆς κτίσεως. Τὸ μέσον τῆς τελειώσεως εἶναι ἡ τῆς «καρδίας καὶ τοῦ νοὸς κάθαρσις, ἐξ ἧς ἡ νοερὰ τῶν νοητῶν ὀφθαλμῶν ἀποκάλυψις καὶ ἡ ἐπίγνωσις τῆς κεκρυμμένης ἐν ἡμῖν τῶν οὐρανῶν βασιλείας». Τὸ τρίτον στάδιον εἶναι «ἀκατάσχετος ἔρως τῶν ὑπὲρ φύσιν τοῦ Θεοῦ δωρεῶν καὶ φυσικὴ ἐπιθυμία τῆς μετὰ τοῦ Θεοῦ συναφείας, αὐτῆς τῆς ἐν αὐτῷ καταπαύσεως». Ἑλλ. Πατρ. 900. (Φυσικὴ ἐπιθυμία νὰ ἔλθωμεν πρὸς τὸν Θεὸν εἰς συνάφειαν, ἤτις συγχρόνως εἶναι ἐφησύχασις ἐν αὐτῷ). Εἰς τὸ χωρίον τοῦτο εὑρίσκομεν ὄχι μόνον τὴν ὅρασιν τοῦ φωτὸς (ἡ νοερὰ τῶν νοητῶν ὀφθαλμῶν ἀποκάλυψις), ἀλλὰ καὶ τὴν συνένωσιν μὲ τὴν θείαν οὐσίαν (συνάφεια) καὶ τὸ ἰδεῶδες τῆς ἡσυχίας «κατάπαυσις ἐν αὐτῷ». Περισσότερον ὁριστικὸς καθορισμὸς τῆς ἡσυχίας, ἐξ ἧς μετὰ ταῦτα ἀπέρρευσεν ὁ ἡσυχασμός, δίδεται εἰς τὸ 64 ἐκ τῶν φυσικῶν κεφαλαίων: «Ἡσυχία ἐστὶ νοὸς κατάστασις ἀνενόχλητος, γαλήνη ἐλευθερίας καὶ ἀγαλλιωμένης ψυχῆς, καρδίας ἐν Θεῷ βάσει ἀτάραχος καὶ ἀκύμαντος, θεωρία φωτός, γνῶσις Θεοῦ καὶ μυστηρίων, λόγος σοφίας ἐκ καθαρᾶς διανοίας, ἄβυσσος νοημάτων Θεοῦ, ἁρπαγὴ νοός, ὁμιλία Θεοῦ ἀκοίμητος, ἄπονος ἐν πόνοις μεγάλοις ἀνάπαυσις καὶ τέλος ἕνωσις μετὰ Θεοῦ καὶ συνάφεια». Εἶναι φανερὸν ὅτι διὰ τῆς περικοπῆς ταύτης ἐκχριστιανίζονται ἅπαντα τὰ ἠθικὰ ἰδεώδη τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας, ἡ ἀπάθεια τῶν Στωικῶν, ἡ γαλήνη τῶν Ἐπικουρείων, ἡ μὲ τὸ πρῶτον ἓν δι' ἐκστάσεως συνάφεια τῶν Νεοπλατωνικῶν. Τὸ ἰδεῶδες τῆς θέσεως εὑρίσκεται σαφῶς ἐκφρασμένον καὶ εἰς τὸ 93 κεφάλαιον: «Ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος γεγονὼς σὰρξ καὶ τὴν ἡμετέραν φύσιν ἐν ἑαυτῷ ὑποστήσας ὡς Θεὸς τέλειος ταύτην ἀναπλάσας ἐθέωσε». (Ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ ἀφοῦ ἔγινε σὰρξ καὶ ἔδωκεν ὑπόστασιν μέσα εἰς τὸ πρόσωπόν του εἰς τὴν ἰδικήν μας φύσιν, ὡς τέλειος Θεὸς τὴν ἀνεδημιούργησε καὶ τὴν ἐθέωσεν). Εἰς τὰ γνωστικὰ κεφάλαια μᾶς παρέχει ὁ Στηθᾶτος σύντομον ἔκθεσιν τῆς θεολογίας καὶ τῆς νοολογίας του. Ὁρίζει τὸν Θεὸν ὡς νοῦν ἀπαθῆ ἱστάμενον «ὑπερεπέκεινα τῶν ἐν σοφίᾳ ὑπ' αὐτοῦ δημιουργηθέντων κτισμάτων». Ὁμιλεῖ κατόπιν περὶ τῆς Ἁγίας Τριάδος, μετὰ ταῦτα δὲ περὶ τοῦ ἀνθρώπου ὡς πλάσματος πλασθέντος ὑπὸ τοῦ Θεοῦ. Ὅπως, λέγει ὁ Στηθᾶτος, ἔχει ἐν ἑαυτῷ ὁ Θεὸς «τὴν γνῶσιν, τὰς φύσεις καὶ τοὺς λόγους πάντων τῶν ὄντων», τοιουτοτρόπως καὶ τὸν κατ' εἰκόνα αὐτοῦ πλασθέντα ἄνθρωπον ὡς βασιλέα τῆς κτίσεως «πάντων ἔχειν ἐποίησε τῶν ὄντων τοὺς λόγους καὶ τὰς φύσεις καὶ τὴν γνῶσιν ἐν ἑαυτῷ». Κατὰ τὸν Νικήταν ὁ ἄνθρωπος εἶναι μικρόκοσμος περιέχων μέσα του τὰς φύσεις ὅλων τῶν ὄντων: «Τὸ μὲν ξηρὸν καὶ ψυχρὸν τοῦ χυμοῦ ἐκ γῆς ἔχει, τὸ δὲ θερμὸν τοῦ αἵματος καὶ ὑγρὸν ἐξ ἀέρος καὶ ἐκ πυρός, τὸ δὲ ὑγρὸν τοῦ φλέγματος καὶ ψυχρὸν ἐξ ὕδατος, καὶ ἐκ μὲν τῶν φυτῶν τὸ αὐξητικόν, ἐκ δὲ τῶν ζωοφύτων τὸ θρεπτικόν, ἐκ δὲ τῶν ἀλόγων ζώων τὸ παθητικόν, ἐκ τῶν ἀγγέλων τὸ νοερόν τε καὶ λογικόν, παρὰ δὲ Θεοῦ τὴν πνοὴν αὐτὴν τὴν ἄϋλον, τὴν ἀσώματον καὶ ἀθάνατον ψυχήν». Ἑλλ. Πατρ. 960. Τὸ χρέος τοῦ ἀνθρώπου εἶναι νὰ ἀπαλλάσσεται ἀπὸ τὰ ὑλικὰ στοιχεῖα καὶ διὰ τῆς νοήσεως νὰ ἀνυψοῦται πρὸς τὸν Θεόν. Κατὰ τὴν ὕψωσιν διατρέχει ὁ ἄνθρωπος τρία στάδια. Τὸ πρῶτον εἶναι τὸ στάδιον τῆς καθάρσεως, εἰς τὸ ὁποῖον μᾶς ἀνυψώνει ἡ πρακτικὴ ἀσκητική, τὸ δεύτερον τὸ τῆς ἐλλάμψεως, εἰς ὃ ἀνυψούμεθα διὰ τῆς φυσικῆς θεωρίας. Κατὰ τὸ τρίτον «μυστικὸν» στάδιον ἀποκτῶμεν τὴν συνάφειαν μὲ τὸ πρῶτον φῶς καὶ ἐπαναπαυόμεθα εἰς αὐτό. «Μία καὶ πρώτη βάσις τῶν ἐπεκτεινομένων εἰς προκοπὰς ἡ γνῶσι τῶν ὄντων ἐκ τῆς ἐμπράκτου ἐπιγιγνομένης φιλοσοφίας. Δευτέρα ἡ τῶν κεκρυμμένων μυστηρίων τοῦ Θεοῦ ἐπίγνωσις ἀπὸ τῆς φυσικῆς θεωρίας μυσταγωγουμένη. Καὶ τρίτη ἡ μετὰ τοῦ πρώτου φωτὸς συνάφεια καὶ ἀνάκρουσις, ἐν ᾗ πάσης προκοπῆς ἐμφιλοσόφου καὶ θεωρίας ἀνάπαυσις». Ἑλλ. Πατρ. 968. Εἶναι κατάδηλον ὅτι καὶ εἰς τὴν περικοπὴν αὐτὴν ὑπάρχουν ὅροι προερχόμενοι ἐκ τῆς στωικῆς φιλοσοφίας «προκοπὴ» καὶ «ἀνάκρασις». Εἰς τὸ 41 κεφάλαιον ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ ἀνωτέρω διαχωρισμοῦ διακρίνει ὁ Στηθᾶτος τρεῖς τάξεις τῶν σημειούντων προκοπὴν εἰς τὰς ἀρετάς. Τὴν καθαρτικήν, τὴν φωτιστικὴν καὶ μυστικήν. «Διὰ τῶν τριῶν τούτων τάξεων ἀνερχόμενος ὁ σπουδαῖος αὐξάνεται τὴν κατὰ Χριστὸν ἡλικίαν, καὶ γίνεται εἰς ἄνδρα τέλειον, εἰς μέτρον ἡλικίας τοῦ πληρώματος τοῦ Χριστοῦ». Ἡ καθαρτικὴ εἶναι ἡ διεξαγωγὴ τοῦ ἀσκητικοῦ ἀγῶνος. Ἡ φωτιστικὴ ἀναβιβάζει τὸν προκύψαντα εἰς τὴν πρώτην ἀπάθειαν. Ἡ μυστικὴ δίδει τὴν δυνατότητα νὰ φθάσῃ ὁ μυούμενος εἰς «τὰς ἄνω τάξεις τῶν οὐρανῶν» καὶ νὰ μυσταγωγηθῇ εἰς τὰ ἀπόκρυφα μυστήρια τοῦ Θεοῦ. Ἀποκτᾶ ὁ τελειωθεὶς τὴν τετράδα τῶν «γενικῶν ἀρετῶν», ἤτοι τὴν φρόνησιν, τὴν δικαιοσύνην, τὴν ἀνδρείαν καὶ τὴν σωφροσύνην. Εἰς ἑκάστην δὲ ἐκ τῶν τεσσάρων τούτων ἀντιστοιχοῦν δύο ἐπὶ πλέον ἀρεταί. Εἰς τὴν φρόνησιν ἡ γνῶσις καὶ ἡ θεωρία, εἰς τὴν δικαιοσύνην ἡ διάκρισις καὶ ἡ εὐσυμπάθητος γνώμη (διάθεσις), εἰς τὴν ἀνδρείαν ἡ ὑπομονὴ καὶ ἡ σταθερὰ ἔνστασις (ἐπιμονή), εἰς τὴν σωφροσύνην ἡ ἁγνεία καὶ ἡ παρθενία. Εἶναι ἀξιοπαρατήρητον ὅτι ὁ Νικήτας λαμβάνει ὡς βάσιν τὰς τέσσαρας πλατωνικὰς ἀρετάς. Ὁ διὰ τῆς μυστικῆς τάξεως μυηθεὶς «εἰς γνόφον θεολογίας ἐν ἀρρήτῳ σιγῇ εἰσέρχεται, καὶ τὸ κάλλος κατανοεῖ τοῦ ὄντος, ἐν φωτὶ νοημάτων ἀφράστου σοφίας». (Εἰσέρχεται εἰς τὸ σκοτεινὸν ἄδυτον τῆς θεολογίας μὲ ἄρρητον σιγὴν καὶ κατανοεῖ τὸ κάλλος τοῦ ὄντος φωτιζόμενος ἀπὸ νοήματα περιέχοντα ἀνέκφραστον σοφίαν). Ἑλλην. Πατρ. 120, 980. Ἡ ἐπίγνωσις τοῦ Θεοῦ μετατρέπεται εἰς «ἐγνῶσθαι ὑπὸ τοῦ Θεοῦ», εἰς τὸ νὰ γίνῃ δηλαδὴ γνωστὸς καὶ συστηθῇ εἰς τὸν Θεὸν ὁ ἄνθρωπος. Ὁ Στηθᾶτος ἀναφερόμενος εἰς ἓν χωρίον τοῦ Γρηγορίου τοῦ Ναζιανζηνοῦ, τὸ ὁποῖον παρεθέσαμεν εἰς τὰ προηγούμενα, εἰς τὸ ὁποῖον λέγεται ὅτι τὸν Θεὸν δὲν δυνάμεθα νὰ ἴδωμεν κατὰ πρόσωπον, λέγει: «Τὸ ἀνελθεῖν ἐν τῷ Σιναίῳ ἐστὶ τὸ ἰδεῖν οὐ τοῦ Θεοῦ τὰ ὀπίσθια, ἀλλ' αὐτὸν τὸν Θεὸν ἐν τῇ δόξῃ αὐτοῦ». Τὸ χωρίον τοῦτο ἀποδεικνύει ὅτι ὁ Στηθᾶτος ὑπερβαίνει τὰ ὑπὸ τῆς παλαιοχριστιανικῆς φιλοσοφίας τιθέμενα εἰς τὴν θεωρίαν ὅρια. Εἰς τὸ τελευταῖον ἐκ τῶν γνωστικῶν κεφαλαίων εὑρισκόμεθα πρὸ ἑνὸς ἀριθμολογικοῦ χαρακτηρισμοῦ τοῦ Θεοῦ: «Θεὸς Μονὰς καὶ Τριάς, ἀπὸ μονάδος ἀρχόμενος εἰς ἑαυτὸν οἷα δεκὰς κυκλικῶς τελειοῦται. Οὗτος τὰς πάντων ἀρχὰς καὶ τὰ τέλη ἐντὸς ἔχει. Ἔστι δὲ πάντων ἐκτός, ὡς ὑπερκείμενος τῶν ὅλων». (Ὁ Θεὸς εἶναι Μονὰς καὶ Τριάς, ἀρχίζων ἀπὸ μονάδα καὶ μὲ κυκλικὴν κίνησιν ἐπανερχόμενος εἰς τὸν ἑαυτόν του ὅπως ἡ δεκάς. Οὗτος περιβάλλει ὅλων τῶν ὄντων τὰς ἀρχὰς καὶ τὰ τέλη. Εἶναι δὲ ἐκτὸς πάντων, ἐπειδὴ ὑπέρκειται τῶν ὄντων». Διὰ τοῦ τελευταίου χαρακτηρισμοῦ ἀπομακρύνεται ὁ Νικήτας ἀπὸ τὰς πανθεϊστικὰς δοξασίας θέ-

των τὸν Θεὸν ὡς ὑπερβατικὴν ἀρχήν. Εἶναι αἰσθητὴ προσέτι ἡ παρουσία πυθαγορικῶν ἀριθμολογικῶν ἀντιλήψεων. Κατόπιν τῶν ἀνωτέρω δυνάμεθα νὰ ἀποφανθῶμεν ὅτι ὁ μέγας οὗτος μυστικὸς ἐπιχειρεῖ νὰ ἐνσωματώσῃ ὅλας τὰς μυστικιστικὰς τάσεις τῆς ἀρχαίας φιλοσοφίας εἰς τὸν χριστιανικὸν μυστικισμὸν φροντίζων νὰ μὴ προσκρούῃ εἰς τὰ δόγματα. Διὰ νὰ ἐπιχειρήσῃ μίαν τοιαύτην ἐνσωμάτωσιν ἦτο γνώστης τῆς παλαιᾶς φιλοσοφίας καὶ εἶχε προικισθῇ μὲ ἰσχυρὰν φιλοσοφικὴν διανόησιν δυναμένην νὰ διακρίνῃ καὶ νὰ ταξιθετῇ ὀρθῶς τὰς παραδεδομένας δοξασίας.

Ὁ 12ος αἰὼν καὶ ἡ κατ' αὐτὸν λογοτεχνικὴ ἀναγέννησις.

Μὲ τὴν ἄνοδον εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς δυναστείας τῶν Κομνηνῶν (1081—1185), καταβάλλεται σημαντικὴ προσπάθεια νὰ ἀνακαινισθῇ ἡ αὐτοκρατορία κεὶ νὰ ἀντιμετωπίσῃ τὸν διμέτωπόν της ἀγῶνα, ἀφ' ἑνὸς μὲν κατὰ τῆς ἐκ δυσμῶν λατινικῆς διεισδύσεως καὶ ἀφ' ἑτέρου κατὰ τῆς ἐξ ἀνατολῶν προσχωρήσεως τῶν Τούρκων. Καίτοι δὲ τὸ κράτος ἦτο ὑποχρεωμένον νὰ ἀντιμετωπίζῃ τοὺς Σταυροφόρους, τοὺς Τούρκους, τοὺς Νορμανδούς, τοὺς Πατσινάκας καὶ τοὺς Κομάνους, συνέχιζε περισσότερον ἔντονον καὶ τὴν προσπάθειάν του πρὸς ἀναβίωσιν τῆς ἀρχαίας παιδείας. Κατὰ τὸν δωδέκατον αἰῶνα ἡ πνευματικὴ κίνησις ἐμφανίζεται ὡς λογοτεχνικὴ ἀναγέννησις ἐκπροσωπουμένη ἀπὸ τοὺς ἱστορικοὺς Νικηφόρον καὶ Βρυέννιον, Ἄνναν τὴν Κομνηνήν, Κίνναμον καὶ Νικήταν τὸν Ἀκομινάτον. Ἡ ἄνθησις αὕτη τῆς ἱστοριογραφίας μαρτυρεῖ ὅτι ἡ ἐποχὴ ἐκείνη εἶχε πλήρη συνείδησιν τῆς ἱστορικῆς της ἀποστολῆς, ἦτις συνίστατο εἰς τὴν ἀνασύνδεσιν τοῦ συγχρόνου βίου μὲ τὰς ἱστορικὰς ρίζας του τὰς ἐγκειμένας εἰς τὸ ἑλληνικὸν παρελθόν. Πολλοὶ μελετηταὶ τῆς ἐποχῆς ταύτης θεωροῦν ὡς ἀστόχημα τὸ ὅτι παρετηρήθη στροφὴ πρὸς τὴν κλασσικὴν ἀρχαιότητα καὶ προσπάθεια νὰ χρησιμοποιηθῇ ὡς ὄργανον χρήσεως ἡ ἀρχαία γλῶσσα. Λησμονοῦν οἱ ἐπικρίται ὅτι ἄνευ τῆς τοιαύτης ἀναδρομῆς εἰς τὰς ἐθνικὰς ρίζας ὁ μεσαιωνικὸς Ἑλληνισμὸς θὰ ἔχανε τὴν ἐθνικὴν καὶ πολιτικήν του αὐθυποστασίαν καὶ θὰ συνεχωνεύετο μὲ τοὺς λοιποὺς χριστιανικοὺς λαούς. Ἡ τοιαύτη συγχώνευσις πράγματι συνέβη ἐν Κάτω Ἰταλίᾳ καὶ Σικελίᾳ. Οἱ ἐκεῖ Ἕλληνες ἔχασαν τὴν ἐθνικὴν πολιτικὴν τῶν συνείδησιν ὅταν ἀπεκόπησαν ἀπὸ τὴν παράδοσιν, τῆς ὁποίας φορεὺς ἦτο ἡ Ὀρθόδοξος Ἐκκλησία. Ἡ λογοτεχνικὴ ἄρα ἀναγέννησις τοῦ δωδεκάτου αἰῶνος πρέπει νὰ ἀποδοθῇ εἰς ἐνστικτώδη ἀντίδρασιν τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, τὸ ὁποῖον προαισθανόμενον τὴν ἐπερχομένην ἐκ δυσμῶν καὶ ἀνατολῶν θύελλαν, ἠθέλησε νὰ στερεωθῇ ἐπὶ τοῦ πατρίου πνευματικοῦ ἐδάφους. Ὅσον ἀξιόλογα καὶ ἂν ἦσαν τὰ στοιχεῖα τῆς λαϊκῆς ζωῆς, δὲν θὰ ἠδύναντο νὰ ἐπιβιώσουν ἂν δὲν ἐχρησιμοποιεῖτο ἡ δύναμις τῆς πνευματικῆς παραδόσεως. Ἡ λογοτεχνικὴ ἀναγέννησις τοῦ 12ου αἰῶνος ἔχει τὴν σημασίαν τῆς ἐπιστροφῆς εἰς τὴν παλαιὰν πνευματικὴν παράδοσιν. Κατὰ τὸν αἰῶνα τοῦτον καὶ ἡ φιλοσοφικὴ κίνησις συγκλίνει πρὸς τὴν λογοτεχνικὴν καὶ φιλολογικήν. Διότι οἱ ἀσχολούμενοι μὲ τὴν φιλοσοφίαν καταγίνονται κυρίως μὲ τὴν φιλολογικὴν ἑρμηνείαν καὶ σχολιασμὸν τῶν φιλοσοφικῶν κειμένων. Δὲν ἀσχολοῦνται μὲ τὴν διατύπωσιν νέων φιλοσοφικῶν δοξασιῶν. Ὁ σκοπὸς των εἶναι νὰ ἀναζωπυρήσουν τὸ παλαιὸν φιλοσοφικὸν πνεῦμα διὰ τῶν σχολίων καὶ τῆς ἑρμηνείας. Ἕνεκα τούτου καὶ ἡ φιλοσοφικὴ κίνησις λαμβάνει χαρακτῆρα ἑρμηνευτικόν. Οἱ σχολιασταὶ εἶναι κυρίως ἑρμηνευταὶ κινούμενοι μεταξὺ τῆς φιλοσοφίας καὶ φιλολογίας. Ὁ τρόπος οὗτος τῆς ἐργασίας καταδεικνύει τὴν ἀγάπην καὶ τὴν προσκόλλησιν πρὸς τὰ κείμενα. Εὑρισκόμεθα εἰς τὰ προοίμια τοῦ ἀνθωπισμοῦ. Διότι ὁ ἀνθρωπισμὸς ἔχει ὡς κύριον χαρακτηριστικὸν ὅτι θεωρεῖ ἀναντικατάστατον τὴν ἀξίαν τοῦ κλασικοῦ προτύπου εἰς τὴν γλῶσσαν, εἰς τὴν ὁποίαν ἐγράφη. Οἱ ἀνθρωπισταὶ βλέπουν τὴν γλῶσσαν ὡς πνευματικὴν ἔκφρασιν τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς. Εἰς τὴν τοιαύτην κίνησιν λαμβάνει ἐνεργὸν μέρος καὶ ὁ κλῆρος. Τέσσαρες μητροπολῖται, ὁ Εὐστράτιος τῆς Νικαίας ὁπαδὸς τοῦ Ἀριστοτέλους, ὁ Εὐστάθιος τῆς Θεσσαλονίκης, ὁ Γρηγόριος τῆς Κορίνθου καὶ ὁ Μιχαὴλ ὁ Ἀκομινάτος, πρωταγωνισταὶ τοῦ διὰ τὴν πνευματικὴν ἀναγέννησιν. Ἀποδεικνύουν διὰ τῆς δράσεώς των ὅτι ἡ ἀντίληψις, καθ' ἣν ἡ Ὀρθόδοξος Ἐκκλησία ὑπῆρξε δύναμις ἀντιδραστική, τυγχάνει ἀναξία συζητήσεως. Κατὰ τὰ τέλη τοῦ αἰῶνος τούτου, γίνεται περισσότερον αἰσθητὴ καὶ ἡ ὕπαρξις τοῦ δημώδους κοινοχρήστου γλωσσικοῦ ἰδιώματος. Εἶναι προφανὲς ὅτι εἰς τὴν πνευματικὴν ζωὴν συμμετέχουν ἐνεργῶς καὶ τὰ λαϊκὰ στρώματα. Ἡ φιλοσοφικὴ κίνησις τοῦ 12ου αἰῶνος συνεχίζει τὴν ὀρθολογιστικὴν κατεύθυνσιν, τὴν ὁποίαν εἶχεν εἰσαγάγει ὁ Ἰωάννης ὁ Ἰταλός, περιορίζει ὅμως ταύτην εἰς τὴν μελέτην τῆς ἀριστοτελικῆς λογικῆς.

Ἡ φιλοσοφικὴ κίνησις τοῦ 12ου αἰῶνος.

ΕΥΣΤΡΑΤΙΟΣ Ο ΝΙΚΑΙΑΣ (1050—1120). Ὑπῆρξε μαθητὴς τοῦ Ἰωάννου τοῦ Ἰταλοῦ, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον παρέσχεν ἀφορμὴν νὰ θεωρηθῇ καὶ αὐτὸς αἱρετικὸς καὶ νὰ ὑποστῇ δίωξιν. Εἰς σύγγραμμά του, ὁ ὁποῖος, ὡς εἶπεν ὁ ἴδιος ἀπολογούμενος, δὲν προώριζε διὰ νὰ τεθῇ εἰς κυκλοφορίαν, διετύπωνε τὴν ἀντίληψιν ὅτι ἡ ἀνθρωπίνη φύσις παρὰ τῷ Χριστῷ «καὶ πρότερον καὶ νῦν τῷ Πατρὶ δουλεύει» (δουλεύει εἰς τὸν Θεόν), εἶναι κατωτέρα κατὰ τὴν ἀξίαν καὶ τείνει νὰ τελειοποιηθῇ διὰ τῆς ἀρετῆς. Λόγῳ τῆς ἀντιλήψεώς του ταύτης παραπεμφθεὶς κατὰ τὸ 1117 ἐνώπιον Συνόδου, ἐδήλωσε μετάνοιαν, ἀποδεχθεὶς ὅτι: «ὑψώθη τὸ πρόσλημμα ἀπ' αὐτῆς τῆς προσλήψεως, καὶ τοσοῦτον ὥστε πως ταὐτὸν τῷ κτίσαντι». Ἀκολουθῶν τὴν μέθοδον τοῦ διδασκάλου του ἐχρησιμοποίει καὶ προκειμένου περὶ τῶν θεολογικῶν προβλημάτων τὸν συλλογισμόν. Τοῦτο καταφαίνεται ἐκ τοῦ τίτλου συγγράμματός του, τὸ ὁποῖον ἐπιγράφεται «Ἔλεγχος καὶ ἀνατροπὴ τῶν λεγόντων μίαν φύσιν ἐπὶ τοῦ Χριστοῦ τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ ἡμῶν, ἐκ λογικῶν καὶ φυσικῶν καὶ θεολογικῶν ἐπιχειρήσεων, ἐξ ὧν δείκνυται ἀναγκαίως ἐκ δύο φύσεων εἶναι τὸν Σωτῆρα Χριστόν». Εἶναι προφανὲς ὅτι ὁ Εὐστράτιος νομίζει ὅτι δύνανται νὰ ἀποδειχθοῦν θεολογικὰ ζητήματα δι' ἐπιχειρημάτων θεολογικῶν, λογικῶν καὶ φυσικῶν. Ἀλλὰ προσαχθεὶς ἐνώπιον τῆς Συνόδου ἠναγκάσθη νὰ ὁμολογήσῃ ὅτι εἶναι ἀνεφάρμοστος ἡ συλλογιστικὴ μέθοδος προκειμένου περὶ τῶν ἀναποδείκτων ἀρχῶν τῆς πίστεως: «Ὁ λέγων ἐπὶ τῶν ἀναποδείκτων ἀρχῶν τῆς πίστεως δὲν συλλογίζεσθαι καὶ ἐφ' ὧν οὐκ ἐχρήσαντο συλλογισμοῖς οἱ ἅγιοι... ἀποβαλλέσθω οὐ μόνον ὡς ἀσεβής, ἀλλά, καὶ ὡς μωρὸς καὶ ἀνόητος». (Βλ. Β. Στεφανίδου Ἐκκλ. Ἱστορ. 389). Ὁ Εὐστράτιος ἔγραψε σχόλια εἰς τὰ «Ἠθικὰ Νικομάχεια» καὶ εἰς τὰ «Ἀναλυτικὰ Ὕστερα», ἅτινα ἔχουν χαρακτῆρα ἑρμηνευτικόν. Τὰ ἔργα μεταφρασθέντα εἰς τὴν λατινικήν, ἤσκησαν ἐπίδρασιν ἐπὶ τοῦ Θωμᾶ τοῦ Ἀκυινάτου καὶ τοῦ Ἀλβέρτου τοῦ Μεγάλου, διηυκόλυναν δὲ τὴν ἐπικράτησιν τοῦ ἀριστοτελισμοῦ ἐν τῇ Δύσει.

Κατὰ τὴν αὐτὴν ἐποχὴν ἔζησε καὶ ὁ Θεόδωρος ὁ Σμύρνης, ὅστις διεδέχθη τὸν Ἰωάννην τὸν Ἰταλὸν εἰς τὴν ἕδραν τῆς φιλοσοφικῆς σχολῆς. Περιεσώθη, ἀλλὰ μένει ἀνέκδοτον ἔργον του ὑπὸ τὸν τίτλον· «Ἐπιτομὴ τῶν ὅσα περὶ φύσεως καὶ τῶν φυσικῶν ἀρχῶν τοῖς παλαιοῖς διείληπται». Οὗτος φαίνεται ὅτι ἠκολούθει τὴν κατεύθυνσιν, ἣν εἶχεν ἐγκαινιάσει ὁ Ψελλός. Ἐπίσης ἐπικράτησιν τοῦ πλατωνισμοῦ παρατηροῦμεν καὶ εἰς τὸν Μιχαὴλ τὸν Ἰταλικόν, μητροπολίτην Φιλιππουπόλεως, ὅστις ὑπῆρξε διδάσκαλος εἰς τὴν πατριαρχικὴν σχολὴν ἐπὶ Ἰωάννου τοῦ Κομνηνοῦ (1118—1143). Ὁ Θεόδωρος ὁ Πρόδρομος ἐξυμνεῖ τοῦτον ὡς δεύτερον Πλάτωνα.

Ὁ τῆς Φιλίππου πρόεδρος Ἰταλικὸς ὁ πάνυ ὁ μιμητὴς τοῦ Πλάτωνος καὶ μετ' ἐκεῖνον Πλάτων.

Πλατωνικὸς ὑπῆρξε καὶ ὁ Θεόδωρος ὁ Πρόδρομος. Εἰς πραγματείαν του ἀναφερομένην εἰς τὸ ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος τεθὲν πρόβλημα: «Περὶ μεγάλου καὶ μικροῦ, περὶ τοῦ πολλοῦ καὶ ὀλίγου», δηλαδὴ τοῦ στοιχείου τοῦ ἀποτελοῦντος τὴν ὕλην εὑρίσκει τὴν εὐκαιρίαν νὰ ἐπιτεθῇ κατὰ τοῦ Ἀριστοτέλους. Ὁμοίως ἐπικρίνει εἰς τὸν διάλογόν του «Ξενέδημος» τὸ Περὶ τῶν πέντε φωνῶν σύγγραμμα τοῦ Πορφυρίου. «Κατὰ Πορφυρίου διάλογος: Ἀπορίαι ἀπὸ τῶν πέντε φωνῶν· Ξενέδημος ἢ φωναί». Εἰς τὸν Θεόδωρον ἀποδίδεται καὶ ποίημα ἀστρολογικὸν ἐκ 593 στίχων. Πάντως ἡ φιλολογικὴ ἔρευνα δὲν διηυκρίνησε τὸ ζήτημα τὸ ἀναφερόμενον εἰς τὴν προσωπικότητα τοῦ Προδρόμου, διότι συγχέεται ὁ ἀρχαιομαθὴς Πρόδρομος μὲ ἄλλον ὁμώνυμον συγγραφέα, γράψαντα τὰ γνωστὰ «πτωχοπροδρομικὰ» στιχουργήματα.

Ὁ Νικόλαος ἐπίσκοπος τῆς ἐν Μεσσηνίᾳ Μεθώνης, τυγχάνει ὁ ἀξιολογώτερος ἐκ τῶν φιλοσοφούντων θεολόγων τοῦ 12ου αἰῶνος. Τὴν φιλοσοφικὴν του φήμην χρεωστεῖ εἰς τὸ ἔργον του «Ἀνάπτυξις θεολογικῆς στοιχειώσεως Πρόκλου τοῦ Νεοπλατωνικοῦ» (βλέπε ἔκδοσιν Φέμελ 1825). Διὰ τούτου κατεπιλεμεῖτο ἡ περὶ ἀϊδιότητος τοῦ κόσμου θεωρία τοῦ Νεοπλατωνικοῦ Πρόκλου, τῆς ὁποίας ἡ ἀνασκευὴ εἶχεν ἀπασχολήσει τὴν χριστιανικὴν θεολογίαν καὶ κατὰ τὸν πέμπτον αἰῶνα. Ἐσχάτως ὁ σοφὸς Ἕλλην ἐρευνητὴς Δ. Ροῦσσος ἀνεκάλυψεν ὅτι τὸ 146 κεφάλαιον τοῦ ρηθέντος συγγράμματος τοῦ Νικολάου συμφωνεῖ κατὰ λέξιν μὲ ἀπόσπασμα ἀποδιδόμενον εἰς τὸν Προκόπιον τὸν Γαζαῖον περὶ οὗ ἐγένετο λόγος ἀνωτέρω ἐν τῇ ἐξιστορήσει τῆς φιλοσοφικῆς κινήσεως τοῦ 5ου αἰῶνος. Ἐκ τῆς ἀνακαλύψεως ταύτης τοῦ Ρούσσου, ὁρμώμενος ὁ Ντρέσεκε, ἠθέλησε νὰ ἀποδείξῃ ὅτι ὁλόκληρον τὸ σύγγραμμα τοῦ Νικολάου ἐπαναλαμβάνει ἀρχαιότερον σύγγραμμα τοῦ Προκοπίου. Ἡ γενίκευσις ὅμως αὕτη ὅπως ἔδειξεν ὁ Stiglmayr, δὲν εἶναι ὀρθή, διότι ἐν τῷ συγγράμματι τοῦ Νικολάου περιέχονται στοιχεῖα ἀναφερόμενα εἰς γεγονότα τῆς ἐποχῆς του. Ἐκτὸς τούτου ἔχει γραφῇ τὸ σύγγραμμα, εἰς ὕφος τὸ ὁποῖον προσιδιάζει εἰς τὸν Νικόλαον. Ἐκτὸς τοῦ ἔργου τούτου, ἔγραψεν ὁ Νικόλαος καὶ τὸ σύγγραμμα «Ἐρωτήσεις καὶ Ἀποκρίσεις» καὶ τρεῖς πραγματείας περὶ τῶν ὑπὸ τῆς Θείας Προνοίας τεθέντων ὅρων τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς. Ἀλλὰ καὶ εἰς ταύτας παρεισάγονται τμήματα εἰλημμένα ἐκ παλαιοτέρων συγγραφέων. Τοῦτο ἀποτελεῖ συνήθειαν τῆς ἐποχῆς. Διότι κατὰ τὸν 12ον καὶ τοὺς ἑπομένους αἰῶνας, οἱ συγγραφεῖς ἀνατρέχουν εἰς τοὺς παλαιοτέρους τῆς Ἐκκλησίας Πατέρας, παραθέτοντες ὁλόκληρα τμήματα ἐκ τῶν συγγραμμάτων των. Ὡς φιλόσοφος ὁ Νικόλαος καταπολέμησε τὴν ὀνοματοκρατίαν (NOMINALISMUS) καὶ ἐχρησιμοποίησε φιλοσοφικὰ ἐπιχειρήματα διὰ νὰ καταπολεμήσῃ τὰς ὑπὸ τοῦ Σωτηρίχου Παντευγένου ὑποστηριχθείσας κακοδοξίας. Ἡ αἵρεσις αὕτη προήρχετο ἐκ τῆς μεγάλης ἐξαπλώσεως τῆς Νεοπλατωνικῆς φιλοσοφίας, συνεδέετο δὲ πρὸς τὰς αἱρετικὰς δοξασίας τῶν Εὐχιτῶν καὶ Βογομίλων. Διὰ τοῦτο ὁ Νικόλαος ἔγραψε τὸ ἀνωτέρω μνημονευθὲν ἐναντίον τῶν ἀντιλήψεων τοῦ Πρόκλου σύγγραμμά του.

Σύγχρονος τοῦ Νικολάου Μεθώνης τυγχάνει καὶ ὁ Εὐστάθιος Θεσσαλονίκης. Ἐγεννήθη ἐν Κωνσταντινουπόλει καί, ἀκολουθήσας τὸν μοναχικὸν βίον, ἐχειροτονήθη διάκονος τῆς Ἁγίας Σοφίας. Λόγῳ τῆς μεγάλης μορφώσεώς του ἀνῆλθε ταχέως εἰς ἀνώτερα ἀξιώματα καὶ κατὰ τὸ 1174 προεχειρίσθη εἰς ἐπίσκοπον τῶν ἐν Λυκίᾳ Μύρων. Ἐπειδὴ δὲ συγχρόνως ἐχήρευσεν ἡ ἐπισκοπὴ Θεσσαλονίκης, ἔλαβε τὸν ἐκεῖ ἀρχιεπισκοπικὸν θρόνον. Προσέφερεν ἀνεκτιμήτους ὑπηρεσίας εἰς τὴν φιλολογίαν διὰ τῶν σχολίων, ἅτινα ἔγραψεν εἰς τὸν Ὅμηρον

καὶ τὸν Πίνδαρον. Ἀλλὰ διεκρίθη καὶ ὡς ἐκκλησιαστικὸς συγγραφεύς, προσπαθήσας διὰ τῶν συγγραφῶν του νὰ ἀναμορφώσῃ τὸν μοναχικὸν βίον. Πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ἔγραψε τὸ «Περὶ ὑποκρίσεως» σύγγραμμά του, καθὼς καὶ δύο ἄλλας πραγματείας «Ἐπίσκεψις βίου μοναχικοῦ ἐπὶ διορθώσει τῶν περὶ αὐτὸν» καὶ «Λόγον πρός τινα στηλίτην». Ἠγωνίσθη διὰ νὰ περιστείλῃ τὴν ἀπὸ ἠθικῆς ἀπόψεως δεινὴν κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην κατάπτωσιν τοῦ μοναχικοῦ βίου. Ἡ ἐξάπλωσις τῶν νεοπλατωνικῶν φιλοσοφικῶν ἀντιλήψεων εἶχεν ἤδη ἀποσαθρώσει τὸ παλαιὸν ἀσκητικὸν ἰδεῶδες τοῦ μοναχικοῦ βίου. Ἤρχισε συνεπῶς νὰ ἐπέρχεται μία κοσμικοποίησις (SAECULARISMUS) τοῦ βίου τῶν μοναχῶν, ἥτις ὑπῆρξεν ἀποτέλεσμα τῆς στροφῆς πρὸς νέας ἀντιλήψεις. Ἀξία νὰ μνημονευθῇ εἶναι ἡ συμβολὴ εἰς τὰς φιλολογικὰς σπουδὰς ἡ γενομένη ὑπὸ τοῦ ἐπισκόπου Κορίνθου Γρηγορίου, ὅστις κατέλιπεν ἀξιολογωτάτην συγγραφὴν περὶ διαλέκτων καὶ συντάξεως. Οἱ ἐπίσκοποι τοῦ 12ου αἰῶνος ἦσαν βαθεῖς γνῶσται τῆς ἑλληνικῆς φιλολογίας καὶ συνήθιζον νὰ ἀναφέρωνται εἰς γεγονότα τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας καὶ νὰ κάμνουν χρῆσιν καὶ τῶν θρύλων τῆς μυθολογίας. Οὕτω ὁ Εὐθύμιος Μαλάκης, εἰς ἐγκωμιαστικούς του λόγους ἐκδοθέντας ἐσχάτως, ὑπὸ τοῦ Κ. Μπόνη («Θεολογία» ἔτους 1948, τεῦχος Γ΄, σελ. 513 κ. ἑ.) κάμνει πολυαρίθμους τοιαύτας ἀναδρομάς, παραβάλλων τὸν αὐτοκράτορα Μανουὴλ οὐ μόνον μὲ τὸν Θεμιστοκλέα, τὸν Βρασίδαν, τὸν Ἐπαμεινώνδαν, ἀλλὰ καὶ μὲ τοὺς ὁμηρικοὺς ἥρωας. Συγκρίνει· προσέτι καὶ τὸν Μανουὴλ καὶ πρὸς τὸν Πλάτωνα λέγων: «Πλάτων μὲν λόγῳ πλάττει τὴν πόλιν καὶ μόνῳ αὐτῷ περὶ τὸν γραφέα κάλαμον μικρὸν πονοῦσιν οἱ δάκτυλοι... ὁ δ' ἡμέτερος αὐτοκράτωρ ἐργοτέχνης ἐστὶν οὐχὶ λογοπλάθος, ἔργῳ μὲν κατασκευάζει τὴν πόλιν... εἰσάγει δ' ἅμα καὶ τοὺς πολίτας». («Ὁ μὲν Πλάτων μὲ λόγια πλάττει τὴν πόλιν καὶ μόνον αὐτοῦ κοπιάζουν τὰ δάκτυλά του γύρω ἀπὸ τὸν κάλαμον τῆς γραφῆς... ὁ δὲ ἰδικός μας αὐτοκράτωρ εἶναι τεχνίτης ἔργων καὶ οὐχὶ κατασκευαστὴς λόγων, πραγματικῶς κατασκευάζει τὴν πόλιν καὶ φέρει μέσα εἰς αὐτὴν τοὺς πολίτας).

Ἡ δογματικὴ θεολογία καὶ αἱ αἱρέσεις.

Πρὸς καταπολέμησιν τῶν τάσεων, τὰς ὁποίας προεκάλεσεν ἡ ἀναγέννησις τῶν γραμμάτων, ὁ Ἀλέξιος ὁ Κομνηνὸς παρώτρυνε τὸν Εὐθύμιον τὸν Ζιγαβηνὸν (ἢ Ζιγαδηνόν), νὰ γράψῃ σύγγραμμα ὑπὸ τὸν τίτλον «Πανοπλία δογματικὴ». Ὁ Ζιγαβηνὸς ἦτο μοναχὸς τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει μονῆς τῆς Περιβλέπτου, συνεδέετο δὲ δι' οἰκειότητος μὲ τὸν Ἀλέξιον. Ἡ Ἄννα Κομνηνὴ παραθέτει λίαν εὐνοϊκὰς κρίσεις σχετικῶς μὲ τὸν Ζιγαβηνόν. Τὸ βιβλίον του διαιρεῖται εἰς 28 «τίτλους». Ἡ εἰσαγωγὴ περιέχει πολεμικὴν κατὰ τῆς ἑλληνικῆς πολυθεΐας καὶ εἰδωλολατρείας. Στρέφεται προφανῶς κατὰ τῶν σημειωθεισῶν ροπῶν, αἵτινες ἐδημιουργήθησαν κατόπιν τῆς ἀναγεννήσεως τῶν ἑλληνικῶν σπουδῶν. Ἀκολουθεῖ κατόπιν ἀνάπτυξις τῶν περὶ Τριάδος, ἐνανθρωπήσεως καὶ Δημιουργίας δογμάτων, καὶ ἔπειτα ἀκολουθεῖ πολεμικὴ κατὰ τῶν αἱρέσεων. Λίαν ἐνδιαφέρον εἶναι τὸ περιεχόμενον τῶν 23—28 τίτλων, εἰς τοὺς ὁποίους καταπολεμοῦνται αἱ κατὰ τὸν 11ον αἰῶνα λίαν διαδεδομέναι αἱρέσεις τῶν Ἀρμενίων, Μασσαλιανῶν, Παυλικιανῶν καὶ Βογομίλων. Ἐκτὸς τῆς «Πανοπλίας δογματικῆς», ἔγραψεν ὁ Ζιγαβηνὸς καὶ «Ἑρμηνευτικὰ ὑπομνήματα» εἰς τοὺς Ψαλμούς, τὰ Εὐαγγέλια καὶ εἰς τὰς Ἐπιστολὰς τοῦ Παύλου. Κατὰ τὰς συγγραφάς του στηρίζεται εἰς τὰς γνώμας τῶν μετὰ τὴν ἐν Νικαίᾳ Σύνοδον Πατέρων.

Συνέχειαν τῆς «Πανοπλίας» τοῦ Ζιγαβηνοῦ ἐπιδιώκει νὰ ἀποτελέσῃ ὁ «Θησαυρὸς τῆς Ὀρθοδοξίας», ἔργον γραφὲν ἀπὸ τὸν Νικήταν Χωνιάτην. Οὗτος κατήγετο ἀπὸ τὰς Χώνας τῆς Μικρᾶς Ἀσίας καὶ ὑπῆρξεν ἀδελφὸς τοῦ κατὰ τὸ ἔτος 1182 ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν Μιχαὴλ Ἀκομινάτου. Ὁ Νικήτας εἶχεν ἀναμιχθῇ εἰς τὴν πολιτικήν, ἔλαβε τὸ ἀξίωμα τοῦ μεγάλου λογοθέτου καὶ ἐγκατεστάθη μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως εἰς Νίκαιαν, ἔνθα καὶ ἔγραψε τὸ μνημονευθὲν ἔργον του. Ὁ «Θησαυρὸς τῆς Ὀρθοδοξίας» ἀποτελεῖται ἐξ 27 βιβλίων, ἐκ τῶν ὁποίων ἐξεδόθησαν μόνον 5 εἰς τὴν λατινικήν. Ἐκ τῶν λοιπῶν ἐξεδόθησαν ἀποσπάσματά τινα εἰς τὴν ἑλληνικήν, καταχωρισμένα εἰς τὸν 139ον τόμον τῆς Ἑλλ. Πατρολ. Ἀνατρέχει καὶ εἰς τοὺς πρὸ τῆς ἐν Νικαίᾳ Συνόδου ἐκκλησιαστικοὺς Πατέρας καὶ παρέχει ἀκριβεῖς ἐνδείξεις ὡς πρὸς τὰς πηγάς, τῶν ὁποίων ἀντλεῖ τὰ ἐπιχειρήματά του. Τὸ σύγγραμμά του ἀποτελεῖ σπουδαίαν πηγὴν διὰ νὰ σχηματίσωμεν ἀντίληψιν περὶ τῶν πολυειδῶν θρησκευτικῶν αἱρέσεων, αἵτινες ἦσαν εὐρύτατα διαδεδομέναι κατὰ τὸν 12ον αἰῶνα καὶ θὰ ἠδύναντο ἐὰν δὲν περιεστέλλοντο νὰ διασαλεύσουν τὴν ὑπόστασιν καὶ ἑνότητα τοῦ Κράτους. Λόγῳ τῆς εὐρείας μελέτης τῶν ἀρχαίων συγγραμμάτων, ἤρχισαν νὰ συζητοῦνται ἐπὶ φιλοσοφικῆς βάσεως τὰ θεολογικὰ προβλήματα καὶ νὰ παρατηρῆται τάσις ἐπανόδου εἰς εἰδωλολατρικὰς ἀντιλήψεις. Ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τῶν Κομνηνῶν, ἐνεφανίσθησαν πολυώνυμοι αἱρέσεις, ἤτοι οἱ «θνητοψυχῖται», πρεσβεύοντες ὅτι ἐξαφανίζεται μὲ τὸν θάνατον ἡ ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου, οἱ «Χριστολύται», δοξάζοντες ὅτι ὁ ἀναληφθεὶς εἰς τοὺς οὐρανοὺς Χριστὸς κατέλιπεν ἐπὶ τῆς γῆς τὸ ἀνθρώπινόν του σῶμα, οἱ «παρερμηνευταὶ» ἐξηγοῦντες, οὐχὶ συμφώνως μὲ τὴν παράδοσιν τὴν Ἁγίαν Γραφήν, καὶ οἱ «Ἐθνικόφρονες», κηρύσσοντες τὴν ἐπάνοδον εἰς τὰς εἰδωλολατρικὰς δεισιδαιμονίας. Ἀλλ' αἱ αἱρέσεις, αἵτινες εἶχον μεγαλυτέραν σπουδαιότητα, ἦσαν ἡ τῶν Παυλικιανῶν καὶ τῶν Βογομίλων. Ἡ αἵρεσις τῶν Παυλικιανῶν ἔλκει τὴν καταγωγήν της ἐκ Μικρᾶς Ἀσίας καὶ δύναται νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς ἐπιβίωσις τοῦ γνωστικισμοῦ. Ἀρχηγέτης τῆς αἱρέσεώς των ἦτο Κωνσταντῖνος τις ἐπικληθεὶς Σιλουανὸς καὶ καταστήσας κέντρον τῆς δράσεώς του τὴν ἐν Ἀρμενίᾳ Κίβωσαν, ἣν μετωνόμασεν εἰς Μακεδονίαν. Οἱ Παυλικιανοὶ κατόπιν ἀπετέλεσαν ἰσχυρὰν κοινότητα, ἥτις διέθετε καὶ στρατιωτικὴν δύναμιν. Ἐπὶ Βασιλείου τοῦ Μακεδόνος συμπράξαντες μετὰ τῶν Σαρακηνῶν, κατώρθωσαν νὰ κυριεύσουν πολλὰς πόλεις ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ, φθάσαντες μέχρι τῆς Ἐφέσου. Ἀλλ' ὁ Βασίλειος ἐκστρατεύσας κατ' αὐτῶν τοὺς κατενικησεν, ὁ δὲ Ἰωάννης ὁ Τσιμισκῆς, κατὰ τὸ 970, μετέφερεν ἐκ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας καὶ Συρίας τοὺς πληθυσμοὺς τῶν Παυλικιανῶν εἰς τὴν Θράκην. Εἰς τὴν αἵρεσιν ταύτην εἶχον συγχωνευθῇ αἱ δοξασίαι τοῦ γνωστικοῦ Μαρκίωνος, περὶ οὗ ἐγένετο ἀνωτέρω λόγος καὶ αἱ τῶν Μεσσαλιανῶν. Ἐπίστευον εἰς τὴν ὕπαρξιν ἀγαθοῦ καὶ κακοῦ Θεοῦ καὶ διέστελλον τὸν δημιουργήσαντα τὸν ὁρατὸν κόσμον Θεὸν ἀπὸ τὸν ἀόρατον δημιουργόν. Δὲν ἐδέχοντο ὅτι ἡ ἐνανθρώπησις τοῦ Χριστοῦ ἦτο πραγματική, ἀλλὰ κατὰ τὸ φαινόμενον μόνον (δοκητισμός). Ἀντετίθεντο κατὰ τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ καὶ ἔρρεπον εἰς τὸν ἀσκητισμόν. Ἀπέρριπτον τὴν ἱερὰν παράδοσιν καὶ τοὺς λατρευτικοὺς τύπους δεχόμενοι ἄμεσον ἐπικοινωνίαν τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεόν. Οἱ Παυλικιανοὶ ἐν Θράκῃ ἀπετέλεσαν τὴν βάσιν διὰ νὰ στηριχθῇ καὶ ἐξαπλωθῇ κυρίως μεταξὺ τῶν Βουλγάρων ἡ αἵρεσις τῶν Βογομίλων. Ἡ ὀνομασία τῆς αἱρέσεως τυγχάνει σλαυϊκή, διότι ἀπετελέσθη ἐκ συνθέσεως τῶν λέξεων Μπόγ, ἥτις σημαίνει Θεὸς καὶ μίλουϊ ὅπερ σημαίνει ἐλέησον. Αἱ δοξασίαι των ἦσαν παρόμοιαι μὲ τὰς τῶν Παυλικιανῶν. Τὴν Ἐκκλησίαν ἐθεώρουν ἔργον τοῦ Σατανᾶ, ἀπεκήρυττον δὲ ὡς παρανόμους ὅλους τοὺς αὐτοκράτορας ἐκτὸς τῶν Εἰκονομάχων. Ἀρχηγὸς τῆς αἱρέσεως ἀναφέρεται ἐπὶ Ἀλεξίου τοῦ Κομνηνοῦ, ἰατρός τις Βασίλειος. Τοῦτον συνέλαβε δι' ἀπάτης ὁ Ἀλέξιος καὶ τὸν κατεδίκασε νὰ καῇ διὰ τῆς πυρᾶς. Ἡ καταδίκη αὕτη ἐξετελέσθη κατὰ τὸ 1113 ἐν τῷ Ἱπποδρόμῳ τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Συγχρόνως ὑπὸ τῶν ἀπαιδεύτων μοναχῶν διενηργήθη διωγμὸς ἐναντίον τῶν αἱρετικῶν, προεκλήθη δὲ καὶ ἀντίδρασις ἐναντίον τῆς ἀσχολίας μὲ τὴν σπουδὴν τῶν γραμμάτων, διότι ἐνομίσθη ὅτι ἐκ ταύτης προεκλήθησαν αἱ αἱρέσεις. Οἱ διῶκται τῆς παιδείας καὶ γνώσεως μοναχοὶ ἀπεκλήθησαν «γνωσιμάχοι». Ἡ σκληρότης μετὰ τῆς ὁποίας διεξήχθη ὁ διωγμὸς κατανοεῖται ἐκ τοῦ ὅτι ὀπίσω ἀπὸ τὴν αἵρεσιν τῶν Βογομίλων συνεχίζετο ἡ πάλη τῆς σλαυϊκῆς ἐπιδρομῆς κατὰ τῆς Ἑλληνικῆς Αὐτοκρατορίας, ἥτις εἶχεν ἀφ' ἑτέρου νὰ ἀντιμετωπίσῃ καὶ τὴν θύελλαν τῶν Σταυροφοριῶν.

Μεταξὺ τῶν διασημοτέρων φορέων τῶν αἱρέσεων συγκαταλέγεται καὶ ὁ Σωτήριχος Παντεύγενος, διάκονος τῆς Ἁγίας Σοφίας, ὅστις ἐψηφίσθη καὶ ὡς πατριάρχης τῆς Ἀντιοχείας χωρὶς ὅμως νὰ χειροτονηθῇ. Οὗτος συνέγραψε σύγγραμμα κατὰ τὸ ὑπόδειγμα τῶν πλατωνικῶν διαλόγων, εἰς τὸ ὁποῖον ὑπεστήριζεν ὅτι ἡ ἐπὶ Σταυροῦ θυσία, ἣν ὑπέστη ὁ Χριστός, προσηνέχθη μόνον εἰς τὸν Πατέρα καὶ εἰς τὸ Ἅγιον Πνεῦμα, ὄχι ὅμως καὶ εἰς τὸν Λόγον, διότι ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει τὸ δεύτερον πρόσωπον τῆς Ἁγίας Τριάδος θὰ διεσπᾶτο εἰς δύο ὑποστάσεις «μόνῳ τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Πνεύματι τὴν ἐπὶ τοῦ Σταυροῦ θυσίαν προσενεχθῆναι, οὐ μὴν καὶ αὐτῷ τῷ προσενεγκόντι Λόγῳ, ὡς εἰ τοῦτο δοίη τίς εἰς δύο πρόσωπα πάντως ὁ τοῦ Θεοῦ υἱὸς διαστήσεται». Λόγῳ τῆς κακοδοξίας τοῦ Σωτηρίχου συνεκλήθη Σύνοδος κατὰ τὴν 12ην Μαΐου 1157, καθ' ἣν παραστὰς καὶ αὐτὸς συνεζήτησεν ἐπιμόνως τὰς ἀπόψεις του μὲ τὸν αὐτοκράτορα. Ἡ Σύνοδος κατεδίκασε τὸν Σωτήριχον, ὁ δὲ Νικόλαος Μεθώνης ἀντεπεξῆλθε κατ' αὐτοῦ δι' ἰδιαιτέρου συγγράμματος καὶ τὸν ἤλεγχε διότι ἔκαμνε σύγχυσιν μεταξὺ τῶν ὅρων φύσις καὶ ὑπόστασις. Ἐκ τῆς ἐπιμονῆς μετὰ τῆς ὁποίας ὑπεστήριξε τὰς ἀντιλήψεις του ὁ Σωτήριχος, τὰς χαρακτηριζομένας ὑπὸ τοῦ Νικολάου ὡς πλατωνιζούσας ἐξάγεται, ὅτι ὁ πλατωνισμὸς διετήρει τὸ κῦρος του εἰς τὸν κύκλον τῶν καθηγητῶν τῆς Ἁγίας Σοφίας (βλέπε Χ. Παπαδόπουλον αὐτόθι). Ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ Μανουὴλ καὶ ὁ Δημήτριος Λαμπηνός, ἐπίσκοπος τῆς ἐν Κρήτῃ Λάμπης ἐν τῷ ζήλῳ του νὰ καταπολεμήσῃ τὸ δόγμα τῶν Λατίνων περὶ τῆς καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ (FILIOQUE) ἐκπορεύσεως τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, διετύπωσε τὴν περὶ «ὑποστάξεως» τοῦ Χριστοῦ εἰς τὴν Θεὸν δοξασίαν. Στηριζόμενος εἰς τὸ χωρίον τοῦ Ἰωάννου (14, 28), ἐν τῷ ὁποίῳ ἀναγράφεται «ὁ πατήρ μου μείζων μου ἐστιν», ἔλεγεν ὅτι ὁ Υἱὸς εἶναι κατώτερος τοῦ Πατρός. Ταῦτα πάντα ἐφεύρισκεν ὁ Δημήτριος διὰ νὰ καταπολεμήσῃ τοὺς Δυτικούς, πρὸς τοὺς ὁποίους ἤρχετο εἰς συζητήσεις, ὅταν ἀπεστέλλετο ὑπὸ τοῦ Μανουὴλ εἰς τὴν Ἰταλίαν καὶ Γερμανίαν, ὅπως φέρῃ εἰς πέρας διπλωματικὰς ἀποστολάς. Ὁ Μανουήλ, εἰς τὸν ὁποῖον ἀνεκοίνωσε τὰς δοξασίας του ὁ Δημήτριος, τὸν παρεκίνησε νὰ σιωπήσῃ διὰ νὰ μὴ γίνῃ πρόξενος ἐρίδων. Ἀλλ' ἐκεῖνος τὰς ἀνέπτυξε εἰς βιβλίον, τὸ ὁποῖον ἔθεσεν εἰς κυκλοφορίαν. Εἶναι περίεργον ὅτι ἐνῶ οἱ πλεῖστοι τῶν ἀνωτέρων κληρικῶν ἦσαν διατεθειμένοι νὰ δεχθοῦν τὴν αἵρεσιν τοῦ Δημητρίου, ὁ αὐτοκράτωρ Μανουὴλ εὗρε τὸν καιρὸν ἐν μέσῳ τῶν πολλαπλῶν του ἀσχολιῶν, νὰ ἐπιδοθῇ εἰς μελέτας τῶν συγγραμμάτων τῶν πατέρων τῆς Ἐκκλησίας καὶ νὰ ἀντικρούσῃ τὴν νέαν αἵρεσιν. Τὰ γεγονότα ταῦτα δεικνύουν ὅτι ὑπῆρχε τάσις νὰ ἐξετάζωνται ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ ὀρθοῦ λόγου τὰ θεολογικὰ προβλήματα, καὶ ὅτι αἱ συζητήσεις τοῦ εἴδους τούτου ἀπησχόλουν σοβαρῶς τὴν δημοσίαν γνώμην.

Ὁ μυστικὸς ἀσκητισμός. Κάλλιστος Καταφυγιώτης.

Κατὰ τὸν δωδέκατον αἰῶνα τὴν παράδοσιν τῆς μυστικῆς ἀσκητικῆς συνεχίζει ὁ Κάλλιστος ὁ Καταφυγιώτης. Λεπτομερείας περὶ τοῦ βίου του δὲν ἔχομεν. Ἡ χρονικὴ ἐποχή, καθ' ἣν ἔζησε καθορίζεται ἐκ τοῦ ὅτι ἀναφέρεται εἰς τὸ σύγγραμμά του (Ἑλλ. Πατρολ. 147, 852) ὁ ἀσκητικὸς συγγραφεὺς

Πέτρος Δαμασκηνός, περὶ τοῦ ὁποίου εἶναι γνωστὸν ὅτι ἦτο ἐν τῇ ζωῇ κατὰ τὸ 1158. 'Η Φιλοκαλία τῶν ἱερῶν Νηπτικῶν» μᾶς παρέχει περὶ τοῦ Καλλίστου τὸν ἀκόλουθον χαρακτηρισμόν: «"Οσον δὲ ἀπὸ τῶν παρόντων αὐτοῦ κεφαλαίων τεκμηριώσασθαι, ἀνὴρ ἦν τῷ ὄντι περί τε τὴν ἔξω καὶ ἔσω παιδείαν φιλοσοφώτατος καὶ μάλιστα πρὸς θεωριῶν ὕψος καὶ βάθος, μῆκός τε καὶ πλάτος νοητόν, εἴπερ τις ἄλλος διαβατικώτατος. Ἐπὶ τοσοῦτον γὰρ ὁ μακάριος πρὸς τὸ ὑπερκόσμιον τῆς Τριαδικῆς ὑπερουσιότητος ἀπόκρυφον "Εν ἀνετείνατο». ('Ελλην. Πατρ. 147, 533). ("Οσον δὲ δύναταί τις νὰ συμπεράνῃ ἐκ τῶν κεφαλαίων, τὰ ὁποῖα ἔγραψεν, ἦτο ἄνθρωπος πραγματικῶς φιλοσοφώτατος ὡς πρὸς τὴν κοσμικὴν καὶ ἐκκλησιαστικὴν σοφίαν, καὶ ἠδύνατο περισσότερον ἀπὸ κάθε ἄλλον νὰ προχωρῇ εἰς τὸ νοητὸν ὕψος καὶ βάθος καὶ μῆκος καὶ πλάτος τῶν θεωριῶν. Τόσον πολὺ ὁ μακάριος κατώρθωσε νὰ ἐπιτελέσῃ ἀνάτασιν πρὸς τὸ ὑπερκόσμιον καὶ ἀπόκρυφον "Εν τῆς Τριαδικῆς ὑπερουσιότητος). 'Εκ τοῦ χαρακτηρισμοῦ τούτου καταφαίνεται ὅτι ἔχει ἐπηρεασθῇ ὑπὸ τῶν Πλατωνικῶν περὶ τοῦ 'Ενὸς ὡς πρώτης ἀρχῆς θεωριῶν. Τὸ σωζόμενον ἔργον του φέρει τὴν ἐπιγραφήν· «Καλλίστου Καταφυγιώτου συλλογιστικῶν καὶ ὑψηλοτάτων κεφαλαίων τὰ σωζόμενα περὶ τῆς θείας ἑνώσεως καὶ θ'ίου θεωρητικοῦ», ἀπαρτίζεται δὲ ἐξ 92 κεφαλαίων. 'Η μνημονευθεῖσα «Φιλοκαλία» ἐξαίρει λίαν δικαίως τὴν μεγαληγορίαν τῆς λεκτικῆς φράσεως τοῦ Καλλίστου, τὴν καλλιέπειαν καὶ τὴν δύναμιν τῶν ἀποδεικτικῶν συλλογισμῶν «τῶν κεφαλαίων... ὑψηλοτάτων ὄντων... τοῖς τε νοήμασι, καὶ τῷ μεγαληγόρῳ τῆς φράσεως καὶ τῇ ἄλλῃ καλλιεπείᾳ καὶ ταῖς τῶν συλλογισμῶν ἀνάγκαις». 'Επιδρᾷ ἐπ' αὐτοῦ οὐ μόνον ὁ Διονύσιος ὁ 'Αρεοπαγίτης, ἀλλὰ καὶ ὁ Πλωτῖνος, τοῦ ὁποίου κατὰ τὸν 12ον αἰῶνα τὰ συγγράμματα ἦσαν ἀρκετὰ γνωστά. Τὸ κατωτέρω χωρίον δεικνύει πῶς συμπλέκονται ὑπὸ τοῦ Καλλίστου τὰ διδάγματα τοῦ Πλωτίνου περὶ 'Ενὸς μὲ τὰ ὑπὸ τοῦ Διονυσίου τοῦ 'Αρεοπαγίτου ἐκτιθέμενα: «Πᾶσα γάρ, φησιν, ὁ μέγας Διονύσιος Πατροκινήτου φωτοφανείας πρόοδος εἰς ἡμᾶς ἀγαθοδότως φοιτῶσα, πάλιν ὡς ἑνοποιὸς δύναμις ἀνατατικῶς ἡμᾶς ἀναπληροῖ καὶ ἐπιστρέφει πρὸς τὴν τοῦ συναγωγοῦ Πατρὸς ἑνότητα καὶ θεοποιὸν ἁπλότητα». ('Ελλ. Πατρ. 147. 849). (Διότι πᾶσα. λέγει ὁ μέγας Διονύσιος, προσχώρησις τῆς ἐμφανίσεως τοῦ φωτὸς τοῦ ἐκπορευομένου ὑπὸ τοῦ Πατρός, ἥτις φθάνει εἰς ἡμᾶς ὡς ἀγαθὴ δωρεά, πάλιν ὡς δύναμις ἑνοποιητικὴ ὑφοῦσα ἡμᾶς πρὸς τὰ ἄνω μᾶς συμπληρώνει καὶ ἐπιστρέφει πρὸς τὴν ἑνοποιὸν καὶ θεοποιὸν ἁπλότητα τοῦ Πατρός, ὅστις συνενώνει (εἰς ἑαυτόν) τὰ πάντα). Παρὰ τὴν πλησίασίν του πρὸς τὰς δοξασίας τοῦ Πλωτίνου, διακρίνει τὴν προσέγγισιν πρὸς τὸν Θεόν, ἥτις γίνεται καθ' ὃν τρόπον περιγράφει ὁ Πλωτῖνος, ἀπὸ τὴν προσέγγισιν, ἥτις γίνεται διὰ τῆς συνεργίας τοῦ θείου φωτισμοῦ: «Τρισὶ τρόποις ἐπιβαίνει ὁ νοῦς τῇ τοῦ Θεοῦ θεωρίᾳ, αὐτοκινήτως, ἑτεροκινήτως καὶ μεταξὺ τούτων». (Διὰ τριῶν τρόπων τίθεται ὁ νοῦς εἰς τὸν δρόμον τῆς θεωρήσεως τοῦ Θεοῦ. Διὰ κινήσεως προερχομένης ἐκ τοῦ ἑαυτοῦ του, διὰ κινήσεως προερχομένης ἐξ ἄλλης πηγῆς, καὶ δι' ἑνὸς ἀναμίκτου τρόπου). «Καὶ ὁ μὲν αὐτοκίνητος τρόπος ὑπὸ τῆς φύσεως τοῦ νοῦ μόνον τελεῖται, θελήσει τῇ ἑαυτοῦ διὰ φαντασίας χρώμενος, οὗ πέρας ἡ τῶν περὶ Θεὸν θεωρία. "Α καὶ 'Ελλήνων ἀμηγέπῃ ἐφαντάσθησαν παῖδες». (Καὶ ὁ μὲν ἐξ ἰδίας κινήσεως προερχόμενος τρόπος συντελεῖται ὑπὸ τῆς φύσεως μόνον τοῦ νοῦ, χρησιμοποιῶν διὰ τῆς φαντασίας τὴν θέλησίν του. Τὸ τέλος ὅπερ πραγματοποιεῖ οὗτος εἶναι ἡ θεωρία τῶν γύρω ἀπὸ τὸν Θεὸν ἐνεργειῶν. Αὐτὰ τὰ πράγματα τὰ ἐφαντάσθησαν καὶ οἱ παῖδες τῶν 'Ελλήνων). Πρόκειται περὶ τῆς θεωρήσεως τοῦ Θεοῦ τῆς γενομένης ὑπὸ τῆς παλαιᾶς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας, ἥτις κατὰ τὸν Καταφυγιώτην, δὲν ἔβλεπε τὸν Θεόν, ἀλλὰ μόνον τὰς γύρω ἀπ' Αὐτὸν ἐκδηλουμένας ἐνεργείας. 'Ο δεύτερος τρόπος εἶναι ἐκεῖνος, ὅστις γίνεται διὰ θελήσεως καὶ φωτισμοῦ προερχόμενος ἐκ τοῦ Θεοῦ. Πρόκειται περὶ τῆς χριστιανικῆς ἐκστάσεως, ἥτις δὲν ἐκμηδενίζει τὸν νοῦν, ἀλλὰ τοῦ παρέχει ὑπερκόσμια ὁράματα καὶ προφητικὴν δύναμιν: «'Ο δὲ ἕτερός ἐστιν ὑπερφυὴς θελήσει, καὶ φωτισμῷ μόνον Θεοῦ γιγνόμενος. "Οθεν καὶ ὑπὸ τὴν θείαν κατοχὴν τότε ὅλως εὑρίσκεται καὶ εἰς θείας ἀποκαλύψεις ἁρπάζεται καὶ ἀπορήτων γεύεται Θεοῦ μυστηρίων καὶ μελλόντων ἐκβάσεις ὁρᾷ». ('Ο δὲ δεύτερος ὑπερβαίνει τὴν θέλησιν καὶ συντελεῖται μόνον διὰ φωτισμοῦ προερχομένου ἐκ τοῦ Θεοῦ. "Οθεν ὁ νοῦς κυριαρχεῖται ἐξ ὁλοκλήρου ὑπὸ τοῦ Θεοῦ καὶ ἀνυψώνεται διὰ νὰ ἴδῃ ἀποκαλύψεις, λαμβάνει γνῶσιν τῶν ἀπορρήτων τοῦ Θεοῦ μυστηρίων καὶ βλέπει τὴν ἔκβασιν τῶν μελλόντων). ('Ελλ. Πατρ. 147, 840). 'Ο τρίτος εἶναι ὁ μικτὸς τρόπος συντελούμενος καὶ διὰ τῆς ἰδίας θελήσεως καὶ διὰ τοῦ θ'ίου φωτισμοῦ. Διὰ τούτου γίνεται ὁ νοῦς «ἔμπλεως τοῦ νοεροῦ φωτός», αἰσθάνεται χαρὰν ἐνεργουμένην ὑπὸ θεϊκοῦ πυρὸς ἀναμίκτου μὲ ἀγάπην «καὶ μέν γε χαρᾶς ἐνεργουμένης ὑπὸ θείου πυρὸς συγκιρναμένου». 'Υφιστάμενος ὁ νοῦς τὴν ἔλλαμψιν τοῦ θ'ίου καὶ νοεροῦ φωτὸς γίνεται ταμεῖον ἀγάπης. εἰσέρχεται καὶ ἀσφαλίζεται εἰς τὸ φρούριον τῆς ἀγάπης: «'Υπὸ δὲ τοῦ θείου φωτὸς ἁρπαζόμενος ταμεῖον ἀγάπης γίνεται ἀνθρώπων, πολλῷ γε μᾶλλον τοῦ Θεοῦ. Οὕτως ἡ τριπλὴ τοῦ νοῦ τάξις καὶ κίνησις ἐν πίστει καὶ ἐλπίδι καὶ ἀγάπῃ τελείᾳ καὶ θεοποιὸς καὶ ταύτῃ πεφθακὼς εἰς τὸ τῆς ἀγάπης φρούριον ἑαυτὸν ἠσφαλίσατο». ('Ελλ. Πατρ. 147, 841). ('Ανυψούμενος δὲ εἰς τοὺς οὐρανοὺς ὑπὸ τοῦ θείου φωτὸς γίνεται ταμεῖον ἀγάπης πρὸς τοὺς ἀνθρώπους, εἰς μεγαλύτερον δὲ βαθμὸν ποὸς τὸν Θεόν. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἡ τριπλὴ τοῦ νοῦ τάξις καὶ κίνησις διὰ τῆς πίστεως. τῆς ἀγάπης καὶ τῆς ἐλπίδος κάμνει τὸν ἄνθρωπον τέλειον καὶ τὸν θεοποιεῖ, καὶ ἐκεῖνος, ὅστις ἔχει φθάσει εἰς ταύτην ἀσφαλίζει τὸν ἑαυτόν του ἐντὸς τοῦ φρουρίου τῆς ἀγάπης». 'Ο Καταφυγιώτης τονίζει μετ' ἐμφάσεως, ὅτι ἡ μεταξὺ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπου σχέσις εἶναι ἡ ἀγάπη: «'Επεὶ γὰρ τοῖς ὁμοίοις γίγνεσθαι φυσικῶς εἴωθεν ἀγαπητικὴ διάθεσις πρὸς τὰ ὅμοια φανερὸν ὡς ἀγαπηθήσεται καὶ ἀνταγαπήσει ὁ νοῦς τὸν Θεόν. Τὸ γάρ τοι ὅμοιον ὁμοίῳ ἐστὶν ὅμοιον. Καὶ ὡς ἡ ὁμοιότης ἔχει τὸ ἀντιστρέφειν, ἔξει πάντως οὕτω καὶ πρὸς τῷ ἀγαπᾶν τὸ ἀνταγαπᾶσθαι. Οὐ μεῖζον πάθημα μεταξὺ Θεοῦ καὶ ψυχῆς ἔστιν οὐδέν». ('Ελλ. Πατρ. 147, 860). ('Επειδὴ συνηθίζει νὰ γεννᾶται φυσικῶς εἰς τὰ ὅμοια διάθεσις ἀγαπητικὴ πρὸς τὰ ὅμοια, εἶναι φανερὸν ὅτι ὁ νοῦς θὰ ἀγαπήσῃ τὸν Θεὸν καὶ θὰ ἀνταγαπηθῇ ὑπ' Αὐτοῦ. Διότι τὸ ὅμοιον εἶναι ὅμοιον πρὸς τὸ ὅμοιον. Καὶ ὅπως ἡ σχέσις τῆς ὁμοιότητος ἀντιστρέφεται, θὰ ἔχῃ ὁ νοῦς κοντὰ εἰς τὴν ἀγάπην του πρὸς τὸν Θεὸν νὰ ἀνταγαπᾶται ἀπὸ τὸν Θεόν. 'Απ' αὐτὸ τὸ δίωμα δὲν ὑπάρχει μεγαλύτερον μεταξὺ τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς ψυχῆς). Εἶναι ἀξιοπαρατήρητον ὅτι τὸ μέγιστον πάθημα (δ'ωμα) κατὰ τὸν Κάλλιστον δὲν εἶναι ἡ «ἑνόρασις τοῦ ἀγαθοῦ», ὅπως θὰ ἔλεγεν ὁ Πλάτων, ἀλλὰ ἡ μεταξὺ Θεοῦ καὶ ψυχῆς ἀγάπη. 'Ο ἀσκητικὸς μυστικισμὸς θέλει νὰ φέρῃ εἰς ἄμεσον προσωπικὴν σχέσιν τὴν ψυχὴν μὲ τὸν Θεόν. 'Αποτελεῖ τοῦτο γενικώτερον γνώρισμα τῆς 'Ανατολικῆς 'Ορθοδοξίας ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν Δυτικὸν Καθολικισμόν. Εἰς τὴν Δυτικὴν 'Εκκλησίαν παρεμβάλλεται μεταξὺ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπου ὁ κλῆρος, εἰς τὴν 'Ανατολικὴν νοεῖται ὡς δυνατὴ ἀμεσωτέρα μεταξὺ Θεοῦ καὶ ψυχῆς συσχέτισις.

Τὸ ἰδεῶδες τοῦ θεωρητικοῦ βίου εἶναι, κατὰ τὸν Καταφυγιώτην, ἡ ἐπιστροφὴ πρὸς τὴν Τριαδικὴν ἑνότητα καὶ ἡ ἐν αὐτῇ ἐφησύχωσις. 'Η πρὸς τὰ ἄνω αὐτῆ παρεῖα διέρχεται διὰ βαθμίδων. 'Αρχίζει διὰ τῆς ἀπομακρύνσεως ἀπὸ τὸν θόρυβον τῆς κοσμικῆς ζωῆς. "Επειτα ἀφορμώμενος ἀπὸ τὰ πολλὰ αἰσθητὰ δημιουργήματα κατανοεῖ τὴν μέσα εἰς αὐτὰ ὑπάρχουσαν ὡραιότητα. Διὰ ταύτης καταρθώνει νὰ ἀντιληφθῇ τὸν νοητὸν πυρῆνα ὅστις ὑφίσταται μέσα εἰς τὰ αἰσθητά, νὰ ἴδῃ τὰ «αἰσθητὰ ὡς νοητά». 'Η τετάρτη βαθμὶς εἶναι νὰ ὑψωθῇ εἰς τὰ «νοητὰ ἄκτιστα». Κατὰ ταύτην ὁ νοητὸς αἰώνιος κόσμος ἐμφανίζεται ὡς πολλάκτης, ὡς «κοινωνία ἰδεῶν», ὅπως θὰ ἐλέγομεν χρησιμοποιοῦντες τὴν πλατωνικὴν ἔκφρασιν. 'Υψηλότερον τῆς τετάρτης βαθμίδος ἐπακολουθεῖ ἡ ἐν σιωπῇ θεώρησις τοῦ ἀρχικοῦ 'Ενός: «Μετὰ δὲ ταῦτα ἡ θεία καὶ ὑπὲρ νοῦν ἔπεται ἀφθεγξία καὶ σιγὴ καὶ ἔκπληξις, καὶ θεωρία συνελόντι φάναι, τοῦ ὑπερκοσμίου 'Ενὸς ἡ ἀπόβλεψις καὶ θεωρία καὶ ὑπὲρ νόησιν ἕνωσις, ἡ τῆς ἡσυχίας κορωνὶς, τὸ ἄκρον καὶ τέλειον ἐφετὸν ὅσον ἐν τῇ παρούσῃ ζωῇ» ('Ελλ. Πατρ. 147, 876) (Μετὰ δὲ ταῦτα ἐπακολουθεῖ ἡ θεία καὶ ὑπὲρ νοῦν ἔλλειψις ἐκφράσεως, καὶ σιγὴ καὶ ἔκπληξις καὶ θεωρία, καὶ διὰ νὰ ἐκφρασθῶμεν συντόμως, ἡ στερεὰ τοῦ βλέμματος πρὸς τὸ ὑπερκόσμιον "Εν, ἡ θεωρία αὐτοῦ καὶ ἡ μετ' αὐτοῦ ὑπερνοητὴ ἕνωσις, ἥτις ἀποτελεῖ τὴν κορωνίδα τῆς ἡσυχίας καὶ τὴν ὑπερτάτην ἐπιθυμητὴν τελείωσιν, ἐφ' ὅσον αὕτη εἶναι κατορθωτὴ εἰς τὴν παρούσαν ζωήν.) 'Η «ἡσυχία» εἶναι μία διάφορος ἔκφρασις, ἥτις ἔχει τὸ αὐτὸ περιεχόμενον μὲ τὴν «ἀπάθειαν», τὴν ὁποίαν ἀπηντήσαμεν εἰς τὸν 'Ιωάννην τὸν συγγραφέα τῆς Κλίμακος. Καὶ ὁ Καταφυγιώτης εἰς τὸ χωρίον τὸ ὁποῖον παραθέσαμεν χαρακτηρίζει τὴν ἡσυχίαν ὡς «συμφυΐαν τῆς ἀπαθείας», ὡς διαποτισμὸν δηλονότι τῆς φύσεως τοῦ νοῦ ὑπὸ τῆς ἀπαθείας. Οὕτω λοιπὸν ἔχομεν ἐπαύθα τὴν συνέχειαν ἡ ὁποία μᾶς μεταφέρει ἀπὸ τὸ ἰδεῶδες τῆς «ἀπαθείας» τὴν παλαιοτέρας ἀσκητικῆς εἰς τὴν «ἡσυχίαν», ἥτις θὰ ἀποτελέσῃ ἀργότερον τὴν κεντρικὴν ἐπιδίωξιν τοῦ κινήματος τῶν 'Ησυχαστῶν.

'Ανασκόπησις τῆς πνευματικῆς κινήσεως τοῦ 12ου αἰῶνος

'Επὶ τῇ βάσει τῶν ἐκτεθέντων ἀνωτέρω, διαπιστοῦμεν ὅτι ὁ 12ος αἰὼν παρουσίασεν ἐξαιρετικὴν πνευματικὴν δραστηριότητα. Συνεχίζετο ἡ ὀρθολογιστικὴ κίνησις ἐκδηλουμένη διὰ τοῦ ὑπομνηματισμοῦ τῶν ἀριστοτελικῶν συγγραμμάτων, καὶ διὰ τῆς χρησιμοποιήσεως τῆς ἀριστοτελικῆς συλλογιστικῆς διὰ τὴν μελέτην τῶν θεολογικῶν προβλημάτων. 'Η κίνησις αὕτη, τὴν ὁποίαν ἐκπροσωπεῖ ὁ Μιχαὴλ ὁ 'Εφέσιος καὶ ὁ Εὐστράτιος τῆς Νικαίας, ἐπηρέασεν ἐνεργῶς τὴν δυτικὴν διανόησιν καὶ ἔστρεψεν αὐτὴν πρὸς τὸν ἀριστοτελισμόν. 'Ο κατὰ τὸν 12ον αἰῶνα δράσας ἐπίσκοπος τῶν Παρισίων Πέτρος Λομβαρδός, ὁ μαθητὴς τοῦ περιφήμου 'Αβελάρδου, δεικνύεται βαθύτατα ἐπηρεασμένος ὑπὸ τοῦ συγγράμματος τοῦ Δαμασκηνοῦ «Πηγὴ τῆς γνώσεως». Εἰς τὸ ἔργον του «SENTENTIARUN LIBRI QUATRUOR». (Γνωμῶν τέσσερα βιβλία) διατάσσει τὴν δογματικὴν ὕλην κατὰ τὴν σειρὰν τὴν ὁποίαν ἀνευρίσκομεν εἰς τὴν «Ἔκδοσιν τῆς ὀρθοδόξου πίστεως» τοῦ Δ'αμασκηνοῦ. Παραλλήλως πρὸς τὸν ἀριστοτελικὸν ὀρθολογισμὸν ἐμφανίζουν εὐρυπόρημν διάδοσιν καὶ αἱ νεοπλατωνικαὶ ροπαί. 'Η μυστικιστικὴ ἀσκητικὴ ἀντιπροσωπεύεται ὑπὸ τοῦ Καλλίστου Καταφυγιώτου, ἡ δὲ δογματικὴ θεολογία ἀπὸ τὸν Ζιγαβηνὸν καὶ τὸν Νικήταν τὸν Χωνιάτην. Συγχρόνως ἡ σχολία μὲ τὰ ὁρχαῖα συγγράμματα τυγχάνει λίαν διαδεδομένη, καλλιεργεῖται δὲ εὐρύτατα ἡ παιδεία. Τὴν πολυμέρειαν τῆς παιδείας κατὰ τὸν αἰῶνα τοῦτον καταδεικνύουν ὅσα γράφει περὶ αὐτῆς ἡ "Αννα ἡ Κομνηνὴ εἰς τὸ προοίμιον τῆς «'Αλεξιάδος»: «'Εγὼ "Αννα...γραμμάτων οὐκ ἄμοιρος ἀλλὰ καὶ τὸ ἑλληνίζειν ἐς ἄκρον ἐσπουδάσκυῖα καὶ ῥητορικῆς οὐκ ἀμελετήτως ἔχουσα καὶ τὰς ἀριστοτελικὰς τέχνας εὖ ἀναλεξαμένη καὶ τοὺς Πλάτωνος διαλόγους καὶ τὸν νοῦν ἀπὸ τῆς τετρακτύος τῶν μαθ'ητῶν πυκάσασα» (...δὲν εἶμαι ἄπειρος γραμμάτων, ἀλλὰ ἔχω σπουδάσει ὑπερβολικὰ νὰ χειρίζωμαι καλῶς τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν, καὶ ἔχω μελετήσει τὴν ῥητορικὴν καὶ τὴν λογικὴν ἐπιστήμην τοῦ 'Αριστοτέλους καλῶς τὴν ἔχω διεξέλθει, καθὼς καὶ τοὺς διαλόγους τοῦ Πλάτωνος, καὶ τὸν νοῦν μου, τὸν ἔχω καλῶς στερεώσει μὲ τὴν τετράδα

τῶν μαθημάτων, ἤτοι μὲ τὴν ἀριθμητικήν, γεωμετρίαν, ἀστρονομίαν καὶ μουσικήν). Τὸ παιδευτικὸν ἰδεῶδες τοῦ 12ου αἰῶνος περιλαμβάνει τὰ μαθήματα ἄτινα συνήθως κατατάσσομεν εἰς τὸ TRIVIUM (γραμματική, ρητορική, διαλεκτική) καὶ εἰς τὸ QUADRIVIUM (ἀριθμητική, γεωμετρία, ἀστρονομία καὶ μουσική). Πόσον δὲ ἀνωτέραν ὡς πρὸς τὰ θρησκευτικὰ προβλήματα ἀντίληψιν εἶχον οἱ αὐτοκράτορες, δεικνύει ἐπεισόδιόν τι μεταξὺ τοῦ ἐπισκόπου Θεσσαλονίκης Εὐσταθίου καὶ τοῦ αὐτοκράτορος Μανουήλ. Ὁ αὐτοκράτωρ ἐζήτησε νὰ ἀπαλειφθῇ ἐκ τῆς ὁμολογίας εἰς ἣν ὑπεχρεοῦντο οἱ ἐκ τοῦ διαίου ἐξισλαμισμοῦ ἐπανερχόμενοι εἰς τὴν χριστιανικὴν πίστιν, ὁ ἀναθεματισμὸς ὁ ἀναφερόμενος εἰς τὸν θεὸν τοῦ Μωάμεθ. Ὁ αὐτοκράτωρ εἶπεν ὅτι εἰς τοιοῦτος ἀναθεματισμὸς ἀποτελεῖ ἀσέβειαν. Ὁ Εὐστάθιος, ὅτε συνεζητεῖτο τὸ πρόβλημα τοῦτο ὑπὸ κύκλου ἀρχιερέων, παρισταμένου καὶ τοῦ αὐτοκράτορος, ὄχι μόνον ἀπέκρουσε τὴν πρότασιν τοῦ Μανουήλ, ἀλλ' ἐξετράπη εἰς ὕβρεις κατὰ τοῦ θεοῦ τοῦ Μωάμεθ, εἰπὼν ὅτι εἶναι καμηλώδης καὶ ὑφηγητὴς καὶ διδάσκαλος πάσης μυσαρᾶς πράξεως». Ὁ Μανουὴλ τότε τὸν ἐπετίμησεν εἰπὼν «δεῖ σε σοφὸν ὄντα μὴ αἰσχρορρήμονα δείκνυσθαι μηδὲ θρασυστομεῖν παρακαίριαν». Ἤδη ὁ μεσαιωνικὸς Ἑλληνισμὸς εἶχε φθάσει εἰς περίοδον πλήρους ἀναγεννήσεως.

ΟΙ ΤΡΕΙΣ ΤΕΛΕΥΤΑΙΟΙ ΑΙΩΝΕΣ (13, 14, 15) ΤΗΣ ΑΓΩΝΙΑΣ ΚΑΙ Η ΣΤΡΟΦΗ ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΠΑΙΔΕΙΑΝ ΚΑΙ ΤΟΝ ΑΝΘΡΩΠΙΣΜΟΝ

Ὁ μεσαιωνικὸς Ἑλληνισμὸς ἀπὸ τοῦ 13ου αἰῶνος ἀναλαμβάνει τὸν ὕψιστον ἀγῶνα ἀντιμετωπίζων πρὸς δυσμὰς τὰ στίφη τῶν Σταυροφόρων, πρὸς ἀνατολὰς δὲ τοὺς Τούρκους. Ἡ ἅλωσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Λατίνων κατὰ τὸ 1204, ἔφερε ῥῆγμα εἰς τὸν πολιτειακὸν ὀργανισμὸν τῆς χώρας καὶ διέσπασε τὴν ἑνότητά της. Οἱ Σταυροφόροι προέβησαν προσέτι εἰς διαρπαγὴν οὐ μόνον τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου συγκεντρωμένων καλλιτεχνημάτων, ἀλλὰ καὶ τῶν βιβλίων τῆς μεγάλης Βιβλιοθήκης. Οἱ ἀνώτατοι Ἕλληνες κρατικοὶ λειτουργοί, ἐγκατασταθέντες μετὰ τοῦ αὐτοκράτορος Θεοδώρου τοῦ Λασκάρεως ἐν Νικαίᾳ, συνέχισαν τὸν ἀγῶνα μετὰ φανατισμοῦ. Ἀντελήφθησαν δὲ τοῦτον ὄχι μόνον ὡς πολιτικοστρατιωτικόν, ἀλλὰ ὡς πνευματικὸν καὶ παιδευτικόν. Ἔκτοτε τίθεται ἡ θεμελιώδης ἀρχὴ τῆς ἑλληνικῆς πολιτικῆς, ἥτις ἐξακολουθεῖ νὰ ὑφίσταται καὶ μέχρι σήμερον. Τὸ ὅτι δηλαδὴ ὁ ἀγὼν τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους ἔπρεπε νὰ διεξαχθῇ μὲ μέσα πνευματικά. Ὁ πατριάρχης Θεόδωρος ὁ Εἰρηνικὸς κατὰ τὸ 1214 εἶχε τὴν διορατικότητα νὰ ἴδῃ ὅτι ἐπὶ τοῦ πνευματικοῦ πεδίου τῆς Ὀρθοδοξίας οὐδεμία ἐπετρέπετο ὑποχώρησις. Ἤδη ἐπὶ Κομνηνῶν ὁ μεσαιωνικὸς Ἑλληνισμὸς εἶχε φθάσει εἰς τὴν ἰδέαν τοῦ ἐθνικοῦ κράτους, τοῦ στηριζομένου ἐπὶ τῆς κοινῆς καταγωγῆς, τοῦ κοινοῦ «γένους» καὶ τῆς κοινῆς θρησκευτικῆς ὁμολογίας. Τὴν ἀντίληψιν ταύτην σαφῶς ἀπεικονίζει ἡ δοθεῖσα ἐκ μέρους τῶν κατοίκων τῆς Κωνσταντινουπόλεως πρὸς τὸν Λατῖνον αὐτοκράτορα ἀπάντησις: «Ἡμεῖς μὲν ἄλλου γεγονότες γένους καὶ ἄλλον ἀρχιερέα ἔχοντες, ἑαυτοὺς τῷ κράτει σου ὑπετάξαμεν ὥστε σωματικῶς κατάρχειν ἡμῶν, οὐ μήν γε πνευματικῶς καὶ ψυχικῶς». Ἡ κυρία ἐπιδίωξις τῶν σχηματισθέντων μετὰ τὸ 1204 ἑλληνικῶν περιφερειακῶν κρατῶν, μεταξὺ τῶν ὁποίων προεξῆρχεν ἡ αὐτοκρατορία τῆς Νικαίας, ἦτο νὰ ἀνασυγκροτήσουν τὴν αὐτοκρατορίαν ἀνυψώνοντες τὴν παιδευτικὴν στάθμην τοῦ ἔθνους. Ἐμφανῶς καθίσταται ἡ εὐγενὴς αὕτη προσπάθεια εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ αὐτοκράτορος Ἰωάννου Δούκα Βατάτση (1225—1254). Ὄχι μόνον προέβη εἰς τὴν σύστασιν ἀνωτέρας σχολῆς ἐν Νικαίᾳ, ἀλλὰ ἐφρόντισε νὰ ἱδρυθοῦν σχολεῖα καὶ εἰς τὰς ἄλλας πόλεις τῆς ἐπικρατείας του. Βοηθόν του εἰς τὴν προσπάθειάν του ταύτην εἶχε τὸν Νικηφόρον Βλεμμύδην, ὅστις ἀκολουθῶν τὰς ὑποδείξεις, τὰς διατυπωθείσας κατὰ τὸν 11ον αἰῶνα ἀπὸ τὸν Μιχαὴλ τὸν Ἐφέσιον, διεκήρυττεν ὅτι ἔπρεπε νὰ ληφθῇ ἐκ μέρους τοῦ κράτους μέριμνα διὰ τὴν ἐκπαίδευσιν. Ὁ Βλεμμύδης κατὰ διαταγὴν τοῦ Βατάτση, ἐμερίμνησε διὰ τὴν διάσωσιν καὶ περισυλλογὴν τῶν ἀρχαίων χειρογράφων. Καὶ αἱ λοιπαὶ πόλεις, ἐκτὸς τῆς Νικαίας, ἡ Θεσσαλονίκη, ἡ Τραπεζοῦς, καὶ ὁ Μυστρᾶς ἀπέβησαν κέντρα ἐκπαιδεύσεως. Μετὰ τὴν ἀνάκτησιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως (1261) ἀνασυνεστήθη ἐκεῖ τὸ Πανεπιστήμιον καὶ ἐλειτούργησε μέχρι τοῦ 1453. Ὅπως καὶ κατὰ τὴν παλαιοτέραν ἐποχήν, εἰς τὴν ἀνωτάτην αὐτὴν σχολήν, ἐδιδάσκοντο αἱ ἐπιστῆμαι, ἡ ρητορική, ἡ φιλοσοφία καὶ τὸ δίκαιον. Ἡ θεολογία ἦτο ὑπόθεσις τῆς στρατευομένης Ἐκκλησίας καὶ δι' αὐτὸ δὲν κατετάσσετο μεταξὺ τῶν διδασκομένων μαθημάτων. Τὸ ἐνδιαφέρον διὰ τὴν παιδείαν συνεχίζεται ἀμείωτον μέχρι τῶν τελευταίων στιγμῶν τῆς ζωῆς τῆς αὐτοκρατορίας, καίτοι αὕτη διήρχετο διὰ τρομερῶν περιπετειῶν. Ὄχι μόνον δὲν ὑφίστατο μὲ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου χαλάρωσιν, ἀλλ' ἐνεφανίζετο ἰσχυρότερον. Τοιουτοτρόπως κατωρθώθη ὥστε νὰ ἀνασυγκροτηθῇ τὸ ἔθνος πνευματικῶς καὶ νὰ εὐρεθῇ ὡπλισμένον μὲ τὴν πίστιν πρὸς τὸν ἑαυτόν του καὶ τὴν παράδοσίν του, ἥτις τὸ συνεκράτησε κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς Τουρκοκρατίας.

Ἡ πνευματικὴ δραστηριότης τῶν τριῶν τελευταίων αἰώνων ἐκδηλοῦται ὑπὸ τριπλῆν μορφήν: Ἐμφανίζεται πρῶτον ὡς στροφὴ πρὸς τὴν παιδείαν μὲ τὸν Νικηφόρον τὸν Βλεμμύδην καὶ πρὸς τὴν φιλολογίαν καὶ τὰς ἐπιστήμας μὲ τὸν Μετοχίτην καὶ τὸν Γοχυμένην. Δεύτερον ὡς στροφὴ πρὸς τὸν ἀνθρωπισμόν, νοούμενον ὡς κίνησιν, ἥτις ἐπιδιώκει τὴν ἀναμόρφωσιν τοῦ συγχρόνου βίου ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἀρχαιότητος. Ἐκπρόσωποι τῆς κατευθύνσεως ταύτης τυγχάνουν ὁ Πλήθων καὶ ὁ Βησσαρίων. Τρίτον ἐπὶ τοῦ θεολογικοῦ πεδίου ἡ πνευματικὴ δραστηριότης τοῦ ἔθνους συγκεντροῦται εἰς τὴν ἀπόκρουσιν τῆς ἐπιρροῆς τοῦ Πάπα, ὅστις ὑπὸ τὸ πρόσχημα τῆς ἑνώσεως τῶν Ἐκκλησιῶν ἐπεδίωκε νὰ ἐπεκτείνῃ τὴν κυριαρχίαν του ἐπὶ τῆς ὀρθοδόξου Ἀνατολῆς. Τέταρτον, ἀξιοσημείωτος ἐκδήλωσις τοῦ θρησκευτικοῦ βίου ἦτο τὸ κίνημα τῶν Ἡσυχαστῶν. Κατὰ βάθος δι' αὐτοῦ ἐπεδιώκετο ἡ ἀνανέωσις τῆς θρησκευτικῆς ζωῆς ἀπὸ βαθείας ἐσωτερικὰς καὶ προσωπικὰς πηγάς. Ἐκτὸς τούτου ἀπετέλει ὁ ἡσυχασμὸς ἀντίδρασιν κατὰ τῆς ἐπιδράσεως τῆς σχολαστικῆς φιλοσοφίας, ἥτις ἠθέλησε νὰ διεισδύσῃ διὰ τοῦ ἐκ Καλαβρίας μοναχοῦ Βαρλαὰμ εἰς τὴν ἑλληνικὴν Ἀνατολήν. Πέμπτον, σημειοῦται καὶ κίνησις διαδόσεως τῶν ἀντιλήψεων τῆς Δύσεως διὰ τῆς μεταφράσεως λατινικῶν ἔργων ἐκ μέρους τοῦ Μαξίμου Πλανούδη, ἥτις ὅμως δὲν ὑπῆρξεν ἀποτελεσματική.

Νικηφόρος Βλεμμύδης (1197—1272). Ὑπῆρξεν ἐκ τῶν σπουδαιοτέρων ἔργατῶν τῆς παιδευτικῆς ἀναγεννήσεως, ἥτις ἐσημειώθη εἰς τὸ ἑλληνικὸν κράτος τῆς Νικαίας. Μετὰ τὴν ὑπὸ τῶν Λατίνων ἅλωσιν τῆς Κων)πόλεως (1204), ἡ οἰκογένειά του τὸν συμπαρέλαβεν εἰς τὴν Νίκαιαν. Ἐξεπαιδεύθη δὲ μαθητεύσας εἰς σχολὰς τῆς πόλεως ταύτης καὶ τῆς Προύσης. Τὴν ἐγκύκλιόν του μόρφωσιν τὴν συνεπλήρωσε σπουδάσας θεολογίαν, φιλοσοφίαν, μαθηματικὰ καὶ ἀστρονομίαν. Κατὰ τὸ 1236 ἐχειροτονήθη ἱερεύς, συνεδέθη μὲ τὴν αὐλὴν καὶ ἐγένετο διδάσκαλος τοῦ αὐτοκράτορος Θεοδώρου Β΄ τοῦ Λασκάρεως. Ἔχων ροπὴν πρὸς τὸν μοναχικὸν βίον, ἵδρυσε παρὰ τὴν Ἔφεσον μοναστήριον. Καίτοι προσεκλήθη ἐπανειλημμένως νὰ καταλάβῃ τὸν πατριαρχικὸν θρόνον ἐπροτίμησε νὰ διαβιώσῃ ὡς μοναχός. Ὡς συγγραφεὺς ὑπῆρξε λίαν γόνιμος. Τὰ φιλοσοφικά του ἔργα ἔχουν συνταχθῇ διὰ νὰ ἀποτελέσουν διδακτικὰ ἐγχειρίδια. Αἱ εἰς τὴν λογικὴν καὶ φυσικὴν ἀναφερόμεναι πραγματεῖαι του ἔχουν συμπεριληφθῇ εἰς τὴν συγγραφὴν τὴν φέρουσαν τὸν τίτλον «Εἰσαγωγικῆς ἐπιτομῆς βιβλίου α΄: ἐπιτομὴ τῆς λογικῆς βιβλίον β΄: περὶ φυσικῆς ἀκροάσεως». Εἰς τὴν ἐπιτομὴν τῆς λογικῆς του εὑρίσκονται ἀναγεγραμμέναι εἰς τὰ περιθώρια, χωρὶς νὰ γίνεται μνεία αὐτῶν ἐν τῷ κειμένῳ, αἱ μνημοτεχνικαὶ λέξεις αἱ ἀναφερόμεναι εἰς τοὺς τρόπους τῶν σχημάτων τῶν συλλογισμῶν, αἱ περιεχόμεναι εἰς τὴν «Σύνοψιν τοῦ Ψελλοῦ», περὶ ἧς ἐγένετο ἀνωτέρω λόγος. Δὲν ἀναγράφονται μόνον αἱ πέντε λέξεις αἱ συμβολίζουσαι τὰ σχήματα τοῦ Θεοφράστου. Ἡ ἱστορικὴ ἔρευνα δὲν εἶναι ἀκόμη εἰς θέσιν νὰ καθορίσῃ ποῖαι εἶναι αἱ πηγαὶ ἀπὸ τὰς ὁποίας ἤντλησεν ὁ Βλεμμύδης τὸ ὑλικὸν τὸ ὁποῖον ἔχει περιλάβει εἰς τὴν ἐπιτομήν του. Γράφων τὸ σύγγραμμά του τοῦτο, ἐπεδίωκε διδακτικοὺς σκοποὺς καὶ διὰ τοῦτο προσπαθεῖ νὰ ἐναρμονίσῃ τὰς ἀριστοτελικὰς πρὸς τὰς πλατωνικὰς ἀπόψεις. Δέχεται ὅτι αἱ ἰδέαι ὑπάρχουν καὶ εἰς τὸ πνεῦμα τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ συγχρόνως ὑφίστανται καὶ εἰς τὰ αἰσθητά. Τὴν ὕλην τὴν θεωρεῖ δημιουργηθεῖσαν ἐκ τοῦ μηδενὸς ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, συμμερίζεται δὲ καὶ τὴν ἀντίληψιν ὅτι καὶ ὁ κόσμος ἔχει δημιουργηθῇ ὑπὸ Θεοῦ συμφώνως πρὸς τὴν πλατωνικὴν ἀντίληψιν καὶ ἀπομακρυνόμενος ἀπὸ τὴν περὶ ἀϊδιότητος τοῦ κόσμου ἀριστοτελικὴν θεωρίαν, ἥτις δὲν ἠδύνατο νὰ συμβιβασθῇ μὲ τὰ χριστιανικὰ δόγματα. Παρομοίας ἐναρμονιστικὰς ἀντιλήψεις συναντῶμεν καὶ ὡς πρὸς τὸ δογματικὸν πρόβλημα τὸ ἀναφερόμενον εἰς τὴν ἐκπόρευσιν τοῦ Ἁγίου Πνεύματος. Περὶ τοῦ ἐν λόγῳ ζητήματος ἔγραψε δύο πραγματεῖας αἵτινες ἔχουν καταχωρισθῇ εἰς τὸν 142 τόμον τῆς Ἑλλ. Πατρολογίας ὑπὸ τὸν τίτλον «Περὶ ἐκπορεύσεως τοῦ Ἁγίου Πνεύματος». Εἰς ταύτας προσπαθεῖ ὁ Βλεμμύδης νὰ τεθῇ ὑπεράνω τῶν ἀντιτιθεμένων ἀπόψεων χρησιμοποιῶν τὴν διατύπωσιν «ἐκ τοῦ Πατρὸς δ' υἱοῦ», ἣν εἶχε χρησιμοποιήσει παλαιότερον ὁ ἐκ Μαρωνείας Νικήτας. Ἐκτὸς τῶν μνημονευθέντων συγγραμμάτων ἀναφέρονται ὡς ἔργα τοῦ Βλεμμύδου τὰ ἀκόλουθα: «Λόγος περὶ ψυχῆς», «Λόγος περὶ σώματος», «Περὶ ἀρετῆς καὶ ἀσκήσεως», «Περὶ πίστεως καὶ ἐπιστολὴ καθολικωτέρα». Τὸ διὰ τὰς θετικὰς ἐπιστήμας ἐνδιαφέρον του πιστοποιοῦν τὰ συγγράμματά του «Γεωγραφία συνοπτική», «Ἱστορία περὶ τῆς γῆς ἐν συνόψει». Τὸ πρῶτον ἐκ τῶν δύο τούτων ἔργων του ἔχει ὡς πηγήν του παράφρασιν τοῦ συγγράμματος τοῦ Διονυσίου τοῦ περιηγητοῦ.

Ἀλλ' ἡ πλευρὰ τῆς δράσεως τοῦ Βλεμμύδη, ἥτις ἐνέχει ὑψίστην σπουδαιότητα, εἶναι ἡ ἐκδηλωθεῖσα εἰς τὸν τομέα τῆς ἀνασυντάξεως τῆς παιδείας. Ἡ προσπάθειά του αὕτη δὲν εἶχεν ἐμπειρικὸν χαρακτῆρα ἀλλ' ἐστηρίζετο ἐπὶ ἀσφαλῶν θεωρητικῶν ἀρχῶν. Ὅπως ἐκθέτει ὁ Δισγ. Ξανάλατος εἰς μελέτην του «Τὰ σχολεῖα στὸ Βυζάντιο», ὁ Βλεμμύδης ἐπίστευεν ὅτι ἡ βάσις ἐπὶ τῆς ὁποίας θὰ στηριχθῇ ἡ παιδεία εἶναι ἡ μόρφωσις τοῦ παιδιοῦ εἰς ἠθικὴν προσωπικότητα. Ἡ τοιαύτη δὲ μόρφωσις, δύναται, ἐφρόνει ὁ Βλεμμύδης, νὰ ἐπιτευχθῇ ἂν βλέπουν τὰ παιδιὰ καλὰ παραδείγματα καὶ ἂν ἀποκτοῦν καὶ ὠφελίμους γνώσεις. Ὡς πρὸς τὸ πρῶτον, τὸ περιβάλλον τὸ ὁποῖον ἐδημιουργήθη εἰς τὴν Νίκαιαν ἦτο λίαν εὐνοϊκόν, διότι ἰδίᾳ ἐπὶ τοῦ Ἰωάννου τοῦ Βατάτση, ἐγίνετο ἐκ μέρους τοῦ κράτους αὐστηρὰ ἐπιλογὴ προσώπων, ἱκανῶν διὰ νὰ καταλάβουν τὰ δημόσια ἀξιώματα. Ὡς πρὸς τὸ δεύτερον, ἐλήφθησαν κρατικὰ μέτρα διὰ τὴν ἐξεύρεσιν διδασκάλων, ὁ ἴδιος δὲ ὁ Βλεμμύδης ἀπησχολήθη εἰς τὴν συγγραφὴν διδακτικῶν ἐγχειριδίων προωρισμένων διὰ τὴν ἐκπαίδευσιν. Ἔγραψε σύνοψιν τῆς ἀριστοτελικῆς φιλοσοφίας διότι ἐφρόνει ὅτι τὸ μάθημα τοῦτο γυμνάζει τὴν σκέψιν τῶν νεαρῶν τροφίμων τῶν σχολείων. Εἷς ἐκ τῶν μελετητῶν τοῦ ἔργου του λέγει ὅτι τὸ ἐκπαιδευτικόν του σύστημα δύναται νὰ ὑποστῇ σύγκρισιν μὲ τὰ ἐκπαιδευτικὰ συστήματα τοῦ 19ου αἰῶνος. (Βλ. Δ. Ξανάλατον αὐτόθι, σελ. 16). Ὅπισθεν τοῦ Βατάτση ὡς σύμβουλος εἰς τὰ ἐκπαιδευτικὰ καὶ ἄλλα ζητήματα, ἵσταται ὁ Βλεμμύδης, ἐπιδεικνύων ἄκαμπτον θελητικότητα

καὶ ἐπιμονήν. 'Ο ἴδιος λέγει διὰ τὸν ἑαυτόν του «Τιμώμεθα δαψιλῶς, φθονούμεθα δαψιλέστερον, τὸ μὲν διὰ τὸ πολὺ τῆς τιμῆς, τὸ δὲ διὰ τῆς γνώμης τὸ σκληρόν». Δικαίως λοιπὸν θὰ ἠδύνατο νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς ἐκπρόσωπος τῆς ἀντιλήψεως ὅτι τὸ κράτος πρέπει κατὰ βάσιν νὰ εἶναι ἵδρυμα ἐπιμελούμενον τῆς παιδείας τῶν πολιτῶν του. 'Αναζῇ οὕτω εἰς τὴν Νίκαιαν διὰ μίαν εἰσέτι φορὰν ἡ ἰδέα τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ κράτους, ὅπως τὸ ἤθελον ὁ Πλάτων καὶ ὁ 'Αριστοτέλης, καὶ ἀποτελεῖ ἔκφανσιν διὰ τὴν περαιτέρω ἐπιβίωσιν τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους.

Οἱ μαθηταὶ τοῦ Βλεμμύδη

Μαθητὴς τοῦ Βλεμμύδη ὑπῆρξε καὶ ὁ Γεώργιος 'Ακροπολίτης (1217—1282), ὅστις ἀνεμίχθη ἐνεργῶς εἰς τὴν πολιτικὴν ζωὴν κατὰ τὸ 1244 ἔλαβε τὸ ἀξίωμα τοῦ μεγάλου Λογοθέτου. 'Ατυχήσας εἰς τὸ στρατιωτικὸν στάδιον, ἐπεδόθη εἰς τὸ διπλωματικόν. Κατὰ τὸ 1274 ἀπεστάλη ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Μιχαὴλ τοῦ Παλαιολόγου εἰς τὴν Λυὼν καὶ ἐδέχθη τὴν μετὰ τῶν Λατίνων ἕνωσιν. 'Ησχολήθη μὲ τὴν ἱστοριογραφίαν, γράψας ἀφήγησιν τῶν μεταξὺ 1203—1261 γεγονότων ὑπὸ τὸν τίτλον «Χρονικὴ συγγραφή». Ἔγραψε προσέτι δύο λόγους «Περὶ ἐκπορεύσεως τοῦ 'Αγίου Πνεύματος», εἰς τοὺς ὁποίους συνιστᾷ νὰ παραβλεθοῦν αἱ χωρίζουσαι τοὺς ἀνατολικοὺς καὶ δυτικοὺς διαφωνίαι διὰ νὰ ἐπανεύρῃ ὁ Χριστιανισμὸς τὴν ἑνότητά του. Τὸ 1252 ἐξέδωκε τὰς ἐπιστολὰς τοῦ μαθητοῦ του καὶ κατόπιν αὐτοκράτορος Θεοδώρου τοῦ Β', προλογίσας ταύτας διὰ 63 τριμέτρων ἰαμβικῶν στίχων. Εἰς ἀνταπόδοσιν δὲ τῆς φιλοφρονήσεώς του ταύτης ὁ Θεόδωρος εἰς ἐπιστολήν του τὸν ἀπεκάλεσε μέγα φιλόσοφον.

Μαθητὴς τοῦ Βλεμμύδη ὑπῆρξε καὶ ὁ αὐτοκράτωρ τῆς Νικαίας Θεόδωρος ὁ Β' Λάσκαρις, ὅστις ἐβασίλευσεν ἀπὸ τοῦ 1254—1258. 'Ησχολήθη εἰς θεολογικὰς καὶ φιλοσοφικὰς μελέτας. Καίτοι ἔβλεπον εἰς τὸ πρόσωπόν του ὁ 'Ακροπολίτης καὶ ὁ Βλεμμύδης τὸν ἰδεώδη βασιλέα, οὗτος διέψευσε τὰς ἐλπίδας των λόγῳ τοῦ βιαίου καὶ εἰς φαντασιώσεις ὑποκειμένου χαρακτῆρος του. Τὸ κυριώτερον ἐκ τῶν θεολογικῶν του ἔργων εἶναι οἱ «Χριστιανικῆς θεολογίας λόγοι ὀκτώ», ἔνθα πραγματεύεται περὶ Θεοῦ, περὶ Τριάδος καὶ περὶ ἐκπορεύσεως τοῦ 'Αγίου Πνεύματος. Ἔγραψε καὶ ἀντιρρητικὴν κατὰ τῶν Λατίνων πραγματείαν καὶ φιλοσοφικὸν ἔργον, ἀναφερόμενον εἰς τὸ πρόβλημα τῆς συνοχῆς, ἥτις δίδει μορφὴν εἰς τὴν φύσιν. Τοῦτο ἔχει ἐκδοθῇ εἰς τὸν 140 τόμον τῆς 'Ελληνικῆς Πατρολογίας ὑπὸ τὸν τίτλον «Θεοδώρου τοῦ Λάσκαρι τοῦ υἱοῦ μεγάλου βασιλέως Κυροῦ 'Ιωάννου τοῦ Δούκου τῆς φυσικῆς κοινωνίας λόγος πρῶτος κ.ἑ.ἀ.». 'Εν τῷ πρώτῳ λόγῳ ἐκθέτει ὅτι τὰ πάντα ἀφ' ἑνὸς μὲν ἀποτελοῦν ἑνότητα λόγῳ τῆς φύσεως, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἐμφανίζονται ἐν τῇ φύσει ὡς διηρημένα. Ὅθεν ἡ κοινὴ συνοχὴ ὅλων τῶν ὄντων ἐν ἐσχάτῃ ἀναλύσει τυγχάνει ἡ φύσις. Τὸ σύγγραμμά του ἀρχίζει μὲ τὴν διαπίστωσιν ὅτι ἡ «φύσει» ὕπαρξις εἶναι ἀνωτέρα τῆς κατὰ θέσιν ἢ τύχην. «'Εκ πολλῶν μὲν πραγμάτων καὶ ἄλλως γνόντες οἱ ἄνθρωποι ὅτι τὸ φύσει κρεῖττον τοῦ θέσει, ὑπερέχει τε καὶ τοῦ τύχη, καὶ ἐξ αὐτῶν δὴ νοῆσαι δύνανται ὧν ἐπείγομαι λέξαι νῦν, καὶ οὐκ ἂν ἄλλος ἔχει εἴπῃ τις τοῦτ' αὐτὸ ἢ ὡς ἡ φυσικὴ ἀκολουθία καὶ ἀληθὴς παραστήσει τήμερον δι' ἐμοῦ. Ἔστι μὲν οὖν φύσις καὶ κίνησις ἐν τῇ φύσει, ὡσαύτως δ' ἔστι καὶ μερισμός». ('Από πολλὰ μὲν πράγματα καὶ κατ' ἄλλον τρόπον ἔχουν ἔννοήσει οἱ ἄνθρωποι ὅτι τὸ κατὰ φύσιν εἶναι ἀνώτερον τοῦ κατὰ θετὸν νόμον ἀπαρτιζομένου καὶ ὅτι ὑπερέχει προσέτι καὶ ἀπὸ τὸ τυχαῖον. Καὶ ἀπὸ αὐτὰ δὲ προσέτι, τὰ ὁποῖα σπεύδω νὰ ἀναπτύξω τώρα, δύνανται νὰ κατανοήσουν τὴν ἀρχὴν αὐτήν. Καὶ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ εἴπῃ κανεὶς ὅτι τὸ πρᾶγμα τοῦτο ἔχει κατ' ἄλλον τρόπον, ἀλλὰ ὅπως θὰ τὸ ἐμφανίσῃ ἡ ἀληθὴς καὶ φυσικὴ ἀκολουθία δι' ἐμοῦ. 'Υπάρχει λοιπὸν φυσικὴ ἕξις καὶ κίνησις εἰς τὴν φύσιν — τὸ φυσικὸν σύνολον τῶν ὄντων — κατὰ τὸν αὐτὸν δὲ τρόπον ὑπάρχει καὶ μερισμός). 'Εκ τοῦ προοιμίου τούτου καταφαίνεται ὅτι ἡ πρόθεσίς του εἶναι νὰ ἑρμηνεύσῃ τὴν ἐν τῇ φύσει ὑπάρχουσαν ἑνότητα. Πῶς ἐνῷ ἡ φύσις παρουσιάζεται μεριζομένη εἰς ποικιλίας, κατὰ βάθος παραμένει ἑνιαία.

Οἱ ἑνωτικοὶ τρόποι, οἱ ἀσφαλίζοντες τὴν ἑνότητα τῶν ὄντων, εἶναι κατὰ τὸν Λάσκαριν δύο: «Δύο γοῦν οἱ ἑνωτικοὶ τρόποι· ὁ κατὰ φύσιν καὶ ὁ κατὰ κρᾶσιν. Κοινὸς οὖν πάντων ὁ εἰς· κοινωνοῦσι γὰρ πάντα ὅταν εἰς τὴν ποιότητα ἀναχθῶσιν ἢ εἰς τὴν οὐσίαν, ἢ εἰς τὸ εἶδος, ἢ εἰς τὴν ὕλην, ἢ εἰς τὴν φύσιν κυρίως τε καὶ καθολικῶς». (Δύο προφανῶς εἶναι οἱ ἑνωτικοὶ τρόποι: ὁ εἷς εἶναι ὁ ἐπισυμβαίνων συμφώνως μὲ τὴν φύσιν, ὁ δὲ ἄλλος ὁ ἐπισυμβαίνων συμφώνως μὲ τὴν ἀνάμιξιν. Κοινὸς λοιπὸν δι' ὅλα εἶναι ὁ εἷς. Διότι ὅλα ἔρχονται εἰς ἐπικοινωνίαν ὅταν ἀναχθοῦν εἰς τὴν ποιότητα ἢ εἰς τὴν οὐσίαν ἢ εἰς τὸ εἶδος ἢ εἰς τὴν ὕλην ἢ εἰς τὴν φύσιν, λαμβανομένην εἰς τὴν κυριολεκτικὴν καὶ καθολικὴν σημασίαν). 'Η κατὰ κρᾶσιν ἕνωσις δὲν ἑνώνει ἁπολύτως τὰ ὄντα, ἀλλὰ μόνον ἡ κατὰ φύσιν, διότι ἡ κρᾶσις συνενώνει μόνον τὰ συγγενῆ· εἶναι «ἕνωσις τοῦ ἐγγίστου». Ὅπως τὸ σημεῖον κατὰ τὸν Πρόκλον «πάσης ἐξηγεῖται σειρᾶς καὶ πάντα ἑνοῖ τὰ μεριστὰ καὶ συνέχει καὶ ὁρίζει τὰς προόδους αὐτῶν», κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ ἡ φύσις ἑνώνει τὰ ὄντα. Ἔργον ἄρα τῆς ἐρεύνης του εἶναι νὰ μελετήσῃ τὰς συναφείας, «κοινωνίας» ὅπως τὰς λέγει, τὰς καταρτιζομένας ἀπὸ τὴν φύσιν καὶ τὴν κρᾶσιν.

Εἰς τὸν δεύτερον λόγον πραγματεύεται περὶ τοῦ τρόπου, καθ' ὃν ἑνοῦνται τὰ στοιχεῖα. Παρακολουθεῖ τὴν ἕνωσιν ταύτην ἀρχίζων ἀπὸ τὰ ὑλικὰ ὄντα μέχρι τῶν ἐμψύχων, ἑρμηνεύων ταύτην μαθηματικῶς ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἀρμονικῶν λόγων, χρησιμοποιῶν καὶ γεωμετρικὰς παραστάσεις. Εἰς τὸν τρίτον λόγον ὁμιλεῖ περὶ τῶν ἑνώσεων (κοινωνιῶν) τῶν παρατηρουμένων εἰς τὸν ἄνθρωπον ὡς φυσικὸν καὶ ψυχικὸν ἄτομον. 'Ο τέταρτος λόγος ἀναφέρεται εἰς τὸ αὐτὸ θέμα ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῆς ἀνέσεως καὶ ἐπιτάσεως, δηλαδὴ χαλαρώσεως καὶ ἐντάσεως. Εἰς τὸν πέμπτον λόγον ἡ ἔννοια τῆς κοινωνίας ἐπεκτείνεται εἰς τὰς σχέσεις τῶν ἀνθρώπων πρὸς ἀλλήλους. «Πρῶται μὲν οὖν αἰτίαι τῶν κοινωνιῶν, ὡς εἴρηται ἐν ἀνθρώποις, χυμοὶ καὶ θυμὸς λόγος καὶ ἐπιθυμία, μετὰ δὲ ταύτας ἡ τῆς παιδείας. Ὥστερ γὰο ἐν ὕλῃ τὸ εἶδος, ἐν ἀνθρώποις παιδεία. Ὥστε εἰ μὴ ἀκηκοέναι τινά τινος πάνυ γε φύσιν χρηστὴν ἔχοντα οὐκ ἄν ποτε γνῶσιν εἰληχέναι τις εἴπῃ. Ὥστε μεγάλως καὶ ἡ παιδεία εἰς τελειοποίησιν συμβάλλεται. Ἔστι δὲ καὶ ἡ παιδεία διάφορος· πᾶσα γὰρ μάθησις εἰς τὴν καθόλου ἀνάγεται, ποικίλλεται ἡ καθόλου δὲ διαφόρως εἰς φιλοσοφίαν, εἰς στρατείαν, εἰς ναυτικήν. Αἱ μὲν οὖν τῇ καθόλου κοινωνοῦσαι ἄρισται. Ἔστι δὲ αὕτη φιλοσοφία. Γνῶσις γὰρ ἔστι τῶν ὄντων ἢ ὄντα». (Πρῶται μὲν αἰτίαι τῶν ἑνωτικῶν συναφειῶν, αἵτινες σημειοῦνται ὅπως ἔχομεν εἴπει, μέσα εἰς τοὺς ἀνθρώπους εἶναι οἱ χυμοὶ καὶ ὁ θυμὸς καὶ ὁ λόγος καὶ ἡ ἐπιθυμία. Ἔπειτα δὲ καὶ ἡ συνάφεια ἡ δημιουργουμένη διὰ τῆς παιδείας. Διότι ὁποίαν θέσιν κατέχει μέσα εἰς τὴν ὕλην τὸ εἶδος, τὴν αὐτὴν θέσιν ἔχει μέσα εἰς τοὺς ἀνθρώπους ἡ παιδεία. Ὥστε, ἐὰν δὲν ἔχῃ γίνει κάποιος ἀκροατὴς ἑνὸς ἄλλου, ἔστω καὶ ἐὰν ἔχῃ καλὰς φυσικὰς προδιαθέσεις, δὲν δύναταί τις νὰ εἴπῃ ὅτι ἔχει γίνει μέτοχος γνώσεως. Ὥστε μεγάλην συμβολὴν ἀσκεῖ ὡς πρὸς τὴν τελειοποίησιν καὶ ἡ παιδεία. Διακρίνεται δὲ καὶ ἡ παιδεία εἰς διάφορα εἴδη καὶ ἡ γενικὴ παιδεία ἐμφανίζει διαφόρους ποικιλίας, ὅπως τὴν φιλοσοφίαν, τὴν στρατιωτικὴν ἐπιστήμην, τὴν ναυτικήν. 'Εκεῖναι βεβαίως αἵτινες ἐπικοινωνοῦν μὲ τὴν καθολικὴν παιδείαν εἶναι αἱ ἄρισται. Τοιαύτη εἶναι ἡ φιλοσοφία. Διότι εἶναι γνῶσις τῶν ὄντων ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ὅτι εἶναι ὄντα).

Εἰς τὸν ἕκτον λόγον γίνεται παραβολὴ τῆς τέχνης πρὸς τὴν ἐπιστήμην. «'Αναγκαῖαι καὶ πρῶται πάντων φύσις καὶ ἐπιστήμη· τῇ μὲν γὰρ συνάγεται πᾶσα κρᾶσις, τῇ δὲ πᾶσα παιδεία... τὸ κατ' ἐπιστήμην τοῦ κατὰ τέχνην ἐστὶ τιμιώτερον. 'Ως γὰρ εἰς φύσιν κρᾶσις, οὕτω δὴ καὶ εἰς ἐπιστήμην τέχνη, καὶ ὡς τιμιωτέρα κρᾶσεως φύσις, οὕτω τιμιωτέρα τέχνης ἐπιστήμη. Διὰ τοῦτο καὶ τὸ κατ' ἐπιστήμην γιγνόμενον τιμιώτερόν ἐστι τοῦ κατὰ τέχνην γιγνομένου, ὡς τὸ κατὰ φύσιν τοῦ κατὰ κρᾶσιν. Δεῖ γοῦν διὰ ταῦτα ἀρετῆς κοινωνεῖν. Τοῦτο γὰρ μίγμα καὶ ἐπιστήμης καὶ φύσεως». ('Αναγκαῖαι καὶ πρῶται ἐξ ὅλων εἶναι ἡ φύσις καὶ ἡ ἐπιστήμη. Διότι διὰ τῆς φύσεως ἀποκαθίστανται ἡ συνάφεια ὁλοκλήρου τῆς παιδείας. Τὸ ὑπὸ τὴν καθοδήγησιν τῆς ἐπιστήμης γινόμενον εἶναι πολυτιμότερον ἀπὸ ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον γίνεται ὑπὸ τὴν καθοδήγησιν τῆς τέχνης. Διότι ὁποίαν σχέσιν ἔχει ἡ φύσις πρὸς τὴν ἀνάμιξιν, καὶ ὅπως εἶναι πολυτιμότερον πρᾶγμα ἡ φύσις ἀπὸ τὴν ἀνάμιξιν, τοιουτοτρόπως εἶναι πολυτιμοτέρα ἡ ἐπιστήμη ἀπὸ τὴν τέχνην. Διὰ τοῦτο ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον γίνεται συμφώνως πρὸς τὴν ἐπιστήμην εἶναι πολυτιμότερον ἀπὸ ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον γίνεται σύμφωνα μὲ τὴν τέχνην, ὅπως ἡ φυσικὴ συνάφεια εἶναι ἀνωτέρα ἀπὸ τὴν ἐπὶ τῇ βάσει ἀναμίξεως συνάφειαν. Πρέπει λοιπὸν νὰ γινώμεθα μέτοχοι τῆς ἀρετῆς. Διότι αὕτη εἶναι μῖγμα τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς φύσεως).

Εἰς τὴν ἐξέτασιν τῶν ἀπαρτιζουσῶν κοινωνίαν ὄντων συμπεριλαμβάνει καὶ τοὺς ὁμαδικοὺς τρόπους, διὰ τῶν ὁποίων συνενοῦνται οἱ ἄνθρωποι εἰς κοινωνικὰς συμβιώσεις. Παρέχει κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον στοιχειώδεις γνώσεις, ὅπως θὰ ἐλέγομεν ἡμεῖς σήμερον, κοινωνιολογίας.

Αἱ κοινωνίαι μελετῶνται ὑπὸ τοῦ Θεοδώρου καὶ ὡς συνάφειαι ἑνοῦσαι τοὺς ἀνθρώπους: «Γίγνεται δὲ τοῦτο καὶ πόλει καὶ κόσμῳ καὶ κώμῃ καὶ οἴκῳ, ἀλλὰ δὴ καὶ ἀτόμῳ. Καὶ τῆς μὲν φυσικῆς κοινωνία καὶ παιδεία ἐστί. Τὴν φυσικὴν γοῦν κοινωνίαν καὶ παιδεία οὐ λέλοιπε· τὴν κατὰ κρᾶσιν δέ, ὅτε μὲν ὅτὲ δ' οὔ» (Τὸ αὐτὸ παρατηρεῖται καὶ εἰς τὴν πόλιν καὶ εἰς τὸν κόσμον καὶ εἰς τὴν κώμην καὶ εἰς τὴν οἰκογένειαν καὶ εἰς τὸ ἄτομον. Εἰς τὴν φυσικὴν κοινωνίαν ὑπάγεται καὶ ἡ παιδεία... Τὴν κατὰ φύσιν λοιπὸν κοινωνικὴν συνάφειαν οὐδέποτε τὴν ἐγκαταλείπει ἡ παιδεία. 'Αλλὰ τὴν κατόπιν ἀναμίξεως ἀποστιζομένην συνάφειαν ἄλλοτε τὴν συνοδεύει ἡ παιδεία καὶ ἄλλοτε ὄχι). 'Εν τέλει διαστέλλει ὁ Θεόδωρος τὸ κατὰ φύσιν ἀπὸ τὸ συμβεβηκός: «Δύο γὰρ οἶδα εἶναι φύσιν καὶ τὸ συμβεβηκὸς καὶ τὸ μὲν φύσεως ποίημά ἐστι καὶ λίαν ἐστὶ τὸ δὲ τοῦ συμβεβηκότος κατὰ κρᾶσιν μόνον γίγνεται. Ἔστι δὲ δεκτικὸν κρᾶσις καὶ καλοῦ καὶ μὴ καλοῦ καὶ κακοῦ» (Δύο πράγματα ἀναγνωρίζω ὡς ὑπάρχοντα, τὴν φύσιν καὶ τὸ συμβεβηκός. Καὶ ὅ,τι μὲν ὑπάγεται εἰς τὴν φύσιν εἶναι τέλειον φυσικὸν δημιούργημα καὶ ἔχει πλήρη ὀντότητα. Ὅ,τι ὑπάγεται ὑπὸ τὸ συμβεβηκὸς γίνεται μόνον κατόπιν ἀναμίξεως. Ἡ δὲ ἀνάμιξις εἶναι ἐπιδεκτικὴ καλοῦ καὶ μὴ καλοῦ καὶ κακοῦ). Εἶναι φανερὸν ὅτι τὸ περιεχόμενον ἐμφανίζει μίαν ἀγάπην πρὸς τὴν φυσικὴν πρωταρχικότητα. 'Ο Θεόδωρος διαρκῶς ἐξαίρει τὴν ὑπεροχὴν τοῦ κατὰ φύσιν ἀπὸ τὸ «κατὰ θέσιν» καὶ «κατὰ τύχην». 'Εκτὸς τούτου ἐξαίρεται καὶ ἡ ἀνάγκη νὰ ἐρχώμεθα καὶ εἰς ἐπικοινωνίαν μὲ τὴν φιλοσοφίαν καὶ τοὺς φιλοσόφους. Τὸ ὅλον ἔργον τελειώνει μὲ τὸν ἀκόλουθον ἐπίλογον:

«Λέγομεν οὖν διὰ ταῦτα πάντα ὅτι καλὸν ἐστι καὶ ὠφελιμώτατον κοινωνεῖν ἕκαστον τῶν ἀνθρώπων φιλοσοφίᾳ... Δεῖ γοῦν καὶ φιλοσοφεῖν καὶ κοινωνεῖν φιλοσόφοις ἵνα καὶ τὸ «Γνῶθι σαύτὸν» ἔχωμεν καὶ ἀρετὴν κτώμεθα καὶ πάντων ἡγούμεθα καὶ ὡς ἑπόμενα ἔχωμεν... Σοφία γὰρ καὶ Θεὸς ἐξ οὐκ ὄντος τὸ πᾶν συμπῆξας καὶ σοφία κινεῖ καὶ λύσει καὶ ἀλλοιώσει τοῦτο κρεῖττόνως σοφίᾳ ὅτι καὶ βούλεται» (Λέγομεν λοιπὸν δι' ὅλα αὐτὰ ὅτι εἶναι καλὸν καὶ ὠφελιμώτατον νὰ ἐπικοινωνῇ ἕκαστος ἄνθρωπος μὲ τὴν φιλοσοφίαν. Πρέπει λοιπὸν νὰ φιλοσοφοῦμεν καὶ νὰ ἐπικοινωνοῦμεν μὲ τοὺς φιλοσόφους ἵνα ἔχωμεν καὶ τὸ «Γνῶθι σαυτὸν» καὶ διὰ νὰ ἀποκτῶμεν ἀρετὴν καὶ διὰ νὰ εἴμεθα ἀρχηγοὶ ὅλων καὶ νὰ ἔχωμεν τὰ πάντα ὑποτεταγμένα εἰς ἡμᾶς... Διότι διὰ τῆς σοφίας καὶ ὁ Θεὸς ἀφοῦ

συνέπηξεν ἐκ τοῦ μὴ ὄντος τὸ πᾶν καὶ διὰ τῆς σοφίας τὸ θέτει εἰς κίνησιν καὶ θὰ τὸ διαλύση καὶ θὰ τὸ ἀλλοιώση πρὸς τὸ καλύτερον, σύμφωνα μὲ τὴν βούλησίν του).

Ἐκ τῆς γενομένης ἀναπτύξεως κατανοεῖται ὅτι προσπαθεῖ ὁ Θεόδωρος νὰ ἑρμηνεύση τὴν φυσικὴν τοῦ σύμπαντος συνάφειαν ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ «κατὰ φύσιν» καὶ τοῦ «κατὰ κρᾶσιν». Πρὸς τοῦτο χρησιμοποιεῖ τὴν μαθηματικὴν - γεωμετρικὴν μέθοδον τῶν πλατωνικῶν καὶ τὴν ποιητικὴν θεώρησιν τῶν μεταβολῶν ὅπως τὴν εἶχεν εἰσηγηθῆ ὁ Ἀριστοτέλης καὶ τὴν ἐχρησιμοποίησαν ἀργότερα οἱ Στωικοὶ καὶ ἰδίᾳ ὁ Ποσειδώνιος. Ἡ ἀντίληψίς του καθ' ἣν αἱ τέχναι καὶ ἐπιστῆμαι ἀποτελοῦν κοινωνίαν μᾶς ἐνθυμίζει παρομοίας δοξασίας διατυπουμένας ὑπὸ τοῦ Κικέρωνος, τὰς ὁποίας ὁ Ρωμαῖος ῥήτωρ εἶχε δανεισθῆ ἀπὸ τὸν Παναίτιον καὶ τὸν Ποσειδώνιον. Ὅθεν δικαιούμεθα νὰ διίδωμεν εἰς τὸ ἔργον τοῦ Θεοδώρου εὐρυτάτην ἐπίδρασιν οὐ μόνον τῆς νεοπλατωνικῆς ἀριθμολογίας, ἀλλὰ καὶ τῆς φιλοσοφίας τῶν Στωικῶν.

ΜΑΞΙΜΟΣ ΠΛΑΝΟΥΔΗΣ (1260—1310). Εἷς τοὺς σπουδαιοτέρους φορεῖς τῆς ἀνθρωπιστικῆς ἀναγεννήσεως πρέπει νὰ ταχθῇ καὶ ὁ Μάξιμος Πλανούδης, μοναχός, καταγόμενος ἐκ Κωνσταντινουπόλεως. Ὑπῆρξε φίλος τοῦ Ἀνδρονίκου τοῦ Παλαιολόγου καὶ ἀπεστάλη ὑπ' αὐτοῦ ὡς ἀπεσταλμένος εἰς Βενετίαν. Ἦτο γνώστης τῆς λατινικῆς καὶ μετέφρασεν ἀρκετὰ ἔργα ἐκ ταύτης εἰς τὴν ἑλληνικήν. Ἠσχολήθη μὲ τὴν φιλολογίαν, τὴν φιλοσοφίαν, τὰ μαθηματικὰ καὶ τὴν θεολογίαν. Μετέφρασεν ἐκ τῆς λατινικῆς τὸ «Ἐνύπνιον τοῦ Σκιπίωνος» τοῦ Κικέρωνος, καὶ τὰ εἰς αὐτὸ σχόλια τοῦ Μακροβίου. Ἐπίσης μετέφρασε τοῦ Βοηθίου τὸ «Περὶ παρηγορίας τῆς φιλοσοφίας» καὶ τὸ ἐκ 15 βιβλίων σύγγραμμα «Περὶ Τριάδος» τοῦ Αὐγουστίνου, καί τινα βιβλία ἐκ τοῦ ἔργου τοῦ αὐτοῦ συγγραφέως «Περὶ πολιτείας τοῦ Θεοῦ». Ἐκ τῆς «Θεολογικῆς συνόψεως» τοῦ Θωμᾶ τοῦ Ἀκυινάτη, μετέφρασε 49 ζητήματα τοῦ πρώτου μέρους. Ἐξ αὐτοῦ προέρχεται καὶ ἡ φέρουσα τὸ ὄνομά του «Ἀνθολογία ἑλληνικῶν ἐπιγραμμάτων». Ἔγραψε προσέτι ἑλληνιστὶ σχόλια εἰς τὰ δύο πρῶτα βιβλία τοῦ Διοφάντου. Πρῶτος δὲ αὐτὸς εἰς τὴν ἑλληνικὴν περιοχὴν ἐχρησιμοποίησε τὰ ἰνδικὰ ἀριθμητικὰ στοιχεῖα εἰς τὸ σύγγραμμά του «Ψηφορία κατ' Ἰνδοὺς ἡ λεγομένη μεγάλη». Ἐν τέλει τοῦ συγγράμματος τούτου ἐκθέτει ὁ Πλανούδης τρόπον διὰ τοῦ ὁποίου ἐπιτυγχάνεται μεγαλυτέρα προσέγγισις κατὰ τὴν ἐξαγωγὴν τετραγωνικῶν ριζῶν. Ἔγραψε καὶ θεολογικὰ συγγράμματα. Εἰς τὸν 147 τόμον τῆς Ἑλλην. Πατρολογίας ἔχουν περιληφθῆ: «Λόγοι εἰς τὴν θεόσωμον ταφὴν τοῦ Κυρίου», «Ἐγκώμιον εἰς τοὺς Πέτρον καὶ Παῦλον», καὶ δείγματα μεταφράσεών του ἐκ τοῦ «Περὶ Τριάδος» τοῦ Αὐγουστίνου. Μεταξὺ τῶν θεολογικῶν του ἔργων ἀναφέρεται καὶ τὸ ὑπὸ τὸν τίτλον «Περὶ ἐκπορεύσεως τοῦ Ἁγίου Πνεύματος κατὰ Λατίνων συλλογισμοί».

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΠΑΧΥΜΕΡΗΣ. Σύγχρονος τοῦ Πλανούδη ὑπῆρξε καὶ ὁ Γεώργιος Παχυμέρης (1242—1310). Πνεῦμα καθολικώτατον καὶ οὐδόλως ὑπολειπόμενον καὶ κατὰ τὴν φυσικὴν εὐφυΐαν καὶ κατὰ τὴν πολυμάθειαν κατὰ τὴν ἐκτίμησιν τοῦ Κρουμβάχερ, ἀπὸ τὸν Ρογῆρον Βάκωνα. Ἔγραψεν ἐπιτομὴν εἰς σύμπασαν τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Ἀριστοτέλους, τὴν ὁποίαν ὁ ἴδιος ὀνομάζει «Φιλοσοφίαν». Αὕτη ὅμως δὲν ἐξεδόθη ἑλληνιστί, ἀλλὰ μόνον εἰς τὴν λατινικήν, μεταφρασθεῖσα ὑπὸ τοῦ Μπέκιο ἐν Βασιλείᾳ κατὰ τὸ 1560. Εἰς ταύτην περιέχεται καὶ ἡ ἐξήγησις τοῦ ὅρου «Μετὰ τὰ φυσικὰ», ἅτινα κατὰ τὸν Παχυμέρην «εἰσὶν ἃ καὶ φύσεως ὑπερῆρται καὶ ὑπὲρ αἰτίαν καὶ λόγον εἰσίν, ὧν εἰκόνα φέρουσιν αἱ ἄμεσοι προτάσεις καὶ ἀναπόδεκτοι» (Μετὰ τὰ φυσικὰ εἶναι ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα ἔχουν ἀρθῆ ὑπεράνω τῆς φύσεως καὶ ἵστανται ὑπεράνω τοῦ λόγου καὶ τῆς αἰτίας, τῶν ὁποίων εἰκόνα ἀποτελοῦν αἱ ἄμεσοι καὶ ἀναπόδεκτοι προτάσεις, δηλαδή, τὰ ἀξιώματα). Ὁ ἐν λόγῳ ὁρισμός, ἐπεὶ δὴ ἐπαναλαμβάνεται καὶ εἰς τὸ ἐπ' ὀνόματι τοῦ Ἐρενίου φερόμενον σύγγραμμα, ἐνομίσθη ὑπὸ πολλῶν ἱστορικῶν τῆς φιλοσοφίας ὅτι προέρχεται ἐκ τοῦ ἀρχαίου Νεοπλατωνικοῦ. Τὸ ἔργον τοῦτο ἐνέχει μεγάλην ἀξίαν, ἐκδιδόμενον δὲ ἑλληνιστί, θὰ προαγάγῃ τὰς ἀριστοτελικὰς ἐρεύνας. Μόνον ἐν τμήμα τοῦ ἐν λόγῳ συγγράμματος «Ἐπιτομὴ τῆς ἀριστοτελικῆς λογικῆς» ἔχει ἐκδοθῆ ἑλληνιστὶ ἐν Παρισίοις κατὰ τὸ 1548. Ἔγραψεν ἐπίσης καὶ σχόλια εἰς τὰ συγγράμματα τοῦ Διονυσίου τοῦ Ἀρεοπαγίτου «Παράφρασις τῶν λόγων καὶ ἐπιστολῶν Διονυσίου τοῦ Ἀοεοπαγίτου». Ἔχει γράψει ἐνέα ᾠδὰς εἰς ἑξαμέτρους εἰς ἃς ἐκθέτει τὴν αὐτοβιογραφίαν του. Ἠσχολήθη καὶ μὲ τὴν ἱστοριογραφίαν, γράψας «Ἱστορίαν» ἐκ 13 βιβλίων, ἥτις περιλαμβάνει τὰ γεγονότα ἀπὸ τοῦ 1255 μέχρι 1308. Μεγάλην ἀξίαν ἔχει ἡ «Πραγματεία περὶ τῶν τεσσάρων μαθημάτων», ἥτοι τῆς ἀριθμητικῆς, μουσικῆς, γεωμετρίας καὶ ἀστρονομίας. Τὸ βιβλίον τοῦτο μαρτυρεῖ περὶ τῆς μεγάλης μαθήσεως εἰς τὰς ἐν λόγῳ ἐπιστήμας. Ἐπίσης ἔγραψε καὶ σχόλια εἰς τὰ ἔργα τοῦ μαθηματικοῦ Διοφάντου. Ἀλλὰ περὶ τῆς συμβολῆς τούτου εἰς τὴν μαθηματικὴν ἐπιστήμην, καθὼς καὶ τοῦ Νικολάου Ραββᾶ, τοῦ Μοσχοπούλου κλπ., θὰ γίνῃ λόγος εἰς τὸ περὶ τῆς μαθηματικῆς ἐπιστήμης ἄρθρον.

Κατὰ τὴν αὐτὴν ἐποχὴν φαίνεται δρῶν καὶ ὁ φιλόσοφος Ἰωσήφ, ὅστις εἰς πολλὰς ἐπιστολὰς τῶν συγχρόνων του ἀναφέρεται ἐγκωμιαζόμενος ὡς φιλόσοφος καὶ ὡς «Ἰσάγγελος». Ἡ συμβολή του ἔγκειται εἰς τὴν συστηματοποίησιν τῶν σπουδῶν. Στηρίζεται δὲ κυρίως ἐπὶ τῶν ἐργασιῶν τοῦ Βλεμμύδη, καὶ τοῦ Παχυμέρη, ἀνατρέχει προσέτι καὶ εἰς ἀρχαιοτέρας πηγάς, ὡς εἰς τὸν Κύριλλον καὶ τὸν Ἀλέξανδρον τὸν Ἀφροδισιέα. Ὑπὸ τοῦ Παχυμέρη ἀναφέρεται καὶ μοναχός τις Σοφονίας ὅστις ἔγραψε παράφρασιν τοῦ «Περὶ ψυχῆς» ἀριστοτελικοῦ συγγράμματος περιληφθεῖσαν ὑπὸ Χάϋντυκ εἰς τὰ ἐκδοθέντα κατὰ τὸν 19ον αἰῶνα. Ἐν Βερολίνῳ ἀριστοτελικὰ συγγράμματα. Ἐπ' ὀνόματι τοῦ Σοφονία φέρονται παραφράσεις εἰς τὰ «Πρῶτα ἀναλυτικά», τὸ «Περὶ μνήμης», «περὶ ὕπνου» καὶ «Σοφιστικοὺς ἐλέγχους» τοῦ Ἀριστοτέλους. Τὸν Ἀριστοτελισμὸν ἐκπροσωπεῖ κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 14ου αἰῶνος ὁ Νικηφόρος Χοῦμνος (1261—1327) μαθητὴς τοῦ Γρηγορίου Κυπρίου καὶ φίλος τοῦ Θεοδώρου Μετοχίτου. Καταπολεμεῖ τὴν νεοπλατωνικὴν φιλοσοφίαν, ἰδίως διὰ τοῦ βιβλίου του «Ἀντιθετικὸς πρὸς Πλωτῖνον: Περὶ ψυχῆς». Ἡ περιληπτικὴ ἔκθεσις τῶν περιεχομένων τοῦ βιβλίου εἶναι ἡ ἀκόλουθος: «Μήτε τῶν σωμάτων προϋπάρχουσιν αἱ ψυχαί, μήτε ἐξ ἑτέρων μεταχωροῦσαι εἰς ἕτερα, ἀλλ' οὐδ' ἐν τοῖς ἀλόγοις ἐστὶ νοῦς οὐδ' οὐ μήποτε γένηται. Πολλαῖς δὲ καὶ ταῖς ἀποδείξεσι κέχρηται πρὸς ἐκεῖνο ἁπάντων τὰ τὰς ἐπιστήμας ἀναμνήσεις εἶναι. Ἐξ οὗ δὴ δόγματος αὐτῷ τῷ Πλωτίνῳ καὶ πρὸ αὐτοῦ Πλάτωνι κατεσκεύασται πρὸ τῶν σωμάτων τὰς ψυχὰς εἶναι. Καὶ περὶ ἐγέρσεως τῶν σωμάτων τεθνεώτων ἀγωνίζεται καὶ δεικνυσι ταύτην ἄλλαις δὴ ἀνάγκαις καὶ ἐξ αὐτῶν τῶν τοῦ Πλάτωνος περὶ τοῦ τὰς ψυχὰς ἀναβιώσκεσθαι θέσεων, καὶ ἀπόλαυσιν δείκνυσιν ἀεὶ μενόντων ἀγαθῶν καὶ κόλασιν ψυχῶν ὁμοῦ καὶ σωμάτων μηδέποτε λήγουσαν» (Δὲν προϋπάρχουν πρὶν ἀπὸ τὰ σώματα αἱ ψυχαί, οὔτε μεταβαίνουν ἀπὸ ἄλλα σώματα εἰς ἄλλα, οὔτε εἰς τὰ ἄλογα ζῶα ὑπάρχει νοῦς, οὔτε εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπάρξῃ. Χρησιμοποιεῖ δὲ πολλὰς ἀποδείξεις ἁπάντων πρὸς τὸν ἰσχυρισμὸν ὅτι αἱ ἐπιστῆμαι ἔχουν τὴν πηγήν των εἰς τὴν ἀνάμνησιν. Ἀπὸ τὸ δόγμα δὲ τοῦτο, ὡς γνωστὸν ὁ Πλωτῖνος καὶ ὁ Πλάτων ἔχουν ἐξαγάγει τὸ συμπέρασμα ὅτι αἱ ψυχαὶ προϋπάρχουν τῶν σωμάτων. Καὶ ἀγωνίζεται ἡ (πραγματεία) νὰ ἀποδείξῃ ὅτι θὰ ἀναστηθοῦν καὶ τὰ σώματα, καὶ τὴν ἀντίληψιν αὐτὴν τὴν ἀποδεικνύει καὶ δι' ἄλλων ἀποδείξεων καὶ ἀφορμωμένη ἀπὸ τὰ ἐπιχειρήματα διὰ τῶν ὁποίων ὁ Πλάτων (ἐν τῷ Φαίδωνι) ἐπιβεβαιοῖ τὴν ἀναβίωσιν τῶν ψυχῶν. Καὶ ἀποδεικνύει ὅτι ὑπάρχει (μετὰ θάνατον) ἀπόλαυσις αἰωνίων ἀγαθῶν καὶ τιμωρία τῶν ψυχῶν ἄνευ τέρματος). Καίτοι καταπολεμεῖ τοὺς πλατωνικούς, δὲν εἶναι σύμφωνος μὲ τοὺς φανατικοὺς ἀριστοτελικούς, οἵτινες οὐδὲν καλὸν ἔβλεπον εἰς τὸν Πλάτωνα. Κατ' αὐτῶν ἔγραψε διατριβὴν «Πρὸς τοὺς δυσχεραίνοντας ἐπὶ τοῖς ἐλέγχοις τῶν ἀσαφῶς καὶ κακοτέχνως ῥητορευόντων καὶ τἀναντία Πλάτωνι καὶ τοῖς αὐτῷ δοκοῦσιν ἀστρονομοῦντας». Ἔγραψε καὶ ἄλλας πραγματείας «Περὶ ὕλης», «Περὶ ἰδεῶν». Δὲν δέχεται τὴν ὑπαρξιν αὐθυποστάτων ἰδεῶν. Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ὑπάρχει αὐθυποστάτως εἶναι μόνον ὁ Θεός. Εἶχε προσέτι ὁ Χοῦμνος ζωηρότατον περὶ τῶν φυσικῶν προβλημάτων ἐνδιαφέρον.

ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΜΕΤΟΧΙΤΗΣ (1260—1332). Εἶναι ὁ μεγαλύτερος πρόδρομος τῆς ἀνθρωπιστικῆς ἀναγεννήσεως τοῦ 15ου αἰῶνος. Ἐγεννήθη ἐν Νικαίᾳ τῆς Βιθυνίας, ἔμεινε δὲ ὀρφανὸς ἀπὸ ἡλικίας 13 ἐτῶν. Εἰκοσαετὴς προσειλκυσε τὴν ἐκτίμησιν τοῦ αὐτοκράτορος Ἀνδρονίκου 2ου καὶ προσελήφθη εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν κατ' ἀρχὰς εἰς τὰ ἀρχεῖα καὶ κατόπιν εἰς τὰ δημόσια ἀξιώματα. Ἔλαβε τὸ ἀξίωμα κατ' ἀρχὰς τοῦ «λογοθέτου τοῦ γενικοῦ» ἰσοδυναμοῦν μὲ τὸ τοῦ κεντρικοῦ ταμίου, εἶτα δὲ ἀνῆλθεν εἰς τὸ ἀξίωμα τοῦ «μεγάλου λογοθέτου», ἤτοι τοῦ πρωθυπουργοῦ. Ἐν τέλει βαρυνθεὶς τὰς διενέξεις ἀπεσύρθη εἰς τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει μονὴν τῆς Χώρας ἔνθα καὶ ἀπέθανεν. Ὁ μαθητής του Γρηγορᾶς ἐκφράζεται μετὰ θαυμασμοῦ διὰ τὴν πολυμάθειάν του: «Βιβλιοθήκη γὰρ ἦν ἔμψυχος οὗτος καὶ τῶν ζητουμένων πρόχειρος εὐπορία. Οὕτω πάντας μακρῷ τῷ μέτρῳ παρέδραμεν ὅσοι ποτὲ λόγων ἥψαντο». Τὴν φιλομάθειάν του πιστοποιεῖ τὸ γεγονὸς ὅτι εἰς ἡλικίαν 43 ἐτῶν προσέλαβε κατ' οἶκον ὡς διδάσκαλόν του εἰς τὴν ἀστρονομίαν τὸν Μιχαὴλ τὸν Βρυέννιον. Ἐγένετο δὲ ἐπὶ τοσοῦτον ἔμπειρος περὶ τὰ ἀστρονομικά, ὥστε ἔγραψεν ἔργον ἐπιγραφόμενον «Στοιχείωσις ἐπὶ τῇ ἀστρονομικῇ ἐπιστήμῃ», ὅπερ εἶναι εἰσαγωγὴ εἰς τὴν Σύνταξιν τοῦ Πτολεμαίου. Εἶχεν ἐγκύψει εἰς βαθυτάτας καὶ εὐρυτάτας μελέτας, παραπέμπει δὲ εἰς 70 συγγραφεῖς. Ἐξετίμα εἰς ὑπερβολικὸν βαθμὸν τὸν Συνέσιον, διότι τὸν ἤνωνε μὲ αὐτὸν ἡ ἀγάπη πρὸς τὸν Ἑλληνοχριστιανικὸν ἀνθρωπισμόν. Λέγει περὶ αὐτοῦ ὅτι: «Πάντων φιλοσόφων ἐστὶν ὡς εἰπεῖν κοινὸς θιασώτης... καὶ μάλιστά γε δὴ τῶν βελτίστων τῶν ἀπὸ Ἀριστοτέλους καὶ Πλάτωνος». Τὰ διαφέροντά του ἦσαν πολυμερῆ. Ἠσχολήθη μὲ τὴν παράφρασιν πολλῶν ἀριστοτελικῶν ἔργων κατὰ προτίμησιν δὲ τῶν ἀναφερομένων εἰς φυσικὰ ζητήματα ἤτοι: «Τῶν φυσικῆς ἀκροάσεως» καὶ τῶν «Μικρῶν φυσικῶν». Εὑρίσκονται εἶναι αἱ μελέται του εἰς τοὺς ἀρχαίους μαθηματικούς, τὸν Εὐκλείδην, Ἀπολλώνιον τὸν Περγαῖον, τὸν ἀστρονόμον Πτολεμαῖον. Θεωρεῖ τὸν ἀριθμὸν ὡς συνοψίζοντα τὴν οὐσίαν τῶν ὄντων, δείχνει δὲ μεγάλην ἐκτίμησιν εἰς τὴν ἐπιστήμην τῆς μηχανικῆς, διαφωνῶν ὡς πρὸς τοῦτο μὲ τὸν Πλάτωνα καὶ τὸν Ἀρχιμήδη, οἵτινες ἔκρινον ἀνάξιον τῆς ἐπιστήμης τὴν ἀσχολίαν μὲ τὰ μηχανικὰ προβλήματα, ἐπειδὴ τὰ ἐθεώρουν καταβιβάζοντα τὸν μελετητὴν εἰς τὴν ὑλικὴν περιοχήν. Ὁ Μετοχίτης προσεπάθησε νὰ ἀναμορφώσῃ τὴν ἀριστοτελικὴν φιλοσοφίαν τῆς ἐποχῆς του εἰσάγων εἰς αὐτὴν πλατωνικὰ στοιχεῖα. Εἰς τὸν ἀντιπλατωνιστὴν Νικηφόρον Χοῦμνον, περὶ οὗ ὠμιλήσαμεν ἀνωτέρω, ἔγραψε τὰ ἀκόλουθα: «Πλάτωνος μὲν γὰρ καὶ Ἀριστοτέλους σοφίαν, ὅστις μὴ μέγα καὶ μέγιστον οἴεται χρῆμα καὶ θαυμαστὸν ἢ καὶ πλέον θαυμαστοῦ, ἐν παντί γε τῷ τῶν ἀνθρώπων βίῳ οὐ νοῦν ἔχειν ἡγοῦμαι. Πάντα δὲ τὰ ἐκείνων, ὥσπερ ἐκεῖνοι φασὶ τὰ τῆς Πυθίας. ἀρκεῖν ὅτι ἐκείνοις εἴρηται καὶ δέδοκται καὶ τούτων πλέον μήτε ζητεῖν μηδὲν μήτε προσεπινοεῖν περαιτέρω πειρᾶσθαι, μήτε παρεξευρίσκειν, ἀλλ' ἀρκεῖν νομίζειν ἐξηγητὰς καθῆσθαι, οὐκ ἂν ἔγωγε βουλοίμην ἂν οὐδ' ὡς ἔστιν ἐπ' οὐδενὶ οὐ μὲν οὖν ἐπεξιέναι» (Ἐκεῖνος ὅστις δὲν νομίζει ὅτι ἡ σοφία τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους εἶναι πρᾶγμα μέγα καὶ θαυμαστὸν ἢ καὶ κάτι περισσότερον ἀπὸ θαυμαστὸν εἰς ὅλον τὸν βίον τοῦ ἀνθρώπου δὲν νομίζω ὅτι ἔχει νοῦν. Ὅτι δὲ ὅλαι αἱ δοξασίαι ἐκείνων, ὅπως ἐκεῖνοι λέγουν διὰ τὰ λόγια τῆς Πυθίας εἶναι ἐπαρκεῖς διότι τὰς εἶπαν καὶ τὰς ἐνέκριναν ἐκεῖνοι καὶ

ὅτι δὲν πρέπει κάτι ἐπιπλέον ἀπὸ αὐτὰς οὔτε νὰ ζητῶμεν οὔτε διὰ τοῦ νοῦ μας νὰ προσπαθῶμεν νὰ ἐπινοήσωμεν, μήτε νὰ ἀναζητῶμεν ἐπιπροσθέτως πρὸς αὐτὰς νὰ εὕρωμεν, ἀλλὰ νὰ νομίζωμεν ὅτι ἀρκεῖ νὰ μένωμεν ἐξηγηταὶ αὐτῶν, ἐγὼ ἓν τοιοῦτον πρᾶγμα οὔτε θὰ τὸ ἤθελα, οὔτε νομίζω ὅτι δυνάμεθα νὰ ἐπιτιθέμεθα ἐναντίον αὐτῶν». Τὸ ἐξηγηθὲν τεμάχιον ἀποδεικνύει ὅτι ὁ Μετοχίτης δὲν ἐγκρίνει νὰ παύσῃ πᾶσα ἀναζήτησις πέραν τῶν παραδεδομένων. Κατακρίνει μόνον τὰς ἀπευθυνομένας ἐναντίον τῶν δύο μεγάλων σοφῶν ἐπικρίσεις. Ἡ ἰδική του προσωπικὴ εἰς τὰ φιλοσοφικὰ προβλήματα συμβολὴ ἔχει κατὰ μέγα μέρος ἐναποτεθῆ εἰς τὸ ὑπὸ τὸν τίτλον «Ὑπομνηματισμοὶ καὶ σημειώσεις γνωμικαὶ» σύγγραμμά του τὸ φερόμενον συνήθως ὑπὸ τὸν λατινικὸν τίτλον «Miscellanea philosophica et historica». Εἰς αὐτὸ περιλαμβάνονται 120 σχεδιάσματα ἀναφερόμενα εἰς διάφορα θέματα, φιλοσοφικά, ἱστορικά, ἀρχαιολογικὰ καὶ λογοτεχνικά. Ἀρκεῖ καὶ ἡ ἁπλῆ ἀναγραφὴ τινων ἐκ τῶν τίτλων διὰ νὰ σχηματ.σωμεν ἀντίληψιν περὶ τῶν προτιμήσεών του: «Ὅτι πᾶσα σύνηθες τοῖς σοφοῖς εἰρωνεία καὶ τὸ χαριεντίζεσθαι καὶ Πλάτωνι μάλιστα καὶ Σωκράτει», «Ὅτι ἀνευλαβῶς ἅπαντες οἱ σοφοὶ πρὸς τοὺς πρὸ αὐτῶν ἐχρήσαντο, ἐνῶ καὶ περὶ Πλάτωνος καὶ Ἀριστοτέλους», «Περὶ τοῦ ῥητοῦ τοῦ λέγοντος οὐκ ἔστιν εὑρεῖν βίον ἄλυπον ἐν οὐδενὶ καὶ περὶ τῶν κατὰ τὸν βίον μεταβολῶν καὶ περὶ τῶν κατ' αὐτὸν τὸν συγγράφοντα», «Περὶ τοῦ εὐμεταβλήτου πάντων τῶν κατὰ τοὺς ἀνθρώπους», «Ὅτι ἥδιστον τοῖς ἀνθρώποις τὰ παρελθόντα τοῦ βίου ποθεῖν», «Ὅτι οὐκ ἔστι παρ' ἀνθρώποις ἁπλανὴς σχεδὸν κρίσις οὐδ' ἀπαθής», «Πότερον ἄμεινον τῷ ἀνθρώπῳ τὸ γενέσθαι ἢ τὸ μὴ γενέσθαι», «Θεωρία εἰς τὸ ἔπος λάθε βιώσας», «Ὅτι χρήσιμον τὰ ἐκ τοῦ μαθηματικοῦ καὶ γεωμετρικοῦ τῆς φιλοσοφίας εἴδους, διά τε τὰ ἄλλα πλεῖστα τῷ βίῳ καὶ διὰ τὰ τῶν μηχανικῶν ἔργων», «Θρῆνοι ἐπὶ τῇ τῶν ρωμαϊκῶν πραγμάτων ἐλαττώσει καὶ μεταβολῇ τῆς μεγάλης ἐκείνης εὐδαιμονίας». Εἰς τοὺς ἐν λόγῳ ὑπομνηματισμοὺς δεικνύεται ὁ Μετοχίτης γνώστης τῶν γενικῶν προβλημάτων τῆς φιλοσοφίας, εἶναι δὲ λίαν ἄξιον παρατηρήσεως ὅτι κάμνει ἐπανειλημμένως μνείαν περὶ τοῦ σκεπτικισμοῦ. Εἰς τὸ 61ον κεφάλαιον ὡς θέμα ἀναγράφεται: «Ὅτι οὐκ ἔξω λόγου παντάπασιν δόξειεν ἂν εἶναι τῶν ἐφεκτικῶν ἐναντιουμένων πρὸς πᾶσαν κατάληψιν καὶ ὁ Πλάτων καὶ Ἀριστοτέλης ἀρχὰς εἰς τοῦτο ἔδωκαν» (Ὅτι δὲν πρέπει νὰ ἀποκλείωνται ἀπὸ τὴν συζήτησιν τὰ ἐπιχειρήματα τῶν Σκεπτικιστῶν, οἵτινες ἀποκρούουν πᾶσαν δυνατότητα κατανοήσεως τῶν πραγμάτων καὶ ὅτι ἔδωκαν τὴν πρώτην ἀφετηρίαν διὰ τὰ ἐν λόγῳ ἐπιχειρήματα ὁ Πλάτων καὶ ὁ Ἀριστοτέλης). Ὁ Μετοχίτης κάμνει λόγον εἰς τὸ κεφάλαιον τοῦτο περὶ «θεάτρων τῆς φιλοσοφίας» γράφων: «Καὶ δῆλόν γε ὡς τοῦτ' ἐστίν, ὃ καὶ τὰς διαφορὰς τῶν αἱρέσεων κατὰ φιλοσοφίαν ἐδημιούργησε καὶ θέατρα φιλοσοφίας, ὥσπερ δὴ καὶ μονομάχων καὶ παγκρατιαστῶν» (Καὶ εἶναι φανερὸν ὅτι τὸ πρᾶγμα τοῦτο ἐδημιούργησε καὶ διαφορὰς τῶν αἱρέσεων ὡς ποὸς τὴν φιλοσοφίαν καὶ θέατρα φιλοσοφίας ὡσὰν τὰ θέατρα τῶν μονομάχων καὶ τῶν ἀγωνιστῶν τοῦ ἀγωνίσματος τοῦ παγκρατίου). Δὲν δύναταί τις νὰ ἀντιπαρέλθῃ τὸ χωρίον τοῦτο χωρὶς νὰ σημειώσῃ τὴν παράλληλον φράσιν «idola theatri», εἴδωλα θεάτρου, περὶ τῶν ὁποίων θὰ ὁμιλήσῃ κατὰ τὸν 17ον αἰῶνα ὁ Φραγκίσκος Βάκων. Κάμνων δὲ λόγον ὁ Μετοχίτης περὶ τοῦ σκεπτικισμοῦ, θεωρεῖ τοῦτον ὡς μέσον διὰ νὰ ἀποδειχθῇ ὅτι αἱ πρῶται ἀρχαὶ τῆς πίστεως ἵστανται ὑπὲρ τὴν ἀνθρωπίνην δύναμιν τῆς κατανοήσεως, οὐχὶ ἀπορρίψιμον. Ἠσχολήθη καὶ μὲ τὴν ῥητορικήν. Ἐκ τῶν 18 ῥητορικῶν του γυμνασμάτων ἐδημοσιεύθη ὑπὸ τοῦ Σάθα ὁ «Νικαεὺς» ἢ «Προσβευτικός». Ἔχει γράψει προσέτι περὶ ἠθικῆς καὶ περὶ ἀγωγῆς τῶν νέων ἰδίας πραγματείας, αἵτινες μένουν ἀνέκδοτοι. Ἐκ τῶν συγγραμμάτων του πιστοῦται ὅτι διεπνέετο καὶ ἀπὸ διάθεσιν καὶ ἱκανότητα ποὸς διάγνωσιν καὶ ἀπόλαυσιν τῆς ὡραιότητος τῆς φύσεως. Τοῦτο προαγγέλλει τὴν στροφὴν ποὸς τὴν αἰσθητικὴν θεώρησιν τῆς πραγματικότητος. Ἦτις ἀποτελεῖ γνώρισμα τῆς Ἀναγεννήσεως καὶ τοῦ ἀνθρωπισμοῦ.

Ὡς ἀσκήσας ὑψηλὰ δημόσια λειτουργήματα, ὁ Μετοχίτης εἶχεν εὐρυτάτην πολιτικὴν πεῖραν. Λίαν ἀξιομνημόνευτοι τυγχάνουν αἱ περὶ τῆς ἀξίας τῶν πολιτευμάτων κρίσεις του, ἃς παραθέτει ὁ Σάθας εἰς τὸν πρόλογον τοῦ 1ου τόμου τῶν «Μεσαιωνικῶν» του. Συγκρίνων τὰ διάφορα πολιτεύματα, εὑρίσκει τὴν δημοκρατίαν μὴ δυναμένην νὰ ἐφαρμοσθῇ λόγῳ τῶν παρεκτοπῶν τοῦ ἀμορφώτου ὄχλου. «Καὶ ὅλως ἀνυπόστατον χρῆμα πλῆθος ὑπ' ἐλευθερίας ἀκράτου ἐθισθὲν ὑβρίζει καὶ ὄχλος ἄτακτος, ἀμαθὴς τῶν βελτίστων, ἀλόγιστος τοῦ μέλλοντος ποὸς τὰς διαβολὰς ἕτοιμος τῶν ὑπερεχόντων» (Σάθα αὐτόθ. Ι ξε'). (Καὶ ἐξ ὁλοκλήρου εἶναι πρᾶγμα μὴ δυνάμενον νὰ ἀντιμετωπισθῇ τὸ πλῆθος ὅταν συνηθίζῃ νὰ κάμνῃ βιαίας πράξεις λόγῳ τῆς ἀχαλινώτου ἐλευθερίας, καθὼς καὶ ὁ ἀπειθάρχητος ὄχλος, μὴ δυνάμενος νὰ κατανοήσῃ τὰ ἀγαθά, χωρὶς νὰ ἔχῃ ἐπικαταλογισμὸν τοῦ μέλλοντος, πρόθυμος νὰ ἀποδεχθῇ τὰς ἐναντίον τῶν ὑπερόχων ἀνδρῶν διαβολάς). Φέρει δὲ ὡς παράδειγμα κακοδιοικήσεως τὰς δημοκρατουμένας πόλεις τῆς Ἰταλίας, καὶ ἰδίως τὴν Γένουαν. «Καὶ πλεῖστα ἔχομεν ἐκ παλαιῶν μαρτυριῶν ἐνταῦθα μαρτυρήσασθαι καὶ πλεῖσθ' ὁρῶμεν νέα παραπλησίως ἔχοντα καὶ πολλὰς ἐπὶ τῆς Ἰταλίας πόλεις δημοκρατικῶς γε ἀγομένας ἐν κακοῖς οὔσας διὰ τὰ παρακολουθοῦντα ταῖς τοιαύταις πολιτείαις ὡς εἴρηται νοσήματα καὶ πολλὰς ἀποδείξεις καὶ πίστεις τούτου παρέχεται Γένουα νῦν ἐκείνη διὰ τὴν ἄκρατον δημοκρατίαν καταστασιασθεῖσα καὶ κατατετμημένη φαύλοις πολίταις» (Σάθα αὐτόθι ἐστ') Καὶ εἰς τὴν παροῦσαν περίπτωσιν ἔχομεν νὰ φέρωμεν πλείστας ἀποδείξεις ἐκ παλαιῶν μαρτυριῶν καὶ πλεῖστα βλέπομεν νέα παραδείγματα, τὰ ὁποῖα εἶναι παρόμοια. Καὶ βλέπομεν πλείστας πόλεις εἰς τὴν Ἰταλίαν, αἱ ὁποῖαι διοικοῦνται κατὰ τὸ δημοκρατικὸν πολίτευμα νὰ εὑρίσκωνται εἰς ἀθλιότητα, ἕνεκα τῶν παρακολουθούντων τὰ τοιαῦτα πολιτεύματα, ὅπως ἔχομεν εἴπει, νοσημάτων. Καὶ πολλὰς ἀποδείξεις καὶ ἐπιβεβαιώσεις περὶ τούτου μᾶς παρέχει τώρα ἡ περίφημος Γένουα, ἥτις, ἕνεκα τῆς ἀχαλινώτου δημοκρατίας, περιέπεσεν εἰς διχοστασίας καὶ εἶναι διαμοιρασμένη εἰς φαύλους πολίτας). Ἐπίσης ἀποδοκιμάζει καὶ τὴν ἀριστοκρατίαν, διότι ἡ φιλαρχία τῶν ἀρχόντων ἐπιφέρει τὴν διάσπασιν τῆς πολιτείας. Ὅθεν συνηγορεῖ ὑπὲρ τῆς «ἐννόμου», δηλαδὴ τῆς συνταγματικῆς, ὅπως λέγομεν ἡμεῖς σήμερον μοναρχίας. «Βασιλικῆς δὲ μοναρχίας ἐννόμως ἐπιστατούσης καὶ πατρικῶς μέν, ἐπιτακτικῶς δὲ καὶ ἀνευθύνως κατὰ πᾶν τὸ δοκοῦν βέλτιστον τὰ πράγματα διοικούσης, εὖ μάλα ξυνεπομένων καὶ πειθομένων τῶν πολλῶν, ἄμεινον ἂν εἴη κομιδῇ καὶ τῷ παντὶ λυσιτελέστερον καὶ ἰδί' ἑκάστοις ἢ κατὰ τὰς ἄλλας πολιτείας ἁπάσας, αἳ κατ' ἀνθρώπους ὁρῶνται» (Ὅταν δὲ ἡ βασιλικὴ μοναρχία ἄρχῃ συμφώνως μὲ νόμους καὶ μὲ πατρικὸν τρόπον, ἀλλὰ συγχρόνως μὲ ἐπιτακτικὸν καὶ ἀνεύθυνον, διοικῇ τὰ πράγματα συμφώνως πρὸς πᾶν, τὸ ὁποῖον φαίνεται ἐπωφελέστατον, ἐνῷ ὁ λαὸς θὰ τὴν ἀκολουθῇ μὲ εὐταξίαν καὶ θὰ ὑπακούῃ, μία τοιαύτη διοίκησις θὰ εἶναι πολὺ ἐπωφελεστέρα καὶ διὰ τὸ σύνολον καὶ δι' ἕκαστον ἐκ τῶν ἀτόμων, περισσότερον ἀπὸ ὅλα τὰ ἄλλα πολιτεύματα, τὰ ὁποῖα βλέπομεν νὰ ὑπάρχουν εἰς τὴν ἀνθρωπότητα). Εἶναι ἄξιον πολλῆς προσοχῆς ὅτι διακρίνει ὡς ἴδιον πολίτευμα τὴν «κοινοπολιτείαν» (socialismus). ἥτοι τὸ σύστημα τῆς ἐξ ἴσου διανομῆς τῶν ἀγαθῶν καὶ ἐκφέρει καὶ σχετικῶς μὲ αὐτὸ τὰς κρίσεις του. «Ὁ περὶ τὰς κοινοπολιτείας ἐστίν, ἔνθα τὸ πάντων ἀδικώτατον, τοῦτο πάντων δοκεῖ κάλλιστον, ὁμοιότης πᾶσα πάντων ἐν τοῖς πράγμασι καὶ μηδὲν εἶναι πλέον εἰς τιμὴν ἄλλῳ ἄλλου τῷ πάντα βελτίστῳ τοῦ πάντα φαύλου καὶ γνώμην καὶ πρᾶξιν καὶ πᾶσαν ἄλλην τοῦ βίου περιφανείας ἀρετὴν» (Σάθας αὐτ. ξθ') (Πρᾶγμα τὸ ὁποῖον συμβαίνει εἰς τὰς κοινοπολιτείας, εἰς τὰς ὁποίας ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον εἶναι ἀδικώτατον ἐξ ὅλων θεωρεῖται ὅτι εἶναι ἐξ ὅλων τὸ ὡραιότατον, δηλαδὴ ἡ καθολικὴ ὅλων πρὸς ὅλους ἐξομοίωσις ὡς πρὸς τὰς ἐμπραγμάτους σχέσεις καὶ τὸ νὰ μὴ ὑπάρχῃ κανὲν πλεονέκτημα ὡς πρὸς τὴν τιμὴν τὴν ἀπονεμομένην εἰς ἄλλον ἐν συγκρίσει πρὸς ἄλλον, δηλαδὴ εἰς τὸν ἐξ ὁλοκλήρου ἀνώτερον ἐν συγκρίσει πρὸς τὸν ἐξ ὁλοκλήρου κατώτερον καὶ κατὰ τὴν γνώμην καὶ κατὰ τὴν πρᾶξιν καὶ κατὰ πᾶσαν ἄλλην ἀρετήν, τὴν κάμνουσαν τὸν βίον περιφανῆ). Εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν τὸ δίκαιον καὶ ἡ πολιτικὴ σκέψις εἶχε πολὺ ἐξυψωθῇ ἤδη ἀπὸ τοῦ 11ου αἰῶνος, ὁπότε ὁ Μιχαὴλ ὁ Ἐφέσιος ἐσχολίασε τὰ «Πολιτικὰ» τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ ἐξέφρασε λίαν προοδευτικὰς ὡς πρὸς τὴν ἀγωγὴν τῶν νέων γνώμας. Ὁ Μετοχίτης ἦτο πεπειραμένος πολιτικός, ἔτρεφε δὲ βαθυτάτην ἀγάπην πρὸς τὰ ἰδεώδη τοῦ γένους τῶν Ἑλλήνων. Ἡ ἑλληνικὴ ἰδέα συλλαμβάνεται ὑπὸ τοῦ πνεύματος του ὄχι μόνον ὡς θρησκευτική, ἀλλὰ καὶ ὡς πολιτικὴ καὶ πολιτιστική.

Μαθητὴς τοῦ Μετοχίτου ὑπῆρξεν ὁ Νικηφόρος Γρηγοραῖς (1295—1360). Διεκρίθη κυρίως ὡς ἀστρονόμος. Εἰς τὰ φιλοσοφικὰ εἶναι ἐμφανὴς ἐπ' αὐτοῦ ἡ ἐπίδρασις τοῦ Μετοχίτου. Λόγῳ τῆς ἀσχολίας του μὲ τὰ μαθηματικὰ ἐγένετο ὀπαδὸς τῆς πλατωνικῆς καὶ πολέμιος τῆς ἀριστοτελικῆς φιλοσοφίας. Ἀναγνωρίζει καὶ αὐτὸς ὅπως καὶ ὁ Μετοχίτης, τὴν χρησιμότητα τῆς σκεπτικιστικῆς φιλοσοφίας ὡς πρὸς τὴν ἀκαταληψίαν τῶν ἀρχικῶν ἀληθειῶν τῆς πίστεως. Ἡ ἀντίθεσίς του ποὸς τὸν ἀριστοτελίζοντα μοναχὸν Βαρλαάμ, ὅστις εἶχεν ἔλθει ἐξ Ἰταλίας καὶ ἀνεμίχθη εἰς τὴν ἔριδα τῶν Ἡσυχαστῶν, τὸν ἔκαμε νὰ γίνῃ ὀξύτερος εἰς τὴν κατὰ τοῦ ἀριστοτελισμοῦ πολεμικήν του. Ὁ κλάδος εἰς τὸν ὁποῖον διέπρεψεν, ἦτο ἡ ἀστρονομία. Ὑπέδειξε κατὰ τὸ 1325 σχέδιον μεταρρυθμίσεως τοῦ ἡμερολογίου, τὸ ὁποῖον, καίτοι ἐνεκρίθη, δὲν ἐτέθη εἰς ἐφαρμογήν, λόγῳ δισταγμῶν τοῦ αὐτοκράτορος Ἀνδρονίκου. Ἡ μεταρρύθμισις του αὕτη ἐφημρόσθη ὑπὸ τοῦ Πάπα Γρηγορίου τοῦ 13ου κατὰ τὸ 1578. Ἀναμιχθεὶς ὁ Γρηγοραῖς ζωηρῶς εἰς τὰς ἔριδας τῶν Ἡσυχαστῶν, ὑπέστη πολλὰς περιπετείας. Τὰ συγγράμματά του μένουν κατὰ τὸ πλεῖστον ἀνέκδοτα. Σπουδαῖαι εἶναι αἱ ἀστρονομικαί του πραγματεῖαι «Περὶ ὑβριζόντων τὴν ἀστρονομίαν». «Παρακλητικὴ περὶ ἀστρονομίας», «Πῶς δεῖ κατασκευάζειν ἀστρολάβον». Ἔγραψε καὶ ἱστορικὸν ἔργον διὰ τοῦ ὁποίου ἐξιστοροῦνται αἱ ἀπὸ τοῦ 1204 μέχρι 1359 πράξεις. Τὸ ἐνδιαφέρον του ἐξετείνετο καὶ εἰς φιλολογικά, γραμματικὰ καὶ ῥητορικὰ ζητήματα. Ὡς ἀστρονόμος ὑπερέχει οὐ μόνον τῶν ἐν Ἀνατολῇ, ἀλλὰ καὶ τῶν ἐν τῇ Δύσει ἀσχοληθέντων κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην μὲ τὴν ἀστρονομίαν.

Ὁ μυστικισμὸς τῶν Ἡσυχαστῶν

Εἰς τὰ προηγούμενα εἴχομεν παρακολουθήσει τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ μοναχικοῦ μυστικισμοῦ ὑπὸ τοῦ Εὐαγρίου διὰ μέσου τοῦ Ἰωάννου τῆς Κλίμακος, τοῦ Συμεὼνος τοῦ νέου Θεολόγου καὶ τῶν μαθητῶν του. Ἡ ἔννοια τῆς ἡσυχίας ἀναφαίνεται ἰδίως εἰς τοὺς τελευταίους μυστικιστάς. Ἐκεῖνος δὲ ὅστις διέδωσε ταύτην εἰς τὸ Ἅγιον Ὄρος ἦτο ὁ Γρηγόριος ὁ Σιναΐτης, δράσας ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ Ἀνδρονίκου (1289—1328). Οὗτος καθώρισε τὸν τρόπον τῆς μυστικῆς ἀσκήσεως, διὰ τῆς ὁποίας ἦτο δυνατὸν νὰ ἴδῃ ὁ ἀσκούμενος τὸ θεῖον φῶς. Περιγραφὴν τῆς ἰδιοτύπου διαδικασίας, δι' ἧς καταρθοῦται τοῦτο παρέσχομεν ὁμιλοῦντες περὶ τοῦ Συμεὼνος τοῦ Νέου Θεολόγου. Ὁ Γρηγόριος ὁ Σιναΐτης δὲν ἔχει νὰ ἐπιδείξῃ σπουδαίαν συγγραφικὴν δρᾶσιν. Κατέλιπε μόνον συλλογὴν 137 κεφαλαίων καὶ μερικὰς πραγματείας. Εἰς τὰ συγγράμματά του δὲν κάμνει λόγον περὶ ἀκτίστου φωτός. Ἐκεῖνος, μὲ τὸν ὁποῖον ἀρχίζει νὰ ἐκδηλώνεται τὸ ἡσυχαστικὸν κίνημα κατὰ τὸν 14ον αἰῶνα, εἶναι ὁ ἁγιορείτης μοναχὸς καὶ διδάσκαλος τοῦ Γρηγορίου Παλαμᾶ Νικηφόρος. Οὗτος ἔγραψε πραγματείας ὑπὸ τὸν τίτλον «Περὶ νή-

ψεως καὶ φυλακῆς καρδίας». Οὕτω μεταβαίνομεν εἰς τὸν κύριον ἐκπρόσωπον τοῦ ἡσυχαστικοῦ κινήματος, τὸν Γρηγόριον Παλαμᾶν.

ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΠΑΛΑΜΑΣ (1296—1360). Κατήγετο ἐξ εὐγενοῦς οἰκογενείας. Ὁ πατήρ του ἦτο σύμβουλος τοῦ αὐτοκράτορος Ἀνδρονίκου, ἀλλ' ἀποθανὼν ἄφησε τὸν Γρηγόριον ὀρφανὸν εἰς ἡλικίαν 7 ἐτῶν. Ἀλλὰ μὲ τὴν προστασίαν τῆς αὐτοκρατορικῆς αὐλῆς, ὁ Γρηγόριος ἔλαβε τὴν πλουσίαν μόρφωσιν, ἡ ὁποία ἐδίδετο κατὰ τὴν ἐποχὴν τῶν Παλαιολόγων εἰς τοὺς νέους. Ἐδιδάχθη γραμματικήν, ρητορικήν, φυσικήν, λογικὴν καὶ πλατωνικὴν καὶ ἀριστοτελικὴν φιλοσοφίαν. Κατεχόμενος ἀπὸ ἔντονον ἔρωτα πρὸς τὸν θεωρητικὸν βίον, ἔδειξε πρωΐμως διαθέσεις νὰ ἀκολουθήσῃ τὸ μοναχικὸν στάδιον. Παρὰ τὰς περὶ τοῦ ἐναντίου προτροπὰς τοῦ αὐτοκράτορος, εἰκοσαετὴς μεταβαίνει εἰς τὸ Ἅγιον Ὄρος καὶ ἐπιδίδεται εἰς τὴν ἀσκητικὴν μετ' ἄλλων δώδεκα μοναχῶν. Ἔρχεται ἔπειτα εἰς τὴν Θεσσαλονίκην, προτιθέμενος νὰ μεταβῇ εἰς Παλαιστίνην, μὴ δυνηθεὶς ὅμως νὰ πραγματοποιήσῃ τὴν πρόθεσίν του ταύτην, χειροτονεῖται ἱερεὺς καὶ ἀποσύρεται εἰς Βέροιαν, ὅπου ἱδρύει σκήτην, τὴν ὁποίαν ὠνόμαζε «φροντιστήριον». Ἔπειτα ἐπιστρέφει πάλιν εἰς τὸ Ἅγιον Ὄρος καὶ ἀναλαμβάνει τὴν πνευματικὴν διοίκησιν ὅλων τῶν μονῶν. Ἀντιμετωπίζει ἐκεῖ κατὰ τὸ 1331 τὰς ἐνεργείας τοῦ ἐκ Καλαβρίας μοναχοῦ Βαρλαάμ, τοῦ ἀντιπάλου τῶν Ἡσυχαστῶν, καὶ λαμβάνει ἐνεργότατον μέρος εἰς τὴν διέξεψιν ὡς σύμβουλος τοῦ αὐτοκράτορος. Τὸ 1343 διαβληθεὶς ὡς συνεργάτης τοῦ Καντακουζηνοῦ, φυλακίζεται κατόπιν ραδιουργιῶν τοῦ Γρηγορίου Ἀκινδύνου, ἀλλὰ δικαιωθεὶς ὑπὸ Συνόδου κατὰ τὸ 1347, ἐχειροτονήθη ἀρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης. Ἡ ζωή του ὑπῆρξε πολυκύμαντος. Καίτοι ἐπεθύμει τὴν ἡσυχίαν, διαρκῶς ἐνεπλέκετο εἰς περιπετείας κατὰ τὰς ὁποίας ἐδείκνυεν ἀπαράμιλλον σταθερότητα. Ἡ Ἐκκλησία τὸν ἀνεγνώρισεν ὡς Ἅγιον. Ὡς συγγραφεὺς ἐπέδειξε μεγάλην δραστηριότητα, γράψας περὶ τὰ 60 ἔργα. Τὸ ἐπ' ὀνόματί του φερόμενον ἔργον «Προσωποποιΐα χαρακτῆρι μικτῷ διαλογικῷ καὶ μάλιστα δικανικωτέρῳ τίνας ἂν εἴποι λόγους ἡ μὲν ψυχὴ κατὰ σώματος δικαζομένη μετ' αὐτοῦ ἐν δικασταῖς, τὸ δὲ σῶμα κατ' αὐτῆς· καὶ τῶν δικαστῶν ἀπόφασις», θεωρεῖται ἐσχάτως ὡς γραφὲν ὑπὸ τοῦ Μιχαὴλ τοῦ Χωνιάτου. Εἰς τὸν 150 τόμον τῆς Ἑλληνικῆς Πατρολογίας ἔχουν δημοσιευθῆ «Ὁμιλίαι τεσσαράκοντα μία», γραφεῖσαι ὑπὸ τοῦ Παλαμᾶ, καθὼς καὶ τὸ διαλογικόν του ἔργον «Θεοφάνης ἢ περὶ θεότητος καὶ τοῦ κατ' αὐτὴν ἀμεθέκτου τε καὶ μεθεκτοῦ». Εἶχε γράψει καὶ πολεμικὸν σύγγραμμα κατὰ τοῦ Νικηφόρου Γρηγορᾶ ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν «Περὶ τῆς τοῦ Γρηγορᾶ ψευδογραφίας ὁμοῦ καὶ δυσσεβείας», διότι ὁ σοφὸς οὗτος εἶχεν ἀντιταχθῆ κατὰ τῶν διδασκαλιῶν του. Ὁ Παλαμᾶς ἔκαμνε διάκρισιν μεταξὺ τῆς οὐσίας καὶ τῆς ἐνεργείας τοῦ Θεοῦ καὶ ἐδέχετο ὅτι ἡ ἐκ τοῦ Θεοῦ ἐκπορευομένη ἐνέργεια δὲν εἶναι ὁμοιόμορφος, ἀλλ' ἐμφανίζει ὄχι μόνον ὡς πρὸς τὰ τρία τριαδικὰ πρόσωπα διαφοισμόν, ἀλλὰ καὶ ὡς πρὸς ἄλλας ἐνεργείας. Ὁ Γρηγορᾶς ἀντετίθετο πρὸς τὸν διαφορισμὸν τοῦτον, διότι ἐδέχετο τὴν ἀπόλυτον ἁπλότητα τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν σύμπτωσιν ἐν αὐτῷ τῆς οὐσίας καὶ τῆς ὑπάρξεως. Ἡ θεμελιώδης ἀντίληψις, τὴν ὁποίαν ὑπεστήριξε, συμμεριζόμενος τὰς δοξασίας τῶν Ἡσυχαστῶν ὁ Παλαμᾶς, ἦτο ὅτι πράγματι ὁ πιστὸς δύναται νὰ ἴδῃ τὸ θεῖον, ἄκτιστον καὶ ἄϋλον φῶς, τὸ ὁποῖον εἶναι τὸ αὐτὸ μὲ τὸ φῶς ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον εἶδον οἱ τρεῖς Ἀπόστολοι κατὰ τὴν μεταμόρφωσιν τοῦ Χριστοῦ εἰς τὸ ὄρος Θαβώρ. Λαμβάνων δὲ ὑπ' ὄψιν τὸ ρητὸν τοῦ Ἰωάννου (1.18) «Θεὸν οὐδεὶς ἑώρακε πώποτε», ἐδίδασκεν ὅτι τὸ φῶς, τὸ ὁποῖον ἔβλεπον οἱ μοναχοὶ ἀσκηταὶ δὲν ἦτο ἡ ἄκτιστος οὐσία τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ ἡ ἐπίσης ἄκτιστος καὶ ἄϋλος ἐνέργεια τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ. Τὸ δυνατὸν τῆς τοιαύτης ὁράσεως ἐπεβεβαίωνεν ὁ Παλαμᾶς ἐπικαλούμενος τὸ ὅραμα τῆς ἀφλέκτου βάτου, τὸ ὁποῖον εἶδεν ὁ Μωϋσῆς, τὸ πύρινον ἅρμα τοῦ προφήτου Ἠλία, τὴν πυρίνην στήλην, τὴν ὁδηγήσασαν τοὺς Ἰσραηλίτας διὰ τῆς ἐρήμου καὶ τὸ φῶς τῆς ἐν Θαβὼρ μεταμορφώσεως. Ὁ μοναχὸς Βαρλαάμ, ἀντιπροσωπεύων τὴν σχολαστικὴν ἀντίληψιν τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας, διετείνετο ὅτι ἐν τῷ Θεῷ προεξέχει ἡ ἑνότης καὶ ὅτι ἂν πράγματι ὑπῆρχεν ἐν φῶς, τὸ ὁποῖον ἔβλεπον οἱ ἡσυχασταί, τοῦτο θὰ ἦτο φῶς κτιστὸν καὶ δημιουργημένον, διότι ἡ ἐνέργεια τοῦ Θεοῦ ἐκφαίνεται διὰ πραγμάτων δημιουργημένων, ὅπως εἶναι ὁ ὁρατὸς αἰσθητὸς κόσμος. Ὁ Βαρλαὰμ ἐσυλλογίζετο ὡς ἑξῆς: Πᾶν ὅ,τι εἶναι προσιτὸν εἰς τὴν ὅρασιν, εἶναι κτιστόν. Τὸ Θαβώριον φῶς ἐγένετο προσιτὸν εἰς τὴν ὅρασιν· ἄρα εἶναι κτιστόν. Ἡ ἐν Βλαχέρναις κατὰ τὸν Μάϊον 1351 συνελθοῦσα σύνοδος ἐδικαίωσε τὸν Παλαμᾶν. Ἀπεφάνθη ὅτι «ἔστι διάκρισις μεταξὺ θείας οὐσίας καὶ ἐνεργείας... τὴν θείαν ἐνέργειαν μετέχεσθαι καὶ μερίζεσθαι ἀμερίστως καὶ ὀνομάζεσθαι καὶ νοεῖσθαι καὶ πως εἰ καὶ ἀμυδρῶς· τήν γε μὴν οὐσίαν ἀμέθεκτον εἶναι καὶ ἀμέριστον καὶ ἀνώνυμον. Ἄκτιστός ἐστιν ἡ θεία ἐνέργεια». (Ὑπάρχει διάκρισις μεταξὺ θείας οὐσίας καὶ ἐνεργείας. Ἡ θεία ἐνέργεια εἶναι ἐπιδεκτικὴ μετοχῆς καὶ μερισμοῦ κατ' ἀμέριστον τρόπον καὶ δύναται νὰ ὀνομασθῇ καὶ νοηθῇ κατά τινα τρόπον, ἔστω καὶ ἀμυδρῶς. Ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ ὅμως δὲν ἐπιδέχεται οὔτε μετοχήν, οὔτε μερισμόν, οὔτε ὀνομασίαν. Ἡ θεία ἐνέργεια εἶναι ἄϋλος). Ἡ ἀπόρριψις τῶν ἀντιλήψεων τοῦ Βαρλαὰμ ἐσήμαινε τὴν ἀποδοκιμασίαν τῶν ἐπὶ τοῦ προκειμένου ζητήματος διδασκαλιῶν τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας, τῶν στηριζομένων ἐπὶ τῆς σχολαστικῆς διδασκαλίας τοῦ Θωμᾶ τοῦ Ἀκυινάτη. Τὸ κίνημα ἄρα τῶν Ἡσυχαστῶν δὲν εἶναι ἁπλῶς ματαιολογία τῶν καλογήρων, ὅπως κοινῶς πιστεύεται, ἀλλ' ἀντίθεσις πρὸς τὴν ἐκ τῆς Δύσεως ὁρμωμένην σχολαστικὴν φιλοσοφίαν, ἥτις ἤθελε νὰ λύσῃ ὅλα τὰ προβλήματα διὰ τῆς συλλογιστικῆς σκέψεως. Ἔχει ἐπὶ πλέον τὴν σημασίαν μιᾶς προσπαθείας, ἥτις θέλει νὰ δημιουργήσῃ προσωπικὴν θρησκευτικὴν ζωήν, πηγάζουσαν ἀπὸ τὰ βάθη τῆς ἀνθρωπίνης καρδίας. Ὁ Παλαμᾶς σαφῶς διέστειλε τὸ μυστικιστικὸν βίωμα τῶν Ἡσυχαστῶν ἀπὸ τὴν ἐκστατικὴν κατάστασιν τῶν Νεοπλατωνικῶν. Τὸ βίωμα τῶν Ἡσυχαστῶν δὲν μεταθέτει τὴν ψυχὴν ἐκτὸς ἑαυτῆς, ἀλλὰ «ταπλημμυρίζει τὴν καρδίαν μὲ τὸ θεῖον φῶς. Δι' αὐτοῦ ἐπιτελεῖται μία μεταμόρφωσις τῆς αἰσθήσεως, δὲν μηδενίζεται ἡ ἀνθρωπίνη ὑπόστασις, ἀλλὰ μεταβιβάζεται εἰς τὸν νοητὸν ὑπεραισθητὸν κόσμον, διατηροῦσα τὴν αὐτοσυνειδησίαν της. Ὁ Παλαμᾶς εἰς τὴν 34ην ὁμιλίαν του εἰς τὴν σεπτὴν Μεταμόρφωσιν, διὰ νὰ ἐξηγήσῃ τὴν δυνατότητα μιᾶς τοιαύτης μεταβάσεως, χρησιμοποιεῖ τὴν φράσιν: «μετέβησαν οἱ τοῦ Κυρίου μύσται τῇ ἐναλλαγῇ τῶν αἰσθήσεων, ἣν αὐτοῖς τὸ πνεῦμα ἐνήργησεν» (μετεφέρθησαν εἰς ἄλλον κόσμον οἱ μύσται τοῦ Κυρίου διὰ τῆς ἀλλοιώσεως τῶν αἰσθήσεων, τὴν ὁποίαν ἐνήργησεν ἐπ' αὐτῶν τὸ πνεῦμα τοῦ Κυρίου). Τὸ κίνημα τῶν Ἡσυχαστῶν εἶναι ἐκδήλωσις πίστεως εἰς τὴν ἐλευθερίαν τῆς ἀνθρωπίνης προσωπικότητος. Πιστεύει ὅτι ὁ ἄνθρωπος δύναται νὰ ὑψωθῇ εἰς τὸν νοητὸν κόσμον καὶ νὰ ἐπιτελέσῃ ἐπαφὴν ἐνεργητικωτέραν πρὸς τὸν Θεὸν διὰ προσωπικῆς σχέσεως. Συνεπῶς εἶναι σύμφωνον πρὸς τὰς ἀνθρωπιστικὰς τάσεις τῆς ἐποχῆς, κατὰ τὴν ὁποίαν ἀνεφάνη. Τὸ ὅτι ὁ Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς ἐπέδειξεν ἔντονον κοινωνικὴν δρᾶσιν, ἀποδεικνύει τὸν κοινωνικὸν καὶ ἀνθρωπιστικὸν χαρακτῆρα τοῦ Ἡσυχαστοῦ.

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΚΑΒΑΣΙΛΑΣ. Ὑπῆρξε μία ἐκ τῶν εὐγενεστέρων φυσιογνωμιῶν μεταξὺ ὅλων τῶν ἀντιπροσώπων τοῦ ἑλληνικοῦ μυστικισμοῦ. Πότε ἐγενήθη δὲν εἶναι γνωστόν. Ἀπέθανε κατὰ τὸ 1371. Ἐνῖαι ἀνεψιὸς τοῦ διαδεχθέντος εἰς τὸν ἀρχιεπισκοπικὸν θρόνον τῆς Θεσσαλονίκης τὸν Γρηγόριον Παλαμᾶν Νείλου Καβάσιλα, ὅστις ἔγραψεν ἔργον κατὰ τῶν Λατίνων. Καὶ ὁ Νικόλαος Καβάσιλας ἔχει νὰ ἐπιδείξῃ κοινωνικὴν δρᾶσιν. Ἀνεμίχθη εἰς τὰς μεταξὺ τοῦ Ἰωάννου τοῦ Ε' καὶ Ἰωάννου τοῦ ΣΤ' Καντακουζηνοῦ διενέξεις ὡς μεσολαβητὴς καὶ ἀπεσταλμένος. Δὲν εἶναι βέβαιον ἂν ἐγένετο ἀρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης. Ὑπῆρξεν ὀπαδὸς τοῦ Παλαμᾶ καὶ ἀντέκρουσε τὸν Γρηγορᾶν, ὅστις τὸν κατηγόρει ὡς εἰδωλολάτρην. Ἔγραψε δὲ κατ' αὐτοῦ πραγματείαν «Κατὰ Γρηγορᾶ τοῦ παραληροῦντος». Εἶχεν εὐρυτάτην μόρφωσιν διότι ἔγραψε σχόλια εἰς τὸ τρίτον βιβλίον τῆς Συντάξεως τοῦ Πτολεμαίου. Τὸ κύριον ἔργον του εἶναι τὸ «Περὶ τῆς ἐν Χριστῷ ζωῆς» εἰς ἑπτὰ βιβλία. Ἡ θεμελιώδης ἀντίληψίς του εἶναι ὅτι διὰ νὰ ζήσωμεν ὡς Χριστιανοὶ δὲν εἶναι ἀπαραίτητον οὔτε νὰ γίνωμεν μοναχοὶ καὶ ἀσκηταὶ οὔτε νὰ ἐπιδοθῶμεν εἰς τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν ἐξωτερικῶν ἔργων τῆς λατρείας. Χρειάζεται μόνον τὸ χριστιανικὸν φρόνημα καὶ ἡ καθαρότης τῆς καρδίας. Διὰ νὰ συντελέσῃ δὲ εἰς τὸν ἐσωτερικὸν φρονηματισμὸν τῶν Χριστιανῶν ἔγραψε καὶ «Ἑρμηνείαν τῆς θείας λειτουργίας», εἰς τὴν ὁποίαν παρέχει ἐξήγησιν τῶν συμβολικῶν πράξεων τῆς λατρείας. Πιστεύει ὅτι ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ διατηρεῖται ζωντανὸν τὸ χριστιανικὸν πνεῦμα ὅπως καὶ κατὰ τὴν ἀποστολικὴν ἐποχήν. Δὲν ἀσχολεῖται μὲ τὴν περιγραφὴν μυστικιστικῶν καταστάσεων, ἀλλ' ἡ προσπάθειά του κατατείνει εἰς τὸν θρησκευτικὸν φρονηματισμόν. Ἀντιπροσωπεύει τὸν κοινωνικὸν καὶ φιλανθρωπικὸν Χριστιανισμόν. Σημειοῦται ἐπ' αὐτοῦ ἐπίδρασις τῶν ἔργων τοῦ Διονυσίου τοῦ Ἀρεοπαγίτου, τοῦ Συμεῶνος τοῦ Νέου Θεολόγου καὶ τοῦ Μαξίμου τοῦ Ὁμολογητοῦ. Ὁ Χόρτεν ἔχει χαρακτηρίσει τὸ ἔργον του ὡς τὸ «ἐπιτυχέστερον καὶ εὐγενέστερον» ἐξ ὅλης τῆς παραγωγῆς, ἣν παρουσίασεν ἡ μεσαιωνικὴ ἑλληνικὴ θεολογία.

Τὴν κατεύθυνσιν τοῦ Καβάσιλα ἠκολούθησεν ἀργότερον καὶ ὁ Συμεὼν ὁ Θεσσαλονίκης (1410—1429) εἰς τὸ ἔργον του «Ἔκθεσις περὶ τῆς Ὀρθοδόξου πίστεως καὶ τῶν ἱερῶν τελετῶν».

Οἱ διῶκται τῶν Ἡσυχαστῶν καὶ οἱ Λατινόφρονες

Ἐκεῖνος, ὅστις προεκάλεσε τὴν ἔριδα τῶν Ἡσυχαστῶν ὑπῆρξεν ὁ ἐν Καλαβρίᾳ τῆς Νοτίου Ἰταλίας γεννηθεὶς μοναχὸς Βαρλαὰμ (1290—1348), ὅστις ἐγνώριζε τὴν λατινικὴν καὶ ὑπῆρξε διδάσκαλος τοῦ Ἰταλοῦ ποιητοῦ Πετράρχη, κατὰ πᾶσαν δὲ πιθανότητα καὶ τοῦ Βοκκακίου. Οὗτος ἦλθεν εἰς τὴν ἑλληνικὴν Ἀνατολὴν κατὰ τὸ 1328 διὰ νὰ μελετήσῃ τοὺς Ἕλληνας συγγραφεῖς καὶ ἰδίᾳ τὸν Ἀριστοτέλη εἰς τὸ πρωτότυπον. Εἶχεν εὐρυτάτην μόρφωσιν. Ἔγραψε σχόλια εἰς τὸ δεύτερον βιβλίον τοῦ Εὐκλείδου, ἠσχολήθη δὲ καὶ μὲ τὸ πρόβλημα τῆς ἐξαγωγῆς τῆς τετραγωνικῆς ῥίζης. Εἰς τὰ ἠθικὰ ζητήματα ἐμφανίζεται ὡς ὀπαδὸς τῶν Στωικῶν καὶ ἰδίᾳ τοῦ Σενέκα. Οὗτος πρῶτος προσεπάθησε νὰ ἀνατρέψῃ καὶ νὰ γελοιοποιήσῃ τὰς περὶ θείου φωτὸς δοξασίας τῶν Ἡσυχαστῶν. Δὲν ἠδυνήθη ὅμως νὰ τύχῃ δικαιώσεως ἐκ μέρους τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας. Ἐπανελθὼν εἰς τὴν Ἰταλίαν μετὰ τὰς ἀναστατώσεις, ἃς διήγειρεν εἰς τὴν Ἑλληνικὴν Ἀνατολὴν ἐγένετο ἐπίσκοπος τῆς πόλεως Ἱέρακος, παλαιᾶς ἀποικίας τῶν Λοκρῶν. Ὀπαδὸς τοῦ Βαρλαὰμ ὑπῆρξεν ὁ Γρηγόριος Ἀκίνδυνος, ὅστις διὰ νὰ καταπολεμήσῃ τοὺς Ἡσυχαστὰς ἔγραψεν ἔργον «Περὶ οὐσίας καὶ ἐνεργείας», ὅπερ ἀποτελεῖ μετάφρασιν κατὰ λέξιν τοῦ ἔργου τοῦ Θωμᾶ τοῦ Ἀκυινάτη «Περὶ τῆς ἀληθείας τῆς καθολικῆς πίστεως κατὰ τῶν Ἐθνικῶν». Ὑπῆρξε διώκτης τοῦ Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ, γράψας ἓξ βιβλία κατ' αὐτοῦ. Ἐν τέλει περιῆλθεν εἰς ἔριδα πρὸς τὸν Βαρλαὰμ καὶ ἔγραψε κατ' αὐτοῦ πολεμικὸν σύγγραμμα ἐκ πέντε βιβλίων.

Λατινόφρονες προτέτι ὑπῆρξαν καὶ οἱ δύο ἀδελφοὶ Δημήτριος Κυδώνης καὶ Πρόχωμος Κυδώνης, δράσαντες μεταξὺ τοῦ 1330—1400. Οὗτοι μετέφρασαν ἐκ τοῦ λατινικοῦ ἔργα τοῦ Αὐγουστίνου, τοῦ Θωμᾶ Ἀκυινάτη καὶ τοῦ Ἀνσέλμου τῆς Καντερβουρίας. Ἡ ἐπίδρασίς των ἐπὶ τῆς Ἀνατολικῆς Ὀρθοδοξίας ὑπῆρξε μηδαμινή.

Οἱ πρωτοπόροι τῆς Εὐρωπαϊκῆς γενικωτέρας ἀναγεννήσεως Πλήθων - Βησσαρίων

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΓΕΜΙΣΤΟΣ ΠΛΗΘΩΝ. Ὁ δέκατος πέμπτος αἰὼν εἶναι ἐποχὴ ἀγωνιώδους πάλης τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Ἀντιμετωπίζον τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος τὴν προέλασιν τῶν Τούρκων καὶ τὴν διείσδυσιν τῶν Λατίνων συγκεντρώνει τὰς δυνάμεις του διὰ τὴν ὑψίστην πάλην πρὸς ἐπιβίωσιν. Τὴν θέλησίν του νὰ ἀναγεννηθῇ μέσα ἀπὸ τὰς καταστροφὰς τὴν ἐκπροσωπεῖ ὁ Γεώργιος Γεμιστός. Τὰ ἔτη τῆς γεννήσεώς του καὶ θανάτου του δὲν εἶναι γνωστά. Πάντως καλύπτει ὁ χρόνος τῆς ζωῆς του τὸ δεύτερον ἥμισυ τοῦ δεκάτου τετάρτου καὶ τὸ πρῶτον ἥμισυ τοῦ δεκάτου πέμπτου αἰῶνος. Δὲν θὰ ἐνδιατρίψωμεν εἰς τὰ κατὰ τὸν βίον του καὶ τὰς δοξασίας του διότι τὸ ἐν τῷ παρόντι λεξικῷ, δημοσιευθὲν ἄρθρον τοῦ Ε. Φωτιάδου, ἔχυσε πλήρες φῶς εἰς ὅλα τὰ μὲ τὴν ζωήν του σχετιζόμενα περιστατικά. Ἀρκούμεθα ὅμως νὰ σημειώσωμεν ὅτι εἰς ὅλας τὰς φιλοσοφικὰς του προσπαθείας καθοδηγεῖται ἀπὸ τὴν θεμελιώδη ἰδέαν τῆς διὰ τῆς παιδείας καὶ ἐπιστήμης ἀναγεννήσεως τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους. Ἡ ἐπίδρασίς του ἐπὶ τοῦ κόσμου τῆς Δύσεως, ἔνθα μετέβη κατὰ τὸ 1438, ὑπῆρξε γόνιμος διὰ τὴν ἐξέλιξιν τῶν ἰδεῶν τοῦ δυτικοῦ κόσμου. Ἔρριψε τὴν ἰδέαν τῆς θεραπείας τῶν ἐπιστημῶν, διὰ τῆς ἱδρύσεως ἀκαδημιῶν καὶ ὁ Κόζιμο Μέντικο, παρακινούμενος ἐκ τῶν ἀντιλήψεων τούτων, ἵδρυσε τὴν Ἀκαδημίαν τῆς Φλωρεντίας. Εἰσάγων τὸν Νεοπλατωνισμὸν εἰς τὴν Δύσιν μὲ ὅλας τὰς τότε ἀναμίκτους μὲ κάποιον συμβολικὸν μυστικισμὸν ἀριθμολογικὰς δοξασίας, προπαρεσκεύασε τὰ πνεύματα τῆς ἐποχῆς διὰ νὰ κατανοήσουν ὅτι ἡ φυσικὴ ἔρευνα δὲν πρέπει νὰ εἶναι ποιοτική, ἀλλὰ ποσοτική, στηριζομένη ἐπὶ τῆς ἐκφράσεως τῶν φυσικῶν σχέσεων διὰ τῶν ἀριθμῶν. Διὰ τῶν σχεδίων του περὶ τῆς ἐκ νέου ἐκ βάθρων ἀναμορφώσεως τῆς πολιτείας ἐπὶ τῇ βάσει προκαθωρισμένου σχεδίου ἀνεδείχθη πρόδρομος τῆς κινήσεως τῶν οὐτοπιστῶν πολιτειολόγων (Θωμᾶ Μώρου, Καμπανέλλα κλπ.). Ἡ ἐπίδρασίς του συνεπῶς ἐξέρχεται ἀπὸ τὰ ὅρια τῆς ἑλληνικῆς περιοχῆς καὶ σχετίζεται μὲ τὴν ἐξέλιξιν τῆς ἐσπεριακῆς σκέψεως. Ἡ κυριωτέρα του συγγραφὴ εἶναι τὸ βιβλίον του, ὅπερ φέρει τὴν ἐπιγραφὴν «Πλήθωνος νόμων συγγραφή». Τὸ περιεχόμενόν της ἀναλύεται ὡς ἑξῆς: «Ἡ βίβλος ἥδε περιέχει· Θεολογίαν μὲν τὴν κατὰ Ζωροάστρην τε καὶ Πλάτωνα, ὀνομαζομένων τῶν διὰ φιλοσοφίας ἀναγνωριζομένων θεῶν τοῖς πατρίοις τοῖς Ἕλλησι θεῶν ὀνόμασι, ἑλκομένοις ἑκάστης ἐκ τοῦ οὗ πάνυ τοι συνωδοῦ φιλοσοφίᾳ, διὰ τὰς ὑπὸ τῶν ποιητῶν διαστροφὰς ἐπὶ τὸ ὡς μάλιστα δὴ φιλοσοφίᾳ συνωδόν. Ἠθικὰ κατά τε τοὺς αὐτοὺς σοφοὺς καὶ ἔτι μὲν τοὺς Στωικούς. Πολιτείαν δὲ Λακωνικήν, ἀφηρημένου μὲν αὐτῆς τοῦ ἄγαν τῆς σκληραγωγίας καὶ τοῖς γε πολλοῖς οὐκ εὐπαραδέκτου προστιθεμένης δὲ τῆς ἐν τοῖς ἄρχουσι μάλιστα φιλοσοφίας, τοῦ κρατίστου δὴ τούτου τῶν Πλατωνικῶν πολιτευμάτων. Ἀγιστείας εὐσταλεῖς, καὶ οὔτε περιέρχους, οὐδ' αὖ τοῦ δέοντος ἐκλιπεῖς. Φυσικὰ δὲ δὴ κατ' Ἀριστοτέλη τὰ πολλά. Ἅπτεται δέ πως ἡ βίβλος καὶ λογικῶν ἀρχῶν, ἀρχαιολογίας τε ἑλληνικῆς, καί πη καὶ ὑγιεινῆς διαίτης». (Πλήθων. Νομ. Συγγραφῆς τὰ σωζόμενα C. ALEXANDRES, Παρίσιοι 1858). (Αὐτὸ τὸ βιβλίον περιέχει. Θεολογίαν συμφώνως μὲ τὸν Ζωροάστρην καὶ τὰν Πλάτωνα. Οἱ θεοί τοὺς ὁποίους ἀναγνωρίζει ἡ φιλοσοφία ὀνομάζονται (ἐν τῷ βιβλίῳ) διὰ τῶν ὀνομάτων τῶν θεῶν τῶν Ἑλλήνων, ἀλλ' ἕκαστον ἐκ τῶν ὀνομάτων τούτων τὸ ἀπομακρύνομεν ἀπὸ τὴν ἔννοιαν, ἡ ὁποία δὲν προσαρμόζεται πρὸς τὴν φιλοσοφίαν ἕνεκα τῶν διαστροφῶν, τὰς ὁποίας ἐπροξένησαν οἱ ποιηταὶ καὶ τὸ ὁδηγοῦμεν εἰς μίαν ἔννοιαν κατ' ἔξοχὴν προσαρμοζομένην μὲ τὴν φιλοσοφίαν. Περιέχει ἀκόμη καὶ ἠθικὰ συμφώνως πρὸς τὴν διδασκαλίαν τῶν μνημονευθέντων σοφῶν καὶ προσέτι καὶ τῶν Στωικῶν. Ἐκτὸς τούτων καὶ πολιτειακὴν ὀργάνωσιν σύμφωνον μὲ τὴν λακωνικήν, ἀπὸ τὴν ὁποίαν ἔχει ἀφαιρεθῇ ἡ ὑπερβολικὴ σκληραγωγία, ἥτις δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ γίνῃ παραδεκτὴ εὐκόλως ὑπὸ τῶν πολλῶν. Προστίθεται προσέτι ἡ ὑποχρέωσις τῶν ἀρχόντων νὰ ἀσχολοῦνται μὲ τὴν φιλοσοφίαν, διάταξις, ἥτις εἶναι ἡ ἀρίστη μεταξὺ τῶν πολιτικῶν πλατωνικῶν θεσμῶν. Περιέχει καὶ λατρευτικὰς τελετὰς ἁπλᾶς, ὄχι μὲ περιττοὺς τύπους, χωρὶς ὅμως νὰ παρουσιάζωνται αὐταὶ ἐλλιπεῖς, προσέτι καὶ φυσικὰς θεωρίας αἱ περισσότεραι τῶν ὁποίων ἔχουν ληφθῇ ἀπὸ τὸν Ἀριστοτέλη. Ἐπιλαμβάνεται δὲ τὸ βιβλίον καὶ τῆς ἐξετάσεως τῶν λογικῶν ἀρχῶν καὶ τῆς ἑλληνικῆς ἀρχαιολογίας καὶ εἴς τινα σημεῖα τῆς ὑγιεινῆς διαίτης). Εἶναι φανερὸν ὅτι ἡ προσπάθεια τοῦ Πλήθωνος ἔγκειται εἰς τὴν ἀνάστασιν τοῦ παλαιοῦ ἑλληνικοῦ βίου. Δέχεται τὸν πολυθεϊσμὸν ἐπειδὴ ἦτο ἐθνικὴ θρησκεία τῶν Ἑλλήνων, φροντίζει δὲ νὰ τὸν ἀποκαθάρῃ. Ἡ ἠθική του ἔρχεται εἰς ἐπαφὴν μὲ τὴν ἠθικὴν τῶν Στωικῶν. Εἰς τὴν πολιτικὴν θέλει τὴν ἀναβίωσιν τοῦ πολιτεύματος τῆς Σπάρτης, εἰς τὸ ὁποῖον δίδει πνευματικὸν χαρακτῆρα εἰσάγων τὴν ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος ὑποστηριχθεῖσαν ἀρχὴν ὅτι οἱ βασιλεῖς πρέπει νὰ φιλοσοφοῦν. Καθορίζει τὴν λατρείαν καὶ ὑγιεινὴν δίαιταν. Πρὸς τὴν ἀριστοτελικὴν φιλοσοφίαν δὲν δεικνύεται, ὅπως κοινῶς πιστεύεται ἀδιάλλακτος, ἀλλ' ἐγκρίνει πολλὰς αὐτῆς φυσικὰς δοξασίας. Ἡ «Νόμων Συγγραφή», ἀπαρτίζετο ἐκ τριῶν βιβλίων, ἀπετέλει δὲ τὸ βιβλίον ζωῆς τοῦ Πλήθωνος. Δυστυχῶς τὸ βιβλίον τοῦτο ἑκάη κατ' ἀπόφασιν τοῦ πατριάρχου Γενναδίου κατὰ τὸ 1462. Ἐφοβεῖτο ὁ Γεννάδιος ὅτι ἡ διάδοσις τοῦ ἔργου τούτου θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ κλονίσῃ τὴν ἐμμονὴν τοῦ δουλωθέντος γένους εἰς τὴν Χριστιανικὴν πίστιν.

ΒΗΣΣΑΡΙΩΝ. Συμπαραστάτης, φίλος καὶ μαθητὴς τοῦ Γεμιστοῦ ὁ Βησσαρίων (1403—1472), ἀποτελεῖ προσωπικότητα, ἥτις ἐπηρεάζει σύμπασαν τὴν σύγχρονόν του ἐν Ἰταλίᾳ ἐποχήν. Περὶ τῶν ἀφορώντων εἰς τὸν βίον καὶ τὴν δρᾶσιν του δὲν θὰ ἀσχοληθῶμεν ἐνταῦθα, παραπέμποντες εἰς τὴν ἀρίστην πραγματειαν τοῦ Ἀχιλλέως Κύρου, τὴν δημοσιευθεῖσαν ἐν τῷ παρόντι Λεξικῷ. Καιτοι προσῆλθεν εἰς τὸν καθολικισμόν, ἡ καρδία του ἔμεινεν ὅμως ἑλληνικὴ καὶ ἡ διηνεκής του προσπάθεια ἦτο ἡ ἀπελευθέρωσις τοῦ δούλου ἔθνους. Εἶναι λίαν ἐνδεικτικὴ διὰ τὴν ἐκτίμησιν, ἣν ἔτρεφε πρὸς τὸν Πλήθωνα ἡ ἐπιστολή, ἣν ἀπηύθυνεν εἰς τοὺς υἱοὺς τοῦ Πλήθωνος ἐπὶ τῷ θανάτῳ τοῦ πατρός των: «Πέπυσμαι τὸν κοινὸν πατέρα τε καὶ καθηγεμόνα, τὸ γεώδες πᾶν ἀποθέμενον, ἐς οὐρανὸν καὶ τὸν ἀκραιφνῆ μεταστῆναι χῶρον, τὸν μυστικὸν τοῖς Ὀλυμπίοις θεοῖς συγχορεύσοντα Ἴακχον. Ἐγὼ μὲν οὖν χαίρω τοιούτῳ ὁμιληκὼς ἀνδρὶ οὗ μετὰ Πλάτωνα (ἐξηρήσθω δὲ λόγου Ἀριστοτέλης) σοφώτερον οὐκ ἔφυσεν ἡ Ἑλλάς. Ὥστ' εἴ τις τοὺς περὶ τῆς ἀπείρου τῶν γε ψυχῶν ἀνόδου τε καὶ καθόδου Πυθαγορείων καὶ Πλάτωνος ἀποδέχεται λόγους, οὐκ ἂν ἀποκνήσω καὶ τοῦτο προσθεῖναι, ὡς ἄρα Πλάτωνος τὴν ψυχήν, τοῖς τῆς εἱμαρμένης ἀρρήκτοις θεσμοῖς δεῆσαν δουλεῦσαι καὶ τὴν ἀναγκαίαν ἀποδοῦναι περίοδον, ἐπὶ γῆς κατιοῦσαν τὸ Γεμιστοῦ σκῆνος καὶ τὸν ἐκείνου βίον ἐλέσθαι». (Ἔχω πληροφορηθῆ ὅτι ὁ κοινός μας πατὴρ καὶ ὁδηγός, ἀφοῦ ἀπηλλάγη ἀπὸ κάθε γήϊνον, μετηνάστευσεν εἰς τὸν οὐρανὸν καὶ εἰς τὸν καθαρώτατον χῶρον, διὰ νὰ συγχορεύσῃ μὲ τοὺς Ὀλυμπίους θεοὺς τὸν μυστικὸν Ἴακχον. Ἐγὼ βεβαίως χαίρω διότι ἦλθον εἰς σχέσιν μὲ τοιοῦτον ἄνδραν, ἀπὸ τὸν ὁποῖον μετὰ τὸν Πλάτωνα (ἂς ἐξαιρέσωμεν δὲ ἀπὸ τὸν λόγον τοῦ Ἀριστοτέλη), κανένα ἄλλον δὲν ἐγέννησεν ἡ Ἑλλὰς σοφώτερον. Ὥστε ἐὰν κανεὶς ἀποδέχεται τὰς περὶ ἀτελευτήτου ἀνόδου καὶ καθόδου τῶν ψυχῶν δοξασίας τῶν Πυθαγορείων καὶ τοῦ Πλάτωνος, δὲν θὰ ἐδίσταζον νὰ προσθέσω καὶ τοῦτο· ὅτι δηλαδὴ ἡ ψυχὴ τοῦ Πλάτωνος, ἂν ἦτο ἀνάγκη εἰς τοὺς ἀκαταμαχήτους δεσμοὺς τῆς εἱμαρμένης νὰ δουλεύσῃ καὶ νὰ πληρώσῃ τὴν ὀφειλὴν μιᾶς περιοδικῆς ὑπάρξεως, κατερχομένη εἰς τὴν γῆν, θὰ ἐξέλεγε τὸ σῶμα καὶ τὸν βίον τοῦ Γεμιστοῦ). Ὁ Βησσαρίων μεγάλως προήγαγεν ἐν Ἰταλίᾳ τὰς ἀριστοτελικὰς σπουδάς, διότι ἐφιλοτέχνησεν ἀρίστην μετάφρασιν τοῦ «Μετὰ τὰ φυσικὰ» ἀριστοτελικοῦ συγγράμματος. Πόσον ἠγάπα καὶ ἐγνώριζε τὴν πλατωνικὴν φιλοσοφίαν πιστοῦται ἐκ τοῦ συγγράμματός του τοῦ φέροντος τὸν τίτλον «Βησσαρίωνος, Καρδηνάλεως καὶ Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως ἐλέγχων τῶν κατὰ Πλάτωνος βλασφημιῶν πρῶτος κ. ἑ.». Τὸ ἐν λόγῳ ἔργον, γνωστὸν ὑπὸ τὸν λατινικὸν τίτλον «BESSARIONIS IN CALUMNIATOREM PLATONIS», σύγκειται ἐκ πέντε βιβλίων. Ἐν αὐτῷ ὁ Βησσαρίων συζητεῖ τὰ προβλήματα μὲ μεγάλην σαφήνειαν καὶ εὐρυμάθειαν. Παραπέμπει οὐ μόνον εἰς τοὺς Ἕλληνας συγγραφεῖς, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸν Ἀβερρόην, τὸν Ἀβικέννην, τὸν Αὐγουστῖνον, τὸν Θωμᾶν, τὸν Ἀκυινάτην καὶ ἄλλους Λατίνους.

Σύγχρονος πρὸς τὸν Βησσαρίωνα εἶναι καὶ ὁ Γεώργιος Σχολάριος, ὅστις, ὡς πρῶτος μετὰ τὴν ἅλωσιν πατριάρχης, ἔλαβε τὸ μοναχικὸν ὄνομα Γεννάδιος. Ἐγεννήθη ἐν Κωνσταντινουπόλει κατὰ τὸ 1405 ἐκ γονέων Χίων τὴν καταγωγήν. Ὁ ἴδιος λέγει ὅτι ὑπῆρξεν αὐτοδίδακτος, «οὐδενὶ τῶν παρ' ἡμῖν ἐχρησάμεθα διδασκάλῳ», ἐξέμαθε δὲ καὶ τὴν Λατινικὴν καὶ ἀνέγνωσε πολλὰ ἔργα τοῦ Θωμᾶ τοῦ Ἀκυινάτη. Κατ' ἀρχὰς ἦτο ὑπὲρ τῆς ἑνώσεως, ἔπειτα ὅμως μετεστράφη εἰς δεινότατον τῶν ἑνωτικῶν πολέμιον. Ὡς ὀπαδὸς τῆς ἀριστοτελικῆς φιλοσοφίας περιῆλθεν εἰς ὀξυτάτην ἔριδα πρὸς τὸν Γεμιστόν. Ἀντήλλαξαν μεταξύ των σφοδροτάτας ἀντιρρητικὰς συγγραφάς, γενόμενος δὲ τὸ δεύτερον πατριάρχης, ἔκαυσε τὸ κύριον ἔργον τοῦ Γεμιστοῦ. Ἡ συγγραφική του δρᾶσις εἶναι μεγάλη. Ἔγραψε πλεῖστα πολεμικὰ ἔργα κατὰ τῶν Λατίνων. Μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπεστήριξε διαλογικῶς καὶ συγγραφικῶς τὴν χριστιανικὴν θρησκείαν κατὰ τοῦ Ἰσλαμισμοῦ. Φέρεται καὶ ἀνέκδοτος μετάφρασις ἐπ' ὀνόματι τοῦ Γενναδίου τῆς Λογικῆς Συνόψεως τοῦ Πέτρου τοῦ Ἱσπανοῦ.

Ἡ πνευματικὴ κληρονομία τοῦ μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ.

Ὑπὸ πολλῶν ἱστορικῶν ἐτέθη τὸ πρόβλημα τὸ ἀναφερόμενον εἰς τὴν παρακολούθησιν τῆς τύχης τῶν φιλοσοφικῶν ἀντιλήψεων τοῦ μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Μεταξὺ τῶν ἄλλων ἀπαντήσεων, αἵτινες ἐδόθησαν εἰς τὸ πρόβλημα τοῦτο συγκαταλέγεται καὶ ὁ παράδοξος ἰσχυρισμός, τὸν ὁποῖον φαίνεται ἀποδεχόμενος καὶ ὁ Γάλλος ἱστορικὸς τῆς φιλοσοφίας Alμ. Μπρεγιέ, κατὰ τὸν ὁποῖον ἡ συνέχεια τῆς ἑλληνοχριστιανικῆς φιλοσοφίας πρέπει νὰ ἀναζητηθῇ εἰς τὴν Ρωσίαν τῶν Τσάρων. Εἶναι ἀναμφισβήτητον ὅτι ἐπέδρασεν ὁ μεσαιωνικὸς Ἑλληνισμὸς ἐπὶ τοῦ ρωσικοῦ ἔθνους, ἀφοῦ οὗτος ὑπῆρξεν ὁ ἐκχριστιανίσας αὐτό. Ἐπίσης εἶναι ἀναμφισβήτητος ἡ κατὰ τὸν 16ον αἰῶνα ἐπίδρασις ἐπὶ τῆς ρωσικῆς θεολογίας τοῦ Μαξίμου τοῦ Γραικοῦ, θανόντος ἐν Ρωσίᾳ κατὰ τὸ 1556. Κατ' ἀνακοίνωσιν τοῦ Ν. Μιχαήλωφ, τέως καθηγητοῦ τῆς κλασικῆς φιλολογίας ἐν Κιέβῳ, ὁ Μάξιμος ἐμφανίζεται ἐν Ρωσίᾳ τὸ πρῶτον κατὰ τὸ 1518, ὁπότε μετέφρασε τὸ Ψαλτήριον. Ἠσχολήθη ἔπειτα μὲ τὴν μετάφρασιν τῶν λειτουργικῶν βιβλίων. Εἰς ἀνακαλυφθὲν ἐσχάτως ρωσικὸν χειρόγραφον, εἰς ὃ γίνεται λόγος περὶ τοῦ βίου τοῦ Μαξίμου τοῦ Γραικοῦ, μνημονεύεται ὅτι ἐγένετο ὑπ' αὐτοῦ μετάφρασις ἀποσπασμάτων τοῦ Συμεὼν τοῦ Νέου Θεολόγου, τοῦ Ι. Δαμασκηνοῦ, Θεοδωρήτου τοῦ Κύρου καὶ Ἰσαὰκ τοῦ Σύρου. Εἶναι ἄρα ἀναμφισβήτητον ὅτι ἐσημειώθη ἐπίδρασις ἐπὶ τῆς ρωσικῆς θεολογικῆς σκέψεως. Ἀλλὰ δὲν περιωρίσθη ἡ ἐπίδρασις τῆς ἑλληνοχριστιανικῆς φιλοσοφίας εἰς τὴν ρωσικὴν περιοχήν, ἀλλ' ἡ ἐπίδρασις ἐξεχύθη καὶ εἰς τὴν Ἰταλίαν, ἀσκήσασα συμβολὴν διὰ τὴν ἀναγέννησιν τοῦ ἀνθρωπιστικοῦ πνεύματος.

'Αλλ' ἐκτὸς τῶν δύο τούτων περιοχῶν, εἰς τὴν 'Ελλάδα συνεχίζεται ἡ ἐπιβίωσις τῆς ἑλληνοχριστιανικῆς φιλοσοφίας, ἥτις κατέστη ἡ γενικὴ κοσμοθεωρία τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ καὶ τὸ κύριον αὐτοῦ ἐθνικὸν σύμβολον. Εἶναι λυπηρὸν ὅτι οἱ ξένοι ἐρευνηταὶ παραγνωρίζουν τὸ γεγονὸς τοῦτο. Τὸ ὑπόστρωμα τῆς φιλοσοφικῆς κοσμοθεωρίας, τὴν ὁποίαν ἐγκρίνει ὁ ἑλληνικὸς λαός, εἶναι σύστημα ἀληθειῶν, ὅπως τοῦτο ἔχει συστηματοποιηθῇ ὑπὸ τῆς ὀρθοδόξου Δογματικῆς. Αὕτη εἶναι ἡ μέχρι σήμερον δι' ἀκαταλύτου παραδόσεως ζῶσα ἐν 'Ελλάδι φιλοσοφ.α. Μὲ κεντρικὴν δὲ γραμμὴν τὸν ζωντανὸν τοῦτον πυρῆνα, πρέπει νὰ ἐξετασθῇ ἡ ἐξέλιξις τῶν φιλοσοφικῶν ἰδεῶν ἐν 'Ελλάδι ἀπὸ τῆς ἁλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως μέχρι σήμερον.

ΕΚΤΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

Τὴν ἕκτην περίοδον διαιροῦμεν εἰς δύο μεγάλα τμήματα: τὸ πρῶτον ἐκ τούτων τερματίζεται μέχρι τοῦ 1821, τὸ δὲ δεύτερον ἐκτείνεται μέχρι τῆς συγχρόνου ἐποχῆς.

Περίοδος τῆς Τουρκοκρατίας (1453—1821). 'Ενῶ διὰ τοῦ Πλήθωνος καὶ τοῦ Βησσαρίωνος ἡ ἑλληνικὴ φιλοσοφικὴ διανόησις εἶχε τεθῇ εἰς τὴν πρωτοπορίαν τῆς ὅλης εὐρωπαϊκῆς πνευματικῆς κινήσεως, ἡ ἐπιδρομὴ τῶν Τούρκων κατέστησε τὴν προοδευτικὴν πρὸς τὰ πρόσω ἔρευναν ἀδύνατον. Οἱ πλεῖστοι τῶν λογιων ἐτράπησαν εἰς τὴν 'Ιταλίαν καὶ τὰς ἄλλας χώρας. Συνεπῶς ἡ πνευματικὴ καθοδήγησις τοῦ λαοῦ ἔμεινεν εἰς τὰς χεῖρας τῆς 'Εκκλησίας. 'Ο ἀγών, τὸν ὁποῖον εἶχε νὰ διεξαγάγῃ αὕτη ἦτο πολυμέτωπος. Ἔπρεπε νὰ ἀποκρούσῃ τὴν προσηλυτιστικὴν ἐκ μέρους τῆς Δυτικῆς κατ' ἀρχὰς 'Εκκλησίας καὶ κατὰ τὸν 17ον αἰῶνα τοῦ Προτεσταντισμοῦ ἐπίθεσιν. Συγχρόνως δὲ ἦτο ὑποχρεωμένη νὰ κρατῇ ἀκο.μητον τὴν παθητικὴν τοῦ λαοῦ ἀντίστασιν κατὰ τοῦ κατακτητοῦ. Διὰ νὰ φέρῃ εἰς πέρας τὰς δυσχερεῖς ταύτας ἀποστολάς, ἠναγκάσθη νὰ ἐξάρῃ τὴν σημασίαν τῆς παραδόσεως καὶ ἐχρησιμοποίησε τὴν παιδείαν ὡς ὄργανον συνοχῆς τοῦ ἔθνους. Ἓν ἔτος μετὰ τὴν ἅλωσιν (1454) ἱδρύθη ἡ Πατριαρχικὴ 'Ακαδημ.α, ἡ λεγομένη Μεγάλη τοῦ Γένους Σχολή, καὶ ἐδόθη τὸ σύνθημα ὅτι ἡ παιδεία θὰ πραγματοποιήσῃ τὴν ἀπελευθέρωσιν τοῦ γένους. Κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς Τουρκοκρατίας ταυτίζεται ἐπὶ τοσοῦτον ἡ παιδευτικὴ μὲ τὴν θρησκευτικὴν παράδοσιν, ὥστε εἰς τὰς τοιχογραφίας ἁρκετῶν ναῶν ἀπεικονίζονται καὶ αἱ μορφαὶ τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ 'Αριστοτέλους μεταξὺ τῶν 'Αγίων.

Οἱ Ἕλληνες λόγιοι κατὰ τὸν 15ον καὶ 16ον αἰῶνα δροῦν ἐν 'Ιταλίᾳ, ἔνθα διδάσκουν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον τὴν ἀριστοτελικὴν φιλοσοφίαν. Ἐξέχουσαν φυσιογνωμίαν ἀποτελεῖ κατὰ τὸν 17ον αἰῶνα ὁ Θεόφιλος ὁ Κορυδαλλεὺς (1563—1646), ὅστις παρουσιασεν ἀξιολόγους ἐργασιας, ἀναφερομένας εἰς τὸ λογικὸν καὶ φυσικὸν μέρος τῆς ἀριστοτελικῆς φιλοσοφίας. 'Ηδύνατο νὰ ἐργάζεται μὲ πρωτοτυπίαν, εἶχε δὲ καὶ εἰς τὴν κατοχήν του παλαιὰ χειρόγραφα. Φορεὺς θρησκευτικοῦ διαφωτισμοῦ ὁ πατριάρχης Κύριλλος ὁ Λούκαρις (1572—1638), ὅστις ὑπῆρξε σφοδρὸς πολέμιος τῶν παπικῶν. 'Η ἱστορικὴ ἔρευνα δὲν κατώρθωσεν εἰσέτι νὰ διακριβώσῃ τὴν ἐπ' αὐτοῦ ἐπ.δρασιν τοῦ Προτεσταντισμοῦ, οὐδὲ ἐὰν ἡ κατὰ τὸ 1629 ἐν Γενεύῃ ἐκδοθεῖσα ἐπ' ὀνόματί του καλβινιστικὴ 'Ομολογία τυγχάνει γνησία. Πάντως καὶ ἐπὶ τοῦ πατριάρχου 'Ιερεμίου εἶχε σημειωθῇ ἐκ μέρους τῶν Προτεσταντῶν Γερμανῶν θεολόγων τῆς Τυβίγγης κατὰ τὸ 1576 προσπάθεια νὰ ἐπιδράσουν ἐπὶ τῆς 'Ανατολικῆς 'Ορθοδοξίας. Κατὰ τὰ τέλη τοῦ δεκάτου ἑβδόμου καὶ τὸ πρῶτον ἥμισυ τοῦ δεκάτου ὀγδόου αἰῶνος λίαν σημαντικὴ φιλοσοφικὴ προσωπικότης τυγχάνει ὁ Βικέντιος Δαμωδὸς (1679—1752), μαθητεύσας εἰς τὸ Φαλαγγιανὸν ἐν Βενετίᾳ φροντιστήριον. 'Ησχολήθη μὲ τὴν ἀριστοτελικὴν φιλοσοφίαν, ἦτο γνώριμος ὅμως εἰς αὐτὸν καὶ ἡ φιλοσοφ.α τοῦ Καρτεσίου. Μεγάλης ἀξίας εἶναι καὶ τὸ ἔργον τοῦ «Δογματικὴ Θεολογία» ἢ «Θεολογικόν», τὸ ὁποῖον εἶχεν ἤδη γράψει κατὰ τὸ 1730. 'Εν τούτῳ οὐ μόνον ἐξέθετε τὰ δόγματα τῆς ὀρθοδοξίας, ἀλλ' ὑπεστήριζε ταῦτα διὰ νέων ἰδικῶν του ἐπιχειρημάτων κατὰ τῶν καθολικῶν καὶ προτεσταντῶν. 'Επὶ τοῦ ἔργου τούτου ἐστηρίχθησαν πάντες οἱ μετὰ ταῦτα γράψαντες περὶ τῶν δογμάτων τῆς ὀρθοδόξου πίστεως. Κατὰ τὸν 18ον αἰῶνα μεγάλης σπουδαιότητος φιλοσοφικὴ προσωπικότης εἶναι ὁ Εὐγένιος ὁ Βούλγαρις (1717—1806). Εἶχε προικισθῇ μὲ τεραστίαν μνήμην, ἔμαθε πολλὰς ξένας γλώσσας ἠσχολήθη δὲ καὶ μὲ τὰ νεώτερα φιλοσοφήματα τοῦ Καρτεσίου, Λὼκ, Λάϊμπνιτς καὶ Βόλφ. Μεγάλης ἀξίας εἶναι καὶ τὸ «Θεολογικὸν Σύνταγμα» διὰ τὴν συγγραφὴν τοῦ ὁποίου μεγάλως τὸν ἐβοήθησεν ἡ ἐργασία τού Δαμωδοῦ. 'Εξέδωσε Λογικὴν καὶ Μεταφυσικὴν καὶ Εἰσαγωγὴν εἰς τὴν φιλοσοφίαν. 'Υπῆρξεν εἷς ἐκ τῶν συντελεσάντων νὰ εἰσαχθοῦν εἰς τὴν ἑλληνικὴν περιοχὴν αἱ φιλοσοφικαὶ καὶ ἐπιστημονικαὶ ἀντιλήψεις τῆς ἐποχῆς τοῦ διαφωτισμοῦ. Νεώτερος τοῦ Βουλγάρεως εἶναι ὁ Βενιαμὶν ὁ Λέσβιος, ὅστις ἐδίδαξεν εἰς τὴν σχολὴν τῶν Κυδωνιῶν φυσικὴν καὶ φιλοσοφ'αν. Εἶχε φαίνεται διατυπώσει ἰδίαν θεωρίαν δεχόμενος τὴν ὕπαρξιν αἰθερ'ου τινὸς οὐσίας, ἣν ἐκάλει πανταχηκίνητον, πανταχοῦ χωροῦσαν, ἐξ ἧς πᾶσα γένεσις, ἀπογένεσις, αἴσθησίς τε καὶ ζωὴ καὶ κίνησις. Καταγγελθεὶς ἐπὶ κακοδεξίᾳ ἀπεχώρησεν ἀπὸ τὴν σχολὴν τῶν Κυδωνιῶν. Κατὰ τὸν 18ον αἰῶνα παρετηρήθη μενάλη ἐν 'Ελλάδι κίνησις περὶ τὴν παιδείαν καὶ ἰδίᾳ ὡς πρὸς τὰς φυσικομαθηματικὰς ἐπιστήμας.

'Ο 19ος αἰὼν τῆς ἀπελευθερώσεως

Κατὰ τὸν 19ον αἰῶνα, μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν τοῦ ἔθνους, παρατηρεῖται ζωηρὰ ἐπίδρασις τοῦ ρωμαντισμοῦ. Κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ αἰῶνος ἐκδηλοῦται ἡ ρωμαντικὴ ἐπίδρασις διττῶς. 'Αφ' ἑνὸς μὲν ὡς προσπάθεια ἐπανόδου εἰς τὴν γλωσσικὴν χρῆσιν τῆς ἀττικῆς διαλέκτου καὶ γενικώτερον ὡς ἀρχαϊσμός, καὶ ἀφ' ἑτέρου ὡς κ«λλιέργεια τῶν στοιχε.ων τοῦ λαϊκοῦ πολιτισμοῦ, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ὡδήγει συχνὰ εἰς τὸν παραγνωρισμὸν τῆς Ιστορικῆς παραδόσεως. Μετὰ τὰ μέσα τοῦ αἰῶνος ἡ πλησίασις πρὸς τὴν Δύσιν μεταφέρει τὴν ἐπικρατήσασαν ἐν τῇ Δύσει θετικιστικὴν καὶ ὑλιστικὴν νοοτροπ.αν ἐπὶ τῶν λεγομένων «μορφωμένων» καὶ οὕτω δημιουργεῖται χάσμα μεταξὺ τοῦ λαοῦ καὶ διανοουμένων. 'Υπὸ τοιούτους ὅρους ἡ ἀνάπτυξις τῶν φιλοσοφικῶν σπουδῶν ἐν 'Ελλάδι δὲν ἦτο εὐχερής. 'Η ἀρχαία παράδοσις ἐμελετᾶτο αἰσθητικῶς καὶ φιλολογικῶς, οὐχὶ δὲ καὶ φιλοσοφικῶς. Παρὰ τοῦτο ἐνεφανίσθησαν τρεῖς ἐκτάκτως ἐνδιαφέρουσαι φιλοσοφικαὶ προσωπικότητες.

'Ο Θεόφιλος Καΐρης (1784—1853), ὁ 'Απόστολος Μακράκης (1831—1905) καὶ ὁ Πέτρος Βρατσάλας 'Αρμένης (1812—1884). Οἱ δύο πρῶτοι προέρχονται ἐκ θρησκευτικοῦ περιβάλλοντος. 'Ο Καΐρης ἐφοίτησεν εἰς τὴν σχολὴν Κυδωνιῶν, ἐχειροτονήθη δὲ διάκονος κατὰ τὸ 1802. 'Απὸ τοῦ 1803—1807, ἐφοίτησεν εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τῆς Πίζης, ἐκεῖθεν δὲ μετέβη εἰς Παρισίους ἔνθα παρέμεινε μέχρι τοῦ 1810. 'Επανελθὼν εἰς τὴν 'Ελλάδα, ἔλαβε μέρος εἰς τὸν ἀπελευθερωτικὸν 'Αγῶνα. Συμμετέσχεν εἰς τὴν πρὸς 'Ολυμπον ἐκστρατε.αν, ἀγωνισθεὶς ἡρωϊκώτατα καὶ τραυματισθείς. Κατὰ τὸ 1828, προσεφώνησε δι' εὐγλώττου προσλαλιᾶς τὸν κυβερνήτην 'Ιωάννην Καποδιστριαν. Ἵδρυσε δὲ ἐν Ἄνδρῳ ὀρφανοτροφεῖον οἰκοδομήσας κτίριον κατὰ τὸ 1835. Τὸ πρωτότυπον μέρος τῆς φιλοσοφίας του ἀποτελεῖ ἡ «Θεοσέβεια». 'Εδέχετο ὅτι ὑπάρχει ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ἰδιοφυής τις ἰδιότης, κατάστασις καὶ δύαμις, ἥτις λέγεται «θεοσεβικόν». Τοῦτο ὑπάρχει καὶ εἰς τὰ ὄντα, ἀλλὰ κυρίως ἀναπτύσσεται καὶ μορφοῦται παρὰ τῷ ἀνθρώπῳ. 'Ενέργεια τοῦ Θεοσεβικοῦ εἶναι ἡ θεοσέβεια, ἥτις εἶναι τάσις ψυχῆς πρὸς τὸν Θεόν. 'Εν τῇ φύσει τῆς ψυχῆς ὑπάρχει τάσις πρὸς τὸ ἄπειρον, «τὸ ἀπειροτατικόν», ὅπερ ὠθεῖ ταύτην νὰ ἀχθῇ πρὸς τὸν Θεόν. Αἱ δύο ἄρα κυριώτεραι τῆς ψυχῆς δυνάμεις εἶναι τὸ ἀπειροτατικὸν καὶ τὸ θεοσεβικόν, ἐκτὸς δὲ τούτων ἔχει ἐμφύτους ὁ ἄνθρωπος καὶ ἄλλας δυνάμεις ὡς τὴν γνωστικήν, συναισθηματικήν, βουλητικὴν λογικὴν κτλ. Τὸ σύστημα ἄρα τοῦ Καΐρη εἶναι σαφῶς δυναμικὸν μὲ συνδυασμὸν πρὸς τὴν λογικοκρατίαν. Δέχεται δὲ δυνατότητα σχέσεως τοῦ Θεοῦ πρὸς τὸν ἄνθρωπον. 'Η σχέσις αὕτη εἶναι ὅλως προσωπικὴ καὶ δὲν ἔχει ἀνάγκην οὐδεμιᾶς παρεμβάσεως. Οὕτω ὁ Καΐρης καταργεῖ πάσας τὰς ἱστορικὰς θρησκειας καὶ προσπαθεῖ νὰ ἱδρύσῃ νέαν. Προέβη εἰς τὴν ὀογάνωσιν νέας λατρείας, συνέταξεν ἅσματα, νέον ἡμερολόγιον καὶ καθώρισε τὰς μορφάς, ὑφ' ἃς ἐπενεργεῖ ὁ Θεὸς ἐπὶ τοῦ ἀνθρώπου. Εἶναι ἀξιοπαρατήρητον ὅτι σχεδὸν ἐπαναλαμβάνει ὅλας τὰς χριστιανικὰς θρησκευτικὰς ἐννοίας. 'Ομιλεῖ π.χ. «Περὶ θείας χάριτος», καὶ «Περὶ θείου καὶ ἁγίου πνεύματος». Διὰ νὰ προσδώσῃ δὲ μεγαλοπρέπειαν εἰς τὰ ἅσματα καὶ τοὺς ὕμνους τῆς θεοσεβικῆς λατρείας, χρησιμοποιεῖ δωρικοὺς τύπους. Εἰς τὸ σύμβολον τῆς πίστεώς του, γράφει: «Ἕνα οἶδα Θεόν, Πωατὰν καὶ Προνοατὰν καὶ Σανταρατάν». 'Αντικαθιστᾶ τὸ η διὰ τοῦ δωρικοῦ α ἀντὶ δὲ τοῦ ἄρθρου τᾶς χρησιμοποιεῖ τὸν ἀνύπαρκτον τύπον δᾶς. Διὰ τὴν ἀπόπειράν του νὰ ἱδρύσῃ νέαν θρησκε.αν καθηρέθη τοῦ ἱερατικοῦ του ἀξιώματος καὶ ἐδιώχθη ποινικῶς φυλακισθείς.

Καὶ ὁ 'Απόστολος Μακράκης εἶχε τάσεις θρησκευτικὰς καὶ ἔζη ἔντονα θρησκευτικὰ διώματα. Ἐμορφώθη εἰς τὴν Μεγάλην τοῦ Γένους Σχολήν, ἔσχε δὲ τὴν εὐκαιρίαν νὰ διαμε'νῃ ἐπὶ δύο ἔτη (1862—1864) ἐν Παρισίοις. Ἐκεῖ εὑρισκόμενος ἔγραψε τρεῖς μελέτας γαλλιστὶ ἐναντίον τῆς φιλοσοφίας τοῦ Καρτεσίου καὶ μ'αν μελέτην ἐναντίον τοῦ Ρενάν. Ἤλεγξεν ὡς ἐσφαλμένην τὴν βασικὴν καρσεσιανὴν πρότασιν «νοῶ ἄρα ὑπάρχω»· ἐθεώρησε ταύτην ὡς ἀτελῆ συλλογισμὸν καὶ ἠθέλησε νὰ τὴν ἀναιρέσῃ διὰ λογικῶν ἐπιχειρημάτων. Λόγῳ τῆς ἐλλιποῦς του ἱστορικῆς μορφώσεως δὲν ἠδύνατο νὰ κατανοήσῃ ὅτι ὁ Καρτέσιος διατύπωσε τὴν πρότασίν του ὡς ἀμέσως ἐναργῆ ἀξιωματικὴν πρότασιν καὶ οὐχὶ συλλογισμόν. 'Ο Μακράκης εἶχε βαθυτάτην πίστιν καὶ ἰσχυροτάτην διαλεκτικὴν δύναμιν. Εἶχε τὴν δύναμιν νὰ ἐπιδρᾷ ἐπὶ τῶν ἀκροατῶν του καὶ προσείλκυσε πολλοὺς ὀπαδούς. Ὡς ἰδίαν ἀντίληψιν διετύπωσε τὴν περὶ τοῦ τρισυνθέτου θεωρίαν του. 'Εδ.δαξεν ὅτι ὁ Θεὸς δι' ἐμφυσήματος τοῦ Πνεύματός του ζωοποιεῖ τὴν ἐξ ὕλης δημιουργουμένην ψυχήν. Ἕνεκα τούτου ὁ ἄνθρωπος σύγκειται ἐκ σώματος, ψυχῆς καὶ πνεύματος. Τὴν τοιαύτην δὲ τοῦ ἀνθρώπου σύστασιν ἀπεδείκνυε καὶ διὰ ψυχολογικῆς ἀναλύσεως τῆς συνειδήσεως. Ἔλεγε δηλαδὴ ὅτι ἐν τῇ ψυχολογικῇ συνειδήσει ἐκτὸς τοῦ ψυχικοῦ στοιχε'ου ἐκδηλώνει τὴν παρουσίαν του καὶ τὸ πνευματικόν. 'Εὰν εἶχεν ἱστορικὴν μόρφωσιν ὁ Μακράκης θὰ ἐγνώριζεν ὅτι τοιαῦται ἀντιλήψεις εἶχον διατυπωθῇ καὶ κριθῇ κατὰ τὸ παρελθὸν ἀπὸ τὸν 'Απολλινάριον, τὸν Εἰρηναῖον καὶ τὸν Τατιανόν. 'Εξηγῶν ὅμως κατὰ γράμμα τὰς Γραφὰς καὶ ἔχων ἐμπιστοσύνην εἰς τὴν ἰσχυρὰν του διανόησιν, ἀνήγαγεν εἰς δόγμα τὴν ἐν λόγῳ δοξασίαν του καὶ περιῆλθεν εἰς σύγκρουσιν μὲ τὴν 'Εκκλησίαν. 'Ως θρησκευτικὴ προσωπικότης ἐκπροσωπεῖ τὸ πνεῦμα τοῦ προφητισμοῦ. 'Επίστευεν ὅτι εἶχε προφητικὸν χάρισμα, καίτοι ἡ πραγματικότης πάντοτε διέψευδε τὰς προρρήσεις του. Ὡς προορισμὸν τοῦ ἀνθρώπου ἐδέχετο τὴν «θέωσιν», ἀνανεώνων οὕτω χωρὶς νὰ τὸ γνωρίζῃ τὰς δοξασίας τῶν μυστικιστῶν τῆς μεσαιωνικῆς ἐποχῆς. Διετύπωσε τὰς φιλοσοφικάς του δοξασίας εἰς 4 τόμους, κατέλιπε δὲ μέγα πλῆθος ἑρμηνευτικῶν ἔργων. 'Ηγωνίσθη ἐν μέσῳ γενικῆς θρησκευτικῆς ἀδιαφορίας καὶ ὑλοφροσύνης πρὸς ἠθικοποίησιν καὶ ἐκσυγχρονισμὸν τῆς ζωῆς. Κατεδίωκεν ἀμειλίκτως τὰς τάσεις τοῦ διαφωτισμοῦ, ἔθετεν ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ ἐπιπέδου τὸν Βολταῖρον, τὸν Κοραῆν καὶ τὸν Καΐρην. Συνεδύα-

ζεν ἰσχυρὰν διαλεκτικὴν δύναμιν καὶ ἀκλόνητον θρησκευτικὴν πίστιν. Ἐπίστευε δὲ ὅτι τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος εἶναι ὁ περιούσιος λαὸς ὁ προωρισμένος νὰ ἐκχριστιανίσῃ τοὺς Τούρκους καὶ νὰ ἐπαναφέρῃ τοὺς Δυτικοὺς εἰς τὴν Ὀρθοδοξίαν. Διὰ νὰ πραγματοποιήσῃ τὴν ἀποστολὴν ταύτην ἀνεμίχθη καὶ εἰς τὴν πολιτικήν.

Ὁ Πέτρος Βραΐλας Ἀρμένης ὑπῆρξε πνεῦμα γεμᾶτον ἀπὸ φῶς καὶ σαφήνειαν. Ἔθεσε τὸν ἑαυτόν του εἰς τὴν ἐξυπηρέτησιν τῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς πατρίδος. Ὡς φιλόσοφος ὑπῆρξεν ὀπαδὸς τοῦ ἐκλεκτικισμοῦ. Ἔμεινε δὲ πιστὸς εἰς τὰς φιλοσοφικὰς ἀντιλήψεις τῆς χριστιανικῆς δογματικῆς.

Πολλὰ ἠδύνατο νὰ συνεισφέρῃ εἰς τὴν φιλοσοφικὴν κίνησιν ὁ Δημήτριος Χαντζερῆς, ὅστις ἀπέθανε νέος, ἐκδώσας τὸ «Προοίμιον εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς φιλοσοφίας» κατὰ τὸ 1867 καὶ «Ὀλίγα τινὰ περὶ καλῶν τεχνῶν» (1869).

Κατὰ τὰ τέλη τοῦ αὐτοῦ αἰῶνος ἐσπούδασαν καὶ ἐμορφώθησαν ὁ Μαργαρίτης Εὐαγγελίδης καὶ ὁ Χρῖστος Ἀνδροῦτσος. Ὁ πρῶτος ἐργασθεὶς πλησίον τῶν Τσέλλερ καὶ Χάϊντσε, ἔθεσε τὰ ἐπιστημονικὰ θεμέλια διὰ τὴν μελέτην τῆς ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας, ὁ δὲ δεύτερος ἀνεδείχθη ὁ κορυφαῖος τῶν ὀρθοδόξων δογματικῶν διὰ τοῦ μνημειώδους συγγράμματός του «Δογματικὴ». Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ταύτης δύναται νὰ θεωρηθῇ οὗτος συνεχιστὴς τῆς κατὰ παράδοσιν παρ' ἡμῖν ἰσχυούσης καὶ ζώσης φιλοσοφίας.

Ἡ φιλοσοφικὴ κίνησις κατὰ τὸν 20ὸν αἰῶνα.

Νὰ ἐκφέρῃ κανεὶς κρίσεις καὶ νὰ προβῇ εἰς διαπιστώσεις προκειμένου περὶ τοῦ ἔργου φιλοσόφων ἐν τῇ ζωῇ εἶναι λίαν δυσχερές, διότι δὲν ὑπάρχει εἰσέτι ἡ προοπτική, ἣν δίδει ἡ ἱστορικὴ ἀπόστασις. Πᾶσα ἄρα περιγραφὴ τῶν τάσεων τοῦ παρόντος ἐὰν ἐλάμβανε προσωπικὸν χαρακτῆρα καὶ τοὺς κρινομένους, οἵτινες εἰσέτι δὲν ὡλοκλήρωσαν τὸ ἔργον των θὰ ἠδίκει, καὶ θὰ ἔφθανε μοιραίως εἰς ἀντιρρητικὰς ἀντεγκλήσεις. Ὅθεν θὰ περιορισθῶμεν εἰς σχηματικὴν ἔκθεσιν τῆς κινήσεως. Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῶν φορέων τῆς φιλοσοφικῆς κινήσεως δύναταί τις νὰ διακρίνῃ α' τὴν πανεπιστημιακὴν φιλοσοφικὴν κίνησιν, β' τὴν εἰς τὰ σχολεῖα τῆς μέσης ἐκπαιδεύσεως συντελουμένην περὶ τὰ φιλοσοφικὰ ἐργασίαν καὶ γ' τὴν διάχυτον φιλοσοφικὴν κίνησιν. Ἡ πανεπιστημιακὴ φιλοσοφία εἰργάσθη καὶ εἰς τὴν συστηματικὴν καὶ τὴν ἱστορικὴν περιοχήν. Ἐκρατήθη δὲ ἐντὸς τοῦ πλαισίου τοῦ αὐστηροῦ φιλοσοφικοῦ στοχασμοῦ, φιλοτιμουμένη νὰ προσανατολίζεται καὶ πρὸς τὴν ἐν Ἑσπερίᾳ φιλοσοφικὴν ἐξέλιξιν, χωρὶς ὅμως νὰ τὸ κατορθώνῃ πάντοτε. Ἐπὶ τῶν αὐτῶν ἀρχῶν ἐβάδισαν καὶ εἰς τὰ σχολεῖα τῆς μέσης παιδείας καὶ τὰς παιδαγωγικὰς ἀκαδημίας διδάσκοντες εἰς τὴν νεολαίαν τὰ φιλοσοφικὰ μαθήματα. Καὶ ἡ διάχυτος ἐξωδιδασκαλικὴ κίνησις ἐνεφάνισεν ἀξιόλογον προσπάθειαν. Ὅπως ἦτο ἐπόμενον πολλάκις ἡ διάχυτος φιλοσοφικὴ κίνησις ἐξέκλινε καὶ ὑπεδούλωσε τὸν φιλοσοφικὸν στοχασμὸν εἰς σκοποὺς πολιτικοὺς καὶ καθαρῶς αἰσθητικοὺς - λογοτεχνικούς. Ὑπὸ τὴν πίεσιν τῆς διεθνοῦς φιλοσοφικῆς μόδας, παρουσίασε διάφορα ἐξελικτικὰ στάδια ἡ κίνησις αὕτη. Κατὰ τὴν πρώτην δεκαετίαν τοῦ αἰῶνος ἤρχισεν ἐπηρεαζομένη ἀπὸ τὸν Νίτσε, κατὰ τὴν δευτέραν ἀπὸ τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Μπέρξον. Μετὰ τὸ 1922 ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς μικρασιατικῆς καταστροφῆς, ἤρχισε διαδιδόμενος ὁ διαλεκτικὸς ὑλισμὸς καὶ ὁ θετικιστικὸς διαφωτισμός. Κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς τρίτης δεκαετίας σημειοῦται ἰσχυρὰ ἀντίδρασις διὰ τῆς εἰσαγωγῆς ἀντιλήψεων δανεισμένων ἀπὸ τὴν νεοκαντιακὴν φιλοσοφίαν. Μὲ τὴν ἡρωϊκὴν ἐξόρμησιν τοῦ ἔθνους κατὰ τὸ 1940 ἀνοίγει νέα περίοδος. Ὅλοι ἀντιλαμβάνονται ὅτι ἐπιβάλλεται ἡ στροφὴ πρὸς τὴν ἑλληνικὴν φιλοσοφικὴν παράδοσιν. Αἱ ἐκ τοῦ παρελθόντος κληρονομηθεῖσαι ἕξεις δὲν δύνανται νὰ ἀποβληθοῦν ἀμέσως. Καὶ σήμερον ἐκτρέπει τὸν φιλοσοφικὸν στοχασμὸν ἡ διεθνὴς μόδα τοῦ αἰσθητισμοῦ, ἤτις ἀπειλεῖ νὰ μεταβάλῃ τὴν φιλοσοφίαν εἰς εὐθηνὸν αἰσθητισμὸν καὶ ὠραιολογίαν. Ἡ πνευματικὴ δόμος παράδοσις τοῦ Ἑλληνισμοῦ εἶναι ἀκατάλυτος, μᾶς καλεῖ νὰ τὴν ἀξιοποιήσωμεν μαθητεύοντες πλησίον εἰς τὰ δημιουργικὰ πνεύματα τῶν Ἑλλήνων σοφῶν τῆς ἀρχαιότητος, οἵτινες ἔθεσαν τὰ πρῶτα θεμέλια. Τὴν παράδοσιν ταύτην ζῇ τὸ λαϊκὸν σύνολον, διότι ζῇ μέσα εἰς τὸ κοσμοθεωρητικὸν πλαίσιον, τὸ ὁποῖον στηρίζεται εἰς τὰς ἀντιλήψεις τῆς αἰωνοβίου ἑλληνοχριστιανικῆς φιλοσοφικῆς θεωρήσεως. Πᾶσα φιλοσοφικὴ ἀναγέννησις παρ' ἡμῖν εἶναι συγχρόνως ἐπιστροφὴ πρὸς τὴν ρίζαν μας, περισυλλογὴ συγχρόνως καὶ ἀνάμνησις.

Κ. Δ. Γεωργούλης

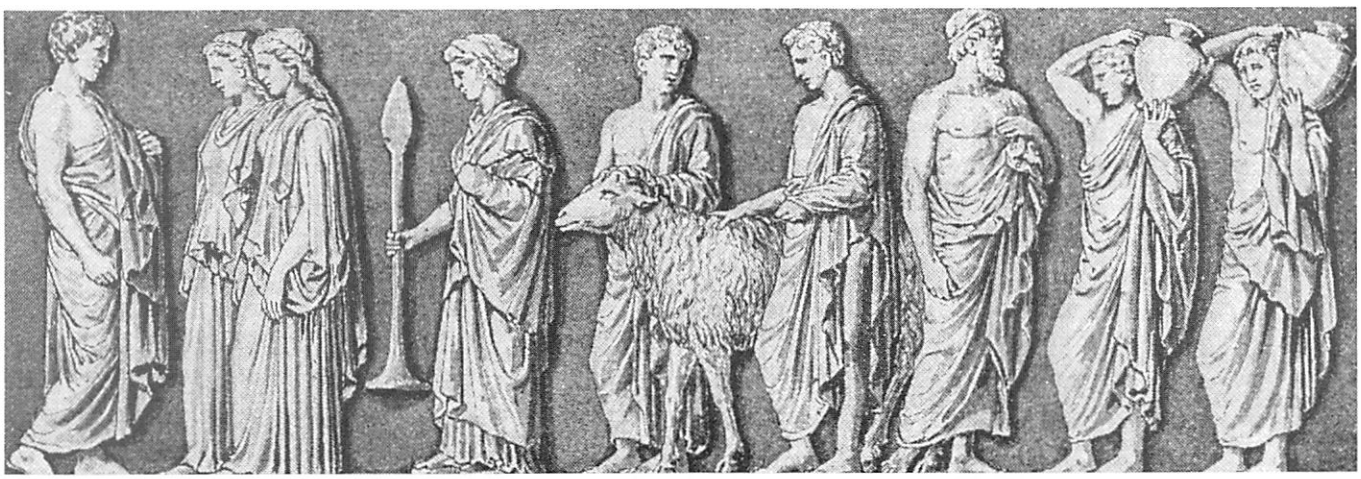

Οἱ προσωκρατικοί

Εἰς τὸ κεφάλαιον αὐτὸ παρατίθενται βιογραφικαὶ σημειώσεις τῶν Προσωκρατικῶν Φυσιολόγων καὶ Φιλοσόφων, αἱ ἀπόψεις των ποὺ γνωρίζομεν ἀπὸ τὰ διασωθέντα ἀποσπάσματα τῶν ἔργων των, ὅπως καὶ τὰ διασωθέντα Γνωμικὰ καὶ Ἀποφθέγματα αὐτῶν.

ΘΑΛΗΣ. Ὁ πρῶτος κατὰ χρονολογικὴν σειρὰν Ἕλλην φιλόσοφος καὶ θεμελιωτὴς τῆς εὐρωπαϊκῆς φιλοσοφίας καὶ ἐπιστήμης. Ἐγεννήθη εἰς τὴν ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ μεγάλην ἑλληνικὴν ἀποικίαν τῆς Μιλήτου κατὰ τὸ 624 π.Χ. καὶ ἀπέθανε κατὰ τὸ 546. Κατὰ μαρτυρίαν τοῦ Δούριδος καὶ τοῦ Δημοκρίτου, ἦτο υἱὸς τοῦ Ἐξαμύου καὶ τῆς Κλεοβουλίνης. Ὁ Ἡρόδοτος (Ι. 170) τὸν θεωρεῖ ὡς πρὸς τὴν καταγωγήν του Φοίνικα ἐσφαλμένως καὶ λόγῳ ἀνειξακριβώτων πληροφοριῶν του ὡς ἔχει ἀποδειχθῆ. Εἶναι προφανὲς ὅτι ἐπειδὴ τὸ ὄνομα, τὸ ὁποῖον ἔφερεν ὁ πατὴρ τοῦ Θαλοῦ, ἦτο καρικῆς προελεύσεως, ἔδωκε λαβὴν νὰ πλασθῆ ὁ περὶ ξενικῆς καταγωγῆς του θρῦλος. Κατὰ μαρτυρίαν τοῦ αὐτοῦ Δούριδος, ἡ οἰκογένειά του ἀνῆκεν εἰς τὸ γένος τῶν Θηλιδῶν «οἵ εἰσι εὐγενέστατοι τῶν ἀπὸ Κάδμου καὶ Ἀγήνορος» οἱ ὁποῖοι Θηλίδαι εἶναι εὐγενεστάτης καταγωγῆς, συγκαταλεγόμενοι εἰς τοὺς ἀπογόνους τοῦ Κάδμου καὶ τοῦ Ἀγήνορος). Ἐκ τῆς εἰδήσεως ταύτης, ἣν μᾶς διέσωσεν ὁ Διογένης ὁ Λαέρτιος, προκύπτει ὅτι τὸ γένος, εἰς τὸ ὁποῖον ἀνῆκεν ὁ Θαλῆς, κατήγετο ἐκ τῆς Βοιωτίας καὶ ἀνεγνώριζεν ὡς γενέρχας του τὸν Κάδμον καὶ τὸν Ἀγήνορα. Συνεπῶς δυνάμεθα νὰ εἰκάσωμεν ὅτι εἰς ἐπὶ πλέον λόγος διὰ νὰ ἐνισχυθῆ ἡ περὶ ξενικῆς καταγωγῆς τοῦ Θαλοῦ παράδοσις θὰ ἦτο καὶ ἡ ἀρχικὴ ἐκ Βοιωτίας καταγωγὴ τοῦ γένους του. Ὁ Διογένης ὁ Λαέρτιος μᾶς παρέχει τὴν εἴδησιν ὅτι, κατ' ἄλλας πληροφορίας, ὁ Θαλῆς ἦτο «ἰθαγενὴς Μιλήσιος καὶ γένους λαμπροῦ». (Βλέπε Διογ. Λαερτίου «Βίοι φιλοσόφων» ἄρθρον Θαλῆς σελὶς 10 παρ. 11, 23). Ἡ ἀνάμιξις τοῦ φιλοσόφου μας εἰς τὴν πολιτικὴν ζωὴν τῆς Ἰωνίας πιστοποιεῖ ὅτι οὐδεμία ἀμφιβολία δύναται νὰ ὑπάρξη ὡς πρὸς τὴν ἑλληνικότητα τῆς καταγωγῆς του. Ἡ περὶ τοῦ ἀντιθέτου παράδοσις ἀφωρμήθη ἀπὸ τὰς συνήθεις κατὰ τὴν ἀρχαιότητα γενεαλογίας. Τὸ γεγονὸς δὲ ὅτι ὁ πατήρ του ἔφερε ξενικὸν ὄνομα οὐδεμίαν ἀποδεικτικὴν σημασίαν ἔχει ὡς πρὸς τὴν φυλετικὴν του καταγωγήν. Ξενικὸν ὄνομα ἔφερε καὶ ὁ ἀδελφὸς τοῦ Ἡσιόδου Πέρσης, οὐδεὶς δὲ διὰ τοῦτο ἠθέλησε νὰ ἀμφισβητήση τὴν ἑλληνικότητά του. Κατὰ μαρτυρίαν τοῦ βιογραφήσαντος τοὺς παλαιοὺς σοφοὺς Ἑρμίππου, διασωθεῖσαν ὑπὸ τοῦ Διογένους τοῦ Λαερτίου (1, 32), ὁ Θαλῆς ἐθεώρει ἑαυτὸν εὐτυχῆ διότι ἦτο Ἕλλην:

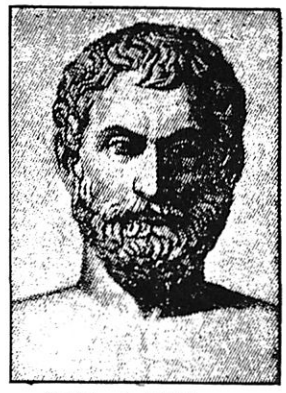

Θαλῆς ὁ Μιλήσιος.

«Ἔφασκε γὰρ τριῶν τούτων ἕνεκα χάριν ἔχειν τῇ Τύχῃ· πρῶτον μὲν ὅτι ἄνθρωπος ἐγενόμην καὶ οὐ θηρίον· εἶτα δὲ ἀνὴρ καὶ οὐ γυνή καὶ τρίτον Ἕλλην καὶ οὐ βάρβαρος».

(Ἔλεγεν ὅτι διὰ τὰ ἀκόλουθα τρία πράγματα ὤφειλεν εὐγνωμοσύνην εἰς τὴν Τύχην: Πρῶτον μὲν (ἔλεγε γνωρίζω εὐγνωμοσύνην εἰς τὴν Τύχην διότι) ἐγεννήθην ἄνθρωπος καὶ ὄχι θηρίον· δεύτερον διότι ἐγεννήθην ἄνδρας καὶ οὐχὶ γυναῖκα· καὶ τρίτον, διότι ἐγεννήθην Ἕλλην καὶ ὄχι βάρβαρος).

Ἡ Μίλητος, εἰς τὴν ὁποίαν εἶδε τὸ φῶς ὁ Θαλῆς, ἀπετέλει κατὰ τὸ τέλος τοῦ 7ου π.Χ. αἰῶνος μέγα καὶ ἀκμάζον κέντρον ἐμπορίου. Οἱ ἔμποροί της ἐταξίδευον διὰ θαλάσσης μέχρι τῆς Αἰγύπτου, διὰ τῶν ὁδικῶν δὲ συγκοινωνιῶν τῆς Μικρᾶς Ἀσίας ἔφθανον μέχρι τῆς Περσίας καὶ τῆς Ἀσσυρίας. Ὁ Θαλῆς συμμετεῖχεν εἰς τὰ μεγάλα αὐτὰ ταξίδια. Ἡ παράδοσις ἀναφέρει ὅτι ἐταξίδευσεν εἰς τὴν Αἴγυπτον. Ἦλθεν ἐκεῖ εἰς ἐπαφὴν μὲ τοὺς ἱερεῖς, εἶδε τὰς Πυραμίδας καὶ τὸν Νεῖλον. Ὅπως συνάγεται ἐκ τῶν παλαιῶν μαρτυριῶν ἐμέτρησε τὸ ὕψος τῶν Πυραμίδων καὶ διετύπωσεν ἰδικήν του θεωρίαν διὰ νὰ ἐξηγήση τὰς πλημμύρας τοῦ Νείλου. Ἐκ τῶν εἰδήσεων τούτων καταφαίνεται ὅτι δὲν ἀντίκρυσε τοὺς Αἰγυπτίους μόνον ὡς μαθητής, ἀλλὰ καὶ ὡς διδάσκαλος. Ὁ Θαλῆς ἦτο φορεὺς τοῦ θεωρητικοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος, τὸ ὁποῖον δὲν ἀρκεῖται εἰς τὴν διαπίστωσιν καὶ διαμνημόνευσιν τῶν δεδομένων, ἀλλ' ἐπιζητεῖ καὶ τὴν θεωρητικὴν ἐξήγησιν καὶ δικαιολόγησιν τῶν γεγονότων. Ἡ κοσμοϊστορικὴ σημασία, τὴν ὁποίαν ἔχει διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ παγκοσμίου ἐπιστημονικοῦ καὶ φιλοσοφικοῦ πνεύματος ὁ Θαλῆς, συνίσταται εἰς τὸ ὅτι ἀνυψώνεται ὑπεράνω τοῦ τυφλοῦ ἐμπειρισμοῦ, εἰς τὴν θεωρητικὴν ἔρευναν τῆς αἰτίας, καὶ θέτει ἀσφαλὲς θεμέλιον διὰ νὰ στηριχθῆ ἡ εὐρωπαϊκὴ φιλοσοφία καὶ ἐπιστήμη.

Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖ ἐκπληκτικὸν προτέρημα τῆς πνευματικῆς του φυσιογνωμίας εἶναι ἡ πολυμέρεια τῶν ἐνδιαφερόντων καὶ ἡ συνθετικὴ ἐκ μέρους του θεώρησις τῆς πραγματικότητος. Κάμνει ἀνακαλύψεις καθαρῶς ἐπιστημονικὰς εἰς τὴν γεωμετρίαν καὶ τὴν ἀστρονομίαν καὶ τὴν φυσικήν, διατυπώνει ἰδικόν του πλῆρες ἀκολουθίας φιλοσοφικὸν σύστημα, συμμετέχει εἰς τὴν πολιτικὴν ζωὴν τῆς Ἰωνίας καὶ συγχρόνως ἐκτελεῖ μεγάλα μηχανικὰ ἔργα, κατασκευάζει μηχανήματα ὑπολογισμοῦ τῶν ἀποστάσεων, ἐπιχειρεῖ μεγάλας ἀποδημίας μὲ σκοπὸς ἐμπορικοὺς συγχρόνως καὶ ἐπιστημονικούς, καὶ παρακολουθεῖ τὰ Λυδικὰ στρατεύματα εἰς τὴν κατὰ τῶν Ἰώνων ἐκστρατείαν των. Ὡς πολιτικὸς σύμβουλος τῶν Ἰώνων παρέσχεν εἰς αὐτοὺς συμβουλὴν ἐξ ὁλοκλήρου πρωτότυπον διὰ τὴν ἐποχήν του. Ὁ Ἡρόδοτος ἀναφέρει σχετικῶς τὰ ἑξῆς:

«Χρηστὴ δὲ καὶ πρὶν ἢ διαφθαρῆναι Ἰωνίην Θαλέω ἀνδρὸς Μιλησίου (γνώμη) ἐγένετο, τὸ ἀνέκαθεν γένος ἐόντος Φοίνικος, ὃς ἐκέλευε ἓν βουλευτήριον Ἴωνας ἐκτῆσθαι, τὸ δὲ εἶναι ἐν Τέωι (Τέων γὰρ μέσον εἶναι Ἰωνίης), τὰς δὲ ἄλλας πόλιας οἰκεσμένας μηδὲν ἧσσον νομίζεσθαι κατὰ περὶ εἰ δῆμοι εἶεν».

«Μεγάλην ὠφέλειαν ἠδύνατο νὰ παράσχη πρὸ τῆς ὑποταγῆς τῆς Ἰωνίας ἡ γνώμη τοῦ Θαλοῦ τοῦ Μιλησίου, τοῦ ὁποίου οἱ ἀπώτατοι πρόγονοι ἦσαν Φοίνικες, ὁ ὁποῖος προέτρεπε τοὺς Ἴωνας νὰ ἔχουν ἓν βουλευτήριον, νὰ εἶναι δὲ αὐτὸ εἰς τὴν Τέων (διότι ἡ Τέως ἀποτελεῖ τὸ μέσον τῆς Ἰωνίας), αἱ δὲ ἄλλαι πόλεις νὰ ἐξακολουθοῦν ὁμοίως ὅπως καὶ πρότερον νὰ κατοικοῦνται, νὰ θεωροῦνται δὲ ὡσὰν νὰ ἦσαν δῆμοι).

Ὁ Θαλῆς προεῖδεν ὅτι μόνον ἂν συναπετέλουν μίαν ἐνιαίαν ὑπὸ κοινὴν διοίκησιν πολιτείαν οἱ Ἴωνες, θὰ ἠδύναντο νὰ ἀντιμετωπίσουν κατ' ἀρχὰς τοὺς Λυδοὺς καὶ ἔπειτα τοὺς Πέρσας εἰς τὰ παράλια τῆς Μικρᾶς Ἀσίας.

Ὡς μέγα τεχνικὸν ἔργον, σχεδιασθὲν κατὰ τὴν ἐπίνοιαν τοῦ Θαλοῦ, ἀναφέρει ὁ Ἡρόδοτος τὴν διὰ διώρυγος ἐκτροπὴν τοῦ ρεύματος τοῦ ποταμοῦ Ἅλυος, κατὰ τὴν ἐκστρατείαν, τὴν ὁποίαν εἶχεν ἐπιχειρήσει ὁ βασιλεὺς τῶν Λυδῶν Κροῖσος κατὰ τῶν Περσῶν. Τὴν ἐκστρατείαν ταύτην παρηκολούθει καὶ ὁ Θαλῆς, ὡς τεχνικὸς σύμβουλος τοῦ βασιλέως τῶν Λυδῶν. Ὅταν τὰ λυδικὰ στρατεύματα ἔφθασαν πρὸ τοῦ ποταμοῦ Ἅλυος, διεπιστώθη ὅτι δὲν ἦτο δυνατὴ ἡ διάβασίς του, ἐκεῖνος δὲ ὅστις ὑπερενίκησε τὸ ἐμπόδιον τοῦτο ὑπῆρξεν ὁ Θαλῆς. Ὁ Ἡρόδοτος διηγεῖται σχετικῶς τὰ ἀκόλουθα:

«Λέγεται τὸν Θαλῆν ποιῆσαι τὸν ποταμὸν ἐξ ἀριστερῆς χειρὸς ῥέοντα τοῦ στρατοῦ καὶ ἐκ δεξιῆς ῥέειν, ποιῆσαι δὲ ὧδε· ἄνωθεν τοῦ στρατοπέδου ἀρξάμενον διώρυχα βαθέαν ὀρύσσειν ἄγοντα μηνοειδέα ὅκως ἂν τὸ στρατόπεδον ἱδρυμένον κατὰ νώτου λάβοι ταύτηι κατὰ τὴν διώρυχα ἐκτραπόμενος ἐκ τῶν ἀρχαίων ῥεέθρων καὶ αὖτις παραμειβόμενος τὸ στρατόπεδον ἐς τὰ ἀρχαῖα ἐσβάλλοι ὥστε ἐπείτε καὶ ἐσχίσθη τάχιστα ὁ ποταμὸς ἀμφοτέρηι διαβατὸς ἐγένετο».

(Λέγεται ὅτι ὁ Θαλῆς ἐπέτυχεν ὥστε ὁ ποταμός, τοῦ ὁποίου τὸ ρεῦμα ἦτο πρὸς τὰ ἀριστερὰ τοῦ στρατοῦ, νὰ ῥέῃ καὶ πρὸς τὰ δεξιά· κατώρθωσε δὲ τοῦτο κατὰ τὸν ἑξῆς τρόπον:

'Αρχίσας άπὸ τὸ ἐπάνω μέρος τοῦ στρατοπέδου, ἔσκαπτε βαθεῖαν διώρυγα σχήματος ἡμικυκλικοῦ, κατὰ τρόπον ὥστε νὰ περάσῃ ὀπίσω ἀπὸ τὴν τοποθεσίαν τοῦ στρατοπέδου ὁ ποταμός, ἐκτρεπόμενος κατὰ τὴν διεύθυνσιν αὐτὴν μέσα εἰς τὴν διώρυγα καὶ ἀφίνων τὴν παλαιὰν τοῦ κοίτην νὰ ἀντιπαρέρθῃ παραπλεύρως τοῦ στρατοπέδου καὶ νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὴν παλαιάν του κοίτην. Τοιουτοτρόπως, ὀφοῦ τάχιστα διεμοιράσθη εἰς δύο βραχίονας ὁ ποταμός, ἐγένετο διαβατὸς διὰ μέσου καὶ τῶν δύο αὐτοῦ κλάδων) ('Ηροδότου, 1, 75).

'Η ἐκτέλεσις ἑνὸς τοιούτου ἔργου εἶναι αὐτονόητον ὅτι ἀπήτει γνώσεις χωροσταθμήσεως τοῦ ἐδάφους καὶ ὑδροδυναμικῆς. 'Αποδεικνύει προσέτι τὴν ἐπινοητικότητα τοῦ φιλοσόφου μας καὶ τὴν ἱκανότητα, τὴν ὁποίαν εἶχε διὰ νὰ σχεδιάζῃ καὶ νὰ ἐποπτεύῃ μεγάλα μηχανικὰ ἔργα.

Αἱ σχετικαὶ μὲ τὸν Θαλῆν βιογραφικαὶ πληροφορίαι εἶναι λίαν διάφοροι. "Αλλαι ἐμφανίζουν αὐτὸν ὡς σοφὸν ἐρευνητήν, ἀφωσιωμένον εἰς τὴν μελέτην τῆς ἐπιστήμης. "Αλλαι τὸν παρουσιάζουν ὡς πρακτικὸν ἄνθρωπον, προικισμένον μὲ τὸ προσὸν τῆς προβλέψεως. 'Ο Πλάτων εἰς τὸν διάλογόν του «Θεαίτητος» τὸν ἐμφανίζει ὡς παράδειγμα σοφοῦ ἀσχολουμένου μὲ τὴν σπουδὴν τῆς ἀστρονομίας καὶ παραμελοῦντος τὰ γήϊνα. 'Αναφέρει τὸ ἀνέκδοτον, κατὰ τὸ ὁποῖον ὁ φιλόσοφός μας ἔπεσεν εἰς ἓν πρὸ τῶν ποδῶν του φρέαρ (πηγάδι), καθ' ἣν στιγμὴν περιπατῶν εἶχε στρέψει τὰ βλέμματά του εἰς τὸν οὐρανὸν διὰ νὰ παρατηρήσῃ τὴν κίνησιν τῶν ἀστέρων. 'Ο 'Αριστοτέλης («Πολιτικά» 1259 α, 6) ἀναφέρει ἀνέκδοτον, διὰ τοῦ ὁποίου πιστοποιεῖται ἡ ἱκανότης, τὴν ὁποίαν εἶχεν ὁ Θαλῆς, διὰ νὰ ἀποκτήσῃ χρήματα, διότι οἱ συμπολῖται του τὸν κατηγοροῦσαν πρὸς τούτοις ὅτι διεσπάθισεν τὴν περιουσίαν του διὰ μελέπας καὶ χωρὶς κανένα ὄφελος. Διὰ νὰ ἀποδείξῃ ὁ Θαλῆς ὅτι ὁ φιλόσοφος δύναται νὰ ἀποκτήσῃ χρήματα, προβλέψας ὅτι ἡ ἐπερχομένη ἐσοδεία τῶν ἐλαιῶν θὰ ἦτο μεγάλη, ἐμίσθωσεν ἀντὶ εὐτελοῦς μισθώματος τὰ ἐλαιουργεῖα τῆς Μιλήτου καὶ τῆς Χίου. Πράγματι ἡ πρόβλεψίς του ἐπαληθεύσε καὶ ἐκ τῆς μισθώσεως ἐκείνης ἐκέρδισεν ὑπερβολικὸν ἀριθμὸν χρημάτων, τὰ ὁποῖα ἀφοῦ συνεκέντρωσεν τοὺς πολίτας τῆς Μιλήτου καὶ τοὺς εἶπεν ὅτι ὁ σοφὸς δὲν ἐνδιαφέρεται διὰ τὸν ὑλικόν, ἀλλὰ διὰ τὸν πνευματικὸν πλοῦτον, ἐδώρησεν εἰς τὴν πόλιν, ἀποδείξας τοιουτοτρόπως ὅτι ὁ φιλόσοφος δύναται νὰ ἀποκτήσῃ ὅσα θὰ ἐπεθύμει χρήματα. 'Εκ τοῦ ἀνεκδότου τούτου καταφαίνεται ὅτι ὁ Θαλῆς εἶχε κατανοήσει ὅτι ἀσφαλὴς πηγὴ πάσης προβλέψεως εἶναι ἡ ἀνθρωπίνη ἐπιστήμη.

'Ο Θαλῆς εἶναι προσέτι καὶ ὁ πρῶτος Εὐρωπαῖος ἀστρονόμος, ὅστις ἔκαμε τὴν πρώτην ἐπιτυχῆ πρόβλεψιν ἐκλείψεως τοῦ 'Ηλίου. Προέβλεψε τὴν ἡλιακὴν ἔκλειψιν, ἥτις συνέβη κατὰ τὴν ἡμέραν, κατὰ τὴν ὁποίαν συνήπτετο μάχη μεταξὺ Λυδῶν καὶ Μήδων. Τὴν πρόβλεψίν του ταύτην ἀναφέρει ὁ 'Ηρόδοτος, γράφων τὰ ἀκόλουθα:

«Τὴν δὲ μεταλλαγὴν ταύτην, τῆς ἡμέρης Θαλῆς ὁ Μιλήσιος τοῖσι Ἴωσι προηγόρευσε ἔσεσθαι, οὖρον προθέμενος ἐνιαυτὸν τοῦτον ἐν τῶι δὴ καὶ ἐγένετο ἡ μεταβολή». ('Ηρόδ. 1, 74).

(Τὴν μεταβολὴν δὲ ταύτην τῆς ἡμέρας (εἰς νύκτα) τὴν εἶχε προαναγγείλει εἰς τοὺς Ἴωνας ὅτι θὰ συμβῇ ὁ Θαλῆς ὁ Μιλήσιος, προσδιορίσας ὡς ὅριον ἐντὸς τοῦ ὁποίου θὰ συνέβαινε αὐτὸ ἀκριβῶς τὸ ἔτος, κατὰ τὸ ὁποῖον καὶ συνέβη ἡ ἐν λόγῳ μεταβολή).

Πραγματικῶς οἱ νεώτεροι ἀστρονόμοι δι' ὑπολογισμῶν κατώρθωσαν νὰ διαπιστώσουν ὅτι πράγματι ἔλαβε χώραν ἔκλειψις ἡλίου κατὰ τὴν 28ην Μαΐου (ἰουλιανοῦ ἡμερολογίου) τοῦ ἔτους 585 πρὸ Χριστοῦ. Τοιουτοτρόπως ἔχομεν κατὰ τὸ ἔτος ἐκεῖνο τὴν πρώτην ἐν Εὐρώπῃ ἐπιστημονικὴν ἀστρονομικὴν πρόβλεψιν.

Δὲν εἶναι γνωστὸν ἐπὶ τίνων δεδομένων στηριζόμενος ἔκαμεν ὁ Θαλῆς τὴν πρόβλεψίν του. Εἶναι πιθανὸν νὰ ἐστηρίχθη εἰς πίνακας παλαιοτέρων ἀστρονομικῶν παρατηρήσεων, διὰ τῶν ὁποίων εἶχε καθορισθῇ ἡ περιοδικὴ ἐπανάληψις τῶν ἡλιακῶν ἐκλείψεων κατὰ τὴν περίοδον τοῦ σάρου (28 ἔτη καὶ 11 ἡμέραι). Δὲν ἀποκλείεται ὅμως νὰ ἤχθη εἰς τὴν πρόβλεψίν του ταύτην κατόπιν γεωμετρικῶν ὑπολογισμῶν. Κατὰ τὸν παλαιὸν Σχολιαστὴν τῶν πλατωνικῶν ἔργων, ὁ Θαλῆς «εὗρε τὸν ἥλιον ἐκλείπειν ἐξ ὑποδρομῆς σελήνης» (εὗρεν ὅτι ὁ ἥλιος ὑφίστατο ἔκλειψιν ἐπειδὴ ὑποκάτω ἀπὸ τὴν τροχιάν του ὑπεισέρχεται ἡ σελήνη). 'Επίσης παραδίδεται ὅτι προέβη εἰς ὑπολογισμοὺς πρὸς καθορισμὸν τῆς φαινομένης διαμέτρου τοῦ ἡλίου καὶ τῆς σελήνης ἐν συγκρίσει πρὸς τὰς φαινομενικὰς τροχιὰς αὐτῶν. Τὸ ἀποτέλεσμα τῆς συγκριτικῆς του ταύτης ἀντιπαραβολῆς ἦτο, κατὰ τὸν Διογένη τὸν Λαέρτιον, ὅτι ἡ φαινομένη διάμετρος τοῦ ἡλίου καὶ τῆς σελήνης ἐν συγκρίσει πρὸς τὴν φαινομένην τροχιὰν αὐτῶν εἶναι τὸ ἓν ἑπτακοσιοστὸν εἰκοστὸν μέρος. "Αν δεχθῶμεν ὡς ἀληθεῖς τὰς εἰδήσεις ταύτας, φθάνομεν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ὁ Θαλῆς ἦτο εἰς θέσιν νὰ καθορίσῃ τὰς τροχιὰς τοῦ ἡλίου καὶ τῆς σελήνης γεωμετρικῶς καὶ νὰ προβλέψῃ πότε ἡ σελήνη ἤθελεν εὑρεθῇ εἰς τοιαύτην τοποθέτησιν, ὥστε νὰ παραχθῇ ἔκλειψις. Μίαν τοιαύτην εἰκασίαν ἐνισχύει καὶ ἡ παρεχομένη ὑπὸ τοῦ 'Αετίου εἴδησις, κατὰ τὴν ὁποίαν: «Θαλῆς πρῶτος ἔφη ἐκλείπειν τὸν ἥλιον, τῆς σελήνης αὐτὸν ὑπερχομένης κατὰ κάθετον». ('Ο Θαλῆς πρῶτος εἶπεν ὅτι συμβαίνει ἔκλειψις ἡλίου ὅταν κάτω ἀπ' αὐτὸν ἔρχεται ἡ σελήνη κατὰ καθετον διεύθυνσιν). 'Ο Θαλῆς πρῶτος διετύπωσεν τὴν ὑπόθεσιν ὅτι ὡρισμένα ἄστρα εἶναι ὁμοια πρὸς τὴν γῆν (γεώδη), ἄλλα δὲ ἀποτελοῦνται ἐκ πυρὸς (ἔμπυρα): γεώδη μέν, ἔμπυρα δὲ ἄστρα...

Περὶ τῆς ἰδιωτικῆς του ζωῆς ἔχομεν μόνον ἀνεκδοτικὰς πληροφορίας. Κατά τινα μαρτυρίαν, ἔμεινεν ἄγαμος. Εἰς τὴν μητέρα του, ἥτις τὸν ἐβίαζε νὰ νυμφευθῇ, ἔλεγεν, ἐφ' ὅσον ἀκόμη ἦτο νέος: «Οὔπω καιρός», δηλαδὴ δὲν ἦλθεν ἀκόμη ὁ καιρὸς νὰ νυμφευθῶ. "Οταν δὲ ἐπροχώρησε κατὰ τὴν ἡλικίαν, ἀπήντα εἰς τὰς ἐνοχλήσεις της, λέγων: «Οὐκέτι καιρός», δηλαδὴ ἐπέρασε πλέον ὁ καιρός. Κατ' ἄλλην εἴδησιν, φέρεται ὡς νυμφευθεὶς καὶ ὡς ἀποκτήσας υἱὸν ὀνομαζόμενον Κύβισθον. 'Υπὸ τῶν μαρτυριῶν παραδίδεται ὁ Θαλῆς ὡς διάγων βίον θεωρητικόν, μακρὰν τῆς κοινωνικῆς ζωῆς. Ὡς πρὸς τὸν θάνατόν του, ἀναφέρεται ὑπὸ τοῦ Διογένους τοῦ Λαερτίου ὅτι «ἐτελεύτησεν ἀγῶνα θεώμενος γυμνικὸν ὑπὸ καύματος καὶ δίψους καὶ ἀσθενείας». Εἶναι προφανές, ὅτι ἡ παράδοσις αὐτὴ εἶναι πλαστὴ καὶ θέλει νὰ δείξῃ ὅτι ὁ Θαλῆς, ὁ κατ' ἐξοχὴν θεωρητικὸς ἄνθρωπος, εἶχε τὴν εὐτυχίαν νὰ ἀποθάνῃ ἐνῶ ἦτο ἀπερροφημένος εἰς τὴν θεωρίαν γυμνικοῦ ἀγῶνος. 'Η ἀρχαιότης τὸν ἐτίμησεν ὁμοφώνως ὡς ἀρχηγέτην τῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς ἐπιστήμης, τὸν κατέταξε δὲ καὶ μεταξὺ τῶν ἑπτὰ σοφῶν. Εἶναι προφανὲς ὅτι αἱ ποικίλαι ἀνεκδοτικαὶ πληροφορίαι, αἵτινες ἄλλοτε τὸν παριστάνουν ὡς ἄνθρωπον τῆς καθαρᾶς θεωρίας, καὶ ἄλλοτε ὡς κάτοχον πρακτικῆς σοφίας, ὀφείλονται εἰς τὴν πολυμέρειαν καὶ συνθετικότητα τοῦ πνεύματός του. 'Ο Θαλῆς ἔβλεπε τὴν πραγματικότητα ὡς ἐνιαῖον σύνολον, διὰ τὸ πνεῦμα του ἡ θεωρία καὶ ἡ πρᾶξις ἀπετέλουν ἑνότητα καὶ ὁ ἴδιος ἦτο συγχρόνως κάτοχος τῆς θεωρίας καὶ τῆς πράξεως. Οἱ μεταγενέστεροι βιογράφοι του ἀναλόγως τῆς κλίσεως. τὴν ὁποίαν εἶχον πρὸς τὴν θεωρίαν ἢ τὴν πρᾶξιν, ἐξῆρον εἰς τὰς βιογραφικὰς περὶ αὐτοῦ πληροφορίας των ἄλλοι μὲν τὰ θεωρητικά, ἄλλοι δὲ τὰ πρακτικὰ στοιχεῖα καὶ γεγονότα.

'Η ἀρχαιότης δὲν ἔχει νὰ ἀναφέρῃ τίτλους ἔργων γραφέντων ὑπὸ τοῦ Θαλοῦ. 'Ο Διογένης ὁ Λαέρτιος λέγει περὶ αὐτοῦ ὅτι δὲν ἔγραψε κανὲν σύγγραμμα, ἐκτὸς τῆς «Ναυτικῆς ἀστρολογίας», ἀλλὰ προσθέτει ὅτι καὶ τὸ ὑπὸ τὸν τίτλον τοῦτον φερόμενον σύγγραμμα δὲν ἐγράφη ὑπ' αὐτοῦ, ἀλλ' ὑπὸ τοῦ Φώκου τοῦ Σαμίου.

'Ο Θαλῆς ἐπραγματοποίησεν, ὡς εἴπομεν, πολλὰς ἐπιστημονικὰς ἀνακαλύψεις. Αἱ εἰς τὴν περιοχὴν τῆς γεωμετρικῆς ἐρεύνης γενόμεναι ὑπ' αὐτοῦ ἀνακαλύψεις εἶναι αἱ ἀκόλουθοι: 1) 'Η διάμετρος διαιρεῖ τὸν κύκλον εἰς δύο ἴσα μέρη. 2) Παντὸς ἰσοσκελοῦς τριγώνου αἱ παρὰ τὴν βάσιν γωνίαι εἶναι ἴσαι. 3) Αἱ κατὰ κορυφὴν γωνίαι εἶναι ἴσαι. 4) Δοθείσης τῆς βάσεως καὶ τῶν ἐκατέρωθεν ταύτης γωνιῶν, δύναται νὰ κατασκευασθῇ τὸ τρίγωνον. Εἰς τὰς ἀνακαλύψεις ταύτας δὲν πρόκειται περὶ ἐμπειρικῆς διαπιστώσεως γεγονότων, ἀλλὰ περὶ μαθηματικῶν ἀποδείξεων.

'Ο Θαλῆς ἐπραγματοποίησεν ὡς εἴπομεν,, πολλὰς ἐπιστημονικὰς ἀνακαλύψεις. Αἱ εἰς τὴν περιοχὴν τῆς γεωμετρικῆς ἐρεύνης γενόμεναι ὑπ' αὐτοῦ ἀνακαλύψεις εἶναι αἱ ἀκόλουθοι: 1) 'Η διάμετρος διαιρεῖ τὸν κύκλον εἰς δύο ἴσα μέρη. 2) Παντὸς ἰσοσκελοῦς τριγώνου αἱ παρὰ τὴν βάσιν γωνίαι εἶναι ἴσαι. 3) Αἱ κατὰ κορυφὴν γωνίαι εἶναι ἴσαι. 4) Δοθείσης τῆς βάσεως καὶ τῶν ἐκατέρωθεν ταύτης γωνιῶν, δύναται νὰ κατασκευασθῇ τὸ τρίγωνον. Εἰς τὰς ἀνακαλύψεις ταύτας δὲν πρόκειται περὶ ἐμπειρικῆς διαπιστώσεως γεγονότων, ἀλλὰ περὶ μαθηματικῶν ἀποδείξεων.

Κατὰ τὸν Πλούταρχον, ὁ Θαλῆς ἐγνώριζε τὰς ἰδιότητας τῶν ὁμοίων τριγώνων καὶ ἐπὶ τῇ βάσει αὐτῶν ὄχι μόνον ὑπελόγισε τὸ ὕψος τῶν Πυραμίδων τῆς Αἰγύπτου διὰ τῆς καταμετρήσεως τῆς σκιᾶς τῆς πυραμίδος μὲ τὴν ράβδον του ἐνώπιον τοῦ βασιλέως τῶν Αἰγυπτίων, μέθοδον τὴν ὁποίαν ἠγνόουν οἱ Αἰγύπτιοι, ἀλλὰ καὶ κατασκεύασεν εἰς τὴν Μίλητον διαστημόμετρον διὰ τοῦ ὁποίου ὑπελόγιζε τὴν ἀπόστασιν τῶν πλοίων, τὰ ὁποῖα ἔπλεον ἀπὸ τῆς ἀνοικτῆς θαλάσσης πρὸς τὴν ξηράν. Εἰς τὸν Θαλῆν ἀποδίδεται ἡ θεωρητικὴ ἀπόδειξις τῆς προτάσεως ὅτι ἡ ἐγγεγραμμένη εἰς ἡμικύκλιον γωνία εἶναι ὀρθή.

Εἰς τὴν περιοχὴν τῆς ἀστρονομικῆς ἐρεύνης ἀναφέρεται ὡς ἀνακάλυψις τοῦ Θαλοῦ ἡ διαπίστωσις τῆς αἰτίας, ἥτις παράγει τὴν ἔκλειψιν τοῦ ἡλίου, καὶ ὑπολογισμοὶ ἀναφερόμενοι εἰς τὸ μέγεθος τῆς διαμέτρου τῆς σελήνης καὶ τοῦ ἡλίου ἐν συγκρίσει μὲ τὸ μέγεθος τῶν τροχιῶν των. Κατά τινας μαρτυρίας, ὁ Θαλῆς ὑπέδειξεν εἰς τοὺς ταξιδεύοντας ἐν τῇ θαλάσσῃ ὅτι ὁ ἀστερισμὸς τῆς Μικρᾶς 'Αρκτου ἀποτελεῖ τὸ ἀσφαλέστερον σημεῖον διὰ τὴν ἀνεύρεσιν τῆς διευθύνσεως τοῦ Βορρᾶ. Διετύπωσε καὶ ἰδικήν του θεωρίαν περὶ σεισμῶν. 'Εφρόνει ὅτι ἡ Γῆ ἐπιπλέει, ὡσὰν πλοῖον, ἐπὶ τῶν ὑδάτων, αἱ δὲ διαταραχαὶ τῆς ὑδατίνης μάζης, ἐπάνω εἰς τὴν ὁποίαν εἶναι τοποθετημένη ἡ Γῆ γίνονται αἰτία νὰ σημειωθοῦν οἱ σεισμοί. Τὰς πλημμύρας τοῦ Νείλου ἐθεώρει προκαλουμένας ὑπὸ τῶν ἐτησίων ἀνέμων, οἵτινες διὰ τῆς σφοδρᾶς πνοῆς των ἐμποδίζουν τὰ ὕδατα τοῦ ποταμοῦ νὰ ἐκρεύσουν εἰς τὴν Μεσόγειον. 'Εκεῖνο τὸ ὁποῖον ἀσφαλίζει ἀθάνατον δόξαν διὰ τὸν Θαλῆν εἶναι τὸ ὅτι αὐτὸς πρῶτος παρετήρησε τὰ φαινόμενα τοῦ μαγνητισμοῦ καὶ τοῦ ἠλεκτρισμοῦ.

'Αλλ' ὑπεράνω ὅλων του τῶν ἐπιστημονικῶν ἀνακαλύψεων, ἵσταται ἡ θεμελιωτικὴ διὰ τὴν φιλοσοφίαν συμβολή του. 'Απομακρυνόμενος ἀπὸ τὰς μυθολογικὰς τοῦ σύμπαντος ἐρμηνείας, διετύπωσε πρῶτος αὐτὸς τὴν ἀντίληψιν ὅτι ὅ λ α τ ὰ ὄ ν τ α ἔ χ ο υ ν μ ί α ν κ ο ι ν ὴ ν φ υ σ ι κ ὴ ν ἀ ρ χ ή ν. 'Ως τοιαύτην δὲ ἀρχὴν ἐθεώρησε τὸ ὕδωρ. Τὸ σύμπαν εἶναι μιὰ πελώρια μᾶζα ὕδατος καὶ ἐπάνω εἰς αὐτὸ ἐπιπλέει ἡ Γῆ ὡς σανίς. Πάντα τὰ φυσικὰ ὄντα εἶναι μεταπτοπαὶ τῆς ἀρχικῆς ταύτης ὕλης. Τὴν ἀρχικὴν ὕλην δὲν τὴν ἐκλαμβάνει ὁ Θαλῆς νεκράν, ἀλλὰ τὴν θεωρεῖ ὡς φορέα ἐνεργείας. Διὰ τοῦτο ἐδίδασκεν ὅτι τὸ σύμπαν εἶναι πλῆρες ψυχῶν, δηλαδὴ γεμᾶτον ἀπὸ μονάδας ἐνεργείας. Τὴν ψυχὴν τὴν ἐφαντάζετο ὡς μίαν τοιαύτην πηγὴν ἐνεργείας καὶ κινήσεως. Κατὰ τὸν παλαιὸν δοξογράφον «Θαλῆς ἀπεφήνατο πρῶτος

τὴν ψυχὴν φύσιν ἀεικίνητον ἢ αὐτοκίνητον» (ὁ Θαλῆς ἀπεφάνθη πρῶτος ὅτι ἡ ψυχὴ εἶναι μία φυσικὴ ὑπόστασις, ἥτις εὑρίσκεται εἰς αἰωνίαν κίνησιν ἢ παράγει ἐξ ἑαυτῆς κίνησιν). Πόσον προοδευτικὴ ἦτο ἡ ἀπόφανσίς του αὕτη, ἥτις ἔφερεν εἰς συνεπαφὴν τὰ ψυχικὰ φαινόμενα μὲ τὴν κίνησιν, ἀποδεικνύεται ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι ὁ Πλάτων κατὰ τὸν 4ον αἰῶνα προκειμένου περὶ τοῦ καθορισμοῦ τῆς οὐσίας τῆς ψυχῆς, ἐπαναλαμβάνει τὸν ὑπὸ τοῦ Μιλησίου φιλοσόφου δοθέντα ὁρισμόν. Συνεπῶς εἶναι δίκαιος ὁ ἔπαινος τὸν ὁποῖον ἀπέμεινεν ὁ Γερμανὸς φιλόσοφος Κάντιος εἰς τὸν Θαλῆν, θεωρήσας αὐτὸν ὡς ἀρχηγέτην τῆς ἐπιστημονικῆς καὶ γνησίως φιλοσοφικῆς θεωρήσεως τοῦ κόσμου.

Κ. Γεωργούλης

Θαλῆς καὶ ἠλεκτρισμός. Διατρέχοντες σήμερον τὰς κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους γενομένας ἀνακαλύψεις ἐπὶ τῶν φυσικῶν φαινομένων, σπαματῶμεν μὲ συγκίνησιν εἰς μίαν, γενομένην ὑπὸ τοῦ μεγάλου Ἕλληνος φιλοσόφου Θαλοῦ τοῦ Μιλησίου (624—546 π.Χ.), τῆς ὁποίας τὴν μεγίστην σημασίαν κατέδειξαν αἱ ἐργασίαι τῶν δύο παρελθόντων αἰώνων· αὐτὴ εἶναι ἡ ἀνακάλυψις τοῦ ἠλεκτρισμοῦ. Αὐτὴ καὶ μόνη ἡ παρατήρησις τῆς ἕλξεως ὑπὸ τοῦ τριβομένου ἠλέκτρου θὰ ἦτο ἱκανὴ νὰ ἀνυψώσῃ καὶ ἀποθανατίσῃ οἱονδήποτε ἐρευνητήν. Ἂν ἡ παράδοσις ἐξῆρε τὴν ἐμφάνισιν τοῦ πυρὸς καὶ ἐδημιούργησε τὸν μῦθον τοῦ Προμηθέως, ἡ ἀνακάλυψις τοῦ Θαλοῦ θὰ εἶχε τότε τὴν αὐτὴν ἴσως καὶ καλυτέραν τύχην, ἐὰν τὰ ἀποτελέσματά της ἦσαν ταχέως ἄμεσα ἐπὶ τοῦ καθημερινοῦ βίου.

Ὁ Θαλῆς, ἡ ἐπιστημονικὴ αὐτὴ μεγαλοφυΐα συνέλαβε καὶ ἐσημείωσε τὸ φαινόμενον, μεταβιβάσας αὐτὸ εἰς τοὺς μαθητὰς καὶ τοὺς σοφοὺς διαδόχους του, χωρὶς νὰ ὑποπτευθῇ ὅτι ἀπεκάλυπτε τὴν φύσιν τοῦ κεραυνοῦ, ὅτι ἤνοιγε μίαν ἐκ τῶν μεγαλυτέρων, ἴσως τὴν σπουδαιοτέραν θύραν πρὸς τὸ ἄγνωστον, πρὸς τὴν ἀποκάλυψιν ὁλοκλήρου τοῦ Σύμπαντος. Τοῦ προλόγου τούτου, ὁ ὁποῖος συνοψίζει τὸ θέμα μας, ἀναλύομεν διάφορα σημεῖα του ἐν τοῖς ἑπομένοις:

Παρῆλθον πολλοὶ αἰῶνες, χιλιετηρίδες ἀφ' ὅτου ὁ Θαλῆς ἀνεκάλυψε τὸ φαινόμενον τῆς ἕλξεως ἐλαφρῶν σωματίων ὑπὸ τοῦ τριβομένου ἠλέκτρου, χωρὶς νὰ γίνῃ καμμία πρόοδος εἰς τὴν ἀνακάλυψιν ταύτην τοῦ ἠλεκτρισμοῦ. Μέχρι σχεδὸν τοῦ προπαρελθόντος αἰῶνος ὁ ἠλεκτρισμὸς ἐφαίνετο εἰς τοὺς φιλοσόφους ἁπλοῦν ἐπιστημονικὸν παίγνιον, ἡ μυστηριώδης αἰτία ἀσημάντου φαινομένου! Οἱ αἰῶνες καὶ αἱ χιλιετηρίδες χάνονται εἰς μικροπαρατηρήσεις εἰς τὴν ἀναγνώρισιν τῆς ἰδιότητος τοῦ ἠλέκτρου καὶ εἰς ἄλλα σώματα, εἰς παραγωγὴν τοῦ ἠλεκτρισμοῦ διὰ τριβῆς, διὰ τῶν λεγομένων μηχανῶν, αἱ ὁποῖαι διαφέρουν ἀπὸ τὸ ἤλεκτρον τοῦ Θαλοῦ μόνον κατὰ τὸ μέγεθος τοῦ τριβομένου σώματος καὶ εἰς τὴν ἐφεύρεσιν παιγνίων συναναστροφῶν. Ὁ ἠλεκτρισμὸς δὲν κινεῖ μέγα τὸ ἐνδιαφέρον εἰς τόσους σοφοὺς καὶ μόνον ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ δεκάτου ἑβδόμου αἰῶνος ἀρχίζει κίνησίς τις σοβαρὰ μὲ τὸν Γκίλμπερτ, ἀλλὰ ζήτημα εἶναι ἂν καὶ πρὸ τοῦ τέλους τοῦ 18ου αἰῶνος κατενοήθη καθαρὰ ὅτι ἐπρόκειτο περὶ ὁλοκλήρου ἐπιστήμης. Οὕτω ἡ ἐπιστήμη αὕτη τοῦ ἠλεκτρισμοῦ, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὴν μηχανικήν, τὴν ὀπτικὴν τὴν ἀκουστικήν, ἀνήκει κυρίως εἰς τὸν παρελθόντα αἰῶνα, εἶναι νέα. Χωρὶς αὐτὸ νὰ μειώνει τὴν σημασίαν καὶ ἀξίαν τοῦ φαινομένου, τὸ ὁποῖον κατὰ πρωτόγονον βεβαίως τρόπον εἶχεν παρατηρήσει ὁ Θαλῆς.

Τὸ ἤλεκτρον, ἀποτελούμενον ἀπὸ ἀπολιθωμένην ρητίνην, εἶναι γνωστὸν ἀπὸ ἀρχαιοτάτων χρόνων, ἀναφερόμενον ὑπὸ τοῦ Ὁμήρου, τοῦ Ἡσιόδου, τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ πολλῶν ἄλλων νεωτέρων. Ἐθεωρήθη ὑπὸ τῶν ἀρχαίων ὡς πολύτιμος ὕλη καὶ ἐχρησιμοποιήθη πρὸς κατασκευὴν κοσμημάτων καὶ δι' ἄλλους σκοπούς. Ἐχρησιμοποιεῖτο πρὸ τοῦ Θαλοῦ, ἀλλ' ἡ ἠλεκτρισίς του διὰ τριβῆς δὲν ἀναφέρεται ὑπὸ οὐδενὸς ἄλλου. Ἐν τούτοις θὰ ἠδυνατό τις νὰ ὑποθέσῃ ὅτι κατὰ τὴν κατεργασίαν καὶ λείανσιν ἢ καθαρισμὸν τοῦ ἠλέκτρου, εἴτε οὐδεὶς παρετήρησε τὴν ἕλξιν σωματίων, εἴτε παρετηρήθη τοιαύτη ὑπὸ πολλῶν, ἀλλ' οὐδεὶς ἀπέδωκε σημασίαν τινά ἢ ἀνεύρισκε νέον τι εἰς τὸ φαινόμενον τοῦτο. Αἱ τοιαῦται ὑποθέσεις, ὡς θὰ ἴδωμεν καὶ κατωτέρω, εἶναι ἀστήρικτοι καὶ ἀπαράδεκτοι. Ἄλλως τε ἀφ' ἑνὸς τὰ σωμάτια πρέπει νὰ εἶναι μικρὰ καὶ ἐλαφρά, ὡς τρίχες, ἄχυρα, καὶ ἀφ' ἑτέρου, μετὰ τὴν ἕλξιν καὶ ἐπαφήν των μετὰ τοῦ ἠλέκτρου, παράγεται συνήθως ἄπωσις καὶ ἄμεσος κατάπτωσις τῶν σωματίων, οὕτως ὥστε ἀποκρύπτεται τὸ φαινόμενον διὰ μὴ καλὸν ἐρευνητήν. Πόσον ἁπλοῦν καὶ χωρὶς ἀπαίτησιν παρατηρητικῆς ἱκανότητος τοῦ ἐρευνητοῦ φαίνεται σήμερον τὸ πείραμα αὐτό, ὅταν ἐξετάζεται ἐπιπολαίως καὶ χωρὶς ἀναδρομὴν εἰς τὸ παρελθόν, ἰδίως δέ ὑπὸ μὴ εἰδικῶν πειραματιστῶν. Ἐκ τούτου εἰς τὸ πείραμα τοῦ Θαλοῦ δὲν ἀπεδόθη μέχρι τοῦδε ἡ δέουσα σημασία του.

Ἐν τούτοις πόσα πειράματα νεώτερα καὶ ἐπίσης ἁπλᾶ ἐξήρθησαν ἐντόνως. Οὕτω τὸ πείραμα π.χ. τοῦ Ἔρστετ διὰ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ ἠλεκτρικοῦ ρεύματος ἐπὶ τῆς μαγνητικῆς βελόνης, ἁπλοῦν, ἁπλούστατον, γενόμενον τὸ 1820, καθ' ἣν ἐποχὴν ἦσαν πλέον εἰς πλήρην ἀνάπτυξιν ἡ πειραματικὴ ἔρευνα, τὰ ἐπιστημονικὰ ἐργαστήρια καὶ τὰ ὄργανα αὐτῶν. Τὰ κράτη, αἱ βιομηχανίαι καὶ ἰδιῶται ἀκόμη προσέφερον τὴν συνδρομήν των εἰς ἐφαρμογάς. Ἐπὶ πλέον τὸ ἠλεκτρικὸν ρεῦμα ἦτο γνωστὸν καὶ τὰ ἀποτελέσματά του. πολλὰ καὶ ποικίλα, ἐπληθύνοντο. Γενικῶς δέ ἡ ἐρευνητικὴ κίνησις ἐπὶ τῶν φυσικῶν φαινομένων ἦτο ζωηροτάτη, εἰδικὴ καὶ λίαν καρποφόρος. Ὡς ἦτο ἑπόμενον, ἡ ἰδέα τῆς ἑνότητος τούτων ἐξώθησε τοὺς ἐπισήμονας εἰς τὴν ἀναζήτησιν τῶν σχέσεων καὶ τοῦ ἠλεκτρισμοῦ πρὸς τὰ ἄλλα γνωστὰ φαινόμενα. Καὶ τὸ σπουδαιότερον ὅλων, τὸ ἔδαφος ἐρεύνης τοῦ ἠλεκτρικοῦ ρεύματος ἦτο νέον, σχεδὸν παρθένον· εἶχεν ἀνοιχθῇ μία τῶν ἐσωτερικῶν ὁδῶν τοῦ ἠλεκτρισμοῦ. Ὑπὸ τοιούτους εὐνοϊκωτάτους ὅρους ὁ Ἔρστετ ἐζήτησε νὰ ἴδῃ ἂν ὑπάρχῃ σχέσις μεταξὺ τοῦ ἠλεκτρικοῦ ρεύματος καὶ τῶν μαγνητικῶν φαινομένων, τῆς γνωστῆς μαγνητικῆς βελόνης. Καὶ ἁπλούστατα ἔθεσεν ἓν σύρμα διαρρεόμενον ὑπὸ ἠλεκτρικοῦ ρεύματος ὑπεράνω τῆς βελόνης ταύτης, καὶ παρετήρησε τὴν ἀπόκλισίν της. Ἡ παρατήρησις αὐτὴ χαρακτηρίζεται πάντοτε καὶ εἰς αὐτὰ τὰ διδακτικὰ βιβλία, πολὺ δικαίως, ὡς «σπουδαία ἀνακάλυψις», καὶ παρατίθεται πολλάκις καὶ ἡ εἰκὼν τοῦ ἀνακαλύψαντος αὐτήν.

Ὁ Θαλῆς τί ἔπραξεν; Ἄνευ προηγουμένων ἠλεκτρικῶν φαινομένων βοηθητικῶν, ἄνευ ἐπιστημονικοῦ ἐργαστηρίου μὲ πλοῦτον ὀργάνων, μὲ τὸ πνεῦμα τῆς ἐποχῆς ἐναντίον τοῦ πειράματος, παρατηρεῖ καὶ μελετᾷ τὸ φαινόμενον τῆς διὰ τριβῆς τοῦ ἠλέκτρου ἕλξεως τῶν ἐλαφρῶν σωματίων. Τὸ φαινόμενον ὅμως τοῦτο, ἐξετάζοντες μετὰ προσοχῆς, βλέπομεν ὅτι περιέχει πρῶτον τὴν ἀνακάλυψιν τοῦ ἠλεκτρισμοῦ.

Διότι ἀνακαλύπτεται νέα δύναμις, ἡ ἠλεκτρική ἤ, ὅπως θὰ ἐλέγαμεν σήμερον, νέον δυναμικὸν πεδίον πέριξ τοῦ ἠλέκτρου καὶ τὸ πεδίον τοῦτο εἶναι τὸ καλούμενον σήμερον ἠλεκτρικόν. Τοῦτο δὲ προῆλθεν ἐκ τῆς τριβῆς τοῦ ἠλέκτρου, τὸ ὁποῖον ἀπέκτησε τοιουτοτρόπως τὴν ἰδιότητα νὰ ἕλκῃ τὰ σωμάτια, ὅπως παρετήρησεν ὁ Θαλῆς. Καὶ ἡ ἰδιότης αὐτή, ἡ νέα αἰτία εἶναι ἐκείνο, τὸ ὁποῖον ὀνομάζομεν ἠλεκτρισμόν. Δηλαδὴ ὁ Θαλῆς διὰ τοῦ πειράματός του ἔδωκεν ὅλα τὰ ἀναγκαῖα στοιχεῖα διὰ νὰ λεχθῇ ὅτι πράγματι ἀνεκάλυψε τὸν ἠλεκτρισμόν. Ὁ τίτλος αὐτὸς ἀνήκει δικαιωματικῶς εἰς τὸν Θαλῆν. Ἂν ὅμως οὗτος παρέσχεν ἐξήγησίν τινα τοῦ φαινομένου καὶ ποίαν, αὐτὸ δὲν τὸ γνωρίζομεν. Ἄλλως τε αἱ δοθεῖσαι μέχρι σχεδὸν τοῦ 1900 ἐξηγήσεις διὰ ρευστῶν ἐθεωροῦντο ἀστήρικτοι καὶ ἐπεκράτει ἡ ἰδέα τῆς ἐξηγήσεως καὶ τῶν ἠλεκτρικῶν φαινομένων, ὅπως καὶ τῶν ὀπτικῶν διὰ τοῦ αἰθέρος.

Διὰ τῆς ἀνακαλύψεως ταύτης δὲν ἀνοίγεται ὁδός τις τοῦ ἠλεκτρισμοῦ, ἀλλ' ἀποκαλύπτεται διὰ πρώτην φοράν, ἡ σπουδαιοτέρα μορφὴ τῆς ἐνεργείας, ἀνοίγεται ἡ μεγάλη θύρα, ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω, πρὸς τὴν ἀνακάλυψιν ὁλοκλήρου τοῦ Σύμπαντος! Καὶ αὐτὸ εἴτε ἀναφέρεται εἰς τὰ σχετικὰ δημοσιεύματα δι' ὀλίγων μόνον λέξεων ὡς «παρατήρησις» ἄνευς οὐδενὸς χαρακτηρισμοῦ, εἴτε παρασιωπᾶται τελείως δὲν ὑπάρχει! Ἐὰν ὁ Θαλῆς ἔζη μετὰ τὸ 1700 καὶ παρουσίαζε τότε τὴν ἀνακάλυψίν του, θὰ προεκάλει μεγάλην ἐντύπωσιν. Ἀλλὰ τὸ 600 π.Χ. εἶναι πολὺ μακρὰν καὶ ἡ ἀνακάλυψιν τοῦ Θαλοῦ ἀντὶ μεγαλυτέρου θαυμασμοῦ, ἀκριβῶς δι' αὐτό, τοὐναντίον, ἐξατμίζεται καὶ γίνεται ἁπλῆ παρατήρησις, μηδέν. Οἱ νεώτεροι ἐπιστήμονες εἶναι ὀλίγον ἐγωϊσταί, ὡς ἐξεθέσαμεν ἄλλοτε τὴν περιφρόνησιν τοῦ Πλάτωνος καὶ ὅλων τῶν φιλοσόφων μέχρι τοῦδε ὑπό τινων νέων φιλοσόφων.

Ἐκτὸς τούτων ὅμως τὸ πείραμα τοῦ Θαλοῦ παρέχει καὶ μέθοδον παραγωγῆς τοῦ ἠλεκτρισμοῦ, τὴν μέθοδον διὰ τριβῆς, ἡ ὁποία ἀνεπτύχθη μετὰ ὁλοκλήρους χιλιετηρίδας εἰς εἰδικὰς χηχανάς, τὰς ἠλεκτροστατικάς. Αὗται ἐχρησίμευσαν τόσον διὰ τὴν διδασκαλίαν, ὅσον καὶ εἰς ἔρευνας ὑπὸ περιωρισμένα ὅμως ὅρια. Ἐσχάτως ὅμως αἱ τοιαῦται μηχαναί ἦσαν ἀναγκαιότατα εἰς τὴν νεωτέραν φυσικὴν διὰ τὰς ἐρεύνας της ἐπὶ τῆς διασπάσεως τοῦ ἀτόμου μὲ μεγάλην ἐπιτυχίαν. Διὰ τεραστίων ἠλεκτροστατικῶν μηχανῶν, ὡς ἡ τοῦ Βὰν Ντὲ Γκράφ, ἐπιτυγχάνεται διαφορὰ ἠλεκτρικῆς πιέσεως (δυναμικοῦ) 10 ἑκατομμυρίων βόλτ.

Τοιαύτης σημασίας εἶναι τὸ φαινόμενον τοῦ Θαλοῦ. Ἐν τούτοις, οὐ μόνον, ὡς εἴδαμεν, ἐνίοτε δὲν ἀναφέρεται κἂν εἰς τὰ σχετικὰ συγγράμματα, ἀλλὰ καὶ ἐξεφράσθησαν ὑπό τινων ἀμφιβολίαι ἐὰν ὁ Θαλῆς ἦτο ὁ πρῶτος ἀνακαλύψας τὴν ἰδιότητα τοῦ ἠλέκτρου. Διότι τὸ πείραμα εἶναι τόσον ἁπλοῦν, ὥστε εἶναι πιθανὸν νὰ παρετηρήθη ἡ ἰδιότης αὕτη ἀπὸ οἱουδήποτε πρὸ τοῦ Θαλοῦ. Τοῦτο δὲν εἶναι παράδοξον ὅταν ὑποστηρίζεται ἐπίσης ἀπὸ οἱονδήποτε, ἀλλὰ ἐπιστήμων πειραματικῆς ἀξίας οὐδέποτε εἶναι δυνατὸν νὰ μὴ ἀναγνωρίσῃ τὰς δυσχερείας τῆς ἀνακαλύψεως καὶ τὰς ἀντιξόους περιστάσεις της οὕτως ὥστε νὰ μὴ ἀποφανθῇ ὅτι «διὰ νὰ εὑρεθῇ τὸ φαινόμενον ἀπητεῖτο μόνον ἕνας Θαλῆς, ἀλλὰ καὶ τύχη ὀλίγη μικρά». Ἀρκεῖ νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι καὶ μετὰ τὸν Θαλῆν τὸ φαινόμενόν του δὲν ἐκίνησε τὴν προσοχὴν τῶν ἐρευνητῶν ἐπὶ χιλιετηρίδας, μολονότι εἶχον αὐτὸ πλέον πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν των. Ὁ Θαλῆς ὅμως ἀνεγνώρισεν εἰς αὐτὸ κάτι διάφορον τῶν γνωστῶν, νέον ἄξιον λόγου, τὴν νέαν δύναμιν, ἡ ὁποία εἵλκυσε τὴν προσοχήν του καὶ τὴν ἐσημείωσεν. Αὐτὴ εἶναι ἡ ἀξία τῶν σοφῶν παρατηρητῶν. Πόσα φαινόμενα διέρχονται πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν τῶν περισσοτέρων ἐρευνητῶν, χωρὶς νὰ συλληφθοῦν!

Ὁ Θαλῆς, ἐπιστήμων καὶ φιλόσοφος ἐκ τῶν σπανίων, παρουσίασε πληθώραν σπουδαίων ἔργων εἰς τὴν ἀστρονομίαν, τὰ μαθηματικὰ καὶ γενικῶς τὰ φυσικομαθηματικά, διακριθεὶς ὡς θεωρητικός, παρατηρητής, πειραματιστὴς καὶ φιλόσοφος, εἶναι δὲ ὁ ἱδρυτὴς τῆς περιφήμου Ἰωνικῆς σχολῆς ἐκ τῆς ὁποίας ἐξῆλθον μεγάλοι φιλόσοφοι, ὅπως ὁ ἀστρονόμος Ἀναξίμανδρος καὶ κατόπιν ὁ Ἀναξιμένης. Ἡ ἀξία τοῦ Θαλοῦ ἀνεγνωρίσθη ὑπὸ τῶν ἀρχαίων καὶ ἐκλήθη πρῶτος τῶν ἑπτὰ σοφῶν ἢ ὁ σοφὸς τῶν σοφῶν· καὶ ἐν τούτοις πολλάκις δὲν ἀναφέρεται τώρα καὶ ἐν Ἑλλάδι! Ἡ εἰκὼν τοῦ Θαλοῦ ἔπρεπε νὰ ὑπάρχῃ ἐπὶ κεφαλῆς παντὸς βιβλίου οὐ μόνον ἠλεκτρισμοῦ, ἀλλὰ καὶ γενικῆς φυσικῆς. Ὁ Θαλῆς θὰ παραμείνῃ διὰ παντὸς εἰς τὴν πρώτην γραμμὴν τῶν μεγαλυτέρων σοφῶν.

Ἀπομένει πρὸς ἀνάλυσιν ἓν ἀκόμη σημεῖον τοῦ προλόγου. Ἡ ἐπιστήμη τοῦ ἠλεκτρισμοῦ, ἂν καὶ νέα, κατέλαβεν ἤδη ὁλόκληρον τὴν φυσικήν. Ἐκ τῆς ἠλεκτρομαγνητικῆς θεωρίας καὶ τῶν σχετικῶν πειραμάτων συνάγεται τὸ συμπέρασμα ὅτι αἱ ἀκτινοβολίαι, δηλαδὴ τὸ φῶς ὑπὸ τὴν γενικωτέραν σημασίαν εἶναι φαινόμενον ἠλεκτρομαγνητικόν. Εἰς τὴν σύστασιν τῆς ὕλης καὶ πλεῖστα φαινόμενα οὐ μόνον τῆς φυσικῆς, ἀλλὰ γενικῶς

τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν, ἐμφανίζεται ὁ ἠλεκτρισμὸς καὶ μάλιστα ὡς σοβαρὸς παράγων. Κατὰ τὴν θεωρίαν τῆς σχετικότητος καὶ τῶν ὑπ' αὐτῆς προκληθεισῶν παρατηρήσεων καὶ πειραμάτων, καὶ αὐτὴ ἡ ὕλη εἶναι ἐνέργεια. Ἡ δὲ κυματομηχανικὴ ἀπεκάλυψε κυματοειδῆ (περιοδικὴν) κατάστασιν καὶ εἰς αὐτὴν τὴν ὕλην. Οὕτως ἐκ τοῦ συνόλου τῶν φαινομένων τῆς φύσεως ὁ διάσημος Τζὴνς ἔγραψεν ὅτι: «ἀρχίζομεν νὰ ὑποπτευώμεθα ὅτι ζῶμεν εἰς Σύμπαν κυμάτων καὶ μόνον κυμάτων, δηλαδὴ φωτός». Τὸ συμπέρασμα εἶναι ὅτι ἐξ ὅλης τῆς ἐπιστήμης σχηματίζομεν τὴν πεποίθησιν ὅτι τὸ Σύμπαν εἶναι ἠλεκτρομαγνητικόν! Διὰ τοῦτο ἀναφέρομεν ἐν ἀρχῇ ὅτι ὁ Θαλῆς ἤνοιξε τὴν σπουδαιοτέραν ἴσως θύραν πρὸς ἀνακάλυψιν τοῦ Σύμπαντος. (Βλέπε τὸ ἄρθρον Ἠλεκτρισμὸς εἰς Τόμον 1, σελὶς 161).

Πάντως τὸ συμπέρασμα ἐξ ὅλων τῶν προηγουμένων εἶναι ὅτι τὸ φαινόμενον τοῦ Θαλοῦ πρέπει νὰ χαρακτηρίζεται ὡς «μεγάλη ἀνακάλυψις». Εἶναι ἡ ἀνακάλυψις τοῦ ἠλεκτρισμοῦ.

Καθηγητὴς Β. Αἰγινήτης

Ἀποφθέγματα ἀποδιδόμενα εἰς τὸν Θαλῆν. Ἐπ' ὀνόματι τοῦ Θαλοῦ φέρονται τὰ κάτωθι ἀποφθέγματα:

Πρεσβύτατον τῶν ὄντων θεός· ἀγέννητον γάρ. (Ἀρχαιότατον κατὰ τὴν ἡλικίαν ἐκ τῶν ὄντων εἶναι ὁ Θεός, διότι εἶναι κάτι τὸ ὁποῖον δὲν ἔχει γένησιν).

Κάλλιστον κόσμος· ποίημα γὰρ θεοῦ. (Τὸ ὡραιότερον πρᾶγμα εἶναι ὁ κόσμος, διότι εἶναι δημιούργημα τοῦ Θεοῦ).

Μέγιστον τόπος· ἅπαντα γὰρ χωρεῖ. (Τὸ μέγιστον πρᾶγμα εἶναι ὁ τόπος, διότι χωρεῖ τὰ πάντα).

Τάχιστον νοῦς· διὰ παντὸς γὰρ τρέχει. (Τάχιστος εἶναι ὁ νοῦς, διότι διὰ τῆς διαδρομῆς του δατρέχει τὸ σύμπαν).

Ἰσχυρότατον ἀνάγκη· κρατεῖ γὰρ πάντα. (Ἰσχυρότατον εἶναι ἡ ἀνάγκη, διότι ὑπερισχύει ὅλων).

Σοφώτατον χρόνος· ἀνευρίσκει γὰρ πάντα. (Σοφώτατον εἶναι ὁ χρόνος, διότι ἀνακαλύπτει τὰ πάντα).

Οὐδέν, ἔφη, τὸν θάνατον διαφέρειν τοῦ ζῆν. «Σὺ οὖν — ἔφη τις — διὰ τί οὐκ ἀποθνήσκεις;» .«Ὅτι — ἔφη — οὐδὲν διαφέρει». (Οὐδεμίαν, εἶπε, ἔχει διαφοράν ὁ θάνατος ἀπὸ τὴν ζωήν. «Σύ λοιπόν, — τοῦ εἶπε κάποιος — διατὶ δὲν ἀποθνήσκεις;». «Διότι — ἀπεκρίθη — δὲν ὑπάρχει καμμία διαφορά»).

Πρὸς τὸν πυθόμενον τί πρότερον γεγόνοι, νὺξ ἢ ἡμέρα, «ἡ νύξ — ἔφη, — μιᾷ ἡμέρᾳ πρότερον». (Πρὸς ἐκεῖνον, ὅστις τὸν ἠρώτησε: «Ποῖον ἔχει ὑπάρξει προγενεστέρως ἀπὸ τὸ ἄλλο, ἡ νὺξ ἢ ἡ ἡμέρα;», «ἡ νύκτα, — εἶπε — κατὰ μίαν ἡμέραν»).

Ἠρώτησέ τις αὐτὸν εἰ λήθοι θεοὺς ἄνθρωπος ἀδικῶν· «ἀλλ' οὐδὲ διανοούμενος», ἔφη. (Κάποιος τὸν ἠρώτησεν, ἐὰν ὁ ἄνθρωπος, διαπράττων ἀδικίας, διαφεύγῃ τὴν προσοχὴν τῶν θεῶν. Αὐτὸς δὲ ἀπεκρίθη ὅτι, οὐδὲ ὅταν σκέπτεται διαφεύγει τὴν προσοχὴν τῶν θεῶν).

Πρὸς τὸν μοιχὸν ἑρόμενον, εἰ ὀμόσειε μὴ μεμοιχευκέναι, «οὐ χεῖρον, — ἔφη — τῆς μοιχείας ἐπιορκία». (Πρὸς τὸν μοιχόν, ὅστις τὸν ἠρώτησεν, ἐὰν ἔπρεπε νὰ διαβεβαιώσῃ δι' ὅρκου ὅτι δὲν εἶχε διαπράξει μοιχείαν, ἀπήντησε: «Δὲν εἶναι χειροτέρα ἀπὸ τὴν μοιχείαν ἡ ἐπιορκία»).

Ἐρωτηθεὶς τί δύσκολον, ἔφη «τὸ ἑαυτὸν γνῶναι» τί δὲ εὔκολον «τῷ ἄλλῳ ὑποθέσθαι» τί ἥδιστον, «τὸ ἐπιτυγχάνειν» τί τὸ θεῖον, «τῷ μήτε ἀρχὴν ἔχον μήτε τελευτήν» τί δέ καινὸν εἴη τεθεαμένος, ἔφη: «γέροντα τύραννον». (Ἐρωτηθεὶς τί εἶναι δύσκολον, ἀπεκρίθη: «Τὸ νὰ γνωρίσῃς τὸν ἑαυτόν σου». Ἐρωτηθεὶς δὲ τί εἶναι εὔκολον, ἀπεκρίθη: «Νὰ δώσῃς συμβουλὰς εἰς ἄλλον». Τί εἶναι εὐχαριστότατον; «Τὸ νὰ ἔχῃ κανεὶς ἐπιτυχίας». Τί εἶναι τὸ θεῖον; «Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον δὲν ἔχει οὔτε ἀρχὴν οὔτε τέλος». Ἐρωτηθεὶς δέ τί πρᾶγμα πρωτοφανὲς (δηλαδὴ σπανιώτατον) ἔχει ἴδει, ἀπεκρίθη: «Γέροντα τύραννον» [δηλαδὴ οἱ τύραννοι δὲν ζοῦν διὰ νὰ φθάσουν εἰς γῆρας]).

Πῶς ἄν τις ἀτυχίαν ῥᾷστα φέροι, «εἰ τοὺς ἐχθροὺς χεῖρον πράσσοντας ὁλέποι». (Πῶς κανεὶς θὰ ἠδύνατο νὰ ὑποφέρῃ κατὰ τὸν εὐκολώτερον τρόπον τὰ ἀτυχήματα; ἀπεκρίθη: «Ἐὰν ὁλέπῃ τοὺς ἐχθρούς του νὰ εἶναι εἰς δυστυχεστέραν κατάστασιν»).

Πῶς ἂν ἄριστα καὶ δικαιότατα διώσαιμεν, «ἐὰν ἃ τοῖς ἄλλοις ἐπιτιμῶμεν, αὐτοὶ μὴ δρῶμεν». (Πῶς θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ ζήσωμεν κατὰ τρόπον ἄριστον καὶ δικαιότατον; «Ὅταν δὲν πράττωμεν οἱ ἴδιοι ἐκεῖνα, διὰ τὰ ὁποῖα ἀποδοκιμάζομεν τοὺς ἄλλους»).

Τίς εὐδαίμων, «ὁ τὸ μὲν σῶμα ὑγιής, τὴν δὲ ψυχὴν εὔπορος, τὴν δὲ φύσιν εὐπαίδευτος» (Ποῖος εἶναι εὐδαίμων; (Ἐκεῖνος, ὅστις εἶναι κατὰ τὸ σῶμα ὑγιής, κατὰ τὸ πνεῦμα ἐφευρετικός, καὶ ὡς πρὸς τὴν φυσικήν του κατάστασιν ἐπιδεκτικὸς παιδείας»).

«Φίλων παρόντων καὶ ἀπόντων μεμνῆσθαι», φησί. (Λέγει ὁ Θαλῆς: «Νὰ ἐνθυμῆται κανεὶς τοὺς φίλους του καὶ ὅταν εἶναι παρόντες καὶ ὅταν εἶναι ἀπόντες»).

Μὴ τὴν ὄψιν καλλωπίζεσθαι, ἀλλὰ τοῖς ἐπιτηδεύμασιν εἶναι καλόν. (Δὲν πρέπει νὰ καλλωπίζῃ κανεὶς τὴν ἐξωτερικήν του ἐμφάνισιν, ἀλλὰ νὰ εἶναι ὡραῖος ὡς πρὸς τοὺς συστηματικοὺς τρόπους τῆς ζωῆς του).

Μὴ πλουτεῖ — φησὶ — κακῶς, μηδὲ διαβαλλέτω σὲ λόγος πρὸς τοὺς πίστεως κεκοινωνηκότας. (Νὰ μὴ ἀποκτᾷς πλοῦτη — λέγει — μὲ ἄσχημον τρόπον, καὶ τὰ λόγια νὰ μὴ σὲ κάμνουν, ὥστε νὰ ἔρχεσαι εἰς ἔχθραν μὲ ἀνθρώπους, πρὸς τοὺς ὁποίους ἔχεις συνάψει δεσμοὺς ἐμπιστοσύνης).

Οὓς ἂν ἐράνους εἰσενέγκῃς — φησὶ — τοῖς γονεῦσιν, τοὺς αὐτοὺς προσδέχου καὶ παρὰ τῶν τέκνων. (Ὁποίου εἴδους περιποιήσεις ἤθελες προσφέρει εἰς τοὺς γονεῖς σου — λέγει — ἀναλόγου εἴδους περιποιήσεις νὰ περιμένῃς καὶ ἀπὸ τὰ τέκνα σου).

Τὸν Νεῖλον, εἶπε, πληθύειν ἀνακοπτομένων τῶν ρευμάτων ὑπὸ τῶν ἐτησίων ἐναντίων ὄντων. (Εἶπεν ὅτι ὁ Νεῖλος πλημμυρίζει, ἐπειδὴ τὰ ρεύματά του ἀνακόπτονται ἀπὸ τοὺς ἐτησίας ἀνέμους (δηλαδὴ τὰ μελτέμια), οἱ ὁποῖοι φυσοῦν κατὰ τὴν ἐναντίον (πρὸς τὰ ρεύματά του) κατεύθυνσιν).

ΑΝΑΞΙΜΑΝΔΡΟΣ (611—545 π.Χ.). Ὁ δεύτερος κατὰ χρονολογικὴν σειρὰν ἐκ τῶν τριῶν μεγάλων Μιλησίων φιλοσόφων. Ἦτο υἱὸς τοῦ Πραξιάδου καὶ ἐγεννήθη ἐν Μιλήτῳ. Ἡ χρονολογία τῆς γεννήσεώς του καθωρίσθη ἐπακριβῶς, διότι μαρτυρία ἀξιόπιστος, ἠντλημένη ἐκ τοῦ συγγράμματός του, ἀναφέρει ὅτι κατὰ τὴν κατάλυσιν τοῦ Λυδικοῦ βασιλείου (546 π.Χ.) ἦγε τὸ 64ον ἔτος τῆς ἡλικίας του. Κατὰ ταῦτα ἐγεννήθη κατὰ τὸ ἔτος 611)610 π.Χ., ἀπέθανε δὲ ὀλίγον μετὰ τὴν ἅλωσιν τῶν Σάρδεων, ἤτοι κατὰ τὸ 545 π.Χ. Ἂν θεωρήσωμεν ἀξιόπιστον τὴν μαρτυρίαν τοῦ Αἰλιανοῦ, καθ' ἣν ἐκτίσθη ἡ ἐπὶ τοῦ Θρακικοῦ Πόντου Ἀπολλωνία, πρέπει νὰ δεχθῶμεν ὅτι κατήγετο ἐξ ἐπιφανοῦς γένους καὶ ὅτι συμμετεῖχεν ἐνεργῶς εἰς τὴν πολιτικὴν ζωὴν τῆς πατρίδος του. Δὲν ἀποκλείεται ὅμως ἡ εἴδησις αὕτη νὰ ἀνήκῃ εἰς τὰς πλαστὰς μαρτυρίας, δι' ὧν ἐπεδιώκετο, κατὰ τὴν ἐποχὴν ἰδίᾳ τοῦ περιπατητικοῦ Δικαιάρχου, νὰ ἀποδειχθῇ ὅτι οἱ παλαιοὶ φιλόσοφοι μετεῖχον τοῦ πρακτικοῦ βίου καὶ τῆς πολιτικῆς ζωῆς. Ἡ παράδοσις ἀναφέρει ὅτι ὑπῆρξεν «ἑταῖρος» καὶ «ἀκουστής», δηλαδὴ μαθητὴς τοῦ Θαλοῦ. Αἱ εἰς τὸν βίον του ἀναφερόμεναι εἰδήσεις εἶναι λίαν πενιχραί. Παραδίδεται ὅτι κληθεὶς εἰς Σπάρτην, ἔστησε τὸν γνωστὸν εἰς τοὺς Βαβυλωνίους «γνώμονα», δι' οὗ καθίστατο δυνατόν, κατόπιν συγκρίσεως τῶν μηκῶν τῆς ἡλιακῆς σκιᾶς, ἣν ἔρριπτεν ἐπὶ ἐπιπέδου καθέτως πρὸς αὐτὸ στηριγμένον στέλεχος, νὰ καθορισθῇ ἡ μεσημβρία, τὰ σημεῖα τοῦ ὁρίζοντος καὶ αἱ ἡλιακαὶ τροπαί. Ὁ Κικέρων ἀναφέρει ὅτι, κατόπιν προβλέψεώς του, οἱ Λακεδαιμόνιοι, διανυκτερεύσαντες ἐκτὸς τῆς Σπάρτης, ἀπέφυγον τὰ ἐπακόλουθα μεγάλου σεισμοῦ, κατερειπώσαντος τὴν πόλιν καὶ προκαλέσαντος τὴν κατακρήμνισιν μεγάλου ὀρεινοῦ ὄγκου τοῦ Ταϋγέτου. Ἐκ τῶν μαρτυριῶν τούτων καθίσταται πιθανὸν ὅτι ἐπεσκέφθη τὴν Σπάρτην διὰ τὸν διακανονισμὸν ἡμερολογιακῶν ζητημάτων. Ἂν ληφθῇ ὑπ' ὄψιν ὅτι κατὰ τὸν ὁον αἰῶνα ἡ Σπάρτη εἶχε καταστῆ κέντρον ἀξιολόγου πολιτιστικῆς κινήσεως καὶ ὅτι τὸ ἡμερολόγιόν της ἀφωρμᾶτο διὰ τὴν μέτρησιν τοῦ χρόνου ἀπὸ ἀστρονομικὰς παρατηρήσεις, δὲν φαίνεται ἀπίθανος ἡ εἰς τὴν Σπάρτην μετάκλησις τοῦ Ἀναξιμάνδρου. Συμφώνως πρὸς εἴδησιν, παρεχομένην παρὰ τοῦ Διογένους τοῦ Λαερτίου ὑπὸ τοῦ Διοδώρου τοῦ Ἐφεσίου, ὁ Ἐμπεδοκλῆς ὑπῆρξε ζηλωτὴς τοῦ Ἀναξιμάνδρου, ἀπομιμούμενος τὴν τραγικὴν μεγαλοπρέπειαν τοῦ ὕφους του (τραγικὸν ἀσκῶν τῦφον) καὶ ἐνδυόμενος σεμνοπρεπῆ ἐνδυμασίαν (σεμνὴν ἀναλαβὼν ἐσθῆτα). Πραγματικῶς τὸ ἐκφραστικὸν ὕφος τοῦ μοναδικοῦ διασωθέντος ἀποσπάσματός του τυγχάνει σεμνοπρεπὲς καὶ ποιητικόν, δὲν ἀποκλείεται δὲ καὶ τὸ ὅλον «Περὶ φύσεως» σύγγραμμά του νὰ εἶχε γραφῇ εἰς τόνον παραπλήσιον. Ἐκ τούτου θὰ ἐπλάσθη καὶ ἡ παράδοσις ὅτι καὶ ἡ ἀμφίεσίς του ἦτο ἐξ ἴσου μεγαλοπρεπής. Ὁ Διογένης ὁ Λαέρτιος μνημονεύει καὶ ἓν μοναδικὸν ἀνέκδοτον τοῦ Μιλησίου φιλοσόφου. Ἀντιληφθεὶς ὁ Ἀναξίμανδρος ὅτι διὰ τοῦ ἄσματός του προεκάλεσε τὸν γέλωτα τῶν παιδιῶν, εἶπε: «Πρέπει, ἐξ αἰτίας τῶν παιδιῶν, νὰ καταβάλλωμεν προσπάθειαν διὰ νὰ ἄδωμεν καλύτερον» (βέλτιον οὖν ἡμῖν ἀστέον διὰ τὰ παιδάρια). Προφανῶς διὰ τοῦ ἀνεκδότου τούτου, ὅπερ δὲν φαίνεται νὰ εἶναι πραγματικόν, ἐσκοπεῖτο νὰ δειχθῇ ὅτι ὁ Ἀναξίμανδρος ἐλάμβανεν ὑπὸ σοβαρὰν ἔποψιν οἱανδήποτε κριτικὴν παρατήρησιν, ὁποιοσδήποτε καὶ ἂν ἦτο ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος τὴν ἐξέφραζεν.

Εἰς τὸν Ἀναξίμανδρον ἀνήκει ἡ τιμὴ ὅτι πρῶτος αὐτὸς μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων ἐτόλμησε νὰ ἐκδώσῃ σύγγραμμα πραγματευόμενον περὶ τῆς φύσεως (ἐθάρρησε πρῶτος ὧν ἴσμεν Ἑλλήνων λόγον ἐξενεγκεῖν περὶ φύσεως συγγεγραμμένον). Τὸ σύγγραμμά του τοῦτο, ὅπερ ἦτο καρπὸς πολυχρονίου σκέψεως καὶ ἐρεύνης, τὸ ἐξέδωκεν, ὡς συνάγεται ἐκ τῆς ὑπὸ τοῦ Διογένους Λαερτίου μαρτυρίας τοῦ Ἀπολλοδώρου, περὶ τὸ τέλος τοῦ βίου του, ἤτοι κατὰ τὸ 546 π.Χ. Φαίνεται δὲ ὅτι θὰ εἶχον σημειωθῇ ἐν αὐτῷ αὐτοβιογραφικαὶ πληροφορίαι μετὰ ἀστρονομικῶν ἐνδείξεων, ἐξ ὧν ἀφορμώμενος ὁ Ἀπολλόδωρος ἠδυνήθη νὰ παράσχῃ τὴν πληροφορίαν ὅτι ὁ Μιλήσιος σοφὸς κατὰ τὸ δεύτερον ἔτος τῆς 58ης Ὀλυμπιάδος ἦγε τὸ 64ον ἔτος τῆς ἡλικίας του. Ὁ χαρακτηρισμὸς τῆς ἐκδόσεως τοῦ ἔργου ὡς τολμήσαντος εἶναι λίαν ἐπιτυχής, διότι ἐχρειάζετο ἀληθῶς ὑψίστη αὐτοπεποίθησις καὶ λελογισμένον θάρρος διὰ τὴν ἔκδοσιν τοῦ πρώτου συγγράμματος, δι' οὗ ἐπεχειρεῖτο ἡ ἐπὶ τῇ βάσει ἐπιστημονικῶν ἀρχῶν ἐξήγησις τοῦ σύμπαντος. Τὸ σύγγραμμά του ἦδη κατὰ τὴν ἀρχαιότητα εἶχε γίνει λίαν σπάνιον. Εἶναι ἀμφίβολον ἂν ὁ Ἀριστοτέλης καὶ ὁ Θεόφραστος εἶχον πρὸ ὀφθαλμῶν ὁλόκληρον τὸ σῶμα τοῦ συγγράμματος ἢ ἐκλεκτὰ μόνον ἐκ τούτου ἀποσπάσματα. Ὁ μνημονευθεὶς Ἀπολλόδωρος, ἀκμάσας περὶ τὰ μέσα τῆς δευτέρας π.Χ. ἑκατονταετηρίδος, ἐθεώρησεν ὡς ἀνέλπιστον κατόρθωμα τὸ ὅτι εἶχεν ἀνακαλύψει περίληψιν ἴσως τοῦ συγγράμματος τοῦ Ἀναξιμάνδρου. Τοῦτο καταφαίνεται ἀπὸ μαρτυρίαν τοῦ Διογένους Λαερτίου εἰς τὴν ὁποίαν λέγεται ὅτι ἐκ τύχης περιῆλθεν εἰς χεῖρας τοῦ Ἀπολλοδώρου κεφαλαιώδης ἔκθεσις τῶν γνωμῶν τοῦ φιλοσόφου «τῶν δὲ ἀρεσκόντων αὐτῷ πεποίηται (δηλ. ὁ Ἀναξίμανδρος) κεφαλαιώδη τὴν ἔκθεσιν, ἣ που περιέτυχε καὶ Ἀπολλόδωρος ὁ Ἀθηναῖος». Ἐκ τοῦ συγγράμματος τοῦ Ἀναξιμάνδρου μᾶς διέσωσεν ὁ σχολιαστὴς τοῦ Ἀριστοτέλους Σιμπλίκιος μίαν μόνον βραχυτάτην πρότασιν, ἥτις ἀποτελεῖ τὸ παλαιότατον κείμενον τῆς εὐρωπαϊκῆς φιλοσοφικῆς φιλολογίας.

Εἶναι προσέτι βέβαιον ὅτι ὁ Ἀναξίμανδρος ἐξεπόνησε καὶ ἐξέδωκε πρῶτος γενικὸν καὶ ἐπὶ ἐπιστημονικῶν βάσεων στηριζόμενον χάρτην τῆς γῆς. Οἱ παλαιοὶ δικαίως ἐχαρακτήρισαν τὸ ἐπιστημονικὸν τοῦτο κατόρθωμα ὡς ἐξ ἴσου πρὸς τὴν ἔκδοσιν τοῦ «Περὶ φύσεως» συγγράμματός του τολμηρὸν ἐγχείρημα. Κατὰ τὴν εὔστοχον διατύπωσιν ἀρχαίου γεωγραφικοῦ συγγράμμα-

τος, φερομένου ἐπ' ὀνόματι τοῦ ἄλλως ἀγνώστου γεωγράφου Ἀγαθημέρου, καὶ προερχομένου ἐκ τοῦ παλαιοτέρου συγγράμματος τοῦ γεωγράφου Ἐρατοσθένους, ὁ Ἀναξίμανδρος «πρῶτος ἐτόλμησε τὴν οἰκουμένην ἐν πίνακι γράψαι». Φέρεται πρὸς τούτοις ὁ Μιλήσιος φιλόσοφος γράψας καὶ ἄλλα συγγράμματα ὧν ὡς τίτλοι μνημονεύονται «Περὶ τῶν ἀπλανῶν» καὶ «Σφαῖρα». Ἀπέδιδον δὲ εἰς αὐτὸν καὶ τὴν συγγραφὴν συντόμου ἐκθέσεως γεωμετρικῶν γνώσεων «Γεωμετρίας ὑποτύπωσιν». Εἶναι ὅμως προφανὲς ὅτι δὲν ἐπρόκειτο περὶ ἰδιαιτέρων ἔργων, ἀλλ' οἱ τίτλοι ἐπενοήθησαν ἐξ ἀφορμῆς προβλημάτων ἅτινα ἐθίγοντο εἰς τὸ «Περὶ φύσεως» βιβλίον του.

Ὁ Ἀναξίμανδρος εἶναι ὁ δεύτερος μετὰ τὸν Θαλῆν φιλόσοφος, ὅστις διενοήθη νὰ διερευνήσῃ κατὰ τρόπον ἐπιστημονικὸν τὸ πρόβλημα τῆς γενέσεως τοῦ κόσμου. Εἶχε προικισθῆ μὲ θαυμαστὴν παρατηρητικότητα καὶ διεισδυτικότητα, δι' ἧς διέκρινε τὰς μεταξὺ διαφόρων φαινομένων ἀναλογίας καὶ ἠδύνατο νὰ ἀνάγεται ἀπὸ τὰ ἀποτελέσματα εἰς τὰς αἰτίας. Καταπληκτικὴ παρουσιάζεται ἡ πολυμέρεια τοῦ ἐπιστημονικοῦ του διαφέροντος. Ὑπῆρξεν ὁ θεμελιωτὴς τῆς ἐπιστημονικῆς γεωγραφίας τῆς στηριζομένης ἐπὶ γεωμετρικῆς ὑποτυπώσεως, τὸ δὲ ἀστρονομικόν του σύστημα τὸ διεμόρφωσεν ἐπὶ τῇ βάσει γεωμετρικῶν ἀναλογιῶν καὶ ὑπολογισμῶν. Ἐνεφάνισεν ἰδίαν θεωρίαν περὶ τῆς συστάσεως τοῦ κόσμου καὶ προέλαβε κατά τινα ἔποψιν τὰς κατὰ τὸν παρελθόντα αἰῶνα διατυπωθείσας ἰδέας περὶ ἐξελίξεως τῶν ὀργανικῶν ὄντων. Τὸ θεμέλιον τῶν ἐπιστημονικῶν του δοξασιῶν ἀποτελεῖ ἡ ὀντολογικὴ περὶ ἀπείρου θεωρία του. Ἐν τοῖς ἑπομένοις θὰ ἐκθέσωμεν ἀναλυτικῶς τὴν συμβολὴν ἣν προσέφερεν ὁ μέγας οὗτος σοφὸς διὰ τὴν θεμελίωσιν τῶν μνημονευθέντων ἐπιστημονικῶν καὶ φιλοσοφικῶν κλάδων.

Ἡ θεμελίωσις τῆς ἐπιστημονικῆς γεωγραφίας. Ὁ Ἀναξίμανδρος ἐθεμελίωσε τὴν ἐπιστημονικὴν γεωγραφίαν, διότι πρῶτος αὐτὸς ἐτόλμησε νὰ σχεδιάσῃ πίνακα, χάρτην ὅπως λέγομεν ἡμεῖς σήμερον, ἐν ᾧ περιελαμβάνετο ἅπασα ἡ τότε γνωστὴ οἰκουμένη. Ὁ ὑπὸ τοῦ Μιλησίου σοφοῦ σχεδιασθεὶς χάρτης δὲν ὑπετυπώθη διὰ νὰ χρησιμεύσῃ εἰς τὴν ἐξυπηρέτησιν πρακτικῶν σκοπῶν, ἀλλ' ἀποτελεῖ τὴν πρώτην ἐπιστημονικὴν προσπάθειαν διὰ τὴν ἐν γεωμετρικῷ σχεδίῳ κατάταξιν καὶ ταξινόμησιν τῶν γνωστῶν γεωγραφικῶν δεδομένων εἰς ἑνότητα. Ἀναμφιβόλως οἱ Ἴωνες θαλασσοπόροι εἶχον πρὸ αὐτοῦ σχεδιάσει καὶ χρησιμοποιήσει χάρτας, αἱ γεωγραφικαὶ των ὅμως ὑποτυπώσεις ἦσαν τοπικαί, μὴ ἀναγόμεναι εἰς συνολικὴν θεώρησιν. Ἐπίσης καὶ οἱ χάρται τῶν ἀρχαίων Αἰγυπτίων δὲν ἐξικνοῦνται εἰς συνολικὴν θεώρησιν, ἀλλὰ περιορίζονται εἰς τὴν ὑποτύπωσιν τοπικῶν μόνον περιοχῶν.

Τὸ σχῆμα τοῦ χάρτου τοῦ Ἀναξιμάνδρου ἦτο κυκλοτερές, διότι τοιοῦτο ἐθεώρει καὶ τὸ σχῆμα τῆς ἐπιφανείας τῆς γῆς, ἣν ἐξελάμβανε ὁμοίαν πρὸς κύλινδρον, κατὰ τὸ πρότυπον τῶν κυκλοτερῶν σπονδύλων ἐξ ὧν ἀπετελοῦντο οἱ ἀρχαῖοι κίονες. Διὰ νὰ εὐσταθῇ ὁ ἀποτελῶν τὴν γῆν κύλινδρος, ἔβει, κατὰ τὸν Ἀναξίμανδρον, ἡ κατὰ πλάτος διάμετρός του νὰ εἶναι τριπλασία τοῦ ὕψους του. Ἡ ἐπάνω ἐπιφάνεια τοῦ κυλίνδρου εἶναι ὁ χῶρος τῆς κατοικίας τῶν ἀνθρώπων, ἡ δὲ γῆ αἰωρεῖται τοποθετημένη εἰς τὸ μέσον τῆς οὐρανίου σφαίρας. Ὅσον καὶ ἂν φαίνωνται ἁπλοϊκαὶ αἱ δοξασίαι τοῦ Ἀναξιμάνδρου, παραβαλλόμεναι πρὸς τὰς κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἐπικρατούσας μυθολογικὰς ἀντιλήψεις, σημαίνουν ἀξιόλογον πρόοδον. Κατὰ τὸν Ὅμηρον καὶ τὸν Ἡσίοδον, ἡ γῆ εἶναι παμμέγιστος δίσκος, περιβαλλόμενος κατὰ τὴν περιφέρειάν του ὑπὸ τοῦ ρεύματος τοῦ ὠκεανοῦ, ἐπὶ δὲ τῶν περάτων τῆς δισκοειδοῦς της ἐπιφανείας στηρίζεται ἐν εἴδει κώδωνος ὁ οὐράνιος θόλος. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον φαντάζεται τὸ σύμπαν ὁ Ὅμηρος. περιγράφων τὰς ἐπὶ τῆς ἀσπίδος τοῦ Ἀχιλλέως φιλοτεχνηθείσας ὑπὸ τοῦ Ἡφαίστου ἀπεικονίσεις. Ὁ Ἀναξίμανδρος, λαμβάνων ἀφορμὴν ἀπὸ ἀστρονομικὰς παρατηρήσεις, συμπληρώνει τὸ ὁρατὸν οὐράνιον ἡμισφαίριον διὰ τοῦ ἀοράτου ἀντιστοίχου του καὶ φθάνει εἰς τὴν ἀντίληψιν τῆς πλήρους οὐρανίου σφαίρας, τῆς ὁποίας τὸ κέντρον κατέχει ἡ γῆ. Ἀπήλλαξεν οὕτω τὴν γῆν ἀπὸ τὴν ἄμεσον μὲ τὴν οὐράνιον σφαῖραν ἐπαφήν της καὶ ἠδυνήθη νὰ προχωρήσῃ εἰς τὴν σκέψιν ὅτι ἡ γῆ εἶναι ἴση πρὸς τὰ οὐράνια σώματα ἢ καὶ μικροτέρα.

Αἱ παλαιαὶ μαρτυρίαι δὲν μᾶς παρέχουν ἀρκετὰ στοιχεῖα διὰ νὰ ἀναπαραστήσωμεν ἐπακριβῶς τὸν σχεδιασθέντα ὑπὸ τοῦ Μιλησίου σοφοῦ χάρτην. Δυνάμεθα ὅμως νὰ προχωρήσωμεν εἰς στοιχειώδη ἀναπαράστασιν, στηριζόμενοι εἰς περιγραφὰς ἀναφερομένας εἰς μεταγενεστέρους χάρτας σχεδιασθέντας ἐπὶ τῇ βάσει ἐκείνου. Ἡ οἰκουμένη φαίνεται ὅτι εἶχε παρασταθῆ ὡς νῆσος, περιβαλλομένη κυκλικῶς ὑπὸ ἐξωτερικῆς θαλάσσης καὶ περιβάλλουσα καὶ αὐτὴ ἐσωτερικῶς θάλασσαν. Ἡ ἐξωτερικὴ θάλασσα εἶναι ἐκείνη, ἣν ὁ Ἡρόδοτος (1 202) ὀνομάζει «ἑτέραν θάλασσαν», διακρίνων ταύτην ρητῶς ἀπὸ τῆς Κασπίας, ἡ δὲ ἐσωτερικὴ εἶναι ἡ Μεσόγειος «ἥδε ἡ θάλασσα», ὅπως τὴν ὀνομάζει ὁ Ἡρόδοτος. Τὴν Μεσόγειον θὰ ὠνόμαζε πιθανῶς ὁ Ἀναξίμανδρος «ἡμετέρην» θάλασσαν. Καὶ εἰς τὸ «Περὶ κόσμου» ψευδαριστοτελικὸν σύγγραμμα ἐξακολουθεῖ νὰ καλῆται ἡ Μεσόγειος «ἔσω θάλασσα», ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν Ἀτλαντικόν, τὴν Ἐρυθρὰν καὶ τὸν Ἰνδικόν, πρὸς ἃ ἐνδειξιν τῶν ὁποίων χρησιμοποιεῖται ὁ ὅρος «ἡ ἔξω θάλασσα». Ἡ περιβάλλουσα ἐξωτερικῶς τὴν γῆν θάλασσα δὲν ἦτο διὰ τὸν Ἀναξίμανδρον ὁ μυθολογικὸς Ὠκεανός, ἀλλὰ τὸ ὑπόλοιπον τῆς μάζης τῶν ὑδάτων, ἅτινα κατὰ τὴν κοσμογονικὴν ἐποχὴν περιέβαλλον τὴν γῆν. Δὲν εἶναι ἀπίθανον νὰ ἐδέχετο ὁ Ἀναξίμανδρος ὅτι ἡ γῆ κατὰ τὰ πέρατά της παρουσίαζεν ἀνύψωσίν τινα. Περὶ μιᾶς τοιαύτης ἐξάρσεως τῆς γῆς γίνεται λόγος καὶ ὑπὸ τοῦ Ἀναξιμένους. Ὁ δὲ Ἀρχέλαος, ὅστις φαίνεται ἀντλῶν τὰς γεωγραφικάς του δοξασίας ἀπὸ τὸν Ἀναξίμανδρον, ἐθεώρει τὴν γῆν «κύκλῳ μὲν ὑψηλὴν εἰς δὲ τὸ μέσον κοίλην», διὰ τὸν λόγον ὅτι ἡ ἀνατολὴ καὶ ἡ δύσις τοῦ ἡλίου δὲν ἐπισυμβαίνει κατὰ τὴν αὐτὴν ὥραν εἰς ὅλα τὰ μέρη τῆς γῆς. Ἂν τὰ ὑπὸ τοῦ Ἀγαθημέρου ἐν τῷ προοιμίῳ τῆς γεωγραφικῆς ὑποτυπώσεως ἀναφερόμενα, καθ' ἃ «οἱ μὲν οὖν παλαιοὶ τὴν οἰκουμένην ἔγραφον στρογγύλην, μέσην δὲ κεῖσθαι τὴν Ἑλλάδα, καὶ ταύτης Δελφούς· τὸν ὀμφαλὸν γὰρ ἔχειν τῆς γῆς», ἀφοροῦν εἰς τὸν πίνακα τοῦ Ἀναξιμάνδρου, πρέπει νὰ δεχθῶμεν ὅτι τὴν κεντρικὴν θέσιν ἐν τῷ χάρτῃ του κατεῖχεν ἡ Ἑλλάς, εἰς δὲ τὸ κέντρον ταύτης εἶχον τοποθετηθῆ οἱ Δελφοί, οἵτινες κατέχουν τὸν ὀμφαλὸν τῆς γῆς. Ἡ χρησιμοποίησις τοῦ γνώμονος, δι' οὗ καθίστατο ἐφικτὸς ὁ ἀκριβὴς καθορισμὸς τῆς μεσημβρινῆς γραμμῆς καὶ τῶν σημείων τοῦ ὁρίζοντος, ἀπετέλεσε μεγάλης ἀξίας ἐπιστημονικὴν βάσιν, ἐφ' ἧς ἐστηρίχθησαν μετ' ἀσφαλείας αἱ χαρτογραφικαὶ ὑποτυπώσεις τοῦ Μιλησίου σοφοῦ. Ἡ ἐπίδρασις ἣν ἤσκησεν ὁ ὑπὸ τοῦ Ἀναξιμάνδρου σχεδιασθεὶς χάρτης φαίνεται ὅτι ὑπῆρξε τεραστία. Ὁ Ἡρόδοτος ἀναφέρει ὅτι πολλοὶ εἰς τὴν ἐποχήν του κατείχοντο ὑπὸ ἀξίας περιγελασμοῦ μανίας νὰ κατασκευάζουν τοιούτους πίνακας ἀπεικονίζοντας κυκλοτερῆ τὴν οἰκουμένην καὶ παριστάνοντας τὴν Ἀσίαν ἴσην μὲ τὴν Εὐρώπην.

Μαθηματικὴ Ἀστρονομία. Ἡ παράδοσις ἀναφέρει τὸν Ἀναξίμανδρον ὡς ἐπινοήσαντα τὸ πρῶτον ὄργανον, δι' οὗ κατέστη δυνατὴ ἡ ἐπιστημονικὴ ἀστρονομικὴ παρατήρησις. Τὸ ὄργανον τοῦτο ἦτο ὁ γνώμων, ἁπλουστάτη συσκευὴ ἀποτελουμένη ἐκ στελέχους, ὀνομαζομένου στύλου ἢ στοιχείου, καὶ ἐστηριγμένου καθέτως ἐπὶ ὁριζοντίου ἐπιπέδου. Ἐκαλεῖτο δὲ ἡ συσκευὴ αὕτη καὶ σκιοθήρας, ὄργανον δηλαδὴ δι' οὗ θηρεύομεν τὴν σκιὰν τοῦ ἡλίου. Διὰ τῆς συγκρίσεως τῶν μηκῶν τῆς ριπτομένης ὑπὸ τοῦ στελέχους σκιᾶς δύναται νὰ προσδιορισθῇ ἡ μεσημβρία (ἐλαχίστη σκιὰ τῆς ἡμέρας), τὰ ἡλιοστάσια (ἐλαχίστη καὶ μεγίστη σκιὰ τοῦ ἔτους). Ἀργότερον ἡ ἁπλουστάτη αὐτὴ συσκευὴ τελειοποιηθεῖσα ἐξειλίχθη εἰς ἡλιακὸν ὡρολόγιον «πόλον» ἢ «σκάφην» καλούμενον καὶ ἐχρησιμοποιεῖτο διὰ νὰ καθορίζωνται αἱ ἰσημερίαι καὶ ἄλλαι ἀστρονομικαὶ ἐνδείξεις. Εἰς τὴν εἴδησιν ὅμως τὴν ἀποδίδουσαν εἰς τὸν Ἀναξίμανδρον τὴν ἐπινόησιν τοῦ γνώμονος ἀντιτίθεται ρητὴ μαρτυρία τοῦ Ἡροδότου (II 109), ἀναφέροντος ὅτι ἡ εἰς δώδεκα μέρη διαίρεσις τῆς ἡμέρας, ὁ γνώμων καὶ ὁ πόλος, ὅστις ἦτο κοῖλον ἡλιακὸν ὡρολόγιον, ἐν τῷ ὁποίῳ ἡ σκιὰ ἐσχηματίζετο ὑπὸ στελέχους ὁμοίου πρὸς τὸ τοῦ γνώμονος, παρελήφθησαν ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων ἀπὸ τοὺς Βαβυλωνίους· «πόλον γὰρ καὶ γνώμονα καὶ τὰ δυώδεκα μέρεα τῆς ἡμέρας παρὰ Βαβυλωνίων ἔμαθον οἱ Ἕλληνες». Εἶναι ἀπολύτως ἐξηκριβωμένον ὅτι ὁ γνώμων ἦτο γνωστὸς ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων εἰς τοὺς ἀνατολικοὺς λαοὺς καὶ τοὺς Κινέζους, οἱ δὲ Βαβυλώνιοι εἶχον δισκευάσει τοῦτον χρησιμοποιήσαντες ἀντὶ τοῦ ὁριζοντίου ἐπιπέδου κοῖλον ἡμισφαίριον (πόλον) ἀπεικονίζον τὸ σχῆμα τῆς ἐπιφανείας τῆς γῆς καθὼς καὶ τὸ τοῦ οὐρανίου θόλου ἀνεστραμμένου. Ἤδη παρ' Ὁμήρῳ ἡ ἐπιμήκυνσις τῶν σκιῶν θεωρεῖται ὡς ἔνδειξις προσημαίνουσα τὴν προσέγγισιν τῆς ἑσπέρας. Ἐν «Ἰλιάδι» Φ 231, προκειμένου περὶ τῆς ἑσπερινῆς ὥρας, ὑπάρχει ἡ ἔνδειξις «εἰς ὃ κεν ἔλθῃ δείελος ὀψὲ δύων, σκιάσῃ δ' ἐρίβωλον ἄρουραν». Ἀναφέρεται δὲ καὶ περὶ τοῦ Θαλοῦ ὅτι κατώρθωσε νὰ ὑπολογίσῃ τὸ ὕψος τῶν Πυραμίδων τῆς Αἰγύπτου διὰ τῆς μετρήσεως τῆς σκιᾶς των, κατὰ τὴν ὥραν καθ' ἣν συμβαίνει νὰ παρουσιάζῃ αὕτη τὸ αὐτὸ μῆκος μὲ τὸ σῶμα τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ ὑπὸ τοῦ Ἀναξιμάνδρου κατασκευασθεὶς γνώμων, δι' οὗ καθίστατο δυνατὸν νὰ καθορίζωνται αἱ τροπαὶ τοῦ ἡλίου καὶ αἱ ἰσημερίαι, θὰ ἐχρησιμοποιεῖτο πιθανῶς διὰ νὰ καθορίζεται ἡ ἀρχὴ τοῦ ἔτους. Τὸ ἡμερολόγιον τῶν ἀρχαίων ἐλάμβανεν ὡς ἀφετηρίαν του διὰ τὴν μέτρησιν τοῦ χρόνου τὴν ἐν τῷ οὐρανῷ πορείαν τοῦ ἡλίου. Οὕτω τὸ ἀθηναϊκὸν ἡμερολόγιον ἤρχιζεν ἀπὸ τὸ ἡλιοστάσιον τοῦ θέρους, τὸ βοιωτικὸν καὶ λακωνικὸν ἀπὸ τὸ χειμερινὸν ἡλιοστάσιον, τὸ δὲ δωρικὸν καὶ μακεδονικὸν ἀπὸ τὴν Φθινοπωρινὴν ἰσημερίαν. Φαίνεται ὅτι ὁ Ἀναξίμανδρος, χρησιμοποιῶν τὸν γνώμονα, εἶχεν ἐπινοήσει μεθόδους πρὸς καθορισμὸν τῶν μνημονευθέντων χρονικῶν σημείων καὶ εἶναι πολὺ πιθανὸν ὅτι ἐκλήθη εἰς τὴν Σπάρτην διὰ τὴν ρύθμισιν ζητημάτων ἀναφερομένων εἰς τὸν διακανονισμὸν τοῦ ἡμερολογίου. Γνωρίζομεν ἐκ διαφόρων περιστατικῶν ὅτι οἱ Σπαρτιᾶται ἀπέδιδον μεγάλην σημασίαν εἰς τὸν καθορισμὸν τῶν ἐποχῶν τοῦ ἔτους, καθ' ἃς συνέπιπτον αἱ πατροπαράδοτοι θρησκευτικαὶ τελεταὶ τῶν Δωριέων, οἱ δὲ ἔφοροι κατ' ἀρχὰς κατεστάθησαν ὡς ἀρχὴ ἐντεταλμένη νὰ παρακολουθῇ τὰς διοσημίας. Κατὰ ταῦτα, δὲν δύναται ἡ μαρτυρία τοῦ Ἡροδότου νὰ ἀποκλείσῃ τὴν πιθανότητα ὅτι ὁ Ἀναξίμανδρος ἐπραγματοποίησεν ἀνεξαρτήτως τῶν Βαβυλωνίων τὴν εἰς αὐτὸν ἀποδιδομένην ἐφεύρεσιν, στηριζόμενος εἰς προγενεστέρας προσπαθείας πρὸς καθορισμὸν τοῦ χρόνου διὰ τῆς συγκρίσεως τοῦ μήκους τῶν σκιῶν. Ὁ Ἡρόδοτος, ἐπισκεφθεὶς τὴν Βαβυλωνίαν καὶ ἰδὼν ἐκεῖ τὰ ἡλιακὰ ὡρολόγια, φυσικὸν ἦτο νὰ σκεφθῇ ὅτι ἔπρεπε ταῦτα νὰ εἶχον ληφθῆ ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων ὡς ὑπόδειγμα. Τὴν ἀξίαν τῆς μαρτυρίας τοῦ Ἡροδότου καθιστᾷ ἀσθενεστέραν τὸ μεμαρτυρημένον γεγονὸς ὅτι ἡ εἰς δώδεκα μέρη διαίρεσις τῆς ἡμέρας εἰσάγεται εἰς τοὺς Ἕλληνας εἰς χρόνους μεταγενεστέρους, ἤτοι κατὰ τὰ μέσα τοῦ 4ου π.Χ. αἰῶνος. Ὁ πρῶτος συγγραφεύς, ὑφ' οὗ μνημονεύεται ἡ εἰς δώδεκα ὥρας διαίρεσις τῆς ἡμέρας, εἶναι ὁ ἐκ Μασσαλίας Πυθέας, ἀκμάσας περὶ τὸ 350 π.Χ. Μέχρι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης οἱ Ἕλληνες ἠρνοῦντο νὰ διαιροῦν τὴν ἡμέραν εἰς τρία μεγάλα τμήματα, τὴν πρωΐαν, τὴν μεσημβρίαν καὶ τὴν δείλην. Καὶ μετὰ τὴν ἐν Ἀθήναις τελειοποίησιν τοῦ γνώμονος, τὴν γενομένην ὑπὸ τοῦ περιφήμου ἀστρονόμου Μέτωνος, ὡς μέτρον τῆς ὥρας ἐχρησιμοποιήθη τὸ μῆκος τῆς ὑπὸ τοῦ στελέχους (στοιχείου) ριπτομένης σκιᾶς, μετρουμένης κατὰ πόδας. Οὕτω παρ' Ἀριστοφάνει («Ἐκκλησιάζουσαι» 652) πρὸς καθορισμὸν τῆς ὥρας γίνεται χρῆσις τῆς ἐνδείξεως «δεκάπουν τὸ στοιχεῖον», ἤτοι ἡ ὑπὸ τοῦ στελέχους τοῦ ἡλιακοῦ ὡρολογίου ριπτομένη σκιὰ ἔχει μῆκος δέκα ποδῶν. Ὅθεν ἡ συνέχισις τῆς κατὰ τὸν τρόπον τοῦτον μετρήσεως τοῦ χρό-

νου τῆς ἡμέρας ἀποδεικνύει ὅτι δὲν εἶχεν ἐπηρεασθῆ ἡ χρονομετρία τῶν Ἑλλήνων ὑπὸ τῆς βαβυλωνιακῆς δωδεκαώρου διαιρέσεως καὶ ἐλαττώνει τὴν ἀξίαν τῆς μαρτυρίας τοῦ Ἡροδότου.

Ἡ παράδοσις, καθ' ἣν εἶχε γράψει ὁ Ἀναξίμανδρος ὑποτύπωσιν γεωμετρίας, δὲν φαίνεται πιθανὴ καὶ ὀφείλεται εἰς τὴν διαπίστωσιν ὅτι τὸ ἀστρονομικὸν σύστημα τοῦ Μιλησίου σοφοῦ στηρίζεται ἐπὶ γεωμετρικῶν βάσεων. Ἀποδεικνύεται προσέτι ἐκ τῶν εἰς αὐτὸν ἀποδιδομένων καθορισμῶν τοῦ μεγέθους καὶ τῶν ἀποστάσεων τῶν οὐρανίων σωμάτων ὅτι ἦτο κάτοχος καὶ ἀριθμητικῶν γνώσεων. Ὡς σημαντικωτάτη ἀστρονομική του ἀνακάλυψις δέον νὰ θεωρηθῆ ἡ ἀπόρριψις τῆς μυθολογικῆς δοξασίας, καθ' ἣν ὁ ἥλιος καταδυθίζεται εἰς τὸν Ὠκεανὸν καὶ ἐκεῖθεν φθάνει πάλιν εἰς τὴν Ἀνατολήν. Ὁ Ἀναξίμανδρος ἐσκέφθη ὅτι διὰ νὰ εἶναι δυνατὴ ἡ ἐκ νέου ἀνατολὴ τοῦ ἡλίου καὶ τῶν ἄλλων οὐρανίων σωμάτων, πρέπει ταῦτα νὰ ἐξακολουθοῦν τὴν κυκλικήν των κίνησιν, ἣν φαίνονται διαγράφοντα ἄνωθεν τοῦ ὁρίζοντος. Δυνάμεθα μετὰ βεβαιότητος νὰ εἰκάσωμεν ὅτι διὰ νὰ σχηματίσῃ τὴν περὶ κυκλικῆς κινήσεως τῶν οὐρανίων σωμάτων ἀντίληψιν θὰ ἀφωρμήθη ἐκ τῆς παρατηρήσεως ὅτι οἱ περὶ τὸν Βόρειον Πόλον ἀστέρες δὲν δύουν, ἀλλ' ἐκτελοῦν περιστροφικὴν κίνησιν. Θὰ συνεπέρανε, κατ' ἀκολουθίαν, ἐπαγωγικῶς, ὅτι τὸ εἰς ἡμᾶς ὁρατὸν οὐράνιον ἡμισφαίριον ἀποτελεῖ τὸ ἥμισυ μιᾶς ὁλοκλήρου σφαίρας. Ὥστε εἰς τὸ ὑπερᾶνω τῆς γῆς ἡμισφαίριον ἀντιστοιχεῖ ἕτερον ἀόρατον εἰς ἡμᾶς, ὅπερ κεῖται ὑποκάτω. Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο καθίσταται φανερὰ καὶ ἀναμφισβήτητος ἡ ἀνεξαρτησία του ἀπὸ τῶν βαβυλωνιακῶν ἀστρονομικῶν ἀντιλήψεων. Οἱ Βαβυλώνιοι ἀστρονόμοι, παρ' ὅλην τὴν εἰς τὴν διάθεσίν των πληθὺν τῶν ἀστρονομικῶν παρατηρήσεων, δὲν ἔφθασαν εἰς τὴν ἰδέαν νὰ ὁλοκληρώσουν τὸ σύμπαν εἰς τελείαν σφαῖραν, ἀλλ' ἔμειναν εἰς τὴν ἀντίληψιν ὅτι ὑπάρχει ἓν καὶ μόνον ὁρατὸν οὐράνιον ἡμισφαίριον.

Ἐκ τῆς γενικῆς ἀντιλήψεώς του, καθ' ἣν ὑπάρχει μία ὁλόκληρος οὐρανία σφαῖρα, συνήγαγεν ὁ Μιλήσιος σοφὸς ὡς λογικὴν ἀκολουθίαν ὅτι ἡ γῆ δὲν στηρίζεται ἐπὶ ὑποστηρίγματος, ἀλλ' αἰωρεῖται ἐλευθέρα ἐν τῷ χώρῳ, κατέχουσα τὸ κέντρον τοῦ οὐρανίου σφαιρικοῦ διαστήματος. Τὸ σχῆμα τῆς γῆς, ἐσκέφθη ὁ Ἀναξίμανδρος, πρέπει νὰ εἶναι τοιοῦτον, ὥστε νὰ ἐξασφαλίζῃ σταθερὰν ἰσορροπίαν. Τοιαύτην εὐστάθειαν δύναται νὰ ἐξασφαλίσῃ, κατὰ τὸν Μιλήσιον σοφόν, σχῆμα ἀνάλογον πρὸς τοὺς σπονδύλους τοῦ κίονος «κίων λίθος», ὅπως λέγει ἡ παράδοσις, ἢ ἀκριβέστερον σχῆμα κυλινδρικὸν ἔχον διάμετρον πλάτους μεγαλυτέραν τῆς διαμέτρου τοῦ ὕψους κατὰ τὴν ἀναλογίαν 3 : 1. Εἶναι δύσκολον νὰ ἀνεύρωμεν τὴν αἰτίαν, ἥτις παρεκίνησεν αὐτὸν νὰ δεχθῆ τοιοῦτον διὰ τὴν γῆν σχῆμα. Ὁ κύκλος τοῦ ὁρίζοντος εἶναι πιθανὸν ὅτι τὸν παρεκίνησε νὰ δεχθῆ τὴν γῆν κατὰ τὴν ἐπιφάνειάν της ὡς κυκλοτερῆ. Οὐδόλως δὲ ἀπίθανον τυγχάνει ἡ χρησιμοποίησις ὑπὸ τῆς παλαιᾶς ἀρχιτεκτονικῆς τοιούτων κυλινδρικῶν σπονδύλων διὰ τὸν ἀπαρτισμὸν τῶν κιόνων, οἵτινες εἶχαν παρουσιάσει σημαντικὴν εὐστάθειαν, νὰ ὠδήγησε τὸν Μιλήσιον σοφὸν εἰς τὴν περὶ τοῦ κυλινδροειδοῦς σχήματος τῆς γῆς ἀντίληψίν του.

Μὲ τὴν τοποθέτησιν τῆς γῆς εἰς τὸ κέντρον τοῦ σφαιρικοῦ σύμπαντος κατέστη ἡ ἀνάγκη νὰ δικαιολογηθῆ πῶς καὶ διατί ἐξακολουθεῖ αὕτη νὰ κατέχῃ σταθερῶς τὴν κεντρικήν της θέσιν. Αἱ μαρτυρίαι, αἵτινες διεσώθησαν δὲν μᾶς διαφωτίζουν ἐπακριβῶς καὶ εἶναι ἐπιδεκτικαὶ πολλῶν ἑρμηνειῶν. Ὁ Ἀριστοτέλης εἰς τὸ «Περὶ Οὐρανοῦ» 295 Β, κάμνων λόγον περὶ τῆς ἀντιλήψεως τοῦ Μιλησίου σοφοῦ, λέγει ὅτι, κατ' αὐτόν, ἡ γῆ διατηρεῖ τὴν ἐν τῷ κέντρῳ θέσιν της διὰ τὴν ὁμοιότητα «εἰσὶ δέ τινες, οἳ διὰ τὴν ὁμοιότητά φασιν αὐτὴν (δηλαδὴ τὴν γῆν) μένειν, ὥσπερ τῶν ἀρχαίων Ἀναξίμανδρος». Πῶς πρέπει ὅμως νὰ ἑρμηνευθῆ ἡ λέξις ὁμοιότης ἐν τῷ χωρίῳ τούτῳ; Ἀναφέρεται εἰς τὴν ὁμοιότητα τῆς οὐρανίου σφαίρας ἢ εἰς τὴν ὁμοιότητα, ἀκριβέστερον ἰσότητα, τῶν ἀποστάσεων τῆς γῆς ἐξ ὅλων τῶν ἀκροτάτων σημείων τῆς οὐρανίου σφαίρας; Κατὰ τὴν πρώτην ἐκδοχήν, ἡ γῆ τοποθετημένη εἰς τὸ μέσον τοῦ οὐρανοῦ, ὅστις εἶναι καθ' ὅλα τὰ μέρη ὅμοιος μὲ τὸν ἑαυτόν του, καὶ οὖσα ἰσορροπος, δὲν ἔχει κανένα λόγον νὰ κλίνῃ πρὸς τοῦτο ἢ ἐκεῖνο τὸ μέρος. Διὰ νὰ εἶναι ὀρθὴ ἡ τοιαύτη ἑρμηνεία πρέπει νὰ δεχθῶμεν ὅτι εἰς τὴν σκέψιν τοῦ Ἀριστοτέλους ἐνυπολανθάνει ἡ ἀντίληψις ὅτι ἀφ' ἑνὸς μὲν ὁ οὐρανὸς εἶναι ὁ ἴδιος μὲ τὸν ἑαυτόν του εἰς ὅλα του τὰ σημεῖα καὶ ἀφ' ἑτέρου ὅτι ἡ γῆ κέκτηται ἰσορροπίαν καὶ εὐστάθειαν. Ἡ ὅλη φράσις, ἀναπτυσσομένη κατὰ τὴν ἐκδοχὴν αὐτὴν θὰ ἦτο: «Διὰ τὴν ὁμοιότητα τοῦ οὐρανοῦ αὐτοῦ ἑαυτῷ πάντῃ καὶ τῆς γῆς αὐτῆς ἴσην ἰσορροπίαν». Ἡ κατὰ τὸν τρόπον τοῦτον ἑρμηνεία ἐνισχύεται καὶ ἐκ τοῦ χωρίου «Φαίδωνος» τοῦ Πλάτωνος 109 Α, ἐν ᾧ δικαιολογεῖται διατί ἡ γῆ δύναται νὰ διατηρῇ τὴν ἐν τῷ κέντρῳ τοῦ οὐρανοῦ θέσιν της, χωρὶς νὰ ἔχῃ ἀνάγκην νὰ στηριχθῇ ὑπὸ τοῦ ἀέρος ἢ ἄλλης τινὸς πιέσεως: «ἀλλὰ ἱκανὴν εἶναι αὐτὴν ἴσχειν τὴν ὁμοιότητα τοῦ οὐρανοῦ αὐτοῦ ἑαυτῷ πάντῃ καὶ τῆς γῆς αὐτῆς τὴν ἰσορροπίαν· ἰσόρροπον γὰρ πρᾶγμα ὁμοίου τινὸς ἐν μέσῳ τεθέν, οὐκ ἔξει μᾶλλον οὐδ' ἧττον οὐδαμόσε κλιθῆναι, ὁμοίως δ' ἔχον ἀκλινὲς μενεῖ». Ἀλλ' εἶναι ἱκανὴ νὰ συγκρατήσῃ αὐτὴν (δηλαδὴ τὴν γῆν) ἡ καθ' ὅλας τὰς διευθύνσεις ὁμοιότης τοῦ οὐρανοῦ πρὸς τὸν ἑαυτόν του, καὶ ἡ ἰσορροπία αὐτῆς τῆς ἰδίας τῆς γῆς· διότι ἓν ἰσόρροπον πρᾶγμα τοποθετηθὲν εἰς τὸ μέσον ἑνὸς ὁμοίου πράγματος δὲν θὰ ἔχῃ νὰ κλίνῃ περισσότερον ἢ ὀλιγώτερον πρὸς κανὲν μέρος, εὑρισκόμενον δὲ εἰς ὁμοίαν κατάστασιν (δηλαδὴ εἰς κατάστασιν ἀδιαφορίας) δὲν θὰ παρουσιάσῃ οὐδεμίαν ἀπόκλισιν). Τὴν τοιαύτην ἑρμηνείαν δέχεται ὁ μέγας Γερμανὸς ἱστορικὸς τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας Τσέλλερ, νομίζων ὅτι εἰς τὴν ἀρχαιότητα εἶναι ξένη ἡ ἰδέα περὶ ὑπάρξεως ἕλξεως ἀσκουμένης ὑπὸ τῆς βαρύτητος. Κατὰ τὴν δευτέραν ἐκδοχήν, ἡ ὁμοιότης ἀναφέρεται εἰς τὴν ἔλλειψιν διαφορᾶς τῶν ἀποστάσεων τῆς γῆς ἀπὸ τὰ ἐξώτατα σημεῖα τῆς οὐρανίου σφαίρας. Τοιαύτην ἑρμηνείαν φαίνεται συμμεριζόμενος καὶ ὁ Ἱππόλυτος, γράφων ἐν τῇ ἐκθέσει τῶν δοξασιῶν τοῦ Ἀναξιμάνδρου «τὴν δὲ γῆν εἶναι μετέωρον ὑπὸ οὐδενὸς κρατουμένην, μένουσαν δὲ διὰ τὴν ὁποίαν πάντων ἀπόστασιν». (Ἡ γῆ, δηλαδή, ἐλκομένη μὲ τὴν αὐτὴν ἔντασιν ἐξ ὅλων τῶν σημείων τῆς οὐρανίου σφαίρας, ἐξ ὧν λόγῳ τῆς ἐν τῷ κέντρῳ τοποθετήσεώς της ἀπέχει ἐξ ἴσου, μένει ἀκίνητος, διότι αἱ ἴσης ἐντάσεως ἕλξεις ἀλληλοεξουδετεροῦνται). Ὑπὲρ τῆς τοιαύτης ἐκδοχῆς συνηγοροῦν καὶ ἐπεξηγήσεις, τὰς ὁποίας παρέχει ὁ Ἀριστοτέλης, γράφων ἐν συνεχείᾳ πρὸς τὸ παρατεθὲν χωρίον: «μᾶλλον μὲν γὰρ οὐδὲν ἄνω ἢ κάτω ἢ εἰς τὰ πλάγια φέρεσθαι προσήκει τὸ ἐπὶ τοῦ μέσου ἱδρυμένον καὶ ὁμοίως πρὸς τὰ ἔσχατα ἔχον· ἅμα δ' ἀδύνατον εἰς τἀναντία ποιεῖσθαι τὴν κίνησιν». (Δὲν εἶναι φυσικὸν νὰ φέρεται μᾶλλον πρὸς τὰ ἐπάνω ἢ πρὸς τὰ κάτω ἢ πρὸς τὰ πλάγια ἐκεῖνο ὅπερ ἔχει τοποθετηθῆ εἰς τὸ μέσον καὶ δὲν παρουσιάζει διαφορὰν ὡς πρὸς τὴν σχέσιν του μὲ ἕκαστον ἐκ τῶν ἐξωτάτων σημείων καὶ προσέτι εἶναι ἀδύνατον νὰ σημειώνεται ἡ κίνησις συγχρόνως πρὸς ἀντιθέτους κατευθύνσεις). Εἶναι βεβαίως δυνατὸν νὰ παρακάμψουν, ὅσοι ὑποστηρίζουν τὴν ἐξήγησιν τῆς ὁμοιότητος ὡς ἐλλείψεως ἐν γένει διαφορᾶς, τὴν δυσκολίαν δίδοντες εἰς τὴν ἔνδειξιν «ὁμοίως πρὸς τὰ ἔσχατα ἔχον» τὴν ἔννοιαν ὄχι τῆς ἰσότητος τῶν ἀποστάσεων, ἀλλὰ τῆς ἐλλείψεως διαφορᾶς ὡς πρὸς τὰς σχέσεις τοῦ ἐν τῷ κέντρῳ τοποθετημένου σώματος πρὸς τὰ ἀκρότατα σημεῖα τῆς περιεχούσης τοῦτο σφαίρας. Δὲν δύνανται ὅμως νὰ παρακαμφθοῦν αἱ ἀκολουθίαι αἱ συναγόμεναι ἀπὸ ἐν συνεχείᾳ ἀναφερομένην ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους παρομοίωσιν τῆς γῆς πρὸς πεινῶντα ἄνθρωπον, τοποθετημένον ἐν μέσῳ φαγητῶν ἀπεχόντων ἰσάκις ἀπ' αὐτοῦ, «ὥσπερ (δηλαδὴ ὁ λόγος περί) τοῦ πεινῶντος καὶ διψῶντος σφόδρα μέν, ὁμοίως δὲ καὶ τῶν ἐδωδίμων καὶ ποτῶν ἴσον ἀπεχόντος· καὶ γὰρ τοῦτον ἠρεμεῖν ἀναγκαῖον». (Ὅπως λέγεται περὶ τοῦ αἰσθανομένου ὑπερβολικὴν πεῖναν καὶ δίψαν, ἀλλὰ ἀπέχοντος ἐξ ἴσου ἀπὸ τὰ φαγητὰ καὶ τὰ ποτά· διότι οὗτος ἀναγκαστικὰ θὰ διατελῇ ἐν ἀκινησίᾳ). (Ἀριστοτέλης «Περὶ Οὐρανοῦ» 295 Β, 30). Ἡ ἐπεξηγηματικὴ αὕτη παρομοίωσις, δι' ἧς ὁ Ἀριστοτέλης ἔχει προλάβει τὴν περὶ τοῦ ὄνου τοῦ τοποθετημένου μεταξὺ ὕδατος καὶ τροφίμων κειμένων εἰς τὴν αὐτὴν ἀπόστασιν, ἀφήγησιν τὴν ἀποδιδομένην εἰς τὸν Μπούριτναν, καθιστᾷ λίαν πιθανὸν ὅτι ὁ Ἀναξίμανδρος θὰ ὡμίλει περὶ ἕλξεως ἀσκουμένης ὑπὸ τῶν σημείων τῆς οὐρανίου σφαίρας ἐπὶ τῆς γῆς ἐξ ὅλων τῶν διευθύνσεων. Ἂν ἀποκατασταθῇ κατὰ τὸν τρόπον τοῦτον ἡ γνώμη τοῦ Ἀναξιμάνδρου, εἶναι πρόδηλον ὅτι δὲν θεωρεῖ τὴν βαρύτητα ὡροπὴν τῶν σωμάτων πρὸς τὰ κάτω, ἀλλ' ὡς ἕλξιν. Λόγῳ τῆς πενιχρότητος τῶν μαρτυριῶν, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐγκρίνῃ τις ὁριστικῶς καὶ τελεσιδίκως μίαν τῶν προτεινομένων ἑρμηνειῶν. Πάντως τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι παριστάμεθα πρὸ μεγαλειώδους ἀποπείρας νὰ λυθῇ τὸ πρόβλημα τῆς ἰσορροπίας τῆς γῆς ἐν τῷ κέντρῳ τῆς οὐρανίου σφαίρας ἐπὶ τῇ βάσει θεωρητικοῦ ἐπιστημονικοῦ συλλογισμοῦ. Ἡ ἀποδεικτικὴ διαδικασία τοῦ συλλογισμοῦ του πρῳϋποθέτει ὅτι εἰς τὴν περίπτωσιν, καθ' ἣν δεχθῶμεν ὅτι ἡ γῆ λόγῳ ἀδιαφορίας μένει ἀκίνητος, χρησιμοποιεῖ ὁ Ἀναξίμανδρος τὴν λογικὴν ἀρχὴν τοῦ ἀποχρῶντος λόγου. Πρέπει προσέτι νὰ δεχθῶμεν ὅτι ἐν τῷ πνεύματί του αἰωρεῖται ἡ ἀρχὴ τῆς ἀδρανείας, καθ' ἣν ἠρεμοῦν τι σῶμα δὲν δύναται νὰ τεθῇ ἐν κινήσει, ἐὰν δὲν ἐπιδράσῃ ἐπ' αὐτοῦ ἐξωτερική τις αἰτία.

Ὑπάρχει προσέτι περίεργος μαρτυρία παρὰ Θέωνι τῷ Σμυρναίῳ, ἣν οὗτος ρητῶς ἀνάγει ὅτι ἀντλεῖ παρὰ τοῦ Εὐδόξου, καθ' ἣν ὁ Ἀναξίμανδρος εὗρεν «ὅτι ἡ γῆ μετέωρος (ἐστι) καὶ κινεῖται περὶ τὸ τοῦ κόσμου κέντρον». (Θέων Σμυρ.» Χίλλερ 198, 19). Ἔχει προταθῆ ἡ διόρθωσις τοῦ κινεῖται εἰς κεῖται· ἀλλ' ὁ προθετικὸς προσδιορισμὸς «περὶ τὸ τοῦ κόσμου μέσον» καθιστᾷ προβληματικὴν τὴν προτεινομένην διόρθωσιν, διότι τὸ κεῖται ἀπαιτεῖ νὰ ἐπακολουθήσῃ προσδιορισμὸς ἐκφερόμενος διὰ τῆς ἐν ἢ ἐπί, «ἐν τῷ μέσῳ» ἢ «ἐπὶ τοῦ μέσου». Τὸ χωρίον τοῦτο τοῦ Θέωνος ὑπενθυμίζει ὅμοιον παρ' Ἀριστοτέλει («Περὶ Οὐρανοῦ» 294 Α), ἐν ᾧ ἀναφέρει ὅτι μερικοὶ διϊσχυρίζονται ὅτι ἡ γῆ κειμένη εἰς τὸ κέντρον (τῆς οὐρανίου σφαίρας) περιστρέφεται καὶ κινεῖται γύρω ἀπὸ τὸν διὰ μέσου τοῦ σύμπαντος διερχόμενον ἄξονα τῆς οὐρανίου σφαίρας, ὅπως ἔχει γραφῇ (ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος) εἰς τὸν «Τίμαιον». «Ἐνιοι δὲ καὶ κειμένην ἐπὶ τοῦ κέντρου φασὶν αὐτὴν ἕλλεσθαι καὶ κινεῖσθαι περὶ τὸν διὰ παντὸς τεταμένον πόλον, ὥσπερ ἐν τῷ Τιμαίῳ γέγραπται». Ἔχομεν ἴσως τὸ δικαίωμα νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ὁ Ἀναξίμανδρος ἀπέδιδεν εἰς τὴν γῆν κίνησίν τινα ἐκτελουμένην ἐν τῷ κέντρῳ τῆς οὐρανίου σφαίρας, δι' ἧς θὰ συμμετεῖχε τῆς ἀϊδίου καὶ αἰωνίου κινήσεως τοῦ ἀπείρου; Αἱ δυνατότητες ἃς παρέχει ἡ σημερινὴ κατάστασις τῆς ἐρεύνης καθιστοῦν δυσχερεστάτην καὶ τὴν θέσιν ἀκόμη ἑνὸς τοιούτου προβλήματος.

Πρῶτος ὁ Ἀναξίμανδρος ἐπεχείρησε νὰ καθορίσῃ τὸ μέγεθος τῶν οὐρανίων σωμάτων, τὰς ἀποστάσεις των καὶ τὴν τάξιν τῆς τοποθετήσεώς των. Τὸ μέγεθος τοῦ ἡλίου εἶναι, κατὰ τὸν Μιλήσιον σοφόν, ἴσον πρὸς τὸ τῆς γῆς. Ἀλλ' αἱ διάμετροι τῶν κύκλων, οἵτινες παρασύρουν εἰς τὴν περιφερικήν του κίνησιν τὸν ἥλιον καὶ τὴν σελήνην ἔχουν μῆκος πολὺ μεγαλύτερον τῆς γηΐνης διαμέτρου. Συνδυάζων ὁ Τσέλλερ διαφόρους μαρτυρίας, κατέληξεν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ὁ Ἀναξίμανδρος ἐθεώρει τὴν διάμετρον τοῦ κύκλου ἐφ' οὗ φέρεται ἡ σελήνη δεκαεννέα φορὰς μεγαλυτέραν τῆς γηΐνης διαμέτρου, τὴν δὲ διάμετρον τοῦ κύκλου τοῦ περιστρέφοντος τὸν ἥλιον εἴκοσι καὶ ἑπτὰ φορὰς μεγαλυτέραν τῆς διαμέτρου τοῦ σεληνιακοῦ. Κατὰ ταῦτα ἡ διάμετρος τοῦ περιστρέφοντος τὸν ἥλιον κύκλου θὰ εἶναι 27Χ19 = 513 φορὰς μεγαλυτέρα τῆς διαμέτρου τῆς

γῆς. Ποῖα στοιχεῖα εἶχεν ὑπ' ὄψιν του διὰ νὰ προχωρήσῃ εἰς τοιοῦτον ὑπολογισμὸν ὁ φιλόσοφός μας δὲν γνωρίζομεν. Δυνάμεθα νὰ εἰκάσωμεν ὅτι ἡ ἀρχικὴ ἀφετηρία τῶν ὑπολογισμῶν του θὰ ἦτο ἡ 3 : 1 σχέσις τῶν διαμέτρων τοῦ ἀποτελοῦντος τὴν γῆν κυλίνδρου. Ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἀναλογίας ταύτης θὰ ἐνόμισεν ὅτι ἔδει νὰ χρησιμοποιήσῃ τὰ πολλαπλάσια τοῦ 3, ἤτοι τὰ 9, 18, 27. Ἀλλ' εἰς τὴν εἰκασίαν ταύτην ἀντιτίθεται ὁ παραδιδόμενος ἀριθμὸς 19 ὁ προσδιοριζων τὴν σχέσιν τῆς διαμέτρου τοῦ σεληνιακοῦ κύκλου πρὸς τὴν διάμετρον τῆς γῆς. Δὲν εἶναι ἀπίθανον ἀρχικῶς εἰς τὰ χειρόγραφα νὰ εἶχε γραφῆ «ὀκτωκαιδεκαπλασίονα» ἢ «ἐννεαπλασίονα». Τοιαῦται συγχύσεις εἶναι συχνότατα εἰς τὴν χειρόγραφον παράδοσιν. Ὡς πρὸς τὴν θέσιν τῶν οὐρανίων σωμάτων ὑπάρχουν μαρτυρίαι, καθ' ἃς ὁ Μιλήσιος σοφὸς ἐτοποθέτει εἰς τὸ ἀνώτατον σημεῖον τοῦ οὐρανοῦ τὸν ἥλιον, κατωτέρω δὲ τούτου τὴν σελήνην, ἔτι δὲ κατωτέρω ταύτης τοὺς ἀπλανεῖς καὶ τοὺς πλανήτας. Ἡ εἴδησις, καθ' ἣν ὁ Ἀναξίμανδρος ἐγνώριζε τὴν λόξωσιν τῆς ἐκλειπτικῆς δὲν φαίνεται ἀξιόπιστος. Εἶναι μόνον πιθανὸν νὰ ἐθεώρει ἐπικλινῆ τὴν ἐπιφάνειαν τῆς γῆς καὶ ὑψηλοτέραν κατά τι πρὸς τὰ βόρεια, συμμεριζόμενος τὴν κρατοῦσαν τότε περὶ τούτου κοινὴν ἀντίληψιν.

Ἡ Κοσμολογία τοῦ Ἀναξίμανδρου. Κατὰ τὸν Μιλήσιον σοφόν, ἡ πρώτη ἀρχὴ ἐξ ἧς ἔλκει τὴν καταγωγὴν του ὁ ἰδικός μας κόσμος, καθὼς καὶ οἱ ἄλλοι ἀναρίθμητοι, εἶναι τὸ ἄπειρον. «Ὅλους αὐτοὺς τοὺς κόσμους τοὺς φέρει εἰς τὴν ὕπαρξιν ὄχι ἀλλοίωσις τῶν ἀρχικῶν στοιχείων, ἀλλ' ἡ κατόπιν τῆς ἐπενεργείας μιᾶς ἀϊδίου κινήσεως ἀπέκκρισις τῶν ἐναντίων, ἤτοι ἀποχωρισμὸς καὶ ἐμφάνισις τῶν ἀντιτιθεμένων παραλλαγῶν τῆς ὕλης. «Οὗτος δὲ οὐκ ἀλλοιουμένου τοῦ στοιχείου τὴν γένεσιν ποιεῖ, ἀλλ' ἀποκρινομένων τῶν ἐναντίων διὰ τῆς ἀϊδίου κινήσεως» (Σιμπλίκιος). Ὁ Σιμπλίκιος, εἰς τὰ Φυσικὰ 24, 23, ἀναφέρει τὸ ἑξῆς διασωθὲν γνήσιον ἀπόσπασμα ἀπὸ τὸν Ἀναξίμανδρον (Α.... ἀρχῶν... εἴρηκε τῶν ὄντων τὸ ἄπειρον... ἐξ ὧν δὲ ἡ γένεσίς ἐστι τοῖς οὖσι, καὶ τὴν φθορὰν εἰς ταῦτα γίνεσθαι κατὰ τὸ χρεών· διδόναι γὰρ αὐτὰ δίκην καὶ τίσιν ἀλλήλοις τῆς ἀδικίας κατὰ τὴν τοῦ χρόνου τάξιν). Ὁ δὲ Ἀριστοτέλης εἰς τὰ Φυσικὰ Γ. 4, 203 b, 13 λέγει ὅτι ὁ Ἀναξίμανδρος θεωροῦσε «ἀθάνατον... ἀνώλεθρον» (τὸ ἄπειρον... δηλαδὴ τὸ θεῖον) βλέπε Ἐρμὰν Ντίλς «Προσωκρατικὸν ἄρθρον Ἀναξίμανδρου Ἀποσπάσματα, σελὶς 89». Συμφώνως πρὸς παλαιὰν μαρτυρίαν, φαίνεται ὁ Ἀναξίμανδρος ὅτι ἐθεώρει τὸν κόσμον κινούμενον ὡσὰν νὰ εἶναι τροχός. «Τροχοῦ δίκην περιδινεῖσθαι». Οὐδεμία τῶν γνωστῶν ποιοτήτων τῆς ὕλης δύναται, κατὰ τὸν Ἀναξίμανδρον, νὰ διεκδικήσῃ διὰ τὸν ἑαυτόν της τὴν πρωταρχικότητα, ἥτις ἀνήκει μόνον εἰς τὸ ἄπειρον. Οὕτω ἡ ἀντίληψις τοῦ Θαλοῦ, διδάσκοντος ὅτι ἡ ἀρχικὴ οὐσία εἶναι τὸ ὕδωρ, δὲν δύναται ἤδη νὰ εὐσταθήσῃ. Δὲν εἶναι ἡ πρώτη οὐσία τὸ ὕδωρ, διότι διὰ νὰ παραχθῇ προϋποθέτει τὴν ὕπαρξιν θερμότητος. Ἐν στερεὸν σῶμα π.χ. δύναται νὰ μεταβληθῇ εἰς ὑγρὸν διὰ τῆς ἐπενεργείας τῆς θερμότητος. Καὶ οἱ ἀερώδεις προσέτι ἀτμοὶ παράγονται διὰ τῆς ἐπὶ τοῦ ὑγροῦ ἐπενεργείας τῆς θερμότητος. Καίτοι λοιπὸν οὐδεμία ἐκ τῶν προσιτῶν εἰς τὴν αἴσθησιν παραλλαγῶν τῆς ὕλης δύναται νὰ θεωρηθῇ ἀρχική, δυνάμεθα ὅμως νὰ ἀναχθῶμεν εἰς πρωτευούσας ὑπὸ σχετικὴν ἔννοιαν παραλλαγὰς τῆς ὕλης. Τοιαύτας ἐθεώρησεν ὁ Ἀναξίμανδρος τὸ ψυχρὸν καὶ θερμόν. Κατὰ μαρτυρίαν τοῦ Εὐσεβίου, ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἐνεφανίσθη δι' ἐκκρίσεως προκληθείσης ὑπὸ τῆς ἀϊδίου κινήσεως, κατὰ τὴν γένεσιν τοῦ ὁρατοῦ κόσμου, ἦτο οὐσία τις δυναμένη νὰ παραγάγῃ θερμὸν καὶ ψυχρόν. «Φησὶ δὲ τὸ ἐκ τοῦ ἀϊδίου γόνιμον θερμοῦ τε καὶ ψυχροῦ κατὰ τὴν γένεσιν τοῦδε τοῦ κόσμου ἀποκριθῆναι». (Λέγει δὲ ὅτι κατὰ τὴν γένεσιν τοῦ ὁρατοῦ κόσμου διὰ τῆς ἀπεκκρίσεως (ἐκ τοῦ ἀπείρου) ἐνεφανίσθη οὐσία ἔχουσα τὴν γονιμότητα νὰ παράγῃ θερμότητα καὶ ψυχρότητα). Ὁ Τσέλλερ φρονεῖ ὅτι ἡ πρώτη ἀπέκκρισις εἶναι τὸ θερμὸν καὶ τὸ ψυχρὸν καὶ ὄχι ἄλλη τις οὐσία ἱκανὴ νὰ παραγάγῃ ταῦτα. Ἐπειδὴ δὲ ἡ ἑρμηνεία του αὕτη ἔρχεται εἰς ἀντίθεσιν πρὸς τὸ παραδοθὲν κείμενον τοῦ Εὐσεβίου, φρονεῖ ὅτι τὸ χωρίον διεφθάρη καὶ ὅτι ἡ ἀρχικὴ γραφὴ ἦτο «φησὶ δ' ἐκ τοῦ ἀϊδίου τὸ γόνιμον θερμόν τε καὶ ψυχρόν». Ὁ Ντὶλς ὅμως φρονεῖ ὅτι ἡ παραδεδομένη γραφὴ τυγχάνει ὑγιὴς καὶ ὅτι διασώζει πιθανῶς ἔκφρασιν αὐτοῦ τοῦ Ἀναξιμάνδρου. Ὁπωσδήποτε, κατὰ τὸν Ἀναξίμανδρον, ἡ διὰ τῆς ἀϊδίου κινήσεως ἀπεκκριθεῖσα πρωταρχικὴ καὶ ἔχουσα τὴν δύναμιν νὰ παράγῃ θερμότητα καὶ ψῦχος οὐσία σχηματίζει πυρίνην σφαῖραν, τῆς ὁποίας τὸ κέντρον κατέχει ἡ γῆ περιβαλλομένη ὑπὸ τοῦ ἀέρος. Ἡ ἐξωτερικὴ πυρίνη σφαῖρα ἔχει περιβάλει τὴν γῆν καὶ τὸν ἀέρα, ὅπως ὁ φλοιὸς τὸ δένδρον. Εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς σφαίρας ἐτοποθέτει ὁ Μιλήσιος σοφὸς τὸν ἀέρα, τὴν γῆν καὶ τὸ ὕδωρ, ἐξ ὧν τὰ δύο τελευταῖα εὑρίσκοντο ἐν χαώδει ρευστῇ καταστάσει. Αἱ παλαιαὶ μαρτυρίαι ἀναφέρουν ὅτι ἔκαμε λόγον περὶ «πρώτης ὑγρασίας», ἧς ὑπόλειμμα τυγχάνει ἡ νῦν ὑπάρχουσα θάλασσα. «Ἀναξίμανδρος τὴν θάλασσάν φησιν εἶναι τῆς πρώτης ὑγρασίας λείψανον, ἧς τὸ μὲν πλεῖον μέρος ἀποξήρανε τὸ πῦρ». Χαρακτηρίζων ὁ Μιλήσιος σοφὸς τὴν ἐσωτερικὴν κατάστασιν τῆς σφαίρας ὡς πρώτην ὑγρασίαν, δικαιώνει μερικῶς τὴν διδασκαλίαν τοῦ Θαλοῦ περὶ τῆς ἐκ τοῦ ὑγροῦ στοιχείου συστάσεως τοῦ κόσμου. Ἐκ τῆς πρώτης ταύτης ὑγρασίας διὰ τῆς ἐπενεργείας τοῦ πυρὸς παράγεται τὸ ξηρὸν ἀποχωριζόμενον τοῦ ὑγροῦ. Οὕτω μετὰ τὴν πρώτην ἐναντιότητα τοῦ θερμοῦ καὶ ψυχροῦ, παράγεται ἤδη ἡ δευτέρα, τοῦ ξηροῦ καὶ ὑγροῦ, καὶ ἐκ τῆς συγχύσεως καὶ τῆς ἀκαθοριστίας διαμορφώνεται ἡ ξηρὰ καὶ ἡ θάλασσα, ἀμφότεραι περιβαλλόμεναι ὑπὸ ἀέρος, ὅστις καὶ αὐτὸς περιβάλλεται ὑπὸ πυρίνης σφαίρας. Ἐπειδὴ ἡ ὅλη σφαῖρα εὑρίσκεται ἐν κινήσει, δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ μὴ διαρραγῇ. Ἡ αὐτὴ ὅμως περιστροφικὴ κίνησις, ἥτις ἐπέφερε τὴν διάρρηξιν τῆς πυρίνης ἐξωτερικῆς σφαίρας, συνήρπασε μάζας ἀέρος, αἵτινες περιέβαλον τὰς μάζας τοῦ πυρός. Τοὺς κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον σχηματισθέντος φλοιοὺς ἀέρος, ἐντὸς τῶν ὁποίων περιεκλείοντο μάζαι πυρός, τοὺς ἐθεώρησεν ὁ Ἀναξίμανδρος ἔχοντας μορφὴν κυκλικῶν ζωνῶν, ὡσὰν τὴν στεφάνην τῶν τροχῶν. Γύρω λοιπὸν ἀπὸ τὴν γῆν περιδινοῦνται τοιαῦται κυκλικαὶ στεφάναι, ἑκάστη δὲ τούτων ἔχει εἴς τι σημεῖον ἄνοιγμα, αὐλὸν πόρον, ὡσὰν τὸ στόμιον τῆς φύσης, ἐκπέμπεται δὲ ἐκ τοῦ ἀνοίγματος τούτου πῦρ, τὸ ὁποῖον σκορπίζει φῶς. Ὥστε ὁ ἥλιος, ἡ σελήνη καὶ τὰ ἄλλα ἄστρα εἶναι ἀνοίγματα εἰς τὰς ἐξ ἀέρος συγκεκριμένας καὶ κυκλικῶς περιξ τῆς γῆς περιδινουμένας στεφάνας. Κατὰ ταῦτα ὁ Ἀναξίμανδρος ἐφρόνει ὅτι ἕκαστον τῶν οὐρανίων σωμάτων εἶχεν ἴδικόν του φῶς. Διὰ νὰ ἐξηγήσῃ τὰς ἐκλείψεις τοῦ ἡλίου καὶ τῆς σελήνης, ἐδέχετο ὅτι ἐνίοτε συμβαίνει νὰ ἀποφράσσεται τὸ ἄνοιγμα τῶν ἐξ ἀέρος στεφανῶν τῶν οὐρανίων τούτων σωμάτων, ἐξ οὗ ἐπέρχεται συσκοτισμὸς τῶν ἐκπεμπόντων τὸ φῶς πόρων. Οἱ ἄνεμοι ὀφείλονται εἰς λεπτοτάτους ἀτμοὺς τοῦ ἀέρος, τιθεμένους εἰς κίνησιν ὑπὸ τῆς θερμότητος τοῦ ἡλίου, ἡ δὲ βροχὴ προέρχεται ἐκ τῆς ἀτμίδος τῶν νεφελῶν.

Ὅσον καὶ ἂν φαίνεται παράδοξον τὸ κοσμολογικὸν σύστημα τοῦ Ἀναξιμάνδρου, ἂν τὸ ἐξετάσωμεν ἐπισταμένως θὰ εὕρωμεν ὅτι στηρίζεται ἐπὶ παρατηρήσεων καὶ ἀποδίδει πᾶν ὅ,τι ἦτο δυνατὸν νὰ ἀποδώσῃ ἡ ἐπιστημονικὴ σκέψις ἐκείνης τῆς ἐποχῆς. Ἡ θεωρία του, καθ' ἣν ἡ ξηρὰ προῆλθε κατόπιν τῆς ἐλαττώσεως τῆς μάζης τῶν θαλασσίων ὑδάτων, ὀφειλομένης εἰς τὴν ἐπίδρασιν τοῦ ἡλίου, θὰ ἐστηρίχθη ἐπὶ γεωλογικῶν παρατηρήσεων διαπιστουσῶν ὑποχώρησιν τῆς θαλάσσης εἰς πολλὰ σημεῖα τῆς Μεσογείου. Οἱ σχηματισμοὶ προεκτάσεων ξηρᾶς καὶ ἡ ἀνεύρεσις ὀστράκων εἰς στρώματα πετρωμάτων θὰ ἐνίσχυσαν τὸν Ἀναξίμανδρον εἰς τὴν ἀντίληψίν του ταύτην. Ἡ δὲ κίνησις τῶν τροχῶν τῶν ὀχημάτων καὶ ἴσως καὶ τοῦ κεραμεικοῦ τροχοῦ θὰ ἔδωκαν λαβὴν εἰς τὸν Μιλήσιον σοφὸν νὰ διαμορφώσῃ τὴν περὶ κυκλικῶν στεφανῶν, ἐφ' ὧν εἶναι προσηλωμένα τὰ ἄστρα θεωρίαν του, ἥτις μετέπειτα ἐξειλίχθη ὑπὸ τοῦ Εὐδόξου εἰς τὴν θεωρίαν τὴν ἐξηγοῦσαν τὴν κίνησιν τῶν οὐρανίων σωμάτων διὰ συγκεντρικῶν σφαιρῶν. Κατὰ τὸν Ἀναξίμανδρον, τὰ οὐράνια σώματα κινοῦνται ὠθούμενα ὑπὸ τῶν μαζῶν τοῦ ἀέρος, ἤτοι κατόπιν μηχανικῆς ἐπενεργείας φυσικῶν δυνάμεων ἀποκλειομένης τῆς ἐπεμβάσεως μυθολογικῶν ὀντοτήτων.

Σπουδαιότατον καὶ δυσεπίλυτον πρόβλημα τῆς κοσμολογίας τοῦ Ἀναξιμάνδρου ἀποτελεῖ τὸ ἐρώτημα, ἂν οὗτος ἐδέχετο τὴν ὕπαρξιν ἀπείρων κόσμων συγχρόνως ὑφισταμένων εἰς διάφορα μέρη τοῦ διαστήματος ἢ ἐννοῇ τὴν κατὰ διαδοχὴν ἐμφάνισιν κόσμων γεννωμένων καὶ φθειρομένων. Ἐν τῇ τελευταίᾳ περιπτώσει θὰ πρόκειται περὶ ἑνὸς κόσμου, ὅστις διαδοχικῶς φθείρεται καὶ ἀναγεννᾶται ἐπ' ἄπειρον, παρουσιάζων ἀπείρους κοσμικὰς φάσεις. Τὸ κοσμικὸν σύμπαν δηλαδὴ θὰ πρέπει νὰ εἶναι ἐνιαῖον, ἡ δὲ ἀπειρότης του θὰ συνίσταται εἰς τὴν ἄπαυστον διαδοχήν. Εἰς τὴν πρώτην περίπτωσιν θὰ ὑπῆρχον παραλλήλως καὶ συγχρόνως ἄπειροι κόσμοι. Εἶναι δυνατόν, ὡς παρετήρησεν ὁ Τσέλλερ, ὅταν ὁμιλῇ ὁ Μιλήσιος σοφὸς περὶ ἀπείρων κόσμων ἢ οὐρανῶν νὰ ἔχῃ ὑπ' ὄψιν του τοὺς ἀναριθμήτους ἀπλανεῖς ἀστέρας καὶ ὄχι χωριστὰ κοσμικὰ συστήματα. Κατὰ παλαιὰν μαρτυρίαν, ὁ Ἀναξίμανδρος ἐθεώρει τοὺς κόσμους τούτους ὡς θεούς: «Ἀναξίμανδρος ἀπεφήνατο τοὺς ἀπείρους οὐρανοὺς θεούς», γνωρίζομεν δὲ ὅτι εἰς τὴν ἀρχαιότητα ἀπεδίδετο θεία λατρεία εἰς τοὺς ἀστέρας. Πάντως εἶναι ἔκτὸς πάσης ἀμφιβολίας ὅτι ἐδέχετο ἄπειρον σειρὰν κοσμικῶν συστημάτων, διαδεχομένων ἄλληλα. Τὴν διαδοχὴν ταύτην ἐθεώρει συντελουμένην ἐντὸς ὡρισμένων χρονικῶν διαστημάτων, ὡς διαπιστοῦται ὑπὸ μαρτυρίας παρεχομένης ὑπὸ τοῦ Ἱππολύτου: «Λέγει δὲ χρόνον ὡς ὡρισμένης τῆς γενέσεως τῆς οὐσίας καὶ τῆς φθορᾶς». (Παρέχει δὲ (ὁ Ἀναξίμανδρος ὡρισμένους χρονικοὺς καθορισμούς, ἐπειδὴ εἶναι καθωρισμένη (χρονικῶν) ἡ γένεσις (τῶν κόσμων), ἡ διάρκεια καὶ ὁ ἐξαφανισμός των).

Ἡ ἐξέλιξις τῶν ὀργανικῶν ὄντων. Κατὰ τὸν Ἀναξίμανδρον, τὰ πρῶτα ἔμβρια ὄντα ἐγεννήθησαν ἐντὸς τῆς ἀποξηρανθείσης ὑπὸ τοῦ ἡλίου ἰλύος τῆς θαλάσσης. Τὰ πρωταρχικὰ ἐκεῖνα ζῶα τὰ ἐφαντάσθη περιβαλλόμενα ἀπὸ ἀκανθώδη δέρματα «φλοιοῖς περιεχόμενα ἀκανθώδεσι», τὰ ὁποῖα ἀπέβαλον σὺν τῷ χρόνῳ, ὅταν μὲ τὴν προοδευτικὴν ἀποξήρανσιν τῆς θαλάσσης ἐπέρασαν εἰς τὴν ξηρὰν καὶ συνέχισαν τὴν εἰς τὴν νέαν κατάστασιν ζωήν των «ἐν ὑγρῷ γεννηθῆναι τὰ πρῶτα ζῶα φλοιοῖς περιεχόμενα ἀκανθώδεσι, προβαινούσης δὲ τῆς ἡλικίας ἀποβαίνειν ἐπὶ τὸ ξηρότερον καὶ περιρρηγνυμένου τοῦ φλοιοῦ ἐπ' ὀλίγον χρόνον μεταβιῶναι». (Τὰ πρῶτα ζῶα ἐγεννήθησαν περιβαλλόμενα μὲ ἀκανθώδη δέρματα, μὲ τὴν πρόοδον δὲ τῆς ἡλικίας των ἤρχισαν νὰ βγαίνουν εἰς μέρος περισσότερον ξηρόν, καὶ ἀφοῦ διερράγη τὸ (ἀκανθώδες) δέρμα, κατώρθωσαν νὰ συγκρατηθοῦν εἰς τὸ νέον εἶδος τῆς (χερσαίας) ζωῆς ὀλίγον χρόνον). Τὸ πρόβλημα τῆς γενέσεως τοῦ ἀνθρώπου τὸν εἶχε πολὺ ἀπασχολήσει. Ἀφ' ἑνὸς μὲν ἦτο δυνατὸν νὰ δεχθῇ ὅτι οἱ ἄνθρωποι ἐγεννήθησαν ἀπὸ τὴν γῆν, ὅπως ἐδέχετο ἡ μυθολογικὴ παράδοσις. Ἀφ' ἑτέρου ἦτο δι' αὐτὸν ἀκατανόητον, πῶς θὰ ἦτο δυνατὸν τὸ ἥμερον νὰ συντηρήσῃ καὶ νὰ ἀναπτύξῃ τὴν ζωήν του, ἄνευ προστασίας, ἀφιέμενον εἰς τὰς ἰδίας του δυνάμεις. Θὰ ἔπρεπε λοιπὸν κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς πρώτης του γενέσεως ὁ ἄνθρωπος νὰ μὴ εἶναι οἷος εἶναι σήμερον. Ἕνεκα τούτου ἐδέχθη ὅτι οἱ πρῶτοι ἄνθρωποι ἐγεννήθησαν κατὰ πρῶτον μέσα εἰς ζῶα ἄλλου εἴδους: «Ἐξ ἀλλοειδῶν ζώων ὁ ἄνθρωπος ἐγεννήθη ἐκ τοῦ τὰ μὲν ἄλλα δι' ἑαυτῶν ταχὺ νέμεσθαι, μόνον δὲ τὸν ἄνθρωπον πολυχρονίου δεῖσθαι τιθηνήσεως· διὸ καὶ κατ' ἀρχὰς οὐκ ἂν ποτε τοιοῦτον ὄντα διασωθῆναι». (Ὁ ἄνθρωπος ἐγεννήθη ἐξ ἄλλου εἴδους ζώων, ἐπειδὴ τὰ ἄλλα ζῶα μόνα των ἀμέσως εὑρίσκουν μέσα συντηρήσεως, μόνον δὲ ὁ ἄνθρωπος ἔχει ἀνάγκην πολυχρονίου

ἀνατροφῆς· διὰ τοῦτο εἰς τὴν πρωταρχικὴν ἐποχήν, ἐὰν ἦτο ὁποῖος εἶναι σήμερον, δὲν θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ διασωθῇ). Τὴν σκέψιν του ταύτην φαίνεται ὅτι ἠθέλησε νὰ τὴν ἐπιβεβαιώσῃ, στηρίζων αὐτὴν εἰς ἀνάλογον φαινόμενον ἐκ τοῦ ζωϊκοῦ βασιλείου. Τοιαύτην ἀναλογίαν ἀνεῦρεν εἰς λαϊκὴν δοξασίαν, συμφώνως πρὸς τὴν ὁποίαν οἱ γαλεοί, ὅταν ἐξέλθουν τὰ νεογνά των ἐκ τῶν ὠῶν, τὰ καταπίνουν καὶ τὰ ἐκτρέφουν μέσα εἰς τὸ σῶμα των, εἶτα τὸ ἀποπτύουν καὶ καταπίνουν πάλιν ἐπαναλαμβάνοντες τὴν αὐτὴν διαδικασίαν μέχρις ὅτου ὁ νεαρὸς ἰχθὺς καταστῇ ἱκανὸς νὰ ζήσῃ μόνος του. Ἡ ἀντίληψις περὶ τοῦ κατὰ τὸν τρόπον τοῦτον πολλαπλασιασμοῦ τῶν γαλεῶν, ἀφορμησθεῖσα προφανῶς ἐκ τῆς διαπιστώσεως ὅτι οἱ ἐν λόγῳ ἰχθύες δὲν ὠοτοκοῦσι καὶ ἐξ ἀνατομικῶν παρατηρήσεων δι' ὧν ἀνεκαλύπτοντο ἐν τῇ μήτρᾳ τῶν ἰχθύων τούτων ζῶντα νεογνά, ἦτο τόσον εὐρύτατα διαδεδομένη, ὥστε ἀναφέρεται καὶ παρὰ τοῦ Ἀριστοτέλους γράφοντος: «Τίκτει ὁ γαλεός... τρία καὶ εἰσδέχεται τὰ γεννηθέντα εἰς τὸ στόμα καὶ πάλιν ἀφίησιν» (Ἀποσπ. 293). Ἐπίσης ἀναφέρεται ὑπὸ τοῦ Πλουτάρχου (Ἠθικ. 982 Α), ὅστις ἐξυμνεῖ τὴν διὰ τῆς φροντίδος ταύτης ἐκδηλουμένην φιλοστοργίαν τῶν γαλεῶν. Συμφώνως πρὸς τὰ δεδομένα ταῦτα ἐφρόνει ὁ Ἀναξίμανδρος ὅτι καὶ οἱ πρόγονοι τοῦ γένους τῶν ἀνθρώπων ἔλαβον ὑπόστασιν μέσα εἰς τὰ σώματα ἰχθύων καὶ ὅταν ἀνετράφησαν, ὅπως οἱ γαλεοί, καὶ ἔγιναν ἱκανοὶ νὰ βοηθοῦν (διὰ τὴν συντήρησίν των) τὸν ἑαυτόν των, ἐξῆλθον ἀπὸ τὴν θάλασσαν καὶ ἔλαβον ὑπὸ τὴν κατοχήν των τὴν ξηράν: «Ἀλλ' ἐν ἰχθύσιν ἐγγενέσθαι τὸ πρῶτον ἀνθρώπους καὶ τραφέντας ὅπως οἱ γαλεοί, καί γενομένους ἱκανοὺς ἑαυτοῖς βοηθεῖν ἐκβῆναι τηνικαῦτα καὶ γῆς λαβέσθαι». Διὰ τῶν γνωμῶν του τούτων προέλαβεν ὁ Μιλήσιος σοφὸς τὴν τόσον ἀδικαιολογήτως διαφημισθεῖσαν ὡς καινοφανῆ θεωρίαν τῆς ἐξελίξεως καὶ μεταμορφώσεως τῶν εἰδῶν. Εἰς τὴν διατύπωσιν δὲ τῶν γνωμῶν του κατέληξεν ὁ Ἀναξίμανδρος οὐχὶ σκεπτόμενος αὐθαιρέτως, ἀλλ' ἀφορμώμενος ἀπὸ ἐμπειρικῶν παρατηρήσεων. Ἐκκινῶν ἐκ τῆς διαπιστώσεως ὅτι τὸ σῶμα τῶν ζώων συνίσταται ἐκ ξηρῶν καὶ ὑγρῶν συστατικῶν, εὔκολον ἦτο νὰ καταλήξῃ εἰς τὴν ὑπόθεσιν ὅτι τὰ πρῶτα ἔμβρια προῆλθον ἐκ τῆς θαλασσίας ἰλύος. Εἶναι ἀξιοσημείωτον ὅτι ἐν τῇ κοσμολογίᾳ του τὴν κατὰ πρῶτον ἐκκρινομένην οὐσίαν χαρακτηρίζει ὡς «γόνιμον» θερμοῦ καὶ ψυχροῦ, ὡς εἶδος τι σπερματικῆς καταβολῆς, ἐξ ἧς εἶτα ἐμφανιζομένης ἐν ὑγρᾷ καταστάσει δύνανται νὰ παραχθῶσι τὰ πάντα. Ὁ πλοῦτος, ἀφ' ἑτέρου, ὃν ἐμφανίζει ἡ θάλασσα εἰς ζωϊκὰ εἴδη καὶ πιθανῶς λείψανα καὶ ἀπολιθώματα παμπαλαίων θαλασσίων ζώων θὰ παρέσχον λαβὴν εἰς τὸν Ἀναξίμανδρον διὰ τὸν σχηματισμὸν τῶν βιολογικῶν του θεωριῶν. Πάντως αἱ ὑποθέσεις του στηρίζονται ἐπὶ ἐμπειρικῶν παρατηρήσεων καὶ οὐδεμίαν σχέσιν ἔχουν μὲ τὴν βαβυλωνιακὴν μυθικὴν παράδοσιν, καθ' ἣν ὑπῆρξαν εἰς τοὺς παναρχαίους χρόνους ἰχθυόμορφοι ἄνθρωποι.

Ἡ ὀντολογικὴ περὶ ἀπείρου θεωρία. Πρῶτος, κατὰ τὰς παλαιὰς μαρτυρίας, ὁ Ἀναξίμανδρος εἰσήγαγε καὶ ἐχρησιμοποίησεν εἰς τὴν φιλοσοφικὴν ὁρολογίαν τὸν ὅρον καὶ τὴν ἔννοιαν τῆς ἀρχῆς, θεωρήσας ὡς ἀρχὴν τῶν ὄντων τὸ ἄπειρον. «Οὗτος μὲν οὖν ἀρχὴν καὶ στοιχεῖον εἴρηκα τῶν ὄντων τὸ ἄπειρον πρῶτος τοὔνομά καλέσας τῆς ἀρχῆς» (Ἔχει καθορίσει ὡς ἀρχὴν καὶ στοιχεῖον τῶν ὄντων τὸ ἄπειρον, χρησιμοποιήσας πρῶτος τὸν ὅρον ἀρχή). Τὸ ἄπειρον ἐκλαμβάνει ὁ Μιλήσιος σοφὸς ὡς ἀθάνατον ἀρχὴν ἥτις περιέχει καὶ κυβερνᾷ τοὺς κόσμους. Λόγῳ τῆς πενιχρότητος τῶν μαρτυριῶν ὁ καθορισμὸς τῆς ἐννοίας, ὑφ' ἣν ὁ Μιλήσιος σοφὸς ἐλάμβανε τὸ ἄπειρον, εἶναι λίαν δυσχερὴς καὶ προεκάλεσε πολλὰς συζητήσεις καὶ ἀντιγνωμίας. Ὁ Ἀριστοτέλης εἰς τὸ Α΄ βιβλίον τῶν «Μετὰ τὰ Φυσικὰ», ἔνθα κρίνει τὰς θεωρίας τῶν προσωκρατικῶν, παραλείπει νὰ ἀναφέρῃ μεταξὺ τῶν ἀρχῶν τὸ ἄπειρον τοῦ Ἀναξιμάνδρου, ὃν οὐδόλως μνημονεύει ἐν τῷ τμήματι τούτῳ τοῦ συγγράμματός του. Εἶναι προφανὲς ὅτι ὁ Σταγιρίτης ἐφρόνει περὶ τοῦ ἀπείρου ὅτι δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς πρωταρχικὴ ὀντολογικὴ οὐσία, ἀλλ' ἐλάμβανε τοῦτο ὡς ἰδιότητα δυναμένην νὰ ἀποδοθῇ εἰς ἄλλην βασικωτέραν οὐσίαν, ὅπως εἰς τὸ ὕδωρ, τὸ πῦρ, τὸν ἀέρα. Δυνάμεθα δηλαδὴ νὰ εἴπωμεν, κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη, ὅτι τὸ ὕδωρ ἢ ὁ ἀὴρ ἢ τὸ πῦρ εἶναι ἄπειρον, ὄχι ὅμως ὅτι τὸ ἄπειρον εἶναι ἡ πρώτη οὐσία τοῦ κόσμου. Ἔχων ὁ Ἀριστοτέλης ἀποδείξει εἰς τὰ «Φυσικὰ» του, ὅτι τὸ ἄπειρον δὲν εἶναι ἔννοια οὐσίας καὶ ὑποκειμένου, ἀλλ' ἔννοια ἰδιότητος καὶ κατηγορουμένου, εὔλογον ἦτο εἰς τὸ πρῶτον βιβλίον τῶν «Μετὰ τὰ Φυσικὰ», εἰς τὸ ὁποῖον κάμνει λόγον περὶ τῶν ἀρχῶν, νὰ μὴ κατατάξῃ τὸ ἄπειρον μεταξὺ αὐτῶν. Διὰ νὰ λογισθῇ ὡς ἀρχὴ τὸ ἄπειρον θὰ ἔπρεπε, κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη, νὰ εἶναι ἀρχὴ ἀόριστος εἰς τὴν ὁποίαν ὑπάρχουν εἴτε δυνάμει εἴτε καὶ ἐνεργείᾳ, ἅπαντα τὰ ἐξελικτικῶς ἐμφανιζόμενα ἀργότερον στοιχεῖα. Εἰς τοιαύτην τινὰ περὶ τοῦ ἀπείρου ἔκδοχὴν προεχώρησεν ὁ μαθητὴς τοῦ Ἀριστοτέλους Θεόφραστος, ὅστις ὁρίζει τὸ ἄπειρον ὡς «ἀόριστον», «ἕτερον», «ἑτέραν φύσιν παρὰ τὰ στοιχεῖα». Ἡ ἀΐδιος κίνησις τῆς ἀρχῆς αὐτῆς εἶναι ἡ αἰτία τῆς γενέσεως τοῦ κόσμου. Νοούμενον ὡς φύσις ἀόριστος καὶ κατὰ τὸ εἶδος καὶ κατὰ τὸ μέγεθος τὸ ἄπειρον, ἀναγνωρίζεται ὡς βασικὴ ὀντολογικὴ καταβολή, ἐξ ἧς δύνανται τὰ πάντα νὰ παραχθοῦν. Προφανῶς νοεῖται ἡ ἀρχὴ αὕτη κατ' ἀναλογίαν τῆς ἀριστοτελικῆς περὶ ὕλης ἀντιλήψεως, καθ' ἣν ὕλη εἶναι τὸ «δυνάμει ὄν», οὗσα καθ' ἑαυτὴν ἀόριστος καὶ δυναμένη διὰ τῆς προσλήψεως τοῦ εἴδους νὰ γίνῃ ὁτιδήποτε. Κατὰ μίαν δευτέραν ἔκδοχήν, ὑποστηριχθεῖσαν ὑπὸ παλαιῶν σχολιαστῶν, τὸ ἄπειρον πρέπει νὰ νοηθῇ ὡς σωματικὴ οὐσία πυκνοτέρα τοῦ πυρὸς καὶ λεπτοτέρα τοῦ ἀέρος ἢ πυκνοτέρα τοῦ ἀέρος καὶ λεπτοτέρα τοῦ ὕδατος. Περὶ ταύτης ποιεῖται λόγον ὁ Ἀριστοτέλης εἰς τὸ πρῶτον βιβλίον τῶν «Μετὰ τὰ Φυσικά», καθὼς καὶ εἰς ἄλλα συγγράμματά του, χωρὶς νὰ παρέχῃ οὐδεμίαν ἔνδειξιν περὶ τοῦ φιλοσόφου ὅστις διετύπωσε τὴν σχετικὴν μὲ τὴν ὕπαρξίν της θεωρίαν. Τινὲς τῶν σχολιαστῶν τοῦ Ἀριστοτέλους, ἐν οἷς ὁ Ἀλέξανδρος ὁ Ἀφροδισιεύς, ὁ Θεμίστιος, ὁ Σιμπλίκιος καὶ ὁ Φιλόπονος, ἠθέλησαν νὰ ταυτίσουν τὴν μεταξὺ τῶν ἀρχικῶν στοιχείων τοποθετουμένην μεσάζουσαν οὐσίαν μὲ τὸ ἄπειρον τοῦ Ἀναξιμάνδρου. Ὁ τοιοῦτος ὅμως ταυτισμὸς δὲν εἶναι ὀρθός, διότι, κατὰ τὸν Μιλήσιον φιλόσοφον, τὸ ἄπειρον κεῖται περαιτέρω πάσης σωματικῆς οὐσίας, μὴ συμπίπτον μὲ κανὲν ἀπὸ τὰ προσιτὰ εἰς τὴν αἴσθησιν σωματικὰ στοιχεῖα.

Ὁ Αὐγουστῖνος καὶ ὁ Εἰρηναῖος ὑπεστήριξαν τὴν τρίτην ἔκδοχήν, καθ' ἣν τὸ ἄπειρον δέον νὰ ἐκληφθῇ ὡς μηχανικὸν μῖγμα, ἐμπεριέχον ἐν ἑαυτῷ ὄχι δυνάμει ἀλλ' ἐνεργείᾳ, δηλαδὴ πραγματικῶς ὑφιστάμενα, ἅπαντα τὰ σωματικὰ στοιχεῖα. Ἡ ἀντίληψις ὅμως αὕτη δὲν εὗρε πολλοὺς ὀπαδούς. Καὶ εἰς τοὺς νεωτέρους φιλοσόφους παρέσχεν ὁ καθορισμὸς τῆς ἐννοίας τοῦ ἀπείρου πολλὰς δυσχερείας. Ὁ Χέγκελ ἐκλαμβάνει τὴν ὑπὸ τοῦ Ἀναξιμάνδρου τεθεῖσαν ἀρχὴν ὡς ὅρον ἐνδεικτικὸν τῆς ἀρνήσεως τοῦ περιωρισμένου, ὡς τὴν «ἄπειρον ὁλοκληρωτικὴν γενικότητα», ἣν δύναταί τις νὰ ἐξομοιώσῃ μὲ τὴν σκέψιν. Κατὰ τὸν Χέγκελ, τὸ ἄπειρον τοῦ Μιλησίου φιλοσόφου δὲν εἶναι ἐπιδεκτικὸν οὐδενὸς καθορισμοῦ, διότι οἱοσδήποτε καθορισμὸς θὰ τὸ ἐκμηδένιζεν.

Ὁ Σλαγιερμάχερ κλίνει πρὸς τὴν πανθεϊστικὴν ἔκδοχὴν τοῦ ἀπείρου, θεωρῶν τοῦτο ὡς κάτι τὸ ὁποῖον, χωρὶς νὰ εἶναι προσιτὸν εἰς τὴν αἴσθησιν, εὑρίσκεται εἰς αἰωνίαν κίνησιν, προκαλουμένην ἐξ ἐσωτερικῆς διαδικασίας. Ἕνεκα ταύτης ἀπεκρίνοντο ἐξ αὐτοῦ πᾶσαι αἱ ἀντιθέσεις. Εἶναι καθ' αὐτὸ ἓν καὶ ἀναλλοίωτον, ἐμφανίζον ὅλα τὰ μέρη καὶ τὰ ἔργα του ἐν διαρκεῖ ἀλλαγῇ. Τὸ ἄπειρον δέον νὰ ταχθῇ μεταξὺ τοῦ σωματικοῦ καὶ τοῦ ἀσωμάτου, εὑρισκόμενον ἀδιακόπως ἐν αἰωνίᾳ κινήσει. Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ταύτης ἐγκρίνει τὴν ἔκδοχὴν τοῦ ἀπείρου ὡς μίγματος. Ὁ Ρίττερ φρονεῖ ὅτι ἡ περὶ ἀπείρου θεωρία τοῦ Ἀναξιμάνδρου προῆλθεν ἐκ τῆς ἐπεξεργασίας καὶ τῆς περαιτέρω ἀναπτύξεως τῆς μυθολογικῆς ἐννοίας τοῦ χάους. Ἡ ἀρχικὴ κατάστασις τοῦ σύμπαντος πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὡς χαώδης καὶ ἀόριστος ἑνότης, εὑρισκομένη εἰς κίνησιν προερχομένην ἐξ ἑαυτῆς. Ἡ ἀΐδιος αὕτη κίνησις καὶ ἐνέργεια προκαλεῖ τὴν γένεσιν τῶν ὄντων. Δὲν καθορίζει ὁ Ρίττερ ἂν ἡ ἄπειρος ἀρχὴ πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὡς σύνθετον μηχανικὸν μῖγμα ἢ ὡς ἀόριστον δυναμικὸν μῖγμα, διότι δέχεται τὴν μηχανικὴν ἐπέκκρισιν χωρὶς νὰ ἀποκλείῃ καὶ τὴν ἀλλοίωσιν. Ὁ Ἐρβαρτος ἐκλαμβάνει τὸ ἄπειρον ὡς δυναμικὸν μῖγμα, ἐξ οὗ παράγονται ἐξελικτικῶς διὰ τῆς ἀλλοιώσεως τὰ πάντα. Ὁ ἐγκυρότερος ἐκ τῶν ἱστορικῶν τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας Ε. Τσέλλερ φρονεῖ ὅτι τὸ ἄπειρον τοῦ Μιλησίου σοφοῦ δὲν δύναται νὰ ἐκληφθῇ ὡς ἀσώματον στοιχεῖον, ὑπὸ τὴν ἔκδοχὴν ὑφ' ἣν λαμβάνεται ὑπὸ τῶν Πυθαγορείων καὶ τοῦ Πλάτωνος, ἀλλ' ὡς «ἄπειρος ὕλη». Εἶναι ἄπειρος σωματικὴ οὐσία, χωρὶς νὰ εἶναι οὔτε ἓν ἐκ τῶν τεσσάρων γνωστῶν στοιχείων, οὔτε πέμπτον τ στοιχεῖον κατέχον μεσάζουσαν μεταξὺ ζεύγους ἐξ αὐτῶν θέσιν. Δὲν δέχεται ὁ Τσέλλερ τὸ ἄπειρον ὡς δυναμικὸν μῖγμα, διότι παρὰ τῷ Ἀναξιμάνδρῳ δὲν ὑπάρχει ἡ ἔννοια τοῦ «δυνάμει», ἥτις ἀνεκαλύφθη πολὺ ἀργότερον ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους. Κατὰ ταῦτα, ὁ Τσέλλερ φθάνει εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι τὸ ἄπειρον ἦτο διὰ τὸν Μιλήσιον φιλόσοφον ἡ ὅλως ἀπεριόριστος κατ' ἔκτασιν (ἰνφινίτουμ) καὶ ἀκαθόριστος κατὰ ποιότητα (ἰντεφινίτουμ) ὕλη, εἰς ἣν οὐδεμία ἰδιότης τῶν αἰσθητῶν στοιχείων δύναται νὰ ἀποδοθῇ. Ὁ Τσέλλερ, ἔχων ὑπ' ὄψιν του ὅτι ὁ Ἀναξίμανδρος ἀνήκει εἰς τοὺς Ἴωνας φυσιολόγους, φρονεῖ ὅτι ἡ ὑπ' αὐτοῦ εἰσαχθεῖσα ἀρχὴ πρέπει νὰ καταταχθῇ μεταξὺ τῶν «ἓν ὕλης εἴδει», δηλαδὴ ἑνύλων φυσικῶν ἀρχῶν.

Αἱ ποικίλαι ἑρμηνεῖαι, αἵτινες ἐδόθησαν εἰς τὸ ἄπειρον, δεικνύουν ὅτι ἡ ὀντολογικὴ σκέψις τοῦ Μιλησίου σοφοῦ ὑπῆρξε λίαν γόνιμος. Λόγῳ τῆς πρωϊμου ἀπωλείας τοῦ συγγράμματός του εἶναι δύσκολον νὰ φθάσωμεν εἰς ὁριστικὸν ἐπὶ τοῦ ἀνωτέρω προβλήματος συμπέρασμα. Τὸ πιθανώτερον εἶναι ὅτι τὸ ἄπειρον τὸ ἐδέχετο ὁ Μιλήσιος φιλόσοφος ὡς καθαρῶς ὀντολογικὴν ἀρχήν, δυναμένην νὰ ἐξηγήσῃ τὴν ὕπαρξιν τῶν ἐπὶ μέρους ὄντων. Θὰ ἐσκέφθη ὅτι τὰ ἐπὶ μέρους ὄντα, ἐπειδὴ εἶναι πεπερασμένα, πρόσκαιρα καὶ ἀτελῆ, πρέπει νὰ θεωρηθοῦν ὡς προερχόμενα καὶ κυβερνώμενα ὑπὸ ἀρχῆς, ἥτις δὲν δύναται νὰ εἶναι ὁμοία πρὸς ταῦτα, δηλαδὴ πρόσκαιρος καὶ πεπερασμένη, ἀλλὰ ἄπειρος, αἰωνία καὶ ἐγκλείουσα ἐν ἑαυτῇ πᾶσαν τελειότητα. Πρόκειται περὶ τῆς ὑπερβατικότητος τῆς ὀντολογικῆς ἀρχῆς, ἥτις διὰ νὰ διατηρήσῃ τὴν ὀντολογικήν της προτεραιότητα, πρέπει νὰ εἶναί τι, ὅπερ ὑπερβαίνει τὰ ὄντα καὶ δὲν ὑπόκειται εἰς περιορισμούς. Τὸ σφάλμα τῶν μεταγενεστέρων, ὅσοι προσεπάθησαν νὰ καθορίσουν τὴν σημασίαν ἣν ἀπέδιδεν ὁ Μιλήσιος σοφὸς εἰς τὴν ὑπ' αὐτοῦ εἰσαχθεῖσαν ἀρχήν, συνίσταται εἰς τὸ ὅτι ἐχρησιμοποίησαν ὑστερογενεῖς ἀντιλήψεις. Οὕτω ἠθέλησαν νὰ ἐξομοιώσουν τὸ ἄπειρον πρὸς τὴν ὕλην, παραβλέποντες τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ ἔννοια τῆς ὕλης διεμορφώθη εἰς μεταγενεστέραν ἐποχὴν ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους. Καὶ ὁ κοινῶς παραδεδεγμένος χαρακτηρισμὸς τῶν τριῶν μεγάλων Μιλησίων φιλοσόφων ὡς ὑλοζωϊστῶν, ἀποτελεῖ ἐσφαλμένον ἀναχρονισμὸν μεταφέροντα εἰς τὴν παλαιὰν ἐκείνην ἐποχὴν μεταγενεστέρας ἀντιλήψεις. Ἡ ὑλοζωϊστικὴ ἔκδοχὴ προϋποθέτει ὅτι ὑπάρχει κεχωρισμένη ὕλη, εἰς ἣν προσέρχεται δευτέρα τις δύναμις παρέχουσα εἰς αὐτὴν τὴν ζωήν. Τοιοῦτος ὅμως χωρισμὸς τῆς ὕλης ἀπὸ τὴν ζωοποιοῦσαν αὐτὴν δύναμιν δὲν εἶναι νοητός, προκειμένου περὶ τῆς συνθετικῆς θεωρήσεως τῶν ὄντων ἐκ μέρους τῶν Μιλησίων φιλοσόφων. Ὁ Ἀναξίμανδρος ἠθέλησε διὰ τῆς ἀρχῆς τοῦ ἀπείρου νὰ ἐξάρῃ τὴν προτεραιότητα καὶ τὸν ἀνεξάντλητον πλοῦτον τῆς πρώτης ὀντολογικῆς ἀρχῆς ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰ πεπερασμένα καὶ φθαρτὰ ὄντα. Ὅθεν δικαίως ἡ παράδοσις ἀποδίδει εἰς αὐτὸν τὴν τιμὴν ὅτι πρῶτος ἐχρησιμοποίησε τὸν ὅρον «ἀρχή».

Ὑπὸ τὴν καθοδήγησιν τῆς ἔκδοχῆς τοῦ ἀπείρου ὡς ὀντολο-

γικῆς ἀρχῆς, πρέπει νὰ ἑρμηνευθῇ καὶ τὸ βραχύτατον καὶ μόνον ἀπόσπασμα ἐκ τοῦ συγγράμματός του, τὸ διασωθὲν μέχρις ἡμῶν ὑπὸ τοῦ Σιμπλικίου: «Ἀρχὴν τῶν ὄντων τὸ ἄπειρον, ἐξ ὧν δὲ ἡ γένεσίς ἐστι τοῖς οὖσι, καὶ τὴν φθορὰν εἰς ταῦτα γίνεσθαι κατὰ τὸ χρεών· διδόναι γὰρ αὐτὰ δίκην καὶ τίσιν ἀλλήλοις τῆς ἀδικίας κατὰ τὴν τοῦ χρόνου τάξιν». Ἡ ἑρμηνεία τῶν ὀλίγων τούτων λέξεων, παρ' ὅλον τὸν μόχθον τῶν ἑρμηνευτῶν, δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ ὁριστικῶς διευκρινηθεῖσα. Προφανῶς ὁ Ἀναξίμανδρος μετεχειρίσθη διὰ τὴν ἔκφρασιν τῶν νοημάτων του λέξεις ποιητικάς, ἐπιδεχομένας περισσοτέρας τῆς μιᾶς σημασίας: «ποιητικωτέροις οὕτως ὀνόμασιν αὐτὰ λέγων», ὅπως σημειώνει ὁ Σιμπλίκιος. Ἐγκαινιάζει οὕτω αὐτὸς πρῶτος τὸ λεκτικὸν ὕφος, ὅπερ μετεχειρίσθη κατόπιν ὁ Ἡράκλειτος. Προκειμένου περὶ τῆς ἑρμηνείας τοῦ ἐν ὄψει ἀποσπάσματος γεννᾶται τὸ ζήτημα ποία εἶναι ἡ σημασία τοῦ ὅρου ἀρχή. Γίνεται λόγος περὶ χρονικῆς ἐνάρξεως ἢ σημαίνεται ἡ ὑπεροχὴ τῆς δυνάμεως καὶ τοῦ ἀξιώματος, κατὰ τὴν πολιτικὴν ἔννοιαν, ἡ ἀρετὴ τοῦ ἀπείρου; Ἡ πρώτη ἀρχὴ τῶν ὄντων, ἤτις τὰ κυβερνᾷ, πρέπει νὰ εἶναι καὶ κατὰ τὴν δύναμιν ὑπερτέρα, τοιαύτην δὲ ὑπεροχὴν θὰ ἀποδώσῃ εἰς τὴν ἰδικήν του ὀντολογικὴν ἀρχὴν ὁ Πλάτων, χαρακτηρίζων ταύτην ὡς «ἀγαθόν», ἤτοι ὡς πλήρη δυνάμεως, ἀρετῆς καὶ τελειότητος. Καὶ ἡ ἐξήγησις τῆς λέξεως χρεὼν παρέχει δυσχερείας. Χρεὼν σημαίνει ἀναπόδραστον ἀναγκαιότητα, μοῖραν. Εἰς τὴν σημασίαν ταύτην χρησιμοποιεῖ τὸ ἐχρῆν ὁ Ἡρόδοτος. Χρεὼν ὅμως σημαίνει καὶ τὴν ὀφειλήν, τὸ χρέος, ὅπερ πέπει τις νὰ ἀποτίσῃ ἐντὸς ὡρισμένου χρόνου. Πρόδηλον εἶναι ὅτι ἐπῖτηδες χρησιμοποιεῖ τὸ χρεὼν ἐνταῦθα ὁ Ἀναξίμανδρος, διὰ νὰ συσχετίσῃ τοῦτο πρὸς τὸ ὁμόηχον χρόνος, ὅπερ ἀκολουθεῖ ἐν τέλει, καὶ πρὸς τὰ συνώνυμα δίκη καὶ τίσις. Ἐπίσης ἡ ἀντωνυμία ἀλλήλοις παρέχει δυσχερείας. Εἰς τὴν πρώτην ἔκδοσιν τοῦ κειμένου τοῦ παρέχοντος τὸ ἀπόσπασμα—τὴν «Ἀλντίνα», κατὰ τὸ 1526, ἐν Βενετίᾳ—παραλείπεται ἡ ἀντωνυμία αὕτη. Κατόπιν τῆς παραλείψεως προκύπτει τὸ νόημα ὅτι τὴν δίκην καὶ τίσιν ὑφίστανται τὰ ὄντα διὰ λογαριασμὸν τοῦ ἀπείρου. Ἐπειδὴ τὰ πεπερασμένα ὄντα, διὰ τῆς ἀναλήψεως καθωρισμένης μορφῆς ἐξέρχονται τοῦ ἀπείρου, ὀφείλουν νὰ τιμωρηθοῦν διὰ τοῦ θανάτου καὶ τῆς φθορᾶς, ἥτις τὰ ἐπαναφέρει εἰς τὸ ἄπειρον. Συμφώνως πρὸς τὴν ἔκδοχὴν ταύτην, ἡ ἀτομικὴ ὕπαρξις ἀποτελεῖ ἐπανάστασιν καὶ ἀδίκημα κατὰ τῆς πρώτης ἀρχῆς, κολαζόμενον διὰ τῆς φθορᾶς καὶ τοῦ θανάτου. Τοιαύτην ἑρμηνείαν ἔδιδεν εἰς τὸ ἀπόσπασμα ὁ Νίτσε ὑπὸ τὴν ἐπήρειαν τῆς ἀπαισιοδόξου φιλοσοφίας τοῦ Σοπενάουερ. Ὅλοι ὅμως οἱ γνωστοὶ κώδικες παρέχουν τὴν ἀντωνυμίαν ἀλλήλοις, διὰ τῆς παρουσίας τῆς ὁποίας τροποποιεῖται τὸ νόημα, ἀναφερόμενον εἰς τὰς σχέσεις τῶν ὄντων πρὸς ἄλληλα. Τὰ ἐπὶ μέρους ὄντα νοοῦνται παρέχοντα ἱκανοποίησιν τὸ ἓν εἰς τὸ ἄλλο. Τὸ ἤδη ὑπάρξαν παρέχει τὴν θέσιν του εἰς τὸ ἐπερχόμενον καὶ τοῦτο μὲ τὴν σειράν του εἰς ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον θὰ ἔλθῃ κατόπιν. Διὰ τῆς τοιαύτης ἑρμηνείας ὁ κόσμος ὁ ἀπαρτιζόμενος ἐκ τῶν ἐπὶ μέρους ὄντων νοεῖται ὡς πολιτικὴ κοινωνία ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν τῆς Δίκης, ἥτις ἀποκαθιστᾷ τὴν δικαιοσύνην ἐξουδετερώνουσα πᾶσαν πλεονεξίαν τῶν ὄντων ἔναντι ἀλλήλων. Οἱ νεώτεροι ἑρμηνευταί, καὶ ἰδίᾳ ὁ Β. Γαΐγκερ, ὑποστηρίζουν τὴν δικαιοπολιτικὴν ταύτην ἑρμηνείαν καὶ ἰσχυρίζονται ὅτι ὁ Ἀναξίμανδρος μεταφέρει εἰς τὸ κοσμικὸν σύμπαν τὴν ἔννομον τάξιν, καθ' ἣν ἐκυβερνῶντο αἱ ἰωνικαὶ πόλεις. Συσχετίζουν δὲ τὴν ἀντίληψιν τοῦ Ἀναξιμάνδρου πρὸς τὰς γνώμας τοῦ Σόλωνος, καθ' ἃς τὰ ἀδικήματα τὰ διαπραττόμενα ἐν τῇ πολιτικῇ κοινωνίᾳ ὑπόκεινται εἰς «τίσιν», ἥτις ἀναποδράστως ἐπακολουθεῖ μὲ τὴν ἀναγκαιότητα φυσικοῦ φαινομένου ἐν τῷ χρόνῳ. Ὁμοίως καὶ παρὰ τῷ Ἀναξιμάνδρῳ ἡ δίκη καὶ ἡ τισις ἐπισυμβαίνουν «κατὰ τὴν τοῦ χρόνου τάξιν». Πῶς πρέπει ὅμως νὰ νοηθῇ ἡ τάξις αὕτη; Ὁ Ντίλς τὴν θεωρεῖ ταυτόσημον πρὸς ἀντικειμενικῶς νοούμενον χρονικὸν καθορισμόν. Ὁ Γαΐγκερ σημειώνει ὅτι τὸ τάττω σημαίνει καθορισμὸν ἐπιτελούμενον ὑπὸ τοῦ ἄρχοντος: Ὁ στρατηγὸς «τάττει τὸν στρατόν», ὁ δικαστὴς «τάττει τὴν δίκην». Διαβλέπει ὁ Γαΐγκερ εἰς τὴν χρησιμοποίησιν τῶν λέξεων τούτων ἔκφρασιν εἰλημμένην ἐκ τῆς πολιτικῆς καὶ τῆς δικαστικῆς ζωῆς καὶ μεταφερομένην εἰς τὴν κοσμολογικὴν ἐν γένει περιοχήν. Ἄλλοι ἑρμηνευταί, ἐξοβελίζοντες τὸ ἀλλήλοις, περιορίζουν τὴν διάπραξιν τῆς ἀδικίας εἰς μόνους τοὺς ἀνθρώπους καὶ δέχονται τὴν ἑρμηνείαν, καθ' ἣν, πρὸς τιμωρίαν τῶν ἁμαρτημάτων, ἅτινα διαπράττουν οἱ ἄνθρωποι, ἐπέρχεται ἡ φθορὰ τοῦ κόσμου καὶ δι' αὐτῆς ὁ ἐξαφανισμὸς τοῦ ἀνθρωπίνου γένους. Ἀλλ' ἡ τοιαύτη ἐξήγησις παρέχει τὴν ἀσθενῆ πλευράν, ὅτι τὰ λοιπὰ ὄντα ὑφίστανται τὴν καταστροφὴν λόγῳ τῆς ἀδικίας ἣν διαπράττουν ὄχι αὐτὰ τὰ ἴδια, ἀλλὰ οἱ ἄνθρωποι.

Ἔχοντες ὑπ' ὄψιν τὰς ἐκτεθείσας παρατηρήσεις, δυνάμεθα νὰ προχωρήσωμεν εἰς τὴν ἀκόλουθον κατὰ λέξιν ἑρμηνείαν: Ἀρχὴν τῶν ὄντων (εἶπεν ὁ Ἀναξίμανδρος ὅτι εἶναι) τὸ ἄπειρον. Ἐξ ἐκείνων δὲ ἀπὸ τὰ ὁποῖα ὑπάρχει εἰς τὰ ὄντα ἡ γένεσις, εἰς ταῦτα (εἶπεν ὁ Ἀναξίμανδρος ὅτι) γίνεται καὶ ἡ φθορά (των) συμφώνως πρὸς τὸ (ὀφειλόμενον) χρέος· διότι τὰ ὄντα πληρώνουν τιμωρίαν καὶ ἀποζημίωσιν τὸ ἓν εἰς τὸ ἄλλο ἕνεκα τῆς ἀδικίας συμφώνως μὲ τὴν προσταγὴν τοῦ χρόνου. Ἡ ἑρμηνεία αὕτη εἶναι σύμφωνος πρὸς τὴν ἀντίληψιν ἐκείνων, οἵτινες φρονοῦν ὅτι ὁ Ἀναξίμανδρος μεταφέρει τὴν ἰδέαν τῆς τάξεως ἐκ τῆς πολιτικῆς κοινότητος εἰς τὸ σύμπαν. Ἡ δίκη καὶ ὁ χρόνος θὰ ἐκληφθοῦν ὡς προσωποποιητικαὶ ποιητικαὶ ἐκφράσεις τῆς ἐπιστημονικῆς ἰδέας, καθ' ἣν ἅπαντα ὑπόκεινται εἰς καθωρισμένην καὶ ἐν τῇ διαδρομῇ τοῦ χρόνου ἐμπραγματουμένην αἰτιοκρατίαν. Κατὰ ταῦτα ὁ Ἀναξίμανδρος εἶναι ὁ πρῶτος εἰσηγητὴς τῆς αἰτιοκρατικῆς ἀντιλήψεως (ντετερμινίσμους). Δευτέρα ἑρμηνεία προκύπτει ἂν ἐξοβελίσωμεν μαζὶ μὲ τὸν Ζίγκλερ τὸ ἀλλήλοις, ὁπότε ἐπανερχόμεθα εἰς τὴν τραγικὴν καὶ ἀπαισιόδοξον ἐκδοχήν, συμφώνως πρὸς τὴν ὁποίαν ἡ ἀτομικὴ ὑπόστασις θεωρεῖται ὡς χρέος καὶ ἀδικία, ἥτις δέον νὰ ἐξαγνισθῇ. Οἱ ἀντιφρονοῦντες πρὸς τὴν ἐξήγησιν ταύτην παρατηροῦν ὅτι οἱ Ἕλληνες δὲν ἐθεώρουν τὴν ἀτομικὴν ὕπαρξιν ὡς ἀδίκημα καὶ ὀφειλήν, εἰς τοῦτο ὅμως ἀντιπαρατηρεῖται ὑπὸ τῶν ὑποστηρικτῶν τῆς ἀπαισιοδόξου ἐκδοχῆς, ὅτι ἡ τραγικὴ αἴσθησις ἀποτελεῖ ἓν ἐκ τῶν κυριωτέρων χαρακτηριστικῶν τῆς ἑλληνικῆς κοσμοθεωρίας.

Ἀμφότεραι αἱ ἀναπτυχθεῖσαι ἑρμηνεῖαι τυγχάνουν μονομερεῖς. Ὁ Ἀναξίμανδρος ἐξέλεξεν, ὅπως θὰ κάμῃ ἀργότερον καὶ ὁ Ἡράκλειτος, τὸ ἰδιάζον ἐκφραστικὸν ὕφος, ἀκριβῶς διὰ νὰ περιλάβῃ εἰς τὴν ἀπόφανσίν του τόσο τὸ κοσμικὸν σύμπαν ὅσον καὶ τὴν ἀνθρωπίνην πολιτικὴν κοινότητα. Τοῦτο εἶναι σύμφωνον μὲ τὸν συνοπτικὸν τρόπον τῆς θεωρήσεώς του, διότι βλέπει τὴν «φύσιν» ὡς τὸ ἓν ἐν τῇ ὁλότητί του ἄνευ μερισμοῦ καὶ διασπάσεως. Ἡ ἀπόφανσίς του δύναται νὰ ἑρμηνευθῇ συμφώνως πρὸς τὴν εὐρυτέραν συνθετικὴν θεώρησιν, ἂν τὸ «διδόναι δίκην τῆς ἀδικίας» νοηθῇ ὡς ὑποσημαῖνον τὴν σχέσιν τῶν ὄντων πρὸς τὸ ἄπειρον, τὸ δὲ ἀλλήλοις συνδεθῇ μόνον μὲ τὸ τίσιν. Τὰ ὄντα δὲν δίδουν μόνον δίκην διὰ τὴν ἔναντι τοῦ ἀπείρου ἀδικίαν, ἣν διέπραξαν, ἐξελθόντα τούτου καὶ στασιάσαντα διὰ τῆς ἀναλήψεως πεπερασμένης μορφῆς, ἀλλὰ παρέχουν καὶ ἓν εἶδος ἀποζημιώσεως τὸ ἓν εἰς τὸ ἄλλο, τὸ ἓν παραχωρεῖ τὴν θέσιν του εἰς τὸ ἄλλο, ἡ ἡμέρα εἰς τὴν νύκτα, ὁ χειμὼν εἰς τὸ ἔαρ, ὁ γέρων εἰς τὸν νέον. Πρέπει νὰ ἔχωμεν ὑπ' ὄψιν μας ὅτι τὸ ἐπίθετον «ἄδικος» εἶς τὴν παλαιὰν γλῶσσαν δὲν ἀναφέρεται μόνον εἰς τὰς δικαστικὰς σχέσεις, ἀλλὰ γενικῶς εἰς τὴν ὀντολογικὴν κατασκευὴν οἱουδήποτε ὄντος. Πᾶν τὸ ἐλλειπτικὸν εἶναι διὰ τοὺς παλαιοὺς Ἕλληνας καὶ ἄδικον. Ἡ ἀδικία, ὁ πεπερασμένος χαρακτὴρ τῶν ἀτομικῶν ὄντων, τὰ καταδικάζει εἰς τὴν φθοράν. Τὰ ἐπὶ μέρους ὄντα δὲν ἔχουν ἰδίαν ὑπόστασιν, λαμβάνουν τὴν ὕπαρξίν των «κατόπιν πιστώσεως», ὑπάρχει εἷς βάρος των χρεωστικὸς λογαριασμός. Διὰ τῆς φθορᾶς ἀποδίδουν κάτι μὲ τὸ ὁποῖον εἶχον χρεωθῇ (κατὰ τὸ χρεών). Ὡς ἐντεταγμένα δὲ ἐν τῷ κόσμῳ ἀναγκάζονται νὰ πολιτεύωνται κατὰ τρόπον ἀσφαλίζοντα τὴν ἀλληλοδιάδοχον καὶ καθωρισμένην ἐγκοσμίαν τάξιν. Ἡ πηγὴ τῶν ὄντων (ἐξ ὧν) εἶναι τὸ ἄπειρον, εἰς ὃ ἐπανέρχονται διὰ τῆς φθορᾶς.

Ἐκτίμησις τῆς φιλοσοφίας τοῦ Ἀναξιμάνδρου. Ὡς κατεδείχθη ἐκ τῶν ἀνωτέρω, ἡ συμβολὴ τοῦ φιλοσόφου μας διὰ τὴν θεμελίωσιν τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς φιλοσοφίας ὑπῆρξε τεραστία. Ἀνεδείχθη ὁ πρῶτος θεμελιωτὴς τῆς ἐπιστημονικῆς γεωγραφίας, τῆς μαθηματικῆς ἀστρονομίας καὶ τῆς ἐξελικτικῆς βιολογίας. Διὰ τῆς εἰσαγωγῆς τῆς ἀρχῆς τοῦ ἀπείρου διήνοιξε νέαν ὁδόν. Ὑποδείξας ὅτι ἡ ἐρευνα ἔπρεπε νὰ ὑπερβῇ τὰ δεδομένα τὰ περεχόμενα ὑπὸ τῆς ἀμέσου αἰσθησιακῆς ἀντιλήψεως. Τάξας δὲ ἐπὶ κεφαλῆς ὅλων τῶν ποικιλιῶν τῆς αἰσθήσεως τὸ θερμὸν καὶ τὸ ψυχρόν, εἰσηγήθη τὴν συστηματικὴν των κατάταξιν εἰς συστοιχίας ἀντιθέτων μελῶν. Αἱ σχετικαὶ μὲ τὴν ἀπειρίαν καὶ ἀλληλοδιαδοχὴν τῶν κόσμων δοξασίαι του προπαρασκεύασαν τὸ ἔδαφος, ἐφ' οὗ ἀργότερον ὁ Ἀριστοτέλης ἐστήριξε τὴν περὶ ἀϊδιότητος τοῦ κόσμου θεωρίαν του. Ὑπῆρξε προσέτι ὁ δημιουργὸς τῆς μηχανικῆς φυσικῆς καὶ τῆς βιολογίας διὰ τῆς στροφῆς τῆς παρατηρήσεώς του πρὸς τὰ ἐμπειρικὰ φυσικὰ καὶ βιολογικὰ φαινόμενα. Πρῶτος αὐτὸς συνέλαβε τὴν ἐσχάτην ὀντολογικὴν ἀρχὴν ὡς τι τὸ ὑπερβαῖνον τὰ ἐπὶ μέρους ὄντα, γενόμενος οὕτω εἰσηγητὴς τῆς ἐννοίας τῆς ὑπερβατικότητος. Κ. Δ. Γεωργούλης

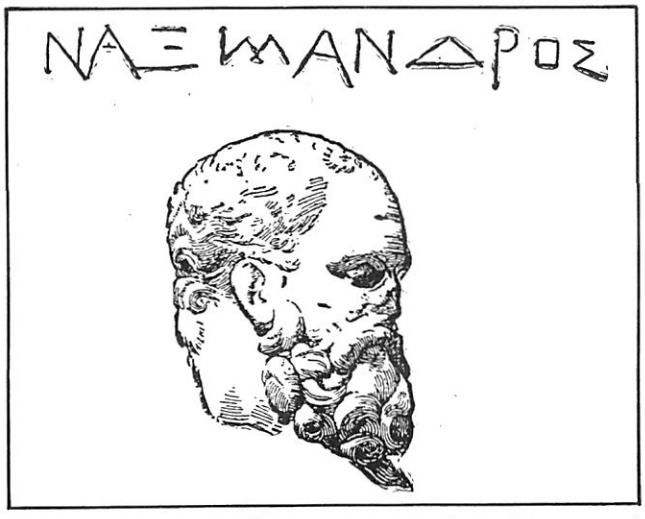

ΑΝΑΞΙΜΕΝΗΣ (585 — 525 π. Χ.). 1) Ὁ τρίτος κατὰ χρονολογικὴν σειρὰν καὶ τελευταῖος τῶν Μιλησίων φιλοσόφων, υἱὸς τοῦ Εὐρυστράτου. Αἱ περὶ τοῦ χρόνου τῆς γεννήσεως καὶ τοῦ θανάτου του εἰδήσεις εἶναι συγκεχυμέναι. Ἂν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν ὅτι ὑπῆρξε μαθητὴς τοῦ Ἀναξιμάνδρου καὶ θεωρήσωμεν ἀξιόπιστον τὴν μαρτυρίαν, ἥτις θέτει τὸν χρόνον τῆς ἀκμῆς του εἰς τὸ πρῶτον ἔτος τῆς 48ης Ὀλυμπιάδος, θὰ φθάσωμεν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ἐγεννήθη κατὰ τὸ 585-4 π.Χ. Ἀπέθανε κατὰ τὴν 63ην Ὀλυμπιάδα, ἤτοι κατὰ τὸ μεταξὺ τῶν ἐτῶν 528—525 π.Χ. χρονικὸν διάστημα. Περὶ τῆς ζωῆς του οὐδὲν ἄλλο μᾶς παρεδόθη εἰμὴ μόνον ὅτι ὑπῆρξεν «ἑταῖρος» καὶ «ζηλωτὴς» τοῦ Ἀναξιμάνδρου. Αἱ ἐπ' ὀνόματί του δύο ἐπιστολαὶ πρὸς Πυθαγόραν, ἃς παραθέτει ὁ Διογένης ὁ Λα-

έρτιος, εἶναι προφανῶς πλασταί. Ποῖος ὑπῆρξεν ὁ τίτλος τοῦ συγγράμματός του δὲν ἀναφέρει ἡ παράδοσις. Ἔχομεν μόνον τὴν πληροφορίαν ὅτι εἶχε γράψει εἰς ἁπλῆν καὶ ἀπέριττον ἰωνικὴν διάλεκτον. Δυνάμεθα ὅμως νὰ εἰκάσωμεν ὅτι, ἀκολουθῶν καὶ οὗτος τὸν διδάσκαλόν του, θὰ εἶχε δώσει εἰς τὸ σύγγραμμά του τὸν αὐτὸν τίτλον «Περὶ φύσεως».

Ἐκ τοῦ συγγράμματός του οὐδὲν αὐθεντικὸν ἀπόσπασμα διέσωσεν ἡ ἀρχαιότης. Ὁ Πλούταρχος εἰς τὴν «Περὶ τοῦ πρώτου ψυχροῦ» πραγματείαν του μᾶς παρέχει ἔκθεσιν τῶν περὶ θερμοῦ καὶ ψυχροῦ δοξασιῶν τοῦ Μιλησίου φιλοσόφου, χωρὶς ὅμως νὰ παραθέτῃ κατὰ λέξιν τὸ κείμενον τοῦ συγγράμματός του: «Καθάπερ Ἀναξιμένης ὁ παλαιὸς ὤετο... μήτε τὸ ψυχρὸν ἐν οὐσίᾳ μήτε τὸ θερμὸν ἀπολείπωμεν, ἀλλὰ πάθη κοινὰ τῆς ὕλης ἐπιγιγνόμενα ταῖς μεταβολαῖς· τὸ γὰρ συστελλόμενον αὐτῆς καὶ πυκνούμενον ψυχρὸν εἶναί φησι, τὸ δ' ἀραιὸν καὶ χαλαρὸν (οὕτω πως ὀνομάσας τῷ ῥήματι) θερμόν». (Ἀκολουθοῦντες τὴν δοξασίαν τοῦ παλαιοῦ Ἀναξιμένους ἂς μὴ θεωρήσωμεν μήτε τὸ ψυχρὸν μήτε τὸ θερμὸν ὡς οὐσίαν, ἀλλ' ὡς κοινὰς ἰδιότητας τῆς ὕλης, ἐπισυμβαινούσας διὰ τῶν μεταβολῶν· διότι λέγει (ὁ Ἀναξιμένης) ὅτι τὸ συστελλόμενον καὶ συμπυκνούμενον μέρος αὐτῆς (δηλαδὴ τῆς ὕλης) εἶναι ψυχρόν, τὸ δὲ ἀραιὸν καὶ χαλαρὸν (χρησιμοποιήσας ἀκριβῶς αὐτὴν τὴν λέξιν) εἶναι τὸ θερμόν). Κατὰ ταῦτα εἶναι φανερὸν ὅτι ὁ Πλούταρχος ἀποδίδει τὸ νόημα μὲ ἰδικά του φραστικὰ μέσα καὶ ὅτι ἡ μόνη λέξις, ἥτις προέρχεται ἀπὸ τὸ ἀπόσπασμα τοῦ φιλοσόφου μας, εἶναι τὸ ἐπίθετον χαλαρός. Ὁ Ἀέτιος παραθέτει βραχεῖαν ἀπόφανσιν ὡς προερχομένην ἐκ τοῦ συγγράμματος τοῦ Μιλησίου φιλοσόφου: «Οἷον ἡ ψυχὴ ἡ ἡμετέρα ἀὴρ οὖσα συγκρατεῖ ἡμᾶς, καὶ ὅλον τὸν κόσμον πνεῦμα καὶ ἀὴρ περιέχει» (ὅπως ἡ ψυχὴ ἡ ἰδική μας, ἥτις εἶναι ἀήρ, μᾶς συγκρατεῖ, κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον περιβάλλει (καὶ συγκρατεῖ) ὅλον τὸν κόσμον πνεῦμα καὶ ἀήρ). Ἀλλὰ καὶ ὡς πρὸς τὴν γνησιότητα τοῦ ἀποσπάσματος τούτου ἠγέρθησαν ἀντιρρήσεις. Ὁ Γερμανὸς φιλόλογος Ράϊνχαρτ παρετήρησεν ὅτι αἱ διὰ τῆς παρατεθείσης ἀποφάνσεως ἐκφραζόμεναι δοξασίαι ἔχουν τὴν προέλευσίν των εἰς τοὺς κύκλους τῆς Μέσης Στοᾶς καὶ ἀπηχοῦν τὰς περὶ πνεύματος ἀντιλήψεις τοῦ Ποσειδωνίου. Διὰ τοῦτο ἐθεώρησε τὸ ἀπόσπασμα ὡς σχόλιον ἐπεξηγοῦν συμφώνως πρὸς τὰς στωικὰς δοξασίας, κατὰ ποῖον τρόπον πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὁ ἀὴρ ὡς ἀρχή. Οἱ ἰσχυρισμοὶ τοῦ Ράϊνχαρτ δέον νὰ τύχουν ἐπιδοκιμασίας. Κατὰ τὸν Ἀναξιμένη, ὄχι μόνον ἡ ψυχή, ἀλλὰ καὶ ἅπαντα τὰ ὄντα εἶναι μετατροπαὶ τοῦ ἀέρος. Ὅθεν δὲν εἶναι ὀρθὸν νὰ εἴπωμεν, ἀκολουθοῦντες τὸν φιλόσοφόν μας, ὅτι ὁ ἀὴρ περιέχει τὸν κόσμον, ἀλλ' ὅτι ἀποτελεῖ τὴν οὐσίαν αὐτοῦ. Ἐκτὸς τούτου, τυγχάνει ὅλως ἀπίθανον ὅτι ὁ Ἀναξιμένης θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ χρησιμοποιήσῃ τὴν λέξιν πνεῦμα εἰς τὴν σημασίαν εἰς ἣν κεῖται ἐν τῷ ἀποσπάσματι. Κατὰ πᾶσαν λοιπὸν πιθανότητα τὸ παραδιδόμενον κείμενον δὲν εἶναι αὐθεντικόν. Ὑπάρχει καὶ τρίτον ἀπόσπασμα, ὅπερ παρεδόθη ὑπὸ τοῦ Ὀλυμπιοδώρου: «Μίαν δὲ κινουμένην ἄπειρον ἀρχὴν πάντων τῶν ὄντων δοξάζει Ἀναξιμένης τὸν ἀέρα. Λέγει γὰρ οὗτος· ἐγγὺς ἐστιν ὁ ἀὴρ τοῦ ἀσωμάτου· καὶ ὅτι κατ' ἔκροιαν τούτου γινόμεθα, ἀνάγκη αὐτὸν καὶ ἄπειρον εἶναι καὶ πλούσιον διὰ τὸ μηδέποτε ἐκλείπειν». (Μίαν δὲ κινουμένην ἄπειρον ἀρχὴν ὅλων τῶν ὄντων παραδέχεται ὁ Ἀναξιμένης, τὸν ἀέρα. Διότι ἐκφράζεται μὲ τὰς ἀκολούθους λέξεις. Ὁ ἀὴρ πλησιάζει (δηλαδὴ εἶναι πολὺ ὅμοιος) πρὸς τὸ ἀσώματον· καὶ ἐπειδὴ λαμβάνομεν ὑπόστασιν λόγῳ ἐκροῆς τούτου, εἶναι ἀνάγκη αὐτὸς νὰ εἶναι καὶ ἄπειρος καὶ πλούσιος, διότι οὐδέποτε ἐξαντλεῖται). Οὐδεμία ἀμφιβολία δύναται νὰ ὑπάρξῃ σχετικῶς μὲ τὴν πλαστότητα τοῦ ἑρμηνευθέντος ἀποσπάσματος. Ὁ συνθέσας τοῦτο εἶχε πρὸ ὀφθαλμῶν δύο χωρία ἐκ τῆς «Φυσικῆς Ἀκροάσεως» τοῦ Ἀριστοτέλους. Εἰς τὸ ἓν ἐκ τούτων (212 α 12) ἀναγράφεται ὅτι ὁ ἀὴρ φαίνεται ὅτι εἶναι ἀσώματος, εἰς δὲ τὸ ἄλλο (203 β 19) ὅτι μόνον ἂν ἡ πρώτη ἀρχὴ τυγχάνῃ ἄπειρος, θὰ δύναται νὰ ὑπάρχῃ ἀδιάκοπος γένεσις καὶ φθορά.

Ὁ ἀὴρ ὡς πρώτη ἀρχή. Ὁ Ἀναξιμένης δὲν ἔχει τὴν μιουργικὴν πτῆσιν τῆς σκέψεως τοῦ Ἀναξιμάνδρου, εἶναι ὅμως πνεῦμα συνδυαστικὸν καὶ μεθοδικόν. Διὰ συνδυασμοῦ τῶν ἀνακαλύψεων, τῶν γενομένων ὑπὸ τῶν δύο προγενεστέρων του, προχωρεῖ εἰς νέαν σύνθεσιν συμπεριλαμβάνουσαν τὰς ἀντιλήψεις ἀμφοτέρων. Ἀκολουθῶν τὰς γνώμας τοῦ Θαλοῦ, θεωρεῖ τὴν πρώτην ἀρχὴν ὡς κάτι τὸ ὡρισμένον, ἀκολουθῶν τὸν διδάσκαλόν του Ἀναξίμανδρον, εἰς αὐτὴν τὰς ἰδιότητας τῆς ἀπειρότητος καὶ τῆς κινητικότητος. Ἡ πρώτη ἀρχή, κατὰ τὴν ἀντίληψίν του, πρέπει νὰ εἶναι ὄχι μόνον ἄπειρος, ἀλλὰ καὶ ποιοτικῶς καθωρισμένον στοιχεῖον. Ποῖον ὅμως ἐκ τῶν στοιχείων θὰ ἦτο κατάλληλον διὰ νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς πρώτη ἀρχή; Ὁ Ἀναξιμένης ἐθεώρησε τοιαύτην ἀρχὴν ὄχι τὸ ὕδωρ, ὅπως εἶχε κάμει ὁ Θαλῆς, ἀλλὰ τὸν ἀέρα, προφανῶς διότι παρετήρησεν ὅτι ὁ ἀὴρ ἐμφανίζει μεγαλυτέραν ἀπὸ τὸ ὕδωρ κινητικότητα. Ἐκτὸς τούτου ἀρκεῖ στοιχειώδης παρατήρησις διὰ νὰ ἐμφανίσῃ τὸν ἀέρα ὡς συγκρατοῦντα διὰ τῆς ἀναπνοῆς εἰς τὴν ζωὴν τὸν ἄνθρωπον καὶ τὰ λοιπὰ ἔμβια ὄντα. Ἀναμφιβόλως θὰ ἐπέδρασε πολὺ ἐπὶ τῆς κρίσεως τοῦ φιλοσόφου μας ἡ διαπίστωσις ὅτι ὁ ἄνθρωπος δύναται νὰ συγκρατηθῇ ἐπ' ἀρκετὸν εἰς τὴν ζωὴν ἄνευ ὕδατος, ἡ στέρησις ὅμως τοῦ ἀέρος συνεπάγεται ἀμέσως τὸν θάνατον. Ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῆς ἀπειρότητος ὁ ἀὴρ ἐμφανίζει ὑπεροχὴν ἔναντι τοῦ ὕδατος. Περιβάλλει τὴν θάλασσαν καὶ τὴν ξηράν, ἁπανταχοῦ διάχυτος εἰς τὸν οὐρανόν, πληροῖ οἱονδήποτε κενὸν καὶ εἰσδύει εἰς τὸ σῶμα τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῶν ζώων. Κατόπιν τοιούτων διαπιστώσεων δὲν εἶναι παράδοξον ὅτι ὁ Ἀναξιμένης ἐδέχθη ὡς πρώτην ἀρχὴν τὸν ἀέρα, θεωρήσας τοῦτον φορέα τῆς ζωῆς καὶ τῆς κινήσεως, κατὰ δὲ τὴν ποσότητα ἄπειρον καὶ ἀνεξάντλητον. Οὕτω διὰ τοῦ συνδυασμοῦ τῶν θεωριῶν, ἃς παρέλαβεν ἀπὸ τοὺς δύο προγενεστέρους του, προέκυψεν ἀρχὴ ἄπειρος κατὰ τὴν ποσότητα, ἀλλὰ ὡρισμένη κατὰ τὴν ποιότητα. Δὲν πρόκειται περὶ ὀπισθοδρομήσεως τῆς φιλοσοφικῆς σκέψεως, ἀλλὰ περὶ συνδυαστικῆς προσπαθείας, ἥτις τείνει νὰ συνδιαλλάξῃ εἰς ἑνότητα τὰ μέχρις ἐκείνης τῆς ἐποχῆς εἰρημένα.

Ἡ παραγωγὴ τῶν ὄντων ἐκ τοῦ ἀέρος. Τὸ πρόβλημα, τὸ ὁποῖον εἶχε νὰ λύσῃ ὁ Ἀναξιμένης, ἦτο πῶς παράγεται ἡ ποικιλία τῶν ὄντων ἐκ τῆς τεθείσης ἐνιαίας ἀρχῆς. Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ἐδείχθη ἡ ἐπινοητικότης καὶ ἡ ἀνεξαρτησία τοῦ πνεύματός του, διότι ἤνοιξε νέαν ὁδὸν διάφορον ἀπὸ ἐκείνην, ἣν εἶχεν ἀκολουθήσει ὁ διδάσκαλός του. Δὲν δέχεται ὅτι αἱ ποιότητες τῶν πραγμάτων ἐμφανίζονται κατόπιν ἀκρίσεων ἐκ τῆς τεθείσης ἀρχῆς, ἀλλὰ ζητεῖ νὰ τὰς ἐξηγήσῃ ἐπὶ τῇ βάσει προσιτῆς εἰς τὴν αἴσθησιν φυσικῆς διαδικασίας. Λίαν δικαίως ὁ Κομπέρζ τὸν παραβάλλει ἀπὸ μεθοδολογικῆς ἀπόψεως μὲ τὸν Νεύτωνα, διότι ὁ Μιλήσιος σοφὸς φρονεῖ ὅπως καὶ ὁ Ἄγγλος φυσιοδίφης, ὅτι διὰ πᾶσαν μεταβολὴν πρέπει νὰ ἀναζητηθῇ ἡ ἀληθὴς αἰτία («φέρει κάουζα»). Ἅπασαι αἱ ποιότητες καὶ αἱ ἰδιότητες τῆς ὕλης ὀφείλουν νὰ ἐξηγηθοῦν ἐπὶ τῇ βάσει ὡρισμένης διαδικασίας, ἥτις εἶναι ἡ αἰτία τῆς ἐμφανίσεώς των. Ὡς τοιαύτην αἰτίαν ἐθεώρησεν ὁ Ἀναξιμένης ἀφ' ἑνὸς μὲν τὴν πύκνωσιν, ἀφ' ἑτέρου δὲ τὴν ἀραίωσιν, ἣν καλεῖ καὶ μάνωσιν. Αἱ ποιότητες ἄρα τῆς ὕλης ἐξαρτῶνται ἐκ τῆς διαφορετικῆς τοῦ ἀέρος κατανομῆς, αὕτη δὲ προκαλεῖται ὑπὸ τῆς κινήσεως. Τὰ ὄντα δὲν εἶναι ἄλλο τι εἰμὴ μορφαί, ἃς λαμβάνει ὁ ἀὴρ κατόπιν τῆς συμπληρώσεως ἢ τῆς ἀπομακρύνσεως τῶν μορίων του. Εἰς τὴν διαπίστωσιν ταύτην ἐνυπολανθάνει ἡ μεγάλη ἐπιστημονικὴ ἀλήθεια, ἥτις διδάσκει ὅτι τὰ μόρια τῆς ὕλης δύνανται νὰ ἀχθοῦν εἰς οἱονδήποτε εἶδος συνθέσεως, καὶ ὅτι τὰ πάντα ἐν τῷ σύμπαντι δύνανται νὰ ἐξηγηθοῦν διὰ τῆς συστολῆς καὶ διατάσεως, διὰ τῆς συμπληρώσεως καὶ ἀπομακρύνσεως τῶν μορίων τῆς ἀρχικῆς ὕλης. Δὲν χρειάζεται νὰ λεχθῇ τίποτε περισσότερον διὰ νὰ καταστῇ φανερὸν ὅτι ὁ Ἀναξιμένης ὑπῆρξεν ὁ πρόδρομος τῆς ἀτομικῆς θεωρίας. Πρέπει νὰ συγκαταλεχθῇ μαζὶ μὲ τὸν Θαλῆν εἰς τοὺς ἐρευνητὰς ἐκείνους, οἵτινες φρονοῦν ὅτι ἡ ὕλη εἶναι ὁμοιογενής, τὰ δὲ διάφορα ὄντα καὶ αἱ ποιότητές της παράγονται ἐκ τῶν ποικίλων συνθέσεων τῶν μορίων της.

Εἰς τὰς λεπτομερείας ἀνέπτυσσε τὰς δοξασίας του ὁ Μιλήσιος σοφὸς κατὰ τὸν ἀκόλουθον τρόπον. Εἰς τὴν κανονικήν του κατάστασιν ὁ ἀὴρ εἶναι ἀόρατος καὶ δὲν ἐμφανίζει κανὲν διακριτικὸν γνώρισμα. Ὅταν ὅμως διαταραχθῇ ἡ ἐξ ἴσου διανομή του, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον συμβαίνει διὰ τῆς κινήσεως, παρουσιάζει ὡρισμένα διακριτικὰ γνωρίσματα. Ἡ εἰς ἀραιοτέρους σχηματισμοὺς διάχυσίς του τὸν κάμνει νὰ ἐμφανισθῇ ὡς πῦρ, ἐξ ἀντιθέτου δὲ ἡ συμπύκνωσίς του τὸν παρουσιάζει εἰς ὑγρὰν καὶ μετὰ ταῦτα εἰς ξηρὰν κατάστασιν. Ὁ Ἱππόλυτος μᾶς παρέχει τὴν ἀκόλουθον περιληπτικὴν ἔκθεσιν τῶν σχετικῶν δοξασιῶν του: «Τὸ δὲ εἶδος τοῦ ἀέρος τοιοῦτον· ὅταν μὲν ὁμαλώτατος ᾖ ὄψει ἄδηλον, δηλοῦσθαι δὲ τῷ ψυχρῷ καὶ τῷ θερμῷ καὶ τῷ νοτερῷ καὶ τῷ κινουμένῳ· κινεῖσθαι δὲ ἀεί· οὐ γὰς μεταβάλλειν ὅσα μεταβάλλει, εἰμὴ κινοῖτο. Πυκνούμενον γὰρ καὶ ἀραιούμενον διάφορον φαίνεσθαι· ὅταν γὰρ εἰς τὸ ἀραιότερον διαχυθῇ πῦρ γίνεσθαι, ἀνέμους δὲ καὶ πάλιν εἶναι ἀέρα πυκνούμενον, ἐξ ἀέρος (δὲ) νέφος ἀποτελεῖσθαι κατὰ τὴν πίλησιν, ἔτι δὲ μᾶλλον ὕδωρ, ἐπὶ πλεῖον πυκνωθέντα γῆν καὶ εἰς τὸ μάλιστα πυκνότατον λίθους». (Τὸ εἶδος δὲ τοῦ ἀέρος εἶναι τοιοῦτον· ὅταν μὲν εὐρίσκεται διανεμημένος ἐξ ἴσου δὲν εἶναι προσιτὸς εἰς τὴν ὅρασιν· ἐκδηλώνει δὲ τὴν ὕπαρξίν του διὰ τοῦ ψύχους καὶ τῆς θερμότητος καὶ διὰ τῆς ὑγρασίας καὶ διὰ τῆς κινήσεως· διότι ὅσα μεταβάλονται, οὐδεμίαν θὰ ἐνεφάνιζον μεταβολὴν ἂν δὲν ἐκινοῦντο. Διότι ὁ ἀὴρ φαίνεται διάφορος, ὅταν πυκνωθῇ καὶ ὅταν ἀραιωθῇ. Διότι ὅταν λόγῳ διαχύσεως καθίσταται ἀραιότερος, γίνεται πῦρ, οἱ δὲ ἄνεμοι εἶναι ἐξ ἀντιθέτου ἀὴρ εἰς πυκνὴν κατάστασιν, ἐκ δὲ τοῦ ἀέρος ἀποτελεῖται νέφος ἕνεκα τῆς συμπυκνώσεως, ὅταν δὲ ἐπιταθῇ ἡ συμπύκνωσις ἀποτελεῖται πῦρ, ὅταν ἡ πυκνότης γίνῃ ἀκόμη περισσότερα ἀποτελεῖται γῆ, ὅταν δὲ ἡ πυκνότης (τοῦ ἀέρος) φθάσῃ εἰς μέγιστον βαθμόν, γίνονται οἱ λίθοι). Ἀξιοπρόσεκτος εἶναι ἡ ἀντίληψις τοῦ φιλοσόφου μας, καθ' ἣν ὅλαι αἱ ποικιλίαι αἱ ἐμφανιζόμεναι εἰς τὸν κόσμον ὀφείλονται εἰς τὴν κίνησιν, ἥτις προκαλεῖ συμπύκνωσιν καὶ ἀραίωσιν. Εὐρισκόμεθα πρὸ θεωρίας, ἥτις ζητεῖ νὰ ἐξηγήσῃ τὴν ποιοτικὴν ποικιλίαν διὰ ποσοτικῶν συσσωρευτῶν, προκαλουμένων μηχανικῶς διὰ τῆς κινήσεως. Ἂν εἶχον προικισθῇ οἱ ἄνθρωποι διὰ μεγάλης λεπτότητος τῶν αἰσθήσεων, θὰ ἠδύναντο κατὰ τὸν Ἀναξιμένη νὰ διακρίνουν ὅτι ἓν μόνον εἶδος βασικῆς ὕλης ὑπάρχει, ὁ ἀήρ, καὶ ὅτι ἡ εἰς διαφόρους βαθμοὺς κατανομὴ τῶν μορίων του δημιουργεῖ τὰς φαινομενικὰς τῶν ὄντων διαφοράς.

Ὁ Ἀναξιμένης ἐπεχείρησε νὰ στηρίξῃ τὴν θεωρίαν του εἰς θετικὰ γεγονότα ἐξακριβούμενα διὰ τῆς παρατηρήσεως. Ἐνόμιζε δὲ ὅτι δύναται νὰ ἀποδειχθῇ ἡ διὰ τῆς πυκνώσεως καὶ ἀραιώσεως ἐπερχομένη μεταβολὴ διὰ πειράματος, τὸ ὁποῖον δύναται οἱοσδήποτε ἄνθρωπος νὰ ἐκτελέσῃ: «Ψύχεται γὰρ ἡ πνοὴ πιεσθεῖσα καὶ πυκνωθεῖσα τοῖς χείλεσι, ἀνειμένου δὲ τοῦ στόματος γίγνεται θερμὸν ὑπὸ μανότητος». (Διότι ἡ ἀναπνοὴ (ὁ ἐκπνεόμενος ἀήρ) ὅταν πιεσθῇ καὶ πυκνωθῇ διὰ τῶν χειλέων γίνεται ψυχρά, ὅταν ὅμως ἐξαπολύεται μὲ ἀνοικτὸν τὸ στόμα, παρουσιάζει θερμότητα λόγῳ τῆς ἀραιώσεως). (Πλούταρχος Περὶ πρῶτ. ψυχρ., 947 Ε). Καὶ πράγματι ὁ ἀὴρ δν ἐκπέμπει τὸ στόμα μὲ σφιγμένα τὰ χείλη εἶναι, ὅπως δυνάμεθα νὰ διαπιστώσωμεν φυσῶντες εἰς τὴν παλάμην μας, ψυχρὸς ἐνῶ ὅταν τὸ στόμα εἶναι ἀνοικτὸν ἐξέρχεται ἀπ' αὐτὸ θερμοτέρα ἀναπνοή. Ὁ Ἀριστοτέλης (προβλ. 964 α 10) διέγνωσεν ὅτι πρόκειται περὶ παρερμηνείας καὶ ἐξήγησε τὸ φαινόμενον ἰσχυριζόμενος ὅτι ὅταν φυσῶμεν μὲ σφιγμένα τὰ χεί-

λη, θέτομεν εἰς κίνησιν τὸν πρὸ τοῦ στόματος ἐξωτερικὸν ἀέρα, ὅστις ἐν συγκρίσει μὲ τὸν ἀέρα τῆς ἐκπνοῆς εἶναι ψυχρότερος. Ἀνεξαρτήτως ὅμως τῆς ἀξίας τοῦ ἐπιχειρήματος, ὅπερ ἐχρησιμοποίησεν ὁ Ἀναξιμένης, εἶναι προφανὲς ὅτι οὗτος ἐζήτει νὰ ἐπικυρώσῃ τὰς δοξασίας του διὰ στοιχειώδους πειραματισμοῦ.

Ἡ μεγάλη παρατηρητικότης καὶ ἡ ἀγχίνοια τοῦ Μιλησίου σοφοῦ καταδεικνύεται καὶ ἐκ τῆς προσπαθείας του νὰ ἐξηγήσῃ τὸ φαινόμενον τοῦ θαλασσίου φωσφορισμοῦ. Ὁ Ἀέτιος ἀναφέρει ὅτι ὁ Ἀναξιμένης αἰτιολογῶν τὸ φαινόμενον τῆς ἀστραπῆς, προσέθετεν ὡς ἀποδεικτικὸν λόγον καὶ ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον γίνεται εἰς τὴν θάλασσαν, ἥτις, ὅταν τὴν νύκτα τὴν διασχίζουν αἱ κῶπαι, παρουσιάζει λάμψεις «προστιθεὶς τὸ ἐπὶ τῆς θαλάσσης, ἥτις σχιζομένη ταῖς κώπαις παραστίλβει». Ὅπως παρετήρησεν ὁ COMPERZ, ὁ φιλόσοφός μας ἐφρόνει, ὅτι ὁ ἀὴρ εἰσχωρῶν εἰς τὰ διὰ τῶν πληγμάτων τῶν κώπων σχηματιζόμενα σκοτεινὰ κενὰ τῆς θαλάσσης, ἐμφανίζει τὰς φωτιστικάς του ἰδιότητας. Ἡ ἀντίληψις αὕτη εἶναι ἀξία προσοχῆς, διότι ἐνυπολανθάνει εἰς αὐτὴν ἡ ἰδέα τῆς ποιοτικῆς σταθερότητος τῆς ὕλης, συμφώνως πρὸς τὴν ὁποίαν αἱ ποικίλαι ἰδιότητες δὲν ἐμφανίζονται εἰς τὴν ὕλην αἰφνιδίως, ἀλλ' ἐνδημοῦν ἐν αὐτῇ, δυνάμεναι νὰ ἐμφανισθοῦν εἰς οἱανδήποτε εὐνοϊκὴν περίστασιν.

Ἐπειδὴ ὁ ἀὴρ θεωρεῖται ὑπὸ τοῦ Ἀναξιμένους πρώτη ἀρχή, ἡ δὲ πρώτη ἀρχὴ κατὰ τοὺς Ἕλληνας ταυτίζεται μὲ τὸ θεῖον, συνακόλουθον ἦτο νὰ φθάσῃ ὁ φιλόσοφός μας εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ὁ ἀὴρ εἶναι ἡ θεία ἀρχή, ἐξ ἧς γεννῶνται οὐ μόνον πάντα τὰ ὄντα, ἀλλὰ καὶ οἱ θεοί. Κατὰ μαρτυρίαν παλαιοῦ δοξογράφου ὁ Ἀναξιμένης ἐδόξαζεν ὅτι ὁ ἀὴρ εἶναι Θεὸς (τὸν ἀέρα θεὸν εἶναι), κατὰ δὲ τὸν Αὐγουστῖνον, ἐπίστευεν ὅτι οἱ θεοὶ ἔλκουν τὴν καταγωγήν των ἐκ τοῦ ἀέρος «DEOS EX AERE ORTOS» Ἐν γένει πάντα τὰ χαρακτηριστικά, ἅτινα ὁ Ἀναξίμανδρος ἀπέδιδεν εἰς τὸ ἄπειρον τὰ μετεβίβαζεν ὁ Ἀναξιμένης εἰς τὸν ἀέρα. Εἰσάγει ὅμως ἐπὶ πλέον δύο ἐννοίας, τὴν τῆς πυκνώσεως καὶ ἀραιώσεως (μανώσεως), αἵτινες ἦσαν προωρισμέναι νὰ χρησιμοποιηθοῦν ἀπὸ ὅλους τοὺς ὀπαδοὺς τῆς μηχανικῆς ἐξηγήσεως τοῦ σύμπαντος.

Ἡ κοσμογονία καὶ ἀστρονομία. Ἡ ἐξήγησις τοῦ σχηματισμοῦ τοῦ κόσμου ἐκ τοῦ ἀέρος γίνεται ἐντὸς τοῦ πλαισίου, ὅπερ εἶχε χαράξει ὁ Ἀναξίμανδρος. Δέχεται καὶ ὁ Ἀναξιμένης ὅτι ὑπάρχει ἐν δράσει αἰωνία τῶν ὅλων κίνησις παρομοία πρὸς τὴν κίνησιν τοῦ μύλου «μυλοειδῶς τὸν κόσμον κινεῖσθαι». Αὕτη ἐπενεργοῦσα ἐπὶ τοῦ ἀέρος, συνεπάγεται συμπύκνωσιν περὶ τὸ κέντρον τῆς ἀερίου μάζης, ἐξ ἧς κατὰ πρῶτον γεννᾶται ἡ γῆ! «Πιλουμένου δὲ τοῦ ἀέρος πρώτην γεγενῆσθαι, λέγει τὴν γῆν πλατεῖαν μάλα· διὸ καὶ κατὰ λόγον αὐτὴν ἐποχεῖσθαι τῷ ἀέρι· καὶ τὸν ἥλιον καὶ τὴν σελήνην καὶ τὰ λοιπὰ ἄστρα ἀρχὴν τῆς γενέσεως ἔχειν ἐκ γῆς. Ἀποφαίνεται γοῦν τὸν ἥλιον γῆν, διὰ δὲ τὴν ὀξεῖαν κίνησιν καὶ μάλ' ἱκανῶς θερμὴν ταύτην καῦσιν λαβεῖν». (Μὲ τὴν συμπύκνωσιν δὲ τοῦ ἀέρος, πρώτη ἔχει λάβει ὑπόστασιν (λέγει ὁ Ἀναξιμένης) ἡ γῆ, ἥτις εἶναι πολὺ πλατεῖα· διὰ τοῦτο (δηλ. λόγῳ τοῦ πλάτους της) εὐλόγως αὕτη ἐποχεῖται ἐπὶ τοῦ ἀέρος καὶ ὁ ἥλιος καὶ ἡ σελήνη καὶ τὰ λοιπὰ ἄστρα τὴν ἀρχὴν τῆς γενέσεώς των τὴν ἔχουν ἀπὸ τὴν γῆν. Ἀποφαίνεται δηλαδὴ ὅτι καὶ ὁ ἥλιος ἔχει γηΐνην σύστασιν, λόγῳ δὲ τῆς ταχείας κινήσεως ἔλαβε τὴν ὑπεραρκετὴν καυστικήν του θερμότητα). Διαφωνῶν πρὸς τὸν Ἀναξίμανδρον ἐπανέρχεται εἰς τὴν ἀντίληψιν τοῦ Θαλοῦ, καθ' ἣν ἡ γῆ εἶναι πεπλατυσμένη. Δὲν πρόκειται ὅμως περὶ αὐθαιρέτου προτιμήσεως πρὸς τὸ σχῆμα τοῦτο, ἀλλὰ περὶ λογικοῦ συμπεράσματος, εἰς ὃ ἦγεν αὐτὸν ἡ δοξασία ὅτι ὁ κόσμος κινεῖται μυλοειδῶς. Μία τοιαύτη κίνησις, φυσικὸν εἶναι νὰ φρονῇ ὁ Ἀναξιμένης, ὅτι μόνον πεπλατυσμένα σώματα δύναται νὰ παραγάγῃ. Ἐκτὸς τούτου τὸ πλάτος τῆς γῆς κάμνει νοητόν, κατὰ τὸν φιλόσοφόν μας, πῶς ἡ γῆ καὶ τὰ ἄλλα οὐράνια σώματα, ἅτινα ἐθεώρει ἅπαντα πεπλατυσμένα, συγκρατοῦνται ἐπὶ τοῦ ἀέρος. Ἡ γῆ ὁμοιάζει μὲ ἓν πλατὺ τεράστιον πῶμα, ὅπερ ἐπιπωματίζει τὸν ἀέρα! «Οὐ γὰρ τέμνειν, ἀλλ' ἐπιπωματίζειν τὸν ἀέρα τὸν κάτωθεν, ὅπερ φαίνεται τὰ πλάτος ἔχοντα τῶν σωμάτων ποιεῖν· ταῦτα γὰρ καὶ πρὸς τοὺς ἀνέμους ἔχειν δυσκινήτως διὰ τὴν ἀντέρεισιν· ταὐτὸ δὴ τοῦτο ποιεῖν τῷ πλάτει φασὶ τὴν γῆν πρὸς τὸν ὑποκείμενον ἀέρα· τὸν δ' οὐκ ἔχοντα τοῦ μεταστῆναι τόπον ἱκανὸν ἀθρόον τῷ κάτωθεν ἠρεμεῖν, ὥσπερ τὸ ἐν ταῖς κλεψύδραις ὕδωρ». (Διότι ἡ γῆ δὲν τέμνει ἀλλ' ἐπικαλύπτει ἐν εἴδει πώματος τὸν ἀπὸ τὸ κάτω μέρος εὐρισκόμενον ἀέρα, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον φαίνονται νὰ κάμνουν τὰ σώματα τὰ ὁποῖα ἔχουν πλάτος. Διότι ταῦτα καὶ ἀπέναντι τῶν ἀνέμων παρουσιάζουν δυσκινησίαν λόγῳ τῆς ἀντιστάσεως ἀφαιρῶς τὸ ἴδιον λέγουν ὅτι κάμνει διὰ τοῦ πλάτους της ἡ γῆ ἐν σχέσει πρὸς τὸν ἀέρα, ὅστις κεῖται ὑποκάτω αὐτῆς. Αὐτὸς δέ, ἐπειδὴ δὲν ἔχει ἀρκετὸν τόπον διὰ νὰ μετατοπισθῇ, ἠρεμεῖ ὅλος μαζὶ ἀπὸ τὸ ὑποκάτω μέρος, ὅπως τὸ ὕδωρ τὸ ὁποῖον εἶναι εἰς τὰς κλεψύδρας). Ὅσον καὶ ἂν προσπίπτῃ ὡς ἀφελὴς ἡ παρεχομένη ἐξήγησις, δὲν δυνάμεθα νὰ ἀρνηθῶμεν ὅτι ἀποτελεῖ τὴν ἀρχὴν σημαντικῶν ἀεροδυναμικῶν παρατηρήσεων. Ἐπὶ τῇ βάσει τῆς αὐτῆς ἐρμηνείας ἐξηγεῖ ὁ Ἀναξιμένης πῶς ὁ ἥλιος καὶ ἡ σελήνη συγκρατοῦνται, λόγῳ τοῦ πεταλοειδοῦς πεπλατυσμένου σχήματός των, ἐν τῷ ἀέρι: «πλατὺν ὡς πέταλον τὸν ἥλιον». Τὰ ἄστρα, συμφώνως πρός τινας ἐκ τῶν παλαιῶν μαρτυριῶν, τὰ ἐθεώρει ὡς σχηματισθέντα ἐκ συμπυκνώσεως πυρὸς παραχθέντος ἐκ τῶν ἀναθυμιάσεων ἃς ἀναπέμπει ἡ γῆ. Κατ' ἄλλας ὅμως μαρτυρίας φέρεται φρονῶν ὅτι οἱ ἀπλανεῖς ἀστέρες ἔχουν ἐμπηχθῆ ὡς ἥλοι εἰς τὸν κρυσταλλοειδῆ θόλον τοῦ οὐρανοῦ: «ἥλων δίκην καταπεπηγέναι τὰ ἄστρα τῷ κρυσταλλοειδεῖ). Ἐπειδὴ ἐδέχθη τὴν κίνησιν τοῦ κόσμου ὡς μυλοειδῆ, ἀπέρριψε τὴν γνώμην τοῦ Ἀναξιμάνδρου, ὅστις ἐδόξαζεν ὅτι τὰ οὐράνια σώματα συνεχίζουν κατὰ τὴν νύκτα τὴν κίνησίν των κάτω ἀπὸ τὴν γῆν. Κατὰ τὸν Ἀναξιμένη ὁ ἥλιος καὶ τὰ ἄστρα κινοῦνται ὄχι κάτω ἀπὸ τὴν γῆν, ἀλλὰ γύρω ἀπὸ τὴν γῆν, ὅπως δύναται νὰ περιστρέφεται ὁ πῖλος περὶ τὴν κεφαλήν μας: «οὐ κινεῖσθαι ὑπὸ γῆν τὰ ἄστρα, ἀλλὰ περὶ γῆν, ὡσπερεὶ περὶ τὴν ἡμετέραν κεφαλὴν πιλίον». Δὲν εἶναι ἄμως ὁρατὸς ὁ ἥλιος κατὰ τὴν νύκτα, ἀφ' ἑνὸς μὲν διότι ὑπάρχουν πρὸς Βορρᾶν ὑψηλὰ ὄρη ἀποφράσσοντα τὴν ὅρασιν, ἀφ' ἑτέρου δὲ λόγῳ τῆς μεγάλης ἀποστάσεως. Ἀλλ' ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖ μέγα ἐπιστημονικὸν κατόρθωμα, εἶναι ὅτι πρῶτος ὁ Ἀναξιμένης διέγνωσεν, ὅτι ἡ σελήνη ἔχει τὸ φῶς της ἐκ τοῦ ἡλίου. Τὰς ἐκλείψεις τοῦ ἡλίου καὶ τῆς σελήνης τὰς ἀπέδιδεν εἰς τὴν παρουσίαν γεωδῶν σωμάτων, ἅτινα παρακολουθοῦν τὰς κινήσεις των, χωρὶς νὰ εἶναι ὁρατά.

Μετεωρολογία. Εἰς τὴν μελέτην τῶν μετεωρολογικῶν φαινομένων ἐξεδηλώθη ἐκ μέρους τοῦ Μιλησίου σοφοῦ ἐξαιρετικὴ ἐπινοητικότης καὶ ἀγχίνοια. Παρουσίασεν ὀρθὰς ἐξηγήσεις τοῦ σχηματισμοῦ τῶν νεφῶν, τῆς βροχῆς, τῆς χαλάζης καὶ τῆς χιόνος: «χάλαζαν δὲ γίγνεσθαι ὅταν ἀπὸ τῶν νεφῶν τὸ ὕδωρ καταπῆξιν λάβῃ». (Ἡ χάλαζα παράγεται, ὅταν τὸ ὕδωρ τὸ ὁποῖον φέρεται πρὸς τὰ κάτω ἀπὸ τὰ νέφη παγώσῃ, ἡ χιὼν δὲ ὅταν τὰ ἴδια τὰ σύννεφα ἔχοντα μεγαλυτέραν ὑγρασίαν παγώσουν). Οἱ ἄνεμοι προκαλοῦνται ὅταν χάνῃ ὁ ἀὴρ τὴν πυκνότητά του: «ὅταν ἐκπεπυκνωμένος ὁ ἀὴρ ἀραιωθεὶς φέρεται». (Ὅταν ἔχων χάσει ὁ ἀὴρ τὴν πυκνότητά του γίνεται ἀραιὸς καὶ τίθεται εἰς κίνησιν). Τὸ φαινόμενον τῆς ἀστραπῆς ἠρμήνευε διὰ τῆς διασπάσεως τοῦ ἀέρος, καθ' ἣν ἡ μεγάλη ἀραίωσις τοῦ ἀέρος ἔκαμνε δυνατὴν τὴν μετατροπὴν τοῦ ἀέρος εἰς πῦρ. Πρῶτος ὁ Ἀναξιμένης κατώρθωσε νὰ ἐξηγήσῃ ὀρθῶς τὸ φαινόμενον τῆς ἴριδος. Κατὰ τὴν γνώμην του τὸ φαινόμενον τοῦτο παράγεται, ὅταν αἱ ἡλιακαὶ ἀκτῖνες προσπέσουν εἰς πυκνὸν νέφος, τὸ ὁποῖον δὲν δύναται νὰ διαπεράσουν: «ηνίκ' ἂν ἐπιπέσωσιν αἱ τοῦ ἡλίου αὐγαὶ εἰς παχὺν καὶ πυκνὸν τὸν ἀέρα». Ἐπίσης πρῶτος αὐτὸς παρετήρησεν ὅτι ἡ ἶρις σχηματίζεται καὶ ὑπὸ τοῦ φωτὸς τῆς σελήνης: «καὶ νυκτὸς δέ φησι γίγνεσθαι τὴν ἶριν ἀπὸ τῆς σελήνης, ἀλλ' οὐ πολλάκις διὰ τὸ μὴ πανσέληνον εἶναι διὰ παντὸς καὶ ἀσθενέστερον αὐτὴν φῶς ἔχειν τοῦ ἡλίου». (Καὶ κατὰ τὴν νύκτα σχηματίζεται ἡ ἶρις ἀπὸ τὴν ἐπενέργειαν (τοῦ φωτὸς) τῆς σελήνης, ἀλλὰ δὲν συμβαίνει τοῦτο συχνά, διότι δὲν εἶναι διαρκῶς πανσέληνος καὶ διότι ἡ σελήνη ἔχει ἀσθενέστερον φῶς ἐν συγκρίσει μὲ τὸν ἥλιον). Καὶ ὡς πρὸς τὴν αἰτίαν τὴν προκαλοῦσαν τοὺς σεισμοὺς παρουσίασεν ἰδικήν του ἐξήγησιν. Ἡ γῆ βρεχομένη καὶ εἶτα ξηραινομένη ὑφίσταται ῥήγματα, ἐξ ὧν προκαλοῦνται οἱ σεισμοί. Διὰ τοῦτο, ἔλεγεν, οἱ σεισμοὶ σημειοῦνται κατὰ τὰς μεγάλας ξηρασίας καὶ πολυομβρίας.

Ὁ ἄνθρωπος καὶ ὁ κόσμος. Γνῶμαι περὶ τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων ἀποδιδόμεναι εἰς τὸν Ἀναξιμένη δὲν περιεσώθησαν. Φαίνεται ὅτι εἶχεν ἀφιερώσει εἰδικῶς τὴν ἔρευνάν του εἰς τὴν ἀναζήτησιν τῆς μηχανικῆς αἰτιότητος τῶν φαινομένων. Ὡς πρὸς τὴν ἀϊδιότητα τοῦ κόσμου παλαιὰ μαρτυρία τὸν κατατάσσει εἰς τοὺς φιλοσόφους οἵτινες δέχονται τὴν ὕπαρξιν ἑνὸς γεννητοῦ καὶ φθαρτοῦ κόσμου, ὅστις ὑπόκειται κατὰ περιόδους εἰς φθορὰν καὶ εἰς ἐκ νέου γένεσιν. Εἶναι προφανὲς ὅτι εἶχεν ἀποδεχθῆ τὰς ἐπὶ τοῦ προβλήματος τούτου δοξασίας τοῦ Ἀναξιμάνδρου.

Ἡ ἀξία τῶν φιλοσοφικῶν καὶ ἐπιστημονικῶν δοξασιῶν τοῦ Ἀναξιμένους. Ἡ δοξασία ὅτι ὁ ἀὴρ ἀποτελεῖ τὴν θεμελιώδη συστατικὴν ὕλην τοῦ σύμπαντος προσπίπτει εἰς ἡμᾶς σήμερον ὡς χονδροειδὴς καὶ ἀντιεπιστημονική. Καὶ ὅμως εἶχε κατορθώσει νὰ διατηρήσῃ τὸ κῦρος της μέχρι καὶ τοῦ 18ου αἰῶνος. Ὁ Comperz παραθέτει ἀπόσπασμα ἐκ τῶν ἔργων τοῦ Λαβουαζιὲ (1 459) ἐν ᾧ ἀναφέρεται ὅτι ὁ Stephen Hales κατὰ τὸ 1727 εἰς τὸ ἔργον του «Vegetable Statickes» εἶχε γράψει τὰ ἀκόλουθα: «Ὁ ἀτμοσφαιρικὸς ἀήρ... λαμβάνει μέρος εἰς τὴν σύνθεσιν τοῦ μεγαλυτέρου μέρους τῶν σωμάτων· εὑρίσκεται ὑπὸ στερεὰν μορφὴν ἐστερημένος τῆς ἐλαστικότητός του... ὁ ἀὴρ εἶναι κατά τινα τρόπον ὁ παγκόσμιος δεσμὸς τῆς φύσεως». Σχολιάζων τὰς γνώμας ταύτας ὁ Λαβουαζιὲ ἐπάγεται: «Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ὁ Hales ἐν τέλει παραβάλλει τὸν ἀέρα μὲ ἀληθινὸν Πρωτέα». Κατὰ ταῦτα ἡ γνώμη τοῦ Ἀναξιμένους δὲν εἶναι ὅσον φαίνεται ἐκ πρώτης ὄψεως χονδροειδὴς καὶ εὐκαταφρόνητος. Λίαν σημαντικαὶ διὰ τὴν πρόοδον τῆς ἐπιστήμης εἶναι αἱ εἰς τὴν περιοχὴν τῆς μετεωρολογίας ἀνακαλύψεις του καὶ ἡ ἐπίμονος ἀναζήτησις τῆς μηχανικῆς αἰτιότητος. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ ἐπίδρασίς του ἐπὶ τῶν μεταγενεστέρων ὑπῆρξε μεγίστη. Οἱ πλεῖστοι τῶν ὑστερωτέρων φυσικῶν ἐξηκολούθησαν νὰ ἐξηγοῦν τὰς μετατροπὰς τῆς ὕλης διὰ τῆς πυκνώσεως καὶ ἀραιώσεως. Ὁ Ἀναξαγόρας δὲ παραδέχθη σχεδὸν ἁπάσας τὰς μετεωρολογικὰς του ἐξηγήσεις. Ὁ Διογένης ὁ Ἀπολλωνιάτης ἀφωρμήθη εἰς τὰς κοσμολογικάς του θεωρίας ἀπὸ τὰς δοξασίας τοῦ Ἀναξιμένους. λαβὼν ὡς πρώτην ὕλην τὸν ἀέρα. Καὶ αὐτοὶ ἀκόμη οἱ φιλόσοφοι τῆς Μέσης Στοᾶς ἔκαμνον δεκτὰς πολλὰς ἐκ τῶν δοξαντιῶν του.

Κ. Δ. Γεωργούλης

ΠΥΘΑΓΟΡΑΣ (580—490 π.Χ.). Μέγας Ἕλλην μαθηματικὸς καὶ φιλόσοφος καὶ ἀρχηγέτης μεγάλου θρησκευτικοπολιτικοῦ κινήματος. Ἐγεννήθη ἐν Σάμῳ περὶ τὸ 580 π.Χ. καὶ ἀπέθανεν ἐν Μεταποντίῳ τῆς Κάτω Ἰταλίας περὶ τὸ 490 π.Χ. Κατά τινας συγγραφεῖς ὁ Πυθαγόρας ἐγεννήθη ἐν Μ. Ἀσίᾳ, ἠνδρώθη ὅμως ἐν Σάμῳ. Ὁ πατήρ του ὠνομάζετο Μνήσαρχος, ἡ δὲ μήτηρ του Πυθαΐς. Ἐνυμφεύθη τὴν Θεανώ, ἐξ ἧς ἀπέκτη-

σεν υἱὸν ὀνόματι Ἀρίμνηστον, κατ' ἄλλους δὲ Τηλαύγη, κατά τινας δὲ συγγραφεῖς καὶ δύο θυγατέρας, τὴν Μυῖαν καὶ τὴν Ἀριγνώτην. Αἱ βιογραφικαὶ περὶ Πυθαγόρου πληροφορίαι ὀφείλονται κυρίως εἰς Ἕλληνας συγγραφεῖς, ἀκμάσαντας κατὰ τοὺς μεταγενεστέρους χρόνους, ὅπως εἶναι ὁ Διογένης ὁ Λαέρτιος, ὁ Πορφύριος καὶ ὁ μαθητής αὐτοῦ Ἰάμβλιχος. Οὗτοι ἐξ ἄλλου ἀρύονται τὰ περὶ τοῦ βίου τοῦ Πυθαγόρου ἐκ πραγματειῶν τοῦ Ἀριστοξένου καὶ τοῦ Δικαιάρχου, μαθητῶν τοῦ Ἀριστοτέλους, οἱ ὁποῖοι ἤκμασαν 200 ἔτη μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Πυθαγόρου. Ἐὰν ληφθῇ ὑπ' ὄψει, ὅτι ἐπὶ 100 ἔτη ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ Πυθαγόρου οὐδὲν ἐγράφη, καὶ ὅτι ἡ διδασκαλία εἰς τὴν Σχολήν του ἦτο μόνον προφορική, τηρουμένη δι' ὅρκου, αὐστηρῶς μυστική, τότε δικαιολογοῦνται πολλαὶ ἀμφιβολίαι περὶ τῆς ἀκριβείας τῶν βιογραφικῶν πληροφοριῶν περὶ Πυθαγόρου, αἱ ὁποῖαι ἔφθασαν μέχρις ἡμῶν.

Ὁπωσδήποτε ἡ προσωπικότης καὶ τὸ ἔργον τοῦ Πυθαγόρου περιεβλήθησαν τὸν πέπλον τοῦ μυστηρίου καὶ τοῦ θρύλου. Θεωρεῖται ὅμως βέβαιον, ὅτι ὁ Πυθαγόρας ἤσκησε μεγάλην ἐπίδρασιν διὰ τὴν ἀνάπτυξιν ἐν Ἑλλάδι τῶν ἐπιστημῶν ἐν γένει καὶ τῆς φιλοσοφίας ἰδιαιτέρως.

Κατὰ τὴν παράδοσιν, ὁ Ἀγκαῖος, υἱὸς τοῦ Διός, εἶχεν ἀποικίσει τὴν Σάμην τῆς Κεφαλληνίας. Οὗτος ἔλαβε παρὰ τῆς Πυθίας τὸν χρησμὸν νὰ ἐποικίσῃ τὴν νῆσον Μελάμφυλλον ἢ Φυλλίδα, εἰς τὴν ὁποίαν πράγματι ἐγκατέστησεν οὗτος Ἀθηναίους, Ἐπιδαυρίους καὶ Χαλκιδεῖς καὶ τὴν ὠνόμασε Σάμον. Ὁ χρησμὸς τῆς Πυθίας εἶχεν ὡς ἑξῆς:

Ἀγκαῖ' εἰναλίαν νῆσον Σάμον ἀντὶ Σάμης σε
οἰκίζειν κέλομαι· Φυλλὶς δ' ὀνομάζεται αὖτη.

(Ἀγκαῖε σὲ προτρέπω νὰ οἰκίσῃς τὴν ἐν θαλάσσῃ νῆσον καὶ νὰ τὴν ὀνομάσῃς Σάμον ἀντὶ Σάμης· τώρα αὕτη ὀνομάζεται Φυλλίς).

Λέγεται ὅτι οἱ γονεῖς τοῦ Πυθαγόρου κατάγονται ἐκ τοῦ οἴκου τοῦ Ἀγκαίου, ἐν ᾧ εἷς Σάμιος ποιητής, ἰσχυρίζεται, ὅτι ὁ Πυθαγόρας ἦτο υἱὸς τοῦ Ἀπόλλωνος. Κατὰ τὴν αὐτὴν παράδοσιν ὁ Μνήσαρχος ἠρώτησε τὴν Πυθίαν διὰ τὴν ἔκδασιν τῶν ἐμπορικῶν του ὑποθέσεων καὶ ἔλαβε τὴν ἀπάντησιν, ὅτι ἡ σύζυγός του Παρθενίς, ἡ ὁποία τότε ἦτο ἔγκυος, θὰ γεννήσῃ υἱόν, ὁ ὁποῖος θὰ διαφέρῃ τῶν ἄλλων ἀνθρώπων κατὰ τὸ κάλλος καὶ τὴν σοφίαν καὶ θὰ γίνῃ ὠφέλιμος εἰς τὸ ἀνθρώπινον γένος. Ὁ Μνήσαρχος, μετὰ τὸν χρησμὸν καὶ τὸν τοκετὸν τῆς συζύγου του, μετωνόμασε ταύτην εἰς Πυθαΐδα καὶ τὸ νεογνὸν εἰς Πυθαγόραν, πρὸς τιμὴν τῆς Πυθίας. Ὁ Πυθαγόρας ἀπὸ νεαρᾶς ἡλικίας λέγεται ὅτι ἐγένετο μαθητὴς τοῦ (φιλοσόφου) Φερεκύδου ἐν Λέσβῳ, τοῦ Ἑρμοδάμαντος ἐν Σάμῳ καὶ τοῦ Θαλοῦ καὶ Ἀναξιμάνδρου ἐν Μιλήτῳ. Ἐφοδιασθεὶς μὲ συστατικὰ γράμματα τοῦ τυράννου τῆς Σάμου Πολυκράτους πρὸς τὸν Φαραὼ Ἄμασιν, ἐπεσκέφθη τὴν Αἴγυπτον, γενόμενος δεκτὸς ὑπὸ τῶν ἱερέων τῆς Μέμφιδος. Ἡλιουπόλεως καὶ Διοσπόλεως. Μετὰ διαμονὴν ἐν Αἰγύπτῳ 22 ἐτῶν, ὅτε ὁ βασιλεὺς τῶν Περσῶν Καμβύσης κατέλαβε τὴν χώραν καὶ κατέλυσε τὴν δυναστείαν τῶν Φαραώ, ὁ Πυθαγόρας μετηνέχθη εἰς Βαβυλῶνα μετ' ἄλλων λογίων Αἰγυπτίων, ὡς αἰχμάλωτος. Ἐκεῖ συνανεστράφη μάγους Πέρσας καὶ σοφοὺς Χαλδαίους, καὶ μετὰ διαμονὴν 12 ἐτῶν ἐν Βαβυλῶνι τῇ μεσολαβήσει τοῦ Ἕλληνος Δημοκήδους, προσωπικοῦ ἰατροῦ τοῦ βασιλέως τῶν Περσῶν, ἀφέθη ἐλεύθερος καὶ ἐπανῆλθεν εἰς Σάμον εἰς ἡλικίαν 56 ἐτῶν. Λόγῳ ὅμως τῆς λίαν τυραννικῆς διοικήσεως τοῦ Πολυκράτους, ἔφυγεν ἐκ τῆς πατρίδος του, ἐπεσκέφθη τὴν Δῆλον, τὸ Ἰδαῖον ἄντρον τῆς Κρήτης καὶ τὸ Μαντεῖον τῶν Δελφῶν, ἔνθα συνανεστράφη μετὰ τῆς ἱερείας Θεμιστοκλείας, πολλὰ διδαχθεὶς παρ' αὐτῆς καπὰ τοὺς μέν, κατ' ἄλλους δὲ πολλὰ διδάξας αὐτήν. Ἀναχωρήσας ἐκεῖθεν μετὰ διαμονὴν ἑνὸς ἔτους ἐγκατεστάθη εἰς τὸν Κρότωνα τῆς Κάτω Ἰταλίας, ἔνθα ἵδρυσε Σχολήν. Μετά τινα χρόνον εἰσήχθη εἰς δίκην κατηγορηθεὶς ἐπὶ ἀθεΐα καὶ διαφθορᾷ τῶν νέων. Ἀπολογηθεὶς ἐνώπιον τοῦ ἀνωτάτου δικαστηρίου τοῦ Κρότωνος, συντεθειμένου ἐκ χιλίων δικαστῶν, ἀπηλλάγη τῆς κατηγορίας καὶ συνέχισε τὴν διδασκαλίαν του ἱδρύσας σὺν τῷ χρόνῳ παραρτήματα τῆς Σχολῆς του εἰς πλείστας πόλεις τῆς Κάτω Ἰταλίας καὶ Σικελίας. Εἰς τὴν Σχολὴν τοῦ Κρότωνος συνέρρεον μαθηταὶ ἐξ ὅλης τῆς Ἑλλάδος. Κατὰ τὴν παράδοσιν ὁ Πυθαγόρας «διεπονεῖτο τὸ πρῶτον περὶ τὰ μαθήματα καὶ τοὺς ἀριθμοὺς ὕστερον δὲ οὐκ ἀπέστη τῆς Φερεκύδου τερατοποιΐας» (κατ' ἀρχὰς ἠσχολεῖτο μὲ τὰς ἐπιστήμας καὶ τοὺς ἀριθμούς, ὕστερον δὲ μὲ τὰς τερατοποιΐας τοῦ Φερεκύδου). Διότι, ὅταν εἰς τὸν λιμένα τοῦ Μεταποντίου προσήγγιζε πλοῖον ὁ Πυθαγόρας προεῖπεν, εὑρισκόμενος εἰς τὴν παραλίαν, ὅτι τὸ πλοῖον φέρει μαζί του νεκρόν, ὅπως πράγματι διεπιστώθη κατὰ τὴν προσόρμισιν τοῦ πλοίου. Ἐν Τυρρηνίᾳ ὑπῆρχε θανατηφόρος ὄφις, ὁ ὁποῖος ἦτο τὸ φόβητρον καὶ ἡ μάστιξ τῶν κατοίκων τῆς περιοχῆς. Ὅταν ὁ Πυθαγόρας διερχόμενος ἐκεῖθεν ὑπέστη τὴν ἐπίθεσιν τοῦ ὄφεως, ἐδάγκασε τὸν ὄφιν, ὁ ὁποῖος οὕτως ἐφονεύθη. Ὅταν διέπλεε μετ' ἄλλων τὸν ποταμὸν Κάσα, ἤκουσεν ἐκ τοῦ ποταμοῦ φωνὴν μεγάλην: «Πυθαγόρα χαῖρε», ἐν ᾧ οἱ συνοδοί του κατελήφθησαν ὑπὸ τρόμου. Κάποτε ἐφάνη συνομιλῶν μετὰ μαθητῶν του ἐν Κρότωνι καὶ Μεταποντίῳ κατὰ τὴν αὐτὴν ἡμέραν καὶ ὥραν. Ἄλλοτε, καθήμενος εἰς ἓν θέατρον ἐσηκώθη καὶ ἔδειξεν εἰς τοὺς θεατὰς τὸν ἕνα πόδα του ὡς χρυσόν. Κατὰ τὸν Ἰάμβλιχον, ὁ Ἀριστοτέλης ἔγραφε εἰς τὴν πραγματείαν του «Περὶ Πυθαγορικῆς φιλοσοφίας», ὅτι τοῦ «λογικοῦ ζώου τὸ μὲν εἶναι θεός, τὸ δὲ ἄνθρωπος, τὸ δὲ ὡς ὁ Πυθαγόρας». Κάποτε παρευρέθη εἰς ἀγρὸν τινα, ὅπου βοῦς τις ἔτρωγε κυάμους. Ὁ Πυθαγόρας θεωρῶν τοῦτο ὡς ἁμάρτημα παρεκάλασε τὸν βουκόλον ν' ἀποτρέψῃ τὸ ζῶον ἀπὸ τοῦ νὰ τρώγῃ κυάμους (ἐξ οὗ καὶ τὸ κυάμων ἀπέχεσθαι). Ὁ βουκόλος εἰρωνεύθη τὸν Πυθαγόραν, εἰπών: πολὺ εὐχαρίστως θὰ διεβίβαζα τὴν ἐπιθυμίαν σου εἰς τὸν βοῦν, ἀλλὰ δὲν γνωρίζω νὰ ὁμιλῶ βοϊστί. Τότε, ὁ Πυθαγόρας ἐπλησίασε πρὸς τὸν βοῦν, τοῦ ἐψιθύρισε κάτι εἰς τὸ αὐτὶ καὶ ὁ βοῦς ἔπαυσε νὰ τρώγῃ κυάμους, καθ' ὅλην του τὴν ζωήν. Ἐπρέσβευε καὶ ἐδίδασκε τὴν μετεμψύχωσιν. Ὅτι δηλ. ἡ ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου μετὰ τὸν θάνατον, ἂν μὲν εἶναι τελεία, μεταβαίνει καὶ ἑνοῦται μετὰ τοῦ Θεοῦ, ἄλλως, ἂν ὁ ἄνθρωπος ἔχῃ διαπράξει ἁμαρτήματα κατὰ τὴν ζωήν του, μεταβαίνει εἰς φυτὰ ἢ ζῶα πρὸς τιμωρίαν καὶ ἐξαγνισμόν. Αἱ διάφοροι αὗται ζωαὶ μιᾶς ψυχῆς ἐπὶ τῆς Γῆς, διαρκοῦν 3000 ἔτη. Ἡ οὐσία τῶν ὄντων εἶναι οἱ ἀριθμοί. Τὸ Σύμπαν προῆλθεν ἐκ τοῦ ὑπάρχοντος χάους διὰ τῆς μορφῆς, δηλ. τοῦ μέτρου καὶ τῆς ἁρμονίας. Ὁ Πυθαγόρας πρῶτος τὸ ὠνόμασε Κόσμον, δηλαδὴ Τάξιν, διὰ τὴν ἐπικρατοῦσαν ἐν αὐτῷ ἁρμονίαν.

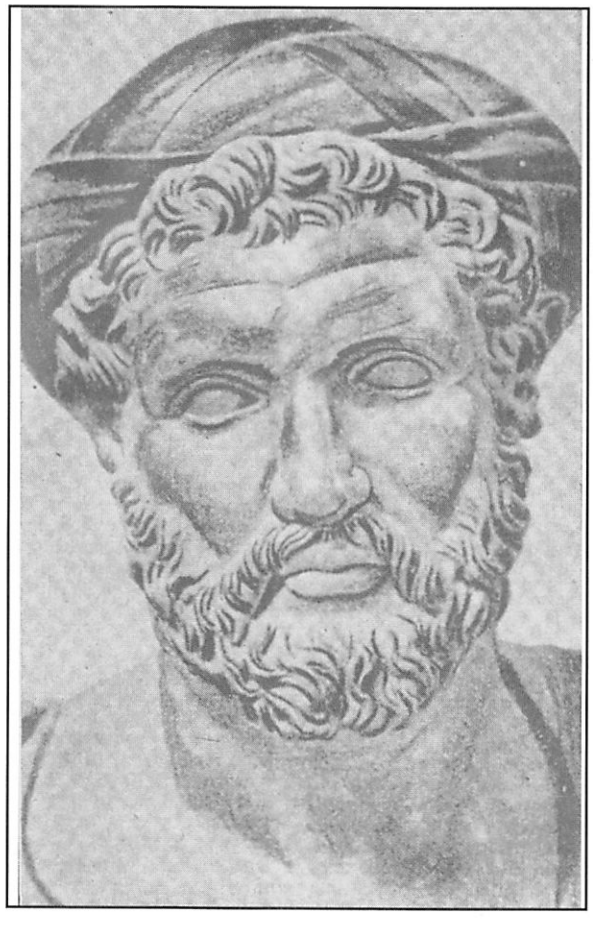

Ὁ Πυθαγόρας. Ἐξ ἀρχαίου ἀγάλματος.

Διὰ τὸν θάνατον τοῦ Πυθαγόρου ὑπάρχουν δύο διάφοροι ἐκδοχαί. Κατὰ τὴν μίαν ἀπέθανεν οὗτος ἐξόριστος ἐν Μεταποντίῳ εἰς ἡλικίαν 80 καὶ πλέον ἐτῶν. Κατὰ τὴν ἄλλην ἐφονεύθη εἰς Κρότωνα κατ' ἐπιδρομὴν τῶν δημοκρατικῶν ὑπὸ τὸν Κύλωνα ἐναντίον τῆς Σχολῆς, καθ' ἣν ἐπιδρομὴν ἐσώθησαν δύο μόνον μαθηταί, ὁ Ἄρχιππος καὶ ὁ Λῦσις. Ἐκ τούτων, ὡς λέγει ἡ παράδοσις, ὁ Λῦσις μετέβη εἰς Θήβας καὶ ἔσχεν ὡς μαθητήν του τὸν Ἐπαμεινώνδαν. Ἐκ τῶν πληροφοριῶν τούτων δὲν δυνάμεθα νὰ ἔχωμεν σαφῆ γνῶσιν τοῦ χρόνου καὶ τοῦ τόπου τοῦ θανάτου τοῦ Πυθαγόρου. Ἐκεῖνο ἐπὶ τοῦ ὁποίου συμφωνοῦν ὅλοι οἱ παλαιοὶ συγγραφεῖς εἶναι ὅτι ἡ Σχολὴ τοῦ Πυθαγόρου ἐν Κρότωνι ἐκλείσθη διαίως διὰ πολιτικοὺς λόγους καὶ ὅτι πλεῖστοι τῶν Πυθαγορείων ἐφονεύθησαν.

Ἡ Σχολὴ τοῦ Πυθαγόρου δὲν ἦτο θρησκευτικὸς ὀργανισμός, ὅπως π.χ. τὰ Ἐλευσίνια Μυστήρια. Ἡ εἰσδοχὴ ὅμως μαθητῶν εἰς αὐτὴν καὶ ἡ ἐν αὐτῇ διδασκαλία ἐγίνοντο κατὰ τὰς διατάξεις θρησκευτικῶν ὀργανώσεων. Ὁ ὑποψήφιος μαθητὴς ἐκαλεῖτο εἰς τὸ Γυμναστήριον τῆς Σχολῆς, ἔνθα ἐλάμβανε μέρος εἰς κοινὰς μετὰ τῶν μαθητῶν ἀσκήσεις. Ἡ πάλη ἀπηγορεύετο, διότι οἱ προοριζόμενοι διὰ τὴν ἄσκησιν τῆς ἀρετῆς δὲν ἦτο πρέπον νὰ κυλίωνται κατὰ γῆς, ὡς τὰ ζῶα. Εἰς τὸ ἀκολουθοῦν συμπόσιον ὁ ὑποψήφιος ἠρωτᾶτο παντοιοτρόπως καὶ ἀπήντα ἀδιάστως καὶ ἐλευθέρως. Ὁ Πυθαγόρας (καὶ οἱ βοηθοί του) παρηκολούθουν τοὺς μορφασμοὺς καὶ τὸν γέλωτα τοῦ ὑποψηφίου, ἐφυσιογνώμουν, ὡς ἐλέγετο, αὐτόν. Μετά τινα καιρόν, ὁ ὑποψήφιος ἐκαλεῖτο καὶ διήρκετο μίαν νύκτα εἴς τι σπήλαιον, ἔνθα κατὰ τὸν θρύλον, ὑπῆρχον φαντάσματα καὶ κακὰ πνεύματα. Ὁ ἀδυνατῶν νὰ παραμείνῃ ἀπερρίπτετο, ὡς ἀσθενοῦς χαρακτῆρος. Ἐὰν ὁ ὑποψήφιος ὑφίστατο ἐπιτυχῶς τὰς δοκιμασίας ἐγίνετο δεκτὸς εἰς τὴν πρώτην βαθμίδα ἢ τάξιν τῆς Σχολῆς, ἔνθα ἡ φοίτησις διήρκει 5 ἔτη (κατ' ἄλλους ἀπὸ 2—5). Τὸ κύριον χαρακτηριστικὸν τῆς φοιτήσεως εἰς τὴν τάξιν αὐτὴν ἦτο, ὅτι ὁ μαθητὴς ἐπὶ 5 ἔτη ἀπηγορεύετο νὰ ὁμιλῇ. Ἡ σιγὴ ἦτο ὁ ὑπέρτατος νόμος διὰ τὸν μαθητὴν τῆς τάξεως αὐτῆς. Ἦτο ὑποχρεωμένος νὰ ἀκούῃ μόνον χωρὶς νὰ ἐρωτᾷ. Τὸ αὐτὸς ἔφα (τὸ εἶπε ὁ Πυθαγόρας καὶ εἶναι ὀρθόν)

εἶχε γίνει δόγμα. Οἱ μαθηταὶ τῆς τάξεως αὐτῆς ὀνομάζοντο ἀκουσματικοὶ ἢ ἀκουστικοὶ καὶ ἤκουον μαθήματα ἠθικῆς. Προετρέποντο ν' ἀναπτύσσουν τὴν φιλίαν μεταξύ των. Μνημονεύεται, ὅτι ὁ Πυθαγόρας ἔδιδε μεγάλην σημασίαν εἰς τὴν φιλίαν καὶ ἐρωτηθεὶς κάποτε «τί ἐστι φίλος;», ἀπήντησεν: «ἄλλος ἐγώ». Τὸ φίλος ἐστὶν ἄλλος ἐγὼ συνεδυάσθη ὑπὸ τοῦ δαιμονίου τούτου πνεύματος πρὸς μίαν θαυμασίαν παρατήρησιν ἐπὶ τῆς θεωρίας τῶν ἀκεραίων ἀριθμῶν, ἐπὶ τῆς ὁποίας θὰ ἐπανέλθωμεν κατωτέρω.

Ἡ φιλία διὰ τοὺς Πυθαγορείους ἦτο «ἐναρμόνιος ἰσότης». Οἱ Ἀκουσματικοὶ μαθηταὶ καὶ μαθήτριαι ἀπετέλουν τὸ Ὁμακόειον (ὁμακοΐον), δηλ. πλῆθος ἀκουόντων ὁμοῦ. Ἔζων κοινοβιακῶς καὶ συνετηροῦντο ἐκ τοῦ κοινοῦ ταμείου εἰς τὸ ὁποῖον εἶχον καταθέσει τὰς περιουσίας των. Ὁ Πυθαγόρας ἐπρέσβευεν, ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἀτελὴς καὶ ἔχει ἀνάγκην ἀγωγῆς διὰ νὰ ἐξαλείψῃ τὰ φυσικὰ ἐλαττώματα αὐτοῦ. «Τὰς αἰτίας δεῖ ἀναιρεῖν, δι' ἃς ἀδικεῖν πέφυκεν ἄνθρωπος, φιληδονίαν μὲν ἀπολούσεσι ταῖς διὰ τοῦ σώματος, πλεονεξίαν δὲ ἐν τῷ κερδαίνειν, φιλοδοξίαν δὲ ἐν τῷ καθυπερέχειν τῶν ἴσων τε καὶ ὁμοίων» (πρέπει νὰ ἐξαλείψωμεν τὰς αἰτίας διὰ τὰς ὁποίας ὁ ἄνθρωπος ἐκ φύσεως ἀδικεῖ ἤτοι τὴν φιληδονίαν εἰς τὰς ἀπολαύσεις τοῦ σώματος, τὴν πλεονεξίαν τοῦ κέρδους, καὶ τὴν φιλοδοξίαν νὰ ὑπερέχῃ ἀπὸ τοὺς ἴσους καὶ ὁμοίους του) (Στοβαίου «Περὶ Ἀρετῆς»). Ἡ ἠθικὴ διδασκαλία τοῦ Πυθαγόρου προπαρασκεύαζε τοὺς μαθητὰς εἰς τὴν φιλοσοφικὴν διδασκαλίαν. Τὸ πνεῦμα τῶν μαθητῶν συνήθιζε βαθμηδὸν ν' ἀνευρίσκῃ τὸν τύπον μιᾶς ἀοράτου τάξεως ἐπὶ τῆς ὁρατῆς πραγματικότητος. Ἡ διδασκαλία, ἰδίᾳ τῶν Ἀκουσματικῶν, ἐγίνετο διὰ συμβόλων καὶ συμβολισμῶν. Εἰς τὰς αἰθούσας τῆς Σχολῆς ἦσαν ἀναγεγραμμένα ρητὰ καὶ ἐπιγράμματα ἔχοντα συμβολικὴν ἔννοιαν καὶ συνεπῶς ἀκατάληπτα διὰ τοὺς ἀμυήτους, ὅπως π.χ.:

1. Πῦρ μαχαίρα μὴ σκαλεύειν
2. Ζυγὸν μὴ ὑπερβαίνειν
3. ἐπὶ χοίνικος μὴ καθίζειν
4. καρδίαν μὴ ἐσθίειν
5. τὰς λεωφόρους μὴ βαδίζειν
6. ἀποδημοῦντα μὴ ἐπιστρέφεσθαι κ.λπ.

(1. Νὰ μὴ ἀνακατεύῃς τὸ πῦρ μὲ τὴν μάχαιραν, ἐσήμαινε δὲ τοῦτο: νὰ μὴ ἐξάπτῃς ἄνθρωπον εὑρισκόμενον ἐν θυμῷ = νὰ μὴ βάζῃς λάδι στὴ φωτιά. 2. Νὰ μὴ ὑπερβαίνῃς τὸν ζυγόν, ἤτοι νὰ μὴ ἀδικῇς. 3. Νὰ μὴ ἀρκεῖσαι εἰς τὴν ἡμερησίαν τροφήν, δηλ. νὰ φροντίζῃς ἐξ ἴσου καὶ διὰ τὸ παρὸν καὶ διὰ τὸ μέλλον. 4. Νὰ μὴ τρώγῃς καρδίαν, δηλ. νὰ μὴ βασανίζῃς τὴν ψυχήν σου μὲ ἀνίας καὶ λύπας. 5. Νὰ μὴ βαδίζῃς τὰς λεωφόρους, ἤτοι νὰ μὴ παρασύρεσαι ἀπὸ τὰς γνώμας τῶν πολλῶν ἀδαῶν, ἀλλὰ ἀπὸ τὰς γνώμας τῶν ἐπαϊόντων. 6. Ὅταν ἀποδημῇ τις νὰ μὴ ἐπιστρέφῃ, δηλ. ὅταν ἀποθνήσκῃ τις νὰ μὴ ἔχῃ τὸν νοῦν του ἐπὶ τῶν ἐπιγείων κλπ.). Οἱ μαθηταὶ ἠγείροντο ἅμα τῇ ἀνατολῇ τοῦ ἡλίου. Ὥρας τινὰς διέθεταν διὰ μελέτην καὶ γυμναστικήν. Κατὰ τὰς ἐστιάσεις ἀπηγορεύοντο οἱ κύαμοι καὶ τὸ κρέας. Τὰς ἀπογευματινὰς ὥρας οἱ μαθηταὶ ἤκουον τὰς διδασκαλίας τοῦ Πυθαγόρου καὶ ἀπερχόμενοι πρὸς ὕπνον ἔδιδον ἀπολογισμὸν εἰς ἑαυτοὺς περὶ τοῦ ἔργου των τῆς ἡμέρας, λέγοντες: «Τί παρέβην; Τί δ' ἔρεξα; τί μοι δέον οὐκ ἐτελέσθη;» (ποῖον καθῆκον παρέβην; τί ἔπραξα; τί παρέλειψα νὰ πράξω;). Πρὸ τῆς εἰσόδου τῆς Σχολῆς ἔκειτο μέγα ἄγαλμα τοῦ Ἑρμοῦ τοῦ Λογίου, ἐφ' οὗ ὑπῆρχεν ἐπιγραφή: «Ἑκὰς βέβηλοι» (δηλ. μακρὰν οἱ βέβηλοι, οἱ ἀμύητοι). Ὅταν ὁ Πυθαγόρας ἐπείθετο, ὅτι ὁ μαθητὴς μετὰ πενταετῆ σιγὴν καὶ μελέτην ἦτο ἄξιος προαγωγῆς, ἀνεκήρυσσε τοῦτον ἐσωτερικὸν μαθητὴν καὶ ἐδέχετο αὐτὸν ἐντὸς τῆς Σχολῆς. Οἱ ἀριθμοὶ καὶ τὰ γεωμετρικὰ σχήματα ἀπετέλουν τὸ ἀντικείμενον τῆς πρώτης ἐρεύνης τῶν ἐσωτερικῶν μαθητῶν. Οἱ ἀριθμοὶ δὲν ἦσαν ἁπλῶς σύμβολα ποσοτικῶν σχέσεων. Ἦσαν αὐτὴ ἡ οὐσία τοῦ Κόσμου. Πῶς ἀκριβῶς ἐνόουν τοῦτο ὁ Πυθαγόρας καὶ οἱ Πυθαγόρειοι δὲν εἶναι γνωστόν, καίτοι ὁ Ἀριστοτέλης, φαίνεται, εἶχε σχετικὰς πληροφορίας καὶ ἐπὶ τῇ βάσει τούτων ἀναιρεῖ τὰς Πυθαγορείους θεωρίας περὶ τῆς φύσεως τῶν ἀριθμῶν, ὡς μνημονεύομεν κατωτέρω. Πολλαὶ ἑρμηνεῖαι διεσώθησαν μέχρις ἡμῶν περὶ τῶν συμβολισμῶν τῶν πρώτων δέκα ἀριθμῶν, μερικὰς τῶν ὁποίων ἀναφέρομεν. Ἡ μονὰς εἶναι τὸ πνεῦμα, ὁ αἰθήρ, ἡ ἐνέργεια καὶ ἡ δύναμις ἐξ ἧς γίνεται τὸ πᾶν. Ἡ δυὰς εἶναι ἡ ὕλη ἀποτελουμένη ἀπὸ Ὕδωρ καὶ Γῆν. Ἡ τριὰς εἶναι ὁ Χρόνος, ὡς Θεότης, ἤτοι τὸ παρελθόν, τὸ παρόν, τὸ μέλλον. Ἡ τετρὰς εἶναι ὁ Χῶρος, ἡ τάξις τοῦ Κόσμου. Ὁ 5 συμβολίζει τὰ πέντε στοιχεῖα ἐκ τῶν ὁποίων σύγκειται ὁ Κόσμος, ἤτοι γῆν, ὕδωρ, ἀέρα, πῦρ, αἰθέρα καὶ τὰ πέντε ἀντίστοιχα πολύεδρα, κύβον, εἰκοσάεδρον, ὀκτάεδρον, τετράεδρον, δωδεκάεδρον. Ὁ 6 συμβολίζει τὰ ἓξ εἴδη τῶν ἐμψύχων ὄντων ἤτοι: θεούς, δαίμονας, ἥρωας, ἀνθρώπους, ζῶα, φυτά. Ὁ 7 παριστᾷ τοὺς ἑπτὰ γνωστοὺς πλανήτας (Ἑρμῆς, Ἀφροδίτη, Ἄρης, Ζεύς, Κρόνος, Σελήνη, Ἥλιος) καὶ τὸν νόμον τῆς ἐξελίξεως. Ὁ 8 παριστᾷ τὰς 8 οὐρανίους σφαίρας καὶ τοὺς 8 φθόγγους τῆς μουσικῆς κλίμακος δηλ. τῆς ἁρμονίας τοῦ κόσμου. Ὁ 9 παριστᾷ τοὺς 9 κοσμικοὺς χώρους τοῦ στερεώματος. Ὁ 10 παριστᾷ τὸ Σύμπαν. Τὴν μονάδα ἐθεώρουν αὐτὸ τοῦτο τὸ Ἄναρχον Ὄν. Τοῦτο, ὅταν ἐκδηλωθῇ, ἐνεργεῖ εἰς δημιουργὸν δυάδα, ἤτοι ὁ Θεὸς εἶναι διττός. Οὐσία ἀδιαίρετος καὶ ὕλη διαιρετή, ὡς τοῦτο ἐπίστευον οἱ Ὀρφικοί, λέγοντες: Ὁ Θεὸς εἶναι σύζυγος καὶ ἡ σύζυγος. Διὰ τῆς προσθήκης μιᾶς μονάδος εἰς τὴν δυάδα ὁ Κόσμος λαμβάνει μορφὴν διὰ τοῦ ἀριθμοῦ τρία, ὁ ὁποῖος εἶναι ἱερώτατος ἀριθμός. Ἡ ἱεράτης τοῦ ἀριθμοῦ τρία ἔχει προέλθει ἐκ τῶν φυσικῶν παρατηρήσεων τῶν ἀνθρώπων. Οὗτος παριστᾷ τὴν ἀρχήν, τὸ μέσον καὶ τὸ τέλος. Γέννησιν, ζωήν, θάνατον. Ἡ ἁπλουστάτη μορφὴ τῶν ὄντων εἶναι τὸ τρίγωνον μὲ τρεῖς πλευράς, τρεῖς γωνίας, τρεῖς κορυφάς, τρία ὕψη, τρεῖς διχοτόμους, τρεῖς διαμέσους. Οἱ Ἀθηναῖοι ἐθεώρουν τὴν τρίτην ἡμέραν τοῦ μηνὸς ἀποφράδα, ἄγνωστον ὅμως διὰ ποῖον λόγον. Ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν διαμόρφωσιν τῆς γλώσσης ὁ ἀριθμὸς τρία ἀπέκτησε σημασίαν, ὑποδηλῶν ἐπίτασιν, ὅπως τρικυμία, τριγυρνῶ κλπ., ἐνῶ δὲν νοοῦνται τρία κύματα ἢ γυρνῶ τρεῖς δρόμους, ἀλλὰ τεράστια κύματα καὶ περιπλανῶμαι. Ὁ ἀριθμὸς 4 εἶναι ἐπίσης ἱερὸς καὶ ὀνομάζεται τετρακτύς. Εἰς τὸ ὄνομα δὲ τῆς τετρακτύος καὶ ὡρκίζοντο οἱ Πυθαγόρειοι. Ἰδίως τετρακτὺς ὠνομάζετο τὸ ἄθροισμα τῶν τεσσάρων πρώτων ἀριθμῶν, τὸ ὁποῖον εἶναι ἴσον μὲ 10 (1+2+3+4) δηλ. μὲ τὸ Σύμπαν. Ὁ πέντε κρύπτει τὴν ἀσυμμετρίαν, ἡ ὁποία ἐπικρατεῖ εἰς τὴν συμμετρίαν τοῦ Κόσμου, διότι ἡ πλευρὰ τοῦ εἰς κύκλον ἐγγεγραμμένου πενταγώνου εἶναι ἀσύμμετρος, τὸ δὲ πεντάγωνον εἶναι ἡ ἕδρα τοῦ εἰς σφαῖραν ἐγγραφομένου δωδεκαγώνου τοῦ παριστῶντος τὸν Κόσμον, ὅστις εἶναι ἁρμονία. Οἱ ἀριθμοὶ 3, 4, 5 εἶναι ἱεροὶ θεωρούμενοι καὶ ὁμοῦ, ὡς τριάς. Διότι, οὗτοι ἀποτελοῦν τὴν πρώτην Πυθαγόρειον τριάδα, ἤτοι τοὺς τρεῖς πρώτους ἀριθμούς, οἱ ὁποῖοι ἐπαληθεύουν τὸ πυθαγόρειον θεώρημα· δηλ. τρία εἰς τὸ τετράγωνον σὺν τέσσαρα εἰς τὸ τετράγωνον = πέντε εἰς τὸ τετράγωνον (9+16=25). Ἀλλὰ καὶ δι' ἄλλον λόγον ἡ τριὰς αὕτη θεωρεῖται ἱερά. Διότι, οἱ ἀριθμοὶ 3, 4, 5 ὑψούμενοι εἰς τὸν κύβον καὶ προστιθέμενοι μᾶς δίδουν τὸν ἀριθμὸν 216, τὸν παριστῶντα τὸν λεγόμενον ψυχογονικὸν κύβον, τοῦ ὁποίου πλευρὰ εἶναι ὁ ἀριθμὸς 6. (Βλ. Κ. Γεωργούλη, Πλάτωνος «Πολιτεία» σ. 504 κ.ἑ.). Ἀλλὰ καὶ ὁ 6 θεωρεῖται ἱερός, ὀνομάζεται δὲ καὶ Γάμος. Διότι, ἐκτὸς τοῦ ὅτι συνδέεται οὗτος πρὸς τὰς μετεμψυχώσεις (πλευρὰ ψυχογονικοῦ κύβου) εἶναι καὶ τέλειος ἀριθμός, ἐπειδὴ τὸ ἄθροισμα τῶν μερῶν του μᾶς δίδει τὸν ἀριθμὸν ἕξ, ἤτοι 6:6=1, 6:3=2, 6:2=3 καὶ 1+2+3=6. Ἐπὶ πλέον, ὁ 6 θεωρεῖται ἱερός, διότι οὗτος εἶναι τὸ ἐμβαδὸν τοῦ ὀρθογωνίου τριγώνου, τοῦ ὁποίου πλευραὶ εἶναι ἡ ἱερὰ τριὰς (3, 4, 5), ἡ ὁποία δίδει καὶ τὴν πρώτην ἀκεραίαν λύσιν τῆς ἐξισώσεως τῆς λαμβανομένης ἐκ τοῦ πυθαγορείου θεωρήματος (τῆς ω εἰς τὸ τετράγωνον = χ τετράγωνον + ψ τετράγωνον).

Ὁ ἀριθμὸς 7 ἦτο ἱερὸς ἐπίσης. Ἡ ἱεράτης τοῦ ἀριθμοῦ 7 ἀνάγεται εἰς παλαιοτάτους χρόνους, πολὺ παλαιοτέρους τῆς ἐποχῆς τοῦ Ὁμήρου καὶ ὀφείλεται εἰς τὰς φάσεις τῆς Σελήνης, ἑκάστη τῶν ὁποίων ὡς γνωστὸν διαρκεῖ ἑπτὰ ἡμέρας. Οἱ Πυθαγόρειοι ἅμως ἐπέτειναν τὴν σημασίαν τοῦ ἀριθμοῦ ἑπτὰ θεωροῦντες αὐτὸν Παρθένον, ἀμήτορα, ἡγεμόνα καὶ ἄρχοντα ἁπάντων, ἕνα θεόν, ἀεὶ ὄντα, καὶ τὸν ἔχουν ἀφιερώσει εἰς τὴν Ἀθηνᾶν. Τὰ διαστήματα τῆς πυθαγορείου μουσικῆς κλίμακος εἶναι ἑπτὰ καὶ συνεπῶς ὁ ἑπτὰ εἶναι αὐτὴ αὐτὴ ἡ ἁρμονία τοῦ Κόσμου. Κατὰ τὸν Πυθαγόρειον Πρῶρον, «ἡ φύσις δι' ἑπτὰ ἐτῶν ἢ μηνῶν ἢ ἡμερῶν πλεῖστα τῶν πραγμάτων τελειοῖ ἢ μεταβάλλει». Ἡ ἱεράτης τοῦ ἀριθμοῦ ἑπτὰ καὶ ἡ συμβολικὴ σημασία του διατηρεῖται καὶ εἰς τὴν Καινὴν Διαθήκην. Ὅπως π.χ.: Λέγει αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς πόσους ἄρτους ἔχετε; οἱ δὲ εἶπον ἑπτὰ καὶ ὀλίγα ἰχθύδια (Ματθ. 15, 34). «Κύριε ποσάκις ἁμαρτήσει εἰς ἐμὲ ὁ ἀδελφός μου καὶ ἀφήσω αὐτῷ; ἕως ἑπτάκις; Λέγει αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, οὐ λέγω σοι ἕως ἑπτάκις, ἀλλ' ἕως ἑβδομηκοντάκις ἑπτά» (Ματθ. 18, 22). Ὁ Ἰησοῦς ἐφάνη πρῶτον Μαρίᾳ τῇ Μαγδαληνῇ, ἀφ' ἧς ἐκβεβλήκει ἑπτὰ δαιμόνια (Μᾶρκ. 12.20, 16.9). Καὶ εἰς τὴν γλῶσσαν διατηρεῖται ἔκτοτε ἡ σημασία τοῦ ἀριθμοῦ ἑπτά, ὅπως ἑπτάφωτος, ἑπτακέφαλος, ἑπτάστομος, ἑφτάψυχος, ἑφτάπατος (ὁ πολὺ ἐχέμυθος), ἑφτάμυαλος (ὁ σοφώτατος), ἑφταμόναχος = τελείως μόνος, ἐξ οὗ καὶ θεομόναχος, ἐκ τοῦ ὅτι εἰς τὸν λαὸν ἐπεκράτησεν ἡ πυθαγόρειος παράδοσις τῆς ταυτότητος τοῦ ἀριθμοῦ ἑπτὰ πρὸς τὸν Θεόν. Τὸ θεαμόναχος εἶναι καὶ μία ζωντανὴ ἀπόδειξις οὐ μόνον τῆς ἐπιδράσεως ἐπὶ τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ καὶ τῆς διατηρήσεως διὰ μέσου τῶν αἰώνων τῶν Πυθαγορείων δοξασιῶν, ἀλλὰ καὶ τῆς συνεχείας καὶ διατηρήσεως ἀναλλοιώτου τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς.

Ἡ ἀριθμολογία, ἡ γεωμετρία καὶ ἡ μουσικὴ ὡδήγουν τοὺς ἐσωτερικοὺς μαθητὰς εἰς τὴν κατανόησιν τῶν κοσμικῶν φαινομένων· ἰδοὺ τί γράφει συναφῶς ὁ Διογένης ὁ Λαέρτιος (VIII 25): «Ὁ Πυθαγόρας ἐθεώρει ἀρχὴν μὲν ὅλων τῶν πραγμάτων τὴν μονάδα· ἐκ δὲ τῆς μονάδος ὅτι προήρχετο (ἐγίνετο) ἡ ἀόριστος δυὰς διὰ τῆς ἐκδηλώσεως τῆς μονάδος καὶ ὡς ὕλης· ἐκ δὲ τῆς μονάδος καὶ τῆς ἀορίστου δυάδος, ὅτι ἐγίνοντο οἱ ἀριθμοί· ἐκ δὲ τῶν ἀριθμῶν τὰ σημεῖα· ἐκ δὲ τούτων αἱ γραμμαί, ἐκ τῶν ὁποίων γίνονται τὰ ἐπίπεδα σχήματα, ἐκ δὲ τῶν ἐπιπέδων τὰ στερεά· ἐκ τούτων τὰ αἰσθητὰ σώματα, τῶν ὁποίων τὰ στοιχεῖα εἶναι τέσσαρα: Πῦρ, ὕδωρ, γῆ, ἀήρ, τὰ ὁποῖα μεταβάλλονται καὶ διὰ τῆς ἀλλοιώσεως ὅλων αὐτῶν γίνεται ὁ Κόσμος ἔμψυχος, νοερός, σφαιροειδής, περιέχων εἰς τὸ μέσον τὴν γῆν καὶ αὐτὴν σφαιροειδῆ καὶ περιοικουμένην».

Ἡ π ρ ώ τ η Π υ θ α γ ό ρ ε ι ο ς δ ι δ α σ κ α λ ί α. Ὡς ἀφετηρία τῆς Πυθαγορείου φιλοσοφίας θεωροῦνται αἱ μαθηματικαὶ ἔρευναι αἱ γενόμεναι ἐν τῇ Σχολῇ. Αἱ ἔρευναι αὗται, αἱ ὁποῖαι περιλαμβάνουν τὴν θεωρίαν τῶν ἀριθμῶν, τὴν γεωμετρίαν, τὴν ἀστρονομίαν καὶ τὴν φυσικήν, συνετηματοποιοῦν τὴν προσπάθειαν τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῶν μαθηματικῶν ὡς ἐπιστήμης. Διὰ τὴν σχέσιν, ἡ ὁποία ὑ-

πάρχει μεταξὺ τῶν μαθηματικῶν ἐρευνῶν τῶν Πυθαγορείων καὶ τῶν μεταφυσικῶν αὐτῶν δοξασιῶν, ὁ Ἀριστοτέλης γράφει τὰ ἑξῆς: «Οἱ Πυθαγόρειοι ἦσαν οἱ πρῶτοι, οἱ ὁποῖοι ἠσχολήθησαν σοβαρῶς μὲ τὰ μαθηματικὰ καὶ συνέβαλλον εἰς τὴν ἀνάπτυξιν αὐτῶν. Ἀπὸ τὰς βαθείας αὐτῶν μαθηματικὰς γνώσεις ἐδημιουργήθη παρ' αὐτοῖς ἡ θεωρία, ὅτι αἱ Ἀρχαὶ τῶν μαθηματικῶν εἶναι ἐπίσης Ἀρχαὶ τοῦ Ὄντος. Ἐπειδὴ δὲ εἰς τὰ μαθηματικὰ οἱ ἀριθμοὶ εἶναι ἐκ φύσεως τὸ πρῶτον πρᾶγμα, τὸ ὁποῖον ἀπαντᾶ τις, οἱ δὲ Πυθαγόρειοι ἐπίστευον ὅτι ἔβλεπον εἰς τοὺς ἀριθμοὺς μεγάλην ὁμοιότητα πρὸς τὸ εἶναι καὶ τὸ γίγνεσθαι, μεγαλυτέραν ἢ πρὸς τὸ Πῦρ, τὴν Γῆν καὶ τὸ Ὕδωρ, ἔλεγον οὗτοι τὴν τάδε μεταβολὴν τῶν ἀριθμῶν δικαιοσύνην, τὴν τάδε ψυχὴν καὶ νοῦν, ἄλλην χρόνον κλπ. Ἐκτὸς τούτου ἔβλεπον οὗτοι εἰς τοὺς ἀριθμούς, τὰς ἰδιότητας καὶ τὰς σχέσεις τῆς Ἁρμονίας καὶ ἐπειδὴ κατ' αὐτοὺς πάντα ἐκ φύσεως εἶναι ὁμοιώματα τῶν ἀριθμῶν, οἱ ἀριθμοὶ εἶναι ὅμως τὸ πρῶτον πρᾶγμα τὸ ἀπαντώμενον ἐν τῇ φύσει, ἐπρέσβευον, ὅτι τὰ στοιχεῖα τῶν ἀριθμῶν εἶναι στοιχεῖα τῶν ὄντων καὶ ὅτι ὁλόκληρος ὁ οὐρανὸς εἶναι ἁρμονία καὶ ἀριθμός». («Μετὰ τὰ Φυσικὰ» 985 β). Καὶ περαιτέρω ὁ Ἀριστοτέλης γράφει: «Φαίνονται δὲ οἱ Πυθαγόρειοι νομίζοντες, ὅτι ὁ ἀριθμὸς εἶναι ἀρχὴ καὶ ὕλη τῶν ὄντων καὶ μεταβολαὶ καὶ καταστάσεις, τοῦ δὲ ἀριθμοῦ στοιχεῖα ὅτι εἶναι τὸ ἄρτιον καὶ τὸ περιττόν, ἐκ τούτων δὲ τὸ μὲν ἄπειρον τὸ δὲ πεπερασμένον, τὸ δὲ Ἓν ἀποτε-

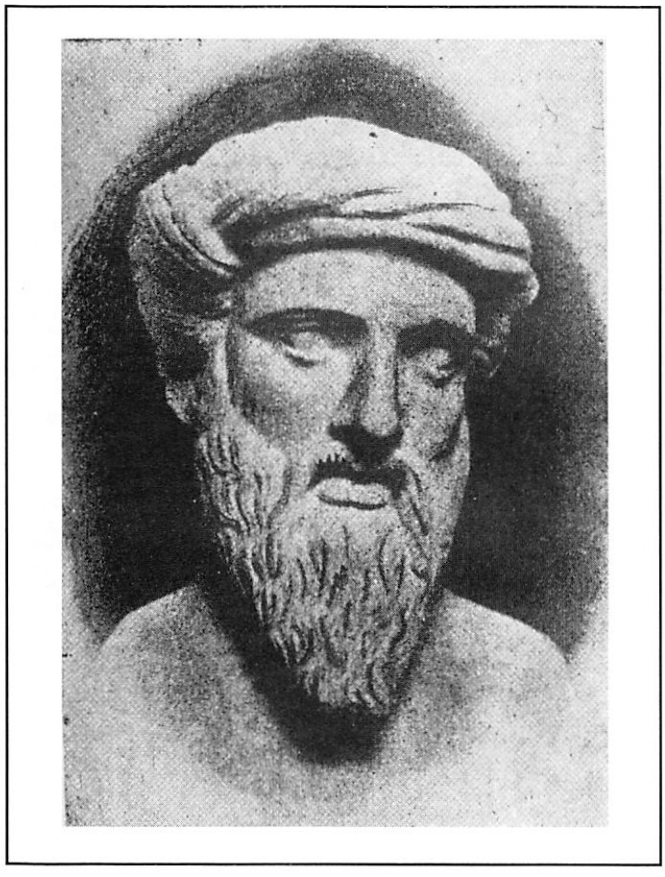

Ὁ Πυθαγόρας.
(Ἐξ ἀρχαίου ἀνδριάντος).

λούμενον ἐκ τῶν δύο τούτων (διότι εἶναι καὶ ἄρτιον καὶ περιττόν), τὸν δὲ ἀριθμὸν γινόμενον ἐκ τοῦ ἑνὸς (τῶν μονάδων δηλ.), ἀριθμοί, δὲ ὡς ἐλέχθη, ὅτι εἶναι ὁλόκληρος ὁ οὐρανός. Ἄλλοι δὲ ἐκ τούτων, λέγουν, ὅτι αἱ ἀρχαὶ (τοῦ Κόσμου) εἶναι δέκα αἱ λεγόμεναι κατὰ συστοιχίαν, αἱ ἑξῆς: πέρας καὶ ἄπειρον — περιττὸν καὶ ἄρτιον — ἕν καὶ πλῆθος — δεξιὸν καὶ ἀριστερὸν — ἄρρεν καὶ θῆλυ — ἠρεμοῦν καὶ κινούμενον — εὐθὺ καὶ καμπύλον — φῶς καὶ σκότος — ἀγαθὸν καὶ κακὸν — τετράγωνον καὶ ἑτερόμηκες» («Μετὰ τὰ Φυσικὰ» 986 α).

Οἱ Πυθαγόρειοι ἐπρέσβευον ὅτι ἀπέναντι τῆς Γῆς κεῖται ἡ Ἀντίχθων, συνδεδεμένη ὅμως πρὸς τὴν Γῆν. Ἡ Γῆ καὶ ἡ Ἀντίχθων ἐκινοῦντο περὶ τὸ ἠρεμοῦν κεντρικὸν πῦρ. Τὴν κατὰ κύκλον κίνησιν τῆς Γῆς περὶ τὸν Ἥλιον διετύπωσε πρῶτος ὁ Φιλόλαος, κατ' ἄλλους δὲ ὁ Πυθαγόρειος Ἱκέτας. Ἐπὶ πλέον, ὁ Κικέρων ἀναφέρει, ὅτι ὁ Ἱκέτας διετύπωσε καὶ τὴν θεωρίαν τῆς κινήσεως τῆς Γῆς περὶ τὸν ἄξονά της. Τὴν κίνησιν τῆς Γῆς περὶ τὸν ἄξονά της ὑποστηρίζουν ὁ μαθητὴς τοῦ Πλάτωνος Ἡρακλείδης ὁ Ποντικὸς καὶ ὁ Πυθαγόρειος Ἔκφαντος. Ὑπὸ πυθαγορικὴν ἐπίδρασιν βραδύτερον, ὁ Ἀρίσταρχος ὁ Σάμιος (περὶ τὸ 281 π.Χ.) μαθητὴς τοῦ ἀριστοτελικοῦ Στράτωνος, ὑποστηρίζει τὴν κίνησιν τῆς Γῆς περὶ τὸν ἄξονά της ἐκ Δυσμῶν πρὸς Ἀνατολὰς καὶ τὴν σύγχρονον κίνησιν αὐτῆς περὶ τὸν Ἥλιον. Ὁ Ἀρίσταρχος ὅμως διὰ τὴν θεωρίαν του αὐτὴν ἐδιώχθη ὑπὸ τοῦ στωικοῦ Κλεάνθους ἐπὶ ἀθεΐα. Ἐκ τοῦ γεγονότος τούτου, ἡ νεωτέρα κριτικὴ τείνει εἰς τὴν παραδοχὴν τῆς γνώμης, ὅτι τὴν θεωρίαν τῆς διπλῆς κινήσεως τῆς Γῆς θὰ εἶχον διατυπώσει οἱ πρῶτοι Πυθαγόρειοι ἢ καὶ αὐτὸς ὁ Πυθαγόρας, οἱ ὁποῖοι ὅμως διὰ τὸν φόβον τοιούτων διώξεων ἐχρησιμοποίουν τὰ σύμβολα κατὰ τὴν διδασκαλίαν των καὶ ἐξήσκουν τοὺς μαθητάς των εἰς τὸν νόμον τῆς σιγῆς. (Τόσον οἱ Προσωκρατικοὶ ὅσον καὶ οἱ μετέπειτα Ἕλληνες φιλόσοφοι ὅπως καὶ οἱ νεώτεροι φιλόσοφοι καὶ ἐρευνηταὶ ἐλάχιστα ἢ σχεδὸν οὐδὲν ἀνέφερον διὰ τὰς ἀπόψεις ἢ θεωρίας τοῦ Ὀρφέως καὶ τῶν Ὀρφικῶν ποὺ ὑπῆρξαν πολὺ παλαιότεροι τῶν Προσωκρατικῶν, εἶναι δὲ περίεργον τὸ φαινόμενον διότι αἱ θεωρίαι τῶν Ὀρφικῶν περὶ Κοσμογονίας, Ἀστρονομίας κλπ., περιέχουν ἐν σπέρματι ὅλας τὰς κατόπιν ἀπόψεις τῶν Ἑλλήνων φιλοσόφων. (Βλέπε καὶ γενικὴν εἰσαγωγὴν τοῦ παρόντος τόμου).

Ὁ Πυθαγόρας (ἐπὶ νομίσματος).

Ἡ θεωρία τῶν Πυθαγορείων περὶ τῆς ἁρμονίας τῶν οὐρανίων σφαιρῶν, περὶ τῆς ὁποίας ἀναφέρει ὁ Ἀριστοτέλης («Περὶ Οὐρανοῦ» Β. 9, 290 β 12 κ.ἑ.), στηρίζεται εἰς τὴν παρατήρησιν ὅτι πᾶν σῶμα κινούμενον ταχέως παράγει ἦχον. Τὸ φαινόμενον τοῦτο πρέπει νὰ παρατηρῆται κατὰ τὴν κίνησιν τῶν ἄστρων καὶ δὴ καὶ τῶν πλανητῶν. Οἱ οὕτω παραγόμενοι ἤχοι ἔχουν ὕψος ἐξαρτώμενον ἐκ τῆς ἀποστάσεως τῶν ἄστρων εἶναι ἀνάλογοι πρὸς τὰ διαστήματα τῆς μουσικῆς κλίμακος. Ὅτι οἱ ἄνθρωποι δὲν ἀντιλαμβάνονται τὴν ἁρμονίαν τῶν οὐρανίων σφαιρῶν ὀφείλεται εἰς τὸ γεγονός, ὅτι ἀπὸ τῆς γεννήσεως τοῦ ἀνθρώπου ἡ ἀκοή του ἔχει συνηθίσει εἰς τοὺς παραγομένους ἐκ τῆς κινήσεως τῶν ἄστρων ἁρμονικοὺς ἤχους.

Κατὰ τοὺς Πυθαγορείους, ἡ ψυχὴ εἶναι ἡ ἁρμονία τοῦ σώματος ἐπιδρῶσα ἐπ' αὐτοῦ, ὥστε νὰ διατηρῆται ἡ συμμετρία, καὶ ἡ ἱκανότης διὰ τὴν ζωήν. Ἁρμονία ὅμως τοιαύτη, ὥστε αὐτὴ νὰ ἐπηρεάζῃ τὸ σῶμα ἀλλὰ νὰ μὴ ἐπηρεάζεται ὑπ' αὐτοῦ. Ἡ πυθαγόρειος αὕτη θεωρία περὶ ψυχῆς ἀναφερομένη εἰς τὰς πραγματείας τοῦ Πλάτωνος καὶ Ἀριστοτέλους («Φαίδων» 85 ε. κ.ἑ., «Περὶ ζώων» Α4, 407 b 30, «Πολιτεία» Θ 5, 1340 b 18) φαίνεται δὲν ἔχει σωθῆ πλήρης. Διότι, ἐὰν ἡ ψυχὴ εἶναι ἁρμονία τις, αὕτη μετὰ τὸν θάνατον τοῦ σώματος πρέπει νὰ ἐξαφανίζεται, ὅπως μία μουσικὴ ἁρμονία ἐξαφανίζεται μετὰ τὴν ἐκτέλεσιν ἑνὸς μουσικοῦ τεμαχίου, καὶ συνεπῶς ἡ θεωρία περὶ τῆς ψυχῆς ὡς ἁρμονίας ἀντιστρατεύεται πρὸς τὴν ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς, τὴν ὁποίαν ἐπρέσβευον οἱ Πυθαγόρειοι, ὅπως παρατηρεῖται εἰς τὸν «Φαίδωνα».

Ἐξ ἄλλου ὅμως, κατὰ τοὺς Πυθαγορείους, ἡ ἁρμονία ἐκδηλοῦται ἢ παρίσταται δι' ἀριθμῶν· οἱ δὲ ἀριθμοὶ εἶναι ἡ οὐσία τῶν ὄντων καὶ κατὰ συνέπειαν δὲν ἀντιστρατεύεται πρὸς τὸ δόγμα τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς ἡ θεωρία, ὅτι ἡ ψυχὴ εἶναι ἁρμονία.

Ὁ Πυθαγόρας ὑπῆρξεν ὁ πρῶτος ὁ ὁποῖος ὡμίλησε περὶ ἀρετῆς συστηματικῶς, τὴν ὁποίαν ἀνήγαγεν εἰς ἀριθμούς. Αἱ ἠθικαὶ ἔννοιαι εἰς τοὺς Πυθαγορείους περιβάλλονται διά τινος συμβόλου ἢ ἀριθμοῦ. Ἡ δικαιοσύνη π.χ. ἀναφέρεται ὡς ἀριθμὸς ἰσάκις ἴσος, δηλ. πᾶν τετράγωνον (ἀριθμητικόν) παριστᾶ τὴν δικαιοσύνην.

Ἐνῶ διὰ θεμελιώδη Πυθαγόρειον θεωρίαν καθ' ἣν οἱ ἀριθμοὶ εἶναι ἡ οὐσία τῶν πραγμάτων, δὲν διαθέτομεν σαφῆ στοιχεῖα πλὴν τῶν ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους ἀναφερομένων, διὰ τὸν συμβολισμὸν ὀντολογικῶν ἐννοιῶν διὰ γεωμετρικῶν σχημάτων ἔχομεν εἰς τὴν διάθεσιν ἡμῶν τὴν πραγματείαν τοῦ Ἥρωνος τοῦ Ἀλεξανδρέως περὶ γεωμετρικῶν (τόμ. 4, Ὁρισμοί, Ἔκδοσις Χάϊμπεργκ). Εἰς τὴν πραγματείαν ταύτην γεωμετρικοί τινες συμβολισμοὶ ἀναφέρονται ρητῶς εἰς τοὺς Πυθαγορείους. Ἐκ τούτου διατυποῦται ἡ πιθανότης ὅτι ὅλοι οἱ γεωμετρικοὶ συμβολισμοί, οἱ ἐν τῇ πραγματείᾳ ταύτῃ ἀναφερόμενοι εἶναι πυθαγορικῆς προελεύσεως. Σημειοῦμεν μερικοὺς ἐκ τούτων (ἐν ἑρμηνείᾳ).

Πυθαγόρας (ἐκ νομίσματος).

«Ὁ Δημιουργὸς κατεσκεύασε τὴν ψυχὴν μὲ τὰς ἰδιότητας τῆς ταυτότητος, τῆς ἑτερότητος, τῆς στάσεως καὶ τῆς κινήσεως (ἡ τετρακτύς). Ἡ διάνοια σταθεῖσα καὶ ἀντιληφθεῖσα ὅτι αὕτη εἶναι ἓν καὶ πολλὰ συγχρόνως ἀξιοῖ γνῶσιν τῶν ἀριθμῶν καὶ τῆς ἀριθμητικῆς. Ἀφ' ἑτέρου διὰ τὴν κατανόησιν τοῦ σχηματισμοῦ τοῦ πλήθους ἐκ τῶν μονάδων ἀξιοῖ γνῶσιν τῆς μουσικῆς».

«Οἱ Πυθαγόρειοι, ἔλεγον, ὅτι ἡ ἔννοια ἐπιφάνεια δέον νὰ συμβολίζεται διὰ τοῦ ἀριθμοῦ τρία, διότι τὸ πρωταρχικὸν σχῆμα ἐπ' αὐτῆς ἔχει πρώτην αἰτίαν τὴν τριάδα (τὸ τρίγωνον). Διότι, ὁ μὲν κύκλος, ὁ ὁποῖος εἶναι τὸ ἁπλούστερον σχῆμα ἐκ τῶν μὲ καμπύλας γραμμάς, περιέχει ἐν κρυπτῷ τὸν ἀριθμὸν

τρία, ἤτοι τὸ κέντρον, τὴν ἀκτῖνα, τὴν περιφέρειαν, τὸ δὲ τρίγωνον, εἶναι φανερὸν ὅτι εἶναι ὁ ἡγεμὼν τῶν εὐθυγράμμων σχημάτων, διότι ἐκφράζεται διὰ τοῦ τρία καὶ διεμορφώθη διὰ τοῦ τρία» (τρεῖς γωνίαι, τρεῖς πλευραί, τρεῖς κορυφαί, τρία ὕψη, κλπ.

«Λέγομεν, ὅτι ἡ γωνία εἶναι σύμβολον καὶ εἰκὼν τῆς συνοχῆς τῆς παρατηρουμένης εἰς τὰ θεῖα δημιουργήματα καὶ εἰς τὴν συνέχουσαν αὐτὰ τάξιν».

«Ἡ ὀρθὴ γωνία εἶναι σύμβολον ἀκλινῶς συνεχομένης ἐνεργείας, ἡ ὁποία ἐκφράζει τὴν ἰσότητα, τὴν περιεκτικότητα καὶ τὸ πεπερασμένον· ὅθεν, ἡ κάθετος γραμμὴ (ἐπ' ἄλλην γραμμὴν) ἡ σχηματίζουσα τὴν ὀρθὴν γωνίαν, λέγεται, καὶ εἰκὼν τῆς πρὸς τὸν θάνατον βαδιζούσης ζωῆς. Καὶ ἡ εὐθεῖα γραμμὴ εἶναι σύμβολον τῆς γνώσεως τοῦ Συνόλου, διότι αὕτη τέμνεται καὶ προεκτείνεται ἀπεριορίστως».

«Ὁ μὲν κύκλος εἶναι εἰκὼν τοῦ νοουμένου ὄντος, τὸ δὲ (ἰσόπλευρον) τρίγωνον εἶναι εἰκὼν τῆς πρώτης ψυχῆς (πρὶν ἀρχίσῃ αὕτη νὰ μετεμψυχοῦται εἰς ἄλλους ἀνθρώπους ἢ ὀργανισμοὺς) ἕνεκα τῆς ἰσότητος, τιμιότητος καὶ ὁμοιότητος τῶν γωνιῶν καὶ πλευρῶν. Διὰ τὸν λόγον τοῦτον καὶ τὸ πρῶτον θεώρημα (τῶν Στοιχείων τοῦ Εὐκλείδου) ἀποδεικνύει ἐν μέσῳ κύκλων τὸ τρίγωνον ἰσόπλευρον καὶ ἰσογώνιον. Καὶ πᾶσα ψυχὴ προέρχεται ἀπὸ νοῦ καὶ ἐπιστρέφει πρὸς νοῦν καὶ μετέχει τοῦ νοῦ».

«Ἡ ὀρθὴ γωνία συμβολίζει τὴν ἀρετήν, ἐνῶ ἡ ἀμβλεῖα καὶ ἡ ὀξεῖα συμβολίζουν τὴν κακίαν, τὴν ἀοριστίαν, τὴν ἔνδειαν καὶ τὴν ὑπερβολήν, τὴν ἀμετρίαν».

«Ἐκ πάντων τῶν σχημάτων μόνον τὸ τετράγωνον εἶναι τὸ ἔχον τὰς πλευρὰς ἴσας καὶ τὰς γωνίας ὀρθάς· διὰ τοῦτο καὶ τιμιώτερον λέγεται. Ὅθεν οἱ Πυθαγόρειοι παρομοιάζουν τοῦτο πρὸς τὸ Θεῖον, τὸ ὁποῖον ἔχον ἄγραντον τάξιν, ἰσότητα καὶ ὀρθότητα, παριστᾶ διὰ τοῦ τετραγώνου τὴν μόνιμον δύναμιν· διότι ἡ μὲν κίνησις προέρχεται ἐκ τῆς ἀνισότητος, ἐν ᾧ ἡ ἀκινησία ἐκ τῆς ἰσότητος».

«Εἶναι δὲ ἡ μὲν εὐθεῖα σύμβολον τῆς ἀπαρεγκλίτου καὶ ἀδιαστρόφου καὶ ἀχράντου καὶ ἀνεκλείπτου καὶ παντοδυνάμου καὶ πανταχοῦ παρούσης Προνοίας, τὸ δὲ τόξον καὶ ἡ κυκλικὴ κίνησις εἶναι σύμβολα τῆς ἐνεργείας, ἡ ὁποία κατευθύνεται πρὸς ἑαυτὴν καὶ περὶ ἑαυτὴν ἑλίσσεται καὶ ἡ ὁποία ἐνέργεια διὰ νοητοῦ πέρατος ἐπικρατεῖ τοῦ Σύμπαντος. Ἐν ᾧ λοιπὸν ὁ δημιουργικὸς νοῦς ἔθεσε πρὸ ἑαυτοῦ τὰς δύο ταύτας ἀρχάς, δηλ. τὸ εὐθὺ καὶ τὸ κυκλικόν, παρήγαγεν ἀφ' ἑαυτοῦ δύο μονάδας, τὴν μὲν ἐνεργοῦσαν κυκλικῶς καὶ συντελοῦσαν εἰς τὴν ὕπαρξιν τῶν νοερῶν οὐσιῶν, τὴν δὲ ἐνεργοῦσαν εὐθυγράμμως καὶ παρέχουσαν τὴν γένεσιν τῶν αἰσθητῶν (Σημ. Ἕνεκα τῶν ἀρχῶν τούτων τὰ προβλήματα τὰ μὴ λυόμενα διὰ κανόνος καὶ διαβήτου ἐθεωροῦντο ἄλυτα).

Ὁ Πυθαγόρας διαλεγόμενος πρὸς μαθητήν του. (Ἐξ ἀναγλύφου τοῦ μητροπολιτικοῦ ναοῦ τῆς Φλωρεντίας).

Οἱ πρῶτοι Πυθαγόρειοι. Οἱ πρῶτοι μαθηταὶ τοῦ Πυθαγόρου εἶναι ἄγνωστοι. Ὑποστηρίζεται ὅτι ὁ Παρμενίδης ἦτο εἷς ἐκ τούτων, ἄλλα στοιχεῖα ὅμως φέρουν τὸν Παρμενίδην ὡς μαθητὴν τοῦ Ξενοφάνους. Ὁ Λεύκιππος καὶ ὁ Δημόκριτος πιθανῶς νὰ ἤκουσαν τοῦ Πυθαγόρου, τοὐλάχιστον ὁ Λεύκιππος, δὲν ἔχομεν ὅμως τεκμήρια περὶ τούτου. Ὁ Ἐμπεδοκλῆς κατ' ἄλλους μὲν ἦτο μαθητὴς τοῦ Πυθαγόρου, κατ' ἄλλους δὲ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Τηλαύγους, καὶ κατ' ἄλλους τοῦ Παρμενίδου. Διὰ τὸν Ἀναξαγόραν ἐπίσης, γράφεται, ὅτι ὑπῆρξε μαθητὴς τοῦ Πυθαγόρου. Μόλις κατὰ τὸ 420 περίπου π.Χ. πολλαὶ πυθαγορικαὶ θεωρίαι βλέπουν τὸ φῶς τῆς δημοσιότητος, ἤτοι 80 περίπου ἔτη μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Πυθαγόρου.

1) Ὡς πρῶτος Πυθαγόρειος συγγραφεὺς μνημονεύεται ὁ Φιλόλαος, τοῦ ὁποίου ὁ Πλάτων, ὡς ὑπὸ πολλῶν γράφεται, ἠγόρασε τὰ τρία βιβλία του καὶ ἐπὶ τῇ βάσει τούτων συνέγραψε τὸν διάλογον αὐτοῦ «Τίμαιος». Ὁ Φιλόλαος παραδέχεται, ὅτι τὸ πεπερασμένον καὶ τὸ ἄπειρον εἶναι αἱ βασικαὶ ἀρχαὶ ὅλων τῶν πραγμάτων. Ἡ τάξις ἐν τῷ Κόσμῳ κατέστη δυνατὴ χάριν εἰς τὴν ἁρμονίαν, ἡ ὁποία προσετέθη εἰς τὰς δύο ταύτας ἀρχάς: «Ἁρμονία εἶναι ἡ ἕνωσις πολλῶν ἀναμιχθέντων πραγμάτων καὶ συμφρόνησις τῶν διχοφρονούντων». Αἱ ἰδιότητες τῶν σωμάτων ἀνάγονται εἰς ἀριθμούς. Εἰς τὰ μαθηματικὰ βασικὸς ἀριθμὸς εἶναι ὁ τέσσαρα (σημεῖον, γραμμή, ἐπιφάνεια, σῶμα), ἐνῶ ἡ ποιότης τῶν πραγμάτων καὶ τὸ χρῶμα αὐτῶν ἐκφράζεται διὰ τοῦ ἀριθμοῦ πέντε. Ὁ ἀριθμὸς ἐξ ἐκφράζει κατὰ τὸν Φιλόλαον τὴν ἐμψύχωσιν ἑνὸς πράγματος, τὴν λογικήν, τὴν ὑγείαν καὶ τὸ φῶς, ἐν ᾧ ὁ ἀριθμὸς ἑπτὰ ἐκφράζει τὸν ἔρωτα, τὴν φιλίαν, τὴν σωφροσύνην.

Αἱ ἀρχαὶ τῆς γνώσεως τῶν πραγμάτων εἶναι τὸ πεπερασμένον, τὸ ἄπειρον καὶ ὁ ἀριθμός. Διότι, οὐδὲν εἶναι δυνατὸν νὰ νοηθῇ καὶ νὰ γνωσθῇ ἄνευ τούτου. Ὁ κόσμος ἀποτελεῖται, κατὰ τὸν Φιλόλαον, ἀπὸ τὰ ἑξῆς μέρη: Τὸ κέντρον, τὸ ὁποῖον εἶναι πύρινον, εἶναι ἡ ἑστία τοῦ παντός· ἀκολουθεῖ ἡ Ἀντίχθων καὶ ἐπὶ ταύτης ἡ Γῆ, τὴν ὁποίαν κατοικοῦμεν (πρόκειται πιθανῶς περὶ τοῦ ἄλλου ἡμισφαιρίου τῆς Γῆς, τὸ ὁποῖον ὁ Φιλόλαος καλεῖ Ἀντίχθονα διὰ τὸν φόβον διώξεως ἐπὶ ἀθεΐα). Κατὰ τὴν κίνησιν τῆς Γῆς περὶ τὸ πύρινον κέντρον αὐτῆς, ἡ Ἀντίχθων παραμένει πάντοτε ἀπέναντι τῆς Γῆς καὶ συνεπῶς οὐδέποτε εἶναι δυνατὸν νὰ ὁραθῇ ἀπὸ τῆς Γῆς (τὸ ἓν ἡμισφαίριον δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἴδῃ τὸ ἄλλο). Ἀκολουθεῖ ἡ Σελήνη, ὁ Ἥλιος καὶ οἱ πέντε πλανῆται καὶ τούτους οἱ ἀπλανεῖς ἀστέρες. Ἡ μορφὴ τοῦ Κόσμου εἶναι σφαιρική. Ἡ κοσμικὴ σφαῖρα περιέχει εἰς τὸ ἐσωτερικόν της τὰ τέσσαρα στοιχεῖα (πῦρ, ἀέρα, ὕδωρ, γῆν) περιβάλλεται δὲ ἡ σφαῖρα Κόσμος ὑπὸ πέμπτου στοιχείου καλουμένου «ὀλκὰς» (αἰθήρ). Ἡ ἐν τῷ «Τιμαίῳ» τοῦ Πλάτωνος κοσμογονικὴ θεωρία εἶναι σχεδὸν ταυτόσημος πρὸς τὴν θεωρίαν τοῦ Φιλολάου. Ὁ δὲ Ἀριστοτέλης ὀνομάζει τὸ πέμπτον σῶμα αἰθέρα.

Δι' ὅ,τι ἀφορᾷ εἰς τὴν ψυχὴν καὶ τὴν σχέσιν αὐτῆς πρὸς τὸ σῶμα, ὁ Φιλόλαος, λέγει τὰ ἑξῆς: «μαρτυρέονται δὲ καὶ οἱ παλαιοὶ θεολόγοι τε καὶ μάντεις ὡς διά τινας τιμωρίας ἃ ψυχὰ τῷ σάματι συνέζευκται καὶ καθάπερ ἐν σάματι τούτῳ τέθαπται», (μαρτυροῦν δὲ καὶ οἱ παλαιοὶ θεολόγοι καὶ μάντεις, ὅτι ἡ ψυχὴ ἔχει συνδεθῆ πρὸς τὸ σῶμα πρὸς τιμωρίαν ἕνεκα ἁμαρτημάτων αὐτῆς καὶ ὅτι εἶναι ἐντὸς τοῦ σώματος ὡς νὰ εὑρίσκεται εἰς τάφον). Ἐκ τῶν σωζομένων ἀποσπασμάτων τοῦ Φιλολάου, φαίνεται ὅτι τὸ ἔργον αὐτοῦ «Περὶ φύσιος» περιελάμβανε σπουδὴν προβλημάτων Φυσικῆς, ἰδίᾳ ἀφορώντων εἰς τὴν θερμότητα, καὶ προβλημάτων ἰατρικῆς.

2) Εὔρυτος ὁ Κροτωνιάτης. Μαθητὴς τοῦ Φιλολάου. Περὶ τούτου γνωρίζομεν μόνον ὅτι παρεδέχετο, ὅτι εἰς ἕκαστον ἀντικείμενον ἀντιστοιχεῖ καὶ εἷς ἀριθμός. Ὁ τάδε ἀριθμὸς παριστᾷ τὸν ἄνθρωπον, ὁ δεῖνα παριστᾷ τὸν ἵππον κλπ.

3) Ἀλκμαίων ὁ Κροτωνιάτης. Μαθητὴς τοῦ Πυθαγόρου. Συνέγραψε πραγματείαν περὶ Φύσεως τῆς ὁποίας σώζονται ἐλάχιστα ἀποσπάσματα. Λέγεται ὅτι ὑπῆρξεν ρηξικέλευθος ὡς ἰατρὸς καὶ ἀνατόμος. Ἀνῆγε τ' ἀνθρώπινα εἰς τὸν ἀριθμὸν δύο, δηλ. εἰς τὰς ἀντιθέσεις, ὡς π.χ. λευκὸν—μέλαν, γλυκὺ—πικρόν, καλὸν—κακόν, μέγα—μικρόν. Περὶ τοιούτων ἀντιθέσεων ὁμιλεῖ καὶ ὁ Σωκράτης ἐν τῷ δεσμωτηρίῳ, ὅταν ἔλυσαν τοῦτον ἀπὸ τὰς ἁλύσεις. Διετύπωσε τὴν θεωρίαν, ὅτι ἕδρα τῆς ψυχῆς εἶναι ὁ ἐγκέφαλος πρὸς ὃν διαβιβάζουν τὰς ἐντυπώσεις τὰ αἰσθητήρια ὄργανα. Ὁ ἄνθρωπος διαφέρει τῶν ζώων, διότι ἐπὶ πλέον σκέπτεται. Ἐν σχέσει πρὸς τὴν οὐσίαν τῆς ψυχῆς διετύπωσε τὴν θεωρίαν, ὅτι αὕτη εἶναι αἰωνία κίνησις. Ἡ θεωρία αὕτη ἐπηρέασε πολὺ τὸν Πλάτωνα. Ἡ ὑγεία τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος στηρίζεται κατὰ τὸν Ἀλκμαίωνα εἰς τὴν ἰσονομίαν, δηλ. εἰς τὴν ἰσορροπίαν ὑγροῦ—ξηροῦ, ψυχροῦ—θερμοῦ, πικροῦ—γλυκέος κλπ. Ἡ ἀσθένεια τοῦ σώματος ἐπέρχεται, ὅταν διαταράσσεται ἡ ἰσορροπία αὕτη.

4) Ἀρχύτας ὁ Ταραντῖνος. Ἤκμασε κατὰ τὸ 375 π.Χ. Περὶ τῶν ἐρευνῶν του ἐν τῇ μουσικῇ κατωτέρω.

5) Ἴων ὁ Χῖος. Τραγικὸς ποιητὴς ἀκμάσας κατὰ τὸ δεύτερον ἥμισυ τοῦ 5ου π.Χ. αἰῶνος. Οὗτος ἐπρέσβευεν, ὅτι «τὸ πᾶν εἶναι τρία καὶ τίποτε δὲν εἶναι περισσότερον ἢ ὀλιγώτερον τοῦ τρία».

6) Πολύκλειτος ὁ Ἀργεῖος. Ὁ διάσημος οὗτος γλύπτης ἦτο βαθύτατα ἐπηρεασμένος ἀπὸ τοὺς Πυθαγορείους καὶ τὴν ἀριθμολογίαν των. Συνέγραψε πραγματείαν ὑπὸ τὸν τίτλον «Κανών», εἰς τὴν ὁποίαν ἀνέπτυσσε τὴν θεωρίαν περὶ συμμετρίας τῶν μερῶν τοῦ σώματος. Ἀξία σημειώσεως εἶναι ἡ φράσις τοῦ Πολυκλείτου ἡ σωθεῖσα εἰς ἀπόσπασμα τοῦ Φίλωνος: «τὸ εὖ παρὰ μικρὸν διὰ πολλῶν ἀριθμῶν γίνεται» (ἡ ἐπιτυχία ἑνὸς καλλιτεχνικοῦ ἔργου ἐξαρτᾶται ἀπὸ πολλὰς ἀριθμητικὰς ἀναλογίας, εἰς τὰς ὁποίας μία μικρὰ λεπτομέρεια ἔχει ἀποφασιστικὴν σπουδαιότητα).

Ὁ κατάλογος τῶν Πυθαγορείων τοῦ Ἰαμβλίχου. Ἐξ ὅλων τῶν Πυθαγορείων εἶναι φυσικὸν οἱ περισσότεροι νὰ παρέμειναν ἄγνωστοι. Ἐκ τῶν γνωστῶν τὰ ὀνόματα εἶναι τὰ ἑξῆς:

1) Κρονωτιᾶται: Ἱππόστρατος, Δύμας, Αἴγων, Αἵμων, Σίλλος, Κλεοσθένης, Ἀγέλας, Ἐπίσυλος, Φυκιάδας, Ἔκφαντος, Τίμαιος (Ι), Βοῦθος, Ἔροτος, Ἰταναῖος, Ῥόδιππος, Βρύας, Ἐνανδρος, Μυλλίας Ἀντιμέδων, Ἀγέας, Λεόφρων, Ἀγύλος, Ὀνάτας, Ἱπποσθένης, Κλεόφρων, Ἀλκμαίων, Διαμοκλῆς, Μίλων, Μένων.

2) Μεταποντῖνοι: Βροντῖνος, Παρμίσκος, Ὀρεστάδας, Λέων, Δισμόρμενος, Αἰνέας, Χιλᾶς, Μελησίας, Ἀριστέας, Λαφάων, Εὔανδρος, Ἀγησίδαμος, Ξενοκάδης, Εὐρύφημος, Ἀριστομένης, Ἀγήσαρχος, Ἀλκίας, Ξενοφάνης, Θράσεος, Εὔρυτος, Ἐπίφορων, Εἰρίσκος, Μεγιστῖας, Λευκύδης, Θρασυμήδης, Εὔφημος, Προκλῆς, Ἀντιμένης, Λάκριτος, Δαμοτάγης, Πύρρων, Ῥηξίδιος, Ἀλώπεκος, Ἀστύλος, Δοκίδας, Ἀλίαρχος, Λακράτης Γλυκῖνος.

3) Ἀκραγαντῖνοι: Ἐμπεδοκλῆς.

4) Ἐλεᾶται: Παρμενίδης.

5) Ταραντῖνοι: Φιλόλαος, Εὔρυτος, Ἀρχύτας, Θεόδωρος, Ἀρίστιππος, Λύκων, Ἑστιαῖος, Πολέμαρχος, Ἀστέας, Κανίας, Κλέων, Εὐρυμέδων, Ἀρκέας, Κλειναγόρας, Ἄρχιππος, Ζώπυρος, Εὔθυμος, Δικαίαρχος, Φιλωνίδης, Φροντίδας, Λῦσις, Λυσίβιος, Δεινοκράτης, Ἐχεκράτης, Πακτίων, Ἀκουσιλάδας, Ἵκκος, Πεσικράτης, Κλεάρατος, Λεοντεύς, Φρύνιχος, Σμιχίας, Ἀριστοκλείδας, Κλεινίας, Ἀμβροτέλης, Πεισίρροδος, Βρύας, Ἐλανδρος, Ἀρχέμαγος, Μιμνόμαχος, Ἀκμονίδας, Δικᾶς, Καροφαντίδας.

6) Συβαρῖται: Μέτωπος, Ἵππασος, Πρόξενος, Εὐάνωρ, Λεάνας, Μελέστωρ, Διοκλῆς, Ἔμπεδος, Τιμάσιος, Πτολεμαῖος, Ἔνδιος, Τυρσηνός.

7) Καρχηδόνιοι: Μιλτιάδης, Ἄνθην, Ὀδῖλας, Λεόκριτος.

8) Πάριοι: Αἰήτιος, Φαινεκλῆς, Δεξίθεος, Ἀλκίμαχος, Δειναρχος, Μέτων, Τίμαιος, Τιμησιάναξ, Εὔφορος, Θυμαρίδας.

9) Λοκροί: Γύττιος, Ξένων, Φιλόδαμος, Εὐέτης, Εὔδικος, Σθενωνίδας, Σωσίστρατος, Εὐθύνους, Ζάλευκος, Τιμάρης.

10) Ποσειδωνιᾶται: Ἀθάμας, Σῖμος, Πρόξενος, Κράνσος, Μύης, Βαθύλλαος, Φαῖδων.

11) Λευκανοί: Ὄκκελος καὶ Ὄκκιλος ἀδελφοί, Ὀρέσανδρος, Κέραμβος.

12) Δαρδανεῖς: Μαλλίων.

13) Ἀργεῖοι: Ἱπποδάμων, Τιμοσθένης, Εὐέλθων, Θρασύδαμος, Κρίτων, Πολύκτωρ.

14) Λάκωνες: Αὐτοχορίδας, Κλεάνωρ, Εὐρυκράτης.

15) Ὑπερβόρειοι: Ἄβαρις.

16) Ρηγῖνοι: Ἀριστείδης, Δημοσθένης, Ἀριστοκράτης, Φύτιος, Ἑλικάων, Μναησίβουλος, Ἱππαρχίδης, Εὐθοσίων, Εὐθυκλῆς, Ὄφιμος, Κάλαϊς.

17) Συρακόσιοι: Λεπτίνης, Φιντίας, Δάμων.

18) Σάμιοι: Μέλισσος, Λάκων, Ἄρχιππος, Ἐλώριππος, Ἔλωρις, Ἵππων.

19) Καυλωνιᾶται: Καλλίβροτος, Δίκων, Νάστας, Δούμων, Ξέντας.

20) Φλιάσιοι: Διακλῆς, Ἐχεκράτης, Πολύμναστος, Φάντων,

21) Σικυώνιοι: Πολιάδης, Δήμων, Στράτιος, Σωσθένης.

22) Κυρηναῖοι: Πρῶρος, Μελάνιππος, Ἀριστράγγελος, Θεόδωρος.

23) Κυζικηνοί: Πυθόδωρος, Ἱπποσθένης, Βούθηρος. Ξενόφιλος.

24) Καταναῖοι: Χαρώνδας, Λυσιάδης.

25) Κορίνθιοι: Χρύσιππος.

26) Τυρρηνοί: Ναυσίθοος.

27) Ἀθηναῖοι: Νεόκριτος.

28) Ποντικοὶ (ἐκ Πόντου): Λύραμνος — Οἱ πάντες 218.

Αἱ ἐπιφανέστεραι Πυθαγορίδες γυναῖκες ἦσαν κατὰ τὸν Ἰάμβλιχον: Τιμύχα γυνὴ ἡ Μυλλία τοῦ Κροτωνιάτου, Φίλτυς θυγάτηρ Θεόφριος τοῦ Κροτωνιάτου, Βυνδάκου ἀδελφή, Ὀκκελὼ καὶ Ἐκκελὼ αἱ Λευκαναί, Χειλωνὶς θυγάτηρ Χείλωνος τοῦ Λακεδαιμονίου, Κρατησίκλεια Λάκαινα γυνὴ Κλεάνορος τοῦ Λακεδαιμονίου, Θεανὼ γυνὴ τοῦ Μεταποντίου Βροτίνου, Μυῖα γυνὴ Μίλωνος τοῦ Κροτωνιάπου, Λασθένεια Ἀρκάδισσα, Ἀβροτέλεια Ἀβροτέλους θυγάτηρ τοῦ Ταραντίνου, Ἐχεκράτεια Φλιασία, Τυρσηνὶς Συβαρῖτις, Πεισοριδδη Ταραντῖς, Νισθεάδουσα Λάκαινα, Βοιὼ Ἀργεῖα, Βαθύλυκα Ἀργεῖα, Κλεαίχμα ἀδελφὴ Αὐτοχαρίδα τοῦ Λακωνος. — Ἐν ὅλῳ 17.

Ὁ Πυθαγόρας καὶ οἱ Πυθαγόρειοι ὑπὸ τὸ πρῖσμα τῶν νεωτέρων ἀντιλήψεων. Εἰς τὸ πρόβλημα Πυθαγόρας καὶ Πυθαγόρειοι δὲν εἶναι εὔκολον νὰ δοθῇ ἱκανοποιητικὴ ἀπάντησις, ἐφ' ὅσον αἱ πρῶται συναφεῖς εἰδήσεις προέρχονται ἐξ ἀποσπασμάτων πραγματειῶν, αἵτινες ἐγράφησαν ἑκατὸν ἔτη περίπου μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Πυθαγόρα. Ἐξ ἄλλου ἡ σιγὴ εἰς τὴν ὁποίαν ὑποχρεοῦντο δι' ὅρκου οἱ Πυθαγόρειοι ἀπετέλεσε τὸ μεγαλύτερον ἐμπόδιον εἰς τὴν γνῶσιν τῆς πυθαγορείου διδασκαλίας.

Παρὰ ταῦτα, ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Πλάτωνος μέχρι σήμερον ὁμόφωνος εἶναι ἡ γνώμη ὅτι ἡ συμβολὴ τοῦ Πυθαγόρου καὶ τῶν Πυθαγορείων ἦτο ἀποφασιστικὴ διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῶν μαθηματικῶν καὶ τῆς μουσικῆς. Ἡ Σχολὴ τοῦ Πυθαγόρου ἐν Κρότωνι θεωρεῖται τὸ πρῶτον Πανεπιστήμιον τοῦ Κόσμου, ἔνθα ἡ διδασκαλία ἐγένετο ὑπὸ μυστηριακὸν καὶ συμβολικὸν τρόπον καὶ συνεπῶς, ὡς κυρία Σχολὴ τούτου δύναται νὰ θεωρηθῇ ἡ Θεολογικὴ Σχολή. Οὐχὶ μικροτέρας σημασίας εἶναι ἡ Σχολὴ τῶν πολιτικῶν ἐπιστημῶν, ἐν τῇ ὁποίᾳ, ὡς εἰκάζεται βασίμως, ἐδιδάσκετο ἡ ὑπεροχὴ τῆς γνώμης τῶν ἐπαϊόντων ἐναντι τῆς γνώμης τοῦ ὄχλου, διδασκαλία, ἥτις ἐπροκάλεσε τὸν ἀφανισμὸν τῆς Σχολῆς καὶ τῶν καθηγητῶν αὐτῆς, ὡς καὶ τῶν Παραρτημάτων αὐτῆς εἰς τὰς διαφόρους πόλεις τῆς Κάτω Ἰταλίας. Ὡς γνωστὸν οἱ αὐτοὶ λόγοι ἐπροκάλεσαν βραδύτερον τὸν θάνατον τοῦ Σωκράτους. Αἱ δύο ἄλλαι Σχολαὶ τοῦ Πανεπιστημίου ἦσαν ἡ Φυσικομαθηματικὴ καὶ ἡ Ἰατρική. Περὶ τῶν ἰατρικῶν ἐρευνῶν καὶ ἀνακαλύψεων τῆς Ἰατρικῆς Σχολῆς γνωρίζομεν ἐλάχιστα. Εἰς τὴν Φυσικομαθηματικὴν Σχολὴν ἐθεραπεύετο ἡ θεωρία τῶν ἀριθμῶν ἡ γεωμετρία, ἡ ἀστρονομία, ἡ μηχανικὴ καὶ ἡ μουσική. Ποῖαι μαθηματικαὶ ἀνακαλύψεις ὀφείλονται προσωπικῶς εἰς τὸν Πυθαγόραν δὲν εἶναι γνωστόν. Ἀποδίδονται ὅμως εἰς αὐτὸν αἱ ἑξῆς: εἰς τὴν γεωμετρίαν τὸ πυθαγόρειον θεώρημα καθ' ὃ τὸ τετράγωνον τῆς ὑποτεινούσης ὀρθογωνίου τριγώνου, ἰσοῦται μὲ τὸ ἄθροισμα τῶν τετραγώνων τῶν δύο καθέτων πλευρῶν. Εἰς τὴν ἀριθμητικὴν νὰ εὑρεθῶσι τρεῖς ἀριθμοὶ α, β, γ, ὥστε α.α = β.β. + γ.γ. Ὁ Πυθαγόρας εὗρεν τὴν ἑξῆς λύσιν, ὅταν ν εἶναι ἀκέραιος: α = 2.ν.ν.+2.ν.+1, β = 2.ν.ν.)2.ν, γ = 2.ν.+1. Ἢ ἐὰν μ εἶναι περιττὸς ἀριθμός: α = (μ.μ.+1):2, β = (μ.μ.—1): 2, γ = μ.

Κἀτωτέρω παραθέτομεν πίνακας ἐμφανίζοντας τὴν λύσιν τοῦ προβλήματος τούτου ὑπὸ τοῦ Πυθαγόρου, τὸ ὁποῖον σήμερον, ὡς γνωστὸν ὀνομάζεται διοφαντικὴ ἐξίσωσις δευτέρου βαθμοῦ ἢ ἐξίσωσις ἀπροσδιορίστου ἀναλύσεως δευτέρου βαθμοῦ μὲ τρεῖς ἀγνώστους (Z,Z = χ.χ+ψ.ψ. ἢ α.α. = β.β.+γ.γ.).

1) ν = ἀκέραιος

ν	α = 2ν. ν.+2. ν+1,	β = 2.ν ν+2. ν,	γ = 2.ν+1
1	5 = 2.1.1+2.1+1,	4 = 2.1.1+2.1	3 = 2.1+1
2	13 = 2.2.2+2.2+1,	12 = 2.2.2+2.2,	5 = 2.2+1
3	25 = 2.3.3+2.3+1,	24 = 2.3.3+2.3,	7 = 2.3+1
4	41 = 2.4.4+2.4+1,	40 = 2.4.4+2.4,	9 = 2.4+1

2) μ: = περιττὸς (3,5,7)

(μμμ+1) :2	(μ.μ—1) :2,	μ
5 = (3.3+1):2,	4 = (3.3—1):2	3
13 = (5.5+1):2,	12 = (5.5—1):2	5
25 = (7.7+1):2,	24 = (7.7—1):2	7
41 = (9.9+1):2,	40 = (9.9—1):2	9

Καὶ εἰς τὰς δύο περιπτώσεις ἔχομεν τὰς ἀκεραίας λεγομένας λύσεις τοῦ πυθαγορείου θεωρήματος:

5.5 = 4.4 + 3.3.
13.13 = 12.12 + 5.5.
25.25 = 24.24 + 7.7
41.41 = 40.40 + 9.9

Ἡ πρώτη τριὰς τῶν ἀκεραίων ἀριθμῶν, 3, 4, 5, οἱ ὁποῖοι ἐπαληθεύουν τὸ Πυθαγόρειον θεώρημα, ἐθεωρεῖτο ὑπὸ τῶν Πυθαγορείων ἱερὰ τριάς. Εἰς τὸν ἴδιον τὸν Πυθαγόραν ἀποδίδεται ἀκόμη ἡ ἀνακάλυψις τῶν ἀσυμμέτρων ἀριθμῶν. Αὕτη προῆλθεν ἐκ τῆς σπουδῆς τῆς σχέσεως, ἡ ὁποία ὑπάρχει μεταξὺ τῆς διαγωνίου ἑνὸς τετραγώνου καὶ τῆς πλευρᾶς αὐτοῦ. Ἡ σχέσις αὕτη ἐκφράζεται διὰ τῆς τετραγωνικῆς ῥίζης τοῦ δύο, ἡ ὁποία ἀπεδείχθη (ὑπὸ τοῦ Πυθαγόρου, κατὰ τὴν παράδοσιν) ὅτι εἶναι ἀσύμμετρος ἀριθμός. Περὶ τούτου μάλιστα ἐσώθησαν δύο ἀποδείξεις.

Εἰς τοὺς Πυθαγορείους ἀποδίδεται τὸ δεύτερον βιβλίον τῶν Στοιχείων τοῦ Εὐκλείδου καὶ πολλὰ θεωρήματα τοῦ ἕκτου βιβλίου, μεταξὺ τῶν ὁποίων τὸ θεώρημα 27 καὶ τὰ προβλήματα 28 καὶ 29, ὡς καὶ τὸ πρόβλημα 44 τοῦ πρώτου βιβλίου. Τὰ προβλήματα 44, 28, 29 ἀφοροῦν εἰς τὴν παραβολήν, τὴν ἔλλειψιν καὶ τὴν ὑπερβολήν. Ἰδοὺ τί γράφει συναφῶς ὁ Πρόκλος, ὁ σχολιαστὴς τῶν Στοιχείων τοῦ Εὐκλείδου: «Ἔστι μέν ἀρχαῖα, φασὶν οἱ περὶ τὸν Εὔδημον καὶ τῆς τῶν Πυθαγορείων μούσης εὑρήματα ταῦτα, ἤτε παραβολὴ τῶν χωρίων καὶ ἡ ὑπερβολὴ καὶ ἡ ἔλλειψις» (Οἱ περὶ τὸν Εὔδημον (τὸν πρῶτον ἱστορικὸν τῆς γεωμετρίας), λέγουν ὅτι ταῦτα εἶναι εὑρήματα τῶν ἐρευνῶν τῶν Πυθαγορείων, δηλαδὴ ἡ παραβολή, ἡ ὑπερβολὴ καὶ ἡ ἔλλειψις).

Κατὰ τὸν Πρόκλον καὶ ἡ ἀπόδειξις τοῦ θεωρήματος ὅτι τὸ ἄθροισμα τῶν τριῶν γωνιῶν παντὸς τριγώνου ἰσοῦται μὲ δύο ὀρθὰς ὀφείλεται εἰς τοὺς Πυθαγορείους.

Τὰ περὶ τριγώνων, τετραγώνων..., πολυγώνων, ἀριθμῶν ἀποδίδονται ἐπίσης εἰς τοὺς Πυθαγορείους.

Ἐξόχως ἐνδιαφέρουσα εἶναι ἡ διάκρισις τῶν ἀριθμῶν εἰς ἐλλιπεῖς, ὑπερτελεῖς, τελείους καὶ φιλίους ἢ φίλους. Ἐλλιπὴς ἀριθμὸς εἶναι ἐκεῖνος, τοῦ ὁποίου τὸ ἄθροισμα τῶν μερῶν του εἶναι μικρότερον τοῦ ἀριθμοῦ (μέρη ἀριθμοῦ νοοῦνται πάντα τὰ δυνατὰ πηλίκα αὐτοῦ, τὰ λαμβανόμενα διὰ διαιρέσεως τοῦ ἀριθμοῦ διὰ πάντων τῶν δυνατῶν διαιρετῶν του, πλὴν τῆς μονάδος τοῦ ἑαυτοῦ του περιλαμβανομένου). Π.χ.: Ὁ 14 εἶναι ἐλλιπής, διότι 14: 14 = 1. 14 : 7 = 2, 14 : 2 = 7 καὶ 1 + 2 + 7 = 10 (14. Ὑπερτελὴς ἀριθμὸς εἶναι ἐκεῖνος τοῦ ὁποίου τὸ ἄθροισμα τῶν μερῶν του εἶναι μεγαλύτερον τοῦ ἀριθμοῦ. Π.χ. ὁ 12 εἶναι ὑπερτελής, διότι 12 : 12 = 1, 12 : 6 = 2, 12 : 4 = 3, 12 : 3 = 4, 12 : 2 = 6 καὶ 1 + 2 + 3 + 4 + 6 = 16). 12. Τέλειος ἀριθμὸς εἶναι ἐκεῖνος τοῦ ὁποίου τὸ ἄθροισμα τῶν μερῶν ἰσοῦται μὲ τὸν ἀριθμόν. Π.χ. ὁ 6 εἶναι τέλειος, διότι 6 : 6 = 1, 6 : 3 = 2, 6 : 2 = 3 καὶ 1 + 2 + 3 = 6. Ὁ 28 εἶναι τέλειος, διότι 28 : 28 = 1, 28 : 14 = 2, 28 : 7 = 4, 28 : 4 = 7, 28 : 2 = 14 καὶ 1 + 2 + 4 + 7 + 14 = 28. Ὁ 496 εἶναι τέλειος, διότι πάντες οἱ ἰδυνιατοὶ διαιρέται τοῦ 496, κατὰ τ' ἀνωτέρω ὁριζόμενα, εἶναι οἱ 2, 4, 8, 16, 31, 62, 124, 248, 496 καὶ ἐπομένως τὰ δυνατὰ πηλίκα εἶναι: 1, 2, 4, 8, 16, 31, 62, 124, 248 καὶ τὸ ἄθροισμα αὐτῶν 1 + 2 + 4 + 8 + 16 + 31 + 62 + 124 + 248 = 496.

Ἐκ τῶν σωθέντων τεκμηρίων καταφαίνεται ὅτι οἱ Πυθαγόρειοι ἐθεώρουν τελείους ἀριθμούς, ὄχι ὅμως ὑπὸ τὸ ἀνωτέρω, ἀλλὰ ὑπὸ μυστηριακὸν πνεῦμα, τοὺς ἀριθμοὺς 1, 3, 6, 10. Ὁ κατὰ τ' ἀνωτέρω ὁρισμὸς τοῦ τελείου ἀριθμοῦ ἀπαντᾶ, πιθανῶς, ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Πλάτωνος καὶ Ἀριστοτέλους. Παρὰ τὴν ἔλλειψιν ἀποδεικτικῶν στοιχείων, θεωροῦμεν τὸν ὁρισμὸν τοῦ τελείου ἀριθμοῦ (ὡς ἀθροίσματος τῶν μερῶν του), καθαρῶς πυθαγόρειον. Ὁ ὡς ἀνωτέρω ἐκτιθέμενος ὁρισμὸς τοῦ τελείου ἀριθμοῦ ὡς καὶ ἡ συναφὴς ἀπόδειξις περιλαμβάνονται

ὡς 36ον θεώρημα εἰς τὸ ἕνατον βιβλίον τῶν Στοιχείων τοῦ Εὐκλείδου. Τὸ πυθαγόρειον θεώρημα, ὡς διοφαντικὴ ἐξίσωσις, καὶ τὸ θεώρημα τῶν τελείων ἀριθμῶν ἔδωσαν μεγάλην ὤθησιν εἰς τὴν σημερινὴν ἀνάπτυξιν τῆς θεωρίας τῶν ἀριθμῶν. Ὁ διαπρεπὴς Γάλλος μαθηματικὸς FERMAT (1601 — 1665), ὁρμηθεὶς ἐκ τοῦ πυθαγορείου προβλήματος α.α, = β.β. + γ.γ., ἔθεσε τὸ πρόβλημα νὰ εὑρεθοῦν τρεῖς ἀριθμοὶ α, β, γ, ὥστε ἂν ἕκαστος τούτων ὑψωθῇ εἰς τὴν ν δύναμιν, ὅπου ν = 3, 4, 5, 6...ὁ εἷς νὰ ἰσοῦται μὲ τὸ ἄθροισμα τῶν δύο ἄλλων. Τὸ πρόβλημα ὡς ἐπέθη ὑπὸ τοῦ FERMAT παραμένει ἄλυτον. Ὁ ἐπίσης σπουδαῖος Γερμανὸς μαθηματικὸς F. EVLER ἠσχολήθη πολὺ μὲ τὸ θεώρημα τῶν τελευταίων ἀριθμῶν τοῦ Εὐκλείδου καὶ ἀπέδειξεν, ὅτι αἱ κατὰ τὸν Εὐκλείδην λαμβανόμενοι τέλειοι ἀριθμοὶ εἶναι ἄρτιοι. Ἐπὶ τοῦ σημείου τούτου ἀνεφέρομεν, ὅτι τέλειοι ἀριθμοὶ λήγοντες εἰς 6 ἢ 8. Τοῦτο τὸ ἀναφέρει ὁ Ἰάμβλιχος εἰς τὰ σχόλια αὐτοῦ ἐπὶ τῆς πραγματείας τοῦ Νικομάχου «Ἀριθμητικὴ Εἰσαγωγὴ» (PSITELLI, σ. 33, 24). Εἰς ἀνυπέρβλητα ἐμπόδια προσκόπτει ἡ σημερινὴ μαθηματικὴ ἐπιστήμη, ἀδυνατοῦσα ν' ἀποδείξῃ τὴν ὕπαρξιν ἢ μὴ τελείων ἀριθμῶν περιττῶν. Ἐπίσης ἀδυνατεῖ ν' ἀποδείξῃ ὅτι τὸ πλῆθος τῶν τελείων ἀριθμῶν εἶναι ἀπείρως μέγα.

Λίαν ἐνδιαφέρουσα εἶναι ἡ ὑπὸ τοῦ Πυθαγόρου διάκρισις τῶν ἀριθμῶν εἰς φίλους ἢ φιλίους. Ἡ διάκρισις αὕτη γίνεται ὡς ἑξῆς: Θεωροῦμεν τὰ μέρη τῶν δύο ἀριθμῶν, κατὰ τὰ ἀνωτέρω περὶ τελείων, ἐλλιπῶν καὶ ὑπερτελῶν ἀριθμῶν ἐκτεθέντα, καὶ τὰ ἀθροίσματα τῶν μερῶν τούτων. Ἐὰν τὸ ἄθροισμα τῶν μερῶν τοῦ πρώτου ἀριθμοῦ δίδῃ τὸν δεύτερον ἀριθμὸν καὶ τὸ ἄθροισμα τῶν μερῶν τοῦ δευτέρου δίδῃ τὸν πρῶτον ἀριθμόν, τότε οἱ δοθέντες ἀριθμοί, λέγονται, κατὰ τὸν Πυθαγόραν, φίλιοι ἢ φίλοι.

Ἔσω, ὅτι δίδονται οἱ δύο ἀριθμοί: 220 καὶ 284. Λαμβάνομεν τὰ μέρη, κατὰ τ' ἀνωτέρω, ἑκάστου τούτων ὅτε ἔχομεν: τοῦ πρώτου 220, τὰ μέρη εἶναι 1, 2, 4, 5, 10, 11, 20, 22, 44, 55, 110, τῶν ὁποίων τὸ ἄθροισμα εἶναι 284, ἤτοι ὁ δεύτερος ἀριθμός. Τοῦ δευτέρου, τοῦ 284, τὰ μέρη εἶναι 1, 2, 4, 71, 142, τῶν ὁποίων τὸ ἄθροισμα εἶναι 220, ἤτοι ὁ πρῶτος ἀριθμός. Ἄρα ὁ 220 εἶναι φίλος τοῦ 284 καὶ ὁ 284 εἶναι φίλος τοῦ 220. Ἀπὸ τὸν ὁρισμὸν τῶν φίλων ἀριθμῶν δυνάμεθα νὰ εἰκάσωμεν τὴν ὀντολογικὴν σημασίαν τῶν ἀριθμῶν τῶν Πυθαγορείων.

Εἰς τὸν Ἀρχύταν τὸν Ταραντῖνον ὀφείλεται ἡ λύσις τοῦ δηλίου προβλήματος, ἡ ἐπιτυγχανομένη διὰ τομῆς στερεῶν, τὴν ὁποίαν μᾶς διέσωσεν ὁ Εὐτόκιος, ὁ σχολιαστὴς τῶν ἔργων τοῦ Ἀρχιμήδους. Εἰς τὸν Ἀρχύταν ἀποδίδονται πολλαὶ μηχανικαὶ ἐπινοήσεις καὶ κατασκευαί.

Ὁ θρῦλος καὶ ἡ παράδοσις ἀποδίδουν τὴν ἀνακάλυψιν τῶν ἀναλογιῶν εἰς τοὺς Πυθαγορεῖους. Τοῦτο δὲν φαίνεται νὰ εἶναι ἀληθές, διὰ τὸν ἑξῆς λόγον: Πυθαγόρειοι γνώσεις εἶδον τὸ φῶς τῆς δημοσιότητος τὸ πρῶτον, περὶ τὸ 400 π.Χ., ἐνῷ πολὺ ἐνωρίτερον, εἶχε κατασκευασθῇ ὁ Παρθενών, ἔνθα παρατηροῦνται ἐφαρμοζόμενα τὰ τεσσαρα εἴδη τῶν ἀναλογιῶν, ἤτοι: ἡ ἀριθμητική, ἡ γεωμετρική, ἡ ἁρμονικὴ καὶ ἡ μουσική. Ἐπίσης τὸ θέατρον τοῦ Διονύσου παρὰ τὴν Ἀκρόπολιν εἶχε κατασκευασθῇ πολὺ πρὸ τοῦ Παρθενῶνος. Καὶ εἰς τοῦτο ἐπίσης γίνεται ἐφαρμογὴ ἀναλογιῶν.

Ἐπὶ τῇ βάσει τῆς παρατηρήσεως ταύτης ἡ πληροφορία, τὴν ὁποίαν παρέχει ὁ Ἰάμβλιχος, ὅτι ὁ Πυθαγόρας εἰσήγαγεν ἐν Ἑλλάδι τὴν μουσικὴν ἀναλογίαν ἐκ Βαβυλῶνος δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ εὐσταθῇ. Ὅτι ὅμως ἡ σπουδὴ τῶν ἀναλογιῶν εἰς τό, ἂς τὸ ὀνομάσωμεν οὕτω, Πυθαγορικὸν Πανεπιστήμιον, θὰ ἔτυχεν ἐξαιρετικῆς μερίμνης, θεωρεῖται βέβαιον.

Ἐπίσης βέβαιον θεωρεῖται ὅτι οἱ Πυθαγόρειοι ἦσαν οἱ πρῶτοι, οἱ ὁποῖοι συνεδύασαν τὴν σπουδὴν τῶν ἀναλογιῶν πρὸς ὀντολογικὰ καὶ κοσμολογικὰ προβλήματα. Ὡς παράδειγμα ἀναφέρομεν τὴν μουσικὴν ἀναλογίαν τὴν προερχομένην ἐκ τοῦ κύβου (ἑνὸς τῶν πέντε πυθαγορείων στερεῶν), τοῦ παριστῶντος κατὰ τοὺς Πυθαγορείους (Φιλόλαον) τὴν Γῆν. Ὁ κύβος ἔχει ἓξ ἕδρας ,ὀκτὼ κορυφὰς καὶ δώδεκα ἀκμάς. Ὅθεν ἡ ἐκ τοῦ κύβου μουσικὴ ἀναλογία εἶναι 6 : 9 = 8 : 12, ὅπου ὁ ἀριθμὸς 9 εἶναι τὸ ἀριθμητικὸν μέσον τῶν ἀριθμῶν 6 καὶ 12, ὁ δὲ ἀριθμὸς 8 εἶναι τὸ ἁρμονικὸν μέσον τῶν ἀριθμῶν 6 καὶ 12.

Ἡ κοσμογονικὴ θεωρία τῶν Πυθαγορείων, ἡ ἑρμηνευομένη διὰ τῆς μουσικῆς ἀναλογίας (ὁ κόσμος εἶναι μουσικὴ ἁρμονία), ἔχει ἐπηρεάσει βαθύτατα τὸν Πλάτωνα, ὁ ὁποῖος χρησιμοποιεῖ τὴν ἀνωτέρω μουσικὴν ἀναλογίαν εἰς τὸν «Τίμαιον» καὶ τὴν «Ἐπινομίδα». Εἰς τὸν ἐκ Πάρου Πυθαγόρειον Θυμαρίδαν ἀναφέρεται ὑπὸ τοῦ Ἰαμβλίχου τὸ καλούμενον Θυμαρίδειον ἐπάνθημα, ἤτοι μέθοδος ἐπιλύσεως ἐξισώσεως ἀπροσδιορίστου ἀναλύσεως πρώτου βαθμοῦ.

Καὶ εἰς τὴν ἀστρονομίαν αἱ ἀνακαλύψεις τῶν Πυθαγορείων ἦσαν σπουδαῖαι. Εἶναι οἱ πρῶτοι, οἱ ὁποῖοι διετύπωσαν τὴν θεωρίαν, ὅτι ὁ κόσμος εἶναι εἷς, σφαιρικὸς καὶ πεπερασμένος. Ἐπίσης ὡμίλησαν διὰ τὴν σφαιρικότητα τῆς Γῆς, τὴν κίνησιν αὐτῆς περὶ τὸν ἄξονά της καὶ περὶ τὸν Ἥλιον, καίτοι τὴν τελευταίαν θεωρίαν διετύπωσαν ὀλίγον σκοτεινήν, σκοπίμως, ὡς εἰκάζεται. Ἡ ἀνακάλυψις τῆς λοξώσεως τῆς ἐκλειπτικῆς ἀποδίδεται ἐπίσης εἰς τοὺς Πυθαγορείους.

Αἱ ἀνακαλύψεις εἰς τὴν μουσικήν, ἐρευνωμένην ἀπὸ μαθηματικῆς ἀπόψεως ἦσαν σπουδαῖαι διὰ τὴν ἐξέλιξιν τῆς ἐπιστήμης ταύτης. Ὁ θρῦλος ἀποδίδει τὰς ἀνακαλύψεις ταύτας προσωπικῶς εἰς τὸν Πυθαγόραν. Μεταξὺ τούτων ἀναφέρομεν τὴν ἔρευναν τῶν νόμων τῶν παλλομένων χορδῶν διὰ τοῦ μονοχορδίου καὶ τὴν ἐπινόησιν τοῦ ὀκταχόρδου. Τὸ ὀκτάχορον ἀπετελέσθη ἐκ τῆς συνενώσεως (ὑπὸ τοῦ Πυθαγόρου) δύο τετραχόρδων.

Ἡ πυθαγόρειος μουσικὴ κλῖμαξ περιέχει, ὡς γνωστόν, ὀκτὼ φθόγγους καὶ ἑπτὰ μουσικὰ διαστήματα. Ὁ ὀξύτερος τόνος ὀνομάζεται νήτη καὶ ὁ βαρύτερος ὑπάτη. Ἡ γραφὴ τῶν φθόγγων ἐγένετο ἐκ τοῦ ὀξυτέρου πρὸς τὸ βαρύτερον. Διὰ τὴν εὐκολωτέραν σύγκρισιν μὲ τὴν σημερινὴν εὐρωπαϊκὴν καλουμένην κλίμακα, γράφομεν τούτους ἐκ τοῦ βαρυτέρου πρὸς τὸν ὀξύτερον.

Ὑπάτη, παρυπάτη, λιχανός, μέση, παραμέση, τρίτη, παρανήτη, νήτη.

Τὰ ὀνόματα ταῦτα τῶν ὀκτὼ φθόγγων ἔχουν ληφθῆ ἐκ τῆς ὀνομασίας τῶν δακτύλων τῆς χειρός, οἱ ὁποῖοι πάλλουν τὰς χορδὰς τοῦ ὀκταχόρδου (νήτη καὶ ὑπάτη, αἱ ἄκραιαι χορδαὶ τοῦ ὀκταχόρδου).

Διατί ὁ ἀριθμὸς τῶν φθόγγων τῆς μουσικῆς κλίμακος εἶναι ὀκτώ, δηλαδὴ οὔτε μικρότερος οὔτε μεγαλύτερος καὶ ποῖοι λόγοι ἠνάγκασαν τὸν Πυθαγόραν νὰ δεχθῇ τοὺς ὀκτὼ φθόγγους τῆς μουσικῆς κλίμακος, εἶναι ἄγνωστον. Φαίνεται ὅτι ἡ κατασκευὴ τοῦ αἰσθητηρίου τῆς ἀκοῆς εἶναι τοιαύτη, ὥστε νὰ αἰσθάνεται ὁ ἄνθρωπος εὐαρέστως ὅταν ἀκούῃ μουσικὴν προερχομένην ἐκ τῆς ὀκταφθόγγου μουσικῆς κλίμακος. Ἡ ἐκφώνησις τῶν μουσικῶν φθόγγων τῆς πυθαγορείου κλιμακος ἐγίνετο διὰ τῶν συλλαβῶν:

τή, τά, τέ, τώ, τή, τά, τώ, τή,
ντό, ρέ, μί, φά, σόλ, λά, σί, ντό.

Ἐὰν ἐκφράσωμεν τοὺς φθόγγους τῆς πυθαγορείου μουσικῆς κλίμακος μὲ ἀριθμούς, δηλοῦντας συχνότητα παλμικῶν κινήσεων καὶ τὰς σχέσεις (τοὺς λόγους), αἱ ὁποῖαι ὑπάρχουν μεταξὺ δύο διαδοχικῶν φθόγγων (ἑπομένου πρὸς προηγούμενον), τότε θὰ ἔχωμεν τὸν κατωτέρω πίνακα τῶν ὀκτὼ φθόγγων καὶ τῶν ἑπτὰ διαστημάτων τῆς Πυθαγορείου μουσικῆς κλίμακος: συχνότητες:

τή,	τά,	τέ,	τώ,	τή,	τά,	τώ,	τή,
1	9/8	81/64	4/3	3/2	27/16	243/128	2

διαστήματα:

9/8	9/8	256/243	9/8	9/8	9/8	256/243
τόνος	τόνος	ἡμίτονον ἢ λεῖμμα	τόνος	τόνος	τόνος	ἡμιτόν. ἢ λεῖμμα

Ὁ μαθηματικὸς μηχανισμὸς κατασκευῆς τῆς ἀνωτέρω πυθαγορείου μουσικῆς κλίμακος, τῆς καλουμένης καὶ με.ζονος διατονικῆς, εἶναι γνωστός. Ἄγνωστος ὅμως παραμένει ἡ ἀρχαία ἑλληνικὴ μουσική, διότι δὲν ἐσώθησαν ἐπαρκῆ στοιχεῖα ταύτης. Ἄξιον σημειώσεως εἶναι ὅτι ἡ κατασκευὴ τῶν ἀρχαίων θεάτρων στηρίζεται εἰς τὰς ἀναλογίας (ὅπως ἀναλογίαι εἶναι καὶ τὰ μουσικὰ διαστήματα τῆς πυθαγορείου μουσικῆς κλίμακος), καὶ εἰδικώτερον εἰς τὴν διαίρεσιν εὐθείας εἰς μέσον καὶ ἄκρον λόγον, ἡ σπουδὴ τῆς ὁποίας ἀποδιδεται εἰς τοὺς Πυθαγορείους.

Ἡ σημερινὴ εὐρωπαϊκὴ μουσικὴ καὶ ἡ βυζαντινὴ εἶναι παραλλαγαὶ τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς μουσικῆς. Φαίνεται δὲ ὅτι ἡ ὀνομασία τῶν φθόγγων τῆς βυζαντινῆς μουσικῆς πὰ καὶ νὴ ἔχει ληφθῆ ἐκ τῆς πά - ρυπάτης καὶ νή - της. Κατ' ἄλλην ἐκδοχήν, οἱ φθόγγοι τῆς βυζαντινῆς μουσικῆς κλίμακος:

π(ά) (β)οὺ (γ)ὰ (δ)ὶ κ(ὲ) (ζ)ὼ ν(ή) π(ά)

ἔχουν ληφθῆ ἐκ τῆς σειρᾶς τοῦ ἀλφαβήτου α, β, γ, δ, ε, ζ, η, α. Θεωρεῖται δὲ λογικὴ ἡ ἑρμηνεία ὅτι τόσον ἡ Ὀρθόδοξος Ἐκκλησία, ὅσον καὶ ἡ Καθολικὴ κατὰ τοὺς πρώτους χριστιανικοὺς χρόνους, ἐπροτίμησαν νὰ χρησιμοποιήσουν τὰ ἀρχικὰ τοῦ ἀλφαβήτου γράμματα διὰ τοὺς ὀκτὼ μουσικοὺς φθόγγους, τοὺς ὁποίους παρέλαβον ἐκ τῆς πυθαγορείου μουσικῆς κλίμακος. Ἐξ ἄλλου, δὲν ὑπάρχουν στοιχεῖα βεβαιοῦντα ὅτι καὶ αἱ δύο Ἐκκλησίαι κατέστρεψαν τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν μουσικήν, ὡς ἐνθυμίζουσαν εἰδωλολατρίαν.

Σπουδαία θεωρεῖται διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς μουσικῆς, ἀλλὰ καὶ τῆς Ἀνωτέρας Μαθηματικῆς Ἀναλύσεως ἡ ἐπινόησις τοῦ Πυθαγορείου Ἀρχύτου περὶ ἀναλύσεως μιᾶς πέμπτης ($= \frac{3}{2}$) εἰς γινόμενον δύο φθόγγων, μεγάλης τρίτης ἐπὶ μακρὰν τρίτην, ἤτοι $\frac{3}{2} = \frac{5}{6} \times \frac{6}{5}$. Ἡ μέθοδος τοῦ Ἀρχύτου ὁδηγεῖ ες τὰς μεθόδους τοῦ ἀπειραστικοῦ λογισμοῦ καὶ εἰς τὴν ἐξαγωγὴν τῆς τετραγωνικῆς ρίζης ἑνὸς ἀριθμοῦ.

Οἱ Νεοπυθαγόρειοι. Ὑπὸ τοῦ Διογένους τοῦ Λαερτίου μνημονεύονται ὡς τελευταῖοι Πυθαγόρειοι οἱ ἑξῆς: Ξενόφιλος ὁ Χαλδεὺς ἀπὸ Θράκης, Φάντων, Ἐχεκράτης, Διοκλῆς καὶ Πολύμναστος, Φλιάσιοι. Οὗτοι διήκουσαν τοῦ Φιλολάου καὶ τοῦ μαθητοῦ αὐτοῦ Εὐρύτου. Ἑπομένως ἡ ἀκμὴ αὐτῶν τοποθετεῖται περὶ τὸ 325 π.Χ., ἐνῷ περὶ τὸ 300 π.Χ. δὲν γίνεται πλέον ἐκτενὴς λόγος περὶ τῆς φιλοσοφίας τῶν Πυθαγορείων. Ὅλαι αἱ πυθαγορικαὶ σχολαὶ τῆς Κάτω Ἰταλίας ἔχουν διαλυθῆ. Κατὰ τὸν 1ον αἰῶνα πρὸ Χριστοῦ ἀναγεννᾶται ἡ πυθαγόρειος φιλοσοφία, οὐχὶ ὑμως ὑπὸ τὴν παλαιὰν της μορφήν. Αὕτη συνδυάζει ἤδη μῖξιν πυθαγορικῶν ἰδεῶν πρὸς πλατωνικάς, ἀριστοτελικὰς καὶ ἐπικουρείους. Ὁ Μυστικισμὸς καὶ ἡ Ἀποκάλυψις εἶναι τὰ ἐξέχοντα στοιχεῖα τῆς ἀναγεννηθείσης πυθαγορείου Σχολῆς. Σπουδαιότεροι ἀντιπρόσωποι τῶν Νεοπυ-

θαγορείων θεωροῦνται ὁ Νιγίδιος Φίγουλος (πρῶτον ἥμισυ τοῦ 1ου αἰῶνος π.Χ.), Ἀπολλώνιος ὁ Τυανεύς, θαυματοποιὸς καὶ προφήτης τοῦ Πυθαγόρου, ὁ συμβολιστὴς δι' ἀριθμῶν Μοδεράτος ἐκ Γαδε.ρων (1ος αἰὼν μ.Χ.), Νικομαχος ὁ Γερασηνὸς (ἐκ Γερασῶν, περὶ τὸ 100 μ.Χ.), Νουμήνιος ὁ ἐξ Ἀπαμε.ας, Ἀλέξανδρος ὁ Πολυΐστωρ καὶ ἄλλοι, τῶν ὁποίων βιογραφίαι δημοσιεύονται εἰς τὸν παρόντα τόμον.

Σημειοῦμεν ἀκόμη εἰς τὰς νεοπυθαγορικὰς δοξασίας τὴν ὑπὸ τὸ ὄνομα Ἑρμῆς ὁ Τρισμέγιστος ἀναφανεῖσαν μυστικιστικὴν φιλοσοφ.αν κατὰ τοὺς πρώτους αἰῶνας μ.Χ. Μέγας Θὼρ εἶναι ἡ αἰγυπτιακὴ ὀνομασία τοῦ Μεγάλου Ἑρμοῦ, ὁ ὁποῖος εἰς τὰς ἑλληνικὰς συγγραφὰς ὀνομάζεται Ἑρμῆς ὁ Τρισμέγιστος. Καὶ ἡ φιλοσοφικὴ αὕτη κίνησις ἡ ἐκδηλουμένη ὑπὸ μυστικιστικὸν ἔνδυμα θεωρεῖται ὅτι ἐπροκάλεσαν σφοδρὰν ἀντίδρασιν τῶν πρώτων θεωρητικῶν τοῦ Χριστιανισμοῦ.

Τὰ χρυσᾶ ἔπη τοῦ Πυθαγόρου. Ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦτο ἐσώθη ποιητικὴ συλλογὴ 71 στίχων, εἰς τοὺς ὁποίους περιέχεται ἡ ἠθικὴ διδασκαλία τοῦ Πυθαγόρου καὶ τῶν Πυθαγορε.ων. Ἡ σύνθεσις τῶν στίχων τούτων ἀποδίδεται εἰς τοὺς Νεοπυθαγορείους τοῦ δευτέρου πρὸς τὸν τρίτον μετὰ Χριστὸν αἰῶνος. Ἡ φράσις «Χρυσᾶ ἔπη» ἀπαντᾶ τὸ πρῶτον εἰς τὸν Ἀλεξανδρινὸν Ἀλκίφρονα, ἀκμάσαντα περὶ τὸ 200 μ.Χ., τὸν συγγραφέα τῶν χαριτωμένων γνωστῶν ἐπιστολῶν (τῶν Ἑταιρῶν). Ἡ γνώμη ὅτι τὰ «Χρυσᾶ ἔπη» θὰ ἐγράφησαν ὑπὸ τοῦ Πυθαγόρου ἢ ὑπὸ τῶν Πρώτων Πυθαγορείων καὶ ἀνασυνετέθησαν μεταγενεστέρως, ὑφ' ἣν μορφὴν ἔφθασαν μέχρις ἡμῶν, δὲν φαίνεται ὀρθή. Ἁπλῆ ἀνάγνωσις τούτων πείθει ὅτι ταῦτα ἐγράφησαν πολὺ μεταγενεστέρως. Ὁπωσδήποτε ὅμως τὸ περιεχόμενον τῶν ἐπῶν τούτων εἶναι γνωσίως πυθαγορικὸν καὶ σύμφωνον πρὸς τὴν παράδοσιν διὰ τὴν ἠθικὴν διδασκαλίαν τοῦ Πυθαγόρου καὶ τῶν Πυθαγορείων. Ταῦτα ἔχουν ὡς ἑξῆς:

Ἀθανάτους μὲν πρῶτα θεούς, νόμῳ ὡς διάκειται,
τίμα καὶ σέβου ὅρκον, ἔπειθ' ἥρωας ἀγαυούς,
τούς τε καταχθονίους σέβε δαίμονας ἔννομα ῥέζων,
τούς τε γονεῖς τίμα τοὺς τ' ἄγχιστ ἐγγεγαῶτας,
τῶν δ' ἄλλων ἀρετῇ ποιοῦ φίλον ὅστις ἄριστος.
Πραέσι δ' εἶκε λόγοις ἔργοισί τ' ἐπωφελίμοισι,
μηδ' ἔχθαιρε φίλον σὸν ἁμαρτάδος εἵνεκα μικρῆς,
ὅφρα δύνῃ· δύναμις γὰρ ἀνάγκης ἐγγύθι να.ει.
Ταῦτα μὲν οὕτως ἴσθι, κρατεῖν δ' εἰθίζεο τῶν δε·
γαστρὸς μὲν πρώτιστα καὶ ὕπνου, λαγνείης τε
καὶ θυμοῦ· πρήξῃς δ' αἰσχρόν ποτε μήτε μετ' ἄλλον
μήτ ἰδίῃ· πάντων δὲ μάλιστ' αἰσχύνεο σαυτόν.
Εἶτα δικαιοσύνην ἀσκεῖν ἔργῳ τε λόγῳ τε,
μηδ' ἀλογίστως σ' αὐτὸν ἔχειν περὶ μηδὲν ἔθιζε,
ἀλλὰ γνῶθι μὲν ὡς θανέειν πέπρωται ἅπασιν,
χρήματα δ' ἄλλοτε μὲν κτᾶσθαι φιλεῖ, ἄλλοτ' ὀλέσθαι.
Ὅσα δὲ δαιμονίαισι τύχαις βροτοὶ ἄλγε' ἔχουσιν,
ἦν ἂν μοῖραν ἔχῃς, ταύτην φέρε μηδ' ἀγανάκτει,
ἰᾶσθαι δὲ πρέπει καθ' ὅσον δύνῃ· ὦδε δὲ φράζευ·
οὐ πάνυ τοῖς ἀγαθοῖς τούτων πολὺ μοῖρα δ.δωσιν.
Πολλοὶ δ' ἀνθρώποισι λόγοι δειλοί τε καὶ ἐσθλοὶ
προσπίπτουσ', ὧν μήτ' ἐκπλήσσεο μήτ' ἄρ' ἐάσῃς
εἴργεσθαι σαυτόν, ψεῦδος δ' ἦν πέρ τι λέγηται,
πράως ἔχ', ὃ δέ τοι ἐρέω ἐπὶ παντὶ τελείσθω·
μηδεὶς μήτε λόγῳ σε παρείπῃ μήτε τι ἔργῳ
πρῆξαι μηδ' εἰπεῖν, ὅ τι ταὶ μὴ βέλτερον ἐστι.
Βουλεύου δὲ πρὸ ἔργου, ὅπως μὴ μωρὰ πέλῃται·
δειλοῦ τοι πράσσειν τε λέγειν τ' ἀνόητα πρὸς ἀνδρός·
ἀλλὰ τάδ' ἐκτελέειν, ἃ σε μὴ μετέπειτ' ἀνιήσει.
Πρᾶσσε δὲ μηδὲν τῶν μὴ ἐπίστασαι, ἀλλὰ διδάσκευ
ὅσσα χρέων, καὶ τερπνότατον βίον ὧδε διάξεις.
Οὐδ' ὑγιείης τῆς περὶ σῶμ' ἀμέλειαν ἔχειν χρή,
ἀλλὰ ποτοῦ τε μέτρον καὶ σίτου γυμνασίων τε
ποιεῖσθαι· μέτρον δὲ λέγω τόδ', ὃ μὴ σ' ἀνιήσει.
Εἰθίζου δὲ δίαιταν ἔχειν καθάρειον, ἄθρυπτον
καὶ πεφύλαξο τοιαῦτα ποιεῖν, ὁπόσα φθόνον ἴσχει·
μὴ δαπανῶν παρὰ καιρὸν ὁποῖα καλῶν ἀδαήμων
μηδ' ἀνελεύθερος ἴσθι, μέτρον δ' ἐπὶ πᾶσαν ἄριστον·
πρᾶσσε δὲ ταῦθ' ἃ σε μὴ βλάψει, λόγισαι δὲ πρὸ ἔργου.
Μηδ' ὕπνον μαλακοῖσιν ἐπ' ὄμμασι προσδέξασθαι,
πρὶν τῶν ἡμερινῶν ἔργων τρὶς ἕκαστον ἐπελθεῖν,
«πῇ παρέβην; τί δ' ἔρρεξα; τί δέ μοι δέον οὐκ ἐτελέσθη;»
ἀρξάμενος δ' ἀπὸ πρώτου ἐπέξιθι καὶ μετέπειτα
δειλὰ μὲν ἐκπρήξας ἐπιπλήσσεο, χρηστὰ δὲ τέρπευ.
Ταῦτα πόνει, ταῦτ' ἐκμελέτα, τούτων χρὴ ἐρᾶν σε·
ταῦτα σε τῆς θείης ἀρετῆς εἰς ἴχνια θήσει
ναί· μὰ τὸν ἁμετέρα ψυχᾷ παραδόντα τετρακτύν,
παγὰν ἀενάου φύσεως (*). Ἀλλ' ἔρχευ ἐπ' ἔργον,
θεοῖσιν ἐπευξάμενος τελέσαι· τούτων δὲ κρατήσας
γνώσεαι ἀθανάτων τε θεῶν θνητῶν τ' ἀνθρώπων
σύστασιν, ἦ τε ἕκαστα διέρχεται, ἦ τε κρατεῖται
γνώσῃ δ', ἦ θέμις ἐστί, φύσιν περὶ παντὸς ὁμοίην,
ὥστε σε μήτε ἄελπτ' ἐλπίζειν μήτε τι λήθειν·
γνώσῃ δ' ἀνθρώπους αὐθαίρετα πήματ' ἔχοντας
τλήμονας, οἳ τ' ἀγαθῶν πέλας ὄντων οὔτ' ἐσορῶσιν
οὔτε κλύουσι, λύσιν δὲ κακῶν παῦροι συνιᾶσιν·
τοίη μοῖρ' αὐτῶν θλάπτει φρένας· ὡς δὲ κύλινδροι
ἄλλοτ' ἐπ' ἄλλα φέρονται ἀπείρονα πήματ' ἔχοντες·
λυγρὰ γὰρ συνοπαδὸς Ἔρις θλάπτουσα λέληθεν
σύμφυτος, ἣν οὐ δεῖ προάγειν, εἴκοντα δὲ φεύγειν.
Ζεῦ πάτερ, ἢ πολλῶν κε κακῶν λύσειας ἅπαντας,
εἰ πᾶσιν δεῖξαις οἷα τῷ δαίμονι χρῶνται.
Ἀλλὰ σὺ θάρσει, ἐπεὶ θεῖον γένος ἐστὶ βροτοῖσιν,
οἷς ἱερὰ προφέρουσα φύσις δείκνυσιν ἕκαστα,

ὧν εἴ σοί τι μέτεστι, κρατήσεις ὧν σε κελεύω,
ἐξακέσας ψυχὴν δὲ πόνων ἀπὸ τῶν δε σαώσεις.
Ἀλλ' εἴργου βροτῶν, ὧν εἴπομεν, ἔν τε καθαρμοῖς
ἔν τε λύσει ψυχῆς κρίνων καὶ φράζευ ἕκαστα,
ἡνίοχον γνώμην στήσας καθύπερθεν ἀρίστην.
Ἦν δ' ἀπολείψας σῶμα ἑς αἰθέρ' ἐλεύθερον ἔλθῃς,
ἔσσεαι ἀθάνατος, θεὸς ἄμβροτος, οὐκέτι θνητός.

Ἑρμηνεία:

Ἐν πρώτοις τίμα τοὺς ἀθανάτους θεούς, ὡς εἶναι καθιερωμένον, καὶ σέβου τὸν ὅρκον, ἔπειτα τοὺς ἐνδόξους ἥρωας, καὶ σέβου τοὺς εἰς τὸν Ἅδην θεούς, πράττων τὰ νόμιμα, καὶ τίμα τοὺς γονεῖς σου καὶ τοὺς πλησιεστάτους συγγενεῖς, ἐκ δὲ τῶν ἄλλων ἀνθρώπων νὰ κάνῃς φίλον, τὸν ἄριστον καὶ τὴν ἀρετήν.

Νὰ προτιμᾷς λόγους γλυκεῖς κι' ἐπωφελεῖς, μηδὲ νὰ γίνῃς ἐχθρὸς πρὸς φίλον σου διὰ μικρὸν παράπτωμά του, ἐφ' ὅσον ἠμπορεῖς· διότι ἡ δύναμις κατοικεῖ πλησίον τῆς ἀνάγκης.

Ταῦτα μὲν ἔχουν οὕτω, συνήθιζε δὲ νὰ εἶσαι κύριος τῶν ἑξῆς: Ἐν πρώτοις τῆς πολυφαγίας καὶ τοῦ ὕπνου, καὶ τῆς λαγνείας καὶ τοῦ θυμοῦ· ποτὲ δὲ νὰ μὴ πράξῃς αἰσχρὸν μήτε μὲ ἄλλον μήτε μόνος· ἀπὸ ὅλους δὲ πρὸ παντὸς νὰ ἐντρέπεσαι τὸν ἑαυτόν σου. Ἔπειτα ν' ἀσκῇς τὴν δικαιοσύνην μὲ λόγους καὶ μὲ ἔργα, οὐδὲ νὰ συνηθίζῃς νὰ εἶσαι ἀσυλλόγιστος, ἀλλὰ γνώριζε ὅτι εἶναι πεπρωμένον ν' ἀποθάνουν ὅλοι, τὰ χρήματα δὲ ἄλλοτε μὲν ἀγαπᾷ ἡ μοῖρα ν' ἀποκτῶνται, ἄλλοτε δὲ νὰ χάνωνται.

Ὅσα δὲ κακὰ ἔχουν οἱ ἄνθρωποι ἐκ κακῆς τύχης, καὶ ἐπομένως καὶ σύ, ταῦτα ὑπόφερε καὶ μὴ ἀγανάκτει, θεράπευε δὲ αὐτὰ ὅσον ἠμπορεῖς· ἔχε δὲ ὑπ' ὄψει τὰ ἑξῆς: ἡ Μοῖρα εἰς τοὺς καλοὺς ἀνθρώπους δὲν δίδει πολλὰ κακά.

Εἰς τοὺς ἀνθρώπους, πολλοὶ λόγοι κακοὶ καὶ καλοὶ λέγονται, οἱ ὁποῖοι νὰ μὴ σὲ ἐκπλήσσουν, ἀλλ' οὔτε καὶ νὰ τοὺς ἀπορρίπτῃς, ἐὰν δὲ λέγεταί τι ψεῦδος νὰ τὸ ἀκοῦς μὲ πραότητα, καὶ νὰ ἐκτελῇς πάντοτε ὅ,τι θὰ σοῦ εἴπω: Κανεὶς νὰ μὴ σὲ παραπείσῃ μὲ λόγους ἢ ἔργα νὰ πράξῃς ἢ νὰ εἰπῇς κάτι, τὸ ὁποῖον νὰ μὴ σὲ καθιστᾷ καλύτερον.

Νὰ σκέπτεσαι πρὸ πάσης πράξεως, ἵνα μὴ κάνῃς ἀνοησίας· εἶναι ἴδιον δυστυχοῦς ἀνθρώπου νὰ πράττῃ καὶ νὰ λέγῃ ἀνόητα· ἀλλὰ νὰ πράττῃς ἐκεῖνα, διὰ τὰ ὁποῖα δὲν θὰ μετανοήσῃς.

Νὰ πράττῃς δὲ μόνον ὅ,τι γνωρίζεις καὶ νὰ μάθῃς ὅσα εἶναι ἀνάγκη, ὁπότε θὰ διέλθῃς τερπνότατον βίον.

Ἔχεις δὲ καθῆκον νὰ μὴ ἀμελῇς τῆς περὶ τὸ σῶμα ὑγείας, ἀλλὰ ποτοῦ καὶ φαγητοῦ καὶ γυμναστικῆς μέτρον νὰ ἔχῃς· ἐννοῶ δὲ μέτρον ὅ,τι δὲν θὰ σοῦ προξενῇ λύπην.

Συνήθιζε δὲ νὰ ἔχῃς καθαρὰν καὶ λιτὴν τροφὴν καὶ φυλάξου νὰ μὴ πράττῃς ὅσα προκαλοῦν φθόνον· μὴ ἐξόδευε ἀσκόπως, ὅπως πράττουν οἱ ἀδαεῖς τὰ καλῶν, μηδὲ νὰ εἶσαι ἀνελεύθερος, καὶ μέτρον δι' ὅλα εἶναι ἄριστον· πράττε δὲ ταῦτα, τὰ ὁποῖα δὲν θὰ σὲ βλάψουν, σκέψου δὲ πρὸ πάσης πράξεως.

Μηδὲ νὰ δέχεσαι τὸν γλυκὸν ὕπνον εἰς τὰ μάτια σου πρὶν ἐξετάσῃς τρεῖς φορὰς ἕκαστον ἡμερήσιον ἔργον σου, λέγων: «Τί κακὸν ἔκαμα; Τί καλὸν ἔκαμα; Ποῖον καθῆκον παρέλειψα;», ἀρχίζων ἀπὸ τὸ πρῶτον ἔργον σου καὶ ἔπειτα ἀπὸ τὰ ἄλλα· καὶ διὰ τὰ κακὰ μὲν νὰ ἐπιπλήττῃς τὸν ἑαυτόν σου, διὰ τὰ καλὰ δὲ νὰ χαίρεσαι.

Νὰ ἐφαρμόζῃς αὐτὰ τὰ παραγγέλματα, νὰ σκέπτεσαι, νὰ τὰ ἀγαπᾷς· αὐτὰ θὰ σὲ ὁδηγήσουν πρὸς τὴν θείαν ἀρετήν, «ναί μὰ τὸν παραδώσαντα εἰς τὴν ψυχήν μας τὴν τετρακτύν, πηγὴν ἀενάου (αἰωνίας φύσεως).

Ἀλλ' ἄρχιζε τὸ ἔργον σου ἐπικαλούμενος τὴν βοήθειαν τῶν θεῶν· τηρῶν δὲ ταῦτα τὰ παραγγέλματα, τότε θὰ γνωρίσῃς καὶ τῶν ἀθανάτων θεῶν καὶ τῶν θνητῶν ἀνθρώπων τὴν σύστασιν, πῶς τὸ κάθε τι παρέρχεται ἢ μένει, θὰ μάθῃς δέ, ἂν τοῦτο ἐπιτραπῇ, ὅτι ἡ φύσις εἶναι παντοῦ ὁμοία ὥστε μήτε τ' ἀνέλπιστα νὰ ἐλπίζῃς, μήτε νὰ σοῦ διαφεύγῃ τι.

Θὰ μάθῃς δέ, ὅτι οἱ ἄνθρωποι ἔχουν συμφοράς, οἱ δυστυχεῖς οἱ ὁποῖοι, πλησίον ὄντες τῶν ἀγαθῶν οὔτε τὰ βλέπουν, οὔτε τ' ἀκούουν, ὀλίγοι δὲ γνωρίζουν ν' ἀπαλλάσσωνται τῶν κακῶν· τοιαύτη μοῖρα βλάπτει τὰς φρένας των· ὡς κύλινδροι δὲ φέρονται ἄλλοτε ἐδῶ καὶ ἄλλοτε ἐκεῖ, ἔχοντες ἀπείρους συμφοράς· διότι τοὺς διαφεύγει ὅτι ἡ ὀλεθρία συνοδοιπόρος Ἔρις βλάπτουσα, εἶναι συνυφασμένη μὲ αὐτούς, καὶ δὲν πρέπει νὰ τὴν προάγωμεν, ἀλλὰ νὰ τὴν ἀποφεύγωμεν.

Ζεῦ πάτερ, ἠμπορεῖς βέβαια ν' ἀπαλλάξῃς ὅλους ὅλων τῶν κακῶν, ἐὰν δείξῃς εἰς ὅλους ποίαν ψυχὴν ἔχουν.

Ἀλλὰ σὺ θάρρει, διότι εἶναι θεῖον τὸ γένος τῶν θνητῶν, εἰς τοὺς ὁποίους ἡ ἱερὰ φύσις δεικνύει ὅλα, ἐὰν δ' αὐτὴ σοῦ τ' ἀποκαλύψῃ θὰ γίνῃς κάτοχος τῶν παραγγελμάτων μου, ἀπαλλάξας δὲ τὴν ψυχήν ἀπὸ τῶν κακῶν τούτων, θὰ τὴν σώσῃς.

Ἀλλ' ἀπέχου τροφῶν, περὶ ὧν εἴπομεν, καὶ διὰ τὴν κάθαρσιν καὶ διὰ τὴν λύτρωσιν τῆς ψυχῆς, κρίνων καὶ σκεπτόμενος ἕκαστα, ἔχων ὡς ὁδηγὸν τὴν ἐξ ὕψους ἀρίστην γνώμην.

Ἂν δέ, ἀφοῦ ἀφήσῃς εἰς τὴν γῆν τὸ σῶμα, ἔλθῃς εἰς τὸν ἐλεύθερον αἰθέρα, θὰ εἶσαι ἀθάνατος, ἄφθαρτος θεός, οὐχὶ πλέον θνητός. Ε. Σταμάτης

Οἱ ἀριθμοὶ τοῦ Πυθαγόρου. Ὁ Πυθαγόρας ἀποσυρόμενος καθ' ἑκάστην εἰς μονήρεις τόπους, ἔνθα σιγὴ καὶ ἠρεμία ἐπεκράτει καὶ οὐδεὶς ἠδύνατο νὰ ταράξῃ τὴν ἡσυχίαν του, παρετήρει τὴν περιβάλλουσαν αὐτὸν φύσιν ἀπὸ τῶν ἐλαχίστων ἀρχόμενος. Σπουδάζων οὕτω τὸν κόσμον ὅλον ἔβλεπε τὴν μεταβολήν, τὴν φθοράν, ἡ ὁποία ἐλάμβανε χώραν, ἀλλὰ

(*) Ὁ ὅρκος τῶν Πυθαγορείων.

καὶ τὴν τάξιν καὶ ἁρμονίαν μὲ τὴν ὁποίαν τὰ πάντα ἐτελοῦντο ἐν τῷ κόσμῳ, διὰ τὴν ὁποίαν τάξιν ἀκριβῶς πρῶτος αὐτὸς ἐκάλεσε τὸ σύμπαν κόσμον.

Ἐκ τῆς μακρᾶς καὶ πολυχρονίου ταύτης παρατηρήσεως καὶ ἐξετάσεως, ἔφθασεν εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι ἐν τῷ κόσμῳ, παρὰ τὰς παρατηρουμένας μεταβολὰς ἐν τῇ ὕλῃ, τὰ πάντα τελοῦνται μὲ μαθηματικὴν ἀκρίβειαν καὶ μουσικὴν ἁρμονίαν. Ἐκ τούτου προῆλθεν εἰς τὴν κοσμοθεωρίαν, ὅτι τὰ ὄντα δὲν εἶναι μόνον τὰ φαινόμενα, τὰ σώματα, ἡ ὕλη, τῆς ὁποίας βλέπομεν τὰς μεταβολάς, ἀλλ' ὅτι εἰς τὰ σώματα ἐνυπάρχει καὶ κάτι ἄλλο, ἄϋλον καὶ ἀΐδιον τοῦτο, μὴ ὑποκείμενον εἰς τὰς ἁρμονίας ἐν τῷ κόσμῳ. Τὸ κάτι δὲ τοῦτο ὠνομασεν ὁ Πυθαγόρας ἀριθμόν, ἄνευ τοῦ ὁποίου εἶναι ἀδύνατον νὰ νοηθοῦν τὰ ὄντα. Προχωρῶν δὲ ἐδίδαξεν, ὅτι ὁ ἀριθμὸς εἶναι ἡ οὐσία τῶν ὄντων. Ἀλλά, «τὸ τὰ σώματα ἐξ ἀριθμοῦ εἶναι συγκείμενα καὶ τὸν ἀριθμὸν τοῦτον εἶναι μαθηματικὸν ἀδύνατόν ἐστι», λέγει ὁ Ἀριστοτέλης. Ὁ ἀριθμὸς λοιπὸν τοῦ Πυθαγόρου δὲν εἶναι μαθηματικός, ἂν καὶ παρέλαβεν αὐτὸν ἀπὸ τὰ μαθηματικά. Εἶναι λέξις συμβολικὴ διὰ τῆς ὁποίας ὁ Πυθαγόρας ἐδήλου τὸ ἐν τοῖς σώμασι ἐνυπάρχον ἀΐδιον, ὑπερβατικὸν στοιχεῖον, τὸ ὁποῖον δὲν ἐχώριζεν ἀπὸ τὰ σώματα.

Ὅπως δὲ οἱ ἀριθμοὶ ἀνάγονται ὅλοι εἰς τὴν μονάδα, ἐκ τῆς ὁποίας προέρχονται, οὕτω καὶ τὰ διὰ τῶν ἀριθμῶν δηλούμενα στοιχεῖα ἀνάγονται εἰς μίαν ἀρχὴν πρωταρχικήν, τὴν ὁποίαν συμβολικῶς παρίστα διὰ τῆς μονάδος «ἧς οὐκ ἔστι γένεσις». Ἡ Μονὰς εἶναι αὐτὸς ὁ Θεὸς τοῦ Πυθαγόρου. Χάρις εἰς τὴν ὕπαρξιν αὐτῆς ἐπικρατεῖ εἰς τὸ Σύμπαν τάξις, συμμετρία καὶ ἁρμονία.

Ἀριθμὸν δὲ δὲν εὗρισκε μόνον εἰς τὰ πράγματα, ἀλλὰ καὶ εἰς τὰς ἰδιότητας καὶ πανταχοῦ· τὰ πάντα εἶναι σχηματισμένα κατὰ μίμησιν τῶν ἀριθμῶν. Ἡ πρότασις ὅμως αὕτη μεταβάλλεται εὐκόλως εἰς τὴν ἑτέραν, ὅτι ὁ ἀριθμὸς εἶναι ἡ οὐσία τῶν ὄντων καὶ περαιτέρω, ὅτι τὰ πάντα εἶναι ἀριθμὸς καὶ ἐξ ἀριθμῶν συνίστανται.

Πλὴν τοῦ κόσμου λοιπὸν τῶν φαινομένων, ὁ Πυθαγόρας ἐδέχετο καὶ ἕνα ἄλλον κόσμον ἀΐδιον, τὸν μεταφυσικὸν κόσμον τῶν ἀριθμῶν, μόνον διὰ τῆς νοήσεως καὶ τῆς διαισθήσεως γινωσκόμενον. Οὕτω ὁ Πυθαγόρας τὴν ἀρχὴν τῶν ὄντων ζητῶν νὰ εὕρῃ, ὅπως οἱ πρὸ αὐτοῦ Ἴωνες σοφοί, ἀντὶ νὰ εὕρῃ αὐτὴν εἰς τὸ ὕδωρ ἢ εἰς τὸ πῦρ καὶ ἐν γένει εἰς τὴν ὕλην, ὅπως ἐκεῖνοι, εὗρεν αὐτὴν εἰς μίαν ἄϋλον καὶ ἀΐδιον οὐσίαν, αἰτίαν τῆς ἐν τῷ κόσμῳ τάξεως. Ὅπως δὲ ἡ Μονὰς εἶναι ἡ αἰτία τῆς τάξεως εἰς τὸ σύμπαν, οὕτω καὶ οἱ ἀριθμοὶ εἶναι ἡ αἰτία (τὸ κινοῦν αἴτιον) τῆς τάξεως εἰς τὰ καθ' ἕκαστον. Οὕτω ὁ Πυθαγόρας ἀποτελεῖ τὸν πρῶτον σταθμὸν τῆς μεταφυσικῆς κοσμοθεωρίας.

Ἀλλὰ οἱ ἀριθμοὶ περαιτέρω, διδάσκει ὁ Πυθαγόρας, εἶναι περιττοὶ καὶ ἄρτιοι. Ἐκεῖνοι μὲν εἶναι πεπερασμένοι, οὗτοι δὲ ἄπειροι. Ἀφοῦ δὲ οἱ ἀριθμοὶ εἶναι πεπερασμένοι καὶ ἄπειροι, συνάγεται τὸ συμπέρασμα, ὅτι τὸ πεπερασμένον καὶ τὸ ἄπειρον εἶναι τὰ κύρια συστατικὰ τῶν ἀριθμῶν καὶ «πάντων τῶν πραγμάτων, ἐξ ὧν συνέστα ὁ κόσμος». Ἐνταῦθα σταματᾷ ἡ κοσμοθεωρία τοῦ Πυθαγόρου.

Περὶ τῶν ἀριθμῶν τοῦ Πυθαγόρου πολλὰ ἐγράφησαν καὶ πολλαὶ ἑρμηνεῖαι ἐδόθησαν εἰς τὴν κοσμοθεωρίαν τοῦ Σαμίου φιλοσόφου. Ἐνταῦθα θὰ περιορισθῶμεν εἰς τὰ ὑπὸ τοῦ Σταγιρίτου φιλοσόφου τοῦ Ἀριστοτέλους, διδαχθέντα, τὰ ὁποῖα εἶναι σεβαστά, διότι καὶ ἔξοχον φιλοσοφικὸν πνεῦμα ἦτο καὶ πολὺ πλησίον πρὸς τὸν Πυθαγόραν.

Ὁ Ἀριστοτέλης περὶ τῶν ἀριθμῶν τοῦ Πυθαγόρου προκειμένου, λέγει: «οὗτος (ὁ Πλάτων) μὲν οὖν τὰ τοιαῦτα τῶν ὄντων ἰδέας προσηγόρευσε, τὰ δ' αἰσθητὰ παρὰ ταῦτα καὶ κατὰ ταῦτα λέγεσθαι πάντα. Κατὰ μέθεξιν γὰρ εἶναι τὰ πολλὰ τῶν συνωνύμων τοῖς εἴδεσι. Τὴν δὲ μέθεξιν τοὔνομα μόνον μετέβαλε· οἱ μὲν (Πυθαγόριοι) γὰρ μιμήσει τὰ ὄντα φασὶν εἶναι τῶν ἀριθμῶν, Πλάτων δὲ μεθέξει, τοὔνομα μεταβαλών». (Μετὰ τὰ Φυσικὰ 1, 5, 985α 30).

Ἐκ τῶν χωρίων τούτων γίνεται φανερόν, ὅτι κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη, οἱ ἀριθμοὶ τοῦ Πυθαγόρου καὶ τὰ εἴδη τοῦ Πλάτωνος εἶναι ἔννοιαι αἱ αὐταί. Διότι αἱ φράσεις «κατὰ μέθεξιν εἶναι τὰ πολλὰ τῶν συνωνύμων τοῖς εἴδεσι» καὶ «μιμήσει τὰ ὄντα φασὶν εἶναι τῶν ἀριθμῶν» δὲν διαφέρουν μεταξύ των, ἀφοῦ κατὰ τὸν αὐτὸν φιλόσοφον τὸ ὄνομα μόνον μετέβαλεν ὁ Πλάτων.

Ἐὰν δὲ ἔχουν διαφορὰν μεταξὺ των τὰ εἴδη τοῦ Πλάτωνος καὶ οἱ ἀριθμοὶ τοῦ Πυθαγόρου, εἶναι ὅτι ὁ μὲν Πλάτων χωρίζει αὐστηρῶς τὰς ἰδέας ἀπὸ τὰ πράγματα, διὸ καὶ «χωριστὰ» καλεῖ ταύτας ὁ Ἀριστοτέλης, ὁ δὲ Πυθαγόρας δὲν χωρίζει τοὺς ἀριθμοὺς ἀπὸ τὰ πράγματα, ἀλλ' ὅτι οὗτοι ἐνυπάρχουν εἰς τὰ πράγματα. Τοῦτο ἐδίδαξε καὶ ὁ Ἀριστοτέλης προσπαθῶν νὰ γεφυρώσῃ τὸ χάσμα μεταξὺ τοῦ αἰσθητοῦ καὶ ὑπεραισθητοῦ κόσμου τοῦ διδασκάλου τοῦ Πλάτωνος. Ἐφαντάσθη δηλαδὴ ὅτι τὰ εἴδη εὑρίσκονται ἐν τοῖς πράγμασι καὶ δὲν νοοῦνται χωριστὰ ἀπὸ αὐτά.

Ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ὁ Πλάτων ἐχαρακτήριζε τὰς ἰδέας του ὡς ἀριθμούς, καθὼς σαφῶς συνάγεται ἐκ τοῦ Φιλήβου (14C, 24C, 26E, 28C), ἔνθα διδάσκει ὅτι ὄχι μόνον τὰ πράγματα, ἀλλὰ καὶ αἱ ἐνιαῖαι ἀΐδιοι οὐσίαι συνίστανται ἐξ ἑνὸς καὶ πολλῶν, ἔχουν ἐν ἑαυταῖς πέρας καὶ ἄπειρον. Τὸ ὅτι ἐπηρεάσθη ὁ Πλάτων ἀπὸ τὸν Πυθαγόραν καὶ ἑταύτισε τὰς ἰδέας μὲ τοὺς ἀριθμοὺς διδάσκει καὶ ὁ Ἀριστοτέλης λέγων: «οἱ μὲν γὰρ ἀριθμοὶ τὰ εἴδη αὐτὰ καὶ αἱ ἀρχαὶ ἐλέγοντο... εἴδη δὲ οἱ ἀριθμοὶ οὗτοι τῶν πραγμάτων». (Περὶ Ψυχῆς 1, 2, 404, 40). Ἐὰν δὲ δὲν εἶναι γνωστὴ ἡ περὶ ἀριθμῶν θεωρία τοῦ Πυθαγόρου, ὅπως εἶναι ἡ περὶ ἰδεῶν θεωρία τοῦ Πλάτωνος, ὀφείλεται εἰς τοῦτο: ὅτι ἡ σχολὴ αὐτοῦ ἦτο κλειστὴ καὶ ἡ ἀνάπτυξις τῆς θεωρίας τῶν ἀριθμῶν ἔμενεν ἐν τῇ σχολῇ καὶ μεταξὺ τῶν μεμυημένων μαθητῶν του.

Περὶ τῶν αὐτῶν ἀριθμῶν τοῦ Πυθαγόρου ὁ ἀκαδημαϊκὸς Κωνστ. Ζέγγελης δι' ἀνακοινώσεώς του εἰς τὴν Ἀκαδημίαν Ἀθηνῶν, λέγει, ὅτι ὁ ἀριθμὸς τοῦ Πυθαγόρου ἐσυμβόλιζε τὸν ἐν τῇ φύσει ἠλεκτρισμόν: «... Ἡ θεωρία τοῦ Πυθαγόρου μεταφερομένη εἰς σημερινὴν ἐπιστημονικὴν ἔκφρασιν μᾶς λέγει: Ἡ σύστασις τῆς ὕλης εἶναι ἐνιαία. Τὰ ἔσχατα αὐτῆς στοιχεῖα ὅμοια πάντα, δύνανται νὰ εἰκονισθῶσι δι' ἀριθμῶν. Ὁ ἀριθμὸς τούτων καὶ ἡ ἁρμονία τῶν ἀντιθέσεων αὐτῶν μᾶς δίδουν πάντα τὰ εἴδη τῶν ἐν τῷ κόσμῳ μορφῶν τῆς ὕλης καὶ τὰς ἰδιότητας αὐτῶν ἑπομένως...».

«Ἡ κρατοῦσα σήμερον Θεωρία τῆς ὕλης, εἰς τὴν ὁποίαν ὁμόφωνοι οἱ ἐρευνηταὶ τῆς φύσεως ἀκραδάντως πιστεύουν, εἶναι αὐτὴ αὕτη ἡ θεωρία τοῦ Πυθαγόρου. Εἶναι ἡ γνωστὴ ὑπὸ τὸ αὐτὸ σχεδὸν ὄνομα θεωρία τοῦ ἀτομικοῦ λεγομένου ἀριθμοῦ. Τὸ ἄγνωστον μοναδικὸν στοιχεῖον τῆς ὕλης, τὸ ὁποῖον διὰ τοῦ ἀριθμοῦ ἐξεικονίζετο παρὰ τῷ Πυθαγόρᾳ, ἀνεκαλύφθη, ὅτι εἶναι ὁ ἠλεκτρισμός, εἰς ἰσοτίμους μονάδας κατανεμημένος».

«Ὁ ἀριθμὸς τῶν ἠλεκτρικῶν αὐτῶν μονάδων, ἀπὸ τοῦ ἑνὸς μέχρι τοῦ 92. ὅστις ἐμφανίζεται ὑπὸ τὰς ἀντιθέσεις τοῦ Πυθαγόρου, τὰς δύο δηλαδὴ μορφὰς θετικοῦ καὶ ἀρνητικοῦ ἠλεκτρισμοῦ, καὶ ἡ ἁρμονικὴ διάταξις τούτων, ἐντὸς τῶν ἀτόμων τῶν 92 στοιχείων, τῶν στοιχείων τῆς ὕλης, ἐμφανίζουν τὰ διάφορα αὐτῆς εἴδη καὶ προδικάζουν τὰς ἰδιότητας αὐτῶν»...

«Ὅπως λοιπόν, ἄνευ ἠλεκτρισμοῦ ὕλη δὲν νοεῖται, οὕτω καὶ ἄνευ ἀριθμοῦ ὄντα δὲν νοοῦνται εἰς τὴν κοσμοθεωρίαν τοῦ Πυθαγόρου». (Πρακτικὰ Ἀκαδημίας 1933, σελ. 158).

Ἡ ἠθικὴ τοῦ Πυθαγόρου. Ἀνάλογοι πρὸς τὴν κοσμοθεωρίαν τοῦ Πυθαγόρου εἶναι καὶ αἱ πρακτικαὶ τάσεις αὐτοῦ. Ὅπως δηλαδὴ τάξις καὶ ἁρμονία κρατεῖ εἰς τὸ σύνολον τοῦ κόσμου, οὕτω καὶ ἡ ἠθικὴ διδασκαλία τοῦ Πυθαγόρου σκοπὸν ἔχει νὰ καταστήσῃ τὸν βίον τῶν ἀνθρώπων ὡς ἀτόμων καὶ μελῶν τῆς κοινωνίας εὔκοσμον καὶ ἁρμονικόν. Ἀλλὰ τοῦτο ἐπιτυγχάνεται μόνον διὰ τῆς ἀρετῆς.

Τῆς ἀρετῆς δὲ μέρη διέκρινεν ὁ ἡμέτερος φιλόσοφος τρία, ἤτοι: τὴν σωφροσύνην, τὴν δικαιοσύνην καὶ τὴν ἀνδρείαν.

Καὶ ἡ μὲν σωφροσύνη ἀφορᾷ πρωτίστως αὐτὸ καθ' ἑαυτὸ τὸ ἄτομον, ἡ δὲ δικαιοσύνη ἔχει σχέσιν πρὸς τὴν κοινωνίαν. Ἡ μὲν πρώτη καθιστᾷ τοὺς ἀνθρώπους ὡς ἄτομα ἐναρέτους, ἡ δὲ ἑτέρα καθιστᾷ τοὺς ἀνθρώπους ἐναρέτους ὡς μέλη τῆς κοινωνίας.

Ἡ δὲ ἀνδρεία εἶναι τὸ ὄργανον ,τὸ μέσον διὰ τοῦ ὁποίου ὁ ἄνθρωπος ἐπιτυγχάνει ἀμφότερα. Διότι ἄνευ τῆς ἀνδρείας οὔτε τὴν σωφροσύνην δύναταί τις νὰ ἐπιτύχῃ, οὔτε τὴν δικαιοσύνην.

Ὅπως δὲ εἰς ἄλλα πεδία ὁ Πυθαγόρας δὲν ἐστάθη μόνον εἰς τὴν θεωρίαν, ἀλλ' ἐπεζήτησε τὴν πρᾶξιν ,τὴν ἐφαρμογήν, οὕτω καὶ εἰς τὸ ἠθικὸν πεδίον.

Ὁ Πυθαγόρας ἔδιδεν εὐρύτερον πλάτος ἢ ὁ Πλάτων καὶ ὁ Ἀριστοτέλης εἰς τὴν ἔννοιαν «σωφροσύνη», ἐὰν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν ὅσα ἀπήτει παρὰ τῶν νέων ἡ παιδαγωγική του. Ἀπήτει δηλαδὴ ὄχι μόνον «μὴ ἐπτοῆσθαι περὶ τὰς ἐπιθυμίας, ἀλλ' ὀλιγώρως ἔχειν», ἀλλὰ καὶ ἐχεμύθειαν, παντελῆ σιωπὴν ἐπὶ πολλὰς ὥρας καὶ ἐπὶ πολλὰ ἔτη, καταφρόνησιν πλούτου καὶ δόξης, ἀνυπόκριτον σεβασμὸν πρὸς τοὺς πρεσβυτέρους καὶ ἄπλαστον ὁμοιότητα καὶ φιλοφροσύνην πρὸς τοὺς ὁμήλικας, φιλίαν πρὸς πάντας, φιλοπατρίαν, κατάπνιξιν ὀργῆς καὶ πάσης ἀψιθυμίας καὶ πάθους, πραότητα καὶ ἠρεμότητα, πειθαρχίαν καὶ φιλομάθειαν καὶ τέλος τὸ ἀληθεύειν. Τοιαύτην ἔννοεῖ τὴν σωφροσύνην ὁ Πυθαγόρας καὶ ὡς τοιαύτη καθιστᾷ ἡμᾶς ἀγνοὺς καὶ φέρει ἡμᾶς πρὸς τὴν τελειότητα, ἡ ὁποία εἶναι χαρακτηριστικὸν τῶν μεγάλων μυστῶν. Πρὸς τὴν ἰδέαν τῆς τελειότητος σχετίζεται καὶ ἡ ἰδέα τῆς ἀγάπης, ἡ ὁποία εὑρίσκεται εἰς τὴν παροιμιώδη φιλίαν, τὴν ὁποίαν ἀπήτει καὶ εἰς τὴν ὁποίαν ἤσκει τοὺς μαθητάς του ὁ Πυθαγόρας. Παράδειγμα δὲ τοιαύτης φιλίας μέχρις αὐτοθυσίας ἀναφέρομεν ἓν καὶ μόνον: τὸ γνωστότατον τοῦ Δάμωνος καὶ Φιντίου, Πυθαγορείων. Κατὰ ταῦτα, τόσον ἡ ἰδέα τῆς τελειότητος ὅσον καὶ ἡ τῆς ἀγάπης ὑπάγονται εἰς τὴν σωφροσύνην, ὡς ἔννοεῖ ταύτην ὁ Πυθαγόρας. Ἀλλ' ἵνα ἐπιτευχθοῦν πάντα ταῦτα, ἀπαιτεῖται ἀνδρεία μεγάλη· διότι ὁ ἄνθρωπος διὰ νὰ ἀποκτήσῃ τὴν σωφροσύνην δέον νὰ κατανικήσῃ ἐχθροὺς πολλοὺς καὶ μεγάλους. Ἡ ἀνδρεία δίδουσα πάντοτε τὴν νίκην ἀπέναντι τῶν πολλαπλῶν τούτων ἐχθρῶν, καθιστᾷ ἡμᾶς ἐλευθέρους ἐσωτερικῶς καὶ πειθαρχικοὺς εἰς τὴν φωνὴν τῆς συνειδήσεως. Οὕτω δὲ ἡ ἀνδρεία εἶναι προϋπόθεσις τῆς σωφροσύνης καὶ περαιτέρω ἄνευ τῆς ἀνδρείας δὲν νοεῖται σωφροσύνη. Ἡ δὲ δικαιοσύνη, τὸ τρίτον τοῦτο μόριον τῆς ἀρετῆς ἔχει σχέσιν πρὸς τὴν κοινωνίαν. Ἄνθρωπος κατὰ μόνας ζῶν, ὡς ἄλλος Ροβινσών, δύναται νὰ ἀσκήσῃ τὴν σωφροσύνην, οὐχὶ ὅμως καὶ τὴν δικαιοσύνην, διότι ὁ δίκαιος εἶναι δίκαιος πρός τι δεύτερον πρόσωπον. Πῶς λοιπὸν ἐννοεῖ τὴν δικαιοσύνην καὶ πῶς ἐπεδίωξε τὴν ἄσκησιν αὐτῆς ἐν τῇ κοινωνίᾳ διδάσκουν «αἱ κοινωνικαὶ καὶ πολιτικαὶ ἀντιλήψεις τοῦ Πυθαγόρου».

Αὐτὰ εἶναι, κατὰ τὸν Πυθαγόραν, τὰ μέρη τῆς ἀρετῆς, τὴν ὁποίαν ὡς ἁρμονίαν χαρακτηρίζει.

Τοιαύτη εἶναι ἡ ἠθικὴ διδασκαλία τοῦ Πυθαγόρου. Πρὸς αὐτὴν δὲ σχετίζεται καὶ ἡ περὶ ἀνταποδόσεως ἠθικὴ ἰδέα, ἡ ὁποία ὁδηγεῖ ἡμᾶς πρὸς τὰς περὶ ψυχῆς δοξασίας καὶ τὰς θρησκευτικὰς τοιαύτας τοῦ μεγάλου τούτου σοφοῦ.

Αἱ περὶ ψυχῆς καὶ θρησκευτικαὶ δοξασίαι τοῦ Πυθαγόρου. Τὴν ψυχὴν ἑαυτὸ-

ζεν ὁ Πυθαγόρας πρὸς τὸν ἀριθμόν· ὅ,τι δηλαδὴ ἦτο ὁ ἀριθμὸς διὰ τὰ ἄλλα πράγματα, ἦτο ἡ ψυχὴ διὰ τὸ σῶμα. Περαιτέρω δὲ ὥριζε τὴν ψυχὴν ὡς τὴν ἁρμονίαν τοῦ σώματος.

Ἐνῷ δὲ κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Ἀριστοτέλους δὲν ἐχώριζε τὸν ἀριθμὸν ἀπὸ τὰ πράγματα, τὴν ψυχὴν ἐχώριζε καὶ διέστελλεν αὐτὴν τοῦ σώματος. Ἐτοποθέτει δὲ αὐτὴν ἀπὸ τῆς καρδίας μέχρι τοῦ ἐγκεφάλου. Καὶ τὰ μὲν ἐν τῇ καρδίᾳ μέρη αὐτῆς ὠνόμαζε θυμόν, τὰ δὲ ἐν τῷ ἐγκεφάλῳ νοῦν. Ὄχι δὲ μόνον ἐχώριζε τὴν ψυχὴν ἀπὸ τοῦ σώματος, ἀλλὰ καὶ ἔλεγεν αὐτὴν ἀθάνατον. Ἔτι δὲ ὅτι ἐνεκλείσθη ὑπὸ τοῦ Θείου ἐν τῷ σώματι, καθὼς ἐν εἱρκτῇ. Τὰ ἀνωτέρω βεβαίως ἀντιφάσκουν πρὸς ἄλληλα· διότι ἢ εἶναι ἡ ψυχὴ ἀριθμὸς καὶ ἁρμονία, ἑπομένως ἐξαρτᾶται ἐκ τοῦ σώματος καὶ δὲν δύναται νὰ χωρισθῇ καὶ νὰ ἐξέλθῃ ἀπὸ αὐτὸ ἢ εἶναι ἀθάνατος καὶ ἑπομένως χωρίζεται ἀπὸ τὸ σῶμα καὶ ἀπαλλάσσεται τούτου, ὥσπερ ἐν εἱρκτῇ εὑρισκομένη. Ἡ ἀντίφασις ὅμως εἶναι φαινομενική· διότι ὁ μὲν θυμὸς ἐξαρτᾶται ἐκ τοῦ σώματος καὶ δὲν δύναται νὰ χωρισθῇ τούτου, ὁ δὲ νοῦς (ἢ τὸ πνεῦμα) χωρίζεται τοῦ σώματος καὶ εἶναι ἀθανὴς καὶ ἀγήρως.

Ἡ ψυχή, λοιπόν, κατὰ τὸν Πυθαγόραν, εἶναι ἀθάνατος. Μὲ τὴν ἀθανασίαν δὲ τῆς ψυχῆς συνδέεται καὶ ἡ περὶ μετεμψυχώσεως ἢ μετενσαρκώσεως δοξασία αὐτοῦ. Ἐπίστευε δηλαδή, ὡς ἐδιδάχθη μυηθεὶς εἰς τὰ Ὀρφικὰ καὶ εἰς ἄλλα μυστήρια, ὅτι ἡ ψυχὴ ἀπαλλασσομένη τοῦ σώματος, ἐὰν μὲν ἔχῃ διαγάγει μετὰ τοῦ σώματος βίον ἁγνόν, ἀνέρχεται καθαρά, περιφερομένη εἰς τοὺς αἰθέρας καὶ διάγει ἄνευ τοῦ σώματος ἐν ὑψηλοτέρῳ κόσμῳ, μέχρις ὅτου ἐνωθῇ πρὸς τὸ Θεῖον. Ἐὰν δὲ δὲν ἔζησε βίον ἁγνὸν καὶ ἐξέλθῃ τοῦ σώματος ἀκάθαρτος, δεσμεύεται εἰς ἄλλο σῶμα, μετενσαρκοῦται, μέχρις ὅτου ἐξαγνισθῇ ἢ ἀπέλθῃ εἰς τὸν Τάρταρον πρὸς τιμωρίαν. Αὕτη δὲ ἀντιστοιχεῖ, κατὰ τὸν Πυθαγόραν πρὸς τὴν ἠθικὴν ἰδέαν τῆς ἀνταποδόσεως.

Οὔτω ἡ μετεμψύχωσις ἢ μετενσάρκωσις, ἡ ὁποία προϋποθέτει ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς, ἔστω ἀτελῆ, εἶναι ἔννοια θρησκευτικὴ συγχρόνως καὶ ἠθική. Ἀποτελεῖ αὕτη σπουδαίαν πρόοδον, διότι ἐνταῦθα ἡ ψυχὴ δὲν συγχέεται πρὸς τὸ σῶμα, ἀλλὰ διαστέλλεται καὶ ἀποχωρίζεται αὕτη ἀπὸ ἐκεῖνο.

Πρὸς τὴν μετεμψύχωσιν συνδέεται καὶ ἡ δοξασία τοῦ Πυθαγόρου περὶ τοῦ μεγάλου ἐνιαυτοῦ, τὸν ὁποῖον ὁ Πυθαγόρας ὑπελόγιζε χιλιετῆ. Κατὰ τοῦτον δηλαδὴ ἡ πορεία τοῦ κόσμου προχωρεῖ μέχρι τοῦ χιλιοστοῦ ἔτους, μετὰ τὴν πάροδον τοῦ ὁποίου ἐπαναλαμβάνεται ἡ προτέρα πορεία ἀκριβέστατα μέχρι καὶ τῶν μικροτέρων λεπτομερειῶν. Πυθαγορικὴ εἶναι ἐπίσης ἡ πίστις εἰς θεούς, ἐκ τῶν ὁποίων ἐξόχως ἐλάτρευε τὸν πατέρα του — ὡς ἐπίστευεν — Ἀπόλλωνα, καὶ εἰς δαίμονας. Ὡς τοιούτους δὲ ἐπίστευε τὰς ἐν τῷ αἰθέρι, ἤτοι ἐν ὑψηλοτέρῳ κόσμῳ, περιφερομένας ψυχάς, μετὰ τὴν ἀπαλλαγὴν αὐτῶν ἐκ τοῦ σώματος. Εἰς καθαρὰν περὶ Θεοῦ ἔννοιαν δὲν παραδίδεται ὅτι ἔφθασεν ὁ Πυθαγόρας, καίτοι ἑταύτιζε τὸ Θεῖον πρὸς τὴν Μονάδα. Ὅπως δὲ εἰς τὸν μικρόκοσμον, ἤτοι τὸν ἄνθρωπον, ἡ ψυχὴ εἶναι τὸ κινοῦν αἴτιον, οὕτω καὶ εἰς τὸ σύμπαν τὸ κινοῦν αἴτιον εἶναι ὁ Θεός, τὸν ὁποῖον συμβολικῶς παρίστα διὰ τῆς Μονάδος. Οὕτω παρὰ τὴν Μονάδα, δηλαδὴ τὸ ἐν τῷ κέντρῳ πῦρ, ἐτοποθέτει τὴν μεταφυσικὴν Μονάδα, τὸν Θεόν. Τὰς περὶ ψυχῆς δοξασίας του ὁ Πυθαγόρας ἀνέπτυσσεν εἰς τὰ ἀπόρρητα αὐτοῦ (περὶ τοῦ κόσμου, περὶ τῆς φύσεως καὶ περὶ ψυχῆς).

Κοινωνικαὶ καὶ πολιτικαὶ ἀντιλήψεις τοῦ Πυθαγόρου. Ὁ Πυθαγόρας φεύγων τὴν ἰδιαιτέραν πατρίδα του Σάμον καὶ τὴν τυραννικὴν ἐξουσίαν τοῦ Πολυκράτους, μᾶς δίδει τὴν εἰκόνα τῆς ἠρεμίας καὶ τῆς ἰσχύος ἐν τῷ μέσῳ τῆς μανίας τῶν στοιχείων. Οὕτω πλησίστιος φεύγει πρὸς τὰς πόλεις τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος, τῆς Κάτω Ἰταλίας, αἱ ὁποῖαι εἶχον ἀριστοκρατικὸν πολίτευμα, ὅπου ὁ πατήρ του Ἀπόλλων ὡδήγησεν αὐτὸν εἰς τὸν κόλπον τοῦ Τάραντος, εἰς τὴν δωρικὴν ἀποικίαν Κρότωνα, ἡ ὁποία εἶχε τὸ πλέον φιλελεύθερον ἀριστοκρατικὸν πολίτευμα καὶ ἦτο ἡ πλέον ἀκμάζουσα πόλις τῆς Κάτω Ἰταλίας. Ὁ σκοπός του δὲν ἦτο νὰ διδάξῃ μόνον ὡρισμένον ἀριθμὸν νέων καὶ νὰ ἱδρύσῃ οὕτω μίαν φιλοσοφικὴν σχολήν, ἀλλὰ εἶχεν ὡς ἀπώτερον σκοπὸν νὰ μεταρρυθμίσῃ, σὺν τῷ χρόνῳ, τὴν κοινωνικὴν καὶ πολιτικὴν ὀργάνωσιν τῶν πόλεων, συμφώνως πρὸς τὰς φιλοσοφικάς του ἀντιλήψεις. Τοιοῦτον δὲ ἀναμορφωτὴν μόνον αἱ πόλεις τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος ἦτο δυνατὸν νὰ ἀνεχθοῦν. Ἡ διαίσθησίς του δὲν ἠπατήθη.

Τὸ Συμβούλιον τῶν χιλίων, ἡ ἀνωτάτη αὕτη ἀρχὴ τοῦ Κρότωνος, ἀφοῦ ἔμαθε περὶ τῆς ἐμφανίσεως τοῦ θείου τούτου ἀνδρός, ἐκάλεσε τὸν Πυθαγόραν καὶ τὸν παρεκάλεσε νὰ εἴπῃ καὶ εἰς αὐτούς, ἐὰν ἔχῃ τι καλόν. Τοῦτο ὑπῆρξε διὰ τὸν Πυθαγόραν εὐκαιρία νὰ ἀναπτύξῃ εἰς αὐτοὺς ὡρισμένας ἰδέας του καὶ νὰ καταδείξῃ, ὅτι δὲν ἦλθε ἵνα καταλύσῃ τὸ κοινωνικὸν καὶ πολιτικὸν σύστημα τῆς πόλεως, ἀλλ' ἵνα ἐνισχύσῃ αὐτό. Ἀφοῦ δὲ κατέθελξε τοὺς πλείστους τῶν χιλίων, συνέστησε νὰ ἱδρύσουν ἱερὸν τῶν Μουσῶν, ὡς σύμβολον τῆς ὁμονοίας, ἤτοι: τοῦ ρυθμοῦ, τῆς τάξεως, τῆς ἁρμονίας καὶ τῆς συμφωνίας μεταξὺ τῶν κατοίκων. Μετὰ ταῦτα συνέστησε νὰ προσέχουν μόνον εἰς τὸ δίκαιον.

Ἀλλὰ τί εἶναι δικαιοσύνη; Ὁ Πυθαγόρας ἐδίδαξε περὶ τούτου βραδύτερον οὐχὶ μόνον θεωρητικῶς, ἀλλὰ καὶ ἐμπράκτως. Θεωρητικῶς ἔλεγε, ὅτι ἀρχὴ δικαιοσύνης εἶναι τὸ κοινὸν καὶ ἴσον καὶ τὸ νὰ συμπάσχουν ὅλοι σὰν ἕνα σῶμα καὶ μία ψυχὴ καὶ τὸ νὰ λέγουν γιὰ τὸ ἴδιο πρᾶγμα δικό μου καὶ ξένο. Ἐμπράκτως δὲ διὰ τῆς ἱδρύσεως τοῦ Πυθαγορείου ἱδρύματος, τὸ ὁποῖον κατέστη συγχρόνως ἐκπαιδευτήριον, Ἀκαδημία τῶν Ἐπιστημῶν καὶ μικρὸν πρότυπον Ἄστυ, ὑπὸ τὴν γενικὴν διεύθυνσιν τοῦ μεγάλου ἀρχηγοῦ. Ἐκεῖ ὁ Πυθαγόρας ἐπέτυχε τὴν δικαιοσύνην ἐφηρμοσμένην, ὅπως ὁ Πλάτων, μιμούμενος αὐτόν, ἐζήτει νὰ εὕρῃ τὴν δικαιοσύνην ἰδρύων φανταστικήν, διὰ τοῦ λόγου μόνον, πολιτείαν. Ἐπέτυχε δὲ ὁ Πυθαγόρας τὴν δικαιοσύνην, ἀφοῦ ἀπεμάκρυνε κάθε τι ποὺ εἶχε σχέσιν μὲ τὸ ἄτομον, ἠύξησε δὲ κάθε τι ποὺ εἶχε σχέσιν μὲ τὴν ὁλότητα, ἕως αὐτὰ τὰ πιὸ μικρὰ κτήματα, μὲ τὴν πεποίθησιν, ὅτι αὐτὰ εἶναι ἡ αἰτία τῶν στάσεων καὶ τῶν ταραχῶν. Ὅλα δηλαδὴ ἦσαν κοινὰ καὶ κανεὶς δὲν εἶχε τίποτε ἀτομικόν του. «Πᾶν τὸ ἴδιον ἐξορίσας, τὸ δὲ κοινὸν αὐξήσας μέχρι τῶν ἐσχάτων κτημάτων, αἰτίων ὄντων στάσεως καὶ ταραχῆς· κοινὰ γὰρ πάντα, ἴδιον δὲ οὐδεὶς ἐκέκτητο». Βάσιν λοιπὸν τοῦ κοινωνικοῦ καὶ πολιτικοῦ του συστήματος ὥριζε τὴν δικαιοσύνην, τὴν ὁποίαν εὑρισκεν εἰς τὴν κοινότητα. Ὡς ὑπόδειγμα δὲ τῆς τοιαύτης κοινότητος παρουσίαζε τὴν κοινότητα τοῦ Πυθαγορείου ἱδρύματος.

Τοῦτο κατ' ἀρχὰς περιελάμβανεν ὀλίγα οἰκήματα πέριξ τοῦ ναοῦ τῶν Μουσῶν, σὺν τῷ χρόνῳ ὅμως ταῦτα ἐπληθύνοντο καὶ οὕτω ἀνεπτύσσετο τὸ μικρὸν ἄστυ τῶν ἐκλεκτῶν, πρὸς τὸ ὁποῖον πάντες ἀπέβλεπον καὶ εἰς τὸ ὁποῖον, ἵνα εἰσέλθῃ τις ἔπρεπε νὰ γίνῃ δεκτὸς ὑπὸ τοῦ Πυθαγόρου, ὁ ὁποῖος ἦτο πολὺ δύσκολος εἰς τὸ ζήτημα τοῦτο. Τὸ μικρὸν ἄστυ τῶν ἐκλεκτῶν ἐπεδίωκεν ὁ ἱδρυτὴς του νὰ γίνῃ τηλαυγὴς φάρος, ἐκ τοῦ ὁποίου θὰ ἐλάμβανε τὸ φῶς τόσον ἡ Ἀνατολὴ ὅσον καὶ ἡ Δύσις. Αἱ ἀκτῖνες τοῦ Πυθαγορείου φωτὸς ταχέως ἤρχισαν νὰ εἰσδύουν εἰς τὰς πέριξ πόλεις, εἰς τὰς ὁποίας οἱ Πυθαγόρειοι παρουσιάζουν ἰσχυρὰν πολιτικὴν δρᾶσιν. Ὁ Τάρας, ἡ Ἡράκλεια, τὸ Μεταπόντιον, τὸ Ρήγιον, ἡ Ἱμέρα καὶ αἱ λοιπαὶ μεγάλαι καὶ πλούσιαι Ἑλληνικαὶ πόλεις τῆς Κάτω Ἰταλίας καὶ Σικελίας ἐμιμήθησαν τὸ παράδειγμα τῆς Κρότωνος, εἶχαν τὴν εὐτυχίαν νὰ καταυγασθοῦν ὑπὸ τοῦ Πυθαγορείου φωτός. Εἰς ὅλας τὰς πόλεις ταύτας ἦτο εὐεργετικὴ ἡ δρᾶσις τοῦ Πυθαγόρου.

Ἔχων τὴν πεποίθησιν ὁ Πυθαγόρας, ὅτι σπουδαιότατος παράγων τοῦ κοινωνικοῦ βίου εἶναι ἡ οἰκογένεια, ἀντιληφθεὶς δέ, ἅμα εἰσελθὼν εἰς Κρότωνα, ὅτι τὰ ἤθη ἦσαν ἔκλυτα, καὶ ὁ οἰκογενειακὸς δεσμὸς χαλαρός, εἰς μίαν τῶν πρώτων πρὸς τὸ Συμβούλιον τῶν χιλίων ἀμιλιῶν του ἔθιξε τὸ ζήτημα τοῦτο καὶ συνέστησε: α) νὰ θεσπισθῇ νόμος ὁρίζων ὡς τὸ μέγιστον τῶν ἀδικημάτων τὸ διασπᾶν παῖδας καὶ γονεῖς καὶ β) ἵνα μόνον τὰς ἑαυτῶν γυναῖκας οἱ ἄνδρες γνωρίζωσι, ἀφήσουν δὲ τὸ ἔθιμον τῶν παλλακίδων καὶ ἀφοσιωθοῦν εἰς τὴν οἰκογένειάν των· διότι ἡ ὀλιγωρία καὶ ἡ κακία αὐτῶν τρέπουν τὰς γυναῖκας πρὸς νόθευσιν τοῦ γένους. Ἡ διδασκαλία αὕτη τοῦ Πυθαγόρου ἐπέδρασε θεραπευτικῶς. Ἀπὸ τῆς στιγμῆς ἐκείνης τὸ ἔθιμον τῶν παλλακίδων ἐθεωρεῖτο παρανομία καὶ ἐδιώκετο διὰ θεσπισθέντος νόμου. Διὰ τῶν διδασκαλιῶν του συνετέλεσεν ὥστε νὰ συσφιχθοῦν οἱ οἰκογενειακοὶ δεσμοί, διότι ἐπίστευεν, ὅτι ἡ οἰκογένεια εἶναι ὁ ἀκρογωνιαῖος λίθος τῆς κοινωνίας, ἡ ἱερὰ πηγὴ ἐκ τῆς ὁποίας ῥέει ἡ ζωὴ τοῦ μέλλοντος. Κοινωνικὸν βίον ἄνευ οἰκογενείας δὲν ἠδύνατο νὰ ἐννοήσῃ. Παρατηροῦν δὲ ὅτι ἡ ἐν τῇ κοινωνίᾳ ὑπάρχουσα δυσσεμονία καὶ ἀδικία ἔχει τὰς ῥίζας της εἰς τὴν ἀλαζονείαν τῶν ἀνθρώπων, εἰς τὴν περιφρόνησιν πρὸς τοὺς νόμους, εἰς τὴν τρυφὴν καὶ τὴν ἀργίαν, ἐδίδασκεν, ὅτι πᾶς πολίτης πρέπει νὰ βοηθῇ τὸν νόμον καὶ νὰ ἀντιτίθεται εἰς πᾶσαν ἀνομίαν, νὰ συνηθίζῃ δὲ νὰ ζῇ σωφρόνως, νὰ ἀπωθῇ μακρὰν τὴν τρυφὴν καὶ νὰ ἔχῃ ὡς ἔμβλημά του τὴν ἐργασίαν.

Θρησκεία, οἰκογένεια, πατρίς, δικαιοσύνη, ἐργασία, φιλία, ἁπλότης βίου, ὑποταγὴ τοῦ ἀτόμου εἰς τὴν κοινότητα, εἶναι τὰ ἰδανικὰ μὲ τὰ ὁποῖα, κατὰ τὸν Πυθαγόραν, προσάγεται τὸ ἔθνος.

Ἡ παιδαγωγικὴ τοῦ Πυθαγόρου. Ἐὰν διέλθωμεν τὴν ἱστορίαν τῆς παιδαγωγικῆς, θὰ εὕρωμεν πρῶτον τὸ ὄνομα τοῦ Πυθαγόρου μεταξὺ τῶν μεγάλων Ἑλλήνων παιδαγωγῶν. Ἐπειδὴ λοιπὸν εἶναι ὁ ἀρχαιότερος μετὰ τὸν Ὅμηρον Ἕλλην παιδαγωγός, εἶναι ἄξιος μεγίστης προσοχῆς, διότι τὰ διδάγματά του ἰσχύουν καὶ σήμερον ἀκόμη. Ὁ Πυθαγόρας ὡς φιλόσοφος, πρῶτος ἐχώρισε καὶ διέστειλε τὴν ψυχὴν τοῦ σώματος καὶ ἐτοποθέτησε ταύτην ἀπὸ τῆς καρδίας μέχρι τοῦ ἐγκεφάλου ὠνόμασε δὲ τὰ ἐν τῇ καρδίᾳ μέρη αὐτῆς θυμόν, τὰ δὲ ἐν τῷ ἐγκεφάλῳ νοῦν (Διογ. Λαέρτ. VIII, 30). Κατὰ τὴν θεωρίαν ταύτην, ἡ παιδευτικὴ σοφία τοῦ μεγάλου τούτου διδασκάλου ἀπέβλεψεν εἰς τὴν κατάρτισιν τοῦ σώματος ἀφ' ἑνὸς καὶ εἰς τὴν κατάστασιν τοῦ νοῦ (ἢ τῆς διανοίας) καὶ τῆς ψυχῆς ἐν νένει ἀφ' ἑτέρου. Προχωρῶν περαιτέρω ὁ Πυθαγόρας διέκρινε τὴν ψυχὴν τοῦ παιδὸς ἀπὸ τὴν τοῦ νεανίσκου καὶ διάφορον ἤθελε τὴν ἀγωγὴν τῶν δύο τούτων ἡλικιῶν. Ὡσαύτως ἀναλόγως τῆς φύσεως καὶ τῆς διανοητικῆς ἱκανότητος ἑκάστου πορέχων τὴν «ἐπιβάλλουσαν τῆς σοφίας μοῖραν», ἐγένετο ὁ εὑρετὴς τῆς ἀτομικῆς διδασκαλίας.

Καὶ πρῶτον περὶ τῆς ἀγωγῆς τοῦ σώματος. Πιστεύων ὅτι ἡ ἐν τῷ σώματι τεθεῖσα ὑπὸ τοῦ θείου ψυχὴ (Πλάτ. Φαίδων 62 Β) ἐνεργεῖ κατ' ἀνάγκην διὰ τοῦ σώματος, ἤθελε τοῦτο νὰ εἶναι ὑγιές, ἵνα ὑπηρετῇ τὴν ψυχὴν προθύμως. Συμβάλλονται δὲ πρὸς ὑγείαν καὶ θεραπείαν τοῦ σώματος ἡ δίαιτα καὶ ἡ γυμναστική, τὴν ὁποίαν διέκρινεν εἰς περιπάτους, εἰς ἀγωνίσματα καὶ ἐλευθέρους ἀσκήσεις, εἰς ἀθλητικὰς τοιαύτας καὶ εἰς λουτρά. Ἡ δὲ δίαιτα, ἣν ὁ Πυθαγόρας ἐπέβαλλεν, ὥριζε τὴν μεσημβρίαν μὲν μέλι καὶ ψωμί, τὸ βράδυ δὲ ψωμί, λάχανα, ψάρια καὶ διάφορα ἄλλα φαγητά, σπανίως δὲ κρέας, καὶ ὀλίγον οἶνον. Ταῦτα διὰ τοὺς ἡδυπαθοῦντας τὴν ἡλικίαν, διότι εἰς τὴν παιδικὴν καὶ ἐφηβικὴν ἡλικίαν ἦσαν αὐστηρῶς ἀπηγορευμένα τὸ κρέας καὶ ὁ οἶνος. Ἔτσι ὁ Πυθαγόρας συνδυάζων τὴν δίαιταν μὲ τὰς σωματικὰς ἀσκήσεις, καθίστα τὸ σῶμα ἱκανὸν ὑπηρέτην τῆς ψυχῆς. Πρῶτον σῖτημα τῆς Πυθαγορείου παιδαγωγικῆς εἶναι ἡ ἐξ ἁπαλῶν ὀνύχων καθοδήγησις τοῦ παιδιοῦ πρὸς τὴν σοφίαν καὶ τὴν σωφροσύνην, ἤτοι πρὸς τὴν ἀπόκτησιν γνώσεων, καὶ μάρφωσιν ἤθους καὶ χαρακτῆρος, τὰ

ὁποῖα ὁδηγοῦν τὸν ἄνθρωπον εἰς τὴν εὐδαιμονίαν. Ὡς πρώτην δὲ φροντίδα διὰ τὴν ἀγωγὴν τῆς ψυχῆς ὥριζε τὴν ἐπιμέλειαν τῶν αἰσθήσεων, ἡ ὁποία ἐδίδασκεν ὅτι ἐπιτυγχάνεται, ἐὰν τὸ παιδὶ βλέπῃ σχήματα καὶ εἰκόνας ὡραίας καὶ ἐὰν ἀκούῃ ρυθμοὺς καὶ μέλη ὡραῖα. Ἰδιαιτέρως δὲ ἐτίμα τὴν διὰ μουσικῆς παίδευσιν καὶ τὴν μουσικὴν ὡς κύριον μάθημα εἶχε καθ' ὅλας τὰς ἡλικίας, καθόσον «διὰ τῆς μουσικῆς εὐκόλως εἰς τὰ ἀναντία προέτρεπε καὶ περιῆγε τὰ τῆς ψυχῆς πάθη». Μὲ τὴν ἀνάπτυξιν τῶν παίδων ἤρχιζε καὶ ἡ διδασκαλία ἡ ὁποία ὡς σκοπὸν εἶχε τὴν σοφίαν καὶ τὴν σωφροσύνην. Κατ' ἀρχὰς ἁπλαῖ φράσεις καὶ ἐρωτήσεις τοιαῦται ὥστε νὰ ἀπαντῶν οἱ παῖδες, ἔπειτα περισσότερον δύσκολοι φράσεις, ἰδίως συμβολικαί, καὶ ἐρωτήσεις ἀνάλογοι πρὸς τὴν ἡλικίαν τῶν διδασκομένων. Ἕτερον κύριον μάθημα εἶχε τὴν ἀριθμητικήν, ἀκόμη δὲ μέχρι σήμερον ἀπαντᾶται τοῦ κόσμου εἶναι γνωστὸς ὁ Πυθαγόρειος πίναξ (1Χ1...9Χ9).

Ὁμοίως τὴν κάθαρσιν τῆς διανοίας συγχρόνως καὶ τῆς ὅλης ψυχῆς ἐπεδίωκεν ἀπὸ τῆς παιδικῆς ἡλικίας διὰ ποικίλων ἄλλων τρόπων. Ἀπαιτεῖ δηλαδὴ παρὰ τῶν παίδων καὶ νέων ἀποχὴν ἐμψύχων καὶ ἄλλων τινῶν φαγητῶν, ἐχεμυθίαν, παντελῆ σιωπὴν ἐπὶ πολλὰς ὥρας καθ' ἑκάστην καὶ ἐπὶ πολλὰ ἔτη, ἀοινίαν, ὀλιγοσιτίαν καὶ ὀλιγοϋπνίαν, καταφρόνησιν πλούτου καὶ δόξης, ἀνυπερόκριτον σεβασμὸν πρὸς τοὺς πρεσβυτέρους καὶ ἁπλότητα ὁμοιότητα καὶ φιλοφροσύνην πρὸς τοὺς ὁμήλικας, φιλίαν πρὸς πάντας, δίαιταν, φιλοπατρίαν, κατάπαυσιν ὀργῆς καὶ πάσης ἐπιθυμίας καὶ πάθους, πραότητα καὶ ἡμερότητα, πειθαρχίαν καὶ φιλομάθειαν. Πάντα ταῦτα ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὰς γυμναστικὰς ἐν γένει ἀσκήσεις διέπλαττον χαρακτῆρας τοιούτους, οἱ ὁποίους ἡ Πυθαγόρειος παιδαγωγικὴ ἀπῄτει.

Ὁ Πυθαγόρας μέγας μύστης. Ὅταν εἰς ἄνθρωπος γεννηθῇ μεγαλοφυής· ὅταν ἀσκῇ ἐν τῷ βίῳ του τὴν ἀρετὴν καθ' ὅλα τὰ μέρη αὐτῆς· ὅταν ζητῇ ἐν τῇ ἐπιστήμῃ τὴν ἀλήθειαν καὶ μόνην τὴν ἀλήθειαν· ὅταν τέλος ἔχῃ τοιαύτην θέλησιν ὥστε νὰ κυριαρχῇ αὕτη ἀπολύτως τῆς ὑπάρξεώς του· τότε ὁ ἄνθρωπος οὗτος γίνεται ὑπεράνθρωπος, φθάνει εἰς τοιοῦτον σημεῖον τελειότητος, ὥστε ἡ ψυχή του νὰ προσεγγίζῃ καὶ νὰ ἀτενίζῃ ἐκ τοῦ πλησίον τὸ Θεῖον. Εἰς αὐτὸ τὸ ὕψος ὁ ἄνθρωπος γίνεται μύστης. Κατέχει ἀπιστεύτους ἱκανότητας καὶ ἡ διαίσθησίς του γιγαντοῦται. Ἡ θέλησίς του ἀκτινοβολεῖ πρὸς πᾶσαν διεύθυνσιν, δίδουσα εἰς αὐτὸν δύναμιν πράγματι θαυματουργόν. Μὲ τὸ γαλήνιον ἀλλὰ ἐρευνητικὸν βλέμμα του διεισδύει εἰς τὰς σκέψεις τῶν ἀνθρώπων. Μέ μίαν λέξιν ἢ καὶ ἁπλῶς διὰ τῆς παρουσίας του θεραπεύει ἀσθενεῖς. Προφητεύει ἢ προλέγει γεγονότα. Βλέπει συμβάντα, τὰ ὁποῖα λαμβάνουν χώραν πολὺ μακρὰν αὐτοῦ. Μὲ τὴν συγκέντρωσιν τῆς σκέψεώς του ἐνεργεῖ ἐξ ἀποστάσεως. Τὸ ἐσωτερικόν του φῶς ἀκτινοβολεῖ πρὸς τὰ ἔξω εὐεργετικὸν εἰς πάντας. Ἔχει συνείδησιν τῆς μεγάλης του δυνάμεως καὶ αἰσθάνεται ὅτι ἀόρατός τις δύναμις τὸν περιβάλλει καὶ τὸν βοηθεῖ εἰς τὴν ἀποστολήν του, ἡ ὁποία μοναδικὸν σκοπὸν ἔχει τὴν ἀναμόρφωσιν τῆς ἀνθρωπότητος. Διʼ ὅλα ταῦτα ὅμως οἱ μύσται εἶναι πολὺ σπάνιοι ἐν τῷ κόσμῳ.

Εἷς ἀπὸ τοὺς ὀλίγους μύστας, τοὺς ὁποίους ἐγνώρισεν ἡ ἀνθρωπότης, εἶναι ὁ Πυθαγόρας, τοῦ ὁποίου τὸ ἦρεμον, γαλήνιον καὶ ὡραῖον ἐξωτερικὸν ἐνέκλειεν ἀκαταδάμαστον ἐνεργητικότητα, πνεῦμα ἐνθουσιῶδες, πνεῦμα φιλοσοφικόν, πνεῦμα θεῖον.

Πυθαγόρεια μυστήρια. Κέντρον τοῦ ὅλου Πυθαφορείου συστήματος καὶ ἐν γένει τοῦ Πυθαγορείου δεσμοῦ εἶναι τὰ Πυθαγόρεια μυστήρια, τὰ ὁποῖα ὁ Ἡρόδοτος καλεῖ «ὄργια». Ταῦτα διακρίνονται τῶν ἄλλων ὁμοίων των, διότι δὲν εἶχον περιωρισμένον σκοπὸν μὲ ὡρισμένα μυστικὰ δόγματα, ὡς λ.χ. τὸ περὶ μετεμψυχώσεως δόγμα, ἀλλʼ εἶχον σκοπὸν εὐρύτατον. Ἀπῄτουν δηλαδὴ ὄχι μόνον ἠθικότητα, ἐγκράτειαν, ἀγνότητα καὶ τάσιν πρὸς πᾶν ὅ,τι ὁδηγεῖ εἰς τὴν σωματικὴν καὶ πνευματικὴν ὑγείαν, ἀλλὰ καὶ καλλιέργειαν πάσης τέχνης, ἔτι δὲ σοβαρὰν ἐπιστημονικὴν ἐνέργειαν, ἄνευ τῆς ὁποίας δὲν προήγοντο εἰς ἀνώτερον βαθμόν.

Ἱδρυτὴς τῶν Πυθαγορείων μυστηρίων εἶναι ὁ ἴδιος ὁ Πυθαγόρας, οἱ γινόμενοι δὲ δεκτοὶ εἰς τὰ μυστήρια ἦσαν καὶ μέλη τοῦ Πυθαγορείου δεσμοῦ. Ἀλλʼ ἡ εἴσοδος εἰς τὰ μυστήρια προϋπέθετε πολλὰς δοκιμασίας, διότι ὁ Πυθαγόρας ἦτο πολὺ δύσκολος εἰς τὴν παραδοχὴν τῶν δοκίμων. Αἱ δοκιμασίαι ἤρχιζον ἀπὸ τὰ εὔκολα πρὸς τὰ δύσκολα. Ἐξητάζετο ὁ προηγούμενος βίος τῶν δοκίμων καὶ ἰδίως ἡ συμπεριφορά των πρὸς τοὺς γονεῖς καὶ συγγενεῖς, αἱ ἀσχολίαι καὶ οἱ φίλοι των, αἱ ἐπιθυμίαι καὶ αἱ ὀρέξεις των. Παρηκολουθοῦντο οἱ λόγοι των, τὸ βάδισμά των, αἱ χειρονομίαι των, τὸ γέλιο των, τὸ ὁποῖον, ὡς ἐπίστευεν ὁ Πυθαγόρας, φανερώνει τὸν χαρακτῆρα παντὸς ἀνθρώπου, αἱ κινήσεις τοῦ σώματος καὶ οἱ μορφασμοί των, ἡ φιλομάθειά των καὶ τὰ τοιαῦτα. Ἔπειτα ἐδοκιμάζοντο οἱ δόκιμοι ἂν ἀντέχουν εἰς τὴν σιωπὴν καὶ τὴν μοναξιά, καὶ ἂν εἶναι προπαρασκευασμένοι νὰ καταφρονοῦν τὰς τιμὰς καὶ νὰ καταπνίγουν τὸν ἐγωϊσμόν των. Αἱ δοκιμασίαι αὗται διήρκουν ἐπὶ πολὺν χρόνον. Μετὰ δὲ τὰς δοκιμασίας, ἀπὸ τὰς ὁποίας τελευταία ἦτο ἡ δοκιμασία τοῦ ἐγωϊσμοῦ, ἢ παρεκαλοῦντο οἱ δόκιμοι νὰ ἐπιστρέψουν εἰς τὴν οἰκίαν των, ἢ ἐγίνοντο δεκτοὶ καὶ ἐδέχοντο τὰ συγχαρητήρια τῶν συμμαθητῶν των, πλέον, διότι ἀπὸ τὴν στιγμὴν ἐκείνην ἦσαν μέλη τοῦ Πυθαγορείου δεσμοῦ, κατέχοντες τὸν Α΄ βαθμὸν καὶ κατώκουν εἰς τὸ Μικρὸν Ἄστυ, ἀφοῦ παρέδιδον τὰ ὑπάρχοντά των εἰς τοὺς κοινοὺς ταμίας, τοὺς «οἰκονόμους τῆς ἑταιρείας», ἐπὶ τῷ λόγῳ «τὰ τῶν φίλων κοινά».

Ὁ Πυθαγόρας τοὺς μαθητάς του διέκρινε μὲ τὰς λέξεις: «οἱ ἔσω» καὶ «οἱ ἔξω». Οἱ ἔξω ἦσαν οἱ κατέχοντες τὸν Α΄ βαθμόν, οἱ δὲ ἔσω οἱ προαγόμενοι εἰς τοὺς ἄλλους βαθμούς, ἤτοι τὸν Β΄ καὶ Γ΄ βαθμόν. Μεταγενέστεροι συγγραφεῖς διακρίνουν τρεῖς τάξεις: Πυθαγοριστὰς (ἢ ἐξωτερικοὺς ἢ ἀκουσματικούς), Πυθαγορείους (ἢ ἐσωτερικοὺς ἢ μαθηματικούς) καὶ Πυθαγορικοὺς (ἢ σεβαστικοὺς ἢ φυσικούς).

Α΄ Βαθμός: Μαθητής. Εἰς τὸν βαθμὸν τοῦτον ἔμενον 2—5 ἔτη, κατὰ τὰ ὁποῖα εἶχον καθῆκον τὴν ἀπόλυτον σιγήν. Ἤκουον τὰ ὑπὸ τῶν Πυθαγορείων (Β΄ καὶ Γ΄ βαθμοῦ) διδασκόμενα ὑπὸ τύπον διαλέξεων εἰς τὸ «ὁμακόϊον», χωρὶς νὰ ἐκφέρουν γνώμην ἢ νὰ φέρουν ἀντίρρησιν ἢ νὰ συζητήσουν ἐπʼ αὐτῶν. Διὰ τοῦτο καὶ ἀκουσματικοὶ ἐλέγοντο. Τὸν ἴδιον τὸν Πυθαγόραν δὲν ἠδύναντο ἀκόμη νὰ ἀκούσουν διδάσκοντα.

Β΄ βαθμός: Διδάσκαλος. Ἀπὸ τῆς στιγμῆς κατὰ τὴν ὁποίαν προήγετο ὁ μαθητὴς εἰς τὸν Β΄ βαθμόν, εἶχε τὸ δικαίωμα νὰ εἰσέρχεται εἰς τὴν ἐσωτερικὴν αὐλὴν τῆς κατοικίας τοῦ Πυθαγόρου, νὰ παρακολουθῇ τὴν διδασκαλίαν του καὶ νὰ διδάσκῃ καὶ αὐτὸς τοὺς μαθητὰς καὶ τοὺς λοιποὺς ὁμοιοβάθμους του· εἰσήγετο εἰς τὴν τάξιν τῶν ἐσωτερικῶν, ἐνῷ μέχρι τοῦδε ἀνῆκεν εἰς τὴν τάξιν τῶν ἐξωτερικῶν. Οἱ τοῦ βαθμοῦ τούτου ἐκλήθησαν καὶ μαθηματικοί, διότι κύριον ἔργον των ἦτο ἡ προαγωγὴ τῶν μαθημάτων. Ἦσαν δὲ ταῦτα ἡ Ἀριθμητική, ἡ Γεωμετρία, ἡ Μουσική, ἡ Ἀστρονομία καὶ ἐν γένει ἡ Φυσική. Εἰς τὸν βαθμὸν τοῦτον ἤρχιζεν ἡ διδασκαλία τῶν ἀπορρήτων. Ὁ νεόφυτος διδάσκαλος ἤκουε παρʼ αὐτοῦ τοῦ Πυθαγόρου τὰς καθαρῶς ἐπιστημονικὰς δοξασίας του. Οἱ ἀριθμοί, ὡς ἔννοιαι φιλοσοφικαί, ἀλλὰ καὶ ὡς μυστηριώδεις δυνάμεις, τὰ μαθηματικὰ ἐν γένει καὶ ἡ ἀστρονομία ἦσαν τὸ κύριον μέλημα τῶν ἐσωτερικῶν ἢ μαθηματικῶν κληθέντων.

Μὲ τὴν μύησιν τοῦ Β΄ βαθμοῦ διελύετο ἡ πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν τοῦ μεμυημένου ὁμίχλη καὶ τὸ πνεῦμα του ἔβλεπε τὰ πράγματα καθαρώτερα παρὰ πρότερον. Εἰς τὸν Β΄ βαθμὸν ἔμενον ἐπὶ τρία ἔτη, μετὰ τὴν πάροδον τῶν ὁποίων προήγοντο εἰς τὸν Γ΄ βαθμόν.

Γ΄ βαθμός: Τέλειος διδάσκαλος. Εἰς τὸν βαθμὸν τοῦτον οἱ Πυθαγόρειοι ἐγίνοντο πλέον τέλειοι διδάσκαλοι καὶ ἐκαλοῦντο Φυσικοὶ ἢ Σεβαστικοί. Ὅ,τι ἀπόρρητον εἶχεν ὁ Πυθαγόρας ἐδίδασκεν εἰς αὐτούς. Δὲν εἶχε πλέον νὰ κρύψῃ τίποτε, διότι ἠδύναντο νὰ κατανοήσουν πᾶσαν γνῶσιν τῆς ἐπιστήμης καὶ νὰ ἑρμηνεύσουν αὐτήν. Κύριον ἔργον των ἦτο ἡ ἐποπτεία τῆς Σχολῆς καὶ ἡ διδασκαλία. Ἀλλὰ συγχρόνως ἐμυοῦντο εἰς τὰ μυστήρια τῆς φύσεως καὶ τῆς ἀστρονομίας καὶ τῆς συναφοῦς πρὸς ταύτην ἀστρολογίας, ἡ ὁποία ἔργον ἔχει νὰ ἐξετάσῃ τί φαίνεται εἰς τὸν οὐρανὸν ἐκ τῆς τιμιωτάτης καὶ θειοτάτης τάξεως.

Πλὴν τούτων ἐμυοῦντο οἱ τοῦ Γ΄ βαθμοῦ εἰς τὰς περὶ ψυχῆς δοξασίας τοῦ διδασκάλου καὶ τὰς θρησκευτικὰς τοιαύτας. Ἡ περὶ ἀθανασίας τῆς ψυχῆς δοξασία καὶ ἡ μετʼ αὐτῆς συνδεομένη ἰδέα τῆς ἀνταποδόσεως ἦσαν τὸ τέρμα τῆς διδασκαλίας καὶ τῆς μυήσεως τοῦ βαθμοῦ τούτου.

Οἱ μεμυημένοι ἦσαν τέλειοι διδάσκαλοι. Ἀλλὰ ἦσαν καὶ μύσται, ὅπως ὁ σοφὸς Σάμιος; Ὄχι, βεβαίως. Ἐκ τῶν Πυθαγορείων οὐδεὶς ἔφθασε τὸν βαθμὸν τοῦτον. Φιλόσοφοι ἔγιναν (λ.χ. ὁ Φιλόλαος καὶ ἄλλοι), ἀναμορφωταὶ κοινωνιῶν ἔγιναν (λ.χ. ὁ Χαρώνδας. ὁ Ζάμολξις κλπ.). Μύσται ὅμως, κανείς. Διότι ἡ μύησις τῆς διανοίας, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἐξῃρτᾶτο ἀπὸ τὸν Πυθαγόραν, ἐγίνετο εἰς τὸν Β΄ καὶ Γ΄ βαθμόν· ἡ μύησις ὅμως τῆς θελήσεως δὲν ἦτο κατορθωτή, διότι, ἁπλούστατα, δὲν ἐξηρτᾶτο ἀπὸ τὸν διδάσκαλον. Ἦτο ἰδεῶδες, ἔχον σχέσιν στενὴν πρὸς τὸ ἄτομον. Διὰ τοῦτο δυνάμεθα περὶ τοῦ μύστου νὰ εἴπωμεν: ὁ μύστης γεννᾶται, δὲν γίνεται.

Καὶ ὄντως, πρέπει νὰ συνδράμουν πολλοὶ παράγοντες ἵνα φθάσῃ τις τὸ ἰδεῶδες τοῦ μύστου. Πρῶτον, πρέπει νὰ γεννηθῇ μύστης. Κατὰ τὰς περὶ μετενσαρκώσεως δοξασίας, αἱ κεκαθαρμέναι ψυχαὶ περιφέρονται εἰς τὸν αἰθέρα μέχρις ὅτου ἑνωθοῦν μετὰ τῆς θείας ψυχῆς. Ἵνα λοιπὸν γεννηθῇ μύστης πρέπει κατὰ θείαν συγκατάβασιν μία ἀπὸ τὰς ἐξαγνισμένας ψυχάς, ἐνῷ πλησιάζει νὰ ἑνωθῇ μὲ τὸ θεῖον, νὰ δεχθῇ ἑκουσίως νὰ κατέλθῃ καὶ δεσμευθῇ εἰς σῶμα ἀνθρώπου. Ἔπειτα πρέπει νὰ γεννηθῇ ἀπὸ γονεῖς ἀγαθοὺς καὶ ἐναρέτους. Τρίτον πρέπει νὰ ἔχῃ θέλησιν λίαν ἐξαιρετικὴν καὶ νὰ ζήσῃ βίον ἁγνόν. Τέλος δὲ πρέπει νὰ ἐπιτύχῃ μύησιν τῆς διανοίας πλήρη καὶ τελείαν.

Συμπέρασμα. Τὸ ἀνθρώπινον μεγαλεῖον συνίσταται εἰς τὴν ἀνύψωσιν τῶν διανοητικῶν ἱκανοτήτων, ἡ ὁποία χαρακτηρίζεται ὡς μεγαλοφυΐα, ἢ εἰς τὴν ἀνύψωσιν τῆς βουλητικῆς δυνάμεως, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ τὴν φύσιν τοῦ ἡρωϊσμοῦ. Εἰς τὴν μακραίωνα ἑλληνικὴν ἱστορίαν παρουσιάζονται πολλάκις ἀμφότερα. Ἐνωμένα ὅμως ἡ μεγαλοφυΐα καὶ ὁ ἡρωϊσμὸς σπανιώτατα ἀπαντοῦν. Τὸ τοιοῦτον μεγαλεῖον παρουσιάζεται μόνον εἰς πνεύματα ἀναμορφωτικὰ καὶ εἰς ἐποχὰς κατὰ τὰς ὁποίας ὁ πρακτικὸς βίος μιᾶς κοινωνίας δὲν εὑρίσκεται ἐν ἁρμονίᾳ πρὸς τὸν θεωρητικὸν τοιοῦτον. Τοῦτο συνέβη εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ Πυθαγόρου. Συνέτρεξαν ἀμφότερα, ἵνα ἀναφανῇ, βλαστήσῃ καὶ καρποφορήσῃ τὸ ἱστορικὸν μεγαλεῖον τοῦ Σαμίου ἀναμορφωτοῦ. φιλοσόφου καὶ μύστου. Θαυμάζεται καὶ ἀναγνωρίζεται μέχρι σήμερον ὡς ὁ κατʼ ἐξοχὴν διδάσκαλος, διότι τὰ διδάγματά του ἔχουν κοσμοϊστορικὸν κῦρος. (Βλέπε καὶ Πυθαγόρειον θεώρημα, Πυθαγόρειος ἄβαξ εἰς τὸ κατωτέρω κεφάλαιον «Ἑλληνικὴ Ἐπιστήμη» τοῦ παρόντος τόμου.

Ν. Ζαφειρίου

ΑΛΚΜΑΙΩΝ. Βλ. τόμον Γ΄, σελὶς 24.

ΑΡΧΥΤΑΣ. Βλ. τόμον Δ΄, σελὶς 628.

ΦΙΛΟΛΑΟΣ. Πυθαγόρειος φιλόσοφος, ζήσας κατὰ τὸν 5ον π.Χ. αἰῶνα, σύγχρονος περίπου τοῦ Σωκράτους, ἡ δὲ πατρίς του ἀμφισβητεῖται, διότι λέγεται Ταραντῖνος (Ἰάμβλιχος, Βίος Πυθαγόρου, 267) ἢ Κροτωνιάτης (Διογένης Λαέρτιος, VIII, 86) ἢ Ἡρακλεώτης (Ἰάμβλιχος αὐτόθι, 266). Κατὰ τὸν διω-

γμὸν τῶν Πυθαγορείων εἰς Κρότωνα, ὅτε ἐπυρπολήθη ἡ οἰκία, ὅπου συνεδριαζον οἱ ὀπαδοὶ τοῦ Πυθαγόρου, ἀναφέρεται, ὅτι ἐσώθη μόνος αὐτὸς ὡς καὶ ὁ Ἄρχιππος καὶ ὁ Λύσις, φυγὼν δὲ ἐκεῖθεν ἦλθεν εἰς Θήβας, ὅπου ἐδίδαξε. Μαθηταί του ἐκεῖ ἦσαν ὁ Σιμμίας καὶ ὁ Κέβης, παραστάντες εἰς τὸν θάνατον τοῦ Σωκράτους (Πλάτωνος Φαίδων 59C καὶ 61D), ὡς καὶ οἱ Πυθαγόρειοι τῆς Φλειοῦντος (Διογένης Λαέρτιος VIII—46). Ἔγραψεν ἰατρικὰ συγγράμματα καὶ εἰς τινα συλλογὴν καταρτισθεῖσαν ὑπὸ τοῦ μαθητοῦ τοῦ Ἀριστοτέλους Μένωνος, παρουσιάζεται ὡς ἐκλεκτικὸς ἰατρός, θεωρῶν, ὅτι αἱ αἰτίαι τῶν ἀσθενειῶν πρέπει νὰ ἀναζητηθοῦν εἰς τοὺς χυμοὺς τοῦ σώματος: τὸ αἷμα, τὴν χολὴν καὶ τὸ φλέγμα ὡς καὶ εἰς τὴν ὑπερβολὴν ἢ στέρησιν θερμότητος ἢ ψύχους εἴτε τροφῆς. Ἴσως ἡ θεωρία περὶ ψυχῆς, κατὰ τὴν ὁποίαν αὕτη εἶναι «κρᾶσις καὶ ἁρμονία» τῶν ἐν τῷ σώματι ἡνωμένων στοιχείων: θερμοῦ, ψυχροῦ, ξηροῦ, ὑγροῦ καὶ λοιπῶν, συγκαταστρεφομένη μετὰ τοῦ σώματος, συμβιβάζεται μὲν πρὸς τὰς ἰατρικὰς ἀντιλήψεις τοῦ Φιλολάου, ἀντίκειται ὅμως πρὸς τὴν Πυθαγόρειον ἀντίληψιν τῆς μετεμψυχώσεως, περὶ τῆς ὁποίας ὁ Σιμμίας καὶ ὁ Κέβης οὐδὲν ἤκουσαν παρ' αὐτοῦ, ὅπως λέγουν οἱ ἴδιοι εἰς τὸν Πλατωνικὸν Φαίδωνα (51D), ἴσως διότι ἡ θεωρία αὕτη ἦτο ἀπόρρητος, γινομένη γνωστὴ εἰς τὰ μέλη ἑνὸς στενωτέρου κύκλου. Ἀλλὰ τὸ κοσμικὸν σύστημα τὸ ἐκτιθέμενον ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος εἰς τὸν Φαίδωνα (108C—114C), καίτοι ὁ Σιμμίας ἀποδέχεται ταύτην χωρὶς νὰ διατυπώσῃ οὐδεμίαν ἀπορίαν (αὐτ. 109A), δὲν δύναται νὰ σχετισθῇ μὲ τὸν Φιλόλαον. Ἀποδίδονται εἰς τὸν Φιλόλαον δύο βιβλία «Περὶ Φύσεως» καὶ «Βάκχαι», ἐκ τῶν ὁποίων διεσώθησαν ἀποσπάσματα εἰς δωρικὴν διάλεκτον, ἐκδοθέντα ὑπὸ Ντὶλς (Ἀποσπάσματα προσωκρατικῶν φιλοσόφων I—32 A — 16, 17). Τὰ βιβλία ταῦτα, γνωστότατα εἰς τὴν ἀρχαιότητα κατὰ τὴν παράδοσιν, ἡγόρασεν ὁ Πλάτων εἰς τὴν ὑπερβολικὴν τιμὴν τῶν ἑκατὸν μνῶν, καὶ ἐκ τούτων ἁρυσθεὶς συνέγραψε τὸν διάλογόν του «Τίμαιος», ἡ γνησιότης ὅμως τούτων ἀμφισβητεῖται, πολλοὶ δὲ θεωροῦν ταῦτα ὡς προερχόμενα ἀπὸ τὸ ἔργον «Περὶ Πυθαγορείων ἀριθμῶν» τοῦ Ἀκαδημαϊκοῦ Σπευσίππου, ἀνεψιοῦ καὶ διαδόχου τοῦ Πλάτωνος, ἴσως ὅέ ὁ συγγραφεὺς στηριζόμενος εἰς τὸ κῦρος τοῦ Φιλολάου ἀπέδιδετο εἰς τοῦτον τὴν περὶ σχηματισμοῦ τοῦ κόσμου ἀναπτυσσομένην ἐν αὐτοῖς Πυθαγόρειον θεωρίαν. Περὶ τοῦ Φιλολάου βέβαιον εἶναι, ὅτι ἐχρησιμοποίει τὴν εἰς τοὺς Πυθαγορείους κύκλους ἀλληγορικὴν ἑρμηνείαν τῶν μύθων καὶ «δι' αἰνιγμάτων ἐδίδασκε, καθάπερ ἦν ἔθος αὐτοῖς». Ἐκ τῶν διασωθέντων τούτων ἀποσπασμάτων καὶ ἐκ χωρίων τοῦ Ἀριστοτέλους (Περὶ Οὐρανοῦ — 13, 293A), συνάγεται τὸ κοσμολογικὸν σύστημα τῶν Πυθαγορείων, τὸ ὁποῖον κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ἀπεδίδετο εἰς τὸν Φιλόλαον. Κατὰ τοῦτο, τὰ πάντα εἶναι διατεταγμένα κατ' ἀριθμητικὰς σχέσεις, ὅπως οἱ ἀριθμοί, ὁ δὲ κόσμος εἶναι εἷς καὶ αἰώνιος, ὅπως ἡ ἀπόλυτος ἑνότης, ἐκ τῆς ὁποίας προέρχεται. Τὸ σύμπαν εἶναι σφαιρικόν, τοῦτο δὲ παρεδέχοντο ἤδη ἐν κεντρικὸν πῦρ, περὶ τὸ ὁποῖον περιστρέφονται αἱ δέκα σφαῖραι, ἤτοι: ὁ ἥλιος, ἡ σελήνη, ἡ γῆ, οἱ πέντε πλανῆται, ἡ σφαῖρα τῶν ἀπλανῶν καὶ ἡ ἀντίχθων συμπληροῦσα τὴν δεκάδα καὶ ἥτις εἶναι ἀόρατος εἰς ἡμᾶς, διότι ζῶμεν εἰς τὸ ἀντίθετον πρὸς αὐτὴν ἡμισφαίριον τῆς Γῆς. Τὸ κοσμολογικὸν ὅμως τοῦτο σύστημα εἶναι κατὰ πολὺ μεταγενέστερον τοῦ Φιλολάου, μετὰ τὰ μέσα τοῦ 4ου π.Χ. αἰῶνος, διότι μέχρι τοῦ Δημοκρίτου φυσικοὶ φιλόσοφοι δὲν ἀναφέρουν τι σχετικόν. Καὶ εἰς τὸν «Φαίδωνα» δὲ τοῦ Πλάτωνος ἀκόμη ἡ Γῆ παρίσταται ἀκίνητος. αἰωρουμένη εἰς τὸ μέσον τοῦ κόσμου καὶ μόνον εἰς τοὺς «Νόμους» (VII—822A), τὸ νεώτατον σύγγραμμα τοῦ Πλάτωνος, διαφαίνεται ἡ γνώσις τῆς θεωρίας περὶ κινήσεως τῆς Γῆς (προβλ. καὶ Πλουτάρχου, Πλατωνικὰ Ζητήματα, 8-1 καὶ βίος Νουμᾶ—11). Πάντως ὅμως εἰς τὰς ἀστρονομικὰς θεωρίας τῶν Πυθαγορείων ἐστηρίχθησαν αἱ ἐπιστημονικαὶ θεωρίαι τῆς Ἀναγεννήσεως, τῶν Κοπερνίκου, Τζιορντάνο Μπροῦνο καὶ Γαλιλαίου.

ΞΕΝΟΦΑΝΗΣ ὁ Κολοφώνιος. Φιλόσοφος καὶ ποιητής, γεννηθεὶς περὶ τὸ 570 π.Χ. ἐν Κολοφῶνι τῆς Μικρᾶς Ἀσίας καὶ ἀποθανὼν περὶ τὸ 480 π.Χ. Ἦτο υἱὸς τοῦ Δεξίου ἢ Δεξίνου ἢ κατ' Ἀπολλόδωρον τοῦ Ὀρθομένους. Εἰκοσιπενταετὴς περίπου ἀπεδήμησε τῆς πατρίδος του, ὅτε αὕτη ὑπετάχθη εἰς τοὺς Πέρσας (546 π.Χ.) καὶ ἔζησε βίον πλάνητα, ἐπιδοθεὶς εἰς ταξίδια καὶ περιηγήσεις. Ἀφοῦ δὲ ἐπεσκέφθη, πλὴν ἄλλων, τὴν Μεσσήνην, τὴν Κατάνην καὶ τὰς Συρακούσας, κατέληξε καὶ ἐγκατεστάθη μονίμως εἰς τὴν Ἐλέαν τῆς Κάτω Ἰταλίας (τῆς λεγομένης Μεγάλης Ἑλλάδος), ἔνθα καὶ συμμετέσχε τῆς ἱδρύσεως τῆς Ἐλεατικῆς φιλοσοφικῆς σχολῆς. Ἀπέθανε πιθανῶς ἐν Ἐλέᾳ καὶ συμφώνως πρὸς ἀπόσπασμα τοῦ Ἰδίου παραδοθὲν ὑπὸ Διογένους τοῦ Λαερτίου (παρὰ Ντὶλς, τόμ. Α΄ σελ. 131, ἀπ. ὑπ. ἀρ. 8) κατὰ τὸ 67ον ἔτος ἀπὸ τῆς ἐκ Κολοφῶνος ἀποδημίας του, ἤτοι εἰς ἡλικίαν 90 ἐτῶν.

Περὶ τοῦ βίου καὶ τῆς διδασκαλίας του παρεδόθησαν ποικίλαι μαρτυρίαι, τὰς ὁποίας μετὰ τῶν σωζομένων ἀποσπασμάτων ἐκ τῶν ἔργων του περιέλαβεν ὁ Ντὶλς (βλέπε τὸ σχετικὸν ἄρθρον) εἰς τὸν Α΄ τόμον τῶν «Ἀποσπασμάτων τῶν Προσωκρατικῶν» (ἔκδοσις 6η, 1951). Ἐγνώρισε καλῶς τὴν διδασκαλίαν τῶν Ἰώνων «φυσιολόγων» (φυσικῶν φιλοσόφων), κατὰ δὲ τὸν Θεόφραστον καὶ ἄλλους, ἦτο σύγχρονος καὶ μαθητὴς τοῦ Ἀναξιμάνδρου. Ἐθαύμαζε δὲ καὶ τὸν Θαλῆν διὰ τὴν ἀστρονομικήν του δεινότητα καὶ τὰς προρρήσεις τῶν ἡλιακῶν ἐκλείψεων.

Ὁ Ξενοφάνης ἔγραψεν ἐπικὰ ποιήματα ἐλεγείας καὶ σίλλους (σκωπτικὰ ποιήματα εἰς ἑξαμέτρους στίχους). Ὁ Ντὶλς καὶ ἄλλοι τὰ φιλοσοφικοῦ περιεχομένου ἀποσπάσματα τοῦ ποιητοῦ καὶ φιλοσόφου τούτου θεωροῦν ὡς προερχόμενα ἐκ τοῦ «Περὶ φύσεως» φιλοσοφικοῦ ἔπους του. Ἐκ τῶν ποιημάτων τούτων καὶ τοῦ ἐπαγγέλματος τοῦ ραψωδοῦ ἐξεύρισκεν ὁ Ξενοφάνης τὰ πρὸς τὸ ζῆν.

Κατὰ τὴν μαρτυρίαν Διογένους τοῦ Λαερτίου, ὁ Ξενοφάνης διὰ δύο ἐπῶν, ἀποτελουμένων ἐκ 2000 ἑξαμέτρων στίχων, ἀφηγήθη τὴν ἵδρυσιν τῆς πατρίδος του Κολοφῶνος καὶ τὸν ἀποικισμὸν τῆς Ἐλέας. Δείγματα τῆς ἐλεγειακῆς του ποιήσεως παραδίδονται ὑπὸ τοῦ Ἀθηναίου κ.ἄ. (παρὰ Ντὶλς, ἀποσπ. 1—9, σελ. 126 κ.ἑ.). Ὡραία εἶναι ἡ ὑπ' ἀριθ. 1 κατωτέρω ἐλεγεία, δι' ἧς ὁ Ξενοφάνης περιγράφει μὲ θαυμασίαν ἐποπτικότητα συμπόσιον:

«Νῦν γὰρ δὴ ζάπεδον καθαρὸν καὶ χεῖρες ἁπάντων
καὶ κύλικες πλεκτοὺς δ' ἀμφιτιθεῖ στεφάνους,
ἄλλος δ' εὐώδες μύρον ἐν φιάλῃ παρατείνει·
κρατὴρ δ' ἕστηκεν μεστὸς εὐφροσύνης,
ἄλλος δ' οἶνος ἕτοιμος, ὃς οὔποτέ φησι προδώσειν
μείλιχος ἐν κεράμοισ' ἄνθεος ὀζάμενος...».

(Τώρα ὅλα εἶναι καθαρά, τὸ δάπεδον, τὰ χέρια καὶ τὰ ποτήρια ὅλων. Ἕνας στεφανώνει τοὺς συμποτας μὲ πλεκτοὺς στεφάνους, ἄλλος τοὺς προσφέρει ἐντὸς ἀγγείου μύρον εὐῶδες. Καὶ ὁ κρατὴρ μὲ τὸ κρασὶ ἵσταται μεστὸς εὐφροσύνης καὶ ἄλλο κρασὶ περιμένει εἰς τὰ σταμνιὰ ἕτοιμον, δίδον τὴν ὑπόσχεσιν ὅτι δὲν θὰ προδώσῃ (σωθῇ) ποτέ, κρασὶ γλυκὸ καὶ εὐωδίαν ἄνθους...».

Ἡ αὐτὴ παραστατικότης καὶ χειροπιαστὴ εἰλικρίνεια τῆς ἐλεγείας μᾶς κάμνει ἐν συνεχείᾳ νὰ αἰσθανθῶμεν τὴν ἀγνὴν ὀσμήν, ποὺ ἀναδίδει ὁ λιβανωτὸς εἰς τὴν συμποτιακὴν ἀτμόσφαιραν, νὰ χαρῶμεν τὸ δροσερόν, «γλυκὺ» καὶ καθαρὸν ὕδωρ τοῦ συμποσίου, τὸ ξανθὸ ψωμί, τὸ τυρὶ καὶ τὸ παχὺ μέλι, ὑπὸ τὸ βάρος τῶν ὁποίων κύπτει ἡ «γεραρὰ» τράπεζα. Ὁ θωμὸς εἰς τὸ μέσον εἶναι ὁλοστόλιστος ἀπὸ ἄνθη. Εὔθυμα τραγούδια ἀντηχοῦν εἰς τὸν οἶκον. Οἱ φρόνιμοι ἄνθρωποι, συνεχίζει ἡ ἐλεγεία, ἔχουν χρέος πρῶτον νὰ ὑμνοῦν τὸν θεὸν μὲ εὐσεβεῖς μύθους καὶ λόγους καθαρούς. Μετὰ δὲ τὰς σπονδὰς καὶ τὴν εὐχήν, ὅπως καταστῶμεν ἱκανοὶ νὰ πράττωμεν τὰ δίκαια, δὲν εἶναι ὕβρις» (αὐθάδης ἀπρέπεια) τὸ νὰ πίνῃ ἕνας ὄχι πολὺ ἡλικιωμένος ἄνθρωπος μέχρι τοῦ σημείου ὥστε νὰ μὴ χρειασθῇ εἰς τὸ τέλος τοῦ συμποσίου συνοδὸν διὰ νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὸν οἶκόν του....

Εἰς ἄλλην του ἐλεγείαν, ἧς ἐπίδρασιν ὁ Ἀθήναιος εὑρίσκει παρ' Εὐριπίδῃ (βλ. Εὐριπίδου Ἀπόσπ. 282), ὁ Ξενοφάνης παρουσιάζει τὴν σοφίαν ὡς ἀνωτέραν τῆς σωματικῆς ῥώμης. Οἱ νικηταὶ τῆς Ὀλυμπίας εἰς τὸν δρόμον καὶ τοὺς ἄλλους γυμνικοὺς καὶ ἱππικοὺς ἀγῶνας δὲν ἀξίζουν, λέγει ὁ ποιητής, ὅσον ἐγώ. Δὲν εἶναι δίκαιον νὰ προκρίνεται ἡ ῥώμη τῆς ἀγαθῆς σοφίας. Αἱ ἀντιλήψεις αὐταὶ τοῦ Ξενοφάνους ἀποδίδουν τὸ νέον πνεῦμα τῆς πατρίδας του Ἰωνίας, ἡ ὁποία κατὰ τὸν 6ον αἰῶνα π.Χ. εἶχε καταστῆ ἡ κοιτὶς τῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς ἀναπτύξεως καὶ καλλιεργείας τῶν πρώτων σπόρων καὶ πυρήνων τῆς ἑλληνικῆς ἐπιστήμης. Τὴν ἄνθησιν τοῦ πνεύματος, τὸ ὁποῖον ἀνωτέρω ἐξαίρει ὁ Ξενοφάνης, ἐξέθρεψαν πλὴν ἄλλων καὶ αἱ ναυτικαὶ περιηγήσεις τῶν Ἰώνων, «κατ' ἐμπορίαν ἅμα καὶ θεωρίαν» (δι' ἐμπορικοὺς καὶ συγχρόνως μορφωτικοὺς σκοπούς) καὶ ἡ ἐκ τούτων ἀπόκτησις «ἱστορίης» (πολυμαθείας) καὶ ποικίλων γνώσεων. Ἐντεῦθεν καὶ ἡ διαμόρφωσις κριτικοῦ πνεύματος ἀπέναντι τῆς μυθολογίας καὶ τῶν δεισιδαιμονιῶν τῆς παραδόσεως, τοῦ ὁποίου ἐμφορεῖται καὶ ὁ ἡμέτερος φιλόσοφος, ὡς θὰ ἴδωμεν.

Ἕτερον ἀπόσπασμα ἐλεγείας τοῦ Ξενοφάνους κατακρίνει τὸν τρυφαλὸν βίον, εἰς ὃν κατὰ μίμησιν τῶν Λυδῶν ἐξώκειλαν οἱ συμπολῖται του Κολοφώνιοι, ἐνῶ πρότερον ἦσαν σκληραγωγημένοι.

Διὰ τῶν σίλλων του, ὁ Ξενοφάνης ψέγει τὸν Ὅμηρον καὶ τὸν Ἡσίοδον. Κατὰ τὸ ὑπ' ἀριθ. 11 ἀπόσπασμα (Ντὶλς Α΄ σελ. 132):

«Πάντα θεοῖσ' ἀνέθηκαν Ὅμηρος θ' Ἡσίοδός τε,
ὅσσα παρ' ἀνθρώποισιν ὀνείδεα καὶ ψόγος ἐστίν,
κλέπτειν, μοιχεύειν τε καὶ ἀλλήλους ἀπατεύειν».

(Ὁ Ὅμηρος καὶ ὁ Ἡσίοδος ἀπέδωσαν εἰς τοὺς θεοὺς ὅλα, ὅσα παρ' ἀνθρώποις προκαλοῦν τὸ ὀνειδος καὶ τὸν ψόγον, ἤτοι τὸ κλέπτειν, τὴν μοιχείαν καὶ τὴν ἐξαπάτησιν ἀλλήλων). Κατ' ἄλλην μαρτυρίαν, τὰς ἐπικρίσεις του ὁ Ξενοφάνης, ἐπικληθεὶς διὰ τὰ ἀνωτέρω «ὁμηραπάτης ἐπικόπτης», ἔστρεψε καὶ κατ' ἄλλων ποιητῶν καὶ φιλοσόφων διὰ τῶν σίλλων του.

Καὶ ὁ Ἴδιος ὅμως ἤκουσε κατακρίσεις. Κατὰ τὸν Ἡράκλειτον (Ντὶλς, ἀπ. 40, Α΄ σ. 160):

«Πολυμαθίη νόον ἔχειν οὐ διδάσκει. Ἡσίοδον γὰρ ἂν ἐδίδαξε καὶ Πυθαγόρην αὖτίς τε καὶ Ἑκαταῖον». (Ἡ πολυμάθεια δὲν σὲ διδάσκει νὰ ἔχῃς νοῦν· διότι, ἄλλως, θὰ ἐδίδασκε καὶ τὸν Πυθαγόραν καὶ τὸν Ξενοφάνη καὶ τὸν Ἑκαταῖον).

Κατὰ Πλούταρχον, ὁ Ἱέρων πρὸς τὸν Ξενοφάνη, εἰπόντα ὅτι μόλις δύο οἰκέτας τρέφει, ἀπήντησεν: ὁ Ὅμηρος ὅμως, τὸν ὁποῖον σὺ διασύρεις, ἂν καὶ ἔχει ἀποθάνει, τρέφει (ἀνατρέφει) ἀνθρώπους περισσοτέρους τῶν μυρίων.

Ἡ φιλοσοφία τοῦ Ξενοφάνους εἶναι κυρίως μεταφυσικὴ καὶ φιλοσοφία τοῦ πολιτισμοῦ. Ὁ πυρὴν τῆς θεολογίας του εἶναι ἡ ὑπ' αὐτοῦ καταπολέμησις τῆς λαϊκῆς ἀντιλήψεως περὶ ὑπάρξεως πολλῶν θεῶν καὶ τοῦ θεολογικοῦ ἀνθρωπομορφισμοῦ. Κατὰ τὸν Ξενοφάνη (Ντὶλς Α΄, ἀπ. 14, σελ. 132):

«...οἱ βροτοὶ δοκέουσι γεννᾶσθαι θεούς,
τὴν σφετέρην δ' ἐσθῆτα ἔχειν φωνήν τε δέμας τε»

(Οἱ ἄνθρωποι νομίζουν ὅτι οἱ θεοὶ ἐγεννήθησαν καὶ ὅτι ἔχουν τὴν ἐνδυμασίαν, τὴν φωνὴν καὶ τὴν μορφὴν ἀνθρώπων).

Εἰς τὴν συνήθη αὐτὴν περὶ γενέσεως τῶν θεῶν γνώμην ὁ Ξενοφάνης ἀντέλεγεν ὅτι οἱ τοιαῦτα πιστεύοντες ἀσεβοῦν ἐξ ἴσου μὲ τοὺς λέγοντας, ὅτι οἱ θεοὶ ἀποθνήσκουν. Ἀντιθέτως αὐτὸς παρεδέχετο τὰ ἑξῆς (Ντίλς, Α΄ ἀπ. 23—26, σελ. 135):

«Εἷς θεός, ἔν τε θεοῖσι καὶ ἀνθρώποισι μέγιστος,
οὔτι δέμας θνητοῖσιν ὁμοίιος οὐδὲ νόημα».

(Ἕνας θεὸς ὑπάρχει, μέγιστος μεταξὺ θεῶν καὶ ἀνθρώπων, καὶ οὔτε τὸ σῶμα του οὔτε ὁ νοῦς του εἶναι ὅμοιος μὲ τοὺς θνητούς). Ὁ θεὸς αὐτός:

«οὖλος ὁρᾷ, οὖλος δὲ νοεῖ, οὖλος δὲ τ' ἀκούει».
(Εἶναι ὅλος ὀφθαλμός, ὅλος πνεῦμα, ὅλος οὖς).

Ὁ εἷς οὗτος θεὸς «ἀπάνευθε, πόνοιο νόου φρενὶ πάντα κραδαίνει» (χωρὶς κόπον διασείει, κραδαίνει τὰ πάντα διὰ τῆς δυνάμεως τοῦ πνεύματος)· «ἀεὶ δ' ἐν ταὐτῷ μίμνει κινούμενος οὐδὲν οὐδὲ μετέρχεσθαί μιν ἐπιτρέπει ἄλλοτε ἄλλη». (Πάντοτε μένει εἰς τὸν ἴδιον χῶρον, χωρὶς καθόλου νὰ κινῆται καὶ δὲν ἁρμόζει εἰς αὐτὸν νὰ πηγαίνῃ ἄλλοτε πρὸς τὰ ἐδῶ καὶ ἄλλοτε πρὸς τὰ ἐκεῖ).

Συνεχίζων ὁ Ξενοφάνης τὴν θεολογίαν του, παρατηρεῖ ὅτι κανὲν δικαίωμα δὲν ἔχομεν νὰ ἀποδίδωμεν εἰς τοὺς θεοὺς ἀνθρωπίνην μορφήν. Ἕκαστος φαντάζεται τὸν θεὸν τοιοῦτον, οἷος εἶναι ὁ ἴδιος: οἱ Αἰθίοπες θέλουν τοὺς θεοὺς μαύρους καὶ σιμούς, οἱ Θρᾷκες γλαυκοὺς (γαλανοὺς) καὶ ξανθούς. Ἂν οἱ βόες καὶ οἱ ἵπποι καὶ οἱ λέοντες εἶχον χέρια καὶ ἠμποροῦσαν νὰ ζωγραφίσουν, θὰ παρίστανον τοὺς θεοὺς ὁμοίους μὲ ἑαυτούς, οἱ βόες ὡς βοῦς, οἱ ἵπποι ὡς ἵπποι καὶ οὕτω καθεξῆς. Ἂν δεχθῶμεν, ἔλεγεν ὁ Ξενοφάνης, ὅτι ὁ θεὸς εἶναι τὸ κράτιστον καὶ τελειότατον ὅλων τῶν ὄντων, δὲν ἠμπορεῖ παρὰ νὰ εἶναι εἷς καὶ ὄχι πολλοί. Διότι ἡ ἔννοια τῆς τελείας θεότητος εἶναι συνδεδεμένη μὲ τὴν ἔννοιαν τοῦ κρατεῖν καὶ ἄρχειν, ἥτις μόνον ὡς ἰδιότης ἑνὸς καὶ ὄχι πολλῶν εἶναι νοητή.

Ὁ μονοθεϊσμὸς ὅμως οὗτος τοῦ Ξενοφάνους ἀποκλείει καὶ τὴν δοξασίαν ὅτι εἶναι δυνατὸν ὑπὸ τὸν ἕνα τοῦτον κράτιστον, πάντων ἄρχοντα θεὸν νὰ ὑπάρχουν καὶ ἄλλοι ὑποτεταγμένοι εἰς αὐτὸν θεοί. Καὶ ναὶ μὲν ὁμιλεῖ καὶ ὁ ἴδιος ὁ Ξενοφάνης εἰς τὰ ποιήματά του περὶ (πολλῶν) θεῶν, τοῦτο ὅμως κάμνει ἀκολουθῶν τὴν συνήθη γλωσσικὴν χρῆσιν καὶ παράδοσιν, ἐφόσον μάλιστα ἀπευθύνεται πρὸς τὸν λαόν.

Τὸν ἕνα θεὸν ὁ Ξενοφάνης ταυτίζει πανθεϊστικῶς μετὰ τοῦ κόσμου. Τὴν ἑνότητα τοῦ θεοῦ ἐπεκτείνει ἐπὶ τὴν ὁλότητα τῶν ὄντων καὶ τοῦ κόσμου. Εἰς τοῦτο συμφωνοῦν αἱ μᾶλλον ἀξιόπιστοι μαρτυρίαι τῶν ἀρχαίων συγγραφέων. Οὕτως ὁ Πλάτων ἐν Σοφ. 242 d λέγει ὅτι ἡ Ἐλεατικὴ Σχολή, τῆς ὁποίας ἡγεῖται ὁ Ξενοφάνης, δοξάζει ὅτι ἓν εἶναι τὸ πᾶν. Καὶ ὁ Ἀριστοτέλης (Μετὰ τὰ Φυσ. Α 5, 986 β 10 κ.ἑ.) ἀποδίδει εἰς τὸν Ξενοφάνη τὴν γνώμην ὅτι τὸ πᾶν εἶναι μία φύσις καὶ κατὰ ταῦτα οὗτος εἶναι ὁ πρῶτος «ἐνίσας» (ἀποδεχθεὶς δηλαδὴ ἓν τὸ ὄν) καὶ ὁ ταυτίσας τὸ ἓν μὲ τὸν θεόν. Καὶ κατὰ τὸν Θεόφραστον καὶ ἄλλους, ὁ Ξενοφάνης «τὸ ἓν τοῦτο καὶ πᾶν τὸν θεὸν ἔλεγεν».

Τινὲς ἐκ τῶν ἀρχαίων φιλοσόφων καὶ δοξογράφων (π.χ. Πορφύριος, Φιλόπονος, Ψευδοπλούταρχος καὶ ἄλλοι), παρουσίασαν τὸν Ξενοφάνη ὡς συνεχιστὴν τῆς περὶ πρώτων στοιχείων διδασκαλίας τῶν Ἰώνων φυσικῶν φιλοσόφων ἐπὶ τῇ βάσει τῶν κατωτέρω παρατιθεμένων ἀποσπασμάτων του (Ντίλς Α, ἀπόσπ. 27, 29):

«ἐκ γαίης γὰρ πάντα καὶ εἰς γῆν πάντα τελευτᾷ».
(Ἀπὸ τὴν γῆν προέρχονται, γίνονται, ὅλα, καὶ εἰς τὸ τέλος πάλιν γῆ γίνονται ὅλα).

«Γῆ καὶ ὕδωρ πάντ' ἔσθ' ὅσα γίνονται ἠδὲ φύονται».
(Γῆ καὶ ὕδωρ εἶναι ὅλα ὅσα γίνονται καὶ ἀναπτύσσονται, αὐξάνουν).

Κατ' ἄλλο ἀπόσπασμα (τὸ ὑπ' ἀρ. 30 παρὰ Ντίλς, «ἡ θάλασσα εἶναι πηγὴ τοῦ νεροῦ καὶ τοῦ ἀνέμου... Ἄνευ τῆς θαλάσσης δὲν θὰ ὑπῆρχον οὔτε ροαὶ τῶν ποταμῶν οὔτε ὄμβριον ὕδωρ τοῦ αἰθέρος. Ὁ μέγας πόντος εἶναι ὁ γεννήτωρ τῶν νεφῶν, τῶν ἀνέμων καὶ τῶν ποταμῶν».

Εἰς τοὺς λόγους τούτους τοῦ Ξενοφάνους ἐδόθη ἑρμηνεία, καθ' ἣν οὗτος ἐδέχετο ὡς δύο πρῶτα ἀρχικὰ στοιχεῖα τῆς δημιουργίας τὴν γῆν καὶ τὸ ὕδωρ. Τὸ ἀληθὲς εἶναι ὅτι αἱ ἀνωτέρω ἀποφάσεις τοῦ Ξενοφάνους ἔχουν τὴν συνήθη ἔννοιαν τῶν λαϊκῶν ἀντιλήψεων, ὅτι ὅλα, καὶ ὁ ἄνθρωπος μαζί, ἔγιναν ἀπὸ τὴν γῆν καὶ εἰς τὴν γῆν πάλιν καταλήγουν. Ὅ,τι δὲν πρέπει νὰ ἀποδοθῇ εἰς τὸν Ξενοφάνη δοξασία περὶ δύο ἀρχῶν τῶν ὄντων (γῆς καὶ ὕδατος ἢ ξηροῦ καὶ ὑγροῦ), παρατηρεῖ καὶ ὁ Ἀριστοτέλης (Μετὰ τὰ Φυσ. Α 5, 986 β 21 καὶ ἑξῆς).

Ὁ Ξενοφάνης ἐδίδασκεν ὅτι ὁ ἥλιος δὲν κινεῖται περὶ τὴν γῆν, ἀλλὰ κατ' εὐθεῖαν γραμμήν, ἂν δὲ ἡμεῖς νομίζωμεν ὅτι περιφέρεται κυκλικῶς περὶ τὴν γῆν, τοῦτο ἀποδοτέον εἰς ὀπτικήν μας ἀπάτην, ὀφειλομένην εἰς τὴν μεγάλην ἀπόστασιν.

Ἰδίας προσοχῆς ἀξία εἶναι ἡ περὶ τῆς ἀρχῆς καὶ γενέσεως τοῦ πολιτισμοῦ διδασκαλία τοῦ Ξενοφάνους. Χαρακτηριστικὸν ἐν τῷ προκειμένῳ σημεῖῳ εἶναι τὸ ὑπ' ἀρ. 18 ἀπόσπασμά του:

«οὔτοι ἀπ' ἀρχῆς πάντα θεοὶ θνητοῖσ' ὑπέδειξαν,
ἀλλὰ χρόνῳ ζητοῦντες ἐφευρίσκουσιν ἄμεινον».
(Οἱ θεοὶ δὲν ὑπέδειξαν ὅλα ἐξ ἀρχῆς εἰς τοὺς θνητούς, ἀλλ' οὗτοι σὺν τῷ χρόνῳ διὰ τῆς ζητήσεως ἐφευρίσκουν τὸ καλύτερον).

Κατὰ τὴν γνώμην ταύτην τοῦ Ξενοφάνους, μέρος μόνον τῶν ἀγαθῶν τοῦ πολιτισμοῦ ὀφείλεται εἰς ὑπόδειξιν τῶν θεῶν. Τὰ πλεῖστα ἐφευρίσκουν οἱ ἄνθρωποι μόνοι, οὗτοι δὲ διὰ τῆς ζητήσεως καὶ τῆς προσπαθείας ὁδηγοῦνται ἀπὸ τῶν ἀτελεστέρων πρὸς τελειοτέρας μορφὰς βίου καὶ πολιτισμοῦ. Ἀντιτίθεται δὲ διὰ τῆς ἀποφάνεώς του ταύτης ὁ Ξενοφάνης ἀφ' ἑνὸς μὲν πρὸς τὴν λαϊκὴν πίστιν, ἥτις ὅλα τὰ εὑρήματα τοῦ πολιτισμοῦ ἐθεώρει ὡς δωρήματα φιλανθρώπων θεῶν. (Ζεύς, Ἥφαιστος, Ἀθηνᾶ, Προμηθεύς), ἀφ' ἑτέρου δὲ πρὸς τὸν ἡσιόδειον μῦθον περὶ ἀνθρωπίνων γενῶν, καθ' ὃν ἡ πολιτιστικὴ ἐξέλιξις εἶναι βαθμιαία κατάπτωσις καὶ παρακμὴ τοῦ ἀνθρωπίνου γένους (Ἡσιόδ. Ἔργα 109 καὶ ἑξῆς).

Βιβλιογραφία: DIELS, FRAGMENTE DER VORSOKRATIKER (Ντίλς, Ἀποσπάσματα τῶν Προσωκρατικῶν), τόμ. Α΄, 6η ἔκδοσις, 1951. Τὰ σωζόμενα ποιήματα καὶ ἀποσπάσματα τοῦ Ξενοφάνους περιέλαβε καὶ ὁ Ντὶλ (DIEHL) εἰς τὴν «Λυρικὴν Ἀνθολογίαν» του (τόμ. Α΄, Λειψίας 1936.— Τσέλλερ—Νέστλε, κατὰ μετάφρασιν Χ. Θεοδωρίδη, Ἱστορία τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας, Ἀθῆναι 1942. Βλέπε καὶ τὴν βιβλιογραφίαν τοῦ ἄρθρου «Ξενοκράτης ὁ Χαλκηδόνιος».

Κ. Βουρβέρης

ΠΑΡΜΕΝΙΔΗΣ ὁ Ἐλεάτης. Ἕλλην φιλόσοφος ἐκ τῆς πόλεως Ἐλέας τῆς Κάτω Ἰταλίας (τῆς λεγομένης Μεγάλης Ἑλλάδος), κορυφαῖος ἐκπρόσωπος τῆς Ἐλεατικῆς φιλοσοφικῆς σχολῆς, τὴν ὁποίαν ἵδρυσεν ὁ Ξενοφάνης ὁ Κολοφώνιος καὶ εἰς τὴν ὁποίαν ἀνῆκον πλὴν αὐτῶν, οἱ φιλόσοφοι Ζήνων καὶ Μέλισσος.

Περὶ τοῦ βίου τοῦ Παρμενίδου εἰδήσεις παρέχουν ὁ Διογένης ὁ Λαέρτιος (βιβλ. IX, 21—23 κ.ἀ.), ὁ Σουΐδας, ὁ Ἰάμβλιχος, ὁ Πλάτων, ὁ Ἀριστοτέλης καί τινες ὑπομνηματισταὶ αὐτοῦ, τὰς ὁποίας πάσας παραθέτει ὁ Ντὶλς ἐν τῇ ἐκδόσει τῶν Ἀποσπασμάτων τῶν Προσωκρατικῶν (τόμ. Α΄ 1951, σελ. 217 κ.ἑ.), ἐν ᾗ ἔχουν περιληφθῆ καὶ τὰ σωζόμενα ἀποσπάσματα τοῦ «Περὶ φύσεως» φιλοσοφικοῦ ἔπους τοῦ Παρμενίδου.

Ὁ Παρμενίδης ἐγεννήθη περὶ τὸ ἔτος 540 π.Χ. καὶ ἀπέθανε κατ' ἄλλους τὸ 475 καὶ κατ' ἄλλους τὸ 470 π.Χ. Ὡς χρόνος συγγραφῆς τοῦ φιλοσοφικοῦ του ἔπους θεωρεῖται τὸ ἔτος 480 π.Χ. (Διὰ τὰ σχετικὰ χρονολογικὰ ζητήματα βλ. Φ. Γιακόμπυ. Ἡ χρονογραφία τοῦ Ἀπολλοδώρου, Γερμανιστί). Ἦτο υἱὸς τοῦ Πύρητος, ἐγνώρισε τὴν διδασκαλίαν τοῦ Ξενοφάνους, τὴν ὁποίαν καὶ περαιτέρω διεμόρφωσεν εἰς ὅ,τι καλοῦμεν «στατικὴν θεώρησιν τοῦ Σύμπαντος», καὶ κατ' ἐξοχὴν Ἐλεατικὴν φιλοσοφίαν. Ἐσχετίσθη πολὺ μὲ κορυφαίους Πυθαγορείους, ὑπάρχουν δὲ ἀρχαῖαι εἰδήσεις, μαρτυροῦσαι τὴν ταυτότητα ἢ ὁμοιότητα τοῦ παρμενιδείου μὲ τὸν πυθαγόρειον βίον. Λέγεται ὅτι προετράπη ὑπὸ τοῦ Ἀμεινίου τοῦ Πυθαγορείου εἰς «ἡσυχίαν», δηλαδὴ εἰς τὸν γαλήνιον θεωρητικὸν βίον τοῦ φιλοσόφου. Τὸ γένος τοῦ Παρμενίδου ἦτο λαμπρὸν καὶ ὁ οἶκος, ἐξ οὗ προῆλθε, πλούσιος. Φύσει δὲ καὶ μελέτῃ καὶ ἕξει εἰς ἀρετὴν προαχθεὶς καὶ σοφίαν, διεμορφώθη εἰς προσωπικότητα ὑψίστου κύρους. Τοὺς περὶ αὐτοῦ χαρακτηρισμοὺς ὀφείλομεν εἰς τὸν Πλάτωνα. Κατὰ τὸν «Θεαίτητον» τοῦ Πλάτωνος (183Ε), ὁ Παρμενίδης ἔκαμνεν εἰς τὸν Σωκράτην τὴν ἐντύπωσιν προσωπικότητος ἐπιβαλλούσης τὴν «αἰδὼ» «σεβασμὸν) καὶ τὸ «δέος» (αἰδοῖος καὶ δεινός). Ὁ Πλάτων, κατὰ τὴν «ποιητικήν» συνήθειαν ἄλλως τε, ἀπετόλμησε καὶ τὸν ἀναχρονισμὸν τῆς συναντήσεως τοῦ ἐξηκονταπενταετοῦς Παρμενίδου μὲ τὸν νέον Σωκράτην (Πλάτωνος, Παρμεν. 127 α, Σοφιστ. 217C), ἐνῶ εἰς τὴν πραγματικότητα ὁ Σωκράτης ἐγεννήθη κατὰ τὸ ἔτος τοῦ θανάτου τοῦ Παρμενίδου ἢ ὀλίγα ἔτη μετ' αὐτόν.

Παραδίδεται ὅτι ὁ Παρμενίδης, ἀκολουθῶν τὰς πολιτικὰς καὶ ἠθικὰς ἀντιλήψεις τῶν Πυθαγορείων, ἔθηκε νόμους εἰς τὴν πατρίδα του ἥ, καὶ ἄλλως ἤσκησεν εὐμενῆ ροπὴν ἐπὶ τὸν πολιτικὸν βίον αὐτῆς (Διογ. Λαέρτ. 9, 23).

Τὸ διδακτικὸν σύγγραμμα τοῦ Παρμενίδου εἶναι φιλοσοφικὸν ἔπος, μὲ τὸν συνήθη τίτλον τῶν τοιούτων ἔργων: «Περὶ φύσεως». Κατά τινας, ὁ τίτλος οὗτος δὲν προέρχεται ἀπὸ τὸν συγγραφέα του. Ἡ παράδοσις ὅτι ὁ Παρμενίδης ἔγραψε καὶ εἰς πεζὸν λόγον ἐλέγχεται ὡς οὐχὶ ἀκριβής.

Τὸ φιλοσοφικὸν ποίημα τοῦ Παρμενίδου διηρεῖτο εἰς δύο κύρια μέρη, ὧν προετάσσετο εἰσαγωγή. Τὸ πρῶτον μέρος τοῦ ποιήματος, περιελάμβανε τὴν «περὶ ἀληθείας» διδασκαλίαν τοῦ φιλοσόφου, τὸ δεύτερον ἐξέθετε τὰ «δοξαστὰ» ἢ «τὰ πρὸς δόξαν», ἤτοι τὰ κατὰ τὰ φαινόμενα, τὰ προσιτὰ εἰς τοὺς πολλοὺς θνητούς (Ἀπ. 1, 28 κ.ἑ.):

«... χρεὼ δέ σε πάντα πυθέσθαι
ἠμὲν Ἀληθείης εὐκυκλέος ἀτρεμὲς ἦτορ
ἠδὲ βροτῶν δόξας, ταῖς οὐκ ἔνι πίστις ἀληθής».
(Πρέπει δὲ νὰ τὰ μάθῃς ὅλα, τόσον τὴν ἀδιάσειστον καρδίαν (κέντρον) τῆς εὐκύκλου, τῆς ὁλοστρόγγυλης Ἀληθείας, ὅσον καὶ τὰς δοξασίας τῶν θνητῶν, εἰς τὰς ὁποίας δὲν ἐνυπάρχει ἀληθὴς βεβαιότης).

Εἰς τὴν εἰσαγωγὴν διηγεῖται ὁ ποιητὴς ὅτι, ἐποχούμενος ἅρματος, τὸ ὁποῖον ὁδηγοῦν αἱ «Ἡλιάδες κόραι» (αἱ κόραι τοῦ Ἡλίου), φέρεται ἀπὸ τῆς Νυκτὸς πρὸς τὴν Ἡμέραν καὶ τὸ Φῶς, ἀφοῦ διῆλθε διὰ τῆς πύλης, ἥτις χωρίζει τὰ νυκτερινὰ ἀπὸ τὰ φωτεινὰ δώματα καὶ τῆς ὁποίας τὰς κλεῖδας κρατεῖ ἡ Δίκη. Ἐκεῖ, εἰς τὸ κράτος τοῦ Φωτός, ἡ Δαίμων, ἡ θεὰ Ἡμέρα, ὑποδεχομένη τὸν φιλόσοφον, λέγει εἰς αὐτόν: «αἵπερ ὁδοὶ μοῦναι διζήσεός εἰσι νοῆσαι». (Ἀπ. 2, 8), τίνες δηλαδὴ ὁδοὶ τῆς ἐρεύνης μόναι εἶναι νοηταί. Ἡ πρώτη ὁδὸς διδάσκει τὴν Ἀλήθειαν: Τὸ ὂν ὑπάρχει καὶ εἶναι ἀδύνατον νὰ μὴ ὑπάρχῃ. Αὕτη εἶναι ἡ «κέλευθος», ἡ ὁδὸς τῆς Πειθοῦς. Ἡ δευτέρα ὁδὸς τῆς ἐρεύνης λέγει, ὅτι οὐδὲν ὑπάρχει καὶ ὅτι τοῦτο (τὸ

μὴν εἶναι) εἶναι ἀναγκαῖον. Ἡ δαίμων ἀποτρέπει σφόδρα τὸν φιλόσοφον ἀπὸ τῆς δευτέρας ταύτης ὁδοῦ τῆς ἐρεύνης. Διότι τὸ μὴ ὂν δὲν εἶναι δυνατὸν οὔτε νὰ γνωσθῇ (γνῶσις τοῦ μὴ ὄντος εἶναί τι ἀκατόρθωτον), οὔτε νὰ ἐκφρασθῇ διὰ λόγων.

Ἐξ ἴσου ὅμως μὲ τὴν δευτέραν, φευκτέα εἶναι, κατὰ τὴν θεάν, καὶ μία τρίτη ὁδός, ἥτις ὁδηγεῖ εἰς τὰς «δόξας», τὰς ὑποκειμενικὰς γνώμας τῶν ἀνθρώπων, αἱ ὁποῖαι ἀναφέρονται εἰς τὸν κόσμον τῶν «φαινομένων».

Ὅπως βλέπομεν, ἀφετηρία καὶ βάσις τῆς διδασκαλίας τοῦ Παρμενίδου εἶναι ἡ ἔννοια τοῦ ὄντος ἐν ἐντελεῖ ἀντιθέσει πρὸς τὸ μὴ ὄν. Ταύτην τὴν ἔννοιαν τοῦ ὄντος ὁ Παρμενίδης ἐκφράζει ἐντονώτερον τοῦ ἱδρυτοῦ τῆς Ἐλεατικῆς Σχολῆς Ξενοφάνους. Ἡ ἀδιάσειστος ἀλήθεια κατὰ τὸν Παρμενίδην κεῖται εἰς τὴν γνῶσιν ὅτι τὸ ὂν ὑπάρχει καὶ τὸ μὴ ὂν δὲν ὑπάρχει. Ἡ πλάνη τῶν ἀνθρώπων ἔγκειται εἰς τὴν γνώμην ὅτι καὶ μὴ ὄντος εἶναί τι ἀδιανόητον καὶ ἀκατόρθωτον. Μόνον τοῦ ὄντος εἶναι νοητὴ καὶ δυνατὴ ἡ γνῶσις.

Ἐκ τῆς θεμελιώδους αὐτῆς περὶ τοῦ ὄντος ἀντιλήψεως ἀπορρέουν ὅλαι αἱ ἐπὶ μέρους ἰδιότητες αὐτοῦ, τὰς ὁποίας ἐκθέτει τὸ πρῶτον μέρος τοῦ ποιήματος:

Τὸ ὂν δὲν δύναται νὰ ἔχῃ οὔτε ἀρχὴν οὔτε τέλος. Διότι δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ προέλθῃ ἀπὸ τὸ μὴ ὂν καὶ ἑπομένως οὐδὲ νὰ καταντήσῃ μὴ ὄν. Εἶναι λοιπὸν τὸ ὄν: «ἀγέννητον» καὶ «ἀνώλεθρον», «οὐλομελὲς» (ὁλότης μὴ διασπωμένη εἰς μέλη), «ἄτρεμὲς» (ἀδιατάρακτον), «ἀδιαίρετον», πάντοτε παρόν. Συνεχίζομεν μὲ τὰς λέξεις τοῦ ποιήματος:

Τὸ ὂν «οὐδὲ ποτ' ἦν οὐδ' ἔσται, ἐπεὶ νῦν ἔστιν
ὁμοῦ πᾶν ἕν, συνεχές».

Τὸ ὂν εἶναι μία διαρκὴς παρουσία· δὲν ὑπῆρξε ποτέ, ὥστε νὰ λέγωμεν περὶ αὐτοῦ ὡς παρελθόντος, οὐδὲ θὰ ὑπάρξῃ, ὥστε νὰ τὸ περιμένῃ ἡ κατάστασις τοῦ μέλλοντος. Ὑπάρχει ὡς διαρκὲς παρόν, ἄνευ παρελθόντος καὶ μέλλοντος, ἄναρχον, ἄπαυστον, ἑνότης παροῦσα, διαρκὴς συνέχεια, ἀκινησία, ἀταραξία, ἄνευ αὐξήσεως ἢ ἐλαττώσεως. Πάντοτε ὅμοιον πρὸς ἑαυτό, «ταὐτὸν τ' ἐν ταὐτῷ μένον καθ' ἑαυτό τε κεῖται», οἱονεὶ σφαῖρα καλοστρογγυλευμένη, ἔχουσα εἰς ὅλα τὰ σημεῖα της τὴν αὐτὴν πυκνότητα (Ἀπόστ. 7′ 42 κ.ἑ.):

«... τετελεσμένον ἐστὶ
πάντοθεν, εὐκύκλου σφαίρης ἐναλίγκιον ὄγκῳ
μεσόθεν ἰσοπαλὲς πάντῃ».

(Τὸ ὂν ἔχει πέρατα ἀπὸ ὅλας τὰς πλευράς του, ὁμοιάζει μὲ μᾶζαν ὁλοστρόγγυλης σφαίρας καὶ ἔχει ἐξ ἴσου ἰσχυρὰν πυκνότητα ἀπὸ τὸ μέσον πρὸς ὅλας τὰς κατευθύνσεις).

Εἶναι προφανὴς ἡ βαθεῖα ἀντίθεσις τοῦ Παρμενίδου πρὸς τὴν διδασκαλίαν τῆς Ἰωνικῆς φιλοσοφίας, τὴν ὁποίαν ἐτυράννησε τὸ πρόβλημα τῆς γενέσεως, τὸ πόθεν ὁ κόσμος ἐγένετο. Κατὰ τὸν Παρμενίδην, δὲν ὑπάρχει γένεσις. Διότι γένεσις προϋποθέτει προϋπαρξιν τοῦ μὴ ὄντος, καὶ ἑπομένως παραγωγὴν τοῦ ὄντος ἀπὸ τοῦ μὴ ὄντος (τοῦ κατὰ Παρμενίδην ἀνυπάρκτου).

Συνεφὴς μὲ τὴν περὶ ὄντος διδασκαλίαν τοῦ Παρμενίδου εἶναι καὶ ἡ γνωσιολογία του. Τὸ οὐσιῶδες γνωσιολογικὸν δόγμα τοῦ φιλοσόφου ἀποτελεῖ ἡ περιλάλητος ἀπόφανσις (Ἀπ. 3):

«τὸ γὰρ αὐτὸ νοεῖν ἐστίν τε καὶ εἶναι».

Τὸ νόημα τῆς ῥήσεως αὐτῆς δὲν εἶναι ἡ ταυτότης νοήσεως καὶ οὐσίας, ἀλλὰ τὸ ἑξῆς: ἐκεῖνο, ὅπερ ὑπόκειται τῇ νοήσει, ὑπάρχει. Ὅπερ νοοῦμεν, ταυτίζεται μὲ τὸ ὑπάρχον. Ἐκεῖνο, ποὺ δὲν ἔχει ὕπαρξιν, δὲν δύναται καὶ νὰ νοηθῇ καὶ γνωσθῇ. Τὴν ἀληθῆ ἔννοιαν τῆς βασικῆς ταύτης γνωσιολογικῆς ἀποφάνσεως τοῦ Παρμενίδου διασαφοῦν καὶ οἱ κατωτέρω στίχοι (Ἀπ. 8, 34 κ.ἑ.):

«ταυτὸν δ' ἐστι νοεῖν τε καὶ οὕνεκεν ἔστι νόημα,
οὐ γὰρ ἄνευ τοῦ ἐόντος, ἐν ᾧ πεφατισμένον ἐστιν,
εὑρήσεις τὸ νοεῖν· οὐδὲν γὰρ (ἢ) ἔστιν ἢ ἔσται
ἄλλο πάρεξ τοῦ ἐόντος...».

(Εἶναι ἓν καὶ τὸ αὐτὸ τὸ νοεῖν μὲ ἐκεῖνο, ποὺ εἶναι αἴτιον ἢ ὑποκείμενον τῆς νοήσεως· διότι δὲν ἠμπορεῖς νὰ εὕρῃς τὸ νοεῖν ἄνευ τοῦ ὄντος, ἐν ᾧ τοῦτο ἐκφράζεται. Διότι οὐδὲν ἢ ὑπάρχει ἢ θὰ ὑπάρχῃ ἄλλο, πλὴν τοῦ ὄντος).

Πρὸς τὴν ἀλήθειαν, τουτέστι τὴν γνῶσιν τοῦ ὄντος, ὁδηγοῦν ὄχι αἱ αἰσθήσεις, αἱ ὁποῖαι μᾶς παρουσιάζουν τὴν πολλότητα, τὴν γένεσιν, τὴν φθορὰν καὶ μεταβολήν, ἀλλὰ ὁ Λόγος. Οὗτος νοεῖ, γιγνώσκει τὴν ὕπαρξιν τοῦ μὴ ὄντος, τοῦ ὁποίου τὴν νόησιν θεωρεῖ ἀδύνατον. Κατὰ ταῦτα αἱ αἰσθήσεις εἶναι πηγὴ πλάνης.

Ἐνῶ ἡ περὶ τοῦ ὄντος διδασκαλία τοῦ Παρμενίδου ἐσήμαινεν ἄρνησιν πάσης κοσμολογίας καὶ φυσικῆς, ἀσχολουμένων μὲ τὴν γένεσιν καὶ τὸν κόσμον τῶν φαινομένων, παρὰ ταῦτα ὅμως ὁ Παρμενίδης, ὡς θέμα τοῦ δευτέρου μέρους τοῦ ποιήματός του ἔχει ἀκριβῶς τὸν κόσμον τοῦτον τῶν «δοξασιῶν» καὶ φαινομένων, ὅπως τὸν ἔχει φαντασθῇ ἡ πεπλανημένη κοινὴ ἀντίληψις τῶν ἀνθρώπων. Κατ' αὐτὴν ὑπάρχουν δύο στοιχεῖα, ἐκ τῶν ὁποίων τὸ μὲν ἕν, τὸ φῶς ἢ τὸ κατ' Ἀναξίμανδρον θερμόν, ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸ ὄν, τὸ δὲ ἕτερον, ἡ Νύξ, τὸ ψυχρόν, πρὸς τὸ μὴ ὄν (τὸ κατὰ Παρμενίδην ἀνύπαρκτον καὶ ἀδιανόητον). Ἐκ τῆς συνθέσεως τῶν δύο τούτων στοιχείων παράγεται κατὰ τὴν ἀνθρωπίνην δοξασίαν ὁ εἰς τὰς αἰσθήσεις προσιτὸς κόσμος τῆς πολλότητος καὶ φαινομενικότητος. Τὴν ἑρμηνείαν ταύτην θὰ ἀνέπτυσσε περαιτέρω τὸ μὴ σωζόμενον τμῆμα τοῦ δευτέρου μέρους τοῦ Παρμενιδείου ἔπους, ὅπερ κατὰ ταῦτα ἦτο εἶδός τι κοσμογονίας. Ἀναμφιβόλως δὲ ἡ κοσμογονικὴ αὐτὴ θεωρία, τῆς ὁποίας προκαταβολικῶς ἀρνεῖται τὴν ἀλήθειαν ὁ φιλόσοφος ποιητής της, θὰ περιελάμβανε στοιχεῖα τῶν προτέρων κοσμογονιῶν, ὡς ἡ τοῦ Ἀναξιμάνδρου, ὡς εἴδομεν, τοῦ Ἡρακλείτου καὶ τῶν Πυθαγορείων. Ἡ μείξις τῶν εἰρημένων ἀντιθέτων στοιχείων γίνεται τῇ ἐπεμβάσει τῆς τὰ πάντα κυβερνώσης θεᾶς (Δαίμονος). Ἐκ τῶν στοιχείων τούτων τὸ μὲν φωτεινὸν ἔχει κάποιαν σχέσιν πρὸς τὸ κατὰ Παρμενίδην ὂν καὶ ἑπομένως μετέχει πως ἀληθείας. Τὸ ἕτερον ὅμως στοιχεῖον, τὸ τοῦ μὴ ὄντος, ἀποτελεῖ ριζικὴν πλάνην καὶ ψεῦδος. Καὶ ἡ ἀνθρωπίνη σκέψις κατευθύνεται πρὸς τὸ ἀληθὲς ἢ τὸ ψευδὲς ἀναλόγως τῆς εἰρημένης μείξεως. Ὅταν μὲν ἐπικρατῇ ἐν τῇ μείξει τὸ θερμὸν καὶ φωτεινὸν στοιχεῖον, ἡ πνευματικὴ δραστηριότης τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἀντιστοίχως ἀνωτέρα· ὅταν ὅμως ἐπικρατῇ τὸ ψυχρὸν ἢ σκοτεινὸν γίνεται κατωτέρα.

Ἡ μὲ τὰ δοξαστὰ καὶ φαινόμενα ἀσχολία τοῦ Παρμενίδου δὲν σημαίνει ὅτι οὗτος διακρίνει διττὴν πραγματικότητα. Ἡ πραγματικότης δι' αὐτὸν εἶναι μία: τὸ εἷς τὴν νόησιν καὶ τὸν καθαρὸν Λόγον προσιτὸν ἑνιαῖον, ἀδιαίρετον, ἀδιατάρακτον καὶ ἀναλλοίωτον ὄν. Ὁ κόσμος τῆς φαινομενικότητος καὶ τῆς γενέσεως εἶναι ψευδὲς πλάσμα τῆς ἀνθρωπίνης «δοξασίας» καὶ ὑποκειμενικότητος. Δὲν πρόκειται λοιπὸν ἐνταῦθα οὔτε φιλοσοφικὸς ἰδεαλισμός, οὔτε ὑλισμός. Ἀλλ' ὁ σοφὸς Ἐλεάτης εἷς ἐκ τῶν πρώτων Ἑλλήνων διανοητῶν, οἵτινες ἔθηκαν καὶ ἀντίκρυσαν τὸ ὀντολογικὸν πρόβλημα, ὡς θεμελιῶδες καὶ αἰώνιον θέμα τῆς φιλοσοφίας.

Βιβλιογραφία. Βλέπε τὴν βιβλιογραφίαν τοῦ ἡμετέρου ἄρθρου Ξενοκράτης ὁ Χαλκηδόνιος — Ντίλς — Κράντς, Τὰ Ἀποσπάσματα τῶν Προσωκρατικῶν, 1951, τόμ. Α′, — Ντίλς. Τὸ διδακτικὸν ποίημα τοῦ Παρμενίδου, 1897. Βλέπε ὡσαύτως τὰς σχετικὰς ἐργασίας τοῦ A. PATIN, τοῦ K. Ράϊνχαρντ καὶ τοῦ W. KRANZ — UEBERWEQ καὶ PRAECHTER. Ἡ φιλοσοφία τῆς ἀρχαιότητος (γερμ.) 1926. — DESSOIR, Ἱστορία τῆς φιλοσοφίας, 1926.

Κωνστ. Ι. Βουρβέρης

ΜΕΛΙΣΣΟΣ. Ἕλλην φιλόσοφος, γεννηθεὶς ἐν Σάμῳ καὶ ἀκμάσας τὸν 5ον π.Χ. αἰῶνα. Ἐκλεγεὶς ναύαρχος, κατεναυμάχησε τὸν στόλον τῶν Ἀθηναίων κατὰ τὸ 440 π.Χ. Κατὰ τὴν παράδοσιν, ὑπῆρξε μαθητὴς τοῦ Παρμενίδου, καὶ ἐγνώρισε τὸν Ἡράκλειτον. (Περὶ τῶν θεωριῶν καὶ τοῦ ἔργου τοῦ Μελίσσου βλέπε εἰς τὸ ἄρθρον Ἑλληνικὴ Φιλοσοφία τοῦ παρόντος τόμου σελὶς 26).

ΖΗΝΩΝ. —1) Ὁ Ἐλεάτης. Ἕλλην φιλόσοφος, γεννηθεὶς κατὰ τὴν 78ην Ὀλυμπιάδα (468—465 π.Χ.) εἰς τὴν Ἐλέαν τῆς Κάτω Ἰταλίας ἀποικίαν οὖσαν τῶν Φωκαέων, ἐκ πατρὸς Τελευταγόρου. Περὶ τοῦ βίου του καὶ τῆς διδασκαλίας του γνωρίζομεν τινὰ ἐκ πληροφοριῶν, τὰς ὁποίας ἀντλοῦμεν ἐκ τῶν ἔργων τοῦ Πλάτωνος, τοῦ Ἀριστοτέλους, τοῦ Πλουτάρχου, τοῦ Διοδώρου καὶ ἄλλων. Ὁ Πλάτων ἐνιαχοῦ τὸν μνημονεύει καὶ ὑπὸ τὸ ὄνομα «Ἐλεατικὸς Παλαμήδης» (Σοφιστὴς 215 Α′, Φαῖδρος 261 Δ′). Ὑπῆρξε μαθητὴς τοῦ Παρμενίδου, τοῦ ὁποίου φαίνεται ὅτι ἐπεξέτεινε τὰς θεωρίας περὶ ὄντος καὶ ἀπείρου. Ἀναφέρεται καὶ ὡς εἷς τῶν διδασκάλων τοῦ Περικλέους. Μετασχὼν εἰς κίνησιν πρὸς ἀνατροπὴν τοῦ τυράννου Νεάρχου, τῆς γενετείρας του, ἐθανατώθη διὰ ποικίλων βασανιστηρίων. Κατὰ τὸν Ἡρακλείδην τὸν Ποντικόν, ἐνῶ ἀνεκρίνετο ἐζήτησε νὰ εἴπῃ κάτι εἰς τὸ οὖς τοῦ τυράννου, τὸ ὁποῖον ἀφοῦ ἐδάγκωσεν, ἀπέκοψε καὶ κατόπιν ἐθανατώθη. Κατὰ τὸν Ἕρμιππον, Ἀντισθένην καὶ Σουΐδαν, ἐξεταζόμενος ὑπὸ τοῦ τυράννου, ἀπέκοψε τὴν ἑαυτοῦ γλῶσσαν καὶ τὴν ἔπτυσε κατὰ πρόσωπον αὐτοῦ, κατόπιν δὲ ἐθανατώθη, θλιβόμενος ἐντὸς μεγάλου ἰγδίου.

Κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη, ὁ Ζήνων εἶναι ὁ εὑρετὴς τῆς διαλεκτικῆς. Πλήρη εἰκόνα τῶν θεωριῶν τοῦ Ζήνωνος δὲν κατέχομεν. Ἰδέαν τινὰ περὶ αὐτῶν λαμβάνομεν ἐκ τῶν ἐπιχειρημάτων, τὰ ὁποῖα χρησιμοποιεῖ ὁ Ἀριστοτέλης εἰς τὰ «Φυσικὰ» καὶ τὰ «Μετὰ τὰ Φυσικά» του, διὰ τὴν ἀναπτροπὴν ὡρισμένων ἀντιλήψεων τοῦ Ζήνωνος, αἱ ὁποῖαι ἀφορροῦν εἰς τὰς ἐννοίας τοῦ χώρου, τοῦ χρόνου, τῆς κινήσεως καὶ τοῦ μεγέθους, καὶ ἐκ τινων ἄλλων ἀποσπασμάτων. Κατὰ τὸν Σουΐδαν, ὁ Ζήνων ἔγραψεν ἔργα ὑπὸ τοὺς τίτλους: «Ἐριδες». «Ἐξήγησις τοῦ Ἐμπεδοκλέους», «Πρὸς τοὺς φιλοσόφους», «Περὶ φύσεως». Ὁ Πλούταρχος, ὁ Εὔδημος καὶ ὁ Φίλων μνημονεύουν ὅτι εἶχεν οὗτος γράψει καὶ ἀποφθέγματα, μερικὰ τῶν ὁποίων σώζονται. Ὁ Πλάτων μνημονεύει τὸν Ζήνωνα ἐπανειλημμένως εἰς τὸν διάλογον αὐτοῦ «Παρμενίδης», ὅπου ἀναφέρεται ὅτι, ὅταν ὁ Ζήνων ἐπεσκέφθη τὰς Ἀθήνας μετὰ τοῦ Παρμενίδου, πολλοὶ Ἀθηναῖοι, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ ὁ Σωκράτης ὁ ὁποῖος ἦτο τότε πολὺ νέος, ἔσπευσαν ν' ἀκούσουν τὰς νέας θεωρίας τοῦ Ζήνωνος. Ἀναφέρει ἀκόμη ὁ Πλάτων ὅτι ὁ Ζήνων ἀνεγίνωσκε τὰς θεωρίας του ἐκ συγγράμματός του (τὸ ὁποῖον δὲν σώζεται). Διὰ τὴν ἀπόδειξιν ὅτι δὲν ὑπάρχει κίνησις, ὁ Ζήνων χρησιμοποιεῖ τέσσαρα ἐπιχειρήματα, ὡς μνημονεύει περὶ τούτου ὁ Ἀριστοτέλης (Φυσικὰ Ζ′. 9, 239 β 9). Τὸ πρῶτον ἐκ τούτων εἶναι ὅτι, διὰ νὰ φθάσῃ πρᾶγμά τι ἐκ τῆς ἀφετηρίας εἰς τὸ τέρμα, πρέπει προηγουμένως νὰ διανύσῃ τὸ ἥμισυ τοῦ διαστήματος. Πρὸ τούτου ὅμως πρέπει νὰ διανύσῃ τὸ ἥμισυ τοῦ ἡμίσεως διαστήματος καὶ οὕτω καθ' ἑξῆς, ἐπ' ἄπειρον. Ἄρα δὲν θὰ φθάσῃ εἰς τὸ τέρμα ἤτοι δὲν κινεῖται. Τὸ δεύτερον εἶναι ὁ Ἀχιλλεὺς καὶ ἡ χελώνη, τὸ τρίτον εἶναι τὸ βέλος (ὁ ὀϊστὸς) καὶ τὸ τέταρτον εἶναι τὸ Στάδιον, ἢ μαθηματικὴ ἀπόδειξις τῆς ἀνυπαρξίας τῆς κινήσεως. Τὸ ἐπιχείρημα τοῦ βέλους (τοῦ ὀϊστοῦ), ἔχει ὡς ἑξῆς: Βέλος ἐκτοξευόμενον δὲν κινεῖται. Διότι, πᾶν χρονικὸν διάστημα ἀποτελεῖται ἀπὸ χρονικὰς στιγμάς, ἀπειροελαχίστως μικρὰς μὴ τεμνομένας περαιτέρω, ἀδιαιρέτους. Κατά τινα χρονικὴν στιγμὴν τὸ βέλος θὰ εὑρίσκεται εἷς τινα θέσιν. Εὑρισκόμενον ὅμως εἷς τινα θέσιν («κατέχον θέσιν τινὰ») δὲν κινεῖται· ἐὰν δὲ κινῆται, τότε δὲν θὰ κατέχῃ θέσιν τινά. Ὁ Ἀριστοτέλης ἀπαντᾷ εἰς τοῦτο ὅτι «ὁ Ζήνων παραλογίζεται» διότι εἶναι ψεῦδος ὅτι ὁ χρόνος

ἀποτελεῖται ἀπὸ χρονικὰς στιγμὰς ἀδιαιρέτους. Διότι τόσον ὁ χρόνος, ὅσον καὶ οἱονδήποτε ἄλλο μέγεθος εἶναι διαιρετὰ ἐπ' ἄπειρον. Οἱ σύγχρονοι παραδέχονται τὴν γνώμην τοῦ Ἀριστοτέλους, εἶναι φανερὸν ὅμως ὅτι τότε μεταπίπτομεν εἰς τὰ ἐπιχειρήματα 1—2, εἰς τὰ ὁποῖα δὲν ὑπάρχει ἱκανοποιητικὴ ἀπάντησις.

Ὁ Ζήνων ἔχει δώσει ἐκ τῶν προτέρων τὴν ἀπάντησίν του, ἡ ὁποία ἀνατρέπει ὁλόκληρον τὸ οἰκοδόμημα τῶν μαθηματικῶν καὶ τοποθετεῖ τὴν ἀνθρωπίνην γνῶσιν εἰς ἐντελῶς περιωρισμένον πλαίσιον. Διότι πᾶσα ἀνθρωπίνη γνῶσις στηρίζεται ἐπί τινος ὑποθέσεως, μὴ δυναμένης νὰ ἐλεγχθῇ. Μία ἐκ τῶν ἐπιστημῶν π.χ. ἡ Γεωμετρία, στηρίζεται ἐπὶ τῆς ὑποθέσεως τοῦ σημείου ἢ ἑνὸς γραμμικοῦ στοιχείου. Ταῦτα ὅμως εἶναι ἀκαθόριστα. Τοῦτο γίνεται καταληπτὸν ἀπὸ τὴν διατύπωσιν τοῦ ὁρισμοῦ τοῦ σημείου. «Σημεῖον εἶναι πᾶν ὅ,τι δὲν ἔχει μέρος». Ἀλλ' ἀφοῦ δὲν ἔχει μέρος, πῶς ὑπάρχει; Ἢ, γραμμή τις ἢ ἐπιφάνεια ἢ στερεὸν δύναται νὰ διαιρεθῇ ἐπ' ἄπειρον. Τότε κατὰ λογικὸν συμπέρασμα θὰ φθάσωμεν μὲ τὴν ἀπειροστὴν διαίρεσιν εἰς τὸ μηδέν. Ὁ Ἀριστοτέλης παραδέχεται ὅτι διαιροῦντες ἐπ' ἄπειρον, λαμβάνομεν τόσον μικρὸν μέρος (χρόνου, χώρου, μεγέθους τινός) ὅσον θέλομεν. Τότε ὅμως ἡ ἔννοια σημεῖον τοῦ χώρου, χρονικὴ στιγμή, λαμβάνονται ἁπλῶς ὡς ὑποθέσεις μὴ δυνάμεναι ν' ἀποδειχθοῦν. Ἀκόμη περισσοτέρας δυσκολίας παρουσιάζει ἡ ἔννοια γραμμικὸν στοιχεῖον τῆς νεωτέρας Γεωμετρίας. Οἱ νεώτεροι μαθηματικοὶ καὶ φυσικοὶ συμφωνοῦν μὲ τὸν Ἀριστοτέλη, εἰς δὲ τὰς θεωρίας αὐτοῦ περὶ δυνάμει καὶ ἐνεργείᾳ ἀπείρου στηρίζουν ὁλόκληρον τὸ οἰκοδόμημα τῆς συγχρόνου μαθηματικῆς ἐπιστήμης. Δὲν ἔπεται ὅμως ὅτι τὰ πρακτικὰ καὶ χρήσιμα ἀποτελέσματα τῆς ἐπιστήμης ἔλυσαν τὰ προβλήματα, τὰ ὁποῖα ἔθεσεν ὁ Ζήνων. Τούναντίον, ταῦτα παραμένουν ἄλυτα καὶ ἀποδεικνύουν ὅτι πᾶσα ἀνθρωπίνη γνῶσις, πᾶσα ἐπιστήμη, εἶναι μορφῆς ὑποθετικῆς ἐντὸς ἑνὸς πλαισίου, ὁπωσδήποτε πεπερασμένου. Αἱ ἔννοιαι χῶρος, χρόνος, μέγεθος, ἄπειρον, στηρίζονται ἐπί τινος ὑποθέσεως, ἐπὶ τῆς ὁποίας δὲν δυνάμεθα νὰ ἀποφανθῶμεν κατηγορηματικῶς. Ὁ Ζήνων δὲν ἦτο, ἐξ ὅσων δυνάμεθα νὰ κρίνωμεν, συστηματικός τις φιλόσοφος, ὑποστηρίζων ὡρισμένην τινὰ φιλοσοφικὴν θεωρίαν. Ἡ προσπάθειά του ἔγκειται εἰς τὴν ἀπόδειξιν ὅτι πᾶσα ἀνθρωπίνη γνῶσις, πᾶσα ἐπιστήμη, εἶναι μορφῆς ὑποθετικῆς καὶ κατὰ συνέπειαν αὐστηρῶς σχετική. Ὁ Ἀρχιμήδης χρησιμοποιῶν τὴν ἔννοιαν τοῦ ἀπείρου κατὰ τὴν ἀπόδειξιν γεωμετρικῆς τινος προτάσεως, φαίνεται ὅτι σιωπηρῶς συμφωνεῖ μὲ τὰς γνώμας τοῦ Ζήνωνος ἢ εἶναι ἐπηρεασμένος ἀπὸ ταύτας. Διότι δὲν ἔχει ἐμπιστοσύνην εἰς τὴν χρησιμοποίησιν τῆς ἐννοίας τοῦ ἀπείρου, ὡς τινος θετικοῦ δεδομένου, δι' οὗ δύνανται νὰ γίνουν πράξεις μαθηματικαί. Διὰ τὸν λόγον αὐτόν, κατὰ τὴν τελικὴν φάσιν ἀποδείξεώς τινος, εἰς ἣν χρησιμοποιεῖται ἡ ἔννοια τοῦ ἀπείρου χρησιμοποιεῖ οὗτος τὴν μέθοδον τῆς εἰς ἄτοπον ἀπαγωγῆς, παραδεκτῆς εἰς τὴν Γεωμετρίαν ἄνευ ἀμφισβητήσεων.

Κατωτέρω παραθέτομεν τέσσαρα ἀποσπάσματα καὶ ἓν συνεχεία ἑρμηνείαν τούτων ἐκ τοῦ ἔργου τοῦ Ζήνωνος «Περὶ Φύσεως», ὡς ταῦτα διεσώθησαν μέχρις ἡμῶν. Τὰ τρία πρῶτα ἐκ τούτων προέρχονται ἐκ τῶν σχολίων τοῦ Σιμπλικίου ἐπὶ τῶν ἔργων τοῦ Ἀριστοτέλους, ἐνῶ τὸ τέταρτον προέρχεται ἐκ τοῦ Διογένους τοῦ Λαερτίου.

α) Τὸ δὲ κατὰ μέγεθος ἄπειρον ἔδειξε Ι πρότερον κατὰ τὴν αὐτὴν ἐπιχείρησιν· προδείξας γὰρ ὅτι: «εἰ μὴ ἔχοι μέγεθος τὸ ὄν, οὐδ' ἂν εἴη», ἐπάγει: «εἰ δὲ ἔστιν, ἀνάγκη ἕκαστον μέγεθός τι ἔχειν καὶ πάχος καὶ ἀπέχειν αὐτοῦ τὸ ἕτερον ἀπὸ τοῦ ἑτέρου· καὶ περὶ τοῦ προὔχοντος ὁ αὐτὸς λόγος καὶ γὰρ ἐκεῖνο ἕξει μέγεθος καὶ προέξει αὐτοῦ τι. Ὅμοιον δὴ τοῦτο ἅπαξ τε εἰπεῖν καὶ ἀεὶ λέγειν· οὐδὲν γὰρ αὐτοῦ τοιοῦτον ἔσχατον ἔσται οὔτε ἕτερον πρὸς ἕτερον οὐκ ἔσται. Οὕτως εἰ πολλὰ ἐστίν, ἀνάγκη αὐτὰ μικρά τε εἶναι καὶ μεγάλα· μικρὰ μὲν ὥστε μὴ ἔχειν μέγεθος, μεγάλα δὲ ὥστε ἄπειρα εἶναι».

β) Ἐν μέντοι τῷ συγγράμματι αὐτοῦ πολλὰ ἔχοντι ἐπιχειρήματα καθ' ἕκαστον δείκνυσιν, ὅτι τῷ πολλὰ εἶναι λέγοντι συμβαίνει τὰ ἐναντία λέγειν· ὧν ἓν ἔστιν ἐπιχείρημα, ἐν ᾧ δείκνυσιν ὅτι «εἰ πολλὰ ἐστι, καὶ μεγάλα ἔστι καὶ μικρά· μεγάλα μὲν ὥστε ἄπειρα τὸ μέγεθος εἶναι, μικρὰ δὲ οὕτως ὥστε μηδὲν ἔχειν μέγεθος· ἐν δὴ τούτῳ δείκνυσιν, ὅτι οὐ μήτε μέγεθος μήτε πάχος μήτε ὄγκος μηθεὶς ἐστιν, οὐδ' ἂν εἴη τοῦτο. «Εἰ γὰρ ἄλλῳ ὄντι φησὶ προσγένοιτο οὐδὲν ἂν μεῖζον ποιήσειεν· μέγεθος γὰρ μηδενὸς ὄντος, προσγενομένου δέ, οὐδὲν οἷόν τε εἰς μέγεθος ἐπιδοῦναι· καὶ οὕτως ἂν ἦδη τὸ προσγενόμενον οὐδὲν εἴη· εἰ δὲ ἀπογενομένου τὸ ἕτερον μηδὲν ἔλαττον ἔσται μηδὲ αὖ προσγενομένου αὐξήσεται, δῆλον ὅτι τὸ προσγενόμενον οὐδὲν ἦν οὐδὲ τὸ ἀπογενόμενον»· καὶ ταῦτα οὐχὶ τὸ ἓν ἀναιρῶν ὁ Ζήνων λέγει ἀλλ' ὅτι μέγεθος ἔχει ἕκαστον τῶν πολλῶν καὶ ἄπειρον τῷ πρὸ τοῦ λαμβανομένου ἀεί τι εἶναι διὰ τὴν ἄπειρον τομήν· ὃ δείκνυσι προδείξας, ὅτι οὐδὲν ἔχει μέγεθος ἐκ τοῦ ἕκαστον τῶν πολλῶν ἑαυτῷ ταυτὸν εἶναι καὶ ἕν.

γ) ... καὶ τί δεῖ πολλὰ λέγειν, ὅτε καὶ ἐν αὐτῷ φέρεται τῷ τοῦ Ζήνωνος συγγράμματι: πάλιν γὰρ δεικνύς, ὅτι εἰ πολλὰ ἔστι, τὰ αὐτὰ πεπερασμένα ἐστὶ καὶ ἄπειρα, γράφει ταῦτα κατὰ λέξιν ὁ Ζήνων: «εἰ πολλὰ ἐστιν, ἀνάγκη τοσαῦτα εἶναι ὅσα ἐστὶ καὶ οὔτε πλείονα αὐτῶν οὔτε ἐλάττονα· εἰ δὲ τοσαῦτα ἐστιν ὅσα ἐστί, πεπερασμένα ἂν εἴη· εἰ πολλὰ ἐστιν, ἄπειρα τὰ ὄντα ἐστιν· ἀεὶ γὰρ ἕτερα μεταξὺ τῶν ὄντων ἐστί, καὶ πάλιν ἐκείνων ἕτερα μεταξύ, καὶ οὕτως ἄπειρα τὰ ὄντα ἐστι»· καὶ οὕτως μὲν τὸ κατὰ πλῆθος ἄπειρον ἐκ τῆς διχοτομίας ἔδειξε.

δ) Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ Ξενοφάνης καὶ Ζήνων ὁ Ἐλεάτης καὶ Δημόκριτος κατ' αὐτοὺς (σημ. συντάξ.: τοὺς ὀπαδοὺς τοῦ Πύρρωνος) σκεπτικοὶ τυγχάνουσιν..., Ζήνων δὲ τὴν κίνησιν ἀναιρεῖ λέγων ὅτι «τὸ κινούμενον οὔτ' ἐν ᾧ ἔστι τόπῳ κινεῖται οὔτ' ἐν ᾧ μὴ ἔστι».

Ἑρμηνεία: Α΄) Τὸ δὲ ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τοῦ μεγέθους ἄπειρον, τὸ ἀπέδειξε προηγουμένως διὰ τῆς αὐτῆς ἀποδείξεως. Διότι προαποδείξας ὅτι, ἐὰν τὸ ὂν δὲν ἔχῃ μέγεθος, δὲν δύναται νὰ ὑπάρχῃ, συνάγει «ἐὰν δὲ τὸ ὂν ὑπάρχῃ, εἶναι ἀνάγκη ἕκαστον ἐκ τῶν μερῶν του νὰ ἔχῃ μέγεθος καὶ πάχος καὶ νὰ ἀπέχῃ τὸ ἓν ἀπὸ τὸ ἄλλο». Καὶ περὶ τοῦ μέρους, τὸ ὁποῖον κεῖται πρὸ αὐτοῦ ἰσχύει τὸ αὐτὸ ἐπιχείρημα. Διότι καὶ ἐκεῖνο θὰ ἔχῃ μέγεθος καὶ πρὸ αὐτοῦ θὰ κεῖται ἄλλο. Ἅπαξ δὲ παρεδέχθημεν αὐτὴν τὴν ἀρχήν, θὰ ἰσχύῃ αὕτη πάντοτε· διότι οὐδὲν μέρος αὐτοῦ (τοῦ ὄντος, τοῦ ὅλου) θὰ εἶναι τελευταῖον, οὔτε εἶναι δυνατὸν μέρος τι αὐτοῦ νὰ μὴ ἔχῃ σχέσιν τινὰ πρὸς ἄλλο μέρος. Ἐὰν λοιπὸν ὑπάρχουν πολλὰ πράγματα (ὄντα), εἶναι ἀνάγκη νὰ εἶναι αὐτὰ συγχρόνως καὶ μικρὰ καὶ μεγάλα· μικρὰ μὲν μέχρι τοῦ σημείου ὥστε νὰ μὴ ἔχουν μέγεθος (νὰ εἶναι μηδέν), μεγάλα δὲ μέχρι τοῦ βαθμοῦ ὥστε νὰ εἶναι ἄπειρα (κατὰ τὸ μέγεθος).

Β΄) Εἰς τὸ σύγγραμμά του λοιπόν, τὸ ὁποῖον περιέχει πολλὰς ἀποδείξεις, ἀποδεικνύει, εἰς ἑκάστην ἀπόδειξιν, ὅτι ὁ ἰσχυριζόμενος ὅτι ὑπάρχουν πολλὰ πράγματα καταλήγει νὰ εὑρεθῇ εἰς ἀντίφασιν μὲ τὸν ἰσχυρισμόν του· μία τῶν ἀποδείξεων τῆς ἀντιφάσεως ταύτης εἶναι ἐκείνη, καθ' ἣν ἀποδεικνύει ὅτι «ἐὰν ὑπάρχουν πολλὰ πράγματα, ταῦτα εἶναι καὶ μεγάλα καὶ μικρά· μεγάλα μὲν ὥστε νὰ εἶναι ἄπειρα κατὰ τὸ μέγεθος, μικρὰ δὲ ὥστε νὰ μὴ ἔχουν μέγεθος καθόλου». Εἰς τὴν ἀπόδειξιν αὐτὴν ἀποδεικνύει ὅτι πᾶν ὅ,τι δὲν ἔχει μέγεθος οὔτε πάχος, οὔτε ὄγκον (μᾶζαν), δὲν δύναται νὰ ὑπάρχῃ. Διότι, ἐὰν τοῦτο (τὸ μὴ ἔχον μέγεθος κλπ.) προστεθῇ εἰς ἓν ἄλλο ὄν, δὲν θὰ τοῦ μεταβάλῃ τὸ μέγεθος. Διότι, ἂν ἓν μέγεθος, τὸ ὁποῖον ἔχει τιμὴν μηδέν, προστεθῇ εἰς ἓν ἄλλο, τὸ δεύτερον τοῦτο μέγεθος δὲν θὰ ἔχῃ οὐδεμίαν ἀπολύτως αὔξησιν. Οὕτω τὸ προστεθὲν θὰ ἦτο μηδέν. Ἐὰν δὲ ἀπὸ πρᾶγμα τι ἀφαιρεθῇ κάτι καὶ τὸ πρᾶγμα δὲν ἐλαττωθῇ ἢ ἐὰν εἷς τι πρᾶγμα προστεθῇ κάτι καὶ τὸ πρᾶγμα δὲν αὐξηθῇ. εἶναι φανερὸν ὅτι τὸ προστεθὲν ἢ τὸ ἀφαιρεθὲν εἶναι μηδέν.

Καὶ ταῦτα λέγει ὁ Ζήνων οὐχὶ διὰ ν' ἀναφέρῃ τὴν ὕπαρξιν τοῦ ἑνός, ἀλλὰ διότι ἰσχυρίζεται ὅτι ἕκαστον τῶν πολλῶν καὶ ἀπείρων, ἀποσπώμενον ἐκ τινος πράγματος, ἔχει μέγεθος, διότι προηγεῖται ἐμπρὸς ἀπὸ ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἀφαιροῦμεν πάντοτε κάτι, λόγῳ τῆς ἐπ' ἄπειρον τομῆς (ὑπάρχοντος πράγματος). Τοῦτο ἀποδεικνύει, προσποδείξας, ὅτι οὐδὲν (πρᾶγμα) ἔχει μέγεθος, διότι ἕκαστον τῶν πολλῶν πραγμάτων εἶναι τὸ αὐτὸ μὲ τὸν ἑαυτόν του καὶ ἕν.

Γ΄) ...Καὶ διατὶ χρειάζονται νὰ λεχθοῦν πολλά, ἀφοῦ ἀναφέρονται εἰς αὐτὸ τοῦτο τὸ σύγγραμμα τοῦ Ζήνωνος; Διότι πάλιν, ἀφοῦ ἀπέδειξεν ὅτι, ἐὰν ὑπάρχουν πολλὰ πράγματα, αὐτὰ θὰ εἶναι καὶ πεπερασμένα καὶ ἄπειρα, γράφει τὰ ἑξῆς κατὰ λέξιν ὁ Ζήνων: «Ἐὰν ὑπάρχουν πολλὰ πράγματα, εἶναι ἀνάγκη νὰ εἶναι τόσα ὅσα εἶναι, καὶ οὔτε περισσότερα οὔτε ὀλιγώτερα. Ἐὰν δὲ εἶναι τόσα ὅσα εἶναι, τότε ταῦτα εἶναι πεπερασμένα. Ἐὰν εἶναι πολλά, τότε τὰ ὑπάρχοντα (τὰ ὄντα) εἶναι ἄπειρα· διότι πάντοτε ὑπάρχουν μεταξὺ τῶν ὄντων ἄλλα, καὶ πάλιν μεταξὺ τούτων ἄλλα. Καὶ κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον τὰ ὄντα εἶναι ἄπειρα». Καὶ τοιουτοτρόπως μὲν τὸ κατὰ πλῆθος ἄπειρον ἔδειξε διὰ τῆς διχοτομίας.

Δ΄)... Ἀλλ' ἀκόμη καὶ ὁ Ξενοφάνης καὶ ὁ Ζήνων ὁ Ἐλεάτης καὶ ὁ Δημόκριτος κατ' αὐτοὺς (τοὺς Πυρρωνείους) εἶναι σκεπτικοί... Ὁ δὲ Ζήνων ἀναιρεῖ τὴν ὕπαρξιν κινήσεως, λέγων ὅτι «τὸ κινούμενον δὲν δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι κινεῖται ἐντὸς τοῦ χώρου εἰς τὸν ὁποῖον εὑρίσκεται, οὔτε ἐντὸς τοῦ χώρου εἰς τὸν ὁποῖον δὲν εὑρίσκεται».

ΕΛΕΑΤΙΚΗ ΣΧΟΛΗ. Εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς φιλοσοφίας θεωροῦμεν ἀνήκοντας εἰς τὴν Ἐλεατικὴν φιλοσοφικὴν σχολὴν τὸν Ξενοφάνη, τὸν Παρμενίδην, τὸν Ζήνωνα καὶ τὸν ἐκ Σάμου Μέλισσον. Οἱ κατὰ χρονολογικὴν σειρὰν ἑσχατοι ἀντιπρόσωποί της εἶναι οἱ σοφισταὶ Γοργίας καὶ Ἀντιφῶν. Τὴν ἐπωνυμίαν της ἔλαβεν ἡ σχολὴ αὕτη ἐκ τῆς ἐν Κάτω Ἰταλίᾳ πόλεως Ἐλέας. Ἡ ὀνομασία Ἐλεατικὴ σχολὴ ἀπαντᾷ ἤδη παρὰ τῷ Πλάτωνι, ὅστις εἰς τὸν διάλογόν του «Σοφιστὴς» ἀναφέρει τὴν ὁμάδα τῶν Ἐλεατῶν φιλοσόφων «τὸ παρ' ἡμῖν Ἐλεατικὸν ἔθνος». Ὁ Διογένης ὁ Λαέρτιος (ἐν προοιμίῳ 15) συμπεριλαμβάνει τοὺς Ἐλεάτας εἰς τὴν ὑπ' αὐτοῦ καλουμένην «Ἰταλικὴν» κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὴν «Ἰωνικὴν» σχολήν. «Ἡ δὲ Ἰταλικὴ οὕτω: Φερεκύδους Πυθαγόρας, οὗ Τηλαύγης ὁ υἱός, οὗ Ξενοφάνης, οὗ Παρμενίδης, οὗ Ζήνων ὁ Ἐλεάτης, οὗ Λεύκιππος, οὗ Δημόκριτος, οὗ πολλοὶ μέν, ἐπ' ὀνόματος δὲ Ναυσιφάνης καὶ Ναυσικύδης, οὗ Ἐπίκουρος». («Ἡ δὲ Ἰταλικὴ σχολὴ καταλήγει κατὰ τὴν ἀκόλουθον σειράν: Ἀρχηγὸς εἶναι ὁ Φερεκύδης, τούτου δὲ διάδοχος ὁ Πυθαγόρας, τούτου ὁ υἱὸς Τηλαύγης, τούτου ὁ Ξενοφάνης, τούτου ὁ Παρμενίδης, τούτου ὁ Ζήνων ὁ Ἐλεάτης, τούτου ὁ Λεύκιππος, τούτου ὁ Δημόκριτος, τούτου πολλοὶ ἄλλοι, ὀνομαστοὶ δὲ ὁ Ναυσιφάνης καὶ Ναυσικύδης, τοῦ ὁποίου διάδοχος ὑπῆρξεν ὁ Ἐπίκουρος). Εἰς τὸν «Βίον τοῦ Ἐμπεδοκλέους» ὁ Διογένης ὁ Λαέρτιος (8, 2, 55) μᾶς παρέχει τὴν εἴδησιν ὅτι καὶ ὁ Ἐμπεδοκλῆς ὑπῆρξε μαθητὴς κατ' ἄλλους μὲν τοῦ Παρμενίδου, κατ' ἄλλους δὲ τοῦ Ξενοφάνους. Ὁ δὲ Σιμπλίκιος εἰς τὰ σχόλιά του εἰς τὰ «Φυσικὰ» τοῦ Ἀριστοτέλους (28, 4), ἀρυόμενος τὴν πληροφορίαν του ἀπὸ τὸν Θεόφραστον, γράφει: «Λεύκιππος δὲ ὁ Ἐλεάτης ἢ Μιλήσιος (ἀμφοτέρως γὰρ λέγεται περὶ αὐτοῦ) κοινωνήσας Παρμενίδῃ τῆς φιλοσοφίας οὐ τὴν αὐτὴν ἐβάδισε Παρμενίδῃ καὶ Ξενοφάνει περὶ τῶν ὄντων ὁδὸν ἀλλ' ὡς δοκεῖ τὴν

ἐναντίαν». ('Ο Λεύκιππος ὁ 'Ελεάτης ἢ Μιλήσιος (διότι περὶ τῆς καταγωγῆς του ὑπάρχει διπλῆ παράδοσις) ἀφοῦ ἐγένετο γνώστης τῆς φιλοσοφίας τοῦ Παρμενίδου, δὲν ἠκολούθησεν ὡς πρὸς τὰς ὀντολογικάς του ἀντιλήψεις τὴν αὐτὴν ὁδὸν μὲ τὸν Παρμενίδην καὶ Ξενοφάνη, ἀλλὰ τὴν ἀντίθετον). Συμφώνως πρὸς τὰ ἀνωτέρω δὲν δύναται νὰ καταταχθῇ εἰς τοὺς 'Ελεάτας ὁ Λεύκιππος. Τὸ αὐτὸ ἰσχύει καὶ διὰ τὸν 'Εμπεδοκλέα, ὅστις συσχετίζεται μὲ τὸν Παρμενίδην καὶ Ξενοφάνη μόνον, διότι ἐξέθηκε διὰ ποιητικοῦ λόγου τὰς φιλοσοφικὰς του ἀντιλήψεις.

'Η παράδοσις φέρει ὡς ἀρχηγὸν τῆς 'Ελεατικῆς σχολῆς τὸν Ξενοφάνη (570—475). Η νεωτέρα ἔρευνα δέχεται ὅτι ὁ Ξενοφάνης δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς συστηματικῶς ἀσχοληθεὶς μὲ τὴν φιλοσοφίαν. 'Απλῶς μόνον ἐγκατέσπειρεν εἰς τὰ ποιήματά του φιλοσοφικὰς ἀντιλήψεις ἀναφερομένας εἰς παντὸς εἴδους προβλήματα. 'Η γνώμη ἡ ὑποστηριχθεῖσα ἄλλοτε, ὅτι ἔγραψε ποίημα «Περὶ φύσεως», ἀπεδείχθη ἐσφαλμένη. Ἐκ τῆς μελέτης τῶν ποιημάτων του διαπιστοῦται μόνον ὅτι πρῶτος αὐτὸς ἀντικρύζει τὸν μυσικὸν κόσμον μὲ διαφωτιστικὴν ἄποψιν. Εἶναι ὁ ἐκλαϊκευτὴς τῶν φιλοσοφικῶν ἀντιλήψεων, εἰς ἃς κατέληξεν ἡ 'Ιωνικὴ φιλοσοφία. Καταπολεμεῖ τὰς ἀνθρωπομορφικὰς περὶ θείου ἰδέας τῶν ποιητῶν. Προχωρεῖ δὲ μέχρι τοῦ σημείου ὥστε νὰ διαγνώσῃ ὅτι ἐν τῷ κόσμῳ ὑπάρχει μία ἑνιαία θεία ἀρχή. Διὰ τοῦτο ὁ 'Αριστοτέλης τὸν ἐθεώρησεν ὡς ἀρχηγέτην τοῦ 'Ενισμοῦ. 'Επίσης ὁ Ξενοφάνης ἐκφράζει ἀμφιβολίας περὶ τῆς ἐγκυρότητος τῆς ἀνθρωπίνης γνώσεως. Δὲν ὑψώθη ὅμως εἰς τὸν φιλοσοφικὸν ἑνισμόν, ἀλλὰ ἁπλῶς διετύπωσε κοσμοθεωρητικὰς ἀντιλήψεις περὶ τῆς ἑνότητος τοῦ σύμπαντος στηριζομένης ἐπὶ θείας ἀρχῆς. Ἐκεῖνος, ὅστις ἤνοιξε νέον δρόμον διὰ τὴν φιλοσοφίαν εἶναι ὁ Παρμενίδης (540 — 470). 'Η τοποθέτησίς του εἶναι ἀντίθετος πρὸς τὰς δοξασίας καὶ τῶν Μιλησίων καὶ τῶν Πυθαγορείων. Πρῶτος αὐτὸς ὁμιλεῖ οὐχὶ περὶ «ὄντων», ὅπως ὁ 'Αναξίμανδρος, ἀλλὰ περὶ τοῦ «ὄντος». 'Η θεωρία του περὶ ἑνὸς σταθεροῦ καὶ ἀδιασπάστου ὄντος ἵσταται εἰς ἀντίθεσιν πρὸς τὴν ἀντίληψιν τῶν Πυθαγορείων περὶ ὑπάρξεως μονάδων κεχωρισμένων, αἵτινες δύνανται νὰ συντεθοῦν καὶ νὰ ἀποτελέσουν ἀριθμούς. Ὡς ὑψίστην ἀρχὴν δέχεται τὴν πρότασιν, «τὸ ὂν ἐστίν», ἀπορρίπτει δὲ ὡς ἀδύνατον τὴν πρότασιν, ἥτις λέγει ὅτι τὸ μὴ ὂν δύναται νὰ ὑπάρξῃ. Ἐκ τῆς θεμελιώδους δὲ προτάσεώς του συνάγει ὅτι τὸ ὂν εἶναι ἀκίνητον, ἀμετάβλητον, χωρὶς ἀρχήν, χωρὶς τέλος, ὅμοιον μὲ τὸν ἑαυτόν του πεπερασμένον καὶ ἔχει τὸ σχῆμα σφαίρας. Εἰς τὸ πρῶτον μέρος τοῦ ποιήματός του «Περὶ φύσεως» ἀνέπτυσσε τὰς εἰς τὸ ὂν ἀναφερομένας διδασκαλίας του, εἰς δὲ τὸ δεύτερον ἠσχολεῖτο μὲ τὴν ἐξήγησιν τοῦ κόσμου τῶν φαινομένων. Τὴν ἀληθινὴν πραγματικότητα ἀποτελεῖ κατὰ τὸν Παρμενίδην τὸ ὄν, τὸ ὁποῖον ἀποκαλύπτεται διὰ τοῦ λόγου καὶ τῆς νοήσεως. Ὁ κόσμος τῶν φαινομένων, τὸν ὁποῖον ἀντιλαμβανόμεθα διὰ τῶν αἰσθήσεων εἶναι ἀπατηλός. Ἐμφανίζεται διατελῶν διαρκῶς εἰς κίνησιν καὶ μεταβολήν. Τὸ δεύτερον μέρος τοῦ ποιήματος παρεῖχεν ἐξήγησιν περὶ τοῦ τρόπου κατὰ τὸν ὁποῖον λαμβάνει ὑπόστασιν ὁ ἀπατηλὸς κόσμος τῶν φαινομένων. Οὗτος ἔχει συντεθῇ ἐκ τοῦ συνδυασμοῦ δύο στοιχείων, ἐκ τῶν ὁποίων τὸ ἓν εἶναι τὸ φῶς, τὸ δὲ ἕτερον ἡ νύξ. Τὸ φῶς ἀντιστοιχεῖ μὲ τὸ θερμὸν στοιχεῖον τοῦ 'Αναξιμάνδρου, ἡ δὲ νὺξ μὲ τὸ ψυχρόν. Ὁ κόσμος ἔχει σχῆμα σφαίρας, εἰς τὸ κέντρον τῆς ὁποίας εἶναι ἐνθρονισμένη ἡ 'Ανάγκη, τὴν ὁποίαν ὁ Παρμενίδης χαρακτηρίζει ὡς «δαίμονα». Αὕτη ἐδημιούργησε τὸν Ἔρωτα καὶ ἐπιστατεῖ εἰς τὴν μίξιν τοῦ ἄρρενος στοιχείου πρὸς τὸ θῆλυ, ἐκ τῆς ὁποίας παράγεται ὁ εἰς τὴν γένεσιν καὶ φθορὰν ὑποκείμενος κόσμος. Τὸ σφαιρικὸν σύμπαν διαιρεῖται εἰς ἐπαλλήλους στεφάνας (ζώνας), ἐξ ὧν ἄλλαι μὲν εἶναι γεμᾶται ἀπὸ πῦρ, ἄλλαι ἀπὸ τὸ σκοτεινὸν στοιχεῖον τῆς νυκτὸς καὶ ἄλλαι ἀπὸ φλόγα:

> Αἱ γὰρ στεινότεραι πλῆντο πυρὸς ἀκρήτοις
> αἱ δ' ἐπὶ ταῖς νυκτός, μετὰ δὲ φλογὸς ἶεται αἶσα·
> ἐν δὲ μέσῳ τούτων δαίμων ἣ πάντα κυβερνᾷ.

(Δηλαδὴ αἱ στενώτεραι ζῶναι τῆς σφαίρας εἶχον γεμίσει ἀπὸ καθαρὸν πῦρ. Αἱ δὲ ζῶναι αἵτινες ἀκολουθοῦν ἔπειτα εἶναι γεμᾶται ἀπὸ τὸ σκοτεινὸν στοιχεῖον τῆς νυκτός. Μεταξὺ δὲ αὐτῶν διαχύνεται ἓν τμῆμα ἀπὸ φλόγα).

Ἐὰν φαντασθῶμεν τὸ σύμπαν ὡς σφαῖραν Σ, αἱ εἰς τοὺς πόλους σφαιρικαὶ ζῶναι ΑΒΓ καὶ ΔΕΖ εἶναι αἱ στενώτεραι (βλέπε σχῆμα) στεφάναι, αἱ πλήρεις καθαρωτάτου πυρὸς «πυρὸς ἀκρήτοιο». Αἱ ἐπακολουθοῦσαι στεφάναι ΑΓΘΗ καὶ ΖΔΚΙ εἶναι αἱ «στεφάναι νυκτός», αἱ δὲ ΜΘΗΛ καὶ ΛΜΚΙ εἶναι αἱ στεφάναι φλογός. Εἰς τὸ κέντρον τῆς σφαίρας Σ εἶναι τοποθετημένη ἡ «δαίμων κυβερνῆτις» ἥτις καλεῖται Δίκη καὶ 'Ανάγκη. Ἡ ἑρμηνεία αὕτη εἶναι προτιμοτέρα τῆς ἄλλης, ἥτις θεωρεῖ τὰς ζώνας ὡς ὁμοκέντρους σφαίρας.

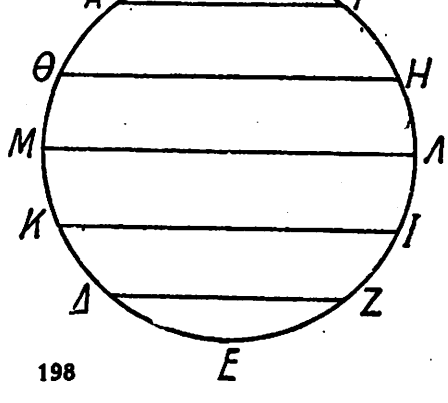

Ὁ Παρμενίδης πρῶτος ἐχώρισε τὸν κόσμον τῆς μεταφυσικῆς πραγματικότητος ἀπὸ τὸν φαινομενικὸν κόσμον. Πολὺ ὀρθῶς παρατηρεῖ ὁ Βέρνερ Γαῖγκερ ὅτι πρῶτος αὐτὸς ἠσθάνθη τὸ «μυστήριον τοῦ ὄντος» καὶ ἔθεσε τὸ ἄλυτον εἰσέτι ἐρώτημα τὸ ἀναφερόμενον εἰς τὸν καθορισμὸν τῆς μεταφυσικῆς οὐσίας τοῦ σύμπαντος. Συναισθανόμενος τὴν μεγάλην σημασίαν τῆς ὑπ' αὐτοῦ γενομένης ἀνακαλύψεως τοῦ μεταφυσικοῦ κόσμου, διετύπωσε τὰς διδασκαλίας του δι' ἐμμέτρου ποιητικοῦ λόγου, ἐμφανίζων ταύτας ὡς ἀποκαλύψεις, αἵτινες γίνονται εἰς αὐτὸν ὑπὸ τῆς θεᾶς τῆς συμβολιζούσης τὸ φῶς καὶ τὴν ἡμέραν. Τὸ ὕφος τοῦ ποιήματός του εἶναι ἀποκαλυπτικὸν καὶ μυστηριακόν. 'Αναπνέομεν, ἀναγιγνώσκοντες τοὺς στίχους του, ὅλην τὴν μυστηριακὴν ἀτμοσφαῖραν, ἥτις εἶχε δημιουργηθῇ εἰς τὴν ἐπὶ τῆς Ἰταλικῆς χερσονήσου Μεγάλην Ἑλλάδα, ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν Πυθαγορείων. Ὁ Παρμενίδης θέλει νὰ ἀντικαταστήσῃ τὴν μυθολογικὴν θεογονικὴν παράδοσιν, τὴν ὁποίαν εἶχε δημιουργήσει ὁ Ἡσίοδος μὲ τὴν «Θεογονίαν» του διὰ νέας φιλοσοφικῆς θεωρήσεως, ἱκανὴν νὰ ἀποκαλύψῃ τὴν 'Αλήθειαν. Ὁ μυθολογικὸς κόσμος πλέον ὑποχωρεῖ ἔμπροσθεν τοῦ πνευματικοῦ κόσμου τοῦ ἀποκαλυπτομένου ὑπὸ τῆς νοήσεως. Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ταύτης ὁ Παρμενίδης εἶναι ὁ πρόδρομος τῆς πλατωνικῆς ἰδεοκρατίας καὶ συμπάσης τῆς μεταφυσικῆς θεωρήσεως. Θέτει προσέτι καὶ τὸ πρόβλημα τῆς κριτικῆς ἐξετάσεως τῆς ἐγκυρότητος τῆς ἀνθρωπίνης αἰσθησιακῆς ἀντιλήψεως. Ἡ ἀλήθεια κατ' αὐτὸν δὲν ἀποκαλύπτεται διὰ τῶν αἰσθήσεων, ἀλλὰ διὰ τοῦ λόγου. Διὰ νὰ ἀποκαλυφθῇ αὕτη, πρέπει νὰ ἀπομακρυνθῶμεν ἀπὸ τὰς συνηθείας τῆς ἐμπειρίας καὶ νὰ κρίνωμεν διὰ τοῦ λόγου τὰ προβλήματα:

> Μηδὲ σ' ἔθος πολύπειρον ὁδὸν κατὰ τήνδε διάσθω
> νωμᾶν ἄσκοπον ὄμμα καὶ ἠχήεσσαν ἀκοὴν
> καὶ γλῶσσαν, κρῖναι δὲ λόγῳ πολύδηριν ἔλεγχον
> ἐξ ἐμέθεν ῥηθέντα.

(Καὶ ἂς μὴ σὲ ἐξαναγκάζῃ ἡ συνήθεια ἡ πολυτριγυρισμένη νὰ διευθύνῃς πρὸς αὐτὸν τὸν δρόμον τὸ βλέμμα σου χωρὶς σκοπὸν καὶ τὴν γεμάτην ἀπὸ θόρυβον ἀκοήν καὶ γλῶσσαν σου. 'Αλλὰ πρέπει νὰ κρίνῃς μὲ τὸν λογισμὸν τὸν προκαλοῦντα πολλὰς ἀντιλογίας ἔλεγχον, τὸν ὁποῖον ἐγὼ ἀπεκάλυψα). Διὰ τῶν στίχων τούτων εἰσάγει ὁ Παρμενίδης τὴν λογοκρατικὴν καὶ διαλεκτικὴν διαπραγμάτευσιν τῶν προβλημάτων, τὴν ὁποίαν ἔρχεται νὰ ἀναπτύξῃ συστηματικῶς ὁ μαθητής του Ζήνων ὁ 'Ελεάτης.

Ὁ Ξενοφάνης ἀποτελεῖ τὴν πρώτην γενεὰν τῆς 'Ελεατικῆς σχολῆς, ὁ Παρμενίδης τὴν δευτέραν, ὁ δὲ Ζήνων μετὰ τοῦ Μελίσσου τὴν τρίτην. Ὁ Ζήνων ἦτο κατὰ 25 ἔτη νεώτερος τοῦ Παρμενίδου καὶ ἠθέλησε νὰ ὑπερασπίσῃ τὰς γνώμας τοῦ διδασκάλου του, καταδεικνύων ὅτι πᾶσα ἀντιθετος πρὸς αὐτὰς ἄποψις μᾶς ὁδηγεῖ εἰς ἀντιφατικὰ συμπεράσματα. Ἀπεδείκνυε δηλαδὴ ὅτι δεχόμενος κανεὶς ὅτι τὰ ὄντα εἶναι πολλά, ὅτι εὑρίσκονται ἐν κινήσει, ὅτι ὑπάρχει χῶρος, περιπίπτει εἰς λογικὰς ἀντιφάσεις. Ἂν δεχθῶμεν ὅτι τὸ ὂν διασχίζεται εἰς πληθὺν ὄντων, θὰ ἀναγκασθῶμεν νὰ δεχθῶμεν ὅτι εἶναι συγνως καὶ πεπερασμένον καὶ ἄπειρον. Ἂν δεχθῶμεν ὅτι ὑπάρχει χῶρος, θὰ ἀναγκασθῶμεν νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι πρέπει νὰ ὑπάρχῃ ἄλλος χῶρος, εἰς τὸν ὁποῖον νὰ δύναται νὰ τοποθετηθῇ ὁ χῶρος τοῦ ὁποίου τὴν ὕπαρξιν ἐδέχθημεν, καὶ διὰ τὸν δεύτερον χῶρον θὰ πρέπει νὰ ὑπάρξῃ εἷς τρίτος καὶ οὕτω καθ' ἑξῆς ἐπ' ἄπειρον. 'Απεδείκνυε προσέτι ὅτι ἡ κίνησις δὲν δύναται νὰ ἔχῃ ἀρχήν, ὅτι ὁ ταχύπους 'Αχιλλεὺς δὲν δύναται νὰ καταφθάσῃ τὴν κατὰ μικρὸν διάστημα πρόπορευομένην αὐτοῦ χελώνην καὶ ὅτι τὸ ἱπτάμενον βέλος συγχρόνως καὶ κινεῖται καὶ ἀκινητεῖ. Ὁ Ζήνων ὑπέβαλλεν εἰς κριτικὴν ἐξέτασιν τοῦ «συνεχοῦς» καὶ ἔδειξεν ὅτι ἡ ἐν αὐτῷ ἐνυπάρχουσα ἐσωτερικὴ διαιρετότης μᾶς περιπλέκει εἰς ἀνυπερβλήτους δυσχερείας. Διὰ τῶν τοιούτων ἀναλύσεών του ἐγένετο πρόδρομος τῆς περὶ ἀπειροστῶν θεωρίας ὡς καὶ τῆς θεωρίας τῆς σχετικότητος. Τὸ ὅλον πρόβλημα τοῦ καθορισμοῦ τῆς οὐσίας τῆς πραγματικότητος μένει διὰ τὸν Ζήνωνα ἄλυτον. Δέχεται ὡς πρώτην ἀρχὴν τὸ ἓν τοῦ Παρμενίδου, παρατηρεῖ ὅμως ὅτι τὸ ἓν τοῦτο ἀφίνεται ἐν πλήρει ἀοριστίᾳ καὶ διὰ τοῦτο δὲν δυνάμεθα νὰ προσδιορίσωμεν ἀφορμώμενοι ἀπ' αὐτοῦ τὰ ὄντα. Αὐτὴν τὴν ἔννοιαν ἔχει τὸ πολυθρύλητον ἀπόφθεγμά του, τὸ ὁποῖον μᾶς διετήρησεν ὁ Σιμπλίκιος (Σχόλ. εἰς Φυσ. 'Αριστ., 97, 12), παραλαβὼν τοῦτο ἀπὸ τὸν Εὔδημον: «Κατὰ Ζήνωνά φασι λέγειν, εἴ τις αὐτῷ τὸ ἓν ἀποδοίη τί ποτέ ἐστιν, ἔξειν τὰ ὄντα λέγειν» ('Ο Ζήνων διηγοῦνται ὅτι ἔλεγεν ὅτι, ἐὰν κανεὶς κατώρθωνε νὰ τοῦ καθορίσῃ τί εἶναι τέλος πάντων αὐτὸ τὸ ἕν, θὰ ἦτο εἰς θέσιν νὰ ἑρμηνεύσῃ τὴν οὐσίαν τῶν ἐν τῷ κόσμῳ ὑπαρχόντων ἀντικειμένων). Δεχόμενος ὁ Ζήνων τὸ ἓν ὡς ἀκαθόριστον, προπαρεσκεύαζε τὰς δοξασίας τοῦ Γοργίου, ὅστις ἦλθε κατόπιν νὰ εἴπῃ ὅτι οὐδένα καθορισμὸν δυνάμεθα νὰ ἐκφωνήσωμεν ἐν σχέσει μὲ τὸ ὄν.

Ἐκεῖνος ὅστις ἐξέρχεται ἀπὸ τὴν ἀρνητικὴν ἀοριστίαν εἰς τὴν ὁποίαν εἶχε περιαχθῇ ὁ Ζήνων, εἶναι ὁ ἐκ Σάμου ναύαρχος, Μέλισσος, νεώτερός του κατὰ δέκα περίπου ἔτη. Ἐφ' ὅσον, εἶπε ὁ Μέλισσος, δεχόμεθα τὸ ἓν ὡς ἔχον αἰωνίαν διάρκειαν καὶ συνέχειαν, μαζὶ μὲ τὸν Παρμενίδην, ὅστις λέγει: «οὐδὲ ποτ' ἦν οὐδ' ἔσται, ἐπεὶ νῦν ἐστιν ὁμοῦ πᾶν, ἓν συνεχές» (οὐδέποτε περιπίπτει τὸ ὄν εἰς τὴν κατάστασιν τοῦ παρελθόντος ἢ τοῦ μέλλοντος, ἐπειδὴ εἰς πᾶσαν τοῦ χρόνου στιγμὴν ἐμφανίζεται ὡς ὑπάρχον ὡς ἓν ὅλον μαζὶ καὶ ὡς συνεχές), πρέπει νὰ τὸ δεχθῶμεν καὶ ἀπὸ χωρολογικῆς ἀπόψεως ὡς ἄπειρον. Ὁρμώμενος ἀπὸ τῶν σκέψεων τούτων συνδυάζει ὁ Μέλισσος τὸ ἓν τοῦ Παρμενίδου μὲ τὸ ἄπειρον τοῦ 'Αναξι-

μάνδρου. 'Αλλ' έμμένει είς τὴν ἀντίληψιν ὅτι τὸ ὂν μένει ἀπὸ ποιστικῆς ἀπόψεως ἀμετάβλητον. Αἱ ἐν αὐτῷ διαπιστούμεναι ὑπὸ τῶν ἀνθρωπίνων αἰσθήσεων μεταβολαὶ ἀνήκουν εἰς τὴν περιοχὴν τῆς φαινομενικότητος. Πρῶτος ὁ Μέλισσος ἐκφράζει τὴν ἰδέαν ὅτι ἡ παρουσιαζομένη μεταβολὴ ἀναφέρεται εἰς τὰ ἐπὶ μέρους ὄντα. Τὰ εἴδη ὅμως εἰς τὰ ὁποῖα κατατάσσονται τὰ μεταβαλλόμενα ὄντα μένουν ἀμετάβλητα: «Οὐ τοίνυν ταῦτα ἀλλήλοις ἀμολογεῖ. Φαμένοις γὰρ εἶναι πολλὰ καὶ ἀΐδια καὶ εἴδη τε καὶ ἰσχὺν ἔχοντα, πάντα ἐτεροιοῦσθαι ἡμῖν δοκεῖ καὶ μεταπίπτειν ἐκ τοῦ ἑκάστοτε ὁρωμένου... ἦν δὲ μεταπέσῃ, τὸ μὲν ἐὸν ἀπώλετο, τὸ δὲ οὐκ ἐὸν γέγονεν. Οὕτως οὖν εἰ πολλὰ εἴη, τοιαῦτα χρὴ εἶναι οἱόνπερ τὸ ἕν». (Αὐτὰ τὰ ὁποῖα εἴπομεν δὲν συμφωνοῦν μεταξύ των. Διότι ἐνῶ ἐδέχθημεν ὅτι ὑπάρχουν πολλὰ ὄντα ἄτινα εἶναι ἀΐδια καὶ ἔχουν ὡρισμένας μορφὰς καὶ στερεότητα, ἡ διὰ τῶν αἰσθήσεων παρατήρησις μᾶς δεικνύει ὅτι συμβαίνει νὰ μεταβάλλεται ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον εἴδομεν. "Αν εἶναι πραγματικὴ μία τοιαύτη μεταβολή, ἐκ ταύτης ἕπεται ὅτι τὸ ὂν ἐχάθη καὶ ὅτι ἔχει δημιουργηθῇ κάτι ἐκ τοῦ μηδενός. Συμφώνως λοιπὸν πρὸς τὰς σκέψεις αὐτάς, ἂν δεχθῶμεν ὅτι ὑπάρχουν πολλὰ ὄντα, αὐτὰ πρέπει νὰ ἔχουν τὰ αὐτὰ γνωρίσματα τὰ ὁποῖα ἔχει καὶ τὸ ἕν).

"Αν τὸ ἀπόσπασμα τοῦτο, ὅπερ παραδίδει ὁ Σιμπλίκιος, εἶναι γνήσιον, ἀποδεικνύει ὅτι ὁ Μέλισσος ἔχει γνῶσιν περὶ ὑπάρξεως ἐν τῷ σύμπαντι ἀναλλοιώτων ὀντολογικῶν εἰδῶν. "Οθεν θὰ ἠδύνατο νὰ θεωρηθῇ ὡς ὁ ἀμεσώτερος πρόδρομος τῆς περὶ ἰδεῶν θεωρίας τοῦ Πλάτωνος.

Τὰς ἐσχατας ἀρνητικὰς ἀκολουθίας τῆς 'Ελεατικῆς σχολῆς συνήγαγεν ὁ σοφιστὴς Γοργίας, ὅστις ἠρνήθη τὴν ὕπαρξιν τοῦ ὄντος, καθὼς καὶ πᾶσαν δυνατότητα νὰ γνωρίσωμεν καὶ νὰ καταστήσωμεν γνωστὴν διὰ λεκτικῆς ἀνακοινώσεως τὴν ὀντολογικὴν πραγματικότητα. "Ομοια ἀρνητικὰ συμπεράσματα εἶχε διατυπώσει κατὰ μαρτυρίαν τοῦ Γαληνοῦ καὶ ὁ σοφιστὴς 'Αντιφῶν εἰς τὸ πρῶτον βιβλίον τοῦ ὑπὸ τὸν τίτλον «'Αλήθεια» ἔργου του: «Ταῦτα δὲ γνοὺς εἴσῃ ἓν τι οὐδὲν (ὂν) αὐτῷ ὧν ὄψει ὁρᾷ (ὁ ὁρῶν) μακρότατα οὔτε ὂν γνώμῃ γιγνόσκει ὁ μακρότατα γιγνόσκων» ("Οταν ἐννοήσῃς αὐτά, θὰ καταλάβῃς ὅτι διὰ τὸν λόγον δὲν ἀποτελεῖ ὑπαρκτικὴν ἑνότητα κανὲν ἀπὸ ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα βλέπει διὰ τῶν ὀφθαλμῶν του ὁ ἔχων ὀξυδερκεστάτην ὅρασιν, καθὼς καὶ κανὲν ἀπὸ ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα ἀντιλαμβάνεται διὰ τῆς γνωστικῆς του δυνάμεως ἐκεῖνος τοῦ ὁποίου ἡ γνωστικὴ δύναμις προχωρεῖ εἰς μεγίστην ἀπόστασιν).

Κατὰ τοὺς ἀκολουθοῦντας μετὰ τὸν 5ον π.Χ. αἰῶνα χρόνους ἡ ἐλεατικὴ φιλοσοφία οὐδένα ἔσχεν ἀντιπρόσωπον. Αἱ κυριώτεραι ἐκ τῶν θεωριῶν της συνεχωνεύθησαν εἰς τὴν πλατωνικὴν φιλοσοφίαν καὶ ἐπανελήφθησαν τὸν 4ον π.Χ. αἰῶνα ἀπὸ τὴν Μεγαρικὴν σχολήν. 'Αλλ' ἡ συμβολὴ τῶν 'Ελεατῶν ὑπῆρξε πολύτιμος ὄχι μόνον διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς φιλοσοφίας ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν διασαφήνισιν τῶν συναφῶν μὲ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς μαθηματικῆς ἐπιστήμης προβλημάτων. Τοῦτο κυρίως ἐγένετο διὰ τῶν ὑπὸ τοῦ Ζήνωνος τεθεισῶν ἀποριῶν. Τὰς περὶ τῆς ἐλεατικῆς φιλοσοφίας εἰδήσεις καὶ τὰ ἀποσπάσματα διέσωσαν κυρίως οἱ μεταγενέστεροι συγγραφεῖς καὶ σχολιασταί, καὶ ἰδίᾳ ὁ Σέξτος ὁ 'Εμπειρικός, ὁ Σιμπλίκιος καὶ ὁ Κλήμης ὁ 'Αλεξανδρεύς. 'Ο Πλάτων εἰς τοὺς διαλόγους του «Παρμενίδης» καὶ «Σοφιστὴς» κάμνει ἐκτενῆ λόγον περὶ τῶν 'Ελεατῶν καὶ ἐκθέτει πολλὰς ἐκ τῶν ἀπόψεών των. Εἰς τὸ σῶμα τῶν ἀριστοτελικῶν συγγραμμάτων ἔχει συμπεριληφθῆ καὶ σύγγραμμα ὑπὸ τὸν τίτλον «Περὶ Ξενοφάνους, περὶ Ζήνωνος, περὶ Γοργίου» ἀπαρτιζόμενον ἐξ 6 κεφαλαίων, εἰς τὰ ὁποῖα γίνεται λόγος περὶ τῶν δοξασιῶν τῶν ἀνωτέρω μνημονευθέντων φιλοσόφων, συμπεριλαμβανομένου καὶ τοῦ Μελίσσου. 'Η κριτικὴ ἔρευνα ἔδειξεν ὅτι τὸ ἐν λόγῳ σύγγραμμα δὲν ἐγράφη, οὔτε ἀπὸ τὸν 'Αριστοτέλη, οὔτε ἀπὸ τὸν Θεόφραστον, ἀλλ' ὑπὸ μεταγενεστέρου τινὸς περιπατητικοῦ. Συνεπῶς δὲν ἀποδίδει ἐπακριβῶς τὰς ἀντιλήψεις τῶν μνημονευθέντων φιλοσόφων. Τὰ κατωτέρω παρουσιάζουν ἐποπτικῶς τὰς θεμελιωδεστέρας δοξασίας τῶν 'Ελεατῶν:

Ξενοφάνης: Καταπολέμησις τοῦ μυθολογικοῦ ἀνθρωπομορφισμοῦ. — Εἷς Θεὸς μέγιστος ὑπάρχει, ὁ ὁποῖος μένει ἐν ἠρεμίᾳ. — 'Ο Θεὸς εἶναι ἐξ ὁλοκλήρου δρασις, ἀκοὴ καὶ νόησις. — 'Ο κόσμος εἶναι ἐνιαῖος καὶ θεῖος.

Παρμενίδης: Τὸ ὂν ὑπάρχει, τὸ μὴ ὂν τυγχάνει ἀνύπαρκτον. — Τὸ ὂν εἶναι ἓν καὶ συνεχὲς χωρὶς ἀρχὴν καὶ τέλος. — Εἰς τὴν νόησιν ἀντιστοιχεῖ τὸ ὄν. — 'Ο κόσμος εἶναι σύνθεσις φωτὸς καὶ σκότους.

Ζήνων: Τὸ ἓν εἶναι ὅλως ἀόριστον. — Δὲν ὑπάρχει οὔτε πολλότης, οὔτε χῶρος, οὔτε κίνησις. — 'Ο κόσμος παράγεται ἐκ τῆς συνθέσεως θερμοῦ καὶ ψυχροῦ.

Μέλισσος: Τὸ ὂν εἶναι ἀΐδιον καὶ ἄπειρον. — Τὸ ὂν εἶναι ἐνιαῖον, ποσοτικῶς καὶ ποιοτικῶς ἀμετάβλητον. — 'Εν τῷ κόσμῳ ὑπάρχει μία ἀκίνητος καὶ θεία ἀρχή.

Γοργίας: Οὐδὲν ὑπάρχει. Καὶ ἂν ὑπάρχῃ τι, δὲν δύναται νὰ γνωσθῇ. "Αν δὲ γνωσθῇ δὲν δύναται νὰ μεταδοθῇ διὰ τοῦ λόγου.

Κ. Δ. Γεωργούλης

ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΣ. "Ελλην φιλόσοφος γεννηθεὶς κατὰ τὸ 544 π.Χ. Τὸ ἔτος τοῦ θανάτου του δὲν δυνάμεθα νὰ καθορίσωμεν ἐπακριβῶς. "Αν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν ὅτι ἡ ἀκμή του συμπίπτει κατὰ τὴν 69 'Ολυμπιάδα (504—501) καὶ ὅτι ἔζησεν 60 ἔτη, δυνάμεθα νὰ δεχθῶμεν ὅτι ὁ θάνατός του συνέβη κατὰ τὸ 484 π.Χ. 'Ο πατήρ του ἐκαλεῖτο Βλύσων (κατ' ἄλλα χειρόγραφα Βλόσων) ἢ 'Ηράκων. 'Ανῆκε δὲ εἰς τὸ γένος τῶν 'Ανδροκλειδῶν, οἵτινες ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ 'Ανδρόκλου, τοῦ υἱοῦ τοῦ Κόδρου, εἶχον κτίσει, ὁρμηθέντες ἐξ 'Αθηνῶν, τὴν "Εφεσον. Οἱ ἀνήκοντες εἰς τὸ γένος τοῦτο κατὰ μαρτυρίαν τοῦ Στράβωνος (14,3) «ὀνομάζονται βασιλεῖς ἔχοντές τινας τιμάς, προεδρίαν τε ἐν ἀγῶσι καὶ πορφύραν ἐπίσημον τοῦ βασιλικοῦ γένους, σκίπωνα ἀντὶ σκήπτρου καὶ τὰ ἱερὰ τῆς 'Ελευσινίας Δήμητρος» (ὀνομάζονται βασιλεῖς ἔχοντές τινας τιμάς, πρωτοκαθεδρίαν εἰς τοὺς ἀγῶνας καὶ πορφύραν ὡς σῆμα τῆς βασιλικῆς των καταγωγῆς καὶ (στραταρχικὴν) ράβδον ἀντὶ σκήπτρου καὶ ἔχουν καὶ τὰ ἱερὰ τῆς 'Ελευσινίας Δήμητρος). Τὸ γένος τῶν 'Ανδροκλειδῶν, ἐκ τοῦ ὁποίου κατήγετο καὶ ὁ βασιλεὺς τῶν 'Αθηνῶν Κόδρος, εἶλκε τὴν καταγωγήν του ἐκ Μεσσηνίας. Διὰ τοῦτο συνεδέετο καὶ μὲ τὴν λατρείαν τῆς Δήμητρος, ἥτις ἐπεχωρίαζεν ἐν Μεσσηνίᾳ καὶ γενικώτερον ἐν Πελοποννήσῳ. Συνεπῶς τὸ προσεχέστερον λίκνον τῆς καταγωγῆς τοῦ 'Ηρακλείτου εἶναι αἱ 'Αθῆναι καὶ τὸ ἀπώτερον ἡ Μεσσηνία. Αἱ εἰς τὸν βίον του ἀναφερόμεναι εἰδήσεις εἶναι λίαν πενιχραί. 'Ο Διογένης ὁ Λαέρτιος μᾶς παρέχει τὴν πληροφορίαν ὅτι ὁ 'Ηράκειτος ἐξεχώρησε τὰ βασιλικά του δικαιώματα εἰς τὸν ἀδελφόν του. 'Ενῶ δὲ οἱ συμπολῖται του 'Εφέσιοι τὸν παρεκάλεσαν νὰ γράψῃ δι' αὐτοὺς νόμους, παρεῖδε τὴν παράκλησίν των, ἐπειδὴ εἰς τὴν πόλιν εἶχεν ἐπικρατήσει ἡ πονηρία. «'Αναχωρήσας δὲ εἰς τὸ ἱερὸν τῆς 'Αρτέμιδος μετὰ τῶν παίδων ἠστραγάλιζεν· περιστάντων δ' αὐτῶν τῶν 'Εφεσίων, τί ὦ κάκιστοι, θαυμάζετε; εἶπεν· ἢ οὐ κρεῖττον τοῦτο ποιεῖν ἢ μεθ' ὑμῶν πολιτεύεσθαι;». ('Αποχωρήσας δὲ εἰς τὸ ἱερὸν τῆς 'Αρτέμιδος ἔπαιζε τὰ ζάρια μαζὶ μὲ τὰ παιδιά. 'Αφοῦ δὲ ἐστάθησαν γύρω του οἱ 'Εφέσιοι τοὺς εἶπεν: Διατί παραξενεύεσθε ὦ κάκιστοι; Δὲν εἶναι καλύτερον νὰ κάμνω αὐτὸ παρὰ νὰ ζῶ ὡς πολίτης μαζί σας;). Καταληφθείς, λέγει ὁ Διογένης ὁ Λαέρτιος, ἐν τέλει ὑπὸ μισανθρωπίας ἀπεχώρησεν εἰς τὰ ὄρη καὶ ἔζη τρώγων βοτάνας. Καταληφθεὶς δὲ ὑπὸ ὑδέρου (ὑδρωπικῆς νόσου) ἠθέλησε νὰ προκαλέσῃ ἐξουδετέρωσιν τῆς ἐσωτερικῆς ὑγρασίας, ἀλείφων τὸ ἐξωτερικὸν μέρος τῆς κοιλίας του διὰ βολίτων (ἀσβουνιᾶς, περιττωμάτων τοῦ βοός). 'Αλλ' ἡ θεραπεία αὕτη δὲν ἀπέβη ἀποτελεσματικὴ καὶ οὕτω ἀπέθανεν, ἀφοῦ ἔζησεν ἑξήκοντα ἔτη. 'Ο Νεάνθης ὁ Κυζικηνὸς ἀναφέρει τὴν εἴδησιν ὅτι ἀπέθανε κατόπιν δηγμάτων ἐκ μέρους τῶν κυνῶν, οἵτινες εὑρόντες αὐτὸν περικεκαλυμμένον μὲ καταπλάσματα ἀπὸ βολίτους δὲν ἀντελήφθησαν ὅτι ἐπρόκειτο περὶ ἀνθρώπου. Ἡ παράδοσις αὕτη ἀποτελεῖ θρῦλον πλασθέντα ἐξ ἀφορμῆς τοῦ ὑπ' ἀριθ. 97 ἀποσπάσματος (βλέπε κατωτέρω ἑρμηνείαν). Περὶ τῆς ζωῆς του ἐν γένει ἔχομεν τὸν ἀκόλουθον χαρακτηρισμόν: «Γέγονε δὲ θαυμάσιος ἐκ παίδων, ὅτε καὶ νέος ὢν ἔφασκε μηδὲν εἰδέναι, τέλειος μέντοι γενόμενος πάντα ἐγνωκέναι. "Ηκουσέ τε οὐδενός, ἀλλ' αὐτὸν ἔφη διζήσασθαι καὶ μαθεῖν πάντα παρ' αὐτοῦ. (Δ. Λαέρτιος 9, 5). ('Υπῆρξε δὲ ἄξιος θαυμασμοῦ καὶ ἀπὸ τῆς παιδικῆς του ἡλικίας, κατὰ τὴν ὁποίαν, μικρὸ παιδί ἀκόμη ὢν ἔλεγεν, ὅτι δὲν ἐγνώριζε τίποτε, ὅταν ὅμως ἐμεγάλωσεν ἔλεγεν ὅτι τὰ εἶχε γνωρίσει ὅλα. Δὲν ὑπῆρξε δὲ οὐδενὸς μαθητής, ἀλλ' εἶπεν ὅτι ἠρώτησε τὸν ἑαυτόν του καὶ ἔμαθε τὰ πάντα ἀπὸ τὸν ἑαυτόν του). 'Εκ τῶν διασωθέντων ἀποσπασμάτων του καταφαίνεται ὅτι ἐγνώριζε καλῶς τὰ συγγράμματα τῶν προγενεστέρων του φιλοσόφων καὶ ἐπικῶν καὶ ἐλεγειακῶν ποιητῶν, ὡς καὶ τὰς ἐν τῇ 'Ιωνίᾳ κυκλοφορούσας τότε πολυαρίθμους ἱστορικὰς συγγραφάς. Εἷς τινα σημεῖα τῶν ἀντιλήψεών του καταφαίνεται ἐπίδρασις ἐκ μέρους τοῦ Ξενοφάνους. 'Αλλὰ γενικῶς εἶναι ἀνεξάρτητον πνεῦμα, τὸ ὁποῖον σκέπτεται διὰ λογαριασμόν του καὶ ἀσκεῖ ἀμείλικτον κριτικὴν ἐναντίον ὅλων τῶν προγενεστέρων του.

Τὸ σύγγραμμά του. Κατὰ τὴν παράδοσιν κατέλιπε σύγγραμμα ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν «Περὶ φύσεως», τὸ ὁποῖον ἀνέθηκεν ὡς ἀφιέρωμα εἰς τὸν ναὸν τῆς 'Αρτέμιδος. Τὸ σύγγραμμά του κατὰ Διογένη τὸν Λαέρτιον «διήρηται δ' εἰς τρεῖς λόγους, εἷς τε τὸν περὶ τοῦ παντὸς καὶ τὸν πολιτικὸν καὶ τὸν θεολογικόν» (εἶναι διῃρημένον εἰς τρεῖς πραγματείας, εἰς τὴν περὶ τοῦ σύμπαντος, εἰς τὴν περὶ τῆς πολιτείας καὶ εἰς τὴν περὶ Θεοῦ). Εἰς ἐκ τῶν γραμματικῶν, ὁ Διόδοτος, «οὗ φησι περὶ φύσεως εἶναι τὸ σύγγραμμα, ἀλλὰ περὶ πολιτείας, τὸ δὲ περὶ φύσεως ἐν παραδείγματος εἴδει κεῖσθαι» (λέγει ὅτι τὸ σύγγραμμα δὲν ἔχει ὡς θέμα του τὴν φύσιν, ἀλλὰ τὴν πολιτείαν, τὸ δὲ περὶ φύσεως ἓν πραγματευόμενον περὶ φύσεως ἔχει τεθῇ ἐν εἴδει παραδείγματος). 'Επειδὴ ἡ σκέψις τοῦ 'Ηρακλείτου εἶναι συνθετική, εἰς δὲ τῶν κυριωτέρων σκοπῶν του ἦτο νὰ καταστήσῃ φανερὰν τὴν ἑνότητα τῶν ἀντιθέσεων, θὰ διεπραγματεύετο τὰ κοσμολογικά, πολιτικὰ καὶ θεολογικὰ προβλήματα κατὰ τρόπον συνοπτικόν, οὕτως ὥστε νὰ μὴ εἶναι καταφανὴς ὁ εἰδικὸς χαρακτὴρ τοῦ ἑκάστοτε μελετωμένου προβλήματος. 'Εκ τούτου προέρχεται ὅτι οἱ ἐξηγηταί του δὲν δύνανται νὰ κατατάξουν τὰ ἀποσπάσματα μετὰ βεβαιότητος εἰς ὡρισμένας κατηγορίας.

'Ο 'Ηράκλειτος τυγχάνει δημιουργὸς νέου ὕφους. Διεμόρφωσε τὸ λεγόμενον «ἀφοριστικὸν» ὕφος. 'Ο λόγος ἀποτελεῖται ἀπὸ σειρὰν συντόμων προτάσεων («ἀφορισμῶν»), αἱ ὁποῖαι εἶναι αὐτοτελεῖς καὶ παρέχουν πλήρες νόημα. Ἐχρησιμοποίησε τὰς ἀντιθέσεις καὶ τὰ ἐτυμολογικὰ σχήματα. "Εκαστος ἐκ τῶν ἀφορισμῶν ἀποτελεῖ νοηματικὴν ἑνότητα, εἰς τὴν ὁποίαν συγχωνεύονται περισσότερα τοῦ ἑνὸς νοήματα. Διὰ τοῦτο ἕκαστος ἀφορισμὸς ἐνέχει ἐν ἑαυτῷ ἔκδηλον νοηματικὸν δυναμισμὸν καὶ ροϊκότητα. Τὸ νόημα εἶναι σύνθεσις ἑτερογενῶν καὶ τεινόντων πρὸς διάσπασιν στοιχείων, ἅτινα ἐν τούτοις τιθασεύονται ὥστε νὰ ἀποτελέσουν ἑνότητα. "Εχουν τὰ ἀποσπάσματά του μίαν «παλίντονον ἁρμονίαν», τὴν ὁποίαν ἀνακαλύπτει κανεὶς μόνον ὅταν εἰσχωρήσῃ εἰς τὸ βάθος των. Εἶναι προφανὲς ὅτι ὁ 'Εφέσιος σοφὸς ἠθέλησε νὰ ἐμφανίσῃ καὶ τὸ ὕφος του ὡς ὑποδειγματικὴν ἐξεικόνισιν τῆς ἐν τῷ σύμπαντι ὑπαρχούσης ἑνότητος

τῶν ἀντιθέσεων. Ἐκτὸς τούτου τὸ ὕφος του ἔχει χαρακτῆρα μνημειακὸν καὶ προφητικὸν καὶ ὑμνικόν. Ὁμιλεῖ ὁ φιλόσοφός μας ὡς «ἐξουσίαν ἔχων». Δὲν ἀπευθύνεται, ὅπως ὁ Παρμενίδης, εἰς ἐκλεκτοὺς μαθητάς, ἀλλὰ πρὸς τὸν δῆμον, πρὸς τοὺς «πολλούς». Καίτοι εἶναι ὁ ἴδιος ἀριστοκράτης, τὰ σύμβολα διὰ τῶν ὁποίων διδάσκει ἐκλέγονται ἀπὸ τὴν καθημερινὴν ζωήν. Ἀναφέρει τὸν κοχλίαν τοῦ γναφέως, τὴν κατασκευὴν τῆς λύρας, τοῦ τόξου, τὴν ῥάβδον τοῦ ποιμένος, τὴν συμπεριφορὰν τῶν κυνῶν καὶ παραβάλλει τὸν ἄνθρωπον πρὸς τὸν πίθηκον. Ἀπευθύνεται πρὸς τὸν ἄνθρωπον, ὅστις ζῇ μέσα εἰς τὴν οἴησιν τῆς ὑποκειμενικότητος καὶ προσπαθεῖ νὰ τὸν ἀφυπνίσῃ. Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς πρόδρομος τοῦ Σωκράτους. Ἀμφότεροι ἀσκοῦν δριμύτατον ἔλεγχον κατὰ τῆς οἰήσεως καὶ χρησιμοποιοῦν σύμβολα ἐκ τῆς καθημερινῆς πραγματικότητος. Ἀμφότεροι αἰσθάνονται τὸν ἑαυτόν των ὡς κήρυκα τῆς σοφίας τοῦ ἐν Δελφοῖς Ἀπόλλωνος, ἥτις συνίσταται εἰς τὴν πρὸς αὐτογνωσίαν προσπάθειαν.

Τὸ σύγγραμμα τοῦ Ἡρακλείτου δὲν ἦτο εὐκολονόητον. Ἐχρησιμοποίει ἀρχαϊκὰς μορφὰς συντάξεως. Πολλάκις φορεὺς τοῦ νοήματος εἶναι ἡ ὀνομαστικὴ τοῦ οὐσιαστικοῦ ἄνευ ῥήματος, τὸ δὲ οὐδέτερον τοῦ ἐπιθέτου ἀντικαθιστᾷ τὸ ἀφηρημένον οὐσιαστικόν. Ὁ Ἀριστοτέλης (1407 6 11) θεωρεῖ ὡς δυσκολεύουσαν τὴν κατανόησιν τοῦ ἡρακλειτείου κειμένου τὴν δυσκολίαν ὡς πρὸς τὴν στίξιν «τὰ γὰρ Ἡρακλείτου διαστίξαι ἔργον» (εἶναι πολὺ δύσκολον νὰ ἀποκαταστήσῃ κανεὶς τὰ σημεῖα στίξεως εἰς τὸ ἔργον τοῦ Ἡρακλείτου). Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ἐκφράζεται καὶ ὁ Δημήτριος εἰς τὸ «Περὶ ἑρμηνείας». Διὰ τοῦτο ἐχαρακτηρίσθη ὡς Σκοτεινός. Κατὰ πρῶτον δὲ ἀπαντᾶται ὁ χαρακτηρισμὸς οὗτος παρὰ τῷ Ρωμαίῳ Τίτῳ Λιβίῳ (23, 39). Ὁ Θεόφραστος ἐφρόνει ὅτι ὁ Ἐφέσιος φιλόσοφος «ὑπὸ μελαγχολίας, τὰ μὲν ἡμιτελῆ, τὰ δὲ ἄλλοτε ἄλλως ἔχοντα γράψαι» (καταλαμβανόμενος οὗτος ὑπὸ φρενοπαθείας, ἄλλα τὰ ἀφῆκεν ἡμιτελῆ, καὶ ἄλλα τὰ ἔγραφεν εἰς διαφόρους ἐποχὰς μὴ συμφωνοῦντα μεταξύ των). Τὸ δυσνόητον τοῦ συγγράμματός του τούτου ἐγένετο ἀφορμὴ νὰ μὴ ἔχῃ τοῦτο εὐρεῖαν διάδοσιν. Ἡ παράδοσις λέγει ὅτι ὁ Εὐριπίδης ἔδωκε τὸ σύγγραμμα τοῦ Ἡρακλείτου εἰς τὸν Σωκράτη καὶ τὸν ἠρώτησε τὴν γνώμην του. Ὁ δὲ Σωκράτης ἀπεκρίθη: ὅσα κατενόησα εἶναι γενναῖα νοήματα· νομίζω δὲ ὅτι γενναῖα εἶναι καὶ ὅσα δὲν κατενόησα· ἀλλ' ὅμως ἔχει ἀνάγκην πρὸς κατανόησιν τὸ βιβλίον Δηλίου κολυμβητοῦ. «Ἃ μὲν συνῆκα γενναῖα· οἶμαι δὲ καὶ ἃ μὴ συνῆκα· πλὴν Δηλίου γέ τινος δεῖται κολυμβητοῦ». (Διογ. Λαέρτ. 2, 22). Λόγῳ τῆς σκοτεινότητός του ἀρκετοὶ συγγραφεῖς κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ἀνέλαβον νὰ ἐξηγήσουν τὸ σύγγραμμά του. Ὡς ἐξηγηταὶ ἀναφέρονται ὁ Ἀντισθένης, ὁ Ἡρακλείδης ὁ Ποντικός, ὁ Νικομήδης καὶ ὁ Διονύσιος. Πάντως ὁ Ἡράκλειτος δὲν ἦτο συγγραφεὺς κοινῆς χρήσεως. Ἡ νέα ἀττικὴ κωμῳδία τὸν ἀγνοεῖ. Ἐκ τῶν συγγραφέων τῆς καλῆς ἐποχῆς ἀποσπάσματά του μᾶς διέσωσαν ὁ Πλάτων, ὁ Ἀριστοτέλης καὶ ὁ Θεόφραστος. Τὰ πλεῖστα ἐκ τῶν λοιπῶν ἀποσπασμάτων του μᾶς τὰ παρέδωκαν οἱ συγγραφεῖς τῆς μεταγενεστέρας ἐποχῆς (Πλωτῖνος, Πορφύριος, Πρόκλος, Σέξτος Ἐμπειρικός, Πολύβιος, Μάξιμος Τύριος, Πλούταρχος, Σιμπλίκιος, οἱ χριστιανοὶ συγγραφεῖς Ἱππόλυτος, Κλήμης, Εὐσέβιος, ὁ ἀνθολόγος Στοβαῖος, οἱ σχολιασταὶ καὶ οἱ λεξικογράφοι). Συστηματικὴν ἔκδοσιν αὐτῶν κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους ἔκαμεν ὁ Ἄγγλος BYWATER κατὰ τὸ 1877, κατόπιν δὲ ὁ μέγας Γερμανὸς φιλόλογος Ντίλς συμπεριέλαβε ταῦτα εἰς τὰ ἀποσπάσματα τῶν «Προσωκρατικῶν», ἐκδοθέντα τὸ πρῶτον κατὰ τὸ 1901, εἰς πέμπτην δὲ ἔκδοσιν ὑπὸ τοῦ Κράντς. Εἰς τὴν ἑλληνικὴν τὰ ἀποσπάσματα ἐξεδόθησαν μετὰ μεταφράσεως, εἰσαγωγῆς καὶ σημειώσεων ὑπὸ τοῦ Ν. Ι. Σπυροπούλου, ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἡράκλειτος» τὸ 1948. Ἡ ἐργασία αὕτη τυγχάνει λίαν πολύτιμος, συνοδεύεται δὲ ἐν τέλει καὶ ὑπὸ ἐμμέτρου δράματος, ἰδίας ἐμπνεύσεως, γραφέντος ὑπὸ τοῦ Ν. Σπυροπούλου. Ἔχομεν δὲ καὶ πολλὰς ἐκδόσεις τῶν ἔργων του καὶ ἐργασίας ἐπ' αὐτῶν εἰς τὴν γερμανικὴν καὶ γαλλικήν. Ἄξιον προσοχῆς εἶναι τὸ κατὰ τὸ 1936 ἐκδοθὲν γερμανιστὶ σύγγραμμα τοῦ Ο. Γκιγκὸν «Ἔρευναι περὶ τοῦ Ἡρακλείτου» καὶ τὸ ἐπίσης γερμανικὸν σύγγραμμα τοῦ Φ. Μπρὲχτ «Ἡράκλειτος».

Νόμισμα τῆς Ἐφέσου ἐπὶ τοῦ ὁποίου εἰκονίζεται ὁ Ἡράκλειτος.

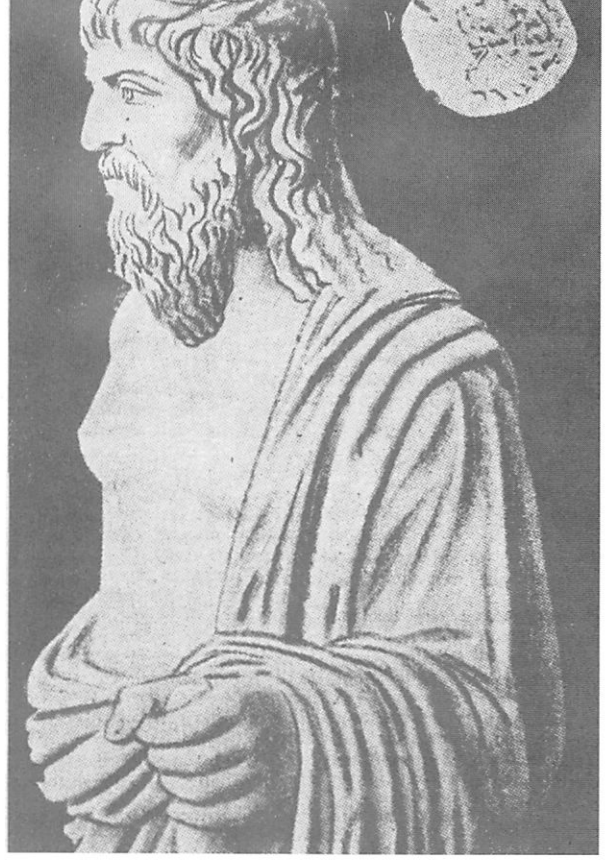

Ἡράκλειτος, ὁ «σκοτεινὸς» φιλόσοφος τῆς Ἐφέσου.

Τὰ διασωθέντα ἀποσπάσματα

Παραθέτομεν κατωτέρω τὰ διασωθέντα ἀποσπάσματα ἐντὸς εἰσαγωγικῶν. Τὰ ἐκτὸς εἰσαγωγικῶν τμήματα εἶναι προσθῆκαι τῶν διασωσάντων ταῦτα συγγραφέων.

1. «Τοῦ δὲ λόγου τοῦδ' ἐόντος ἀεὶ ἀξύνετοι γίνονται ἄνθρωποι καὶ πρόσθεν ἢ ἀκοῦσαι καὶ ἀκούσαντες τὸ πρῶτον· γινομένων γὰρ πάντων κατὰ τὸν λόγον τόνδε ἀπείροισιν ἐοίκασι, πειρώμενοι καὶ ἐπέων καὶ ἔργων τοιούτων ὁκοίων ἐγὼ διηγεῖμαι διαιρέων ἕκαστον κατὰ φύσιν καὶ φράζων ὅκως ἔχει. Τοὺς δὲ ἄλλους ἀνθρώπους λανθάνει ὁκόσα ἐγερθέντες ποιοῦσιν, ὅκωσπερ ὁκόσα εὕδοντες ἐπιλανθάνονται».

(Αὐτὸν ἐδῶ τὸν (ἰδικόν μου) λόγον, ὁ ὁποῖος εἶναι πραγματικὰ αἰωνίως, ὅπως τὸν ἔχω ἐξηγήσει δὲν τὸν κατανοοῦν οἱ ἄνθρωποι καὶ προτοῦ τὸν ἀκούσουν καὶ ἀφοῦ πρωτύτερα τὸν ἀκούσουν. Ἐνῷ δηλαδὴ ὅλα γίνονται σύμφωνα μὲ αὐτὸν ἐδῶ τὸν λόγον, ὁμοιάζουν οἱ ἄνθρωποι ὡσὰν νὰ μὴ ἔχουν καμμίαν πεῖραν αὐτοῦ, παρ' ὅλον ὅτι ἡ πεῖρα τοὺς θέτει εἰς ἐπαφὴν μὲ ὁνομασίας καὶ ἔργα τοιαῦτα, ὁποῖα εἶναι ὅσα ἐγὼ ἐκθέτω μὲ τὴν σειρὰν καθορίζων ἕκαστον πρᾶγμα σύμφωνα μὲ τὴν πρωταρχικὴν κατασκευήν του καὶ ἐξηγῶν πῶς ἔχει. Οἱ δὲ ἄλλοι ἄνθρωποι (ὡσὰν νὰ ἔχουν καταληφθῇ ἀπὸ λήθην) δὲν ἀντιλαμβάνονται ὅσα κάμνουν ὅταν τοὺς ἀφίνῃ ὁ ὕπνος, ἀκριβῶς ὅπως λησμονοῦν ὅσα κάμνουν ὅταν κοιμῶνται).

Τὸ ἀπόσπασμα τοῦτο θὰ ἀπετέλει τὸ προοίμιον τῆς συγγραφῆς τοῦ Ἡρακλείτου. Τὴν συγγραφήν του τὴν ὀνομάζει ἀκολουθῶν τοὺς παλαιοτέρους Ἴωνας «λόγον». Εἶναι λίαν πιθανὸν ὅτι ὡς εἰσαγωγικὴ πρότασις θὰ προηγεῖτο τοῦ παρόντος ἀποσπάσματος ἡ φράσις «Ἡράκλειτος Βλύσωνος ὁ Ἐφέσιος τάδε λέγει». Ἡ μετοχὴ «ἐόντος» συμφώνως πρὸς τὴν ἰωνικὴν χρῆσιν δὲν σημαίνει ἁπλῶς τὴν ὕπαρξιν, ἀλλὰ καὶ τὴν ἀλήθειαν. Εἰς τὸν Ἡρόδοτον ἡ φράσις «ὁ ἐὼν λόγος» σημαίνει τὸν ἀληθῆ λόγον. Ἡ λέξις «ἔπη» σημαίνει τὰς λεπτικὰς ὀνομασίας ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰ πραγματικὰ δεδομένα, «τὰ ἔργα». Ὁ Ἡράκλειτος θέλει νὰ εἴπῃ ὅτι καὶ αἱ λεκτικαὶ ὀνομασίαι «τὰ ἔπη» ἐγκλείουν μίαν ἀποκαλυπτικὴν ἐξήγησιν τῶν πραγμάτων, τὴν ὁποίαν δὲν ἀντιλαμβάνονται οἱ ἄνθρωποι. Ἀξία προσοχῆς εἶναι ἡ ἐν τέλει τοῦ ἀποσπάσματος ἐκφραζομένη ἀντίληψις ὅτι ὁ ἄνθρωπος ζῇ εἰς μίαν κατάστασιν λήθης παρομοίαν μὲ ἐκείνην, ἥτις τὸν κατέχει κατὰ τὸν ὕπνον. Τὸ «ἀκούσαντες τὸ πρῶτον» ἑρμηνευταί τινες τὸ ἐξηγοῦν «καὶ ὅταν τὸν ἀκούσουν διὰ πρώτην φοράν». Ἀλλ' ἐνταῦθα τὸ πρῶτον ἀποτελεῖ ἀντιστοιχίαν πρὸς τὸ προηγηθὲν πρόσθεν.

2. «Διὸ δεῖ ἕπεσθαι τῷ ξυνῷ (τοὐτέστι τῷ κοινῷ· ξυνὸς γὰρ ὁ κοινός). Τοῦ λόγου δ' ἐόντος ξυνοῦ ζώουσιν οἱ πολλοὶ ὡς ἰδίαν ἔχοντες φρόνησιν».

(Διὰ τοῦτο πρέπει νὰ ἀκολουθοῦμεν ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἀνήκει εἰς ὅλους μαζί (δηλαδὴ τὸ κοινόν· διότι ἡ λέξις ξυνὸς σημαίνει κοινός). Ἐνῷ δὲ ὁ λόγος εἶναι κάτι, τὸ ὁποῖον ἀνήκει εἰς ὅλους μαζί, τὸ (ἀποτελοῦν τὸν ὄχλον) μέγα πλῆθος τῶν ἀνθρώπων συμπεριλαμβάνονται εἰς τὴν ζωήν των μὲ τὴν ἀντίληψιν ὅτι ἔχουν φρόνησιν, ἡ ὁποία εἶναι ἀτομικόν των κτῆμα).

Αἱ λέξεις «τοὐτέστι—κοινὸς» δὲν φαίνεται νὰ προέρχωνται ἀπὸ τὸν Ἡράκλειτον, ἀλλ' εἶναι ἐπεξηγηματικὴ διασάφησις τοῦ «ξυνὸς» προστεθεῖσα ἴσως ὑπὸ τοῦ Σέξτου τοῦ Ἐμπειρικοῦ, ὅστις μᾶς παραδίδει τὸ παρὸν ἀπόσπασμα. Ὁ Ἡράκλειτος χρησιμοποιεῖ ἐπίτηδες τὸ ἐπίθετον «ξυνός», διότι τὸ θεωρεῖ ὡς σύνθετον ἐκ τῆς προθέσεως ξὺν (μαζί) καὶ νοῦς. Ὥστε «τῷ ξυνῷ» σημαίνει μαζὶ μὲ τὸν εἰς ὅλους ἀνήκοντα νοῦν.

3. «Περὶ μεγέθους ἡλίου· εὖρος ποδὸς ἀνθρωπείου».

(Περὶ τοῦ μεγέθους τοῦ ἡλίου (λέγει ὁ Ἡράκλειτος ὅτι ἔχει)

πλάτος ἀνθρωπίνου ποδός). Αἱ λέξεις «περὶ—ἡλίου» δὲν ἀνήκουν εἰς τὸ κείμενον τοῦ Ἡρακλείτου, ἀλλ' εἶναι διασαφήνισις τοῦ διασώσαντος τὸ ἀπόσπασμα δοξογράφου Ἀετίου. Ὁ φιλόσοφος ἀναφέρεται προφανῶς εἰς τὸ φαινομενικὸν μῆκος τοῦ ἡλίου, ὅπερ ἐξισώνει μὲ τὴν συνήθη εἰς τοὺς Ἕλληνας μετρητικὴν μονάδα, τὸν πόδα (0,296). Θέλει δὲ νὰ δηλώσῃ ὅτι ὑπάρχει σύμπτωσις μεταξὺ τοῦ μεγάλου καὶ τοῦ μικροῦ. Ἦτοι ἐνῷ ὁ ἥλιος ὡς ἀστρονομικὸν σῶμα ἔχει μέγιστον μῆκος, φαινομενικῶς ὅμως παρουσιάζεται τὸ μῆκός του λίαν μικρόν. Τὸ μέγεθος ἄρα συμπίπτει εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν μὲ τὴν μικρότητα.

4. «SI FELICITAS ESSET IN DELACTATIONIBUS CORPORIS, BOVES FELICES DICEREMUS, CUM INVENIANT OROBUM AD COMENDENDUM».

(Ἐὰν ἡ εὐδαιμονία συνίστατο εἰς τὰς σωματικὰς ἡδονὰς θὰ ἐχαρακτηρίζαμεν τοὺς βοῦς ὡς εὐδαίμονας, ὁσάκις εὕρισκον νὰ φάγουν ῥόβι). Τὸ ἀπόσπασμα ἀποτελεῖ κατάκρισιν τῶν σωματικῶν ἡδονῶν, τὰς ὁποίας χαρακτηρίζει ὡς ζωώδεις. Τὸ παρὸν ἀπόσπασμα μᾶς διέσωσεν ὁ μεσαιωνικὸς φιλόσοφος Ἀλβέρτος ὁ Μέγας, διατυπώσας τοῦτο λατινιστί.

5. «Καθαίρονται δ' ἄλλῳ αἵματι μιαινόμενοι οἷον εἴ τις εἰς πηλὸν ἐμβὰς πηλῷ ἀπονίζοιτο· μαίνεσθαι δ' ἂν δοκοίη εἴ τις αὐτὸν ἀνθρώπων ἐπιφρασαίατο οὕτω ποιέοντα. Καὶ τοῖς ἀγάλμασι δὲ τουτέοισιν εὔχονται, ὁκοῖον εἴ τις δόμοισι λεσχηνεύοιτο, οὔ τι γινώσκων θεοὺς οὔτ' ἥρωας οἵτινές εἰσιν».

(Προσπαθοῦν δὲ νὰ ἐξαγνισθοῦν διὰ καθαριμοῦ (ἀπὸ τὸ αἱματηρὸν ἔγκλημά των), ἐνῷ μιαίνονται διὰ νέου αἵματος (τῆς αἱματηρᾶς θυσίας), ἀπαράλλακτα ὅπως θὰ ἔκανε κανείς, ἂν ὑποτεθῇ ὅτι ἤθελεν εἰσέλθει εἰς πηλὸν καὶ ἤθελε νὰ καθαρισθῇ (ἀπὸ τὸν πηλὸν) νιπτόμενος διὰ τοῦ πηλοῦ. Διότι θὰ ἔδινε τὴν ἐντύπωσιν ὅτι εἶναι μανιακὸς εἰς ἐκεῖνον τὸν ἄνθρωπον, ὅστις θὰ τὸν παρετήρει νὰ πράττῃ τοιουτοτρόπως. Καὶ εἰς αὐτὰ ἐδῶ τὰ ἀγάλματα (τῶν θεῶν) ἀπευθύνουν εὐχάς, ἀπαράλλακτα, ὅπως θὰ ἔκανε κάποιος, ὅστις θὰ ἐφλυάρει ἀπευθυνόμενος πρὸς λίθινα κατασκευάσματα χωρὶς καθόλου νὰ γνωρίζῃ τί εἶναι εἰς τὴν οὐσίαν των οἱ θεοὶ καὶ οἱ ἥρωες).

Ὁ Ἡράκλειτος κατακρίνει τοὺς δι' αἱματηρῶν θυσιῶν καθαρμοὺς καθὼς καὶ τὰς ἄνευ βαθυτέρου νοήματος τυπικὰς προσευχάς. Τὰς ἀντιλήψεις ταύτας ἀνενέωσε κατόπιν ὁ Ζήνων ὁ Στωικός. Παρατηρητέα ἡ παρετυμολογία μεταξὺ μαίνεσθαι καὶ μιαίνεσθαι.

6. «Ὁ ἥλιος νέος ἐφ' ἡμέρῃ».

(Ὁ ἥλιος ἑκάστην ἡμέραν εἶναι νέος). Ἐκφράζεται καὶ ἐδῶ ἡ ἰδέα τῆς ταυτότητος τῶν ἀντιθέσεων. Ὁ ἥλιος ἔχει καὶ αἰωνίαν διάρκειαν, συγχρόνως ὅμως εἶναι καὶ διὰ κάθε ἡμέραν νέος ὁ ἥλιος τῆς ὡρισμένης ἐκείνης ἡμέρας, ἀναγεννώμενος ἑκάστοτε ἐκ τῶν ἀναθυμιάσεων.

7. «Εἰ πάντα τὰ ὄντα καπνὸς γένοιτο, ῥῖνες ἂν διαγνοῖεν».

(Ἐὰν ὅλα τὰ ὄντα ἐγίνοντο καπνός, αἱ ῥῖνες (δηλαδὴ ἡ αἴσθησις τῆς ὀσφρήσεως) θὰ ἠδύναντο νὰ διακρίνῃ τὰς διαφοράς). Ἡ ἑνότης, δηλαδὴ καὶ ὁ διαφορισμὸς τῶν ὄντων βαδίζουν ἐκ παραλλήλου. Ἂν ὑποθέσωμεν ὅτι τὰ ὄντα ἔφθανον εἰς ἑνοποίησιν τοιαύτην ὥστε νὰ εἶναι ἀντιληπτὰ διὰ μιᾶς μόνον αἰσθήσεως, καὶ εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν ἡ μοναδικὴ αἴσθησις τῆς ὀσφρήσεως θὰ ἦτο ἱκανὴ νὰ διακρίνῃ διαφοράς.

8. «Τὸ ἀντίξουν συμφέρουν... ἐκ τῶν διαφερόντων καλλίστην ἁρμονίαν· καὶ κατ' ἔριν γίγνεσθαι πάντα».

(Ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα κινοῦνται κατ' ἀντιθέτους κατευθύνσεις, συναπαρτίζουν μίαν ἐνιαίαν φορὰν (κινητικὴν κατεύθυνσιν)· ἐξ ἐκείνων τὰ ὁποῖα ἐμφανίζουν διαφορὰς παράγεται ὡραιοτάτη συναρμογή· καὶ ὅλα γίνονται διὰ τῆς μεσολαβήσεως τῆς ἔριδος).

Τὸ τελευταῖον μέρος τοῦ ἀποσπάσματος «καί... πάντα» δὲν φαίνεται νὰ προέρχεται ἐκ τοῦ κειμένου τοῦ Ἡρακλείτου, ἀλλ' ἀποτελεῖ προσθήκην ἐπεξηγηματικήν. Τὸ ἐπίθετον «ἀντίξουν» ἁπαντᾷ ἅπαξ εἰς τὰ ἡρακλείτεια ἀποσπάσματα, ἀλλὰ εἶναι σύνηθες εἰς τὸν Ἡρόδοτον. Τὸ δεύτερον συνθετικὸν τοῦ ἐπιθέτου τούτου φαίνεται ὅτι προέρχεται ἐκ ῥίζης κι- (λατ. CIEO, ἑλλην. ἴξίων), ἥτις σημαίνει κίνησιν. Ἡ λέξις ἁρμονία ἐκλαμβάνεται ὑπό τινων ἑρμηνευτῶν ὡς σημαίνουσα εἰδικῶς τὴν μουσικὴν ἁρμονίαν (οὐχὶ πολυφωνίαν, ἀλλὰ σύνδεσιν τῶν τόνων εἰς ὡρισμένην μελῳδίαν). Ἀλλὰ παρ' Ἡρακλείτῳ ἡ λέξις αὕτη ἔχει εὐρυτέραν σημασίαν, δηλοῦσα γενικώτερον πᾶσαν συνάρθρωσιν καὶ συναρμογήν.

9. «Ἕτέρα γὰρ ἵππου ἡδονὴ καὶ κυνὸς καὶ ἀνθρώπου, καθάπερ Ἡράκλειτός φησιν «ὄνους σύρματ' ἂν ἑλέσθαι μᾶλλον ἢ χρυσόν»· ἥδιον γὰρ χρυσοῦ τροφὴ ὄνοις.

(Διότι εἶναι ἄλλη ἡ ἡδονή, τὴν ὁποίαν αἰσθάνεται ὁ ἵππος, καὶ ἄλλη ἡ ἡδονή, τὴν ὁποίαν αἰσθάνεται ὁ σκύλος ἢ ὁ ἄνθρωπος, ὅπως λέγει ὁ Ἡράκλειτος: «ὁ ὄνος θὰ ἐπροτιμοῦσε περισσότερον ἕνα σωρὸν ἀπὸ ἄχυρα παρὰ χρυσόν· διότι ἡ τροφὴ προξενεῖ μεγαλυτέραν εἰς τοὺς ὄνους εὐχαρίστησιν ἀπὸ τὸν χρυσόν).

Εἰς τὸ ἀνωτέρω ἀπόσπασμα, τὸ ὁποῖον μᾶς διέσωσεν ὁ Ἀριστοτέλης εἰς τὰ «Ἠθικὰ Νικομάχεια» (1176 α, 7), ἐκ τοῦ Ἡρακλείτου προέρχονται αἱ ἐντὸς εἰσαγωγικῶν περικλειόμεναι λέξεις. Ὡς πρὸς τὴν σημασίαν τοῦ ρητοῦ, βλέπε ἀπόσπασμα 4.

10. «Συνάψιες ὅλα καὶ οὐχ ὅλα, συμφερόμενον διαφερόμενον, συνᾷδον διᾷδον καὶ ἐκ πάντων ἓν καὶ ἐξ ἑνὸς πάντα».

(Αἱ ἑνωτικαὶ συνεπαφαὶ εἶναι καὶ ὁλότητες καὶ ὄχι ὁλότητες, κάτι τὸ ὁποῖον ἔχει ἐνιαίαν καὶ ἐναντίαν κινητικὴν κατεύθυνσιν, ἁρμονικὴ συγχρόνως καὶ δυσαρμονικὴ προσαρμογὴ ἑνότης συναπαρτιζομένη ἐκ τῶν πάντων, καὶ παντοειδὴς ποικιλία, ἔχουσα τὴν πηγήν της εἰς τὴν ἑνότητα).

Σύναψις εἶναι διὰ τῆς ἁπαφῆς δύο πραγμάτων ἀποτελουμένη ἑνότης. Ἡ οὕτω νοουμένη ἑνότης ἐκ συνεπαφῆς ὁμοιάζει πολὺ πρὸς τὴν ἑνότητα τὴν σχηματιζομένην διὰ τῆς ἀμέσου διαδοχῆς. Τὴν ἀντίληψιν ταύτην ἀπαντῶμεν καὶ εἰς ἄλλα ἀποσπάσματα (π.χ. ἡμέρα—νύξ, χειμὼν—θέρος, νεότης—γῆρας). Ἀντὶ τῆς λέξεως «συνάψιες» παραδίδεται καὶ γραφὴ «συντάψιες», δηλ. συλλήψεις, συνθέσεις (βλέπε συλλαβή). Αἱ ἐκφράσεις: ὅλα καὶ οὐχ ὅλα, προδίδουν ἐπίδρασιν τῶν Πυθαγορείων ἀντιλήψεων. Ὅλα καὶ οὐχ ὅλα ἀριθμολογικῶς σημαίνουν ἀκεραίους καὶ κλασματικοὺς ἀριθμούς. Τὴν λέξιν «συνάψιες» ἄλλοι ἑρμηνευταὶ ἐξηγοῦν ὡς σημαίνουσαν ὄχι διαδοχήν, ἀλλὰ συνάρθρωσιν ἀντιθέσεων.

11. «Πᾶν ἑρπετὸν (θεοῦ πληγῇ νέμεται)».

(Πᾶν ζῶον, τὸ ὁποῖον ἕρπει ἐπάνω εἰς τὴν γῆν, καθοδηγεῖται εἰς τὴν βοσκὴν διὰ τῶν κτυπημάτων τῶν προερχομένων ἐκ τοῦ θεοῦ).

Ὁ Ἡράκλειτος παριστᾷ τὸν Θεὸν ὡς ποιμένα, ὅστις διευθύνει τὰ πρόβατα διὰ τῶν κτυπημάτων τῆς ποιμενικῆς του ῥάβδου. Ἑρπετὸν σημαίνει πᾶν ὅ,τι ζῇ ἐπὶ τῆς γῆς, καὶ αὐτὸν τὸν ἄνθρωπον.

12. «Ποταμοῖσι τοῖσιν αὐτοῖσιν ἐμβαίνουσιν ἕτερα καὶ ἕτερα ὕδατα ἐπιῤῥεῖ· καὶ ψυχαὶ δὲ ἀπὸ τῶν ὑγρῶν ἀναθυμιῶνται».

(Ὅταν ἔχωμεν εἰσέλθει εἰς τοὺς αὐτοὺς ποταμούς, τρέχουν ἐξακολουθητικῶς πρὸς ἡμᾶς διαρκῶς νέα ῥεύματα ὑδάτων· καὶ ψυχαὶ δὲ γεννῶνται διὰ τῶν ἀναθυμιάσεων ἀπὸ τὰ ὕδατα). Τὸ νόημα τοῦ ἀποσπάσματος εἶναι ὅτι, ἐνῷ ὁ ποταμός, εἰς τὸν ὁποῖον ἐμβαίνομεν, εἶναι ὁ ἴδιος, κάθε στιγμὴν τὸ ὕδωρ εἶναι διάφορον. Ἄρα ὑπάρχει συνταυτισμὸς ταυτότητος καὶ διαφορᾶς. Ἐνῷ δὲ τὸ ὑγρὸν στοιχεῖον ἐπιφέρει τὸν θάνατον τῆς ψυχῆς, πάλιν ἐκ τοῦ ὑγροῦ στοιχείου διὰ τῶν ἀναθυμιάσεων γεννῶνται αἱ ψυχαί. Διὰ τὴν κατανόησιν τοῦ ἀποσπάσματος πρέπει νὰ ἔχωμεν ὑπ' ὄψιν τὴν πρόληψιν τῶν ἀρχαίων, συμφώνως πρὸς τὴν ὁποίαν ὁ πνιγμὸς ἐπιφέρει ὄχι μόνον τὸν σωματικὸν θάνατον, ἀλλὰ καὶ τὸν θάνατον τῆς ψυχῆς. Διὰ τοῦτο συχνάκις οἱ ἀρχαῖοι, ὅταν, ταξιδεύοντες εἰς τὴν θάλασσαν, ἐκινδύνευον νὰ πνιγοῦν, προετίμων νὰ αὐτοκτονήσουν διὰ τοῦ ξίφους, διὰ νὰ σώσουν τοὐλάχιστον τὴν ψυχήν των. Ὁ Ἡράκλειτος ἐνταῦθα ἀναφέρεται εἰς τὸ ἀπόσπασμα τοῦ Ἀναξιμάνδρου, εἰς τὸ ὁποῖον λέγεται ὅτι τὰ ὄντα ἐπανέρχονται πάλιν διὰ τοῦ θανάτου εἰς τὰ στοιχεῖα, ἐκ τῶν ὁποίων ἐδημιουργήθησαν.

13. «Μήτε βορβόρῳ χαίρειν».

(Ὁ ἄνθρωπος δὲν πρέπει νὰ εὑρίσκῃ εὐχαρίστησιν εἰς τὸν βόρβορον). Καυτηριάζονται αἱ ἡδονιστικαὶ καὶ ζωώδεις τάσεις.

14. «Νυκτιπόλοις, μάγοις, βάκχοις, λήναις, μύσταις (τούτοις ἀπειλεῖ τὰ μετὰ θάνατον, τούτοις μαντεύεται τὸ πῦρ). Τὰ γὰρ νομιζόμενα κατ' ἀνθρώπους μυστήρια ἀνιερωστὶ μυεῦνται».

(Τοὺς μετέχοντας εἰς τὰς νυκτερινὰς ὀργιαστικὰς συνοδεῖς, τοὺς μάγους, τοὺς βάκχους, τὰς ὀργιατρίας βακχικὰς γυναῖκας, τοὺς συμμετέχοντας εἰς τὰ μυστήρια. Ἐναντίον τούτων ἐπισείει ὡς ἀπειλὴν τὰς μετὰ θάνατον τιμωρίαν, εἰς τούτους προφητεύει τὴν διὰ πυρὸς τιμωρίαν. Διότι ἡ μύησις εἰς τὰ μυστήρια, ὅπως ἐκ συνηθείας ἔχει καθιερωθῇ νὰ γίνεται μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων, τελεῖται κατὰ τρόπον ἀνίερον).

Καταφέρεται ἐνταῦθα ὁ φιλόσοφος κατὰ τῶν μαγικῶν μυστηριακῶν τελετουργιῶν. Εὑρίσκει τοὺς καθιερωμένους τύπους τῆς μυστηριακῆς μυήσεως ὡς ἀσυμβιβάστους πρὸς τὴν πραγματικὴν ἁγιότητα καὶ ἱερότητα.

15. «Εἰ μὴ γὰρ Διονύσῳ πομπὴν ἐποιοῦντο καὶ ὕμνεον ἆσμα αἰδοίοισιν, ἀναιδέστατα εἴργαστ' ἄν· ὠυτὸς δὲ Ἀΐδης καὶ Διόνυσος, ὅτεῳ μαίνονται καὶ ληναΐζουσιν».

(Διότι, ἂν οὐχὶ πρὸς τιμὴν τοῦ Διονύσου ἔκαμνον τὴν (βακχικὴν) πομπὴν καὶ ἀνέπεμπον ὕμνον εἰς τὰ αἰδοῖα, θὰ εἶχε συντελεσθῇ ἔργον ἀναιδέστατον. Ὁ Ἅδης καὶ ὁ Διόνυσος εἶναι ὁ αὐτὸς (θεός), πρὸς τιμὴν τοῦ ὁποίου καταλαμβάνονται ἀπὸ μανίαν καὶ ἐπιτελοῦν ὄργια).

Ἡ κυρία ἰδέα εἶναι ὅτι, ἐφ' ὅσον ὁ Διόνυσος καὶ ὁ Ἅδης ἀποτελοῦν ταυτότητα, οἱ ἄνθρωποι, οἱ ὁποῖοι κάμνουν βακχικὰς πομπάς, ἐνῷ νομίζουν ὅτι ὑμνοῦν τὴν ζωὴν διὰ τῆς πομπῆς καὶ τῶν φαλλικῶν ἀσμάτων, οἱ ὕμνοι των ἀπευθύνονται εἰς τὸν θάνατον. Θάνατος καὶ ζωὴ ἀποτελοῦν ταυτότητα ἀντιθέσεων. Ἀποκαλύπτεται οὕτω τὸ βαθύτερον νόημα τῶν βακχικῶν τελετῶν.

16. «Τὸ μὴ δῦνόν ποτε πῶς ἄν τις λάθοι».

(Πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ μείνῃ κανεὶς κρυμμένος ἐμπρὸς ἀπὸ τὸ φῶς, τὸ ὁποῖον οὐδέποτε ἔχει δύσιν;).

Ὁ Κλήμης (Παιδαγ. 218, 28), ὅστις παραδίδει τὸ παρὸν ἀπόσπασμα, ῥητῶς λέγει ὅτι πρόκειται περὶ νοητοῦ φωτός, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸ αἰσθητόν.

17. «Οὐ γὰρ φρονέουσι τοιαῦτα πολλοί, ὁκόσοι ἐγκυρεῦσιν, οὐδὲ μαθόντες γιγνώσκουσιν, ἐωυτοῖσι δὲ δοκέουσιν».

(Διότι πολλοὶ δὲν ἀντιλαμβάνονται μὲ τὴν ἰδικήν των σκέψιν αὐτοῦ τοῦ εἴδους τὰ πράγματα (δηλαδὴ τὰ ὁποῖα ἀποκαλύπτει ὁ λόγος), ὅσον καὶ ἂν εἷς μέγιστος ἀριθμὸς ἐξ αὐτῶν συμβαίνῃ νὰ τὰ ἀντιμετωπίζῃ, οὔτε εἶναι ἱκανοὶ νὰ τὰ κατανοήσουν διὰ τῆς (ἐκ διδασκαλίας ἐκ μέρους ἄλλων) μαθήσεως, ἀλλὰ φαίνεται εἰς αὐτοὺς ὅτι τὰ κατανοοῦν).

Εἰς τὸ ἀπόσπασμα τοῦτο κατακρίνονται οἱ ἄνθρωποι, διότι δὲν ἀντιλαμβάνονται ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα ἀποκαλύπτει ὁ λόγος, οὔτε μόνοι των οὔτε κατόπιν διδασκαλίας (βλέπε ἀπόσπασμα 1 «καὶ ἀκούσαντες τὸ πρῶτον»). Οἱ ἄνθρωποι παρασύρονται ἀπὸ τὴν ἀνεξακρίβωτον ἀτομικὴν καὶ ὑποκειμενικὴν των φαντασίαν «ἐωτοῖσι δοκέουσιν» νὰ νομίζουν ὅτι εἶναι κάτοχοι γνώσεως. Εἶναι μία ἀντίληψις, τὴν ὁποίαν θὰ ἐξάρῃ ἀργότερον ὁ Σωκράτης καταπολεμῶν τὴν δόξαν καὶ οἴησιν. Εἰς τὸ παρὸν ἀπόσπασμα καταπολεμεῖται καὶ ἡ ἐκ πολυμαθείας γνῶσις «μαθόντες γιγνώσκουσι». Εἶναι λίαν πιθανὸν ὅτι ὁ Ἡράκλειτος ἔχει ὑπ' ὄψιν του τὸ 68 ἀπόσπασμα τοῦ Ἀρχιλόχου, ὅπερ ἔχει ὡς ἑξῆς:

> «Τοῖος ἀνθρώποισι θυμὸς Γλαῦκε Λεπτίνεω παῖ
> γίγνεται θνητοῖς, ὁκοῖον Ζεὺς ἐφ' ἡμέρῃ ἄγῃ
> καὶ φρονεῦσι τοῖ' ὁκοίοις ἐγκυρέωσιν ἔργμασιν».

(Ὁ νοῦς καὶ ἡ ψυχὴ τῶν ἀνθρώπων, ὦ Γλαῦκε, υἱὲ τοῦ Λεπτίνου, γίνεται τοιοῦτος, ὅπως τὸν ὁδηγεῖ ἑκάστην ἡμέραν ὁ Ζεὺς καὶ ἔχουν οἱ ἄνθρωποι τοιαύτας σκέψεις, ὁποῖα εἶναι τὰ ἔργα, τὰ ὁποῖα συμβαίνει νὰ συναντοῦν).

Ἀλλὰ καὶ οἱ στίχοι οὗτοι τοῦ Ἀρχιλόχου ἀποτε`οῦν ἀπομίμησιν ὁμηρικῶν στίχων (Ὀδύσ.» σ. 136):

> «Τοῖος γὰρ νόος ἐστὶν ἐπιχθονίων ἀνθρώπων,
> οἷον ἐπ' ἦμαρ ἄγησι πατὴρ ἀνδρῶν τε θεῶν τε».

(Τοιοῦτος εἶναι ὁ τρόπος τοῦ σκέπτεσθαι τῶν ἐπιγείων ἀνθρώπων, τὰ ὁποῖα εἶναι ἡ ἡμέρα, τὴν ὁποίαν ἐπιφέρει ὁ πατὴρ τῶν ἀνδρῶν καὶ θεῶν Ζεύς).

Εἶναι προφανὲς ὅτι τὸ ἡρακλείτειον ἀπόσπασμα ἀποτελεῖ πολεμικὴν κατὰ τοῦ Ὁμήρου καὶ τοῦ Ἀρχιλόχου συγχρόνως (βλέπε καὶ ἀπόσπασμα 42).

18. «Ἐὰν μὴ ἔλπηται ἀνέλπιστον, οὐκ ἐξευρήσει, ἀνεξερεύνητον ἐὸν καὶ ἄπορον».

(Ἐὰν κανεὶς δὲν ἐλπίζῃ πράγματα, τὰ ὁποῖα ὑπερβαίνουν κάθε ἐλπίδα, δὲν θὰ ἐπιτύχῃ νὰ εὕρῃ κάτι, ἐφ' ὅσον δὲν θὰ ὑπῆρχεν ἔρευνα καὶ δρόμος, ὁ ὁποῖος θὰ ὡδηγοῦσε πρὸς αὐτό). Ὁ Ἡράκλειτος καὶ εἰς ἄλλο ἀπόσπασμά του (123) ἐκφράζει τὴν ἀντίληψιν ὅτι ἡ φύσις συνηθίζει νὰ ἀποκρύπτῃ τὸν ἑαυτόν της. Ὁ γινώσκων ἄρα ἄνθρωπος πρέπει νὰ ὑπερβῇ τὴν συνήθως πρὸ αὐτοῦ ἐμφανιζομένην πραγματικότητα καὶ νὰ προχωρήσῃ πρὸς κάτι, τὸ ὁποῖον ὁ συνήθης ἄνθρωπος θεωρεῖ ὡς ἀνέλπιστον καὶ οὐτοπιστικόν. Ἐκδόται τινὲς θέτουν κόμμα μετὰ τὸ ἔλπηται καὶ συνδέουν τὸ ἀνέλπιστον μὲ τὸ ἐξευρήσει ἐξηγοῦν δέ: δὲν θὰ κατορθώσῃ νὰ ἀνεύρῃ τὸ ἀνέλπιστον. Ἀλλ' εἰς τὸ ὕφος τοῦ Ἡρακλείτου προσιδιάζει περισσότερον ἡ ἀντιθετικὴ σύνδεσις ἔλπηται ἀνέλπιστον. Ὁ Θεοδώρητος ἐκλαμβάνει τοὺς ὅρους «ἔλπηται» καὶ «εὑρήσει» ὡς μυστηριακούς. Τοῦτο δὲν εἶναι ὀρθόν, διότι ἀναφέρονται εἰς τὴν ἐπιστημονικὴν ἔρευναν καὶ ἀνακάλυψιν.

19. «Ἀκοῦσαι οὐκ ἐπιστάμενοι οὐδ' εἰπεῖν».

(Ἄνθρωποι, οἵτινες δὲν γνωρίζουν οὔτε νὰ ἀκροασθοῦν (μετὰ κατανοήσεως) ἄλλον ὁμιλοῦντα, οὔτε οἱ ἴδιοι νὰ ὁμιλήσουν). Προέρχεται τὸ ἀπόσπασμα τοῦτο ἐκ πολεμικῆς τοῦ Ἡρακλείτου ἐναντίον τοῦ ἀνθρώπου τοῦ βυθισμένου εἰς τὴν ροὴν τῆς κοινῆς καθημερινῆς ζωῆς, ὅστις δὲν κατανοεῖ τὸν λόγον.

20. «Γενόμενοι ζώειν ἐθέλουσι μόρους τ' ἔχειν, μᾶλλον δὲ ἀναπαύεσθαι καὶ παῖδας καταλείπουσι μόρους γενέσθαι».

(Ἀφοῦ ἔλθουν εἰς τὸν κόσμον τῆς γενέσεως, παίρνουν τὴν ἀπόφασιν νὰ ζοῦν καὶ νὰ ὑφίστανται τὸν μοιραῖον θάνατον, μᾶλλον δὲ νὰ ἀναπαύωνται καὶ ἀφίνουν ὀπίσω των παιδία, διὰ νὰ σημειωθοῦν (νέοι) θάνατοι).

Αἱ λέξεις «μᾶλλον δὲ ἀναπαύεσθαι» δὲν φαίνεται νὰ προέρχωνται ἀπὸ τὸν Ἡράκλειτον, ἀλλ' ἀποτελοῦν ἑρμηνευτικὴν προσθήκην ὑπὸ μεταγενεστέρου. Εἰς τὸ ἀπόσπασμα ἐκφράζεται ἡ ἰδέα ὅτι ὁ ἄνθρωπος, ἐρχόμενος εἰς τὸν κόσμον, ἀποφασίζει νὰ ζήσῃ καὶ νὰ ἀποθάνῃ. Ὑποδηλώνεται ἡ ἔννοια τῆς ἀγάπης πρὸς τὸ πεπρωμένον (AMOR FATI), τὴν ὁποίαν εἰς τοὺς νεωτέρους χρόνους ἐτόνισε μὲ ἔμφασιν ὁ Νίτσε. Ὁ Ἡράκλειτος ἐδῶ φαίνεται ὅτι κάμνει πολεμικὴν ἐναντίον τῆς ἀπαισιοδόξου περὶ τῆς ζωῆς ἀντιλήψεως, ἥτις εἶχεν εὐρυτάτην διάδοσιν εἰς τὴν Ἰωνίαν. Ἀξιοπρόσεκτος εἶναι ἡ χρῆσις τοῦ ὅλου μέρους, ὅπερ δὲν σημαίνει μόνον τὸν θάνατον, ἀλλὰ καὶ πᾶν ὅ,τι ἀπονέμεται ὑπὸ τῆς Μοίρας εἰς τὸν ἄνθρωπον. Εἰς τὸ ἀπόσπασμα τοῦτο ὁ ἄνθρωπος θεωρεῖται ὡς ὂν προωρισμένον πρὸς θάνατον. Εἰς τὴν ἀντίληψιν ταύτην ἐπανῆλθεν ἡ ὑπαρξιακὴ φιλοσοφία τοῦ Χάϊντεγγερ.

21. «Θάνατός ἐστιν ὁκόσα ἐγερθέντες ὁρέομεν, ὁκόσα δὲ εὕδοντες ὕπνος».

(Ὅσα βλέπομεν εἰς τὴν κατάστασιν τῆς ἐγρηγόρσεως εἶναι θάνατος, ὅσα δὲ βλέπομεν ὅταν κοιμώμεθα εἶναι ὕπνος).

Ἐπειδὴ δὲν γνωρίζομεν τὰ συμφραζόμενα, δὲν δυνάμεθα νὰ καθορίσωμεν ἐπακριβῶς τὸ νόημα τοῦ ἀποσπάσματος. Εἶναι δυνατὸν νὰ νοῆται ἡ συνήθης ζωὴ καὶ ὁ συνήθης ὕπνος. Εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν τὸ νόημα εἶναι ὅτι ὁ ἄνθρωπος κατὰ τὸν χρόνον τῆς ἐγρηγόρσεώς του ἀντικρύζει τὸν κόσμον τῶν ἀντικειμένων, ἅτινα ὑπόκεινται εἰς τὴν ροήν, τὴν φθορὰν καὶ τὸν θάνατον, κατὰ δὲ τὸν χρόνον τοῦ ὕπνου ἀντιμετωπίζει τὸν φανταστικὸν κόσμον τῶν ὀνείρων. Συνεπῶς καὶ εἰς ἀμφοτέρας τὰς περιπτώσεις ὁ ἄνθρωπος δὲν ἔρχεται εἰς ἐπαφὴν μὲ τὴν ἀλήθειαν. Εἶναι δυνατὸν ὅμως ἡ ἐγρήγορσις νὰ λαμβάνεται εἰς μεταφυσικὴν σημασίαν καὶ νὰ σημαίνῃ τὴν ἐπίγειον ζωὴν τοῦ ἀνθρώπου, τὸ δὲ «εὕδοντες» νὰ ἀποτελῇ ἔνδειξιν δηλοῦσαν τὴν κατάστασιν θανάτου. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει τὸ νόημα τοῦ ἀποσπάσματος θὰ ἦτο τὸ ἀκόλουθον: Ἡ παροῦσα ἐπίγειος ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου εἶναι θάνατος, ὁ δὲ κοινῶς νομιζόμενος θάνατος εἶναι ὕπνος. Ἄρα ἡ μετάβασις ἀπὸ τοῦ νομιζομένου θανάτου εἰς τὴν ζωὴν διὰ τῆς γενέσεως ἀποτελεῖ τὸν πραγματικὸν θάνατον. Ἀντιθέτως ἡ κατάστασις τοῦ θανάτου (εὕδοντες· τὸ εὕδειν σημαίνει καὶ τὸ ἀποθνήσκειν) εἶναι κατάστασις ὕπνου. Γίνεται δηλαδὴ ἀντιστροφὴ τοῦ νοήματος, τὸ ὁποῖον ἀποδίδομεν συνήθως εἰς τὸν θάνατον καὶ τὸν ὕπνον. Εἶναι δυνατὸν ἐπίσης νὰ προταθῇ ἡ διόρθωσις τοῦ «ὕπνος» εἰς «ὕπαρ», ὁπότε τὸ νόημα τοῦ δευτέρου θὰ εἶναι: ὅσα βλέπομεν εἰς τὸν ὕπνον μας εἶναι ἐγρήγορσις. Ἄρα ἡ ἐγρήγορσις εἶναι θάνατος, ὁ δὲ θάνατος ἐγρήγορσις.

22. «Χρυσὸν γὰρ οἱ διζήμενοι γῆν πολλὴν ὀρύσσουσι καὶ εὑρίσκουσιν ὀλίγον».

(Ἐκεῖνοι οἱ ὁποῖοι ἐρευνοῦν διὰ νὰ ἀνακαλύψουν χρυσόν, σκάπτουν πολλὴν γῆν καὶ εὑρίσκουν ὀλίγον χρυσόν). Ἡ ἀντίθεσις ἐνταῦθα εἶναι μεταξὺ τοῦ «πολλὴν γῆν» καὶ «ὀλίγον χρυσόν».

23. «Δίκης ὄνομα οὐκ ἂν ᾔδεσαν, εἰ ταῦτα μὴ ἦν».

(Δὲν θὰ ἐγνώριζον τὸ ὄνομα τῆς Δίκης (Δικαιοσύνης), ἂν δὲν ὑπῆρχον αὐτὰ (δηλαδὴ αἱ ἄδικοι πράξεις)). Δηλοῦται ἐνταῦθα ἡ ὀντολογικὴ ἀλληλεγγύη τῶν πραγμάτων, τὰ ὁποῖα εὑρίσκονται εἰς ἀντίθεσιν.

24. «Ἀρηϊφάτους θεοὶ τιμῶσι καὶ ἄνθρωποι».

(Τοὺς εἰς τὸν πόλεμον φονευομένους τιμοῦν καὶ οἱ θεοὶ καὶ οἱ ἄνθρωποι). Ἐξαίρεται ἡ ἔννοια τοῦ πολέμου ὡς φαινομένου ὀντολογικοῦ, τὸ ὁποῖον τυγχάνει πηγὴ πάσης «τιμῆς», δηλαδὴ ἀξιολογήσεως, ὅπως θὰ ἐλέγομεν εἰς τὴν νέαν ὁρολογίαν.

25. «Μόροι γὰρ μέζονες μέζονας μοίρας λαγχάνουσιν».

(Οἱ μεγαλύτεροι θάνατοι λαμβάνουν καὶ μεγαλύτερα μερίδια). Οἱ θάνατοι θεωροῦνται μεγαλύτεροι ἀπὸ ἀγωνιστικῆς ἀπόψεως. Πρόκειται περὶ τῆς ἀντιμετωπίσεως μεγάλων ἐμποδίων καὶ ἀναλήψεως μεγάλων κινδύνων.

26. «Ἄνθρωπος ἐν εὐφρόνῃ φάος ἅπτεται ἑαυτῷ ἀποθανών, ἀποσβεσθεὶς ὄψιν· ζῶν δὲ ἅπτεται τεθνεῶτος εὕδων, ἀποσβεσθεὶς ὄψιν ἐγρηγορὼς ἅπτεται εὕδοντος».

(Ὁ ἄνθρωπος κατὰ τὴν νύκτα ἀνάπτει διὰ τὸν ἑαυτόν του φῶς, ὅταν ἀποθάνῃ, ἀφοῦ ἀποσβεσθοῦν οἱ ὀφθαλμοί του· εὑρισκόμενος δὲ εἰς τὴν ζωήν, ἔρχεται εἰς ἐπαφὴν μὲ ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἔχει ἀποθάνει κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ ὕπνου, ἀφοῦ ἀποσβεσθοῦν οἱ ὀφθαλμοί του· εὑρισκόμενος εἰς τὴν κατάστασιν ἐγρηγόρσεως ἔρχεται εἰς ἐπαφὴν μὲ ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον κοιμᾶται).

Τὸ παρὸν ἀπόσπασμα τυγχάνει ἐκ τῶν δυσχερεστέρων κατὰ τὴν ἀποκατάστασιν τοῦ κειμένου καὶ τὴν ἑρμηνείαν. Τὸ κείμενον τὸ παρεθέσαμεν ὅπως τὸ διέσωσεν ὁ Κλήμης εἰς τοὺς «Στρωματεῖς» (310, 21), δεχθέντες τὴν διόρθωσιν «εὐφρόνῃ» ἀντὶ τοῦ «εὐφροσύνῃ», τὴν ὁποίαν παρέχει τὸ κείμενον τοῦ Κλήμεντος. Μεγάλαι συζητήσεις ἔγιναν διὰ τὴν ἀποκατάστασιν καὶ ἑρμηνείαν. Εἰς τὸ ἀπόσπασμα ἐπαναλαμβάνεται δὶς τὸ «ἀποσβεσθεὶς ὄψεις». Μερικοὶ ἐκδόται ἀπαλείφουν τὴν δευτέραν ἐπανάληψιν, ἄλλοι τὴν πρώτην. Ἄλλοι ἀπαλείφουν τὸ «ἀποθανών», ἄλλοι τὸ «εὕδων». Μερικοὶ θέτουν ἄνω στιγμὴν μετὰ τὸ «ζῶν δέ». Ἄλλοι θεωροῦν τὸ «ζῶν δὲ» ὡς εἰσάγον τὴν δευτέραν πρότασιν. Ἀποτελεῖ προσέτι ἀνωμαλίαν καὶ ἡ σημασιολογικὴ χρῆσις τοῦ «ἅπτεσθαι». Εἰς τὴν πρώτην πρότασιν λαμβάνεται εἰς τὴν σημασίαν τοῦ ἀνάπτειν· εἰς τὴν δευτέραν πρότασιν λαμβάνεται εἰς τὴν σημασίαν τοῦ «ἔρχομαι εἰς ἐπαφὴν» καὶ συντάσσεται μετὰ γενικῆς.

Αἱ ἀνωτέρω δυσκολίαι ἐγένοντο ἀφορμὴ νὰ προταθοῦν πολυάριθμοι ἀποκαταστάσεις. Ὁ Γερμανὸς Σνέλ, ἀποκατέστησεν ὡς ἑξῆς τὸ ἀπόσπασμα: «Ἄνθρωπος ἐν εὐφρόνῃ φάος ἅπτεται ἑαυτῷ ἀποσβεσθεὶς ὄψεις· ζῶν δὲ ἅπτεται τεθνεῶτος εὕδων, ἐγρηγορὼς ἅπτεται εὕδοντος». (Ὁ ἄνθρωπος κατὰ τὴν νύκτα ἀνάπτει διὰ τὸν ἑαυτόν του φῶς, ἀφοῦ ἀπεσβέσθησαν οἱ ὀφθαλμοί του. Ὅταν δὲ ζῇ καὶ κοιμᾶται, ἔρχεται εἰς ἐπαφὴν μὲ τὸν θάνατον, ὅταν εὑρίσκεται εἰς τὴν κατάστασιν τῆς ἐγρηγόρσεως ἔρχεται εἰς ἐπαφὴν μὲ τὴν κατάστασιν τοῦ ὑ-

πνου). Ὁ Ἕλλην Ἀναστ. Ζοῦμπος, ἐδημοσίευσεν εἰς τὴν γαλλιστὶ ἐκδιδομένην «Ἐπιθεώρησιν τῶν ἑλληνικῶν σπουδῶν (τόμ. 1946 — 1947) ἰδίαν ἀποκατάστασιν καὶ ἑρμηνείαν, ἔχουσαν ὡς ἑξῆς: «Ἄνθρωπος ἐν εὐφρόνῃ φάος ἅπτει ἑαυτῷ ἀποθανών, ζῶν δὲ ἅπτεται τεθνεῶτος εὕδων, ἀποσβεσθεὶς ὄψεις, ἐγρηγορὼς ἅπτεται εὕδοντος». (Ὁ ἄνθρωπος μετὰ τὸν θάνατον του ἀνάπτει διὰ τὸν ἑαυτόν του φῶς. Εὑρισκόμενος εἰς τὴν ζωὴν κατὰ τὴν κατάστασιν τοῦ ὕπνου, ἔρχεται εἰς ἐπαφὴν μὲ ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον εἶναι ἀποθαμένον, ἀφοῦ οἱ ὀφθαλμοί του κλείσουν. Εἰς τὴν κατάστασιν τῆς ἐγρηγόρσεως πλησιάζει τὴν κατάστασιν τοῦ ὕπνου). Διὰ τῆς ἑρμηνείας ταύτης ἐξηγεῖται τὸ πρῶτον μέρος ὡς ἀναφερόμενον εἰς τὴν μετὰ θάνατον ζωὴν τοῦ ἀνθρώπου, ὁπότε τὸ φῶς, τὸ ὁποῖον ὑπάρχει μέσα του, ἀπελευθερωνόμενον ἀπὸ τὰ σωματικὰ ἐμπόδια, ἑνοῦται μὲ τὸ θεῖον καὶ ἀσβεστον φῶς καὶ πῦρ. Πέραν τῶν παρασχεθεισῶν ἐξηγήσεων, αἵτινες ὅλαι ἔχουν τὸ ἐλάττωμα ὅτι λαμβάνουν τὸ ρῆμα ἅπτομαι εἰς τρεῖς διαφόρους σημασίας, θὰ ἠδύνατό τις νὰ προτείνῃ τὴν ἀκόλουθον ἑρμηνείαν καὶ ἀποκατάστασιν διὰ τῆς διορθώσεως τῆς ὀνομαστικῆς «φάος» εἰς γενικὴν «φάους», καὶ δι' ἐξοβελίσεως προσθηκῶν ὀφειλομένων εἰς τὴν χεῖρα μεταγενεστέρων ἐξηγητῶν: «Ἄνθρωπος ἐν εὐφρόνῃ φάους ἅπτεται ἑαυτῷ, ἀποσβεσθεὶς ὄψεις· ζῶν δὲ ἅπτεται τεθνεῶτος, ἐγρηγορὼς ἅπτεται εὕδοντος». (Ὁ ἄνθρωπος κατὰ τὴν (ἤρεμον) νύκτα τοῦ θανάτου ἀνάπτει (πληροῦται) ἀπὸ φῶς, ἐνῷ ὅσον ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸν (σωματικὸν) ἑαυτόν του, ἔσβησε τὸ φῶς τῶν ὀφθαλμῶν του· ὅταν δὲ ζῇ ἀνάπτει (πληροῦται) ἀπὸ ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον εἶναι νεκρόν· ὅταν δὲ εὑρίσκεται εἰς τὴν ἐγρήγορσιν, ἀνάπτει (πληροῦται) ἀπὸ τὴν κατάστασιν, εἰς τὴν ὁποίαν εὑρίσκεται ὁ κοιμισμένος). Τὸ ρῆμα ἅπτεσθαι τὸ χρησιμοποιεῖ ἐνταῦθα ὁ Ἡράκλειτος κατὰ τὴν συνήθειάν του, ἀποδίδων εἰς αὐτὸ συγχρόνως δύο σημασίας. Τὴν σημασίαν τοῦ ἀνάπτειν καὶ τὴν σημασίαν τοῦ πληροῦσθαι, ὁπότε συντάσσεται μετὰ γενικῆς κατ' ἀναλογίαν ἐμπίμπρημι. Διὰ τῆς δοτικῆς «ἑαυτῷ» σημαίνει τὸ σωματικὸν τοῦ ἀνθρώπου στοιχεῖον κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὴν ψυχήν του (βλέπε «Προοίμιον Ἰλιάδος», ἔνθα διαχωρίζεται ἡ ψυχὴ τῶν ἡρώων ἀπὸ τὰ σώματά των).

Διὰ τοῦ παρόντος ἀποσπάσματος προβαίνει ὁ φιλόσοφος εἰς ἀντιστροφὴν τῆς συνήθους σημασίας τῶν τριῶν ἐννοιῶν, θανάτου, ζωῆς καὶ ἐγρηγόρσεως. Κατὰ τὴν κατάστασιν τοῦ θανάτου ἡ ψυχὴ πληροῦται τοῦ ἀνεσπέρου φωτός. Ὁ εὑρισκόμενος ἐν τῇ ζωῇ ἄνθρωπος εἶναι γεμᾶτος ἀπὸ θάνατον, διότι τὸ ὑλικὸν μέρος τοῦ σώματός του ἀνήκει εἰς τὴν νεκρὰν ὑλικὴν πραγματικότητα. Ἡ δὲ κατάστασις τῆς ἐγρηγόρσεως ἐπισκοτίζεται διότι εἰσορμᾷ εἰς αὐτὴν ἡ κατάστασις τῆς πνευματικῆς ὑπνώσεως, ὅπως περιγράφεται εἰς τὸ τέλος τοῦ 1ου ἀποσπάσματος.

27. «Ἀνθρώπους μένει ἀποθανόντας ἅσσα οὐκ ἔλπονται οὐδὲ δοκέουσιν».

(Τοὺς ἀνθρώπους μετὰ τὸν θάνατόν των τοὺς περιμένουν ὅσα οὔτε ἐλπίζουν οὔτε φαντάζοντσι). Τονίζεται τὸ μετὰ τὸν θάνατον ἄγνωστον, τὸ ὁποῖον ὑπερβαίνει πᾶν ὅ,τι ἡ κοινὴ σκέψις καὶ φαντασία δύναται νὰ ὑποθέσῃ.

28. «Δοκέοντα γὰρ ὁ δοκιμώτατος γιγνώσκει φυλάσσει· καὶ μέντοι καὶ Δίκη καταλήψεται ψευδῶν τέκτονας καὶ μάρτυρας».

(Καὶ ὁ ἀξιοπιστότατος ἄνθρωπος ἀντιλαμβάνεται καὶ διαφυλάσσει (εἰς τὴν μνήμην του ὡς ἀξιόλογα) πράγματα, τὰ ὁποῖα εἶναι φαινομενικά. Τὸ βέβαιον δμως εἶναι ὅτι καὶ ἡ Δίκη (Δικαιοσύνη) θὰ συλλάβῃ τοὺς κατασκευαστὰς καὶ μάρτυρας τῶν ψευδῶν).

Ἡ ἀνωτέρω ἑρμηνεία ἐθεωρήθη ἀνέκαθεν ἀνεπαρκής, διότι δὲν ὑπάρχει ἀντιστοιχία καὶ ἀκολουθία μεταξὺ τοῦ πρώτου καὶ τοῦ δευτέρου μέρους τοῦ ἀποσπάσματος. Ὁ Γκόμπερτς προέτεινε τὴν ἀκόλουθον ἀποκατάστασιν: «Δοκεόντων δ δοκιμώτατον γιγνώσκει, φυλάσσειν». (Νὰ διαφυλάττῃ κανεὶς (εἰς τὴν μνήμην του) ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἀναγνωρίζει ὡς ἀξιοπιστότατον μεταξὺ τῶν πιθανοφανῶν πραγμάτων). Καλύτερον εὐοδοῦται ἂν τὴν μετοχὴν «δοκέοντα» νοήσωμεν ἀναφερομένην εἰς νοούμενον πρόσωπον καὶ ἐξηγήσωμεν: «Ἐκεῖνον, ὅστις ἔχει ἁπλακῆ μέσα εἰς φανταστικὰ δοξάσματα, ὁ κατ' ἐξοχὴν δοκιμασμένος ἄνθρωπος τὸν κατανοεῖ καὶ τὸν παραφυλάττει». Ὅπως ὁ δοκιμώτατος ἀντιλαμβάνεται τὸν ἀγόμενον ἀπὸ τὰς φαντασιώσεις τῆς ὑποκειμενικότητος, κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ ἡ Δίκη προφυλάσσει καὶ συλλαμβάνει τοὺς ἐπινοητὰς καὶ βεβαιωτὰς τῶν ψευδῶν. Τὸ πρῶτον μέρος τοῦ ἀποσπάσματος ἐξηγεῖ κατά τίνα τρόπον δύναται ἡ Δίκη νὰ ἀνακαλύπτῃ τοὺς παραποιοῦντας τὴν πραγματικότητα.

29. «Αἱροῦνται γὰρ ἓν ἀντὶ ἁπάντων οἱ ἄριστοι, κλέος ἀέναον θνητῶν, οἱ δὲ πολλοὶ κεκόρηνται ὅκωσπερ κτήνεα».

(Προτιμοῦν οἱ ἄριστοι ἓν πρᾶγμα ἀντὶ ὅλων τῶν ἄλλων, τὴν αἰωνίαν δόξαν ἀντὶ τῶν φθαρτῶν ἀγαθῶν, οἱ δὲ ἀνήκοντες εἰς τὸν ὄχλον ἐφησυχάζουν εἰς τὸ νὰ εἶναι χορτασμένοι ὅπως ἀκριβῶς τὰ κτήνη).

Ὡς πρὸς τὴν ἑρμηνείαν ὑπάρχουν διχογνωμίαι, μὴ ἐπιδρῶσαι ἐπὶ τοῦ νοήματος. Μερικοὶ ἑρμηνευταὶ συνδέουν τὸ «πάντων» ἀπ' εὐθείας μὲ τὸ «θνητῶν». Ὁ Βιλαμόβιτς θεωρεῖ τὸ «θνητῶν» ὡς ἰσοδύναμον τοῦ «ἀνθρώπων», δόξαν αἰωνίως ἐκπηγάζουσαν ἐκ τῶν ἀνθρώπων. Γίνεται ἐνταῦθα ἀντιπαραβολὴ τοῦ ἰδεώδους τῆς ἀρετῆς πρὸς τὸ χαμηλὸν ἰδεῶδες τοῦ εὐδαιμονισμοῦ καὶ τῆς ὑλικῆς ἀπολαύσεως.

30. «Κόσμον τόνδε, τὸν αὐτὸν ἁπάντων, οὔτε τις θεῶν οὔτε ἀνθρώπων ἐποίησεν, ἀλλ' ἦν ἀεὶ καὶ ἔστιν καὶ ἔσται· πῦρ ἀείζωον, ἁπτόμενον μέτρα καὶ ἀποσβεννύμενον μέτρα».

(Τὸν παρόντα κόσμον, ὁ ὁποῖος εἶναι ὁ αὐτὸς δι' ὅλα ἀνεξαιρέτως τὰ ὄντα, δὲν τὸν ἐδημιούργησε κανείς, οὔτε ἐκ τῶν θεῶν οὔτε ἐκ τῶν ἀνθρώπων, ἀλλ' ὑπῆρχε πάντοτε καὶ ὑπάρχει καὶ θὰ ὑπάρχῃ· εἶναι αἰωνίως ζωντανὸν πῦρ, τὸ ὁποῖον συμφώνως πρὸς καθωρισμένα μέτρα ἀνάπτει, καὶ συμφώνως πρὸς καθωρισμένα μέτρα σβήνει).

Ἡ πρόταξις τῆς λέξεως «κόσμος» μᾶς κάμνει νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι τὸ ἀπόσπασμα τοῦτο πιθανῶς θὰ ἀπετέλει τὴν ἀρχὴν τοῦ κοσμολογικοῦ τμήματος τοῦ ἡρακλειτείου συγγράμματος. Ἤδη ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῆς ἀρχαιότητος ὑπῆρχε διαφωνία ὡς πρὸς τὴν σημασίαν τῆς λέξεως κόσμος μεταξὺ τοῦ Σιμπλικίου καὶ τοῦ Ἀλεξάνδρου τοῦ Ἀφροδισιέως. Ὁ εἷς ἐφρόνει ὅτι πρόκειται περὶ «διακοσμήσεως», ὁ δὲ ἕτερος περὶ διαρκοῦς «διατάξεως». Ἡ παράθεσις «τὸν αὐτὸν ἁπάντων» παραλείπεται ὑπὸ τοῦ Πλουτάρχου καὶ Σιμπλικίου. Ὑπό τινων ἑρμηνευτῶν νοεῖται ἡ παράθεσις αὕτη ὡς σημαίνουσα «τὸν αὐτὸν κόσμον ἁπάντων κόσμων» (τὴν διάταξιν αὐτήν, ἥτις ἰσχύει δι' ὅλους τοὺς κόσμους). Τὸ ὀρθότερον δμως εἶναι νὰ λάβωμεν τὴν λέξιν κόσμον, ὡς σημαίνουσαν τὸ καθ' ὡρισμένην τάξιν διατεταγμένον σύμπαν, τὸ ὁποῖον εἶναι τὸ αὐτὸ δι' ὅλα ἀνεξαιρέτως τὰ ὑπάρχοντα ὄντα. Εἶναι προφανὲς ὅτι ἔχομεν ἐνταῦθα πολεμικὴν τοῦ Ἡρακλείτου κατὰ τῆς περὶ τῆς ὑπάρξεως ἀπείρων κόσμων δοξασίας τοῦ Ἀναξιμάνδρου. Δυσχερὴς εἶναι καὶ ἡ ἐξήγησις τῆς φράσεως «ἁπτόμενον μέτρα καὶ ἀποσβεννύμενον μέτρα». Ὁ Ντίλς ἐκλαμβάνει τὰς αἰτιατικὰς «μέτρα» ὡς ἐσωτερικὰ ἀντικείμενα «μεμετρημένας ἅψεις ἁπτόμενον καὶ μεμετρημένας σβέσεις σβεννύμενον», δηλαδὴ πῦρ ὑποκείμενον εἰς μετρημένα ἀνάμματα καὶ εἰς μετρημένας σβέσεις. Ἡ δυσχέρεια ἔγκειται εἰς τὸ «μέτρα», ἂν θὰ ληφθῇ ποσοτικῶς (ὡρισμένον ποσὸν τοῦ πυρὸς εἶναι ἀναμμένον καὶ ὡρισμένον ποσὸν ἐσβησμένον), ἢ χρονικῶς, εἰς ὡρισμένον τμῆμα χρόνου ἐσβεσμένον (διακόσμησις) καὶ εἰς ὡρισμένον τμῆμα χρόνου ἀναμμένον (ἐκπύρωσις). Ὀρθότερον εἶναι νὰ δεχθῶμεν ὅτι λαμβάνεται συγχρόνως καὶ εἰς τὴν ποσοτικὴν καὶ τὴν χρονικὴν σημασίαν. Διὰ τοῦ παρόντος ἀποσπάσματος καταπολεμοῦνται καὶ αἱ θεογονικαὶ καὶ κοσμογονικαὶ ἀντιλήψεις τῶν παλαιῶν θεολόγων.

31. «Πυρὸς τροπαὶ πρῶτον θάλασσα, θαλάσσης δὲ τὸ μὲν ἥμισυ γῆ, τὸ δὲ ἥμισυ πρηστήρ... θάλασσα διαχέεται καὶ μετρέεται εἰς τὸν αὐτὸν λόγον, ὁκοῖος πρόσθεν ἦν γενέσθαι γῇ».

(Αἱ μετατροπαὶ τοῦ πυρὸς εἶναι πρῶτον (ὅτι γίνεται) θάλασσα· τῆς δὲ θαλάσσης τὸ ἥμισυ μὲν μέρος εἶναι γῆ, τὸ δὲ ἄλλο ἥμισυ φλογισμένος ἀήρ... ἡ δὲ θάλασσα διαχύνεται καὶ κρατεῖ τὸ μέτρον της ἐντὸς τῆς αὐτῆς ἀναλογίας, ἡ ὁποία ὑπῆρχε πρὶν γίνῃ γῆ).

Ὁμιλεῖ ἐνταῦθα ὁ Ἡράκλειτος περὶ τῆς μετατροπῆς τοῦ πυρὸς εἰς θάλασσαν. Ἡ θάλασσα εἶναι ἓν ὑγρὸν στοιχεῖον, τὸ ὁποῖον μετατρέπεται κατὰ τὸ ἥμισυ εἰς τὴν γῆν καὶ κατὰ τὸ ἥμισυ εἰς φλεγόμενον ἀέρα, ἐκ τοῦ ὁποίου γεννῶνται τὰ πυρώδη οὐράνια σώματα. Τὸ τελευταῖον μέρος τοῦ ἀποσπάσματος ὁμιλεῖ περὶ τῆς κατ' ἀντίθεσιν κατεύθυνσιν μετατροπῆς τῆς θαλάσσης. Ὅπως ἔχει παραδοθῇ τὸ τελευταῖον μέρος τοῦ ἀποσπάσματος, δὲν παρέχει ἱκανοποιητικὸν νόημα. Διὰ τοῦτο ὁ τελευταῖος ἐκδότης τῶν προσωκρατικῶν ἀποσπασμάτων Κράντς, προτείνει νὰ προστεθῇ ἡ λέξις γῆ ἐν ἀρχῇ: «Γῆ θάλασσα διαχέεται καὶ μετρέεται εἰς τὸν αὐτὸν λόγον, ὁκοῖος πρόσθεν ἦν ἢ γενέσθαι γῆ». (Ἡ γῆ ἀναλύεται εἰς θάλασσαν καὶ κρατεῖ τὸ μέτρον της συμφώνως πρὸς τὸν αὐτὸν λόγον, ὁ ὁποῖος ἴσχυε πρὶν μετατραπῇ εἰς γῆν). Πρόκειται περὶ ἀντιστρόφου μετατροπῆς, καθ' ἣν ἡ γῆ ἐπιστρέφει εἰς τὴν κατάστασιν τῆς θαλάσσης καὶ αὕτη εἰς τὴν κατάστασιν τοῦ πυρὸς κατὰ τὴν πορείαν, ἥτις ὁδηγεῖ εἰς τὴν ἐκπύρωσιν.

32. «Ἓν τὸ σοφὸν μόνον λέγεσθαι οὐκ ἐθέλει καὶ ἐθέλει Ζηνὸς ὄνομα».

(Τὸ ἕν, τὸ ὁποῖον εἶναι ἡ μόνη σοφία, θέλει καὶ δὲν θέλει νὰ ἐκφωνῆται ὡς ὄνομα τοῦ Ζηνός).

Ἡ συνήθης ἑρμηνεία τοῦ ἀποσπάσματος εἶναι ὅτι. τὸ ἕν, ὅπερ ταυτίζεται μὲ τὴν σοφίαν, ἀδιαφορεῖ ἂν τὸ προσαγορεύωμεν ἢ δὲν τὸ προσαγορεύωμεν διὰ τοῦ ὀνόματος τοῦ Ζηνός, δηλαδὴ εἰς τὴν οὐσιαστικήν της οὐσίαν ἡ ἀρχικὴ ὀντολογικὴ ἑνότης εἶναι κάτι τὸ ὁποῖον ὑπερβαίνει τὰς ὑπὸ τῆς συνήθους θρησκευτικῆς ἀντιλήψεως ἀποδιδομένας εἰς αὐτὴν προσαγορεύσεις. Προσεκτικώτερα δμως ἐμβάθυνσις δὲν εὑρίσκει ἱκανοποιητικὴν τὴν ἑρμηνείαν ταύτην. Γεννᾶται ἡ ὑπόνοια ὅτι ἡ χρησιμοποίησις τοῦ τύπου Ζηνὸς ἀντὶ Διός, ὅστις ἁπαντᾷ εἰς τὸ 120 ἀπόσπασμα, ἐξυπηρετεῖ μίαν βαθυτέραν ἐκφραστικὴν σκοπιμότητα. Δυνάμεθα νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι μὲ τὸν τύπον Ζηνὸς κάμνει ὁ Ἡράκλειτος μίαν παρετυμολογίαν. Εἰς τὸ «Ζηνὸς» ἀνευρίσκει παραμορφωμένην τὴν γενικὴν «ἑνὸς» Ζ - ηνός, δεδομένου ὅτι τὸ η εἶναι μακρὸν ε. Ὥστε τὸ νόημα εἶναι ὅτι τὸ ὄνομα Ζηνός, ὅπερ ἐκφράζει τὴν μοναδικὴν σοφίαν ὡς πρὸς τὸν λεκτικὸν τύπον, ἐκφράζεται καὶ δὲν ἐκφράζεται διὰ τῆς λέξεως ἑνός. Ὅθεν εἰς τὴν γενικὴν Ζηνὸς ὑπάρχει, λέγει ὁ Ἡράκλειτος, μία οὐχὶ φανερῶς ἐκφραζομένη ὑπόδειξις, ὅτι ἡ μοναδικὴ σοφία εἶναι καὶ δὲν εἶναι ἕν, ὅτι τὸ ἓν συγχρόνως εἶναι καὶ πολλότης.

33. «Νόμος καὶ βουλῇ πείθεσθαι ἑνός».

(Νόμος ἀκόμη εἶναι νὰ ὑπακούῃς καὶ εἰς τὴν βοήλησιν ἑνός).

Ὁ Ἡράκλειτος φαίνεται νὰ ἔχῃ ὑπ' ὄψιν του τὸν Ξενοφάνη,

ὅστις λέγει: «εἷς θεὸς ἔν τε θεοῖσι καὶ ἀνθρώποις μέγιστος». Ἀλλ' ἐκτὸς τούτου νοεῖται ἐνταῦθα ὅτι ἡ συγγραφὴ νόμων εἶναι ἔργον ἑνὸς μόνον ἀνδρός, τοῦ νομοθέτου.

34. «Ἄξυνετοι ἀκούσαντες κωφοῖσιν ἐοίκασι· φάτις αὐτοῖσι μαρτυρεῖ παρεόντας ἀπεῖναι».

(Δὲν κατανοοῦν (τὸν λόγον) ἔστω καὶ ἂν τὸν ἀκούσουν· ὁμοιάζουν μὲ κωφούς· ἡ παροιμία βεβαιώνει ὡς πρὸς αὐτούς: ἐνῶ εἶναι παρόντες, εἶναι ἀπόντες). Πρόκειται περὶ τῆς πολεμικῆς κατὰ τῶν ἀνθρώπων, οἵτινες εἶναι ἀνίκανοι νὰ κατανοήσουν τὸν λόγον.

35. «Χρὴ γὰρ εὖ μάλα πολλῶν ἵστορας φιλοσόφους ἄνδρας εἶναι».

(Εἶναι ἀπαραίτητον οἱ ἄνδρες, οἱ ὁποῖοι εἶναι φίλοι τῆς σοφίας, νὰ ἔχουν ἐρευνήσει πάρα πολλὰ πράγματα).

Τὸ ἀπόσπασμα τοῦτο δὲν εὑρίσκεται εἰς ἀντίθεσιν πρὸς τὴν ἐναντίον τῆς πολυμαθείας πολεμικὴν τοῦ Ἡρακλείτου, διότι ἡ πολεμική του ἀναφέρεται εἰς μάθησιν προερχομένην ἐκ διδασκαλίας ἄλλων. Ἐνταῦθα πρόκειται περὶ μαθήσεως ἀποκτωμένης ἐξ ἐρεύνης. Ἄλλως τε πᾶς φιλόσοφος εἶναι καὶ πολυμαθής, ἀλλὰ κατὰ τὸν Ἡράκλειτον δὲν εἶναι καὶ πᾶς πολυμαθὴς φιλόσοφος. Εἰς τὸ παρὸν χωρίον ἀπαντᾶ κατὰ πρῶτον ἡ λέξις φιλόσοφος. Ἐφ' ὅσον τὸ σοφὸν κατὰ τὸν Ἡράκλειτον εἶναι προσὸν τοῦ Θεοῦ, εἰς τὸν ἄνθρωπον ἀπομένει ἡ πρὸς τὴν σοφίαν τάσις καὶ φιλία. Ὁ Ἡρακλείδης ὁ Ποντικὸς παραδίδει ὅτι ὁ πρῶτος, ὅστις παρουσίασε τὸν ἑαυτόν του ὡς φιλόσοφον, ἦτο ὁ Πυθαγόρας. Ἀποδίδει προσέτι εἰς τὸν Πυθαγόραν τὸ ἀπόφθεγμα: «Μηδένα εἶναι σοφόν, ἀλλ' ἢ τὸν θεόν». (Κανεὶς δὲν εἶναι σοφός, ἀλλὰ μόνον ὁ θεός). Ἡ κριτικὴ ἔρευνα τείνει νὰ κηρύξῃ ἀναξιοπίστους τὰς εἰδήσεις τὰς προερχομένας ὑπὸ τοῦ Ἡρακλείδου τοῦ Ποντικοῦ, ὅστις ἤντλησε ταύτας ἀπὸ τοὺς νεωτέρους Πυθαγορείους. Συνεπῶς τυγχάνει λίαν πιθανὸν ὅτι ὁ Ἡράκλειτος πρῶτος ἐχρησιμοποίησε τὸν ὅρον φιλόσοφος.

36. «Ψυχῆισι θάνατος ὕδωρ γενέσθαι, ὕδατι δὲ θανάτου γῆν γενέσθαι, ἐκ γῆς δὲ ὕδωρ γίνεται, ἐξ ὕδατος δὲ ψυχή».

(Διὰ τὰς ψυχὰς εἶναι θάνατος νὰ γίνουν ὕδωρ, διὰ δὲ τὸ ὕδωρ εἶναι θάνατος νὰ γίνῃ γῆ, ἐκ δὲ τῆς γῆς γίνεται ὕδωρ καὶ ἀπὸ τὸ ὕδωρ γίνεται ψυχή). Βλέπε ἀπόσπασμα 12.

Λέγων ὁ Ἡράκλειτος ὅτι ἡ ψυχὴ ἕλκει τὴν γένεσίν της ἀπὸ τὸ ὕδωρ, ἔχει ὑπ' ὄψιν του καὶ τὸ αἷμα (βλ. Ὁμήρου Ὀδύσσεια, λ. 98, 153, 228, ἔνθα λέγεται ὅτι αἱ ψυχαὶ ἀνακτοῦν τὴν μνήμην καὶ σκέψιν των, ὅταν πίουν εἰς τὸν Ἅδην αἷμα). Γενικώτερον δὲ νοεῖται ἡ ψυχὴ ὡς παραγομένη ἀπὸ τὰς ἀναθυμιάσεις.

37. «SUES CAENO, COHORTALES AVES PULVERE VEL CINERE LAVARI».

(Οἱ χοῖροι λούονται εἰς τὸν βόρβορον, τὰ πουλιὰ ποὺ ζοῦν εἰς τὴν αὐλήν, εἰς τὴν κόνιν ἢ εἰς τὴν τέφραν). Βλέπε ἀπόσπασμα 13. Τὸ παρὸν ἀπόσπασμα μᾶς διέσωσεν ὁ Λατῖνος συγγραφεὺς τοῦ 1ου μετὰ Χριστὸν αἰῶνος Κολομέλλας.

38. «Θαλῆς πρῶτος ἀστρολογῆσαι».

(Ὁ Θαλῆς πρῶτος ἠσχολήθη μὲ τὴν ἀστρονομίαν). Διὰ τὸν Ἡράκλειτον φαίνεται ὅτι ἦτο λίαν ἐνδιαφέρον γεγονὸς τὸ ὅτι ὁ Θαλῆς εἶχε προείπει μίαν ἔκλειψιν ἡλίου.

39. «Ἐν Πριήνῃ Βίας ἐγένετο ὁ Τευτάμεω, οὗ πλείων λόγος ἢ τῶν ἄλλων».

(Εἰς τὴν Πριήνην ἐγεννήθη ὁ Βίας ὁ υἱὸς τοῦ Τευτάμου, τοῦ ὁποίου ὁ λόγος ὑπῆρξε πολὺ περισσότερος ἀπὸ τὸν λόγον (ὅλων) τῶν ἄλλων).

Συνήθως ἐξηγοῦν τὸ «λόγος» διὰ τοῦ «φήμη». Ἀλλ' ἐνταῦθα μᾶλλον πρόκειται περὶ τοῦ λόγου, τοῦ ὁποίου φορεὺς ἦτο ὁ Βίας. Καθ' ὃν τρόπον εἰς ἐπιγραφὴν ἔγραψεν εἰς τὸ βιβλίον του «Ἡράκλειτος... τάδε λέγει», καὶ τὸ σύγγραμμά του ἠδύνατο νὰ λέγεται «Λόγος Ἡρακλείτου», καθ' ὅμοιον τρόπον ὁμιλεῖ ἐνταῦθα ὁ Ἡράκλειτος περὶ «Λόγου τοῦ Βίαντος».

40. «Πολυμαθίη νόον ἔχειν οὐ διδάσκει. Ἡσίοδον γὰρ ἂν ἐδίδαξε καὶ Πυθαγόρην αὖτίς τε Ξενοφάνεά τε καὶ Ἑκαταῖον».

(Ἡ πολυμάθεια δὲν διδάσκει νὰ κατανοοῦμεν τὰ πράγματα. Διότι, ἂν συνέβαινεν ἓν παρόμοιον πρᾶγμα ἤθελε διδάξει τὸν Ἡσίοδον καὶ τὸν Πυθαγόραν καὶ προσέτι τὸν Ξενοφάνη καὶ τὸν Ἑκαταῖον). Πολεμικὴ κατὰ τῶν προγενεστέρων ποιητῶν καὶ φιλοσόφων.

41. «Ἓν τὸ σοφόν, ἐπίστασθαι γνώμην ὁτέη ἐκυβέρνησε τὰ πάντα διὰ πάντων».

(Μία εἶναι ἡ σοφία, νὰ γνωρίζῃ κανεὶς τὸν σκοπόν, ὁ ὁποῖος συμβαίνει νὰ διευθύνῃ τὰ πάντα μέχρι τῶν ἐλαχίστων λεπτομερειῶν).

Ἡ ἀνωτέρω κοινῶς παραδεδεγμένη ἐξήγησις δὲν τυγχάνει ἱκανοποιητική. Εἰσάγει νέον μεταφυσικὸν στοιχεῖον, «τὴν γνώμην» (σκοπός, θέλησις) εἰς τὸ σύστημα τοῦ Ἡρακλείτου, παραπλεύρως τοῦ «ἑνὸς σοφοῦ» καὶ τοῦ λόγου. Ἡ παράδοσις τῶν χειρογράφων ἀφ' ἑτέρου παρουσιάζει ποικιλίας, διότι παρέχει καὶ τὰς γραφὰς «ὁτέῃ κυβερνῆσαι» καὶ ὅτ' ἐγκυβερνῆσαι». Ἡ ἀνωτέρω ἀποκατάστασις τοῦ κειμένου ἐγένετο ὑπὸ τοῦ Ντίλς, ὅστις τὸ «ὁτέη» λαμβάνει ὡς ἀρχαϊκὸν τύπον τῆς ἀντωνυμίας «ἥτις», τὸ δὲ «ἐκυβέρνησε» ὡς γνωμικὸν ἀόριστον. Ὁ Γκόμπερτς ἀποκαθιστᾷ καὶ συμπληρώνει ὡς ἑξῆς τὸ κείμενον: «Νόον ἔχειν εἶναι γὰρ ἓν τὸ σοφὸν ἐπίστασθαι γνώμην κλπ.» λαμβάνει τὸ «ἓν τὸ σοφόν», ὡς ἀντικείμενον τοῦ «ἐπίστασθαι». Ὁ Ράϊνχαρτ ἀντὶ τοῦ «ἐκυβέρνησε» γράφει «κυβερνῆσαι», ὁ δὲ Μπαϋγῶτερ «ἢ κυβερνᾶται». Ὁ Γκιγγὸν προτείνει ἀντὶ τοῦ «ὁτέῃ» νὰ γραφῇ «ὅπῃ» ἢ «ὅκῃ», δηλαδὴ κατὰ ποῖον τρόπον. Ἔναντι τῶν προταθεισῶν ἀποκαταστάσεων ἐπιτυχεστέρα φαίνεται ἡ ὑπὸ τοῦ Σνέλλ: «Ἓν τὸ σοφὸν ἐπίσταται γνώμην ἑτεῇ κυβερνῆσαι πάντα διὰ πάντων». (Τὸ ἕν, τὸ ὁποῖον εἶναι μόνον σοφόν, γνωρίζει πραγματικῶς νὰ κυβερνήσῃ τὰ πάντα μέχρι τῆς τελευταίας λεπτομερείας). Ἡ φράσις «πάντα διὰ πάντων» εἶναι τελετουργική.

42. «Τὸν δὲ Ὅμηρον ἄξιον ἐκ τῶν ἀγώνων ἐκβάλλεσθαι καὶ ῥαπίζεσθαι καὶ Ἀρχίλοχον ὁμοίως».

(Ὁ δὲ Ὅμηρος εἶναι ἄξιος νὰ ἀποβάλλεται ἀπὸ τοὺς ἀγῶνας καὶ νὰ ῥαπίζεται, ὁμοίως δὲ καὶ ὁ Ἀρχίλοχος).

Ἀγῶνες εἶναι οἱ ποιητικοὶ διαγωνισμοὶ οἱ γινόμενοι ἐκ μέρους ποιητῶν ἢ ραψῳδῶν εἰς τὰς μεγάλας θρησκευτικὰς πανηγύρεις. Ἡ κατὰ τοῦ Ὁμήρου καὶ τοῦ Ἀρχιλόχου πολεμικὴ συνίσταται εἰς τὸ ὅτι καὶ οἱ δύο εἶχον κατακρίνει τὸν πόλεμον. Ὁ πρῶτος λέγει εἰς τὴν «Ἰλιάδα» Σ. 107: «Ὡς ἔρις ἔκ τε θεῶν ἔκ τ' ἀνθρώπων ἀπόλοιτο». (Εἴθε ἡ ἔρις νὰ ἐξαφανισθῇ καὶ ἀπὸ τὸν κόσμον τῶν θεῶν καὶ ἀπὸ τὸν κόσμον τῶν ἀνθρώπων).

43. «Ὕβριν χρὴ σβεννύναι μᾶλλον ἢ πυρκαϊάν».

(Τὴν διάθεσιν πρὸς ὑπέρβασιν τῶν ὁρίων πρέπει περισσότερον ἀπὸ τὴν πυρκαϊὰν νὰ τὴν σβήνωμεν).

Ὕβρις εἶναι τὸ νὰ θέλῃ ὁ ἄνθρωπος νὰ ὑπερβῇ τὰς ἠθικὰς δεσμεύσεις καὶ νὰ ὑψωθῇ ἀλαζονικῶς ὑπεράνω αὐτῶν. Εἰς αὐτὴν βλέπει ὁ Ἡράκλειτος τὴν πηγὴν τῆς διαταραχῆς τοῦ πολιτικοῦ βίου.

44. «Μάχεσθαι χρὴ τὸν δῆμον ὑπὲρ τοῦ νόμου ὅκωσπερ τείχεος».

(Εἶναι ἀνάγκη ὁ λαὸς νὰ μάχεται πρὸς ὑπεράσπισιν τοῦ νόμου, ὅπως ἀκριβῶς μάχεται πρὸς ὑπεράσπισιν τοῦ (περικλείοντος τὴν πόλιν) τείχους).

45. «Ψυχῆς πείρατα ἰὼν οὐκ ἂν ἐξεύροιο, πᾶσαν ἐπιπορευόμενος ὁδόν· οὕτω βαθὺν λόγον ἔχει».

(Τὰ τέρματα τῆς ψυχῆς, ὅσον καὶ ἂν προχωρήσῃς, δὲν θὰ δυνηθῇς νὰ τὰ ἀνακαλύψῃς, ἔστω καὶ ἂν πορευθῇς ἐπάνω εἰς πᾶσας ἀνεξαιρέτως τὰς κατευθύνσεις. Τόσον βαθὺς εἶναι ὁ λόγος της).

Διὰ τοῦ παρόντος ἀποσπάσματος ἀποκαλύπτεται ὁ ἀπέραντος ὁρίζων τοῦ ἐσωτερικοῦ ψυχικοῦ κόσμου. Ἡ ψυχὴ εἰς τὸ βάθος εἶναι λόγος, ἔχει δηλαδὴ ὀντολογικὴν ὑπόστασιν. Ἡ λέξις βαθὺς εἰς τὴν ἰωνικὴν διάλεκτον καὶ ἀξιολογικὴν σημασίαν. Οὕτω ὁ Ἡρόδοτος χαρακτηρίζει τὰ ἤθη τῶν Ἰώνων ἐν συγκρίσει πρὸς τὰ τῶν Σκυθῶν: «ἤθεα βαθύτερα». Ὁ ἐκφραστικὸς τρόπος τοῦ ἀποσπάσματος ὑπενθυμίζει τοὺς ἀκολούθους στίχους τοῦ Πινδάρου («Πύθιον» 10, 29): «Ναυσὶ δ' οὔτε πεζὸς ἰὼν κεν εὕροις ἐς Ὑπερβορέων ἀγῶνα θαυμαστὰν ὁδόν». (Οὔτε μὲ πλοῖον οὔτε πεζὸς πορευόμενος θὰ ἠδύνασο νὰ εὕρῃς τὴν θαυμαστὴν ὁδόν, ἥτις ὁδηγεῖ εἰς τὸν τόπον, ὅπου κάμνει πανηγυρικὰς συγκεντρώσεις ὁ λαὸς τῶν Ὑπερβορείων).

46. «Τὴν οἴησιν ἱερὰν νόσον».

(Ἔλεγεν ὅτι ἡ οἴησις (τὸ νὰ πιστεύῃ ὁ ἄνθρωπος εἰς τὰς φαντασιώσεις του) εἶναι ἱερὰ νόσος, δηλ. ἐπιληψία).

Ὁ διασώσας τὸ παρὸν ἀπόσπασμα Διογένης ὁ Λαέρτιος προσθέτει: «καὶ τὴν δρασιν ψεύδεσθαι» (ἡ δρασις μᾶς ἀπατᾷ). Ἡ ἐν λόγῳ προσθήκη προέρχεται ἐξ ἀναγνωστικῆς ἀναμνήσεως καὶ δὲν ἀποδίδει τὸ κείμενον τοῦ Ἡρακλείτου.

47. «Μὴ εἰκῇ περὶ τῶν μεγίστων συμβαλλώμεθα».

(Ἂς μὴ κάμνωμεν ἀστηρίκτους εἰκασίας περὶ τῶν μεγίστων ζητημάτων). Πρόκειται περὶ παραινέσεως πρὸς σκέψιν ἐπὶ τῇ βάσει ἐξηκριβωμένων δεδομένων.

48. «Τῷ οὖν τόξῳ ὄνομα βίος, ἔργον δὲ θάνατος».

(Τὸ ὄνομα τοῦ τόξου εἶναι βίος, τὸ ἔργον ὅμως τὸ ὁποῖον ἐκτελεῖ εἶναι θάνατος).

Πράγματι, διὰ τὸ τόξον ὑπῆρχε καὶ ἡ ὀνομασία βίος (Ὁμήρου Ἰλιὰς Α 49: «Δεινὴ δὲ κλαγγὴ γένετ' ἀργυρέοιο βιοῖο». (Τρομερὰν κλαγγὴν ἔβγαλε τὸ ἀργυροῦν τόξον)). Ἡ λέξις βίος εἶναι ἐκ τῆς ῥίζης βο-, ἥτις σημαίνει κάμπτω. Διὰ τοῦ παρόντος ἀποσπάσματος ὑποστηρίζεται ὅτι ἡ ἑνότης τῆς ζωῆς καὶ τοῦ θανάτου ὑποδηλοῦται καὶ ἐτυμολογικῶς διὰ τοῦ ὀνόματος, ὅπερ φέρει τὸ κατ' ἐξοχὴν ὄργανον τοῦ θανάτου, τὸ τόξον. Εἰς τὸ 1ον ἀπόσπασμα ἔχει ἤδη εἴπει ὁ Ἡράκλειτος ὅτι ὄχι μόνον τὰ ἔργα, ἀλλὰ καὶ τὰ ἔπη ἔχουν μέσα των ἓν

κρυμμένον διὰ τὸν ἄνθρωπον τῆς κοινῆς πραγματικότητος νόημα.

49. «Εἷς ἐμοὶ μύριοι, ἐὰν ἄριστος ᾖ».

('Ο ἄνθρωπος δι' ἐμὲ ἰσοδυναμεῖ μὲ μίαν μυριάδα, ἂν εἶναι ἄριστος).

49α. «Ποταμοῖς τοῖς αὐτοῖς ἐμβαίνομέν τε καὶ οὐκ ἐμβαίνομεν, εἰμέν τε καὶ οὐκ εἰμεν».

(Εἰς τοὺς αὐτοὺς ποταμοὺς ἐμβαίνομεν καὶ δὲν ἐμβαίνομεν, εἴμεθα καὶ δὲν εἴμεθα).

Δηλαδὴ ὁ ποταμὸς εἰς τὸν ὁποῖον εἰσερχόμεθα δὲν εἶναι ὁ αὐτός, διότι διαρκῶς τὰ ὕδατά του ἀλλάσσουν, ἔρχονται νέα ρεύματα ὕδατος. Εἰς τὸ δεύτερον μέρος τοῦ ἀποσπάσματος ἡ ροὴ ἐπεκτείνεται καὶ εἰς τὴν ἀνθρωπίνην ὕπαρξιν. 'Η ὕπαρξίς μας ἐμφανίζεται ὡς σύνθεσις τοῦ εἶναι καὶ τοῦ μὴ εἶναι, τοῦ εἶναι καὶ τοῦ μηδενός. 'Επειδὴ εἰς οὐδὲν ἄλλο ἀπόσπασμα ἀπαντᾶται ὁ ταυτισμὸς τοῦ εἶναι καὶ μὴ εἶναι, διετυπώθη ἡ ὑπόνοια ὅτι τὸ παρὸν ἀπόσπασμα δὲν ἀντιπροσωπεύει δοξασίας τοῦ 'Ηρακλείτου, ἀλλὰ τοῦ ὀπαδοῦ του Κρατύλου, ὅστις ἐγενίκευσε, κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ 'Αριστοτέλους, τὴν περὶ ροῆς τῶν αἰσθητῶν δοξασίαν τοῦ διδασκάλου του. Εἶναι δυνατὸν τὸ «εἶμεν καὶ οὐκ εἶμεν» νὰ ἐκληφθῇ οὐχὶ ὡς δηλοῦν τὴν σύμπτωσιν τοῦ εἶναι καὶ μὴ εἶναι ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ ὑπάρξει, ἀλλ' ὡς ἀναφερόμενον εἰς τὴν εἰδικὴν περίπτωσιν τοῦ ἐμβαίνειν εἰς τὸν ποταμόν. Δηλ. εἴμεθα εἰς τὸν αὐτὸν ποταμὸν καὶ συγχρόνως δὲν εἴμεθα εἰς τὸν αὐτὸν ποταμόν.

50. «Οὐκ ἐμοῦ ἀλλὰ τοῦ λόγου ἀκούσαντας ὁμολογεῖν σοφὸν ἐστιν ἓν πάντα εἶναι».

(Σοφία εἶναι, ἀφοῦ δώσετε ἀκρόασιν ὄχι εἰς ἐμέ, ἀλλ' εἰς τὸν λόγον, μαζὶ μὲ τὸν λόγον νὰ ἀναγνωρίζετε ὅτι τὰ πάντα ἀποτελοῦν ἑνότητα).

'Ο 'Ηράκλειτος ὡς σοφίαν θεωρεῖ τὴν ἀναγνώρισιν τῆς ἑνότητος τοῦ σύμπαντος, ἐφ' ὅσον αὐτὴ γίνεται διὰ τῆς διεισδύσεως τῆς ἀνθρωπίνης νοήσεως μέχρι τοῦ λόγου καὶ οὐχὶ κατόπιν ἀκροάσεως διδασκαλιῶν ἐκ μέρους ἄλλου. Εἰς τὸ «ὁμολογεῖν» ὑποδηλοῦται ἡ συμφωνία μὲ τὸν λόγον, συμφώνως τῷ λόγῳ λέγειν.

51. «Οὐ ξυνιᾶσιν ὅκως διαφερόμενος ἑωυτῷ ὁμολογέει· παλίντονος ἁρμονίη ὅκωσπερ τόξου καὶ λύρης».

(Δὲν κατανοοῦν πῶς ἓν πρᾶγμα, τὸ ὁποῖον ἐμφανίζει ἐντὸς τοῦ ἑαυτοῦ του ἀντιτιθεμένας τάσεις, συγχρόνως ἐμφανίζει καὶ συμφων.αν τῶν ἀντιτιθεμένων τάσεων. Πᾶσα συνάρθρωσις συναπαρτίζεται ἀπὸ ἀντιτιθεμένας ἐντάσεις, ὅπως συμβαίνει μὲ τὸ τόξον καὶ τὴν λύραν).

Εἰς τὴν παράδοσιν τοῦ ἀποσπάσματος ἡ σπουδαιοτέρα ἀσυμφωνία ἔγκειται εἰς τὴν λέξιν «παλίντονος». 'Αντ' αὐτῆς παραδίδεται καὶ ἡ διάφορος γραφὴ «παλίντροπος», ἡ πρὸς τὰ ὀπ.σω τρεπομένη. Οἱ προτιμῶντες τὴν γραφὴν «παλίντροπος» λαμβάνουν τὴν ἁρμονίαν ὡς ἀναφερομένην εἰς τὴν μουσικὴν ἁρμονίαν. "Αν δεχθῶμεν τὴν γραφὴν καὶ σημασίαν αὐτήν, τὸ βάρος τοῦ νοήματος πίπτει εἰς τὸν χειρισμὸν τῆς λύρας καὶ τοῦ τόξου. 'Η ἁρμονία ἡ μουσικὴ καταρτίζεται ἀπὸ ἀντιτιθεμένους μουσικοὺς τρόπους, τὸ δὲ τόξον λειτουργεῖ διὰ τῆς πρὸς τὰ ὀπίσω ὠθήσεως τῆς νευρᾶς. 'Αλλὰ τὸ ὀρθότερον εἶναι νὰ δεχθῶμεν τὴν γραφὴν «παλίντονος», ὁπότε τὸ νόημα πίπτει εἰς τὴν κατασκευὴν τῶν ἀναφερομένων ὀργάνων. Τόσον ἡ λύρα ὅσον καὶ τὸ τόξον συναπαρτίζονται ὡς κατασκευάσματα ἀπὸ στοιχεῖα, τῶν ὁποίων ἡ τάσις βαίνει πρὸς ἀντίθετον κατεύθυνσιν. 'Ακολουθοῦντες τὴν ἑρμηνείαν ταύτην, δίδομεν εἰς τὴν λέξιν ἁρμονίαν εὐρυτέραν σημασίαν, λαμβάνομεν αὐτὴν εἰς τὴν σημασίαν πάσης συναρμογῆς καὶ συναρθρώσεως. Εἰς τοιαύτην σημασίαν χρησιμοποιεῖται ἡ λέξις τοῦ 'Ηροδότου ἐν βιβλίῳ 2ῳ κεφ. 96. 'Ο Γκιγκὸν προτείνει νὰ ἀντικατασταθῇ τὸ «ὁμολογέει» διὰ τοῦ «συμφέρεται».

52. «Αἰὼν παῖς ἐστι παίζων, πεττεύων· παιδὸς ἡ βασιληίη».

('Ο χρόνος εἶναι παιδί, τὸ ὁποῖον παίζει καὶ τοποθετεῖ (ἐδῶ καὶ ἐκεῖ) τοὺς πεσσούς. 'Η βασιλεία ἀνήκει εἰς τὸ παιδί).

'Ακριβολογικὴ ἑρμηνεία τοῦ ἀποσπάσματος δὲν εἶναι δυνατή, διότι δὲν γνωρίζομεν ἐπακριβῶς ποίαν σημασίαν ἀπέδιδεν ὁ 'Ηράκλειτος εἰς τὴν λέξιν «αἰὼν» καὶ «βασιληίη».

53. «Πόλεμος πάντων μὲν πατὴρ ἐστι, πάντων δὲ βασιλεύς, καὶ τοὺς μὲν θεοὺς ἔδειξε τοὺς δὲ ἀνθρώπους, τοὺς μὲν δούλους ἐποίησε τοὺς δὲ ἐλεύθερους».

('Ο πόλεμος εἶναι ὅλων (τῶν ὄντων) πατήρ, καὶ προσέτι ὅλων (τῶν ὄντων) βασιλεύς. Καὶ ἄλλους μὲν τοὺς ἀναδεικνύει θεοὺς καὶ ἄλλους ἀνθρώπους, ἄλλους τοὺς καθιστᾷ δούλους καὶ ἄλλους ἐλευθέρους).

'Ενταῦθα συναντῶμεν μίαν ἐκ τῶν κυριαρχικωτέρων ἀντιλήψεων τῆς φιλοσοφίας τοῦ 'Ηρακλείτου. 'Ο πόλεμος εἶναι ἡ παγκοσμία διαδικασία, ἥτις δημιουργεῖ ἐν τῷ σύμπαντι τὴν θείαν καὶ ἀνθρωπίνην τάξιν. 'Εκλαμβάνεται οὐχὶ ὡς κακόν, ἀλλ' ὡς δημιουργικὴ πηγὴ ἀξιῶν.

54. «'Αρμονίη ἀφανὴς φανερῆς κρείττων».

(Συναρμογή, ἥτις δὲν εἶναι ὁρατή, εἶναι ἰσχυροτέρα ἀπὸ τὴν συναρμογήν, ἥτις εἶναι ὁρατή).

'Η μὴ ὁρατὴ συναρμογὴ πρέπει νὰ κεῖται εἰς τὸ βάθος τῶν πραγμάτων καὶ εἶναι ἰσχυροτέρα ἀπὸ τὴν ὁρατήν, ἥτις εἶναι διὰ τοῦτο ἐπιπολαία καὶ ἐστερημένη σταθερότητος.

55. «"Οσων ὄψις ἀκοὴ μάθησις, ταῦτα ἐγὼ προτιμέω».

("Οσα πράγματα ὑπάκεινται εἰς ὅρασιν ἀκοὴν καὶ μάθησιν, αὐτὰ ἐγὼ τὰ προτιμῶ).

56. «'Εξηπάτηνται οἱ ἄνθρωποι πρὸς τὴν γνῶσιν τῶν φανερῶν παραπλησίως 'Ομήρῳ, ὃς ἐγένετο τῶν 'Ελλήνων σοφώτερος πάντων. 'Εκεῖνόν τε γὰρ παῖδες φθεῖρας κατακτείνοντες ἐξηπάτησαν εἰπόντες· ὅσα εἴδομεν καὶ ἑλάβομεν, ταῦτα ἀπολείπομεν, ὅσα δὲ οὔτε εἴδομεν οὔτ' ἐλάβομεν ταῦτα φέρομεν».

("Εχουν ἀπατηθῆ οἱ ἄνθρωποι ὡς πρὸς τὴν γνῶσιν τῶν φανερῶν πραγμάτων, κατὰ παρόμοιον τρόπον πρὸς τὸν "Ομηρον, ὁ ὁποῖος ὑπῆρξε σοφώτερος ὅλων τῶν 'Ελλήνων. 'Εκεῖνον δηλαδὴ τὸν ἐξηπάτησαν παιδιά, τὰ ὁποῖα ἐσκότωναν τὶς ψεῖρες των μὲ τὸ νὰ τοῦ εἰποῦν: ὅσα εἴδομεν καὶ ἐπιάσαμεν, ταῦτα τὰ ἔχομεν ἐγκαταλείψει, ὅσα δὲ οὔτε εἴδαμεν οὔτε ἐπιάσαμεν αὐτὰ τὰ φέρομεν μαζί μας).

'Ενταῦθα δεικνύει ὁ φιλόσοφος πόσον ἀνεπαρκὴς καὶ ἐλλειπτικὴ εἶναι ἡ σοφία καὶ τοῦ ἀνθρώπου, ὅστις νομίζεται σοφώτατος. 'Εκφέρεται προσέτι ἡ ἀντίληψις ὅτι κυρίως εἰς τὰ πράγματα, ἅτινα νομίζονται φανερά, ἀντικρύζει ὁ ἄνθρωπος τὴν δυνατότητα νὰ ὑποπέσῃ εἰς σφάλμα. Τὸ σχετικὸν μὲ τὸν "Ομηρον ἀνέκδοτον ἀπετέλει, ὡς φαίνεται, εὐρύτατα παραδεδομένον θρῦλον. Κατὰ ὑπαρχούσας βιογραφικὰς πληροφορίας, ὁ "Ομηρος καθήμενος εἰς τὴν ἄκραν τῆς θαλάσσης ἠρώτησε νεαροὺς ἁλιεῖς περὶ τῆς λείας των. Οὗτοι δὲ ἔδωκαν εἰς αὐτὸν τὴν ἀνωτέρω αἰνιγματικὴν ἀπόκρισιν. 'Επειδή, δέ, προσθέτει ἡ παράδοσις, ὁ "Ομηρος δὲν ἠδυνήθη νὰ τὴν κατανοήσῃ, περιέπεσεν εἰς βαθυτάτην λύπην, ἐξ ἧς καὶ ἀπέθανεν.

57. «Διδάσκαλος δὲ πλείστων 'Ησίοδος· τοῦτον ἐπίστανται πλεῖστα εἰδέναι, ὅστις ἡμέρην καὶ εὐφρόνην οὐκ ἐγίνωσκεν· ἔστι γὰρ ἕν».

('Αλλὰ τὸ μέγα πλῆθος τῶν ἀνθρώπων ἀναγνωρίζει ὡς διδάσκαλόν του τὸν 'Ησίοδον· ἔχουν πεισθῆ ὅτι αὐτὸς ἐγνώριζε μέγιστον ἀριθμὸν πραγμάτων, ἐνῷ αὐτὸς δὲν ἐγνώριζε τὴν ἡμέραν καὶ τὴν νύκτα. Διότι (ἡ ἡμέρα καὶ ἡ νύκτα) εἶναι ἓν πρᾶγμα).

'Εγείρεται τὸ ζήτημα πῶς ἐννοεῖ ὁ 'Ηράκλειτος τὴν ἑνότητα τῆς ἡμέρας καὶ νυκτός. Εἶναι δυνατὸν νὰ τὴν νοῇ ὡς ἄμεσον ἀλληλοδιαδοχήν, μετὰ τὴν νύκτα ἐπακολουθεῖ ἀμέσως ἡ ἡμέρα καὶ τἀνάπαλιν, ὥστε ἡμέρα καὶ νύκτα ἀποτελοῦν ἀδιάσπαστον ἑνότητα. Εἶναι ὅμως δυνατὸν νὰ ταυτίζῃ τὴν νύκτα καὶ ἡμέραν ὁ φιλόσοφος σημασιολογικῶς. Εὐφρόνη ἐτυμολογικῶς σημαίνει καλὴν φρόνησιν, καλὴν καὶ ἤρεμον διάθεσιν. 'Η σημασία αὕτη πιθανὸν νὰ ἐταυτίζετο ὑπὸ τοῦ 'Ηρακλείτου μὲ τὴν σημασίαν τῆς λέξεως ἡμέρα, τὴν ὁποίαν παρῆγεν ἐκ τοῦ ἥμερος. Συνεπῶς εἰς τὰς λεκτικὰς ὁνομασίας ἡμέρα—εὐφρόνη ἔβλεπεν ὁ 'Ηράκλειτος σημασιολογικὴν ἑνότητα.

58. Καὶ ἀγαθὸν καὶ κακὸν ἓν ἐστιν· «οἱ γοῦν ἰατροὶ τέμνοντες, καίοντες» πάντη βασανίζοντες κακῶς τοὺς ἀρρωστοῦντας «ἐπαιτέονται μηδὲν ἄξιοι μισθὸν λαμβάνειν» παρὰ τῶν ἀρρωστούντων «ταῦτα ἐργαζόμενοι», τὰ ἀγαθὰ καὶ τὰς νόσους.

(Καὶ τὸ ἀγαθὸν καὶ τὸ κακὸν ἀποτελοῦν ἑνότητα. «Οἱ ἰατροὶ λοιπὸν ἐκτελοῦντες τομὰς καὶ καυτηριασμοὺς» καὶ ὑποβάλλοντες τοὺς ἀσθενοῦντας εἰς παντὸς εἴδους ἐνοχλητικὰ βασανιστήρια «ζητοῦν, ἐνῷ καθόλου δὲν τὸ ἀξίζουν, νὰ λαμβάνουν μισθόν» ἐκ μέρους τῶν ἀσθενούντων «ἐνῷ προξενοῦν τὰ αὐτὰ πράγματα», ἐνῷ δηλαδὴ οἱ ἰάσεις δὲν διαφέρουν καθόλου ἀπὸ τὰς νόσους).

'Εκ τοῦ κειμένου τοῦ 'Ηρακλείτου προέρχονται μόνον αἱ ἐντὸς εἰσαγωγικῶν λέξεις. 'Η κυρία ἰδέα εἶναι ἐνταῦθα ὅτι ἡ ἴασις καὶ ἡ ἀσθένεια ἀποτελοῦν ταυτότητα. 'Ο Γκόμπερτς προτείνει νὰ γραφῇ ἀντὶ «ἐπαιτέονται» «ἐπαιτιῶνται», δὲν ἐπισύρουν ἐναντίον τοῦ ἑαυτοῦ των κανὲν παράπονον

59. «Γναφείῳ ὁδὸς εὐθεῖα καὶ σκολιὴ μία ἐστὶ καὶ ἡ αὐτή».

(Εἰς τὸν κοχλίαν, ὁ ὁποῖος χρησιμοποιεῖται εἰς τὸ βαφεῖον καὶ καθαριστήριον, ὁ εὐθὺς δρόμος καὶ ὁ λοξὸς (ἑλικοειδὴς) εἶναι εἷς καὶ ὁ αὐτός).

Πολεμικὴ κατὰ τῶν Πυθαγορείων, οἵτινες διέκρινον ὡς ἀντινομικῶς ἀντιτιθεμένας τὰς εὐθείας ἀπὸ τὰ ἄλλα εἴδη γραμμῶν.

60. «'Οδὸς ἄνω κάτω μία καὶ ὠυτή».

('Η ἄνω καὶ κάτω ὁδὸς εἶναι μία καὶ ἡ αὐτή).

'Η φράσις ἔχει ληφθῆ ἐκ τῆς ἀγωνιστικῆς ὁρολογίας. 'Η ἀφετηρία ἐκαλεῖτο ἄνω καὶ τὸ τέρμα κάτω. Τοῦτο μαρτυρεῖται ὑπὸ τοῦ 'Αριστοτέλους ἐν «'Ηθ. Νικομ.» 1095 α 31: «Εὖ γὰρ καὶ Πλάτων ἠπόρει τοῦτο καὶ ἐζήτει πότερον ἀπὸ τῶν ἀρχῶν ἢ ἐπὶ τὰς ἀρχὰς ἐστιν ἡ ὁδός, ὥσπερ ἐν τῷ σταδίῳ ἀπὸ τῶν ἆθλοθετῶν ἐπὶ τὸ πέρας ἢ τἀνάπαλιν». ('Ορθῶς λοιπὸν ὁ Πλάτων διετύπωνεν αὐτὴν τὴν ἀπορίαν καὶ ἔθετε τὸ ζήτημα, ἂν ἡ μεθοδικὴ πορεία θὰ ἔχῃ ὡς ἀφετηρίαν της τὰς ἀρχὰς ἢ θὰ

ἔχῃ ὡς τέρμα της τὰς ἀρχάς, ὅπως συμβαίνει εἰς τὸ στάδιον ἀπὸ τὸ μέρος ὅπου ἵστανται οἱ ἀθλοθέται πρὸς τὸ τέρμα ἢ τὸ ἀντίθετον). Καὶ εἰς τὴν δημώδη νεοελληνικὴν ἀγωνιστικὴν διεσώθη ὁ ὅρος «ἐπάνω» καὶ «κάτω» πρὸς δήλωσιν τῆς ἀφετηρίας καὶ τοῦ τέρματος τῶν παιγνιδίων.

61. «Θάλασσα ὕδωρ καθαρώτατον καὶ μιαρώτατον, ἰχθύσι μὲν πότιμον καὶ σωτήριον, ἀνθρώποις δὲ ἄποτον καὶ ὀλέθριον».

('Η θάλασσα εἶναι ὕδωρ, τὸ ὁποῖον εἶναι συγχρόνως καὶ καθαρώτατον καὶ ὑπερβολικὰ γεμᾶτο ἀπὸ μίασμα. Διὰ τοὺς ἰχθῦς εἶναι κατάλληλον πρὸς πόσιν καὶ φέρει εἰς αὐτοὺς σωτηρίαν, διὰ τοὺς ἀνθρώπους ἀκατάλληλον πρὸς πόσιν καὶ φέρει τὸν ὄλεθρον).
Περίπτωσις συμπτώσεως ἀντιθέσεων (καθαρώτατον - μιαρώτατον, πότιμον - ἄποτον, σωτήριον - ὀλέθριον). Τὸ ὕδωρ τῆς θαλάσσης χαρακτηρίζεται ὡς ὀλέθριον, διότι ὁ πνιγμὸς συνεπιφέρει καὶ τὴν ἐκμηδένισιν τῆς ψυχῆς.

62. «'Αθάνατοι θνητοί, θνητοὶ ἀθάνατοι, ζῶντες τὸν ἐκείνων θάνατον, τὸν δὲ ἐκείνων βίον τεθνεῶτες».

(Οἱ ἀθάνατοι εἶναι θνητοί, οἱ θνητοὶ ἀθάνατοι, ἐπειδὴ ἡ ζωὴ αὐτῶν εἶναι θάνατος ἐκείνων καὶ ἡ ζωὴ ἐκείνων εἶναι θάνατος αὐτῶν).

Τὸ ἀπόσπασμα ἐπιδέχεται τὰς κάτωθι ἑρμηνείας: 1ον) 'Η ἀντίθεσις ἀθάνατοι - θνητοὶ ἀναφέρεται εἰς τοὺς θεοὺς καὶ ἀνθρώπους. Διὰ νὰ ζήσῃ ὁ θνητὸς μίαν ζωὴν ὅπως ὁ θεός, πρέπει νὰ ἐγκαταλείψῃ τὸν θνητὸν βίον, δηλαδὴ νὰ ἀποθάνῃ· ἡ ζωὴ τῶν θνητῶν ἀφ' ἑτέρου, προκειμένου περὶ τῶν θεῶν, εἶναι καταβιβασμὸς εἰς τὸ ἐπίπεδον τῆς θνητότητος. 'Ο θεὸς ἔχει ἀφήσει ὀπίσω του τὸν βίον τῶν θνητῶν. Οὕτω διαχωρίζεται ἡ ζωὴ τοῦ θεοῦ ἀπὸ τὴν ζωὴν τοῦ θνητοῦ, ἑνοποιεῖται δὲ διὰ τοῦ θανάτου. 2ον) Εἶναι δυνατὸν τὸ ἀπόσπασμα νὰ ἀναφέρεται εἰς τοὺς ἥρωας, οἵτινες ἐπιστεύοντο ὅτι ἦσαν ὄντα μεταξὺ θεῶν καὶ ἀνθρώπων. 'Εφ' ὅσον εἰς τὴν ἐπίγειον ζωὴν ἦσαν θνητοί, μετὰ δὲ τὸν θάνατόν των ἐγένοντο ἀθάνατοι. "Αν δεχθῶμεν τὴν ἑρμηνείαν ταύτην, δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ παρενθέσωμεν μεταξὺ τοῦ ἀθάνατοι θνητοὶ τὸ ῥῆμα εἰσί, ἀλλὰ πράκειται περὶ χαρακτηρισμοῦ τῶν ἡρώων ὡς ἀθανάτων - θνητῶν καὶ θνητῶν - ἀθανάτων, δηλαδὴ θεῶν οἵτινες ἐγνώρισαν τὸν θάνατον καὶ θνητῶν οἵτινες ἐκέρδισαν τὴν ἀθανασίαν. 3ον) Τὸ ἀπόσπασμα δύναται νὰ ἀναφέρεται εἰς τὰς ψυχὰς τῶν ἀνθρώπων. 'Εφ' ὅσον ζῇ ὁ ἄνθρωπος εἰς τὸν κόσμον, ἡ ψυχή του εὑρίσκεται εἰς κατάστασιν θανάτου, ὅταν δὲ ἐπέλθῃ ὁ σωματικὸς θάνατος, ἀναλαμβάνει ἡ ψυχὴ τὴν ἀθανασίαν της. 4ον) 'Υποστηρίχθη ὅτι τὸ ἀπόσπασμα ἀναφέρεται εἰς τὴν μετατροπὴν τῶν στοιχείων, ὅπως περιγράφεται εἰς τὸ 76 ἀπόσπασμα. Κατὰ τὴν μεταμόρφωσιν τῶν στοιχείων, ὅταν ἡ γῆ μετατρέπεται εἰς πῦρ, ἡ ζωὴ καὶ ἡ ὕπαρξις τοῦ πυρὸς ἐπισυμβαίνει μετὰ τὸν θάνατον τῆς γῆς. Αἱ λέξεις ἀθάνατος καὶ θεός, ὡς καταφαίνεται ἐξ ἀποσπασμάτων τοῦ 'Εμπεδοκλέους, ἐλαμβάνοντο καὶ πρὸς δήλωσιν τῶν στοιχείων. 'Εγείρεται τὸ πρόβλημα ποίαν ἐκ τῶν τεσσάρων ἑρμηνειῶν εἶχεν ὑπ' ὄψιν του ὁ 'Ηράκλειτος. Δυνάμεθα νὰ ἀπαντήσωμεν ὅτι εἶχε κατὰ νοῦν καὶ τὰς τέσσαρας. Διότι τὸ χαρακτηριστικὸν τῶν ἀποσπασμάτων του εἶναι ὅτι δὲν εἶναι μονοσήμαντα. 'Αποτελοῦν ποικιλίαν νοηματικῶν ἐκδοχῶν, αἵτινες παρὰ τὴν ποικιλίαν των συναρθρώνονται εἰς μίαν ἑνοποιοῦσαν ταύτας νοηματικὴν ἑνότητα. Αὕτη εἰς τὸ προκείμενον ἀπόσπασμα εἶναι ὅτι παρ' ὅλην τὴν διαφορὰν ὁ θάνατος καὶ ἡ ἀθανασία ἔχουν σημεῖα ἐπαφῆς.

63, 64, 65, 66. Λέγει δὲ καὶ σαρκὸς ἀνάστασιν ταύτης τῆς φανερᾶς ἐν ᾗ γεγενήμεθα, καὶ τὸν θεὸν οἶδε ταύτης τῆς ἀναστάσεως αἴτιον οὕτω λέγων! «ἕνθα δ' ἐόντι ἐπανίστασθαι καὶ φύλακας γίνεσθαι ἐγερτὶ ζώντων καὶ νεκρῶν». Λέγει δὲ καὶ τοῦ κόσμου κρίσιν καὶ πάντων τῶν ἐν αὐτῷ διὰ πυρὸς γίνεσθαι λέγων οὕτως! «Τὰ δὲ πάντα οἰακίζει Κεραυνός», τουτέστι κατευθύνει, κεραυνὸν τὸ πῦρ, λέγων, τὸ αἰώνιον. Λέγει δὲ καὶ φρόνιμον τοῦτο εἶναι τὸ πῦρ καὶ τῆς διοικήσεως τῶν ὅλων αἴτιον· καλεῖ δὲ αὐτὸ «χρησμοσύνην καὶ κόρον»· χρησμοσύνη δὲ ἐστιν ἡ διακόσμησις κατ' αὐτόν, ἡ δὲ ἐκπύρωσις κόρος. «Πάντα γάρ, φησί, τὸ πῦρ ἐπελθὸν κρινεῖ καὶ καταλήψεται».

Τὸ ἀνωτέρω παρατιθέμενον κείμενον προέρχεται ἐκ «Τοῦ κατὰ πασῶν αἱρέσεων ἐλέγχου», τοῦ κατὰ τὰ τέλη τοῦ 2ου μ.Χ. αἰῶνος ζήσαντος ἐπισκόπου Ρώμης 'Ιππολύτου. Οὗτος ἀνευρίσκει εἰς τὸν 'Ηράκλειτον τὴν πίστιν εἰς τὴν σαρκικὴν ἀνάστασιν καὶ εἰς τὴν κρῖσιν τοῦ κόσμου διὰ τοῦ πυρός. Τὰ τμήματα ἄτινα προέρχονται ἐκ τοῦ κειμένου τοῦ 'Ηρακλείτου ἔχουν τεθῇ ἐντὸς εἰσαγωγικῶν. Λέγει δὲ ὁ 'Ηράκλειτος ὅτι ὑπάρχει ἀνάστασις αὐτῆς τῆς φανερᾶς σαρκὸς μέσα εἰς τὴν ὁποίαν ἔχομεν ὑπάρξει καὶ γνωρίζει ὅτι αὐτῆς τῆς ἀναστάσεως ὁ θεὸς εἶναι αἴτιος, ἐκφράζεται δὲ μὲ τὰ ἀκόλουθα λόγια «"Οταν δὰ (ὁ θεὸς) εἶναι ἐδῶ (εἰς τὸ μέρος ποὺ εἴπαμε), ἀνασταίνονται ὑψούμεναι πρὸς τὰ ἐπάνω (αἱ ἐν τῷ "Αδῃ ψυχαί) καὶ γίνονται φύλακες ἀγρύπνως ζώντων καὶ νεκρῶν». Λέγει προσέτι ὅτι γίνεται κρίσις τοῦ κόσμου καὶ ὅλων τῶν ὄντων, τὰ ὁποῖα ὑπάρχουν μέσα εἰς αὐτὸν διὰ πυρός, ἐκφραζόμενος μὲ τὰ ἀκόλουθα λόγια: «"Ολα δὲ τὰ βάζει εἰς τὸν ἴσιον δρόμον, ὡσὰν πηδαλιοῦχος ὁ Κεραυνός», δηλαδὴ τοὺς δίδει κατεύθυνσιν, ἐννοεῖ δὲ ὡς κεραυνὸν τὸ αἰώνιον πῦρ. Λέγει δὲ ὅτι τὸ πῦρ τοῦτο ἔχει φρόνησιν καὶ ὅτι εἶναι αἴτιον τῆς σύμφωνα μὲ ὡρισμένην τάξιν τακτοποιήσεως τοῦ σύμπαντος. 'Ονομάζει δὲ αὐτὸ «χρησμοσύνην, δηλαδὴ ἔνδειαν καὶ κόρον, δηλαδὴ χορτασμόν». Εἶναι δὲ κατ' αὐτὸν χρησμοσύνη ἡ περίοδος κατὰ τὴν ὁποίαν δημιουργεῖται ὁ κόσμος, κόρος δὲ εἶναι ἡ διὰ τοῦ πυρὸς καταστροφὴ τοῦ κόσμου «Διότι ὅλα, λέγει, τὸ πῦρ ὅταν ἐφορμήσῃ ἐναντίον των, θὰ τὰ δικάσῃ καὶ θὰ τὰ κατακυριεύσῃ». 'Ο 'Ιππόλυτος ἐξηγεῖ τὰ ἀποσπάσματα τοῦ Ἡρακλείτου προσαρμόζων αὐτὰ πρὸς τὰς χριστιανικὰς ἀντιλήψεις. 'Η ἑρμηνεία τὴν ὁποίαν δίδει εἰς τὸ «ἕνθα δ' ἐόντι» εἶναι βεβιασμένη. 'Ο 'Ιππόλυτος συμπληρώνει, ἐννοῶν τὴν λέξιν «θεῷ». Φαίνεται ὅτι εἰς τὸ κείμενον τοῦ 'Ηρακλείτου δὲν ὑπῆρχεν ἡ λέξις αὕτη, διότι ἂν ὑπῆρχεν, ἀσφαλῶς ὁ 'Ιππόλυτος θὰ τὴν προσέθετεν εἰς τὴν αὐτολεξεὶ παράθεσιν τῶν λόγων τοῦ 'Ηρακλείτου. Δὲν εἶναι ἀπίθανον ὅτι ἐνταῦθα ἡ δοτικὴ «ἐόντι» ἔχει ἐπιρρηματικὴν σημασίαν, σημαίνουσα «πραγματικῶς», «τῷ ὄντι». Τοιαύτας χρήσεις τῆς δοτικῆς ταύτης εὑρίσκομεν εἰς τὸν 'Ηρόδοτον καὶ τοὺς "Ιωνας. 'Ο 'Ιππόλυτος εὑρεθεὶς πρὸ τῆς δοτικῆς ταύτης προέβη εἰς αὐθαίρετον συμπλήρωσιν, ἀποδώσας εἰς αὐτὴν ὡς ὑποκείμενον τὴν δοτικὴν θεῷ. Αἱ ἀνιστάμεναι ψυχαὶ εἶναι οἱ ἥρωες. Περὶ αὐτῶν κάμνει λόγον καὶ ὁ 'Ησίοδος εἰς τὰ «"Εργα καὶ 'Ημέραι», στ. 123 «δαίμονες ἁγνοί, ἐπιχθόνιοι καλέονται ἐσθλοί, ἀλεξίκακοι φύλακες θνητῶν ἀνθρώπων» (θεῖκὰ ὄντα ἁγνὰ ἐπάνω εἰς τὴν γῆν, ἀγαθοποιά, τὰ ὁποῖα ἀποδιώκουν τὰ κακὰ καὶ εἶναι φύλακες τῶν θνητῶν ἀνθρώπων). 'Ως πρὸς τὸν κεραυνὸν δέον νὰ ληφθῇ ὑπ' ὄψιν ὅτι εἰς τὸν Δίαν ἀπεδίδετο καὶ τὸ ἐπίθετον κεραύνιος.

67. «'Ο θεὸς ἡμέρη εὐφρόνη, χειμὼν θέρος, πόλεμος εἰρήνη, κόρος λιμός· τἀναντία πάντα οὗτος ὁ νοῦς· «ἀλλοιοῦται δὲ ὅκωσπερ πῦρ, ὁπόταν συμμιγῇ θυώμασιν, ὀνομάζεται καθ' ἡδονὴν ἑκάστου».

(«'Ο θεὸς εἶναι ἡμέρα νύχτα, χειμὼν θέρος, πόλεμος εἰρήνη, χορτασμὸς πεῖνα»· εἶναι δηλαδὴ ὁ θεὸς ὅλαι αἱ ἀντιθέσεις· αὐτὸ εἶναι τὸ νόημα τῶν λόγων τοῦ 'Ηρακλείτου· «ἀλλ' ὑφίσταται ἀλλοίωσιν ὅπως ἀκριβῶς τὸ πῦρ ὅταν ἤθελεν ἀναμιχθῇ μὲ ἀρωματικὰς οὐσίας· λαμβάνει ὄνομα συμφώνως πρὸς τὸ (εὐχάριστον) ἄρωμα ἑκάστης ἐκ τῶν ἀρωματικῶν οὐσιῶν». Καὶ τὸ κείμενον τοῦτο προέρχεται ἐπίσης ἐκ τοῦ 'Ιππολύτου. 'Η φραστικὴ ἑνότης «τἀναντία ἅπαντα· οὗτος ὁ νοῦς», δὲν ἀνήκει εἰς τὸ κείμενον τοῦ 'Ηρακλείτου, ἀλλὰ ἀποτελεῖ ἐπεξηγηματικὴν παρένθεσιν, προστεθεῖσαν ὑπὸ τοῦ 'Ιππολύτου. Τὸ νόημα τοῦ τελευταίου τμήματος εἶναι τὸ ἀκόλουθον. 'Ο θεὸς λαμβάνει διάφορα ὀνόματα, ἐνῶ εἶναι εἷς καὶ ὁ αὐτός, ἀκριβῶς ὅπως τὸ πῦρ, ὅταν θέσωμεν εἰς αὐτὸ λιβάνι τὸ ὀνομάζομεν λιβανωτόν, ὅταν θέσωμεν σμύρναν τὸ ὀνομάζομεν σμύρναν. Τὸ «καθ' ἡδονὴν ἑκάστου» ἑρμηνευταί τινες τὸ ἐξηγοῦν ὅπως ἀρέσει εἰς τὸν καθένα. 'Η ἑρμηνεία αὕτη εἶναι ὀλιγώτερον ὀρθή, διότι ἡ λέξις ἡδονὴ χρησιμοποιεῖται διὰ νὰ δηλώσῃ τὸ ἐκ τῶν ἀρωματικῶν οὐσιῶν ἐκπεμπόμενον ἄρωμα.

67. «SIC UT ARANEA, AIT, STANS IN MEDIO TELAE SENTIT, QUAM CITO MUSCA ALIQUEM FILUM SUUM CORRUMPIT ITAQUE ILLUC CELERITER CURRIT QUASI DE FILI PERSECTIONE DOLENS, SIC HOMINIS ANIMA ALIQUA PARTE CORPORIS LAESA ILLUC FESTINE MEAT QUASI IMPATIENS LAESIONIS CORPORIS CUI FIRME ET PROPORTIONALITER IUNCTA EST».

(Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον, ὅπως ἡ ἀράχνη, λέγει ὁ 'Ηράκλειτος, ἱσταμένη εἰς τὸ μέσον τοῦ ἱστοῦ (δικτύου) της, αἰσθάνεται ταχύτατα, ὅταν κάποια μυίγα σπάζῃ ἓν νῆμα καὶ διὰ τοῦτο πρὸς τὰ ἐκεῖ ταχέως τρέχει, ὡσὰν νὰ αἰσθάνεται ἄλγος διὰ τὸ σπάσιμον τοῦ νήματος, ἀπαράλλακτα καὶ ἡ ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου, ὅταν ὑποστῇ βλάβην κάποιον μέρος τοῦ σώματος, σπεύδει ταχέως πρὸς ἐκεῖνο τὸ μέρος, ἐπειδὴ ὅπως φαίνεται, δὲν ἠμπορεῖ νὰ ἀνεχθῇ τὴν βλάβην τοῦ σώματος, μὲ τὸ ὁποῖον ἔχει συνδεθῇ στερεὰ καὶ συμφώνως πρὸς ὡρισμένην ἀναλογίαν). Τὸ ἀπόσπασμα τοῦτο διεσώθη ὑπὸ τοῦ Χαλκιδίου καὶ ἀποτελεῖ μετάφρασιν εἰς τὸ λατινικὸν ἀπόσπασμα τοῦ 'Ηρακλείτου. 'Ο Ντὶλς ἔχει ἐκφράσει ὑπονοίας ὡς πρὸς τὴν γνησιότητά του, ὑποθέτει δὲ ὅτι προέρχεται ἐκ μεταγενεστέρας στωικῆς πηγῆς. Τὸ ἀρχικὸν λατινικὸν κείμενον δίδει τὴν γραφὴν PERFECTIONE· ἀντὶ ταύτης, ἤτις θὰ ἐσήμαινεν ὅτι ἡ ἀράχνη αἰσθάνεται ἀνησυχίαν διὰ τὴν «ἀποκατάστασιν» τοῦ θραυσθέντος νήματος, καλύτερον εἶναι νὰ προτιμήσωμεν τὴν ὑπὸ τοῦ Ντὶλς προταθεῖσαν διόρθωσιν PERSECTIONE, ἤτις σημαίνει διατομήν

68. Αὐτὰ «ἄκεα» 'Ηράκλειτος προσεῖπεν ὡς ἐξακεσόμενα τὰ δεινὰ καὶ τὰς ψυχὰς ἐξάντεις ἀπεργαζόμενα τῶν ἐν τῇ γενέσει συμφορῶν.

(Αὐτὰ τὰ ὠνόμασεν ὁ 'Ηράκλειτος «ἄκεα», (δηλαδὴ φάρμακα), διότι θὰ ἰατρεύσουν τὰ δεινὰ καὶ διότι ἐνεργοῦν, ὥστε νὰ ἐξέλθῃ ἔξω ἀπὸ τὰς συμφορὰς τῆς γενέσεως). Τὸ παρὸν κείμενον προέρχεται ἀπὸ τὸ «Περὶ μυστηρίων», 38, 13 σύγγραμμα τοῦ 'Ιαμβλίχου. Διὰ τοῦ «αὐτὰ» νοοῦνται αἱ αἰσχρολόγοι τελεταὶ τῶν διονυσιακῶν μυστηρίων, αἱ «στάσεις τῶν φαλλῶν» κλπ. Αἱ χρησιμοποιούμεναι ἐκφράσεις εἶναι ἰατρικαὶ καὶ μυστηριακαί. 'Η λέξις «ἐξάντης», ἐσχηματισμένη κατὰ τὸ «κατάντης - προσάντης» χρησιμοποιεῖται ὑπὸ τοῦ 'Ιπποκράτους. 'Επίσης ἅπαντᾶ ἐν τῷ «Φαίδρῳ» τοῦ Πλάτωνος 244 Ε, ἔνθα γίνεται λόγος περὶ τῆς μανίας «ὅθεν δὴ καθαρμῶν τε καὶ τελετῶν τυχοῦσα, ἐξάντη ἐποίησε τὸν ἑαυτῆς ἔχοντα». (ἀφοῦ ἔτυχε καθαρμῶν καὶ τελετῶν ἔκαμεν ὑγιᾶ τὸν μετέχοντα αὐτῆς). Εἶναι λίαν πιθανὸν ὅτι ὁ 'Ηράκλειτος θὰ εἶχε προβῆ εἰς ψυχολογικὴν

ἑρμηνείαν τῶν τελετουργικῶν τύπων τῆς βακχικῆς λατρείας. Ἀπέδιδεν εἰς αὐτάς, ὅπως καὶ οἱ νεώτεροι ψυχαναλυταί, τὴν δύναμιν νὰ μεταφέρουν τοὺς μετέχοντας εἰς αὐτὰς ἔξω ἀπὸ τὰ δεινὰ καὶ τὰς συμφορὰς τῆς ζωῆς.

69. Θυσιῶν τοίνυν τίθημι διττὰ εἴδη· τὰ μὲν τῶν ἀποκεκαθαρμένων παντάπασιν ἀνθρώπων, οἷα ἑφ' ἑνὸς ἄν ποτε γένοιτο σπανίως, ὡς φησιν Ἡράκλειτος, ἢ τινων ὀλίγων εὐαριθμήτων ἀνδρῶν· τὰ δ' ἕνυλα.

(Διακρίνω δύο εἴδη θυσιῶν· τὸ μὲν ἓν εἶδος εἶναι αἱ θυσίαι τῶν ἐξ ὁλοκλήρου ἀποκαθαρμένων ἀνθρώπων, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον σπανίως δύναται νὰ συμβῇ καὶ ὡς πρὸς ἕνα μόνον ἄνθρωπον, ὅπως λέγει ὁ Ἡράκλειτος ἢ ὡς πρὸς ὀλίγους ἄνδρας τοὺς ὁποίους εὐκόλως δύνασαι νὰ ἀριθμήσῃς. Τὸ ἄλλο εἶδος τὸ ἀποτελοῦν αἱ δι' ὑλικῶν μέσων προσφερόμεναι θυσίαι). Καὶ τὸ κείμενον τοῦτο προέρχεται ἐκ τοῦ αὐτοῦ συγγράμματος τοῦ Ἰαμβλίχου καὶ ἀποτελεῖ ἐλευθέραν ἀπόδοσιν ἀποσπάσματος τοῦ Ἡρακλείτου.

70. «Παίδων ἀθύρματα» τὰ ἀνθρώπινα δοξάσματα.

(Αἱ φαντασιώσεις τῶν ἀνθρώπων εἶναι ὁμοιαι μὲ τὰ παιγνίδια τῶν παιδιῶν).

71. Μεμνῆσθαι δὲ καὶ «τοῦ ἐπιλανθανομένου ἧι ἡ ὁδὸς ἄγει».

(Πρέπει κανεὶς νὰ ἔχῃ ὑπ' ὄψιν του καὶ «τὸν ἄνθρωπον ὁστις λησμονεῖ εἰς ποῖον μέρος ὁδηγεῖ ὁ δρόμος»). Πολεμικὴ κατὰ τοῦ εἰς τὴν λήθην παραδεδομένου ἀνθρώπου.

72. «Ὧι μάλιστα διηνεκῶς ὁμιλοῦσι λόγωι τούτωι διαφέρονται, καὶ οἷς καθ' ἡμέραν ἐγκυροῦσι, ταῦτα αὐτοῖς ξένα φαίνεται».

(Μὲ τὸν λόγον μὲ τὸν ὁποῖον εἶναι διαρκῶς εἰς στενωτάτην ἐπαφήν, ἔρχονται εἰς ῥῆξιν, καὶ ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα συναντοῦν κάθε ἡμέραν, αὐτὰ τοὺς φαίνονται ὡς ξένα), (πρώτην φορὰν ἀπαντώμενα). Πολεμικὴ ἐναντίον τῶν μὴ κατανοούντων τὸν λόγον ἀσυνέτων ἀνθρώπων.

73. «Οὐ δεῖ ὥσπερ καθεύδοντας ποιεῖν καὶ λέγειν».

(Δὲν πρέπει νὰ πράττωμεν καὶ νὰ λέγωμεν ὅπως οἱ ἐν ὕπνῳ εὑρισκόμενοι ἄνθρωποι).

74. Οὐ δεῖ «ὡς παῖδας τοκεώνων» τοῦτ' ἔστι κατὰ ψιλόν· καθότι παρειλήφαμεν.

(Δὲν πρέπει νὰ πράττωμεν ὡς τέκνα τῶν γονέων μας, δηλαδή, διὰ νὰ ἐκφρασθῶμεν μὲ ἁπλᾶ λόγια, σύμφωνα μὲ τὴν παράδοσιν). Τὸ κείμενον προέρχεται ἐκ τοῦ Μάρκου Ἀντωνίου. Ἡ ἀποκατάστασις διὰ τῆς προσθήκης τοῦ «ὡς» ὀφείλεται εἰς τὸν Κοραῆν. Ἐνταῦθα ὁ Ἡράκλειτος ἀποδοκιμάζει τὴν τυφλὴν προσκόλλησιν εἰς τὴν παράδοσιν.

75. Τοὺς καθεύδοντας ὁ Ἡράκλειτος «ἐργάτας εἶναι καὶ συνεργοὺς τῶν ἐν τῷ κόσμῳ γινομένων».

(Οἱ ἐν τῷ ὕπνῳ εὑρισκόμενοι, λέγει ὁ Ἡράκλειτος, εἶναι ἐργάται καὶ συνεργοὶ τῶν ἐν τῷ κόσμῳ συμβαινόντων).

76. «Ζῇ πῦρ τὸν γῆς θάνατον καὶ ἀὴρ ζῇ τὸν πυρὸς θάνατον, ὕδωρ ζῇ τὸν ἀέρος θάνατον, γῆ τὸν ὕδατος».

(Ὁ θάνατος τῆς γῆς εἶναι διὰ τὸ πῦρ ζωή, καὶ ὁ θάνατος τοῦ πυρὸς ζωὴ τοῦ ἀέρος, ὁ θάνατος τοῦ ἀέρος εἶναι ζωὴ τοῦ ὕδατος, καὶ ὁ θάνατος τοῦ ὕδατος ζωὴ τῆς γῆς). Ἐκ τοῦ ἀποσπάσματος τούτου ἐν συνδυασμῷ μὲ τὸ 126, καταφαίνεται ὅτι ἡ θεωρία περὶ τῆς ὑπάρξεως 4 στοιχείων εἶναι γνωστὴ ἤδη εἰς τὸν Ἡράκλειτον.

77. Ὅθεν καὶ Ἡράκλειτον «ψυχῆισι» φάναι «τέρψιν ἢ θάνατον ὑγρῆισι γενέσθαι». Τέρψιν δὲ εἶναι αὐταῖς τὴν εἰς γένεσιν πτῶσιν, ἀλλαχοῦ δὲ φάναι «ζῆν ἡμᾶς τὸν ἐκείνων θάνατον καὶ ζῆν ἐκείνας τὸν ἡμέτερον θάνατον».

(Δι' αὐτὸ καὶ ὁ Ἡράκλειτος εἶπεν ὅτι «διὰ τὰς ψυχὰς εἶναι τέρψις ὁ θάνατος» νὰ καταστοῦν ὑγραί. «Τέρψις δὲ εἶναι δι' αὐτὰς ἡ πτῶσις εἰς τὸν κόσμον τῆς γενέσεως», εἰς ἄλλο δὲ μέρος τοῦ συγγράμματός του λέγει, «ἡμεῖς ζῶμεν τὸν θάνατον ἐκείνων δηλαδὴ τῶν ψυχῶν καὶ ἐκεῖναι (αἱ ψυχαὶ) ζοῦν τὸν θάνατον ἡμῶν»). Τὸ παρὸν κείμενον προέρχεται ἐκ τοῦ Πορφυρίου («Ἄντρον Νυμφῶν» 10), οὗτος δὲ τὸ ἔχει παραλάβει ἀπὸ τὸν Νουμήνιον. Εἶναι ἀξία προσοχῆς ἡ διπλὴ σημασία τῆς λέξεως «τέρψις». Διὰ ταύτης σημαίνεται καὶ ἡ μεταβολὴ τῆς καταστάσεως τῆς ψυχῆς ἐπὶ τὸ ὑγρότερον, ἥτις ἐπιφέρει κατὰ τὸν Ἡράκλειτον τὸν θάνατον, συγχρόνως δὲ καὶ ἡ κοινῶς νοουμένη τέρψις, δηλαδὴ εὐχαρίστησις καὶ ἡδονή. Φαίνεται ὅτι ὁ φιλόσοφος ἠρμήνευε τὴν φθοροποιὸν ἐπίδρασιν τὴν ὁποίαν ἀσκοῦν ἐπὶ τῆς ὑγείας αἱ σωματικαὶ ἡδοναὶ καὶ τέρψεις, δεχόμενος ὅτι καθιστοῦν τὴν ψυχὴν ὑγρὰν καὶ τὴν ἀποσυνθέτουν.

78. «Ἦθος γὰρ ἀνθρώπειον οὐκ ἔχει γνώμας, θεῖον δὲ ἔχει».

(Τὸ συνήθειο τοῦ ἀνθρώπου δὲν καθοδηγεῖται ἀπὸ τὴν γνῶσιν τοῦ μέτρου, τοῦ θεοῦ ὅμως καθοδηγεῖται). Ἡ λέξις ἦθος εἶναι δύσκολον νὰ ἀποδοθῇ Σημαίνει τὸν τρόπον ἐνεργείας, ὅστις διὰ τῆς συνηθείας καὶ ἐπαναλήψεως ἔχει σταθεροποιηθῇ ἐντὸς τῆς ψυχῆς τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἀποτελεῖ τὴν πηγὴν τῶν ἐνεργειῶν του. Διὰ τοῦτο πρὸς ἀπόδοσίν του ἐχρησιμοποιήσαμεν ἐκ τῆς δημοτικῆς τὴν λέξιν «συνήθειο». Ἦθος δὲν σημαίνει φυσικὴν ὀντότητα, ἀλλὰ μίαν δευτέραν φύσιν, ἥτις ἀπετελέσθη ἐκ τῆς κρυσταλλώσεως τοῦ τρόπου καθ' ὃν συνηθίζει ὁ ἄνθρωπος νὰ ἐνεργῇ, (6λ. ἀπ. 119). Τὴν λέξιν γνώμη ἐξηγήσαμεν, γνῶσιν τοῦ μέτρου, ἀκολουθοῦντες τὴν σημασίαν τὴν ὁποίαν ἔχει ἡ λέξις εἰς τὸν Θέογνιν. Ὁ ποιητὴς οὗτος γράφει ἐν στίχῳ 1171:

> «Γνώμην Κύρνε, θεοὶ θνητοῖσι διδοῦσιν ἄριστον
> ἀνθρώποις· γνώμη πείρατα παντὸς ἔχει».

(Τὴν γνώμην, ὦ Κύριε, οἱ θεοὶ δωροῦν εἰς τοὺς ἀνθρώπους ὡς ἄριστον δῶρον· ἡ γνώμη κατέχει (γνωρίζει) τὰ ὅρια παντὸς πράγματος). Ἐν στίχῳ δὲ 693 προκειμένου περὶ τῆς αὐτῆς εὐνοίας γράφει: «γνῶναι γὰρ χαλεπὸν μέτρον». Λίαν δὲ ὀρθῶς ὁ Γαϊγκερ («Ἡ θεολογία τῶν πρώτων Ἑλλήνων φιλοσόφων» σελ. 233) σχετίζει τὴν «γνώμην» θεωρουμένην ὡς γνῶσιν τοῦ μέτρου μὲ τὰ ἀποσπάσματα 30 καὶ 31 τοῦ Ἡρακλείτου «πῦρ ἁπτόμενον μέτρα καὶ σβεννύμενον μέτρα», ωμετρέεται εἰς τὸν αὐτὸν λόγον».

79. «Ἀνὴρ νήπιος ἤκουσεν πρὸς δαίμονος ὄκωσπερ παῖς πρὸς ἀνδρός».

(Ὁ Θεὸς ὀνομάζει τὸν ἄνδρα νήπιον, ὅπως ἀκριβῶς ὀνομάζει ὁ ἄνδρας τὸ παιδὶ νήπιον). Ὁ Θεὸς χαρακτηρίζει τὸν ἄνδρα νήπιον (νή - ἔπος), διότι δὲν κατανοεῖ τὸν Λόγον.

80. «Εἰδέναι δὲ χρὴ τὸν πόλεμον ἐόντα ξυνόν, καὶ δίκην ἔριν, καὶ γινόμενα πάντα κατ' ἔριν καὶ χρεώμενα».

(Πρέπει δὲ νὰ γνωρίζωμεν ὅτι ὁ πόλεμος εἶναι κοινὸς καὶ ὅτι ἡ ἀπονομὴ τοῦ δικαίου εἶναι ἔρις καὶ ὅτι ὅλα μὲ τὴν μεσολάβησιν τῆς ἔριδος καὶ γίνονται καὶ φθείρονται). Ὡς πρὸς τὴν ἑρμηνείαν καὶ ἀποκατάστασιν τοῦ παρόντος ἀποσπάσματος ὑπάρχουν δυσχέρειαι. Τὸ «ξυνὸν» τὸ ἑρμηνεύουν τινὲς ἐκ τῶν ἑρμηνευτῶν ὡς σημαῖνον τὸν εἰς ὅλα τὰ ὄντα ἐμφανιζόμενον, «γενικόν». Ὁ πόλεμος ἄρα νοεῖται ὡς παγκόσμιος καθολικὸς νόμος. Ἀλλὰ τὸ ἐπίθετον τοῦτο δύναται νὰ ἔχῃ καὶ εἰδικωτέραν σημασίαν καὶ νὰ δηλώνῃ τὸν καὶ εἰς τοὺς δύο διαμαχομένους ἀνήκοντα. Οὕτω νοεῖ τὸν πόλεμον καὶ ὁ Ὅμηρος ἐν «Ἰλιάδι» σ. 309: «ξυνὸς ἐλυάλιος». Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει τὸ νόημα εἶναι ὅτι ὁ πόλεμος δὲν ἐνέχει ἐν ἑαυτῷ μόνον τὴν δύναμιν νὰ διαχωρίζῃ, εἰς τὸ βάθος τῆς οὐσίας του δὲν εἶναι κάτι τὸ χωριστικόν, ἀλλ' ἐνέχει καὶ μίαν κοινότητα. Ἡ ἐκδοχὴ αὕτη ἐνισχύεται ἀπὸ τὴν ἐπακολουθοῦσαν συμπαράθεσιν τοῦ δίκη καὶ ἔρις. Ἡ ἀπόδοσις τῆς δικαιοσύνης, ἥτις ἐπιτελεῖται ἐν τῷ δικαστηρίῳ διὰ τῆς δικαστικῆς πράξεως, εἶναι συγχρόνως καὶ ἔρις. Ἄρα ἡ δίκη περιέχει μέσα εἰς τὸν ἑαυτόν της τὴν ἔριδα καὶ ἡ ἔρις περιέχει εἰς τὴν οὐσίαν της τὴν δίκην, διότι ἄνευ τῆς ἐνώπιον τοῦ δικαστηρίου ἐριστικῆς διαδικασίας δὲν δύναται νὰ λάβῃ ὑπόστασιν ἡ δίκη. Ὡς πρὸς τὴν ἑρμηνείαν τοῦ τρίτου μέρους ἡ δυσκολία ἔγκειται εἰς τὴν μετοχήν: «χρεώμενα». Ὁ Ντίλς προέτεινε νὰ γραφῇ ἀντὶ ταύτης «χρεών», τὸ ὁποῖον θὰ ἐξηγηθῇ (ὅπως ἀκριβῶς ὑπαγορεύει τὸ χρέος, ἡ ἀνάγκη). Ἀλλ' εἶναι δυνατὸν καὶ ἡ μετοχὴ χρεώμενα νὰ ἀποδώσῃ κατάλληλον νόημα, ἂν ληφθῇ εἰς σημασίαν ἀντίθετον τοῦ γινόμενα. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει τὸ χρεώμενα (μετοχὴ τοῦ παθητικοῦ χράομαι) σημαίνει διὰ τῆς χρήσεως ἀναλισκόμενα καὶ ἐξαφανιζόμενα.

81. «Κοπίδων ἐστὶν ἀρχηγός».

(Ὁ Πυθαγόρας εἶναι ἀρχηγὸς τῶν φλυάρων). Ἐπίθεσις κατὰ τῶν μαθητῶν τοῦ Πυθαγόρου (6λ. ἀπ. 81): Κοπίδες εἶναι αἱ μάχαιραι διὰ τῶν ὁποίων ἐτέμνετο τὸ ἱερὸν σφάγιον. Πρβλ.: Τὸ κοινῶς λεγόμενον περὶ φλυάρων: «κόβει καὶ ράβει».

82. «Πιθήκων ὁ κάλλιστος αἰσχρὸς ἀνθρώπων γένει συμβάλλειν».

(Ὁ ὡραιότατος ἐκ τῶν πιθήκων εἶναι ἄσχημος, συγκρινόμενος μὲ τὸ γένος τῶν ἀνθρώπων).

83. «Ἀνθρώπων ὁ σοφώτατος πρὸς Θεὸν πίθηκος φανεῖται καὶ σοφίᾳ καὶ κάλλει καὶ τοῖς ἄλλοις πᾶσιν».

(Ὁ σοφώτατος ἐκ τῶν ἀνθρώπων (συγκρινόμενος) πρὸς τὸν Θεὸν θὰ ἀποδειχθῇ πίθηκος καὶ κατὰ τὴν σοφίαν καὶ κατὰ τὴν ὡραιότητα καὶ καθ' ὅλα τὰ ἄλλα).

84. «Μεταβάλλον ἀναπαύεται καὶ κάματός ἐστι τοῖς αὐτοῖς μοχθεῖν καὶ ἄρχεσθαι».

(Μὲ τὴν ἐναλλαγὴν ἀναπαύεται· εἶναι μεγάλος κόπος νὰ κοπιάζῃ κανεὶς διὰ τοὺς ἰδίους διαρκῶς ἄρχοντας καὶ νὰ ἐξουσιάζεται ὑπὸ τῶν ἰδίων διαρκῶς ἀρχόντων). Τὸ ἀπόσπασμα τοῦτο ἑρμηνεύεται ὑπὸ τοῦ Πλωτίνου ὡς ἀναφερόμενον εἰς τὸ ἐν τῷ σώματι τοῦ ἀνθρώπου ὑπάρχον θεῖον πῦρ, τὸ ὁποῖον δυσανασχετεῖ νὰ ἐξυπηρετῇ διαρκῶς τὰ αὐτὰ ὑλικὰ στοιχεῖα, τὰ ἀποτελοῦντα τὸ σῶμα ἑνὸς ὡρισμένου ἀτομικοῦ ἀνθρώπου. Ὁ Πλωτῖνος («Ἐνν.» 8, 5) εἰς τὴν διατριβήν του «Περὶ τῆς καθό-

δου τῆς ψυχῆς» γράφει: «Ἡ Ἐμπεδοκλέους φυγὴ ἀπὸ τοῦ Θεοῦ καὶ πλάνη οὐδ' ἡ ἁμαρτία, ἐφ' ᾗ ἡ δίκη, οὐδ' Ἡρακλείτου ἀνάπαυλα ἐν τῇ φυγῇ» ('Η φυγὴ ἀπὸ τοῦ Θεοῦ καὶ ἡ περιπλάνησις, περὶ τῆς ὁποίας ὁμιλεῖ ὁ Ἐμπεδοκλῆς καὶ ἡ ἁμαρτία, διὰ τὴν ὁποίαν ἔχει ὁρισθῆ τιμωρία, οὐδὲ ἡ ἐν τῇ φυγῇ ἐπιτυγχανομένη ἀνάπαυσις περὶ τῆς ὁποίας κάμνει λόγον ὁ 'Ηράκλειτος). Ἐκ τοῦ χωρίου τούτου καταφαίνεται ὅτι ὁ φιλόσοφος θεωρεῖ τὴν μεταβολὴν γενικώτατον ὀντολογικὸν χαρακτηριστικὸν τῆς ὑπάρξεως ἐν γένει. Εἶναι ἄξιον προσοχῆς ὅτι καὶ ἡ φιλολογικὴ μόδα κατὰ τὸν 20ὸν αἰῶνα ἐπανῆλθεν εἰς τὸ θέμα τῆς φυγῆς καὶ ἐδημιουργήθη οὕτω ἡ «φιλολογία τῆς φυγῆς». Ὁ Χάϊντεγγερ ὑποστηρίζει ὅτι ὁ ἄνθρωπος τῆς κοινῆς πραγματικότητος ζῇ διαρκῶς «ἐν φυγῇ» πρὸ τοῦ θανάτου. Ἀποφεύγει νὰ σκεφθῇ ὅτι εἶναι πεπερασμένον ὂν προωρισμένον πρὸς θάνατον, ὅπως λέγει τὸ ὑπ' ἀρ. 20 ἀπόσπασμα.

85. «Θυμῶι μάχεσθαι χαλεπόν· ὅ,τι γὰρ θέλει, ψυχῆς ὠνεῖται».

(Νὰ ἀντιτάσσεται κανεὶς ἐναντίον τῆς ἐπιθυμίας εἶναι δύσκολον. Διότι ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον θέλει ἡ ἐπιθυμία, τὸ ἀγοράζει δίδουσα ὡς τίμημα ἓν μέρος ἀπὸ τὴν ψυχήν). Εἰς τὸ παρὸν ἀπόσπασμα ἔδωκεν ἀπάντησιν ὁ Δημόκριτος διὰ τοῦ ἀκολούθου ἀποφθέγματός του: «Θυμῶ μάχεσθαι χαλεπόν· ἀνδρὸς δὲ τὸ κρατέειν εὐλογίστου» (Εἶναι ἴδιον τοῦ φρονίμου ἀνθρώπου νὰ κυριαρχῇ τῶν ἐπιθυμιῶν του).

86. 'Αλλὰ τῶν μὲν θείων τὰ πολλά, καθ' 'Ηράκλειτον, «ἀπιστίηι διαφυγγάνει μὴ γιγνώσκεσθαι».

('Αλλὰ τὰ περισσότερα ἀπὸ τὰ θεῖα πράγματα, ὅπως λέγει ὁ 'Ηράκλειτος (λόγω τῆς ἀπιστίας μας) μᾶς διαφεύγουν, ὥστε νὰ μὴ εἶναι προσιτὰ εἰς τὴν γνῶσιν μας). Εἶναι ἄξιον προσοχῆς ὅτι ὁ 'Ηράκλειτος ἔχει προσέξει τὸ φαινόμενον τῆς πίστεως ὡς ἀποκαλυπτούσης τὴν περιοχὴν τῶν θείων πραγμάτων.

87. «Βλὰξ ἄνθρωπος ἐν παντὶ λόγῳ ἑπτοῆσθαι φιλεῖ».

('Ο βλὰξ ἄνθρωπος συνηθίζει νὰ χάνῃ τὸ θάρρος του, ὅταν ἀντιμετωπίζει ὁποιανδήποτε θεωρητικὴν σειρὰν σκέψεων). Λόγος ἐνταῦθα δὲν εἶναι ἡ παγκόσμιος ἀρχή, ἀλλὰ μία συνάφεια σκέψεων ἢ διηγήσεων, ἀνάλογος πρὸς τοὺς «λόγους» τῶν 'Ιώνων σοφῶν.

88. «Ταὐτὸ τ' ἔνι ζῶν καὶ τεθνηκὸς καὶ τὸ ἐγρηγορὸς καὶ τὸ καθεῦδον καὶ νέον καὶ γηραιόν· τάδε γὰρ μεταπεσόντα ἐκεῖνά ἐστι, κἀκεῖνα πάλιν μεταπεσόντα ταῦτα».

("Εν καὶ τὸ αὐτὸ εἶναι ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ἐνυπάρχει (εἰς τὰ ὄντα) ὡς ζωντανὸν καὶ ἀποθαμένον, ὡς ἐν ἐγρηγόρσει εὑρισκάμενον καὶ ἐν ὕπνῳ, ὡς νέον καὶ γηραιόν. Διότι αὐτὰ γίνονται, ὅταν ἀλλάξουν, ἐκεῖνα καὶ ἐκεῖνα γίνονται αὐτά). Τὸ «τ' ἔνι» θεωρεῖ ὁ Βιλαμόβιτς ὡς ἐξοβελιστέον. Εἰς τὰ ἄριστα χειρόγραφα τὸ πρὸ τοῦ καθεῦδον «τὰ» λείπει. "Οθεν συνάγεται ὅτι δύναται νὰ θεωρηθῇ νόθος παρεμβολὴ καὶ τὸ πρὸ τοῦ ἐγρηγορὸς «τό». Τὸ παρὸν ἀπόσπασμα δεικνύει ὅτι ὁ 'Ηράκλειτος τὴν ταυτότητα τῶν ἀντιθέσεων τὴν θεωρεῖ ὑπὸ τὸ πρῖσμα τῆς σταθερᾶς καὶ ἀμέσου μεταπτώσεως εἰς ἄλληλα τῶν ἀντιτιθεμένων μερῶν.

89. «Τοῖς ἐγρηγορόσιν ἕνα καὶ κοινὸν κόσμον εἶναι», τῶν δὲ κοιμωμένων ἕκαστον εἰς ἴδιον ἀποστρέφεσθαι.

(Διὰ τοὺς ἐν ἐγρηγόρσει εὑρισκομένους ὑπάρχει εἷς καὶ κοινὸς κόσμος· ἕκαστος δὲ ἐκ τῶν κοιμωμένων (ἀπομακρυνόμενος ἀπὸ τὸν κοινὸν κόσμον). Διαχωρίζεται ἐνταῦθα ὁ ἀντικειμενικῶς ὑφιστάμενος πραγματικὸς κόσμος ἀπὸ τὸν ὑποκειμενικόν.

90. «Πυρὸς ἀνταμοιβὴ τὰ πάντα καὶ πῦρ ἁπάντων ὅκωσπερ χρυσοῦ χρήματα καὶ χρημάτων χρυσός».

(Τὰ πάντα ἀνταλλάσσονται ἀντὶ πυρὸς καὶ τὸ πῦρ ἀνταλλάσσεται ἀντὶ πάντων, ὅπως ἀνταλλάσσονται ἀντὶ χρυσοῦ τὰ ἐμπορεύματα καὶ ὁ χρυσὸς ἀντὶ ἐμπορευμάτων).

Ἔχομεν ἐνταῦθα μεταφοράν, ἥτις ἔχει ληφθῆ ἀπὸ τὴν οἰκονομικὴν ζωήν. Τὸ μέτρον τῆς ἀξίας τῶν πραγμάτων εἶναι τὸ πῦρ. Ὅλα τὰ πράγματα δύνανται νὰ ἐκτιμηθοῦν ἀναλόγως τῆς ἰσοσταθμίας των πρὸς τὸ πῦρ. Συνεπῶς τὸ πῦρ εἶναι τὸ κοινὸν μέτρον τῆς ἀξίας τῶν ὑλικῶν ὄντων.

91. «Ποταμῷ γὰρ οὐκ ἔστιν ἐμβῆναι δὶς τῷ αὐτῷ», οὐδὲ θνητῆς οὐσίας δὶς ἅψεσθαι κατὰ ἕξιν τῆς αὐτῆς, ἀλλ' ὀξύτητι καὶ τάχει μεταβολῆς «σκίδνησι καὶ πάλιν συνάγει καὶ πρόσεισι καὶ ἄπεισιν».

(Εἶναι ἀδύνατον νὰ εἰσέλθωμεν δύο φορὰς εἰς τὸν αὐτὸν ποταμὸν οὐδὲ νὰ ἐγγίσωμεν μίαν θνητὴν οὐσίαν, ἡ ὁποία νὰ μένῃ ἡ αὐτὴ κατὰ τὴν ποιότητα, ἀλλά, λόγω τῆς ὁρμητικότητος καὶ τῆς ταχύτητος τῆς ἀλλαγῆς, διασκορπίζεται καὶ πάλιν, συγκεντρώνεται καὶ πλησιάζει καὶ ἀπομακρύνεται). Πρόκειται περὶ τῆς ροῆς, τὴν ὁποίαν ἐμφανίζουν τὰ ὑλικὰ ὄντα.

92. «Σίβυλλα δὲ μαινομένῳ στόματι ἀγέλαστα καὶ ἀκαλλώπιστα καὶ ἀμύριστα φθεγγομένη» χιλίων ἐτῶν ἐξικνεῖται τῇ φωνῇ «διὰ τὸν Θεόν».

('Η Σίβυλλα, ἥτις μὲ μαινόμενον στόμα ἐκπέμπει φθόγγους ἀγελάστους (σκυθρωπούς), ἀκαλλωπίστους καὶ χωρὶς ψιμύθια (τραχεῖς) διανύει διὰ τῆς φωνῆς (διαστήματα) χιλίων ἐτῶν διὰ τῆς ἐκ τοῦ Θεοῦ ἐμπνεύσεως).

Οἱ χαρακτηρισμοὶ οἱ ἀποδιδόμενοι εἰς τοὺς φθόγγους τῆς Σιβύλλης προσιδιάζουν καὶ εἰς τὴν ὄψιν τῆς προφήτιδος, ὅσον «κατελαμβάνετο ὑπὸ τῆς θείας μανίας.

93. «'Ο ἄναξ, οὗ τὸ μαντεῖόν ἐστιν τὸ ἐν Δελφοῖς οὔτε λέγει οὔτε κρύπτει, ἀλλὰ σημαίνει».

('Ο ἄναξ, εἰς τὸν ὁποῖον ἀνήκει τὸ μαντεῖον ποὺ εἶναι εἰς τοὺς Δελφούς, οὔτε ἀνακοινώνει, οὔτε ἀποκρύπτει, ἀλλὰ δίδει προσταγὰς διὰ σημάτων). 'Ο 'Απόλλων ὀνομάζεται διὰ τῆς προσωνυμίας ἄναξ, ἥτις ἐτυμολογικῶς σημαίνει τὸν στρατιωτικὸν ἀρχηγόν, ὅστις σώζει τὴν πόλιν διὰ τῆς ἀνδρείας καὶ φρονήσεώς του. Τὸ ρῆμα «σημαίνει» ἔχει ληφθῆ ἀπὸ τὴν πολεμικὴν ὁρολογίαν καὶ δηλοῖ ὄχι μόνον ἀνακοίνωσιν, ἀλλὰ προσταγὴν διὰ σήματος. Ὑποκρύπτεται ἡ ἀντίληψις ὅτι ἐνταῦθα ὁ 'Απόλλων δίδει «σημεῖα», συμβολικὰς ὑποδείξεις, αἵτινες εἶναι καὶ προσταγαί. Συγχρόνως ἀποδοκιμάζεται καὶ ἡ συνήθης τότε χρῆσις τῶν ρημάτων «λέγειν» καὶ «κρύπτειν» ἐν σχέσει μὲ τὰς ἀνακοινώσεις τοῦ μαντείου.

94. «"Ηλιος γὰρ οὐχ ὑπερβήσεται μέτρα· εἰ δὲ μή 'Ερινύες μιν Δίκης ἐπίκουροι ἐξευρήσουσιν».

('Ο ἥλιος δὲν θὰ ὑπερβῇ τὰ (καθωρισμένα) μέτρα· ἂν δὲν πράξῃ τοῦτο αἱ 'Ερινύες, αἵτινες εἶναι ὁπλοφόροι (εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῆς Δίκης, θὰ τὸν εὕρουν [καὶ θὰ τὸν συλλάβουν]). Διὰ τοῦ μέτρα νοεῖται τὰ μέτρα τοῦ ἀνάμματος καὶ σβησίματος. 'Ο Γκίγγον ἔχει τὴν ἀντίληψιν ὅτι ἐνταῦθα πρόκειται περὶ τῶν ἐκλείψεων τοῦ 'Ηλίου, αἵτινες κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἐνεποίουν τρόμον εἰς τὸν λαόν. Αἱ 'Ερινύες παρίστανται ὡς «'Επίκουροι», ὁπλοφόροι, οἵτινες διὰ λογαριασμὸν τῆς Δίκης ἐπωπτεύουν εἰς τὸ Σύμπαν τὴν τάξιν. Μεταφορὰ ἐκ τῆς πολιτειακῆς ὀργανώσεως καὶ ἔκφρασιν τῆς ἀντιλήψεως ὅτι ἐν τῷ σύμπαντι ἐπικρατεῖ ἀπαράβατος νομοτέλεια.

95. «'Αμαθίην γὰρ ἄπεινον κρύπτειν» ἔργον δὲ ἐν ἀνέσει καὶ παρ' οἶνον.

(Εἶναι καλύτερον νὰ κρύπτῃ κανεὶς τὴν ἀμάθειάν του· ἀλλὰ τοῦτο εἶναι δύσκολον κατὰ τὴν ἀνάπαυσιν καὶ κατὰ τὴν οἰνοποσίαν). "Ανεσις εἶναι αἱ κατὰ τὰς ὥρας τῆς ἀναπαύσεως συναμιλίαι, οἶνος δὲ τὰ συμπόσια.

96. «Νέκυες γὰρ κοπρίων ἐκβλητότεροι».

(Τὰ πτώματα τῶν νεκρῶν τὰ ἀπομακρύνομεν ἀπὸ κοντά μας περισσότερον ἀπὸ τὴν κόπρον). Πολεμικὴ κατὰ τῶν δεισιδαιμονικῶν λατρευτικῶν τιμῶν τῶν ἀποδιδομένων εἰς τοὺς νεκρούς. Σχετικοὶ εἶναι καὶ οἱ ἀκόλουθοι στίχοι τοῦ Θεόγνιδος (1191 κ.ἑ.):

> «Οὐκ ἔραμαι κλισμῷ βασιληίῳ ἐγκατακεῖσθαι
> τεθνεώς, ἀλλά τί μοι ζῶντι γένοιτ' ἀγαθόν,
> ἀσπάλαθοι δὲ τάπησιν ὁμοῖον στρῶμα θανόντι·
> τῷ ξύλον οὐ σκληρὸν γίνεται οὐ μαλακόν».

(Δὲν ἀγαπῶ νὰ κατάκειμαι ἀποθαμένος μέσα εἰς βασιλικὸν θρόνον, ἀλλ' εὔχομαι νὰ μοῦ συμβῇ κάποιον ἀγαθόν, ἐφ' ὅσον ζῶ. Διὰ τὸν ἀποθανόντα, δὲ οἱ ἀσπάλαθοι εἶναι στρῶμα ἴδιον μὲ τοὺς τάπητας. Δι' αὐτὸν (τὸν ἀποθανόντα) κανὲν ξύλον δὲν εἶναι οὔτε σκληρὸν οὔτε μαλακόν). Τὸ ἀνωτέρω ἀπόσπασμα τοῦ 'Ηρακλείτου τὸ ἀναφέρουν πολλοὶ ἐκ τῶν συγγραφέων τῆς τελευταίας Βυζαντινῆς ἐποχῆς.

97. «Κύνες γὰρ καταβαΰζουσιν ὧν ἂν μὴ γινώσκουσιν».

(Οἱ κύνες βαδίζουν ἐναντίον ἐκείνων τοὺς ὁποίους δὲν γνωρίζουν). 'Εκ τοῦ ἀποσπάσματος τούτου θὰ ἐδόθη ἀφορμὴ διὰ νὰ πλασθῇ ὁ θρῦλος ὅτι ὁ 'Ηράκλειτος ἀπέθανεν ἀπὸ δαγκάματα κυνῶν, οἵτινες δὲν ἀντελήφθησαν ὅτι ἐπρόκειτο περὶ ἀνθρώπου: «ἀγνοηθέντα κυνόβρωτον γενέσθαι ἀγνοηθέντα».

98. «Αἱ ψυχαὶ ὀσμῶνται καθ' "Αιδην».

(Αἱ ψυχαὶ ὀσφραίνονται ἀνὰ τὸν "Αδην). 'Η πραγματικὴ ἐξήγησις τοῦ ὀσμῶνται τυγχάνει λίαν δυσχερής. Συνήθης ἐξήγησις εἶναι ἐκείνη, καθ' ἣν αἱ ψυχαὶ προσλαμβάνουν ἐν τῷ "Αδῃ τὰς ἐκ τῶν ὑγρῶν ἀναθυμιάσεις. Κατὰ τὸν Ντίλς, αἱ ψυχαὶ τῶν ἡρώων ἀπολαμβάνουν τὰς ἐκ τῆς γῆς ἀναθυμιάσεις, οἱ δὲ θεοὶ τὴν κνῖσαν. 'Αλλ' αἱ ἑρμηνεῖαι αὐταὶ δὲν εἶναι ἱκανοποιητικαί. Εἶναι λίαν πιθανὸν ὅτι ἀντὶ τοῦ ὀσμῶνται πρέπει νὰ γραφῇ «ὠσμῶνται», δηλαδὴ συνωθοῦνται. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ρῆμα «ὠσμόω—ῶ» δὲν παρεδόθη· ἔχει παραδοθῇ ὅμως τὸ οὐσιαστικὸν «ὠσμός», ὅπερ σημαίνει ὠθισμός· ἐκ τούτου ἦτο δυνατὸν νὰ παραχθῇ τὸ ρῆμα ὠσμόω—ῶ. "Αν δεχθῶμεν τὴν διόρθωσιν ταύτην, προκύπτει ὅτι ὁ 'Ηράκλειτος συμφώνως μὲ τὸν Θαλῆν ἀπέδιδεν εἰς τὰς ἐν "Αδῃ ψυχὰς τὴν ἰδιότητα μόνον

τῆς κινήσεως. Τοῦτο μαρτυρεῖται ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους εἰς τὸ «Περὶ ψυχῆς» (405 α 21) «Ἔοικε δὲ καὶ Θαλῆς κινητικόν τι τὴν ψυχὴν ὑπολαβεῖν εἴπερ τὸν λίθον ἔφη ψυχὴν ἔχειν ὅτι τὸν σίδηρον κινεῖ... καὶ Ἡράκλειτος δὲ τὴν ἀρχὴν εἶναί φησιν ψυχήν, εἴπερ τὴν ἀναθυμίασιν, ἐξ ἧς τἆλλα συνίστησιν· καὶ ἀσώματόν τε καὶ ῥέον ἀεί· τὸ δὲ κινούμενον κινουμένῳ γινώσκεσθαι» (Φαίνεται δὲ ὅτι καὶ ὁ Θαλῆς ἐθεώρησε τὴν ψυχὴν ὡς κάτι τὸ ὁποῖον προκαλεῖ κίνησιν, διότι εἶπεν ὅτι ὁ (μαγνήτης) λίθος θέτει εἰς κίνησιν τὸν σίδηρον. Καὶ ὁ Ἡράκλειτος λέγει ὅτι ἡ ψυχὴ εἶναι ἀρχή, ἀφοῦ βεβαίως ὑπάρχει ἡ ἀναθυμίασις ἐκ τῆς ὁποίας λαμβάνουν τὴν ὑπόστασίν των τὰ ἄλλα ὄντα. Καὶ λέγει ὅτι ἡ ψυχὴ εἶναι κάτι τὸ ἀσώματον καὶ εὑρισκόμενον ἐν (διαρκεῖ) ροῇ. Τὸ δὲ κινούμενον γνωρίζεται δι' ἄλλου (ἐπίσης κινουμένου). Ὅθεν τυγχάνει λίαν πιθανὸν ὅτι ἐξελάμβανεν ὁ Ἡράκλειτος τὰς ψυχὰς ὡς μονάδας κινήσεως καὶ ὠθισμοῦ. Καὶ ἡ ἀρχαία λαϊκὴ παράδοσις ἐπίστευεν ὅτι αἱ ψυχαὶ ἐν τῷ Ἅδῃ συναθροῦνται, συγκεντρωνόμεναι εἰς μεγάλας ὁμάδας. Ὁ Ὅμηρος («Ὀδύσσεια» λ 642) λέγει: «ἔθν' ἀγείρετο μυρία νεκρῶν» (συνηθροίζοντο ἀναρίθμητοι ὁμάδες νεκρῶν).

99. «Εἰ μὴ ἥλιος ἦν, ἕνεκα τῶν ἄλλων ἄστρων εὐφρόνη ἂν ἦν»

(Ἐὰν δὲν ὑπῆρχε ἥλιος, ὅσον ἐξαρτᾶται ἐκ τῶν ἄλλων ἄστρων, θὰ ὑπῆρχε νύξ· Ἀπόσπασμα ἐκ τοῦ ἀστρονομικοῦ μέρους τοῦ Ἡρακλειτείου συγγράμματος. Ὁ Πάτιν (Ἡρακλείτου ἡ «Περὶ ἑνότητος διδασκαλία» σελ. 31) πρότεινε νὰ γραφῇ: «εἰ μὴ ἥλιος ἦν... εὐφρόνη οὐκ ἂν ἦν» (Ἂν δὲν ὑπῆρχεν ὁ ἥλιος, δὲν θὰ ὑπῆρχε νύξ). Συσχετίζει οὕτω τὸ παρὸν ἀπόσπασμα μὲ τὸ 57 εἰς τὸ ὁποῖον γίνεται λόγος περὶ ἑνότητος ἡμέρας καὶ νυκτός. Ἀλλ' ἡ τοιαύτη διόρθωσις εἶναι τολμηρὰ καὶ δὲν συμβιβάζεται μὲ παλαιὰν μαρτυρίαν τοῦ Μακροβίου, συμφώνως πρὸς τὴν ὁποίαν, κατὰ τὸν Ἡράκλειτον, ὁ ἥλιος ἀποτελεῖ τὴν πηγὴν τοῦ φωτός. Τὸ παρὸν ἀπόσπασμα ἀποτελεῖ πολεμικὴν κατὰ τῶν διδασκαλιῶν τοῦ Ἀναξιμάνδρου, ὅστις ἔταττε τὸν ἥλιον εἰς θέσιν ὑψηλοτέραν ἐν τῇ οὐρανίᾳ σφαίρᾳ ἀπὸ τὴν σελήνην καὶ τοὺς ἀστέρας. Ὁ Ἡράκλειτος ἐτοποθέτει εἰς τὴν μεγαλυτέραν ἀπόστασιν τοὺς ἀστέρας, μετὰ τούτους τὸν ἥλιον καὶ ἔπειτα τὴν σελήνην, ἥτις κινεῖται διὰ μέσου διαστήματος οὐχὶ διαυγοῦς καὶ καθαροῦ. Ὡς ἰσχυροτέραν δὲ φωτιστικὴν ἐδέχετο τὸν ἥλιον: «Λαμπροτέραν δὲ εἶναι τὴν τοῦ ἡλίου φλόγα καὶ θερμοτάτην· τὰ μὲν γὰρ ἄλλα ἄστρα πλεῖον ἀπέχειν ἀπὸ γῆς καὶ διὰ τοῦτο ἧττον λάμπειν καὶ θάλπειν, τὴν δὲ σελήνην προσγειοτέραν οὖσαν μὴ διὰ τοῦ καθαροῦ φέρεσθαι τόπου» (Διογ. Λαέρ. 9. 10).

100. «Ὥρας αἳ πάντα φέρουσιν».

(Ὁ ἥλιος, ὁ φύλαξ καὶ ἐπόπτης τῆς κυκλικῆς κινήσεως τοῦ σύμπαντος δημιουργεῖ τὰς μεταβολὰς καὶ τὰς ἐποχὰς τοῦ ἔτους, αἱ ὁποῖαι παράγουν τὰ πάντα).

101. «Ἐδιζησάμην ἐμεωυτόν».

(Ἀνεζήτησα τὸν ἑαυτόν μου).

Ὁ Πλούταρχος ἑρμηνεύει τὸ χωρίον ὡς ἐπιτέλεσιν τῆς δελφικῆς ἐντολῆς «γνῶσι σαυτόν». Ἄλλοι δίδουν τὴν ἑρμηνείαν «μαθεῖν πάντα παρ' ἑαυτοῦ». Ἔμαθον τὰ πάντα ἀπὸ τὸν ἑαυτόν μου. Κατὰ τὸν Ντίλς τὸ ἀπόσπασμα τοῦτο, ἐκφράζει τὸν πόθον νὰ ἀναζητήσωμεν καὶ νὰ πραγματοποιήσωμεν τὸν γνήσιον ἑαυτόν μας. Τὴν ἐξήγησιν ταύτην ἐγκρίνουν καὶ οἱ ὀπαδοὶ τῆς ὑπαρξιακῆς φιλοσοφίας, οἱ θεωροῦντες ὡς πρώτην ἀποστολὴν τῆς φιλοσοφίας τὴν ἐξέτασιν τῆς ἀνθρωπίνης ἀτομικῆς ὑπάρξεως·

101α. «Ὀφθαλμοὶ γὰρ τῶν ὤτων ἀκριβέστεροι μάρτυρες».

(Οἱ ὀφθαλμοὶ εἶναι ἀκριβέστεροι μάρτυρες ἀπὸ τὰ ὦτα).

102. «Τῷ μὲν θεῷ καλὰ πάντα καὶ ἀγαθὰ καὶ δίκαια, ἄνθρωποι δὲ ἃ μὲν ἄδικα ὑπειλήφασιν «ἃ δὲ δίκαια».

(Διὰ τὸν θεὸν εἶναι ὅλα ὡραῖα, ἀγαθὰ καὶ δίκαια, οἱ δὲ ἄνθρωποι ἄλλα μὲν τὰ ἔχουν θεωρήσει ὡς δίκαια, ἄλλα δὲ ὡς ἄδικα).

Δὲν πρόκειται περὶ ταυτισμοῦ τοῦ ἀγαθοῦ, καλοῦ δικαίου, ἀδίκου καὶ κακοῦ. Τὸ νόημα εἶναι ὅτι ὁ ἄνθρωπος δὲν καταγοεῖ ὅτι καὶ τὸ ἄδικον καὶ τὸ κακὸν ἐξυπηρετεῖ ἀνωτέραν σκοπιμότητα. Ὁ ἄνθρωπος π.χ. θεωρεῖ τὸν πόλεμον ὡς ἄδικον, ἀλλ' ὁ θεὸς γνωρίζει ὅτι ὁ πόλεμος εἶναι δίκη. Ὁ Πορφύριος σχολιάζων τὸ παρὸν ἀπόσπασμα γράφει: «Συντελεῖ γὰρ ἅπαντα ὁ θεὸς πρὸς ἁρμονίαν τῶν ἄλλων ἢ καὶ οἰκονομῶν τὰ συμφέροντα».

103. «Ξυνὸν γὰρ ἀρχὴ καὶ πέρας ἐπὶ κύκλου περιφερείας».

(Ἡ ἀρχὴ καὶ τέλος συμπίπτουν εἰς τὴν περιφέρειαν τοῦ κύκλου), δηλ. τὸ σημεῖον ἀπὸ τὸ ὁποῖον ἀρχίζομεν νὰ γράφωμεν τὴν περιφέρειαν τοῦ κύκλου· εἶναι τὸ αὐτὸ μὲ τὸ τέλος τῆς περιφερείας· Ἀρχὴ καὶ τέλος γεωμετρικῶς δὲν διακρίνονται.

104. «Τίς γὰρ αὐτῶν νόος ἢ φρήν; Δήμων ἀοιδοῖσι πείθονται καὶ διδασκάλῳ χρείωνται ὁμίλῳ οὐκ εἰδότες ὅτι οἱ πολλοὶ κακοί, ὀλίγοι δὲ ἀγαθοί».

(Διότι ποῖος εἶναι ὁ νοῦς ἢ ἡ φρόνησίς των; Δίδουν πίστιν εἰς ὅσα ψάλλουν οἱ λαϊκοὶ ποιηταὶ καὶ ὡς διδάσκαλόν των χρησιμοποιοῦν τὸν ὄχλον, χωρὶς νὰ γνωρίζουν ὅτι οἱ πολλοὶ εἶναι κακοί, καὶ ὅτι οἱ καλοὶ εἶναι ὀλίγοι).

Πολεμικὴ ἐναντίον τῶν λαοκρατικῶν τάσεων. Ἡ λέξις ὅμιλος σημαίνει ἐτυμολογικῶς πλῆθος ἀνθρώπων συμπορευομένων, ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον οἱ νεώτεροι κοινωνιολόγοι ὀνομάζουν «λαϊκὴν μᾶζαν». Ὁ Ἡράκλειτος δὲν δέχεται ὅτι τὸν κανόνα τῆς ζωῆς τὸν δίδει ἡ μᾶζα, ἀλλὰ ὁ μεμονωμένος ἄνθρωπος. Ὁ «ὅμιλος» τοῦ Ἡρακλείτου προλαμβάνει τὴν περὶ τῆς μαζικῆς ὑπάρξεως θεωρίαν τοῦ Χάϊντεγγερ, ὅστις τὴν τοιαύτην μᾶζαν ὀναμάζει «Μακ» (δηλαδὴ ὅλος ὁ κόσμος). Ἡ ἐν τέλει τοῦ ἀποσπάσματος παροιμιώδης ἔκφρασις «οἱ πολλοὶ κακοὶ κλπ.», ἀποδίδεται εἰς τὸν Βίαντα τὸν Πριηνέα· Κατὰ τὰς ἀντιλήψεις αὐτὰς ὁ ἄνθρωπος ὁ εἰσερχόμενος εἰς τὴν μᾶζαν ὑφίσταται ὑποβάθμισιν ὡς πρὸς τὴν ἀρετὴν καὶ τὴν φρόνησίν του. Εἰς τὸν ὄχλον κατατάσσει ὁ Ἡράκλειτος καὶ τοὺς λαϊκοὺς ποιητὰς Ὅμηρον καὶ Ἡσίοδον. Ἔχει προταθῆ ὑπὸ τοῦ Βόλλκγραφ νὰ τεθῆ τὸ ἐρωτηματικὸν μετὰ τὴν λέξιν δήμων: «τὶς γὰρ αὐτῶν νόος ἢ φρὴν δήμων». Ἀλλ' ἡ τοιαύτη μετατροπὴ δὲν εἶναι ἀπαραίτητος.

105. Ἡράκλειτος ἐντεῦθεν «ἀστρολόγον» φησὶ «τὸν Ὅμηρον» καὶ ἐν οἷς φησὶ «μοῖραν δ' οὔ τινά φημι πεφυγμένον ἔμμεναι ἀνδρῶν».

(Ὁ Ἡράκλειτος ὁρμώμενος ἀπὸ τὸ χωρίον αὐτὸ τοῦ Ὁμήρου (δηλ. «Ἰλιὰς» Σ. 251), ὀνομάζει τὸν Ὅμηρον ἀστρολόγον· ἐπίσης ἀφορμᾶται (διὰ νὰ τοῦ ἀποδώσῃ τὸν αὐτὸν χαρακτηρισμόν) ἀπὸ τὸν στίχον, εἰς τὸν ὁποῖον λέγει («Ἰλιὰς» Ζ. 487), λέγω ὅτι κανεὶς ἄνθρωπος δὲν ἔχει ἀποφύγει τὴν μοῖραν του).

Τὸ κείμενον τοῦτο προέρχεται ἐξ ἀρχαίων σχολίων εἰς τὸν Ὅμηρον. Ὁ συγγραφεύς του ἑρμηνεύει τὸν χαρακτηρισμὸν «ἀστρολόγον», ὡς δηλοῦντα τὸν πιστεύοντα εἰς τὴν ὕπαρξιν Μοίρας προκαθοριζούσης κατὰ τὴν στιγμὴν τῆς γεννήσεως τὴν τύχην τοῦ ἀνθρώπου. Ἀλλ' εἶναι ἀμφίβολον ἂν ἀπέδωκε τοιοῦτον χαρακτηρισμὸν ὁ Ἡράκλειτος εἰς τὸν Ὅμηρον. Ἡ λέξις «ἀστρολόγος» εἰς τὴν παλαιοτέραν ἐποχὴν σημαίνει τὸν λέγοντα περὶ τῶν ἀστέρων, δηλ. τὸν ἀστρονόμον. Εἰς αὐτὴν δὲ τὴν σημασίαν τὴν χρησιμοποιεῖ καὶ ὁ Ἡράκλειτος εἰς τὸ 38 ἀπόσπασμα, προκειμένου περὶ τοῦ Θαλοῦ. Μόνον εἰς τοὺς μεταγενεστέρους χρόνους ἡ λέξις ἀστρολογία ἐχρησιμοποιήθη εἰς τὴν σημασίαν τῆς ἐπιστήμης, ἥτις συμβουλευομένη τοὺς ἀστέρας προφητεύει περὶ τῆς μοίρας τοῦ ἀνθρώπου. Φαίνεται ὅτι πράγματι ὁ Ἡράκλειτος θὰ εἶχεν ἀποκαλέσει τὸν Ὅμηρον «ἀστρολόγον» εἰς τὴν σημασίαν τοῦ «ἀστρονόμος», λαμβάνων ὑπ' ὄψιν τὸν στίχον 483 τῆς ραψῳδίας Σ. τῆς «Ἰλιάδος», εἰς τὸν ὁποῖον γίνεται λόγος περὶ τοῦ τρόπου κατὰ τὸν ὁποῖον ἐξεικόνισεν ἐπὶ τῆς ἀσπίδος τοῦ Ἀχιλλέως ὁ Ἥφαιστος τὸν οὐρανὸν καὶ τοὺς ἀστερισμοὺς τῆς Ἄρκτου, τῶν Πληιάδων, Ὑάδων καὶ Ὡρίωνος. Οἱ νεώτεροι σχολιασταὶ εὑρεθέντες πρὸ τοῦ μεμονωμένου χαρακτηρισμοῦ «ἀστρολόγος», ἐξέλαβον τοῦτον εἰς τὴν νεωτερικὴν του σημασίαν καὶ τὸν συνεσχέτισαν μὲ τὰ ἀνωτέρω δύο μνημονευθέντα χωρία.

106. Ἐπέπληξεν «Ἡσιόδῳ ἀγνοοῦντι φύσιν ἡμέρας ἁπάσης μίαν οὖσαν».

(Ὁ Ἡράκλειτος ἐπέπληξε τὸν Ἡσίοδον, ὅστις ἠγνόει ὅτι ἡ φύσις οἱασδήποτε ἡμέρας εἶναι μία καὶ ἡ αὐτή).

Πολεμικὴ κατὰ τοῦ ποιήματος τοῦ Ἡσιόδου «Ἔργα καὶ Ἡμέραι», εἰς τὸ ὁποῖον ἐγίνετο λόγος περὶ ἀποφράδων ἡμερῶν. Καὶ ὁ Σενέκας ἀναφέρει ὡς γνώμην τοῦ Ἡρακλείτου ὅτι «μία ἡμέρα εἶναι ὁμοία μὲ μίαν ἄλλην οἱανδήποτε».

107. «Κακοὶ μάρτυρες ἀνθρώποισιν ὀφθαλμοὶ καὶ ὦτα βαρβάρους ψυχὰς ἐχόντων».

(Εἶναι κακοὶ μάρτυρες διὰ τοὺς ἀνθρώπους οἱ ὀφθαλμοὶ καὶ τὰ ὦτα, εἰς τὴν περίπτωσιν κατὰ τὴν ὁποίαν οἱ ἄνθρωποι ἔχουν βαρβάρους ψυχάς).

Ἡ ὑπὸ τοῦ Βιλαμόβιτς προταθεῖσα διόρθωσις τοῦ «ἐχόντων» εἰς «ἔχοντα» δὲν εἶναι ἀπαραίτητος. Εἰς τὸ ἀπόσπασμα τοῦτο ἐνυπολανθάνει ἡ ἀντίληψις ὅτι ἡ ὅρασις καὶ ἡ ἀκοὴ καθοδηγοῦνται ὑπὸ τῆς ψυχικῆς ἐνεργείας. Ἡ ψυχικὴ (νοητικὴ) ἐνέργεια ἔχει τὴν προτεραιότητα ἔναντι τῆς αἰσθησιακῆς.

108. «Ὁκόσων λόγους ἤκουσα οὐδεὶς ἀφικνεῖται ἐς τοῦτο, ὥστε γινώσκειν ὅτι σοφὸν ἐστι πάντων κεχωρισμένον».

(Ἀπὸ τὸν μέγαν ἀριθμὸν ἐκείνων τῶν ὁποίων ἤκουσα τὰς θεωρίας, κανεὶς δὲν ἔφθασεν εἰς τοῦτο τὸ σημεῖον, ὥστε νὰ καταγοήσῃ ὅτι ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον εἶναι σοφόν, εὑρίσκεται χωρισμένον ἀπὸ ὅλα τὰ ἄλλα πράγματα).

Διὰ τοῦ «σοφὸν» δηλοῦται ἐνταῦθα ὁ θεός, ὅστις εἶναι διὰ τὰ ἄλλα πράγματα κάτι τὸ ριζικῶς «ἕτερον». Πρόκειται περὶ τῆς διὰ πρώτην φορὰν ἐμφανίσεως εἰς τὴν εὐρωπαϊκὴν φιλοσοφίαν τῆς ἐννοίας τοῦ «ἀπολύτου». Τὸ παρὸν ἀπόσπασμα ἔδωκε λαβὴν εἰς τὸν Ἀναξαγόραν νὰ χαρακτηρίσῃ τὸν «νοῦν» ὡς ἐξ ὁλοκλήρου καθαρὸν καὶ ἀποχωρισμένον ἀπὸ τὰ λοιπὰ στοιχεῖα.

109. «Κρύπτειν ἀμαθίην κρέσσον» ἢ εἰς τὸ μέσον φέρειν.

(«Εἶναι καλύτερον νὰ κρύπτωμεν τὴν ἀνικανότητα πρὸς κατα-

γόησιν τῶν ὄντων», παρὰ νὰ τὴν κάμνωμεν φανερὰν εἰς ὅλους). Βλ. ἀπόσπασμα 95.

110. «Ἀνθρώποις γίνεσθαι ὁκόσα θέλουσιν οὐκ ἄμεινον».

(Δὲν εἶναι τὸ καλύτερον διὰ τοὺς ἀνθρώπους νὰ ἐκπληροῦνται ὅλαι των αἱ ἐπιθυμίαι).

111. «Νοῦσος ὑγιείην ἐποίησεν ἡδὺ καὶ ἀγαθόν, λιμὸς κόρον, κάματος ἀνάπαυσιν».

('Η νόσος κάμνει τὴν ὑγείαν (νὰ τὴν αἰσθανώμεθα) ὡς εὐχάριστον καὶ ἀγαθὸν πρᾶγμα, ἡ πεῖνα (κάμνει νὰ αἰσθανώμεθα) τὸν χορτασμὸν (ὡς εὐχάριστον καὶ ἀγαθὸν) καὶ ὁ κόπος (τὴν ἀνάπαυσιν). 'Η γραφὴ «κακὸν ἀγαθὸν» (τὸ κακὸν γίνεται αἰτία νὰ αἰσθανώμεθα τὸ ἀγαθὸν ὡς εὐχάριστον) προέρχεται ἐκ διορθώσεως, ἥτις οὐδόλως εἶναι ἀπαραίτητος. Τὰ χειρόγραφα παρέχουν τὴν γραφὴν «ἡδὺ καὶ ἀγαθόν». 'Η συμπαράθεσις τῶν δύο τούτων ἐπιθέτων εἶναι συνήθης εἰς τὴν ἰωνικὴν διάλεκτον (βλ. 'Ηρόδοτον 3, 80) «οὔτε γὰρ ἡδὺ οὔτε ἀγαθόν».

112. «Τὸ φρονεῖν ἀρετὴ μεγίστη καὶ σοφίη ἀληθέα λέγειν καὶ ποιεῖν κατὰ φύσιν ἐπαΐοντας».

('Η φρόνησις εἶναι μεγίστη ἀρετὴ καὶ σοφία εἶναι νὰ λέγωμεν ἀληθῆ καὶ νὰ ἐνεργῶμεν σύμφωνα μὲ τὴν πρωταρχικὴν κατασκευὴν (οὐσίαν) τῶν πραγμάτων, ἀφοῦ πρωτύτερα τὴν κατανοήσωμεν).

Ποικίλας δυσχερείας ἐμφανίζει τὸ παρὸν ἀπόσπασμα. 'Ως πρὸς τὸ «ποιεῖν» ἔχει προταθῆ νὰ ἐξηγηθῆ ὡς σημαῖνον τὴν διὰ συγγράμματος ἔκθεσιν τῆς ἀληθείας. 'Αλλ' ἡ ἀντιθετικὴ συνεκφορὰ λέγειν - ποιεῖν δεικνύει ὅτι πρέπει νὰ ἐξηγηθῆ ὡς ἀντίθεσις τοῦ λέγειν, δηλ. ἐνεργεῖν. 'Ως πρὸς τὸ «κατὰ φύσιν» διετυπώθη ἡ ὑπόνοια ὅτι ἀποτελεῖ παρέμβλημα μεταγενέστερον προστεθὲν ὑπό τινος Στωικοῦ. 'Αλλ' ἡ λέξις φύσις ἀπαντᾶ εἰς τὸν "Ομηρον («'Οδ.» κ. 303) σημαίνουσα κατασκευήν, σχηματισμόν. Εἶναι δυνατὸν νὰ ἀναγνώσωμεν τὸ ἀπόσπασμα θέτοντες κόμμα μόνον μετὰ τὸ σοφίη: «Τὸ φρονεῖν ἀρετὴ μεγίστη καὶ σοφίη,» ὁπότε ἡ ἐξήγησις τοῦ πρώτου μέρους θὰ εἶναι ἡ ἀκόλουθος: «Τοῦτο νὰ φρονῶμεν εἶναι μεγίστη ἀρετὴ καί σοφία, δηλ. νὰ λέγωμεν ἀληθῆ καὶ νὰ ἐνεργῶμεν κλπ. Τὸ τμῆμα «ἀληθέα» κλπ. θὰ ἐλαμβάνετο, ἂν ἠκολουθοῦμεν τὴν προταθεῖσαν στίξιν, ὡς ἐπεξήγησιν τοῦ «τό», ὅπερ λαμβανόμενον ἀντωνυμικῶς ἰσοδυναμεῖ μὲ τὸ τοῦτο.

113. «Ξυνὸν ἐστι πᾶσι τὸ φρονεῖν».

('Η φρόνησις εἶναι εἰς τὴν διάθεσιν ὅλων τῶν ἀνθρώπων).

'Η φρόνησις ἐνταῦθα ἐκλαμβάνεται ὡς δυνατότης. Πᾶς ἄνθρωπος δύναται, ἂν καταβάλῃ προσπάθειαν, νὰ ἀποκτήσῃ φρόνησιν.

114. «Ξὺν νόῳ λέγοντας ἰσχυρίζεσθαι χρὴ τῷ ξυνῷ πάντων, ὅκωσπερ νόμῳ πόλις καὶ πολὺ ἰσχυροτέρως. Τρέφονται γὰρ πάντες οἱ ἀνθρώπειοι νόμοι ὑπὸ ἑνὸς τοῦ θείου· κρατεῖ γὰρ τοσοῦτον ὁκόσον ἐθέλει καὶ ἐξαρκεῖ πᾶσι καὶ περιγίγνεται».

(Διὰ νὰ ὁμιλήσωμεν σύμφωνα μὲ τὸν νοῦν (λέγομεν) ὅτι πρέπει νὰ ἔχωμεν ἐμπιστοσύνην εἰς ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον εἶναι γενικὸν εἰς ὅλα, εἰς τὸν βαθμὸν εἰς τὸν ὁποῖον ἔχει ἡ πόλις ἐμπιστοσύνην εἰς τὸν νόμον καὶ εἰς ἀκόμη ἐντονώτερον βαθμόν. Διότι ὅλοι οἱ ἀνθρώπινοι νόμοι τρέφονται ἀπὸ ἕνα μοναδικὸν νόμον, δηλ. τὸν θεῖον νόμον· διότι αὐτὸς κυριαρχεῖ εἰς ὅσην ἔκτασιν θέλει καὶ παρέχει ἐπικουρίαν εἰς ὅλα καὶ πλεονάζει).

Τὸ «ξὺν νόῳ λέγοντας», ἡρμηνεύσαμεν ἀκολουθοῦντες τὸν Β. Καπέλλε ὡς εἰσαγωγικὴν προειδοποίησιν. Τὸ ἰσχυρίζεσθαι σημαίνει ἔχω ἐμπιστοσύνην καὶ ἀντλῶ τὴν δύναμίν μου. Τὸ ἐξαρκεῖ ἐνέχει τὴν σημασίαν ὄχι τῆς ἐπαρκείας, ἀλλὰ τῆς ἐπικουρίας, τὴν ὁποίαν παρέχει ὁ θεῖος νόμος εἰς ὅλους τοὺς ἄλλους, τὸ δὲ περιγίγνεται δηλοῖ ὅτι ἐμφανίζεται πλεονάζον ἐν σχέσει πρὸς πάντας τοὺς ἄλλους. 'Ενταῦθα εἶναι φανερὰ ἡ δυναμικὴ περὶ τοῦ σύμπαντος ἀντίληψις τοῦ 'Ηρακλείτου. 'Ο νόμος εἶναι πηγὴ «κράτους», δηλαδὴ δυνάμεως.

115. «Ψυχῆς ἐστι λόγος ἑαυτὸν αὔξων».

('Η ψυχὴ ἔχει καθωρισμένον μέτρον, τὸ ὁποῖον διαρκῶς αὐξάνει τὸν ἑαυτόν του).

'Ο Γκίγγον ἑρμηνεύει τὸν λόγον ὡς σταθερὰν ἀναλογίαν τοῦ αἵματος διατροφῆς. Σχετικὸν εἶναι χωρίον τοῦ 'Ιππολύτου, εἰς τὸ ὁποῖον ἀναγράφεται: «ἀνθρώπου ψυχὴ ἀεὶ φύεται μέχρι θανάτου· ἦν δ' ἐκπυρωθῇ ἅμα τῇ νούσῳ καὶ ἡ ψυχὴ τὸ σῶμα φέρβεται». ('Η ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου εὑρίσκεται εἰς διαρκὲς φύτρωμα (φυσικὴν ἀνανέωσιν καὶ ἐπαύξησιν) μέχρι τοῦ θανάτου της· ὅταν δὲ μαζὶ μὲ τὸν πυρετὸν τῆς νόσου φλογισθῇ καὶ ἡ ψυχή, καταναλίσκει (ἐξολοθρεύει, κατατρώγει διὰ λογαριασμόν της) καὶ τὸ σῶμα. 'Ο "Εγελος εἶχε προσέξει τὸ ἀπόσπασμα τοῦτο καὶ τὸ ἐχρησιμοποίησεν ὡς προμετωπίδα (MOTTO) τοῦ συγγράμματός του «Φαινομενολογία τοῦ Πνεύματος». "Εδιδεν εἰς αὐτὸ νὸ νόημα, ὅτι εἰς τὴν ἀνθρωπίνην ψυχικότητα ὑπάρχουν ὅλαι αἱ προδιαθέσεις διὰ νὰ ἀναπτυχθοῦν κατόπιν ἅπασαι αἱ βαθμῖδες τῆς πνευματικότητος.

116. «Ἀνθρώποισι πᾶσι μέτεστι γινώσκειν ἑωυτοὺς καὶ φρονεῖν».

("Ολοι οἱ ἄνθρωποι ἔχουν ἐν μερίδιον ἀπὸ τὴν αὐτογνωσίαν καὶ τὴν φρόνησιν).

Εἶναι δηλαδὴ κοινὸν χαρακτηριστικὸν τῶν ἀνθρώπων ὅτι γνωρίζουν τὸν ἑαυτόν των εἴς τινα βαθμὸν καὶ ὅτι ἔχουν κάποιαν φρόνησιν.

117. «Ἀνὴρ ὁκόταν μεθυσθῇ, ἄγεται ὑπὸ παιδὸς ἀνήβου σφαλλόμενος, οὐκ ἐπαΐων ὅκῃ βαίνει, ὑγρὴν τὴν ψυχὴν ἔχων».

('Ο ἄνδρας ἀπὸ παιδί, τὸ ὁποῖον δὲν ἔχει φθάσει εἰς τὴν ἐφηβικὴν ἡλικίαν, ὁδηγεῖται ὅταν μεθυσθῇ καὶ προχωρεῖ μὲ παραπατήματα, χωρὶς νὰ γνωρίζῃ ποῦ πηγαίνει, ἐπειδὴ ἔχει γίνει ἡ ψυχή του ὑγρή).

Τὸ ὑγρὸν στοιχεῖον εἶναι αἰτία διαλύσεως καὶ ἐξολοθρευμοῦ τῆς ψυχῆς. 'Υγρότητα εἰς τὴν ψυχὴν προκαλεῖ ἡ μέθη.

118. «Αὖη ψυχὴ σοφωτάτη καὶ ἀρίστη».

('Η ξηρὰ ψυχὴ εἶναι σοφωτάτη καὶ ἀρίστη).

"Εχομεν καὶ ἄλλην παράδοσιν: «Αὐγὴ ξηρή, ψυχὴ σοφωτάτη καὶ ἀρίστη». (Λάμψις ξηρὴ - ψυχὴ σοφωτάτη καὶ ἀρίστη). Προτιμοτέρα εἶναι ἡ πρώτη ἀποκατάστασις.

119. «"Ηθος ἀνθρώπῳ δαίμων».

(Τὸ συνήθειο τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἡ μοῖρά του).

'Ο 'Ηράκλειτος ἐννοεῖ ὅτι ἕκαστος δημιουργεῖ διὰ τῶν τρόπων ζωῆς τοὺς ὁποίους συνηθίζει νὰ ἀκολουθῇ τὴν τύχην του. Φαίνεται ὅτι ἀποτελεῖ ἀπάντησιν εἰς τοὺς κατωτέρω στίχους τοῦ Θεόγνιδος (165):

> **«Οὐδεὶς ἀνθρώπων οὔτ' ὄλβιος οὔτε πενιχρὸς**
> **οὔτε κακὸς νόσφιν δαίμονος οὔτ' ἀγαθός».**

(Κανεὶς ἐκ τῶν ἀνθρώπων δὲν εἶναι ἄνευ τῆς συνεργίας τοῦ δαίμονος (μοίρας) οὔτε πλούσιος οὔτε πτωχός, οὔτε κακὸς οὔτε ἀγαθός).

'Ο Χάϊντεγγερ συνεσχέτισε τὸ παρὸν ἀπόσπασμα μὲ ἀνέκδοτον περὶ 'Ηρακλείτου διασωθὲν ὑπὸ τοῦ 'Αριστοτέλους (645 α 17): «'Ηράκλειτος λέγεται πρὸς τοὺς ξένους εἰπεῖν τοὺς βουλομένους ἐντυχεῖν αὐτῷ οἱ ἐπειδὴ προσιόντες εἶδον αὐτὸν φερόμενον πρὸς τὸ ἱπνῷ ἔστησαν, ἐκέλευε γὰρ αὐτοὺς εἰσιέναι θαρροῦντας· εἶναι γὰρ καὶ ἐνταῦθα θεούς». (Λέγουν ὅτι ὁ 'Ηράκλειτος πρὸς τοὺς ξένους, οἵτινες ἤθελαν νὰ συνομιλήσουν μαζί του, καὶ οἱ ὁποῖοι ὅταν ἐπλησίασαν πρὸς αὐτὸν καὶ τὸν εἶδον νὰ θερμαίνεται πλησίον εἰς τὸν κλίβανον ἐσταμάτησαν, τοὺς ἀπηύθυνε τὴν προτροπὴν νὰ προσέλθουν μὲ θάρρος καὶ τοὺς εἶπε: 'Υπάρχουν καὶ ἐδῶ (εἰς τὸν κλίβανον) θεοί). Συμπεραίνει δὲ ἐκ τῆς συσχετίσεως ταύτης ὁ Χάϊντεγγερ, ὅτι τὸ ἦθος τοῦ παρόντος ἀποσπάσματος πρέπει νὰ ἐξηγηθῇ μὲ τὴν τοπικὴν του σημασίαν «ὁ συνήθης» τόπος διαμονῆς· διὰ τὸν ἄνθρωπον εἶναι ἡ περιοχὴ εἰς ἣν διαμένει ὁ θεός, δηλαδὴ κάτι τὸ ἀσύνηθες. Συμφώνως πρὸς τὴν ἑρμηνείαν ταύτην ὁ κόσμος (τὸ ὄν) εἶναι ἡ περιοχὴ ἔνθα διατρίβει ὁ θεὸς καὶ μέσα εἰς αὐτὸν τὸν κόσμον (εἰς τὸ ὄν) διαμένει καὶ ὁ ἄνθρωπος. 'Η ἑρμηνεία αὕτη τοῦ Χάϊντεγγερ, ὅσον πρωτότυπος καὶ ἂν εἶναι, διάζει τὰ πράγματα. Πρέπει νὰ ληφθῇ ὑπ' ὄψιν ὅτι ἡ λέξις ἦθος σημαίνει χῶρον μόνον εἰς τὸν πληθυντικὸν ἀριθμὸν «ἤθεα». 'Ο 'Ηράκλειτος λέγων θεοὺς ἐνόει τὸ πῦρ τοῦ κλιβάνου ὡς ἀπόσπασμα τοῦ κοσμογονικοῦ πυρός. 'Απομίμησις τοῦ παρόντος ἀποσπάσματος εἶναι καὶ τὸ ὑπ' ἀριθ. 16 ἀπόσπασμα τοῦ 'Επιχάρμου: «ὁ τρόπος ἀνθρώποισι δαίμων ἀγαθός, οἷς δὲ καὶ κακός».

120. «'Ηοῦς καὶ ἑσπέρας τέρματα ἡ ἄρκτος καὶ ἀντίον τῆς ἄρκτου οὖρος αἰθρίου Διός».

(Τὰ τέρματα τῆς αὐγῆς καὶ τῆς ἑσπέρας εἶναι ἡ ἄρκτος καὶ ἀπέναντι τῆς ἄρκτου ὑπάρχει τὸ ὅριον τοῦ φωτεινοῦ Διός).

'Ασυμφωνία ἐπικρατεῖ ὡς πρὸς τὴν ἑρμηνείαν τῆς λέξεως οὖρος. Προετάθησαν αἱ ἀκόλουθοι ἐξηγήσεις: ὅριον, ἄνεμος, ὄρος. 'Ο HEIDEL δέχεται τὴν δευτέραν σημασίαν καὶ νοεῖ ὡς οὖρον Διὸς αἰθρίου τὸν ἀντίθετον πρὸς τὴν ἄρκτον ἄνεμον, δηλαδὴ τὸν νότον. Οἱ προτιμῶντες τὴν ἐξήγησιν ὅρος, ἀναφέρονται εἰς τὸν "Ολυμπον ὡς μεσαῖον χῶρον τῆς Οἰκουμένης. "Αλλοι ἑρμηνευταὶ ὑποστηρίζουν ὅτι ἄρκτος ἐνταῦθα σημαίνει τὸν βόρειον πόλον τῆς οὐρανίου σφαίρας καὶ ὅτι ὁ 'Ηράκλειτος ἐδέχετο κατὰ συμμετρίαν καὶ τὴν ὕπαρξιν ἑνὸς ἀντιστοίχου πρὸς αὐτὸν νοτίου πόλου, ὅστις ἀπετέλει τὸ πρὸς νότον ὅριον τοῦ οὐρανοῦ. Τὴν ἐξήγησίν των ταύτην στηρίζουν ἐπὶ χωρίου τῶν «Μετεωρολογικῶν» τοῦ 'Αριστοτέλους (362 α 33 καὶ β 34) ἔνθα γίνεται λόγος περὶ τῆς «ἑτέρας ἄρκτου», κάτω τῆς ἐκεῖ ἄρκτου». Εἶναι δυνατὸν ἀντὶ τῶν μνημονευθεισῶν ἑρμηνειῶν νὰ ὑποστηρίξωμεν ὅτι πρόκειται ἐνταῦθα περὶ τοῦ ἀστέρος 'Αρκτούρου ("Αρκτου - οὖρος), τὸν ὁποῖον ὁ 'Ηράκλειτος θεωρεῖ ὡς οὖρον, δηλαδὴ φύλακα τῆς ἄρκτου τεταγμένον ὑπὸ τοῦ Διός. Πρόκειται περὶ ἐτυμολογίας τῆς λέξεως 'Αρκτοῦρος. "Οπως αἱ 'Ερινύες εἶναι ἐπίκουροι (ἐπίκ - ουροι ἴσως καθ' 'Ηράκλειτον) τῆς Δίκης ἐποπτεύουσαι τὸν "Ηλιον, κατ' ἀνάλογον τρόπον καὶ ὁ 'Αρκτοῦρος εἶναι φύλαξ (οὖρος) εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ Διὸς πρὸς ἐπιτήρησιν τῆς ἄρκτου.

121. «"Αξιον 'Εφεσίοις ἡβηδὸν ἀνάγξασθαι πᾶσι καὶ τοῖν ἀνήβοις τὴν πόλιν καταλιπεῖν, οἵτινες 'Ερμόδωρον ἄνδρα ἑωυτῶν ὀνήιστον ἐξέβαλον φάντες· ἡμέων μηδὲ εἷς ὀνήιστος ἔστω, εἰ δὲ μὴ ἄλλη τε καὶ μετ' ἄλλων».

('Αξίζει εἰς τοὺς 'Εφεσίους ὅλοι ὅσοι εἶναι ἐνήλικοι νὰ κρεμασθοῦν καὶ νὰ ἀφήσουν τὴν πόλιν εἰς τὰς χεῖρας τῶν ἀνηλίκων, διότι τὸν 'Ερμόδωρον, ὅστις μεταξὺ αὐτῶν ἦτο ὁ χρησιμώτατος, τὸν ἐξώρισαν ἀφοῦ εἶπαν: ἀπὸ μᾶς οὔτε εἷς ἂς μὴ εἶναι χρησιμώτατος, ἂν ὅμως ὑπάρχῃ (εἷς τοιοῦτος χρησιμώτατος ἄνθρωπος) ἂς ὑπάγῃ νὰ ζήσῃ εἰς ἄλλην χώραν μαζὶ μὲ ἄλλους ἀνθρώπους).

Κατακρίνονται οἱ 'Εφέσιοι διότι ἐξώρισαν τὸν 'Ερμόδωρον ὡς ὀλιγαρχικόν. Πότε συνέβη τοῦτο δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ καθορισθῇ ἐπακριβῶς. Δυνάμεθα νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι συνέβη μετὰ τὴν ὁριστικὴν κατάλυσιν τῆς περσικῆς ἐν Μικρᾷ 'Ασίᾳ κυριαρχίας, ἤτοι μετὰ τὸ 478 π.Χ. 'Εν τοιαύτῃ περιπτώσει ἡ χρονολογία τοῦ θανάτου τοῦ 'Ηρακλείτου θὰ ἔπρεπε νὰ καταβιβασθῇ κάτω τοῦ ἔτους τούτου. 'Αλλ' εἶναι ἐπίσης δυνατὸν ἡ ἔξορία τοῦ 'Ερμόδωρου νὰ ἐγένετο κατὰ τοὺς χρόνους τῆς 'Ιωνικῆς ἐπαναστάσεως (500—493 π.Χ.), ὁπότε δὲν ἀναγκαζόμεθα νὰ τοποθετήσωμεν τὸ ἔτος τοῦ θανάτου τοῦ 'Ηρακλείτου μετὰ τὸ 478. Περὶ τοῦ 'Ερμοδώρου ἀναφέρει ὁ Πλίνιος ὅτι μετέσχεν εἰς τὴν σύνταξιν τῆς ρωμαϊκῆς δωδεκαδέλτου. Πάντως φαίνεται ὅτι 'Ερμόδωρός τις, κατὰ μαρτυρίαν τοῦ 'Ησυχίου, εἶχε γράψει συλλογὴν νόμων. 'Ο Βιλαμόβιτς ὑπεστήριξεν ὅτι ὁ ἐν λόγῳ νομογράφος ἦτο φίλος τοῦ 'Ηρακλείτου.

122. «'Αγχιβασίην».

(Πλησίασμα).

Τὴν λέξιν ταύτην παραδίδει ὁ Σουΐδας ὡς χρησιμοποιηθεῖσαν ὑπὸ τοῦ 'Ηρακλείτου. Πόθεν γεννᾶται τὸ πρόβλημα εἰς ποιαν σειρὰν σκέψεων εἶναι δυνατὸν νὰ εἶχε γίνει ἡ χρησιμοποίησις της. 'Ο Γκίγγον φρονεῖ ὅτι ἡ χρησιμοποίησίς της θὰ εἶχε γίνει εἰς τὸ τμῆμα ἐκεῖνο, εἰς τὸ ὁποῖον ἐξετίθετο ὅτι ὁ νοῦς κατὰ τὴν ἐγρήγορσιν πλησιάζων πρὸς τὸν ἓν τῷ σύμπαντι διάχυτον λόγον ἀνακτᾷ τὴν ἐνεργητικήν του δύναμιν, τὴν ὁποίαν εἶχον χάσει κατὰ τὸν ὕπνον. Περιληψιν τοῦ ἓν λόγῳ τμήματος μᾶς διέσωσεν ὁ Σέξτος ὁ 'Εμπειρικὸς ἐν τῷ «Πρὸς μαθηματικούς» (4, 129): «ἐν δὲ ἐγρηγόρσει πάλιν διὰ τῶν αἰσθητικῶν πόρων ὥσπερ διά τινων θυρίδων προκύψας (ὁ ἐν ἡμῖν νοῦς) καὶ τῷ περιέχοντι συμβαλὼν λογικὴν ἐνδύεται δύναμιν. Ὅνπερ οὖν τρόπον οἱ ἄνθρακες πλησιάσαντες τῷ πυρὶ κατ' ἀλλοίωσιν διάπυροι γίνονται χωρισθέντες δὲ σβέννυνται, οὕτω καὶ ἡ ἐπιξενωθεῖσα τοῖς ἡμετέροις σώμασιν ἀπὸ τοῦ περιέχοντος μοῖρα κατὰ μὲν τὸν χωρισμὸν σχεδὸν ἄλογος γίνεται, κατὰ δὲ τὴν διὰ τῶν πλείστων πόρων σύμφυσιν ὁμοειδὴς τοῦ ὅλου καθίσταται». (Κατὰ δὲ τὴν ἐγρήγορσιν διὰ τῶν αἰσθητηρίων ὀργάνων, ὡσὰν αὐτὰ νὰ εἶναι παράθυρα, προβάλλει πρὸς τὰ ἔξω ὁ ἐντὸς ἡμῶν ὑπάρχων νοῦς καὶ ἀφοῦ ἔλθῃ εἰς ἄμεσον πλησίασιν πρὸς τὸν περιβάλλοντα ἡμᾶς (ἐνιαῖον καὶ κοινὸν) κόσμον, ἀναλαμβάνει λογικὴν δύναμιν. Καθ' ὃν λοιπὸν τρόπον οἱ ἄνθρακες ὅταν πλησιάσουν εἰς τὸ πῦρ δυνάμει ἀλλοιώσεως λαμβάνουν διάπυρον κατάστασιν, ὅταν δὲ χωρισθοῦν ἀπὸ τὸ πῦρ σβήνουν, κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ τὸ φιλοξενούμενον μέσα εἰς τὰ σώματά μας μερίδιον ἀπὸ (τὴν λογικὴν οὐσίαν τοῦ) περιβάλλοντος ἡμᾶς κόσμου, ὅταν μὲν ἀποχωρίζεται ἀπ' αὐτὸν καθίσταται ἄλογον, ὅταν δὲ διὰ τῶν πολυαριθμων ἀνοιγμάτων (τῶν αἰσθητηρίων μας) πλησιάζῃ πρὸς αὐτὸν μέχρι συμφύσεως, γίνεται ὁμοειδὲς πρὸς τὸ ὅλον, δηλ. λογικόν). Μίαν ὅπως ἡ ἀνωτέρω περιγραφομένη πλησίασις τοῦ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ὑπάρχοντος νοῦ πρὸς τὸν περιβάλλοντα αὐτὸν κόσμον, ἥτις πραγματοποιεῖται διὰ τῶν αἰσθήσεων, εἶναι πιθανὸν ὅτι ἐκάλει ὁ 'Ηράκλειτος «ἀγχιβασίην». Πρὸς τὴν ἔννοιαν αὐτὴν πλησιάζει καὶ τὸ περιεχόμενον τῆς λέξεως «σύναψις» τοῦ ἀποσπάσματος 10. Σχετικὰ πρὸς τὴν ἔννοιαν τῆς ἀγχιβασίας καὶ συνάψεως τυγχάνουν καὶ ὅσα λέγει ὁ Πλούταρχος εἰς τὸ περισωθὲν «Ἐκ τοῦ περὶ ψυχῆς» ἀπόσπασμά του (Πλ. «'Ηθικά», ἔκδ. Βερναρδάκη, τόμ. 7, σελ. 25): «οἷον ἀμμάτων ἀφιεμένων τῶν αἰσθήσεων παραλυομένων καὶ προϊεμένων τὴν περὶ τὸ σῶμα τῆς ψυχῆς ἔντασιν», (ἀφοῦ παραλύουν ὡσὰν δεσμοί, οἵτινες χαλαρώνονται αἱ αἰσθήσεις καὶ παραιτοῦν τὴν γύρω ἀπὸ τὸ σῶμα πραγματοποιουμένην ὑπὸ τῆς ψυχῆς ἔντασιν). Εἶναι λίαν πιθανὸν ὅτι ὁ 'Ηράκλειτος θὰ εἶχε χαρακτηρίσει τὰς αἰσθήσεις ὡς «ἄμματα», διότι συνδέουν τὸν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ λόγον μὲ τὸν παγκόσμιον λόγον καὶ διότι σχετίζονται μὲ τὸ ἀναμμένον πῦρ, ὅπως συνάγεται μὲ τὴν ὑπὸ τοῦ Σέξτου τοῦ 'Εμπειρικοῦ ἀναφερομένην καὶ ἀνωτέρω παρατεθεῖσαν παρομοίωσιν.

123. «'Η φύσις κρύπτεσθαι φιλεῖ».

('Η φύσις ἀγαπᾷ νὰ ἀποκρύπτῃ τὸν ἑαυτόν της).

Διὰ τὴν ὑπαρξιακὴν φιλοσοφίαν τοῦ Χάϊντεγγερ τὸ παρὸν ἀπόσπασμα ἔχει θεμελιώδη σημασίαν. 'Ο μνημονευθεὶς φιλόσοφος ὁρίζει τὴν ἀλήθειαν ὡς κατάστασιν, κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ φύσις ἐμφανίζει τὸν ἑαυτόν της χωρὶς νὰ ἀποκρύπτῃ τίποτε. Καὶ γενικῶς ἡ νεωτέρα φαινομενολογικὴ φιλοσοφία μελετᾷ τὰ φαινόμενα κατὰ τοιοῦτον τρόπον, ὥστε νὰ ἀποκαλύπτεται πλήρως ἡ εἰς πρώτην θεώρησιν οὐχὶ καταφανὴς οὐσία των.

124. «Ὥσπερ σάρμα εἰκῆ κεχυμένον ὁ κάλλιστος κόσμος».

('Ο ὡραιότατος κόσμος εἶναι ὡσὰν σωρὸς σκουπιδιῶν χυμένος χωρὶς τάξιν).

'Ο Γκόμπερτς προτείνει νὰ γραφῇ ἀντὶ κεχυμένον, γεν. πληθ. κεχυμένων, ἤτοι σωρὸς ἀτάκτως διεσκορπισμένων πραγμάτων. Τὸ νόημα εἶναι ὅτι διὰ τὸν ἄνθρωπον, ὅστις δὲν νοεῖ τὴν ἑνότητα τοῦ σύμπαντος, ὁ κόσμος εἶναι εἰς ἀτάκτως διεσκορπισμένος ἄνευ ὡραιότητος σωρός.

125. «Καὶ ὁ κυκεὼν διίσταται μὴ κινούμενος».

(Καὶ ὁ κυκεὼν διαλύεται ἐὰν δὲν τίθεται εἰς κίνησιν).

Κυκεὼν εἶναι ἀνάμικτον ποτὸν παρασκευαζόμενον ἐκ κριθίνου ἀλεύρου, Πραμνείου οἴνου καὶ τυροῦ. Τὸ νόημα εἶναι ὅτι διὰ νὰ συντελεσθῇ ἡ ἀνάμιξις καὶ συγχώνευσις τοῦ ποτοῦ χρειάζεται ἡ κίνησις τοῦ λεγομένου κοινὸς «ἀνακατώματος». Ἐνῷ δηλαδὴ κοινῶς πιστεύεται ὅτι ἡ κίνησις παράγει διάσπασιν, εἰς τὴν περίπτωσιν τοῦ κυκεῶνος ἐκ τῆς κινήσεως προκύπτει ἡ συγχώνευσις.

125 α. «Μὴ ἐπιλίποι ὁμᾶς πλοῦτος 'Εφέσιοι, ἵν' ἐξελέγχοισθε πονηρευόμενοι».

(Εἴθε νὰ μὴ σᾶς λείψῃ ὁ πλοῦτος, ὦ 'Εφέσιοι, διὰ νὰ γίνεται φανερὰ ἡ πονηρία σας).

Πολεμικὴ κατὰ τῆς ἠθικῆς καταπτώσεως τῶν συμπολιτῶν του, οἵτινες ἐχρησιμοποίουν τὰ πλούτη των κακῶς.

126. «Τὰ ψυχρὰ θέρεται, θερμὸν ψύχεται, ὑγρὸν αὐαίνεται, καρφαλέον νοτίζεται».

(Τὰ ψυχρὰ γίνονται θερμά, τὰ θερμὰ ψυχρά, τὸ ὑγρὸν ξηραίνεται, τὸ ξηρὸν γίνεται ὑγρόν).

Πρόκειται περὶ τῆς μεταπτώσεως τῶν ὄντων εἰς τὰς ἀντιθέσεις των.

129. «Πυθαγόρης Μνησάρχου ἱστορίην ἤσκησεν ἀνθρώπων μάλιστα πάντων καὶ ἐκλεξάμενος ταύτας τὰς συγγραφάς, ἐποιήσατο ἑαυτοῦ σοφίην, πολυμαθείην, κακοτεχνίην».

('Ο Πυθαγόρας, ὁ υἱὸς τοῦ Μνησάρχου, ἠσχολήθη μὲ τὴν μάθησιν περισσότερον ἀπὸ ὅλους τοὺς ἀνθρώπους, καὶ ἀφοῦ ἐξέλεξεν ἀποσπάσματα ἀπὸ αὐτὰ (τὰ ἀναφερόμενα εἰς τὴν μάθησιν συγγράμματα) κατήρτισε τὴν ἰδικήν του σοφίαν, ἥτις εἶναι μία συσσώρευσις γνώσεων, συνδυασμένων μὲ ἀδεξιότητα).

Τὸ παρὸν ἀπόσπασμα ἐθεωρεῖτο νόθον. 'Εσχάτως ἀνεγνωρίσθη ἡ γνησιότης του. 'Αποτελεῖ πολεμικὴν κατὰ τῶν ἐπ' ὀνόματι τοῦ Πυθαγόρου φερομένων κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην συγγραφῶν.

'Αμφίβολα καὶ νόθα ἀποσπάσματα.

126 α. «Κατὰ λόγον δὲ ὡρέων συμβάλλεται ἑβδομὰς κατὰ σελήνην, διαιρεῖται δὲ κατὰ τὰς ἄρκτους, ἀθανάτου μνήμης σημεῖο».

(Συμφώνως πρὸς τὸν νόμον τῶν καιρῶν, ὁ ἀριθμὸς ἑπτὰ ὑπολογίζεται προσθετικῶς ὡς πρὸς τὴν σελήνην, λαμβάνεται δὲ διαιρετικῶς (μεμονωμένος) ὡς πρὸς τὸν ἀριθμὸν (τῶν ἄστρων) ἑκατέρας ἐκ τῶν δύο ἄρκτων, αἵτινες καὶ αἱ δύο ἀποτελοῦν σημεῖα (ἀστερισμοὺς) ἀθανάτου μνήμης).

Τὸ ἀπόσπασμα τοῦτο προέρχεται ἐκ τοῦ «Περὶ δεκάδος» συγγράμματος τοῦ 'Ανατολίου, ἀνεκαλύφθη δὲ εἰς παλαιὸν κώδικα καὶ ἀνεκοινώθη ὑπὸ τοῦ Χάϊμπεργκ κατὰ τὸ 1901. 'Αναφέρεται εἰς τὰς τέσσαρας φάσεις τῆς σελήνης (4Χ7=28) καὶ εἰς τὸν ἀριθμὸν τῶν ἑπτὰ ἀστέρων ἑκατέρων ἐκ τῶν δύο ἄρκτων. 'Ο τύπος «σημεῖον» εἶναι ἀριθμοῦ δυϊκοῦ. 'Αμφιβάλλεται ἡ ἑρμηνεία τῆς λέξεως «μνήμης». Δύναται νὰ σημαίνῃ τὴν εἰς ἀστερισμὸν μεταμόρφωσιν τῶν νυμφῶν 'Ελίκης καὶ Κυνοσούρας, πρὸς αἰωνίαν των διαμνημόνευσιν. 'Αλλὰ δύναται ἐπίσης νὰ σημαίνῃ ὅτι οἱ ἀστερισμοὶ τῶν δύο ἄρκτων ἔχουν ἀθάνατον μνήμην καὶ δι' αὐτὸ οὐδέποτε κάμνουν τὸ λάθος νὰ κατέλθουν τοῦ ὁρίζοντος καὶ νὰ βυθισθοῦν εἰς τὰ ὕδατα τοῦ ὠκεανοῦ. 'Ο Ντίλς, στηριζόμενος καὶ εἰς τὴν χρῆσιν τοῦ ἀσυνήθους εἰς τὴν ἰωνικὴν διάλεκτον τύπου τοῦ δυϊκοῦ, θεωρεῖ τὸ παρὸν ἀπόσπασμα νόθον ἀπομίμησιν γενομένην ὑπό τινος ἐκ τῶν μεταγενεστέρων Πυθαγορείων.

126 β. «'Αλλως ἄλλο ἀεὶ αὔξεται, πρὸς ὃ ἂν ἡ ἐλλιπές».

(Διαρκῶς τὸ κάθε διάφορον πρᾶγμα αὐξάνεται κατὰ διάφορον (ἀπὸ ὅλα τὰ ἄλλα) τρόπον, ἀναλόγως τῆς ἐλλείψεως, τὴν ὁποίαν ἔχει).

127. «Εἰ θεοί εἰσιν, ἵνα τί θρηνεῖτε αὐτούς; Εἰ δὲ θρηνεῖτε αὐτούς, μηκέτι τούτους ἡγεῖσθε θεούς».

('Ο 'Ηράκλειτος εἶπε πρὸς τοὺς Αἰγυπτίους, ἐὰν (αὐτοὶ τοὺς ὁποίους θρηνεῖτε) εἶναι θεοί, ποῖος λόγος ὑπάρχει διὰ νὰ τοὺς θρηνῆτε; Ἂν δὲ τοὺς θρηνῆτε, δὲν πρέπει πλέον νὰ τοὺς θεωρῆτε θεούς). Πρόκειται περὶ τῶν θρήνων πρὸς τιμὴν τοῦ 'Αδώνιδος.

128. «Δαιμόνων ἀγάλμασιν εὔχονται καὶ ἀκούουσιν, ὥσπερ ἀκούοιεν, οὐκ ἀποδιδοῦσιν, ὥσπερ οὐκ ἀπαιτοῖεν».

('Ο 'Ηράκλειτος εἶπε προκειμένου περὶ τῶν 'Ελλήνων: 'Απευθύνουν εὐχὰς εἰς ἀγάλματα μὴ ἀκούοντα, ὡσὰν νὰ ἠμποροῦσαν νὰ ἀκούουν, εἰς ἀγάλματα, τὰ ὁποῖα δὲν δίδουν εἰς ἀνταμοιβὴν (τῶν εὐχῶν καὶ τῶν δωρεῶν) τίποτε, ὅπως ἀκριβῶς καὶ τίποτε δὲν ἠμποροῦσαν νὰ ζητήσουν).

129. Βλέπε ἀνωτέρω.

130. «NON CONVENIT RIDICULUS ESSE ITA, UT RIDICULUS ESSE VIDEARIS».

(Δὲν πρέπει νὰ κάμνῃς ἀστειότητας, εἰς βαθμὸν ὥστε νὰ φαίνεσαι καὶ ὁ ἴδιος ὅτι εἶσαι γελοῖος).

131. «Τὴν οἴησιν προκοπῆς ἔγκοπήν».

('Η ἀλαζονεία εἶναι πρόσκομμα διὰ τὴν πρόοδον).

132. «Τιμαὶ θεοὺς καὶ ἀνθρώπους καταδουλοῦνται».

(Αἱ τιμαὶ ὑποδουλώνουν καὶ τοὺς ἀνθρώπους καὶ τοὺς θεούς).

133. «Ἄνθρωποι κακοὶ ἀληθινῶν ἀντίδικοι».

(Οἱ κακοὶ ἄνθρωποι εἶναι ἀντίδικοι πρὸς τοὺς ἀληθινούς).

134. «Τὴν παιδείαν ἕτερον ἥλιον τοῖς παιδευομένοις».

('Η παιδεία εἶναι εἷς δεύτερος ἥλιος διὰ τοὺς ἀποκτῶντας αὐτήν).

135. «Συντομωτάτην ὁδὸν εἰς εὐδοξίαν τε γενέσθαι ἀγαθόν».

(Συντομωτάτη ὁδὸς πρὸς ἀπόκτησιν καλῆς φήμης, εἶναι νὰ γίνῃ κανεὶς ἀγαθός).

136. «Ψυχαὶ ἁρπίφατοι καθερώτεραι ἢ ἐνὶ νοῦσοις».

(Αἱ ψυχαὶ τῶν φονευομένων εἰς τὸν πόλεμον εἶναι καθαρώτεραι παρὰ αἱ ψυχαὶ τῶν ἀποθνησκόντων μέσα εἰς νόσους). Περίεργος εἶναι ὁ τύπος καθερώτεραι ἀντὶ τοῦ καθαρώτεραι.

137. «Ἔστι γὰρ εἱμαρμένα πάντως».

('Οπωσδήποτε ὑπάρχουν πεπρωμένα).

Ἡ ἀλληλογραφία του πρὸς τὸν βασιλέα Δαρεῖον. Ὁ Διογένης Λαέρτιος παραθέτει ἐπιστολὴν τοῦ βασιλέως Δαρείου πρὸς τὸν 'Ηράκλειτον, διὰ τῆς ὁποίας τὸν προσκαλεῖ εἰς τὴν αὐλήν του. Παραθέτει ἐπίσης καὶ τὴν ὑπὸ τοῦ φιλοσόφου δοθεῖσαν εἰς τὸν βασιλέα ἀρνητικὴν δι' ἐπιστολῆς ἀπάντησιν. 'Αλλ' ὅπως ἐξηκρίβωσεν ἡ φιλολογικὴ κριτική, ἀμφότεραι αἱ ἐν λόγῳ ἐπιστολαὶ τυγχάνουν νόθα κατασκευάσματα τῶν μεταγενεστέρων.

Ἡ κατὰ περιεχόμενον ταξινόμησις τῶν ἀποσπασμάτων. Ὁ Β. Καπέλλε παρουσίασε τὴν κάτωθι ταξινόμησιν ὡς πρὸς τὸ περιεχόμενον τῶν ἀποσπασμάτων:

Α'. Περὶ 'Ηλίου: 'Απ. 3, 6, 99.
Β'. 'Η ἑνότης τῶν ὄντων: 'Απ. 50, 10, 1, 30, 41, 89.
Γ'. 'Η ροὴ τῶν ὄντων: 'Απ. 12, 49α, 91, 88.
Δ'. Αἱ ἀντιθέσεις: 'Απ. 126, 62, 76, 8, 10, 51, 54.
Ε'. Ὁ πόλεμος: 'Απ. 53, 80.
ΣΤ'. Ὁ Λόγος: 'Απ. 1, 2, 114, 11, 51, 14, 15.
Ζ'. Θεολογία: 92, 93, 16, 32, 41, 65, 67, 88, 108, 102, 94, 112, 63—66, 30
Η'. 'Η κοσμικὴ ροή: 'Απ 90, 60.
Θ'. 'Η ψυχή: 'Απ. 12, 36, 77, 98.
Ι'. 'Εσχατολογία ὡς πρὸς τὰς ψυχάς: 'Απ. 21, 24, 25, 26, 27, 63.
ΙΑ'. Ψυχὴ καὶ σῶμα: 'Απ. 84, 67α.
ΙΒ'. 'Η ψυχὴ ἀπὸ πνευματικῆς ἀπόψεως: 'Απ. 45, 101, 115.
ΙΓ'. Ὁ ἄνθρωπος καὶ ὁ λόγος: 'Απ. 2, 113, 116, 72.
ΙΔ'. Ὅρια τῆς ἀνθρωπίνης γνώσεως: 'Απ. 28, 78, 79, 70, 123.
ΙΕ'. 'Η σχετικότης τῆς ἀνθρωπίνης γνώσεως: 'Απ. 9, 37, 61, 32, 83, 111.
ΙΣΤ'. 'Ηθική: 'Απ. 41, 2, 112.
ΙΖ'. Αἱ αἰσθησιακαὶ ἡδοναί: 'Απ. 4, 117, 118, 85.
ΙΗ'. Πολιτικά: 'Απ. 43, 44, 121, 125α.
ΙΘ'. Περὶ τοῦ ἀνθρώπου: 'Απ. 29, 34, 104, 49, 69.
Κ'. Κατὰ τῶν ποιητῶν καὶ φιλοσόφων: 'Απ. 42, 57, 40, 129.

Τὰ κύρια θέματα τῆς φιλοσοφίας τοῦ 'Ηρακλείτου.

1ον Ὁ Λόγος. 'Ενῷ εἰς τὸν Παρμενίδην ὁ λόγος ἐμφανίζεται ὡς λογικὴ ἐνέργεια: «κρῖναι δὲ λόγῳ πολύδηριν ἔλεγχον». (Παρμ. 1, 36), εἰς τὸν 'Ηράκλειτον καλύπτει ὡς ἀρχὴ τὴν οὐσίαν τῆς πραγματικότητος. 'Αποτελεῖ τὴν ἐν τῇ πραγματικότητι αἰωνίως ὑφισταμένην σταθεράν. Συγχωνεύονται εἰς τὸν Λόγον αἱ ἀκόλουθοι σημασίαι: Ὁ λόγος εἶναι: 1ον) 'Ανακοίνωσις ἀποκαλύπτουσα πῶς ἔχει ἡ πραγματικότης. 2ον) Τὸ κοινὸν «ξυνόν». 3ον) Τὸ γενικόν. 4ον) Γνῶσις τοῦ διέποντος τὸν κόσμον νόμου. 5ον) 'Αρχὴ διοικοῦσα τὸν κόσμον. 'Η ἔννοια τοῦ νόμου τείνει νὰ ταυτισθῇ πρὸς τὴν ἔννοιαν τοῦ λόγου, ἀλλὰ πάντοτε μένει ὡς κάτι τὸ ὑποτεταγμένον εἰς τὸν λόγον. Ὁ 'Ηρακλείτειος νόμος εἶναι διάφορος τοῦ νόμου, ὅπως τὸν νοεῖ ἡ νεωτέρα φυσικὴ ἐπιστήμη. Νόμος διὰ τὴν νεοευρωπαϊκὴν φυσικὴν εἶναι μαθηματικὸς τύπος περιγράφων ἀκριβολογικῶς ἓν φυσικὸν φαινόμενον. Διὰ τὸν 'Ηράκλειτον νόμος εἶναι δυναμικὴ ἀρχὴ ρυθμίζουσα ἀπαρεγκλίτως τὴν πορείαν τῶν ἐγκοσμίων γεγονότων Ὁ θεῖος νόμος κυριαρχεῖ ἐπὶ τῶν γεγονότων καὶ παρέχει εἰς αὐτὰ τὴν δύναμιν νὰ ὀντοποιηθοῦν. Μὲ τὸν λόγον καὶ νόμον συνάπτεται καὶ ἡ Δίκη, ἤτις σημαίνει τὴν ἀπαραβίαστον τάξιν τῆς διαδικασίας τῶν φυσικῶν γεγονότων. Τὴν ἔννοιαν τῆς Δίκης παραλαμβάνει ὁ 'Εφέσιος φιλόσοφος ἀπὸ τὸν 'Αναξίμανδρον.

2ον) 'Η ἑνότης τῶν ἀντιθέσεων. 'Αποτελεῖ μίαν ἐκ τῶν θεμελιωδεστέρων δοξασιῶν τοῦ 'Ηρακλείτου ἡ πεποίθησις ὅτι αἱ ὡς ἀντιτιθέμεναι ἐμφανιζόμεναι φάσεις τῶν πραγμάτων καλύπτουν μίαν ἑνότητα ὑπάρχουσαν εἰς τὸ βάθος των. Ὡς ἀπόδειξιν τῆς ἑνότητος ταύτης ἐπικαλεῖται τὴν ἀμοιβαίαν μετάπτωσιν εἰς ἄλληλα τῶν ἀντιτιθεμένων μελῶν καὶ τὴν ἄμεσον συνεπαφήν των. Ὄπισθεν τῶν φαινομενικῶν ἀντιθέσεων κυριαρχεῖ ἡ ἑνότης. Αὕτη ἀποτελεῖ τὴν σύμπτωσιν τῶν ἀντιθέσεων «COINCIDENTIAM OPPOSITORUM», ἀντίληψιν, ἣτις ἐχρησίμευσεν ὡς θεμελιώδες δόγμα τοῦ μεσαιωνικοῦ καὶ τοῦ νεωτέρου μυστικισμοῦ. 'Η ἑνότης τῶν ἀντιθέσεων εἶναι οὐ μόνον κοσμολογικός, ἀλλὰ καὶ ἀνθρωπολογικὸς νόμος.

3ον) Τὸ φαινόμενον τοῦ πολέμου. Μὲ τὴν ἑνότητα τῶν ἀντιθέσεων συνδέεται ἀμέσως καὶ ὁ πόλεμος. Τὸ πολεμικὸν φαινόμενον δὲν πρέπει νὰ θεωρηθῇ μονομερῶς ὑπὸ τὴν μορφὴν τῆς ἔριδος. Περιέχει μέσα του καὶ τὴν δίκην καὶ τὴν εἰρήνην. Θεωρεῖται προσέτι ὡς ἀρχὴ δημιουργοῦσα τὴν ἐν τῷ κόσμῳ ὑφισταμένην θείαν καὶ ἀνθρωπίνην ἱεράρχησιν. Ὑψώνει τὸν ἄνθρωπον εἰς τὸ ἐπίπεδον τῶν θεῶν, ἐφ' ὅσον οἱ γενναῖοι ἐν τῷ πολέμῳ ἀγωνιζόμενοι κατατάσσονται εἰς τοὺς ἥρωας καὶ ἀπολαμβάνουν θείας τιμάς.

4ον) Ὁ Θεός. 'Η συγκεκριμένη ἐκπροσώπησις τῆς ἑνότητος τῶν ἀντιθέσεων εἶναι ὁ Θεός. 'Αποτελεῖ ὑπερβατικὴν ἀρχὴν ὅλων τῶν ὄντων, ἀπὸ τὰ ὁποῖα εἶναι «κεχωρισμένος». Ὄθεν ὁ Θεὸς εἶναι ἀρχὴ ἀπόλυτος καὶ ὑπερβατική. Χαρακτηρίζεται ὡς «Ἓν τὸ σοφόν», τὸ μοναδικὸν Ἕν, τὸ ὁποῖον κατέχει τὴν σοφίαν καὶ τὴν «γνώμην», δηλαδὴ τὴν γνῶσιν τῶν μέτρων, ἤτοι: τῆς σταθερᾶς τάξεως, ἤτις διέπει τὰ φαινόμενα. Κατὰ τοὺς παλαιοὺς δοξογράφους, ὁ Θεὸς τοῦ 'Ηρακλείτου ταυτίζεται μὲ τὸν πόλεμον καὶ μὲ τὸν Δία. Εἰς τὴν γενικὴν «Ζηνὸς» βλέπει ὁ 'Εφέσιος φιλόσοφος μίαν κεκαλυμμένην καὶ οὐχὶ καθαρὰν ὑποδήλωσιν ὅτι εἰς τὸ ὄνομα Ζεὺς ἐνυπολανθάνει ἡ σημασία τοῦ ἑνὸς (βλ. ἀπ. 32). Ὁ Θεὸς ἔχει τὴν ἱκανότητα νὰ μεταμορφοῦται, ὅπως καὶ τὸ πῦρ (ἀπ. 67).

5ον) Ἡ ροὴ τῶν αἰσθητῶν. Εἰς τὸν 'Ηράκλειτον ἀποδίδεται ἡ δοξασία περὶ τῆς ροῆς τῶν πάντων, τό: «τὰ πάντα ρεῖ». Μεταξὺ τῶν διασωθέντων ἀποσπασμάτων δὲν περιλαμβάνεται τοιοῦτος ἀφορισμός. Αἰτία νὰ ἀποδοθῇ εἰς αὐτὸν τὸ «τὰ πάντα ρεῖ» ὑπῆρξεν ἡ πληροφορία, τὴν ὁποίαν μᾶς ἔχει δώσει ὁ 'Αριστοτέλης ἐν τῷ πρώτῳ βιβλίῳ τῶν «Μετὰ τὰ φυσικὰ» (κεφ. 6'), ἔνθα κάμνει λόγον περὶ τῆς φιλοσοφίας τοῦ Πλάτωνος: «Ἐκ νέου τε γὰρ συνήθης γενόμενος τῷ Κρατύλῳ καὶ ταῖς 'Ηρακλειτείαις δόξαις, ὡς ἁπάντων τῶν αἰσθητῶν ἀεὶ ρεόντων καὶ ἐπιστήμης περὶ αὐτῶν οὐκ οὔσης, ταῦτα μὲν καὶ ὕστερον οὕτως ὑπέβαλεν». (Διότι ἐπειδὴ ὁ Πλάτων ἀπὸ τῆς παιδικῆς του ἡλικίας εἶχεν ἐπαφὴν μὲ τὸν Κρατύλον καὶ τὰς δοξασίας τῶν ὀπαδῶν τοῦ 'Ηρακλείτου, ὅτι δηλαδὴ ὅλα τὰ αἰσθητὰ εὑρίσκονται ἐν ροῇ καὶ δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ ὡς πρὸς αὐτὰ σταθερὰ γνῶσις, εἰς αὐτὴν τὴν ἀντίληψιν ἔμεινεν (ὁ Πλάτων) πιστὸς καὶ κατόπιν). Ἐκ τοῦ ἑρμηνευθέντος χωρίου καθίσταται φανερὸν ὅτι ἡ γενίκευσις τῆς περὶ ροῆς τῶν ὄντων δοξασίας ἐγένετο ὑπὸ τοῦ Κρατύλου, ἀφορμηθέντος ἀπὸ τὰ ἀποσπάσματα 49 α καὶ 91. Ὅτι ἡ περὶ γενικῆς ροῆς ἐν τῷ σύμπαντι θεωρία εἶναι ὑστερωτέρα ἀποδεικνύεται καὶ ἐκ τῆς ὑπὸ τοῦ 'Αριστοτέλους ἀναφερομένης εἰς τὸ ἀνωτέρω ἀπόσπασμα διακρίσεως τῶν ὄντων εἰς αἰσθητὰ καὶ μὴ αἰσθητά. Τοιαύτη διάκρισις παρὰ τῷ 'Ηρακλείτῳ δὲν ὑπάρχει. Παρ' αὐτῷ δύναται νὰ γίνῃ διαστολὴ μεταξὺ φανερῶν καὶ μὴ φανερῶν, «ἀφανῶν» ὄντων. Τοιοῦτον «ἀφανὲς» ὂν εἶναι καὶ τὸ πῦρ ὡς κοσμογονικὴ βάσις. Τὸ ἀφανὲς πῦρ πρέπει νὰ διαστέλλεται ἀπὸ τὸ ἐγκόσμιον πῦρ. Διότι μένει πάντοτε ζωντανὸν «ἀείζωον» καὶ οὐδέποτε δύει (ἀπ. 16). Φαίνεται ὅτι ὁ γενικεύσας τὴν περὶ ροῆς γενικὴν θεωρίαν τὴν ἀναφερομένην εἰς τὰ φανερὰ γεγονότα τοῦ σύμπαντος, ὑπῆρξεν ὁ διδάσκαλος τοῦ Πλάτωνος Κρατύλος. Διὰ τὸν 'Ηράκλειτον δὲν ὑπάρχει μόνον ροὴ ἐν τῷ σύμπαντι, ἀλλὰ καὶ σταθερότης ἐκπροσωπουμένου ἐκ τοῦ λόγου, τοῦ νόμου, τῆς Δίκης καὶ τοῦ Ἑνός.

6ον Ἡ περὶ μεγάλου ἐνιαυτοῦ θεωρία. Ἡ κίνησις τοῦ σύμπαντος κατὰ τὸν 'Εφέσιον σοφὸν ἦτο κυκλική. Τοῦτο συνάγεται ἐκ τοῦ συνδυασμοῦ τοῦ ἀποσπάσματος ἐκείνου, εἰς τὸ ὁποῖον ὁμιλεῖ περὶ ἀϊδιότητος τοῦ κόσμου καὶ ἐξ ἐκείνου, εἰς τὸ ὁποῖον λέγει ὅτι ἐπὶ τῆς περιφερείας τοῦ κύκλου ἡ ἀρχὴ καὶ τὸ τέλος συμπίπτουν. Ὄθεν ἡ ἀϊδιότης τῆς κινήσεως εἶναι νοητὴ μόνον ἐπὶ μιᾶς κυκλικῆς περιφορᾶς. Καὶ ὁ 'Αέτιος (Δοξογρ. Ντὶλς 303) χαρακτηρίζει τὸν 'Ηρακλείτειον θεὸν ὡς «περιοδικὸν πῦρ ἀΐδιον» (αἰώνιον εἰς κυκλικὴν κίνησιν εὑρισκόμενον), τὴν δὲ οὐσίαν τοῦ παντὸς ὡς «αἰθέριον σῶμα, σπέρμα τῆς τοῦ παντὸς γενέσεως καὶ περιόδου μέτρον τεταγμένης» (αἰθέριον σῶμα, σπέρμα τῆς γενέσεως τοῦ παντὸς καὶ περιοδικῆς κινήσεως, ἥτις ἀκολουθεῖ μέτρον καθωρισμένον). Κατὰ μαρτυρίαν πάλιν τοῦ 'Αετίου, ὁ 'Ηράκλειτος ἐφρόνει ὅτι ὑπῆρχεν ὡρισμένον χρονικὸν μέτρον, ἐντὸς τοῦ ὁποίου συνετελεῖτο μία ὁλόκληρος κυκλικὴ περιφορὰ τοῦ σύμπαντος. Ταύτην ἐκάλει «μέγαν ἐνιαυτὸν» καὶ ἐθεώρει ὡς ἀπαρτιζομένην ἐκ 18.000 ἡλιακῶν ἐτῶν: «'Ηράκλειτος ἐκ μυρίων ὀκτακοσίων ἐνιαυτῶν ἡλιακῶν τὸν μέγαν ἐνιαυτὸν εἶναι». Ὁ 'Ηράκλειτος ὑπῆρξε προσέτι εἰσηγητὴς τῆς ἐννοίας τῆς γενεᾶς. Κατὰ μαρτυρίαν τοῦ Πλουτάρχου «Περὶ τῶν ἐκλελοιπότων χρηστηρίων». («'Ηθ.» ἐκ Βερ. τόμ. 3, σελ. 84): «Τριάκοντα ποιοῦσι ἔτη τὴν γενεὰν καθ' 'Ηράκλειτον». (Θεωροῦν τὴν γενεάν, ἀκολουθοῦντες τὴν γνώμην τοῦ 'Ηρακλείτου, ὡς ἀποτελουμένην ἐκ 30 ἐτῶν). Γενεὰ ὁρίζεται τὸ χρονικὸν διάστημα «ἐν ᾧ γεννῶντα περέχει τὸν ἐξ αὐτοῦ γεγεννημένον ὁ γεννήσας» (κατὰ τὸ ὁποῖον παρουσιάζει ὁ γεννήσας τὸν ἐξ αὐτοῦ γεννημένον δυνάμενον νὰ γεννήσῃ). Κατὰ τὸν Φίλωνα «δυνατὸν ἐν τριακοστῷ

ἔτει αὖ τὸν ἄνθρωπον πάππον γενέσθαι». ('Ο ἄνθρωπος κατὰ τὸ τριακοστὸν ἔτος τῆς ἡλικίας του δύναται νὰ γίνῃ πάππος). Συμφώνως πρὸς τὰ ἀνωτέρω ὁ 'Ηράκλειτος ἐγένετο εἰσηγητὴς οὐ μόνον τῆς ἐννοίας τοῦ μεγάλου ἐνιαυτοῦ, ἀλλὰ καὶ τῆς ἐννοίας τῆς γενεᾶς ὡς χρονικοῦ διαστήματος, ἀποτελουμένου ἐκ 30 ἐτῶν.

Πῶς εἰς τὰς λεπτομερείας ἐννόει ὁ 'Ηράκλειτος τὸν μέγαν ἐνιαυτὸν δὲν εἶναι ἀκριβῶς γνωστόν. Στηριζόμενοι εἰς τὰ ἀποσπάσματα καὶ εἰς δοξογραφικὰς εἰδήσεις, δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι διακρίνει ἐν τῷ σύμπαντι δύο θεμελιώδεις φάσεις: Τὴν «χρησμοσύνην» καὶ τὸν «κόρον». 'Η «χρησμοσύνη» εἶναι ἡ φάσις, κατὰ τὴν ὁποίαν τὸ πῦρ μεταμορφοῦται εἰς τὰ ἄλλα τρία στοιχεῖα: τὴν θάλασσαν, τὸν «πρηστῆρα» (φλογισμένον ἀέρα) καὶ τὴν «γῆν». Κατὰ ταύτην λαμβάνουν ὑπόστασιν ὄχι μόνον τὰ στοιχεῖα, ἀλλὰ καὶ ἡ ἁρμονικὴ διάταξις τοῦ σύμπαντος, ἡ «διακόσμησις». 'Η δευτέρα φάσις εἶναι ὁ «κόρος». Κατὰ τὸν Διογένη τὸν Λαέρτιον, ὁ κόρος εἶναι ἡ ἐπάνοδος τοῦ διαφορισμένου σύμπαντος εἰς τὴν ἀρχικὴν πυρώδη κατάστασιν, ἡ «ἐκπύρωσις».

«Πεπεράνθαι τε τὸ πᾶν καὶ ἕνα εἶναι κόσμον· γεννᾶσθαί τε αὐτὸν ἐκ πυρὸς καὶ πάλιν ἐκπυροῦσθαι κατά τινας περιόδους ἐναλλὰξ τὸν σύμπαντα αἰῶνα· τοῦτο δὲ γίνεσθαι καθ' εἱμαρμένην, τῶν δὲ ἐναντίων τὸ μὲν ἐπὶ τὴν γένεσιν ἄγον καλεῖσθαι πόλεμον καὶ ἔριν, τὸ δ' ἐπὶ τὴν ἐκπύρωσιν ὁμολογίαν καὶ εἰρήνην, καὶ τὴν μεταβολὴν ὁδὸν ἄνω κάτω, τόν τε κόσμον γίνεσθαι κατ' αὐτήν».

(Διογ. Λαέρτ. 9, 7).

(Τὸ σύμπαν εἶναι πεπερασμένον καὶ ὑπάρχει εἷς καὶ μόνος κόσμος. Γεννᾶται δὲ οὗτος ἐκ τοῦ πυρὸς καὶ πάλιν μετατρέπεται εἰς πῦρ, κατὰ χρονικὰς περιόδους ἐναλλασσομένας κατὰ τὴν διάρκειαν ὅλης τῆς αἰωνιότητος. Τοῦτο δὲ γίνεται κατὰ ἕνα τρόπον καθωρισμένον ὑπὸ τοῦ πεπρωμένου. Ἐκ δὲ τῶν ἐναντίων (δυνάμεων) ἐκεῖναι μὲν αἱ ὁποῖαι ὁδηγοῦν εἰς τὴν γένεσιν καλοῦνται ἔρις καὶ πόλεμος, ἐκεῖναι δὲ αἵτινες ὁδηγοῦν εἰς τὴν διὰ πυρὸς καταστροφὴν τοῦ κόσμου καλοῦνται συμφωνία καὶ εἰρήνη. 'Η δὲ μεταβολὴ καλεῖται ὁδὸς ἄνω κάτω, καὶ ὁ κόσμος λαμβάνει γένεσιν ἕνεκεν ταύτης). 'Ο 'Αέτιος ἀναφέρει ὅτι ὁ κόσμος γίνεται κατὰ τὴν περιοδον κατὰ τὴν ὁποιαν σημειοῦται κατάσβεσις τοῦ πυρός: «'Ἐκ πυρὸς γὰρ πάντα γίγνεσθαι καὶ εἰς πῦρ πάντα τελευτᾶν· τούτου δὲ κατασβεννυμένου κοσμοποιεῖσθαι τὰ πάντα... πάλιν δὲ τὸν κόσμον καὶ τὰ σώματα πάντα ὑπὸ τοῦ πυρὸς ἀναλοῦσθαι ἐν τῇ ἐκπυρώσει» (Ντὶλς Δοξογρ. 283). ('Ἐκ τοῦ πυρὸς γίνονται τὰ πάντα καὶ εἰς τὸ τέλος καταντοῦν νὰ γίνουν πάντα πάλιν πῦρ. Ὅταν τὸ πῦρ ἀρχίσῃ νὰ σβέννυται, ἐμφανίζεται τὸ σύμπαν ὡς κόσμος... πάλιν δὲ ὁ κόσμος καὶ ὅλα τὰ σώματα καταναλίσκονται ὑπὸ τοῦ πυρὸς κατὰ τὴν ἐκπύρωσιν). Ἐπειδὴ οἱ δοξογράφοι ἀναμιγνύουν τὰς ἀντιλήψεις τοῦ 'Ηρακλείτου μὲ τὰς δοξασίας τῶν Στωικῶν, δὲν δυνάμεθα νὰ καθορίσωμεν ἂν ἡ ἐκπύρωσις συμβαίνῃ ὡς αἰφνιδία ἀνάφλεξις τοῦ κοσμικοῦ συνόλου, ἢ διὰ νὰ συντελεσθῇ χρειάζεται καὶ αὐτὴ χρονικὴν περίοδον ἑνὸς μεγάλου ἐνιαυτοῦ. Εἶναι δυνατὸν νὰ ἐδόξαζεν ὁ 'Ηράκλειτος ὅτι ἀφοῦ φθάσῃ ὁ κόσμος εἰς μίαν προχωρημένην ἐξελικτικὴν ἀνάπτυξιν, ἀρχίζει νὰ κινῆται κατὰ τὴν ἐναντίαν κατεύθυνσιν. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ἔχομεν εἰς τὸ σύμπαν δύο ἀνελίξεις κατὰ τὴν ἀντίστροφον φοράν. Τοῦτο ἴσως σημαίνει ἡ λέξις «ἐναντιοδρομία», τὴν ὁποίαν ἐπαναλαμβάνουν οἱ δοξογράφοι χωρὶς νὰ δύνανται νὰ τὴν κατανοήσουν. Εἶναι λίαν πιθανὸν ὅτι ὁ Πλάτων εἰς τὸν «Πολιτικὸν» (σελ. 272 κ.ἑ.) ἀπηχεῖ γνώμας τοῦ 'Ηρακλείτου, ὅταν λέγῃ ὅτι εἰς τὸ σύμπαν ὑπάρχει μία ὀρθὴ φορὰ τοῦ κόσμου καθοδηγουμένου ὑπὸ τοῦ Θεοῦ καὶ μία ἀνάδρομος φορά, ἥτις ἐπισυμβαίνει ὅταν ἀφεθῇ ὁ κόσμος ἄνευ τῆς καθοδηγήσεως τοῦ Θεοῦ: «Ὥστε ἀνάπαλιν πορεύεσθαι πολλὰς περιόδων μυριάδας». (Ὥστε νὰ ἐκτελῇ πορείαν ἀντίστροφον εἰς πολλὰς μυριάδας χρονικῶν περιόδων). Εἰς τὴν περὶ ἐκπυρώσεως θεωρίαν τοῦ 'Ηρακλείτου ἐνυπολανθάνει ἡ ἀντίληψις ὅτι πάντα τὰ ἐγκόσμια φαινόμενα εἶναι «ἀναστρεπτὰ» (REVERSIBLES). Τὸ σύμπαν ἐπανέρχεται κατὰ καιροὺς εἰς τὰ σημεῖα τῶν ἀρχικῶν του ἀφετηριῶν.

'Ο καθηγητὴς τῆς Φυσικοχημείας ἐν τῷ 'Εθνικῷ Μετσοβίῳ Πολυτεχνείῳ Προκόπιος Δ. Ζαχαρίας, εἰς διάλεξίν του γενομένην τῇ 16 'Ιουλίου 1946, συνεσχέτισε μετὰ μεγάλης ὀξυδερκείας τὰς θεωρίας τοῦ 'Ηρακλείτου μὲ τὰς γενομένας ἐσχάτως ἀνακαλύψεις, τὰς σχετικὰς μὲ τὴν ἀτομικὴν ἐνέργειαν. Κατὰ τὸν Ζαχαρίαν, ὁ 'Ηράκλειτος, «πῦρ ὀνομάζει τὴν ἀρχὴγονον, ἀραιοτάτην καὶ ἐν ζωηροτάτῃ κινήσει εὑρισκομένην ὕλην. Διὰ συγκρούσεων γεννῶνται συσσωρεύσεις καὶ συστροφαί, πυκνώσεις καὶ ἀραιώσεις. Αἱ πυκνώσεις εἶναι καταστάσεις χαμηλοτέρας στάθμης ἐνεργείας, αἱ ἀραιώσεις ἐπιστροφαὶ εἰς τὴν ἀρχικὴν κατάστασιν. Αἱ πυκνώσεις ἐντεινόμεναι σχηματίζουν τοὺς κόσμους. Αἱ πυκνώσεις ὅμως αὗται φθάνουν εἰς σημεῖον κόρου, ὁπότε διὰ τῶν συγκρούσεων ἡ ἰσορροπία τοῦ κατασκευάσματος καταστρέφεται καὶ τὸ σῶμα διαλύεται εἰς τὰ ἐξ ὧν συνετέθη, τῶν συστατικῶν ἐπανακτώντων τὸ ἀρχικὸν ἐλάχιστον αὐτῶν μέγεθος καὶ τὴν ἀρχικὴν αὐτῶν μεγάλην ταχύτητα καὶ ἐνέργειαν. Τὴν ἀλληλουχίαν ταύτην ὁρίζει γενικῶς ὁ 'Ηράκλειτος ὡς «διακόσμησιν» καὶ «ἐκπύρωσιν», τὸ σύνολον δὲ περίοδον ζωῆς, τὴν ὁποίαν διανύει τὸ πᾶν ἐν τῷ κόσμῳ καὶ ἥτις ἐπαναλαμβάνεται ἐπ' ἄπειρον, διότι «πάντα ῥεῖ», οὐδέποτε δὲ σταματᾷ ἡ γένεσις. Λέγει λοιπόν: ΖΗ ΠΥΡ ΤΟΝ ΓΗΣ ΘΑΝΑΤΟΝ κλπ., ὅπως ἐκπυρωθῇ πάλιν ἡ γῆ καὶ ἐπαναληφθῇ ὁ κύκλος ἐξακολουθῶν ἐπ' ἄπειρον... Διὰ τοῦτο ὁ 'Ηράκλειτος δὲν λαμβάνει ὑπ' ὄψιν τὸν χρόνον. Εἶναι, λέγει, παῖς, παίζων πεσσούς. Ὥστε ἡ γένεσις τῶν κόσμων οὐδόλως διέπεται ἀπὸ τοῦ χρόνου, ἀλλ' ὑπὸ τῶν σχέσεων».

7ον) Φυσικαὶ δοξασίαι. Εἰς τὸ σύγγραμμά του ὁ 'Ηράκλειτος εἶχεν ἐκθέσει ὁλόκληρον κοσμολογικὸν καὶ ἀστρονομικὸν σύστημα. Κατὰ τὸν 'Αέτιον (Δοξογρ. Ντὶλς 351): «'Ηράκλειτος ἀναμμα νοερὸν τὸ ἐκ θαλάσσης εἶναι τὸν ἥλιον σκαφοειδῆ ὑπόκυρτον· γίνεσθαι τὴν ἔκλειψιν κατὰ τὴν σκαφοειδοῦς στροφήν, ὥστε τὸ μὲν κοῖλον ἄνω γίνεσθαι, τὸ δὲ κυρτὸν κάτω πρὸς τὴν ἡμετέραν ὄψιν... Ταυτὸν πεπονθέναι τὸν ἥλιον καὶ τὴν σελήνην. Σκαφοειδεῖς γὰρ ὄντας τοῖς σχήμασι τοὺς ἀστέρας δεχομένους τὰς ἀπὸ τῆς ὑγρᾶς ἀναθυμιάσεως αὐγάς, φωτίζεσθαι πρὸς τὴν φαντασίαν, λαμπρότερον μὲν τὸν ἥλιον· ἐν καθαρωτέρῳ γὰρ ἀέρι φέρεσθαι, τὴν δὲ σελήνην ἐν θολωτέρῳ· διὰ τοῦτο καὶ ἀμαυροτέραν φαίνεσθαι... ἔκλειπειν τὴν σελήνην κατὰ τὴν τοῦ σκαφοειδοῦς στροφὴν καὶ τὰς παρεκκλίσεις. Βροντὴν μὲν κατὰ συστροφὰς ἀνέμων καὶ νεφῶν καὶ ἐμπτώσεις πνευμάτων εἰς τὰ νέφη, ἀστραπὰς δὲ κατὰ τὰς τῶν θυμιωμένων ἐξάψεις). ('Ο ἥλιος εἶναι ἀναμμένον πῦρ, προικισμένον ἀπὸ νόησιν, προερχόμενον ἀπὸ τὰς ἀναθυμιάσεις τῆς θαλάσσης, ἔχει δὲ σχῆμα σκαφοειδὲς καὶ ὀλίγον κυρτόν. 'Η ἔκλειψις γίνεται, ἐπειδὴ στρέφεται τὸ ἀποτελοῦν τὸν ἥλιον σκάφος, οὕτως ὥστε τὸ κοῖλον του μέρος νὰ στραφῇ πρὸς τὰ ἄνω, τὸ δὲ κυρτὸν πρὸς τὰ κάτω, δηλαδὴ πρὸς τὸ μέρος τὸ προσιτὸν εἰς τὴν ὅρασίν μας. Τὸ ἴδιον δὲ πρᾶγμα συμβαίνει σχετικῶς μὲ τὸν ἥλιον καὶ τὴν σελήνην. Διότι ἐπειδὴ οἱ δύο οὗτοι ἀστέρες ἔχουν σχῆμα σκάφης, δέχονται τὰς λάμψεις, αἵτινες παράγονται ἀπὸ τὴν ὑγρὰν ἀναθυμίασιν, καὶ φωτίζονται, ὥστε νὰ φαίνωνται, λαμπρότερον μὲν ὁ ἥλιος διότι κινεῖται διὰ μέσου ἀέρος καθαρωτέρου, ἡ δὲ σελήνη κινεῖται ἐν τῷ μέσῳ ἀέρος περισσότερον θολωμένου· διὰ τοῦτο φαίνεται ὀλιγώτερον λαμπροτέρα. 'Υφίσταται ἡ σελήνη ἔκλειψιν, διότι στρέφεται ἡ σκάφη, ἥτις τὴν ἀποτελεῖ, καὶ διότι ὑφίστανται πρὸς διαφόρους κατευθύνσεις κλίσεις. 'Η βροντὴ παράγεται ἀπὸ τὰς στροφὰς γύρω ἀπὸ τὸ αὐτὸ σημεῖον τῶν ἀνέμων καὶ τῶν νεφῶν καὶ ἀπὸ τὴν πρόσκρουσιν τῶν ἀνέμων πρὸς τὰ νέφη. Αἱ δὲ ἀστραπαὶ παράγονται ἀπὸ τὰς ἀναφλέξεις τῶν ἀναθυμιάσεων). Ὡς πρὸς τὴν τοποθέτησιν ἐν τῷ οὐρανῷ τῶν οὐρανίων σωμάτων, ὁ Διογένης ὁ Λαέρτιος παραδίδει τὰ ἀκόλουθα:

«Τὰ μὲν γὰρ ἄλλα ἄστρα πλεῖον ἀπέχειν ἀπὸ γῆς καὶ διὰ τοῦτο ἧττον λάμπειν καὶ θάλπειν· τὴν δὲ σελήνην προσγειοτέραν οὖσαν μὴ διὰ τοῦ καθαροῦ φέρεσθαι τόπου· τὸν μέντοι ἥλιον ἐν διαυγεῖ καὶ ἀμιγεῖ κεῖσθαι καὶ σύμμετρον ἀφ' ἡμῶν ἔχειν διάστημα».

(Τὰ ἄλλα ἄστρα ἔχουν πολὺ μεγαλυτέραν (ἀπὸ τὸν ἥλιον) ἀπόστασιν ἐκ τῆς γῆς καὶ διὰ τοῦτο ἔχουν ὀλιγωτέραν (τοῦ ἡλίου) λάμψιν καὶ θερμότητα· ἡ δὲ σελήνη, ἂν καὶ εἶναι πλησιέστερα πρὸς τὴν γῆν, κινεῖται διὰ μέσου τόπου οὐχὶ καθαροῦ. Ἀλλὰ ὁ ἥλιος κεῖται μέσα εἰς τόπον διαυγῆ καὶ καθαρὸν καὶ ἔχει συμμετρικὴν (οὔτε πολὺ μεγάλην, ὅπως οἱ ἀστέρες, οὔτε πολὺ μικράν, ὅπως ἡ γῆ) ἀπόστασιν). Ὡς πρὸς τὴν ἡμέραν, τὴν νύκτα καὶ τὰς ἐποχὰς τοῦ ἔτους ἀναφέρει ὁ Διογένης ὁ Λαέρτιος τὰς ἀκολούθους ἀπόψεις τοῦ 'Ηρακλείτου:

«Ἡμέραν τε καὶ νύκτα γίνεσθαι καὶ μῆνας καὶ ὥρας... κατὰ τὰς διαφόρους ἀναθυμιάσεις. Τὴν μὲν γὰρ λαμπρὰν ἀναθυμίασιν φλογωθεῖσαν ἐν τῷ κύκλῳ τοῦ ἡλίου ἡμέραν ποιεῖν, τὴν δ' ἐναντίαν ἐπικρατήσασαν νύκτα ἀποτελεῖν· καὶ ἐκ μὲν τοῦ λαμπροῦ τὸ θερμὸν αὐξόμενον θέρος ποιεῖν, ἐκ δὲ τοῦ σκοτεινοῦ τὸ ὑγρὸν πλεονάζον χειμῶνα ἀπεργάζεσθαι».

('Η ἡμέρα, ἡ νὺξ καὶ αἱ ἐποχαὶ τοῦ ἔτους γίνονται ἀναλόγως τῶν ἀναθυμιάσεων. 'Η λαμπρὰ ἀναθυμίασις ἀναφλεχθεῖσα εἰς τὸν κύκλον τοῦ ἡλίου κάμνει τὴν ἡμέραν, ἡ δὲ ἀντίθετος (δηλαδὴ ἡ σκοτεινὴ ἀναθυμίασις), ὅταν ἐπικρατῇ κάμνει τὴν νύκτα. Ὅταν δὲ πλεονάσῃ ἡ ὑγρασία, ἥτις παράγεται ἀπὸ τὸ σκοτεινόν, ἀποτελεῖ τὸν χειμῶνα). Εἶναι φανερὸν ὅτι ὁ 'Ηράκλειτος εἶχε διατυπώσει ἐνιαῖον κοσμολογικὸν σύστημα λαμβάνων ὡς ὑλικὴν ἀρχὴν τοῦ κόσμου τὸ πῦρ. Νοεῖ δὲ ὡς πῦρ ὄχι μόνον τὸ κοινῶς λεγόμενον πῦρ, ἀλλὰ καὶ τὴν θερμὴν ἀναθυμίασιν καὶ τὸ ἀόρατον πῦρ τὸ εὑρισκόμενον, κατὰ τὴν ἀντίληψίν του, εἰς τὸ ἐσωτερικὸν ἑκάστου πράγματος. Τὴν ὑλικὴν ταύτην ἀρχὴν τὴν θέτει εἰς ἀδιάσπαστον ἑπαφὴν μὲ τὸν λόγον καὶ τὸν νόμον. 'Ο λόγος, ὁ νόμος καὶ τὸ ἓν ἀποτελοῦν τὰ δυναμικὰ στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα συναπαρτίζουν τὸν ἔσχατον πυρῆνα τοῦ σύμπαντος, παραμένοντα ἀόρατα καὶ ἀφανῆ. Περισσότερον ἐμφανὴς ἀποκάλυψίς των εἶναι τὸ πῦρ, ὡς κοσμογονικὴ καὶ αἰωνίως ὑπάρχουσα ὑλικὴ καταβολή. 'Η δυναμικὴ καὶ κινητικὴ θεώρησις τοῦ σύμπαντος ἀποχωρίζει τὸν 'Ηράκλειτον ἀπὸ τοὺς λοιποὺς Ἴωνας φιλοσόφους. Οὗτοι ἐζήτουν νὰ ἑρμηνεύσουν τὸ σύμπαν «ἱστορικῶς» ἀφορμώμενοι ἀπὸ μίαν πρώτην ἀρχήν. 'Ο 'Ηράκλειτος θέλει νὰ ἐμβαθύνῃ εἰς τὴν δυναμικὴν διάστασιν τοῦ σύμπαντος. Δὲν ἐπινοεῖ μίαν «ἱστορίαν» ἀνατρέχων εἰς μίαν προηγηθεῖσαν κατάστασιν. Ἔχει τὴν γνώμην ὅτι εἶναι δυνατὴ ἡ εἴσδυσις εἰς τὴν οὐσίαν τοῦ ἤδη ὑπάρχοντος σύμπαντος. 'Ο «Λόγος» εἶναι πάντοτε παρὼν καὶ περιμένει νὰ τὸν κατανοήσωμεν. Διὰ τοῦτο ἀποστρέφεται ὁ Ἐφέσιος φιλόσοφος τὴν «ἱστορίαν».

8ον) Ἡ ἀνθρωπολογικὴ ἄποψις. Ἀλλ' ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἀξίζει νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς ἀπολύτως πρωτότυπος συμβολὴ εἶναι ἡ ἀνθρωπολογικὴ θεώρησις. 'Ο ἄνθρωπος διὰ τῶν 'Ηρακλειτείων ἀντιλήψεων ἔρχεται εἰς συνάφειαν μὲ τὸν παγκόσμιον λόγον. Θεωρεῖται φορεὺς τοῦ λόγου καὶ συναρθρώνεται μέσα εἰς τὴν παγκοσμίαν νομοτέλειαν. Ἡ συνάρθρωσις αὕτη δὲν τελεῖται αὐτομάτως. Ἀπαιτεῖ τὴν πρόθυμον καὶ ἐνεργητικὴν συμπεριφορὰν τοῦ ἀνθρώπου. Κήρυξ μιᾶς τοιαύτης ἐνεργητικῆς στάσεως ἔναντι τῆς δεδομένης πραγματικότητος ὑπῆρξεν ὁ 'Ηράκλειτος. Ἠθέλησε νὰ κάμῃ συνειδητὴν τὴν σύν-

δεσιν τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὸν λόγον. Ἡ ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου ἔχει μεσα της τον λογον. Εἶναι καὶ αὐτὴ μια ἀναδυμιασις, μια κινητικὴ μονὰς διαρκῶς τεἰνουσα πρὸς ἐπαύξησιν καὶ εὑρισκομένη εἰς διαρκῆ φροήν. Κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη, ἐθεώρησε τὴν ψυχὴν ὡς «ἀσώματον καὶ ρέον ἀεί». Ὅθεν πρῶτος αὐτὸς παρετήρησε τὴν ροϊκότητα τῶν ψυχικῶν φαινομένων. Καθῆκον τοῦ ἀνθρώπου εἶναι νὰ διευκολύνῃ τὴν ἐπαύξησιν τοῦ ἐντὸς αὐτοῦ ἐνυπάρχοντος λόγου. Ἐκ ταύτης δὲ προέρχεται μία ἐσωτερικὴ ἱκανοποίησις, ἡ «εὐαρέστησις», ἥτις, ὡς ἀναφέρει ὁ Κλήμης εἰς τοὺς «Στρωματεῖς» (2, 130), ἦτο διὰ τὸν φιλόσοφόν μας τὸ ἠθικὸν τέλος τῆς ζωῆς: «Ἡράκλειτον τὸν Ἐφέσιον τὴν εὐαρέστησιν τέλος τοῦ βίου εἶναι». Ζωηρὰ εἶναι εἰς αὐτὸν ἡ ἔννοια τῆς ἠθικῆς ἐλευθερίας. Ὁ ἄνθρωπος εἶναι αἴτιος τῆς εὐτυχίας ἢ δυστυχίας του. Καθῆκον του εἶναι νὰ ἀναζητήσῃ τὸν ἑαυτόν του, νὰ ἀπαλλαγῇ ἀπὸ τὰς παχυλὰς δοξασίας τῶν πολλῶν καὶ νὰ ρυθμίσῃ τὰς πράξεις του συμφώνως πρὸς τὸν λόγον. Ἡ παρότρυνσις τοῦ Ἐφεσίου σοφοῦ πρὸς πνευματικὴν ἐγρήγορσιν καὶ ἀνύψωσιν κατέστησε τὸν Ἡράκλειτον εἰς ἄκρον ἐπίκαιρον διὰ τοὺς ὑπαρξιακοὺς φιλοσόφους τοῦ 20ου αἰῶνος. Εἰς ἔργον του ἐκδοθὲν κατὰ τὸ 1936 ὁ Γερμανὸς Φράντς Μπρὲχτ ἐπεχείρησε νὰ ἑρμηνεύσῃ τὰ Ἡρακλείτεια ἀποσπάσματα ὑπὸ τὸ πρῖσμα τῶν φιλοσοφικῶν δοξασιῶν τοῦ Χάϊντεγγερ. Ἀλλ' ἡ φιλοσοφία τοῦ ὑπαρξισμοῦ εἶναι ἑστερημένη τοῦ προφητικοῦ στοιχείου καὶ τῆς πολυμερείας ἥτις χαρακτηρίζει τὰς ἀντιλήψεις τοῦ Ἐφεσίου σοφοῦ. Ὁ Ἡράκλειτος εἶναι ἐξηγητὴς τῆς φύσεως, συγχρόνως ὅμως προφήτης καὶ διδάσκαλος τοῦ λαοῦ. Ἂν καὶ ἀνακαλύπτει τὴν ὕπαρξιν τοῦ λόγου εἰς τὸ σύμπαν, δὲν περιπίπτει εἰς μονομερῆ λογοκρατισμὸν καὶ ἀβαθῆ διαφωτισμόν. Ἔχει βαθεῖαν ἐπίγνωσιν ὅτι πέραν τοῦ ἀνθρωπίνου κόσμου ὑπάρχει ἡ περιοχὴ τοῦ θείου καὶ ὅτι διὰ νὰ ἀντιληφθῇ ὁ ἄνθρωπος τὰ θεῖα ὄντα πρέπει νὰ ἔχῃ πίστιν: «Τὰ πολλὰ τῶν θείων ἀπιστήτι διαφυγγάνει μὴ γιγνώσκεσθαι». Γνωρίζει καλῶς ὅτι εἰς τοὺς ἐξωτερικοὺς λατρευτικοὺς τύπους ὑποκρύπτεται ἓν βαθύτερον νόημα καὶ θεωρεῖ ὡς ἰδικήν του ἀποστολὴν νὰ τὸ ἀποκαλύψῃ. Κατεπολέμησεν ὅσον οὐδεὶς ἄλλος τὴν πολιτικὴν καὶ ἠθικὴν παρακμὴν τὴν σημειωθεῖσαν εἰς τὴν πατρίδα του καὶ γενικώτερον εἰς τὴν Ἰωνίαν, τὴν πολιτικὴν ἰδιοτέλειαν καὶ τὴν διάσπασιν. Ὅταν κατακρίνῃ τὴν δημοκρατίαν ἔχει ὑπ' ὄψιν του τοὺς «πολλούς», τὴν ἄνευ πνευματικότητος λαϊκὴν μᾶζαν, τὴν συναπαρτιζομένην ἐξ ἀτόμων, τὰ ὁποῖα δὲν ἔχουν ἐπίγνωσιν ὅτι ὁ νόμος εἶναι τὸ κοινὸν συνδετικὸν στοιχεῖον ἐπὶ τοῦ ὁποίου στηρίζεται ἡ πολιτεία. Ἡ ἀριστοκρατία, τὴν ὁποίαν ἀποδέχεται ὁ Ἡράκλειτος, δὲν εἶναι ἡ κατὰ παράδοσιν ἀριστοκρατία τῆς καταγωγῆς, ἀλλὰ τὴν ἀπαρτίζουν οἱ ὀλίγοι, οἵτινες ἔχουν κατανοήσει τὴν ὀντολογικὴν σημασίαν τοῦ λόγου καὶ τοῦ νόμου. Πρόκειται περὶ μιᾶς ἀριστοκρατίας τοῦ πνεύματος.

Ἡ ἐπίδρασις τοῦ Ἡρακλείτου

Ἡ φιλοσοφία τοῦ Ἐφεσίου φιλοσόφου ἔσχε μεγίστην ἐπίδρασιν ἐπὶ τῆς πνευματικῆς ἐξελίξεως τῆς ἀνθρωπότητος. Ἄμεσος ὑπῆρξεν ἡ ἐπίδρασίς του ἐπὶ τῶν Ἱπποκρατικῶν ἰατρῶν, ὡς ἐξάγεται ἐκ τοῦ ὑπὸ τὸν τίτλον «Περὶ διαίτης συγγράμματος». Ὁ Ἀναξαγόρας φαίνεται ἐπηρεασθεὶς ὡς πρὸς τὴν ἀντίληψιν ὅτι ὁ νοῦς εἶναι στοιχεῖον κεχωρισμένον πάντων τῶν λοιπῶν. Ἡ θεωρία του περὶ ροῆς τῶν αἰσθητῶν ἐγένετο ἀποδεκτὴ ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος καὶ ἀπετέλεσε μίαν ἐκ τῶν θεμελιωδῶν προϋποθέσεων τῆς περὶ ἰδεῶν θεωρίας. Ὁ Ἀριστοτέλης ἐνέκρινε τὰς περὶ δυναμικῆς συστάσεως τοῦ σύμπαντος Ἡρακλειτείους ἀντιλήψεις, αἵτινες κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους ἀνεβίωσαν εἰς τὸν δυναμισμὸν τοῦ Λάϊμπνιτς καὶ τοῦ Νίτσε. Οἱ Στωικοὶ ἐνεκολπώθησαν τὴν περὶ παγκοσμίου λόγου καὶ ἐκπυρώσεως διδασκαλίαν του τροποποιοῦντες ταύτην ἐπὶ τὸ ὑλιστικώτερον. Καὶ ἡ παρ' αὐτοῖς συναντωμένη ἔννοια περὶ τοῦ «τόνου» ἔχει τὴν πηγήν της εἰς τὸ παρ' Ἡρακλείτῳ ἐπίθετον «πολίντονος». Ἐπίσης ἡ προσπάθεια τῶν Στωικῶν νὰ ἀναγάγουν τὴν θρησκείαν εἰς ὑψηλότερον ἐπίπεδον καὶ ἡ κατάκρισις τῆς λατρείας τῶν εἰδώλων εἶναι δοξασίαι παραληφθεῖσαι ἀπὸ τὸν Ἡράκλειτον. Κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους ὁ Λάϊμπνιτς ἐμφανίζει δυναμικὴν θεωρίαν πλησιάζουσαν πρὸς τὰς Ἡρακλειτείους ἀντιλήψεις. Ἡ ἠθικὴ προσταγή, ἣν ἐθεώρει ὁ Λάϊμπνιτς ὡς ὕψιστον διὰ τὸν ἄνθρωπον καθῆκον, ἡ ἐπιτάσσουσα ὅτι ὁ ἄνθρωπος πρέπει νὰ τελειοποιῇ διαρκῶς ἑαυτόν, ἐναρμονίζεται πλήρως μὲ τὸ «ἐδιζησάμην ἐμεωυτὸν» καὶ μὲ τὴν ἀντίληψιν περὶ τῆς ψυχῆς ὡς ἐχούσης βαθύτατον λόγον. Ἀλλὰ συνειδητὸς εἶναι ὁ ἐπηρεασμός, ὃν ὑπέστη ὁ Ἔγελος ὑπὸ τῶν δοξασιῶν τοῦ Ἡρακλείτου. Ὁ Λασὰλλ εἰς τὸ κατὰ τὸ 1858 ἐκδοθὲν ἔργον του «Ἡ φιλοσοφία τοῦ Ἡρακλείτου τοῦ Ἐφεσίου τοῦ σκοτεινοῦ» ἐπειράθη μετ' ἐπιμονῆς κάπως ὑπερβολικῆς νὰ ἑρμηνεύσῃ τὸν Ἡράκλειτον χρησιμοποιῶν ὡς ἀφετηρίαν τὰς ἀντιλήψεις τοῦ Ἐγέλου. Ἐπηκολούθησαν δὲ μετὰ ταῦτα ἐπὶ καθαρῶς ἱστορικοῦ ἐπιπέδου αἱ ἐργασίαι τοῦ Μπέρναϊς καὶ τοῦ Τσέλλερ. Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ Γκαῖτε, κατὰ τὸ 1808, εἶχε λάβει γνῶσιν τῶν ἀποσπασμάτων, ἐκ συγγραφῆς τὴν ὁποίαν εἶχε δημοσιεύσει κατὰ τὸ ἔτος ἐκεῖνο, ὁ Σλαϊερμάχερ. Ἀλλ' ἐκεῖνος, διὰ τὸν ὁποῖον ἡ ἀναγνώρισις τῶν ἀποσπασμάτων ἐνήργησεν ὡς ἀναγεννητικὴ δύναμις ἦτο ὁ Φράντς Νίτσε. Κατὰ τὸν 20ὸν αἰῶνα ἡ ὑπαρξιακὴ φιλοσοφία ἔρχεται νὰ στηριχθῇ εἰς τὰς θεμελιώδεις ἀληθείας τὰς ἀποκαλυθείσας ὑπὸ τοῦ Ἐφεσίου φιλοσόφου. Ἡ περὶ ἀληθείας ὡς ἀποκαλυπτικότητος θεμελιώδης ἀντίληψις τοῦ Χάϊντεγγερ ἀφορμᾶται ἀπὸ τὸν ἀφορισμὸν «ἡ φύσις κρύπτεσθαι φιλεῖ». Ὅθεν λίαν ὀρθῶς ἔγραψεν εἰς ἕνα ἐκ τῶν ἀφορισμῶν του ὁ Νίτσε: «Ὁ κόσμος ἔχει αἰωνίως ἀνάγκην τῆς ἀληθείας, καὶ διὰ τοῦτο ἔχει ἀνάγκην αἰωνίως τοῦ Ἡρακλείτου».

Κ. Δ. Γεωργούλης

ΕΜΠΕΔΟΚΛΗΣ ὁ Ἀκραγαντῖνος (495—435). Μία ἐκ τῶν σπουδαιοτέρων προσωπικοτήτων τῆς προσωκρατικῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας ὑπῆρξεν ὁ ἐκ τῆς ἑλληνικῆς ἐν Σικελίᾳ πόλεως Ἀκράγαντος καταγόμενος Ἐμπεδοκλῆς. Ἀνεδείχθη μέγας ἐρευνητὴς τῆς φύσεως καὶ θεμελιωτὴς τῆς θεωρίας περὶ τῆς συστάσεως τοῦ σύμπαντος ἐκ τεσσάρων ἀρχικῶν στοιχείων, ἤτοι τῆς γῆς, τοῦ ὕδατος, τοῦ ἀέρος καὶ τοῦ πυρός. Δὲν ἐμεινεν ἱκανοποιημένος μὲ τὴν διαπίστωσιν ὅτι ἐν τῷ κόσμῳ ὑπάρχουν τὰ μνημονευθέντα τέσσαρα ὑλικὰ στοιχεῖα, ἀλλὰ ἐπροχώρησεν εἰς τὴν ἐξιχνίασιν τῶν αἰτίων, τὰ ὁποῖα ἐξηγοῦν τοὺς ποικίλους αὐτῶν συνδυασμοὺς καὶ ἀπεφάνθη ὅτι οὗτοι ὀφείλονται εἰς τὴν ἐπενέργειαν δύο κοσμογονικῶν δυνάμεων, αἵτινες εἶναι ἡ Φιλότης καὶ τὸ Νεῖκος. Καταγίνεται συγχρόνως εἰς χημικάς, βιολογικὰς καὶ ἀνθρωπολογικὰς μελέτας, λαμβάνει δὲ ἐνεργὸν μέρος εἰς τὴν πολιτικὴν ὡς ὑποστηρικτὴς τῆς δημοκρατίας καὶ φίλος τοῦ λαοῦ. Ἀσκεῖ τὸ ἐπάγγελμα τοῦ ἰατροῦ, τοῦ μάγου καὶ τοῦ ἐξιλαστοῦ. Ἐμπνέει τὴν πεποίθησιν ὅτι ἐπικοινωνεῖ μὲ τοὺς θεούς, ὅτι δύναται νὰ ἀναστήσῃ νεκροὺς καὶ ὅτι ἀσκεῖ ἐξουσίαν ἐπὶ τῶν ἀνέμων, τῶν ἀσθενειῶν, τῶν βροχῶν καὶ τῶν φυσικῶν στοιχείων. Οἱ σύγχρονοί του τὸν τιμοῦν ὡς προφήτην καὶ ὡς διαλλακτὴν τῶν ἀνθρώπων πρὸς τοὺς θεούς. Εἶναι πρόθυμοι νὰ τοῦ προσφέρουν τὸ βασιλικὸν ἀξίωμα εἰς τὸν Ἀκράγαντα, τὴν πόλιν ἥτις ἠρίθμει 80 μυριάδας κατοίκων, ἀλλ' αὐτὸς προτιμᾶ νὰ διέρχεται διὰ μέσου τῶν σικελικῶν πόλεων θεραπεύων τοὺς πάσχοντας, παρέχων συμβουλὰς εἰς τὰς πόλεις καὶ τοὺς ἰδιώτας καὶ περιστοιχιζόμενος ἀπὸ πλήθη ἀφοσιωμένων ὀπαδῶν. Ἐκτὸς τῶν ἄλλων εἶχε καὶ τὸ χάρισμα τῆς ποιητικῆς ἐμπνεύσεως. Ὁ Ἀριστοτέλης τὸν ἀναγνωρίζει ὡς εὐρετὴν τῆς ρητορικῆς καὶ οἱ 400 διασωθέντες ἐκ τῶν ποιημάτων του στίχοι μαρτυροῦν περὶ τοῦ ποιητικοῦ του ταλέντου. Ἡ δόξα του διετηρήθη ἀμείωτος καὶ κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους. Ὁ ἰταλικὸς φιλελευθερισμὸς τιμᾷ διὰ τοῦ MAZZINI καὶ τοῦ CARIBALDI τὴν μνήμην του, διότι εἶχε καταλύσει τὴν ἐν Ἀκράγαντι τυραννίαν τῶν ὀλιγαρχικῶν. Ὁ μέγας Χέλντερλιν (HOLDERLIN) στηριζόμενος εἰς τὰς εἰδήσεις τὰς ὁποίας μᾶς διέσωσε περὶ τοῦ Ἀκραγαντίνου σοφοῦ ὁ Διογένης ὁ Λαέρτιος συνθέτει κατὰ τὸ 1797—1798 τὸ δραματικόν του ἀπόσπασμα «Ὁ θάνατος τοῦ Ἐμπεδοκλέους» καὶ ὁ Νίτσε ὑπογραμμίζει τὴν φυσιογνωμίαν του ὡς ἐξέχουσαν μεταξὺ τῶν προσωκρατικῶν, χαρακτηρίζων αὐτὸν ὡς τὸν «καθαρῶς τραγικὸν ἄνθρωπον». Τὰ ἀποσπάσματά του δίδουν ἀφορμὴν εἰς τὸν Γάλλον Ρομαὶν Ρολλὰν νὰ γράψῃ τὴν μελέτην του «Ἐμπεδοκλῆς ὁ Ἀκραγαντῖνος καὶ ἡ ἐποχὴ τοῦ μίσους», εἰς τὴν ὁποίαν μετὰ θαυμασμοῦ ἐκφράζεται διὰ τὸν Ἀκραγαντῖνον σοφόν. Ἀναμφισβητήτως κατατάσσεται μεταξὺ τῶν ἐξεχουσῶν προσωπικοτήτων τῆς παγκοσμίου πνευματικῆς ἱστορίας.

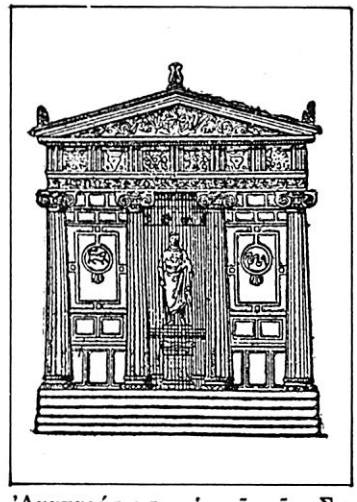

Ἀναπαράστασις ἱεροῦ τῆς Σελινοῦντος, ποὺ ἀναφέρεται ὡς ἀφιερωμένον εἰς τὸν Ἐμπεδοκλῆ

Κατήγετο ἐξ οἰκογενείας εὐγενῶν. Ὁ πάππος του, ὅστις ὠνομάζετο ἐπίσης Ἐμπεδοκλῆς, εἶχεν ἀναδειχθῇ νικητὴς ἐν Ὀλυμπίᾳ εἰς τὰς διὰ τεθρίππων ἁρματοδρομίας. Καὶ περὶ τοῦ φιλοσόφου Ἐμπεδοκλέους ὑπάρχει εἴδησις ὅτι κατήγαγε νίκην δι' ἵππου κέλητος. Ἐπειδὴ δὲ ἦτο ἐναντίον τῶν αἱματηρῶν θυσιῶν, προσέφερεν ὁμοίωμα βοὸς πλασμένου ἀπὸ σμύρναν καὶ πολυτελῶν θυμιαμάτων. Ὁ πατήρ του Μέτων εἶχε συμβάλει διὰ τὴν κατάλυσιν τῆς ἐν Ἀκράγαντ. τυραννικῆς ἀρχῆς τοῦ Θρασυδαίου. Στηριζόμενος εἰς τὴν φιλίαν τῆς οἰκογενείας του πρὸς τὸν δῆμον ὁ Ἐμπεδοκλῆς εὐκόλον θὰ ἦτο νὰ ἀνακηρυχθῇ βασιλεὺς τῆς πατρικῆς του πόλεως. Ἀντὶ τούτου ἐπροτίμησε νὰ περιέρχεται τὰς πόλεις ἐν μέσῳ πλήθους θαυμαστῶν «στέμμα ἔχων ἐπὶ κεφαλῆς χρυσοῦν καὶ ἀμύκλας (δηλ. πέδιλα) ἐν τοῖς ποσὶ χαλκᾶς καὶ στέμματα Δελφικὰ ἐν ταῖς χερσί».

Ὁ Σουΐδας, ἀπηχῶν παλαιοτέρας εἰδήσεις, λέγει ὅτι ἔπραττε ταῦτα ὁ Ἐμπεδοκλῆς, διότι ἤθελε νὰ διαδώσῃ περὶ τοῦ ἑαυτοῦ του τὴν ἀντίληψιν ὅτι ἦτο θεὸς καὶ «δόξαν περὶ αὐτοῦ κατασχεῖν ὡς περὶ θεοῦ βουλόμενος». Συνεχίζων τὸ παράδειγμα τῆς οἰκογενείας του ἦτο ἄγρυπνος ὑποστηρικτὴς καὶ φύλαξ τοῦ δημοκρατικοῦ πολιτεύματος. Ὅταν ὁ ἰατρὸς Ἄκρων εἶχε ζητήσει ἀπὸ τὸν δῆμον νὰ τοῦ παραχωρηθῇ τόπος διὰ νὰ κατασκευάσῃ τύμβον διὰ τὸν πατέρα του ὁ Ἐμπεδοκλῆς ἠναντιώθη ἐν ὀνόματι τῆς ἰσότητος. Ἠναντιώθη δὲ καὶ πρὸς τὰς ἐκδηλωθείσας ὀλιγαρχικὰς τάσεις καταλύσας τὸ ἐκ χιλίων μελῶν ἀπαρτισθὲν ὀλιγαρχικὸν πολιτικὸν συγκρότημα. «Ὕστερον δ' ὁ Ἐμπεδοκλῆς καὶ τὸ τῶν χιλίων ἄθροισμα κατέλυσε συνεστὼς ἐπὶ τρία ἔτη». (Διογ. Λαέρτ. 8,66). Εἰς τοὺς ἀρχαί-

ους εἶχε προξενήσει μεγάλην ἐντύπωσιν τὸ ὅτι συνεδύαζεν ὁ Ἀκραγαντῖνος σοφὸς εἰς τὴν προσωπικότητά του προφανεῖς ἀντιθέσεις: «οὐ μόνον ἦν τῶν πλουσίων, ἀλλὰ καὶ τῶν τὰ δημοτικὰ φρονούντων. Ὁ γέ τοι Τίμαιος... φησὶν ἐναντίαν ἐσχηκέναι γνώμην αὐτὸν ἔν τε τῇ πολιτείᾳ καὶ ἐν τῇ ποιήσει. Ὅπου μὲν γὰρ μέτριον καὶ ἐπιεικῆ φαίνεσθαι, ὅπου δὲ ἀλαζόνα καὶ φίλαυτον ἐν τῇ ποιήσει». (Ἦτο ἀφ' ἑνὸς μὲν πλούσιος, ἀφ' ἑτέρου δὲ φίλος τῆς δημοκρατίας. Ὁ Τίμαιος λέγει ὅτι εἶχε παρουσιάσει ἐναντίαν διάθεσιν αὐτὸς εἰς τὴν πολιτικὴν ἀπὸ ἐκείνην τὴν ὁποίαν εἶχε παρουσιάσει εἰς τὴν ποίησιν· Διότι εἰς μὲν τὴν πρώτην περίπτωσιν παρουσιάζεται μετριοπαθὴς καὶ χρηστός, εἰς τὴν ἄλλην ἄμως, δηλαδὴ εἰς τὴν ποίησιν, ἐμφανίζεται ὡς ἀλαζὼν καὶ ἐγωϊστής). Πραγματικῶς εἰς τὰ ποιήματά του ρητῶς ἐκφράζει τὴν ἀξίωσιν νὰ χαιρετισθῇ ὑπὸ τῶν συμπολιτῶν του ὡς θεός. Ὁ Ἐμπεδοκλῆς εἶναι προσωπικότης ἐξερχομένη ἀπὸ τὰ ὅρια τοῦ κοινοῦ μέτρου, καὶ ὅπως οἱ μεγάλοι μυστικισταί, δύναται νὰ συγχωνεύῃ εἰς τὴν σκέψιν του καὶ τὴν προσωπικότητά του διαλεκτικὰς ἀντιθέσεις. Τὴν εὔνοιαν τοῦ λαοῦ δὲν φαίνεται ὅτι κατώρθωσε νὰ τὴν διατηρήσῃ μέχρι τέλους. Κατὰ συγκεχυμένην παρὰ τῷ Διογένει τῷ Λαερτίῳ μαρτυρίαν, ἐξωρίσθη διὰ τῶν ἐνεργειῶν τῶν ἀντιπάλων του καὶ δὲν κατώρθωσε νὰ πείσῃ τοὺς συμπολίτας του νὰ τὸν ἀνακαλέσουν: «Ὕστερον μέντοι... ἀντέστησαν αὐτοῦ τῇ καθόδῳ οἱ τῶν ἐχθρῶν ἀπόγονοι. Διόπερ εἰς Πελοπόννησον ἀποχωρήσας ἐτελεύτησεν» (Διογ. Λαερ. 8, 67).

Ποίων ὑπῆρξε μαθητὴς ὁ Ἐμπεδοκλῆς δὲν εἶναι γνωστόν. Εἰς μίαν ἐπιστολὴν φερομένην ἐπ' ὀνόματι τοῦ Τηλαύγους τοῦ υἱοῦ τοῦ Πυθαγόρα κατελέγετο μεταξὺ τῶν ὀπαδῶν τῶν Πυθαγορείων Ἱππάσου καὶ Βροντίνου. Ἀλλ' ἡ ἐπιστολὴ αὕτη εἶχε θεωρηθῇ ἤδη κατὰ τοὺς ἀρχαίους χρόνους ὡς νόθος. Κατ' ἄλλην μαρτυρίαν αἱ διὰ τῶν ποιημάτων του διατυπωθεῖσαι διδασκαλίαι προήρχοντο ἐκ τοῦ κύκλου τῶν Πυθαγορείων, ἡ δὲ δημοσίευσίς των προεκάλεσε διάταξιν ἀπαγορεύουσαν νὰ διακηρύττωνται δημοσίᾳ τὰ πυθαγόρεια δόγματα. Κατὰ τὸν Θεόφραστον ὑπῆρξε «Παρμενίδου ζηλωτὴς καὶ μιμητὴς ἐν τοῖς ποιήμασι». Ἀλλ' ἡ ἀντιβολὴ τῶν ποιητικῶν του ἀποσπασμάτων πρὸς τὰ ἀποσπάσματα τοῦ Παρμενίδου καταδεικνύει διαφοράς. Ὁ Ἐμπεδοκλῆς διαπνέεται ἀπὸ πνεῦμα θρησκευτικῆς εὐλαβείας, ἐνῶ ὁ Παρμενίδης εἰς τὴν διασωθεῖσαν ἀρχὴν τοῦ ἔπους του ὁμιλεῖ μὲ μεγαλυτέραν ὑπερηφάνειαν καὶ ἐγωϊσμόν. Ἀναμφισβητήτως ἡ ποιητικὴ ἔμπνευσις τοῦ Ἐμπεδοκλέους εἶναι ἀσυγκρίτως βαθυτέρα καὶ ἡ δεξιότης του εἰς τὸν χειρισμὸν τοῦ ποιητικοῦ λόγου κατὰ πολὺ ἀνωτέρα καὶ δικαιολογεῖ πλήρως τὴν κρίσιν τοῦ Ἀριστοτέλους, ὅστις εἰς τὸν ἀπολεσθέντα «Περὶ ποιητῶν» διάλογον εἶχε γράψει τὰ ἀκόλουθα: «Καὶ ὁμηρικὸς ὁ Ἐμπεδοκλῆς καὶ δεινὸς περὶ τὴν φράσιν γέγονεν, μεταφορητικός τε ὢν καὶ τοῖς ἄλλοις τοῖς περὶ ποιητικὴν ἐπιτεύγμασι χρώμενος». (Ὑπῆρξεν ὁ Ἐμπεδοκλῆς μιμητὴς τοῦ Ὁμήρου καὶ καθ' ὑπερβολὴν ἱκανὸς χειριστὴς τῶν φραστικῶν μέσων, διότι ἐγνώριζε νὰ κάμνῃ χρῆσιν τῶν ποιητικῶν μεταφορῶν καὶ νὰ χρησιμοποιῇ καὶ τὰ ἀσφαλίζοντα τὴν ποιητικὴν ἐπιτυχίαν μέσα). Κατὰ μαρτυρίαν τοῦ Ἑρμίππου δὲν ὑπῆρξε μαθητὴς τοῦ Παρμενίδου, ἀλλὰ «ζηλωτὴς» τοῦ Ξενοκράτους, μὲ τὸν ὁποῖον ἦλθεν εἰς προσωπικὴν σχέσιν, ἔπειτα δὲ ἐπλησίασε τοὺς Πυθαγορείους. Ἡ διαφωνία αὕτη τῶν εἰδήσεων ἀποδεικνύει, ὅτι ὁ Ἀκραγαντῖνος σοφὸς ὑπῆρξεν εὐρύτατον πνεῦμα δυνάμενον νὰ δεχθῇ ποικιλωτάτας ἐπιδράσεις, χωρὶς νὰ ἀποστῇ ἀπὸ τὴν ἰδικήν του προσωπικὴν δημιουργικὴν κατεύθυνσιν· Διὰ μέσου τῶν κατὰ τὸ φαινόμενον ἀποκλινουσῶν δοξασιῶν ἡ βαθυτέρα ἐπισκόπησις δύναται νὰ διακρίνῃ τὴν ἑνοποιοῦσαν ταύτας γραμμήν. Ἡ κοσμογονική του δοξασία, καθ' ἣν τὸ σύμπαν ἔχει ἀπαρτισθῆ ἐκ τεσσάρων στοιχείων, ἀποτελοῦσα κατάλυσιν τῆς παλαιοτέρας ἐνιστικῆς ἀντιλήψεως εἰσάγει εἰς τὸ σύμπαν μίαν δημοκρατικὴν ἰσονομίαν. Ἐπεκτείνων ὁ Ἀκραγαντῖνος σοφὸς τὴν διαπίστωσιν, τὴν ὁποίαν ἔκαμνεν ἐπὶ τῆς συνθέσεως τῆς πολιτικῆς ζωῆς τῆς ἐποχῆς του, καὶ εἰς τὸ σύμπαν φθάνει εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι καὶ ἐκεῖ ἐπικρατεῖ ὁ συνδυασμὸς διαφόρων στοιχείων τὰ ὁποῖα ἔρχονται πρὸς ἄλληλα εἰς συνδιαλλαγήν. Ἡ εἰρήνη καὶ ὁ πόλεμος ὑψοῦνται εἰς κοσμογονικὰς δυνάμεις. Ἡ ἐκ τῶν κοινῶν στοιχείων σύστασις τοῦ σύμπαντος ἄγει εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι, ἂν γνωρίζωμεν τοὺς τρόπους κατὰ τοὺς ὁποίους ἐνεργοῦν καὶ συνδυάζονται τὰ στοιχεῖα, δυνάμεθα νὰ ἐπιδράσωμεν ἐπὶ τῆς πορείας τοῦ κοσμικοῦ γεγονότος. Ἡ μαγεία καὶ ἡ τεχνικὴ συγχέονται διὰ τὸν Ἐμπεδοκλέα εἰς ἀδιάσπαστον ἑνότητα. Τὰ φαινόμενα τῆς συναισθηματικῆς ἀλληλεπιδράσεως μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων τὸν κάμνουν νὰ πιστεύῃ ὅτι ὑπάρχει πεδίον δράσεως καὶ ἐπὶ τῶν ψυχικῶν καὶ πνευματικῶν φαινομένων. Ἀνοίγουν δὲ ἐνώπιον αὐτοῦ καὶ τὸν ὁρίζοντα τῆς ψυχολογικῆς καὶ θρησκευτικῆς ἐμπειρίας. Ἀπάσας τὰς μνημονευθείσας ποικιλωτάτας δοξασίας, αἵτινες ἐγένοντο αἰτία νὰ χαρακτηρισθῇ ὑπό τινων ἱστορικῶν τῆς φιλοσοφίας ὁ Ἀκραγαντῖνος σοφὸς ὡς ἐκλεκτικιστής, ἐναρμονίζει διὰ τῆς ἰσχυροτάτης μεγαλοφυΐας του εἰς ἑνιαῖον ἁρμονικὸν σύνολον· Εἰδήσεις ἀναφερόμεναι εἰς συγκεκριμένα περιστατικὰ τοῦ βίου του ἐλάχιστα διεσώθησαν. Ἐμνημονεύσαμεν ἀνωτέρω τὰ γεγονότα τὰ σχετικὰ μὲ τὴν ἀνάμιξίν του εἰς τὴν πολιτικὴν ζωὴν τῆς πατρίδος του. Ἐξ εἰδήσεως, τὴν ὁποίαν παρέχει παρὰ Διογένει τῷ Λαερτίῳ (8, 52) ὁ Ἀπολλόδωρος, μανθάνομεν ὅτι εἶχεν ἐπισκεφθῆ τὴν ἐν Κάτω Ἰταλίᾳ πόλιν Θουρίους ὀλίγον μετὰ τὴν ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων κτίσιν της, ἥτις συνετελέσθη κατὰ τὸ 445 π.Χ. Ἡ εἴδησις, καθ' ἣν ἦτο εἰς τὴν ζωὴν κατὰ τὴν ἐπογὴν κατὰ τὴν ὁποίαν εἶχον ἐπιχειρήσει οἱ Ἀθηναῖοι τὴν εἰς Σικελίαν ἐκστρατείαν δὲν ἐπιβεβαιοῦται.

Ἡ ἔλλειψις ἀκριβολογημένων βιογραφικῶν εἰδήσεων σχετικῶς μὲ τὰ περιστατικὰ τῆς ζωῆς τοῦ Ἀκραγαντίνου σοφοῦ ὀφείλεται εἰς τὸ γεγονὸς ὅτι ἐνωρὶς εἰσῆλθεν εἰς τὸν κόσμον τοῦ θρύλου. Ἀναφέρεται ὅτι εἶχεν ἀδελφὸν ὀνομαζόμενον Καλλικρατίδην, ἠκολουθεῖτο δὲ ὑπὸ τοῦ πιστοῦ μαθητοῦ του Παυσανίου. Μεταξὺ τῶν μαθητῶν του συγκαταλέγεται καὶ ὁ σοφιστὴς Γοργίας. Ὁ δὲ Ἰάμβλιχος θεωρεῖ τὸν Ἐμπεδοκλέα ὡς εὐρετὴν τῆς ρητορικῆς καὶ κατατάσσει μεταξὺ τῶν μαθητῶν του τὸν Τισίαν, τὸν Γοργίαν καὶ τὸν Πῶλον. Ἀναφέρεται δὲ ὅτι ὁ Ἐμπεδοκλῆς εἶχεν καὶ υἱόν, ὅστις ἀνεδείχθη Ὀλυμπιονίκης εἰς τὴν πάλην. Μνημονεύεται προσέτι ὅτι εἶχε θεραπεύσει τὴν ἐξ Ἀκράγαντος Πανθείαν τὴν ὁποίαν εἶχον ἀπελπίσει οἱ ἰατροί. Ὁ μαθητὴς τοῦ Πλάτωνος Ἡρακλείδης ὁ Ποντικός, ἔκαμνε λόγον εἰς ἓν ἐκ τῶν συγγραμμάτων του τιτλοφορούμενον «Περὶ τῆς ἄπνου» περὶ θαυμαστοῦ ἰατρικοῦ κατορθώματος τοῦ Ἐμπεδοκλέους, ὅστις εἶχε κατορθώσει νὰ συντηρήσῃ εἰς τὴν ζωὴν γυναῖκα μὴ ἐμφανίζουσαν φαινόμενα ἀναπνοῆς καὶ σφυγμοῦ: «τριάκοντα ἡμέρας συντηρεῖν ἄπνουν καὶ ἄσφυκτον τὸ σῶμα». (Διογ. Λαέρτ. 8, 62). Κατὰ παλαιὰν εἴδησιν, ὁ σοφιστὴς Γοργίας, ἐβεβαίωνεν ὅτι ἐπὶ παρουσίᾳ του ὁ Ἐμπεδοκλῆς ἤσκει μαγικὰς μαγγανείας: «Τοῦτον (δηλαδὴ τὸν Γοργίαν) λέγειν ὡς αὐτὸς παρείη τῷ Ἐμπεδοκλεῖ γοητεύοντι». Φαίνεται ὅτι, ὅπως ὀρθῶς παρατηρεῖ ὁ Γκόμπερτς, ὁ Ἀκραγαντῖνος σοφὸς θὰ εἶχεν ἀσχοληθῇ μὲ φαινόμενα ὑπνωτισμοῦ, τηλεπαθείας καὶ ὑποβολῆς. Ὁ Ἰάμβλιχος (Βίος Πυθαγόρου 113) ἀναφέρει ὅτι ὁ Ἐμπεδοκλῆς χρησιμοποιήσας καταπραϋντικὴν μελῳδίαν συνοδευομένην ἀπὸ ὑπόκρουσιν τῆς λύρας, κατώρθωσε νὰ καταπραΰνῃ τὴν ὀργὴν νεανίου τινός, ὅστις εἶχε σύρει τὸ ξίφος του διὰ νὰ φονεύσῃ τὸν Ἄγχιτον, ἐπειδὴ εἶχεν ὑπάρξει μέλος τοῦ δικαστηρίου τοῦ καταδικάσαντος εἰς θάνατον τὸν πατέρα τοῦ νεανίου. Ὑπάρχουν καὶ ἄλλοι θρῦλοι κατὰ τοὺς ὁποίους ὁ Ἐμπεδοκλῆς φέρεται ὡς δυνηθεὶς νὰ ἀναστείλῃ τὴν βροχὴν καὶ τὴν πνοὴν ἐπιβλαβῶν ἀνέμων καὶ διὰ τοῦτο ἔλαβε τὸ ἐπώνυμον «κωλυσανέμας». Καὶ εἰς τὸν θρῦλον τοῦτον ἐνυπάρχει ἀληθὴς βάσις. Ὁ Πλούταρχος (Ἠθ. 515 C), ἀναφέρει ὅτι ἀπέφραξε διὰ τειχίσματος φάραγγά τινα, διὰ τῆς ὁποίας κατήρχετο εἰς τὴν πόλιν νοσηρὸς νότιος ἄνεμος: «Ὁ δὲ φυσικὸς Ἐμπεδοκλῆς ὄρους τινὰ διασφάγα καὶ νοσώδη κατὰ τὰς πεδίων τὸν νότον ἐμπνέουσαν ἐμφράξας, λοιπὸν ἔδοξε ἐκκλεῖσαι τῆς χώρας». Ἐπίσης φαίνεται ὅτι εἶχε συστήσει λῆψιν ἐξυγιαντικῶν μέτρων εἰς τὴν περιοχὴν τῆς πόλεως τῶν Σελινουντίων. Ταῦτα συνίσταντο εἰς τὴν συνένωσιν εἰς τὴν κοίτην του παρὰ τὴν πόλιν ποταμοῦ δύο εἰσέτι ποταμῶν. Εἶναι προφανὲς ὅτι ἐσχηματίζοντο τέλματα προκαλοῦντα ἑλώδεις πυρετούς. Διὰ τῆς ἑνώσεως δὲ τῆς κοίτης τῶν ποταμῶν ἡ ροὴ τῶν ὑδάτων θὰ ἐγίνετο ὁρμητικωτέρα καὶ θὰ παρέσυρε τὰ τέλματα εἰς τὴν θάλασσαν. Αἱ ὑποδείξεις αὗται ὑπῆρξαν λίαν ἀποτελεσματικαὶ καὶ συνετέλεσαν νὰ θεωρηθῇ ὑπὸ τῶν Σελινουντίων θεός: «Τοῖς Σελινουντίοις ἐμπεσόντος λοιμοῦ διὰ τὰς ἀπὸ τοῦ παρακειμένου ποταμοῦ δυσωδίας, ὥστε καὶ αὐτοὺς φθείρεσθαι καὶ τὰς γυναῖκας δυστοκεῖν, ἐπινοῆσαι τὸν Ἐμπεδοκλέα καὶ δύο τινὰς ποταμοὺς τῶν σύνεγγυς ἐπαγαγεῖν ἰδίαις δαπάναις· καὶ καταμίξαντα γλυκῆναι τὰ ρεύματα. Οὕτω δὴ λήξαντος τοῦ λοιμοῦ καὶ τῶν Σελινουντίων εὐωχουμένων ποτὲ παρὰ τῷ ποταμῷ ἐπιφανῆναι τὸν Ἐμπεδοκλέα· τοὺς δ' ἐξαναστάντας προσκυνεῖν καὶ προσεύχεσθαι καθαπερεὶ θεῷ». (Διογ. Λαέρτ. 8, 70). (Ὅταν ποτὲ συνέβη εἰς τοὺς Σελινουντίους λοιμὸς ἕνεκα τῶν κακῶν ἀναθυμιάσεων, αἵτινες προήρχοντο ἀπὸ τὸν πλησίον τῆς πόλεώς των κείμενον ποταμόν, κατὰ τρόπον, ὥστε καὶ οἱ ἴδιοι νὰ ἀποθνήσκουν καὶ αἱ γυναῖκες των νὰ ἔχουν ἀποτυχημένους τοκετούς, ὁ Ἐμπεδοκλῆς συνέλαβε τὴν σκέψιν νὰ ρίψῃ εἰς τὴν κοίτην, ἀναλαμβάνων αὐτὸς τὴν δαπάνην, δύο ἐκ τῶν πλησίον ρεόντων ποταμῶν. Καὶ ἀφοῦ τοὺς ἀνέμιξε κοτεπράϋνε τὴν δριμύτητα τῶν ρευμάτων. Ἀφοῦ δὲ κατὰ τὸν τρόπον αὐτὸν ἐτέθη τέρμα εἰς τὸν λοιμόν, καὶ ἔκαμνον κάποτε πλησίον τοῦ ποταμοῦ οἱ Σελινούντιοι εὐωχίαν ἐνεφανίσθη ὁ Ἐμπεδοκλῆς. Αὐτοὶ δὲ ἀφοῦ ἐσηκώθηκαν τὸν προσεκύνουν καὶ προσηύχοντο πρὸς αὐτὸν ὡσὰν νὰ ἦτο θεός). Ἐκ τοῦ ἐρμηνευθέντος ἀποσπάσματος καταφαίνεται ὅτι ἐχρησιμοποίει τὸν πλοῦτον του καὶ δι' ἀγαθοεργοὺς σκοπούς. Τοῦτο μαρτυρεῖται ὑπὸ τοῦ Διογένους τοῦ Λαερτίου (8, 73): «πολλὰς τῶν πολιτίδων ἀπροίκους ὑπαρχούσας αὐτὸν προικίσαι διὰ τὸν παρόντα πλοῦτον» (πολλὰς ἐκ τῶν συμπολιτισσῶν του, αἵτινες δὲν εἶχον προῖκα τὰς ἐπροίκισε διαθέσας τὰ πλούτη τὰ ὁποῖα εἶχε).

Ὅπως ἐσημειώθη ἀνωτέρω, δὲν κατώρθωσε νὰ διατηρήσῃ τὴν εὔνοιαν τοῦ λαοῦ. Εἶναι πιθανὸν ὅτι οἱ ἀριστοκρατικοὶ ὑπερισχύσαντες ἐξεδίωξαν αὐτὸν ἐκ τῆς πατρικῆς του πόλεως. Ὡς συνάγεται ἐκ παλαιᾶς μαρτυρίας (Διογ. Λαέρτ. 8, 64), ὁ Ἐμπεδοκλῆς εἶχεν ἀνακαλύψει ὀλιγαρχικὴν συνωμοσίαν καὶ εἶχε γίνει αἴτιος νὰ καταδικασθοῦν εἰς θάνατον οἱ ἀρχηγοί της. Ἀργότερον, φαίνεται, ὅταν κατέλαβον τὴν πολιτικὴν ἐξουσίαν οἱ ὀλιγαρχικοί, ἀντέστησαν εἰς τὴν ἀνάκλησίν του ἐκ τῆς ἐξορίας οἱ «τῶν ἐχθρῶν ἀπόγονοι», ὅπως σημειώνει ὁ Διογένης ὁ Λαέρτιος. Πάντως ἀπέθανε μακρὰν τῆς πατρίδος του. Γύρω ἀπὸ τὸν θάνατόν του ἐπλάσθησαν διάφοραι διαδόσεις. Κατά τινας μαρτυρίας ἀπέθανεν ἐν Πελοποννήσῳ.

Ἄλλη πληροφορία ἀναφέρει ὅτι μεταβαίνων ἐφ' ἁμάξης εἰς Μεσσήνην, ἔπεσεν ἐξ αὐτῆς καὶ ἀπέθανε λόγῳ θλάσεως τοῦ μηροῦ του. Εἰς τὴν ἐπ' ὀνόματι τοῦ Τηλαύγους φερομένην ἐπιστολήν, ὑπῆρχε ἡ πληροφορία ὅτι λόγῳ γήρατος ὠλίσθησεν εἰς τὴν θάλασσαν καὶ ἀπέθανε. Κατ' ἄλλον θρῦλον, ἔρριψεν ἑαυτὸν εἰς τὸν κρατῆρα τῆς Αἴτνης, διὰ νὰ ἐξαφανισθῇ τὸ σῶμα του καὶ διὰ νὰ δημιουργηθῇ κατόπιν τοῦ ἐξαφανισμοῦ του ἡ ἐντύπωσις ὅτι ἀνηρπάγη εἰς τοὺς οὐρανούς, ἀποθεωθείς. Ἡ παράδοσις προσθέτει ὅτι ἀνευρέθη μία ἐκ τῶν χαλκίνων κρη-

πίδων, τὰς ὁποίας ἐφόρει εἰς τοὺς πόδας του ἐκτιναχθεῖσα κατὰ τὴν ἔκρηξιν τοῦ ἡφαιστείου μετὰ τῆς λάβας. Κατ' ἄλλην ἐκδοχήν, ἣν διέσωσεν ὁ Διογένης ὁ Λαέρτιος (8, 67), ὁ Ἐμπεδοκλῆς μετὰ τὴν θεραπείαν τῆς ἄπνου γυναικὸς Πανθείας, ἠθέλησε νὰ προσφέρῃ θυσίαν εἰς τοὺς θεοὺς πλησίον τοῦ ἀγροῦ τοῦ Πεισιάνακτος μαζὶ μὲ τὸν πιστόν μαθητήν του Παυσανίαν καὶ τοὺς φίλους του. Μετὰ τὴν ἐπακολουθήσασαν εὐωχίαν, οἱ φίλοι του διεσκορπίσθησαν, ὁ δὲ Ἐμπεδοκλῆς ἔμεινεν εἰς τὸν τόπον τῆς θυσίας διὰ νὰ διανυκτερεύσῃ. Τὴν ἄλλην ἡμέραν οἱ φίλοι του ἐπανελθόντες δὲν τὸν ἀνεῦρον. Εἷς δὲ τῶν ὑπηρετῶν του εἶπεν ὅτι κατὰ τὰ μεσάνυκτα ἤκουσε μεγάλην φωνήν, ἥτις ἐκάλει τὸν Ἐμπεδοκλέα, ἐγερθεὶς δὲ τοῦ ὕπνου εἶδε φῶς οὐράνιον καὶ φέγγος λαμπάδων. Οἱ φίλοι του ἐξεπλάγησαν διὰ τὴν εἴδησιν αὐτήν, ὁ δὲ μαθητής του Παυσανίας, ἀφοῦ τὸν ἀνεζήτησεν, ἔπειτα διέκοψε τὴν ἀναζήτησιν καὶ ἀπεφάνθη ὅτι συνέβη εἰς αὐτὸν ἓν τέλος, ὅπως τὸ ἠύχετο. Παρώτρυνε δὲ τοὺς παρισταμένους νὰ προσφέρουν θυσίαν εἰς τὸν Ἐμπεδοκλέα, διότι εἶχε γίνει θεός: «Τῶν οἰκετῶν... τις ἔφη μέσων νυκτῶν φωνῆς ὑπερμεγέθους ἀκοῦσαι προσκαλουμένης Ἐμπεδοκλέα, εἶτα ἐξαναστὰς ἑωρακέναι φῶς οὐράνιον καὶ λαμπάδων φέγγος, ἄλλο δὲ μηδέν. Τῶν δ' ἐπὶ τῷ γεγονότι ἐκπλαγέντων καταβὰς ὁ Παυσανίας ἔπεμψέ τινας ζητήσοντας. Ὑστερον δ' ἐκώλυε πολυπραγμονεῖν, φάσκων εὐχῆς ἄξια συμβεβηκέναι καὶ θύειν αὐτῷ δεῖν καθαπερεῖ γεγονότι θεῷ». Τοιουτοτρόπως ἀπεθεώθη ὑπὸ τοῦ λαϊκοῦ θρύλου ὁ μέγας Ἀκραγαντῖνος σοφός.

Συγγράμματα τοῦ Ἐμπεδοκλέους.

Ὑπὸ τῆς παραδόσεως ἀναφέρονται τὰ ἀκόλουθα συγγράμματά του:

1) «Ξέρξου διάβασις» ἢ «Περσικά». Ἦτο ἔμμετρος ἐξιστόρησις τῆς ἐκστρατείας τοῦ Πέρσου βασιλέως. Κατὰ τὴν παράδοσιν (Διογ. Λαέρτ. 8, 57) κατεκάη τὸ ἔργον τοῦτο ὑπὸ τῆς ἀδελφῆς τοῦ ποιητοῦ, διότι ἦτο ἀτελείωτον.

2) «Προοίμιον εἰς Ἀπόλλωνα». Καὶ τὸ ἔργον τοῦτο κατεκάη ὑπὸ τῆς ἀδελφῆς του, κατ' ἄλλους ὑπὸ τῆς θυγατρός του, ἐξ ἀπροσεξίας. Ὁ ὕμνος θὰ ἦτο πιθανῶς ποίημα φυσιολογικόν, εἰς τὸ ὁποῖον θὰ ἐταυτίζετο ὁ Ἀπόλλων μὲ τὴν ἥλιον.

3) «Τραγωδίαι». Ὁ Ἱερώνυμος μαρτυρεῖ ὅτι εἶχεν ἴδει τὰ χειρόγραφα 43 τραγωδιῶν τοῦ Ἐμπεδοκλέους. Ὁ Νεάνθης περιορίζει τὸν ἀριθμὸν τῶν τραγωδιῶν εἰς 7, παρέχει δὲ τὴν πληροφορίαν, ὅτι τὰς ἔγραψε κατὰ τὴν νεανικήν του ἡλικίαν.

4) «Πολιτικοὶ λόγοι» καὶ «Ἱστορικὸς λόγος» εἰς πεζὸν λόγον «καταλογάδην». Περὶ τῶν συγγραμμάτων τούτων οὐδεμίαν ἄλλην εἴδησιν ἔχομεν.

5) «Περὶ φύσεως τῶν ὄντων», εἰς δύο βιβλία περιέχοντα δισχιλίους στίχους. Ἐκ τούτων μόνον 340 στίχοι ἐσώθησαν. Τὸ ποίημα τοῦτο ἐμιμήθησαν οἱ Λατῖνοι Λουκρήτιος καὶ Οὐάρρων.

6) «Καθαρμοί». Ποίημα ἐξιλαστικοῦ χαρακτῆρος, ὁμοιάζον μὲ τὰ ὀρφικὰ ποιήματα. Κατὰ πληροφορίαν τοῦ Δικαιάρχου, τὴν ὁποίαν διέσωσεν ὁ Ἀθήναιος (Δειπνοσοφ. 14), 610 D), τὸ ποίημα τοῦτο ἀπηγγέλθη ἐπὶ παρουσίᾳ τοῦ Ἐμπεδοκλέους εἰς τὰ Ὀλύμπια ὑπὸ τοῦ ραψῳδοῦ Κλεομένους. Ἐκ τῶν χιλίων στίχων τῶν «Καθαρμῶν» ἐσώθησαν μόνον 100.

7) «Ἐπιγράμματα». Εἰς τὸν Ἐμπεδοκλέα ἀπεδίδοντο καὶ δύο ἐπιγράμματα, ἐξ ὧν τὸ ἓν ἀναφέρεται εἰς τὸν φίλτατόν του μαθητὴν Παυσανίαν, τὸ δὲ ἕτερον εἰς τὸν Ἀκραγαντῖνον ἰατρὸν Ἄκρωνα. Ἀμφότερα ὅμως τυγχάνουν νόθα. Τὸ εἰς τὸν Παυσανίαν ἐπίγραμμα εἶναι τὸ ἀκόλουθον:

> «Παυσανίην ἰητρὸν ἐπώνυμον Ἀγχίτου υἱὸν
> φῶτ' Ἀσκληπιάδην πατρὶς ἔθρεψε Γέλα,
> ὃς πολλοὺς μογεροῖσι μαρανομένους καμάτοισιν
> φῶτας ἀπέστρεψεν Περσεφόνης ἀδύτων.
>
> (Τὸν ἰατρὸν Παυσανίαν, ὅστις ἐπαξίως φέρει τὸ ὄνομα τοῦτο, τὸν υἱὸν τοῦ Ἀγχίτου, ἄνδρα καταγόμενον ἀπὸ τὸν Ἀσκληπιόν, τὸν ἀνέθρεψεν ἡ πατρὶς Γέλα. Αὐτὸς πολλοὺς ἀνθρώπους, οἵτινες ἐμαραίνοντο μὲ βασανιστικὰς κακοπαθείας, τοὺς ἐγύρισεν ὀπίσω ἀπὸ τὰ ἐσώτατα μέγαρα τῆς Περσεφόνης).

Εἰς τὸν πρῶτον στίχον τοῦ ἐπιγράμματος ὑπάρχει λογοπαίγνιον ἐκφραζόμενον διὰ τοῦ ἐπιθέτου «ἐπώνυμον». Εἰς τὸν Παυσανίαν τὸ ὄνομα τοῦτο ἀπεδόθη ἐπαξίως, διότι «καταπαύει» τοὺς πόνους. Εἰς τὸ δεύτερον ἐπίγραμμα ὑπάρχει συσσώρευσις λογοπαιγνίων:

> Ἄκρον ἰατρὸν Ἄκρων Ἀκραγαντῖνον πατρὸς Ἄκρου
> κρύπτει κρημνὸς ἄκρος πατρίδος ἀκροτάτης.
>
> (Τὸν ἐξέχοντα ἰατρὸν Ἄκρωνα τὸν Ἀκραγαντῖνον, ὅστις εἶχε πατέρα τὸν Ἄκρον, κρύπτει ὑψηλὸς λόφος τῆς ὑψηλοτάτης κειμένης πατρίδος του).

Τὰ ἐκ τοῦ «Περὶ φύσεως» ἔπους διασωθέντα ἀποσπάσματα. Τὸ «Περὶ φύσεως» ποιητικὸν ἔργον τοῦ Ἐμπεδοκλέους ἤρχιζε μὲ προσφώνησιν πρὸς τὸν ἀγαπημένον του μαθητὴν καὶ ἀχώριστον φίλον του Παυσανίαν:

> Παυσανίη, σὺ δὲ κλῦθι, δαΐφρονος Ἀγχίτου υἱέ.

(Παυσανία, υἱὲ τοῦ συνετοῦ Ἀγχίτου, σὲ παρακαλῶ νὰ δώσῃς προσοχήν). Μετὰ τὴν προσφώνησιν ἐπηκολούθει ἐξέτασις τῆς γνωστικῆς τοῦ ἀνθρώπου δυνάμεως. Ἐξεφράζετο ἡ ἀντίληψις ὅτι αἱ αἰσθήσεις δὲν δύνανται νὰ μᾶς παράσχουν τὴν ἀλήθειαν:

> Στεινωποὶ μὲν γὰρ παλάμαι κατὰ γυῖα κέχονται·
> πολλὰ δὲ δείλ' ἔμπαια, τὰ τ' ἀμβλύνουσι μερίμνας.
> Παῦρον δὲ ζωῆς ἰδίου μέρος ἀθρήσαντες
> ὠκύμοροι καπνοῖο δίκην ἀρθέντες ἀπέπταν
> αὐτὸ μόνον πεισθέντες, ὅτῳ πρωΐεκυρσεν ἕκαστος
> πάντοσ' ἐλαυνόμενοι, τὸ δ' ὅλον πᾶς εὔχεται εὑρεῖν.
> Οὕτως οὔτ' ἐπιδερατὰ τάδ' ἀνδράσιν οὔτ' ἐπακουστὰ
> οὔτε νόῳ περιληπτά. Σὺ δ' οὖν, ἐπεὶ ὧδ' ἐλιάσθης,
> πεύσεαι οὐ πλέον ἠὲ βροτοῖσιν μῆτις ὅρωρεν.

(Διότι εἶναι πολὺ στενὰ τὰ αἰσθητήρια ὄργανα, ἄτινα ἔχουν ἁπλωθῇ ἐπάνω εἰς τὰ ἀνθρώπινα μέλη. Πολλὰ δὲ κακὰ τὰ κτυποῦν αἰφνιδίως καὶ σκοτίζουν τὴν δύναμιν τῆς σκέψεώς των. Ἀφοῦ δὲ παρατηρήσουν ἓν ὀλίγον μέρος τῆς ζωῆς των, φεύγουν ἀπὸ αὐτὴν μὲ πρόωρον θάνατον ἁρπασθέντες πρὸς τὰ ὕψη ὡσὰν νὰ ἦσαν καπνός. Ὁ καθεὶς θεωρεῖ ἀξιόπιστον ἐκεῖνο ἐπάνω εἰς τὸ ὁποῖον τὸν ἔρριψεν ἡ τύχη του κατὰ τὰς πρὸς πάσας τὰς κατευθύνσεις περιπλανήσεις του, καὶ ὅμως καυχᾶται ὁ καθεὶς ὅτι εὑρῆκε τὸ ὅλον. Τοιουτοτρόπως δὲν εἶναι δυνατὸν αὐτὸ τὸ ὅλον οἱ ἄνθρωποι νὰ τὸ ἰδοῦν μὲ τοὺς ὀφθαλμούς των, οὔτε νὰ τὸ ἀκούσουν οὔτε νὰ τὸ καταλάβουν μὲ τὸν νοῦν των. Σὺ δὲ ἐπειδὴ ἐπλησίασες πρὸς τὰ ἐδῶ, δὲν θὰ μάθῃς τίποτε περισσότερον ἀπὸ ἐκεῖνο μέχρι τοῦ ὁποίου δύναται νὰ ὑψωθῇ ἡ ἀνθρωπίνη σκέψις).

Προχωρῶν περαιτέρω συνίστα εἰς τὸν Παυσανίαν ἐχεμύθειαν ὡς πρὸς τὰς διδασκαλίας, τὰς ὁποίας τοῦ ἀνεκοίνωνεν. Ἡ ἐχεμύθεια, ἣν ζητεῖ πρέπει νὰ εἶναι ὁμοία μὲ ἐκείνην, τὴν ὁποίαν ἔχουν οἱ ἰχθύες, οἵτινες ἐπειδὴ συγκρατοῦν μέσα εἰς τὸν ἑαυτόν των τὴν φωνὴν των ὀνομάζονται «ἔλλοπες» ὡς ἔχοντες τὴν «ὄπα» δηλ. τὴν φωνήν, φυλακισμένην μέσα τῶν «εἱλλομένην». Προσκαλεῖ λοιπὸν τὸν Παυσανίαν τὰ ἀνακοινούμενα δόγματα «στεγάσαι φρενὸς ἔλλοπος ἔσω» (νὰ τὰ στεγάσῃ ἐντὸς τῆς καταπνιγούσης τὴν λεκτικὴν ἀνακοίνωσιν σκέψεως). Ἐπικαλούμενος δὲ τὴν συνδρομὴν τῆς Μούσης συνιστᾷ νὰ δώσωμεν πίστιν εἰς τὴν νόησιν, ἥτις εἶναι περισσότερον ἀξιόπιστος ἀπὸ τὰς αἰσθήσεις (Ἀπ. 4).

> Ἀλλὰ θεοὶ τῶν μὲν μανίην ἀποστρέψατε γλώσσης
> ἐκ δ' ὁσίων στομάτων καθαρὴν ὀχετεύσατε πηγήν.
> Καὶ σὲ πολυμνήστη λευκώλενε παρθένε Μοῦσα,
> ἄντομαι, ὧν θέμις ἐστὶν ἐφημερίοισιν ἀκούειν,
> πέμπε παρ' εὐσεβίης ἐλάουσ' εὐήνιον ἅρμα.
> Μηδὲ σὲ γ' εὐδόξοιο διήσεται ἄνθεα τιμῆς
> πρὸς θνητῶν ἀνελέσθαι, ἐφ' ᾧι θ' ὁσίης πλέον εἰπεῖν
> θάρσει καὶ τότε δὴ σοφίης ἐπ' ἄκροισι θοάζειν.
> Ἀλλ' ἄγ ἄθρει πάσῃ παλάμῃ, πῇι δῆλον ἕκαστον,
> μήτε τιν' ὄψιν ἔχων πίστει πλέον ἢ κατ' ἀκουὴν
> ἢ ἀκουὴν ἐρίδουπον ὑπὲρ τρανώματα γλώσσης,
> μήτε τι τῶν ἄλλων, ὁπόσηι πόρος ἐστὶ νοῆσαι
> γυίων πίστιν ἔρυκε, νόει δ' ἦι δῆλον ἕκαστον.

(Ἀλλὰ θεοὶ ἀπομακρύνατε ἀπὸ τὴν γλῶσσαν μου τὴν ἀφροσύνην αὐτῶν (δηλ. τῶν φλυάρων) τῶν ἀνθρώπων, καὶ κάμετε νὰ διοχετευθῇ καθαρὰ πηγὴ ἀπὸ ὅσια (ἐξηγνισμένα) στόματα. Καὶ σὲ λευκώλενε παρθένε, τὴν ὁποίαν πολλοὶ ἐπιζητοῦν ὡς μνηστὴν Μοῦσα ποὺ ἀνακοινώνεις ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα εἶναι θεμιτὸν εἰς τοὺς θνητοὺς νὰ ἀκούουν, θερμοπαρακαλῶ κατευόδωνε τὸ ἅρμα τὸ ὁδηγούμενον ἀπὸ καλοὺς χαλινοὺς κατευθύνουσα αὐτὸ ἀπὸ τὸ μέρος τῆς εὐσεβείας. Καὶ ἂς μὴ σὲ ἐξαναγκάσουν τὰ ἄνθη τῆς ἐνδόξου τιμῆς νὰ τὰ δεχθῇς ἀπὸ τοὺς θνητοὺς ἀνθρώπους, μὲ ἀντάλλαγμα νὰ ἀνακοινώσῃς εἰς αὐτοὺς περισσότερον ἀπὸ ὅσα εἶναι θεμιτόν, καὶ νὰ ἐνθρονισθῇς μὲ ἀλαζονείαν εἰς τὰς κορυφὰς τῆς σοφίας. Ἀλλ' ἐμπρός, παρετήρει μὲ ὅλας τὰς αἰσθήσεις ποίαν ἐνάργειαν παρουσιάζει ἕκαστον πρᾶγμα. Μὴ δίδῃς μεγαλυτέραν ἐμπιστοσύνην εἰς τὴν ὅρασιν ἀπὸ ἐκείνην, τὴν ὁποίαν ἀποδίδεις εἰς τὴν ἀκοήν, οὔτε εἰς τὴν γεμάτην ἀπὸ ἰσχυροὺς ἤχους ἀκοὴν νὰ δίδῃς περισσοτέραν ἐμπιστοσύνην παρὰ εἰς ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα σοῦ φανερώνει ἡ γλῶσσα (ἡ γεῦσις). Καὶ νὰ μὴ ἁρνῆσαι τὴν ἐμπιστοσύνην σου εἰς οἱανδήποτε ἄλλην σωματικὴν αἴσθησιν, ἡ ὁποία παρέχει ἕνα πόρον διὰ νὰ περάσῃ διὰ μέσου αὐτοῦ ἡ νόησις. Καὶ χρησιμοποίει διὰ νὰ κατανοήσῃς ἕκαστον πρᾶγμα τὴν αἴσθησιν, ἡ ὁποία τὸ ἀποκαλύπτει μὲ ἐνάργειαν). Εἰς τὸ ἀπόσπασμα τοῦτο γίνεται δεκτὸν ὅτι ἡ αἴσθησις εἶναι ἀληθής, ἐφ' ὅσον ἔχει ἐνάργειαν. Παραβάλλει ἑκάστην αἴσθησιν μὲ πέρασμα διὰ μέσου τοῦ ὁποίου διέρχεται ἡ νόησις).

Ἀφοῦ λοιπὸν ὑπάρχει ἡ δυνατότης διὰ μίαν τοιαύτην ἐνάργειαν, ἡ ἀπιστία εἰς τὰς διδασκαλίας τῆς Μούσης οὐδόλως τυγχάνει δικαιολογημένη (Ἀπ. 5):

> Ἀλλὰ κακοῖς μὲν κάρτα μέλει κρατέουσιν ἀπιστεῖν,
> ὡς δὲ παρ' ἡμετέρης κέλεται πιστώματα Μούσης
> γνῶθι διασσηθέντος ἐνὶ σπλάγχνοισι λόγοιο.

(Ἀλλὰ οἱ κατώτεροι ἄνθρωποι τὸ ἔχουν βάλει στὴν καρδιά τους νὰ μὴ δίδουν πίστιν εἰς τοὺς ἰσχυροτέρους των. Σὺ δὲ πρόσεχε νὰ ἀντιληφθῇς τὰ πράγματα, ὅπως διατάσσει ἡ ἀξιόπιστος ἀποκάλυψις τῆς ἰδικῆς μας Μούσης, ἀφοῦ κοσκινισθῇ μέσα εἰς τὰ σπλάγχνα σου ὁ λόγος). Τὰ ἐπακολουθοῦντα ἀποσπάσματα (6, 7) παρουσιάζουν ὡς ἀρχικὰς ρίζας τοῦ σύμπαντος τὰ τέσσαρα στοιχεῖα:

Ἀπ. 6. Τέσσαρα γὰρ πάντων ριζώματα πρῶτον ἄκουε.

Ζεὺς ἀργὴς Ἥρη τε φερέσβιος ἠδ' Ἀδωνεὺς
Νῆστίς θ' ἣ δακρύοις τέγγει κρούνωμα βρότειον ἀγέ-
νητα.

(Κατὰ πρῶτον ἄκουε ὅτι τέσσαρες εἶναι αἱ ῥίζαι δι' ὅλα τὰ ὄντα. Ὁ Ζεὺς ὅστις (διὰ τῶν κεραυνῶν) φεγγοβολεῖ, ἡ Ἥρα, ἡ ὁποία (ὡς ἀὴρ διὰ τῆς ἀναπνοῆς) δωρίζει τὴν ζωὴν καὶ ὁ Ἀδωνεὺς (ὁ Ἅδης ὡς γῆ) καὶ ἡ Νῆστις (τὸ ὑγρὸν στοιχεῖον), ἥτις χύνουσα τὰ δάκρυά της δημιουργεῖ τὴν πηγὴν τῆς ζωῆς τῶν θνητῶν. Τὰ στοιχεῖα εἶναι ἀγέννητα). Δὲν ὑπάρχει εἰς τὸν κόσμον πράγματι οὔτε γέννησις, οὔτε θάνατος (Ἀπ. 8, 9, 10, 11).

Ἀπ. 8. Ἄλλο δέ τοι ἐρέω· φύσις οὐδενὸς ἐστιν ἁπάντων
θνητῶν, οὐδέ τις οὐλομένου θανάτοιο τελευτή,
ἀλλὰ μόνον μίξις τε διάλλαξίς τε μιγέντων
ἐστί, φύσις δ' ἐπὶ τοῖς ὀνομάζεται ἀνθρώποισιν.
Οἳ δ' ὅτε μὲν κατὰ φῶτα μιγέντ' εἰς αἰθέρ' ἵκωνται
ἢ κατὰ θηρῶν ἀγροτέρων γένος ἢ κατὰ θάμνων
ἠὲ κατ' οἰωνῶν, τότε μὲν τὸ λέγουσι γενέσθαι
εὖτε δ' ἀποκρινθῶσι, τὰ δ' αὖ δυσδαίμονα πότμον
ἣ θέμις οὐ καλέουσι, νόμωι δ' ἐπίφημι καὶ αὐτός.

Ἀπ. 10. Θάνατον ἀλοίτην.

Ἀπ. 11. Νήπιοι· οὐ γὰρ σφιν δολιχόφρονές εἰσι μέριμνα,
οἳ δὴ γίγνεσθαι πάρος οὐκ ἐὰν ἐλπιζουσιν
ἤ τι καταθνήσκειν τε καὶ ἐξόλλυσθαι ἀπάντηι.

(Σοῦ λέγω δὲ καὶ ἓν ἄλλο. Δὲν ὑπάρχει γέννησις διὰ κανὲν πρᾶγμα ὑποκείμενον εἰς θάνατον, καὶ οὔτε ἓν τέρμα, τὸ ὁποῖον φέρει ὁ ὀλέθριος θάνατος. Ἀλλὰ ὑπάρχει μόνον ἀνάμιξις καὶ ἐναλλαγὴ τῶν ἀναμιχθέντων. Οἱ δὲν ἄνθρωποι χρησιμοποιοῦν πρὸς δήλωσιν αὐτῶν τὴν λέξιν φύσις. Ἀλλὰ οἱ ἄνθρωποι, ὅταν αὐτὰ τὰ στοιχεῖα λαβόντα διὰ τῆς ἀναμίξεως τὴν μορφὴν ἑνὸς ἀνθρώπου ἔλθουν εἰς τὸ φῶς, ἢ ὅταν ἡ ἀνάμιξις δώσῃ εἰς αὐτὰ τὴν μορφὴν τοῦ γένους τῶν ἀγρίων θηρίων, ἢ τῶν θάμνων ἢ τῶν πτηνῶν, τότε λέγουν αὐτὸ τὸ πρᾶγμα γένεσιν. Ὅταν δὲ πάλιν τὰ στοιχεῖα ξεχωρισθοῦν, τότε τοὺς ξεχωρισμοὺς αὐτοὺς ὀνομάζουν δυσ χῆ θάνατον. Δὲν ὁμοιάζουν δὲ τὰ πράγματα, ὅπως ἐπιβάλλει τὸ δίκαιον. Ἀλλὰ καὶ ἐγὼ χρησιμοποιῶ αὐτὰ τὰ ὀνόματα. Τὸν θάνατον ὀνομάζουν ἐκδικητήν.

Οἱ ἀνόητοι! Ἡ σκέψις των δὲν ἠμπορεῖ νὰ φθάσῃ μακράν, διότι φαντάζονται ὅτι εἶναι δυνατὸν νὰ γ'νῃ κάτι τὸ ὁποῖον πρωτύτερα δὲν ὑπῆρχεν, ἢ ὅτι εἶναι δυνατὸν κάτι νὰ ἀποθνήσκῃ καὶ νὰ ἐξολοθρεύεται ἐξ ὁλοκλήρου). Εἰς τὰς σκέψεις του ταύτας τὰς ὁποίας δανείζεται ἀπὸ τὸν Παρμενίδην, δίδει μεταφυσικὴν διατύπωσιν (Ἀπ. 12—15):

Ἀπ. 12. Ἐκ τε γὰρ οὐδαμ' ἐόντος ἀμήχανον ἐστι γενέσθαι
καὶ τ' ἐὸν ἐξαπολέσθαι ἀνήνυστον καὶ ἄπυστον·
ἀεὶ γὰρ τῇ γε ἔσται, ὅπῃ κέ τις αἰεὶν ἐρείδῃ.

Ἀπ. 13. Οὐδέ τι τοῦ παντὸς κενεὸν πέλει οὐδὲ περισσόν.

Ἀπ. 14. Τοῦ παντὸς δ' οὐδὲν κενεόν· πόθεν οὖν τί κ' ἐπέλθοι;

Ἀπ. 15. Οὐκ ἂν ἀνὴρ τοιαῦτα σοφὸς φρεσὶ μαντεύσαιτο,
ὡς ὄφρα μέν τε βιῶσι, τὸ δὴ βίοτον καλέουσι,
τόφρα μὲν οὖν εἰσίν, καί σφιν πάρα δειλὰ καὶ ἐσθλὰ
πρὶν δὲ πάγεν τε βροτοὶ καὶ ἐπεὶ λύθεν οὐδὲν ἄρ
εἰσίν.

(Διότι δὲν ὑπάρχει τρόπος νὰ λάβῃ κάτι γένεσιν ἐκ τοῦ μηδενός, καὶ εἶναι ἀκατόρθωτον καὶ ἀνήκουστον νὰ ἐξολοθρευθῇ κάτι τὸ ὁποῖον ὑπάρχει. Διότι πάντοτε τοῦτο θὰ εἶναι εἰς αὐτὸ τὸ μέρος παρόν, εἰς οἱανδήποτε διάταξιν καὶ ἂν τὸ τοποθετήσῃς. Καὶ δὲν ὑπάρχει κανὲν μέρος τοῦ παντός, τὸ ὁποῖο νὰ εἶναι ἢ κενὸν ἢ ὑπερπλῆρες. Εἰς τὸ πᾶν δὲν ὑπάρχει τίποτε τὸ κενόν· διότι ἀπὸ ποῦ θὰ προήρχετο ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον θὰ ἠδύνατο νὰ προστεθῇ; Εἰς σοφὸς ἄνθρωπος δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ κάμνῃ μέσα εἰς τὸν νοῦν του τοιαύτας μαντικὰς εἰκασίας, νὰ σκέπτεται δηλαδὴ ὅτι ὅταν ζοῦν οἱ ἄνθρωποι αὐτὸ τὸ ὁποῖον λέγουν ζωήν, ὑπάρχουν, καὶ δοκιμάζουν εὐτυχίας καὶ δυστυχίας. Ἐξ ἀντιθέτου ὅμως πρὶν συναρμοσθοῦν διὰ τῆς ἀναμίξεως τῶν στοιχείων καὶ ὅταν διαλυθῇ ἡ ἀνάμιξις αὐτή, εἶναι ἐν τίποτε).

Ἀλλ' ἐκτὸς τῶν ἀγεννήτων τεσσάρων στοιχείων εἰς τὸ Ἀπ. 16 διαπιστοῦται ἡ ἀπ' αἰώνων ὕπαρξις δύο κοσμογονικῶν δυνάμεων, τῆς Φιλίας καὶ τοῦ Νείκους:

Ἀπ. 16. Ἠι γὰρ καὶ πάρος ἔσκε, καὶ ἔσσεται, οὐδὲ ποτ' ὀΐω
τούτων ἀμφοτέρων κεκεώσεται ἄσπερος αἰών.

(Καθ' ὃν δηλαδὴ τρόπον ἦσαν αἱ δύο αὗται δυνάμεις κατὰ τὸ παρελθόν, κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον θὰ συνεχίσουν τὴν ὕπαρξίν των καὶ εἰς τὸ μέλλον, καὶ οὐδέποτε, νομίζω, θὰ παρουσιασθῇ ἡ ἀπέραντος χρονικὴ διάρκεια τῆς αἰωνιότητος ἐστερημένη τῶν δύο τούτων δυνάμεων). Εἰς τὸ σύμπαν λέγει τὸ ἀπόσπασμα 17 θὰ ὑπάρχῃ αἰωνία περιοδικὴ κίνησις τῶν στοιχείων προκαλουμένη ἐκ τῆς Φιλίας καὶ τοῦ Νείκους.

Ἀπ. 17. Δίπλ' ἐρέω· τοτὲ μὲν γὰρ ἓν ηὐξήθη μόνον εἶναι
ἐκ πλεόνων, τοτὲ δ' αὖ διέφυ πλέον ἐξ ἑνὸς εἶναι
Δοιὴ δὲ θνητῶν γένεσις, δοιὴ δ' ἀπόλειψις.
Τὴν μὲν γὰρ πάντων σύνοδος τίκτει τ' ὀλέκει τε·
ἡ δὲ πάλιν διαφυομένων θρεφθεῖσα διέπτη.
Καὶ ταῦτ' ἀλλάσσοντα διαμπερὲς οὐδαμὰ λήγει,
ἄλλοτε μὲν Φιλότητι συνερχόμεν' εἰς ἓν ἅπαντα.
ἄλλοτε δ' αὖ δίχ' ἕκαστα φορεύμενα Νείκεος ἔχθει
οὕτως ἡ μὲν ἓν ἐκ πλεόνων μεμάθηκε φύεσθαι,
ἡ δὲ πάλιν διαφύντος ἑνὸς πλέον' ἐκτελέθουσι,
τῇ μὲν γίγνονταί τε καὶ οὔ σφισιν ἔμπεδος αἰὼν
ἣ δὲ διαλλάσσοντα διαμπερὲς οὐδαμὰ λήγει,
ταύτῃ δ' αἰὲν ἔασιν ἀκίνητοι κατὰ κύκλον.
Ἀλλ' ἄγε μύθων κλῦθι μάθη γάρ τοι φρένας αὔξει
ὡς γὰρ καὶ πρὶν ἔειπα πιφαύσκων πείρατα μύθων,
δίπλ' ἐρέω· τοτὲ μὲν γὰρ ἓν ηὐξήθη μόνον εἶναι
ἐκ πλεόνων, τοτὲ δ' αὖ διέφυ πλέον ἐξ ἑνὸς εἶναι,
πῦρ καὶ ὕδωρ καὶ γαῖα καὶ ἠέρος ἄπλετον ὕψος,
Νεῖκος τ' οὐλόμενον δίχα των, ἀτάλαντον ἁπάντῃ
καὶ Φιλότης ἐν τοῖσιν, ἴση μῆκός τε πλάτός τε.
Τὴν σὺ νόῳ δέρκευ, μηδ' ὄμμασιν ἦσο τεθηπώς·
ἥτις καὶ θνητοῦσιν ἐνίζεται ἔμφυτος ἄρθροις,
τῇ τε φίλα φρονέουσι καὶ ἁρθμια ἔργα τελοῦσι,
Γηθοσύνην καλέοντες ἐπώνυμον ἠδ' Ἀφροδίτην·
τὴν οὔ τις μετὰ τοῖσιν ἐλισσομένην δεδάηκε
θνητὸς ἀνήρ· σὺ δ' ἄκουε λόγου στόλον οὐκ ἀπα-
(τηλόν.

Ταῦτα γὰρ ἴσά τε πάντα καὶ ἥλικα γένναν ἔασι,
τιμῆς δ' ἄλλης ἄλλο μέδει, πάρα δ' ἦθος ἑκάστῳ.
ἐν δὲ μέρει κρατέουσι περιπλομένοιο χρόνοιο.
Καὶ πρὸς τοῖς οὔτ' ἄρ τέ τι γίνεται οὔτ' ἀπολήγει·
εἴτε γὰρ ἐφθείροντο διαμπερές, οὐκέτ' ἂν ἦσαν·
τοῦτο δ' ἐπαυξήσειτε τὸ πᾶν τί κε καὶ πόθεν ἐλθόν
πῇ δέ κε κήξαπόλοιτο, ἐπεὶ τῶνδ' οὐδὲν ἐρημον;
Ἀλλ' αὐτὰ ἔστιν ταῦτα, δι' ἀλλήλων δὲ θέοντα
γίγνεται ἄλλοτε ἄλλο καὶ ἠνεκὲς αἰὲν ὁμοῖα.

(Θὰ σοῦ ὁμιλήσω περὶ διπλοῦ πράγματος. Ἄλλοτε συμβαίνει νὰ αὐξηθῇ τὸ πᾶν καὶ νὰ ἀποτελέσῃ ἓν μοναδικὸν «εἶναι» συναπαρτιζόμενον ἀπὸ περισσότερα. Ἄλλοτε πάλιν διαχωρίζεται κατὰ τρόπον ὥστε νὰ γίνουν ἀπὸ ἓν περισσότερα. Ὅπως δὲ διὰ τὰ ὑποκείμενα εἰς τὸν θάνατον πράγματα ὑπάρχει διπλῆ γένεσις, κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ὑπάρχει καὶ διπλοῦς ἐξαφανισμός. Διότι τὴν μίαν τὴν γεννᾶ καὶ τὴν ἐξολοθρεύει ἡ συνένωσις ὅλων τῶν πραγμάτων, ἡ ἄλλη πάλιν ἀφοῦ μεγαλώσῃ πάλιν ἐξαφανίζεται μὲ ταχεῖαν πτῆσιν) ὅταν (τὰ στοιχεῖα χωρίζονται). Καὶ οὐδέποτε ταῦτα (τὰ στοιχεῖα) σταματοῦν τὴν πέρα ἕως πέρα ἀλλαγήν των, ἄλλοτε ἑνούμενα ὑπὸ τῆς Φιλότητος ὅλα εἰς ἓν, ἄλλοτε πάλιν φερόμενα εἰς χωρισμὸν τὸ καθένα, ἕνεκα τῆς ἔχθρας τοῦ Νείκους. Τοιουτοτρόπως, ἐφ' ὅσον ἔχουν συνηθίσει νὰ ἐμφανίζωνται ὡς ἐνιαία φύσις συναπαρτιζομένη ἐκ πολλῶν, καὶ ἐφ' ὅσον πάλιν, ἀφοῦ διασπασθῇ ἡ ἐνιαία φύσις τοῦ ἑνὸς, γίνονται περισσότερα, ἀπὸ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς ἐμφανίζουν γένεσιν καὶ ἡ ζωὴ τους δὲν εἶναι σταθερά. Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ὅμως ὅτι οὐδόλως παύουν νὰ εὑρίσκωνται εἰς διαρκῆ ἐναλλαγήν, ἀπὸ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς λόγω τῆς κυκλικῆς κινήσεως ἔχουν αἰωνίαν κίνησιν ὡσὰν ἀμετάβλητοι (θεοί)· Ἀλλ' ἐμπρὸς ἄκουσε τὰ λόγια μου· διότι ἡ μάθησις κάνει τὸν νοῦν νὰ μεγαλώσῃ. Διότι ὅπως καὶ προηγουμένως εἶπον, καθορίζων τοὺς σκοπούς, τῶν λόγων μου θὰ σοῦ ὁμιλήσω περὶ διπλοῦ πράγματος. Διότι ἄλλοτε μὲν συμβαίνει νὰ αὐξηθῇ καὶ νὰ γίνῃ ἓν μοναδικὸν «εἶναι» ἀπαρτιζόμενον ἐκ πολλῶν· ἄλλοτε πάλιν διαχωρίζεται κατὰ τρόπον ὥστε νὰ γίνουν ἀπὸ τὸ ἓν περισσότερα, δηλαδὴ πῦρ καὶ ὕδωρ καὶ γῆ καὶ τὸ ἀπέραντον ὕψος τοῦ ἀέρος, καὶ χωρισμένον ἀπ' αὐτὰ τὸ ὁλέθριον Νεῖκος ἐξ ἴσου ἰσχυρὸν εἰς ὅλα του τὰ σημεῖα, καὶ εἰς τὸ μέσον αὐτῶν ἡ Φιλότης ἴση καὶ κατὰ τὸ μῆκος καὶ τὸ πλάτος. Αὐτὴν βλέπε μὲ τὸν νοῦν σου καὶ νὰ μὴ κάθησαι μὲ ὀφθαλμοὺς ἐκπλήκτους. Αὐτὴ ἔχει ἐγκατασταθῇ ἔμφυτος μέσα εἰς τὰ θνητὰ μέλη, δυνάμει αὐτῆς ἔχουν φιλικὰ οἱ ἄνθρωποι φρονήματα, καὶ ἐκτελοῦν πράξεις ὁμονοίας ὀνομάζοντες αὐτὴν Γηθοσύνην (ἀγαλλίασιν) καὶ Ἀφροδίτην. Ὅτι αὐτὴ στροβιλίζεται ἀνάμεσα εἰς αὐτὰ τὰ στοιχεῖα οὐδεὶς θνητὸς ἄνθρωπος τὸ ἔχει μάθει. Σὺ δὲ ἄκουε τὴν πολεμικὴν ἑτοιμασίαν τοῦ λόγου μου, ἥτις εἶναι ἀληθινή. Ὅλα δηλαδὴ αὐτὰ (καὶ τὰ στοιχεῖα καὶ τὸ Νεῖκος καὶ ἡ Φιλότης) εἶναι ἐξ ἴσου ἰσχυρὰ καὶ ἔχουν τὴν αὐτὴν ἡλικίαν ὡς πρὸς τὴν γέννησίν των. Ἕκαστον ἐξ αὐτῶν ἀσκεῖ ἓν διαφορετικὸν ἀξίωμα, καὶ ἕκαστον ἔχει ἰδιαιτέρας συνηθείας καὶ διαδοχικῶς κατὰ τὴν κυκλικὴν τοῦ χρόνου διαδρομὴν καταλαμβάνουν τὴν κυριαρχικὴν ἐξουσίαν. Καὶ εἰς αὐτὰ οὔτε ἄλλο τι ἔρχεται νὰ προστεθῇ οὔτε καὶ ἀφαιρεῖται. Διότι ἐὰν ὑπέκειντο εἰς ἀδιάκοπον φθοράν, δὲν θὰ ἠμποροῦσαν πλέον νὰ ὑπάρχουν. Αὐτὸ λοιπὸν τὸ σύνολον ποῖον πρᾶγμα θὰ ἠδύνατο νὰ τὸ ἐπαυξήσῃ; Ἀπὸ ποῦ θὰ ἤρχετο (αὐτὸ τὸ ὁποῖον θὰ ἔκαμνε τὴν ἐπαύξησιν); Καὶ πρὸς ποίαν διεύθυνσιν θὰ ἐπήγαινε κάτι διὰ νὰ ἀπολεσθῇ, ἐφ' ὅσον οὐδὲν μέρος τοῦ σύμπαντος εἶναι ἔρημον ἀπ' αὐτά; (Αὐτὸ δὲν ἠμπορεῖ νὰ συμβῇ) ἀλλὰ αὐτὰ ἀκριβῶς ὑπάρχουν, κατὰ δὲ τὴν διαδρομὴν τὴν ὁποίαν ἐκτελοῦν τὸ ἓν διὰ μέσου τοῦ ἄλλου ἔρχονται εἰς τὴν γένεσιν ὡς διαφορετικὰ πράγματα, ἐνῶ διαρκῶς εἶναι τὰ αὐτά).

Εἰς τὰ ἑπόμενα ἀποσπάσματα (18, 19) ἐγίνετο λόγος περὶ τῆς Φιλίας, ἡ ὁποία ἐπωνομάζετο «Ἁρμονία» καὶ «θεμερῶπις» δηλαδὴ σεμνὴν ὄψιν ἔχουσα. Συνεσχέτιζε δὲ ὁ Ἐμπεδοκλῆς ταύτην μὲ τὸ ὕδωρ, διότι τοῦτο ἀποκαθιστᾷ τὴν ἐπαφὴν δυνάμει τῆς κολλητικῆς του ἰδιότητος. Διὰ τοῦτο ἀπεκάλει τοῦτην καὶ «σχεδύνην», ἤτοι κολλητικήν. Εἰς τὸ ἀπόσπασμα 20 γίνεται λόγος περὶ τῆς κατὰ διαδοχὴν ἐπικρατήσεως τῆς Φιλό-

τητος καὶ τοῦ Νείκου ἐπὶ τοῦ κόσμου τῶν ὀργανικῶν ὄντων:

'Απ. 20. Τοῦτο μὲν ἂν βροτέων μελέων ἀριδείκετον ὄγκον·
ἄλλοτε μὲν Φιλότητι συνερχόμεν' εἰς ἓν ἅπαντα
γυῖα, τὰ σῶμα λέλογχε, βίου, θαλέθοντος ἐν ἀκμῇ·
ἄλλοτε δ' αὖτε κακῆσι διατμηθέντ' 'Ερίδεσσι
πλάζεται ἄνδιχ' ἕκαστα .περιρρηγμῖνι βίοιο.
'Ως δ' αὖτως θάμνοισι καὶ ἰχθύσιν ὑδρομελάθροις
θηρσὶ τ' ὀρειλεχέσσιν ἰδὲ πτεροβάμοσι κύμβαις·

(Αὐτὸς ὁ ἀνταγωνισμὸς (τοῦ Νείκους καὶ τῆς Φιλότητος) εἶναι καθαρὰ φανερὸς ἀνάμεσα εἰς τὴν μᾶζαν τῶν θνητῶν μελῶν τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος. Ἄλλοτε μὲν συνενούμενα διὰ τῆς Φιλίας ὅλα τὰ μέλη τὰ ὁποῖα ἐπεδικάσθησαν διὰ τῆς κληρώσεως εἰς τὸ σῶμα, ἀποτελοῦν μίαν ἑνότητα, κατὰ τὴν ἀκμὴν τῆς ἀνθισμένης ζωῆς. Ἄλλοτε δὲ πάλιν διασπασθέντα ὑπὸ τῶν κακῶν Ἐρίδων περιπλανῶνται χωριστὰ ἕκαστον εἰς τὴν ἀκτήν, ὅπου σπάζουν τὰ κύματα τῆς ζωῆς. Τὸ αὐτὸ συμβαίνει καὶ μὲ τὰ φυτὰ καὶ τοὺς ἰχθῦς οἵτινες ἔχουν τὰ ἀνάκτορά τους εἰς τὰ ὕδατα καὶ τὰ θηρία, τὰ ὁποῖα πλαγιάζουν εἰς τὰ βουνὰ καὶ μὲ τὰ θαλασσοπούλια, τὰ ὁποῖα χρησιμοποιοῦν ὡς πόδια τὰ πτερά).

Καὶ τὸ ἑπόμενον ἀπόσπασμα ἀσχολεῖται μὲ τὸ αὐτὸ θέμα:

'Απ. 21. 'Αλλ' ἄγε, τῶνδ' ὁάρων ἐπιμάρτυρα δέρκευ,
εἴ τι καὶ ἐν προτέροισι λιπόξολον ἔπλετο μορφῇ,
ἠέλιον μὲν θερμὸν ὁρᾶν καὶ λαμπρὸν ἁπάντῃ,
ἄμβροτα δ' ὅσσ' ἴδει τε καὶ ἀργέτι δεύεται αὐγῇ,
ὄμβρον δ' ἐν πᾶσι δνοφόεντά τε ριγαλέον τε·
ἐκ δ' αἶης προρέουσι θέλυμνά τε καὶ στερεωπά.
'Εν δὲ Κότῳ διάμορφα καὶ ἄνδιχα πάντα πέλονται,
σὺν δ' ἔδη ἐν Φιλότητι καὶ ἀλλήλοισι ποθεῖται.
'Ἐκ τούτων γὰρ πάνθ' ὅσα τ' ἦν ὅσα τ' ἔστι καὶ (ἔσται,
δένδρεά τ' ἐβλάστησε καὶ ἀνέρες ἠδὲ γυναῖκες,
θῆρές τ' οἰωνοί τε καὶ ὑδατοθρέμμονες ἰχθῦς,
καί τε θεοὶ δολιχαίωνες τιμῆσι φέριστοι.
Αὐτὰ γὰρ ἔστιν ταῦτα, δι' ἀλλήλων δὲ θέοντα
γίγνεται ἀλλοιωπά· τόσον διὰ κρῆσις ἀμείβει.

('Αλλ' ἐμπρὸς κοίταξε τὰς μαρτυρίας, αἱ ὁποῖαι ἐπιβεβαιώνουν τὰ προηγούμενα λόγια μου, ἂν κάτι εἰς τὴν προηγουμένην περιγραφήν μου ἔμεινεν ἀνεπεξέργαστον κατὰ τὴν μορφήν του. Βλέπε τὸν ἥλιον, ὅστις εἶναι θερμὸς καὶ λαμπρὸς εἰς ὅλα του τὰ σημεῖα, καὶ βλέπε ἀκόμη τὰ ἀθάνατα (οὐράνια σώματα), τὰ ὁποῖα εἶναι διάβροχα ἀπὸ θερμότητα καὶ ἀστραπηβόλον λάμψιν, καὶ τὴν ὁρμητικὴν βροχήν, ἡ ὁποία εἶναι σκοτεινὴ καὶ προκαλεῖ διὰ τοῦ ψύχους ρῖγος. 'Απὸ τὴν γῆν δὲ ξεχύνονται ὅσα χρησιμεύουν διὰ θεμελίωσιν καὶ ἔχουν στερεότητα· 'Αλλ' ὅταν ἐπικρατῇ ὁ Κότος (δηλ. Νεῖκος, διαφωνία), ὅλα γίνονται διάφορα κατὰ τὴν μορφὴν καὶ ξεχωρίζονται, ὅταν ἐπικρατῇ ἡ Φιλότης ὅλα πηγαίνουν μαζὶ καὶ τὸ ἓν ποθεῖ τὸ ἄλλο. Διότι ἐκ τούτων (τῶν στοιχείων) πάντα ὅσα ἦσαν καὶ εἶναι καὶ θὰ εἶναι ἀνεβλάστησαν καὶ δένδρα καὶ ἄνδρες καὶ γυναῖκες. καὶ θηρία καὶ πτηνὰ καὶ ἰχθῦς τοὺς ὁποίους τρέφουν τὰ ὕδατα καὶ οἱ μακρόβιοι (δηλ. ἀθάνατοι) θεοὶ ποὺ εἶναι ἀνώτατοι κατὰ τὰ ἀξιώματα. Διότι μόνον αὐτά, τὰ ὁποῖα εἴπαμεν ὑπάρχουν, παρουσιάζουν δὲ διαφορετικὴν μορφὴν κατὰ τὴν διὰ μέσου ἀλλήλων διαδρομήν. Εἰς τόσον δὲ μέγαν βαθμὸν τὰ ἀλλοιώνει ἡ ἀνάμιξις).

Εἰς τὰ ὄντα λέγει τὸ 22 ἀπόσπασμα ἐκδηλοῦται ἡ διπλῆ ἐνέργεια τῆς Φιλότητος καὶ τοῦ μίσους:

'Απ. 22. Ἄρθμια μὲν γὰρ ταῦτα ἑαυτῶν πάντα μέρεσσιν,
ἠλέκτωρ τε χθών τε καὶ οὐρανὸς ἠδὲ θάλασσα,
ὅσσα φιν ἐν θνητοῖσιν ἀποπλαχθέντα πέφυκεν.
'Ως δ' αὖτως ὅσα κρᾶσιν ἐπαρκέα μᾶλλον ἔασιν,
ἀλλήλοις ἔστερκται ὁμοιωθέντ' 'Αφροδίτῃ.
'Εχθρὰ δ' ἃ πλεῖστον ἀπ' ἀλλήλων διέχουσι μάλιστα
γένναί τε κρήσει τε καὶ εἴδεσιν ἐκμάκτοισι,
πάντῃ συγγίγνεσθαι ἀήθεα καὶ μάλα λυγρὰ
Νείκεος ἐννεσίῃσιν, ὅτι σφίσι γένναν ἔοργεν.

(Διότι ὅλα ταῦτα (τὰ στοιχεῖα), δηλαδὴ ὁ ἥλιος καὶ ἡ γῆ καὶ ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ θάλασσα ἔχουν φιλίαν μὲ τὰ μέρη των ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα, ἀφοῦ ἀπεσπάσθησαν ἀπὸ αὐτά, ἔπειτα ἀπὸ περιπλανήσεις ἔχουν σημειώσει τὴν ὕπαρξίν των μέσα εἰς τὰ θνητὰ ὄντα, ἀποτελοῦντα τὴν φύσιν αὐτῶν· Κατὰ τὸν αὐτὸν δὲ τρόπον ὅσα παρουσιάζουν μεγαλυτέραν καταλληλότητα διὰ τὴν ἀνάμιξιν συνδέονται διὰ στοργῆς τὸ ἓν μὲ τὸ ἄλλο, διότι τὰ κάμνει ὅμοια ἡ 'Αφροδίτη. Ἔχθραν δὲ ἔχουν μεταξύ των ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα ὑπεοβολικὰ μεγάλη τὰ χωρίζει ἀπόστασις καὶ ὡς πρὸς τὴν γέννησίν των καὶ ὡς πρὸς τὴν ἀνάμιξίν των καὶ ὡς πρὸς τὴν μορφὴν ἤτις ἐνετυπώθη εἰς αὐτά. Διότι εἶναι ἐξ ὁλοκλήρου ἀσυνήθιστα νὰ συνδέωνται καὶ νὰ ἀγαποῦν τὴν θλιβερὰν ἔριδα ὑπακούοντα εἰς τὰς προστροπὰς τοῦ Νείκους, διότι αὐτὸ ἔχει δημιουργήσει τὴν ὕπαρξίν των).

Ἡ φύσις, κατὰ τὸν 'Εμπεδοκλέα, ὁμοιάζει μὲ ἕνα ζωγράφον ὅστις διὰ τῆς ἀναμίξεως τῶν χρωμάτων δημιουργεῖ ποικίλας μορφάς. Ὁ 'Ακραγαντῖνος σοφὸς προλαμβάνει κατά τινα τρόπον τὰς περὶ μορφολογίας δοξασίας τοῦ Γκαῖτε διὰ τοῦ 23 ἀποσπάσματός του:

'Απ. 23· 'Ως δ' ὁπόταν γραφέες ἀναθήματα ποικίλλωσιν
ἄνέρες ἀμφὶ τέχνης ὑπὸ μήτιος εὖ δεδαῶτε,
οἵτ' ἐπεὶ οὖν μάρψωσι πολύχροα φάρμακα χερσίν,
ἁρμονίῃ μίξαντε τὰ μὲν πλέω, ἄλλα δ' ἐλάσσω,
ἐκ τῶν εἴδεα πᾶσιν ἀλίγκια πορσύνουσι,
δένδρεά τε κτίζοντε καὶ ἀνέρας ἠδὲ γυναῖκας
θῆράς τ' οἰωνούς τε καὶ ὑδατοθέρμονας ἰχθῦς
καί τε θεοὺς δολιχαίωνας τιμῆισι φερίστους·
οὕτω μὴ σ' ἀπάτῃ φρένα καινύτω ἄλλοθεν εἶναι
θνητῶν, ὅσσα γε δῆλα γεγάκασιν ἄσπετα πηγήν,
ἀλλὰ τορῶς ταῦτ' ἴσθι, θεοῦ πάρα μῦθον ἀκούσας.

(Καθὼς ὅταν ζωγράφοι κατασκευάζουν ποικιλόχρωμα ἀναθήματα, ἄνθρωποι οἱ ὁποῖοι καθοδηγούμενοι ἀπὸ τὴν σκέψιν των γνωρίζουν (καὶ οἱ δύο) καλά ὅ,τι ἀναφέρεται εἰς τὴν τέχνην των, καὶ αὐτοὶ ἀφοῦ πιάσουν μὲ τὰ χέρια των πολύχρωμα δηλητηριώδη ὑλικά, καὶ ἁρμονικὰ νὰ ἀναμίξουν μερικὰ εἰς μεγαλυτέραν καὶ ἄλλα εἰς μικροτέραν ποσότητα, ἀπὸ αὐτὰ παρουσιάζουν μορφὰς ὁμοίας πρὸς οἱαδήποτε πράγματα καὶ δημιουργοῦν καὶ δένδρα καὶ ἄνδρας καὶ γυναῖκας, καὶ θηρία καὶ πτηνὰ καὶ ὑδατοθρεμμένους ἰχθῦς, καὶ θεοὺς μακροβίους ποὺ εἶναι ἀνώτατοι κατὰ τὰ ἀξιώματα. Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον, καμμία ἂς μὴ καταπονήσῃ ἀπάτη τὸν νοῦν σου, πείθουσά σε ὅτι ἡ πηγὴ ὅλων τῶν ὑποκειμένων εἰς τὸν θάνατον πραγμάτων, τὰ ὁποῖα ἐμφανίζονται ἐνώπιόν μας εἰς ἄπειρον πλῆθος ἔρχεται ἀπὸ ἄλλο μέρος καὶ ὄχι ἀπ' αὐτὰ τὰ στοιχεῖα. Ἀλλὰ νὰ τὰ γνωρίζῃς αὐτὰ μὲ σαφήνεια, ἀφοῦ τὰ ἤκουσες ἀπὸ τὸν θεόν).

Τὰ ὑπ' ἀριθ. 24 καὶ 25 ἀποσπάσματα ἀναφέρονται εἰς μεθοδολογικὰς ἐν σχέσει μὲ τὴν προχώρησιν τοῦ ἔπους ἐνδείξεις. Εἰς τὸ ἓν ἀναφέρεται ὅτι ἡ ἔκθεσις δὲν θὰ ἀκολουθήσῃ μόνον μίαν ὁδὸν «κορυφὰς ἑτέρας ἑτέρησι προσάπτων μύθων καὶ τελέειν ἀτραπὸν μίαν» (προσθέτων εἰς τὴν μίαν κορυφὴν τὴν ἄλλην δὲν θὰ βαδίζω εἰς ἕνα μοναδικὸν δρόμον τῆς ὁμιλίας). Εἰς τὸ δεύτερον συνιστᾶ ἐπαναλήψεις τῶν λεγομένων: «καὶ δὶς γάρ, ὃ δεῖ, καλόν ἐστιν ἐνισπεῖν». (Διότι ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον πρέπει, εἶναι καλὸν νὰ τὸ εἴπῃ κανεὶς καὶ δύο φορές). Εἰς τὸ 26 ἀπόσπασμα γίνεται λόγος περὶ τῆς κυκλικῆς περιοδικῆς κινήσεως τῶν στοιχείων.

'Απ. 26. 'Εν δὲ μέρει κρατέουσι περιπλομένοιο κύκλοιο
καὶ φθίνει εἰς ἄλληλα καὶ αὔξεται ἐν μέρει αἴσης·
Αὐτὰ γὰρ ἔστιν ταῦτα, δι' ἀλλήλων δὲ θέοντα
γίνονται ἄνθρωποί τε καὶ ἄλλων ἔνθεα θηρῶν
ἄλλοτε μὲν Φιλότητι συνερχόμεν' εἰς ἕνα κόσμον,
ἄλλοτε δ' αὖ δίχ' ἕκαστα φορούμενα Νείκεος ἔχθει,
εἰσόκεν ἓν συμφύντα τὸ πᾶν ὑπένερθε γένηται.
Οὕτως ἦι μὲν ἓν ἐκ πλεόνων μεμάθηκε φύεσθαι,
ἠδὲ πάλιν διαφύοντος ἑνὸς πλέον' ἐκτελέθουσι,
τῆι μὲν γίγνονται καὶ οὐ σφίσιν ἔμπεδος αἰών·
ἦι δὲ τάδ' ἀλλάσσονται διαμπερὲς οὐδαμὰ λήγει
ταύτηι δ' αἰὲν ἔασιν ἀκίνητοι κατὰ κύκλον.

(Διαδοχικῶς δὲ ἀσκοῦν κυριαρχικὴν ἐξουσίαν μὲ τὰ γυρίσματα τοῦ κύκλου καὶ ἐξαφανίζονται τὸ ἓν εἰς τὸ ἄλλο καὶ μεγαλώνουν τὸ ἓν ἐκ τοῦ ἄλλου κατὰ καθωρισμένην διαδοχικὴν τάξιν. Διότι αὐτὰ μένουν τὰ ἴδια, κατὰ δὲ τὴν διὰ μέσου ἀλλήλων διαδρομήν των γίνονται ἄνθρωποι καὶ γένη τῶν λοιπῶν θηρίων, ἄλλοτε μὲν συνδεόμενα εἰς ἕνα (ἑναρμόνιον) κόσμον διὰ τῆς Φιλότητος, ἄλλοτε δὲ φερόμενα ἕκαστον χωριστὰ ὑπὸ τῆς ἔχθρας τοῦ Νείκους, ἕως ὅτου συγκολληθοῦν εἰς μίαν φύσιν συναπαρτίζοντα τὸ ἑνιαῖον ὅλον καὶ ὑποταχθοῦν. Τοιουτοτρόπως ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ὅτι ἔχουν συνηθίσει νὰ ἀποτελοῦν ἐκ περισσοτέρων ἑνιαίαν φύσιν καὶ πάλιν, διασπωμένης τῆς ἑνότητος, νὰ γίνωνται περισσότερα, ἔχουν γένεσιν καὶ ἡ ζωὴ των δὲν εἶναι σταθερά. Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ὅμως ὅτι οὐδέποτε σταματοῦν νὰ διατελοῦν εἰς διαρκῆ ἀλλαγήν, διαμένουν ἀμετακίνητα (τὰ στοιχεῖα) θεοὶ μέσα εἰς τὴν κυκλικὴν κίνησιν).

Ἀφοῦ ἐξέθεσε τὴν κυκλοφορητικὴν κίνησιν, ἔρχεται ἔπειτα τὸ ἔπος εἰς τὴν περιγραφὴν τῆς καταστάσεως ἐκείνης κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ Φιλότης ὑπερισχύουσα συνενώνει τὰ πάντα εἰς ἑνότητα καὶ ἀπαρτίζεται ὁ Σφαῖρος:

'Απ. 27. Ἔνθ' οὔτ' 'Ηελίοιο, διείδεται ὠκέα γυῖα

οὐδὲ μὲν οὐδ' αἴης λάσιον μένος οὐδὲ θάλασσα.
Οὕτως 'Αρμονίης πυκινῶι κρύφωι ἑστήρικται.
Σφαῖρος κυκλοτερὴς μονίῃ περιηγέϊ γαίων
οὐ στάσις οὐδέ τε δῆρις ἀναίσιμος ἐν μελέεσσιν.

('Εδῶ, δὲν διακρίνονται οὔτε τὰ γρήγορα μέλη (τοῦ σώματος) τοῦ ἡλίου, οὔτε τῆς γῆς ἡ λάγνος μανία, οὔτε ἡ θάλασσα. Τοιουτοτρόπως μένει ἑστηριγμένος εἰς τὸν ἀπέραντον κρυψῶνα τῆς 'Αρμονίας ὁ κυκλοτερὴς Σφαῖρος καμαρώνων διὰ τὴν γύρω του κυριαρχοῦσαν μοναδικότητα. Δὲν ὑπάρχει μέσα εἰς τὰ μέλη του καμμία διχοστασία καὶ καμμία διαταράσσουσα τὸ πρέπον ἔρις).

Τὰ ἀποσπάσματα 28 καὶ 29 ἑρμηνεύουν τὴν ἐν τῷ Σφαίρῳ ἐπιτυγχανομένην ἁρμονίαν.

'Απ. 28. 'Αλλ' ὅ γε πάντοθεν ἶσος ἑοῖ καὶ πάμπαν ἀπείρων
Σφαῖρος κυκλοτερὴς μονίῃ περιηγέϊ γαίων.

'Απ. 29. Οὐ γὰρ ἀπὸ νώτοιο δύο κλάδοι αἴσσονται,
οὐ πόδες οὐ θοὰ γοῦνα οὐ μήδεα γεννήεντα,
ἀλλὰ σφαῖρος ἦεν καὶ πάντοθεν ἶσος ἑαυτῷ.

('Αλλ' αὐτὸς βεβαίως ἦτο ἀπὸ ὅλα του τὰ μέρη ἴσος πρὸς τὸν ἑαυτόν του καὶ ἐξ ὁλοκλήρου ἄνευ πέρατος Σφαῖρος κυκλοτερὴς καμαρώνων διὰ τὴν ἐπὶ τοῦ σφαιρικοῦ του ὄγκου ἐπικρατοῦσαν μονοειδειαν. Διότι δὲν ἐξορμοῦν ἀπὸ τὰ νῶτα του δύο κλάδοι, οὔτε πόδες, οὔτε ταχέα γόνατα, οὔτε γεννητικὰ μόρια, ἀλλ' ἦτο σφαιρικὸς ἀπὸ ὅλα τὰ μέρη καὶ ἴσος μὲ τὸν ἑαυτόν του).

Εἰς τήν ἠρεμίαν αὐτὴν ὅμως δὲν μένει ὁ Σφαῖρος.

'Απ. 30. Αὐτάρ ἐπεὶ μέγα Νεῖκος ἐνιμελέεσσιν ἐθρέφθη
ἐς τιμὰς τ' ἀνόρουσε τελειομένοιο χρόνοιο,
ὃς σφιν ἀμοιβαῖος πλατέος παρ' ἐλήλαται ὅρκου.

'Απ. 30. Πάντα γὰρ πελεμίζετο γυῖα θεοῖο.

('Αλλὰ ὅταν ἐτράφη τὸ μέγα Νεῖκος εἰς τὰ μέλη του καὶ ἀνυψώθη εἰς τὸ νὰ ἀποκτήσῃ ἀξίωμα μὲ τὸ πλήρωμα τοῦ χρόνου, ὁ ὁποῖος κανονίζων τὴν διαδοχὴν (τῆς Φιλότητος ἢ Νείκους) ἔχει χαραχθῆ ἐκ μέρους πλατυσφαγισμένου ὅρκου... τότε ἄρχισαν νὰ δονοῦνται ὅλα κατὰ σειρὰν τὰ μέλη τοῦ θεοῦ).

Εἰς τὰ ἀκολουθοῦντα 31, 32 ἀποσπάσματα ἐπανήρχετο ὁ ποιητὴς εἰς τὴν συνεκτικὴν δύναμιν τῆς Φιλότητος. «Δύω δέει ἄρθρον», κάθε ἑνωτικὸς δεσμὸς συνδέει δύο πράγματα. 'Η Φιλότης συνδέει «ὡς δ' ὅτ' ὁπὸς γάλα λευκὸν ἐγόμφωσε καὶ ἔδησε» (ὅπως ὅταν ὁ χυμὸς τῆς συκῆς στερεώσει τὸ λευκὸν γάλα καὶ τὸ κάμνει νὰ δέσῃ». 'Η φιλία εἶναι ὡσάν τὸν δεσμόν, τὸν ὁποῖον παρασκευάζει ὁ ἄνθρωπος (ἄλφιτον ὕδατι κολλήσας». ("Οταν μὲ τὸ ὕδωρ μεταβάλλῃ εἰς κολλητικὴν ὕλην τὰ ἄλευρα). 'Αφοῦ διεπιστώθη εἰς τὸ 31 ἀπόσπασμα ὅτι εἶχε μεταδοθῆ ἐκ τῆς ἐπενεργείας τοῦ Νείκους στροβιλισμὸς εἰς τὸ σύμπαν, ἐκτίθεται ἔπειτα τί συνέβη κατὰ τοῦτον.

'Απ. 35. Αὐτὰρ ἐγὼ πολίνορσος ἐλεύσομαι εἰς πόρον ὕμνων,
τὸν πρότερον κατέληξα λόγου λόγον ἐξοχετεύων,
κεῖνον· ἐπεὶ Νεῖκος μὲν ἐνέρτατον ἵκετο βένθος
δίνης, ἐν δὲ μέσῃ Φιλότης στροφάλιγγι γένηται,
ἐν τῇ δὴ τάδε πάντα συνέρχεται ἓν μόνον εἶναι,
οὐκ' ἄφαρ, ἀλλὰ θελημὰ συνιστάμεν· ἄλλοθεν ἄλλα.
Τῶν δέ τε μισγομένων χεῖτ' ἔθνεα μυρία θνητῶν·
πολλὰ δ' ἀμικτ' ἔστηκε κεραιομένοισιν ἐναλλάξ,
ὅσσ' ἔτι Νεῖκος ἔρυκε μετάρσιον· οὐ γὰρ ἀμεμφέως
πῶν ἐξέστηκεν ἐπ' ἔσχατα τέρματα κύκλου,
ἀλλὰ τὰ μὲν ἐνέμιμνε, μελέων δὲ τ' ἐξεβεβήκει.
"Οσσον δ' αἰὲν ὑπεκπροθέοι, τόσον αἰὲν ἐπήει
ἠπιόφρων Φιλότητος ἀμεμφέος ἄμβροτος ὁρμή·
αἶψα δέ θνήτ' ἐφύοντο, τὰ πρὶν μάθον ἀθάνατ' εἶναι,
ζωρά τε τὰ πρίν, ἄκρητα διαλλάξαντα κελεύθους.
Τῶν δέ τε μισγομένων χεῖτ' ἔθνεα μυρία θνητῶν,
παντοίαις ἰδέῃσιν ἀρηρότα, θαῦμα ἰδέσθαι.

'Απ. 36. Τῶν δὲ συνερχομένων ἐξ ἔσχατον ἵστατο Νεῖκος.

'Απ. 37. Αὔξει δὲ χθὼν μὲν σφέτερον δέμας, αἰθέρα δ' αἰθήρ.

('Αλλὰ ἐγὼ θὰ ὀπισθοδρομήσω πρὸς τὰ ὀπίσω καὶ ἀρχίζων ἀπὸ τὴν ἀρχὴν θὰ ἔλθω εἰς ἐκεῖνον τὸν δρόμον τῶν ὕμνων ἀπὸ τὸν ὁποῖον προηγουμένως ἐξέθεσα, κάμνων, ὥστε νὰ ἐκπηγάσῃ ὁ εἷς λόγος ἀπὸ τὸν ἄλλον. "Οταν τὸ Νεῖκος ἔφθασεν εἰς τὸ κατώτατον βάθος τῆς δίνης, ἡ δὲ Φιλότης φθάνει εἰς τὸ μέσον τοῦ στροβιλισμοῦ, τότε πλέον συνενώνονται εἰς αὐτὸν τὸν στροβιλισμὸν τὰ πάντα, ὥστε νὰ εἶναι ἓν μόνον. 'Η ἕνωσις αὐτη δὲν γίνεται ἀμέσως, ἀλλὰ μὲ τὴν θεληματικὴν προέλευσιν τοῦ ἑνὸς ἀπὸ αὐτὸ τὸ μέρος καὶ τοῦ ἄλλου ἀπὸ τὸ ἄλλο. Καὶ ὅταν αὐτὰ ἀναμίχθησαν ἐξεχύθηκαν ἀναρίθμητοι ὁμάδες θνητῶν πλασμάτων. 'Αλλὰ πολλὰ ἐστάθηκαν χωρὶς νὰ ἀναμιχθοῦν καὶ περιέβαλαν ἀπὸ τὸ ἓν καὶ τὸ ἄλλο μέρος τὰ ἀναμεμιγμένα, ἦσαν δὲ αὐτὰ τὰ ἐκτὸς μίξεως ὅσα τὸ Νεῖκος, ὅταν δὲν εἶχεν ἀκόμη βυθισθῆ εἰς τὸ βυθόν, τὰ ἐκράτει χωρισμένα. Διότι δὲν εἶχε τελείως ἐξ αὐτῶν ἀποσυρθῆ ὁλόκληρον εἰς τὰ ἔσχατα τέρματα τοῦ κύκλου, ἀλλὰ κατὰ ἓν μέρος ἔμενε μέσα εἰς αὐτά, κατὰ δὲ ἓν ἄλλο μέρος εἶχεν ἐξέλθει ἀπὸ τὰ μέλη (τοῦ σύμπαντος). "Οσην δὲ ἔκτασιν αὐτὸ ἐγκατέλειπεν ἑκάστοτε ὑποχωροῦν αὐτὴν ἀκριβῶς ἐφορμῶσα ἡ ἠπίας σκέψεις ἔχουσα ἀθάνατος ὁρμὴ τῆς ἀμέμπτου Φιλότητος κατελάμβανε. Καὶ αἰφνιδίως ἔλαβον θνητὴν φύσιν ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα προηγουμένως εἶχον συνηθίσει νὰ εἶναι ἀθάνατα καὶ τὰ ὄντα τὰ ὁποῖα προηγουμένως ἦσαν ἀναμεμιγμένα ἠλευθερώθησαν, ἀφοῦ ἤλλαξαν τὸν δρόμον τὸν ὁποῖον ἠκολούθουν. Καὶ ἀπὸ τὴν ἀνάμιξίν των ἐξεχύθησαν ἀναρίθμητοι ὁμάδες θνητῶν πλασμάτων, συνδυασμένων εἰς παντοειδεῖς μορφάς, θαυμαστὰ πράγματα νὰ τὰ βλέπῃ κανείς.

'Εφ' ὅσον δὲ αὐτὰ συνηνώνοντο ἐξήρχετο τὸ Νεῖκος καὶ ἐστέκετο εἰς τὸ ἀκρότατον ὅριον.

Αὐξάνει δὲ ἡ γῆ τὸ ἰδικόν της σῶμα, καὶ ὁ αἰθὴρ τὸν αἰθέρα). Διὰ τῶν ἀποσπασμάτων αὐτῶν ἐμφανίζει ὁ 'Εμπεδοκλῆς τὴν πρώτην κοσμολογικὴν περίοδον, κατὰ τὴν ὁποίαν ἐνεφανίσθησαν τὰ πρῶτα τερατώδη πλάσματα συναπαρτισθέντα ἀπὸ τὴν ἐπικράτησιν τῆς πρὸς συνένωσιν τεινούσης τάσεως.

Εἰς τὰ ἀποσπάσματα 38, 39 ἀρχίζει νὰ ἑρμηνεύῃ τὴν σύστασιν τοῦ ὁρατοῦ σύμπαντος.

'Απ. 38. εἰ δ' ἄγε τοι λέξω πρῶθ' ἠλικά τ' ἀρχὴν
ἐξ ὧν δὴλ' ἐγένοντο τὰ νῦν ἐσορῶμεν ἅπαντα
γαῖά τε καὶ πόντος πολυκύμων ἠδ' ὑγρὸς ἀὴρ
Τιτὰν ἠδ' αἰθὴρ σφίγγων περὶ κύκλον ἅπαντα.

'Απ. 39. Εἴπερ ἀπε.ρονα γῆς τε βάθη καὶ δαψιλὸς αἰθήρ,
ὡς διὰ πολλῶν δὴ γλώσσης ρηθέντα ματαίως
ἐκκέχυται στομάτων ὀλίγον τοῦ παντὸς ἰδόντων.

('Εμπρός: Θὰ σοῦ ὁμιλήσω διὰ τὰ πρῶτα (δηλαδὴ τὰ στοιχεῖα), τῶν ὁποίων ἡ ἀρχὴ εἶναι τῆς αὐτῆς ἡλικίας, ἐκ τῶν ὁποίων ἔχουν τὴν γένεσίν των πάντα ὅσα τώρα βλέπομεν, ἡ γῆ καὶ ἡ θάλασσα μὲ τὰ πολλὰ κύματα, ὁ ὑγρὸς ἀὴρ καὶ ὁ Τιτὰν αἰθήρ, ὁ ὁποῖος σφίγγει γύρω ὅλον τὸν κύκλον.

("Αν πραγματικῶς τά βάθη τῆς γῆς ἦσαν ἄπειρα καὶ ἀνεξάντλητος ὁ αἰθήρ, ὅπως τὰ λεχθέντα ἀπερισκέπτως διὰ τῆς γλώσσης ἔχουν ξεχυθῆ ἀπὸ τὰ στόματα πολλῶν, οἵτινες εἶδον μόνον ἓν μικρὸν τμῆμα τοῦ σύμπαντος...). Εἰς τὸ δεύτερον ἀπόσπασμα καταπολεμεῖται ἡ γνώμη τοῦ Ξενοφάνους, ὅστις ἐφρόνει ὅτι ἡ ἀπόστασις πρὸς τὰ βάθη τῆς γῆς εἶναι ἄπειρος. 'Ο 'Εμπεδοκλῆς ἐδέχετο ὅτι τὸ σύμπαν ἔχει σχῆμα ὠοῦ.

Εἰς τὰ ἀποσπάσματα 40—49 ἐγίνετο λόγος περὶ τοῦ ἡλίου καὶ τῆς σελήνης. Κατὰ τὸν 'Εμπεδοκλέα, ὁ ἥλιος εἶναι φακός, ὅστις συγκεντρώνει τὰς ἀκτῖνας τοῦ φωτεινοῦ ἡμισφαιρίου τοῦ σύμπαντος, ὁμοίως δέ καὶ ἡ σελήνη εἶναι φακὸς κρυστάλλινος, ὅστις συγκεντρώνει τὸ ἐκ τοῦ ἡλίου φῶς. Τὸ 42 ἀπόσπασμα, κάμνει λόγον περὶ τῆς ἐκλείψεως τοῦ ἡλίου ὡς προκαλουμένης ὑπὸ τῆς παρεμβολῆς τῆς σελήνης.

'Απ. 42. ἀποστέγασεν δὲ οἱ αὖγας
ἔστ' ἂν ἴῃ καθύπερθεν, ἀπεσκνίφωσε δὲ γαίης
τόσσον ὅσον τ' εὖρος γλαυκώπιδος ἔπλετο μήνης.

'Η σελήνη ἀποκρύπτει τὰς ἀκτῖνας τοῦ ἡλίου, ὅταν πορεύεται ὑπεράνω καὶ χύνει σκότος εἰς τόσον μέρος τῆς γῆς, ὅσον εἶναι τὸ πλάτος τῆς ἀστραπηβόλου ὀφθαλμὸν ἐχούσης σελήνης). 'Η γῆ παράγει τὴν νύκτα, διότι ὁ ἥλιος κατέρχεται εἰς περιοχὴν κατωτέραν αὐτῆς: «νύκτα δὲ γαῖα τίθησι ὑφισταμένοιο φάεσσι» (τὴν νύκτα παράγει ἡ γῆ διὰ τὰς ἀκτῖνας τοῦ καταβυθιζομένου ἡλίου). 'Εντὸς τῆς γῆς ὑπάρχουν μεγάλαι ποσότητες πυρὸς «πολλὰ δ' ἔνερθε οὔδεος πυρὰ καίεται». 'Ο ἀὴρ εἰσδύει ἐντὸς τῆς γῆς «αἰθὴρ δ' αὖ μακρῆισι κατὰ χθόνα δύετο ῥίζαις». ('Ο αἰθὴρ διὰ μακρῶν γλωσσῶν ἐβυθίζετο μέσα εἰς τὴν γῆν). 'Η δὲ θάλασσα ἀποτελεῖ τὸν ἱδρῶτα τῆς γῆς, «γῆς ἱδρῶτα θάλασσαν». 'Απ. 55.

Εἰσέρχεται κατόπιν εἰς τὴν ἐξήγησιν τῆς γενέσεως τῶν ὀργανικῶν ὄντων. Εἰς τὸ ὑπ' ἀριθ. 57 ἀπόσπ. περιγράφει τὴν πρώτην ζωογονικὴν ἐποχήν, ὁπότε ὑπὸ τὴν ἐπικράτησιν τῆς Φιλότητος, ἀνεφάνησαν τμήματα τοῦ σώματος τῶν ὀργανικῶν ὄντων διεσπαρμένα.

'Απ. 57. "Η πολλαὶ μὲν κόρσαι ἀναύχενες ἐβλάστησαν,
γυμναὶ δ' ἐπλάζοντο βραχίονες εὐνίδες ὤμων,
ὄμματα τ' οἷα ἐπλανᾶτο πενητεύοντα μετώπων.

'Απ. 59. Αὐτὰρ ἐπεὶ κατὰ μεῖζον ἐμίσγετο δαίμονι δαίμων,
ταῦτά τε συμπίπτεσκον, ὅπῃ συνέκυρσεν ἕκαστα,
ἄλλα τε πρὸς τοῖς πολλὰ διηνεκῆ ἐξεγένοντο.

('Απὸ τὴν γῆν ἀνεβλάστησαν πολλαὶ κεφαλαὶ ἄνευ αὐχένων, καὶ περιπλανῶντο ἐδῶ καὶ ἐκεῖ βραχίονες στερούμενοι ὤμων καὶ ἐτριγύριζαν ἐδῶ καὶ ἐκεῖ ὀφθαλμοὶ στερούμενοι μετώπων. 'Αλλὰ ἀφοῦ συνεπλέκοντο εἰς μεγαλύτερον βαθμὸν ἡ μία θεότης πρὸς τὴν ἄλλην (ἡ Φιλότης πρὸς τὸ Νεῖκος), αὐτὰ τὰ μεμονωμένα μέλη, ἔπιπτε τὸ ἓν ἐπάνω εἰς τὸ ἄλλο, ὅπως τὸ ἓν ἐτύγχανε νὰ συναντήσῃ τὸ ἄλλο καὶ πολλὰ ἀκόμη ἐκτὸς αὐτῶν διαρκῶς παρήγοντο). Πρόκειται περὶ τῆς πρωτογόνου ἐποχῆς τῶν τερατωδῶν ὄντων, τὰ ὁποῖα δὲν ἠδύναντο νὰ προσαρμοσθοῦν εἰς τὰς ἀπαιτήσεις τοῦ περιβάλλοντος. 'Επέρχεται ὅμως μία δευτέρα ἐποχὴ κατὰ τὴν ὁποίαν σημειοῦνται στοιχειώδεις συνδυασμοὶ εἰς πληρεστέρας μορφὰς τῶν ἀρχικῶν τύπων:

'Απ. 61. Πολλὰ μὲν ἀμφιπρόσωπα καὶ ἀμφίστερνα φύεσθα
βουγενῆ ἀνδρόπρωρα, τὰ δ' ἔμπαλιν ἐξανατέλλειν
ἀνδροφυῆ βούκρανα μεμιγμένα τῆς μὲν ἀπ' ἀνδρῶν
τῆς δὲ γυναικοφυῆ, σκιεροῖς ἠσκημένα γυίοις.

('Ανεφάνησαν πολλὰ πλάσματα μὲ διπλᾶ πρόσωπα καὶ διπλᾶ στήθη, σώματα βοῶν μὲ ἀνθρώπινον πρόσωπον, καὶ ἐξ ἀντιθέτου ἀνθρώπινα πρόσωπα μὲ κεφαλὴν βοός, ἀνάμικτα πλάσματα κατὰ ἓν μέρος ἀνδρικὰ καὶ κατὰ ἓν ἄλλο γυναικεῖα, ὡπλισμένα μὲ σκιερὰ (ἀπὸ τὸ τρίχωμά των) γεννητικὰ ὄργανα).

Εἶναι ἡ ἐποχὴ τῶν ἀναμίκτων καὶ ἑρμαφροδίτων ὄντων τῆς μυθολογίας, περὶ τῶν ὁποίων θὰ κάμῃ ἀργότερον λόγον καὶ ὁ Πλάτων εἰς τὸ «Συμπόσιον». 'Η μνεία γεννητικῶν ὀργάνων φανερώνει ὅτι ἡ ζωογονία τείνει νὰ ἀνυψωθῆ εἰς τὸ στάδιον τῆς ἀναπαραγωγῆς τῶν ὄντων οὐχὶ διὰ συνδυασμῶν ἀνοργάνων στοιχείων, ἀλλὰ διὰ συζεύξεως ζώντων ὀργανισμῶν. 'Επακολουθεῖ εἶτα τρίτη περίοδος περὶ τῆς ὁποίας γίνεται λόγος εἰς τὸ 62 ἀπόσπασμα.

'Απ. 62. Νῦν δ' ἄγ' ὅπως ἀνδρῶν τε πολυκλαύτων τε γυ(ναικῶν
ἐνυχίους ὄρπηκας ἀνήγαγε κρινόμενον πῦρ,
τῶνδε κλύ'· οὐ γάρ μῦθος ἀπόσκοπος οὐδ' ἀδαήμων
ἀμφοτέρων ὕδατός τε καὶ ἴδεος αἴσαν ἔχοντες·
τοὺς μὲν πῦρ ἀνέπεμπε θέλον πρὸς τὸ ὁμοῖον ἰ(κέσθαι,
οὔτε τι πω μελέων ἐρατὸν δέμας ἐμφαίνοντας
οὔτ' ἐνοπὴν οἷόν τ' ἐπιχώριον ἀνδράσι γυῖον.

('Εμπρὸς λοιπὸν τώρα ἄκουε τὰ ἀκόλουθα κατὰ ποῖον τρόπον τὸ ἀποχωριζόμενον πῦρ ἔφερεν εἰς τὸ φῶς τοὺς μέσα εἰς τὴν νύκτα βυθισμένους θλαστοὺς τῶν ἀνδρῶν καὶ τῶν πολυκλαύτων γυναικῶν. Διότι ὁ λόγος (ὁ ἐκθέτων ταῦτα) δὲν εἶναι ἄσκοπος οὔτε ἐστερημένος ἀπὸ γνῶσιν. 'Ανεβλάστανον κατ' ἀρχὰς χονδροδεμένα πλάσματα ἀπὸ τὴν γῆν, ἔχοντα μερίδιον καὶ ἀπὸ τὰ δύο (στοιχεῖα), καὶ ἀπὸ τὸ ὕδωρ καὶ ἀπὸ τὴν θερμότητα. Αὐτὰ τὰ πλάσματα τὰ ἐξεσφενδόνιζε πρὸς τὰ ἐπάνω τὸ πῦρ ἐπειδὴ ἤθελε νὰ φθάσῃ εἰς τὸ ὅμοιόν του (ἐν τῷ οὐρανῷ) πῦρ. Τὰ πλάσματα ταῦτα δὲν ἐνεφάνιζον τὴν ἀξιαγάπητον μορφὴν τῶν μελῶν τοῦ σώματος, οὔτε τὴν φωνὴν οὔτε τὸ γεννητικὸν μόριον τὸ προσδιορίζον εἰς τοὺς ἄνδρας).

Μετὰ τὴν τρίτην ἐποχὴν περιεγράφετο ἡ τετάρτη κατὰ τὴν ὁποίαν τὰ ζωντανὰ ὄντα δὲν σχηματίζονται πλέον διὰ τῆς συνενώσεως τῶν στοιχείων, ἀλλὰ διὰ τῆς ἐξ ἀλλήλων ἀναπαραγωγῆς. Τὸ σχετικὸν τμῆμα τοῦ ποιήματος ἀπωλέσθη, ἀλλὰ οἱ δοξογράφοι ('Αέτ. 5, 19) μᾶς παρέχουν μαρτυρίας ἐπαρκεῖς:

«'Εμπεδοκλῆς τὰς πρώτας γενέσεις τῶν ζώων καὶ φυτῶν μηδαμῶς ὁλοκλήρους γενέσθαι ἀσυμφυέσι δὲ τοῖς μορίοις διεζευγμένας, τάς δὲ δευτέρας συμφυομένων τῶν μερῶν εἰδωλοφανεῖς, τὰς δὲ τρίτας τῶν ὁλοφυῶν, τὰς δὲ τεταρτας οὐκέτι ἐκ τῶν ὁμοίων, οἷον ἐκ γῆς καὶ ὕδατος ἀλλὰ δι' ἀλλήλων ἤδη, τοῖς μὲν πυκνωθείσης τῆς τροφῆς, τοῖς δέ καὶ τῆς εὐμορφίας τῶν γυναικῶν ἐπερεθισμὸν τοῦ σπερματικοῦ κινήματος ἐμποιησάσης· τῶν δὲ ζώων πάντων τὰ γένη διακριθῆναι διὰ τὰς ποιὰς κράσεις· τὰ μὲν οἰκειοτέραν εἰς τὸ ὕδωρ τὴν ὁρμὴν ἔχειν, τὰ δὲ εἰς ἀέρα ἀναπτῆναι, ὅσ' ἂν πυρώδες ἔχῃ τὸ πλέον, τὰ δὲ βαρύτερα ἐπὶ τὴν γῆν, τὰ δὲ ἰσόμοιρα τῇ κράσει πᾶσι τοῖς χωρίοις σύμφυτα εἶναι».

('Ο 'Εμπεδοκλῆς λέγει ὅτι αἱ πρῶται γενέσεις τῶν ζώων δὲν παρουσίασαν πλάσματα ὁλοκληρωμένα, ἀλλὰ τμήματα διεσπαρμένων μελῶν, τὰ ὁποῖα δὲν εἶχον διὰ συμφύσεως συνάφειαν τὸ ἓν μὲ τὸ ἄλλο. Εἰς τὴν δευτέραν ἐποχὴν κατόπιν συμφύσεως τῶν διεσπαρμένων μελῶν (χωρὶς τάξιν) ἐνεφανίσθησαν πλάσματα τερατώδη (τὰ ὁποῖα ἔτεινον νὰ ἀποκτήσουν ὀργανικὴν μορφήν). Κατὰ τὴν τρίτην ἐποχὴν ἐνεφανίσθησαν ὁλοκληρωμένα χονδροδεμένα πλάσματα. Κατὰ τὴν τετάρτην ἐποχὴν ἡ γένεσις δὲν προέρχεται ἀπὸ τὰ στοιχεῖα π.χ. ἀπὸ τὴν γῆν καὶ τὸ ὕδωρ, ἀλλὰ διὰ σχέσεως τοῦ ἑνὸς πρὸς τὸ ἄλλο, ἐφ' ὅσον εἰς ἄλλα μὲν ἡ τροφὴ πυκνοῦται (καὶ παράγει τὸ σπέρμα), εἰς ἄλλα δὲ καὶ ἡ ὡραιότης τῶν γυναικῶν ἐπροξένησεν ἐρεθισμὸν καὶ ἔθεσεν εἰς κίνησιν τὸ σπέρμα. Ὅλα δὲ τὰ γένη τῶν ζώων ἐξεχωρίσθησαν ἕνεκα τῆς διαφορετικῆς ἀναμίξεως τῶν ἀποτελούντων αὐτὰ στοιχείων. Ἄλλα μὲν ἔχουν μέσα των περισσότερον οἰκείαν τὴν ὁρμὴν (νὰ ζοῦν) εἰς τὸ ὕδωρ, ἄλλα δὲ ὅσων τὸ μεγαλύτερον μέρος τοῦ σώματός των συγγενεύει μὲ τὸ πῦρ ἔχουν τὴν ὁρμὴν νὰ πετάξουν πρὸς τὸν ἀέρα, τὰ δὲ βαρύτερα ἔχουν τὴν ὁρμὴν νὰ κατευθυνθοῦν εἰς τὴν γῆν, ὅσων δὲ τὰ σώματα ἀπαρτίζονται ἀπὸ ἴσας ποσότητας τῶν τεσσάρων στοιχείων, αὐτὰ γεννῶνται εἰς ὅλους τοὺς τόπους τοῦ σύμπαντος).

Εἶναι φανερὸν ὅτι ὁ 'Εμπεδοκλῆς ἐδέχετο τέσσαρας ζωογονικὰς ἐποχάς. Οἱ ζῶντες ὀργανισμοὶ συναπαρτίζονται κατόπιν μηχανικῶν συνδυασμῶν τῶν στοιχείων. Δὲν φαίνεται δεχόμενον γένεσιν τῶν ζώντων ὀργανισμῶν διὰ τῆς ἐξελικτικῆς ἀνελίξεως, ἀλλὰ ὁ σχηματισμὸς των παράγεται διὰ μηχανικῶν συνδυασμῶν κατόπιν διαίας κινήσεως τῶν στοιχείων, ὑποκινουμένης ὑπὸ τῆς κοσμογονικῆς δυνάμεως τῆς φιλίας. Λίαν ἀξιοπρόσεκτος τυγχάνει ἡ ἀντίληψίς του ὅτι αἱ βιολογικαὶ διαφοραὶ τῶν ζώντων ὀργανισμῶν ὀφείλονται, εἰς τὰς κατὰ διαφόρους ἀναλογίας ἀναμιξεις τῶν στοιχείων. 'Ανάγει τοιουτοτρόπως τὰς ποιοτικὰς διαφορὰς εἰς ποσοτικάς, καὶ προλαμβάνει τὶς ἀντιλήψεις τοῦ DALTON (1760—1844) ἀναλογικῶν συνδυασμῶν τῶν ἀτόμων τῆς ὕλης. Τὰ 96 καὶ 98 ἀποσπάσματα εἶναι λίαν ἐνδιαφέροντα ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ταύτης:

'Απ. 96. 'Η δὲ χθὼν ἐπίηρος ἐν εὐρυστέρνοις χοάνοισι
τὼ δύο τῶν ὀκτὼ μερέων λάχε Νήστιδος αἴγλης,
τέσσαρα δ' 'Ηφαίστοιο· τὰ δ' ὀστέα λευκὰ γένοντο
'Αρμονίης κόλλησιν ἀρηρότα θεσπεσίηθεν.

'Απ. 98. 'Η δὲ χθὼν τούτοισιν ἴση συνέκυρσε μάλιστα,
'Ηφαίστωι τ' ὄμβρωι τε καὶ αἰθέρι παμφανόωντι,
Κύπριδος ὁρμισθεῖσα τελείοις ἐν λιμέννεσιν
εἴτ' ὀλίγον μείζων εἴτε πλεόνεσσιν ἐλάσσων·
ἐκ τῶν αἵμά τε γέντο καὶ ἄλλης εἴδεα σαρκός.

('Η δὲ γῆ μὲ εὐχαρίστησιν ἐδέχθη εἰς τὰς εὐρυστέρνους της χοάνας ἐκ τῶν ὀκτὼ μερῶν δύο μέρη ἀπὸ τὴν λάμψιν τῆς Νήστιδος, τέσσερα δὲ μέρη ἐκ τοῦ 'Ηφαίστου· ἔλαβον δὲ τὴν γένεσίν των τὰ λευκὰ ὀστᾶ τὰ ὁποῖα ἐστερεοποιήθησαν κατὰ θεϊκὸν τρόπον διὰ τῶν συναρμογῶν τῆς ἁρμονίας).

('Η δὲ γῆ, ἀφοῦ προσωρμίσθη εἰς τοὺς τελεσφόρους λιμένας τῆς 'Αφροδίτης, συνηντήθη μὲ τὰ στοιχεῖα αὐτά, δηλαδὴ μὲ τὸν "Ηφαιστον, τὸ ὕδωρ καὶ τὸν λαμπρὸν ἀέρα, εἰς ἴσην ἀναλογίαν, εἴτε εἰς ὀλίγον μεγαλυτέραν εἴτε εἰς μικροτέραν ἔναντι τοῦ πλήθους αὐτῶν ποσότητα. 'Εκ τῆς ἀναμίξεως αὐτῆς ἔλαβε τὴν γένεσίν του τὸ αἷμα καὶ τὰ ἄλλα εἴδη τῆς σαρκός).

Κατὰ τὸ 96 ἀπόσπασμα τὸ ὀστοῦν ἀποτελεῖται ἐκ δύο μερῶν γῆς, δύο μερῶν ὕδατος καὶ τεσσάρων μερῶν πυρὸς (ἤτοι 1)2 πῦρ, 1)4 ὕδωρ καὶ 1)4 γῆ). Κατὰ τὸ ἴδιον δὲ ἀπόσπασμα ἡ σὰρξ καὶ τὸ αἷμα ἀποτελοῦν σύνθεσιν ἐκ τῶν τεσσάρων στοιχείων λαμβανομένων εἰς τὴν αὐτὴν ἀναλογίαν.

'Η γένεσις τῶν διαφόρων ὀργανικῶν μερῶν τοῦ σώματος ἐξηγεῖται κατὰ δύο τρόπους. Ἄλλοτε μὲν ἐμφανίζεται ὡς γενομένη καθ' ὑποκίνησιν τῆς φιλότητος, ἣν καλεῖ ὁ ποιητὴς καὶ 'Αρμονίαν καὶ 'Αφροδίτην. Ἄλλοτε δὲ ἐμφανίζεται ὡς ἀποτέλεσμα τυχαίου συνδυασμοῦ τῶν στοιχείων τῶν ὁποίων τὰ μέρη ἔτυχε νὰ συνδυασθοῦν κατὰ ὡρισμένας ἀναλογίας. Αἱ δύο αὐταὶ ἐξηγήσεις δὲν ἀντιφάσκουν πρὸς ἀλλήλας, διότι ἡ φιλότης εἶναι κατὰ τὸν 'Εμπεδοκλέα δυναμικὴ ἀρχή, προκαλοῦσα κίνησιν. Τὰ ἀποτελέσματα τῆς κινήσεως ἐξαρτῶνται ἐκ τῶν συνδυασμῶν εἰς τοὺς ὁποίους εἰσέρχονται τὰ μέρη τῶν στοιχείων, συνδυαζόμενα τυχαίως, ἐφ' ὅσον ἡ φιλότης εἶναι ἑνορμητικὴ καὶ οὐχὶ νοητικὴ ὁρμή. Εἰς τὰ 85—88 ἀποσπάσματα ἀποδίδεται ἡ κατασκευὴ τῶν ὀφθαλμῶν εἰς συνδυασμοὺς στοιχείων γενομένους ὑπὸ τὴν παρόρμησιν τῆς 'Αφροδίτης (φιλότητος).

'Απ. 85. 'Η δὲ φλὸξ ἰλάειρα μινυθαδίης τύχε γαίης.
'Απ. 86. 'Εξ ὧν ὄμματ' ἔπηξεν ἀτειρέα δῖ 'Αφροδίτη.
'Απ. 87. γόμφοις ἀσκήσασα καταστόργοις 'Αφροδίτη·
'Απ. 88. μία γίγνεται ἀμφοτέρων ὄψ.

('Η γλυκεῖα φλὸξ ἔλαβε (κατὰ τὸν σχηματισμὸν τῶν ὀφθαλμῶν) ὀλίγον μερίδιον ἀπὸ τὸ γῆϊνον στοιχεῖον. Ἐκ τῶν στοιχείων συνέπηξεν ἡ 'Αφροδίτη τὰ ἀκούραστα μάτια, ἡ 'Αφροδίτη ἡ ὁποία ἐστερέωσε τοὺς ὀφθαλμούς (καὶ τὰ ἄλλα μέλη) μὲ καρφιὰ τῆς ἀγάπης, ἐκ δὲ τῶν δύο ὀφθαλμῶν συναποτελεῖται ἡ αὐτὴ ὄψις).

Εἰς τὰ παρατεθέντα ἀνωτέρω 96 καὶ 98 ἀποσπάσματα ὁμιλεῖ ὁ 'Εμπεδοκλῆς περὶ τῶν ἀριθμητικῶν ἀναλογιῶν, κατὰ τὰς ὁποίας ἀναμιγνυόμενα τὰ μέρη τῶν στοιχείων παράγουν τὰ ὀργανικὰ μέλη. Οἱ συνδυασμοὶ οὗτοι ὀφείλονται οὐχὶ εἰς πρόβλεψιν ἀλλ' εἰς τὴν τύχην. Εἶναι ἀποτελέσματα τῆς μηχανικῆς αἰτιότητος. Αἱ κοσμογονικαὶ δυνάμεις παρέχουν μόνον τὴν κινητικὴν ὤθησιν, τὰ πάντα δὲ μετὰ ταῦτα ὀφείλοντο εἰς τὴν μηχανικὴν αἰτιότητα. Κατὰ μαρτυρίαν τοῦ 'Αριστοτέλους (Περὶ ζώων μορ., 640 α 18), ὁ 'Ακραγαντῖνος σοφὸς ἐξήγει τὴν ἰδιάζουσαν κατασκευὴν τῆς ράχεως (σπονδυλικῆς στήλης) ὡς προελθοῦσαν ἐκ θλάσεως: «Καὶ τὴν ράχιν τοιαύτην ἔχειν ὅτι στραφέντος καταχθῆναι, συνέβη» (καὶ ἔχουν τὰ ζῶα αὐτὴν ἀκριβῶς τὴν ράχιν, διότι συνέβη τὸ ἀρχικῶς παραχθὲν ζῶον κατὰ τὴν στροφὴν νὰ θραύσῃ τὴν ράχιν του). Κατὰ τὸν 'Εμπεδοκλέα τὰ ζῶα ἀπέκτησαν φρόνησιν καὶ ψυχολογικὴν συνείδησιν κατόπιν τυχαίων συνδυασμῶν τῶν μερῶν τῶν στοιχείων:

'Απ. 104. Τῆιδε μὲν οὖν ἰότητι Τύχης πεφρόνηκεν ἅπαντα
'Απ. 105. αἵματος ἐν πελάγεσσι τεθραμμένη ἀντιθορόντος,
ἔνθα τε νόημα κικλήσκεται ἀνθρώποισιν·
αἷμα γὰρ ἀνθρώποις περικάρδιόν ἐστι νόημα.
'Απ. 106. Πρὸς παρεὸν γὰρ μῆτις ἀέξεται ἀνθρώποισιν.
'Απ. 107. 'Εκ τούτων γὰρ πάντα πεπήγασιν ἁρμοσθέντα
καὶ τούτοις φρονέουσι· καὶ ἤδοντ' ἠδ' ἀνιῶνται
'Απ. 108. ὅσον δ' ἀλλοῖον μετέφυν, τόσον ἄρ σφίσιν αἰεὶ
καὶ τὸ φρονεῖν ἀλλοῖα παρίσταται.
'Απ. 109. Γαίηι μὲν γὰρ γαῖαν ἀπώπαμεν, ὕδατι δ' ὕδωρ
αἰθέρι δ' αἰθέρα δῖον, ἀτὰρ πυρὶ πῦρ ἀΐδηλον
στοργὴν δὲ στοργῆι, νεῖκος δέ τε νείκεϊ λυγρῷ.

(Τοιουτοτρόπως ὅλα τὰ ὄντα ἀπέκτησαν διὰ τῆς βουλήσεως τῆς τύχης συνείδησιν. Εἰς τὰ πελάγη τοῦ αἵματος, τὸ ὁποῖον ἀναπηδᾶ κατὰ τὴν ἐναντίαν πρὸς αὐτὴν κατεύθυνσιν (τρέφεται ἡ καρδία), ὅπου λέγουν οἱ ἄνθρωποι ὅτι ἑδρεύει κατ' ἐξοχὴν ἡ σκέψις. Διότι τὸ γύρω ἀπὸ τὴν καρδίαν ἀναπηδοῦν αἷμα εἶναι ἡ σκέψις. Συμφώνως δέ μὲ τὰς ἑκάστοτε σωματικὰς ἀναλογίας ρυθμίζεται καὶ μεγαλώνει ἡ ἀνθρωπίνη σκέψις. 'Εκ τούτων δέ τῶν στοιχείων ὅλα ἔχουν συναρμοσθῆ καὶ στερεοποιηθῆ, καὶ δι' αὐτῶν παράγεται ἡ σκέψις, ἡ ἡδονὴ καὶ ὁ πόνος. Καὶ εἰς ὅσον βαθμὸν γίνονται διαφορετικοὶ οἱ ἄνθρωποι (κατὰ τὴν σύστασίν των), εἰς τὸν αὐτὸν βαθμὸν ἀλλοιοῦνται καὶ αἱ σκέψεις των. Διὰ τῆς γῆς (τὴν ὁποίαν ἔχομεν μέσα εἰς τὸ σῶμα μας) βλέπομεν τὴν γῆν διὰ τοῦ ἀέρος δὲ τὸν λαμπρὸν ἀέρα, διὰ τοῦ πυρὸς δὲ τὸ καταστρεπτικὸν πῦρ, διὰ τῆς ἀγάπης τὴν ἀγάπην καὶ διὰ τοῦ ἀξιοδακρύτου νείκους (μίσους) τὸ νεῖκος).

'Ο 'Εμπεδοκλῆς ἀποδίδει ψυχὴν καὶ νόησιν εἰς ὅλα τὰ ὄντα. Εἰς τὸ 102 ἀπόσπασμα γράφει: «Τῶδε μὲν οὖν πνοιῆς τε λελόγχασι πάντα καὶ ὁσμῶν» ('Ολα τὰ ὄντα ἔχουν ἀναπνοὴν καὶ ὀσμήν). 'Η ζωή, ἡ ψυχολογικὴ συνείδησις καὶ ἡ φρόνησις εἶναι κατὰ τὸν 'Ακραγαντῖνον σοφὸν ἀποτέλεσμα τῶν ποικίλων συνδυασμῶν τῶν στοιχείων.

Τὸ «Περὶ φύσεως» ἔπος δὲν διεσώθη ὁλόκληρον. Οὐδὲ δυνάμεθα ἐκ τῶν σποραδικῶς διασωθέντων στίχων νὰ τὸ ἀνακατασκευάσωμεν. 'Εκ τῶν περισωθέντων λειψάνων καὶ εἰδήσεων δυνάμεθα νὰ εἰκάσωμεν ὅτι ἐδέχετο ὁ 'Εμπεδοκλῆς τεσσάρας καταστάσεις ἐν τῷ κόσμῳ. 'Η πρώτη εἶναι ὁ «Σφαῖρος», καθ' ἣν τὰ πάντα συστέλλονται εἰς ἀδιάκριτον ἑνότητα. 'Η διαμετρικῶς πρὸς ταύτην ἀντίθετος εἶναι ἡ «'Ακοσμία», κατὰ τὴν ὁποίαν ἐπέρχεται ἡ ἐντελὴς τῶν στοιχείων διάκρισις. Μεταξὺ τῶν δύο τούτων καταστάσεων μεσολαβοῦν δύο περίοδοι. 'Η μία καθ' ἣν ἐπικρατεῖ ἡ Φιλία, καὶ ἡ ἄλλη καθ' ἣν ἐπικρατεῖ τὸ Νεῖκος. Κατ' αὐτὰς ὑπάρχει κίνησις καὶ ἀνταγωνισμὸς μεταξὺ τῶν δύο κοσμογονικῶν δυνάμεων. Κατὰ πληροφορίαν τὴν ὁποίαν μᾶς παρέχει ὁ Σιμπλίκιος (Σχόλ. εἰς τὸ Περὶ οὐρανοῦ, 293, 18), ἡ Φιλία συνάγει τὰ ὄντα καὶ κατευθύνει τὴν ροὴν τοῦ κοσμικοῦ γεγονότος πρὸς τὸν Σφαῖρον, τὸ δὲ Νεῖκος τὰ διακρίνει εἰς κόσμον. «'Εμπεδοκλῆς τὴν Φιλίαν λέγων καὶ τὸ Νεῖκος παρὰ μέρος ἐπικρατοῦντα τὴν μὲν συνάγειν τὰ πάντα εἰς ἕν καὶ φθείρειν τὸν τοῦ Νείκους κόσμον καὶ ποιεῖν ἐξ αὐτοῦ τὸν Σφαῖρον, τὸ δὲ Νεῖκος διακρίνειν πάλιν

τὰ στοιχεῖα καὶ ποιεῖν τὸν τοιοῦτον κόσμον» (ὁ Ἐμπεδοκλῆς λέγει ὅτι ἡ Φιλία καὶ τὸ Νεῖκος ἐπικρατοῦν διαδοχικῶς. Καὶ ἡ μὲν Φιλία συναθροίζει τὰ πάντα εἰς ἓν καὶ φθείρει τὸν ὑπὸ τοῦ Νείκους δημιουργούμενον κόσμον καὶ κατασκευάζει ἀπὸ αὐτὸν τὸν Σφαῖρον, τὸ δὲ Νεῖκος ξεχωρίζει πάλιν τὰ στοιχεῖα καὶ κατασκευάζει τὸν τοιοῦτον κόσμον).

Εἰς τὰ διασωθέντα ἀποσπάσματα παρουσιάζονται τὸ Νεῖκος καὶ ἡ Φιλία διατελοῦντα ἐν ἀνταγωνισμῷ. Εἰς τὸ ἔπος τοῦ Ἐμπεδοκλέους δὲν ἐξητάζετο μόνον τὸ πρόβλημα τῆς κοσμογονίας, ἀλλὰ καὶ ποικίλα ἄλλα βιολογικά, χημικὰ καὶ καθαρῶς φυσικὰ προβλήματα. Ἐκ τούτων τὰ σπουδαιότερα εἶναι τὰ ἀκόλουθα:

Ἡ περὶ πόρων καὶ ἀπορροῶν θεωρία. Τὴν δεκτικότητα τῶν αἰσθήσεων ἡρμήνευεν ὁ Ἐμπεδοκλῆς δεχόμενος ὅτι εἰς ἕκαστον ὂν ὑπάρχουν πόροι διὰ τῶν ὁποίων εἰσέρχονται αἱ ἐκ τῶν ἄλλων ὄντων προερχόμεναι ἐπιδράσεις, αἵτινες ἐκπορεύονται ἐκ τούτων ἐν εἴδει ἀπορροῶν: «Πάσχειν ἕκαστον διά τινων πόρων εἰσιόντος τοῦ προσήκοντος ἑκάστου καὶ κυριωτάτου, καὶ τοῦτον τὸν τρόπον καὶ ὁρᾶν καὶ ἀκούειν ἡμᾶς καὶ τὰς ἄλλας αἰσθήσεις αἰσθάνεσθαι πάσας. Ἔτι δὲ ὁρᾶσθαι διά τε ἀέρος καὶ ὕδατος καὶ τῶν διαφανῶν, διὰ τὸ πόρους ἔχειν ἀοράτους μὲν διὰ μικρότητα, πυκνοὺς δὲ καὶ κατὰ στοῖχον, καὶ μᾶλλον ἔχειν τὰ διαφανῆ μᾶλλον». (Ἀριστ. Περὶ γεν. καὶ φθορ., 324 b 26). (Ὑφίσταται ἐπιδράσεις ἕκαστον σῶμα, ἐφ' ὅσον διά τινων πόρων εἰσέρχεται ἐντὸς αὐτοῦ ἡ οὐσία, ἥτις ἀσκεῖ ἐν τελευταίᾳ ἀναλύσει τὴν ἐνεργητικὴν ἐπίδρασιν, καὶ κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἡμεῖς βλέπομεν καὶ ἀκούομεν καὶ αἰσθανόμεθα καὶ τὰ ἄλλα αἰσθήματα. Προσέτι γίνονται τὰ πράγματα ὁρατά, καίτοι μεσολαβοῦν ἀὴρ καὶ ὕδωρ καὶ ἄλλα διαφανῆ σώματα, διότι ἔχουν τὰ μεσολαβοῦντα ταῦτα πόρους, οἵτινες λόγῳ τῆς μικρότητός των εἶναι ἀόρατοι, εἶναι ὅμως πυκνοὶ καὶ ἔχουν διαταχθῆ κατὰ σειράς, καὶ τὰ περισσότερον διαφανῆ πράγματα ἔχουν περισσοτέρους πόρους).

Δύο οὐσίαι δύνανται νὰ ἀναμιχθοῦν ἐφ' ὅσον ἔχουν καὶ αἱ δύο συμμετρικοὺς πόρους: «Ἀλλὰ καὶ μίγνυσθαι, ὅσων οἱ πόροι σύμμετροι πρὸς ἀλλήλους εἰσίν». Εἰς τὸ 89 ἀπόσπασμα ὁ Ἐμπεδοκλῆς λέγει: «Πάντων εἰσὶν ἀπορροαὶ ὅσσ' ἐγένοντο». (Πάντα τὰ πράγματα ὅσα ἔλαβον γένεσιν ἐκπέμπουν ἀπορροάς). Ἡ κατεύθυνσις τῶν ἀπορροῶν δὲν εἶναι τυχαία, ἀλλὰ ἀναζητεῖ καὶ κατευθύνεται πάντοτε πρὸς τὸ ὅμοιον, τὸ σύμμετρον καὶ τὸ ἀνάλογον:

Ἀπ. 89. Ὡς γλυκὺ μὲν γλυκὺ μάρπτε, πικρὸν δὲ ἐπὶ πικρὸν (ὄρουσε
ὀξὺ δ' ἐπ' ὀξὺ ἔβη, δαερὸν δ' ἐποχεῖτο δαηρῶι.
Ἀπ. 91. Οἴνωι μᾶλλον ἐνάρθμιον αὐτὰρ ἐλαίωι
οὐκ ἐθέλει.

(Τὸ γλυκὺ ἔρχεται εἰς ἐπαφὴν μὲ τὸ γλυκύ, καὶ τὸ πικρὸν ὁρμᾶ πρὸς τὸ πικρόν, τὸ ὀξὺ βαδίζει νὰ συναντήσῃ τὸ ὀξὺ καὶ τὸ θερμὸν ἱππεύει ἐπάνω εἰς τὸ θερμόν. Τὸ ὕδωρ εἶναι συγγενικώτερον μὲ τὸν οἶνον, ἀλλὰ μὲ τὸ ἔλαιον δὲν θέλει νὰ ἔλθῃ εἰς ἀνάμιξιν).

Ἡ ἐξήγησις τοῦ μαγνητισμοῦ. Ὁ μαγνήτης ἕλκει τὸν σίδηρον, διότι αἱ ἀπορροαί, αἵτινες ἐκπέμπονται ἀπὸ τὸν μαγνήτην καὶ τὸν σίδηρον ἔχουν σύμμετρον τὴν κατασκευήν. «Ἐμπεδοκλῆς μὲν ταῖς ἀπορροίαις ταῖς ἀπ' ἀμφοτέρων καὶ τοῖς πόροις τοῖς λίθου συμμέτροις οὖσιν ταῖς ἀπὸ τοῦ σιδήρου τὸν σίδηρον φέρεσθαι λέγει πρὸς τὸν λίθον». (Ἀλεξ. Ἀφρ. προβλ., 72, 9). (Ὁ Ἐμπεδοκλῆς λέγει ὅτι ἕνεκα τῶν ἀπορροῶν τῶν ἐκπεμπομένων καὶ ἀπὸ τὸν μαγνήτην καὶ ἀπὸ τὸν σίδηρον, καὶ ἐπειδὴ οἱ πόροι τοῦ λίθου εἶναι σύμμετροι πρὸς τὰς ἀπορροάς, αἵτινες προέρχονται ἀπὸ τὸν σίδηρον, φέρεται ὁ σίδηρος πρὸς τὸν μαγνήτην).

Εἶναι ἄξιον προσοχῆς ὅτι ὁ Ἐμπεδοκλῆς ἐξηγεῖ τὰ φυσικὰ φαινόμενα ἀφορμώμενος ἀπὸ τῆς συμμετρικῆς τῶν πόρων κατασκευῆς. Τοῦτο δεικνύει τὴν ἐπ' αὐτοῦ ἐπίδρασιν τῆς περὶ ἀναλογιῶν θεωρίας τῶν Πυθαγορείων.

Ἡ ἐξήγησις τοῦ φαινομένου τῆς ἀναπνοῆς διὰ τοῦ πειράματος τῆς κλεψύδρας. Διὰ τὴν ἐξήγησιν τῆς ἀναπνοῆς χρησιμοποιεῖ ὁ Ἐμπεδοκλῆς καὶ τὴν περιγραφὴν τοῦ πειράματος τῆς κλεψύδρας:

Ἀπ. 100. Ὧδε δ' ἀναπνεῖ πάντα καὶ ἐκπνεῖ· πᾶσι λίφαιμοι
σαρκῶν σύριγγες πύματον καὶ σῶμα τέτανται.
καί σφιν ἐπὶ στομίοις πυκιναῖς τέτρηνται ἄλοξιν
ῥινῶν ἔσχατα τέρθρα διαμπερές, ὥστε φόνον μὲν
κεύθειν, αἰθέρι δ' εὐπορίην διόδοισι τετμῆσθαι.
Ἔνθεν ἔπειθ' ὁπόταν μὲν ἀπαίξῃ τέρεν αἷμα,
αἰθὴρ παφλάζων καταΐσσεται οἱδματι μάργωι,
εὖτε δ' ἀναθρώσκῃ, πάλιν ἐκπνέει, ὥσπερ ὅταν παῖς
κλεψύδρηι παίζῃσι διειπετέος χαλκοῖο·
Εὖτε μὲν αὐλοῦ πορθμὸν ἐπ' εὐειδεῖ χερὶ θεῖσα
εἰς ὕδατος βάπτῃσι τέρεν δέμας ἀργυφέοιο,
οὐδ' ἔτ' ἐς ἄγγοσδ' ὄμβρος εἰσέρχεται, ἀλλά μεν (εἴργει
ἀέρος ὄγκος ἔσωθε πεσὼν ἐπὶ τρήματα πυκνά,
εἰσόκ' ἀποστεγάσῃ πυκινὸν ῥόον· αὐτὰρ ἔπειτα
πνεύματος ἐλλείποντος ἐσέρχεται αἴσιμον ὕδωρ.
Ὡς δ' αὖτως, ὅθ' ὕδωρ μὲν ἔχῃ κατὰ δένθεα χαλκοῦ
ποοθμοῦ χωσθέντος βροτέωι χροῒ ἠδὲ πόροιο.
αἰθὴρ δ' ἐκτὸς ἔσω λελυμένος ὄμβρον ἐρύκῃ,
ἀμφὶ πύλας ἰσθμοῖο δυσηχέος ἄκρα κρατύνων,
εἰσόκε χειρὶ μεθῇι, τότε δ' αὖ πάλιν, ἔμπαλιν ἢ πρίν,
πνεύματος ἐμπίπτοντος ὑπεκθέει αἴσιμον ὕδωρ.
Ὡς δ' αὖτως τέρεν αἷμα κλαδασσόμενον διὰ γυίων
ὁππότε μὲν παλίνορσον ἀπαΐξειε μυχόνδε
αἰθέρος εὐθὺς ῥεῦμα κατέρχεται οἴδματι θὺον
εὖτε δ' ἀναθρώισκηι, πάλιν ἐκπνέει ἶσον ὀπίσσω.

(Κατὰ τὸν ἀκόλουθον δὲ τρόπον ὅλα (τὰ ζῶα) ἀναπνέουν καὶ ἐκπνέουν. Ὅλα τὰ ζῶα ἔχουν σωλῆνας σαρκινους κενοὺς ἀπὸ αἷμα, ἔχουν δὲ ἁπλωθῆ οἱ σωλῆνες αὐτοὶ ἐπάνω εἰς τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ σώματος. Ἐπάνω εἰς τὰ στόμια αὐτῶν τῶν σωλήνων ἡ ἀκροτάτη ἐπιφάνεια τοῦ δέρματος ἔχει αὐλακωθῆ μὲ πυκνοὺς πόρους πέρα ὡς πέρα, κατὰ τρόπον ὥστε νὰ ἡμπορῇ μὲν νὰ συγκρατηθῇ τὸ αἷμα (μέσα εἰς τὸ σῶμα), νὰ ἔχῃ ὅμως διανοιχθῆ διὰ τῶν τομῶν ἐλεύθερος δρόμος εἰς τὸν ἀέρα διὰ μέσου τῶν πόρων. Ἕνεκα τούτου ἔπειτα, ὅταν τὸ λεπτὸν αἷμα ὁρμήσῃ πρὸς κατεύθυνσιν ἀντίθετον ἐν σχέσει μὲ αὐτοὺς τοὺς πόρους, ἁρμητικὰ ὁρμᾷ ὁ ἀὴρ μέσα εἰς αὐτούς, ὡσὰν ἀσυγκράτητον κῦμα. Ὅταν ὅμως τὸ αἷμα ἀναπηδᾷ πάλιν (ἀπὸ τὸ κέντρον τοῦ σώματος) πρὸς τὴν ἐπιφάνειαν, τότε συμβαίνει ἐκπνοὴ τοῦ ἀέρος πρὸς τὰ ἔξω. Συμβαίνει κάτι παρόμοιον, καθὼς ὅταν μία κόρη παίξῃ μὲ μίαν κλεψύδραν κατεσκευασμένην ἀπὸ λάμποντα χαλκόν. Ὅταν μὲν τὸ ἄνοιγμα τοῦ λαιμοῦ τῆς κλεψύδρας τὸ στηρίξῃ εἰς τὸ εὔμορφόν της χέρι καὶ βυθίσῃ τὴν κλεψύδραν εἰς τὴν ῥευστὴν μᾶζαν τοῦ ἀργυροχρώμου ὕδατος, δὲν ἠμπορεῖ νὰ εἰσέλθῃ πλέον τὸ ὕδωρ εἰς τὸ ἀγγεῖον, ἀλλὰ ὁ ὄγκος τοῦ ἀέρος ἀπὸ μέσα τὸ ἐμποδίζει πίπτων ἐπάνω εἰς τὰ πυκνὰ τρυπήματα, ἕως ὅτου ἡ κόρη δώσῃ (ἀποσύρουσα τὴν χεῖρα της) ἐλεύθερον δίοδον διὰ νὰ ἐξέλθῃ τὸ πυκνωμένον ῥεῦμα τοῦ ἀέρος. Ἔπειτα λοιπόν, ὅταν ὁ ἀὴρ ἔχῃ ἐγκαταλείψει τὸ ἐσωτερικὸν τῆς κλεψύδρας, εἰσέρχεται ἡ ἀνάλογος ποσότης τοῦ ὕδατος. Τὸ αὐτὸ συμβαίνει ὅταν τὸ ὕδωρ ἔχῃ καταλάβει τὸ ἐσωτερικὸν βάθος τοῦ χαλκίνου ἀγγείου, καὶ διὰ τοῦ ἀνθρωπίνου δέρματος (δηλαδὴ διὰ τῆς χειρός) ἔχῃ ἀποφραχθῆ ὁ πόρος καὶ ὁ λαιμὸς (τοῦ ἀγγείου) καὶ ὁ ἀὴρ ὁ ὁποῖος εἶναι ἐκτός, ἐπειδὴ ἔχει καταληφθῆ ἀπὸ τὴν ἐπιθυμίαν νὰ εἰσέλθῃ μέσα εἰς τὸ ἀγγεῖον, συγκρατεῖ τὸ ὕδωρ γύρω εἰς τὴν ἔξοδον τοῦ λαιμοῦ, τοῦ παράγοντος βαρὺν ἦχον, κρατῶν ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν του τὴν κορυφὴν τοῦ λαιμοῦ, ἕως ὅτου δίδει ἡ κόρη διέξοδον ἀποσύρουσα τὴν χεῖρα της. Τότε δὲ πάλιν, ἀκριβῶς κατὰ τὴν ἀντίθετον κατεύθυνσιν ἐν συγκρίσει πρὸς ὅ,τι συνέβαινε προηγουμένως, πίπτει μέσα ὁ ἀὴρ καὶ ἐκρέει ἡ ἀνάλογος ποσότης ὕδατος. Τὸ αὐτὸ συμβαίνει καὶ μὲ τὸ αἷμα, τὸ ὁποῖον κινεῖται μετὰ σφοδρότητος διὰ μέσου τῶν μελῶν τοῦ σώματος. Ὅταν στρεφόμενον πρὸς τὰ ὀπίσω ὁρμήσῃ πρὸς τὰ μέσα, τότε εἰσδύει τὸ ῥεῦμα τοῦ ἀέρος μὲ ταχὺν κυματισμόν. Ὅταν δὲ ὁρμᾷ τὸ αἷμα ἀπὸ τὸ βάθος τοῦ σώματος πρὸς τὰ ἐπάνω, συμβαίνει ἐκπνοὴ τοῦ ἀέρος πρὸς τὰ ἔξω εἰς ἴσην ἀναλογίαν).

Τὸ ἑρμηνευθὲν ἀπόσπασμα τυγχάνει λίαν ἀξιοπρόσεκτον, ὄχι μόνον διότι συσχετίζει τὸ φαινόμενον τῆς ἀναπνοῆς μὲ τὴν κυκλοφορίαν τοῦ αἵματος, ἀλλὰ καὶ διότι ἐξηγεῖ τὸ φυσιολογικὸν γεγονὸς τῆς ἀναπνοῆς καὶ ἐκπνοῆς ἐπὶ τῇ βάσει πειραματισμοῦ, δυναμένου νὰ γίνῃ διὰ τῆς ἐμβαπτίσεως κλεψύδρας εἰς τὸ ὕδωρ. Πειραματικὰς παρατηρήσεις εἶχε χρησιμοποιήσει ὁ Ἐμπεδοκλῆς καὶ πρὸς ἐξήγησιν τῆς παραμονῆς τῆς γῆς εἰς ἓν σταθερὸν σημεῖον: «Ἐμπεδοκλῆς τὴν τοῦ οὐρανοῦ φορὰν κύκλωι περιθέουσαν καὶ θᾶττον φερομένην τὴν τῆς γῆς φορὰν κωλύειν καθάπερ τὸ ἐν τοῖς κυάθοις ὕδωρ· καὶ γὰρ τοῦτο κύκλωι τοῦ κυάθου φερομένου πολλάκις κάτω τοῦ χαλκοῦ γινόμενον ὅμως οὐ φέρεται κάτω πεφυκὸς φέρεσθαι διὰ τὴν αὐτὴν αἰτίαν». (Ἀριστ. Περὶ οὐρ., 295 a 13). (Ὁ Ἐμπεδοκλῆς λέγει ὅτι ἡ κυκλικὴ περιφορὰ τοῦ οὐρανοῦ ἐπειδὴ κινεῖται μὲ μεγαλυτέραν ταχύτητα (ἀπὸ τὴν ταχύτητα τῆς πρὸς τὰ κάτω πτώσεως τῆς γῆς), ἐμποδίζει τὴν πρὸς τὰ κάτω πτῶσιν τῆς γῆς. ὅπως συμβαίνει μὲ τὸ ὕδωρ, τὸ ὁποῖον ὑπάρχει μέσα εἰς τὰ κυκλικῶς περιστρεφόμενα ποτήρια. Διότι τὸ ὕδωρ κατὰ τὴν κυκλικὴν περιστροφὴν τοῦ ποτηρίου, ἐνῶ εὑρίσκεται πολλάκις ὑποκάτω τοῦ χαλκοῦ πυθμένος τοῦ ποτηρίου, ὅμως δὲν πίπτει πρὸς τὰ κάτω, ἂν καὶ ἡ φύσις του εἶναι νὰ πέσῃ πρὸς τὰ κάτω, ἕνεκα τῆς αὐτῆς αἰτίας).

Πρόκειται περὶ παρατηρήσεως ἀναφερομένης εἰς τὴν φυγόκεντρον δύναμιν καὶ χρησιμοποιουμένης διὰ νὰ ἐξηγήσῃ διατί δὲν πίπτει ἡ γῆ.

Ἡ ἐξήγησις τῶν φαινομένων τῆς ὁράσεως. Ὁ ὀφθαλμὸς εἶναι διὰ τὸν Ἐμπεδοκλέα πηγὴ φωτεινῶν ἀκτίνων — ἓν εἶδος ραντὰρ ὅπως θὰ ἐλέγομεν σήμερον:

Ἀπ. 84. Ὡς δ' ὅτε τις πρόοδον νοέων ὁπλίσσατο λύχνον
χειμερίην διὰ νύκτα, πυρὸς σέλας αἰθομένοιο
ἄψας, παντοίων ἀνέμων λαμπτῆρας ἀμοργούς,
οἵ τ' ἀνέμων μὲν πνεῦμα διασκιδνῶσιν ἀέντων
φῶς δ' ἔξω διαθρῴσκον, ὅσον ταναώτερον ἦεν,
λάμπεσκεν κατὰ δηλὸν ἀτειρέσιν ἀκτίνεσσιν.
Ὡς δὲ τότ' ἐν μήνιγξιν ἐεργμένον ὠγύγιον πῦρ
λεπτῇσιν τ' ὀθόνησι λοχάζετο κύκλοπα κούρην,
αἳ χράνῃσι δίαντα τετρήατο θεσπείῃσιν·
αἱ δ' ὕδατος μὲν βένθος ἀπέστεγον ἀμφιναέντος
πῦρ δ' ἔξω διίεσκον, ὅσον ταναώτερον, ἦεν.

(Ὅπως ὅταν κάποιος μέσα εἰς χειμωνιάτικην νύκτα, ἐπειδὴ σκοπεύει νὰ ἐξέλθῃ (ἀπὸ τὸ σπίτι του), ἀφοῦ ἀνάψῃ φωτιά, ἤτις παράγει λαμπρὸν φῶς, ἑτοιμάζει λαμπτῆρας (φανάρια) προφυλάττοντας τὸ φῶς ἀπὸ παντοειδεῖς ἀνέμους, καὶ αὐτοὶ οἱ λαμπτῆρες διασκορπίζουν τὴν πνοὴν τῶν πνεόντων ἀνέμων, ἀλλὰ τὸ φῶς διαπηρῶν πρὸς τὰ ἔξω, τόσον περισσότερον ὅσον ἦτο λεπτότερον, ἔλαμπε κατὰ μῆκος τοῦ ἐδάφους μὲ τὰς ἀκουράστους του ἀκτῖνας. Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον τότε (ὅτε κα-

τεσκευάζετο ὁ ὀφθαλμὸς) τὸ πανάρχαιον πῦρ ἐκρύπτετο ὀπίσω ἀπὸ τὴν κυκλικὴν κόρην κλεισμένον εἰς μεμβράνας καὶ λεπτὰς ὀθόνας, αἵτινες κατὰ τρόπον θεϊκὸν διὰ χοανῶν (πόρων) εἶχον διατρυπηθῆ ἕως τοῦ ἀντιθέτου μέρους. Αὐταὶ δὲ αἱ ὀθόναι τοῦ ὑγθέντος γύρω ὕδατος τὸ βάθος συνεκράτουν, τὸ πῦρ ὅμως τὸ ὤφιναν νὰ διέρχεται πρὸς τὰ ἔξω, εἰς ὅσον βαθμὸν τοῦτο ἦτο λεπτότερον ἐν συγκρίσει μὲ αὐτάς). Ἐκτὸς τῆς ἐξηγήσεως ταύτης ἔδιδεν ὁ Ἐμπεδοκλῆς καὶ δευτέραν διὰ τῶν ἀπορροῶν. Ὁ Ἀλέξανδρος ὁ Ἀφροδισιεὺς γράφει: «ὁτὲ μὲν οὕτως ὁρᾶν φησίν, ὁτὲ δὲ ταῖς ἀπορροίαις ταῖς ἀπὸ τῶν ὁρωμένων ἀπορρεῖν τινα, ἃ προσπίπτοντα τῇ ὄψει, ὅταν ἐναρμόσῃ τοῖς ἐν αὐτῇ πόροις τῷ εἶναι σύμμετρα εἶσω τε χωρεῖν καὶ οὕτως τὸ ὁρᾶν γίνεσθαι. Ταύτης τῆς δόξης καὶ Πλάτων μνημονεύει ὡς οὔσης Ἐμπεδοκλέους ἐν Μένωνι καὶ ὁρίζεται κατὰ τὴν δόξαν τ ν ἐκείνου τὸ χρῶμα ἀπορροὴν σωμάτων ὄψει σύμμετρον καὶ αἰσθητήν». (Ἄλλοτε μὲν λέγει ὅτι ἡ ὅρασις γίνεται κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον, ἄλλοτε δὲ λέγει ὅτι ἕνεκα τῶν ἀπορροῶν, αἵτινες ἐκπέμπονται ἀπὸ τὰ ἀντικείμενα τῆς ὁράσεως, ἐκπέμπονται μερικαὶ ὗλαι, αἵτινες ὅταν προσπέσουν εἰς τὸν ὀφθαλμόν, εἰς περίπτωσιν κατὰ τὴν ὁποίαν ἐναρμονίως προσαρμοσθοῦν εἰς τοὺς ἐν αὐτῷ πόρους, λόγῳ τῆς πρὸς αὐτοὺς συμμετρίας, εἰσδύουν εἰς τὰ ἐντὸς καὶ παράγεται τὸ φαινόμενον τῆς ὁράσεως. Αὐτὴν τὴν δοξασίαν τὴν μνημονεύει καὶ ὁ Πλάτων ἀναφέρων ὅτι ἀνήκει εἰς τὸν Ἐμπεδοκλέα, εἰς τὸν Μένωνα καὶ ὁρίζει ἀκολουθῶν τὴν δοξασίαν ἐκείνου τὸ χρῶμα ὡς ἀπορροὴν ἐκπεμπομένην ἐκ τῶν σωμάτων ἥτις εἶναι σύμμετρος μὲ τὴν ὄψιν καὶ εἶναι αἰσθητή). Ἡ ὅρασις δὲν εἶναι παθητικὴ εἰσδοχή, ἀλλ' ὡς προϋπόθεσις αὐτῆς προϋποτίθεται ἡ συμμετρία τῶν πόρων πρὸς τὴν ἀπορροήν. Οἱ πόροι εἶναι «ὡρισμένης μορφῆς» κατὰ τρόπον ὥστε νὰ ἀνταποκρίνωνται εἰς τὸ «μῆκος τοῦ κύματος» ὅπως λέγομεν σήμερον, προκειμένου περὶ τῶν ραδιακῶν κυμάνσεων τῆς ἀπορροῆς.

Ὁ Ἐ μ π ε δ ο κ λ ῆ ς ὡ ς π α ι δ α γ ω γ ό ς, ἰ α τ ρ ὸ ς κ α ὶ τ ε ρ α τ ο π ο ι ό ς. Τὸ «Περὶ φύσεως» ἔπος ἐτερματίζετο κατὰ πᾶσαν πιθανότητα διὰ παραινέσεων τὰς ὁποίας παρεῖχεν εἰς τὸν μαθητήν του Παυσανίαν. Εἰς τὸ ἀπόσπασμα 110, ἐξεφράζετο ἡ δοξασία ὅτι ἡ γνῶσις ἐπαυξάνεται διὰ τῆς διηνεκοῦς μελέτης. Εἰς τὸ 111 ἀπόσπασμα, παρέχονται ὑποσχέσεις περὶ τῶν ἀποτελεσμάτων τὰ ὁποῖα θὰ ἔχῃ ἡ διδασκαλία.

Ἀπ. 111. Φάρμακα δ' ὅσσα γεγᾶσι κακῶν καὶ γήραος ἄλκαρ
πεύσῃ, ἐπεὶ μούνῳ σοὶ ἐγὼ κρανέῳ τὰ δὲ πάντα.
Παύσεις δ' ἀκαμάτων ἀνέμων μένος οἵ τ' ἐπὶ γαῖαν
ὀρνύμενοι πνοιαῖσι καταφθινύθουσιν ἀρούρας.
Καὶ πάλιν ἢν ἐθέλῃσθα παλίντιτα πνεύματα ἐπάξεις·
θήσεις δ' ἐξ ὄμβροιο κελαινοῦ καίριον αὐχμὸν
ἀνθρώποις, θήσεις δὲ καὶ ἐξ αὐχμοῖο θερείου
ῥεύματα δενδρεόθρεπτα, τὰ τ' αἰθέρι ναιήσονται,
ἄξεις δ' ἐξ Ἄϊδαο καταφθιμένου μένος ἀνδρός.

(Θὰ μάθῃς ὅλα τὰ φάρμακα ὅσα ἔχουν γίνει διὰ νὰ χρησιμεύσουν ὡς ἀπόκρουσις τῶν ἀσθενειῶν καὶ τοῦ γήρατος. Διότι μόνον πρὸς χάριν σου θὰ ἀνταποκριθῶ εἰς τὰς σχετικὰς μὲ ὅλα αὐτὰ παρακλήσεις σου. Θὰ εἶσαι δὲ εἰς θέσιν νὰ καταπαύσῃς τὴν δύναμιν τῶν ἀκουράστων ἀνέμων, οἱ ὁποῖοι ἐξορμῶντες καταστρέφουν ἐπάνω εἰς τὴν γῆν τὰ καλλιεργημένα χωράφια· Καὶ πάλιν σύμφωνα μὲ τὴν θέλησίν σου πρὸς ἀποκατάστασιν θὰ δυνηθῆς νὰ τοὺς κάμῃς νὰ πνεύσουν. Θὰ κάμῃς δὲ ἔπειτα ἀπὸ σκοτεινὴν βροχὴν ξηρασίαν ἐπίκαιρον διὰ τοὺς ἀνθρώπους. Καὶ ἀπὸ ξηρασίαν θερινὴν θὰ κάμῃς νὰ τρέξουν ρεύματα τὰ ὁποῖα τρέφουν τὰ δένδρα, καὶ τὰ ὁποῖα θὰ τρέξουν ἀπὸ τὸν αἰθέρα. Θὰ ἐπαναφέρῃς δὲ καὶ ἀπὸ τὴν Ἅδην τὴν δύναμιν (ψυχὴν) ἀποθανόντος ἀνθρώπου). Δι' ὅλων τῶν ἀνωτέρω εἰσέρχεται ὁ Ἐμπεδοκλῆς εἰς τὸν κόσμον τῶν ὑπερανθρωπίνων μαγικῶν ἐνεργειῶν.

Τ ὰ ἐ κ τ ῶ ν «Κ α θ α ρ μ ῶ ν» δ ι α σ ω θ έ ν τ α ἀ π ο σ π ά σ μ α τ α. Ἐκ τοῦ θρησκευτικοῦ τούτου ἔπους ἔχει διασωθῆ τὸ προοίμιον, εἰς τὸ ὁποῖον προβάλλει τὴν ἀξίωσιν ὁ ποιητὴς ὅτι εἶναι θεός.

Ἀπ. 112. Ὦ φίλοι, οἳ μέγα ἄστυ κατὰ ξανθοῦ Ἀκράγαντος
ναίετ' ἀν ἄκρα πόλεος, ἀγαθῶν μελεδήμονες ἔργων
ξείνων αἰδοῖοι λιμένες κακότητος ἄπειροι,
χαίρετ' ἐγὼ δ' ὑμῖν θεὸς ἄμβροτος οὐκέτι θνητὸς
πωλεῦμαι μετὰ πᾶσι τετιμένος, ὥσπερ ἔοικεν,
ταινίαις τε περίσεπτος στέφεσίν τε θαλείοις·
τοῖσιν ἅμ' εὖτ' ἂν ἵκωμαι εἰς ἄστεα τηλεθάοντα,
ἀνδράσιν ἠδὲ γυναιξί, σεβίζομαι· οἱ δ' ἅμ' ἕπονται
μυρίοι ἐξερέοντες ὅπη πρὸς κέρδος ἀταρπός,
οἱ μὲν μαντοσυνέων κεχρημένοι, οἱ δ' ἐπὶ νούσων
παντοίων ἐπύθοντο κλύειν εὐηκέα βάξιν
δηρὸν δὴ χαλεποῖσι πεπαρμένοι ἀμφὶ μόγοισιν.

(Ὦ φίλοι, οἱ ὁποῖοι κατοικεῖτε τὴν μεγάλην πόλιν, ἡ ὁποία καταβαίνει πρὸς τὸν ξανθὸν (ποταμόν) Ἀκράγαντα, πρὸς τὰς κορυφὰς τοῦ φρουρίου, καὶ ἔχετε τὸν νοῦ σας εἰς καλὰ ἔργα, καὶ εἶσθε τίμιοι λιμένες διὰ νὰ καταφεύγουν οἱ ξένοι καὶ δὲν γνωρίζετε τὸ κακόν, χαίρετε! Ἐγὼ δὲ ὡς θεὸς ἰδικός σας καὶ οὐχὶ ὡς θνητὸς περιτριγυρίζω ἀνάμεσα εἰς ὅλους ἀπολαμβάνων τιμάς, ὅπως ἁρμόζει, στεφανωμένος μὲ ταινίας καὶ ἀνθισμένους στεφάνους· Μὲ αὐτοὺς (τοὺς ὀπαδούς μου), ἄνδρας καὶ γυναῖκας, ὅταν ἔλθω εἰς τὰς ἀκμαζούσας πόλεις, γίνομαι ἀντικείμενον σεβασμοῦ. Μὲ ἀκολουθοῦν δὲ ἀπ' αὐτοὺς (τοὺς πολίτας) ἀναρίθμητοι ποθοῦντες νὰ μάθουν ποῖος εἶναι ὁ δρόμος, ὁ ὁποῖος ὁδηγεῖ εἰς τὴν ἐπιτυχίαν. Ἄλλοι ἔχουν ἀνάγκην νὰ πάρουν χρησμούς, ἄλλοι δέ, οἵτινες ἔχουν περιπέσει εἰς παντοειδεῖς νόσους ἦλθαν διὰ νὰ ἐρωτήσουν μήπως ἀκούσουν κανὲν καλὸν μήνυμα. Διότι ἐπὶ πολὺν χρόνον ἔχουν καταβασανισθῆ ἀπὸ πόνους).

Δὲν μένει ὅμως εἰς τὴν ὑπερήφανον αὐτὴν διακήρυξιν, ἀλλὰ προχωροῦν ἐκφράζει συγκλονιστικὴν ἀμφιβολίαν.

Ἀπ. 113. Ἀλλὰ τί τοῖσδ' ἐπίκειμαι ὡσεὶ μέγα χρῆμα τι πράσ-
(σων
εἰ θνητῶν περίειμι πολυφθερέων ἀνθρώπων;

Ἀπ. 114. Ὦ φίλοι, οἶδα μὲν ἀληθείη πάρα μύθοις,
οὓς ἐγὼ ἐξερέω· μάλα δ' ἀργαλέη ἥ γε τέτυκται
ἀνδράσι καὶ δύσζηλος ἐπὶ φρένα πίστιος ὁρμή.

(Ἀλλὰ διατὶ ἐπιμένω εἰς αὐτά, ὡσὰν νὰ πράττω κάτι τὸ ὁποῖον εἶναι μέγα, μὲ τὸ νὰ ὑπερέχω ἀπὸ τοὺς θνητοὺς ἀνθρώπους, οἱ ὁποῖοι ὑπόκεινται εἰς πολλὰ εἴδη φθορᾶς; Ὦ, φίλοι, γνωρίζω ὅτι ἐνυπάρχει ἀλήθεια εἰς τοὺς λόγους τοὺς ὁποίους διακηρύττω. Ἀλλ' ἡ ἀλήθεια εἶναι κατεσκευασμένη οὕτως ὥστε ἡ ἀπόκτησίς της νὰ συνεπάγεται πολλοὺς κόπους, καὶ δὲν εἶναι καθόλου εὐχάριστος ἡ προσπάθεια νὰ κατακτήσωμεν τὴν ἐμπιστοσύνην τῆς ψυχῆς).

Εἰς τοὺς «Καθαρμοὺς» προέβαινεν εἰς ἀνακοινώσεις περὶ τῆς πτώσεως τῆς ψυχῆς εἰς τὸν κόσμον.

Ἀπ. 115. Ἔστιν Ἀνάγκης χρῆμα θεῶν ψήφισμα παλαιόν,
ἀίδιον πλατέεσσι κατεσφρηγισμένον ὅρκοις·
εὖτέ τις ἁμπλακίῃσι φόνῳ φίλα γυῖα μιήνῃ
(Νείκεϊ θ') ὃς κε ἐπίορκον ἁμαρτήσας ἑπομόσσῃ,
δαίμονες οἵτε μακραίωνος λελήχασι βίοιο,
τρὶς μιν μυρίας ὥρας ἀπὸ μακάρων ἀλαλῆσθαι,
φυομένους παντοῖα διὰ χρόνου εἴδεα θνητῶν
ἀργαλέας διόιτοιο μεταλλάσσοντα κελεύθους.
Αἰθέριον μὲν γὰρ σφε μένος πόντονδε διώκει,
πόντος δ' ἐς χρονὸς οὖδας ἀπέπτυσε, γαῖα δ' ἐς αὐ-
(γὰς
ἠελίου φαέθοντος, ὁ δ' αἰθέρος ἔμβαλε δίναις·
ἄλλος δ' ἐξ ἄλλου δέχεται, στογέουσι δὲ πάντες.
Τῶν καὶ ἐγὼ νῦν εἰμι φυγὰς θεόθεν καὶ ἀλήτης,
Νείκεϊ μαινομένῳ πίσυνος.

(Ὑπάρχει χρησμὸς τῆς Ἀνάγκης, μία παλαιὰ ἀπόφασις τῶν θεῶν, ἥτις ἰσχύει δι' ὅλην τὴν αἰωνιότητα, στερεὰ ἐσφραγισμένος μὲ πλατεῖς ὅρκους: ὅταν κανεὶς περιπλακεῖς εἰς ἁμάρτημα μιάνῃ τὰς ἀγαπητὰς (ἰδικάς) του χεῖρας διὰ φόνου, ἢ παρασυρθεὶς ὑπὸ τοῦ Νείκους ἀρκισθῇ ἕνα ψευδῆ ὅρκον, ἐκ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν δαιμόνων (ψυχῶν) εἰς τοὺς ὁποίους ἔλαχε ζωὴ μακρᾶς σειρᾶς αἰώνων, αὐτοὶ (οἱ ἁμαρτωλοὶ) νὰ πλανῶνται ἐπὶ τριάκοντα χιλιάδας ἐποχῶν μακρυὰ ἀπὸ τοὺς μακαρίους, λαμβάνοντες διὰ τῆς γεννήσεως κατὰ τὸ πέρασμα τοῦ χρόνου παντοειδεῖς μορφὰς θνητῶν πλασμάτων, τὰ ὁποῖα διαδοχικῶς ἀλλάσσουν γεμάτους ἀπὸ ἄλγος δρόμους τῆς ζωῆς. Διότι ἡ δύναμις τοῦ ἀέρος τοὺς ἀποδιώκει πρὸς τὴν θάλασσαν, ἡ θάλασσα τοὺς ἀπορρίπτει ὡσὰν πτύσματα εἰς τὸ ἔδαφος τῆς γῆς, ἡ δὲ γῆ εἰς τὰς ἀκτῖνας τοῦ λαμπροῦ ἡλίου, ὁ δὲ ἥλιος τοὺς ρίπτει εἰς τὰς δίνας τοῦ ἀέρος. Τὸ ἓν στοιχεῖον τοὺς παίρνει ἀπὸ τὸ ἄλλο, ὅλα δὲ τοὺς μισοῦν. Ἀπ' αὐτοὺς (τοὺς δαίμονας εἰς) εἶμαι καὶ ἐγώ, ἐξωρισμένος ἀπὸ τοὺς θεοὺς καὶ καταδικασμένος νὰ περιπλανῶμαι, διότι ἔδωκα πίσιν εἰς τὸ μαινόμενον Νεῖκος).

Εἰς τὸ ἀπόσπασμα τοῦτο ἡ ψυχὴ θεωρεῖται ὡς δαίμων καὶ ὡς ὂν τὸ ὁποῖον κατ' ἀρχὰς κατῴκει μαζὶ μὲ τοὺς θεούς, ἔπειτα δὲ λόγῳ ἁμαρτήματος ἐξέπεσεν εἰς τὸν ὑλικὸν κόσμον καὶ συμμετέχει εἰς τὴν κυκλοφορητικὴν κίνησιν τῶν στοιχείων, λαμβάνουσα διαφόρους μορφάς. Εἰς τὰ 119—124 ἀποσπ. ὁμιλεῖ περὶ τῆς ἐκ τῶν οὐρανῶν ἐκπτώσεως:

Ἀπ. 119. Ἐξ οἵης τιμῆς τε καὶ ὄσσου μήκεος ὅλβου
ὧδε λιπὼν Διὸς οἶκον ἀναστρέφομαι μετὰ θνητοῖς.
Ἀπ. 120. ἠλύθομεν τόδ' ὑπ' ἄντρον ὑπόστεγον...
Ἀπ. 121. ἀτερπέα χῶρον.
ἔνθα Φόνος τε Κότος τε καὶ ἄλλων ἔθνεα Κηρῶν
αὐχμηραί τε νόσοι καὶ σήψιες ἔργα τε ρευστὰ
Ἄτης ἀν λειμῶνα κατὰ σκότος ἠλάσκουσι.
Ἀπ. 122. Ἔνθ' ἦσαν Χθονίη τε καὶ Ἠλιόπη ταναῶπις
Δῆρίς θ' αἱματόεσσα καὶ Ἁρμονίη θεμερῶπις,
Καλλιστὼ τ' Αἰσχρή τε, Θόωσά τε Δηναίη τε
Νημερτὴς τ' ἐρόεσσα μελαγκουρὸς τ' Ἀσάφεια.
Ἀπ. 123. Φυσώ τε Φθιμένη τε, καὶ Εὐναίη καὶ Ἔγερσις,
Κινὼ τ' Ἀστεμφής τε, πολυστέφανός τε Μεγιστὼ
καὶ Φορύη, Σιωπή τε καὶ Ὀμφαίη...
Ἀπ. 124. Ὤ πόποι, ὦ δειλὸν θνητὸν γένος, ὦ δυσάνολβον,
τοίων ἔκ τ' ἐρίδων ἔκ τε στοναχῶν ἐγένεσθε.

(Ἀπὸ ποίαν τιμὴν καὶ ἀπὸ ποῖον μέγεθος εὐτυχίας ἐκπεσὼν πλανῶμαι εἰς τὸν κόσμον αὐτὸν μεταξὺ τῶν θνητῶν ἀφοῦ ἐγκατέλειψα τὸν οἶκον τοῦ Διός. Ἦλθομεν εἰς αὐτὸ ἐδῶ τὸ ἐστεγασμένον ἄντρον... Εἰς τὸν χῶρον εἰς τὸν ὁποῖον δὲν ὑπάρχει τέρψις, ὅπου ὑπάρχει ὁ Φόνος καὶ ἡ Ὀργὴ καὶ τὰ σμήνη τῶν ἄλλων κακοποιῶν πνευμάτων, καὶ ὅπου αἱ νόσοι αἱ

ὁποῖαι ἀποστραγγίζουν τὸ σῶμα, αἱ σήψεις καὶ αἱ διαλύσεις (τῶν ρευστῶν ὑγρῶν: κατ' ἄλλους ἑρμηνευτὰς ἡ ἐπενέργεια τοῦ ρεύματος) εἰς τὸν λιμένα τῆς Ἄτης (κακοτυχίας) μέσα εἰς τὸ σκότος περιτριγυρίζουν. Ἐκεῖ ἦταν ἡ Μητέρα-Γῆ καὶ ἡ Ἡλιακὴ-Νύμφη, ἥτις βλέπει μακρυά, ἡ αἱματωμένη Διχόνοια καὶ ἡ σεμνὴ ὄψιν ἔχουσα Ἁρμονία, ἡ Εὐμορφιὰ καὶ ἡ Ἀσχήμια, ἡ Γρηγοράδα καὶ ἡ Ἀργοποροῦσα, ἡ ἀγαπημένη Ἀληθινότητα καὶ ἡ Ἀσάφεια μὲ τὶς μαῦρες κόρες των ματιῶν της. Ἦταν ἀκόμη καὶ ἡ Νύμφη τῆς φυσικῆς βλαστήσεως καὶ ἡ Νύμφη τοῦ μαρασμοῦ, ἡ Νύμφη τοῦ Ὕπνου καὶ τοῦ ξυπνήματος, ἡ Νύμφη τῆς κινήσεως καὶ τῆς ἀκινησίας, ἡ Νύμφη τῆς μεγαλοπρεπείας καὶ ἡ Νύμφη τῆς ρυπαρότητος, ἡ Νύμφη τῆς σιωπῆς καὶ ἡ Νύμφη τῆς ὁμιλίας. Ὦ πῶ πῶ, ὦ δυστυχισμένον γένος, ὦ κακοτυχισμένον, ἀπὸ ποίας ἔριδας καὶ στεναγμοὺς ἐγεννήθητε!).

Ὁ Ἐμπεδοκλῆς συναισθάνεται τὴν ἔντονον τραγικότητα τῆς ζωῆς καὶ εἶναι πραγματικῶς ὁ «τραγικὸς» ἄνθρωπος, ὅπως τὸν ἐχαρακτήρισεν ὁ Νίτσε.

Ἀλλὰ δὲν ἔδιδεν εἰς τοὺς «Καθαρμοὺς» μόνον τὴν φρικιαστικὴν εἰκόνα τῆς ἐποχῆς, μέσα εἰς τὴν ὁποίαν ἐπικρατεῖ τὸ μῖσος. Περιέγραφε καὶ τὴν ἐποχὴν τῆς ἐπικρατήσεως τῆς Φιλίας, μίαν ἐποχὴν ἀνάλογον πρὸς τὸν χρυσοῦν αἰῶνα:

Ἀπ. 128. Οὐδέ τις ἦν κείνοισι Ἄρης θεὸς οὐδὲ Κυδοιμὸς
οὐδὲ Ζεὺς βασιλεὺς οὐδὲ Κρόνος οὐδὲ Ποσειδῶν,
ἀλλὰ Κύπρις βασίλεια.
Τὴν οἵ γ' εὐσεβέεσσιν ἀγάλμασιν ἱλάσκοντο
γραπτοῖς τε ζώοισι μύροισί τε δαιδαλεόδμοις
σμύρνης τ' ἀκρήτου θυσίαις λιβάνου τε θυώδους,
ξουθῶν τε σπονδὰς μελιτῶν ῥίπτοντες εἰς οὖδος·
ταύρων δ' ἀκρήτοισι φόνοις οὐ δεύετο βωμός,
ἀλλὰ μύσος τοῦτ' ἔσκεν ἐν ἀνθρώποισι μέγιστον,
θυμὸν ἀπορραίσαντας ἐνέδμεναι ἠέα γυῖα.
Ἀπ. 130. Ἦσαν δὲ κτίλα πάντα καὶ ἀνθρώποισι προσηνῆ
θῆρες τ' οἰωνοί τε, φιλοφροσύνη τε δεδῆει.
Ἀπ. 78. δένδρεα δ' ἐμπεδόφυλλα καὶ ἐμπεδόκαρπα τέθηλεν
καρπῶν ἀφθονίῃσι καὶ ἤέρα πάντ ἐνιαυτόν.

(Καὶ εἰς ἐκείνους (τοὺς ἀνθρώπους τοῦ χρυσοῦ αἰῶνος) δὲν ὑπῆρχε κανεὶς θεὸς Ἄρης, οὔτε θεὸς τῆς πολεμικῆς ἀναταραχῆς, κανεὶς βασιλεὺς Ζεύς, οὔτε Κρόνος, οὔτε Ποσειδῶν, ἀλλὰ βασίλισσά των ἦτο ἡ Ἀφροδίτη. Αὐτὴν ἐξιλέωναν οὗτοι μὲ εὐσεβῆ ἀφιερώματα, μὲ ζωγραφισμένας εἰκόνας ζώων καὶ μὲ μύρα ποικιλεύοσμα, μὲ θυσίας καθαρῆς σμύρνας καὶ εὐώδους λιβάνου καὶ ῥίπτοντες εἰς τὸ ἔδαφος σπονδὰς ξανθῶν μελισσῶν. Καὶ ὁ βωμὸς δὲν ὑγραίνετο μὲ καθαρὸν (κατ' ἄλλην γραφὴν ἀρρήτοισι: φρικιαστικὸν) αἷμα ταύρων, ἀλλ' ἐθεωρεῖτο μέγιστον μίασμα μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων, ἀφοῦ ἐξολοθρεύουν τὴν ψυχὴν νὰ τρώγουν τὰ εὐγενῆ μέλη. Ἦσαν δὲ τότε ὅλα τὰ πλάσματα ἥρεμα καὶ φιλικὰ πρὸς τοὺς ἀνθρώπους, τὰ θηρία καὶ τὰ πτηνὰ καὶ εἶχεν ἀνάψει ἡ φλὸξ τῆς φιλοφροσύνης. Καὶ τὰ δέντρα ἦσαν πάντοτε θαλερὰ χωρὶς νὰ χάνουν τὰ φύλλα τους καὶ τοὺς καρπούς του, καθ' ὅλον τὸ ἔτος ἀνάλογα μὲ τὴν κρᾶσιν τοῦ ἀέρος γεμᾶτα ἀπὸ καρποὺς).

Ὁ Ἐμπεδοκλῆς διεκήρυττε τὸ δόγμα τῆς μετεμψυχώσεως:

Ἀπ. 117. Ἤδη γάρ ποτ' ἐγὼ γενόμην κοῦρός τε καὶ κόρη τε
θάμνος τ' οἰωνός τε καὶ ἔναλος ἔλλοπος ἰχθύς.

(Ἕως τὰ τώρα κάποτε ἔχω ὑπάρξει καὶ ὡς νέος καὶ ὡς νέα καὶ ὡς θάμνος καὶ ὡς πτηνὸν καὶ ὡς ἄφωνος ἰχθὺς καταδυόμενος εἰς τὴν θάλασσαν). Μὲ τὸν φυσικὸν θάνατον ἀφανίζεται μόνον ὁ «θυμός», ἡ ζωϊκὴ ψυχή. Συνεχίζει ὅμως τὴν ζωὴν ἡ καθαυτὸ ψυχή, ὁ «δαίμων». Αὐτὴ δύναται νὰ ἀναμνησθῇ τοῦ προτέρου βίου της. Γίνεται δὲ λόγος εἰς τὸ 129 ἀπόσπασμα περὶ τινος ἀνδρὸς (πιθανῶς περὶ τοῦ Πυθαγόρου, ὅστις ἠδύνατο νὰ ἀνατρέξῃ διὰ τῆς μνήμης εἴκοσιν αἰῶνας πρὸς τὰ ὀπίσω).

Ἀπ. 129. Ἦν δέ τις κείνοισιν ἀνὴρ περιώσια εἰδώς,
ὃς δὴ μήκιστον πραπίδων ἐκτήσατο πλοῦτον
παντοίων τε μάλιστα σοφῶν ἐπίκρανος ἔργων,
ὁππότε γὰρ πάσῃσιν ὀρέξαιτο πραπίδεσσιν,
ῥεῖ ὅ γε τῶν ὄντων πάντων λεύσσεσκεν ἕκαστον
καί τε δέκ' ἀνθρώπων καὶ τ' εἴκοσιν αἰώνεσσι.

(Ἦτο μεταξὺ ἐκείνων εἷς ἄνθρωπος, ὅστις εἶχεν ὑπεραν θρωπίνους γνώσεις, ὅστις ἀπέκτησε μέγιστον πλοῦτον φρονήσεως καὶ ἦτο κάτοχος παντοειδῶν τεχνῶν. Καὶ ὅταν ἔθετεν εἰς ἐνέργειαν ὅλα του τὰς διανοητικὰς δυνάμεις, ἔβλεπεν εὐκόλως μέσα εἰς τοὺς ἰδικούς του (προηγουμένους) δέκα καὶ εἴκοσι ἀνθρωπίνους βίους οἱονδήποτε ἐκ τῶν ὄντων). Ἐπειδὴ πιστεύει ὁ Ἐμπεδοκλῆς εἰς τὴν μετεμψύχωσιν ἀπαγορεύει τὴν σφαγὴν ζώων καὶ παρέχει ὁδηγίας πρὸς καθαρμὸν τῆς ψυχῆς. Αἱ ἐξαγνιζόμεναι ψυχαὶ ἐμφανίζονται εἰς τὸν κόσμον ὡς ἰατροὶ μάντεις καὶ ὑμνολόγοι, ὅπως ἀκριβῶς ὁ Ἀκραγαντῖνος σοφός:

Ἀπ. 146. Εἰς δὲ τέλος μάντεις τε καὶ ὑμνοπόλοι καὶ ἰητροὶ
καὶ πρόμοι ἀνθρώποισιν ἐπιχθονίοισι πέλονται,
ἔνθεν ἀναβλαστοῦσι θεοὶ τιμῆσι φέριστοι.

Ἀπ. 117. Ἀθανάτοισιν ἄλλοισιν, ὀμέστιοι, αὐτοτράπεζοι,
εὔνιες ἀνδρείων ἀχέων, ἀπόκληροι, ἀτειρεῖς.

(Εἰς τὸ τέλος γίνονται μάντεις καὶ ὑμνωδοὶ καὶ ἰατροὶ καὶ ἄρχοντες μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων καὶ ἀναβλαστάνουν ἀπ' ἐδῶ γινόμενοι θεοὶ ὕψιστοι κατὰ τὰ ἀξιώματα. Ἀποκτοῦν τὸ προνόμιον νὰ κάθηνται εἰς τὴν αὐτὴν ἑστίαν καὶ νὰ τρώγουν εἰς τὸ αὐτὸ τραπέζι μὲ τοὺς ἄλλους ἀθανάτους, ἐλευθερωμένοι ἀπὸ τὰς ἀνθρωπίνους λύπας καὶ ἔξω ἀπ' αὐτάς, χωρὶς ἀνησυχίας).

Εἶναι φανερὸν ὅτι ἡ ὑπόσχεσις, ἥτις ἐδίδετο διὰ τῶν «Καθαρμῶν» ἦτο ἡ ἀνύψωσις τοῦ ἀνθρώπου μέχρι τῶν θεῶν. Ὁ Ἐμπεδοκλῆς εἶναι ὁ κήρυξ αὐτῆς τῆς θεοποιήσεως, δι' αὐτὸ καὶ ὁ θρῦλος τὸν ἀπεθέωσεν.

Κ. Δ. Γεωργούλης

ΑΝΑΞΑΓΟΡΑΣ (500—428 π.Χ.). Κατήγετο ἐκ Κλαζομενῶν τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Ὁ πατήρ του ἐκαλεῖτο Ἡγησίβουλος ἢ Εὔβουλος, ἀνῆκε δὲ εἰς πλούσιον καὶ ἀριστοκρατικὸν γένος. Ὁ Ἀναξαγόρας ἀπὸ τοῦ εἰκοστοῦ ἔτους τῆς ἡλικίας του ἐπεδόθη εἰς τὰς φιλοσοφικὰς σπουδὰς μὲ μέγαν ζῆλον, παραμελήσας ἐξ ὁλοκλήρου τὴν ἐποπτείαν τῆς περιουσίας του. Ποίους ἔσχε διδασκάλους δὲν γνωρίζομεν. Ἡ εἴδησις, ἥτις φέρει αὐτὸν μαθητὴν τοῦ Ἀσαξιμένους, τυγχάνει ἀναξιόπιστος, διότι δὲν συμβιβάζεται μὲ τὰ χρονολογικὰ δεδομένα. Ἀπησχολήθη ὄχι μόνον μὲ τὴν φιλοσοφίαν, ἀλλὰ καὶ μὲ τὴν γεωμετρίαν καὶ τὴν ἀστρονομίαν. Εἶναι δὲ ὁ πρῶτος συγγραφεὺς ὅστις περιέλαβεν εἰς φιλοσοφικὸν βιβλίον καὶ γεωμετρικὰ διαγράμματα. Κατὰ μαρτυρίαν τοῦ Φιλοστράτου εἶχε κάμει ἀστρονομικὰς παρατηρήσεις ἀπὸ τὴν κορυφὴν τοῦ παρὰ τὴν Χίον κειμένου μικρασιατικοῦ ὄρους Μίμαντος: «Κλαζομένιον Ἀναξαγόραν ἀπὸ τοῦ κατὰ τὴν Ἰωνίαν Μίμαντος ἐπεσκέφθαι τὰ ἐν τῷ οὐρανῷ». Ἡ εἴδησις ὅτι ἐπεσκέφθη τὴν Αἴγυπτον δὲν φαίνεται πιθανή. Ἀποτελεῖ πλάσμα τῶν μεταγενεστέρων, οἵτινες ἤθελον νὰ ὑποστηρίξουν ὅτι ἡ ἑλληνικὴ ἐπιστήμη εἶχεν ἐπηρεασθῇ ἀπὸ τὴν σοφίαν τῶν Αἰγυπτίων καὶ τῶν Σημιτῶν. Εἰς τὰς Ἀθήνας ἦλθεν ἄγων ἡλικίαν τεσσαράκοντα περίπου ἐτῶν κατὰ τὸ 462 π.Χ., ἐγένετο δὲ φίλος τοῦ Περικλέους καὶ μέλος τοῦ περὶ αὐτὸν ὁμίλου. Ἐν Ἀθήναις παρέμεινε περὶ τὰ τριάκοντα ἔτη, ἤτοι μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου, διατελῶν ἐν στενῇ πάντοτε ἐπαφῇ μὲ τὸν Περικλέα ὡς φίλος καὶ σύμβουλός του. Ὅταν ὅμως ἡ πολιτικὴ ἐπιρροὴ τοῦ μεγάλου πολιτικοῦ ἤρχιζε νὰ κλονίζεται, ἐδιώχθη καὶ ὁ Ἀναξαγόρας ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ ψηφίσματος, ὅπερ εἶχεν εἰσηγηθῇ κατὰ τὸ 432 π.Χ. ὁ Διοπείθης. Τὸ ψήφισμα τοῦτο ὡρίζεν. ὅτι ἀπετέλει ἀφορμὴν καταγγελίας καὶ διάπραξιν δημοσίου ἀδικήματος ἡ διδασκαλία ἀθεϊστικῶν δοξασιῶν καὶ ἡ ἀνάπτυξις θεωριῶν ἀναφερομένων εἰς ἀστρονομικὰ φαινόμενα: «Εἰσαγγέλεσθαι τοὺς τὰ θεῖα μὴ νομίζοντας ἢ λόγους περὶ μεταρσίων διδάσκοντας». (Δηλαδή: Νὰ διώκωνται ὡς διαπράττοντες δημόσιον ἀδίκημα οἱ ἄθεοι καὶ οἱ ἀναπτύσσοντες ἀστρονομικὰς θεωρίας). (Πλουτάρχου «Περικλῆς» 32). Ὁ Ἀναξαγόρας εἰσήχθη εἰς δίκην ἐπὶ ἀσεβείᾳ καὶ ἐφυλακίσθη κατὰ τὸ 430 π.Χ. Αἱ παλαιαὶ μαρτυρίαι δὲν καθορίζουν τὸ συγκεκριμένον ἀδίκημα εἰς ὃ ἐθεωρήθη περιπεσών ὁ Κλαζομένιος φιλόσοφος, οὔτε συμφωνοῦν περὶ τῆς ἐκδόσεως τῆς δίκης. Ὁ Γκέφφκεν ἠθέλησε νὰ ἀποδείξῃ ὅτι ἡ κατηγορία ἐστηρίχθη ἐπὶ ἀποφάνσεως περιεχομένης εἰς τὸ περὶ φύσεως σύγγραμμα τοῦ Ἀναξαγόρου, δι' ἧς κατεπολεμεῖτο ἡ δοξασία ὅτι τοὺς κεραυνοὺς τοὺς ἐξακοντίζει ὁ Ζεὺς πρὸς τιμωρίαν. Τὸ ἐπιχείρημα τὸ ὁποῖον ἐπεκαλεῖτο ὁ Ἀναξαγόρας, ἦτο κατὰ τὸν Γκέφφκεν ἡ πτῶσις τοῦ κεραυνοῦ ἐπὶ ναοῦ ἀφιερωμένου εἰς τὸν Δία. Τὴν γνώμην του ταύτην ὁ Γκέφφκεν στηρίζει ἐπὶ τῶν 398—402 στίχων τῶν «Νεφελῶν» τοῦ Ἀριστοφάνους, ἐν οἷς ἐκφράζεται ἡ ἀπορία, διατὶ ὁ Ζεὺς δὲν ῥίπτει τὸν κεραυνόν του κατὰ τῶν ἀσεβῶν, ἀλλὰ κτυπᾷ μὲ αὐτὸν τὸν ἰδικόν του ναόν: «τὸν αὐτοῦ γενεὼν βάλλει». Συνδυάζει δὲ τοὺς στίχους τούτους ὁ Γερμανὸς φιλόλογος μὲ χωρίον τοῦ Λουκιανοῦ (Τίμ. 10) καὶ τοῦ Ρωμαίου ποιητοῦ Λουκρητίου (11, 1090). Ἡ προσεκτικὴ ὅμως ἀντιβολὴ τῶν μνημονευθέντων κειμένων δὲν ἐπιβεβαιοῖ τὴν εἰκασίαν τοῦ Γκέφφκεν καὶ οὕτω ἀπομένει ὡς γεγονός, ἐφ' οὗ ἐστηρίχθη ἡ κατηγορία, ἡ διδασκαλία τοῦ Ἀναξαγόρου, καθ' ἣν ὁ ἥλιος εἶναι πεπυρακτωμένος λίθος («διάπυρος μύδρος»). Ἡ ὑπάρχουσα εἴδησις, ὅτι ἓν τῶν κεφαλαίων τῆς κατηγορίας ἦτο καὶ ὁ μηδισμός, εἶναι τελείως ἀσύστατος. Ἂν ἐγένετο δίκη καὶ ἀπηλλάγη ὁ φιλόσοφος κατόπιν παρεμβάσεως τοῦ Περικλέους, ἢ ἐφυγαδεύθη ἐκ τοῦ δεσμωτηρίου δὲν δυνάμεθα νὰ βεβαιώσωμεν, διότι αἱ μαρτυρίαι εὑρίσκονται ἐν ἀσυμφωνίᾳ. Πάντως ὅμως ἀπῆλθεν ἐξ Ἀθηνῶν καὶ ἐγκατεστάθη εἰς τὴν Λάμψακον, ἔνθα ἔζησε μέχρι τοῦ 428—27, τιμώμενος καὶ ἀγαπώμενος ὑπὸ πιστῶν μαθητῶν του. Οἱ Λαμψακηνοὶ ἐτίμησαν τὸν φιλόσοφον μὲ δημοσίαν δαπάνην ταφὴν καὶ μὲ τὴν ἵδρυσιν βωμῶν ἀφιερωμένων εἰς τὸν Νοῦν καὶ τὴν Ἀλήθειαν. Ἡ ἐπέτειος τοῦ θανάτου του ἐωρτάζετο ὑπὸ τῆς σχολικῆς νεολαίας τῆς Λαμψάκου. Κατὰ τὴν παράδοσιν ὁ φιλόσοφος εἶχε παρακαλέσει τοὺς ἄρχοντας τῆς πόλεως κατὰ τὴν ἐπέτειον τοῦ θανάτου του νὰ ἀργοῦν τὰ σχολεῖα καὶ νὰ ἀφίνωνται τὰ παιδιὰ ἐλεύθερα νὰ παίζουν: «Τοὺς παῖδας ἐν ᾧ ἂν ἀποθάνῃ μηνὶ κατ' ἔτος παίζειν συγχωρεῖν». Τὸ ἀνέκδοτον τοῦτο μαρτυρεῖ τὴν ἀγάπην του πρὸς τὴν σπουδάζουσαν νεολαίαν.

Ὁ Ἀναξαγόρας ὑπῆρξε τὸ πρότυπον σοφοῦ, ὅστις ἀφιέρωσε τὴν ζωήν του εἰς τὴν ἔρευναν καὶ ἀνακάλυψιν τῆς ἀληθείας. Δικαίως ἐθεωρήθη ἡ ζωή του ὡς ὑπόδειγμα θεωρητικοῦ βίου. Οὐδεμίαν ἠσθάνετο μεταμέλειαν διότι ἡ περὶ τὴν θεωρίαν ἀπασχόλησίς του ἀπέβη πρὸς ὑλικήν του ζημίαν. Τὴν ἀφοσίωσίν του εἰς τὸν θεωρητικὸν βίον φανερώνει καὶ ἡ ἀπόκρισις ἣν ἔδωκεν εἴς τινα, ὅταν τοῦ ἀπηύθυνε τὴν ἐρώτησιν, διατὶ δύναται κανεὶς νὰ προτιμήσῃ νὰ ἔλθῃ εἰς τὸν κόσμον καὶ ὄχι νὰ μὴ ἔλθῃ, ἀπαντήσας εἰς αὐτόν, ὅτι ἀξίζει νὰ ἔλθῃ

εἰς τὴν ὕπαρξιν, διὰ νὰ ἴδῃ τὸ θέαμα τοῦ οὐρανοῦ καὶ τὴν τάξιν τὴν περιβάλλουσαν ὅλον τὸν κόσμον: «Τὸν μὲν οὖν Ἀναξαγόραν φασὶν ἀποκρίνασθαι πρός τινα... διερωτῶντα, τίνος ἕνεκ' ἄν τις ἕλοιτο γενέσθαι μᾶλλον ἢ μὴ γενέσθαι, τοῦ, φάναι, θεωρῆσαι τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν περὶ τὸν ὅλον κόσμον τάξιν». Τὴν εἰς τὴν θεωρίαν ἀφοσίωσίν του ὑμνῆσεν ὁ Εὐριπίδης λίαν εὐγλώττως εἰς σωζόμενον (ὑπ' ἀριθ. 910) ἀπόσπασμά του διὰ τῶν ἀκολούθων ὡραιοτάτων ἀναπαίστων: «Ὄλβιος ὅστις τῆς ἱστορίας ἔσχε μάθησιν, μήτε πολιτῶν ἐπὶ πημοσύνας μήτ' εἰς ἀδίκους πράξεις ὁρμῶν, ἀλλ' ἀθανάτου καθορῶν φύσεως κόσμον ἀγήρω, τίς τε συνέστη καὶ ὅπῃ καὶ ὅπως, τοῖς τοιούτοις οὐδέποτ' αἰσχρῶν ἔργων μελέτημα προσίζει». (Εὐτυχισμένος ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος ἀπέκτησε τὴν διὰ τῆς ἐρεύνης μάθησιν, χωρὶς νὰ ἀφίνῃ τὸν ἑαυτόν του νὰ παρασύρεται οὔτε εἰς ἐπιβλαβεῖς διὰ τοὺς συμπολίτας του πράξεις, οὔτε εἰς ἀδικίας, ἀλλὰ προσπαθῶν νὰ διακρίνῃ τὴν μὴ γηράσκουσαν τάξιν τῆς ἀθανάτου φύσεως, τίς εἶναι καὶ διὰ ποίας ὁδοῦ καὶ κατά τινα τρόπον ἔλαβε τὴν σύστασίν της· εἰς τοὺς τοιούτους ἀνθρώπους δὲν δύναται νὰ ἐπικαθήσῃ σκέψις περὶ ἀδίκων πράξεων). Ὡς μέσον διὰ νὰ ἀντιμετωπίζῃ τὰ ἐνδεχόμενα δυσάρεστα ἐξωτερικὰ περιστατικὰ συνήθιζε νὰ χρησιμοποιῇ τὴν ἐκ τῶν προτέρων ἀντίκρυσίν των: «Προενδημεῖν τοῖς πράγμασι μήπω τε παροῦσιν οἷον παρεῖναι χρῆσθαι». (Νὰ ἐνδιατρίβῃ κανεὶς μὲ τὴν σκέψιν του ἐκ τῶν προτέρων, εἰς ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα ἐνδεχομένως θὰ συμβοῦν καὶ ἐνῷ δὲν συνέβησαν ἀκόμη, νὰ τὰ ἀντικρύζῃ ὡσὰν νὰ συνέβησαν). Ὡς παρηγορίαν κατὰ τοῦ θανάτου συνίστα τὸ νὰ σκέπτεται κανεὶς τὸν χρόνον καθ' ὃν δὲν ὑπῆρχε καὶ τὸν ὕπνον: «Δύο ἔλεγε διδασκαλίας εἶναι θανάτου, τόν τε πρὸ τοῦ γενέσθαι χρόνον καὶ τὸν ὕπνον». Μετὰ θαυμασμοῦ δὲ ἀνέφερεν ἡ ἀρχαιότης τὴν ψυχραιμίαν, μεθ' ἧς ἐδέχθη τὴν περὶ τοῦ θανάτου τοῦ υἱοῦ του εἴδησιν. Καὶ γενικῶς ὁ σκοπὸς τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου ἔλεγεν ὅτι ἦτο ἡ θεωρία (ἡ θέα δηλαδὴ τοῦ εἴδους τῶν πραγμάτων καὶ τῆς ἐναρμονίου των διατάξεως) καὶ ἡ ἐκ ταύτης ἐκπηγάσασα ἐλευθερία: «Τὴν θεωρίαν τοῦ βίου τέλος εἶναι καὶ τὴν ἀπὸ ταύτης ἐλευθερίαν».

Ἡ πρὸς τὸν Περικλέα οἰκειότης του ὑπῆρξε μεγάλη. Ὁ Πλάτων ἐν τῷ «Φαίδρῳ» ρητῶς ἀναφέρει ὅτι ὁ Κλαζομένιος σοφὸς συνετέλεσεν ὥστε ὁ Περικλῆς νὰ ἀναδειχθῇ μέγας ῥήτωρ: «Προσπεσὼν γὰρ (ὁ Περικλῆς) οἶμαι, τοιούτῳ ὄντι Ἀναξαγόρᾳ, μετεωρολογίας ἐμπλησθεὶς καὶ ἐπὶ φύσιν νοῦ τε καὶ ἀνοίας ἀφικόμενος, ὧν δὴ περὶ τὸν πολὺν λόγον ἐποιεῖτο Ἀναξαγόρας, ἐντεῦθεν εἵλκυσεν ἐπὶ τὴν τῶν λόγων τέχνην· τὸ πρόσφορον αὐτῇ». (Ἀφοῦ ἡ τύχη τὸ ἔφερε νὰ συναντηθῇ μὲ τὸν Ἀναξαγόραν, ὁ ὁποῖος ἦτο ἄνθρωπος τοῦ εἴδους τούτου - ὅπως περιεγράφη ἀνωτέρω - καὶ ἀφοῦ ἐχόρτασε ἀπὸ τὴν περὶ μετεώρων διδασκαλίαν καὶ ἐπροχώρησεν ὥστε νὰ κατανοήσῃ τὴν φύσιν τοῦ νοῦ καὶ τὴν φύσιν τῆς ἐλλείψεως τοῦ νοῦ (τὴν μηχανικὴν αἰτιότητα), περὶ τῶν ὁποίων ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον συνεζήτει ὁ Ἀναξαγόρας, ἔφερεν εἰς τὴν ῥητορικὴν πᾶν ὅ,τι ἦτο ὠφέλιμον διὰ τὴν ἀνάπτυξίν της). (Πλάτ. «Φαῖδρος», 270 Α). Τὸ αὐτὸ πιστοποιεῖται ὑπὸ τοῦ Ἰσοκράτους καὶ τοῦ Πλουτάρχου. Ἡ ἐπίδρασις τῶν ἰδεῶν τοῦ Κλαζομενίου σοφοῦ εἶναι λίαν αἰσθητὴ ἰδίᾳ ἐπὶ τοῦ Εὐριπίδου. Ἐν «Ὀρέστῃ», 982 κ.ἑ., ὁ Εὐριπίδης ἀπηχῶν τὰς ἀστρονομικὰς δοξασίας τοῦ Ἀναξαγόρου κάμνει λόγον περὶ τοῦ ἡλίου, ὡς περὶ αἰωρουμένου ἐν τῷ οὐρανῷ βράχου, ὃν ταυτίζει μὲ τὸν ἐπικρεμάμενον ὑπεράνω τῆς κεφαλῆς τοῦ Ταντάλου λίθον: «Μόλοιμι τὰν οὐρανοῦ μέσον χθονός τε τεταμένον αἰωρήμασι πέτραν ἀλύσεσι χρυσέαισι φερομέναν δίναισι βᾶλον ἐξ Ὀλύμπου». (Εἴθε νὰ ἔλθω εἰς τὸν ἀναμέσον τοῦ οὐρανοῦ καὶ γῆς ἐστηριγμένον καὶ αἰωρούμενον βράχον, τὸν ἐκ τοῦ Ὀλύμπου (δηλ. οὐρανοῦ) ἀποσπασθέντα λίθινον ὄγκον, ὅστις περιδινεῖται φερόμενος διὰ χρυσῶν ἁλύσεων). Εἰς σωθὲν ἐκ τῆς «Μελανίππης» ἀπόσπασμα ὁ Εὐριπίδης ἐξέθετε τὴν κοσμογονίαν ὡς συντελεσθεῖσαν διὰ τοῦ χωρισμοῦ καὶ τῆς διακρίσεως τῶν ἐν τῷ πρωταρχικῷ μίγματι ὑλῶν συμφώνως πρὸς τὰς θεωρίας τοῦ Ἀναξαγόρου (Ἀπ. 484). Ἡ αὐτὴ δὲ θεωρία ἐκτίθεται καὶ εἰς ἀπόσπασμα ἐκ τοῦ «Χρυσίππου» (839). Εἰς ἕτερον ἀπόσπασμα ἐκ τῆς ἀπολεσθείσης ὑπὸ τὸν τίτλον «Θησεὺς» τραγῳδίας, ὁ ἥρως τοῦ δράματος ἐμφανίζεται ἀναπτύσσων τὴν σκέψιν τοῦ Ἀναξαγόρου, καθ' ἣν πρέπει νὰ μελετῶμεν καὶ νὰ προαναπλάττωμεν εἰς τὸν νοῦν μας πᾶν ἐνδεχόμενον κακόν, ἵνα δυνάμεθα ἐπερχόμενον νὰ τὸ ἀντιμετωπίσωμεν μετὰ καρτερίας: «Ἐγὼ δὲ παρὰ σοφοῦ τινος μαθὼν εἰς φροντίδ' ἀεὶ συμφορᾶς ἐβαλλόμην... ἵν' εἴ τι πάσχοιμι ὧν ἐδόξαζον φρενί, μή μοι νεῶρες προσπεσὸν μᾶλλον δάκοι». (Ἐγὼ δὲ διδαχθεὶς ἀπὸ κάποιον σοφὸν ἄνθρωπον ἔβαζα πάντοτε εἰς τὴν σκέψιν μου συμφοράς... ἵνα, εἰς τὴν περίπτωσιν καθ' ἣν θὰ μοῦ συνέβαινε δυστυχία τις ἀπὸ ἐκείνας τὰς ὁποίας ἔβαζα εἰς τὸν νοῦν μου, νὰ μὴ μὲ καταλάβῃ αἰφνιδίως καὶ μοῦ προξενήσῃ μεγαλυτέραν λύπην. Ἀπ. Εὐρ. 964). Ὁ Σάτυρος εἰς τὸ ἕκτον βιβλίον τοῦ συγγράμματός του «Βίων ἀναγραφὴ» εἶχε πραγματευθῇ περὶ τῶν σχέσεων τοῦ Ἀναξαγόρου πρὸς τὸν Εὐριπίδην διὰ μακρῶν. Δυστυχῶς ὁ πρὸ ἐτῶν ἀνευρεθεὶς πάπυρος, ὅστις περιεῖχεν ἀποσπάσματα ἐκ τοῦ μνημονευθέντος βιβλίου, τυγχάνει κατεστραμμένος καὶ λίαν δυσανάγνωστος. Πολλοὶ εἰκάζουν ὅτι καὶ ὁ Σωκράτης θὰ εἶχεν ἔλθει εἰς προσωπικὴν μὲ τὸν Κλαζομένιον φιλόσοφον ἐπικοινωνίαν. Ὁ Πλάτων ὅμως οὐδὲν ἀναφέρει περὶ προσωπικῆς ἐπαφῆς τῶν δύο τούτων σοφῶν. Ἐμφανίζει πάντοτε τὸν Σωκράτη γνώστην τῶν φιλοσοφημάτων τοῦ Ἀναξαγόρου οὐχὶ ἐκ προσωπικῆς πρὸς αὐτὸν ἀναστροφῆς, ἀλλ' ἐκ τῆς ἀναγνώσεως τῶν συγγραμμάτων του. Πιθανὸν εἶναι ὅτι θὰ ἀπέφυγεν ὁ Πλάτων νὰ ἀναφέρῃ εἰδήσεις περὶ ἐπαφῆς τοῦ διδασκάλου του μὲ τὸν Ἀναξαγόραν, διὰ νὰ δείξῃ ὅτι ἡ διδασκαλία τοῦ Σωκράτους οὐδεμίαν σχέσιν εἶχε μὲ τὰς κατακριθείσας μετεωρολογικὰς δοξασίας τοῦ Κλαζομενίου σοφοῦ.

Εἰς τὰς λαϊκὰς τάξεις ὁ Ἀναξαγόρας φαίνεται ἔτι ἔχαιρε φήμην σοφοῦ, δυναμένου νὰ παρουσιάζῃ μετεωρολογικάς, γεωλογικὰς καὶ πάσης φύσεως προβλέψεις. Κοινῶς ἀπεκαλεῖτο «νοῦς», ἐπειδὴ εἰσήγαγε πρῶτος εἰς τὴν φιλοσοφίαν ὡς κοσμογονικὸν παράγοντα τὴν ἔννοιαν ταύτην. Ὁ θρύλλος ἀναφέρει ὅτι προεμάντευσε τὴν κατὰ τὸ 467—66 π.Χ. πτῶσιν τοῦ μετεωρίτου λίθου ἐν Αἰγὸς Ποταμοῖς, ὅστις κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ἐπεδεικνύετο ἐπὶ μακρὸν ἐν τῇ Ἀβύδῳ τοῦ Ἑλλησπόντου. Ἡ παράδοσις λέγει ὅτι εἶχε τὸ μέγεθος συνήθους μυλολίθου καὶ ὅτι ἐπὶ ἑβδομήκοντα πέντε ἡμέρας πρὸ τῆς πτώσεώς του ἦτο ὁρατὸν ἐν τῷ οὐρανῷ «πύρινον σῶμα παμμέγεθες. ὥσπερ νέφος φλογοειδές». Ὡς δεῖγμα τῆς προγνωστικῆς ἱκανότητος τοῦ φιλοσόφου μας ἀνεφέρετο, ὅτι ἐλθὼν κάποτε εἰς Ὀλυμπίαν εἶχεν ἐνδυθῇ διὰ δερματίνου ἱματίου, διότι εἶχε προβλέψει τὴν βροχήν, ἥτις πράγματι ἐπηκολούθησεν. Ἡ περὶ τὴν ἀστρονομίαν ἀσχολία του καὶ ἰδίᾳ ἡ δοξασία του ὅτι ὁ ἥλιος εἶναι «διάπυρος μύδρος», ὑπῆρξεν αἰτία νὰ θεωρηθῇ ὑπὸ τοῦ λαοῦ ὡς ἄθεος. Εἰς τὴν «Ἀπολογίαν» τοῦ Πλάτωνος βεβαιοῖ ὁ Σωκράτης ὅτι παγκοίνως ἐθεωρεῖτο ἡ διδασκαλία τοῦ Ἀναξαγόρου ὡς ἀθεϊστική, ἐφ' ὅσον τὴν σελήνην καὶ τὸν ἥλιον, εἰς ἃ ἀπέδιδεν ἡ λαϊκὴ θρησκεία θεῖαν λατρείαν, τὰ ἐθεώρει ὑλικὰ σώματα. Τὰ τερατώδη καὶ τὰ παρὰ φύσιν φαινόμενα, ἅτινα ἐθεωροῦντο ὑπὸ τοῦ λαοῦ ὡς μαντικὰ προειδοποιητικὰ σημεῖα, πεμπόμενα ὑπὸ τῶν θεῶν, προσεπάθει ὁ Κλαζομένιος σοφὸς νὰ τὰ ἑξηγῇ φυσικῶς. Οὕτω ἀναφέρεται ὅτι ἐπέχθη κάποτε μεταξὺ τῶν ποιμνίων τοῦ Περικλέους κριὸς μονόκερως. Τὸ φαινόμενον τοῦτο ἠρμηνεύθη ὑπὸ τοῦ μάντεως Λάμπωνος ὡς προαναγγέλλον τὴν ἐξολόθρευσιν τῆς ἀντιτιθεμένης πρὸς τὸν Περικλέα πολιτικῆς μερίδος καὶ τὴν κομματικὴν τοῦ μεγάλου πολιτικοῦ μονοκρατορίαν. Ὁ Ἀναξαγόρας, λέγει ἡ παράδοσις, προέβη εἰς ἀνατομίαν τοῦ κρανίου τοῦ κριοῦ καὶ ἔδειξεν ὅτι τὸ ἀσύνηθες ἐκεῖνο φαινόμενον ὀφείλετο εἰς τὸ ὅτι ὁ ἐγκέφαλος τοῦ κριοῦ εἶχε συγκεντρωθῇ, ἐν εἴδει ὀξείας γωνίας, εἰς τὸ ἐμπρόσθιον μέρος τῆς κεφαλῆς τοῦ ζώου. Ἐκ τούτου συνέβη νὰ ἀναφυῇ ἓν μόνον κέρας. Καὶ ἡ ἑρμηνεία ἦν ἔδιδεν εἰς τὰς ἐκλείψεις ὁ Ἀναξαγόρας, θεωρῶν ταύτας ὡς φυσικὰ φαινόμενα, θὰ συνέβαλεν ἀναμφιβόλως νὰ ἐνισχυθῇ παρὰ τῷ λαῷ ἡ περὶ ἀπιστίας του εἰς τοὺς θεοὺς καὶ εἰς τὰ ὑπ' αὐτῶν πεμπόμενα μαντικὰ σημεῖα φήμη.

Συγγράμματα τοῦ Ἀναξαγόρου. Τὰς δοξασίας του εἶχεν ὁ Κλαζομένιος φιλόσοφος συνοψίσει εἰς σύγγραμμα διηρημένον εἰς βιβλία. Ὁ τίτλος τοῦ συγγράμματός του ἦτο ὁ συνήθης εἰς τοὺς προγενεστέρους Ἴωνας φιλοσόφους «Περὶ φύσεως». Ἐν τῷ συγγράμματί του, ἐκδοθέντι κατὰ τὸ ἔτος 467—466, ἀνεφέρετο καὶ συνεζητεῖτο ἡ κατὰ τὸ ἔτος ἐκεῖνο ἐπισυμβᾶσα ἐν Αἰγὸς Ποταμοῖς πτῶσις τοῦ μετεωρίτου λίθου. Ὁ Ἀναξαγόρας ὡς συγγραφεὺς ἐκαινοτόμησε παρεμβαλὼν ἐντὸς τοῦ βιβλίου του καὶ γεωμετρικὰ διαγράμματα. Ἡ πρωτοτυπία του δὲν ἔγκειται βεβαίως εἰς τὸ ὅτι πρῶτος αὐτὸς ἐχρησιμοποίησε διαγράμματα, ἅτινα ἀναμφιβόλως θὰ ἐχρησιμοποιοῦντο ἀπὸ τοὺς γεωμέτρας εἰς τὰς «γεωμετρικὰς ὑποτυπώσεις». Τὸ ἐξαιρετικὸν εἶναι ὅτι ἐγένετο χρῆσις αὐτῶν ὑπὸ τοῦ Ἀναξαγόρου εἰς φιλοσοφικὸν βιβλίον. Ἀναφέρεται ὑπὸ τοῦ Ρωμαίου μηχανικοῦ Βιτρουβίου (VII, 11), ὅτι εἶχε γράψει σύγγραμμα περὶ τοῦ τρόπου, καθ' ὃν εἶναι δυνατὸν νὰ κατασκευασθῇ ἡ θεατρικὴ σκηνογραφία. Εἶναι ἄμως προφανὲς ὅτι δὲν πρόκειται περὶ ἰδιαιτέρου συγγράμματος τοῦ Κλαζομενίου φιλοσόφου, ἀλλ' ὅτι κάμιναν οὗτος λόγον εἰς τὸ «Περὶ φύσεως» περὶ ὀπτικῶν παραισθήσεων θὰ ἀνέφερε καὶ τὴν διὰ τῶν σκηνογραφικῶν κατασκευῶν προκαλουμένην ἀπάτην τῆς ὁράσεως. Ἐπίσης καὶ ἡ εἴδησις, ἣν παρέχει ὁ Πλούταρχος («Περὶ φυγῆς», 16), ὅτι «ἐν τῷ δεσμωτηρίῳ τὸν τοῦ κύκλου τετραγωνισμὸν ἔγραφε», δηλαδὴ ριφθεὶς εἰς τὰς φυλακὰς (ἐν Ἀθήναις διὰ τὴν ἐπὶ ἀσεβείᾳ κατηγορίαν) ἔγραφε βιβλίον περὶ τετραγωνισμοῦ τοῦ κύκλου, δὲν εἶναι ἀξιόπιστος καὶ θὰ προέρχεται ἐκ φήμης διαθρυλούσης ὅτι ὁ Κλαζομένιος σοφὸς ἠσχολεῖτο καὶ ἐν τῷ δεσμωτηρίῳ ἀκόμη εἰς λύσιν γεωμετρικῶν προβλημάτων. Παραδίδεται προσέτι ὅτι ἔγραψε καὶ βιβλίον μὲ τὸν τίτλον «Ἰμάς», ἐν ᾧ εἶχε συγκεντρώσει διάφορα δυσεπίλυτα προβλήματα: «Τὸν Ἀναξαγόραν δὲ φασίν τινες λόγον περὶ ἀπόρων ζητημάτων γράψαντα Ἱμάντα καλέσαι διὰ τὸ παῖς δυσπορίαις ἐνδεσμεῖν, ὡς ὕστερ, τοὺς ἀναγινώσκοντας». (Λέγουν ὅτι ὁ Ἀναξαγόρας, ἀφοῦ ἔγραψε σύγγραμμα περὶ ζητημάτων δημιουργούντων ἀπορίας, τὸ ὠνόμασεν Ἱμάντα, διότι διὰ τῶν ἀπορίων περιβάλλει, καθὼς νομίζει, διὰ δεσμῶν τὴν διάνοιαν τῶν ἀναγνωστῶν). Προφανῶς ἡ εἴδησις αὕτη μᾶς μετάγει εἰς τὸ πεδίον τοῦ λαϊκοῦ θρύλου, ὅστις εἶχε διαβοήσει τὸν Κλαζομένιον ἐρευνητὴν ὡς σοφιστὴν καὶ τερατοποιόν. Ἐνδεικτικὸς εἶναι καὶ ὁ τίτλος «Ἰμάς», ὅστις μᾶς ὑπενθυμίζει τὸν Ἱμάντα, ὃν κατέχουσα κατὰ τὸν Ὅμηρον («Ἰλιάς», Ξ. 214) ἡ Ἀφροδίτη δύναται δι' αὐτοῦ νὰ ἐξαπατᾷ τὸν νοῦν καὶ τῶν συνετῶς σκεπτομένων: «Ἔκλεψε νόον πύκα περ φρονεόντων». Ἐκ συγχύσεως ἀποδίδεται εἰς τὸν Ἀναξαγόραν βιβλίον «Περὶ βασιλείας», ἐκ τοῦ ὁποίου ὁ Αἰλιανὸς (Ποικ. Ἱστορ. IV, 14) διέσωσε βραχύτατον ἀπόσπασμα: «Καὶ Ἀναξαγόρας ἐν τῷ περὶ βασιλείας φησί, χαλεπὸν χρήματα συναγείρασθαι, χαλεπώτερον δὲ φυλακὴν τούτοις παραθῆναι». Θὰ πρόκειται περὶ συγγράμματος ἀνήκοντος εἰς τὸν ὁμώνυμον μὲ τὸν φιλόσοφόν μας Ἰσοκράτειον ῥήτορα.

Ἐκ τῆς προσεκτικῆς κριτικῆς ἐξετάσεως τῆς παραδόσεως προκύπτει τὸ συμπέρασμα ὅτι ὁ Ἀναξαγόρας εἶχε γράψει ἓν μόνον σύγγραμμα διηρημένον εἰς πολλὰ βιβλία. Κατὰ τὸ τέλος τοῦ 5ου αἰῶνος, τὸ σύγγραμμά του, ὡς ἀναφέρεται ἐν τῇ ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος γραφείσῃ «Ἀπολογίᾳ» τοῦ Σωκράτους (26 D) εἶχε μεγάλην διάδοσιν ἐν Ἀθήναις καὶ ἐπωλεῖτο δημοσίᾳ εἰς τὴν ἀγορὰν ἀντὶ μιᾶς δραχμῆς.

Ὁ γενικὸς χαρακτὴρ τοῦ ἀναξαγορείου συστήματος. Λαμβάνων ὑπ' ὄψιν του ὁ Κλαζομένιος φιλόσοφος τὰ πορίσματα τῶν ἐρευνῶν τῶν προγενεστέρων του,

προχωρεῖ εἰς εἰδικάς του ἀνακαλύψεις καὶ συνθέτει τὰς δοξασίας του εἰς συστηματικὸν σύνολον, διακρινόμενον διὰ τὴν αὐστηρὰν λογικὴν ἀκολουθίαν, μεθ' ἧς ἔχει οἰκοδομηθῆ. Συμφωνεῖ μὲ τὸν Παρμενίδην ὡς πρὸς τὴν ἀντίληψιν ὅτι δὲν ὑπάρχει γένεσις καὶ φθορά. Τὸ ἀξίωμα τοῦ Παρμενίδου, καθ' ὃ οὐδὲν γεννᾶται καὶ οὐδὲν ἀπόλλυται τὸ θεωρεῖ ἰσχὺον καὶ διὰ τὰς ποιότητας καὶ ἰδιότητας τῶν ὄντων. Πρεσβεύων ὅτι αἱ ἰδιότητες καὶ αἱ ποιότητες τῶν πραγμάτων ὑπάρχουν προαιωνίως καὶ εἰς οὐδεμίαν ὑπόκεινται φθοράν, ἔρχεται εἰς ἀντίθεσιν μὲ τὸν ἱδρυτὴν τῆς ἀτομικῆς θεωρίας Λεύκιππον. Ὁ ἱδρυτὴς τῆς ἀτομικῆς θεωρίας δέχεται τὴν ὕπαρξιν ἀπειροπληθῶν ἀτόμων, ἅτινα διαφέρουν μόνον κατὰ τὴν γεωμετρικὴν μορφὴν ὄχι ὅμως καὶ κατὰ τὴν ποιότητα, διότι αἱ ποιότητες εἶναι δεδομένα δευτερογενῆ καὶ παράγωγα, ἀπορρέοντα ἀπὸ τὰς συνθέσεις τῶν ἀτόμων. Καὶ ὁ Ἀναξαγόρας δέχεται τὴν ὕπαρξιν ἀπείρων κατὰ τὸ πλῆθος καὶ κατὰ τὴν μικρότητα ἀρχικῶν ὑλῶν, «χρημάτων» ἢ «σπερμάτων» ὅπως τὰ ὀνομάζει, προσθέτει ὅμως ὅτι αἱ ἀρχικαὶ ὕλαι εἶναι ἐξ ἀρχῆς ποιοτικῶς διάφοροι. Συμφωνεῖ μὲ τὸν Ἐμπεδοκλέα, πιστεύων μαζὶ μὲ αὐτόν, ὅτι ἐν ἀρχῇ τὰ πάντα εὑρίσκονται ἐν ἀδιακρίτῳ ἀναμίξει, ἐξ ἧς ἐξέρχονται κατόπιν διὰ τοῦ ἀποχωρισμοῦ καὶ τῆς διακρίσεως .Συμμερίζεται ἐπίσης τὸ διαφέρον τοῦ Ἐμπεδοκλέους διὰ τὴν ποιοτικὴν ποικιλίαν τῶν πραγμάτων. Διαφωνεῖ ὅμως πρὸς αὐτόν, διότι ἐνῶ ὁ Ἐμπεδοκλῆς φρονεῖ ὅτι τὰ ὄντα ἀποτελοῦνται ἀπὸ συνθέσεις τῶν τεσσάρων στοιχείων, γῆς, πυρός, ἀέρος καὶ ὕδατος, ὁ Ἀναξαγόρας ἐξ ἀντιθέτου θεωρεῖ τὰ τέσσαρα στοιχεῖα ὡς ἀποτελέσματα συνθέσεων, ὅλας δὲ τὰς ἰδιότητας, ἃς συναντῶμεν εἰς τὰ ὀργανικὰ καὶ ἀόργανα ὄντα, ὡς πρωταρχικὰ δεδομένα. Διαφωνεῖ προσέτι πρὸς τὸν Ἐμπεδοκλέα ὡς πρὸς τὴν ἐξήγησιν τῆς ἀρχῆς, ἐξ ἧς προεκλήθη ἡ κίνησις, διότι δὲν δέχεται τὰς ὑπὸ τοῦ Ἀκραγαντίνου σοφοῦ εἰσαχθείσας μυθικὰς ἀντότητας τοῦ Νείκους καὶ τῆς Φιλότητος. Προχωρῶν εἰς ἰδίαν ἀνακάλυψιν διατείνεται πρῶτος αὐτὸς ὅτι ἡ ἀρχικὴ πρὸς κίνησιν ὥθησις, ἥτις συνεπάγεται καὶ τὴν ἁρμονικὴν τῶν ὅλων διάταξιν, ὀφείλεται εἰς τὸν νοῦν. Τοῦτο ἀποτελεῖ τὸ ἀπολύτως πρωτότυπον σημεῖον τοῦ συστήματός του. Ἂν καὶ ἀνεδείχθη ἄμως εἰσηγητὴς τῆς τελεολογικῆς ἑρμηνείας τοῦ σύμπαντος, ἠσχολήθη ἐπιμόνως μὲ τὴν μηχανικὴν ἐξήγησιν τῶν κοσμολογικῶν φαινομένων, συνεχίσας τὸ ἔργον τῶν τριῶν μεγάλων Μιλησίων φιλοσόφων. Μὲ τὸν Ἡράκλειτον τὸν συνδέει ἡ ἔλλειψις ἐμπιστοσύνης εἰς τὰ δεδομένα τῶν αἰσθήσεων.

Ἡ περὶ ὕλης θεωρία τοῦ Ἀναξαγόρου. Διὰ νὰ σχηματίσῃ τὴν περὶ ὕλης θεωρίαν του ὁ Ἀναξαγόρας ἀφωρμήθη ἐκ τῶν ἀκολούθων δύο θεμελιωδῶν προτάσεων: α) Οὐδὲν γεννᾶται καὶ οὐδὲν ἀπόλλυται. β) Αἱ ποιότητες καὶ αἱ ἰδιότητες τῶν πραγμάτων εἶναι ἀγέννητοι καὶ ἄφθαρτοι. Ἐκ τῶν προτάσεων τούτων ἤχθη εἰς τὴν ἀντίληψιν ὅτι κακῶς γίνεται λόγος περὶ γενέσεως καὶ φθορᾶς τῶν ὄντων: «Τὸ δὲ γίνεσθαι καὶ ἀπόλλυται οὐκ ὀρθῶς νομίζουσιν οἱ Ἕλληνες· οὐδὲν γὰρ χρῆμα γίνεται οὐδὲ ἀπόλλυται, ἀλλ' ἀπ' ἐόντων χρημάτων συμμίσγεταί τε καὶ διακρίνεται. Καὶ οὕτως ἂν ὀρθῶς καλοῖεν τό τε γίνεσθαι συμμίγεσθαι καὶ τὸ ἀπόλλυσθαι διακρίνεσθαι». (Τὰς λέξεις γίνεσθαι καὶ ἀπόλλυσθαι ἐσφαλμένως τὰς χρησιμοποιοῦν οἱ Ἕλληνες· διότι κανὲν πρᾶγμα δὲν γίνεται καὶ δὲν χάνεται, ἀλλὰ ἐμφανίζεται κατόπιν ἀναμίξεως καὶ ἀποχωρισμοῦ, ἀφορμωμένων ἀπὸ πράγματα, τὰ ὁποῖα ὑπάρχουν. Καὶ τοιουτοτρόπως θὰ ἦτο ὀρθὸν νὰ χρησιμοποιοῦν (οἱ Ἕλληνες) ἀντὶ τῆς λέξεως γίνεσθαι (γένεσις) τὴν λέξιν συμμίγεσθαι (ἀνάμιξιν) καὶ ἀντὶ τῆς λέξεως ἀπόλλυσθαι (ἐξαφανισμοῦ) τὴν λέξιν διακρίνεσθαι (διάκρισιν, ἀποχωρισμόν, Ἀπ. 17). Ὥστε κατὰ τὸν Κλαζομένιον σοφὸν δὲν δύναται νὰ γίνῃ λόγος περὶ γενέσεως καὶ φθορᾶς, ἀλλὰ μόνον περὶ μηχανικῆς διαδικασίας, συντελουμένης ἐπὶ προϋπαρχούσης ὕλης. Ἡ ὕλη δὲν εἶναι μονοειδής, ἀλλὰ ποιοτικῶς διαφορωτάτη καὶ ποικιλωτάτη, ἀποτελουμένη ἀπὸ παντοειδῆ κατὰ ποιότητα καὶ ἄπειρα κατὰ τὸ πλῆθος καὶ τὴν μικρότητα σωματίδια «χρήματα», ὑπαρκτὰ δηλαδὴ σωματίδια, ἅτινα διατηροῦν πάντοτε τὰς ποιοτικάς των ἰδιότητας, συναποτελοῦντα ἐν ἀρχῇ ὅλα μαζὶ ἓν ἀδιάκριτον μίγμα.

Πῶς ὅμως ἔφθασεν εἰς μίαν τοιαύτην ἀντίληψιν ὁ Κλαζομένιος σοφός; Θὰ ἠδύνατός τις νὰ ὑποθέσῃ ὅτι εἰς τὸ συμπέρασμά του τοῦτο τὸν ἤγαγε μόνον ὁ θεωρητικὸς συλλογισμός. Ἡ ἀλήθεια ὅμως εἶναι ὅτι ἀφωρμήθη ἀπὸ ἐμπειρικὰς παρατηρήσεις, ἀναφερομένας εἰς τὸ φαινόμενον τῆς θρέψεως καὶ συντηρήσεως τοῦ ἀνθρώπου καὶ γενικώτερον τῶν ζώων καὶ τῶν φυτῶν. Ὁ σχολιαστὴς τοῦ Ἀριστοτέλους Σιμπλίκιος μᾶς λέγει ὅτι ὁ Ἀναξαγόρας ἐχρημάτισε τὴν ῥηθεῖσαν ἀντίληψιν «ὁρῶν πᾶν ἐκ παντὸς γινόμενον... καὶ τροφῆς τῆς αὐτῆς προσφερομένης οἷον ἄρτου πολλὰ καὶ ἀνόμοια γίνεται, σάρκες, ὀστᾶ, φλέβες, νεῦρα, τρίχες, ὄνυχες... διὰ ταῦτα ἐν τῇ τροφῇ ὑπέβαλεν εἶναι καὶ ἐν τῷ ὕδατι, εἰ τούτῳ τρέφοιτο τὰ δένδρα, ξύλον καὶ φλοιὸν καὶ καρπόν». (Διότι ἔβλεπεν οἱονδήποτε νὰ παράγεται ἀπὸ οἱονδήποτε καὶ ἐνῶ τροφὴ ἑνὸς εἴδους προσφέρεται εἰς τὸν ἄνθρωπον, π.χ. ἄρτος, παράγονται (διὰ τῆς θρέψεως) πολλὰ καὶ ἀνόμοια, δηλαδὴ σάρκες, ὀστᾶ, φλέβες, νεῦρα, τρίχες, ὄνυχες... δι' αὐτὰς τὰς αἰτίας ἐσχημάτισε τὴν ἀντίληψιν ὅτι εἰς τὴν τροφὴν καὶ εἰς τὸ ὕδωρ, ἐφ' ὅσον τρέφονται διὰ τούτου τὰ δένδρα, ὑπάρχουν καὶ ξύλον καὶ φλοιὸς καὶ καρπός). Ἡ ἐπὶ τὸ ἁπλούστερον ἀνάπτυξις τῶν σκέψεων τοῦ Ἀναξαγόρου ἔχει ὡς ἑξῆς: Εἶναι πασίγνωστον καὶ ὀφθαλμοφανές, ὅτι τὸ σῶμα τοῦ ἀνθρώπου συντηρεῖται καὶ ἀναπτύσσεται προσλαμβάνον ὡς τροφὴν ἄρτον, ὄστις σύγκειται ἀπὸ φυτικὰς ὕλας. Τὰ συστατικὰ τοῦ σώματος τοῦ ἀνθρώπου εἶναι πολλῶν εἰδῶν, δέρμα, σάρκες, αἷμα, φλέβες, τρίχες κλπ. Ἕκαστον τῶν συστατικῶν τούτων διακρίνεται ἀπὸ τὰ ἄλλα δυνάμει εἰδικῶν ποιοτήτων, ἄλλο εἶναι μαλακώτερον, ἄλλο σκληρότερον, ἄλλο στιλπνότερον, ἄλλο ἀμαυρότερον. Πῶς ὅμως συμβαίνει ὥστε ἡ ποικιλία ὅλων τούτων τῶν συστατικῶν νὰ προέρχεται ἀπὸ τὸν ἕνα καὶ τὸν αὐτὸν ἄρτον, δι' οὗ τρεφόμεθα; Ἀλλαγὴ τῶν ἰδιοτήτων δὲν εἶναι δυνατή, ἐφ' ὅσον παρεδέχθημεν μαζὶ μὲ τὸν Παρμενίδην, ὅτι οὐδὲν γεννᾶται ἐκ τοῦ μηδενός. Ὥστε πρέπει νὰ δεχθῶμεν, ὅτι οἱ ποικίλοι σχηματισμοί, τοὺς ὁποίους παρουσιάζει τὸ ἀνθρώπινον σῶμα, περιέχονται συνολικῶς καὶ ἐν ἀδιακρίτῳ μορφῇ μέσα εἰς τὸν ἄρτον, ὁ ὁποῖος μᾶς τρέφει. Δὲν διακρίνονται εἰς τὸν ἄρτον, διότι αἱ αἰσθήσεις μας, λόγῳ τῆς περιωρισμένης των ἀντιληπτικῆς ἱκανότητος, δὲν δύνανται νὰ τὰ διακρίνουν. Διὰ τῆς συνεχοῦς ὅμως διατροφῆς καθίστανται δυνατὸν τὰ ἐν τῷ ἄρτῳ ἐνυπολανθάνοντα ποικίλα συστατικὰ νὰ γίνουν πολυαριθμότερα, νὰ συμπυκνωθοῦν εἰς ὡρισμένα μέρη τοῦ σώματος, κατὰ τρόπον ὥστε νὰ γίνουν προσιτὰ εἰς τὴν αἴσθησιν τῆς ὁράσεως· καὶ τῆς ἁφῆς. Ὅ,τι εἴπομεν σχετικῶς μὲ τὸν ἄρτον ἰσχύει καὶ διὰ τὸν στάχυν. Ὅλα τὰ συστατικὰ τὰ ὁποῖα ἐμπεριέχονται εἰς τὸν στάχυν προϋπῆρχον εἰς τὸ ὕδωρ, εἰς τὴν γῆν καὶ εἰς τὴν ἡλιακὴν θερμότητα, ἀφοῦ ὅλα ταῦτα εἶναι ἀπαραίτητα διὰ νὰ ἀναπτυχθῇ ὁ στάχυς. Ἐπειδὴ τὸ ὕδωρ, ἡ γῆ, ὁ ἀὴρ καὶ τὸ πῦρ (ἡλιακὴ θερμότης) συντηροῦν ὅλα τὰ ἀνεξαντλήτου ποικιλίας ὄντα, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ θεωρηθοῦν ἁπλᾶ στοιχεῖα, ὅπως ἔλεγεν ὁ Ἐμπεδοκλῆς, ἀλλὰ μίγματα ἐμπεριέχοντα παντοειδεῖς βασικὰς ὕλας, διὰ τοῦ διαχωρισμοῦ καὶ τῆς συμπυκνώσεως τῶν ὁποίων ἀπαρτίζονται τὰ ἐπὶ μέρους ὄντα .Ὅλαι αἱ σωματικαὶ ἰδιότητες τῶν πραγμάτων, οἱ χρωματισμοί, αἱ λαμπρότητες, τὰ ἀρώματα καὶ οἱ χυμοί των προσιδιάζουν εἰς τὰ ἀρχικὰ σωματίδια, τὰ «χρήματα» ἢ τὰ «σπέρματα»,ἅτινα συναντώμενα ὑπὸ εὐνοϊκοὺς ὅρους ἐμφανίζουν ποικίλους συνδυασμούς. Ἡ ἀνεξάντλητος ποικιλία, ἣν ἐμφανίζουν τὰ συγκεχριμένα ὄντα, προϋποθέτει κατὰ τὸν Ἀναξαγόραν ἐξ ἴσου ἀνεξάντλητον ποικιλίαν τῶν πρώτων ὑλικῶν σωματιδίων. Κατὰ ταῦτα ὁ Ἀναξαγόρας πλησιάζει πρὸς τὰς ἀντιλήψεις τοῦ συγχρόνου του καὶ ἱδρυτοῦ τῆς ἀτομικῆς θεωρίας Λευκίππου, διότι ἐκλαμβάνει τὴν ὕλην ὡς συγκειμένην ἐκ μικροτάτων σωματιδίων, ἀποχωρίζεται ὅμως ἀπ' αὐτοῦ, διότι τὰ σωματίδια ταῦτα δὲν τὰ θεωρεῖ ὁμοιοειδῆ κατὰ ποιότητα ἀλλὰ ποικίλα.

Τὰ πρῶτα σπέρματα καὶ τὰ ὁμοιομερῆ. Ὁ Κλαζομένιος φιλόσοφος δὲν παράγει τὰς ὀργανικὰς συνθέσεις τῆς ὕλης (σάρκας, αἷμα, δέρμα, φλοιόν, καρπὸν κλπ.) καὶ τὰς ἰδιότητάς των ἐκ τῶν τεσσάρων ἁπλῶν στοιχείων, ἀλλ' ἀντιθέτως θεωρεῖ τὰ ἁπλᾶ στοιχεῖα συσσώρευσιν ὀργανικῶν συστατικῶν. Στοιχεῖα λοιπὸν εἶναι κατὰ τὴν ἀντίληψίν του τὰ ἀνεξαντλήτου ποικιλίας καὶ μικρότητος πρῶτα σωματίδια, ἅτινα αὐτὸς καλεῖ, ὡς εἴπομεν, «σπέρματα» καὶ «χρήματα». Ὁ Ἀριστοτέλης ὑστερώτερον ὠνόμασε ταῦτα ὁμοιομερῆ, θέλων νὰ δείξῃ ὅτι εἶναι βασικαὶ ὕλαι συνιστάμεναι ἐξ ὁμοίων μερῶν. Ἂν λάβωμεν π.χ. μίαν ποσότητα σαρκὸς ἢ χρυσοῦ καὶ προχωροῦμεν ὑποδιαιροῦντες ταύτην συνεχῶς, θὰ συναντῶμεν διαρκῶς τεμαχίδια σαρκὸς ἢ χρυσοῦ. Ὁ Ρωμαῖος ποιητὴς Λουκρήτιος μετὰ ταῦτα ἐχρησιμοποιησε τὸν ὅρον ὁμοιομέρεια ὡς δηλωτικὸν τοῦ συνόλου τῶν ὁμοιομεριῶν, ἥτοι ὡς περιληπτικὴν καθ' ἑνικὸν ἔκφρασιν τοῦ πληθυντικοῦ ὁμοιομερῆ. Εἰς ἔτι μεταγενεστέρους χρόνους χρησιμοποιεῖται ὁ πληθυντικὸς ὁμοιομέρειαι ὡς συνώνυμον τοῦ ὁμοιομερῆ. Ὁ Ἀναξαγόρας, ὡς φαίνεται ἐκ τῶν διασωθέντων ἀποσπασμάτων, δὲν εἶχε χρησιμοποιήσει τοὺς μεταγενεστέρους τούτους ὅρους, ἀλλ' ἐκάλει τὰς ἀρχικὰς βασικὰς ὕλας «σπέρματα», «σπέρματα χρημάτων» καὶ ἁπλῶς «χρήματα», θέλων νὰ δηλώσῃ ὅτι αὐτὰ ταυτίζονται μὲ τὰ πραγματικῶς ὑπάρχοντα ἀντικείμενα, τὰ ὁποῖα ἀντιμετωπίζομεν καὶ τὰ ὁποῖα χρησιμοποιοῦμεν «οἷς χρώμεθα» κατὰ τὴν πραγματικὴν ζωήν. Εἰς τὴν ὀνομασίαν ταύτην ἐνυπολανθάνει ἡ ἰδέα ὅτι ὁ ἄνθρωπος γνωρίζει τὰ πράγματα διὰ τὰς χρήσεως, ἐκτελῶν χειρισμοὺς ἐπ' αὐτῶν. Ἐκ τούτου ἐξηγεῖται, διατί ἀπέδιδεν ὁ Κλαζομένιος σοφὸς μεγάλην ἀξίαν εἰς τὴν ἀνθρωπίνην χεῖρα, διδάσκων ὅτι εἶναι τὸ κατ' ἐξοχὴν ὄργανον, δι' οὗ ὁ ἄνθρωπος γίνεται ἔμπειρος καὶ σοφός. Τὴν ἀντίληψιν ὅτι ἡ χρησιμοποίησις ἀνοίγει τὸν δρόμον εἰς τὴν γνῶσιν ἐπανέλαβε μὲ ἔμφασιν εἰς τὴν σύγχρονον φιλοσοφίαν ὁ HEIDEGGER καὶ ὁ ἀγγλοσαξωνικὸς πραγματισμός. Τὰ σπέρματα ταῦτα τὰ ἐθεώρει ὁ Ἀναξαγόρας ἄπειρα κατὰ τὸ πλῆθος καὶ ἀνόμοια, διότι εἰς τὸ ὑπ' ἀριθμὸν 4 ἀπόσπασμά του λέγει ὅτι ὑπάρχει «σπερμάτων ἀπείρων πλῆθος οὐδὲν ἐοικότων ἀλλήλοις». (Ἄπειρον πλῆθος σπερμάτων ἐξ ὁλοκλήρου ἀνομοίων μεταξύ των). Λόγῳ τῆς πενιχρότητος τῶν παλαιῶν εἰδήσεων δὲν δυνάμεθα νὰ καθορίσωμεν ἂν τὴν ἀνομοιότητα τὴν περιώριζεν εἰς τὰς διαφόρους τάξεις τῶν ἀρχικῶν ὑλῶν, ἂν δηλαδὴ ἐθεώρει ἀνόμοια τὰ σωματίδια τῆς σαρκὸς πρὸς τὰ σωματίδια τῶν ὀστῶν ἢ τὴν ἐπεξέτεινε καὶ εἰς τὰ σωματίδια τῆς αὐτῆς τάξεως. Οὔτε δυνάμεθα νὰ καθορίσωμεν ποίας τάξεις ὁμοιομερῶν ἐθεώρει ὡς θεμελιώδεις. Ἡ κριτικὴ τῶν Ἐπικουρείων εἶχε διακρίνει εἰς τὴν ῥηθεῖσαν ἀκαθοριστίαν σοβαρωτάτην ἀτέλειαν τοῦ ἀναξαγορείου συστήματος. Ὁ Λουκρήτιος (Ι, 871—872), κρίνων τὴν περὶ ὁμοιομερείας θεωρίαν, παρατηρεῖ: «Ἂν εἰς τὰ ξύλα ἐννυπολανθάνῃ φλόξ, καπνὸς καὶ τέφρα, πρέπει τὰ ξύλα νὰ ἔχουν συναπαρτισθῆ ἐκ μὴ ὁμοιομερῶν συστατικῶν». (Ἐφ' ὅσον, δηλαδή, τὸ ξύλον καιόμενον παράγει φλόγα, καπνὸν καὶ τέφραν, δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ ἐξ ἴσου ὁμοιομερὲς πρὸς τὰ συστατικά του εἰς ἃ ἀποσυντίθεται). Πῶς ἔλυεν ὁ Ἀναξαγόρας παρομοίας ἀπορίας δὲν γνωρίζομεν. Ἴσως θὰ ἐπεκαλεῖτο διὰ τὴν λύσιν των τὴν ἀδυναμίαν τῶν αἰσθήσεων, αἵτινες δὲν δύνανται νὰ διακρίνουν ἐπακριβῶς τὴ ποιότητα τῶν σπερμάτων. Ἂν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν μας πρόβλημα ὅπερ ὁ Πλάτων συζητεῖ εἰς τὸν «Πρωταγόραν» του, ἐρευνῶν ἂν τὰ μόρια τῆς ἀρετῆς εἶναι ὅμοια πρὸς ἄλληλα, ὡς τὰ μόρια τοῦ χρυσοῦ, ἢ ἀνόμοια ὅπως τὰ μόρια τοῦ προσώπου καὶ δεχθῶμεν ἐπίδρασιν τοῦ Ἀναξαγόρου, δυνάμεθα νὰ συναγάγωμεν τὸ ἀκόλουθον συμπέρασμα: Ὁ Ἀναξαγόρας κατὰ πᾶσαν πιθανότητα θὰ διέστελλε ἀντικείμενα ὁμοιομερῆ καὶ μὴ ὁμοιομερῆ. Ἓν ἀντικείμενον θὰ ἦτο δι' αὐτὸν ὁμοιομερές, ἂν τὰ μόριά του ἦσαν ὅμοια ποιοτικῶς καὶ πρὸς ἄλληλα καὶ πρὸς τὸ ὅλον ὅπερ συναπαρτίζουν. Ἓν τεμάχιον χρυσοῦ θὰ ἠδύνατο νὰ θεωρηθῇ ὡς ὁμοιομερὲς ἀντικείμενον. Τὸ

πρόσωπον ὅμως τοῦ ἀνθρώπου, ἢ ἡ χείρ του, ἐπειδὴ σύγκεινται ἐκ μορίων οἷα τὸ δέρμα, τρίχες, ὀστᾶ, νεῦρα, ἄτινα εἶναι καὶ πρὸς ἄλληλα ἀνόμοια καὶ πρὸς τὸ ὅλον ὅπερ συναπαρτίζουν, πρέπει νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς ἀνομοιομερὲς ἢ σύνθετον. Δὲν πρέπει νὰ λησμονῶμεν ὅτι αἱ προηγούμεναι ἐνδείξεις θὰ εἶχον διὰ τὸν Ἀναξαγόραν σχετικὴν μόνον ἀξίαν. διότι δὲν δέχεται, ὅτι εἰς τὴν ὕλην δύναται νὰ ἐπέλθῃ τέλειος χωρισμὸς τῶν σπερμάτων καὶ συγκέντρωσις ἐπὶ τὸ αὐτὸ ἀπολύτως ὁμοίων ποιοτικῶς ὑλῶν. Πανταχοῦ εἰς τὴν ὑλικὴν φύσιν ὑπάρχει εἰς ἀπειροστὸν βαθμὸν ἡ μῖξις ὅλων πρὸς ὅλα. Μόνον ὁ νοῦς εἶναι καθαρὸς καὶ χωριστός.

Τὰ συμπεράσματα εἰς ἃ κατέληξεν ὁ Ἀναξαγόρας φαίνονται νὰ ἔρχωνται εἰς τελείαν ἀντίθεσιν πρὸς τὰ πορίσματα τῆς σύγχρονου φυσικοχημείας. Τὰς ποικίλας ἰδιότητας, ἃς ἡ νεωτέρα ἔρευνα θεωρεῖ ὡς ἀποτελέσματα πολυπλοκωτάτων ἑνώσεων, ὁ Ἀναξαγόρας τὰς θεωρεῖ πρωταρχικὰς καὶ τὰς μεταθέτει εἰς τὴν ἀρχέγονον κοσμογονικὴν κατάστασιν. Καὶ ὅμως ἡ νεωτέρα ἔρευνα ἔδειξεν ὅτι φυσικαὶ ἰδιότητες θεωρούμεναι ὡς ὑστερογενεῖς καὶ πολυσύνθετοι, ὡς αἱ ραδιακαί, ἀνεγνωρίσθησαν ὡς πρωταρχικὰ στοιχειακὰ γεγονότα. Τὸ φιλοσοφικὸν νόημα τῆς θεωρίας τοῦ Κλαζομενίου φιλοσόφου εἶναι ὅτι πρέπει νὰ θεωρήσωμεν τὴν ἑποπτικὴν ποικιλίαν τοῦ κοσμικοῦ φαινομένου ὡς πραγματικῶς ὑπάρχουσαν καὶ νὰ μὴ ἀποσυνθέσωμεν ταύτην εἰς ἁπλᾶς γεωμετρικὰς σχέσεις. Ἐνῶ οἱ ὀπαδοὶ τῆς ἀτομικῆς θεωρίας θεωροῦν τὰ ἄτομα ὡς ἔχοντα μόνον γεωμετρικὰς ἰδιότητας, ὁ Ἀναξαγόρας ἀποδίδει εἰς τὰ πρῶτα σπέρματα τὰς αὐτὰς ποιοτικὰς ἰδιότητας, τὰς ὁποίας ἐμφανίζουν τὰ συγκεκριμένα ὄντα. Οὕτω ὁ Κλαζομένιος σοφὸς δίδει ὀντολογικὴν ἀξίαν εἰς τὰς ὀνομασθείσας ὑπὸ τοῦ LOCKE δευτερευούσας ἢ ὑποκειμενικὰς ἰδιότητας τῶν πραγμάτων. Ἐκτὸς τούτου οἱ στοχασμοὶ τοῦ Ἀναξαγόρου εἶναι ἀξιοπρόσεκτοι, διότι τίθεται δι' αὐτὸν καὶ ἓν ἄλλο πρόβλημα ὅπερ εἰσέτι συζητεῖται. Εἶναι ἡ ὕλη ὁμογενής; Δύνανται τὰ στοιχεῖα τῆς ὕλης νὰ ἀναχθοῦν εἰς ἓν καὶ μόνον, τὸ ὑδρογόνον φέρ' εἰπεῖν, ἢ πρέπει νὰ δεχθῶμεν ὅτι ἡ ποιοτικὴ διαφόρισις τῆς ὕλης εἶναι γεγονὸς ἀρχικὸν καὶ πρῶτον;

Τ ὸ μ ῖ γ μ α. Ὅλα τὰ ποικιλώτατα σωματίδια τὰ φαντάζεται ὁ φιλόσοφός μας εὑρισκόμενα ἐν ἀρχῇ ἐν πλήρει ἀναμίξει, χωρὶς λόγῳ τῆς μεγάλης των μικρότητος νὰ γίνονται ἀντιληπτὰ ὡς πρὸς τὰς ἰδιαζούσας ποιότητάς των. Διὰ τοῦτο τὸ ἀρχικὸν μῖγμα, ὅπερ συναποτελεῖται ἀπὸ τὴν ἀνάμιξίν των, ἀποτελεῖ σύνολον, εἰς τὸ ὁποῖον οὐδεμία διακρίνεται σωματικὴ ποιότης. Εἰς τὸ διασωθὲν προοίμιον τοῦ συγγράμματός του μᾶς παρέχει περιγραφὴν τοῦ ἀρχικοῦ τούτου μίγματος: «Ὁμοῦ χρήματα πάντα ἦν, ἄπειρα καὶ πλῆθος καὶ σμικρότητα· καὶ γὰρ τὸ σμικρὸν ἄπειρον ἦν· καὶ πάντων ὁμοῦ ἐόντων οὐδὲν ἔνδηλον ἦν ὑπὸ σμικρότητος». (Ὅλα τὰ πράγματα (αἱ βασικαὶ ὕλαι) ἦσαν μαζί. ἄπειρα καὶ κατὰ τὸ πλῆθος καὶ κατὰ τὴν μικρότητα. Καὶ ἐνῷ ὅλα ἦσαν μαζί, τίποτε δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ διακριθῇ, ἕνεκα τῆς μικρότητος). Περιγράφων περισσότερον ἑποπτικῶς τὴν ἀρχικὴν καὶ προαιωνίαν ἀνάμιξιν, προσθέτει: «Πάντα γὴρ ἀήρ τε καὶ αἰθὴρ κατεῖχεν, ἀμφότερα ἄπειρα ἐόντα· ταῦτα γὰο μέγιστα ἔνεστιν ἐν τοῖς σύμπασι καὶ πλήθει καὶ μεγέθει». (Διότι ἐπάνω εἰς ὅλα ἐκυριάρχει ὁ ἀὴρ καὶ ὁ αἰθήρ, τὰ ὁποῖα εἶναι καὶ τὰ δύο ἄπειρα· διότι αὐτὰ εἶναι αἱ μέγισται καὶ κατὰ τὸ πλῆθος καὶ κατὰ τὸ μέγεθος μέσα εἰς τὸ συνολικὸν μῖγμα ἐμπεριεχόμεναι οὐσίαι.

Τὸν ἀέρα καὶ αἰθέρα φαίνεται νὰ ἐκλαμβάνῃ ὡς ἑποπτικὰς μορφὰς τοῦ μίγματος, εἰς ἃς ἡ πανσπερμία τῶν σπερμάτων ἐμφανίζεται συμπυκνωμένη. Οὔτε εἰς τὸ ἀρχικὸν μῖγμα οὔτε εἰς τὰ ὄντα, ἅτινα ἀνεφάνησαν κατόπιν τοῦ ἐπισυμβάντος ἀποχωρισμοῦ καὶ διακρίσεως τῶν διαφόρου ποιότητος σπερμάτων, ἐπῆλθε τέλειος διαχωρισμὸς τῶν ἀρχικῶν συστατικῶν ὑλῶν καὶ συγκέντρωσις των εἰς σώματα καθαρῶς ὁμοιομερῆ. Πάντοτε εἰς οἱονδήποτε πρᾶγμα ἐνυπάρχει μέρος ἐξ ἄλλου οἱουδήποτε, διότι ἂν δὲν ὑπῆρχε μία τοιούτου εἴδους ἐνύπαρξις ὅλων εἰς ὅλα, δὲν θὰ ἠδύνατο τὸ ἓν πρᾶγμα νὰ παράγεται ἀπὸ τὸ ἄλλο, οὔτε θὰ μαρετηρεῖτο μετάβασις ἀπὸ ὡρισμένον πρᾶγμα εἰς τὸ ἀντίθετόν του, ἀπὸ τὸ ψυχρὸν π.χ. εἰς τὸ θερμόν: «Ἐν παντὶ παντὸς μοῖρα ἔνεστι». Ἐν τῷ κόσμῳ ὑπάρχει ἀδιάσπαστος συνέχεια, ἥτις ἐπιτρέπει τὴν μετάπτωσιν ἀπὸ τῆς μιᾶς ἰδιότητος εἰς τὴν ἄλλην: «Οὐ κεχώρισται ἀλλήλων τὰ ἐν τῷ ἑνὶ κόσμῳ οὐδὲ ἀποκέκοπται πελέκει, οὔτε τὸ θερμὸν ἀπὸ τοῦ ψυχροῦ, οὔτε τὸ ψυχρὸν ἀπὸ τοῦ θερμοῦ». (Αἱ εἰς τὸ ἐνιαῖον κοσμικὸν σύστημα ἐνυπάρχουσαι ὕλαι δὲν εἶναι κεχωρισμέναι ἡ μία ἀπὸ τὴν ἄλλην, οὐδὲ ἀποκεκομμέναι διὰ τοῦ πελέκεως, οὔτε τὸ θερμὸν ἀπὸ τοῦ ψυχροῦ, οὔτε τὸ ψυχρὸν ἀπὸ τοῦ θερμοῦ· Ἀπ. 8). Ἡ ἀνάμιξις αὕτη ἰσχύει οὐ μόνον διὰ τὰ ὑλικὰ σωματίδια, ἀλλὰ καὶ δι' ὅλας τὰς ποιότητάς των καὶ διὰ τὰς ἰδιότητάς των ἐκείνας τὰς ὁποίας ὀνομάσαμεν ἀνωτέρω, ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ LOCKE δευτερευούσας καὶ ὑποκειμενικάς: «Τούτων δὲ οὕτως ἐχόντων χρὴ δοκεῖν ἐνεῖναι πολλά τε καὶ παντοῖα ἐν πᾶσι τοῖς συγκρινομένοις καὶ σπέρματα πάντων χρημάτων καὶ ἰδέας παντοίας ἔχοντα καὶ χροιὰς καὶ ἡδονάς». (Ἐφ' ὅσον λοιπὸν ταῦτα ἔχουν τοιουτοτρόπως, πρέπει νὰ παραδεχθῇ κανεὶς ὅτι εἰς ὅλα τὰ ἐκ τῆς συνενώσεως (τῶν βασικῶν ὑλῶν) παραγόμενα ἀντικείμενα, ἐμπεριέχοντα (πολλὰ καὶ ποικίλα καὶ σπέρματα (βασικαὶ συστατικαὶ ὕλαι) ὅλων τῶν πραγμάτων, τὰ ὁποῖα ἔχουν καὶ παντοειδεῖς μορφὰς καὶ παντοειδῆ χρώματα καὶ παντοειδεῖς αἰσθησιακὰς ἰδιότητας (δηλαδὴ γεύσεις καὶ ὀσμάς. Ἀπ. 4).

Ὁ Ἀναξαγόρας δέχεται, ὅτι ἡ ὕλη δύναται νὰ ὑποδιαιρῆται ἐπ' ἄπειρον, χωρὶς νὰ χάνῃ τὴν συνοχήν της. Διὰ τοῦτο τὰ ἐν τῷ σύμπαντι δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ κενὸν καὶ χωρισμός, ἀλλὰ ἀδιάσπαστος συνέχεια. Ἔρχεται οὕτω εἰς ἀντίθεσιν πρὸς τοὺς ἀτομικοὺς (Λεύκιππον καὶ Δημόκριτον), οἵτινες ἐδέχοντο τὴν ὕπαρξιν κενοῦ. Τὸ ὑπ' ἀριθμὸν 6 ἀπόσπασμά του μᾶς διαφωτίζει πλήρως ὡς πρὸς τὴν περὶ συνεχείας καὶ ἀπείρου διαιρετότητος τῆς ὕλης ἀντίληψίν του: «Καὶ ὅτε δὲ ἴσαι μοῖραί εἰσι τοῦ τε μεγάλου καὶ τοῦ σμικροῦ πλῆθος, καὶ οὕτως ἂν εἴη ἐν παντὶ πάντα· οὐδὲ χωρὶς ἔστιν εἶναι, ἀλλὰ πάντα παντὸς μοῖραν μετέχει. Ὅτε τοὐλάχιστον μὴ ἔστιν εἶναι, οὐκ ἂν δύναιτο χωρισθῆναι, οὐδ' ἂν ἐφ' ἑαυτοῦ γενέσθαι, ἀλλ' ὅπωσπερ ἀρχὴν εἶναι καὶ νῦν πάντα ὁμοῦ. Ἐν πᾶσι δὲ πολλὰ ἔνεστι καὶ τῶν ἀποκρινομένων ἴσα πλῆθος ἐν τοῖς μείζοσί τε καὶ ἐλάσσοσι». (Καὶ ἐπειδὴ ὑπάρχουν ἴσα κατὰ τὸ πλῆθος μέρη τοῦ μεγάλου καὶ τοῦ μικροῦ, καὶ συμφώνως πρὸς τὴν ἄποψιν αὐτὴν πρέπει νὰ ἐνυπάρχουν τὰ πάντα εἰς οἱονδήποτε πρᾶγμα. Δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ χωριστὴ ὕπαρξις, ἀλλὰ τὰ πάντα ἔχουν μετοχὴν εἰς πᾶν πρᾶγμα. Ἐπειδὴ δὲν ἠμπορεῖ νὰ ὑπάρξῃ κάτι τὸ ὁποῖον νὰ εἶναι ἐλάχιστον (δηλαδὴ ἡ ἐπ' ἄπειρον διαίρεσις οὐδέποτε φθάνει εἴς τι ἐλάχιστον), δὲν εἶναι δυνατὸν αὐτὸ τὸ ἐλάχιστον νὰ χωρισθῇ οὐδὲ νὰ ὑπάρξῃ μόνον του, ἀλλὰ πρέπει, ὅπως εἰς τὴν ἀρχὴν οὕτω καὶ τώρα, ὅλα νὰ εἶναι μαζί· Εἰς ὅλα δὲ τὰ ἀντικείμενα ἐνυπάρχουν πολλαὶ (βασικαὶ ὕλαι), ἐξ ἴσου πολλαὶ καὶ εἰς τὰ μεγαλύτερα καὶ εἰς τὰ μικρότερα ἐκ τῶν διὰ τοῦ ἀποχωρισμοῦ σχηματιζομένων ἀντικειμένων). Ἡ σημασία τοῦ ἑρμηνευθέντος ἀποσπάσματος τυγχάνει ἀπὸ ἀπόψεως ἐπιστημονικῆς τεραστία, τὴν ὁποίαν ὅμως ἐπιμελῶς ἀποφεύγουν νὰ ἀναφέρουν οἱ σύγχρονοι ἀτομικοὶ ἐπιστήμονες ἢ δὲν ἀποκλείεται καὶ νὰ τὴν ἀγνοοῦν, περίπτωσις ὅμως ἀπίθανος. Φαίνεται ὡς μαντικὴ προαίσθησις τῆς ὑπὸ τῆς σημερινῆς ἀτομικῆς καὶ πυρηνικῆς φυσικῆς πραγματοποιηθείσης ἀπελευθερώσεως τεραστίας ἐνεργείας πηγαζούσης ἐκ τοῦ ἀτόμου. κατὰ τὸν Ἀναξαγόραν εἰς ἓν ὁσονδήποτε μικρὸν τμῆμα τοῦ σύμπαντος ἐμπεριέχεται τὸ σύμπαν ὁλόκληρον. Τὸ ἐπὶ μέρους ἀντικείμενον περιέχει τὰ πάντα, εἰς τὸν αὐτὸν βαθμὸν εἰς ὃν καὶ τὸ πρωταρχικὸν μῖγμα, ἐξ οὗ διὰ τῆς διακρίσεως ἐσχηματίσθη ὁ κόσμος.

Ὁ Ἀναξαγόρας προηγθάνθη τὴν ὕπαρξιν τῆς πρὸς τὰ ἐλάχιστα κοσμικῆς διαστάσεως, ἣν κατέστησε προσιτὴν εἰς τὸν ἄνθρωπον κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους ἡ μικροφυσικὴ ἔρευνα. Εἰς τὴν θεώρησιν δὲ ταύτην ὡδήγησε τὸν Κλαζομένιον σοφὸν ἡ ἐπεξεργασία τοῦ εἰς τὰ μέγιστα καὶ ἐλάχιστα ἀναφερομένου προβλήματος. Ἐν τῷ ὑπ' ἀριθμὸν 3 ἀποσπάσματι ἀναγινώσκομεν: «Οὔτε γὰρ τοῦ σμικροῦ ἔστι τό γε ἐλάχιστον, ἀλλ' ἔλασσον ἀεί· τὸ γὰρ ἐὸν οὐκ ἔστιν τὸ μὴ οὐκ εἶναι Ἀλλὰ καὶ τοῦ μεγάλου ἀεί ἐστι μεῖζον. Καὶ ἴσον ἔστι τῷ σμικρῷ πλῆθος, πρὸς ἑαυτὸ δὲ ἕκαστόν ἐστι καὶ μέγα καὶ σμικρόν». (Διότι δοθέντος ἑνὸς μικροῦ (πράγματος) δὲν δυνάμεθα (διὰ τῆς διαιρέσεώς του) νὰ φθάσωμεν εἰς τὸ ἐλάχιστον, ἀλλὰ κάθε φορὰ (θὰ φθάνωμεν) εἰς κάτι περισσότερον μικρόν. Διότι εἶναι ἀδύνατον τὸ ὂν νὰ παύσῃ νὰ ὑπάρχῃ. Ἀλλὰ καὶ ἓν συγκρίσει πρὸς ἓν μεγάλο (πρᾶγμα) θὰ ὑπάρχῃ πάντοτε ἓν ἄλλο μεγαλύτερον· Καὶ εἶναι ἐξ ἴσου πολυάριθμον (τὸ ἓν συγκρίσει πρὸς τὸ μέγα πρᾶγμα μεγαλύτερον), ὅσον καὶ τὸ ἓν συγκρίσει πρὸς τὸ μικρὸν μικρότερον. Κάθε πρᾶγμα δὲ καθ' ἑαυτὸ θεωρούμενον εἶναι μέγα καὶ μικρόν). Ἐφ' ὅσον ἡ ἐπ' ἄπειρον τομὴ τῆς ὕλης δὲν δύναται νὰ ἐξαφανίσῃ τὸ ὄν, ἀλλὰ θὰ ἀφίνῃ πάντοτε ἓν ὑπόλοιπον, οὐδέποτε θὰ δυνηθῶμεν νὰ φθάσωμεν πρὸ ἑνὸς ἐλαχίστου, ἀλλὰ διαρκῶς θὰ ἀντιμετωπίζωμεν κάτι ποὺ θὰ εἶναι πάντοτε μικρότερον. Δὲν δύναται λοιπὸν νὰ ἐπέλθῃ διάσπασις τοῦ ὄντος οὔτε καὶ νὰ ὑπάρξῃ κενόν. Εἰς τὴν ἀντίληψίν του ταύτην ὁ Ἀναξαγόρας συμφωνεῖ μὲ τὸν Παρμενίδην, ὅστις εἶχεν ὑποστηρίξει τὴν ἀδιάκοπον συνοχὴν τοῦ ὄντος: «Οὐ γὰρ ἀποτμήξει τὸ ἐὸν τοῦ ἐόντος ἔχεσθαι, οὔτε σκιδνάμενον πάντῃ πάντως κατὰ κόσμον, οὔτε συνιστάμενον». (Διότι τὸ ὂν δὲν θὰ ἀποχωρισθῇ καὶ δὲν θὰ παύσῃ νὰ ἔχῃ συνάφειαν μὲ τὸ ὄν, οὔτε ἂν διασχίζεται ἐξ ὁλοκλήρου καὶ κατὰ πάντα τρόπον εἰς τὴν διάταξίν του, οὔτε ἂν συμπυκνώνεται). Τὸ ἐκπληκτικὸν καὶ ἄξιον προσοχῆς εἶναι ὅτι ὁ Ἀναξαγόρας θεωρεῖ τὴν σχετικότητα τῶν τιμῶν τοῦ μεγέθους οἱουδήποτε ὄντος ὄχι ὡς ἐπιτρόσθετον, ἀλλ' ὡς καθ' ἑαυτὴν ἀπόλυτον ἰδιότητα. Κατὰ ταῦτα ὁ Ἀναξαγόρας, συμφωνῶν μὲ τὸν Ἐμπεδοκλέα, δέχεται ὅτι προϋπῆρξε τὸ μῖγμα, τὸ «ὁμοῦ πάντα» κατὰ τὴν μετέπειτα καταστᾶσαν κοινόλεκτον ἔκφρασιν. Τὴν ἐν λόγῳ ἀνάμιξιν τῶν βασικῶν ὑλῶν δὲν θεωρεῖ μόνον ἀρχὴν ἐξηγοῦσαν τὴν γένεσιν τοῦ σύμπαντος, ἀλλὰ καὶ ἑρμηνεύουσαν τὴν ὑφὴν καὶ ὑπόστασιν τῶν ἐπὶ μέρους ἀντικειμένων, ἅτινα συναντῶνται εἰς τὸν κόσμον. (Περὶ τῶν ἐκπληκτικῶν αὐτῶν διαπιστώσεων καὶ ἀπόψεων τοῦ Ἀναξαγόρα βλέπε καὶ ἑρμ. Ντίλς. «Προσωκρατικοί» τὸ ἄρθρον Ἀναξαγόρας, σελίδες 16—21).

Ὁ ν ο ῦ ς· Ἡ ὕλη κατὰ τὸν Κλαζομένιον φιλόσοφον, ἐν ἀναμίκτῳ καὶ ἀδιακρίτῳ καταστάσει, πληροῖ ὁλόκληρον τὸ ἀπέραντον διάστημα, χωρὶς νὰ ἀφίνῃ οὐδαμοῦ κενόν. Τίθεται ὅμως τὸ ἐρώτημα, πῶς παρήχθη ἐκ τῆς πανσπερμίας τῶν ἀναμίκτων ὑλῶν τὸ εἰς ἑνότητα διατεταγμένον κοσμικὸν σύστημα. Ὁ Ἀναξαγόρας ἐσκέφθη ὅτι διὰ νὰ ἐξηγήσῃ τὴν ἔξοδον τοῦ κόσμου ἐκ τῆς ἀταξίας ἔπρεπε νὰ εἰσαγάγῃ νέαν ἀρχήν, ὅλως χωριστὴν ἀπὸ τὴν ὕλην, τὸν νοῦν. Εἰς τὸν Ἀναξαγόραν ἀνήκει ἐξ ὁλοκλήρου ἡ τιμὴ ὅτι πρῶτος εἰσηγήθη τὴν ἀντίληψιν ταύτην. Ἡ ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους μνημονευομένη παράδοσις, καθ' ἣν ὁ Κλαζομένιος Ἑρμότιμος ὑπῆρξεν ἐκεῖνος ὅστις πρῶτος διετύπωσε παρομοίαν δοξασίαν, δὲν εἶναι ἀξιόπιστος. Ὁ Ἑρμότιμος, περὶ τοῦ ὁποίου λέγεται ὅτι ἦτο ἡ δευτέρα μετὰ τὸν Εὔφορβον προενσάρκωσις τοῦ Πυθαγόρου (βλ. Διογέν. Λαέρτ· VIII 5) δέον νὰ καταταχθῇ εἰς τὰ μυθικὰ - θαυματουργικὰ πρόσωπα τὰ πλασθέντα ὑπὸ τῆς μεταγενεστέρας παρα-

δόσεως. Ποίας ἰδιότητας ἀπέδιδεν ὁ Ἀναξαγόρας εἰς τὸν νοῦν γίνεται φανερὸν ἐκ τοῦ ὑπ' ἀριθμὸν 12 ἀποσπάσματός του: «Τὰ μὲν ἄλλα παντὸς μοῖραν μετέχει, νοῦς δέ ἐστιν ἄπειρον καὶ αὐτοκρατὲς καὶ μέμικται οὐδενὶ χρήματι, ἀλλὰ μόνος ἐφ' ἑαυτοῦ ἐστιν. Εἰ μὴ γὰρ ἐφ' ἑαυτοῦ ἦν, ἀλλὰ τέῳ ἐμεμικτο ἄλλῳ, μετεῖχεν ἂν ἀπάντων χρημάτων, εἰ ἐμέμικτο τέῳ· ἐν παντὶ γὰρ παντὸς μοῖρα ἔνεστιν, ὥσπερ ἐν τοῖς πρόσθεν μοι λέγεται. Καὶ ἂν ἐκώλυεν αὐτὸν τὰ συμμεμιγμένα ὥστε μηδενὸς χρήματος κρατεῖν ὁμοίως ὡς καὶ μόνον ἐόντα ἐφ' ἑαυτοῦ· ἔστι γὰρ λεπτότατόν τε πάντων χρημάτων καὶ καθαρώτατον καὶ γνώμην γε περὶ παντὸς πᾶσαν ἴσχει καὶ ἰσχύει μέγιστον. Καὶ ὅσα γε ψυχὴν ἔχει καὶ μείζω καὶ ἐλάσσω, πάντων νοῦς κρατεῖ. Καὶ τῆς περιχωρήσιος τῆς συμπάσης νοῦς ἐκράτησεν ὥστε περιχωρῆσαι τὴν ἀρχήν... καὶ τὰ συμμισγόμενά τε καὶ ἀποκρινόμενα καὶ διακρινόμενα πάντα ἔγνω νοῦς. Καὶ ὁποῖα ἔμελλεν ἔσεσθαι καὶ ὁποῖα ἦν, ἄσσα νῦν μὴ ἔστι, καὶ ὁποῖα ἔστι, πάντα διεκόσμησε νοῦς... Παντάπασι δὲ οὐδὲν ἀποκρίνεται οὐδὲ διακρίνεται ἕτερον ἑτέρου πλὴν νοῦ· Νοῦς δὲ πᾶς ὁμοίός ἐστι καὶ ὁ μείζων καὶ ὁ ἐλάττων. Ἕτερον δὲ οὐδὲν ἔστιν ὁμοιον οὐδενί, ἀλλ' ὅτων πλεῖστα ἔνι, ταῦτα ἐνδηλότατα ἓν ἕκαστόν ἐστι καὶ ἦν». (Ἐνῷ ὅλα τὰ ἄλλα περιέχουν μέσα των μέρος ἀπὸ οἱονδήποτε ἄλλο πρᾶγμα, ὁ νοῦς εἶναι ἄπειρος καὶ πλήρως κυρίαρχος τοῦ ἑαυτοῦ του καὶ δὲν εἶναι ἀναμεμιγμένος μὲ κανὲν πρᾶγμα, ἀλλὰ ὑπάρχει μόνος του ἐν πλήρει ἀνεξαρτησία. Διότι ἐὰν δὲν ὑπῆρχε μόνος του καὶ ξεχωρισμένος, ἀλλὰ ἦτο ἀναμεμιγμένος μὲ οἱονδήποτε ἄλλο πρᾶγμα, θὰ εἶχε μέσα του συστατικὰ ἀπὸ ὅλα τὰ πράγματα ,ἐφ' ὅσον θὰ ἦτο ἀναμεμιγμένος μὲ οἱονδήποτε πρᾶγμα Διότι ἐνυπάρχει εἰς οἱονδήποτε πρᾶγμα μέρος ἀπὸ οἱονδήποτε ἄλλο πρᾶγμα, ὅπως ἔχω εἴπει εἰς τὰ προηγούμενα. Καὶ ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει θὰ τὸν ἐμπόδιζον αἱ μὲ αὐτὸν ἀναμεμιγμέναι ὕλαι, εἰς τρόπον ὥστε νὰ μὴ ἀσκῇ ἐπὶ κανενὸς πράγματος τὴν κυριαρχίαν του εἰς τὸν βαθμὸν εἰς ὃν θὰ ἦσκει ταύτην ὑπάρχων μόνος καὶ χωριστός. Διότι εἶναι (ὁ νοῦς) τὸ λεπτότατον καὶ καθαρώτατον ἀπὸ ὅλα τὰ πράγματα καὶ κατέχει ὁλοκληρωτικὴν κατανόησιν ὅλων τῶν πραγμάτων καὶ μεγίστην ἀσκεῖ κυριαρχίαν ἐπ' αὐτῶν. Καὶ ἐπὶ ἐκείνων ὅσα ἔχουν ψυχήν, εἴτε μεγαλύτερα εἴτε μικρότερα εἶναι, ἐπὶ ὅλων αὐτῶν ἀσκεῖ κυριαρχίαν. Καὶ ἐπὶ τῆς περιστροφικῆς κινήσεως (τοῦ σύμπαντος) ἐν τῷ συνόλῳ της ἀσκεῖ τὴν κυριαρχίαν του, οὕτως ὥστε νὰ δώσῃ εἰς αὐτὴν τὴν ἀρχικὴν πρὸς περιστροφὴν ὥθησιν... καὶ ὅλα ὅσα ἀναμιγνύονται καὶ ξεχωρίζονται καὶ διακρίνονται τὰ ἐγνώρισεν ὁ νοῦς. Καὶ ὅλα τὰ ἔβαλεν εἰς τὴν τάξιν ὁ νοῦς, καθορίζων κατὰ ποῖον τρόπον ἔμελλον νὰ γίνουν καὶ τὸν τρόπον τῆς ὑπάρξεως ἐκείνων, τὰ ὁποῖα ὑπῆρχον προηγουμένως, τὰ ὁποῖα τώρα δὲν ὑπάρχουν, καὶ τὸν τρόπον τῆς ὑπάρξεως τῶν νῦν ὑπαρχόντων πραγμάτων...· Ὁλοκληρωτικῶς δὲ οὐδὲν διαφορετικὸν πρᾶγμα οὔτε ξεχωρίζεται οὔτε διακρίνεται ἀπὸ ἄλλο διαφορετικὸν παρὰ μόνον ὁ νοῦς. Ὁπωσδήποτε ὅμως νοῦς εἶναι ὅμοιος μὲ τὸν ἑαυτόν του, καὶ ὁ εἷς μεγαλυτέραν καὶ ὁ εἷς μικροτέραν ποσότητα (ἐμφανιζόμενος). Κανὲν ὅμως ἄλλο πρᾶγμα δὲν εἶναι ὅμοιον μὲ ἓν ἄλλο, ἀλλ' ἐκεῖναι αἱ ὕλαι ἐκ τῶν ὁποίων μέγιστον μέρος ὑπάρχει εἰς ἓν πρᾶγμα, ἐμφανίζονται καὶ ἐνεφανίζοντο ὡς καθαρὰ (εἰς τὴν αἴσθησιν) καὶ καθωρισμένα ποιοτικῶς ἀντικείμενα). Εἶναι φανερὸν ὅτι ὁ Ἀναξαγόρας ἀποδίδει εἰς τὸν νοῦν ὀντολογικὴν ἁπλότητα, ὑψίστην δύναμιν καὶ σαφεστάτην γνῶσιν. Ὁ νοῦς εἶναι οὐσία ἥτις ὑπάρχει καθ' ἑαυτὴν μακρὰν πάσης ἀναμίξεως μὲ τὴν ὕλην. Εἶναι τὸ λεπτότατον καὶ καθαρώτατον τῶν ὄντων, δὲν περιέχει δὲ ἐν ἑαυτῷ οὐδεμίαν διαφοράν, διότι εἶναι κατὰ πάντα ὁμοειδὴς καὶ τῆς αὐτῆς οὐσίας, ἀδιαφόρως πρὸς τὴν ποιότητα, ὑφ' ἣν ἐμφανίζεται. Ἀσκεῖ ἀπόλυτον κυριαρχίαν οὐ μόνον ἐπὶ τῆς ψυχῆς, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῆς κινήσεως, εἰς ἣν δίδει τὴν πρώτην πρὸς περιστροφικὴν κίνησιν (περιχώρησιν) ὥθησιν. Προσιδιάζει προσέτι εἰς αὐτὸν ἀπόλυτος γνῶσις, διότι μόνον διὰ ταύτης δύναται νὰ ρυθμίσῃ τὴν κίνησιν καὶ νὰ παραγάγῃ τὴν ἐναρμόνιον τάξιν τοῦ κόσμου. Εἰσάγεται εἰς τὸν κόσμον ὁ νοῦς ὡς ἀντίθετος πρὸς τὴν ὕλην ἀρχή. Κατὰ δὲ μαρτυρίαν τοῦ Ἀριστοτέλους («Περὶ ψυχῆς», 404 β, 1) φαίνεται ὅτι εἷς τινα χωρία τοῦ βιβλίου του ἐταύτιζε τὸν νοῦν μὲ τὴν ψυχήν: «Ἑτέρωθι δὲ τοῦτον (δηλ. τὸν νοῦν) εἶναι τὴν ψυχήν· ἐν ἅπασι γὰρ αὐτὸν ὑπάρχειν τοῖς ζώοις καὶ μεγάλοι καὶ μικροῖς». (Εἰς ἄλλα δὲ μέρη τοῦ βιβλίου του (λέγει ὁ Ἀναξαγόρας) ὅτι ὁ νοῦς εἶναι ἡ ψυχή· διότι λέγει ὅτι ὑπάρχει ὁ νοῦς εἰς ὅλα τὰ ζῶα καὶ τὰ μεγάλα καὶ τὰ μικρά). Καίτοι ὅμως διακρίνει ὁ Κλαζομένιος σοφὸς μείζονα καὶ ἐλάσσονα νοῦν, δὲν δέχεται οὐδεμίαν μεταξύ των διαφοράν. Ἐπειδὴ δὲ διατυπώνει τὴν ἀντίληψιν ὅτι οἱοσδήποτε μερικὸς νοῦς εἶναι τμῆμα τοῦ συνολικοῦ καὶ ἐνιαίου νοῦ, δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι δὲν ἔχει φθάσει εἰς τὴν ἔννοιαν τῆς ἀτομικῆς προσωπικότητος καὶ τῆς ἀτομικῆς ἀθανασίας. Φαίνεται νὰ πιστεύῃ ὅτι μετὰ τὸν θάνατον τοῦ ἀνθρώπου περισώζεται μόνον ὁ ἐν τῇ ψυχῇ του ἐνοικῶν νοῦς, ὅστις ἐπιστρέφει εἰς τὸν κοινὸν νοῦν ἐξ οὗ εἶχεν ἀποσπασθῆ. Αἱ ἐνδείξεις «λεπτότατον» καὶ «καθαρώτατον» αἱ ἀποδιδόμεναι εἰς τὸν νοῦν δεικνύουν ὅτι δὲν ἔχει ἀπελευθερωθῆ ἀπὸ οἱονδήποτε ἴχνος ὑλικότητος ἡ νέα ἀρχή, ἣν εἰσάγει ὁ Ἀναξαγόρας. Τείνει νὰ φθάσῃ ὅμως ὁ νοῦς πρὸς ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον οἱ φιλόσοφοι τῆς νεωτέρας μεταχριστιανικῆς ἐποχῆς ὀνομάζουν πνεῦμα.

Ὁ νοῦς ἐνεργεῖ παρέχων τὴν πρώτην ὥθησιν, ἐξ ἧς παράγεται διαρκῶς ἐπεκτεινομένη περιστροφικὴ κίνησις, συνεπαγομένη τὸν μηχανικὸν ἀποχωρισμὸν τῶν ἐν τῷ μίγματι ὑλῶν: «Ἐπεὶ ἤρξατο ὁ νοῦς κινεῖν, ἀπὸ τοῦ κινουμένου παντὸς ἀπεκρίνετο, καὶ ὅσον ἐκίνησεν ὁ νοῦς πᾶν τοῦτο διεκρίθη κινουμένων δὲ καὶ διακρινομένων ἡ περιχώρησις μᾶλλον ἐποίει διακρίνεσθαι». (Ἀφοῦ ἤρχισε νὰ θέτῃ ὁ νοῦς (τὸ μῖγμα) εἰς κίνησιν, ἤρχισε νὰ σημειώνεται ἀποχωρισμὸς (τῶν ἀρχικῶν ὑλῶν) ἀπὸ πᾶν ὅ,τι ἐτίθετο εἰς κίνησιν· καὶ εἰς τὴν μᾶζαν ἣν ἔθεσεν εἰς κίνησιν ἐσημειώθη διάκρισις (τῶν ἀρχικῶν ὑλῶν, αἱ ἀρχικαὶ ὕλαι ἤρχισαν νὰ γίνωνται φανεραί)· κατὰ δὲ τὴν διάρκειαν τῆς κινήσεως καὶ διακρίσεως, ἡ περιστροφικὴ κίνησις ἐγίνετο αἰτία διὰ μίαν ἰσχυροτέραν διάκρισιν. Ἀπ. 13). Ὁ νοῦς δὲν ἀποσύρεται, ἀφοῦ δώσῃ τὴν πρώτην ὥθησιν, ἀλλ' ἐξακολουθεῖ νὰ ὑπάρχῃ καὶ εἰς τὸ ἀρχικὸν μῖγμα καὶ εἰς ὅλα τὰ σχηματιζόμενα διὰ τῆς διακρίσεως παράγωγα: «Ὁ δὲ νοῦς ὃς ἀεί ἐστι, τὸ κάρτα καὶ νῦν ἐστιν ἵνα καὶ τὰ ἄλλα πάντα, ἐν τῷ πολλῷ περιέχοντι καὶ ἐν τοῖς προσκριθεῖσι καὶ ἐν τοῖς ἀποκεκριμένοις». (Ὁ δὲ νοῦς ὅστις ὑπάρχει αἰωνίως, ἀληθινὰ καὶ τώρα ἐξακολουθεῖ νὰ ὑπάρχῃ ἐκεῖ ὅπου εἶναι ὅλα τὰ ἄλλα, εἰς τὸ ἀπέραντον (μῖγμα) ὅπερ περιέχει (τὰς μὴ ἀποχωρισθείσας ὕλας) καὶ εἰς ἐκεῖνα ἅτινα συμπυκνώνονται (διὰ τῆς συνενώσεως) καὶ εἰς ἐκεῖνα ἅτινα ἔχουν ξεχωρισθῆ διὰ τοῦ ἀποχωρισμοῦ. Ἀπ. 14). Ὁ νοῦς παρίσταται πανταχοῦ καὶ ἀσκεῖ ἐνέργειαν διαφυλακτικὴν τοῦ σύμπαντος, ὅπως μᾶς παραδίδει ὁ Σουΐδας, ἀναφέρων ὅτι κατὰ τὸν Κλαζομένιον σοφὸν ὁ νοῦς εἶναι φρουρὸς τοῦ σύμπαντος: «Νοῦν πάντων φρουρὸν εἶναι». Οὕτω ὁ ὑλικὸς κόσμος ἀντιμετωπίζεται διαρκῶς ἀπὸ τὸν νοητόν, παραγομένης κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον διπλῆς διακοσμήσεως. Τὴν παρὰ τῷ Ἀναξαγόρᾳ ὕπαρξιν ἀντιστοιχίας μεταξὺ ὑλικοῦ καὶ νοητοῦ κόσμου ἔχει σημειώσει ὁ σχολιαστὴς τοῦ Ἀριστοτέλους Σιμπλίκιος, γράφων: «Διττήν τινα διακόσμησιν ὑποτίθεται, τὴν μὲν νοεράν, τὴν δὲ αἰσθητὴν ἀπ' ἐκείνης ἀποκεκριμένην». (Ἀναγνωρίζει τὴν ὕπαρξιν διπλῆς ἐναρμονίου τάξεως, ἐξ ὧν ἡ μία εἶναι νοερά, ἡ δὲ ἄλλη αἰσθητὴ καὶ ἔχει παραχθῆ ἐξ ἐκείνης)· Ἡ ἐπέκτασις τῆς παρουσίας τοῦ νοῦ, εἰς πάσας τὰς περιοχάς, εἰς ἃς ἐμφανίζεται ἡ ὕλη ἐν ἐνεργείᾳ, ἐπιτρέπει εἰς τὸν Ἀναξαγόραν νὰ χρησιμοποιῇ τὸν νοητικὸν τελεολογικὸν παράγοντα πανταχοῦ καὶ πάντοτε καὶ νὰ θεωρῇ τὰ πάντα διατεταγμένα συμφώνως πρὸς νοερὰν σκοπιμότητα.

Ἡ εἰσαγωγὴ τοῦ νοῦ ὡς ἀρχῆς ἀπαραιτήτου διὰ τὴν ἑρμηνείαν τοῦ σύμπαντος ἀποτελεῖ σπουδαιοτάτην ἀνακάλυψιν, ἧς τὴν σημασίαν πρῶτοι ἀνεγνώρισαν ὁ Σωκράτης, ὁ Πλάτων καὶ ὁ Ἀριστοτέλης. Διὰ τῆς ρηθείσης ἀνακαλύψεως ἔθεσεν ὁ Ἀναξαγόρας τὸ λεγόμενον τελεολογικὸν πρόβλημα. Διὰ νὰ ἀναχθῇ εἰς τὴν ἰδέαν αὐτήν, ἀναμφιβόλως θὰ ἀφωρμήθη ἀπὸ ἐμπειρικὰς παρατηρήσεις. Πρώτη δὲ ἀφορμὴ θὰ ὑπῆρξεν ἡ ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου ἐκδηλουμένη σκόπιμος ἐνέργεια. Ἐπίσης αἱ ἀσυνειδήτως ἐπιτελούμεναι τελεολογικαὶ ἐνέργειαι, δι' ὧν συντηρεῖται ἡ ὀργανικὴ ζωὴ τῶν ζώων καὶ φυτῶν, θὰ παρέσχον ἰσχυρὰς παρορμήσεις διὰ νὰ δεχθῇ ὁ φιλόσοφός μας τὴν ἐν τῷ σύμπαντι ὕπαρξιν ἀρχῆς, εἰς ἣν πρέπει νὰ ἀποδοθῇ ἡ ἐναρμόνιος τάξις καὶ ἡ κατὰ σκοποὺς ἐνέργεια. Ὁ Πλάτων καὶ ὁ Ἀριστοτέλης ἐπιρρίπτουν εἰς τὸν Κλαζομένιον σοφὸν τὴν μομφὴν ὅτι καίτοι ἀνεκάλυψε μίαν μεγάλην ἀλήθειαν, δὲν τὴν ἐχρησιμοποίησε, προτιμήσας νὰ παρουσιάσῃ μηχανικὰς ἐξηγήσεις τῶν φαινομένων. Εἰς τὸν «Φαίδωνα» 97 β, εἰσάγει ὁ Πλάτων τὸν Σωκράτη διατυποῦντα τὴν ἐν λόγῳ ἐπίκρισιν: «Ὁρῶ ἄνδρα τῷ μὲν τῷ χρῶμενον οὐδέ τινας αἰτίας ἐπαιτιώμενον εἰς τὸ διακοσμεῖν τὰ πράγματα, ἀέρας δὲ καὶ αἰθέρας καὶ ὕδατα αἰτιώμενον καὶ ἄλλα πολλὰ ἄτοπα». (Βλέπω τὸν ἄνθρωπον, ὁ ὁποῖος οὐδόλως χρησιμοποιεῖ τὸν νοῦν, οὐδὲ χρησιμοποιεῖ πρὸς ἐξήγησιν τῶν φαινομένων νοητικὰς τινας αἰτίας, ἀλλὰ θεωρεῖ ὡς αἴτια τοὺς ἀέρας, τοὺς αἰθέρας, τὰ ὕδατα καὶ ἄλλα παράδοξα). Ὁμοίαν κατάκρισιν ἐκφράζει καὶ ὁ Ἀριστοτέλης ἐν τοῖς «Μετὰ τὰ Φυσικὰ» 985 α, 18: «Ἀναξαγόρας τε μηχανῇ χρῆται τῷ νῷ πρὸς κοσμοποιΐαν, καὶ ὅταν ἀπορήσῃ διά τινα αἰτίαν ἐξ ἀνάγκης ἐστί, τότε παρέλκει αὐτόν, ἐν δὲ τοῖς ἄλλοις πάντα μᾶλλον αἰτιᾶται τῶν γιγνομένων ἢ νοῦν». (Καὶ ὁ Ἀναξαγόρας χρησιμοποιεῖ διὰ τὴν ἐξήγησιν τοῦ σχηματισμοῦ τοῦ κόσμου τὸν νοῦν, ὅπως (οἱ θεατρικοὶ συγγραφεῖς) τὸν ἀπὸ μηχανῆς θεόν, καὶ ὅταν περιέλθῃ εἰς ἀπορίαν διὰ ποίαν αἰτίαν συμβαίνει κάτι κατ' ἀναγκαιότητα, τότε τὸν φέρει εἰς τὸ μέσον). Εἰς δὲ τὰς ἄλλας περιπτώσεις θεωρεῖ ὡς αἴτια πάντα τὰ ἄλλα, ἐκτὸς τοῦ νοῦ. Τὴν αὐτὴν μομφὴν διετύπωνε κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Σιμπλικίου καὶ ὁ Εὔδημος: «Καὶ Ἀναξαγόρας δὲ τὸν νοῦν ἐάσας, ὥς φησιν Εὔδημος, καὶ αὐτοματίζων τὰ πολλὰ συνίστησιν». (Καὶ ὁ Ἀναξαγόρας ἀφήσας τὸν νοῦν, ὅπως λέγει ὁ Εὔδημος, καὶ χρησιμοποιῶν τὸν αὐτοματισμὸν (τὴν μηχανικὴν ἀναγκαιότητα) ἐξηγεῖ τὴν σύστασιν τῶν περισσοτέρων ὄντων).

Ἡ ἀπώλεια τοῦ συγγράμματος τοῦ φιλοσόφου μᾶς ἐμποδίζει νὰ ἐκτιμήσωμεν τὴν βασιμότητα τῶν διατυπωθεισῶν ἐπικρίσεων. Εἶναι ὅμως προφανὲς ὅτι αἱ αἰτιάσεις αἱ προερχόμεναι ἀπὸ τὸν Ἀριστοτέλη στηρίζονται εἰς τὴν μὴ χρησιμοποίησιν τοῦ νοῦ ὡς τελικῆς αἰτίας, ἀλλὰ μόνον ὡς ἀρχῆς ἐξηγούσης τὴν πηγὴν τῆς κινήσεως. Πρόκειται δηλαδὴ περὶ ἐπικρίσεων, αἱτινες ὑπάγονται εἰς τὴν περιοχὴν τῆς μεταφυσικῆς καὶ οὐχὶ τῆς φυσικῆς. Φαίνεται δὲ ὅτι ὁ Πλάτων διαφωνεῖ πρὸς τὸν Ἀναξαγόραν, διότι δὲν εὑρίσκει παρ' αὐτῷ ὡς ἀρχικὴν καὶ τελικὴν αἰτίαν τὸ ἀγαθόν. Ἂν κρίνωμεν ὅμως τὰ πράγματα ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τοῦ Ἀναξαγόρου, εἶναι δυνατὸν νὰ δικαιολογήσωμεν τὴν ἐκ μέρους του εὐρυτάτην χρησιμοποίησιν τῶν καθαρῶς μηχανικῶν ἐξηγήσεων. Ὅπως ἐλέχθη εἰς τὰ προηγούμενα, διὰ νὰ διατυπώσῃ ὁ Κλαζομένιος σοφὸς τὴν περὶ τοῦ νοῦ θεωρίαν του, θὰ ἀφωρμήθη ἐκ τῆς τελεολογικῆς ἐνεργητικότητος ἣν ἀναπτύσσει ὁ ἄνθρωπος. Ἂς ὑποθέσωμεν ὅτι εὑρισκόμεθα πρὸ μιᾶς μηχανικῆς κατασκευῆς, ἣν ἔχει συνθέσει ὁ ἀνθρώπινος νοῦς διὰ τὴν ἐκτέλεσιν ὡρισμένης σκοπίμου ἐνεργείας. Διὰ νὰ εἰσέλθωμεν εἰς τὸ πεδίον τῶν συγκεκριμένων ἐφαρμογῶν, ἂς ὑποθέσωμεν ὅτι ἱστάμεθα πρὸ ἑνὸς ἀρχαίου καταπέλτου ἐκσφενδονίζοντος βλήματα. Πρὸς ἐξήγησιν τῆς λειτουργίας τῆς μηχανῆς, δὲν ἐπαρκεῖ μόνον ὁ τελεολογικὸς σκοπός, ὅστις εἶναι ὁ ἐκσφενδονισμὸς βλημάτων. Πρέπει ἀπαραιτήτως νὰ γίνῃ σαφὴς ἡ διάταξις τῶν ὑλικῶν τμημάτων τῆς μηχανῆς καὶ ὁ τρόπος τῆς μηχανικῆς της λειτουργίας. Εἰς τὴν τοιαύτην μελέτην τῆς μηχανικῆς πλευρᾶς τῶν ἐγκοσμίων φαινομένων, φαίνεται ὅ-

τι εἶχε στρέψει, μὲ κάποιαν ἴσως ἀποκλειστικότητα, τὴν προσοχήν του ὁ Ἀναξαγόρας. Ἡ ἐπὶ τοῦ μηχανικοῦ ὅμως πεδίου διερεύνησις ἑνὸς φαινομένου δὲν καταλύει τὴν τελεολογικήν του ἑρμηνείαν, ἀλλὰ μᾶλλον διαφωτίζει αὐτήν. Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ταύτης ὁ Κλαζομένιος φιλόσοφος δύναται νὰ παραβληθῇ πρὸς τοὺς συγχρόνους θεϊστὰς ἀστρονόμους. Δὲν ἐπαναπαύονται εἰς τὴν πίστιν των περὶ τῆς ὑπάρξεως ὑπερτάτου νοῦ, ἀρχιτέκτονος τοῦ σύμπαντος, ἀλλὰ διερευνοῦν μετὰ προσοχῆς ὅλας τὰς μηχανικὰς διατάξεις τῆς ὕλης ἐν πάσῃ λεπτομερείᾳ. Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ ὁ Ἀναξαγόρας εἶχε στρέψει τὸ βλέμμα του εἰς τὴν διερεύνησιν τῆς «αἰσθητῆς διακοσμήσεως», ὅπως λέγει ὁ Σιμπλίκιος. Τὸν νοῦν χρησιμοποιεῖ μόνον διὰ τὴν ἐξήγησιν τῶν ἐσχάτων ὑπολοίπων, ὅταν καταστῇ ἀδύνατος ἡ μηχανικὴ ἐξήγησις. Ὁμοίως καὶ ἡ σύγχρονος βιολογία τὴν ἀρχὴν τῆς τελεολογικῆς ἐνεργείας δὲν τὴν θεωρεῖ καταργοῦσαν τὴν μηχανικὴν ἐξήγησιν, ἀλλ' ὡς συμπληροῦσαν ταύτην· Ἐπειδὴ ὁ Ἀναξαγόρας δέχεται τὴν παρουσίαν τοῦ νοῦ πανταχοῦ ὅπου ἐκδηλοῦται μηχανικὴ ἐνέργεια, εἶναι δυνατὸν νὰ χρησιμοποιῇ αὐτὸν εἰς τὰς περιπτώσεις, εἰς ἃς δὲν δύναται νὰ προχωρήσῃ ἡ μηχανικὴ ἑρμηνεία.

Μακρὰς συζητήσεις προεκάλεσε τὸ εἰς τὴν θειότητα τοῦ νοῦ ἀναφερόμενον πρόβλημα. Ἐθεώρει τὸν νοῦν ὁ Ἀναξαγόρας ὡς θεῖον ὄν; Εἰς τὰ ἀποσπάσματά του δὲν ὑπάρχει ἔνδειξις λύουσα κατηγορηματικῶς τὸ πρόβλημα. Ἀρκετοὶ ὅμως τῶν μεταγενεστέρων ἀναφέρουν ὅτι ἑταύτιζε τὸν νοῦν πρὸς τὸν θεόν. Ὁ Κικέρων ὁμιλεῖ περὶ ὁμοιομερειῶν ταξιθετουμένων, κατ' Ἀναξαγόραν ὑπὸ θείου νοῦ (A MENTE DIVINA). Ὁ Σέξτος ὁ Ἐμπειρικὸς γράφει: «Νοῦς, ὃς ἔστι, κατ' αὐτὸν θεός». Εἰς δὲ τὸ ὑπ' ἀριθμ. 1018 ἀπόσπασμα τοῦ Εὐριπίδου, γραφὲν ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν δοξασιῶν τοῦ φιλοσόφου μας, ἀναγιγνώσκομεν: «Ὁ νοῦς γὰρ ἡμῶν ἔστιν ἐν ἑκάστῳ θεός». Ἂν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν ὅτι ἤδη ἀπὸ τοῦ Ὁμήρου ὁ θεὸς ταυτίζεται μὲ τὴν πρώτην ἀρχὴν τῶν ὄντων, πειθόμεθα ὅτι ὁ Ἀναξαγόρας θὰ ἐθεώρει τὸν νοῦν ὡς τι τὸ θεῖον· Εἶναι πιθανὸν ὅμως ὅτι διὰ νὰ μὴ ἔλθῃ εἰς σύγκρουσιν πρὸς τὰς λαϊκὰς θρησκευτικὰς ἀντιλήψεις, θὰ ἀπέφυγε νὰ χαρακτηρίσῃ ῥητῶς τὴν ὑπ' αὐτοῦ εἰσαχθεῖσαν νέαν ἀρχὴν ὡς θείαν.

Ἡ κοσμολογία. Φυσικὸν ἦτο νὰ χρησιμοποιηθοῦν διὰ τὴν ἐξήγησιν τοῦ σχηματισμοῦ τοῦ κόσμου δύο παράγοντες. Ἀφ' ἑνὸς τὸ ἐν ἀδιακρίτῳ ἀναμίξει μῖγμα, καὶ ἀφ' ἑτέρου ὁ νοῦς ὡς δύναμις παρέχουσα ὥθησιν πρὸς κίνησιν καὶ δι' αὐτῆς ἔξοδον ἐκ τῆς ἀρχικῆς συγχύσεως πρὸς τὴν τάξιν καὶ διάκρισιν. Ποῦ ὅμως τὸ πρῶτον ἐνεφανίσθη ἡ ὑπὸ τοῦ νοῦ προκληθεῖσα κίνησις καὶ κατὰ ποῖον τρόπον μετεδόθη; Τὸ ὑπ' ἀριθμὸν 12 ἀπόσπασμα οὗ τμῆμα ἔχομεν παραθέσει ἀνωτέρω, μᾶς διαφωτίζει ἀρκούντως: «Καὶ πρῶτον ἀπὸ τοῦ σμικροῦ ἤρξατο περιχωρεῖν, ἐπὶ δὲ πλέον περιχωρεῖ καὶ περιχωρήσει ἐπὶ πλέον... καὶ πάντα διεκόσμησε νοῦς, καὶ τὴν περιχώρησιν ταύτην, ἣν νῦν περιχωρέει τά τε ἄστρα καὶ ὁ ἥλιος καὶ ἡ σελήνη καὶ ὁ ἀὴρ καὶ ὁ αἰθὴρ οἱ ἀποκρινόμενοι. Ἡ δὲ περιχώρησις αὐτὴ ἐποίησεν ἀποκρίνεσθαι. Καὶ ἀποκρίνεται ἀπό τε τοῦ ἀραιοῦ τὸ πυκνὸν καὶ ἀπὸ τοῦ ψυχροῦ τὸ θερμὸν καὶ ἀπὸ τοῦ ζοφεροῦ τὸ λαμπρὸν καὶ ἀπό τοῦ διεροῦ τὸ ξηρόν· μοῖραι δὲ πολλαὶ πολλῶν εἰσι». (Καὶ κατ' ἀρχὰς ἡ περιστροφὴ αὕτη ἤρχισεν ἀπὸ ἓν μικρὸν σημεῖον, ἐξαπλώνεται ὅμως περιστροφικῶς περισσότερον καὶ θὰ ἐξαπλωθῇ ἀκόμη περισσότερον... καὶ ὅλα τὰ ἔθεσεν εἰς τάξιν ὁ νοῦς. Ἐπίσης ἔθεσεν εἰς τάξιν καὶ τὴν περιστροφικὴν κίνησιν, τὴν ὁποίαν ἐκτελοῦν τώρα τὰ ἄστρα, ὁ ἥλιος καὶ ἡ σελήνη καὶ ὁ ἀὴρ καὶ ὁ αἰθήρ, τὰ ὁποῖα σχηματίζονται διὰ τοῦ ἀποχωρισμοῦ ἀπὸ τὸ μῖγμα. Ἡ δὲ περιστροφικὴ κίνησις αὐτὴ εἶναι ἡ ὁποία τὰ ἔκαμε νὰ ἀποχωρισθοῦν. Καὶ ἀποχωρίζεται ἀπὸ τὸ ἀραιὸν τὸ πυκνόν, καὶ ἀπὸ τὸ ψυχρὸν τὸ θερμὸν καὶ ἀπὸ τὸ σκοτεινὸν τὸ λαμπρὸν καὶ ἀπὸ τὸ ὑγρὸν τὸ ξηρόν. Ὑπάρχει δὲ πλῆθος ἀπὸ πολλὰς ὕλας). Δὲν δυνάμεθα νὰ προσδιορίσωμεν ἀκριβῶς ποῖον εἶναι τὸ μικρὸν ἀρχικὸν σημεῖον, ἀπὸ τὸ ὁποῖον ἀφωρμήθη κατὰ τὸν Ἀναξαγόραν ἡ κοσμογονικὴ περιστροφικὴ κίνησις, ἡ «περιχώρησις», ὅπως τὴν λέγει. Ὁ DILTHEY εἰς τὸ σύγγραμμά του «Εἰσαγωγὴ εἰς τὰς πνευματικὰς ἐπιστήμας», διετύπωσε τὴν γνώμην ὅτι ἡ ἀρχὴ τῆς ἐν λόγῳ κινήσεως σημειοῦται ἐν ἀρχῇ εἰς τὸν οὐράνιον βόρειον πόλον, ἐξ οὗ βαθμηδὸν κατέρχεται πρὸς τὰ κάτω. Κατὰ τὸν Τσέλλερ ὅμως, ὁ Ἀναξαγόρας ἔθετε τὴν ἀρχὴν τῆς περιδινήσεως εἰς τὸ κέντρον τῆς οὐρανίου σφαίρας, τὸ ὁποῖον κατέλαβεν ἡ κατόπιν σχηματισθεῖσα γῆ. Τὴν ἐπέκτασιν τῆς περιστροφικῆς κινήσεως, ἥτις βαίνει διαρκῶς εὐρυνομένη, δέον νὰ θεωρήσωμεν συντελουμένην κατὰ κυκλικὰς γραμμάς. Αὗτη ἐπιφέρει τὸν ἀποχωρισμὸν τῶν διαφόρου ποιότητος ὑλῶν, ἃς κατατάσσει ὁ Ἀναξαγόρας, ἀκολουθῶν τὸν Ἀναξίμανδρον καὶ τὸν Ἀναξιμένη, εἰς τέσσαρας ἀντιθέσεις, ἀραιὸν - πυκνόν, ψυχρὸν - θερμόν, σκοτεινὸν - λαμπρόν, ὑγρὸν - ξηρόν, ἀέρα καὶ αἰθέρα. Ὁ ἀποχωρισμὸς προκειμένου περὶ τῶν ὑλικῶν συστατικῶν οὐδέποτε εἶναι πλήρης. Τό μόνον καθαρὸν καὶ ἀμιγὲς εἶναι ὁ νοῦς. Ὅλα τὰ ἄλλα πράγματα εἶναι ἀνάμικτα. Αἱ διάφοροι ὁμοειδεῖς ποσότητες ὁμοιομόρφου ὕλης ἐμφανίζονται ὅταν ὑπερισχύῃ ἑκάστοτε κατὰ τὴν ποσότητα ἓν ὡρισμένον εἶδος ὕλης. Τὸ ὁστοῦν π.χ. οὐδέποτε εἶναι καθαρὸν ὁστοῦν, ἀλλὰ σύνθεσις ἐν τῇ ὁποίᾳ αἱ ὁμοιομέρειαι τοῦ ὁστοῦ ὑπάρχουν εἰς πλεονάζουσαν ἐν συγκρίσει μὲ τὰ ἄλλα συστατικὰ αὐτῆς ποσότητα. Αἱ αἰσθήσεις ὅμως λόγῳ τῆς ἀδυναμίας των δὲν δύνανται νὰ διακρίνουν τὰς εἰς τὸ ὁστοῦν ἐμπεριεχομένας ἐν μικροτέρᾳ ποσότητι διαφορετικὰς ὕλας.

Τὴν μηχανικὴν ἐπενέργειαν τοῦ ἀποχωρισμοῦ τὴν ἡρμήνευσεν ὁ Ἀναξαγόρας διὰ τῆς ταχύτητος. Εἰς τὸ ὑπ' ἀριθμὸν 9 ἀπόσπασμα, ὁμιλῶν περὶ τοῦ σχηματισμοῦ τοῦ κόσμου, λέγει: «Οὕτω τούτων περιχωρούντων καὶ ἀποκρινομένων ὑπὸ βίης τε καὶ ταχύτητος. Βίην δὲ ἡ ταχύτης ποιεῖ. Ἡ δὲ ταχύτης αὐτῶν οὐδενὶ ἔοικε χρήματι τὴν ταχύτητα τῶν τε νῦν ἐόντων χρημάτων ἐν ἀνθρώποις, ἀλλὰ πάντως πολλαπλασίως ταχὺ ἐστί». (Ὁ κόσμος σχηματίζεται, ἐνῷ αἱ ὕλαι αὗται κατὰ τοῦτον τὸν τρόπον περιστρέφονται καὶ ἀποχωρίζονται ἐξ αἰτίας τῆς ὑπερβολικῆς πιέσεως καὶ τῆς ταχύτητος. Τὴν ὑπερβολικὴν δὲ πίεσιν τὴν παράγει ἡ ταχύτης. Ἡ δὲ ταχύτης των δὲν ὁμοιάζει μὲ τὴν ταχύτητα κανενὸς ἀπὸ τὰ πράγματα τὰ ὁποῖα ὑπάρχουν εἰς τὸν ἀνθρώπινον κόσμον, ἀλλὰ εἶναι κατὰ πᾶσαν ἀναλογίαν πολλαπλασία). Ἡ ἀναπτυχθεῖσα ὑπὸ τῆς ταχυτάτης κινήσεως δύναμις ὑπερνικᾷ τὴν συνοχὴν τῶν στενῶς πεπιεσμένων ἀναμίκτων ὑλικῶν καὶ καθιστᾷ δυνατὸν νὰ ἐπενεργήσῃ τὸ βάρος ἑκάστης ὕλης. Καθίστανται ἤδη δυνατὸν νὰ σχηματισθοῦν μᾶζαι ὁμοειδοῦς ὕλης καὶ νὰ ἐναποτεθοῦν εἰς ὡρισμένα μέρη τοῦ σύμπαντος. Τὸ ὑπ' ἀριθμὸν 15 ἀπόσπασμα μᾶς παρέχει σαφεῖς ἐνδείξεις περὶ τοῦ τόπου εἰς ὃν, κατόπιν τῆς ἐπενεργείας τῆς περιστροφικῆς κινήσεως καὶ τῆς βαρύτητος, συσσωρεύονται τὰ ὁμοειδῆ καὶ ὁμοισμερῆ ὑλικά: «Τὸ μὲν πυκνὸν καὶ διερὸν καὶ ψυχρὸν καὶ ζοφερὸν ἐνθάδε συνεχώρησεν ἔνθα νῦν (ἡ γῆ), τὸ δὲ ἀραιὸν καὶ τὸ θερμὸν καὶ τὸ ξηρὸν ἐξεχώρησεν εἰς τὰ πρόσω τοῦ αἰθέρος». (Τὸ πυκνὸν καὶ τὸ ὑγρὸν καὶ ψυχρὸν καὶ σκοτεινὸν συνεκεντρώθη εἰς τοῦτο τὸ μέρος ὅπου τώρα εἶναι ἡ γῆ, τὸ δὲ ἀραιὸν καὶ τὸ θερμὸν καὶ τὸ ξηρὸν ἀπεμακρύνθη εἰς τὴν μακρινὴν περιοχὴν τοῦ αἰθέρος). Εἶναι φανερὸν ὅτι διακρίνει δύο συγκεντρώσεις ὑλῶν. Ἡ πρώτη ἦτις ἔχει τὰ γνωρίσματα τοῦ πυκνοῦ, ὑγροῦ, ψυχροῦ καὶ σκοτεινοῦ ἀποτελεῖ τὸν ἀέρα, ὅστις συνεκεντρώθη λόγῳ τοῦ βάρους του εἰς τὸ κέντρον τῆς περιστρεφομένης μάζης. Ἡ δευτέρα, ἥτις ἔχει τὰ γνωρίσματα τοῦ ἀραιοῦ, θερμοῦ, ξηροῦ καὶ λαμπροῦ, ἀποτελεῖ τὸ πῦρ, ὅπερ συγκεντροῦται εἰς τὸν αἰθέρα. Τὰ δύο ταῦτα μίγματα ἄτινα ταυτίζει μὲ τὸν ἀέρα καὶ αἰθέρα δὲν εἶναι βεβαίως ἁπλᾶ σώματα, ἀλλὰ συνθέσεις ἐκ παντοίων σπερμάτων ὕλης, ἐκ τῶν ὁποίων δημιουργοῦνται περαιτέρω ποικιλίαι ὄντων. Οὕτω ἐκ τοῦ ἀέρος παράγεται ἡ γῆ κατὰ τὴν ἀκόλουθον διαδικασίαν: «Ἐκ μὲν γὰρ τῶν νεφελῶν ὕδωρ ἀποκρίνεται, ἐκ δὲ ὕδατος γῆ, ἐκ δὲ τῆς γῆς λίθοι συμπήγνυνται ὑπὸ τοῦ ψυχροῦ, οὗτοι δ' ἐκχωρέουσι μᾶλλον τοῦ ὕδατος». (Διότι ἐκ τῶν νεφελῶν ἀποχωρίζεται (καὶ παράγεται) ὕδωρ, ἀπὸ δὲ τὸ ὕδωρ γῆ, ἀπὸ δὲ τὴν γῆν διὰ τῆς πήξεως, ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ ψύχους, σχηματίζονται λίθοι. Οὗτοι δὲ ἐκτοπίζονται ἐκ τῆς θέσεώς των περισσότερον παρὰ τὸ ὕδωρ). Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν ἀέρα ὁ αἰθήρ, ὅστις εἶναι ἐλαφρότερος καὶ περιλαμβάνει πᾶν ὅ,τι εἶναι λεπτόν, ξηρόν, θερμὸν καὶ φωτεινὸν ἔχει καταλάβει τὴν περιφερειακὴν χώραν τῆς περιστροφῆς καὶ εὑρίσκεται ἐν συνεχεῖ περιδινήσει. Κατὰ δὲ τὴν περιδίνησιν συμπαρασύρει λίθους ἐκ τῆς γῆς, οἵτινες, ὡς εἴδομεν, ἔχουν τὴν ἰδιότητα νὰ ἐκτοπίζωνται εὐκολώτερον ἢ τὸ ὕδωρ (ἐκχωρέουσι μᾶλλον τοῦ ὕδατος). Τοὺς λίθους τούτους τοὺς καταφλέγει καὶ τοὺς μεταβάλλει εἰς ἄστρα. Ὁ δοξογράφος Ἀέτιος μᾶς δίδει περιληπτικὴν ἔκθεσιν τῶν ἐπὶ τοῦ ζητήματος τούτου γνωμῶν τοῦ Κλαζομενίου σοφοῦ: «Τὸν περικείμενον αἰθέρα πύρινον μὲν εἶναι κατὰ τὴν οὐσίαν, τῇ δὲ εὐτονίᾳ τῆς περιδινήσεως ἀναρπάσαντα πέτρους ἀπὸ τῆς γῆς καὶ καταφλέξαντα τούτους ἠστερικέναι». (Ὁ Ἀναξαγόρας διδάσκει ὅτι ὁ κείμενος γύρῳ ἀπὸ τὴν γῆν ἀὴρ εἶναι πύρινος κατὰ τὴν οὐσίαν του, διὰ δὲ τῆς μεγάλης δυνάμεως τῆς προερχομένης ἐκ τῆς περιστροφικῆς κινήσεως, ἀφοῦ ἀνήρπασε βράχους ἀπὸ τὴν γῆν καὶ τοὺς κατέφλεξε, τοὺς ἔχει μεταβάλει εἰς ἄστρα). Πρὸς τὰς θεωρίας του ταύτας συνακόλουθον ἦτο νὰ θεωρήσῃ τὰ ἄστρα, τὸν ἥλιον καὶ τὴν σελήνην ὡς σχηματισθέντα διὰ τῆς ἐξακοντίσεως πρὸς τὸν αἰθέρα μεγάλων λιθίνων ὄγκων περιδινουμένων καὶ εὑρισκομένων ἄλλων μὲν εἰς διάπυρον κατάστασιν, ὅπως ὁ ἥλιος, ἄλλων δὲ οὐχί, ὅπως ἡ σελήνη ἥτις ἔχει σύστασιν παρομοίαν πρὸς τὴν τῆς γῆς. Ὅσον διὰ τὴν γῆν, ἐφρόνει ὅτι αὕτη εὑρίσκετο ἐν ἀρχῇ εἰς πηλώδη κατάστασιν, ἀποξηρανθεῖσα κατοπιν ὑπὸ τοῦ ἡλιου, τὸ δὲ ὑπολειφθὲν ὕδωρ τῆς θαλάσσης κατέστη ἁλμυρὸν καὶ πικρὸν λόγῳ τῆς ἐξατμίσεως. Διὰ τῶν ἀντιλήψεών του τούτων περιῆλθεν εἰς σύγκρουσιν πρὸς τὰς λαϊκὰς δοξασίας, καθ' ἃς τὰ οὐράνια σώματα ἦσαν θεοί. Ὁ Ἀναξαγόρας ὅμως εἶχε τὴν σταθερὰν πεποίθησιν, ὅτι ἡ θεωρία του ἦτο ἀποδεδειγμένη, διὰ τῆς πτώσεως τοῦ μετεωρίτου λίθου ἐν Αἰγὸς Ποταμοῖς κατὰ τὸ 467 - 66 π.Χ. Ἐκ τοῦ γεγονότος τούτου συνεπέραινεν ὅτι «ὅλος ὁ οὐρανὸς ἐκ λίθων συγκέοιτο τῇ σφοδρᾷ δὲ περιδινήσει συνεστάναι καὶ ἀνεθέντα κατενεχθήσεσθαι». (Ὅλα τὰ οὐράνια σώματα σύγκεινται ἐκ λίθων· συγκρατοῦνται δὲ εἰς τὴν θέσιν των διὰ τῆς σφοδρᾶς περιδινήσεως ἂν δὲ χαλαρωθῇ ἡ ἐπ' αὐτῶν ἐπίδρασις τῆς ἐκ τῆς περιστροφῆς παραγομένης δυνάμεως, θὰ κατακρημνισθοῦν. Διογ. Λαέρτ. 11, 12). Οὕτω βλέπομεν ὅτι ὁ μέγας Κλαζομένιος σοφὸς προλαμβάνει τὴν δοξασίαν ἀστρονόμων τῆς νεωτέρας ἐποχῆς, οἵτινες λέγουν ὅτι ἡ καταστροφὴ τοῦ σύμπαντος θὰ ἐπέλθῃ διὰ τῆς χαλαρώσεως ἐν τῷ σύμπαντι τῆς φυγοκέντρου δυνάμεως. Ἂν ἤδη θελήσωμεν νὰ ἐκτιμήσωμεν τὴν ἀξίαν τῶν κοσμολογικῶν θεωριῶν τοῦ Ἀναξαγόρου, δὲν εἶναι δυνατὸν εἰμὴ νὰ θαυμάσωμεν τὴν διορατικότητά του καὶ τὴν γνησιότητα τῆς ἐπιστημονικῆς του νοοτροπίας. Διέγνωσεν ὅτι δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἐξηγηθῇ ἡ γένεσις τοῦ σύμπαντος διὰ μόνης τῆς δυνάμεως τῆς βαρύτητος καὶ ὅτι ἦτο ἀνάγκη νὰ ἐνεργήσῃ συγχρόνως καὶ ἄλλη δύναμις. Ἡ δευτέρα αὕτη δύναμις ἐτέθη ἐν δράσει, κατὰ τὸν Ἀναξαγόραν, ὅταν παρεσχέθη ἀπὸ τὸν νοῦν ἡ πρώτη ὥθησις πρὸς περιστροφικὴν κίνησιν. Τότε διὰ τῆς περιδινήσεως ἀνεπτύχθη ἀκαταμέτρητος δύναμις, ἥτις παρέσυρεν ὄγκους λιθίνους πρὸς τὴν περιφέρειαν τῆς περιστρεφομένης μάζης, σχηματίσασα τοὺς ἀστέρας. Οὕτω εἰς τὸ σύμπαν κατὰ τὸν Κλαζομένιον σοφὸν ἐνεργοῦν δύο δυνάμεις: Ἡ φυγόκεντρος, ἥτις ἀναπτυσσομένη διὰ τῆς περιστροφῆς κρατεῖ τὰ οὐράνια σώματα καὶ τὸν αἰθέρα ἐν συνεχεῖ περιδινήσει μακρὰν τοῦ

κέντρου τῆς περιστροφῆς, καὶ ἀφ' ἑτέρου ἡ δύναμις τῆς βαρύτητος, ἥτις εἶναι ροπὴ τῶν σωμάτων πρὸς τὸ κέντρον τῆς κοσμικῆς ὕλης, ἐν τῷ ὁποίῳ εἶναι τοποθετημένη ἡ γῆ. Δὲν ἔχει βεβαίως συλλάβει πλήρως τὴν δύναμιν τῆς βαρύτητος, ὅπως τὴν νοεῖ ἡ σημερινὴ ἐπιστήμη, οὔτε εἶναι ἀπηλλαγμένος ἀπὸ τὸν γεωκεντρισμόν. Κατὰ τὰ ἄλλα ὅμως ἡ κοσμολογικὴ του θεωρία ἐνθυμίζει ἐκπληκτικῶς τὴν ὑπόθεσιν Κὰντ - Λαπλάς. Ἀξιοσημείωτον δὲ εἶναι ὅτι πρῶτος αὐτὸς ἐκφράζει τὴν ἀνησυχίαν ὅτι εἶναι δυνατὸν ἡ χαλάρωσις τῆς φυγοκέντρου δυνάμεως νὰ ἀπολήξῃ εἰς καταστροφὴν τοῦ κοσμικοῦ συστήματος, παρασχὼν εἰς τὸν Ἀριστοτέλη ἀφορμὴν διὰ νὰ προχωρήσῃ εἰς γονίμους σκέψεις. Γνωρίζει ἐπίσης τὴν μηχανικὴν ἀρχήν, καθ' ἣν ἡ ταχύτης ἐπαυξάνει κατὰ πολὺ τὴν ἀποτελεσματικότητα τῆς ἐνεργείας. Εἶναι δὲ βέβαιος ὅτι εἰς τὸ σύμπαν ὑπάρχουν καὶ δροῦν ταχύτητες καὶ δυνάμεις ἀφαντάστως μεγαλύτεραι ἀπὸ τὰς γνωστὰς εἰς τὸν ἀνθρώπινον κόσμον. Δι' ὅλων τούτων ἀναδεικνύεται ὁ Ἀναξαγόρας εἰσηγητὴς τῆς μηχανικῆς ἐξηγήσεως τοῦ σύμπαντος.

Ἡ ἑνότης καὶ χρονικὴ ἀρχὴ τοῦ κόσμου. Εἰς τὸ ὑπ' ἀριθμὸν 4 ἀπόσπασμα τοῦ Κλαζομενίου σοφοῦ γίνεται λόγος περὶ ὑπάρξεως κόσμου τινὸς κατοικουμένου ὑπὸ ἀνθρώπων, ὅστις ὅμως εἶναι διάφορος ἀπὸ τὸν ἰδικόν μας: «Καὶ ἀνθρώπους τε συμπαγῆναι (χρὴ δοκεῖν) καὶ τἄλλα ζῶα ὅσα ψυχὴν ἔχει. Καὶ τοῖσγε ἀνθρώποισιν εἶναι πόλεις συνῳκημένας καὶ ἔργα κατεσκευασμένα, ὥσπερ παρ' ἡμῖν, καὶ τὴν γῆν αὐτοῖσι φύειν πολλὰ καὶ παντοῖα, ὧν ἐκεῖνοι τὰ ὀνήιστα συνενεγκάμενοι εἰς τὴν οἴκησιν χρῶνται. Ταῦτα μὲν οὖν μοι λέλεκται περὶ τῆς ἀποκρίσιος, ὅτι οὐκ ἂν παρ' ἡμῖν μόνον ἀποκριθείη ἀλλὰ καὶ ἄλλη». (Καὶ πρέπει νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι διεμορφώθησαν καὶ ἄνθρωποι καὶ ὅλα τὰ ἄλλα ζῶα ὅσα ἔχουν ψυχήν. Καὶ ὅτι ἡ γῆ κάνει νὰ φυτρώσουν δι' αὐτοὺς πολλὰ καὶ παντοειδῆ φυτά, ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἐκεῖνοι συγκομίζοντες τὰ ἐπωφελέστατα (προϊόντα) εἰς τὴν κατοικίαν των τὰ χρησιμοποιοῦν (διὰ τὴν συντήρησίν των). Αὐτὰ λοιπὸν ἔχω νὰ εἰπω περὶ τοῦ ἀποχωρισμοῦ τῶν πρώτων ὑλῶν, ὡς πρὸς τὸ ὅτι εἶναι δυνατὸν ὄχι μόνον εἰς τὸν ἰδικόν μας κόσμον νὰ σημειωθῇ ἀποχωρισμός, ἀλλὰ καὶ εἰς ἄλλον). Ἐγεννήθη τὸ πρόβλημα ποῦ δέον νὰ τοποθετηθοῦν οἱ ἄλλοι κόσμοι οἱ παρόμοιοι μὲ τὸν ἰδικόν μας, περὶ ὧν γίνεται λόγος εἰς τὸ ἑρμηνευθὲν ἀπόσπασμα. Εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπάρχουν τοιοῦτοι κόσμοι ἢ εἰς ἄλλο μέρος τῆς γῆς, εἰς τοὺς ἀντίποδας, ἢ εἰς ἄλλο ἄστρον, ἢ εἰς ἄλλο κοσμικὸν σύστημα. Ἐπειδὴ ὁ Ἀναξαγόρας δὲν θεωρεῖ τὴν γῆν σφαιρικὴν ἀλλὰ πεπλατυσμένην, δὲν δύναται νὰ ὑπονοῇ ἀνθρώπους κατοικοῦντας εἰς τὸ ἀντίθετον ἡμισφαίριον τῆς γῆς. Ὁ Τσέλλερ φρονεῖ ὅτι πρόκειται περὶ τῆς σελήνης, δεδομένου ὅντος ὅτι, κατ' ἀρχαίας μαρτυρίας, ὁ φιλόσοφός μας τὴν ἐθεώρει κατοικουμένην. Ὁ σχολιαστὴς τοῦ Ἀπολλωνίου (1 498) γράφει: «Τὴν δὲ σελήνην ὁ αὐτὸς Ἀναξαγόρας χώραν πλατείαν ἀποφαίνει, ἐξ ἧς δοκεῖ ὁ Νεμεαῖος λέων πεπτωκέναι». (Ὁ Ἀναξαγόρας θεωρεῖ τὴν σελήνην πλατεῖαν ἐπιφάνειαν καὶ κατὰ τὴν ὑπάρχουσαν δοξασίαν ἀπὸ αὐτὴν ἔχει πέσει ὁ λέων τῆς Νεμέας). Καὶ ἑτέρα μαρτυρία, ἀναφερομένη εἰς τὰς δοξασίας τοῦ φιλοσόφου μας, λέγει ὅτι ὑπάρχει ἐπὶ τῆς σελήνης καὶ ἄλλη κατοίκησις ἀνθρώπων καὶ ποταμοὶ καὶ ὅλα ὅσα ὑπάρχουν εἰς τὴν γῆν: «Εἶναι δὲ ἐπ' αὐτῆς (τῆς σελήνης) οἴκησιν ποταμούς τε καὶ ὅσα ἐπὶ γῆς». Τὸ ὅτι ἐν τῷ ἑρμηνευθέντι ἀποσπάσματι ἀναγράφεται ὅτι ὑπάρχει διὰ τὸν κόσμον ἐκείνων τῶν ἀνθρώπων ἄλλη σελήνη, τὸ δικαιολογεῖ ὁ Τσέλλερ, ὅτι θὰ ὑπάρχῃ ἕτερον ἄστρον ὅπερ θὰ εἶναι διὰ τὴν σελήνην ὅ,τι εἶναι αὕτη διὰ τὴν γῆν. Δὲν εἶναι ὅμως ἀπαραίτητον νὰ δεχθῶμεν ὅτι ὁ δεύτερος ἐκεῖνος ἀνθρώπινος κόσμος ὑπάρχει εἰς τὴν σελήνην. Δύναται ὁ φιλόσοφός μας νὰ ἐννοῇ καὶ ἄλλον τινὰ ἐκ τῶν ἀστέρων, ἐκτὸς βεβαίως τοῦ ἡλίου, ὃν ἐθεώρει εὑρισκόμενον ἐν διαπύρῳ καταστάσει. Θὰ ἠδυνάμεθα ἴσως νὰ δεχθῶμεν ὅτι ἡ οἴκησις δέον νὰ τοποθετηθῇ εἰς ἄλλα κοσμικὰ συστήματα. Εἰς τοιαύτην ὅμως ἐκδοχὴν ἀντιτίθενται ρηταὶ μαρτυρίαι τῶν ἀρχαίων δοξογράφων, οἵτινες κατατάσσουν τὸν Ἀναξαγόραν εἰς τοὺς δεχομένους τὴν ὕπαρξιν ἑνὸς μοναδικοῦ κόσμου. Κατὰ τὸν Κλαζομένιον σοφόν, περαιτέρω τοῦ ἑναρμονίως διατεταγμένου κόσμου ὑπάρχει ἡ ἄπειρος ἐν ἀδιακρίτῳ ἀναμίξει διατελοῦσα ὕλη. Ἐκ ταύτης δὲ διαδοχικῶς μεγάλαι μᾶζαι περιέρχονται εἰς τὴν κυριαρχίαν τοῦ κοσμικοῦ συστήματος, διότι ἡ περιστροφικὴ κίνησις, «ἡ περιχώρησις», ἡ προκαλουμένη ὑπὸ τοῦ νοῦ, διαρκῶς τείνει νὰ ἐξαπλωθῇ εἰς εὐρυτέραν περιοχὴν «καὶ περιχωρήσει ἐπὶ πλέον» (Ἀπ. 12). Κατὰ ταῦτα, ὁ Ἀναξαγόρας ἀποφαίνεται ὅτι εἶναι δυνατὸν καὶ εἰς ἄλλο μέρος τοῦ κοσμικοῦ συστήματος καὶ ἐκτὸς τῆς γῆς, νὰ δημιουργηθῇ ἀνθρώπινος βίος παρόμοιος μὲ τὸν ἰδικόν μας.

Καὶ ὡς πρὸς τὴν ἔναρξιν τῆς διαδικασίας, ἥτις παράγει τὸ κοσμικὸν σύστημα, αἱ μαρτυρίαι τῶν παλαιῶν ἀφήνουν πολλὰ κενά. Κατά τινας εἰδήσεις, ὑπάρχει χρονικὴ ἔναρξις τῆς κοσμοποιΐας. «Ὑπῆρχεν ἀρχικῶς ἐποχή, καθ' ἣν τὸ ἀδιάκριτον μῖγμα τῶν πρώτων ὑλῶν εὑρίσκεται ἐν πλήρει ἠρεμίᾳ. Τοιαύτην περιγραφὴν τῆς προκοσμογονικῆς καταστάσεως μᾶς παρέχει ὁ ἴδιος ὁ Ἀναξαγόρας εἰς τὸ ὑπ' ἀρ. 4 ἀπόσπασμά του: «Πρὶν δὲ ἀποκριθῆναι ταῦτα πάντων ὁμοῦ ἐόντων οὐδὲ χροιὴ ἔνδηλος ἦν οὐδεμία· ἀπεκώλυε γὰρ ἡ σύμμιξις πάντων χρημάτων, τοῦ τε διεροῦ καὶ τοῦ ξηροῦ καὶ τοῦ θερμοῦ καὶ τοῦ ψυχροῦ καὶ τοῦ λαμπροῦ καὶ τοῦ ζοφεροῦ καὶ γῆς πολλῆς ἐνεούσης καὶ σπερμάτων ἀπείρων πλῆθος οὐδὲν ἐοικότων ἀλλήλοις». (Πρὶν δὲ τοῦ ἀποχωρισμοῦ τούτων, ἐπειδὴ ὅλα ἦσαν μαζί, δὲν διεκρίνετο οὐδὲν χρῶμα· διότι ἔφερεν ἐμπόδιον ἡ ἀνάμιξις ὅλων τῶν πραγμάτων (ἀρχικῶν ὑλῶν), τοῦ ὑγροῦ καὶ τοῦ ξηροῦ, τοῦ ψυχροῦ καὶ τοῦ θερμοῦ καὶ τοῦ λαμπροῦ καὶ τοῦ σκοτεινοῦ, καὶ ἐπειδὴ πολλὴ γῆ ἐνυπῆρχε καὶ πλῆθος ἀπείρων σπερμάτων, ἅτινα δὲν εἶχον μεταξύ των οὐδεμίαν ὁμοιότητα). Ὁ νοῦς ἔρχεται εἰς μίαν ὡρισμένην χρονικὴν στιγμὴν καί, παρέχων κίνησιν εἰς τὸ ἠρεμοῦν μῖγμα, ἐπιφέρει τὴν διάκρισιν. Ὁ Ἀριστοτέλης καὶ ὁ Εὔδημος ρητῶς μαρτυροῦν ὅτι ὁ Ἀναξαγόρας ἐδέχετο τοιαύτην χρονικὴν ἔναρξιν τῆς κοσμοποιΐας. Ὁ Σιμπλίκιος ὅμως, διαφωνῶν πρὸς τούτους, παρέχει τὴν ἐπεξήγησιν ὅτι ὁ Κλαζομένιος φιλόσοφος ἔκαμνε λόγον περὶ τῆς κατὰ χρόνον ἐνάρξεως τῆς κινήσεως, ὄχι διότι ἐφρόνει ὅτι πράγματι ὑπῆρξε τοιαύτη ἔναρξις ἐν τῷ σύμπαντι, ἀλλὰ διὰ λόγους μεθοδολογικούς, διὰ νὰ γίνῃ δηλαδὴ εὐκολώτερον καταληπτὴ ἡ θεωρία του: «Φαίνονται δὲ καὶ οὗτοι τάξεως ἕνεκα διδασκαλικῆς ἀρχὴν τῆς κοσμοποιΐας ὑποθέμενοι». (Εἶναι φανερὸν ὅτι καὶ οὗτοι (ὁ Ἀναξαγόρας καὶ ἄλλοι) ἐδέχθησαν χρονικὴν ἀρχὴν τῆς κοσμοποιΐας διὰ νὰ τακτοποιήσουν ἀπὸ ἀπόψεως διδακτικῆς τὴν θεωρίαν των). Πάντως αἱ μαρτυρίαι τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ τοῦ Εὐδήμου δέον θεωρηθοῦν πειστικώτεραι. Ὡς πρὸς τὴν φθαρτότητα τοῦ δημιουργηθέντος κόσμου, δὲν φαίνεται πιθανὸν ὅτι εἶναι δυνατὸν νὰ γίνῃ αὕτη ἀποδεκτὴ ἐντὸς τοῦ πλαισίου τοῦ ἀναξαγορείου συστήματος. Ἐφ' ὅσον μᾶς λέγει ὁ ἴδιος ὅτι ἡ ὑπὸ τοῦ νοῦ προκληθεῖσα κίνησις προχωρεῖ ἐκτεινομένη εἰς εὐρυτέρας ἐν τῷ σύμπαντι περιοχάς, εἶναι ἀπίθανον ὅτι θὰ ἔθετε δι' αὐτὴν τέρμα, ἔπειτα ἀπὸ τὸ ὁποῖον θὰ ἐπήρχετο ἡ φθορὰ τοῦ δημιουργηθέντος κόσμου. Ὁ Σιμπλίκιος παρέχει τὴν πληροφορίαν ὅτι ὁ φιλόσοφός μας ἐθεώρει τὸν ἅπαξ δημιουργηθέντα κόσμον αἰώνιον: «ἅπαξ γενόμενον τὸν κόσμον ἐκ τοῦ μίγματος διαμένειν λοιπὸν τοῦ νοῦ ἐφεστῶτος διοικούμενόν τε καὶ διακρινόμενον» (ἀφοῦ ἅπαξ ἐδημιουργήθη ὁ κόσμος ἐκ τοῦ μίγματος διατηρεῖται εἰς τὸν ὑπόλοιπον χρόνον διοικούμενος καὶ προχωρῶν εἰς τὴν περαιτέρω διάκρισιν ὑπὸ τὴν ἐπιστασίαν τοῦ νοῦ). Εἶναι πιθανὸν ὅτι θὰ ἐδέχετο ἀλλοιώσεις καὶ μεταβολὰς τῆς ἐν τῷ κόσμῳ τάξεως καὶ φθορὰν τῶν ἀτομικῶν ὄντων, τὰς δοξασίας του δὲ ταύτας, παρεξηγοῦντες μερικοὶ τῶν ἀρχαίων δοξογράφων, ἐνόμισαν ὅτι ἐθεώρει τὸν δημιουργηθέντα κόσμον φθαρτόν.

Ἡ ἀστρονομία. Ὁ Ἀναξαγόρας ἐστηρίχθη ἐπὶ τῶν ἀστρονομικῶν ἀντιλήψεων τῶν προγενεστέρων του Ἰώνων φιλοσόφων. Συμφωνεῖ μὲ τὸν Ἀναξιμένη ὡς πρὸς τὸ σχῆμα καὶ τὴν θέσιν τῆς γῆς, δεχόμενος ὅτι αὕτη εἶναι ἐπίπεδος πεπλατυσμένος δίσκος, τοποθετημένος εἰς τὸ κέντρον τοῦ σύμπαντος. Μένει δὲ μετέωρος, διότι ὁ ὑποκάτω αὐτῆς ἀὴρ τὴν πιέζει πρὸς τὰ ἄνω καὶ τὴν συγκρατεῖ εἰς τὴν αὐτὴν θέσιν. Εἰς τὴν γῆν ἀπέδιδε δισκοειδὲς σχῆμα, διότι ἐφρόνει ὅτι ἡ ὑπὸ τοῦ νοῦ προκαλουμένη κίνησις προχωρεῖ κατὰ κυκλικὰς γραμμάς. Κατ' ἀρχὰς τὰ ἄστρα ἐκινοῦντο γύρω ἀπὸ τὴν γῆν χωρὶς ποτὲ νὰ δύουν. Κατόπιν ὅμως ἐσημειώθη κλίσις τῆς γῆς καὶ διὰ τοῦτο τμῆμα τῆς τροχιᾶς τῶν ἀστέρων δὲν εἶναι πλέον ὁρατόν. Ἡ κλίσις τοῦ ἄξονος τῆς γῆς ἐσημειώθη, κατὰ τὸν Ἀναξαγόραν, πρὸς τὸ μεσημβρινὸν μέρος καὶ ἴσως νὰ ὀφείλεται εἰς τὴν πρόνοιαν τοῦ νοῦ, ὅστις διὰ ταύτης ἐχώρισε τὴν ἐπιφάνειάν της εἰς ζώνας, ἐξ ὧν ἄλλη μὲν εἶναι εὔκρατος, ἄλλη κατεψυγμένη καὶ ἄλλη θερμή. Ἐκ τῆς εἰδήσεως ταύτης προκύπτει ὅτι ὁ Ἀναξαγόρας θὰ εἶχε ἰδέαν τινὰ περὶ τῆς λοξώσεως τῆς ἐκλειπτικῆς. Πλησιέστερον πρὸς τὴν γῆν ἄστρον ἐθεώρει τὴν σελήνην, ὑπεράνω δὲ ταύτης ἐτοποθέτει τὸν ἥλιον. Τὸ μέγεθος τοῦ ἡλίου, ὃν ἐξελάμβανεν ὡς πεπυρακτωμένον μύδρον, δὲν ὑπερβαίνει, κατὰ τὴν ἀντίληψιν τοῦ φιλοσόφου μας, σημαντικῶς τὴν περίμετρον τῆς Πελοποννήσου. Αἱ τροπαὶ τοῦ ἡλίου ὀφείλονται εἰς τὴν ἀντίστασιν τοῦ ἀέρος, ἥτις ἀναγκάζει αὐτὸν νὰ τρέπεται πρὸς τὴν ἀντίθετον κατεύθυνσιν. Ἐπειδὴ δὲ ἡ σελήνη, λόγῳ τῆς μικροτέρας της θερμότητος, παρουσιάζει ἀσθενεστέραν ἀντίστασιν, ἀναγκάζεται νὰ κάμνῃ συχνοτέρας ἀναστροφάς. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἡρμήνευε τὴν συχνὴν ἐναλλαγὴν τῶν φάσεων τῆς σελήνης. Ἐδέχετο δὲ μεταξὺ τῆς σελήνης καὶ τῆς γῆς τὴν ὕπαρξιν ἀοράτων εἰς ἡμᾶς οὐρανίων σωμάτων. Εἰς τὸν Ἀναξαγόραν ἀνήκει ἡ τιμὴ ὅτι διέγνωσε τὴν ἀληθῆ αἰτίαν τῶν ἐκλείψεων τοῦ ἡλίου καὶ τῆς σελήνης. Ἐφρόνει δὲ ὅτι ἡ σελήνη ὑφίσταται ἐκλειψιν, ἐπειδὴ ἡ σκιὰ τῆς γῆς, ἐνίοτε δὲ καὶ ἡ σκιὰ τῶν ὑπὸ τὴν σελήνην ὑπαρχόντων ἀοράτων σωμάτων, παρεμπίπτουσα ὡς φραγμός, ἐμποδίζει τὸν ὑπὸ τοῦ ἡλίου φωτισμόν της. Ὁ δὲ ἥλιος ὑφίσταται ἔκλειψιν κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ μηνός, ἐπειδή, παρεμπίπτουσα ἡ σκιὰ τῆς σελήνης, ἐμποδίζει τὰς ἀκτῖνας του νὰ φθάσουν μέχρι τῆς γῆς. Ἐπίσης ἐδέχθη τὴν γνώμην τοῦ Ἀναξιμένους, καθ' ἣν ἡ σελήνη δὲν ἔχει ἴδιον φῶς, ἀλλὰ τὸ φῶς ὅπερ ἐμφανίζει προέρχεται ἐκ τοῦ ἡλίου· ἐθεώρει δὲ τὰ ἄστρα ὡς διαπύρους μᾶζας τοποθετημένας ὑπεράνω τοῦ ἡλίου. Λόγῳ τῆς μεγάλης ἀπὸ τὴν γῆν ἀποστάσεώς των δὲν εἶναι ἡ θερμότης των αἰσθητὴ εἰς ἡμᾶς. Τὸ φῶς δὲ τοῦ ἡλίου καθιστᾷ αὐτὰ κατὰ τὴν ἡμέραν ἀόρατα. Ὁ Γαλαξίας δὲν εἶναι, κατὰ τὸν Ἀναξαγόραν, πολυαριθμοτέρα συσσώρευσις ἀστέρων. Ἡ εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο τοῦ οὐρανοῦ παρατηρουμένη λαμπρότης εἶναι φαινομενική, δυναμένη νὰ ἐξηγηθῇ. Αἰτία τῆς λαμπρότητος εἶναι, κατὰ τὸν Κλαζομένιον σοφόν, ὅτι εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ Γαλαξίου πίπτουσα κατὰ τὴν νύκτα ἡ σκιὰ τῆς γῆς, κάμνει ὥστε νὰ φαίνεται λαμπρότερον τὸ ἐν τῇ περιοχῇ ἐκείνῃ φῶς τῶν ἄστρων καὶ μᾶς παρέχει τὴν ἀπατηλὴν ἐντύπωσιν ὅτι πρόκειται περὶ μεγαλυτέρας συγκεντρώσεως ἀστέρων. Ἡ θεωρία αὕτη τοῦ Ἀναξαγόρου δὲν εἶναι σύμφωνος μὲ τὰ πράγματα, ἀποδεικνύει ὅμως τὴν ὀξυδέρκειαν καὶ τὴν ἐρευνητικὴν διάθεσιν τοῦ πνεύματός του. Ἂς μὴ λησμονῶμεν, ὅτι καὶ ἡ σύγχρονος ἀστρονομία, ἐρευνῶσα τὸ αὐτὸ φαινόμενον, δὲν ἀρκεῖται εἰς τὴν διαπίστωσιν τῆς ἀνίσου κατανομῆς τῶν ἀστέρων, ἀλλὰ ἀναζητεῖ καὶ ἄλλας καθαρῶς ὀπτικὰς αἰτίας. Τοὺς κομήτας ἐθεώρει ὁ Κλαζομένιος σοφὸς οὐχὶ ὡς ἰδιαιτέρας φύσεως οὐράνια σώματα, ἀλλ' ὡς ὁπτι-

κὸν φαινόμενον προερχόμενον ἐκ τῆς συμπλησιάσεως δύο πλανητῶν. Τοὺς δὲ διάττοντας ἐθεώρει ὡς σπινθῆρας ἀποκοπτομένους ἐκ τοῦ ἐν περιστροφῇ εὑρισκομένου αἰθέρος.

Ἀξιομνημόνευτος εἶναι καὶ ἡ συμβολὴ ἣν προσέφερεν ὁ Κλαζομένιος σοφὸς διὰ τὴν ἐξήγησιν τῶν μετεωρολογικῶν φαινομένων. Οἱ ἄνεμοι προκαλοῦνται ἐπειδὴ μεταβάλλεται, λόγῳ τῶν διαφορῶν τῆς ἡλιακῆς θερμότητος, ἡ πυκνότης τοῦ ἀέρος. Ὁ θερμαινόμενος ἀὴρ ὑψοῦται πρὸς τὸν βόρειον πόλον καὶ καταλειπει κενά, ἅτινα προκαλοῦν ρεύματα ἀέρος καὶ σχηματίζουν τοὺς ἀνέμους. Αἱ βρονταὶ καὶ αἱ ἀστραπαὶ ἐπισυμβαίνουν, ὅταν τμῆμα πυρός, ἀποσπώμενον ἐκ τοῦ αἰθέρος, πέσῃ εἰς τὰ νέφη. Εἰς τὴν αὐτὴν δὲ αἰτιαν ὀφειλονται καὶ αἱ θύελλαι καὶ οἱ ἀνεμοστρόβιλοι (τυφῶνες καὶ πρηστῆρες). Ὡς πρὸς τὴν ἐξήγησιν τοῦ σχηματισμοῦ τῶν νεφῶν καὶ τῆς χιόνος, ἀκολουθεῖ τὰς γνώμας τοῦ Ἀναξιμένους. Ἐγκρίνει προσέτι καὶ τὴν ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ φιλοσόφου διατυπωθεῖσαν ἑρμηνείαν τοῦ φαινομένου τῆς Ἶριδος. Εἰς περισωθὲν δὲ ἀπόσπασμα ἔχομεν καὶ ἐπιστημονικὸν ὁρισμὸν τῆς Ἶριδος: «Ἶριν δὲ καλέομεν τὸ ἐν τῆσι νεφέλησιν ἀντιλάμπον τῷ ἡλίῳ. Χειμῶνος οὖν ἔστι σύμβολον· τὸ γὰρ περιεχόμενον ὕδωρ τῷ νέφει ἄνεμον ἐποίησεν ἢ ἐξέχεεν ὄμβρον»: (Ἶριν δὲ καλοῦμεν τὴν ἀντανάκλασιν τῆς λάμψεως τοῦ ἡλιακοῦ φωτὸς τοῦ προσπίπτοντος εἰς τὰς νεφέλας. Εἶναι δὲ προμήνυμα κακοκαιρίας· διότι τὸ ὕδωρ, ὅπερ ἐν διαχύσει εὑρίσκεται γύρω ἀπὸ τὸ νέφος, συνήθως παράγει ἄνεμον ἢ προκαλεῖ βροχήν). Οἱ σεισμοὶ προκαλοῦνται ὅταν ὁ ὑπεράνω τῆς γῆς ἀὴρ πίπτῃ εἰς τὸν ὑποκάτω ταύτης, ὅστις τὴν συγκρατεῖ, ἢ ὅταν εἰσδύῃ εἰς τὰ ἐσωτερικά της κοιλώματα. Οἱ ποταμοὶ καὶ αἱ πηγαὶ τροφοδοτοῦνται οὐ μόνον ἐκ τῶν βροχῶν, ἀλλὰ καὶ ἐκ τοῦ ἐναποθηκευμένου εἰς τὰ ἐσωτερικὰ τῆς γῆς κοιλώματα ὕδατος. Ἐπιτυχὴς ὑπῆρξε καὶ ἡ ἐξήγησις τῶν πλημμυρῶν τοῦ Νείλου, ἃς ἑρμηνεύει ὁ φιλόσοφός μας ὡς ὀφειλομένας εἰς τὴν τῆξιν τῶν ἐν τῇ Αἰθιοπίᾳ χιόνων. Ἐκ δὲ ἑβραϊκοῦ χειρογράφου, περιέχοντος σχόλια εἰς τὸ Ἱπποκρατικὸν σύγγραμμα «Περὶ ἀέρων, ὑδάτων καὶ τόπων» συνάγεται ὅτι ὁ Ἀναξαγόρας εἶχε συμπεριλάβει εἰς τὸ σύγγραμμά του καὶ ἀστρονομικὰς παρατηρήσεις σχετικὰς μὲ τὸν προσδιορισμὸν τῆς ἐνάρξεως τῶν ἐποχῶν τοῦ ἔτους.

Τὰ ὀργανικὰ ὄντα καὶ ὁ ἄνθρωπος. Ὡς πρὸς τὴν γένεσιν τῶν ὀργανικῶν ὄντων, ἀκολουθεῖ τὰς δοξασίας τοῦ Ἀναξιμάνδρου. Τὰ πρῶτα σπέρματα τῶν φυτῶν πίπτουν μὲ τὴν βροχὴν ἀπὸ τὸν ἀέρα, ὅστις εἶναι κατὰ τὸν Ἀναξαγόραν, πλήρης σπερμάτων. Φαίνεται ὅτι ἀπέδιδεν εἰς τὰ φυτὰ εἶδός τι, ἀναπνοῆς καὶ αἰσθήσεως, χαρακτηρίζων ταῦτα ὡς ζῶα προσκεκολλημένα εἰς τὴν γῆν, «ζῷα ἔγγεια», καὶ ἱκανὰ νὰ δοκιμάζουν ἡδονὴν καὶ πόνον. Ἡ αὔξησίς των συνοδεύεται ὑπὸ ἡδονῆς ἡ δὲ ἀποβολὴ τοῦ φυλλώματός των ὑπὸ λύπης. Πρῶτος ἐξ ὅλων τῶν ἐρευνητῶν, διέγνωσεν ὅτι οἱ ἰχθύες ἀναπνέουν διὰ τῶν βραγχίων. Θεωρεῖ δὲ τὸ φαινόμενον τῆς ἀναπνοῆς ὡς γενικὸν χαρακτηριστικὸν τῶν φυτῶν καὶ τῶν ζώων, συναντώμενον καὶ εἰς τὰ ὀστρακοειδῆ. Ὡς πρὸς τὴν πρώτην γένεσιν τῶν ζώων, ἐφρόνει ὅτι τὰ πρῶτα σπέρματα εἶχον πέσει εἰς τὴν γῆν ἐκ τοῦ διαπύρου αἰθέρος καὶ ἀνεπτύχθησαν εἶτα εἰς τὴν ὑγρασίαν. Ὁ Εἰρηναῖος ρητῶς ἀναφέρει ὅτι τόσον ὁ Ἀναξίμανδρος ὅσον καὶ ὁ Ἀναξαγόρας δὲν ἐδέχοντο τὴν αὐτόματον γένεσιν τῶν ἐμβίων ὄντων, ἀλλ' ἦσαν τῆς γνώμης ὅτι πᾶν ἔμβιον γεννᾶται ἐκ προϋπάρχοντος ἐμβίου. Κατὰ τὸν Ἀναξαγόραν, τὸ ἄρρεν παρέχει τὸ σπέρμα, τὸ δὲ θῆλυ μόνον τὸν τόπον τῆς γονιμοποιήσεως. Ἄρρεν γίνεται πᾶν τὸ συλλαμβανόμενον εἰς τὸ δεξιὸν μέρος τῆς μήτρας, θῆλυ δὲ εἰς τὸ ἀριστερόν. Εἰς ἅπαντα τὰ ἔμβια ὄντα ἐδέχετο ὅτι ἐνοικεῖ νοῦς, ἀδιαφόρως ἂν εἰς μικρὰν ἢ μεγάλην ποσότητα. Τὸ φαινόμενον τῆς κατὰ βιολογικὴν σκοπιμότητα λειτουργίας τῶν ὀργανισμῶν ὑπῆρξεν ἡ αἰτία, ἥτις ἔκαμεν αὐτὸν νὰ φρονῇ ὅτι εἰς ἅπαντα τὰ ζῶα καὶ τὰ φυτὰ ἐνυπάρχει νοῦς. Κατὰ τὴν διάλυσιν τοῦ σώματος δὲν συναποθνήσκει ὁ νοῦς. Κατὰ ταῦτα ἐφρόνει ὁ Κλαζομένιος φιλόσοφος ὅτι ὁ νοῦς, ὅπως καὶ ἡ ὕλη, εἶναι ἀθάνατος, οὐχὶ ὅμως καὶ ἡ ἐπὶ μέρους ψυχικὴ ἀτομικότης. Τὸ φαινόμενον τοῦ ὕπνου εἶναι, κατὰ τὸν φιλόσοφόν μας, σωματικὸν καὶ προέρχεται ἐκ τῆς κοπώσεως: «Κατὰ κόπον τῆς σωματικῆς ἐνεργείας γίγνεσθαι τὸν ὕπνον· σωματικὸν γὰρ εἶναι τὸ πάθος, οὐ ψυχικόν» (ἕνεκα τοῦ κόπου τοῦ προκαλουμένου ἐκ τῆς σωματικῆς ἐνεργείας γίνεται ὁ ὕπνος· διότι εἶναι πάθημα σωματικὸν καὶ οὐχὶ ψυχικόν).

Δεῖγμα τῆς μεγάλης διορατικότητος τοῦ Ἀναξαγόρου εἶναι καὶ ἡ προσπάθειά του νὰ ἐξηγήσῃ τὴν νοητικὴν ὑπεροχὴν τοῦ ἀνθρώπου ἔναντι τῶν ζώων, ὡς προερχομένην ἐκ τοῦ ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἔχει χεῖρας. Κατὰ μαρτυρίαν τοῦ Ἀριστοτέλους «Ἀναξαγόρας μὲν οὖν φησι διὰ τὸ χεῖρας ἔχειν φρονιμώτατον εἶναι τῶν ζώων τὸν ἄνθρωπον» (ἐπειδὴ ὁ ἄνθρωπος ἔχει χεῖρας, εἶναι τὸ φρονιμώτατον ἐκ τῶν ζώων). Ὁ Κλαζομένιος φιλόσοφος ἔβλεπεν εἰς τὴν ἀνθρωπίνην χεῖρα τὸ ὄργανον ἐκεῖνο, διὰ τοῦ ὁποίου ἐνεργεῖ ἡ κινητικότης τοῦ νοῦ, πλουτίζουσα τὴν ἐμπειρίαν καὶ τὴν γνῶσιν τοῦ ἀνθρώπου. Συμφώνως πρὸς παλαιὸν στίχον: «χειρῶν ὀλλυμένων ἔρει πολύμητις Ἀθήνη» (ἂν καταστραφοῦν αἱ χεῖρες, χάνεται ἡ πολυμήχανος Ἀθηνᾶ). Ἡ ἀντίληψις αὕτη τοῦ Ἀναξαγόρου ὑπενθυμίζει τὸν ὁρισμόν, δι' οὗ ὁρίζει τὸν ἄνθρωπον ὁ Φραγκλῖνος ὡς ὂν τὸ ὁποῖον κατασκευάζει ὄργανα. Αἱ νεώτεραι θεωρίαι τῶν Ἀμερικανῶν Ἰδίᾳ παιδαγωγῶν, συμφώνως πρὸς τὰς ὁποίας ὁ ἄνθρωπος μανθάνει διὰ τοῦ πράττειν, ἀποτελοῦν ἀνάπτυξιν τῆς γονίμου ταύτης σκέψεως τοῦ Κλαζομενίου σοφοῦ.

Ἡ ψυχολογία καὶ γνωσιολογία. Ὁ φιλόσοφός μας φαίνεται ὅτι ἀπησχολήθη σοβαρῶς μὲ τὴν ἐξήγησιν τῶν αἰσθησιακῶν φαινομένων. Τὰς σχετικὰς μὲ τὸ πρόβλημα τοῦτο ἀντιλήψεις του μᾶς διέσωσεν ὁ μαθητὴς τοῦ Ἀριστοτέλους Θεόφραστος εἰς τὸ «Περὶ αἰσθήσεων» σύγγραμμά του. Ὡς γενικὴν ἐξηγητικὴν ἀρχὴν ἐδέχθη τὴν πρότασιν καθ' ἣν ἡ αἴσθησις παράγεται κατόπιν ἐπιδράσεως ὄχι συγγενῶν πρὸς τὸ αἴσθημα ἐρεθισμῶν, ἀλλ' ἐναντίων. Τὸ ὅμοιον δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐπιδράσῃ ἐπὶ τοῦ ὁμοίου: «τὸ ὅμοιον ἀπαθὲς ὑπὸ τοῦ ὁμοίου». Διὰ νὰ παραχθῇ αἴσθησις καὶ γνῶσις χρειάζεται νὰ ἐπιδράσῃ ὄχι τὸ ὅμοιον ἀλλὰ τὸ ἀντίθετον. Διὰ νὰ ἴδωμεν ἀντικειμενόν τι χρειαζεται νὰ σχηματισθῇ ἡ εἰκὼν του εἰς τὴν κόρην τοῦ ὀφθαλμοῦ. Οὐδεμία ὅμως εἰκὼν εἶναι δυνατὸν νὰ προβάλλεται ἐπὶ ἐπιφανειας, ἥτις ἔχει τὸ αὐτὸ μὲ τὴν εἰκόνα χρῶμα. Διὰ νὰ γίνῃ ἡ προβολὴ χρειάζεται νὰ πέσῃ ἡ εἰκὼν ἐπὶ ἐπιφανείας διαφόρου χρώματος. Εἶναι ἀδύνατον ἐπὶ λευκῆς ἐπιφανειας νὰ προβληθῇ λευκὴ εἰκών. Ἐπειδὴ λοιπὸν οἱ ὀφθαλμοι μας ἔχουν σκοτεινὸν χρῶμα, βλέπομεν τὰ ἀντικείμενα κατὰ τὴν ἡμέραν, ὅταν φωτίζονται ἀπὸ τὸ ἡλιακὸν φῶς. Τὴν νύκτα, καθ' ἣν τὰ ἀντικείμενα γινονται σκοτεινά, δὲν δύναται νὰ λειτουργήσῃ ἡ δρασίς μας. Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον διακρίνουν τὰ ἀντικειμενά των ἡ ἁφὴ καὶ ἡ γεῦσις. Ὅταν ἐγγίζωμεν κάτι τὸ ὁποῖον εἶναι ἐξ ἴσου θερμὸν μὲ τὸ σῶμα μας, ὅεν αἰσθανόμεθα οὐδεμίαν θερμότητα ἢ ψῦχος. Τὴν ἐξωτερικὴν θερμότητα τὴν αἰσθανόμεθα διὰ τῆς ἐν ἡμὶν ὑπαρχούσης ψυχρότητος, τὸ πικρὸν διὰ τῆς ἐν ἡμῖν γλυκύτητος. Συμφώνως πρὸς τὴν περὶ ὕλης θεωριαν τοῦ Ἀναξαγόρου, τὸ ἀνθρώπινον σῶμα ἀποτελεῖ σύνθεσιν ἐξ ἁπασῶν τῶν ἐν τῷ σύμπαντι ὑπαρχουσῶν ὑλῶν. Ἐπειδὴ τὰ πάντα ἐνυπάρχουν ἐν ἡμῖν, δυνάμεθα δι' ἑνὸς ἑκάστου ἐκ τούτων νὰ διακρίνωμεν τὸ ἀντίθετόν του. Ἡ λειτουργία τῆς ὀσφρήσεως ἐπιτελεῖται διὰ τῆς ἀναπνοῆς, ἥτις μεταφέρει τὰς ὀσμὰς εἰς τὸν ἐγκέφαλον. Τὰ δὲ αἰσθήματα τῆς ἀκοῆς παράγονται, ὅταν ὁ θόρυβος, μεταφερόμενος διὰ τῶν νεύρων, ἐμπίπτῃ εἰς τὸν ἠρεμοῦντα ἐντὸς τῆς κοίλης θήκης του ἐγκέφαλον. Διὰ τοῦτο, συμπεραίνει ὁ Ἀναξαγόρας, πᾶσα αἰσθησιακὴ λειτουργία συνεπιφέρει λύπην: «ἅπασαν δι' αἴσθησιν λύπης». Τοῦτο συμβαίνει, ἐπειδὴ πᾶν διάφορον σῶμα ἀπτόμενον ἄλλου διαφόρου πρὸς αὐτὸ προκαλεῖ ἀντίδρασιν καὶ πόνον. Πᾶσα, προσθέτει ὁ Κλαζομένιος σοφός, ἐπὶ μακρὸν χρόνον διαρκοῦσα καὶ ἔντονος αἴσθησις παράγει λύπην. Τὰ λαμπρὰ χρώματα καὶ οἱ ὑπέρμετροι κρότοι προκαλοῦν δυσάρεστον ἐντύπωσιν. Διαφαίνεται ὅπισθεν τῶν ἀντιλήψεων τούτων συγκεκαλυμμένη ἀποστροφὴ πρὸς τὸν αἰσθησιακὸν βίον καὶ ἡ χαρακτηριζουσα τὴν προσωπικότητα τοῦ φιλοσόφου μας τάσις πρὸς τὴν ἀπηλευθερωμένην ἀπὸ τὰ ἐνοχλήματα τῶν αἰσθήσεων θεωρίαν.

Τὴν διακριτικὴν δύναμιν τῶν αἰσθήσεων ἐθεώρει ἀνάλογον μὲ τὸ μέγεθος καὶ τὴν τελειότητα τῶν αἰσθητηρίων. Ἐπειδὴ δὲ τὰ αἰσθητήρια εἶναι μόνον ὄργανα σωματικά, δὲν δύνανται νὰ μᾶς ἀποκαλύψουν τὴν ἀληθῆ σύστασιν τῶν πραγμάτων. Αἱ ἐνδείξεις τὰς ὁποίας μᾶς παρέχουν δὲν εἶναι πάντοτε ἀσφαλεῖς. Ἐπαφιέμενοι εἰς μόνας τὰς αἰσθήσεις, μᾶς λέγει τὸ ὑπ' ἀριθ. 21 ἀπόσπασμά του, δὲν δυνάμεθα νὰ διακρίνωμεν, λόγῳ τῆς ἀδυναμίας των τὸ ἀληθές: «ὑπ' ἀμαυρότητος αὐτῶν οὐ δυνατοὶ ἐσμεν κρίνειν τὸ ἀληθές». Περὶ τῆς ἀδυναμίας τῶν αἰσθήσεων δυνάμεθα νὰ πεισθῶμεν, κατὰ τὸν Ἀναξαγόραν, καταφεύγοντες εἰς πειραματικὴν δοκιμήν. Ἐὰν ἠθέλομεν λάβει δύο χρωματισμένα ὑγρά, τὸ ἓν λευκὸν καὶ τὸ ἄλλο μέλαν, ἐνσταλάξωμεν δὲ κατὰ σταγόνα μικρὰς ποσότητας ἐκ τοῦ ἑνὸς εἰς τὸ ἄλλο, δὲν θὰ δυνηθῇ ἡ ὄψις μας νὰ διακρίνῃ τὰς ἐλαχίστας ταύτας μεταβολάς, καίτοι ἡ ὕπαρξίς των ὡς φυσικῶν φαινομένων εἶναι βεβαιωμένη: «Εἰ γὰρ δύο λάβοιμεν χρώματα, μέλαν καὶ λευκὸν εἶτα ἑκ θατέρου εἰς θάτερον κατὰ σταγόνα παρεγχέοιμεν, οὐ δυνήσεται ἡ ὄψις διακρίνειν τὰς παρὰ μικρὸν μεταβολάς, καίπερ πρὸς τὴν φύσιν ὑποκειμένας» (Σέξτος Ἐμπ. Πρὸς μαθητ. VII 90). Διὰ τῆς ρηθείσης πειραματικῆς ἀποδείξεως ὁ Ἀναξαγόρας ἐγένετο ὁ πρόδρομος τῆς τόσον διαφημισθείσης κατὰ τὴν νεωτέραν ἐποχὴν πειραματικῆς ψυχολογικῆς ἐρεύνης. Διὰ νὰ ἀποδείξῃ τὴν ἀδυναμίαν τῶν αἰσθήσεων, ἔφερε καὶ τὸ ἀκόλουθον ἐπιχείρημα: Ἔλεγεν ὅτι ἡ χιών, παρ' ὅλον ὅτι ἡ ὅρασις τὴν παρουσιάζει ὡς λευκήν, εἰς τὴν πραγματικότητα ὅμως εἶναι μέλαινα, διότι σύγκειται ἐκ τῶν σταγονιδίων τοῦ ὕδατος, τῶν ὁποίων τὸ χρῶμα εἶναι μέλαν. Δὲν εἶναι ἀπίθανον ὅτι διὰ νὰ διατυπώσῃ τὸν τολμηρὸν του ἰσχυρισμὸν ὁ Ἀναξαγόρας θὰ ἀφωρμήθη ἀπὸ τὴν ἀμαύρωσιν τῆς ὁράσεως, τὴν ἐπισυμβαίνουσαν ὅταν οἱ ὀφθαλμοί μας προσατενίζουν μεγάλας ἐκτάσεις κεκαλυμμένας ὑπὸ χιόνας. Ὁ Ἀναξαγόρας εἶχε τὴν γνώμην ὅτι τὸ ὕδωρ ἔχει μέλαν χρῶμα. Συνεπέραινε δὲ τοῦτο καὶ ἐκ τοῦ μέλανος καπνοῦ, ὃν ἀναδίδει τὸ ξύλον καιόμενον: «Φύσει μέλαν (τὸ ὕδωρ)· καὶ γοῦν ὁ καπνὸς μέλας ἐστὶν ἐκ τοῦ ὕδατος τῶν ξύλων ἀνιέμενος» (τὸ φυσικὸν χρῶμα τοῦ ὕδατος εἶναι μέλαν· διότι πράγματι καὶ ὁ καπνὸς ὅστις ἀναδίδεται ἀπὸ τὸ ὕδωρ, ὅπερ περιέχουν τὰ ξύλα, εἶναι μέλας). Ὁ Κλαζομένιος φιλόσοφος εἶναι πρότυπον στοχασμοῦ, ὅστις παραμένει σταθερὸς εἰς τὰς βασικάς του δοξασίας, συνάγων πάσας τὰς ἐξ αὐτῶν ἀπορρεούσας ἀκολουθίας καὶ ἐπινοῶν τολμηρὰς ἐξηγήσεις διὰ νὰ ἑρμηνεύσῃ τὰ ἀντιτιθέμενα εἰς τὰς ἀρχικὰς ἀντιλήψεις του γεγονότα. Ἐπὶ τῶν προκειμένων περιπτώσεων ἐφρόνει ὅτι ἡ αἰτία τῆς ἀδυναμίας τῶν αἰσθήσεων ἔγκειται εἰς τὸ ὅτι τὰ αἰσθητήρια, λόγῳ τῆς ἀναμίκτου ἐξ ὅλων τῶν ἀρχικῶν ὑλῶν συνθέσεώς των, δὲν δύνανται νὰ διακρίνουν καθαρὰ τὰς ἰδιότητας τῶν ἀντικειμένων. Ἀπόλυτον διακριτικὴν ἱκανότητα ἔχει ὁ νοῦς, ὅστις μένει πάντοτε ἄμικτος καὶ καθαρός. Αἱ αἰσθήσεις κατὰ ταῦτα μᾶς παρέχουν μόνον τὴν ἀφετηρίαν διὰ νὰ φθάσωμεν ἐκ τῶν φαινομένων εἰς τὴν ἀλήθειαν, τὸ ὕψιστον κριτήριον τῆς ἀληθείας δὲν εἶναι ἡ αἴσθησις ἀλλ' ὁ νοῦς. Τὰ φαινόμενα εἶναι ἐνδείξεις κατάλληλοι μόνον νὰ μᾶς ἀναγάγουν εἰς τὴν μὴ ἐκ πρώτης ὄψεως προσιτὴν θέαν τῆς ἀληθείας: «Ὄψις τῶν ἀδήλων τὰ φαινόμενα», μᾶς λέγει εἰς τὸ ὑπ' ἀριθ. 21 ἀπόσπασμά του (τὰ ὁρατὰ φαινόμενα ἀνοίγουν τὸν

δρόμον διὰ νὰ ἴδωμεν τὰ ἀόρατα). Ἡ ὑπεροχὴ τοῦ ἀνθρώπου ἔγκειται εἰς τὴν ἐμπειρίαν, ἐξ ἧς γεννᾶται ἡ μνήμη, ἡ σοφία καὶ ἡ τέχνη. Ἡ χρησιμοποίησις τοῦ νοῦ εἶναι ἐκείνη ἥτις παράγει τὴν ἐμπειρίαν καὶ τὴν σοφίαν, διότι ὁ νοῦς ἔχει δύο ἰδιότητας, τὴν κινητικὴν καὶ τὴν γνωστικήν. Ἐκ μαρτυρίας ἣν μᾶς παρέχει ὁ Ψελλός, φαίνεται, ὅτι διέκρινεν ὡς ἰδιαιτέραν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ποιότητα τοῦ νοῦ, τὸν «κατὰ φρόνησιν νοῦν», ἡρμήνευε δὲ τὴν μεταξὺ τῶν διαφόρων ἀνθρώπων παρατηρουμένην, ἀπὸ νοητικῆς ἀπόψεως, διαφοράν λέγων ὅτι δὲν χρησιμοποιοῦν ὅλοι οἱ ἄνθρωποι τὸν κατὰ φρόνησιν νοῦν κατὰ τρόπον ὥστε νὰ καταστῇ ἀποδοτικός. «Ἀναξαγόρας δὲ τὸν κατὰ φρόνησιν νοῦν οὐκ ἐν πᾶσιν ἀνθρώποις τίθεται, οὐχ ὡς μὴ ἔχουσι τὴν νοητὴν οὐσίαν, ἀλλ' ὡς μὴ χρεωμένοις αὐτῇ ἀεί» (ὁ δὲ Ἀναξαγόρας δὲν δέχεται ὅτι ὑπάρχει ὁ δημιουργῶν τὴν φρόνησιν νοῦς εἰς ὅλους τοὺς ἀνθρώπους· ὄχι διότι φρονεῖ ὅτι δὲν ἔχουν ὅλοι οἱ ἄνθρωποι τὴν νοητὴν οὐσίαν, ἀλλ' ἐπειδὴ δὲν τὴν χρησιμοποιοῦν πάντοτε). Συναντῶμεν ἐνταῦθα καὶ πάλιν τὴν ἔννοιαν τῆς «χρήσεως», εἰς ἣν ἀπέδιδεν ὁ φιλόσοφός μας ὑψίστην σημασίαν.

Μαθηματικαὶ καὶ ἄλλαι ἐπιστημονικαὶ ἀνακαλύψεις. Ὅπως εἴδομεν ἀνωτέρω, ὁ Ἀναξαγόρας ἐν τῇ προθέσει του νὰ ἐξηγήσῃ τὴν μηχανικὴν διάταξιν τοῦ σύμπαντος, ἀνεκάλυψε τὴν ὕπαρξιν καὶ τὴν δρᾶσιν τῆς φυγοκέντρου δυνάμεως. Ἐκ μαρτυρίας, ἣν μᾶς παρέχει ὁ Πλούταρχος, φαίνεται ὅτι εἰς τὸν κύκλον τῶν ἀσχολιῶν του συγκαταλέγετο, καὶ τὸ πρόβλημα τοῦ τετραγωνισμοῦ τοῦ κύκλου: «Ἀλλ' Ἀναξαγόρας μὲν ἐν τῷ δεσμωτηρίῳ τὸν τοῦ κύκλου τετραγωνισμὸν ἔγραφεν» (ἐν τῷ δεσμωτηρίῳ προσεπάθει διὰ γεωμετρικῆς κατασκευῆς νὰ λύσῃ τὸ πρόβλημα τοῦ τετραγωνισμοῦ τοῦ κύκλου. Πλούταρχ. Περὶ φυγ. 17). Εἶναι πιθανὸν ὅτι ἡ προσπάθειά του θὰ ἔτεινεν εἰς τὸν σχεδιασμὸν ἰσοδυνάμου κατὰ τὸ ἐμβαδὸν πρὸς τὸν κύκλον τετραγώνου. Περισσοτέρας πληροφορίας κατέχομεν σχετικῶς μὲ τὴν συμβολήν του διὰ τὴν εἰσαγωγὴν τῆς προοπτικῆς σχεδιάσεως. Ὁ Ρωμαῖος ἀρχιτέκτων Βιτρούβιος (VII 11) ἀναφέρει τὰ ἀκόλουθα: «Πρῶτος ὁ Ἀγάθαρχος, ὅταν ὁ Αἰσχύλος ἐδίδασκε τραγωδίαν, κατεσκεύασε σκηνικὸν διάκοσμον καὶ ἀφῆκε σύγγραμμα περὶ τούτου. Παρακινηθέντες ἐκ τούτου ὁ Δημόκριτος καὶ ὁ Ἀναξαγόρας ἔγραψαν σύγγραμμα περὶ τοῦ αὐτοῦ ἀντικειμένου, κατὰ ποῖον τρόπον δηλαδὴ πρέπει, ληφθέντος ἐνὸς ὡρισμένου σημείου ὡς κέντρου, νὰ ἀνταποκρίνωνται κατὰ φυσικὸν τρόπον αἱ γραμμαὶ τῆς ζωγραφικῆς πρὸς τὴν ὄψιν τῶν ὀφθαλμῶν καὶ τὴν ἐξ αὐτῶν ἀποκλίνουσαν ἐκτόξευσιν τῶν (ὀπτικῶν) ἀκτίνων, ὥστε νὰ ἀναπαριστάνουν μὲ ἀξιοπιστίαν εἰκόνας ἀναφερομένας εἰς πλαστὰ ἀντικείμενα μέσα εἰς τὰς παραστάσεις τῆς σκηνογραφίας τὴν ἄποψιν οἰκοδομημάτων. τὰ ὁποῖα, ἂν καὶ σχεδιασμένα εἰς ἐπιπέδους καὶ ὁμαλὰς ἐπιφανείας, νὰ φαίνωνται ἄλλα κείμενα πλησιέστερον καὶ ἄλλα μακρότερον». Εἶναι πρόδηλον ὅτι, διὰ νὰ δύναται νὰ λύῃ ὁ Ἀναξαγόρας προβλήματα συναφῆ μὲ τὴν προοπτικὴν παράστασιν, ἔπρεπε νὰ κατέχῃ εὐρείας γνώσεις περὶ τῆς ὁμοιότητος τῶν γεωμετρικῶν σχημάτων.

Ἀξιοσημείωτον τυγχάνει ὅτι ὁ Κλαζομένιος φιλόσοφος συγκαταλέγεται μαζὶ μὲ τὸν Ἐμπεδοκλέα, εἰς τοὺς πρώτους εἰσηγητὰς τῆς πειραματικῆς ἐρεύνης. Ὁ Ἀριστοτέλης (Περὶ οὐρ. 309 Α 19) τὸν συγκαταλέγει μεταξὺ ἐκείνων, οἵτινες ἀπεδείκνυον πειραματικῶς τὴν ὕπαρξιν τοῦ ἀέρος: «Ἐπιδεικνύουσι γὰρ ὅτι ἔστι τι ὁ ἀὴρ στρεβλοῦντες τοὺς ἀσκοὺς καὶ δεικνύοντες ὡς ἰσχυρὸς ὁ ἀήρ, καὶ ἐνυπολαμβάνοντες ἐν ταῖς κλεψύδραις» (καθιστοῦν φανερὸν ὅτι εἶναι κάτι τὸ ὑπαρκτὸν ὁ ἀήρ, πιέζοντες τοῦ (γεμάτους ἀέρα) ἀσκούς, καὶ δεικνύοντες ὅτι ὁ ἀὴρ παρουσιάζει ἀντίστασιν, καὶ κλείοντες αὐτὸν ἐντὸς τῶν κλεψυδρῶν). Τὴν ἀντίστασιν τοῦ ἀέρος τὴν ἀπεδείκνυον διὰ φουσκωμένων (πεφυσημένων) ἀσκῶν, οἱ ὁποῖοι παρουσιάζουν ἀντίστασιν, ὅταν κανεὶς προσπαθῇ νὰ τοὺς κάμῃ νὰ ἀλλάξουν σχῆμα. Διὰ τῆς κλεψύδρας ἀπεδεικνύετο ἐπίσης ἡ ὕπαρξις καὶ ἡ ἀντίστασις τοῦ ἀέρος, διότι ἐὰν δὲν ὑπάρχῃ ἀνοικτὴ ὀπή, δι' ἧς κατὰ τὴν εἴσοδον τοῦ ὕδατος νὰ ἐξέρχεται ἀντιστοίχως ὁ ἀήρ, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ πληρωθῇ ἡ κλεψύδρα ὕδατος. Εἶναι ὅλως πεπλανημένη ἡ πολλάκις διακηρυχθεῖσα ἀντίληψις ὅτι οἱ παλαιοὶ Ἕλληνες ἠγνόουν τὴν μέθοδον τοῦ πειραματισμοῦ. Ὄχι μόνον ὁ Ἀναξαγόρας, ἀλλὰ καὶ οἱ Πυθαγόρειοι ἔχουν χρησιμοποιήσει τὸ πείραμα διὰ τὸν καθορισμὸν τῶν σχέσεων τοῦ ἤχου πρὸς τὸ μῆκος καὶ τὴν ἔντασιν τῶν χορδῶν.

Ἀναφέρονται καὶ ἀρκεταὶ δοξασίαι τοῦ Ἀναξαγόρου σχετικὰ μὲ ἰατρικὰ καὶ φιλοσοφικὰ προβλήματα. Ἦτο ὀπαδὸς τῆς γνώμης τοῦ Ἀλκμαίωνος, καθ' ἣν τὸ κέντρον τῶν αἰσθήσεων, εἶναι ὁ ἐγκέφαλος. Τὴν αἰτίαν τῶν ὀξέων νοσημάτων ἀπέδιδεν εἰς τὴ χολήν. Ὡς πρὸς δὲ τὸ αἷμα, δὲν ἐδέχετο ὅτι σχηματίζεται μέσα εἰς τὸ σῶμα, ἀλλ' ἐνόμιζεν ὅτι τὰ στοιχεῖα του ὑπάρχουν ἐγκατεσπαρμένα εἰς τὰς τροφάς.

Ἔχων συγκεντρώσει τὰς μελέτας του εἰς τὴν ἐξήγησιν τῶν φυσικῶν προβλημάτων, δὲν φαίνεται νὰ ἀπησχολήθη συστηματικῶς μὲ ἠθικὰ καὶ θρησκευτικὰ ζητήματα. Ἡ παρὰ τῷ Διογένει τῷ Λαερτίῳ μαρτυρία, καθ' ἣν ἀπέδιδεν ἠθικὴν σημασίαν εἰς τοὺς μύθους, δὲν εἶναι ἀκριβής. Εἰς τοιαύτας ἑρμηνείας φαίνεται ὅτι προήχθη ὁ μαθητής του Μητρόδωρος, ἀποφανθεὶς ὅτι τὸ θέμα τῆς ὁμηρικῆς ποιήσεως εἶναι ἡ ἀρετὴ καὶ ἡ δικαιοσύνη. Ἡ φήμη δὲ τοῦ Κλαζομενίου σοφοῦ ὡς ἀθέου ὀφείλεται εἰς τὸ ὅτι δὲν συνεμερίζετο τὴν κοινῶς παραδεδεγμένην λαϊκὴν δοξασίαν, τὴν ἀπονέμουσαν θείαν τιμὴν εἰς τὰ οὐράνια σώματα.

Ἡ σπουδαιότης τῆς φιλοσοφίας του. Ἡ μεγαλυτέρα ὑπηρεσία, ἣν προσέφερεν εἰς τὴν φιλοσοφικὴν σκέψιν ὁ Ἀναξαγόρας, εἶναι ἡ διαπίστωσις τῆς ἐν τῷ κόσμῳ παρουσίας τοῦ πνευματικοῦ παράγοντος. Ἔκαμε συνειδητὴν τὴν ἐν τῷ κόσμῳ ὕπαρξιν δράσεως κατὰ σκοπούς, θέσας πρῶτος αὐτὸς ὑπὸ συζήτησιν τὸ τελεολογικὸν πρόβλημα. Πανταχοῦ ὅπου γίνεται λόγος περὶ πνεύματος, περὶ νοητοῦ κόσμου, δέον νὰ ἀναγνωρίσωμεν τὴν ἐπίδρασίν του. Παρέσχεν εἰς τὸν Σωκράτη καὶ τὸν Πλάτωνα τὴν βάσιν διὰ νὰ ἀναχθοῦν εἰς τὴν θεώρησιν τοῦ νοητοῦ κόσμου, ἀναδειχθεὶς οὕτω ἱδρυτὴς τῆς νοολογικῆς φιλοσοφίας. Ὑπῆρξε στοχαστὴς μὲ μεγάλην ἱκανότητα πρὸς παραγωγικὸν συλλογισμόν, χωρὶς νὰ ὑπολείπεται οὔτε κατὰ τὴν παρατηρητικότητα οὔτε κατὰ τὴν ἐπινοητικότητα. Ἐν ἑνὶ λόγῳ συγκαταλέγεται εἰς τὰ πνεύματα ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα συνετέλεσαν δημιουργικῶς διὰ τὴν θεμελίωσιν καὶ ἀνάπτυξιν τῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς ἐπιστήμης.

Κ.Δ.Γ. - Ι.Δ.Π.

ΛΕΥΚΙΠΠΟΣ. Ἕλλην φιλόσοφος τῶν ἀρχῶν τοῦ 5ου πρὸ Χριστοῦ αἰῶνος, Μιλήσιος κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, ἂν καὶ τὸν διεξεδίκησαν καὶ τὰ Ἄβδηρα. Θεωρεῖται ὁ ἱδρυτὴς τῆς ἀτομικιστικῆς θεωρίας, ἡ ὁποία, κατά τινας, περιλαμβάνεται εἰς τὸ σύγγραμμα «Μέγας διάκοσμος», τοῦ ὁποίου ὅμως ἡ πατρότης ἀποδίδεται καὶ εἰς ἄλλους, κατά τινας δὲ ἀμφισβητεῖται καὶ ἡ ὕπαρξίς του. Ὁπωσδήποτε τὴν θεωρίαν τῆς ἀτομοκρατίας ἀνέπτυξε καὶ προήγαγεν ὁ Ἀβδηρίτης Δημόκριτος, μαθητὴς τοῦ Λευκίππου, ὥστε ἐπεσκίασε τὸν διδάσκαλόν του μέχρι μάλιστα τοῦ σημείου νὰ ἀμφισβητηθῇ ἀδίκως ἡ ὕπαρξίς του. Τὸν ἰσχυρισμὸν αὐτὸν κατέρριψεν ἀπὸ τῶν πρώτων δεκαετηρίδων τοῦ 20οῦ αἰῶνος κυρίως ὁ Ντήλς.

ΔΗΜΟΚΡΙΤΟΣ (460 — 370 π.Χ.). Ἐγεννήθη εἰς τὴν πόλιν τῶν Ἀβδήρων, ἥτις κτισθεῖσα τὸ πρῶτον τὸ 650 π.Χ., κατεστράφη ὑπὸ τῶν Θρακῶν καὶ ἐπανεκτίσθη κατὰ τὸ 543 ἐπὶ τῆς Θρακικῆς ἀκτῆς, εἰς τὰ σύνορα Μακεδονίας καὶ Θράκης ὑπὸ Τηΐων ἀποίκων. Οἱ κάτοικοι τῆς πόλεως ταύτης διεθρυλήθησαν ὡς μωροὶ καὶ γελοῖοι. Πρέπει νὰ σημειωθῇ ὅτι αἱ εἰδήσεις περὶ τῆς γελοιότητός των ἐπλάσθησαν καὶ διεδόθησαν κατὰ τοὺς μεταγενεστέρους χρόνους. Κατὰ τὴν κλασσικὴν ἐποχὴν ἡ πόλις τῶν Ἀβδήρων ὑπῆρξε πατρὶς τοῦ Δημοκρίτου καὶ τοῦ Σοφιστοῦ Πρωταγόρου. Ἐξ αὐτῆς κατήγετο καὶ ὁ ἀκμάσας τὸν 3ον π.Χ. αἰῶνα, Ἑκαταῖος, συγγραφεὺς ἱστορικογεωγραφικῶν ἔργων. Ὁ Δημόκριτος ὑπῆρξε πνεῦμα καθολικώτατον. Ἠσχολήθη ὄχι μόνον μὲ τὴν φιλοσοφίαν, ἀλλὰ καὶ μὲ τὰ φυσικά, τὰ μαθηματικά, τὴν αἰσθητικήν, τὴν ἠθικήν, τὴν ἀνθρωπολογίαν, τὴν τεχνολογίαν. Ἐσφαλμένως χαρακτηρίζεται ὑπό τινων ἱστορικῶν τῆς φιλοσοφίας ὡς πνεῦμα ἐγκυκλοπαιδικόν. Ὑπῆρξεν εἷς ὅλους τοὺς τομεῖς ἐρευνητὴς μὲ ἰδικήν του πρωτοτυπίαν. Ἦτο προικισμένος μὲ ἀπέραντον δίψαν ἐρεύνης, μὲ παρατηρητικότητα καὶ ἱκανότητα νὰ ἀποκαλύπτῃ τὴν αἰτιοκρατικὴν σχέσιν τῶν φαινομένων. Ἐπεχείρει πάντοτε ἀφορμώμενος ἀπὸ τὸ ἁπλοῦς καὶ στοιχειῶδες νὰ ἐξηγῇ τὸ σύνθετον καὶ περίπλοκον χρησιμοποιῶν τὰ δεδομένα τῆς ἐμπειρίας καὶ ἀποκαλύπτων τὰς συνδεούσας αὐτὰ αἰτιοκρατικὰς σχέσεις. Ἡ νεωτάτη ἐπιστήμη τοῦ φυσικοῦ ἐργαστηρίου ἐπεβεβαίωσε τὴν περὶ τῆς ἐξ ἀτόμων συστάσεως τῆς ὕλης θεωρίαν του.

Τὸ ἔτος τῆς γεννήσεώς του δὲν εἶναι ἐπακριβῶς γνωστόν. Ὁ ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ ρωμαίου αὐτοκράτορος Τιβερίου ἐκδότης τῶν ἔργων του Θράσυλλος, ἔθετε τὴν γέννησίν του εἰς τὸ τρίτον ἔτος τῆς 77ης Ὀλυμπιάδος, ἥτοι κατὰ τὸ 470 μὲ τὴν πληροφορίαν ὅτι ὁ Δημόκριτος ἦτο πρεσβύτερος τοῦ Σωκράτους κατὰ ἓν ἔτος. Πιθανωτέρα φαίνεται ἡ ὑπὸ τοῦ Ἀπολλοδώρου παρεχομένη πληροφορία καθ' ἣν ἡ γέννησίς του συμπίπτει εἰς τὸ πρῶτον ἔτος τῆς ὀγδοηκοστῆς ὀλυμπιάδος ἥτοι εἰς τὸ 460. Ἡ εἴδησις αὕτη βεβαιοῦται καὶ ἀπὸ μαρτυρίαν τοῦ ἰδίου τοῦ Δημοκρίτου, ἣν διέσωσεν ὁ Διογένης ὁ Λαέρτιος (IX 83): «ἐγένετο δὲ τοῖς χρόνοις ὡς αὐτός φησιν ἐν τῷ Μικρῷ διακόσμῳ, νέος κατὰ πρεσβύτην Ἀναξαγόραν, ἔτεσιν αὐτοῦ νεώτερος τετταράκοντα». (Ὡς πρὸς τὴν χρονολογίαν τῆς ζωῆς του, ὑπῆρξεν, ὅπως ὁ ἴδιος (ὁ Δημ.) λέγει εἰς τὸ ἔργον του Μικρὸς διάκοσμος νέος ὅταν ὁ Ἀναξαγόρας εὑρίσκετο εἰς τὴν γεροντικήν του ἡλικίαν, ἦτο δὲ νεώτερος αὐτοῦ κατὰ τεσσαράκοντα ἔτη). Περὶ τῆς διαρκείας τῆς ζωῆς του, ἥτις ὑπῆρξε μακροτάτη, αἱ εἰδήσεις διαφωνοῦν. Ἄλλαι ἐξ αὐτῶν ἀναβιβάζουν αὐτὴν εἰς 108 ἔτη, ἄλλαι δὲ εἰς 90. Πιθανωτέρα εἶναι ἡ μαρτυρία τοῦ Διοδώρου (XIV 11, 5), καθ' ἣν ὁ Δημόκριτος «ἐτελεύτησε βιώσας ἔτη ἐνενήκοντα. Ἑπομένως ὁ θάνατός του συνέβη κατὰ τὸ ἔτος 370 π.Χ.

Ἡ πατρική του οἰκογένεια φαίνεται ὅτι ἦτο πλουσία. Τοῦτο ἐξάγεται ἐξ εἰδήσεως, ἣν παρέχει ὁ Διογένης ὁ Λαέρτιος συμφώνως πρὸς τὴν ὁποίαν ὡς τρίτος ἀδελφὸς ἔλαβεν ἐκ τῆς πατρικῆς περιουσίας ὡς μερίδιον ὑπὲρ τὰ ἑκατὸν τάλαντα. Καὶ περὶ τοῦ ὀνόματος τοῦ πατρός του ὑπάρχει ἀσυμφωνία. Φέρεται ὁ Δημόκριτος ὡς υἱὸς τοῦ Ἡγησιστράτου, κατ' ἄλλους τοῦ Ἀθηνοκρίτου καὶ κατ' ἄλλους τοῦ Δαμασίππου. Ἐκ τῶν δύο ἀδελφῶν του, ὁ εἷς ὠνομάζετο Ἡρόδοτος, ὁ δὲ ἕτερος Δαμάστης, κατὰ Σουΐδαν ἢ Δάμασος κατὰ Διογένη τὸν Λαέρτιον. Ὁ αὐτὸς βιογράφος παραδίδει ὅτι ὁ Ξέρξης ἐπερχόμενος κατὰ τῆς Ἑλλάδος, εἶχε φιλοξενηθῇ εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ πατρὸς τοῦ Δημοκρίτου καὶ ὅτι ὁ φιλόσοφος εἶχε τὴν εὐκαιρίαν νὰ γίνῃ ἀκροατὴς Μάγων καὶ Χαλδαίων, οὓς εἶχε καταλίπει ὁ Πέρσης βασιλεὺς εἰς τὰ Ἄβδηρα. Ἡ εἴδησις αὕτη εἶναι προφανῶς ἀνακριβής, διότι ἀποκλείεται λόγῳ τῶν χρονολογιῶν. Φαίνεται ὅτι ἐπλάσθη κατὰ τοὺς μεταγενεστέρους χρόνους ἐξ ἀφορμῆς τῶν ἐξηγήσεων, δι' ἂν ἐπεχείρει ὁ Δημόκριτος νὰ ἑρμηνεύσῃ τὴν μαγείαν καὶ τὰς προφητικὰς προρρήσεις.

Εἰς τὴν πατρίδα του διαμένων ὁ Δημόκριτος εἶχε τὴν εὐκαιρίαν νὰ καταστῇ ἀκροατὴς τοῦ Λευκίππου, ὅστις εἶναι καὶ ὁ πρῶτος θεμελιωτὴς τῆς ἀτομικῆς θεωρίας. Ἐπειδὴ λίαν πρωΐμως ἀπωλέσθησαν τὰ συγγράμματα τοῦ διδασκάλου του, ἡ

μετὰ ταῦτα δοξογραφία δὲν ἦτο εἰς θέσιν νὰ καθορίσῃ ποῖα στοιχεῖα τῆς θεωρίας ἀνήκουν εἰς ἑκάτερον ἐκ τῶν δύο τούτων φιλοσόφων. Βέβαιον εἶναι ὅτι ὁ Δημόκριτος ἀποδεχθεὶς τὴν διδασκαλίαν τοῦ Λευκίππου, ἀνέπτυξε καὶ ἐπεξέτεινεν εὐρύτερον αὐτήν.

Κατὰ τὸ ἔθος τῆς ἐποχῆς, ἐπεχείρησε καὶ ὁ Δημόκριτος μεγάλα ταξίδια εἰς τὴν Αἴγυπτον καὶ Ἀνατολήν, διά νὰ ἴδῃ ξένας χώρας καὶ τὰ ἤθη τῶν εἰς αὐτὰς κατοικούντων ἀνθρώπων. Περιηγήθη τὴν Αἴγυπτον, τὴν Βαβυλωνίαν, Μικρὰν Ἀσίαν καὶ Περσίαν. Ἡ εἴδησις ὅτι ἔφθασε μέχρις Ἰνδιῶν δὲν τυγχάνει ἀξιόπιστος. Ὡς πρὸς τὰς περιηγήσεις του ὁ Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς (Στρωμ. 1, 15, 69) παραθέτει τὸ ἀκόλουθον ἀπόσπασμα ὡς προερχόμενον ἐκ τοῦ Δημοκρίτου «Τάδε λέγει Δημόκριτος. Ἐγὼ δὲ τῶν κατ' ἐμαυτὸν ἀνθρώπων γῆν πλείστην ἐπεπλανησάμην ἱστορέων τὰ μήκιστα καὶ ἀέρας τε καὶ νέας πλείστας εἶδον καὶ λογίων ἀνδρῶν πλείστων ἐπήκουσα καὶ γραμμέων συνθέσιος μετ' ἀποδείξεως οὐδείς κώ με παρήλλαξεν οὐδ' οἱ Αἰγυπτίων καλεόμενοι Ἁρπεδονάπται· σὺν τοῖς δ' ἐπὶ πᾶσιν ἐπ' ἔτεσι ὀγδώκοντα ἐπὶ ξείνης ἐγεννήθην». (Τὰ ἐξῆς λέγει ὁ Δημόκριτος: Ἐγὼ ὅμως ἐξ ὅλων τῶν ἀνθρώπων τῆς ἐποχῆς μου περιηγήθην πλείστην ἔκτασιν γῆς, καὶ ἔκαμα μακροτάτας ἐρεύνας, καὶ πλείστας κλιματολογικὰς καὶ γεωγραφικὰς ποικιλίας εἶχον τὴν εὐκαιρίαν νὰ παρατηρήσω καὶ ἐγενόμην ἀκροατὴς μεγίστου ἀριθμοῦ πεπαιδευμένων ἀνθρώπων, καὶ ὡς πρὸς τὴν σύνθεσιν γραμμῶν (δηλ· διὰ τὸν ἀπαρτισμὸν γεωγραφικῶν σχημάτων) ἐπὶ τῇ βάσει ἀποδείξεως κανεὶς ἐκ τῶν ἀνθρώπων δὲν ἐδείχθη ἀνώτερός μου, οὔτε οἱ ἐν Αἰγύπτῳ ὀνομαζόμενοι Ἁρπεδονάπται (δηλ. μετρηταὶ τῆς γῆς διὰ συνδέσεως σχοινίων). Μὲ αὐτὰ δὲ ὅλα ἐπὶ ὀγδοήκοντα ἔτη ἔζησα εἰς τὰ ξένα).

Μεταξὺ τῶν φιλολόγων ὑφίσταται εἰσέτι διαφωνία ὡς πρὸς τὴν γνησιότητα τοῦ ἀνωτέρω ἐρμηνευθέντος ἀποσπάσματος. Ὑποστηρίζεται ἡ γνώμη ὅτι δὲν προέρχεται ἐκ τῆς γραφίδος τοῦ Δημοκρίτου, ἀλλ' ὅτι εἶναι νόθον γραφὲν κατὰ τοὺς ἀλεξανδρινοὺς χρόνους, κατὰ τοὺς ὁποίους ὑπῆρχε ἡ τάσις νὰ πλάττωνται διηγήσεις ἐμφανίζουσαι τοὺς Ἕλληνας φιλοσόφους ὡς μαθητὰς τῶν Αἰγυπτίων καὶ Βαβυλωνίων ἱερέων, τῶν μάγων τῆς Περσίας καὶ τῶν Ἰνδῶν γυμνοσοφιστῶν. Ὁπωσδήποτε ὅμως ἡ παρεχομένη πληροφορία ὅτι αἱ περιηγήσεις τοῦ Δημοκρ. διήρκεσαν ὀγδοήκοντα ἔτη εἶναι πεπλανημένη. Πρόκειται περὶ ἐσφαλμένης ἑρμηνείας τοῦ ἀριθμητικοῦ Π ὅπερ παλαιότερον ἐσήμαινε τὸν ἀριθμὸν πέντε, εἰς μεταγενεστέρους χρόνους δὲ ἐδήλου τὸν ἀριθμὸν ὀγδόντα. Ὁ Διόδωρος (1, 98, 3) παρέχει τὴν πληροφορίαν ὅτι κατὰ τοὺς Αἰγυπτίους ἱερεῖς, ὁ Δημόκριτος εἶχε μείνει ἐν Αἰγύπτῳ πέντε ἔτη καὶ ὅτι ἐδιδάχθη παρ' αὐτῶν πολλὰς ἀστρονομικὰς γνώσεις «ὑπολαμβάνουσι δὲ καὶ Δημόκριτον παρ' αὐτοῖς ἔτη διατρῖψαι πέντε καὶ πολλὰ διδαχθῆναι τῶν κατ' ἀστρολογίαν». Ἐπιστρέφων ἐκ τῶν περιηγήσεών του διῆλθεν ἐξ Ἀθηνῶν. Ἐπειδὴ δὲ ἀντελήφθη ὅτι ἦτο διὰ τοὺς Ἀθηναίους ὅλως ἄγνωστος, ἔγραψεν, ὡς μαρτυρεῖ ὁ Κικέρων (Τουσκουλ. διατριβαὶ V 36) καὶ ὁ Διογένης ὁ Λαέρτιος (IX 36), εἰς ἓν τῶν συγγραμμάτων του «ἦλθον γὰρ εἰς Ἀθήνας καὶ οὔ τίς με ἔγνωκεν» (ἦλθον εἰς τὰ ς'Αθήνας καὶ κανεὶς δὲν εἶχε γνῶσιν περὶ ἐμοῦ). Ὁ Διογένης σημειώνει ὅτι ὁ Δημόκριτος ἐπειδὴ κατεφρόνει τὴν δόξαν οὐδὲ ἔπραξε διὰ νὰ γίνῃ γνωστὸς ἐν Ἀθήναις, προσθέτει δὲ ὅτι αὐτὸς μὲν εἶχε γνῶσιν περὶ τοῦ Σωκράτους, ὁ Σωκράτης ὅμως οὐδεμίαν γνῶσιν εἶχε περὶ αὐτοῦ. «Δοκεῖ δὲ καὶ Ἀθήναζε ἐλθεῖν καὶ μὴ σπουδάσαι· γνωσθῆναι δόξης καταφρονῶν. Καὶ εἰδέναι μὲν Σωκράτη, ἀγνοεῖσθε δὲ ὑπ' αὐτοῦ».

Ὁ Θράσυλλος παρέχει τὴν πληροφορίαν ὅτι ὁ Δημόκριτος εἶχε σπουδάσει μετὰ ζήλου τὰ μαθηματικὰ συγγράμματα τῶν Πυθαγορείων. Περὶ τῆς μετὰ τῶν Πυθαγορείων ἀναστροφῆς του ὑπῆρχε παλαιὰ μαρτυρία τοῦ Γλαύκου τοῦ Ρηγίνου, ὅστις ὑπῆρξε σύγχρονος τοῦ Δημοκρίτου. Ἡ μεγάλη εἰς τὰ μαθηματικὰ ἐπίδοσίς του ἀποδεικνύει ὅτι εἶχε γνῶσιν τῶν ἀνακαλύψεων, ἃς εἶχον ἐπιτελέσει εἰς τὴν περιοχὴν τῆς ἐπιστήμης ταύτης οἱ Πυθαγόρειοι. Ἓν δὲ ἐκ τῶν δημοκριτείων συγγραμμάτων παραδίδεται ὅτι ἔφερε τὸν τίτλον «Πυθαγόρης». Κατὰ μαρτυρίαν τοῦ Ἀπολλοδώρου τοῦ Κυζικηνοῦ εἶχεν ὁ Δημόκριτος γνωρίσει καὶ τὸν πυθαγόρειον Φιλόλαον.

Μετὰ τὰς περιηγήσεις του ἐπανῆλθεν ὁ Ἀβδηρίδης φιλόσοφος εἰς τὴν πατρίδα του. Εἶχε κατασπαταλήσει κατ' αὐτὰς τὸ μερίδιόν του καὶ συνετηρεῖτο ὑπὸ τοῦ ἀδελφοῦ του Δαμάσου. Εἰς τὰ Ἄβδηρα ὑπῆρχε νόμος, ὅστις ὥριζεν ὅτι ὅσοι ἤθελον δαπανήσει τὴν πατρικήν των περιουσίαν, δὲν ἐδικαιοῦντο ταφῆς εἰς τὴν πόλιν τῆς γεννήσεώς των. Ἐπειδὴ δὲ ὁ Δημόκριτος δὲν ἤθελε νὰ ὑποστῇ τὸ σῶμα του μετὰ τὸν θάνατόν του τοιαύτην ἀτίμωσιν, ἀνέγνωσεν εἰς τοὺς συμπολίτας του τὸ ἄριστον ἐκ τῶν συγγραμμάτων του τὸν «Μέγαν Διάκοσμον». Οἱ συμπολῖταί του ἔκρινον τὸ ἔργον του ἐκεῖνο ἄξιον βραβείου ἑκατὸν ταλάντων καὶ ἐτίμησαν τὸν συγγραφέα του διὰ χαλκῶν εἰκόνων. Κατόπιν τούτου ἐτάφη εἰς τὴν πατρικήν του πόλιν. Καὶ τὰ περιστατικὰ τοῦ θανάτου του εἶναι συνδεδεμένα μὲ θρυλικὰς διηγήσεις. Κατὰ τὸν ἐκ Σμύρνης συγγραφέα Ἕρμιππον, ὅταν ὁ ,Ἀβδηρίτης φιλόσοφος ἦτο εἰς τὰς τελευταίας ἡμέρας τῆς ζωῆς του, ἡ ἀδελφή του ἐξεδήλωσε τὴν λύπην της ὅτι ὁ ἐπικείμενος θάνατός του θὰ τὴν ἠμπόδιζε νὰ ἑορτάσῃ τὴν ἑορτὴν τῶν Θεσμοφορίων. Ὁ Δημόκριτος δὲ ἐπενόησε τρόπον διὰ νὰ ἐπιβραδύνῃ τὸν θάνατόν του. Εἶπεν εἰς τὴν ἀδελφήν του νὰ προσκομίσουν εἰς αὐτὸν ἄρτους θερμούς, διὰ νὰ εἰσπνέῃ ποὺς ἐξ αὐτῶν ἀνεπεμπομένους ἀτμούς. Πράγματι δέ, λέγει ἡ παράδοσις, διὰ τῆς εἰσπνοῆς τῶν ἀτμῶν ἀπὸ τοὺς ἀχνίζοντας ἄρτους, κατώρθωσε νὰ κρατηθῇ εἰς τὴν ζωὴν κατὰ τὰς τρεῖς ἡμέρας, καθ' ἃς ἐτελεῖτο ἡ ἑορτή. Ὁ Ἀθήναιος (ἐπιτομ. 11 46 E) παρέχει διάφορον ἔκδοσιν τοῦ θρύλου· Κατ' αὐτὴν ὁ Δημόκριτος φθάσας εἰς βαθύτατον γῆρας, ἀπεφάσισε νὰ θέσῃ τέρμα εἰς τὴν ζωήν του διὰ διαδοχικῆς ἐλαττώσεως τῆς τροφῆς. Προκειμένου ὅμως νὰ ἑορτάσῃ ἡ ἀδελφή του τὴν ἑορτὴν τῶν Θεσμοφορίων παρέτεινε τὴν ζωὴν του ἀναπνέων τὴν ὀσμὴν τῶν ἐκπεμπομένην ἀπὸ ἀοχεῖον πλῆρες μέλιτος. Ὁ Ἀθήναιος προσθέτει ὅτι ὁ Δημόκριτος ἔδιδε τὴν συμβουλὴν ὅτι διὰ νὰ διατηρῇ κανεὶς τὴν ὑγείαν τού ἔπρεπε νὰ βρέχῃ ἐσωτερικῶς τὸ σῶμα του μὲ μέλι καὶ ἐξωτερικῶς μὲ ἔλαιον.

Ἀκριβεῖς βιογραφικαὶ πληροφορίαι περὶ τοῦ Ἀβδηρίτου φιλοσόφου δὲν ὑπάρχουν. Ἡ παράδοσις διέσωσε μόνον ἀνεκδοτολογικὰς διηγήσεις, αἵτινες παρ, ὅλον ὅτι δὲν τυγχάνουν ἀληθεῖς, ὅμως μᾶς διαφωτίζουν περὶ τοῦ τρόπου κατὰ τὸν ὁποῖον ἔβλεπε καὶ ἐξετίμα ἡ ἀρχαιότης τὸν βίον του καὶ τὸ ἔργον του. Λίαν ἀξιοπερίεργος εἶναι ἡ διήγησις ἡ ἀναφερομένη εἰς τὰς σχέσεις τοῦ Δημοκρίτου πρὸς τὸν σύγχρονόν του θεμελιωτὴν τῆς ἰατρικῆς, τὸν Ἱπποκράτην τὸν Κῷον. Τὸ ἀνεκδοτικὸν τοῦτο περιστατικὸν διέσωσαν αἱ Ἱπποκρατικαὶ ἐπιστολαὶ (βλέπε ἔκδοσιν Ἑλλήνων ἐπιστολογράφων HERCHER). Εἰς μίαν ἐξ αὐτῶν περιέχεται παράκλησις τῶν Ἀβδηριτῶν πρὸς τὸν μέγαν ἰατρὸν νὰ ἔλθῃ εἰς Ἄβδηρα διὰ νὰ θεραπεύσῃ τὸν πάσχοντα ἐκ μανίας Δημόκριτον. Τὸ ἀρχαῖον κείμενον διατυπωμένον εἰς ἰωνικὴν διάλεκτον ἔχει ὡς ἑξῆς:

«Ἀβδηριτέων ἡ βουλὴ καὶ ὁ δῆμος Ἱπποκράτει χαίρειν.

... Οὗτος (δη. ὁ Δημόκριτος) ὑπὸ πολλῆς τῆς κατεχούσης αὐτὸν σοφίας νενόσηκεν... ἐκλαθόμενος γὰρ ἁπάντων καὶ ἑωυτοῦ πρότερον, ἐγρηγορὼς καὶ νύκτα καὶ ἡμέραν, γελῶν ἔκαστα μικρὰ καὶ μεγάλα καὶ μηδὲν οἰόμενος εἶναι τὸν βίον ὅλον διατελέει... ζητέει δὲ ὁ ἀνὴρ καὶ περὶ τῶν ἐν Ἄιδου καὶ γράφει ταῦτα καὶ εἰδώλων φησὶ πλήρεα τὸν ἠέρα εἶναι καὶ ὀρνέων φωνὰς ὠτακουστέει καὶ πολλάκις νύκτωρ ἐξαναστούμενος ἡσυχῇ, ὠιδὰς ἄιδοντι ἔοικε καὶ ἀποδημέειν λέγει εἰς τὴν ἀπειρίαν». (Ἡ βουλὴ καὶ ὁ δῆμος τῶν Ἀβδηριτῶν στέλλει τοὺς χαιρετισμούς της εἰς τὸν Ἱπποκράτην... ὁ Δημ. ἔχει περιπέσει εἰς νόσον ἕνεκα τῆς κατεχούσης αὐτὸν ὑπερβολικῆς σοφίας. Δηλαδὴ ἀφοῦ ἐξέχασε τὰ πάντα καὶ πρῶτα ἀπὸ ὅλα τὸν ἴδιον τὸν ἑαυτόν του, μένει ἄγρυπνος καὶ τὴν ἡμέραν καὶ τὴν νύκτα· περνᾶ δὲ διαρκῶς τὸν ἑαυτόν του γελῶν ἐξ ἀφορμῆς καὶ ἀσημάντων καὶ σημαντικῶν πραγμάτων καὶ φαντάζεται ὅτι ὅλη ἡ ζωὴ δὲν ἀξίζει τίποτε... Κάμνει δὲ αὐτὸς ὁ ἄνθρωπος καὶ ἀναζητήσεις διὰ τὰ εἰς τὸν Ἅδην συμβαίνοντα καὶ τὰ περιγράφει. Λέγει ἀκόμη ὅτι ὁλόκληρος ὁ (περιβάλλων τὴν γῆν) ἀὴρ εἶναι γεμάτος ἀπὸ εἴδωλα (δηλαδὴ ἀπὸ ὁμοιώματα ἐκπεμπόμενα ἀπὸ τὰ ἀντικείμενα) καὶ μὲ μεγάλην προσοχὴν ἀκροᾶται τὰς φωνὰς τῶν πτηνῶν καὶ πολὺ συχνὰ σηκώνεται τὴν νύκτα μόνος εἰς τὴν ἡσυχίαν καὶ συμπεριφέρεται ὡσὰν νὰ ψάλλῃ ἄσματα καὶ λέγει ὅτι ὁ νοῦς του περιτρέχει εἰς τὸ χωρὶς πέρας διάστημα).

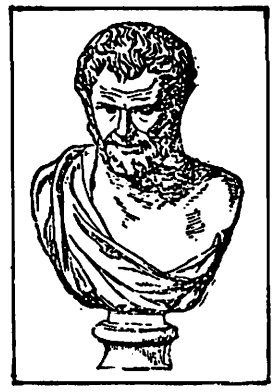

Δημόκριτος.

Ἡ παράδοσις ἀναφέρει ὅτι ὁ Ἱπποκράτης μεταβὰς εἰς Ἄβδηρα ἐπεσκέφθη τὸν φιλόσοφον, εὗρε αὐτὸν ὑγιαίνοντα καὶ ἐβεβαίωσε τοὺς συμπολίτας του ὅτι δὲν ἔπρεπε νὰ φοβοῦνται διὰ τὴν ὑγείαν του. Εἷς μίαν ἐπιστολὴν τοῦ Κώου ἰατροῦ πρὸς τὸν ἐν Ρόδῳ διαμένοντα φίλον του Δαμάγητον, περιγράφεται τὸ ἐνδιαίτημα εἰς τὸ ὁποῖον διέμενε καὶ εἰργάζετο ὁ Δημόκριτος κατὰ τὸν ἀκόλουθον τρόπον.

«Βουνός τις ἦν ὑψηλός, μακρῆισι λαὶ λασίῃσιν αἰγείροις ἐπίσκιος ἔνθεν ἐωρᾶτο τὰ τοῦ Δημοκρίτου καταγώγια. Καὶ αὐτὸς ὁ Δημόκριτος ἐκάθητο ὑπό τινι ἀμφιλαφεῖ· καὶ χθαμαλῇ πλατανίστῳ, ἐν ἐξωμίδι παχείῃ μοῦνος ἀνήλιφος ἐπὶ λιθίνοι, ὠχρηκὼς πάνυ καὶ λιπόσαρκος κουριέων τὰ γένεια. Παρ' αὐτὸν δὲ ἐπὶ δεξιῆς ὕδωρ κατὰ πρηνέος τοῦ λόφου ἠρεμαίως ἐκελάρυζε. Ἦν δέ τι τέμενος ὑπὲρ ἐκεῖνον τὸν λόγον, ὡς ἐν ὑπονοίῃ κατεικάζοντι νυμφέων ἱδρυμένον, αὐτοφύτοισιν ἐπηρεφὲς ἀμπέλῃσι. Ὁ δ' εἶχε εὐκοσμίῃ πολλῇ βιβλίον ἐπὶ τοῖν γονάτοιν, καὶ ἕτερα δέ τινα ἐξ ἀμφοῖν τοῖν μεροῖν αὐτῶι παρεβέβλητο, ἐσεσώρευτο δὲ καὶ ζῶα συχνὰ ἀνατετμημένα δι' ὅλων. Ὁ δ' ὁτὲ μὲν ξυντόνως ἔγραφε ἐγκείμενος, ὁτὲ δὲ ἠρέμεε πάμπολύ τε ἐπέχων καὶ ἐν ἑαυτῷι μερμηρίζων, εἶτα μετ' οὐ πολὺ τούτων ἐρδομένων ἐξαναστὰς περιεπάτεε καὶ τὰ σπλάγχνα τῶν ζώιων ἐπεσκόπεε καὶ καταθεὶς αὐτὰ μετελθὼν ἐκαθέζετο». (Ἔξω ἀπὸ τὴν πόλιν ἦτο εἰς μεγάλου ὕψους λόφος, σκιαζόμενος ἀπὸ αἰγείρους (λεύκας) ὑψηλὰς μὲ πυκνὸν φύλλωμα. ,Ἀπὸ ἐκεῖ παρεῖχον τὴν θέαν των αἱ ἐγκαταστάσεις, εἰς τὰς ὁποίας διέμενεν ὁ Δημόκριτος. Καὶ ὁ ἴδιος ὁ Δημόκριτος ἐκάθητο κάτω ἀπὸ πυκνόφυλλον καὶ χαμηλὴν πλάτανον. Ἐφόρει ἔνδυμα χονδρὸν ποὺ ἄφινεν τὰς χεῖρας του ἀπὸ τοὺς ὤμους ἐλευθέρας, ἦτο μόνος μὲ ἀπεριποίητον τὸ πρόσωπόν του, καθισμένος εἰς λίθινον θρόνον, πολὺ ὠχρὸς κατὰ τὴν ὄψιν καὶ πολὺ ἀδυνατισμένος, μὲ γένειον ποὺ ἐχρειάζετο κούρευμα. Παραπλεύρως αὐτοῦ ἀπὸ τὸ δεξιὸ μέρος ἔτρεχε διὰ μέσου τῆς κατωφερείας τοῦ λόφου ὕδωρ μὲ ἤρεμον κελάρυσμα. Ὑπῆρχε δὲ πέραν τοῦ λόφου εἰς ὑψηλότερον μέρος αὐτοῦ κάποιον τέμενος (ἱερὸς περίφραχτος χῶρος) ἀφιερωμένον, ὅπως κατ' εἰκασίαν θὰ ἠδύνατό τις νὰ συμπεράνῃ εἰς τὰς νύμφας, τὸ ὁποῖον ἦτο ἐστεγασμένον ἀπὸ ἀμπέλους αἵτινες εἶχον φυτρώσει μόναι των. Αὐτὸς δὲ εἶχε μὲ μεγάλην εὐκοσμίαν ἐπάνω εἰς τὰ γόνατά του ἓν βιβλίον. Καὶ ἦσαν τοποθετημένα καὶ ἀπὸ τὰ δύο μέρη γύρω του

καὶ ἄλλα βιβλία. Εἶχε δὲ σωρευθῆ καὶ μέγας ἀριθμὸς ζώων τὰ ὁποῖα εἶχον ὑποστῆ ἀνατομίαν ἐξ ὁλοκλήρου. Αὐτὸς δὲ ἄλλοτε μὲν μὲ διαστικὸν ρυθμὸν παρεδίδετο εἰς τὸ νὰ γράφῃ, ἄλλοτε δὲ περιέπιπτεν εἰς κατάστασιν ἠρεμίας συγκρατῶν τὸν ἑαυτόν του εἰς ἀκινησίαν καὶ βυθιζόμενος εἰς ἐσωτερικὰς σκέψεις, ἔπειτα δὲ ἀπὸ ὀλίγον χρόνον ἀφοῦ ἔκαμνε αὐτά, ἐσηκώνετο καὶ περιεπάτει καὶ ἐξήταζε τὰ σπλάχνα τῶν ζώων. Ἔπειτα ἀφοῦ τὰ ἐτοποθέτει εἰς τὴν θέσιν των ἤρχετο (εἰς τὸν λίθινον θρόνον) καὶ ἐκάθητο).

Ἡ φιλολογικὴ ἔρευνα μᾶς βεβαιώνει ὅτι αἱ Ἱπποκρατικαὶ ἐπιστολαὶ εἶναι νόθοι. Ἐγράφησαν πιθανῶς κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Ρωμαίου αὐτοκράτορος Τιβερίου καὶ οὐχὶ μετὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Νέρωνος. Τοῦτο ἐξάγεται ἐκ τοῦ ὅτι ἔχει ταύτας ὑπ' ὄψει του ὁ Ρωμαῖος φιλόσοφος Σενέκας. Τὰ γεγονότα ἅτινα ἀναφέρονται εἰς αὐτὰς προέρχονται ἐκ βιογραφιῶν τοῦ Ἱπποκράτους καὶ Δημοκρίτου, αἵτινες εἶχον γραφῆ κατὰ τοὺς μεταγενεστέρους χρόνους. Τὰ ἀναφερόμενα περιστατικὰ εἶναι βεβαίως πλάσματα τῆς φαντασίας τῶν ἀνεκδοτογράφων. Δεικνύουν ὅμως, ὅτι ἡ μεταγενεστέρα ἀρχαιότης ἔβλεπε τὸν Δημόκριτον ὡς μονήρη μελετητὴν καὶ ἐρευνητήν.

Πάντως δυνάμεθα νὰ θεωρήσωμεν ὡς λίαν πιθανὸν ὅτι ὁ Δημόκριτος εἶχεν ἔλθει εἰς ἐπικοινωνίαν μὲ τὸν Ἱπποκράτην. Λίαν διαδεδομένη ἦτο καὶ ἡ παράδοσις, καθ' ἣν ὁ Ἀβδηρίτης φιλόσοφος ἀντίκρυζε τὰ πάντα γελῶν ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν ἀπαισιόδοξον Ἡράκλειτον. Ὁ Στοβαῖος (Ἀνθολ. 111, 20, 55) γράφει σχετικῶς «τοῖς δὲ σοφοῖς ἀντὶ ὀργῆς Ἡρακλείτωι μὲν δάκρυα, Δημοκρίτωι δὲ γέλως ἐπήιει» (ἀντὶ νὰ ὀργίζωνται οἱ σοφοὶ κατελαμβάνοντο ὁ μὲν Ἡράκλειτος ἀπὸ δάκρυα, ὁ δὲ Δημόκριτος ἀπὸ γέλωτα). Ἡ περὶ τοῦ Δημοκριτείου γέλωτος παράδοσις, ἐφ' ὅσον μνημονεύεται ἀπὸ τὸν Ρωμαῖον ποιητὴν τῶν Σατιρῶν Λουκίλιον (180 - 100 π.χ.) φαίνεται ὅτι ἦτο γνωστὴ κατὰ τὸν δεύτερον π.Χ. αἰῶνα.

Ἤδη κατὰ τὸν πρῶτον π.Χ. αἰῶνα εἶχεν εὐρυτάτην διάδοσιν ὁ θρῦλος περὶ τῆς αὐτοτυφλώσεως τοῦ Δημοκρίτου. Ὁ Αὖλος Γέλλιος διέσωσε στίχους τοῦ Ρωμαίου ποιητοῦ Λαβερίου (106 - 43 π.Χ.) εἰς τοὺς ὁποίους ἀναφέρεται ὅτι ὁ Ἀβδηρίτης φιλόσοφος ἐτύφλωσε τοὺς ὀφθαλμούς του πραγματοποιήσας συγκέντρωσιν ἐπ' αὐτῶν ἡλιακῶν ἀκτίνων διὰ χαλκίνης ἀσπίδος. Εἰς τὴν πρᾶξιν του ταύτην, προέβη ὁ Δημόκριτος, λέγει ὁ ρωμαῖος ποιητής, ἐπειδὴ δὲν ἠνείχετο νὰ βλέπῃ τὰς παρανομίας τῶν συμπολιτῶν του. Καὶ ὁ Πλούταρχος (Ἠθικὰ 521D) ἀναφέρει τὸν αὐτὸν θρῦλον λέγων ὅτι ἡ τύφλωσις ἐγένετο διὰ πυρακτωμένων κατόπτρων. Ἡ αἰτία ἤτις παρεκίνησε τὸν Ἀβδηρίτην φιλόσοφον πρὸς τοῦτο ἦτο, ὡς λέγει ὁ Πλούταρχος, ἡ ἐπιθυμία του νὰ μὴ ἐνοχλῆται ἡ διανοιά του ἀπὸ τὰς αἰσθήσεις. Καὶ ἡ διήγησις αὕτη εἶναι πλασματικὴ καὶ ψευδής, ὡς παρατηρεῖ καὶ ὁ Πλούταρχος.

Οἱ ἐπινοήσαντες ταύτην εἶχον τὴν πρόθεσιν νὰ ἀποδείξουν ὅτι ὁ Δημόκριτος ἀπέδιδε μεγάλην σημασίαν εἰς τὴν νόησιν καὶ κατεφρόνει τὴν μαρτυρίαν τῶν αἰσθήσεων. Ἀπεδίδοντο προσέτι καὶ προφητικαὶ ἰδιότητες εἰς τὸν Ἀβδηρίτην φιλόσοφον. Ὁ Κλήμης (Στρωματεῖς VI 32) γράφει «Δημόκριτος δὲ ἐκ τῆς τῶν μεταρσίων παρατηρήσεως πολλὰ προλέγων Σοφία ἐπωνομάσθη». (Ὁ Δημόκριτος ἐπειδὴ ἐκ τῆς παρατηρήσεως τῶν οὐρανίων φαινομένων ἔκαμνε πολλὰς προβλέψεις, ἐπωνομάσθη Σοφία). Ἐν συνεχείᾳ δὲ ἀναφέρει ὁ Κλήμης ὅτι κατόπιν προβλέψεως ὑπὸ τοῦ Δημοκρίτου ἐπικειμένης βροχῆς, πολλοὶ ἐκ τῶν συμπολιτῶν του ὠφελήθησαν, διότι ἔσπευσαν νὰ ἀποσύρουν ἀπὸ τοὺς ἀγροὺς τὴν συγκομιδὴν τῶν καρπῶν των.

Ἡ παράδοσις ἀποδίδει εἰς τὸν Ἀβδηρίτην φιλόσοφον καὶ ἐξαιρετικὴν ἀνθρωπογνωστικὴν ἱκανότητα. Ὁ Ἀθήναιος (VIII 354 C) διέσωσε εἴδησιν παρεχομένην ὑπὸ τοῦ Ἐπικούρου, συμφώνως πρὸς τὴν ὁποίαν ὁ Δημόκριτος διέγνωσε τὰς διανοητικὰς ἱκανότητας τοῦ σοφιστοῦ Πρωταγόρου, ὅστις ἀπέζη κατ' ἀρχὰς ἀπὸ τὸ ἐπάγγελμα τοῦ ἀχθοφόρου. «Ὁ Ἐπίκουρος καὶ Πρωταγόραν φησὶ τὸν σοφιστὴν ἐκ φορμοφόρου καὶ ξυλοφόρου πρῶτον μὲν γενέσθαι γραφέα Δημοκρίτου· θαυμασθέντα δ' ὑπ' ἐκείνου ἐπὶ ξύλων τινὶ ἰδίαι συνθέσει ἀπὸ ταύτης τῆς ἀρχῆς ἀναληφθῆναι ὑπ' αὐτοῦ». (Ὁ Ἐπίκουρος λέγει ὅτι ὁ Πρωταγόρας ὁ σοφιστὴς ἐνῷ ἦτο μεταφορεὺς κοφινίων καὶ ξύλων, κατ' ἀρχὰς μὲν ἔγινε γραφεὺς τοῦ Δημοκρίτου· ἐπειδὴ δὲ ἐθαυμάσθη ἀπὸ ἐκεῖνον (δηλ. τὸν Δημόκριτον) ἕνεκα ἑνὸς ἰδικοῦ του τρόπου μὲ τὸν ὁποῖον εἶχε διευθετήσει ἐν φορτίον ξύλων, ἀπὸ τὴν ἀφορμὴν αὐτὴν προσελήφθη εἰς τὴν ὑπηρεσίαν του). Ἐπίσης ὁ Σουΐδας ἀναφέρει ὅτι διαγνώσας ὁ Ἀβδηρίτης φιλόσοφος τὴν εὐφυΐαν τοῦ ἐν δουλείᾳ κατ' ἀρχὰς διατελοῦντος Διαγόρου, ὅστις κατόπιν ἀνεδείχθη λυρικὸς ποιητής, τὸν ἐξηγόρασε καὶ τὸν ἔκαμε μαθητήν του. «Διαγόρας... ὃν εὐφυᾶ θεασάμενος Δημ. ὁ Ἀβδ. ὠνήσατο αὐτὸν δοῦλον ὄντα μυρίων δραχμῶν καὶ μαθητὴν ἐποιήσατο· ὁ δὲ καὶ τῇ λυρικῇ ἐπέθετο». (Διαγ. αὐτὸν ὁ Δημ. ἐπειδὴ τὸν εἶδε προικισμένον μὲ εὐφυΐαν τὸν ἠγόρασε δοῦλον ὄντα ἀντὶ δέκα χιλιάδων δραχμῶν καὶ τὸν ἔκαμε μαθητήν του. Αὐτὸς δὲ (ὁ Διαγόρας) ἠσχολήθη μὲ τὴν λυρικὴν ποίησιν). Πρόκειται περὶ τοῦ ἐκ Μήλου καταγομένου ποιητοῦ Διαγόρου, ὅστις κατηγορηθεὶς κατὰ τὸ ἔτος 415 π.Χ. ἐπὶ ἀθεϊσμῷ, ἠναγκάσθη νὰ ἐγκαταλείψῃ τὴν πόλιν τῶν Ἀθηνῶν εἰς ἣν τότε διέμενεν. Ὁ Ἰουλιανὸς (Ἐπιστολ. 201 B) ἀναφέρει ὅτι ὁ Δημόκριτος εἶχε συναντηθῆ καὶ μὲ τὸν βασιλέα τῶν Περσῶν Δαρεῖον ὅστις εἶχε ζητήσει ἀπὸ αὐτὸν νὰ ἐπαναφέρῃ ἐκ τῶν νεκρῶν εἰς τὴν ζωὴν μίαν ἐκ τῶν προσφιλῶν γυναικῶν του. Ὁ Δημόκριτος προθύμως ὑπεσχέθη ὅτι θὰ ἠδύνατο νὰ πραγματοποιήσῃ τὸ ζητούμενον ὑπὸ ἕνα μόνον ὅρον. Θὰ ἔπρεπε νὰ γραφοῦν ἐπὶ τοῦ τάφου τῆς γυναικὸς τὰ ὀνόματα τριῶν ἀνθρώπων, οἵτινες οὐδὲν εἶχον δοκιμάσει πένθος. Ἐπειδή, ὅμως, παρ' ὅλας τὰς προσπαθείας τοῦ Δαρείου, δὲν ἀνευρέθησαν οἱ τρεῖς «ἀπένθητοι» ἄνθρωποι, ὁ Δημόκριτος ἔλαβε τὴν εὐκαιρίαν νὰ παρουσιασθῇ εἰς τὸν βασιλέα καὶ νὰ φρονηματίσῃ αὐτὸν μὲ τὸν συνήθη του γέλωτα (γελάσαντα συνήθως τὸν Δημόκρ. εἶπεῖν: τί οὖν, ὦ πάντων ἀτοπώτατε, θρηνεῖς ἀνέδην ὡς μόνος ἀλγεινῶι τοιούτωι συμπλακεὶς ὁ μηδὲ ἕνα τῶν πώποτε γεγονότων ἄμοιρον οἰκείου πάθους ἔχων εὑρεῖν;». (Ὁ Δημόκριτος μὲ τὸν συνήθη του γέλωτα, εἶπεν: Ὦ, παράξενε ἄνθρωπε, κάμνεις ἄμετρον θρῆνον ὡσὰν νὰ ἔχῃς ἐμπλακῇ εἰς τοῦτο τὸ δυστύχημα μόνος σύ, ὁ ὁποῖος δὲν δύνασαι νὰ ἀνεύρῃς οὐδὲ ἕνα ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε ὑπαρξάντων ἀνθρώπων, ὅστις νὰ μὴ ἔχῃ δοκιμάσει μίαν ἰδικήν του συμφοράν). Νοεῖται ἀφ' ἑαυτοῦ ὅτι ἡ διήγησις αὕτη εἶναι ὅλως ἀναξιόπιστος, ὡς μὴ συμφωνοῦσα μὲ τὰς χρονολογίας. Κατατάσσεται εἰς τοὺς ἀνεκδοτολογικοὺς θρύλους, οἵτινες ἐπλάσθησαν διὰ νὰ καταδείξουν ἐποπτικῶς τὰς περὶ πένθους ἀντιλήψεις τοῦ Δημοκρίτου.

Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῆς ἀρχαιότητος συζητεῖται καὶ ποικίλως ἑρμηνεύεται τὸ ὅτι ὁ Πλάτων, ὅστις ἔχει συζητήσει ἐπανειλημμένως τὰς διδασκαλίας τοῦ Πρωταγόρου καὶ ὅλων τῶν προγενεστέρων φιλοσόφων, οὐδαμοῦ ἀναφέρει τὸν Δημόκριτον. Ὁ Διογένης ὁ Λαέρτιος παρέχει τὴν ἀκόλουθον πληροφορίαν. «Ἀριστόξενος δ' ἐν τοῖς ἱστορικοῖς ὑπομνήμασί φησι Πλάτωνα θελῆσαι συμφλέξαι τὰ Δημοκρίτου συγγράμματα, ὁπόσα ἠδυνήθη συναγαγεῖν, Ἀμύλκαν δὲ καὶ Κλεινίαν τοὺς Πυθαγορικοὺς κωλῦσαι αὐτόν, ὡς οὐδὲν ὄφελος· παρὰ πολλοῖς γὰρ εἶναι ἤδη τὰ βιβλία. Καὶ δῆλον δέ· πάντων γὰρ σχεδὸν τῶν ἀρχαίων μεμνημένος ὁ Πλάτων οὐδαμοῦ Δημοκρίτου διαμνημονεύει, ἀλλ' οὐδ' ἕνθα ἀντειπεῖν τι αὐτῶι δέοι, δῆλον ὅτι εἰδὼς ὡς πρὸς τὸν ἄριστον αὐτῶι τῶν φιλοσόφων ὁ ἀγὼν ἔσοιτο». (Ὁ Ἀριστόξενος εἰς τὰ ἱστορικά του ὑπομνήματα λέγει ὅτι ὁ Πλάτων ἠθέλησε νὰ κατακαύσῃ ὅσα συγγράμματα τοῦ Δημοκρίτου εἶχε δυνηθῇ νὰ συναθροίσῃ. Οἱ Πυθαγορικοὶ ὅμως φιλόσοφοι Ἀμ. καὶ Κλειν. τὸν ἐμπόδισαν, εἰπόντες ὅτι οὐδὲν θὰ προκύψῃ ἀποτέλεσμα, διότι τὰ βιβλία εὑρίσκονται πλέον εἰς τὰς χεῖρας πολλῶν. Ἀπόδειξιν δὲ τούτου ἀποτελεῖ καὶ τὸ ὅτι ὁ Πλάτων ἂν καὶ ἔχῃ ἀναφέρει ὅλους τοὺς ἀρχαίους (φιλοσόφους), δὲν ἀναφέρει εἰς οὐδὲν σύγγραμμά του τὸν Δημόκριτον, ἀκόμη καὶ εἰς τὰς περιπτώσεις κατὰ τὰς ὁποίας θὰ ἔπρεπε νὰ φέρῃ κάποιαν ἀντίρρησιν εἰς τὰς διδασκαλίας του. Εἶναι προφανὲς ὅτι ὁ Πλάτων ἐγνώριζεν ὅτι θὰ ἔπρεπε νὰ κάμῃ πολεμικὴν ἐναντίον τοῦ ἀρίστου ἐκ τῶν φιλοσόφων). Ἡ εἴδησις ὅτι ὁ Πλάτων ἠθέλησε νὰ ἐξαφανίσῃ διὰ τῆς πυρᾶς τὰ ἔργα τοῦ Ἀβδηρίτου φιλοσόφου, εἶναι βεβαίως ἀναξιόπιστος. Τὸ ὅτι ὁ Πλάτων παρῆλθεν ἐν σιωπῇ τὰς δημοκριτείους διδασκαλίας δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς πολεμικὴ ἀσκουμένη διὰ τῆς σιγῆς. Εἶναι δυνατόν, ὅμως, νὰ προέρχεται καὶ ἐξ ἄλλων λόγων. Δὲν ἀποκλείεται τὸ ὅτι τὸ ἔργον τοῦ Δημοκρίτου δὲν εἶχε γίνει γνωστὸν καὶ δὲν εἶχεν ἐκτιμηθῇ δεόντως κατὰ τὴν ἐποχὴν καθ' ἣν ἔζη ὁ Πλάτων. Παρεθέσαμεν ἀνωτέρω βραχὺ ἀπόσπασμα ἐκ τῶν ἔργων τοῦ Ἀβδηρίτου φιλοσόφου, εἰς τὸ ὁποῖον ὁ ἴδιος παρεπονεῖτο διὰ τὴν παραγνώρισίν του. Τὸ αὐτὸ συνέβη κατὰ τὸν παρελθόντα 19ον αἰῶνα, μὲ τὸν Γερμανὸν φιλόσοφον Σοπεγχάουερ, τοῦ ὁποίου τὸ ἔργον ἀνεγνωρίσθη μετὰ τὸν θάνατόν του. Ἡ νεωτέρα φιλολογικὴ ἔρευνα ἠθέλησε νὰ διακρίνῃ ἴχνη ἐπιδράσεων τῶν δημοκριτείων θεωριῶν ἐπὶ τοῦ «Τιμαίου» τοῦ Πλάτωνος. Μέχρι τοῦδε, ὅμως, οὐδεμία ὁριστικὴ διαπίστωσις ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τοῦτο προσήχθη. Κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὸν Πλάτωνα, ὁ Ἀριστοτέλης συζητεῖ συχνότατα εἰς τὰ συγγράμματά του τὰς διδασκαλίας τοῦ Δημοκρίτου καὶ ἐκφράζεται περὶ αὐτῶν μετὰ μεγάλου σεβασμοῦ.

Αἱ παρατεθεῖσαι βιογραφικαὶ εἰδήσεις τυγχάνουν τυπικῆς μορφῆς μὴ διασαφηνίζουσαι κατὰ τρόπον συγκεκριμένον τὰ γεγονότα τῆς ζωῆς τοῦ πατρὸς τῆς ἀτομικῆς θεωρίας. Πρέπει νὰ ἔχωμεν ὑπ' ὄψει μας ὅτι κατὰ τοὺς αἰῶνας τῆς ἑλληνικῆς ἀκμῆς δὲν ὑπῆρχε ἐνδιαφέρον διὰ τὰ περιστατικὰ τῆς ἀτομικῆς ζωῆς τῶν μεγάλων προσωπικοτήτων. Γνωρίζομεν περὶ αὐτῶν μόνον ὅ,τι σχετίζεται μὲ τὸν δημόσιον βίον καὶ τὴν δρᾶσίν των εἰς τὰ γράμματα καὶ τὰς ἐπιστήμας. Εἰς τοὺς μεταγενεστέρους χρόνους, ὅτε ἤρχισε νὰ δημιουργῆται ἐνδιαφέρον καὶ διὰ τὴν ἰδιωτικήν των ζωήν, ἐγένετο προσπάθεια ἀπὸ τοὺς ἀλεξανδρινοὺς λογίους νὰ συναχθοῦν βιογραφικαὶ πληροφορίαι. Ἐπειδή, ὅμως, δὲν εἶχον παραδοθῆ τοιαῦται εἰδήσεις, ἡ ἔρευνα κατώρθωσε νὰ συλλέξῃ μόνον ἀνεκδοτολογικὰς τυπικοῦ περιεχομένου πληροφορίας. Ἀνασκοποῦντες ὡς πρὸς τὸν Δημόκριτον τὴν διασωθεῖσαν βιογραφικὴν παράδοσιν, δυνάμεθα νὰ ἀποφανθῶμεν ὅτι ὑπῆρξε πνεῦμα οὐ μόνον ἐρευνητικὸν ἀλλὰ καὶ πολύπλευρον ἔχον ἐφαμίλλους του μόνον τὸν Ἀριστοτέλη καὶ τὸν Ποσειδώνιον. Ἔκλινε πρὸς τὴν μόνωσιν τῆς μελέτης, ἀλλ' ἐξ ἴσου ζωηρὰ ἦτο καὶ ἡ τάσις του πρὸς τὴν διὰ τῆς παρατηρήσεως ἐρευναν τόσον τῆς φυσικῆς, ὅσον καὶ τῆς πολιτιστικῆς καὶ θρησκευτικῆς πραγματικότητος. Ἠσθάνετο ἀνέκφραστον χαράν, ὅταν κατώρθωνε νὰ ἀνακαλύψῃ μίαν αἰτιολογίαν ἐξηγοῦσαν τὰ ὑπὸ παρατήρησιν φαινόμενα. Ἡ παλαιὰ παρ' Εὐσεβίῳ (Εὐαγγ. Προπ. XIV 27, 4) εἴδησις λέγει «Δημ. ἔλεγε βούλεσθαι μᾶλλον μίαν εὑρεῖν αἰτιολογίαν ἢ τὴν Περσῶν οἱ βασιλείαν γενέσθαι». «Ὁ Δ. ἔλεγε ὅτι προετίμα περισσότερον νὰ εὕρῃ μίαν αἰτιολογικὴν ἐξήγησιν παρὰ νὰ ἀποκτήσῃ τὴν βασιλείαν τῶν Περσῶν).

Τὰ συγγράμματα τοῦ Δημοκρίτου

Ὁ Ἀβδηρίτης φιλόσοφος διεκρίθη ὡς συγγραφεὺς ὄχι μόνον διὰ τὸ πλῆθος τῶν συγγραμμάτων του, ἀλλὰ καὶ διὰ τὸ ὑπ' αὐτοῦ χρησιμοποιηθὲν ὕφος. Ὁ Διονύσιος ὁ Ἁλικαρνασσεὺς (Περὶ συνθέσεως ὀνομάτων 24) τοποθετεῖ, ἐξ ἀπόψεως τοῦ λεκτικοῦ ὕφους, τὸν Δημόκριτον παραπλεύρως τοῦ Πλάτωνος καὶ

τοῦ Ἀριστοτέλους «φιλοσόφων δὲ κατ' ἐμὴν δόξαν Δημόκριτός τε καὶ Πλάτων καὶ Ἀριστοτέλης. Τούτων γὰρ ἑτέρους εὑρεῖν ἀμήχανον ἄμεινον κεράσαντες τοὺς λόγους». (Ὡς πρὸς τὴν χρῆσιν τοῦ ἀναμείκτου ὕφους, ἐξέχουν ἐκ τῶν φιλοσόφων ὁ Δημόκριτος, ὁ Πλάτων καὶ ὁ Ἀριστοτέλης. Διότι εἶναι ἀδύνατον νὰ εὕρῃ κανεὶς ἄλλους, ἔξω ἀπὸ αὐτούς, οἵτινες νὰ ἐπαρουσίασαν καλυτέραν ἀνάμειξιν τῶν μορφῶν τῆς λεκτικῆς ἐκφράσεως). Καὶ ὁ Κικέρων (DE ORATOR, I, 11, 49) παρατηρεῖ ὅτι ἡ μὲν ὕλη τῶν συγγραμμάτων τοῦ Δημοκρίτου ἀνήκει εἰς τὴν φυσικήν, ἡ διακόσμησις ὅμως τοῦ λεκτικοῦ ὕφους ἔχει ρητορικὸν χαρακτῆρα. Εἰς τὸ αὐτὸ δὲ σύγγραμμά του (20, 67) λέγει ὁ ρωμαῖος συγγραφεὺς ἐπὶ λέξει «πολλοὶ φρονοῦν ὅτι ὁ λόγος τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Δημοκρίτου, ἂν καὶ ἀπέχῃ τοῦ στίχου, ἐπειδὴ ὅμως προχωρεῖ μὲ ταχὺν παρορμητικὸν ρυθμὸν καὶ χρησιμοποιεῖ τὴν λαμπρότητα ἐπιφανεστάτων λέξεων, ὅμως πρέπει νὰ νομισθῇ ὅτι εἶναι εἰς μεγαλύτερον βαθμὸν ποίημα ἐν συγκρίσει πρὸς τὰ ποιήματα τῶν κωμικῶν ποιητῶν). Καὶ ὁ μισάνθρωπος Τίμων ἔχει ἐπισημάνει τὴν λεκτικὴν ἱκανότητα τοῦ Ἀβδηρίτου μὲ τὸ ἀκόλουθον δίστιχόν του:

...Δημόκριτόν τε περίφρονα, ποιμένα μύθων
ἀμφίνοον λεσχῆνα μετὰ πρώτοισιν ἀνέγνων.

(Μεταξὺ τῶν πρώτων ἀνέγνωσα καὶ τὸν Δημόκριτον μὲ τὴν ὑπερβολικήν του σοφίαν, τὸν βασιλέα τῶν λόγων, συζητητὴν φλύαρον μὲ διφορούμενα ἐπιχειρήματα).

Εἰς τὸν Δημόκριτον ἀποδίδει ἡ παράδοσις μέγαν ἀριθμὸν συγγραμμάτων, τινὰ ἐκ τῶν ὁποίων φέρονται ὡς γραφέντα ἀπὸ τὸν διδάσκαλόν του τὸν Λεύκιππον. Ἡ φιλολογικὴ ἔρευνα διαχωρίζει ὡς ἔργα τοῦ Λευκίππου τὸν «Μέγαν διάκοσμον» καὶ τὸ «Περὶ νοῦ» σύγγραμμα. Κατὰ τὸν τέταρτον π.Χ. αἰῶνα,, ὁπότε ὁ Ἀριστοτέλης καὶ ὁ Θεόφραστος ἐν τῇ Μακεδονίᾳ καὶ ἐν Ἄσσῳ τῆς Λέσβου εἶχον τὴν εὐκαιρίαν νὰ ἐπικοινωνήσουν μὲ τοὺς μαθητὰς τοῦ Δημοκρίτου, φαίνεται ὅτι εἶχε συναπαρτισθῇ ἓν κοινὸν σῶμα, εἰς ὃ εἶχον συμπεριληφθῇ τὰ συγγράμματα καὶ τῶν δύο φιλοσόφων. Τὸ γεγονὸς τοῦτο εἶχε παράσχει τὴν ἀφορμὴν εἰς τὸν Ἐπίκουρον, διὰ νὰ ἀμφισβητήσῃ τὴν προσωπικὴν τοῦ Λευκίππου ὕπαρξιν. Ὅπως ὅμως διεκριβώθη ἀπὸ τὴν νεωτέραν φιλολογικὴν ἔρευναν, οὐδεὶς βάσιμος λόγος ὑπάρχει, ὅστις θὰ ἔπειθεν ἡμᾶς νὰ θεωρήσωμεν τὸν Λεύκιππον ὡς πλασματικὸν πρόσωπον. Στοιχεῖα ἐφ' ὧν στηριζόμενοι ἀποδίδομεν τὸν «Μικρὸν διάκοσμον» εἰς τὸν Δημόκριτον, ἀποτελοῦν μαρτυρίαι αὐτοῦ τούτου τοῦ Ἀβδηρίτου φιλοσόφου διασωθεῖσαι ἐκ τοῦ ρηθέντος συγγράματός του. Συμφώνως πρὸς αὐτάς, τὸ ἀναφερθὲν ἔργον συνέγραψεν ὁ Δημόκριτος κατὰ τὴν νεανικήν του ἡλικίαν, 730 ἔτη μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Τροίας. Ἡ εἴδησις ὅμως αὕτη δὲν λύει ὁριστικῶς τὸ ζήτημα, διότι δὲν γνωρίζομεν εἰς ποῖον ἔτος ἐτοποθετεῖτο ὑπὸ τοῦ Δημοκρίτου ἡ ἅλωσις τῆς Τροίας. Ἐὰν δεχθῶμεν τὸ ἔτος 1150, προκύπτει τὸ συμπέρασμα ὅτι ὁ «Μικρὸς διάκοσμος» ἐγράφη κατὰ τὸ 420, ὁπότε ὁ Δημόκριτος ἦτο, κατὰ τὸν Ἀπολλόδωρον, τεσσαράκοντα ἐτῶν. Μαρτυρίαν ἀποδίδουσαν τὴν συγγραφὴν τοῦ «Μεγάλου διακόσμου» εἰς τὸν Λεύκιππον παρέχει εἷς εἰς τὸ Ἡράκλειον τῆς Καμπανίας ἀνακαλυφθεὶς πάπυρος (ἀρ. 1788 εἰς ὃν ἀναγράφεται ὅτι ὁ Δημόκριτος εἶχε μεταφέρει εἰς τὸν ἰδικόν του «Μικρὸν διάκοσμον» τὰ περιεχόμενα τοῦ «Μεγάλου διακόσμου». «Τὰ αὐτὰ πράτερον εἴρηται ἐν τῷ Μεγάλῳ διακόσμῳ, ὃν φασιν εἶναι Λευκίππου. Κάπῃ τοσοῦτο τὸ τῶν ἄλλων ἰδιοποιούμενος ἐλέγχετ' οὐ μόνον ἐν τῶι Μικρῶι διακόσμωι τιθεὶς ἃ κὰν τῶι Μεγάλωι κεῖται». (Τὰ αὐτὰ προηγουμένως ἔχουν λεχθῆ εἰς τὸν Μεγάλον διάκοσμον, ὅστις λέγουν ὅτι εἶναι τοῦ Λευκίππου. Καὶ εἰς τόσον βαθμὸν ἀποκαλύπτεται ὁ Δημόκριτος ὅτι κάμνει ἰδικήν του τὴν διδασκαλίαν τῶν ἄλλων, διότι δὲν εἶναι ἡ μόνη φορὰ κατὰ τὴν ὁποίαν θέτει εἰς τὸν Μικρὸν διάκοσμον ὅσα ἔχουν γραφῆ εἰς τὸν Μεγάλον διάκοσμον). Ἐκ τοῦ χωρίου τούτου δυνάμεθα νὰ εἰκάσωμεν ὅτι ὁ «Μικρὸς διάκοσμος» ἀπετέλει εὐρυτέραν ἀνάπτυξιν τοῦ ὑπὸ τοῦ Λευκίππου συγγραφέντος «Μεγάλου διακόσμου».

Ὡς πρὸς τὸ «Περὶ νοῦ» σύγγραμμα, παρέχει μαρτυρίαν ὁ Ἀέτιος (1, 25, 4) ἔχουσαν οὕτω: «Λεύκιππος πάντα κατ' ἀνάγκην, τὴν δ' αὐτὴν ὑπάρχει εἱμαρμένην. Λέγει γὰρ ἐν τῶι Περὶ νοῦ· οὐδὲν χρῆμα μάτην γίγνεται, ἀλλὰ πάντα ἐκ λόγου τε καὶ ὑπ' ἀνάγκης». ('Ο Λεύκιππος λέγει ὅτι πάντα γίνονται κατ' ἀναγκαιότητα, ἡ αὐτὴ δὲ ἀναγκαιάτης εἶναι αὐτὸ τὸ ὁποῖον ὀνομάζομεν εἱμαρμένην (προκαθωρισμένην μοῖραν). Διότι λέγει εἰς τὸ «Περὶ νοῦ» σύγγραμμά του· οὐδὲν πρᾶγμα γίνεται χωρὶς αἰτίαν, ἀλλὰ ὅλα γίνονται ἕνεκα αἰτίας καὶ ἀναγκασμοῦ).

Τὰ συγγράμματα τοῦ Δημοκρίτου εἶχεν ἐκδώσει ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ αὐτοκράτορος Τιβερίου ὁ Θράσυλλος κατατάξας αὐτὰ εἰς τετραλογίας, κατ' ἀπομίμησιν τῆς κατανομῆς τῶν πλατωνικῶν συγγραμμάτων. Ἡ κατάταξις ὅμως αὕτη φαίνεται ὅτι δὲν ἐγένετο τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ Θρασύλλου ἀλλ' ἀνάγεται εἰς παλαιοτέραν ἐποχήν. Κατὰ μαρτυρίαν τοῦ Σουΐδα εἶχε καὶ ὁ ἀλεξανδρινὸς λόγιος Καλλίμαχος συντάξει πίνακα τῶν ἰδιωματικῶν λέξεων καὶ συγγραμμάτων τοῦ Ἀβδηρίτου φιλοσόφου (πίναξ τῶν Δημ. γλωσσῶν καὶ συνταγμάτων). Τὸ σύνολον τῶν συγγραμμάτων του κατανέμεται εἰς πέντε κατηγορίας, ἤτοι εἰς «Ἠθικά», «Φυσικά», «Μαθηματικά», «Μουσικὰ» καὶ «Τεχνικά». Ἡ εἰς τὰς πέντε ταύτας κατηγορίας κατανομὴ ὑπῆρξεν ἡ αἰτία διὰ νὰ ὀνομασθῇ «Πένταθλος». Ὁ Διογένης ὁ Λαέρτιος μνημονεύει ὡς ἰδιαιτέραν κατηγορίαν καὶ τὰ «Ἀσύντακτα». Τῶν ἔργων τούτων, τινὰ ἐκ τῶν ὁποίων τυγχάνουν νόθα, γνωρίζομεν μόνον τοὺς τίτλους, διότι ἐξ αὐτῶν ἐλάχιστα μόνον ἀποσπάσματα διεσώθησαν. Εἰς τὴν ὁμάδα τῶν «Ἠθικῶν» συγγραμμάτων φέρεται προσηρτημένος καὶ μέγας ἀριθμὸς ἠθικῶν ἀποσπασμάτων, «γνωμῶν» ὅπως ἐλέγοντο εἰς τὴν ἀρχαιότητα. Εἰς ταῦτα συμπεριλαμβάνεται καὶ συλλογὴ 81 γνωμῶν (ἀριθ. 35 — 115α) ἐν τῇ συλλογῇ DIELS ἕκτῃ ἔκδοσις) ὑπὸ τὸν τίτλον «Δημοκράτους γνῶμαι». Ὁ Γερμανὸς φιλόλογος H. LAUE εἰς διατριβήν του δημοσιευθεῖσαν κατὰ τὸ 1921 ὑπεστήριξε τὴν γνώμην ὅτι τὸ τμῆμα τοῦτο τῶν γνωμῶν δὲν προέρχεται ἀπὸ τὴν γραφίδα τοῦ Δημοκρίτου, ἀλλ' ἐγράφη εἰς τὴν ἀττικὴν διάλεκτον μεταξὺ τῶν ἐτῶν 350 - 330 π.Χ. ὑπὸ τοῦ ἐξ Ἀφιδνῶν τῆς Ἀττικῆς καταγομένου Δημοκράτους. Κατὰ τὸν LAUE, μεταγενεστέρως ὅταν ἀπεδόθη ἡ συλλογὴ εἰς τὸν Δημόκριτον, μετετράπη καὶ τὸ ὕφος της εἰς ἰωνικόν. Κατὰ τῶν ἰσχυρισμῶν τούτων τοῦ LAUE ἀντεπεξῆλθεν ὁ R. PHILIPPSON καὶ ἀπέδειξεν ὅτι αἱ ἐν λόγῳ γνῶμαι ἐκτὸς ἐλαχίστων ἐξαιρέσεων προέρχονται ἐκ συγγραμμάτων τοῦ Δημοκρίτου. Εἰς τοὺς μεταγενεστέρους χρόνους πολλάκις οἱ ἀντιγραφεῖς παρεμόρφωνον τὸ ὄνομα Δημόκριτος εἰς Δημοκράτης. Οἱ ἀντιγραφεῖς, κατὰ τὴν χριστιανικὴν ἐποχὴν ἀφορμώμενοι ἀπὸ τὴν μετατροπὴν αὐτὴν τοῦ ὀνόματος, ἔπλασαν τὴν ὑπόθεσιν ὅτι ὑπῆρχε καὶ ἄλλος συγγραφεὺς Δημοκράτης, ὅστις εἶχε γράψει τὰ γνωμικὰ τῆς ὑπὸ τὸ ὄνομά του φερομένης γνωμολογικῆς συλλογῆς. Ὁ Στοβαῖος εἰς τὸ Ἀνθολόγιόν του δὲν μνημονεύει τὸ ὄνομα τοῦ Δημοκράτους. Καὶ τὸ λεκτικὸν ὕφος τῶν γνωμῶν εἶναι γνησίως ἰωνικόν, καὶ τὸ περιεχόμενον συμφωνεῖ μὲ τὰς ἀρχὰς τὰς ὁποίας γνωρίζομεν ὅτι ἀπεδέχετο ὡς πρὸς τὰ ἠθικὰ ζητήματα ὁ Ἀβδηρίτης φιλόσοφος. Τὰ ἐπ' ὀνόματί του φερόμενα γνωμικὰ εἶχον ληφθῆ ἀπὸ διάφορα ἔργα του καὶ ἰδίως ἀπὸ τὸ «Περὶ εὐθυμίας» σύγγραμμά του.

Παραθέτομεν κατωτέρω κατάλογον τῶν ἔργων του ὅπως παραδίδει αὐτὸν ὁ Διογένης ὁ Λαέρτιος ἀκολουθῶν τὴν κατὰ τετραλογίας κατάταξιν τοῦ Θρασύλλου.

ΗΘΙΚΑ 1. Πυθαγόρης. 2. Περὶ τῆς τοῦ σοφοῦ διαθέσεως. 3. Περὶ τῶν ἐν Ἅιδου. 4. Τριτογένεια. Β 1. Περὶ ἀνδραγαθίας ἢ περὶ ἀρετῆς. 2. Ἀμαλθείης κέρας. 3. Περὶ εὐθυμίης. 4. Ὑπομνημάτων ἠθικῶν, βιβλ. α, 6.

ΦΥΣΙΚΑ Α' 1. Μέγας διάκοσμος (ὃν οἱ περὶ Θεόφραστον Λευκίππου φασὶν εἶναι). 2. Μικρὸς διάκοσμος. 3. Κοσμογραφίη. 4. Περὶ τῶν πλανήτων. Β1. Περὶ φύσεως. 2. Περὶ φύσιος (ἢ Περὶ σαρκός). 3. Περὶ νοῦ. 4. Περὶ αἰσθησίων (ἢ Περὶ ψυχῆς). Γ 1. Περὶ χυμῶν. 2. Περὶ χροῶν. 3. Περὶ τῶν διαφερόντων ρυσμῶν (δηλ. περὶ τῶν διαφόρων μορφῶν τῶν ἀτόμων ἢ Περὶ ἰδεῶν). 4. Περὶ ἀμειψιρυσμιῶν (δηλ. ἀποδεικτικὰ τῶν διδασκαλιῶν τοῦ Δημοκρίτου ἐπιχειρήματα). 2. Περὶ εἰδώλων (δηλ. περὶ τῶν ὁμοιωμάτων ἅτινα ἐκπέμπουν τὰ ἀντικείμενα) ἢ Περὶ προνοίας (δηλ. περὶ προβλέψεως). 3. Περὶ λογικῶν κανών. 4. Περὶ ἀπορημάτων.

ΑΣΥΝΤΑΚΤΑ. 1. Αἰτίαι οὐράνιαι. 2. Αἰτίαι ἀέριοι. 3. Αἰτίαι ἐπίπεδοι. 4. Αἰτίαι περὶ πυρὸς καὶ τῶν ἐν πυρί. 5. Αἰτίαι περὶ φωνῶν. 6. Αἰτίαι περὶ σπερμάτων καὶ φυτῶν καὶ καρπῶν. 7. Αἰτίαι περὶ ζώων. 8. Αἰτίαι σύμμικτοι. 9. Περὶ τῆς λίθου.

ΜΑΘΗΜΑΤΙΚΑ. 1. Περὶ διαφορῆς γνώμης (Περὶ διαφορικῆς γνώσεως ἢ περὶ τῆς διαφορᾶς τὴν ὁποίαν ἐμφανίζει ἡ ἐνιαία γνῶσις, ἣν ὁ Δημόκριτος διαχωρίζει εἰς «γνησίην» καὶ εἰς «σκοτίην») ἢ περὶ ψαύσιος κύκλου καὶ σφαίρης. 2. Περὶ γεωμετρίης. 3. Γεωμετρικῶν. 4. Ἀριθμοί. Β. 1. Περὶ ἀλόγων (δηλ. μὴ ἐπιδεκτικῶν ἀκριβοῦς μετρήσεως) γραμμῶν καὶ ναστῶν (δηλ. στερεῶν, ἀτόμων), 2. Ἐκπετάσματα (δηλ. γεωμετρικαὶ προβολαί, προβολικαὶ παραστάσεις σφαίρας ἐπὶ ἐπιπέδου). 3. Μέγας ἐνιαυτὸς (περίοδος 82 συνήθων ἐτῶν) ἢ Ἀστρονομίη, παράπηγμα (δηλ. ἡμερολόγιον. Χαλκίνη ἢ μαρμαρίνη πλὰξ ἐφ' ἧς ἐσημειοῦντο αἱ φάσεις τῆς σελήνης, οἱ μῆνες καὶ αἱ ἐνδεχόμεναι καιρικαὶ μεταβολαί «ἐπισημασίαι». Ἀνάλογον μὲ τὸν νεώτερον Καζαμίαν). 4. Ἀμιλλα κλεψύδραι (ὑποθέτει ὁ LURIA ὅτι πρόκειται περὶ χρονομετρικοῦ μηχανήματος χρησιμοποιουμένου κατὰ τοὺς ἀγῶνας». Γ. 1. Οὐρανογραφίη. 2. Γεωγραφίη. 3. Πολογραφίη (δηλ. περιγραφὴ τοῦ οὐρανίου πόλου). 4. Ἀκτινογραφίη (πραγματεία περὶ τῆς πορείας τῶν ἀκτίνων).

ΜΟΥΣΙΚΑ. 1. Περὶ ρυθμῶν καὶ ἁρμονίης. 2. Περὶ ποιήσιος. 3. Περὶ καλλοσύνης ἐπέων. 4. Περὶ εὐφώνων καὶ δυσφώνων γραμμάτων. Β. 1. Περὶ Ὁμήρου ἢ Ὀρθοεπείης καὶ γλωσσέων (δηλ. ἰδιωματικῶν λέξεων). 2. Περὶ ἀοιδῆς. 3. Περὶ ρημάτων. 4. Ὀνομαστικῶν βιβλία.

ΤΕΧΝΙΚΑ. 1. Πρόγνωσις. 2. Περὶ διαίτης ἢ Διαιτητικόν. 3. Ἰητρικὴ γνώμη. 4. Αἰτίαι περὶ ἀκαιριῶν καὶ ἐπικαιριῶν. Β. 1. Περὶ γεωργίης ἢ Γεωμετρικόν. 2. Περὶ ζωγραφίης. 3. Τακτικὸν καὶ Ὁπλομαχητικόν.

Ὁ Διογένης ὁ Λαέρτιος ἀποδίδει εἰς τὸν Δημόκριτον καὶ τὰ ἀκόλουθα ἔργα συμπεριλαμβάνων αὐτὰ εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν «Ὑπομνημάτων». Περὶ τούτων φαίνεται ὅτι ὑπῆρχεν ἡ ὑποψία ὅτι δὲν ἦσαν γνήσια καὶ διὰ τοῦτο εἰς τὰς ἀρχαίας ἐκδόσεις κατενέμοντο εἰς ἰδιαιτέραν τάξιν: 1. Περὶ τῶν ἐν Βαβυλῶνι ἱερῶν γραμμάτων. 2. Περὶ τῶν ἐν Μερόῃ. 3. Ὠκεανοῦ περίπλους. 4. Περὶ ἱστορίης. 5. Χαλδαϊκὸς λόγος. 6. Φρύγιος λόγος. 7. Περὶ πυρετοῦ καὶ τῶν ἀπὸ νόσου θησσόντων. 8. Νομικὰ αἴτια. 9. Χερνικὰ (ἢ χειρόκμητα προβλήματα).

ΤΑ ΔΙΑΣΩΘΕΝΤΑ ΑΠΟΣΠΑΣΜΑΤΑ ΕΚ ΤΩΝ ΕΡΓΩΝ ΤΟΥ ΔΗΜΟΚΡΙΤΟΥ. Γενικῶς παρατηροῦμεν ὅτι ὀλίγα εἶναι τὰ περισωθέντα ἀποσπάσματα. Τὰ πλεῖστα ἐξ αὐτῶν ἔχουν παρεμβληθῆ εἰς συγγράμματα ἄλλων συγγραφέων καὶ διὰ τοῦτο δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀπομονωθοῦν. Κατωτέρω παραθέτομεν τὰ ἐκ τῶν διαφόρων συγγραμμάτων του διασωθέντα ἀποσπάσματα κατὰ τὴν σειρὰν τῆς ἐν τῷ προηγηθέντι καταλόγῳ κατατάξεως.

ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΕΝ ΑΙΔΟΥ. «Καὶ Δημόκριτος... πῶς τὸν ἀποθανόντα πάλιν ἀναβιῶναι δυνατόν. Οὐδὲ γὰρ ὁ θάνατος ἦν ἀπόσβεσις, ὡς ἔοικεν, τῆς συμπάσης ζωῆς τοῦ σώματος, ἀλλ' ὑπὸ μὲν πληγῆς τινος ἴσως καὶ τραύματος παρεῖτο, τῆς δὲ ψυχῆς οἱ περὶ τὸν μυελὸν ἔμενον ἔτι δεσμοὶ κατερριζωμένοι καὶ ἡ καρ-

δία καὶ τὸ ἐμπύρευμα τῆς ζωῆς εἶχεν ἐγκείμενον τῶι βάθει· καὶ τούτων μενόντων αὖθις ἀνεκτήσατο τὴν ἀποσβηκυῖαν ζωὴν ἐπιτήδειον πρὸς τὴν ψύχωσιν γενόμενον». Πρόκλ. σχόλ. εἰς Πολιτ. II 113.6. ('Ο Δ. ἐξηγεῖ κατὰ τὸν ἀκόλουθον τρόπον πῶς ὁ ἀποθανὼν δύναται νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὴν ζωήν. 'Ο θάνατος δηλαδὴ δὲν ἦτο νέκρωσις, ὅπως φαίνεται, ὁλοκλήρου τῆς ζωῆς τοῦ σώματος, ἀλλὰ μία χαλάρωσις (τῆς ζωῆς) ἴσως ἕνεκα κάποιου κτυπήματος ἢ τραύματος. Οἱ δεσμοὶ ὅμως τῆς ζωῆς οἱ ὑπάρχοντες γύρω ἀπὸ τὸν μυελὸν ἔμεναν στερεῶς ριζωμένοι, καὶ ἡ καρδία εἶχεν ἐνυπάρχοντα εἰς τὸ βάθος της τὸν σπινθῆρα τῆς ζωῆς. Καὶ ἐφ' ὅσον εἶχον παραμείνει αὐτὰ τὰ (ζωτικὰ) στοιχεῖα ἀνέκτησεν (ὁ ἀποθανὼν) τὴν ἐσβεσμένην ζωήν του, ἀφοῦ ἔγινε κατάλληλος διὰ νὰ καταστῇ ἐμψυχωμένη ὕπαρξις).

«Εἶθ' ὅταν ἐναργὴς αὐτοῦ (δηλ. τοῦ θανάτου) γένηται θεωρία παράδοξος αὐτοῖς ὑποπίπτει· παρ' ἣν αἰτίαν οὐδὲ διαθήκας ὑπομένοντες γράφεσθαι περικατάληπτοι γίνονται καὶ δίσσ' ἐμφορεῖν ἀναγκάζονται κατὰ Δημόκριτον». Φιλόδ. περὶ θαν. 29, 27 (ἔπειτα ὅταν φανερὸν πλέον εἰς τοὺς ἀνθρώπους γίνεται τὸ ἀντίκρυσμα τοῦ θανάτου, ἐμφανίζεται ἐνώπιόν των ὡς κάτι τὸ παράξενον· ἕνεκα αὐτῆς τῆς αἰτίας καταλαμβάνονται ἀπὸ ψυχικὴν κατάστασιν, ἥτις δὲν ἐπιτρέπει εἰς αὐτοὺς νὰ γράφουν διαθήκας καὶ (ὅταν ἀποφασίσουν νὰ γράψουν) ἐπισωρεύουν διὰ τὸν ἑαυτόν των (ἐν περιπτώσει ἐπιβιώσεως), διπλᾶ μερίδια).

ΤΡΙΤΟΓΕΝΕΙΑ. «Δημόκριτος δὲ ἐτυμολογῶν τὸ ὄνομά φησι ὅτι ἀπὸ τῆς φρονήσεως τρία ταῦτα συμβαίνει· τὸ εὖ λογίζεσθαι, τὸ εὖ λέγειν, καὶ τὸ πράττειν ἃ δεῖ». Παλαιὰ Σχόλ. ('Ο Δ. δὲ ἐτυμολογῶν τὴν λέξιν Τριτογένεια (ἐπωνύμιον τῆς 'Αθήνας) λέγει ὅτι ἀπὸ τὴν φρόνησιν (ἣν συμβολίζει ἡ 'Αθηνᾶ) προκύπτουν τρία πράγματα· δηλ. τὸ νὰ σκεπτώμεθα ὀρθῶς, τὸ νὰ ὁμιλοῦμεν καλῶς καὶ τὸ νὰ πράττωμεν ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον πρέπει).

ΠΕΡΙ ΕΥΘΥΜΙΗΣ. «Τὸν εὐθυμεῖσθαι μέλλοντα χρὴ μὴ πολλὰ πρήσσειν, μήτε ἰδίηι μήτε ξυνῆι, μηδὲ ἄσσ' ἂν πράσσηι, ὑπέρ τε, δύναμιν αἱρεῖσθαι τὴν ἑωυτοῦ καὶ φύσιν· ἀλλὰ τοσαύτην ἔχειν φυλακήν, ὥστε καὶ τῆς τύχης ἐπιβαλλούσης καὶ εἰς τὸ πλέον ὑπηγεομένης τῶι δοκεῖν, κατατίθεσθαι καὶ μὴ πλέω προσάπτεσθαι τῶν δυνατῶν. 'Η γὰρ εὐογκίη ἀσφαλέστερον τῆς μεγαλογκίης). Στοβ. IV, 39, 25. ('Εκεῖνος ὁ ὁποῖος ἔχει σκοπὸν νὰ ζῇ μὲ ἁρμονικὴν ψυχικὴν κατάστασιν πρέπει νὰ μὴ ἀναμειγνύεται εἰς πολλὰς ἰδιωτικὰς ἢ δημοσίας ὑποθέσεις, καὶ εἰς ὅσα ἀναμειγνύεται, αὐτὰ πρέπει νὰ τὰ ἐκλέγῃ κατὰ τρόπον ὥστε νὰ μὴ εἶναι ἀνώτερα ἀπὸ τὴν δύναμίν του καὶ τὰς ἐμφύτους ἱκανότητάς του. 'Αντιθέτως πρέπει νὰ λαμβάνῃ μίαν τόσον μεγάλην προφύλαξιν, ὥστε καὶ εἰς τὴν περίπτωσιν κατὰ τὴν ὁποίαν βάζῃ τὸ χέρι της εἰς τὰς ὑποθέσεις του ἡ τύχη καὶ τὸν βοηθῇ καὶ κατὰ τὴν ἀντίληψίν του τὸν προωθῇ πρὸς τὰ ἐμπρός, νὰ μὴ τὸ παίρνῃ ἐπάνω του (δηλ. νὰ ταπεινοφρονῇ) καὶ νὰ φορτώνῃ τὸν ἑαυτόν του μὲ ἀπαιτήσεις αἱ ὁποῖαι ὑπερβαίνουν τὰς δυνάμεις του. Διότι ὁ σύμμετρος ὄγκος εἶναι ἀσφαλέστερος ἀπὸ τὸν ὑπερβολικόν).

«Δημ. μὲν ἐν τῶι περὶ τέλους τὴν εὐθυμίην, ἣν καὶ εὐεστὼ προσηγόρευσεν. Καὶ πολλάκις ἐπιλέγει· τέρψις γὰρ καὶ ἀτερπίη οὖρος τῶν συμφόρων καὶ τῶν ἀσυμφόρων, ὃ προκεῖσθαι τέλος τῶι βίωι τῶν ἀνθρώπων τῶν τε νέων καὶ τῶν περιηκμακότων» Κλήμ. Στρωμ. II 130. ('Ο Δημ. μὲν εἰς τὸ σύγγραμμά του περὶ τοῦ τελικοῦ σκοποῦ τῆς ζωῆς εἶπεν ὅτι τοιοῦτος τελικὸς σκοπὸς εἶναι ἡ ἁρμονικὴ κατάστασις τῆς ψυχῆς (ἡ ψυχικὴ γαλήνη), αὐτὴν δὲ τὴν ὠνόμασεν «εὐεστώ». Καὶ συνηθίζει νὰ λέγῃ εἰς τὰ συγγράμματά του τὰ ἑξῆς: ἡ εὐχαρίστησις καὶ ἡ ἔλλειψις εὐχαριστήσεως εἶναι τὸ κριτήριον ἐκείνων τὰ ὁποῖα συμφέρουν καὶ ἐκείνων τὰ ὁποῖα δὲν συμφέρουν· τοῦτο ἔχει προκαθορισθῆ ὡς τελικὸς σκοπὸς τῆς ζωῆς καὶ διὰ τοὺς νέους καὶ δι' ἐκείνους οἵτινες ἔχουν φθάσει εἰς τὴν πλήρη ὡριμότητα τῆς ζωῆς των).

ΜΙΚΡΟΣ ΔΙΑΚΟΣΜΟΣ.

«Γέγονε δὲ (Δημ.) τοῖς χρόνοις, ὡς αὐτός φησιν ἐν τῶι Μικρῶι διακόσμωι νέος κατὰ πρεσβύτην 'Αναξαγόραν, ἔτεσιν αὐτοῦ νεώτερος τετταράκοντα. Συντετάχθαι δέ φησι τὸν Μικρὸν διάκοσμον ἔτεσιν ὕστερον τῆς 'Ιλίου ἁλώσεως τριάκοντα καὶ ἑπτακοσίοις. Φαβωρῖνος δέ φησιν ἐν Παντοδαπῆι ἱστορίαι λέγειν Δημ. περὶ 'Αναξαγόρου, ὡς οὐκ εἴησαν αὐτοῦ αἱ δόξαι αἵ τε περὶ ἡλίου καὶ σελήνης, ἀλλὰ ἀρχαῖαι τὸν δὲ ὑφηρῆσθαι· διασύρειν τε αὐτοῦ τὰ περὶ τῆς διακοσμήσεως καὶ τοῦ νοῦ, ἐχθρῶς ἔχοντα πρὸς αὐτόν, ὅτι δὴ μὴ προσήκατο αὐτόν». Διογ. Λαέρτ. IX, 41. ('Ως πρὸς δὲ τὴν χρονολογίαν τῆς ζωῆς του ὁ Δημ. ἦτο ὅπως ὁ ἴδιος λέγει, εἰς τὸν Μικρὸν διάκοσμαν, νέος ὅταν ὁ 'Αναξαγόρας εἶχεν εἰσέλθει εἰς τὴν γεροντικήν του ἡλικίαν. 'Ητο δὲ ἀπὸ αὐτὸν νεώτερος κατὰ τεσσαράκοντα ἔτη. Λέγει δὲ (ὁ Δημ.) ὅτι εἶχε τελειώσει τὴν συγγραφὴν τοῦ ἔργου του Μικρὸς διάκοσμος ἔπειτα ἀπὸ 730 ἔτη μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Τροίας. 'Ο δὲ Φαβωρῖνος λέγει εἰς τὸ σύγγραμμά του «Παντοδαπὴ ἱστορία» ὅτι ὁ Δημ. διισχυρίζετο περὶ τοῦ 'Αναξαγόρου ὅτι αἱ δοξασίαι του περὶ ἡλίου καὶ σελήνης δὲν ἦσαν ἰδικαί του, ἀλλὰ παλαιαί, αὐτὸς δὲ τὰς εἶχε παρουσιάσει ὡς ἰδικάς του. 'Ωμίλει δὲ περιφρονητικῶς ὁ Δημ. διὰ τὰς περὶ τακτοποιήσεως τοῦ κόσμου καὶ διὰ τὰς περὶ τοῦ νοῦ δοξασίας τοῦ 'Αναξαγόρου, διότι εἶχε ἐχθρικὰ πρὸς αὐτὸν αἰσθήματα, ἐπειδὴ δὲ εὑρῆκε καλὴν ὑποδοχὴν πλησίον του).

ΠΕΡΙ ΙΔΕΩΝ

«'Εν δὲ τῶι Περὶ ἰδεῶν: γιγνώσκειν τε χρή, φησίν, ἄνθρωπον τῶιδε τῶι κανόνι, ὅτι ἐτεῆς ἀπήλλακται· καὶ πάλιν: δηλοῖ μὲν δὴ καὶ οὗτος ὁ λόγος, ὅτι ἐτεῆι οὐδὲν ἴσμεν περὶ οὐδενός, ἀλλ' ἐπιρυσμίη ἑκάστοισιν ἡ δόξις. Καὶ ἔτι: καίτοι δῆλον ἔσται, ὅτι ἐτεῆι οἷον ἕκαστον γιγνώσκειν ἐν ἀπόρωι ἐστὶ» Σέξτ. ἐμπ. VII, 137 (Εἰς δὲ τὸ Περὶ ἰδεῶν (δηλαδὴ περὶ τῶν διαφόρων μορφῶν ὑπὸ τὰς ὁποίας ἐμφανίζονται τὰ ἄτομα) σύγγραμμά του λέγει ὁ Δημ. ὅτι συμφώνως μὲ τὸν κανόνα αὐτὸν πρέπει νὰ κατανοήσῃ ὁ ἄνθρωπος ὅτι εὑρίσκεται εἰς μακρυνὴν ἀπὸ τὴν ἀληθινὴν πραγματικότητα ἀπόστασιν. Καὶ εἰς ἄλλο χωρίον τοῦ αὐτοῦ ἔργου ἐπαναλαμβάνει τὰ ἑξῆς· αἱ σκέψεις τὰς ὁποίας ἀνεπτύξαμεν ἀποδεικνύουν καθαρά, ὅτι πραγματικὰ ἀληθινὴν γνῶσιν δὲν ἔχομεν διὰ κανὲν πρᾶγμα, ἀλλὰ εἰς τὸν καθένα ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους αἱ δοξασίαι τὰς ὁποίας σχηματίζει προέρχονται ἀπὸ τὸ ρεῦμα (τῶν ἀτόμων καὶ τῶν ὁμοιωμάτων τὰ ὁποῖα ἐκπέμπουν τὰ πράγματα) τὸ ὁποῖον προσπίπτει εἰς αὐτούς. Καὶ πάλιν λέγει· καὶ ὅμως θὰ ἀποδειχθῇ ὅτι εἶναι ἀπρόσιτος ἡ γνῶσις ἥτις φανερώνει τί εἶναι κατὰ τὴν ἀληθινὴν πραγματικότητα τὸ κάθε πρᾶγμα).

ΚΡΑΤΥΝΤΗΡΙΑ

«Δημ. ὁτὲ μὲν ἀναιρεῖ τὰ φαινόμενα ταῖς αἰσθήσεσι καὶ τούτων λέγει μηδὲν φαίνεσθαι κατ' ἀλήθειαν, ἀλλὰ μόνον κατὰ δόξαν, ἀληθὲς δέ, ἐν τοῖς οὖσιν ὑπάρχειν τὸ ἀτόμους εἶναι καὶ κενόν· νόμωι γάρ φησι γλυκύ, νόμωι πικρόν, νόμωι θερμόν, νόμωι ψυχρόν, νόμωι χροιή, ἐτεῆι δὲ ἄτομα καὶ κενὸν ὅπερ ἔστι· νομίζεται μὲν εἶναι καὶ δοξάζεται τὰ αἰσθητά, οὐκ ἔστι δὲ κατ' ἀλήθειαν ταῦτα ἀλλὰ τὰ ἄτομα μόνον καὶ τὸ κενόν. 'Εν δὲ τοῖς Κρατυντηρίοις, καίπερ ὑπεσχημένος ταῖς αἰσθήσεσι τὸ κράτος τῆς πίστεως ἀναθεῖναι, οὐδὲν ἧττον εὑρίσκεται τούτων καταδικάζων· φησὶ γάρ· ἡμεῖς γὰρ τῶι μὲν ἐόντι οὐδὲν ἀτρεκὲς συνίεμεν μεταπῖπτον δὲ κατά τε σώματος διαθήκην καὶ τῶν ἐπεισιόντων καὶ τῶν ἀντιστηριζόντων. Καὶ πάλιν φησίν· ἐτεῆι μέν νυν ὅτι οἷον ἕκαστον ἔστιν ἢ οὐκ ἔστιν οὐ συνιέμεν, πολλαχῆι δεδήλωται». Σέξτος 'Εμπ. VII, 138. ('Ο Δημ. εἰς ἄλλα μὲν χωρία τῶν συγγραμμάτων του ἀποστερεῖ πάσης ἀληθείας ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα ἀποτελοῦν τὸ περιεχόμενον τῶν αἰσθήσεων καὶ λέγει περὶ αὐτῶν ὅτι κανὲν ἀπ' αὐτὰ δὲν παρουσιάζει ἐμφάνισιν συμφωνοῦσαν πρὸς τὴν ἀλήθειαν ἀλλὰ ὅλα εἶναι ὑποκειμενικαὶ δοξασίαι, ἡ μόνη δὲ ἀλήθεια, ἥτις ὑπάρχει εἰς τὰ ὄντα εἶναι ἡ ὕπαρξις τῶν ἀτόμων καὶ τοῦ κενοῦ· διότι κατὰ τὴν ὑποκειμενικὴν συμβατικήν μας δοξασίαν χαρακτηρίζομεν τὸ καθὲν ἀπὸ τὰ πράγματα ὡς γλυκύ, ὡς πικρόν, ὡς θερμόν, ὡς ψυχρόν, καὶ τὸ χρῶμα εἶναι ὑποκειμενικὴ δοξασία, ἐκεῖνο δὲ τὸ ὁποῖον ὑπάρχει εἰς τὴν πραγματικότητα εἶναι τὰ ἄτομα καὶ τὸ κενόν. Κατὰ σύμβασιν καὶ κατὰ ὑποκειμενικὴν δοξασίαν ἀναγνωρίζονται ὡς ὑπάρχοντα τὰ αἰσθητὰ δεδομένα, δὲν ἔχουν ὅμως ἀληθινὴν ὕπαρξιν, μόνον τὰ ἄτομα καὶ τὸ κενὸν ἔχουν πραγματικὴν ὑπόστασιν. Καὶ εἰς τὸ ἔργον του προσέτι «Κρατυντήρια», ἂν καὶ ἔχει δώσει τὴν ὑπόσχεσιν ὅτι θὰ ἀποδώσῃ εἰς τὰς αἰσθήσεις τὴν ὑπεροχὴν τῆς ἀξιοπιστίας, ὅμως ἀποκαλύπτεται ὅτι τὰς καταδικάζει εἰς μεγαλύτερον βαθμόν, διότι λέγει· ἡμεῖς ὅμως ἐξ ἐπόψεως τῆς πραγματικῆς ἀληθείας δὲν ἀντιλαμβανόμεθα μόνον κάτι τὸ ὁποῖον ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὴν ἑκάστοτε μεταβολὴν τῶν σωματικῶν μας καταστάσεων καὶ πρὸς τὴν ποικιλίαν ἀφ' ἑνὸς μὲν τῶν ἀτόμων (καὶ εἰδώλων) τὰ ὁποῖα προσβάλλουν τὰ αἰσθητήριά μας καὶ ἀφ' ἑτέρου τῶν ἀτόμων ἅτινα ἀντιδροῦν πρὸς αὐτά. Καὶ πάλιν λέγει· τὸ ὅτι ἐξ ἐπόψεως πραγματικῆς ἀληθείας δὲν δυνάμεθα νὰ γνωρίσωμεν ποία εἶναι ἢ ποία δὲν εἶναι ἡ οὐσία ἑκάστου πράγματος, τὸ πρᾶγμα αὐτὸ τὸ ἔχομεν εἰς πολλὰ μέρη τῶν συγγραμμάτων μας καταστήσει φανερόν).

ΠΕΡΙ ΛΟΓΙΚΩΝ Η ΚΑΝΩΝ ΑΒΓ

«'Εν δὲ τοῖς κανόσι δύο φησὶν εἶναι γνώσεις· τὴν μὲν διὰ τῶν αἰσθήσεων, τὴν δὲ διὰ τῆς διανοίας, ὧν τὴν μὲν διὰ τῆς διανοίας γνησίην καλεῖ προσμαρτυρῶν αὐτῆι τὸ πιστὸν εἰς ἀληθείας κρίσιν, τὴν δὲ διὰ τῶν αἰσθήσεων σκοτίην ὀνομάζει ἀφαιρούμενος αὐτῆς τὸ πρὸς διάγνωσιν τοῦ ἀληθοῦς ἁπλανές. Λέγει δὲ κατὰ λέξιν· «γνώμης δὲ δύο εἰσὶν ἰδέαι, ἡ μὲν γνησίη, ἡ δὲ σκοτίη· καὶ σκοτίης μὲν τάδε σύμπαντα, ὄψις, ἀκοή, ὀσμή, γεῦσις, ψαῦσις. 'Η δὲ γνησίη ἀποκεκριμμένη δὲ ταύτης». Εἶτα προκρίνων τῆς σκοτίης τὴν γνησίην ἐπιφέρει λέγων· ὅταν ἡ σκοτίη μηκέτι δύνηται μήτε ἐν τῆι ψαύσει αἰσθάνεσθαι, ἀλλ' ἐπὶ λεπτότερον δέηι ζητεῖν, τότε ἐπιγίνεται ἡ γνησίη ἅτε ὄργανον ἔχουσα τοῦ νῶσαι λεπτότερον». Σέξτ. 'Εμπ. VII 138. (Εἰς τὸ σύγγραμμά του Κανόνες λέγει ὁ Δημ. ὅτι ὑπάρχουν δύο εἴδη γνώσεως. 'Η μία ἐξ αὐτῶν παράγεται διὰ τῶν αἰσθήσεων, ἡ δὲ ἄλλη διὰ τῆς διανοίας. 'Εκ τῶν δύο τούτων τὴν διὰ τῆς διανοίας γνῶσιν ὀνομάζει γνησίαν πιστοποιῶν δι' αὐτὴν τὴν ἀξιοπιστίαν της ὡς πρὸς τὴν κρίσιν τῆς ἀληθείας. Τὴν διὰ τῶν αἰσθήσεων ἀποκτωμένην γνῶσιν τὴν ὀνομάζει σκοτεινὴν ἀφαιρεῖ δὲ ἀπὸ αὐτὴν τὴν βεβαιότητα (ἔλλειψιν σφάλματος) ὡς πρὸς τὴν κατανόησιν τῆς ἀληθείας. Λέγει δὲ αὐτολεξεὶ τὰ ἀκόλουθα. 'Υπάρχουν δύο εἴδη τῆς γνώσεως, ἡ γνησία γνῶσις καὶ ἡ σκοτεινὴ γνῶσις. Καὶ εἰς μὲν τὴν σκοτεινὴν γνῶσιν ἀνήκουν ὅλα τὰ ἀκολούθως ἀπαριθμούμενα, δηλαδὴ ἡ ὅρασις, ἡ ἀκοή, ἡ ὀσφρησις, ἡ γεῦσις, ἡ ἁφή. 'Η γνησία ὅμως γνῶσις εἶναι ξεχωρισμένη ἀπὸ αὐτήν. Ἔπειτα δίδων τὴν προτίμησίν του εἰς τὴν γνησίαν καὶ ὄχι εἰς τὴν σκοτεινὴν προσθέτει αὐτολεξεὶ τὰ ἀκόλουθα· ὅταν ἡ σκοτεινὴ γνῶσις δὲν ἠμπορεῖ πλέον νὰ προχωρῇ εἰς μικροτέρας διαστάσεως ὅρασιν, εἴτε ἀκοήν, εἴτε ὀσφρησιν, εἴτε γεῦσιν, καὶ ὅταν προχωροῦσα εἰς μικροτέραν διάστασιν δὲν δύναται διὰ τῆς ὀφῆς τίποτε πλέον νὰ αἰσθάνεται, ἀλλ' ἡ ἔρευνα πρέπει νὰ διεισδύσῃ εἰς λεπτότερα δεδομένα, τότε πλέον παρουσιάζεται ἡ γνησία γνῶσις, ἐπειδὴ ἔχει ἓν λεπτότερον ὄργανον διὰ τοῦ ὁποίου ἀντιλαμβάνεται τὰ (λεπτότερα) πράγματα).

ΜΕΓΑΣ ΕΝΙΑΥΤΟΣ Η ΑΣΤΡΟΝΟΜΙΑ

'Ο μέγας ἐνιαυτὸς τοῦ Φιλολάου, καὶ τοῦ Δημοκρίτου ἀποτελεῖται ἀπὸ 82 ἔτη μὲ 28 ἐμβολίμους μῆνας. (Πληροφορία Λατίνου συγγραφέως Κενσωρίνου).

Περὶ τῶν φυσικῶν πραγμάτων ὁ Θαλῆς ὁ Μιλήσιος, ὁ Ἀναξαγόρας, ὁ Κλαζομένιος, ὁ Πυθαγόρας ὁ Σάμιος, ὁ Ξενοφάνης ὁ Κολοφώνιος, ὁ Δημ. ὁ Ἀβδηρίτης εὗρον διὰ τῆς σκέψεώς των καὶ παρέδωκαν εἰς ἡμᾶς τὰς αἰτίας ὑπὸ τῶν ὁποίων τὰ πράγματα αὐτὰ ὑπὸ τῆς φύσεως κυβερνῶνται καὶ κατὰ ποῖον τρόπον παράγουν διάφορα ἀποτελέσματα. Τῶν σοφῶν τούτων τὰ εὑρήματα ἀκολουθήσαντες ὁ Εὔδοξος, ὁ Εὐκτήμων, ὁ Κάλλιππος, ὁ Μέτων, ὁ Φίλιππος, ὁ Ἵππαρχος, ὁ Ἄρατος καὶ ἄλλοι ἐκ τῆς ἀστρονομίας διὰ τῆς ἐπιστήμης τῶν παραπηγμάτων (δηλ. τῶν ἡμεροδεικτῶν) εὗρον τοὺς χρόνους τῆς ἀνατολῆς καὶ δύσεως τοῦ ἡλίου καὶ τὰς ἐπισημασίας τῶν καιρῶν καὶ αὐτὰς τὰς κατέλιπον διασαφηνισμένας εἰς τοὺς μεταγενεστέρους. (Πληροφορία σχετικὴ μὲ τὴν ἀσχολίαν τοῦ Δημοκρίτου τὴν σχετικὴν μὲ τὴν κατασκευὴν ἡμεροδεικτῶν. Παρέχεται ὑπὸ τοῦ Λατίνου συγγραφέως Βιτρουβίου IX, 6, 3).

Ἐξέθεσα ἀνωτέρω, συμφώνως πρὸς τὰς δοξασίας τοῦ Δημοκρίτου, ποῖα ὁμοιώματα ζώων (δηλ. σχηματισμοὶ ἀστερισμῶν) ἔχουν παρασταθῆ καὶ διαμορφωθῆ ὑπὸ τῆς φύσεως καὶ ὑπὸ τοῦ θείου νοῦ, ἀλλὰ περιωρίσθην μόνον εἰς ἐκεῖνα τῶν ὁποίων τὰς ἀνατολὰς καὶ τὰς δύσεις δυνάμεθα νὰ παρατηρήσωμεν καὶ νὰ ἴδωμεν διὰ τῶν ὀφθαλμῶν μας. (Πληροφορία σχετικὴ μὲ τὰς ἀστρονομικὰς ἐρεύνας περὶ ἀστερισμῶν τοῦ Δημοκρίτου. Παρέχεται ὑπὸ τοῦ Λατίνου συγγραφέως Βιτρουβίου IX, 5, 4). «Εὐδόξῳ, Δημοκρίτωι χειμερικαὶ τροπαὶ ἀθὺρ ὁτὲ μὲν κ ὁτὲ δὲ ιθ. Ἀπὸ ἰσημερίας μεθοπωρινῆς ἐπὶ χειμερινὰς τροπὰς Εὐδόξῳ ἡμέραι ἐνενήκοντα δύο Δημοκρίτῳ ἡμέραι ἐνενήκοντα μία. Ἀπόσπασμα ἐκ τῶν ἀστρονομικῶν συγγραμμάτων τοῦ Εὐδόξου. (Κατὰ τὸν Εὔδοξον καὶ Δημόκριτον αἱ χειμεριναὶ τροπαὶ συμπίπτουν κατὰ τὸν αἰγυπτιακὸν μῆνα ἀθὺρ ἄλλοτε μὲν τὴν εἰκοστὴν ἄλλοτε δὲ τὴν δεκάτην ἑνάτην. Ἀπὸ τὴν φθινοπωρινὴν ἰσημερίαν μέχρι τῶν χειμερινῶν τροπῶν (τοῦ ἡλίου) κατὰ τὸν Εὐδ. ἡμέραι 92, κατὰ τὸν Δημ. 91. Ἀπὸ τῶν χειμερινῶν τροπῶν μέχρι τῆς ἐαρινῆς ἰσημερίας καὶ κατὰ τὸν Εὔδ. καὶ κατὰ τὸν Δημ. ἡμέραι 91).

Σκορπίος. Ἐν δὲ τῇι δ ἡμέραι Δημοκρίτωι πλειάδες δύνουσι ἅμα ἡοῖ· ἄνεμοι χειμέριοι ὡς τὰ πολλὰ καὶ ψύχη ἤδη καὶ πάχνη ἐπιπνεῖν φιλεῖ· φυλλοροεῖν ἄρχεται τὰ δένδρα μάλιστα.

Ἐν δὲ τῇι ιγ Δ—ωι Λύρα ἐπιτέλλει ἅμα ἡλίωι ἀνίσχοντι· καὶ ὁ ἀὴρ χειμέριος γίνεται ὡς ἐπὶ τὰ πολλά.

Τοξότης. Ἐν δὲ τῇι ιστ΄ Δ—ωι Ἀετὸς ἐπιτέλλει ἅμα ἡλίωι· καὶ ἐπισημαίνειν φιλεῖ βροντῇι καὶ ἀστραπῇι καὶ ὕδατι ἢ ἀνέμωι ἢ ἀμφότερα ὡς ἐπὶ τὰ πολλά.

Αἰγόκερως. Ἐν δὲ τῇι ιϐ Δ-ωι νότος πνεῖ ὡς ἐπὶ τὰ πολλά.

Ὑδροχόος. Ἐν δὲ τῇι γ Εὐκτήμονι ὑετία. Δ-ωι ἄλογχος, χειμών. Ἐν δὲ τῇι ιστ΄ Δ-ωι ζέφυρος πνεῖν ἄρχεται καὶ παραμένει. Ἡμέραι γ καὶ μ ἀπὸ τροπῶν.

Ἰχθύες. Ἐν δὲ τῇι δ Δ-ωι ποικίλαι ἡμέραι γίνονται ἀλκυονίδες καλούμεναι. Ἐν δὲ τῇι ιδ Δ-ωι ἄνεμοι πνέουσι ψυχροί, οἱ ὀρνιθίαι καλούμενοι, ἡμέρας μάλιστα ἐννέα.

Κριός. Δ-ωι Πλειάδες κρύπτονται ἅμα ἡλίωι ἀνίσχοντι καὶ ἀφανεῖς γίνονται νύκτας μ.

Δίδυμοι. Ἐν δὲ τῇι ι Δ-ωι ὕδωρ γίνεται. Ἐν δὲ τῇι κθ Δ-ωι ἄρχεται Ὠρίων ἐπιτέλλειν καὶ φιλεῖ ἐπισημαίνειν ἐπ' αὐτῶι. (Ἀπόσπασμα ἐξ ἡμερολογίου γραφέντος κατὰ τὸν δεύτερον π.Χ. αἰῶνα).

(Σκορπιός. Κατὰ τὴν τετάρτην ἡμέραν συμφώνως πρὸς τὸν Δημόκριτον αἱ Πλειάδες δύουν μὲ τὰ χαράγματα· ἐπικρατοῦν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον χειμερινοὶ ἄνεμοι καὶ ψύχη καὶ συνήθως μὲ τὴν πνοὴν τῶν ἀνέμων σχηματίζεται πάχνη. Καὶ ἀρχίζουν εἰς μέγιστον βαθμὸν νὰ ρίπτουν τὰ δένδρα τὰ φύλλα των. Κατὰ δὲ τὴν δεκάτην τρίτην ἡμέραν, συμφώνως πρὸς τὸν Δημ. ὁ ἀστερισμὸς τῆς Λύρας ἐμφανίζεται εἰς τὸν οὐρανὸν μαζὶ μὲ τὴν ἀνατολὴν τοῦ ἡλίου. Καὶ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐπικρατεῖ χειμερινὸς ἄνεμος.

Τοξ. Κατὰ τὴν 16ην ἐμφανίζεται εἰς τὸν οὐρανὸν ὁ ἀστερισμὸς τοῦ Ἀετοῦ μαζὶ μὲ τὴν ἀνατολὴν τοῦ ἡλίου. Καὶ παρουσιάζει ὡς ἐνδείξεις τῆς ἐμφανίσεώς του βροντάς, ἀστραπὰς καὶ βροχήν, ἢ ἄνεμον ἢ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον καὶ τὰ δύο.

Αἰγ. Κατὰ τὴν δωδεκάτην συμφώνως πρὸς τὸν Δημ. πνέει συνήθως νότος.

Ὑδρ. Κατὰ τὴν τρίτην συμφώνως μὲ τὸν Εὐκτήμονα καιρὸς βροχερός. Συμφώνως πρὸς τὸν Δημ. ἡμέρα ἀποφράς, χειμών. Κατὰ δὲ τὴν δεκάτην ἕκτην συμφώνως πρὸς τὸν Δημ. ἀρχίζει νὰ πνέῃ ὁ ζέφυρος μὲ διάρκειαν. 43 ἡμέραι ἀπὸ τὸ ἡλιοστάσιον.

Ἰχθ. Κατὰ τὴν τετάρτην ἡμέραν συμφώνως πρὸς τὸν Δημόκριτον, ἀκολουθοῦν ἡμέραι διαφορετικαὶ (ἀπὸ τὰς ἄλλας), αἱ ὁποῖαι καλοῦνται ἀλκυονίδες. Κατὰ τὴν δεκάτην τετάρτην συμφ. πρὸς τὸν Δημόκριτον πνέον ψυχροὶ ἄνεμοι οἱ καλούμενοι ὀρνιθίαι (διότι φέρουν τὰ ἀποδημητικὰ πτηνὰ) ἐπὶ ἑπτὰ περίπου ἡμέρας.

Δίδ. Κατὰ τὴν δεκάτην ἡμ. συμφ. πρὸς τὸν Δημ. γίνεται βροχή. Κατὰ τὴν εἰκοστὴν ἑνάτην συμφ. πρὸς τὸν Δημ. ἀρχίζει νὰ φαίνεται εἰς τὸν οὐρανὸν ὁ Ὠρίων καὶ τὴν ἐμφάνισίν του ἀκολουθοῦν καιρικαὶ μεταβολαί).

Ὁ Δημόκριτος νομίζει ὅτι ὁ χειμὼν θὰ εἶναι τοιοῦτος ὅπως ἡ ἡμέρα τοῦ χειμερινοῦ ἡλιοστασίου καὶ αἱ τρεῖς ἡμέραι, αἵτινες προηγοῦνται καὶ ἕπονται αὐτῆς. Ὁμοίως καὶ τὸ θέρος θὰ εἶναι ὅπως καὶ ἡ ἡμέρα τοῦ θερινοῦ ἡλιοστασίου. Ἡμέρα τῆς ἐμφανίσεως εἰς τὸν οὐρανὸν τῆς Παρθένου καὶ τῶν Ἐρίφων εἶναι ἡ 28 καὶ 29 Σεπτεμβρίου. Εἰς τοῦτο συμφωνεῖ ὁ Δημ. μὲ τὸν Φίλιππον καὶ Εὔδοξον, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον εἶναι σπάνιον. (Πληροφορία παρεχομένη ἀπὸ τὸν Λατῖνον συγγραφέα Πλίνιον, Φυσ. .Ιστορ. 231, 312).

«Κατὰ τὴν ἐπιστολὴν τοῦ Ἀρκτούρου σφοδροὶ καταχέονται ὄμβροι, ὥς φησι Δημ. ἐν τῶι Περὶ ἀστρονομίας». Σχόλ. εἰς Ἀπολλών. Ρόδ. Β 1098. (Κατὰ τὴν ἐπιστολὴν τοῦ Ἀρκτούρου ἐκσπῶν θυελλώδεις βροχαί, ὅπως λέγει ὁ Δημ. εἰς τὸ Περὶ ἀστρονομίας σύγγραμμά του).

«Ἀνέγραψα τὰς ἐπισημασίας Δημ. ἐν Μακεδονίαι καὶ Θράκηι, καθ' ὃν ἡ μεγίστη τῶν ἡμερῶν ἐστιν ἰσημερινῶν ιε΄. (Κατὰ τὸν Δημ. ἡ περισσότερον σημαντικὴ διὰ τὴν πρόγνωσιν τῶν καιρῶν ἡμέρα εἶναι ἡ δεκάτη πέμπτη ἡμέρα μετὰ τὴν ἰσημερίαν). (14 Σεπτ.) χελιδὼν ἀφανίζεται. (5 Ὀκτωϐρ.) χειμάζει· σπόρου ὥρα. (29 Ὀκτ.) ψύχη ἢ πάχνη. (13 Νοεμϐρ.) χειμὼν κατὰ γῆν καὶ κατὰ θάλασσαν. (27 Νοεμϐρ.) ὁ οὐρανὸς ταραχώδης καὶ ἡ θάλασσα ὡς τὰ πολλά. (5 Δεκ.) χειμών. (10 Δεκ.) βρονταί, ἀστραπαί, ὕδωρ, ἄνεμοι. (27 Δεκ.) μέγας χειμών. (29 Δεκ.) ἐπισημαίνει (δηλ. ἀλλαγὴ καιροῦ). (4 Ἰαν.) νότος ὡς τὰ πολλὰ (20 Ἰαν) ἐφύλει (καιρὸς βροχερός). (24 Ἰαν.) μέγας χειμών. (6 Φεϐρ.) ζέφυρος ἄρχεται πνεῖν. (8 Φεϐρ.) ζέφυρος πνεῖ. (24 Φεϐρ.) ποικίλαι (δηλ. διαφορετικαὶ ἀπὸ τὰς λοιπάς) ἡμέραι αἱ καλούμεναι ἀλκυονίδες. (7 Μαρτ.) ἄνεμοι ψυχροὶ ὀρνιθίαι ἐπὶ ἡμέρας θ. (18 Μαρτ.) ἐπισημαίνει (δηλ. ἀλλαγὴ καιροῦ) ἄνεμος ψυχρός. (27 Μαρτ.) ἐπισημαίνει (ἀλλαγὴ καιροῦ). (24 Ἀπρ.) ἐπισημαίνει. (28 Μαΐου) ὑετία (καιρὸς βροχερός). (3 Ἰουν.) ὕδωρ ἐπιγίγνεται. (22 Ἰουν.) ἐπισημαίνει. (28 Ἰουν.) ζέφυρος καὶ ὕδωρ ἑῶιον (πρωϊνὴ βροχή), εἶτα ϐαρέαι πρόδρομοι (δηλ. ϐόρειοι ἄνεμοι προηγούμενοι τῶν ἐτησίων) ἐπὶ ἡμέρας ζ (δηλ. ἑπτά). (16 Ἰουλ.) ὕδωρ, καταιγίδες. (26 Ἰουλ.) νότος καὶ καῦμα. (19 Αὐγ.) ἐπισημαίνει ὕδασι καὶ ἀνέμοις). Πτολεμαῖος.

«Δημόκριτος τὸν λίϐα μετὰ ὄμϐρου φησὶ γίνεσθαι... (Ἰαν. 18). Δημ. λέγει δύεσθαι τὸν Δελφῖνα (δηλ. ἀστερισμὸς Δελφῖνος) καὶ τροπὴν (ἀλλαγὴν καιροῦ) ὡς ἐπὶ πολὺ γίνεσθαι. (Ἰαν. 23) Δημ. λίϐα πνεῦσαι λέγει. (Μαρ. 17) ἐν δὲ τῇι ἡμέραι τῶν Βακχαναλίων (ῥωμαϊκὴ βακχικὴ ἑορτὴ) Δημ. δύεσθαι τοὺς Ἰχθύας λέγει. (Σεπτ. 2) ἐν ταύτηι τῇι ἡμέραι ὁ Δημ. λέγει ἐναλλαγὴν ἀνέμων συμϐαίνειν καὶ βροχῆς ἐπικράτειαν. (Ὀκτ. 6) Δημ. τοὺς Ἐρίφους ἀνίσχειν (δημ. συμϐαίνει ἡ ἐπιτολὴ τοῦ ἀστερισμοῦ τῶν Ἐρίφων) καὶ ϐορρᾶν πνεῖν διισχυρίζεται. (Νεμϐρ. 15) Δημ. λέγει τὸν ἥλιον ἐν Τοξότηι γίνεσθαι». Ἰωάννης Λυδός, Περὶ μηνῶν IV, 16.

«Οἱ μὲν οὖν παλαιοὶ τὴν οἰκουμένην ἔγραφον στρογγύλην, μέσην δὲ κεῖσθαι τὴν Ἑλλάδα καὶ ταύτης Δελφούς. Τὸν ὀμφαλὸν γὰρ ἔχειν τῆς γῆς. Πρῶτος δὲ Δημόκριτος πολύπειρος ἀνὴρ συνεῖδεν, ὅτι προμήκης ἐστὶν ἡ γῆ ἡμιόλιον τὸ μῆκος τοῦ πλάτους ἔχουσα· συνήνεσε τούτωι καὶ Δικαίαρχος ὁ Περιπατητικός». Ἀγαθήμερος 1, 1, 2 (Οἱ μὲν παλαιοὶ παρίστανον εἰς τὰς γραφικὰς ἀπεικονίσεις των τὴν γῆν ὡς στρογγύλην καὶ ἐτοποθέτουν εἰς τὸ μέσον αὐτῆς τὴν Ἑλλάδα καὶ εἰς τὸ μέσον τῆς Ἑλλάδος τοὺς Δελφούς. Διότι ἐνόμιζον ὅτι οἱ Δελφοὶ κεῖνται ἐπάνω εἰς τὸν ὀμφαλὸν τῆς γῆς. Πρῶτος δὲ ὁ Δημ., ἄνθρωπος μεγάλης ἐμπειρίας, κατενόησεν ὅτι ἡ γῆ ἔχει τὸ σχῆμα ὀρθογωνίου, τοῦ ὁποίου τὸ μῆκος ὑπερέχει τοῦ πλάτους κατὰ τὸ ἥμισυ (3:2). Συνεφώνησε πρὸς αὐτὸν ὁ Δικαίαρχος ὁ Περιπατητικός).

ΠΕΡΙ ΡΥΘΜΩΝ ΚΑΙ ΑΡΜΟΝΙΗΣ

Τὸ δακτυλικὸν ἑξάμετρον εὑρέθη κατὰ τὸν Δημ. ὑπὸ τοῦ Μουσαίου (Πληροφορία παρεχομένη ὑπὸ τοῦ Λατίνου συγγραφέως Φλαϐίου Μαλλίου Θεοδώρου εἰς τὸ ἔργον του Περὶ μέτρων VI, 589).

ΠΕΡΙ ΠΟΙΗΣΕΩΣ

Ὁ Δημ. ἀρνεῖται ὅτι εἶναι δυνατὸν νὰ εἶναι κανεὶς μέγας ποιητὴς ἄνευ μανίας, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον λέγει καὶ ὁ Πλάτων. (Μαρτυρία Κικέρωνος Περὶ μαντ. 1, 38, 80 καὶ Περὶ ῥήτορος 11, 46, 194. Τὰ αὐτὰ μαρτυρεῖ καὶ ὁ Ὁράτιος Περὶ ποιητικῆς τέχνης 295 γράφων· ἐπειδὴ ὁ Δημ. νομίζει ὅτι εἶναι εὐτυχεστέρα ἡ μεγαλοφυΐα ἀπὸ τὴν ἐπίπονον τέχνην, ἀποκλείει τοὺς σωφρονοῦντας ποιητὰς ἀπὸ τὸν Ἑλικῶνα). «Ποιητὴς δὲ ἄσσα μὲν ἂν γράφηι μετ' ἐνθουσιασμοῦ καὶ ἱεροῦ πνεύματος, καλὰ κάρτα ἐστίν». (Ἀπόσπ. Δημ. διασωθὲν ὑπὸ Κλήμεντος εἰς τοὺς Στρωμ. VI 165. (Ὅσα τυχὸν γράφει ὁ ποιητὴς μὲ ἐνθουσιασμὸν καὶ ἱερὰν ἔμπνευσιν εἶναι εἰς ὑπερϐολικὸν ϐαθμὸν ὡραῖα).

ΠΕΡΙ ΕΥΦΩΝΩΝ ΚΑΙ ΔΥΣΦΩΝΩΝ ΓΡΑΜΜΑΤΩΝ

«Τὸ γάμμα στοιχεῖον γέμμα φασὶν Ἴωνες καὶ μάλιστα Δημ., ὃς καὶ τὸ μῦ μῶ λέγει». Εὐστάθ. Σχόλ. εἰς Γ, 1.

«Τὰ ὀνόματα τῶν στοιχείων ἄκλιτά εἰσιν... παρὰ Δημοκρίτωι δὲ κλίνονται· λέγει γὰρ δέλτατος καὶ θήτατος». Σχολ. εἰς Διονύσ. Θρᾴκα 184.

ΠΕΡΙ ΟΜΗΡΟΥ Η ΟΡΘΟΕΠΕΙΗΣ ΚΑΙ ΓΛΩΣΣΕΩΝ

«Ὁ μὲν Δημ. περὶ Ὁμήρου φησὶν οὕτως. «Ὅμηρος φύσεως λαχὼν θεαζούσης ἐπέων κόσμον ἐτεκτήνατο παντοίων», ὡς οὐκ ἐνὸν ἄνευ θείας καὶ δαιμονίας φύσεως οὕτως καλὰ καὶ σοφὰ ἔπη ἐργάσασθαι». Δίων 36. 1 (Ὁ Δημ. λέγει περὶ Ὁμήρου τὰ ἑξῆς: Ὁ Ὅμ., εἰς τὸν ὁποῖον ἔλαχε θεϊκὴ φύσις, ἐφιλοπόνησε μὲ τὴν τέχνην του μίαν σύνθεσιν ἀπὸ στίχους μὲ παντοειδὲς περιεχόμενον).

«Δημόκριτον ἱστορεῖν ἐπὶ τοῦ ἀετοῦ τὰ ὀστᾶ μέλανα» Πορφύρ. Ὁμηρ. ζητ. 1, 274 (Ὁ Δημ. λέγει σχετικῶς μὲ τὸν ἀετὸν ὅτι τὰ ὀστᾶ του εἶναι μελανά).

«Τὸ «ὡς πρὶν ὤφελλ' ἀπολέσθαι...» λέγει ὁ κῆρυξ καθ' ἑαυτὸν καὶ ἠρέμα, ὡς Δημ. ἀξιοῖ ἁρπρεπὲς ἡγησάμενος τὸ φανερῶς λέγεσθαι». Σχολ. εἰς Ὁμήρ. Ἰλ. Η. 930 (Τὸ «εἴθε προηγουμένως νὰ ἐχάνετο» τὸ λέγει ὁ κῆρυξ χωρὶς νὰ ἀκούεται καὶ σιγά, ὅπως φρονεῖ ὁ Δημ., διότι ἐνάμισεν ὅτι θὰ ἦτο ἁρπρεπὲς νὰ λεχθῇ ὥστε νὰ γίνῃ ἀκουστὸν ἀπὸ τοὺς Ἀχαιούς).

«Τοσοῦτον ἠξιώθη λόγου τοῖς παλαιοῖς ὁ... Εὔμαιος ὥστε καὶ μητέρα αὐτοῦ ἐξευρίσκουσι. Δημ. μὲν Πενίαν». Εὐστάθ. εἰς Ὀμ. Ὀδ. ο 376. (Τόσον ἀξιόλογος ἐθεωρήθη ἀπὸ τοὺς παλαιοὺς ὁ Εὔμ. ὥστε προσεπάθησαν νὰ ἀνεύρουν καὶ τὸ ὄνομα τῆς μητρός του. Ὁ Δημ. λέγει ὅτι αὕτη ὠνομάζετο Πενία).

«Ἄλλοι δὲ Δία νοοῦσι τὸν ἥλιον... ἀμβροσίαν δὲ τὰς ἀτμίδας αἷς ὁ ἥλιος τρέφεται, καθὰ δοξάζει καὶ Δημ.». Ὁ αὐτὸς εἰς Ὀ. ,Ὀδ. μ. 62 (Ἄλλοι δὲ ἐννοοῦν ὡς Δία τὸν ἥλιον... ὡς ἀμβροσίαν δὲ τοὺς ἀτμούς, διὰ τῶν ὁποίων τρέφεται ὁ ἥλιος συμφώνως πρὸς τὰς δοξασίας τοῦ Δημ.).

ΠΕΡΙ ΡΗΜΑΤΩΝ

«Ὁ δὲ Δημ. θέσει λέγων τὰ ὀνόματα διὰ τεσσάρων ἐπιχειρημάτων τοῦτο κατεσκεύαζεν· ἐκ τῆς ὁμωνυμίας· τὰ γὰρ διάφορα πράγματα τῶι αὐτῶι καλοῦνται ὀνόματι· οὐκ ἄρα φύσει τὸ ὄνομα· καὶ ἐκ τῆς πολυωνυμίας· εἰ γὰρ τὰ διάφορα ὀνόματα ἐπὶ τὸ αὐτὸ καὶ ἓν πρᾶγμα ἐφαρμόσουσι, καὶ ἐπάλληλα, ὅπερ ἀδύνατον· τρίτον ἐκ τῆς τῶν ὀνομάτων μεταθέσεως... ἐκ δὲ τῆς τῶν ὁμοίων ἐλλείψεως. Τύχηι ἄρα καὶ οὐ φύσει τὰ ὀνόματα. Καλεῖ δὲ τὸ μὲν πρῶτον ἐπιχείρημα πολύσημον, τὸ δὲ δεύτερον ἰσόρροπον, τὸ δὲ τρίτον μετώνυμον, τὸ δὲ τέταρτον νώνυμον». Πρόκλ. Σχόλια εἰς Κρατύλ. 16. (Ὁ δὲ Δημ. ἰσχυριζόμενος ὅτι τὰ ὀνόματα προέρχονται ἐκ συμβάσεως, τὴν σκέψιν του αὐτὴν τὴν ἀπεδείκνυε διὰ τεσσάρων ἐπιχειρημάτων, ἤτοι. Πρῶτον ἐκ τῆς ὁμωνυμίας· δηλ. διαφορετικὰ πράγματα ἔχουν τὸ αὐτὸ ὄνομα. Ἑπομένως δὲν ἔχει φυσικὴν προέλευσιν τὸ ὄνομα. Δεύτερον ἐκ τῆς πολυωνυμίας. Δηλαδὴ ἂν τὰ διάφορα ὀνόματα θὰ ἀποδοθοῦν εἰς ἓν καὶ τὸ αὐτὸ πρᾶγμα, θὰ ἀποτελέσουν ὅλα, τὸ ἓν μὲ τὸ ἄλλο, ταυτότητα, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον εἶναι ἀδύνατον. Τρίτον ἐκ τῆς μεταφορᾶς τοῦ ὀνόματος ἐκ τοῦ ἑνὸς πράγματος εἰς τὸ ἄλλο. Τέταρτον ἐκ τῆς ἐλλείψεως ὁμοειδῶν ὀνοματικῶν σχηματισμῶν ἀπὸ τὰς ἰδίας λέξεις (δηλ. εἰς τὴν λέξιν φρόνησις ἀντιστοιχεῖ τὸ φρονεῖν, ἐναντι ὅμως τῆς λέξεως δικαιοσύνη δὲν ὑπάρχει ἀνάλογον ἀπαρέμφατον). Ἑπομένως τὰ ὀνόματα δὲν ἔχουν φυσικήν, ἀλλὰ τυχαίαν προέλευσιν. Ὀνομάζει δὲ ὁ Δημ. τὸ μὲν πρῶτον ἐπιχείρημα πολύσημον, τὸ δεύτερον ἰσόρροπον, τὸ τρίτον μετωνυμικόν, καὶ τὸ τέταρτον ἀνώνυμον).

ΠΕΡΙ ΓΕΩΡΓΙΗΣ

Ὁ Δημ. φρονεῖ ὅτι αἱ ἄμπελοι πρέπει νὰ φυτεύωνται εἰς τοποθεσίας, αἱ ὁποῖαι βλέπουν πρὸς βορρᾶν, διότι ναμίζει ὅτι τοιουτοτρόπως θὰ ἀποβαίνουν παραγωγικώτατοι. Ὁ οἶνος των ὅμως θὰ εἶναι ποιότητος κατωτέρας. Ὁ Δημ. φρονεῖ ὅτι αἱ μέλισσαι δύνανται νὰ γεννηθοῦν ἀπὸ θανόντα μόσχον. Ὁ Δημ. εἰς τὸ σύγγραμμά του, τὸ ὁποῖον ὠνόμασε Γεωργικόν, ἐκφράζει τὴν γνώμην ὅτι δὲν πράττουν φρονίμως ἐκεῖνοι οἱ ὁποῖοι περιβάλλουν μὲ τοίχους τοὺς κήπους των. Διότι ὁ περίβολος ἐὰν κατασκευασθῇ ἀπὸ πλίνθους, δὲν δύναται νὰ διατηρηθῇ κατόπιν τῶν ἐπιδράσεων τῶν βροχῶν καὶ τῶν θυελλῶν, διὰ νὰ κατασκευασθῇ ὅμως ἀπὸ λίθους, ἀπαιτεῖ δαπάνας ὑπερβαινούσας τὴν ἀξίαν τοῦ πράγματος, ἐὰν δὲ κανεὶς θελήσῃ νὰ περιβάλῃ διὰ τειχισμοῦ μίαν μεγάλην ἔκτασιν γῆς, πρέπει νὰ δαπανήσῃ τὴν πατρικήν του περιουσίαν. (Μαρτυρίαι παρεχόμεναι ὑπὸ τοῦ Λατίνου συγγραφέως Κολουμέλλα εἰς τὸ ἔργον του περὶ ἀγροτικῆς τέχνης ΙΙΙ 12, 5, ΙΧ 14, 6, ΧΙ 3, 2).

ΓΝΗΣΙΑ ΑΠΟΣΠΑΣΜΑΤΑ ΕΞ ΑΓΝΩΣΤΩΝ ΤΟΥ ΔΗΜΟΚΡΙΤΟΥ ΣΥΓΓΡΑΜΜΑΤΩΝ

«Ἀναγέγραπται δὲ καὶ ὡς ὁ Δημ. εἴη καλῶν τῆς ἵτυος τὴν τῶι κοίλωι περικειμένην ὀφρὺν ἄμβην». Ἀπολλών. παρ. Ἱππάρχωι 6, 29. (Ἀναφέρει ἡ γραπτὴ παράδοσις ὅτι ὁ Δημ. ὀνομάζει τὸ περιθώριον, τὸ ὁποῖον εἶναι τοποθετημένον γύρο γύρο ἀπὸ τὸ κοίλωμα τῆς περιφερείας τῆς ἀσπίδος ἄμβην (δηλ. ἀνέβασμα, προεξοχὴν πρὸς τὰ ἄνω).

«Αἱ πληθυντικαὶ καὶ κοινολεκτοῦνται... ἡμεῖς, ὑμεῖς σφεῖς ἔστι δὲ πιστώσασθαι καὶ τὸ ἀδιαίρετον τῆς εὐθείας παρ' Ἴωσιν ἐκ τῶν περὶ Δημ.». Ἀπολλων, ὁ Δύσκολος περὶ ἀντων. 92, 20 (Αἱ πληθυντικαὶ ἀντωνυμίαι λέγονται κοινῶς εἰς τοὺς τύπους ἡμεῖς, ὑμεῖς, σφεῖς. Τὸν ἀσυναίρετον τύπον τῆς ὀνομαστικῆς μᾶς πιστοποιοῦν οἱ Ἴωνες καὶ ὁ Δημ.).

«Τῶν λογίων ἀνθρώπων ὀλίγοι ἀνατείναντες τὰς χεῖρας ἐνταῦθα, ὃν νῦν ἠέρα καλέομεν οἱ Ἕλληνες πάντα εἶπαν Ζεὺς μυθέεται καὶ πανθ, οὗτος οἶδε καὶ διδοῖ καὶ ἀφαιρέεται καὶ βασιλεὺς οὗτος τῶν πάντων». (Ἀπόσπ. Δημ. παραδιδόμενον ὑπὸ Κλήμεντος εἰς Προτρ. 68 καὶ εἰς Στρωμ. V 103). (Ἐκ τῶν ἀνθρώπων, οἵτινες ἔχουν σκέψιν, ὀλίγοι ἐσήκωσαν τὰς χεῖρας πρὸς τὸ μέρος αὐτό, τὸ ὁποῖον τώρα οἱ Ἕλληνες ὀνομάζομεν ἀέρα καὶ εἶπον· περὶ ὅλων κάμνει λόγον μὲ τὸν ἑαυτόν του (ὅλα τὰ συζητεῖ μὲ τὸν ἑαυτόν του) ὁ Ζεὺς καὶ ὅλα αὐτὸς τὰ γνωρίζει καὶ τὰ δωρίζει καὶ τὰ παίρνει ὀπίσω καὶ εἶναι αὐτὸς βασιλεὺς τῶν πάντων).

«Ἰατρικὴ μὲν γὰρ κατὰ Δημ. σώματος νόσους ἀκέεται, σοφίη δὲ ψυχὴν παθῶν ἀφαιρεῖται» Κλήμης Παιδαγ. 1, 6. (Ἡ ἰατρικὴ κατὰ τὸν Δημ. θεραπεύει τὰς νόσους τοῦ σώματος, ἡ δὲ σοφία ἀπομακρύνει τὴν ψυχὴν ἀπὸ τὰ πάθη).

«Ξυνουσίη ἀποπληξίη σμικρή· ἐξέσσυται γὰρ ἄνθρωπος ἐξ ἀνθρώπου καὶ ἀποσπᾶται πληγῆι τινι μεριζόμενος». Στρβ. ΙΙΙ, 6, 28. Γαληνὸς XVII Α. 521. (Ἡ συνουσία εἶναι μικρὰ ἀποπληξία. Διότι βγαίνει μὲ βίαν ἄνθρωπος ἀπὸ ἄνθρωπον καὶ ἀποσπᾶται μὲ ἕνα μερισμόν, ὅστις εἶναι ἀποτέλεσμα κάποιου κτυπήματος).

«Ἡ φύσις καὶ ἡ διδαχὴ παραπλήσιόν ἐστι. Καὶ γὰρ ἡ διδαχὴ μεταρυσμοῖ τὸν ἄνθρωπον, μεταρυσμοῦσα δὲ φυσιοποιεῖ». Κλήμ. Στρωμ. IV 151. (Ἡ φύσις καὶ ἡ διδαχὴ ἔχουν στενὴν ὁμοιότητα. Διότι εἶναι βέβαιον ὅτι ἡ διδαχὴ δίδει νέαν μορφὴν εἰς τὸν ἄνθρωπον, δίδουσα δὲ νέαν μορφὴν δημιουργεῖ δευτέραν φύσιν).

«Ἐν τῶι ἀνθρώπωι μικρῶι κόσμωι ὄντι κατὰ Δημ.» Δαβίδ. Προλ. 38, 14. (Ὁ ἄνθρωπος, ὅστις εἶναι εἷς μικρὸς κόσμος).

ΓΝΩΜΑΙ ΤΟΥ ΔΗΜΟΚΡΙΤΟΥ (Δηλαδὴ Ἠθικὰ Ἀποφθέγματα).

Αἱ κατωτέρω παρατιθέμεναι γνῶμαι φέρονται εἷς τινα χειρόγραφα μὲ τὴν ἐπιγραφὴν «Δημοκράτους φιλοσόφου γνῶμαι χρυσαῖ». Ὅπως ἐλέχθη ὅμως ἀνωτέρω, τὸ ὄνομα Δημοκράτης, προῆλθεν ἐκ παραφθορᾶς εἰς τὰ χειρόγραφα τοῦ ὀνόματος τοῦ Δημοκρίτου. Τὰς γνώμας παραθέτομεν κατὰ τὴν ἀριθμητικὴν σειράν, κατὰ τὴν ὁποίαν ἔχουν καταταχθῇ εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ Γερμανοῦ φιλολόγου Κράντς ἔκτην ἔκδοσιν τῶν Ἀποσπασμάτων τῶν Προσωκρατικῶν, τῶν ὁποίων ἀρχικὸς ἐκδότης εἶναι ὁ Ντίλς.

35. «Γνωμέων μευ τῶνδε εἴ τις ἐπαΐοι ξὺν νόωι, πολλὰ μὲν ἔρξει πράγματ' ἀνδρὸς ἀγαθοῦ ἄξια, πολλὰ δὲ φλαῦρα οὐχ ἕρξει».

(Ἐὰν κανεὶς δίδῃ ἀκρόασιν μετὰ κατανοήσεως εἰς τὰς κατέρω (διατυπουμένας) γνώμας μου, θὰ κατορθώσῃ νὰ κάμῃ πολλὰ μὲν πράγματα ἄξια ἀνδρὸς ἀγαθοῦ (ἐξόχου) πολλὰ δὲ κακὰ πράγματα θὰ ἀποφύγῃ)'

36. «Ψυχῆς... τίθησιν». Ἐλλιπῶς παραδοθεῖσα γνώμη. Βλέπε ἀπ. κατωτέρω ὑπ' ἀριθ. 187.

37. «Ὁ τὰ ψυχῆς ἀγαθὰ αἱρεόμενος τὰ θειότερα αἱρέεται· ὁ δὲ τὰ σκήνεος τὰ ἀνθρωπήϊα».

(Ἐκεῖνος ὅστις προτιμᾶ τὰ ἀγαθὰ τῆς ψυχῆς, προτιμᾶ τὰ θεϊκώτερα (ἀγαθά)· ἐκεῖνος ὅστις προτιμᾶ τὰ ἀγαθὰ τοῦ σώματος, προτιμᾶ τὰ ἀνθρώπινα).

38. «Καλὸν μὲν τὸν ἀδικέοντα κωλύειν· εἰ δέ μή, μὴ ξυναδικέειν».

(Εἶναι ὡραῖον πρᾶγμα νὰ ἐμποδίζωμεν τὸν διαπράττοντα ἀδικίαν. Ἂν τοῦτο δὲν εἶναι δυνατόν, εἶναι καλὸν νὰ μὴ συμμετέχωμεν εἰς τὴν διάπραξιν ἀδικίας).

39. «Ἀγαθὸν ἢ εἶναι χρεὼν ἢ μιμεῖσθαι».

(Εἶναι ἀπαραίτητος ἀνάγκη ἢ νὰ εἶναι κανεὶς ἀγαθὸς ἢ νὰ λαμβάνῃ ὡς ὑπόδειγμα τῶν πράξεών του) ἕνα ἀγαθὸν ἄνθρωπον).

40. «Οὔτε σώμασιν οὔτε χρήμασιν εὐδαιμονοῦσιν ἄνθρωποι, ἀλλ' ὀρθοσύνηι καὶ πολυφροσύνηι».

(Τοὺς ἀνθρώπους δὲν τοὺς κάμνουν εὐδαίμονας οὔτε τὰ σωματικὰ προτερήματα οὔτε ἡ κατοχὴ χρημάτων, ἀλλὰ ἡ ὀρθὴ σκέψις καὶ ἡ γνῶσις πολλῶν πραγμάτων).

41. «Μὴ διὰ φόβον, ἀλλὰ διὰ τὸ δέον ἀπέχεσθαι ἁμαρτημάτων».

(Πρέπει νὰ ἀπέχῃ κανεὶς ἀπὸ τὴν διάπραξιν ἁμαρτημάτων ὄχι ἕνεκα φόβου, ἀλλ' ἕνεκα τῆς συναισθήσεως τοῦ καθήκοντος).

42. «Μέγα τὸ ἐν ξυμφορῆισι φρονεῖν ἃ δεῖ».

(Εἶναι σπουδαῖον πρᾶγμα μέσα εἰς τὰς συμφορὰς νὰ σκέπτεται κανεὶς τὸ καθῆκον).

43. «Μεταμέλεια ἐπ' αἰσχροῖσιν ἔργμασι βίου σωτηρίη».

(Ἡ μεταμέλεια διὰ τὰ κακὰ ἔργα εἶναι σωτηρία τῆς ζωῆς).

44. «Ἀληθόμυθον χρὴ εἶναι, οὐ πολύλογον».

(Τὸ καθῆκόν μας εἶναι νὰ λέγωμεν τὴν ἀλήθειαν καὶ νὰ μὴ εἴμεθα φλύαροι).

45. «Ὁ ἀδικῶν τοῦ ἀδικουμένου κακοδαιμονέστερος».

(Ὁ ἀδικῶν εἶναι δυστυχέστερος ἀπὸ τὸν ἀδικούμενον).

46. «Μεγαλοψυχίη τὸ φέρειν πραέως πλημμέλειαν».

«Εἶναι γνώρισμα μεγαλοψυχίας νὰ ὑποφέρῃ κανεὶς μὲ μεγαλοψυχίαν μίαν ἔξω ἀπὸ τὰ ὅρια τοῦ πρέποντος πρᾶξιν).

47. «Νόμωι καὶ ἄρχοντι καὶ τῶι σοφωτέρωι εἴκειν κόσμιον».

(Εἶναι κόσμιον νὰ ὑπακούωμεν εἰς τὸν νόμον, εἰς τὸν ἄρχοντα καὶ εἰς τὸν σοφώτερον).

48. «Μωμεομένων φλαύρων ὁ ἀγαθὸς οὐ ποιεῖται λόγον».

(Ὁ ἀγαθὸς ἄνθρωπος οὐδεμίαν ἀποδίδει σημασίαν εἰς τὰς ἐναντίον του κατηγορίας τὰς προερχομένας ἀπὸ φαύλους).

49. «Χαλεπὸν ἄρχεσθαι ὑπὸ χερείονος».

(Εἶναι κακὸν πρᾶγμα νὰ ἐξουσιάζεσαι ἀπὸ κατώτερόν σου).

50. «Ὁ χρημάτων παντελῶς ἥσσων οὐκ ἂν ποτε εἴη δίκαιος».

(Ἐκεῖνος ὅστις κυριαρχεῖται ἐξ ὁλοκλήρου ἀπὸ τὴν ἐπιθυμίαν ἀποκτήσεως χρήματος, οὐδέποτε δύναται νὰ εἶναι δίκαιος).

51. «Ἰσχυρότερος ἐς πειθὼ λόγος πολλαχῆι γίνεται χρυσοῦ».

(Εἰς πολλὰς περιπτώσεις ὁ λόγος ἀποδεικνύεται ἰσχυρότερον ἀπὸ τὸν χρυσὸν μέσον διὰ νὰ δημιουργήσῃ πειθώ).

52. «Τὸν οἰόμενον νοῦν ἔχειν ὁ νουθετέων ματαιοπονεῖ».

('Ο ἀποπειρώμενος νὰ νουθετήσῃ τὸν φανταζόμενον ὅτι ἔχει νοῦν ματαιοπονεῖ).

53. «Πολλοὶ λόγον μὴ μαθόντες ζῶσι κατὰ λόγον».

(Πολλοὶ χωρὶς νὰ διδαχθοῦν λόγον, ὅμως ζοῦν συμφώνως πρὸς τὰ προστάγματα τοῦ λόγου).

53α. «Πολλοὶ δρῶντες τὰ αἴσχιστα λόγους ἀρίστους ἀσκέρυσιν».

(Πολλοὶ ἂν καὶ διαπράττουν αἰσχίστας πράξεις, ὅμως ἐπιμελοῦνται νὰ ἐκφράζωνται μὲ ἀρίστους λόγους).

54. «Οἱ ἀξύνετοι δυστυχέοντες σωφρονέουσι».

(Οἱ ἀσύνετοι σωφρονίζονται μὲ τὰς δυστυχίας).

55. «Ἔργα καὶ πρήξιας ἀρετῆς, οὐ λόγους, ζηλοῦν χρειών».

(Χρέος μας εἶναι νὰ ζηλεύωμεν ἔργα καὶ πράξεις ἀρετῆς καὶ ὄχι λόγους).

56. «Τὰ καλὰ γνωρίζουσι καὶ ζηλοῦσιν οἱ εὐφυέες πρὸς αὐτά».

(Τὰ ὡραῖα τά γνωρίζουν καὶ τὰ ἐπιζητοῦν μὲ ζῆλον ἐκεῖνοι οἱ ὁποῖοι ἔχουν φυσικὴν πρὸς αὐτὰ προδιάθεσιν).

57. «Κτηνέων μὲν εὐγένεια ἡ τοῦ σκήνεος εὐσθένεια, ἀνθρώπων δὲ ἡ τοῦ ἤθεος εὐτροπίη».

('Η εὐγένεια τῶν κτηνῶν συνίσταται εἰς τὴν σωματικήν των δύναμιν, τῶν ἀνθρώπων ὅμως εἰς τὴν καλὴν διαμόρφωσιν τῆς ψυχικῆς των ὑποστάσεως).

58. «Ἐλπίδες αἱ τῶν ὀρθὰ φρονεόντων ἐφικταί, αἱ δὲ τῶν ἀξυνέτων ἀδύνατοι».

(Αἱ ἐλπίδες τῶν ὀρθῶς σκεπτομένων δύνανται νὰ πραγματοποιηθοῦν, τῶν μὴ συνετῶν ὅμως εἶναι ἀπραγματοποίητοι).

59. «Οὔτε τέχνη, οὔτε σοφίη ἐφικτόν, ἢν μὴ μάθῃ τις».

(Οὔτε τέχνην οὔτε σοφίαν ἠμπορεῖ κανεὶς νὰ ἀποκτήσῃ, ἂν δὲν ὑποβληθῇ εἰς μαθητείαν).

60. «Κρέσσον τὰ οἰκήια ἐλέγχειν ἁμαρτήματα ἢ τὰ ὀθνεῖα».

(Εἶναι προτιμότερον νὰ ἀσχολούμεθα μὲ τὴν ἐξέλεγξιν τῶν ἰδικῶν μας σφαλμάτων, παρὰ μὲ τὴν ἐξέλεγξιν τῶν σφαλμάτων τῶν ἄλλων).

61. «Οἵσιν ὁ τρόπος ἐστὶν εὔτακτος, τούτοισι καὶ ὁ βίος συντέτακται».

("Οσοι ἔχουν ψυχικὸν χαρακτῆρα τακτοποιημένον, ἔχουν καὶ ζωὴν τακτοποιημένην).

62. «Ἀγαθὸν οὐ τὸ μὴ ἀδικεῖν, ἀλλὰ τὸ μηδὲ ἐθέλειν».

(Καλὸν πρᾶγμα δὲν εἶναι τὸ νὰ μὴ διαπράττῃ κανεὶς ἀδικίας ἀλλὰ τὸ νὰ μὴ ἔχῃ οὔτε τὴν πρόθεσιν πρὸς διάπραξίν των)

63. «Εὐλογέειν ἐπὶ καλοῖς ἔργμασι καλόν· τὸ γὰρ ἐπὶ φλαύροισι κιβδήλου καὶ ἀπατεῶνος ἔργον».

(Νὰ λέγῃ κανεὶς ἐπαίνους διὰ καλὰ ἔργα εἶναι καλὸν πρᾶγμα. Τὸ νὰ λέγῃ ὅμως ἐπαίνους διὰ κακὰ ἔργα εἶναι ἴδιον ἀνθρώπου κακοῦ χαρακτῆρος καὶ ἀπατεῶνος).

64. «Πολλοὶ πολυμαθέες νοῦν οὐκ ἔχουσιν».

(Πολλοὶ οἱ ὁποῖοι γνωρίζουν ἐκ μαθήσεως πολλά, δὲν ἔχουν νοῦν).

65. «Πολυνοΐην οὐ πολυμαθίην ἀσκέειν χρή».

(Χρέος μας εἶναι νὰ ἀσχολούμεθα μὲ τὴν κατανόησιν πολλῶν πραγμάτων καὶ ὄχι μὲ τὴν ἐκμάθησιν πολλῶν γνώσεων).

66. «Προβουλεύεσθαι κρεῖσσον πρὸ τῶν πράξεων ἢ μετανοεῖν».

(Εἶναι ποοτιμότερον νὰ σκεπτώμεθα πρὸ τῆς ἐκτελέσεως τῶν πράξεών μας καὶ ὄχι νὰ μετανοῶμεν).

67. «Μὴ πᾶσιν, ἀλλὰ τοῖς δοκίμοισι πιστεύειν· τὸ μὲν γὰρ εὔηθες, τὸ δὲ σωφρονέοντος».

(Δὲν πρέπει νὰ δίδωμεν πίστιν εἰς ὅλους τοὺς ἀνθρώπους, ἀλλὰ μόνον εἰς τοὺς δοκιμασμένους. Διότι τὸ πρῶτον εἶναι ἴδιον ἀφελοῦς, τὸ δεύτερον ὅμως σώφρονος).

68. «Δόκιμος ἀνὴρ καὶ ἀδόκιμος οὐκ ἐξ ὧν πράσσει μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐξ ὧν βούλεται».

('Ο ἄνθρωπος χαρακτηρίζεται ὡς ἀξιόλογος ἢ ὄχι ἀξιόλογος ὄχι μόνον ἐπὶ τῇ βάσει τῶν πράξεών του, ἀλλὰ καὶ τῶν προθέσεών του).

69. «Ἀνθρώποισι πᾶσι τωὐτὸν ἀγαθὸν καὶ ἀληθές· ἡδὺ δὲ ἄλλωι ἄλλο».

(Δι' ὅλους τοὺς ἀνθρώπους εἶναι τὸ αὐτὸ πρᾶγμα ἀγαθὸν καὶ ἀληθές· τὸ εὐχάριστον ὅμως πρᾶγμα εἶναι διαφορετικὸν δι' ἕκαστον ἐκ τῶν ἀνθρώπων).

70. «Παιδός, οὐκ ἀνδρὸς τὸ ἀμέτρως ἐπιθυμεῖν».

('Η ἄνευ ὁρίων ἐπιθυμία εἶναι γνώρισμα παιδὸς καὶ οὐχὶ ἀνδρός).

71. «Ἡδοναὶ ἄκαιροι τίκτουσιν ἀηδίας».

('Ηδοναὶ τὰς ὁποίας ἀπολαμβάνομεν οὐχὶ εἰς τὴν ἁρμόζουσαν περίστασιν, γεννοῦν λυπηρὰ συναισθήματα).

72. «Αἱ περί τι σφοδραὶ ὀρέξεις τυφλοῦσιν εἰς τἆλλα τὴν ψυχήν».

(Αἱ ἐπιθυμίαι αἱ ὁποῖαι μετὰ σφοδρότητος ἐπιδιώκουν ἓν ὡρισμένον ἀντικείμενον, ὡς πρὸς τὰ ἄλλα πράγματα κάμνουν τὴν ψυχὴν τυφλήν).

73. «Δίκαιος ἔρως ἀνυβρίστως ἐφίεσθαι τῶν καλῶν».

('Ορθὸς ἔρως εἶναι νὰ ἐπιζητοῦμεν τὸ ὡραῖον χωρὶς νὰ ἐκτρεπώμεθα ἔξω ἀπὸ τὰ ὅρια τοῦ πρέποντος).

74. «Ἡδὺ μηδὲν ἀποδέχεσθαι, ἢν μὴ συμφέρηι».

(Δὲν πρέπει νὰ ἀπολαμβάνωμεν καμμίαν ἡδονήν, ἂν αὐτὴ δὲν μᾶς κάμνῃ καλόν).

75. «Κρέσσον ἄρχεσθαι τοῖς ἀνοήτοισιν ἢ ἄρχειν».

(Διὰ τοὺς ἀνοήτους εἶναι καλύτερον νὰ ὑποτάσσωνται εἰς τὸν ζυγὸν τῆς ἐξουσίας παρὰ νὰ ἀσκοῦν τὴν ἐξουσίαν).

76. «Νηπίοισιν οὐ λόγος ἀλλὰ ξυμφορὴ γίνεται διδάσκαλος».

(Διδάσκαλος τῶν ἀνοήτων γίνεται ὄχι ὁ λόγος ἀλλὰ ἡ δυστυχὴς περιπέτεια).

77. «Δόξα καὶ πλοῦτος ἄνευ ξυνέσιος οὐκ ἀσφαλέα κτήματα».

('Η δόξα καὶ ὁ πλοῦτος ἂν δὲν συντροφεύωνται ἀπὸ τὴν σύνεσιν, δὲν εἶναι ἀσφαλῆ ἀποκτήματα).

78. «Χρήματα πορίζειν μὲν οὐκ ἀχρεῖον, ἐξ ἀδικίας δὲ πάντων κάκιον».

(Τὸ νὰ κερδίζῃ κανεὶς χρήματα δὲν εἶναι ἄχρηστον πρᾶγμα. Τὸ νὰ τὰ κερδίζῃ ὅμως κανεὶς διαπράττων ἀδικίας, εἶναι τὸ χειρότερον ἀπὸ ὅλα τὰ πράγματα).

79. «Χαλεπὸν μιμεῖσθαι μὲν τοὺς κακούς, μηδὲ ἐθέλειν δὲ τοὺς ἀγαθούς».

(Εἶναι κακὸν νὰ ἀπομιμῆται μὲν κανεὶς τοὺς κακούς, νὰ μὴ ἔχῃ δὲ οὐδὲ τὴν πρόθεσιν νὰ μιμῆται τοὺς ἀγαθούς).

80. «Αἰσχρὸν τὰ ὀθνεῖα πολυπραγμονέοντα ἀγνοεῖν τὰ οἰκήια».

(Εἶναι ἐντροπὴ νὰ ἀπασχολῆται κανεὶς μὲ τὰ ξένα πράγματα καὶ συγχρόνως νὰ ἀγνοῇ τὰ πράγματα τὰ ὁποῖα τὸν ἀφοροῦν).

81. «Τὸ ἀεὶ μέλλειν ἀτελέας ποιεῖ τὰς πρήξιας».

('Η διαρκὴς ἀναβλητικότης γίνεται αἰτία νὰ μὴ πραγματοποιοῦνται αἱ πράξεις).

82. «Κίβδηλοι καὶ ἀγαθοφανέες οἱ λόγωι μὲν ἅπαντα, ἔργωι δὲ οὐδὲν ἔρδοντες».

('Αναξιόπιστοι καὶ κατὰ τὸ φαινόμενον μόνον ἀγαθοὶ εἶναι ἐκεῖνοι οἱ ὁποῖοι κάμνουν ὅλα μὲ τὰ λόγια, εἰς τὴν πραγματικότητα ὅμως δὲν κάμνουν τίποτε).

«Μακάριος ὃς οὐσίαν καὶ νοῦν ἔχει· χρῆται γὰρ εἰς ἃ δεῖ καλῶς».

(Εὐτυχισμένος εἶναι ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος ἔχει περιουσίαν καὶ νοῦν· διότι χρησιμοποιεῖ τὴν περιουσίαν του εἰς πράγματα εἰς τὰ ὁποῖα πρέπει). Σημ.: 'Η παροῦσα γνώμη ἐλλείπει ἀπό τινα χειρόγραφα.

83. «Ἁμαρτίης αἰτίη ἡ ἀμαθίη τοῦ κρέσσονος».

(Αἰτία τοῦ σφάλματος εἶναι τὸ ὅτι δὲν γνωρίζομεν ποῖον εἶναι τὸ καλύτερον).

84. «Ἑωυτὸν πρῶτον αἰσχύνεσθαι χρεὼν τὸν αἰσχρὰ ἔρδοντα».

('Ο ἄνθρωπος ὁ ὁποῖος κάμνει ἄσχημα πράγματα πρέπει πρῶτον νὰ ἐντρέπεται τὸν ἑαυτόν του).

85. «Ὁ ἀντιλογεόμενος καὶ πολλὰ λεσχηνευόμενος ἀφυὴς ἐς μάθησιν ὢν χρή».

('Εκεῖνος ὅστις προβάλλει ἀντιλογίας καὶ ἐκστομίζει πολλὰς φλυαρίας στερεῖται τῆς φυσικῆς ἰδιοφυΐας τῆς ἀπαιτουμένης διὰ νὰ μάθῃ ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα πρέπει).

86. «Πλεονεξίη τὸ πάντα λέγειν, μηδὲν δὲ ἐθέλειν ἀκούειν».

('Αποτελεῖ πλεονεξίαν, νὰ λέγῃ κανεὶς τὰ πάντα καὶ νὰ μὴ εἶναι πρόθυμος τίποτε νὰ ἀκούῃ).

87. «Τὸν φαῦλον παραφυλάττειν δεῖ, μὴ καιροῦ λάβηται».

(Πρέπει νὰ ἀσκοῦμεν ἐπαγρύπνησιν ἐπὶ τοῦ φαύλου, μήπως ἐκμεταλλευθῇ καμμίαν δοθεῖσαν εἰς αὐτὸν εὐκαιρίαν).

88. «Ὁ φθονέων ἑωυτὸν ὡς ἐχθρὸν λυπέει».

('Ο φθονερὸς λυπεῖ τὸν ἑαυτόν ὡσὰν νὰ τὸν ἔχῃ ἐχθρόν του).

89. «Ἐχθρὸς οὐχ ὁ ἀδικέων, ἀλλ' ὁ βουλόμενος».

('Εχθρὸς δὲν εἶναι ἐκεῖνος ὅστις κάμνει ἀδικίαν ἐναντίον μας, ἀλλὰ ἐκεῖνος ὅστις ἔχει τὴν πρόθεσιν νὰ μᾶς ἀδικήσῃ).

90. «Ἡ τῶν συγγενῶν ἔχθρη τῆς τῶν ὀθνείων χαλεπωτέρη μάλα».

('Η ἔχθρα τῶν συγγενῶν εἶναι πολὺ χειροτέρα ἀπὸ τὴν ἔχθραν τῶν ξένων).

91. «Μὴ ὕποπτος πρὸς ἅπαντας, ἀλλ' εὐλαβὴς γίνου καὶ ἀσφαλής».

(Νὰ μὴ συμπεριφέρεσαι πρὸς ὅλους μὲ ὑποψίαν, ἀλλὰ μὲ προσοχὴν καὶ σταθερότητα).

92. «Χάριτας δέχεσθαι χρεὼν προσκοπευόμενον κρέσσονας αὐτῶν ἀμοιβὰς ἀποδοῦναι».

(Πρέπει νὰ δέχεσαι εὐεργετήματα μὲ τὴν πρόβλεψιν ὅτι θὰ ὑποχρεωθῇς νὰ ἀποδώσῃς μεγαλυτέρας ἀπ' αὐτὰ ἀνταποδόσεις).

93. «Χαριζόμενος προσκέπτεο τὸν λαμβάνοντα, μὴ κακὸν ἀντ' ἀγαθοῦ κίβδηλος ἐὼν ἀποδῶι».

("Οταν κάμνῃς εὐεργετήματα νὰ κάμνῃς πρόβλεψιν ὡς πρὸς ἐκεῖνον εἰς τὸν ὁποῖον τὰ παρέχεις, μήπως εἶναι κακῆς ποιότητος ἄνθρωπος καὶ σοῦ ἀποδώσῃ κακὸν ἀντὶ καλοῦ).

94. «Μικραὶ χάριτες ἐν καιρῶι μέγισται τοῖς λαμβάνουσι».

(Μικραὶ εὐεργεσίαι αἵτινες παρέχονται εἰς τὴν κατάλληλον περίστασιν, ἔχουν δι' ἐκείνους οἱ ὁποῖοι τὰς λαμβάνουν μεγίστην ἀξίαν).

95. «Τιμαὶ παρὰ τοῖς εὖ φρονέουσι μέγα δύνανται, οἳ ξυνιᾶσι τιμώμενοι».

(Αἱ τιμαὶ ἔχουν μεγάλην ἀποτελεσματικότητα καὶ ἀξίαν διὰ συνετοὺς ἀνθρώπους, οἱ ὁποῖοι δύνανται νὰ κατανοήσουν τὴν σημασίαν τῶν εἰς αὐτοὺς ἀποδιδομένων τιμῶν).

96. «Χαριστικὸς οὐχ ὁ βλέπων πρὸς τὴν ἀμοιβήν, ἀλλ' ὁ εὖ δρᾶν προηιρημένος».

("Ανθρωπος ἕχων κλίσιν πρὸς παροχὴν εὐεργεσιῶν δὲν εἶναι ἐκεῖνος ὅστις ἀποβλέπει εἰς τὰ ἐναντι τῶν εὐεργεσιῶν ἀνταλλάγματα, ἀλλ' ἐκεῖνος ὅστις κατέχεται ἀπὸ τὴν πρόθεσιν νὰ κάμνῃ τὸ καλόν).

97. «Πολλοὶ δοκέοντες εἶναι φίλοι οὐκ εἰσὶ καὶ οὐ δοκέοντες εἰσίν».

(Πολλοὶ ἐνῷ παρέχουν τὴν ἐντύπωσιν ὅτι εἶναι φίλοι, δὲν εἶναι. Καὶ ἄλλοι, οἱ ὁποῖοι δὲν παρέχουν μίαν τοιαύτην ἐντύπωσιν, ὅμως εἶναι φίλοι).

98. «Ἑνὸς φιλίη ξυνετοῦ κρέσσων ἀξυνέτων πάντων».

('Η φιλία ἑνὸς συνετοῦ ἀνθρώπου εἶναι καλυτέρα ἀπὸ τὴν φιλίαν ὅλων μαζὶ τῶν μὴ συνετῶν).

99. «Ζῆν οὐκ ἄξιος, ὅτωι μηδὲ εἷς ἐστι χρηστὸς φίλος».
(Δὲν ἀξίζει νὰ ζῇ ἐκεῖνος ὅστις δὲν ἔχει οὔτε ἕνα καλὸν φίλον).

100. «Ὅτεωι μὴ διαμένουσιν ἐπὶ πολλὸν οἱ πειραθέντες φίλοι, δύστροπος».
('Ο ἄνθρωπος εἰς τὸν ὁποῖον δὲν παρέμειναν ἐπὶ πολὺν καιρὸν ὡς φίλοι ἐκεῖνοι τοὺς ὁποίους ἐδοκίμασε νὰ κάμῃ φίλους του, εἶναι κακότροπος).

101. «'Εκτρέπονται πολλοὶ τοὺς φίλους, ἐπὴν ἐξ εὐπορίης εἰς πενίην μεταπέσωσιν».
(Πολλοὶ ὅταν συναντοῦν τοὺς φίλους των, οἱ ὁποῖοι ἔγιναν ἀπὸ πλούσιοι πτωχοί, γυρίζουν ἀπὸ ἄλλον δρόμον διὰ νὰ τοὺς ἀποφύγουν).

102. «Καλὸν ἐν παντὶ τὸ ἴσον· ὑπερβολὴ δὲ καὶ ἔλλειψις οὔ μοι δοκέει».
(Εἰς ὅλα τὰ πράγματα ἡ ἰσότης εἶναι καλὸν πρᾶγμα. Τὸ νὰ ξεπερνᾶ ὅμως κανεὶς τὴν ἰσοτητα ἢ νὰ μένῃ ὀπίσω ἀπὸ αὐτήν,, αὐτὸ τὸ πρᾶγμα δὲν τὸ ἐγκρίνω).

103. «Οὐδ' ὑφ' ἑνὸς φιλέεσθαι δοκέει μοι ὁ φιλέων μηδένα».
('Εχω τὴν γνώμην ὅτι δὲν ἀγαπᾶται ἀπὸ κανένα ἐκεῖνος ὅστις οὐδένα ἀγαπᾷ).

104. «Γέρων εὔχαρις ὁ αἰμύλος καὶ σπουδαιόμυθος».
(Κατὰ τὴν γεροντικήν του ἡλικίαν εἶναι κανεὶς εὐχάριστος ὅταν ἔχῃ εὐχάριστον ὁμιλίαν καὶ λέγει σπουδαῖα πράγματα).

105. «Σώματος κάλλος ζωιῶδες, ἢν μὴ νοῦς ὑπῆι».
(Τὸ σωματικὸν κάλλος εἶναι κάτι τὸ ζωῶδες, ἂν κάτω ἀπὸ αὐτὸ δὲν ὑπάρχῃ νοῦς).

106. «'Εν εὑτυχίηι φίλον εὑρεῖν εὔπορον, ἐν δὲ δυστυχίηι πάντων ἀπορώτατον».
("Οταν εὐτυχῇ κανεὶς εὔκολον εἶναι νὰ εὕρῃ φίλον, εἰς τὸν καιρὸν ὅμως τῆς δυστυχίας αὐτὸ (δηλ. ἡ εὕρεσις φίλου) εἶναι τὸ δυσκολώτατον ἀπὸ ὅλα).

107. «Φίλοι οὐ πάντες οἱ ξυγγενέες, ἀλλ' οἱ ξυμφωνέοντες περὶ τοῦ ξυμφέροντος».
(Φίλοι δὲν εἶναι ὅλοι ἐκεῖνοι μὲ τοὺς ὁποίους ἔχομεν συγγένειαν, ἀλλ' ὅσοι συμφωνοῦν μὲ ἡμᾶς ὡς πρὸς ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον μᾶς εἶναι ὠφέλιμον).

107α. «"Αξιον ἀνθρώπους ὄντας ἐπ' ἀνθρώπων συμφοραῖς μὴ γελᾶν ἀλλ' ὀλοφύρεσθαι».
(Εἶναι ὀρθόν, ἐπειδὴ εἴμεθα ἄνθρωποι, νὰ μὴ γελῶμεν διὰ τὰς δυστυχίας τῶν ἄλλων ἀνθρώπων, ἀλλὰ νὰ θρηνῶμεν).

108. «Διζημένοισι τάγαθὰ μόλις παραγίνεται, τὰ δὲ κακὰ καὶ μὴ διζημένοισι».
(Μὲ μεγάλην δυσκολίαν ἔρχονται πρὸς ἡμᾶς τὰ ἀγαθὰ κατόπιν ἐπιμόνου ἀναζητήσεώς των· τὰ κακὰ μᾶς ἔρχονται καὶ χωρὶς νὰ τὰ ἐπιζητήσωμεν).

109. «Οἱ φιλοσμεμφέες εἰς φιλίην οὐκ εὐφυέες».
('Εκεῖνοι οἱ ὁποῖοι ἀγαποῦν νὰ κατηγοροῦν τοὺς ἄλλους δὲν εἶναι πλασμένοι διὰ νὰ γίνωνται φίλοι).

110. «Γυνὴ μὴ ἀσκείτω λόγον· δεινὸν γάρ».
('Η γυναίκα δὲν πρέπει νὰ φροντίζῃ νὰ ἀποκτήσῃ εὐγλωττίαν· διότι τοῦτο εἶναι φοβερὸν πρᾶγμα).

111. «'Υπὸ γυναικὸς ἄρχεσθαι ὕβρις εἴη ἂν ἀνδρὶ ἐσχάτη».
(Νὰ ἄρχεται ἀπὸ γυναῖκα θὰ ἦτο διὰ τὸν ἄνδρα ὑψίστη προσβολή).

112. «Θείου νοῦ τὸ ἀεὶ διαλογίζεσθαι καλόν».
(Εἶναι χαρακτηριστικὸν θεϊκοῦ νοῦ τὸ νὰ ἀπασχολῇ κανεὶς τὴν σκέψιν του πάντοτε μὲ κάτι τὸ εὐγενικόν».

«'Ην πιστεύηι τις θεοὺς ἐπισκοπεύειν πάντα, οὔτε λάθρη, οὔτε φανερῶς ἁμαρτήσεσαι».
('Εὰν κανεὶς πιστεύῃ ὅτι οἱ θεοὶ ἀσκοῦν ἐποπτείαν ἐπάνω εἰς ὅλα, δὲν θὰ ὑποπέσῃ οὔτε κρυφὰ οὔτε φανερὰ εἰς παράπτωμα. 'Η παροῦσα γνώμη ἀποδίδεται καὶ εἰς τὸν 'Επίκτητον καὶ εἰς τὸν 'Ισοκράτην. Διὰ τοῦτο δὲν καταριθμεῖται εἰς τὰς γνώμας τοῦ Δημ.).

113. «Μεγάλα βλάπτουσι τοὺς ὀξυνέτους οἱ ἐπαινέοντες».
(Μεγάλην βλάβην προξενοῦν εἰς τοὺς ἀνοήτους ἐκεῖνοι οἱ ὁποῖοι τοὺς ἐπαινοῦν).

114. «Βέλτερον ὑφ' ἑτέρου ἢ ὑφ' ἑαυτοῦ ἐπαινέεσθαι».
(Εἶναι καλύτερον νὰ ἐπαινεῖται κανεὶς ἀπὸ ἕναν ἄλλον καὶ ὄχι ἀπὸ τὸν ἑαυτόν του).

115. «"Ην μὴ γνωρίζηις τοὺς ἐπαίνους, κολακεύεσθαι ἡγέο».
('Εὰν δὲν κατανοῇς, δηλ. δὲν εὑρίσκῃς δικαιολογημένους, τοὺς ἐπαίνους, πρέπει νὰ σκεφθῇς ὅτι πράκειται περὶ κολακειῶν).

«'Ο κόσμος σκηνή, ὁ βίος πάροδος· ἦλθες, εἶδες, ἀπῆλθες».
('Ο κόσμος εἶναι σκηνὴ θεάτρου, ἡ ζωὴ εἶναι ἓν πέρασμα διὰ μέσου τῆς σκηνῆς αὐτῆς. "Ηλθες, εἶδες, ἀπῆλθες).

«'Ο κόσμος ἀλλοίωσις, ὁ βίος ὑπόληψις».
('Ο κόσμος εἶναι διαρκὴς μεταβολή, ἡ ζωὴ ἔχει μόνον μίαν ὑποκειμενικὴν ὑπόστασιν).

«Τίμιον ὀλίγη σοφίη ὑπὲρ δόξαν ἀφροσύνης μεγάλης».
('Η ὀλίγη σοφία ἀξίζει πολὺ περισσότερον ἀπὸ τὴν δόξαν διὰ μίαν μεγάλην ἀφροσύνην).

Καὶ αἱ τρεῖς τελευταῖαι γνῶμαι δὲν ἀνήκουν εἰς τὸν Δημ. *

116. «"Ηλθον γὰρ εἰς 'Αθήνας καὶ οὔ τίς με ἔγνωκεν».
("Ηλθον εἰς τὰς 'Αθήνας καὶ κανεὶς δὲν μὲ ἐπρόσεξεν).

117. «'Επεὶ δὲ οὐδὲν ἴδμεν· ἐν βυθῶι γὰρ ἡ ἀλήθεια».
(Εἰς τὴν πραγματικότητα δὲν γνωρίζομεν τίποτε· διότι ἡ ἀλήθεια εὑρίσκεται εἰς τὸ βάθος τῆς πραγματικότητος).

118: «Βούλεσθαι μᾶλλον μίαν εὑρεῖν αἰτιολογίαν ἢ τὴν Περσῶν οἱ βασιλείαν γενέσθαι».
("Ελεγεν ὁ Δημ. ὅτι προετίμα νὰ εὕρῃ μίαν αἰτιολογικὴν ἐξήγησιν παρὰ νὰ γίνῃ κύριος τῆς Περσικῆς βασιλείας).

119. «"Ανθρωποι τύχης εἴδωλον ἐπλάσαντο πρόφασιν ἰδίης ἀβουλίης· βαιὰ γὰρ φρονήσει τύχη μάχεται, τὰ δὲ πλεῖστα ἐν βίωι εὐξύνετος ὀξυδερκείη. κατιθύνει».
(Οἱ ἄνθρωποι ἔπλασαν μὲ τὸν νοῦν των μίαν εἰκονικὴν παράστασιν τῆς τύχης, διὰ νὰ δικαιολογήσουν τὴν ἰδικήν των ἀβουλίαν. Διότι εἰς σπανίας περιπτώσεις ἡ τύχη μάχεται ἐναντίον τῆς φρονήσεως· καὶ τὰ περισσότερα πράγματα εἰς τὴν ζωὴν τὰ κατευθύνει ἡ ὀξυδέρκεια συνοδευομένη ἀπὸ τὴν ἱκανότητα πρὸς κατανόησιν).

120. «Καὶ ὁ Δημόκριτος δὲ φλεβοπαλίην καλεῖ τὴν τῶν ἀρτηριῶν κίνησιν». 'Ερωτ. 90.
('Ο Δημ. τὴν κίνησιν τῶν ἀρτηριῶν τὴν ὠνόμασε παλμὸν τῶν φλεβῶν).

121. «Δημ. δὲ «ἐπιτηδειέστατον» φησί» Εὐστάθ. σχόλ. εἰς 'Ομ. 'Οδ. 6 196.
('Ο Δημ. χρησιμοποιεῖ τὸ ὑπερθετικὸν ἐπιτηδειέστατον).

122. «Καὶ Δημ. τοὺς βόθρους τοὺς παρὰ τῶν κυνηγετῶν γινομένους λαπάθους καλεῖ διὰ τὸ κεκενῶσθαι». Μέγα ἔτυμ.
('Ο Δημ. τούς βόθρους, τοὺς ὁποίους κάμνουν οἱ κυνηγοί, τοὺς ὀνομάζει λαπάθους, διότι εἶναι κενοί).

122α. «γυνή... ἢ ὡς Δημ. γονή τις οὖσα, ἡ γονῆς δεκτική». Μεγ. 'Ετυμ.
(ὀνομάζεται γυνὴ διότι εἶναι σῶμα, τὸ ὁποῖον γεννᾶ, εἶναι δεκτικὴ γόνου δηλ. σπέρματος).

123. «δείκελον· παρὰ Δημοκρίτωι κατ' εἶδος ὁμοία τοῖς πράγμασιν ἀπόρροια». Μεγ. 'Ετυμ.
(δείκελον εἰς τὸν Δημ. σημαίνει ὁμοίωμα, τὸ ὁποῖον ἐκπέμπεται ἀπὸ τὰ πράγματα, τὸ ὁποῖον εἶναι ἀπεικόνισις αὐτῶν).

124. «"Ανθρωποι εἷς ἔσται καὶ ἄνθρωπος πάντες». Γαλην. XIX 449.
Σημ. Δὲν κατωρθώθη νὰ διασαφηνισθῇ ἑρμηνευτικῶς τὸ παρὸν ἀπόσπασμα. Δύναταί τις νὰ εἰκάσῃ ὅτι ὁ Δημόκριτος ἀναφέρεται εἰς τὴν καθολικὴν ἔννοιαν ὁ ἄνθρωπος καὶ λέγει ὅτι ὅλους τοὺς ἀνθρώπους τοὺς ἀντιπροσωπεύει ἡ περιληπτικὴ λέξις ἄνθρωπος).

125. «Δημόκριτος... ὁπότε τὰ φαινόμενα διέβαλε «νόμωι χροιή, νόμωι γλυκύ, νόμωι πικρόν» εἰπὼν «ἐτεῆι δὲ ἄτομα καὶ κενόν» ἐποίησε τὰς αἰσθήσεις λεγούσας πρὸς τὴν διάνοιαν οὕτω· «τάλαινα φρήν, παρ' ἡμέων λαβοῦσα τὰς πίστεις ἡμέας καταβάλλεις; πτῶμα τοι τὸ κατάβλημα». Γαληνὸς 'Απ. 1259,8.
('Ο Δημ. ὅταν ἐξέφερεν ὑποψίας ὡς πρὸς τὴν ἀξιοπιστίαν τῶν φαινομένων καὶ εἶπε τὰς φράσεις, σύμφωνα μὲ ὑποκειμενικὴν σύμβασιν χαρακτηρίζομεν κάτι ὡς ἔχον ἓν ὡρισμένον χρῶμα, ἢ ὡς γλυκὺ ἢ ὡς πικρόν, εἰς τὴν πραγματικότητα ὅμως ὑπάρχουν μόνον τὰ ἄτομα καὶ τὸ κενόν, παρέστησε τὰς αἰσθήσεις νὰ λέγουν πρὸς τὴν σκέψιν τὰ ἀκόλουθα. Δυστυχισμένη σκέψις, ἐνῷ ἔλαβες ἀπὸ ἡμᾶς τὴν θεμελίωσιν τῆς ἀξιοπιστίας σου, προσπαθεῖς νὰ μᾶς ἀνατρέψῃς. 'Η ἀνατροπή, τὴν ὁποίαν ἐπιχειρεῖς, θὰ ἔχῃ ὡς ἀποτέλεσμα καὶ τὴν ἰδικήν σου ἀνατροπήν).

126. «Περὶ τοῦ κυματώδους σφυγμοῦ... καθάπερ καὶ Δημ. λέγει περὶ τῶν τοιούτων διαλεγόμενος· «ὅσα κυματοειδῶς ἀνὰ τὴν πορείαν πλάζεται». Γαλλ. VIII, 551.
('Ο Δημ. λέγει· ὅσα κατὰ τὴν πορείαν των παρουσιάζουν κυματοειδεῖς ἀποκλίσεις).

127. «Ξυόμενοι ἄνθρωποι ἥδονται καὶ σφιν γίνεται ἅπερ τοῖς ἀφροδισιάζουσιν». 'Ηρωδιαν. περὶ προσῳδ.
(Μὲ τὸ ξύσιμον οἱ ἄνθρωποι ἀπολαμβάνουν ἡδονήν· προξενοῦνται εἰς αὐτοὺς αἰσθήματα ὅμοια μὲ ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα αἰσθάνονται κατὰ τὴν γενετήσιον ἡδονήν).

128. «ἰθύτρην· παρὰ Δωι βεβίασται». 'Ηρωδιαν.
('Η λέξις ἰθύτρη δηλ. ὀπὴ ἀνοιγμένη κατ' εὐθεῖαν διεύθυνσιν εἶναι βεβιασμένος λεκτικὸς σχηματισμός).
(Οἱ ποιηταὶ μὲ τὴν σκέψιν των σκέπτονται θεϊκὰ πράγματα).

129. «κέκλιται παρὰ Δημ. δὲν λαμβάνει ν».
('Ο τύπος κέκλιται παρὰ Δημ. δὲν λαμβάνει ν).

130—141. 'Ο λεξικογράφος 'Ησύχιος ἀναφέρει ὡς χρησιμοποιούμενος ὑπὸ τοῦ Δημ. τὰς ἀκολούθους ἰδιωματικὰς λέξεις· «ἀμφιδήτιοι», δηλ. κρίκοι διάκενοι, «ἀπάτητον», δηλ. τὸ ἀνωμάλως σύνθετον· «ἀσκαληρὲς» δηλ. ἰσόπλευρον, «βροχμώδης» δηλ. νοτερός, «βρόχος» δηλ. δεσμός, «δεξαμεναὶ» δηλ. ὑδάτων δοχεῖα, ἐν τῷ σώματι φλέβες, «δυοχοῖ» δηλ. ἐφοδιάζει μὲ πῶμα, «συγγονὴ» δηλ. σύστασις, «ἀμειψικοσμίη» δηλ. μεταλλαγὴ κόσμων, «ἀμειψιρυσμεῖν» δηλ. ἀλλαγὴ συστάσεως, μεταμόρφωσις, «ἀμειψίχροον» δηλ. μεταβάλλον χρῶμα, «εὐεστὼ» δηλ. εὐδαιμονία ἀπὸ τοῦ εὖ ἑστάναι τὸν οἶκον, «ἰδέαι» δηλ. τὸ ἐλάχιστον σῶμα, τὸ ἄτομον.

142. «Τί τὸ τοσοῦτον σέβας περὶ τὰ θεῶν ὀνόματα; ἢ ὅτι ἀγάλματα φωνήεντα καὶ ταῦτά ἐστιν τῶν θεῶν ὡς Δημ.;». 'Ολυμπ. Σχόλ. εἰς Φίληβ. Πλάτ. 12.

* ΣΗΜ. Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο τερματίζονται αἱ γνῶμαι, αἵτινες φέρονται, ὡς ἐλέχθη ἀνωτέρω, ὡς ἀνήκουσαι εἰς τὸν Δημόκριτον. Εἰς τὰ ἑπόμενα συνεχίζεται ἡ παράθεσις ἀποσπασμάτων τοῦ Δημοκρίτου κατὰ τὴν ἀρίθμησιν τῆς ἐκδόσεως τῶν Προσωκρατικῶν Ντίλς — Κράντς.

(Διατί νὰ ὑπάρχῃ τόσον μέγας σεβασμὸς σχετικῶς μὲ τὰ ὀνόματα τῶν θεῶν; ἢ μήπως ἡ αἰτία εἶναι ὅτι καὶ ταῦτα (δηλ. τὰ ὀνόματα τῶν θεῶν) εἶναι ὁμοιώματα τῶν θεῶν προικισμένα μὲ φωνήν;).

143. «Κάπαντῶσι δὲ πολλάκι πολλαὶ συμφοραί... ὀσημέραι καὶ μικροῦ δεῖν «ὅσα τις ἂν νώσαιτο» κατὰ Δημ.» Φιλόδ. περὶ ὀργ. 28, 17.

(Καὶ συμβαίνουν συχνὰ συμφοραί... καθημερινῶς καὶ σχεδὸν ὅσα ἠμπορεῖ κανεὶς νά βάλῃ μὲ τὸν νοῦν του κατὰ τὴν ἔκφρασιν τοῦ Δημ.).

144. «Δημ. μὲν τοίνυν, ἀνὴρ οὐ φυσιολογώτατος μόνον τῶν ἀρχαίων, ἀλλὰ καὶ τῶν ἱστορουμένων οὐδενὸς ἧττον πολυπράγμων, μουσικήν φησι νεωτέραν εἶναι καὶ τὴν αἰτίαν ἀποδίδωσι λέγων μὴ ἀποκρίναι τάναγκαῖον, ἀλλὰ ἐκ τοῦ περιεῦντος ἤδη γενέσθαι». Φιλόδ. Περὶ μουσ. Δ 31).

('Ο Δημ., ὅστις δὲν ἦτο μόνον ἐκ τῶν ἀρχαίων ὁ εἰς μέγιστον βαθμὸν ἀσχοληθεὶς μὲ τὰ φυσικὰ προβλήματα, ἀλλ' εἶχε δι' ὅλα τὰ πράγματα ἐνδιαφέρον οὐχὶ εἰς ὀλιγώτερον βαθμὸν ἐν συγκρίσει μὲ ἐκείνους, περὶ τῶν ὁποίων ὁμιλεῖ ἡ ἱστορικὴ παράδοσις, λέγει ὅτι ἡ μουσικὴ εἶναι μία τέχνη νεωτέρα, καὶ ὡς αἰτιολογίαν παρέχει τὸ ὅτι δὲν ἐγεννήθη ἀπὸ τοὺς κόλπους τῆς ἀνάγκης, ἀλλ' ἐγεννήθη ἀπὸ τὸ ὑπάρχον πλέον περίσσευμα).

144α. «Ἀναβήσομαι Δημ. ἐπανεξελεύσομαι ἐπὶ τὰ ἐξ ἀρχῆς». Φώτ. Λεξ. Α 106'.

(Τὸ ἀναβήσομαι εἰς τὸν Δημ. σημαίνει ὅτι θὰ ἐπανέλθω εἰς τὰς τεθείσας ἐξ ἀρχῆς βάσεις).

145. «Λόγος γὰρ ἔργου σκιή». Πλουτ. Περὶ παίδ. ἀγ. 9 F.

('Ο λόγος εἶναι ἡ σκιὰ τοῦ ἔργου).

146. «Δείκνυσι τὸν λόγον ἐντὸς ἤδη τρεφόμενον καὶ ριζούμενον ἐν ἑαυτῷι καὶ κατὰ Δημ. αὐτὸν ἐξ ἑαυτοῦ τὰς τέρψιας ἐθιζόμενον λαμβάνειν». Πλούταρχ. Πῶς ἂν τις κτλ. 10, 81 Α.

(Δεικνύει ὅτι ὁ λόγος τρέφεται καὶ ριζώνει ἐντὸς τοῦ ἑαυτοῦ του καὶ ἀποκτᾶ τὴν συνήθειαν νὰ ἀντλῇ τὰς τέρψεις ἀπὸ τὸν ἑαυτόν του).

147. «Σύες ἐπὶ φορυτῶι μαργαίνουσι». Κλήμ. Προτρ. 92, 4.

(Οἱ χοῖροι ὀργιάζουν ἐπάνω εἰς τὴν κόπρον).

148. «'Ο γὰρ ὀμφαλὸς πρῶτον ἐν μήτρησιν, ἀγκυρηβόλιον σάλου καὶ πλάνης ἐμφύεται, πεῖσμα καὶ κλῆμα τῶι γεννωμένωι καρπῶι καί μέλλοντι». Πλουτ. 'Ηθ. 495 Ε.

('Ο ὀμφαλὸς φυτρώνει κατ' ἀρχὰς εἰς τὰς μήτρας ἐν εἴδει δρμου πρὸς στερέωσιν ἀγκύρας ἐναντίον ταραχῆς καὶ ἀποπλανήσεως (ἀπὸ τὴν ὀρθὴν τοποθέτησιν) ὡσὰν σχοινίον προσδέσεως καὶ ὡσὰν κληματόβεργα διὰ τὸν καρπόν, ὅστις γεννᾶται καὶ μέλλει νὰ ἀναπτυχθῇ).

149. «"Αν δὲ σαυτὸν ἀνοίξῃς ἔνδοθεν, ποικίλον τι καὶ πολυπαθὲς κακῶν ταμιεῖον εὑρήσεις καὶ θησαύρισμα, ὥς φησι Δημ.». Πλούτ. 'Ηθ. 500 D.

("Αν δέ, ὦ ἄνθρωπε, ἀνοίξῃς τὸν ἑαυτόν σου ἀπό μέσα, θὰ εὕρῃς ἓν πολυποίκιλον ταμεῖον καὶ ἀποθησαύρισμα κακῶν, ὅπως λέγει ὁ Δημ.).

150. «'Εριδαντέων δὲ καὶ Δημόκρ., καὶ Ἰμαντελικτέων λόγους ἀφετέον». Πλούτ. 'Ηθ. 614 DE'.

(Πρέπει νὰ μὴ χρησιμοποιῇ κανεὶς τὰ ἐπιχειρήματα ἐκείνων, οἱ ὁποῖοι ἐρίζουν καὶ ἀναπτύσσουν περίπλοκα ἐπιχειρήματα, δηλ. τῶν σοφιστῶν).

151. «'Εν γὰρ ξυνῶι ἰχθύι ἄκανθαι οὐκ ἔνεισι».

(Εἰς τὸ μαζικὸ ψάρι δὲν ὑπάρχουν κόκκαλα. Δηλ. ὅταν δύο μοιράζουν ἐξ ἴσου τὸ ψάρι καὶ ὁ εἷς λαμβάνῃ τὴν ἐπάνω ἀπὸ τὴν σπονδυλικὴν στήλην μερίδα καὶ ὁ ἄλλος τὴν κάτω, τὰ μερίδιά των δὲν ἔχουν κόκκαλα, διότι μένει εἰς τὸ μέσον ἡ σπονδυλικὴ στήλη). Πλούτ. 'Ηθ. 614 F.

152. «Διόβλητον μὲν οὐδέν, οἷον μὴ τὸ παρ' αἰθρίης στέγειν εὐαγὲς σέλας». Πλούτ. 'Ηθ. 665 Ε.

(Δὲν ὑπάρχει κανὲν ἐκ τοῦ Διὸς ἐκπεμπόμενον βλῆμα, τὸ ὁποῖον νὰ μὴ διατηρῇ τὸ ἱερὸν φωτεινὸν πῦρ τὸ προερχόμενον ἀπὸ τὴν διαύγειαν τοῦ αἰθέρος. Πρόκειται περὶ τῆς καθαρότητος τοῦ κεραυνίου πυρός).

153. «Δημ. κακίζει τὸ τοῖς πέλας ἀνδάνειν ὡς ζημιώδη ἀρέσκειαν». Φιλόδ. Περὶ κολακ. 1457.

('Ο Δημ. ἀποδοκιμάζει τὴν προσπάθειαν νὰ εἴμεθα εὐχάριστοι εἰς τοὺς ἄλλους, διότι τὴν θεωρεῖ ὡς ἀνθρωπαρέσκειαν προξενοῦσαν ζημίαν).

154. «Δημ. ἀποφαίνει μαθητὰς ἐν τοῖς μεγίστοις γεγονότας ἡμᾶς· ἀράχνης ἐν ὑφαντικῆι καὶ ἀκεστικῆι, χελιδόνος ἐν οἰκοδομίαι καὶ τῶν λιγυρῶν, κύκνου καὶ ἀηδόνος, ἐν ᾠδῆι κατὰ μίμησιν». Πλούτ. 'Ηθ. 974 Α.

('Ο Δημ. καταδεικνύει ὅτι ἡμεῖς οἱ ἄνθρωποι εἰς τὰ σπουδαιότατα πράγματα ἔχομεν γίνει μιμηταὶ τῶν ζώων. Τῆς ἀράχνης ὡς πρὸς τὴν ὑφαντικὴν καὶ τὴν τέχνην τῆς ἐπιδιορθώσεως τῶν ἐνδυμάτων, τῆς χελιδόνος ὡς πρὸς τὴν οἰκοδομικήν, καὶ τῶν καλλιφώνων πτηνῶν, δηλ. τοῦ κύκνου καὶ τῆς ἀηδόνος, ὡς πρὸς τὴν ᾠδικὴν διὰ τῆς μιμήσεως).

155. «Εἰ κῶνος τέμνοιτο παρὰ τὴν βάσιν ἐπιπέδωι, τί χρὴ διανοεῖσθαι τὰς τῶν τμημάτων ἐπιφανείας, ἴσας ἢ ἀνίσους γιγνομένας; ἀνίσοι μὲν γὰρ οὖσαι τὸν κῶνον ἀνώμαλον παρέξουσι πολλὰς ἀποχαράξεις λαμβάνοντα βαθμοειδεῖς καὶ τραχύτητας, ἴσων δ' οὐσῶν ἴσα τμήματα ἔσται καὶ φανεῖται τὸ τοῦ κυλίνδρου πεπονθὼς ὁ κῶνος, ἐξ ἴσων συγκείμενος καὶ οὐκ ἀνίσων κύκλων ὅπερ ἐστὶν ἀτοπώτατον». Πλούτ. 'Ηθ. 1079 Ε.

('Εὰν ὑποθέσωμεν ὅτι εἷς κῶνος τέμνεται διαρκῶς δι' ἑνὸς ἐπιπέδου παραλλήλου πρὸς τὴν βάσιν του τί πρέπει νὰ σκεφθῶμεν περὶ τῶν (κυκλικῶν) ἐπιφανειῶν αἵτινες σχηματίζονται διὰ τῶν (διαδοχικῶν) τομῶν; Πρέπει νὰ τὰς θεωρήσωμεν ὡς ἴσας ἢ ὡς ἀνίσους· ἂν εἶναι ἄνισοι, θὰ μᾶς ἐξαναγκάσουν νὰ εἴπωμεν ὅτι ὁ κῶνος θὰ ἔχῃ ἀνώμαλον ἐπιφάνειαν, διότι θὰ παρουσιάζῃ χαραγάς, αἵτινες θὰ ἀποτελοῦν βαθμίδας καὶ θὰ παρουσιάζουν τὴν ἐπιφάνειαν οὐχὶ ὁμαλήν, ἀλλ' ἐμφανίζουσαν προεξοχάς. 'Εὰν αἱ κυκλικαὶ ἐπιφάνειαι (αἱ σχηματιζόμεναι διὰ τῶν τομῶν) εἶναι ἴσαι, αἱ τομαὶ θὰ εἶναι ἴσαι καὶ ὁ κῶνος θὰ ἔχῃ πλέον παρουσιάσει τὸ σχῆμα τοῦ κυλίνδρου, ἐπειδὴ θὰ σύγκειται ἀπὸ ἴσους κύκλους (ἀπὸ τὴν διαδοχικὴν ἐπισώρευσιν ἴσων ἐπαλλήλων κυκλικῶν τομῶν), πρᾶγμα τὸ ὁποῖον εἶναι ἀτοπώτατον).

155α. «Δημοκρίτωι δὲ καὶ ἡ σφαῖρα ὡς γωνία τις οὖσα τέμνει ὡς εὐκίνητον». 'Αριστ. 307 α 17.

('Ο Δημ. θεωρεῖ τὴν σφαῖραν ὡς ἓν εἶδος γωνίας, ἥτις δύναται νὰ τέμνῃ τὰ πράγματα λόγῳ τῆς εὐκινησίας της).

156. «Μὴ μᾶλλον τὸ δὲν ἢ τὸ μηδὲν εἶναι». Πλούτ. 'Ηθ. 1108 Ε.

('Ο Δημ. ἔλεγεν ὅτι τὸ δὲν (δηλαδὴ τὸ δεύτερον συνθετικὸν τοῦ μη-δέν, ἑπομένως τὸ εἶναι) ὑπάρχει εἰς τὸν αὐτὸν βαθμὸν εἰς τὸν ὁποῖον καὶ τὸ μὴ εἶναι). Σημ. «δὲν» εἶναι τὸ σῶμα, «μηδὲν» ὁ κενὸς χῶρος.

157. «"Ων Δημ. μὲν παραινεῖ τήν τε πολιτικὴν τέχνην μεγίστην οὖσαν ἐκδιδάσκεσθαι καὶ τοὺς πόνους διώκειν, ἀφ' ὧν τὰ μεγάλα καὶ λαμπρὰ γίνονται τοῖς ἀνθρώποις». Πλούαρχ. 'Ηθ. 1126 Α.

(Τούτων τῶν ἀνδρῶν (δηλ. τοῦ Παρμενίδου, Μελίσσου κλπ.) προτρέπει ὁ Δημ. νὰ διδασκώμεθα τὴν πολιτικὴν τέχνην, ἡ ὁποία εἶναι σπουδαιοτάτη, καὶ νὰ θέλωμεν νὰ ἀναλαμβάνωμεν τοὺς κόπους, ἀπὸ τοὺς ὁποίους προκύπτουν εἰς τοὺς ἀνθρώπους αἱ μεγάλαι καὶ λαμπραὶ πράξεις).

158. «Νέα ἐφ' ἡμέρηι φρονέοντες ἄνθρωποι» Πλούτ. 'Ηθικ. 1129 Ε.

('Ο Δημ. λέγει ὅτι οἱ ἄνθρωποι ἑκάστην ἡμέραν ἔχουν νέας σκέψεις).

159. «Δημ. ἐπὶ τὴν ψυχὴν ἀναφέρων τὴν αἰτίαν τῆς κακοδαιμονίας φησίν· «εἰ τοῦ σώματος αὐτῆι δίκην λαχόντος, παρὰ πάντα τὸν βίον ὧν ὠδύνηται καὶ κακῶς πέπονθε, αὐτὸς γένοιτο τοῦ ἐγκλήματος δικαστής, ἡδέως ἂν καταψηφίσασθαι τῆς ψυχῆς, ἐφ' οἷς τὰ μὲν ἀπώλεσε τοῦ σώματος ταῖς ἀμελείαις καὶ ἐξέλυσε ταῖς μέθαις, τὰ δὲ κατέφθειρε καὶ διέσπασε ταῖς φιληδονίαις, ὥσπερ ὀργάνου τινὸς ἢ σκεύους κακῶς ἔχοντος τὸν χρώμενον ἀφειδῶς αἰτιασάμενος». Πλούτ. 'Απ. 2.

('Ο Δημ. ἀποδίδων τὴν κακοτυχίαν τοῦ σώματος εἰς τὴν ψυχὴν λέγει τὰ ἀκόλουθα. 'Εὰν τὸ σῶμα ἤθελε ἐναγάγει εἰς δίκην τὴν ψυχὴν διὰ τὰς ὀδύνας καὶ τὰς δυστυχίας, τὰς ὁποίας ἔχει ὑποφέρει καθ' ὅλον τὸ διάστημα τῆς ζωῆς, εἰς περίπτωσιν καθ' ἣν θὰ ἦτο ὁ ἴδιος ὁ (Δημ.) δικαστὴς μὲ εὐχαρίστησιν θὰ κατεδίκαζε τὴν ψυχήν, μὲ τὴν αἰτιολογίαν ὅτι ἄλλα μὲν πράγματα τοῦ σώματος ἔκαμε μὲ τὴν ἀμέλειαν, τὴν ὁποίαν ἐπεδείκνυε ἑκάστοτε, νὰ χαθοῦν, ἄλλα δὲ μὲ τὴν μέθην τὰ παρέλυσε, καὶ ἄλλα τὰ ἔφθειρε καὶ τὰ διέσπασε μὲ τὴν φιληδονίαν. Θὰ ἀπέδιδε εὐθύνην εἰς τὴν ψυχήν, ὡσὰν εἰς ἐκεῖνον ὅστις, ἐνῷ ἓν ἐργαλεῖον ἢ ἓν κατασκεύασμα εἶναι εἰς κακὴν κατάστασιν, αὐτὸς ὅμως χωρὶς καμμίαν φειδὼ τὸ χρησιμοποιεῖ). Πρβλ. «Δημ. εἰπεῖν, ὡς εἰ τὸ σῶμα δικάσαιτο τῇι ψυχῇι κακώσεως, οὐκ ἂν αὐτὴν ἀποφυγεῖν». Πλούτ. 'Ηθ. 135 Ε.

('Ο Δημ. εἶπεν ὅτι ἂν τὸ σῶμα ἔκαμνε ἀγωγὴν διὰ κάκωσιν ἐναντίον τῆς ψυχῆς, αὐτὴ δὲν θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ ἀθωωθῇ).

160. «Τὸ γὰρ κακῶς ζῆν καὶ μὴ φρονίμως καὶ ὁσίως καὶ σωφρόνως Δημ. ἔλεγεν οὐ κακῶς ζῆν εἶναι, ἀλλὰ πολὺν χρόνον ἀποθνήισκειν». Πορφύρ. Περὶ ἐγκρ. IV, 21.

('Ο Δημ. ἔλεγεν ὅτι ὁ μὴ φρόνιμος καὶ μὴ ὅσιος καὶ μὴ σώφρων βίος δὲν ἀποτελεῖ μίαν κακὴν ζωήν, ἀλλὰ ἕνα ἐπὶ πολὺν χρόνον διαρκοῦντα θάνατον).

161. «Τὸ παλαιὸν ὤιοντο τὰς φαρμακίδας τὴν σελήνην καὶ τὸν ἥλιον καθαιρεῖν. Διὸ καὶ μέχρι τῶν Δημοκρίτου χρόνων πολλοὶ τὰς ἐκλείψεις καθαιρέσεις ἐκάλουν». Σχόλ. εἰς 'Απολλ. Ρόδ. Γ 533.

(Κατὰ τὰ παλαιὰ χρόνια ἐπίστευον ὅτι αἱ μάγισσαι καταβιβάζουν κάτω τὴν σελήνην καὶ τὸν ἥλιον. Διὰ τοῦτο καὶ μέχρι τῶν χρόνων τοῦ Δημ. ὠνόμαζον τὰς ἐκλείψεις καθαιρέσεις δηλ. καταβιβασμούς).

162. «Δημ. δὲ τὸ κυλινδρικὸν σχῆμα ὁλοοίτροχον καλεῖ». Σχόλ. εἰς "Ομ.

('Ο Δημόκριτος χρησιμοποιεῖ τὴν ὁμηρικὴν λέξον «ὁλοοίτροχος» (σύνθ. ἐκ θέμ. ἑλ. ρημ. εἰλύω καὶ τρέχω, λίθος κυλιόμενος) πρὸς ὁνομασίαν τοῦ κυλίνδρου).

163. «Ξενιάδης δὲ ὁ Κορίνθιος, οὗ καὶ Δημ. μέμνηται». Σέξτ. 'Εμπ. Πρὸς μαθημ. VII 53.

(Τὸν Ξεν. τὸν Κορίνθιον ἀναφέρει ὁ Δημ.).

164. «Παλαιά... δόξα περὶ τοῦ τὰ ὅμοια τῶν ὁμοίων εἶναι γνωριστικά... ἀλλ' ὁ μὲν Δημ. ἐπί τε τῶν ἐμψύχων καὶ ἀψύχων ἵστησιν τὸν λόγον. «Καὶ γὰρ ζῷια, φησίν, ὁμογενέσι ζώιοις συναγελάζεται ὡς περιστεραὶ περιστεραῖς καὶ γέρανοι γεράνοις καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων ἀλόγων ὡσαύτως. "Ως δὲ καὶ ἐπὶ τῶν ἀψύχων, καθάπερ ὁρᾶν πάρεστι ἐπί τε τῶν κοσκινευομένων σπερμάτων καὶ ἐπὶ τῶν παρὰ ταῖς κυματωγαῖς ψηφίδων· ὅπου μὲν γὰρ κατὰ τὸν τοῦ κοσκίνου δῖνον διακριτικῶς φακοὶ μετὰ φακῶν τάσσονται καὶ κριθαὶ μετὰ κριθῶν καὶ πυροὶ μετὰ πυρῶν,

ὅπου δὲ κατὰ τὴν τοῦ κύματος κίνησιν αἱ μὲν ἐπιμήκεις ψηφῖδες εἰς τὸν αὐτὸν τόπον ταῖς ἐπιμήκεσιν ὠθοῦνται, αἱ δὲ περιφερεῖς ταῖς περιφερέσιν ὡ ἂν συναγωγόν τι ἐχούσης τῶν πραγμάτων τῆς ἐν τούτοις ὁμοιότητος». Σέξτ. Ἐμπ. Πρὸς μαθ. VII, 116.

(Ἡ δοξασία ἡ ὁποία λέγει ὅτι τὰ ὅμοια ἔχουν τὴν ἰδιότητα νὰ γνωρίζουν τὰ ὅμοια εἶναι παλαιά. Ὁ Δημόκριτος ὅμως κάμνει λόγον περὶ αὐτῆς προκειμένου καὶ περὶ τῶν ἐμψύχων καὶ περὶ τῶν ἀψύχων. Λέγει δηλαδὴ ὅτι τὰ ζῶα συναγελάζονται μὲ τὰ ζῶα τοῦ αὐτοῦ γένους, αἱ περιστεραὶ μὲ τὰς περιστεράς, οἱ γερανοὶ μὲ τοὺς γερανούς, τὸ αὐτὸ δὲ συμβαίνει καὶ μὲ τὰ ἄλλα ἄλογα ζῷα. Τὸ αὐτὸ συμβαίνει καὶ ὡς πρὸς τὰ ἄψυχα, ὅπως δύνανται τις νὰ παρατηρήσῃ εἰς τοὺς κοσκινιζομένους σπόρους καὶ εἰς τὰ πετράδια τὰ συσσωρευόμενα εἰς τὴν ἀκρογιαλιὰν ὅπου σπάζουν τὰ κύματα. Εἰς τὴν πρώτην περίπτωσιν μὲ τὴν περιδίνησιν τοῦ κοσκίνου τοποθετοῦνται ξεχωριστὰ οἱ κόκκοι τῆς φακῆς μὲ τοὺς κόκκους τῆς φακῆς,οἱ κόκκοι τῆς κριθῆς μὲ τοὺς κόκκους τῆς κριθῆς καὶ οἱ κόκκοι τοῦ σίτου μὲ τοὺς κόκκους τοῦ σίτου. Εἰς δὲ τὴν δευτέραν περίπτωσιν μὲ τὴν κίνησιν τοῦ κύματος τὰ ἐπιμήκη πετράδια συνωθοῦνται εἰς τὸν αὐτὸν τόπον μὲ τὰ ἄλλα ἐπιμήκη καὶ τὰ περιφερικὰ μὲ τὰ ἄλλα περιφερικά, ὡσὰν νὰ ἔχῃ ἡ μεταξὺ αὐτῶν ὁμοιότης κάποιαν δύναμιν ἡ ὁποία συναθροίζει εἰς τὸ αὐτὸ μέρος τὰ πράγματα).

165. «Λέγω τάδε περὶ τῶν ξυμπάντων... ἄνθρωπός ἐστιν ὃ πάντες ἴδμεν». Σέξτ. Ἐμπ. VII, 265.

(Τὰ ἑξῆς λέγω περὶ τῶν ὅλων... ἄνθρωπος εἶναι ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ὅλοι γνωρίζομεν).

166. «Δημ. δὲ εἰδωλά τινά φησιν ἐμπελάζειν τοῖς ἀνθρώποις καὶ τούτων τὰ μὲν εἶναι ἀγαθοποιὰ τὰ δὲ κακοποιά· ἔνθεν καὶ εὔχετο εὐλόγχων τυχεῖν εἰδώλων. Εἶναι δὲ ταῦτα μεγάλα τε. καὶ ὑπερφυῆ καὶ δύσφθαρτα μέν, οὐκ ἄφθαρτα δέ, προσημαίνειν τε τὰ μέλλοντα τοῖς ἀνθρώποις θεωρούμενα καὶ φωνὰς ἀφιέντα. Ὅθεν τούτων αὐτῶν φαντασίαν λαβόντες οἱ παλαιοὶ ὑπενόησαν εἶναι θεόν, οὐδενὸς ἄλλου παρὰ ταῦτα ὄντος θεοῦ. ἄφθαρτον φύσιν ἔχοντος». Σέξτ. Ἐμπ. IX, 19.

(Ὁ Δημ. λέγει ὅτι κάποια ἀπομιμήματα (διαφόρων μορφῶν) ἔρχονται εἰς ἄμεσον πλησίασιν μὲ τοὺς ἀνθρώπους, καὶ ἐξ αὐτῶν ἄλλα μὲν κάμνουν (εἰς τοὺς ἀνθρώπους) καλὸν καὶ ἄλλα κακόν. Διὰ τοῦτο ἐξέφερε τὴν εὐχὴν ὁ Δημ. νὰ τύχῃ κανεὶς νὰ ἀπαντήσῃ καλότυχα εἴδωλα. Ἔλεγε δὲ ὅτι αὐτὰ τὰ εἴδωλα εἶναι μεγάλα, μὲ ὑπερφυσικὰς διαστάσεις καὶ δὲν ὑποκύπτουν εὐκόλως εἰς τὴν φθοράν, ὅμως δὲν εἶναι ἄφθαρτα. Δίδουν δὲ σημεῖα περὶ τῶν μελλόντων νὰ συμβοῦν εἰς τοὺς ἀνθρώπους καὶ μὲ τὴν ὄψιν των καὶ ἐκπέμποντα καὶ φωνάς. Αὐτὰ ὅταν τὰ παρετήρησαν οἱ παλαιοὶ ἔσχημάτισαν τὴν ἰδέαν ὅτι ὑπάρχει Θεός, ἐνῷ δὲν ὑπάρχει ἔξω ἀπὸ αὐτὰ τὰ εἴδωλα κανεὶς ἄλλος θεός, ὅστις νὰ ἔχῃ ἄφθαρτον φύσιν).

167. «Δῖνον ἀπὸ τοῦ παντὸς ἀποκριθῆναι παντοίων ἰδεῶν». Συμπλ. Σχόλ., εἰς Ἀριστ. Φυσ 327, 24.

(Ὁ Δημ. λέγει ὅτι ἐξεχωρίσθη ἀπὸ τοὺς κόλπους τοῦ σύμπαντος (καὶ ἔλαβεν ὑπόστασιν) ἓν στροβιλιζόμενον σύνολον ἀποτελούμενον ἀπὸ παντὸς εἴδους μορφάς).

168. «Ταῦτα γὰρ ἐκεῖνοι φύσιν ἐκάλουν... περιπαλάσσεσθαι γὰρ ἔλεγον αὐτά». Συμπλ. αὐτόθ. 1318.

(Διότι ἐκεῖνοι (ὁ Δημ. καὶ οἱ ὀπαδοί του) ἐκάλουν αὐτὰ (δηλ. τὰ ἄτομα) φύσιν. Διότι ἔλεγον ὅτι αὐτὰ εὑρίσκονται εἰς παλμικὴν κυκλοτερῆ κίνησιν).

169. «Μὴ πάντα ἐπίστασθαι προθυμέο, μὴ πάντων ἀμαθὴς γένηι». Στοβαῖος Ἠθ. Ἐκλογαὶ 1, 12.

(Νὰ μὴ ἔχῃς τὴν προθυμίαν νὰ τὰ γνωρίζῃς ὅλα, διὰ νὰ μὴ γίνῃς ἀμαθὴς ὡς πρὸς ὅλα).

170. «Εὐδαιμονίη ψυχῆς καὶ κακοδαιμονίη». Στοβ. αὐτ. 7, 31.

(Ἡ εὐδαιμονία καὶ ἡ κακοδαιμονία εἶναι ἰδιότητες τῆς ψυχῆς).

171. «Εὐδαιμονίη οὐκ ἐν βοσκήμασιν οἰκεῖ οὐδ' ἐν χρυσῶι· ψυχὴ οἰκητήριον δαίμονος». Στοβ. αὐτ.

(Ἡ εὐδαιμονία δὲν κατοικεῖ εἰς τὰς ἀγέλας τῶν ζώων οὔτε εἰς τὸν χρυσόν. Κατοκητήριον τοῦ δαίμονος (τῆς εὐτυχοῦς ἢ δυστυχοῦς τύχης) εἶναι ἡ ψυχή).

172. «Ἀφ' ὧν ἡμῖν τἀγαθὰ γίγνεται, ἀπὸ τῶν αὐτῶν τούτων καὶ τὰ κακὰ ἐπαυρισκοίμεθ' ἄν, τῶν δὲ κακῶν ἐκτὸς εἴημεν. Αὐτίκα ὕδωρ βαθὺ εἰς πολλὰ χρήσιμον καὶ δαῦτε κακόν· κίνδυνος γὰρ ἀποπνιγῆναι. Μηχανὴ οὖν εὑρέθη, νήχεσθαι διδάσκειν». Στοβ. αὐτ. 9, 1.

(Ἀπὸ τὰ αὐτὰ πράγματα ἀπὸ τὰ ὁποῖα προκύπτουν εἰς ἡμᾶς ἀγαθά, ἀπὸ τὰ ἴδια πράγματα εἶναι, δυνατὸν νὰ προκύψουν δι' ἡμᾶς καὶ κακά, ἀλλὰ καὶ πάλιν ὑπάρχει τρόπος νὰ διαφύγωμεν ἀπὸ τὰ κακὰ ταῦτα. Τὸ βαθὺ ὕδωρ π.χ. εἰς πολλὰ εἶναι χρήσιμον, ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος ὅμως εἶναι κακόν· διότι ὑπάρχει κίνδυνος νὰ πνιγῇ κανεὶς μέσα εἰς αὐτό. Εὑρέθη λοιπὸν ἓν τεχνικὸν μέσον, δηλαδὴ ἡ διδασκαλία τῆς κολυμβήσεως).

173. «Ἀνθρώποισι κακὰ ἐξ ἀγαθῶν φύεται, ἐπὴν τις τἀγαθὰ μὴ πιστῆται ποδηγετεῖν μηδὲ ὀχεῖν εὐπόρως. Οὐ δίκαιον ἐν κακοῖσι τὰ τοιάδε κρίνειν, ἀλλ' ἐν ἀγαθοῖσιν ὧν· τοῖς τε ἀγαθοῖσιν οἷόν τε χρῆσθαι καὶ πρὸς τὰ κακά, εἴ τινι βουλομένωι, ἀλκήι». Στοβ. αὐτ. 2.

(Εἰς τοὺς ἀνθρώπους προκύπτουν κακὰ ἀπὸ ἀγαθά, εἰς τὴν περίπτωσιν κατὰ τὴν ὁποίαν κανεὶς δὲν γνωρίζει νὰ κατευθύνῃ τὰ ἀγαθὰ καὶ νὰ τὰ διευθύνῃ εἰς καλὸν δρόμον ὅπως ἓν ὄχημα. Τὰ πράγματα αὐτοῦ τοῦ εἴδους δὲν εἶναι ὀρθὸν νὰ τὰ κατατάσσῃ κανεὶς εἰς τὰ κακά. Καὶ τὰ ἀγαθὰ εἶναι δυνατὸν νὰ τὰ χρησιμοποιῇ κανείς, ἐὰν θέλῃ ὡς ἀπόκρουσιν ἀπέναντι τῶν κακῶν).

174. «Ὁ μὲν εὔθυμος εἰς ἔργα ἐπιφερόμενος δίκαια καὶ νόμιμα καὶ ὕπαρ καὶ ὄναρ χαίρει τε καὶ ἔρρωται καὶ ἀνακηδής ἐστιν· ὃς δ' ἂν καὶ δίκης ἀλογῆι καὶ τὰ χρὴ ἐόντα μὴ ἔρδηι, τούτωι πάντα τὰ τοιαῦτα ἀτερπείη ὅταν τευ ἀναμνησθῆι, καὶ δέδοικε καὶ ἑωυτὸν κακίζει». Στοβ. αὐτ. 3.

(Ὁ ἔχων· τακτοποιημένην καλῶς τὴν ψυχήν του, ἐπειδὴ κατευθύνει τὴν δραστηριότητά του εἰς ἔργα δίκαια καὶ νόμιμα καὶ κατὰ τὴν ἐγρήγορσιν καὶ ὅταν ὀνειρεύεται, χαίρει καὶ αἰσθάνεται εὐρωστίαν καὶ εἶναι ἀπηλλαγμένος στενοχωριῶν. Ἐκεῖνος δὲ ὅστις δὲν λογαριάζει τὸ δίκαιον καὶ δὲν κάμνει ὅσα εἶναι ἀνάγκη νὰ πραχθοῦν, δι' αὐτὸν ὅλα τοῦ εἴδους τούτου τὰ πράγματα εἶναι αἰτία λύπης, εἰς τὰς περιπτώσεις καθ' ἃς ἤθελεν ἐνθυμηθῆ ἓν ἀπὸ αὐτὰ καὶ καταλαμβάνεται ἀπὸ ἀγωνίαν καὶ καταβασανίζει τὸν ἑαυτόν του).

175. «Οἱ δὲ θεοὶ τοῖσι ἀνθρώποισι διδοῦσι τάγαθὰ πάντα καὶ πάλαι καὶ νῦν. Πλὴν ὁκόσα κακὰ καὶ βλαβερὰ καὶ ἀνωφελέα, τάδε δ' οὔτε πάλαι οὔτε νῦν θεοὶ ἀνθρώποισι δωροῦνται, ἀλλ' αὐτοὶ τοῖσδεσιν ἐμπελάζουσι διὰ νοῦ τυφλότητα καὶ ἀγνωμοσύνην». Στοβ. αὐτ. 9, 4.

(Οἱ θεοὶ δίδουν εἰς τοὺς ἀνθρώπους τὰ ἀγαθὰ ὅλα καὶ εἰς τὸ παρελθὸν καὶ τώρα. Ἀλλ' ὅμως ὅσα εἶναι κακὰ καὶ βλαβερὰ καὶ ἀνωφελῆ, αὐτὰ οὔτε εἰς τὸ παρελθὸν οὔτε τώρα, τὰ δίδουν ὡς δῶρημα οἱ θεοὶ εἰς τοὺς ἀνθρώπους, ἀλλ' οἱ ἴδιοι περιπίπτουν εἰς αὐτὰ ἕνεκα τῆς τυφλότητος τοῦ νοῦ των καὶ τῆς ἀνικανότητός των νὰ κρίνουν).

176. «Τύχη μεγαλόδωρος, ἀλλ' ἀβέβαιος φύσις, δ' αὐτάρκης· διόπερ νικᾶ τῶι ἧσσονι καὶ βεβαίωι τὸ μεῖζον τῆς ἐλπίδος». Στοβ. αὐτ. 5.

(Ἡ τύχη εἶναι γενναιόδωρος, ἀλλὰ δὲν παρέχει ἀσφάλειαν. «οὕτω μετατίθησι τὸ τῆς φυσικῆς ἑστοῦς δηλ. (τόσον μεγάλη Ἡ φύσις ἐξ ἀντιθέτου ἔχει ἐπάρκειαν στηριζομένη εἰς τὸν ἑαυτόν της. Διὰ τοῦτο ἀκριβῶς νικᾶ μὲ τὰ δωρήματά της, ἅτινα εἶναι ὀλιγώτερα ἀλλὰ ἀσφαλισμένα, τὰς μεγαλυτέρας παροχὰς τὰς ὁποίας ὑπόσχεται ἡ ἐλπίς).

177. «Οὔτε λόγος ἐσθλὸς φαύλην πρῆξιν ἀμαυρίσκει οὔτε πρῆξις ἀγαθὴ λόγου βλασφημίηι λυμαίνεται». Στοβ. αὐτ. 40.

(Οὔτε λαμπρὸς λόγος δύναται νὰ καλύψῃ τὴν φαύλην πρᾶξιν, οὔτε καλὴ πρᾶξις εἶναι δυνατὸν νὰ ζημιωθῇ μὲ τὴν διὰ τοῦ λόγου δυσφήμησιν).

178. «Πάντων κάκιστον ἡ εὐπετείη παιδεῦσαι τὴν νεότητα· αὕτη γὰρ ἔστιν ἣ τίκτει τὰς ἡδονὰς ταύτας ἐξ ὧν ἡ κακότης γίνεται». Στοβ. αὐτ. 31.

(Ἡ ἀποφυγὴ τῆς ἀντιμετωπίσεως δυσχερειῶν εἶναι τὸ χείριστον μέσον διὰ νὰ ἐκπαιδεύσωμεν τὴν νεότητα. Διότι αὕτη (ἡ ἀποφυγὴ) γεννᾷ αὐτὰς τὰς ἡδονὰς ἐκ τῶν ὁποίων προκύπτει ἡ κακία).

179. «Ἐξωτικῶς μὴ πονεῖν παῖδες ἀνιέντες οὔτε γράμματ' ἂν μάθοιεν οὔτε μουσικὴν οὔτε ἀγωνίην οὐδ' ὅπερ μάλιστα τὴν ἀρετὴν συνέχει, τὸ αἰδεῖσθαι· μάλα γὰρ ἐκ τούτων φιλεῖ γίγνεσθαι ἡ αἰδώς». Στοβ. αὐτ. 57.

(Παιδιὰ τὰ ὁποῖα ἐμφανίζουν ὑπερβολικὴν χαλαρότητα καὶ ἀποφεύγουν τοὺς κόπους, οὔτε γράμματα εἶναι δυνατὸν νὰ μάθουν, οὔτε μουσικήν, οὔτε ἀγωνιστικήν· οὔτε ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον στερεώνει τὴν ἀρετήν· δηλαδὴ τὸ νὰ αἰσθάνονται ἐντροπήν. Διότι ἀκριβῶς ἀπὸ αὐτὰς τὰς ἀσκήσεις συνήθως ἀναπτύσσεται ἡ ἐντροπή).

180. «Ἡ παιδεία εὐτυχοῦσι μέν ἐστι, κόσμος, ἀτυχοῦσι δὲ καταφύγιον». Στ. αὐτ. 57.

(Ἡ παιδεία εἰς τοὺς εὐτυχοῦντας εἶναι στόλισμα, εἰς τοὺς ἀτυχοῦντας ὅμως καταφύγιον).

181. «Κρείσσων ἐπ' ἀρετὴν φανεῖται προτροπῆ χρώμενος καὶ λόγου πειθοῖ ἢπερ νόμωι καὶ ἀνάγκηι. Λάθρη μὲν γὰρ ἁμαρτέειν εἰκὸς τὸν εἰρυμένον ἀδικίης ὑπὸ νόμου, τὸν δὲ ἐς τὸ δέον ἡγμένον πειθοῖ οὐκ εἰκὸς οὔτε λάθρη οὔτε φανερῶς ἔρδειν τι πλημμελές. Διόπερ συνέσει τε καὶ ἐπιστήμηι ὀρθοπραγέων τις ἀνδρεῖος ἅμα καὶ εὐθύγνωμος γίγνεται». Στοβ. αὐτ. 59.

(Θὰ ἀποδειχθῇ ὅτι εἶναι καλύτερος ὁδηγὸς πρὸς τὴν ἀρετήν, ἐκεῖνος ὅστις χρησιμοποιεῖ προτροπὴν καὶ πειθὼ διὰ λόγων παρὰ ἐκεῖνος ὅστις χρησιμοποιεῖ τὸν νόμον καὶ τὸν ἀναγκασμόν. Διότι εἶναι φυσικόν, ἐκεῖνος ὅστις ἔχει ἐμποδισθῇ ἀπὸ τὴν ἀδικίαν ὑπὸ τοῦ νόμου, κρυφίως νὰ διαπράττῃ ἀδικίαν. Ἐκεῖνος δὲ ὁ ὁποῖος ἔχει ὁδηγηθῇ εἰς τὸν δρόμον τοῦ καθήκοντος διὰ τῆς πειθοῦς, εἶναι φυσικὸν ὅτι δὲν θὰ διαπράττῃ καμμίαν παράβασιν οὔτε κρυφίως οὔτε φανερῶς. Διὰ τοῦτο ἐκεῖνος ὅστις πράττει τὸ ὀρθὸν μὲ κατανόησιν καὶ γνῶσιν γίνεται συγχρόνως καὶ ἀνδρεῖος καὶ εἰλικρινής).

182. «Τὰ μὲν καλὰ χρήματα τοῖς πόνοις ἡ μάθησις ἐξεργάζεται, τὰ δ' αἰσχρὰ ἄνευ πόνων αὐτόματα καρποῦται. Καὶ γὰρ οὖν οὐκ ἐθέλοντα πολλάκις ἐξείργει τοιοῦτον εἶναι οὕτω μεγάλης τε τῆς φυτικῆς ἐστι». Στ. αὐτ. 66.

(Τὰ καλὰ πράγματα τὰ πραγματοποιεῖ διὰ κόπων ἡ μάθησις, ἡ ἀπόλαυσις ὅμως τῶν κακῶν πραγμάτων γίνεται ἄνευ κόπων αὐτομάτως. Διότι πολλάκις ἐκβιάζουν τὰ κακὰ πράγματα τὸν ἄνθρωπον νὰ εἶναι ἀποκλειστικῶς τοιοῦτος).

ΣΗΜ. Αἱ τελευταῖαι λέξεις «οὕ... ἐστὶ» παρεδόθησαν ἐφθαρμέναι. Προετάθησαν αἱ ἑξῆς διορθώσεις· «οὕτω μεγάλη φοιτήσιος ἐστὶ δύναμις», «οὕτω μέγα τὸ τῆς φυσικῆς κάκης ἐστί», «οὕτω μετατίθησι τὸ τῆς φυσικῆς ἑστοῦς δηλ. (τόσον μεγάλη εἶναι ἡ δύναμις τῆς κατὰ συνήθειαν ἐπαναλήψεως) (τόσον μεγάλη εἶναι ἡ δύναμις τῆς ἐκ φύσεως κακίας), (τόσην μεγάλην μεταβολὴν ὑφίσταται ἡ φυσικὴ κατάστασις).

183. «Ἔστι που νέων ξύνεσις καὶ γερόντων ἀξυνεσίη· χρόνος γὰρ οὐ διδάσκει φρονεῖν, ἀλλ' ὡραίη τροφὴ καὶ φύσις» Στ. αὐτ. 72.

(Ὑπάρχει καὶ εἰς τοὺς νέους σύνεσις εἴς τινα περιπτώσεις

καὶ εἰς τοὺς γέροντας ἔλλειψις συνέσεως. Διότι δὲν διδάσκει τὴν φρόνησιν ὁ χρόνος, ἀλλ' ἡ εἰς τὸν καιρόν της (δηλ. κατὰ τὴν πρώιμον ἡλικίαν) ἀγωγὴ καὶ ἡ φυσικὴ προδιάθεσι).

184. «Φαύλων ὁμιλίη συνεχὴς ἔξιν κακίης συναύξει». Στοβ. αὐτ. 90.

('Η μετὰ τῶν φαύλων συναναστροφὴ πολλαπλασιάζει τὴν πρὸς κακίαν φυσικὴν προδιάθεσιν).

185. «Κρέσσονές εἰσι αἱ τῶν πεπαιδευμένων ἐλπίδες ἢ ὁ τῶν ἀμαθῶν πλοῦτος». Στ. 94.

('Ισχυρότεραι εἶναι αἱ εἰς τὸ μέλλον δυνάμεναι νὰ πραγματοποιηθοῦν ἐλπίδες τῶν πεπαιδευμένων παρὰ ὁ πλοῦτος τῶν ἀμαθῶν).

186. «'Ομοφροσύνη φιλίην ποιεῖ». Στ. αὐτ. 33.

('Η ταυτότης τῶν φρονημάτων δημιουργεῖ φιλίαν).

187. «'Ανθρώποις ἁρμόδιον ψυχῆς μᾶλλον ἢ σώματος λόγον ποιεῖσθαι· ψυχῆς γὰρ τελεότης σκήνεος μοχθηρίην ὀρθοῖ, σκήνεος δὲ ἰσχὺς ἄνευ λογισμοῦ ψυχὴν οὐδέν τι ἀμείνω τίθησιν». Στοβ. 'Ανθολ. III, 1, 27.

('Αρμόζει εἰς τοὺς ἀνθρώπους νὰ ἀποδίδουν μεγαλυτέραν ἀξίαν εἰς τὴν ψυχὴν παρὰ εἰς τὸ σῶμα. Διότι ἡ τελειότης τῆς ψυχῆς διορθώνει τὴν κατωτερότητα τοῦ σώματος, ἡ δύναμις ὅμως τοῦ σώματος, ὅταν ἀπουσιάζῃ ἡ δύναμις τῆς σκέψεως, δὲν κάμνει καθόλου καλυτέραν τὴν ψυχήν).

188. «"Ορος συμφόρων καὶ ἀσυμφόρων τέρψις καὶ ἀτερπίη». Στοβ. αὐτ. 46.

(Τὸ κριτήριον τὸ διαχωρίζον τὰ συμφέροντα ἀπὸ τὰ μὴ συμφέροντα εἶναι ἡ ἡδονὴ καὶ ἡ λύπη).

189. «"Αριστον ἀνθρώπωι τὸν βίον διάγειν ὡς πλεῖστα εὐθυμηθέντι καὶ ἐλάχιστα ἀνιηθέντι. Τοῦτο δ' ἂν εἴη, εἴ τις μὴ ἐπὶ τοῖς θνητοῖσι τὰς ἡδονὰς ποιοῖτο». Στοβ. αὐτ. 47.

("Αριστον εἶναι διὰ τὸν ἄνθρωπον νὰ περνᾷ τὴν ζωήν του ὅσον δυνατὸν περισσότερον μὲ εὐχάριστον ψυχικὴν διάθεσιν καὶ ἐλάχιστα μὲ λύπην. Τοῦτο δὲ θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ γίνῃ ἐὰν δὲν ζητῇ νὰ εὕρῃ τὰς ἡδονὰς εἰς τὰ θνητὰ (φθαρτὰ) πράγματα).

190. «Φαύλων ἔργων καὶ τοὺς λόγους παραιτητέον». Στοβ. αὐτ. μ, 91.

(Διὰ τὰ φαῦλα πράγματα δὲν πρέπει οὐδὲ λόγον νὰ κάμνῃς).

191. «'Ανθρώποισι γὰρ εὐθυμίη γίγνεται μετριότητι τέρψιος καὶ βίου συμμετρίηι· τὰ δ' ἐλλείποντα καὶ ὑπερβάλλοντα μεταπίπτειν τε φιλεῖ καὶ μεγάλας κινήσιας ἐμποιεῖν τῇι ψυχῇι. Αἱ δ' ἐκ μεγάλων διαστημάτων κινούμεναι τῶν ψυχέων οὔτε εὐσταθέες εἰσὶν οὔτε εὔθυμοι. 'Επὶ τοῖς δυνατοῖς οὖν δεῖ ἔχειν τὴν γνώμην καὶ τοῖς παρεοῦσιν ἀρκέεσθαι τῶν μὲν ζηλουμένων καὶ θαυμαζομένων ὀλίγην μνήμην ἔχοντα καὶ τῇι διανοίαι μὴ προσεδρεύοντα, τῶν δὲ ταλαιπωρεόντων τοὺς βίους θεωρέειν, ἐννοούμενον ἃ πάσχουσι κάρτα, ὅκως ἂν τὰ παρεότα σοι καὶ ὑπάρχοντα μεγάλα καὶ ζηλωτὰ φαίνηται, καὶ μηκέτι πλειόνων ἐπιθυμέοντι συμβαίνηι κακοπαθεῖν, τῇι ψυχῇι. 'Ο γὰρ θαυμάζων τοὺς ἔχοντας καὶ μακαριζομένους ὑπὸ τῶν ἄλλων ἀνθρώπων καὶ τῇι μνήμηι πᾶσαν ὥραν προσεδρεύων ἀεὶ ἐπικαινουργεῖν ἀναγκάζεται καὶ ἐπιβάλλεσθαι δι' ἐπιθυμίην τοῦ τι πράσσειν ἀνήκεστον ὧν νόμοι κωλύουσιν. Διόπερ τὰ μὲν μὴ δίζεσθαι χρεών, ἐπὶ δὲ τοῖς εὐθυμέεσθαι χρεών, παραβάλλοντα τὸν ἑαυτοῦ βίον πρὸς τὸν τῶν φαυλότερον πρησσόντων καὶ μακαρίζειν ἑωυτὸν ἐνθυμεύμενον ἃ πάσχουσιν, ὁκόσωι αὐτέων βέλτιον πρήσσει τε καὶ διάγει. Ταύτης γὰρ ἐχόμενος τῆς γνώμης εὐθυμότερόν τε διάξεις καὶ οὐκ ὀλίγας κῆρας ἐν τῶι βίωι διώσεαι, φθόνον καὶ ζῆλον καὶ δυσμενίην». Στοβ. αὐτ. 210.

(Οἱ ἄνθρωποι ἀποκτοῦν ἁρμονικὴν ψυχικὴν κατάστασιν διὰ τοῦ μετριασμοῦ τῶν ἡδονῶν καὶ κρατοῦντες τὸ μέτρον εἰς τὴν ζωήν των. Τὰ πράγματα δὲ τὰ ὁποῖα ἐμφανίζουν ἔλλειψιν ἢ ὑπερβολικὴν ὑπεροχὴν συνήθως ὑφίστανται μεταπτώσεις καὶ προξενοῦν μεγάλας συγκινήσεις εἰς τὴν ψυχήν. "Οσαι δὲ ψυχαὶ κινοῦνται μεταξὺ μεγάλων διαστημάτων οὔτε εὐστάθειαν ἔχουν οὔτε ἐσωτερικὴν ἁρμονίαν. Πρέπει λοιπὸν κανεὶς νὰ κατευθύνῃ τὰς προθέσεις του πρὸς πράγματα δυνάμενα νὰ γίνουν καὶ νὰ ἀρκεῖται εἰς ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα εἶναι εἰς τὴν διάθεσίν του. 'Εκεῖνα μὲν τὰ ὁποῖα τὰ ζηλεύουν καὶ τὰ θαυμάζουν ὅλοι, νὰ τὰ ἐνθυμεῖται ὀλίγον καὶ νὰ μὴ προσκολλᾷ σταθερῶς τὴν σκέψιν του εἰς αὐτά. Νὰ κάμνῃ δὲ ἀντικείμενον τῆς σκέψεώς του τὴν ζωὴν ἐκείνων οἵτινες εὑρίσκονται εἰς ταλαιπωρίας καὶ νὰ ἀναπαριστάνῃ ὅσον τὸ δυνατὸν πραγματικώτερον ὅσα ὑποφέρουν, ἵνα ὅσα ἔχῃς εἰς τὴν διάθεσίν σου καὶ τὴν κατοχήν σου φαίνωνται εἰς σὲ μεγάλα καὶ ἀξιοζήλευτα καὶ ἵνα μὴ πλέον σοῦ συμβαίνῃ νὰ κακοπαθῇς ψυχικῶς ἕνεκα τῆς ἐπιθυμίας νὰ ἀποκτήσῃς περισσότερα. Διότι ἐκεῖνος ὅστις θαυμάζει τοὺς πλουσίους καὶ τοὺς θεωρουμένους ὑπὸ τῶν ἄλλων ἀνθρώπων ὡς εὐτυχεῖς καὶ προσκολλᾷ τὴν μνήμην του διαρκῶς εἰς αὐτούς, ἀναγκάζεται πάντοτε νὰ ἐπιχειρῇ κάποιαν καινούργιαν ἐπιχείρησιν, καὶ ὠθούμενος ἀπὸ τὴν ἐπιθυμίαν νὰ ἐξορμᾷ διὰ νὰ πράξῃ κάτι τὸ ἀνεπανόρθωτον, ἀπὸ ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα οἱ νόμοι ἀπαγορεύουν. Διὰ τοῦτο πρέπει ἐκεῖνα μὲν νὰ μὴ τὰ ἐπιζητῶμεν, νὰ εὑρίσκωμεν δὲ ψυχικὴν ἡρεμίαν εἰς αὐτὰ (τὰ ὁποῖα ἔχομεν) συγκρίνοντες τὸν βίον μας πρὸς τὴν ζωὴν ἐκείνων οἱ ὁποῖοι περνοῦν χειρότερα ἀπὸ ἡμᾶς, καὶ νὰ μακαρίζωμεν τὸν ἑαυτόν μας σκεπτόμενοι τί πάσχουν ἐκεῖνοι, καὶ πόσον ἡμεῖς καλύτερον ἐν συγκρίσει μὲ αὐτοὺς περνῶμεν τὴν ζωήν μας. "Οταν σκέπτεσαι κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον θὰ περάσῃς τὴν ζωήν σου μὲ μεγαλυτέραν ψυχικὴν ἡρεμίαν καὶ κατὰ τὴν ζωήν σου θὰ διώξῃς μακρὰν ἀπὸ τὸν ἑαυτόν σου οὐχὶ ὀλίγα κακοποιὰ πράγματα, τὸν φθόνον, τὴν ζήλειαν καὶ τὴν ἐχθρότητα).

192. «"Εστι ῥάιδιον μὲν ἐπαινεῖν ἃ μὴ χρή καὶ ψέγειν, ἑκάτερον δὲ πονηροῦ τινος ἤθους». Στοβ. αὐτ. 2, 36.

(Εἶναι εὔκολον πρᾶγμα νὰ ἐπαινῇ κανεὶς ἢ νὰ ψέγῃ ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα δὲν πρέπει νὰ γίνωνται. Καὶ τὰ δύο ὅμως (καὶ ὁ ἔναινος καὶ ὁ ψόγος) δεικνύουν ἦθος κάπως πονηρόν).

193. «Φρονήσιος ἔργον μέλλουσαν ἀδικίην φυλάξασθαι, ἀναλγησίης δὲ γενομένην μὴ ἀμύνασθαι». Στοβ. αὐτ. 3, 43.

(Εἶναι ἔργον φρονήσεως νὰ προφυλαχθῶμεν ἀπὸ ἐπικειμένην ἀδικίαν. Τὸ νὰ μὴν τὴν ἀποκρούσωμεν ὅμως ὅταν πραγματοποιηθῇ, τοῦτο εἶναι γνώρισμα ἀναισθησίας).

194. «Αἱ μεγάλαι τέρψεις ἀπὸ τοῦ θεᾶσθαι τὰ καλὰ ἔργα γίνονται». Στοβ. αὐτ. 3, 46.

(Αἱ μεγάλαι εὐχαριστήσεις προκύπτουν ἀπὸ τὴν θέαν ὡραίων ἔργων).

195. «...εἴδωλα ἐσθῆτι καὶ κόσμωι διαπρεπέα πρὸς θεωρίην, ἀλλὰ καρδίης κενεά». Στοβ. αὐτ. 4, 69.

(Τὰ ἀγάλματα ἢ αἱ γυναῖκες εἶναι εἴδωλα τὰ ὁποῖα κάμνουν ἐντύπωσιν μὲ τὰ ἐνδύματα καὶ τὸν στολισμόν, δὲν ἔχουν ὅμως μέσα των καρδιά).

196. «Λήθη τῶν ἰδίων κακῶν θρασύτητα γεννᾶι». Στοβ. αὐτ. 3, 70.

(Τὸ νὰ λησμονῇ κανεὶς τὰ ἰδικά του κακὰ δίδει εἰς αὐτὸν θράσος).

197. «'Ανοήμονες ρυσμοῦνται τοῖς τῆς τύχης κέρδεσι, οἱ δὲ τῶν τοιῶνδε δαήμονες τοῖς τῆς σοφίης. Στοβ. αὐτ. 71.

(Οἱ ἀνόητοι ἄνθρωποι μορφώνονται ἀπὸ τὰ κέρδη τὰ προερχόμενα ἀπὸ τὴν τύχην, ὅσοι ὅμως γνωρίζουν καλῶς τὰ τοιαῦτα πράγματα, ἀπὸ τὰ προερχόμενα ἀπὸ τὴν σοφίαν).

198. «Τὸ χρῆιζον οἶδεν, ἀκόσον χρῆιζει, ὁ δὲ χρῄιζων οὐ γινώσκει». Στοβ. αὐτ. 72.

(Τὸ ζῷον ὅταν ἔχῃ ἀνάγκην τινὸς γνωρίζει τὸ ποσὸν τὸ ὁποῖον ἀναγκαιοῖ εἰς αὐτό. 'Ο ἐν ἀνάγκῃ ὅμως εὑρισκόμενος ἄνθρωπος δὲν γνωρίζει (τὴν ἔκτασιν τῆς ἀνάγκης του).

199. «'Ανοήμονες τὸ ζῆν ὡς ἄχθος στυγέοντες ζῆν ἐθέλουσι δείματι ἀίδεω». Στοβ. αὐτ. 73.

(Οἱ ἀνόητοι ἄνθρωποι, ἂν καὶ μισοῦν τὴν ζωὴν θεωροῦντες αὐτὴν βάρος, ὅμως προτιμοῦν νὰ ζοῦν, ἐπειδὴ φοβοῦνται τὸν "Αδην).

200. «'Ανοήμονες βιοῦσιν οὐ τερπόμενοι βιοτῆι». Στοβ. αὐτ. 74.

(Οἱ ἀνόητοι μένουν εἰς τὴν ζωήν, παρ' ὅλον ὅτι ἡ ζωὴ δὲν τοὺς παρέχει τέρψεις).

201. «'Ανοήμονες δηναιότητος ὀρέγονται οὐ τερπόμενοι δηναιότητι». Στοβ. αὐτ. 75.

(Οἱ ἀνόητοι ἐπιθυμοῦν τὴν μακροβιότητα, παρ' ὅλον ὅτι δὲν παρέχει εἰς αὐτοὺς ἡ μακροβιότης τέρψεις).

202. «'Ανοήμονες τῶν ἀπεόντων ὀρέγονται, τὰ δὲ παρεόντα καὶ παρωιχημένων κερδαλεώτερα ἐόντα ἀμαλδύνουσι». Στοβ. αὐτ. 76.

(Οἱ ἀνόητοι ἐπιθυμοῦν ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα δὲν ἔχουν. 'Εκεῖνα ὅμως τὰ ὁποῖα ἔχουν, καὶ εἰς τὴν περίπτωσιν κατὰ τὴν ὁποίαν εἶναι περισσότερον ἐπικερδῆ ἀπὸ ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα εἶχον προηγουμένως, τὰ παραμελοῦν).

203. «"Ανθρωποι τὸν θάνατον φεύγοντες διώκουσιν». Στοβ. αὐτ. 77.

(Οἱ ἄνθρωποι μὲ τὸ νὰ ἐπιχειροῦν νὰ ἀποφύγουν τὸν θάνατον, τὸν ἐπιδιώκουν).

204. «'Ανοήμονες οὐδέν ἀνδάνουσιν ἐν ὅληι τῆι βιοτῆι». Στοβ. αὐτ. 78.

(Οἱ ἀνόητοι δὲν κατορθώνουν καθ' ὅλην των τὴν ζωὴν νὰ γίνουν εὐχάριστοι εἰς κανένα).

205. «'Ανοήμονες ζωῆς ὀρέγονται θάνατον δεδοικότες». Στοβ. αὐτ. 79.

(Οἱ ἀνόητοι ἐπιθυμοῦν τὴν ζωὴν ἐπειδὴ φοβοῦνται τὸν θάνατον).

206. «'Ανοήμονες θάνατον δεδοικότες γηράσκειν ἐθέλουσιν». Στοβ. αὐτ. 80.

(Οἱ ἀνόητοι ἐπειδὴ φοβοῦνται τὸν θάνατον ὑπομένουν νὰ καταλαμβάνωνται ἀπὸ τὸ γῆρας).

207. «'Ηδονὴν οὐ πᾶσαν, ἀλλὰ τὴν ἐπὶ τῶι καλῶι αἱρεῖσθαι χρεών». Στοβ. αὐτ. 5, 22.

(Δὲν πρέπει νὰ προτιμῶμεν οἱανδήποτε ἡδονὴν ἀλλ' ἐκείνην ἥτις προέρχεται ἀπὸ ὡραῖα πράγματα).

208. «Πατρὸς σωφροσύνη μέγιστον τέκνοις παράγγελμα». Στοβ. αὐτ. 24.

('Η σωφροσύνη τοῦ πατρὸς εἶναι μεγίστη διὰ τὰ τέκνα προτροπή).

209. «Αὐταρκείηι τροφῆς σμικρὴ νὺξ οὐδέποτε γίνεται». Στοβ. αὐτ. 55.

('Η ἐξ ἰδίων πόρων ἐπάρκεια συντηρήσεως δὲν γίνεται αἰτία διὰ μίαν μικρὰν (δηλ. ἄνευ ὕπνου) νύκτα). ΣΗΜ. Τὸ νόημα εἶναι ἀμφίβολον. 'Αντὶ τοῦ «σμικρὴ» ἔχουν προταθῆ αἱ διορθώσεις «ἀνιερὴ» σμικρὴ χοίνιξ» δηλ. μικρὰ μερίς.

210. «Τράπεζαν πολυτελέα μὲν τύχη παρατίθησιν, αὐταρκέα δὲ σωφροσύνη). Στοβ. αὐτ. 26.

(Τραπέζι μὲ πολυτελῆ φαγητά, παραθέτει ἡ εὐτυχία, τραπέζι ὅμως μὲ ἐπάρκειαν ἀπὸ ἰδικούς μας πόρους παραθέτει ἡ σωφροσύνη).

211. «Σωφροσύνη τὰ τερπνὰ ἀέξει καὶ ἡδονὴν ἐπιμείζονα ποιεῖ». Στοβ. αὐτ. 27.

('Η σωφροσύνη ἐπαυξάνει τὰ εὐχάριστα καὶ κάμνει ἀκόμη μεγαλυτέραν τὴν ἡδονήν).

212. «'Ημερήσιοι ὕπνοι σώματος ὄχλησιν ἢ ψυχῆς ἀδημοσύ-

νην ἢ ἀργίην ἢ ἀπαιδευσίην σημαίνουσι». Στοβ. αὐτ. 6, 27.
(Οἱ κατὰ τὴν ἡμέραν ὕπνοι εἶναι ἔνδειξις ἢ σωματικῆς διαταραχῆς ἢ ψυχικῆς ἀνωμαλίας, ἢ ἀργίας ἢ ἀπαιδευσίας).

213. «Ἀνδρείη τὰς ἄτας μικρὰς ἔρδει». Στοβ. αὐτ. 7, 21.
(Ἡ ἀνδρεία κάμνει τὰς συμφορὰς μικροτέρας).

214. «Ἀνδρεῖος οὐχ ὁ τῶν πολεμίων μόνον, ἀλλὰ καὶ ὁ τῶν ἡδονῶν κρέσσων. Ἔνιοι δὲν πολίων μὲν δεσπόζουσι, γυναιξὶ δὲ δουλεύουσιν». Στοβ. αὐτ. 25.
(Ἀνδρεῖος δὲν εἶναι ἐκεῖνος ὅστις νικᾷ τοὺς πολεμίους ἀλλὰ καὶ ἐκεῖνος ὅστις νικᾷ τὰς ἡδονάς. Μερικοὶ δὲ εἶναι μὲν ἄρχοντες τῶν πόλεων, δοῦλοι ὅμως εἰς γυναῖκας).

215. «Δίκης κῦδος γνώμης θάρσος καὶ ἀθαμβίη, ἀδικίης δὲ δεῖμα ξυμφοσῆς τέρμα». Στοβ. αὐτ. 31.
(Ἐπιβράβευσις λαμπρὰ διὰ τὴν δικαιοσύνην εἶναι τὸ θάρρος καὶ ἡ ἀταραξία τοῦ πνεύματος, τὸ τέρμα δὲ εἰς τὸ ὁποῖον καταντᾷ ἡ ἀδικία εἶναι ἡ ἀγωνία ἡ προβλέπουσα συμφοράν).

216. «Σοφίη ἄθαμβος ἀξίη πάντων». Στοβ. αὐτ. 74.
(Σοφία συνοδευομένη, μὲ ψυχικὴν ἀταραξίαν ἀξίζει ὅσον ὅλα τὰ ἄλλα).

217. «Μοῦνοι θεοφιλέες, ὅσοι ἐχθρὸν τὸ ἀδικέειν». Στοβ. αὐτ. 9, 30.
(Μόνοι προσφιλεῖς εἰς τοὺς θεοὺς εἶναι ὅσοι μισοῦν τὴν ἀδικίαν).

218. «Πλοῦτος ἀπὸ κακῆς ἐργασίης περιγινόμενος ἐπιφανέστερον τὸ ὄνειδος κέκτηται». Στοβ. αὐτ. 10, 36.
(Πλοῦτος ὁ ὁποῖος συναθροίζεται ἀπὸ κακὰς πράξεις καθιστᾷ τὸ ὄνειδος εἰς ὕψιστον βαθμὸν εὐδιάκριτον).

219. «Χρημάτων ὄρεξις, ἣν μὴ ὁρίζηται κόρωι, πενίης ἐσχάτης πολλὸν χαλεπωτέρη· μέζονες γὰρ ὀρέξεις μέζονας ἐνδείας ποιεῦσιν». Στοβ. αὐτ. 43.
(Ἡ ἐπιθυμία πρὸς ἀπόκτησιν χρημάτων, ἂν δὲν περιορισθῇ διὰ τῆς ἱκανοποιήσεως, εἶναι πολὺ χειροτέρα ἀπὸ τὴν ἐσχάτην πενίαν. Διότι αἱ μεγαλύτεραι ἐπιθυμίαι δημιουργοῦν μεγαλυτέρας ἀνάγκας).

220. Κακὰ κέρδεα ζημίαν ἀρετῆς φέρει». Στοβ. αὐτ. 44.
(Τὰ κακὰ κέρδη ζημιώνουν τὴν ἀρετήν).

221. «Ἐλπὶς κακοῦ κέρδεος ἀρχὴ ζημίης». Στοβ. αὐτ. 58.
(Ἡ ἐλπὶς διὰ τὴν ἀπόκτησιν κακοῦ κέρδους εἶναι ἀρχὴ ζημίας).

222. «Ἡ τέκνοις ἄγαν χρημάτων συναγωγὴ πρόφασίς ἐστι φιλαργυρίης τρόπον ἴδιον ἐλέγχουσα». Στοβ. αὐτ. 64.
(Ἡ διὰ τὰ τέκνα ὑπερβολικὴ ἐπισώρευσις χρημάτων εἶναι φαινομενικὴ δικαιολογία τῆς φιλαργυρίας, ἡ ὁποία ἀποκαλύπτει τὴν ἰδικήν της φύσιν).

223. «Ὧν τὸ σκῆνος χρήιζει, πᾶσι πάρεστιν εὐμαρέως ἄτερ μόχθου καὶ ταλαιπωρίης· ὁκόσα δὲ μόχθου καὶ ταλαιπωρίης χρήιζει καὶ βίον ἀλγύνει, τούτων οὐκ ἱμείρεται τὸ σκῆνος, ἀλλ' ἡ τῆς γνώμης κακοθυμίη». Στοβ. αὐτ. 65.
(Ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα χρειάζεται τὸ σῶμα, αὐτὰ εὐκόλως ἄνευ κόπου καὶ ταλαιπωρίας εἶναι εἰς τὴν διάθεσιν ὅλων. Ὅσα ὅμως ἀπαιτοῦν κόπον καὶ ταλαιπωρίαν καὶ δημιουργοῦν λύπας διὰ τὴν ζωήν, αὐτὰ δὲν τὰ ἐπιποθεῖ τὸ σῶμα, ἀλλ' ἡ κακὴ συγκρότησις τῆς διανοίας).

224. «Ἡ τοῦ πλέονος ἐπιθυμίη τὸ παρεὸν ἀπόλλυσι τῆι Αἰσωπείηι κυνὶ ἰκέλη γινομένη». Στοβ. αὐτ. 68.
(Ἡ ἐπιθυμία διὰ τὸ περισσότερον, γίνεται αἰτία νὰ χάνεται καὶ τὸ κατεχόμενον, ὁμοιάζουσα μὲ τὴν σκύλλαν τοῦ Αἰσώπου).

225. «Ἀληθομυθέειν χρεὼν οὐ πολυλογέειν». Στοβ. αὐτ. 12, 13.
(Εἶναι καθῆκον μας ὄχι νὰ λέγωμεν πολλὰ λόγια, ἀλλὰ ἀληθινά).

226. «Οἰκήιον ἐλευθερίης παρρησίη, κίνδυνος δὲ ἡ τοῦ καιροῦ διάγνωσις». Στοβ. αὐτ. 47.
(Τὸ νὰ ὁμιλῇ κανεὶς ἀποκαλύπτων τὰ πάντα εἶναι συναφὲς γνώρισμα μὲ τὴν ἐλευθερίαν· ὁ κίνδυνος ὅμως ἔγκειται εἰς τὸ νὰ διακρίνωμεν τὴν κατάλληλον περίστασιν).

227. «Οἱ φειδωλοὶ τὸν τῆς μελίσσης οἶτον ἔχουσιν ἐργαζόμενοι ὡς ἀεὶ βιωσόμενοι». Στοβ. αὐτ. 16, 17.
(Οἱ φειδωλοὶ ἔχουν τὴν μοῖραν τῆς μελίσσης μὲ τὸ νὰ ἐργάζωνται ὡσὰν νὰ πρόκειται νὰ ζήσουν αἰωνίως).

228. «Οἱ τῶν φειδωλῶν παῖδες ἀμαθέες γινόμενοι ,ὥσπερ οἱ ὀρχησταὶ οἱ ἐς τὰς μαχαίρας ὀρούοντες, ἢν ἑνὸς μούνου μὴ τύχωσι, ἔνθα δεῖ τοὺς πόδας, ἐρεῖσαι, ἀπόλλυνται (χαλεπὸν δὲ τυχεῖν ἑνός· τὸ γὰρ ἴχνιον μοῦνον λέλειπται τῶν ποδῶν), οὕτω δὲ καὶ οὗτοι, ἢν ἁμάρτωσι τοῦ πατρικοῦ τύπου τοῦ ἐπιμελέος καὶ φειδωλοῦ, φιλέουσι διαφθείρεσθαι». Στοβ. αὐτ. 18.
(Τὰ παιδιὰ τῶν φειδωλῶν ἐὰν ἀνατραφοῦν μέσα εἰς τὴν ἀμάθειαν, εἶναι ὅπως οἱ χορευταί, οἱ ὁποῖοι ἐκτελοῦν τὰ χορευτικά των πηδήματα διὰ μέσου μαχαιρῶν. Ἐὰν δὲν ἐπιτύχουν τὸ μοναδικὸν ἐκεῖνο σημεῖον, εἰς τὸ ὁποῖον πρέπει νὰ στηρίξουν τοὺς πόδας των, χάνουν τὴν ζωήν των (εἶναι δὲ δύσκολον νὰ ἐπιτύχουν τὸ μοναδικὸν σημεῖον, διότι μεταξὺ τῶν μαχαιρῶν μένει ἐλεύθερος μόνον τόπος, ὅσο ἀρκεῖ διὰ νὰ στηριχθῇ εἷς ἐκ τῶν ποδῶν). Τὸ αὐτὸ συμβαίνει καὶ μὲ ἐκείνους .Ἐὰν δὲν συμμορφωθοῦν μὲ τὸν τύπον τοῦ ἐπιμελοῦς καὶ φειδωλοῦ χαρακτῆρος τοῦ πατρός των, τοὺς περιμένει συνήθως ἡ καταστροφή).

229. «Φειδώ τοι καὶ λιμὸς χρηστή· ἐν καιρῶι δὲ καὶ δαπάνη· γινώσκειν δὲ ἀγαθοῦ». Στοβ. αὐτ. 19.
(Ἡ φειδὼ καὶ ἡ πεῖνα εἶναι ὠφέλιμα πράγματα. Εἰς τὴν ἀρμόζουσαν δὲ περίστασιν καὶ ἡ δαπάνη. Ἀλλὰ χρειάζεται δραστήριος ἄνθρωπος διὰ νὰ κάμῃ τὴν διάγνωσιν).

230. «Βίος ἀνεόρταστος μακρὴ ὁδὸς ἀπανδόκευτος». Στοβ. αὐτ. 22.
(Ζωὴ χωρὶς ἑορτὴν εἶναι μακρὰ ὁδὸς χωρὶς πανδοχεῖα).

231. «Εὐγνώμων ὁ μὴ λυπεότερος ἐφ' οἷσιν οὐκ ἔχει, ἀλλὰ χαίρων ἐφ' οἷσιν ἔχει». Στοβ. αὐτ. 17, 25.
(Ἄνθρωπος μὲ κρίσιν εἶναι ἐκεῖνος, ὁ ὁποῖος δὲν λυπεῖται δι' ὅσα δὲν ἔχει, ἀλλὰ χαίρει δι' ὅσα ἔχει).

232. «Τῶν ἡδέων τὰ σπανιώτατα γινόμενα μάλιστα τέρπει», Στοβ. αὐτ. 37.
(Ἀπὸ τὰ εὐχάριστα πράγματα μᾶς εὐχαριστοῦν εἰς ἐξαιρετικὸν βαθμόν, ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα συμβαίνουν σπανιώτατα).

233. «Εἴ τις ὑπερβάλλοι τὸ μέτριον, τὰ ἐπιτερπέστατα ἀτερπέστατα ἂν γίγνοιντο». Στοβ. αὐτ. 38.
(Ἐὰν κανεὶς προχωρήσῃ πέραν ἀπὸ τὸ μέτριον, τὰ εὐχαριστότατα πράγματα ἠμποροῦν νὰ γίνουν εἰς ὕψιστον βαθμὸν δυσάρεστα).

234. «Ὑγιείην εὐχῆισι παρὰ θεῶν αἰτέονται ἄνθρωποι, τὴν δὲ ταύτης δύναμιν ἐν ἑαυτοῖς ἔχοντες οὐκ ἴσασιν. ἀκρασίηι δὲ τἀναντία πρήσσοντες αὐτοὶ προδόται τῆς ὑγείης τῆισιν ἐπιθυμίηισιν γίνονται». Στοβ. αὐτ. 18, 30.
(Οἱ ἄνθρωποι δι' εὐχῶν ζητοῦν ἀπὸ τοὺς θεοὺς τὴν ὑγείαν, δὲν γνωρίζουν δὲ ὅτι ἔχουν τὴν δύναμιν τὴν σχετικὴν μὲ αὐτὴν μέσα εἰς τὸν ἑαυτόν των· μὲ τὸ νὰ πράττουν δὲ ἕνεκα ἐλλείψεως συγκρατήσεως τοῦ ἑαυτοῦ των τὰ ἐναντία, γίνονται διὰ τῶν ἐπιθυμιῶν των προδόται τῆς ὑγείας των).

235. «Ὅσοι ἀπὸ γαστρὸς τὰς ἡδονὰς ποιέονται ὑπερβεβλημένοι τὸν καιρὸν ἐπὶ βρώσεσιν ἢ πόσεσιν ἢ ἀφροδισίοισιν, τοῖσι μὲν αἱ ἡδοναὶ βραχεῖαί τε καὶ δι' ὀλίγου γίνονται, ὁκόσον ἂν χρόνον ἐσθίωσιν ἢ πίνωσιν, αἱ δὲ λῦπαι πολλαί. Τοῦτο μὲν γὰρ τὸ ἐπιθυμεῖν ἀεὶ τῶν αὐτῶν πάρεστι καὶ ὁκόταν γένηται ὁκοίων ἐπιθυμέουσι, διὰ ταχέος τε ἡ ἡδονὴ παροίχεται, καὶ οὐδὲν ἐν αὐτοῖσι χρηστόν ἐστιν, ἀλλ' ἢ τέρψις βραχεῖα, καὶ αὖθις τῶν αὐτῶν δεῖ». Στοβ. αὐτ. 35.
(Ὅσοι ἐπιζητοῦν νὰ ἀπολαμβάνουν ἡδονὰς ἀπὸ τὴν κοιλίαν, ἔχοντες ξεπεράσει τὸ ἐπίκαιρον μέτρον εἰς τὰ φαγητά, εἰς τὰ ποτὰ καὶ εἰς τὰς γενετησίους ἀπολαύσεις, εἰς ὅλους αὐτοὺς αἱ μὲν ἡδοναὶ εἶναι βραχεῖαι καὶ ἔχουν μικρὰν διάρκειαν, κατὰ τὸ χρονικὸν διάστημα, κατὰ τὸ ὁποῖον τρώγουν ἢ πίνουν, αἱ δὲ λῦπαι εἶναι πολλαί. Διότι αὐτὴ ἡ ἐπιθυμία ἡ ἀναφερομένη εἰς τὰ ἴδια πράγματα εἶναι πάντοτε παροῦσα καὶ ὅταν συμβῇ νὰ ἀπολαύσουν ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα ἐπιθυμοῦν, ἐντὸς ὀλίγου χρονικοῦ διαστήματος, ἡ ἡδονὴ ἔχει περάσει καὶ δὲν ἔχει προκύψει δι' αὐτοὺς τίποτε τὸ ὠφέλιμον, ἀλλὰ μόνον μία μικρᾶς διαρκείας εὐχαρίστησις καὶ πάλιν ἐμφανίζεται ἡ ἀνάγκη διὰ τὰ αὐτὰ πράγματα).

236. «Θυμῶι μάχεσθαι μὲν χαλεπόν· ἀνδρὸς δὲ τὸ κρατέειν εὐλογίστου». Στοβ. αὐτ. 20, 56.
(Νὰ μάχεται κανεὶς μὲ τὴν ἐπιθυμίαν εἶναι δύσκολον. Εἶναι ἴδιον ὅμως ἀνθρώπου σκεπτικοῦ νὰ ἀναδεικνύεται νικητής).

237. «Φιλονικίη πᾶσα ἀνόητος· τὸ γὰρ κατὰ τοῦ δυσμενέος βλαβερὸν θεωρεῦσα τὸ ἴδιον συμφέρον οὐ βλέπει». Στοβ. αὐτ. 62.
(Πᾶσα ἐριστικότης εἶναι ἀνόητος· διότι ἐνῶ διακρίνει καθαρά, ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον εἶναι βλαβερὸν διὰ τὸν ἐχθρόν, δὲν βλέπει τὸ ἰδικόν της συμφέρον).

238. «Τελευτᾶι γὰρ ἐς κακοδοξίην ὁ παρεκτεινόμενος τῶι κρέσσοντι». Στοβ. αὐτ. 22, 42.
(Καταντᾷ εἰς δυσφήμησιν ἐκεῖνος, ὅστις ἀντιπαραβάλλει τὸν ἑαυτόν του πρὸς τὸν ἀνώτερόν του).

239. «Ὅρκους οὓς ποιέονται ἐν ἀνάγκηισιν ἐόντες οὐ τηρέουσιν οἱ φλαῦροι, ἐπὴν διαφύγωσιν». Στοβ. αὐτ. 28, 13.
(Τοὺς ὅρκους, τοὺς ὁποίους κάμνουν οἱ φαῦλοι ὅταν εὑρεθοῦν εἰς ἀναγκασμόν, δὲν τοὺς κρατοῦν, ὅταν διαφύγουν).

240. «Οἱ ἑκούσιοι πόνοι τὴν τῶν ἀκουσίων ὑπομονὴν ἐλαφροτέρην παρασκευάζουσι». Στοβ. αὐτ. 29, 63.
(Οἱ θεληματικῶς ἀναλαμβανόμενοι κόποι καθιστοῦν ἐλαφροτέραν τὴν ὑπομονὴν εἰς πόνους ἀναλαμβανομένους ἀκουσίως).

241. «Πόνος συνεχὴς ἐλαφρότερος ἑαυτοῦ συνηθείηι γίνεται». Στοβ. αὐτ. 64.
(Ὁ συνεχὴς κόπος διὰ τῆς συνηθείας γίνεται διαρκῶς ἐλαφρότερος).

242. «Πλέονες ἐξ ἀσκήσιος ἀγαθοὶ γίνονται ἢ ἀπὸ φύσιος». Στοβ. αὐτ. 66.
(Περισσότεροι ἄνθρωποι γίνονται καλοὶ μὲ τὴν ἄσκησιν παρὰ ἕνεκα φυσικῆς προδιαθέσεως).

243. «Τῆς ἡσυχίης πάντες οἱ πόνοι ἡδίονες, ὅταν ὧν εἵνεκεν πονέουσι τυγχάνωσιν ἢ εἰδέωσι κύρσοντες. Ἐν δὲ ἑκάστηι ἀποτυχίηι τὸ πονεῖν ὁμοίως ἀνιηρὸν καὶ ταλαίπωρον». Στοβ. αὐτ. 88.
(Ὅλοι οἱ κόποι εἶναι περισσότερον εὐχάριστοι ἀπὸ τὴν ἡσυχίαν, ὅταν οἱ ἄνθρωποι ἐπιτυγχάνουν ἐκεῖνα, διὰ τὰ ὁποῖα κοπιάζουν ἢ γνωρίζουν ὅτι θὰ τὰ ἐπιτύχουν. Εἰς ἑκάστην ὅμως ἀποτυχίαν ὁ πόνος εἶναι ἐξ ἴσου ἀνιαρὸς καὶ καταθλιπτικός).

244. «Φαῦλον, κἂν μόνος ἦτις μήτε λέξηις μήτ' ἐργάσηι· μάθε δὲ πολὺ μᾶλλον τῶν ἄλλων σεαυτὸν αἰσχύνεσθαι». Στοβ. αὐτ. 31, 7.
(Νὰ μὴ εἴπῃς οὔτε νὰ πράξῃς τίποτε τὸ πρόστυχον καὶ εἰς τὴν περίπτωσιν, καθ' ἣν εἶσαι μόνος. Μάθε δὲ νὰ ἐντρέπεσαι πολὺ περισσότερον τὸν ἑαυτόν σου παρὰ τοὺς ἄλλους)

245. «Οὐκ ἂν ἐκώλυον οἱ νόμοι ζῆν ἕκαστον κατ' ἰδίην ἐξουσίην, εἰ μὴ ἕτερος ἕτερον ἐλυμαίνετο. Φθόνος γὰρ στάσιος ἀρχὴν ἀπεργάζεται». Στοβ. αὐτ. 53.

(Ὁ νόμος δὲν θὰ ἠμπόδιζε νὰ ζῇ ἕκαστος συμφώνως πρὸς τὴν αὐθαίρετον βούλησίν του, ἐὰν ὁ εἷς ἄνθρωπος δὲν ἔβλαπτε τὸν ἄλλον. Διότι ὁ φθόνος δημιουργεῖ τὴν ἀρχὴν τῆς διχοστασίας).

246. «Ξενιτείη βίου αὐτάρκειαν διδάσκει· μᾶζα γὰρ καὶ στιβὰς λιμοῦ καὶ κόπου γλυκύτατα ἰάματα». Στοβ. αὐτ. 40, 6.

(Ἡ διαβίωσις εἰς τὰ ξένα διδάσκει τὴν αὐτάρκειαν τῆς ζωῆς. Διότι τὸ ζυμωμένο ψωμὶ καὶ τὸ χορταρένιο στρῶμα εἶναι γλυκύτατα μέσα διὰ νὰ μᾶς θεραπεύσουν ἀπὸ τοὺς κόπους).

247. «Ἀνδρὶ σοφῶι πᾶσα γῆ βατή· ψυχῆς γὰρ ἀγαθῆς πατρὶς ὁ ξύμπας κόσμος». Στοβ. αὐτ. 7.

(Εἰς τὸν σοφὸν ἄνδρα οἱαδήποτε χώρα εἶναι ἀνοικτή. Διότι τῆς ἐξόχου ψυχῆς πατρὶς εἶναι ὁλόκληρος ὁ κόσμος). Πρβλ. «ἀνδρῶν ἐπιφανῶν πᾶσα γῆ τάφος». Θουκυδ. 2, 43.

248. «Ὁ νόμος βούλεται μὲν εὐεργετεῖν βίον ἀνθρώπων δύναται δέ, ὅταν αὐτοὶ βούλωνται πάσχειν εὖ· τοῖσι γὰρ πειθομένοισι τὴν ἰδίην ἀρετὴν ἐνδείκνυται». Στοβ. Ἀνθ. IV 1, 33.

(Ὁ νόμος ἔχει τὴν πρόθεσιν νὰ εὐεργετῇ τὸν βίον τῶν ἀνθρώπων. Ἔχει ὅμως τὴν δύναμιν πρὸς τοῦτο, ὅταν οἱ ἄνθρωποι οἱ ἴδιοι θέλουν νὰ εὐεργετῶνται. Διότι ἀποκαλύπτει τὴν ὠφελιμότητά του μόνον εἰς ἐκείνους, οἵτινες πείθονται εἰς αὐτόν).

249. «Στάσις ἐμφύλιος ἐς ἑκάτερα κακόν· καὶ γὰρ νικέουσι καὶ ἡσσωμένοις ὁμοίη φθορή». Στοβ. αὐτ. 34.

(Ἡ ἐμφύλιος στάσις εἶναι καὶ διὰ τὰς δύο μερίδας κακόν: διότι ἐξ ἴσου φθείρονται καὶ οἱ νικῶντες καὶ οἱ νικώμενοι).

250. «Ἀπὸ ὁμονοίης τὰ μεγάλα ἔργα καὶ ταῖς πόλεσι τοὺς πολέμους δυνατὸν κατεργάζεσθαι, ἄλλως δ' οὔ». Στοβ. αὐτ. 40.

(Μὲ τὴν ὁμόνοιαν κατορθώνονται τὰ μεγάλα ἔργα καὶ μὲ αὐτὴν εἶναι δυνατὸν νὰ κερδίζουν αἱ πόλεις τοὺς πολέμους, ἄλλος τρόπος δὲν ὑπάρχει).

251. «Ἡ ἐν δημοκρατίηι πενίη τῆς παρὰ τοῖς δυνάστηισι καλεομένης εὐδαιμονίης τοσοῦτόν ἐστι αἱρετωτέρη, ὁκόσον ἐλευθερίη δουλείης». Στοβ. αὐτ. 42.

(Ἡ εἰς τὴν δημοκρατίαν πενία εἶναι ἐν συγκρίσει μὲ τὴν ὀνομαζομένην εὐδαιμονίαν τῶν δυναστικῶν πολιτευμάτων κατὰ τοσοῦτον βαθμὸν προτιμοτέρα, εἰς ὅσον βαθμὸν εἶναι προτιμοτέρα ἡ ἐλευθερία ἀπὸ τὴν δουλείαν).

252. «Τὰ κατὰ τὴν πόλιν χρεὼν τῶν λοιπῶν μέγιστα ἡγεῖσθαι, ὅκως ἄξεται εὖ, μήτε φιλονικέοντα παρὰ τὸ ἐπιεικὲς μήτε ἰσχὺν ἑαυτῶι περιτιθέμενον παρὰ τὸ χρηστὸν τὸ τοῦ ξυνοῦ. Πόλις γὰρ εὖ ἀγομένη μεγίστη ὄρθωσίς ἐστι, καὶ ἐν τούτωι πάντα ἕνι, καὶ τούτου σωιζομένου πάντα σώιζεται καὶ τούτου διαφθειρομένου πάντα διαφθείρεται». Στοβ. αὐτ. 43.

(Ἔχομεν καθῆκον νὰ θεωρῶμεν τὰς ὑποθέσεις τῆς πόλεως ὡς σπουδαιοτάτας ἐξ ὅλων τῶν ἄλλων, πῶς δηλαδὴ θὰ διοικηθῇ καλῶς, καὶ νὰ μὴ ἐπιδεικνύωμεν παρὰ τὸ πρέπον ἐριστικὴν διάθεσιν καὶ νὰ μὴ περιβάλλωμεν τὸν ἑαυτόν μας μὲ δύναμιν ἀσυμβίβαστον μὲ τὸ κοινὸν καλόν. Διότι ἡ καλῶς κυβερνωμένη πόλις εἶναι μέγιστον μέσον προστασίας καὶ ἀπ' αὐτὴν τὰ πάντα ἐξαρτῶνται καὶ ὅταν σώζεται αὐτή, τὰ πάντα σώζονται, ὅταν ὅμως καταστρέφεται, τὰ πάντα καταστρέφονται).

253. «Τοῖς χρηστοῖσιν οὐ συμφέρον ἀμελέοντας τῶν ἑωυτῶν ἄλλα πρήσσειν· τὰ γὰρ ἴδια κακῶς ἔσχεν. Εἰ δὲ ἀμελέοι τις τῶν δημοσίων, κακῶς ἀκούειν γίγνεται, καὶ ἦν μηδὲν μήτε κλέπτηι μήτε ἀδικῆι. Ἔπεὶ καὶ μὴ ἀμελέοντι ἢ ἀδικέοντι κίνδυνος κακῶς ἀκούειν καὶ δὴ καὶ παθεῖν τι· ἀνάγκη δὲ ἁμαρτάνειν, συγγιγνώσκεσθαι δὲ τοὺς ἀνθρώπους οὐκ εὐπετές». Στοβ. αὐτ. 44.

(Εἰς τοὺς καλοὺς ἀνθρώπους δὲν εἶναι συμφέρον νὰ ἀμελοῦν τὰς ἰδικάς των ὑποθέσεις καὶ νὰ ἀσχολοῦνται μὲ ἄλλα. Διότι εἰς μίαν τοιαύτην περίπτωσιν θὰ περιήχοντο εἰς κακὴν κατάστασιν αἱ ὑποθέσεις των. Ἀλλ' ἂν ὅμως ἐπιδεικνύῃ κανεὶς ἀμέλειαν ὡς πρὸς τὰ δημόσια πράγματα, συμβαίνει νὰ ἀποκτᾷ αὐτὸς κακὴν φήμην, ἔστω καὶ ἂν δὲν κλέπτῃ τίποτε καὶ δὲν κάμνῃ καμμίαν ἀδικίαν· διότι καὶ ἂν δὲν ἀμελῇ καὶ ἂν δὲν ἀδικῇ διατρέχει τὸν κίνδυνον νὰ κακολογῆται καὶ νὰ ὑποστῇ καὶ σωματικὴν κακοποίησιν. Ἐξ ἀνάγκης ὑπόκειται κανεὶς εἰς τὴν διάπραξιν σφαλμάτων, ἡ ἐκ μέρους τῶν ἀνθρώπων ὅμως συγχώρησις εἶναι δύσκολος).

254. «Οἱ κακοὶ ἰόντες ἐς τὰς τιμὰς ὁκόσωι ἂν μᾶλλον ἀνάξιοι ἐόντες ἴωσι, τοσούτωι μᾶλλον ἀνακηδέες γίγνονται καὶ ἀφροσύνης καὶ θράσεος πίμπλανται». Στοβ. αὐτ. 45.

(Ὅταν οἱ κακοὶ ἄνθρωποι λαμβάνουν ἀξιώματα, ὅσον περισσότερον ἀνάξιοι ὄντες ἀναλαμβάνουν ἀξιώματα, εἰς τόσον περισσότερον βαθμὸν καταλαμβάνονται ἀπὸ ἀμεριμνησίαν καὶ γεμίζουν ἀπὸ ἀφροσύνην καὶ θράσος).

255. «Ὅταν οἱ δυνάμενοι τοῖς μὴ ἔχουσι καὶ προτελεῖν τολμέωσι καὶ ὑπουργεῖν καὶ χαρίζεσθαι, ἐν τούτωι ἤδη καὶ τὸ οἰκτίρειν ἔνεστι καὶ μὴ ἐρήμους εἶναι καὶ τὸ ἑταίρους γίγνεσθαι, καὶ τὸ ἀμύνειν ἀλλήλοισι καὶ τοὺς πολιήτας ὁμονόους εἶναι καὶ ἄλλα ἀγαθά, ἅσσα οὐδεὶς ἂν δύναιτο καταλέξαι». Στοβ. αὐτ. 46.

(Ὅταν οἱ εὔποροι λαμβάνουν τὴν ἀπόφασιν νὰ δίδουν χρηματικὰ βοηθήματα εἰς τοὺς ἀπόρους καὶ νὰ τοὺς κάμνουν ἐκδουλεύσεις καὶ νὰ τοὺς κάμνουν καλωσύνας, εἰς αὐτὴν πλέον τὴν συμπεριφορὰν ἐνυπάρχει καὶ ἡ εὐσπλαγχνία καὶ ἡ κατάργησις τῆς ἀποξενώσεως καὶ ὁ διὰ φιλίας σύνδεσμος καὶ ἡ ἀλληλοβοήθεια καὶ ἡ ὁμόνοια τῶν πολιτῶν καὶ ἀκάμη καὶ ἄλλα ἀγαθά, ὅσα δὲν θὰ ἠδύνατο κανεὶς νὰ ἀπαριθμήσῃ).

256. «Δίκη μέν ἐστιν ἔρδειν τὰ χρὴ ἐόντα, ἀδικίη δὲ μὴ ἔρδειν τὰ χρὴ ἐόντα, ἀλλὰ παρατρέπεσθαι». Στοβ. αὐτ. 2, 14.

(Δικαιοσύνη εἶναι νὰ κάμνῃ κανείς, ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα εἶναι ἀνάγκη νὰ γίνουν. Ἀδικία εἶναι νὰ μὴ κάμνῃ κανείς, ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα εἶναι ἀνάγκη νὰ γίνουν, ἀλλὰ νὰ τὰ θέτῃ κατὰ μέρος).

257. «Κατὰ δὲ ζώιων ἔστιν ὧν φόνου καὶ μὴ φόνου ὧδε ἔχει· τὰ ἀδικέοντα καὶ θέλοντα ἀδικεῖν ἀθῶιος ὁ κτείνων, καὶ πρὸς εὐεστοῦν τοῦτο ἔρδειν μᾶλλον ἢ μή». Στοβ. αὐτ. 15.

(Ὡς πρὸς μερικὰ ἐκ τῶν ζώων, ὡς πρὸς τὸ νὰ τὰ φονεύωμεν ἢ νὰ μὴ τὰ φονεύωμεν, ἔχει ἐπικρατήσει ἡ ἀκόλουθος ἀρχή: ἐκεῖνος ὅστις φονεύει τὰ ἐπιφέροντα ἄδικον βλάβην ἢ τὰ ἔχοντα τὴν πρόθεσιν νὰ ἐπιφέρουν ἄδικον βλάβην, νὰ εἶναι ἀθῶος καὶ νὰ θεωρῆται ὅτι πράττει τοῦτο διὰ τὸ κοινὸν καλὸν καὶ οὐχὶ διὰ τὸ ἀντίθετον).

258. «Κτείνειν χρὴ τὰ πημαίνοντα παρὰ δίκην πάντα περὶ παντός· καὶ ταῦτα ὁ ποιῶν εὐθυμίης καὶ δίκης καὶ θάρσεος καὶ κτήσεως ἐν παντὶ κόσμωι μέζω μοῖραν μεθέξει». Στοβ. αὐτ. 16.

(Καθῆκον μας εἶναι νὰ φονεύωμεν μὲ πᾶσαν θυσίαν ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα προξενοῦν βλάβην ἄδικον. Καὶ ἐκεῖνος ὅστις πράττει τοῦτο εἰς πᾶσαν εὐνομουμένην πολιτείαν θὰ ἔχῃ μεγαλυτέραν μετοχὴν εἰς τὴν ψυχικὴν γαλήνην καὶ εἰς τὴν δικαιοσύνην καὶ εἰς τὸ θάρρος καὶ εἰς τὴν ἀπόκτησιν ἀγαθῶν).

259. «Ὅκωσπερ περὶ κιναδέων τε καὶ ἑρπετέων γεγράφαται τῶν πολεμίων, οὕτω καὶ κατὰ ἀνθρώπων δοκεῖ μοι χρεὼν εἶνσι ποιεῖν· κατὰ νόμους τοὺς πατρίους κτείνειν πολέμιον ἐν παντὶ κόσμωι, ἐν ὧι μὴ νόμος ἀπείργει· ἀπείργει δὲ ἱερὰ ἑκάστοισι ἐπιχώρια καὶ σπονδαὶ καὶ ὅρκοι». Στοβ. αὐτ. 17.

(Ὅπως περὶ τῶν ἐπικινδύνων μὴ ἐχόντων ἐντροπὴν θηρίων καὶ ἑρπετῶν τῶν ἐχόντων ἐχθρικὰς διαθέσεις ἐναντίον τῶν ἀνθρώπων ἔχω γράψει (εἰς τὸ προηγούμενον μέρος τοῦ συγγράμματός μου) κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον νομίζω ὅτι πρέπει νὰ κάμνωμεν καὶ ἐναντίον τῶν ἀνθρώπων· συμφώνως πρὸς τοὺς νόμους τῆς πατρίδος νὰ φονεύωμεν τὸν ἐν πολέμῳ ἀντίπαλον εἰς πᾶσαν εὐνομουμένην πολιτείαν, εἰς τὴν ὁποίαν δὲν τὸ ἀπαγορεύει ὁ νόμος. Τοιαύτη ἀπαγόρευσις ὑπάρχει εἰς κάθε πόλιν ἐκ μέρους τῶν ἱερῶν θεσμῶν τῆς χώρας, καὶ τῶν συνθηκῶν καὶ τῶν ὅρκων).

260. «Κιξάλλην καὶ λῃστὴν πάντα κτείνων τις ἀθῶιος ἂν εἴη καὶ αὐτοχειρίηι καὶ κελεύων καὶ ψήφωι». Στοβ. αὐτ. 18.

(Ἐάν τις φονεύῃ λῃστὴν τῆς ξηρᾶς ἢ πειρατὴν τῆς θάλασσης, πρέπει νὰ θεωρῆται ἀθῶος, εἴτε τὸν ἐφόνευσε διὰ τῆς ἰδίας του χειρός, εἴτε διὰ τῆς προτροπῆς του εἴτε διὰ τῆς ψήφου του).

261. «Ἀδικουμένοισι τιμωρεῖν κατὰ δύναμιν χρὴ καὶ μὴ παριέναι· τὸ μὲν γὰρ τοιοῦτον δίκαιον καὶ ἀγαθόν, τὸ δὲ μὴ τοιοῦτον ἄδικον καὶ κακόν». Στοβ. αὐτ. 43.

(Πρέπει κανείς, ἐφ' ὅσον τοῦ τὸ ἐπιτρέπουν αἱ δυνάμεις του νὰ ἵσταται εἰς τὸ πλευρὸν τῶν ἀδικουμένων ὡς ἐκδικητὴς καὶ νὰ μὴ παραμελῇ τὸ καθῆκον του τοῦτο. Διότι ἡ τοιαύτη πρᾶξις εἶναι καὶ δικαία καὶ καλή, ἡ δὲ μὴ τοιαύτη ἄδικος καὶ κακή).

262. «Καὶ οἳ φυγῆς ἄξια ἔρδουσιν ἢ δεσμῶν, ἢ θωιῆς ἄξιοι, καταψηφιστέον καὶ μὴ ἀπολύειν· ὃς δ' ἂν παρὰ νόμον ἀπολύηι κέρδει ὁρίζων ἢ ἡδονῆι ἀδικεῖ, καὶ οἱ τοῦτο ἐγκάρδιον ἀνάγκη εἶναι». Στοβ. αὐτ. 44.

(Ὅσοι κάμνουν πράξεις αἵτινες ἀξίζει νὰ τιμωρηθοῦν μὲ ἐξορίαν, ἢ φυλάκισιν, ἢ μὲ ἐπιβολὴν χρηματικῆς ποινῆς, αὐτοὺς πρέπει νὰ τοὺς καταδικάζωμεν καὶ νὰ μὴ τοὺς ἀθῳώνωμεν. Ὅστις ὅμως, παρὰ τὸν νόμον, τοὺς ἀθῳώνει καθορίζων τὴν κρίσιν του ἐπὶ τῇ βάσει κέρδους ἢ εὐχαριστήσεως, αὐτὸς διαπράττει ἀδικίαν, καὶ πρέπει τοῦτο νὰ γίνεται βάρος εἰς τὴν καρδίαν του).

263. «Δίκης καὶ ἀρετῆς μεγίστην μετέχει μοῖραν ὁ τιμὰς ἀξίας τὰς μεγίστας τάμνων τοῖς ἀξιωτάτοις». Στοβ. αὐτ. 45.

(Μέγιστον μερίδιον εἰς τὴν δικαιοσύνην καὶ τὴν ἀρετὴν ἔχει ἐκεῖνος ὅστις ἀπονέμει ἀξίας τιμὰς εἰς τοὺς ἀνθρώπους οἵτινες ἔχουν μεγίστην ἀξίαν).

264. «Μηδέν τι μᾶλλον τοὺς ἀνθρώπους αἰδεῖσθαι ἑωυτοῦ μηδέτι μᾶλλον ἐξεργάζεσθαι κακόν, εἰ μέλλει μηδεὶς εἰδήσειν ἢ οἱ πάντες ἄνθρωποι. Ἀλλ' ἑωυτὸν μάλιστα αἰδεῖσθαι καὶ τοῦτον νόμον τῆι ψυχῆι καθεστάναι, ὥστε μηδὲν ποιεῖν ἀνεπιτήδειον». Στοβ. αὐτ. 46.

(Δὲν πρέπει κανεὶς νὰ ἐντρέπεται τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους εἰς μεγαλύτερον βαθμόν, παρὰ εἰς ὅσον ἐντρέπεται τὸν ἑαυτόν του καὶ νὰ μὴ ἔχῃ μεγαλυτέραν προθυμίαν νὰ διαπράττῃ τὸ κακὸν ἐὰν πρόκειται νὰ μὴ τὸν ἀντιληφθῇ κανεὶς νὰ ἐντρέπεται τὸν ἑαυτόν του καὶ τοῦτο πρέπει νὰ ἵσταται εἰς τὴν ψυχήν του ὡσὰν νόμος, ὥστε νὰ μὴ κάμνῃ τίποτε ἀπὸ ὅσα δὲν ἁρμόζουν).

265. «Τῶν ἡμαρτημένων ἄνθρωποι μεμνέαται μᾶλλον ἢ τῶν εὖ πεποιημένων. Καὶ γὰρ δίκαιον οὕτως· ὥσπερ γὰρ τὸν τὰς παρακαταθήκας ἀποδιδόντα οὐ χρὴ ἐπαινεῖσθαι, τὸν δέ, μὴ ἀποδιδόντα κακῶς ἀκούειν καὶ πάσχειν, οὕτω καὶ τὸν ἄρχοντα. Οὐ γὰρ ἐπὶ τούτωι ἠιρέθη ὡς κακῶς ποιήσων, ἀλλ' εὖ». Στοβ. αὐτ. 47.

(Οἱ ἄνθρωποι κρατοῦν εἰς τὴν μνήμην των μᾶλλον τὰς ἐσφαλμένας καὶ ὄχι τὰς ὀρθὰς πράξεις. Διότι ὅπως ἀκριβῶς δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ ἐπαινεῖται ἐκεῖνος ὅστις δίδει ὀπίσω ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον παρεδόθη εἰς αὐτὸν πρὸς φύλαξιν, ἐκεῖνος δὲ ὅστις δὲν τὸ ἐπιστρέφει κακολογεῖται καὶ τιμωρεῖται, κατ' ἀνάλογον τρόπον συμβαίνουν τὰ πράγματα καὶ μὲ τὸν ἄρχοντα. Διό-

τι δὲν ἐξελέγη μὲ τὴν συμφωνίαν αὐτήν, δηλ. νὰ κάμνῃ κακὸν ἀλλὰ καλόν).

266. «Οὐδεμία μηχανὴ τῶι νῦν καθεστῶτι ρυθμῶι μὴ οὐκ ἀδικεῖν τοὺς ἄρχοντας, ἢν καὶ πάνυ ἀγαθοὶ ἔωσιν. Οὐδενὶ γὰρ ἄλλωι ἔοικε ἢ ἑωυτῶι τὸν αὐτὸν ἐφ' ἑτέροισι γίγνεσθαι. Δεῖ δέ κως οὕτω καὶ ταῦτα κοσμηθῆναι, ὅκως ὁ μηδὲν ἀδικέων, ἢν καὶ πάνυ ἐτάζηι τοὺς ἀδικέοντας, μὴ ὑπ' ἐκείνους γενήσεται, ἀλλά τις ἢ θεσμὸς ἢ τι ἄλλο ἀμυνεῖ τῶι τὰ δίκαια ποτεῦντι». Στοβ. 5, 48.

(Δὲν ὑπάρχει κανὲν μέσον εἰς τὴν κατὰ τὴν ἐποχήν μας καθιερωμένην μορφὴν τῶν πολιτευμάτων διὰ νὰ μὴ διαπράττουν ἀδικίαν οἱ ἄρχοντες, ἔστω καὶ ἂν εἶναι εἰς ὕψιστον βαθμὸν ἠθικοί. Διότι εἰς κανένα ἄλλον δὲν ἁρμόζει ἀλλ' εἰς τὸν ἴδιον τὸν ἑαυτόν μας νὰ εἶναι ὁ ἴδιος μὲ τὸν ἑαυτόν του εἰς διαφορετικὰς περιστάσεις. Πρέπει, λοιπόν, κάπως νὰ τακτοποιηθοῦν καὶ αἱ περιπτώσεις αὐταί, κατὰ τρόπον ὥστε ἐκεῖνος ὁ ἄρχων, ὅστις δὲν διαπράττει ἀδικίας, καὶ ὅταν ὑποβάλλῃ εἰς αὐστηρὸν ἔλεγχον τοὺς ἀδικοῦντας, νὰ μὴ περιέρχεται (μετὰ τὴν λῆξιν τῆς ἀρχῆς του) εἰς τὴν ἐξουσίαν ἐκείνων ἀλλὰ εἷς νόμος ἢ κάποιον ἄλλο μέσον πρέπει νὰ παρέχῃ βοήθειαν εἰς ἐκεῖνον ὅστις κάμνει δίκαια πράγματα).

ΣΗΜ. Ἡ παροῦσα γνώμη παρέχει ἑρμηνευτικὰς δυσχερείας. Ὁ Ντὶλς λαμβάνει τὴν αἰτιατ. «ἄρχοντας» ὡς ἀντικ. τοῦ «ἀδικέειν», μετὰ δὲ τὰς λέξεις «ἑωυτῶι τὸν» νομίζει ὅτι ἐξέπεσεν ἡ φράσις «ἄρχοντα εἶναι ὑπεύθυνον οὐδ' ἑτέρων ἄρξαντα μετ' ἐνιαυτὸν» καὶ ἐξηγεῖ, νὰ μὴ ἀδικῶμεν τοὺς ἄρχοντας... διότι πρέπει ὁ ἄρχων ἐνώπιον οὐδενὸς ἄλλου νὰ εἶναι ὑπεύθυνος ἀλλ' ἐνώπιον τοῦ ἑαυτοῦ του, οὐδὲ ἀφοῦ ἀσκήσῃ τὴν ἀρχήν, ἔπειτα ἐπὶ ἓν ἔτος νὰ περιέλθῃ εἰς τὴν ἐξουσίαν ἄλλων.

267. «Φύσει τὸ ἄρχειν οἰκήιον τῶι κρέσσονι». Στοβ. αὐτ. 6, 19.

(Συμφώνως πρὸς τὴν φύσιν ἡ ἐξουσία ἀνήκει εἰς τὸν ἰσχυρότερον).

..268. «Φόβος κολακείην μὲν ἐργάζεται, εὔνοιαν δὲ οὐκ ἔχει». Στοβ. αὐτ. 7, 13.

(Ὁ φόβος δημιουργεῖ κολακείαν, δὲν συνοδεύεται δὲ ἀπὸ φιλικὴν διάθεσιν).

269. «Τόλμα πρήξιος ἀρχή, τύχη δὲ τέλεος κυρίη». Στοβ. αὐτ. 10, 28.

(Ἡ τόλμη φέρει τὴν ἔναρξιν τῆς πράξεως, τὸ τέλος ὅμως εἶναι εἰς τὴν ἐξουσίαν τῆς τύχης).

270. «Οἰκέταισιν ὡς μέρεσι τοῦ σκήνεος χρῶ ἄλλωι πρὸς ἄλλο». Στοβ. αὐτ. 19, 45.

(Τοὺς δούλους νὰ χρησιμοποιῇς ὅπως καὶ τὰ μέλη τοῦ σώματός σου, τὸν καθένα διὰ μίαν ἰδιαιτέραν ἐργασίαν).

271. «Ἐρωτικὴν μέμψιν ἡ ἀγαπωμένη λύει». Στοβ. αὐτ. 20, 33.

(Μίαν ἐρωτικὴν ἐπίπληξιν τὴν διαλύει ἡ ἀγαπωμένη).

ΣΗΜ. Ἡ λέξις «ἀγαπωμένη» δὲν παρέχει νόημα. Προτείνεται νὰ διορθωθῇ εἰς «ἀγάπην» ἢ «Ἀγαπώ», δηλ. Ἀφροδίτη.

272. «Γαμβροῦ ὁ μὲν ἐπιτυχὼν εὗρεν υἱόν, ὁ δὲ ἀποτυχὼν ἀπώλεσε καὶ τὴν θυγατέρα». Στοβ. αὐτ. 22, 108.

..(Ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος ἔτυχε νὰ κάμῃ καλὸν γαμβρὸν εὗρε υἱόν, ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος δὲν ἔκαμε καλὸν γαμβρὸν ἔχασε καὶ τὴν θυγατέρα του).

273. «Γυνὴ πολλὰ ἀνδρὸς ὀξυτέρη πρὸς κακοφραδμοσύνην». Στοβ. αὐτ. 199.

(Ἡ γυναίκα μετὰ πολὺ μεγαλυτέρας ὁρμῆς ἀπὸ τὸν ἄνδρα κλίνει πρὸς κακὰς σκέψεις).

274. «Κόσμος ὀλιγομυθίη γυναικί· καλὸν δὲ καὶ κόσμου λιτότης». Στοβ. αὐτ. 23, 38.

(Τὰ ὀλίγα λόγια εἶναι στόλισμα διὰ τὴν γυναῖκα· ἡ λιτότης δὲ τοῦ στολισμοῦ εἶναι ὡραῖον πρᾶγμα).

275. «Τεκνοτροφίη σφαλερόν· τὴν μὲν γὰρ ἐπιτυχίην ἀγῶνος μεστὴν καὶ φροντίδος κέκτηται, τὴν δὲ ἀποτυχίην ἀνυπέρθετον ἑτέρηι ὀδύνηι». Στοβ. αὐτ. 24, 29.

(Τὸ νὰ ἀνατρέφῃς τέκνα εἶναι κάτι τὸ ἐπισφαλές. Διότι ἡ ἐπιτυχία της εἶναι γεμάτη ἀπὸ προσπάθειαν καὶ φροντίδα, ἡ δὲ ἀποτυχία της συνοδεύεται ἀπὸ λύπην, τὴν ὁποίαν οὐδεμία ἄλλη λύπη δύναται νὰ ξεπεράσῃ).

276. «Οὐ δοκεῖ μοι χρῆναι παῖδας κτᾶσθαι· ἑνορῶ γὰρ ἐν πα δων κτήσει πολλοὺς μὲν καὶ μεγάλους κινδύνους, πολλὰς δὲ λύπας, ὀλίγα δὲ τὰ εὐθηλέοντα καὶ ταῦτα λεπτά τε καὶ ἀσθενέα». Στοβ. αὐτ. 24, 31.

(Ἔχω τὴν γνώμην ὅτι δὲν πρέπει νὰ κάμνῃ κανεὶς παιδιά. Διότι βλέπω εἰς τὴν ἀπόκτησιν τῶν τέκνων πολλοὺς καὶ μεγάλους κινδύνους καὶ πολλὰς λύπας, ἀντιθέτως ἡ προκοπὴ ἥτις βλαστάνει ἀπὸ αὐτὴν εἶναι εὔθραυστος καὶ χωρὶς δύναμιν).

277. «Ὅτεωι χρήμη τεά ἐστι παῖδα ποιήσασθαι, ἐκ τῶν φίλων τεύ μοι δοκεῖ ἄμεινον εἶναι. Καὶ τῶι μὲν παῖς ἔσται τοιοῦτος, οἷον ἂν βούληται· ἔστι γὰρ ἐκλέξασθαι οἷον ἐθέλει· καὶ ὃς ἂν δοκῆι ἐπιτήδειος εἶναι, κὰν μάλιστα κατὰ φύσιν ἔποιτο. Καὶ τοῦτο τοσοῦτον διαφέρει, ὅσον ἐνταῦθα μὲν ἔστι τὸν παῖδα λαβεῖν καταθύμιον ἐκ πολλῶν, οἷον ἂν δέηι. Ἦν δέ τις ποιῆται ἀπ' ἑωυτοῦ, πολλοὶ ἔνεισι κίνδυνοι· ἀνάγκη γὰρ ὃς ἂν γένηται, τούτωι χρῆσθαι». Στοβ. αὐτ. 32.

(Ὅποιος αἰσθάνεται κάπως τὴν ἀνάγκην νὰ ἀποκτήσῃ παιδί, νομίζω ὅτι εἶναι καλύτερον νὰ τὸ πάρῃ ἀπὸ τὴν οἰκογένειαν ἑνὸς ἐκ τῶν φίλων του. Καὶ αὐτὸς μὲν θὰ ἔχῃ παιδὶ σύμφωνα μὲ τὴν ἐπιθυμίαν του, διότι ἠμπορεῖ νὰ τὸ διαλέξῃ ὅπως τὸ θέλει. Καὶ ἐκεῖνο τὸ παιδὶ τὸ ὁποῖον φαίνεται ὅτι ἔχει μίαν τοιαύτην καταλληλότητα, θὰ εἶναι δυνατὸν νὰ ὁμοιάσῃ μὲ αὐτὸν ἕνεκα τῆς φυσικῆς του προδιαθέσεως. Καὶ τοῦτο παρουσιάζει ἐν μέγα πλεονέκτημα, ἐφ' ὅσον εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐκλέξῃ ἐκ πολλῶν τὸ παιδὶ σύμφωνα μὲ τὴν ἐπιθυμίαν του, ὅπως τὸ χρειάζεται. Ἂν ὅμως κανεὶς κάμνῃ ὁ ἴδιος ἀπὸ τὴν γυναῖκα του παιδί, ὑπάρχουν εἰς αὐτὴν τὴν περίπτωσιν πολλοὶ κίνδυνοι. Διότι θὰ ἀναγκασθῇ νὰ ἔχῃ τὸ παιδὶ τὸ ὁποῖον θὰ γεννηθῇ).

278. «Ἀνθρώποισι τῶν ἀναγκαίων δοκεῖ εἶναι παῖδας κτήσασθαι ἀπὸ φύσιος καὶ καταστάσιός τινος ἀρχαίης. Δῆλον δὲ καὶ τοῖς ἄλλοις ζώιοισι· πάντα γὰρ ἔκγονα κτᾶται κατὰ φύσιν ἐπωφελείης γε οὐδεμιᾶς εἵνεκα· ἀλλ' ὅταν γένηται, ταλαιπωρεῖ καὶ τρέφει ἕκαστον ὡς δύναται νὰ ὑπερδέδοικε, μέχρι σμικρὰ ἦι, καὶ ἦν τι πάθηι, ἀνιᾶται. Ἡ μὲν φύσις τοιαύτη πάντων ἐστὶν ὅσα ψυχὴν ἔχει· τῶι δὲ δὴ ἀνθρώπωι νομίζον ἤδη πεποίηται, ὥστε καὶ ἐπαύρεσίν τινα, γίγνεσθαι ἀπὸ τοῦ ἐκγόνου». Στοβ. αὐτ. 33.

(Φαίνεται ὅτι διὰ τοὺς ἀνθρώπους εἶναι μεταξὺ τῶν ἀναγκαστικῶν πραγμάτων τῶν ἐπιβαλλομένων ἀπὸ τὴν φύσιν καὶ τὴν παναρχαίαν διαρρύθμισιν τῆς ζωῆς νὰ κάμνουν παιδιά. Τοῦτο εἶναι φανερὸν καὶ προκειμένου περὶ τῶν ἄλλων ζώων· διότι ὅλα ὑπακούοντα εἰς τὴν φύσιν γεννοῦν ἀπογόνους, χωρὶς νὰ ἐπιδιώκουν καμμίαν ὠφέλειαν. Ἀντιθέτως ὅταν γεννηθοῦν τὰ τέκνα των ἕκαστον ζῶον ὑποβάλλεται εἰς κόπους καὶ τὰ ἀνατρέφει μὲ τὸν καλύτερον δυνατὸν τρόπον, καὶ αἰσθάνεται ὑπερβολικὸν φόβον δι' αὐτά,. ἕως ὅτου εἶναι εἰς τὴν μικρὰν των ἡλικίαν καὶ ἂν συμβῇ εἰς αὐτὰ κάτι κακόν, καταλαμβάνονται ἀπὸ λύπην. Ἐκ φύσεως λοιπὸν τοιαῦτα εἶναι ὅλα τὰ ἔμψυχα. Διὰ τὸν ἄνθρωπον ὅμως ἔχει γίνει πλέον σταθερὰ πεποίθησις ὅτι δύναται νὰ προέρχεται ἀπὸ τὰ τέκνα τὰ ὁποῖα γεννᾷ καὶ κάποιον πλεονέκτημα διὰ τὸν ἑαυτόν του).

279. «Τοῖς παισὶ μάλιστα χρὴ τῶν ἀνυστῶν δατεῖσθαι τὰ χρήματα καὶ ἅμα ἐπιμέλεσθαι αὐτῶν, μή τι ἀτηρὸν ποιέωσι διὰ χειρὸς ἔχοντες· ἅμα μὲν γὰρ πολλὸν φειδότεροι γίγνονται ἐς τὰ χρήματα καὶ προθυμότεροι κτᾶσθαι, καὶ ἀγωνίζονται ἀλλήλοισιν. Ἐν γὰρ τῶι ξυνῶι τὰ τελεύμενα οὐκ ἀνιᾶι ὥσπερ ἰδίηι οὐδ' εὐθυμεῖ τὰ ἐπικτώμενα ἀλλὰ πολλῶι ἧσσον». Στοβ. αὐτ. 26, 25.

(Πρέπει, ἐφ' ὅσον εἶναι δυνατόν, νὰ μοιράζῃ κανεὶς εἰς τὰ παιδιά του τὴν περιουσίαν του, καὶ συγχρόνως νὰ ἀσκῇ ἐπ' αὐτῶν ἐπίβλεψιν μήπως διαχειριζόμενα αὐτὴν κάμνουν καταστρεπτικὰς δαπάνας. Διότι συγχρόνως γίνονται καὶ φειδωλότερα ὡς πρὸς τὰ χρήματα καὶ προθυμότερα πρὸς ἀπόκτησιν αὐτῶν καὶ περιέρχονται εἰς ἁμιλλαν μεταξύ των. Διότι αἱ δαπάναι αἱ γινόμεναι διὰ κοινὸν λογαριασμὸν δὲν συνεπάγονται τὴν λύπην, ἥτις προέρχεται ἀπὸ τὰς δι' ἴδιον λογαριασμὸν δὲν συνεπάγονται τὴν λύπην, ἥτις προέρχεται ἀπὸ τὰς δι' ἴδιον λογαριασμὸν δαπάνας καὶ αἱ προσαυξήσεις τῆς περιουσίας διὰ κοινὸν λογαριασμὸν δὲν συνεπάγονται τὴν αὐτὴν χαρὰν ἀλλὰ πολὺ μικροτέραν).

280. «Ἔξεστιν οὐ πολλὰ σφετέρων ἀναλώσαντες παιδεῦσαί τε τοὺς παῖδας καὶ τεῖχός τε καὶ σωτηρίαν περιβαλέσθαι τοῖς τε χρήμασι καὶ τοῖς σώμασιν αὐτῶν». Στοβ. αὐτ. 26.

(Εἶναι δυνατὸν χωρὶς νὰ ἐξοδεύσῃ κανεὶς πολλὰ χρήματα νὰ δώσῃ παιδείαν εἰς τὰ τέκνα του καὶ νὰ περιβάλῃ μὲ φρούριον καὶ σωτηρίαν καὶ τὴν περιουσίαν των καὶ τὴν προσωπικήν των ὑπόστασιν).

281. «Ὥσπερ ἐν τοῖς ἕλκεσι φαγέδαινα κάκιστον νόσημα οὕτως ἐν τοῖς χρήμασι τὸ μὴ προσαρμόσαν καὶ τὸ συνεχές». Στοβ. αὐτ. 31, 49.

(Ὅπως μεταξὺ τῶν ἑλκῶν ἡ φάγουσα (δηλ. καρκίνος) εἶναι κάκιστον νόσημα, ὁμοίως καὶ ὡς πρὸς τὴν περιουσίαν αἱ ἀσύμφοροι καὶ συνεχεῖς δαπάναι).

Σημ.: Αἱ λέξεις «τό... συνεχὲς» θεωροῦνται προερχόμεναι ἐκ νοθεύσεως. Ἀντ' αὐτῶν ὁ Ντὶλς προτείνει «τὸ μὴ προσαρμόσασθαι τοῖς ἂν ἔχηις τὴν δαπάνην», τὸ νὰ μὴ προσαρμόζῃς τὴν δαπάνην μὲ τὴν περιουσίαν τὴν ὁποίαν ἔχεις.

282. «Χρημάτων χρῆσις ξὺν νόωι μὲν χρήσιμον εἰς τὸ ἐλευθέριον, εἶναι καὶ δημωφελέα, ξὺν ἀνοίηι δὲ χορηγίη ξυνή». Στοβ. αὐτ. 120.

(Ἡ φρόνιμος χρησιμοποίησις τῶν χρημάτων εἶναι χρήσιμος πρᾶξις διὰ νὰ φαίνεται κανεὶς γενναιόδωρος καὶ ὠφέλιμος διὰ τὸ κοινὸν τῶν πολιτῶν συμφέρον. Ἡ μὲ ἀκαταλογιστίαν ὅμως χρησιμοποίησις κάμνει τὴν περιουσίαν δωρεὰν εἰς κοινὴν χρῆσιν).

283. «Πενίη πλοῦτος ὀνόματα ἐνδείης καὶ κόρου· οὔτε οὖν πλούσιος ὁ ἐνδέων οὔτε πένης ὁ μὴ ἐνδέων». Στοβ. αὐτ. 33, 23.

(Ἡ πενία καὶ ὁ πλοῦτος εἶναι λέξεις πρὸς ὀνομασίαν τῆς ἐνδείας καὶ τοῦ χορτασμοῦ. Δὲν εἶναι λοιπὸν πλούσιος ἐκεῖνος ὅστις αἰσθάνεται ἀνάγκην οὔτε πένης ὁ μὴ ἔχων αἴσθησιν ἀνάγκης).

284. «Ἦν μὴ πολλῶν ἐπιθυμέηις, τὰ ὀλίγα τοι πολλὰ δόξει σμικρὰ γὰρ ὄρεξις πενίην ἰσοσθενέα πλούτωι ποιέει». Στοβ. αὐτ. 24, 25.

(Ἂν δὲν ἐπιθυμῇς πολλά, τὰ ὀλίγα θὰ σοῦ φανοῦν πολλά. Διότι ἡ μικρὰ ἐπιθυμία κάνει τὴν πενίαν νὰ ἔχῃ ἴσην δύναμιν πρὸς τὸν πλοῦτον).

285. «Γινώσκειν χρεὼν ἀνθρωπίνην βιοτὴν ἀφαυρήν τε ἐοῦσαν καὶ ὀλιγοχρόνιον πολλῆισίν τε κηρσὶ συμπεφυρμένην καὶ ἀμηχανίηισιν, ὅπως ἄν τις μετρίης τε κτήσιος ἐπιμέληται καὶ μετρῆται ἐπὶ τοῖς ἀναγκαίοις ἡ ταλαιπωρίη». Στοβ. αὐτ. 65.

(Χρέος μας εἶναι νὰ γνωρίζωμεν ὅτι ὁ ἀνθρώπινος βίος εἶναι ἀνίσχυρος καὶ ὀλιγοχρόνιος, ἀναμεμειγμένος μὲ πολλὰ βάσανα καὶ δυσκολίας, διὰ νὰ ἀπασχολῆται κανεὶς μὲ τὴν φροντίδα μικρᾶς περιουσίας καὶ διὰ νὰ κανονίζῃ τὴν ταλαιπώρησίν του

συμμέτρως πρὸς τὰς ἀπαραιτήτους ἀνάγκας του).

286. «Εὐτυχὴς ὁ ἐπὶ μετρίοισι χρήμασι εὐθυμεόμενος, δυστυχὴς δὲ ὁ ἐπὶ πολλοῖσι δυσθυμεόμενος». Στοβ. αὐτ. 39, 17.

(Εὐτυχὴς εἶναι ὁ εὑρίσκων ψυχικὴν χαρὰν εἰς τὴν μετρίαν περιουσίαν, δυστυχὴς δὲ ἐκεῖνος εἰς τὸν ὁποῖον ἡ ὑπερβολικὴ περιουσία δὲν παρέχει ψυχικὴν εὐχαρίστησιν).

287. «Ἀπορίη ξυνὴ τῆς ἑκάστου χαλεπωτέρη· οὐ γὰρ ὑπολείπεται ἐλπὶς ἐπικουρίης». Στοβ. αὐτ. 40, 20.

(Ἡ γενικὴ οἰκονομικὴ δυσχέρεια εἶναι χειροτέρα ἀπὸ τὴν ἰδιωτικήν. Διότι δὲν ἀπομένει καμμία ἐλπὶς βοηθείας).

288. «Νόσος οἴκου καὶ βίου γίνεται ὅκωσπερ καὶ σκήνεος». Στοβ. αὐτ. 21.

(Ὑπάρχει νόσος τοῦ οἴκου καὶ τοῦ βίου καθ' ὅλα ἀνάλογος πρὸς τὴν σωματικὴν νόσον).

289. «Ἀλογιστίη μὴ ξυγχωρέειν ταῖσι κατὰ τὸν βίον ἀναγκαις». Στοβ. αὐτ. 44, 64.

(Εἶναι ἀκαταλογιστία τὸ νὰ μὴ ὑποχωρῇ κανεὶς εἰς τοὺς ἀναγκασμοὺς τοὺς ἐπισυμβαίνοντας κατὰ τὴν ζωήν).

290. «Λύπην ἀδέσποτον ψυχῆς ναρκώσης λογισμῶι ἔκκρουε». Στοβ. αὐτ. 67.

(Λύπην ἀδικαιολόγητον προερχομένην ἀπὸ νάρκωσιν τῆς ψυχῆς, νὰ τὴν ἀποδιώκης θέτων εἰς ἐνέργειαν τὴν σκέψιν σου).

291. «Πενίην ἐπιεικέως φέρειν σωφρονέοντος». Στοβ. αὐτ. 44, 70.

(Εἶναι γνώρισμα σώφρονος ἀνθρώπου νὰ ὑποφέρῃ ἀξιοπρεπῶς τὴν πενίαν).

292. «Ἄλογοι τῶν ἀξυνέτων αἱ ἐλπίδες». Στοβ. αὐτ. 46, 19.

(Αἱ ἐλπίδες τῶν μὴ συνετῶν, εἶναι παράλογοι).

293. «Οἷσιν ἡδονὴν ἔχουσαν αἱ τῶν πέλας ξυμφοραί, οὐ ξυνιᾶσι μὲν ὡς τά τῆς τύχης κοινὰ πᾶσιν, ἀπορέουσι δὲ οἰκηίης χαρᾶς». Σστοβ. αὐτ. 48, 10.

(Εἰς ὅσους παρέχουν ἡδονὴν αἱ συμφοραὶ τῶν ἄλλων, αὐτοὶ δὲν κατανοοῦν ὅτι αἱ ἐναλλαγαὶ τῆς τύχης εἶναι κοιναὶ δι' ὅλους. Οἱ ἄνθρωποι αὐτοὶ προσέτι δὲν ἔχουν ἀφορμὴν διά προσωπικήν των χαράν).

294. «Ἰσχὺς καὶ εὐμορφίη νεότητος ἀγαθά, γήραος δὲ σωφροσύνη ἄνθος». Στοβ. αὐτ. 50, 20.

(Ἡ σωματικὴ δύναμις καὶ ἡ ὡραιότης εἶναι ἀγαθὰ τῆς νεότητος· ἡ σωφροσύνη εἶναι ἄνθος τοῦ γήρατος).

295. «Ὁ γέρων νέος ἐγένετο, ὁ δὲ νέος ἄδηλον εἰ ἐς γῆρας ἀφίξεται· τό τέλειον οὖν ἀγαθὸν τοῦ μέλλοντος ἔτι καὶ ἀδήλου κρέσσον». Στοβ. αὐτ. 22.

(Ὁ γέρων ὑπῆρξε κάποτε νέος. Ὁ νέος ὅμως εἶναι ἄδηλον ἂν θὰ φθάσῃ εἰς τὸ γῆρας. Τὸ πραγματοποιημένον, λοιπόν, ἀγαθὸν εἶναι ἀνώτερον ἀπὸ τὸ μελλοντικὸν καὶ τὸ ἀβέβαιον).

296. «Γῆρας ὁλόκληρός ἐστι πήρωσις· πάντ' ἔχει καὶ πᾶσιν ἐνδεῖ». Στοβ. αὐτ. 76.

(Τό γῆρας εἶναι ὁλοκληρωτικὴ ἀναπηρία. Ἔχει ὅλα (τὰ ὄργανα καὶ μέλη) ἀλλ' εἰς ὅλα ὑπάρχει ἐλαττωματικότης).

297. «Ἔνιοι θνητῆς φύσεως διάλυσιν οὐκ εἰδότες ἄνθρωποι, συνειδήσει δὲ τῆς ἐν τῶι βίωι κακοπραγμοσύνης, τόν τῆς βιοτῆς χρόνον ἐν ταραχαῖς καὶ φόβοις ταλαιπωρέουσι, ψεύδεά περὶ τοῦ μετὰ τὴν τελευτὴν μυθοπλαστέοντες χρόνου». Στοβ. αὐτ. 52, 40.

(Μερικοὶ ἄνθρωποι, ἐπειδὴ δὲν γνωρίζουν ὅτι ἡ θνητὴ φύσις ὑφίσταται διάλυσιν καὶ ἐπειδὴ ἔχουν τὴν μαρτυρίαν τῆς συνειδήσεώς των ὅτι εἰς τὴν ζωήν των διέπραξαν κακὰς πράξεις, καταβασανίζονται καὶ τὸν χρόνον τῆς ζωῆς των μὲ συγκινήσεις καὶ φόβους, πλάττοντες ψευδῆ μυθολογήματα σχετικῶς μέ τὸν μετὰ τὸν θάνατόν των χρόνον).

298. «Ἐρώει φησὶ σαφῶς τὸν ἐν τῶι θώρακί σου συνιστάμενον θυμὸν καὶ ταράσσειν τὴν ψυχὴν φυλάσσον μηδὲ πάντα ἐπίτρεπε τῇι γλώσσηι πρήγματ' αἰεί. Φυλάσσειν οὖν τοῦτο δεῖν ἡμᾶς τὸ μέρος ἐν ὧι κεῖται θυμός». Δημ. περὶ ποιημ. Ἐκ τῶν παπύρων Ἡρακλ.

(Κράτα προσεκτικῶς τὸν εἰς τὸν θώρακά σου συγκεντρούμενον θυμὸν καὶ νὰ λαμβάνῃς προφυλάξεις διὰ νὰ μὴ ταράσσῃ τὴν ψυχήν σου. Καὶ μὴ ἐπιτρέπῃς ὅλα εἰς τὴν γλῶσσαν σου. Πρέπει, λοιπόν, νὰ προφυλάσσωμεν τὸ μέρος ὅπου εἶναι τοποθετημένος ὁ θυμός). Τὸ ἀπόσπασμα τοῦτο τυγχάνει ἀμφιβαλλομένης γνησιότητος.

ΑΙ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΑΙ ΚΑΙ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΑΙ ΕΡΕΥΝΑΙ ΤΟΥ ΔΗΜΟΚΡΙΤΟΥ.

Τὰ παρατεθέντα ἀποσπάσματα τῶν ἔργων τοῦ Δημοκρίτου πιστοποιοῦν ὅτι οὗτος ὑπῆρξε πνεῦμα καθολικώτατον ἀσχοληθέν, μέ τὴν φιλοσοφίαν, τὴν ἐπιστήμην, τὴν ἀνθρωπογνωσίαν καὶ τὴν τεχνικήν. Ὁρμώμενος ἀπὸ τὴν παρατήρησιν τῶν δεδομένων τῆς ἐμπειρίας ἐπεχείρει νὰ ἐξηγήσῃ τὰ δεδομένα τῆς πραγματικότητος ἀνευρίσκων τὴν μεταξὺ αἰτίας καὶ ἀποτελέσματος σχέσιν, συμφώνως πρὸς τὴν ὑπὸ τοῦ διδασκάλου του Λευκίππου τεθεῖσαν ἀρχὴν καθ' ἣν πᾶν τὸ συμβαῖνον εἰς τὸν κόσμον ἔχει μίαν αἰτίαν. Ἐπειδὴ δὲν διεσώθησαν τὰ συγγράμματα τοῦ Δημοκρίτου, ἡ νεωτέρα ἔρευνα προσπαθεῖ νὰ ἀνασυγκροτήσῃ τὸ περιεχόμενον τῶν θεωριῶν του στηριζομένη εἰς τὰς εἰδήσεις τὰς παρεχομένας ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ τῶν μεταγενεστέρων δοξογράφων. Κατωτέρω θὰ ἐπισκοπήσωμεν τὸ κυριώτερον ἐκ τῶν ὑπὸ τοῦ Ἀβδηρίτου φιλοσόφου ἐξετασθέντων προβλημάτων, ἤτοι τὴν περὶ τῶν ἀτόμων καὶ τοῦ κενοῦ διδασκαλίαν του.

Ἡ ἀτομικὴ θεωρία

Ἄφθαρτον δόξαν ἀποτελεῖ διὰ τὸν Λεύκιππον καὶ τὸν Δημόκριτον ἡ ὑπ' αὐτῶν διατυπωθεῖσα ἀτομικὴ θεωρία. Ὁ Γάλλος φιλόσοφος Κουρνὸτ ἔχει εἴπει λίαν ὀρθῶς ὅτι ἡ ἀτομικὴ θεωρία τῶν δύο τούτων σοφῶν ἔσχε τὴν μεγαλυτέραν καὶ ἀποτελεσματικωτέραν ἐπίδρασιν ἐξ ὅλων τῶν θεωριῶν τὰς ὁποίας μᾶς ἐκληροδότησεν ἡ ἀρχαιότης. Ἡ ἀτομικὴ θεωρία τῆς ἐποχῆς μας ἐξεπήγασεν ἀπὸ τὴν κληροδοτηθεῖσαν ἀπὸ τοὺς δύο ἀρχαίους σοφοὺς ἰδέαν περὶ τῆς ἀτομικῆς συστάσεως τῆς ὕλης. Ἡ νεωτέρα φιλοσοφία καὶ ἐπιστήμη ἠσχολήθη μὲ αὐτὴν ἀφ' ὅτου ὁ Γάλλος φιλόσοφος Γκασσέντι γεννηθεὶς τὸ 1592 ἐπανέφερεν αὐτὴν πάλιν εἰς τὴν ἐπικαιρότητα. Διὰ τῆς μελέτης αὐτῆς ἡνοίχθησαν νέοι ὁρίζοντες ἐρεύνης διὰ τὴν φυσικὴν καὶ χημείαν καὶ ἐφθάσαμεν κατὰ τὴν ἐποχήν μας εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ ἀτόμου.

Κατὰ τὰς ἀφηγήσεις τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ τῶν δοξογράφων ὁ Λεύκιππος καὶ ὁ Δημόκριτος ἐδέχθησαν ὡς ἀρχικῶς ὑφιστάμενα εἰς τὸν κόσμον στοιχεῖα τὰ ἄτομα ἀφ' ἑνὸς καὶ ἀφ' ἑτέρου τὸν κενὸν χῶρον, τὸ κενόν. Ὡς ἄτομα ἐθεώρησαν τὰ ἐλάχιστα τμήματα τῆς ὕλης εἰς τὰ ὁποῖα σταματᾶ ἡ διάσπασις αὐτῆς. Ὅταν συνεχῶς διαιροῦμεν μίαν δεδομένην ὕλην, θὰ φθάσωμεν εἰς ἕν σημεῖον ὅπου δὲν θὰ εἶναι δυνατὴ ἡ περαιτέρω διάσπασις αὐτῆς. Αὐτὰ τὰ μὴ διασπώμενα περαιτέρω στοιχεῖα τῆς ὕλης καλοῦν οἱ δύο φιλόσοφοι ἄτομα· «οἱ τὰς ἀτόμους, περὶ τὰ ἀμερῆ ἱστασθαι καὶ μὴ εἰς ἄπειρον εἶναι τὴν τομήν» Ἀέτ. 1, 16, 2. (Οἱ ὀπαδοὶ τῆς ἀτομικῆς θεωρίας λέγουν ὅτι ἡ διάσπασις τῆς ὕλης σταματᾶ εἰς τὰ μὴ μεριζόμενα καὶ δὲν βαδίζει ἐπ' ἄπειρον). Τὰ ἄτομα ὀνομάζονται καὶ «ναστά», ἐκ τοῦ ρήματος νάσσω, ὅπερ σημαίνει γεμίζω πλήρως, στοιβάζω, διότι ἐντὸς αὐτῶν δὲν ὑπάρχει κενόν. Διὰ τοῦτο ἀποτελοῦν τὸ «πλῆρες», τὸ «στερεόν» τμῆμα τῆς ὑπάρξεως. Οὔτε ὁ Λεύκιππος οὔτε ὁ Δημόκριτος καθώρισαν ποιοτικῶς τὰ ἄτομα. Εἶπον μόνον ὅτι ἔχουν τὴν αὐτὴν σύστασιν ἀποκλείσαντες πᾶσαν ποιοτικὴν αὐτῶν διαφοράν. Ἀπέδιδον εἰς τὰ ἄτομα διαφορὰς μόνον ὡς πρὸς τὸ μέγεθος καὶ τὸ σχῆμα. Ἐκτὸς ὅμως τῶν ἀτόμων ὑπάρχει καὶ ἓν δεύτερον στοιχεῖον. Τοῦτο εἶναι ὁ κενὸς χῶρος, τὸ «μανόν», δηλαδὴ μὴ συμπεπυκνωμένον, τὸ «κενόν». Τὰ ἄτομα εἶναι ἄφθαρτα καὶ ἄφθραυστα, ἀντιτίθενται εἰς πᾶσαν φθορὰν καὶ διάσπασιν. Ἐπίσης, ὅμως καὶ ὁ κενὸς χῶρος ἔχει κατὰ τοὺς ἀτομικοὺς φιλοσόφους πραγματικὴν ὕπαρξιν παρομοίαν πρὸς ἐκείνην τὴν ὁποίαν ἔχουν καὶ τὰ ἄτομα. Τοῦτο ἤθελε νὰ δηλώσῃ ὁ Δημόκριτος ὅταν ἔλεγε «μὴ μᾶλλον τὸ δὲν ἢ τὸ μηδὲν εἶναι». ἀπ. 156. Ἀποτελεῖ ἰδιοτυπίαν τοῦ συστήματος τοῦ Δημοκρίτου ὅτι οὗτος δὲν ἀναγνωρίζει μόνον ὡς ὑπαρκτὴν τὴν δεδομένην ὕλην ἀλλ' ἀποδίδει ὕπαρξιν καὶ εἰς τὸν κενὸν χῶρον, ὅστις δὲν εἶναι ὑλικὸν δεδομένον καὶ διὰ τοῦτο καλεῖται ὑπ' αὐτοῦ «μὴ ὄν». Ἡ τοιαύτη περὶ τῶν ὀντολογικῶν δεδομένων ἀντίληψίς του διαφορίζει τὴν θεωρίαν τοῦ Δημοκρίτου ἀπὸ τὸν κοινῶς νοούμενον ὑλισμὸν καὶ φέρει αὐτὴν εἰς συσχέτισιν μέ τὴν διαλεκτικὴν θεώρησιν τῆς πραγματικότητος.

Τὴν ὕπαρξιν τοῦ κενοῦ ἀπεδείκνυεν ὁ Δημόκριτος, κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη (213 Β) διὰ τεσσάρων ἐπιχειρημάτων. Ἐὰν δὲν ὑπάρχῃ κενόν. 1ον δὲν δυνάμεθα νὰ ἐξηγήσωμεν πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπάρξῃ κίνησις, 2ον δὲν δυνάμεθα νὰ ἐξηγήσωμεν πῶς διὰ τῆς πιέσεως ἢ τῆς ψύξεως ἐλαττοῦται ὁ ὄγκος τῶν σωμάτων, 3ον δὲν δυνάμεθα νὰ ἐξηγήσωμεν πῶς εἶναι δυνατὴ ἡ διὰ τῆς θρέψεως αὔξησις. Διὰ τῶν τροφῶν πληροῦνται τὰ ὑπάρχοντα εἰς τὸ σῶμα κενὰ καὶ ἐπισυμβαίνει οὕτω ἡ σωματικὴ αὔξησις, 4ον δὲν δυνάμεθα νὰ ἐξηγήσωμεν τὸ περίεργον φαινόμενον κατὰ τὸ ὁποῖον ἓν ἀγγεῖον πλῆρες τέφρας δύναται νὰ δεχθῇ τὸ αὐτὸ ποσὸν ὕδατος τὸ ὁποῖον καὶ ὅταν εἶναι κενόν.

Εἰς τὸ ἄνευ ὁρίων κενὸν χῶρον εὑρίσκεται κατὰ τὸν Δημόκριτον ἄπειρον πλῆθος ἀτόμων. Τὰ τέσσαρα γνωστὰ στοιχεῖα, γῆ, ἀήρ, πῦρ, ὕδωρ, καθὼς καὶ οἱονδήποτε πρᾶγμα, ἔμψυχον ἢ ἄψυχον συναπαρτίζεται ἀπὸ συνδυασμοὺς ἀτόμων. Ὁ Πλούταρχος (Ἠθ. 1110 Ε.) μᾶς λέγει τὰ ἀκόλουθα· «Τί γὰρ λέγει ὁ Δημ.; Οὐσίας ἀπείρους τὸ πλῆθος ἀτόμους τε καὶ διαφόρους, ἔτι δ' ὁποίους καὶ ἀπαθεῖς ἐν τῶι κενῶι φέρεσθαι διεσπαρμένας· ὅταν δὲ πελάσωσιν ἀλλήλαις ἢ συμπέσωσιν ἢ περιπλακῶσι, φαίνεσθαι τῶν ἀθροιζομένων τὸ μὲν ὕδωρ τὸ δὲ πῦρ τὸ δὲ φυτὸν τὸ δ' ἄνθρωπον· εἶναι δὲ πάντα τὰς ἀτόμους, ἰδέας ὑπ' αὐτοῦ καλουμένας, ἕτερον δὲ μηδέν· ἐκ μὲν γὰρ τοῦ μὴ ὄντος οὐκ εἶναι γένεσιν, ἐκ δὲ τῶν ὄντων μηδὲν ἂν γενέσθαι τῷ μήτε πάσχειν μήτε μεταβάλλειν τὰς ἀτόμους ὑπὸ στερρότητος».

(Τί λέγει ὁ Δημόκριτος; Λέγει ὅτι οὐσίαι αἱ ὁποῖαι εἶναι ἄπειροι κατὰ τὸ πλῆθος μὴ δυνάμεναι νὰ διαιρεθοῦν καὶ μὴ ἐπιδεχόμεναι μεταβολὴν ὡς πρὸς τὴν οὐσίαν των, προσέτι δὲ χωρὶς ποιοτικὰς διαφορὰς καὶ ἀφθαρτοι κινοῦνται διεσπαρμέναι μέσα εἰς τὸν κενὸν χῶρον. Ὅταν δὲ ἔλθουν εἰς ἀμοιβαίαν πλησίασιν ἢ ὅταν ἔλθουν εἰς σύγκρουσιν ἢ ὅταν ἀποτελέσουν σύμπλεγμα, ὡς ἀποτέλεσμα τῆς συνενώσεώς των ἐμφανίζεται κάτι τὸ ὁποῖον δύναται νὰ εἶναι ἄλλοτε ὕδωρ, ἄλλοτε πῦρ, ἄλλοτε φυτόν, ἄλλοτε ἄνθρωπος. Ὅλα αὐτὰ τὰ πράγματα δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ ἄτομα τὰ ὁποῖα αὐτὸς (ὁ Δημ.) ὀνομάζει καὶ ἰδέας (δηλ. στοιχειώδεις μορφάς). Διότι τίποτε δέν δύναται νὰ γεννηθῇ ἀπὸ τὸ μὴ ὄν. Ἀπὸ ἐκεῖνα, ὅμως, τὰ ὁποῖα ὑπάρχουν (δηλ. ἀπὸ τὰ ἄτομα) δὲν δύναται νὰ λάβῃ ὑπόστασιν

κάτι τὸ ὁποῖον νὰ εἶναι διαφορετικὸν ἀπὸ αὐτά, ἐπειδὴ τὰ ἄτομα ἕνεκα τῆς στερεότητός των δὲν ὑπόκεινται εἰς οὐδεμίαν ἐπίδρασιν καὶ εἰς οὐδεμίαν μεταβολήν).

Τὸ ἀνωτέρω ἑρμηνευθὲν ἀπόσπασμα καταδεικνύει ὅτι ὁ Ἀβδηρίτης φιλόσοφος ἔθεσε τὰς βάσεις διὰ τὴν μηχανικὴν ἐξήγησιν τῆς πραγματικότητος. Πᾶν ὑφιστάμενον πρᾶγμα οὐδὲν ἄλλο εἶναι παρὰ ἀριθμητικὸς καὶ μηχανικὸς συνδυασμὸς ἀτόμων. Ὀπίσω ἀπὸ τὴν φαινομενικὴν διὰ τῶν αἰσθήσεων παρεχομένην εἰς ἡμᾶς ὄψιν τῆς πραγματικότητος πρέπει νὰ ἀναζητήσωμεν τοὺς ἀπαρτίζοντας αὐτὴν συνδυασμοὺς τῶν ἀτόμων. Εὑρισκόμεθα πρὸ τῆς ἀντιλήψεως ὅτι ὀπίσω ἀπὸ τὰς ποιοτικὰς διαφορὰς τὰς ὁποίας παρουσιάζουν τὰ ἀντικείμενα, πρέπει νὰ ἀναζητήσωμεν τοὺς πράγματι ὑφισταμένους συνδυασμοὺς τῶν ἀτόμων. Αἱ ποιότητες θὰ ἀναχθοῦν εἰς μηχανικὰ σχήματα καὶ πρότυπα, «μοντέλλα» ὅπως λέγουν οἱ ὀπαδοὶ τῆς μηχανοκρατικῆς φυσικῆς τῆς ἐποχῆς μας.

Εἶναι φανερὸν ὅτι ἡ ἀτομικὴ θεωρία ἀντιτίθεται πρὸς τὰς διδασκαλίας τοῦ Ἀναξαγόρου, ὅστις ἐδέχετο μέν τὴν ὕπαρξιν πρωταρχικῶν στοιχείων, τὰ ὁποῖα ὠνόμαζε «σπέρματα», ἐδίδασκεν ὅμως ὅτι ταῦτα παρουσιάζουν ποιοτικὰς πρὸς ἄλληλα διαφοράς. Ἐκ τούτου ἐξηγεῖται ἡ πολεμικὴ τὴν ὁποίαν εἶχεν ἀσκήσει ὁ Δημόκριτος κατὰ τοῦ Ἀναξαγόρου, ὅπως βεβαιούμεθα ἀπὸ τὸ ἀπόσπασμά του ὅπερ διεσώθη ἀπὸ τὸν «Μικρὸν διάκοσμον». Κατὰ τὸν Ἱδρυτὴν τῆς ἀτομικῆς θεωρίας, τὰ ἄτομα εἶναι «ἄποια», δὲν ἔχουν αἰσθητὰς ἰδιότητας, οὔτε χρῶμα, οὔτε γεῦσιν, οὔτε ἦχον, οὔτε θερμότητα ἢ ψῦχος ἔχουν μόνον τὰς γενικὰς ἰδιότητας τῆς ὕλης, ἤτοι τὴν ἰδιότητα νὰ πληροῦν χῶρον καὶ νὰ ἀνθίστανται εἰς πᾶσαν πρὸς διάσπασίν των ἐπίδρασιν. Αἱ μόναι διαφοραὶ τὰς ὁποίας παρουσιάζουν εἶναι διαφοραὶ γεωμετρικῆς μορφῆς.

Ὁ Ἀριστοτέλης (Μετὰ τὰ φυσ. 985 α 13) μᾶς πληροφορεῖ ὅτι οἱ ἀτομικοὶ φιλόσοφοι ἀπέδιδον εἰς τὰ ἄτομα τρεῖς διαφοράς, ἐκ τῶν ὁποίων παράγονται αἱ μεταξὺ τῶν ὄντων ὑφισταμέναι φαινομενικαὶ ποικιλίαι· «ταῦτας μέντοι τρεῖς εἶναι λέγουσι, σχῆμα τε καὶ τάξιν καὶ θέσιν· διαφέρειν γὰρ φασι τὸ ὂν ῥυσμῷ καὶ διαθιγῇ καὶ τροπῇ μόνον· τούτων δὲ ὁ μὲν ῥυσμὸς σχῆμά ἐστι ἡ δὲ διαθιγὴ τάξις ἡ δὲ τροπὴ θέσις· διαφέρει γὰρ τὸ μὲν Α τοῦ Ν σχήματι, τὸ δὲ ΑΝ τοῦ ΝΑ τάξει, τὸ δὲ Ν τοῦ Ζ θέσει». (Αὗται αἱ ἰδιότητες λέγουν ὅτι εἶναι τρεῖς, τὸ σχῆμα, ἡ τάξις καὶ ἡ τοποθέτησις. Διότι τὰ ἀποτελοῦντα τὴν ὕπαρξιν ἄτομα διαφέρουν κατὰ τὸν «ρυσμὸν» τὴν «διαθιγήν» καὶ τὴν «τροπήν». Ἐκ τούτων δὲ ὁ μὲν ρυσμὸς σημαίνει σχῆμα, ἡ διαθιγὴ τάξιν, ἡ δὲ τροπὴ τοποθέτησιν. Διαφέρει δηλαδὴ τὸ μὲν Α ἀπὸ τὸ Ν κατὰ τὸ σχῆμα, τὸ ΑΝ ἀπὸ τὸ ΝΑ κατὰ τὴν ταξιθέτησιν τὸ δὲ Ν ἀπὸ τὸ Ζ κατὰ τὴν τοποθέτησιν). Ἐκ τῶν τριῶν ἀναφερθεισῶν ἰδιοτήτων, τὸ μὲν σχῆμα (ρυσμὸς) εἶναι οὐσιαστικὴ ἰδιότης τῶν ἀτόμων. Κατὰ μαρτυρίαν τοῦ περιπατητικοῦ φιλοσόφου Στράτωνος τοῦ Λαμψακηνοῦ διασωθεῖσαν ὑπὸ τοῦ Κικέρωνος (Ἀκαδημ. πρότ. 11, 121) ἐκ τῶν ἀτόμων, ἄλλα εἶναι τραχέα, ἄλλα λεῖα, ἄλλα κυρτά, ἄλλα ἀγκιστρωτά. Αἱ ἕτεραι δύο ἰδιότητες, ἡ τάξις (διαθιγή) καὶ ἡ θέσις (τροπή) εἶναι ἰδιότητες ἐξαρτώμεναι ἀπὸ τὴν τυχαίαν ταξιθέτησιν πρὸς ἄλληλα καὶ τὴν τοποθέτησίν των καθ' ἑαυτά. Πᾶσα συνένωσις ἀτόμων γίνεται αἰτία νὰ συναπαρτισθῇ ἓν σῶμα καὶ ἀποτελεῖ τὸ φαινόμενον τὸ ὁποῖον οἱ ἀφιλοσόφητοι ἄνθρωποι ὀνομάζουν γένεσιν. Πᾶσα διάλυσις συμπλέγματος ἀτόμων γίνεται αἰτία νὰ διαλυθῇ ἓν σῶμα καὶ ἀποτελεῖ τὸ φαινόμενον τὸ ὁποῖον ὀνομάζομεν θάνατον καὶ φθοράν. Ἡ ποιότης τῶν πραγμάτων ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸ σχῆμα τῶν ἀτόμων καὶ τὸν τρόπον τῶν συνδυασμῶν των. Ἡ ψυχὴ εἶναι συνένωσις ἀτόμων ἄτινα εἶναι σφαιρικὰ καὶ διὰ τοῦτο εὐκίνητα μὲ μεγαλυτέραν ἀπὸ τὰ ἄλλα θερμότητα.

Τὰ ἄτομα ποικίλλουν κατὰ τὸ μέγεθος, πάντοτε ὅμως ἔχουν διαστάσεις αἵτινες δὲν εἶναι ἀντιληπταὶ διὰ τῶν αἰσθήσεων. Κατὰ πληροφορίαν ὅμως ἣν μᾶς παρέχει ὁ Ἀέτιος (1, 3, 12) ὁ Δημόκριτος δὲν ἀπέκλειε τὴν ὕπαρξιν ἀτόμου ἔχοντος μέγεθος ἴσον πρὸς τὸ μέγεθος ἑνὸς κοσμικοῦ συστήματος «δυνατὸν δ' εἶναι κοσμιαίαν εἶναι ἄτομον». Ἀποτελεῖ ἓν πρόβλημα μὴ διασαφηνισθὲν εἰσέτι τὸ ἐρώτημα ἂν ὁ Ἀβδηρίτης φιλόσοφος ἐδέχετο ὅτι τὰ ἄτομα ἔχουν βάρος. Ὁ Ἀέτιος (1, 3, 18) λέγει ρητῶς ὅτι δὲν ἀπεδίδετο εἰς αὐτὰ βάρος ὑπὸ τοῦ Δημοκρίτου ἀλλ' ὁ Ἐπίκουρος διὰ νὰ εἰσηγήσῃ τὴν κίνησίν του παρεδέχετο τὸ βάρος ὡς ἰδιότητα τῶν ἀτόμων. «Δημόκριτος μὲν γὰρ ἔλεγε δύο, μέγεθός τε καὶ σχῆμα, ὁ δ' Ἐπίκουρος καὶ τούτοις τρίτον βάρος προέθηκεν· ἀνάγκη γάρ, φησι, κινεῖσθαι τὰ σώματα τῇ τοῦ βάρους πηγῇ... Δημ. τὰ πρῶτα φησί σώματα (ταῦτα δ' ἦν τὰ ναστά) βάρος μὲν οὐκ ἔχειν, κινεῖσθαι δὲ κατ' ἀλληλοτυπίαν ἐν τῷι ἀπείρωι».

(Ὁ Δημ. ἀνεγνώριζε δύο ἰδιότητας τῶν ἀτόμων τὸ μέγεθος καὶ τὸ σχῆμα. Ὁ Ἐπίκουρος ὅμως εἰς τὰς δύο αὐτὰς ἰδιότητας, προσέθεσεν ὡς τρίτην τὸ βάρος. Διότι λέγει, εἶναι ἀνάγκη νὰ τίθενται εἰς κίνησιν τὰ σώματα διὰ τῆς ὠθήσεως τῆς προερχομένης ἀπὸ τὸ βάρος... Ὁ Δημ. λέγει ὅτι τὰ πρῶτα σώματα (ὡς τοιαῦτα δὲ ἀνεγνώριζε τὰ ναστά, δηλ. τὰ ἀπολύτως πυκνὰ χωρὶς κενὰ διαστήματα) δὲν ἔχουν βάρος καὶ τίθενται εἰς κίνησιν, διότι τὸ ἓν κτυπᾷ ἐντὸς τοῦ κενοῦ χώρου ἐπάνω εἰς τὸ ἄλλο). Ὁμοίας πληροφορίας παρέχει καὶ ὁ Κικέρων εἰς τὸ «Περὶ πεπρωμένου» 20, 46 σύγγραμμά του γράφει «Τὸ ἄτομον ὑφίσταται παρέκκλισιν. Ἡ πρώτη ἐρώτησίς μας εἶναι διατὶ παρεκκλίνει; Κατὰ τὸν Δημ. τὰ ἄτομα ἔχουν μίαν ἄλλην αἰτίαν διὰ νὰ κινηθοῦν, τὴν δύναμιν τῆς ὠθήσεως τὴν ὁποίαν ἐκεῖνος ὠνόμαζε πληγήν. Σύ, ὅμως Ἐπίκουρε, ἰσχυρίζεσαι ὅτι ἡ αἰτία τῆς κινήσεώς των εἶναι τὸ βάρος των». Καίτοι ὑπάρχουν μαρτυρίαι, καθ' ἃς καὶ ὁ Δημόκριτος ἀπέδιδε βάρος εἰς τὰ ἄτομα βλ. Συμπλ. 569,5 οἱ γὰρ περὶ Δ. καὶ Ἐπ. τὰς ἀτόμους πάσας ὁμοφυεῖς οὔσας βάρος ἔχειν φασί) τὸ πιθανώτερον εἶναι ὅτι ἡ βαρύτης ἀνεγνωρίσθη ὡς ἰδιότης τῶν ἀτόμων ἀργότερα ὑπὸ τοῦ Ἐπικούρου. Ἑπομένως ὁ Ἀβδηρίτης φιλόσοφος ἐκτὸς τοῦ σχήματος καὶ τοῦ μεγέθους οὐδεμίαν ἄλλην οὐσιαστικὴν ἰδιότητα ἀπέδιδεν εἰς τὰ ἄτομα. Οὐδένα προσδιορισμὸν ἔδιδε περὶ τῆς ἐσωτερικῆς κατασκευῆς τοῦ ἀτόμου. Ἠρκεῖτο μόνον νὰ εἴπῃ ὅτι ἦσαν «ὁμοφυῆ», εἶχον τὴν αὐτὴν φυσικὴν σύστασιν. Τὰ μόνα οὐσιαστικὰ χαρακτηριστικὰ των ἦσαν δι' αὐτὸν ὅτι κατέχουν χῶρον χωρὶς νὰ ἀφίνουν ἐντὸς τοῦ ὑπ' αὐτῶν κατεχομένου χώρου κενὸν καὶ τὸ ὅτι ἀνθίστανται εἰς πᾶσαν πρὸς διάσπασίν των ἀπόπειραν. Κατ' ἀκολουθίαν αἱ κύριαι ἰδιότητες τῶν ἀτόμων ἦσαν ἡ κατοχὴ χώρου καὶ τὸ ἀδιαχώρητον. Ἕκαστον ἐκ τῶν ἀτόμων ἔχει τὴν ὀντολογικὴν πληρότητα καὶ αὐτοτέλειαν τὴν ὁποίαν ἀπέδιδεν εἰς τὸ ὂν γενικῶς θεωρούμενον ὁ Παρμενίδης. Περὶ τῆς ἰδιότητος τῆς βαρύτητος ἦτο δυνατὸν νὰ γίνῃ κατὰ Δημόκριτον λόγος μόνον προκειμένου περὶ σωμάτων συγκροτουμένων ἀπὸ τὴν συνένωσιν ἀτόμων. Ἓν σῶμα μεταξὺ τῶν μορίων τοῦ ὁποίου μεσολαβοῦν περισσότεροι κενοὶ χῶροι εἶναι ἐλαφρότερον ἐν συγκρίσει πρὸς ἓν σῶμα μεταξὺ τῶν ἀτόμων τοῦ ὁποίου ὑπάρχουν μικρότερα κενά. Περὶ τούτου μᾶς πληροφορεῖ ὁ Ἀριστοτέλης (326α9) γράφων «Δημόκριτος βαρύτερόν φησι εἶναι ἕκαστον κατὰ τὴν ὑπεροχὴν τῶν ἀδιαιρέτων». (Ὁ Δημόκριτος λέγει ὅτι τὸ κάθε πρᾶγμα εἶναι βαρύτερον ἀπὸ ἓν ἄλλο ἐφ' ὅσον σύγκειται ἀπὸ περισσότερα ἐν συγκρίσει μὲ τὸ ἄλλο ἀδιαίρετα στοιχεῖα δηλ. ἄτομα).

Ὁ Ἀριστοτέλης ἐθεώρησεν ὡς ἀτέλειαν τῆς ἀτομικῆς θεωρίας ὅτι δὲν παρέχει ἐξήγησιν ὡς πρὸς τὴν ἀρχικὴν αἰτίαν ἥτις ἔχει θέσει εἰς κίνησιν τὰ ἄτομα. Εἰς τὰ «Μετὰ τὰ φυσικά» 985 β 19 γράφει σχετικῶς «περὶ δὲ κινήσεως, ὅθεν ἢ πῶς ὑπάρξει τοῖς οὖσι καὶ οὗτοι παραπλησίως τοῖς ἄλλοις ῥαθύμως ἀφεῖσαν». (Ὡς πρὸς τὴν κίνησιν ὅμως, ποία εἶναι ἡ πηγή της καὶ πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπάρξῃ εἰς τὰ ὄντα καὶ αὐτοί (ὁ Λεύκ. καὶ Δημ.) ὁμοίως ὅπως καὶ οἱ ἄλλοι λόγω ἐλλείψεως θεληματικότητος πρὸς ἔρευναν αὐτὸ τὸ ζήτημα τὸ ἀφῆκαν ἀνεξέταστον). Φαίνεται ὅτι ὁ Λεύκιππος καὶ ὁ Δημόκριτος δὲν ἐχώριζον τὴν κίνησιν ἀπὸ τὴν ὕλην. Ἐπίστευον ὅτι τὰ ἀποτελοῦντα τὴν ὕλην ἄτομα εὑρίσκονται προαιωνίως εἰς κίνησιν. Ἐθεώρουν τὰ ἄτομα ὡς «ἄπειρα, ἀεικίνητα καὶ ἐλάχιστα». Ὁ Ἱππόλυτος εἰς τὸ δοξογραφικὸν του ἔργον «Κατὰ πασῶν τῶν αἱρέσεων ἔλεγχος» 1, 13, μᾶς δίδει τὴν εἴδησιν ὅτι ὁ Δημόκριτος ἀπέδιδεν εἰς τὰ ἄτομα μίαν αἰωνίαν κίνησιν «ἔλεγε δὲ ὡς ἀεί κινουμένων τῶν ὄντων ἐν τῶι κενῶι». Κατὰ τὸν Δημόκριτον ἐφ' ὅσον ἡ κίνησις ἔχει μίαν προαιωνίαν ὕπαρξιν δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ τεθῇ ζήτημα, οὔτε περὶ τῆς αἰτίας τῆς ἐξηγούσης τὴν πρώτην ἀρχὴν τῆς κινήσεως. Πολεμικὴν ἐναντίον τῆς γνώμης του ταύτης ἀσκεῖ ὁ Ἀριστοτέλης εἰς τὰ «Φυσικὰ» του (252α 32) γράφων «ὅλως δὲ τὸ νομίζειν ἀρχὴν εἶναι ταύτην ἱκανήν, ὅτι ἀεί ἐστιν οὕτως ἢ γίγνεται, οὐκ ὀρθῶς ἔχει ὑπολαβεῖν, ἐφ' ὃ Δημ. ἀνάγει τὰς περὶ φύσεως αἰτίας ὡς οὕτω καὶ πρότερον ἐγίνετο· τοῦ δὲ οὐκ ἀξιοῖ ἀρχὴν ζητεῖν». (Γενικῶς δὲ τὸ νὰ νομίζωμεν ὅτι ἡ ἀρχὴ ἡ ὁποία χρησιμοποιεῖ ὡς ἐπιχείρημα ὅτι τὸ πρᾶγμα αἰωνίως οὕτως ἔχει ἢ κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον γίνεται, δὲν εἶναι μία ὀρθὴ ἀντίληψις. Εἰς τὸ ἐπιχείρημα τοῦτο ἀνάγει ὁ Δημ. καὶ τὸ πρόβλημα τῶν πρώτων φυσικῶν αἰτιῶν λέγων ὅτι καὶ κατὰ τὸν ἴδιον προηγούμενον χρόνον ἐγίνοντο τὰ πράγματα κατ' αὐτὸν τὸν ἴδιον τρόπον. Ὡς πρὸς δὲ τὰ προαιωνίως γινόμενα ἔχει τὴν γνώμην ὅτι δὲν πρέπει νὰ ζητῶμεν νὰ εὕρωμεν ἀρχήν). Εἶναι φανερὸν ὅτι κατὰ τὸν Δημόκριτον ἡ ἀναζήτησις αἰτιῶν εἶναι δυνατὴ προκειμένου περὶ τῶν γεγονότων τῶν ἐξελισσομένων ἐντὸς τοῦ κοσμικοῦ σύμπαντος, χωρὶς νὰ δυνάμεθα νὰ ἀνατρέξωμεν εἰς τὰς ὑπερβαινούσας τὴν κοσμικὴν περιοχὴν ἀρχὰς καὶ αἰτίας. Τὴν κίνησιν ἐπομένως πρέπει νὰ τὴν δεχθῶμεν ὡς συνοδεύουσαν διαρκῶς τὰ ἄτομα. Συμφώνως πρὸς εἴδησιν παρεχομένην ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους (Περὶ ψυχῆς 404 β 28) ὁ Δημόκριτος ἐνόμιζεν ὅτι ἀπόδειξιν περὶ τοῦ ὅτι τὰ ἄτομα εὑρίσκονται πάντοτε ἐν κινήσει μᾶς παρέχει ἡ φυσικὴ παρατήρησις. Μία ἡλιακὴ ἀκτὶς εἰσδύουσα εἰς σκοτεινὸν δωμάτιον διὰ μιᾶς χαραγῆς προσπίπτει εἰς τοὺς ὀφθαλμούς μας ὡς φωτεινὴ ταινία ἐντὸς τῶν πλαισίων τῆς ὁποίας εὑρίσκονται εἰς διαρκῆ τρομώδη κίνησιν πολυάριθμα μικρὰ σωματίδια, ἅτινα οἱ ἀρχαῖοι ὠνόζαζον ξύσματα. Ἀνάλογος πρὸς τὴν κίνησιν αὐτὴν ἔλεγεν ὁ Δημόκριτος εἶναι καὶ ἡ κινητικότης τῶν σφαιροειδῶν μορίων ἅτινα ἀποτελοῦν τὴν ἀνθρωπίνην ψυχὴν «ἀπείρων γὰρ ὄντων σχημάτων καὶ ἀτόμων τὰ σφαιροειδῆ πῦρ καὶ ψυχὴν λέγει, οἷον ἐν τῶι ἀέρι τὰ καλούμενα ξύσματα, ἃ φαίνεται ἐν ταῖς διὰ τῶν θυρίδων ἀκτῖσιν, ὧν τὴν πανσπερμίαν στοιχεῖα λέγει τῆς ὅλης φύσεως». (Μεταξὺ τῶν ἀπείρων κατὰ τὸ σχῆμα ἀτόμων λέγει ὁ Δημ. ὅτι τὰ σφαιροειδῆ εἶναι αὐτὰ τὰ ὁποῖα ἀποτελοῦν τὸ πῦρ καὶ τὴν ψυχήν. Συμβαίνει ἀκριβῶς ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον γίνεται μὲ τὰ εἰς τὸν ἀέρα ὀνομαζόμενα ξύσματα, τὰ ὁποῖα φαίνονται εἰς τὰς διὰ μέσου τῶν θυριδῶν εἰσδυούσας (εἰς τοὺς σκοτεινότερους χώρους) ἀκτῖνας. Ἡ ἄπειρος ποικιλία αὐτῶν λέγει ὁ Δημ. ὅτι ἀποτελεῖ τὰ στοιχεῖα ὁλοκλήρου τῆς φύσεως).

Ἀφορμώμενος ἀπὸ τὴν κινητικότητα τῶν ἀτόμων ἐξηγεῖ ὁ Δημόκριτος τὸν σχηματισμὸν τῶν διαφόρων κοσμικῶν συστημάτων. Εἰς ἓν μέρος τοῦ κενοῦ χώρου ἐπισυμβαίνει συσσώρευσις ἀτόμων, ἐκ ταύτης δὲ παράγεται μηχανικῶς εἷς στροβιλισμὸς αὐτῶν. Εἰς τὸ 167 ἀπόσπασμά του μᾶς λέγει ὁ Δημόκριτος «δῖνον ἀπὸ τοῦ παντὸς ἀποκριθῆναι παντοίων ἰδεῶν» (ἐξεχωρίσθη ἀπὸ τοὺς κόλπους τοῦ σύμπαντος ἓν στροβιλιζόμενον σύνολον ἀποτελούμενον ἀπὸ ἄτομα πάσης μορφῆς). Τὸ στροβιλιζόμενον τοῦτο σύνολον ἀποτελεῖ τὸν πυρῆνα τῆς ἐξελίξεως ἑνὸς ἰδιαιτέρου κόσμου. Διὰ τοῦ στροβιλισμοῦ τὰ ὅμοια κατὰ τὸ σχῆμα ἄτομα συγκεντρώνονται εἰς τὸν αὐτὸν χῶρον, ὅπως συμβαίνει κατὰ τὸ κοσκίνισμα τῶν σιτηρῶν καὶ ὅπως συμβαίνει εἰς τὰς παραλίας ὅπου οἱ ὁμοειδεῖς λίθοι συγκεντρώνονται μηχανικῶς εἰς ἰδιαιτέρους σωροὺς (ὑλέπε ἀπό-

σπασμα 164). Διὰ τοῦ στροβιλισμοῦ ἐπισυμβαίνει τὰ ἄτομα νὰ σχηματίζουν συμπλέγματα καὶ οὕτω λαμβάνουν γένεσιν τὰ ὄντα. Ἐπειδὴ δὲ τὰ ἄτομα εἶναι ἄπειρα καὶ κατὰ τὸν ἀριθμὸν καὶ κατὰ τὰ σχήματα ἐκ τῆς συμπλοκῆς αὐτῶν λαμβάνουν γένεσιν ἄπειρα κατὰ τὸν ἀριθμὸν καὶ τὸ σχῆμα ὄντα. Ὁ Ἀριστοτέλης εἰς τὸ «Περὶ οὐρανοῦ» σύγγραμμά του (303 α 4) παρέχει σχετικῶς τὴν ἀκόλουθον εἴδησιν. «Φασὶ γὰρ εἶναι τὰ πρῶτα μεγέθη πλήθει μὲν ἄπειρα, μεγέθει δὲ ἀδιαίρετα καὶ οὔτε ἐξ ἑνὸς γίνεσθαι οὔτε ἐκ πολλῶν ἕν, ἀλλὰ τῇ τούτων συμπλοκῇ καὶ περιπαλάξει πάντα γεννᾶσθαι. Τρόπον γάρ τινα καὶ οὗτοι πάντα τὰ ὄντα ποιοῦσιν ἀριθμοὺς καὶ ἐξ ἀριθμῶν· καὶ γὰρ εἰ μὴ σαφῶς δηλοῦσιν ὅμως τοῦτο βούλονται λέγειν. Καὶ πρὸς τούτοις, ἐπεὶ διαφέρει τὰ σώματα σχήμασιν, ἄπειρα καὶ τὰ ἁπλᾶ σώματά φασιν εἶναι. Ποῖον δὲ καὶ τί ἑκάστου τὸ σχῆμα τῶν στοιχείων, οὐδὲν ἐπιδιώρισαν, ἀλλὰ μόνον τῶι πυρὶ τὴν σφαῖραν ἀπέδωσαν· ἀέρα δὲ καὶ ὕδωρ καὶ τἆλλα μεγέθει καί σμικρότητι διεῖλον». (Λέγουν ὁ Λεύκ. καὶ ὁ Δημ. ὅτι τὰ πρῶτα ἔχοντα μέγεθος στοιχεῖα κατὰ τὸ πλῆθος μὲν εἶναι ἄπειρα κατὰ τὸ μέγεθος δὲ ἀδιαίρετα καὶ οὔτε ἓν ἄτομον διὰ τῆς διαιρέσεως δύνανται νὰ παραχθοῦν πολλὰ ἄτομα οὔτε τὰ πολλὰ ἄτομα δύνανται νὰ ἀποτελέσουν ἓν ἄτομον, ἀλλὰ διὰ τῆς συμπλοκῆς αὐτῶν καὶ διὰ τῆς κατὰ πάσας τὰς κατευθύνσεις περιφερικῆς των κινήσεως γεννῶνται πάντα τὰ ὄντα. Διότι κατά τινα τρόπον καὶ αὐτοὶ (ὅπως καὶ οἱ Πυθαγόρειοι) ὅλα τὰ ὄντα τὰ θεωροῦν ὡς ἀριθμητικοὺς (ἐξ ἀτόμων) συνδυασμοὺς καὶ ὡς ἀπαρτιζόμενα ἀπὸ ἀριθμητικὰς μονάδας. Διότι παρ' ὅλον ὅτι δὲν ἐκφράζονται σαφῶς, αὐτὸ θέλουν νὰ εἴπουν. Ἐκτὸς τούτου, ἀφοῦ διαφέρουν τὰ σώματα ὡς πρὸς τὰ σχήματά των, λέγουν ὅτι καὶ τὰ ἁπλᾶ σώματα (δηλ. τὰ ἄτομα) εἶναι ἄπειρα. Οὐδένα δὲ προσδιορισμὸν μᾶς ἔδωκαν ὡς πρὸς τὸ εἶδος τοῦ σχήματος ἑκάστου ἀπὸ τὰ στοιχειώδη ἄτομα. Εἰς τὸ πῦρ μόνον ἀπέδωκαν τὸ σφαιρικὸν σχῆμα. Τὸν ἀέρα, τὸ ὕδωρ καὶ τὰ ἄλλα τὰ διέκριναν ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ μεγέθους καὶ τῆς μικρότητος).

Διὰ τῆς περιδινητικῆς κινήσεως τῶν ἑκάστοτε συγκεντρουμένων ἀτόμων γεννῶνται διάφοροι κόσμοι εἰς τὸ κενὸν διάστημα, ἐκ τῶν ὁποίων τινὲς μὲν ὁμοιάζουν μὲ τὸν ἰδικόν μας κόσμον, ἄλλοι ὅμως δὲν ὁμοιάζουν μὲ αὐτόν. Οἱ κόσμοι αὐτοὶ δὲν ἔχουν αἰωνίαν διάρκειαν, ἀλλὰ φθείρονται συγκρουόμενοι ὁ εἷς πρὸς τὸν ἄλλον, «ἀπείρους δὲ εἶναι κόσμους καὶ μεγέθει διαφέροντας. Ἐν τισὶ δὲ μὴ εἶναι ἥλιον μηδὲ σελήνην, ἐν τισὶ δὲ μείζω τῶν παρ' ἡμῖν καὶ τισὶ πλείω. Εἶναι δὲ τῶν κόσμων ἄνισα τὰ διαστήματα καὶ τῇ μὲν πλείους, τῇ δὲ ἐλάττους καὶ τοὺς μὲν αὔξεσθαι, τοὺς δὲ ἀκμάζειν, τοὺς δὲ φθίνειν, καὶ τῇ μὲν γίνεσθαι, τῇ δ' ἐκλείπειν. Φθείρεσθαι δ' αὐτοὺς ὑπ' ἀλλήλων προεπίπτοντας. Εἶναι δὲ ἐνίους κόσμους ἐρήμους ζώιων καὶ φυτῶν καὶ παντὸς ὑγροῦ». Ἱππόλ. αὐτ. I, 13. (Οἱ κόσμοι εἶναι ἄπειροι καὶ διάφοροι κατὰ τὸ μέγεθος. Εἰς μερικοὺς ἐκ τῶν κόσμων δὲν ὑπάρχει οὔτε ἥλιος οὔτε σελήνη, εἰς ἄλλους ὑπάρχουν μὲ μεγαλύτερον μέγεθος καὶ εἰς ἄλλους ὑπάρχουν περισσότεροι ἥλιοι καὶ σελῆναι. Τὰ μεταξὺ τῶν κόσμων διαστήματα εἶναι ἄνισα καὶ εἰς αὐτὸ μὲν τὸ μέρος τοῦ κενοῦ χώρου ὑπάρχουν περισσότεροι κόσμοι, εἰς ἓν δὲ ἄλλο ὀλιγώτεροι. Καὶ ἄλλοι μὲν ἐκ τῶν κόσμων εὑρίσκονται εἰς τὴν αὔξησίν των, ἄλλοι εἰς τὴν ἀκμήν των καὶ ἄλλοι εἰς τὴν παρακμήν των, ἄλλοι γεννῶνται καὶ ἄλλοι ἐξαφανίζονται. Καταστρέφονται δὲ οἱ κόσμοι δι' ἀλληλοσυγκρούσεως. Ὑπάρχουν καὶ μερικοὶ κόσμοι ἔρημοι ἀπὸ ζῶα καὶ φυτὰ καὶ ἐστερημένοι ἀπὸ πᾶσαν ὑγρασίαν). Τὸ ἑρμηνευθὲν ἀπόσπασμα πιστοποιεῖ ὅτι ὁ Δημόκριτος εἶχεν ἀφήκει ὀπίσω του τὰς γεωκεντρικὰς ἀντιλήψεις τῆς ἀρχαιότητος καὶ τὴν δοξασίαν ὅτι ὑπάρχει εἷς καὶ μόνος κόσμος, ὁ ἰδικός μας. Ὡς πρὸς τὸν Γαλαξίαν εἶχε κατανοήσει ὁ Δημ. ὅτι οὗτος ἀποτελεῖται ἀπὸ πλῆθος «μικρῶν ἀστέρων συμφωτιζομένων ἀλλήλοις διὰ τὴν πύκνωσιν». Ἀέτ. III, 1, 6. Αἱ ἀντιλήψεις του περὶ κοσμολογίας εἶναι εἰς ὅλα των σχεδὸν τὰ σημεῖα συμβιβασταὶ μὲ τὰς σημερινάς. Πρέπει νὰ σημειωθῇ ὅτι οἱ δύο ἀτομικοὶ φιλόσοφοι ἐγένοντο πρόδρομοι καὶ τῆς ἐπὶ τῇ βάσει ἀριθμητικῶν σχέσεων ἑρμηνείας τῶν φαινομένων, ἐφ' ὅσον ὑπελάμβανον αὐτὰ ὡς ἀριθμητικὰ σύνολα ἀτόμων. Διὰ τοῦτο ὁ Ἀριστοτέλης εἶπεν εἰς τὸ ἀνωτέρω παρατεθὲν χωρίον ὅτι ἐξομοιώνουν τὰ ὄντα μὲ τοὺς ἀριθμούς.

Ὡς πρὸς τὸν χρόνον πιστεύει ὁ Δημόκριτος ὅτι οὗτος εἶναι αἰώνιος καὶ ἀγένητος, ὅπως καὶ ἡ κίνησις. Τὸν χῶρον ἐχαρακτήριζεν ὡς ἀνωτέρω ἐλέχθη ὡς «μὴ ὄν», ἀπέδιδεν ὅμως εἰς αὐτὸν ὕπαρξιν. Ὁ εἰδικευμένος εἰς τὴν ἔρευναν τῆς φιλοσοφίας τοῦ Δημοκρίτου Ρῶσος LURIA, εἰς διατριβήν του τοῦ 1928 «Ἡ ἀπειροστικὴ θεωρία εἰς τοὺς ἀρχαίους ἀτομικοὺς» ἠθέλησε νὰ ἀποδείξῃ ὅτι τὴν ἀτομικὴν θεωρίαν εἶχεν ἐπεκτείνει ὁ Δημόκριτος καὶ ἐπὶ τῆς ἐννοίας τοῦ χώρου. Κατὰ τὸν Ρῶσον ἐρευνητήν, ὁ Ἀβδηρίτης φιλόσοφος διέκρινε δύο εἴδη ἀτόμων, τὰ φυσικὰ ἄτομα ἀφ' ἑνὸς καὶ τὰ ἀπαρτίζοντα τὸν χῶρον μαθηματικὰ ἄτομα. Πρὸς ἀπόδειξιν τοῦ ἰσχυρισμοῦ του προσάγει χωρίον τοῦ Ἀλεξάνδρου τοῦ Ἀφροδισιέως, εἰς τὸ ὁποῖον γίνεται λόγος περὶ «ἀμερῶν» ὡς συστατικῶν τοῦ ἀτόμου· «τὰ γὰρ ἀμερῆ τὰ ἐπινοούμενα ἐν τοῖς ἀτόμοις καὶ μέρη αὐτῶν ὄντα ἀδαρῆ φασὶν εἶναι», (Ἀλεξ. Ἀφρ. Σχόλ. Εἰς μετάφρασιν 985 α 21) (τὰ ἀμερῆ, τὰ ὁποῖα εὑρίσκομεν διὰ τῆς σκέψεως ἐνυπάρχοντα εἰς τὰ ἄτομα λέγουν ὁ Λεύκ. καὶ ὁ Δημ. ὅτι δὲν ἔχουν βάρος). Τὰ ἀδαρῆ ταῦτα ἀμερῆ πρέπει κατὰ τὸν LURIA, νὰ νοηθοῦν ὡς ἀτομικὰ στοιχεῖα, ἐξ ὧν συναπαρτίζεται ὁ χῶρος. Ἡ διάκρισις αὕτη μεταξὺ φυσικῶν καὶ μαθηματικῶν ἀτόμων πρέπει κατὰ τὸν LURIA νὰ συσχετισθῇ μὲ τὴν ἐν τῷ «Τιμαίῳ» θεωρίαν τοῦ Πλάτωνος περὶ τῶν ἀρχικῶν τριγώνων, εἰς τὰ ὁποῖα ἀναλύονται τὰ αἰσθητὰ σώματα. Αἱ γνῶμαι τοῦ LURIA δὲν δύνανται νὰ θεωρηθοῦν ὡς πλήρως ἀποδεχθεῖσαι, διότι προϋποθέτουν ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης εἶχεν ὑποπέσει εἰς σφάλμα μὴ δυνηθεὶς νὰ διακρίνῃ τὸν ρηθέντα διαχωρισμόν».

Ἀνασκοποῦντες γενικῶς τὴν περὶ ἀτόμων θεωρίαν τῶν δύο ἀτομικῶν φιλοσόφων, διαπιστοῦμεν ὅτι αὕτη πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὡς ρίζα, ἐξ ἧς ἀνεπτύχθη ἡ ἀτομικὴ θεωρία τῆς νεωτέρας ἐποχῆς. Ὁ αἰών μας ἐπεβεβαίωσε τὴν διδασκαλίαν τοῦ Δημοκρίτου συμφώνως πρὸς τὴν ὁποίαν, ἡ ὕλη σύγκειται ἐξ ἀτόμων. Ἐπροχώρησεν ἀκάμη περισσότερον, διότι κατώρθωσε νὰ διασπάσῃ τὸ ἄτομον εἰς τὰ συστατικά του. Μία τοιαύτη προχώρησις εἶναι νοητὴ ἐντὸς τῶν πλαισίων τῆς γνωσιολογικῆς θεωρίας τοῦ Δημοκρίτου, ὅστις ἐδίδασκεν ὅτι ἡ σκέψις προχωρεῖ διαρκῶς πέρα τῶν αἰσθήσεων πρὸς τὴν ἀλήθειαν, ἥτις εὑρίσκεται εἰς τὸν βυθὸν τῆς πραγματικότητος. Ἡ «γνησίη γνώμη» ἀποτελεῖ τὴν προπομπόν, ἥτις ἀνοίγει τὴν ὁδὸν διὰ νὰ προχωρήσουν ἐπάνω εἰς αὐτὴν αἱ αἰσθήσεις. Ὁ Λεύκιππος καὶ ὁ Δημόκριτος θὰ ἠδύναντο νὰ καυχηθοῦν ὅτι διὰ τῆς μεγαλοφυΐας των διὰ τῆς «γνησίης γνώμης», ὑπέδειξαν εἰς τοὺς μεταγενεστέρους ἐρευνητὰς τὴν ὁδὸν ἐπάνω εἰς τὴν ὁποίαν ἔπρεπε νὰ βαδίσουν.

Βιβλιογραφία. Τὰ διασωθέντα ἐκ τῶν ἔργων τοῦ Δημοκρίτου ἀποσπάσματα καὶ αἱ εἰδήσεις τῶν δοξογράφων ἔχουν συγκεντρωθῇ εἰς τὸν δεύτερον τόμον τῶν «Ἀποσπασμάτων τῶν Προσωκρατικῶν» τοῦ Ντίλς, ἅτινα ἐξεδόθησαν εἰς ἕκτην ἔκδοσιν ὑπὸ τοῦ Β. Κράντς κατὰ τὸ 1952. Ἔχουν δημοσιευθῇ ἐσχάτως ἀρκεταὶ πραγματεῖαι σχετικαὶ μὲ τὸν Δημόκριτον εἰς τὴν Σοβιετικὴν Ρωσίαν: S. LURIA «THEORIA DES INFINIMENT PETITS CHEZ LES ATOMISTES GRECS» ἔκδοσις Ρωσικῆς Ἀκαδημίας 1935 S. DANELLI «LA CONNAISSANCE SCIENTIFQVE SELON LA CONCEPTION DE DEMOCRITE» TDILISSE 1935. Εἰς τὴν Ἀγγλικὴν G. VLASTOS «ETHICS AND PHYSICS IN DEM.» PHIL. REV. 54 καὶ 55, 1945 καὶ 1946. Γαλλιστὶ J. BIDEZ «EOS OU PLATON ET L' ORIENT» BRUXELLES 1945.

Κ. Δ. Γεωργούλης

Σοφισταί

ΠΡΩΤΑΓΟΡΑΣ. Ἕλλην σοφιστὴς καταγόμενος ἐξ Ἀβδήρων. Ἡ γέννεσίς του τάσσεται μεταξὺ τῶν ἐτῶν 485—480 π. Χ., ὁ δὲ θάνατός του φαίνεται ἐπισυμβὰς κατὰ τὸ 415 π.Χ. Ἡ ἀρχαιότης ἀνεγνώρισεν αὐτὸν ὡς τὸν διασημότερον ἐξ ὅλων τῶν σοφιστῶν. Ὁ ἴδιος δὲ διεκήρυττεν ἄνευ φόβου ὅτι ἦτο σοφιστὴς καὶ ὅτι τὸ ἐπάγγελμά του ἦτο νὰ παρέχῃ μόρφωσιν εἰς τοὺς ἀνθρώπους. Ὁ Πλάτων εἰς τὸν ὁμώνυμον διάλογον τὸν παριστᾷ νὰ λέγῃ: «Ἐγὼ οὖν... καὶ ὁμολογῶ τε σοφιστὴς εἶναι καὶ παιδεύειν ἀνθρώπους» (Πλάτ. Πρωτ. 317 Β).

Πατρίς του ἦτο ἡ πόλις Ἄβδηρα, ἥτις εἶχεν ἀρχικῶς κτισθῆ ὑπὸ Ἰώνων ἀποίκων, μετὰ δὲ τὴν καταστροφήν της ὑπὸ τῶν Θρακῶν κατωκήθη ἐκ νέου ὑπὸ ἀποίκων τῆς ἐν Ἰωνίᾳ πόλεως Τέως. Διὰ τοῦτο ὁ Πρωταγόρας, ὡς πρὸς τὴν καταγωγήν του χαρακτηρίζεται ὑπὸ τῶν παλαιῶν εἰδήσεων ὄχι μόνον ὡς Ἀβδηρίτης, ἀλλὰ καὶ ὡς Τήϊος.

Ὡς πρὸς τὸ ὄνομα τοῦ πατρός του καὶ τὴν οἰκονομικὴν κατάστασιν τῆς οἰκογενείας του, δὲν περιεσώθησαν ἀσφαλεῖς πληροφορίαι. Κατά τινας εἰδήσεις, ὁ πατήρ του ἐκαλεῖτο Ἀρτέμων, κατ' ἄλλας ὅμως Μαιάνδριος. Ὁ Φιλόστρατος μᾶς παρέχει τὴν πληροφορίαν ὅτι ὁ πατήρ του ἦτο πλούσιος καὶ ἐφιλοξένησεν εἰς τὴν οἰκίαν του τοὺς Μάγους, οἵτινες ἠκολούθουν τὸν Ξέρξην κατὰ τὴν ἐναντίον τῆς Ἑλλάδος ἐκστρατείαν του. Ὁ Φιλόστρατος προσθέτει ὅτι ὁ Πρωταγόρας εἶχε τότε τὴν εὐκαιρίαν νὰ ἀκούσῃ τοὺς Πέρσας Μάγους καὶ ἀποτέλεσμα ἐκείνης τῆς ἀκροάσεως ἦσαν αἱ ἀντιλήψεις, τὰς ὁποίας διεκήρυξε μετὰ ταῦτα περὶ τῶν θεῶν. Αἱ πληροφορίαι ὅμως, τὰς ὁποίας μᾶς παρέχει ὁ Διογένης ὁ Λαέρτιος καὶ ὁ Ἡσύχιος, λέγουν ὅτι ὁ Πρωταγόρας ἤσκει τὸ ἐπάγγελμα τοῦ ἀχθοφόρου καὶ εἶχεν ἐπινοήσει τὴν «τύλην», δηλαδὴ τὸ σάγμα, τὸ ὁποῖον εὐκολύνει τοὺς ἀχθοφόρους διὰ νὰ βαστάζουν καὶ νὰ μεταφέρουν τὰ βάρη. Ὁ Διογένης ὁ Λαέρτιος προσθέτει ὅτι ὁ Δημόκριτος τὸν παρέλαβεν ὡς μαθητήν του ὅταν τὸν εἶδε νὰ ἔχῃ δέσει μὲ μεγάλην ἐπιδεξιότητα ἓν δέμα ξύλων: «Καὶ πρῶτος τὴν καλουμένην τύλην, ἀφ' ἧς τὰ φορτία βαστάζουσιν εὗρεν... φορμοφόρος γὰρ ἦν καὶ τοῦτον τὸν τρόπον ἤρθη πρὸς Δημόκριτον ξύλα δεδεκὼς ὀφθείς». (Διογ. Λαέρτ. 9, 53). (Καὶ πρῶτος ἐφεῦρε τὴν τύλην, ἐπὶ τῆς ὁποίας βαστάζουν τὰ φορτία· διότι ἦτο ἀχθοφόρος καὶ κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἦλθε πρὸς τὸν Δημόκριτον, διότι ὁ Δημόκριτος τὸν εἶδε νὰ ἔχῃ δέσει (μὲ δεξιότητα) δέμα ξύλων).

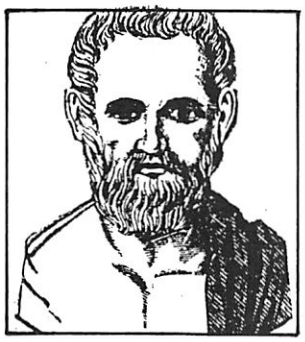

Πρωταγόρας.

Ἐκ τῶν εἰδήσεων τούτων δυνάμεθα νὰ συναγάγωμεν τὸ συμπέρασμα ὅτι ὁ Πρωταγόρας θὰ εἶχεν ἔλθει εἰς ἐπαφὴν μὲ τὸν Δημόκριτον. Δὲν εἶναι ὅμως δυνατὸν νὰ δεχθῶμεν ὅτι ἐγένετο μαθητὴς τοῦ νεωτέρου του κατὰ τὴν ἡλικίαν Δημοκρίτου. Πάντως εἰς νεαρὰν ἡλικίαν ἐγκατέλειψεν ὁ Πρωταγόρας τὴν πατρίδα του καὶ περιήρχετο τὰς ἑλληνικὰς πόλεις, ἀσκῶν τὸ ἐπάγγελμα τοῦ σοφιστοῦ.

Συμφώνως πρὸς εἴδησιν, τὴν ὁποίαν μᾶς παρέχει ὁ Πλάτων εἰς τὸν «Μένωνα» (91 D), διὰ τοῦ σοφιστικοῦ ἐπαγγέλματος ὁ Πρωταγόρας ἀπέκτησε πλοῦτον δεκαπλάσιον τῆς περιουσίας τοῦ Φειδίου καὶ δέκα ἄλλων ἀνδριαντοποιῶν. Τὰς Ἀθήνας εἶχεν ἐπισκεφθῆ ὁ Ἀβδηρίτης σοφιστὴς ἐπανειλημμένως. Ἡ πρώτη του ἐπίσκεψις ἐγένετο κατὰ τὴν ἐποχὴν κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ Περικλῆς εἶχεν ὀργανώσει καὶ ἐξαποστείλει τὴν εἰς τοὺς Θουρίους τῆς Κάτω Ἰταλίας ἀθηναϊκὴν ἀποικίαν περὶ τὸ 444 π.Χ. Εἰς τὸν Πρωταγόραν ἀνέθεσε τότε ὁ Περικλῆς νὰ συντάξῃ νομοθεσίαν διὰ τὴν νέαν πόλιν. Ἡ νομοθεσία ἐκείνη φαίνεται ὅτι συνίστατο εἰς τὸν συγχρονισμὸν τῆς παλαιοτέρας νομοθεσίας τοῦ Χαρώνδα. Εἶναι λίαν πιθανὸν ὅτι καὶ ὁ Πρωταγόρας θὰ μετέβη εἰς Θουρίους, ὅπου θὰ εἶχε τὴν εὐκαιρίαν νὰ συναντηθῇ μὲ τὸν Ἡρόδοτον, τὸν Ἐμπεδοκλέα καὶ τὸν ἀρχιτέκτονα Ἱππόδαμον τὸν Μιλήσιον.

Μετὰ τὴν εἰς Θουρίους μετάβασίν του, ὁ Πρωταγόρας ἐταξίδευσεν εἰς Σικελίαν, ὅπου συνηντήθη μὲ τὸν σοφιστὴν Ἱππίαν τὸν Ἠλεῖον. Κατὰ τοὺς πρώτους χρόνους τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου εὑρίσκομεν αὐτὸν διαμένοντα εἰς τὰς Ἀθήνας ,πλησίον τοῦ Περικλέους, ὅστις εἶχεν ἀναθέσει εἰς αὐτὸν τὴν ἐκπαίδευσιν τῶν δύο υἱῶν του. Κατὰ τὸν ὁλέθριον λοιμὸν εἶχε τὴν εὐκαιρίαν ὁ Πρωταγόρας νὰ θαυμάσῃ τὴν ψυχικὴν ἀταραξίαν μετὰ τῆς ὁποίας ὁ μέγας Ἀθηναῖος πολιτικὸς ἀντεμετώπισε τὸν θάνατον τῶν υἱῶν του.

Εἰς τὰς Ἀθήνας παρέμεινεν ὁ Πρωταγόρας ἐπὶ σειρὰν ἐτῶν. Εἶχε τὴν εὐκαιρίαν νὰ συνδεθῇ φιλικῶς μὲ τὸν ποιητὴν Εὐριπίδη. Εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ ποιητοῦ τούτου, ἢ κατ' ἄλλας εἰδήσεις, εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ Μεγακλείδου, ἀνέγνωσεν ὁ Πρωταγόρας τὸ «Περὶ θεῶν» σύγγραμμά του, εἰς τὸ ὁποῖον ἔγραφεν ὅτι δὲν ἠδύνατο οὔτε νὰ βεβαιώσῃ, οὔτε νὰ ἀρνηθῇ τὴν ὕπαρξιν τῶν θεῶν. Τοῦτο ἔδωκε τὴν ἀφορμὴν νὰ θεωρηθῇ ὡς ἄθεος καὶ νὰ ὑποβληθῇ ἐκ μέρους τοῦ Πυθοδώρου, ὅστις κατόπιν ὑπῆρξε κατὰ τὸ 411 εἷς τῶν κυριωτέρων πρωτεργατῶν τῆς παλινορθώσεως τοῦ ἀριστοκρατικοῦ πολιτεύματος, καταγγελία ἐπὶ ἀσεβείᾳ. Διὰ νὰ διαφύγῃ τὴν βεβαίαν καταδίκην ὁ Πρωταγόρας ἠναγκάσθη νὰ ἐγκαταλείψῃ τὰς Ἀθήνας. Τὰ ἀντίτυπα τοῦ βιβλίου του κατεσχέθησαν καὶ συλλεγέντα ἐκάησαν. Ὁ Πρωταγόρας πλέων πρὸς τὴν Σικελίαν ἐπὶ μικροῦ ἀκατίου, λέγει ἡ παράδοσις, διὰ νὰ διαφύγῃ τὴν ἐπιτήρησιν τῶν ἀθηναϊκῶν πολεμικῶν πλοίων, εὗρε τὸν θάνατον κατόπιν ναυαγίου.

Λαμβάνοντες ὑπ' ὄψιν ὅτι ἡ τραγωδία τοῦ Εὐριπίδου «Παλαμήδης», εἰς τὴν ὁποίαν γίνεται ὑπαινιγμὸς περὶ τοῦ θανάτου τοῦ Ἀβδηρίτου σοφιστοῦ, ἐδιδάχθη κατὰ τὸ ἔτος 451 π.Χ., δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν ὅτι ὁ θάνατος τοῦ Πρωταγόρου συνέβη ὀλίγον χρόνον πρὸ τοῦ ἔτους τούτου. Εἰς τὴν τραγωδίαν ἐκείνην ἔγραφεν ὁ Εὐριπίδης: «Ἐκάνετ', ἐκάνετε τὸν πάνσοφον, ὦ Δαναοί, τὰν οὐδέν' ἀλγύνουσαν ἀηδόνα μουσᾶν». (Ἐφονεύσατε, ἐφονεύσατε, ὦ Δαναοί, τὴν πάνσοφον ἀηδόνα τῶν μουσῶν, ἡ ὁποία οὐδένα ἐλύπησε). Ἡ χρησιμοποίησις τοῦ ἐπιθέτου «πάνσοφον» ἀποδεικνύει ὅτι ὁ ὑπαινιγμὸς ἀναφέρεται εἰς τὸν Πρωταγόραν, ὅστις ἐπωνομάζετο Σοφία καὶ Λόγος.

Ἡ ἐπίδρασις, τὴν ὁποίαν ἤσκησεν ὁ Πρωταγόρας ὑπῆρξε μεγίστη. Εἰς τὰς κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου διδαχθείσας εἰς Ἀθήνας τραγωδίας καὶ κωμωδίας, ὑπάρχουν πολυάριθμοι ὑπαινιγμοὶ ἀναφερόμενοι εἰς τὰς διδασκαλίας τοῦ Πρωταγόρου. Λίαν γνωστὴ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ἦτο ἡ δικαστικὴ διένεξις τοῦ Ἀβδηρίτου σοφιστοῦ πρὸς τὸν μαθητήν του Εὔαθλον. Ὁ Πρωταγόρας εἶχεν ἀναλάβει νὰ διδάξῃ αὐτὸν τὴν δικανικὴν ῥητορικὴν ἀντὶ ὡρισμένου χρηματικοῦ ποσοῦ. Εἶχε δὲ συμφωνηθῇ ὅτι τὸ μὲν ἥμισυ τοῦ μισθοῦ θὰ προκατεβάλλετο ἐξ ἀρχῆς, τὸ δὲ δεύτερον ἥμισυ θὰ τὸ ἔδιδεν ὁ Εὔαθλος εἰς τὸν Πρωταγόραν μετὰ τὴν πρώτην δίκην, τὴν ὁποίαν θὰ ἐκέρδιζεν εἰς τὸ δικαστήριον. Ὁ Εὔαθλος ὅμως μετὰ τὸ πέρας τῆς μαθητείας του πλησίον τοῦ σοφιστοῦ, δὲν ἤσκησε τὸ δικηγορικὸν ἐπάγγελμα. Διὰ τοῦτο ἠρνεῖτο νὰ καταβάλῃ τὸ ὑπολειπόμενον ἥμισυ τοῦ μισθοῦ, προφασιζόμενος ὅτι οὐδεμίαν δίκην εἶχε κερδίσει ἐνώπιον τοῦ δικαστηρίου. Ὁ Πρωταγόρας τότε ἐνήγαγεν αὐτὸν εἰς τὸ δικαστήριον, ἐνώπιον τοῦ ὁποίου ὑπεστήριξεν ὅτι ἀνεξαρτήτως τῆς ἀποφάσεως τῶν δικαστῶν, ὁ Εὔαθλος μετὰ τὸ τέρμα τῆς δίκης, ὑπεχρεοῦτο νὰ καταβάλῃ εἰς αὐτὸν τὸ ὀφειλόμενον ὑπόλοιπον. «Ἐάν, εἶπεν ὁ Πρωταγόρας, τὸ δικαστήρι-

ον ἀποφασίση ὅτι πρέπει νὰ καταβληθῆ τὸ ὑπόλοιπον, ἐγὼ δικαιοῦμαι νὰ τὸ λάβω δυνάμει τῆς ἀποφάσεως. Ἂν τὸ δικαστήριον ἀποφανθῆ ὅτι δὲν δικαιοῦμαι νὰ τὸ λάβω, θὰ ἔχῃ ἐκπληρωθῆ ὁ ὅρος τῆς συμφωνίας, ὁ Εὔαθλος θὰ ἔχῃ κερδίσει τὸ ὀφειλόμενον ὑπόλοιπον».

Ἀλλὰ καὶ ὁ Εὔαθλος, ὡς ἀντάξιος μαθητὴς τοῦ Πρωταγόρου, ἀντιστρέφων τὰ ἐπιχειρήματα τοῦ διδασκάλου του, εἶπεν: «Ἐὰν τὸ δικαστήριον ἀποφανθῆ ὅτι δὲν ἔχω ὑποχρέωσιν νὰ καταβάλω τὸ ὑπόλοιπον, δὲν ἔχω ὑποχρέωσιν συμφώνως πρὸς τὴν ἀπόφασιν τοῦ δικαστηρίου νὰ τὸ καταβάλω. Ἐὰν τὸ δικαστήριον μὲ καταδικάσῃ εἰς τὴν πληρωμήν, πάλιν δὲν ὑφίσταται ὑποχρέωσις πρὸς καταβολήν, διότι δὲν θὰ ἔχω κερδίσει τὴν πρώτην δίκην ἐνώπιον τοῦ δικαστηρίου». Τὸ δικαστήριον, λέγει ἡ παράδοσις, εὑρεθὲν πρὸ μιᾶς τοιαύτης ἀντιφατικῆς ἐπιχειρηματολογίας, ἀνέβαλεν ἐπ' ἀόριστον τὴν δίκην.

Ἐπίσης λίαν γνωστὴ εἰς τὴν ἀρχαιότητα εἶναι καὶ ἡ μεταξὺ Περικλέους καὶ Πρωταγόρου συζήτησις, ἡ ἀναφερομένη εἰς τὸν καταλογισμὸν τῆς εὐθύνης διὰ τὸν ἐξ ἀμελείας φόνον τοῦ Ἐπιτίμου τοῦ Φαρσαλίου, τὸν ὁποῖον ἐφόνευσεν εἰς τὸ γυμναστήριον εἷς ἐκ τῶν γυμναζομένων εἰς τὸ ἀγώνισμα τοῦ ἀκοντισμοῦ. Ὁ Πλούταρχος εἰς τὴν Βιογραφίαν τοῦ Περικλέους (36) μᾶς δίδει τὴν ἀκόλουθον πληροφορίαν, τὴν ὁποίαν ἔχει ἁρυσθῆ ἀπὸ τὸν Στησίμβροτον: «Πεντάθλου γάρ τινος ἀκοντίωι πατάξαντος Ἐπίτιμον τὸν Φαρσάλιον ἀκουσίως καὶ κτείναντος, ἡμέραν ὅλην ἀναλῶσαι μετὰ Πρωταγόρου διαποροῦντα, πότερον τὸ ἀκόντιον ἢ τὸν βαλόντα μᾶλλον ἢ τοὺς ἀγωνοθέτας κατὰ τὸν ὀρθότατον λόγον αἰτίους χρὴ τοῦ πάθους ἡγεῖσθαι». («Οταν κάποιος ἀθλητὴς τοῦ πεντάθλου ἐκτύπησε, χωρὶς νὰ τὸ θέλῃ ,τὸν Ἐπίτιμον τὸν Φαρσάλιον καὶ τὸν ἐφόνευσεν, ὁλόκληρον ἡμέραν κατηνάλωσεν ὁ Περικλῆς ἐξετάζων μαζὶ μὲ τὸν Πρωταγόραν τὸ ἐρώτημα ἂν πρέπει νὰ θεωρηθοῦν ὑπαίτιοι τοῦ ἐγκλήματος τὸ ἀκόντιον, ἢ ἐκεῖνος ὅστις τὸ ἔρριψεν, ἢ οἱ ἀγωνοθέται). Ἐκ τῆς πληροφορίας ταύτης διαπιστοῦται ὅτι ὁ Πρωταγόρας ἠσχολεῖτο μὲ τὰ σχετικὰ μὲ τὸ ἀρχαῖον ποινικὸν δίκαιον προβλήματα, εἰς τὰ ὁποῖα συμπεριελαμβάνετο καὶ τὸ περίεργον διὰ τὴν νεωτέραν νοοτροπίαν ζήτημα τοῦ δυνατοῦ τῆς ἀποδόσεως εὐθύνης καὶ εἰς τὰ ἄψυχα ἀντικείμενα, ὅπως εἰς τὴν προκειμένην περίπτωσιν εἰς τὸ ἀκόντιον. Τὸ ζήτημα τοῦτο ἀνεφέρετο εἰς τὴν ἔννοιαν τοῦ «μιάσματος» καὶ τοῦ «ἄγους», εἶχε δὲ ἀπασχολήσει καὶ τὸν Σοφοκλέα, ὅστις εἰς τὴν «Ἀντιγόνην» παριστᾶ τὸν Κρέοντα νὰ λέγῃ ὅτι οὐδεὶς ἐκ τῶν ἀνθρώπων δύναται νὰ προσάπτῃ μίασμα εἰς τοὺς θεούς: «Θεοὺς μιαίνειν οὔτις ἀνθρώπων σθένει» (Σοφ. Ἀντ. 1043).

Σημεῖα ἐπιδράσεως τῶν γνωμῶν τοῦ Πρωταγόρου εὑρίσκομεν καὶ εἰς τὸ ἱστορικὸν σύγγραμμα τοῦ Ἡροδότου. Ὁ Πλάτων ἔγραψεν ἰδιαίτερον διάλογον μὲ τὴν ἐπιγραφὴν «Πρωταγόρας», εἰς τὸν ὁποῖον συζητεῖ τὰς περὶ παιδείας γνώμας τοῦ Ἀβδηρίτου σοφιστοῦ. Τὰς γνωσιολογικὰς του θεωρίας τὰς ἀντικρούει εἰς τὸν «Θεαίτητον», εἰς τὸν «Εὐθύδημον» ἔχει ὑπ' ὄψιν του τὰ ἐριστικά του τεχνάσματα. Ἐπίσης εἰς τὰ πρῶτα δύο βιβλία «Πολιτείας» του ὁ Πλάτων ἔχει ὑπ' ὄψιν του τὰς περὶ δικαίου καὶ τῆς συντάξεως τῆς πολιτείας θεωρίας τοῦ Πρωταγόρου. Περὶ τούτου μᾶς δίδει ἀξιοπρόσεκτον πληροφορίαν παλαιὰ εἴδησις προερχομένη ἀπὸ τὸν Ἀριστόξενον: «Πολιτείαν Ἀριστόξενός φησι πᾶσαν σχεδὸν ἐν τοῖς Πρωταγόρου γεγράφθαι Ἀντιλογικοῖς». («Οσα γράφει ὁ Πλάτων εἰς τὴν «Πολιτείαν» του τὰ ἔχει γράψει ὁ Πρωταγόρας εἰς τὸ σύγγραμμά του τὸ ἐπιγραφόμενον ,Ἀντιλογικά).

Ἐπίσης ἐπίδρασιν τῶν ἰδεῶν τοῦ Ἀβδηρίτου σοφιστοῦ εὑρίσκομεν καὶ εἰς τὸν Ἰσοκράτη (Πρὸς Νικοκλ. 13, 16, 18, Νικοκλ. 7, 14, Παναθην. 119).

Ἡ ἀρχαιότης ἐγνώριζε πολλὰ συγγράμματα τοῦ Πρωταγόρου. Ἐκ τούτων ἐλάχιστα μόνον ἀποσπάσματα διεσώθησαν. Συμφώνως πρὸς τὰς ἀρχαίας εἰδήσεις, οἱ συγγραφαὶ τοῦ Πρωταγόρου ἦσαν αἱ ἀκόλουθοι:

1ον) «Ἀλήθεια ἢ Καταβάλλοντες». Τὸ σύγγραμμα τοῦτο κατεπολέμει τὰς θεωρίας τῆς φιλοσοφίας τῶν Ἐλεατῶν, ἤρχιζε δὲ μὲ τὴν ἀκόλουθον πρότασιν: «Πάντων χρημάτων μέτρον ἐστὶν ἄνθρωπος τῶν μὲν ὄντων ὡς ἔστιν, τῶν δὲ μὴ ὄντων ὡς οὐκ ἔστιν» («Ολων τῶν πραγμάτων μέτρον εἶναι ὁ ἄνθρωπος, τῶν μὲν ὑπαρχόντων ὅτι ὑπάρχουν, τῶν δὲ μὴ ὑπαρχόντων ὅτι δὲν ὑπάρχουν). Στηριζόμενος εἰς τὴν θεωρίαν τοῦ Ἡρακλείτου ὁ Πρωταγόρας, συμφώνως πρὸς τὴν ὁποίαν ἐν τῷ κόσμῳ τὰ πάντα μεταβάλλονται, ἔφθανεν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι σταθερῶς ἰσχύουσα ἀλήθεια δὲν ὑπάρχει. Ἡ ἀλήθεια διαμορφώνεται εἰς πᾶσαν στιγμὴν ἐκ τῶν σχέσεων, εἰς τὰς ὁποίας εὑρίσκεται ὁ ἄνθρωπος μὲ τὸν περιβάλλοντα αὐτὸν κόσμον. Εἰς ἑκάστην στιγμὴν ὑπάρχει καὶ μία ἀληθινὴ κατάστασις, ἥτις εὐθὺς ἀμέσως μεταβάλλεται. Κατόπιν τούτου οὐδὲν σταθερὸν κριτήριον τῆς ἀληθείας ὑπάρχει. Τὰ πράγματα εἶναι ὅπως τὰ ἀντιλαμβάνεται εἰς ἑκάστην στιγμὴν ὁ ἄνθρωπος. Ἡ ἐξωτερικὴ πραγματικότης μεταβάλλεται διαρκῶς καὶ εἶναι ὅπως τὴν ἀντιλαμβάνεται ὁ ἄνθρωπος. Ἐπειδὴ δὲ κατὰ τὴν ροὴν τῶν πραγμάτων ὁ ἄνθρωπος τὸν ἑαυτόν του τὸν εὑρίσκει ὡς σταθερῶς ὑπάρχοντα, διὰ τοῦτο τὸ μέτρον τῆς ἐκτιμήσεως τῶν πραγμάτων εὑρίσκεται οὐχὶ εἰς τὸν ἐξωτερικὸν κόσμον, ἀλλ' εἰς τὸ ἀνθρώπινον ἐγώ, τὸ ὁποῖον ἀναλόγως τῆς ἰδικῆς του καταστάσεως καὶ τῆς καταστάσεως τῶν ἀντικειμένων λέγει ὅτι ὁ ἐξωτερικὸς κόσμος ἐμφανίζεται κατὰ τοῦτον ἢ ἐκεῖνον τὸν τρόπον. Κατὰ συνέπειαν ἡ ἀλήθεια εἶναι σχετική, ἐξαρτωμένη ἀπὸ τὰς συνθήκας ὑπὸ τὰς ὁποίας εὑρίσκεται ἡ πραγματικότης καὶ τὸ ἀνθρώπινον ἐγώ.

Τὸν σχετικισμὸν τοῦτον ἐπεξέτεινεν ὁ Πρωταγόρας εἰς τὰς ἐπιστήμας καὶ εἰς τὸν πολιτικὸν βίον. Ἠρνεῖτο τὴν ἀλήθειαν τῶν μαθηματικῶν προτάσεων, ἔλεγε ὅτι ἡ εὐθεῖα γραμμὴ οὐδὲν κοινὸν σημεῖον δύναται νὰ ἔχῃ μὲ τὴν καμπύλην: «ἅπτεται γὰρ τοῦ κανόνος οὐ κατὰ στιγμήν ὁ κύκλος» (ἡ περιφέρεια τοῦ κύκλου δὲν δύναται νὰ ἔχῃ ἓν κοινὸν σημεῖον ἑπαφῆς μὲ τὴν εὐθεῖαν γραμμήν). Ἦτο φυσικὸν ὁ Πλάτων, ὅστις εἰργάζετο διὰ τὴν θεμελίωσιν τῶν μαθηματικῶν ἐπιστημῶν, νὰ λάβῃ ἐχθρικὴν στάσιν ἐναντίον τῶν θεωριῶν τοῦ Πρωταγόρου, αἵτινες δὲν παρεδέχοντο ὅτι αἱ μαθηματικαὶ προτάσεις ἦσαν ἐξ ἀντικειμένου ἀληθεῖς. Καὶ ἐν σχέσει μὲ τὴν πολιτικὴν καὶ ἠθικὴν ζωήν, ὑπεστήριζεν ὁ Πρωταγόρας ὅτι ἡ ἀλήθεια εἶναι σχετική. Ἠρνεῖτο τὴν ὕπαρξιν γενικῶς ἰσχυόντων ἠθικῶν κανόνων. Ἀνεγνώριζεν ὅμως ὅτι οἱ νομοθέται διὰ τῆς εὐφυΐας των δύνανται νὰ ἐπινοήσουν νόμους ρυθμίζοντας κατὰ τρόπον ἀποτελεσματικὸν τὴν πολιτικὴν ζωήν. Ὁ Πλάτων κατεπολέμει διαρκῶς τὴν σχετικιστικὴν θεωρίαν τοῦ Πρωταγόρου, εἰς δὲ τὸ ἔργον τῆς γεροντικῆς του ἡλικίας τὸ ἐπιγραφόμενον «Νόμοι» (716 D), ἀντιστρέφων τὴν πρότασιν τοῦ σοφιστοῦ, γράφει: «Ὁ δὴ θεὸς ἡμῖν πάντων χρημάτων μέτρον ἂν εἴη μάλιστα,, καὶ πολὺ μᾶλλον ἢ πού τις, ὡς φασιν ἄνθρωπος» (Ὁ θεὸς δι' ἡμᾶς δύναται εἰς ὕψιστον βαθμὸν νὰ θεωρηθῇ ὡς μέτρον ὅλων τῶν πραγμάτων καὶ ὄχι, ὅπως ἴσως λέγουν μερικοί, κάποιος ἄνθρωπος).

2ον) «Ἀντιλογιῶν Α. Β.». Τὸ περιεχόμενον τοῦ συγγράμματος τούτου, ἀποτελούμενον ἐκ δύο βιβλίων, δὲν εἶναι ἐπαρκῶς γνωστόν. Δὲν εἶναι ἀπίθανον ὅτι εἰς τοῦτο θὰ ἐξέφραζεν ὁ Ἀβδηρίτης σοφιστὴς τὴν γνώμην ὅτι ἐν σχέσει πρὸς οἱονδήποτε ζήτημα ὑπάρχουν δύο λόγοι εὑρισκόμενοι εἰς ἀντίθεσιν πρὸς ἀλλήλους: «δύο λόγους εἶναι περὶ παντὸς πράγματος ἀντικειμένους ἀλλήλοις» (Διογ. Λαέρτ. 9, 51). Εἰς τὸ σύγγραμμα τοῦτο θὰ περιείχοντο καὶ ὑποδειγματικὰ παραδείγματα χρησιμοποιήσεως τῆς ἐριστικῆς τέχνης. Τὴν ἐπίδρασιν τῶν τοιούτων διδασκαλιῶν τοῦ Πρωταγόρου ἀνευρίσκομεν εἰς τὰς τραγωδίας τοῦ Εὐριπίδου. Εἰς ἓν ἀπόσπασμα ἐκ τῆς τραγωδίας «Ἀντιόπη» ἀναγιγνώσκομεν: «Ἐκ παντὸς πράγματος δισσῶν λόγων ἀγὼν θεῖτ' ἄν, εἰ λέγειν εἴη σοφός» (Ἀπὸ οἱονδήποτε ζήτημα δύναται κανεὶς νὰ δημιουργήσῃ ἕνα ἀγῶνα διπλῶν λόγων, ἐὰν ἔχῃ ἀσκηθῆ εἰς τὴν τέχνην τῶν λόγων). Τὸ γεγονὸς ὅτι αἱ λέξεις «ἀντιλέγειν» καὶ «ἀντιλογία» ἀπαντοῦν κατὰ πρῶτον εἰς τὸν Ἡρόδοτον, ἀποτελεῖ ἔνδειξιν ὅτι τὰς «Ἀντιλογίας» τὰς εἶχεν ἀναγνώσει καί ὁ πατὴρ τῆς ἱστορίας. Ἐκ τοῦ ἀνωτέρω παρατεθέντος ἀποσπάσματος τοῦ Ἀριστοξένου διαπιστοῦται ὅτι εἰς τὰς «Ἀντιλογίας» ὁ Πρωταγόρας θὰ εἶχεν ἐξετάσει τὰ προβλήματα τὰ ἀναφερόμενα εἰς τὸν καθορισμὸν τῆς ἐννοίας τοῦ δικαίου καὶ εἰς τὴν πολιτικὴν ζωήν.

3ον) «Περὶ τῆς ἐν ἀρχῇ καταστάσεως». Τὸ σύγγραμμα τοῦτο εἶχε σημειώσει μεγίστην ἐπίδρασιν κατὰ τὴν ἀρχαιότητα. Ἐξ αὐτοῦ ἔχει ληφθῆ καὶ ὁ μῦθος τὸν ὁποῖον θέτει εἰς τὸ στόμα τοῦ Πρωταγόρου ὁ Πλάτων εἰς τὸν ὁμώνυμον διάλογον. Τὸ θέμα ἦτο ἡ περιγραφὴ τῆς πρωτογόνου καταστάσεως τῆς ἀνθρωπότητος καὶ ἡ ἐξήγησις τῆς ἀναπτύξεως τοῦ πολιτισμοῦ. Κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὸν Ἡσίοδον, ὁ Πρωταγόρας ἀνέπτυσσε τὴν γνώμην ὅτι ὁ ἄνθρωπος πιεζόμενος ἀπὸ τὴν ἀνάγκην τῆς αὐτοσυντηρήσεως καὶ παρακινούμενος ἀπὸ τὴν ὄρεξιν νὰ βελτιώσῃ τοὺς ὅρους τῆς ζωῆς του, ἐδημιούργησε προοδευτικῶς τὸν πολιτισμόν. Εἶναι πιθανὸν ὅτι ἡ συγγραφὴ αὕτη ἀπετέλει πρόλογον τῶν «Ἀντιλογιῶν».

4ον) «Περὶ θεῶν». Εἶναι τὸ ἔργον, τοῦ ὁποίου ἡ ἀνάγνωσις ἐν Ἀθήναις προεκάλεσε τὴν ἐναντίον του δίωξιν. Ἡ ἀρχή του ἦτο ἡ ἑξῆς: «Περὶ μὲν θεῶν οὐκ ἔχω εἰδέναι, οὔθ' ὡς εἰσὶν οὔθ' ὡς οὐκ εἰσίν· πολλὰ γὰρ τὰ κωλύοντα εἰδέναι, ἥ τ' ἀδηλότης καὶ τραχὺς ὢν ὁ βίος τοῦ ἀνθρώπου» Περὶ τῶν θεῶν δὲν δύναμαι νὰ γνωρίζω οὔτε ὅτι ὑπάρχουν, οὔτε ὅτι δὲν ὑπάρχουν· διότι ὑπάρχουν πολλὰ τὰ ἐμποδίζοντα τὴν ἀφιδῆ γνῶσιν, καὶ ἡ ἔλλειψις σαφῶν ἐνδείξεων καὶ ἡ μικρὰ διάρκεια τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς). Εἶναι πιθανὸν ὅτι εἰς τὸ σύγγραμμα τοῦτο θὰ ἐγίνετο κριτικὴ τῶν παραδεδομένων περὶ θεῶν ἀντιλήψεων καὶ θὰ ἐξητάζετο ἡ πίστις τοῦ λαοῦ εἰς τὴν μαντικήν. Αἱ σχετικαὶ δυσκολίαι αἱ ἐκτιθέμεναι εἰς τὴν συγγραφὴν αὐτὴν φαίνεται ὅτι ἐκρίθησαν ἀσυμβίβαστοι πρὸς τὴν θρησκείαν τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν καὶ ὁ Πρωταγόρας κατεδιώχθη καὶ κατετάχθη εἰς τὴν χορείαν τῶν «ἀθέων».

5ον) «Μέγας Λόγος». Ἐκ τούτου διεσώθησαν τὰ ἀκόλουθα ἀποσπάσματα: «Φύσεως καὶ ἀσκήσεως διδασκαλία δεῖται», «Ἀπὸ νεότητος δὲ ἀρξαμένους δεῖ μανθανειν» («Η διδασκαλία χρειάζεται φυσικὴν προδιάθεσιν καὶ ἄσκησιν), (τὴν μάθησιν πρέπει νὰ τὴν ἀρχίζωμεν ἀπὸ τὴν νεότητα). Εἶναι φανερὸς ὅτι ὁ Πρωταγόρας εἶχεν ἀσχοληθῆ μὲ διδακτικὰ καὶ παιδαγωγικὰ προβλήματα. Ἐκ μεταφράσεως εἰς τὴν συριακὴν γλῶσσαν πραγματείας τοῦ Πλουτάρχου μανθάνομεν ὅτι, κατὰ τὸν Πρωταγόραν, διὰ νὰ καρποφορήσῃ ἡ παιδεία πρέπει ὁ σπόρος της νὰ ἐμφυτευθῇ εἰς τὸ βάθος τῆς ψυχῆς. Τὴν αὐτὴν ἀκριβῶς ἀντίληψιν τὴν εὑρίσκομεν ἐκφραζομένην καὶ ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος εἰς τὸν «Θεαίτητον» (167 Β). Ὅπως συνάγεται ἐκ τοῦ ὁμωνύμου πρὸς τὸν σοφιστὴν πλατωνικοῦ διαλόγου, παραδέχεται τὴν κοινῶς παραδεδεγμένην διάκρισιν τῆς ἀρετῆς εἰς σοφίαν, σωφροσύνην, δικαιοσύνην καὶ ἀνδρείαν. Ἀνεγνώριζε τὸν σωφρονιστικὸν χαρακτῆρα τῶν ἐπιβαλλομένων ὑπὸ τῆς πολιτείας ποινῶν, παραδέχετο δὲ ὅτι τὰ ἄτομα τὰ ἐπικίνδυνα διὰ τὴν ὑπόστασιν τῆς πολιτικῆς ζωῆς, πρέπει νὰ τιμωρῶνται διὰ τῆς ποινῆς τοῦ θανάτου. Ἡ κοινωνικὴ ζωὴ δημιουργεῖται ὑπὸ δύο κοινωνικῶν ἐνστίκτων, τὰ ὁποῖα εἶναι ἔμφυτα εἰς τὴν ἀνθρωπίνην ψυχήν, ἤτοι ὑπὸ τῆς «αἰδοῦς» καὶ «δίκης», δηλαδὴ ἀπὸ τὰ συναισθήματα τῆς ἐντροπῆς καὶ τῆς δικαιοσύνης.

6ον) «Περὶ τοῦ ὄντος». Τὴν ὕπαρξιν τοῦ ἔργου τούτου μᾶς πιστοποιεῖ ὁ Εὐσέβιος, ἀντλῶν τὴν εἴδησιν ἀπὸ τὸν νεοπλατωνι-

κὸν Πορφύριον. Εἰς τὸ σύγγραμμα τοῦτο ὁ Πρωταγόρας ἀντέκρουε τὰς ἐνιστικὰς θεωρίας τῶν Ἐλεατῶν.

Περιεσώθησαν καὶ πολλοὶ ἄλλοι τίτλοι συγγραμμάτων ἀποδιδομένων εἰς τὸν Ἀβδηρίτην σοφιστήν, ὡς: «Τέχνη ἐριστικῶν», «Περὶ μαθημάτων», «Περὶ πολιτείας», «Περὶ ἀρετῶν», «Περὶ τῶν οὐκ ὀρθῶς τοῖς ἀνθρώποις πραττομένων», «Προστατικός», «Δίκη ὑπὲρ μισθοῦ», «Περὶ τῶν ἐν Ἅιδου». Τινὲς ἐξ αὐτῶν φαίνεται ὅτι εἶναι ἁπλῶς ἐνδεικτικοὶ θεμάτων, τὰ ὁποῖα εἶχε διαπραγματευθῆ εἰς τὰς συγγραφάς του. Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον βεβαιοῦται ἐκ μαρτυριῶν πολλῶν συγγραμμάτων, εἶναι ὅτι ὁ Ἀβδηρίτης σοφιστὴς εἶχεν ἐγκύψει σοβαρῶς εἰς τὰ προβλήματα τῆς παιδαγωγικῆς καὶ τῆς γραμματικῆς. Μετὰ τόλμης παρουσίαζε τὸν ἑαυτόν του ὡς διδάσκαλον τῆς πολιτικῆς ἀρετῆς. Κατεφέρετο κατὰ τῆς εἰδικευμένης μορφώσεως καὶ ἔλεγεν ὅτι ὁ βίος τοῦ ἀνθρώπου ἔχει ἀνάγκην «εὐρυθμίας καὶ εὐαρμοστίας» (Πλάτ. Πρωτ. 15 Β). Διὰ τοῦτο οἱ γονεῖς πρέπει νὰ φροντίζουν νὰ μορφώνουν τὰ τέκνα των διὰ τῶν διδασκάλων, οἱ ὁποῖοι διδάσκουν εἰς αὐτὰ ποιήματα καλῶν ποιητῶν καὶ μουσικὴν διὰ νὰ διαμορφώσουν κατὰ τρόπον ἁρμονικὸν τὰς ψυχάς των. Διὰ τῶν ἀντιλήψεών του τούτων ὁ Πρωταγόρας ἐγένετο εἰσηγητὴς τῆς λεγομένης «γενικῆς μορφώσεως» καὶ ὑπέρμαχος τῆς ἰδέας ὅτι τὸ παιδὶ πρέπει νὰ τὸ μορφώνωμεν κατὰ τρόπον ὥστε νὰ καταστῆ ἁρμονικὴ προσωπικότης. Ἐξ ἴσου σπουδαῖαι εἶναι καὶ αἱ εἰς τὴν γραμματικὴν ἀναφερόμεναι ἔρευναι τοῦ Πρωταγόρου. Ἐγένετο εἰσηγητὴς τῆς διακρίσεως τῶν τριῶν γραμματικῶν γενῶν, καταττάξας τὰ ὀνόματα εἰς «ἄρρενα», «θήλεα» καὶ «σκεύη» (δηλαδὴ οὐδέτερα). Διέκρινε τοὺς χρόνους τῶν ρηματικῶν τύπων «χρόνου μέρη» καὶ τὰς τέσσαρας ἐγκλίσεις, αἵτινες ὠνομάσθησαν ὑπ' αὐτοῦ: «εὐχωλή, ἐρώτησις, ἀπόκρισις, ἐντολή». Τὰς ἐγκλίσεις ὠνόμασε «πυθμένας τῶν λόγων», δηλαδὴ τυπικὰς μορφὰς τῆς ἐκφράσεως τῶν προτάσεων. Ἀπησχολήθη καί μὲ τὸ πρόβλημα τῆς «ὀρθοεπείας», ἤτοι τῆς ὀρθῆς χρήσεως τῆς γλώσσης. Ἡ γλῶσσα, εἶναι κατὰ τὸν Ἀβδηρίτην σοφιστήν, συμβατικὸν κατασκεύασμα, ὑπάρχουσα κατὰ σύμβασιν, «νόμῳ», καὶ οὐχὶ ἐκ φύσεως, «φύσει». Ὡς συμβατικὸν ὅμως κατασκεύασμα πρέπει ἡ γλῶσσα νὰ χρησιμοποιῆται ὀρθῶς κατὰ τρόπον ὥστε νὰ ἐκτελῆ τὸν προορισμόν της. Οὕτω, ἔλεγεν ὁ Πρωταγόρας ὅτι ἡ λέξις «πήληξ» (περικεφαλαία) δὲν πρέπει νὰ εἶναι θηλυκοῦ γένους, ἀφοῦ τὰ λοιπὰ εἰς -ξ λήγοντα ὀνόματα θῶραξ, κόραξ, ἄνθραξ, πίναξ, μύρμηξ εἶναι ἀρσενικοῦ γένους. Ἐπίσης ἔλεγεν ὅτι κακῶς χρησιμοποιοῦμεν διὰ νὰ δηλώσωμεν καὶ τὰ δύο γένη τὸ ὄνομα «ἀλεκτρυών». Κατὰ τὸν Πρωταγόραν ἔπρεπε νὰ δημιουργηθῆ πρὸς δήλωσιν τοῦ θηλυκοῦ ἡ λέξις «ἀλεκτρύαινα».

Ἐπικρίνων τὸν πρῶτον στίχον τῆς «Ἰλιάδος» εὑρίσκεν εἰς αὐτὸν δύο σφάλματα. Τὸ πρῶτον ἦτο ὅτι ἡ λέξις «μῆνις», λόγω τῆς καταλήξεώς της ἔπρεπε νὰ εἶναι γένους ἀρσενικοῦ. Τὸ δὲ δεύτερον συνίστατο εἰς τὸ ὅτι ὁ Ὅμηρος ἐχρησιμοποίησεν ἀπευθυνόμενος πρὸς τὴν Μοῦσαν τὴν προστακτικὴν «ἄεισε», ἐνῶ ἔπρεπε νὰ χρησιμοποιήση εὐκτικήν. Γενικῶς, ἡ πρόθεσις τοῦ Πρωταγόρου ἦτο νά ρυθμίση τὴν χρῆσιν τῶν γλωσσικῶν ἐκφραστικῶν μορφῶν ὀρθολογιστικῶς. Δύναται ἀκόμη νὰ θεωρηθῆ ὁ Ἀβδηρίτης σοφιστὴς καὶ ὡς εἰσηγητὴς τῆς φιλολογικῆς κριτικῆς. Τοῦτο ἀποδεικνύεται ἐκ τῶν σφαλμάτων, τὰ ὁποῖα ἀνεύρισκεν εἰς τὸν πρῶτον στίχον τῆς «Ἰλιάδος», ἐκ τῶν γνωμῶν, τὰς ὁποίας θέτει εἰς τὸ στόμα του ὁ Πλάτων εἰς τὸν ὁμώνυμον διάλογον. Εἰς αὐτὸν (339 Α) παριστάνεται ὁ Πρωταγόρας λέγων: «Ἡγοῦμαι ἀνδρὶ παιδείας μέγιστον μέρος εἶναι περὶ ἐπῶν δεινὸν εἶναι· ἔστι δὲ τοῦτο τὰ ὑπὸ τῶν ποιητῶν λεγόμενα οἷον τ' εἶναι συνιέναι ἃ τε ὀρθῶς πεποίηται καὶ ἃ μή καὶ ἐπίστασθαι διελεῖν τε καὶ ἐρωτώμενον λόγον δοῦναι» (Ἔχω τὴν ἰδέαν ὅτι διὰ τὸν ἄνθρωπον σπουδαιότατον μέρος τῆς μορφώσεώς του ἀποτελεῖ νὰ εἶναι ἔμπειρος σχετικῶς μὲ τὰ ποιήματα· αὐτὸ σημαίνει νὰ δύναται νὰ κατανοῆ τὰ ὑπὸ τῶν ποιητῶν λεγόμενα ποῖα ἔχουν λεχθῆ καλῶς καὶ ποῖα ὄχι, καὶ νὰ δύναται νὰ τὰ ἀναλύη καὶ νὰ δίνη ἀποκρίσεις εἰς σχετικὰς μέ αὐτὰ ἐρωτήσεις).

Ἐξ ἀρχαίας πηγῆς πληροφορούμεθα ὅτι ἔδωκε τὴν ἀκόλουθον ἀπόκρισιν εἰς τινα ποιητήν, ὅστις τὸν ἐξύβριζε, διότι δὲν εἶχεν ἀναγνωρίσει τὴν ἀξίαν τῶν ποιημάτων του: «Κρεῖττόν μοι ἐστὶ κακῶς ἀκούειν ὑπὸ σοῦ ἢ τῶν σῶν ποιημάτων ἀκούειν» (Προτιμῶ καλύτερον νὰ ἀκούω ὕβρεις προερχομένας ἐκ σοῦ παρὰ τὰ ποιήματά σου).

Ὁ Πρωταγόρας ὑπῆρξε περίφημος ὡς διδάσκαλος τῆς ρητορικῆς, νοουμένης ὡς τέχνης ἥτις δύναται νὰ ἐμφανίση μίαν ἄδικον ὑπόθεσιν ὡς δικαίαν: «τὸν ἥττω λόγον κρείττω ποιεῖν». Εἰς σημαντικὸς ἀριθμὸς μαθητῶν του ἀπεδέχθη καὶ συνέχισε τὴν διδασκαλ.αν του. Ὁ ἐκ Κορίνθου φιλόσοφος Ξενιάδης ὑπῆρξεν ὑποστηρικτὴς τοῦ σχετικισμοῦ καὶ τοῦ σκεπτικισμοῦ του. Ὁ ἐκ Μήλου Διαγόρας ἀνεδείχθη ὀνομαστὸς ὡς ὑποστηρικτὴς τῶν ἀθεϊστικῶν διδασκαλιῶν του. Εἰς τὴν χορείαν τῶν μαθητῶν του συγκατελέγετο ὁ Περικλῆς, ὁ Ἀλκιβιάδης, ὁ Κριτίας, ὁ Ἀρχαγόρας ὁ Ἀθηναῖος, ὁ Ἀντίμοιρος ὁ Μενδαῖος καὶ ὁ γνωστὸς ἐκ Κυρήνης διάσημος μαθηματικὸς Θεόδωρος. Ὁ συμπολίτης του Δημόκριτος ἐπεδοκίμασεν ἐν μέρει μονον τὸν σκεπτικισμὸν του. Πέραν τῶν ὑποκειμενικῶν δεδομένων τῆς αἰσθήσεως, τὰ ὁποῖα ἀποτελοῦν τὴν «σκοτίνην γνώμην», ὑπάρχει, κατὰ τὸν Δημόκριτον, ἡ ἀληθὴς διὰ τῆς σκέψεως θεώρησις τῆς ἀληθείας, ἡ «γνησίη γνώμη». Κατὰ τὸν 20ὸν αἰῶνα μέ τὴν ἐμφάνισιν τοῦ ἀγγλοσαξονικοῦ πραγματισμοῦ ἐπανῆλθον εἰς τὴν ἐπικαιρότητα αἱ γνῶμαι τοῦ Ἀβδηρίτου σοφιστοῦ. Ὁ Ἄγγλος φιλόσοφος Σίλλερ, ὅστις νοεῖ τὸν πραγματισμὸν ὡς «νεοανθρωπισμόν», ἀποφαίνεται ὅτι πρέπει νὰ δεχθῶμεν τὴν ὑπὸ τοῦ Πρωταγόρου τεθεῖσαν ἀρχὴν ὅτι «μέτρον ὅλων τῶν πραγμάτων εἶναι ὁ ἄνθρωπος». Κατὰ τὸν Σίλλερ, ὁ Πλάτων ἐτόνισε περισσότερον ἀπὸ ὅσον ἔπρεπε τὴν σπουδαιότητα τῆς ἀπροσώπου νοήσεως καὶ τοῦτο ἐγένετο ἀφορμὴ νὰ παραβλεφθοῦν τὰ δικαιώματα τῆς συγκεκριμένης ἀνθρωπίνης προσωπικότητος. Διὰ νὰ ὑποστηρίξη δὲ τὰς ἀπόψεις τοῦ Πρωταγόρου ὁ Σίλλερ ἐδημοσίευσε κατὰ τὸ 1911 εἰς τὸ περιοδικὸν «MIND» πραγματείαν ὑπὸ τὸν τίτλον «Ὁ ἀνθρωπισμὸς τοῦ Πρωταγόρου». Ὁ Γερμανὸς φιλόσοφος Χάϊντεγγερ φρονεῖ ὅτι ὁ ὑποκειμενισμὸς τοῦ Ἀβδηρίτου σοφιστοῦ εἶναι ὅλως διάφορος ἀπὸ τὸν κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους ἀναπτυχθέντα ὑποκειμενισμόν. Κατὰ τὸν Χάϊντεγγερ, ὁ νεώτερος εὐρωπαϊκὸς ὑποκειμενισμὸς νοεῖ τὸ ἀνθρώπινον ὑποκείμενον ὡς μεταφυσικὴν ὀντότητα. Ἀντιθέτως ὁ Πρωταγόρας νοεῖ τὸ ἀνθρώπινον ὑποκείμενον ὡς κάτι τὸ ὁποῖον ἔχει ὕπαρξιν ἀνάλογον πρὸς τὴν ὕπαρξιν τῶν λοιπῶν ἐγκοσμίων ὄντων.

Β ι β λ ι ο γ ρ α φ ί α. Τὰ διασωθέντα ἀποσπάσματα τοῦ Πρωταγόρου καὶ αἱ σχετικαὶ εἰδήσεις περιλαμβάνονται εἰς τὸν δεύτερον τόμον τῶν ὑπὸ τοῦ Ντίλς ἐκδοθέντων 'Αποσπασμάτων τῶν Προσωκρατικῶν». — Βλέπε «Πρωταγόραν» καὶ «Θεαίτητον» τοῦ Πλάτωνος. — H.GOMPERZ, SOPHISTIK UND RHETORIK. — W. JACGER, PAIDEIA, τόμ. 1.

ΓΟΡΓΙΑΣ ὁ Λεοντῖνος, σοφιστὴς σύγχρονος τοῦ Πρωταγόρου μαθητὴς δὲ τοῦ Ἐμπεδοκλέους (βλέπε λέξιν εἰς τόμον Ζ', σελὶς 463).

ΠΡΟΔΙΚΟΣ. Σοφιστής, σύγχρονος τοῦ Σωκράτους, γεννηθεὶς εἰς τὴν νῆσον Κέαν περὶ τὸ 460 π.Χ. Ἐγκατεστημένος ἐν Ἀθήναις, ἐδίδασκεν ἐπὶ πληρωμῇ τὴν ρητορικὴν καὶ σοφιστικήν, λέγων, ὡς παρεδίδετο, ὅτι ὅπως ἡ μία χεὶρ νίπτει τὴν ἄλλην, οὕτω καὶ ἡ σοφία πρέπει νὰ διδάσκη τὴν φιλομάθειαν, ἡ δὲ φιλομάθεια ν' ἀμείβη τὴν σοφίαν. Ὁ Πλάτων ὁμιλεῖ εἰρωνικῶς περὶ αὐτοῦ καὶ λέγει ὅτι ἦτο μαλθακὸς τὴν δίαιταν «σισύραις ἐγκεκορδυλημένος». Ἐθαυμάζετο διὰ τὴν εὐφράδειαν καὶ τὴν εὐστοχίαν τῶν παραβολῶν του, ἀπεκαλεῖτο δὲ «δεινὸς» καὶ «σοφός», ἐξ οὗ καὶ ἐλέγετο «Προδίκου σοφώτερος» περὶ τῶν ἐπὶ σοφίᾳ διακρινομένων. Ἀναφέρεται ἔργον του «Ὧραι», εἰς τὸ ὁποῖον περιείχετο καὶ ὁ μῦθος περὶ τοῦ Ἡρακλέους ἐκλέγοντος μεταξὺ Ἀρετῆς καὶ Κακίας. Ἐδίδασκε περὶ τῶν θεῶν ὅτι ἦσαν θεοποιήσεις ὅλων τῶν ὠφελίμων εἰς τοὺς ἀνθρώπους, οἱ ὁποῖοι ὠνόμασαν Βάκχον τὴν θεοποίησιν τοῦ οἴνου, Δήμητρα τοῦ σίτου κ.ο.κ. Πρὸς παρηγορίαν καὶ ἀπαλλαγὴν ἀπὸ τοῦ φόβου τοῦ θανάτου ἔλεγεν ὅτι ἐνόσῳ ζῶμεν θάνατος δὲν ὑπάρχει, ὅταν δὲ ὑπάρξῃ ὁ θάνατος, ἡμεῖς παύοντες νὰ ζῶμεν, δὲν τὸν αἰσθανόμεθα.

ΙΠΠΙΑΣ ὁ Ἠλεῖος. Εἷς τῶν παλιμαθεστέρων σοφιστῶν τῶν χρόνων τοῦ Σωκράτους, ὁ ὁποῖος κατεῖχε λαμπρὰν θέσιν ὡς πολιτευόμενος εἰς τὴν ἰδιαιτέραν του πατρίδα, περιήρχετο τὰς ἑλληνικὰς πόλεις διδάσκων ἐπὶ μισθῷ, ὑπερηφανεύετο δὲ ὅτι ἀπὸ τὴν δικασκαλίαν του ἀπέκτησε περισσότερα ἀπὸ ὅλους τοὺς ἄλλους σοφιστὰς χρήματα. Ἐδίδασκε μαθηματικά, φυσικὰς ἐπιστήμας, ἀστρονομίαν, ὡμίλει δὲ εὐχερῶς περὶ γραμμάτων ὀρθότητος, περὶ γενεαλογίας ἡρώων, περὶ ρυθμῶν καὶ ἁρμονιῶν καὶ περὶ ἠθικῆς .Εἰς τοὺς Πλατωνικοὺς διαλόγους πολλάκις ἀναφέρεται, ὑπὸ τὸ ὄνομά δὲ ἐπιγράφονται δύο διάλογοι τοῦ Πλάτωνος, Ἱππίας μείζων ἢ περὶ τοῦ Καλοῦ καὶ Ἱππίας ἐλάττων ἢ περὶ τοῦ ψεύδους. Ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος ὁ Ἱππίας παρουσιάζεται ὡς ἀλαζὼν καὶ μεγαλορρήμων, μὲ ὕφος πομπῶδες καὶ πλούσιον εἰς λέξεις ἠχηράς, οὐχὶ ὅμως καὶ εἰς τὰς ἰδέας, πάντως ὅμως εἶχεν εὐρυτάτας ἐγκυκλοπαιδικὰς γνώσεις. Ἐκ τῶν ἔργων του διεσώθησαν μόνον αἱ ἐπιγραφαί, ἀναφερόμεναι ὑπὸ ἄλλων συγγραφέων, ὡς ἡ Συναγωγή, πιθανὸν ἀρχαιολογικῆς ὑποθέσεως, ὁ Τρωϊκός, .Ἐθνῶν ὀνομασίαι, ἀναγραφὴ Ὀλυμπιακῶν, ὡς καὶ ἐλεγεῖον εἰς χορὸν νέων, οἱ ὁποῖοι ἐπινίγησαν ταξιδεύοντες πρὸς τὸ Ρήγιον.

ΑΡΧΕΛΑΟΣ. Φιλόσοφος τοῦ 5ου π.Χ. αἰῶνος υἱὸς τοῦ Ἀπολλοδώρου, κατ' ἄλλους τοῦ Μίδωνος. Τινὲς τῶν εἰδήσεων φέρουν τοῦτο ὡς Ἀθηναῖον, ἄλλαι δὲ ὡς Μιλήσιον. Ὑπῆρξε μαθητὴς τοῦ Ἀναξαγόρου, ὃν λέγεται ὅτι διεδέχθη εἰς τὴν διεύθυνσιν τῆς ἐν Λαμψάκῳ ἱδρυθείσης ὑπ' αὐτοῦ σχολῆς. Ὅπως ἀναφέρουν ὁ Διογένης ὁ Λαέρτιος καὶ ὁ Πορφύριος, ὑπῆρξε διδάσκαλος καὶ φίλος τοῦ Σωκράτους, μετέφερε δὲ εἰς τὰς Ἀθήνας ἐκ τῆς Ἰωνίας τὴν φυσικὴν φιλοσοφίαν (φυσιολογίαν). Ὁ Ἴων ὁ Χῖος ἀναφέρει ὅτι ὁ Σωκράτης τὸν εἶχεν ἀκολουθήσει ἀποδημήσαντα εἰς Σάμον («καὶ νέον ὄντα (ἔωκράτη) εἰς Σάμον σὺν Ἀρχελάῳ ἀποδημῆσαι», Διογ. Λαέρτιος II 25). Ἀποδίδεται εἰς αὐτὸν συγγραφὴ βιβλίου, ὑπὸ τὸν τίτλον «Φυσιολογίαι». Ὁ Πλούταρχος («Κίμων» 4) ἀναφέρει ὅτι εἶχε γράψει ἐλεγείας πρὸς παρηγορίαν τοῦ Κίμωνος, δοκιμάσαντος σφοδροτάτην λύπην ἐπὶ τῷ θανάτῳ τῆς συζύγου του Ἰσοδίκης. Πάντως φαίνεται ὅτι εἶχε σχέσεις οὐ μόνον μὲ τὸν Κίμωνα, ἀλλὰ καὶ μὲ τὸν Σοφοκλέα. Κατὰ παλαιὰν μαρτυρίαν, ὁ Σοφοκλῆς ἔλεγεν ὅτι τὸ ὄνομα «Ἀρχέλαος» δὲν προσαρμόζεται μὲ κανὲν ἀπὸ τὰ μέτρα καὶ δὲν δύναται νὰ χρησιμοποιηθῆ οὔτε εἰς ἐπικὸν οὔτε εἰς ἐλεγειακὸν στίχον.

Ἀπεδέχθη τὰς δοξασίας τοῦ Ἀναξαγόρου, προσπαθήσας νὰ μετριάσῃ τὸν μεταξὺ «νοῦ» καὶ «ὕλης» δυϊσμόν. Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ταύτης ἡ διδασκαλία του σημαίνει ἐπιστροφὴν εἰς τὰς ἐνιστικὰς ἀντιλήψεις τῆς Ἰωνικῆς σχολῆς. Ἐθεώρει ὡς πρώτας ἀρχὰς τῶν ὄντων τὸ ἄπειρον μῖγμα τὸ συνιστάμενον ἐκ τῶν ὁμοιομερῶν σωματιδίων, ἐδίδασκε δὲ ὅτι διὰ τῆς μηχανικῆς συνθέσεως καὶ χωρισμοῦ τούτων παράγονται τὰ ἐν τῷ κόσμῳ ὑπάρχοντα πράγματα. Ὁ χωρισμὸς καὶ ἡ σύνθεσις γίνεται διὰ τῆς ἐπενεργείας τοῦ νοῦ, τὸ ἀρχικὸν δὲ μῖγμα ὅλων τῶν σωματιδίων τὸ θεωρεῖ, ἀκολουθῶν τὴν διδασκαλίαν τοῦ Ἀναξιμένους,

ὡς ὑφιστάμενον ὑπὸ τὴν μορφὴν ἀέρος «ἀέρα ἄπειρον (ἀρχὴν ἀπεφήνατο) καὶ τὴν περὶ αὐτὸν πυκνότητα καὶ μάνωσιν· τούτων δὲ τὸ μὲν εἶναι πῦρ, τὸ δὲ ὕδωρ» (ὡς ἀρχὴν ἐδέχθη τὸν ἄπειρον ἀέρα καὶ τὴν συμβαίνουσαν σχετικῶς μὲ αὐτὸν πυκνότητα καὶ ἀραιότητα· ἐκ τούτων τὸ μέν ἔν φαινόμενον ἀποτελεῖ τὸ πῦρ, τὸ δὲ ἄλλο τὸν ἀέρα). Διαφωνεῖ πρὸς τὸν διδάσκαλον του Ἀναξαγόραν, μὴ παραδεχόμενος ὅτι ὁ νοῦς εἶναι ἀπηλλαγμένος πάσης ἀναμίξεως. Εἰς τὸν νοῦν ἐνυπάρχει εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ἀνάμιξις τῆς ὕλης «τῷ νῷ ἐνυπάρχει τι εὐθέως μῖγμα». Τὴν ἐκ τοῦ νοῦ καὶ ἀέρος συναπαρτιζομένην ἐνιαῖαν οὐσίαν τὴν ταυτίζει μέ τὸν Θεὸν («ἀέρα καὶ νοῦν τὸν Θεόν»). Ἐκ τοῦ ἀρχικοῦ μίγματος διὰ τῆς πυκνώσεως καὶ ἀραιώσεως παράγεται τὸ ψυχρὸν καὶ θερμόν, ἐξ ὧν τὸ μέν ἔν ἐμφανίζεται ὡς ὕδωρ, τὸ δὲ ἄλλο ὡς πῦρ. Ἐκ τούτων τὸ μὲν πῦρ εἶναι τὸ ἐνεργητικὸν στοιχεῖον, τὸ δὲ ὕδωρ τὸ παθητικόν. Κατὰ μαρτυρίαν τοῦ Στοβαίου, δὲν ἐθεώρει τὴν δημιουργίαν τοῦ κόσμου ὡς ἔργον τοῦ νοῦ («οὐ μέντοι κοσμοποιὸν τὸν νοῦν»). Φαίνεται ὅτι θὰ περιώριζε τὴν ἐνέργειαν τοῦ νοῦ μόνον εἰς τὴν παραγωγὴν τῆς ἀρχικῆς δίνης, ἥτις θέτει εἰς κίνησιν τὸ μῖγμα. Ὁ πρῶτος χωρισμὸς κατόπιν τῆς κινήσεως ταύτης εἶναι ὁ τοῦ ψυχροῦ ἀπὸ τοῦ θερμοῦ, διὰ δὲ τῆς ἀλληλοσυζεύξεως τῶν ποιοτήτων τούτων κατὰ μηχανικὴν ἐπενέργειαν λαμβάνει ὑπόστασιν ἡ κοσμοποιΐα, χωρὶς νὰ ἐπεμβαίνῃ πλέον ὁ νοῦς. Τὸ ὕδωρ συγκεντρώνεται εἰς τὸ κέντρον τοῦ μίγματος, ἐξατμιζόμενον δὲ ὑπὸ τὴν ἐπήρειαν τοῦ πυρός, παράγει τὸν ἀέρα. Ὅσον μέρος τοῦ ὕδατος δὲν ὑφίσταται ἐξάτμισιν ὑπόκειται εἰς πύκνωσιν, ἐξ ἧς παράγεται τὸ γεῶδες στοιχεῖον. Οἱ ἀστέρες εἶναι τμήματα γεώδη ἀποσπασθέντα δυνάμει τῆς γενικῆς περιστροφῆς τοῦ σύμπαντος ἐκ τοῦ κέντρου. Ἡ γῆ περιβάλλεται ὑπὸ τοῦ ἀέρος, οὗτος δὲ ὑπὸ τοῦ πυρός. Ἡ περιστροφικὴ δὲ κίνησις τοῦ κόσμου εἶναι ἡ αἰτία δι' ἣν ἡ γῆ, ἥτις ἀποτελεῖ ἓν μικρὸν μέρος τοῦ σύμπαντος, μένει σταθερὰ εἰς τὴν θέσιν ἣν κατέχει. Ἡ γηΐνη ἐπιφάνεια παρουσιάζει κοίλωμα περὶ τὸ μέσον. Ἐκ τούτου ἐξηγεῖται διατὶ δὲν ἐπισυμβαίνει κατὰ τὴν αὐτὴν ὥραν ἡ ἀνατολὴ καὶ ἡ δύσις τοῦ ἡλίου εἰς ὅλας τὰς χώρας. Οἱ ἀστέρες κατ' ἀρχὰς ἐστρέφοντο πλαγίως, ἐν σχέσει μέ τὴν γῆν, ἥτις οὔτε ἐφωτίζετο οὔτε ἐθερμαίνετο ὑπ' αὐτῶν. Μετέπειτα ὅμως, ὅταν ἐσημειώθη ἡ κλίσις τῆς οὐρανίου σφαίρας, κατέστη δυνατὸν νὰ ἐπενεργήσῃ ἐπὶ τῆς γῆς ἡ θερμότης τοῦ ἡλίου, ἥτις ἐδημιούργησε διὰ τῆς ἐξατμίσεως τὴν ξηράν. Ἡ γένεσις τῶν ἐμβίων ὄντων ὀφείλεται εἰς τὴν ἐπενέργειαν τῆς ἡλιακῆς θερμότητος. «Θερμαινομένης τῆς γῆς ἐν τῷ κάτω μέρει, ὅπου τὸ θερμὸν καὶ τὸ ψυχρὸν ἐσμίγετο, ἀνεφαίνετο τά τε ἄλλα ζῶα πολλὰ καὶ οἱ ἄνθρωποι, ἅπαντα τὴν αὐτὴν δίαιταν ἔχοντα ἐκ τῆς ἰλύος τρεφόμενα (ἦν δὲ ὀλιγοχρόνια). Ὕστερον δὲ αὐτοῖς καὶ ἡ ἐξ ἀλλήλων γένεσις συνέστη καὶ διεκρίθησαν ἄνθρωποι ἀπὸ τῶν ἄλλων καὶ ἡγεμόνας καὶ νόμους καὶ τέχνας καὶ πόλεις καὶ τὰ ἄλλα συνέστησαν». (Ἱππόλυτος ἐν τῷ Α' βιβλίῳ «Τοῦ κατὰ πασῶν αἱρέσεων ἐλέγχου». Ντίλς «Δοξογράφοι» 563). (Μέ τὴν ἐπενέργειαν τῆς θερμότητος ἐπὶ τῆς γῆς εἰς τὸ κάτω μέρος τοῦ σύμπαντος, ὅπου ἤρχετο εἰς σύζευξιν τὸ θερμὸν καὶ τὸ ψυχρόν, ἀνεφαίνετο καὶ τὰ ἄλλα ζῶα μὲ πολύμορφα εἴδη, καὶ οἱ ἄνθρωποι. Ὅλα δὲ τὰ ζῶα εἶχον τὸν αὐτὸν τρόπον ζωῆς, διότι ἐτρέφοντο ἀπὸ τὸν πηλόν, (ἦσαν δὲ βραχύβια). Ὕστερον δὲ ἐγένοντο ἱκανὰ νὰ πολλαπλασιάζωνται (ὄχι διὰ τῆς αὐτομάτου ἐκ πηλοῦ γενέσεως) ἀλλὰ διὰ τῆς γενετησίου σχέσεως καὶ διεχωρίσθησαν ἀπὸ τὰ ἄλλα ζῶα οἱ ἄνθρωποι καὶ ἐδημιούργησαν ἀρχηγοὺς καὶ νόμους καὶ τέχνας καὶ πόλεις καὶ τὰς ἄλλας ἐφευρέσεις). Εἰς ὅλα τὰ ζῶα ἐνυπάρχει κατὰ τὸν φιλόσοφόν μας νοῦς καὶ ἕκαστον ἐξ αὐτῶν εἶναι εἰς θέσιν νὰ κάμῃ χρῆσιν αὐτοῦ ἄλλο μὲν μὲ μεγαλυτέραν βραδύτητα, ἄλλο δὲ μὲ μεγαλυτέραν ταχύτητα. «Νοῦν δὲ πᾶσιν ἐμφύεσθαι ζώοις ὁμοίως· χρῆσθαι γὰρ ἕκαστον καὶ τῶν ζώων τὸ μὲν βραδυτέρως, τὸ δὲ ταχυτέρως» (Ἱππόλυτος). Ἐξ εἰδήσεως διασωθείσης παρὰ τῷ Διογένει τῷ Λαερτίῳ, καθ' ἣν ὁ Ἀρχέλαος «εἶπε φωνῆς γένεσιν τὴν τοῦ ἀέρος πλῆξιν» (ἀπεφάνθη ὅτι ἡ φωνὴ γεννᾶται κατόπιν πλήξεως τοῦ ἀέρος) δυνάμεθα νὰ συναγάγωμεν ὅτι θὰ ἔκαμνε λόγον καὶ περὶ τῆς γενέσεως τῶν αἰσθήσεων.

Κατὰ τὸν Σέξτον τὸν Ἐμπειρικὸν (Πρὸς Μαθ. VII 14), ὁ Ἀρχέλαος ἐπεξέτεινε τὰς ἐρεύνας του καὶ εἰς τὰ ἠθικὰ ζητήματα («φυσικὸν καὶ ἠθικὸν μετήρχετο») (ἐξήτασε τὰ φυσικὰ καὶ ἠθικὰ προβλήματα). Φέρεται δὲ ὅτι αὐτὸς πρῶτος ἔκαμε τὴν μεταξὺ νόμου καὶ φύσεως διάκρισιν. Ὁ Διογένης ὁ Λαέρτιος θεωρεῖ τοῦτον πρόδρομον τοῦ Σωκράτους. «Ἔοικε δὲ καὶ οὗτος ἅψασθαι τῆς ἠθικῆς. Καὶ γὰρ περὶ νόμων περιλισόφηκε καὶ καλῶν καὶ δικαίων, παρ' οὗ Σωκράτης τῷ αὐξῆσαι αὐτὸς εὑρεῖν ὑπεβλήθη» (Φαίνεται δὲ καὶ οὗτος (δηλαδὴ ὁ Ἀρχέλαος) ὅτι ἠσχολήθη μέ τὴν ἠθικήν. Διότι ἔχει διατυπώσει φιλοσοφικὰς ἀντιλήψεις περὶ τῶν νόμων, περὶ τοῦ ὡραίου καὶ τοῦ δικαίου. Αὐτὰ παραλαβὼν ἀπὸ τούτου ὁ Σωκράτης ἐπειδὴ τὰ ἠῦξησε, ἐθεωρήθη ὡς εὑρέτης αὐτῶν). Ὁ αὐτὸς συγγραφεὺς ρητῶς παραδίδει ὅτι τὸ δίκαιον καὶ τὸ αἰσχρὸν δὲν προέρχεται ἐκ τῆς φύσεως, ἀλλὰ κατὰ νενομισμένην σύμβασιν («Καὶ τὸ δίκαιον εἶναι καὶ τὸ αἰσχρὸν οὐ φύσει, ἀλλὰ νόμῳ»). Ὁ Γερμανὸς Ἱστορικὸς τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας Ρίττερ ἐξηγεῖ τὴν δοτικὴν «νόμῳ» ὡς σημαίνουσαν οὐχὶ σύμβασιν ἀλλὰ ὡς διανομήν, λέγων ὅτι ὁ Ἀρχέλαος θέλει νὰ εἴπῃ ὅτι τὸ δίκαιον καὶ τὸ αἰσχρὸν ἔλκει τὴν καταγωγήν του ἐκ τῆς διανομῆς τῶν ἀρχικῶν σπερμάτων ἐν τῷ κόσμῳ. Ὁ Γάλλος φιλόσοφος Φουϊγέ, ἀφ' ἑτέρου ἑρμηνεύει τὴν αὐτὴν δοτικὴν ὡς σημαίνουσαν τὴν ἔννομον τάξιν ἣν ἀκολουθεῖ ἡ σκέψις. Ὁ Τσέλλερ φρονεῖ ὅτι ὁ Ἀρχέλαος δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀπησχολήθη μὲ ἠθικὰ προβλήματα, διότι ἡ τοιαύτη ἀπασχόλησίς του θὰ ἑρμηνεύετο ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους, ὅστις ἀναφέρει γνώμας εἰς τὸ «Περὶ Ψυχῆς» σύγγραμμά του. Κατὰ τὸν Τσέλλερ ὁ Ἀρχέλαος ἁπλῶς μόνον θὰ εἶχεν ὁμιλήσει περὶ προοδευτικῆς ἐξελίξεως τοῦ ἀνθρώπου, ὅστις προχωρεῖ οὐ μόνον εἰς βιολογικὴν ἀρτιότητα, ἀλλὰ παρουσιάζει καὶ πολιτιστικὰς καὶ ἠθικὰς προόδους. Πράγματι δὲν ἀποκλείεται ἡ βασικὴ περὶ ἐξελίξεως ἀντίληψίς του νὰ τὸν εἶχεν ὁδηγήσει εἰς τὴν δοξασίαν ὅτι ἐν τῷ πεδίῳ τῆς πολιτιστικῆς καὶ ἠθικῆς δραστηριότητος σημειοῦται πρόοδος ἀνάλογος μέ τὴν βιολογικὴν ἐξέλιξιν. Εἶναι λίαν πιθανὸν ὅτι εἰς τὸ περίφημον χορικὸν τῆς «Ἀντιγόνης» τοῦ Σοφοκλέους «πολλὰ τὰ δεινά», εἰς ὃ γίνεται λόγος περὶ τῆς ἐφευρικότητος τοῦ ἀνθρώπου, ἔχομεν ἀπήχησίν τινα τῶν ἀντιλήψεων τοῦ Ἀρχελάου. Τοῦτο καθίσταται ἔτι πιθανώτερον ἐκ τοῦ στίχου ἐν ᾧ ἀποδίδεται εἰς τὴν λέξιν φρόνημα τὸ ἐπίθετον «ἀνεμόεν». Ἐφ' ὅσον ὁ ἀὴρ εἶναι κατὰ τὸν Ἀρχέλαον, καὶ νοῦς εἶναι λίαν φυσικὸν νὰ ἀποκληθῇ καὶ ἡ σκέψις ὡς συνισταμένη ἐξ ἀέρος, «φρόνημα ἀνεμόεν».

Κ. Δ. Γεωργούλης

ΚΡΑΤΥΛΟΣ. Ἕλλην φιλόσοφος, ὀπαδὸς τοῦ Ἡρακλείτου, διδάξας κατὰ τὰ τέλη τοῦ 5ου αἰῶνος ἐν Ἀθήναις. Ὁ Ἀριστοτέλης μᾶς παρέχει τὴν πληροφορίαν ὅτι ὁ Κρατύλος ὑπῆρξεν ὁ πρῶτος εἰς τὴν φιλοσοφίαν διδάσκαλος τοῦ Πλάτωνος. Ὑπ' αὐτοῦ ὁ Πλάτων ἐδιδάχθη ὅτι πάντα τὰ αἰσθητὰ πράγματα εὑρίσκονται εἰς ἀδιάλειπτον ροὴν καὶ διὰ τοῦτο δὲν ἐπιδέχονται ἀκριβολογικὸν ὁρισμόν. Ὁ Κρατύλος γενικεύων τὰς διδασκαλίας τοῦ Ἡρακλείτου ἔλεγεν ὅτι ἡ ροὴ τῶν αἰσθητῶν μᾶς ἐμποδίζει νὰ διατυπώσωμεν οἱανδήποτε περὶ αὐτῶν κρίσιν. Διὰ τοῦτο ἐθεώρει περιττὸν νὰ δίδῃ ἀπάντησιν εἰς οἱονδήποτε ἐρώτημα. Ἀντὶ ἀπαντήσεως ἐκίνει τὸν δάκτυλον, διὰ νὰ δηλώσῃ ὅτι τὰ πράγματα, εὑρισκόμενα ἐν διαρκεῖ κινήσει, καθιστοῦν ἀδύνατον οἱονδήποτε στατικὸν καθορισμόν. Ὁ Ἡράκλειτος εἶχεν εἴπει ὅτι δὲν δυνάμεθα νὰ εἰσέλθωμεν δὶς εἰς τὸν αὐτὸν ποταμόν, διότι ἐν τῷ μεταξὺ τὰ ὕδατά του διὰ τῆς ροῆς ἔχουν ἀντικατασταθῇ ἀπὸ ἄλλα ὕδατα. Ὁ Κρατύλος, διορθώνων ἐπὶ τὸ ὑπερβολικώτερον τὸ ρητὸν τοῦτο τοῦ Ἡρακλείτου, ἔλεγεν ὅτι οὐδὲ μίαν φορὰν δύναταί τις νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὸν αὐτὸν ποταμόν, διότι ἀμέσως ὁ ποταμὸς διὰ τῆς ἐπιρρεύσεως ἄλλων ὑδάτων καθίσταται διάφορος. Εἶναι φανερὸν ὅτι ὁ Κρατύλος ἐδίδασκεν ὅτι ἐν τῷ σύμπαντι δὲν ὑπάρχει στατικότης, ἀλλ' ἀπόλυτος ροϊκότης.

Ὁ Πλάτων πρὸς τιμήν του ἔγραψε τὸν διάλογον «Κρατύλον». Εἰς αὐτὸν τὸν παρουσιάζει ὡς ὀπαδὸν τῆς περὶ ὀρθοεπείας θεωρίας. Κατὰ τὴν θεωρίαν ταύτην τὰ ὀνόματα δὲν εἶναι συμβατικὰ «κατασκευάσματα, ἀλλ' ἔχουν φυσικὴν ὀρθότητα. Ὁ Πλάτων εἰς τὸν μνημονευθέντα διάλογόν του καταδεικνύει ὅτι ἡ περὶ ὀρθοεπείας θεωρία εὑρίσκεται εἰς ἀντίθεσιν πρὸς τὴν θεμελιώδη ἀντίληψιν τῆς φιλοσοφίας τοῦ Ἡρακλείτου, κατὰ τὴν ὁποίαν τὰ πάντα εὑρίσκονται εἰς ἀκατάπαυστον ροήν.

*****

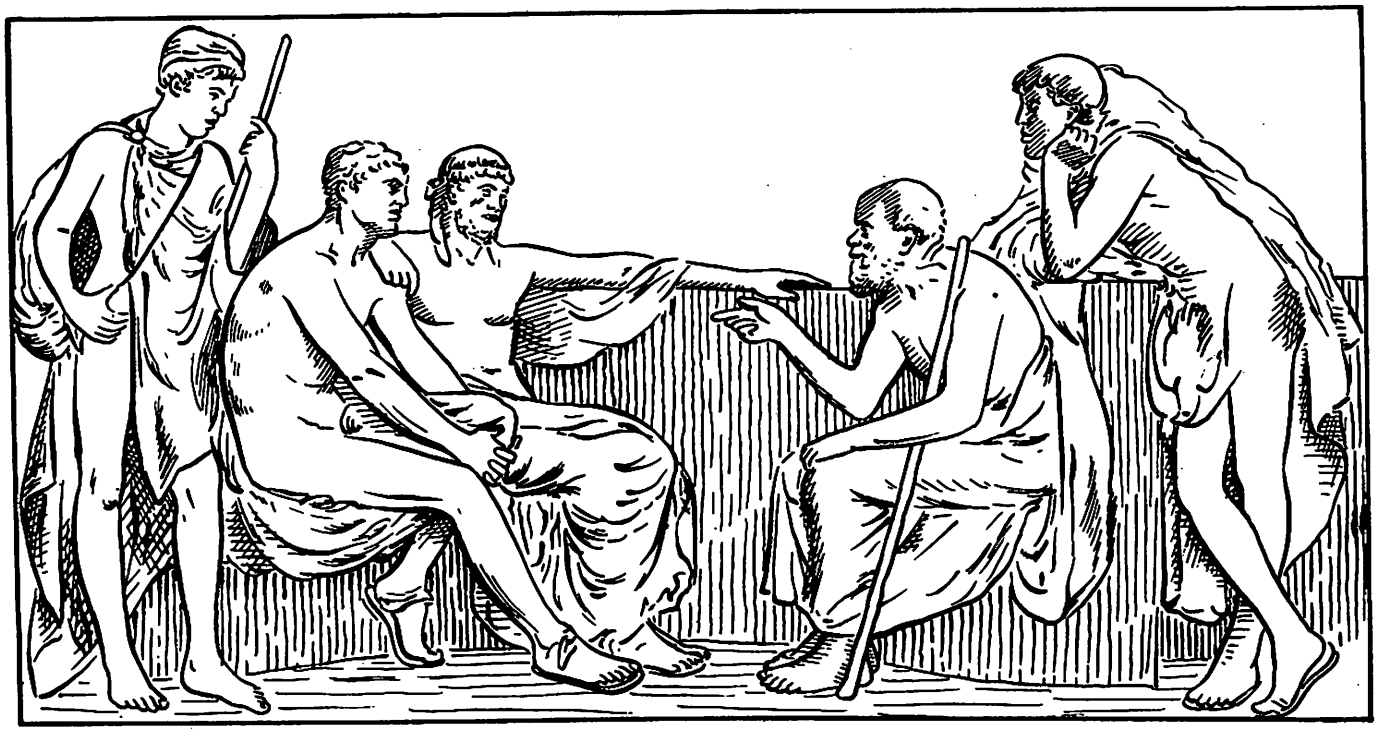

«Ὁ Σωκράτης συζητῶν μετὰ τῶν Ἀθηναίων». (Γλυπτὸν τοῦ Χάρρυ Μπάτς).

ΣΩΚΡΑΤΗΣ ὁ Μέγας καὶ ἔξοχος Ἕλλην φιλόσοφος, γεννηθεὶς ἐν Ἀθήναις κατὰ τὸ 470 π.Χ. Κατηγορηθεὶς ὡς εἰσηγητὴς «καινῶν δαιμονίων», δηλαδὴ ὡς εἰσάγων τὴν λατρείαν νέων καὶ ξένων διὰ τὴν πόλιν τῶν Ἀθηνῶν θεοτήτων, καὶ ὡς ἀσκῶν ἐπιβλαβῆ ἐπίδρασιν ἐπὶ τῶν νέων, κατεδικάσθη καὶ ἐθανατώθη, πιὼν τὸ κώνειον τὸ 399 π.Χ. Τὸ θάρρος καὶ ἡ ψυχικὴ γαλήνη μετὰ τῆς ὁποίας ἀντιμετώπισε τὴν ἐπιβληθεῖσαν εἰς αὐτὸν ἄδικον ποινήν, τὸν ἀνύψωσαν εἰς θρυλικὸν ἥρωα καὶ μάρτυρα τῆς φιλοσοφίας. Ὁ ἀπολογητὴς Ἰουστῖνος, τὸν ἐχαρακτήρισεν ὡς τὸ πρότυπον τοῦ ἀδικοπαθοῦντος δικαίου καὶ παρέβαλε τὴν ἄδικον θανάτωσίν του πρὸς τὴν σταύρωσιν τοῦ Χριστοῦ. Καίτοι ὁ Σωκράτης οὐδὲν σύγγραμμα κατέλιπεν, ἡ προφορική του διδασκαλία ἤσκησε καταπληκτικὴν ἐπίδρασιν διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῶν φιλοσοφικῶν ἰδεῶν. Κατὰ κοινὴν τῆς ἀρχαιότητος ὁμολογίαν, ὑπῆρξεν ὁ θεμελιωτὴς τῆς εἰς τὰ ἠθικὰ καὶ ἀνθρωπολογικὰ προβλήματα ἀναφερομένης φιλοσοφίας. Ἡ πνοὴ τῆς διδασκαλίας του δὲν ἐγονιμοποίησε μόνον τὸ πνεῦμα τοῦ μαθητοῦ καὶ φίλου του Πλάτωνος, ἀλλὰ καὶ τὴν σκέψιν μεγάλου ἀριθμοῦ μαθητῶν του, οἵτινες ὡς ὀπαδοί του ἐκλήθησαν Σωκρατικοί. Αἱ συνομιλίαι, τὰς ὁποίας συνῆπτε κατὰ τὴν καθημερινήν του συναναστροφήν, ἐγένοντο ἡ ἀφορμὴ νὰ δημιουργήσῃ ὁ Πλάτων νέον φιλολογικὸν εἶδος, τὸν διάλογον. Μαζὶ μὲ τὸν Πλάτωνα καὶ τὸν Ἀριστοτέλη συγκαταλέγεται καὶ ὁ Σωκράτης εἰς τὰς δημιουργικὰς φυσιογνωμίας τῆς ἑλληνικῆς καὶ παγκοσμίου φιλοσοφίας.

Αἱ διασωθεῖσαι περὶ τῆς ἰδιωτικῆς του ζωῆς εἰδήσεις, εἶναι λίαν πενιχραὶ καὶ ἀντικρουόμεναι. Τὸ γεγονὸς τοῦτο ἐξηγεῖται ὑπὸ τριῶν αἰτίων: 1) Αἱ λεπτομέρειαι τῆς ἰδιωτικῆς ζωῆς τῶν ἀτόμων κατὰ τὸν 5ον π.Χ. αἰῶνα δὲν ἐφείλκυον τὴν προσοχὴν οὔτε τοῦ κοινοῦ, οὔτε τῶν συγγραφέων. Κατὰ τὸν αἰῶνα ἐκεῖνον τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ κοινοῦ δὲν ἐστρέφετο εἰς τὸ ἄτομον, ἀλλ' ἀπερροφᾶτο ἀπὸ τὰς τύχας τῆς πολιτικῆς κοινότητος. Ἡ ζωὴ τοῦ ἀτόμου κατέστη ἀντικείμενον τῆς ἱστοριογραφίας κατὰ τοὺς μεταγενεστέρους καὶ ἰδία κατὰ τοὺς χριστιανικοὺς χρόνους, ὁπότε ἡ ἀτομικὴ ὑπόστασις ὡς φορεὺς τῆς ψυχῆς ἐκρίθη ἀξία προσοχῆς. Ἐκ τῆς ζωῆς τῶν μεγάλων ἀνδρῶν τῶν κλασσικῶν χρόνων διεσώθησαν μόνον ἐκεῖνα τὰ γεγονότα, τὰ ὁποῖα σχετίζονται μὲ τὴν δρᾶσιν των ὡς δημοσίων ἀνδρῶν. Ἡ ἀτομικὴ βιογραφία ἡ ἐξιστοροῦσα τὰς ἀτομικὰς τύχας τῶν προσωπικοτήτων, ἀνεπτύχθη μόνον κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους. Ἐν σχέσει μὲ τὰς λεπτομερείας τῆς ἰδιωτικῆς ζωῆς τῶν ἱστορικῶν προσωπικοτήτων τῆς ἀρχαιότητος εἶχον διασωθῆ μόνον ἀνεκδοτικαὶ διηγήσεις, οἵτινες ἤρχισαν καταγραφόμεναι κατὰ τοὺς μεταγενεστέρους χρόνους τῆς Ἀλεξανδρινῆς ἐποχῆς. Ὁ λόγος οὗτος ἐξηγεῖ καὶ τὴν πενιχρότητα τῶν διασωθεισῶν περὶ τῆς ἰδιωτικῆς ζωῆς τοῦ Σωκράτους πληροφοριῶν. 2) Ὁ Σωκράτης ὀλίγα ἔτη μετὰ τὴν καταδίκην του καὶ συγκεκριμένως μετὰ τὸ 393 π.Χ., ὁπότε ὁ σοφιστὴς Πολυκράτης ἐξέδωκε σύγγραμμα δικαιολογοῦν τὴν καταδίκην του, κατέστη ἀντιλεγόμενον σημεῖον. Οἱ μαθηταί του ἀνταπεξῆλθον κατὰ τοῦ Πολυκράτους διὰ νὰ ὑπερασπίσουν τὴν μνήμην τοῦ διδασκάλου των δι' ἀπολογητικῶν συγγραμμάτων, εἰς τὰ ὁποῖα ἀνεσκευάζοντο αἱ ὑπὸ τῶν κατηγόρων του ἀποδοθεῖσαι εἰς αὐτὸν αἰτιάσεις. Οὕτω ἐδημιουργήθη ὀξυτάτη ἀντίθεσις, ἥτις συνετέλει νὰ ἐπινοοῦνται γεγονότα ἀνύπαρκτα, μὲ τὸν σκοπὸν νὰ ἀνατρέψουν ἐπίσης στερουμένας πάσης πραγματικότητος κατηγορίας. Πᾶν ὅ,τι ἀνέφερον ὡς ἐπιβαρυντικὸν διὰ τὴν μνήμην τοῦ Σωκράτους οἱ κατήγοροί του, τὸ ἀντιμετώπιζον οἱ ὀπαδοί του, ἐπικαλούμενοι τὴν ὕπαρξιν γεγονότων διαψευδόντων τοὺς ἰσχυρισμοὺς τῶν κατηγόρων του. 3) Μετὰ παρέλευσιν ὀλίγων δεκαετηρίδων ἀπὸ τοῦ θανάτου του, ἀνεγνωρίσθη ὁ Σωκράτης ὡς ἡ μεγαλυτέρα μέχρι τῆς ἐποχῆς του φιλοσοφικὴ καὶ ἠθικὴ προσωπικότης. Οὕτω ἤρχισαν δημιουργούμεναι γύρω ἀπὸ τὴν προσωπικότητά του θρυλικαὶ διηγήσεις, αἵτινες ἐπεδίωκον νὰ τὸν παρουσιάσουν ὡς ἰδεῶδες πρότυπον τοῦ φιλοσοφοῦντος ἀνθρώπου. Ὁ Σωκράτης κατέστη οὕτω θρύλος καὶ ἡ δημιουργηθεῖσα σωκρατικὴ φιλολογία δὲν ἐδυσκολεύετο νὰ ἀποδίδῃ πάντα τὰ ἰδεώδη χαρακτηριστικὰ τοῦ σοφοῦ εἰς τὴν προσωπικότητά του. Εὐνόητον τυγχάνει ὅτι ἡ ἀντίστοιχος ἀντισωκρατικὴ φιλολογία ἔπραττε τὸ ἀντίθετον. Διὰ τοὺς λόγους τούτους ἡ ἐξακρίβωσις τῆς ζωῆς καὶ τῆς διδασκαλίας τοῦ Σωκράτους θέτει πολλὰ προβλήματα, τὰ ὁποῖα οὐδέποτε θὰ καταστῇ δυνατὸν νὰ λυθοῦν ὁριστικῶς.

Αἱ περισωθεῖσαι περὶ τῆς ἰδιωτικῆς ζωῆς τοῦ Σωκράτους εἰδήσεις. Πληροφορίας διὰ τὴν ζωὴν τοῦ Σωκράτους μᾶς παρέχει ἡ ὑπὸ τοῦ Διογένους τοῦ Λαερτίου γραφεῖσα βιογραφία του. Διεσώθησαν προσέτι ἀποσπάσματά τινα σχετικὰ μὲ τὴν ζωὴν του ἐκ τῆς «Φιλοσόφου Ἱστορίας», τῆς γραφείσης ὑπὸ τοῦ νεοπλατωνικοῦ φιλοσόφου Πορφυρίου. Τὰ ἐν λόγω ἀποσπάσματα ἐξέδωκεν ὁ Γερμανὸς φιλόλογος Νάουκ εἰς τὴν σειρὰν ἐκδόσεων τοῦ Τώϋμπνερ ἐν Λειψίᾳ τὸ 1884. Ἐπίσης βιογραφικὰς πληροφορίας μᾶς παρέχουν οἱ ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος γραφέντες διάλογοι, τὰ συγγράμματα τοῦ Ξενοφῶντος, καὶ τὰ ἀποσπάσματα τὰ διεσωθέντα ἐκ τῶν συγγραμμάτων τῶν Σωκρατικῶν. Καὶ πολλοὶ ἄλλοι συγγραφεῖς μᾶς παρέχουν κατὰ διαφόρους εὐκαιρίας σχετικὰς εἰδήσεις. Εἰς τὰς πηγὰς τῶν βιογραφικῶν πληροφοριῶν συγκαταλέγονται αἱ «Νεφέλαι» τοῦ Ἀριστοφάνους καὶ ἀποσπάσματα ἐκ κωμωδιογράφων τῆς παλαιᾶς κωμωδίας. Αἱ εἰδήσεις αἱ ἀντλούμεναι ἐκ τῶν διαφόρων τούτων πηγῶν μᾶς παρέχουν τὰς κάτωθι πληροφορίας: Ὁ Σωκράτης ἦτο υἱὸς τοῦ Σωφρονίσκου καὶ τῆς Φαιναρέτης. Ἡ οἰκογένειά του κατώκει εἰς τὸν δῆμον τῆς Ἀλωπεκῆς καὶ ἀνῆκεν εἰς τὴν Ἀντιοχίδα φυλήν. Αἱ εἰδήσεις μᾶς πληροφοροῦν, ὅτι ὁ πατήρ του ἦσκει τὸ ἐπάγγελμα τοῦ «λιθουργοῦ». Δὲν ἦτο δηλαδὴ καλλιτέχνης ὡς ὁ Φειδίας, ἀλλ' εἰργάζετο ὑπὸ τὴν καθοδήγησιν γλυπτῶν, ἐκτελῶν βάναυσον ἐργασίαν. Παραδίδεται προσέτι ὅτι ἡ οἰκογένεια του δὲν ἀνῆκεν εἰς τὴν τάξιν τῶν εὐπόρων, διεσώθη δὲ καὶ ἡ εἴδησις, ἥτις μᾶς πληροφορεῖ ὅτι ὁ Σωκράτης ἔζη εἰς μεγάλην πενίαν, «ἐν μυρίαι πενίαι». Ἡ μήτηρ του ἦσκει τὸ ἐπάγγελμα τῆς μαίας καὶ τῆς μεσιτρίας πρὸς σύναψιν γάμων. Ὁ Πλάτων παριστάνει τὸν Σωκράτη εἰς τὸν διάλογον «Θεαίτητος» 149 a, b, d, χαρακτηρίζοντα τὴν μητέρα του ὡς «μαῖαν γενναίαν καὶ βλοσυράν». Ἡ μήτηρ τοῦ Σωκράτους, ὡς ἐξάγεται ἐκ τοῦ Πλατωνικοῦ διαλόγου «Εὐθύδημος» 297 E, εἶχεν εἰς πρῶτον γάμον λάβει σύζυγον τὸν Χαιρέδημον, ἐκ τοῦ ὁποίου ἐγέννησεν υἱὸν ὀνομασθέντα Πατροκλέα. Τοῦτον ἀναγνωρίζει ὁ Σωκράτης εἰς τὸν ρηθέντα διάλογον ὡς ἀδελφὸν «ὁμοιομήτριον». Ὁ πατὴρ του Σωφρονίσκος, ὡς δυνάμεθα νὰ εἰκάσωμεν ἐξ ὅσων ἀναφέρει ὁ Πλάτων εἰς τὸν διάλογον «Λάχης» 180E, φαίνεται ὅτι εἶχεν ἀποθάνει κατὰ τὸ 440 π.Χ., μετὰ δὲ τὸν θάνατόν του εἶναι πιθανὸν ὅτι ἡ μήτηρ του Φαιναρέτη, εἰς μεγάλην ἡλικίαν, εἶχεν ἀρχίσει νὰ μετέρχεται τὸ ἐπάγγελμα τῆς μαίας. Ὡς ἡμέρα γεννήσεως τοῦ Σωκράτους ἑωρτάζετο ὑπὸ τῶν μεταγενεστέρων

ή ὁη τοῦ μηνὸς Θαργηλιῶνος, καθ' ἣν ἐπιστεύετο, ὅτι συνέπιπτε καὶ ἡ ἑορτὴ τῶν γενεθλίων τῆς Ἀρτέμιδος, τῆς θεότητος δηλαδή, ἥτις ἐπροστάτευε τὰς μαίας καὶ τὴν μαιευτικήν. Ἡ ἡμερομηνία αὕτη συμπίπτει μὲ τὴν 26 Μαΐου. Εἶναι αὐτονόητον, ὅτι ὁ «καθορισμὸς τῆς ἡμερομηνίας ταύτης ὡς ἐπετείου τῶν γενεθλίων τοῦ Σωκράτους, ἀποτελεῖ θρῦλον σχετιζόμενον μὲ τὴν μαιευτικήν του μέθοδον. Ὁ χρονικογράφος Ἀπολλόδωρος μᾶς παρέχει τὴν εἴδησιν, ὅτι ὁ Σωκράτης ἐγεννήθη τὸ τέταρτον ἔτος τῆς 77ης Ὀλυμπιάδος, ἤτοι τὸ 468 π.Χ. Ἂν λάβωμεν ὅμως ὑπ' ὄψει ὅτι ὁ Ἀθηναῖος φιλόσοφος ἀναφέρεται εἰς τὴν «Ἀπολογίαν» τοῦ Πλάτωνος ὡς «ἔτη γεγονὼς πλείω ἢ ἑβδομήκοντα», δυνάμεθα νὰ ἀναβιβάσωμεν τὸ ἔτος τῆς γεννήσεώς του εἰς τὸ 470 π.Χ. Αἱ περὶ τῆς παιδικῆς ἡλικίας του εἰδήσεις εἶναι πενιχραὶ καὶ συγκεχυμέναι. Ἓν ἐκ τῶν διασωθέντων ἀποσπασμάτων τοῦ Πορφυρίου, λέγει τά ἀκόλουθα:

«Εἶναι δὲ αὐτὸν πρὸς οὐδὲν ἀφυῆ, ἀπαίδευτον δὲ περὶ πάντα, ὡς ἁπλῶς εἰπεῖν· σχεδὸν γὰρ οὐδὲ γράμματα πάνυ τι ἐπίστασθαι· ἀλλ' εἶναι γελοῖον, ὁπότε τι δέοι ἢ γράψαι ἢ ἀναγνῶναι, Βατταρίζοντα ὥσπερ τὰ παιδία». (Εἶχεν ὁ Σωκράτης φυσικὴν ἰδιοφυΐαν δι' ὅλα τὰ πράγματα. Διὰ νὰ ἐκφοασθῶμεν ὅμως γενικῶς, δὲν εἶχε λάβει καμμίαν παίδευσιν διὰ κανέν πρᾶγμα. Διότι καλά - καλὰ δὲν ἐγνώριζεν οὔτε γράμματα, ἀλλὰ ἐγίνετο γελοῖος ὁσάκις ἠναγκάζετο νὰ γράψῃ ἢ νὰ ἀναγνώσῃ κάτι, διότι ἔκαμνε λάθη εἰς τὴν προφοράν, ὅπως τὰ μικρὰ παιδιά).

Ἀλλὰ ἡ εἴδησις αὕτη δὲν εἶναι ἀσφαλής. Εἶναι πιθανὸν ὅτι πρὸς δημιουργίαν της ἔδωκε λαβὴν ὁ αὐτοχαρακτηρισμὸς τὸν ὁποῖον δίδει εἰς τὸ Ξενοφῶντος «Συμπόσιον» 1, 5 ὁ Σωκράτης εἰς τὸν ἑαυτόν του, λέγων ὅτι εἶναι αὐτοδίδακτος εἰς τὴν φιλοσοφίαν «αὐτουργὸς τῆς φιλοσοφίας». Ὁ Πορφύριος διηγεῖται, ὅτι κατὰ τὴν μικρὰν ἡλικίαν του ὁ Σωκράτης ἠκολούθησε τὸ ἐπάγγελμα τοῦ πατρός του, χωρὶς τοῦτο νὰ τὸν προσελκύσῃ καὶ χωρὶς νὰ διάγῃ εὔτακτον ζωήν:

«Ἐλέγετο δὲ περὶ αὐτοῦ ὡς ἄρα παῖς ὢν οὐκ εὖ διώσειεν οὐδ' εὐτάκτως· πρῶτον μὲν γὰρ φασὶν αὐτὸν τῶι πατρὶ διατελέσαι ἀπειθοῦντα, καὶ ὁπότε κελεύσειεν αὐτὸν λαβόντα τὰ ὄργανα τὰ περὶ τὴν τέχνην ἁπανταῦ ὁπουδήποτε, ὀλιγωρήσαντα τοῦ προστάγματος περιτρέχειν ὁπουδήποτε δόξειεν». (Ἐλέγετο δὲ περὶ αὐτοῦ ὅτι ὅταν ἦτο παιδί, δὲν εἶχε δείξει καλὴν καὶ εὔτακτον συμπεριφορὰν· πρῶτον δηλαδὴ λέγουν ὅτι αὐτὸς διαρκῶς ἐδείκνυεν ἀπείθειαν εἰς τὸν πατέρα του. Ὁσάκις τὸν διέτασσεν ὁ πατήρ του νὰ πάρῃ τὰ ἐργαλεῖα τῆς τέχνης καὶ νὰ ὑπάγῃ πρὸς συνάντησίν του εἰς κάποιο μέρος, αὐτὸς παρημέλει τὴν προσταγὴν καὶ ἔτρεχεν ὅπου ἤρεσκεν εἰς αὐτόν).

Σχετικὴ πρὸς τὴν εἴδησιν τοῦ Πορφυρίου, εἶναι καὶ ἡ ὑπὸ τῶν μεταγενεστέρων παρεχομένη πληροφορία (Παυσανίας 1, 22, 8 IX 35, 7, Πλίνιος 37, 2, Διογένης ὁ Λαέρτιος, Σουίδας), συμφώνως πρὸς τὴν ὁποίαν εἰς τὴν Ἀκρόπολιν τῶν Ἀθηνῶν ἐδεικνύετο ὡς ἔργον τοῦ Σωκράτους ἀνάγλυφον παριστάνον τὰς τρεῖς Χάριτας. Ἀλλὰ καὶ αἱ εἰδήσεις αὗται φαίνονται ἀναληθεῖς. Ἴσως διὰ τὴν δημιουργίαν των νὰ ἔδωκεν ἀφορμὴν ἓν χωρίον τοῦ Πλατωνικοῦ διαλόγου «Εὐθύφρων» 11 C, εἰς τὸ ὁποῖον ὁ Σωκράτης λέγει ὅτι ἡ οἰκογένειά του ἀνῆκεν εἰς τὸ γένος τοῦ μυθικοῦ τεχνίτου Δαιδάλου.

Συμφώνως πρὸς τὰς εἰδήσεις, τὰς παρεχομένας ὑπὸ τοῦ Πορφυρίου, ὅτε ὁ Σωκράτης ἦγε τὸ 17ον ἔτος τῆς ἡλικίας του, κατόπιν γνωριμίας του μέ τὸν φιλόσοφον Ἀρχέλαον ἠσθάνθη κλίσιν πρὸς τὴν φιλοσοφίαν καὶ ἀφιέρωσε τὴν ζωήν του εἰς αὐτήν:

«Ἤδη δὲ περὶ τὰ ἑπτακαίδεκα ἔτη προσελθεῖν αὐτῶν Ἀρχέλαον τὸν Ἀναξαγόρου· μαθητήν...τὸν δὲ Σωκράτη οὐκ ἀπώσασθαι τὴν ἔντευξίν τε καὶ ὁμιλίαν τὴν πρὸς τὸν Ἀρχέλαον, ἀλλὰ γενέσθαι παρ' αὐτῷ ἔτη συχνὰ καὶ οὕτως ὑπὸ τοῦ Ἀρχελάου προτραπῆναι ἐπὶ τὰ φιλόσοφα». (Ὅτε δὲ πλέον ἦτο δεκαεπτὰ ἐτῶν τὸν ἐπλησίασε ὁ Ἀρχέλαος ὁ μαθητὴς τοῦ Ἀναξαγόρου...ὁ δὲ Σωκράτης δέν ἀπέφυγε τὴν πρὸς αὐτὸν σχέσιν καὶ συναναστροφὴν καὶ εἶχεν ἐπικοινωνίαν πρὸς αὐτὸν ἐπὶ πολλὰ ἔτη καὶ τοιουτοτρόπως ἔλαβε τὴν ὥθησιν πρὸς τὰς φιλοσοφικὰς μελέτας).

Ὁμοίως καὶ ὁ Ἀριστόξενος (Ἀπόσπ. 57, ἔκδ. WEHRLI)· ἀναφέρει ὅτι ὁ Σωκράτης ἐγνωρίσθη μὲ τὸν Ἀρχέλαον ὑπὸ τὰς ἀκολούθους συνθήκας: Μίαν ἡμέραν ἔτυχεν ὁ Ἀρχέλαος νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὸ ἐργαστήριον, ὅπου εἰργάζετο ὁ Σωκράτης ὡς λιθοξόος. Εὗρεν ἐκεῖ τὸν Σωκράτη νὰ ἔχῃ ζωηρὰν συζήτησιν μέ τοὺς λοιποὺς ἐργάτας, σχετικῶς μέ τὸν μισθόν, τὸν ὁποῖον ἔπρεπε νὰ λάβῃ. Ὑπεστήριζε δὲ τὰ δικαιώματά του μὲ τοσαύτην δεξιότητα, ὥστε προσείλκυσε τὴν προσοχὴν τοῦ Ἀρχελάου, ὅστις τὸν προσέλαβεν ἔκτοτε εἰς τὸν κύκλον τῶν μαθητῶν του. Κατ' ἄλλον τρόπον ἐξιστορεῖ τὴν στροφήν του πρὸς τὴν φιλοσοφίαν ὁ Δημήτριος ὁ Βυζάντιος, κατὰ μαρτυρίαν διασωθεῖσαν ὑπὸ Διογένους τοῦ Λαερτίου:

«Κρίτωνα δ' ἀναστῆσαι αὐτὸν ἀπὸ τοῦ ἐργαστηρίου καὶ παιδεῦσαι τῆς κατὰ ψυχὴν χάριτος ἐρασθέντα Δημήτριος φησὶν ὁ Βυζάντιος» Διογένης Λαέρτιος 11, 20. (Ὁ Δημήτριος ὁ Βυζάντιος, λέει ὅτι ὁ Κρίτων τὸν ἐπῆρεν ἀπὸ τὸ ἐργαστήριον (τῶν λιθοξόων) καὶ τὸν ἐξεπαίδευσε, διότι κατελήφθη ἀπὸ ἔρωτα πρὸς τὴν ὡραιότητα τῆς ψυχῆς του).

Ὁ Σάμιος ἱστορικὸς Δοῦρις, ὅστις ἐκαυχᾶτο ὅτι κατήγετο ἀπὸ τὸν Ἀλκιβιάδην, λέγει ὅτι ὁ Σωκράτης ἀνῆκεν εἰς τὴν τάξιν τῶν δούλων: «Δοῦρις δὲ καὶ δουλεῦσαι αὐτὸν καὶ ἐργάζεσθαι λίθους» (Διογένης Λαέρτιος 11, 16). Πρὸς τὰς μαρτυρίας, αἵτινες φέρουν τὸν Σωκράτη ὡς λιθοξόον ἀντιτίθεται τὸ γεγονός, ὅτι οὐδεὶς ὑπαινιγμὸς γίνεται εἰς τὰ συγγράμματα τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Ξενοφῶντος περὶ τῆς ἀσχολίας τοῦ Σωκράτους μέ τὸ ἐπάγγελμα τοῦτο. Δέν εἶναι ἀπίθανον αἱ εἰδήσεις αὗται νὰ ἀποτελοῦν ἀνεκδοτικὰ ἐπινοήματα τῆς σωκρατικῆς καὶ ἀντισωκρατικῆς φιλολογίας. Κατὰ παρόμοιον τρόπον αἱ ἀρχαῖαι εἰδήσεις λέγουν ὅτι καὶ ὁ Δημόκριτος προσέλαβεν ὡς μαθητήν του τὸν Πρωταγόραν, ἀσκοῦντα τὸ ἔργον τοῦ ἀχθοφόρου, ὅταν τὸν εἶδε νὰ συσκευάζῃ ἓν φορτίον ξύλων. Ὡς πρὸς τὰς σχέσεις του μὲ τὸν Ἀρχέλαον δὲν δικαιούμεθα νὰ εἴμεθα ἐξ ὁλοκλήρου δύσπιστοι, διότι ὁ ποιητὴς Ἴων, σύγχρονος τοῦ Περικλέους, ἀνέφερεν εἰς ἓν βιβλίον του «Ἐπιδημίαι», ὅτι ὁ Σωκράτης μαζὶ μὲ τὸν Ἀρχέλαον εἶχον διαμείνει εἰς τὴν Σάμον.

Ἴσως ἡ ἀποδημία αὕτη τοῦ Σωκράτους ἐγένετο κατὰ τὴν εἰς Σάμον ἐκστρατείαν τῶν Ἀθηναίων κατὰ τὸ ἔτος 441 — 440 π.Χ. Καὶ ὁ Θεόφραστος ἀναφέρει τὸν Ἀρχέλαον ὡς διδάσκαλον τοῦ Σωκράτους. Ὁ δὲ Διογένης ὁ Λαέρτιος εἰς τὴν βιογραφίαν τοῦ Ἀρχελάου γράφει ὅτι ὁ Σωκράτης τὰς πρώτας ἀφορμὰς διὰ νὰ ἀναπτύξῃ τὴν ἠθικὴν φιλοσοφίαν τὰς ἔλαβεν ἀπὸ τὸν Ἀρχέλαον.

«Ἔοικεν δὲ καὶ οὗτος ἅψασθαι τῆς ἠθικῆς. Καὶ γὰρ περὶ νόμων πεφιλοσόφηκεν καὶ καλῶν καὶ δικαίων· παρ' οὗ λαβὼν Σωκράτης τῶι αὐξῆσαι εἰς τὸ ἄκρον εὑρεῖν ὑπελήφθη. (Φαίνεται δὲ ὅτι καὶ αὐτὸς (δηλ. ὁ Ἀρχέλαος) ἠσχολήθη μὲ τὴν ἠθικήν. Διότι ἔχει ἐκφράσει φιλοσοφικὰς ἀντιλήψεις ἐν σχέσει μὲ τοὺς νόμους καὶ διὰ τὰ καλὰ καὶ διὰ τὰ δίκαια. Ἀπ' αὐτὸν λαβὼν τὰς πρώτας ἀφορμὰς καὶ ὁ Σωκράτης, ἐπειδὴ τὰς ἀνέπτυξε εἰς ὑψίστην τελειότητα, ἔχει θεωρηθῆ ὅτι ὑπῆρξεν ὁ πρῶτος εὑρετὴς τῆς ἠθικῆς φιλοσοφίας).

Ἡ πενιχρότης τῶν διασωθέντων ἐκ τῶν ἔργων τοῦ Ἀρχελάου ἀποσπασμάτων δὲν μᾶς παρέχει τὰ στοιχεῖα διὰ νὰ ἐξακριβώσωμεν, ἂν πράγματι αἱ ἀρχαὶ τῆς ἠθικῆς φιλοσοφίας ἐτέθησαν κατὰ τὸν πρῶτον ὑπὸ τοῦ Ἀρχελάου. Εἶναι πιθανὸν ὅτι καὶ ὁ Ἀρχέλαος συνεζήτει τὰς περὶ τῆς ἀντιθέσεως τῆς φύσεως πρὸς τὸν νόμον θεωρίας τῶν σοφιστῶν. Τοῦτο ὅμως δὲν ἀρκεῖ διὰ νὰ τὸν ἀναδείξῃ θεμελιωτὴν τῆς ἠθικῆς φιλοσοφίας. Πρὸς τὰς ἀνωτέρω εἰδήσεις, αἵτινες ἀποδίδουν εἰς τὴν ἐπίδρασιν τοῦ Ἀρχελάου τὴν στροφὴν τοῦ Σωκράτους πρὸς τὴν φιλοσοφίαν ἀντιτίθεται ἄλλη ὁμὰς εἰδήσεων αἵτινες μᾶς πληροφοροῦν ὅτι ὁ Ἀθηναῖος φιλόσοφος προσῆλθε πρὸς τὴν φιλοσοφίαν κατὰ προσταγὴν τῶν θεῶν. Ὁ Πλάτων παρουσιάζει τὸν Σωκράτη νὰ λέγῃ εἰς τὴν «Ἀπολογίαν» 33 C ὅτι ἡ ἐνασχόλησις μὲ τὴν φιλοσοφίαν ἀπετέλει δι' αὐτὸν θείαν ἐντολήν.

«Ἐμοὶ δὲ τοῦτο ὡς ἐγὼ φημι, προστέτακται ὑπὸ τοῦ θεοῦ πράττειν καὶ ἐκ μαντείων καὶ ἐξ ἐνυπνίων καὶ παντὶ τρόπωι, ὥιπερ τὶς ποτε καὶ ἄλλη θεία μοῖρα ἀνθρώπωι καὶ ὁτιοῦν προσέταξε πράττειν». (Εἰς δὲ τοῦτο νὰ πράττω, ὅπως ἐγὼ ἰσχυρίζομαι καὶ διὰ παντὸς τρόπου, διὰ τοῦ ὁποίου τὸ θεῖον συνηθίζει νὰ δίδῃ προσταγὴν εἰς τὸν ἄνθρωπον διὰ νὰ πράττῃ ὁ,τιδήποτε).

Μὲ τὴν ἔκφρασιν «ἐκ μαντείων» προφανῶς ὑποδηλοῦται ὁ ὑπὸ τοῦ μαντείου τῶν Δελφῶν δοθεὶς εἰς τὸν Χαιρεφῶντα χρησμός, συμφώνως πρὸς τὸν ὁποῖον ὁ Σωκράτης ἦτο ὁ σοφώτατος μεταξὺ ὅλων τῶν ἀνθρώπων. Ἐπίσης ἡ ἔκφρασις «ἐξ ἐνυπνίων» μᾶς ὑπενθυμίζει τὴν ἀνακοίνωσιν τὴν ὁποίαν εἰς τὸν «Φαίδωνα» 60 E κάμνει ὁ Σωκράτης πρὸς τοὺς φίλους του.

«Πολλάκις μοι φοιτῶν τὸ αὐτὸ ἐνύπνιον ἐν τῶι παρελθόντι βίωι ἄλλοτ' ἐν ἄλληι ὄψει φαινόμενον, τὰ αὐτὰ δὲ λέγον· ὦ Σώκρατες, ἔφη, μουσικὴν ποιεῖ καὶ ἐργάζου». (Πολλάκις ἤρχετο εἰς τὸν ὕπνον μου τὸ αὐτὸ ὄνειρον κατὰ τὸν παρελθόντα χρόνον τῆς ζωῆς μου παρουσιαζόμενον κάθε φορὰν μὲ διαφορετικὴν ὄψιν καὶ μοῦ ἔλεγεν Σωκράτη, νὰ ἀσχολῆσαι μὲ τὴν μουσικὴν καὶ νὰ ἐργάζεσαι).

Εἰς τὸν «Περὶ φιλοσοφίας» διάλογόν του ὁ Ἀριστοτέλης ἀνέφερεν ὅτι ὁ Σωκράτης ἔλαβε τὴν παρόρμησιν νὰ φιλοσοφήσῃ, ὅταν μεταβὰς εἰς Δελφοὺς ἀνέγνωσε τὴν προσταγὴν τοῦ Ἀπόλλωνος «γνῶθι σαυτόν». Ὁ δὲ Πλούταρχος εἰς τὴν πραγματείαν του «Περὶ Σωκράτους δαιμονίου» 589 E διέσωσε εἴδησιν κατὰ τὴν ὁποίαν διὰ χρησμοῦ εἶχεν εἰδοποιηθῆ ὁ πατὴρ τοῦ Σωκράτους Σωφρονίσκος ὅτι τὸν υἱόν του ἔπρεπε νὰ τὸν ἀφήσῃ ἐλεύθερον νὰ κάμνῃ ὅ,τι ἤθελεν, διότι εἶχε τεθῆ ὑπὸ τὴν προστασίαν τοῦ δαιμονίου.

«Ὥσπερ ὁ δοθεὶς ἔτι παιδὸς ὄντος αὐτοῦ τῶι πατρὶ χρησμὸς ἀπεθέσπισεν· ἐᾶν γὰρ αὐτὸν ἐκέλευσεν ὅ,τι ἂν ἐπὶ νοῦν ἴηι πράττειν, καὶ μὴ διάζεσθαι μηδὲ παράγειν ἀλλ' ἀφιέναι τὴν ὁρμὴν τοῦ παιδός, εὐχόμενον ὑπὲρ αὐτοῦ Διὶ ἀγοραίωι καὶ Μούσαις, τὰ δ' ἄλλα μὴ πολυπραγμονεῖν περὶ Σωκράτους, ὡς κρείττονα δήπουθεν ἔχοντος ἐν αὐτῶι μυρίων διδασκάλων καὶ παιδαγωγῶν ἡγεμόνα πρὸς τὸν βίον». (Ὅπως ὁ δοθεὶς εἰς τὸν πατέρα του χρησμός, ὅταν ὁ Σωκράτης ἦτο ἀκόμη παιδὶ εἶχε προφητεύσει. Διότι τὸν διέταξε νὰ ἀφίνῃ αὐτὸν (τὸν Σωκράτη), ὅ,τι τοῦ ἔρχεται εἰς τὸν νοῦν νὰ κάμνῃ καὶ νὰ μὴ χρησιμοποιῇ βίαν οὔτε καὶ νὰ στρέφῃ πρὸς ἄλλην κατεύθυνσιν, ἀλλὰ νὰ ἀφίνει τὴν ὁρμὴν τοῦ παιδιοῦ. Νὰ εὔχεται δὲ ὑπὲρ αὐτοῦ εἰς τὸν Δία τὸν ἀγοραῖον καὶ εἰς τὰς Μούσας, ὡς πρὸς τὰ ἄλλα δὲ νὰ μὴ φροντίζῃ διὰ τὸν Σωκράτη, διότι εἶχε μέσα εἰς τὸν ἑαυτόν του ἕνα ὁδηγὸν διὰ τὴν ζωὴν του καλύτερον ἀπὸ μυρίους διδασκάλους καὶ παιδαγωγούς).

Ἀνεξαρτήτως ἀπὸ τὸν βαθμὸν τῆς ἀληθείας ἢ τῆς πλαστότητος ὅστις ἐνυπολανθάνει εἰς τὴν εἴδησιν ταύτην τοῦ Πλουτάρ-

χου, φαίνεται ὅτι αὐτη πρέπει νὰ συσχετισθῆ μὲ τὴν ὁμολογίαν τὴν ὁποίαν κάμνει εἰς τὴν πλατωνικὴν «Ἀπολογίαν» ἐνώπιον τῶν δικαστῶν. Ὁ Σωκράτης λέγει πρὸς αὐτοὺς ὅτι ἀπὸ τὴν παιδικὴν του ἡλικίαν ἤκουεν ἐσωτερικήν τινα φωνήν, δηλ. τὸ δαινόνιον, ἥτις πάντοτε τὸν ἀπέτρεπε καὶ οὐδέποτε τὸν προέτρεπεν. Ἐκ τῆς ὁμολογίας αὐτῆς συνάγεται ὅτι ἐκ τῆς παιδικῆς του ἡλικίας θὰ εἶχεν ὁ Σωκράτης παρουσιάσει ἐξαιρετικὰ ψυχικὰ γνωρίσματα.

Ὡς πρὸς τὸν χρησμὸν τῆς Πυθίας, τὸν δοθέντα εἰς τὸν Χαιρεφῶντα, οὐδεὶς λόγος ὑπάρχει διὰ νὰ ἀμφιβάλωμεν. Ὁ Σωκράτης εἶχε γίνει γνωστότατον ὄνομα εἰς ὅλην τὴν Ἑλλάδα καὶ εἶχε προσελκύσει μαθητὰς καὶ ἀπὸ τὴν Κυρήνην, ὅπως τὸν Ἀρίστιππον. Φυσικὸν ἦτο ὅτι εἰς τὸ μαντεῖον τῶν Δελφῶν θὰ εἶχον φθάσει εἰδήσεις περὶ τῆς σοφίας του.

Ἐκ τῶν εἰδήσεων τὰς ὁποίας ἐμνημονεύσαμεν δυνάμεθα νὰ συναγάγωμεν τὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ στροφὴ τοῦ Σωκράτους πρὸς τὴν φιλοσοφίαν πρέπει νὰ ἐσημειώθη ἤδη ἀπὸ νεαρᾶς ἡλικίας «ἐκ παίδων», ὅπως τὸν παρουσιάζει ὁ Πλάτων νὰ ὁμολογῆ εἰς τὴν «Ἀπολογίαν». Ἐπίσης δυνάμεθα νὰ θεωρήσωμεν ὡς λίαν πιθανὴν τὴν εἴδησιν περὶ τῆς σχέσεώς του μὲ τὸν Ἀρχέλαον. Ἀπὸ αὐτὸν φαίνεται ὅτι ἔλαβεν ἀφορμὴν ὁ Ἀριστοφάνης διὰ νὰ τὸν διακωμωδήση εἰς τὰς «Νεφέλας». Καὶ εἰς τὸν «Φαίδωνα» 96Α τοῦ Πλάτωνος ὁμολογεῖ ὁ Σωκράτης ὅτι κατὰ τὴν νεαράν του ἡλικίαν εἶχεν ἀσχοληθῆ μὲ τὴν φυσικὴν φιλοσοφίαν.

«Ἐγὼ γὰρ νέος ὢν θαυμαστῶς ὡς ἐπεθύμησα ταύτης τῆς σοφίας, ἣν δὴ καλοῦσι περὶ φύσεως ἱστορίαν. (Ἐγὼ ὅταν ἤμην νέος, εἰς ὑπερβολικὰ θαυμαστὸν βαθμὸν κατελήφθην ἀπὸ τὴν ἐπιθυμίαν νὰ ἀποκτήσω αὐτὴν τὴν σοφίαν, τὴν ὁποίαν ὡς γνωστὸν ὀνομάζουν ἔρευναν ἀναφερομένην εἰς τὴν φύσιν).

Ὁ Ἄγγλος πλατωνιστὴς Α. Ε. Ταΐλορ εἰς τὸ σύγγραμμά του «Σωκράτης» δέχεται ὅτι μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἀρχελάου ὡς διάδοχός του ἐθεωρήθη ἐν Ἀθήναις ὁ Σωκράτης καὶ διὰ τοῦτο διεκωμωδήθη ὑπὸ τοῦ Ἀριστοφάνους εἰς τὰς «Νεφέλας» ὡς ἀσχολούμενος μὲ τὴν φυσικὴν φιλοσοφίαν. Ἡ ἐν τῇ «Ἀπολογίᾳ» τοῦ Πλάτωνος ἄρνησις τοῦ Σωκράτους νὰ δεχθῆ ὅτι ἠσχολεῖτο μὲ τὴν φιλοσοφίαν τῆς φύσεως, πρέπει νὰ ἐκληφθῆ ὡς ἀναφερομένη εἰς τὰ τελευταῖα ἔτη τῆς ζωῆς του καὶ οὐχὶ εἰς τὰς ἀσχολίας τῆς πρωΐμου νεότητός του.

Καὶ αἱ σχετικαὶ μὲ τὴν οἰκονομικὴν κατάστασιν τῆς οἰκογενείας τοῦ Σωκράτους εἰδήσεις εἶναι συγκεχυμέναι. Αἱ περισσότεραι τῶν μαρτυριῶν ἐμφανίζουν τὸν Σωκράτη ὡς διάγοντα ἐν μεγάλῃ πενίᾳ. Ὑπάρχει ὅμως μία ἔνδειξις, ἥτις μᾶς δίδει τὸ δικαίωμα νὰ ἰσχυρισθῶμεν ὅτι δὲν ἦτο ἡ πενία του τόσον μεγάλη ὅσον θέλουν νὰ τὴν παραστήσουν οἱ διακωμωδήσαντες αὐτὸν κωμικοὶ ποιηταί. Εἰς μίαν ἐπιγραφὴν εἰς τὴν ὁποίαν ἀναγράφονται τὰ ὀνόματα τῶν ἀθλοθετῶν τοῦ ἔτους 406—405 π.Χ., ἀναφέρεται καὶ τὸ ὄνομα τοῦ ἀδελφοῦ του Πατροκλέους. Ἐπειδὴ τὸ ἀξίωμα τοῦτο δὲν ἀνετίθετο εἰς πολίτας μαστιζομένους ἀπὸ ἀπορίαν, δυνάμεθα νὰ εἰκάσωμεν ὅτι ἡ πατρικὴ οἰκογένεια τοῦ Σωκράτους δὲν συγκατελέγετο εἰς τὴν τάξιν τῶν ἀπόρων. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι εἰς τὴν «Ἀπολογίαν» τοῦ Πλάτωνος ὁ Σωκράτης διαβεβαιοῖ τοὺς δικαστὰς περὶ τῆς ἀπορίας του. Ἀλλὰ κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην (399 π.Χ.) οἱ πλεῖστοι τῶν Ἀθηναίων πολιτῶν ἕνεκα τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου, εἶχον περιέλθει εἰς οἰκονομικὴν ἔνδειαν. Ἂν λάβωμεν ὑπ' ὄψει ὅτι εἶχε λάβει ἐπανειλημμένως μέρος εἰς ἐκστρατείας ὡς ὁπλίτης, πρέπει νὰ δεχθῶμεν ὅτι εἶχε τὰ οἰκονομικὰ μέσα νὰ καταβάλη τὰ ἔξοδα διὰ τὴν ἀγορὰν μιᾶς βαρείας πανοπλίας καὶ ἴσως διὰ νὰ συντηρῆ ἕνα ἀκόλουθον παρακολουθοῦντα αὐτὸν εἰς τὰς ἐκστρατείας. Ὁ Πλούταρχος εἰς τὸν βίον τοῦ Ἀριστείδου κεφ. 1 μᾶς διέσωσε μίαν εἴδησιν τὴν ὁποίαν εἶχεν ἀρυσθῆ ἀπὸ τὸν Δημήτριον τὸν Φαληρέα περὶ τῆς οἰκονομικῆς καταστάσεως τοῦ Σωκράτους.

«Ἐκείνωι φησὶν οὐ μόνον τὴν οἰκίαν ὑπάρχειν, ἀλλὰ καὶ μνᾶς ἑβδομήκοντα τοκιζομένας ὑπὸ τοῦ Κρίτωνος». (Ὁ Δημ. ὁ Φαληρεὺς λέγει ὅτι ὁ Σωκράτης καὶ ἰδικήν του οἰκίαν εἶχε καὶ ἀκόμη εἶχεν ἑβδομήκοντα μνᾶς αἴτινες ἐτοκίζοντο ὑπὸ τοῦ Κρίτωνος).

Καὶ ὁ μεταγενέστερος σοφιστὴς Λιβάνιος εἰς τὴν «Ἀπολογίαν», τὴν ὁποίαν γράφει πρὸς ὑπεράσπισιν τοῦ Σωκράτους ἀναβιβάζει τὸ ποσὸν τοῦτο εἰς ὀγδοήκοντα μνᾶς. Ὁ δὲ Διογένης ὁ Λαέρτιος ἔχει διασώσει εἴδησιν παρεχομένην ὑπὸ τοῦ Σπινθάρου, κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ Σωκράτης ἐτόκιζε ἓν ὡρισμένον χρηματικὸν ποσόν, ἐλάμβανε τὸν τόκον καὶ ἐφρόντιζε νὰ διατηρῆ ἀκέραιον τὸ κεφάλαιον.

«Φησὶ δ' Ἀριστόξενος ὁ Σπινθάρου καὶ χρηματίσασθαι· τιθέντα γοῦν τὸ βαλλόμενον κέρμα ἀθροίζειν· εἶτ' ἀναλώσαντα πάλιν τιθέναι». Διογ. Λαέρτ. 11 20. (Λέγει δὲ ὁ Ἀριστόξενος ὁ υἱὸς τοῦ Σπινθάρου ὅτι ὁ Σωκράτης ἠσχολήθη μὲ τὴν ἀπόκτησιν χρημάτων. Δηλαδὴ καταβάλλων εἰς χρηματιστὰς χρήματα ἐλάμβανε τοὺς τόκους· ἔπειτα ὅταν τὸ ποσόν ἐξηντλεῖτο ἐφρόντιζε νὰ συμπληρώνη εἰς τὸ ἀρχικὸν ποσὸν τὸ κατατεθειμένον κεφάλαιον).

Κατὰ τὸ δεύτερον ἥμισυ τοῦ 5ου αἰῶνος ἐπεκράτει ἡ συνήθεια νὰ καταθέτουν οἱ Ἀθηναῖοι πολῖται εἰς τὰς λεγομένας «τραπέζας» χρηματικὰ ποσὰ διὰ νὰ λαμβάνουν τόκους. Δὲν εἶναι ἀπίθανον ὅτι καὶ ὁ Σωκράτης εἶχε τὸ ἀνωτέρω σημειωθὲν χρηματικὸν ποσὸν τὸ ὁποῖον ὑπερέβαινεν ὀλίγον τὸ τάλαντον καὶ διὰ τῆς φροντίδος τοῦ πλουσίου φίλου του Κρίτωνος τὸ ἐτοποθέτει πρὸς ἀπόληψιν τόκου. Κατὰ τὸ τέλος ὅμως τῆς ζωῆς του ἡ γενικὴ ἔνδεια ἥτις ἐνέσκηψε εἰς τὰς Ἀθήνας, θὰ εἶχεν ἐκμηδενίσει καὶ τὴν περιουσίαν τοῦ Σωκράτους. Οὕτω ἐξηγεῖται διατὶ εἰς τὴν πλατωνικὴν «Ἀπολογίαν» ὁ Σωκράτης λέγει εἰς τοὺς δικαστὰς ὅτι θὰ ἠδύνατο νὰ πληρώση ὡς πρόστιμον μίαν μόνον μνᾶν. Εἰς τὴν οἰκονομικὴν κατάστασιν τῆς αὐτῆς περιόδου τῆς ζωῆς τοῦ Σωκράτους ἀναφέρεται καὶ ἡ πληροφορία τὴν ὁποίαν μᾶς δίδει ὁ Ξενοφῶν εἰς τὸν «Οἰκονομικὸν» 11, 3, ἔνθα ὁ ἴδιος ὁ φιλόσοφος ἐκτιμᾶ τὴν ἀξίαν τῆς περιουσίας του εἰς τὸ ποσὸν τῶν πέντε μνῶν.

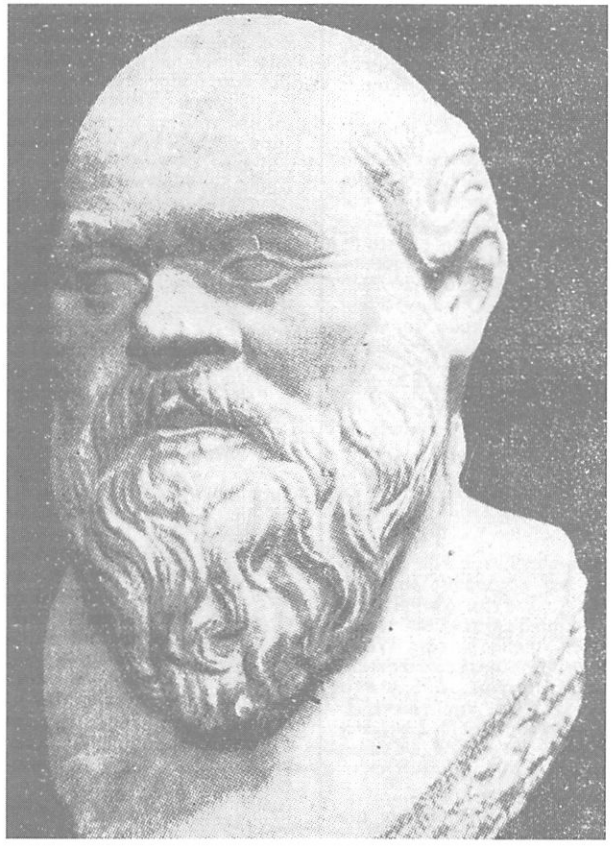

Προτομὴ τοῦ Σωκράτους ἐν τῷ Μουσείῳ Νεαπόλεως. (Ρωμαϊκὸν ἀντίγραφον ἐξ ἀττικοῦ χαλκοῦ ἀνδριάντος τοῦ 380 πρὸ Χριστοῦ).

«Ἐγὼ μὲν οἶμαι, ἔφη ὁ Σωκράτης, εἰ ἀγαθοῦ ὠνητοῦ ἐπιτύχοιμι, εὑρεῖν ἂν μοι τῆι οἰκίαι καὶ τὰ ὄντα πάντα πάνυ ραιδίως πέντε μνᾶς». (Ἐγὼ νομίζω, εἶπεν ὁ Σωκράτης ὅτι ἐὰν ἐπετύγχανα καλὸν ἀγοραστήν, θὰ ἐλάμβανα ὡς ἀντίτιμον τῆς πωλήσεως τῆς οἰκίας μου καὶ ὅλης μου τῆς περιουσίας πέντε μνᾶς).

Ὡς πρὸς τὰ μέλη τῆς οἰκογενείας τοῦ Σωκράτους γνωρίζομεν ὅτι ἡ σύζυγός του ὠνομάζετο Ξανθίππη, τὰ δὲ τρία τέκνα του ἔφερον τὰ ὀνόματα Λαμπροκλῆς, Σωφρονίσκος καὶ Μενέξενος. Εἰς τὸν «Φαίδωνα» ἀναφέρει ὁ Πλάτων ὅτι ἡ σύζυγός του Ξανθίππη κατὰ τὴν πρωΐαν τῆς ἡμέρας τῆς θανατικῆς του ἐκτελέσεως παρευρέθη εἰς τὸ δεσμωτήριον κρατοῦσα τό τέκνον του καὶ θρηνοῦσα. Ὁ Σωκράτης παρεκάλεσε τὸν Κρίτωνα νὰ τὴν ὁδηγήση εἰς τὴν οἰκίαν καὶ ἐκείνη συνεμορφώθη πρὸς τὴν θέλησίν του καὶ ἀπεμακρύνθη μετὰ θρήνων βοῶσάν τε καὶ κοπτομένην». Τῆς Ξανθίππης κάμνει μνείαν καὶ ὁ Ξενοφῶν εἰς τὰ «Ἀπομνημονεύματα» 11, 2, 7. Παρουσιάζει τὸν Σωκράτη συμβουλεύοντα τὸν υἱόν του νὰ μὴ δυσαρεστῆται ἂν ἡ μήτηρ του φέρεται πρὸς αὐτὸν μὲ αὐστηρότητα. Ἐκ τούτου συνάγεται ὅτι ἡ εἴδησις κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ Ξανθίππη εἶχεν οὐχὶ ἧπιον χαρακτῆρα ἔχει τὴν προέλευσίν της ἀπὸ τὸ περιβάλλον τῶν οἰκείων πρὸς τὸν Σωκράτη προσώπων, εἰς τὰ ὁποῖα ἀνῆκε καὶ ὁ Ξενοφῶν. Ἂν λάβωμεν ὑπ' ὄψει ὅτι εἰς τὴν «Ἀπολογίαν» τὴν γραφεῖσαν ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος (34 D) χαρακτηρίζει ὁ Σωκράτης τὸν μεγαλύτερον τῶν υἱῶν του ὡς «μειράκιον», καταλήγομεν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ἐνυμφεύθη περίπου κατὰ τὸ 414 π.Χ. εἰς ἡλικίαν 55 ἐτῶν. Ὁ Διογένης ὁ Λαέρτιος μᾶς παρέχει τὴν πληροφορίαν 11, 26 ὅτι ὁ Σωκράτης εἶχε ἐκτὸς τῆς Ξανθίππης καὶ δευτέραν σύζυγον τὴν Μυρτώ. Τὴν εἴδησιν ταύτην φαίνεται ὅτι ἔχει ἀρυσθῆ ἀπὸ τὸ ἀπολεσθὲν «Περὶ εὐγενείας» σύγραμμα τοῦ Ἀριστοτέλους.

«Φησὶ δ' Ἀριστοτέλης δύο γυναῖκας αὐτὸν ἀγαγέσθαι· προτέραν μὲν Ξανθίππην, ἐξ ἧς αὐτῶι γενέσθαι Λαμπροκλέα· δευτέραν δὲ Μυρτώ, τὴν Ἀριστείδου τοῦ δικαίου θυγατέρα, ἣν καὶ ἄπροικον λαβεῖν, ἐξ ἧς γενέσθαι Σωφρονίσκον καὶ Μενέξενον». (Λέγει δὲ ὁ Ἀριστοτέλης ὅτι ἔλαβε ὁ Σωκράτης δύο γυναῖκας. Πρῶτον μὲ τὴν Ξανθίππην, ἐκ τῆς ὁποίας ἀπέκτησε τὸν υἱόν του Λαμπροκλέα· ἔπειτα δὲ ἔλαβεν ὡς γυναῖκα τὴν Μυρτώ, τὴν θυγατέρα τοῦ δικαίου Ἀριστείδου, ἄνευ προικός, καὶ ἀπ' αὐτὴν ἐγεννήθησαν τὰ τέκνα του Σωφρονίσκος καὶ Μενέξενος).

Κατ' ἄλλας εἰδήσεις ἡ Μυρτὼ ἦτο οὐχὶ θυγάτηρ ἀλλὰ «θυγατριδῆ», δηλ. ἐγγόνη ἐκ θυγατρὸς τοῦ Ἀριστείδου. Ἐφ' ὅσον ὁ Πλάτων καὶ Ξενοφῶν οὐδαμοῦ τῶν συγγραμμάτων των ἀναφέρουν τὴν Μυρτὼ ὡς δευτέραν σύζυγον τοῦ Σωκράτους, ἡ περὶ

διγαμίας του πληροφορία δὲν πρέπει νὰ γίνῃ πιστευτή. Εἶναι πλάσμα ἐπινοηθὲν ὑπό τινος τῶν σωκρατικῶν ὅστις ἤθελε νὰ ἐξάρῃ τὴν γενναιοφροσύνην τοῦ Σωκράτους, παριστάνων αὐτὸν λαμβάνοντα ὑπὸ τὴν προστασίαν του τὴν ἐγγονὴν τοῦ δικαίου Ἀριστείδου ἐκ σεβασμοῦ πρὸς τὴν μνήμην του. Μία εἴδησις προερχομένη ἐκ τοῦ Ἀριστοξένου μᾶς δίδει τὴν πληροφορίαν ὅτι ὁ Σωκράτης ἠρέσκετο νὰ βλέπῃ τὰς δύο συζύγους του συμπλεκομένας πρὸς ἀλλήλας.

«Αὗται δὲ συνάπτουσαι μάχην πρὸς ἀλλήλας, ἐπειδὴ παύσαιντο, ἐπὶ τὸν Σωκράτη ὥρμων διὰ τὸ μηδέποτε αὐτὰς μαχομένας διακωλύειν, γελᾶν δὲ καὶ ἀλλήλαις καὶ αὐτῶι μαχομένας ὁρῶντα». Πορφυρίου Ἀπόσπ. 12. (Αὗται δὲ ὅταν συνῆπτον μάχην πρὸς ἀλλήλας, ὅταν ἔπαυον νὰ ἐρίζουν, ὥρμων ἐναντίον τοῦ Σωκράτους, ἐπειδὴ οὐδέποτε αὐτὸς τὰς ἐξεχώριζεν, ὅταν ἤρχοντο εἰς ῥῆξιν, ἀλλὰ ἐγέλα ὅταν τὰς ἔβλεπε νὰ μάχωνται καὶ ἐναντίον ἀλλήλων καὶ ἐναντίον του).

Ἐν σχέσει μὲ τὸν χαρακτῆρα καὶ τὴν συμπεριφορὰν τῆς Ξανθίππης ὑπάρχουν πλεῖστα ἀνέκδοτα. Εἷς τὸ ὑπὸ τοῦ Ξενοφῶντος γραφὲν «Συμπόσιον» 2, παριστάνεται ὁ Σωκράτης ἐκφράζων τὴν γνώμην ὅτι ἡ γυναικεία φάσις εἶναι ἐπιδεκτικὴ διδασκαλίας. Ὁ Ἀντισθένης ἀπαντῶν εἰς τὸν Σωκράτη ἐκφράζει τὴν ἀπορίαν του, διατὶ δὲν κατορθώνει νὰ ἀλλάξῃ διὰ τῆς διδασκαλίας τὸν χαρακτῆρα τῆς Ξανθίππης.

«Πῶς οὖν ὦ Σώκρατες οὐ καὶ σὺ παιδεύεις Ξανθίππην, ἀλλὰ χρῆι γυναικὶ τῶν οὐσῶν οἶμαι δὲ καὶ τῶν γεννημένων καὶ τῶν ἐσομένων χαλεπωτάτηι;». (Πῶς λοιπὸν ὦ Σωκράτη καὶ σὺ δὲν βελτιώνεις διὰ τῆς διδασκαλίας τὴν Ξανθίππην, ἀλλὰ ἔχεις γυναῖκα ἡ ὁποία εἶναι εἰς ὕψιστον βαθμὸν δυσκολομεταχείριστος ἐξ ὅλων τῶν γυναικῶν αἵτινες ὑπάρχουν, ὑπῆρξαν καὶ θὰ ὑπάρξουν;).

Ὁ Σωκράτης δίδει τὴν ἀκόλουθον ἀπάντησιν:

«Ὅτι, ἔφη, ὁρῶ καὶ τοὺς ἱππικοὺς βουλομένους γενέσθαι οὐ τοὺς εὐπειθεστάτους ἁλλὰ τοὺς θυμοειδεῖς ἵππους κτωμένους. Νομίζουσι γάρ, ἢν τοὺς τοιούτους δύνωνται κατέχειν, ραιδίως ἂν τοῖς γε ἄλλοις ἵπποις χρήσεσθαι. Κἀγὼ δὴ βουλόμενος ἀνθρώποις χρῆσθαι καὶ ὁμιλεῖν ταύτην κέκτημαι, εὖ εἰδὼς ὅτι εἰ ταύτην ὑποίσω, ραιδίως τοῖς γε ἄλλοις ἅπασιν ἀνθρώποις συνέσομαι». (Διότι, εἶπε, βλέπω ὅτι καὶ ἐκεῖνοι οἱ ὁποῖοι θέλουν νὰ γίνουν ἱκανοὶ ἱππεῖς, προσπαθοῦν νὰ ἀποκτήσουν ὄχι εὐπειθεστάτους, ἀλλὰ θυμοειδεῖς ἵππους. Διότι νομίζουν, ὅτι ἂν τοὺς τοιούτους ἵππους ἔχουν τὴν δύναμιν νὰ δαμάζουν, μὲ εὐκολίαν θὰ ἠμποροῦν νὰ ὁδηγοῦν τοὺς ἄλλους ἵππους. Καὶ ἐγὼ λοιπόν, ἐπειδὴ θέλω νὰ ἀποκτήσω ἱκανότητα νὰ ἔχω σχέσιν καὶ συναναστροφὴν μὲ τοὺς ἀνθρώπους ἔχω ὡς σύζυγον αὐτήν, διότι γνωρίζω καλῶς ὅτι ἐὰν κατορθώσω νὰ ὑποφέρω αὐτήν, εὐκόλως θὰ κάνω συναναστροφὴν μὲ οἱονδήποτε ἄλλον ἄνθρωπον).

Ἀπὸ τὴν διήγησιν αὐτὴν πιστοποιεῖται ὅτι ἡ Ξανθίππη εἶχε ἰδιότροπον χαρακτῆρα καὶ ὅτι ὁ Σωκράτης ἐξήντλει ὅλην τὴν ὑπομονήν του διὰ νὰ τὴν ὑποφέρῃ. Ὁ Πλούταρχος διηγεῖται («Ἠθικὰ» 461 D) τὴν ἀκόλουθον σκηνήν:

«Τοῦ δὲ Σωκράτους ἐκ παλαίστρας παραλαβόντος τὸν Εὐδύδημον, ἡ Ξανθίππη μετ' ὀργῆς ἐπιστᾶσα καὶ λοιδορηθεῖσα τέλος ἀνέτρεψε τὴν τράπεζαν, ὁ δ' Εὐθύδημος ἐξαναστὰς ἀπῆιει περίλυπος γενόμενος· καὶ ὁ Σωκράτης παρὰ σοὶ δ' εἶπεν, οὐ πρώιην ὄρνις τις εἰσπτᾶσα ταὐτό τοῦτ' ἐποίησεν, ἡμεῖς δ' οὐκ ἠγανακτήσαμεν;». («Ὅταν ὁ Σωκράτης ἐπῆρε μαζί του εἰς τὸ σπίτι ἀπὸ τὴν παλαίστραν τὸν Εὐθύδημον, ἡ Ξανθίππη μὲ ὀργὴν σταθεῖσα καὶ ἐκτοξεύσασα ὕβρεις ἐν τέλει ἀνέτρεψε τὴν τράπεζαν. Τότε ὁ Εὐθύδημος ἐσηκώθη καὶ ἔφευγε περίλυπος. Ὁ Σωκράτης τότε τοῦ εἶπε: πρό τινος καιροῦ ἓν πτηνὸν τὸ ὁποῖον εἰσώρμησεν εἰς τὸ σπίτι σου δὲν ἔκαμε τὸ ἴδιον, χωρὶς νὰ ἀγανακτήσωμεν;).

Κατὰ μίαν ἄλλην ὁμως ἀνεκδοτικὴν διήγησιν τὴν ὁποίαν μᾶς διεσώσεν ὁ Αἰλιανὸς («Ποικίλη Ἱστορία» 9, 29) ὅταν ὁ Σωκράτης δὲν ἤθελε νὰ δεχθῇ τὰ δῶρα τὰ ὁποῖα τοῦ εἶχεν ἀποστείλει ὁ Ἀλκιβιάδης, ἡ Ξανθίππη τὸν παρεκάλεσε νὰ τὰ κρατήσῃ. Ἕν ἄλλο ἀνέκδοτον τὴν παριστάνει ὡς ματαιόδοξον γυναῖκα, ἥτις δὲν ἤθελε νὰ ἐξέλθῃ ἐκ τῆς οἰκίας της διὰ νὰ παρακολουθήσῃ μίαν πομπήν, φέρουσα ἀμφίεσιν τὴν ὁποίαν δὲν ἔκρινεν ἀξιοπρεπῆ. Διὰ νὰ ἐλέγξῃ δὲ τὴν ματαιοδοξίαν της ὁ Σωκράτης, τῆς εἶπεν ὅτι σκοπὸς τῆς ἐξόδους της ἦτο νὰ ἴδῃ τὸ θέαμα τῆς πομπῆς καὶ ὄχι κάμνουσα ἐπίδειξιν τῆς ἐνδυμασίας της, νὰ γίνῃ αὐτὴ ἡ ἰδία θέαμα. Ἐκ τῶν διηγήσεων τούτων αἱ πλεῖσται εἶναι ἐφευρήματα τῶν σωκρατικῶν, οἵτινες δι' αὐτῶν ἤθελον νὰ δείξουν διὰ τοῦ Σωκράτους ὑποδειγματικῶς πῶς πρέπει νὰ συμπεριφέρεται ὁ σοφὸς ὡς σύζυγος ἔστω καὶ μιᾶς σκληρᾶς, ματαιοδόξου ἢ ἰδιοτρόπου γυναικός.

Ὡς πρὸς τὰ τρία τέκνα τοῦ Σωκράτους οὐδὲν πέραν τῶν ὀνομάτων γνωρίζομεν. Ὁ Ἀριστοτέλης μόνον μᾶς παρέχει τὴν πληροφορίαν ὅτι ἑστεροῦντο διανοητικῶν χαρισμάτων.

«Ἐξίστανται δὲ τὰ μὲν εὐφυᾶ γένη εἰς μανικώτερα ἤθη, οἷον οἱ ἀπὸ Ἀλκιβιάδου καὶ οἱ ἀπὸ Διονυσίου τοῦ προτέρου, τὰ δὲ στάσιμα εἰς ἀβελτηρίαν καὶ νωθρότητα, οἷον οἱ ἀπὸ Κίμωνος καὶ Περικλέους καὶ Σωκράτους». Ἀριστοτέλους «Ρητορικῆς» 1390 β 28. («Ἐκφυλίζονται δὲ αἱ μὲν οἰκογένειαι, αἵτινες ἐμφανίζουν τὸ προτέρημα τῆς ἐξαιρετικῆς εὐφυΐας εἰς χαρακτῆρας ὑπερβολικὰ μανιακούς, ὅπως συμβαίνει μὲ τοὺς ἀπογόνους τοῦ Ἀλκιβιάδου καὶ τοῦ Διονυσίου τοῦ πρεσβυτέρου, αἱ δὲ οἰκογένειαι τῶν ἀνθρώπων, οἱ ὁποῖοι ἔχουν σταθερὸν φρόνημα εἰς χαρακτῆρας παρουσιάζοντας διανοητικὴν καθυστέρησιν καὶ νωθρότητα, ὅπως εἶναι οἱ ἀπόγονοι τοῦ Κίμωνος, τοῦ Περικλέους καὶ τοῦ Σωκράτους).

Ὁ Ξενοφῶν εἰς τὰ «Ἀπομνημονεύματα» II, 2, ἀναφέρει τὸ ὄνομα τοῦ Λαμπροκλέους ἐκθέτων τὴν μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τοῦ Σωκράτους συνομιλίαν, κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ πατὴρ συμβουλεύει τὸν υἱόν του νὰ μὴ ὀργίζεται κατὰ τῆς μητρός του διὰ τὴν πρὸς αὐτὸν σκληρὰν συμπεριφοράν της. Εἷς μίαν ἐπιστολήν, ἥτις φέρεται γραφεῖσα ἀπὸ τὸν φιλόσοφον καὶ μαθητὴν τοῦ Σωκράτους Ἀρίστιππον πρὸς τὴν ἐν τῇ πατρίδι του Κυρήνῃ διαμένουσαν θυγατέρα του «Ἀρετήν» δίδεται εἰς αὐτὴν ἡ παραγγελία, ἐὰν μεταβῇ ὁ Λαμπροκλῆς εἰς τὴν Κυρήνην νὰ τὸν περιποιηθῇ ὡσὰν ἰδικόν της υἱόν. «Εἰ δ' ἔλθοι θᾶττον ἅμμα Λαμπροκλῆς εἰς Κυρήνην· ὁ Σωκράτους, ὃς ἐν Μεγάροις ὠμίλοι μοι, ποιήσεις ἄριστα κοινουμένη τὸν βίον αὐτῶι καὶ μηδὲν διαφορώτερον τοῦ τέκνου τιμῶσα». Σωκρ. Ἐπιστ. κθ'. Εἰς τὴν πραγματείαν τὴν ὁποίαν ἔγραψεν ὁ Πλούταρχος περὶ τοῦ δαιμονίου τοῦ Σωκράτους γίνεται λόγος περὶ τοῦ τάφου τοῦ Λαμπροκλέους. Ἐκ τῶν μνημονευθεισῶν εἰδήσεων καθίσταται βέβαιον ὅτι οἱ υἱοὶ τοῦ Σωκράτους ὑπῆρξαν ὅλως ἄσημα πρόσωπα, μηδαμῶς ἀναφερόμενα οὔτε μεταξὺ τῶν φιλοσόφων, οὔτε μεταξὺ τῶν ἀνδρῶν, οἵτινες ἔχουν νὰ ἐπιδείξουν πολιτικὴν ἢ κοινωνικὴν δρᾶσιν.

Ὁμοφώνως αἱ περισωθεῖσαι εἰδήσεις μᾶς δίδουν τὴν πληροφορίαν ὅτι ὁ Σωκράτης δὲν εἶχεν ὡραίαν ἐξωτερικὴν ἐμφάνισιν. Τὸ ὕψος τοῦ ἀναστήματός του ἦτο μικρόν. Τοῦτο δυνάμεθα νὰ εἰκάσωμεν ἐξ ἑνὸς χωρίου τοῦ πλατωνικοῦ «Φαίδωνος» 102 δ ἔνθα λέγεται ὅτι κατὰ τὸ ἀνάστημα ὁ Σωκράτης ἦτο χαμηλότερος τοῦ Σιμμίου, ὁ δὲ Σίμμιος χαμηλότερος τοῦ Φαίδωνος. Εἷς τὸ ὑπὸ τοῦ Ξενοφῶντος γραφὲν «Συμπόσιον» (κεφάλ. V) εὑρίσκομεν ἀρκετὰς ἀποδείξεις σχετικὰς μὲ τὴν ἐξωτερικὴν παράστασιν τοῦ Σωκράτους. Ὁ Σωκράτης συνάπτει διάλογον μὲ τὸν Κριτόβουλον καὶ παραβάλλων τὴν ἐξωτερικήν του παράστασιν πρὸς τὴν ἐμφάνισιν τοῦ Κριτοβούλου λέγει τὰ ἀκόλουθα ὡς πρὸς τὸ σχῆμα τῶν ὀφθαλμῶν του:

«Οἱ ἐμοὶ ὀφθαλμοὶ καλλίονες ἂν τῶν σῶν εἴησαν. Πῶς δή; Ὅτι οἱ μὲν σοὶ τὸ κατευθὺ μόνον ὁρῶσιν, οἱ δ' ἐμοὶ καὶ τὸ ἐκ πλαγίου διὰ τὸ ἐπιπόλαιοι εἶναι. Λέγεις σύ, ἔφη, καρκίνον εὐόφθαλμότατον εἶναι τῶν ζώιων; Πάντως δήπου ἔφη ἐπεὶ καὶ πρὸς ἰσχὺν ἄριστα πεφυκότας ἔχει». (Οἱ δικοί μου ὀφθαλμοὶ πρέπει νὰ εἶναι καλύτεροι ἀπὸ τοὺς ἰδικούς σου. Κατὰ ποῖον τρόπον; Διότι οἱ ἰδικοί σου ὀφθαλμοὶ βλέπουν μόνον ἐκεῖνα τὰ πράγματα τὰ ὁποῖα εἶναι τοποθετημένα ἀπέναντί των. Οἱ ἰδικοί μου ὅμως ὀφθαλμοὶ βλέπουν καὶ τὰ εἰς τὰ πλάγια αὐτῶν εὑρισκόμενα ἀντικείμενα διότι εἶναι τοποθετημένοι πρὸς τὰ ἔξω. Λέγεις σύ, εἶπεν (ὁ Κριτόβουλος) ὅτι ἀπὸ ὅλα τὰ ζῶα τοὺς καλύτερους ὀφθαλμοὺς ἔχει ὁ καρκίνος; Μάλιστα ἀπήντησε ὁ Σωκράτης, διότι ἔχει ὀφθαλμοὺς κατασκευασμένους κατ' ἄριστον τρόπον ὡς πρὸς τὴν καταλληλότητα τῆς ὁράσεως).

Περαιτέρω γίνεται λόγος περὶ τοῦ σχήματος τῆς ρινὸς τοῦ Σωκράτους:

«Τῶν δὲ ρινῶν ποτέρα καλλίων ἡ σὴ ἢ ἡ ἐμή; ἐγὼ μὲν ἔφη, οἶμαι τὴν ἐμήν, εἴπερ γε τοῦ ὀσφραίνεσθαι ἕνεκεν ἐποίησεαν ἡμῖν ῥῖνας οἱ θεοί. Οἱ μέν γὰρ σοὶ μυκτῆρες εἰς γῆν ὁρῶσιν, οἱ δ' ἐμοὶ ἀναπέπτανται ὥστε τὰς πάντοθεν ὁσμὰς προσδέχεσθαι. Τὸ δὲ δὴ σιμὸν τῆς ρινὸς πῶς τοῦ ὀρθοῦ κάλλιον; Ὅτι, ἔφη, οὐκ ἀντιπράττει, ἀλλ' ἐὰν εὐθὺς τὰς ὄψεις ὁρᾶν ἃ ἂν βούλωνται· ἡ δὲ ὑψηλὴ ῥὶς ὥσπερ ἐπηρεάζουσα διατετείχικε τὰ ὄμματα». (Ἀπὸ τὰς ῥῖνας ποία εἶναι ὡραιοτέρα, ἡ ἰδική σου ἢ ἡ ἰδική μου; Ἐγὼ μὲν εἶπεν ὁ Σωκράτης νομίζω ὅτι ὡραιοτέρα εἶναι ἡ ἰδική μου, ἂν ὑποθέσωμεν ὅτι οἱ θεοὶ μᾶς ἔδωκαν τὰς ῥῖνας διὰ νὰ ὀσφραινώμεθα. Διότι οἱ ἰδικοί σου μυκτῆρες βλέπουν πρὸς τὴν γῆν, οἱ ἰδικοί μου ὅμως ἔχουν ἀνασηκωθῆ πρὸς τὰ ἐπάνω κατὰ τρόπον ὥστε νὰ δέχωνται τὰς ὁσμὰς ἀπὸ ὅλας τὰς διευθύνσεις. Ἀλλὰ τὸ ὅτι ἡ ῥὶς εἶναι πεπιεσμένη πρὸς τὰ μέσα πῶς δὲν εἶναι ὡραιότερον προσὸν ἀπὸ τὸ νὰ εἶναι ἡ ῥὶς χωρὶς καμμίαν πρὸς τὰ μέσα πίεσιν; Διότι, εἶπεν ὁ Σωκράτης, ἡ πεπιεσμένη ῥὶς δὲν ἀποτελεῖ φραγμὸν μεταξὺ τῶν ὀφθαλμῶν, ἀλλ' ἐπιτρέπει εἰς τοὺς ὀφθαλμοὺς νὰ βλέπουν ὅσα θὰ ἤθελον. Ἡ ῥὶς ὅμως ἡ ὑψηλὴ ὡσὰν σκόπιμον ἐμπόδιον ἔχει διὰ τείχους διαχωρίσει τοὺς δύο ὀφθαλμούς).

Προχωρῶν ὁ Σωκράτης λέγει ὅτι ἡ ὡραιότης τοῦ στόματός του συνίσταται εἰς τὸ ὅτι τοῦτο ἦτο ἐφωδιασμένον μὲ παχέα χείλη. Καὶ γενικῶς παρομοιάζει τὴν ἐξωτερικὴν σωματικήν του παράστασιν μὲ τὴν ὄψιν τῶν Σειληνῶν.

«Ἐγὼ σοῦ καλλίων εἰμί, ὅτι καὶ Ναΐδες θεαὶ οὖσαι τοὺς Σειληνοὺς ἐμοὶ ὁμοιοτέρους τίκτουσιν ἢ σοί». (Ἐγὼ εἶμαι ὡραιότερος ἀπὸ σέ, διότι καὶ αἱ Ναΐδες αἱ ὁποῖαι εἶναι θεαί, γεννοῦν τοὺς Σειληνοὺς οἵτινες εἶναι ὁμοιότεροι πρὸς ἐμὲ καὶ ὄχι πρὸς σέ).

Ἐκ τοῦ παρατεθέντος χωρίου καταφαίνεται ὅτι οἱ ὀφθαλμοὶ τοῦ Σωκράτους ἦσαν ἐξωγκωμένοι πρὸς τὰ ἔξω, ἡ ῥὶς του ἦτο πεπιεσμένη, οἱ μυκτῆρες ἐστραμμένοι πρὸς τὰ ἄνω, τὰ χείλη του παχέα καὶ ἡ ἐξωτερική του παράστασις ὁμοία πρὸς τὴν ὄψιν τῶν ἀκολούθων τοῦ Διονύσου Σειληνῶν. Ἡ φυσιογνωμιστικὴ αὕτη εἰκὼν τὴν ὁποίαν μᾶς παρουσιάζει ὁ Ξενοφῶν συμφωνεῖ μὲ τὴν ἀντίστοιχον ἐξεικόνισιν τοῦ ἐξωτερικοῦ του τὴν παρεχομένην ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος εἰς τὸ «Συμπόσιον» 215 Α διὰ τοῦ στόματος τοῦ Ἀλκιβιάδου.

«Φημὶ γὰρ δὴ ὁμοιότατον σὺτὸν εἶναι τοῖς Σειληνοῖς τούτοις, τοῖς ἐν τοῖς ἐρμογλυφείοις καθημένοις, οὕστινας ἐργάζονται οἱ δημιουργοὶ σύριγγας ἢ αὐλοὺς ἔχοντας, οἳ διχάδε διοιχθέντες, φαίνονται ἔνδοθεν ἀγάλματα ἔχοντες θεῶν. Καὶ φημὶ αὖ ἐοικέναι αὐτὸν τῶι Σατύρωι τῶι Μαρσύαι». (Διότι λέγω ὅτι αὐτὸς εἶναι ὅμοιος πρὸς αὐτοὺς τοὺς Σειληνούς, τοὺς ὁποίους τοποθετοῦν εἰς τὰ ἐργαστήρια τῆς γλυπτικῆς καὶ τοὺς ὁποίους τοὺς κατασκευάζουν οἱ γλύπται νὰ ἔχουν εἰς τὰς χεῖρας των σύριγγας ἢ αὐλούς. Οὗτοι, ὅταν τοὺς ἀνοίξῃς ἀπὸ τὸ μέσον παρουσιάζονται νὰ ἔχουν ἀπὸ μέσα ἀγάλματα θεῶν. Καὶ ἐπαναλαμβάνω καὶ πάλιν ὅτι αὐτὸς (ὁ Σωκράτης) εἶναι ὅμοιος μὲ τὸν Σάτυρον Μαρσύαν).

Πρὸς τὰς δύο ταύτας περιγραφὰς συμφωνοῦν καὶ αἱ διασω-

θεῖσαι διὰ προτομῶν καὶ ἀναγλύφων ἀπεικονίσεις τῆς φυσιογνωμίας του.

Τὴν φυσιογνωμιστικὴν ἰδιοτυπίαν τῆς ἐμφανίσεως τοῦ Σωκράτους τὴν καθίστα περισσότερον ἐντυπωσιακὴν τὸ βλέμμα του, ὁ τρόπος τοῦ βηματισμοῦ του καὶ ἡ παραμέλησις τῆς περιβολῆς του. Ὁ Ἀριστοφάνης εἰς τὰς «Νεφέλας» στ. 362 ἐμφανίζει τὸν Χορὸν νὰ λέγῃ εἰς τὸν Σωκράτη τὰ ἀκόλουθα:

«Ὅτι βρενθύῃ τ' ἐν ταῖσιν ὁδοῖς καὶ τὼφθαλμὼ παραβάλλεις ἀνυπόδητος κακὰ πόλλ' ἀνέχῃ» (διότι βαδίζεις ἀλαζονικῶς εἰς τὰς ὁδοὺς καὶ ρίπτεις διὰ τῶν ὀφθαλμῶν βλέμματα ἀλαζονικὰ ἐκ τῶν πλαγίων).

Τὰς αὐτὰς λέξεις χρησιμοποιεῖ καὶ ὁ Πλάτων εἰς τὸ «Συμπόσιον» 221 β διὰ νὰ περιγράψῃ τὴν ψύχραιμον στάσιν τοῦ Σωκράτους κατὰ τὴν ἀτυχῆ διὰ τοὺς Ἀθηναίους μάχην τοῦ Δηλίου, τὴν συναφθεῖσαν κατὰ τὸ 424 πρὸ Χριστοῦ.

«καὶ ἐκεῖ διαπορεύεσθαι ὥσπερ καὶ ἐνθάδε, βρενθυόμενος καὶ τὼφθαλμὼ παραβάλλων, ἠρέμα περισκοπῶν καὶ τοὺς φιλίους» (καὶ ἐκεῖ ἐπορεύετο ἀκριβῶς ὅπως καὶ εἰς τὴν ἐδῶ εἰρηνικὴν ζωήν του βαδίζων μὲ τὸ κεφάλι πρὸς τὰ ἐπάνω καὶ πρὸς τὰ ὀπίσω καὶ ρίπτων βλέμματα ἐκ τῶν πλαγίων).

Τὸ πλάγιον τοῦτο βλέμμα τοῦ Σωκράτους τὸ παρομοιάζει ὁ Πλάτων εἰς τὸν «Φαίδωνα» 117 β πρὸς βλέμμα ταύρου. Μὲ αὐτὸν δὲ τὸν τρόπον περιγράφεται ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος ἀντιμετωπίζων τὸν δήμιον ὅταν τοῦ ἔδιδε νὰ πίῃ τὸ κώνειον «ὥσπερ εἰώθει ταυρηδὸν ὑποβλέψας» (ἔλαβε τὴν κύλικα, ἀφοῦ ἔρριψεν ὡς ἐσυνήθιζε πλάγια βλέμματα). Περὶ τῆς ἀνυποδησίας καὶ τοῦ ἀγερώχου βαδίσματος αὐτοῦ καὶ τοῦ φίλου τοῦ Χαιρεφῶντος, κάμνει ἐπίσης λόγον ὁ Ἀριστοφάνης εἰς τὰς «Νεφέλας» 102:

«... Τοὺς ἀλαζόνας
τοὺς ὠχριῶντας, τοὺς ἀνυποδήτους λέγεις·
ὧν ὁ κακοδαίμων Σωκράτης καὶ Χαιρεφῶν».

(Ἐννοεῖς τοὺς ἀλαζόνας, τοὺς ἔχοντας ὠχρὸν τὸ χρῶμα καὶ τοὺς ἀνυποδήτους, μεταξὺ τῶν ὁποίων συγκαταλέγεται ὁ κακοδαίμων Σωκράτης καὶ ὁ Χαιρεφῶν).

Εἰς τὴν κωμῳδίαν «Ὄρνιθες» 1282 καὶ 1554, χαρακτηρίζεται ὁ Σωκράτης ὡς λακωμανής, πεινάλεος, ρυπαρὸς καὶ «ἄλουστος» (ἀποφεύγων τὰ λουτρά). Εἰς τὸ «Συμπόσιον» 174 ὁ Πλάτων ἐμφανίζων τὸν Σωκράτη ὡς ἔχοντα κάμει προσφάτως λουτρὸν καὶ ὡς φοροῦντα σανδάλια, σημειώνει ὅτι πολὺ σπανίως ἐσυνήθιζε νὰ ἐπιδαψιλεύῃ εἰς τὸν ἑαυτόν του τοιαύτας περιποιήσεις. «Ἔφη γὰρ οἱ Σωκράτη ἐντυχεῖν λελουμένον τε καὶ τὰς βλαύτας ὑποδεδεμένον, ἃ ἐκεῖνος ὀλιγάκις ἐποίει». Δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν ἐκ τῶν ἀνωτέρω ἐκτεθεισῶν μαρτυριῶν ὅτι ἡ ἐξωτερικὴ ἐμφάνισις τοῦ Σωκράτους ἐνεῖχε κάτι τὸ ἐξαιρετικῶς ἐντυπωσιακὸν καὶ παράδοξον. Τὸν παρουσίαζεν ὡς ἄνθρωπον ὅστις κατεφρόνει τὰς ἀπολαύσεις τῆς ζωῆς, ὡς ἄνθρωπον τοῦ ὁποίου ἡ σκέψις εἶχε στραφῆ εἰς κάτι τὸ ὁποῖον εὑρίσκεται πέραν τοῦ συνηθισμένου κόσμου. Τὴν φυσιογνωμίαν του καθίστα παράδοξον καὶ αἰνιγματικὴν ἡ ἀντίθεσις τῆς ἐξωτερικῆς σωματικῆς ἐμφανίσεως πρὸς τὸν ἐσωτερικὸν ψυχικὸν πλοῦτον τῆς προσωπικότητός του. Κάτω ἀπὸ ἓν ἄσχημον καὶ χονδροκαμωμένον σῶμα, ὑπεκρύπτετο μία ἐξαιρετικὴ ἐντάσεως διανοητικότης καὶ εἰς πλούσιος εἰς συναισθήματα καὶ εἰς πρωτοτυπίαν κόσμος. Τὴν ἀντιθετικὴν ἰδιοσυστασίαν τῆς ἀτομικότητός του ἐκφράζει μία ἀνεκδοτικὴ διήγησις, ἥτις προέρχεται ἐκ διαλόγου, ὃν εἶχε συγγράψει ὁ μαθητὴς τοῦ Σωκράτους Φαίδων. Ἡ διήγησις αὕτη λέγει ὅτι κατὰ τὸν χρόνον, κατὰ τὸν ὁποῖον ἦτο ἐν τῇ ζωῇ ὁ Σωκράτης, εἶχεν ἔλθει εἰς Ἀθήνας εἷς ἐκ Συρίας καταγόμενος προφήτης καὶ φυσιογνωμιστὴς ὀνομαζόμενος Ζώπυρος. Ἐνώπιον αὐτοῦ προσήγαγον καὶ τὸν Σωκράτη οἱ μαθηταί του καὶ ἔθεσαν εἰς αὐτὸν πρόβλημα νὰ εἰκάσῃ ἐκ τῆς φυσιογνωμίας τὴν ψυχικήν του ἰδιοσυστασίαν. Ὁ Ζώπυρος περιεργασθεὶς τὴν ὄψιν τοῦ Σωκράτους ἀπεφάνθη ὅτι πρόκειται περὶ ἀνθρώπου στενῆς διανοητικότητος καὶ ἐκδότου εἰς τὰς σωματικὰς ἀπολαύσεις καὶ ἡδονάς. Ὅταν δὲ ὁ Ἀλκιβιάδης ἀκούσας τὴν διάγνωσιν αὐτὴν τοῦ Ζωπύρου, ἐξέσπασεν εἰς γέλωτας, ὁ Σωκράτης παρετήρησεν εἰς αὐτὸν ὅτι ὁ ξένος φυσιογνωμιστὴς εἶχε δίκαιον. Αἱ φυσικαὶ προδιαθέσεις τοῦ ἀτόμου του, εἶπεν ὁ Σωκράτης, ἦσαν ἀκριβῶς ὅπως τὰς διέγνωσεν ὁ Ζώπυρος, ὁ ἴδιος ὅμως εἶχε κατορθώσει νὰ καταδαμάσῃ τὰς πονηρὰς φυσικάς του προδιαθέσεις διὰ τοῦ λόγου. (Βλέπε SCRIPTORES PHYSIOGNOMICI I, VII ἔκδοσις R. FOERSTER). Σχετικὴ πρὸς τὴν διήγησιν αὐτὴν εἶναι καὶ μαρτυρία τις διασωθεῖσα ὑπὸ τοῦ Πορφυρίου (Ἀπ. Χ) καὶ προερχομένη ἀπὸ τὸν βίον τοῦ Σωκράτους τὸν γραφέντα ὑπὸ τοῦ μαθητοῦ τοῦ Ἀριστοτέλους Ἀριστοξένου.

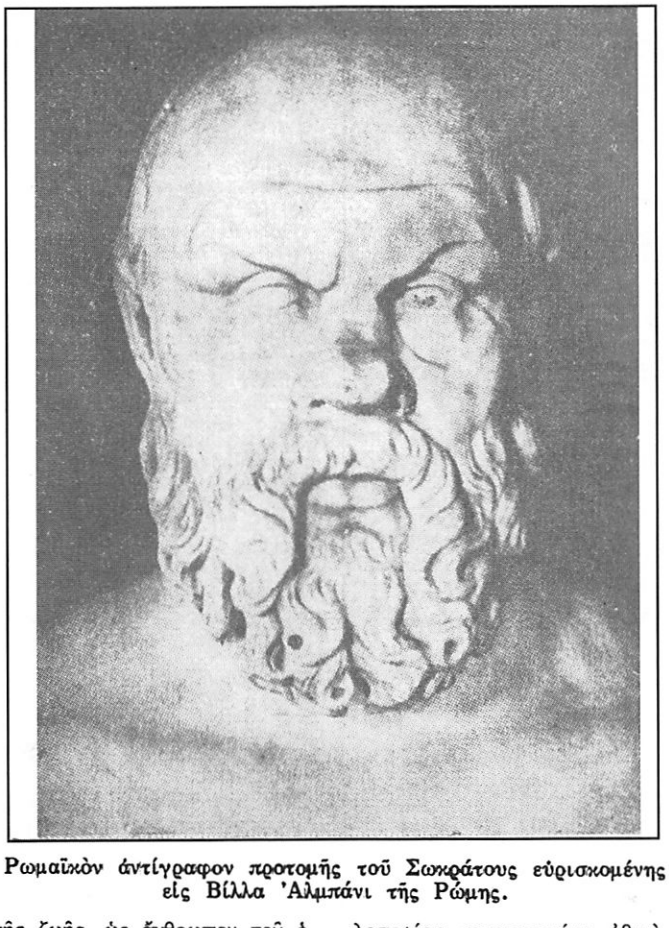

Ρωμαϊκὸν ἀντίγραφον προτομῆς τοῦ Σωκράτους εὑρισκομένης εἰς Βίλλα Ἀλμπάνι τῆς Ρώμης.

«Λέγει δὲ ὁ Ἀριστόξενος ἀφηγούμενος τὸν βίον τοῦ Σωκράτους ἀκηκοέναι Σπινθάρου τὰ περὶ αὐτοῦ, ὃς ἦν εἷς τῶν τούτῳ ἐντυχόντων... ὅτε δὲ φλεχθείη ὑπὸ τοῦ πάθους τούτου, δεινὴν εἶναι τὴν ἀσχημοσύνην· οὐδενὸς γὰρ οὔτε ὀνόματος ἀπέχεσθαι οὔτε πράγματος». (Λέγει δὲ ὁ Ἀριστόξενος διηγούμενος τὸν βίον τοῦ Σωκράτους, ὅτι εἶχεν ἀκούσει τὰ ἀφορῶντα αὐτὸν ἀπὸ τὸν Σπίνθαρον, ὅστις ἦτο εἷς ἐξ ἐκείνων οἵτινες εἶχον προσωπικὴν ἐπαφὴν μὲ αὐτόν... Ὅταν δὲ κατελαμβάνετο ἀπὸ τὴν φλόγα τοῦ πάθους τούτου (δηλαδὴ τῆς ὀργῆς) ἡ ἀσχημία τοῦ προσώπου του ἐγίνετο τοιαύτη ὥστε νὰ προκαλῇ φόβον· διότι ἐξετρέπετο εἰς πάσας τὰς ὑβριστικὰς ἐκφράσεις καὶ πράξεις).

Ἐπειδὴ οὔτε εἰς τὰ συγγράμματα τοῦ Ξενοφῶντος, οὔτε εἰς τὰ συγγράμματα τοῦ Πλάτωνος γίνεται λόγος περὶ βιαίων ἐξάψεων τοῦ Σωκράτους, εἶναι προφανὲς ὅτι ἡ ἀνωτέρω εἴδησις ἀναφέρεται εἰς τὴν πρώτην ἡλικίαν τοῦ Σωκράτους πρὶν ἀκόμη στραφῇ εἰς τὴν φιλοσοφίαν. Ὁμοίως πρέπει νὰ κριθοῦν καὶ αἱ μαρτυρίαι τοῦ Πορφυρίου, αἱ ὁποῖαι χαρακτηρίζουν τὸν Σωκράτη

«πρὸς τὴν τῶν ἀφροδισίων χρῆσιν σφοδρότερον μὲν εἶναι, ἀδικίαν δὲ μὴ προσεῖναι» (ὡς πρὸς τὰ ἀφροδίσια κατείχετο ἀπὸ σφοδρὰς ἐπιθυμίας, δὲν ἐξετρέπετο ὅμως ὑπ' αὐτῶν εἰς παραβιαζούσας τὸ δίκαιον πράξεις).

Ὁ Θεοδώρητος (Θεραπ. IV, 56, 19) γράφει ἐπαναλαμβάνων καὶ συνοψίζων τὰς αὐτὰς εἰδήσεις:

«καὶ γὰρ τὸν Σωκράτη τὸν Σωφρονίσκου φησὶν ὁ Πορφύριος, εἰς ἀκολασίαν ἡνίκα νέος ἦν ἀποκλίναντα, σπουδῇ καὶ διδαχῇ τούτους μὲν ἀφανίσαι τοὺς τύπους τοὺς δὲ τῆς φιλοσοφίας ἐκμάξασθαι». (Εἶναι βέβαιον λέγει ὁ Πορφύριος, ὅτι ὁ Σωκράτης ὁ υἱὸς τοῦ Σωφρονίσκου καίτοι ἐσημείωσε ροπὴν εἰς τὴν ἀκολασίαν ὅτε ἦτο νέος, ὅμως μὲ τὴν προσπάθειαν καὶ τὴν διδαχὴν αὐτὰ τὰ γνωρίσματα τὰ ἐξηφάνισε, ἀπετύπωσε δὲ εἰς τὸν ἑαυτόν του τὰ γνωρίσματα τῆς φιλοσοφίας).

Τὰ συγγράμματα τῶν μαθητῶν του ἐμφανίζουν πάντοτε τὸν Σωκράτη ὡς πρότυπον ἐγκρατείας καὶ αὐτοκυριαρχίας. Αἱ διηγήσεις περὶ ἀκολασιῶν κατὰ τὴν νεότητά του ἐπλάσθησαν ὑπὸ τῆς σωκρατικῆς φιλολογίας καὶ ἐσκοπεῖτο δι' αὐτῶν νὰ ἀποδειχθῇ ὅτι ἡ ἐκ τῆς φιλοσοφίας προερχομένη ἠθικὴ ἐπίδρασις εἶναι τόσον μεγάλη καὶ ἀποτελεσματική, ὥστε δύναται καὶ τὰς δυσμενεῖς φυσικὰς προδιαθέσεις νὰ καταδαμάσῃ καὶ νὰ μετατρέψῃ. Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον δυνάμεθα νὰ θεωρήσωμεν ὡς βέβαιον διὰ τὴν ἀτομικότητα τοῦ Σωκράτους εἶναι ὅτι οὗτος ἦτο ἰσχυρὰς σωματικῆς κράσεως καὶ ὅτι ἐσκληραγώγει τὸν ἑαυτόν του ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῆς τροφῆς, τοῦ ποτοῦ καὶ τῆς ἐνδυμασίας. Διετέλει ἀνυπόδητος ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον καὶ φέρων τὰ αὐτὰ ἐνδύματα καὶ κατὰ τὸ θέρος καὶ κατὰ τὸν χειμῶνα. Ὡς ἀπόδειξις τῆς ἰσχυρᾶς σωματικῆς του κράσεως ἀναφέρεται τὸ γεγονὸς ὅτι κατὰ τὸν μέγαν λοιμὸν τὸν ἐνσκήψαντα κατὰ τοὺς πρώτους χρόνους τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου, δὲν προσεβλήθη ὑπὸ τῆς ἀσθενείας. Μεγάλην δὲ ἐντύπωσιν εἶχε προξενήσει εἰς τοὺς συστρατιώτας του κατὰ τὴν ἐκστρατείαν τῆς Ποτειδαίας (432 π. Χ.) ἡ ἀντοχή του εἰς τὸ ψῦχος καὶ τὰς κακουχίας.

Τὸ δαιμόνιον τοῦ Σωκράτους. Ἓν ἐξαιρετικὸν χαρακτηριστικὸν τῆς ψυχικῆς ἰδιοσυστασίας τοῦ Σωκράτους ἀποτελεῖ καὶ ἡ ἐσωτερικὴ φωνή, τὴν ὁποίαν ἔλεγεν ὅτι ἤκουεν ὁ Ἀθηναῖος φιλόσοφος εἰς πολλὰς περιπτώσεις τῆς ζωῆς του. Ἐπειδὴ δὲ ἐπίστευεν ὅτι ἡ φωνὴ ἐκείνη προήρχετο ἐκ τοῦ κόσμου τῶν θεῶν καὶ τῶν δαιμόνων, ἐκάλει αὐτὴν «δαιμόνιον σημεῖον». Οἱ δαίμονες ἦσαν διὰ τοὺς Ἕλληνας τοῦ 5ου π.Χ. αἰῶνος ἓν εἶδος κατωτέρων θεοτήτων, αἵτινες παρενεβάλλοντο μεταξὺ τῶν θεῶν καὶ τῶν ἀνθρώπων, ἀποτελοῦσαι τὸν σύνδεσμον μεταξὺ τοῦ θείου καὶ ἀνθρωπίνου κόσμου. Ἐπειδὴ δὲ ἐ-

πιστεύετο ὅτι οἱ δαίμονες εἶλκον τὴν καταγωγήν των ἐκ τῶν θεῶν, ὁ Σωκράτης ἐχαρακτήριζε τὸ «δαιμόνιον σημεῖον καὶ ὡς «θεῖον». Ἡ πίστις ὅτι ἕκαστος ἄνθρωπος ἑποπτεύεται καὶ καθοδηγεῖται ἀπὸ ἕνα τοιοῦτον δαιμονα ἦτο εἰς τοὺς Ἕλληνας παλαιοτάτη καὶ ἀπαντᾶ ἤδη εἰς τὸν Ὅμηρον καὶ τὸν Ἡσίοδον. Δύναται νὰ παραλληλισθῆ πρὸς τὴν χριστιανικὴν ἀντίληψιν περὶ τοῦ φύλακος ἀγγέλου τοῦ προστατεύοντος τὴν ἀνθρωπίνην ψυχήν. Ἐναντίον τῆς περὶ ὑπάρξεως δαίμονος καθοδηγοῦντος τὸν ἄνθρωπον ἀντιλήψεως ἀσκεῖ πολεμικὴν ὁ Ἡράκλειτος ὅταν λέγη «Ἦθος ἀνθρώπωι δαίμων» (δαίμων διὰ τὸν ἄνθρωπον εἶναι ἡ εἰς αὐτὸν προσιδιάζουσα ψυχικὴ κατασκευή). Ἡ ὁμολογία τοῦ Σωκράτους, ὅστις φέρεται βεβαιῶν ὅτι ἤκουε μίαν τοιαύτην φωνήν, ἔχει θέσει ἐν σχέσει μὲ τὴν ψυχικήν του ἰδιοσυστασίαν πρόβλημα, τὸ ὁποῖον μέχρι τοῦδε ἡ ἐπιστημονικὴ ἔρευνα δὲν κατώρθωσε κατὰ πάντα νὰ διευκρινήση. Γεννᾶται ἡ ἀπορία πῶς εἶναι δυνατὸν ὁ Σωκράτης, ὅστις ἐξήταζε τὰ πάντα διὰ τῆς λογικῆς ἀκριβολογικῆς σκέψεως νὰ πιστεύη ὅτι ἀπηυθύνετο πρὸς αὐτὸν ἀπὸ τὸν κόσμον τῶν δαιμόνων, ὅστις ἐτοποθετεῖτο κατὰ τὴν κοινὴν ἀντίληψιν εἰς τὸ μεσοδιάστημα μεταξὺ τῆς θείας καὶ ἀνθρωπίνης περιοχῆς, φωνὴ καθοδηγοῦσα αὐτὸν καὶ δι' αὐτοῦ τοὺς φίλους του κατὰ τὴν πρακτικὴν του συμπεριφοράν. Οἱ ἱστορικοὶ τῆς φιλοσοφίας δὲν δύνανται νὰ ἐννοησουν πῶς ὁ ὀρθολογιστὴς Σωκράτης ἠδύνατο νὰ ἐμφανίζη μίαν πλευρὰν εἰς τὴν προσωπικότητά του πλησιάζουσαν αὐτὸν πρὸς τὰς προφητικὰς καὶ θρησκευτικὰς φυσιογνωμίας. Ἡ ἀλήθεια ὅμως εἶναι ὅτι ἡ προσωπικότης τοῦ Ἀθηναίου φιλοσόφου ἦτο τόσον εὐρεῖα καὶ εἶχε καὶ τοσαύτην εὐαισθησίαν, ὥστε νὰ δύναται νὰ συνδυάζη ἀκριβολογικὴν ὀρθολογιστικὴν σκέψιν πρὸς βιώματα ἀνορθολογιστικὰ καὶ ἐνορατικά.

Ὁ Πλάτων εἰς τὸ «Συμπόσιον» ἀναφέρει περιστατικά, ἅτινα φωτίζουν ἀπὸ τῆς προεκτεθείσης πλευρᾶς τὴν προσωπικότητα τοῦ Σωκράτους. Ἐνῶ ὁ Ἀθηναῖος φιλόσοφος ἐβάδιζε διὰ νὰ προσέλθη εἰς τὸ δεῖπνον, τὸ ὁποῖον παρέθετεν ὁ Ἀγάθων καὶ εἶχε φθάσει πλησίον τῆς οἰκίας ὅπου ἀνέμενον οἱ προσκεκλημένοι, ἐβραδυπόρει διαρκῶς καὶ ἐν τέλει ἐσταμάτησεν εἰς τὰ πρόθυρα μιᾶς γειτονικῆς οἰκίας.

«Τὸν οὖν Σωκράτη ἑαυτῶι πως προσέχοντα τὸν νοῦν κατὰ τὴν ὁδὸν πορεύεσθαι ὑπολειπόμενον καὶ περιμένοντος οὐ κελεύειν προϊέναι εἰς τὸ πρόσθεν... Σωκράτης οὗτος ἀναχωρήσας ἐν τῶι τῶν γειτόνων προθύρωι ἕστηκεν, καμοῦ καλοῦντος οὐκ ἐθέλει εἰσιέναι... ἀλλ' ἑᾶτε αὐτόν· ἔθος γάρ τι τοῦτ' ἐνίοτε ἀποστὰς ὅποι τύχηι ἕστηκεν. Ἥξει δ' αὐτίκα ὡς ἐγὼ οἶμαι Μὴ οὖν κινεῖτε, ἀλλ' ἑᾶτε... Ἥκειν οὖν αὐτόν, οὐ πολὺν χρόνον ὡς εἰώθει διατρίψαντα, ἀλλὰ μάλιστα σφᾶς μεσοῦν δειπνοῦντας». Πλάτωνος «Συμπόσιον» 174 D. (Ὁ Σωκράτης λοιπὸν ἔχων στρέψει τὴν προσοχήν του κατά τινα τρόπον πρὸς τὸν ἑαυτόν του, ἐπορεύετο μένων ὀπίσω καὶ ὅταν ὁ φίλος του τὸν περιέμενε αὐτὸς τὸν προέτρεπε νὰ προχωρῆ... Ὁ Σωκράτης λοιπὸν ἀφοῦ παρεμέρισεν εἰς τὸ πρόθυρον τῆς γειτονικῆς οἰκίας ἔχει σταματήσει, καὶ παρ' ὅλον ὅτι ἐγὼ τοῦ φωνάζω, δὲν θέλει νὰ εἰσέλθη... Ἀλλ' ἀφῆστε τον· διότι ἔχει αὐτὴν τὴν συνήθειαν· κάποτε παραμερίζει καί ἵσταται ἀκίνητος ὅπου τύχη. Θὰ ἔλθη ὅμως συντόμως, ὅπως νομίζω. Μὴ τὸν ταράσσετε, ἀλλὰ ἀφίνετέ τον ἡσυχον... Ἔπειτα λοιπὸν ἦλθεν ὁ Σωκράτης χωρὶς νὰ χρονοτριβήση, ὅπως ἄλλοτε ἐσυνήθιζεν ἐπὶ πολύ, ἀλλ' ἦλθεν ὅταν αὐτοὶ εὑρίσκοντο εἰς τὰ μέσα περίπου τοῦ δείπνου).

Παρομοίαν σκηνὴν ἀναφέρει ὁ Πλάτων εἰς τὸ «Συμπόσιον» 219 Ε διὰ τοῦ στόματος τοῦ Ἀλκιβιάδου, ὅστις ἐξυμνεῖ τὴν καρτερικότητα πρὸς τοὺς κόπους τῆς ἐκστρατείας καὶ πρὸς τὰ ψύχη τὴν ἐπιδειχθεῖσαν ὑπὸ τοῦ Σωκράτους κατὰ τὴν ἐκστρατείαν τῆς Ποτειδαίας.

«Πρῶτον μὲν οὖν τοῖς πόνοις οὐ μόνον ἐμοῦ περιῆν, ἀλλὰ καὶ τῶν ἄλλων ἁπάντων... Ἐν τ' αὖ ταῖς εὐωχίαις μόνος ἀπολαύειν οἷός τ' ἦν τά τ' ἄλλα καὶ πίνειν... πάντας ἐκράτει καὶ ὃ πάντων θαυμαστότατον Σωκράτη μεθύοντα οὐδεὶς πώποτε ἑώρακεν ἀνθρώπων... Πρὸς δ' αὖ τὰς τοῦ χειμῶνος καρτερήσεις θαυμάσια εἰργάζετο... ἐξήιει ἔχων ἱμάτιον μὲν τοιοῦτον οἷόνπερ καὶ πρότερον εἰώθει φορεῖν, ἀνυπόδητος δὲ διὰ τοῦ κρυστάλλου ἐπορεύετο ἢ οἱ ἄλλοι ὑποδεδεμένοι». (Πρῶτον μὲν κατὰ τὴν ἀντοχὴν εἰς τοὺς κόπους ὄχι μόνον ἀπὸ ἐμέ, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ ὅλους τοὺς ἄλλους ἦτο ἀνώτερος... Καὶ εἰς τὰς εὐωχίας ἠμποροῦσε μόνος αὐτὸς καὶ ὅλα τὰ ἄλλα νὰ τὰ δοκιμάζη καὶ νὰ πίνη καὶ ἑνίκα εἰς τὴν οἰνοποσίαν ὅλους καὶ πρᾶγμα τὸ ὁποῖον εἶναι θαυμαστότατον οὐδεὶς ἕως τώρα ἐκ τῶν ἀνθρώπων εἶδε τὸν Σωκράτη μεθυσμένον. Καὶ ὡς πρὸς τὴν ἀντοχὴν τοῦ ψυχροῦ κλίματος ἔκαμνε θαυμαστὰ κατορθώματα... Ἐξήρχετο ἀπὸ τὴν σκηνήν, ἐνδεδυμένος τὸ ἔνδυμα τὸ ὁποῖον ἐσυνήθιζε νὰ φορῆ καὶ προηγουμένως, ἀνυπόδητος δὲ διὰ μέσου τῶν πάγων ἐβάδιζε καλύτερα ἀπὸ ἐκείνους οἱ ὁποῖοι ἔφερον ὑποδήματα).

Μετὰ ταῦτα προσθέτει ὁ Ἀλκιβιάδης καὶ τὰ ἀκόλουθα:

«Ξυννοήσας γὰρ αὐτόθι ἕωθέν τι εἰστήκει, σκοπῶν· καί, ἐπειδὴ οὐ προυχώρει αὐτῶι, οὐκ ἀνίει, ἀλλ' εἰστήκει ζητῶν. Καὶ ἤδη ἦν μεσημβρία, καὶ ἄνθρωποι ἠσθάνοντο καί, θαυμάζοντες, ἄλλος ἄλλωι ἔλεγεν ὅτι Σωκράτης, ἐξ ἑωθινοῦ φροντίζων τι ἕστηκεν. Τελευτῶντες δέ τινες τῶν ἰδόντων, ἐπειδὴ ἑσπέρα ἦν, δειπνήσαντες (καὶ γὰρ θέρος τότε γε ἦν) χαμεύνια ἐξενεγκόντες. ἅμα μὲν ἐν τῶι ψύχει καθηῦδον, ἅμα δ' ἐφύλαττον αὐτὸν εἰ καὶ τὴν νύκτα ἑστήξοι. Ὁ δὲ εἰστήκει μέχρις ἕως ἐγένετο καὶ ἥλιος ἀνέσχεν. Ἔπειτα ὤιχετο ἀπιών, προσευξάμενος τῶι ἡλίωι». Πλάτωνος «Συμπόσιον» 220 C. (Βυθισθεὶς εἰς μίαν αὐτοσυγκέντρωσιν ἀπὸ τὸ πρωῒ εἶχε σταθῆ εἰς τὸ μέρος ὅπου εὑρέθη ἀπησχολημένος μὲ κάποιαν σκέψιν. Καὶ ἐπειδὴ δὲν κατώρθωνε νὰ προχωρήσει εἰς τὰς σκέψεις του, δὲν διέκοψε τὴν αὐτοσυγκέντρωσιν του, ἀλλ' ἐξηκολούθει νὰ ἵσταται ἀπησχολημένος μὲ τὴν ἐξέτασιν τοῦ ζητήματος· Καὶ εἶχε πλέον φθάσει ἡ μεσημβρία, καὶ τὸν ἀντελαμβάνοντο οἱ ἄνθρωποι καὶ θαυμάζοντες ἔλεγον ὁ εἷς εἰς τὸν ἄλλον ὅτι ὁ Σωκράτης ἔχει μείνει ἀκίνητος ἀπὸ τῆς πρωΐας ἀπησχολημένος μὲ κάποιο ζήτημα. Ἐν τέλει μερικοὶ ἐξ ἐκείνων οἱ ὁποῖοι τὸν εἶδον, ὅταν ἐγένετο ἑσπέρα ἐδείπνησαν (διότι ἦτο θέρος) καὶ ἀφοῦ ἔβγαλαν ἀπὸ τὰς σκηνὰς τὰ στρώματά των ἐκοιμῶντο εἰς τὴν παγωνιάν, συγχρόνως δὲ τὸν παρεφύλαττον διὰ νὰ ἴδουν ἐὰν θὰ σταθῆ ἀκίνητος καὶ κατὰ τὴν νύκτα. Αὐτὸς δὲ ἑστάθη ἀκίνητος μέχρις ὅτου ἦλθεν ἡ αὐγὴ καὶ ἐβγῆκεν ὁ ἥλιος. Ἔπειτα ἀπεμακρύνθη ἀφοῦ ἔκαμε τὴν προσευχήν του εἰς τὸν ἥλιον).

Ὁ Ἄγγλος πλατωνιστὴς Ταίϋλορ νομίζει ὅτι ὁ Σωκράτης κατελαμβάνετο ὑπὸ ἐκστάσεων ἀναλόγων πρὸς τὰς ἐκστάσεις τὰς ὁποίας δοκιμάζουν οἱ μυστικισταί. Ὀρθότερον εἶναι ὅμως νὰ δεχθῶμεν τὴν γνώμην τοῦ Γκομπερζ, ὅστις ἐξηγεῖ τὰ βιώματα ταῦτα τοῦ Σωκράτους ὡς προερχόμενα ἐξ ἰσχυρᾶς αὐτοσυγκεντρώσεως καὶ ἀποκλειστικῆς ἀπασχολήσεως τῆς σκέψεως εἰς ἓν πρόβλημα. Ἀνάλογα φαινόμενα διαγιγνοῦνται καὶ οἱ βιογράφοι τοῦ μεγάλου μαθηματικοῦ Νεύτωνος. Κάποτε, λέγουν, εὑρέθη ὁ Νεύτων εἰς τὰς τελευταίας ὥρας τῆς ἡμέρας νὰ κάθηται ἡμιενδεδυμένος ἐπὶ τῆς κλίνης του καὶ παραδεδομένος εἰς τοὺς συλλογισμούς του. Μίαν ἄλλην φορὰν ὁ Ἄγγλος σοφὸς κατελθὼν εἰς τὴν οἰναποθήκην του διὰ νὰ πληρώση μίαν φιάλην οἴνου μὲ τὴν ὁποίαν ἐπρόκειτο νὰ περιποιηθῆ φίλους ἐπισκέπτας του, παρέμεινεν εἰς αὐτὴν ἐπὶ ὥρας, λησμονήσας τοὺς ἐπισκέπτας. Ὁπωσδήποτε καὶ ἂν ἐξηγήσωμεν τὰς περιπτώσεις τῆς αὐτοσυγκεντρώσεως τοῦ Σωκράτους, αἵτινες, ὅπως συνάγεται ἐκ τοῦ πλατωνικοῦ κειμένου ἦσαν συχναί, δικαιούμεθα νὰ συμπεράνωμεν ὅτι ὁ Σωκράτης ἦτο μία ἰδιότυπος προσωπικότης, ἥτις δὲν δύναται νὰ μετρηθῆ μὲ τὰ συνήθη ὀρθολογιστικὰ μέτρα. Παρουσιάζετο ἡ ἀτομικότης του ὡς ἔχουσα ἓν ἀνεξιχνίαστον βάθος, ὡς ὑπερβαίνουσα τὰ συνήθη ἀνθρώπινα μέτρα, ὡς «δαιμονία», ὅπως ἔλεγον οἱ ἀρχαῖοι.

Πολυάριθμοι εἶναι αἱ μαρτυρίαι αἱ ἀναφερόμεναι εἰς τὸ δαιμόνιον τοῦ Σωκράτους. Εἰς τὰ πλατωνικὰ συγγράμματα τὸ δαιμονιον ἐμφανίζεται ὡς φωνή, ἥτις πάντοτε ἀποτρέπει τὸν Σωκράτη καὶ οὐδέποτε τὸν προτρέπει. Παρεθέσαμεν εἰς τὰ προηγούμενα ἓν χωρίον ἐκ τῆς «Ἀπολογίας» τοῦ Πλάτωνος, εἰς τὸ ὁποῖον παριστάνεται ὁ Σωκράτης ὁμολογῶν εἰς τοὺς δικαστὰς ὅτι τὴν φωνὴν τοῦ δαιμονίου τὴν ἤκουεν ἀπὸ τῆς παιδικῆς του ἡλικίας. Αἱ συνναὶ δὲ τοῦ Σωκράτους περὶ τῆς θείας αὐτῆς φωνῆς ἀνακοινώσεις παρέσχον ἀφορμὴν εἰς τοὺς κατηγόρους του νὰ τὸν κατηγορήσουν ὡς εἰσάγοντα «καινὰ δαιμόνια», δηλαδὴ θεότητας τὰς ὁποίας ἡ πόλις δὲν ἀνεγνώριζεν. Εἰς τὸν πλατωνικὸν διάλογον «Εὐθύδημος» παριστάνεται τὸ δαιμόνιον ἀποτρέπον τὸν Σωκράτη νὰ ἀπέλθη τῆς παιλαίστρας καὶ τοιουτοτρόπως ἐπιτυγχάνεται νὰ συναφθῆ ὁ διάλογος πρὸς τοὺς δύο σοφιστὰς Εὐθύδημον καὶ Διονυσόδωρον. Εἰς τὸν «Φαῖδρον» τὸ δαιμόνιον ἐναντιοῦται εἰς τὸν Σωκράτη νὰ διέλθη τὸν Ἰλισσὸν πρὶν ἢ διὰ παλινωδίας ἐξιλεωθῆ ἐνώπιον τοῦ θεοῦ Ἔρωτος δι' ὅσα εἶχεν εἴπει ἐναντίον του. Ὅπως γράφει ὁ Πλάτων εἰς τὴν «Ἀπολογίαν» (31 D), ἡ ἐνέργεια τοῦ δαιμονίου ἦτο πάντοτε ἀποτρεπτική:

«Θεῖον τι καὶ δαιμόνιον γίγνεται... φωνή τις γιγνομένη, ἥ ὅταν γένηται, ἀεὶ ἀποτρέπει με... προτρέπει δὲ οὔποτε». (Ἐν σημεῖον θεῖκὸν ἢ δαιμονικὸν μοῦ παρουσιάζεται... μία φωνή, ἡ ὁποία ὅταν παρουσιασθῆ, πάντοτε μὲ ἀποτρέπει καὶ οὐδέποτε μὲ προτρέπει).

Εἰς τὸν διάλογον «Ἀλκιβιάδης Ι» ἀναγράφεται ὅτι τὸ δαιμόνιον ἀπηγόρευεν εἰς τὸν Σωκράτη τὴν μετὰ τοῦ Ἀλκιβιάδου συναναστροφήν, μέχρι τῆς ἐποχῆς καθ' ἣν ὁ νεαρὸς οὗτος Ἀθηναῖος ἀπεφάσισε νὰ ἐγκαταλείπη τοὺς προτέρους φίλους του καὶ νὰ θέση ὑψηλοτέρους σκοποὺς εἰς τὴν ζωήν του πρὸς πραγματοποίησιν. Ἐπίσης καὶ εἰς τὸν «Θεαίτητον» λέγει ὁ Σωκράτης ὅτι τὸ «δαιμόνιον» δὲν ἐπιτρέπει εἰς αὐτὸν νὰ διαλέγεται μὲ ὁποιονδήποτε ἐκ τῶν νέων, ἀλλὰ μόνον μὲ ὡρισμένους ἐξ αὐτῶν. Εἰς τὴν «Πολιτείαν» (496 C) ὁ Σωκράτης δηλοῖ ὅτι τὸ δαιμόνιον δὲν ἐπιτρέπει εἰς αὐτὸν νὰ λαμβάνη μέρος εἰς τὴν πολιτικὴν ζωὴν καὶ τὸν ἀναγκάζει νὰ ἀσχολῆται μὲ τὴν φιλοσοφίαν. Περισσοτέρας εἰζήσεις ὡς πρὸς τὴν ἐνέργειαν τοῦ σωκρατικοῦ δαιμονίου μᾶς παρέχει ὁ διάλογος «Θεάγης», ὅστις ὑπὸ πολλῶν φιλολόγων νομίζεται ὅτι δὲν προέρχεται ἐκ τῆς γραφίδος τοῦ Πλάτωνος. Εἰς αὐτὸν ἐμφανίζεται ὁ Σωκράτης ὡς κάτοχος προφητικῆς ἱκανότητος. Εἰς τὸν Χαρμίδην ἐπροφήτευσεν ὅτι ἡ μὲ τὴν ἱππικὴν ἄσκησίς θὰ εἶχεν οὐχὶ εὐχάριστα ἀποτελέσματα, ἐπίσης εἶχε προείπει καὶ τὸν θάνατον τοῦ Τιμάρχου, καθὼς καὶ τὴν καταστροφικὴν ἔκβασιν τῆς πρὸς Σικελίαν καὶ μιᾶς ἄλλης πρὸς Ἰωνίαν ἐκστρατείας τῶν Ἀθηναίων (Πλάτ. Θεάγ. 128 D, 129 A, 129 D). Εἰς τὸν νόθον τοῦτον πλατωνικὸν διάλογον εἶναι φανερὰ ἡ τάσις νὰ ἀποδοθῆ εἰς τὸν Σωκράτη προφητικὴ δύναμις ἀνάλογος πρὸς ἐκείνην τὴν ὁποίαν ἡ παράδοσις ἀπέδιδεν εἰς τὸν Πυθαγόραν.

Αἱ μαρτυρίαι τὰς ὁποίας μᾶς παρέχει ὡς πρὸς τὸ δαιμόνιον ὁ Ξενοφῶν προχωροῦν περισσότερον ἀπὸ τὰς πλατωνικάς. Συμφώνως πρὸς τὰ «Ἀπομνημονεύματα», τὸ δαιμόνιον δὲν ἦσκει μόνον ἀποτρεπτικὴν ἐπὶ τοῦ Σωκράτους ἀλλὰ καὶ προτρεπτικὴν ἐνέργειαν ἐν σχέσει ὄχι μόνον πρὸς τὴν συμπεριφορὰν τοῦ Σωκράτους, ἀλλὰ καὶ τῶν μαθητῶν του. Ὁ Ξενοφῶν ἐξο-

μοιώνει την ενέργειαν τοῦ σωκρατικοῦ δαιμονίου πρὸς τὰς λοιπὰς ἐκδηλώσεις τῆς ὑπὸ πάντων ἀναγνωριζομένης μαντικῆς:

«Διετεθρύλητο γὰρ ὡς φαίη Σωκράτης τὸ δαιμόνιον ἑαυτῷ σημαίνειν· ὅθεν δὴ καὶ μάλιστά μοι δοκοῦσιν αὐτὸν αἰτιάσασθαι καινὰ δαιμόνια εἰσφέρειν. Ὁ δὲ οὐδὲν καινότερον εἰσέφερε τῶν ἄλλων, ὅσοι μαντικὴν νομίζοντες οἰωνοῖς χρῶνται.. Οὗτοί τε γὰρ ὑπολαμβάνουσιν οὐ τοὺς ὄρνιθας οὐδὲ τοὺς ἀπαντῶντας εἰδέναι τὰ συμφέροντα τοῖς μαντευομένοις, ἀλλὰ τοὺς θεοὺς διὰ τούτων σημαίνειν, κἀκεῖνος δὲ οὕτως ἐνόμιζεν. Ἀλλ' οἱ μὲν πλεῖστοι φασὶν ὑπό τε τῶν ὀρνίθων καὶ τῶν ἀπαντώντων ἀποτρέπεσθαί τε καὶ προτρέπεσθαι. Σωκράτης δὲ ὥσπερ καὶ ἐγίγνωσκεν οὕτως ἔλεγε· τὸ δαιμόνιον γὰρ ἔφη σημαίνειν» (Ξενοφ. Ἀπομν. I, 1, 2) (Διότι εἶχεν εὐρύτατα διαδοθῆ ὅτι ὁ Σωκράτης ἔλεγεν ὅτι τὸ δαιμόνιαν δίδει εἰς αὐτὸν σημεῖα. Ἕνεκα τούτου ἀκριβῶς νομίζω ὅτι τὸν κατηγόρησαν ὅτι εἰσάγει καινὰ δαιμόνια. Οὔτος δὲ δὲν εἰσηγεῖτο τίποτε τὸ νεώτερον ἐν συγκρίσει μὲ τοὺς ἄλλους, ὅσοι πιστεύοντες εἰς τὴν μαντικὴν συμβουλεύονται τοὺς οἰωνούς. Διότι αὐτοὶ δὲν ἔχουν τὴν γνώμην ὅτι τὰ πτηνὰ ἢ ἐκεῖνοι τοὺς ὁποίους ἀπαντοῦν γνωρίζουν τὰ συμφέροντα εἰς τοὺς καταφεύγοντας εἰς τὴν μαντικήν, ἀλλ' ἔχουν τὴν ἰδέαν ὅτι διὰ αὐτῶν κάμνουν εἰς αὐτοὺς ὑποδείξεις οἱ θεοί. Καὶ ἐκεῖνος εἶχε τὴν αὐτὴν γνώμην. Ἀλλ' οἱ μὲν περισσότεροι λέγουν ὅτι προτρέπονται ἢ ἀποτρέπονται ὑπὸ τῶν πτηνῶν καὶ ὑπ' ἐκείνων τοὺς ὁποίους συναντοῦν. Ὁ Σωκράτης ὅμως ἐξέφραζεν ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἠσθάνετο. Διότι εἶπεν ὅτι τὸ δαιμόνιον ἔδιδεν εἰς αὐτὸν σημεῖον).

Τὰ αὐτὰ λέγει ὁ Ξενοφῶν καὶ εἰς τὴν ὑπ' αὐτοῦ γραφεῖσαν ὑπὲρ τοῦ Σωκράτους ἀπολογίαν, ἀποδίδων εἰς αὐτὸν μαντικὴν καὶ προφητικὴν δύναμιν. Μὲ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου αἱ ἀνέκδοτικαὶ περὶ τοῦ σωκρατικοῦ δαιμονίου διηγήσεις ἐπολλαπλασιάσθησαν. Διακόσια ἔτη μετὰ τὸν θάνατόν του ὁ Στωικὸς φιλόσοφος Ἀντίπατρος εἶχε καταρτίσει, ὅπως μᾶς πληροφορεῖ ὁ Κικέρων εἰς τὸ «Περὶ μαντικῆς», I, 54, ἔργον του, πλουσίαν συλλογὴν τοιούτων διηγήσεων. Ὁ Κικέρων διηγεῖται ὅτι ὁ Σωκράτης διὰ τοῦ δαιμονίου εἶχεν εἰδοποιηθῆ ὅτι ὁ Κρίτων θὰ ὑφίστατο βλάβην εἰς τὸν ὀφθαλμὸν ἔκ τινος δένδρου. Ἐπίσης διηγεῖται ὅτι κατὰ τὴν ὑποχώρησιν ἐκ τοῦ πεδίου τῆς μάχης τοῦ Δηλίου, τὸ δαιμόνιον ὑπέδειξεν εἰς τὸν Σωκράτην νὰ ἐγκαταλείψη τὴν συνήθη ὁδόν, διὰ τῆς ὁποίας ὑπεχώρουν οἱ ἄλλοι στρατιῶται. Ὁ Σωκράτης συνεμορφώθη μὲ τὴν ὑπόδειξιν τοῦ δαιμονίου καὶ οὕτω ἀπέφυγε τὴν συνάντησιν μὲ τὸ ἐχθρικὸν ἱππικόν, τὸ ὁποῖον κατέκοψε πολλοὺς ἐκ τῶν ἄλλων στρατιωτῶν, οἵτινες εἶχον ἀκολουθήσει τὴν συνήθη ὁδόν. Τὴν ἰδίαν διήγησιν εὑρίσκομεν εἰς τὴν πραγματείαν τοῦ Πλουτάρχου τὴν σχετικὴν μὲ τὸ σωκρατικὸν δαιμόνιον καὶ εἰς τὴν πρώτην σωκρατικὴν ἐπιστολήν. Εἰς τὴν ἀποτρεπτικὴν ἐπίδρασιν τοῦ δαιμονίου ἀποδίδει ἡ παράδοσις τὴν ἀπόφασιν τοῦ Σωκράτους νὰ διαμένη ἐν Ἀθήναις ἀποποιηθεὶς προσκλήσεις πρὸς ἀποδημίαν, αἵτινες ἀπηυθύνθησαν εἰς αὐτὸν ἐκ μέρους τοῦ βασιλέως τῶν Μακεδόνων Ἀρχελάου, τοῦ ἐκ Κρανῶνος τῆς Θεσσαλίας Σκόπα καὶ τοῦ Εὐρυλόχου τοῦ Λαρισαίου. Εἰς τὴν πρώτην σωκρατικὴν ἐπιστολήν, ἥτις δῆθεν ἀπευθύνεται εἰς ἕνα ἐκ τῶν προσκαλεσάντων τὸν Σωκράτη δυναστῶν ἀναγινώσκομεν: «Ἐπεὶ καὶ πρὸς σὲ βουλομένωι ἀπεῖπε μὴ ἰέναι καὶ τὸ δεύτερον πέμψαντός σου ἀπηγόρευσεν. Ἀπειθεῖν δὲ αὐτῶι ἀκνῶ» (Διότι εἰς ἐμὲ ὅστις ἤθελον νὰ ἔλθω πρὸς σέ, ὁ θεὸς ἔδωκεν ἀπαγορευτικὴν προσταγὴν νὰ μὴ ἔλθω καὶ ὅταν διὰ δευτέραν φορὰν μὲ προσεκάλεσες μοῦ τὸ ἀπηγόρευσε. Διστάζω δὲ νὰ δείξω ἀπείθειαν πρὸς τὸν θεόν). Εἰς τὴν αὐτὴν ἐπιστολὴν φέρεται ὁμολογῶν ὁ Σωκράτης ὅτι ἐμπνεόμενος ὑπὸ τοῦ θεοῦ ἔδιδε προφητικὰς ὑποδείξεις εἰς τοὺς φίλους του: «πολλὰ δὲ καὶ ἰδίαι προηγόρευσα ἐνίοις τῶν ἀποθησομένων διδάσκοντος τοῦ θεοῦ» (πολλὰ δὲ συμβάντα τῆς ἰδιωτικῆς ζωῆς, τὰ ὁποῖα ἐπρόκειτο νὰ συντελεσθοῦν, τὰ προεῖπε εἰς μερικοὺς ὁδηγούμενος ὑπὸ τοῦ θεοῦ). Κατὰ τὴν μεταγενεστέραν ἐποχήν, ὅτε ὁ Σωκράτης ὑψώθη εἰς θρυλικὴν διὰ τὴν φιλοσοφίαν προσωπικότητα, ἐγράφησαν ἐν σχέσει μὲ τὸ προφητικόν του χάρισμα ἰδιαίτεραι πραγματεῖαι ὑπὸ τοῦ Πλουτάρχου, τοῦ Ἀπουληΐου, τοῦ Μαξίμου τοῦ Τυρίου καὶ τοῦ Πρόκλου. Ὁ Πλούταρχος μᾶς παρέχει μίαν ἐξήγησιν ὡς ποὸς τὸ σωκρατικὸν δαιμόνιον. τὴν ὁποίαν φαίνεται ἀντλῶν ἀπὸ τὰν Στωικὸν φιλόσοφον Ποσειδώνιον:

«Οἱ τῶν δαιμόνων λόγοι διὰ πάντων φερόμενοι μόνοις ἐνηχοῦσι τοῖς ἀθόρυβον ἦθος καὶ νήνεμον ἔχουσι τὴν ψυχήν, οὓς δὴ καὶ ἱεροὺς καὶ δαιμονίους ἀνθρώπους καλοῦμεν. Οἱ δὲ πολλοὶ καταβαρθοῦσιν οἴονται τὸ δαιμόνιον ἀνθρώποις ἐπιθειάζειν· εἰ δ' ἐγρηγορότας καὶ καθεστῶτας ἐν τῶι φρονεῖν ἀμοίως κινοῦσι, θαυμαστὸν ἡγοῦνται καὶ ἄπορον». (Πλουτάρχ. Ἠθ. 589 D) (Οἱ ἐκ τῶν δαιμόνων προερχόμενοι λόγοι ἂν καὶ διαδίδονται διὰ μέσου τῆς ψυχῆς ὅλων τῶν ἀνθρώπων, δημιουργοῦν ἦχον μόνον εἰς τοὺς ἀνθρώπους, οἵτινες ἔχουν ἀθόρυβον ἦθος καὶ γαληνιαίαν ψυχήν. Αὐτοὺς ἀκριβῶς τοὺς ἀνθρώπους τοὺς ὀνομάζομεν ἱεροὺς καὶ δαιμονίους. Τὸ πολὺ ὅμως πλῆθος τῶν ἀνθρώπων φαντάζονται ὅτι τὰ ἐκ τοῦ κόσμου τῶν δαιμόνων ἐκπεμπόμενα σήματα ἐμφανίζονται ὡς προφητικὴ ἀποκάλυψις εἰς τοὺς ἀνθρώπους ὅταν ὑθισθοῦν εἰς τὸν ὕπνον. Ἂν ὅμως θέτουν εἰς κίνησιν ὁμοίως τὴν ψυχὴν ὅταν οἱ ἄνθρωποι εὑρίσκωνται εἰς τὴν ἐγρήγορσιν καὶ εἰς τὴν κανονικὴν διανοητικὴν κατάστασιν, τὸ φαινόμενον αὐτὸ τὸ θεωροῦν θαυμαστὸν καὶ ἀνεξήγητον).

Ἡ ψυχὴ τοῦ Σωκράτους, προσθέτει ὁ Πλούταρχος ἦτο ἁπλαγμένη πάσης «ἀναρμοστίας καὶ ταραχῆς» καὶ διὰ τοῦτο ἦτο ἱκανὴ νὰ δέχεται τὰ ἐκ μέρους τοῦ δαιμονίου κόσμου ἐκπεμπόμενα σήματα. Τὸ δαιμόνιον κατὰ τὴν ἐκδοχὴν αὐτὴν εἶναι εἷς φωτισμός, εἰς τὸν ὁποῖον φθάνει ὁ ἄνθρωπος ὅταν πλησιάσῃ εἰς τὰ ἀκρότατα ὅρια τῆς πνευματικῆς του δυναμικότητος. Ὁμοιάζει πρὸς τὴν ἔμπνευσιν τῶν καλλιτεχνῶν καὶ τὴν εὑρετικὴν ἱκανότητα τῶν ἐφευρετῶν.

Καιρὸς εἶναι τώρα νὰ ἀνασκοπήσωμεν τὸ πλῆθος τῶν μνημονευθεισῶν εἰδήσεων διὰ νὰ καταλήξωμεν εἰς ἓν βέβαιον συμπέρασμα. Ἀποτελεῖ ἀναμφισβήτητον γεγονὸς ὅτι ὁ Σωκράτης ἠσθάνετο κατὰ διαφόρους καιροὺς τὴν παρουσίαν μιᾶς εἰδοποιήσεως, ἥτις ἐνήργει ἀποτρεπτικῶς καὶ οὐχὶ προτρεπτικῶς. Ἂν ἡ ἀποτρεπτικὴ αὕτη εἰδοποίησις ἐγίνετο αἰσθητὴ ὡς φωνὴ ἢ ὡς νοητικὸν περιεχόμενον παρεχόμενον ἄνευ λεκτικῆς ἐκφράσεως, περὶ τούτου οὐδεμίαν μᾶς παρέχουν αἱ εἰδήσεις διασαφήνησιν. Ὁ Γερμανὸς φιλόλογος Βιλαμόβιτς (Πλάτων, I) λέγει ὅτι τὸ δαιμόνιον τοῦ Σωκράτους πρέπει νὰ νοηθῆ ὡς ἓν συναίσθημα τὸ ὁποῖον ἀπέκτησε κατόπιν τοῦ συνεχοῦς ἐλέγχου καὶ τῆς ἀδιαλείπτου αὐτοεπισκοπήσεως, ἣν ἤσκει ἐπὶ τοῦ ἑαυτοῦ του. Ἐπειδὴ δὲ εἶχε τὴν πεποίθησιν ὅτι ἀσκῶν τὸν αὐτοέλεγχον τοῦτον συνεμορφοῦτο πρὸς τὸ πρόσταγμα τοῦ Δελφικοῦ θεοῦ «γνῶθι σαυτόν», ἐξελάμβανε τὸ συναίσθημά του τοῦτο ὡς ἐκπορευόμενον ἐκ τοῦ θεοῦ καὶ τὸ συνεσχέτιζε μὲ ἄλλα βιώματα, ὅπως π.χ. τὰ μαντικὰ ὄνειρα, τὰ ὁποῖα ἔβλεπεν εἰς τὸν ὕπνον του. .Ὁ Γκομπὲρζ ὑπολαμβάνει τὸ δαιμόνιαν ὡς ἓν ἔνστικτον, μίαν ἐνόρασιν, ἥτις ἀνέκυπτεν ἀπὸ τὸ ὑποσυνείδητον στρῶμα τῶν βιωμάτων τοῦ Σωκράτους. Πάντως ἡ πίστις τοῦ Ἀθηναίου φιλοσόφου εἰς τὸ δαιμόνιον ἀποδεικνύει ὅτι οὗτος ἀνεγνώριζεν ὅτι ὑπεράνω τῶν ἀνθρωπίνων ὑπάρχει θεία τάξις πραγμάτων, εἰς ἐπαφὴν πρὸς τὴν ὁποίαν μᾶς θέτει μία «κατ' ἄμεσον τρόπον ἐνόρασις. Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο διασπᾶται ὁ σωκρατικὸς ὀρθολογισμὸς καὶ δίδεται τόπος διὰ ἀνορθολογιστικῆς φύσεως βιώματα. Ἡ πίστις τῶν μαθητῶν τοῦ Σωκράτους ὅτι ὁ διδάσκαλός των ἦτο προσωπικότης ἐξαιρετική, συνετέλεσεν ὥστε νὰ δημιουργηθοῦν οἱ θρῦλοι οἱ ἀποδώσαντες εἰς αὐτὸν προφητικὰς ἱκανότητας.

Ὁ κύκλος τῆς κοινωνικῆς ἀναστροφῆς τοῦ Σωκράτους. Οἱ πλατωνικοὶ διάλογοι καὶ τὰ «Ἀπομνημονεύματα» τοῦ Ξενοφῶντος ἐμφανίζουν τὸν Σωκράτη εὑρισκόμενον εἰς διαρκῆ ἐπαφὴν μὲ τὴν νεότητα. Δὲν μᾶς παρέχουν ὅμως εἰδήσεις ὡς πρὸς τὸν τρόπον διὰ τοῦ ὁποίου εἰσῆλθεν εἰς τὸν κύκλον τῆς νεολαίας. Ἐπὶ τοῦ ἀντικειμένου τούτου μόνον ὑποθέσεις δυνάμεθα νὰ κάμωμεν. Ἐὰν δεχθῶμεν ὡς βέβαιον γεγονὸς ὅτι ὁ Σωκράτης ὑπῆρξε μαθητὴς τοῦ Ἀρχελάου, δυνάμεθα νὰ εἰκάσωμεν ὅτι, ἐπειδὴ ὁ Ἀρχέλαος εἶχε φιλικὰς σχέσεις μὲ τὸν κύκλον τῶν φίλων τοῦ Κίμωνος, οὗτος εἶναι ὁ εἰσαγαγὼν αὐτὸν εἰς τὴν ἀριστοκρατικὴν καὶ λακωνίζουσαν μερίδα τῆς ἀθηναϊκῆς κοινωνίας. Εἰς τὰ προηγούμενα παραθέσαμεν στίχους ἐκ τῶν «Νεφελῶν» τοῦ Ἀριστοφάνους, εἰς τοὺς ὁποίους κατηγορεῖται ὁ Σωκράτης ὡς λακωνομανής. Τὸ δεύτερον γεγονός, τὸ ὁποῖον μᾶς διαφωτίζει περὶ τῆς εἰσόδου τοῦ Σωκράτους εἰς τὸν κύκλον τοῦ Ἀλκιβιάδου, εἶναι ἡ συμμετοχή του εἰς τὴν ἐκστρατείαν τῆς Ποτειδαίας τὸ 432—431 π.Χ., ὅπως μᾶς πιστοποιεῖ ὁ Πλάτων εἰς τὸ «Συμπόσιον» 219 Ε. Κατ' αὐτὴν συνῆψε φιλικοὺς δεσμοὺς μὲ τὸν Ἀλκιβιάδην, μὲ τὸν ὁποῖον ἔτρωγε μαζὶ εἰς τὴν αὐτὴν τράπεζαν ὡς «σύσσιτος». Ἡ τότε ἐπιδειχθεῖσα ἀνδρεία του διὰ τῆς ὁποίας ἔσωσε τὸν τραυματισθέντα Ἀλκιβιάδην, ἔδωκεν εἰς τὸν Σωκράτη τὸ δικαίωμα νὰ εἰσέλθη εἰς τὸν κύκλον τῶν φίλων τοῦ εὐγενοῦς Ἀθηναίου. Ἀπέκτησε τότε κοινωνικὰς σχέσεις μὲ τὸν Χαρμίδην, τὸν Θεάγην καὶ τὸν Κριτίαν. Μεταξὺ τῶν φίλων τοῦ Σωκράτους συγκατελέγοντο καὶ ἄνθρωποι μεγαλυτέρας ἡλικίας, ὅπως ὁ Κρίτων. Ἠκολούθουν δὲ αὐτὸν καὶ φανατικοὶ θαυμασταί, ὅπως ὁ Ἀπολλόδωρος ὁ Φαληρεύς, ὁ Ἀριστόδημος ὁ Κυδαθηναιεὺς καὶ ὁ Χαιρεφῶν, ὁ συστηματικῶς διακωμωδούμενος ὑπὸ τῶν συγχρόνων κωμικῶν ποιητῶν. Εἰς τὸν «Φαίδωνα» 59 Β μᾶς δίδει ὁ Πλάτων κατάλογον τῶν στενῶν φίλων τοῦ Σωκράτους, οἵτινες παρευρέθησαν εἰς τὸ δεσμωτήριον κατὰ τὴν τελευταίαν ἡμέραν τῆς ζωῆς του:

«Οὗτός τε δὴ ὁ Ἀπολλόδωρος τῶν ἐπιχωρίων παρῆν καὶ ὁ Κριτόβουλος καὶ ὁ πατὴρ αὐτοῦ Κρίτων, καὶ ἔτι Ἑρμογένης καὶ Ἐπιγένης καὶ Αἰσχίνης καὶ Ἀντισθένης· ἦν δὲ καὶ Κτήσιππος ὁ Παιανιεὺς καὶ Μενέξενος καὶ ἄλλοι τινες τῶν ἐπιχωρίων. Πλάτων δὲ οἶμαι ἠσθένει. Ξένοι δέ τινες παρῆσαν; Ναί, Σιμμίας τέ γε ὁ Θηβαῖος καὶ Κέβης καὶ Φαιδωνίδης καὶ Μεγαρόθεν Εὐκλείδης τε καὶ Τερψίων. Τί δέ; Ἀρίστιππος καὶ Κλεόμβροτος παρεγένοντο; Οὐ δῆτα· ἐν Αἰγίνῃ γὰρ ἐλέγοντο εἶναι»...

Εἰς τὸν κατάλογον τοῦτον πρέπει νὰ προσθέσωμεν καὶ τὸν Φαίδωνα, εὐγενῆ νέον ἐξ Ἤλιδος, τὸν ὁποῖον περιπεσόντα εἰς αἰχμαλωσίαν ἐξηγόρασεν ἐξ αὐτῆς ὁ Σωκράτης. Καὶ ὁ Φαῖδρος ὑπῆρξεν εἷς ἐκ τῶν ἀκροατῶν τοῦ Σωκράτους. Ἐπειδὴ εἰς τὸ ὄνομά του προστίθεται ἀμέσως ἡ ἔνδειξις τοῦ δήμου ἐκ τοῦ ὁποίου κατήγετο, «Φαῖδρος ὁ Μυρρινούσιος» (Συμπ. 176 D) καὶ δὲν μνημονεύεται τὸ ὄνομα τοῦ πατρός του, συνάγεται ὅτι δὲν ἀνῆκεν εἰς οἰκογένειαν εὐγενῶν. Ἐκτὸς τοῦ Σωκράτους εἶχεν ὁ Φαῖδρος ἀναστροφὴν μὲ τὸν Ἱππίαν καὶ τὸν Λυσίαν, διότι εἶχε ζωηρὸν ἐνδιαφέρον διὰ τὴν ρητορικήν. Εἰς τὴν χορείαν τῶν μαθητῶν του συγκατελέγετο καὶ ὁ Ξενοφῶν, ὅστις κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς θανατώσεως τοῦ Σωκράτους ἀπουσίαζεν ἐξ Ἀθηνῶν. Ἐπειδὴ τόσον ὁ Σωκράτης ὅσον καὶ ὁ Εὐριπίδης

ἀποτέλεσαν ἐπὶ πολλὰ ἔτη στόχον τῆς ἐπιθέσεως τῆς κωμωδίας, ἐπλάσθη ὁ θρῦλος ὅτι μεταξὺ τῶν δύο τούτων ἀνδρῶν ὑπῆρχε φιλικὴ σχέσις καὶ πνευματικὴ συνεργασία. Τοῦτο ὅμως ἀποτελεῖ ἀστήρικτον ὑπόθεσιν μηδαμῶς ἐπιβεβαιουμένην.

Ὁ Σωκράτης δὲν περιώριζε τὰς σχέσεις του μόνον εἰς τὸν κύκλον τῶν νέων. Ἀνεζήτει καὶ συνῆπτε διαλόγους μὲ πάσης εἰδικότητος καὶ μορφώσεως ἀνθρώπους. Ἐκ τῶν συγγραμμάτων τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Ξενοφῶντος ἀποδεικνύεται ὅτι εἶχε διεξαγάγει συζητήσεις μὲ τοὺς σοφιστάς Ἀντιφῶντα, Ἱππίαν, Εὐθύδημον, Πρωταγόραν, Γοργίαν, Κρατύλον καὶ Θρασύμαχον. Ἐπίσης μᾶς διεσώθησαν συνομιλίαι του μὲ τὸν ραψῳδὸν Ἴωνα, μὲ τοὺς μαθηματικοὺς Θεόδωρον καὶ Θεαίτητον καὶ μὲ τὸν μάντιν Εὐθύφρονα. Ὁ Πλάτων εἰς τὴν «Ἀπολογίαν» μᾶς παρέχει τὴν πληροφορίαν ὅτι συνῆπτεν ὁ Σωκράτης διαλόγους μὲ πολιτικούς, μὲ ποιητὰς καὶ χειροτέχνας, προσπαθῶν νὰ ἐξακριβώσῃ ἐὰν οὗτοι ἦσαν κάτοχοι σταθερῶν καὶ γενικωτέρων γνώσεων. Μὲ τὸν σοφιστὴν Πρόδικον, ὅστις ἠσχολεῖτο μὲ τὴν διάκρισιν τῆς σημασίας τῶν λέξεων, πρέπει νὰ εἶχε συνάψει πολλάκις ὁ Σωκράτης συνομιλίας, ἀφοῦ ἐνδιεφέρετο νὰ καθορίσῃ τὸ ἐννοιολογικὸν περιεχόμενον, τὸ ὁποῖον ἀντιπροσωπεύουν αἱ ὀνομασίαι τῶν ἠθικῶν ἀρετῶν τῆς ἀνδρείας, δικαιοσύνης, ἐγκρατείας κ.λπ. Ἀλλὰ κυρίως ὁ Ἀθηναῖος φιλόσοφος εἶχε κατορθώσει νὰ ἐφελκύσῃ τὴν προσοχὴν καὶ τὴν ἀγάπην τῶν νέων. Παρηκολουθεῖτο ὑπὸ ὁμάδος νεαρῶν φίλων του, οἵτινες ἠρέσκοντο νὰ παρίστανται εἰς τὰς συζητήσεις του πρὸς ἀνθρώπους τῶν ὁποίων τὴν ἄγνοιαν ὡς πρὸς ζητήματα, τὰ ὁποῖα ἐφαντάζοντο ὅτι ἐγνώριζον, ἐξήλεγχεν ὁ Σωκράτης. Ἐνῶ δὲ οἱ ὑπὸ τοῦ Σωκράτους ἐξελεγχόμενοι ἀλαζόνες καὶ δοκησίσοφοι ἀπεχώρουν τῆς συζητήσεως πλήρεις πικρίας καὶ ἐχθρότητος ἐναντίον του, οἱ παρακολουθοῦντες αὐτὸν νέοι ἐφρονηματίζοντο καὶ συγχρόνως περιέβαλλον τὸν Σωκράτη μὲ μεγαλυτέραν ἐμπιστοσύνην καὶ ἀγάπην. Ἡ σχέσις τοῦ Σωκράτους πρὸς τοὺς περιβάλλοντας αὐτὸν νέους δὲν ἐνεφανίζετο ὡς σχέσις διδασκάλου πρὸς μαθητάς, ἀλλ' ὡς σχέσις συμπαθείας καὶ φιλίας. Ἐκ τῶν διαλόγων τοῦ Πλάτωνος καὶ τῶν συγγραμμάτων τοῦ Ξενοφῶντος, διαπιστοῦται ὅτι ὁ Σωκράτης ἦτο λίαν εὐαίσθητος ἔναντι τῆς νεανικῆς ὡραιότητος. Μετὰ τῆς αὐτῆς ὅμως βεβαιότητος διαπιστοῦται ὅτι ὁ ἔρως τοῦ Σωκράτους οὐδέποτε εἶχεν ὡς στόχον τὴν σωματικὴν ὡραιότητα, ἀλλὰ κατηυθύνετο πρὸς τὴν ὡραιότητα τῆς ψυχῆς. Ἐπρόκειτο περὶ ἑνὸς παιδαγωγικοῦ ἔρωτος, ὅστις ἔθετεν ὡς ἐπιδίωξίν του τὴν μόρφωσιν τῆς ψυχῆς τοῦ νέου κατὰ τρόπον ὥστε νὰ καταστῇ αὗτη εὐγενὴς καὶ ἐνάρετος. Περὶ τῆς ψυχικῆς ἀνωτερότητος τοῦ Σωκράτους ὁμιλεῖ εὐγλώττως τὸ περίφημον χωρίον τοῦ πλατωνικοῦ «Συμποσίου» (219 κ.ἑ.), τὸ ὁποῖον ἀποδεικνύει ὅτι ὁ Ἀθηναῖος φιλόσοφος ἠδύνατο νὰ κατανικᾷ τοὺς πειρασμοὺς καὶ ν' ἀνυψώνεται εἰς τὰ ὕψη ἀσκητικῆς πράγματι ἀρετῆς. Διὰ τῆς τοιαύτης συμπεριφορᾶς του, εἶχε κατορθώσει νὰ δημιουργήσῃ γύρω του ἕνα κύκλον νεαρῶν φίλων, τῶν ὁποίων ἡ ἀδιάλειπτος μέριμνα ἦτο ἡ μόρφωσις τῆς διανοίας καὶ ἡ ἀπόκτησις τῶν ἠθικῶν ἀρετῶν. Ὁ Ξενοφῶν εἰς τὰ «Ἀπομνημονεύματα» (I, 6, 14), παρουσιάζει τὸν Σωκράτη περιγράφοντα κατὰ τὸν ἀκόλουθον τρόπον τὰς μετὰ τῶν φίλων ἀσχολίας του:

«Ἐγὼ δέ... ἥδομαι φίλοις ἀγαθοῖς, καὶ ἐάν τι σχῶ ἀγαθόν, διδάσκω, καὶ ἄλλοις συνίστημι, παρ' ὧν ἂν ἡγῶμαι ὠφεληθήσεσθαί τι αὐτοὺς εἰς ἀρετήν. Καὶ τοὺς θησαυροὺς τῶν πάλαι σοφῶν, οὓς ἐκεῖνοι κατέλιπον ἐν βιβλίοις γράψαντες, ἀνελίττων κοινῇ σὺν τοῖς φίλοις διέρχομαι καὶ ἂν τι ὁρῶμεν ἀγαθόν, ἐκλεγόμεθα, καὶ μέγα νομίζομεν κέρδος ἐὰν ἀλλήλοις ὠφέλιμοι γιγνώμεθα». (Ἐγὼ δὲ εὑρίσκω μεγάλην εὐχαρίστησιν μὲ τοὺς καλοὺς φίλους, καὶ ἐὰν ἀποκτήσω μίαν ὠφέλιμον γνῶσιν, τὴν ἀνακοινώνω εἰς αὐτοὺς διὰ τῆς διδασκαλίας, καὶ τοὺς συνιστῶ καὶ εἰς ἄλλους ἀνθρώπους, ἀπὸ τοὺς ὁποίους νομίζω ὅτι θὰ ἔχουν κάποιαν καλὴν ὠφέλειαν ὡς πρὸς τὴν ἀρετήν. Καὶ τοὺς θησαυροὺς τῶν παλαιῶν σοφῶν, τοὺς ὁποίους ἐκεῖνοι τοὺς ἐκληροδότησαν εἰς ἡμᾶς γράψαντες αὐτοὺς εἰς βιβλία, ἀνερευνῶν τὰ βιβλία αὐτὰ ἀπὸ κοινοῦ μὲ τοὺς φίλους τὰ ἀναγιγνώσκω, καὶ ἂν βλέπωμεν κάτι τὸ ὁποῖον εἶναι καλὸν τὸ ἐκλέγομεν καὶ νομίζομεν μέγα κέρδος ἐὰν γινώμεθα ὠφέλιμοι πρὸς ἀλλήλους).

Ὡς καταφαίνεται ἐκ τῶν πλατωνικῶν διαλόγων καὶ ἐκ τῶν ἔργων τοῦ Ξενοφῶντος, ὁ Σωκράτης, κατὰ τὰς συνομιλίας του μετὰ τῶν φίλων του, ἀνέτρεχεν εἰς τὰς γνώμας τοῦ Ὁμήρου, τοῦ Ἡσιόδου, τοῦ Πινδάρου καὶ ἄλλων σοφῶν. Ὁ Διογένης ὁ Λαέρτιος (II, 22) μᾶς παραδίδει τὴν ἀκόλουθον εἴδησιν:

«Φασὶ δ' Εὐριπίδην αὐτῷ (δηλ. Σωκράτει) δόντα τὸ Ἡρακλείτου σύγγραμμα ἐρέσθαι τί δοκεῖ; τὸν δὲ φάναι· ἃ μὲν συνῆκα, γενναῖα· οἶμαι δὲ καὶ ἃ μὴ συνῆκα· πλὴν Δηλίου γέ τινος δεῖται κολυμβητοῦ». (Λέγουν ὅτι ὁ Εὐριπίδης ἔδωκεν εἰς τὸν Σωκράτη τὸ σύγγραμμα τοῦ Ἡρακλείτου καὶ τὸν ἠρώτησε ποία ἦτο ἡ κρίσις του· ὁ δὲ Σωκράτης ἀπεκρίθη: Αἱ σκέψεις, τὰς ὁποίας κατενόησα εἶναι πολὺ σπουδαῖαι· νομίζω δὲ ὅτι ὅμοιαι εἶναι καὶ ἐκεῖναι, τὰς ὁποίας δὲν κατενόησα. Ὅμως διὰ νὰ κατανοηθῇ τὸ σύγγραμμα ἔχει ἀνάγκην Δηλίου κολυμβητοῦ).

Ἡ τελευταία σκέψις τοῦ Σωκράτους σημαίνει ὅτι διὰ νὰ κατανοηθῇ τὸ σύγγραμμα τοῦ Ἡρακλείτου ἀπαιτεῖται βαθεῖα εἴσδυσις εἰς τὰ νοήματά του. Εἰς τὰς συζητήσεις του ὁ Σωκράτης ἐξήταζεν ἐκτὸς τῶν συγγραμμάτων τῶν ποιητῶν καὶ τῶν φιλοσόφων, καὶ πάσης φύσεως ἄλλα προβλήματα. Ὁ Πλάτων τὸν παρουσιάζει εἰς τὸν «Μένωνα» (87 Ε) νὰ ἀσχολῆται μὲ γεωμετρικὸν πρόβλημα ἀναφερόμενον εἰς τὴν ἐγγραφὴν δοθείσης εὐθυγράμμου ἐπιφανείας ὑπὸ τὴν μορφὴν τριγώνου εἰς δοθέντα κύκλον. Ὁμοίως εἰς τὸν αὐτὸν διάλογον παρουσιάζεται διερευνῶν ὁ Σωκράτης καὶ ἕτερον γεωμετρικὸν πρόβλημα, εἰς τὸ ὁποῖον ζητεῖται, δοθέντος ἑνὸς τετραγώνου, νὰ κατασκευασθῇ ἕτερον ἔχον διπλάσιον ἐμβαδὸν ἐν συγκρίσει πρὸς τὸ δοθέν (Πλάτ. Μέν. 82 C). Τὴν περὶ τὰ γεωμετρικὰ προβλήματα ἀσχολίαν τοῦ Σωκράτους ἐπιβεβαιοῖ καὶ ὁ Ξενοφῶν παρέχων εἰς τὰ «Ἀπομνημονεύματά» του (IV, 7, 3) τὴν πληροφορίαν ὅτι ὁ Σωκράτης ἦτο ἔμπειρος τῶν δυσχερῶς κατανοουμένων γεωμετρικῶν θεωρητικῶν κατασκευῶν: «καίτοι οὐκ ἄπειρός γε αὐτῶν (δηλ. τῶν δυσξυνέτων διαγραμμων) ἦν». Καὶ μὲ τὰς ἄλλας ἐπιστημονικὰς γνώσεις ἠσχολεῖτο ὁ Σωκράτης, ἐξετάζων πῶς θεμελιοῦνται αἱ τεχνικαὶ γνώσεις, τὰς ὁποίας κατέχουν οἱ εἰδικευμένοι τεχνῖται καὶ οἱ ἐπιστήμονες. Ἔθετε προσέτι τὸ πρόβλημα ἂν ἀφορμώμενοι ἐξ αὐτῶν δυνάμεθα νὰ φθάσωμεν εἰς γενικωτέρας γνώσεις δυναμένας νὰ μᾶς καθοδηγήσουν εἰς τὴν ρύθμισιν τοῦ ἀνθρωπίνου βιου. Εἶναι ὅλως ἀντιφατικὸν πρᾶγμα, ἔλεγεν ὁ Σωκράτης, νὰ ἀναζητῶμεν διὰ τὰ τεχνικὰ ἔργα ἀνθρώπους, οἵτινες εἶναι κάτοχοι τῶν γνώσεων τῶν ἀπαιτουμένων δι' αὐτά, ἐνῶ ἐξ ἀντιθέτου παραδίδομεν τὴν διεύθυνσιν τῶν πολιτικῶν πραγμάτων εἰς ἀνθρώπους, οἱ ὁποῖοι δὲν δύνανται νὰ ἰσχυρισθοῦν ὅτι εἶναι κάτοχοι τῆς ἀπαιτουμένης διὰ τὴν διοίκησιν τῆς πόλεως ἐπιστημονικῆς μορφώσεως.

Ὁ Σωκράτης ἐπεβάλλετο εἰς τὸν κύκλον τῶν νεαρῶν φίλων του, ὄχι μόνον διὰ τῆς συναισθηματικῆς καὶ πνευματικῆς ἀκτινοβολίας τῆς προσωπικότητός του, ἀλλὰ καὶ διὰ τῆς πρακτικῆς ἠθικῆς συμπεριφορᾶς του. Διῆγε ζωὴν ἐξ ὁλοκλήρου σύμφωνον πρὸς τὰς ἀρχάς, τὰς ὁποίας διεκήρυττε. Βίος καὶ διδασκαλία, θεωρία καὶ πρᾶξις ἦτο διὰ τὸν Σωκράτη ἓν καὶ τὸ αὐτό. Ἀπέναντι τῶν πλουσίων φίλων του ἐγνώριζε νὰ κρατῇ ἀμείωτον τὴν ἀξιοπρέπειάν του. Ἀνέκδοτά τινα διασωθέντα ὑπὸ τοῦ Διογένους τοῦ Λαερτίου, παρ' ὅλον ὅτι δὲν εἶναι κατὰ πάντα ἀξιόπιστα, μᾶς παρέχουν ἐνδείξεις διὰ νὰ γνωρίσωμεν κατὰ τρόπον συγκεκριμένον τὰ χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα τῆς προσωπικότητός του καὶ ῥίπτουν φῶς εἰς τὰς λεπτομερείας τῆς κοινωνικῆς του ἀναστροφῆς. Ἐκ τούτων παραθέτομεν τὰ χαρακτηριστικώτερα:

«Αὐτάρκης τε ἦν καὶ σεμνὸς καί ποτε Ἀλκιβιάδου... διδόντος αὐτῷ χώραν μεγάλην, ἵνα ἐνοικοδομήσηται οἰκίαν, φάναι· καὶ εἰ ὑποδημάτων ἔδει, καὶ βύρσαν μοι ἐδίδους, ἵν' ἐμαυτῷ ὑποδήματα ποιησαίμην, καταγέλαστος ἂν ἦν λαβών». (Ἦτο αὐτάρκης καὶ ἀξιοπρεπής. Ὅταν κάποτε ὁ Ἀλκιβιάδης τοῦ ἔδιδε μίαν μεγάλην ἔκτασιν διὰ νὰ οἰκοδομήσῃ ἐντὸς αὐτῆς οἰκίαν, εἶπεν ὁ Σωκράτης: Ἂν εἶχον ἀνάγκην ὑποδημάτων καὶ σὺ μοῦ ἔδιδες ὁλόκληρον δέρμα βοὸς διὰ νὰ κατασκευάσω ὑποδήματα, ἐὰν τὸ ἐδεχόμην θὰ ἤμην καταγέλαστος). Διογ. Λαέρτ. II, 24).

Καὶ πρὸς τὸν Χαρμίδην ἔδειξε τὴν αὐτὴν ἀξιοπρεπῆ συμπεριφοράν:

«Χαρμίδου τε οἰκέτας αὐτῷ διδόντος, ἵν' ἀπ' αὐτῶν προσοδεύοιτο, οὐκ εἴλετο». (Ὅταν ὁ Χαρμίδης ἤθελε νὰ δωρήσῃ εἰς αὐτὸν δούλους διὰ νὰ κερδίζῃ ἀπὸ τὴν ἐργασίαν των χρήματα, δὲν τοὺς ἐδέχθη).

«Ὑπερεφρόνησε δὲ καὶ Ἀρχελάου τοῦ Μακεδόνος καὶ Σκόπα τοῦ Κρατωνίου καὶ Εὐρυλόχου τοῦ Λαρισαίου, μήτε χρήματα προσέμενος παρ' αὐτῶν, μήτε παρ' αὐτοὺς ἀπελθών». (Κατεφρόνησε δὲ καὶ τὸν Ἀρχέλαον τὸν Μακεδόνα καὶ τὸν Σκόπαν τὸν Κρανώνιον καὶ Εὐρύλοχον τὸν Λαρισαῖον, διότι οὔτε χρήματα ἐδέχθη ἀπ' αὐτούς, οὔτε ἐδέχθη νὰ ἔλθῃ πρὸς αὐτούς).

Τὴν ἀνθρωπιστικὴν διάθεσίν του καταδεικνύει ἡ δοθεῖσα ὑπ' αὐτοῦ συμβουλὴ πρὸς τὸν ἐκ Μεγάρων μαθητήν του Εὐκλείδην, ὅστις ἠρέσκετο εἰς τὰς λεπτολογίας τῶν ἐριστικῶν σοφιστικῶν λόγων:

«Ὁρῶν δ' Εὐκλείδην ἐσπουδακότα περὶ τοὺς ἐριστικοὺς λόγους, ὦ Εὐκλείδη, ἔφη, σοφισταῖς μὲν δυνήσῃ χρῆσθαι, ἀνθρώποις δ' οὐδαμῶς». (Βλέπων τὸν Εὐκλείδην νὰ δεικνύῃ ζῆλον διὰ τοὺς ἐριστικοὺς λόγους, ὦ Εὐκλείδη, εἶπε, θὰ γίνῃς ἱκανὸς νὰ ἔχῃς συναναστροφὴν μὲ σοφιστάς, οὐχὶ ὅμως καὶ μὲ ἀνθρώπους).

Ἄξιον προσοχῆς εἶναι καὶ τὸ ἀκόλουθον ἀνέκδοτον:

«Εὐριπίδου δ' ἐν τῇ Αὐγῇ εἰπόντος περὶ ἀρετῆς «κράτιστον εἰκῇ ταῦτ' ἐᾷν ἀφειμένα» ἀναστὰς ἐξῆλθε, φήσας γελοῖον εἶναι ἀνδράποδον μὲν μὴ εὑρισκόμενον ζητεῖν, ἀρετὴν δ' οὕτως ἐᾷν ἀπολωλέναι». (Ὅταν ἤκουσεν εἰς τὸ θέατρον ἕνα στίχον ἀπὸ τὸ δρᾶμα τοῦ Εὐριπίδου Αὐγή, εἰς τὸν ὁποῖον ἐλέχθη περὶ τῆς ἀρετῆς ὅτι τὸ καλύτερον εἶναι αὐτὰ τὰ ζητήματα νὰ τὰ ἀφίνῃ κανεὶς καὶ νὰ μὴ τὰ ἐρευνᾷ, ἐσηκώθη καὶ ἔφυγεν ἀπὸ τὸ θέατρον, εἰπὼν ὅτι εἶναι γελοῖον πρᾶγμα νὰ ἀναζητῇ κανεὶς ἕνα δοῦλον τῆς ἀρεσκείας του, τὸν ὁποῖον δὲν τοῦ εἶναι εὔκολον νὰ ἀνεύρῃ, ἀντιθέτως ὅμως νὰ ἀφίνῃ νὰ ἐξαφανίζεται μὲ τὴν ἀμέλειάν του ἡ ἀρετή).

Ὁ Σωκράτης καὶ αἱ ἐναντίον του ἐπιθέσεις τῶν ποιητῶν τῆς κωμωδίας. Μία προσωπικότης, ὅπως ἡ τοῦ Σωκράτους, δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ μὴ προκαλέσῃ τὴν προσοχὴν τῆς κοινωνίας, εἰς τοὺς κόλπους τῆς ὁποίας ἔζη. Ἡ ὅλως ἰδιάζουσα ἐξωτερικὴ παράστασίς του καὶ ἡ ἀσυνήθιστος περὶ αὐτοῦ συρροὴ νέων, προερχομένων ἀπὸ τὰς πλουσιωτέρας καὶ εὐγενεστέρας οἰκο-

γενείας τῶν 'Αθηναίων, ἐπόμενον ἦτο νὰ παράσχουν ἀφορμὴν εἰς ποικίλα σχόλια. Φυσικὸν ἦτο τὸ μεγαλύτερον πλῆθος τῶν 'Αθηναίων πολιτῶν, ὅσοι δὲν εἶχον τὴν εὐκαιριαν νὰ ἔχουν ἄμεσον περὶ τῆς δράσεώς του ἀντίληψιν, νὰ σχηματίσῃ τὴν γνώμην ὅτι ἀνῆκε καὶ αὐτὸς εἰς τὴν ὁμάδα τῶν ἀνὰ τὰς πόλεις περιερχομένων σοφιστῶν. Ἐπειδὴ δὲ ἡ συντηρητικὴ μερὶς τῆς ἀθηναϊκῆς κοινωνίας ἔβλεπε τοὺς σοφιστὰς ὡς ἀρνητὰς τῶν παραδεδομένων θεσμῶν τῆς θρησκευτικῆς καὶ κοινωνικῆς ζωῆς, ἤρχισε νὰ δημιουργῆται καὶ διὰ τὸν Σωκράτη μία δυσμενὴς διάθεσις. Ἀπηχήσεις τῆς τοιαύτης διαθέσεως εὑρίσκομεν εἰς τὴν ἀττικὴν κωμωδίαν. Κατὰ τὸ ἔτος 424 π.Χ., εἰς τὰς δύο ἐκ τῶν τριῶν διδαχθεισῶν ἐν 'Αθήναις κωμῳδιῶν, ἥρως ἦτο ὁ Σωκράτης. Ἡ μία ἐκ τῶν κωμῳδιῶν τούτων ἦσαν αἱ «Νεφέλαι» τοῦ 'Αριστοφάνους, ἡ δὲ ἑτέρα ὁ «Κόννος» τοῦ κωμικοῦ ποιητοῦ 'Αμειψίου. Εἰς αὐτὴν παρουσίαζεν ὁ 'Αμειψίας τὸν Σωκράτη λαμβάνοντα μαθήματα χοροῦ ὑπὸ τὴν καθοδήγησιν τοῦ πτωχοῦ κιθαρῳδοῦ Κόννου. Οἱ χορευταί, οἱ ἀπαρτίζοντες τὸν χορὸν τῆς κωμῳδίας ἦσαν ἄνδρες συνομήλικοι τοῦ Σωκράτους, ἐχαρακτηρίζοντο δὲ ὡς «φροντισταί», ἤτοι ἄνθρωποι ἀσχολούμενοι μὲ τὴν λύσιν φιλοσοφικῶν προβλημάτων. Μεταξὺ τῶν χορευτῶν συγκατελέγετο ὁ Σωκράτης, ὅστις παριστάνετο ὡς ἀποφασίζων εἰς μεγάλην ἤδη ἡλικίαν νὰ συμπληρώσῃ τὴν κοινωνικήν του μόρφωσιν μὲ τὴν ἐκμάθησιν χορῶν, τοὺς ὁποίους ἔπρεπε νὰ εἶχε διδαχθῆ κατὰ τὴν παιδικήν του ἡλικίαν. Τὸ ἐπεισόδιον τοῦτο ἐσκόπει προφανῶς νὰ διακωμῳδήσῃ τὸν Σωκράτη ὡς ἀτελῶς μορφωθέντα κατὰ τὴν παιδικήν του ἡλικίαν. Σχετικὴ δὲ πρὸς τοῦτο εἶναι καὶ μίαν πληροφορία, τὴν ὁποίαν μᾶς παρέχει ὁ Διογένης ὁ Λαέρτιος:

«'Αλλὰ καὶ λυρίζειν ἐμάνθανεν ἤδη γηραιός, μηδὲν λέγων ἄτοπον εἶναι ἅ τις μὴ οἶδεν ἐκμανθάνειν· ἔτι τε ὠρχεῖτο συνεχές, τῇ τοῦ σώματος εὐεξίαι λυσιτελεῖν ἡγούμενος τὴν τοιαύτην γυμνασίαν, ὡς καὶ Ξενοφῶν ἐν Συμποσίοι φησίν». ('Αλλὰ καὶ νὰ παίζῃ τὴν λύραν ἐμάνθανεν εὑρισκόμενος πλέον εἰς γεροντικὴν ἡλικίαν. Διότι ἔλεγεν ὅτι δὲν ἦτο καθόλου ἄτοπον νὰ μανθάνῃ κανεὶς ὅσα δὲν γνωρίζει. Καὶ ἀκόμη συχνάκις ἐχόρευεν, ἐπειδὴ ἐνόμιζεν ὅτι τὸ τοιοῦτον εἶδος τῆς γυμναστικῆς ὠφελεῖ τὴν σωματικὴν εὐεξίαν. Τοῦτο ἀναφέρει ὁ Ξενοφῶν εἰς τὸ Συμπόσιον).

'Εκ τῆς κωμῳδίας τοῦ 'Αμειψίου μᾶς διέσωσεν ὁ Διογένης ὁ Λαέρτιος τοὺς ἀκολούθους στίχους:

«Σώκρατες ἀνδρῶν βέλτιστ' ὀλίγων, πολλῶν δὲ ματαιότταθ' ἥκεις καὶ σὺ πρὸς ἡμᾶς; καρτερικός γ' εἶ. Πόθεν ἄν σοι χλαῖνα γένοιτο;

Β. Τουτί τὸ κακὸν τῶν σκυτοτόμων κατ' ἐπήρειαν γεγένηται. Α. Οὗτος μέντοι πεινῶν οὕτως οὐπώποτ' ἔτλη κολακεῦσαι». (Σωκράτη, σὺ ὅστις θεωρεῖσαι εἷς τὸν κύκλον τῶν ὀλίγων ἀνδρῶν (δηλαδὴ τοῦ ἑκ φροντιστῶν ἀποτελουμένου χοροῦ τῆς κωμῳδίας), ἐπωφελέστατος, ἀλλὰ μεταξὺ τοῦ πλήθους τῶν πολλῶν ἀνθρώπων ἀνωφελέστατος, ἔρχεσαι καὶ σὺ πρὸς ἡμᾶς; Εἶσαι βεβαίως ἄνθρωπος ἀντοχῆς. Ἀπὸ ποῦ θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ σοῦ προμηθεύσωμεν μίαν χλαῖναν; — Β χορευτής: Αὐτὸ τὸ κακὸν ἔχει γεννηθῆ διὰ νὰ ζημιώνῃ τοὺς σκυτοτόμους. — Α χορευτής: Αὐτὸς ὅμως ἂν καὶ ἔχει τόσο μεγάλην πεῖναν, ὅμως οὐδέποτε εἶχε τὴν τόλμην νὰ συμπεριφερθῆ ὡς κόλαξ).

Τὸ ἑρμηνευθὲν ἀπόσπασμα εἶναι ἄξιον προσοχῆς ἀπὸ πολλῶν ἀπόψεων. Ἐμφανίζει τὸν Σωκράτη ὡς θαυμαζόμενον ὑπὸ μικροῦ κύκλου θαυμαστῶν καὶ καταφρονούμενον ὑπὸ τοῦ μεγάλου πλήθους τῶν συμπολιτῶν του. Ἐξαίρει τὴν σωματικὴν του ἀντοχήν, ἥτις ἀποδεικνύεται ἀπὸ τὸ γεγονός, ὅτι οὔτε χλαῖναν ἔχει, οὔτε ὑποδήματα. Διὰ τοῦτο χαρακτηρίζεται ὡς ἄνθρωπος, ἐκ τοῦ ὁποίου οἱ σκυτοτόμοι οὐδὲν θὰ εἶχον νὰ κερδίσουν καὶ θὰ ἐζημιώνοντο, ἂν ἡ συνήθειά του τῆς ἀνυποδησίας διεδίδετο καὶ εἰς ἄλλους. Παρὰ ταῦτα ἀναγνωρίζεται ὁ Σωκράτης ὡς τηρῶν τὴν ἀξιοπρέπειάν του, διότι παρὰ τὴν πεῖναν του δὲν μετέρχεται τὴν κολακείαν. Ὡς κόλακας εἶχε διακωμῳδήσει κατὰ τὸ 421 π.Χ. μὲ τὴν κωμῳδίαν του «Κόλακες» ὁ κωμικὸς ποιητὴς Εὔπολις τὸν Πρωταγόραν καὶ τοὺς λοιποὺς σοφιστάς, οἵτινες ἐφιλοξενοῦντο συνήθως εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ πλουσίου 'Αθηναίου Καλλίου. Ἐπειδὴ δὲ μαρτυρεῖται, ὅτι εἰς τὸν κατάλογον τῶν κολάκων ἀνέφερε καὶ τὸν Χαιρεφῶντα, τὸν φίλον τοῦ Σωκράτους, δὲν εἶναι ἀπίθανον, ὅτι καὶ ὁ Σωκράτης διεκωμῳδεῖτο ὡς κόλαξ.

Περισσότερα περὶ τῆς ρηθείσης κωμῳδίας τοῦ 'Αμειψίου δὲν γνωρίζομεν. Αἱ «Νεφέλαι» ὅμως τοῦ 'Αριστοφάνους διεσώθησαν καὶ μᾶς παρέχουν μίαν ἰδέαν, σχετικῶς πρὸς τὰς δημιουργηθείσας πέριξ τῆς προσωπικότητος τοῦ 'Αθηναίου φιλοσόφου παρεξηγήσεις. Ἡ ὑπόθεσις τῆς κωμῳδίας ἐν συντόμῳ εἶναι ἡ ἀκόλουθος: Εἷς 'Αθηναῖος χωρικὸς ὀνομαζόμενος Στρεψιάδης, εἶχε τὴν ἀτυχίαν νὰ νυμφευθῆ μίαν εὐγενοῦς καταγωγὴν 'Αθηναίαν, ἐκ τῆς ὁποίας ἀπέκτησεν υἱόν, εἰς τὸν ὁποῖον ἔδωκε τὸ ὄνομα Φειδιππίδης. Ὑποχωρῶν εἰς τὰς ἀπαιτήσεις τῆς συζύγου του ὁ Στρεψιάδης ἐγκατέλειψε τὴν πατροπαράδοτον οἰκονομίαν καὶ ἐπεβάρυνε τὴν περιουσίαν του διὰ μεγάλου χρέους. Εὑρισκόμενος εἰς ἀμηχανίαν πῶς θὰ ἠδύνατο νὰ ἀντιμετωπίσῃ τοὺς δανειστάς του, ἤκουσε νὰ γίνεται λόγος περὶ τοῦ Σωκράτους, ὡς συντηροῦντος σχολεῖον «φροντιστήριον», εἰς τὸ ὁποῖον ὅσοι ἐφοίτων ἀπέκτων τὴν ἱκανότητα νὰ κερδίζουν οἱανδήποτε δίκην εἰς τὸ δικαστήριον. Ἔρχεται λοιπὸν καὶ αὐτὸς εἰς τὸν Σωκράτη διὰ νὰ μάθῃ τὴν τέχνην, διὰ τῆς ὁποίας θὰ ἠδύνατο «τὸν ἥττονα λόγον κρείττω ποιεῖν». Ἕνεκα ὅμως τοῦ προχωρημένου τῆς ἡλικίας του δὲν εἶχε τὴν ἀπαιτουμένην εὐμάθειαν διὰ νὰ ἀποκτήσῃ τὴν ποθουμένην τέχνην. Ἀποφασίζει διὰ τοῦτο νὰ φέρῃ εἰς τὸ σχολεῖον τοῦ Σωκράτους τὸν υἱόν του Φειδιππίδην, ὅστις λόγῳ τῆς ἡλικίας του θὰ ἦτο ἱκανὸς νὰ ἐκμάθῃ ὅσα ἐδίδασκεν ὁ Σωκράτης. Πράγματι πείθει τὸν υἱόν του νὰ γίνῃ μαθητὴς τοῦ Σωκράτους. Αἱ πρόοδοι τοῦ νεαροῦ μαθητοῦ ἦσαν ταχεῖαι καὶ ἐνέπλησαν χαρᾶς τὸν Στρεψιάδην. 'Αλλ' ἡ χαρά του δὲν διήρκεσεν ἐπὶ πολύ. Ὁ υἱός του δὲν ἔμαθε ἀπὸ τὸν Σωκράτη μόνον τὴν τέχνην νὰ νικᾷ εἰς τὸ δικαστήριον τοὺς δανειστὰς τοῦ πατρός του, ἀλλ' ἐδιδάχθη καὶ νέα ἤθη, ἐπιτρέποντα εἰς αὐτὸν νὰ κτυπᾷ καὶ νὰ κακοποιῇ τοὺς γονεῖς του. Τὸ ἀποτέλεσμα δὲ τῆς νέας νοοτροπίας τοῦ υἱοῦ του ἤρχισεν ἤδη νὰ δοκιμάζῃ ὁ ἀτυχὴς Στρεψιάδης. Τοῦτο κατέστησεν αὐτὸν ἔξαλλον εἰς τόσον βαθμὸν ὥστε νὰ ἐπιτεθῆ καὶ νὰ κατακαύσῃ τὸ φροντιστήριον τοῦ Σωκράτους. Ἡ κωμῳδία εἶχε τὸν τίτλον «Νεφέλαι», διότι ὁ χορὸς ἀπηρτίζετο ἐκ Νεφελῶν, ἤτοι ἐκ θεοτήτων ὑπαρχουσῶν εἰς τὸν οὐρανὸν καὶ ἐμφανιζομένων ὑπὸ μορφὴν νεφελῶν. Ὁ 'Αριστοφάνης ἔκαμνε οὕτω τὸν ὑπαινιγμὸν ὅτι ὁ Σωκράτης ἠκολούθει τὰς διδασκαλίας τοῦ Διογένους τοῦ 'Απολλωνιάτου, ὅστις ἐδίδασκεν ὅτι τὸ θεῖον καὶ πρωταρχικὸν στοιχεῖον ἐκ τοῦ ὁποίου συνέστη καὶ ὑπὸ τοῦ ὁποίου συντηρεῖται ὁ κόσμος εἶναι ὁ ἀήρ. Ἡ κωμῳδία τοῦ 'Αριστοφάνους ἔχει γραφῆ μὲ μεγάλην χάριν καὶ εὐφυΐαν. Προφανῶς ὅμως ἀδικεῖ τὸν Σωκράτη. 'Αποδίδει εἰς αὐτὸν κοσμολογικὰς θεωρίας, τὰς ὁποίας οὔτος οὐδέποτε ἐδίδαξεν. Ἐμφανίζει αὐτὸν συντηροῦντα σχολεῖον «φροντιστήριον» καὶ λαμβάνοντα παρὰ τῶν μαθητῶν του χρήματα, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον οὐδέποτε συνέβη. Παρουσιάζει αὐτὸν ὡς ὀπαδὸν ἐκπαιδευτικῶν τάσεων συντελουσῶν εἰς τὴν διαφθορὰν τῶν νέων, ἐνῶ ἡ διαρκὴς προσπάθεια τοῦ Σωκράτους ἦτο ἡ ἠθικοποίησις αὐτῶν. Ὁ 'Αριστοφάνης ἐξωμοίωσε πλήρως τὸν 'Αθηναῖον φιλόσοφον μὲ τοὺς σοφιστὰς καὶ ἔθεσεν εἰς ἐνέργειαν τὴν ἐπινοητικότητά του, διὰ νὰ προκαλέσῃ εἰς βάρος του τὸν γέλωτα τῶν θεατῶν. Ὑψίστης κωμικότητος εἶναι ἡ σκηνὴ ἐκείνη, εἰς τὴν ὁποίαν ὁ Σωκράτης παριστάνεται αἰωρούμενος ἐντὸς καλάθου, διὰ νὰ παρατηρῇ ἐξ αὐτοῦ καλύτερον τὰ οὐράνια φαινόμενα:

Στρεψ. Πρῶτον μὲν ἔ,τι δρᾷς ἀντιβολῶ, κατειπέ μοι.
Σωκρ. Ἀεροβατῶ καὶ περιφρονῶ τὸν ἥλιον.
Στρεψ. Ἔπειτ' ἀπὸ ταρροῦ τοὺς θεοὺς ὑπερφρονεῖς
ἀλλ' οὐκ ἀπὸ τῆς γῆς εἶπερ;
Σωκρ. Οὐ γὰρ ἂν ποτε
ἐξηῦρον ὀρθῶς τὰ μετέωρα πράγματα,
εἰ μὴ κρεμάσας τὸ νόημα καὶ τὴν φροντίδα
λεπτὴν καταμείξας εἰς τὸν ὅμοιον ἀέρα.

(Στρεψ.: Πρῶτον μὲν σὲ θερμοπαρακαλῶ εἰπέ μου τί κάμνεις; Σωκρ.: Περιπατῶ διὰ μέσου τοῦ ἀέρος καὶ παρατηρῶ τὸν ἥλιον. Στρέψ. Λοιπὸν μέσα σὲ ἕνα καλάθι τοποθετημένος παρατηρεῖς ἔτσι ἀπὸ ψηλὰ τοὺς θεοὺς (δηλαδὴ τὸν ἥλιον, ὅστις εἶναι εἷς ἐκ τῶν θεῶν) καὶ δὲν κάμνεις αὐτὸ τὸ ἔργο τοὐλάχιστον ἀπὸ τὴν γῆν; — Σωκρ.: Ὄχι. Διότι δὲν θὰ ἠμποροῦσα ποτὲ νὰ ἐξερευνήσω ὀρθῶς τὰ οὐράνια πράγματα, ἐὰν δὲν ἐκρεμοῦσα ψηλὰ τὸν νοῦν μου καὶ ἂν δὲν ἀνεμείγνυον τὴν σκέψιν μου εἰς ὅλην της τὴν λεπτότητα μὲ τὸν ὅμοιον πρὸς αὐτὴν ἀέρα).

Ὁ Σωκράτης ὁμιλεῖ ἐνταῦθα ὡς γνήσιος μαθητὴς τοῦ Διογένους τοῦ 'Απολλωνιάτου καὶ τοῦ 'Αρχελάου. Περαιτέρω ἐμφανίζει τὸν Σωκράτην ὡς ἀναπτύσσοντα θεωρίας ἀνηκούσας εἰς τὸν Πρωταγόραν καὶ ἐκπαιδευτικὰς ἰδέας ἐξωθούσας τοὺς νέους εἰς τὴν διαφθοράν.

Καὶ εἰς τὰς λοιπὰς κωμῳδίας του ὁ 'Αριστοφάνης ἐξηκολούθησε τὴν κατὰ τοῦ Σωκράτους πολεμικήν. Τὸν ἐθεώρει ἐξ ἴσου ἐπικίνδυνον διὰ τὴν ἠθικὴν καὶ κοινωνικὴν τάξιν τῆς πόλεως ὅσον καὶ τὸν Εὐριπίδην. Ἡ κοινὴ ἐναντίον ἀμφοτέρων πολεμικὴ ἔδωκε λαβὴν νὰ πλασθῇ ὁ θρύλος, ὅτι ὁ Σωκράτης ἐσχετίζετο στενῶς πρὸς νὸ Εὐριπίδη, τὸν ὁποῖον φέρεται καὶ ὡς βοηθῶν κατὰ τὴν συγγραφὴν τῶν τραγῳδιῶν. Εἷς ἐν διασωθὲν ἀπόσπασμα τοῦ κωμικοῦ ποιητοῦ Τηλεκλείδου γίνεται λόγος περὶ τῆς συνεργασίας τῶν δύο ἀνδρῶν:

Φρύγες ἐστὶ καινὸν δρᾶμα τοῦτ' Εὐριπίδου
ὡς καὶ Σωκράτης
τὰ φρύγαν' ὑποτίθησι.

(Τοῦτο εἶναι νέον δρᾶμα, τοῦ Εὐριπίδου μὲ τὸν τίτλον «Φρύγες». Δι' αὐτὸ τὰ φρύγανα τὰ ἐπρομήθευσεν ὁ Σωκράτης).

Ἔχει τεθῆ τὸ ζήτημα κατὰ πόσον συνετέλεσαν αἱ ἐπιθέσεις τῶν κωμικῶν ποιητῶν διὰ νὰ καταδικασθῇ εἰς θάνατον ὁ Σωκράτης. Μεταξὺ τοῦ ἔτους, κατὰ τὸ ὁποῖον ἐδιδάχθησαν αἱ «Νεφέλαι» καὶ τοῦ ἔτους, καθ' ὃ κατεδικάσθη ὁ Σωκράτης εἶχον διαρρεύσει 24 ἔτη. Διὰ τοῦτο δὲν πρέπει νὰ δεχθῶμεν, ὅτι ὑπάρχει σχέσις στενῆς ἀκολουθίας μεταξὺ τῶν δύο τούτων γεγονότων. Πρέπει νὰ ληφθῇ ὑπ' ὄψει ὅτι ὁ ἴδιος ὁ ἀθηναϊκὸς δῆμος, ὅστις διεσκέδαζε μὲ τὴν ὑπὸ τοῦ 'Αριστοφάνους διακωμῴδησιν τοῦ Κλέωνος, κατὰ τὸν αὐτὸν χρόνον περιέβαλλε μὲ τὴν ἐμπιστοσύνην του τὸν ἐν λόγῳ δημαγωγόν. Ἡ κωμῳδία ἐπεδίωκε σκοποὺς κυρίως ψυχαγωγικοὺς καὶ οὐχὶ πολιτικούς. Παρὰ ταῦτα ὅμως, πρέπει νὰ δεχθῶμεν τὴν γνώμην τὴν διατυπουμένην ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος εἰς τὴν «'Απολογίαν». Ἐκεῖ ὑποστηρίζει ὁ Πλάτων, ὅτι αἱ ἐπιθέσεις τῶν κωμικῶν συνετέλεσαν ὥστε νὰ δημιουργηθοῦν ἀνακριβεῖς ἐντυπώσεις καὶ ἀνεξέλεγκτοι παρεξηγήσεις εἰς βάρος τοῦ 'Αθηναίου φιλοσόφου ἐπὶ τῶν ὁποίων εὗρον στήριγμα αἱ αἰτιάσεις τῶν κατηγόρων κατὰ τὴν δίκην του.

Ὁ Σωκράτης ὡς στρατιώτης καὶ ὡς

πολίτης. Ὅπως ὅλοι οἱ Ἀθηναῖοι πολῖται, οὕτω καὶ ὁ Σωκράτης ἐλάμβανε μέρος εἰς τὰς πολεμικὰς ἐπιχειρήσεις. Εἴδομεν ἀνωτέρω ὅτι συμφώνως πρὸς μαρτυρίαν ἐπιβεβαιουμένην ὑπὸ τοῦ ποιητοῦ Ἴωνος, εἶχε μετάσχει εἰς τὴν κατὰ τῶν Σαμίων ἐκστρατείαν τῶν Ἀθηναίων κατὰ τὸ 440 π.Χ. Ὁ Πλάτων εἰς τὸ «Συμπόσιον» διὰ τοῦ στόματος τοῦ Ἀλκιβιάδου ἐξαίρει τὴν ἀνδρείαν τὴν ἐπιδειχθεῖσαν ὑπὸ τοῦ Ἀθηναίου φιλοσόφου εἰς δύο ἐκστρατείας. Περὶ τῆς διαγωγῆς του εἰς τὴν ἐκστρατείαν τῆς Ἀμφιπόλεως τὸ 432 π.Χ. ἐμφανίζει ὁ Πλάτων τὸν Ἀλκιβιάδην λέγοντα τὰ ἀκόλουθα:

«Εἰ δὲ βούλεσθε ἐν ταῖς μάχαις· τοῦτο γὰρ δὴ δίκαιόν γε αὐτῷ ἀποδοῦναι. Ὅτε γὰρ ἡ μάχη ἦν ἐξ ἧς ἐμοὶ καὶ τάριστεῖα ἔδοσαν οἱ στρατηγοί, οὐδεὶς ἄλλος ἐμὲ ἔσωσεν ἀνθρώπων ἢ οὗτος, τετρωμένον οὐκ ἐθέλων ἀπολιπεῖν· ἀλλὰ συνδιέσωσε καὶ τὰ ὅπλα καὶ αὐτὸν ἐμέ. Καὶ ἐγὼ μέν, ὦ Σώκρατες, καὶ τότε ἐκέλευον σοὶ διδόναι τάριστεῖα τοὺς στρατηγούς· καὶ τοῦτο γὲ μοι οὔτε μέμψει οὔτε ἐρεῖς ὅτι ψεύδομαι. Ἀλλὰ γάρ, τῶν στρατηγῶν πρὸς τὸ ἐμὸν ἀξίωμα ἀποβλεπόντων καὶ βουλομένων ἐμοὶ διδόναι τάριστεῖα, αὐτὸς προθυμότερος ἐγένου τῶν στρατηγῶν ἐμὲ λαβεῖν ἢ σαυτόν». (Πλάτ. Συμπ. 220 θ) («Ἂς ἔλθωμεν τώρα, ἐὰν ἐπιθυμῆτε, εἰς τὴν συμπεριφοράν του κατὰ τὰς μάχας. Διότι ἡ δικαιοσύνη ἀπαιτεῖ νὰ ἀποδώσωμεν εἰς αὐτὸν τοῦτο τὸ ὀφειλόμενον χρέος. Διότι, ὅταν ἔγινεν ἡ μάχη, ἐξ ἀφορμῆς τῆς ὁποίας οἱ στρατηγοὶ μοῦ ἀπένειμαν τὸ ἀριστεῖον τῆς ἀνδρείας, κανεὶς ἄλλος δὲν μὲ ἔσωσε παρὰ μόνον αὐτὸς (δηλαδὴ ὁ Σωκράτης), ἐπειδὴ εἶχε τὸ ψυχικὸν θάρρος νὰ μὴ ἐγκαταλείψῃ ἐμὲ ὅστις εἶχον τραυματισθῆ· ἀλλὰ ἔσωσε συγχρόνως καὶ τὰ ὅπλα μου καὶ ἐμὲ τὸν ἴδιον. Καὶ ἐγὼ μέν, ὦ Σωκράτη, καὶ τότε συνίστων εἰς τοὺς στρατηγοὺς νὰ δώσουν εἰς σὲ τὸ ἀριστεῖον τῆς ἀνδρείας. Καὶ ὡς πρὸς αὐτὸ δὲν θὰ θὰ μοῦ ἀπευθύνῃς μομφὴν καὶ δὲν θὰ εἰπῇς ὅτι ψεύδομαι. Ἀλλὰ βεβαίως, ἐνῶ οἱ στρατηγοὶ ἐλάμβανον ὑπ' ὄψει των τὴν κοινωνικήν μου θέσιν καὶ ἐξεδήλωνον τὴν θέλησιν νὰ δώσουν εἰς ἐμὲ τὸ ἀριστεῖον, σὺ ὁ ἴδιος ἔδειξες μεγαλυτέραν προθυμίαν νὰ λάβω ἐγὼ τὸ ἀριστεῖον καὶ οὐχὶ σύ).

Ἡ δευτέρα μάχη εἰς τὴν ὁποίαν ἐπίσης φέρει ὁ Πλάτων τὸν Σωκράτη ὡς διακριθέντα εἶναι ἡ συναχθεῖσα εἰς τὸ Δήλιον μεταξὺ Ἀθηναίων καὶ Βοιωτῶν κατὰ τὸ 424 π.Χ. Περὶ αὐτῆς διηγεῖται ὁ Ἀλκιβιάδης τὰ ἀκόλουθα:

«Ἔτι τοίνυν, ὦ ἄνδρες, ἄξιον ἦν θεάσασθαι Σωκράτη ὅτε ἀπὸ Δηλίου φυγῇ ἀνεχώρει τὸ στρατόπεδον. Ἔτυχον γὰρ παραγενόμενος, ἵππον ἔχων αὐτὸς δὲ ὅπλα. Ἀνεχώρει οὖν, ἐσκέδασμένων ἤδη τῶν ἀνθρώπων, οὗτός τε ἅμα καὶ Λάχης· καὶ ἐγὼ περιτυγχάνω, καὶ ἰδὼν εὐθὺς παρακελεύομαί τε αὐτοῖς θαρρεῖν καὶ ἔλεγον ὅτι οὐκ ἀπολείψω αὐτώ. Ἐνταῦθα δὲ καὶ κάλλιον ἐθεασάμην Σωκράτη ἢ ἐν Ποτειδαίᾳ· αὐτὸς γὰρ ἦττον ἐν φόβῳ ἦ διὰ τὸ ἐφ' ἵππου εἶναι. Πρῶτον μέν, ὅσον περιῆν Λάχητος τῶι ἔμφρων εἶναι. Ἔπειτ' ἔμοιγ' ἐδόκει, ὦ Ἀριστοφάνες, τὸ σὸν δὴ τοῦτο καὶ ἐκεῖ διαπορεύεσθαι ὥσπερ καὶ ἐνθάδε, βρενθυόμενος καὶ τὠφθαλμὸ παραβάλλων, ἠρέμα παρασκοπῶν καὶ τοὺς φίλους καὶ τοὺς πολεμίους, δῆλος ὢν παντὶ καὶ πάνυ πάρρωθεν, ὅτι εἴ τις ἅψεται τούτου τοῦ ἀνδρός, μάλα ἐρρωμένως ἀμύνεται. Διὸ καὶ ἀσφαλῶς ἀπῄει, καὶ οὗτος καὶ ὁ ἕτερος· σχεδὸν γὰρ τι τῶν οὕτω διακειμένων ἐν τῶι πολέμωι οὐδὲ ἅπτονται, ἀλλὰ τοὺς προτροπάδην φεύγοντας διώκουσιν». (Ἀκόμη λοιπὸν ἤξιζε νὰ ἴδῃ κανεὶς τὸν Σωκράτη, ὅταν τὸ στράτευμα ὑπεχώρει ἀπὸ τὸ Δήλιον τραπὲν εἰς φυγήν. Διότι ἔτυχε νὰ παρευρεθῶ ὡς ἱππεύς, αὐτὸς δὲ εἰς τὴν μάχην αὐτὴν ἐπολέμει ὡς ὁπλίτης. Ἀπεχώρει λοιπόν, ἐνῶ οἱ ἄλλοι στρατιῶται εἶχον διασκορπισθῆ, αὐτὸς καὶ μαζί του ὁ Λάχης. Καὶ ἐγὼ τοὺς συναντῶ τότε καὶ ἅμα τοὺς εἶδα τοὺς προέτρεψα νὰ ἔχουν θάρρος καὶ τοὺς ἔλεγα ὅτι δὲν θὰ τοὺς ἐγκαταλείψω. Εἰς αὐτὴν λοιπὸν τὴν περίστασιν εἶχον τὴν εὐκαιρίαν νὰ ἴδω τὸν Σωκράτην καλύτερον παρὰ εἰς τὴν Ποτείδαιαν. Διότι ὁ ἴδιος εἶχον περισσότερον συγκρατήσει τὴν ψυχραιμίαν μου, διότι ἤμην ἔφιππος. Πρῶτον μὲν ἦτο πολὺ ὑπέρτατος τοῦ Λάχητος ὡς πρὸς τὸ ὅτι δὲν εἶχε ταραχθῆ. Ἔπειτα μοῦ ἔδιδε τὴν ἐντύπωσιν, ὦ Ἀριστοφάνη, ὅτι ὅπως ἀκριβῶς τὸν περιέγραψες μὲ τὸν στίχον σου ἐκεῖνον, καὶ εἰς αὐτὴν τὴν περίστασιν ἐπορεύετο μὲ τὸ αὐτὸ βῆμα ὅπως καὶ ἐδῶ, βαδίζων ἀλαζονικῶς καὶ ῥίπτων διὰ τῶν ὀφθαλμῶν βλέμματα ἐκ τῶν πλαγίων, μὲ ἀταραξίαν, στρέφων τὴν προσοχήν του πρὸς ὅλας τὰς διευθύνσεις καὶ πρὸς τοὺς φίλους καὶ πρὸς τοὺς ἐχθρούς. Ἠμποροῦσε πᾶς τις νὰ ἀντιληφθῇ καὶ ἀπὸ πολὺ μακρυά, ὅτι ἂν κανεὶς ἐπεπήθετο ἐναντίον αὐτοῦ τοῦ ἀνθρώπου, θὰ ἀντιμετώπιζεν ἀπὸ μέρους του ἰσχυρὰν ἄμυναν. Δι' αὐτὸ καὶ ἀσφαλῶς ὑπεχώρει καὶ αὐτὸς καὶ ὁ ἄλλος σύντροφός του. Διότι συνήθως εἰς τὸν πόλεμον δὲν ἐπιτίθενται ἐναντίον ἐκείνων οἵτινες ἐπιδεικνύουν μίαν τοιαύτην διάθεσιν, ἀλλ' ἐναντίον ἐκείνων οἵτινες τρέπονται εἰς ἀσυγκράτητον φυγήν).

Ἐσημειώσαμεν ἀνωτέρω ὅτι συμφώνως πρὸς παλαιὰν εἴδησιν, κατὰ τὴν μάχην τοῦ Δηλίου ὁ Σωκράτης καθωδηγήθη ἀπὸ τὴν φωνὴν τοῦ δαιμονίου νὰ ἀλλάξῃ δρόμον ὑποχωρήσεως καὶ οὕτω δὲν ἐνέπεσεν αὐτὸς καὶ ὁ Λάχης εἰς τὸ Βοιωτικὸν ἱππικόν. Ἡ τρίτη μάχη εἰς τὴν ὁποίαν ἔλαβε μέρος ὁ Σωκράτης εἶναι ἡ μάχη τῆς Ἀμφιπόλεως. Εἶναι πιθανὸν ὅτι πρόκειται περὶ τῆς ἐκεῖ γενομένης μάχης κατὰ τὸ 422 π.Χ. Περισσότερας πληροφορίας δὲν μᾶς παρέχει τὸ σχετικὸν χωρίον τῆς πλατωνικῆς «Ἀπολογίας» (28Ε):

«ὅτε μὲν με οἱ ἄρχοντες ἑτάττον, οὓς ἡμεῖς εἵλεσθε ἄρχειν μου, καὶ ἐν Ποτειδαίαι καὶ ἐν Ἀμφιπόλει καὶ ἐπὶ Δηλίωι, τότε μὲν οὗ ἐκεῖνοι ἔταττον ἔμενον, ὥσπερ καὶ ἄλλος τις καὶ ἐκινδύνευον ἀποθανεῖν». (Ὅτε οἱ ἄρχοντες τοὺς ὁποίους σεῖς ἐξελέξατε διὰ νὰ ἄρχουν μὲ ἐτοποθέτουν διὰ νὰ πολεμήσω καὶ εἰς τὴν Ποτείδαιαν καὶ εἰς τὴν Ἀμφιπολιν καὶ εἰς τὸ Δήλιον, τότε μὲν ἔμενον ὅπως καὶ ὅλοι οἱ ἄλλοι εἰς τὴν θέσιν ὅπου μέ ἐτοποθέτουν καὶ ἐκινδύνευον νὰ φονευθῶ).

Περὶ τῆς συμμετοχῆς αὐτοῦ εἰς τὰς τρεῖς μνημονευθείσας ἐκστρατείας οὐδεμία δύναται νὰ ἐγερθῇ ἀμφιβολία διότι περὶ τούτου βεβαιούμεθα καὶ ἐξ ἄλλων πηγῶν. Ὁ Διογένης ὁ Λαέρτιος ἀναφέρει καὶ τὰς τρεῖς ταύτας ἐκστρατείας, διαπράττει ὅμως τὸ ἱστορικὸν λάθος νὰ κάμῃ σύγχυσιν μεταξὺ Ἀλκιβιάδου καὶ Ξενοφῶντος, Δηλίου καὶ Ἀμφιπόλεως. «Ἐστρατεύσατο γοῦν εἰς Ἀμφιπολιν καὶ Ξενοφῶντα ἀφ' ἵππου πεσόντα ἐν τῇι κατὰ τὸ Δήλιου μάχηι διέσωσεν ὑπολαβών». Δυνάμεθα νὰ εἴμεθα πεπεισμένοι ὅτι ὁ Σωκράτης εἶχε τὴν ψυχικὴν δύναμιν νὰ ἀντιμετωπίσῃ τοὺς κινδύνους τῶν μαχῶν μὲ τὴν αὐτὴν ἀταραξίαν τὴν ὁποίαν ἐπέδειξεν, ὅταν ἔπινε τὸ κώνειον. Κατὰ τὸν Σωκράτην, ἡ ἀρετὴ εἶναι μία καὶ ἀδιαίρετος. Ὁ ἐνάρετος εἶναι συγχρόνως καὶ ἐγκρατὴς καὶ σώφρων καὶ φρόνιμος καὶ ἀνδρεῖος.

Ἐνεργὸν ἀνάμιξιν εἰς τὴν πολιτικὴν κίνησιν ὁ Σωκράτης δὲν ἔχει νὰ ἐπιδείξῃ. Ὁ Πλάτων τὸν ἐμφανίζει ἀναπτύσσοντα τὴν ἀντίληψιν ὅτι θὰ ἦτο ἄσκοπον νὰ λάβῃ μέρος εἰς τὴν πολιτικὴν ζωήν, ἐφ' ὅσον αὐτὴ ἦτο τόσον συγκεχυμένη καὶ ἀσταθής. Ἂν ἀπετόλμα μίαν τοιαύτην ἀνάμιξιν, ἔλεγε πολλάκις ὁ Σωκράτης, θὰ εἶχεν ἐμπλακῇ εἰς δίκας καὶ θὰ εἶχε λίαν ἐνωρὶς θανατωθῇ. Προσεπάθει ἐμμέσως νὰ ἐπιδράσῃ εἰς τὴν πολιτικὴν ζωήν. Ἐζήτει νὰ ἀνακαλύψῃ τὴν ἐπιστήμην ἐκείνην, ἡ γνῶσις τῆς ὁποίας θὰ ἠδύνατο νὰ ἐπιφέρῃ τὴν βελτίωσιν τῶν πολιτικῶν πραγμάτων. Παρεκίνει τοὺς συμπολίτας του νὰ ἀσχοληθοῦν μὲ τὴν βελτίωσιν τοῦ ἑαυτοῦ των. Διὰ τῆς ἀτομικῆς βελτιώσεως τῶν πολιτῶν καὶ διὰ τῆς ὀρθῆς παιδεύσεως τῶν νέων ἤλπιζεν ὁ Σωκράτης ὅτι θὰ ἐπήρχετο βαθμιαίως ἡ βελτίωσις τοῦ πολιτικοῦ βίου. Ἡ ἐφεκτικὴ του ὅμως στάσις ἔναντι τῆς ἐνεργοῦ ἀναμίξεως εἰς τὴν πολιτικήν του δὲν πρέπει νὰ ἑρμηνευθῇ ὡς σημαίνουσα ἀποχὴν τοῦ Σωκράτους ἀπὸ τὰ καθήκοντά του ὡς πολίτου. Συμμετειχεν εἰς τὴν ἐκκλησιαν τοῦ δήμου καὶ εἰς τὰ ἄλλα δημόσια λειτουργήματα. Περὶ τούτου μᾶς πείθει τὸ ἐπεισόδιον τὸ σχετικὸν μὲ τὴν δρᾶσιν του κατὰ τὴν δίκην, εἰς τὴν ὁποίαν ἐκρίνετο ἡ τύχη τῶν δέκα στρατηγῶν μετὰ τὴν ναυμαχίαν παρὰ τὰς Ἀργινούσας. Κατὰ τὸ 406 π.Χ. ὁ ἀθηναϊκὸς στόλος ὑπὸ τὴν ἀρχηγιαν δέκα στρατηγῶν εἶχε καταγάγει παρὰ τὰς νησίδας Ἀργινούσας πλησίον τῆς Λέσβου λαμπρὰν νίκην κατὰ τοῦ στόλου τῶν Λακεδαιμονίων. Κατὰ τῶν στρατηγῶν ὅμως ἀπηγγέλθη ἡ κατηγορια ὅτι ἠμέλησαν μετὰ τὴν ναυμαχίαν νὰ ἐπιμεληθοῦν τῆς διασώσεως τῶν πληρωμάτων τῶν βυθισθεισῶν νεῶν. Κατόπιν τούτου ἔλαβε χώραν εἰς τὰς Ἀθήνας πολυθόρυβος δίκη ἐν μέσῳ δημοκοπικοῦ θαρύβου καὶ ἐχθρικοῦ πνεύματος κατὰ τῶν ὑπὸ κατηγορίαν στρατηγῶν. Οἱ κατήγοροι ἐζήτησαν νὰ γίνῃ μία συνολικὴ δίκη δι' ὅλους τοὺς στρατηγούς. Ἡ ὑπεράσπισις προέβαλε τὴν ἀντίρρησιν ὅτι ὁ τοιοῦτος τρόπος τῆς διαδικασίας ἦτο παράνομος καὶ ἐζήτησε νὰ κριθῇ ἕκαστος ἐκ τῶν κατηγορουμένων χωριστά. Οἱ διευθύνοντες τὴν συνεδρίασιν τῆς ἐκκλησίας τοῦ δήμου πρυτάνεις ἠθέλησαν νὰ ἀκολουθήσουν τὴν ὑπὸ τοῦ νόμου καθοριζομένην διαδικασίαν. Ἐπειδὴ ὅμως τὰ πνεύματα τοῦ ὄχλου ἦσαν ἠρεθισμένα, ἠναγκάσθησαν νὰ ὑποχωρήσουν εἰς τὰς ἀξιώσεις τῶν κατηγόρων. Μόνος ὁ Σωκράτης εἶχε τὸ θάρρος νὰ ἀντιστῇ εἰς τὰς παρανόμους ἀξιώσεις τοῦ πλήθους. Ὁ Ξενοφῶν εἰς τὰ «Ἑλληνικὰ» (1, 7, 14) γράφει διηγούμενος τὸ ἐπεισόδιον τοῦτο: «Οἱ δὲ προεδρεύοντες τῆς συνελεύσεως ἐπειδὴ ἐφοβήθησαν, ἐδέχθησαν νὰ ἐπιτρέψουν νὰ γίνῃ ἡ ψηφοφορία ὅλοι, ἐκτὸς τοῦ Σωκράτους τοῦ υἱοῦ τοῦ Σωφρονίσκου. Οὗτος δὲ ἠρνήθη καὶ εἶπεν ὅτι ὅλα θὰ τὰ κάμῃ συμφώνως πρὸς τοὺς νόμους». Τὸ συμβὰν τοῦτο μνημονεύει καὶ ὁ Πλάτων εἰς τὴν «Ἀπολογίαν» (38 D), ἔνθα ἐμφανίζει τὸν Σωκράτη λέγοντα πρὸς τοὺς δικαστά τους τὰ ἀκόλουθα:

«Ἐγώ, γάρ, ἄλλην μὲν ἀρχὴν οὐδεμίαν πώποτε ἦρξα ἐν τῇι πόλει, ἐβουλευσα δὲ καὶ ἔτυχεν ἡμῶν ἡ φυλὴ Ἀντιοχὶς πρυτανεύουσα, ὅτε ὑμεῖς τοὺς δέκα στρατηγοὺς τοὺς οὐκ ἀνελομένους τοὺς ἐκ τῆς ναυμαχίας ἐβούλεσθε ἁθρόους κρίνειν, παρανόμως, ὡς ἐν τῶι ὑστέρωι χρόνωι πᾶσιν ὑμῖν ἔδοξε. Τότ' ἐγὼ μόνος τῶν πρυτάνεων ἠναντιώθην ὑμῖν μηδὲν ποιεῖν παρὰ τοὺς νόμους καὶ ἐναντία ἐψηφισάμην· καὶ ἑτοίμων ὄντων ἐνδεικνύναι με καὶ ἀπάγειν τῶν ῥητόρων, καὶ ὑμῶν κελευόντων καὶ βοώντων, μετὰ τοῦ νόμου καὶ τοῦ δικαίου ἤμην με μᾶλλον δεῖν διακινδυνεύειν ἢ μεθ' ὑμῶν γενέσθαι μὴ δίκαια βουλευομένων, φοβηθέντα δεσμὸν ἢ θάνατον».

«Ἐγώ, ὅπως εἶναι γνωστόν, οὐδὲν ἄξιωμα ἔλαβον εἰς τὴν πόλιν, ὑπῆρξα ὅμως βουλευτής. Καὶ ἔτυχεν ἡ φυλὴ Ἀντιοχὶς εἰς τὴν ὁποίαν ἀνήκω, νὰ ἔχῃ τὴν προεδρίαν τῆς συνελεύσεως τοῦ λαοῦ, κατὰ τὴν ἐποχὴν κατὰ τὴν ὁποίαν σεῖς ἠθέλετε τοὺς στρατηγούς, οἵτινες δὲν διέσωσαν τοὺς ναυαγοὺς τῆς ναυμαχίας, νὰ τοὺς κρίνετε διὰ μιᾶς συνολικῆς δίκης, κατὰ τρόπον παράνομον, ὅπως καὶ σεῖς ὅλοι ἀνεγνωρίσατε κατὰ τὸν κατόπιν τῆς δίκης χρόνον. Τότε ἐγὼ μόνος ἐκ τῶν πρυτάνεων ἐξέφερα ἐναντίον γνώμην πρὸς τὴν ἰδικήν σας καὶ εἶπον ὅτι δὲν ἐπιτρέπεται νὰ κάμνωμεν πρᾶξίν τινα ἀντίθετον πρὸς τοὺς νόμους καὶ ἐψήφισα ἐναντίον τῆς ἰδικῆς σας θελήσεως. Καὶ ἐνῶ ἦσαν ἕτοιμοι οἱ ῥήτορες νὰ ὑποβάλουν μήνυσιν καὶ νὰ προκαλέσουν τὴν σύλληψίν μου, σεῖς δὲ τοὺς παρωτρύνετε πρὸς τοῦτο καὶ ἐκάμνατε θόρυβον, εἶχον τὴν ἰδέαν ὅτι ἔπρεπε ὑπε-

ρασπιζόμενος τὸν νόμον καὶ τὸ δίκαιον νὰ κινδυνεύω παρά, φοβηθεὶς τὸν θάνατον ἢ τὴν φυλάκισιν, νὰ προσχωρήσω εἰς τὴν γνώμην σας).

Τὴν αὐτὴν θαρραλέαν στάσιν ἐπέδειξεν ὁ Σωκράτης καὶ κατὰ τὴν ἐποχὴν της τρομοκρατιας τῶν τριάκοντα τυράννων κατὰ τὸ ἔτος 404—3 π.Χ. Ὁ Πλάτων παρουσιάζει αὐτὸν εἰς τὴν «Ἀπολογίαν» (32 C) ἐξιστοροῦντα κατὰ τὸν ἀκόλουθον τρόπον τὴν ἄρνησίν του νὰ συμμορφωθῇ πρὸς τὰς παρανόμους ἐντολάς των:

«Ἐπειδὴ δὲ ὀλιγαρχία ἐγένετο, οἱ τριάκοντα αὖ μεταπεμψάμενοι πέμπτον αὐτὸν εἰς τὸν θόλον προσέταξαν ἀγαγεῖν ἐκ Σαλαμῖνος Λέοντα τὸν Σαλαμίνιον, ἵνα ἀποθάνοι· οἷα δὴ καὶ ἄλλοις ἐκεῖνοι πολλοῖς πολλὰ προσέταττον, βουλόμενοι ὡς πλείστους ἀναπλῆσαι αἰτιῶν...ἐμὲ ἐκείνῃ ἡ ἀρχὴ οὐκ ἐξέπληξεν οὕτως ἰσχυρὰ οὖσα, ὥστε ἄδικόν τι ἐργάσασθαι, ἀλλ' ἐπειδὴ ἐκ τῆς θόλου ἐξῆλθομεν, οἱ μὲν τέτταρες ὤιχοντο εἰς Σαλαμῖνα καὶ ἤγαγον Λέοντα, ἐγὼ δ' ὠιχόμην ἀπιών οἴκαδε. Καὶ ἴσως ἂν διὰ ταῦτα ἀπέθανον, εἰ μὴ ἡ ἀρχὴ διὰ ταχέων κατελύθη· καὶ τούτων ὑμῖν ἔσονται πολλοὶ μάρτυρες». ("Οταν δὲ ἔγινεν ἡ ὀλιγαρχία, οἱ τριάκοντα ἔστειλαν καὶ ἔφεραν εἰς τὸν θόλον ὅπου εἶχον τὸ στρατηγεῖον των ἐμέ καὶ τέσσαρας ἄλλους καὶ μᾶς ἔδωκαν τὴν ἐντολὴν νὰ συλλάβωμεν καὶ νὰ φέρωμεν ἀπὸ τὴν Σαλαμῖνα τὸν Λέοντα τὸν Σαλαμίνιον, διὰ νὰ τὸν θανατώσουν. Τοιαύτας ἐντολὰς καὶ εἰς πολλοὺς ἄλλους ἔδιδον, ἐπειδὴ ἤθελον νὰ κάμουν συνενόχους τῶν κακουργημάτων των καὶ πολλούς ἄλλους. Ἀλλ' ἐμὲ ἡ ἐξουσία των, παρ' ὅλον ὅτι ἦτο πολὺ ἰσχυρά, δὲν ἐστάθη ἱκανὴ νὰ μέ ἐκφοβίση ὥστε νὰ διαπράξω μίαν ἄδικον πρᾶξιν. Ὅταν λοιπὸν ἐξήλθομεν ἀπὸ τὴν θόλον, οἱ μὲν ἄλλοι τέσσαρες ἐπῆγαν εἰς τὴν Σαλαμῖνα καὶ ἔφεραν τὸν Λέοντα, ἐγὼ ὅμως ἐπῆγα εἰς τὸ σπίτι μου. Καὶ ἴσως ἕνεκεν αὐτῆς τῆς αἰτίας θὰ κατεδικαζόμην εἰς θάνατον, ἐὰν δὲν κατηργεῖτο ταχέως ἡ ἐξουσία των. Αὐτὰ δύνανται νὰ σᾶς τὰ βεβαιώσουν πολλοὶ μάρτυρες).

Περὶ τῆς ἀληθείας τοῦ ἀναφερομένου περιστατικοῦ οὐδεμία δύναται νὰ ὑπάρξῃ ἀμφιβολία. Καὶ ὁ ῥήτωρ Ἀνδοκίδης (A, 94) καὶ ὁ Ξενοφῶν ('Ελλην. 11, 3, 39) πιστοποιοῦν ὅτι πράγματι συνελήφθη καὶ ἐθανατώθη ἄνευ δίκης ὑπὸ τῶν τριάκοντα ὁ Λέων ὁ Σαλαμ.νιος. Ὁ Διογένης ὁ Λαέρτιος (11, 24) ἀναφέρει ὅτι ὁ διατάξας τὸν Σωκράτη νὰ συνεργήσῃ εἰς τὴν σύλληψιν τοῦ Λέοντος τοῦ Σαλαμινίου ἦτο ὁ Κριτίας. Εἰς τὴν ἑβδόμην σωκρατικὴν ἐπιστολὴν φέρεται διεξαχθεὶς ὁ ἀκόλουθος διάλογος μεταξὺ τοῦ Χαρικλέους, ὅστις ἦτο εἷς ἐκ τῶν τριάκοντα, καὶ τοῦ Σωκράτους: «Χαρικλῆς ἀγανακτήσας ἤπου οὐδέν, ὦ Σώκρατες, ἔφη, ἠγῇ κακὸν δύνασθαι παθεῖν οὕτως αὐθαδῶς διαλεγόμενος;» ('Ο Χαρικλῆς ἀγανακτήσας εἶπεν: ὦ Σωκράτη, νομίζεις ὅτι δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ πάθῃς κακὸν ὁμιλῶν μὲ τοιαύτην αὐθάδειαν;). Ὁ Σωκράτης ἀπήντησε: «μύρια μὲν οὖν· οὐ μέντοι τοσοῦτον γε οὐδὲν ὀπηλίκον εἰ ἀδικήσω» (Εἶναι δυνατὸν νὰ πάθω ἀναρίθμητα κακά, εἶναι ἀδύνατον ὅμως νὰ ὑποστῶ ἓν τόσον μέγα κακὸν ὅσον θὰ ἦτο ἡ διάπραξις ἐκ μέρους μου ἀδικίας). Ἐπειδὴ ὁ Σωκράτης εἶχε σχέσεις μὲ τὸν Κριτίαν, τὸν Χαρμίδην καὶ τὸν Χαρικλέα, οἵτινες συγκαταλέγοντο μεταξὺ τῶν τριάκοντα, ἐξελαμβάνετο ὑπ' αὐτῶν ὡς πολιτικός των φίλος καὶ διὰ τοῦτο τὸν διέταξαν νὰ λάβῃ μέρος εἰς τὴν σύλληψιν τοῦ Λέοντος τοῦ Σαλαμινίου. Ὁ Σωκράτης ὅμως ἀποποιηθεὶς τὴν συμμετοχὴν εἰς τὰς βιαιοπραγίας των ἔδειξεν ὅτι εἶχε τὸ ψυχικὸν σθένος ὄχι μόνον τὰς ἀδίκους ὀρέξεις τοῦ ὄχλου, ἀλλὰ καὶ τὰς ἀπειλὰς τῶν ὀλιγαρχικῶν νὰ ἀντιμετωπίζῃ. Ὡς γνώμονα τῶν πράξεών του εἶχεν ὅτι ἔπρεπε νὰ πείθεται εἰς τοὺς νόμους καὶ νὰ ἀποφεύγῃ τὴν ἀδικίαν. Ὀρθῶς λοιπὸν ὁ Πλάτων εἰς τὴν ἑβδόμην του ἐπιστολὴν (324 E) χαρακτηρίζει αὐτὸν ὡς «δικαιότατον» μεταξὺ ὅλων τῶν ἀνθρώπων τῆς ἐποχῆς του. Ἀλλ' ἡ τοιαύτη ἄκαμπτος ἐμμονή του εἰς τὴν ἰδέαν τοῦ δικαίου ἐντὸς μιᾶς πολιτείας τεταραγμένης φυσικὸν ἦτο νὰ καταστήσῃ τὸν Σωκράτη ἀντιπαθῆ εἰς τὸ μέγα πλῆθος τῶν συμπολιτῶν του. Ἐνώπιόν των ἵστατο ἡ προσωπικότης τοῦ Ἀθηναίου φιλοσόφου ὡς κάτι τὸ ὁποῖον ἐξέφευγεν ἀπὸ τὰ συνήθη μέτρα, ὡς κάτι τὸ ὁποῖον ἀπετέλει ἄρνησιν τοῦ συνηθισμένου τρόπου τῆς κοινωνικῆς διαβιώσεως. Ἐκ τούτου ἐξηγεῖται διατί εἶχε πλέον σχηματισθῆ μία δυσμενὴς διάθεσις ἐναντίον του καὶ δὲν ἐχρειάζετο παρὰ μία τυπικὴ καὶ ὅλως ἐξωτερικὴ ἀφορμὴ διὰ νὰ ἐκδηλωθῇ ἡ ἐναντίον του ἐχθρότης τῆς κοινῆς γνώμης.

Κ α τ α δ ί κ η κ α ὶ θ ά ν α τ ο ς τ ο ῦ Σ ω κ ρ ά τ ο υ ς. Διὰ νὰ ἐκραγῇ ἡ θύελλα τοῦ ἐπὶ πολλὰ ἔτη συμπεπυκνωμένου κατὰ τοῦ Σωκράτους μίσους ἀφορμὴν ἔδωκεν ἡ κατὰ τὸν χειμῶνα τοῦ ἔτους 400—399 π.Χ. ὑποβληθεῖσα καταγγελία τοῦ Μελήτου. Περὶ τοῦ κειμένου τῆς καταγγελίας γράφει ὁ Διογένης ὁ Λαέρτιος (11, 40) τὰ ἀκόλουθα:

«Ἡ δ' ἀντωμοσία τῆς δίκης τοῦτον εἶχε τὸν τρόπον· ἀνάκειται γὰρ ἔτι καὶ νῦν, φησὶ Φαβωρῖνος, ἐν τῶι Μητρῴωι. Τάδε ἐγράψατο καὶ ἀντωμόσατο Μέλητος Μελήτου Πιτθεὺς Σωκράτει Σωφρονίσκου Ἀλωπεκῆθεν· ἀδικεῖ Σωκράτης, οὓς μὲν ἡ πόλις νομίζει θεοὺς οὐ νομίζων, ἕτερα δὲ καινὰ δαιμόνια εἰσηγούμενος· ἀδικεῖ δὲ καὶ τοὺς νέους διαφθείρων. Τίμημα θάνατος». ('Η δὲ ἔνορκος διαβεβαίωσις τῆς δίκης εἶχεν ὡς ἑξῆς: Διότι ὅπως λέγει ὁ Φαβωρῖνος, σώζεται τὸ κείμενόν της ἀκόμη καὶ τώρα εἰς τὸ Μητρῷον. Αὐτὰ κατήγγειλε καὶ ἐνόρκως διαβεβαίωσεν ὁ Μέλητος ὁ υἱὸς τοῦ Μελήτου Πιτθεὺς (ὡς πρὸς τὸν δῆμον) ἐναντίον τοῦ Σωκράτους τοῦ υἱοῦ τοῦ Σωφρονίσκου, δημότου τοῦ δήμου Ἀλωπεκῆς. Ὁ Σωκράτης εἶναι ἔνοχος ἀδικήματος, ἐπειδὴ δὲν ἀναγνωρίζει ὡς θεοὺς ἐκείνους τοὺς ὁποίους ἀναγνωρίζει ἡ πόλις, εἰσηγεῖται δὲ νέας θεότητας. Εἶναι προσέτι ἔνοχος ἀδικήματος καὶ ἐπειδὴ διαφθείρει τοὺς νέους. Ἡ προτεινομένη ἐναντίον του ποινὴ εἶναι θάνατος).

Τὴν καταγγελίαν κατέθεσεν ὁ Μέλητος, ὡς συγκατήγοροι δὲ παρέστησαν εἰς τὴν δίκην ὁ Ἄνυτος καὶ ὁ Λύκων. Ὁ Πλάτων εἰς τὴν «Ἀπολογίαν» (23 E) μᾶς δίδει τὴν πληροφορίαν ὅτι ὁ Μέλητος ἐξεπροσώπει τοὺς ποιητάς, ὁ Ἄνυτος τοὺς βιοτέχνας καὶ ὁ Λύκων τοὺς ῥήτορας. Ἐκ τῶν τριῶν ὁ κυρίως ὑποκινήσας τὴν κατὰ τοῦ Σωκράτους κατηγορίαν ἦτο ὁ Ἄνυτος, πλούσιος βυρσοδέψης. Ἀνεμιγνύετο εἰς τὴν πολιτικὴν καὶ εἶχε λάβει τὸ ἀξίωμα τοῦ σιτοφύλακος. Κατὰ τὸ 409 π.Χ. ὡς στρατηγὸς ἀπεστάλη μετὰ 30 πλοίων εἰς βοήθειαν τῆς πολιορκουμένης Πύλου. Ἐμποδισθεὶς ὅμως νὰ παράσχῃ βοήθειαν ὑπὸ τῶν ἐναντίων ἀνέμων εἰσήχθη εἰς δίκην καὶ μετὰ κόπου ἠθωώθη, διαφθείρας διὰ παροχῆς δώρων τοὺς δικαστάς. Ἐπὶ τῶν τριάκοντα ἐξωρίσθη καὶ ἐκ τῆς ἐξορίας μετὰ τοῦ Θρασυβούλου ἔλαβε μέρος εἰς τὴν δημοκρατικὴν παλινόρθωσιν. Ὁ Πλάτων ἐμφανίζει τοῦτον εἰς τὸν διάλογόν του «Μένωνα» συνδιαλεγόμενον μετὰ τοῦ Σωκράτους καὶ ἐκδηλοῦντα ἐχθρότητα κατὰ τῶν σοφιστῶν. Ἡ ἀφορμὴ τῆς ἔχθρας ἐναντίον τοῦ Σωκράτους ἦτο ὅτι δὲν ἠνείχετο τὰς ἐλεγκτικὰς συζητήσεις τοῦ Σωκράτους. Προστίθεται ὅτι εἶχε καὶ ἰδίαν ἀφορμὴν μίσους, διότι ὁ υἱός του τὸν ὁποῖον προώριζεν ὡς διάδοχόν του εἰς τὴν βιστεχνικὴν του ἐπιχείρησιν, ἠρέσκετο νὰ παρακολουθῇ τὰς συνομιλίας τοῦ Σωκράτους.

Τὸν Μέλητον περιγράφει ὁ Πλάτων εἰς τὸν «Εὐθύφρονα» (2 β) ὡς «τετανότριχα καὶ σύπανυ εὐγένειον, ἐπίγρυπον δὲ» (ἔχοντα μακρὰς καὶ λεπτὰς τρίχας, ἀραιὸν γένειον καὶ γρυπὴν ῥῖνα). Ἀνῆκεν εἰς οἰκογένειαν ποιητῶν, ὁ ἴδιος δὲ εἶχε συνθέσει τραγωδίαν ὑπὸ τὸν τίτλον «Οἰδιπόδεια». Κατὰ παλαιὸν σχόλιον ὁ Ἄνυτος εἶχε διὰ χρημάτων ἐξαγοράσει τὴν κατὰ τὴν δίκην ἐναντίον τοῦ Σωκράτους συνεργασίαν τοῦ Μελήτου. Ὁ τρίτος ἐκ τῶν κατηγόρων Λύκων χαρακτηρίζεται ὡς ῥήτωρ (δηλαδὴ πολιτικός). Εἰς τὸ «Συμπόσιον» ὁ Ξενοφῶν κάμνει λόγον περὶ τοῦ Λύκωνος καὶ τοῦ υἱοῦ του Αὐτολύκου, ὅστις εἶχεν ἀναδειχθῆ νικητὴς κατὰ τὰ Παναθήναια εἰς τὸ ἀγώνισμα τοῦ παγκρατίου. Ὁ Αὐτόλυκος εἶχε φιλικὰς σχέσεις μὲ τὸν Καλλίαν τὸν υἱὸν τοῦ Ἱππονίκου, ἐθανατώθη δὲ κατὰ τὴν ἐποχὴν τῶν τριάκοντα.

Ἡ δίκη διεξήχθη πρὸ δικαστηρίου, εἰς τὸ ὁποῖον ἔλαβον μέρος κατόπιν κληρώσεως 501 Ἀθηναῖοι πολῖται. Εἰς τὴν δίκην παρέστησαν ὁ Πλάτων μετὰ τοῦ ἀδελφοῦ του Ἀδειμάντου, ὁ Κρίτων μετὰ τοῦ υἱοῦ του Κριτοβούλου, ὁ Αἰαντόδωρος μετὰ τοῦ ἀδελφοῦ του Ἀπολλοδώρου, ὁ Λυσανίας ὁ Σφήττιος μετὰ τοῦ πατρός του Αἰσχίνου, ὁ Ἀντιφῶν ὁ Κηφισιεύς, πατὴρ τοῦ Ἐπιγένους, καὶ ἄλλοι, φίλοι καὶ γνώριμοι τοῦ Σωκράτους. Κατ' ἀρχὰς ὠμίλησεν ὁ Μέλητος χωρὶς ὁ λόγος του νὰ προξενήσῃ μεγάλην ἐντύπωσιν. Μετ' αὐτὸν ἔλαβον τὸν λόγον ὁ Ἄνυτος καὶ ὁ Λύκων. Ἐκ τούτων ὁ Ἄνυτος ἠθέλησε νὰ φανῇ μετριοπαθής. Θὰ ἦτο πρόθυμος νὰ ἐπιτραπῇ εἰς τὸν Σωκράτη νὰ ἀπέλθῃ τῆς πόλεως, χωρὶς νὰ ὑποστῇ τιμωρίαν τινά. Ἂν ὅμως ἐπέμενε νὰ μείνῃ εἰς τὰς Ἀθήνας, θὰ ἔπρεπε τὸ δικαστήριον, εἶπεν ὁ Ἄνυτος, νὰ ἐπιβάλῃ εἰς αὐτὸν τὴν ποινὴν τοῦ θανάτου. Ἂν προσήγαγον οἱ κατήγοροι μάρτυρας ἐνώπιον τοῦ δικαστηρίου, δὲν εἶναι γνωστόν. Μετὰ ταῦτα ἔλαβε τὸν λόγον ὁ Σωκράτης διὰ νὰ ἀπολογηθῇ. Ἡ ἀπολογία του ἦτο μία αὐτοσχέδιος ὁμιλία ἄνευ ῥητορικῆς ἐπιτηδεύσεως, χωρὶς νὰ λείψῃ καὶ ἡ συνηθισμένη του εἰρωνεία. Τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ψηφοφορίας ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τῆς ἐνοχῆς του ἦτο καταδικαστικόν. Τὸ δικαστήριον ἐδέχθη διὰ ψήφων 281 κατὰ 220 τὴν ἐνοχήν του εἰς τὰ ὑπὸ τῆς κατηγορίας ἀποδοθέντα εἰς αὐτὸν ἀδικήματα. Ἐπηκολούθησε τὸ δεύτερον μέρος τῆς δίκης διὰ τὸν καθορισμὸν τῆς ἐπιβλητέας ποινῆς. Ὁ Σωκράτης ἐδήλωσεν ὅτι θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ δεχθῇ ὡς ποινὴν νὰ πληρώσῃ τρεῖς χιλιάδας δραχμῶν. Τὴν πρότασίν του ὅμως ταύτην τὴν διετύπωσεν εἰς ὑπερήφανον τόνον. Πραγματικῶς, εἶπεν ὁ Σωκράτης πρὸς τοὺς δικαστάς του, ὄχι μόνον οὐδεμία θὰ ἔπρεπε νὰ ἐπιβληθῇ ποινή, ἀλλὰ ἡ πόλις ὤφειλε νὰ παραχωρήσῃ εἰς αὐτὸν σίτισιν εἰς τὸ πρυτανεῖον, ἀφοῦ ὅλην του τὴν ζωὴν εἶχεν ἀφιερώσει εἰς τὴν βελτίωσιν τῶν πολιτῶν. Ὁ τρόπος οὗτος τῆς διατυπώσεως τῶν προτάσεων τοῦ Σωκράτους ἔσχε δυσμενὲς ἀποτέλεσμα. Κατὰ τὴν ἐπακολουθήσασαν ψηφοφορίαν διὰ τὸν καθορισμὸν τῆς τιμωρίας ἐπεβλήθη εἰς αὐτὸν ἡ ποινὴ τοῦ θανάτου διὰ πλειοψηφίας 80 ψήφων. Οὕτω κατεδικάσθη ὡς κοινὸς ἔγκλημα τίας ἐκεῖνος ὅστις ὑπῆρξεν ὁ θεμελιωτὴς τῆς ἠθικῆς φιλοσοφίας τοῦ πολιτισμένου κόσμου. Ὁ Σωκράτης παρεδόθη εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῶν ἑνδεκα ἀνδρῶν, οἵτινες ἐξετέλουν τὰς θανατικὰς καταδίκας καὶ ἐνεκλείσθη εἰς τὸ δεσμωτήριον. Ἡ καταδίκη του δὲν ἐξετελέσθη ἀμέσως, διότι ἔτυχε νὰ ἑτοιμάζεται τὸ ἱερὸν πλοῖον διὰ τὸ πρὸς Δῆλον ἑορταστικὸν του ταξίδιον. Ἐπειδὴ δὲ κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἱερᾶς ταύτης θεωρίας ἀνεστέλλοντο αἱ θανατικαὶ ἐκτελέσεις, ὁ Σωκράτης παρέμεινεν εἰς τὸ δεσμωτήριον ἀναμένων τὴν ἐκτέλεσίν του ἐπὶ 30 ἡμέρας. Κατ' αὐτὰς εἶχεν ὁ Ἀθηναῖος φιλόσοφος πλήρως διατηρήσει τὴν ψυχραιμίαν του. Ἐδέχετο τὰς ἐπισκέψεις τῶν φίλων του καὶ συνδιελέγετο μετ' αὐτῶν, ὅπως καὶ πρότερον περὶ φιλοσοφικῶν ζητημάτων. Τὴν περὶ ἀποδράσεώς του πρότασιν τοῦ φίλου του Κρίτωνος ἀπέρριψεν, εἰπὼν ὅτι δὲν ἤθελε νὰ παρακούσῃ τὴν φωνὴν τῶν νόμων τῆς πατρίδος. Ἔπιε μὲ γαλήνην καὶ

άταραξίαν τὸ κώνειον εἰς ἡμερομηνίαν κατὰ τὴν ἰδικήν μας χρονολογίαν 30 Μαΐου 399 π.Χ. χωρὶς καμμίαν ἐκδήλωσιν μνησικακίας. Ὁ ἡρωϊκὸς θάνατός του ὕψωσεν αὐτὸν εἰς τὴν χορείαν τῶν μαρτύρων τῆς φιλοσοφικῆς ἰδέας, καὶ ἀπετέλεσε τὴν ἐπισφράγισιν τῆς ζωῆς του.

Ἐκ τῆς ἀρχαιότητος διεσώθησαν εἰδήσεις τινὲς περὶ μεταμελείας τοῦ δήμου τῶν Ἀθηναίων διὰ τὴν καταδίκην τοῦ Σωκράτους. Ὁ Διογένης ὁ Λαέρτιος γράφει τὰ ἀκόλουθα:

«Ἀθηναῖοι δ' εὐθὺς μετέγνωσαν, ὥστε κλεῖσαι καὶ παλαίστρας καὶ γυμνάσια. Καὶ τοὺς μὲν ἄλλους ἐφυγάδευσαν, Μελήτου δὲ θάνατον κατέγνωσαν. Σωκράτη δὲ χαλκῆι εἰκόνι ἐτίμησαν, ἣν ἔθεσαν ἐν τῶι πομπείωι, Λυσίππου ταύτην ἐργασαμένου. Ἄνυτόν τε ἐπιδημήσαντα αὐθημερὸν ἐξεκήρυξαν Ἡρακλεῶται». (Οἱ Ἀθηναῖοι δὲ ἀμέσως μετεμελήθησαν, εἰς βαθμὸν ὥστε νὰ κλείσουν τὰς παλαίστρας καὶ τὰ γυμνάσια. Καὶ τοὺς μὲν ἄλλους (κατηγόρους τοῦ Σωκράτους) τοὺς ἐξώρισαν, τὸν δὲ Μέλητον κατεδίκασαν εἰς θάνατον. Τὸν δὲ Σωκράτη ἐτίμησαν διὰ χαλκῆς εἰκόνος, τὴν ὁποίαν ἐτοποθέτησαν εἰς τὴν στοὰν τῶν πομπῶν, ἀφοῦ τὴν κατεσκεύασεν ὁ Λύσιππος. Καὶ οἱ κάτοικοι τῆς Ἡρακλείας τὸν Ἄνυτον, ὅστις ἐπεσκέφθη τὴν πόλιν των, τὸν ἐξεδίωξαν τὴν ἰδίαν ἡμέραν τῆς ἀφίξεώς του διὰ δημοσίας προκηρύξεως).

Τὴν καταδίκην τοῦ Μελήτου ἀναφέρει καὶ ὁ Θεμίστιος. Ὁ δὲ Διόδωρος γράφει: «ὁ δῆμος μετεμελήθη· διόπερ τοὺς κατηγορήσαντας δι' ὀργῆς εἶχε καὶ τέλος ἀκρίτους ἀπέκτεινεν». Εἰς τὸ λεξικὸν τὸ φερόμενον ἐπ' ὀνόματι τοῦ Σουίδα ἀναγράφεται ὅτι ὁ Μέλητος ἐφονεύθη διὰ λιθοβολισμοῦ ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων. Τὴν αὐτὴν εἴδησιν ἀναφέρει καὶ ὁ Αὐγουστίνος. Ὁ δὲ Πλούταρχος εἰς τὴν περὶ φθόνου καὶ μίσους πραγματείαν του γράφει:

«Τοὺς γοῦν Σωκράτη συκοφαντήσαντας, ὡς εἰς ἔσχατον κακίας ἐληλακότας οὕτως ἐμίσησαν οἱ πολῖται καὶ ἀπεστράφησαν, ὥστε μήτε πῦρ αὖειν, μήτε ἀποκρίνεσθαι πυνθανομένοις, μὴ λουομένοις κοινωνεῖν ὕδατος, ἀλλ' ἀναγκάζειν ἐκχεῖν ἐκεῖνο τοὺς παραχύτας, ὡς μεμιασμένον· ἕως ἀπήγξαντο μὴ φέροντες τὸ μῖσος». (Τοὺς συκοφαντήσαντας τὸν Σωκράτη τοὺς ἐθεώρησαν ὡς φθασμένους εἰς τὸ ἔσχατον σημεῖον τῆς κακίας καὶ τόσον πολὺ οἱ πολῖται τοὺς ἐμίσησαν καὶ τοὺς ἀπεστράφησαν, ὥστε νὰ μὴ τοὺς δίδουν νὰ ἀνάπτουν φωτιά, μήτε νὰ δίνουν ἀπόκρισιν εἰς τὰς ἐρωτήσεις των καὶ νὰ μὴ θέλουν νὰ λούωνται εἰς τὸ ὕδωρ τοῦ αὐτοῦ λουτροῦ, ἀλλ' ἠνάγκαζαν τοὺς ἀνθρώπους τοῦ λουτροῦ νὰ τὸ χύνουν, ἐπειδὴ τὸ ἐθεώρουν μεμιασμένον, ἕως ὅτου μὴ ὑποφέροντες τὰς ἐκδηλώσεις τοῦ μίσους οἱ συκοφάνται τοῦ Σωκράτους ηὐτοκτόνησαν δι' ἀπαγχονισμοῦ).

Ἡ νεωτέρα φιλολογικὴ κριτικὴ ἔκρινε πάσας τὰς ἀνωτέρω εἰδήσεις οὐχὶ ἀξιοπίστους. Γνωρίζομεν ἐκ λόγου τοῦ Λυσίου (22, 8) ὅτι ὁ Ἄνυτος κατὰ τὸ ἔτος 388 π.Χ. εὑρίσκετο ἐν τῇ ζωῇ καὶ εἶχε λάβει δημόσιον ἀξίωμα. Ἀκόμη κατὰ τὸ ἔτος 345 π.Χ., ὅταν ὁ ῥήτωρ Αἰσχίνης ἐξεφώνησε τὸν κατὰ Τιμάρχου λόγον του, ὁ λαὸς τῶν Ἀθηνῶν ἐξηκολούθει νὰ συγχέῃ τὸν Σωκράτη μὲ τοὺς σοφιστάς. Τοῦτο ἐξάγεται ἐκ τοῦ χωρίου τοῦ ῥηθέντος λόγου, ἔχοντος ὡς ἑξῆς:

«Ἔπειθ' ὑμεῖς, ὦ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, Σωκράτην μὲν τὸν σοφιστὴν ἀπεκτείνατε, ὅτι Κριτίαν ἐφάνη πεπαιδευκώς, ἕνα τῶν τριάκοντα τῶν τὸν δῆμον καταλυσάντων». (Αἰσχ. κατὰ Τιμάρχου, 173). (Ἔπειτα, σεῖς, ὦ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, τὸν Σωκράτη τὸν σοφιστὴν ἐθανατώσατε, διότι ἀπεδείχθη ὅτι ὑπῆρξε διδάσκαλος τοῦ Κριτίου, ὅστις ἦτο εἷς ἐκ τῶν τριάκοντα τῶν καταλυσάντων τὴν δημοκρατίαν).

Ἂν εἶχε τότε ἀποκατασταθῇ ἡ μνήμη τοῦ Σωκράτους δὲν θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ λεχθοῦν ὑπὸ τοῦ Αἰσχίνου οἱ λόγοι οὗτοι. Αἱ διαδόσεις περὶ μεταμελείας τῶν Ἀθηναίων καὶ περὶ τιμωρίας τῶν τριῶν κατηγόρων τοῦ Σωκράτους ἐπλάσθησαν ὑπὸ τῶν μεταγενεστέρων. Καὶ ὁ Πλάτων καὶ ὁ Ξενοφῶν καὶ ὁ Ἀριστοτέλης οὐδὲν ἀναφέρουν ἐπὶ τοῦ ἀντικειμένου τούτου. Τὸ μόνον βέβαιον εἶναι ὅτι ἡ ὑπόθεσις τῆς καταδίκης τοῦ Σωκράτους ἔδωκεν ἀφορμὴν νὰ γραφοῦν ῥητορικὰ καὶ φιλοσοφικὰ συγγράμματα, δι' ὧν οἱ μὲν ἀντισωκρατικοὶ ἐνεφάνιζον τὸν Σωκράτη ὡς δικαίως τιμωρηθέντα, οἱ δὲ σωκρατικοὶ τὸν ὑπερήσπιζον. Κατὰ τὸ 393 π.Χ., ὁ σοφιστὴς Πολυκράτης ἐδημοσίευσε λόγον ἐναντίον τοῦ Σωκράτους ὑπὸ τὸν τύπον κατηγορίας, ἀπαγγελθείσης εἰς τὸ δικαστήριον ὑπὸ τῶν κατηγόρων του κατὰ τὴν διεξαγωγὴν τῆς δίκης. Εἰς τὴν κατηγορίαν αὐτὴν ὁ Πολυκράτης ἔγραφεν ὅτι ὁ Σωκράτης ἦτο ἄξιος τιμωρίας, διότι εἶχεν ὑπάρξει διδάσκαλος τοῦ Ἀλκιβιάδου καὶ τοῦ Κριτίου καὶ διότι διὰ τῆς διδασκαλίας του διέφθειρε τοὺς νέους, προτρέπων αὐτοὺς εἰς τὴν ἀργίαν. Κατὰ τοῦ δημοσιεύματος τούτου ἀντεπεξῆλθον ὑποστηρίζοντες τὴν μνήμην τοῦ Σωκράτους οἱ ῥήτορες Λυσίας καὶ Ἰσοκράτης. Ὁ τελευταῖος εἰς τὸν ὑπὸ τὸν τίτλον «Βούσιρις» διασωθέντα λόγον του, ὅστις φαίνεται νὰ ἐγράφη περὶ τὸ 385 π.Χ., κάμνει ῥητὴν μαρτυρίαν περὶ τῆς συγγραφῆς τοῦ Πολυκράτους:

«Αἰσθανόμενος οὖν οὐχ ἥκιστά σε μεγαλαυχούμενον ἐπί τε τῇι Βουσίριδος ἀπολογίαι καὶ τῇι Σωκράτους κατηγορίαι πειράσομαί σοι ποιῆσαι καταφανὲς ὅτι πολὺ τοῦ δέοντος ἐν ἀμφοτέροις τοῖς λόγοις διήμαρτες... Σωκράτους κατηγορεῖν ἐπιχειρήσας, ὥσπερ ἐγκωμιάσαι βουλόμενος Ἀλκιβιάδην ἔδωκας αὐτῶι μαθητήν, ὃν ὑπ' ἐκείνου μὲν οὐδεὶς ἤισθετο παιδευόμενον, ὅτι δὲ πολὺ διήνεγκε τῶν Ἑλλήνων, ἅπαντες ἂν ὁμολογήσειαν». (Ἰσοκράτους Βούσιρις 4 κ.ἑ.). Πληροφορηθεὶς λοιπὸν ὅτι κάμνεις μεγάλας καυχησιολογίας καὶ διὰ τὸν ὑπὲρ τοῦ Βουσίριδος ἀπολογητικόν σου λόγον καὶ διὰ τὴν κατὰ τοῦ Σωκράτους κατηγορίαν, θὰ προσπαθήσω νὰ σοῦ ἀποδείξω ὅτι καὶ εἰς τοὺς δύο λόγους ἡ ἀποτυχία σου ἦτο πολὺ μεγάλη. Διότι ἐνῶ ἤθελες νὰ κατηγορήσῃς τὸν Σωκράτη, ὡσὰν νὰ ἤθελες νὰ τὸν ἐγκωμιάσῃς, παρουσίασες ὡς μαθητήν του τὸν Ἀλκιβιάδην, περὶ τοῦ ὁποίου ὅλοι γνωρίζουν ὅτι δὲν εἶχεν ἐκπαιδευθῇ ὑπὸ τοῦ Σωκράτους καὶ περὶ τοῦ ὁποίου ὅλοι δύνανται νὰ ὁμολογήσουν ὅτι ἐπέδειξε μεγάλην ὑπεροχὴν μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων).

Τὴν μνήμην τοῦ Σωκράτους ὑπερήσπισαν ἐκτὸς τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Ξενοφῶντος, καὶ οἱ μαθηταί του Αἰσχίνης ὁ Σφήττιος καὶ Ἀντισθένης. Αἱ δὲ ὑπὲρ τοῦ Σωκράτους γραφόμεναι ἀπολογίαι ἀπετέλεσαν θέμα ῥητορικῶν ἀσκήσεων, προσφιλὲς εἰς τοὺς μεταγενεστέρους. Ἀκόμη καὶ ὁ Λιβάνιος κατὰ τὸν 4ον μ.Χ. αἰῶνα ἔγραψεν «Ἀπολογίαν» ὑπὲρ τοῦ Σωκράτους.

Ἡ βασιμότης τῆς κατὰ τοῦ Σωκράτους ἀπαγγελθείσης κατηγορίας καὶ ἡ νομιμότης τῆς εἰς αὐτὸν ἐπιβληθείσης ποινῆς. Ἡ κατὰ τοῦ Ἀθηναίου φιλοσόφου διατυπωθεῖσα κατηγορία περιεῖχε δύο σημεῖα: Τὸ πρῶτον ἦτο τὸ ἀναφερόμενον εἰς τὰς θρησκευτικὰς του πεποιθήσεις, τὸ δὲ δεύτερον εἰς τὴν ἐπίδρασιν, ἣν ἤσκει ἐπὶ τῆς νεολαίας. Διὰ νὰ ἀποδοθῇ εἰς αὐτὸν ἡ πρώτη κατηγορία ἀναμφιβόλως συνετέλεσαν τὰ ὑπ' αὐτοῦ λεγόμενα περὶ τοῦ δαιμονίου. Ἡ ἀρχαία πόλις καὶ περισσότερον πάσης ἄλλης ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν, ἀπετέλει συγχρόνως ὄχι μόνον πολιτικήν, ἀλλὰ καὶ θρησκευτικὴν κοινότητα. Ἦτο συνάμα καὶ θίασος κοινῆς λατρείας. Πᾶν ὅ,τι δὲν συνεβιβάζετο πρὸς τὴν ὑπὸ τῆς πόλεως ἀναγνωριζομένην λατρείαν, ἐθεωρεῖτο ὡς ὑπονομεῦον καὶ τὴν πολιτικὴν ὑπόστασιν τῆς πόλεως, τῆς ὁποίας ἡ προκοπὴ καὶ ἡ σωτηρία ἦτο ἐναποτιθεμένη εἰς τοὺς πατρίους τῆς πόλεως θεούς. Ὅθεν οὐδόλως ἀπορίας ἄξιον εἶναι ὅτι ἐδημιουργήθησαν παρεξηγήσεις ἐν σχέσει μὲ τὸ διαθρυλούμενον «δαιμόνιον» τοῦ Σωκράτους. Κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου εἶχε θεσπισθῆ, κατὰ πρότασιν τοῦ Διοπείθους ψήφισμα, διὰ τοῦ ὁποίου ἐχαρακτηρίζετο ὡς ἀδίκημα ἡ πρὸς τὰ θεῖα ἀπιστία καὶ ἡ διδασκαλία θεωριῶν ἀναφερομένων εἰς τὴν σύστασιν τοῦ σύμπαντος: «Ψήφισμα Διοπείθης ἔγραψεν εἰσαγγέλεσθαι τοὺς τὰ θεῖα μὴ νομίζοντας ἢ λόγους περὶ τῶν μεταρσίων διδάσκοντας». Πλουτάρχου Περικλῆς 17. (Ὁ Διοπείθης ἐγένετο εἰσηγητὴς ψηφίσματος νὰ ὑποβάλλεται καταγγελία κατ' ἐκείνων, οἵτινες δὲν πιστεύουν εἰς τοὺς θεοὺς ἢ διδάσκουν διδασκαλίας, σχετικὰς μὲ τὰ οὐράνια φαινόμενα). Τὸ ψήφισμα ἐκεῖνο εἰσήχθη διὰ νὰ διωχθῇ ὁ Ἀναξαγόρας, ὅστις διέφυγε τὴν θανατικὴν καταδίκην, ἀποχωρήσας ἐξ Ἀθηνῶν. Ἐπὶ τοῦ ψηφίσματος ἐκείνου ἐστηρίχθη ἡ κατὰ τοῦ Σωκράτους κατηγορία. Μαζὶ μὲ τὴν παλινόρθωσιν τῆς δημοκρατίας, μετὰ τὴν πτῶσιν τῶν τριάκοντα, εἶχε σημειωθῆ ἔνταξις τοῦ θρησκευτικοῦ φανατισμοῦ. Τοῦτο ἐξάγεται ἐκ τοῦ γεγονότος, ὅτι κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος 399 π.Χ., κατὰ τὸ ὁποῖον κατεδικάσθη ὁ Σωκρ. εἰσήχθη εἰς δίκην ὡς ἔνοχος ἀσεβείας καὶ ὁ ῥήτωρ Ἀνδοκίδης, ὅστις εἶχεν ἀναμειχθῆ εἰς τὴν ὑπόθεσιν τῶν Ἑρμοκοπιδῶν κατὰ τὸ 415 π.Χ. Ἐπίσης περὶ τὸ 420 π.Χ. εἶχον διωχθῆ ἐξ Ἀθηνῶν, ὡς διαδίδοντες ἀθεϊστικὰ κηρύγματα ὁ σοφιστὴς Πρωταγόρας καὶ ὁ γνωστὸς ἄθεος Διαγόρας ὁ Μήλιος. Ὁ ἀναγεννηθεὶς θρησκευτικὸς φανατισμὸς κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 4ου π.Χ. αἰῶνος, ὑπῆρξε μία ἐκ τῶν αἰτιῶν διὰ νὰ διατυπωθῇ ἡ κατὰ τοῦ Σωκράτους κατηγορία. Ἡ δευτέρα αἰτίασις τῆς ὑπὸ τοῦ Σωκράτους διαφθορᾶς τῶν νέων ἔχει σημασίαν πολιτικήν. Οἱ δημοκρατικοὶ τοῦ 399 π.Χ. δὲν ἐλησμόνουν, ὅτι ὁ Σωκράτης εἶχε φιλικὰς σχέσεις πρὸς τινας ἐκ τῶν τριάκοντα τυράννων καὶ συγκεκριμένως μὲ τὸν Κριτίαν, τὸν Χαρμίδην καὶ τὸν Χαρικλέα. Δυσμενῶς διὰ τὴν φήμην τοῦ Σωκράτους ἐπέδρα καὶ ἡ θρυλουμένη σχέσις, τὴν ὁποίαν εἶχε μὲ τὸν Ἀλκιβιάδην. Ἐκτὸς τούτου αἱ ἐλεγκτικαὶ συζητήσεις τοῦ Σωκράτους εἶχον δημιουργήσει πολλὰς ἀντιπαθείας κατὰ τοῦ Ἀθηναίου φιλοσόφου. Οἱ περισσότεροι ἐκ τῶν συμπολιτῶν του, οἵτινες δὲν τὸν εἶχον γνωρίσει ἢ δὲν εἶχον τὴν ἀπαιτουμένην διὰ νὰ κατανοήσουν τὴν συμπεριφοράν του πνευματικὴν ἀνάπτυξιν, τὸν ἐθεώρουν ὡς ἕνα τῶν συνήθων σοφιστῶν. Διὰ νὰ σχηματισθῇ ἡ ἀντίληψις αὕτη εἶχον ἀναμφιβόλως συντελέσει καὶ αἱ ἐναντίον του ἐπιθέσεις τῶν ποιητῶν τῆς κωμῳδίας. Ἐκτὸς τῶν ἄλλων ποιητῶν καὶ ὁ Ἐῦπολις κατέτασσε τὸν Σωκράτη μαζὶ μὲ τὸν Πρωταγόραν εἰς τοὺς σοφιστάς, καὶ εἰρωνεύετο αὐτὸν ὡς ἐρευνῶντα τὰ φιλοσοφικὰ ζητήματα, ἀμελοῦντα δὲ νὰ εὕρῃ πόρους διὰ τὴν συντήρησίν του:

«Μισῶ δὲ Σωκράτην τὸν πτωχὸν ἀδολέσχην
ὃς τἄλλα μὲν πεφρόντικεν,
ὁπόθεν δὲ καταφαγεῖν ἔχοι τούτου κατημέληκεν».

(Μισῶ δὲ τὸν πτωχὸν καὶ φλύαρον Σωκράτη, ὅστις περὶ τῶν ἄλλων μὲν ζητημάτων ἔχει ἐγκύψει εἰς βαθείας μελέτας, ἔχει ὅμως ἀμελήσει ἐξ ὁλοκλήρου νὰ σκεφθῇ ἀπὸ ποῦ θὰ εὕρῃ κάτι διὰ νὰ χορτάσῃ τὴν πεῖναν του).

Εἷς τινα δὲ κωμικὴν σκηνὴν ἓν ἐκ τῶν προσώπων ἔλεγεν, ὅτι ὁ Σωκράτης κατὰ τὴν διάρκειαν μουσικῆς ἐπιδείξεως, εἶχε κλέψει μίαν οἰνοχόην. Ἀπασαι αὗται αἱ ἐπιθέσεις διὰ μέσου μακροῦ χρόνου εἶχον συντελέσει νὰ διαβληθῇ ὁ Ἀθηναῖος φιλόσοφος ὡς σοφιστὴς καὶ διδάσκαλος ἀθεϊστικῶν καὶ ἀντικοινωνικῶν καὶ ἀντιδημοκρατικῶν κηρυγμάτων.

Ὡς πρὸς τὴν νομιμότητα τῆς ἐπιβληθείσης ποινῆς αἱ συ-

ζητήσεις διαρκοῦν μέχρι σήμερον. Διετυπώθη ἡ ἀντίληψις ὅτι ἡ ἐπιβληθεῖσα ποινὴ ὑπῆρξε σύμφωνος πρὸς τὸν νόμον, ὅστις ὥριζεν ὡς τιμωρίαν τοῦ ἀδικήματος τῆς ἀσεβείας, τὴν θανατικὴν ποινήν. Ἡ ἀντίθετος ἄποψις ὑποστηρίζει ὅτι κατὰ τὴν ἀποδεικτικὴν διαδικασίαν δὲν ἀπεδείχθη ἡ ἐνοχὴ τοῦ Σωκράτους. Ἐπειδὴ ὅμως δὲν ἔχομεν ἐπαρκεῖς μαρτυρίας ὡς πρὸς τὰ στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα προσήγαγον πρὸ τῶν δικαστῶν οἱ κατήγοροί του, δὲν δυνάμεθα νὰ ἐκφέρωμεν ἀσφαλῆ κρίσιν Ἂν λάβωμεν ὑπ' ὄψει τὰ ἀπολογητικὰ συγγράμματα τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Ξενοφῶντος, θὰ φθάσωμεν εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι ἡ κατηγορία δὲν προσήγαγεν ἀξιόπιστα τεκμήρια πρὸ τῶν δικαστῶν κατὰ τὴν διαδικασίαν. Ὁ πολιτικὸς ὅμως καὶ θρησκευτικὸς φανατισμὸς τῶν δικαστῶν καὶ ἡ ἀξιοπρεπὴς ἔναντι αὐτῶν στάσις τοῦ Σωκράτους, ὑπῆρξαν στοιχεῖα, ἅτινα ἐξηγοῦν, διατί τὸ δικαστήριον ἐπέβαλεν εἰς αὐτὸν τὴν ποινὴν τοῦ θανάτου. Ὁ Σωκράτης δὲν ἠθέλησε νὰ χρησιμοποιήσῃ τὰ μέσα, τὰ ὁποῖα συνηθίζοντο εἰς τὸ ἀθηναϊκὸν δικαστήριον. Δὲν προπαρεσκεύασε τὴν ἀπολογίαν του καὶ δὲν ἐζήτησε τὴν ἐπιείκειαν τῶν δικαστῶν διὰ τῆς ἐνώπιον αὐτῶν προσαγωγῆς τῶν μελῶν τῆς οἰκογενείας του. Ἐφ' ὅσον δὲ ἐδήλωσεν ὅτι δὲν ἦτο διατεθειμένος νὰ ἀλλάξῃ τρόπον συμπεριφορᾶς ἐγκαταλείπων τὰς ἐλεγκτικάς του συζητήσεις, ὁ Δῆμος τῶν Ἀθηναίων ἀπεφάσισε νὰ τὸν θανατώσῃ. Εἰὸ τὴν ἀρχ. πόλιν δὲν ἐχρησιμοποιοῦντο τὰ σημερινὰ ἀστυνομικὰ μέτρα τῆς ἀπαγορεύσεως συναναστροφῆς καὶ διδασκαλίας. Ἓν ἄτομον, τοῦ ὁποίου ἡ παρουσία ἐκρίνετο ἐπιζήμιος διὰ τὴν πόλιν, ἢ ἔπρεπε νὰ ἀποχωρήσῃ ἐκ τῆς πόλεως ἢ νὰ θανατωθῇ. Ὁ Σωκράτης ἐνόμισεν ὅτι ἡ ἐκ τῆς πόλεως ἀποχώρησίς του θὰ ἐσήμαινε προδοσίαν τῶν ἠθικῶν του πεποιθήσεων. Διὰ μίαν τοιαύτην λιποταξίαν δὲν ἦτο ἱκανός. Ἐπροτίμησε νὰ μείνῃ εἰς τὴν θέσιν, εἰς ἣν τὸν εἶχε τάξει ὁ Δελφικὸς θεός.

Ὁ Γερμανὸς φιλόσοφος Ἔγελος, κρίνων τὴν καταδίκην τοῦ Σωκράτους ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῆς διαλεκτικῆς κινήσεως τῶν ἰδεῶν, εὑρίσκει αὐτὴν δικαιολογημένην. Ὁ Σωκράτης, λέγει ὁ Ἔγελος, ὑπῆρξεν ἐπαναστάτης ἐναντίον τῆς ἀρχῆς, ἐφ' ἧς ἐθεμελιοῦτο τὸ πνεῦμα τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ. Εἰς τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα τὸ ἄτομον ἐμορφώνετο ἐν πλήρει ἁρμονίᾳ μὲ τὴν καθιερωμένην τάξιν τῆς ἀντικειμενικῆς ἠθικότητος. Οἱ Ἕλληνες ἔζων μὲ ἀκλόνητον πίστιν εἰς τὴν σταθερότητα τῶν ἰσχυόντων εἰς τὴν περιοχὴν τῆς πολιτικῆς κοινότητος ἠθικῶν θεσμῶν. Ὁ Σωκράτης ἤνοιξε τὸν δρόμον πρὸς τὴν ἐσωτερικὴν συνείδησιν. Ἐδίδαξεν, ὅτι ἕκαστον ἄτομον πρέπει νὰ φροντίσῃ διὰ τὴν ἠθικότητά του. Ἀνεκάλυψεν οὕτω, λέγει ὁ Ἔγελος, διὰ τὸν Σωκράτη, τὴν ἄποψιν τῆς ὑποκειμενικῆς συνειδήσεως, ἥτις ἀποφαίνεται καὶ καθορίζει τί εἶναι ἀγαθὸν καὶ τί κακόν. Ἀλλὰ μὲ τὴν διάνοιξιν τῆς ὁδοῦ ταύτης ἤρχισεν ἡ «διαφθορὰ τῆς ἑλληνικῆς ἠθικότητος». Ἕνεκεν αὐτοῦ τοῦ ἐγκλήματος, λέγει ὁ Ἔγελος, ἀπηγγέλθη κατὰ τοῦ Σωκράτους ἡ κατηγορία καὶ συνετελέσθη ἡ καταδίκη του. Ἂν θεωρήσωμεν τὴν ἐπιβολὴν τῆς ποινῆς ἀπὸ περιωρισμένης ἀπόψεως, αὕτη ἐμφανίζεται ὡς δικαία. Ἐξεταζομένη ὅμως ἐντὸς τῶν πλαισίων τῆς ἐξελίξεως τῆς παγκοσμίου ἱστορίας, ἄγει εἰς διαπίστωσιν ὅτι οὔτος ὑπερέβη τὰ ὅρια τῆς ἀντικειμενικῶς ἰσχυούσης διὰ τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα ἠθικότητος καὶ ἐπροχώρησεν εἰς τὴν ἀνακάλυψιν μιᾶς νέας ἀρχῆς, ἥτις ἔμελλε νὰ κυριαρχήσῃ εἰς τὸ μέλλον. Εὑρεθεὶς ὁ Ἀθηναῖος φιλόσοφος ἔναντι δύο ἐξ ἴσου ἱερῶν ἀρχῶν, κατέστη ὁ ἥρως μιᾶς τραγικῆς συγκρούσεως. Εἰς τὸ πρόσωπόν του συνεκρούσθησαν δύο κόσμοι. Αὐτὸς ἐπροτίμησε νὰ γίνῃ ὁ φορεὺς μιᾶς νέας περὶ δικαίου καὶ ἠθικότητος ἀντιλήψεως. Διὰ τοῦτο ἡ παγκόσμιος ἱστορία τὸν κατέταξε μεταξὺ τῶν ἡρωϊκῶν μορφῶν της. Ἀνήκει εἰς τοὺς ἥρωας, οἵτινες δημιουργοῦν κάτι τὸ ἐξ ὁλοκλήρου νέον εἰς τὴν ἱστορίαν. Ὁ μέγας ἄνθρωπος, λέγει ὁ Ἔγελος, «ἔχει τὴν θέλησιν νὰ ἀναλάβῃ τὸ βάρος τῆς ἐποχῆς καὶ νὰ γίνῃ τὸ θῦμα μιᾶς μεγάλης συγκρούσεως. Τοῦτο συνέβη καὶ μὲ τὸν Χριστόν. Ἡ ἀτομικότης του ἐθυσιάσθη, ἡ ὑπόθεσις ὅμως, τὴν ὁποίαν ὑπερήσπιζεν ἐσώθη, ἐδημιουργήθη δι' αὐτοῦ». Ὁ Σωκράτης ἀνήκει εἰς τὰς τραγικὰς μορφάς, τῶν ὁποίων τὸ μεγαλεῖον καὶ ὁ θρίαμβος ἔγκειται εἰς τὴν φαινομενικήν των ἥτταν. Ἂν θεωρήσωμεν μὲ τὴν προοπτικὴν τοῦ Ἐγέλου, τὴν προσωπικότητα τοῦ Σωκράτους, θὰ διαφωνήσωμεν πρὸς τὴν ἀντίληψιν τοῦ Νίτσε, ὅστις θεωρεῖ τὸν Σωκράτη μαζὶ μὲ τὸν Εὐριπίδην, ὡς ὑπαιτίους τοῦ ἐξαφανισμοῦ τοῦ τραγικοῦ πνεύματος τῆς ἀρχαιότητος: Ὁ Νίτσε ἐκλαμβάνει τὸν Σωκράτη ὡς φορέα τοῦ ὀρθολογιστικοῦ πνεύματος καὶ παραγνωρίζει τὸ ἀνορθολογιστικὸν βάθος τῆς προσωπικότητός του. Ἡ νεωτέρα φιλολογικὴ ἔρευνα ἀπέδειξεν, ὅτι ἡ θεώρησίς του ἐκείνη ἦτο μονομερής.

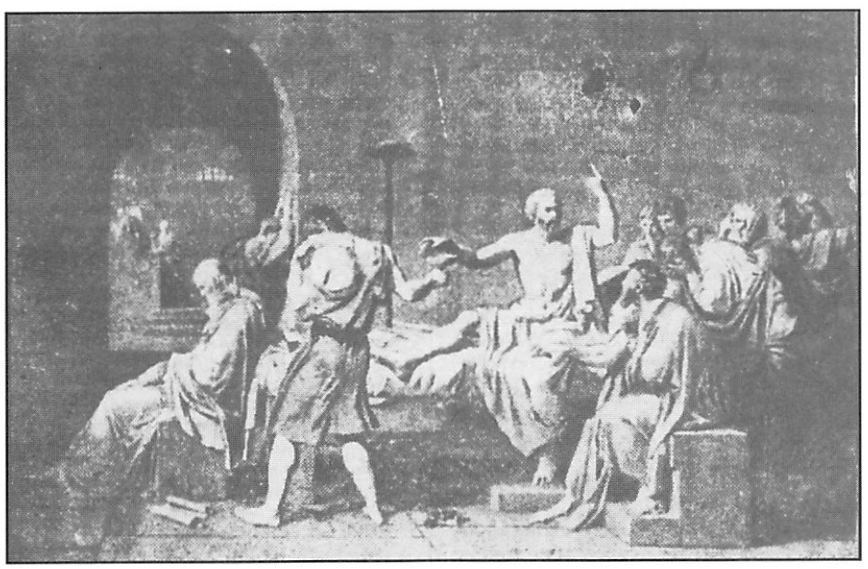

«Ὁ θάνατος τοῦ Σωκράτους». (Πίναξ τοῦ Λ. Δαυΐδ, εὑρισκόμενος εἰς τὸ Μητροπολιτικὸν Μουσεῖον Τέχνης τῆς Νέας Ὑόρκης.

Ἡ τελευταία ἡμέρα τῆς ζωῆς τοῦ Σωκράτους. Ἀντάξιος πρὸς τὴν ὅλην ζωὴν τοῦ Σωκράτους εἶναι καὶ ὁ τρόπος κατὰ τὸν ὁποῖον ἀντεμετώπισε τὸν θάνατον εἰς τὸ δεσμωτήριον. Ὁ Πλάτων εἰς τὸν «Φαίδωνα» μᾶς δίδει περιγραφὴν τῆς τελευταίας ἡμέρας τῆς ζωῆς τοῦ διδασκάλου του καὶ τῶν ὑστάτων στιγμῶν τῆς ζωῆς του. Ὅπως καὶ τὰς ἄλλας ἡμέρας τῆς εἰς τὸ δεσμωτήριον παραμονῆς του ὁ Σωκράτης ἐδέχθη τὴν πρωΐαν τοὺς φίλους του, τὴν σύζυγόν του μετὰ τῶν τριῶν μικρῶν υἱῶν του. Ὅλοι οἱ μαθηταί του εἶχον προσέλθει, ἐκτὸς δύο, τοῦ Ἀριστίππου καὶ τοῦ ἐξ Ἀμβρακίας Κλεομβρότου, οἵτινες ἀμφότεροι ἦσαν ξένοι. Ἡ συζήτησις κατ' ἀρχὰς εἶχεν ὡς ἀντικείμενον τὴν εἰς τὸ δεσμωτήριον ἀσχολίαν τοῦ Σωκράτους μὲ τὴν ποίησιν. Μὲ τὴν ἀσχολίαν αὐτὴν ἐνόμιζεν ὁ Σωκράτης, ὅτι συνεμορφοῦτο πρὸς μίαν θείαν προσταγήν, τὴν ὁποίαν δι' ἐνυπνίων εἶχεν ἀνακοινώσει εἰς αὐτὸν ὁ θεός. Πολλάκις, λέγει, κατὰ τὸ παρελθόντα χρόνον τῆς ζωῆς του ἔβλεπεν ἐν ὀνείρῳ, τὸ ὁποῖον τοῦ ἔδιδε τὴν παραγγελίαν «μουσικὴν ποίει καὶ ἐργάζου». Πρὶν ἐγκλεισθῇ εἰς τὸ δεσμωτήριον, λέγει ὁ Σωκράτης, ἐνόμιζεν ὅτι ὁ τρόπος κατὰ τὸν ὁποῖον ἔζη καὶ ἡ φιλοσοφικὴ ζήτησις ἀπετέλει συμμόρφωσιν πρὸς τὴν θείαν προσταγήν. Ἀφ' ἧς ὅμως ἔγκλειστος εἰς τὴν φυλακὴν ἀνέμενε τὸν θάνατον, λέγει ὁ Σωκράτης, κατελήφθη ἀπὸ τὴν ἀνησυχίαν μήπως τὸ νόημα τοῦ χρησμοῦ ἦτο ὅτι ἔπρεπε νὰ ἀσχοληθῇ μὲ ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ὁ πολὺς κόσμος ἐννοεῖ μὲ τὴν λέξιν μουσική. Διὰ τοῦτο ἀπεφάσισε νὰ ἀνταποκριθῇ εἰς τὴν θείαν προσταχὴν συνθέτων ποιήματα. Ἐπειδὴ δὲ τὸ θέμα τῆς ποιήσεως δὲν εἶναι ὁ λόγος, ἀλλὰ ὁ μῦθος, ὁ ἴδιος δὲ ὁ Σωκράτης δὲν εἶχε τὴν ἱκανότητα νὰ ἐπινοῇ μύθους, ἐσκέφθη νὰ λαμβάνῃ ὡς θέμα τῶν στιχουργημάτων του τὰς ὑποθέσεις τῶν μύθων τοῦ Αἰσώπου. Οὐδεὶς λόγος ὑπάρχει διὰ νὰ ἀμφιβάλωμεν ὡς πρὸς τὴν ἀλήθειαν τῶν εἰδήσεων τούτων τῶν παρεχομένων ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος. Ὁ Διογένης ὁ Λαέρτιος ἀντλῶν πληροφορίας ἀπὸ ἀρχαίας πηγάς, ἐπιβεβαιώνει ὅτι τὴν τελευταίαν ἡμέραν τῆς ζωῆς του ὁ Σωκράτης, τὴν εἶχε διέλθει συνδιαλεγόμενος μετὰ τῶν μαθητῶν του. Προσθέτει ὅτι κατὰ τὴν διαμονήν του εἰς τὸ δεσμωτήριον εἶχε συνθέσει παιᾶνα εἰς τὸν Ἀπόλλωνα καὶ εἶχε στιχουργήσει Αἰσωπείους μύθους:

«Καὶ δεθεὶς μετ' οὐ πολλὰς ἡμέρας ἔπιε τὸ κώνειον πολλὰ καλὰ καὶ ἀγαθὰ διαλεχθείς, ἃ Πλάτων ἐν τῷ Φαίδωνί φησιν. Ἀλλὰ καὶ παιᾶνα κατά τινας ἐποίησεν, οὗ ἡ ἀρχή:

Δῆλι' Ἄπολλον χαῖρε, καὶ Ἄρτεμι, παῖδε κλεεινώ.

Διονυσόδωρος δέ φησιν μὴ εἶναι αὐτοῦ τὸν παιᾶνα. Ἐποίησε δὲ καὶ μῦθον Αἰσώπειον οὐ πάνυ ἐπιτετευγμένως, οὗ ἡ ἀρχή:

Αἴσωπός ποτ' ἔλεξε Κορίνθιον ἄστυ νέμουσι
μὴ κρίνειν ἀρετὴν λαοδίκωι σοφίηι».

(Καὶ φυλακισθεὶς ἔπειτα ἀπὸ ὀλίγας ἡμέρας ἔπιε τὸ κώνειον ἔπειτα ἀπὸ ἐξαίρετον καὶ πλήρη ἠθικοῦ περιεχομένου συνδιάλεξιν, τὴν ὁποίαν ἐκθέτει ὁ Πλάτων εἰς τὸν «Φαίδωνα». Προσέτι, ὅπως μᾶς πληροφοροῦν μερικοὶ συγγραφεῖς, συνέθεσε καὶ παιᾶνα (ἐξυμνητικὸν ποίημα), τοῦ ὁποίου ἡ ἀρχὴ εἶναι ἡ ἀκόλουθος: Δήλιε Ἀπόλλων καὶ Ἄρτεμι, δοξασμένο ζεῦγος παιδιῶν, χαίρετε. Ὁ Διονυσόδωρος ὅμως λέγει ὅτι ὁ παιὰν οὗτος δὲν ἐγράφη ὑπ' αὐτοῦ. Συνέθεσε δὲ καὶ Αἰσώπειον μῦθον ὄχι μὲ μεγάλην ἐπιτυχίαν, ὁ ὁποῖος ἀρχίζει ὡς ἑξῆς: Ὁ Αἴσωπος εἶπε κάποτε εἰς τοὺς κατοικοῦντας τὴν πόλιν τῆς Κορίνθου, νὰ μὴ κρίνουν τὴν ἀρετὴν συμφώνως πρὸς τὴν κρισιν τῶν λαϊκῶν δικαστηρίων). (Διογ. Λαερτ. II, 42).

Ὁ Ἀθήναιος 14, 628, διέσωσε δύο στίχους ἀνήκοντας εἰς τὸν ἐν λόγῳ παιᾶνα: «οἳ δὲ χρυσοῖς κάλλιστα θεοὺς τιμῶσιν, ἄριστοι ἐν πολέμωι». (Ὅσοι δὲ διὰ χρυσῶν κατὰ τὸν κάλλιστον τρόπον τιμοῦν τοὺς θεούς, εἶναι καὶ εἰς τὸν πόλεμον ἀνδρειότατοι). Ἡ μὲ τὴν ποίησιν ἐνασχόλησις ἐν τῷ δεσμωτηρίῳ τοῦ Σωκράτους πρέπει νὰ ἑρμηνευθῇ ὡς μία ἐκδήλωσις τῆς εὐλαβείας πρὸς τὸ θεῖον. Πιστοποιεῖ ὅτι ὁ Ἀθηναῖος φιλόσοφος ἠσθάνετο εἰς τὸ βάθος τῆς ψυχῆς του διώματα θρησκευτικῆς

καὶ ἀνορθολογιστικῆς πρσελεύσεως.

Ὁ Πλάτων εἰς τὸν «Φαίδωνά» παρουσιάζει τὸν διδάσκαλόν του συζητοῦντα μετὰ τῶν μοθητῶν του τὸ πρόβλημα τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς καὶ ἀναπτύσσοντα τὴν θεωρίαν τῶν ἰδεῶν. Περὶ τοῦ περιεχομένου τῆς συζητήσεως δὲν δυνάμεθα νὰ εἴμεθα βέβαιοι ὅτι ἀνταποκρ.νεται πρὸς τὰ ὑπὸ τοῦ Σωκράτους λεχθέντα. Ἡ περιγραφὴ ὅμως τῶν τελευταίων στιγμῶν τῆς ζωῆς του εἶναι ἀξιόπιστος καὶ μᾶς παρέχει τὴν δυνατότητα νὰ παρακολουθήσωμεν τὸ τραγικὸν ἐκεῖνο γεγονός, ὡσὰν νὰ εἴμεθα οἱ ἴδιοι αὐτόπται.

Ὁ ἥλιος εἶχε κλίνει, διηγεῖται ὁ Πλάτων, εἰς τὴν δύσιν του. Ὁ Σωκράτης ἐκάλεσε πλησίον του τὴν σύζυγόν του καὶ τὰ τέκνα του, ἔδωκε τὰς τελευταίας παραγγελίας. Ὅταν προσῆλθεν ὁ δήμιος διὰ νὰ δώσῃ εἰς αὐτὸν τὸ κώνειον, ἔλαβεν ὁ Σωκράτης την κύλικα καὶ ἀνέπεμψε τὴν εὐχὴν εἰς τοὺς θεοὺς νὰ εἶναι εὐτυχὴς ἡ μετοίκησίς του εἰς τὸν ἄλλον κόσμον. Τὰ μετὰ ἐξιστοροῦνται ὑπὸ τοῦ Φαίδωνος:

«Ἀλλ' εὔχεσθαί γὲ που τοῖς θεοῖς ἔξεστί τε καὶ χρή, τὴν μετοίκησιν τὴν ἐνθένδε ἐκεῖσε εὐτυχῆ γενέσθαι· ἃ δὴ καὶ ἐγὼ εὔχομαί τε καὶ γένοιτο· ταύτῃ. Καὶ ἅμ' εἰπὼν ταῦτα ἐπισχόμενος καὶ μάλα εὐχερῶς καὶ εὐκόλως ἐξέπιεν. Καὶ ἡμῶν οἱ πολλοί τέως μὲν ἐπιεικῶς οἷοί τε ἦσαν κατέχειν τὸ μὴ δακρύειν, ὡς δ' εἴδομεν πίνοντά τε καὶ πεπωκότα, ἀλλ' ἐμοῦ γε δίαι καὶ αὐτοῦ ἀστακτὶ ἐχώρει τὰ δάκρυα, ὥστε ἐγκαλυψάμενος ἀπέκλαιον ἐμαυτόν· οὐ γὰρ δὴ ἐκεῖνόν γε, ἀλλὰ τὴν ἐμαυτοῦ τύχην, οἷου ἀνδρὸς ἑταίρου ἑστερημένος εἴην. Ὁ δὲ Κρίτων ἔτι πρότερος ἐμοῦ, ἐπειδὴ οὐχ οἷός τ' ἦν κατέχειν τὰ δάκρυα, ἐξανέστη. Ἀπολλόδωρος δὲ καὶ ἐν τῶι ἔμπροσθεν χρόνωι οὐδὲν ἐπαύετο δακρύων, καὶ δὴ καὶ τότε ἀναβρυχησάμενος κλαίων καὶ ἀγανακτῶν οὐδένα ὄντινα οὐ κατέκλασε τῶν παρόντων πλὴν γε Σωκράτους. Ἐκεῖνος δ' «οἷα» ἔφη «ποιεῖτε ὦ θαυμόσιοι. Ἐγὼ μέντοι οὐχ ἥκιστα τούτου ἕνεκα τὰς γυναῖκας ἀπέπεμψα, ἵνα μὴ ταῦτα πλημμελοῖεν· καὶ γὰρ ἀκήκοα, ὅτι ἐν εὐφημίαι χρὴ τελευτᾶν. Ἀλλὰ ἡσυχίαν ἄγετε καὶ καρτερεῖτε», καὶ ἡμεῖς ἀκούσαντες ἠισχύνθημέν τε καὶ ἐπέσχομεν τοῦ δακρύειν. (Ἀλλὰ νὰ κάμω εὐχὴν βέβαια εἶναι ἐπιτετραμμένον καὶ ἀναγκαῖον, ἵνα γίνη κατ' εὐτυχῆ τρόπον ἡ ὑπὸ τὸν ἐδῶ εἰς ἐκεῖνον τὸν κόσμον μετοίκησίς μου. Καὶ ἐγὼ κάμνω τὴν εὐχὴν αὐτὴν καὶ εἴθε νὰ πραγματσποιηθῇ κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον. Καὶ ἀμέσως ὅταν εἶπε αὐτὰ ἔφερε τὴν κύλικα εἰς τὰ χείλη του καὶ ἔπιεν ὅλον τὸ περιεχόμενόν της μὲ εὐκολίαν καὶ χαρὰς δυσαρέσκειαν. Οἱ περισσότεροι ἀπὸ ἡμᾶς τοὺς παρευρεθέντας ἐκεῖ ἕως τότε μὲν ὁπωσδήποτε ἤμεθα εἰς θέσιν νὰ συγκρατούμεθα ὥστε νὰ μὴ χύνωμεν δάκρυα. Ὅταν ὅμως τὸν εἴδομεν νὰ πίνῃ τὸ κώνειον καὶ ὅτι τὸ εἶχε πίει, δὲν ἦτο δυνατὸν πλέον νὰ συγκρατηθῶμεν. Ἀλλὰ καὶ ἐμοῦ τοῦ ἰδίου παρὰ τὴν θέλησίν μου ὡσὰν ποταμὸς ἐξεχύνοντο τὰ δάκρυά μου, ὥστε ἀφοῦ ἐσκέπασα τὸ πρόσωπόν μου παρεδόθηκα εἰς θρῆνον κλαίων ὄχι ἐκεῖνον, ἀλλὰ τὸν ἑαυτόν μου διότι εἶχον χάσει ἕνα τοιοῦτον φίλον. Ὁ δὲ Κρίτων προσέτι πρστύτερα ἀπὸ ἐμὲ ἐπειδὴ δὲ ἠμποροῦσε νὰ κρατήσῃ τὰ δάκρυά του ἐσηκώθη ὄρθιος. Ὁ δὲ Ἀπολλόδωρος καὶ προηγουμένως συνεχῶς ἦτο δακρυσμένος, καὶ τότε πλέον ἀφοῦ ἔβγαλε μεγάλον βρυχηθμὸν μὲ τοὺς θρήνους καὶ τὰς ἐκδηλώσεις τῆς ἀγανακτήσεώς του, ἐτσάκισε τὴν καρδίαν ὅλων τῶν παρευρισκομένων ἐκτὸς τοῦ Σωκράτους. Ὁ δὲ Σωκράτης εἶπε, τί εἶναι αὐτὰ ποὺ κάμνετε, παράξενοί μου ἄνθρωποι: Ἐγὼ βέβαια ἀκριβῶς δι' αὐτὸν τὸν λόγον εἶπον νὰ φύγουν αἱ γυναῖκες διὰ νὰ μὴ κάμνουν τοιαῦτας παραφωνίας. Διότι ἔχω ἀκούσει ὅτι πρέπει ὁ θάνατος νὰ συντελῆται μέσα εἰς εὐλαβῆ σιγήν. Σὰς παρακαλῶ νὰ ἡσυχάσετε καὶ νὰ δεικνύετε καρτερίαν. Ὅταν ἠκούσαμεν ἡμεῖς τοὺς λόγους του αὐτοὺς ἠσθάνθημεν ἐντροπὴν καὶ ἐσταματήσαμεν τὰ δάκρυά μας).

Ἡ ἐξιστόρησις περιγράφει κατόπιν τὴν βαθμιαίαν ἐνέργειαν τοῦ δηλητηρίου, ἥτις ἐξεδηλοῦτο ὡς ψῦξις τῶν σωματικῶν μελῶν, ἀρχομένη ἀπὸ τοὺς πόδας καὶ προχωροῦσα πρὸς τὴν καρδίαν. Αἱ τελευταῖαι λέξεις τοῦ Σωκράτους ἦσαν αἱ ἀκόλουθοι:

«Ὦ Κρίτων, τῶι Ἀσκληπιῶι ὀφείλομεν ἀλεκτρυόνα· ἀλλ' ἀπόδοτε καὶ μὴ ἀμελήσητε. Ἀλλὰ ταῦτα, ἔφη, ἔσται ὁ Κρίτων, ἀλλ' ὅρα εἴ τι ἄλλο λέγεις. Ταῦτα ἐρομένου αὐτοῦ, οὐδὲν ἔτι ἀπεκρίνατο· ἀλλ' ὀλίγον χρόνον διαλιπὼν ἐκινήθη τε καὶ ὁ ἄνθρωπος ἐξεκάλυψεν αὐτόν. Καὶ ὃς τὰ ὄμματα ἔστησεν· ἰδὼν δὲ ὁ Κρίτων συνέλαβε τὸ στόμα καὶ τοὺς ὀφθαλμούς. (Ὦ Κρίτων, ὀφείλομεν ἕνα πετεινὸν εἰς τὸν Ἀσκληπιόν. Νὰ ἐκπληρώσετε τὴν ὀφειλὴν καὶ νὰ μὴ ἀμελήσετε. Αὐτά, εἶπεν ὁ Κρίτων, θὰ γίνουν, ἀλλὰ κοίταξε μήπως θέλεις νὰ μᾶς εἴπῃς καὶ κάτι ἄλλο. Εἰς τὴν ἐρώτησίν του αὐτὴν δὲν ἔδωκε πλέον ἀπόκρισιν, ἀλλὰ μετὰ πάροδον ὀλίγου χρόνου ἔκαμε μίαν κίνησιν καὶ ὁ δήμιος ἐξεσκέπασε τὸ πρόσωπόν του. Αὐτὸς πλέον εἶχεν ἀκινήτους τοὺς ὀφθαλμούς. Ἰδὼν τοῦτο ὁ Κρίτων, ἔπιασε καὶ ἔκλεισε τὸ στόμα καὶ τοὺς ὀφθαλμούς του).

Ὡς πρὸς τὸ νόημα τῶν τελευταίων λέξεων τοῦ Σωρκάτους, τῶν ἀναφερομένων εἰς τὴν ὀφειλὴν πρὸς τὸν Ἀσκληπιόν, ἔχουν γίνει πολλαὶ συζητήσεις. Διετυπώθη ἡ ἀντίληψις ὅτι ὁ Σωκράτης διὰ τῶν τελευταίων του λέξεων ἠθέλησε νὰ δηλώσῃ ὅτι ὁ θάνατος εἶναι ἀποκατάστασις τῆς ὑγείας τῆς ψυχῆς, διὰ τὴν ὁποίαν ἡ κατοικία ἐντὸς τοῦ σώματος ἀποτελεῖ νόσον. Ἐφ' ὅσον λοιπὸν ἐπῆλθεν ἡ θεραπεία τῆς ψυχῆς διὰ τοῦ θανάτου, αἰσθάνεται ὁ Σωκράτης ἑαυτὸν ὀφειλέτην εἰς τὸν θεὸν - προστάτην τῆς ἰατρικῆς, τὸν Ἀσκληπιόν, τοῦ ὁποίου ἡ λατρεία εἶχεν εἰσαχθῆ εἰς Ἀθήνας περὶ τὸ 420 π.Χ. Ὁ Χάϊμπεργκ ἐξέφρασε τὴν γνώμην ὅτι λέγων τὰς λέξεις αὐτὰς ὁ Σωκράτης, ἀναφέρεται εἰς τὴν εὐχὴν τὴν ὁποίαν εἶχεν ἐκφράσει προηγουμένως εὐχηθεὶς «τὴν μετοίκησιν τὴν ἐνθένδε ἐκεῖσε εὐτυχῆ γενέσθαι». Ἐπειδὴ ἡ ἐπενέργεια τοῦ κωνείου συνετελέσθη ἀνωδύνως, λέγει ὁ Χάϊμπεργκ, ὁ Σωκράτης αἰσθάνεται τὴν ὑποχρέωσιν νὰ προσφέρῃ ὡς εὐχαριστήριον θυσίαν εἰς τὸν Ἀσκληπιὸν ἀλεκτρυόνα. Ἀλλ, ὅπως παρετήρησεν ἤδη ὁ Βιλαμόβιτς (Πλάτων 2, 58), μία τοιαύτη θυσία θὰ ἦτο νοητή, ἂν εἶχεν ἀπευθυνθῇ πρὸς τὸν Ἀσκληπιὸν μία σχετικὴ παράκλησις. Τὴν ὀρθὴν ἑρμηνείαν ἔχει ὑποδείξει ὁ Βιλαμόβιτς, ὅστις λέγει ὅτι πράγματι ὁ Σωκράτης ἐνεθυμήθη μίαν τοιαύτην ὀφειλήν του πρὸς τὸν θεόν. Ἡ εἴδησις ὅτι εἶχε κάμει αὐτὴν τὴν ὑπόσχεσιν εἰς τὸν Ἀσκληπιὸν ὅταν ἐκινδύνευδεν εἰς τὴν ἐν Δηλίῳ μάχην κατὰ τὸ 424, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ γίνη ἀποδεκτὴ καὶ δι' ἄλλους λόγους καὶ διότι τότε δὲν εἶχεν εἰσαχθῆ ἡ λατρεία τοῦ Ἀσκληπιοῦ εἰς τὰς Ἀθήνας. Ὁ Βιλαμόβιτς παρατηρεῖ ὅτι τοιαύτη ὀφειλὴ ἦτο δυνατὸν νὰ εἶχεν ὡς αἰτίαν της τὴν ἀποκατάστασιν τῆς ὑγείας ἑνὸς ἐκ τῶν μελῶν τῆς οἰκογενείας τοῦ Σωκράτους. Πάντως ὁ Πλάτων ἔκρινεν ἄξιον νὰ τὴν διαμνημονεύσῃ, διὰ νὰ δείξῃ πόσον ὁ Σωκράτης ἦτο πιστὸς εἰς τὰ κρατοῦντα ἐν τῇ πόλει λατρευτικὰ ἔθιμα καὶ πόσον ἄδικος ἦτο ἡ κατ' αὐτοῦ διατυπωθεῖσα κατηγορία τῆς ἀσεβείας. Ὁ Σωκράτης ὅστις εἶχε διαγνώσει τὴν ἀνεπάρκειαν καὶ τὴν ἐλλειπτικότητα τῆς ἀνθρωπίνης γνώσεως, κατενόει ὅτι ὅλαι αἱ ἐνδείξεις αἵτινες ὑποδηλοῦν ὅτι ὑπάρχει μία θεία δύναμις ἥτις διοικεῖ τὸν κόσμον, εἶναι ἄξιαι νὰ προσελκύουν τὴν προσοχὴν τοῦ φρονίμου ἀνθρώπου. Ἡ φωνὴ τοῦ δαιμονίου καὶ τὰ μαντικὰ ἐνύπνια ἠρμηνεύοντο ὑπὸ τοῦ Σωκράτους ὡς εἰδοποιήσεις προερχόμεναι ἀπὸ τὸν κόσμον τῶν θεῶν.

Περὶ τοῦ τάφου τοῦ Σωκράτους οὐδεμίαν ἔχομεν εἴδησιν. Διεσώθη μόνον ἀνεκδοτικὴ διήγησις, ἥτις προέρχεται ἐκ τῶν συγγραμμάτων τοῦ Ἀντισθένους. Συμφώνως πρὸς αὐτὴν εἶχεν ἔλθει ἐκ Χίου εἰς Ἀθήνας νεανίσκος τις διὰ νὰ γνωρίσῃ τὸν Σωκράτη. Πρὸς μεγάλην του ὅμως λύπην ὁ Ἀθηναῖος φιλόσοφος εἶχε πρὸ ὀλίγων ἡμερῶν θανατωθῇ. Ὁ νέος τότε ἀνεζήτησε τὸν τάφον καὶ ἐκοιμήθη ἐπ' αὐτοῦ. Κατὰ τὴν νύκτα ἐνεφανίσθη εἰς τὸν ὕπνον του ὁ Σωκράτης καὶ συνῆψε μετ' αὐτοῦ συνομιλίαν. Καὶ ἡ ἐν ὀνείρῳ αὐτῃ συνάντησις ἐχαροποίησε τὸν νεανίαν καὶ τὸν ἔκαμε νὰ ἐπανέλθῃ πλήρης ἱκανοποιήσεως εἰς τὴν πατρίδα του. Εἶναι προφανὲς ὅτι ἡ διήγησις αὕτη ἐπλάσθη ὅταν πλέον ἤρχισεν ὁ Σωκράτης νὰ περιβάλλεται ἀπὸ προφητικὴν αἴγλην.

Ὅπως ἐστημειώσαμεν εἰς τὰ προηγούμενα, οἱ Ἀθηναῖοι δὲν φαίνεται ὅτι μετεμελήθησαν ἀμέσως μετὰ τὸν θάνατόν του διὰ τὴν καταδίκην του. Ὁ Διογένης ὁ Λαέρτιος ὑπέπεσεν εἰς τὸ σφάλμα νὰ σημειώσῃ εἰς τὴν βιογραφίαν τοῦ Σωκράτους ὅτι ὁ Εὐριπίδης ἤλεγξε τοὺς Ἀθηναίους διὰ τὴν ἄδικον θανάτωσιν τοῦ φιλοσόφου μὲ στίχους, οἱ ὁποῖοι περιείχοντο εἰς τὴν ἀπολεσθεῖσαν τραγωδίαν του «Παλαμήδης», καὶ εἶχον ὡς ἀκολούθως:

«Ἐκάνετ' ἐκάνετε τὰν πάνσοφον, ὦ Δαναοί,
τὰν οὐδὲν ἀλγύνουσαν ἀηδόνα Μουσᾶν»
(Ἐφονεύσατε, ἐφονεύσατε τὴν πάνσοφον, ὦ Δαναοί,
τὴν οὐδένα παρενοχλοῦσαν ἀηδόνα τῶν Μουσῶν).

Καὶ ὁ ἀνώνυμος συγγραφεὺς τῆς ὑποθέσεως τῆς προτασσομένης εἰς τὸν λόγον «Βούσιρις» τοῦ Ἰσοκράτους, ἐπαναλαμβάνει τὴν αὐτὴν εἴδησιν καὶ προσθέτει: «καὶ νοῆσαν τὸ θέατρον ἅπαν ἐδάκρυσε, διότι περὶ Σωκράτους ἠνίττετο» (καὶ ὅλοι οἱ θεαταὶ ἀντιληφθέντες τὸ νόημα τῶν στίχων, ἐδάκρυσαν, διότι ἐγίνετο ὑπαινιγμὸς περὶ τοῦ Σωκράτους). Οἱ μνημονευθέντες στίχοι δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ περιέχουν τοιοῦτον ὑπαινιγμόν, δοθέντος ὅτι ἡ τραγωδία «Παλαμήδης» ἐδιδάχθη τὸ 416 π.Χ., ἤτοι 16 ἔτη πρὸ τῆς καταδίκης τοῦ Σωκράτους. Διετυπώθη ἡ ἀντίληψις ὅτι ἡ ἐκ τῶν στίχων τούτων προκληθεῖσα συγκίνησις θὰ ἐσημειώθη εἰς μίαν μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Σωκράτους γενομένην ἐπανάληψιν τῆς παραστάσεως τῆς ἐν λόγῳ τραγωδίας. Ἀλλὰ καὶ τοῦτο δὲν φαίνεται πιθανόν. Ἡ συσχέτισις τῶν στίχων πρὸς τὸν Σωκράτη ἔχει τὴν ἀρχήν της εἰς ἓν χωρίον τῆς πλατωνικῆς «Ἀπολογίας» (41 Β), εἰς τὸ ὁποῖον λέγει ὁ Σωκράτης ὅτι εἰς τὸν Ἅδην ἔμελλε νὰ συναντήσῃ τὸν ἐπίσης ἀδίκως θανατωθέντα ἥρωα Παλαμήδην. Ἡ νεωτέρα κριτικὴ τείνει νὰ δεχθῇ ὅτι διὰ τῶν ἀνωτέρω στίχων κάμνει ὑπαινιγμὸν ὁ Εὐριπίδης εἰς τὸν θάνατον τοῦ Πρωταγόρου, ὅστις φεύγων ἐξ Ἀθηνῶν διὰ νὰ μὴ δικασθῇ, ἐπνίγη ναυαγήσαντος τοῦ πλοίου δι' οὗ ἐταξίδευεν.

Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΟΥ ΣΩΚΡΑΤΟΥΣ

Τὸ περὶ Σωκράτους πρόβλημα. Ὁ Σωκράτης, ὅπως ὁ Πυθαγόρας καὶ ὁ Ἀμμώνιος Σακκᾶς οὐδὲν σύγγραμμα φιλοσοφικὸν κατέλιπεν. Ἕνεκα τούτου εἶναι πολὺ δύσκολον νὰ καθορίσωμεν ἐπακριβῶς τὸ περιεχόμενον τῆς φιλοσοφίας των. Διὰ τὸν Σωκράτη τὸ πρᾶγμα καθίσταται ἀκόμη δυσκολώτερον, διότι τὰ συγγράμματα τῶν μαθητῶν του ἐμφανίζουν κατὰ διάφορον τρόπον καὶ τὴν προσωπικότητά του καὶ τὰς φιλοσοφικάς του διδασκαλίας. Εἰς τοὺς ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος γραφέντας φιλοσοφικοὺς διαλόγους παρουσιάζεται ὁ Σωκράτης ὡς ἱδρυτὴς τῆς θεωρίας τῶν ἰδεῶν, ὡς ἐρευνητὴς τῶν προβλημάτων τῆς θεωρίας, τῆς γνώσεως, τῆς ἠθικῆς, τῆς πολιτειολογίας καὶ τῆς καλλιτεχνίας. Εἰς τὰ «Ἀπομνημονεύματα»

τοῦ Ξενοφῶντος λαμβάνει ὁ Σωκράτης τὴν μορφὴν αὐστηροῦ ἠθικολόγου, τοῦ ὁποίου ἡ κυρία μέριμνα συνίσταται εἰς τὴν ἠθικοποίησιν τῶν πολιτῶν. Εἰς τοὺς ἀπαλεσθέντας διαλόγους τῶν λοιπῶν Σωκρατικῶν καὶ ἰδίως τοῦ Αἰσχίνου τοῦ Σφηττίου καὶ τοῦ Ἀντισθένους ὁ Σωκράτης παρίσταται ὡς πρόδρομος τῶν κυνικῶν, ὡς ἀντιτιθέμενος πρὸς τὴν ἀσχολίαν μὲ τὰς ἐπιστήμας καὶ ὡς πρόμαχος τοῦ κοσμοπολιτισμοῦ καὶ τοῦ διαφωτισμοῦ. Ὅθεν δικαίως ἐγένετο αἰσθητὴ ἡ ἀνάγκη νὰ τεθῇ πρόβλημα ἀναφερόμενον εἰς τὴν ἐξακρίβωσιν τῶν ἀντιλήψεων τοῦ Ἀθηναίου φιλοσόφου καὶ εἰς τὸν ἀκριβῆ καθορισμὸν τῶν χαρακτηριστικῶν τῆς προσωπικότητός του.

Εἰς τὸ τεθὲν πρόβλημα ἐδόθησαν ποικίλαι ἀπαντήσεις. Ὁ πρῶτος ὅστις „τὸ ἐξήτασεν ἤδη εἰς τὴν ἀρχαίαν ἐποχὴν ἦτο ὁ Ἀριστοτέλης. Κατ' αὐτὸν εἰς τὸν Σωκράτη πρέπει νὰ ἀναγνωρισθῇ ὅτι πρῶτος αὐτὸς ἠσχολήθη μὲ τὴν ἀπὸ λογικῆς ἀπόψεως ἐξέτασιν τῶν γενικῶν ἐννοιῶν, χωρὶς ὅμως νὰ θεωρήσῃ τὰς ὑπ' αὐτοῦ ἀνακαλυφθείσας γενικὰς ἐννοίας ὡς ὀντολογικὰς ὑποστάσεις ἐχούσας ἀνεξάρτητον ἀπὸ τὰς συγκεκριμένας αὐτῶν ἐμφανίσεις ὕπαρξιν. Τὸν χωρισμὸν τοῦτον ἔκαμε κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη ὁ Πλάτων ἱδρύσας τὴν θεωρίαν τῶν ἰδεῶν. Ἡ σχετικὴ μαρτυρία τοῦ Ἀριστοτέλους εἶναι ἡ ἀκόλουθος:

«Δύο γὰρ ἐστιν ἃ τις ἂν ἀποδοίη Σωκράτει δικαίως, τοὺς τ' ἐπακτικοὺς λόγους καὶ τὸ ὁρίζεσθαι καθόλου. Ταῦτα γάρ ἐστιν ἅμφω περὶ ἀρχὴν ἐπιστήμης. Ἀλλ' ὁ μὲν Σωκράτης τὰ καθόλου οὐ χωριστὰ ἐποίει οὐδὲ τοὺς ὁρισμούς· οἱ δ' ἐχώρισαν, καὶ τὰ τοιαῦτα τῶν ὄντων ἰδέας προσηγόρευσαν». Ἀριστοτέλους «Τὰ μετὰ τὰ φυσικὰ» 1078 β 27 (Διότι δύο εἶναι αἱ ἀνακαλύψεις τὰς ὁποίας δύναταί τις δικαίως νὰ ἀποδώσῃ εἰς τὸν Σωκράτη, δηλαδὴ ἡ μέθοδος τῆς ἐπαγωγικῆς ἐξετάσεως τῶν ζητημάτων καὶ οἱ γενικοὶ ὁρισμοί· καὶ τὰ δύο αὐτὰ ὅμως ἀναφέρονται εἰς τὰς βασικὰς ἀρχὰς ἀπὸ τὰς ὁποίας ἀφορμῶνται αἱ ἐπιστήμαι. Ὁ Σωκράτης ὅμως εἰς τὰς καθολικὰς (γενικὰς) ἐννοίας δὲν ἀπέδιδεν ἀνεξάρτητον (ἀπὸ τὰς μερικὰς περιπτώσεις) ὑπόστασιν οὔτε εἰς τοὺς ὁρισμούς. Οἱ πλατωνικοὶ ὅμως ἀπέδωκαν εἰς τὰ στοιχεῖα αὐτὰ ἀνεξάρτητον ὑπόστασιν καὶ τὰ ὠνόμασαν ἰδέας).

Εἰς τὸ αὐτὸ σύγγραμμά του ὁ Ἀριστοτέλης (987 β 1) ῥητῶς μαρτυρεῖ ὅτι ὁ Σωκράτης ἠσχολεῖτο ἀποκλειστικῶς μόνον μὲ τὰ ἠθικὰ προβλήματα «Σωκράτους δὲ περὶ μὲν τὰ ἠθικὰ πραγματευομένου, περὶ δὲ τῆς ὅλης φύσεως οὐδέν». (Ἡ ἔρευνα τοῦ Σωκράτους ἀνεφέρετο εἰς τὰ ἠθικὰ προβλήματα χωρὶς οὐδόλως νὰ θέτῃ ὑπὸ ἐξέτασιν τὸ ὅλον ὀντολογικὸν πρόβλημα). Συμφώνως πρὸς τὴν μαρτυρίαν τοῦ Ἀριστοτέλους, ὁ Σωκράτης πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὡς ὁ ἱδρυτὴς τῆς φιλοσοφίας τῶν ἐννοιῶν καὶ ὡς ὁ πρόδρομος ὁ προπαρασκευάσας τὴν ἐμφάνισιν τῆς πλατωνικῆς ἰδεολογίας. Ἡ κρίσις αὕτη τοῦ Ἀριστοτέλους εἶχε γίνει ἐπὶ μακρὸν ἀποδεκτή. Καθ' ὅλον τὸν μεσαίωνα καὶ μετέπειτα ὁ Σωκράτης ἐθεωρεῖτο συγχρόνως ὡς εἰσηγητὴς τῆς διερευνήσεως τῶν ἠθικῶν προβλημάτων καὶ ὡς εἰσηγητὴς τῆς ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἀναλύσεως τῶν ἐννοιῶν ἐποικοδομήσεως τῆς φιλοσοφίας. Ὁ ἱστορικὸς τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας Ἐδουάρδος Τσέλλερ κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἔβλεπε τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Σωκράτους χαρακτηρίζων αὐτὴν συμφώνως πρὸς τὰς ἀντιλήψεις τοῦ Ἐγέλου ὡς προκαταρκτικὴν ἐξελικτικὴν βαθμίδα τῆς πλατωνικῆς.

Αἱ ἐπιτελεσθεῖσαι ὅμως κατὰ τὸν 19ον αἰῶνα πρόοδοι εἰς τὸ πεδίον τῆς φιλολογικοϊστορικῆς ἐρεύνης συνετέλεσαν νὰ διατυπωθοῦν νέαι ἀντιλήψεις ἐπὶ τοῦ σωκρατικοῦ προβλήματος. Ὁ Γερμανὸς φιλόσοφος DOERING εἰς ἔργον του ἐκδοθὲν κατὰ τὸ 1895 ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἡ φιλοσοφία τοῦ Σωκράτους ὡς σύστημα κοινωνικῆς μεταρρυθμίσεως» ἐξέφερε τὴν γνώμην ὅτι τὴν ἀληθῆ εἰκόνα τοῦ Σωκράτους μᾶς τὴν παρέχουν τὰ «Ἀπομνημονεύματα» τοῦ Ξενοφῶντος. Αἱ κρίσεις τοῦ Ἀριστοτέλους δὲν πρέπει νὰ γίνουν ἀποδεκταὶ διότι ἀπηχοῦν μεταγενεστέρας ἀντιλήψεις διαμορφωθείσας εἰς τὸν κύκλον τῆς παλαιᾶς Ἀκαδημίας. Κατὰ τὸν DOERING οἱ πλατωνικοὶ διάλογοι ἐκφράζουν γνώμας καὶ σκέψεις τοῦ Πλάτωνος καὶ οὐχὶ τοῦ Σωκράτους. Ἀντίθετον ἀντίληψιν πρὸς τὰς γνώμας τοῦ DOERING διετύπωσεν ὁ Γερμανὸς φιλόσοφος KARL JOEL εἰς τὸ ἔργον του «Ὁ γνήσιος Σωκράτης ἐν ἀντιπαραβολῇ πρὸς τὴν εἰκόνα τοῦ Ξενοφῶντος» 1893. Κατ' αὐτὸν ἡ εἰκὼν τὴν ὁποίαν μᾶς παρέχει ὁ Ξενοφῶν ὡς πρὸς τὸν Σωκράτη δὲν εἶναι γνησία. Ὁ Ξενοφῶν ἐπηρεασμένος ἀπὸ τὸν φιλολακωνισμόν του προσέδωκεν εἰς τὴν προσωπικότητα τοῦ Σωκράτους σπαρτιατικὰ χαρακτηριστικά. Ἡ διαφορὰ τῶν ἀντιλήψεων ἐξηκολούθησε περαιτέρω ὑποστηριχθεῖσα καὶ ὑπὸ ἄλλων ἐρευνητῶν. Συνοψίζοντες τὰς ὑποστηριχθείσας γνώμας δυνάμεθα νὰ κατατάξωμεν αὐτὰς εἰς δύο ὁμάδας. Ἡ πρώτη εἶναι ἡ ὁμὰς τῶν ὑποστηριζόντων τὰς ἀντιλήψεις τὰς ἀναπτυχθείσας ὑπὸ τῶν ἄλλων πλατωνιστῶν J. BURNET καὶ A.E. TAYLOR (βλέπε TAYLOR «VARIA SOCRATICA» καὶ «SOKRATES» EDINBURG 1932 καὶ BURNET «GREEK PHILOSOPHY» LONDON 1924 καὶ ἄρθρον τοῦ αὐτοῦ SOCRATES εἰς τὴν HASTINGS ENCYCLOPAEDIA OF RELIGION AND ETHICS). Τὴν δευτέραν ὁμάδα ἀντιπροσωπεύει ὁ Γερμανὸς φιλόσοφος H. MAIER εἰς τὸ πολύκροτον σύγγραμά του «SOKRATES» 1913.

Τόσον οἱ Ἄγγλοι πλατωνισταὶ ὅσον καὶ ὁ MAIER ἀναγνωρίζουν τὸν Σωκράτη ὡς μίαν προσωπικότητα ἥτις ἤσκησε κοσμοϊστορικὴν ἐπίδρασιν ἐπὶ τῆς πνευματικῆς ἐξελίξεως τῆς ἀνθρωπότητος. Ὁ MAIER ὑποστηρίζει τὴν ἀντίληψιν ὅτι ἡ σημαντικότης τῆς ἐπιδράσεώς του δὲν ἔγκειται εἰς τὸ ὅτι ὑπῆρξε ὁ θεμελιωτὴς τῆς θεωρητικῆς ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἐννοιῶν διερευνήσεως τῶν προβλημάτων. Ἡ ἀξία τῆς προσωπικότητός του συνίσταται εἰς τὸ ὅτι ἐγένετο εἰσηγητὴς μιᾶς νέας τοποθετήσεως ἔναντι τῆς ζωῆς. Ἤνοιξε πρῶτος τὴν ἀνηφορικὴν καὶ δύσκολον ὁδόν, ἥτις ὁδηγεῖ εἰς τὴν ἀνθρωπίνην ἐλευθερίαν καὶ παρέσχε τὴν ζωήν του ὡς ἀπαράμιλλον ὑπόδειγμα πραγματοποιήσεως τῆς νέας ταύτης ἠθικῆς ἀρχῆς. Τὸ νέον κήρυγμα τὸ ὁποῖον ἐγκαινίασε ἡ σωκρατικὴ διδασκαλία ἦτο ἡ ἀρχὴ τῆς αὐτοκυριαρχίας, τῆς αὐταρκείας καὶ τῆς σταθερότητος τοῦ ἠθικοῦ χαρακτῆρος. Ὁ Πλάτων ἦτο κατὰ τὸν MAIER φύσις ὅλως διαφορετικὴ ἀπὸ τὸν Σωκράτη. Εἰς τὰ συγγράμματά του θέτει εἰς τὸ στόμα τοῦ Σωκράτους τὰς ἰδικάς του θεωρίας. Μόνον εἰς τὰ πρωιμώτερα πλατωνικὰ συγγράμματα, δηλαδὴ εἰς τὴν «Ἀπολογίαν» καὶ τὸν «Κρίτωνα» μᾶς ἐπαρουσίασεν ὁ Πλάτων τὸν ἀληθινὸν Σωκράτη.

Οἱ Ἄγγλοι πλατωνισταὶ BURNET καὶ TAYLOR ὑποστηρίζουν ὅτι τὸν γνήσιον Σωκράτη μᾶς τὸν παρουσιάζει οὐχὶ ὁ Ξενοφῶν, ἀλλ' ὁ Πλάτων εἰς τοὺς διαλόγους του. Ὁ Ξενοφῶν εἶχε μετρίαν διανοητικότητα καὶ δὲν ἠδύνατο νὰ κατανόηση τὴν διδασκαλίαν τοῦ Σωκράτους. Εἶναι ἀδιανόητον, λέγουν οἱ Ἄγγλοι πλατωνισταί, νὰ δεχθῶμεν ὅτι ὁ Πλάτων θὰ ἔθετεν εἰς τὸ στόμα τοῦ Σωκράτους ἀντιλήψεις αἱ ὁποῖαι ἦσαν ξέναι πρὸς αὐτόν. Εἰς τοὺς ὑστερωτέρους διαλόγους ὁ Πλάτων ἀναπτύσσει καὶ γνώμας αἱ ὁποῖαι δὲν ἀνήκουν εἰς τὸν Σωκράτη, ἀλλ' εἰς τὰς περιπτώσεις αὐτὰς λέγουν οἱ Ἄγγλοι πλατωνισταί, αἱ ξέναι αὗται πρὸς τὸν Σωκράτη ἀντιλήψεις ἀναπτύσσονται ἀπὸ ἄλλα πρόσωπα τῶν διαλόγων, ὅπως συμβαίνει π. χ. εἰς τὸν «Σοφιστήν» καὶ τοὺς «Νόμους». Συνεπῶς κατὰ τοὺς Ἄγγλους πλατωνιστὰς δὲν πρέπει νὰ δεχθῶμεν ὡς ἀκριβῆ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Ἀριστοτέλους συμφώνως πρὸς τὴν ὁποίαν ὁ Σωκράτης δὲν εἶναι ὁ πρῶτος εἰσηγητὴς τῶν ἰδεῶν.

Οὕτω ὁ μὲν MAIER βλέπει εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ Σωκράτους ἕνα ἀπαραμίλλου μεγαλείου ἠθικὸν ἀναμορφωτὴν τῆς ζωῆς. Οἱ Ἄγγλοι ὅμως πλατωνισταὶ θεωροῦν τὸν Σωκράτη καὶ ὡς θεμελιωτὴν τῆς ἰδεοκρατίας. Ἐπισκοποῦντες τὰς δύο ἐκ διαμέτρου ἀντιτιθεμένας ἀντιλήψεις, δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι οὐδεμία ἐξ αὐτῶν δύναται νὰ διεκδικήσῃ ἀπόλυτον ὀρθότητα. Εἶναι ἀναμφισβήτητον τὸ διὰ τὰ ἠθικὰ προβλήματα ἐνδιαφέρον τοῦ Σωκράτους. Ἀλλὰ ἡ αὐτοεξέτασις τῆς ζωῆς καὶ ὁ αὐτοέλεγχος, ὅπως τὸν ἤσκει ὁ Ἀθηναῖος φιλόσοφος, προϋποθέτει μίαν ἔρευναν ἀναφερομένην εἰς τὸν καθορισμὸν τῆς οὐσίας τῶν ἠθικῶν ἀρετῶν. Μελετῶν ὁ Σωκράτης τὰ οὐσιώδη χαρακτηριστικὰ τῶν ἀρετῶν καὶ τῆς ἐναρέτου ἐν γένει συμπεριφορᾶς, ὡδηγεῖτο ἀναγκαστικῶς εἰς τὴν ἐπισκόπησιν τοῦ σημασιολογικοῦ καὶ ἐννοιολογικοῦ περιεχομένου τῶν ἀρετῶν. Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς θεωρουμένη ἡ γνώμη τοῦ MAIER πρέπει νὰ κριθῇ ὡς μονομερής. Ἀλλὰ καὶ ἡ ἀντίληψις τῶν Ἄγγλων πλατωνιστῶν προσπαθούντων νὰ ἀποδείξουν ὅτι οἱ πλατωνικοὶ διάλογοι ἐκφράζουν ἐξ ὁλοκλήρου τὰς γνώμας τοῦ Σωκράτους καταλήγει προφανῶς εἰς ὑπερβολήν. Τὸ σοβαρώτερόν της ἐλάττωμα εἶναι ὅτι παραγνωρίζει τὴν ἐξελιστικότητα καὶ τὴν δημιουργικότητα τῆς σκέψεως τοῦ Πλάτωνος. Ἡ νεωτέρα φιλολογικὴ ἔρευνα ἀπέδειξεν ὅτι αἱ ἀφηγήσεις τοῦ Ξενοφῶντος δὲν ἀποδίδουν τὸ περιεχόμενον τῆς σωκρατικῆς διδασκαλίας. Ὁ Ξενοφῶν ἔγραψε τὰ ἀπολογητικὰ ὑπὲρ τοῦ Σωκράτους συγγράμματα μετὰ παρέλευσιν ὁλοκλήρων δεκαετιῶν μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Σωκράτους, ἔχων πρὸ ὀφθαλμῶν ὄχι μόνον τοὺς πλατωνικοὺς διαλόγους, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἀπολεσθέντας διαλόγους τοὺς γραφέντας ὑπὸ τῶν ἄλλων Σωκρατικῶν. Διὰ νὰ διεισδύσωμεν διὰ μέσου τῶν διασωθεισῶν πηγῶν εἰς τὸν πυρῆνα τῆς σωκρατικῆς φιλοσοφίας, χρειάζεται διαρκὴς ἀντιβολὴ τῶν εἰδήσεων καὶ ἄγρυπνος κριτικὴ σκέψις. Πάντως ὅμως ὀφείλομεν νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι ἀποτελεῖ καὶ θὰ ἀποτελῇ μέγα πρόβλημα ἡ διαπίστωσις τοῦ ἀκριβοῦς περιεχομένου τῆς φιλοσοφίας τοῦ Σωκράτους.

Αἱ περὶ τῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς μεθόδου αὐτῆς ἀντιλήψεις τοῦ Σωκράτους. Ὁ Σωκράτης ἐγκαινιάζει νέαν περίοδον διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας, διότι καθορίζει κατ' ἄλλον τρόπον τὸ περιεχόμενον καὶ τὴν μέθοδον αὐτῆς. Κατὰ τὴν προσωκρατικὴν περίοδον ἡ φιλοσοφία ἦτο ταυτόσημος μὲ τὴν σοφίαν. Ἐσήμαινε τὴν στατικὴν κατοχὴν ὡρισμένων γνώσεων. Ὅπως ὑπάρχουν αἱ εἰδικευμέναι ἐπιστῆμαι ἀποτελοῦσαι σύνολον γνώσεων, κατ' ἀνάλογον τρόπον ἐξελαμβάνετο καὶ ἡ φιλοσοφία. Ὁ Σωκράτης εἰσάγει εἰς τὴν τοιαύτην ἀντίληψιν σημαντικὸν νεωτερισμόν. Κατ' αὐτὸν ἡ φιλοσοφία δὲν εἶναι κατοχὴ γνώσεων. Εἶναι ἔρευνα ἀναφερομένη ὄχι εἰς ἕνα περιωρισμένον κύκλον θεμάτων, ἀλλ' εἰς τὴν ἀνθρωπίνην ζωὴν γενικῶς. Διὰ τοῦ Σωκράτους ἐξαίρεται ὁ ἐρευνητικὸς καὶ δυναμικὸς χαρακτὴρ τῆς φιλοσοφικῆς ζητήσεως. Ἡ σοφία γίνεται φιλοσοφία, δηλαδὴ ἔρως καὶ ἐκζήτησις τῆς γνώσεως. Κατὰ τὸν Σωκράτη ὁ θεὸς δὲν φιλοσοφεῖ, διότι κατέχει τὴν σοφίαν. Φιλοσοφεῖ ὁ ἄνθρωπος διότι ἡ ὕπαρξίς του εἶναι πεπερασμένη καὶ ἐνδεής. Ὡς ἀφετηρία τῆς φιλοσοφίας λαμβάνεται ἡ συναίσθησις τῆς ἐλλειπτικότητος τῆς ἀνθρωπίνης γνώσεως καὶ ὑπάρξεως. Ἀρχὴ τῆς φιλοσοφίας εἶναι ἡ συνειδητοποίησις τῆς ἐλλειπτικότητος τῆς ἀνθρωπίνης ὑπάρξεως, ἥτις ἐπιτυγχάνεται διὰ τῆς αὐτοεπισκοπήσεως, διὰ τοῦ «γνῶθι σαυτόν». Διὰ τοῦτο ἡ ψυχολογικὴ κατάστασις, ἥτις διεγείρει εἰς τὸν ἄνθρωπον τῆς ὁρμὴν πρὸς φιλοσοφικὴν ἔρευναν εἶναι κατὰ τὸν Σωκράτη ἡ ἀπορία. Ὁ Ἀριστοτέλης σαφῶς τονίζει τὴν ἀπορίαν ὡς ἀφετηρίαν τῆς σωκρατικῆς φιλοσοφίας. Εἰς τοὺς «Σοφιστικοὺς ἐλέγχους» 183 7 γράφει: «Σωκράτης ἠρώτα, ἀλλ'

οὐκ ἀπεκρίνετο· ὡμολόγει γὰρ οὐκ εἰδέναι». ('Ο Σωκράτης ἀπηύθυνεν ἐρωτήσεις, ἀποκρίσεις ὅμως δὲν ἔδιδε· διότι παρεδέχετο ὅτι δὲν ἦτο κάτοχος γνώσεων). Εἰς τὸν διάλογον «Θεαίτητος» 149 Α, παρουσιάζει ὁ Πλάτων τὸν Σωκράτη νὰ ὁμολογῇ ὅτι κατεῖχε τὴν τέχνην νὰ κάμνῃ τοὺς ἄλλους νὰ ἀποροῦν «ἀτοπώτατός εἰμι καὶ ποιῶ τοὺς ἀνθρώπους ἀπορεῖν», (ἐμφανίζω μίαν μεγίστην παραδοξότητα καὶ κάμνω τοὺς ἀνθρώπους νὰ ἀποροῦν). Συνετάρασσε διὰ τῶν ἐρωτήσεών του τὰς ψυχὰς τῶν συνομιλητῶν του καὶ τοὺς ἔκαμνε νὰ ἀποτινάζουν τὴν ψευδαίσθησιν ὅτι ἦσαν κάτοχοι σταθερῶν γνώσεων. Κατὰ τὰς συνομιλίας του ἐδήλωνεν εἰς τοὺς συνομιλητάς του πλήρη ἄγνοιαν ἐν σχέσει μὲ τὸ συζητούμενον θέμα καὶ ὑπέβαλλεν ἐρωτήσεις. 'Η τοιαύτη ἐμφάνισις ἐκ μέρους του μιᾶς παντελοῦς ἀγνοίας σχετικῶς μὲ τὰ ἐξεταζόμενα θέματα, ἀποτελεῖ τὴν περίφημον «σωκρατικὴν εἰρωνείαν». Προβάλλων αὐτὴν ὡς προκάλυμμα καὶ ὡς ἐρέθισμα προεκάλει ἐκ μέρους τῶν συνομιλητῶν του ἀπαντήσεις τῶν ὁποίων ἔπειτα ἀπεδείκνυε τὴν σφαλερότητα. 'Η διαδικασία αὕτη ἀπετέλει τὸ πρῶτον στάδιον τῶν συνομιλιῶν του. Δι' αὐτοῦ ἐπραγματοποιεῖτο ὁ σωκρατικὸς ἔλεγχος, ἤτοι ἡ ἀποκάλυψις τῆς ἀγνοίας. Μετὰ ταῦτα ἐπηκολούθει τὸ θετικὸν στάδιον, τὸ ὁποῖον συνίστατο εἰς προτροπὴν τοῦ συνομιλητοῦ διὰ τὴν ἀνεύρεσιν τῆς ἀληθινῆς γνώσεως. Τοιουτοτρόπως μετὰ τὸ ἐλέγχειν ἐπηκολούθει τὸ προτρέπειν.

Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ὁ Σωκράτης ἐλάμβανεν ὡς ἀφετηρίαν τὴν ἀποκάλυψιν τῆς ἀγνοίας. Διὰ τοῦτο ἐσυνήθιζε νὰ ἐπαναλαμβάνῃ τὴν πρότασιν «ἓν οἶδα ὅτι οὐδὲν οἶδα». Δὲν ἔμενεν ὅμως εἰς τὸ ἀρνητικὸν τοῦτο στάδιον, ἀλλ' ἐπροχώρει εἰς τὴν ἀποκάλυψιν τῆς ἀληθοῦς γνώσεως. Τὸ ὄργανον ὅπερ ἐχρησιμοποίει πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ἦτο ἡ διαλεκτικὴ συζήτησις. Τὸ φιλοσοφεῖν διὰ τὸν 'Αθηναῖον φιλόσοφον ἦτο κοινὴ ἐκ μέρους τῶν συνομιλητῶν ἔρευνα τῶν συζητουμένων θεμάτων. "Ητο ἓν ἀπὸ κοινοῦ «συμφιλοσοφεῖν». 'Ο Σωκράτης κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τοὺς σοφιστὰς ἀπέκρουε τὴν διὰ δογματικῆς διδασκαλίας μετάδοσιν τῶν γνώσεων. 'Αληθινὴ καὶ ἀσφαλὴς γνῶσις κατ' αὐτὸν εἶναι ἐκείνη, τὴν ὁποίαν ἀποκτᾷ ἡ ψυχὴ χρησιμοποιοῦσα τὰς ἰδικάς της δυνάμεις. 'Η ἀντίληψίς του αὐτὴ τὸν ἀναδεικνύει ὡς τὸν πρῶτον εἰσηγητὴν τῆς καλουμένης ὑπὸ τῶν νεωτέρων παιδαγωγῶν ἀρχῆς τῆς αὐτενεργείας, δηλαδὴ τῆς ἀποκτήσεως τῆς γνώσεως διὰ τῆς χρησιμοποιήσεως ἐκ μέρους τοῦ μανθάνοντος τῆς ἰδικῆς του διανοητικῆς ἐνεργείας. Τὴν μέθοδον τῆς κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον προσκτήσεως τῶν γνώσεων ἀπεκάλει ὁ Σωκράτης «μαιευτικήν». Παρέβαλε τὴν τέχνην του αὐτὴν πρὸς τὸ ἐπάγγελμα τῶν μαιῶν, τῶν ὁποίων ἡ ἀποστολὴ συνίσταται εἰς τὸ νὰ βοηθοῦν τὰς γυναῖκας κατὰ τὸν τοκετόν. 'Ηρέσκετο δέ, ὅπως ἀναφέρει ὁ Πλάτων εἰς τὸν «Θεαίτητον» 149 Β νὰ συσχετίζῃ τὴν δεξιότητά του αὐτὴν πρὸς τὸ ἐπάγγελμα τῆς μητρός του μαίας Φαιναρέτης. 'Υπογραμμίζων ὁ Σωκράτης τὴν ἀξίαν τῆς μαιευτικῆς, ἀπεκάλυπτε μίαν σπουδαιοτάτην φιλοσοφικὴν θεωρίαν. 'Εφ' ὅσον διετείνετο ὅτι ἡ γνῶσις εἶναι κάτι τὸ ὁποῖον λαμβάνει ὑπόστασιν διὰ τῆς ἐσωτερικῆς πνευματικῆς ἐνεργείας, ἐδέχετο μίαν ἐκ τῶν προτέρων (A PRIORI) προέλευσιν τῆς ἀνθρωπίνης γνώσεως. 'Ο κύριος διὰ τὴν ἀπόκτησιν τῆς γνώσεως συντελεστὴς εἶναι κατὰ τὸν 'Αθηναῖον φιλόσοφον ἡ ἐσωτερικὴ πνευματικὴ αὐτενέργεια τοῦ ὑποκειμένου. Μὲ αὐτὰς τὰς ἀντιλήψεις προπαρεσκεύαζε τὴν περὶ ἀναμνήσεων θεωρίαν τοῦ Πλάτωνος. 'Ο Σωκράτης δὲν ἀνάγει ὅπως ὁ Πλάτων τὴν ἐν τῇ ψυχῇ προϋπάρχουσαν γνῶσιν εἰς τὴν πρὸ τῆς ἐνσωματώσεως ὕπαρξιν τῆς ψυχῆς. 'Εκφέρει μόνον τὴν γνώμην ὅτι ἡ γνῶσις γεννᾶται ἐκ τῶν λογικῶν προϋποθέσεων, αἵτινες ὑπάρχουν ἐντὸς τῆς ψυχῆς τοῦ μανθάνοντος. Τὸ μόνον ἐξωτερικὸν μέσον ὅπερ δύναται νὰ βοηθήσῃ κατὰ τὴν διαδικασίαν τῆς ἐσωτερικῆς αὐτενεργείας εἶναι ἡ ὑποβολὴ ἐρωτήσεων καὶ ὁ ἔλεγχος αὐτῶν, ἤτοι ὁ διάλογος. Συνεπῶς τὸ ὄργανον τῆς φιλοσοφικῆς ἐρεύνης δὲν εἶναι ἡ ψυχρὰ λογικὴ σκέψις, ἀλλὰ ἡ διαλεκτικὴ καὶ τὸ συμφιλοσοφεῖν. Εἰδικώτερον ὁ Σωκράτης κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ 'Αριστοτέλους ἐπροχώρει εἰς τὴν διερεύνησιν τῶν προβλημάτων χρησιμοποιῶν τὴν ἐπαγωγὴν καὶ τοὺς ὁρισμούς.

'Επαγωγὴ καὶ ὁρισμός. Καὶ ὁ Ξενοφῶν καὶ ὁ Πλάτων μαρτυροῦν ὁμοφώνως ὅτι ὁ Σωκράτης διὰ νὰ συζητήσῃ τὰ προβλήματά του, ἐλάμβανεν ὡς ἀφετηρίαν συνηθισμένας περιπτώσεις τῆς καθημερινῆς ζωῆς. Εἰς τὸ IV βιβλίον τῶν «'Απομνημονευμάτων» (6, 14), σημειώνει ὁ Ξενοφῶν:

«'Οπότε δὲ αὐτός τι τῶι λόγωι διεξίοι, διὰ τῶν μάλιστα ὁμολογουμένων ἐπορεύετο, νομίζων ταύτην ἀσφάλειαν εἶναι λόγου. Τοιγαροῦν πολὺ μάλιστα ὧν ἐγὼ οἶδα, ὅτε λόγοι τοὺς ἀκούοντας ὁμολογοῦντας παρεῖχεν». ("Οταν δὲ ὁ ἴδιος συνεζήτει κάποιο ζήτημα, διεξῆγε τὴν συζήτησιν χρησιμοποιῶν δεδομένα, τὰ ὁποῖα παρεδέχοντο ἐξ ὁλοκλήρου οἱ συνομιληταί του. Διότι ἐνόμιζεν ὅτι αὐτὸς εἶναι ὁ ἀσφαλέστερος τρόπος τῆς συζητήσεως. 'Εκ τούτου συνέβαινε περισσότερον ἀπὸ ὅσους ἐγὼ γνωρίζω, ὅταν συνεζήτει νὰ ἔχῃ τοὺς συνομιλητάς του συμφωνοῦντας πρὸς αὐτόν).

'Ελάμβανε περιπτώσεις ἐκ τῆς κοινῆς πρακτικῆς ζωῆς, ἐκ τῆς σφαίρας τῶν ἐπαγγελμάτων καὶ τῶν βιοτεχνιῶν. 'Επίσης εἰς τὸ Ι βιβλίον τῶν «'Απομνημονευμάτων» (6, 37) λέγει ὁ Κριτίας εἰς τὸν Σωκράτη:

«'Αλλὰ τῶνδε τοί σε ἀπέχεσθαι δεήσει, ὦ Σώκρατες, τῶν σκυτέων καὶ τῶν τεκτόνων καὶ τῶν χαλκέων· καὶ γὰρ οἶμαι αὐτοὺς ἤδη κατατετρίφθαι διαθρυλουμένους ὑπὸ σοῦ». ('Αλλὰ αὐτοὺς πρέπει νὰ παύσῃ πλέον νὰ τοὺς ἀναφέρῃ, δηλαδὴ τοὺς σκυτοτόμους, τοὺς τέκτονας καὶ τοὺς χαλκεῖς. Διότι νομίζω ὅτι αὐτοὶ ἔχουν τώρα κατατριβῆ ἀπὸ τὴν μεγάλην μεταχείρισιν τὴν ὁποίαν κάμνεις σχετικῶς μὲ αὐτοὺς εἰς τὰς συζητήσεις).

Τὰ αὐτὰ ἀναφέρει καὶ ὁ Πλάτων εἰς τὸ «Συμπόσιον» (221 Ε):

«Εἰ γὰρ ἐθέλοι τις τῶν Σωκράτους ἀκούειν λόγων, φανεῖεν ἂν πάνυ γελοῖοι τὸ πρῶτον· τοιαῦτα καὶ ὀνόματα καὶ ῥήματα ἔξωθεν περιαμπέχονται, σατύρου δή τινα ὑβριστοῦ δοράν· ὄνους γὰρ κανθηλίους λέγει καὶ σκυτοτόμους καὶ βυρσοδέψας, καὶ ἀεὶ διὰ τῶν αὐτῶν τὰ αὐτὰ φαίνεται λέγειν· ὥστε ἄπειρος καὶ ἀνόητος ἄνθρωπος πᾶν ἂν τῶν λόγων καταγελάσειεν. Διοιγομένους δὲ ἰδὼν ἄν τις καὶ ἐντὸς αὐτῶν γιγνόμενος, πρῶτον μὲν νοῦν ἔχοντας ἔνδον μόνους εὑρήσει τῶν λόγων, ἔπειτα θειοτάτους καὶ πλεῖστ' ἀγάλματα ἀρετῆς ἐν ἑαυτοῖς ἔχοντας καὶ ἐπὶ πλεῖστον τείνοντας». (Διότι ἂν θὰ ἤθελε κανεὶς νὰ ἀκούῃ τὰς συζητήσεις τοῦ Σωκράτους, θὰ ἐφαίνοντο εἰς τὴν πρώτην ἀρχὴν πολὺ γελοῖαι. Διότι ἔχουν μίαν ἐξωτερικὴν ἐπένδυσιν μὲ τοιαύτας λέξεις καὶ φράσεις, ὥστε θὰ ἐνόμιζε κανεὶς ὅτι ἡ ἐπένδυσίς των ἔχει γίνει μὲ τὸ δέρμα ἑνὸς ἀναιδοῦς σατύρου. Διότι ἀναφέρει διαρκῶς σαμαρωμένους ὄνους καὶ σκυτοτόμους καὶ βυρσοδέψας καὶ δίδει τὴν ἐντύπωσιν ὅτι λέγει διὰ τὰ αὐτὰ πράγματα τὰ ἴδια λόγια. "Ωστε πᾶς ἄπειρος καὶ ἀνόητος ἄνθρωπος θὰ περιεγέλα τὰς συζητήσεις του. "Αν ὅμως ἤθελε διακρίνει τὴν ἐσωτερικήν των οὐσίαν καὶ ἤθελεν εἰσδύσει εἰς τὸ περιεχόμενόν των, πρῶτον μὲν θὰ ἀνακαλύψῃ ὅτι εἶναι αἱ μόναι συζητήσεις, αἵτινες ἔχουν ἓν ἐσωτερικὸν νόημα, ἔπειτα θὰ διαπιστώσῃ ὅτι ἔχουν θεϊκώτερον περιεχόμενον καὶ ὅτι ἀναφέρονται εἰς μεγίστην ἔκτασιν περιπτώσεων).

Εἶναι προφανὲς ὅτι ὁ Σωκράτης ἐλάμβανεν ὡς βάσιν τῶν σκέψεών του περιπτώσεις, αἵτινες ἦσαν παραδεκταὶ ἀπὸ ὅλους ὡς ἀληθεῖς καὶ ἐξ αὐτῶν ἐπροχώρει εἰς τὴν ἐπέκτασιν τῶν παρατηρήσεών του. 'Εδέχετο ὅτι οἱ εἰδικευμένοι τεχνῖται ἦσαν κάτοχοι ἱκανοτήτων καὶ γνώσεων καὶ λαμβάνων αὐτοὺς ὡς παράδειγμα ἀνεζήτει ἂν π.χ. οἱ πολιτευόμενοι καὶ οἱ σοφισταὶ ἦσαν κάτοχοι γνώσεων ἐξ ἴσου ἀσφαλῶν ὅπως καὶ αἱ γνώσεις καὶ αἱ ἱκανότητες τῶν χειροτεχνῶν. 'Επίσης ἠρεύνα ἂν οἱ κάτοχοι εἰδικῶν γνώσεων εἶναι καὶ κάτοχοι γενικωτέρων γνώσεων. 'Η ἔννοια τῆς ἐπαγωγῆς κατὰ τὸν τρόπον τοῦτον νοουμένη εἶναι πλησίασις πρὸς τὴν οὐσιαστικὴν ἀλήθειαν τὴν περιεχομένην εἰς τὰ πράγματα. Τὴν προχώρησιν ταύτην πρὸς ἀποκάλυψιν τῆς ἀληθείας συνήθιζε νὰ τὴν πραγματοποιῇ ὁ Σωκράτης κατὰ δύο τρόπους. 'Ο πρῶτος συνίσταται εἰς τὸ νὰ ἀναζητῶνται διάφοροι περιπτώσεις καὶ νὰ ἐρευνᾶται τὸ εἰς αὐτὰς ἐνυπάρχον κοινὸν στοιχεῖον. 'Ο δεύτερος τρόπος εἶναι κάπως διάφορος. 'Εκκινοῦμεν ἀπὸ ἑτοίμους ἐννοιολογικοὺς ὁρισμοὺς καὶ ζητοῦμεν νὰ ἐξακριβώσωμεν ἂν οἱ ὁρισμοὶ οὗτοι προσιδιάζουν ἀληθῶς εἰς τὸ μελετώμενον θέμα ἢ ἐνέχουν ἐλλείψεις καὶ ἀτελείας τὰς ὁποίας ἔπειτα προσπαθοῦμεν νὰ ἄρωμεν τροποποιοῦντες καὶ ἀναπροσαρμόζοντες τοὺς ὁρισμοὺς ἀπὸ τοὺς ὁποίους ἐξεκινήσαμεν. Τὸν πρῶτον τρόπον ὁ 'Αριστοτέλης θεωρεῖ ὡς πραγματικὴν ἐπαγωγήν. Τὸν δεύτερον τρόπον τῆς ἀντιπαραβολῆς τῶν ὁρισμῶν πρὸς ἀλλήλους καὶ τῆς συμπληρώσεως καὶ ἀναπροσαρμογῆς πρὸς τὰ δεδομένα τοῦ θέματος τὸν ὀνομάζει ὁ 'Αριστοτέλης «παραβολήν». Τὸν δεύτερον τρόπον τῆς ἐξετάσεως τῶν προβλημάτων ἔχων ὑπ' ὄψει του ὁ Ξενοφῶν ὁμιλεῖ περὶ ἐπαναφορᾶς τῶν συζητήσεων εἰς τὸ ἀρχικὸν θέμα πρὸς ἔλεγχον τῆς ἀκριβείας τῶν διδομένων ὁρισμῶν: «οὕτω δὲ τῶν λόγων ἐπαναγομένων καὶ τοῖς ἀντιλέγουσιν αὐτοῖς φανερὸν ἐγίγνετο τὸ ἀληθές». (Ξεν. 'Απομν. IV, 6 13) (Τοιουτοτρόπως διὰ τῆς ἐπαναφορᾶς τῆς συζητήσεως εἰς τὴν ἀρχικὴν της βάσιν, ἐγίνετο «καὶ εἰς αὐτοὺς τοὺς ἀντιλέγοντας φανερὰ ἡ ἀλήθεια). Συνεπῶς ἡ ἐπαγωγὴ κατὰ τὸν Σωκράτη ἦτο οὐ μόνον μέθοδος ἀποκαλύψεως τῆς ἀληθείας, ἀλλὰ καὶ μέσον ἐλεγκτικὸν καὶ ἐπανορθωτικόν.

Τὴν ὑπὸ τοῦ Σωκράτους χρησιμοποίησιν τοῦ ὁρισμοῦ μᾶς τὴν πιστοποιεῖ ὁ 'Αριστοτέλης καὶ τὴν μαρτυρίαν αὐτοῦ οὐδόλως εἶναι ὀρθὸν νὰ παρίδωμεν. Εἰς τὰ «Μετὰ τὰ φυσικὰ» (1078 β 17 κ.ἑ.) λέγει ὁ 'Αριστοτέλης ὅτι ὁ Σωκράτης λόγω τῶν εἰς τὰς ἠθικὰς ἀρετὰς ἀναφερομένων μελετῶν του ἠναγκάσθη νὰ χρησιμοποιήσῃ ὡς μεθοδικὴν μορφὴν τὸν ὁρισμόν. Χρησιμοποίησιν τοῦ ὁρισμοῦ εἶχον κάμει καὶ οἱ Πυθαγόρειοι καθὼς καὶ ὁ Δημόκριτος. 'Αλλ' οἱ ὑπ' αὐτῶν καταρτιζόμενοι ὁρισμοί, λέγει ὁ 'Αριστοτέλης, ἦσαν ὅλως ἐπιπόλαιοι: «ὡρίζοντο γὰρ ἐπιπολαίως». 'Αλλ' ὁ Σωκράτης μὲ τὴν προσπάθειάν του νὰ καταρτίσῃ συλλογισμὸν ἐπροχώρει εἰς τὸν καθορισμὸν τῆς οὐσίας τοῦ πράγματος καὶ οὗτω ἔφθανεν εἰς τοὺς ὁρισμούς. Πραγματικῶς καὶ τὰ «'Απομνημονεύματα» τοῦ Ξενοφῶντος καὶ οἱ πρώιμοι πλατωνικοὶ διάλογοι οἵτινες χαρακτηρίζονται ὡς σωκρατικοί, ἐμφανίζουν τὸν Σωκράτη ἀσχολούμενον μὲ τὴν ἀνεύρεσιν τῶν ὁρισμῶν τῶν ἐκφραζόντων τὴν οὐσίαν τῶν ἀρετῶν, τῆς δικαιοσύνης, τῆς ἀνδρείας, τῆς ὁσιότητος, τῆς σωφροσύνης κ.λπ. Οὕτω εἰς τὸν «Εὐθύφρονα» ζητεῖται νὰ ὁρισθῇ τί εἶναι τὸ ὅσιον, εἰς τὸν Χαρμίδην ἡ σωφροσύνη, εἰς τὸν Λύσιν ἡ φιλία, εἰς τὸν Λάχητα ἡ ἀνδρεία. 'Η γνώμη τοῦ Μάϊερ καθ' ἣν ὁ Σωκράτης δὲν ἠσχολήθη μὲ λογικὰ προβλήματα δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ γίνῃ ἀποδεκτή. "Ανευ μιᾶς ἐρεύνης ἀναφερομένης εἰς τὴν οὐσίαν τῶν ἠθικῶν ἀρετῶν καὶ τῆς ἠθικῆς συμπεριφορᾶς δὲν θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ ὑπάρξῃ ἐκ μέρους τοῦ Σωκράτους ἠθικὸς ἔλεγχος καὶ αὐτοεξέτασις τοῦ ἰδι-

κοῦ του βίου καὶ τῆς ζωῆς τῶν ἄλλων συμπολιτῶν του. Ὁ Ἀριστοτέλης γράφων εἰς τὰ «Μετὰ τὰ φυσικὰ» ὅτι ὁ Σωκράτης ἐγένετο εἰσηγητὴς τῶν ἐπακτικῶν λόγων καὶ τῶν ὁρισμῶν, θεμάτων δηλαδὴ μὲ τὰ ὁποῖα καὶ ὁ ἴδιος ἀπησχολήθη, ἤθελε νὰ ὑποδηλώσῃ ὅτι ἐπανήρχετο εἰς τὰς πρώτας πηγὰς τῆς ἀττικῆς φιλοσοφίας, ὅπως εἰσηγήθη αὐτὰς ὁ Σωκράτης. Καὶ ὡς πρὸς τὴν ἀνανέωσιν τῆς ἀπορητικῆς μεθόδου τῆς ἐξετάσεως τῶν φιλοσοφικῶν προβλημάτων ὁ Ἀριστοτέλης ἠσθάνετο τὸν ἑαυτόν του ὡς ἀνανεοῦντα τὴν ἀπορητικὴν ἀφετηρίαν τῆς φιλοσοφίας. Ἑτέρα ὁμοιότης τῆς ἀριστοτελικῆς φιλοσοφικῆς νοοτροπίας πρὸς τὴν σωκρατικὴν εἶναι ἡ ἐκκίνησις προκειμένου περὶ τῆς συζητήσεως γενικωτέρων φιλοσοφικῶν προβλημάτων ἀπὸ τὰς κοινῶς ἐπικρατούσας καὶ παρ' ὅλων ἀποδεκτὰς ἀντιλήψεις, δηλαδὴ ἀπὸ τῶν «ἐνδόξων», ὅπως θὰ εἴπῃ ἀργότερον ὁ Ἀριστοτέλης. Ὁ Σωκράτης ἔθετεν ἑαυτὸν πρὸ τῆς πραγματικότητος καὶ ἐζήτει νὰ προχωρήσῃ εἰς μίαν ἄνευ οὐδεμιᾶς προκαταλήψεως διερεύνησίν της. Ἤθελε νὰ ἀνακαλύψῃ πῶς ἔχουν τὰ ἴδια τὰ πράγματα. Μίαν ἀνάλογον ἀπροκαταληψίαν ἔναντι τῶν δεδομένων τῆς πραγματικότητος συνέστησεν ὡς ἀρχικὴν ἀφετηρίαν πάσης φιλοσοφικῆς διερευνήσεως κατὰ τὴν σύγχρονόν μας ἐποχὴν καὶ ὁ ἱδρυτὴς τῆς φαινομενολογικῆς φιλοσοφίας Ἐδμ. Χοῦσσερλ. Ἀπὸ τὴν ἀπροκαταληψίαν αὐτὴν προκύπτει καὶ ὁ πραγματολογικὸς χαρακτὴρ τῆς φιλοσοφίας τοῦ Σωκράτους, ὅστις ἠρέσκετο νὰ λαμβάνῃ ὡς παραδείγματα τὰ δεδομένα τῆς κοινῆς καθημερινῆς ζωῆς. Ὡς πρὸς τοῦτο πρόδρομος τοῦ Σωκράτους ὑπῆρξεν ὁ Ἡράκλειτος. Καὶ ὁ φιλόσοφος οὗτος χρησιμοποιεῖ φαινόμενα καὶ γεγονότα τῆς καθημερινῆς ἀναστροφῆς διὰ νὰ ἐπιτύχῃ δι' αὐτῶν τὴν ἀποκάλυψιν τοῦ βαθυτέρου περιεχομένου τῆς πραγματικότητος. Ὅπως καὶ ὁ Ἡράκλειτος, οὕτω καὶ ὁ Σωκράτης δὲν ἀπευθύνεται εἰς ὡρισμένον κύκλον μαθητῶν, ἀλλ' εἰς ὅλους τοὺς πολίτας.

Ὁ Σωκράτης ὡς θεμελιωτὴς τῆς ἠθικῆς φιλοσοφίας. Σύμπασα ἡ ἀρχαιότης συμφωνεῖ ὡς πρὸς τὸ ὅτι ὁ Σωκράτης κατεβίβασε τὴν φιλοσοφίαν ἀπὸ τὸν οὐρανὸν εἰς τὴν γῆν καὶ ἐγένετο αἴτιος νὰ κατευθύνῃ αὕτη τὰς ἀναζητήσεις της εἰς τὴν ἔρευναν τοῦ ἀνθρωπίνου βίου. Ἐμφαντικώτερον ἐξέφρασε τὴν κοινὴν αὐτὴν τῆς ἀρχαιότητος ἀναγνώρισιν ὁ Κικέρων, γράφων εἰς τὰς Τουσκουλανὰς διατριβάς του (V, 4) τὰ ἀκόλουθα: «Ὁ Σωκράτης πρῶτος ἀνεκάλεσε τὴν φιλοσοφίαν ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καὶ ἐτοποθέτησεν αὐτὴν εἰς τὰς πόλεις, καὶ τὴν εἰσήγαγε προσέτι εἰς τὰς οἰκίας καὶ τὴν ἠνάγκασε νὰ ἐρευνᾷ περὶ τῆς ζωῆς, περὶ τῶν ἠθῶν καὶ περὶ τῶν ἀγαθῶν καὶ τῶν κακῶν πραγμάτων». Ἡ προώθησις εἰς κεντρικὸν σημεῖον τοῦ φιλοσοφικοῦ ἐνδιαφέροντος τῶν εἰς τὸν ἀνθρώπινον βίον ἀναφερομένων προβλημάτων μᾶς παρέχει τὸ δικαίωμα νὰ χαρακτηρίσωμεν τὸν Σωκράτη ὡς ἕνα τῶν μακρινῶν προδρόμων καὶ ἀρχηγετῶν τῆς τόσον διαδεδομένης εἰς τὰς ἡμέρας μας ὑπαρξιακῆς φιλοσοφίας. Τὸ νέον στοιχεῖον τὸ ὁποῖον εἰσάγει ὁ Σωκράτης εἶναι, ὅπως παρετήρησεν ὁ W. JAEGER, ἡ εἰς τὴν διαμόρφωσιν τῆς ψυχῆς ἀναφερομένη φροντίς, τὸ «τῆς ψυχῆς ἐπιμελεῖσθαι». Δι' αὐτῆς ἐπιτελεῖται μία στροφὴ τῆς ἀνθρωπίνης μερίμνης πρὸς τὸν ἐσωτερικὸν πνευματικὸν κόσμον. Ὁλοκληροῦται ὁ ἄνθρωπος εἰς πνευματικὴν καὶ ἐλευθέραν προσωπικότητα. Τὴν ἐπιμέλειαν τῆς ψυχῆς ἐξελάμβανεν ὁ Σωκράτης ὡς θείαν προσταγὴν καὶ ὡς ἔμπρακτον συμμόρφωσιν πρὸς τὴν ἐντολὴν τοῦ Ἀπόλλωνος, δι' ἧς οὗτος διέτασσε «γνῶθι σαυτόν». Ἐπιμέλεια τῆς ψυχῆς, ἔλεγχος καὶ αὐτοεξέτασις ὁδηγοῦν εἰς τὴν αὐτάρκειαν, τὴν ἐσωτερικὴν ἐλευθερίαν καὶ τὴν ἀληθινὴν γνῶσιν.

Μία ἐκ τῶν κυριωτέρων ἠθικῶν ἀντιλήψεων τοῦ Σωκράτους εἶναι καὶ ἡ γνώμη του, συμφώνως πρὸς τὴν ὁποίαν ἡ ἀρετὴ εἶναι γνῶσις. Ἐξ αὐτῆς προκύπτει ὅτι ἡ κακία πρέπει νὰ ταυτισθῇ μὲ τὴν ἄγνοιαν. Ὁ ἄνθρωπος, ἔλεγεν ὁ Σωκράτης, ἔχει τὴν τάσιν νὰ ἐπιδιώκῃ πάντοτε τὸ ἀγαθόν. Ἂν συμβαίνῃ νὰ διαπράττῃ κακὰς πράξεις, τοῦτο γίνεται ἐξ ἀγνοίας καὶ παρὰ τὴν θέλησίν του. Μὲ τὴν θέλησίν του οὐδείς, ἔλεγεν ὁ Σωκράτης, εἶναι κακός: «οὐδεὶς ἑκὼν κακός». Αἱ δύο αὗται προτάσεις, «οὐδεὶς ἑκὼν κακὸς» καὶ «ἡ ἀρετὴ εἶναι ἐπιστήμη», χαρακτηρίζονται ὑπὸ πολλῶν ἱστορικῶν τῆς φιλοσοφίας ὡς ἀναδεικνύουσαι τὸν Σωκράτη ὡς ἀρχηγέτην τῆς «ἠθικῆς διανοησιαρχίας», ἤτοι τῆς θεωρίας ἐκείνης ἡ ὁποία διδάσκει ὅτι τὸ θεμέλιον τῆς ἠθικῆς συμπεριφορᾶς τὸ ἀποτελεῖ ὁ λόγος. Ἤδη κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ἐπεκρίθη ἡ ἀντίληψις αὕτη τοῦ Σωκράτους. Ἐπανειλημμένως σημειώνει ὁ Ἀριστοτέλης εἰς τὰ ἠθικὰ συγγράμματά του ὅτι δὲν δυνάμεθα νὰ ταυτίσωμεν τὴν ἀρετὴν μὲ τὴν ἐπιστήμην. Εἶναι δυνατὸν ὁ ἄνθρωπος νὰ γνωρίζῃ τί εἶναι δίκαιον καὶ ἀγαθὸν καὶ ἐν τούτοις ὅμως νὰ μὴ συμμορφώνῃ τὴν συμπεριφοράν του πρὸς αὐτά. Ἡ γνώμη τοῦ Σωκράτους ὅτι ἡ ἀρετὴ πρέπει νὰ ταυτισθῇ μὲ τὴν ἐπιστήμην, ἐμφανίζεται οὕτω ὡς εἷς παράδοξος καὶ ἀδικαιολόγητος ἰσχυρισμός. Ἐφ' ὅσον ὅμως δύσκολον εἶναι νὰ δεχθῶμεν ὅτι ἓν πνεῦμα προικισμένον μὲ τόσον μεγάλην λογικὴν ὀξυδέρκειαν ἠδύνατο νὰ καταλήξῃ εἰς παραδοξότητας, πρέπει νὰ ἀναζητήσωμεν μίαν διευκρίνησιν τῆς παραδόξου ταύτης σωκρατικῆς ἀποφάνσεως.

Ἡ ἄρσις τῆς παραδοξότητος ἐπεχειρήθη νὰ πραγματοποιηθῇ κατὰ πολλοὺς τρόπους. Προεβλήθη ἡ δικαιολογία ὅτι διὰ τὸν Σωκράτη ὁ θεωρητικὸς καὶ ὁ πρακτικὸς λόγος ἀπετέλει ἀδιάσπαστον ἑνότητα καὶ διὰ τοῦτο ὁ Ἀθηναῖος φιλόσοφος δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ νοήσῃ ὅτι εἷς ἄνθρωπος κατανοῶν τὸ ἀγαθὸν δὲν θὰ συνεμορφοῦτο πρὸς αὐτό. Ἄλλοι ὑπεστήριξαν ὅτι ὁ ὑπὲρ τῆς γνώσεως ἐνθουσιασμὸς τοῦ Σωκράτους ἦτο τόσον ἰσχυρός, ὥστε τὸν ἔκαμνε νὰ λησμονῇ ὅτι τὰ ζητήματα τῆς ἠθικῆς συμπεριφορᾶς δὲν ἐξαρτῶνται μόνον ἀπὸ τὴν νόησιν ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴν βούλησιν καὶ τὸ συναίσθημα. Καὶ αἱ δύο αὗται δικαιολογίαι δὲν ἀνταποκρίνονται πρὸς τὰ πράγματα. Ἡ πρότασις «ἡ ἀρετὴ εἶναι γνῶσις» πρέπει νὰ ἐννοηθῇ ὡς τὸ τέρμα μιᾶς συνεχοῦς καλλιεργείας τῆς προσωπικότητος. Ὁ Σωκράτης ἐδίδασκεν ὅτι μόνον ὅταν διὰ τῆς ἐσωτερικῆς αὐτοεπισκοπήσεως καὶ διὰ τοῦ αὐτοελέγχου ἀποκαθαρθῇ τὸ ἐσωτερικὸν τῆς ψυχῆς, τότε αὕτη θὰ ἀποκτήσῃ τὴν ἀληθινὴν ἐπιστήμην καὶ ἀρετήν. Ὅπως ἀπεδείκνυεν εἰς τὰς καθημερινὰς συζητήσεις ὁ Σωκράτης, οἱ ἄνθρωποι ἔχουν ὡς πρὸς τὰς ἀρετὰς συγκεχυμένας ἀντιλήψεις. Αἱ γνώσεις των περὶ αὐτῶν εἶναι ἀποσπασματικαὶ καὶ σκιώδεις. Ἡ ἀληθινὴ περὶ τῆς ἀρετῆς γνῶσις εὑρίσκεται εἰς τὰ βαθύτερα στρώματα τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς. Δὲν εἶναι ἁπλῶς μία ἁπλῆ νοητικὴ ἐνόρασις, ἀλλὰ πλήρης οἰκείωσις καὶ κατοχὴ τοῦ πράγματος. Ἡ ἀπόκτησις τῆς οὕτω νοουμένης ἐπιστήμης δὲν ἐννοεῖται ὑπὸ τοῦ Σωκράτους ὡς ἐμπλουτισμὸς μόνον τῶν νοητικῶν περιεχομένων ἢ διωμάτων αὐτῆς. Ὑψουμένη ἡ ψυχὴ εἰς τὸ ὕψος τῆς ἀρετῆς, ἀποκτᾷ μίαν νέαν ὀντολογικὴν ὑπόστασιν, πλησιάζει εἰς τὴν περιοχὴν τῆς αὐταρκείας, ὅπου ἐφησυχάζει τὸ θεῖον. Ἐκ τῆς ἀντιλήψεως ταύτης τοῦ Σωκράτους προκύπτει καὶ ἡ περὶ ἑνότητος τῶν ἀρετῶν διδασκαλία του. Ὁ ἄνθρωπος ὁ διάγων βίον ἀνεξέταστον καὶ ἀνεξέλεγκτον, δὲν δύναται νὰ συλλάβῃ τὴν ἑνότητα τῆς ἀρετῆς. Ἀντιλαμβάνεται ἀντὶ μιᾶς καὶ ἑνιαίας ἀρετῆς μίαν συγκεχυμένην πολλότητα τῶν ἀρετῶν. Ἀλλὰ διὰ τοῦ αὐτοελέγχου καὶ διὰ τῆς μεθόδου ὑψοῦται ἡ ψυχή, κατὰ τὸν Σωκράτη, εἰς τὴν ἑνιαίαν θεώρησιν τῆς ἀρετῆς, κατὰ τὴν ὁποίαν οὐδὲν νόημα ἔχει νὰ διαστέλλωμεν τὴν ἀνδρείαν ἀπὸ τὴν σοφίαν, τὴν δικαιοσύνην καὶ τὴν ἐγκράτειαν. Εἷς τὸ πλαίσιον τῶν ἀντιλήψεων μιᾶς ἑνιαίας θεωρήσεως τῶν ἀρετῶν χάνει οἱανδήποτε παραδοξότητα ὁ ταυτισμὸς τῆς ἠθικῆς ἀρετῆς πρὸς τὴν ἐπιστήμην καὶ τὴν σοφίαν. Κατὰ τὸν Σωκράτη, ἐντὸς τοῦ ἀνθρώπου ὑπάρχει μία ἀγαθὴ βούλησις. Ἂν ὅμως αὕτη μείνῃ ἄνευ ἐπιμελείας, εἶναι καταδικασμένη νὰ μὴ ἀποκτήσῃ τὴν ἐπιστήμην καὶ τὴν ἀρετήν, ἀλλὰ θὰ μένῃ πάντοτε εἰς τὴν πλήρη κακιῶν καὶ ἀγνοίας περιοχήν. Ὁ Σωκράτης, ὅπως τὸν παρουσιάζει ὁ Πλάτων εἰς τὴν «Ἀπολογίαν», εἶχε θεωρήσει ὡς ἀποστολὴν ἀνατεθειμένην εἰς αὐτὸν ὑπὸ τοῦ θεοῦ νὰ ἐξεγείρῃ τοὺς συμπολίτας του ἀπὸ τὴν ἀμεριμνησίαν καὶ νὰ δημιουργῇ εἰς τὴν ψυχήν των ἔφεσιν διὰ τὴν ἐπιμέλειαν τῆς ψυχικῆς των ὑποστάσεως. Ἡ κυρία φροντὶς τοῦ ἀνθρώπου, κατ' αὐτόν, ἔπρεπε νὰ εἶναι ἡ μέριμνα διὰ τὴν σωτηρίαν τῆς ψυχῆς. Ὁ ἴδιος ὁ Σωκράτης ἐγνώριζεν ὅτι χρειάζεται πρὸς τοῦτο ἀγωνιστικὴ διάθεσις. Τὴν δύναμιν τῶν ἀλόγων παθῶν τὴν ἐγνώριζε καλῶς. Ἀπὸ τὸ ἀνέκδοτον, τὸ ὁποῖον ἐξεθέσαμεν ἀνωτέρω, τὸ σχετικὸν μὲ τὴν συνάντησίν του μὲ τὸν φυσιογνωμιστὴν Ζώπυρον, ἐξάγεται ὅτι ὁ Σωκράτης εἶχε καταβάλει συνεχεῖς καὶ ἐντόνους ἀγῶνας διὰ νὰ τιθασεύσῃ τὸ ἄλογον τμῆμα τῆς ψυχῆς του. Ὅθεν εἶναι ὀρθὴ ἡ ἀντίληψις ἡ ἰσχυριζομένη ὅτι παρέβλεπε τὴν

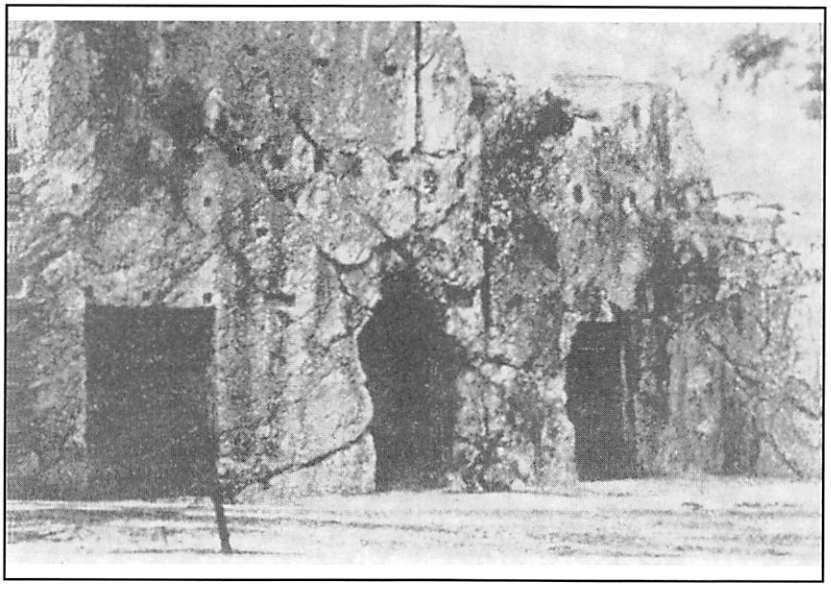

Τὰ τρία σπηλαιώδη οἰκήματα κατὰ τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τοῦ λόφου τῶν Μουσῶν, γνωστὰ σήμερον ὡς «Φυλακαὶ τοῦ Σωκράτους».

δύναμιν τοῦ θυμικοῦ τμήματος τῆς ἀνθρωπίνης ὑποστάσεως. Εἶχεν ὅμως τὴν δύναμιν νὰ θριαμβεύῃ ἐναντίον τῶν ἐμποδίων, τὰ ὁποῖα τοῦτο παρεμβάλλει, καὶ ἡ ἀγάπη του πρὸς τοὺς συνανθρώπους του ἦτο τόσον μεγάλη ὥστε τὸν ἔκαμε νὰ διαθέσῃ ὅλην τὴν δραστηριότητα τῆς ζωῆς διὰ τὴν ψυχικὴν ἐξύψωσιν τῆς ἀνθρωπότητος. Διδάσκων ὁ Σωκράτης ὅτι ἡ κακία εἶναι στέρησις γνώσεων, δὲν ἀντελαμβάνετο τὴν γνῶσιν ὡς ἀπόκτησιν κατὰ τρόπον παθητικὸν μαθήσεως. Ἡ σωκρατικὴ γνῶσις εἶναι ὁ φωτισμὸς τῆς ψυχῆς, ὅστις ἀποκτᾶται ἔπειτα ἀπὸ τὴν αὐτοεξέτασιν καὶ ἐσωτερικὴν πνευματικὴν ἐγρήγορσιν. Ἡ ἔλλειψις ἑνὸς τοιούτου ἐσωτερικοῦ φωτισμοῦ ἦτο διὰ τὸν Σωκράτη ταυτόσημος ὄχι μόνον μὲ τὴν κακίαν, ἀλλὰ καὶ τὴν δυστυχίαν. Ἀρετὴ καὶ εὐδαιμονία, κατ' αὐτόν, ἀποτελοῦν ταυτότητα, σημαίνουν ἀνάπτυξιν καὶ τελείωσιν τῆς ἐσωτερικῆς ὑποστάσεως τῆς ψυχῆς. Εἶναι τὸ ἔσχατον τέρμα εἰς τὸ ὁποῖον μᾶς ὁδηγεῖ ἡ «ἐπιμέλεια τῆς ψυχῆς». Κατ' αὐτὸν μόνον τὸν τρόπον κατορθώνει ὁ ἄνθρωπος νὰ πλησιάσῃ πρὸς τὸ ἀγαθὸν καὶ τὸ θεῖον καὶ νὰ ἀπαλλαγῇ ἀπὸ τὴν κακίαν ἤτις εἶναι στέρησις τῆς διὰ τοῦ αὐτοελέγχου ἀποκτωμένης ἀποκαθάρσεως τῆς ψυχῆς ἀπὸ τὴν σύγχυσιν καὶ τὴν ἀμάθειαν. Ὑπὸ τὴν ἔννοιαν αὐτὴν ἐταύτιζεν ὁ Σωκράτης τὴν ἀμάθειαν μὲ τὴν κακίαν. Ἐξ ἀποσπάσματος, ἀπολεσθέντος ὑπὸ τὸν τίτλον «Ὀδυσσεύς», ἔργου τοῦ Ἀντισθένους, ἔχομεν τὴν εἴδησιν ὅτι ὁ Σωκράτης ἔλεγεν: «ἀμαθία κακὸν μέγιστον τοῖς ἔχουσιν» («Ἡ ἀμάθεια εἶναι διὰ τοὺς κατόχους της μέγιστον κακόν». Ἀφορμώμενος ὁ Ἀθηναῖος φιλόσοφος ἀπὸ τὴν ἔννοιαν τῆς οὕτω νοουμένης αὐτοεξετάσεως, ἔφθανεν εἰς πρακτικὰ ὡς πρὸς τὴν ἠθικὴν συμπεριφορὰν παραγγέλματα, πλησιάζοντα πρὸς τὴν χριστιανικὴν ἠθικήν. Ὁ Πλάτων παρουσιάζει τὸν Σωκράτη διακηρύττοντα ὅτι, ἐὰν ἐτίθετο πρὸ ἀνάγκης νὰ διαπράξῃ ὁ ἴδιος ἀδικίαν ἢ νὰ ὑποστῇ τὰς συνεπείας ἀδικίας διαπραττομένης εἰς βάρος του ὑπὸ ἄλλου, θὰ ἐπροτίμα τὸ δεύτερον: «Εἰ δ' ἀναγκαῖον εἴη ἀδικεῖν ἢ ἀδικεῖσθαι, ἑλοίμην ἂν μᾶλλον ἀδικεῖσθαι ἢ ἀδικεῖν» (Πλάτωνος Γοργίας, 469 C) ("Ἂν δὲν θὰ ἦτο ἀνάγκη νὰ διαπράττω ἢ νὰ ὑφίσταμαι ἀδικίαν, θὰ ἐπροτίμων μᾶλλον νὰ ὑφίσταμαι καὶ οὐχὶ νὰ διαπράττω ἀδικίαν). Τὸ φιλάνθρωπον δὲ καὶ πλῆρες φιλαλληλίας ἦθος τοῦ Σωκράτους μαρτυρεῖται ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι ἀφιέρωσε τὴν ζωήν του διὰ τὴν ἠθικὴν βελτίωσιν τῶν συμπολιτῶν του. Τὴν εἰς θάνατον καταδίκην του τὴν ἀντιμετώπισε μετὰ γαλήνης καὶ ἄνευ οὐδεμιᾶς μνησικακίας πρὸς τοὺς καταδικάσαντας αὐτὸν συμπολίτας του. Ἡ τοιαύτη ἠθικὴ συμπεριφορά του εἶναι μοναδικὴ εἰς ὅλην τὴν ἀρχαιότητα καὶ ἀναδεικνύει αὐτὸν ὡς εἰσηγητὴν νέας νοοτροπίας, ἥτις προαναγγέλλει τὰς ἀντιλήψεις τῆς χριστιανικῆς ἠθικῆς.

Αἱ θρησκευτικαὶ πεποιθήσεις τοῦ Σωκράτους. Ἡ ἐξακρίβωσις τῶν θρησκευτικῶν ἀντιλήψεων τοῦ Σωκράτους ἀπετέλεσεν ἐπίσης πρόβλημα διὰ τοὺς ἱστορικοὺς τῆς φιλοσοφίας. Διετυπώθη ἡ γνώμη ὅτι ἡ ὀρθολογιστικὴ διάθεσις εἶχε κλονίσει τὴν πίστιν του εἰς τοὺς εἰδωλολατρικοὺς θεούς. Οἱ περὶ τοῦ δαιμονίου ὑπαινιγμοί του ἔδωκαν τὴν ἀφορμὴν νὰ σχηματισθῇ ἡ ἀντίληψις ὅτι δὲν ἐπίστευεν εἰς τοὺς παλαιοὺς θεούς. Δυνάμεθα νὰ δεχθῶμεν ὅτι ἡ σκέψις τοῦ Σωκράτους δὲν ἱκανοποιεῖτο μὲ τὰς παραδεδομένας περὶ τῶν θεῶν μυθολογικὰς ἀντιλήψεις. Ἐκ τῶν διηγήσεων τοῦ Πλάτωνος καὶ Ξενοφῶντος διαφαίνεται ὅτι ὁ διδάσκαλός των προσεπάθει νὰ ἀντικαταστήσῃ τὴν εἰδωλολατρικὴν πολυθεΐαν διὰ τῆς ἑνότητος τῶν ἀρετῶν καὶ τοῦ ἀγαθοῦ. Εἰς τὴν πρακτικήν του ὅμως συμπεριφορὰν ἔμενε πάντοτε πιστὸς εἰς τοὺς καθιερωμένους τύπους τῆς λατρείας τῆς πόλεως. Δύναται νὰ τεθῇ ἐκτὸς πάσης ἀμφιβολίας ὁ σεβασμός του πρὸς τὸν Ἀπόλλωνα. Εἰς τὴν «Ἀπολογίαν» ἐμφανίζει αὐτὸν ὁ Πλάτων ὁμολογοῦντα καὶ διακηρύσσοντα ὅτι ὑπακούων εἰς τὸ πρόσταγμα τοῦ Δελφικοῦ θεοῦ εἶχε τάξει ὡς σκοπὸν τῆς ζωῆς του τὸ «γνῶθι σαυτόν». Ἐπίσης ἄλλαι εἰδήσεις μαρτυροῦν ὅτι ἔβλεπεν ἐνύπνια μὲ συμβολικὴν σημασίαν. Παρ' ὅλον τὸν ὀρθολογισμόν του ἐδοκίμαζε βιώματα καὶ προαισθήματα τὰ ὁποῖα τοῦ ἔδιδον τὴν ἐντύπωσιν ὅτι ἐπεκοινώνει μὲ ἕνα κόσμον ὅστις εὑρίσκεται πέραν τῆς προσιτῆς κατὰ τὴν καθημερινὴν ζωὴν πραγματικότητος. Εἰς τὴν περιοχὴν αὐτὴν ἐτοποθέτει τὸ ἀγαθὸν καὶ τὸ θεῖον. Ἡ πεποίθησίς του περὶ ὑπάρξεως ἑνὸς τοιούτου κόσμου ἐγένετο ἀποδεκτὴ ἔπειτα ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος καὶ κατέστη ἡ ἀφορμὴ νὰ ἀποκαλυφθῇ ὁ πλατωνικὸς ἰδεώδης κόσμος. Αὐτὴ τὸν ἔκαμνε προσέτι νὰ πιστεύῃ ὅτι καὶ ἡ ἀνθρωπίνη ψυχὴ λόγῳ τῆς σχέσεώς της πρὸς τὴν ἀρετὴν καὶ τὸ ἀγαθόν, εἶναι ἀθάνατος. Εἰς τὸν «Φαίδωνα» (106 D) παριστάνει ὁ Πλάτων τὸν Σωκράτη νὰ λέγῃ: «Ὁ δὲ γε θεός... καὶ αὐτὸ τὸ τῆς ζωῆς εἶδος καὶ εἴ τι ἄλλο ἀθάνατόν ἐστιν παρὰ πάντων ἂν ὁμολογηθείη μηδέποτε ἀπόλλυσθαι» (Ὁ δὲ θεὸς καὶ ἡ καθαυτὸ ἰδέα τῆς ζωῆς καὶ πᾶν ὅ,τι ἄλλο εἶναι ἀθάνατον κατὰ τὴν ὁμολογίαν ὅλων, οὐδέποτε δύναται νὰ ἐξολοθρευθῇ). Ἡ πίστις του πρὸς τὴν ἀθανασίαν τοῦ Θεοῦ ἀπετέλει τὴν βάσιν ἐπὶ τῆς ὁποίας ἐστήριζε καὶ τὴν πίστιν του περὶ τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς.

Ὁ Σωκράτης ὡς παιδαγωγός. Ἀφ' ἧς στιγμῆς ὁ Σωκράτης ἤρχισε νὰ φιλοσοφῇ, ἐστράφη πρὸς τοὺς νέους, διότι εἶχε τὴν γνώμην ὅτι αὐτοὶ εἶναι ἐπιδεκτικοὶ διαπαιδαγωγήσεως. Εἰς μίαν εἰς τὴν ἀραβικὴν γλῶσσαν ἐπεξεργασίαν τοῦ «Οἰκονομικοῦ», τὸν ὁποῖον εἶχε γράψει ὁ σοφιστὴς Βρύσων, ἀναφέρεται ὅτι ὁ Σωκράτης ἠρωτήθη διατί ἀναστρέφεται πάντοτε μὲ νέους ἀνθρώπους. Εἰς τὴν ἐρώτησιν αὐτὴν ὁ Ἀθηναῖος φιλόσοφος ἀπεκρίθη εἰπὼν ὅτι κάμνει τοῦτο, διότι μόνον νέους κλάδους δένδρων δύναται κανεὶς εὐκόλως νὰ κάμψῃ. Τὸ ξύλον ὅμως τὸ ὁποῖον ἔχει ἀποξηρανθῇ καὶ ἔχει χάσει τὴν νωπότητά του, δὲν εἶναι ἐπιδεκτικὸν ἐπεξεργασίας. Ἡ παιδεία, τὴν ὁποίαν ἤθελε νὰ καταστήσῃ κτῆμα τῶν νέων ὁ Σωκράτης, δὲν ἦτο ὁμοία μὲ ἐκείνην, τὴν ὁποίαν παρεῖχον οἱ σοφισταί. Ὅπως ἐσημειώσαμεν ἀνωτέρω, τὸ νέον στοιχεῖον, τὸ ὁποῖον συνεισφέρει εἰς τὸν ἑλληνικὸν πολιτισμὸν ὁ Ἀθηναῖος φιλόσοφος εἶναι ἡ ἐπιμέλεια τῆς ψυχῆς. Ἐπιδιώκεται δι' αὐτῆς νὰ ἀφυπνισθοῦν αἱ εἰς τὰ βάθη τῆς ψυχῆς ὑπνώττουσαι προδιαθέσεις. Ἡ ψυχικὴ ἀνάπτυξις τοῦ ἀτόμου θὰ ἐπιτευχθῇ οὐχὶ διὰ τῆς παθητικῆς μαθήσεως, ἀλλὰ διὰ τῆς αὐτενεργοῦ ἐνεργείας τῶν ψυχικῶν ἱκανοτήτων. Διὰ τοῦτο εἰς τὸν Σωκράτη πρέπει νὰ ἀποδοθῇ ἡ τιμὴ ὅτι αὐτὸς ὑπῆρξεν ὁ εἰσηγητὴς τῆς τόσον σήμερον διαδεδομένης παιδαγωγικῆς ἀρχῆς τῆς αὐτενεργείας. Τὸ πρῶτον ὑπόδειγμα διδακτικῆς ἐργασίας συντελουμένης κατὰ τὴν μέθοδον αὐτὴν μᾶς τὴν παρέχει ὁ «Μένων» τοῦ Πλάτωνος, ἐμφανίζων τὸν Σωκράτη καθοδηγοῦντα ἀπαίδευτον δοῦλον εἰς τὴν δι' αὐτενεργείας λύσιν δυσκόλου γεωμετρικοῦ προβλήματος. Ἡ παιδαγωγικὴ μέθοδος τοῦ Σωκράτους δὲν ἦτο αὐστηρὰ ἐφαρμογὴ τῆς ὀρθολογιστικῆς ἐνεργείας τοῦ πνεύματος. Κατὰ τὴν παιδαγωγικήν του ἀναστροφήν, ὁ Ἀθηναῖος φιλόσοφος ἐχρησιμοποίει καὶ τὰς συναισθηματικὰς καὶ βουλητικὰς δυνάμεις τῆς ψυχῆς. Ἐφρόντιζε νὰ δημιουργῇ συναισθήματα ἀγάπης πρὸς τὰ ὑπὸ μελέτην θέματα καὶ νὰ δημιουργῇ βουλητικὰς ἐνορμήσεις διὰ τὴν ὑπερνίκησιν δυσχερειῶν ἐμφανιζομένων κατὰ τὴν σπουδὴν τῶν προβλημάτων. Ἡ κυρία του ἐπιδίωξις ἦτο νὰ ἀποφεύγῃ πάντα δυναμισμόν. Αἱ εὑρισκόμεναι λύσεις δὲν προήρχοντο, ἔλεγεν, ἀπὸ αὐτόν. Ἦσαν γεννήματα τῆς ψυχῆς τῶν μετ' αὐτοῦ ἀναστρεφομένων νέων. Οὐδέποτε ἤθελε νὰ κρατῇ τοὺς συνομιλητάς του ἀγκιστρωμένους εἰς τὴν προσωπικότητά του. Ἐπεδίωκε νὰ στρέφῃ τὴν προσοχήν των εἰς τὰ συζητούμενα θέματα. Παρὰ ταῦτα ὅμως ἡ ἀκτινοβολία τῆς προσωπικότητός του ἦτο ἀκατανίκητος. Μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τῶν νέων, οἵτινες τὸν παρηκολούθουν ἐδημιουργοῦντο δεσμοὶ γνησίου παιδαγωγικοῦ ἔρωτος. Ἐπρόκειτο περὶ ἀγάπης, ἥτις δὲν ἤθελε νὰ κατακτήσῃ τὸ ἀγαπώμενον πρόσωπον, ἀλλ' ἐπεδίωκε νὰ ἀναπτύξῃ τὰς ἐνυπολανθανούσας εἰς τὴν ψυχήν του ἀγαθὰς προδιαθέσεις. Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον συνέδεε τὸν Σωκράτη μὲ τοὺς μαθητάς του ἦσαν αἱ κοιναὶ ἰδεώδεις ἐπιδιώξεις. Αὐταὶ ἐδημιούργουν δεσμὸν ἀκατάλυτον μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τοῦ κύκλου τῶν νέων, οἵτινες ἔβλεπον εἰς αὐτὸν τὴν προσωποποίησιν τῆς ἠθικῆς τελειότητος.

Ἡ συμβουλὴ τοῦ Σωκράτους διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ἐπιστημονικῆς σκέψεως. Εἶναι εὐρύτατα διαδεδομένη ἡ γνώμη ὅτι ὁ Σωκράτης, ἀσχολούμενος μὲ τὴν ἐξέτασιν τῶν ἠθικῶν προβλημάτων, δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ συντελέσῃ διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ἐπιστημονικῆς σκέψεως, τῆς ἀναφερομένης εἰς τὴν ἔρευναν τῶν προβλημάτων τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης. Μία τοιαύτη ὅμως ἀντίληψις δημιουργεῖ δυσκολίαν, τὴν ὁποίαν δὲν δυνάμεθα νὰ παραβλέψωμεν. Καθίσταται ἀνεξήγητον πῶς οἱ κυριώτεροι συνεχισταὶ τῆς φιλοσοφίας του, ὁ Πλάτων καὶ ὁ Ἀριστοτέλης, ἀφορμώμενοι ἀπὸ τὴν ὑπ' αὐτοῦ ἐγκαινιασθεῖσαν φιλοσοφικὴν ἀφετηρίαν, κατώρθωσαν νὰ ἐπεξεργασθοῦν μετὰ μεγάλης ἐπιτυχίας σπουδαιότατα προβλήματα τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς φιλοσοφίας τῆς φύσεως. Ἂς μὴ λησμονῶμεν ὅτι ὁ Πλάτων εἰς τὸν περίφημον διάλογόν του, ὅστις ἐπιγράφεται «Τίμαιος», μᾶς δίδει μίαν ὁλόκληρον φιλοσοφίαν τῆς φύσεως, ἥτις θίγει εἰς πολλὰ σημεῖα προβλήματα ὑπαγόμενα εἰς τὴν φυσικὴν ἐπιστήμην. Οὐδεὶς δὲ σήμερον παραγνωρίζει τὴν μεγάλην συμβολὴν τοῦ Ἀριστοτέλους, τὴν ἀναφερομένην εἰς τὴν μελέτην καὶ διευκρίνησιν προβλημάτων τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης καὶ φιλοσοφίας. Ὅθεν εὐλόγως δυνάμεθα νὰ ἀχθῶμεν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι εἰς τὴν διδασκαλίαν τοῦ Σωκράτους δύνανται νὰ εὑρεθοῦν παρορμήσεις διὰ τὴν ἐξέτασιν προβλημάτων παρομοίας φύσεως.

Εἰς τὰ προηγούμενα εἴχομεν τὴν εὐκαιρίαν νὰ ἀναφέρωμεν ἓν χωρίον ἀπὸ τὸν «Φαίδωνα» τοῦ Πλάτωνος, εἰς τὸ ὁποῖον παριστάνεται ὁ Σωκράτης ὁμολογῶν ὅτι εἰς τὴν πρώτην του νεότητα εἶχεν ἀσχοληθῇ μὲ τὴν φυσικὴν ἐπιστήμην, «τὴν περὶ φύσεως ἱστορίαν» («Φαίδ.» 96 A). Μετὰ πολλὰς δὲ ἐρεύνας εἶχε καταλήξει νὰ ἀποδεχθῇ τὴν θεωρίαν τοῦ Ἀναξαγόρου, κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ ἐν τῷ σύμπαντι ἐπικρατοῦσα τάξις εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς ταξιθετικῆς ἐνεργείας τῆς προερχομένης ἀπὸ μίαν νοητικὴν ἀρχήν, τὸν «νοῦν». Ἐκφράζων τὴν ἐπιδοκιμασίαν του ὡς πρὸς τὴν ἀντίληψιν ταύτην τοῦ Ἀναξαγόρου, λέγει ὁ Σωκράτης: «καὶ ἔδοξέ μοι τρόπον τινὰ εὖ ἔχειν τὸ τὸν νοῦν εἶναι πάντων αἴτιον καὶ ἡγησάμην, εἰ τοῦθ' οὕτως ἔχει, τόν γε νοῦν κοσμοῦντα πάντα κοσμεῖν καὶ ἕκαστον τιθέναι ταύτῃ ὅπῃ ἂν βέλτιστα ἔχει («Φαίδ.» 97 C). (Καὶ ἐσχημάτισα τὴν γνώμην ὅτι κατά τινα τρόπον εἶναι ὀρθὸν νὰ δεχθῶ ὅτι ὁ νοῦς εἶναι αἴτιος τῆς ἐν τῷ κόσμῳ ὑφισταμένης τάξεως. Καὶ ἔκαμα τὴν σκέψιν ὅτι ἐὰν κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἔχουν τὰ πράγματα, ὁ νοῦς ὅστις ἀποτελεῖ τὴν ταξιθετικὴν ἀρχήν, θέτει εἰς τάξιν ὅλα τὰ πράγματα καὶ ὅτι τὸ κάθε πρᾶγμα τὸ διευθετεῖ κατὰ τὸν ἄριστον τρόπον, κατὰ τὸν ὁποῖον θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ διευθετηθῇ). Ὁ Σωκράτης δὲν περιορίζεται νὰ συμμερισθῇ τὴν γνώμην τοῦ Ἀναξαγόρου, συμφώνως πρὸς τὴν ὁποίαν ἡ ἐν τῷ σύμπαντι ἐπικρατοῦσα ἁρμονικὴ τάξις προέρχεται ἀπὸ τὴν ἐπενέργειαν τοῦ νοῦ. Προχωρῶν ἔτι περαιτέρω ἀνακαλύπτει ἕνα νέον τρόπον ἐξηγήσεως τῶν φυσικῶν φαινομένων. Ταῦτα δὲν δυνάμεθα νὰ τὰ ἐξηγήσωμεν ἀφορμώμενοι ἀπὸ μηχανικὰ αἴτια, ὅπως ἔκαμνον οἱ προσωκρατικοὶ φιλόσοφοι. Ἡ ἐξήγησίς των εἶναι δυνατὴ μόνον ἐπὶ τῇ βάσει τελικῶν αἰτίων, δηλαδὴ ἐπὶ τῇ βάσει τῶν σκοπῶν, τοὺς ὁποίους ἐξυπηρετοῦν. Τὸ σύμπαν ἔχει τὴν μορφὴν καὶ τὴν διάταξιν, τὴν ὁποίαν ἔχει, ἐ-

πειδὴ εἶναι προωρισμένον νὰ ἐκπληρώνη ὡρισμένους σκοπούς. Ὁ κόσμος δὲν εἶναι ἀποτέλεσμα αἰτίων, ἅτινα ἐνεργοῦν μηχανικῶς. Τὸν κόσμον τὸν διευθετεῖ ὁ νοῦς κατὰ τρόπον ὥστε νὰ δοθῆ εἰς αὐτὸν ἡ ἀρίστη δυνατὴ διευθέτησις. Συνεπῶς ἡ ἀποστολὴ τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης συνίσταται εἰς τὸ νὰ καταδείξη ὅτι ἡ μορφὴ τῆς διευθετήσεως τοῦ κόσμου εἶναι τοιαύτη ὥστε νὰ ἐξυπηρετῆ τοὺς ὑπὸ τῆς νοητικῆς ἀρχῆς τιθεμένους πρὸς πραγματοποίησιν σκοπούς. Ἐπειδὴ δὲ ἡ ταξιθετοῦσα τὸ σύμπαν νοητικὴ ἀρχὴ θέτει πρὸς πραγματοποίησιν τὸ ἀγαθὸν καὶ τὸ ἄριστον, ἡ φυσικὴ ἔρευνα τότε μόνον θὰ ἐπιτελῆ τὸν προορισμόν της, ὅταν κατορθώνη νὰ ἀποδεικνύη ὅτι ἡ φυσικὴ ἐν τῷ κόσμῳ τάξις ἐξυπηρετεῖ πλήρως τοὺς ὑπὸ τοῦ νοῦ τιθεμένους πρὸς πραγματοποίησιν σκοπούς. Δὲν εἶναι ἀρκετόν, λέγει ὁ Σωκράτης, ἡ φυσικὴ ἐπιστήμη νὰ δισπιστώση π.χ. ὅτι ἡ γῆ εἶναι τοποθετημένη εἰς τὸ κέντρον τοῦ σύμπαντος. Ὁ φυσικὸς ἐπιστήμων θὰ ἔχη ἐκπληρώσει τὸ χρέος του, μόνον ἐὰν καταδείξη ὅτι ἡ τοιαύτη τοποθέτησις τῆς γῆς ἀποτελεῖ τὴν ἀρίστην ἀπὸ τελολογικῆς ἀπόψεως τοποθέτησίν της: «καὶ εἰ ἐν μέσωι φαίη εἶναι αὐτήν, ἐπεκδιηγήσασθαι ὡς ἄμεινον ἦν αὐτὴν ἐν μέσωι εἶναι» (καὶ ἐὰν μᾶς εἴπη ὁ φυσικὸς ἐρευνητὴς ὅτι ἡ γῆ εἶναι τοποθετημένη εἰς τὸ κέντρον τοῦ σύμπαντος, πρέπει ἐν πάσῃ λεπτομερείᾳ νὰ ἐκθέσῃ καὶ τοὺς λόγους, οἵτινες δικαιολογοῦν ὅτι εἶναι καλύτερον αὐτὴ νὰ εἶναι εἰς τὸ κέντρον τοῦ σύμπαντος). Εἰς τὸ σημεῖον ἀκριβῶς τοῦτο διαφωνεῖ ὁ Σωκράτης πρὸς τὸν Ἀναξαγόραν. Ἐνῶ ὁ φιλόσοφος οὗτος ἐδέχθη ὡς ταξιθετικὴν ἀρχὴν τοῦ σύμπαντος τὸν νοῦν, δὲν χρησιμοποιεῖ, λέγει ὁ Σωκράτης, τὴν ἀρχὴν αὐτὴν διὰ νὰ ἐξηγήση τὰ φυσικὰ φαινόμενα, ἀλλὰ προσπαθεῖ νὰ τὰ ἐξηγήση χρησιμοποιῶν μηχανικὰς αἰτίας. Ἡ ἀνακολουθία αὕτη, λέγει ὁ Σωκράτης, τὸν ἀπεγοήτευσε καὶ τοῦ διέψευσεν ὅλας του τὰς ἐλπίδας, διότι ὁ Ἀναξαγόρας οὐδόλως ἐχρησιμοποίησε πρὸς ἐξήγησιν τῶν φυσικῶν φαινομένων τὴν νοητικὴν ἀρχήν, ἀλλὰ τὸν ἀέρα, τὸν αἰθέρα καὶ τὰ ἄλλα φυσικὰ αἴτια: «προϊὼν καὶ ἀναγινώσκων, ὁρῶ ἄνδρα τῶι μὲν νῶι οὐδὲν χρώμενον οὐδέ τινας αἰτίας ἐπαιτιώμενον εἰς τὸ διακοσμεῖν τὰ πράγματα, ἀέρας δὲ καὶ αἰθέρας καὶ ὕδατα αἰτιώμενον καὶ ἄλλα πολλὰ καὶ ἄτοπα» (98, 5) (προχωρῶν εἰς τὴν ἀνάγνωσιν τοῦ συγγράμματος τοῦ Ἀναξαγόρα, βλέπω ὅτι ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς οὐδόλως χρησιμοποιεῖ τὴν νοητικὴν ἀρχὴν καὶ δὲν προσάγει διὰ τὴν ἐξήγησιν τῆς ἁρμονίας καὶ τάξεως τῶν πραγμάτων κάποια (τελικὰ) αἴτια, ἀλλ' ἀναγνωρίζει ὡς αἴτια τοὺς ἀέρας, τοὺς αἰθέρας καὶ ἄλλας πολλὰς αἰτίας, αἱ ὁποῖαι οὐδεμίαν ἔχουν θέσιν εἰς τὴν ἐξήγησιν τῶν φαινομένων τοῦ σύμπαντος). Ὁ Σωκράτης κατακρίνει τὸν Ἀναξαγόραν λέγων ὅτι, ἐνῶ αὐτὸς ἀνεκάλυψεν ὅτι ὑπάρχει μία νοητικὴ ἀρχὴ διευθετοῦσα τὸ σύμπαν συμφώνως πρὸς καθωρισμένους σκοπούς, ὅμως δὲν ἐχρησιμοποίησε τὴν ἀρχὴν αὐτὴν διὰ τὴν ἐξήγησιν τῆς εἰς τὸν κόσμον ἐπικρατούσης τάξεως, ἀλλ' ἠθέλησε νὰ ἐξηγήση τὰ φυσικὰ φαινόμενα διὰ τῆς μηχανικῆς αἰτιότητος. Οὕτω ὁ Σωκράτης συμπληρῶν τὴν διδασκαλίαν τοῦ Ἀναξαγόρου, ἐγένετο εἰσηγητὴς τῆς τελολογικῆς θεωρήσεως καὶ ἑρμηνείας τοῦ σύμπαντος. Ἡ ἐν τῷ κόσμῳ ὑφισταμένη τάξις δὲν ὀφείλεται, κατὰ τὸν Σωκράτη, εἰς μηχανικὰ καὶ ὑλικὰ αἴτια, ἀλλ' εἰς τὴν ἐπενέργειαν τοῦ ἀγαθοῦ, τὸ ὁποῖον συνδέει καὶ συνέχει τὰ πάντα: «τὸ ἀγαθὸν καὶ δέον ξυνδεῖν καὶ συνέχειν ἅπαντα» (Πλ. «Φαίδ.» 99 C) (τὸ ἀγαθὸν καὶ τὸ πρέπον συνδέει καὶ συγκρατεῖ τὰ σύμπαντα). Τὸ ἀγαθὸν νοούμενον κατὰ τὸν τρόπον αὐτὸν δὲν εἶναι μόνον ἀρχὴ ρυθμίζουσα τὴν πρακτικὴν ἠθικὴν συμπεριφορὰν τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλὰ καὶ κοσμολογικὴ δυναμικὴ ἀρχή, συνέχουσα καὶ διακοσμοῦσα τὸ σύμπαν. Τὴν ἀντίληψιν αὐτὴν τοῦ Σωκράτους ἐχρησιμοποίησε διὰ νὰ ἐξηγήση τὴν δημιουργίαν τοῦ κόσμου ὁ Πλάτων εἰς τὸν διάλογόν του, ὅστις φέρει τὸν τίτλον «Τίμαιος». Ἀναπτύσσων δὲ κατὰ τρόπον συστηματικώτερον τὴν αὐτὴν ἀρχὴν ὁ Ἀριστοτέλης, εἰσήγαγε τὴν μεταξὺ τοῦ ποιητικοῦ καὶ τελικοῦ αἰτίου διάκρισιν καὶ ἐθεώρησεν ὡς πρωταρχικὸν αἴτιον ἐξηγοῦν τὴν ἐν τῷ κόσμῳ τάξιν τὸ τελικὸν αἴτιον.

Θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ προβληθῆ ἡ ἀντίρρησις ὅτι ἡ τελολογικὴ ἑρμηνεία τοῦ σύμπαντος δὲν εἶναι ἀνακάλυψις γενομένη ὑπὸ τοῦ Σωκράτους, ἀλλ' ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος. Ἡ ἀντίρρησις ὅ-

Ὁ Σωκράτης ὡς πολεμιστὴς εἰς τὴν μάχην τῆς Ποτειδαίας. Εἶναι γνωστὸν ἱστορικῶς ὅτι κατὰ τὴν μάχην αὐτὴν τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου ὁ Σωκράτης ἔσωσε τὴν ζωὴν τοῦ μαθητοῦ του Ἀλκιβιάδου. Εἰς τὸ κέντρον τῆς εἰκόνος ὁ Σωκράτης διακρίνεται κραδαίνων τὸ δόρυ καὶ ἐπιτιθέμενος ἐναντίον τοῦ ἐχθροῦ ποὺ ἀπειλεῖ τὴν ζωὴν τοῦ ἀγαπητοῦ του μαθητοῦ, τὸν ὁποῖον, πεσόντα ἀπὸ τὸ ἅλογον, κρατεῖ μὲ τὸ ἀριστερόν του χέρι.

νος ὅστις λαμβάνει πρόνοιαν τοὺς ἐφωδίασε μὲ τὰ βλέφαρα διὰ νὰ χρησιμοποιοῦνται ὡσὰν θῦραι, αἱ ὁποῖαι ὅταν πρόκειται νὰ χρησιμοποιηθοῦν οἱ ὀφθαλμοί, ἀνοίγονται, κατὰ δὲ τὸν ὕπνον κλείονται; Διὰ νὰ μὴ τοὺς βλάπτουν δὲ οἱ ἄνεμοι, τοὺς ἐφωδίασε μὲ βλεφαρίδας διὰ νὰ ἀποτελέσουν προφυλακτήριον. Καὶ διὰ τῶν ὀφρύων ἔκαμε νὰ προεξέχη πρὸς τὰ ἔξω ὡσὰν γεῖσον τὸ ὑπεράνω τῶν ὀφθαλμῶν μέρος τοῦ μετώπου, ἵνα μὴ ἐπιφέρη βλάβην εἰς τοὺς ὀφθαλμοὺς ὁ ἱδρώς... Τὸ νὰ ἐμφυτεύση δὲ ἔρωτα διὰ τὴν ἀπόκτησιν παιδιῶν, τὸ νὰ ἐμφυτεύση εἰς τὰς γεννώσας τὰ τέκνα μητέρας ἐπιθυμίαν νὰ ἀνατρέφουν τὰ παιδιά των, εἰς δὲ τὰ ἀνατρεφόμενα παιδιὰ μέγιστον πόθον ζωῆς, μέγιστον δὲ φόβον τοῦ θανάτου, καὶ αὐτὰ ὁμοιάζουν νὰ εἶναι ἐπινοήσεις κάποιου, ὅστις ἀπεφάσισε νὰ καταστήση δυνατὴν τὴν ὕπαρξιν ζωντανῶν ὄντων). Ἐκ τοῦ ἑρμηνευθέντος χωρίου καταφαίνεται ὅτι ὁ Σωκράτης ἐξηγεῖ τὴν διαμόρφωσιν τοῦ σώματος τῶν ζώων οὐχὶ μηχανικῶς, ὅπως ὁ Ἐμπεδοκλῆς, ἀλλὰ τελολογικῶς. Τὸ σῶμα τῶν ζώων ἐπλάσθη ὑπὸ τοῦ δημιουργοῦ κατὰ τρόπον ὥστε νὰ δύνανται αὐτὰ νὰ κρατοῦνται εἰς τὴν ζωήν. Εἰς τὸ αὐτὸ κεφάλαιον ἐκθέτει ὁ Ξενοφῶν καὶ ἄλλα παραδείγματα, διὰ τῶν ὁποίων ἀπεδείκνυεν ὁ Σωκράτης ὅτι ὁ Θεὸς μετὰ μεγίστης ἐπιμελείας καὶ προνοητικότητος διεκόσμησε τὸ σύμπαν. Ἡ ὁμόφωνος μαρτυρία τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Ξενοφῶντος πιστοποιοῦν ὅτι ὁ Σωκράτης συμπληρώνων τὰς διδασκαλίας τοῦ Ἀναξαγόρου, ἐγένετο ὁ πραγματικὸς θεμελιωτὴς τῆς τελολογικῆς θεωρήσεως ταῦ κόσμου. Ἡ ἔννοια τοῦ «ἀγαθοῦ», τῆς ὁποίας τὸν καθορισμὸν ἐπεδίωκεν ὁ Σωκράτης, ὑψώθη ὑπ' αὐτοῦ εἰς ἀρχήν, ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ὁποίας δύνανται νὰ ἑρμηνευθοῦν ὄχι μόνον τὰ ἠθικά, ἀλλὰ καὶ τὰ κοσμολογικὰ φαινόμενα. Τὴν ἀρχὴν τῆς σκοπίμου ἐνεργείας τὴν παρατηρουμένην εἰς τὰς ἐνεργείας τοῦ ἀνθρώπου, τὴν μεταφέρει ὁ Σωκράτης εἰς τὸ σύμπαν καὶ δι' αὐτῆς ἐπιχειρεῖ νὰ ἐξηγήση τὴν εἰς αὐτὸ ἐπικρατοῦσαν ἁρμονίαν. Ἡ ἀρχὴ τῆς τελολογικῆς θεωρήσεως τοῦ σύμπαντος ὑπῆρξε λίαν γόνιμος ἰδέα καὶ ἐχρησιμοποιήθη ὑπὸ φιλοσόφων τῆς νεωτέρας ἐποχῆς. Ὁ Λάϊμπνιτς ἠθέλησε νὰ συνδυάση τὴν μηχανικὴν πρὸς τὴν τελολογικὴν ἐξήγησιν τοῦ κόσμου. Τὰ πάντα, εἶπεν ὁ Λάϊμπνιτς, εἰς τὸν σωματικὸν κόσμον ἐπιτελοῦνται μηχανικῶς, ἀλλὰ αἱ γενικαὶ ἀρχαὶ τοῦ μηχανισμοῦ ἔλκουν τὴν προέλευσίν των «ἀπὸ μίαν ἀνωτέραν πηγήν». Ὁ Νεύτων καὶ οἱ σύγχρονοί του ἐρευνηταὶ τῆς φύσεως, θεωροῦν τὸν κόσμον ὡς ἓν τεράστιον μηχάνημα, τοῦ ὁποίου ὅμως ἡ σύνθεσις καὶ ἡ λειτουργία ἔχει ρυθμισθῆ ὑπὸ μιᾶς θείας νοήσεως. Καὶ ὁ Κάντιος ἐχρησιμοποίησε συχνότατα τὴν ἔννοιαν τῆς τελολογίας. Ἡ σύγχρονος δὲ βιολογία κλίνει πρὸς τὴν ἀντίληψιν ὅτι τὰ φαινόμενα τῆς ζωῆς δὲν δύνανται νὰ ἐξηγηθοῦν μηχανικῶς. Διὰ νὰ τὰ ἐξηγήσωμεν, πρέπει νὰ δεχθῶμεν τὴν ὕπαρξιν μιᾶς ἀρχῆς, ἥτις ἐνεργεῖ οὐχὶ μηχανικῶς, ἀλλὰ τελολογικῶς. Τὸ ἀνωτέρω ἑρμηνευθὲν χωρίον ἀπὸ τὰ «Ἀπομνημονεύματα» τοῦ Ξενοφῶντος ἀρκεῖ νὰ μᾶς διαβεβαιώση ὅτι ὁ Σωκράτης εἶχε διαισθανθῆ ὅτι τὰ φαινόμενα τῆς ζωῆς μόνον τελολογικῶς δύνανται νὰ ἑρμηνευθοῦν.

Ἡ ἐπίδρασις τοῦ Σωκράτους. Ἡ ὑπὸ τοῦ Σωκράτους ἀσκηθεῖσα ἐπίδρασις ἐπὶ τῆς ἀναπτύξεως τοῦ φιλοσοφικοῦ πνεύματος τῆς ἀνθρωπότητος ὑπῆρξε τεραστία καὶ ἐξακολουθεῖ ἀκόμη καὶ σήμερον. Ὡς συνεχισταὶ τῶν ἐρευνῶν του ἀνέπτυξαν τὰς ὑπ' αὐτοῦ τεθείσας ἀρχὰς ὁ Πλάτων καὶ οἱ ἀρχηγοὶ τῶν λεγομένων ἐλασσόνων σωκρατικῶν σχολῶν. Ἡ μορφὴ του ὑψώθη κατὰ τοὺς μεταγενεστέρους χρόνους εἰς ἰδεῶδες πρότυπον τοῦ γνησίως φιλοσοφοῦντος ἀνθρώπου. Κατὰ τὴν χριστιανικὴν ἐποχὴν ἐθεωρήθη ὡς ἀπόστολος τῆς ἠθικότητος καὶ ἐχαρακτηρίσθη ὡς μάρτυς καὶ προάγγελος τῶν χριστιανικῶν μαρτύρων. Κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς θρησκευτικῆς μεταρρυθμίσεως, ὁ μέγας φιλόλογος καὶ ἀνθρωπιστὴς Ἐρασμος, τὸν κατέτασσε μεταξὺ τῶν ἁγίων καὶ τὸν ἐπεκαλεῖτο εἰς τὰς προσευχάς του μὲ τὴν ἐπίκλησιν: «SANCTE SOCRATES ORA PRO NOBIS». (Ἅγιε Σωκράτη, πρέσβευε ὑπὲρ ἡμῶν). Ἐνῶ δὲ κατὰ τὸν μεσαίωνα ἡ μορφή του εἶχεν ἐπισκιασθῆ ἀπὸ τὴν μορφὴν τοῦ Ἀριστοτέλους κατόπιν τῆς ἐπικρατήσεως τῆς σχολαστικῆς φιλοσοφίας, κατὰ τὴν ἀρχὴν τῶν νεωτέρων χρόνων, ἤρχισεν ἡ φιλοσοφικὴ σκέψις νὰ θεωρῇ τὸν Σωκράτη ὡς ἀπόστολον τῆς ἠθικῆς ἐλευθερίας καὶ ὡς ἀρχηγέτην τοῦ πνευματικοῦ διαφωτισμοῦ. Ἡ μελέτη ἰδίᾳ τῶν συγγραμμάτων τοῦ Ξενοφῶντος συνετέλεσεν ὥστε νὰ ἀναγεννηθοῦν αἱ σπουδαὶ αἱ ἀναφερόμεναι εἰς τὸν βίον καὶ τὴν φιλοσοφίαν του. Κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ εὐρωπαϊκοῦ διαφωτισμοῦ, ὁ Σωκράτης ἐθεωρεῖτο ὡς ὁ κατ' ἐξοχὴν ὀρθολογιστὴς φιλόσοφος. Ἀλλὰ καὶ ὁ Εὐσεβισμός, παρ' ὅλην του τὴν ἀντίθεσιν πρὸς τὰς ὀρθολογιστικὰς τάσεις τῶν διαφωτιστῶν, ἔτρεφε σεβασμὸν πρὸς τὴν προσωπικότητα τοῦ Σωκράτους καὶ τὸν παρέβαλλε πρὸς τὸν Χριστόν. Ὁ Ἔγελος, ὅπως ἐσημειώθη εἰς τὰ προηγούμενα, διέγνωσε τὴν τραγικότητα τῆς μοίρας τοῦ Σωκράτους. Δημιουργῶν ἕνα νέον πνευματικὸν κόσμον, ὁ Σωκράτης συνεκρούσθη πρὸς τὴν καθιερωμένην ταξιν τῆς παλαιοτέρας ἐποχῆς, ὑπέκυψε πρὸς στιγμὴν διὰ νὰ ἀναδειχθῆ θριαμβευτής. Ὑπὸ ἄλλο ἐντελῶς πρῖσμα εἶδε τὴν μορφὴν τοῦ Σωκράτους ὁ Νίτσε. Εἰς τὸ πρόσωπόν του εἶδε τὸν αὐστηρὸν ὀρθολογιστὴν καὶ ἠθικολόγον, ὅστις ὑπῆρξεν ὁ κυριώτερος συντελεστὴς διὰ νὰ ἀποθάνη τὸ τραγικὸν πνεῦμα. Αἰ· κατὰ τὸν 20ὸν αἰῶνα φιλολογικαὶ καὶ φιλοσοφικαὶ ἔρευναι, ἔδειξαν ὅτι ἡ προοπτικὴ τοῦ Νίτσε δὲν ἀνταπεκρίνετο πρὸς τὰ πράγματα. Ἡ μνήμη τοῦ Σωκράτους ὡς τραγικοῦ ἥρωος συναισθανθέντος βαθύτατα τὴν προβληματικότητα τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς, ἀποκατεστάθη καὶ πάλιν. Οὐδεὶς ἔζησε μὲ τόσην ἔντασιν τὴν συναίσθησιν τῆς ἀνεπαρκείας τῆς ἀνθρωπίνης γνώσεως. Ἐξετάζων τὸν ἑαυτόν του καὶ τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους, ἀνεκάλυψεν ὁ Σωκράτης ὅτι ἡ ἀνθρωπίνη γνῶσις καὶ γενικώτερον ἡ ἀνθρωπίνη ὕπαρξις προσκρούει εἰς ἀμετακίνητα ὅρια. Διαψεύδων ἐκείνους οἱ ὁποῖοι τὸν χαρακτηρίζουν ὡς ὀρθολογιστήν, ὁ Σωκράτης λέγει εἰς τὴν «Ἀπολογίαν» του: «τῶι ὄντι ὁ θεὸς σοφὸς εἶναι καὶ ἐν τῶι χρησμῶι τοὐτωι τοῦτο λέγειν, ὅτι ἡ ἀνθρωπίνη σοφία ὀλίγου τινὸς ἀξία ἐστὶν καὶ οὐδενός». (Ὁ θεὸς εἶναι ἀληθινὰ σοφὸς καὶ διὰ τοῦ χρησμοῦ τούτου (δηλαδὴ διὰ τοῦ ὁποίου εἶπεν ὅτι ὁ Σωκράτης ἦτο σοφώτατος μεταξὺ ὅλων τῶν ἀνθρώπων) τοῦτο θέλει νὰ εἴπη, ὅτι ἡ ἀνθρωπίνη σοφία ἀξίζει ὀλίγον ἢ μᾶλλον δὲν ἀξίζει τίποτε). Ὁ ἄνθρωπος εἶναι, διὰ τὸν Σωκράτη, μία ὕπαρξις, ἥτις ζῇ ἐντὸς τοῦ συγκεχυμένου κόσμου τῆς ἀνεπαρκοῦς γνώσεως καὶ τῆς κακίας. Ἀπέναντί του ἵσταται ὁ Θεός, ὅστις ἀποτελεῖ τὸ ἀληθὲς μέτρον τῆς ἀξίας τῶν ὄντων. Ὅπως ὁ Οἰδίπους παριστάνεται ὑπὸ τοῦ Σοφοκλέους εἰς τὸ ὁμώνυμον δρᾶμα κατεχόμενος ἀπὸ τὴν ἀπόφασιν νὰ ἀνακαλύψη ποῖος εἶναι, κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον καὶ ὁ Σωκράτης μὲ τὴν θεληματικότητα τραγικοῦ ἥρωος ἀγωνίζεται νὰ ἀποκαλύψη τὴν ἀξίαν τῆς ἀνθρωπίνης γνώσεως καὶ ὑπάρξεως. Ἡ προσπάθειά του αὕτη τὸν ὁδηγεῖ εἰς σύγκρουσιν μὲ τὴν πατρικήν του πόλιν καὶ προκαλεῖ τὴν θανάτωσίν του. Τὸν θάνατον τὸν ἀντιμετωπίζει μὲ ἡρωϊκὸν θάρρος πεπεισμένος ὅτι ἐπιτελεῖ θείαν ἀποστολήν. Διὰ τὸν Σωκράτη ὁ θάνατος ἀποτελεῖ μέσον ἀποκαλύψεως τῆς ἀληθείας καὶ τελειώσεως τῆς ἀνθρωπίνης ψυχικῆς ὑποστάσεως. Ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖον τὸν ὑπέστη, ἦλθε νὰ ἀποτελέση τὸ ἐπιστέγασμα καὶ τὴν ἀποκορύφωσιν τῶν προσπαθειῶν ὁλοκλήρου τῆς ζωῆς του. Ἔπεσε μαχόμενος ὑπὲρ τοῦ ἰδεώδους τῆς ἠθικῆς καὶ πνευματικῆς ἐλευθερίας τῆς ἀνθρωπότητος.

Βιβλιογραφία: Οἱ διάλογοι τοῦ Πλάτωνος. — Ξενοφῶντος «Ἀπομνημονεύματα», «Ἀπολογία», «Αἱ σωκρατικαὶ ἐπιστολαί» SCHLEIERMACHER, UEBER DEN WERT DES SOKRPATES ALS PHILOSOPHEN, 1838. — GEORGES SOREL, LE PROCES DE SOCRATE, 1899. — KARL JOEL, DER ECHTE UND DER XENOPHONTISCHE SOKR., I BD. 1893, II BD. 1901. — ADOLPH LASSON, SOKR. UND DIE SOPHISTEN, 1909. — G. ZUCANTE, SOCRATE, TURIN 1909. — A. E. TAYLOR, VARIA SOCRATICA, OXFORD 1911. — H. MAIER, SOKRATES, 1913. — CONSTANTIN RITTER, SOKRATES, 1931. — EDUARD SPRANGER, NIETZSCHE UEBER SOKRATES, ἐν τεσσαρακονταετηρίδι Θεοφίλου Βορέα, Ἀθῆναι 1935. — TH. DEMON, LE TEMOIGNAGE D' ARISTOTE SUR SOCRATE, PARIS, 1942. — R. GUARDINI, DER TOD DES SOKRATES, 1945. — OLOF GIGON, SOKRATES, 1947. — Περικλῆς Βιζουκίδης, Ἐπιστημονικαὶ πηγαὶ περὶ Σωκράτους, Λειψία 1921. — Τοῦ αὐτοῦ. Ἡ δίκη τοῦ Σωκράτους, Ἀθῆναι καὶ Βερολῖνον 1924. — Π. Βραΐλα Ἀρμένη, Ἡ φιλοσοφία τοῦ Σωκράτους, κατὰ A. FOUILLEE, Ἀθῆναι, ἐκδοτικὸς οἶκος Γ. Φέξη, 1910.

Κ. Δ. Γεωργούλης

***

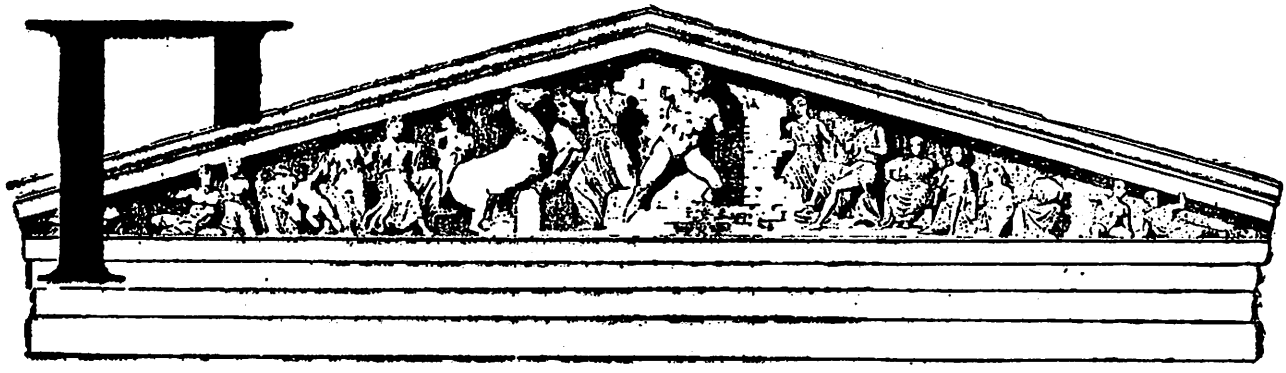

ΠΛΑΤΩΝ. Ὁ διάσημος, ὁ κορυφαῖος, Ἕλλην φιλόσοφος καὶ συγγραφεύς.

Γέννησις, παιδικὴ ἡλικία. Ὁ Πλάτων ἐγεννήθη εἰς τὰς Ἀθήνας κατὰ τὸ τέταρτον ἢ τρίτον ἔτος τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου, ἤτοι τὸ 428—427 π.Χ. Κατὰ τὸν Φ. Γιακάμπυ καὶ τὸν Λάϊζεγκαγκ, ἄρθρον PLATON ἐν RE, μεταξὺ τοῦ Μαρτίου καὶ τῶν μέσων Ἰουλίου τοῦ 427 π.Χ. (ὁ Ἰω. Καλιτσουνάκης ἐν τῇ Μεγάλῃ Ἑλληνικῇ Ἐγκυκλοπαιδείᾳ ὁρίζει τὴν 26ην ἢ 27ην Μαΐου (Θαργηλιῶνος) τοῦ 427 π.Χ.), κατ' ἄλλους τὴν 5ην ἢ 6ην Ἰουνίου τοῦ 428 π.Χ. Τὰ ἔτη λοιπὸν τῆς παιδικῆς καὶ ἐφηβικῆς ἡλικίας του συμπίπτουν μὲ τὸ τελευταῖον τέταρτον τοῦ πέμπτου, τοῦ χρυσοῦ αἰῶνος τῶν Ἀθηνῶν. Ὁ Πλάτων ἀνῆκεν εἰς τοὺς ἀνθρώπους τῆς τρίτης γενεᾶς τοῦ αἰῶνος αὐτοῦ. Ἀλλ' ἔζων πιθανῶς ἀκόμη κατὰ τὰ παιδικά του χρόνια τινὲς ἐκ τῶν Σαλαμινομάχων καὶ ἴσως καὶ ἐκ τῶν Μαραθωνομάχων, καὶ ἀπὸ τοὺς ἰδίους ἢ τὰ παιδιά των θὰ ἤκουσεν ὁ Πλάτων λεπτομερείας τῶν Μηδικῶν (Περσικῶν) πολέμων, χρωματισμένας μὲ τὸ ἔντονον χρῶμα τῶν λαϊκῶν ἀφηγήσεων, ἡ δὲ ἀνάγνωσις τοῦ Ἡροδότου θὰ συνεπλήρωσεν εἰς τὴν φαντασίαν του τὴν εἰκόνα τῆς τεραστίας πάλης τῶν Ἑλλήνων πρὸς τοὺς βαρβάρους, τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πρὸς τὸν ἀσιατικὸν κόσμον! Ἡ βαθεῖα ἀθηναϊκὴ καὶ ἑλληνικὴ συνείδησις τοῦ Πλάτωνος καὶ τὸ ἀντιβαρβαρικὸν πνεῦμα, ποὺ βλέπομεν εἰς τοὺς διαλόγους καὶ τὰς ἐπιστολάς του, ἐνέχουν ἀναμφιβόλως καὶ στοιχεῖα ἐμπνευσμένα ἀπὸ τοὺς ἐνθουσιασμοὺς τῆς παιδικῆς ψυχῆς του, ὅταν ἤκουεν ἀφηγήσεις τῶν Περσικῶν πολέμων ἀπὸ τοὺς πρεσβυτέρους ἢ ἠκροᾶτο ἀπαγγελίαν τῶν ἱστοριῶν τοῦ Ἡροδότου ἢ παρηκολούθει τὴν διδασκαλίαν (παράστασιν) τῶν «Περσῶν» τοῦ Αἰσχύλου.

Ἡ οἰκογένεια τοῦ Πλάτωνος ἀνῆκεν εἰς τὴν ἀριστοκρατίαν τῆς ἐποχῆς. Αὐτὸ εἶχε σημασίαν ὄχι μόνον διὰ τὴν πρώτην ἀγωγὴν τοῦ Πλάτωνος, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν διαμόρφωσιν τῶν μετέπειτα πεποιθήσεών του. Πολιτικαί, θρησκευτικαὶ καὶ κοινωνικαὶ παραδόσεις, ἐν τῷ μέσῳ τῶν ὁποίων ἀνετράφη ὁ Πλάτων, ἦσαν αἱ παραδόσεις τῆς τότε ἀθηναϊκῆς ἀριστοκρατικῆς κοινωνίας. Ὁ σεβασμὸς πρὸς τὸ Θεῖον, ἡ εὐσέβεια πρὸς τοὺς πατρώους θεούς, ὁ σεβασμὸς πρὸς τοὺς γονεῖς, ἡ μετ' εὐλαβείας τήρησις τῶν παλαιῶν, γνησίως ἑλληνικῶν ἐθίμων, ἡ περιφρόνησις τῶν βαρβάρων καὶ παντὸς βαρβαρικοῦ, ἦσαν γνωρίσματα πάσης ἀριστοκρατικῆς ἀθηναϊκῆς συνειδήσεως. Μέσα εἰς αὐτὰς τὰς παραδόσεις ἐγεννήθη καὶ ἐμεγάλωσεν ὁ Πλάτων, τὸ νεώτατον τέκνον τοῦ Ἀρίστωνος καὶ τῆς Περικτιόνης. Ἡ μήτηρ τοῦ Πλάτωνος, μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἀρίστωνος, ἠλθεν εἰς δεύτερον γάμον, ὑπανδρεύθη τὸν Πυριλάμπην. Ὁ Πλάτων ἔμεινεν ἄγαμος μέχρι τοῦ τέλους τοῦ βίου του, οὐχὶ ὅμως ἐκ μισογυνισμοῦ. Καὶ ὄχι μόνον δὲν ὑπῆρξε μισογύνης, ἀλλ' ἔδειξεν ἀπόλυτον σεβασμὸν πρὸς τὴν γυναῖκα καὶ τὴν μητρότητα. Εἰς τὰς πολιτειακάς του μεταρρυθμίσεις βλέπομεν πλῆθος μέτρων, τὰ ὁποῖα προτείνει δι' ἀνταξίαν τοῦ προορισμοῦ της μόρφωσιν τῆς γυναικός, εἰς τὴν Ἀκαδημίαν δὲ ἀργότερον εἶχε δεχθῆ ὡς μαθητὰς καὶ γυναῖκας, τὰ ὀνόματα δύο ἐκ τῶν ὁποίων διεσώθησαν μέχρις ἡμῶν.

Ὁ Πλάτων συγγενεῖς στενοὺς εἶχεν Ἀθηναίους τὰ πρῶτα φέροντας. Ὁ Χαρμίδης ἦτο ἀδελφὸς τῆς μητρός του Περικτιόνης καὶ ὁ Κριτίας, εἷς ἐκ τῶν Τριάκοντα τυράννων, ἐξάδελφός της. Οἱ δύο αὐτοί, καθὼς καὶ οἱ δύο ἀδελφοὶ τοῦ Πλάτωνος, ὁ Ἀδείμαντος καὶ ὁ Γλαύκων, εἶναι πρόσωπα διαλόγων του.

Ἡ οἰκογένεια τοῦ Πλάτωνος συνέχιζε τὰς ἀριστοκρατικὰς παραδόσεις τῆς ἀρχαίας ἀρετῆς. ὅπως τὴν εἶχεν ὑμνήσει ὁ Αἰσχύλος καὶ ὁ Ἀριστοφάνης. Ὕψιστον ἀνθρώπινον ἰδανικὸν ἐθεωρεῖτο ἡ σύμμετρος διάπλασις ὡραίου σώματος καὶ ἐναρέτου ψυχῆς, ἡ σωματικὴ καὶ ψυχικὴ ἀρετή, ἡ καλοκαγαθία. Σκοπὸς τοῦ βίου ἡ εὐδαιμονία. Πρὸς αὐτὸ τὸ ἰδεῶδες ἀναμφιβόλως κατέτεινε καὶ ἡ παιδαγωγικὴ θέλησις τῆς οἰκογενείας τοῦ Πλάτωνος, ὅταν αὕτη εἰσῆγε τὸν νεαρὸν βλαστόν της εἰς τὸν μορφωτικὸν του δρόμον. Διὰ νὰ τὸν παρακολουθήσωμεν θὰ πρέπει νὰ μεταφερθῶμεν καὶ ἡμεῖς ψυχικῶς εἰς τὴν ἐποχὴν ἐκείνην καὶ νὰ τοποθετήσωμεν τὸν βιογραφούμενον εἰς τὸ ἱστορικόν της πλαίσιον.

Πολιτικαὶ καὶ πνευματικαὶ συνθῆκαι τῶν χρόνων τῆς παιδείας τοῦ Πλάτωνος. Μετὰ τὴν ὁριστικὴν ἀπόκρουσιν τοῦ περσικοῦ κινδύνου, ἐμφανίζονται δύο παράλληλα φαινόμενα εἰς τὴν ζωὴν τῶν Ἀθηνῶν. Ἀπὸ τὸ ἕνα μέρος ἔχομεν τὴν ἵδρυσιν τῆς ἀθηναϊκῆς συμμαχίας καὶ τὴν συγκρότησιν ἰσχυροῦ ἀθηναϊκοῦ κράτους. Ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος παρατηροῦμεν ἰσχυροποίησιν τοῦ ἀτόμου, τόνωσιν τῆς ἀτομικότητος, ἀξίωσιν συμμετοχῆς ὅλων τῶν πολιτῶν εἰς τὰ κοινά. Καὶ τὰ δύο φαινόμενα ἦσαν ἀναγκαῖα ἐπακολουθήματα τῶν Μηδικῶν πολέμων. Τὸ πρῶτον φαινόμενον, ἡ ἵδρυσις τοῦ μεγάλου ἀθηναϊκοῦ κράτους, προῆλθεν ἀπὸ τὴν πανελλήνιον σχεδὸν ἀναγνώρισιν τῆς Ἀθηναϊκῆς συμβολῆς εἰς τὴν κατανίκησιν τῶν Περσῶν, ἀπὸ τὰ σφάλματα τῶν Σπαρτιατῶν καὶ τὴν διαγωγὴν τοῦ Παυσανίου καὶ κυρίως ἀπὸ τὴν μεγαλεπήβολον ναυτικὴν πολιτικὴν τοῦ Θεμιστοκλέους ἡ ὁποία διήνοιξε τὴν θάλασσαν καὶ τὸν πλοῦτον της εἰς τὴν τέως μικροπειρωτικὴν δύναμιν τῶν Ἀθηνῶν — αὐτήν, ποὺ δὲν ἔπαυσε νὰ νοσταλγῇ μέχρι τοῦ θανάτου του ὁ Πλάτων: — καὶ τὴν οἰκονομικὴν φυτοζωοῦσαν Ἀττικήν. Ὡραίαν ἱστορικὴν εἰκόνα τῆς ἀναπτύξεως τῆς ἀθηναϊκῆς ἰσχύος παρέχει ἡ Θουκυδίδειος ἀφήγησις τῶν γεγονότων τῆς λεγομένης πεντηκονταετίας (478—431 π.Χ.).

Τὸ δεύτερον φαινόμενον, ἡ ἐξύψωσις καὶ συνειδητοποίησις τῆς ἀτομικότητος, εἶχε καὶ αὐτὸ τὴν αἰτίαν τῆς γενέσεώς του εἰς τὰ Μηδικά, ἐφόσον ὅλοι οἱ πολῖται, ἀσχέτως πρὸς τὴν καταγωγὴν καὶ τὴν οἰκονομικοκοινωνικήν των θέσιν, εἶχον ἐξ ἴσου συμβάλει εἰς τὴν ἐκδίωξιν τῶν Περσῶν ἐπιδρομέων. Ὅλοι ἐστρατεύθησαν, ἐθρήνησαν νεκρούς, εἶδον πυρπολουμένας τὰς οἰκίας καὶ τὰ ἱερά, ἀφῆκαν ἀμάχους γέροντας καὶ γυναῖκας καὶ παιδία εἰς τὴν Σαλαμῖνα καὶ τὰς ἄλλας νήσους, καὶ ὅλοι μαζὶ πάλιν ἐπέστρεψαν εἰς τὰ ἐκ τοῦ πολέμου ἐρείπια νικηταί, πλὴν πτωχοὶ καὶ κατεστραμμένοι. Ἀνέκτισαν τὰς οἰκίας καὶ ἠσθάνθησαν ὅλοι ἐξ ἴσου τὸν αὐτὸν πόθον τῆς ἀνορθώσεως, ἀλλ' ἡ ἄνευ ἑτέρου ἐπάνοδος εἰς τὸ προπολεμικὸν πολιτικοκοινωνικὸν καθεστὼς ἦτο πλέον ἀδύνατος, διότι αἱ κοιναὶ περιπέτειαι εἶχον καταρρίψει πολλοὺς ἐκ τῶν πολιτικοκοινωνικῶν φραγμῶν, οἵτινες ἐχώριζον τοὺς πολίτας. Μία νέα δύναμις, ἕνας νέος ἰσχυρὸς παράγων ἀναφαίνεται εἰς τὴν ζωὴν τῶν Ἀθηνῶν τῆς πεντηκονταετίας καὶ αὐτὸς εἶναι τὸ ἄτομον. Εἰς τὰς ἀξιώσεις ταύτας τοῦ ἀτόμου ἤρχισαν βαθμηδὸν νὰ ὑποκύπτουν οἱ παλαιοὶ θεσμοί. Οὕτω ἠνοίγετο ὁ δρόμος πρὸς τὴν δημοκρατίαν, ἡ ὁποία καὶ ἐπεβλήθη. Εἰς τὴν συνειδητοποίησιν τοῦ πολίτου - ἀτόμου ὄχι ὀλίγον συνετέλεσε καὶ ἡ πολιτικοπνευματικὴ κίνησις τοῦ διαφωτισμοῦ, τὸν ὁποῖον ἀσκοῦν οἱ Σοφισταί. Τοῦ ἀρχηγέτου αὐτῶν Πρωταγόρου βασικὸν κήρυγμα ἦτο: «πάντων χρημάτων μέτρον ἄνθρωπος, τῶν μὲν ὄντων ὡς ἔστι, τῶν δὲ μὴ ὄντων ὡς οὐκ ἔστιν». (Ὁ ἄνθρωπος εἶναι μέτρον ὅλων τῶν πραγμάτων· τῶν μέν ὄντων, ὅτι ὑπάρχουν, τῶν δὲ μὴ ὄντων, ὅτι δὲν ὑπάρχουν).

Ἡ ἀθηναϊκὴ δημοκρατία τοῦ 5ου αἰῶνος π.Χ. ἔφθασεν εἰς τὸ κατακόρυφον τῆς ἀκμῆς της ἐπὶ Περικλέους, ὁ ὁποῖος εἰς τοῦτο ἐμφανίζει τὸ πολιτικόν του δαιμόνιον, ὅτι δηλαδὴ τὰς δύο εἰρημένας δυνάμεις, τὴν ὁμαδικήν, ποὺ ἀντιπροσωπεύει τὸ κράτος, καὶ τὴν ἀτομικήν, ποὺ ἐκφράζει τὸ ἄτομον, δὲν ἀφῆκε νὰ ἔλθουν εἰς ἀντίθεσιν, πρὸς ἀλλήλας, ἀλλ' ἡρμόνισεν αὐτὰς καὶ οὕτως ἐνέταξε τὰ ἐλεύθερα ἄτομα ὡς ὀργανικὰ μέλη εἰς τὸ κρατικὸν σύνολον. Τοῦτο ἐπέτυχε μὲ τὴν θαυμαστὴν ἐπιβολὴν τῆς προσωπικότητός του, ὥστε ὁ ὀξυδερκὴς Θουκυδίδης νὰ λέγῃ περὶ τοῦ ἀθηναϊκοῦ πολιτεύματος ἐπὶ Περικλέους: «ἐγίγνετο λόγῳ μὲν δημοκρατία, ἔργῳ δὲ ὑπὸ τοῦ πρώτου ἀνδρὸς ἀρχή» (Β, 65, 8—10). Δηλαδή: τὸ ἀθηναϊκὸν πολίτευμα ἐπὶ Περικλέους εἶχε μὲν τὸ ὄνομα τῆς δη-

μοκρατίας, εἰς τὴν πραγματικότητα ὅμως ἦτο κυβέρνησις ὑπὸ τοῦ πρώτου ἀνδρός.

Μὲ τὴν πολιτικὴν δύναμιν τῶν Ἀθηνῶν συνεβάδιζον ἡ οἰκονομικὴ ἀκμὴ καὶ εὐρωστία, ἡ ὀφειλομένη εἰς τοὺς ἀπὸ τῶν συμμάχων φόρους καὶ τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ ἐμπορίου καὶ ὁ πληθυσμὸς τῆς Ἀττικῆς ηὐξήθη διὰ τῆς συρροῆς μετοίκων ἐξ ὅλης τῆς Ἑλλάδος, ὥστε ἐκ τῆς ἐγκαταστάσεώς των εἰς τὴν Ἀττικὴν καὶ τῆς συζεύξεώς των μὲ ἐντοπίας νὰ προκύψῃ βραδύτερον ζήτημα πολιτογραφήσεως αὐτῶν.

Παράλληλα μὲ τὴν πολιτικοοικονομικὴν ἀκμὴν ἐχώρησεν ἡ ἀνάπτυξις τῶν γραμμάτων καὶ τῶν τεχνῶν, τὰ δὲ μέχρις ἡμῶν περισωθέντα μνημεῖα τοῦ λόγου καὶ τῆς τέχνης τοῦ αἰῶνος τούτου ἀντιπροσωπεύουν ὅ,τι εὐγενέστερον καὶ πνευματικώτερον ἔχει νὰ ἐπιδείξῃ μέχρι σήμερον ἡ οἰκουμένη ὁλόκληρος.

Ἐν τούτοις τὸ ἀττικὸν πνεῦμα, ἀφοῦ, ἀπολυτρωθὲν ἀπὸ τὴν ἰωνικὴν κηδεμονίαν, ἔφθασεν εἰς τὸ κατακόρυφον τῆς ἀκμῆς του, ἦς ἡ γνησιωτέρα πνευματικὴ ἔκφρασις εἶναι ἡ ἀττικὴ τραγωδία, διέρχεται κατὰ τὰ μέσα τοῦ 5ου αἰῶνος μίαν ὀξυτάτην κρίσιν. Διὰ νὰ κατανοήσωμεν τὰ αἴτια καὶ τὴν μορφὴν τῆς κρίσεως αὐτῆς εἶναι ἀνάγκη νὰ χαράξωμεν ὀλίγας γραμμάς, ἀναφερομένας εἰς τὴν ἀπὸ Αἰσχύλου μέχρις Ἀριστοφάνους γοργὴν ἐξέλιξιν τῶν ἰδανικῶν τῆς μορφώσεως.

Διὰ τῆς μεταρρυθμίσεως τοῦ Κλεισθένους κατηνέχθησαν τὰ τελευταῖα κατὰ τῆς ἀριστοκρατίας πλήγματα καὶ διὰ τῆς ἀνωτέρω ἐκτεθείσης πολιτικοοικονομικῆς ἐξελίξεως μετὰ τὰ Μηδικὰ ἐπεβλήθη, ὡς εἴδομεν, τὸ κράτος τοῦ δήμου. Ἀλλ' ἂν ἡ ἀριστοκρατία παρηγκωνίσθη, ἐν τούτοις τὰ μορφωτικὰ ἰδανικά της παρέμειναν, ἐνσωματωθέντα εἰς τὸ ἐν τῷ μεταξὺ διαμορφωθὲν ἰδανικὸν τοῦ πολίτου - ἀτόμου, ἡ δὲ ἀρετὴ τοῦ ἀνδρὸς - πολίτου περιελάμβανε τώρα ὄχι μόνον τὴν ἀνδρείαν (τὴν παλαιὰν ὁμηρικὴν ἀρετήν). ἀλλὰ καὶ τὰ νέα στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα ἀπήτει ἡ ἐν τῷ μεταξὺ συντελεσθεῖσα πολιτικοποίησις τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἡ ἐκ ταύτης προελθοῦσα καὶ ὡς ἀναγκαῖα θεωρηθεῖσα γενικὴ μόρφωσις, ἤτοι τὴν δικαιοσύνην καὶ τὴν σοφίαν, καὶ ἐπὶ πλέον τὰ ἐκ τῆς ἀριστοκρατικῆς παραδόσεως κληροδοτηθέντα, ἤτοι τὴν σωφροσύνην (φρόνησιν) καὶ τὴν εὐλάβειαν. Ἀνδρεία, σοφία, δικαιοσύνη, φρόνησις, εὐλάβεια ἦσαν τὰ συστατικὰ τῆς πολιτικῆς ἀρετῆς, ὅπως τὴν ἀντελήφθη ὁ ἑλληνικὸς καὶ ἰδίως ὁ ἀττικὸς κόσμος κατὰ τοὺς χρόνους τῶν Μηδικῶν καὶ τοῦ πρώτου ἡμίσεος τοῦ 5ου αἰῶνος. Ἡ ἀττικὴ τραγωδία, καὶ δὴ καὶ ἡ τραγωδία τοῦ Αἰσχύλου, ἀντικατοπτρίζουν τὴν ὡλοκληρωμένην μορφὴν τῆς πολιτικῆς καὶ ἀνθρωπίνης ἀρετῆς.

Αὐτὸς εἶναι ὁ ἰδεολογικὸς κόσμος, τὸν ὁποῖον νοσταλγεῖ ὁ Ἀριστοφάνης ὀλίγας δεκαετηρίδας μετὰ τὸν Αἰσχύλον. Κατὰ τὸ διάστημα αὐτῶν τῶν δεκαετηρίδων συντελεῖται ἡ ὑπερτροφικὴ τόνωσις τῆς ἀτομικότητος, περὶ ἧς ὠμιλήσαμεν. Οἱ πνευματικοὶ τροφοδόται τῆς ὑπερτροφίας ταύτης τῆς ἀτομικότητος, οἱ Σοφισταί, καλύπτουν ἀκριβῶς τὸ μεταξὺ Αἰσχύλου καὶ Ἀριστοφάνους, χρονικὸν ἐνδιάμεσον. Παρὰ τὴν αἰσχύλειον πολιτικὴν ἀρετήν, οἱ Σοφισταὶ ὑποδαυλίζουν τὴν γένεσιν τῆς ἐγωιστικῆς ἀτομικῆς ἀρετῆς. Εἰς τὸν πολίτην ἀντιτάσσουν τὸ ἄτομον. Εἰς τὸ κράτος τὸν ἰδιώτην. Εἰς τὴν δικαιοσύνην τῆς πολιτικῆς κοινότητος ἀντιτάσσουν τὴν ἀτομικήν. Εἰς τὴν πολιτικὴν καὶ ἀνθρωπίνην παιδείαν τὴν ἐπαγγελματικὴν - ρητορικὴν μόρφωσιν, εἰς τὴν εὐλάβειαν καὶ θεοσέβειαν τὸν ἀσεβῆ σκεπτικισμόν. Αὐτὴ εἶναι ἡ κρίσις τοῦ ἀττικοῦ πνεύματος, ἡ ἐπικίνδυνος καμπὴ τῆς πολιτικῆς καὶ πνευματικῆς ζωῆς τῶν Ἀθηνῶν. Κατ' αὐτὴν τὴν καμπὴν ἐμφανίζεται εἰς τὴν πνευματικὴν σκηνὴν τῶν Ἀθηνῶν μία δαιμονία μορφή: ὁ Σωκράτης, ὁ πολέμιος τῶν Σοφιστῶν καὶ διδάσκαλος τοῦ Πλάτωνος. Μετ' ὀλίγον ὁ Πελοποννησιακὸς πόλεμος ἐπιτείνει τὴν κρίσιν, αἱ παλαιαὶ ἀξίαι κλονίζονται, ὁ Σωκράτης συγχέεται μὲ τοὺς Σοφιστὰς (τὴν σύγχυσιν δὲν κατώρθωσε νὰ ἀποφύγῃ οὐδὲ αὐτὸς ὁ Ἀριστοφάνης, ὁ νοσταλγὸς τῆς ἀρχαίας ἀρετῆς). καὶ θανατώνεται ὡς ἀρνητὴς τῶν θεῶν τῆς πόλεως, καινὰ δαιμόνια εἰσφέρων καὶ τῶν νέων διαφθορεύς, οἱ πολιτικοὶ ἐκφυλίζονται εἰς δημαγωγούς, τὸ κράτος, ἡ «πόλις», παύει πλέον νὰ εἶναι παιδαγωγοῦσα δύναμις. τὸ δὲ πολιτικὸν καὶ πνευματικὸν ἔδαφος τῶν Ἀθηνῶν, τῆς πρώτης ἑλληνικῆς πόλεως. χρειάζεται ριζικὴν κάθαρσιν.

Τὸν ἔλεγχον ἤρχισε πρῶτος ὁ Σωκράτης. Ἀλλ' ἂν αὐτὸς ὑπῆρξε περισσότερον ἀρνητὴς τῆς ἐποχῆς του, παρὰ ἱδρυτὴς καὶ ὀργανωτὴς νέου κεκαθαρμένου πνευματικοῦ κόσμου, ἔχει ὅμως θετικὴν δημιουργίαν, τὸ ὅτι διὰ τοῦ λόγου καὶ τοῦ βίου του ἐκέρδισε τὴν ψυχὴν Ἑνός, τοῦ ἐφήβου Πλάτωνος, καὶ τοῦ ἔδειξε τὸν δρόμον πρὸς τὴν αὐτοδιαμόρφωσίν του εἰς πνευματικὸν ἡγέτην, ἀναμορφωτὴν καὶ ἀνανεωτὴν τοῦ καιροῦ του καὶ πάσης ἐποχῆς.

Οἱ πρὸ τοῦ Σωκράτους διδάσκαλοι τοῦ Πλάτωνος. Παραδίδεται, ὅτι ὁ Πλάτων, ἐκτὸς τῶν πρώτων διδασκάλων του, τοῦ γραμματιστοῦ, τοῦ γυμναστοῦ καὶ τοῦ μουσικοδιδασκάλου, εἶχε διδάσκαλον τὸν μαθητὴν τοῦ Ἡρακλείτου Κρατύλον, μὲ τὸ ὄνομα τοῦ ὁποίου ὠνόμασεν ἀργότερα καὶ ἕνα διάλογόν του. Ὑπὸ τὴν ὁδηγίαν τοῦ Κρατύλου θὰ ἀνέγνωσεν ὁ νέος Πλάτων τὰ φιλοσοφικὰ «Περὶ φύσεως» βιβλία τῶν Ἰώνων «φυσιολόγων» (ἤτοι τῶν πρώτων μεταφυσικῶν φιλοσόφων), τὸ φιλοσοφικὸν - διδακτικὸν ποίημα τοῦ Ἐμπεδοκλέους καὶ τὸ βιβλίον τοῦ Ἀναξαγόρου· ἐν γένει ὁ Κρατύλος θὰ ἐβοήθησε τὸν Πλάτωνα νὰ γνωρίσῃ τὰ διδάγματα τῶν Προσωκρατικῶν φιλοσόφων, καὶ ἰδίως τοῦ διδασκάλου του Ἡρακλείτου, τοῦ ὁποίου βασικὴ φιλοσοφικὴ πίστις ἦτο ἡ ἰδέα περὶ τῆς διαρκοῦς ροῆς, γενέσεως καὶ φθορᾶς, τῶν ὄντων. Ἐν τῷ μεταξὺ ἐξεδηλώθησαν, παρὰ τὰ θεωρητικὰ διαφέροντα, καὶ αἱ ποιητικαὶ τάσεις τοῦ Πλάτωνος. «Ἐπιγράμματα» ὀνομάζουν γενικῶς οἱ ἀρχαῖοι τὰ ἐφηβικὰ ποιητικὰ του πρωτόλεια. Ἤδη ἀπὸ τῶν νεανικῶν του χρόνων εἶχον καταστῆ ἐμφανεῖς, αἱ δίφυεῖς ροπαὶ τῆς ψυχῆς του, ἡ θεωρητικὴ καὶ ἡ ποιητική, ἡ πρὸς τὴν φιλοσοφίαν καὶ τὴν ποίησιν ταυτοχρόνως κλίσις, ἡ ὁποία ἀνέδειξε τὸν ποιητὴν φιλόσοφον. Καὶ πρὸς τὴν ἐνεργὸν πολιτικὴν ἔτεινεν ὁ νέος Πλάτων καὶ αἱ οἰκογενειακαί του παραδόσεις συνῆδον πρὸς τὴν πολιτικὴν ροπήν του.

Ἡ κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ Ἡρακλείτου διδασκαλία τοῦ Κρατύλου δὲ φαίνεται νὰ ἱκανοποίησε καὶ πολὺ τὴν ψυχήν τοῦ ἐφήβου Πλάτωνος, οὔτε διὰ τοῦ περιεχομένου της, οὔτε διὰ τῆς προσωπικότητος τοῦ διδασκάλου. Τὴν πρὸς τὸν Ἡράκλειτον ἀντίθεσιν μαρτυρεῖ ἡ περὶ τοῦ ὄντως ὄντος, τῶν ἰδεῶν δηλαδή, πλατωνικὴ διδασκαλία, ἡ ἀντιτιθεμένη πρὸς τὸ ἡρακλείτειον δόγμα τῆς γενέσεως καὶ φθορᾶς τῶν ὄντων. Ὁ πλατωνικὸς κόσμος τῆς οὐσίας δὲν ἔχει τίποτε τὸ κοινὸν μὲ τὸν ἡρακλείτειον κόσμον τῆς διαρκοῦς ροῆς τῶν πάντων. Λοιπόν, τὸ περιεχόμενον τῆς διδασκαλίας τοῦ Κρατύλου καὶ ἡ προσωπικότης τοῦ διδασκάλου ὠφέλησαν μὲν ἴσως τὸν ἔφηβον Πλάτωνα, δὲν ὑπῆρξαν ὅμως βασικοὶ συντελεσταὶ τῆς μετέπειτα ἐξελίξεώς του, διότι δὲν ἠδυνήθησαν νὰ κερδίσουν τὴν ψυχὴν τοῦ τροφίμου. Τὸ χάρισμα αὐτό, ποὺ δὲν εἶχεν ὁ Κρατύλος, εἶχεν ὁ μέγας γόης τῶν ἐφηβικῶν ψυχῶν τοῦ καιροῦ του, ὁ Σωκράτης!

Σωκράτης, ὁ πρῶτος ἀληθινὸς διδάσκαλος καὶ «ἑταῖρος» τοῦ Πλάτωνος. Ἡ γνωριμία τοῦ Πλάτωνος μὲ τὸν Σωκράτην εἶναι τὸ πρῶτον καὶ θεμελιῶδες γεγονὸς τῆς ζωῆς του, τὸ ὁποῖον καὶ τὴν καθώρισε ριζικά. Εἶναι τόση ἡ σπουδαιότης τοῦ γεγονότος αὐτοῦ, ὥστε ἠμποροῦμεν νὰ εἴπωμεν, ὅτι χωρὶς τὸν Σωκράτην δὲν δύναται νὰ νοηθῇ ὁ Πλάτων, χωρὶς τὴν συνάντησιν τῶν δύο αὐτῶν ἀνδρῶν ἡ Ἑλλὰς καὶ ὁ κόσμος δὲν θὰ εἶχον τὸν Πλάτωνα αὐτόν, ποὺ ἔχουν σήμερον.

Συναντηθεὶς ὁ Πλάτων μὲ τὸν Σωκράτην καὶ συνδεθεὶς ψυχικὰ μὲ αὐτόν, ἐγκατέλειψε τὴν σύνθεσιν ἐλεγείων καὶ ἐπιγραμμάτων, χωρὶς φυσικὰ νὰ παύσῃ ποτὲ νὰ εἶναι ποιητής. Ὁ ποιητής, ὡς γνωστόν, γεννᾶται, καί, ὅταν ἡ ποίησις εἶναι ἀληθινή, δηλαδὴ ἔμφυτον στοιχεῖον τῆς ζωῆς, δὲν ἠμπορεῖ νὰ νοηθῇ ζωὴ χωρὶς ποίησιν! Ἔτσι, ἔγινε καὶ μὲ τὸν Πλάτωνα. Ἔμεινε ποιητὴς καὶ ἐσωτερικά, εἰς τὴν ψυχήν, καὶ ἐξωτερικά, εἰς τὸν λόγον του. Ἡ φιλοσοφία του, μὲ τὰς αἰθεροβάμονας ἀνατάσεις καὶ ἐξάρσεις τῆς ἰδεολογίας του, εἶναι φιλοσοφία ποιητοῦ. Ἡ εἰκὼν τοῦ Σωκράτους, τὴν ὁποίαν παρέχουν τὰ πλατωνικὰ ἔργα, ἔχει πρὸς τὸν πραγματικὸν Σωκράτην τὴν ἰδ΄αν σχέσιν, ποὺ ἔχει ἡ ποίησις μὲ τὴν πραγματικότητα. Ποίημα εἶναι ὁ πλατωνικὸς Σωκράτης: Ποιητικὴ δημιουργία, «ἀντιτέχνημα» (δηλαδὴ ἔργον συναγωνισμοῦ) πρὸς τὰς τραγωδίας τῶν ποιητῶν, ὅπως λέγει ὁ ἴδιος ὁ Πλάτων, εἶναι ἡ ἰδεώδης πολιτεία του. Ποιητικὴ εἶναι ἡ γλῶσσα του, ἡ μορφὴ τῶν ἔργων του. Πρῶτα - πρῶτα ἀνυπέρβλητον ποίημα εἶναι ὁ διάλογος, ὁ πλατωνικὸς διάλογος, ποὺ εἶναι ἓν λογοτεχνικὸν εἶδος ἀπὸ ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα. ἅπαξ γενόμενα, δὲν ἐπαναλαμβάνονται πλέον! Ποιητικαὶ εἶναι αἱ εἰκόνες τῶν ἔργων του, οἱ φραστικοί του τρόποι ἐν γένει, δημιουργήματα ποιητικαὶ εἶναι οἱ μῦθοι του, οἱ περίφημοι πλατωνικοὶ μῦθοι!

Ἔμεινε λοιπὸν ποιητὴς πάλιν ὁ Πλάτων, παρὰ τὴν συνάντησίν του μὲ τὸν Σωκράτην. Ἀκριβέστερον: ἀπὸ τὴν συνάντησίν του αὐτὴν ἐτονώθη περισσότερον ὁ ποιητικός, ὁ δημιουργικὸς χαρακτὴρ τῆς ψυχῆς του. Διότι ὁ Σωκράτης δὲν μετέδιδεν εἰς τοὺς μαθητάς του, τοὺς «συνόντας» καὶ «ἑταίρους», ἕτοιμον ἰδικήν του σοφίαν. Αὐτός, ὡς γνωστόν, δὲν εἶχε σοφίαν καὶ ἔλεγεν: «ἓν οἶδα ὅτι οὐδὲν οἶδα». (Δηλαδή: ἕνα πρᾶγμα ἠξεύρω, ὅτι δὲν ἠξεύρω τίποτε). Ὁ Σωκράτης δὲν ἤθελε νὰ καταστήσῃ τοὺς μετ' αὐτοῦ, τοὺς συνόντας, ἀντίγραφα ἰδικά του, ὅπως σήμερον, καὶ πάντοτε, μερικοὶ διδάσκαλοι ἀγωνίζονται καὶ μοχθοῦν νὰ κάμουν τοὺς μαθητάς των ὁμοιώματα τῆς πτωχῆς των προσωπικότητος! Δὲν ἤθελεν ὁ Σωκράτης νὰ κάμῃ τοὺς μαθητάς του μικροὺς «Σωκράτηδες», ἀλλὰ μὲ τὴν «μαιευτικὴν» παιδαγωγικὴν τέχνην του, ποὺ ἤσκει κατά τινα παράδοξον ἀταβισμὸν — μαῖα ἦτο ἡ μήτηρ του Φαιναρέτη — «ἔφαινε τὴν ἀρετήν», ἐφανέρωνε τὴν ἀρετήν, ἔκαμνε νὰ φανοῦν αἱ ἱκανότητες καὶ ἡ ἰδιοφυΐα τῶν τροφίμων. Ὁ Σωκράτης ἐβοήθει τοὺς μαθητάς του εἰς ἀποκάλυψιν τῶν δεξιοτήτων καὶ τῆς ἀρετῆς των, εἰς αὐτοσυνείδησιν καὶ αὐτοδιαμόρφωσιν, ἐβοήθει, ὡς κάμνει ἡ μαῖα, τὴν πνευματικὴν κύησιν, ὑπεδαύλιζε, ἐσκανδάλιζε μὲ τὸν ἔλεγχον, τὴν εἰρωνείαν καὶ τὴν ἐρώτησιν τὸ «ποιεῖν», δηλαδὴ τὸ γεννᾶν καὶ δημιουργεῖν. Φυσικὰ δὲν ἐγίνοντο ὅλοι δημιουργικοί, διότι ὅλοι δὲν εἶχον «ποιητικὴν» φύσιν. Ὅσοι ὅμως τὴν εἶχον, ἐγίνοντο κατ' ἐξοχὴν ποιηταί, εἰς δὲ ὑπὲρ πάντας, πνευματικὸς δημιουργὸς καὶ πλάστης, ὁ Πλάτων! Τοῦτο λοιπὸν χρεωστεῖ ὁ Πλάτων εἰς τὸν Σωκράτην: ὅτι μέσα εἰς τὸ θερμοκήπιον τοῦ ἀγνοῦ παιδαγωγικοῦ ἔρωτος, σύμφωνα μὲ τὴν ἱερὰν δελφικὴν ἐντολὴν τοῦ «γνῶθι σαυτόν», ἐγνώρισε τὸν ἑαυτόν του τῇ βοηθείᾳ τοῦ Σωκράτους, διὰ νὰ συνεχίσῃ ἔπειτα μόνος τὸν δρόμον τῆς περαιτέρω ἀνελίξεώς του. Ἀπὸ τῆς αὐτογνωσίας ἐχώρησεν ὁ Πλάτων εἰς τὴν αὐτοδιαμόρφωσιν. Ἰδοὺ τὸ νόημα τοῦ σωκρατικοῦ «συνεῖναι». Κατόπιν τῶν ἀνωτέρω γίνεται φανερόν, διατὶ τὸ ἔτος 408 π.Χ.,

καθ' ὃ ὁ εἰκοσαετὴς περίπου Πλάτων ἐγνώρισε τὸν Σωκράτη, ἀποτελεῖ μίαν ἀπὸ τὰς σπουδαιοτέρας χρονολογίας τῆς ζωῆς τοῦ Πλάτωνος!

Τὸ πλατωνικὸν βίωμα τῆς θανατικῆς καταδίκης τοῦ Σωκράτους. Τὰ πρῶτα συγγράμματα τοῦ Πλάτωνος. Κατὰ τὰ ὀκτὼ ἔτη τῆς γνωριμίας του μὲ τὸν Σωκράτη συνέβησαν τὰ γεγονότα, τὰ ὁποῖα βραδύτερον ὁ γέρων Πλάτων ἀφηγεῖται εἰς τὴν Ζ΄ Ἐπιστολήν του, (324 D — 326 B), διὰ νὰ ἐξηγήσῃ διατί ἐκρατήθη μακρὰν τῆς ἐνεργοῦ πολιτικῆς καὶ ἔμεινε φιλόσοφος. Τὰ γεγονότα αὐτὰ εἶναι ἡ ἀρχὴ τῶν Τριάκοντα τυράννων, ἡ ἀποκατάστασις τῆς δημοκρατίας καὶ ἡ θανατικὴ καταδίκη τοῦ Σωκράτους.

Ἡ κατάστασις τῶν Τριάκοντα (404 π.Χ.), εὗρε τὸν Πλάτωνα εἰκοσιτετραετῆ. Συμπίπτει δηλαδὴ μὲ τὴν περίοδον ἐκείνην τῆς ἡλικίας τοῦ Πλάτωνος, καθ' ἣν, ὡς ὁ ἴδιος λέγει εἰς τὴν Ζ΄ Ἐπιστολήν του, ἔγινεν εἰς αὐτὸν ἐντονωτέρα ἡ ἀπὸ τῶν χρόνων τῆς ἐφηβείας καλλιεργηθεῖσα εἰς τὴν ψυχήν του, ὡς καὶ εἰς τὰς ψυχὰς τῶν ἄλλων τῆς αὐτῆς ἡλικίας νέων τῶν Ἀθηνῶν, φιλοδοξία τῆς ἀναμίξεως εἰς τὴν ἐνεργὸν πολιτικήν. Πρὸς τὰς πολιτικὰς προγραμματικὰς ὑποσχέσεις τῶν Τριάκοντα, ὁ Πλάτων διετέθη, ὡς λέγει (Ζ΄ Ἐπιστολὴ 324 D), μὲ τὴν συνήθη εἰς τοὺς νέους εὐπιστίαν. Ἐπίστευσεν, ὅτι τὸ νέον καθεστὼς τῶν τυράννων ἤθελεν ἄρει τὰς ἀδικίας τῆς καταλυθείσης δημοκρατίας καὶ ὅτι θὰ ἤσκει δικαίαν διοίκησιν, δημιουργουμένου κράτους δικαίου, ὡς λέγομεν σήμερον. Ἀλλ' ἡ ἀπογοήτευσις τοῦ ἀγνοῦ νέου ἀπὸ τὴ διακυβέρνησιν τῶν Τριάκοντα ὑπῆρξε τραγική. Τὰ ἐγκλήματά των, αἱ ἀτασθαλίαι καὶ αἱ ὑπερβασίαι των (παράδειγμα χαρακτηριστικὸν μία παράνομος διαταγή των πρὸς τὸν Σωκράτη νὰ ἀπαγάγῃ βιαίως ἕνα ἀθῷον πολίτην), προεκάλεσαν τὴν βαρυθυμίαν καὶ τὴν ἀγανάκτησιν τοῦ Πλάτωνος καὶ τὸν ἀπεμάκρυναν ἐντελῶς ἀπὸ τοὺς κρατοῦντας, ἐν οἷς καὶ οἱ δύο πρὸς μητρὸς συγγενεῖς του, ὁ Κριτίας καὶ ὁ Χαρμίδης).

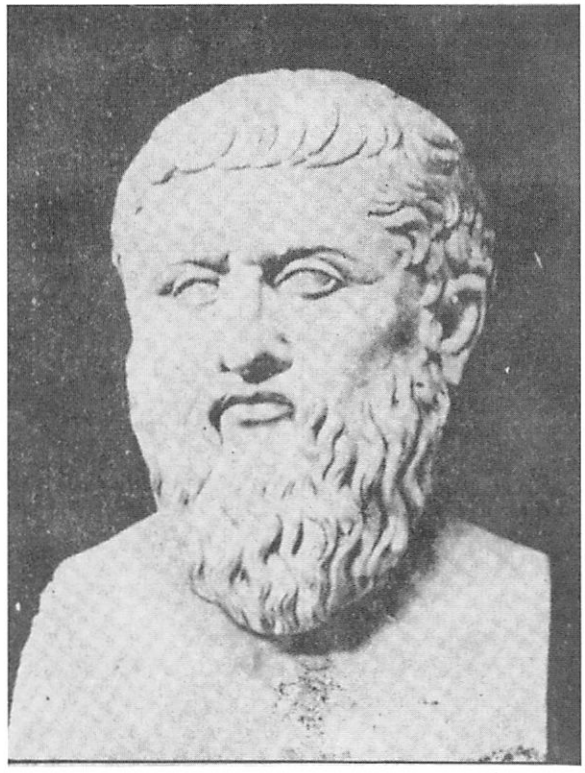

Προτομὴ τοῦ Πλάτωνος ἐξ ἑρμῆς ἀποκειμένης εἰς τὸ Μουσεῖον τοῦ Βατικανοῦ. Θεωρεῖται ὡς ἓν τῶν πολλῶν ἀντιγράφων τοῦ ἀνδριάντος τοῦ φιλοσόφου, ἔργου τοῦ Ἀθηναίου γλύπτου τοῦ 4ου π.Χ. αἰῶνος Σιλανίωνος.

Ἡ πρώτη αὐτὴ ἀπογοήτευσις τοῦ Πλάτωνος συνετέλεσεν, ὥστε ἡ πρὸς πολιτικὴν δρᾶσιν ἐνυπάρχουσα εἰς αὐτὸν ἀπὸ τὸν ἐφηβικῶν χρόνων ἐπιθυμία νὰ ἐκδηλωθῇ μὲν καὶ πάλιν, κατὰ τὴν ἀποκατάστασιν τῆς δημοκρατίας μετὰ τὴν κατάλυσιν τῶν Τριάκοντα τυράννων, ἀλλὰ ὀλιγώτερον ζωηρὰ καὶ ἔντονος, παρὰ κατὰ τὴν πρώτην φοράν. Καὶ κατὰ τὴν νέαν μεταπολίτευσιν συνέβησαν πολλὰ τὰ ἔκτροπα, τὰ ὁποῖα συγχωρεῖ ὁ Πλάτων. Μάλιστα ἐπαινεῖ καὶ τὴν ἐπιδειχθεῖσαν ἐπιείκειαν τῶν ἐπικρατησάντων δημοκρατικῶν καὶ τὴν μετὰ τὸν ἐμφύλιον πόλεμον τοῦ 403 π. Χ., ἐπακολουθήσασαν συνδιαλλαγὴν τῶν πολιτῶν πρὸς ἀλλήλους. Ἀτυχῶς καὶ τὴν ἀποκατασταθεῖσαν δημοκρατίαν ἐμίανε νέον πολιτικὸν ἄγος: ἡ ἀδικωτάτη εἰσαγωγὴ τοῦ Σωκράτους εἰς δίκην ὑπό τινων ἰσχυρῶν τῆς ἐποχῆς καὶ ἡ εἰς θάνατον καταδίκη του ὑπὸ τῶν συμπολιτῶν δικαστῶν του (399 π. Χ.).

Τὸ δεύτερον αὐτὸ γεγονὸς τοῦ ψυχικοῦ κόσμου τοῦ φιλοσόφου, δηλαδὴ ἡ βίωσις τῆς ἀδίκου καταδίκης καὶ θανατώσεως τοῦ Σωκράτους, προεκάλεσε μεγίστην ἐντύπωσιν εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ Πλάτωνος καὶ ἐκίνησεν αὐτὸν εἰς βαθυτέραν κριτικὴν παρατήρησιν καὶ ἐξέτασιν τῶν πολιτικῶν ἀνδρῶν, τῶν νόμων καὶ τῶν παραδεδομένων ἐθίμων. Κατέληξεν ὁ Πλάτων, μετὰ τὰς ἀλλεπαλλήλους ἀπογοητεύσεις, εἰς τὴν ἀπόφασιν διὰ μὲν τὴν ἐνεργὸν συμμετοχήν του εἰς τὰ κοινὰ νὰ περιμένῃ εὐθετωτέρους καιρούς, μὴ παύσῃ ὅμως ἀναζητῶν διὰ τῆς θεωρητικῆς του σκέψεως τρόπους βελτιώσεως τοῦ πολιτικοῦ βίου τῶν ἀνθρώπων. Πρὸς αὐτὴν λοιπὸν τὴν φιλοσοφίαν τῶν ἀνθρωπίνων, τὴν πολιτικὴν φιλοσοφίαν, ἐτράπη ὁ Πλάτων, καὶ τὴν ἀληθῆ ταύτην φιλοσοφίαν ἐπαινῶν, εἶπεν, ὅτι δι' αὐτῆς μόνης ἦτο δυνατὴ ἡ διάκρισις καὶ διάγνωσις τοῦ δικαίου εἰς τὸν πολιτικὸν καὶ ἰδιωτικὸν βίον τῶν ἀνθρώπων. Ἡ ἀνάγκη τῶν πραγμάτων ὑπηγόρευσεν εἰς τὸν Πλάτωνα τοὺς λόγους τούτους. Τὰ ἀνθρώπινα δεινὰ δὲν ἔμελλον νὰ λήψουν ποτέ, ἂν δὲν ἀνήρχοντο εἰς τὰς πολιτικὰς ἀρχὰς οἱ ἀληθεῖς φιλόσοφοι ἢ ἂν δὲν ἐφιλοσόφουν πραγματικὰ οἱ πολιτικοὶ ἄρχοντες, διεκήρυξε μετὰ ταῦτα εἰς τὴν «Πολιτείαν» του καὶ ἀργότερον εἰς τὸν «Πολιτικόν» του καὶ γέρων πλέον εἰς τὴν Ζ΄ Ἐπιστολήν του. Εἰς τὸ αἴτημα αὐτὸ τῆς συνθέσεως πολιτικοῦ καὶ φιλοσόφου εἰς τὸν ἐνιαῖον ἀνθρώπινον τύπον τοῦ ἀληθοῦς πολιτικοῦ διεκαρτέρησεν, ὡς βλέπομεν, πιστὸς μέχρι θανάτου ὁ Πλάτων.

Δύο ἔργα τοῦ Πλάτωνος, ἀπὸ τὰ πρῶτά του, ἡ «Ἀπολογία τοῦ Σωκράτους» καὶ ὁ «Κρίτων», εἶναι ἡ συγγραφικὴ ἀπήχησις τοῦ συγκλονιστικοῦ βιώματος τοῦ κατὰ τοῦ Σωκράτους δικαστικοῦ ἐγκλήματος καὶ τῆς θανατώσεως τοῦ Διδασκάλου.

Ὁ Πλάτων παρηκολούθησε τὴν δίκην τοῦ Σωκράτους, παριστάμενος μετ' ἄλλων μαθητῶν τοῦ δικαζομένου Διδασκάλου (Ἀπολογ. 34 α)· ἀσθενῶν ὅμως δὲν ἦτο παρὼν εἰς τὸ δεσμωτήριον κατὰ τὴν ἡμέραν τοῦ θανάτου αὐτοῦ. Ἀποθανόντος τοῦ Σωκράτους, ὁ Πλάτων καὶ ἄλλοι Σωκρατικοὶ μετέβησαν εἰς τὰ Μέγαρα, ὅπου διέμενεν ὁ Εὐκλείδης, ὁ κορυφαῖος τῆς Μεγαρικῆς σωκρατικῆς σχολῆς. Δὲν φαίνεται νὰ διήρκεσεν ἐπὶ πολὺ ἡ παραμονὴ τοῦ Πλάτωνος εἰς τὰ Μέγαρα. Τὰ δέκα πρῶτα ἔτη, μεταξὺ τοῦ θανάτου τοῦ Σωκράτους (399 π. Χ.) καὶ τοῦ πρώτου ταξιδίου τοῦ Πλάτωνος εἰς τὴν Σικελίαν καὶ Κάτω Ἰταλίαν (389 π.Χ.), τὸ ὁποῖον ἔκαμεν οὗτος τεσσαρακονταετής, ἀνήκουν εἰς τὴν πρώτην συγγραφικὴν περίοδον τοῦ Πλάτωνος, ἐκ τῆς ὁποίας προέρχονται τὰ μνημονευθέντα δύο ἔργα, ἤτοι ὁ «Κρίτων» καὶ ἡ «Ἀπολογία τοῦ Σωκράτους», προσέτι δὲ καὶ οἱ κατ' ἐξοχὴν σωκρατικοὶ καὶ ἐννοιολογικοὶ — ὁριστικοὶ ἢ ἀπορητικοὶ διάλογοι, οἵτινες λέγονται οὕτω, ἐπειδὴ ζητοῦν τὸν ὁρισμὸν ἐννοίας τινός, (ἑκάστης ἐπὶ μέρους ἀρετῆς, λ.χ. ἀνδρείας, σωφροσύνης, φιλίας, δικαιοσύνης, τοῦ ὁσίου κλπ.), χωρὶς ὅμως καὶ νὰ καταλήγουν εἰς ὁριστικὴν εὕρεσιν καὶ διατύπωσιν αὐτοῦ, ἀλλ' εἰς ἀπορίαν, σύμφωνα μὲ τὴν ἐρωτηματικὴν — ἀπορητικὴν μέθοδον τῆς σωκρατικῆς διαλεκτικῆς. Αἱ πρὸς ὁρισμὸν ὅμως τῆς ἑκάστοτε ζητουμένης ἐννοίας ἀπόπειραι, ἂν καὶ καταλήγουν εἰς ἀπορίαν, δὲν μένουν ἄνευ ἀποτελέσματος, διότι φέρουν τοὺς διαλεγομένους ἐγγύτερον πρὸς τὴν ἀλήθειαν καὶ τὴν λύσιν τοῦ ζητουμένου. Οἱ διάλογοι οὗτοι εἶναι οἱ ἑξῆς: «Ἴων», «Ἱππίας ἐλάσσων», «Πρωταγόρας», «Λάχης», «Λῦσις», «Χαρμίδης», «Εὐθύφρων» καὶ τὸ Α΄ βιβλίον τῆς «Πολιτείας», ὅπερ πιστεύεται, ὅτι ἀρχικῶς συνεγράφη, ὅπως ἀποτελέσῃ αὐτοτελῆ περὶ δικαιοσύνης διάλογον, παραπλησίου τύπου πρὸς τοὺς ἀνωτέρω, ὑπὸ τὸν τίτλον «Θρασύμαχος». Εἰς τὰ πρῶτα ἔργα κατατάσσεται ὑπὸ πολλῶν καὶ ὁ διάλογος «Γοργίας».

Τὸ Α΄ ταξίδιον τοῦ Πλάτωνος εἰς Κάτω Ἰταλίαν καὶ Σικελίαν. Ἀποδημίαι λογίων Ἑλλήνων δὲν ἦσαν κάτι τὸ ἀσύνηθες κατὰ τὴν ἀρχαίαν ἐποχήν. Συχνάκις βασιλεῖς ἢ τύραννοι θέλοντες νὰ κοσμήσουν τὴν δύναμιν τῆς ἀρχῆς των μὲ τὴν φιλίαν ἐπιφανῶν πνευματικῶν ἀνθρώπων, ἐκάλουν εἰς τὰς Αὐλάς των ποιητάς, συγγραφεῖς καὶ φιλοσόφους. (Φιλικὰ ζεύγη δυναστῶν καὶ λογίων βλ. εἰς τὴν ὡς μὴ γνησίαν θεωρουμένην Β΄ Ἐπιστολὴν τοῦ Πλάτωνος 310 C κ. ἑ. Πρβλ. καὶ τὴν παραμονὴν τῶν ποιητῶν Πινδάρου, Σιμωνίδου καὶ Αἰσχύλου εἰς τὴν Αὐλὴν τοῦ τυράννου τῶν Συρακουσῶν Ἱέρωνος, ὡς καὶ τοῦ Εὐριπίδου καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους εἰς τὴν Αὐλὴν τῆς Μακεδονίας). Ὡσαύτως τὴν ἀποδημίαν πολλάκις προεκάλει ἡ ἀνάγκη τῆς «θεωρίας» ἐν ἰωνικῇ ἐννοίᾳ (τῆς ἐπισκέψεως ἀγνώστων τόπων, γνωριμίας μὲ ἀγνώστους λαοὺς καὶ πολιτισμοὺς καὶ τῆς ἐκ τούτου μορφώσεως). Κατὰ τὸν Ἡρόδοτον ἡ ἀποδημία τοῦ Σόλωνος εἶχε διττὸν σκοπόν: τὸ ἐμπόριον καὶ τὴν «θεωρίαν». Ἐξαίρεσιν ἐν προκειμένῳ ἀπετέλεσαν ὁ Σοφοκλῆς καὶ ὁ Σωκράτης, μόνον διὰ στρατείαν ἀπομακρυνθέντες τῶν Ἀθηνῶν. Τίνες ἀκριβῶς λόγοι προεκάλεσαν τὴν ἀποδημίαν τοῦ Πλάτωνος δὲν γνωρίζομεν. Φαίνονται ὅμως πιθανοὶ οἱ ἑξῆς δύο λόγοι: Πρῶτον ἡ ἔφεσις τοῦ εἰδέναι, καὶ συγκεκριμένως τὸ διαφέρον καὶ ἡ ἐπιθυμία τοῦ Πλάτωνος νὰ γνωρίσῃ τὰ μαθηματικὰ καὶ τὴν φιλοσοφίαν τῶν Πυθαγορείων, τῶν ὁποίων ὑπῆρχεν εἰς τὴν Κάτω Ἰταλίαν (τὴν λεγομένην Μεγάλην Ἑλλάδα) διαπρεπὴς ἐκπρόσωπος, ὁ ἄρχων τοῦ Τάραντος Ἀρχύτας, πυθαγόρειος φιλόσοφος. Ὁ δεύτερος πιθανὸς λόγος τοῦ ταξιδίου τοῦ Πλάτωνος εἰς τὴν Ἑλληνικὴν Δύσιν ἦτο ἡ ἐπιθυμία του νὰ γνωρίσῃ ἕνα ἐπιφανῆ πολιτικὸν καὶ στρατιωτικὸν ἄνδρα τῆς ἐποχῆς, τὸν Διονύσιον Α΄, τὸν πρότερον ἢ πρεσβύτερον, τύραννον τῶν Συρακουσῶν, τὸν ὁποῖον ἡ φήμη εἶχε καταστήσει πασίγνωστον ἀνὰ τὸ Πανελλήνιον ὡς πρόμαχον τοῦ Ἑλληνισμοῦ κατὰ τῶν βαρβάρων τῆς Δύσεως, τῶν Καρχηδονίων. Ἡ μετὰ τοῦ Διονυσίου δὲ γνωριμία δὲν θὰ ἦτο ἄσχετος καὶ μὲ τὴν πολιτικὴν συνείδησιν καὶ σκέψιν τοῦ Πλάτωνος, τῆς ὁποίας ὕψιστον ἰδανικὸν ἦτο ἡ ἐν τῇ πολιτικῇ ζωῇ ἐπικράτησις τῆς ἰδέας τοῦ Ἀγαθοῦ διὰ τοῦ συνδυασμοῦ τῆς δυνάμεως μὲ τὴν σοφίαν. Ἴσως δὲ ἔτρεφε καὶ τὴν ἐλπίδα ὁ Πλάτων, ὅτι ἡ προσωπικὴ ἐπαφή του μὲ τὸν ἐν

ἀπομονώσει ζῶντα τότε πανίσχυρον τύραννον θὰ ἤσκει ἐπιρροὴν ἐπ' αὐτοῦ καὶ θὰ ἦτο ἴσως δυνατὸν νὰ προσαρμοσθῇ ἡ ἀρχὴ τοῦ τυράννου πρὸς τὰς περὶ πολιτείας ἰδέας τοῦ φιλοσόφου.

Πλὴν τοῦ εἰς τὴν Μεγάλην Ἑλλάδα καὶ Σικελίαν ταξιδίου τοῦ Πλάτωνος, παραδίδονται ὑπὸ τῶν ἀρχαίων καὶ ἄλλα ταξίδια αὐτοῦ εἰς τὴν Αἴγυπτον καὶ τὴν Κυρήνην, ὅπου ἔζη καὶ ἔδρα ὁ περίφημος μαθηματικὸς Θεόδωρος καὶ ὁ σωκρατικὸς Ἀρίστιππος. Καὶ νεώτεροι δέ τινες ἐρευνηταί, καὶ μάλιστα ἐκ τῶν ἐπιφανεστέρων δέχονται ὡς ἱστορικὰ τὰ ταξίδια ταῦτα, καὶ δὴ καὶ τὸ εἰς Αἴγυπτον ταξίδιον, στηριζόμενοι κυρίως ἐπὶ τῶν χωρίων τῶν «Νόμων» τοῦ Πλάτωνος Β 657 α καὶ Ζ 819 α κ. ἑ. (Βλέπε Κωνστ. Βουρβέρη, Αἱ ἱστορικαὶ γνώσεις τοῦ Πλάτωνος, Α' Βαρβαρικά, 1938, σ. 128). Ἀλλ' οὔτε τῶν ἀρχαίων αἱ μαρτυρίαι, σχετικῶς μὲ τὰ εἰρημένα ταξίδια, εἶναι ἀπολύτως πειστικαὶ οὔτε ἡ ἐκ τῆς ἀναγνώσεως τῶν ἀνωτέρω δύο χωρίων τῶν «Νόμων» ἐντύπωσις εἶναι τοιαύτη, ὥστε νὰ μᾶς κάμνῃ νὰ δεχθῶμεν ἀναγκαστικὰ τὴν ἱστορικότητα τῶν ἀνωτέρω ταξιδίων.

Ὁ Διονύσιος, ὁ πρεσβύτερος (ἢ Α'), δικαίως θεωρηθεὶς σωτὴρ τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῆς Δύσεως ἀπὸ τοῦ μεγάλου κινδύνου ἐκ τῶν Καρχηδονίων, ἐγκαθίδρυσε τεραστίας συγκεντρωτικότητος καὶ δυνάμεως τυραννίδα, τὴν ὁποίαν ἐκράτησεν ἐπὶ 38 ἔτη (405 —367 π.Χ.), ἐπιβάλλων τὴν θέλησιν τῆς μεγαλοφυοῦς προσωπικότητός του δι' οἱωνδήποτε μέσων. Πρὸς τοὺς Καρχηδονίους διεξήγαγε πολλοὺς πολέμους μὲ ἄλλοτε εὐτυχῆ καὶ ἄλλοτε ἀτυχῆ ἀποτελέσματα, χωρὶς τελικῶς νὰ ἐπιτύχῃ τὴν ἔξωσίν των ἀπὸ τὴν δυτικὴν ἄκτὴν τῆς Σικελίας. Τὴν δύναμιν καὶ τὴν ἐπιρροήν του ὁ Διονύσιος ἐπεξέτεινε πρὸς ὅλας τὰς διευθύνσεις. Κατέλαβε τὰς ἐν Ἰταλίᾳ ἑλληνικὰς πόλεις Ῥήγιον καὶ Κρότωνα, ἐπολέμησε κατὰ τῶν Τυρρηνῶν, ἵδρυσεν ἀποικίας εἰς τὸ Ἀδριατικὸν πέλαγος, ἐπενέβη καὶ εἰς τὰ πράγματα τῆς Ἠπ.ρου, ηὐνόησε τοὺς ἀπὸ μακροῦ ἐξελληνισθέντας Σικελοὺς (τοὺς ἐντοπίους κατοίκους) εἰς ἀντίρροπον τῶν πρὸς αὐτὸν δυσμενῶς διακειμένων καὶ ἀνεξαρτήτων ἀπ' αὐτοῦ Σικελιωτῶν (ἤτοι Ἑλλήνων κατοίκων τῆς Σικελίας), ἐγκατέστησε Καμπανοὺς ἐν Συρακούσαις καὶ ἐνέκλεισεν ἑαυτὸν ἀσφαλῆ εἰς ὀχυρὸν προάστιον τῆς πρωτευούσης. Αἱ Συρακοῦσαι ἀπέβησαν ἐπὶ Διονυσίου τοῦ Α' ἡ μεγίστη καὶ πολυανθρωποτάτη ἑλληνικὴ πόλις τοῦ ἀρχαίου κόσμου. Ἡ πρὸς τὴν ποίησιν κλίσις τοῦ ἀπολυταρχικοῦ αὐτοῦ δυνάστου, τὴν ὁποίαν μὲ εἰρωνείαν ἀναφέρουν αἱ μαρτυρίαι τῶν ἀρχαίων, δεικνύει πάντως ὅτι δὲν ἐστερεῖτο κάποιας πνευματικότητος, ὁ ἄνθρωπος, διὰ τὸν ὁποῖον ἐπί τινα χρόνον ὁ Πλάτων ἤλπισεν, ὅτι θὰ ἦτο ὁ ἐνδεδειγμένος νὰ ἐφαρμόσῃ ἐν τῇ πράξει τὰς πολιτικὰς ἰδέας του.

Τὸν Πλάτωνα συνώδευσαν εἰς τὸ ταξίδιόν του (389 π.Χ.), ὁ ἀνεψιός του Σπεύσιππος καὶ ὁ Ξενοκράτης, ἀμφότεροι ἀνήκοντες εἰς τὸν κύκλον τῶν «συνόντων» καὶ «ἑταίρων» τοῦ φιλοσόφου. Πρῶτος σταθμὸς τοῦ ταξιδίου ὑπῆρξεν ὁ Τάρας. Ἐκεῖ ὁ Πλάτων ἐγνώρισε τὸν τρυφηλὸν βίον τῶν Ἰταλιωτῶν καὶ τῶν Ταραντίνων, περὶ οὗ καὶ γράφει ἐν «Νόμοις» Α 637 Β καὶ ἐν τῇ ἐκθέσει τῶν ἐντυπώσεων καὶ τῇ ἀφηγήσει τῶν τοῦ ταξιδίου του εἰς τὴν Ζ' Ἐπιστολήν. Ἐσχετίσθη μὲ τὸν Ἀρχύταν, ἡ δὲ γνωριμία αὕτη τοῦ παρέσχε τὴν εὐκαιρίαν νὰ μυηθῇ καλύτερον εἰς τὰ τῶν Ὀρφικῶν, νὰ ἐμβαθύνῃ εἰς τὴν φιλοσοφίαν τῶν Πυθαγορείων καὶ τοῦ Δημοκρίτου καὶ νὰ ἐκτιμήσῃ τὴν ἀξίαν τῶν μαθηματικῶν καὶ τῆς γεωμετρίας. ὄχι μόνον διὰ τὸν πρακτικὸν βίον, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν φιλοσοφικὴν σκέψιν καὶ τὴν κοσμοθεωρίαν. Ἡ δημιουργική του διάνοια εὑρέθη οὕτω πρὸ νέου ἀνοικτοῦ ὁρίζοντος, ὡς ἀποδεικνύουν τὰ ἔργα τῆς τρίτης συγγραφικῆς περιόδου του, εἰς τὰ ὁποῖα βλέπομεν στενὸν σύνδεσμον τῆς πυθαγορείου φιλοσοφίας καὶ τῶν μαθηματικῶν μὲ τὴν πλατωνικὴν φιλοσοφικὴν σκέψιν.

Ὁ ἑπόμενος σταθμὸς τοῦ ταξιδίου ἦτο ἡ πόλις τῶν Συρακουσῶν. Ἐκεῖ εἶδεν ὁ Πλάτων τὸν βίον τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῆς Σικελίας. Ἀλλ' ἡ πρὸς τὰ ὑλικὰ ἀγαθὰ καὶ τὰς ἀπολαύσεις ροπὴ τῶν Σικελιωτῶν εὐλόγως ἀπήρεσεν εἰς τὸν φιλόσοφον, ὁ ὁποῖος εἰς τὴν κορυφὴν τῆς ἀξιολογικῆς πυραμίδος τάσσει τὰς πνευματικὰς ἀξίας. Τὴν δυσφορίαν διὰ τὴν τρυφὴν τῶν Σικελιωτῶν ('Επιστολὴ Ζ' 326 Β κ. ἑ.), διέκοψεν ἡ γνωριμία μὲ τὸν Δίωνα, νέον εἰκοσαετῆ λαμπρᾶς οἰκογενείας, τοῦ ὁποίου τὴν ἀδελφὴν Ἀριστομάχην εἶχε σύζυγον ὁ τύραννος Διονύσιος ὁ πρεσβύτερος (ἢ Α'). Ὁ Δίων καὶ ἡ Ἀριστομάχη ἦσαν τέκνα τοῦ Ἱππαρίνου, πολιτικοῦ συνεργάτου τοῦ Διονυσίου. Ὅ,τι συνέβη εἰς τὸν εἰκοσαετῆ Πλάτωνα, ὅτε ἐγνώρισε τὸ 408 π.Χ. τὸ πρῶτον τὸν Σωκράτη, τὸ ἴδιον συνέβη καὶ εἰς τὸν Δίωνα, ὅτε ἐγνώρισε τὸν Πλάτωνα. Ὁ φιλόδοξος καὶ πρὸς τὴν συνήθη ἀντίληψιν τοῦ πολιτικοῦ βίου ρέπων νέος, εὑρέθη πρὸ κόσμων ἀγνώστων, τῶν κόσμων τοὺς ὁποίους διανοίγει ἡ φιλοσοφ.α καὶ ἡ παιδεία εἰς τὰς ψυχὰς τῶν ἐφήβων. Μέσα εἰς τὸν φωτοστέφανον τῆς πολιτικῆς θεωρίας, τὸ ἰδανικὸν τῆς πολιτικῆς δυνάμεως, ποὺ ἔτρεφεν ἕως τότε ὁ Δίων, φωτισθὲν ἀπὸ τὴν αἴγλην τῆς πνευματικῆς καὶ ἠθικῆς μορφώσεως, ἀπέκτησε νέα, τέως ἄγνωστα θέλγητρα. Τὸν Δίωνα ἐκέρδισεν ὁριστικῶς τὸ πλατωνικὸν κήρυγμα τῆς φιλοσόφου πολιτικῆς, ἡ δὲ φιλία του μὲ τὸν Πλάτωνα παρέμεινε πιστὴ καὶ ἄρρηκτος μέχρι τοῦ θανάτου του. Τὸ πλατωνικὸν πολιτικὸν ἰδεῶδες κινεῖ ἔκτοτε τὴν ὅλην ζωὴν τοῦ Δίωνος. Μέσῳ τοῦ Δίωνος ὁ Πλάτων ἐγνώρισε τὸν τύραννον. Ἀλλ' ἡ πρώτη μακρὰ συνομιλία του μὲ τὸν Διονύσιον κατέληξεν εἰς διαφωνίαν, ἀποτέλεσμα τῆς ὁποίας ἦτο ἡ ἀναχώρησις τοῦ Πλάτωνος ἐκ Συρακουσῶν καὶ ἡ ἐπάνοδος εἰς τὰς Ἀθήνας. Αὐτὴ ὑπῆρξε περιπετειώδης, διότι τὸ πλοῖον τοῦ ὁποίου ἐπέβη ὁ Πλάτων, ἀπεβίβασεν αὐτὸν εἰς τὴν σύμμαχον τῆς Σπάρτης νῆσον Αἴγιναν, ὅπου ὁ Ἀθηναῖος Πλάτων ἐθεωρήθη αἰχμάλωτος πολέμου. λόγῳ τῆς ἐμπολέμου σχέσεως τῶν Αἰγινητῶν πρὸς τοὺς Ἀθηναίους. Εὐτυχῶς ἀνεγνώρισεν αὐτὸν ὁ τυχαίως εὑρισκόμενος ἐκεῖ πλούσιος Κυρηναῖος Ἀννίκερις, ὅστις καὶ προσέφερεν ἀσμένως τὰ λύτρα πρὸς ἀπελευθέρωσιν τοῦ φιλοσόφου. Οὕτως ἐλευθερωθείς, ἐπέστρεψεν εἰς τὴν πατρίδα τὸ θέρος τοῦ 388 π.Χ. ὁ Πλάτων, ἀπογοητευμένος μὲν ἀπὸ τὴν γνωριμίαν του μὲ τὸν τύραννον Διονύσιον, εὐτυχὴς ὅμως διὰ τὴν φιλίαν τοῦ Δίωνος.

Ἡ Ἵδρυσις τῆς Σχολῆς τοῦ Πλάτωνος, τῆς Ἀκαδημείας. Πόσον χρόνον ἀκριβῶς μετὰ τὴν ἐπάνοδόν του εἰς τὰς Ἀθήνας ἵδρυσεν ὁ Πλάτων τὴν Ἀκαδήμειαν, δὲν γνωρίζομεν. Παραδίδεται, ὅτι οἱ φίλοι καὶ ἑταῖροι τοῦ Πλάτωνος, μόλις οὗτος ἐπέστρεψε σῶος ἐκ τῆς ἐν Αἰγίνῃ περιπετείας του, συνέλεξαν δι' ἐράνου μεταξύ των τὸ ποσόν, ποὺ ἔδωκεν ὁ Ἀνίκκερις πρὸς ἐξαγορὰν τοῦ φιλοσόφου. Ἐπειδὴ ὅμως ἐκεῖνος δὲν ἐδέχθη τὴν ἀπόδοσιν τῶν χρημάτων, διότι ἐθεώρησεν ἀρκετὴν ἀποζημίωσίν του τὴν χαράν, ποὺ ἠσθάνθη διὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν τοιούτου ἀνδρός, τὸ συλλεγὲν ποσὸν διετέθη διὰ τὴν ἀγορὰν γηπέδου, εἰς τὸ ὁποῖον θὰ ἐλειτούργει ἡ Σχολή, παρά τι γυμνάσιον (γυμναστήριον), ὀνόματι Ἀκαδήμειαν. (Ἡ θέσις τῆς Σχολῆς εἶναι περίπου ἡ δηλουμένη ὑπὸ τῆς συγχρόνου τοπωνυμίας «Καθήμεια», παρὰ τὸν Κεραμεικὸν καὶ τὸν Κολωνόν. Ὡς πρὸς τὴν ἐτυμολογίαν τοῦ ὀνόματος Ἀκαδήμεια καὶ τὴν συσχέτισίν του πρὸς τὸν ἥρωα Ἀκάδημον (Ἑκάδημον) βλ. Βιλαμόβιτς, «PLATON», τόμ. Ι, σ. 268 καὶ Λάϊζεγκαγκ, «PLATON», RE). Κατὰ τὸν Π. Φριντλαΐντερ, ἡ ἱδρυθεῖσα ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος Σχολή, ἡ Ἀκαδήμεια, διακρίνεται ἀπὸ τὸν σωκρατικὸν κύκλον (δηλαδὴ τὸν κύκλον, ποὺ ἀπετέλουν οἱ μετὰ τοῦ Σωκράτους διαλεγόμενοι ἑταῖροι), 1) κατὰ τὸ ὅτι εἶχε μόνιμον ἕδραν, 2) ἔκαμνεν ἐπιλογὴν τῶν μαθητῶν - μελῶν της, ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἰδιοφυΐας, ἐνῶ ὁ σωκρατικὸς κύκλος ἀπετελεῖτο ἐκ τῶν ἑκάστοτε τυχαίως παρόντων καὶ φυσικὰ καὶ ἐκ τῶν μονιμωτέρων φίλων καὶ ἑταίρων, καὶ τέλος 3) κατὰ τὸν εἰς ἰδιαιτέραν αὐστηρὰν διαλεκτικὴν μέθοδον διαμορφωθέντα διάλογον. Παρὰ τοῦτον ὅμως ἐγίνοντο καὶ μακρότεροι λόγοι καὶ παραδόσεις (διδασκαλίαι) μαθημάτων. Μνημονεύεται λ.χ. ἡ περίφημος «περὶ τοῦ ἀγαθοῦ» παράδοσις τοῦ Πλάτωνος. Ἐγίνοντο ὡσαύτως ἐν τῇ Ἀκαδημείᾳ κοιναὶ σιτήσεις τῶν μελῶν (συσσίτια καὶ συμπόσια) καὶ ἑορταί. Ἡ Ἀκαδήμεια, ὡς πνευματικὸν κέντρον, εἶχε σχέσεις μὲ σοφοὺς καὶ ἐρευνητάς, οἵτινες ἔκαμνον ἐν αὐτῇ ἐκθέσεις περὶ τῶν ἐρευνῶν των ἢ ἀνεγίνωσκον τὰ ἔργα των. Ὡσαύτως μαρτυρεῖται ἡ ἐν τῇ Ἀκαδημείᾳ καλλιέργεια τῶν μαθηματικῶν (ἀριθμητικῆς, γεωμετρίας), εἰδικώτερον τῆς περὶ ἀριθμῶν θεωρίας τῶν Πυθαγορείων, τῆς ἀστρονομίας καὶ τῆς γεωγραφίας καὶ ἡ σπουδὴ περὶ τὴν κατάταξιν, διαίρεσιν καὶ συστηματικὴν ταξινόμησιν φυτῶν, ζώων, τῶν ἀσχολιῶν καὶ ἔργων τοῦ ἀνθρώπου, τῶν ἠθικῶν ἐννοιῶν, τῶν ἐπιστημῶν καὶ τῶν τεχνῶν. Πᾶσα ὅμως αὕτη ἡ ἐπιστημονικὴ καὶ πνευματικὴ δραστηριότης τῆς Ἀκαδημίας ἦτο συναφὴς καὶ σχεδὸν θεραπαινὶς τῆς πολιτικῆς, καὶ δὴ κυρίως μὲν τῆς θεωρητικῆς. ἤτοι τῆς πολιτικῆς φιλοσοφίας, κατά τινας δὲ καὶ τῆς πρακτικῆς πολιτικῆς. Διότι ὄχι ὀλίγοι Ἀκαδημεικοὶ ἀνεμίχθησαν εἰς τὴν ἐνεργὸν πολιτικὴν πολλῶν πόλεων καὶ συνέταξαν νόμους ἢ ἐνεπλάκησαν εἰς ποικίλους πολιτικοὺς ἀγῶνας.

Τὸ γήπεδον τῆς Σχολῆς δὲν ἀπετέλει ἰδιοκτησίαν ἀτομικὴν τοῦ Πλάτωνος, διότι εἰς τὴν διασωθεῖσαν διαθήκην του δὲν γίνεται κανεὶς περὶ αὐτοῦ λόγος. Ἀνῆκεν εἰς τὴν Ἀκαδήμειαν — οὖσαν τρόπον τινὰ νομικὸν πρόσωπον, ὡς θὰ ἐλέγομεν σήμερον — μέχρι τοῦ 529 μ.Χ., ὅτε ὁ αὐτοκράτωρ Ἰουστινιανὸς διέλυσε τὴν Σχολήν. Τὴν Σχολὴν ἀπετέλουν οἱ συνόντες καὶ ἑταῖροι ὑπὸ τὸν Ἀρχηγέτην αὐτῆς, ἡνωμένοι εἰς «θίασον», θρησκευτικὴν κοινότητα, λατρεύουσαν τὰς Μούσας. Διὰ τὴν λατρείαν αὐτὴν εἶχον ἱδρυθῆ καὶ βωμοὶ καὶ κοιναὶ τελεταὶ ἐγίνοντο πρὸς τιμὴν τῶν Μουσῶν καὶ τοῦ Μουσηγέτου Ἀπόλλωνος, οὗτινος τὰ γενέθλια ἑορτάζοντο ἐν τῇ Ἀκαδημείᾳ τὴν 7ην μηνὸς Θαργαλιῶνος κατ' ἔτος, τῆς ἑορτῆς ταύτης συνδυαζομένης μὲ πνευματικὸν μνημόσυνον τοῦ Σωκράτους καὶ τοῦ Πλάτωνος, ὅταν οὗτος ἀπέθανε. Τὰ πρῶτα μέλη τῆς Ἀκαδημείας ἀπετέλεσαν οἱ πρῶτοι ἑταῖροι τοῦ Πλάτωνος, οἱ ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ Σωκράτους συνδεθέντες μετ' αὐτοῦ καὶ συνόντες. Βαθμηδὸν ὅμως ὁ ἀριθμὸς τῶν Ἀκαδημεικῶν ἐπληθύνθη, συμπεριελήφθησαν δὲ εἰς αὐτοὺς καὶ ξένοι καὶ γυναῖκες δύο («γυναῖκες πλατωνικαί»). Οὕτως ἡ φήμη τῆς Σχολῆς ηὔξανε — καὶ τὸ κῦρος της ἐκραταιοῦτο καὶ ἐπεβάλλετο. Μέλη δὲ αὐτῆς ἐγένοντο οἱ μεγάλοι Εὔδοξος καὶ Ἀριστοτέλης. Κατὰ τὸν Νόρντεν βαθμηδὸν ἐκτίσθησαν στοαὶ καὶ κοιτῶνες τῶν μαθητῶν ἐν τῇ Ἀκαδημείᾳ· ἴσως δὲ καὶ αὐτὸς ὁ Πλάτων κατώκει εἰς αὐτήν. Διὰ τὴν σωματικὴν ἀγωγὴν καὶ τὰς ἀθλητικὰς ἀσκήσεις ἐχρησιμοποιεῖτο τὸ παρακείμενον «γυμνάσιον» (γυμναστήριον). Καὶ περὶ ὑπάρξεως βιβλιοθήκης ἔχομεν πληροφορίας τῶν ἀρχαίων, δὲν εἶναι δὲ ἄσχετος μὲ αὐτὴν ἡ μαρτυρουμένη ἀγορὰ βιβλίων ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος κατὰ τὸ εἰς Ἰταλίαν καὶ Σικελίαν ταξίδιόν του. (Τοιαῦτα εἶναι τὸ σύγγραμμα (ἓν, ἢ κατ' ἄλλους τρία) τοῦ Πυθαγορείου Φιλολάου, οἱ μῖμοι τοῦ Σώφρονος καὶ αἱ κωμῳδίαι τοῦ Ἐπιχάρμου).

Συγγραφικὴ δραστηριότης τοῦ Πλάτωνος κατὰ τὴν πρώτην εἰκοσαετίαν μετὰ τὴν Ἵδρυσιν τῆς Ἀκαδημείας. Ἀπὸ τῆς ἱδρύσεως τῆς Ἀκαδημείας μέχρι τοῦ δευτέρου ταξιδίου τοῦ Πλάτωνος εἰς Σικελίαν (367 π.Χ.) παρεμβάλλεται διάστημα εἴκοσι περίπου ἐτῶν, τεραστίας πνευματικῆς γονιμότητος, διδακτικῆς καὶ συγγραφικῆς δράσεως καὶ παιδευτικῆς ἐν γένει ἀκτινοβολίας τοῦ Πλάτωνος. Ἡ Ἀκαδημεία ἐπιβάλλεται ὡς τὸ ἐνδοξότερον πνευματικὸν κέντρον τῶν Ἀθηνῶν (παραλλήλως πρὸς αὐτὴν ἐλειτούργει ἡ ρητορικὴ σχολὴ τοῦ Ἰσοκράτους) καὶ ἡ ἑστία

εἰς τὴν ὁποίαν ἐθερμαίνοντο καὶ ἀνεζωογονοῦντο τὰ ζώπυρα τῆς πολιτικῆς καὶ πνευματικῆς ἀναδημιουργίας τοῦ Ἑλληνικοῦ κόσμου. Διότι ἡ Ἀκαδήμεια δὲν ἦτο ἐρημητήριον σοφῶν ἢ τόπος φυγῆς καὶ μονώσεως ἀποκόσμων στοχαστῶν. Ὀπίσω ἀπὸ τὴν ἡρεμίαν τῆς σκέψεως καὶ τοῦ φιλοσοφικοῦ διαλόγου, ὀπίσω ἀπὸ τὴν γαλήνην τοῦ θεωρητικοῦ βίου ἐκρύπτετο ἡ τιτανικὴ πάλη τοῦ πλατωνικοῦ πρὸς τὸν ἀντιπλατωνικὸν κόσμον, ὁ ἀγὼν τῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς ἀληθοῦς πολιτικῆς καὶ τῆς ἐριστικῆς ρητορικῆς τῶν Σοφιστῶν καὶ τῆς δημαγωγίας τῶν ψευδοπολιτικῶν. Τὸ «εἶναι» ἐμάχετο κατὰ τοῦ «δοκεῖν», τοῦ φαίνεσθαι. Ἡ ἐσωτερικὴ πραγματικότης κατὰ τῆς ἐπιπολαίας φαινομενικότητος.

Κατὰ τὰ πρῶτα εἴκοσιν ἔτη τοῦ βίου τῆς Ἀκαδήμειας ὁ Πλάτων συνέγραψεν, ὡς δέχονται πλεῖστοι τῶν συγχρόνων ἐρευνητῶν, τοὺς ἑξῆς διαλόγους: «Μενέξενον», «Εὐθύδημον», «Μένωνα», «Κρατύλον», «Συμπόσιον», «Φαίδωνα», «Πολιτείαν», «Φαῖδρον», «Παρμενίδην» καὶ «Θεαίτητον». (Ἀνάλυσιν ἑνὸς ἑκάστου ἐκ τῶν ἔργων τούτων βλέπε εἰς τὸ τέλος τοῦ παρόντος ἄρθρου Πλάτων, τοῦ δὲ «Θεαιτήτου» εἰς τὸν τ. Ι, σ. 365). Ἐκ τῆς ὁμάδος ταύτης τῶν συγγραμμάτων οἱ διάλογοι «Συμπόσιον», «Φαῖδων» καὶ «Πολιτεία» κεῖνται εἰς τὸ κέντρον τῆς συγγραφικῆς δημιουργίας τοῦ Πλάτωνος καὶ ἀποτελοῦν οἱονεὶ τὴν ἀκμαίαν ἀποκορύφωσιν αὐτῆς. Ἀπὸ τοῦ διαλόγου «Φαίδρου» καὶ ἑξῆς ἄρχεται ἡ τρίτη συγγραφικὴ περίοδος τοῦ Πλάτωνος, ἡ περιλαμβάνουσα τὰ κατ' ἐξοχὴν διαλεκτικὰ ἔργα του καὶ τὰ μετὰ ταῦτα δημιουργήματα τῆς πρεσβυτικῆς του ἡλικίας, (κοσμολογικά, νομοθετικά, ἐπιστολάς), περὶ ὧν θὰ γίνῃ λόγος κατωτέρω.

Οἱ νεώτεροι ἐρευνηταὶ ἐζήτησαν νὰ εὕρουν εἰς τὰ πλατωνικὰ ἔργα τῆς ἀνωτέρω ὁμάδος τὸ ἔργον ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ἀπετέλει τὸ πρόγραμμα τοῦ βίου τῆς Ἀκαδημείας καὶ τῶν πνευματικῶν ἀγώνων της. Κατὰ τὴν μᾶλλον κρατοῦσαν γνώμην, ὁ διάλογος «Μένων» ἦτο τὸ προγραμματικὸν ἔργον, διότι, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τοὺς προηγουμένους διαλόγους, ἐμφανίζει μίαν διαλεκτικὴν μέθοδον, τῆς ὁποίας τὴν τελείωσιν βλέπομεν εἰς τοὺς διαλόγους τῆς τρίτης περιόδου. Ἀλλ' ἂν ἡ περὶ προγραμματικοῦ ἔργου ἀντίληψις φαίνεται μᾶλλον ἐσφαλμένη, πάντως εἶναι γενικῶς παραδεκτόν, ὅτι ἡ μορφὴ τῆς διαλεκτικῆς, ποὺ παρουσιάζει πρῶτος ὁ διάλογος «Μένων», θὰ πρέπῃ νὰ ἀποδοθῇ εἰς τὴν ἐκ τῆς πνευματικῆς κινήσεως τῆς Ἀκαδημείας προσωπικὴν πεῖραν τοῦ Πλάτωνος. Τὸ πλῆθος ἐξ ἄλλου τῶν φιλοσοφικῶν ζητήσεων τοῦ διαλόγου τούτου, τὸ ὁποῖον καθιστᾷ προβληματικὴν τὴν ἑνότητά του, θεωρεῖται ὡς ὀφειλόμενον εἰς τὴν νέαν ὥθησιν, ποὺ ἔλαβεν ἡ σκέψις τοῦ φιλοσόφου εἰς τὸ πλαίσιον τοῦ βίου τῆς Σχολῆς. Διότι εἶναι γνωστόν, πόσον οἱ ὁρίζοντες τῆς ζητήσεως εὐρύνονται, ὅταν εὑρεθῇ τις πρὸ τῶν ἀναγκῶν μιᾶς πολυμεροῦς καὶ πειθαρχημένης, ὡς ἡ ἐν Σχολῇ, διδακτικῆς ἐρνασίας, ἀντὶ τῆς τέως εὐκαιριακῆς διδασκαλίας καὶ ζητήσεως ἢ τῆς κατὰ μόνας ἐνασχολήσεως μὲ φιλοσοφικὰ ζητήματα.

Οἱ διάλογοι «Συμπόσιον», «Φαίδων» καὶ «Πολιτεία», εἶναι τὰ ἐξοχώτερα δημιουργήματα τῆς πλατωνικῆς μεγαλοφυΐας καὶ ἀπὸ τὰ ὀλίγα ἀριστουργήματα τῆς καθόλου ἀνθρωπίνης σκέψεως καὶ τέχνης τοῦ λόγου. Ἐκ τούτων τὰ δύο πρῶτα κυριαρχοῦντα περισσότερον παντὸς ἄλλου διαλόγου ἀπὸ τὴν μορφὴν τοῦ Σωκράτους. Εἰς αὐτὰ ἀποθεώνεται ὁ δαιμόνιος Ἀθηναῖος.

Ὡς μίαν δραματικὴ διλογία τῆς σωκρατικῆς ζωῆς τὰ δύο ταῦτα ἔργα, τὸ «Συμπόσιον καὶ ὁ «Φαίδων», παρουσιάζουν, οἱωνεὶ κωμωδία τὸ πρῶτον τραγωδία τὸ δεύτερον, τὸν ἥρωά των ἀπὸ ὅλας του τὰς πλευράς: ὡς συμπότην καὶ συνευωχούμενον, ὡς ἐραστὴν τοῦ Ὡραίου, ὡς Θεῖον Διδάσκαλον, ἑτάζοντα ψυχὰς καὶ καρδίας, ὡς γενναῖον καὶ καρτερικὸν στρατιώτην, ὡς γαλήνιον ἑτοιμοθάνατον! Ἀλλ' ὑπὲρ τὸν Διδάσκαλον καὶ τὴν τάσιν πρὸς ἀποθέωσίν του κυριαρχεῖ εἰς τὰ δύο ταῦτα φιλοσοφικὰ πλαστουργήματα ἡ ὑψιπέτης ροπὴ πρὸς τὴν Ἰδέαν καὶ ὁ ἀκοίμητος πόθος πρὸς γνῶσιν τοῦ Ἀληθοῦς καὶ θέαν τοῦ Ὡραίου!

Ἡ «Πολιτεία» εἶναι τὸ πλατωνικὸν εὐαγγέλιον, εἰς τὸ ὁποῖον εἰκονίζεται ἡ κατὰ Πλάτωνα πολιτικὴ κοινότης ὡς κράτος δικαίου καὶ παιδείας, ἐνσαρκῶνον τὴν Ἰδέαν τοῦ Ἀγαθοῦ. Τὸ πολιτικὸν καὶ τὸ ἠθικὸν φαινόμενον, τὸ ὁποῖον ἀπασχολεῖ τὴν σκέψιν τοῦ Πλάτωνος ἀπὸ τῶν πρώτων διαλόγων του, εἶναι καὶ τῆς «Πολιτείας» του τὸ κεντρικὸν πρόβλημα. Ἀλλ' ἐνῶ οἱ προηγούμενοι αὐτῆς διάλογοι ἐξετάζουν ἕκαστος μίαν πλευρὰν τῆς ἀρετῆς καὶ τοῦ πολιτικοῦ φαινομένου, ἡ «Πολιτεία» ἀνάγεται εἰς μίαν ἀριστουργηματικὴν σύνθεσιν ὅλης αὐτῆς τῆς φιλοσοφικῆς προεργασίας καὶ ἀποτελεῖ ἀπαράμιλλον ἐμβάθυνσιν εἰς τὸ νόημα τῆς δικαιοσύνης καὶ τῆς παιδείας. Εἰς τὴν «Πολιτείαν» γίνεται μία θαυμασία σύναψις πολιτικῆς φιλοσοφίας καὶ κοινωνικῆς καὶ ἀτομικῆς ἠθικῆς. (Ἀνάλυσιν τοῦ ἔργου τούτου βλέπε εἰς τὸ τέλος τοῦ παρόντος ἄρθρου Πλάτων).

Τὸ δεύτερον καὶ τὸ τρίτον ταξίδιον τοῦ Πλάτωνος εἰς τὴν Σικελίαν. Ἡ νέα συγγραφικὴ του δημιουργία. Εἴκοσιν ἔτη μετὰ τὴν πρώτην ἀποδημίαν ὁ Πλάτων ἐπεχείρησε καὶ δεύτερον ταξίδιον εἰς Σικελίαν τὸ 367)366 π.Χ. τῇ προσκλήσει τοῦ τυράννου Διονυσίου τοῦ Β' (τοῦ νεωτέρου) υἱοῦ καὶ διαδόχου τοῦ Διονυσίου τοῦ Α', ἀποθανόντος τὸ 367. Ὁ υἱὸς Διονύσιος εὑρέθη ἀπαράσκευος διὰ τὴν διαδοχὴν αὐτήν, διότι ὁ πατήρ του, μὲ τὴν γνωστὴν δυσπιστίαν τοῦ τυράννου, ἐφρόντισε νὰ κρατήσῃ καὶ αὐτὸν τὸν υἱόν του μακρὰν τῶν πολιτικῶν πραγμάτων. Δι' αὐτὸ ἐν ἀρχῇ ὁ Διονύσιος ὁ Β' εὑρίσκετο ὑπὸ τὴν ἐπιρροὴν τοῦ θείου του Δίωνος, τούτου δὲ τῇ ὑποκινήσει ὁ τύραννος προσεκάλεσε τὸν Πλάτωνα, ὅστις ἐξηκονταετὴς πλέον ἀπεφάσισε τὸ νέον ταξίδιον. Καὶ τοῦ ταξιδίου τούτου τὰς λεπτομερείας ἀφηγεῖται ἡ Ζ' Ἐπιστολὴ τοῦ Πλάτωνος. Τὴν φορὰν αὐτήν, λόγῳ τῶν ἐπανειλημμένων προτροπῶν τοῦ Δίωνος πρὸς τὸν Πλάτωνα νὰ ἔλθῃ εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ Διονυσίου τοῦ Β', τὸν ὁποῖον ὁ Δ.ων παρίστανεν ὡς ἐραστὴν τῆς φιλοσοφ.ας καὶ τῆς παιδείας, ὁ Πλάτων, παρὰ τὴν ἐκ τοῦ πρώτου ταξιδίου ἀπογοήτευσιν, ἤρχετο μὲ πολλὰς ἐλπίδας, ὅτι, ἂν κάποτε θὰ ἐγίνετο ἀπόπειρα ἐφαρμογῆς τῶν περὶ νόμων καὶ πολιτείας ἰδεῶν του, ἡ ἀπόπειρα αὕτη θὰ ἔπρεπε νὰ γίνῃ τώρα, ὅτε αἱ προϋποθέσεις τῆς ἐν τῇ πράξει ἐφαρμογῆς τῶν πολιτικῶν θεωριῶν του ἦσαν τόσον εὐμενεῖς, σύμφωνα μὲ τὰς συστάσεις καὶ ὑποδείξεις τοῦ Δίωνος, ὅστις καὶ σοβαρὸς ἄνθρωπος ἦτο καὶ ὥριμος τὴν ἡλικίαν (42 ἐτῶν).

Αἱ πρῶται ἐντυπώσεις ἐκ τῆς αὐλῆς τοῦ Διονυσίου καὶ τῆς ἐν αὐτῇ θέσεως τοῦ Δίωνος ἦσαν πολὺ δυσάρεστοι. Ὁ Πλάτων εὗρε τὸ περιβάλλον ἐκεῖνο πλῆρες διαβολῶν καὶ συκοφαντιῶν κατὰ τοῦ Δίωνος, εἰς τὴν πραγματικότητα τοῦ ὁποίου τόσας ἐλπίδας εἶχε στηρίξει. Μετὰ τέσσαρας μῆνας, καθ' οὓς ἔμειναν ἄνευ ἀποτελέσματος ἡ ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος ἀναίρεσις τῶν κατὰ Δίωνος συκοφαντιῶν, ἐξωρίσθη ὑπὸ τοῦ τυράννου ὁ Δίων, κατηγορηθεὶς ὅτι ὑπενόμευε τὴν τυραννίδα, ἵνα ἀναλάβῃ ὁ ἴδιος τὴν ἀρχήν. Ὁ Δίων μέσῳ Ἰταλίας κατέφυγεν εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἐνῷ ὁ Πλάτων ἔμεινεν εἰς τὰς Συρακούσας φιλοξενούμενος, ἀλλὰ σχεδὸν αἰχμάλωτος τοῦ τυράννου, πάντως ὅμως ἀναμένων, πότε ὁ Διονύσιος θὰ ἤρχετο εἰς ἐπιθυμίαν τῆς φιλοσόφου ζωῆς. Ἀλλ' εἰς μάτην, διότι ὁ τύραννος «ἐνίκησε ἀντιτείνων» (Ἐπιστ. Ζ', 330 Β). Ὅτε τὸ 365 ὁ Διονύσιος, ἕνεκα στρατιωτικῶν καὶ πολεμικῶν λόγων, εὑρέθη εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ ἐγκαταλείψῃ τὰς Συρακούσας, ἔδωκεν εἰς τὸν Πλάτωνα τὴν ἄδειαν τῆς ἐπανόδου εἰς τὴν Ἑλλάδα, μὲ τὴν ὑπόσχεσιν ὅτι, μετὰ τὸ πέρας τῶν πολεμικῶν του ἐπιχειρήσεων, θὰ μετεκάλει ἀμφοτέρους, Πλάτωνα καὶ Δίωνα, εἰς τὰς Συρακούσας.

Ἐπανελθὼν εἰς τὰς Ἀθήνας ὁ Πλάτων, ἀνέλαβε πάλιν τὴν διεύθυνσιν τῆς Ἀκαδημίας καὶ τὸ διδακτικόν του ἔργον, συνέχισε δὲ ἐκ παραλλήλου τὴν συγγραφὴν διαλόγων του. Τότε, πιστεύεται ὅτι συνεγράφησαν οἱ διάλογοι «Σοφιστὴς» καὶ «Πολιτικός», τοὺς ὁποίους θὰ ἠκολούθει πιθανῶς καὶ τρίτος διάλογος παραπλησίου τύπου, ὁ «Φιλόσοφος», ἀπαραίτητον συμπλήρωμα τῆς τυπολογικῆς τριλογίας, ἂν μὴ ἡ συγγραφή του ἠμποδίζετο, ὡς νομίζεται, ὑπὸ τοῦ τρίτου ταξιδίου.

Νέα πρόσκλησις τοῦ τυράννου πρὸς τὸν Πλάτωνα ἐκάλει αὐτὸν εἰς δεύτερον ἐπὶ τῶν ἡμερῶν του ταξίδιον εἰς Σικελίαν (τρίτον διὰ τὸν Πλάτωνα), ἀλλ' αὐτὸν μόνον, ἄνευ τοῦ Δίωνος, ὅστις ἔζη εἰς τὰς Ἀθήνας εἰς κτῆμα κείμενον παρὰ τὴν Ἀκαδήμειαν. Ἐπειδὴ δὲ ὁ Διονύσιος ὡς προϋπόθεσιν τῆς συμφιλιώσεώς του μὲ τὸν Δίωνα καὶ τῆς ἀνακλήσεως τοῦ ἐξορίστου ἔθετε τὴν ἐν Συρακούσαις παρουσίαν τοῦ Πλάτωνος, δὲν ἠδυνήθη ὁ φιλόσοφος νὰ ἀντιστῇ εἰς τὸν πειρασμὸν καὶ τ ρ ί τ η ς μ ε τ α β ά σ ε ώ ς τ ο υ εἰς τὰς Συρακούσας, ὑπὲρ ἧς συνηγόρουν καὶ ἐπιστολαὶ τοῦ Ἀρχύτου καὶ ἄλλων φίλων Πυθαγορείων τοῦ Τάραντος. Ἐπιβιβασθεὶς λοιπὸν τριήρους, τὴν ὁποίαν μετὰ πρεσβείας εἶχεν ἀποστείλει ὁ Διονύσιος, ἀνεχώρησε τὸ 361 π.Χ. διὰ τὴν ἑλληνικὴν Δύσιν, συνοδευόμενος ὑπὸ ἐπιφανῶν μελῶν τῆς Ἀκαδημείας, ὡς ὁ Σπεύσιππος, ὁ Ξενοκράτης, ὁ Εὔδοξος. Τὴν διεύθυνσιν τῆς Ἀκαδημείας κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἀπουσίας τοῦ Ἀρχηγέτου ἀνέλαβεν ὁ ἑταῖρος Ἡρακλείδης, ὁ ἐκ τῆς Ἡρακλείας τοῦ Πόντου καταγόμενος (Ποντικός). Καὶ ἐκ τῆς δευτέρας ὅμως ταύτης παρὰ τῷ Διονυσίῳ Β' ἐπισκέψεως, αἱ ἐντυπώσεις τοῦ Πλάτωνος ἦσαν ὀδυνηραί· διότι ὁ τύραννος οὐδεμίαν τῶν δοθεισῶν ὑποσχέσεων ἐτήρησε. Καὶ δὴ ὄχι μόνον δὲν ἀνεκάλεσε τὸν ἐξόριστον Δίωνα, ἀλλὰ καὶ τοὐναντίον προέβη εἰς κατάσχεσιν τῆς περιουσίας του. Ἐπειδὴ δὲ καὶ αἱ νέαι ἐπίμονοι προσπάθειαι τοῦ Πλάτωνος νὰ συγκινήσῃ διὰ τῆς φιλοσοφίας τὸν τύραννον ἢ ἐπηρέαση τὰς πολιτικὰς πράξεις του ἀπέβησαν ὁριστικῶς ἄκαρποι, ὁ δὲ ὑπὸ τοῦ φιλοσόφου ἔλεγχος ὑπερβασιῶν τοῦ τυράννου καὶ ἡ ὑπὲρ φίλων τοῦ Δίωνος συνηγορία κατέστησαν καὶ τὸν Πλάτωνα ὕποπτον εἰς τὸν Διονύσιον, ἡ ἀπὸ Σικελίας ἄμεσος ἀναχώρησις καθίστατο ἐπιβεβλημένη. Ταύτην ὅμως μόνον τὸ θέρος τοῦ 360 π.Χ. ἐπέτυχεν ὁ Πλάτων τῇ συνδρομῇ τοῦ Ἀρχύτου.

Ἐπανελθὼν εἰς τὰς Ἀθήνας ὁ Πλάτων ἐπεδόθη εἰς φυσικὰς ἐρεύνας, πιθανῶς ἐκ πυθαγορείων παρορμήσεων καὶ ἐπιδράσεων, καρποὶ δὲ τῶν νέων ζητήσεων εἶναι τὰ τελευταῖα κοσμολογικὰ ἔργα «Τίμαιος» καὶ «Κριτίας». Τότε ἐπίσης συνεγράφη καὶ ὁ διάλογος «Φίληβος».

Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ ἐν Ἀθήναις ἐξόριστος Δίων, μὲ τὴν συνδρομὴν φίλων καὶ μαθητῶν τοῦ Πλάτωνος, συλλέγει στρατὸν καὶ ἀναλαμβάνει ἐκστρατείαν εἰς Σικελίαν τὸ 357 π.Χ. πρὸς ἔξωσιν τοῦ Διονυσίου τοῦ Β' ἐκ τῆς ἀρχῆς καὶ ἐν συνεχείᾳ ἐπιβολὴν πολιτειακοῦ καθεστῶτος ἐν Σικελίᾳ, πραγματοποιοῦντος τὸ πολιτικὸν ἰδανικὸν τῆς πλατωνικῆς Ἀκαδημίας. Ἡ ἐκστρατεία κατ' ἀρχὰς ἐπέτυχεν, ὁ Διονύσιος ἔφυγε καὶ ὁ Δίων ἠσχολεῖτο μὲ τὴν ἐσωτερικὴν ὀργάνωσιν τῆς πολιτικῆς προσπαθείας του. Αὕτη ὅμως δὲν ἐπρόφθασε νὰ ἐξελιχθῇ ἀπὸ προσπαθείας εἰς ἵδρυσιν, διότι ἐν τῷ μεταξὺ ὁ Δίων ἐδολοφονήθη ὑπὸ τοῦ Ἀθηναίου Καλλίππου, ἑνὸς ἐκ τῶν συνεργατῶν του καὶ μαθητοῦ τοῦ Πλάτωνος (353 π.Χ.). Ὁ Πλάτων ἐπὶ τῇ εἰδήσει τῆς δολοφονίας τοῦ φίλου του Δίωνος ὑπὸ μέλους μάλιστα τῆς Ἀκαδημίας ἐθλίβη βαθύτατα, συνέθηκε δέ, κατὰ τὴν μαρτυρίαν Διογένους τοῦ Λαερτίου (III, 30), ἐλεγεῖαν ἵνα ἐπιγραφῇ ἐπὶ τοῦ ἐν Συρακούσαις τάφου τοῦ Δίωνος. Οἱ ὀπαδοὶ τούτου (αὐτοὶ εἶναι οἱ οἰκεῖοι καὶ ἑταῖροι τοῦ Δίωνος, πρὸς τοὺς ὁποίους ἀπευθύνεται ἡ Ζ' ἐπιστολὴ τοῦ Πλάτωνος), μὲ νέον ἀρχηγόν, τὸν Ἱππάρινον, υἱὸν τοῦ Διονυσίου τοῦ πρεσβυτέρου καὶ τῆς Ἀριστομάχης, ἀνεψιὸν δηλα-

δὴ τοῦ Δίωνος, φεύγουν εἰς τοὺς Λεοντίνους καί, ἐπωφελούμενοι τῆς ἀπουσίας τοῦ Καλλίππου εἰς τὴν Κατάνην, καταλαμβάνουν τὰς Συρακούσας (353—2) καὶ ἀναλαμβάνουν νὰ συνεχίσουν τὸ ἔργον τοῦ Δίωνος. Ἀπευθύνονται λοιπὸν πρὸς τὸν Πλάτωνα, τὸν πατέρα τοῦ πολιτικοῦ ἰδανικοῦ τοῦ Δίωνος, καὶ ζητοῦν τὰς ὁδηγίας του διὰ τὸ πολιτικὸν ἔργον των. Ἡ περίφημος Ζ΄ Ἐπιστολὴ εἶναι ἡ ἀπάντησις τοῦ Πλάτωνος εἰς τὴν παράκλησίν των. Κατ' αὐτοὺς περίπου τοὺς χρόνους ἐγράφησαν καὶ αἱ λοιπαὶ ἐπιστολαί. (Βλέπε κατωτέρω τὰ τῆς γνησιότητος).

Τὸ κυριώτερον πολιτικὸν σύγγραμμα τοῦ πρεσβύτου Πλάτωνος εἶναι οἱ «Νόμοι», ἔργον καταλαμβάνον τὸ ἓν πέμπτον περίπου τῆς συγγραφικῆς παραγωγῆς τοῦ Πλάτωνος, μεστὸν πολιτικῆς σοφίας, ὡριμότητος καὶ ἐμπειρίας, ἐκδοθὲν δὲ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Πλάτωνος ὑπὸ τοῦ μαθητοῦ του Φιλίππου τοῦ Ὀπουντίου. (Διεξοδικὴν ἀνάλυσιν τοῦ περιεχομένου καὶ ἑρμηνείαν τοῦ ἔργου βλέπε εἰς τὸ τέλος τοῦ παρόντος ἄρθρου Πλάτων). Κατὰ τὰ τελευταῖα ὡσαύτως ἔτη τοῦ βίου του ἔκαμεν ὁ Πλάτων τὴν περὶ τοῦ ἀγαθοῦ παράδοσίν του, τὴν ὁποίαν ἤκουσαν καὶ κατέγραψαν κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Σιμπλικίου οἱ μαθηταί του Ἀριστοτέλης, Σπεύσιππος, Ξενοκράτης, Ἡρακλείδης κ. ἄ.

Ὁ θάνατος τοῦ Πλάτωνος. Ὁ Πλάτων «SCRIBENS EST MORTUUS», δηλαδὴ γράφων ἀπέθανε, κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Κικέρωνος (CAT. MAI. 5, 13). Ἡ μαρτυρία αὕτη, ἂν στερῆται οὐσιαστικῆς ἀληθείας, πάντως ἐνέχει βαθεῖαν ψυχολογικὴν ἀλήθειαν. Ὅπως καὶ τὰ ἄλλα ἀνέκδοτα τῶν Ἀρχαίων περὶ τοῦ Πλάτωνος, εἶναι πλάσματα τοῦ θαυμασμοῦ τῶν πιστῶν πρὸς τὸν γόητα τοῦτον τοῦ Λόγου, οὕτω καὶ ἡ κικερώνειος ῥῆσις, καθ' ἣν ὁ θάνατος τοῦ Τιτᾶνος τῆς Ἑλληνικῆς φιλοσοφίας, παρίσταται ὡς ἡ στιγμή, καθ' ἣν ἐθραύσθη ὁ κάλαμός Του, εἶναι τὸ ἀπόκτημα τῆς ἡρωολατρείας τῶν Μετέπειτα, πρὸς τὸν Ἀρχηγέτην τοῦ αἰωνίου πλατωνισμοῦ!

ΣΥΓΓΡΑΜΜΑΤΑ ΤΟΥ ΠΛΑΤΩΝΟΣ

1. Οἱ τίτλοι τῶν ἔργων.

Τὰ «Ἅπαντα» τοῦ Πλάτωνος (CORPUS PLATONICUM), ἅτινα περιέσωσεν ἡ χειρόγραφος παράδοσις τοῦ πλατωνικοῦ κειμένου ὑπὸ τῆς Ἀρχαιάτητος, εἶναι τὰ ἑξῆς:

Ἡ Ἀπολογία Σωκράτους (μὴ διαλογικὸν ἔργον), 34 Διάλογοι, 13 Ἐπιστολαί, οἱ Ὅροι (συλλογὴ ὁρισμῶν) καὶ 7 νόθοι χαρακτηριζόμενοι διάλογοι. Ἐν ὅλῳ 55.

Τὰ ὑπὸ τῆς παραδόσεως ὡς γνήσια θεωρούμενα ἔργα τοῦ Πλάτωνος ἦσαν κατατεταγμένα εἰς τὰς ἑξῆς 9 τετραλογίας καὶ τὴν κατάταξιν ταύτην τηροῦσι καὶ οἱ νεώτεροι ἐκδόται τοῦ Πλάτωνος:

1. Εὐθύφρων, Ἀπολογία Σωκράτους, Κρίτων, Φαίδων.
2. Κρατύλος, Θεαίτητος, Σοφιστής, Πολιτικός.
3. Παρμενίδης, Φίληβος, Συμπόσιον, Φαῖδρος.
4. Ἀλκιβιάδης, Ἀλκιβιάδης δεύτερος, Ἵππαρχος, Ἐρασταί.
5. Θεάγης, Χαρμίδης, Λάχης, Λῦσις.
6. Εὐθύδημος, Πρωταγόρας, Γοργίας, Μένων.
7. Ἱππίας μείζων, Ἱππίας ἐλάσσων, Ἴων, Μενέξενος.
8. Κλειτοφῶν, Πολιτεία, Τίμαιος, Κριτίας.
9. Μίνως, Νόμοι, Ἐπινομίς, Ἐπιστολαί.

Τὰ ὑπὸ τῆς Ἀρχαιότητος ὡς νόθα παραδοθέντα 7 μικρὰ διαλογικὰ ἔργα, περιλαμβανόμενα ὅμως ἐν τοῖς χειρογράφοις εἰς τὸ CORPUS PLATONICUM, ἦσαν τὰ ἑξῆς: «Περὶ δικαίου», «Περὶ ἀρετῆς», «Δημόδοκος», «Σίσυφος», «Ἀλκυών», «Ἐρυξίας», «Ἀξ.οχος». Οἱ «Ὅροι» εἶναι συλλογὴ ὁρισμῶν ἐννοιῶν, ἀποδιδομένη εἰς τὸν πλατωνικὸν Σπεύσιππον. Κατὰ τῆς γνησιότητος τινῶν ἐκ τῶν ἀνωτέρω ὡς γνησίων θεωρουμένων καὶ περιληφθέντων εἰς τὸ CORPUS PLATONICUM ἔργων ἤρχισαν νὰ ἐγείρωνται ἀντιρρήσεις ἤδη κατὰ τὴν Ἀρχαιότητα. Συζητήσεις ὡσαύτως ἐγίνοντο καὶ ὡς πρὸς τὴν χρονολογικὴν σειρὰν τῶν ἔργων, διότι ἡ ἀνωτέρω κατὰ τετραλογίας κατάταξις αὐτῶν μόνον ἔν τισι ἐφαίνετο συμπίπτουσα μὲ τὴν χρονολογικήν. Τὰ δύο ταῦτα, ἤδη ἀπὸ τῶν ἀρχαίων χρόνων ἀνακύψαντα, προβλήματα τῆς γνησιότητος καὶ τῆς χρονικῆς σειρᾶς καὶ ἀκολουθίας τῶν ἔργων κατὰ τὸν 19ον αἰῶνα ἀπετέλεσαν θεμελιώδες ζήτημα τῶν νεωτέρων πλατωνικῶν σπουδῶν, τὸ γνωστὸν ὡς «πλατωνικὸν ζήτημα» τῶν νεωτέρων χρόνων, τὸ συναφὲς μὲ τὸ ἕτερον βασικὸν ζήτημα τῆς περὶ τὸν Πλάτωνα ἐρεύνης, ἤτοι τὸ ζήτημα τῆς πνευματικῆς ἐξελίξεως τοῦ φιλοσόφου. Πρὶν ἢ εἰσέλθωμεν ὅμως εἰς τὴν ἔκθεσιν τοῦ πλατωνικοῦ ζητήματος ἐπιβάλλεται νὰ ἀνταποκριθῶμεν εἰς μίαν βασικὴν φιλολογικὴν ἀπαίτησιν, ἥτις θεωρεῖται ὡς ἡ πρώτη προϋπόθεσις τῆς ἑρμηνείας τῶν ἔργων τοῦ Πλάτωνος. Ἡ φιλολογικὴ αὕτη ἀπαίτησις ἀναφέρεται εἰς τὸ κείμενον τῶν συγγραμμάτων, τὴν αὐθεντικότητά του καὶ τὴν ἱστορικὴν παρακολούθησιν τῶν τυχῶν του ἀπὸ τῶν ἡμερῶν τοῦ συγγραφέως του μέχρι τῶν ἰδικῶν μας καὶ τῶν σημερινῶν ἐντύπων ἐκδόσεων τοῦ Πλάτωνος.

2. Ἱστορία καὶ παράδοσις τοῦ πλατωνικοῦ κειμένου.

Ἱστορία τοῦ κειμένου καὶ ἔμμεσος παράδοσις αὐτοῦ. Τὸ κείμενον τοῦ Πλάτωνος μᾶς παρεδόθη κατὰ δύο τρόπους: ἀμέσως καὶ ἐμμέσως. Ἄμεσος παράδοσις τοῦ πλατωνικοῦ κειμένου εἶναι ἡ παράδοσις τῶν κωδίκων (μεσαιωνικῶν χειρογράφων) καὶ ἡ ἐπὶ παπύρου. Ἔμμεσος παράδοσις αὐτοῦ εἶναι τὰ ἀποσπάσματα αὐτοῦ ἢ μεταφράσεις, περιλήψεις ἢ μνεῖαι πλατωνικῶν ἔργων, παραδιδόμεναι ὑπὸ μεταγενεστέρων τοῦ Πλάτωνος συγγραφέων. Εὐκόλως ἐννοεῖται ὅτι ἡ συμβολὴ τῆς ἐμμέσου παραδόσεως εἰς τὴν ἀποκατάστασιν τοῦ γνησίου καὶ αὐθεντικοῦ κειμένου τοῦ Πλάτωνος εἶναι ἐπικουρική. Βάσις τοῦ κειμένου ἡμῶν φυσικὰ εἶναι ἡ χειρόγραφος παράδοσις τῶν κωδίκων καὶ ἡ παπυρική. Πρὶν ἢ ὅμως ἐκθέσωμεν τὰ κατὰ τὴν παροῦσαν ταύτην, ὀφείλομεν νὰ παρακολουθήσωμεν ἱστορικῶς τὰς τύχας τοῦ κειμένου μέσα εἰς τὸ πλαίσιον τῆς ὅλης Ἱστορίας τοῦ Πλατωνισμοῦ.

Ἀσφαλὲς θεωρεῖται ὅτι, ζῶντος τοῦ Πλάτωνος, ἐγένοντο ἐκδόσεις ἐπὶ μέρους διαλόγων του. Ἡ διάδοσις δὲ καὶ κυκλοφορία τῶν πλατωνικῶν ἔργων ὠφείλετο ἀφ' ἑνὸς μὲν εἰς τὴν πανελλήνιον φήμην τοῦ φιλοσόφου, ἀφ' ἑτέρου δὲ εἰς ἐνεργείας τῆς Ἀκαδημίας. Ἓν ἐκ τῶν ἔργων τῆς ὁποίας ἦτο καὶ ἡ ἔκδοσις ἀνὰ τὸν ἑλληνικὸν κόσμον τῶν ἔργων τοῦ Ἀρχηγέτου αὐτῆς. Ὁ «Κριτίας» καὶ οἱ «Νόμοι» ἐξεδόθησαν μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Πλάτωνος. Ἐκ παραλλήλου ὅμως πρὸς τὰ κυκλοφορούμενα ταῦτα γνήσια πλατωνικὰ ἔργα, ἐκυκλοφοροῦντο ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Πλάτωνος καὶ ἔργα μαθητῶν ἢ ἄλλων ζηλωτῶν του (λ.χ. τὰ ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἱππόστροφος», «Φαίακες», «Χελικών» κ. ἄ.).

Τριάκοντα περίπου ἔτη μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Πλάτωνος, ἤτοι περὶ τὸ 315 π. Χ., συνετελέσθη ἡ μεγάλη ἔκδοσις τῶν πλατωνικῶν ἔργων ὑπὸ τῆς Ἀκαδημείας, διευθυνομένης τότε ὑπὸ τοῦ Ξενοκράτους. Τὰ πλεῖστα τῶν ἔργων ἐξεδόθησαν κατὰ τριλογίας (δηλαδὴ ἀνὰ τρία ἔργα μαζί), τὰ ἄλλα χωριστὰ ἕκαστον. Ἂν ἡ ἔκδοσις αὐτὴ τῆς Ἀκαδημίας ἔγινεν ἐπὶ τῇ βάσει αὐτογράφων τοῦ Πλάτωνος ἢ ὄχι, δὲν γνωρίζομεν. Ὁ ἱστορικὸς τοῦ πλατωνικοῦ κειμένου ALLINE (HISTOIRE DU TEXTE DE PLATON, Παρίσιοι 1915) νομίζει ὅτι μᾶλλον εἶχον ἀπολεσθῆ αὐτὰ τὰ αὐτόγραφα, καθ' ὃν χρόνον ἐγένετο ἡ ἔκδοσις τῆς Ἀκαδημείας. Ἐκ παραλλήλου πρὸς τὰ ἀντίγραφα τῆς ἐπισήμου αὐτῆς ἐκδόσεως, ἐκυκλοφοροῦντο εἰς ἰδιώτας μικρᾶς μορφώσεως καὶ ἀντίγραφα, γέμοντα ἀνορθογραφιῶν καὶ ἄλλων σφαλμάτων, περιερχόμενα δὲ ἀπὸ ἀμορφώτους καὶ κακοὺς ἀντιγραφεῖς. Εἰκόνα τῆς καταστάσεως τοῦ κειμένου τῶν τοιούτου εἴδους ἀντιγράφων μᾶς παρέχουν οἱ περὶ τὸ 1890 εὑρεθέντες ἐν Ἀρσινόῃ (Φαγιοὺμ) τῆς Αἰγύπτου πρῶτοι πλατωνικοὶ πάπυροι τοῦ 3ου π. Χ. αἰῶνος. περιέχοντες ἀποσπάσματα τοῦ «Λάχητος» καὶ τοῦ «Φαίδωνος». Οἱ πάπυροι αὐτοὶ εἶχον χρησιμοποιηθῆ ὡς περιτυλίγματα μούμιας. Γενικῶς ἡ ἀξία τῶν παλαιοτέρων παπύρων, παρὰ τὴν παλαιότητά των, θεωρεῖται ἐξ ἐπόψεως ἀξιοπιστίας κατωτέρα τῆς ἀξίας τῶν πολὺ μεταγενεστέρων μεσαιωνικῶν χειρογράφων (ταῦτα χρονολογοῦνται ἀπὸ τοῦ 9ου μ. Χ. αἰῶνος κ. ἑ.). Οἱ νεώτεροι ὅμως πάπυροι, καὶ δὴ καὶ τῶν μετὰ Χριστὸν χρόνων, ἀπέχουν ὀλιγώτερον τῶν μεσαιωνικῶν χειρογράφων· καὶ ἀλλαχοῦ μὲν παρουσιάζουν τὰς αὐτὰς παραφθορὰς μὲ αὐτά, ἀλλαχοῦ δὲ παρέχουν ὀρθὰ καὶ γνήσια, τὰ ὁποῖα χρησιμοποιεῖ ἡ κριτικὴ τοῦ κειμένου.

Κατὰ τὸν 3ον π.Χ. αἰῶνα διαμορφοῦται τὸ κριτικὸν φιλολογικὸν πνεῦμα. Γνωρίζομεν ὅτι μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου ἐκδηλοῦται εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν καὶ τὴν Πέργαμον μεγίστη τάσις πρὸς συλλογὴν καὶ ἀνάγνωσιν βιβλίων καὶ ἵδρυσιν βιβλιοθηκῶν. Κατέστη αἰσθητὴ ἡ ἀνάγκη τῆς ἐξευρέσεως αὐθεντικῶν χειρογράφων, καὶ δὴ καὶ πολλῶν ἀντιγράφων ἑνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ βιβλίου καὶ ἡ ἀνάγκη τῆς συγκρίσεως κάὶ ἀντιβολῆς αὐτῶν πρὸς ἄλληλα διὰ τὴν ἐκλογὴν καὶ προτίμησιν τοῦ καλυτέρου καὶ περισσότερον ἀξιοπίστου ἀντιγράφου. Δὲν ἐθεωρεῖτο ἐπιτετραμμένον νὰ γίνωνται διορθώσεις τῆς γραφῆς τοῦ κειμένου κατὰ τὰς ἐμπνεύσεις τῆς στιγμῆς, ἀλλὰ κατεβάλλετο προσπάθεια νὰ ζητοῦνται τὰ αἴτια τῆς παραφθορᾶς τοῦ κειμένου καὶ τῶν ἀντιγραφικῶν σφαλμάτων, νὰ ἐξηγοῦνται δηλαδὴ ταῦτα, καὶ νὰ δικαιολογῆται ἐπαρκῶς ἡ προτεινομένη διόρθωσίς του. Τοιουτοτρόπως ἐγεννήθη καὶ ἐκαλλιεργήθη τὸ πνεῦμα τῆς φιλολογικῆς κριτικῆς τοῦ κειμένου κατὰ τὸν 3ον π.Χ. αἰῶνα, ὅπερ περὶ τὰ τέλη αὐτοῦ ἐσημείωσε σημαντικὸν βῆμα πρὸς τὰ ἔμπροσθεν διὰ τοῦ Ἀριστοφάνους τοῦ Βυζαντίου. Βραδύτερον ἐκπροσωπεῖ τὸ κριτικὸν πνεῦμα ὁ μεγαλοφυὴς γραμματικὸς Ἀρίσταρχος.

Οἱ πρῶτοι φιλόλογοι («γραμματικοὶ» ἢ «κριτικοὶ» λεγόμενοι τότε) τῆς Ἀλεξανδρείας ἐστράφησαν κυρίως πρὸς τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν ποίησιν (ἔπος, τραγῳδίαν, κωμῳδίαν). Ἀπὸ τοῦ β΄ ἡμίσεος ὅμως τοῦ 3ου αἰῶνος στρέφονται καὶ πρὸς τὸν πεζὸν λόγον καὶ ἰδίως πρὸς τοὺς ἰωνιστὶ γράψαντας. (Ὁ Ἀρίσταρχος λ.χ. ἠσχολήθη μὲ τὸν Ἡρόδοτον). Ἀλλὰ καὶ ὁ Πλάτων δὲν παρημελήθη, ὡς δεικνύει τὸ εἰς «Τίμαιον» ὑπόμνημα τοῦ γραμματικοῦ Ἐρατοσθένους, τοῦ πρώτου, ὅστις ἀπέδωκεν εἰς ἑαυτὸν τὸ ὄνομα τοῦ φιλολόγου. Ἀντάξιον δὲ ἐκδότην εὗρεν ὁ Πλάτων τὸν Ἀριστοφάνην τὸν Βυζάντιον (περὶ τὸ 257 — περὶ τὸ 180 π.Χ.), τὸν μέγιστον φιλόλογον τῆς Ἀρχαιότητος.

Ὁ Ἀριστοφάνης, ἐκδίδων τὰ ἔργα τοῦ Πλάτωνος, κατέταξεν αὐτά, οὐχὶ ὅμως ὅλα, εἰς τριλογίαν καὶ ἔκαμε χρῆσιν κριτικῶν σημείων, τὰ ὁποῖα μνημονεύει ὁ Διογένης ὁ Λαέρτιος. Τὰ ὑπὸ τοῦ Ἀριστοφάνους χρησιμοποιηθέντα σημεῖα εἰς τὴν ἔκδοσιν τοῦ πλατωνικοῦ κειμένου ἦσαν τριττά: α) κριτικά, β) σημεῖα γραμματικῶν κρίσεων καὶ κρίσεων ὕφους καὶ γ) σημεῖα ἀναφερόμενα εἰς τὸ φιλοσοφικὸν περιεχόμενον τῶν ἔργων. Ἐπίσης ἔκαμε χρῆσιν σημείων δηλωτικῶν τῆς προσωδίας, ἐκθλί-

ψεως, στίξεως (ὑποστιγμή=κόμμα, μέση στιγμὴ=ἄνω στιγμή, τελεία στιγμή), τῶν τόνων καὶ τῶν πνευμάτων, συστηματοποιήσας τὰ ὑπὸ τοῦ Ζηνοδότου καὶ ἄλλων εἰσαχθέντα σημεῖα. Πιστεύεται ὅτι ὁ Ἀριστοφάνης, ἐκδίδων τὸν Πλάτωνα, εἶχεν ὑπ' ὄψιν του ἀντίγραφον τῆς ἐκδόσεως τῆς Ἀκαδημίας, πλὴν τούτου ὅμως καὶ ἄλλα πολλά. Τὴν κριτικὴν ἐργασίαν του διέκρινε πνεῦμα ἐπιστημονικόν, ἀντικειμενικότης καὶ συντηρητικότης, δηλαδὴ σεβασμὸς τῆς χειρογράφου παραδόσεως. Ὅτι τὸ πλατωνικὸν κείμενον τοῦ Ἀριστοφάνους τοῦ Βυζαντίου εἶχεν ὡς ἄμεσον ἢ ἔμμεσον πηγὴν τὸ κείμενον τῆς ἐκδόσεως τῆς Ἀκαδημίας, μαρτυρεῖ καὶ ἡ κατάταξις τῆς τριλογίας ἑνὸς μέρους τῶν διαλόγων καὶ ἡ χωριστὴ ἔκδοσις τῶν ὑπολοίπων, ὅπως ἔγινε καὶ κατὰ τὴν ἐπὶ Ξενοκράτους ἀκαδημεικὴν ἔκδοσιν. Ἡ εἰς τριλογίαν σύναψις τῶν διαλόγων «Θεαιτήτου», «Σοφιστοῦ», «Πολιτικοῦ» καὶ εἰς ἑτέραν τριλογίαν τῆς «Ἀπολογίας Σωκράτους», τοῦ «Κρίτωνος» καὶ τοῦ «Φαίδωνος» ὀφείλεται εἰς αὐτὸν τὸν Πλάτωνα. Πλὴν τῆς κατὰ τριλογίας κατατάξεως τῶν πλατωνικῶν ἔργων προϋπῆρχον τοῦ Ἀριστοφάνους καὶ ἄλλαι κατατάξεις, ὡς ἡ βιογραφικὴ καὶ ἡ κατὰ χαρακτῆρας. Ἡ διαίρεσις τῆς «Πολιτείας» καὶ τῶν «Νόμων» εἰς βιβλία εἶναι μεταγενεστέρα, πιθανῶς τοῦ 2ου μ.Χ. αἰῶνος. Ὁ Ἀριστοφάνης ἠσχολήθη καὶ μὲ τὸ ζήτημα τῆς γνησιότητος τῶν διαλόγων. Παρὰ τὴν ἐπιστημονικὴν καὶ κεκαθαρμένην ταύτην ἔκδοσιν τοῦ Ἀριστοφάνους ἐξηκολούθουν νὰ κυκλοφοροῦνται καὶ αἱ ἄλλαι ἐκδόσεις, αἱ ἀνευθύνως ἐκδιδόμεναι καὶ διὰ βιβλιεμπορικοὺς λόγους.

Κατὰ τὸν 2ον π.Χ. αἰῶνα ἀσχολοῦνται μὲ τὸν Πλάτωνα οἱ ἐξελληνισθέντες Ἰουδαῖοι τῆς Ἀλεξανδρείας, συνεχίζοντες τὴν παράδοσιν τοῦ Φίλωνος. Ὁ Ἰουδαϊκὸς δὲ αὐτὸς πλατωνισμὸς προπαρεσκεύασε τὸν χριστιανικὸν πλατωνισμὸν τοῦ 3ου καὶ 4ου μ.Χ. αἰῶνος (Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεύς, Μέγας Βασίλειος, Ὠριγένης, Εὐσέβιος). Ὡσαύτως κατὰ τὸν 2ον π.Χ. αἰῶνα ἀκμάζει ὁ πλατωνισμὸς ἐν Ρόδῳ διὰ τῶν πλατωνιζόντων στωικῶν φιλοσόφων Παναιτίου καὶ Ποσειδωνίου.

Νέα ἔκδοσις τῶν ἔργων τοῦ Πλάτωνος ἔγιναν ὑπὸ τοῦ Πομπωνίου Ἀττικοῦ, μεγάλου ἐκδότου (πρβλ. τὰ «Ἀττικιανὰ ἀντίγραφα»), μετά τινος πιθανότητος ταυτιζομένου μὲ τὸν φίλον τοῦ Κικέρωνος Ἀττικόν, τὸν ζήσαντα κατὰ τὸν 1ον π.Χ. αἰῶνα. Ἡ ἔκδοσις αὕτη ἦτο νεωτέρα βελτιωμένη ἐπεξεργασία τῆς ἀλεξανδρινῆς ἐκδόσεως. Κατὰ τὸν ALLINE ἡ ἔκδοσις αὕτη τοῦ Ἀττικοῦ ἔγινε κατὰ τετραλογίας καὶ εἰς τὴν νέαν αὐτὴν κατάταξιν ἐβοήθησε τὸν Ἀττικὸν ὁ Δερκυλλίδης (ἢ κατ' ἄλλους ὁ Τυραννίων), ὅστις διερρύθμισε τὰς τριλογίας τῆς ἀλεξανδρινῆς ἐκδόσεως εἰς τετραλογίας, συμπεριλαβὼν καὶ τοὺς ἐκτὸς τῶν τριλογιῶν μεμονωμένους ἐκδιδομένους διαλόγους. Εἰς τὴν ἔκδοσιν αὐτὴν συμπεριελήφθησαν καὶ διάλογοι μὴ περιλαμβανόμενοι εἰς τὴν ἔκδοσιν τοῦ Ἀριστοφάνους.

Βραδύτερον ὁ Θράσυλλος, ἀστρολόγος τῆς αὐλῆς τοῦ Τιβερίου (α΄ ἥμισυ τοῦ 1ου μ.Χ. αἰῶνος), υἱοθέτησε καὶ ἐβελτίωσε τὴν κατὰ τετραλογίας κατάταξιν τοῦ Δερκυλλίδου καὶ ἐπέγραψεν ὑποτίτλους εἰς τοὺς διαλόγους. Συνήθως ὁ Θράσυλλος θεωρεῖται ὁ πρῶτος κριτικὸς τῆς κατὰ τετραλογίας κατατάξεως. Τὴν σειρὰν τῶν τετραλογιῶν κατὰ Θράσυλλον (βλέπε ταύτας ἀνωτέρω) ἀκολουθοῦν, ὡς εἴπομεν, καὶ οἱ νεώτεροι ἐκδόται τοῦ Πλάτωνος. Ἡ κατὰ Θράσυλλον κατάταξις τῶν πλατωνικῶν ἔργων ἐπεβλήθη μέν, δὲν ἔλειψαν ὅμως καὶ αἱ συζητήσεις διὰ τὴν ὀρθοτέραν κατάταξιν· σκοπὸς τῶν δὲ ἦτο ὁ καθορισμὸς τῆς σειρᾶς, καθ' ἣν ἔπρεπε νὰ ἀναγινώσκωνται τὰ ἔργα τοῦ Πλάτωνος.

Ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Κικέρωνος τὸ ὑπὲρ τοῦ Πλάτωνος διαφέρον γενικεύεται, ἡ δὲ ἀνάγνωσις καὶ σπουδὴ τῶν πλατωνικῶν συγγραμμάτων διαδίδεται εὐρύτατα. Ὁ Κικέρων, ὅστις μιμεῖται ἐν πολλοῖς τὸν Πλάτωνα καὶ τὸν μεταφράζει, θεωρεῖται ὁ πρῶτος μετὰ τὸν Ἀριστοτέλην ἐκπρόσωπος καὶ φορεὺς τῆς ἐμμέσου παραδόσεως τοῦ πλατωνικοῦ κειμένου. Ἡ ἀπὸ Κικέρωνος δὲ καὶ ἑξῆς ἱστορία τοῦ πλατωνικοῦ κειμένου καὶ τοῦ πλατωνισμοῦ, τὴν ὁποίαν ἐκθέτομεν εἰς τὰ ἑπόμενα, ἐπέχει θέσιν ἱστορικῆς ἐκθέσεως τῆς ἐμμέσου παραδόσεως τοῦ κειμένου τοῦ Πλάτωνος.

Ἀπὸ τοῦ Κικέρωνος καὶ ἑξῆς, διαδοθείσης περισσότερον τῆς μελέτης τοῦ Πλάτωνος, τὰ ἔργα του ἀναγινώσκονται τόσον εἰς τὰς φιλοσοφικάς, ὅσον καὶ εἰς τὰς ρητορικὰς σχολάς. Οἱ ρήτορες ὅμως προσεῖχον μόνον εἰς ὡρισμένα τμήματα τῶν διαλόγων, ἐνδιαφερόμενοι κυρίως διὰ τὸ ὕφος.

Πλατωνισταὶ τῶν περὶ τὴν γέννησιν τοῦ Χριστοῦ χρόνων καὶ τοῦ 1ου μ.Χ. αἰῶνος εἶναι ὁ Κικέρων, ὁ Δερκυλλίδης, οἱ τῆς αὐλῆς τοῦ Αὐγούστου λόγιοι, ὁ Θράσυλλος, ὁ Πλούταρχος. Ὁ Δίων ὁ Χρυσόστομος (1ος μ.Χ. αἰὼν) μιμεῖται τὸν Πλάτωνα εἰς τοὺς λόγους του.

Ἀπὸ τοῦ 2ου μ.Χ αἰῶνος, τοῦ αἰῶνος τῶν ἀττικιστῶν, τῶν ὑπομνηματιστῶν καὶ τῶν λεξικογράφων, ἀρχίζει σοβαρὰ καὶ συστηματικὴ ἐξηγητικὴ ἐργασία τῶν ἔργων τοῦ Πλάτωνος. Ὁ Ἀλβῖνος ἔγραψεν ὑπόμνημα εἰς τὸν «Τίμαιον» καὶ τὴν «Πολιτείαν», τούτου δὲ σώζεται ὁ πρόλογος ἐκ τοῦ ἔργου του «Εἰσαγωγὴ εἰς τοὺς Πλάτωνος διαλόγους» (βλέπε ἔκδοσιν Πλάτωνος ὑπὸ Χέρμαν, τόμ. ΣΤ΄). Ὁ Ἀρποκρατίων συνέθηκε πλατωνικὸν λεξικὸν ὑπὸ τὸν τίτλον «Λέξεις Πλάτωνος». Ἤδη δὲ ὁ παλαιότερος λεξικογράφος καὶ ὑπομνηματιστὴς Δίδυμος (ζήσας ἐπὶ Καίσαρος καὶ Αὐγούστου) ἔγραψε «Περὶ τῶν παρὰ Πλάτωνι ἀπορουμένων λέξεων». Ὁ Βοηθός, λεξικογράφος τοῦ 2ου μ.Χ. αἰῶνος, ἔγραψε «Λέξεων πλατωνικῶν συναγωγήν» (οὗτος εἶναι μία ἐκ τῶν πηγῶν τοῦ Φωτίου). Συντάκτης πλατωνικοῦ λεξικοῦ εἶναι καὶ ὁ σοφιστὴς Τίμαιος (3ος μ.Χ. αἰών). Ἄλλοι ὑπομνηματισταὶ τοῦ Πλάτωνος εἶναι ὁ Κράντωρ, ὁ Ἀμμώνιος (μαθητὴς καὶ διάδοχος τοῦ Ἀριστάρχου), ὁ Ταῦρος (ὑπομνηματιστὴς τοῦ «Γοργίου» καὶ τοῦ «Τιμαίου»), ὁ Ποσειδώνιος, ὁ Πλούταρχος, ὁ Γαληνός, ὁ Λογγῖνος, ὁ Πορφύριος, ὁ Ἰάμβλιχος, ὁ Συριανός, ὁ Ἑρμείας (ὑπομνηματιστὴς τοῦ «Φαίδρου»), ὁ Πρόκλος, ὁ σπουδαιότερος τῶν ὑπομνηματιστῶν τοῦ Πλάτωνος, γράψας ὑπομνήματα εἰς τὸν «Κρατύλον», τὸν «Παρμενίδην», τὸν «Ἀλκιβιάδην», τὴν «Πολιτείαν», τὸν «Τίμαιον» κ.ἄ., ὁ Ὀλυμπιόδωρος (5ος μ.Χ. αἰών). Σημειωτέον ὅτι ἡ Κωνσταντινούπολις, ἡ Ἀντιόχεια, ἡ Καισάρεια καὶ ἄλλαι πόλεις εἶναι κατὰ τοὺς αἰῶνας τούτους κέντρα πλατωνικῶν σπουδῶν καὶ ἕδραι βιβλιοθηκῶν. Οἱ ἀττικισταὶ χριστιανοὶ Πατέρες Βασίλειος ὁ Μέγας, Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνός, Γρηγόριος ὁ Νύσσης, ἐμπνέονται πολυτρόπως ἀπὸ τὸν Πλάτωνα. Πρέπει ἀκόμη νὰ μνημονεύσωμεν τοὺς συντάκτας ἀνθολογιῶν, συλλογεῖς καὶ συμπιλητάς, ὡς ὁ Ἰωάννης Στοβαῖος, ὁ Διογένης ὁ Λαέρτιος (περὶ τὸ 200 μ.Χ.), τοῦ ὁποίου ἐσώθη τὸ ἔργον «Φιλοσόφων βίων καὶ δογμάτων συναγωγή», κρᾶμα βιογραφίας καὶ δοξογραφίας, ὁ Αἰλιανὸς (2ος μ.Χ. αἰών), συγγραφεὺς τῆς «Ποικίλης ἱστορίας» καὶ ὁ ἐκ Ναυκράτιδος Ἀθήναιος (περὶ τὸ 200 μ.Χ.), τοῦ ὁποίου τὸ ἔργον «Δειπνοσοφισταὶ» εἶναι περιγραφὴ συμποσίου λογίων καὶ καλλιτεχνῶν, εἰς τὴν ὁποίαν γίνονται μνεῖαι καὶ παρατίθενται χωρία προγενεστέρων ἔργων.

Ἀπὸ τοῦ 4ου μ.Χ. αἰῶνος ὁ *πάπυρος ἀντικαθίσταται ὑπὸ τῆς περγαμηνῆς*, ὁ δὲ ρόλλος παπύρου ὑπὸ τοῦ κώδικος, ὁμοίου τὴν μορφὴν μὲ τὰ σημερινὰ βιβλία. Κατὰ τὸν 4ον καὶ 5ον αἰῶνα ἀντεγράφησαν ἐπὶ περγαμηνῶν ὅλα τὰ σωζόμενα ἀρχαῖα κείμενα.

Κατὰ τὸν 6ον καὶ 7ον αἰῶνα μ.Χ. εἶναι σκοτεινὴ ἡ ἱστορία τοῦ πλατωνικοῦ κειμένου. Κατὰ τὸ πρῶτον ἥμισυ τοῦ 6ου αἰῶνος ὁ Πλάτων μετεφράσθη εἰς τὴν περσικὴν γλῶσσαν ἐντολῇ τοῦ Χοσρόου. Εἰς τοὺς Ἄραβας γίνονται γνωστὰ τὰ ἔργα τῶν Σύρων νεοπλατωνιστῶν. (Βραδύτερον ἐγένοντο μεταφράσεις ἔργων τοῦ Πλάτωνος εἰς τὴν ἀραβικὴν καὶ τὴν ἀρμενικὴν γλῶσσαν. Παράφρασις τῆς «Πολιτείας» εἰς τὴν ἑβραϊκὴν ἔγινε περὶ τὸ 1300 μ.Χ.).

Ὁ 9ος μ.Χ. αἰὼν εἶναι αἰὼν πνευματικῆς ἀναγεννήσεως τοῦ Βυζαντίου. Ἐξέχουσα πνευματικὴ προσωπικότης τῶν χρόνων τούτων εἶναι ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Φώτιος, τοῦ ὁποίου ὁ οἶκος ἦτο ἀληθὴς Ἀκαδήμεια. Ὁ Φώτιος, ἂν καὶ ἦτο κατ' ἀρχὴν ἀριστοτελικός, ἐμελέτα τὸν Πλάτωνα καὶ ἡρμήνευεν αὐτὸν εἰς τοὺς ἀκροατάς του ἐπὶ τῇ βάσει κειμένου, ὅπερ εἰς τὸ περιθώριον ἐπλούτιζε διὰ παρατηρήσεων, σχολίων καὶ διαφόρων γραφῶν. Τὸ κείμενον τοῦ Φωτίου ἔλαβε τὸ κῦρος λογίας ἐκδόσεως, πρὸς ἣν παρέβαλλον τὰς συνήθεις λαϊκὰς ἐκδόσεις τοῦ Πλάτωνος μέχρι τοῦ 11ου αἰῶνος. Ἐντεῦθεν εἰς τὴν ὥραν (περιθώριον) χειρογράφων τινῶν τοῦ 10ου καὶ τοῦ 11ου αἰῶνος ὑπάρχει ἡ σημείωσις «τοῦ πατριάρχου τὸ βιβλίον». Τὸ κείμενον τοῦ Φωτίου σχετίζεται στενώτατα μὲ τὸ κείμενον τοῦ κώδικος PARISINUS A, περὶ οὗ κατωτέρω. Στοιχεῖα τῆς ἐμμέσου παραδόσεως εἶναι καὶ τὸ Λεξικὸν τοῦ Φωτίου καὶ τὸ τοῦ Σουΐδα (10ος αἰών). Ἐπαναλαμβάνομεν ἐνταῦθα ὅτι οἱ λεξικογράφοι, οἱ συμπιληταὶ καὶ οἱ συντάκται ἀνθολογιῶν ἐνέχουν σημασίαν διὰ τὴν κριτικὴν ἀποκατάστασιν τοῦ κειμένου, ἀποτελεῖ δὲ ἀσθενὲς σημεῖον τῆς πλατωνικῆς φιλολογικῆς κριτικῆς ἡ ἀτελὴς μέχρι τοῦδε ἔρευνα καὶ χρησιμοποίησις τῆς ἐμμέσου παραδόσεως.

Μετὰ τὸν Φώτιον εἷς ἀπὸ τοὺς θερμοτέρους θιασώτας καὶ ἐξηγητὰς τοῦ Πλάτωνος εἶναι ὁ Μιχαὴλ ὁ Ψελλὸς (11ος αἰών). Μετὰ τὸν 12ον αἰῶνα ὑποφώσκει ἡ Ἰταλικὴ ἀναγέννησις. Ζητοῦνται ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολιν χειρόγραφα διὰ τὴν Ἰταλίαν. Κατὰ τὸν 14ον αἰῶνα. Πρόμαχος τοῦ Πλατωνισμοῦ ἐν Ἰταλίᾳ εἶναι ὁ Φραγκῖσκος Πετράρχης. Κατὰ τὸν 14αν καὶ 15ον αἰῶνα μ.Χ. Ἕλληνες λόγιοι μεταφράζουν, ὑπομνηματίζουν καὶ διδάσκουν τὸν Πλάτωνα ἐν Ἰταλίᾳ. Ἡ Φλωρεντία τῶν Μεδίκων εἶναι τὸ ἐπιφανέστερον κέντρον τῶν ἑλληνικῶν σπουδῶν, πλὴν δὲ αὐτῆς καὶ αἱ λοιπαὶ μεγάλαι Ἰταλικαὶ πόλεις: Παδία, Ρώμη, Βενετία, Βερώνη, Μεδιόλανον, Βολωνία, Νεάπολις. Ὁ Βησσαρίων καὶ ἄλλοι λόγιοι συλλέγουν φιλολογικοὺς θησαυρούς. Ὁ Μαρσίλιος Φικῖνος ἐξέδωκε μετάφρασιν τοῦ Πλάτωνος εἰς τὴν λατινικὴν γλῶσσαν τὸ 1483, τριάκοντα ἔτη πρὸ τῆς ἐκδόσεως τοῦ ἑλληνικοῦ κειμένου τοῦ Πλάτωνος. Ἡ ἔκδοσις τῆς μεταφράσεως τοῦ Φικίνου εἶναι ἡ πρώτη ἔντυπος ἔκδοσις τοῦ Πλάτωνος. Μετὰ τὸν 15ον αἰῶνα κέντρα τῶν ἑλληνικῶν καὶ πλατωνικῶν σπουδῶν εἶναι ἡ Γαλλία, ἡ Ὁλλανδία καὶ ἡ Γερμανία. Κλείομεν ἐνταῦθα τὴν ἱστορίαν τοῦ πλατωνικοῦ κειμένου ἐν τῷ πλαισίῳ τῆς ἱστορίας τοῦ πλατωνισμοῦ καθὼς καὶ τὴν ἐπισκόπησιν τῆς ἐμμέσου παραδόσεως τοῦ κειμένου τούτου μέχρι τῆς ἀρχῆς τῶν νεωτέρων χρόνων καὶ τῆς ἐντύπου ἐκδόσεως τῶν πλατωνικῶν συγγραμμάτων. (Εἰκόνα τῆς ἐμμέσου παραδόσεως τῆς χρησιμοποιηθείσης ἐν τῇ κριτικῇ ἐκδόσει τοῦ «Φαίδωνος» τοῦ Πλάτωνος παρέχει ὁ ἐκδότης του Ρομπὲν εἰς τὴν Βιβλιοθήκην Μπυντέ).

Ἡ ἄμεσος παράδοσις τοῦ πλατωνικοῦ κειμένου. Τὸ πλατωνικὸν κείμενον, τὸ ὁποῖον εἶναι ἀπὸ τὰ καλύτερον περισωθέντα ἀρχαῖα κείμενα, μᾶς τὸ παραδίδουν 150 περίπου μεσαιωνικὰ χειρόγραφα βιβλία (κώδικες) καὶ ἱκανὸς ἀριθμὸς παπύρων. Καὶ πρῶτον:

Οἱ κώδικες (τὰ μεσαιωνικὰ χειρόγραφα) *τοῦ*

π λ α τ ω ν ι κ ο ῦ κ ε ι μ έ ν ο υ. Ἐκ τούτων οἱ σπουδαιότεροι εἶναι οἱ ἑξῆς:

1) Ὁ BODLEIANUS 39, ὁ ἀποκείμενος ἐν τῇ Βοδληϊανῇ βιβλιοθήκῃ τῆς Ὀξφόρδης, βραχυγραφικῶς δηλούμενος διὰ τοῦ B. Ὁ κῶδιξ οὗτος ἐγράφη τὸ 895 μ.Χ. ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου τοῦ Καλλιγράφου χάριν τοῦ Ἀρέθα, διακόνου τότε Πατρῶν καὶ ὕστερον ἐπισκόπου Καισαρείας. Ὁ Ἀρέθας (865—939 μ.Χ.) ἦτο σπουδαῖος ἀνθρωπιστής, κατέχων ἰδιάζουσαν θέσιν εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς φιλολογίας, ὡς μεριμνήσας διὰ τὴν διάσωσιν καὶ ἀντιγραφὴν πολλῶν ἀρχαίων κειμένων. (Βλέπε: Σωκράτους Κουγέα. Ὁ Καισαρείας Ἀρέθας καὶ τὸ ἔργον αὐτοῦ, 1913). Ὁ κῶδιξ Β περιέχει τὰς 6 πρώτας τετραλογίας μὲ σχόλια. Κατὰ τὸν 10ον αἰῶνα μ.Χ. πολλοὶ ἔκαμαν χρῆσιν τοῦ χειρογράφου τούτου, ὅπερ κατὰ τὸν 11ον καὶ 12ον αἰῶνα παρημελήθη. Κατὰ τὸν 13ον αἰῶνα συνεπληρώθη καὶ διωρθώθη εἰς τὰ κενὰ καὶ ἐφθαρμένα σημεῖα του ὑπὸ τριῶν χειρῶν ἐπὶ τῇ βάσει χειρογράφου, ἀνήκοντος εἰς τὴν οἰκογένειαν W. (βλέπε περὶ ταύτης κατωτέρω). Ὑπάρχουν ἀκόμη ἐπ' αὐτοῦ σημειώσεις τινὲς καὶ διορθώσεις τοῦ 15ου καὶ 16ου αἰῶνος. Κατὰ τὸν 16ον αἰῶνα πιθανῶς, τὸ χειρόγραφον τοῦτο εἰσήχθη εἰς τὴν ἐν Πάτμῳ μονὴν τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου, ὅθεν τὸ ἠγόρασεν ὁ Ἄγγλος CLARKE (ἐντεῦθεν δὲ ὁ κῶδιξ οὗτος ὠνομάζετο καὶ CODEX CLARCIANUS). Ἡ ἀξία τοῦ κώδικος αὐτοῦ ἐξετιμήθη πάρα πολὺ κατ' ἀρχάς, ἔπειτα ὅμως ἠγέρθησαν πολλαὶ σχετικαὶ ἀντιρρήσεις. Πιστεύεται ὅτι ὁ κῶδιξ Β προέρχεται ἐξ ἀντιγραφῆς ἀπὸ παλαιὸν χειρόγραφον, λίαν ἐγγὺς κείμενον πρὸς τὸ ἀρχέτυπον. Ἐφωτοτυπήθη εἰς τὴν συλλογὴν «CODICES GRAECI ET LATINI PHOTOGRAPHICE DEPICTI» τοῦ T. W. ALLEN, 1898—1899.

2) Ὁ Παρισινὸς 1807 (PARISINUS), βραχυγραφικῶς A, τοῦ 9ου ἢ 10ου αἰῶνος. Τὸ χειρόγραφον αὐτὸ εἶναι ἓν ἐξ ὁμάδος χειρογράφων φιλοσοφικῶν ἔργων, ἐπιμελῶς ἀντιγεγραμμένων. Περιέχει τὴν 8ην καὶ 9ην τετραλογίαν, τοὺς «Ὅρους» καὶ τοὺς νόθους διαλόγους. Ἔχει κανονικὸν τονισμόν, εἰς τὸ περιθώριον δὲ σχόλια τῆς πρώτης χειρός. Κατὰ τὰ τέλη τοῦ 11ου ἢ τὰς ἀρχὰς τοῦ 12ου αἰῶνος ὁ κῶδιξ οὗτος ἀντεγράφη. οὕτω δὲ προῆλθεν ὁ Ἐνετικὸς κῶδιξ VENETUS, T (βλέπε κατωτέρω). Κατὰ τὸν ἱστορικὸν τοῦ πλατωνικοῦ κειμένου ALLINE, εἶναι ὁ ἀνώτερος ὅλων τῶν κωδίκων. Φωτοτυπία: H. OMONT, PLATONIS CODEX PARISINUS A, 1908. Ἀπόκειται ἐν Παρισίοις.

3) Ὁ Ἐνετικὸς VENETUS T (APP. CLASS. 4, COD. 1), ἀποκείμενος ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ τοῦ Ἁγίου Μάρκου τῆς Βενετίας. Τὸ παλαιότερον μέρος του εἶναι τοῦ 12ου αἰῶνος. Περιλαμβάνει τὰς τετραλογίας 1—8 (μέχρι Πολιτ. 389 D). Μεταγενέστεροι γραφεῖς προσέθηκαν τὸ ὑπόλοιπον τῆς «Πολιτείας» κατ' ἀντιγραφὴν ἐκ τοῦ κώδικος VENETUS D καὶ τὸν «Τίμαιον» κατὰ πρότυπον ὁμοιάζον πρὸς τὸν Βιεννᾶον κώδικα VINDOBONENSIS Y.

Τοὺς τρεῖς τούτους κώδικας B, A, T εἶχε πρὸ ὀφθαλμῶν ὁ SCHANZ εἰς τὴν κριτικὴν ἔκδοσιν τοῦ Πλάτωνος.

4) Ὁ Βιενναῖος VINDOBONENSIS 54 W (SUPPL. PHIL. GR. 7) τοῦ 12ου αἰῶνος, κατέχων μέσην θέσιν μεταξὺ τῶν δύο πρώτων οἰκογενειῶν χειρογράφων (βλ. κατωτέρω), προσεγγίζων εἰς ἄλλους μὲν διαλόγους πρὸς τὴν πρώτην, εἰς ἄλλους δὲ πρὸς τὴν δευτέραν οἰκογένειαν. Παρέχει διαφόρους γραφὰς μεταξὺ τῶν στίχων ἢ εἰς τὴν ὥαν (τὸ περιθώριον), προερχομένας ἀπὸ 6 ἢ 7 ἀλληλοδιαδόχους χεῖρας. Εὑρέθη εἰς μονὴν τῆς Φλωρεντίας, ἔνθα δὲ ἀπόκειται ἐν Βιέννῃ. Ὑπάρχουν καὶ συγγενῆ πρὸς τὸν κώδικα τοῦτον χειρόγραφα, ὀνομαζόμενα χειρόγραφα ὁμάδος W.

5) Ὁ Βιενναῖος VINDOBONENSIS F (SUPPL. PHIL. GR. 39), περιέχων τὰς τετραλογίας 6,3—9,1. Ἀπόκειται ἐν Βιέννῃ. Ὑπάρχουν καὶ συγγενῆ πρὸς τοῦτον χειρόγραφα τῆς αὐτῆς ὁμάδος F. Ἔχει σφάλματα.

6) Ὁ Βιενναῖος VINDOBONENSIS 21 Y, τοῦ 14ου αἰῶνος περιέχων καὶ σχόλια.

7) Ὁ τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Βατικανοῦ VATICANUS 796, O, ἔχων ἐν τῇ ὥᾳ διαφόρους γραφὰς ἐκ τοῦ κώδικος A. Τὸ χειρόγραφον τοῦτο ἐξετιμήθη ὑπὸ τοῦ Βιλαμόβιτς.

Οὗτοι εἶναι οἱ κυριώτεροι κώδικες. Διὰ τῆς συγκρίσεως καὶ παραβολῆς αὐτῶν πρὸς ἀλλήλους ἐζητήθη ἀφ' ἑνὸς μὲν ἡ κατάταξίς των εἰς οἰκογενείας, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἡ εὕρεσις ἢ ἀναπαράστασις τοῦ ἀρχετύπου κώδικος ἢ τοῦ μάλλον προσεγγίζοντος πρὸς αὐτὸν ἀντιγράφου. Οὕτω τὰ μεσαιωνικὰ χειρόγραφα τοῦ πλατωνικοῦ κειμένου κατατάσσονται εἰς τρεῖς οἰκογενείας: α) Βοδληϊανὸς Β, β) Παρισινὸς Α καὶ Ἐνετινὸς Τ, καὶ γ) οἰκογένεια, ἔχουσα διαφόρους ἀντιπροσώπους ἀναλόγως τῶν διαλόγων (W, F κλπ.). Ὡς πρὸς τὸν καθορισμὸν τοῦ ἀρχετύπου κώδικος οἱ κριτικοὶ διαφωνοῦν. Ὁ SCHANZ καὶ ὁ IMMISCH δέχονται τὴν ὕπαρξιν ἀρχετύπου μὲ διαφόρους γραφάς, ἐξ οὗ προέρχεται ἡ μεσαιωνικὴ χειρόγραφος παράδοσις. Τὸ ἀρχέτυπον τοῦτο θὰ εἶχε καὶ κριτικὰ σημεῖα. Ἐκ τῶν σημείων τούτων, τῶν στιχομετρικῆς φύσεως παρατηρήσεων καὶ ἐνδείξεων — ἐκτὸς τῆς συνεχοῦς γραφῆς, ἔχομεν καὶ τὴν κατὰ κῶλα γραφήν: κεκωλισμένα ἀντίγραφα — τῶν διαφόρων γραφῶν καὶ τῶν σχολίων του, τὸ ἀρχέτυπον τοῦτο θὰ ἦτο ἀντίτυπον λογίου τινός. Ἔτσι ἐξηγεῖται ἡ ὑπεροχὴ τῆς χειρογράφου μεσαιωνικῆς παραδόσεως, ὑπὲρ τὴν τῶν παπύρων καὶ τὴν ἔμμεσον. Τὸ ἀρχέτυπον θὰ εἶχε τὴν κατὰ τετραλογίας κατάταξιν καὶ παράρτημα, περιέχον τοὺς «Ὅρους» καὶ τοὺς 7 κατὰ παράδοσιν «νόθους» διαλόγους. Προέρχεται κατ' ἄλλους ἐκ τοῦ 5ου καὶ κατ' ἄλλους ἐκ τοῦ 6ου αἰῶνος μ.Χ.

Ὡς πρὸς τὰ βραχυγραφικὰ σημεῖα (A, B, T, W κλπ.) τῶν κωδίκων δὲν συμφωνοῦν πρὸς ἀλλήλους οἱ κυριώτεροι ἐκδόται τοῦ Πλάτωνος. Ἀνωτέρω μετεχειρίσθημεν τὰ ὑπὸ τοῦ σχετικῶς νεωτέρου ἐκδότου τοῦ Πλάτωνος J. BURNET χρησιμοποιηθέντα βραχυγραφικὰ σημεῖα (SIGLA), τὰ ὁποῖα καὶ τείνουν νὰ ἐπιβληθοῦν. Πρωτοβουλίαν πρὸς ἄρσιν τῶν ἀνωτέρω καὶ συναφῶν ἄλλων διαφωνιῶν καὶ πρὸς καθιέρωσιν διεθνῶς παραδεκτῶν σημείων ἐφ' ὁλοκλήρου τοῦ κριτικοῦ κλασικοῦ φιλολογικοῦ πεδίου εἶχεν ἀναλάβει ἡ Πρωσσικὴ Ἀκαδημία τοῦ Βερολίνου ἀμέσως μετὰ τὸν Α' Παγκόσμιον πόλεμον. Μὲ παραπλήσια θέματα ἠσχολήθησαν, πλὴν ἄλλων, καὶ τὰ ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ Β' Παγκοσμίου πολέμου συγκληθέντα διεθνῆ φιλολογικὰ συνέδρια (βλέπε: Κωνστ. Ι. Βουρδέρη, Φιλολογικὰ Χρονικά, περιοδ. «Πλάτων» 1949, Β', 1950, Α' καὶ Παράρτημα τοῦ 1951, Β).

Ἡ π α π υ ρ ι κ ὴ π α ρ ά δ ο σ ι ς. Οἱ εὑρεθέντες πλατωνικοὶ πάπυροι (βλ. καὶ ἀνωτέρω) προέρχονται ἀπὸ χρόνους, ἐκτεινομένους ἀπὸ τοῦ 3ου π.Χ. μέχρι τοῦ 4ου μ.Χ. αἰῶνος. Πολλοὶ ἐξ αὐτῶν ἔχουν ἐκδοθῆ εἰς τὴν γνωστὴν ἔκδοσιν τῶν παπύρων τῆς Ὀξυρρύγχου ὑπὸ Γκρένφελ καὶ Χούντ. Εἰς τὴν ἑτέραν ἔκδοσιν παπύρων τοῦ I. Μαχάφυ, THE FLINDERS - PETRIE PAPYRI, 1891—93, εἰς τὴν γερμανικὴν ἔκδοσιν BERLINER KLASSIKER TEXTE καὶ εἰς ἄλλας. (Βλέπε: Χ. Λάϊζεγκανγκ, «Πλάτων», ἄρθρον ἐν RE. Βλέπε ὡσαύτως: W. SCHUBART, EINFUHRUNG IN DIE PAPYRUSKUNDE, 1918, καὶ CH. H. OLDFATHER, THE GREEK LITERARY TEXTS FROM GREEK - ROMAIN EGYPT. Πανεπιστήμιον τοῦ Οὐϊσκόνσιν, «Μελέται εἰς τὰς κοινωνικὰς ἐπιστήμας καὶ τὴν ἱστορίαν», ἀριθ. 9, (1923), 52 κ.ἑ. ἀριθ. 980—1011).

Περὶ τῆς ἀξίας τῶν παπύρων τούτων ἐξ ἐπόψεως κριτικῆς τοῦ πλατωνικοῦ κειμένου εἴπομεν ἀνωτέρω. (Βλέπε καὶ Βιλαμόβιτς, «Πλάτων», Β', 1920).

Τ ὰ ἀ ρ χ α ῖ α σ χ ό λ ι α ε ἰ ς τ ὸ ν Π λ ά τ ω ν α. Ταῦτα συνελέχθησαν ὑπὸ τῶν Σίμπενκεες, Ροῦνκεν, Γκάϊσφορντ καὶ Μπέκκερ καὶ ἐξεδόθησαν πρότερον μεμονωμένως, ἔπειτα δὲ περιελήφθησαν ὑπὸ τοῦ Χέρμαν εἰς τὸν τελευταῖον τόμον τῆς ὑπ' αὐτοῦ ἐκδόσεως τοῦ Πλάτωνος (BIBLIOTHECA TEUBNERIANA). Ὁ Χέρμαν τὰ διακρίνει διὰ τῶν γραμμάτων S, R (ἀρχικὰ γράμματα τῶν ὀνομάτων τῶν δύο πρώτων ἐκδοτῶν καὶ Ο ἀρχικὸν τοῦ Ὀξφόρδη, τὰ σχόλια τοῦ Βοδληϊανοῦ κώδικος). Ἐκ τούτων ἄλλα εἶναι τοῦ 9ου, ἄλλα τοῦ 13ου καὶ ἄλλα τοῦ 15ου αἰῶνος. Εἶναι γεγραμμένα εἰς τὴν ὥαν τῶν χειρογράφων. Εἰς ἕκαστον χειρόγραφον ὑπάρχουν σχόλια διαφόρων χειρῶν καὶ διαφόρου χρονολογίας.

Τῶν σχολίων Ο τοῦ κώδικος Β τινὰ προέρχονται ἐξ αὐτοῦ τοῦ Ἀρέθα. Ταῦτα μετά τινων ἄλλων εἶναι τῆς χειρὸς α. Τούτων διακρίνονται τὰ σχόλια ἄλλης χειρός: α2. Ἐκ τῶν σχολίων α καὶ α2 τινὰ μὲν ὀφείλονται εἰς τὸ ἀρχέτυπον, τὰ δὲ ἄλλα εἶναι ἐραϊσμάτα μεταγενέστερα Βυζαντινῶν, προστεθέντα ἄλλα μὲν κατὰ τὴν γραμματικὴν ἀναθεώρησιν τοῦ χειρογράφου, ἄλλα ὑπὸ τοῦ Ἀρέθα καὶ τοῦ ἀντιγραφέως του, ἄλλα δὲ βραδύτερον (τὸν 13ον αἰῶνα ἴσως καὶ ἀργότερον). Τὰ γραμματικὰ σχόλια R, S ἠντλήθησαν ἐξ ἀρχαίων ἑλληνικῶν καὶ βυζαντινῶν λεξικῶν καὶ ἀρχαίων ὑπομνημάτων καὶ σχολίων. Εἰδικὰ πλατωνικὰ ἐχρησιμοποιήθησαν τοῦ σοφιστοῦ Τιμαίου, τοῦ Βοηθοῦ καὶ τοῦ Διδύμου. Σχόλια ἐκ τοῦ 7ου καὶ 8ου αἰῶνος ἐλλείπουν, διότι κατὰ τοὺς αἰῶνας αὐτοὺς δὲν ὑπῆρχε πολὺ διαφέρον διὰ τὰ ἀρχαῖα κείμενα. Κατὰ τὸν 9ον αἰῶνα, ἡ περὶ τὸν Φώτιον κίνησις προκαλεῖ διέγερσιν τοῦ διαφέροντος δι' αὐτά. Κατὰ τὴν ἀνάγνωσιν τῶν κειμένων ἐπλουτίζοντο τὰ ὑπάρχοντα σχόλια διὰ νέων, γραφομένων εἰς τὴν ὥαν. Ἐκτὸς τῶν γραμματικῶν σχολίων ὑπάρχουν καὶ παροιμιογραφικὰ καὶ γεωγραφικά, προερχόμενα ἐκ παλαιοτέρων συναφῶν ἔργων (Ζηνόβιος, Διογενιανός, Στράβων, Πτολεμαῖος, Διόδωρος ὁ περιηγητής, Στέφανος ὁ Βυζάντιος).

Ἔ ν τ υ π ο ι ἐ κ δ ό σ ε ι ς τ ο ῦ π λ α τ ω ν ι κ ο ῦ κ ε ι μ έ ν ο υ. Ἀπὸ τὸ 1513, ὅτε ἔγινεν ἡ πρώτη τυπογραφικὴ ἔκδοσις τοῦ Πλάτωνος μέχρι τῆς τελευταίας ἐκδόσεως (ὑπὸ J. BURNET), ἡ ἱστορία τῶν ἐντύπων ἐκδόσεων τοῦ Πλάτωνος διαιρεῖται εἰς δύο περιόδους: τὴν πρώτην 1513 — 1818 καὶ τὴν δευτέραν ἀπὸ τοῦ 1818 καὶ ἑξῆς. Τὴν δευτέραν περίοδον ἐγκαινιάζει ἡ ἔκδοσις τοῦ Ἐμμανουὴλ Μπέκκερ. Τῶν ἐκδοτῶν τῆς πρώτης περιόδου κοινὸν γνώρισμα εἶναι ὅτι ἐλάμβανον ὑπ' ὄψιν περιωρισμένον τινὰ ἀριθμὸν χειρογράφων καὶ ἦσαν ἐκλεκτικοί. Ἡ ἕκαμνον εὐκόλως διορθώσεις. Πρῶτος ὁ Μπέκκερ ἔλαβεν ὑπ' ὄψιν ἐν τῇ ἐκδόσει του μέγαν ἀριθμὸν χειρογράφων τοῦ πλατωνικοῦ κειμένου (77 χειρόγραφα), διὰ τούτου δὲ ἐγκαινιάζει νέαν ἐκδοτικὴν περίοδον. Αἱ ἀπαιτήσεις μιᾶς εὐσυνειδήτου κριτικῆς ἐκδόσεως βαθμηδὸν πληθύνονται. Ἐπιβάλλεται νὰ λαμβάνεται ὑπ' ὄψιν κατὰ τὴν κριτικὴν ἀποκατάστασιν τοῦ κειμένου ὁλόκληρος ἡ χειρόγραφος παράδοσις, τόσον ἡ ἄμεσος (ἡ τῶν κωδίκων καὶ ἡ ἐπὶ παπύρου), ὅσον καὶ ἡ ἔμμεσος, ἡ δευτέρα βεβαίως εἰς ἐπικουρικὴν μοῖραν. Τοιουτοτρόπως τὸ κριτικὸν ὑπόμνημα ἢ ἡ κριτικὴ συσκευὴ (APPARATUS CRITICUS) γίνεται διεξοδικώτατον·

(τοιοῦτον εἶναι εἷς τινας ἐκ τῶν κριτικῶν καὶ ἑρμηνευτικῶν ἐκδόσεων πλατωνικῶν ἔργων τῆς γαλλικῆς βιβλιοθήκης Μπυντέ).

Ἡ πρώτη ἔντυπος ἔκδοσις τοῦ Πλάτωνος ἐν λατινικῇ μεταφράσει (ἄνευ τοῦ πρωτοτύπου κειμένου) εἶναι ἡ τοῦ Μαρσιλίου Φικίνου, 1483.

Τριάκοντα ἔτη μετ' αὐτὴν εἶδε τὸ φῶς ἡ π ρ ώ τ η ἔντυπος ἔκδοσις τοῦ Πλάτωνος ε ἰ ς τ ὸ π ρ ω τ ό τ υ π ο ν ὑπὸ τοῦ Κρητὸς Μάρκου Μουσούρου παρὰ τῷ μεγάλῳ ἐκδότῃ τῆς Βενετίας Ἄλδῳ Μανουκίῳ. Ἡ ἔκδοσις αὕτη εἶναι γνωστὴ ὡς «EDITIO ALDINA».

Δευτέρα ἔκδοσις ὑπὸ GRYNAEUS καὶ OPORIN, ἐν Βασιλείᾳ, 1534. Νεωτέρα ἔκδοσις αὐτῆς ὑπὸ H. PETRUS, ἐν Βασιλείᾳ 1556. Ἡ ἔκδοσις αὐτὴ εἶναι ἡ πρώτη ἔντυπος κριτικὴ ἔκδοσις, περιέχουσα εἰς τὴν ὅλην τὰς διαφόρους γραφάς.

Ἔκδοσις τοῦ Ἑρρίκου Στεφάνου, ἐν Παρισίοις, 1578. Κατ' αὐτὴν γίνονται μέχρι σήμερον αἱ παραπομπαὶ εἰς τὸ πλατωνικὸν κείμενον.

Ἔκδοσις ὑπὸ Φίσσερ 11 διαλόγων, 1760—1776.

Ἔκδοσις ὑπὸ Χάϊντορφ 10 διαλόγων 1802—1810.

Ἔκδοσις ὑπὸ Ἐμμ. Μπέκκερ, 1818—1823. Ταύτης δευτέρα ἔκδοσις ὑπὸ Φρ. Ἄστ, ὅστις ἐξέδωκε καὶ πλατωνικὸν λεξικόν, παλαιωθὲν μέν, ἀλλὰ τὸ μόνον ὑπάρχον σήμερον.

Ἔκδοσις ὑπὸ Φρ. Στάλλμπάουμ εἰς 12 τόμους, 1821 — 1826. Τοῦ αὐτοῦ ἀξία λόγου καὶ ἀπαραίτητος καὶ μέχρι σήμερον εἶναι ἡ μετὰ λατινικῶν κριτικῶν καὶ ἑρμηνευτικῶν σημειώσεων ἔκδοσις (Γόθα, 1827—1860, τόμ. 10), πολλάκις βραδύτερον ἐπαναληφθεῖσα ὑπὸ ἄλλων ἐκδοτῶν.

Ἔκδοσις τῆς «Πολιτείας» ὑπὸ Σνάϊντερ, 1830.

Ἔκδοσις ὑπὸ Μπάϊτερ, Ὀρέλλι, Βίνκελμαν, ἐν Ζυρίχῃ, 1839—1854, γνωστὴ ὡς ἔκδοσις τῆς Ζυρίχης. Κυρίως στηρίζεται ἐπὶ τῶν χειρογράφων τῆς πρώτης οἰκογενείας.

Ἔκδοσις ὑπὸ Γκ. Χέρμαν, ἐν Λειψίᾳ (ἐκδότης Τόϋμπνερ), 1877—1880, εἰς ἓξ τόμους. Ὁ Χέρμαν στηρίζεται κυρίως ἐπὶ τοῦ κώδικος Β, προκειμένου περὶ τῶν 6 πρώτων τετραλογιῶν. Τῆς εἰδωλολατρίας αὐτῆς τοῦ Χέρμαν πρὸς τὴν οἰκογένειαν χειρογράφων Β ἤσκησαν κριτικὴν ὁ COBET καὶ ὁ SCHANZ, τονίσαντες τὴν ἀξίαν καὶ τῶν χειρογράφων τῆς οἰκογενείας Α καὶ Τ.

Ἔκδοσις κριτικὴ μεγάλη ὑπὸ M. SCHANZ, 1875—1887, μὴ συμπληρωθεῖσα.

Ἔκδοσις κριτικὴ μικρὰ ὑπὸ J. BURNET, ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ τῆς Ὀξφόρδης, 1905—1910, ἡ καλυτέρα πασῶν σήμερον.

Ἔκδοσις κριτικὴ καὶ ἑρμηνευτικὴ τῶν ἔργων τοῦ Πλάτωνος ἐν τῇ γαλλικῇ βιβλιοθήκῃ Γ. Μπυντὲ (περιέχει εἰσαγωγήν, κείμενον, μετάφρασιν, σημειώσεις).

Ἑ λ λ η ν ι κ ὰ ς ἑ ρ μ η ν ε υ τ ι κ ὰ ς ἐ κ δ ό σ ε ι ς σημειοῦμεν τὰς ἑξῆς:

Γ. Μιστριώτου, Πλάτωνος διάλογοι, ἐν Ἀθήναις, 1876 κ.ἑ.

Σπ. Μωραΐτου, Πλάτων (ἐν τῇ Ζωγραφείῳ Βιβλιοθήκῃ), τόμοι τρεῖς 1905—1913. Ἀμφότεραι αἱ ἐκδόσεις περιέχουν εἰσαγωγήν, κείμενον καὶ σχόλια.

Ἰω. Συκουτρῆ, Πλάτωνος Συμπόσιον (ἐν τῇ Ἑλληνικῇ Βιβλιοθήκῃ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν), ἔκδ. 6', ἐν Ἀθήναις, 1950 (εἰσαγωγή, κείμενον, μετάφρασις, σημειώσεις).

Βασ. Λαούρδα, Πλάτωνος Ἴων (κριτικὴ καὶ ἑρμηνευτικὴ ἔκδοσις). Ἐν Ἀθήναις 1937.

Κωνστ. Γεωργούλη, Πλάτωνος Πολιτεία, μετάφρασις μετὰ μακρᾶς εἰσαγωγῆς καὶ σημειώσεων κριτικῶν καὶ ἑρμηνευτικῶν, Θεσσαλονίκη, 1939.

Ἰωάνν. Θεοδωρακοπούλου, Πλάτωνος Φαῖδρος (εἰσαγωγή, κείμενον, μετάφρασις), Ἀθῆναι, 1948.

(Πλείονας βιβλιογραφικὰς ἐνδείξεις βλέπε ἐν τέλει τοῦ ὅλου ἄρθρου).

Ἡ ν ε ω τ έ ρ α π λ α τ ω ν ι κ ὴ ἔ ρ ε υ ν α.

Ε ἰ σ α γ ω γ ι κ ά. Αἱ π λ α τ ω ν ι κ α ὶ σ π ο υ δ α ί. Τὰ προβλήματα τὰ σχετικὰ μὲ τὴν γνησιότητα τῶν ἔργων, ποὺ παρεδόθησαν ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Πλάτωνος, καὶ μὲ τὴν χρονολόγησιν, τὴν χρονικὴν δηλαδὴ ἀκολουθίαν καὶ σειρὰν αὐτῶν, ἀπετέλεσαν κατὰ τὸν 19ον αἰῶνα τὸ περιεχόμενον τοῦ λεγομένου «π λ α τ ω ν ι κ ο ῦ ζ η τ ή μ α τ ο ς». Τοῦ προβλήματος αὐτοῦ αἱ ἀπαρχαὶ εὑρίσκονται, ὡς εἴπομεν ἀνωτέρω, ἤδη εἰς τὴν Ἀρχαιότητα. Ἡμεῖς εἰς τὸ τμῆμα τοῦτο τοῦ ἄρθρου θὰ ἐκταθῶμεν, πλὴν τῶν ἀνωτέρω προβλημάτων, εἰς ἔκθεσιν τῶν κυριωτέρων δυσχερειῶν καὶ προβλημάτων, τὰ ὁποῖα ἀντιμετωπίζει ἡ καθόλου φιλολογικὴ κυρίως προσπάθεια πρὸς κατανόησιν καὶ ἑρμηνείαν τοῦ βίου καὶ τοῦ λόγου τοῦ Πλάτωνος. Ἐκτὸς δηλαδὴ τοῦ κυρίως πλατωνικοῦ ζητήματος, θὰ ἐξετάσωμεν καὶ τὰ ζητήματα τῆς ἐπαγωγικῆς καὶ ἀπαγωγικῆς (συνολικῆς), τῆς ἐξελικτικῆς καὶ συστηματικῆς θεωρήσεως τοῦ Πλάτωνος, τῆς φύσεως τοῦ πλατωνικοῦ διαλόγου, τῶν πλατωνικῶν μύθων, τῆς σχέσεως τοῦ Πλάτωνος πρὸς τὴν ἱστορίαν καὶ τοῦ ὑπεριστορικοῦ νοήματος τῆς πλατωνικῆς δημιουργίας ὡς πολυτίμου πολιτικῆς - ἀνθρωπιστικῆς παιδείας πάσης ἐποχῆς.

Τ ὸ ζ ή τ η μ α τ ῆ ς π ν ε υ μ α τ ι κ ῆ ς ἐ ξ ε λ ί ξ ε ω ς τ ο ῦ Π λ ά τ ω ν ο ς κ α ὶ τ ῆ ς χ ρ ο ν ι κ ῆ ς ἀ κ ο λ ο υ θ ί α ς κ α ὶ σ ε ι ρ ᾶ ς τ ῶ ν ἔ ρ γ ω ν τ ο υ. Εἰς τὴν προηγηθεῖσαν βιογραφίαν τοῦ Πλάτωνος ἐγίνετο ἐκάστοτε βραχὺς λόγος περὶ τῶν κυριωτέρων ἔργων του, ὡς χαρακτηριστικῶν σταθμῶν τῆς πνευματικῆς του ἐξελίξεως. Οὕτω λ.χ. ἐτοποθετήθησαν ὡρισμένα πλατωνικὰ ἔργα εἰς τὴν πρώτην συγγραφικὴν περίοδον, ἄλλα εἰς τὴν μεσαίαν περίοδον τῆς ἀκμῆς, καὶ ἄλλα ἐχαρακτηρίσθησαν ὡς πρεσβυτικὰ ἔργα. Ὅ,τι ὅμως ἐκεῖ ἐλέχθη συντόμως καὶ στατικῶς, καὶ δὴ ἐντὸς τοῦ βιογραφικοῦ πλαισίου, ἀναμένει ἐνταῦθα τὴν ζητητικὴν ἐξέτασιν καὶ τὴν διερεύνησιν ὡς φιλοσοφικὸν πρόβλημα ὑπό τε τὴν ἱστορικὴν καὶ τὴν οὐσιαστικὴν μορφήν του.

Τὴν πρώτην κυρίως προσπάθειαν κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους πρὸς καθολικὴν ἐκτίμησιν τοῦ ἔργου καὶ τῆς προσωπικότητος τοῦ Πλάτωνος ἔκαμε κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 19ου αἰῶνος ὁ μεταφραστής του, περίφημος θεολόγος καὶ φιλόσοφος, Φρ. Σλαϊερμάχερ. Οὗτος ἐδίδαξε πολλὰ τὰ ὀρθὰ ὡς πρὸς τὴν ἐκτίμησιν καὶ ἀξιολόγησιν μερικῶν διαλόγων. Ἀλλ' ἡ χρονικὴ ἀκολουθία καὶ σειρὰ τῶν πλατωνικῶν ἔργων, τὴν ὁποίαν προτείνει, ἔχει πλέον ἐγκαταλειφθῆ, ἰδίᾳ δὲ ἡ ἀντιληψίς του ὅτι ὁ διάλογος «Φαῖδρος» εἶναι τὸ πρῶτον ἔργον τοῦ Πλάτωνος, τελοῦν ἐν στενῇ συσχετίσει καὶ ὁμοιότητι μὲ τοὺς διαλόγους «Πρωταγόραν» καὶ «Παρμενίδην». Φρονεῖ περαιτέρω ὁ Σλαϊερμάχερ ὅτι εἰς τὰ τρία ταῦτα ἔργα, ἰδίᾳ δὲ εἰς τὸν «Φαῖδρον», ἐνυπάρχει οἱονεὶ ἐν προγραμματικῇ μορφῇ ὁ πυρὴν τοῦ ὅλου, ἐνωρὶς ἐν τῷ συνόλῳ του διαμορφωθέντος, φιλοσοφικοῦ του συστήματος, ὅπερ ἀναπτύσσεται ἔπειτα διὰ τῶν λοιπῶν ἔργων λεπτομερέστερον καὶ κατὰ σειρὰν ἐπιβληθεῖσαν ὑπὸ παιδαγωγικῶν καὶ διδακτικῶν σκοπῶν. Ὁ αὐτὸς πλατωνιστὴς ὑπέδειξεν ὅτι οἱ διάλογοι «Θεαίτητος», «Σοφιστής», «Πολιτικός», «Φαῖδρος» καὶ «Φίληβος» ἀποτελοῦν ἰδίαν ὁμάδα, ἄλλην δὲ ἰδίαν ὁμάδα ὁ «Τίμαιος» καὶ ὁ «Κριτίας». Τὴν περὶ «Φαίδρου» θεωρίαν ἐδέχθη καὶ ὁ πολὺς φιλόλογος Οὔζενερ. Ἀντετάχθη ὅμως ἀπολύτως κατὰ τῶν ἰδεῶν τοῦ Σλαϊερμάχερ ὁ ἐκδότης τοῦ Πλάτωνος Κάρολος Φρειδερῖκος Ἕρμαν, ὁ ὁποῖος πρῶτος εἰσήγαγεν εἰς τὴν πλατωνικὴν ἔρευναν τὴν ἰδέαν τῆς ἐξελίξεως. (Βλέπε τὸ ἔργον του: Ἱστορία καὶ σύστημα τῆς πλατωνικῆς φιλοσοφίας (γερμανιστί), I, 1833). Τὴν ἰδέαν αὐτὴν παρέλαβεν ὁ Ἕρμαν ἀπὸ τὴν φιλοσοφίαν τῆς ἱστορίας τῶν ἀρχῶν τοῦ 19ου αἰῶνος, τὴν ἐγκαινιάζουσαν τὴν ἐξελικτικὴν ἢ γενετικὴν ἀντίληψιν τῆς ἱστορίας. Ζητήθη ἡ ἐξέλιξις τῆς φιλοσοφίας τοῦ Πλάτωνος, ὡς ἐκφράζουσα καὶ τὴν ὅλην πνευματικήν του ἐξέλιξιν καὶ τὴν ἐξέλιξιν τῆς προσωπικότητός του. Ὁ Ἕρμαν ἐστηρίχθη κυρίως εἰς τὴν διαπίστωσιν ὅτι ὁ διάλογος «Φαῖδρος» δὲν εἶναι νεανικὸν ἔργον τοῦ Πλάτωνος καὶ μάλιστα προγραμματικόν, ὡς ἐπίστευεν ὁ Σλάϊερμάχερ, ἀλλ' ὄψιμον ἔργον. Ὡς τοιοῦτο δὲ δέχονται τὸν «Φαῖδρον» σχεδὸν ὅλοι σήμερον.

Ἀπὸ τῆς θεμελιώδους καὶ ριζικῆς διαφωνίας τῶν δύο τούτων ἐπιφανῶν πλατωνιστῶν χρονολογεῖται ἡ ἐμφάνισις τοῦ πλατωνικοῦ ζητήματος τῶν νεωτέρων χρόνων. Ἔκτοτε ἤρχισεν εὐρυτάτη καὶ λεπτομερεστάτη κειμενοδιφικὴ ἔρευνα τοῦ Πλάτωνος ὑπὸ φιλολόγων, οἱ ὁποῖοι κυρίως ἠρεύνησαν τὴν γλῶσσαν τοῦ Πλάτωνος καὶ ἄλλως καὶ διὰ τῆς λεγομένης γλωσσικῆς στατιστικῆς. Σκοπὸς τῶν γλωσσοστατιστικῶν αὐτῶν ἐρευνῶν ἦτο ἡ ἐξακρίβωσις καὶ παρακολούθησις τῆς γλωσσικῆς ἐξελίξεως τοῦ Πλάτωνος, θεωρουμένης ὡς φαινομένου ἀντιστοίχου πρὸς τὴν πνευματικὴν του ἐξέλιξιν. Εἰδικώτερον διὰ τῶν γλωσσικῶν αὐτῶν λεπτομερειακῶν ἐρευνῶν ἐζητεῖτο νὰ εὑρεθοῦν ὁμάδες ἔργων, εἰς τὰ ὁποῖα ἀπαντῶνται συχνὰ ὡρισμένα μόρια ἢ ὡρισμέναι τυπικαὶ γλωσσικαὶ χρήσεις, μὴ παρουσιαζόμεναι αἱ αὐταὶ ἢ ὑπὸ τὴν ἰδίαν συχνότητα ἐν συγκρίσει πρὸς τὰ αὐτὰ γλωσσικὰ στοιχεῖα καὶ φαινόμενα, τὰ ὁποῖα παρατηροῦνται εἰς ἄλλας ὁμάδας ἔργων. Δεινοὶ χειρισταὶ τῆς γλωσσοστατιστικῆς μεθόδου ἀνεδείχθησαν ὁ Κάμπελ, ὁ Ντιττενμπέργκερ, ὁ Ρίττερ, ὁ φὸν Ἄρνιμ, ὁ Λουτοσλάβσκι, ὁ Ζανὲλ καὶ ἄλλοι. Κυρίως οἱ φιλόλογοι οὗτοι ἐπρόσεξαν καὶ κατέγραψαν στατιστικῶς τὴν εἰς τὰ ἔργα τοῦ Πλάτωνος παρατηρουμένην συχνότητα τῆς χρήσεως ὡρισμένων μορίων καὶ ἐπιρρηματικῶν ἐκφράσεων. λ.χ.: τί μήν; γὲ μήν, καὶ μήν, ὄντως—τῷ ὄντι, ὥσπερ—καθάπερ, ὡς ἀληθῶς—ἀληθῶς κλπ. Οἱ ἐρευνηταὶ οὗτοι διεπίστωσαν ὅτι εἰς τὰ μεταγενέστερα ἔργα εὑρίσκονται συχνότερα ἐκφράσεις, δηλωτικαὶ καταφάσεως.

Τὴν ἀποτελεσματικότητα τῆς γλωσσοστατιστικῆς μεθόδου, ἡ ὁποία εἶναι μέθοδος θετικιστική, ἡμφεσβήτησαν πολλοὶ ἀπὸ τοῦ Τσέλλερ μέχρι τοῦ Βέρνερ Γιαῖγκερ. Καὶ τῷ ὄντι ἡ στατιστικὴ μέθοδος, ἡ ὁποία σημαίνει ἐπέκτασιν τοῦ πνεύματος τῶν φυσικῶν - θετικῶν ἐπιστημῶν εἰς τὴν πνευματικὴν ἐπιστήμην τῆς φιλολογίας, εἶναι ἐλάχιστα ἐνδεδειγμένη διὰ τὴν ἀντιμετώπισιν πνευματικῶν φαινομένων, ὅπως εἶναι τὰ λογοτεχνικά. Εἶναι πάντως ἡ ὀλιγώτερον φιλολογικὴ μέθοδος, τὰ δὲ πορίσματά της μόνον δευτερεύουσαν σημασίαν ἠμποροῦν νὰ ἔχουν καὶ χαρακτῆρα ἐπιβεβαιωτικὸν τῶν πορισμάτων, εἰς τὰ ὁποῖα καταλήγομεν δι' ἄλλων φιλολογικῶν μεθόδων. Τοιαῦται δὲ μέθοδοι εἶναι ἡ τῆς ἀναλύσεως, τῆς συγκριτικῆς ἐξετάσεως καὶ τῆς συνολικῆς κατανοήσεως καὶ ἑρμηνείας. Μὲ τὰς μεθόδους αὐτὰς εἰργάσθησαν ἄλλοι φιλόλογοι, ἐκ παραλλήλου πρὸς τοὺς στατιστικούς, χρησιμοποιήσαντες τὰ ἑξῆς στοιχεῖα: α) τὰς μαρτυρίας τῶν Ἀρχαίων, β) τοὺς ὑπαινιγμοὺς εἰς σύγχρονα πρόσωπα ἢ γεγονότα, οἱ ὁποῖοι ὑπάρχουν εἰς τὰ ἔργα τοῦ Πλάτωνος. γ) τὴν φανερὰν ἢ κεκαλυμμένην ἀναφορὰν ἑνὸς ἔργου εἰς ἄλλα. δ) τὸ φιλοσοφικὸν περιεχόμενον τῶν ἔργων καὶ ε) τὴν γλῶσσαν. τὸ ὕφος καὶ τὴν ὅλην καλλιτεχνικὴν μορφὴν τῶν ἔργων, πάντα ταῦτα ἐξεταζόμενα ἀπὸ ποικίλων ἀπόψεων.

Δι' ὅλων αὐτῶν τῶν ἐρευνῶν διεπιστώθη ὅτι εἶχε μὲν δίκαιον ὁ Σλαϊερμάχερ, συμπεριλαβὼν εἰς μίαν ὁμάδα τοὺς εἰρημένους ἐντόνως διαλεκτικοὺς διάλογους καὶ εἰς ἑτέραν ὁμάδα τὸν «Τίμαιον» καὶ τὸν «Κριτίαν», ἐσφάλλετο ὅμως θεωρῶν τοὺς διαλόγους τῆς πρώτης ὁμάδος ὡς ἔργα πρώϊμα· διότι τὰ ἔργα ταῦτα καὶ ἀπὸ ἀπόψεως περιεχομένου καὶ ἀπὸ γλωσσικῆς ἀ-

πόψεως εἶναι προϊόντα τῆς τρίτης συγγραφικῆς περιόδου.

Τὰ γενικώτερα πορίσματα τῶν ἐρευνῶν τούτων καθώρισαν τρεῖς περιόδους τῆς ἐξελίξεως καὶ συγγραφικῆς δράσεως τοῦ Πλάτωνος: τὴν πρώϊμον, τὴν τῆς ἀκμῆς καὶ τὴν ὄψιμον. Εἰς τὰς τρεῖς ταύτας περιόδους κατανέμονται τὰ ἔργα τοῦ Πλάτωνος. Σοβαραὶ διαφωνίαι ὡς πρὸς τὰ θεμελιώδη σημεῖα τῆς κατανομῆς αὐτῆς δὲν παρατηροῦνται πλέον μεταξὺ τῶν πλατωνιστῶν τῶν τελευταίων ἰδίᾳ δεκαετιῶν (πρβλ. λ.χ. τὰ ἔργα τοῦ Βιλαμόβιτς, τοῦ Φρεϊντλαΐντερ, τοῦ Στέντσελ). Ἐν γένει τὸ περίφημον πλατωνικὸν ζήτημα, τὸ ὁποῖον ἐπὶ μακρὸν εἶχεν ἀποσπάσει τὸ βλέμμα τῶν ἑρμηνευτῶν ἀπὸ αὐτὸν τοῦτον τὸν Πλάτωνα καὶ τὸ ἐκράτει αἰχμάλωτον τῶν φιλολογικῶν ἐρίδων περὶ τὴν ἀκολουθίαν καὶ γνησιότητα τῶν πλατωνικῶν ἔργων, ὅπως ἀκριβῶς καὶ τὸ ὁμηρικὸν ζήτημα ἐπὶ πολὺν χρόνον εἶχεν ἀποσπάσει τὸ φιλολογικὸν βλέμμα ἀπὸ τὴν καθ' αὐτὴν ἑρμηνείαν τοῦ Ὁμήρου, τὸ περίφημον λοιπὸν αὐτὸ πλατωνικὸν ζήτημα ἔχασε πλέον τὴν ὀξύτητά του. Ἄλλωστε διὰ τὴν συνολικὴν πνευματικὴν θεώρησιν καὶ βίωσιν ἑνὸς συγγραφικοῦ ἔργου, οἷον τὸ πλατωνικόν, καὶ μιᾶς πολυπλεύρου ὡλοκληρωμένης προσωπικότητος, οἵα ὁ Πλάτων, διὰ τὴν ἑρμηνείαν ἑνὸς πνευματικοῦ κόσμου, οἵος ὁ πλατωνικός, αἱ ἐπίμονοι καὶ πείσμονες καὶ μικρολόγοι συζητήσεις περὶ τὸν ἀκριβῆ χρονολογικὸν καθορισμὸν τῶν ὁρίων ἑκάστης συγγραφικῆς περιόδου, ἔχουν μικρὰν σημασίαν, διότι ἡ ζωὴ μιᾶς προσωπικότητος ὡς ἱστορικὴ ζωὴ δὲν γνωρίζει περιόδους μὲ ἀλύγιστα καὶ ἄκαμπτα ὅρια. Παρὰ τὰ μειονεκτήματά της ὅμως, ἡ κατὰ περιόδους καὶ ὁμάδας κατάταξις τῶν ἔργων, ὑποβοηθεῖ ὁπωσδήποτε τὴν ἐποπτικὴν καὶ συνοπτικὴν ἀντίληψιν τοῦ ὅλου πλατωνικοῦ ἔργου.

Ὁ ἀναγνώσας ὁλόκληρον τὸν Πλάτωνα πείθεται ὅτι εἰς τὸ κέντρον τοῦ πνευματικοῦ κόσμου, τοῦ φιλοσόφου - ποιητοῦ, κεῖται ὁ διάλογος «Πολιτεία». Δὲν ὑπάρχει ἔργον τῆς πρώτης περιόδου, ποὺ νὰ μὴ καταλήγῃ εἰς αὐτὴν καὶ δὲν ὑπάρχει κανὲν ἀπὸ τὰ ὄψιμα ἔργα, ποὺ νὰ μὴν ἔχῃ ἀρχὴν καὶ ἀναφορὰν εἰς τὴν «Πολιτείαν». Μαζὶ μὲ τὴν «Πολιτείαν» πρέπει νὰ συναφθῇ τὸ «Συμπόσιον» καὶ ὁ «Φαίδων» εἰς μίαν ἐνιαίαν τριάδα. Διότι καὶ οἱ τρεῖς αὐτοὶ διάλογοι δεικνύουν ἀνὰ ἕνα ἕκαστος δρόμον πρὸς τὴν Ἰδέαν, τὸ εἶδος: ἡ «Πολιτεία» τὸν δρόμον τῆς γνώσεως, τὸ «Συμπόσιον» τὸν δρόμον τοῦ ἔρωτος, ὁ «Φαίδων» τὸν δρόμον τοῦ λυτρωτοῦ θανάτου»!

Ἔνθεν καὶ ἐκεῖθεν τῆς διαλογικῆς αὐτῆς τριάδος τοῦ κέντρου τοῦ πλατωνικοῦ ἔργου, εἰς ἣν ἡ πλατωνικὴ δημιουργία ὑψοῦται εἰς ἄφθαστα φιλολογικὰ καὶ ποιητικὰ ὕψη, πρέπει νὰ τοποθετηθοῦν τὰ ἄλλα ἔργα. Μετὰ τὴν «Πολιτείαν» πρέπει νὰ ταχθοῦν τὰ ὑφ' ὅλων σήμερον ὁμολογούμενα ὡς ὄψιμα ἔργα, τὰ διαλεκτικὰ καὶ μυθολογικὰ - νομοθετικά: «Θεαίτητος», «Παρμενίδης», «Φαῖδρος», «Σοφιστής», «Πολιτικός», «Φίληβος», «Τίμαιος», «Κριτίας», «Νόμοι», καὶ «Ἐπιστολαί». Πρὸ τῆς «Πολιτείας» τάσσονται χρονολογικῶς ὅλοι οἱ ἄλλοι διάλογοι. Οὗτοι: α) ἀσχολοῦνται μὲ ἐννοιολογικὰ θέματα, ἤτοι τὰς ἐννοίας τῆς ἀρετῆς καὶ τῶν ἐπὶ μέρους μορφῶν της, τῆς φιλίας καὶ τοῦ καλοῦ, κατὰ τρόπον ὁμοιάζοντα, ὡς καὶ ἐν τῇ βιογραφίᾳ τοῦ Πλάτωνος ὑπεδηλώσαμεν, πρὸς τὸν σωκρατικὸν («Πρωταγόρας», «Λάχης», «Θρασύμαχος» (1ον βιβλίον τῆς «Πολιτείας»), «Χαρμίδης», «Εὐθύφρων», «Λῦσις», «Ἱππίας μείζων»)· β) ἐκφράζουν τὰς πρώτας ἀποπείρας τοῦ Πλάτωνος πρὸς σκιαγραφίαν τύπων φιλοσόφου, ποιητοῦ, σοφιστοῦ (εἰς τὸν «Ἵππαρχον» παρὰ τὸν φιλοκερδῆ ὑποβώσκει ὁ πρὸς τοῦτον ἀντίθετος τύπος τοῦ φιλοσόφου· εἰς τὸν «Ἴωνα» φαίνεται ἡ ἀντίθεσις τοῦ ποιητοῦ πρὸς τὸν φιλόσοφον· εἰς τὸν «Ἱππίαν ἐλάσσονα» ἡ ἀντίθεσις τοῦ ἀληθοῦς καὶ τοῦ ἁπλοῦ πρὸς τὸ πολύτροπον καὶ ψευδές, ἡ ἀντίθεσις τοῦ φιλοσόφου πρὸς τὸν σοφιστήν)· γ) ἐκφράζουν βιώματα (βαθείας ἐντυπώσεις ἀπὸ γεγονότα, ποὺ ἔζησε μὲ ὁλόκληρον τὴν ψυχήν του) τοῦ Πλάτωνος («Ἀπολογία Σωκράτους», «Κρίτων»)· δ) παρουσιάζουν τὸν Σωκράτη ὑπὸ συγκεκαλυμμένην μορφήν (μὲ τὸ ἔνδυμα ξένοι πρὸς αὐτὸν μορφῶν σκέψεως, ὡς τῆς πρακτικῆς ρητορικῆς εἰς τὸν «Μενέξενον», τῆς ἐτυμολογικῆς ἐρεύνης εἰς τὸν «Κρατύλον», τῆς ἐριστικῆς εἰς τὸν «Εὐθύδημον»). Τέλος ἐγγύτατα πρὸς τὴν «Πολιτείαν» τοποθετοῦνται ὁ «Ἀλκιβιάδης», ὁ «Γοργίας» καὶ ὁ «Μένων». Οὗτοι διὰ μὲν τῆς ἐλεγκτικῆς καὶ ἀπορητικῆς μορφῆς των συνάπτονται πρὸς τοὺς παλαιοτέρους σωκρατικοὺς - ἀπορητικοὺς διαλόγους, τῶν ὁποίων διατηροῦν πολλὰ μοτίβα. Οὕτω λ.χ. ὁ «Γοργίας» παραλαμβάνει ἀπὸ τὸν «Πρωταγόραν» τὸν ἀγῶνα κατὰ τῆς ρητορικῆς καὶ ἀπὸ τὸν «Θρασύμαχον» (ἤτοι τὸ Α΄ βιβλίον τῆς «Πολιτείας»), τὸν ἀγῶνα κατὰ τῆς ἀδικίας. Ἀλλὰ δὲν σταματᾶ εἰς αὐτόν· διότι, μετὰ τὴν κατανίκησιν τῶν ἀντιπάλων τούτων δυνάμεων, προχωρεῖ εἰς τὸ νέον, παρουσιάζει τὸν σωκρατικὸν λόγον, προβάλλει ὑπὸ τὴν μορφὴν τοῦ μύθου τὸ «ὄντως ὄν», ὑποσημαίνων καὶ προεξαγγέλλων οὕτω τὰς κεντρικάς, ἠθικὰς καὶ μεταφυσικὰς ἰδέας τῆς «Πολιτείας». Τὸ αὐτὸ παρατηροῦμεν καὶ εἰς τοὺς διαλόγους «Ἀλκιβιάδην» καὶ «Μένωνα», ὁ ὁποῖος ξεπερνᾶ τὴν ἀπορητικὴν βαθμίδα τῶν παλαιοτέρων διαλόγων μὲ τὴν μεταφυσικὴν τῆς γνώσεως καὶ τὴν περὶ ἀναμνήσεως θεωρίαν, διὰ τῆς ὁποίας χωρεῖ ἐγγύτατα καὶ συνάπτεται πρὸς τὸν μεταφυσικὸν κόσμον τῆς «Πολιτείας».

Προτομὴ τοῦ Πλάτωνος εὑρισκομένη εἰς τὸ Ἐθνικὸν Μουσεῖον τῆς Νεαπόλεως.

Αἱ ἀνωτέρω σκέψεις, ποὺ ἀναφέρονται εἰς τὴν κατάταξιν τῶν πλατωνικῶν ἔργων καθ' ὁμάδας ἐπὶ τῇ βάσει ἐσωτερικῆς συσχετίσεως τῶν ἰδεῶν των, ἐξετέθησαν, ἀφ' ἑνὸς μὲν διὰ νὰ δικαιολογήσουν τὴν σειρὰν μὲ τὴν ὁποίαν παρουσιάσαμεν ἀνωτέρω εἰς τὴν βιογραφίαν τοῦ Πλάτωνος τὰ ἔργα του, ἀφ' ἑτέρου δὲ διὰ νὰ δώσουν ἓν δεῖγμα τῆς κατὰ τὴν γνώμην μας προσφορωτέρας μεθόδου πρὸς ἀντιμετώπισιν τοῦ περιφήμου πλατωνικοῦ ζητήματος. Ἡ μέθοδος δὲ αὐτὴ τῆς ἀναλύσεως καὶ τῆς συγκεκριμένης ἐξετάσεως καὶ ἑρμηνείας τῶν πλατωνικῶν ἔργων, ὑπερέχει τῆς γλωσσοστατιστικῆς μεθόδου καὶ διὰ τὸν καθαρῶς φιλολογικὸν καὶ πνευματοκρατικὸν χαρακτῆρα της καὶ διότι δὲν καθηλώνει τὸ φιλολογικὸν βλέμμα εἰς μόριά τινα καὶ γλωσσικὰς μικρολεπτομερείας ἐπὶ ζημίᾳ τῆς εὐρυτέρας ψυχικῆς ἐπαφῆς τοῦ ἐρευνητοῦ - ἑρμηνευτοῦ μὲ ὁλόκληρον τὸν πνευματικὸν κόσμον, ποὺ ἐγκλείουν τὰ ἔργα τοῦ ποιητοῦ - φιλοσόφου.

Τὸ γενικώτερον πόρισμα τῆς τοιαύτης ἀναλύσεως καὶ συσχετίσεως τῶν πλατωνικῶν ἔργων εἶναι ὅτι τὴν πνευματικὴν ἐξέλιξιν τοῦ Πλάτωνος δὲν πρέπει νὰ ἀντιληφθῶμεν ὅπως τὴν ἀντελήφθησαν ὁ Ἔρμαν καὶ οἱ ἄκροι ὀπαδοὶ τῆς ἰδέας τῆς πνευματικῆς ἐξελίξεως τοῦ Πλάτωνος. Ὁ πλατωνικὸς κόσμος ἔχει ἑνότητα καὶ κεντρικὴν ὑφὴν σταθερὰν καὶ μόνιμον, παρὰ πᾶσαν ἀνέλιξιν. Διαπρεπεῖς πλατωνικοί, ὡς ὁ Ἀμερικανὸς Σόρεϋ καὶ ὁ Γερμανὸς φὸν Ἄρνιμ, ἀποκλίνουν ὑπὲρ τῆς γνώμης τοῦ Σλαϊερμάχερ, ἐξαίροντες τὴν ἑνότητα τῆς φιλοσοφικῆς διανοήσεως τοῦ Πλάτωνος. Καὶ πράγματι τὴν ἐξέλιξιν αὐτὴν τοῦ φιλοσόφου δὲν πρέπει νὰ φανταστῶμεν ὡς καταλήξασαν εἰς μετουσίωσιν, δηλαδὴ εἰς ἀλλαγὴν τῆς θεμελιώδους οὐσίας τῆς πλατωνικῆς φιλοσοφικῆς σκέψεως. Δὲν πρέπει νὰ θεωρήσωμεν τὴν ὄψιμον πλατωνικὴν φιλοσοφίαν ὡς βασικῶς διάφορον τῆς πρωΐμου. Ὅσοι ἀνευρίσκουν δῆθεν ἀσυνεπείας καὶ ἀντινομίας εἰς τὴν πλατωνικὴν διανόησιν καὶ τὰς ἀποδίδουν ἐλαφρᾷ τῇ συνειδήσει εἰς τὴν πρόχειρον κοινοτοπίαν τῆς ἐξελίξεως, θὰ πρέπει νὰ διερωτηθοῦν ἂν ἐν τῷ μεταξὺ ἐξήντλησαν ὅλας τὰς ἑρμηνευτικὰς προσπαθείας των. Διότι ἔχει ἀποδειχθῆ οὐχὶ ἅπαξ, ὅτι φαινομενικαὶ ἀντινομίαι αἴρονται μετ' ἐντόνους καὶ σοβαρὰς ἑρμηνευτικὰς προσπαθείας καὶ ὅτι μόνον ὁ ἀντικρύζων ὁλόκληρον τὸ πλατωνικὸν ἔργον ἄνευ προκαταλήψεως καὶ ὁ ἐπιμένων εἰς τὴν ἑρμηνείαν τοῦ Πλάτωνος διὰ τοῦ ἰδίου τοῦ Πλάτωνος ἠμπορεῖ νὰ ἐκτιμήσῃ ἐπαξίως ὑπὲρ πᾶσαν ἐξέλιξιν τῆς πνευματικῆς ζωῆς τοῦ φιλοσόφου, τὰ σταθερὰ καὶ ἀναλλοίωτα ζώπυρά της, εἰς τὰ ὁποῖα ὀφείλεται ἡ θαυμασία ἑνότης τοῦ φιλοσοφικοῦ καὶ καλλιτεχνικοῦ οἰκοδομήματος, ποὺ ὕψωσεν ἐπὶ ἀδιασείστων θεμελίων ὁ μεγάλος αὐτὸς Δημιουργός!

Τὸ ζήτημα τῆς γνησιότητος τῶν πλατωνικῶν ἔργων. Τὸ ζήτημα τῆς γνησιότητος εἶναι παλαιόν. Ἤδη οἱ Ἀρχαῖοι, ὡς εἴπομεν, ἔργα τινά, ὡς τοὺς «Ὅρους», τοὺς διαλόγους «Περὶ δικαίου», «Περὶ ἀρετῆς» κ.λπ., ἐθεώρουν νόθα, ταῦτα δὲ δὲν περιέλαβεν ὁ Θράσυλλος εἰς τὰς τετραλογίας του. Ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὰ ὑπὸ τοῦ Θρασύλλου περιληφθέντα ἔργα ἐνόθευον οἱ μετὰ τὸν Θράσυλλον τοὺς διαλόγους «Ἀλκιβιάδην δεύτερον», «Ἵππαρχον», «Ἐραστὰς» καὶ «Ἐπινομίδα». Ὁ νεοπλατωνικὸς Πρόκλος ἀπέρριπτε τὴν γνησιότητα τῶν «Νόμων», τῶν «Ἐπιστολῶν» καὶ αὐτῆς ἀκόμη τῆς «Πολιτείας». Ἡ τάσις αὐτὴ πρὸς ἀθέτησιν συνεχίσθη καὶ εἰς τοὺς νεωτέρους χρόνους· δὲν ἔλειψαν δὲ καὶ φάσεις τῆς νεωτέρας ἐρεύνης, καθ' ἃς ἐσημειώθη ἡ προφανὴς ὑπερβολὴ τῆς ἀθετήσεως τῶν πλείστων πλατωνικῶν ἔργων· ἐλάχιστα εἶχον μείνει ἄθικτα ἀπὸ τὸ στίγμα τῆς νοθείας. Ἡ σύγχρονος ὅμως κριτική, ὅπως εἶναι συντηρητικὴ ἀπέναντι τῆς χειρογράφου παραδόσεως τοῦ κειμένου καὶ τὴν σέβεται, ἔτσι διαπνέεται καὶ ἀπὸ συντηρητικὸν πνεῦμα εἰς τὸ ζήτημα τῆς γνησιότητος τῶν παραδοθέντων πλατωνικῶν συγγραμμάτων.

Τὰ κριτήρια, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ὁποίων ἡ νεωτέρα κριτικὴ ἐλέγχει τὴν γνησιότητα ἑνὸς πλατωνικοῦ ἔργου εἶναι

τὰ ἑξῆς: α) ἡ παράδοσις καὶ αἱ μαρτυρίαι τῶν Ἀρχαίων. Ἐὰν ἓν ἔργον παραδίδεται ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Πλάτωνος, συμφωνοῦν δὲ μὲ τὴν παράδοσιν καὶ αἱ μαρτυρίαι τῶν Ἀρχαίων καὶ δὴ καὶ τῶν συγχρόνων τοῦ Πλάτωνος ἢ ὀλίγον μεταγενεστέρων τὸ ἔργον τοῦτο θεωρεῖται γνήσιον πλατωνικὸν ἔργον. Ἰδίως ἀξιόπιστοι εἶναι αἱ σχετικαὶ μαρτυρίαι τοῦ Ἀριστοτέλους, ὁ ὁποῖος ἐπὶ 20 ὅλα ἔτη ἀνῆκεν εἰς τὸν πλατωνικὸν κύκλον. Ἐν τούτοις καὶ τὰ ἐκ τῆς Ἀρχαιότητος ταῦτα στοιχεῖα, ὡς πρὸς τὴν γνησιότητα ἢ μὴ τῶν πλατωνικῶν ἔργων, πρέπει νὰ ὑποβάλλωνται εἰς ἔλεγχον. Διότι, ὡς προεῖπομεν, ζῶντος ἀκόμη τοῦ Πλάτωνος ἐκυκλοφοροῦντο νόθα ἔργα ὑπὸ τὸ ὄνομά του, γραφέντα, εἴτε ὑπὸ μαθητῶν, εἴτε ὑπὸ ἄλλων ζηλωτῶν του. Ἄλλως τε αἱ μιμήσεις τῶν πλατωνικῶν διαλόγων δὲν ἔλειψαν, οὔτε μετὰ τὸν Πλάτωνα, συνεχίσθησαν δὲ καὶ μέχρι τῶν ἡμερῶν μας. Ὁ Ἀριστοτέλης, παραθέτων πλατωνικήν τινα γνώμην, ἢ μνημονεύει μετὰ τοῦ ἔργου, ἐξ οὗ προέρχεται ἡ γνώμη, καὶ τὸ ὄνομα τοῦ Πλάτωνος, ἢ ἀναφέρει μόνον τὸ ἔργον ἢ μόνον τὸ ὄνομα τοῦ Πλάτωνος ἢ τοῦ Σωκράτους, ὡς διαλεγομένου προσώπου. β) Δεύτερον στοιχεῖον δι' οὗ ἐλέγχεται ἡ γνησιότης ἑνὸς πλατωνικοῦ ἔργου, εἶναι τὸ περιεχόμενόν του. Ἔργα, περιέχοντα φιλοσοφικὰς ἰδέας, ἀντιθέτους ἢ διαφόρους ἀπὸ ἰδέας περιεχομένας εἰς ἀποδεδειγμένως γνήσια πλατωνικὰ ἔργα καὶ ἐν γένει μεμαρτυρημένως γνησίας πλατωνικάς, ἐγείρουν ὑπονοίας ὡς πρὸς τὴν γνησιότητά των. Φυσικὰ δὲν ἀρκεῖ αὐτὸ μόνον τὸ κριτήριον, διὰ νὰ ἐλέγξῃ τὴν γνησιότητα, διότι πολλαὶ διαφωνίαι καὶ διαφοραὶ μεταξὺ τῶν πλατωνικῶν ἔργων ὡς πρὸς τὸ περιεχόμενον ὀφείλονται εἰς τὴν φιλοσοφικὴν ἐξέλιξιν τοῦ Πλάτωνος ἄλλαι δὲ διαφωνίαι εἶναι ὅλως ἐξωτερικαὶ καὶ αἴρονται μετὰ ἐπιμόνους ἑρμηνευτικὰς προσπαθείας. Μόνον, ὅταν διαπιστωθῇ πραγματικὴ καὶ οὐσιαστικὴ διαφωνία ἑνὸς ἔργου πρὸς ἄλλο ἢ ἄλλα γνησίως πλατωνικά, δύνανται νὰ στηριχθοῦν κάπως αἱ ὑπόνοιαί μας περὶ νοθείας του, αἱ ὁποῖαι θὰ καταλήξουν εἰς κάποιαν βεβαιότητα τότε μόνον, ὅταν καὶ ὑπὸ ἄλλων κριτηρίων ἐπικυρωθῇ ἡ νοθεία. Καὶ εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν ὅμως ἀπόλυτος βεβαιότης δὲν δύναται νὰ ὑπάρχῃ, διότι οὐδὲν κριτήριον εἶναι ἀπολύτως ἀντικειμενικόν, οὔτε εἶναι δυνατὸν νὰ λείψῃ τὸ ὑποκειμενικὸν στοιχεῖον ἀπὸ τὴν φιλολογικὴν ἔρευναν. γ) Τρίτον στοιχεῖον ἐλέγχου τῆς γνησιότητος τῶν ἔργων εἶναι ἡ μορφή. Ὁ Πλάτων, ὡς μέγας καλλιτέχνης τοῦ λόγου, διακρίνεται διὰ τὴν τελειότητα, ἀλλὰ καὶ τὴν ἰδιοτυπίαν τῶν καλλιτεχνικῶν μέσων, διὰ τῶν ὁποίων ἐκφράζει τὰς φιλοσοφικὰς ἰδέας του. Ὄχι μόνον ἡ γλῶσσα καὶ τὸ ὕφος του, ἀλλὰ καὶ ἡ ὑφὴ καὶ ἡ διάρθρωσις καὶ ὀργάνωσις τοῦ διαλόγου καὶ ἡ σύναψις λόγου καὶ μύθου καὶ αἱ μορφαὶ τῆς εἰρωνείας καὶ τὰ διαλεκτικὰ μέσα καὶ αἱ ἐναλλαγαὶ παιδιᾶς καὶ σπουδῆς καὶ αἱ μεταφοραὶ καὶ εἰκόνες καὶ ἀλληγορίαι του ἔχουν, πλὴν τοῦ πλούτου, τῆς πολυμορφίας καὶ ποικιλίας των, τὴν ἰδιότυπον πλατωνικὴν σφραγῖδα των. Ἕν μὴ γνήσιον πλατωνικὸν ἔργον, ὁσονδήποτε ἱκανὸς καὶ ἂν εἶναι ὁ μιμητὴς τῆς πλατωνικῆς λογοτεχνικῆς μορφῆς, προδίδεται ἐμπρὸς εἰς τὸ μάτι τοῦ φιλολόγου καὶ τὴν λεπτὴν φιλολογικὴν ὄσφρησιν καὶ διαίσθησιν. Δὲν ὑπάρχει βεβαίως ἀμφιβολία ὅτι εἰς τὰς περιπτώσεις αὐτὰς παίζει σπουδαῖον ρόλον ἡ ὑποκειμενικότης. Ἀλλὰ τὸ ὕφος, ἡ γλῶσσα καὶ γενικώτερον ἡ μορφὴ δὲν εἶναι πράγματα, ποὺ ὑπόκεινται εἰς ἐντελῆ ἀντικειμενικὴν στάθμησιν καὶ λεπτομερῆ στατιστικὴν παρατήρησιν· δὲν ζυγίζονται οὔτε μετροῦνται, ὅπως τὰ ὑλικὰ ποσά, καὶ κατ' ἀνάγκην ἡ γενικὴ θεώρησις τοῦ συνόλου καὶ τὸ ὀξὺ φιλολογικὸν αἰσθητήριον, ποὺ ἐξαρτῶνται ἀπὸ τὴν προσωπικότητα ἑκάστου φιλολόγου ἀτομικῶς, θὰ δίδουν τὸν γενικὸν τόνον τῆς φιλολογικῆς ἀποφάνσεως καὶ κρίσεως. Ἐπομένως ἡ ὑποκειμενικότης δὲν ἠμπορεῖ νὰ λείψῃ ποτέ.

Ὁ ἔλεγχος ἑνὸς πλατωνικοῦ ἔργου ἐπὶ τῇ βάσει ἑνὸς ἢ δύο ἢ πάντων τῶν ἀνωτέρω κριτηρίων ἐνέχει φυσικὰ διάφορον βαθμὸν βαρύτητος καὶ ἡ περὶ νοθείας πιθανότης εἶναι ἐπίσης ἀνάλογος. Ὅτι ὅμως εἰς ὡρισμένας περιπτώσεις ἡ πιθανότης αὐτὴ καταλήγει εἰς βεβαιότητα, ὑφ' ὅλων ἀναγνωριζομένην, μαρτυρεῖ ὁ χαρακτηρισμὸς ὡρισμένων ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Πλάτωνος παραδοθέντων ἔργων ὡς νόθων κατὰ γενικὴν ὁμολογίαν. Τὰ ἔργα αὐτὰ εἶναι τὰ ἑξῆς: «Ἀξίοχος» «Ἀλκυών», «Δημόδοκος», «Ἐπινομίς», «Ἐπιστολαί», πλὴν τῆς 6ης, 7ης καὶ 8ης, «Ἐρυξίας», «Κλειτοφῶν», «Μίνως», «Περὶ δικαίου», «Περὶ ἀρετῆς», «Σίσυφος», «Ὅροι». Ἡ «Ἐπινομὶς» πιθανῶς ἐγράφη ὑπὸ τοῦ μαθητοῦ τοῦ Πλάτωνος Φιλίππου τοῦ Ὀπουντίου, ὅστις ἐξέδωκε καὶ τοὺς «Νόμους» τοῦ Πλάτωνος μετὰ τὸν θάνατόν του. Ὑπό τινων ἀμφισβητεῖται ἡ γνησιότης τοῦ «Ἀλκιβιάδου», τοῦ «Ἀλκιβιάδου δευτέρου», τοῦ «Θεάγους» καὶ τοῦ «Ἱππάρχου». Ἡμεῖς μετὰ τοῦ Φρεϊντλαΐντερ θεωροῦμεν τὸν «Ἀλκιβιάδην» καὶ τὸν «Θεάγην» ἔργα γνήσια. Ὡς πρὸς τὰ λοιπὰ ἔργα κρατεῖ σήμερον γενικὴ γνώμη ὅτι εἶναι γνήσια.

Γενικῶς πιστεύεται ὅτι τόσον τὰ νόθα ἔργα, ὅσον καὶ τὰ ἀμφιλεγόμενα προέρχονται ἀπὸ κύκλους τῆς Ἀκαδημίας. Διὰ τοῦτο θεωρεῖται σήμερον ὡς ἐπιβεβλημένη μεθοδολογικὴ ἀπαίτησις νὰ μὴ ἀποκλείωνται τὰ ἔργα αὐτὰ ἀπὸ μίαν γενικὴν ἔρευναν τοῦ Πλάτωνος, ἀλλὰ νὰ λαμβάνωνται ὑπ' ὄψιν. (Εἰς τὰς παραπομπὰς τὰ ἔργα αὐτὰ σημειοῦνται δι' ἀστερίσκου ἢ τὰ ἐξ αὐτῶν ἀποσπάσματα διὰ μικροτέρων τυπογραφικῶν στοιχείων). Αἱ μαρτυρίαι των ὅμως ἐκτιμῶνται κατ' ἀξίαν καὶ ἐν συσχετίσει πάντοτε πρὸς ὁμοίας ἢ διαφόρους συναφεῖς μαρτυρίας παρεχομένας ὑπὸ γνησίων πλατωνικῶν ἔργων.

Τὸ ζήτημα τῆς θεωρήσεως τοῦ πλατωνικοῦ φιλοσοφικοῦ-καλλιτεχνικοῦ ἔργου. Τὸ ζήτημα τοῦτο ἀποκορυφώνεται εἰς τὰ διλήμματα: ἐπαγωγικὴ ἢ συνολικὴ θεώρησις τοῦ ἔργου τοῦ Πλάτωνος; Ἐξελικτικὴ ἢ συστηματικὴ ἐξέτασις; Ἀρχίζομεν ἀπὸ τὸ πρῶτον δίλημμα.

Ἐπαγωγικὴ θεώρησις τοῦ πλατωνικοῦ ἔργου εἶναι ἡ κατὰ διαλόγους θεώρησις διὰ φιλολογικῶν ἑρμηνευτικῶν ἐργασιῶν, ἀναφερομένων εἰς ἕνα ἕκαστον διάλογον χωριστά. Συνολικὴ θεώρησις τοῦ πλατωνικοῦ ἔργου εἶναι ὁ σχηματισμὸς συνολικῆς εἰκόνος τοῦ Πλάτωνος διὰ γενικῶν περὶ Πλάτωνος συγγραμμάτων. Μὲ ἄλλας λέξεις τὸ προκείμενον ζήτημα ἔχει ὡς ἑξῆς: Τί εἶναι προτιμότερον καὶ σκοπιμώτερον διὰ τὴν πλατωνικὴν ἔρευναν: νὰ γίνωνται φιλολογικαὶ ἑρμηνευτικαὶ ἐκδόσεις ἑνὸς ἑκάστου διαλόγου χωριστὰ ἢ νὰ γράφωνται γενικὰ περὶ Πλάτωνος ἔργα; Εἰς τὰς συγχρόνους πλατωνικὰς σπουδὰς ἀντιπροσωπεύονται καὶ αἱ δύο κατευθύνσεις, καὶ ἡ ἐπαγωγικὴ καὶ ἡ ἀπαγωγικὴ - συνολικὴ (συνοπτικὴ) καὶ φαίνεται ὅτι καὶ αἱ δύο ἔχουν τὰ πλεονεκτήματά των καὶ φυσικὰ καὶ τὰ ἀντίστοιχα μειονεκτήματα. Ἂς τὰς ἐξετάσωμεν καλύτερον.

Ἡ πρώτη, ἡ ἐπαγωγικὴ κατεύθυνσις τῆς ἐρεύνης, ἀφορμᾶται ἀπὸ τὴν γνώμην ὅτι κάθε πλατωνικὸν σύγγραμμα ἔχει τὴν ἰδικήν του ἀτομικότητα καὶ μέσῳ ἑνὸς ἑκάστου διαλόγου ἐκφράζεται ὁλόκληρος ὁ Πλάτων. Ἕκαστος πλατωνικὸς διάλογος, ὡς ἐξ αὐτῆς τῆς φύσεώς του, ἀντικατοπτρίζει ὁλόκληρον τὸν πλατωνικὸν κόσμον μὲ τὸ ἀτομικόν του κάτοπτρον. Κάθε διάλογος εἶναι καὶ μία σκοπιά, ἀπὸ τὴν ὁποίαν ἠμποροῦμεν νὰ βλέπωμεν κατὰ ἰδιαίτερον, ἀτομικὸν ἑκάστοτε, τρόπον, ὁλόκληρον τὸν κόσμον τοῦ Πλάτωνος. Ἐπομένως ἡ κατὰ διαλόγους θεώρησις τοῦ Πλάτωνος ἔχει τοῦτο τὸ πλεονέκτημα, ὅτι μᾶς φέρει εἰς ἄμεσον ἐπαφὴν μὲ τὸν Πλάτωνα, τὸν ὁποῖον ἀντιμετωπίζομεν ὁλόκληρον ἀπὸ τόσας σκοπιάς. ὅσοι εἶναι καὶ οἱ διάλογοί του. Κατὰ τοὺς ὀπαδοὺς τῆς κατευθύνσεως ταύτης τὰ γενικὰ περὶ Πλάτωνος ἔργα ἔχουν τὸ μειονέκτημα ὅτι παρέχουν μίαν μόνον γενικὴν εἰκόνα τοῦ Πλάτωνος, καὶ αὐτὴν εἰλημμένην ὄχι ἀπὸ πλατωνικῆς σκοπιᾶς, ἀλλὰ ἀπὸ τῆς σκοπιᾶς τοῦ συνολικῶς θεωροῦντος ἑρμηνευτοῦ του. Τὴν πρώτην αὐτὴν κατεύθυνσιν, τὴν ἐπαγωγικήν, ἀκολουθοῦν ἐκ τῶν ἐρευνητῶν τοῦ Πλάτωνος οἱ φιλόλογοι, καὶ ἰδίως οἱ Ἄγγλοι φιλόλογοι, οἱ ὁποῖοι ἐξέδωκαν θαυμάσια ἑρμηνευτικὰ ὑπομνήματα εἰς τοὺς διαλόγους τοῦ Πλάτωνος. (Βλέπε τὴν βιβλιογραφίαν). Τελευταίως πλουτίζεται μὲ ἑρμηνευτικὰς ἐκδόσεις τῶν πλατωνικῶν ἔργων καὶ ἡ γαλλικὴ Βιβλιοθήκη Μπυντέ. Οἱ Γερμανοὶ ἔχουν ὀλιγώτερα ἑρμηνευτικὰ ὑπομνήματα εἰς τοὺς διαλόγους. Ἔχουν ὅμως συστηματικὰ - συνθετικὰ ἑρμηνευτικὰ ἔργα τοῦ τύπου τῆς δευτέρας κατευθύνσεως τῆς πλατωνικῆς ἐρεύνης.

Ἡ δευτέρα κατεύθυνσις τῆς ἐρεύνης, ἡ ἀπαγωγική, ἐπιδιώκει νὰ δώσῃ μίαν γενικὴν εἰκόνα τοῦ Πλάτωνος ἐπὶ τῇ βάσει φυσικὰ τῆς μελέτης καὶ ἐρεύνης ὅλων τῶν ἔργων του καὶ ὅλων τῶν περὶ Πλάτωνος ἀρχαίων πηγῶν καὶ μαρτυριῶν ἐν γένει. Τὸ πλεονέκτημα τῆς γενικῆς αὐτῆς θεωρήσεως τοῦ ὅλου πλατωνικοῦ κόσμου ἔγκειται εἰς τὸ ὅτι δι' αὐτῆς ἔχομεν μίαν ἐνιαίαν ἐπισκόπησιν καὶ ἀπεικόνισιν τοῦ συνόλου πλατωνικοῦ ἔργου. Εἰς τὴν ἐνιαίαν δὲ ταύτην ἀπεικόνισιν συγκεντροῦνται, συμπυκνοῦνται καὶ μετασχηματίζονται ὅλαι αἱ ἐπὶ μέρους καὶ ἀτομικαί, αἱ κατὰ διαλόγους δηλαδή, εἰκόνες τοῦ Πλάτωνος. Ἡ ἐνιαία καὶ ὑπερατομικὴ εἰκὼν τοῦ συνόλου πλατωνικοῦ λόγου καὶ βίου, τὴν ὁποίαν παρέχουν τὰ γενικὰ περὶ Πλάτωνος ἔργα, ἔχει χωρὶς ἀμφιβολίαν, τὸ προτέρημα, ποὺ ἔχει κάθε συγκέντρωσις καὶ κάθε ὑπερατομικὸν ἔργον. Ἔχει ὅμως καὶ τὸ βασικὸν μειονέκτημα ὅτι ἀφανίζει τὴν ἀτομικότητα τοῦ διαλόγου, ποὺ εἶναι ζωτικὸν στοιχεῖον τῆς πλατωνικῆς διανοήσεως καί ἐκφράσεως καὶ ἐπομένως ὑπάρχει φόβος, μήπως ζημιώνεται ἔτσι οὐσιαστικὰ ἡ κατανόησις τῆς ἰδιοτυπίας τοῦ Πλάτωνος, ἡ ἑρμηνεία τῆς ὅλης ἰδιοτύπου προσωπικότητός του. Τὰ μειονεκτήματα δὲ αὐτὰ τῶν γενικῶν περὶ Πλάτωνος ἔργων γίνονται σοβαρώτερα, ὅταν οἱ συγγραφεῖς των τὴν εἰκόνα, ποὺ μᾶς παρέχουν, δὲν τὴν σχηματίζουν ἀπὸ τὴν μελέτην τοῦ Πλάτωνος εἰς τὸ πρωτότυπον, ἀλλὰ ἀπὸ μεταφράσεις. Συγγραφεῖς γενικῶν περὶ Πλάτωνος ἔργων καὶ μελετημάτων, μὴ γνωρίζοντες ἀρχαῖα ἑλληνικὰ καὶ μὴ ἐξοικειώμενοι μέ τὴν γλῶσσαν τοῦ Πλάτωνος, — καὶ τοιοῦτοι δέ ἐλλείπουν — φυσικὸν εἶναι νὰ ὑποπίπτουν εἰς παρερμηνείας καὶ παρανοήσεις καὶ νὰ ἀναπληρώνουν διὰ τῆς φαντασίας τὰ κενὰ τῆς ἀγνοίας.

Συνήθως τὴν πρώτην κατεύθυνσιν τῆς ἐρεύνης ἀκολουθοῦν οἱ φιλόλογοι, ποὺ ὑπάρχουν καὶ ζοῦν καὶ κινοῦνται ἀπὸ τὴν ἄμεσον ἐπαφὴν μέ τὰ κείμενα καὶ τοὺς δημιουργούς των. Πρὸς τὰς γενικεύσεις καὶ τὰς συστηματοποιήσεις, ποὺ γίνονται τιθεμένων κατὰ μέρος τῶν λογοτεχνικῶν ἔργων, ἡ ψυχὴ τοῦ φιλολόγου τρέφει συνήθως κάποιαν ἀντιπάθειαν. Ἐν τούτοις καὶ τῶν γενικῶν ἔργων δέν εἶναι δυνατὸν νὰ παραγνωρισθῇ ἡ ἀξία, ὅταν μάλιστα ταῦτα γράφωνται ὑπὸ φιλολόγων ἢ φιλοσόφων, οἱ ὁποῖοι, ὄντες ἀπολύτως κάτοχοι τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς καὶ δὴ καὶ τῆς γλώσσης τοῦ Πλάτωνος, ἀντλοῦν ἀπὸ ἄμεσον καὶ προσωπικὴν μελέτην αὐτῶν τῶν ἔργων τοῦ Πλάτωνος εἰς τό πρωτότυπον.

Ἐν θεμελιώδες γενικὸν ἔργον περὶ Πλάτωνος, γραφὲν ἀμέσως μετὰ τὸν Α΄ Παγκόσμιον πόλεμον εἶναι τὸ δίτομον τοῦ Γερμανοῦ Βιλομόβιτς (Βερολῖνον, α΄ ἔκδ. 1918, 6΄ ἔκδ. 1920). Ὁ μέγας αὐτὸς ἑρμηνευτὴς ἠθέλησε διὰ τοῦ ἔργου του νὰ ξαναζωντανεύσῃ τὸν Πλάτωνα μέσα εἰς τὴν ζωὴν καὶ τὴν κίνησιν

τῆς ἐποχῆς του. Ἔδωσε μίαν ὁλοκληρωμένην βιογραφικὴν - ἱστορικὴν καὶ γραμματολογικὴν εἰκόνα τῆς προσωπικότητος τοῦ ποιητοῦ - φιλοσόφου, εἰκόνα τοῦ βίου τοῦ Πλάτωνος καὶ ὄχι τῆς φιλοσοφίας του, ἀλλὰ ζωντανήν, συγκινοῦσαν ὄχι μόνον τοὺς φιλολόγους, ἀλλὰ καὶ κάθε πνευματικὸν ἄνθρωπον. Μὲ τὸ ἔργον του ὁ Βιλαμόβιτς προήγαγε τὴν παιδευτικὴν λειτουργίαν τῆς φιλολογίας, ἐτόνωσε τὴν ἐπίδρασιν τοῦ πλατωνισμοῦ εἰς τὴν σύγχρονον πνευματικὴν ζωὴν καὶ ἐκέρδισε τὸν Πλάτωνα διὰ τὸν ἀνθρωπισμὸν (οὐμανισμόν).

Τοῦ Χόβαλντ, φιλολόγου τῆς Ζυρίχης, τὸ γενικὸν περὶ Πλάτωνος ἔργον εἶναι ψυχολογικὴ ἑρμηνεία τῆς πλατωνικῆς ψυχῆς ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς θεωρίας τῆς ψυχαναλύσεως. Ἔχει κάποιαν πρωτοτυπίαν καὶ ἔκαμεν ἐντύπωσιν μὲ τὴν πάροδον ὅμως τοῦ χρόνου ὑπέστη καὶ τὸ ἔργον τοῦτο τὴν φθοράν, ποὺ ὑπέστη καὶ ἡ θεωρία τοῦ Φρόϋντ. Ἀξιόλογα εἶναι τὰ γενικὰ ἔργα τοῦ Γερμανοῦ Βίντελμπαντ, «Πλάτων, 1923, τοῦ Ἄγγλου Α. Ε. Ταίηλορ, «Πλάτων, ὁ ἄνθρωπος καὶ τὸ ἔργον του», Λονδῖνον, 6′ ἔκδ. 1927), τοῦ Ἀμερικανοῦ Π. Σόρεϋ («Τί εἶπεν ὁ Πλάτων» Σικάγον 1933), τοῦ Γάλλου A. DIES («Πλάτων», Παρίσιοι 1930).

Σπουδαῖον σταθμὸν εἰς τὴν συνολικὴν ἐπισκόπησιν τοῦ ἔργου τοῦ Πλάτωνος ἀποτελεῖ τὸ βιβλίον τοῦ Παύλου Φρειντλαΐντερ εἰς δύο τόμους (Βερολῖνον 1928 — 1930). Ὁ πρῶτος τόμος ἐξετάζει τρεῖς θεμελιώδεις ἐννοίας τοῦ πλατωνικοῦ κόσμου: τὸ εἶδος, τὴν παιδείαν καὶ τὸν διάλογον. Ὁ δεύτερος τόμος παρέχει ἀνάλυσιν τῶν συγγραμμάτων τοῦ Πλάτωνος, ἑνὸς ἑκάστου χωριστά, ἀλλὰ καὶ ἐν συσχετίσει πρὸς τὰ ἄλλα καὶ κατὰ σειράν, ἀντιστοιχοῦσαν πρὸς τὴν πιθανὴν χρονολογικὴν ἀκολουθίαν αὐτῶν, περίπου ταυτιζομένην πρὸς τὴν ὑφ' ἡμῶν ἀνωτέρω ἐκτεθεῖσαν. Διὰ τοῦ ἔργου αὐτοῦ ὁ ὀξυδερκέστατος φιλόλογος συνδυάζει τὴν ἐπαγωγικὴν καὶ τὴν ἀπαγωγικὴν πλευρὰν τῆς μελέτης τοῦ Πλάτωνος.

Μίαν ἰδιαιτέραν κατηγορίαν γενικῶν ἔργων περὶ Πλάτωνος ἀποτελοῦν τὰ σχετικὰ βιβλία τῶν ὀπαδῶν τοῦ ποιητοῦ Στεφ. Γκεόργκε (Κύκλος τοῦ Γκεόργκε). Ἀπὸ τὸν κύκλον αὐτὸν τῶν λογίων προῆλθον ἀρκεταὶ βιογραφίαι μεγάλων ἀνδρῶν τῆς ἱστορίας, λ. χ.: τοῦ Ποσειδωνίου, τοῦ Καίσαρος, τοῦ Ναπολέοντος κλπ. Ἑρμηνείας τοῦ Πλάτωνος παρέχουν ἐκ τῶν ὀπαδῶν τοῦ Γκεόργκε: ὁ Φρίντεμαν, ὁ Σίγκερ, ὁ Χίλντεμπραντ, ὁ Σάλιν. Ἐπίδρασιν τοῦ κύκλου τοῦ Γκεόργκε ὑπέστησαν ὁ Ράϊνχαρτ καὶ ὁ Φρειντλαΐντερ, περὶ οὗ ἀνωτέρω. Κοινὸν γνώρισμα τῶν βιογραφιῶν αὐτῶν εἶναι ἡ ἐνορατικὴ μέθοδος ἢ ἡ μέθοδος τῆς θεωρήσεως τῆς ἐσωτερικῆς μορφῆς, μὲ τὴν ὁποίαν ἐργάζονται οἱ συγγραφεῖς των. Αὐτὴν τὴν μέθοδον παρουσιάζουν ὡς νέαν ἐπιστήμην, διάφορον τῆς φιλολογικῆς καὶ βιογραφικῆς ἐπιστήμης τῆς παραδόσεως. Οἱ φιλόλογοι βλέπουν μέ κάποιον σκεπτικισμὸν τὰ ἐπιτεύγματα τῆς ὁμάδος αὐτῆς τῶν λογίων, καθ' ἣς ἠσκήθη καὶ δριμεῖα κριτική (ἰδίως ὑπὸ τοῦ Λάϊζεγκαγκ καὶ Γκέφκεν), χωρὶς νὰ παραγνωρίζουν τὰ πλεονεκτήματα τῆς συνοπτικῆς καὶ διαισθητικῆς μεθόδου των.

Τὸ δεύτερον πρόβλημα τῆς θεωρήσεως τοῦ πλατωνικοῦ ἔργου ἀναφέρεται εἰδικώτερον εἰς τὸ περιεχόμενον τῆς φιλοσοφίας τοῦ Πλάτωνος.

Ἡ μία ἄποψις εἶναι, ὅτι, ἐφόσον δεχόμεθα φιλοσοφικὴν ἐξέλιξιν τοῦ Πλάτωνος, προτιμοτέρα καὶ περισσότερον ἐνδεδειγμένη εἶναι ἡ ἐξελικτική, ἱστορικὴ ἢ γενετικὴ ἔκθεσις τῆς φιλοσοφίας του κατὰ περιόδους. Ἡ ἄλλη ἄποψις προτιμᾶ τὴν συστηματικὴν ἐξέτασιν, δεχομένη, ὅτι ὁ Πλάτων, ἂν καὶ τὰ ἔργα του δὲν εἶναι συστηματικά, ὅπως λ. χ. τοῦ Ἀριστοτέλους, ἐν τούτοις εἶχεν ἐνιαῖον φιλοσοφικὸν σύστημα καὶ ὅτι τὸ ἔργον τῆς φιλοσοφίας τῆς ἱστορίας εἶναι νὰ ἀναπαραστήσῃ καὶ ἀνασυνθέσῃ τὸ σύστημα τοῦτο τοῦ Πλάτωνος δι' ἐπιμελοῦς συλλογῆς καὶ ταξινομήσεως τῶν φιλοσοφικῶν (μεταφυσικῶν, γνωσιολογικῶν, ἠθικοπολιτικῶν καὶ παιδαγωγικῶν ψυχολογικῶν καὶ αἰσθητικῶν) στοιχείων, ποὺ εἶναι κατεσπαρμένα ἐν ἀμοιβαίᾳ ὀργανικῇ συσχετίσει εἰς τοὺς πλήρεις παλμοῦ ζωῆς διαλόγους του.

Καὶ αἱ δύο ἀπόψεις, τόσον ἡ τῆς ἱστορικῆς - ἐξελικτικῆς θεωρήσεως, ὅσον καὶ ἡ τῆς συστηματικῆς, ἔχουν δικαιώματα ὑπάρξεως. Σήμερον τὸ πρόβλημα αὐτὸ δὲν ἔχει τὴν μορφὴν διλήμματος, ἀλλὰ προτιμᾶται ἡ προσέγγισις καὶ ὁ συνδυασμὸς τῶν δύο ἀπόψεων, ἡ δὲ συνήθως σήμερον μορφὴ τῆς ἐκθέσεως τῆς πλατωνικῆς φιλοσοφίας εἶναι ἡ συστηματικὴ κατὰ χωριστὰ κεφάλαια ἔκθεσις τῶν κλάδων τῆς πλατωνικῆς φιλοσοφίας. Εἰς ἕκαστον ὅμως κεφάλαιον (μεταφυσικῆς, λογικῆς, ἠθικῆς, πολιτικῆς κλπ.), εἰς τοὺς κυριωτέρους σταθμούς της.

Βασικὸν ἔργον συστηματικῆς ἐκθέσεως τῆς φιλοσοφίας τοῦ Πλάτωνος εἶναι τὸ κλασικὸν σύγγραμμα Ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας τοῦ Τσέλλερ (E. ZELLER), εἰς νεωτέραν ἔκδοσίν του ὑπὸ Νέστλε (W. NESTLE), καθὼς καὶ τὸ βιβλίον τοῦ Γκόμπερτς (GOMPERZ), περὶ τῶν Ἑλλήνων φιλοσόφων. Τούτων εἰδικὰ μέρη ἀναφέρονται εἰς τὸν Πλάτωνα. Εἰδικὸν σύγγραμμα, ἐκθέτον τὸ σύστημα τῆς πλατωνικῆς φιλοσοφίας, εἶναι τὸ δίτομον ἔργον τοῦ Κωνστ. Ρίττερ (K. RITTER). Ἔτι εἰδικώτερα ἔργα, ἐκθέτοντα τὴν περὶ ἰδεῶν θεωρίαν τοῦ Πλάτωνος, εἶναι τὸ τοῦ Κωνστ. Λογοθέτου (Ἡ περὶ ἰδεῶν θεωρία τοῦ Πλάτωνος, Ἀθῆναι, 1908) καὶ τὸ τοῦ Π. Νάτορπ, ἔχοντος ἀλλοίαν τῆς κοινῶς παραδεδεγμένης ἀντίληψιν τῆς Ἰδεολογίας τοῦ Πλάτωνος. Ὁ Κ. Λογοθέτης ἔγραψε καὶ περὶ τῆς Ἠθικῆς φιλοσοφίας τοῦ Πλάτωνος (Ἀθῆναι, 1913), ὁ δὲ Χρ. Ἀνδρούτσος περὶ τῆς Πλατωνικῆς θεωρίας τῆς γνώσεως (Ἀθῆναι, 1902) καὶ περὶ τοῦ κακοῦ παρὰ Πλάτωνι (1896 — 1897). Ὁ Γ. Παναγιωτίδης ἔγραψε γενικὸν περὶ Πλάτωνος ἔργον (Ἀθῆναι, 1936). Εἰσαγωγὴν εἰς τὸν Πλάτωνα ἐξέδωκε τὸ 1947 (β′ ἔκδ.) ὁ Ἰω. Θεοδωρακόπουλος. Πολὺ καλὸν εἶναι τοῦ Ἰ. Στέντσελ τὸ βιβλίον περὶ τοῦ Πλάτωνος ὡς παιδαγωγοῦ (Λειψία, 1928).

Τὴν θέσιν τοῦ Πλάτωνος ἐν τῇ διαμορφώσει τῆς ἑλληνικῆς παιδείας, τῆς ἑλληνικῆς δηλαδὴ πνευματικῆς ζωῆς καὶ τοῦ πνευματικοῦ πολιτισμοῦ, ἀντιμετωπίζει μέ τὴν φιλοσοφημένην φιλολογικὴν σκέψιν του καὶ τὴν ἀσυνήθη ἐπιστημονικήν του ὀξυδέρκειαν ὁ Βέρνερ Γιαῖγκερ, ἀφ' ἑνὸς μέν εἰς μίαν παλαιοτέραν τριλογίαν του (1928), ἀφ' ἑτέρου δὲ διεξοδικώτερον εἰς τὸν Β′ καὶ Γ′ τόμον τῆς «Παιδείας» του (1944).

Ὁ Πλατωνικὸς διάλογος ὡς λογοτεχνικὸν-γραμματειακὸν εἶδος. Ὑφὴ καὶ μέθοδος αὐτοῦ. Ἡ φιλοσοφικὴ σκέψις τοῦ Πλάτωνος ἐκφράζεται μέ τὴν ἰδιότυπον λογοτεχνικὴν μορφὴν τοῦ διαλόγου. Τὸ πρόβλημα τοῦ Πλατωνικοῦ διαλόγου ἔχει τὴν ἱστορικὴν καὶ τὴν μεθοδολογικὴν - οὐσιαστικὴν μορφήν του. Οἱ ἐρευνήσαντες ἱστορικῶς τὸν διάλογον ὡς λογοτεχνικὸν εἶδος ἐζήτησαν τὰ προϋπάρχοντα ἐν τῇ ζωῇ καὶ τῇ λογοτεχνίᾳ διαλογικὰ στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα ἠρεύνησαν ἱστορικῶς ἀπὸ τῆς πρώτης ἐμφανίσεώς των μέχρι τῆς διαμορφώσεως τοῦ διαλόγου εἰς λογοτεχνικὸν εἶδος. Ἱστορικῶς ἐπίσης ἐξητάσθη καὶ ἡ περαιτέρω ἐξέλιξις τοῦ διαλόγου ὡς λογοτεχνικοῦ εἴδους. Βασικὸν δὲ ἔργον περὶ τῆς ἱστορίας τοῦ διαλόγου εἶναι τὸ μνημειῶδες δίτομον σύγγραμμα τοῦ R. HIRZEL «DER DIALOG», 1895.

Ὁ λογοτεχνικὸς γραπτὸς διάλογος ἔχει τὴν ἀρχήν του εἰς τὸν συνήθη διάλογον τοῦ προφορικοῦ λόγου τῆς καθημερινῆς ζωῆς. Εἰς τὴν λογοτεχνίαν διαλογικὰ στοιχεῖα εὑρίσκομεν πρῶτον παρ' Ὁμήρῳ, ἔπειτα δὲ εἰς τοὺς λυρικοὺς καὶ τοὺς δραματικοὺς ποιητάς. Εἰς τὸν πεζὸν λόγον ὁ διάλογος ἀπαντᾶται παρ' Ἡροδότῳ, Θουκυδίδῃ (πρβλ. τὸν περίφημον διάλογον τῶν Μηλίων) καὶ τοῖς Σοφισταῖς, τῶν ὁποίων γνωστοὶ εἶναι οἱ ἀντιλογικοὶ λόγοι. Ἰδιαίτερον σταθμὸν εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ διαλόγου σημειώνει ὁ σωκρατικὸς διάλογος, ποὺ ἔζησαν ὅλοι οἱ μαθηταὶ τοῦ Σωκράτους καὶ ἰδία ὁ Πλάτων. Εἰς τοῦτον δέ τὸν ζωντανὸν σωκρατικὸν διάλογον τοῦ προφορικοῦ λόγου ἔχει τὴν ἀρχήν του ὁ γραπτὸς λογοτεχνικὸς διάλογος, ὑφ' ὃν ὁ Πλάτων ἐξέφρασε τὴν φιλοσοφικὴν σκέψιν του. Ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ διώματος τοῦ σωκρατικοῦ διαλόγου ἔγραψαν ἔργα διαλογικὰ οἱ πλεῖστοι τῶν μαθητῶν τοῦ Σωκράτους. Ἐκτὸς τοῦ Πλάτωνος συγγραφεῖς διαλόγων εἶναι ὁ Αἰσχίνης, ὁ Ἀντισθένης, ὁ Εὐκλείδης, ὁ Φαίδων, ὁ Ξενοφῶν, ὁ Ἀρίστιππος, ὁ Ἀριστοτέλης (εἰς τὰ πρῶτα του ἔργα, ὡς λ.χ. ὁ Προτρεπτικὸς εἰς φιλοσοφίαν), ὁ Ἡρακλείδης ὁ Ποντικός, ὁ Ἐπίκουρος, ὁ Δικαίαρχος, ὁ Πραξιφάνης, ὁ Πλούταρχος, ὁ Λουκιανὸς καὶ ἐκκλησιαστικοὶ πατέρες, ὡς ὁ Μεθόδιος (Συμπόσιον παρθένων) κ.ἄ.

Ἐρχόμεθα εἰς τὸν Πλατωνικὸν διάλογον. Ἦτο τόσον βαθεῖα ἡ ἐπίδρασις τῆς δαιμονίας προσωπικότητος τοῦ Σωκράτους εἰς τὸν κύκλον τῶν μαθητῶν του, ὥστε δὲν ἦτο δυνατὸν ὁ γνησιώτερος ἀπὸ τοὺς μαθητάς του, ὁ Πλάτων, νὰ ἐκφράσῃ ὑπὸ ἄλλην μορφὴν τὴν φιλοσοφικήν του διάθεσιν καὶ σκέψιν, ἐκτὸς τῆς διαλογικῆς. Ὁ Πλατωνικὸς διάλογος, ὅπως τὸν διαμόρφωσεν εἰς λογοτεχνικόν, εἰς ἔντεχνον εἶδος τοῦ γραπτοῦ λόγου, ὁ Πλάτων, ἔχει μίαν ὑφὴν ὁλωσδιόλου ἀτομικήν, τῆς ὁποίας ἡ μελέτη ἀπησχόλησε καὶ ἀπασχολεῖ ὅλους τοὺς πλατωνιστάς. Εἰς τὰ πρῶτα πλατωνικὰ ἔργα ὁ διάλογος, προσεγγίζων πολὺ τὸν ζωντανὸν σωκρατικὸν διάλογον τῆς πραγματικότητος, εἶναι δραματικός, εὐλόγως δὲ τὰ ἔργα αὐτὰ παραβάλλονται πρὸς δράματα μὲ πλουσίαν ἐσωτερικὴν δρᾶσιν. Εἰς τοὺς πρώτους διαλόγους γίνεται κατ' οὐσίαν μία πνευματικὴ πάλη τοῦ Σωκράτους μὲ τοὺς συνομιλητάς του. Οἱ λόγοι τῶν προσώπων τοῦ διαλόγου εἶναι συνήθως βραχεῖς εἰς ἔκτασιν, τὸ ἔδαφος τῆς διαλεκτικῆς μάχης κερδίζεται βῆμα πρὸς βῆμα, τὴν παρακολουθοῦμεν δὲ μὲ τὴν ἀγωνίαν, ποὺ προκαλεῖ ἡ θεατρικὴ σκηνὴ εἰς τὴν τραγωδίαν. Ἀπὸ τὰ πρῶτα ἔργα δὲ λείπουν καὶ οἱ μακροὶ λόγοι, ὡς λ.χ. ὁ μῦθος τοῦ Πρωταγόρου εἰς τὸν ὁμώνυμον διάλογον καὶ οἱ λόγοι ἄλλων σοφιστῶν. Ἀλλὰ τοῦτο ἐπέβαλεν ἡ πραγματικότης. Διότι εἰς τὴν πραγματικότητα οἱ σοφισταὶ ἐπάλαιον διαλεκτικῶς κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον, δηλαδὴ μὲ μακροὺς λόγους καὶ ἀντιλόγους. Βαθμηδὸν ἀτονεῖ ὁ δραματικὸς χαρακτὴρ τῶν πρώτων διαλόγων καὶ ὁ πλατωνικὸς διάλογος εἰς τὰ ἑπόμενα ἔργα (τὰ τῆς μέσης περιόδου καὶ ἰδίως τὰ πρεσβυτικά), ἐξελισσεται ἀπὸ δραματικοῦ εἰς ἐπιστημονικόν. Τοιοῦτος κατ' ἐξοχὴν εἶναι εἰς τὰ λεγόμενα κατ' ἐξοχὴν διαλεκτικὰ ἔργα: «Θεαίτητον», «Σοφιστήν», «Πολιτικόν», «Φίληβον» κλπ.

Ἀξίζει νὰ ἐρευνηθῇ βαθύτερον ὁ ἰδιαίτερος καὶ χαρακτηριστικὸς τρόπος, καθ' ὃν οἰκοδομεῖται ὁ πλατωνικὸς διάλογος. Εἰς ὅλους τοὺς διαλόγους παρατηροῦμεν ἕνα ἐνιαῖον τρόπον τῆς διαμορφώσεως καὶ ἐπικοδομήσεώς των. Ὁ τρόπος αὐτὸς εἶναι εἰς τὰς γενικάς του γραμμὰς ὁ ἑξῆς περίπου: Μετὰ τὴν ἀνταλλαγὴν τῶν πρώτων φράσεων, ποὺ συνήθως εἶναι ἄσχετοι μὲ τὸ θέμα τοῦ διαλόγου, ἀναφέρονται δὲ εἰς τὸν τόπον, τὸν χρόνον καὶ τὴν ἐξωτερικὴν ἀφορμὴν τῆς συναντήσεως τῶν προσώπων τοῦ διαλόγου, ὑποτυποῦται τὸ θέμα τῆς συζητήσεως, ἡ «ἀρχὴ» ὅπως τὴν λέγει συχνὰ ὁ Πλάτων, ἡ ἀφετηρία δηλαδὴ καὶ τὸ θέμα τοῦ διαλόγου. Ἀλλὰ ἡ πρώτη ἀντίληψις τοῦ προβλήματος ὑπὸ τῶν πρώτων ὁμιλητῶν, γίνεται πολὺ ρηχὴ καὶ ἐπιπολαία. Ὁ πρῶτος αὐτὸς κύκλος ἢ ἡ πρώτη φάσις τοῦ δια-

λόγου δὲν ἔχει ὡς κέντρον καὶ στόχον τὸν πυρῆνα, οὐδὲ τὴν οὐσίαν τοῦ προβλήματος, ἀλλὰ μόνον σημεῖά τινα δευτερεύοντα καὶ ἐπουσιώδη αὐτοῦ. Καὶ τοῦ πρώτου δὲ τούτου κύκλου τοῦ διαλόγου τὰ πρόσωπα εἶναι συνήθως τὰ ἀσημότερα ἐκ τῆς ὁμάδος τῶν ὁμιλητῶν.

Τὴν ἄστοχον ἀντίληψιν τοῦ προβλήματος καὶ τὴν σφαλερὰν κατεύθυνσιν τῆς συζητήσεως, καταδεικνύει μαιευτικῶς ὁ Ἔλεγχος τοῦ Σωκράτους ἢ τοῦ πνευματικῶς καὶ ψυχικῶς ἐγγύτερον πρὸς αὐτὸν κειμένου προσώπου, τοῦ «σωκρατικωτέρου» ἐκ τῶν συζητητῶν. Διὸ καὶ τὰ πορίσματα τῆς πρώτης φάσεως τοῦ διαλόγου δὲν φαίνονται σοβαρὰ καὶ ἱκανοποιητικὰ καὶ ἀναγνωρίζεται ὑπὸ ὅλων ἡ ἀνάγκη τῆς ἐπανόδου εἰς τὴν «ἀρχήν», εἰς τὴν ἀφετηρίαν τῆς συζητήσεως καὶ εἰς νέαν, ὀρθοτέραν θεμελίωσιν καὶ διεξαγωγὴν αὐτῆς. Τοιουτοτρόπως, μὲ τὴν ἐπὶ νέων, ἀσφαλεστέρων βάσεων ἐξ ἀρχῆς διαπραγμάτευσιν τοῦ θέματος, προκύπτει ἡ δευτέρα φάσις, ὁ δεύτερος κύκλος τοῦ διαλόγου. Ἰδοὺ μερικὰ χωρία χαρακτηριστικὰ τῆς νέας διαλογικῆς ἐξορμήσεως καὶ ἐνδεικτικὰ τῆς ἐπαναφορᾶς τοῦ διαλόγου εἰς τὴν ἀρχήν. Τὰ χωρία αὐτὰ εἶναι εἰλημμένα ἀπὸ διάφορα πλατωνικὰ ἔργα: 1) Ἀπολογ. Σωκρ. 19 b: «ἀναλάβωμεν οὖν ἐξ ἀρχῆς, τίς ἡ κατηγορία ἐστὶν» (ἂς ἀναλάβωμεν ἀπὸ τὴν ἀρχὴν ποία εἶναι ἡ κατηγορία). 2) Εὐθύφρ. 11 b: «εἰπὲ ἐξ ἀρχῆς τίποτε ὂν τὸ ὅσιον...». 3) Εὐθύφρ. 15 c: «ἐξ ἀρχῆς ἄρα ἡμῖν πάλιν σκεπτέον, τί ἐστι τὸ ὅσιον» (πρέπει πάλιν νὰ συζητήσωμεν, ἀναλαμβάνοντες τὸ πρόβλημα ὑπὸ τὴν ἀρχικήν του μορφήν, τίς δηλαδὴ εἶναι ἡ οὐσία τοῦ ὁσίου). 4) Τίμαιος 48 a: «περὶ τούτων πάλιν ἀρκτέον ἐξ ἀρχῆς» (περὶ αὐτῶν πρέπει πάλιν νὰ ἀρχίσωμεν ἀπὸ τὴν ἀρχικήν μας θέσιν).. 5) Νόμ. Β 659 c—d: «δοκεῖ μοι τρίτον ἢ τέταρτον ὁ λόγος εἰς ταυτὸν περιφερόμενος ἥκειν» (μοῦ φαίνεται, ὅτι ἡ συζήτησίς μας διὰ τρίτην ἢ τετάρτην φοράν, καθὼς γυρίζει, φθάνει εἰς τὸ ἴδιον σημεῖον· δηλαδὴ προηγήθησαν δύο - τρεῖς φάσεις τοῦ διαλόγου, ἑκάστη ἐξ αὐτῶν ἠναγκάσθη νὰ ἐκκινήση ἀπὸ τὸ ἴδιον σημεῖον τῆς ἀφετηρίας καὶ τώρα διὰ τετάρτην φορὰν πάλιν ἡ συζήτησις φθάνει εἰς τὸ ἴδιον σημεῖον, δηλαδὴ ἀναγνωρίζει τὴν ἕως τώρα σφαλερὰν πορείαν της καὶ ξαναρχίζει ἀπὸ τὴν ἀρχικὴν ἀφετηρίαν καὶ θέσιν). Ἀλλὰ τοιαῦτα χωρία, ἐνδεικτικὰ τῆς «κρίσεως» τοῦ διαλόγου καὶ τοῦ σημείου ἀπὸ τοῦ ὁποίου ἀρχίζει νέα φάσις, εἶναι τὰ ἑξῆς: Πολιτικ. 263 a, Θεαίτ. 151d Νόμ. Α 626e, 632d, 644b, Γ 682e, 683b, 688b, 701c, κλπ. Ὅπως εἴδομεν δὲ ἀνωτέρω εἰς τὸ χωρίον Νόμ. Β 659 c - d, τὴν δευτέραν φάσιν τοῦ διαλόγου ἀκολουθεῖ διὰ τοὺς αὐτοὺς λόγους τρίτη, τετάρτη καὶ πέμπτη φάσις, αἱ ὁποῖαι σημειώνουν πρόοδον τῆς συζητήσεως καὶ προώθησιν τῆς διαλεκτικῆς διαπραγματεύσεως τοῦ προβλήματος πρὸς τὴν λύσιν του. Εἰς τὰς ἀνωτέρω διαλογικὰς φάσεις μετέχουν σοβαρώτερα πρόσωπα καὶ συχνὰ ὁ διάλογος ἀποκορυφώνεται εἰς διαλεκτικὴν μονομαχίαν τοῦ Σωκράτους μέ τὸν σημαντικώτερον ἐκ τῶν ἀντιπάλων ἢ καταλήγει εἰς «μῦθον», ὁ ὁποῖος συχνότατα, ὑπὸ τὸ μυθικόν του περίβλημα, περικλείει ὑψηλὰς καὶ ὑπὲρ τὸν «λόγον» κειμένας πλατωνικὰς φιλοσοφικὰς ἰδέας. Κατὰ τὰς ἀνωτέρω φάσεις τοῦ διαλόγου, τὰ ἄσημα πρόσωπα παύουν μετέχοντα τοῦ διαλόγου, ἡ δὲ ἀπουσία των δὲν γίνεται κἂν αἰσθητή, καθὼς καὶ ὁ χρόνος τῆς εὐσχήμου ἀποχωρήσεώς των ἀπὸ τῆς σκηνῆς τοῦ διαλόγου, ὡς ἂν ἐνρησιμοποίησαν δι' αὐτὴν μυστικὰς ἐξόδους. Κατὰ ταῦτα, αἱ ἀλλεπάλληλοι φάσεις τοῦ πλατωνικοῦ διαλόγου ὁμοιάζουν πρὸς ἐπαλλήλους ὁμοκέντρους κύκλους (προβ. Τίμαιον 47b). εἶναι ἓν εἶδος βαθμιαίας ἀνόδου, ἀναβάσεως, ἀνυψώσεως ἀπὸ τοῦ πεδίου τῆς ἐμπειρικῆς καὶ ἐπιπολαίας ἀντιμετωπίσεως τοῦ κεντρικοῦ προβλήματος εἰς τὴν ὑπερτέραν πλατωνικὴν σφαῖραν τοῦ λόγου καὶ τοῦ μύθου.

Ὁ Πλατωνικὸς διάλογος, ὅπως τὸν ὀργανώνει καὶ τὸν ἐποικοδομεῖ ὁ μέγας Δημιουργός του, ἐκφράζει μίαν ἀναγωγὴν ἀπὸ τῆς «δόξης», δηλαδὴ τῆς ἁπλῆς δοξασίας καὶ γνώμης, εἰς τὴν «γνῶσιν» καὶ τὴν ἀλήθειαν, ἀπὸ τῆς αἰσθήσεως εἰς τὴν νόησιν, ἀπὸ τοῦ αἰσθητοῦ εἰς τὸν ἰδεατὸν κόσμον, εἰς τὸ «εἶδος». Κατὰ ταῦτα εἶναι προφανὴς ἡ ἰδιατέρα παιδευτικὴ σημασία τοῦ διαλόγου, τὰ δὲ ἔργα τοῦ Πλάτωνος, ὡς παρέχοντα ὄχι μόνον οὐσιαστικὴν, πραγματικὴν μόρφωσιν διὰ τοῦ περιεχομένου των, ἀλλὰ καὶ εἰδολογικὴν μόρφωσιν διὰ τῆς διαλογικῆς μορφῆς των, ἔχουν ὅλως ἐξαιρετικὴν ἀνθρωπιστικὴν σημασίαν. Οὐδὲν «γενικόν» περὶ Πλάτωνος ἔργον καὶ οὐδεμία «συστηματικὴ» ἔκθεσις τῆς πλατωνικῆς κοσμοθεωρίας ἠμπορεῖ νὰ ἀντικαταστήση τὴν τεραστίαν ἀνθρωπιστικὴν ἐπίδρασιν τοῦ παιδεύοντος πλατωνικοῦ διαλόγου, ὅταν τὸν ζῇ κανεὶς μελετῶν τὸν Πλάτωνα εἰς τὸ πρωτότυπον. Εἶναι πράγματι δυστυχεῖς, ὅσοι δὲν ἔχουν τὴν δυνατότητα καὶ εὐχέρειαν τῆς ἀμέσου γνωριμίας μὲ τὸν Πλάτωνα καὶ τὰ κείμενά του καὶ ἀναγκάζονται νὰ χρησιμοποιοῦν μεταφράσεις ἢ παραφράσεις:

Οἱ μῦθοι τοῦ Πλάτωνος. Ὁ Πλάτων παρεμβάλλει εἰς τὰ ἔργα του μύθους, οἱ ὁποῖοι διαφέρουν ἀπὸ τοὺς συνήθεις μύθους τῆς Ἑλληνικῆς μυθολογίας. Οἱ ἑλληνικοὶ μῦθοι διεμορφώθησαν φύσει, ὡς ὀργανικὸν στοιχεῖον τοῦ ἑλληνικοῦ βίου, ἄνευ συνειδητῆς δημιουργικῆς μυθοπλαστικῆς ἐργασίας, διεμορφώθησαν ὅπως τὰ ἤθη, τὰ ἔθιμα, αἱ λαϊκαὶ παραδόσεις, τὰ λαϊκὰ τραγούδια καὶ ὅλα ἐν γένει τὰ ὁμαδικὰ καὶ ὑπερατομικὰ προϊόντα τοῦ λαϊκοῦ βίου, τὰ ὁποῖα εἶναι φυσικαὶ καὶ ἀβίαστοι ἐκδηλώσεις αὐτοῦ. Τοὐναντίον οἱ μῦθοι τοῦ Πλάτωνος εἶναι ἔντεχνοι μῦθοι, εἶναι λογοτεχνικά - ποιητικὰ πλάσματα, προϊόντα συνειδητῆς τέχνης. Ἔχουν στενὴν σχέσιν μὲ τὴν φιλοσοφίαν του καὶ περιέχουν σπουδαίας φιλοσοφικὰς ἰδέας τοῦ πλάστου των. Ὡς πρὸς τὴν φύσιν αὐτὴν τῶν πλατωνικῶν μύθων, οὐδεμίαν προέκυψε μέχρι σήμερον ἀντιγνωμία. Διαφωνοῦν ὅμως οἱ πλατωνισταὶ καὶ σήμερον ὅπως καὶ ἄλλοτε, ὡς πρὸς τὴν σχέσιν φιλοσοφίας καὶ ποιήσεως εἰς τοὺς πλατωνικοὺς μύθους.

Κατὰ τὸν Βάλτερ Βίλλι (εἰς τὸ ἔργον του «Προσπάθεια θεμελιώσεως τῆς πλατωνικῆς μυθοποιΐας» (γερμανιστὶ) 1925), ἡ ἔννοια «μῦθος» παρὰ Πλάτωνι παρουσιάζει μίαν σημασιολογικὴν ἐξέλιξιν, ἀνάλογον πρὸς τὴν γενικωτέραν πνευματικὴν ἐξέλιξιν τοῦ Πλάτωνος. Ἐν ἀρχῇ ὁ μῦθος παρὰ Πλάτωνι ἐσήμαινε ψευδῆ λόγον (κατὰ σοφιστάς), ἀντιβαλλόμενον πρὸς τὸν ἀληθῆ λόγον. Εἰς τὴν δευτέραν βαθμίδα τῆς σημασιολογικῆς ἐξελίξεώς του ὁ μῦθος παραμένει μὲν λόγος ψευδής, ἀναγνωρίζεται ὅμως, ὅτι εἰς τὸ βάθος του ἐγκλείει ἀξιόλογον πυρῆνα ἀληθείας. Τέλος, ὁ μῦθος ὑπερτάσσεται τοῦ λόγου ἡ ἀντιδιαστολὴ μύθου καὶ λόγου ἐξακολουθεῖ, ὁ μῦθος ὅμως ὡς πρὸς τὸ περιεχόμενόν του εἰς ἀλήθειαν, κεῖται ὑπὲρ τὸν λόγον, ὅστις καθίσταται οἱονεὶ ὑπηρέτης καὶ ἐξηγητὴς τοῦ μύθου.

Παραπλήσια περίπου ὡς πρὸς τὴν φύσιν καὶ τὴν ἐξέλιξιν τοῦ πλατωνικοῦ μύθου, φρονεῖ καὶ ὁ Φρειντλαΐντερ. Μόνον οὗτος θεωρεῖ ὑπερβολικὴν τὴν σημασίαν του, τὴν ὁποίαν ὁ Βίλλι, κατὰ τοὺς ρωμαντικούς, ἀποδίδει εἰς τὸν μῦθον, ὡς κείμενον ὑπὲρ τὸν λόγον καὶ ἐκφράζοντα τὰ ὕψιστα τῆς πλατωνικῆς διανοήσεως. Περὶ μύθων ἔγραψεν ὡσαύτως ὁ FRUTINER (LES MYRHES DE PLATON, 1930) καὶ γερμανιστὶ ὁ Ράϊνχαρτ, ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς περὶ ἐπιστήμης καὶ πνευματικοῦ βίου ἀντιλήψεως τοῦ κύκλου τοῦ Γκεόργκε. Ὑπὸ τὴν αὐτὴν ἐπίδρασιν διετέλει καὶ ὁ Φρειντλαΐντερ γράφων τὸ περὶ Πλάτωνος δίτομον ἔργον του (6λ. ἀνωτέρω).

Ἐκτὸς τῆς φύσεως τῶν μύθων τοῦ Πλάτωνος, ἠρευνήθη ἡ μορφὴ καὶ τὸ περιεχόμενόν των. Διὰ τὴν κατανόησίν των ἔχει σημασίαν ἡ θέσις τοῦ μύθου εἰς ἕκαστον ἔργον. Εἰς τοὺς πρώτους διαλόγους μῦθοι καὶ λόγος χωροῦν παραλλήλως, ὁ δὲ χαρακτὴρ τοῦ μύθου εἶναι οἱονεὶ διακοσμητικός, ὡς παρὰ Σοφισταῖς. Εἰς τὰ ἔργα τῆς ἀκμῆς ὁ μῦθος συνήθως εὑρίσκεται εἰς τὸ τέλος τῶν διαλόγων. Ἤδη εἰς τὸν «Γοργίαν» ὁ τελικὸς μῦθος ἔχει κοσμοθεωρητικὴν σημασίαν. Τελικοὺς μύθους μέ βαθὺ φιλοσοφικὸν περιεχόμενον ἔχομεν εἰς τὸν «Φαίδωνα» καὶ τὴν «Πολιτείαν». Ἔπειτα πρέπει νὰ σημειώσωμεν τοὺς παραβολικοὺς μύθους, τοὺς σχετικοὺς μὲ τὴν περὶ ἰδεῶν θεωρίαν. Ὁ μῦθος τοῦ «Πολιτικοῦ» περιέχει τὴν κατὰ Πλάτωνα φιλοσοφίαν τῆς φύσεως. Ἐν τοῖς «Νόμοις» ὁ μῦθος ἀναφέρεται εἰς τὴν φιλοσοφίαν τοῦ πολιτισμοῦ.

Ἰδίας ἐρεύνης ἔτυχεν ἡ γλῶσσα καὶ τὸ ὕφος τῶν μύθων. Τῶν πρώτων μύθων τὸ ὕφος παρωδεῖ τοὺς σοφιστικοὺς μύθους καὶ τὸ ἀρχαῖον ἰωνικὸν ἀφηγηματικὸν ὕφος. Βαθμηδὸν διαμορφώνει ὁ Πλάτων τὸ προσωπικὸν ὕφος τῶν μύθων του. Οἱ μῦθοι του γίνονται πεζοτράγουδα μὲ συχνὰς προσωποποιΐας καὶ ἀντιθέσεις, ἡ δὲ γλῶσσα των τείνει πρὸς τὴν μυστηριακὴν καὶ ἀρχαϊκήν.

Ἡ ἔρευνα τοῦ περιεχομένου τῶν μύθων ἀπέδειξεν, ὅτι ὑπάρχει στενὴ σχέσις μεταξὺ τούτου καὶ τοῦ περιεχομένου τῶν διαλόγων, εἰς τοὺς ὁποίους παρεμβάλλονται. Οὕτω λ.χ. οἱ μῦθοι τῆς «Ἀπολογίας» καὶ τοῦ «Κρίτωνος», συνεχίζουν τὰς περὶ τὸ δίκαιον περιστρεφομένας ἰδέας τῶν διαλόγων αὐτῶν. Εἰς τὸν μῦθον τοῦ «Γοργίου», οὗτινος πολλὰ στοιχεῖα εἶναι ὀρφικά, ἔχομεν τὴν θεωρίαν τῆς ἀνταποδόσεως, ἀποτελοῦσαν λογικὴν συνέπειαν τῶν συζητήσεων τοῦ διαλόγου. Εἰς τὸν μῦθον τοῦ τέλους τοῦ «Φαίδωνος» κυριαρχεῖ ἡ ἔννοια τῆς καθάρσεως τῶν Ὀρφικῶν ἐπὶ τὸν Πλάτωνα ἔχει ἀνάγκην νέας βαθυτέρας ἐρεύνης. (Τὰ Ἀποσπάσματα τῶν Ὀρφικῶν ἔχουν ἐκδώσει ὁ Ο. Κὲρν). Ὁ Πλάτων συχνὰ μνημονεύει τὸν Ὀρφέα (6λ. Ἰωάν. Καλιτσουνάκη, Ἡ παρὰ Πλάτωνι μνεία τοῦ Ὀρφέως, Πρακτ. Ἀκαδ. Ἀθηνῶν, 2, 1927). Πρέπει δὲ νὰ παρατηρηθῇ, ὅτι ὁ Πλάτων ἐχρησιμοποίησε μὲν ὀρφικὰ στοιχεῖα, μετουσίωσεν ὅμως αὐτὰ εἰς τὸ μεταφυσικὸν σύστημά του. Εἰς τὸν τελικὸν μῦθον τῆς «Πολιτείας» πρόκειται συνδυασμὸς τῆς δικαιοσύνης μὲ τὴν καθαρότητα, τοῦ φιλοσοφικοῦ μὲ τὸ θρησκευτικὸν στοιχεῖον. Ἐν γένει δὲ ἡ ἐξέλιξις τοῦ μύθου παρὰ Πλάτωνι εἶναι ἀντίστοιχος μὲ τὴν ἐξέλιξιν τῆς πλατωνικῆς φιλοσοφίας.

Κοινὸν γνώρισμα τοῦ περιενομένου τῶν τελικῶν μύθων εἶναι ἡ περὶ ἀθανασίας τῆς ψυχῆς διδασκαλία, ἐποπτικῶς ἐκτιθεμένη. Τῶν παραβολικῶν μύθων (ὡς ὁ λόγος τῆς Διοτίμας εἰς τὸ «Συμπόσιον», ὁ δεύτερος λόγος τοῦ Σωκράτους εἰς τὸν «Φαῖδρον», ἡ παραβολὴ τοῦ σπηλαίου εἰς τὴν «Πολιτείαν», τὸ γνωσιοθεωρητικὸν μέρος τῆς Ζ' Ἐπιστολῆς, ὅπερ αὐτὸς ὁ Πλάτων (344d), χαρακτηρίζει ὡς μῦθον), κοινὸν θέμα εἶναι ὁ ἔρως καὶ ἐν ταυτῷ ὁ δρόμος τῆς γνώσεως, ἡ παιδεία. Καὶ οἱ μῦθοι αὐτοί, ἂν καὶ εἶναι ποιητικὰ πλάσματα, περικλείουν πυρῆνα βασικῶν φιλοσοφικῶν σκέψεων τοῦ Πλάτωνος. Εἰς τοὺς μύθους τῶν πρεσβυτικῶν ἔργων βλέπομεν κυριαρχίαν τοῦ μύθου ἐπὶ τοῦ λόγου. Εἰς τὸν «Τίμαιον», ὁ ὁποῖος ὁλόκληρος εἶναι μῦθος, πλάσσεται, διακηρύσσεται καὶ ἀποθεώνεται ἕνας νέος θεός, ὁ Κόσμος (37a, 92d). Καὶ οἱ «Νόμοι» εἶναι μυθολογία (6λ. Νόμ. ς752a: «κατὰ τὴν παροῦσαν ἡμῖν τὰ νῦν μυθολογίαν»), ἂν τις μάλιστα λάβῃ πρὸ ὀφθαλμῶν τὸ 10ον βιβλίον (885b — 907d) καὶ τὸ θεωρήση ὡς κεντρικόν. Ἐν τοῖς «Νόμοις» ζητεῖται νὰ πραγματοποιηθῇ ἐπὶ τοῦ πολιτικοῦ πεδίου ὁ μῦθος τοῦ «Τιμαίου».

Ἀντικείμενα πολλῶν καὶ διεξοδικῶν ἐπὶ μέρους ἐρευνῶν ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς Ἱστορίας τῶν θρησκευμάτων, ἀπετέλεσαν τὰ θρησκευτικὰ μοτίβα, ποὺ παρέλαβεν ὁ Πλάτων εἰς τοὺς μύθους του, ἀπὸ τὰς καθόλου θρησκευτικὰς ἀντιλήψεις τῶν Ἑλλήνων, τῶν Ὀρφικῶν καὶ τῶν Ἀνατολικῶν θρησκειῶν.

Ἀναφέρομεν προσέτι τὴν ἔρευναν τῶν μαθηματικῶν καὶ φυσικῶν θεωριῶν, τὰς ὁποίας χρησιμοποιεῖ καὶ ἐνυφαίνει ὁ Πλάτων εἰς τοὺς μύθους του καὶ ἰδίως εἰς τὸν «Τίμαιον» καὶ τὸν «Κριτίαν».

Θεμελιώδης ἐργασία ἐν προκειμένῳ εἶναι ἡ τῆς Εὔας Ζὰξ

(DIE FUNT PLATONISCHEN KOERPER, 1917, εἰς τὴν σειρὰν τῶν «Φιλολογικῶν Ἐρευνῶν» τοῦ Βιλαμόβιτς, ὑπ' ἀρ. 24). Ἡ ρηξικέλευθος αὕτη ἐρευνήτρια ἔδειξεν, ὅτι ὁ «Τίμαιος» δὲν περιέχει μυστικισμὸν πυθαγόρειον. Τοὐναντίον τὸ ἔργον τοῦτο τῆς ὡρίμου σοφίας τοῦ φιλοσόφου ἀποδεικνύει, ὅτι ὁ Πλάτων εἶχεν ὑπ' ὄψει του ὅλα τὰ φωτεινὰ καὶ διαυγῆ πνεύματα τῶν χρόνων του καὶ ὅτι, παρὰ τὸ γῆρας του, ὄχι μόνον κατενόει τὰς μαθηματικάς, φυσικὰς καὶ ἰατρικὰς θεωρίας τῶν χρόνων του, ἀλλὰ καὶ ἔκαμνε δημιουργικὴν χρῆσιν αὐτῶν ἰδίως εἰς τὰ κοσμολογικὰ ἔργα του. Κατὰ τὴν αὐτὴν Ζάξ, ἡ φυσικὴ τοῦ Πλάτωνος διεμορφώθη μὲν ὑπὸ τὴν βαθεῖαν ἐπίδρασιν τῆς φυσικῆς τοῦ Δημοκρίτου, ἀλλὰ εἶναι φυσικὴ πλατωνική, νέα καὶ βαθύτερον ἐκείνης θεμελιωμένη. Κατὰ τὰς ἰδίας ἐρεύνας, ὁ Πλάτων ἐγνώρισε κατὰ βάθος, πλὴν τῆς φυσικῆς τοῦ Δημοκρίτου, τὰς μαθηματικὰς θεωρίας τοῦ Θεαιτήτου καὶ τοῦ Εὐδόξου, τὴν ἀστρονομίαν τοῦ Εὐδόξου, τὴν θεωρίαν τοῦ Ἡρακλείδου τοῦ Ποντικοῦ περὶ τῆς στροφῆς τῆς γῆς περὶ τὸν ἄξονα, ὡς καὶ τὴν σύγχρονον ἰατρικὴν ἐπιστήμην. Παρατηρεῖται δέ, ὅτι ὁ κύκλος τῶν ἀπόψεων καὶ ὁ ἐπιστημονικὸς ὁρίζων τοῦ Πλάτωνος εἶναι εὐρύτερος τοῦ ὁρίζοντος τοῦ μεγάλου μαθητοῦ του Ἀριστοτέλους καὶ κατὰ τοῦτο ὁ Πλάτων κεῖται ἐγγύτερον πρὸς τὴν νεωτέραν Φυσικήν.

Περὶ τὰ αὐτὰ θέματα στρέφεται καὶ ἡ ἐργασία τοῦ Φράνκ (PLATON UND DIE SOGENANNTEN PYTHAGOREER, 1923). Ὁ Φράνκ διακρίνει ἀπὸ τοὺς παλαιοὺς Πυθαγορείους τοὺς περὶ τὸ 400 π.Χ. ζήσαντας μαθηματικούς, ὧν ἐπιφανέστερος ἦτο ὁ Ἀρχύτας, καὶ ἐξετάζει τὴν πρὸς αὐτοὺς σχέσιν τοῦ Πλάτωνος. Εἰς αὐτοὺς ἀποδίδεται ἡ ἀνακάλυψις τῆς στερεομετρίας, τοῦ μαθηματικοῦ χώρου, τῆς ἐννοίας τοῦ ἀπείρου, ὡς καὶ ἡ διδασκαλία περὶ τῆς σφαιρικότητος καὶ τῆς περὶ τὸν ἄξονα στροφῆς τῆς γῆς, περὶ τῆς κινήσεως αὐτῆς καὶ τῆς τροχιᾶς τῶν πλανητῶν. Τούτων τῶν θεωριῶν στοιχεῖα εὑρίσκομεν εἰς τὸν «Τίμαιον».

Σειρὰ ὁλόκληρος ἐργασιῶν, μνημονευομένων ὑπὸ τοῦ Λάϊζεγκαγκ (εἰς τὸ Περὶ συγχρόνου ἑρμηνείας τοῦ Πλάτωνος βιβλίον του καὶ τὸ πρόσφατον ἄρθρον του «Πλάτων» ἐν τῇ RE), ἀσχολεῖται μὲ τὸ πρόβλημα τῆς πλατωνικῆς Ἀτλαντίδος. Οἱ ἀφελέστεροι ἐζήτησαν τὴν πραγματικὴν Ἀτλαντίδα, ἄλλοι τὸ πρότυπον, ποὺ εἶχεν ὁ Πλάτων κατὰ τὴν σύλληψιν τῆς φανταστικῆς αὐτῆς συνθέσεώς του. Πιθανώτερα φαίνεται ἡ ἔκδοχὴ τοῦ Φρεϊτλαΐντερ, ὅτι ἡ πλατωνικὴ Ἀτλαντὶς εἶναι ἡ ἐξιδανικευμένη Ἀνατολή.

Ἐκ τῶν ἐργασιῶν τούτων φαίνεται πόσον ζωηρὸν εἶναι τὸ ἐνδιαφέρον τῶν πλατωνιστῶν διὰ τοὺς μύθους τοῦ Πλάτωνος. Δέν ἔχει εἰσέτι διασαφηνθῆ τελείως ἡ σχέσις φιλοσοφίας καὶ ποιήσεως εἰς τὰ ὅλως ἰδιότυπα ταῦτα ποιητικὰ πλάσματα, οἷοι εἶναι οἱ πλατωνικοὶ μῦθοι.

Τὸ σύγχρονον πρόβλημα τῆς σχέσεως τοῦ Πλάτωνος πρὸς τὴν Ἱστορίαν. Τοῦτο εἶναι ἓν ἀπὸ τὰ νεώτερα καὶ κεντρικὰ προβλήματα τῆς πλατωνικῆς ἐρεύνης καὶ ἔχει δύο πλευράς: τὴν οὐσιαστικὴν - πραγματικὴν καὶ τὴν εἰδολογικήν. Θὰ ἐννοήσωμεν αὐτὰς καλύτερα, ἂν διασαφήσωμεν τὸν ὅρον «ἱστορία» (βλ. καὶ ἄρθρον «Ἱστορία» ἐν τῷ παρόντι Λεξικῷ). Ἱστορία δὲν εἶναι μόνον ἡ πολιτικὴ ἱστορία, ὁ πολιτικὸς βίος, ἀλλὰ ἡ ὅλη ἱστορικὴ ζωὴ μὲ τὰς θρησκευτικάς, πνευματικάς, καλλιτεχνικάς, πολιτικὰς καὶ οἰκονομικὰς ἐκδηλώσεις της. Ἑπομένως σχέσις τοῦ Πλάτωνος πρὸς τὴν Ἱστορίαν εἶναι ἡ σχέσις τοῦ Πλάτωνος πρὸς τὴν θρησκευτικήν, φιλοσοφικήν, λογοτεχνικήν, καλλιτεχνικήν, πολιτικὴν καὶ οἰκονομικὴν παράδοσιν τῶν χρόνων του, σχέσις τοῦ φιλοσόφου — ποιητοῦ πρὸς τὸν Ἑλληνικὸν καὶ βαρβαρικὸν κόσμον ὑφ' ὅλας τὰς ἐκδηλώσεις του.

Ἡ ἔρευνα τῆς σχέσεως ταύτης τοῦ Πλάτωνος πρὸς τὸ οὐσιαστικὸν καὶ ἀξιολογικὸν περιεχόμενον ὁλοκλήρου τῆς ἱστορικῆς αὐτῆς παραδόσεως ἀποτελεῖ τὴν μίαν πλευρὰν τοῦ εἰρημένου προβλήματος, τὴν οὐσιαστικὴν - πραγματικήν.

Ἡ δευτέρα πλευρὰ τοῦ προβλήματος, ἡ εἰδολογική, ζητεῖ νὰ διαπνέεται ἀπὸ ἱστορικὸν πνεῦμα κάθε ἑρμηνεία τοῦ Πλάτωνος, εἴτε θρησκειολογική, εἴτε φιλοσοφική, εἴτε φιλολογικὴ - καλλιτεχνική, εἴτε πολιτειολογικὴ - παιδαγωγική. Ἱστορικὸν δὲ πνεῦμα διαπνέει μίαν ἑρμηνείαν τοῦ Πλάτωνος, ὅταν αὕτη δὲν ἀνεφέρεται μόνον εἰς τὰ ὑπεριστορικά, τὰ ὑπὲρ χῶρον καὶ χρόνον στοιχεῖα τῶν ἔργων του, — αὐτὴ εἶναι ἡ ἀνθρωπιστική, ἡ κατ' ἐξοχὴν παιδευτικὴ πλευρὰ τῆς φιλολογικῆς ἑρμηνείας — ἀλλά, ἀνευρίσκουσα τὰ προϋπάρχοντα τοῦ Πλάτωνος καὶ ὑπ' αὐτοῦ χρησιμοποιηθέντα στοιχεῖα, ἑρμηνεύη τὸν τρόπον, καθ' ὃν ὁ Πλάτων τὰ ἐχρησιμοποίησε δημιουργικῶς εἰς τὸ ἔργον του. Μὲ ἄλλας λέξεις: ὑπὸ ἱστορικοῦ πνεύματος ἐμφορεῖται ἡ ἑρμηνεία τοῦ Πλάτωνος, ὅταν αὕτη μᾶς διασαφήση, πῶς ὁ Πλάτων ἀπὸ τὰ προϋπάρχοντα αὐτοῦ στοιχεῖα τοῦ Ἑλληνικοῦ καὶ βαρβαρικοῦ κόσμου ἐδημιούργησε τὸν ἰδικόν του πνευματικὸν κόσμον, τὸν πλατωνικὸν κόσμον.

Εἰς τὴν ἑρμηνευτικὴν καὶ φιλολογικὴν πρᾶξιν αἱ δύο αὐταὶ μορφαὶ τοῦ προβλήματος δὲν ἐμφανίζονται μεμονωμέναι, ἀλλὰ συνδυασμέναι. Λ. χ. ὁ ἐρευνῶν τὴν σχέσιν τοῦ Πλάτωνος πρὸς τὸν Δημόκριτον δὲν ἀρκεῖται εἰς τὸ νὰ διαπιστώση καὶ ὑποδείξη τινα στοιχεῖα τῆς κοσμοθεωρίας τοῦ Δημοκρίτου εἶχε πρὸ ὀφθαλμῶν ὁ Πλάτων, τίνα δέχεται, τίνα καταπολεμεῖ, ποῦ χωρεῖ ρηξικέλευθος πέραν τοῦ Δημοκρίτου, ἀλλ' ἑρμηνεύει γενικώτερα τὴν ὅλην ἐπίδρασιν τοῦ Δημοκρίτου ἐπὶ τὸν Πλάτωνα — ἀκόμη καὶ τὴν γλωσσικὴν πλευράν, καθόλου τὴν μορφικὴν πλευρὰν αὐτῆς τῆς ἐπιδράσεως — καὶ τὸν τρόπον, καθ' ὃν ὁ Πλάτων ἀντέδρασεν εἰς τὰς ἐκ τοῦ Δημοκρίτου ὠθήσεις, εἴτε καταφάσκων, εἴτε ἀρνούμενος, εἴτε συνεχίζων ἢ προάγων ἢ τροποποιῶν τὴν δημοκριτειον διδασκαλίαν καὶ σκέψιν.

Ὡς βλέπομεν, ἡ σχέσις τοῦ Πλάτωνος πρὸς τὴν ἱστορίαν (τὸ πνευματικόν, ὑλικὸν καὶ πολιτικὸν παρελθὸν καθόλου), ἐν τῇ εὐρυτάτῃ ἐννοίᾳ τῆς λέξεως «ἱστορία», εἶναι πρόβλημα πολὺ ἐκτεταμένον, κατὰ τὸ πλεῖστον δὲ ἀνεξέταστον μέχρι τοῦδε. Πρὸ παντὸς δὲν ἔχομεν εἰσέτι πολλὰ πειστικὰ δείγματα πλατωνικῆς ἑρμηνείας ἐμφορουμένης εἰδολογικῶς ἱστορικοῦ πνεύματος.

Οἱ κυριώτεροι ἐπὶ μέρους τομεῖς τοῦ ἀνωτέρω ἐκτεθέντος προβλήματος εἶναι οἱ ἑξῆς:

α) Σχέσις τοῦ Πλάτωνος πρὸς τὴν θρησκευτικὴν παράδοσιν τῶν Ἑλλήνων καὶ βαρβάρων.

β) Σχέσις τοῦ Πλάτωνος πρὸς τὴν λογοτεχνικὴν καὶ καλλιτεχνικὴν παράδοσιν τῶν Ἑλλήνων. Σχέσις πρὸς τοὺς μεγάλους ποιητάς, συγγραφεῖς καὶ καλλιτέχνας τοῦ Ἑλληνικοῦ κόσμου, ὡς λ.χ.: τὸν Ὅμηρον, τὸν Ἡσίοδον, τοὺς Λυρικούς, τοὺς Τραγικούς, τοὺς Κωμικούς, τοὺς ῥήτορας κλπ. Ἔρευνα τῆς λογοτεχνικῆς καὶ καλλιτεχνικῆς μορφώσεως καὶ συνειδήσεως τοῦ Πλάτωνος.

γ) Σχέσις τοῦ Πλάτωνος πρὸς τὸν Ἑλληνικὸν καὶ βαρβαρικὸν κόσμον ἐν τῇ στενωτέρᾳ ἐννοίᾳ τῆς λέξεως «ἱστορία». Ἔρευνα τῶν ἱστορικῶν γνώσεων, τῆς ἱστορικῆς μορφώσεως καὶ τῆς ἱστορικῆς συνειδήσεως τοῦ φιλοσόφου. Σχέσις του πρὸς τοὺς λογογράφους καὶ ἱστορικοὺς τοῦ Ἑλληνικοῦ καὶ βαρβαρικοῦ κόσμου: Ἑλλάνικον, Ἑκαταῖον, Ἡρόδοτον, Θουκυδίδην, Ξενοφῶντα, Κτησίαν κλπ. Ἔρευνα τῆς ἑλληνικῆς (καὶ ἐθνικῆς) συνειδήσεως τοῦ Πλάτωνος καὶ τῆς στάσεώς του πρὸς τοὺς βαρβάρους. Τὰ προβλήματα ταῦτα ἀπετέλεσαν ὑποκείμενον διεξοδικῆς ἐρεύνης τοῦ συντάκτου τοῦ ἄρθρου τούτου, ἐξ ἧς προῆλθον αἱ ἑξῆς ἐργασίαι:

1) Κωνστ. Ι. Βουρβέρη. Αἱ ἱστορικαὶ γνώσεις τοῦ Πλάτωνος. Α΄ Βαρβαρικά. Ἀθῆναι, 1938.

2) Τοῦ αὐτοῦ, PLATON UND DIE BARBAREN, Ἀθῆναι, 1938.

3) » Ἡ ἐθνικὴ συνείδησις τοῦ Πλάτωνος. Ἀθῆναι, 1939.

4) » Κράτος καὶ παιδεία κατὰ τὸν Πλάτωνα, Ἀθῆναι, 1939.

5) » Πλάτων καὶ Ἀθῆναι (Αἱ ἱστορικαὶ γνώσεις τοῦ Πλάτωνος, Β΄ Ἑλληνικά, 1). Ἀθῆναι, 1950.

6) » Συμβολὴ εἰς τὴν ἑρμηνείαν τοῦ «Μενεξένου» τοῦ Πλάτωνος (Ἐπετηρ. Φιλοσοφ. Σχολῆς Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, τόμ. ς), Θεσσαλονίκη, 1947.

7) » Ὁ πλατωνικὸς διάλογος «Θεάγης». (Περιοδ. «Πλάτων» Β΄ 1950), Ἀθῆναι, 1950.

8) » Οἱ «Νόμοι» τοῦ Πλάτωνος.

δ) Σχέσις τοῦ Πλάτωνος πρὸς τὴν πολιτικὴν καὶ πολιτειολογικὴν παράδοσιν. Ἔρευνα τῆς πολιτικῆς συνειδήσεώς του. Ἔρευνα τῶν ἱστορικῶν στοιχείων τοῦ πολιτικοῦ ἰδεώδους τοῦ Πλάτωνος. Σχέσις τοῦ Πλάτωνος πρὸς τοὺς πολιτικούς, τοὺς προγενεστέρους καὶ τοὺς συγχρόνους του.

ε) Σχέσις τοῦ Πλάτωνος πρὸς τὰ πρὸ αὐτοῦ φιλοσοφήματα καὶ τὴν φιλοσοφικὴν παράδοσιν λ.χ. τοὺς φυσιολόγους, Δημόκριτος, Ἡράκλειτον, Παρμενίδην, Ἀναξαγόραν κλπ. Καὶ

ς) Γενικώτερον, ἡ σχέσις τοῦ Πλάτωνος πρὸς τὴν παράδοσιν καθόλου. Ὁ «συντηρητικὸς» ἢ «προοδευτικὸς» χαρακτὴρ τῆς προσωπικότητός του δὲν ἔτυχεν ἀκόμη τῆς προσηκούσης ἐρεύνης.

Η ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗ ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ ΤΟΥ ΠΛΑΤΩΝΟΣ

ἸΕ Ισαγωγικὸς προσανατολισμός.

Ἡ θέσις τῆς πλατωνικῆς φιλοσοφίας ἔναντι τῆς πραγματικότητος καὶ τῆς ζωῆς. Διὰ νὰ κατανοήσωμεν τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Πλάτωνος εἰς τὴν βαθυτέραν της οὐσίαν, πρέπει νὰ ἀπαλλαγῶμεν ἀπὸ ἀρκετὰς προκαταλήψεις, αἵτινες ἔχουν εὐρύτατα διαδοθῆ, ἐν σχέσει μὲ αὐτήν. Μεταξὺ ἄλλων μᾶς ἐμποδίζει τὴν πλησίασιν πρὸς τὴν πλατωνικὴν σκέψιν ἡ ἀντίληψις, ὅτι ὁ Πλάτων ὑπῆρξεν εἷς ἰδεολόγος, ὅστις ἐστάθη μακρὰν τῆς πραγματικότητος καὶ ἐδημιούργησε μίαν ἐξ ἐννοιολογικῶν πλασμάτων συντεθειμένην φιλοσοφικὴν θεώρησιν. Ἡ προσεκτικὴ ὅμως ἐξέτασις τῶν βιογραφικῶν εἰδήσεων τῶν ἀναφερομένων εἰς τὴν ζωήν του καὶ ἡ μετ' ἐπιγνώσεως μελέτη τῶν ἔργων του ἀποδεικνύει, ὅτι μία τοιαύτη ἀντίληψις τυγχάνει ὅλως ἀστήρικτος. Ὁ Πλάτων φιλοσοφεῖ ἱστάμενος ἐντὸς μιᾶς συγκεκριμένης τοποθετήσεως, αἰσθάνεται βαθύτατα τὸ περιεχόμενον τῆς ζωῆς, ὅπως εἶχε διαμορφωθῆ κατὰ τὴν ἐποχήν του. Ἀφετηρίαν τῶν φιλοσοφημάτων του ἀποτελεῖ ἓν βαθύτατον βίωμα τῆς συγκεκριμένης ὑποστάσεως τῆς πολιτικῆς κοινότητος τῆς πόλεως εἰς τοὺς κόλπους τῆς ὁποίας ζῆ, δηλαδὴ τῆς εἰς παρακμὴν τότε περιπεσούσης ἐνδόξου πόλεως τῆς Παλλάδος. Οἱ δρόμοι τῆς φιλοσοφίας του, φαινομενικῶς μόνον ἐμφανίζουν ἀντιθετικότητα, ἤτις ἐκδηλοῦται ἀφ' ἑνὸς μὲν ὡς συνεχὴς προσπάθεια διὰ πλησίασιν πρὸς τὴν πολιτικὴν πραγματικότητα διὰ τῆς κατακτήσεως τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας. Πρὸ τῆς τοιαύτης ἀντιθέσεως, ἤτις ἐμβάλλει εἰς ἀμηχανίαν ἀρκετοὺς ἐκ τῶν ἐρευνητῶν τῆς φιλοσοφίας του, θὰ ἠδύνατο ὁ Πλάτων νὰ ἐπικαλεσθῆ τὴν ῥῆσιν τοῦ Ἡρακλείτου, ὅστις εἶπεν ὅτι ἡ πρὸς τὰ ἄνω καὶ κάτω ὁδὸς εἶναι μία καὶ ἡ αὐτή. Εἰς τὴν περίφημον εἰκόνα τῶν δεσμωτῶν τοῦ σπηλαίου, τὴν ὁποίαν ἀναγινώσκομεν εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ ἑβδόμου βιβλίου τῆς «Πολιτείας», διασαφηνίζεται, ὅτι εἰς τὸ βάθος τῆς μνημονευθείσης ἀντιφατικότητος ἐνυπάρχει μία ἀφανὴς ἁρμονία. Ἡ ἀφήγησις τῶν συμβαινόντων ἐν τῷ σπηλαίῳ ἐμφανίζει τὸν φιλόσοφον πράγματι κινούμενον πρὸς δύο κατευθύνσεις. Κατ' ἀρχὰς ἐλευθερούμενος ἀπὸ τὴν δέσμευσίν του εἰς τὸν σκιώδη κόσμον τῶν αἰσθήσεων καὶ τὴν σύγχυσιν τῆς ἀφιλοσοφήτου

καθημερινῆς ζωῆς, προχωρεῖ ὁ φιλόσοφος εἰς τὴν σφαῖραν τῆς ἀληθῶς ὑφισταμένης πραγματικότητος. Ἀλλ' ἡ μοῖρα του δὲν εἶναι νὰ μείνῃ εἰς τὴν ἀνωτέραν αὐτὴν περιοχὴν τῆς ὑπάρξεως. Χρέος του εἶναι νὰ κατέλθῃ εἰς τὸν χῶρον τοῦ σπηλαίου, ὅπου ζοῦν ἀλυσοδεμένοι οἱ δεσμῶται, εἰς τὴν συγκεχυμένην δηλαδὴ περιοχὴν τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου, διὰ νὰ σκορπίσῃ καὶ ἐκεῖ τὴν ἐλευθερίαν καὶ τὸν φωτισμόν. Διὰ τοῦτο ἡ πλατωνικὴ φιλοσοφία ἀπομακρύνεται πολλάκις ἀπὸ τὰς παρηκμασμένας μορφὰς τῆς ζωῆς τῆς ἐποχῆς της, διὰ νὰ ἀναζητήσῃ ἕνα γνήσιον ὑπαρκτικὸν τρόπον, ὅστις θὰ προσέδιδε νόημα εἰς τὴν ζωήν, τῆς πόλεως. Ἀλλ' ἡ τοιαύτη ἀπομάκρυνσις εἶναι συγχρόνως προσπάθεια διὰ τὴν ἐπάνοδον εἰς τὰς πρώτας πηγάς, ἀπὸ τὰς ὁποίας ἀντλεῖ τὸ γνήσιόν της νόημα ἡ ζωὴ τῆς πολιτικῆς κοινότητος. Εἰς τὴν ὕψωσιν πρὸς τὸν ἀληθινὸν κόσμον ἀντιστοιχεῖ μία κάθοδος εἰς τὸν κόσμον τῆς καθημερινῆς πραγματικότητος, ὅπου δὲν κυριαρχεῖ ἡ ἀλήθεια, ἀλλὰ τὰ σκιώδη ἀπεικονίσματά της. Πολλάκις ὁ Πλάτων ὀπισθοχωρεῖ πρὸς τὴν προϊστορικὴν περιοχὴν τῆς μυθικῆς παραδόσεως (Κριτίας), κατὰ τρόπον ὥστε ἡ σκέψις του νὰ λαμβάνῃ ἀπόχρωσιν ρωμαντικήν. Ὁ διακατεχόμενος ἀπὸ τὴν ἐκζήτησιν τῆς προόδου ἀναγνώστης, φυσικὸν εἶναι νὰ σχηματίσῃ τὴν ἐντύπωσιν, ὅτι εὑρίσκεται ἐνώπιον καθυστερημένης συντηρητικῆς καὶ ἀντιδραστικῆς νοοτροπίας. Ἀλλὰ μία τοιαύτη ἀντίληψις γεννᾶται ἐκ τῆς ἀνακριβοῦς κατανοήσεως τῶν πραγμάτων. Ἡ οὕτω ἐκδηλουμένη ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος ἀναχρονιστικὴ ἀναδρομή, σκοπεῖ τὴν ἀναγωγὴν εἰς τὴν ὑπερχρονικὴν σφαῖραν τοῦ ὄντος, εἰς τὰς πρώτας ρίζας τῆς ὑπάρξεως. Ἀναζητεῖται δι' αὐτῆς ἡ ἐπαναδρομὴ «εἰς τὴν ἀρχαίαν φύσιν», εἰς τὴν ἀνόθευτον ἀπὸ πᾶσαν διαστροφὴν καὶ παρακμὴν κατάστασιν. Πρὸς τὰ ἐκεῖ ὁδηγοῦν τὸν Πλάτωνα αἱ συγκεκριμέναι ἀντιθέσεις, ἐπάνω εἰς τὰς ὁποίας προσκρούει ἡ ροὴ τῆς ζωῆς. Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον παρέχει εἰς τὴν πλατωνικὴν φιλοσοφίαν τὴν ἀφετηρίαν, εἶναι αἱ πάσης φύσεως ἀπορίαι, ἡ πρόσκρουσις δηλαδὴ εἰς τὰς δυσκολίας, τὰς ὁποίας δημιουργοῦν αἱ συγκεκριμέναι καταστάσεις τῆς ζωῆς. Τοῦτο ὅμως μᾶς ἀναγκάζει νὰ ἀναγνωρίσωμεν, ὅτι πράγματι ὁ Ἀθηναῖος φιλόσοφος ἔχει τοποθετηθῇ εἰς τὴν συγκεκριμένην πραγματικότητα τῆς ζωῆς. Ἂν ἔχωμεν τὴν διάθεσιν νὰ ἐμβαθύνωμεν εἰς τὰ συγγράμματα, τὰ ὁποῖα μᾶς κατέλιπε, θὰ αἰσθανθῶμεν, ὅτι κάτω ἀπὸ τὴν ὁλύμπιον ἠρεμίαν καὶ ἀπαράμιλλον πλαστικότητα τοῦ πλατωνικοῦ λόγου ὑπολανθάνει ὁ βαθὺς πόνος, ὅστις πολλάκις ἐκδηλώνεται μὲ εἰρωνείαν τραγικήν.

Συχνὰ ἀκούεται ἡ μεμψιμοιρία, ὅτι ὁ Πλάτων, παραγνωρίζων τὴν ἀξίαν καὶ τὸ κάλλος τῆς προσιτῆς εἰς τὰς αἰσθήσεις ἐγκοσμίας περιοχῆς, ἐζήτησε παρηγορίαν εἰς τὴν σφαῖραν τῶν Ἰδεῶν. Ὑπὸ πολλῶν μελετητῶν τῆς φιλοσοφίας του ἐκλαμβάνονται αἱ Ἰδέαι ὡς ὀντότητες ὑφισταμέναι εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ ὑπεραισθητοῦ, ἄνευ ἐπικοινωνίας πρὸς τὸν αἰσθητὸν κόσμον. Καὶ ἡ ἀντίληψις αὕτη ὀφείλεται εἰς ἀτελῆ κατανόησιν τοῦ βαθυτέρου περιεχομένου τῆς περὶ Ἰδεῶν διδασκαλίας του. Ὁ Πλάτων καλεῖ τὰς Ἰδέας καὶ «γένη» διὰ νὰ δηλώσῃ, ὅτι ἡ πρόθεσίς του ὑπῆρξεν ἡ εἴσδυσις εἰς τὴν πρώτην βάσιν, ἀπὸ τὴν ὁποίαν ἔλκει τὴν γένεσίν της ἡ ζῶσα πραγματικότης. Αἱ Ἰδέαι ὡς ὕψιστα γένη τοῦ ὄντος ἀποκαλύπτουν τὰς πρώτας πηγὰς τῆς ὑπάρξεως εἶναι αἱ «καλώνιαι μητέρες», ὅπως θὰ ἔλεγεν ὁ Γκαῖτε, αὐτῆς. Ἀποτελοῦν τὸ στρῶμα ἐκεῖνο τοῦ ὄντος, τὸ ὁποῖον ὑπάρχει, ὑπῆρξε καὶ θὰ ὑπάρχῃ πάντοτε ὡς σταθερὸν κεφάλαιον πάσης γενέσεως καὶ οὐσίας. Ἡ κοινωνία τῶν Ἰδεῶν εἶναι ἡ κοσμικὴ ὁλότης θεωρουμένη διὰ τῆς πνευματικῆς ὁράσεως. Ἡ ἀναδρομὴ εἰς τὸν ὑπερουράνιον τόπον τῶν Ἰδεῶν δὲν εἶναι ἀποτέλεσμα φυγῆς ἀπὸ τὸν κόσμον καὶ δειλίας, ἀλλ' ἀναζήτησις μαρτυροῦσα περὶ τῆς παρουσίας ἐν τῇ ψυχῇ ὑψίστης ἐγκαρτερήσεως καὶ ἀνδρείας. Ἡ πλατωνικὴ καὶ γενικώτερον ἡ ἑλληνικὴ «θεωρία», δὲν εἶναι κατάστασις ἐφησυχάσεως καὶ ἀπραξίας, ἀλλ' ὑψίστη ἐνεργητικότης. Ἡ ὑπεράνω τῆς γενέσεως καὶ τῆς οὐσίας ἱσταμένη Ἰδέα τοῦ ἀγαθοῦ, ἀποτελεῖ τὸν δυναμικὸν πυρῆνα τῆς ὑπάρξεως καὶ τὴν πηγὴν πάσης δραστηριότητος. «Ἡ τοῦ ἀγαθοῦ Ἰδέα μέγιστον μάθημα, ἧι δίκαια καὶ τἆλλα προσχρησάμενα χρήσιμα καὶ ὠφέλιμα γίγνεται». Πλ. «Πολ.» 505 Α. (Ἡ Ἰδέα τοῦ ἀγαθοῦ εἶναι μέγιστον μάθημα, καὶ ὅταν σχετισθοῦν μὲ αὐτὴν ἡ δικαιοσύνη καὶ αἱ ἄλλαι ἀρεταὶ καθίστανται χρήσιμοι καὶ ὠφέλιμοι).

Τὴν στενὴν ἐπαφὴν τῆς πλατωνικῆς φιλοσοφίας μὲ τὴν ζωὴν δὲν πιστοποιοῦν μόνον αἱ σχετικαὶ μὲ τὰ ἠθικὰ καὶ πολιτικὰ προβλήματα ἐπιστημονικαὶ ἔρευναι τοῦ Πλάτωνος. Τὴν καθιστᾶ ἐντόνως αἰσθητὴν ὁ σύνδεσμός του μὲ τὸν Σωκράτη καὶ τὸν Δίωνα, ἡ δρᾶσις τῶν μαθητῶν, οἵτινες ἐμορφώθησαν εἰς τὴν Ἀκαδημίαν καὶ ἡ ἐπὶ μακρὰν σειρὰν ἐτῶν συνεχισθεῖσα πολιτικὴ δραστηριότης του ἐν Σικελίᾳ. Ὁ Πλάτων ζῇ πάντοτε ἐντὸς μιᾶς κοινότητος προσωπικοτήτων, τὰς ὁποίας δὲν συνδέει πρὸς ἀλλήλας μόνον ἡ ἐπιδίωξις κοινῶν ἐπιστημονικῶν καὶ ἠθικῶν ἰδεωδῶν. Ἡ σύνδεσις τῶν πλατωνικῶν θεμελιοῦται ἐπὶ μιᾶς ἀμέσου ψυχικῆς καὶ γνησίως προσωπικῆς ἐπαφῆς, ἥτις λαμβάνει χαρακτῆρα θρησκευτικοῦ καθαγιασμοῦ. Ἀποτελεῖται οὕτω ἱερὸς θίασος, κοινότης, τῆς ὁποίας τὰ μέλη συνδέονται δι' ἀοράτων καὶ ἀκαταλύτων πνευματικῶν δεσμῶν. Ὁ ἔρως καὶ ἡ φιλία, δημιουργοῦν περιβάλλον ἐντὸς τοῦ ὁποίου κυριαρχεῖ ἡ στοργὴ καὶ ὁ ἀπόλυτος σεβασμὸς πρὸς τὴν ἀνθρωπίνην προσωπικότητα. Ὁ κύκλος τῶν πλατωνικῶν ἔρχεται νὰ ἱδρύσῃ μίαν νησίδα, εἰς τὴν ὁποίαν θὰ καταστῇ δυνατὸν νὰ ἀξιοποιήσῃ ἡ ἀνθρωπίνη προσωπικότης ὅλα τὰ χαρίσματα, τὰ ὁποῖα ἔχουν εἰς αὐτὴν δωρήσει οἱ θεοί. Ὁ Πλάτων δὲν εἶναι εἷς μακρὰν ἀπὸ τὴν ἀνθρωπίνην κοινωνίαν διαβιῶν ὀνειροπόλος διανοητής. Ζῇ πάντοτε ἐντὸς κύκλου προσφιλῶν προσώπων. Ἡ ἀγάπη του πρὸς τὸν συνάνθρωπον προικίζει τὸν πνευματικόν του ὀφθαλμὸν μὲ ἀπαράμιλλον ψυχογνωστικὴν ἱκανότητα. Μὲ τὸ χάρισμά του τοῦτο κατώρθωσε νὰ εἰσδύσῃ εἰς τὰ ἄδυτα τῆς ψυχῆς τοῦ Σωκράτους, νὰ διαγνώσῃ τὸ δαιμονικόν της βάθος καὶ νὰ ἀνακαλύψῃ τὸν πνευματικὸν θησαυρόν, ὅστις ἐκρύπτετο μέσα εἰς αὐτήν. Ἡ ἀρχὴ καὶ τὸ τέλος τῆς πλατωνικῆς φιλοσοφίας εἶναι ἀνθρωπολογική. Ὡς πρώτην του ἀφετηρίαν λαμβάνει τὸ σωκρατικὸν γνῶθι σαυτόν. Ἐν τῇ προσπαθείᾳ του νὰ γνωρίσῃ τὸν ἑαυτόν του ὁ φιλόσοφος εὑρίσκεται ἠναγκασμένος νὰ γνωρίσῃ τὴν κοσμικὴν ὁλότητα, ἐντὸς τῆς ὁποίας ἀνακαλύπτει τὸν ἑαυτόν του ἐνηρθρωμένον. Τὸ ὕψιστον τέλος τῆς πλατωνικῆς φιλοσοφίας εἶναι ἡ ἀναμόρφωσις τῆς ἀνθρωπίνης ὑποστάσεως κατὰ τὸ πρότυπον τῆς εἰς τὸ σύμπαν ἐπικρατούσης ἁρμονίας. Ἡ πραγματοποίησις αὕτη ὅμως δὲν δύναται νὰ συντελεσθῇ αὐτομάτως. Χρειάζεται ψυχικὴ ἐγκαρτέρησις, ἀγωνιστικὴ διάθεσις καὶ ἀνδρεία. Τὸ ἀγωνιστικὸν τοῦτο πνεῦμα τὸ ἁπαντῶμεν εἰς πᾶσαν γραμμὴν τῶν πλατωνικῶν ἔργων. Ὁ Πλάτων ἐμφανίζεται εἰς τοὺς διαλόγους του ὡς ὁ αἰώνιος ἀναζητῶν καὶ ἐρευνῶν ἄνθρωπος. Ἡ ψυχή του οὐδέποτε ἐφησυχάζει. Πάντοτε κινεῖται πρὸς τὰ ἔμπρός. Ἐπιχειρεῖ νὰ ἀνακαλύψῃ νέους δρόμους, νὰ πλησιάσῃ πρὸς τὸ ἀπρόσιτον. Εἰς τὴν ἀκατάπαυστον αὐτὴν πρὸς τὰ ἔμπρὸς προχώρησιν ὀφείλεται ὁ ἀγωνιστικὸς καὶ δραματικὸς τόνος, ὅστις δεσπόζει εἰς ὅλα τὰ συγγράμματά του. Πιστὸς εἰς τὰς ἡρωϊκὰς παραδόσεις τῆς οἰκογενείας του ὁ Ἀθηναῖος φιλόσοφος θέλει νὰ ἀναδειχθῇ εἰς τὸ πεδίον τῶν πνευματικῶν ἀγώνων ἀνδρεῖος καὶ καρτερικὸς ἀγωνιστής. Διεξάγει εἰς ὅλην του τὴν ζωὴν ἀγῶνα διὰ τὴν κατάκτησιν τῆς γνώσεως, διὰ τὸν καθορισμὸν τῶν ἐπιστημονικῶν μεθόδων καὶ διὰ τὴν ἐπίλυσιν ἐπιστημονικῶν προβλημάτων. Ἐξ ἴσου καρτερικὴ καὶ ἀδιάκοπος ὑπῆρξε καὶ ἡ πολεμική, τὴν ὁποίαν διεξήγαγεν ὁ Πλάτων ἐναντίον τῶν Σοφιστῶν. Οὐδέποτε ὁ Ἀθηναῖος φιλόσοφος παρεγνώρισεν, ὅτι οἱ Σοφισταὶ ἦσαν κάτοχοι ἐξειδικευμένων γνώσεων. Ἡ ἐναντίον των ἐκ μέρους του πολεμικὴ ὀφείλεται εἰς τὴν διαπίστωσιν, ὅτι ἀπὸ τοὺς Σοφιστὰς ἔλειπεν ἡ ἀπὸ ἠθικὰς πεποιθήσεις ἀφορμωμένη ἀντιμετώπισις τῆς ζωῆς, ἡ ρίζωσις εἰς τὸ ἔδαφος τῆς ἑλληνικῆς πόλεως. Οἱ Σοφισταὶ δὲν ἦσαν οὔτε συνοπτικοί, οὔτε διαλεκτικοί. Εἶχον παρασυρθῇ εἰς τὴν δίνην τῆς πολυπραγμοσύνης καὶ τῆς πολυλογίας, δὲν ἠδύναντο νὰ ἐξαρθοῦν ἐπάνω ἀπὸ τὸ ἐπίπεδον τοῦ ὡμοῦ ἐμπειρισμοῦ. Δὲν εἶχον τὴν δύναμιν νὰ συλλάβουν δι' ἐνιαίας θεωρήσεως τὸ σύνολον τῆς πραγματικότητος. Ὁ Πλάτων ὑπερνικᾷ τὸν συγκεχυμένον καὶ ἄψυχον κόσμον τῆς ἐμπειρίας. Ἀπέναντι αὐτοῦ ἀντιτάσσει τὸν κόσμον τῶν Ἰδεῶν. Ἀπέναντι τῆς ἠθικῆς ἀβεβαιότητος καὶ τοῦ ἀχαλινώτου ἀτομικισμοῦ τῶν Σοφιστῶν, ἀντιπαρατάσσει τὴν μεγαλειώδη τοῦ Σωκράτους προσωπικότητα. Μαζὶ μὲ τὸν διδάσκαλόν του ὁ Πλάτων καλεῖ τοὺς συμπολίτας του νὰ ἐπανέλθουν εἰς τὸ γνήσιον ἑλληνικὸν ἰδεῶδες τῆς ἀρετῆς. Ἐπιχειρεῖ τὴν ἀνακαίνισιν τῆς πόλεως διὰ τοῦ δεσμοῦ τοῦ Ἔρωτος καὶ διὰ τῆς δυνάμεως τῆς ἐπιστήμης. Γνωρίζει ὅτι οἱ συμπολῖταί του, ἔπειτα ἀπὸ τὰ δεινὰ τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου δὲν εἶχον τὴν ψυχικὴν ρώμην, ἡ ὁποία ἐχρειάζετο διὰ τὴν ὑπ' αὐτοῦ προτεινομένην ἀνακαίνισιν. Τοῦτο ὅμως δὲν τὸν ἀποθαρρύνει. Συνεχίζει τὴν προσπάθειάν του μὲ τὴν βεβαιότητα, ὅτι εἰς τὸ μέλλον τὰ κηρύγματά του θὰ ἐπιζήσουν καὶ θὰ φέρουν πλουσίους καρπούς. Ἡ πάροδος τοῦ χρόνου τὸν ἐδικαίωσεν. Ἡ κατὰ τὸν 15ον αἰῶνα ἵδρυσις τῆς πρώτης Ἀκαδημίας εἰς τὴν Φλωρεντίαν, ἥτις ὀφείλεται εἰς τὴν μεταφύτευσιν τῶν πλατωνικῶν Ἰδεῶν ὑπὸ τοῦ Πλήθωνος εἰς τὴν Ἰταλίαν, ἦλθε νὰ συνεχίσῃ τὸ ἔργον, τὸ ὁποῖον εἶχεν ἀρχίσει ὁ Πλάτων εἰς τὸ ἱερὸν τοῦ Ἀκαδήμου.

Ὅρια καὶ περιεχόμενον τῆς πνευματικῆς δημιουργίας τοῦ Πλάτωνος. Ἡ πολυμέρεια τῆς πνευματικῆς δράσεως τοῦ Πλάτωνος εἶναι τόσον μεγάλη, ὥστε τὸ περιεχόμενον αὐτῆς πρέπει νὰ ἐξετασθῇ ἀπὸ πολλῶν ἀπόψεων. Πολλάκις ὁ ὑπερβολικὸς ζῆλος συστηματοποιήσεως ἐγένετο ἀφορμὴ νὰ ἐξετασθῇ τὸ ἔργον τοῦ Ἀθηναίου φιλοσόφου ἐπὶ τῇ βάσει μονοπλεύρου προοπτικῆς. Ἡ μονομέρεια τῆς αὐστηρᾶς συστηματικῆς θεωρήσεως παρέσυρε πολλοὺς ἐρευνητὰς εἰς ἕξαρσιν ὡρισμένων μόνον σημείων τοῦ ἔργου του καὶ εἰς παραμέλησιν ἄλλων ἐξ ἴσου οὐσιωδῶν χαρακτηριστικῶν. Ἐξ ἴσου ἀτυχῆς ὑπῆρξε καὶ ἡ προσπάθεια νὰ ταξιθετηθῇ ἡ φιλοσοφία του εἰς μίαν ἀπὸ τὰς μονομερῶς θεωρούσας τὴν πραγματικότητα φιλοσοφικὰς ἀπόψεις. Τὸ πνεῦμα τοῦ Πλάτωνος ἀρνεῖται νὰ ὑποταγῇ εἰς τὰς μονομερείας τῆς φιλοσοφικῆς ὁρολογίας, ἥτις ἔχει ἐφευρεθῇ διὰ διδακτικοὺς σκοπούς. Ἡ ἑνότης τοῦ πλατωνικοῦ ἔργου ὁμοιάζει μὲ τὴν ἁρμονίαν, ἥτις συνδιαλλάσσει καὶ ἑνοποιεῖ ἓν μέγα πλῆθος ἀντιθέσεων. Ὅπως ἓν ὑπέροχον δημιούργημα τῆς φύσεως δυνάμεθα νὰ τὸ θεωρήσωμεν ἀπὸ διαφορετικὰς ἀπόψεις, χωρὶς νὰ χάνωμεν τὴν συναίσθησιν τῆς ἑνότητός του, κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον εἶναι δυνατὸν νὰ ἐπισκοπήσωμεν τὸ ἔργον τοῦ Πλάτωνος ἀπὸ ποικίλων πλευρῶν, χωρὶς ἡ τοιαύτη θεώρησις νὰ διασπᾷ τὴν ἐσωτερικὴν νοηματικὴν συνάφειαν.

Ὁ Πλάτων ὡς καλλιτέχνης, κοινωνικὸς καὶ πολιτικὸς ἀναμορφωτής, ὡς λογικευόμενος, ὡς ἐπιστήμων ἐρευνητής, ὡς μεταφυσικὸς καὶ πολιτικὸς φιλόσοφος, μένει πάντοτε πιστὸς εἰς τὴν ἐσωτερικὴν μορφὴν τῆς ὑποστάσεώς του. Τὰ πάντα ἀναπηδοῦν ἀπὸ τὸ δημιουργικὸν τῆς ψυχῆς του βάθος μὲ τὴν φυσικότητα, ἡ ὁποία χαρακτηρίζει τὰ αὐτοφυῆ δημιουργήματα. Ἡ ἑνότης τοῦ ἔργου του δὲν εἶναι ἐξωτερική. Δὲν ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν ἑνότητα ἢ τὴν ποικιλίαν τῶν θεμάτων, τὰ ὁποῖα ἑκάστοτε ἐπεξεργάζεται. Ἀπορρέει ἀπὸ τὸν ἐνιαῖον ρυθμόν, ἀπὸ τὸν ἐσωτερικὸν νόμον, ὅστις διέπει τὰς ἐκδηλώσεις τῆς δημιουργικῆς ἐπεξεργασίας ποικίλων καὶ ἀνομοίων κατὰ τὸ ἐξωτερικὸν περιεχομένων των προβλημάτων. Ἡ ἑνότης τῆς θεωρήσεως ἀποτελεῖ ἀπόρροιαν τῆς σταθερᾶς καὶ ἐνιαίας τοποθετήσεώς του ἔναντι τῆς ζωῆς καὶ τῆς ὑπάρξεως. Αἱ ρίζαι τῆς πλατωνικῆς σκέψεως καὶ αἰσθήσεως φθάνουν εἰς τὸ βάθος ἐκεῖνο, εἰς τὸ ὁποῖον ἐφησυχάζουν αἱ δημιουργικαὶ δυνάμεις τῆς φύσεως.

Διὰ τοῦτο τὸ ἔργον του εἶναι προικισμένον μὲ τὴν ρωμαλεότητα καὶ τὴν ἁπλότητα τὴν ὁποίαν ἀπαντῶμεν μόνον εἰς τὰ δημιουργήματα τῆς φύσεως.

Συμφώνως πρὸς τὰς προηγηθείσας διαπιστώσεις εἶναι δυνατὸν νὰ θεωρήσωμεν τὸ πλατωνικὸν ἔργον ἀπὸ ὅλας τὰς πλευρὰς τὰς ὁποίας παρουσιάζει, ἀπαλλασσόμενοι ἀπὸ πᾶσαν ἐκ τῶν προτέρων συστηματικὴν προκατάληψιν. Αἱ ἀπόψεις, ἀπὸ τὰς ὁποίας δυνάμεθα νὰ προχωρήσωμεν εἰς τὴν ἐξέτασίν του εἶναι αἱ ἀκόλουθοι:

I. Ὁ Πλάτων ὡς φιλόσοφος
II. Ὁ Πλάτων ὡς ἐπιστήμων
III. Ὁ Πλάτων ὡς ἀναμορφωτὴς τοῦ πολιτικοῦ καὶ ἠθικοῦ βίου
IV. Ὁ Πλάτων ὡς παιδευτής
V. Ὁ Πλάτων ὡς καλλιτέχνης.

Εἰς τὸ παρὸν ἄρθρον θὰ ἀσχοληθῶμεν κυρίως μὲ τὸν Πλάτωνα ὡς φιλόσοφον καὶ ἐπιστήμονα. Ὡς πρὸς τὰ λοιπὰ κεφάλαια ὁ ἀναγνώστης δύναται νὰ ἀνατρέξῃ εἰς τὸ ἄρθρον Ἑλληνικὴ Φιλοσοφία τοῦ παρόντος τόμου.

I. Ο ΠΛΑΤΩΝ ΩΣ ΦΙΛΟΣΟΦΟΣ

Ἡ ἔννοια τῆς φιλοσοφίας.— Ἡ φιλοσοφία ὡς θεωρία. Οἱ ὅροι φιλοσοφία καὶ φιλόσοφος εἶχον χρησιμοποιηθῆ καὶ πρὸ τοῦ Πλάτωνος, ἀλλ' ἡ καθολίκευσις τῆς χρήσεώς των ἀνήκει εἰς αὐτόν. Εἷς ἐκ τῶν μαθητῶν τοῦ Πλάτωνος, ὁ Ἡρακλείδης ὁ Ποντικός, μᾶς παρέχει τὴν εἴδησιν, ὅτι πρῶτος ὁ Πυθαγόρας ὑπῆρξεν εἰσηγητὴς τῆς χρήσεως τοῦ ὅρου φιλόσοφος. Κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τοὺς παλαιοτέρους του, οἱ ὁποῖοι ἀπεκάλουν τὸν ἑαυτόν των σοφόν, ἐρωτηθεὶς ὁ Πυθαγόρας περὶ τοῦ ἔργου, τὸ ὁποῖον μετήρχετο, εἶπεν ὅτι οὐδεμίαν ἐγνώριζε τέχνην, ἀλλ' ἦτο «φιλόσοφος». Διὰ νὰ διασαφηνίσῃ δὲ τὸν ὅρον αὐτὸν εἶπεν, ὅτι ἓν μέγα πλῆθος ἀνθρώπων συνέρρεεν εἰς τοὺς μεγάλους ἀγῶνας, τοὺς ὁποίους ἐτέλουν κατὰ περιόδους οἱ Ἕλληνες. Ἐκ τοῦ πλήθους αὐτοῦ, ἄλλοι προσήρχοντο ἐκεῖ διὰ νὰ ἀγωνισθοῦν, ἄλλοι διὰ νὰ ἐμπορευθοῦν καὶ ἄλλοι τέλος διὰ νὰ ἀπολαύσουν τὸ θέαμα, τὸ ὁποῖον παρεῖχον οἱ ἀγῶνες. Πρὸς τοὺς τελευταίους τούτους παρέβαλεν ὁ Πυθαγόρας τοὺς φιλοσόφους. Φιλόσοφοι κατ' αὐτὸν εἶναι ἐκεῖνοι οἱ ὁποῖοι παραμελοῦν ὅλας τὰς ἄλλας ἀσχολίας καὶ ἀφιερώνονται εἰς τὴν θεώρησιν τῆς φύσεως τῶν ὄντων. Κατὰ τὴν ἀντίληψιν αὐτήν, ἡ φιλοσοφία συμπίπτει μὲ τὴν «θεωρίαν». Λέγοντες θεωρίαν οἱ Ἕλληνες ἐννόουν τὴν αἰσθητικὴν ἀπόλαυσιν, ἥτις πηγάζει ἀπὸ τὴν παρακολούθησιν τοῦ θεάματος, τὸ ὁποῖον παρέχει ἡ τέλεσις ἀγώνων ἢ ἑορτῶν, καθὼς καὶ ἡ περιήγησις εἰς ξένας χώρας μὲ τὸν σκοπὸν νὰ ἴδωμεν ἀξιοθέατα θεάματα. Ἂν ἠθέλαμεν νὰ χρησιμοποιήσωμεν μίαν ἀντίστοιχον νεωτερικὴν ἔκφρασιν, θὰ ἐλέγομεν ἀκολουθοῦντες τὸν Γερμανὸν φιλόσοφον Κάντιον, ὅτι θεωρία εἶναι «ἡ ἀπηλλαγμένη παντὸς ἰδιοτελοῦς σκοποῦ θέα τῆς μορφῆς τῶν πραγμάτων». Κάμνομεν «θεωρίαν» μόνον ὅταν, λησμονοῦντες πᾶσαν ὠφελιμιστικὴν καὶ ἰδιοτελῆ ἐπιδίωξιν, ἀφοσιωνώμεθα εἰς τὸ νὰ ἴδωμεν ποία εἶναι ἡ καθαρὰ καὶ γνησία μορφή, τὴν ὁποίαν παρέχουν τὰ ἀντικείμενα, τὰ γεγονότα καὶ τὰ φαινόμενα τὰ ὁποῖα ἀντικρύζομεν εἰς τὸν κόσμον. Αἱ μαρτυρίαι τὰς ὁποίας μᾶς παρέχει ὁ Διογένης ὁ Λαέρτιος (1, 12) καὶ ὁ Κικέρων (Τουσκουλαναὶ Διατριβαὶ V, 3), λέγουν ὅτι ὁ Ἡρακλείδης ἀνέφερεν εἰς σύγγραμμά του τὸν τοιοῦτον ὁρισμὸν τῆς φιλοσοφίας, ὡς δοθέντα ὑπὸ τοῦ Πυθαγόρου πρὸς τὸν Λέοντα τὸν τύραννον τῶν Σικυωνίων. Ἀλλ' ἡ φιλολογικὴ ἔρευνα ἔχει ἀποδείξει ὅτι ὁ Ἡρακλείδης διέπραξε τὸν ἀναχρονισμὸν νὰ ἀποδώσῃ εἰς τὸν Πυθαγόραν ἕνα ὁρισμὸν τῆς φιλοσοφίας, ὅστις εἶχε διαμορφωθῆ εἰς τοὺς κύκλους τῆς Πλατωνικῆς Ἀκαδημίας. Ὥστε ὁ χαρακτηρισμὸς τῆς φιλοσοφίας ὡς θεωρίας, ἀποτελεῖ χαρακτηρισμόν, ὅστις εἶχεν ἐπικρατήσει εἰς τὴν Πλατωνικὴν Ἀκαδημίαν καὶ ἐκφράζει γνησίως τὰς ἀντιλήψεις, τὰς ὁποίας εἶχεν ὁ Πλάτων ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου.

Ἂν τώρα ἐμβαθύνωμεν εἰς τὸ περιεχόμενον τοῦ ὁρισμοῦ, ὅστις ταυτίζει τὴν φιλοσοφίαν μὲ τὴν θεωρίαν, θὰ διαπιστώσωμεν ὅτι δὲν μᾶς διαφωτίζει οὔτε ὡς πρὸς τὴν μέθοδον, οὔτε ὡς πρὸς τὸ ἀντικείμενον μὲ τὸν ὁποῖον ἀσχολεῖται ὁ φιλόσοφος. Ἐμφανίζει τὴν φιλοσοφίαν μόνον ὡς ἕνα καθωρισμένον τρόπον ζωῆς, ὅστις προϋποθέτει τὴν ἀπαλλαγὴν τοῦ φιλοσοφοῦντος ἀνθρώπου ἀπὸ πᾶσαν βιοτικὴν μέριμναν. Διὰ νὰ ἐπιδοθῶμεν εἰς τὴν θεωρίαν, πρέπει νὰ ἔχωμεν ἀπαλλαγῆ ἀπὸ τὸν φόρτον τῶν φροντίδων τῆς καθημερινῆς ζωῆς, νὰ ἔχωμεν διαθέσιμον χρόνον, «σχολήν», ὅπως ἔλεγον οἱ ἀρχαῖοι. Τοιαύτην «σχολὴν» εἶχον κατὰ τὴν ἑλληνικὴν ἀρχαιότητα μόνον οἱ ἐλεύθεροι. Συνεπῶς ἡ φιλοσοφία καθοριζομένη ὡς θεωρία, ἀναφέρεται μόνον εἰς τὴν στάσιν, τὴν ὁποίαν λαμβάνει ὁ φιλόσοφος ἔναντι τῆς καθημερινῆς ζωῆς καὶ εἰς τὴν ἐσωτερικὴν αἰσθητικὴν διάθεσιν, ἥτις ἀπορρέει ἀπὸ μίαν τοιαύτην ἔναντι τοῦ κόσμου τοποθέτησιν. Τοῦτο ὅμως δὲν ἀποτελεῖ χαρακτηριστικὸν δυνάμενον νὰ ἀποτελέσῃ ὁρισμὸν διακρίνοντα τὸν φιλόσοφον ἀπὸ ἄλλα εἴδη ἀνθρώπων, εἰς τοὺς ὁποίους εἶναι προσφιλὴς ἡ ἐκ τῶν θεαμάτων προερχομένη τέρψις. Διὰ τοῦτο ὁ Πλάτων εἰς τὴν «Πολιτείαν» του (476 Α), διαχωρίζει τοὺς φιλοθεάμονας ἀπὸ τοὺς φιλοσόφους. Εἶναι δυνατόν, λέγει ὁ Πλάτων, νὰ εἶναι κανεὶς ἐραστὴς τῶν θεαμάτων, καὶ τῶν ἀκουσμάτων, «φιλοθεάμων» καὶ «φιλήκοος», χωρὶς νὰ εἶναι καὶ φιλόσοφος: «Οἱ μέν που φιλήκοοι καὶ φιλοθεάμονες τάς τε καλὰς φωνὰς ἀσπάζονται καὶ χρόας καὶ σχήματα καὶ πάντα τὰ ἐκ τῶν τοιούτων δημιουργούμενα, αὐτοῦ δὲ τοῦ καλοῦ ἀδύνατος αὐτῶν ἡ διάνοια τὴν φύσιν ἰδεῖν τε καὶ ἀσπάσασθαι». («Ὅσοι ἀγαποῦν τὰ ἀκούσματα καὶ τὰ θεάματα, ἀγαποῦν καὶ τὰς ὡραίας φωνὰς καὶ τὰ χρώματα καὶ τὸ σχήματα, ὅλα τὰ δημιουργήματα τὰ ὁποῖα συναπαρτίζονται ἀπὸ αὐτά, ἀλλὰ ἡ διάνοιά των δὲν ἔχει τὴν δύναμιν νὰ ἴδῃ τὴν φύσιν τοῦ καθαυτὸ καλοῦ (δηλαδὴ τὴν ἰδέαν τοῦ καλοῦ) καὶ νὰ τὴν ἀγαπήσῃ). Ἡ ἰδιότης τοῦ φιλοθεάμονος δὲν ἀρκεῖ νὰ ἀναδείξῃ τὸν κάτοχόν της φιλόσοφον, διότι πρὸς τοῦτο προαπαιτεῖται νὰ εἶναι «φιλοθεάμων τῆς ἀληθείας», χρειάζεται δηλαδὴ νὰ προσδιορισθῆ καὶ τὸ ἀντικείμενον τῆς θέας. Τοῦτο εἶναι ἡ «ἀλήθεια», ἡ καθαυτὸ φύσις τῶν πραγμάτων. Ἡ θεωρία ἄρα ὑψοῦται εἰς φιλοσοφίαν, ἐφ' ὅσον μᾶς δίδει τὴν ἱκανότητα νὰ ἀτενίσωμεν τὰ ὄντα εἰς τὴν ἀληθινήν των οὐσίαν, ἐφόσον καθίσταται ἐνέργεια ἀποκαλύπτουσα τὴν βαθυτέραν τῶν ὄντων οὐσίαν. Ἀλλὰ μία ὑπὸ τοιαύτην ἔννοιαν ἐκδοχὴ τῆς θεωρίας, θέτει ποικίλα ἐρωτήματα, ἐκ τῶν ὁποίων τὰ σπουδαιότερα εἶναι τὰ ἀκόλουθα:

Ποία θὰ εἶναι ἡ ἀφορμὴ ἡ ὁποία θὰ παρακινήσῃ τὴν ἀνθρωπίνην ψυχὴν διὰ νὰ προχωρήσῃ εἰς μίαν τοιαύτην τῶν πραγμάτων ἐπισκόπησιν; Κατὰ ποῖον τρόπον πρέπει νὰ ρυθμισθῆ ἡ θεωρητικὴ ἐνατένισις διὰ νὰ ἀποκαλυφθῆ ἡ βαθυτέρα οὐσία τῶν ὄντων; Ποῖαι εἶναι αἱ περιοχαὶ τῆς πραγματικότητος πρὸς τὰς ὁποίας θὰ στρέψῃ τὸ βλέμμα του ὁ φιλόσοφος; Ποῖα εἶναι τὰ ἀποτελέσματα τὰ ὁποῖα θὰ προκύψουν ἀπὸ τὴν φιλοσοφικὴν ἐπισκόπησιν; Τίθεται μὲ ἄλλους λόγους τὸ πρόβλημα τῆς γενεσιουργοῦ αἰτίας, ἥτις δημιουργεῖ τὴν φιλοσοφίαν, τὸ πρόβλημα τῆς μεθόδου τὴν ὁποίαν ἀκολουθεῖ ἡ φιλοσοφικὴ ἔρευνα, τὸ πρόβλημα τοῦ καθορισμοῦ τῶν ἀντικειμένων τῆς ἐρεύνης της καὶ τῆς διαπιστώσεως τῶν πορισμάτων τῆς ζητήσεώς της. Ἡ διασαφήνισις τῆς ἐννοίας τῆς φιλοσοφίας δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐπιτευχθῆ, ἂν δὲν διαφωτισθοῦν ἐπαρκῶς τὰ τεθέντα ἐρωτήματα.

Ἡ ἀρχὴ τῆς φιλοσοφίας. Θαυμασμὸς καὶ ἔρως. Περὶ τῆς αἰτίας ἥτις ἀναγκάζει τὸν ἄνθρωπον νὰ φιλοσοφήσῃ ὁμιλεῖ ὁ Πλάτων εἰς τὸν διάλογόν του «Θεαίτητος» 155 Δ λέγων «μάλα γὰρ φιλοσόφου τοῦτο τὸ πάθος, τὸ θαυμάζειν· οὐ γὰρ ἄλλη ἀρχὴ φιλοσοφίας ἢ αὕτη» (αὐτὸ τὸ συναίσθημα, δηλ. ὁ θαυμασμὸς ἀποτελεῖ χαρακτηριστικὸν ἀνθρώπου, ὅστις ἔχει πολὺ ἀνεπτυγμένην τὴν πρὸς τὴν φιλοσοφίαν προδιάθεσιν. Διότι κανὲν ἄλλο παρὰ αὐτό, δηλαδὴ ὁ θαυμασμὸς εἶναι ἡ ἀρχὴ τῆς φιλοσοφίας). Ἡ κατάστασις τοῦ θαυμασμοῦ γεννᾶται εἰς τὴν ἀνθρωπίνην ψυχὴν ὅταν εὑρεθῆ πρὸ μιᾶς ἐξαιρετικῆς καταστάσεως τῶν πραγμάτων. Ἐφ' ὅσον ἡ ροὴ τῶν γεγονότων ἐξελίσσεται κατὰ τὸν συνηθισμένον τρόπον, οὐδεμίαν παρέχει ἀφορμὴν πρὸς θαυμασμόν. Μόνον ὅταν ἡ πορεία των ἐμφανίζεται ὡς κάτι τὸ μὴ συμμορφούμενον πρὸς ὅ,τι ἡμεῖς ἀνεμένομεν νὰ συμβῆ, ὡς κάτι τὸ παρὰ τὴν «δόξαν», δηλ. παρὰ τὴν ὑποκειμενικήν μας προσδοκίαν, γεννᾶται ἡ ἀπορία καὶ ὁ θαυμασμός. Ἐπισυμβαίνει ἓν εἶδος ταραχῆς εἰς τὴν ψυχήν μας, ἥτις μᾶς ἀναγκάζει νὰ ἐπιζητήσωμεν καταφύγιον εἰς τὴν φιλοσοφίαν. Ἡ στροφὴ τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὴν φιλοσοφίαν πραγματοποιεῖται ὅταν παύσουν τὰ πράγματα νὰ προσπίπτουν εἰς τὴν ἀντίληψίν του ὡς αὐτονόητα, ὅταν ἀπαλλαγῆ ἡ ψυχὴ ἀπὸ τὴν φαντασίωσιν ὅτι ἔχει τὴν δύναμιν νὰ κατανοῆ καὶ νὰ ἐξηγῆ τὰ πάντα. Προϋπόθεσις διὰ τὴν γένεσιν τῆς ἐσωτερικῆς ἀνησυχίας, ἥτις θὰ ὠθήσῃ τὴν ψυχὴν πρὸς τὸν φιλοσοφικὸν στοχασμὸν εἶναι ἡ συνείδησις τῆς ἀνεπαρκείας καὶ ἐλλειπτικότητος τῆς ἀνθρωπίνης γνώσεως. Εἰς τὴν «Ἀπολογίαν» ὁ Πλάτων παριστάνει τὸν Σωκράτη ἐκκινοῦντα ἀπὸ τὴν θεμελιώδη αὐτὴν διαπίστωσιν. Κατενόησεν ὁ Σωκράτης ὅτι «σοφώτατός ἐστιν, ὅστις ἔγνωκεν ὅτι οὐδενὸς ἄξιός ἐστι τῇ ἀληθείᾳ πρὸς σοφίαν», («Ἀπολογία» 23 Β (σοφώτατος εἶναι ἐκεῖνος ὅστις ἔχει κατανοήσει ὅτι πραγματικῶς οὐδεμίαν ἀξίαν ἔχει ὡς πρὸς τὴν σοφίαν του). Ἡ συνείδησις τῆς ἀνεπαρκείας τῆς ἀνθρωπίνης γνώσεως ἀποτελεῖ κατὰ τὸν Πλάτωνα, τὴν ἀρχὴν τῆς φιλοσοφίας. Κινεῖ τὸν ἄνθρωπον πρὸς τὸν φιλοσοφικὸν στοχασμὸν ἡ συναίσθησις ὅτι ἡ γνῶσις του καὶ γενικώτερον ἡ ὕπαρξίς του ἔχει περιωρισμένα ὅρια. Κατὰ τὸν Πλάτωνα δὲν δικαιοῦται ὁ ἄνθρωπος νὰ προβάλῃ τὴν ἀξίωσιν ὅτι εἶναι κάτοχος σοφίας. Ἡ κατοχὴ αὐτῆς εἶναι προνόμιον τοῦ Θεοῦ. Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον δύναται καὶ ὀφείλει νὰ κάμῃ ὁ ἄνθρωπος εἶναι νὰ γίνῃ ἐπιθυμητὴς τῆς σοφίας. Διὰ τοῦτο ὁ Πλάτων θεωρεῖ ὡς ἀλαζονείαν νὰ διαμφισβητήσῃ διὰ τὸν ἑαυτόν του τὸν τίτλον τοῦ σοφοῦ. Ἀρκεῖται νὰ εἶναι φίλος τῆς σοφίας, «φιλόσοφος». Ἂν ληφθῆ ὑπ' ὄψει ὅτι ἡ σοφία συνίσταται εἰς τὴν πλήρη κατανόησιν τῶν ὄντων κατὰ τὴν ἐσωτερικὴν αὐτῶν οὐσίαν, φιλοσοφία εἶναι ἡ διαρκὴς τάσις πρὸς τὴν ἀπόκτησιν μιᾶς τοιαύτης κατανοήσεως, προερχομένη ἀπὸ τὴν συναίσθησιν τῆς ἐλλείψεώς της. Ἡ διαρκὴς αὐτὴ τάσις ἐκδηλώνεται μὲ ἰσχυρὸν συναισθηματικὸν τόνον ὡς μακρυνὴ νοσταλγία καὶ ἔρως. Ἡ ψυχὴ τοῦ φιλοσόφου καταλαμβάνεται ἀπὸ ἰσχυρὸν ἔρωτα, ὅστις παρορμᾷ διαρκῶς αὐτὴν νὰ φθάσῃ εἰς μίαν πλησίασιν πρὸς τὸ ὄν. Ἡ ἰσχυρὰ αὐτὴ ἐρωτικὴ πνοὴ προσδίδει ἐξαιρετικῆς ἐντάσεως δυναμισμὸν εἰς τὸν φιλοσοφικὸν στοχασμὸν τοῦ Πλάτωνος. Ἡ ἐκζήτησις τῆς ἀληθείας καὶ ὁ Ἔρως ἀποτελοῦν διὰ τὸν Ἀθηναῖον φιλόσοφον μίαν προσχώρησιν τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς πρὸς τὴν γνησίαν σφαῖραν τῆς ὑπάρξεως. Ὥστε ἡ ἀφορμὴ ἥτις παρορμᾷ τὸν ἄνθρωπον νὰ φιλοσοφήσῃ, εἶναι ἡ συναίσθησις μιᾶς ἐσωτερικῆς ἀναταραχῆς, ὁ πόθος πρὸς ὑπερνίκησιν μιᾶς ἐσωτερικῆς ψυχικῆς ἐνδείας. Τὸ κίνητρον, τὸ ὁποῖον ἀναγκάζει τὴν ψυχὴν νὰ κινηθῆ πρὸς μίαν ὑψηλοτέραν περιοχὴν τῆς ὑπάρξεως ἔχει περιγράψει ὁ

Πλάτων εἰς τὸ «Συμπόσιον». Ἐκ τῶν θεῶν οὐδεὶς λέγει ὁ Πλάτων φιλοσοφεῖ, διότι πᾶς θεὸς εἶναι σοφός. Ἐξ ἀντιθέτου εἰς τὴν ψυχὴν οὐδενὸς ἀμαθοῦς γεννᾶται ἡ ἐπιθυμία νὰ φιλοσοφήσῃ. Ὁ ἀμαθὴς ζῇ μὲ τὴν ψευδαισθησιν ὅτι εἶναι κάτοχος μαθήσεως καὶ σοφίας. Ὅθεν μόνον ὁ ἱστάμενος μεταξὺ σοφίας καὶ ἀμαθείας αἰσθάνεται τὴν ἀνάγκην νὰ φιλοσοφήσῃ. Τοιοῦτον δὲ ἀναστρεφόμενον εἰς τὸ μεταξὺ σοφίας καὶ ἀμαθείας διάστημα, εἶναι ὁ ἄνθρωπος καὶ ὁ Ἔρως. Τόσον ὁ ἄνθρωπος ὅσον καὶ ὁ Ἔρως κατατάσσονται ἀπὸ τὸν Πλάτωνα εἰς τὰ ὄντα, τὰ ὁποῖα χαρακτηρίζονται ὡς «μεταξύ». Εἶναι ὄντα ἱστάμενα εἰς τὸ μεσοδιάστημα μεταξὺ σοφίας καὶ ἀμαθείας, τελειότητος καὶ ἀτελείας. Μόνον τὰ κατὰ ἕνα τοιοῦτον τρόπον ὑφιστάμενα ὄντα εἶναι δυνατὸν νὰ φιλοσοφήσουν. Ἡ φιλοσοφία εἶναι δι' αὐτὰ μία ἀδιάκοπος προχώρησις εἰς ἕνα διαρκῶς ὑψηλότερον βαθμὸν τελειότητος. Διαρκῶς ἐπισυμβαίνει εἰς αὐτὰ μία ὑπέρβασις τοῦ ὁρίου, εἰς τὸ ὁποῖον ἑκάστοτε φθάνουν. Ζοῦν πραγματοποιοῦντα διαρκῶς μίαν προχώρησιν. Ἡ δυναμικὴ τάσις, ἡ ὠθοῦσα τὴν ψυχὴν τοῦ φιλοσόφου πρὸς τὴν προχώρησιν αὐτὴν εἶναι κατὰ τὸν Πλάτωνα ὁ Ἔρως. Δι' αὐτῆς ἐπιτελεῖται μία ἐπέκτασις τῶν ὁρίων τῆς ἀνθρωπίνης ὑπάρξεως, εἰς πλουτισμὸς τῆς ὀντολογικῆς της οὐσίας. Ὁ πλουτισμὸς αὐτὸς δὲν εἶναι φαινόμενον στατικόν. Ὁ Ἔρως δὲν ταυτίζεται μὲ τὸ συναίσθημα τοῦ ἐφησυχασμοῦ εἰς τὰ κεκτημένα. Εἶναι σύνοικος τῆς πενίας, δεινὸς θηρευτής, ἀναστρεφόμενος μεταξὺ πλούτου καὶ πενίας, ἐπιθυμητὴς τῆς φρονήσεως «δεινὸς γόης καὶ φαρμακεὺς καὶ σοφιστής» (Πλάτων. «Συμπόσιον» 103 Δ).

Ἂν θελήσωμεν νὰ συσχετίσωμεν τὰ ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος περὶ τοῦ Ἔρωτος λεγόμενα πρὸς ἀντιλήψεις τῆς νεωτέρας φιλοσοφίας, αὐτομάτως θὰ ἔλθῃ εἰς τὸν νοῦν μας ὁ χαρακτηρισμὸς τοῦ φιλοσοφικοῦ στοχασμοῦ ὡς φαινομένου ὑπερβατικοῦ (TRANSCENDENTAL). Ὁ μεγαλύτερος ἀπὸ τοὺς φιλοσόφους τοῦ νεωτέρου κόσμου Κάντιος ὡς κεντρικὸν θέμα τῆς φιλοσοφίας του ἐθεώρησε τὴν ὑπερβατικότητα τῆς ἀνθρωπίνης νοήσεως. Ἔθεσε τὸ ἐρώτημα πῶς εἶναι δυνατὸν ἡ σκέψις τοῦ ἀνθρώπου ὑπερβαίνουσα τὰ δεδομένα τῆς ἐμπειρίας νὰ παρέχῃ κρίσεις ἐκ τῶν προτέρων, δηλαδὴ κρίσεις ἰσχυούσας πρὸ πάσης ἐμπειρίας. Τὸ κεντρικὸν πρόβλημα τῆς φιλοσοφίας εἶναι διὰ τὸν Κάντιον ἀκριβῶς τοῦτο. Πῶς δηλ. εἶναι δυνατὸν νὰ συντελῆται μία προχώρησις πέραν τῶν ἀμέσων προσιτῶν δεδομένων τῆς ἐμπειρίας. Ὁ ἱδρυτὴς τῆς φαινομενολογικῆς φιλοσοφίας Χοῦσσερλ, κατὰ τὸν αἰῶνα μας, ὡς κύριον χαρακτηριστικὸν τῆς ἐσωτερικῆς τοῦ ἀνθρώπου συνειδήσεως, θεωρεῖ τὸ γεγονὸς ὅτι αὐτὴ ὑπερβαίνουσα τὰ ἑκάστοτε ὁριά της θέτει ἔναντι τοῦ ἑαυτοῦ της ἑτερογενῆ πρὸς τὸν ἑαυτόν της δεδομένα. Ὁ μαθητής του καὶ ἱδρυτὴς τῆς θεμελιώδους ἀνθρωπολογίας Χάϊντεγγερ, λέγει ὅτι, ὁ ἐν τῇ κοσμικῇ περιοχῇ εὑρισκόμενος ἄνθρωπος, καίτοι εὑρίσκεται ἐντὸς αὐτῆς, ὅμως τὴν ἔχει κατά τινα τρόπον ὑπερβῇ. Ἔχει μίαν προκαταβολικὴν γνωριμίαν τῆς ὀντολογικῆς περιοχῆς ἐν τῷ συνόλῳ της καὶ δυνάμει αὐτῆς προσανατολίζει τὴν προχώρησίν του μέσα εἰς τὸν κόσμον. Αὐτὸ τὸ γεγονὸς τῆς δυνατότητος νὰ προχωρήσῃ ὁ ἄνθρωπος πέραν τῆς συγκεχυμένης ἐμπειρίας ἔχει ὑπ' ὄψιν του ὁ Πλάτων, ὅταν ὁμιλῇ περὶ τῆς διαρκοῦς προωθήσεως τῆς ψυχῆς ὑπὸ τοῦ Ἔρωτος πρὸς τὴν περιοχὴν ἐκείνην τῆς ὑπάρξεως, ὅπου ὑπάρχουν αἱ πρῶται πηγαὶ τῆς ἀληθείας καὶ τῆς ζωῆς. Ἡ τοιαύτη προχώρησις εἶναι μία προσπάθεια τῆς ψυχῆς νὰ ἔλθῃ εἰς ἐπαφὴν μὲ τὴν ἀληθῶς ὑπάρχουσαν οὐσίαν, ἐν ἐνέργημα διὰ τοῦ ὁποίου «αὐτὴ ἡ ψυχὴ καθ' αὐτὴν ἐπορέγεται τῆς οὐσίας», ὅπως μᾶς λέγει ὁ Πλάτων εἰς τὸν «Θεαίτητον» 186 Α. Δὲν μαρτυρεῖ περὶ τῆς προχωρητικῆς αὐτῆς πορείας τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς μόνον ὁ φιλοσοφικὸς στοχασμός. Οἱοσδήποτε ἄνθρωπος εἶναι πληροφορημένος περὶ τοῦ γεγονότος τούτου. Εἰς τὴν συνείδησιν ὅλων μας εἶναι αἰσθητὸν τὸ γεγονὸς τοῦτο τῆς προχωρήσεως. Ἔχομεν τὴν συναίσθησιν ὅτι εὑρισκόμεθα πάντοτε ἐν πορείᾳ, ὅτι προχωροῦμεν πρὸς τὸ ἄγνωστον καὶ ἀνεξερεύνητον, βαδίζοντες ἐπάνω εἰς μίαν ὁδόν, εἰς τὴν ὁποίαν οὐδὲν τέρμα φαίνεται νὰ ὑπάρχῃ. Τὸ βίωμα τοῦτο τῆς ἀτελευτήτου προχωρήσεως οὐδεὶς κατώρθωσε νὰ ἐκφράσῃ τόσον ἐποπτικῶς ὅσον ὁ Πλάτων. Μᾶς ἔκανε νὰ ἐννοήσωμεν ὅτι τὸ φιλοσοφεῖν εἶναι ἓν διαρκῶς ἐμπραγματούμενον βίωμα, μία περιπέτεια, ἥτις διαδραματίζεται εἰς πᾶσαν ἀνθρωπίνην ψυχήν. Ἡ ἀληθινότης τῆς πλατωνικῆς φιλοσοφίας ἔγκειται εἰς τὸ ὅτι κατώρθωσε νὰ εἰσδύσῃ εἰς τὸ βαθύτερον στρῶμα τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς καὶ νὰ χρησιμοποιήσῃ ὡς ἀφετηρίαν τὰ καθολικὰ δι' ὅλους τοὺς ἀνθρώπους βιωματικὰ γεγονότα.

Κατὰ τὸν Πλάτωνα τὸ φιλοσοφικὸν βίωμα εἶναι συγχρόνως καὶ ἐρωτικόν. Πρόκειται περὶ μιᾶς ἐρωτικῆς σχέσεως τῆς ψυχῆς πρὸς τὴν ἰδέαν. Κινουμένη ἡ ψυχὴ ὑπὸ τῆς συναισθήσεως τῆς ἐσωτερικῆς της ἐνδείας, ἐξέρχεται ἀπὸ τὴν περιοχὴν τῆς αἰσθησιακῆς ζωῆς καὶ ἀρχίζει νὰ θεᾶται τὸ κάλλος τοῦ κόσμου τῶν ἰδεῶν. Ἀπὸ τῆς στιγμῆς κατὰ τὴν ὁποίαν θὰ ἀντικρύσῃ τὴν λάμψιν, ἥτις ἀκτινοβολεῖται ἀπὸ τὰς ἰδέας, ἡ ψυχὴ αἰσθάνεται ἀκατανίκητον ἕλξιν πρὸς αὐτάς. Ἡ πλησίασις πρὸς τὰς ἰδέας εἶναι συγχρόνως καὶ ὀντολογικὴ διὰ τὴν ψυχὴν τελείωσις, ἥτις ὁπλίζει τὴν ψυχὴν μὲ τὴν ἀπαιτουμένην διὰ τὴν ζήτησιν τῆς ἀληθείας καρτερίαν. Τὸ φιλοσοφεῖν, κατὰ τὸν Πλάτωνα, δὲν εἶναι μία κατὰ μεθοδικοὺς τρόπους συντελουμένη ἐπεξεργασία ἐννοιῶν, κρίσεων καὶ συλλογισμῶν. Εἶναι μεταρσίωσις τῆς ψυχῆς, βίωμα πληροῦν τὴν ψυχὴν γοητείας καὶ ἐνθουσιασμοῦ. Δὲν ἐπιδιώκεται δι' αὐτοῦ μόνον κατάκτησις γνώσεων, ἀλλὰ διαρκὴς ἐγρήγορσις τῆς ψυχῆς, φωτίζουσα τὴν διάνοιαν, θερμαίνουσα τὴν καρδίαν καὶ χαρίζουσα εἰς τὴν βούλησιν θεληματικότητα διὰ νὰ πραγματοποίηση πράξεις ἀρετῆς καὶ ἀνδρείας. Κατὰ τὸν Πλάτωνα ἡ φιλοσοφία δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ ἀντικείμενον διδαχῆς. Εἶναι διαρκὴς ἐνεργητικότης, ἀκαταπαύστως συνεχιζομένη ζήτησις. Εἰς τοὺς πλατωνικοὺς διαλόγους οὐδέποτε γίνεται ἀνακοίνωσις εὑρημένων γνώσεων. Παρέχονται μόνον παρορμήσεις διὰ νὰ κινηθῇ ἡ ψυχὴ τοῦ ἀναγνώστου πρὸς ἀναζήτησιν τῆς ἀληθείας. Διευκολύνεται ἡ ψυχὴ νὰ ἐξέλθῃ ἀπὸ τὸ ἡμίφως τῶν συγκεχυμένων δοξασιῶν πρὸς τὴν περιοχὴν τὴν φωτιζομένην ἀπὸ τὴν ἀνταύγειαν τῆς ἀληθείας.

Ὁ δυναμικὸς χαρακτὴρ τοῦ φιλοσοφικοῦ διώματος, ὅπως τὸ ζῇ ὁ Πλάτων, καθιστᾷ σχεδὸν ἀδύνατον νὰ δοθῇ εἷς μοναδικὸς καθορισμὸς τῆς φιλοσοφίας. Ὁ Πλάτων μᾶς παρέχει πολυαρίμους χαρακτηρισμούς, οὐδέποτε ὅμως ἀκριβολογικοὺς ὁρισμούς. Μᾶς διασαφηνίζει ὅτι ἡ ἀφετηρία ἀπὸ τὴν ὁποίαν λαμβάνει τὴν γένεσίν της εἶναι ὁ θαυμασμὸς καὶ ἡ ἀναδίπλωσις τῆς ψυχῆς εἰς τὸν ἑαυτόν της. Ἡ ἐξέτασις τοῦ βίου, ἡ ἐσωτερικὴ αὐτοεπισκόπησις ἀποτελεῖ τὴν ἀφετηρίαν ἀπὸ τὴν ὁποίαν ἐκκινῶν ὁ φιλοσοφῶν ἄνθρωπος ἀρχίζει ἐπίμονον ἀγῶνα διὰ νὰ λυτρωθῇ ἀπὸ τὰ δεσμὰ τῆς ἀμαθείας, τῶν συγκεχυμένων δοξασιῶν καὶ τῆς ἀνελευθερίας. Ἐξερχόμενος ἀπὸ τὴν σκοτεινὴν περιοχὴν τῆς αἰσθηματικότητος καὶ τῶν φαντασιώσεων, ἀρχίζει νὰ θέτῃ τὸν ἑαυτόν του ἀπέναντι τῆς ἀληθοῦς ὑπαρχούσης πραγματικότητος. Εἰς τὴν ἀνάβασίν του πρὸς τὴν φωτεινὴν σφαῖραν τοῦ ὄντος, βοηθεῖται ἀπὸ τὸ βίωμα τοῦ Ἔρωτος, τὸ ὁποῖον παρεχει εἰς τὴν ψυχὴν καρτερικότητα καὶ ἀνδρείαν διὰ τὴν ζήτησιν. Ὑπέροχον σύμβολον ἀνδρὸς φιλοσόφου καὶ ἐρωτικοῦ προβάλλεται ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος ὁ Σωκράτης. Ἐπειδὴ δὲ ἡ πλησίασις πρὸς τὸ θεῖον, προσλαμβάνει ἡ πλατωνικὴ φιλοσοφία τόνον ἐκδήλως θρησκευτικόν. Ἀναδεικνύεται ὡς κάτι τὸ θεῖον.

Ἡ μέθοδος τῆς φιλοσοφίας. Ἡ διαλεκτική. Οἱ ἀνωτέρω παρασχεθέντες χαρακτηρισμοὶ ἀναφέρονται κυρίως εἰς τὴν φιλόσοφον τῆς ψυχῆς διάθεσιν. Ἂν ὅμως ληφθῇ ὑπ' ὄψιν ὁ τρόπος κατὰ τὸν ὁποῖον ἐπιτυγχάνεται ἡ θέσις τῶν ἰδεῶν, τὸ φιλοσοφεῖν προσδιορίζεται δι' ἑτέρων χαρακτηριστικῶν. Ἀπὸ ἀπόψεως μεθοδικῆς πορείας πολλάκις χαρακτηρίζεται ἡ φιλοσοφία ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος ὡς τέχνη «διαλεκτικήν». Ὁ ὅρος «διαλεκτική», δὲν ἐπλάσθη ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος. Ὡς ἱδρυτὴν τῆς διαλεκτικῆς ἀνέφερεν ὁ Ἀριστοτέλης εἰς ἕνα ἐκ τῶν ἀπολεσθέντων διαλόγων του τὸν Ζήνωνα τὸν Ἐλεάτην, τὸν μαθητὴν καὶ πιστὸν ἀκόλουθον τοῦ Παρμενίδου. Ἡ διαλεκτικὴ τοῦ Ζήνωνος συνίστατο εἰς τὸ νὰ καταδεικνύῃ τὰς ἀντιφατικὰς ἀκολουθίας, ἀποδεικνυομένης οὕτως ὡς ψευδοῦς. Ἀπετέλει ἡ οὕτω νοουμένη διαλεκτικὴ ἀρνητικὸν μέσον πολεμικοῦ ἐλέγχου. Δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ χρησιμοποιηθῇ ὡς θετικὸν μέσον δυνάμενον νὰ ἀποκαλύψῃ τὴν ἀλήθειαν. Ὁ Πλάτων δὲν ἠρκέσθη εἰς τὴν ἀρνητικὴν χρησιμοποίησιν τοῦ ὑπὸ τοῦ Ζήνωνος ἐπινοηθέντος διαλεκτικοῦ ἐλέγχου. Μετέβαλε τοῦτον εἰς θετικὸν ὄργανον ἐξακριβώσεως τῆς ἀληθείας. Εἰς τὰς χεῖρας του ἡ διαλεκτικὴ μετεβλήθη εἰς δύναμιν, ἥτις ἀποκαλύπτει «τὸ ὂν καὶ τὸ ὄντως καὶ τὸ κατὰ ταὐτὸν ἀεὶ πεφυκός» Φίλη6. 58 Α (τὸ ὂν εἰς τὴν ἀληθινὴν καὶ αἰωνίως ἀμετάβλητον φύσιν του). Ἡ διαλεκτικὴ τέχνη χαρακτηρίζεται ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος εἰς τὸν αὐτὸν διάλογον 16 C ὡς θεία δωρεὰ ἥτις ἐρρίφθη διά τινος Προμηθέως εἰς τοὺς ἀνθρώπους μαζὶ μὲ κάποιο φωτεινότατον πῦρ. «Θεῶν μὲν εἰς ἀνθρώπους δόσις... ἐκ θεῶν ἐρρίφθη διά τινος. Προμηθέως ἅμα φονοτάτῳ τινὶ πυρί». Ἡ ἄσκησις τῆς διαλεκτικῆς τέχνης εἶναι κατὰ τὸν Πλάτωνα ἀσχολία εἰς ἣν μόνον ὁ φιλόσοφος δύναται νὰ ἐπιδοθῇ. «Ἀλλὰ μὴν τό γε διαλεκτικὸν οὐκ ἄλλῳ δώσεις, ὡς ἐγῶμαι πλὴν τῷ καθαρῶς τε καὶ δικαίως φιλοσοφοῦντι». Σοφ. 253 Ε (Ἀλλὰ βεβαίως τὴν διαλεκτικὴν δύναμιν εἰς κανένα ἄλλον δὲν θὰ τὴν παραχωρήσῃς, ὅπως ἐγὼ νομίζω, ἀλλὰ μόνον εἰς ἐκεῖνον ὁ ὁποῖος εἰλικρινῶς καὶ δικαίως φιλοσοφεῖ). Ὁ κάτοχος τῆς διαλεκτικῆς ἔχει τὴν ἱκανότητα νὰ διακρίνῃ τὴν παρουσίαν τῆς ἰδέας: «μιαν ἰδέαν διὰ πολλῶν, ἑνὸς ἑκάστου κειμένου χωρίς, πάντῃ διατεταμένην ἱκανῶς διαισθάνεται, καὶ πολλὰς ἑτέρας ἀλλήλων ὑπὸ μιᾶς ἐξωθεν περιεχομένας, καὶ μίαν αὖ δι' ὅλων πολλῶν ἐν ἑνὶ συνημμένην καὶ πολλὰς χωρὶς πάντῃ διωρισμένας», Σοφ. 253 Δ. (Ὁ διαλεκτικὸς εἰς ἐπαρκῆ βαθμὸν διακρίνει ὅτι μία ἰδέα ἐμφανίζεται ἐπεκτεινομένη καθ' ὅλας τὰς διευθύνσεις διὰ μέσου πολλῶν ἀντικειμένων, ἐκ τῶν ὁποίων ἕκαστον ἔχει μίαν ξεχωριστὴν ὕπαρξιν, καὶ διακρίνει ὅτι πολλαὶ ἰδέαι διάφοροι πρὸς ἀλλήλας περιέχονται ἐξωτερικῶς ἀπὸ μίαν ἐνιαίαν ἰδέαν, διακρίνει ἀκόμη ὅτι μία ἰδέα πάλιν ἂν καὶ ἐξαπλώνεται ἐπάνω εἰς πολλὰς ὁλότητας, ὅμως διατηρεῖ τὴν ἑνότητά της καὶ διακρίνει ἀκόμη ὅτι ὑπάρχουν πολλαὶ ἰδέαι, αἱ ὁποῖαι ξεχωρίζονται ἡ μία ἀπὸ τὴν ἄλλην ὡς ἐξ ὁλοκλήρου διάφοροι). Εἶναι φανερὸν ὅτι ὁ Πλάτων ὡς προσὸν τοῦ διαλεκτικοῦ ἀναγνωρίζει τὴν ἱκανότητα νὰ διακρίνῃ τὰς εἰς τὸν πραγματικὸν κόσμον ὑφισταμένας μορφολογικὰς ποικιλίας, νὰ τὰς ἀνάγῃ εἰς ἐνιαῖον καὶ ὁλοκληρωμένον σύνολον, χωρὶς νὰ παραβλέπῃ τὰς μεταξὺ των ὑφισταμένας διαφοράς. Διὰ μιᾶς τοιαύτης ἐπισκοπήσεως ἀποκαλύπτεται ἡ μορφολογικὴ κατασκευὴ τοῦ κόσμου, αἱ εἰς αὐτὸν ἐμφανιζόμεναι ποικιλίαι καὶ διαφοραὶ συνδιαλλάσσονται εἰς ἐνιαῖον καὶ ἁρμονικὸν σύνολον. Ἡ ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος εἰσαγομένη διαλεκτικὴ θεώρησις τυγχάνει ἐποπτικῆς φύσεως, ἐμφανίζεται ὡς «διαίσθησις», ὡς δρασις, ἥτις βλέπει τὴν ἑνότητα διὰ μέσου τῆς ποικιλίας. Ἡ συνδιαλλαγὴ τῶν διαφορῶν ἐπιτελεῖται εἰς τὴν πλατωνικὴν διαλεκτικὴν ὅλως ἀδιάστως, καθ' ἀντίθεσιν πρὸς ὅ,τι συμβαίνει εἰς τὴν διαλεκτικὴν τοῦ Ἐγέλου, εἰς τὴν ὁποίαν ἡ ἑνοποίησις ἐπέρχεται κατόπιν ἀντιθετικῆς διαμάχης. Ἡ γονιμότης τῆς πλατωνικῆς διαλεκτικῆς μαρτυρεῖται διὰ τῆς ἐπιβιώσεως τοῦ δρου τούτου, ὅστις κατώρθωσε νὰ διασφαλίσῃ πρωταρχικὴν θέσιν ὄχι μόνον εἰς τὰ ἰδεοκρατικὰ συστήματα, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸν ἀντιτιθέμενον πρὸς πᾶσαν ἰδεοκρατικὴν τάσιν διαλεκτικὸν ὑλισμὸν τοῦ Μάρξ, Ἔγκελς καὶ Λένιν.

Ἡ φιλοσοφία ὡς φυγή, ὁμοίωσις πρὸς τὸν θεὸν καὶ μελέτη θανάτου.

'Αλλ' ἡ μεθοδικὴ πορεία, τὴν ὁποίαν θὰ ἀκολουθήσῃ ὁ φιλόσοφος δὲν συνίσταται μόνον εἰς τὸν καθορισμὸν τῆς κατευθύνσεως, ἐπὶ τῆς ὁποίας θὰ κινηθῇ ὁ φιλοσοφικὸς στοχασμός. Τὸ φιλοσοφεῖν διὰ τὸν Πλάτωνα προϋποθέτει καὶ ὡρισμένον τρόπον ζωῆς καὶ πρακτικῆς συμπεριφορᾶς. Σήμερον ἡ φιλοσοφία θεωρεῖται εἷς ἰδιαίτερος κλάδος τῆς ἀνθρωπίνης πνευματικῆς ἐνεργείας, ὅστις δύναται νὰ καλλιεργῆται ἄνευ συσχετίσεως πρὸς τὰς λοιπὰς ἐκδηλώσεις τῆς ζωῆς τοῦ φιλοσοφοῦντος. Διὰ τὸν Πλάτωνα ἡ ἀσχολία μὲ τὴν φιλοσοφίαν ἐπηρεάζει συμπάσας τὰς ἐκδηλώσεις τοῦ βίου τοῦ φιλοσοφοῦντος. Μόνον ἂν ἀκολουθήσωμεν ὡρισμένον τρόπον διαβιώσεως, δυνάμεθα νὰ φιλοσοφήσωμεν εἰλικρινῶς καὶ γνησίως. Ἡ ἰδιάζουσα ἐνεργητικότης τοῦ φιλοσοφικοῦ στοχασμοῦ πρέπει νὰ συμβαδίζῃ καὶ νὰ παραλληλίζεται μὲ ἀντίστοιχον καὶ ἀνάλογον τρόπον διαβιώσεως. Μεταξὺ τῆς κινήσεως τοῦ φιλοσοφικοῦ στοχασμοῦ, τῆς ἀτομικῆς διαβιώσεως καὶ τῆς ἠθικῆς συμπεριφορᾶς τοῦ φιλοσοφοῦντος, πρέπει νὰ ὑπάρχῃ «ὁμολογία». Διὰ τοῦτο πρέπει νὰ ἐρευνηθῇ ποία εἶναι ἡ ἁρμόζουσα πρὸς τὸ λειτούργημα, τὸ ὁποῖον ἔχει νὰ ἐπιτελέσῃ ὁ φιλόσοφος, ἠθικὴ καὶ πρακτικὴ διαβίωσις. Κατὰ τὸν Πλάτωνα ὁ βίος τοῦ φιλοσόφου δὲν συμπίπτει πρὸς τὴν ζωὴν τὴν ὁποίαν διάγει ὁ φιλοσοφῶν ἄνθρωπος. Ὁ φιλοσοφῶν διαρκῶς θέτει τὸν βίον του ὑπὸ ἐξέτασιν καὶ διαμορφώνει τοῦτον κατὰ τρόπον ὥστε νὰ καθίσταται δυνατὴ ἡ θεώρησις τῆς ἀληθείας. Πρώτιστον χρέος του εἶναι νὰ κρατηθῇ μακρὰν ἀπὸ τὴν σύγχυσιν καὶ τὸν θόρυβον τῆς καθημερινῆς ζωῆς, ἥτις ἀποτελεῖ περιοχὴν ὅπου κυριαρχεῖ τὸ ψεῦδος καὶ ἡ κακία. Ἡ ἀληθὴς φιλοσοφία ἀπὸ ἀπόψεως πρακτικῆς συμπεριφορᾶς ἀρχίζει μὲ τὴν ἀπομάκρυνσιν καὶ τὴν φυγὴν ἀπὸ τὴν ὀχλοβοὴν τοῦ ἀνεξετάστου βίου. Ἡ τοιαύτη φυγὴ κατὰ τὸν Πλάτωνα, εἶναι ἡ προϋπόθεσις διὰ τὴν ἀπόκτησιν τῶν ἀρετῶν, διὰ δὲ τῆς ἀποκτήσεως αὐτῶν ἐπιτελεῖται ἡ ἐξομοίωσις τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὸν Θεόν: «Πειρᾶσθαι χρὴ ἐνθένδε ἐκεῖσε φεύγειν ὅτι τάχιστα. φυγὴ δὲ ὁμοίωσις θεῷ κατὰ τὸ δυνατόν· ὁμοίωσις δὲ δίκαιον καὶ ὅσιον μετὰ φρονήσεως γενέσθαι» «Θεαίτητος» 176 Α. (Ὁ φιλόσοφος πρέπει νὰ προσπαθῇ νὰ φεύγῃ ὅσον εἶναι δυνατὸν ταχύτατα ἀπὸ τὸν κόσμον αὐτὸν πρὸς τὸν κόσμον ἐκεῖνον τῶν θεῶν· ἡ δὲ φυγὴ ἀπὸ τὸν κόσμον εἶναι προσπάθεια ἐξομοιώσεως μὲ τὸν Θεόν. Ἐξομοίωσις δὲ μὲ τὸν Θεὸν εἶναι νὰ γίνῃ κανεὶς δίκαιος καὶ τηρητὴς τοῦ θείου νόμου, ἀποκτῶν συγχρόνως καὶ τὴν ἱκανότητα νὰ κατανοῇ τὴν οὐσίαν τῶν ὄντων). Ἡ ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος συνιστωμένη φυγὴ δὲν ὁμοιάζει μὲ τὸν στεῖρον ἀναχωρητισμόν, ἀλλ' ἔχει τὸ νόημα ὅτι ὁ φιλοσοφῶν ἄνθρωπος ὀφείλει νὰ κάμῃ κτῆμα του τὴν ἀρετὴν τῆς δικαιοσύνης, νὰ ἐναρμονίσῃ τὴν ψυχήν του μὲ τὴν ἁρμονίαν τὴν ἐπικρατοῦσαν εἰς τὸ σύμπαν καὶ νὰ καταστῇ ἱκανὸς νὰ κατανοῇ τὰ ὄντα εἰς τὴν βαθυτέραν των οὐσίαν. Ὁ κατὰ τὸν τρόπον τοῦτον ρυθμίζων τὴν ζωήν του ὑψοῦται εἰς τὴν θεώρησιν τῆς οὐσίας, καθίσταται θεατὴς τῆς συνολικῶς ὑφισταμένης πραγματικότητος: «Τὸ σῶμα μόνον ἐν τῇ πόλει κεῖται αὐτοῦ καὶ ἐπιδημεῖ, ἡ δὲ διάνοια, ταῦτα πάντα ἡγησαμένη σμικρὰ καὶ οὐδέν, ἀτιμάσασα πανταχῇ φέρεται κατὰ Πίνδαρον, τά γε γῆς ὑπένερθε καὶ τὰ ἐπίπεδα γεωμετροῦσα, οὐρανοῦ τε ὕπερ ἀστρονομοῦσα καὶ πᾶσαν πάντη φύσιν ἐρευνωμένη τῶν ὄντων», «Θεαίτητος» 173 Ε. (Τὸ σῶμα μόνον τοῦ φιλοσόφου εἶναι τοποθετημένον μεταξὺ τῶν ἄλλων ἀνθρώπων, οἱ ὁποῖοι ζοῦν εἰς τὴν πόλιν, καὶ διαμένει μεταξὺ αὐτῶν, ἀλλ' ἡ διάνοιά του ὅλα αὐτὰ τὰ ὁποῖα συμβαίνουν εἰς τὴν ἀνθρωπίνην κοινωνίαν τὰ θεωρεῖ ἀσήμαντα καὶ τὰ περιφρονεῖ καὶ κινεῖται ὅπως λέγει ὁ Πίνδαρος πρὸς ὅλας τὰς διαστάσεις τοῦ σύμπαντος. Ἐπιδίδεται μὲ τὴν βοήθειαν τῆς γεωμετρίας εἰς τὴν ἐπισκόπησιν τῶν ὑποχθονίων καὶ ἐπιγείων πραγμάτων, ὑψουμένη ὑπεράνω τοῦ οὐρανοῦ, κάμνει ἀστρονομικὰς μελέτας καὶ ἐξερευνᾷ ἀπὸ πάσης ἀπόψεως τὴν φύσιν τῶν ὄντων). Εἰς τὰς ἐρεύνας τοῦ φιλοσόφου ἐξέχουσαν θέσιν κατέχει καὶ ἡ ἐξέτασις τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως: «Τί δέ ποτ' ἐστὶν ἄνθρωπος καὶ τί τῇ τοιαύτῃ φύσει προσήκει διάφορον τῶν ἄλλων ποιεῖν ἢ πάσχειν, ζητεῖ τε καὶ πράγματ' ἔχει διερευνώμενος», «Θεαίτητος» 174 Β. (Τί δὲ εἶναι ὁ ἄνθρωπος καὶ τί ἁρμόζει εἰς μίαν τοιαύτην (δηλαλὴ ἀνθρωπίνην) φύσιν νὰ πράττῃ ἢ νὰ πάσχῃ ξεχωριστὸν ἐν συγκρίσει πρὸς τὰ ἄλλα ὄντα, ἐξετάζει καὶ ὑποβάλλεται εἰς πολλοὺς κόπους διὰ νὰ τὸ ἐξακριβώσῃ). Ἡ ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος ἄρα συνιστωμένη φυγὴ καὶ ἀπομάκρυνσις ἀπὸ τὴν ὀχλοβοὴν τῆς καθημερινῆς ζωῆς δὲν εἶναι ἀποτέλεσμα δειλίας ἢ μισανθρωπίας. Ἀποτελεῖ μέσον διὰ νὰ τελειωθῇ ὁ ἄνθρωπος εἰς ἠθικὴν προσωπικότητα δυναμένην νὰ ἐξερευνήσῃ τὴν ἰδικήν της φύσιν καὶ τὴν φύσιν τοῦ σύμπαντος. Ἡ ἀπόστασις, ἥτις λαμβάνεται καὶ φέσει φαινομενικῶς τὸν φιλόσοφον μακρὰν ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους καὶ τὰ ὄντα, εἰς τὸ τέλος μεταβάλλεται εἰς μέσον διὰ τοῦ ὁποίου κατορθώνεται ἡ ἄμεσος προσέγγισις καὶ κατανόησις.

Ὑπὸ τὸ αὐτὸ πνεῦμα πρέπει νὰ ἐννοηθῇ καὶ ὁ εἰς τὸν «Φαίδωνα» 81 Α παρεχόμενος χαρακτηρισμὸς τῆς φιλοσοφίας συμφώνως πρὸς τὸν ὁποῖον αὕτη εἶναι «μελέτη θανάτου». Δὲν πρόκειται περὶ ἀπαισιοδόξου κηρύγματος ἀρνουμένου τὴν ἀξίαν τῆς ζωῆς καὶ εὑρίσκοντος τὴν εὐδαιμονίαν εἰς τὴν ἐκμηδένισιν. Ὁ θάνατος, κατὰ τὸν Πλάτωνα. εἶναι ἀπελευθέρωσις τῆς ψυχῆς ἀπὸ τοῦ σωματικοῦ της περιβλήματος, τὸ ὁποῖον ἐμποδίζει αὐτὴν νὰ ἔρχεται εἰς γνησίαν πρὸς τὴν ἀλήθειαν τῶν ὄντων ἐπικοινωνίαν. Εἰς τὴν συνομιλίαν, τὴν ὁποίαν κάμνει ὁ Σωκράτης τὴν ἡμέραν τῆς θανατώσεώς του μετὰ τῶν μαθητῶν του λέγει: «Ἕως ἂν τὸ σῶμα ἔχωμεν καὶ συμπεφυρμένη ἦι ἡμῶν ἡ ψυχὴ μετὰ τοιούτου κακοῦ, οὐ μή ποτε κτησώμεθα ἱκανῶς οὗ ἐπιθυμοῦμεν· φαμὲν δὲ τοῦτο εἶναι τὸ ἀληθές. Μυρίας μὲν γὰρ ἡμῖν ἀσχολίας παρέχει τὸ σῶμα διὰ τὴν ἀναγκαίαν τροφήν· ἔτι δέ, ἂν τινες νόσοι προσπέσωσιν, ἐμποδίζουσιν ἡμῶν τὴν τοῦ ὄντος θήραν». «Φαίδων» 66 Β. (Ἕως ὅτου ἔχωμεν τὸ σῶμα καὶ εἶναι ζυμωμένη ἡ ψυχή μας μὲ ἓν τοιοῦτον κακόν, δὲν ὑπάρχει ἐλπὶς ὅτι θὰ ἀποκτήσωμεν εἰς ἐπαρκῆ βαθμὸν τοῦτο, τὸ ὁποῖον ἐπιθυμοῦμεν. Τοῦτο δὲ εἶναι ἡ ἀλήθεια. Διότι ἀπειραρίθμους ἀπασχολήσεις μᾶς δημιουργεῖ τὸ σῶμα, ἐπειδὴ εἴμεθα ἠναγκασμένοι νὰ τὸ συντηροῦμεν. Ὅταν δὲ ἐπισυμβοῦν καὶ μερικὰ νοσήματα, παρεμποδίζουν τὴν ἐκ μέρους ἡμῶν προσπάθειαν νὰ ἐλθωμεν εἰς ἐπαφὴν μὲ τὴν πραγματικῶς ὑφισταμένην ὕπαρξιν). Τὸ σῶμα ἀποτελεῖ ἐμπόδιον παρεμβαλλόμενον μεταξὺ τῆς ψυχῆς μας καὶ τῶν ὄντων. Ὥστε ἡ εἰλικρινὴς θέα τῶν ὄντων θὰ ἐπιτευχθῇ, ὅταν ἡ ψυχὴ ἀπαλλαγῇ ἀπὸ τὴν δέσμευσίν της εἰς τὸ σῶμα: «Εἰ μέλλομέν ποτε καθαρῶς τι εἴσεσθε, ἀπαλλακτέον αὐτοῦ καὶ αὐτῇ τῇι ψυχῇι θεατέον αὐτὰ τὰ πράγματα». «Φαίδων» 66 D. (Ἐὰν πρόκειται νὰ ἀποκτήσωμεν κάποτε μίαν καθαρὰν γνῶσιν, πρέπει νὰ ἀπολυτρωθῶμεν ἀπὸ τὸ σῶμα καὶ νὰ ἀντικρύσωμεν τὴν πραγματικότητα ἀποκλειστικῶς μὲ τὴν ψυχήν). Ὁ θάνατος δὲν νοεῖται ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος ὡς ἐκμηδένισις τῆς ψυχῆς, ἀλλ' ὡς ἀπελευθέρωσις ἀπὸ τὴν δέσμευσίν της εἰς τὸ ὑλικὸν περίβλημα τοῦ σώματος. Ἀπαλλασσομένη ἡ ψυχὴ ἀπὸ τὰ δεσμά της φθάνει εἰς τὴν τελείωσίν της, ἀποκαθαίρεται καὶ ἀποκτᾷ ὑψίστην ζωτικότητα. Ἡ φιλοσοφία ὡς «μελέτη θανάτου» εἶναι συγχρόνως καὶ ἀποκάθαρσις τῆς ψυχῆς ἀπὸ πᾶν μόλυσμα, τὸ ὁποῖον προσάπτει εἰς αὐτὴν ἡ ἐντὸς τοῦ σώματος κατοίκησις. Διὰ τῆς τοιαύτης «καθάρσεως» περισυλλέγεται εἰς τὸν ἑαυτόν της ἡ ψυχὴ καὶ ἀπολυτρώνεται ἀπὸ πᾶσαν ὑλικὴν καὶ σωματικὴν ἐπίδρασιν: «Κάθαρσις δὲ τοῦτο συμβαίνει... Τὸ χωρίζειν ὅτι μάλιστα ἀπὸ τοῦ σώματος τὴν ψυχὴν καὶ ἐθίσαι αὐτὴν καθ' ἑαυτὴν πανταχόθεν ἐκ τοῦ σώματος συναγείρεσθαί τε καὶ ἀθροίζεσθαι καὶ οἰκεῖν κατὰ τὸ δυνατὸν καὶ ἐν τῶι νῦν παρόντι καὶ ἐν τῶι ἔπειτα καθ' αὑτήν, ἐκλυομένην ὥσπερ ἐκ δεσμῶν ἀπὸ σώματος». «Φαίδων» 67 C. (Τοῦτο ἐπισυμβαίνει ὡσὰν νὰ εἶναι μία κάθαρσις, τὸ νὰ χωρίζωμεν δηλαδὴ ὅσον τὸ δυνατὸν περισσότερον τὴν ψυχὴν ἀπὸ τοῦ σώματος καὶ νὰ τὴν συνηθίσωμεν νὰ συγκεντρώνεται ἀπὸ ὅλην τὴν σωματικὴν περιοχὴν καὶ νὰ συναθροίζεται εἰς τὸν ἑαυτόν της καὶ νὰ κατοικῇ μαζὶ μὲ τὸν ἑαυτόν της, ἀπελευθερωνομένη ἀπὸ τὸ σῶμα ὡσὰν ἀπὸ δεσμά). Ἡ φιλοσοφία ὡς «μελέτη θανάτου» καὶ «κάθαρσις τῆς ψυχῆς» ταυτίζεται μὲ τὴν ἀπολύτρωσιν καὶ προσδίδει εἰς τὸν στοχασμὸν τοῦ Πλάτωνος ἀπόχρωσιν θρησκευτικήν.

Ἡ ἐκδοχὴ τῆς φιλοσοφίας ὡς φυγῆς ὁμοιώσεως πρὸς τὸν Θεόν, μελέτης θανάτου καὶ καθάρσεως, δὲν ἀπομακρύνουν τὸν φιλοσοφοῦντα ἀπὸ τὴν πραγματικότητα, ἀλλ' ἀντιθέτως ἐξασφαλίζουν γνησίαν πρὸς αὐτὴν ἐπαφήν. Διὰ τῆς ἀναζητήσεως τῆς ἀληθείας, ὁ φιλόσοφος ἀναδεικνύεται εἰς προσωπικότητα δυναμένην νὰ ρυθμίσῃ κατ' ὀρθὸν τρόπον ὄχι μόνον τὴν ἰδικήν του ζωήν, ἀλλὰ καὶ τὴν διαβίωσιν τῶν ἐν πολιτικῇ κοινωνίᾳ διαβιούντων συνανθρώπων του. Τὸ δικαίωμα τῆς ἀσκήσεως κυριαρχικῆς ἐξουσίας ἐν τῇ πολιτείᾳ ἀνήκει κατὰ τὸν Πλάτωνα, μόνον εἰς τοὺς φιλοσόφους. Καὶ εἰς τὸν διάλογον «Εὐθύδημον», τὸν ὁποῖον ὁ Ἀθηναῖος φιλόσοφος ἔγραψε κατὰ τὴν νεανικήν του ἡλικίαν, καὶ εἰς τὸν «Πολιτικόν», γραφέντα κατὰ τὰ γεροντικὰ ἔτη, ὁμιλεῖ περὶ μιᾶς ἐπιστήμης, ἥτις ἄρχει πασῶν τῶν ἄλλων καὶ διὰ τοῦτο ἀξίζει νὰ ὀνομασθῇ «βασιλικὴ τέχνη». Ἡ βασιλικὴ τέχνη ταυτίζεται μὲ τὴν πολιτικὴν ἐπιστήμην, κατατάσσεται εἰς τὰς γνωστικὰς ἐπιστήμας καὶ μόνον ὁ φιλόσοφος δύναται νὰ γίνῃ κάτοχος αὐτῆς. Ἐκ τοῦ γεγονότος δὲ ὅτι ἡ πολιτικὴ καὶ βασιλικὴ αὕτη τέχνη εἶναι κτῆμα τοῦ φιλοσόφου, προκύπτει τὸ συμπέρασμα ὅτι κατὰ τὸν Πλάτωνα μόνον ὁ φιλόσοφος δικαιοῦται νὰ ἀσκῇ τὴν πολιτικὴν ἐξουσίαν: «Ταύτην δὲ ὁ κεκτημένος... ἄν τε ἄρχων, ἄν τε ἰδιώτης ὢν τυγχάνηι, πάντως κατά γε τὴν τέχνην αὐτὴν βασιλικὸς ὀρθῶς προσρηθήσεται». «Πολιτ.» 259 Β. (Ὁ κάτοχος τῆς (πολιτικῆς καὶ βασιλικῆς αὐτῆς) τέχνης, ἀνεξαρτήτως τοῦ ἂν εἶναι ἄρχων ἢ ἄνευ ἀξιώματος πολίτης, ὁπωσδήποτε ὅμως, ἐπειδὴ ἔχει εἰς τὴν κατοχήν του αὐτὴν τὴν τέχνην, θὰ εἶναι ὀρθὸν νὰ προσαγορευθῇ μὲ τὸν τίτλον τοῦ βασιλέως). Διὰ τοῦτο εἰς τὴν «Πολιτείαν» του γράφει ὁ Πλάτων ὅτι τὰ δεινὰ τοῦ ἀνθρωπίνου βίου θὰ τερματισθοῦν μόνον ἂν οἱ φιλόσοφοι γίνουν βασιλεῖς ἢ οἱ βασιλεῖς γίνουν φιλόσοφοι. Κατὰ τὸν Πλάτωνα μόνον ἡ εἰλικοινὴς μὲ τὴν φιλοσοφίαν ἀσχολία δύναται νὰ ἀναδείξῃ τὸν ἄνθρωπον εἰς πραγματικὸν πολιτικὸν ἄρχοντα. Ἡ φιλοσοφία εἶναι «τέχνη βασιλικὴ» δυναμένη νὰ ἀναμορφώσῃ τὴν τεταραγμένην πολιτικὴν ζωήν.

Τὸ ἀντικείμενον τῆς φιλοσοφίας. Ἰδιαιτέραν ὁμάδα χαρακτηριστικῶν τῆς φιλοσοφίας παρέχει ὁ Πλάτων ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τοῦ ἀντικειμένου της. Θέμα τῆς φιλοσόφου ἐπισκοπήσεως ἀποτελεῖ κατ' ἀρχὰς ὁ ἀτομικὸς βίος τοῦ ἀνθρώπου. Τὸ φιλοσοφεῖν ἀρχίζει δι' ἕκαστον ἄνθρωπον ὡς αὐτοεξέτασις. ὡς «γνῶθι σαυτόν». Ἔπειτα ἐπεκτείνεται εἰς τὴν ἐξέτασιν τῆς ζωῆς καὶ τῶν ἄλλων ἀνθρώπων. Ἔχων ὑπ' ὄψει του τὰ ἀρχικὰ ταῦτα θέματα τῆς φιλοσοφικῆς ἐρεύνης γράφει ὁ Πλάτων εἰς τὴν «Ἀπολογίαν» 28 Ε: «Φιλοσοφοῦντα με δεῖ ζῆν καὶ ἐξετάζοντα ἐμαυτὸν καὶ τοὺς ἄλλους». (Πρέπει νὰ ζῶ φιλοσοφῶν καὶ ἐξετάζων τὸν ἑαυτόν μου καὶ τοὺς ἄλλους). Κατὰ τὸν τρόπον αὐτὸν ὁλόκληρος ἡ ἀτομική, κοινωνικὴ καὶ πολιτικὴ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου θεωρεῖται ὡς συναπαρτίζουσα τὸ ἀρχικὸν πεδίον τῆς φιλοσοφικῆς ἐνασχολήσεως. Πράγματι δὲ ἡ ἱστορικὴ ἀνάπτυξις τῆς πλατωνικῆς φιλοσοφίας, ὡς συνεχιζούσης τὴν ὑπὸ τοῦ Σωκράτους ἀρξαμένην ἔρευναν, πιστοποιεῖ ὅτι τὸ ἀνθρωπολογικὸν πρόβλημα ἀπετέλεσε τὸ ἀρχικὸν θέμα τῶν ἀπασχολήσεών της. Τὴν κεντρικὴν θέσιν τοῦ ἀνθρωπολογικοῦ προβλήματος καθιστᾷ φανερὰν ὁ Πλάτων, ἐξαίρων εἰς τὸν «Θεαίτητον» 174 Β τὴν ὀνομασίαν τοῦ ἐρωτήματος «τί ἐστὶν ἄνθρωπος». Ἡ ἐπεξεργασία ὅμως τοῦ ἀρχικοῦ τούτου προβλήματος ἀδύνατον ἦτο νὰ μὴ καταστῇ ἀ-

φορμὴ ὥστε νὰ ἐπεκταθῆ ἡ ἔρευνα καὶ εἰς ἄλλας περιοχάς. Ὁ ἄνθρωπος εἶναι ὂν τὸ ὁποῖον εὑρίσκεται ἐντεταγμένον ἐντὸς εὐρυτέρου πλαισίου. Ἡ κατανόησις τῆς οὐσίας του θὰ ἦτο ἀδύνατον νὰ ἐπιτευχθῆ, ἐὰν δὲν ἐξηκριβώνετο καὶ ἡ φύσις τοῦ περιβάλλοντος τὸν ἄνθρωπον κοσμικοῦ συνόλου. Διὰ τοῦτο ὁ Πλάτων ἀφορμώμενος ἀπὸ τὴν ἀρχικὴν τοποθέτησίν του ἐπιχειρεῖ νὰ φθάση εἰς τὴν κατανόησιν τῆς οὐσίας τοῦ κόσμου, εἰς τὴν σταθερὰν καὶ ἀμετακίνητον μορφήν του. Ἄνευ μιᾶς τοιαύτης συνολικῆς θεωρήσεως δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἐξακριβωθῆ οὔτε ἡ οὐσία τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, οὔτε ἡ θέσις τὴν ὁποίαν πρέπει νὰ λάβη ὁ ἄνθρωπος ἀπέναντι τοῦ κοσμικοῦ συνόλου. Ὅθεν εὑρύνονται τὰ ὅρια τῆς φιλοσοφικῆς ἐρεύνης πέραν τῆς ἀνθρωπολογικῆς περιοχῆς καὶ τίθεται ἐνώπιον τοῦ φιλοσόφου πρὸς διερεύνησιν ὁλόκληρον τὸ σύμπαν. Ἀποστολὴ τῆς ἐρεύνης καθίσταται νὰ ὑπερβῆ τὸν ἀπατηλὸν κόσμον τῆς γενέσεως καὶ τῆς φθορᾶς καὶ νὰ φθάση εἰς τὴν ἐποπτείαν τοῦ ὄντος ἐκείνου, τὸ ὁποῖον διατηρεῖται αἰώνιον καὶ ἀναλλοίωτον. Εἰς τὴν «Πολιτείαν» 485 Β, ὁρίζει ὁ Πλάτων τὴν φιλοσοφίαν ὡς μάθημα, τὸ ὁποῖον καθιστᾶ φανερὰν ἐκείνην τὴν οὐσίαν, ἥτις ὑπάρχει πάντοτε καὶ δὲν ὑπόκειται εἰς τὴν ἀστάθειαν τὴν προκαλουμένην ὑπὸ τῆς γενέσεως καὶ τῆς φθορᾶς «μάθημα», ὃ δηλοῖ ἐκείνης τῆς οὐσίας τῆς ἀεὶ οὔσης καὶ μὴ πλανωμένης ὑπὸ γενέσεως καὶ φθορᾶς». Φιλόσοφοι δὲ εἶναι ἐκεῖνοι, οἱ ὁποῖοι ἔχουν τὴν δύναμιν νὰ ἔρχωνται εἰς ἐπαφὴν μὲ τὴν περιοχὴν τῆς ὑπάρξεως, ἥτις μένει πάντοτε εἰς τὴν αὐτὴν ἀναλλοίωτον καὶ ἀμετάβλητον μορφὴν «φιλόσοφοι μὲν οἱ τοῦ ἀεὶ κατὰ ταὐτὰ ὡσαύτως ἔχοντας δυνάμενοι ἐφάπτεσθαι». Ἀλλὰ γεννᾶται τὸ πρόβλημα: πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ ὑψωθῆ ἡ ψυχὴ εἰς τὴν ἑνόρασιν τῆς ἀναλλοιώτου μορφῆς τῆς πραγματικότητος; Μεταξὺ τῆς συγκεχυμένης περιοχῆς τοῦ κόσμου τῆς γενέσεως καὶ τῆς φθορᾶς καὶ τῆς ἀναλλοιώτου οὐσίας τῶν ὄντων ὑπάρχει τεραστία ἀπόστασις, τὴν ὁποίαν πρέπει νὰ διοδεύση ἡ ἀνθρωπίνη ψυχή. Ποῖον εἶναι τὸ μέσον τὸ ὁποῖον θὰ τὴν βοηθήση εἰς τὴν ἐπίπονον ἀνάβασιν; Τὸ ἀναζητούμενον μέσον εἶναι αἱ ἐπιστῆμαι. Αὐταὶ βοηθοῦν τὴν ἀνθρωπίνην σκέψιν νὰ ὑψωθῆ ὑπεράνω τῆς συγκεχυμένης σφαίρας τῶν ἀνεξελέγκτων δοξασιῶν. Ἀναγκαστικῶς ἄρα ἡ ὁδὸς τὴν ὁποίαν χρεωστεῖ νὰ διανύση ὁ φιλόσοφος θὰ διέλθη διὰ τῶν ἐπιστημῶν. Ὁ φιλόσοφος πρέπει νὰ εἶναι κάτοχος τῶν ἐπιστημῶν. Διὰ τοῦτο ἡ φιλοσοφία ὁρίζεται εἰς τὸν «Εὐθύδημον» 288 D ὡς «κτῆσις ἐπιστήμης», ἡ δὲ ἐν τῇ «Πολιτείᾳ» περιγραφομένη προπαίδευσις τοῦ φιλοσόφου, ὑποχρεώνει τοῦτον νὰ εἶναι κάτοχος τῆς ἀριθμητικῆς, γεωμετρίας, ἀστρονομίας καὶ τῶν ἄλλων ἐπιστημῶν. Οἱαδήποτε ἐπιστήμη ὑπό τινα ἔποψιν δύναται νὰ χαρακτηρισθῆ ὡς φιλοσοφία. Αὐτὴν τὴν μερικὴν σύμπτωσιν τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς φιλοσοφίας ἔχων ὑπ' ὄψει του ὁ Πλάτων εἰς τὸν «Θεαίτητον» 143 D, ὁμιλεῖ περὶ τῶν νέων, οἵτινες ἀσχολοῦνται μὲ τὴν γεωμετρίαν ἢ μὲ κάποιον ἄλλον φιλοσοφικὸν κλάδον «τινὲς τῶν νέων περὶ γεωμετρίαν ἢ τινα ἄλλην φιλοσοφίαν ἐπιμέλειαν ποιούμενοι». Ἀλλ' ὁ ταυτισμὸς τῆς φιλοσοφίας πρὸς τὴν ἐπιστήμην, δὲν δύναται νὰ νοηθῆ ὡς ἀπολύτως ἰσχύων. Ἡ φιλοσοφία ὑπερβαίνει τὴν ἐπιστήμην, διότι χρησιμοποιοῦσα αὐτὴν ὡς ἀφετηρίαν, προχωρεῖ εἰς ἀνωτέραν σφαῖραν. Ἑκάστη ἐκ τῶν ἐπιστημῶν, λέγει ὁ Πλάτων εἰς τὸν «Χαρμίδην», ἔχει ὡς θέμα καὶ ἔργον της κάτι τὸ ὁποῖον κεῖται ἔξω τοῦ ἑαυτοῦ της. Ὑπάρχει ὅμως ἓν εἶδος μαθήσεως, ὅπως π.χ. ἡ σωφροσύνη, ἥτις ἔχει ὡς θέμα τὸν ἑαυτόν της: «Αἱ μὲν ἄλλαι πᾶσαι (ἐπιστῆμαι) ἄλλου εἰσὶν ἐπιστῆμαι, ἑαυτῶν δ' οὔ, ἡ δὲ μόνη τῶν τε ἄλλων ἐπιστημῶν ἐπιστήμη ἐστὶ καὶ αὐτὴ ἑαυτῆς». «Χαρμίδης» 166 C. («Ὅλαι αἱ ἄλλαι ἐπιστῆμαι ἔχουν ὡς θέμα των ἓν ἄλλο πρᾶγμα καὶ ὄχι τὸν ἑαυτόν των, αὐτὴ δὲ (δηλαδὴ ἡ σωφροσύνη ὡς παράδειγμα φιλοσοφικῆς μαθήσεως) μόνη εἶναι ἐπιστήμη ἔχουσα ὡς θέμα της τὰς ἄλλας ἐπιστήμας, καθὼς ἐπίσης εἶναι ἐπιστήμη, ἥτις λαμβάνει ὡς θέμα της τὸν ἴδιον τὸν ἑαυτόν της). Καθίσταται σαφὴς ἐκ τοῦ ἑρμηνευθέντος χωρίου, ὁ διαχωρισμὸς τὸν ὁποῖον ἱδρύει ὁ Πλάτων μεταξὺ φιλοσοφίας καὶ ἐπιστήμης. Ἡ ἐπιστήμη ὑψοῦται εἰς τὸ ἀξίωμα τῆς φιλοσοφίας, μόνον ὅταν λάβη ὡς θέμα τῶν διερευνήσεών της τὸν ἴδιον τὸν ἑαυτόν της. Ἡ φιλοσοφία ἐμφανίζεται ὡς αὐτογνωσία τῆς ἐπιστήμης. Ὅπως ὁ ἀτομικῶς ὑφιστάμενος ἄνθρωπος γίνεται φιλόσοφος, μόνον ὅταν στρέψη τὸ βλέμμα του πρὸς τὸν ἑαυτόν του, κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον καὶ ἡ ἐπιστήμη γίνεται φιλοσοφία, ἂν ἐπιδοθῆ εἰς μίαν ἀνάλογον αὐτογνωσίαν. Ἐνώπιον τοῦ φιλοσοφοῦντος ὡς ἀντικείμενα τῆς ἐρεύνης του ἐμφανίζεται ὁ ἰδικός του ἐσωτερικὸς ἀτομικὸς βίος, ἡ κοινωνικὴ καὶ πολιτικὴ ζωὴ τῶν συνανθρώπων του, καὶ ὁλόκληρον τὸ σύνολον τῆς κοσμικῆς ὑπάρξεως, εἰς τὸ ὁποῖον εἶναι ἐντεταγμένος ὁ ἄνθρωπος.

Τὰ ἐκ τῆς φιλοσοφίας ἀποτελέσματα. Θεωρουμένη ὡς πρὸς τὰ ἀποτελέσματα τὰ προερχόμενα ἐξ αὐτῆς, ἡ φιλοσοφία κατὰ τὸν Πλάτωνα εἶναι ἐπιδεκτικὴ ἰδιαιτέρων χαρακτηρισμῶν. Ἐκ τῆς ἀσχολίας μὲ τὴν φιλοσοφίαν δὲν προκύπτει μόνον ἐπαύξησις τοῦ ποσοῦ τῶν γνώσεων. Ἐπισυμβαίνει ριζικὴ ἐσωτερικὴ ἀλλοίωσις τῆς ψυχῆς καὶ γενικώτερον τῆς ὀντότητος τοῦ φιλοσοφοῦντος. Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς ἡ φιλοσοφία εἶναι καλλιέργεια, βελτίωσις καὶ ἀναμόρφωσις τῆς προσωπικότητος τοῦ φιλοσοφοῦντος, συμφώνως πρὸς ἰδεώδη πρότυπα. Ταυτίζεται οὕτω ἡ φιλοσοφία μὲ τὴν παιδείαν. Δι' αὐτῆς ἀποκτᾶ ἡ ἀνθρωπίνη ψυχὴ μίαν καθωρισμένην διαμόρφωσιν, μίαν σταθερὰν «ἕξιν». Διὰ τοῦ φιλοσοφικοῦ ἐπικατολογισμοῦ ἐπανέρχεται ἡ ψυχὴ εἰς τὸν ἑαυτόν της, εἰς τὰς πρώτας ρίζας τῆς ὑπάρξεώς της. Ἀνατρέχουσα εἰς τὰς ρίζας αὐτάς, ὁ φιλόσοφος εἰσδύει εἰς τὰ ἄδυτα τῆς ὑπάρξεώς της καὶ ἀνακαλύπτει μίαν προϊστορίαν, τὴν ἰδικήν της προϊστορίαν. Αὐτὴν τὴν συναίσθησιν περὶ τῆς ἀναδρομῆς εἰς τὴν κατάστασιν μιᾶς προϋπάρξεως ὀνομάζει ὁ Πλάτων «ἀνάμνησιν». Πάντοτε ὁσάκις ἡ ψυχὴ ἀναδιπλώνεται εἰς τὸν ἑαυτόν της διὰ νὰ πραγματοποιήση τὴν αὐτοεπίγνωσιν, ἀνακαλύπτει τὸν ἑαυτόν της ὑφιστάμενον εἰς τὴν διάστασιν τοῦ παρελθόντος χρόνου. Ἡ χρονικὴ ἔναρξις τῆς ὑποστάσεώς της οὐδέποτε εἶναι δυνατὸν νὰ καθορισθῆ καὶ νὰ συλληφθῆ. Ἐκφεύγει πάντοτε πρὸς τὸ παρελθόν. Ἡ ψυχή, ἥτις ζῆ διαρκῶς κινουμένη ἐπὶ τῶν σημειωδῶν στιγμῶν τοῦ παρόντος, μαντεύει ὅτι ὀπίσω της ὑπάρχει μία πρώτη ἀφετηρία, ἐπὶ τῆς ὁποίας ἐθεμελιώθη ἡ ὑπόστασίς της. Ἡ χρονικὴ διάστασις τοῦ παρόντος, ἐπὶ τῆς ὁποίας ζῆ, προσπίπτει ὡς ἓν χωρὶς ὁλοκλήρωσιν τμῆμα μιᾶς ἐπιπόνου διαδρομῆς. Ὁ ἐσωτερικὸς πόθος τῆς ψυχῆς εἶναι ἡ ὁλοκλήρωσις καὶ ἡ ἀποκατάστασις τῆς ἑνότητός της. Ἡ ψυχὴ ἐπιθυμεῖ νὰ ὑπερνικήση τὴν διάσπασιν, νὰ ὁλοκληρωθῆ εἰς ἓν ἐνιαῖον ὅλον. Διὰ τοῦτο νοεῖ τὴν πρὸς τὸ μέλλον κίνησιν ὡς ἐπάνοδον πρὸς τὸ παρελθόν. Ἡ ἀρχικὴ καὶ ἀδιάσπαστος κατάστασις τῆς ψυχῆς, τίθεται οὕτω ὡς ἐπιδιωκόμενος μελλοντικὸς σκοπός. Ἕνεκα τούτου, ἡ πλατωνικὴ φιλοσοφία ἐμφανίζεται ὡς φιλοσοφία τῆς ἀποκαταστάσεως. Θέτει ὡς ἰδεῶδες τέρμα τὴν «ἀναμόρφωσιν» τοῦ «ἀρχαίου κάλλους», τῆς ἀπολεσθείσης πρωταρχικῆς ἑνότητος. Ὁ ἰδεώδης οὗτος σκοπὸς ὁδηγεῖ τὴν πλατωνικὴν φιλοσοφίαν εἰς ἄμεσον πλησίασιν πρὸς τὴν χριστιανικὴν ἀντίληψιν περὶ ἀποκαταστάσεως. Ἡ συναίσθησις ὅτι ἡ παροῦσα ζωὴ εἶναι μία περιπέτεια. ἥτις ἔχει ὡς ἀφορμὴν τὴν ἔκπτωσιν ἀπὸ μίαν ἀρχικὴν κατάστασιν ἑνότητος καὶ τελειότητος, συναντᾶται εἰς ὅλα τὰ πλατωνικὰ ἔργα ὄχι μόνον ὑποσυνειδήτως ὑποσημαινομένη, ἀλλὰ καὶ διὰ μυθικῶν διηγήσεων συμβολικῶς ἐκφραζομένη. Διὰ νὰ πεισθῆ κανεὶς περὶ τούτου, ἀρκεῖ νὰ διεξέλθη τὸν εἰς τὸν «Φαῖδρον» ἐκτιθέμενον περὶ ἐκπτώσεως τῶν ψυχῶν ἀπὸ τὴν ὑπερουράνιον περιοχὴν μῦθον.

Ἐκ τῆς γενομένης ἀπαριθμήσεως καὶ διασαφηνίσεως τῶν χαρακτηριστικῶν, διὰ τῶν ὁποίων ὁ Πλάτων καθώρισε κατὰ καιροὺς τὴν ἔννοιαν τῆς φιλοσοφίας, διαπιστώνεται ἡ πολυμέρεια τῶν ἀπόψεων, ἀπὸ τῶν ὁποίων ἐρευνᾶ τὸ θέμα τοῦτο. Καταδεικνύεται ὅτι τὸ φιλοσοφεῖν διὰ τὸν Πλάτωνα ἀποτελεῖ διαρκῆ προσπάθειαν καὶ ἐπίπονον ἀγώνισμα, διὰ τὴν ἀπὸ πάσης πλευρᾶς ἐξέτασιν τῶν προβλημάτων. Ὁ Πλάτων δὲν μᾶς παρέχει τὴν φιλοσοφίαν διατυπωμένην εἰς στατικοὺς ὁρισμούς. Μᾶς δίδει μόνον νύξεις καὶ ἐρεθίσματα διὰ νὰ παρακολουθήσωμεν αὐτενεργοῦντες τὴν διαρκῶς προωθουμένην κίνησιν τοῦ φιλοσοφικοῦ διώματος. Ἡ φιλοσοφία εἶναι κίνησις τῆς ψυχῆς πρὸς τὸν κόσμον τῶν ἰδεῶν, ἀντλοῦσα τὸν δυναμισμόν της ἀπὸ τὸν ἔρωτα, τὸν ὁποῖον δημιουργεῖ εἰς τὴν ψυχὴν ὁ ἰδεατὸς

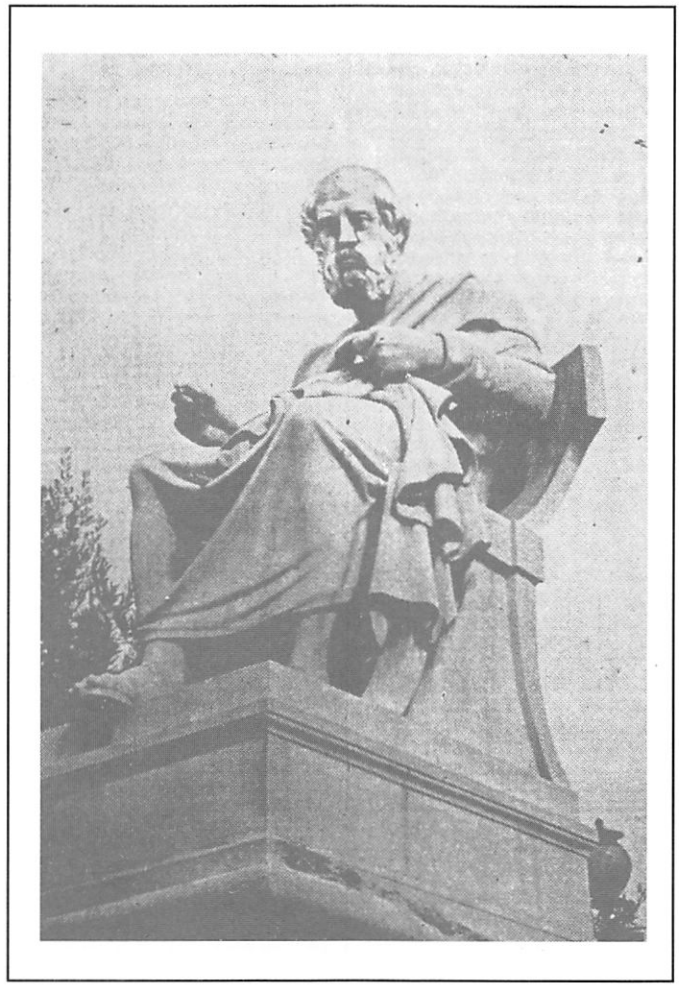

Ὁ ἀνδριὰς τοῦ Πλάτωνος πρὸ τῆς προσόψεως τοῦ μεγάρου τῆς Σιναΐας Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν.

κόσμος. Ἡ ἀπὸ τοῦ κόσμου ἀπομάκρυνσις τοῦ φιλοσόφου εἶναι προσωρινή. Ἀπομακρύνεται ἀπὸ τὴν ἐγκοσμίαν περιοχὴν τῶν συνανθρώπων του ὁ φιλόσοφος, διὰ νὰ ἴδῃ τὸ φῶς τῆς ἀληθείας, τὸ ὁποῖον θὰ τὸν καταστήσῃ ἱκανὸν διὰ νὰ ἀναδειχθῇ ἐλευθερωτὴς τῶν ἀνθρωπίνων ψυχῶν ἀπὸ τὴν ἀμάθειαν, τὴν κακίαν καὶ τὴν ἀνελευθερίαν.

Διαίρεσις τῆς πλατωνικῆς φιλοσοφίας. Συνήθως τὸ σύνολον τῆς πλατωνικῆς φιλοσοφίας διαιρεῖται εἰς τρία μεγάλα τμήματα, τὸ διαλεκτικὸν (ἢ τὸ λογικόν), φυσικὸν καὶ ἠθικόν. Μαρτυρία ἐπιβεβαιοῦσα ὅτι ὁ Πλάτων εἶχε προβῇ εἰς μίαν τριμερῆ διατομὴν τῆς φιλοσοφίας δὲν ὑπάρχει οὔτε εἰς τοῦ Πλάτωνος, οὔτε εἰς τοῦ Ἀριστοτέλους τὰ ἔργα. Πρῶτος μεταξὺ τῶν παλαιῶν μᾶς παρέχει ἐπιβεβαιωτικὴν περὶ αὐτῆς μαρτυρίαν ὁ Κικέρων, ὅστις ὡς πηγήν του ἔχει τὸν Ἀντίοχον τὸν Ἀσκαλωνίτην. Ὁ Σέξτος ὁ Ἐμπειρικὸς μᾶς πληροφορεῖ ὅτι εἰσηγητὴς τῆς ρηθείσης διαιρέσεως ἐγένετο ὁ μαθητὴς τοῦ Πλάτωνος Ξενοκράτης «τῶν εἰπόντων τῆς φιλοσοφίας τὸ μέν τι εἶναι φυσικόν, τὸ δὲ ἠθικόν, τὸ δὲ λογικόν... δυνάμει μὲν Πλάτων ἐστὶν ἀρχηγός, περὶ πολλῶν μὲν φυσικῶν πολλῶν δὲ ἠθικῶν οὐκ ὀλίγων δὲ λογικῶν διαλεχθεὶς ρητότατα δὲ οἱ περὶ τὸν Ξενοκράτη καὶ οἱ ἀπὸ τοῦ Περιπάτου, ἔτι δὲ οἱ ἀπὸ τῆς Στοᾶς ἔχονται τῆσδε τῆς διαιρέσεως». Σεξ. Ἐμπ. πρὸς Μαθημ. 7, 16. (Ἐκείνων οἱ ὁποῖοι εἶπον ὅτι ἓν τμῆμα τῆς φιλοσοφίας ἀναφέρεται εἰς τὴν φυσικήν, ἓν ἕτερον δὲ εἰς τὴν ἠθικὴν καὶ ἓν ἄλλο εἰς τὴν λογικήν... ἀπὸ πραγματικῆς μὲν ἀπόψεως ὁ Πλάτων εἶναι ἀρχηγός, διότι ἀφῆκε διαλόγους ἀναφερομένους εἰς πολλὰ φυσικά, ἠθικὰ καὶ λογικὰ προβλήματα. Κατὰ ρητὸν δὲ λεκτικὸν τρόπον ἐμφανίζονται ὡς ὀπαδοὶ τῆς διαιρέσεως αὐτῆς ὁ Ξενοκράτης καὶ οἱ ὀπαδοί του, οἱ Περιπατητικοὶ καὶ οἱ Στωικοὶ φιλόσοφοι). Ἡ τριμερὴς διαίρεσις ἐγένετο διὰ νὰ ἐξαρθῇ ὅτι ὁ Πλάτων καινοτομῶν ἐν σχέσει μὲ τοὺς παλαιοτέρους φιλοσόφους καὶ τὸν Σωκράτη, ἀνεδείχθη εἰσηγητὴς καὶ τελειωτὴς νέας φιλοσοφικῆς μαθήσεως, ἤτις ἦτο ἡ διαλεκτική. Τὴν ἀντίληψιν ταύτην εὑρίσκομεν εἰς τὸν βιογράφον τῶν Ἑλλήνων φιλοσόφων Διογένην τὸν Λαέρτιον (3, 56), ὅστις παραβάλλων τὴν ἀνάπτυξιν τῆς φιλοσοφίας πρὸς τὴν ἐξέλιξιν τῆς τραγωδίας, γράφει τὰ ἀκόλουθα: «Ὥσπερ δὲ τὸ παλαιὸν ἐν τῇ τραγῳδίᾳ πρότερον μὲν μόνος ὁ χορὸς διεδραμάτιζεν, ὕστερον δὲ Θέσπις ἕνα ὑποκριτὴν ἐξεῦρε... καὶ δεύτερον Αἰσχύλος τὸν δὲ τρίτον Σοφοκλῆς καὶ συνεπλήρωσε τὴν τραγῳδίαν, οὕτως καὶ τῆς φιλοσοφίας ὁ λόγος πρῶτον μὲν ἦν μονοειδής, ὡς ὁ φυσικός, δεύτερον δὲ Σωκράτης προσέθηκε τὸν ἠθικόν, τρίτον δὲ Πλάτων τὸν διαλεκτικὸν καὶ ἐτελεσιούργησε τὴν φιλοσοφίαν». (Ὅπως δὲ κατὰ τοὺς παλαιοὺς χρόνους εἰς τὴν τραγῳδίαν διεξῆγε τὴν θεατρικὴν παράστασιν μόνον ὁ χορός, κατόπιν δὲ εἰσήγαγεν ἕνα ἠθοποιὸν ὁ Θέσπις, ὁ δὲ Αἰσχύλος τὸν δεύτερον, ὁ δὲ Σοφοκλῆς τὸν τρίτον καὶ ὡδήγησεν εἰς τὴν τελειότητα τὴν τραγῳδίαν, κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ ὁ λόγος τῆς φιλοσοφίας εἰς τοὺς πρώτους χρόνους ἦτο ἑνὸς μόνον εἴδους, ἀπησχολεῖτο δηλαδὴ μὲ τὴν φυσικήν, ὡς δεύτερον δὲ θέμα εἰσήγαγεν ὁ Σωκράτης τὴν ἠθικήν, ὡς τρίτον δὲ ὁ Πλάτων τὴν διαλεκτικὴν καὶ ὡδήγησε τὴν φιλοσοφίαν εἰς τὴν ἀποτελείωσίν της). Ὁμοίως ὡς συγκειμένην ἐκ τριῶν τμημάτων ἐκλαμβάνει τὴν πλατωνικὴν φιλοσοφίαν καὶ ὁ πλατωνικὸς τοῦ 2ου μ.Χ. αἰῶνος Ἀλκίνοος γράφων εἰς τὸν «Διδασκαλικὸν τῶν Πλάτωνος Δογμάτων» κεφ. 111: «Ἡ δὲ τοῦ φιλοσόφου σπουδὴ κατὰ τὸν Πλάτωνα ἐν τρισὶν ἔοικεν εἶναι· ἔν τε τῇ θέαι καὶ τῇ τῶν ὄντων γνώσει, καὶ ἐν τῇ πράξει τῶν καλῶν, καὶ ἐν αὐτῇ τῇ τοῦ λόγου θεωρίαι· καλεῖται δὲ ἡ μὲν τῶν ὄντων γνῶσις θεωρητική, ἡ δὲ περὶ τὰ πρακτέα πρακτική, ἡ δὲ περὶ τὸν λόγον διαλεκτική». Ὁ Ἀλκίνοος ἐπηρεαζόμενος ἀπὸ τὴν ἀριστοτελικὴν ὁμολογίαν, χρησιμοποιεῖ ἀντὶ τῶν ὅρων φυσικὴ καὶ ἠθικὴ τοὺς ὅρους θεωρητικὴ καὶ πρακτική.

Δὲν εἶναι δύσκολον νὰ ἀνεύρωμεν τὰ αἴτια τὰ ὁποῖα ἤγαγον τοὺς πλατωνικοὺς τῆς ἀρχαιότητος εἰς τὴν τριμερῆ διατομὴν τῆς φιλοσοφίας τοῦ διδασκάλου των. Ταῦτα ἦσαν πρῶτον μὲν ἡ πορεία τῆς ἀναπτύξεως τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφικῆς σκέψεως, ἥτις ἀρχίσασα μὲ τὰ περὶ φύσεως προβλήματα ἐπελήφθη κατόπιν τῶν ἠθικῶν ζητημάτων καὶ τελευταῖον ἔφθασεν εἰς τὰ διαλεκτικά. Τὸ δεύτερον αἴτιον ἦτο ὅτι ἡ τριχοτομικὴ διαίρεσις ἀνταποκρίνεται εἰς τὰ τρία μεγάλα θέματα, μὲ τὰ ὁποῖα ἀπησχολεῖτο ἡ ἑλληνικὴ φιλοσοφία. Ὁ ὁρατὸς αἰσθητὸς κόσμος, διὰ τὴν δήλωσιν τοῦ ὁποίου οἱ Ἕλληνες ἐχρησιμοποίουν τὴν λέξιν φύσις, ἀπετέλει προσφιλὲς θέμα τῆς φιλοσοφικῆς σκέψεως. Ἀλλὰ πέραν τοῦ αἰσθητοῦ ὁρατοῦ κόσμου οἱ Ἕλληνες προσεπάθουν πάντοτε χρησιμοποιοῦντες τὸν στοχασμόν, τὸν «λόγον», νὰ ἀνυψωθοῦν εἰς τὴν θεώρησιν τοῦ νοητοῦ κόσμου τῶν ἰδεῶν. Ἡ ἀνθρωπιστικὴ των διάθεσις δμως ἦτο τόσον ζωηρά, ὥστε καὶ ὁ ἀνθρώπινος πολιτικὸς καὶ ἠθικὸς βίος προσείλκυε τὴν προσοχήν των.

Αἱ τρεῖς αὗται μεγάλαι ὁμάδες τῶν φιλοσοφικῶν μαθήσεων τῆς ἀρχαιότητος, ἂν παραβληθοῦν μὲ τὴν διαίρεσιν τὴν κυριαρχοῦσαν εἰς τὴν νεωτέραν φιλοσοφίαν, ἔχουν ὡς ἀντίστοιχά των, ἡ μὲν διαλεκτικὴ τὴν λογικήν, γνωσιοθεωρίαν καὶ τὴν μεταφυσικήν, ἡ φυσικὴ τὴν φιλοσοφίαν τῆς φύσεως, τὴν φιλοσοφικὴν ψυχολογίαν, ἀνθρωπολογίαν, ἡ δὲ ἠθικὴ τὴν φιλοσοφικὴν ἠθικήν, τὴν πολιτειολογίαν καὶ τὴν κοινωνιολογίαν. Αὐτονοήτων τυγχάνει ὅτι διὰ τὴν βαθυτέραν κατανόησιν τῆς πλατωνικῆς φιλοσοφίας εἶναι σκόπιμον κατὰ τὴν ἀναλυτικὴν αὐτῆς ἔκθεσιν νὰ ἀκολουθήσωμεν τὴν διάταξιν τῶν φιλοσοφικῶν ἐπιστημῶν ὅπως αὕτη ἔχει καθιερωθῇ ὑπὸ τῆς νεωτέρας φιλοσοφικῆς ἐρεύνης. Οὕτω ἡ ἔκθεσις θὰ εἶναι περισσότερον προσιτὴ εἰς τὴν νοοτροπίαν τοῦ συγχρόνου ἀναγνώστου, θὰ καταστῇ δὲ φανερὰ ἡ ἐπικαιρότης τῶν πλατωνικῶν δογμάτων. Παρακολουθοῦντες τὰς φιλοσοφικὰς δοξασίας τοῦ Πλάτωνος, θὰ ἔχωμεν τὴν εὐκαιρίαν νὰ διαπιστώσωμεν ὅτι εἰς πολλὰ ὁ Ἀθηναῖος φιλόσοφος ἔχει προλάβει τὰ συμπεράσματα, εἰς τὰ ὁποῖα καταλήγει ἔπειτα ἀπὸ πολυμόχθους ἐρεύνας, πλάνας καὶ ἀναθεωρήσεις ἡ νεωτέρα φιλοσοφικὴ σκέψις. Δὲν θὰ ἀπετέλει δὲ ὑπερβολὴν ὁ ἰσχυρισμὸς ὅτι εἰς τινα προβλήματα ὁ Πλάτων ἐξακολουθεῖ νὰ κατέχῃ τὴν τιμητικὴν θέσιν τῆς πρωτοπορίας. Παρασυρόμενοι πολλάκις ἀπὸ τὴν ἐξέλιξιν τῆς τεχνικῆς, φρονοῦμεν ὅτι αἱ νεώτεραι φιλοσοφικαὶ θεωρίαι θέτουν εἰς ἀχρηστίαν τὰς παλαιοτέρας, ἀκριβῶς ὅπως μετὰ τὴν ἀνακάλυψιν ἑνὸς νεωτέρου μηχανήματος περιπίπτουν εἰς ἀχρηστίαν τὰ παλαιότερα. Εἰς τὸν κόσμον τοῦ πνεύματος, προκειμένου περὶ τῶν μεγαλοφυῶν δημιουργῶν, οἱ ὁποῖοι ὑψοῦνται εἰς τὴν σφαῖραν τῆς ὑπεριστορικότητος καὶ ὑπερχρονικότητος δὲν δύναται νὰ γίνῃ λόγος περὶ παλαιώσεως, ἀχρηστεύσεως καὶ περὶ «ξεπεράσματος» ὅπως λέγει ἡ χυδαία ἔκφρασις τῆς συγχρόνου μόδας, τῶν θεμελιωδῶν βάσεων αἴτινες ἀποτελοῦν τὴν ἀφετηρίαν τῆς πνευματικῆς ἀναπτύξεως. Ὁ Πλάτων συνεχίζων τὴν ἑλληνικὴν παράδοσιν ἔθεσεν ὡς μέγας ἀρχιτέκτων τοῦ πνεύματος τὰ θεμέλια διὰ τὴν οἰκοδόμησιν τῆς εὐρωπαϊκῆς φιλοσοφίας. Πᾶσα φιλοσοφία, ὅσον καὶ ἂν θέλει νὰ ἐμφανίζεται ὡς ἀντιπλατωνική, εἶναι εἰς τὴν θεμελίωσίν της πλατωνική.

Ἡ Πλατωνικὴ διαλεκτική

Ὁρισμὸς τῆς διαλεκτικῆς. Εἰς τὴν σύγχρονόν μας φιλοσοφικὴν φιλολογίαν ἡ χρησιμοποίησις τοῦ ὅρου διαλεκτικὴ εἶναι λίαν συνήθης. Ἀπὸ τοῦ ἔτους 1781 κατὰ τὸν ὁποῖον ὁ Κάντιος ἐξέδωκε τὴν «Κριτικὴν τοῦ καθαροῦ λόγου», σημειοῦται ἡ ἀναβίωσις τοῦ πλατωνικοῦ τούτου ὅρου. Ὁ Κάντιος εἶχε χρησιμοποιήσει ὡς τίτλον ἑνὸς ἐκ τῶν ἐκτενεστέρων τμημάτων τοῦ ἀνωτέρω σημειωθέντος συγγράμματός του τὴν ἔνδειξιν «Ὑπερβατικὴ Διαλεκτική» (TRANSCENDENTALE DIALEKTIK). Ἐχαρακτήριζεν αὐτὴν ὡς «κριτικὴν τῆς νοήσεως καὶ τοῦ λόγου», ἥτις ἔχει τὴν ἀποστολὴν νὰ καταδεικνύῃ τὰς ἀντινομίας εἰς τὰς ὁποίας περιπλέκεται ἡ ἀνθρωπίνη σκέψις, ὅταν ὑπερβαίνῃ τὰ ὅρια τῆς ἐμπειρίας. Ὁ Ἔγελος μετὰ τὸν Κάντιον ἔδωκε μεταφυσικὴν ἔννοιαν εἰς τὸν ὅρον. Διαλεκτικὴ κατ' αὐτὸν εἶναι ἡ ἐξέλιξις, τὴν ὁποίαν ἀκολουθοῦν τὰ ὄντα ἐξελισσόμενα ἐξ ἀφορμῆς τῶν ἀντιφάσεων, τὰς ὁποίας περιέχουν. Πᾶν πρᾶγμα ἐμπεριέχει μέσα εἰς τὸν ἑαυτόν του μίαν ἀντίφασιν, ἥτις τὸ ἐξαναγκάζει νὰ ἐξέλθῃ ἀπὸ τὸν ἑαυτόν του. Οὕτω ἡ ἀρχικὴ θέσις μεταπίπτει εἰς τὴν ἀντίθεσιν, ἐν τέλει δὲ ἡ ἀρχικὴ θέσις μετὰ τῆς ἀντιθέσεως ἀποτελοῦν μίαν νέαν σύνθεσιν. Τὸν τριαδικὸν τοῦτο διαλεκτικὸν σχῆμα τοῦ Ἐγέλου ἔχει τὴν ρίζαν του εἰς τὴν νεοπλατωνικὴν φιλοσοφίαν. Οἱ νεοπλατωνικοὶ φιλόσοφοι (Ἰάμβλιχος, Πρόκλος), προσπαθοῦντες νὰ συνδέσουν συμφώνως πρὸς τὰς διδασκαλίας τοῦ Πλάτωνος τὴν συγκεκριμένην πραγματικότητα μὲ τὸν κόσμον τῶν ἰδεῶν, ἐδίδασκον ὅτι τὰ ὄντα ἀκολουθοῦν τριαδικὴν ἐξέλιξιν, ἥτις ἐμφανίζει ὡς ἀρχικὴν φάσιν τὴν «μονήν», ὡς δευτέραν τὴν «πρόοδον» καὶ ὡς τρίτην τὴν «ἐπιστροφήν». Μετὰ τὸν Ἔγελον ἡ διαλεκτικὴ ὡς μέθοδος καὶ ὡς ὀντολογικὴ θεωρία ἐκληροδοτήθη εἰς τὸν Μαρξισμὸν καὶ εἰς ἀρκετὰ ἄλλα φιλοσοφήματα. Οὕτω γίνεται σήμερον λόγος περὶ «διαλεκτικοῦ ὑλισμοῦ», περὶ «κριτικοῦ διαλεκτικισμοῦ», «ὑπαρξιακοῦ διαλεκτικισμοῦ», «διαλεκτικῆς θεολογίας», «διαλεκτικῆς φαινομενολογίας». Ἐν γένει πᾶσα ἐξέτασις, ἥτις θέλει νὰ παρακολουθήσῃ τὴν πραγματικότητα εἰς τὴν ζωντανὴν καὶ ἐμπραγματωμένην της κίνησιν, χαρακτηρίζεται σήμερον ὡς διαλεκτική.

Ἡ παρουσία καὶ κατὰ τὴν σύγχρονόν μας ἐποχὴν τοῦ πλατωνικοῦ τούτου ὅρου, ἀποδεικνύει ἐμπράκτως ὅτι ἡ φιλοσοφία τοῦ Πλάτωνος δὲν ὑπῆρξεν ἐφήμερον δημιούργημα. Ἐξακολουθεῖ εἰσέτι νὰ ζῇ, νὰ ἐπηρεάζῃ καὶ νὰ κατευθύνῃ τὴν φιλοσοφικὴν σκέψιν τῆς ἀνθρωπότητος. Ὅθεν ἡ ἀκριβὴς διευκρίνησις τῆς ἐννοίας τῆς διαλεκτικῆς δὲν ἔχει τὸν σκοπὸν νὰ ἱκανοποιήσῃ μίαν ἁπλῆν ἱστορικὴν ἐνημέρωσιν. Ἀποτελεῖ τὴν διερεύνησιν ἑνὸς προβλήματος τὸ ὁποῖον οὐδέποτε εἶναι δυνατὸν νὰ χάσῃ τὴν ἐπικαιρότητά του.

Κατὰ τὸν Πλάτωνα, διαλεκτικὴ εἶναι ἡ τέχνη τοῦ διαλέγεσθαι. Τὸ διαλέγεσθαι συνίσταται εἰς τὴν ἐξέτασιν ἑνὸς προβλήματος διὰ τῆς μεθόδου τῆς ἐρωταποκρίσεως. Τὸ ἀρχικὸν φαινόμενον, τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖ τὴν προϋπόθεσιν τῆς γενέσεως τῆς διαλεκτικῆς, εἶναι ἡ σύναψις διαλόγου. Τὸ διαλέγεσθαι εἶναι ἓν συγκεκριμένον φαινόμενον τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς. Προϋποθέτει τὴν ὕπαρξιν μιᾶς ὑπερατομικῆς κοινότητος, μιᾶς πλήθους διαλεγομένων προσώπων. Ὁ διάλογος ἵσταται εἰς ἀντίθεσιν πρὸς τὸν μονόλογον. Εἰς τὸν διάλογον ἐπιτελεῖται πρωταρχικῶς μία συνεννόησις πολλῶν προσώπων ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ αὐτοῦ πράγματος. Διὰ τῆς διαλεκτικῆς ἐρωταποκρίσεως καὶ συζητήσεως ζητεῖται νὰ καταδειχθοῦν τὰ χαρακτηριστικὰ σημεῖα τοῦ ζητήματος, τὰ ὁποῖα εἶναι προσιτὰ εἰς ὅλους τοὺς συζητοῦντας. Ἕκαστος ἐκ τῶν συζητούντων, διὰ νὰ εἶναι ἀληθινὸς μέτοχος τοῦ διαλόγου, ὀφείλει νὰ ἐγκαταλείψῃ τὰς ὑποκειμενικὰς του ἀντιλήψεις καὶ νὰ συμφωνήσῃ μὲ τοὺς ἄλλους ὡς πρὸς ἐκεῖνα τὰ σημεῖα, τὰ ὁποῖα καταδεικνύονται ὅτι ἔχουν ἀνεξάρτητον ἀπὸ μερικευμένας ἀτομικὰς δοξασίας κῦρος. Ὅταν καθοδηγεῖται ἀπὸ μίαν τοιαύτην πρόθεσιν ὁ διάλογος, ἀποβαίνει ὠφέλιμος ἀπὸ διπλῆς ἀπόψεως. Καθίσταται κατὰ πρῶτον ὄργανον ἱκανὸν νὰ ἀποκαλύψῃ τὴν ἀλήθειαν. Δεύτερον δὲ γίνεται καὶ μέσον συνδέσεως τῶν προσώπων, τὰ ὁποῖα ἔρ-

χονται εἰς συνομιλίαν. Τὰ συνάπτοντα τὸν διάλογον πρόσωπα διδάσκονται νὰ κατανοοῦν τὰ πράγματα κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον, σχηματίζουν μίαν κοινὴν περὶ τῆς πραγματικότητος θεώρησιν. Αὐτονόητον τυγχάνει ὅτι μόνον ἐπὶ μιᾶς τοιαύτης κοινότητος τῶν ἀντιλήψεων δύναται νὰ οἰκοδομηθῇ ἡ πολιτικὴ ὁμοφροσύνη καὶ ὁμόνοια. Ὁ διάλογος ἀπὸ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς δύναται νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς σύνδεσμος τῆς πόλεως (πολιτικῆς κοινότητος).

Εἰς τὴν διαλεκτικήν της ἀφετηρίαν χρωστεῖ ἡ πλατωνικὴ φιλοσοφία τὴν δυναμικότητά της. Εἶναι φιλοσοφία ἀφορμωμένη ἀπὸ τὴν συγκεκριμένην ζωήν, ἀπὸ τὴν κοινωνικὴν ὕπαρξιν τοῦ ἀνθρώπου. Διὰ τοῦτο ἐμφανίζει ἀντίθεσιν πρὸς τὴν προσωκρατικὴν φιλοσοφίαν, ἥτις ἦτο μονολογική. Εἰς τὸν «Σοφιστὴν» 242 C δὲν διστάζει νὰ χαρακτηρίσῃ τὴν προσωκρατικὴν φιλοσοφικὴν σκέψιν ὁ Πλάτων ὡς μυθικήν: «Μυθὸν τινα ἕκαστος φαίνεταί μοι διηγεῖσθαι, παισὶν ὡς οὖσιν ἡμῖν». (Ἕκαστος (ἐκ τῶν προσωκρατικῶν φιλοσόφων) μοῦ παρέχει τὴν ἐντύπωσιν ὅτι διηγεῖται εἰς ἡμᾶς ὡσὰν νὰ εἴμεθα παιδιά, κάποιον μῦθον). Ἡ προσωκρατικὴ φιλοσοφία εἶχε κατὰ τὸν Ἀθηναῖον φιλόσοφον, δογματικὸν καὶ ἀριστοκρατικὸν χαρακτῆρα. Ἀπηυθύνετο πρὸς μαθητὰς ἐκλεκτοὺς καὶ δὲν ἐνδιεφέρετο νὰ ἐξακριβώνῃ, ἂν αἱ διδασκαλίαι της τυγχάνουν κατανοηταὶ «λίαν τῶν πολλῶν ἡμῶν ὑπεριδόντες ὠλιγώρησαν. Οὐδὲν γὰρ φροντίσαντες εἶτ' ἐπακολουθοῦμεν αὐτοῖς λέγουσιν εἴτε ἀπολειπόμεθα, περαίνουσι τὸ σφέτερον αὐτῶν ἕκαστοι». Σοφ. 243 A. (Πάρα πολὺ μᾶς κατεφρόνησαν καὶ μᾶς παρημέλησαν. Διότι χωρὶς νὰ ἀνησυχήσουν ἂν παρακολουθῶμεν τὰς σκέψεις των ἢ μένομεν μακρὰν ἀπ' αὐτάς, ἕκαστος ἐξ αὐτῶν ἀναπτύσσει ἕως εἰς τὸ τέλος τὸ σύστημά του). Ἡ πλατωνικὴ φιλοσοφία δὲν μονολογεῖ ἀλλὰ συνάπτει διάλογον. Τοῦτο σημαίνει ὅτι βλέπει τὰ θέματά της ἀπὸ ὅλας των τὰς πλευράς. Προχωρεῖ εἰς τὴν ἐξέτασιν καὶ τῶν ἀντιτιθεμένων ἀπόψεων. Καὶ εἰς τὰς περιπτώσεις κατὰ τὰς ὁποίας ἀπομονοῦται ὁ φιλόσοφος καὶ διαλογίζεται καθ' ἑαυτόν, πράττει τοῦτο διαλεκτικῶς. Θέτει ἐνώπιόν του ἕνα ἀντιτιθέμενον πρὸς τὸν ἑαυτόν του συζητητήν, προβάλλει ὁ ἴδιος ἐρωτήσεις εἰς τὸν ἑαυτόν του καὶ δίδει ὁ ἴδιος τὴν ἀπάντησιν. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἐμφανίζει ὁ Πλάτων εἰς τὴν «Ἀπολογίαν» τὸν Σωκράτη συνάπτοντα ἐσωτερικὸν διάλογον «ὥστ' ἐμὲ ἐμαυτὸν ἀνερωτᾶν ὑπὲρ τοῦ χρησμοῦ... ἀπεκρινάμην οὖν ἐμαυτῷ καὶ τῷ χρησμῷ» «Ἀπολογίαι» 22 D. («Ὥστε ἔθετον ἐγὼ εἰς τὸν ἑαυτόν μου διὰ λογαριασμὸν τοῦ χρησμοῦ ἐρώτησιν... ἔδωκα λοιπὸν εἰς τὸν ἑαυτόν μου καὶ τὸν χρησμὸν τὴν ἀπάντησιν).

Ὁ σκοπὸς εἰς τὸν ὁποῖον κατατείνει ἡ διαλεκτικὴ εἶναι ἡ εἰλικρινὴς καὶ ὑπεύθυνος ἐξέτασις τῶν ὑπὸ συζήτησιν θεμάτων. Διὰ τοῦ διαλόγου καλεῖται ὁ συνομιλητὴς νὰ παράσχῃ ἐν συναισθήσει τῆς ἀτομικῆς του εὐθύνης μίαν ἀπάντησιν. Ὁ διάλογος εἶναι διαδικασία σχεδὸν δικαστική. Μᾶς καλεῖ εἰς λογοδοσίαν εἰς τὸ «λόγον διδόναι», μᾶς ἀναγκάζει νὰ διασαφηνίσωμεν τὰς σκέψεις μας καὶ ἀποτελεῖ διὰ τοῦτο καὶ μέσον κατ' ἐξοχὴν ἐπιστημονικῆς παιδείας. Ἕνεκα τούτου εἰς τὴν «Πολιτείαν» 534 D χαρακτηρίζει ὁ Πλάτων τὴν διαλεκτικὴν ὡς παιδείαν «ἐξ ἧς ἐρωτᾶν τε καὶ ἀποκρίνεσθαι ἐπιστημονέστατα οἷοί τ' ἔσονται οἱ παῖδες». (Μορφωτικὸν μέσον ἀπὸ τὸν ὁποῖον θὰ ἀποκτήσουν τὴν ἱκανότητα νὰ ἐρωτοῦν καὶ νὰ ἀποκρίνωνται κατὰ τρόπον ἐπιστημονικώτατον τὰ παιδιά). Διαλεκτικὸν δὲ ὀνομάζει ὁ Πλάτων «τὸν λόγον ἑκάστου λαμβάνοντα τῆς οὐσίας», δηλαδὴ ἐκεῖνον ὅστις δύναται νὰ προχωρήσῃ εἰς ἕνα ἀναλογισμὸν σχετικὸν μὲ τὴν οὐσίαν ἑνὸς ἀντικειμένου. Διὰ τῆς διαλεκτικῆς ἐπιδιώκεται νὰ ἀποκαλυφθῇ καὶ νὰ ἐκφρασθῇ ἡ οὐσία, δηλαδὴ τὸ τί εἶναι τὰ πράγματα. Πᾶς ὁ ὁποῖος δὲν δύναται συνάπτων διάλογον εἴτε μὲ τὸν ἑαυτόν του εἴτε μὲ ἄλλον νὰ προχωρῇ εἰς ἀναλογισμὸν περὶ τῆς οὐσίας ἑνὸς θέματος, εἶναι ἀνίκανος νὰ ἔχῃ ὡς πρὸς αὐτὸ κατανόησιν «καὶ τὸν μὴ ἔχοντα, καθ' ὅσον ἂν μὴ ἔχῃ λόγον αὐτῷ τε καὶ ἄλλῳ διδόναι, κατὰ τοσοῦτον νοῦν περὶ τούτου οὐ φήσεις ἕξειν;» (καὶ ὅταν κάποιος εἶναι ἀνίκανος δι' ἕνα τοιοῦτον ἀναλογισμόν, δὲν θὰ παραδεχθῇς ὅτι ὅσον ὀλιγώτερον ἠμπορεῖ νὰ προχωρήσῃ εἰς τοιοῦτον ἀναλογισμὸν συνομιλῶν εἴτε μὲ τὸν ἑαυτόν του εἴτε μὲ ἄλλον, ὅτι ἔχει εἰς τὸν αὐτὸν ἠλαττωμένον βαθμὸν κατανόησιν ὡς πρὸς τὸ συζητούμενον θέμα;). Κατὰ τὸν Πλάτωνα διὰ τοῦ «λόγον διδόναι» ἐπιτυγχάνεται ἡ κατανόησις τῆς πραγματικότητος. Ἡ διαλεκτικὴ τέχνη εἶναι συγχρόνως τέχνη, ἥτις καθοδηγεῖ τὴν διανόησιν καὶ ἀποκαλύπτει τὴν οὐσίαν τῶν ὄντων. Εἶναι θεώρησις λογική, γνωσιοθεωρητικὴ καὶ ὀντολογική.

Ἡ γένεσις τοῦ πλατωνικοῦ διαλόγου. Ἡ χρησιμοποίησις τῆς διαλογικῆς μορφῆς διὰ τὴν ἐπεξεργασίαν τῶν φιλοσοφικῶν προβλημάτων καθιερώθη διὰ τῆς συγγραφικῆς ἐργασίας τοῦ Πλάτωνος. Εἶναι ἀναμφισβήτητον γεγονὸς ὅτι ὁ διδάσκαλός του Σωκράτης παρέσχεν εἰς αὐτὸν τὴν σχετικὴν παρόρμησιν. Ἅπασαι αἱ ἱστορικαὶ μαρτυρίαι ἐκ συμφώνου μᾶς πληροφοροῦν ὅτι ἐχρησιμοποίει ὁ Σωκράτης ἀποκλειστικῶς τὴν διαλογικὴν μορφὴν κατὰ τὴν ἐξέτασιν τῶν φιλοσοφικῶν προβλημάτων. Τοῦτο ὅμως δὲν σημαίνει ὅτι ἡ χρῆσις αὐτῆς ἦτο πρότερον ἄγνωστος. Τὸ διαλέγεσθαι ἀποτελεῖ ἓν ἐκ τῶν συνηθεστάτων φαινομένων τῆς καθημερινῆς κοινωνικῆς ζωῆς. Ἡ ἀνάπτυξις τοῦ κοινωνικοῦ βίου εἰς τὰς ἀρχαίας ἑλληνικὰς πόλεις ἔδιδε τὴν ἀφορμὴν νὰ ἔρχωνται εἰς στενὴν πνευματικὴν ἐπικοινωνίαν πρὸς ἀλλήλους οἱ πολῖται, κατὰ τρόπον ὥστε νὰ ἀποκτοῦν τὴν ἱκανότητα νὰ ἀνταλλάσσουν δι' ἀμοιβαίων ἀνακοινώσεων καὶ νὰ ἀντιπαραβάλλουν τὰς σκέψεις των. Τὰ διασωθέντα κείμενα τῆς τραγικῆς καὶ κωμικῆς ποιήσεως καταδεικνύουν ὅτι κατὰ τὸ δεύτερον ἥμισυ τοῦ 5ου π.Χ. αἰῶνος ἡ κατὰ διαλεκτικὴν ἀντιμετώπισιν ἐξέτασις τῶν προβλημάτων εἶχε κατὰ πολὺ προαχθῇ. Τὴν γενίκευσιν τῆς χρησιμοποιήσεως τῆς διαλογικῆς μορφῆς προκειμένου περὶ ζητημάτων τοῦ δημοσίου πολιτικοῦ βίου πιστοποιεῖ καὶ ὁ Ἀθηναῖος ἱστορικὸς Θουκυδίδης, παραθέτων εἰς τὸ πέμπτον βιβλίον τῆς Ἱστορίας του τὸν δραματικὸν διάλογον τὸν διεξαχθέντα κατὰ τὸ ἔτος 416 π.Χ. μεταξὺ τῶν ἀρχόντων τῆς Μήλου καὶ τῶν πολιορκούντων αὐτὴν Ἀθηναίων στρατηγῶν. Κατὰ περίεργον τρόπον ἡ φιλοσοφικὴ ἔρευνα δὲν ἠθέλησε νὰ ὑπογραμμίσῃ τὴν σημασίαν, τὴν ὁποίαν ἔχει ὁ περίφημος οὗτος διάλογος ὡς προάγγελος τῆς πλατωνικῆς διαλεκτικῆς. Μία προσεκτικὴ ἀνάγνωσις τοῦ διαλόγου τῶν Μηλίων δεικνύει ὅτι διὰ τῆς διαλογικῆς συζητήσεως καταβάλλεται προσπάθεια νὰ καθορισθῇ ἡ σχέσις τῆς ἐννοίας τοῦ δικαίου πρὸς τὸ χρήσιμον, τὸ ὠφέλιμον καὶ τὸ ἀγαθόν. Ἡ συζήτησις γίνεται, ὅπως καὶ εἰς τοὺς πλατωνικοὺς διαλόγους, ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ καθορισμοῦ μιᾶς βασικῆς ἀρχῆς, μιᾶς «ὑποθέσεως». Εἰς τὸ 90ὸν κεφάλαιον οἱ Μήλιοι λέγουν πρὸς τοὺς Ἀθηναίους ὅτι ἀναγκάζονται νὰ ὁμιλήσουν ἐντὸς τῶν πλαισίων τῆς τεθείσης βασικῆς ἀρχῆς. Ἡ διατύπωσις τῶν γνωμῶν των γίνεται καθ' ὃν τρόπον εἶναι ἠναγκασμένοι νὰ τὸ κάμουν, ἀφοῦ οἱ Ἀθηναῖοι ἔθεσαν ὡρισμένας προϋποθέσεις διὰ τὴν συζήτησιν, συμφώνως δὲ πρὸς αὐτὰς τὸ δίκαιον πρέπει νὰ παραμερισθῇ πρὸ τοῦ συμφέροντος: «ἐπειδὴ ὑμεῖς οὕτω παρὰ τὸ δίκαιον τὸ ξυμφέρον λέγειν ὑπέθεσθε». Τὸ εἰς τὸ χωρίον τοῦτο τοῦ Θουκυδίδου χρησιμοποιούμενον ρῆμα «ὑποτίθεσθαι» ἔμελλε νὰ ἀποτελέσῃ κατόπιν διὰ τὸν Πλάτωνα συχνότατα χρησιμοποιούμενον λεκτικὸν ὅρον πρὸς δήλωσιν μιᾶς θεμελιώδους βάσεως, «ὑποθέσεως» πρὸς στήριξιν τῆς ἑκάστοτε γινομένης διαλεκτικῆς συζητήσεως.

Εἰς τὰς φιλοσοφικὰς συζητήσεις ἡ διαλογικὴ μορφὴ ἐβράδυνε νὰ εἰσαχθῇ. Οἱ προσωκρατικοὶ φιλόσοφοι περιεστοιχίζοντο ἀπὸ πιστοὺς μαθητάς, εἰς τοὺς ὁποίους διὰ δογματικῆς διδασκαλίας μετέδιδον τὰ πορίσματα τῶν ἐρευνῶν των. Τὸ κῦρος καὶ ἡ αὐθεντία τῶν μεγάλων ἐκείνων προσωπικοτήτων ἐδημιούργει πέριξ αὐτῶν ἀτμόσφαιραν εὐλαβοῦς ἀποδοχῆς τῶν διδασκαλιῶν καὶ δὲν παρεῖχε τὴν δυνατότητα εἰς τοὺς μαθητὰς νὰ θέτουν ἐρωτήματα διὰ νὰ λάβουν ἀποκρίσεις. Ἠρκοῦντο εἰς τὸ «αὐτὸς ἔφα», εἰς τὸ κῦρος τῶν λόγων τῶν διδασκάλων. Ἡ διαλογικὴ μορφὴ εἰς τὰς φιλοσοφικὰς συζητήσεις ἦτο δυνατὸν νὰ χρησιμοποιηθῇ μόνον προκειμένου νὰ διεξαχθῇ ἀνατρεπτικὸς ἔλεγχος ἀντιτιθεμένων δοξασιῶν.

Ὁ Διογένης ὁ Λαέρτιος (3, 48), μᾶς παρέχει τὴν εἴδησιν, ὅτι ἡ παράδοσις ἔφερε τὸν Ζήνωνα τὸν Ἐλεάτην ὡς συγγραφέα διαλόγων, προσθέτει δὲ ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης εἰς τὸ πρῶτον βιβλίον τοῦ «Περὶ ποιητῶν» ἀπολεσθέντος συγγράμματός του, ἀνέφερεν ὡς συγγραφέα διαλόγων Ἀλεξαμενόν τινα Στυριέα ἢ Τήιον «Διαλόγους τοίνυν φασὶ πρῶτον γράψαι Ζήνωνα τὸν Ἐλεάτην· Ἀριστοτέλης δὲ ἐν πρώτῳ περὶ ποιητῶν Ἀλεξαμενὸν Στυριέα ἢ Τήιον». Ἐν τῇ προσπαθείᾳ του ὁ Ζήνων νὰ ἀνατρέψῃ τὰ δόγματα τῶν ἀντιπάλων του, φυσικὸν ἦτο νὰ διατυπώνῃ τὴν πολεμικὴν κατὰ διαλογικὸν τρόπον, οὕτως ὥστε νὰ καθορίζεται ἀκριβῶς ἡ ἀντίπαλος δοξασία καὶ νὰ ἐπακολουθῇ ἡ ἀνασκευή της. Περὶ τοῦ Ἀλεξαμενοῦ κάμνει λόγον καὶ ὁ Ἀθήναιος (Δειπν. 11, 505 C), παραθέτων τὸ χωρίον τοῦ ἀριστοτελικοῦ ἔργου, εἰς τὸ ὁποῖον ἐγίνετο λόγος περὶ αὐτοῦ ὡς συγγραφέως διαλόγων. «Ὁ δὲ καλὸς Πλάτων... ἐν μὲν τῇ Πολιτείαι Ὅμηρον ἐκβάλλων καὶ τὴν μιμητικὴν ποίησιν, αὐτὸς δὲ τοὺς διαλόγους μιμητικῶς γράψας, ὧν τῆς ἰδέας οὐδ' αὐτὸς εὑρετὴς ἐστι. Πρὸ γὰρ αὐτοῦ τοῦθ' εὗρε τὸ εἶδος τῶν λόγων ὁ Τήιος Ἀλεξαμενός, ὡς Νικίας ὁ Νικαεὺς ἱστορεῖ καὶ Σωτίων. Ἀριστοτέλης δ' ἐν τῶι περὶ Ποιητῶν οὕτως γράφει· οἴκουν οὐδὲ ἐμμέτρους ὄντας τοὺς καλουμένους Σώφρονος μίμους μὴ φῶμεν εἶναι λόγους, ἢ μὴ μιμήσεις τοὺς Ἀλεξαμενοῦ τοῦ Τηίου τοὺς προτέρους γραφέντας τῶν Σωκρατικῶν διαλόγων, ἄντικρυς φάσκων ὁ πολυμαθέστατος Ἀριστοτέλης πρὸ Πλάτωνος διαλόγους γεγραφέναι τὸν Ἀλεξαμενόν». (Ὁ δὲ ἔντιμος Πλάτων... παρ' ὅλον ὅτι εἰς τὴν «Πολιτείαν» του ἐκδιώκει τὸν Ὅμηρον καὶ τὴν μιμητικὴν ποίησιν, ὅμως κατὰ τρόπον μιμητικὸν ἔγραψε τοὺς διαλόγους χωρὶς νὰ εἶναι ὁ ἴδιος ὁ πρῶτος ἐφευρέτης τῆς διαλογικῆς τεχνοτροπίας. Διότι· πρὸ αὐτοῦ ἀνεδείχθη ἐφευρέτης τοῦ συγγραφικοῦ τούτου εἴδους ὁ ἐκ Τέω (τῆς Μικρᾶς Ἀσίας) Ἀλεξαμενός, συμφώνως πρὸς πληροφορίαν, τὴν ὁποίαν μᾶς παρέχουν ὁ Νικίας ὁ Νικαεὺς καὶ ὁ Σωτίων. Ὁ δὲ Ἀριστοτέλης εἰς τὸ «Περὶ Ποιητῶν» σύγγραμμά του γράφει τὰ ἀκόλουθα: Διὰ τοῦτο δὲν πρέπει νὰ εἴπωμεν, ὅτι οἱ ὀνομαζόμενοι μῖμοι τοῦ Σώφρονος, οἱ ὁποῖοι δὲν ἔχουν γραφῆ ἐμμέτρως, δὲν εἶναι διάλογοι, ὅπως καὶ δὲν πρέπει νὰ εἴπωμεν, ὅτι οἱ διάλογοι τοῦ Ἀλεξαμενοῦ τοῦ Τηΐου, οἵτινες ἐγράφησαν πρὸ τῶν Σωκρατικῶν διαλόγων δὲν εἶναι ἀφηγήσεις μὲ καλλιτεχνικὰς ἀξιώσεις. Οὕτω ὁ πολυμαθέστατος Ἀριστοτέλης ἰσχυρίζεται, ὅτι πρὸ τοῦ Πλάτωνος ἔχει γράψει διαλόγους ὁ Ἀλεξαμενός). Τὸ ἐρμηνευθὲν χωρίον ἀποτελεῖ προφανῶς ἀπήχησιν πολεμικῆς ἐναντίον τοῦ Πλάτωνος, τὴν ὁποίαν εἶχε προκαλέσει ἡ γνώμη του, ὅτι εἰς τὴν ἰδεώδη πολιτείαν οὐδεμίαν θέσιν ἔχουν οἱ ποιηταὶ καὶ ἡ μιμητικὴ ποίησις. Οἱ καταπολεμοῦντες τὴν ἀντίληψιν ταύτην τοῦ Πλάτωνος κατεδείκνυον, ὅτι ὁ Ἀθηναῖος φιλόσοφος περιήρχετο εἰς ἀντίφασιν πρὸς τὸν ἑαυτόν του, διότι ἐνῶ κατεδίκαζε τὴν μιμητικὴν ποίησιν, ὁ ἴδιος ἐκαλλιέργει τὸν διάλογον, ὅστις ἦτο ἓν μερικώτερον εἶδος τῆς μιμητικῆς ποιήσεως. Ὁ πολεμικὸς δὲ ζῆλος τῶν ἐπικριτῶν φαίνεται ὅτι προεχώρει ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε νὰ ἀρνοῦνται, ὅτι ὁ Πλάτων διαμορφώσας εἰς νέον συγγραφικὸν εἶδος τὸν διάλογον ἀνεδείχθη «εὑρετὴς» νέου φιλολογικοῦ γέ-

νους. Οἱ ἐπικριταί του ἐπεκαλοῦντο τὸ γεγονός, ὅτι ὁ Ἀλεξαμενὸς ὁ Τήιος εἶχε προλάβει, ὡς πρὸς τὴν ἐφεύρεσιν τῆς διαλογικῆς συγγραφικῆς μορφῆς, τὸν Πλάτωνα. Δὲν ἀποκλείεται ἡ σχετικὴ εἴδησις, τὴν ὁποίαν παρεῖχε καὶ ὁ Ἀριστοτέλης εἰς τὸ μνημονευθὲν ἔργον του νὰ εἶναι ἀληθής. Ἀλλ' ἡ ἔλλειψις πάσης ἄλλης εἰδήσεως, ἐν σχέσει μὲ τὸ ἔργον τοῦ Ἀλεξαμενοῦ, μᾶς παρέχει τὸ δικαίωμα νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι πρόκειται περὶ ἀσημάντου συγγραφέως, ὅστις ἀδύνατον θὰ ἦτο νὰ εἶχεν ἀσκήσει ἐπίδρασιν ἐπὶ τοῦ Πλάτωνος.

Ὁμοίως καὶ ἡ εἴδησις, τὴν ὁποίαν μᾶς παρέχει ὁ Ἄλκιμος, ὁ φίλος τοῦ φιλοσόφου Στίλπωνος, ἡ διασωθεῖσα ὑπὸ τοῦ Διογένους τοῦ Λαερτίου (3, 9 κ.ἑ.), καὶ ἀναφέρουσα ὅτι ὁ κωμωδιογράφος Ἐπίχαρμος ἤσκησεν ἐπίδρασιν ἐπὶ τοῦ Πλάτωνος, δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ ἀξιόπιστος. Τὰ ἀποσπάσματα, τὰ ὁποῖα ἀναφέρει πρὸς ὑποστήριξιν τοῦ ἰσχυρισμοῦ του ὁ Ἄλκιμος, προέρχονται ἐκ κωμῳδιῶν, αἵτινες ἔχουν γραφῇ ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ τυράννου τῶν Συρακουσῶν Διονυσίου τοῦ Β', ἤτοι μετὰ τὸ 367 π.Χ., ὅτε ὁ Πλάτων εἶχε πλήρως διαμορφώσει καὶ τὸ λεκτικόν του ὕφος καὶ τὴν περὶ ἰδεῶν διδασκαλίαν. Ὁμοίως οὐδεμία συσχέτισις δύναται νὰ γίνῃ τοῦ πλατωνικοῦ διαλόγου πρὸς τοὺς μίμους τοῦ Σώφρονος. Οἱ μῖμοι τοῦ Σικελοῦ μιμογράφου ἦσαν ἄγνωστοι ἐν Ἀθήναις, πρῶτος δὲ κατέστησεν αὐτοὺς γνωστοὺς εἰς τὸ ἄστυ τῆς Παλλάδος ὁ Πλάτων. Περὶ τούτου μᾶς πληροφορεῖ ὁ Διογένης ὁ Λαέρτιος (3, 18): «Δοκεῖ δὲ Πλάτων καὶ τὰ Σώφρονος τοῦ μιμογράφου βιβλία ἡμελημένα πρῶτος εἰς Ἀθήνας διακομίσαι καὶ ἡδοποιῆσαι πρὸς αὐτόν· ἃ καὶ εὑρεθῆναι ὑπὸ τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ». (Φαίνεται δὲ ὅτι ὁ Πλάτων πρῶτος ἔφερεν εἰς τὰς Ἀθήνας τὰ βιβλία τοῦ μιμογράφου Σώφρονος, τὰ ὁποῖα προηγουμένως δὲν προσείλκυον τὴν προσοχὴν τοῦ κοινοῦ. Ἐπίσης φαίνεται ὅτι διεμόρφωσε χαρακτῆρας (προσώπων τινῶν τῶν διαλόγων του), λαμβάνων ὡς πρότυπον τοὺς μίμους τοῦ Σώφρονος. Καὶ λέγεται προσέτι ὅτι τὰ βιβλία αὐτὰ εὑρέθησαν κάτω ἀπὸ τὸ προσκεφάλαιον τοῦ Πλάτωνος). Ἀλλὰ καὶ ἡ εἴδησις αὕτη, ὡς πρὸς τὸ τελευταῖον της μέρος, δὲν τυγχάνει ἀξιόπιστος, διότι ὅταν μετέβη ὁ Πλάτων εἰς Σικελίαν εἶχεν ἤδη διαμορφώσει τὸ διαλογικὸν συγγραφικόν του ὕφος.

Κατόπιν τοῦ γενομένου ἐλέγχου τῶν διασωθεισῶν εἰδήσεων διαπιστοῦται, ὅτι ἡ διαλογικὴ συγγραφικὴ μορφὴ δὲν εἶχε διαμορφωθῇ εἰς αὐτοτελὲς φιλολογικὸν εἶδος πρὸ τοῦ Πλάτωνος. Ἐκ τούτου ὅμως δὲν ἕπεται, ὅτι ἡ διαλογικὴ ἐξέτασις τῶν φιλοσοφικῶν προβλημάτων οὐδόλως ἐχρησιμοποιεῖτο. Ἐξ αὐτῶν τῶν πλατωνικῶν διαλόγων καὶ ἰδιαιτέρως ἐκ τοῦ «Εὐθυδήμου», πιστοποιεῖται ὅτι σοφισταί τινες, ὅπως ὁ Εὐθύδημος καὶ ὁ Διονυσόδωρος, ἐχρησιμοποίουν κατὰ τὰς σοφιστικάς των ἐπιδείξεις τὴν μέθοδον τῶν ἐρωταποκρίσεων, διὰ νὰ περιάγουν τοὺς συνομιλητάς των εἰς ἀμηχανίαν. Ἐπίσης ὁ Πλάτων εἰς τὸν διάλογόν του «Ἱππίας ὁ μείζων» 286 Α, παριστᾷ τὸν ὁμώνυμον σοφιστὴν λέγοντα, ὅτι εἶχε γράψει σύγγραμμα, εἰς τὸ ὁποῖον διεξήγετο συζήτησις περὶ τῶν ἁρμοζουσῶν εἰς εὐγενεῖς νέους ἐνασχολήσεων, μεταξὺ τοῦ Νέστορος καὶ τοῦ Νεοπτολέμου: «Ἐπειδὴ ἡ Τροία ἥλω, λέγει ὁ λόγος, ὅτι Νεοπτόλεμος Νέστορα ἔροιτο, ποῖά ἐστι καλὰ ἐπιτηδεύματα, ἃ ἂν τις ἐπιτηδεύσας νέος ὢν εὐδοκιμώτατος γένοιτο· μετὰ ταῦτα δὴ λέγων ἐστὶν ὁ Νέστωρ καὶ ὑποτιθέμενος αὐτῷ πάμπολλα νόμιμα καὶ πάγκαλα». (Μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Τροίας, διηγεῖται τὸ σύγγραμμα, ὅτι ὁ Νεοπτόλεμος ἠρώτησε τὸν Νέστορα, ποῖαι εἶναι αἱ ἔντιμοι ἀπασχολήσεις, εἰς τὰς ὁποίας ἂν ἤθελε κάποιος ἐπιδοθῇ κατὰ τὴν νεότητά του, θὰ ἀπέκτα καλὴν φήμην. Ἔπειτα ἀπὸ τὴν ἐρώτησιν αὐτὴν παριστάνεται ὁ Νέστωρ νὰ ἐκθέτῃ καὶ νὰ θέτῃ ὑπ' ὄψιν τοῦ Νεοπτολέμου παμπόλλους δικαίας καὶ ἐντίμους ἐνασχολήσεις). Ὁ Φιλόστρατος γνωρίζει τὸ ἔργον τοῦτο τοῦ Ἱππίου καὶ μᾶς πληροφορεῖ ὅτι ὁ τίτλος του ἦτο «Τρωϊκὸς διάλογος». Ἀναφέρεται προσέτι ὅτι διαλογικὸν σύγγραμμα, εἶχε γράψει καὶ ὁ ἐκ τῶν τριάκοντα τυράννων Κριτίας, ὑπὸ τὸν τίτλον «Ὁμιλίαι». Ἀλλ' ἅπασαι αὗται αἱ ἀπόπειραι πρὸς διαμόρφωσιν διαλογικοῦ ὕφους δὲν δύνανται νὰ παραβληθοῦν πρὸς τὸν πλατωνικὸν διάλογον. Εἰς αὐτὰς ἐξετίθεντο αἱ προσωπικαὶ γνῶμαι τοῦ συγγραφέως. Αἱ τιθέμεναι ἐρωτήσεις εἶχον τὸν σκοπὸν νὰ παράσχουν εἰς τὸν συγγραφέα τὴν εὐκαιρίαν νὰ ἐπιδείξῃ τὰς γνώσεις του. Εἰς τὸν πλατωνικὸν ὅμως διάλογον δὲν πρόκειται περὶ ἐκφράσεως προσωπικῶν δοξασιῶν. Ὁ σκοπός, τὸν ὁποῖον προτίθεται νὰ πραγματοποιήσῃ ὁ διάλογος, εἶναι ἡ ὑπερπροσωπικὴ ἐξέτασις τοῦ συζητουμένου θέματος. Ἡ διαλεκτικὴ συζήτησις ἐπιδιώκει νὰ μᾶς ὑψώσῃ εἰς τὴν ἀντικειμενικὴν ἐξέτασιν τῶν θεμάτων, νὰ μᾶς βοηθήσῃ νὰ ἐξέλθωμεν ἀπὸ τὴν σφαῖραν τῶν προσωπικῶν μας δοξασιῶν καὶ νὰ ἀτενίσωμεν τὰ ζητήματα, ὅπως εἶναι εἰς τὴν πραγματικότητα. Ἐκεῖνος, ὅστις παρέσχεν ὥθησιν διὰ μίαν τοιαύτην ἐπεξεργασίαν τῶν προβλημάτων εἰς τὸν Πλάτωνα ἦτο ὁ Σωκράτης. Ἀρχίζων ἀπὸ τὴν ἐξέτασιν τῶν προσωπικῶν του δοξασιῶν προεχώρει ὁ Σωκράτης εἰς τὸν ἔλεγχον τῆς ὀρθότητος τῶν δοξασιῶν τῶν συζητητῶν του, ἔχων τὸ βλέμμα του προσηλωμένον πρὸς τὰ πραγματικὰ δεδομένα τοῦ ἑκάστοτε ἐξεταζομένου θέματος.

Λαμβάνων ὁ Πλάτων ὡς πρότυπον τὸν συζητητικὸν τρόπον τὸν ἐγκαινιασθέντα ὑπὸ τοῦ Σωκράτους καὶ χρησιμοποιῶν τὴν ἔκτακτον καλλιτεχνικήν του ἰδιοφυΐαν, ὅπως αὕτη εἶχε διαμορφωθῇ ὑπὸ τὴν ἐπήρειαν τῶν ἐπιδράσεων τῆς τραγικῆς καὶ κωμικῆς ποιήσεως, ἤτις εἶχε σημειώσει ἀπαράμιλλον ἄνθησιν εἰς τὰς Ἀθήνας, κατώρθωσε νὰ δημιουργήσῃ νέον φιλολογικὸν εἶδος, τὸν φιλοσοφικὸν διάλογον. Εἶναι δυνατὸν πολλοὶ συμμαθηταί του, οἵτινες εἶχον παραστῇ εἰς τὰς ὑπὸ τοῦ Σωκράτους διεξαγομένας συνομιλίας, νὰ εἶχον γράψει ἀπομνημονευτικὰς σημειώσεις, διὰ νὰ ἐπαναφέρουν εἰς τὴν μνήμην των μὲ τὴν ἀνάγνωσίν των, τὰς συζητήσεις τοῦ διδασκάλου. Οἱ διάλογοι, τοὺς ὁποίους ἤρχισε νὰ γράφῃ ἀπὸ τὴν ἐποχὴν τῆς πρώτης νεότητός του ὁ Πλάτων, δὲν εἶχον χαρακτῆρα ἀπομνημονευμάτων. Ἀποτελοῦν μίαν ἐκφραστικὴν ἐκδήλωσιν ἑνὸς μεγαλοφυοῦς πνεύματος, ὡθουμένου πρὸς δημιουργίαν ἀπὸ ἀκατανίκητον ἐσωτερικὴν ὁρμήν. Συνεπῶς ἡ ὑπὸ τοῦ Γερμανοῦ φιλολόγου Χίρτσελ διατυπωθεῖσα ἀντίληψις, ὅτι ὁ πλατωνικὸς διάλογος ἔχει τὴν ἀρχήν του εἰς ἀπομνημονευτικὰ σημειώματα, ἐλέγχεται ὡς ἀσυμβίβαστος πρὸς τὰ πράγματα.

Ἐξέλιξις τῆς πλατωνικῆς διαλεκτικῆς. Ἐφ' ὅσον ἡ διαλεκτικὴ εἶναι, κατὰ τὸν Πλάτωνα, οὐχὶ στατική, ἀλλὰ δυναμικὴ θεώρησις τοῦ συνόλου τῆς πραγματικότητος, πρέπει νὰ ἐνυπάρχῃ εἰς αὐτὴν δυναμικὴ ἐξέλιξις καὶ αὐτοανάπτυξις. Πράγματι, ἐξετάζοντες ἱστορικῶς τὰς μορφάς, ὑπὸ τὰς ὁποίας ἐμφανίζεται ἡ διαλεκτικὴ σκέψις εἰς τοὺς πλατωνικοὺς διαλόγους, δυνάμεθα νὰ διαστείλωμεν τὰ ἀκόλουθα στάδια τῆς ἀναπτύξεώς της.

1) Ἡ πρώτη φάσις τῆς διαλεκτικῆς. Εἰς τοὺς πρωΐμους ἀπορητικοὺς διαλόγους, εἰς τοὺς ὁποίους κατὰ τὸ πλεῖστον τὸ θέμα εἶναι ὁ καθορισμὸς τῆς οὐσίας τῶν ἀρετῶν, καὶ ἡ ἐξέτασις τοῦ προβλήματος τοῦ ἀναφερομένου εἰς τὴν ἑνότητα αὐτῶν, ἡ πλατωνικὴ διαλεκτικὴ ταυτίζεται μὲ τὴν σωκρατικήν. Οἱ σκοποί, τοὺς ὁποίους ἐπιζητεῖ νὰ πραγματοποιήσῃ ἡ διαλεκτικὴ τοῦ Πλάτωνος εἰς τὸ πρωταρχικόν της στάδιον, συμπίπτουν μὲ τὸν σκοπόν, τὸν ὁποῖον ἐπεθύμει νὰ ἐξυπηρετήσῃ ὁ Σωκράτης, περιερχόμενος ἀνὰ τὴν ἀγορὰν τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν καὶ ὑποβάλλων εἰς ἐξέτασιν τὸν ἑαυτόν του καὶ τοὺς συμπολίτας του. Ἡ σωκρατικὴ διαλεκτικὴ ἔθεσε ὡς θεμελιώδη της ἐπιδίωξιν τὴν ἀπόκτησιν γνώσεως, ἐχούσης τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς ἀντικειμενικότητος. Ἡ γνῶσις, τὴν ὁποίαν ἀνεζήτει ὁ Σωκράτης ἦτο γνῶσις, ἥτις ἔπρεπε νὰ ἀναγνωρίζεται ἀπὸ ὅλους τοὺς συνομιλητὰς ὡς ὀρθή. Δὲν ἦτο ἓν εἶδος χαρισματικῆς γνώσεως, τὴν ὁποίαν διὰ θείας ἐμπνεύσεως θὰ ἠδύνατο νὰ ἀνακαλύψῃ ὁ ὑπὸ τῆς θείας μοίρας εὐνοηθεὶς μεγαλοφυὴς ἄνθρωπος. Ἦτο γνῶσις, τὴν ὁποίαν ἠδύνατο καὶ ὤφειλε νὰ κατακτήσῃ πᾶς ἄνθρωπος δυνάμενος νὰ χρησιμοποιῇ ὀρθῶς τὸ λογικόν του. Ὁ Σωκράτης συμφωνεῖ πρὸς τοῦτο μὲ τὸν Ἡράκλειτον, ὅστις εἶχεν εἴπει: «ἀνθρώποισι πᾶσι μέτεστι γινώσκειν ἑωυτοὺς καὶ σωφρονεῖν» Ἀπ. 116. (Πάντες οἱ ἄνθρωποι ἔχουν μετοχὴν εἰς τὴν αὐτογνωσίαν καὶ εἰς τὴν ὀρθὴν σκέψιν). Κατὰ τὸν Σωκράτη, οἱοσδήποτε ἄνθρωπος δύναται νὰ ἀποκτήσῃ τὴν γνῶσιν καὶ διὰ τοῦτο ἔχει χρέος νὰ τὴν ἀναζητήσῃ. Τὸ κύριον θέμα τῆς σωκρατικῆς γνώσεως, ἦτο ἡ ἐπίγνωσις τοῦ ἀγαθοῦ καὶ ἡ ὑπὸ τὴν καθοδήγησιν αὐτοῦ ἀπόκτησις τῆς ἀρετῆς. Ἀποτελεῖ διὰ τὸν Σωκράτη ἓν θεμελιῶδες γνώρισμα τοῦ ἀνθρώπου, ὅτι δύναται νὰ ὑψωθῇ εἰς τὴν ἑνόρασιν τοῦ ἀγαθοῦ καὶ νὰ καταστῇ κάτοχος τῆς ἀρετῆς. Πᾶς ἄνθρωπος ἔχει μίαν προκαταβολικὴν γνῶσιν περὶ τῆς ἀρετῆς, εἶναι κατά τινα τρόπον πληροφορημένος ὡς πρὸς τὴν οὐσίαν της. Τοῦτο ἀποδεικνύεται ἐκ τοῦ γεγονότος, ὅτι εἰς τὰς καθημερινάς μας συνδιαλέξεις ὅλοι οἱ ἄνθρωποι ὁμιλοῦμεν περὶ τῆς ἀρετῆς καὶ προσπαθοῦμεν διὰ τῆς συζητήσεως νὰ διασαφηνίσωμεν τὴν οὐσίαν της καὶ νὰ πιστοποιήσωμεν τὴν παρουσίαν της. Ὁ Σωκράτης προχωρεῖ περισσότερον ἀπὸ τοὺς ἄλλους συγχρόνους του, διότι ἀντιλαμβάνεται κάτι, τὸ ὁποῖον οἱ περισσότεροι ἄνθρωποι παρασυρόμενοι ἀπὸ ἐγωϊστικὴν ἀλαζονείαν τὸ παραβλέπουν. Ἡ ἀνακάλυψις τοῦ Σωκράτους ἔγκειται εἰς τὸ ὅτι ἀντελήφθη τὴν ἀνεπάρκειαν τῆς κατανοήσεως τῆς ἀρετῆς. Ἀνεκάλυψεν, ὅτι ἕκαστος ἄνθρωπος ἔχει μίαν ἀτελῆ γνῶσιν περὶ τῆς ἀρετῆς, καὶ ὅτι πρέπει νὰ συνάψῃ διάλογον μὲ τὸν ἑαυτόν του καὶ τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους διὰ νὰ ἐξακριβωθῇ ὁ βαθμὸς τῆς ἀτελοῦς κατανοήσεως. Ἡ περὶ τῆς ἀρετῆς γνῶσις δὲν εἶναι δῶρημα παραχωρηθὲν εἰς τὸν ἄνθρωπον ἀπὸ τοὺς θεούς. Εἶναι μία δυνατότης τῆς ἀνθρωπίνης ὑπάρξεως, κάτι τὸ ὁποῖον πρέπει νὰ πραγματοποιηθῇ κατόπιν ἐπιμόνου καὶ ἐπιπόνου προσπαθείας. Διὰ τοῦτο ὀφείλομεν νὰ προχωρήσωμεν εἰς ἕνα ἀναλογισμὸν ἐν σχέσει μὲ τὴν κατανόησιν τῆς ἀρετῆς. Θὰ θέσωμεν τὸ ἐρώτημα εἰς τὸν ἑαυτόν μας, ἐὰν εἴμεθα κάτοχοι τῆς γνώσεως τῆς ἀναφερομένης εἰς τὴν ἀρετήν. Καλούμεθα εἰς μίαν ὑπεύθυνον λογοδοσίαν ἐνώπιον τοῦ ἑαυτοῦ μας καὶ τῶν συνανθρώπων μας. Τοῦτο εἶναι τὸ «λόγον διδόναι περὶ τῆς ἀρετῆς καὶ περὶ τοῦ ἀγαθοῦ». Ἡ σωκρατικὴ διαλεκτικὴ λαμβάνει ὡς θέμα της μίαν τοιαύτην λογοδοσίαν, ἥτις πραγματοποιεῖται ὡς αὐτοεξέτασις καὶ ἔλεγχος οὐ μόνον τῶν ἰδικῶν μας ἀντιλήψεων, ἀλλὰ καὶ τῶν σχετικῶν δοξασιῶν τῶν συνανθρώπων μας.

Ὅπως μᾶς λέγει ὁ Σωκράτης εἰς τὴν «Ἀπολογίαν», εἶχε κάμει ἔργον τῆς ζωῆς του αὐτὴν τὴν ἐξέτασιν καὶ λογοδοσίαν. Ἐζήτει λόγον ἀπὸ τὸν ἑαυτόν του καὶ τοὺς ἄλλους ἐν σχέσει μὲ τὴν γνῶσιν τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τὴν κατοχὴν τῆς ἀρετῆς. Ἡ κατοχὴ τῆς ἀρετῆς, κατὰ τὸν Σωκράτη, προϋποθέτει καὶ τὴν κατοχὴν τῆς εἰς αὐτὴν ἀναφερομένης γνώσεως. Πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ βεβαιωθῶμεν περὶ τῆς κατοχῆς ἑνὸς πράγματος, ὅταν δὲν γνωρίζομεν τί εἶναι τὸ πρᾶγμα τοῦτο; Εἰς τὴν περίπτωσιν, κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ κατοχή του εἶναι ἀσυνείδητος, οὐδόλως θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ μᾶς ὠφελήσῃ. Ὅθεν ἡ λογοδοσία ἡ ἐπιτελουμένη διὰ τῆς διαλεκτικῆς, ἡ ἀναφερομένη εἰς τὴν ἀρετήν, ἐπεκτείνεται καὶ εἰς τὴν διερεύνησιν τῆς οὐσίας αὐτῆς. Τίθεται κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον καὶ τὸ ἐρώτημα «τί ἐστὶ» ἡ ἀρετή. Ἀλλὰ δὲν ἀρκεῖ μόνον νὰ γίνῃ συνειδητὴ ἡ ἀνάγκη ἡ ὠθοῦσα πρὸς αὐτοεξέτασιν καὶ ἔλεγχον. Χρειάζεται νὰ καθορισθῇ καὶ ὁ τρόπος, κατὰ τὸν ὁποῖον θὰ ἀχθῇ ὁ ἔλεγχος εἰς αἴσιον τέρμα. Πρέπει νὰ εὑρεθῇ ἡ ὁδός, τὴν ὁποίαν θὰ ἀκολουθήσῃ ἡ σκέψις μας, ἡ «μέθοδος», ὅπως θὰ εἶπη ἀργότερον ὁ Πλάτων.

Ὁ Σωκράτης διεμόρφωσεν ἐξ ὁλοκλήρου εἰδικὴν διὰ τὴν ἐπι-

ΤΟ ΣΥΜΠΟΣΙΟΝ ΤΟΥ ΠΛΑΤΩΝΟΣ (ὅπως ἀναφέρεται ὅτι ἔγινεν εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ Ἀγάθωνος).

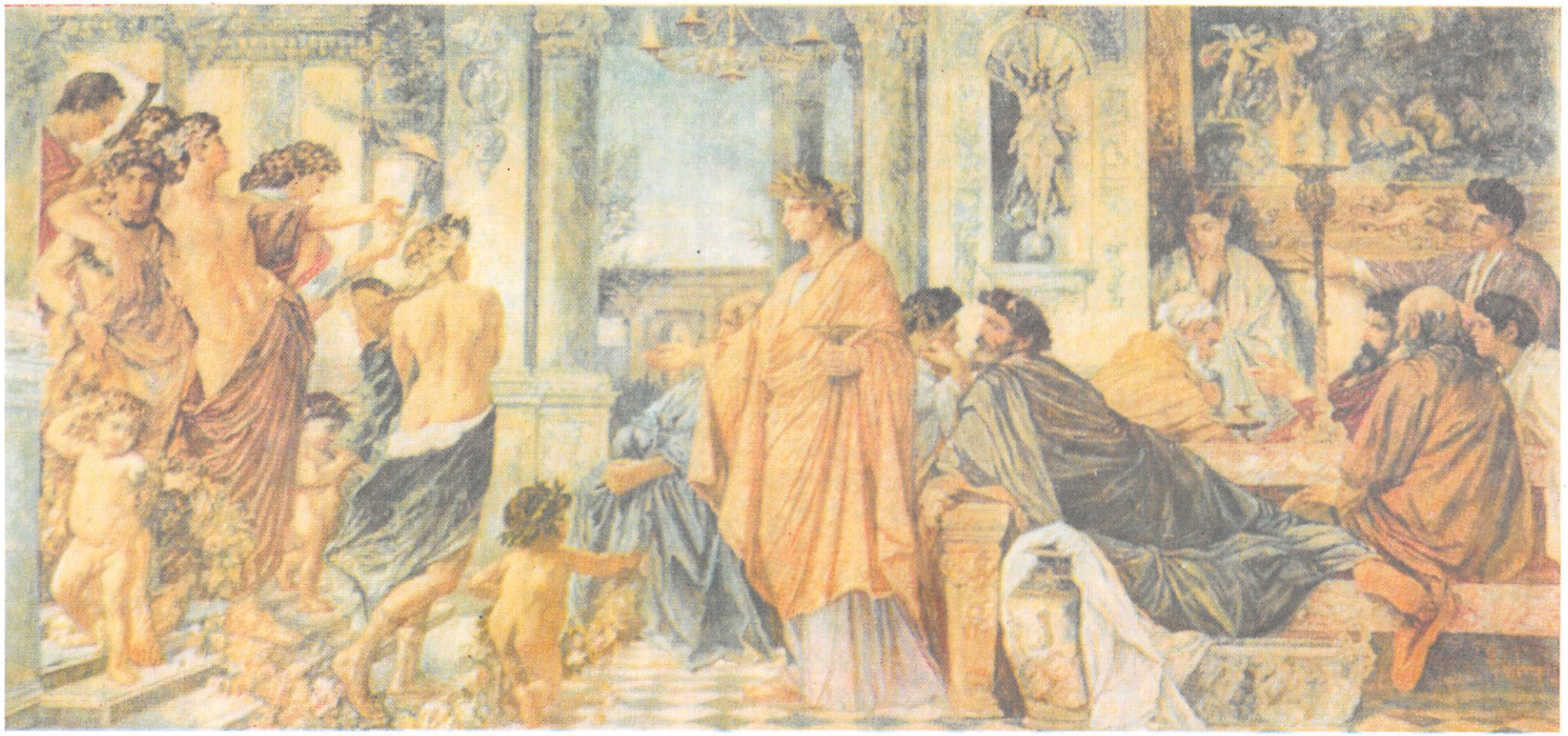

Ἀλκιβιάδης Ἀγάθων Ἀριστοφάνης Σωκράτης Πλάτων Ἐρυξίμαχος
(ἀπέναντι τοῦ Σωκράτους)
(Ὄρθιος πλαγίως τοῦ Σωκράτους ὁ Φαῖδρος).

Ὁ πίναξ ἔχει φιλοτεχνηθῆ ἀπὸ τὸν Γερμανὸν ζωγράφον Φόϋερμπαχ, ὁ ὁποῖος λόγῳ τῆς χρησιμοποιήσεως κακῶν χρωμάτων ἔχει τὴν ἀπόχρωσιν σέπιας (χρώματος καφέ). Ἄριστον ἀντίγραφον τοῦ ἔργου ἔχει φιλοτεχνηθῆ ἀπὸ τὸν ἀείμνηστον ἐπιφανῆ Ἕλληνα ζωγράφον Φ. Παλλήκαρᾶν (Ἀριστεῖον Γραμμάτων καὶ Τεχνῶν) μὲ χρώματα ποὺ προσιδιάζουν εἰς τὸ ἑλληνικὸν φῶς καὶ εὑρίσκεται εἰς γνωστὴν συλλογὴν τῶν Ἀθηνῶν.

τέλεσιν τοῦ ἐλέγχου τούτου μέθοδον. Σκοπὸς του ἦτο νὰ κατα-
δείξῃ τὴν ἀνεπάρκειαν τῆς γνώσεως, τὴν ὁποίαν φαντάζεται ὅτι κατέχει ὁ μὴ ὑποβάλλων εἰς ἔξετασιν τὸν ἑαυτόν του ἄνθρωπος. Προσερχόμενος πρὸς συμπολίτας του ἰσχυριζόμενος, ὅτι ἦσαν κάτοχοι ἀρετῶν καὶ γνώσεων, προσεποιεῖτο πλήρη ἄγνοιαν καὶ ἀπηύθυνε πρὸς αὐτοὺς ἐρωτήσεις. Ἀφορμώμενος ἔπειτα ἀπὸ τὰς διδομένας ἀπαντήσεις, περιῆγε τοὺς συνομιλητάς του εἰς ἀντιφάσεις, ἢ συνήγεν ἄκολουθ θ ί α ς, προφανῶς μὴ συμβιβαζομένας μὲ τὰ πράγματα. Ἡ προσποιητὴ ἄγνοια μὲ τὴν ὁποίαν, ἤρχιζε τὴν συνομιλίαν του ἀποστελεῖ τὴν περιφημον σωκρατικὴν εἰρωνε ί α ν. Κατὰ τὴν ἀρχὴν τῶν συνδιαλέξεων τὰς ὁποίας συνήπτε, ἀπέφευγε νὰ χαρακτηρίζῃ τὴν διδομένην ἀπάντησιν ὡς μὴ ὀρθήν. Παρετήρει μόνον, ὅτι αὕτη δὲν ἦτο πλήρης καὶ παρεκάλει τὸν συνομιλητήν του νὰ παράσχῃ συμπληρωματικὰς διασαφηνίσεις. Μὲ τὴν πρόοδον δὲ τῆς συζητήσεως ἀπεδεικνύετο, ὅτι καὶ ἡ ἀρχικῶς δοθεῖσα ἀπάντησις καὶ αἱ προσθετικῶς παρεχόμεναι συμπληρωματικαὶ διασαφήσεις ἦσαν ὅλως ἀνεπαρκεῖς. Τοιουτοτρόπως ἀπεκαλύπτετο, ὅτι ὁ συνομιλητὴς διετέλει εἰς ἄγνοιαν, ἐν σχέσει μὲ τὸ θέμα, τὸ ὁποῖον ἐφαντάζετο ὅτι κατεῖχε. Κατὰ ταῦτα ἡ σωκρατικὴ διαλεκτ ι κ ὴ ἠρκεῖτο εἰς τὴν διὰ τοῦ ἐλέγχου ἀποκάλυψιν τῆς ἀγνοίας. Ἐδείκνυε τὴν ἀ ν ε π άρκειαν τῆς γνώσεως καὶ περιῆγε τὸν συζητητὴν εἰς ἀπορίας. Ἦτο διαλεκτικὴ ἐλεγκτικῆς μορφῆς, ἀφορμωμένη ἀπὸ τὴν εἰρωνείαν καὶ καταλήγουσα εἰς τὴν δημιουργίαν ἀπορίων.

Τὴν πρώτην ταύτην ἑβδομάδα, ὑπὸ τὴν ὁποίαν ἐμφανίζεται ἡ διαλεκτική, ἀντιπροσωπεύουν οἱ διάλογοι τοῦ Πλάτωνος νεανικήν του ἡλικίαν. Εἰς τούτους ἐκτίθενται ἀπορητικὰ προβλήματα, χωρ ί ς νὰ παρέχωνται λύσεις. Ὁ Ἀριστοτέλης ἔχων ὑπ' ὄψει τὴν ὁμάδα τῶν διαλόγων τούτων, γράφει εἰς τὸ σύγγραμμά του «Σοφιστικοὶ Ἔλεγχ ο ι», 183 Β 7: «Σωκράτης μὲν γὰρ ἠρώτα, ἀλλ' οὐκ ἀπεκρίνετο· ὡμολόγει

γὰρ οὐκ εἰδέναι» (ὁ Σωκράτης ἔθετεν ἐρωτήσεις, ἀλλὰ δὲν ἔδιδεν ἀπαντήσεις. Διότι παρεδέχετο ὅτι εὑρίσκετο ἐν ἀγνοίᾳ). Ἡ πρώτη ὁμολογία, εἰς τὴν ὁποίαν ἐσκόπει νὰ προωθήσῃ τοὺς συνομιλητάς του ἦτο ἡ συνειδητοποίησις τῆς ἀγνοίας. Ἡ τοιαύτη ὁμολογία ἀπετέλει ἀποκάθαρσιν τῆς ψυχῆς ἀπὸ τὴν φαντασίωσιν ὅτι ἦτο κάτοχος γνώσεως, ἀπὸ τὴν «οἴησιν», ὅπως συνήθιζε νὰ λέγῃ ὁ διδάσκαλος τοῦ Πλάτωνος. Ἡ διαλεκτικὴ οὕτω καθίσταται τέχνη θεραπευτικὴ διὰ τὴν ψυχήν, «τέχνη καθαρτική». Ἀπελευθερώνει τὴν ψυχὴν ἀπὸ τὴν οἴησιν καὶ ὁδηγεῖ τοὺς συνομιλητὰς εἰς τὴν πρώτην μεταξύ των ὁμοφωνίαν, «ὁμολογίαν», ὅπως συνηθίζει νὰ λέγῃ ὁ Πλάτων. Ἡ ἀρχικὴ αὐτὴ «ὁμολογία» εἶναι ἡ ἀναγνώρισις τῆς ἀγνοίας. Οἱ συζητηταὶ δέχονται, ὅτι ἡ γνῶσις των εἶναι ἐλλιπὴς καὶ ἔχει ἀνάγκην ἐξετάσεως καὶ συμπληρώσεως. Συγχρόνως δὲ τίθενται καὶ προβλήματα ἀναφερόμενα εἰς τὸν καθορισμὸν τῆς οὐσίας τῆς ἀρετῆς. Αἱ συνήθεις εἰς τὸν Σωκράτη ἐρωτήσεις ἦσαν: «τί ἐστὶ ἀρετή», «τί ἐστὶ ἀνδρεία», «τί ἐστὶ σωφροσύνη» κλπ. Διὰ τῶν ἐρωτημάτων τούτων προβάλλονται προβλήματα ἀναφερόμενα εἰς τὸν ὁρισμὸν τῆς οὐσίας, ἤτοι ὀντολογικά. Διὰ τοῦτο ὁ Ἀριστοτέλης ἀποδίδει εἰς τὸν Σωκράτη τὰς πρώτας προσπαθείας διὰ τὴν διατύπωσιν ὁρισμῶν (βρ. Ἀριστ. Μ.τ.φ. 1078 Β 29). Αἱ ἔρευναι τοῦ Σωκράτους ἔθιγον συγχρόνως προβλήματα λογικά, ἠθικὰ καὶ ὀντολογικά. Ἡ ἀπόπειρα μερικῶν ἱστορικῶν τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας, νὰ ἐμφανίσουν τὸν Σωκράτη ὡς μονομερῶς ἀσχοληθέντα εἴτε μὲ τὰ λογικά, εἴτε μὲ τὰ ὀντολογικά, εἴτε μὲ τὰ ἠθικὰ προβλήματα, βλέπει τὰ πράγματα ἀπὸ μονόπλευρον προοπτικήν. Εἰς τὴν σωκρατικὴν σκέψιν καὶ αἱ τρεῖς μνημονευθεῖσαι ἀπόψεις, ἀποτελοῦν ἐνιαίαν καὶ ἀδιάσπαστον ἑνότητα.

II) Ἡ δ ε υ τ έ ρ α φ ά σ ι ς τ ῆ ς δ ι α λ ε κ τ ι κ ῆ ς. Ἡ σωκρατικὴ διαλεκτικὴ ἠρέσκετο νὰ μένῃ εἰς τὸ ἀπορητικὸν στάδιον τῆς ἐξετάσεως τῶν προβλημάτων. Διὰ τοῦτο ἐμφανίζει χαρακτῆρα ἀρνητικόν. Ἀλλὰ ὁ Πλάτων δὲν ἔμεινεν εἰς τὸ στάδιον τοῦτο τῆς ἐλεγκτικῆς διαλεκτικῆς. Ὑψοῦται ὑπεράνω αὐτῆς εἰς μίαν θετικὴς καταφατικὴν διαλεκτικήν, δυναμένην νὰ ἀποκαλύψῃ τὴν οὐσίαν τῶν ὄντων. Ἀντιπροσωπευτικοὶ διὰ τὴν δευτέραν ταύτην τυγχάνουν ἰδίως οἱ διάλογοι «Φαίδων» καὶ «Πολιτεία». Τὸ 45ον κεφάλαιον τοῦ «Φαίδωνος» (95 Ε), μᾶς ἐξιστορεῖ τὴν ἀνάβασιν εἰς τὴν δευτέραν διαλεκτικὴν βαθμίδα. Ὁ Πλάτων παριστάνει τὸν Σωκράτη ἐξιστοροῦντα τὴν διαδρομήν, διὰ τῆς ὁποίας διῆλθεν ἡ πορεία τῆς σκέψεώς του, διὰ νὰ φθάσῃ μέχρι τῆς ἀνακαλύψεως τοῦ κόσμου τῶν ἰδεῶν. Ὁ τρόπος, κατὰ τὸν ὁποῖον ἐκτίθενται τὰ πράγματα καὶ αἱ σχετικαὶ ἱστορικαὶ εἰδήσεις, δὲν μᾶς παρέχουν τὴν δυνατότητα νὰ ἐξακριβώσωμεν, ἂν πρόκειται περὶ μιᾶς πραγματικῶς γενομένης παρὰ τοῦ Σωκράτους ἐξιστορήσεως τῆς πνευματικῆς του ἐξελίξεως ἢ περὶ μιᾶς τυπικῆς ἐξελίξεως, τὴν ὁποίαν ἠδύνατο νὰ ἀκολουθήσῃ ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ ἐπικρατοῦντος τότε πνευματικῶς κλίματος εἷς μορφωμένος πνευματικῶς Ἀθηναῖος. Πάντως ὅμως ἡ ὑπὸ τοῦ Σωκράτους ἐξιστορουμένη πνευματικὴ περιπέτεια μᾶς βοηθεῖ διὰ νὰ κατανοήσωμεν τὴν δευτέραν φάσιν, εἰς τὴν ὁποίαν εἰσέρχεται ἡ πλατωνικὴ διαλεκτική.

Ὁ Σωκράτης διηγεῖται, ὅτι κατὰ τὴν νεότητά του εἶχε καταληφθῆ ὑπὸ σφοδρᾶς ἐπιθυμίας νὰ καταστῇ κάτοχος τῆς φιλοσοφίας τῆς φύσεως. «Ἐγὼ νέος ὢν θαυμαστῶς ὡς ἐπεθύμησα ταύτης τῆς σοφίας, ἣν δὴ καλοῦσι περὶ φύσεως ἱστορίαν. Ὑπερήφανος γάρ μοι ἐδόκει εἶναι, εἰδέναι τὰς αἰτίας ἑκάστου διὰ τί γίγνεται ἕκαστον καὶ διὰ τί ἀπόλλυται καὶ διὰ τί ἔστι». «Φαίδ.» 96 Α. (Ἐγὼ ὅταν ἤμην νέος, εἰς πολὺ θαυμαστὸν βαθμὸν ἐπόθησα νὰ ἀποκτήσω αὐτὴν τὴν σοφίαν, τὴν ὁποίαν, ὡς γνωστόν, ὀνομάζουν ἔρευναν ἀναφερομένην εἰς τὴν φύσιν. Διότι μοῦ ἔδιδε τὴν ἐντύπωσιν, ὅτι ἐδικαιοῦτο νὰ ὑπερηφανεύεται, διότι ἐγνώριζε τὰς αἰτίας ἑκάστου πράγματος, ποῖον εἶναι τὸ αἴτιον τῆς γενέσεως, τοῦ ἐξαφανισμοῦ καὶ τῆς ὑπάρξεως ἑκάστου ὄντος). Ὅταν ὅμως ἤρχισεν ἀσχολούμενος μὲ τὰς διδασκαλίας τῶν φιλοσόφων, λέγει ὁ Σωκράτης, οὐδεμίαν εὗρεν ἱκανοποίησιν καὶ περιῆλθεν εἰς πλήρη σύγχυσιν ὡς πρὸς τὴν ἐξήγησιν ἁπλουστάτων, φαινομένων. Δὲν ἠδύνατο νὰ εὕρῃ καμμίαν ἱκανοποιητικὴν ἐξήγησιν ὡς πρὸς τὰ ζητήματα τῆς φυσιολογικῆς αὐξήσεως τοῦ σώματος, οὔτε γενικώτερον ἠδύνατο νὰ κατανοήσῃ πῶς ἐξηγεῖται ἡ διὰ προσθέσεως ἢ ἀφαιρέσεως γένεσις τῶν μαθηματικῶν ποσῶν. Ὅταν κατόπιν ἔτυχε νὰ ἀναγνώσῃ τὸ βιβλίον τοῦ Ἀναξαγόρου, εἰς τὸ ὁποῖον διετυπώνετο ἡ ἀντίληψις, ὅτι ἡ ἐν τῷ κόσμῳ ὑφισταμένη τάξις ὀφείλεται εἰς τὴν ἐνέργειαν τοῦ νοῦ, ἐνόμισεν ὅτι ἡ νέα αὕτη θεωρία θὰ τὸν ἐβοήθει νὰ ἐξέλθῃ ἀπὸ τὴν σύγχυσιν, εἰς τὴν ὁποίαν εἶχε περιέλθει κατόπιν τῆς ἀναγνώσεως τῶν συγγραμμάτων τῶν φυσικῶν φιλοσόφων. Ἀλλὰ πρὸς μεγάλην του κατάπληξιν παρετήρησε, μὲ τὴν πρόοδον τῆς ἀναγνώσεως τοῦ βιβλίου, ὅτι ὁ Ἀναξαγόρας δὲν χρησιμοποιεῖ τὸν νοῦν ὡς ἐξηγητικὴν αἰτίαν δικαιολογοῦσαν τὴν ἐν τῷ κόσμῳ ἁρμονικὴν τῶν πραγμάτων διάταξιν, ἀλλὰ προσπαθεῖ νὰ ἐξηγήσῃ αὐτὴν διὰ μηχανικῶν αἰτιῶν. Οὕτω ὁ Σωκράτης περιῆλθεν ἐκ νέου εἰς ἀπορίαν ὡς πρὸς τὴν ζήτησιν τῶν αἰτιῶν, εἰς τὰς ὁποίας ὀφείλεται ἡ ἐν τῷ κόσμῳ ἁρμονικὴ τάξις. Ἡ δευτέρα αὕτη ἀπογοήτευσις τὸν ἐξηνάγκασε νὰ ἀλλάξῃ τελείως τὴν κατεύθυνσιν τῶν ἀναζητήσεών του. Κατενόησεν ὅτι αἱ ζητούμεναι ὑπ' αὐτοῦ αἰτίαι δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἀνευρεθοῦν κατόπιν ἀμέσου παρατηρήσεως τῶν ὄντων διὰ τῶν αἰσθήσεων. Ἀπητεῖτο ἡ ἐξέτασις τῆς φύσεως «διὰ τῶν λόγων». Ἕνεκα τούτου καταφεύγει ὁ Σωκράτης εἰς τὴν διὰ τῶν λόγων ἐξέτασιν τῆς πραγματικότητος. «Ἔδοξε τοίνυν μοι μετὰ ταῦτα, ἐπειδὴ ἀπείρηκα τὰ ὄντα σκοπῶν, δεῖν εὐλαβηθῆναι μὴ πάθοιμι, ὅπερ οἱ τὸν ἥλιον ἐκλείποντα θεωροῦντες καὶ σκοπούμενοι· διαφθείρονται γάρ που ἔνιοι τὰ ὄμματα, ἐὰν μὴ ἐν ὕδατι ἢ τινι τοιούτωι σκοπῶνται τὴν εἰκόνα αὐτοῦ. Τοιοῦτόν τι καὶ ἐγὼ διενοήθην, καὶ ἔδεισα μὴ παντάπασι τὴν ψυχὴν τυφλωθείην βλέπων πρὸς τὰ πράγματα τοῖς ὄμμασι καὶ ἑκάστηι τῶν αἰσθήσεων ἐπιχειρῶν ἅπτεσθαι αὐτῶν. Ἔδοξε δή μοι χρῆναι εἰς τοὺς λόγους καταφυγόντα ἐν ἐκείνοις σκοπεῖν τῶν ὄντων τὴν ἀλήθειαν». (Ἐσκέφθην λοιπὸν κατόπιν τούτων, ἀφοῦ ἀπέκαμα νὰ ἐξετάζω τὰ ὄντα, ὅτι ἔπρεπε νὰ λάβω τὰς ἀναγκαίας προφυλάξεις, διὰ νὰ μὴ πάθω ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον παθαίνουν ὅσοι προσπαθοῦν νὰ βλέπουν καὶ νὰ ἐξετάζουν τὸν ἥλιον κατὰ τὴν ἔκλειψίν του. Διότι μερικοὶ ὑφίστανται βλάβας κατὰ τοὺς ὀφθαλμούς, ἐὰν δὲν ἀντικρύζουν τὴν εἰκόνα του εἰς τὸ ὕδωρ ἢ εἰς καμμίαν ἄλλην οὐσίαν παρομοίαν πρὸς τὸ ὕδωρ. Μία τοιαύτη σκέψις ἦλθεν εἰς τὸν νοῦν μου καὶ κατελήφθην ἀπὸ φόβον μήπως ὑποστῶ ὁλοκληρωτικὴν τύφλωσιν ὡς πρὸς τὴν ψυχήν, ἐὰν ἐπεχείρουν νὰ ἐξετάζω τὰ πράγματα διὰ τῶν ὀφθαλμῶν καὶ ἐὰν προσεπάθουν νὰ ἔρχωμαι εἰς ἄμεσον ἐπαφὴν πρὸς αὐτὰ δι' ἑκάστης ἐκ τῶν αἰσθήσεων. Ἐσχημάτισα λοιπὸν τὴν ἰδέαν, ὅτι ἤμην ὑποχρεωμένος, ἀφοῦ καταφύγω εἰς τοὺς λόγους, δι' ἐκείνων νὰ ἐξετάζω τὴν ἀληθινὴν οὐσίαν τῶν ὄντων). «Φαίδ.» 99 D.

Ἐὰν ἀναζητήσωμεν τὸ βαθύτερον νόημα, τὸ ὁποῖον ἐνυπολανθάνει εἰς τὴν διήγησιν τῆς σωκρατικῆς περιπετείας, θὰ κατανοήσωμεν ὅτι ὁ Πλάτων περιγράφει δι' αὐτῆς μίαν ἔντονον κρίσιν, διὰ τῆς ὁποίας διέρχεται πᾶς ἄνθρωπος. Ἡ ἀνθρωπίνη ψυχὴ διακατεχομένη ἐμφύτως ἀπὸ τὴν ἔφεσιν νὰ ἀντικρύσῃ τὰ ὄντα εἰς τὴν ἀληθῆ αὐτῶν οὐσίαν, στρέφεται πρὸς αὐτὰ κατ' ἀρχὰς διὰ τῶν αἰσθήσεων. Ἀλλ' ἡ διὰ τῶν αἰσθήσεων θεώρησις τοῦ κόσμου περιάγει τὴν ἀνθρωπίνην γνωστικὴν δύναμιν εἰς πλήρη σύγχυσιν, ἥτις καταλήγει εἰς ὁλοκληρωτικὴν διανοητικὴν συσκότισιν καὶ τύφλωσιν. Ἕνεκα τούτου ἀναζητεῖ ὁ ἄνθρωπος ἕνα νέον δρόμον, διὰ νὰ ἔλθῃ εἰς ἐπαφὴν μὲ τὴν ἀλήθειαν τῶν ὄντων. Ἀντὶ νὰ στρέψῃ τὸ βλέμμα του πρὸς τὰ πράγματα, στρέφεται πρὸς τοὺς λόγους καὶ δι' αὐτῶν ἐπιχειρεῖ νὰ ἐπιτύχῃ τὴν προσέγγισιν πρὸς τὴν ἀλήθειαν. Τὴν στροφὴν αὐτὴν πρὸς τοὺς λόγους τὴν χαρακτηρίζει ὁ Πλάτων εἰς τὸν «Φαίδωνα» 99 D «δεύτερον πλοῦν ἐπὶ τὴν τῆς αἰτίας ζήτησιν». Ἡ ἔκφρασις «δεύτερος πλοῦς» ἐσήμαινεν εἰς τὴν ναυτικὴν γλῶσσαν τῶν ἀρχαίων, τὴν ἐπίπονον διὰ τῆς κωπηλασίας συνέχισιν τῆς πορείας τοῦ πλοίου εἰς ὥραν νηνεμίας. Προφανὼς ὁ Πλάτων θέλει νὰ ἐπισημάνῃ τὰς δυσχερείας, τὰς ὁποίας συνεπάγεται ἡ ὑπ' αὐτοῦ ἐγκαινιαζομένη νέα μέθοδος τῆς «διὰ λόγων ζητήσεως».

Ὁρμώμενοι ἐκ τῶν μνημονευθέντων πλατωνικῶν χωρίων, δυνάμεθα νὰ διαπιστώσωμεν ὅτι ἡ πλατωνικὴ διαλεκτικὴ κατὰ τὴν δευτέραν αὐτῆς φάσιν εἶναι ἡ διὰ τῆς χρησιμοποιήσεως τῶν λόγων ἀναζήτησις τῶν αἰτίων, αἵτινες ἐξηγοῦν τὴν γένεσιν, φθορὰν καὶ ὕπαρξιν τῶν ὄντων. Ἀπὸ μεθοδολογικῆς ἀπόψεως ἡ διαλεκτικὴ εἶναι «τὸ διὰ λόγων πορεύεσθαι». Ὡς τέρμα πρὸς τὸ ὁποῖον κατευθύνεται, ὁρίζεται «ἡ ζήτησις τῆς αἰτίας», «ἡ ἀλήθεια τῶν ὄντων». Ἐπιζητεῖται καὶ πάλιν εἰς ἀπολογισμὸς ἐν σχέσει μὲ τὴν ἀλήθειαν τῶν ὄντων. Διὰ τῆς διαλεκτικῆς συζητήσεως «διὰ τῶν λόγων», ἐπιδιώκεται νὰ δικαιολογηθῇ ἡ ἀλήθεια, νὰ εὑρεθῇ ἡ αἰτιολογικὴ βάσις ἐπὶ τῆς ὁποίας βασίζεται. Ὁ Πλάτων εἶναι φανερόν, ὅτι ἐπιζητεῖ τὴν ἀπόκτησιν γνώσεως αἰτιοκρατικῶς θεμελιωμένης. Διὰ τοῦτο προχωρῶν εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῶν σκέψεών του ὁμιλεῖ περὶ «ὑποθέσεων». Ὑποθέμενος ἑκάστοτε λόγον, ὃν ἂν κρίνῳ ἐρρωμενέστατον εἶναι, ἃ μὲν ἄν μοι δοκῇ τούτωι συμφωνεῖν τίθημι ὡς ἀληθῆ ὄντα, καὶ περὶ αἰτίας, καὶ περὶ τῶν ἄλλων ἁπάντων· ἃ δ' ἂν μή, ὡς οὐκ ἀληθῆ». (Ἀφοῦ θέσω ἑκάστοτε ὡς βάσιν ἕνα λόγον, τὸν ὁποῖον τυχὸν κρίνω ὡς ἀληθινόν, ὅσα μοῦ δίδουν τὴν ἐντύπωσιν, ὅτι συμφωνοῦν μὲ αὐτὸν τὰ θεωρῶ ὡς ἀληθινά, καὶ ἐν σχέσει μὲ τὴν αἰτίαν, καθὼς καὶ μὲ ὅλα τὰ ἄλλα προβλήματα. Ὅσα ὅμως δὲν συμφωνοῦν, τὰ θεωρῶ ὡς ψευδῆ). Διὰ τῆς ἐκφράσεως «λόγον», νοεῖ ὁ Πλάτων μίαν κρίσιν βεβαιοῦσαν τὴν ὕπαρξιν ἑνὸς δεδομένου. Ἡ διαβεβαίωσις π.χ. «ὑπάρχει ἓν καθαυτὸ ὑφιστάμενον καλὸν» ἀποτελεῖ «λόγον», ὅστις χρησιμοποιεῖται ὡς «ὑπόθεσις», δηλαδὴ ὡς θεμελιώδης βάσις αἰτιολογοῦσα τὴν ὕπαρξιν τῶν συγκεκριμένων εἰς τὰ αἰσθητὰ ἀντικείμενα ἐμφανίσεων τοῦ καλοῦ. Αἱ «ὑποθέσεις» περὶ τῶν ὁποίων ὁμιλεῖ ἐνταῦθα ὁ Πλάτων, δὲν ἀποτελοῦν παραδοχὴν κατὰ σύμβασιν μιᾶς ἀρχῆς, τῆς ὁποίας ἡ ὕπαρξις εἶναι πλασματικὴ καὶ χρησιμεύει μόνον διὰ νὰ μᾶς καθοδηγήσῃ εἰς τὰς ἐρεύνας μας. Κατὰ τὸν ἐσφαλμένον τοῦτον τρόπον νοοῦν τὰς πλάτωνικὰς «ὑποθέσεις» οἱ νεοκαντιακοὶ Κὼεν καὶ Νάτορπ, ἱστάμενοι ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν φιλοσοφικῶν δοξασιῶν τοῦ Καντίου. Αἱ ὑποθέσεις, εἰς τὰς ὁποίας ἀναφέρεται ἐν τῷ «Φαίδωνι» ὁ Πλάτων, νοοῦνται ὡς ὑφιστάμεναι πραγματικότητες.

Ἂν ἠθέλομεν νὰ παραλληλίσωμεν τὴν ὑπὸ συζήτησιν ἀντίληψιν τοῦ Πλάτωνος μὲ συγγενικὴν δοξασίαν, θὰ ἔπρεπε νὰ ἀναφέρωμεν τὴν περὶ λόγου θεωρίαν τοῦ Λάϊμπνιτς. Ὁ Γερμανὸς φιλόσοφος θεωρεῖ τὴν ἀρχὴν τοῦ λόγου (PRINCIPIUM RATIONIS), ὡς ἀνήκουσαν καὶ εἰς τὴν λογικὴν καὶ εἰς τὴν μεταφυσικήν. Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ ἡ διὰ τοῦ λόγου τιθεμένη κατὰ τὴν πλατωνικὴν ἀντίληψιν ἰδέα, δύναται συγχρόνως νὰ νοηθῇ καὶ ὑπὸ λογικὴν καὶ ὑπὸ μεταφυσικὴν ἔννοιαν. Αἱ διὰ τοῦ λόγου ἀποκαλυπτόμεναι ἰδέαι (εἴδη, μορφαί), ἀποτελοῦν διὰ τὸν Πλάτωνα τὴν λογικὴν καὶ μεταφυσικὴν θεμελίωσιν τῆς πραγματικότητος. Τὴν ἐν τῷ κόσμῳ ἐπικρατοῦσαν ἀλληλουχίαν τῶν φαινομένων καὶ τῶν γεγονότων θὰ τὴν ἑρμηνεύσωμεν, ὄχι ἂν ἐμπιστευθῶμεν εἰς τὰς αἰσθήσεις, ἀλλ' ἂν ἀφορμηθῶμεν ἀπὸ λογικὰς καὶ ὀντολογικὰς ἀρχάς. Ἂν θεωρήσωμεν τὴν πλατωνικὴν διαλεκτικὴν τοῦ δευτέρου σταδίου ὑπὸ τὴν ἀνωτέρω προοπτικήν, θὰ τὴν ὁρίσωμεν ὡς πορείαν διὰ τῶν λόγων, ἥτις ἀποκαλύπτει τὰς ἰδέας. Ἐπειδὴ δὲ ἡ ἰδέα εἶναι τὸ ὀντολογικὸν περιεχόμενον τῶν ὄντων, ἡ διαλεκτικὴ εἶ-

ναι ὁ δι' ἐρωταποκρίσεως ἀπολογισμός, τὸν ὁποῖον δίδομεν ἐν σχέσει μὲ τὴν οὐσίαν τῶν ὄντων. Εἰς τὸν «Φαίδωνα» 78 C, ταυτίζει ὁ Πλάτων τὴν διαλεκτικὴν μὲ ἀπολογισμόν, ὅστις ἔχει ὡς θέμα του τὴν ὀντολογικὴν κατασκευὴν τῶν ἰδεῶν, τῶν ὑφισταμένων κατὰ τρόπον ἀμετάβλητον καὶ αἰώνιον. «Αὐτὴ ἡ οὐσία, ἧς λόγον δίδομεν τοῦ εἶναι καὶ ἐρωτῶντες καὶ ἀποκρινόμενοι... ὡσαύτως ἀεὶ ἔχει καὶ κατὰ ταὐτά». ('Η καθαυτὸ οὐσία, περὶ τοῦ εἶναι (δηλαδὴ περὶ τῆς ὀντολογικῆς κατασκευῆς), τῆς ὁποίας κάμνομεν ἀπολογισμὸν κατὰ τὰς ἐρωτήσεις καὶ ἀποκρίσεις, εὑρίσκεται αἰωνίως εἰς τὴν αὐτὴν καὶ ἀμετάβλητον κατάστασιν). Τὴν σχέσιν μεταξὺ τῆς ἰδέας καὶ τοῦ ἀντιστοίχου πρὸς αὐτὴν αἰσθητοῦ, ὁ Πλάτων δὲν τὴν καθορίζει ἐπακριβῶς. 'Αρνεῖται νὰ τὴν χαρακτηρίσῃ ὡς «παρουσίαν» ἢ «κοινωνίαν». Σημειώνει μόνον, ὅτι ἡ πορεία πρὸς ἀνεύρεσίν της τυγχάνει ἐπίπονος. Χρειάζεται νὰ ἀφορμηθῶμεν ἀπὸ μίαν θεμελιώδη ἀφετηρίαν καὶ νὰ ἀνέλθωμεν διαδοχικῶς εἰς ἄλλας θεμελιωδεστέρας, μέχρις ὅτου φθάσωμεν εἰς μίαν ἀνωτάτην ἀρχήν, ἐμφανίζουσαν ἱκανοποιητικὴν ἐπάρκειαν. «'Επειδὴ δὲ ἐκείνης αὐτῆς δέοι σε διδόναι λόγον, ὡσαύτως ἂν διδοίης, ἄλλην αὖ ὑπόθεσιν ὑποθέμενος, ἥτις τῶν ἄνωθεν βελτίστη φαίνοιτο, ἕως ἐπί τι ἱκανὸν ἔλθοις». 101 D. ("Οταν δὲ παρίσταται ἀνάγκη νὰ δώσῃς λόγον διὰ τὴν ὑπόθεσιν ἐκείνην, ἀπὸ τὴν ὁποίαν ἐξεκίνησες, κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον δύνασαι νὰ δίδῃς λόγον, λαμβάνων ὡς βάσιν μίαν ἄλλην πάλιν ὑπόθεσιν, ἥτις ἤθελε φανῆ ὡς ἡ κατ' ἐξοχὴν ἀποδοτικὴ ἐκ τῶν ὑποθέσεων τῆς ἀνωτέρας τάξεως, ἕως ὅτου φθάσῃς εἰς μίαν ἀρχήν, ἥτις παρουσιάζει ἐπάρκειαν). 'Η συνάφεια τῆς οὕτω περιγραφομένης μεθόδου πρὸς τὴν ἀναλυτικὴν μεθοδικὴν πορείαν εἶναι ἀφ' ἑαυτῆς φανερά.

Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον καθορίζεται ἡ διαλεκτικὴ καὶ εἰς τὴν «Πολιτείαν» 511 B: «Τὸ τοίνυν ἕτερον μάνθανε τμῆμα τοῦ νοητοῦ λέγοντά με τοῦτο, οὗ αὐτὸς ὁ λόγος ἅπτεται τῇ τοῦ διαλέγεσθαι δυνάμει, τὰς ὑποθέσεις ποιούμενος οὐκ ἀρχάς, ἀλλὰ τῷ ὄντι ὑποθέσεις, οἷον ἐπιβάσεις τε καὶ ὁρμάς, ἵνα μέχρι τοῦ ἀνυποθέτου ἐπὶ τὴν τοῦ παντὸς ἀρχὴν ἰὼν ἀφάμενος αὐτῆς, πάλιν αὖ ἐχόμενος τῶν ἐκείνης ἐχομένων, οὕτως ἐπὶ τελευτὴν καταβαίνῃ, αἰσθητῷ παντάπασιν οὐδενὶ προσχρώμενος, ἀλλ' εἴδεσιν αὐτοῖς δι' αὐτῶν εἰς αὐτά, καὶ τελευτᾶι εἰς εἴδη». (Προσπάθησε τώρα νὰ κατανοήσῃς ὅτι ὡς δεύτερον τμῆμα τοῦ νοητοῦ ἐννοῶ τὸ τμῆμα πρὸς τὸ ὁποῖον ἔρχεται εἰς ἐπαφὴν ὁ καθαρὸς λόγος διὰ τῆς διαλεκτικῆς δυνάμεως, χωρὶς νὰ μεταμορφώνῃ τὰς ὑποθέσεις εἰς ἀρχάς, ἀλλὰ χρησιμοποιεῖ αὐτὰς ὡς πραγματικὰ ὑποστηρίγματα, ὡσὰν νὰ εἶναι ἔδαφος διὰ νὰ στηριχθῇ καὶ σημεῖα ἐξορμήσεως, διὰ νὰ πορευθῇ μέχρι τοῦ ἀνυποθέτου (ἀπολύτου), τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖ τὴν ἀρχὴν τοῦ σύμπαντος. 'Αφοῦ ἔλθῃ εἰς ἐπαφὴν μὲ αὐτήν, ἀκολουθῶν πάλιν κατὰ τὴν (ἀντίστροφον) πορείαν του ὅσα ἐξαρτῶνται ἀπὸ αὐτήν, κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον κατέρχεται εἰς τὸ τέρμα, χωρὶς νὰ βοηθηθῇ ἀπὸ κανὲν ἀπολύτως αἰσθητόν, ἀλλὰ καθοδηγούμενος ἀπὸ καθαρὰ εἴδη, καὶ ἀκολουθῶν τὴν συνάφειάν των καὶ τὴν κατεύθυνσίν των, καταλήγει πάλιν εἰς εἴδη). 'Η διαλεκτικὴ συνεπῶς εἶναι πορεία πρὸς τὴν πρώτην ἀρχὴν τοῦ παντός, πρὸς τὸ ἀπόλυτον καὶ ἀνυπόθετον (τὴν ἰδέαν τοῦ ἀγαθοῦ). Εἶναι ἐπίσης καὶ κάθοδος ἀπὸ τὴν ἀπόλυτον ἀρχὴν εἰς τὸν ὑπὸ τῶν εἰδῶν διαμορφούμενον κόσμον. Κατὰ τὴν πορείαν του ὁ διαλεκτικὸς χρησιμοποιεῖ τὰς θεμελιώδεις ἐννοίας (ὑποθέσεις) τῶν διαφόρων ἐπιστημῶν. Γνωρίζων ὅμως τὴν ἀξίαν αὐτῶν δὲν τὰς θεωρεῖ ὡς ἀρχάς, ἀλλ' ὡς βοηθητικὰ μέσα, διὰ νὰ ὑψωθῇ μέχρι τοῦ ἀπολύτου. "Οταν ὁ διαλεκτικὸς ἀντικρύσῃ τὸ ἀπόλυτον, δύναται κατόπιν νὰ κατέλθῃ εἰς τὰς κατωτέρας σφαίρας τοῦ βασιλείου τῶν ἰδεῶν, καθοδηγούμενος ἀπὸ τὴν συστηματικὴν σειράν, ἥτις προσιδιάζει εἰς τὸν ἰδεατὸν κόσμον. Αἱ «ὑποθέσεις» διαστέλλονται ἀπὸ τὰ εἴδη, ἐπειδὴ περιέχουν ἐν στοιχεῖον ἐποπτικότητος, τὸ ὁποῖον προέρχεται ἐκ τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου. Τὰ «εἴδη», κατὰ τὸν Πλάτωνα, εἶναι ἐξ ὁλοκλήρου «νοητά». 'Εκεῖνο τὸ ὁποῖον εἶναι διὰ τὸν ἐπιστήμονα «ὑπόθεσις», γίνεται διὰ τὸν διαλεκτικὸν «εἶδος», διότι ὁ τελευταῖος οὗτος κατανοεῖ τὰς νοητὰς συναφείας, τὰς ὑφισταμένας εἰς τὴν ἰδεατὴν σφαῖραν. 'Η διαλεκτικὴ εἰς τὴν δευτέραν της βαθμίδα, τὴν ἀντιπροσωπευομένην ἀπὸ τὸν «Φαίδωνα» καὶ τὴν «Πολιτείαν», εἶναι ἡ ἐπιστήμη, ἥτις ἀνυψώνει τὰ ἐπιστημονικὰ δεδομένα εἰς ἰδεῶδες ἐπίπεδον. Μᾶς παρέχει τὴν ἱκανότητα νὰ ἀντικρύζωμεν τὰς ἐπιστημονικὰς ἐννοίας ὡς ἰδεώδεις ἀντικειμενικότητας. Σχετικὴ μὲ τὴν τοιαύτην ἐκ μέρους τοῦ Πλάτωνος θεώρησιν εἶναι ἡ ὑπὸ τοῦ ἱδρυτοῦ τῆς φαινομενολογικῆς φιλοσοφίας 'Εδ. Χοῦσερλ συνιστωμένη μέθοδος τῆς «φαινομενολογικῆς ἀναγωγῆς». Πὰν βίωμα, λέει ὁ Χοῦσσερλ, δυνάμεθα νὰ τὸ ἀπογυμνώσωμεν ἀπὸ τὰ γνωρίσματα τῆς ἐγκοσμίας ὑπάρξεώς του καὶ νὰ τὸ θεωρήσωμεν ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τοῦ ἰδεώδους περιεχομένου του, ὡς καθαρὸν νόημα καὶ ὡς ἰδεατὴν ἀντικειμενικότητα, δηλαδὴ ὡς πλατωνικὴν ἰδέαν.

'Η Μνημοσύνη. "Εργον τοῦ μεγάλου ἀρχαίου "Ελληνος γλύπτου Λυσίππου (4ος π.Χ. αἰών).

III. 'Η τ ρ ί τ η φ ά σ ι ς τ ῆ ς δ ι α λ ε κ τ ι κ ῆ ς. Κατὰ τὴν τρίτην φάσιν τῆς ἀναπτύξεως τῆς διαλεκτικῆς, τὸ κύριον πρόβλημα εἶναι νὰ διασαφηνισθῇ ὁ ἀνακαλυφθεὶς ἰδεώδης κόσμος. Ζητεῖται ὁ καθορισμὸς τῆς σχέσεώς του πρὸς τὰ ἀντικείμενα τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου (πρόβλημα παρουσίας, μετοχῆς, χωρισμοῦ). Τίθεται τὸ ἐρώτημα ποία εἶναι ἡ μορφὴ τοῦ ἀμοιβαίου συσχετισμοῦ τῶν ἰδεῶν. 'Η ἐπεξεργασία τοῦ δευτέρου τούτου θέματος ἀποτελεῖ τὸ πρόβλημα τῆς «κοινωνίας τῶν ἰδεῶν». 'Ερευνᾶται προσέτι καὶ ἡ ἱεραρχικὴ τάξις τοῦ ἰδεατοῦ κόσμου καὶ ἡ ἀντιστοίχως ὑφισταμένη εἰς τὴν αἰσθητὴν περιοχὴν διάταξις (τὸ πρόβλημα τῆς διαιρέσεως).

'Αλλὰ πέραν τῶν ζητημάτων τῶν ἀναφερομένων εἰς τὴν διάρθρωσιν τοῦ ἰδεατοῦ κόσμου καὶ τὴν συσχέτισίν του πρὸς τὸν αἰσθητόν, ἀσχολεῖται ὁ Πλάτων μὲ τὸν καταρτισμὸν μιᾶς γενικῆς ὀντολογίας. 'Αναζητεῖ τὰ γενικὰ γνωρίσματα τοῦ ὄντος καὶ θέτει ἐρωτήματα σχετικῶς πρὸς τὰς ὀντολογικὰς κατηγορίας. Τὴν φάσιν ταύτην τῆς διαλεκτικῆς ἀναπτύξεως, τὴν ἀντιπροσωπεύουν ἀρκετοὶ ἐκ τῶν πλατωνικῶν διαλόγων καὶ ἰδίως ὁ «Παρμενίδης», ὁ «Φαῖδρος», ὁ «Σοφιστὴς» καὶ ὁ «Πολιτικός». Ὁ «Παρμενίδης» δύναται νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς τὸ πρῶτον φιλοσοφικὸν σύγγραμμα, μὲ τὸ ὁποῖον ἐμφανίζεται συστηματικῶς ὠργανωμένη ἡ διαλεκτικὴ σκέψις. Διὰ τοῦτο λίαν ὀρθῶς ὁ "Εγελος, ὁ κατ' ἐξοχὴν διαλεκτικὸς φιλόσοφος τῶν νεωτέρων χρόνων, ἐχαρακτήρισε τὸν διάλογον τοῦτον ὡς τὴν «πλέον καθαρὰν διατύπωσιν τῆς περὶ ἰδεῶν πλατωνικῆς διδασκαλίας» ('Εγέλου "Απαντα, τόμος XVIII, σελ. 243). Εἰς τὸν αὐτὸν τόμον, σελ. 240, γράφει ὁ αὐτὸς φιλόσοφος: «ἡ καθαυτὸ πλατωνικὴ διαλεκτικὴ ἔχει ἐκτεθῆ εἰς τὸν «Παρμενίδην», τὸ περιφημότερον τοῦτο ἀριστούργημα τῆς πλατωνικῆς διαλεκτικῆς». 'Αναφερόμενος δὲ εἰς τὴν ὑπὸ τῶν Νεοπλατωνικῶν καὶ ἰδιαιτέρως ὑπὸ τοῦ Πρόκλου γενομένην ἑρμηνείαν τοῦ διαλόγου τούτου, λέγει ὅτι οἱ Νεοπλατωνικοὶ ἐθεώρησαν τὸ περιεχόμενόν του ὡς «τὴν ἀληθινὴν θεολογίαν, τὴν ἀποκαλύπτουσαν ἅπαντα τὰ μυστήρια τῆς θείας οὐσίας». Τὸν χαρακτηρισμὸν τοῦτον τὸν δοθέντα ὑπὸ τῶν Νεοπλατωνικῶν ἐπιδοκιμάζει ὡς ὀρθὸν ὁ "Εγελος. Ὁ Πρόκλος εἰς τὰ ἀξιολογώτατα ὑπομνήματά του τὰ ἀναφερόμενα εἰς τὸν ἐν λόγῳ διάλογον, ἀποκαλεῖ αὐτὸν «ἐποπτικωτάτην καὶ μυστικωτάτην θεωρίαν», τὸν δὲ Πλάτωνα «ἱεροφάντην» καὶ «σωτηρίας ἀρχηγόν». Τὴν ἐκτίμησιν, τὴν ὁποίαν ἐκφράζει διὰ τὸν διάλογον τοῦτον ὁ "Εγελος, συμμερίζεται καὶ ὁ γνωστὸς ἱστορικὸς τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας 'Εδ. Τσέλλερ. Ὁ Νεοπλατωνικὸς Νάτορπ ἐκφράζεται ἐπίσης μετὰ θαυμασμοῦ, γράφων ὅτι «ἐν τιτανικὸν πνεῦμα» θὰ ἠδύνατο νὰ ἐπιτελέσῃ ἓν τόσον μέγα πνευματικὸν κατόρθωμα. Διὰ τὴν παρακολούθησιν καὶ κατανόησιν τῶν ἐκτιθεμένων διαλεκτικῶν διανοημάτων ἐν τῷ «Παρμενίδῃ» χρειάζεται μεγάλη φιλοσοφικὴ προπαίδευσις καὶ ἱκανότης εἰς τὴν ἀφηρημένην σκέψιν. 'Εκ τούτου ἐξηγεῖται διατί καὶ μεγάλοι φιλόλογοι, ὅπως ὁ Βιλαμόβιτς, δὲν ἠδυνήθησαν νὰ ἀξιολογήσουν ὀρθῶς τὸ περιεχόμενόν του καὶ ἐχαρακτήρισαν ἰδίως τὸ δεύτερον μέρος αὐτοῦ ὡς ἐπιδεκτικὴν σοφιστικὴν ἀκροβασίαν, ἥτις ἔχει ὡς σκοπὸν νὰ ἐξαπατήσῃ διὰ τεχνητῶν σοφισμάτων τὸν ἀναγνώστην. Καὶ αὐτὸς ὁ Κάντιος εἰς τὴν «Κριτικὴν τοῦ καθαροῦ λόγου», ἔχει χαρακτηρίσει παρομοίας φύσεως διαλεκτικὰς ἀντινομίας ὡς «ὑπερβατικὴν ἀπάτην», ἤτοι ὡς φαντασίωσιν αἰωρουμένην εἰς τὴν πλασματικὴν πέραν τῆς ἐμπειρίας ἀνύπαρκτον περιοχήν.

'Η μορφὴ ὑπὸ τὴν ὁποίαν ἐμφανίζεται ἡ διαλεκτικὴ εἰς τὸν «Παρμενίδην», ἀποτελεῖ τὴν ἐκτέλεσιν ἑνὸς προγράμματος, τοῦ ὁποίου αἱ γενικαὶ γραμμαὶ εἶχον καθορισθῆ εἰς τὴν «Πολιτείαν», βιβλ. ἕβδομον 533 κ.ἑ. 'Εκεῖ ὡς διακριτικὸν γνώρισμα διαχωρίζον τὴν διαλεκτικὴν ἀπὸ τὰς μαθηματικὰς ἐπιστήμας ἀναφέρεται, ὅτι αὗται δὲν τολμοῦν νὰ προχωρήσουν εἰς μίαν «ἀναίρεσιν τῶν ὑποθέσεων». Τὸ νόημα τῆς ἐκφράσεως ταύτης εἶναι, ὅτι ἀποδέχονται δογματικῶς τὰς θεμελιωτικὰς ἀρχάς, ἐπὶ τῶν ὁποίων στηρίζεται τὸ οἰκοδόμημά των. Πράγματι, οἱ μαθηματικοὶ λαμβάνοντες ὡς ἀφετηρίαν ὡρισμένα

ἀξιώματα καὶ θεμελιώδεις ἐννοίας, προβαίνων εἰς τὴν εὕρεσιν μαθηματικῶν σχέσεων καὶ εἰς τὴν ἀπόδειξιν τῆς ὀρθότητος αὐτῶν. Αἱ τοιαῦται μαθήσεις, λέγει ὁ Πλάτων, «ὀνειρώττουσι μὲν περὶ τὸ ὄν, ὕπαρ δὲ ἀδύνατον αὐταῖς ἰδεῖν, ἕως ἂν ὑποθέσεσι χρώμεναι ταύτας ἀκινήτους ἐῶσι, μὴ δυνάμεναι λόγον διδόναι αὐτῶν» (βλέπουν ἐν σχέσει μὲ τὸ ὄν ὄνειρα καὶ δὲν δύνανται νὰ ἴδουν τοῦτο εὑρισκόμεναι εἰς τὴν κατάστασιν ἐγρηγόρσεως, ἐφ' ὅσον χρησιμοποιοῦν ὑποθέσεις καὶ πιστεύουν εἰς αὐτὰς δογματικῶς, χωρὶς νὰ δύνανται νὰ δώσουν περὶ αὐτῶν λόγον). Κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὸν δογματισμὸν τῶν μαθηματικῶν καὶ τῶν γεωμετρῶν, ἡ «διαλεκτικὴ μέθοδος μόνη ταύτῃ πορεύεται τὰς ὑποθέσεις ἀναιροῦσα, ἐπ' αὐτὴν τὴν ἀρχήν, ἵνα βεβαιώσηται» (μόνη ἡ διαλεκτικὴ μέθοδος προχωρεῖ, κατὰ τὸν τρόπον αὐτὸν παραμερίζουσα τὰς ὑποθέσεις, πρὸς τὴν ἀρχὴν διὰ νὰ ἀποκτήσῃ βεβαιότητα). Ὥστε ἡ ἀποστολὴ τῆς διαλεκτικῆς εἶναι νὰ καταδείξῃ τὴν ἀπὸ γνωσιολογικῆς καὶ ὀντολογικῆς ἀπόψεως ἀνεπάρκειαν τῆς θεμελιώσεως τῶν ἐπιστημῶν. Ὁ διαλεκτικὸς μόνον δύναται νὰ ἀποκαλύψῃ ὅτι ὑπεράνω τῆς περιοχῆς τῶν ἐπιστημῶν ἵσταται ἡ πρώτη τοῦ παντὸς θεμελιωτικὴ ἀρχή, τὸ ἀγαθόν.

Μίαν συστηματικὴν ἀναίρεσιν τῶν θεμελιωτικῶν ἀρχῶν, ὄχι μόνον τῶν μαθηματικῶν ἐπιστημῶν, ἀλλὰ καὶ γενικώτερον τῶν βάσεων τῆς προσωκρατικῆς δογματικῆς φιλοσοφίας τοῦ Παρμενίδου καὶ Ζήνωνος, ἥτις ἐχρησιμοποίει ὡς βασικὰς ἀρχὰς τὰς μαθηματικὰς ἐννοίας τοῦ ἀπολύτως νοουμένου ἑνὸς καὶ τῆς πληθύος ἄλλων ξεχωρισμένων ἀπὸ τὸ ἓν πραγμάτων, περιέχει τὸ δεύτερον μέρος τοῦ «Παρμενίδου» 137 C — 166 C. Κατ' ἀρχὰς τίθεται ὡς παραδεκτὴ ἡ πρότασις κατὰ τὴν ὁποίαν ὑπάρχει μία ἀπολύτως νοουμένη ἑνότης «ἓν εἰ ἔστι». Διὰ σειρᾶς σκέψεων ἀφορμωμένων ἀπὸ τὴν ἀρχικὴν αὐτὴν πρότασιν συνάγεται τὸ συμπέρασμα, ὅτι εἰς μίαν τοιαύτην ἑνότητα οὐδὲν προσδιοριστικὸν χαρακτηριστικὸν δύναται νὰ ἀποδοθῇ. Δὲν δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν περὶ αὐτῆς ὅτι ἔχει μέρη, ἢ ἀρχὴν ἢ τέλος. Δὲν δικαιούμεθα νὰ εἴπωμεν, ὅτι παρουσιάζει ἰσότητα, ἢ ἀνισότητα, ὁμοιότητα ἢ ἀνομοιότητα, νεότητα ἢ γῆρας. Δὲν δυνάμεθα οὔτε γνῶσιν νὰ ἔχωμεν περὶ αὐτῆς, οὔτε ἐπαφὴν μὲ αὐτὴν διὰ τῆς αἰσθήσεως. Οὐδεὶς ὁρισμὸς δύναται νὰ ἐκφράσῃ τὴν οὐσίαν της. Μετὰ τὴν συναγωγὴν τῶν ἀκολουθιῶν τούτων διατυποῦται σειρὰ σκέψεων ἀφορμωμένων ἀπὸ τὴν αὐτὴν ἀρχικὴν πότασιν, ἀλλὰ καταληγουσῶν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ἅπαντα ἀνεξαιρέτως τὰ προσδιοριστικὰ χαρακτηριστικά, περὶ τῶν ὁποίων ἐγένετο προηγουμένως λόγος, δύνανται νὰ ἀποδοθοῦν εἰς τὴν ἑνότητα. Οὕτω ἡ θέσις τῆς πρώτης προτάσεως μετετράπη εἰς ἀντίθεσιν. Μετὰ τοῦτο ἀποδεικνύεται, ὅτι ἡ θέσις καὶ ἡ ἀντίθεσις δύνανται νὰ συμβιβασθοῦν, ἂν δεχθῶμεν ὅτι ἡ μετάβασις ἀπὸ μίαν θετικὴν εἰς μίαν ἀρνητικὴν κατάστασιν δὲν ἐπισυμβαίνει μέσα εἰς τὸν χρόνον, ἀλλ' ἐπιτελεῖται εἰς μίαν ἄχρονον στιγμὴν εἰς τὸ «ἐξαίφνης». Ἐξετάζονται κατόπιν αἱ συνέπειαι τὰς ὁποίας συνεπάγεται ἡ ἀρχικῶς τεθεῖσα πρότασις ἐν σχέσει μὲ τὴν πληθὺν διακεκριμένων ἀπὸ τὴν ἑνότητα πραγμάτων, τὰ ὁποῖα ὁ Πλάτων ὀνομάζει «τὰ ἄλλα». Συνάγονται καὶ πάλιν δύο ἀντιφατικαὶ προτάσεις: Πρῶτον, ὅτι δύνανται πάντα τὰ ἀνωτέρω μνημονευθέντα προσδιοριστικὰ νὰ ἀποδοθοῦν εἰς «τὰ ἄλλα» καὶ δεύτερον, ὅτι οὐδὲν ἐκ τῶν χαρακτηριστικῶν τούτων δύναται νὰ ἀποδοθῇ εἰς αὐτά. Μετὰ τοῦτο τίθεται ἀρνητικῶς ἡ πρότασις καὶ γίνεται παραδεκτόν, ὅτι εἰς μίαν οὕτω νοουμένη ἀνύπαρκτον ἑνότητα δύνανται νὰ ἀποδοθοῦν ἅπαντα τὰ προσδιοριστικὰ χαρακτηριστικὰ (θέσις). Ἀλλ' ἐπίσης ἐκ τῆς αὐτῆς ἀρνητικῆς προτάσεως συνάγεται εἰς αὐτὴν (ἀντίθεσις). Ἐν τέλει ἐξετάζονται αἱ συνέπειαι αἱ συναγόμεναι διὰ τὴν πληθὺν τῶν ἄλλων ἀντικειμένων ἐκ τῆς προτάσεως τῆς ἀρνουμένης τὴν ὕπαρξιν τῆς ἑνότητος. Συνάγονται ἐπίσης δύο ἀντιφατικὰ συμπεράσματα: Πρῶτον, ὅτι «τὰ ἄλλα» εἶναι ἐπιδεκτικὰ παντὸς προσδιοριστικοῦ χαρακτηριστικοῦ καὶ δεύτερον, ὅτι οὐδὲν τοιοῦτον χαρακτηριστικὸν δύναται νὰ ἀποδοθῇ εἰς αὐτά. Ὁ ἴδιος ὁ Πλάτων εἰς τὸ τέλος τοῦ διαλόγου συνοψίζει κατὰ τὸν ἀκόλουθον τρόπον τὸ συμπέρασμα τῶν διαλεκτικῶν του ἐρευνῶν: «ἓν εἴτ' ἔστιν εἴτε μὴ ἔστιν, αὐτό τε καὶ τἄλλα καὶ πρὸς καὶ πρὸς αὐτὰ καὶ πρὸς ἄλληλα πάντα πάντως ἐστί τε καὶ οὐκ ἔστι καὶ φαίνεταί τε καὶ οὐ φαίνεται». (Εἴτε δεχθῶμεν ὅτι τὸ ἓν ὑπάρχει, εἴτε δεχθῶμεν ὅτι τὸ ἓν δὲν ὑπάρχει, τὸ ἓν τοῦτο καὶ τὰ ἄλλα καὶ ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὸν ἑαυτόν των καὶ ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὰ ἄλλα εἶναι καὶ δὲν εἶναι, φαίνονται νὰ εἶναι καὶ δὲν φαίνονται νὰ εἶναι ἐπιδεκτικὰ ὅλων ἀνεξαιρέτως τῶν προσδιοριστικῶν χαρακτηριστικῶν καὶ ἀπὸ πάσης ἀπόψεως).

Μεταξὺ τῶν ἑρμηνευτῶν ἠγέρθησαν ἀτελεύτητοι συζητήσεις ἐν σχέσει μὲ τὸν καθορισμὸν τοῦ σκοποῦ, τὸν ὁποῖον ἐπεδίωκεν ὁ Πλάτων, παρουσιάζων τὰς τόσον δυσχερῶς παρακολουθουμένας διαλεκτικὰς ἀντιθέσεις. "Αν λάβωμεν ὑπ' ὄψει ὅσα ὁ ἴδιος γράφει εἰς τὰ μνημονευθέντα ἀνωτέρω χωρία τῆς «Πολιτείας» ἐν σχέσει, μὲ τὴν «ἀναίρεσιν τῶν ὑποθέσεων», δυνάμεθα νὰ εὕρωμεν μίαν λύσιν τοῦ ἀμφισβητουμένου ζητήματος. Αἱ ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος ἀναπτυσσόμεναι ἀντινομίαι ἔχουν τὸν σκοπὸν νὰ καταδείξουν ὅτι ἡ διαλεκτικὴ κινεῖται ἐπὶ μιᾶς περιοχῆς, ἥτις εἶναι τοποθετημένη ὑπεράνω τῆς δογματικῆς σφαίρας, ἐντὸς τῆς ὁποίας ἀναστρέφονται ὁ πρακτικὸς βίος καὶ αἱ ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου ὀργανούμεναι ἐπιστῆμαι. Κατὰ τὸν Ἀθηναῖον φιλόσοφον καὶ αἱ ἐπιστῆμαι κινοῦνται ἐντὸς τῆς σφαίρας τῶν ἐμπειρικῶν δεδομένων, ὅπως θὰ εἴπῃ ἔπειτα ἀπὸ αἰῶνας ὁ Κάντιος. Δὲν μᾶς ἀνυψώνουν εἰς τὴν ὑπερεμπειρικὴν σφαῖραν τοῦ κόσμου τῶν ἰδεῶν. Διὰ νὰ ἀντικρύσωμεν τὸν ἰδεατὸν κόσμον, πρέπει νὰ ἀπαλλαγῶμεν ἀπὸ πᾶν ἴχνος δογματισμοῦ. Ὁ ἐπιστήμων δὲν δύναται νὰ ἀπαλλαγῇ ἀπὸ τὸν δογματισμόν, δὲν εἶναι ἱκανὸς νὰ ἴδῃ τὰς ἐπιστημονικὰς ἀρχὰς εἰς τὴν ἰδεώδη των καθαρότητα Διὰ νὰ κατορθώσῃ τοῦτο πρέπει νὰ βοηθηθῇ ἀπὸ τὴν διαλεκτικήν, ἥτις εἶναι καθαρῶς φιλοσοφικὴ θεώρησις. Ἐὰν δοκιμάσωμεν νὰ ἀντικρύσωμεν τὰς ἰδέας, θεωροῦντες αὐτὰς μὲ τὴν προοπτικήν, ὑπὸ τὴν ὁποίαν βλέπομεν τὰ ἐν τῇ σφαίρα τῆς ἐμπειρίας διδόμενα εἰς ἡμᾶς διὰ τῶν αἰσθήσεων ἀντικείμενα, θὰ μείνωμεν ἀλυσοδεμένοι εἰς τὸν ἐμπειρικὸν δογματισμόν. Ἀπ' αὐτὸν μᾶς ἀπαλλάσσει ἡ διαλεκτικὴ θεώρησις. Αὕτη καταδεικνύει ὅτι αἱ διακρίσεις, ἑνότητος καὶ πληθύος, ὁμοιότητος καὶ ἀνομοιότητος, περατότητος καὶ ἀπειρότητος, τυγχάνουν ἀπόψεις ὅλως δογματικαί. Ἡ διαλεκτικὴ μᾶς δίδει τὴν ἱκανότητα νὰ θεωρήσωμεν τὸ σύμπαν εἰς τὴν βαθυτέραν του συνάφειαν, εἰς τὴν ὁποίαν εἶναι δυνατὴ ἡ συνύπαρξις τῶν ἀντιθέσεων καὶ ἀντιφάσεων, τὰς ὁποίας ἡ ἐμποτισμένη ἀπὸ τὸν ἐμπειρισμὸν δογματικὴ σκέψις τοῦ ἀφιλοσοφήτου ἀνθρώπου κρίνει ὡς ἀσυμβιβάστους. Αἱ ἰδέαι εἶναι κάτι τὸ ὁποῖον ἐμπεριέχει καὶ ἑνότητα καὶ πολλότητα. Διὰ τῆς ἰδέας π.χ. τοῦ ἀνθρώπου δίδονται μορφολογικὰ χαρακτηριστικὰ μιᾶς πληθύος ὄντων, δηλαδὴ τῶν ἐχόντων συγκεκριμένην ὕπαρξιν ἀνθρώπων. Ἡ ἰδέα εἶναι συνοπτικὴ καὶ ἑνιαία ὅρασις τῶν χαρακτηριστικῶν τῶν ἐμφανιζομένων εἰς ἓν πλῆθος συγκεκριμένων ὄντων. Διὰ τοῦτο πᾶσα ἰδέα, καίτοι ἀποτελεῖ ἑνότητα, ἐν τούτοις ὅμως ἐμπεριέχει ἐντός της πληθὺν ἐπίσης χαρακτηριστικῶν συνοπτικῶν ἀπόψεων. Οὕτω ἀποδεικνύεται ὅτι ἡ ἰδέα τῆς ἑνότητος δὲν ἀποκλείει τὴν ἰδέαν τῆς πολλότητος· ἡ ἰδέα τοῦ πεπερασμένου δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ ἄνευ συσχετίσεως πρὸς τὴν ἰδέαν τῆς ἀπειρότητος. Αἱ διαλεκτικαὶ ἀντινομίαι καθιστοῦν φανερὰν τὴ ἀνεπάρκειαν μιᾶς ἀφελοῦς ἐκδοχῆς τοῦ ἰδεώδους κόσμου κατ' ἀναλογίαν τοῦ αἰσθητοῦ. Ὁ Πλάτων ἐξαίρει τὸ γεγονός, ὅτι δὲν εἶναι ὀρθὸν νὰ νομίζωμεν ὅτι ἡ ἰδέα ἐμφανίζει ὑπαρκτικὸν τρόπον ἀνάλογον πρὸς ἐκεῖνον ὁ ὁποῖος προσιδιάζει εἰς τὰ ἀντικείμενα τῆς αἰσθητῆς πραγματικότητος. Τὰ ὀντολογικὰ χαρακτηριστικὰ τῶν ἰδεῶν εἶναι ὅλως διάφορα ἀπὸ τὰ χαρακτηριστικὰ τῶν συγκεκριμένων ἀντικειμένων. Κατὰ τὴν σύγχρονόν μας ἐποχὴν ὁ Γερμανὸς φιλόσοφος Νικολαΐ Χάρτμαν ἐξαίρει ἐπίσης λίαν ἐντόνως τὴν διαφορὰν τὴν ὁποίαν ἐμφανίζουν ὡς πρὸς τὸν ὑπαρκτικὸν των τρόπον αἱ ἰδεώδεις ἀντικειμενικότητες (ἰδεώδεις μαθηματικαὶ ἀντικειμενικότητες καὶ πάσης φύσεως ἀξίαι) ἐν συγκρίσει μὲ τὰ ἀντικείμενα τὰ ὑφιστάμενα εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου. Ὁ Πλάτων ἐν τῇ προσπαθείᾳ του νὰ ἀποκαλύψῃ τὴν μνημονευθεῖσαν διαφορὰν γίνεται συγχρόνως διὰ τῶν καταδειχθεισῶν ἀντινομιῶν ὁ συστηματικὸς θεμελιωτὴς τῆς διαλεκτικῆς φιλοσοφίας, οἰκοδομῶν αὐτὴν ἐπὶ τῶν βάσεων, τὰς ὁποίας εἶχε πρῶτος θέσει ὁ Ἡράκλειτος. Καταδεικνύει τὴν συνάφειαν, ἥτις ὑπάρχει μεταξὺ πάσης θετικῆς θέσεως καὶ ἀρνητικῆς ἀντιθέσεως καὶ διαπιστώνει ὅτι ἡ ἀντιθετικότης καὶ ἀντιφατικότης ἐνυπολανθάνει κάτω ἀπὸ οἱανδήποτε ἑνότητα. Ἐπίσης καθιστᾶ φανερὸν ὅτι ἡ αὐτοτελὴς ὀντότης τὴν ὁποίαν ἐμφανίζουν τὰ συγκεκριμένα ἀντικείμενα τῆς ἐμπειρίας, εἶναι ἐξ ὁλοκλήρου φαινομενική. Οὐδὲν αὐτοτελῶς ὑφιστάμενον ἀντικείμενον ὑπάρχει, ἀλλὰ τὴν ὕπαρξίν του τὴν ἀντλεῖ ἀπὸ τὴν ἔνταξίν του εἰς εὐρυτέραν περιοχήν. Ἡ ἔννοια τῆς ἄρσεως τῶν ἀντιθέσεων τὴν ὁποίαν ὁ Ἔγελος ἐκφράζει διὰ τοῦ γερμανικοῦ ρήματος «AUFHEBEN» (αἴρειν), εὑρίσκεται ἤδη προκαταβολικῶς διατυπωμένη εἰς τὸν πλατωνικὸν ὅρον «ἀναιρεῖν» περὶ τοῦ ὁποίου ἐγένετο λόγος ἀνωτέρω.

IV. Ἡ τετάρτη φάσις τῆς διαλεκτικῆς. Ἡ διαλεκτικὴ ὑπὸ τὴν μορφὴν ὑπὸ τὴν ὁποίαν διεμορφώθη εἰς τὸν «Παρμενίδην» δύναται νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς φιλοσοφικὴ μάθησις ἥτις μᾶς καθιστᾶ ἱκανοὺς νὰ ἀντικρύσωμεν τὰς ἰδέας καὶ νὰ κατανοήσωμεν τὰς μεταξύ των ὑπαρχούσας σχέσεις, τὴν «κοινωνίαν τῶν ἰδεῶν» ὅπως λέγει ὁ Πλάτων. Ἡ νέα αὕτη ὄποψις, ἔθραυσε τὴν στατικὴν θεώρησιν εἰς τὴν ὁποίαν εἶχεν αὐτοδεσμευθῇ ἡ Ἐλεατικὴ φιλοσοφία. Ἀποκαλύπτει ὅτι ὁ κόσμος τῶν ἰδεῶν ἔχει μίαν ἐσωτερικὴν ὀργάνωσιν καὶ διάρθρωσιν, τὴν ὁποίαν δύναται νὰ παρακολουθήσῃ ἡ διαλεκτικὴ καὶ νὰ ἐκφράσῃ διὰ τοῦ λόγου. Μὲ τὸ πρόβλημα τῆς κοινωνίας τῶν ἰδεῶν καὶ τῆς διαρθρώσεώς των ἀσχολεῖται ὁ Πλάτων εἰς τοὺς διαλόγους «Φαῖδρον», «Σοφιστὴν» καὶ «Πολιτικόν». Ὡς ὄργανον διὰ τοῦ ὁποίου ἀποκαλύπτεται ἡ ἱεραρχικὴ διάταξις ἡ ὑφισταμένη εἰς τὸν κόσμον τῶν ἰδεῶν χρησιμοποιεῖται ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος ἰδιαιτέρα μέθοδος, ἥτις καλεῖται «διαίρεσις». Εἶναι ἀληθὲς ὅτι καὶ εἰς τοὺς διαλόγους, τοὺς ὁποίους εἶχε γράψει ὁ Πλάτων κατὰ τὴν πρώϊμον ἐποχὴν τῆς ἐξελίξεώς του, ἔκαμε χρῆσιν τῆς διαιρετικῆς μεθόδου. Ἀλλὰ τὴν συστηματικὴν αὐτῆς χρησιμοποίησιν εὑρίσκομεν ἀρχομένην μὲ τὸν «Φαῖδρον». Εἰς τὸν διάλογον τοῦτον ὁ Πλάτων προβαίνει εἰς τὴν διασαφήνισιν τῆς ἐννοίας τῆς διαλεκτικῆς, ἐπιχειρῶν κριτικὴν ἐπὶ τῆς ρητορικῆς. Καταδεικνύει ὅτι μόνον ἡ διαλεκτικὴ μᾶς καθοδηγεῖ εἰς τὴν ἀκριβολογικὴν διαπραγμάτευσιν τῶν προβλημάτων, διότι μᾶς βοηθεῖ νὰ διακρίνωμεν τὸ ἀμετάβλητον ὀντολογικὸν πυρῆνα τῆς πραγματικότητος καθὼς καὶ τὴν κατὰ βαθμίδας ἱεραρχικὴν της διάταξιν. Ἡ διαιρετικὴ μέθοδος ἀποκαλύπτει τὴν μορφολογικὴν διάταξιν τῆς πραγματικότητος καὶ μᾶς καθιστᾶ ἱκανοὺς νὰ κατανοῶμεν τὰ πράγματα καὶ νὰ ἐρχώμεθα εἰς ὁμόφωνον συνεννόησιν περὶ αὐτῶν. Εὑρύτεροι εἶναι οἱ ὁρίζοντες, οἱ ὁποῖοι διανοίγονται διὰ τῶν ἐρευνῶν αἵτινες γίνονται εἰς τὸν διάλογον «Σοφιστής». Εἰς τοῦτον μᾶς παρέχονται ὑποδείγματα χρησιμοποιήσεως τῆς διαιρετικῆς μεθόδου, ἥτις συνιστᾶται ὡς ἡ μόνη ὁδός, ἥτις μᾶς βοηθεῖ διὰ νὰ κατανοήσωμεν, νὰ ὁρίσωμεν καὶ νὰ ἐκφράσωμεν διὰ τοῦ λόγου τὴν οὐσίαν τῶν ὄντων. Ὡς θέμα χρησιμοποιήσεως τῆς διαιρετικῆς μεθόδου λαμβάνεται τὸ πρόβλημα τῆς ἐξευρέσεως τοῦ ὁρισμοῦ,

διὰ τοῦ ὁποίου θὰ καθορισθῆ τί εἶναι ὁ ἀσκῶν τὴν σοφιστικὴν τέχνην ἐπαγγελματικὸς διδάσκαλος τῆς σοφιστικῆς. Ἡ ἐκλογὴ τοῦ θέματος τούτου δὲν εἶναι τυχαία. Ἐφ' ὅσον κατὰ τὸν Πλάτωνα ὁ σοφιστὴς εἶναι ἓν ἄτομον, τὸ ὁποῖον ἔχει θέσει τὸν ἑαυτόν του εἰς τὴν ἐξυπηρέτησιν τοῦ λογικοῦ καὶ ὀντολογικοῦ ψεύδους, ἡ προσπάθεια νὰ εὑρεθῆ ἐν σχέσει μὲ αὐτὸν ὁρισμός, ἰσοδυναμεῖ μὲ τὴν προσπάθειαν νὰ διασαφηνισθῆ ἡ ὕπαρξις τοῦ «μὴ ὄντος». Οἱ Ἐλεᾶται φιλόσοφοι εἶχον διακηρύξει ὅτι ὑπάρχει μόνον τὸ ὄν. Ἐν σχέσει μὲ τὸ «μὴ ὄν» οὐδεμία, ἔλεγον, δύναται νὰ ὑπάρξη γνῶσις, οὐδεμία δύναται νὰ διατυπωθῆ περὶ αὐτοῦ λεκτικὴ πρότασις. Καὶ ὅμως ἡ πραγματικότης μᾶς ἐμφανίζει τὸ «μὴ ὄν» ὡς ὑπαρκτόν. Ὁ Σωκράτης καὶ ὁ Πλάτων ἔβλεπον τοὺς σοφιστὰς ὡς τὴν ἐνσάρκωσιν τοῦ «μὴ ὄντος». Ἂν δὲν ὑπάρχη τὸ μὴ ὄν, ἂν ἡ ὀντολογικὴ πραγματικότης δὲν ἔχη μίαν ἀρνητικὴν πλευράν, πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπάρχη τὸ ψεῦδος τοῦ ὁποίου φορεῖς εἶναι οἱ σοφισταί; Ἡ θέσις ἄρα τοῦ προβλήματος, τοῦ ἀποβλέποντος νὰ ἀποκαλύψη ἕνα ὁρισμὸν ἐν σχέσει μὲ τὴν ὀντότητα τοῦ σοφιστοῦ, θέτει ὑπὸ συζήτησιν εὐρύτερον ὀντολογικὸν ζήτημα. Μᾶς ὑποχρεώνει νὰ καθορίσωμεν τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ ὄντος, τῶν ποικιλιῶν αὐτοῦ καθὼς καὶ τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς ἀντιφατικῆς πρὸς τοῦτο ἐννοίας τοῦ μὴ ὄντος.

Εἶναι φανερὸν ὅτι τὸ θέμα ὅπερ ἐτέθη πρὸς συζήτησιν εἰς τὸν «Σοφιστήν», παρέσχεν εἰς τὸν Πλάτωνα τὴν ἀφορμὴν νὰ ἐπιληφθῆ τῆς διερευνήσεως τοῦ ὀντολογικοῦ προβλήματος. Ἡ πλατωνικὴ διαλεκτικὴ οὕτω γίνεται ὀντολογία καὶ θεμέλιον διὰ νὰ οἰκοδομήση ἔπειτα ἐπ' αὐτῆς ὁ Ἀριστοτέλης τὴν «πρώτην φιλοσοφίαν», τὴν κοινῶς διὰ μεταγενεστέρου ὅρου ὀνομασθεῖσαν «Μεταφυσικήν». Εἰς τὸν «Σοφιστὴν» ἔχομεν τὴν ἀπαρχὴν τῶν προσπαθειῶν νὰ συζητηθῆ τὸ ἀγωνιῶδες ἐρώτημα «ποῖον εἶναι τὸ νόημα τοῦ ὄντος». Τὴν κεντρικὴν θέσιν, τὴν ὁποίαν κατέχει εἰς τὸν διάλογον τοῦτον τὸ ὀντολογικὸν πρόβλημα ἔχει ἐξάρει ὁ σύγχρονος Γερμανὸς φιλόσοφος Μαρτῖνος Χάϊντεγγερ. Εἰς τὸν πρόλογον τοῦ συγγράμματός του «Εἶναι καὶ χρόνος» προτάσσει ὡς γενικὸν προσανατολιστικὴν ὑπενθύμισιν τὸ ἀκόλουθον πλῆρες ὀντολογικοῦ νοήματος χωρίον ἐκ τοῦ Σοφιστοῦ 244 Α: «Ἐπειδὴ τοίνυν ἡμεῖς ἠμπορήκαμεν, ὑμεῖς αὐτὰ ἡμῖν ἐμφανίζετε ἱκανῶς, τί ποτε βούλεσθε σημαίνειν ὁπόταν ὂν φθέγγησθε. Δῆλον γὰρ ὡς ὑμεῖς μὲν ταῦτα πάλαι γιγνώσκετε, ἡμεῖς δὲ πρὸ τοῦ μὲν ᾠόμεθα, νῦν δ' ἠπορήκαμεν». (Ἀφοῦ λοιπὸν ἔχομεν περιπέσει εἰς ἀπορίαν, εἶναι χρέος ἰδικόν σας νὰ μᾶς ἀνακοινώσετε μὲ ἐπάρκειαν ποῖον νόημα θέλετε νὰ ἐκφράσετε ὅταν ἐκφωνῆτε τὴν λέξιν «ὄν». Διότι εἶναι φανερὸν ὅτι σεῖς γνωρίζετε πρὸ πολλοῦ τὸ νόημα τοῦτο, ἡμεῖς ὅμως προηγουμένως μὲν ἐφανταζόμεθα ὅτι ἐγνωρίζομεν αὐτὸ τὸ νόημα, τώρα ὅμως ἔχομεν περιπέσει εἰς ἀπορίαν». Εἶναι φανερὸν ὅτι ὁ Πλάτων ἐγκαινιάζει τὴν ἀπορητικὴν ἐπεξεργασίαν τοῦ ὀντολογικοῦ προβλήματος τοῦ ἀναφερομένου εἰς τὸν καθορισμὸν τῆς σημασίας τοῦ νοήματος, κατὰ τὴν σημερινὴν ἔκφρασιν, τοῦ ὄντος «τί βούλεσθε σημαίνειν ὁπόταν ὂν φθέγγησθε». Ἡ πλατωνικὴ διαλεκτικὴ εἶναι συγχρόνως καὶ γενικὴ ὀντολογία ἀσχολουμένη μὲ τὴν διασαφήνισιν τοῦ νοήματος τοῦ ὄντος. Ἐπὶ τῆς τεθείσης ἀρχῆς θὰ συνεχίση τὴν ἀρξαμένην ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος ἔρευναν ὁ μαθητής του Ἀριστοτέλης μὲ τὴν «πρώτην φιλοσοφίαν». Ἡ περίφημος ἀριστοτελικὴ ἔρευνα ἡ ἀποσκοποῦσα εἰς τὸν καθορισμὸν τῶν ποικίλων σημασιῶν τοῦ ὄντος ἔχει ἀπορρεύσει ἀπὸ τὴν θέσιν τοῦ ἐν λόγω προβλήματος ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος. Ἐὰν ἠθέλομεν ἀναζητήσει μίαν παράλληλον κατεύθυνσιν εἰς τὴν φιλοσοφίαν τοῦ αἰῶνος μας, θὰ ἠδυνάμεθα νὰ τὴν ἀνεύρωμεν εἰς τὴν φαινομενολογικὴ φιλοσοφίαν τοῦ Ἐδμ. Χοῦσσερλ. Ἡ ἐξ αὐτῆς ἀφορμηθεῖσα φαινομενολογικὴ ὀντολογία τοῦ Χάϊντεγγερ ἐπανέρχεται εἰς πολλὰ σημεῖα τῆς πλατωνικῆς ἐπεξεργασίας τοῦ προβλήματος. Παλαιότερον ἡ φιλολογικὴ ἔρευνα δὲν εἶχε διακρίνει ὅτι εἰς τὸν «Σοφιστὴν» συνεζητεῖτο ἐκτὸς τοῦ διαιρετικοῦ καὶ τὸ ὀντολογικὸν πρόβλημα. Τὰ πέντε «μέγιστα γένη», ἤτοι «τὸ ὄν», ἡ «στάσις» ἡ «κίνησις», τὸ «ταὐτὸν» (δηλ. ἡ ταυτότης) καὶ «θάτερον» (ἑτερότης) Σοφ. 254 Ο, ἐθεωροῦντο ὑπὸ τῶν φιλολόγων ἑρμηνευτῶν ὡς προερχόμενα ἐκ διαιρέσεως τῆς γενικῆς ἐννοίας τοῦ ὄντος. Ἡ νεωτέρα ὅμως ἔρευνα διεπίστωσεν ὅτι εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ἡ πλατωνικὴ διερεύνησις ἀκολουθεῖ ὄχι παραγωγικὴν διαιρετικὴν ὁδόν, ἀλλὰ περιγραφικὴν φαινομενολογικήν. Ἀναζητεῖται γενικὸς χαρακτηρισμὸς τοῦ ὄντος καὶ κρίνεται πρὸς τοῦτο κατάλληλος ὁ ὁρισμὸς ὁ καθορίζων τὸ ὂν ὡς δύναμιν: «τίθεμαι γὰρ ὅρον ὁρίζειν τὰ ὄντα, ὡς ἔστιν οὐκ ἄλλο τι πλὴν δύναμις» 247 D. (δέχομαι ὡς ὁρισμὸν πρὸς καθορισμὸν τῶν ὄντων, ὅτι τὰ ὄντα δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ δύναμις). Ἀναγνωρίζεται ὡς γνησία ὀντολογικὴ πραγματικότης «τὸ παντελῶς ὄν», τὸ ὁποῖον πρέπει νὰ θεωρηθῆ οὐχὶ ὡς στατικὴ καὶ ἀκίνητος, ἀλλὰ πάσης ζωῆς καὶ φρονήσεως ἀρχή. Σοφ. 248 Ε. Ἡ διαλεκτικὴ καθίσταται οὕτω ὀντολογία, ὁ δὲ φιλόσοφος χαρακτηρίζεται ὡς ὁ ἐρευνητὴς ἐκεῖνος ὅστις ἀσχολεῖται ἀποκλειστικῶς μὲ τὴν θεώρησιν τῆς ἰδέας τοῦ ὄντος: «τῆι τοῦ ὄντος ἀεὶ διὰ λογισμῶν προσκείμενος ἰδέᾳ» 254 Α. Ὑπὸ μίαν τοιαύτην προσοπτικὴν πρέπει νὰ νοηθοῦν καὶ τὰ μνημονευθέντα πέντε μέγιστα γένη. Διὰ τῆς ἐξαγγελίας τούτων θέτει ὁ Πλάτων συνειδητῶς τὸ πρόβλημα τοῦ καθορισμοῦ τῶν θεμελιωδῶν ὀντολογικῶν κατηγοριῶν, τὸ ὁποῖον θὰ ἐπεξεργασθῆ κατόπιν ὁ Ἀριστοτέλης. Μεταξὺ τῶν πέντε ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος ἀναφερομένων μεγίστων γενῶν (κατηγοριῶν) κεντρικὴν θέσιν κατέχει ἡ κατηγορία τοῦ ὄντος. Δύναταί τις νὰ εἴπη ὅτι εἰς αὐτὴν ἀποδίδονται ὡς μερικώτεραι ἀπόψεις αἱ λοιπαὶ τέσσαρες. Τὸ ὂν ἐμφανίζεται εἴτε ὡς κίνησις, εἴτε ὡς στάσις, εἴτε ὡς ἑτερότης, εἴτε ὡς ταυτότης. Μία τοιαύτη ὀντολογικὴ θεώρησις δίδει ἀπάντησιν καὶ εἰς τὸ πρόβλημα ὅπερ ἔχει ὡς θέμα του τὴν ὕπαρξιν τοῦ μὴ ὄντος. Τὸ ὂν ἐφ' ὅσον τὸ βλέπομεν ἀπὸ μίαν μερικωτέραν προοπτικήν, ὅπως π.χ. ἀπὸ τὴν προοπτικὴν τῆς κινήσεως δὲν εἶναι στάσις. Ὥστε ὑπάρχει καὶ τὸ μὴ ὂν ὡς προσδιοριστικὸν δυνάμει τοῦ ὁποίου καθορίζεται ὅτι ἓν γένος τοῦ ὄντος τυγχάνει ὅλως διάφορον ἀπὸ ἓν ἄλλο γένος. Ὅταν ἐκφωνῶ ἕνα ὡρισμένον προσδιορισμὸν σχετικῶς μὲ ἓν πρᾶγμα, δὲν ἐκφράζω μίαν κατάφασιν. Πᾶς καθορισμὸς ἔχει ὡς ἐπακολούθημά του ἀπείρους ἀρνητικοὺς προσδιορισμούς. Ὅταν π.χ. λέγω ὅτι τὸ Α ἀντικείμενον εἶναι χρυσός, ἀρνοῦμαι ὡς πρὸς αὐτὸ τὴν δυνατότητα νὰ εἶναι ἓν ἄλλο ἐκ τῶν γνωστῶν στοιχείων. Ὅταν ἀφορμηθῶμεν ἀπὸ μίαν τοιούτου εἴδους θεώρησιν, δυνάμεθα λέγει ὁ Πλάτων, νὰ δεχθῶμεν ὡς ὑπαρκτὸν καὶ τὸ μὴ ὂν νοούμενον κατὰ τὸν τρόπον τοῦτον ἰσοδυναμεῖ μὲ τὴν εἰς τὴν ἓξ ὁλοκλήρου στερητικήν του σημασίαν. Ὡς ὑπαρκτὸν τίθεται τὸ μὴ ὂν ὑπὸ τὴν σχετικήν του μόνον σημασίαν. Τὸ μὴ ὂν νοούμενον κατὰ τὸν τρόπον τοῦτον ἰσοδυναμεῖ μὲ τὴν ἔννοιαν τῆς ἑτερότητος. Συγκεφαλαιώνων ὁ Πλάτων τὰ πορίσματα τῆς ἐρεύνης του γράφει: «Τὴν γὰρ θατέρου φύσιν ἀποδείξαντες οὖσάν τε καὶ κατακερματισμένην ἐπὶ πάντα τὰ ὄντα πρὸς ἄλληλα, τὸ πρὸς τὸ ὂν ἕκαστον μόριον αὐτῆς ἀντιτιθέμενον ἐτολμήσαμεν εἰπεῖν ὡς αὐτὸ τοῦτό ἐστι ὄντως τὸ μὴ ὄν» Σοφ. 258 D. (Διότι ἀφοῦ ἀπεδείξαμεν ὅτι ἡ φύσις τῆς ἑτερότητος ὑπάρχει καὶ ἔχει διαμοιρασθῆ εἰς ὅλα τὰ ὄντα ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῶν ἀμοιβαίων των συσχετίσεων ἐτολμήσαμεν νὰ ἰσχυρισθῶμεν ὅτι ἕκαστον μέρος αὐτῆς τῆς ἑτερότητος, τὸ ὁποῖον ἔρχεται εἰς ἀντίθεσιν πρὸς τὸ ὄν, αὐτὸ ἀκριβῶς εἶναι πραγματικῶς τὸ μὴ ὄν). Ἀποδίδουσα εἰς τὸ μὴ ὂν μίαν σχετικῶς νοουμένην ὕπαρξιν, ἡ πλατωνικὴ διαλεκτικὴ ἀπηλευθερώθη ἀπὸ τὴν στατικὴν θεώρησιν τῶν Ἐλεατῶν. Ἔθεσε παραπλεύρως τῆς ἐννοίας τοῦ ἀπολύτου τὴν ἔννοιαν τῆς σχετικότητος καὶ κατέστη ἱκανὴ νὰ προχωρήση εἰς μίαν πληρεστέραν ἀπὸ ὀντολογικῆς ἀπόψεως διερεύνησιν τοῦ συνόλου τῆς πραγματικότητος.

V. Ἡ π έ μ π τ η φ ά σ ι ς τ ῆ ς δ ι α λ ε κ τ ι κ ῆ ς. Τὴν τελευταίαν ἐξελικτικὴν φάσιν τῆς πλατωνικῆς διαλεκτικῆς μᾶς καθιστᾶ ἐμφανῆ ὁ ὑπὸ τὸν τίτλον «Φίληβος» διάλογος. Εἰς τοῦτον ἡ διαλεκτικὴ προσλαμβάνει χαρακτῆρα ἀριθμολογικὸν καὶ ὀντολογικόν. Αἱ ἰδέαι χαρακτηρίζονται ὡς ἀριθμητικαὶ ἑνότητες, «ἑνάδες» ἢ «μονάδες» καὶ τίθεται ὑπὸ συζήτησιν τὸ πρόβλημα τῆς ὑπάρξεώς των, τῆς γενικῆς των ἑνότητος καὶ τῆς παρουσίας των εἰς τὰ αἰσθητά: «Πρῶτον μὲν εἴ τινας δεῖ τοιαύτας εἶναι μονάδας ὑπολαμβάνειν ἀληθῶς οὔσας· εἶτα πῶς αὖ ταύτας μίαν ἑκάστην οὖσαν ἀεὶ τὴν αὐτὴν καὶ μήτε γένεσιν μήτε ὄλεθρον προσδεχομένην, ὅμως εἶναι βεβαιότατα μίαν ταύτην, μετὰ δὲ ταῦτ' ἐν τοῖς γιγνομένοις αὖ καὶ ἀπείροις εἴτε διεσπασμένην καὶ πολλὰ γεγονυῖαν θετέον, εἶθ' ὅλην αὐτὴν αὑτῆς χωρίς, ὃ δὴ πάντων ἀδυνατώτατον φαίνοιτ' ἄν, ταυτὸν καὶ ἓν ἅμα ἑνί τε καὶ πολλοῖς γίγνεσθαι» (Φίληβος 15 Β) (Πρῶτον πρέπει νὰ ἐξετάσωμεν ἂν πρέπει νὰ ὑποστηρίξωμεν τὴν ἀντίληψιν ὅτι ὑπάρχουν μερικαὶ τοιαῦται μονάδες ἔχουσαι ἀληθινὴν ὕπαρξιν· ἔπειτα πρέπει νὰ ἐξετασθῆ ὡς πρὸς αὐτάς κατὰ ποῖον τρόπον, ἐνῶ ἑκάστη ἐξ αὐτῶν εἶναι μία καὶ πάντοτε ἡ αὐτὴ χωρὶς νὰ ἐπιδέχεται οὔτε γένεσιν οὔτε ὄλεθρον, ὅμως ἀποτελοῦν κατὰ τρόπον ἀπολύτως βέβαιον μίαν ὡρισμένην ἑνότητα. Ἔπειτα δὲ πρέπει νὰ ἐξετάσωμεν πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ δεχθῶμεν ὅτι πάλιν αὐτὴ παρουσιάζεται εἰς τὰ φθαρτὰ καὶ ἄπειρα ἀντικείμενα, εἴτε διαμοιρασμένη καὶ τεμαχισμένη εἰς πολλὰ τεμάχια, εἴτε χωρισμένη ὁλόκληρος ἀπὸ τὸν ἑαυτόν της, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἴσως νὰ φαίνεται ἀδυνατώτατον, δηλαδὴ ἐνῶ διατηρεῖ τὴν ἑνότητα καὶ τὴν ταυτότητά της, ὅμως νὰ σημειώνεται ἡ παρουσία της καὶ εἰς μίαν μοναδικὴν ἑνότητα καὶ εἰς μίαν πληθὺν ἀντικειμένων). Λέγων εἰς τὸ χωρίον τοῦτο «μονάδας» ὁ Πλάτων νοεῖ τὰς ἰδέας. Διὰ νὰ καταστήσωμεν φανερὰν τὴν σκέψιν του, ἂς λάβωμεν τὸ ἀκόλουθον παράδειγμα: Ἔχομεν τὴν ἰδέαν τοῦ ἀνθρώπου ὡς μίαν νοητικὴν σύλληψιν, ἤτις ἐνοποιεῖ εἰς ἑνότητα τὰ χαρακτηριστικὰ τὰ ἀποδιδόμενα εἰς οἱονδήποτε ἄνθρωπον. Εἰς τὴν προκειμένην περίπτωσιν ἡ ἰδέα πρέπει νὰ θεωρηθῆ ὡς ἓν ἀρχικὸν πρότυπον, ὡς ἓν «μοντέλλο», συμφώνως πρὸς τὸν τύπον τοῦ ὁποίου ἔχουν δημιουργηθῆ οἱ ἔχοντες συγκεκριμένην ὕπαρξιν ἄνθρωποι, οἵτινες ἀποτελοῦν ἓν ἄπειρον πλῆθος. Ὁ Πλάτων ἤδη ἐρωτᾶ, ὑπάρχει πράγματι ἓν τοιοῦτον πρότυπον; Τοῦτο εἶναι τὸ πρῶτον πρόβλημα. Ἀλλὰ ἓν τοιοῦτον πρότυπον δύναται νὰ νοηθῆ καὶ ἐν σχέσει μὲ τὰ ἄλλα εἴδη τῶν ζώων. Θὰ ὑπάρχη οὕτω πρότυπον (ἰδέα) διὰ τὸν ἄνθρωπον, τὸν ἵππον, τὸν λέοντα καὶ τὰ ἄλλα γένη τῶν ζώων. Ὅλα τὰ πρότυπα αὐτὰ συγχωνεύονται εἰς ἓν ἀνωτέρου τύπου πρότυπον, τὸ ὁποῖον συνοψίζει τὰ χαρακτηριστικὰ ὅλων τῶν ζώων γενικῶς. Θέτει ἤδη ὁ Πλάτων ὡς δεύτερον πρόβλημα, πῶς εἶναι δυνατὸν τὰ ἐνιαῖα ταῦτα πρότυπα, ἡ ἰδέα τοῦ ἀνθρώπου, τοῦ ἵππου, τοῦ λέοντος κλπ. νὰ συναποτελοῦν τὴν ἐνιαίως νοουμένην ἰδέαν τοῦ ζώου, χωρὶς νὰ χάνουν τὴν αὐτοτέλειάν των. Τὸ τρίτον πρόβλημα, τὸ ὁποῖον χαρακτηρίζεται ὡς ἀκόμη δυσχερέστερον, εἶναι τὸ ἀκόλουθον: Δεχόμεθα πρὸς στιγμὴν ὅτι ὑπάρχουν τὰ πρότυπα (ἰδέαι) τὰ συνοψίζοντα τὰ κοινὰ χαρακτηριστικὰ τῶν συγκεκριμένων ἀντικειμένων. Γεννᾶται τὸ ζήτημα κατὰ ποῖον τρόπον πρέπει νὰ νοηθῆ ἡ παρουσία τῶν προτύπων εἰς τὰ αἰσθητὰ ἀντικείμενα. Πρέπει νὰ δεχθῶμεν ὅτι ἡ ἰδέα κατατεμαχίζεται καὶ διαμοιράζεται εἰς τὸ πλῆθος τῶν ἀντιστοίχων πρὸς αὐτὴν ἀντικειμένων. Ἢ πρέπει

νὰ δεχθῶμεν ὅτι χωρὶς νὰ τεμαχισθῇ ἐξέρχεται ἀπὸ τὸν ἑαυτόν της καὶ σημειώνει τὴν παρουσίαν της καὶ εἰς τὴν ἑνότητα τοῦ ἑαυτοῦ της καὶ εἰς τὸ πλῆθος τῶν ἀντικειμένων; Τίθενται οὕτω τρία προβλήματα: 1) Τὸ πρόβλημα τῆς ὑπάρξεως τῶν ἰδεῶν ὡς μονάδων. 2) Τὸ πρόβλημα τῆς συμπεριλήψεώς των εἰς ἀνωτέραν ἑνότητα. 3) Τὸ πρόβλημα τῆς παρουσίας των εἰς τὰ ἀντικείμενα. Πρόκειται περὶ ἑνὸς προβλήματος, τὸ ὁποῖον θὰ ἀπασχολήσῃ τοὺς μεσαιωνικοὺς φιλοσόφους, οἵτινες συνεζήτουν ἂν τὰ καθολικὰ (UNIVERSALIA), δηλαδὴ αἱ γενικαὶ ἰδέαι ἔχουν ἀνεξάρτητον ὕπαρξιν, καὶ ἐν καταφατικῇ περιπτώσει εἰς ποίαν σχέσιν εὑρίσκονται μὲ τὰ αἰσθητὰ ὄντα. Ἡ σύγχρονός μας φιλοσοφία συζητεῖ τὸ αὐτὸ πρόβλημα θέτουσα τὸ ἐρώτημα πῶς εἶναι δυνατὸν ὁ ἀνθρώπινος νοῦς νὰ σχηματίζῃ γενικὰς ἐννοίας, ἐκφραζούσας τὰ χαρακτηριστικὰ τῶν ὁμοειδῶν πραγμάτων. Ἡ δημώδης φιλοσοφικὴ ἀντίληψις διὰ νὰ ἀντιμετωπίσῃ τὸ ἐν λόγω πρόβλημα, χρησιμοποιεῖ τὴν περὶ ἀφαιρέσεως θεωρίαν. Δέχεται δηλαδὴ ὅτι ὁ ἀνθρώπινος νοῦς ἀφαιρεῖ διὰ τῆς φαντασίας τὰ κοινὰ χαρακτηριστικὰ καὶ συνθέτει αὐτὰ εἰς ἐνιαίαν ψυχικὴν παράστασιν. Ἡ λύσις αὕτη παραβλέπει τὰς δυσχερείας τοῦ προβλήματος. Διότι δὲν ἀπαντᾶ εἰς τὸ ἐρώτημα, τὸ ὁποῖον ἐρωτᾶ πῶς συμβαίνει ὥστε μία πληθὺς ἀντικειμένων νὰ ἔχῃ τὰ αὐτὰ χαρακτηριστικά.

Τὰ ἀνωτέρω σημειωθέντα τρία προβλήματα εἶχον ἀπασχολήσει τὸν Πλάτωνα καὶ κατὰ τὰς προηγηθείσας τῆς συγγραφῆς τοῦ «Φιλήβου» ἐποχὰς τῆς πνευματικῆς του δραστηριότητος. Ἀλλ' εἰς τὸν «Φίληβον» τὰ προβλήματα ταῦτα ἐξετάζονται ἀπὸ ἀριθμολογικῆς ἀπόψεως. Αἱ ἰδέαι χαρακτηρίζονται ὡς «ἑνάδες» ἢ «μονάδες», ἤτοι ὡς συμπεριλήψεις πλήθους ἀντικειμένων. Ἡ ἰδέα τοῦ ἀνθρώπου εἶναι μία συμπερίληψις, ἥτις σχηματίζεται ἂν θεωρήσωμεν συναπαρτίζον ἓν ἐνιαῖον σύνολον ὅλον τὸ ἄπειρον πλῆθος τῶν ἀνθρώπων, οἵτινες ζοῦν τώρα, ἔζησαν κατὰ τὰς προηγουμένας ἐποχὰς καὶ θὰ ζήσουν εἰς τὸ μέλλον. Ἂν ἠθέλαμεν νὰ χρησιμοποιήσωμεν ἕνα ὅρον τῆς συγχρόνου μαθηματικῆς ἐπιστήμης, θὰ ἐλέγομεν ὅτι ἡ ἰδέα, ὅπως τὴν νοεῖ ὁ Πλάτων εἰς τὸν «Φίληβον», πλησιάζει πρὸς τὴν ἔννοιαν τοῦ «συνόλου». Ὁ παραλληλισμὸς οὗτος δὲν πρέπει νὰ θεωρηθῇ αὐθαίρετος. Εἷς ἐκ τῶν δημιουργῶν τῆς θεωρίας τῶν συνόλων, ὁ Γερμανὸς μαθηματικὸς Γ. Κάντορ, γράφει εἰς τὸ σύγγραμμά του «Βάσεις τῆς θεωρίας τῶν πολυειδειῶν» ὅτι ἡ ἐν τῷ «Φιλήβῳ» ἐκτιθεμένη θεωρία ὁμοιάζει κατὰ πολὺ μὲ τὴν ὑπ' αὐτοῦ ἱδρυθεῖσαν θεωρίαν τῶν συνόλων (MENGELERE). Ἂν θεωρήσωμεν ἀπὸ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς τὰς ἀντιλήψεις τὰς ὁποίας διετύπωσεν ὁ Πλάτων κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ γήρατός του, θὰ εὐκολυνθῶμεν νὰ κατανοήσωμεν διατί ἐχρησιμοποίει, ὅπως μαρτυρεῖ ὁ Ἀριστοτέλης, τὸν ὅρον «ἰδέαι - ἀριθμοί». Ὁ Πλάτων ἐδίδασκεν, ὅπως μᾶς πληροφορεῖ ὁ Σταγιρίτης εἰς τὰ «Ἠθικὰ Νικομάχεια» ὅτι ἐν σχέσει μὲ τοὺς ἀριθμοὺς δὲν ὑπάρχουν ἰδέαι, ἀλλ' αἱ ἰδέαι εἶναι συγχρόνως καὶ ἀριθμοί, δηλαδὴ σύνολα ἐποπτικῆς μορφῆς περιέχοντα τὴν σύνοψιν ἀπείρου πλήθους ἀντικειμένων. Ἀφορμώμενος ἀπὸ τὴν βασικὴν ταύτην ἀρχὴν ὁ Πλάτων βλέπει τὸ σύμπαν ὡς ἓν γενικώτατον σύνολον ἐντὸς τοῦ ὁποίου ὑπάρχουν μερικώτερα ὑποσύνολα. Εἶναι φανερὸν ὅτι ὁ Πλάτων εἶχε προσεγγίσει τὴν περὶ «πολυειδειῶν» σύγχρονόν μας θεωρίαν (MANNIGFALTIGKEITSLEHRE).

Τὸ γενικὸν σύνολον τῆς πραγματικότητος παρουσίαζε, κατὰ τὴν ἀντίληψιν τοῦ Ἀθηναίου φιλοσόφου, ὡρισμένην διάρθρωσιν, δυναμένην νὰ καθορισθῇ ἀριθμολογικῶς. Διὰ τοῦτο δὲ δίδων νέον νόημα εἰς τὰς κάπως ἁπλοϊκὰς ἀριθμολογικὰς δοξασίας τῶν Πυθαγορείων, ἐδίδασκεν ὅτι οἱονδήποτε σύνολον, οἱαδήποτε μερικωτέρα κατηγορία τῶν ὄντων, θεωρουμένη ὡς συμπερίληψις κατέχει ἐντὸς τῆς πολυειδείας τοῦ σύμπαντος ὡρισμένην τάξιν, δυναμένην νὰ δηλωθῇ δι' ὡρισμένου τακτικοῦ ἀριθμοῦ.

Διὰ νὰ δηλώσωμεν κατὰ τρόπον κάπως ἐποπτικὸν τὸ νόημα τῆς ἀριθμολογικῆς ὀντολογίας τοῦ Πλάτωνος σκόπιμον εἶναι νὰ παραλληλίσωμεν αὐτὴν μὲ δύο συγγενεῖς πρὸς αὐτὴν νεωτέρας θεωρίας. Κατὰ τὴν ἔξοδον τοῦ μεσαίωνος ὁ Ἱσπανὸς φιλόσοφος καὶ θεολόγος Ραϋμόνδος Λούλιο (1235—1315) ἐσχεδίασε τὴν ἵδρυσιν μιᾶς γενικωτάτης ἐπιστήμης ὑπὸ τὸν τίτλον «Μεγάλη τέχνη». Ἡ τέχνη αὕτη ἔχει ὡς σκοπόν της νὰ οἰκοδομήσῃ ἐνιαῖον σύστημα ἁπασῶν τῶν μερικωτέρων ἐπιστημονικῶν μαθήσεων, θέτουσα ὡς βάσιν γενικωτάτας ἐννοίας καὶ χρησιμοποιοῦσα ἀριθμητικοὺς συνδυασμούς. Καθορίζει κατ' ἀρχὰς τὰς θεμελιώδεις λογικὰς μεταφυσικὰς ἐννοίας (δηλαδὴ τὴν ἔννοιαν τοῦ Θεοῦ ὡς ἀνωτάτου ὄντος καὶ τῶν ἰδιοτήτων αὐτοῦ καὶ κατόπιν τὰς ἐννοίας τῶν λοιπῶν ἀντικειμένων), παριστᾶ ταύτας διὰ συμβόλων καὶ ἀσχολεῖται εἰς τὴν ἀνεύρεσιν τῶν συνδυασμῶν, τοὺς ὁποίους ἐπιδέχονται τὰ σύμβολα ταῦτα. Οἱ ἀνευρισκόμενοι συνδυασμοὶ ταξιθετοῦνται εἰς γεωμετρικὰ σχήματα καὶ δι' αὐτῶν παρέχεται καθοδήγησις διὰ τὴν λύσιν παντὸς ἐπιστημονικοῦ προβλήματος. Οὕτω καταρτίζεται ἓν σύστημα συμβόλων διὰ τοῦ ὁποίου παρέχονται οἱ ἐπιστημονικοὶ καθορισμοὶ εἰς τοὺς ὁποίους ὑπάγονται ἅπαντα τὰ ἀντικείμενα. Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ ὁ Πλάτων εἰς τὸν «Φίληβον» (16 C κ.ἑ.) χαρακτηρίζει τὴν διαλεκτικὴν ὡς τὴν ἀρχὴν πάσης τέχνης: «πάντα γὰρ ὅσα τέχνης ἐχόμεθα ἀνευρέθη πώποτε, διὰ ταύτης φανερὰ γέγονε» (διότι ὅλαι αἱ σχετικαὶ μὲ τὴν τέχνην ἀνακαλύψεις, αἵτινες ἔγιναν μέχρι τοῦδε, ἀνεκαλύφθησαν δι' αὐτῆς, δηλαδὴ τῆς διαλεκτικῆς).

Ἡ διαλεκτικὴ εἶναι ἡ μάθησις, ἥτις ἀποκαλύπτει τὴν ἀριθμητικὴν διάρθρωσιν τῆς πραγματικότητος. Δὲν ἀρκεῖ νὰ κατανοῶμεν ὅτι ἀπέναντι τῆς ἑνότητος ὑπάρχει τὸ πλῆθος καὶ ἡ ἀπειρία τῶν ἀντικειμένων. Πρέπει νὰ καταφεύγωμεν εἰς τὴν διαλεκτικήν, διὰ νὰ μάθωμεν τὴν μεταξὺ τῆς ἀρχικῆς ἑνότητος καὶ τοῦ ἀπείρου ὑφισταμένην ἀριθμητικὴν τάξιν: «τὴν δὲ τοῦ ἀπείρου ἰδέαν πρὸς τὸ πλῆθος μὴ προσφέρειν πρὶν ἄν τις τὸν ἀριθμὸν αὐτοῦ πάντα κατίδῃ τὸν μεταξὺ τοῦ ἀπείρου τε καὶ τοῦ ἑνὸς» (τὴν ἰδέαν τοῦ ἀπείρου δὲν πρέπει νὰ τὴν ἐφαρμόζωμεν ἐπὶ τῆς πληθύος τῶν ἀντικειμένων, πρὶν ἐξακριβώσωμεν ποίους ἀριθμητικοὺς προσδιορισμοὺς πραγματοποιεῖ ἡ πληθὺς εἰς τὸ μεσοδιάστημα τὸ ὑπάρχον μεταξὺ τοῦ ἑνὸς καὶ τοῦ ἀπείρου). Μεταξὺ τῶν γενικωτάτων ὀντολογικῶν ἀρχῶν καὶ τῆς ἀπειρότητος τῶν ἐπὶ μέρους ἀντικειμένων ὑπάρχουν ἀριθμητικῶς καθωρισμένα διαστήματα, τὰ ὁποῖα καθορίζονται διὰ τῆς διαλεκτικῆς. Τοῦτο σημαίνει ὅτι ἡ πραγματικότης ἐμφανίζει μίαν μαθηματικὴν διάταξιν δυναμένην νὰ ἀποκαλυφθῇ διὰ τῆς διαλεκτικῆς. Ὁ Ραϋμόνδος Λούλιο λέγει ὅτι τὴν ἀπειρίαν τῶν εἰς τὴν πραγματικότητα ὑφισταμένων ἀντικειμένων δυνάμεθα νὰ τὴν κατανικήσωμεν διὰ τῆς συνδυαστικῆς τέχνης, ἥτις καθορίζει τὴν θέσιν εἰς τὴν ὁποίαν πρέπει νὰ ταξιθετηθῇ ἕκαστον τῶν ὄντων. Κατ' ἀνάλογον τρόπον καὶ ἡ πλατωνικὴ διαλεκτικὴ δέχεται ὅτι τὴν ἐν τῷ σύμπαντι ὑφισταμένην τάξιν δυνάμεθα νὰ τὴν παρακολουθήσωμεν ἀκολουθοῦντες τὴν ἀριθμητικὴν διάταξιν τῶν ἰδεῶν.

Μίαν παρομοίαν γενικωτάτην μάθησιν ἔχει σχεδιάσει καὶ ὁ μεγαλοφυὴς Γερμανὸς φιλόσοφος καὶ μαθηματικὸς Λάϊμπνιτς μὲ τὴν περίφημον πραγματείαν του «Περὶ τῆς συνδυαστικῆς τέχνης», ἥτις ἐξεδόθη κατὰ τὸ 1666. Ὁ Λάϊμπνιτς γράφει ὅτι, συμφώνως πρὸς μίαν παλαιὰν παράδοσιν ὁ Θεὸς ἔπλασε τὰ πάντα κατὰ τρόπον ὥστε νὰ ἔχουν βάρος, μέτρον καὶ ἀριθμόν. Ἀλλὰ κατὰ τὸν Γερμανὸν φιλόσοφον τὸ βάρος καὶ τὸ μέτρον δὲν δύναται νὰ χαρακτηρισθοῦν ὡς γενικὰ τῶν ὄντων ὀντολογικὰ χαρακτηριστικά. Διότι ὑπάρχουν ὄντα, ὅπως τὰ ἀσώματα τὰ ὁποῖα δὲν ἔχουν βάρος, ἄλλα δὲ πάλιν, ὅπως τὰ ἁπλᾶ, δὲν ἔχουν μέτρον. Ὅλα ὅμως τὰ ὄντα, οἱασδήποτε κατασκευῆς καὶ ἂν εἶναι, ὑπόκεινται εἰς ἀρίθμησιν. Εἰς οἱονδήποτε ἂν ἀντιστοιχεῖ εἷς ἀριθμός. Ἡ ἀποστολὴ μιᾶς γενικωτάτης ἐπιστήμης θὰ ἦτο νὰ καταρτίσῃ ἓν συνεχὲς ἀριθμολογικὸν σύστημα, ἐντὸς τοῦ ὁποίου οἱονδήποτε ὂν θὰ εἶχεν ἕνα καθωρισμένον ἀριθμόν. Διὰ νὰ εὐκολυνθῇ εἰς τὸ ἔργον της τοῦτο ἡ νέα αὕτη ἐπιστήμη ,θὰ ἔπρεπε νὰ ἀνεύρῃ τὰς ἁπλουστάτας καὶ ἀρχικωτάτας ἐννοίας καὶ νὰ παραστήσῃ ταύτας διὰ συμβόλων. Μετὰ τὸν καθωρισμὸν τῶν ἀρχικῶν συμβόλων θὰ πρέπει νὰ προχωρήσῃ εἰς τὴν μελέτην τῶν συνδυασμῶν, οἵτινες δύνανται νὰ καταρτισθοῦν ἐξ αὐτῶν. Διὰ τοῦ προσδιορισμοῦ τῶν συνδυασμῶν θὰ δύναται ἡ ἐν λόγω μάθησις νὰ κατέρχεται ἀπὸ τὰς γενικωτάτης ἀληθείας ἐννοίας καὶ προτάσεις εἰς τὴν ἀνεύρεσιν καὶ ἀπόδειξιν τῆς ἀληθείας οἱασδήποτε ἄλλης μερικωτέρας προτάσεως. Ἡ ὁμοιότης τῆς ὑπὸ τοῦ Λάϊμπνιτς σχεδιασθείσης «συνδυαστικῆς τέχνης» πρὸς τὴν πλατωνικὴν διαλεκτικὴν εἶναι προφανής. Καθ' ὁμοιον τρόπον καὶ ὁ Πλάτων ἀφορμώμενος ἀπὸ τῶν γενικωτάτων ἐννοιῶν καὶ χρησιμοποιῶν τὴν μέθοδον τῆς διαιρέσεως προσεπάθει νὰ φθάσῃ εἰς «τὸ ἄτομον εἶδος», εἰς τὰ ἔχοντα δηλαδὴ καθωρισμένην μορφολογικὴν κατασκευὴν συγκεκριμένα ὄντα. Δὲν ἀποτελεῖ δὲ τυχαίαν σύμπτωσιν τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ Λάϊμπνιτς ἐδανείσθη ἀπὸ τὸν «Φίληβον» τοῦ Πλάτωνος τὸν ὅρον «μονὰς» καὶ τὴν ἐχρησιμοποίησεν ὡς θεμελιωδεστάτην ἔννοιαν τῆς μεταφυσικῆς του μοναδολογίας.

Ἡ νέα προοπτικὴ ἥτις ἀπεκαλύφθη πρὸ τοῦ Πλάτωνος διὰ τῆς στροφῆς τῆς διαλεκτικῆς του πρὸς τὴν ἀριθμολογίαν ἐγένετο ἀφορμὴ νὰ ἀναζητήσῃ νέους κατηγορικοὺς προσδιορισμοὺς τῆς πραγματικότητος. Εἴδομεν προηγουμένως ὅτι εἰς τὸν «Σοφιστὴν» ὡς γενικωτάτους κατηγορικοὺς χαρακτηρισμοὺς τῶν ὄντων εἶχε παραδεχθῇ τὴν κίνησιν, τὴν στάσιν, τὴν ταυτότητα καὶ τὴν ἑτερότητα, ἀπέναντι δὲ τῆς ἐννοίας τοῦ ὄντος εἶχε τοποθετήσει τὴν ἔννοιαν τοῦ μὴ ὄντος, ἣν ἐθεώρει ταυτιζομένην μὲ τὴν ἔννοιαν τῆς ἑτερότητος. Τὰ κατηγορικὰ προσδιοριστικά, τὰ ὁποῖα ἀποκαλύπτονται διὰ τῶν ἐρευνῶν, αἱ ὁποῖαι ἐκτίθενται εἰς τὸν «Φίληβον», εἶναι ὅλως διάφορα. Τὰ ὄντα τὰ συναποτελοῦντα τὸ σύνολον τῆς πραγματικότητος δύνανται νὰ διαιρεθοῦν εἰς τέσσαρας ὀντολογικὰς κατηγορίας, αἵτινες εἶναι τὸ «ἄπειρον», τὸ «πέρας», ἡ «μεικτὴ καὶ γεγενημένη οὐσία ἢ τὸ κοινὸν γένος» καὶ «τὸ τῆς αἰτίας γένος». Εἰς τὴν κατηγορίαν τοῦ «ἀπείρου» πρέπει νὰ καταπάξωμεν πᾶν πρᾶγμα τὸ ὁποῖον παρουσιάζεται προχωροῦν πρὸς τὸ ἄπειρον ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῆς αὐξήσεως καὶ τῆς ἐλαττώσεως. Διὰ νὰ καταστήσῃ νοητὴν τὴν κατηγορίαν ταύτην ὁ Πλάτων, φέρει ὡς παράδειγμα τὸ φυσικὸν φαινόμενον τῆς θερμότητος. Δυνάμεθα νὰ νοήσωμεν τὴν θερμότητα φθάνουσαν εἰς ἕνα ὕψιστον βαθμὸν ν. Ἀλλὰ καὶ πέραν τοῦ βαθμοῦ τούτου, δύναται νὰ νοηθῇ εἰς μεγαλύτερος αὐτῆς βαθμὸν ν+1 καὶ ἐν συγκρίσει μὲ αὐτὸν εἰς ἀκόμη μεγαλύτερος καὶ οὕτω καθεξῆς ἐπ' ἄπειρον. Κατ' ἀντίστροφον ἐπίσης κατεύθυνσιν δυνάμεθα νὰ φαντασθῶμεν ἕνα πολὺ μικρὸν βαθμὸν τῆς θερμότητος, ὥστις συνεχῶς νὰ βαίνῃ ἐλαττούμενος, χωρὶς νὰ φθάνῃ εἰς τὸ μηδέν. Πᾶν ὅ,τι εἶναι ἐπιδεκτικὸν τοῦ «μᾶλλον καὶ ἧττον», δηλαδὴ ποσοτικῶν διαβαθμίσεων δυναμένων νὰ ἐπιτείνωνται καὶ νὰ ὑποβαθμίζωνται ἀπεριορίστως, καλεῖται ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος «ἄπειρον». Τὸ ἄπειρον θεωρεῖται ὡς μία διαρκὴς προχώρησις, «προχωρεῖ καὶ οὐ μένει» (Φίληβος 24 C), ἥτις ἐμποδίζει τὴν σταθεροποίησιν ἑνὸς καθωρισμένου ποσοῦ, «οὐκ ἐᾶτον εἶναι ποσὸν ἕκαστον» (Φίληβος αὐτόθι). Ὅπως μανθάνομεν ἀπὸ τὸν Ἀριστοτέλη, ὁ Πλάτων ἐχρησιμοποίει διὰ νὰ δηλώσῃ τὴν ἔννοιαν τοῦ ἀπείρου καὶ τὴν

ἔκφρασιν «μέγα καὶ μικρόν». Εἶναι φανερὸν ὅτι ἡ πλατωνικὴ κατηγορία τοῦ ἀπείρου εἶναι ὅρος διὰ τοῦ ὁποίου δηλοῦνται ἰδιότητες ἐμφανιζόμεναι ὡς ἐπιδεκτικαὶ διαβαθμίσεων, αἵτινες ἔχουν ὡς ὅρια πρὸς τὴν μίαν μὲν κατεύθυνσιν τὸ ἀπείρως μέγα, πρὸς δὲ τὴν ἀντίθετον, τὸ ἀπείρως μικρόν. Τὸ οὕτω νοούμενον «ἄπειρον» συμπίπτει μὲ τὴν ἔννοιαν τὴν ὁποίαν οἱ νεώτεροι μαθηματικοὶ ὀνομάζουν «συνεχές» (CONTINUUM). Τὸ συνεχὲς τοῦτο πρέπει νὰ νοῆται εἰς κατάστασιν διαρκοῦς κινήσεως καὶ μεταβλητικότητος ἐναντιουμένης πρὸς πᾶσαν ἐπεισαγωγὴν εἰς αὐτὸ σταθερῶν καθορισμῶν. Τὸ ἄπειρον εἶναι μία πλήρης ἀκαθοριστία, ἓν κάτι τὸ ὁποῖον ὑπάρχει, ἀλλὰ δὲν δύναται νὰ καθορισθῇ.

Κατ' ἀντίθετον ἐντελῶς τρόπον νοεῖται ἡ ἔννοια τοῦ «πέρατος». Εἰς τὴν κατηγορίαν τοῦ «πέρατος» κατατάσσεται πᾶν ὅ,τι δὲν εἶναι ἐπιδεκτικὸν τοῦ «μᾶλλον καὶ ἧττον», ἀλλὰ παρουσιάζει μίαν καθωρισμένην ποσότητα θέτουσαν τέρμα εἰς πᾶσαν ἀοριστίαν. Ὡς προσδιοριστικὰ χαρακτηριστικὰ τῆς κατηγορίας αὐτῆς, ἀναφέρει ὁ Πλάτων τὰς ἀριθμητικὰς ἐνδείξεις «ἴσον» καὶ «διπλάσιον»: «Οὐκοῦν τὰ μὴ δεχόμενα ταῦτα, τούτων δὲ τὰ ἐναντία πάντα δεχόμενα, πρῶτον μὲν τὸ ἴσον καὶ ἰσότητα, μετὰ δὲ τὸ ἴσον τὸ διπλάσιον καὶ πᾶν ὅτιπερ ἂν πρὸς ἀριθμὸν ἀριθμὸς ᾖ μέτρον ἢι πρὸς μέτρον, ταῦτα ξύμπαντα εἰς τὸ πέρας ἀπολογιζόμενοι καλῶς ἂν δοκοῖμεν δρᾶν τοῦτο». (Φίληβ. 25 Α). ("Ολα λοιπὸν αὐτὰ τὰ ὁποῖα δὲν ἐπιδέχονται τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον, ἀλλ' ἐπιδέχονται τοὺς ἀντιθέτους προσδιορισμούς, ἀρχικῶς μὲν τὸν προσδιορισμὸν «ἴσον» καὶ «ἰσότης», ἔπειτα δὲ τὸν προσδιορισμὸν «διπλάσιον», καθὼς καὶ πάντα προσδιορισμόν, ὅστις ἐκφράζει σχέσιν ἀριθμοῦ πρὸς ἀριθμὸν καὶ μέτρου πρὸς μέτρον, ἐὰν τὰ ἐλογαριάζαμεν (δηλαδὴ τὰ κατετάσσομεν) εἰς τὴν κατηγορίαν τὴν ὁποίαν ὀνομάζομεν «πέρας», δὲν θὰ εἶχες τὴν γνώμην ὅτι ἡ κατάταξίς μας αὐτὴ θὰ ἦτο ὀρθή;). Εἶναι φανερὸν ὅτι διὰ τοῦ ὅρου «πέρας» νοεῖ ὁ Πλάτων πάντα ἀκριβολογικὸν μαθηματικὸν καθορισμόν. Κατὰ τὴν γνώμην τοῦ Ταίηλορ, ὁ Πλάτων εἰς τὸ ἑρμηνευθὲν χωρίον κάμνει χρῆσιν τοῦ ὅρου «μέτρον πρὸς μέτρον», διὰ νὰ ἐκφράσῃ καὶ τοὺς μαθηματικοὺς καθορισμοὺς τοὺς παριστῶντας τὰ ἀσύμμετρα μεγέθη, ὡς π.χ. τὴν διαγώνιον, τὴν τετραγωνικὴν ρίζαν τοῦ 2 κλπ.

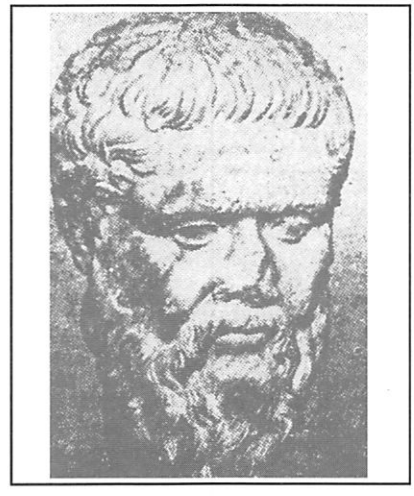

Προτομὴ τοῦ Πλάτωνος.

Ἡ τρίτη ὀντολογικὴ κατηγορία συναποτελεῖται ἀπὸ τὴν σύζευξιν τοῦ ἀπείρου καὶ πέρατος. Διὰ τοῦτο ὀνομάζεται «κοινὸν γένος», καὶ «μεικτὴ καὶ γεγενημένη οὐσία». Δι' αὐτῆς δηλοῦται πᾶν ἀκριβῶς καθωρισμένον μέγεθος, πᾶς ἀκριβῶς καθωρισμένος βαθμὸς ἐντάσεως ὡς καὶ πᾶσα ἀκριβῶς καθωρισμένη ἰδιότης. Ἡ κατηγορία τοῦ ἀπείρου δηλοῖ, ὡς εἴδομεν ἀνωτέρω, ἓν στερούμενον παντὸς καθορισμοῦ συνεχές, ὅπερ δυνάμεθα νὰ ταυτίσωμεν μὲ τὴν ὕλην ἢ τὴν ἔκτασιν (RES EXTENSA) τοῦ Καρτεσίου. Ἡ κατηγορία τοῦ «πέρατος» ταυτίζεται μὲ τὴν ἔννοιαν τοῦ ἀριθμητικοῦ καθορισμοῦ. Ἡ σύζευξις τῶν δύο τούτων στοιχείων συναποτελεῖ τὸ «μεικτὸν γένος». Διὰ τῆς συζεύξεως ταύτης ἓν ἀκαθόριστον ὑλικὸν ἢ μία ἀπροσδιόριστος ἰδιότης, ἥτις ἦτο προηγουμένως ἀκαθόριστος λαμβάνει καθορισμὸν καὶ γίνεται κάτι τὸ καθωρισμένον. Εἶναι αὐτονόητον ὅτι προϋπόθεσιν διὰ τὴν ἐν λόγω σύζευξιν ἀποτελεῖ ἡ διαδικασία τῆς γενέσεως. Διὰ τοῦτο ἡ τρίτη κατηγορία ἐμφανίζεται ὡς γένημμα παραγόμενον ἐκ τῆς συζεύξεως τῶν δύο πρώτων. «Ἀλλὰ τρίτον φάθι με λέγειν, ἓν τοῦτο τιθέντα τὸ τούτων ἔκγονον ἅπαν, γένεσιν εἰς οὐσίαν ἐκ τῶν μετὰ τοῦ πέρατος ἀπειργασμένων μέτρων». (Φίληβος 26 D). (Πρέπει νὰ δεχθῆς ὅτι ὁμιλῶ δι' ἓν τρίτον εἶδος, τὸ ὁποῖον συμπεριλαμβάνει εἰς ἑνότητα πάντα ὅσα γεννῶνται ἐκ τῶν προηγουμένων δύο. Χαρακτηρίζω τοῦτο ὡς γένεσιν, ἥτις ἔφθασε νὰ λάβῃ μορφὴν σταθερᾶς οὐσίας, ἕνεκα τῆς ἐπενεργείας μετρικῶν καθορισμῶν, τοὺς ὁποίους δημιουργεῖ τὸ πέρας). Κατὰ συνέπειαν ὅλαι αἱ καθωρισμέναι μορφαὶ αἱ ἐμφανιζόμεναι εἰς τὴν νοητὴν καὶ αἰσθητὴν πραγματικότητα κατατάσσονται εἰς τὸ μεικτὸν γένος. Εἰς τοῦτο κατατάσσονται καὶ ἅπαντα τὰ κατασκευάσματα τὰ δημιουργούμενα διὰ τῆς τεχνικῆς ἐνεργητικότητος τοῦ ἀνθρώπου.

Ὡς τετάρτη ὀντολογικὴ κατηγορία τίθεται εἰς τὸν «Φίληβον» ἡ αἰτία, ἕνεκα τῆς ὁποίας ἐπιτελεῖται ἡ σύζευξις τοῦ ἀπείρου καὶ τοῦ πέρατος, ἡ παράγουσα τὴν μεικτὴν οὐσίαν. Καλεῖται δὲ αὕτη «μείξεως καὶ γενέσεως αἰτία», «τὸ ποιοῦν», «τὸ ἡγούμενον». Ἐφ' ὅσον ἡ λογικὴ ἀναγκαιότης μᾶς ἐπιβάλλει νὰ δεχθῶμεν ὅτι πᾶν τὸ γινόμενον γίνεται ἕνεκα τῆς ἐπενεργείας μιᾶς αἰτίας, «πάντα τὰ γιγνόμενα διά τινα αἰτίαν γίγνεσθαι», ὀφείλομεν νὰ δεχθῶμεν ὡς τέταρτον στοιχεῖον τῆς πραγματικότητος μίαν κατευθυντικὴν καὶ δημιουργικὴν αἰτίαν, ἥτις καθοδηγεῖ τὴν γένεσιν νὰ ἐξέλθῃ ἀπὸ τὴν ἀκαθοριστίαν καὶ νὰ εἰσέλθῃ εἰς μαθηματικῶς καθωρισμένας μορφάς. Ὁ Πλάτων εἰς τὸν «Φίληβον» ἀποφεύγει νὰ δηλώσῃ σαφῶς ὑπό τίνος νοεῖ ἀντιπροσωπευομένην τὴν αἰτίαν. Ἡ χρησιμοποίησις τῆς μετοχῆς «τὸ δημιουργοῦν» (Φίληβ. 27, Β), πρὸς χαρακτηρισμὸν αὐτῆς , ἔδωκε λαβὴν εἰς ἑρμηνευτὰς τινὰς νὰ ταυτίσουν ταύτην μὲ τὸν «δημιουργόν», περὶ τοῦ ὁποίου γίνεται λόγος εἰς τὸν «Τίμαιον». Ἀλλ' ἀφ' ἑτέρου εἰς τὸν «Φίληβον» (26 Β), ἀναφέρεται ἀορίστως μία θεὰ ὡς νομοθετήσασα τὴν ἐν τῷ κόσμῳ ἁρμονικὴν τάξιν «αὕτη κατιδοῦσα ἡ θεὸς πέρας οὔτε ἡδονῶν οὐδὲν οὔτε πλησμονῶν ἑνόν... νόμον καὶ τάξιν πέρας ἔχοντ' ἔθετο». (Αὐτὴ ἡ θεὰ ἀφοῦ ἐξηκρίβωσε ὅτι δὲν ὑπάρχει πέρας οὔτε εἰς χορτασμούς, ὥρισε ὁ νόμος καὶ ἡ τάξις νὰ καθορίζουν ἓν πέρας). Ὁ Πλάτων ὁμιλεῖ κάπως αἰνιγματικῶς πάντοτε, ὅταν φθάνῃ πρὸ τῆς πρώτης ἀρχῆς. Ὁ Πλάτων οὐδόλως διασαφηνίζει ἂν ἡ τετάρτη κατηγορία ἀντιπροσωπεύει τὴν πρώτην δυναμικὴν ἀρχὴν τοῦ σύμπαντος, τὸ ἀγαθὸν ὅπως ἔλεγεν ὁ Πλάτων, ὅταν ἔγραφε τὴν «Πολιτείαν». (Περὶ τούτου θὰ γίνῃ λόγος εἰς τὰ ἑπόμενα, ἔνθα θὰ ἀποδειχθῇ ὅτι ὁ Πλάτων δέχεται σιωπηλῶς καὶ μίαν πέμπτην κατηγορίαν).

Μεταξὺ τῶν ἑρμηνευτῶν τῆς πλατωνικῆς φιλοσοφίας ἔχει ἐγερθῆ μεγάλη συζήτησις ὡς πρὸς τὴν σχέσιν τῶν τεσσάρων ὀντολογικῶν κατηγοριῶν τοῦ «Φιλήβου» πρὸς τὰς ἰδέας. Ἐγένετο ἀπόπειρα νὰ καταταχθοῦν αἱ ἰδέαι εἴτε εἰς τὸ «πέρας», εἴτε εἰς τὸ «μεικτὸν γένος», εἴτε εἰς τὴν «αἰτίαν τῆς μείξεως». Αἱ ἀπόψεις αὗται παρανοοῦν τὸ νόημα, τὸ ὁποῖον ἤθελε νὰ δώσῃ ὁ Πλάτων εἰς τὰς τέσσαρας κατηγορίας, περὶ τῶν ὁποίων ὁμιλεῖ εἰς τὸν «Φίληβον». Αἱ ἐν λόγῳ κατηγορίαι, ἐπειδὴ προβάλλονται ὡς γενικὰ τῶν ὄντων χαρακτηριστικά, δύνανται νὰ χρησιμοποιηθοῦν διὰ νὰ χαρακτηρίσουν ὄχι μόνον τὰ ὄντα τῆς αἰσθητῆς πραγματικότητος, ἀλλὰ καὶ αὐτὰς τὰς ἰδέας. Καὶ εἰς τὰς ἰδέας δύναται νὰ ἀποδοθῇ ὡς ὀντολογικὸν χαρακτηριστικὸν τὸ ἄπειρον. Περὶ τούτου δυνάμεθα νὰ εἴμεθα βέβαιοι στηριζόμενοι εἰς ρητὴν μαρτυρίαν τοῦ Ἀριστοτέλους, ὅστις εἰς τὸ σύγγραμμά του «Τὰ μετὰ τὰ ψυσικά» (987 Β 18) λέγει ὅτι ὁ Πλάτων ἐθεώρει ὡς «στοιχεῖα τῶν εἰδῶν» ἀφ' ἑνὸς μὲν τὸ «ἕν», ἀφ' ἑτέρου δὲ «τὸ μέγα καὶ τὸ μικρόν». Παραβάλλων δὲ τὴν πλατωνικὴν ἀντίληψιν ὁ Ἀριστοτέλης πρὸς τὰς δοξασίας τῶν ὀπαδῶν τοῦ Πυθαγόρου, ταυτίζει «τὸ μέγα καὶ τὸ μικρόν» πρὸς τὸ «ἄπειρον» τῶν Πυθαγορείων.

Ὁλόκληρος ἡ ἐξέλιξις τῆς πλατωνικῆς διαλεκτικῆς εἶχεν ὡς στόχον τὴν ἐπίτευξιν τῆς μεταξὺ τοῦ ἑνὸς καὶ τῆς πληθύος ὑφισταμένης διαλεκτικῆς ἀντιθέσεως. Τοῦτο ἐπετεύχθη ὅταν ἡ πλατωνικὴ διαλεκτικὴ εἰσῆλθεν εἰς τὴν ἀριθμολογικήν της φάσιν. Αἱ ἰδέαι κατὰ τὴν τελευταίαν αὐτὴν φάσιν ἐκλαμβάνονται ὡς συνόψεις τῶν χαρακτηριστικῶν, τὰ ὁποῖα ἀπαρτίζουν τὴν οὐσίαν ἑνὸς ἀπείρου πλήθους ὄντων. Τὸ σύνολον τῆς νοητῆς καὶ αἰσθητῆς πραγματικότητος νοεῖται ὡς μία ἁρμονικῶς διατεταγμένη πολυμορφία καὶ πολυείδεια. Ἡ διαλεκτικὴ εἶναι ἡ ὑπερτάτη μάθησις, ἥτις μᾶς παρέχει τὴν ἱκανότητα νὰ ἀποκτήσωμεν συνοπτικὴν θεώρησιν τῶν πολυμορφιῶν τῆς πραγματικότητος εἰς τὴν ἀρχικὴν ἑνότητά των. Μᾶς καθιστᾷ προσέτι ἱκανοὺς νὰ κατερχώμεθα ἄνευ παραπλανήσεων ἀπὸ τὴν ἑνότητα ταύτην εἰς τὰς ἐπὶ μέρους συγκεκριμένας μορφὰς αὐτῆς, ὅπως ἐκδηλοῦνται εἰς τὸν αἰσθητὸν κόσμον. Χρησιμοποιοῦντες τὴν πλατωνικὴν ὁρολογίαν, δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι ἡ διαλεκτικὴ μᾶς εἶναι ἀπαραίτητος, διὰ νὰ κατέλθωμεν ἀπὸ τὸ «ἓν» πρὸς τὰ πολλὰ «ἄτομα εἴδη», εἰς τὴν ἀρχικὴν ὀντολογικὴν ἑνότητα, εἰς τὸ «ἕν». Ἡ διαλεκτικὴ δὲν γίνεται ἀφορμὴ ἀπομακρύνσεως ἀπὸ τὰ δεδομένα τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου, διότι ἡ αἰσθητὴ πραγματικότης εἶναι ἀντίτυπον τοῦ νοητοῦ κόσμου τῶν ἰδεῶν. Ἀνυψούμενοι διὰ τῆς θεωρήσεως τῶν ἰδεῶν εἰς τὴν σφαῖραν τοῦ νοητοῦ βασιλείου, κατορθώνομεν συγχρόνως νὰ κατανοήσωμεν εἰς τὴν βαθυτέραν του οὐσίαν τὸν κόσμον τῆς συγκεκριμένης πραγματικότητος, ἐντὸς τῆς ὁποίας ζῶμεν καὶ κινούμεθα. Οὕτω νοουμένη ἡ διαλεκτικὴ ἀποβαίνει καὶ ἀπὸ πρακτικῆς ἀπόψεως καθ' ὑπερβολὴν ἀποδοτικὴ μάθησις. Ἡ κατοχὴ ἐξηκριβωμένης γνώσεως ἐν σχέσει μὲ τὴν πραγματικότητα εἶναι τὸ μόνον ἀσφαλὲς μέσον διὰ νὰ κυριαρχήσωμεν ἐπ' αὐτῆς.

Ἀνασκοποῦντες νῦν τὴν ὁδόν, τὴν ὁποίαν ἠκολούθησεν ὁ Ἀθηναῖος φιλόσοφος κατὰ τὰς διαλεκτικάς του ἐρεύνας, διαπιστώνομεν τὴν ὕπαρξιν μιᾶς συνεχοῦς προχωρητικῆς πορείας. Ἀφορμηθεὶς ἀπὸ τὴν σωκρατικὴν ἐλεγκτικὴν καὶ ἀπορητικὴν διαλεκτικὴν ἀνακαλύπτει τὸν κόσμον τῶν ἰδεῶν. Κατὰ τὸ δεύτερον στάδιον τῶν ἐρευνῶν του βαδίζει τὴν ἀνηφορικὴν ἀτραπόν, ἥτις ὁδηγεῖ αὐτὸν εἰς τὴν πρώτην ἀρχήν, τὸ ἀγαθόν, ἐπὶ τῆς ὁποίας θεμελιοῦται σύμπας ὁ αἰσθητὸς καὶ νοητὸς κόσμος. Ἡ ἰδέα τοῦ ἀγαθοῦ ἐμφανίζεται ὡς ἡ ὑπερτάτη ὑπερβατικὴ ἀρχή, κειμένη «ἐπέκεινα τῆς οὐσίας». Κατὰ τὸ τρίτον στάδιον, θέμα τῶν ἐρευνῶν του ἀποβαίνει ἡ μελέτη τῆς διαρθρώσεως τοῦ πολυμόρφου κόσμου τῶν ἰδεῶν. Ἀνακαλύπτει ὅτι αἱ ἰδέαι δὲν ἀποτελοῦν ὀντότητας χωριστάς, ἀλλὰ συνδέονται εἰς ἀδιάσπαστον κοινωνίαν. Ὑπὸ τὴν προοπτικὴν τῆς ἰδεατῆς ἀλληλοεξαρτήσεως, κατορθώνει διὰ τῆς διαιρετικῆς μεθόδου ὁ Πλάτων νὰ μελετήσῃ κατὰ τὸ τέταρτον στάδιον τῶν ἐρευνῶν του καὶ τὴν ὀντολογικὴν ὑφὴν τῆς συγκεκριμένης πραγματικότητος, τὴν ὁποίαν βλέπει ὡς ἀντίτυπον τῆς ἰδεατῆς. Κατὰ τὴν πέμπτην καὶ τελευταίαν φάσιν ἐπιτυγχάνει διὰ τῆς βοηθείας τῶν ἀριθμολογικῶν του ἐρευνῶν νὰ συλλάβῃ ἐνιαίαν θεώρησιν τοῦ συνόλου συμπάσης τῆς πραγματικότητος.

Κατέστη προφανὲς ἐκ τῆς γενομένης εἰς τὰ προηγούμενα ἐκθέσεως, ὅτι ἡ πλατωνικὴ διαλεκτικὴ συνδυάζει εἰς ἑνότητα θέματα τὰ ὁποῖα μελετοῦν εἰς τὴν σύγχρονόν μας ἐποχὴν μεριμνώτεραι φιλοσοφικαὶ ἐπιστῆμαι. Ἐνσωματώνει εἰς ἑνότητα τὴν λογικήν, τὴν γνωσιοθεωρίαν, καὶ τὴν μεταφυσικήν. Διὰ τοῦτο θὰ προχωρήσωμεν εἰς μίαν ἀναλυτικωτέραν ἔκθεσιν τοῦ περιεχομένου της, ἀκολουθοῦντες τὴν συνηθιζομένην ὑπὸ τῆς νεωτέρας φιλοσοφίας συστηματικὴν διάταξιν.

Αἱ λογικαὶ ἔρευναι τοῦ Πλάτωνος.

Γενικὴ ἄποψις τῆς πλατωνικῆς λογικῆς. Ἡ λογικὴ διεμορφώθη εἰς ἰδιαίτερον κλάδον τῆς φιλοσοφίας ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους. Τοῦτο ὅμως δὲν σημαίνει ὅτι δὲν εἶχε γίνει ὑπὸ τῶν μεταγενεστέρων προπαρασκευαστικὴ ἐργασία. Ἤδη οἱ προσωκρατικοὶ φιλόσοφοι καὶ ἰδιαιτέρως ὁ Ἡράκλειτος καὶ ὁ Παρμενίδης, εἶχον ἀσχοληθῆ μὲ τὰ λογικὰ προβλήματα. Ὁ Πλάτων δὲν ἐφθασεν εἰς τὴν ἀντίληψιν ὅτι τὸ σύνολον τῶν προβλημάτων τῆς λογικῆς δύναται νὰ ἀποτελέση εἰδικώτερον κλάδος μαθήσεως. Ἐξήταζε ταῦτα ἐν συναφείᾳ πρὸς τὰ ὀντολογικὰ καὶ τὰ γνωσιολογικὰ καὶ τὰ ἐθεώρει ὡς συναποτελοῦντα μετ' αὐτῶν μίαν ἐνιαίαν φιλοσοφικὴν ἐπιστήμην, τὴν διαλεκτικήν. Καίτοι ὅμως δὲν ὑπάρχει εἰς αὐτὸν σαφὴς διαχωρισμὸς μεταξὺ λογικῆς ὀντολογίας καὶ γνωσιολογίας, εἰς τοὺς διαλόγους του εὑρίσκομεν συζητούμενα τὰ περισσότερα ἐκ τῶν θεμελιωδῶν λογικῶν προβλημάτων. Ἀνατρέχοντες εἰς τοὺς διαφόρους διαλόγους, δυνάμεθα νὰ συνδυάσωμεν τὰς ἑκάστοτε ἐκτιθεμένας εἰς αὐτοὺς ἐπὶ ὡρισμένων λογικῶν προβλημάτων συζητήσεις καὶ νὰ συναπαρτίσωμεν μίαν σύνοψιν τῶν πορισμάτων, εἰς τὰ ὁποῖα εἶχον καταλήξει αἱ σχετικαὶ ἔρευναι τοῦ Πλάτωνος.

Ἡ θεμελίωσις τῆς λογικῆς ἐπὶ τῶν γενικωτάτων νόμων τῆς διανοήσεως. Εἶναι γνωστὸν ὅτι, ὅπως καὶ πᾶσα ἄλλη ἐπιστήμη, οὕτω καὶ ἡ λογικὴ θεμελιοῦται ἐπὶ θεμελιωδῶν ἀξιωματικῶν προτάσεων, τὰς ὁποίας οἱ σύγχρονοί μας λογικευόμενοι ὀνομάζουν «νόμους τοῦ διανοεῖσθαι» ἢ «λογικὰς ἀρχάς». Αἱ ἀρχαὶ αὗται εἶναι: ὁ νόμος τῆς ταυτότητος, τῆς ἀντιφάσεως καὶ τῆς τοῦ τρίτου ἢ μέσου ἀποκλείσεως. Καίτοι ὁ Πλάτων δὲν ἔχει διαμορφώσει εἰδικὴν θεωρίαν ἐξαίρουσαν συστηματικῶς τοὺς νόμους τούτους, ἐν τούτοις ὅμως εἰς πολλὰ σημεῖα τῶν διαλόγων του ἔχει ἐπισημάνει τὴν ὕπαρξίν των καὶ τὴν σημασίαν των. Τὸν νόμον τῆς ταυτότητος, ὅστις καθορίζει ὅτι, ὅταν θέσωμεν κάτι ἐν τῇ διανοίᾳ, πρέπει νὰ νοῶμεν τοῦτο κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον (Α=Α), εὑρίσκομεν ἐπανειλημμένως διατυπούμενον ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος. Οὕτω γράφει εἰς τὸν «Παρμενίδην» 147 D: «Ἐάν τε ἅπαξ ἐάν τε πολλάκις ταὐτὸν ὄνομα φθέγξῃ, πολλὴ ἀνάγκη σε ταὐτὸν λέγειν ἀεί (εἴτε μίαν εἴτε πολλὰς φορὰς ἐκφωνήσῃς τὴν αὐτὴν λέξιν, εἶσαι ἠναγκασμένος πάντοτε νὰ ἐννοῇς τὸ αὐτὸ πρᾶγμα). Ὅταν δηλαδὴ διὰ τῆς λεκτικῆς ἐκφράσεως τεθῇ μία ὡρισμένη ἔννοια, ἡ διάνοια εἶναι ὑποχρεωμένη νὰ νοῇ αὐτὴν κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον. Τὰ τιθέμενα ὑπὸ τῆς διανοίας νοήματα ἔχουν ἀνεξαρτησίαν καὶ μένουν πάντοτε εἰς σχέσιν ταυτότητος μὲ τὸν ἑαυτόν των. Ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἀρχῆς τῆς ταυτότητος καθορίζεται ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος ἡ οὐσία τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς ἐπιστημονικῆς ἀληθείας. Εἰς τὴν «Πολιτείαν» (477 Β) ἀναγιγνώσκομεν: «ἐπιστήμη μὲν ἐπὶ τῶι ὄντι πέφυκε γνῶναι ὡς ἔστι τὸ ὄν». (Ἡ ἐπιστήμη ἀναφέρεται ὡς ἐκ τῆς φύσεώς της εἰς τὸ ὂν καὶ ἔχει τὴν ἀποστολὴν νὰ γνωρίσῃ τὸ ὂν ὅπως ἀκριβῶς ὑπάρχει). Ἡ ἐπιστήμη δὲν ἐπιτρέπεται νὰ παραμορφώσῃ τὴν οὐσίαν τοῦ ὄντος, θὰ τὸ παρουσιάσῃ ὅπως ἀκριβῶς εἶναι, εἰς τὴν μορφὴν τῆς ταυτότητος μὲ τὸν ἑαυτόν του. Τὸ αὐτὸ νόημα ἐπαναλαμβάνει ὁ Πλάτων καὶ εἰς τὸν «Κρατύλον» (385 Β): «Λόγος ὃς ἂν τὰ ὄντα λέγηι ὡς ἔστιν, ἀληθής, ὃς δ' ἂν ὡς οὐκ ἔστι, ψευδής» (ὁ λόγος (δηλαδὴ ἡ λεκτικὴ πρότασις), ὅστις ἐκφράζει τὰ πράγματα ὅπως ἀκριβῶς εἶναι, τυγχάνει ἀληθινός, ἐκεῖνος δὲ ὁ ὁποῖος τὰ ἐκφράζει κατὰ διάφορον τρόπον καὶ ὄχι ὅπως ἀκριβῶς εἶναι, τυγχάνει ψευδής).

Πρὸ τοῦ Πλάτωνος ὁ Παρμενίδης εἶχεν ἀντιληφθῆ τὴν ὕπαρξιν καὶ τὴν σημασίαν τοῦ λογικοῦ νόμου τῆς ταυτότητος. Εἰς τὸ ἔκτον ἐκ τῶν διασωθέντων ἀποσπασμάτων του ἐκφράζεται διὰ τῶν ἀκολούθων λέξεων ἡ λογικὴ αὕτη ἀρχή: «χρὴ τὸ λέγειν τε νοεῖν τ' ἐὸν ἔμμεναι· ἔστι γὰρ εἶναι» (χρεωστοῦμεν τοῦτο νὰ λέγωμεν καὶ νὰ σκεπτώμεθα, δηλαδὴ ὅτι τὸ ὂν ὑπάρχει· διότι τὸ εἶναι μένει πάντοτε εἶναι). Ἡ ἔννοια τοῦ εἶναι, κατὰ τὸν Παρμενίδην, μένει πάντοτε ἡ ἰδία πρὸς τὸν ἑαυτόν της. Δὲν δύναται τὸ «εἶναι» νὰ νοηθῇ ὡς «μὴ εἶναι». Εἰς τὸ 7ον ἀπόσπασμα ἐπαναλαμβάνεται κατ' ἀρνητικὸν τρόπον ἡ αὐτὴ ἀρχή: «οὐ γὰρ μήποτε τοῦτο δαμῇι εἶναι μὴ ἐόντα». (Εἶναι ἀδύνατον νὰ ἀποδειχθῇ ὡς ὀρθὴ ἡ πρότασις, ἥτις λέγει ὅτι ὑπάρχουν τὰ ἀνύπαρκτα πράγματα). Οἱ Ἐλεᾶται φιλόσοφοι κατώρθωσαν νὰ διαισθανθοῦν τὴν ὕπαρξιν τῆς ἀρχῆς τῆς ταυτότητος, ἀλλὰ λόγῳ τῆς ἀποκλειστικῶς μεταφυσικῆς κατευθύνσεως τῆς νοοτροπίας των δὲν ἠδυνήθησαν νὰ τὴν χρησιμοποιήσουν ἐπωφελῶς. Ἀνεκάλυψαν ὅτι ἡ ἔννοια τοῦ εἶναι πρέπει νὰ τίθεται ὑπὸ τῆς νοήσεως κατὰ τρόπον ὥστε νὰ ἀποτελῇ πάντοτε ταυτότητα μὲ τὸν ἑαυτόν της. Ἀλλὰ μένοντες μονομερῶς προσηλωμένοι εἰς τὸ ὀντολογικὸν περιεχόμενον τῆς προτάσεώς των, ἐκήρυξαν τὴν ἔννοιαν τοῦ γίγνεσθαι ὡς ἀνύπαρκτον. Ὁ αἰσθητὸς κόσμος ἐθεωρήθη ὑπὸ τῶν Ἐλεατῶν ὡς ἑστερημένος πάσης ὑπάρξεως καὶ ἡ ἀρχὴ τῆς ταυτότητος κατέστη ἡ βάσις, ἐπὶ τῆς ὁποίας ἐθεμελιοῦντο σοφιστικοὶ συλλογισμοί, ἐπιχειροῦντες νὰ ἀποδείξουν τὴν ἀνυπαρξίαν τοῦ κόσμου τῆς γενέσεως. Ὁ Πλάτων ἐπὶ πολλὰ ἔτη εἶχεν ἀντιμετωπίσει μετὰ δέους τὴν ὑπὸ τῶν Ἐλεατῶν διακηρυσσομένην ταυτότητα τῆς ἐννοίας τοῦ εἶναι πρὸς τὸν ἑαυτόν της καὶ μόνον κατόπιν ἐπιπόνων ἐρευνῶν διέγνωσε τὸ λογικὸν αὐτῆς περιεχόμενον. Ἡ ἀρχὴ τῆς ταυτότητος εἶναι, κατὰ τὸν Πλάτωνα, ἀρχὴ ρυθμίζουσα τὴν χρῆσιν τῆς λογικῆς λειτουργίας, τὴν «δύναμιν τοῦ διανοεῖσθαι καὶ λέγειν». Δὲν πρέπει νὰ χρησιμοποιῆται κατὰ τρόπον ἄκαμπτον ὡς μεταφυσικὴ ἀρχή, διότι ἡ τοιαύτη χρῆσις της μοιραίως ἄγει εἰς τὸν μηδενισμὸν τῆς σοφιστικῆς τοῦ Γοργίου.

Καὶ τὴν χρησιμοποίησιν τῆς δευτέρας λογικῆς ἀρχῆς, ἥτις συνήθως ὀνομάζεται «νόμος τῆς ἀντιφάσεως», Α δὲν εἶναι ὄχι Α, ἀπαντῶμεν πολλάκις εἰς τὸν Πλάτωνα. Εἰς τὸν «Εὐθύδημον» (293 D) ἀναγινώσκομεν: «ἀδύνατόν ἐστι τὸ αὐτὸ εἶναι καὶ μή» (εἶναι ἀδύνατον τὸ ἴδιο πρᾶγμα νὰ εἶναι καὶ νὰ μὴ εἶναι). Εἰς τὸν αὐτὸν διάλογον (298 Α καὶ D) ὑπάρχουν ἐποπτικὰ παραδείγματα χρήσεως τοῦ νόμου τούτου: «οἷει... χρυσὸν ὄντα μὴ χρυσὸν εἶναι; ἢ ἄνθρωπον ὄντα μὴ ἄνθρωπον εἶναι;» (ἔχεις τὴν ἰδέαν ὅτι ὅταν ἓν πρᾶγμα εἶναι χρυσός, δύναται νὰ μὴ εἶναι χρυσός, καὶ ὅταν κάτι εἶναι ἄνθρωπος, δύναται νὰ εἶναι καὶ ὄχι ἄνθρωπος;). Ὁμοίως καὶ εἰς τὸν «Φαίδωνα» (102 C) χαρακτηρίζεται ὡς ἀδύνατος ἡ ἀπόδοσις δύο ἀντιφατικῶν ἰδιοτήτων (δηλαδὴ μεγέθους καὶ μικρότητος) εἰς τὸ αὐτὸ ὑποκείμενον. Τὴν κατ' ἀφηρημένον δὲ τρόπον διατύπωσιν τῆς ἐν λόγῳ ἀρχῆς εὑρίσκομεν σαφῶς ἐκφραζομένην εἰς τὴν «Πολιτείαν» (436 Β): «Δῆλον ὅτι ταὐτὸν τἀναντία ποιεῖν ἢ πάσχειν κατὰ ταὐτόν γε καὶ πρὸς ταὐτὸν οὐκ ἐθελήσει... Οὐδὲν ἄρα ἡμᾶς τῶν τοιούτων λεγόμενον ἐκπλήξει, οὐδὲ μᾶλλον τι πείσει, ὡς ποτέ τι ἂν αὐτὸ ὂν ἅμα κατὰ τὸ αὐτὸ πρὸς τὸ αὐτὸ τἀναντία πάθοι ἢ καὶ ποιήσειεν». (Εἶναι φανερὸν ὅτι τὸ αὐτὸ ὑποκείμενον δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ κάμῃ ἢ νὰ πάσχῃ τὴν ἰδίαν στιγμὴν τὰ ἐναντία πράγματα εἰς τὸ ἴδιον μέρος τοῦ ἑαυτοῦ του καὶ εἰς τὴν συσχέτισίν του μὲ τὸ αὐτὸ ἀντικείμενον... Ὁποιανδήποτε λοιπὸν παρομοίαν παρατήρησιν καὶ ἂν μᾶς ἀπευθύνῃ κανείς, δὲν θὰ μᾶς κάμῃ νὰ ἐκπλαγῶμεν καὶ νὰ δώσωμεν μεγαλυτέραν πίστιν εἰς τὴν πρότασιν, ἡ ὁποία λέγει ὅτι εἶναι δυνατὸν τὸ αὐτὸ ὑποκείμενον κατὰ τὴν αὐτὴν χρονικὴν στιγμὴν ἐν σχέσει μὲ τὸ αὐτὸ ἀντικείμενον ὡς πρὸς τὸ ἴδιον μέρος τοῦ ἑαυτοῦ του τὰ ἐναντία πράγματα ἢ νὰ ὑποστῇ ἢ νὰ ἐνεργήσῃ). Κατὰ τρόπον ὑποκειμενικὸν ψυχολογικὸν ἐκφράζεται ὁ αὐτὸς νόμος εἰς τὴν «Πολιτείαν» (602 Ε): «Οὐκοῦν ἔφαμεν τῶι αὐτῶι ἅμα περὶ ταὐτὰ ἐναντία δοξάζειν ἀδύνατον εἶναι» (παρεδέχθημεν λοιπὸν ὅτι ἡ αὐτὴ ψυχικὴ δύναμις εἶναι ἀδύνατον νὰ σχηματίζῃ τὴν αὐτὴν στιγμὴν διὰ τὸ αὐτὸ πρᾶγμα ἀντιθέτους ἀντιλήψεις). Καὶ εἰς τὸν «Σοφιστὴν» (230 Β) γίνεται λόγος περὶ τῆς ἀρχῆς τῆς ἀντιφάσεως. Ὅσοι ἐλέγχουν τὰς ἐσφαλμένας ἀντιλήψεις τῶν ἄλλων χρησιμοποιοῦν τὴν ἀρχὴν αὐτήν: «ἐπιδεικνύουσιν αὐτὰς (δηλαδὴ τὰς δόξας) αὐταῖς ἅμα περὶ τῶν αὐτῶν πρὸς τὰ αὐτὰ κατὰ ταὐτὰ ἐναντίας» (καθιστοῦν φανερὸν ὅτι αἱ ἐλεγχόμεναι ἀντιλήψεις ἔρχονται εἰς ἀντίθεσιν πρὸς τὸν ἑαυτόν των προκειμένου περὶ τῶν αὐτῶν πραγμάτων, κατὰ τὴν αὐτὴν χρονικὴν στιγμήν, ὡς πρὸς τὰς αὐτὰς σχέσεις, θεωρουμένας ἀπὸ τῆς αὐτῆς ἀποψεως).

Εἶναι προφανὲς ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης εἶχεν ὑπ' ὄψιν του τὴν γενομένην παρὰ τοῦ Πλάτωνος διατύπωσιν εἰς τὸ σύγγραμμά του «Τὰ μετὰ τὰ φυσικά» (1005 D 24) ὅταν, ἐκφράζων τὴν αὐτὴν ἀρχήν, γράφῃ: «τὸ γὰρ αὐτὸ ἅμα ὑπάρχειν τε καὶ μὴ ὑπάρχειν ἀδύνατον τῶι αὐτῶι καὶ κατὰ τὸ αὐτό» (εἶναι ἀδύνατον εἰς τὸ ἴδιον ὑποκείμενον νὰ ἀποδίδεται καὶ συγχρόνως νὰ μὴ ἀποδίδεται ἡ αὐτὴ ἰδιότης καὶ ἀπὸ τῆς αὐτῆς ἀποψεως).

Τὴν ἀρχὴν τῆς ἀντιφάσεως ἐχρησιμοποίησεν ὁ Πλάτων ἐναντίον τῶν ὀπαδῶν τοῦ Ἡρακλείτου, οἱ ὁποῖοι ἀπέδιδον εἰς τὸ αὐτὸ ὑποκείμενον ἀντιφατικὰ κατηγορούμενα, καθιστῶντες ἀδύνατον πάντα καθορισμόν.

Εἰς τοὺς πλατωνικοὺς διαλόγους ἀνευρίσκομεν συχνάκις καὶ χωρίᾳ, διὰ τῶν ὁποίων καθίσταται φανερὸν ὅτι ὁ Πλάτων εἶχεν ἀντιληφθῆ τὴν ὕπαρξιν τῆς λογικῆς ἀρχῆς, τὴν ὁποίαν οἱ νεώτεροι λογικευόμενοι ὀνομάζουν «νόμον τῆς τοῦ τρίτου ἢ μέσου ἀποκλείσεως». Συμφώνως πρὸς τοῦτον, μεταξὺ δύο ἀντιφατικῶς ἀντιτιθεμένων ἐννοιῶν, οὐδὲν τρίτον ἐγχωρεῖ, Α ἢ εἶναι Β ἢ δὲν εἶναι Β. Οὕτω εἰς τὸν «Σοφιστὴν» (250 D) εὑρίσκομεν ἐφαρμοζόμενον τὸν νόμον τοῦτον: «Εἰ γάρ τι μὴ κινεῖται, πῶς οὐχ ἕστηκεν; ἢ τὸ μηδαμῶς ἑστὸς πῶς οὐκ αὖ κινεῖται;» τὸ δὲ ὂν ἡμῖν νῦν ἐκτὸς τούτων ἀμφοτέρων ἀναπέφανται· ἢ δυνατὸν οὖν τοῦτο; Πάντων μὲν οὖν ἀδυνατώτατον». (Ἐὰν κάτι δὲν εὑρίσκεται ἐν κινήσει, πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ εἴπωμεν ὅτι δὲν εὑρίσκεται ἐν στάσει; ἢ ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον κατὰ κανένα τρόπον δὲν εὑρίσκεται ἐν στάσει, πῶς πάλιν δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν περὶ αὐτοῦ ὅτι δὲν κινεῖται; Ἡ ἔννοια ὅμως τοῦ ὄντος ἔχει ἀποδειχθῆ ὅτι εὑρίσκεται ἐκτὸς καὶ τῶν δύο τούτων καταστάσεων. Εἶναι πραγματικῶς τοῦτο δυνατόν; Ὄχι, τοῦτο εἶναι εἰς ὕψιστον βαθμὸν ἀδύνατον). Ἄρα δὲν ἐγχωρεῖ τίποτε τρίτον μεταξὺ τῆς ἐννοίας τῆς κινήσεως καὶ τῆς ἐννοίας τῆς μὴ κινήσεως. Ὁμοίως καὶ εἰς τὸν «Παρμενίδην» (156 C) γράφει ὁ Πλάτων: «χρόνος δὲ γε οὐδεὶς ἔστιν, ἐν ᾧ οἷόν τε ἅμα μήτε κινεῖσθαι μήτε ἑστάναι» (δὲν ὑπάρχει οὐδεμία χρονικὴ στιγμή, κατὰ τὴν ὁποίαν εἶναι δυνατὸν κάτι οὔτε νὰ κινῆται οὔτε νὰ ἵσταται). Καὶ ἐνταῦθα σημειώνει ὁ Πλάτων ὅτι μεταξὺ τῶν ἀντιφατικῶν ἐννοιῶν κινήσεως καὶ ἀκινησίας οὐδὲν τρίτον δύναται νὰ παρεμβληθῇ. Εἰς τὸν «Μένωνα» (86 Α) τὸ σύνολον τοῦ χρόνου διαιρεῖται εἰς δύο, εἰς τὸ χρονικὸν τμῆμα κατὰ τὸ ὁποῖον ὑπάρχει ὁ ἄνθρωπος, καὶ εἰς τὸ τμῆμα κατὰ τὸ ὁποῖον δὲν ὑπάρχει «ὃν ἂν ἦι χρόνον καὶ ὃν ἂν μὴ ἦι ἄνθρωπος». Καὶ εἰς τὸν «Ἀλκιβιάδην δεύτερον» (139 Α καὶ 145) εὑρίσκομεν ἐφαρμογὰς τῆς αὐτῆς ἀρχῆς: «Ἀνάγκη ἄρ' ἐστὶν ἄνθρωπον ὄντα ἢ νοσεῖν ἢ μὴ νοσεῖν. Ἔμοιγε δοκεῖ. Τί δέ; περὶ φρονήσεως καὶ ἀφροσύνης ἆρά γε τὴν αὐτὴν ἔχεις γνώμην; Πῶς λέγεις; Εἰ δοκεῖ σοι οἷόν τε εἶναι ἢ φρόνιμον ἢ ἄφρονα ἢ ἔστι τι διὰ μέσου τρίτον πάθος, ὃ ποιεῖ τὸν ἄνθρωπον μήτε φρόνιμον μήτε ἄφρονα; Οὐ δῆτα» (Κατὰ λογικὴν λοιπὸν ἀναγκαιότητα ὅταν κανεὶς εἶναι ἄνθρωπος πρέπει νὰ εἶναι ἢ νὰ μὴ εἶναι εἰς νοσηρὰν κατάστασιν; Βεβαίως. Τί συμβαίνει λοιπόν; Σχετικῶς μὲ τὴν φρόνησιν καὶ ἀφροσύνην ἔχεις ἄραγε τὴν αὐτὴν γνώμην; Τί ἐννοεῖς; Ἐννοῶ ἂν ἔχης τὴν γνώμην ὅτι ὁ ἄν-

θρωπος δύναται νὰ εἶναι ἢ νὰ μὴ εἶναι φρόνιμος, ἢ ὑπάρχει μία τρίτη μεσάζουσα κατάστασις, ἥτις καθιστᾶ τὸν ἄνθρωπον οὔτε φρόνιμον οὔτε ὄχι φρόνιμον. Οὐχὶ βεβαίως).

Οὐχὶ μόνον ἐκ τῶν σημειωθέντων χωρίων πιστοποιεῖται ὅτι ὁ Πλάτων ἐγνώριζε τὴν ὕπαρξιν τῆς τρίτης λογικῆς ἀρχῆς, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς διχοτομικῆς διαιρέσεως τῶν ἐννοιῶν. Ἡ διαίρεσις μιᾶς γενικωτέρας ἐννοίας εἰς δύο ἀντιφατικῶς ἀντιτιθέμενα εἴδη προϋποθέτει τὴν ἰσχὺν τῆς λογικῆς ἀρχῆς τῆς τοῦ τρίτου ἢ μέσου ἀποκλείσεως. Τὴν τοιαύτην διχοτομίαν εὑρίσκομεν εἰς τὸν «Πολιτικὸν» (261), ἔνθα, προκειμένου περὶ τῶν ὄντων τὰ ὁποῖα ἀνήκουν εἰς τὸ βασίλειον τῆς γενέσεως, λέγεται ὅτι τὰ ὄντα ταῦτα διαιροῦνται εἰς δύο τάξεις, ἤτοι ἀφ' ἑνὸς μὲν εἰς τὰ ἔμψυχα, ἀφ' ἑτέρου δὲ εἰς τὰ ἄψυχα. Διὰ τῆς διχοτομίας δημιουργοῦνται δύο ὑποδιαιρέσεις μεταξὺ τῶν ὁποίων τρίτη τις δὲν ἐγχωρεῖ.

Οἱ ἀσχολούμενοι μὲ τὴν ἐπιστήμην τῆς λογικῆς φιλόσοφοι τῶν νεωτέρων χρόνων προσθέτουν ὡς λογικὴν ἀρχὴν τὸν «νόμον τοῦ ἀποχρῶντος λόγου», συμφώνως πρὸς τὸν ὁποῖον πᾶν τὸ γιγνόμενον ἐν τῷ κόσμῳ ἔχει μίαν αἰτίαν. Ἐν σχέσει ὅμως πρὸς τὸν χαρακτηρισμὸν τῆς ἀρχῆς ταύτης ὡς ἀξιωματικῆς λογικῆς προτάσεως, ὑπάρχει διαφωνία, διότι τινὲς ἐκ τῶν νεωτέρων φιλοσόφων δὲν δέχονται ταύτην ὡς ἀναλυτικὴν ἀρχήν, ἀλλὰ τὴν κατατάσσουν εἰς τὰς συνθετικάς. Εἰς τοὺς ἀρχαίους Ἕλληνας ἦτο ἡ ἀρχὴ αὕτη γνωστή. Ὁ Ἡράκλειτος θεωρεῖ τὸν λόγον ὡς τὴν γενετικὴν τῶν πάντων ἀρχήν, γράφων εἰς τὸ πρῶτον ἀπόσπασμά του: «γιγνομένων πάντων κατὰ τὸν λόγον τόνδε». Ἐπίσης καὶ ὁ ἱδρυτὴς τῆς ἀτομικῆς θεωρίας Λεύκιππος εἰς τὸ «Περὶ νοῦ» σύγγραμμά του εἶχε διατυπώσει κατὰ σαφῆ τρόπον τὴν ἀρχὴν ταύτην, λέγων: «Οὐδὲν χρῆμα μάτην γίγνεται, ἀλλὰ πάντα ἐκ λόγου τε καὶ ὑπ' ἀνάγκης» (οὐδὲν πρᾶγμα γίνεται χωρὶς σκοπόν, ἀλλὰ ὅλα γίνονται ἐξ ἀφορμῆς μιᾶς αἰτίας καὶ ὑπὸ τὴν πίεσιν τῆς ἀναγκαιότητος). Καὶ εἰς τὸν Πλάτωνα εὑρίσκομεν ἐπανειλημμένως ἐκφραζομένην τὴν ἀρχὴν ταύτην. Εἰς τὸν «Φίληβον» (26 Ε) κατατάσσεται ἡ ἔννοια τῆς αἰτίας εἰς τὰς τέσσαρας γενικωτάτας ὀντολογικὰς κατηγορίας: «Ἀλλὰ δὴ πρὸς τρισὶ τέταρτόν τι τότε ἔφαμεν εἶναι γένος σκεπτέον... ὅρα γὰρ εἴ σοι δοκεῖ ἀναγκαῖον εἶναι πάντα τὰ γιγνόμενα διά τινα αἰτίαν γίγνεσθαι. Ἔμοιγε· πῶς γὰρ ἂν χωρὶς τούτου γίγνοιτο; Οὐκοῦν ἡ τοῦ ποιοῦντος φύσις οὐδὲν πλὴν ὀνόματι τῆς αἰτίας διαφέρει, τὸ δὲ ποιοῦν καὶ τὸ αἴτιον ὀρθῶς ἂν εἴη λεγόμενον ἕν; Ὀρθῶς» («Ἀλλ' ἐκτὸς τῶν τριῶν (ὀντολογικῶν) κατηγοριῶν ἐλέγομεν τότε ὅτι ἔπρεπε νὰ ἐξετασθῇ καὶ μία τετάρτη. Διότι πρέπει νὰ ἐξετάζῃ ἐὰν ἔχῃς τὴν γνώμην ὅτι εἶναι ἀνάγκη ὅλα ὅσα γίνονται ἕνεκα κάποιας αἰτίας νὰ γίνωνται. Μάλιστα. Διότι πῶς θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ γίνωνται χωρὶς αὐτήν; Δὲν συμφωνεῖς λοιπὸν ὡς πρὸς τὸ ὅτι ἡ φύσις ἐκείνου τοῦ στοιχείου τὸ ὁποῖον ἐνεργεῖ, μόνον ὡς πρὸς τὸ ὄνομα διαφέρει ἀπὸ τὴν αἰτίαν τὸ δὲ ἐνεργητικὸν στοιχεῖον καὶ ἡ αἰτία ὀρθὸν θὰ ἦτο νὰ τὰ ἐλέγομεν ὅτι ἀποτελοῦν ταυτότητα; Συμφωνῶ ὅτι θὰ ἦτο ὀρθόν). Ἡ αἰτία, κατὰ τὸν Πλάτωνα, εἶναι ταυτόσημος μὲ τὴν πηγήν, ἀπὸ τὴν ὁποίαν ἐκπορεύεται ἡ ἐνέργεια. Εἰς τὸν «Σοφιστὴν» (265 Β) ἀναγινώσκομεν: «ποιητικὴν πᾶσαν εἶναι δύναμιν, ἥτις ἂν αἰτία γίγνηται τοῖς μὴ πρότερον οὖσι ὕστερον γίγνεσθαι» (πᾶσα δύναμις εἶναι πηγὴ δημιουργικῆς ἐνεργείας, ἐφ' ὅσον ἀποτελεῖ τὴν αἰτίαν διὰ νὰ λάβουν γένεσιν ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα πρότερον δὲν ὑπῆρχον). Ἡ αἰτία ταυτίζεται μὲ τὴν παράγουσαν ἢ ἀποτέλεσμα ἐνέργειαν. Ἡ ἐνέργεια ὁρίζεται εἰς τὸν «Σοφιστὴν» (219 Β) ὡς διαδικασία, ἥτις ὁδηγεῖ εἰς τὴν ὕπαρξιν κάτι τὸ ὁποῖον προηγουμένως δὲν ὑπῆρχεν, εἶναι ἐκδήλωσις παραγωγικὴ καὶ δημιουργική, ὅπως λέγομεν ἡμεῖς σήμερον. Καὶ εἰς τὸν «Τίμαιον» (28 Α) διατυποῦται ἡ ἀρχὴ τοῦ ἀποχρῶντος λόγου: «πᾶν δ' αὖ τὸ γιγνόμενον ὑπ' αἰτίου τινὸς ἐξ ἀνάγκης γίγνεσθαι· παντὶ γὰρ ἀδύνατον ἄνευ αἰτίου γένεσιν σχεῖν» (πᾶν ὅ,τι γίνεται κατ' ἀναγκαιότητα λαμβάνει γένεσιν ἐκ τῆς ἐνεργείας ἑνὸς αἰτίου· διότι οἱονδήποτε πρᾶγμα εἶναι ἀδύνατον νὰ λάβῃ γένεσιν ἂν δὲν ἐπενεργῇ ἓν αἴτιον). Ἡ αὐτὴ ἀντίληψις ἐπαναλαμβάνεται εἰς τὸν αὐτὸν διάλογον ἐν 28 C καὶ 27 Ε.. Ἡ ἔξαρσις τῆς ἐννοίας τῆς αἰτιότητος εἰς τὸν «Τίμαιον», ὅστις ἀνεγινώσκετο κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Ἀναγεννήσεως μετὰ πάθους, συνέβαλε κατὰ πολὺ εἰς τὴν προσπάθειαν νὰ μελετηθοῦν τὰ φυσικὰ φαινόμενα ἀπὸ αἰτιοκρατικῆς ἀπόψεως. Εἰς τὸν Πλάτωνα, ὅπως καὶ εἰς τοὺς φιλοσόφους τῶν νεωτέρων χρόνων, ἡ ἔννοια τῆς αἰτιότητος ἐμφανίζεται περισσότερον ὡς γνωσιολογικὴ καὶ ὀντολογικὴ ἀρχή, ὀλιγώτερον δὲ ὡς λογικὴ ἀρχὴ διέπουσα τὴν λειτουργίαν τῆς νοήσεως. Εἶναι μᾶλλον κοσμολογικὸν καὶ μεταφυσικὸν αἴτιον.

Ἡ λεκτικὴ πρότασις καὶ ἡ λογικὴ κρίσις. Ἡ λειτουργία τὴν ὁποίαν οἱ ἀσχολούμενοι μὲ τὴν ἐπιστήμην τῆς λογικῆς ὀνομάζουν λογικὴν κρίσιν, ἀποτελεῖ ἓν ἐκ τῶν θεμελιωδεστάτων θεμάτων τῆς ἐπιστήμης ταύτης. Εἰς πάσας τὰς συστηματικὰς συγγραφὰς τὰς πραγματευομένας τὰ λογικὰ προβλήματα, συνήθως κατέχει πρωταρχικὴν θέσιν τὸ κεφάλαιον τὸ ἀναφερόμενον εἰς τὴν λογικὴν κρίσιν καὶ τὴν λεκτικὴν αὐτῆς ἔκφρασιν, ἥτις ὀνομάζεται πρότασις. Ὁ σύγχρονος ἀναγνώστης εὑρίσκει ὅλως φυσικὴν καὶ αὐτονόητον τὴν ἔξαρσιν τοῦ ἐν λόγῳ κεφαλαίου καὶ ἂν δὲν ἔχῃ ἐγκύψει εἰς ἱστορικὰς μελέτας, δὲν γνωρίζει πόσον ἀποφασιστικὴ καὶ σημαντικὴ ὑπῆρξεν ἡ συμβολὴ τοῦ Πλάτωνος διὰ τὴν διασαφήνισιν τῶν σχετικῶν μὲ τὸ θέμα τοῦτο προβλημάτων. Πρῶτος ὁ Πλάτων, καταπολεμῶν τὰς ἐριστικὰς καὶ ἀντιλογικὰς ἀντιρρήσεις τῶν Σοφιστῶν, κατώρθωσε νὰ σχεδιάσῃ ἀπηρτισμένην θεωρίαν περὶ λεκτικῆς προτάσεως καὶ λογικῆς κρίσεως. Ἐσημειώθη εἰς τὰ προηγούμενα ὅτι ὁ Παρμενίδης εἶχεν ἀνακαλύψει τὸν λογικὸν νόμον τῆς ταυτότητος, δυνάμει τοῦ ὁποίου τὴν ἔννοιαν τοῦ ὄντος πρέπει νὰ τὴν νοοῦμεν πάντοτε κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον. Ἀφορμώμενος ἀπὸ τὴν ἀρχὴν ταύτην ὁ Ἐλεάτης φιλόσοφος ἐδίδασκεν ὅτι μόνον τὸ ὂν δύναται νὰ καταστῇ ἀντικείμενον λεκτικῆς ἐκφράσεως. Πᾶν ὅ,τι εἶναι ἀνύπαρκτον, δηλαδὴ τὸ μὴ ὄν, ἐφ' ὅσον δὲν ἔχει ὕπαρξιν, δὲν δύναται νὰ καταστῇ ἀντικείμενον λεκτικῆς ἐκφράσεως. Ἑπομένως πᾶσα λεκτικὴ πρότασις ἐκφράζει πράγματα ἀληθῆ καὶ πραγματικά. Ἂν τοῦτο ὅμως συμβαίνῃ, γεννᾶται ἡ ἀπορία πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπάρχουν λεκτικαὶ προτάσεις ἔχουσαι ψευδὲς περιεχόμενον. Πῶς εἶναι δυνατὸν ἡ λεκτικὴ πρότασις νὰ ἔχῃ ὡς ἀντικείμενον τῆς ἐκφράσεώς της, κάτι τὸ ψευδὲς καὶ ἀνύπαρκτον; Ὅθεν διὰ τὸν καταρτισμὸν μιᾶς πλήρους θεωρίας ἐν σχέσει μὲ τὴν λεκτικὴν πρότασιν καὶ τὴν λογικὴν κρίσιν ἔπρεπε νὰ λυθῇ τὸ πρόβλημα, τὸ ὁποῖον ἐρωτᾷ πῶς εἶναι δυνατὸν τὸ ψεῦδος, δηλαδὴ τὸ μὴ ὄν, νὰ ἀναγνωρισθῇ ὡς θέμα τῆς λογικῆς κρίσεως καὶ τῆς λεκτικῆς ἐκφράσεως. Ἡ ὕπαρξις ψευδῶν λεκτικῶν προτάσεων καὶ λογικῶν κρίσεων ἐπέβαλλε νὰ διερευνηθῇ ἡ δυνατότης τῆς ὑπάρξεως τοῦ μὴ ὄντος. Ἀλλ' οἱ ὀρθόδοξοι ὀπαδοὶ τοῦ Παρμενίδου ἀπέκλειον πᾶσαν δυνατότητα τῆς ὑπάρξεώς του ὡς ἀντιτιθεμένην εἰς τὴν λογικὴν ἀρχὴν τῆς ταυτότητος. Οὕτω ἐτίθετο ἓν πρόβλημα, τὸ ὁποῖον ἐχαρακτηρίζετο ὡς ἄλυτον. Κατὰ συνέπειαν ὁ καταρτισμὸς μιᾶς θεωρίας ἐν σχέσει μὲ τὴν λογικὴν κρίσιν καὶ τὴν λεκτικὴν πρότασιν προσέκρουεν εἰς ἀνυπέρβλητα ἐμπόδια.

Ἀλλ' ἐκτὸς τῶν σημειωθεισῶν δυσχερειῶν ὑπῆρχον καὶ ἄλλαι. Δὲν προεβάλλετο μόνον ὁ ἰσχυρισμὸς ὅτι ὁ ψευδὴς λόγος εἶναι ἀδύνατον νὰ ὑπάρξῃ, ἀλλ' ὑπεστηρίζετο ὅτι ἀπέναντι μιᾶς ὡρισμένης προτάσεως δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀντιτάξωμεν μίαν ἄλλην πρότασιν ἔχουσαν ἀντίθετον νόημα. Τὴν δοξασίαν αὐτὴν ὑπεστήριζεν ὁ πολέμιος τῆς πλατωνικῆς φιλοσοφίας κυνικὸς φιλόσοφος Ἀντισθένης. Διὰ τὴν δήλωσιν, ἔλεγεν, ἑνὸς ἀντικειμενικῶς ὑφισταμένου πράγματος ὑπάρχει μία καὶ μόνον λεκτικὴ ἔκφρασις, ὁ «οἰκεῖος λόγος». Πᾶς ὅστις χρησιμοποιεῖ τὴν ἔκφρασιν αὐτήν, τὴν ἀτομικῶς προσιδιάζουσαν εἰς τὸ ὑπὸ συζήτησιν ἀντικείμενον, ἐννοεῖ ὑποχρεωτικῶς αὐτὸ τοῦτο τὸ ἀντικείμενον καὶ οὐδὲν ἄλλο. Ἕνεκα τούτου δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπάρξῃ ὡς πρὸς τὸ αὐτὸ πρᾶγμα ἀντιλογία. Μὲ τὴν πρότασιν αὐτὴν ὁ Ἀντισθένης ἠρνεῖτο τὴν δυνατότητα πάσης διαλεκτικῆς συζητήσεως, ἐφ' ὅσον κατ' αὐτὴν γίνεται ἀντιπαραβολὴ καὶ ἀντιμετώπισις ἀντιθετικῶν ἀπόψεων ἀναφερομένων εἰς τὸ αὐτὸ θέμα. Κατὰ συνέπειαν ἡ λογικὴ ἔρευνα δὲν ἠδύνατο νὰ προχωρήσῃ εἰς τὰ προβλήματα τῆς ἀντιπαραβολῆς καὶ ἐξακριβώσεως τῶν λογικῶν σχέσεων, διατυπουμένων δι' ἀντιθέτων πρὸς ἀλλήλας λογικῶν κρίσεων καὶ προτάσεων.

Ἀλλὰ καὶ μία τρίτη ὁμὰς δυσχερειῶν προέκυπτεν ἀπὸ τὴν στενὴν ἑρμηνείαν τῆς λογικῆς ἀρχῆς τῆς ταυτότητος. Οἱ ὀπαδοὶ τοῦ Παρμενίδου ὑπεστήριζον μετὰ φανατισμοῦ ὅτι πᾶν πρᾶγμα ἀποτελεῖ ταυτότητα μὲ τὸν ἑαυτόν του, εἶναι ὅ,τι εἶναι καὶ τίποτε ἄλλο. Συμφώνως πρὸς τὴν ἀρχὴν αὐτὴν δὲν δικαιούμεθα νὰ εἴπωμεν «ὁ ἄνθρωπος εἶναι λευκὸς», διότι ἄλλο πρᾶγμα εἶναι ἡ ἔννοια τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἄλλο πρᾶγμα εἶναι ἡ ἔννοια τῆς λευκότητος. Ὀρθὴ εἶναι μόνον ἡ πρότασις, ἥτις λέγει: «ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἄνθρωπος». Εἰς ἕνα τοιοῦτον ἄκαμπτον ἐλεατισμὸν ἦσαν προσηλωμένοι οἱ Μεγαρικοὶ φιλόσοφοι, προεξάρχοντος τοῦ Εὐκλείδου, καὶ οἱ πρῶτοι Κυνικοὶ μὲ ἀρχηγὸν τὸν Ἀντισθένη.

Οἱ Μεγαρικοὶ ἐδίδασκον ὅτι τὴν ἀληθινὴν πραγματικότητα τὴν ἀποτελοῦν νοηταὶ ὀντότητες, αἵτινες ὑφίστανται κεχωρισμένως ἀλλήλων. Οἱ Κυνικοὶ τοῦ Ἀντισθένους ἦσαν αἰσθησιοκράται καὶ ἐδέχοντο ὅτι ἡ πραγματικότης συναπαρτίζεται ἀπὸ χωριστῶς ὑφισταμένας ἀντικειμενικότητας, τὰς ὁποίας ἑκάλουν στοιχεῖα. Ἕκαστον στοιχεῖον ὑπάρχει χωριστὰ καὶ δηλοῦται μὲ ἓν ξεχωριστὸν καὶ μοναδικὸν ὄνομα. Συμφώνως πρὸς ἀμφοτέρας τὰς μνημονευθείσας θεωρίας, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπάρξουν οὔτε λεκτικοὶ οὔτε λογικοὶ συνδυασμοί. Δὲν δυνάμεθα νὰ ἐκφέρωμεν κρίσεις ἐχούσας τὸν τύπον Υ εἶναι Κ, διότι τὰ ἀποτελοῦντα τὴν πραγματικότητα στοιχεῖα ἔχουν χωριστὴν ὕπαρξιν μὴ δυνάμενα νὰ ἔλθουν εἰς ἀλληλεπικοινωνίαν. Κατὰ συνέπειαν ἀμφότεραι αἱ θεωρίαι ὑπεστήριζον ὅτι δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ ἡ λογικὴ κρίσις ὡς λειτουργία, ἀποδίδουσα ἓν κατηγορούμενον εἰς ἓν ὑποκείμενον. Ὁ Ἀντισθένης ἔλεγεν ὅτι τὸ μόνον τὸ ὁποῖον δυνάμεθα νὰ κάμωμεν εἶναι νὰ ἀναλύωμεν τὸ περιεχόμενον τῶν λεκτικῶν ἐνδείξεων, «ἀρχὴ παιδεύσεως ἡ τῶν ὀνομάτων ἐπίσκεψις». Συνηντᾶτο οὕτω μὲ τὰς περὶ «ὀρθοεπείας» δοξασίας τῶν ὀπαδῶν τοῦ Ἡρακλείτου. Αἱ δοξασίαι τῶν Μεγαρικῶν καὶ Κυνικῶν ἀπετέλουν ἐμπόδια παρακωλύοντα τὴν θεμελίωσιν θεωρίας δυναμένης νὰ μελετήσῃ τὴν λειτουργίαν τῆς ἀποφαντικῆς προτάσεως καὶ τῆς λογικῆς κρίσεως.

Πρὸς ὑπερνίκησιν τῶν σημειωθεισῶν δυσχερειῶν ἐπάλαισεν ἐπὶ πολλὰ ἔτη ὁ Πλάτων.. Ἤδη εἰς τὸν διάλογόν του «Κρατύλος», ὅστις ἔχει γραφῇ περὶ τὸ 385 π.Χ., εἶχεν ἐξετάσει τὸ πρόβλημα τὸ ἀναφερόμενον εἰς τὴν κατασκευὴν τῆς λεκτικῆς προτάσεως. Θεωρεῖ τὴν πρότασιν (λόγον) ὡς σύνθεσιν ἀπαρτιζομένην ἀπὸ «ὀνόματα» καὶ «ρήματα». Διὰ τῆς λέξεως «ὄνομα» ὁ Πλάτων δὲν θέλει νὰ δηλώσῃ τὴν γραμματικὴν κατηγορίαν τῶν λέξεων τὰς ὁποίας σήμερον ἡ γραμματικὴ ὀνομάζει ὀνόματα. Ὁ Πλάτων νοεῖ τὸ ὄνομα εἰς τὴν σημασίαν τοῦ λογικοῦ ὑποκειμένου. Ὄνομα εἶναι ἐκεῖνο εἰς τὸ ὁποῖον δύναται νὰ ἀπο-

δοθῆ εἰς οἱοσδήποτε χαρακτηρισμὸς ἢ ἰδιότης. Καὶ τὸ ἐνάρθρως ἐκφερόμενον ρῆμα, π.χ. «τὸ ἐστί», «τὸ κινεῖται», δύναται νὰ ληφθῆ ὡς ὄνομα. Ὑπὸ τὴν ἔνδειξιν «ρῆμα» νοεῖ ὁ Πλάτων πᾶσαν λέξιν, ἡ ὁποία δηλοῖ οἱανδήποτε χαρακτηριστικὴν ἰδιότητα, ἐνέργειαν, κατάστασιν ἀποδιδομένην εἰς ἓν ὑποκείμενον. Τὸ οὕτω νοούμενον ρῆμα ἰσοδυναμεῖ μὲ τὸν ὅρον «κατηγόρημα» τῆς νεωτέρας γραμματικῆς. Ἡ λογικὴ πρότασις, ὁ «λόγος» κατὰ τὸν Πλάτωνα εἶναι σύνθεσις ὀνόματος καὶ ρήματος: «λόγοι γὰρ που ὡς ἐγὼιμαι ἡ τούτων σύνθεσίς ἐστιν» (Κρατ. 431 Β) (διότι, ἂν δὲν ἀπατῶμαι, αἱ λεκτικαὶ προτάσεις εἶναι σύνθεσις ἀπαρτιζομένη ἀπὸ αὐτά, δηλαδὴ ἀπὸ τὰ ὀνόματα καὶ τὰ ρήματα). Τὴν τελειωτικὴν ἀπάντησιν εἰς τὸ τεθὲν πρόβλημα ἔδωκεν ὁ Πλάτων εἰς τὸν διάλογον «Σοφιστής», ὅστις ἐγράφη πάντως περισσότερον ἀπὸ εἴκοσιν ἔτη μετὰ τὸν «Κρατύλον». Κατὰ τὸ διαρρεῦσαν ἐν τῷ μεταξὺ διάστημα, εἰς τὸν διάλογον «Θεαίτητος» εἶχεν ἐξετασθῆ τὸ θέμα τὸ ἀναφερόμενον εἰς τὴν δυνατότητα τῆς ὑπάρξεως λογικῶν κρίσεων μὲ ψευδὲς περιεχόμενον. Εἰς τὸν «Παρμενίδην» εἶχε διευκρινισθῆ ἡ σχέσις τῆς ἑνότητος πρὸς τὴν πολλότητα καὶ εἶχε δειχθῆ ὅτι ὁ νοητὸς κόσμος τῶν ἰδεῶν δὲν πρέπει νὰ θεωρῆται ὑπὸ τὸ πρῖσμα στατικῆς ἀλλὰ δυναμικῆς προοπτικῆς. Διὰ τῶν ἐρευνῶν του τούτων, αἵτινες εἶχον διεξαχθῆ ἐπὶ τῆς γνωσιολογικῆς καὶ μεταφυσικῆς περιοχῆς τῆς ἐρεύνης, εἶχεν ὁ Πλάτων προπαρασκευάσει καὶ τὴν τελειωτικὴν λύσιν τοῦ προβλήματος τοῦ ἀναφερομένου εἰς τὴν διευκρίνισιν τῆς οὐσίας καὶ τῆς λειτουργίας τῆς λογικῆς κρίσεως καὶ τῆς λεκτικῆς προτάσεως.

Ἐσημειώσαμεν εἰς τὰ προηγούμενα ὅτι οἱ Σοφισταὶ ὁρμώμενοι ἀπὸ τὴν διδασκαλίαν τοῦ Παρμενίδου, συμφώνως πρὸς τὴν ὁποίαν τὸ ψεῦδος ἐπειδὴ ἀνήκει εἰς τὴν κατηγορίαν τοῦ μὴ ὄντος δὲν ἔχει ὕπαρξιν, ἰσχυρίζοντο ὅτι ψευδὴς πρότασις δὲν δύναται νὰ ὑπάρξη. Εἰς τὸν «Σοφιστὴν» (260 C) ἐκφράζει τὸν περίεργον αὐτὸν ἰσχυρισμὸν ὁ Πλάτων κατὰ τὸν ἀκόλουθον τρόπον: «Τὸν δὲ γε σοφιστὴν ἔφαμεν ἐν τούτωι που τῶι τόπωι καταπεφευγέναι μέν, ἔξαρνον δὲ γεγονέναι τὸ παράπαν μηδ' εἶναι ψεῦδος· τὸ γὰρ μὴ ὂν οὔτε διανοεῖσθαί τινα οὔτε λέγειν· οὐσίας γὰρ οὐδὲν οὐδαμῆι τὸ μὴ ὂν μετέχειν... Νῦν δὲ γε τοῦτο μὲν ἐφάνη μετέχον τοῦ ὄντος, ὥστε ταύτηι μὲν ἴσως οὐκ ἂν μάχοιτο ἔτι· τάχα δ' ἂν φαίη τῶν εἰδῶν τὰ μὲν μετέχειν τοῦ μὴ ὄντος, τὰ δ' οὔ καὶ λόγον δὴ καὶ δόξαν εἶναι τῶν οὐ μετεχόντων» (Εἴπομεν βεβαίως ὅτι ὁ σοφιστὴς κάπου εἰς αὐτὴν τὴν περιοχὴν ἔχει καταφύγει, ἔχει δὲ ἀρνηθῆ ἐξ ὁλοκλήρου νὰ παραδεχθῆ ὅτι ὑπάρχει τὸ ψεῦδος. Διότι ἰσχυρίζεται ὁ σοφιστὴς ὅτι τὸ μὴ ὄν (εἰς τὴν κατηγορίαν τοῦ ὁποίου ὑπάγεται τὸ ψεῦδος) κανεὶς δὲν δύναται οὔτε νὰ τὸ σκεφθῆ, οὔτε νὰ τὸ ἐκφράση διὰ λεκτικῆς προτάσεως. Διότι κατὰ κανένα τρόπον καὶ κατὰ καμμίαν ἄποψιν εἶναι δυνατὸν νὰ ἔχη μετοχὴν εἰς τὴν ὕπαρξιν τὸ μὴ ὄν... Τώρα ὅμως κατέστη φανερὸν ὅτι τὸ μὴ ὂν ἔχει μετοχὴν εἰς τὴν ὕπαρξιν, ὥστε εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο δὲν θὰ θελήση νὰ δώση τὴν μάχην του ὁ σοφιστής. Κατὰ πᾶσαν ὅμως πιθανότητα θὰ εἴπη ὅτι μερικαὶ ἀπὸ τὰς ἰδέας (δηλαδὴ ἀπὸ τὰς τάξεις εἰς τὰς ὁποίας κατατάσσονται ὁμοειδῆ πράγματα) ἔχουν μετοχὴν εἰς τὸ μὴ ὄν, ἄλλαι ὅμως δὲν ἔχουν, ἡ λεκτικὴ ὅμως πρότασις καὶ ἡ λογικὴ κρίσις, θὰ εἴπη ὁ σοφιστὴς ὅτι πρέπει νὰ καταταχθοῦν εἰς τὴν ὁμάδα τῶν ἰδεῶν, αἱ ὁποῖαι δὲν μετέχουν εἰς τὸ μὴ ὄν). Τὸ πρῶτον ἐπιχείρημα τῶν Σοφιστῶν ἦτο ὁ ἰσχυρισμὸς ὅτι τὸ μὴ ὂν δὲν ἔχει ὕπαρξιν. Ἀφοῦ ὅμως διὰ τῆς διαλεκτικῆς συζητήσεως ἐξετοπίσθησαν οἱ σοφισταὶ ἀπὸ τὴν θέσιν αὐτήν, θέλουν ἤδη νὰ ἀντιτάξουν ἄλλο ἐπιχείρημα καὶ νὰ εἴπουν ὅτι ἡ λεκτικὴ πρότασις καὶ ἡ κρίσις δὲν μετέχουν τοῦ μὴ ὄντος καὶ τοῦ ψεύδους. Ὁ Πλάτων ἀναλαμβάνει νῦν νὰ ἀποδείξη ὅτι ὑπάρχει μία τοιαύτη μετοχή, ὅτι δηλαδὴ ὑπάρχουν ψευδεῖς λεκτικαὶ προτάσεις καὶ κρίσεις: «καὶ δεῖ δὴ ψεῦδος ὡς ἔστι καὶ περὶ λόγου καὶ περὶ δόξαν ἀποδεῖξαι» (Σοφ. 261 Β) (καὶ πρέπει τώρα νὰ ἀποδείξωμεν ὅτι ὑπάρχει ἐν σχέσει μὲ τὴν λεκτικὴν πρότασιν καὶ τὴν λογικὴν κρίσιν ψεῦδος).

Τὴν ἀπόδειξιν ταύτην ἀναλαμβάνει νὰ φέρη εἰς πέρας ὁ Πλάτων, ὑποβάλλων εἰς ἀκριβολογικὴν ἀνάλυσιν κατ' ἀρχὰς τὴν λεκτικὴν πρότασιν. Ἐπανερχόμενος εἰς τὴν γνώμην τὴν ὁποίαν εἶχε διατυπώσει εἰς τὸ σημειωθὲν εἰς τὰ προηγούμενα χωρίον τοῦ «Κρατύλου», λέγει ὅτι τὰ συστατικὰ πάσης λεκτικῆς προτάσεως εἶναι τὸ ὄνομα καὶ τὸ ρῆμα: «Τὸ μὲν ἐπὶ ταῖς πράξεσιν ὂν δήλωμα ρῆμά που λέγομεν... Τὸ δὲ γε ἐπ' αὐτοῖς ἃ ἐκεῖνα πράττουσι σημεῖον τῆς φωνῆς ἐπιτεθὲν ὄνομα» (αὐτόθι 262 Α) (ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον χρησιμοποιεῖται διὰ νὰ ἐκφράση τὰς (διαφόρους) ἐνεργείας, τὸ ὀνομάζομεν, ἂν δὲν ἀπατῶμαι, ρῆμα... Τὸ λεκτικὸν ὅμως σημεῖον, τὸ ὁποῖον ὁρίζομεν διὰ τὴν ἔκφρασιν τῶν (ὑποκειμένων) τὰ ὁποῖα ἐκτελοῦν τὰς ἐνεργείας, τὸ ὀνομάζομεν ὄνομα). Ἡ λεκτικὴ πρότασις δὲν ἀποτελεῖται ἀπὸ ὀνόματα ἢ ρήματα μονομερῶς λαμβανόμενα, ἀλλ' ἐκ τῆς συμπλοκῆς τῶν ὀνομάτων καὶ τῶν ρημάτων: «λόγος ἐγένετο εὐθὺς ἡ πρώτη συμπλοκή, σχεδὸν τῶν λόγων ὁ πρῶτος καὶ σμικρότατος» (σχηματίζεται (διὰ τοῦ συνδυασμοῦ ὀνομάτων καὶ ρημάτων) ἀμέσως ἡ πρώτη σύνδεσις καὶ ἀποτελεῖται ἡ πρωταρχικὴ σχεδὸν καὶ βραχυτάτη πρότασις). Ὁ ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος εἰσαγόμενος ἐνταῦθα χαρακτηρισμὸς τῆς λεκτικῆς προτάσεως ὡς «συμπλοκῆς» ἀπετέλεσε θεμελιώδες στοιχεῖον διὰ τὴν οἰκοδόμησιν τῆς ἀποφαντικῆς λογικῆς. Ὄχι μόνον ὁ Ἀριστοτέλης ἐδέχθη τὸν ὅρον τοῦτον ὡς ἀποτελοῦντα οὐσιώδες χαρακτηριστικὸν τῆς λογικῆς κρίσεως, ἀλλὰ καὶ ὁ Λάϊμπνιτς, ὅστις εἰς τὸ σύγγραμμά του «Πρῶται ἀλήθειαι» νοεῖ τὴν πρότασιν ὡς «CONNEXIO INTER TERMINOS ENUNTIATIONIS» (συμπλοκὴ μεταξὺ τῶν ὅρων τῆς ἀποφάνσεως). Καθορίζων ἀκριβέστερον τὴν οὐσίαν τῆς λεκτικῆς προτάσεως, γράφει ὁ Πλάτων τὰ ἀκόλουθα: «Ὅταν εἴπηι τις ἄνθρωπος μανθάνει, λόγον εἶναι φήις τοῦτον ἐλάχιστον καὶ πρῶτον; Ἔγωγε. Δηλοῖ γὰρ ἤδη που τότε περὶ τῶν ὄντων ἢ γιγνομένων ἢ γεγονότων ἢ μελλόντων καὶ οὐκ ὀνομάζει μόνον, ἀλλά τι περαίνει συμπλέκων τὰ ρήματα τοῖς ὀνόμασι. Διὸ λέγειν τε αὐτὸν ἀλλ' οὐ μόνον ὀνομάζειν εἴπομεν καὶ δὴ καὶ τῶι πλέγματι τούτωι τὸ ὄνομα ἐφθεγξάμεθα λόγον» (αὐτόθι 262 C). («Ὅταν εἴπη κανείς, ὁ ἄνθρωπος μανθάνει, δέχεσαι ὅτι ἡ ἔκφρασις αὕτη ἀποτελεῖ συντομωτάτην καὶ στοιχειωδεστάτην πρότασιν; Μάλιστα δέχομαι. Διότι τότε πλέον παρέχει μίαν ἔνδειξιν ἀναφερομένην εἰς πράγματα ὑπάρχοντα, ἢ γινόμενα ἢ ἔχοντα ἤδη γίνει, ἢ μέλλοντα νὰ γίνουν. Δὲν ἀποτελεῖ μόνον ὀνομασίαν ἑνὸς πράγματος, ἀλλὰ παρουσιάζει ἕνα ἀποτελειωμένον ἰσχυρισμὸν διὰ τοῦ συνδυασμοῦ τῶν ρημάτων μὲ τὰ ὀνόματα. Διὰ τοῦτο εἴπομεν ὅτι ἡ λεκτικὴ πρότασις παρουσιάζει ἕνα λεκτικὸν ἰσχυρισμὸν καὶ δὲν εἶναι ἁπλῆ μόνον ἐκφώνησις ἑνὸς ὀνόματος καὶ διὰ τοῦτο εἰς αὐτὸ τὸ σύμπλεγμα ἐδώκαμεν τὸ ὄνομα τοῦ λόγου, δηλαδὴ τῆς λεκτικῆς προτάσεως). Εἶναι ἄξιον σημειώσεως ὅτι ἡ λεκτικὴ πρότασις νοεῖται ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος ὡς «πρᾶξις». Ὡς χαρακτηριστικὸν αὐτῆς καθορίζεται τὸ ὅτι «περαίνει τι», φέρει κάτι εἰς πέρας. Ἐτυμολογικῶς τὸ πράττειν, παρ' Ὁμήρῳ «πρήσσειν», ἔχει τὴν σημασίαν τοῦ διατρέχειν μίαν ὁδόν, τοῦ φέρειν εἰς πέρας κάτι. «Πρᾶγμα» εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα μιᾶς τοιαύτης προσπαθείας. Ὁ Πλάτων ἐνστικτωδῶς ἀντιλαμβάνεται καὶ ἐτυμολογικῶς ὑποδηλοῖ τὸν πρακτικὸν χαρακτῆρα τῆς λογικῆς κρίσεως, τὸν ὁποῖον θὰ ἔλθουν νὰ ἐξάρουν κατὰ μὲν τὴν ἀρχαιότητα οἱ Στωικοί, κατὰ δὲ τὴν νεωτέραν ἐποχὴν οἱ Νεοκαντιανοὶ τῆς σχολῆς τῆς Βάδης (Ρίκερτ). Τὴν μεταξὺ τοῦ ὑποκειμένου καὶ τοῦ κατηγορήματος σχέσιν ὁ Πλάτων νοεῖ ὡς καθορισμὸν τοῦ ὑποκειμένου διὰ τῆς ἐννοίας τοῦ ρήματος. Εἶναι ἡ σχέσις αὕτη «κοινωνία παθήματος» (Σοφ. 252 Β), συμμετοχὴ τοῦ ὑποκειμένου εἰς τὴν κατάστασιν τὴν δηλουμένην ὑπὸ τοῦ ρήματος. Ἡ τοιαύτη κοινωνία τῶν λεκτικῶν στοιχείων ἔχει ὡς ὀντολογικὴν βάσιν τὴν «κοινωνίαν τῶν ἰδεῶν». Ὅταν λέγωμεν «ὁ Θεαίτητος κάθηται», «τὰ ὄντα ἠρεμοῦν», δηλοῦται ὅτι εἰς τὰ ὑποκείμενα Θεαίτητος καὶ ὄντα, προσιδιάζει ἡ κατάστασις ἡ δηλουμένη διὰ τῆς ἐννοίας τῶν ρημάτων κάθημαι, κινοῦμαι. Ἡ ἀπόδοσις ὅμως εἰς ἓν ὑποκείμενον μιᾶς καταστάσεως ἢ ἰδιότητος σημαίνει τὸν ἀποκλεισμὸν παντὸς ἄλλου καθορισμοῦ, ἐκτὸς ἐκείνου ὁ ὁποῖος ἀποδίδεται εἰς αὐτὸ διὰ τοῦ ρήματος. Ὅταν λέγωμεν «ὁ Θεαίτητος κάθηται» ἀποκλείομεν πάντα ἄλλον προσδιορισμόν. Δηλοῦμεν ὅτι ὁ Θεαίτητος κατὰ τὴν στιγμὴν αὐτὴν οὔτε τρέχει, οὔτε ἀναγινώσκει κ.λπ. Καταρτίζομεν μίαν πρότασιν τῆς μορφῆς «Υ δὲν εἶναι Χ». Ὥστε εἶναι φανερὸν ὅτι διὰ τῆς λεκτικῆς προτάσεως καὶ λογικῆς κρίσεως ἐκφράζεται ὄχι μόνον τί κάμνει καὶ τί εἶναι τὸ ὑποκείμενον, ἀλλὰ καὶ τί δὲν κάμνει καὶ τί δὲν εἶναι. Πρόκειται περὶ κρίσεων, τὰς ὁποίας ἡ νεωτέρα λογικὴ καλεῖ ἀπειροδυνάμους, δηλαδὴ «Υ εἶναι ὄχι Χ».

Ἔχων ὑπ' ὄψιν τὴν ἰδιότητα ταύτην τῆς λογικῆς κρίσεως λέγει ὁ Πλάτων ὅτι ὁ λόγος (λογικὴ κρίσις καὶ λεκτικὴ πρότασις) μετέχει καὶ εἰς τὸ «μὴ ὄν». Ἐκ τῆς προτάσεως ταύτης συνάγεται ἡ ἀκολουθία ὅτι καὶ τὸ «μὴ ὄν», ὅπερ προκειμένου περὶ τῶν λογικῶν κρίσεων εἶναι τὸ ψεῦδος, μετέχει εἰς τὸ εἶναι, δηλαδὴ ἔχει θετικὴν ὕπαρξιν. Οὕτω καταρρίπτεται ἡ πρότασις τοῦ Παρμενίδου, ἥτις λέγει ὅτι τὸ μὴ ὂν ὡς ἀνύπαρκτον εἶναι ἀδύνατον νὰ καταστῆ ἀντικείμενον σκέψεως καὶ λεκτικῆς ἐκφράσεως. Τὸ «μὴ ὄν», τοῦ ὁποίου ἀναγνωρίζεται ἡ ὕπαρξις, δὲν εἶναι τὸ εἰς ἀπόλυτον στερητικὴν σημασίαν νοούμενον μὴ ὄν, τὸ «μηδαμῶς καθαυτὸ οὐκ ὄν». Πρέπει νὰ νοηθῆ εἰς σχετικὴν σημασίαν ὡς ἰσοδυναμοῦν πρὸς τὴν ἔννοιαν τῆς ἑτερότητος. Ὁ Πλάτων τὸ ταυτίζει μὲ «τὴν θατέρου φύσιν» καὶ λέγει «τὴν γὰρ θατέρου φύσιν ἀπεδείξαμεν, οὖσάν τε καὶ κατακεκερματισμένην ἐπὶ πάντα τὰ ὄντα πρὸς ἄλληλα» (ἀπεδείξαμεν ὅτι ἡ φύσις τῆς ἑτερότητος (διαφορᾶς) ὑπάρχει καὶ ἔχει τεμαχισθῆ καὶ διαμοιρασθῆ εἰς ὅλα τὰ ὄντα θεωρούμενα εἰς τὰς ἀμοιβαίας των συσχετίσεις).

Ἐπὶ τῇ βάσει τῶν εὑρεθέντων καθορισμῶν τοῦ μὴ ὄντος λύεται καὶ τὸ πρόβλημα τὸ ὁποῖον ἐρωτᾶ πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπάρξουν ψευδεῖς λογικαὶ κρίσεις καὶ ποῖος ὁρισμὸς πρέπει νὰ δοθῆ εἰς τὴν ἀληθῆ καὶ ψευδῆ λογικὴν κρίσιν. Ὁ Πλάτων διὰ νὰ λύση τὴν τεθεῖσαν ἀπορίαν ἐργάζεται μὲ δύο λογικὰς κρίσεις. Ἂς λάβωμεν, λέγει, δύο κρίσεις: «ὁ Θεαίτητος κάθηται» καὶ «ὁ Θεαίτητος ἵπταται». Ἂν τὰς συγκρίνωμεν, θὰ διαπιστώσωμεν ὅτι ἡ πρώτη μᾶς παρέχει μίαν περιγραφὴν τῆς καταστάσεως εἰς τὴν ὁποίαν πραγματικῶς εὑρίσκεται ὁ Θεαίτητος. Ἄρα «λέγει τὰ ὄντα» ἐν σχέσει μὲ τὸν Θεαίτητον. Ἡ δευτέρα «ὁ Θεαίτητος ἵπταται» ἀποδίδει εἰς τὸν Θεαίτητον μίαν ἐνέργειαν, «τὸ ἵπτασθαι», ἥτις ἀληθεύει περὶ τῶν πτηνῶν, δὲν συμβιβάζεται ὅμως μὲ τὴν πραγματικὴν φύσιν τοῦ Θεαιτήτου. Ἀποδίδει εἰς αὐτὸν μίαν ἄλλην κατάστασιν, ἥτις δὲν ἀνήκει εἰς αὐτόν. Ἡ εἰς αὐτὸν ἀποδιδομένη κατάστασις εἶναι διάφορος τῆς πραγματικῆς του καταστάσεως, «λέγει περὶ τοῦ Θεαιτήτου τὰ μὴ ὄντα ὡς ὄντα» (Σοφ. 263 Β) (ἀποδίδει εἰς τὸν Θεαίτητον μίαν ἀνύπαρκτον κατάστασιν, ὡσὰν νὰ ἦτο αὐτὴ ὑπαρκτή). Ἀποδίδει εἰς τὸν Θεαίτητον «ὄντων δὲ γε ὄντα ἕτερα» (πράγματα τὰ ὁποῖα εἶναι διαφορετικὰ ἀπὸ ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα ἀποτελοῦν τὴν πραγματικήν του κατάστασιν). Συνεπῶς εὑρέθη ὁ ὁρισμὸς τῆς ἀληθοῦς καὶ ψευδοῦς προτάσεως καὶ λογικῆς κρίσεως. Ἀληθὴς πρότασις καὶ κρίσις εἶναι ἐκείνη ἥτις ἐκφράζει τὰ πράγματα ὅπως ἀκριβῶς εἶναι, «λέγει τὰ ὄντα ὡς ἔστι». Ψευδὴς κρίσις

καὶ πρότασις εἶναι ἐκείνη ἡ ὁποία ἐκφράζει ἐν σχέσει μὲ ἓν ὑποκείμενον, πράγματα διάφορα ἀπὸ τὰ πραγματικά, «λέγει ἕτερα τῶν ὄντων», ἐμφανίζει τὰ διάφορα πράγματα ὡς ἀποτελοῦντα ταυτότητα καὶ τὰ μὴ ὄντα ὡς ὄντα, «λέγει θάτερα ὡς τὰ αὐτὰ καὶ μὴ ὄντα ὡς ὄντα». Εἶναι προφανὲς ὅτι, κατὰ τὸν Πλάτωνα τὸ ψεῦδος εἶναι «ἑτερολογία». Μίαν τοιαύτην ἀντίληψιν εἶχεν ἀναπτύξει ὁ Ἀθηναῖος φιλόσοφος καὶ εἰς τὸν διάλογόν του «Θεαίτητος», ἔνθα ἐχαρακτήριζε τὸ ψεῦδος ὡς «ἀλλοδοξίαν», «ἀλλοδοξίαν τινὰ οὖσαν ψευδῆ φαμὲν εἶναι δόξαν, ὅταν τίς τι τῶν ὄντων ἄλλο αὖ τῶν ὄντων ἀνταλλαξάμενος τῇ διανοίαι φῇ εἶναι» (Θεαίτ. 189 C) (Λέγομεν ὅτι ἡ ψευδὴς δοξασία εἶναι κάποια ἀλλοδοξία, ἡ ὁποία συμβαίνει, ὅταν κάποιος εἰς τὴν σκέψιν του ἓν πραγματικὸν ὂν τὸ συγχέῃ μὲ ἓν ἄλλο πραγματικὸν ὂν καὶ λέγῃ ὅτι τοῦτο εἶναι ἄλλο). Ἐπίσης καὶ εἰς τὸν «Κρατύλον» (385 B) ἀπαντᾶ ὁ αὐτὸς ὁρισμὸς τῆς λεκτικῆς προτάσεως: «λόγος ὃς ἂν τὰ ὄντα λέγῃ ὡς ἔστιν, ἀληθής· ὃς δ' ἂν ὡς οὐκ ἔστι, ψευδής». Καὶ εἰς τὸν «Εὐθύδημον» (284 C) λέγεται ἐν σχέσει μὲ τὸν ψευδῆ λόγον: «τὰ ὄντα μὲν τρόπον τινὰ λέγει, οὐ μέντοι ὥς γε ἔχει» (ἐκφράζει τὰ ὄντα κατὰ κάποιον τρόπον, δὲν τὰ ἐκφράζει ὅμως ὅπως ἔχουν). Οἱ διδόμενοι εἰς τοὺς πρωϊμωτέρους πλατωνικοὺς διαλόγους ὁρισμοὶ τῆς λεκτικῆς προτάσεως καὶ κρίσεως εἶναι οἱ αὐτοί, ἀλλὰ οὐχὶ καὶ θεμελιωμένοι ἐπὶ ὀντολογικῆς βάσεως. Ἡ πλήρης λύσις τοῦ προβλήματος συντελεῖται εἰς τὸν «Σοφιστὴν» διὰ τῆς διευκρινίσεως τοῦ γενικοῦ ὀντολογικοῦ προβλήματος τοῦ ἐξετάζοντος τὸ νόημα τοῦ ὄντος.

Στηριζόμενος ὁ Πλάτων εἰς τὰ πορίσματα τῶν γενομένων εἰς τὸν «Σοφιστὴν» ἀναζητήσεων, προχωρεῖ εἰς τὸν καθορισμὸν τῆς οὐσίας τῆς λογικῆς κρίσεως. Διασαφηνίζει ὑπὸ ποίαν σημασίαν πρέπει νὰ λαμβάνεται ὁ ὅρος «διάνοια» ἐν σχέσει μὲ τὸν λόγον: «Οὐκοῦν διάνοια μὲν καὶ λόγος ταυτόν· πλὴν ὁ μὲν ἐντὸς τῆς ψυχῆς πρὸς αὐτὴν διάλογος ἄνευ φωνῆς γιγνόμενος... ἐπωνομάσθη διάνοια. Τὸ δὲ γ' ἀπ' ἐκείνης ῥεῦμα διὰ τοῦ στόματος τὸ μετὰ φθόγγου κέκληται λόγος... Καὶ μὴν ἐν λόγοις αὐτὸ ἴσμεν ὃν φάσιν τε καὶ ἀπόφασιν». ('Η σκέψις καὶ ἡ διὰ τοῦ λόγου ἔκφρασις εἶναι ἓν καὶ τὸ αὐτὸ μὲ τὴν διαφορὰν ὅτι ὁ μὲν διάλογος τὸν ὁποῖον κάμνει μέσα της ἡ ψυχὴ μὲ τὸν ἑαυτόν της καὶ ὁ ὁποῖος γίνεται χωρὶς λεκτικὴν φωνητικὴν ἔκφρασιν, ἔλαβε τὸ ὄνομα διάνοια (δηλαδὴ σκέψις). Ἐκεῖνο ὅμως τὸ ὁποῖον ἀπορρέει ἀπὸ τὴν σκέψιν καὶ διοχετεύεται διὰ τοῦ στόματος μὲ ἠχητικὴν ἔκφρασιν ἔχει ὀνομασθῆ λόγος. Καὶ βεβαίως εἰς τὴν λεκτικὴν ἔκφρασιν γνωρίζομεν καλῶς ὅτι ἐνυπάρχει ἀφ' ἑνὸς μὲν ἡ βεβαίωσις, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἡ ἄρνησις) (Σοφ. 262 E). Ὡς χαρακτηριστικὸν τῆς λεκτικῆς ἐκφράσεως καὶ προτάσεως καθορίζει ὁ Πλάτων τὴν θετικὴν βεβαίωσιν τῆς συνδέσεως τοῦ ὑποκειμένου πρὸς τὸ κατηγορούμενον «φάσιν» καὶ ἀφ' ἑτέρου τὴν ἀρνητικὴν ἄρσιν «ἀπόφασιν». Οἱ ὅροι «φάσις», «ἀπόφασις» θὰ χρησιμοποιηθοῦν κατόπιν ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους ὅστις ὁρίζει (24 α 16) τὴν πρότασιν ὡς «λόγον καταφατικὸν ἢ ἀποφατικὸν τινὸς κατά τινος». Προχωρῶν εἰς τοὺς ὁρισμούς του ὁ Πλάτων καθορίζει τὴν «δόξαν» (δηλαδὴ κρίσιν) ὡς «διανοίας ἀποτελεύτησιν», δηλαδὴ ὡς ἐνέργειαν κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ σκέψις φθάνει εἰς ἓν ἀποτέλεσμα τὴν δὲ «φαντασίαν» ὡς «σύμμειξιν αἰσθήσεως καὶ δόξης» σύζευξιν τῆς αἰσθήσεως καὶ λογικῆς κρίσεως. Πράγματι τὸ ἐποπτικὸν περιεχόμενον τῆς φαντασίας γίνεται ἀφορμὴ νὰ συσχετίζεται αὐτὴ μὲ τὴν αἴσθησιν.

Ὁ σύγχρονος ἀναγνώστης, εἰς τὸν ὁποῖον οἱ ὁρισμοὶ οἱ διδόμενοι ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος ἐν σχέσει μὲ τὴν λογικὴν κρίσιν καὶ πρότασιν φαίνονται αὐτονόητοι, θὰ προβάλῃ τὸ ἐρώτημα εἰς τί ἐχρησίμευσαν αἱ ἐπίμονοι ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου ἀναζητήσεις τοῦ Ἀθηναίου φιλοσόφου. Ἡ ἀπάντησις εἶναι εὔκολον νὰ δοθῇ. Ἂν δὲν ἐπελαμβάνετο τῆς διευκρινίσεως τῶν προβλημάτων τούτων ὁ Πλάτων, δὲν θὰ ἦτο δυνατὸν ἡ ἐπιστημονικὴ καὶ φιλοσοφικὴ σκέψις νὰ προχωρήσῃ εἰς νέας ἀνακαλύψεις. Οἱ σοφισταὶ ἔθετον ὑπὸ ἀμφισβήτησιν τὴν ἀξίαν τῆς λογικῆς σκέψεως. Ἀρνούμενοι τὴν ὕπαρξιν ψευδῶν κρίσεων ἐμηδένιζον τὴν δυνατότητα νὰ ὑπάρξῃ ἓν κριτήριον ἐπιστημονικῆς ἀληθείας. Ὅλαι αἱ λογικαὶ κρίσεις ἐνεφανίζοντο ὡς ἐχουσαι ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῆς ἀληθινότητός των τὴν αὐτὴν ἀξίαν. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ὅμως θὰ ἦτο ἀδύναταν νὰ δημιουργηθῇ ἀληθινὴ ἐπιστήμη. Προϋπόθεσις τῆς ἐπιστημονικῆς σκέψεως εἶναι ὅτι δὲν εἶναι ὅλαι ἀνεξαιρέτως αἱ λογικαὶ κρίσεις ἀληθεῖς. Τὸ ἔργον τοῦ ἐπιστήμονος ἔγκειται εἰς τὸ νὰ διακρίνῃ ποῖαι εἶναι αἱ ἀληθεῖς λογικαὶ κρίσεις καὶ νὰ ἐναρμονίσῃ ταύτας εἰς ἓν συστηματικὸν σύνολον. Αἴροντες οἱ σοφισταὶ τὴν διάκρισιν τῶν ἀληθινῶν ἀπὸ τὰς ψευδεῖς κρίσεις ἔκαμνον ἀδύνατον τὴν οἰκοδόμησιν οἱουδήποτε ἐπιστημονικοῦ συστήματος. Ὁ Πλάτων διέκρινεν ὅτι οἱ μονομερῶς ἐφαρμόζοντες τὴν ἀρχὴν τῆς λογικῆς ταυτότητος ὀπαδοὶ τοῦ Ἐλεάτου φιλοσόφου Παρμενίδου δὲν εἶχον κατανοήσει ὅτι τὸ ῥῆμα «ἐστὶ» δὲν ἔχει μόνον ὑπαρκτικὴν σημασίαν. Ὁ Πλάτων εἰς τὸν «Σοφιστὴν» κατέστησε φανερὰν καὶ τὴν συνδετικὴν σημασίαν τοῦ ῥήματος τούτου, διὰ τοῦ ὁποίου ἀποδίδεται τὸ κατηγόρημα εἰς τὸ ὑποκείμενον. Κατέδειξε τὴν συνθετικὴν λειτουργίαν τῆς λεκτικῆς προτάσεως καὶ λογικῆς κρίσεως, ἀναδειχθεὶς οὕτω εἷς ἐκ τῶν θεμελιωτῶν τῆς «ἀποφαντικῆς λογικῆς».

Αἱ λογικαὶ ἔννοιαι καὶ αἱ πλατωνικαὶ ἰδέαι. Ἡ νεωτέρα λογικὴ ἀναλύουσα τὴν λογικὴν κρίσιν εἰς τὰ συστατικά της ἀποφαίνεται ὅτι τὴν ὕλην αὐτῆς ἀποτελοῦν αἱ ἔννοιαι τοῦ ὑποκειμένου καὶ κατηγορουμένου, τὴν δὲ μορφήν της τὸ συνδετικὸν ῥῆμα. Καὶ ὁ Πλάτων, ὅπως εἴδομεν εἰς τὰ προηγούμενα, θεωρεῖ τὴν κρίσιν ἀπαρτιζομένην ἐξ ὀνομάτων καὶ ῥημάτων. Ἐκ πρώτης ὄψεως παρέχεται ἡ ἐντύπωσις ὅτι καὶ ὁ Πλάτων δέχεται τὴν ὕπαρξιν ἐννοιῶν κατὰ τὸν τρόπον κατὰ τὸν ὁποῖον νοεῖ αὐτὰς ἡ νεωτέρα λογική. Τοῦτο ὅμως δὲν εἶναι ἀκριβές. Ἡ νεωτέρα λογικὴ ἐκλαμβάνει τὰς ἐννοίας ὡς ψυχολογικὰ στοιχεῖα, ὡς παραστάσεις εἰς τὰς ὁποίας συγκεντρώνονται τὰ κοινὰ γνωρίσματα πολλῶν ὁμοειδῶν ἀντικειμένων. Ἡ ἔννοια οὕτω νοουμένη, εἶναι μία συμπερίληψις (CONCEPTUS) τοῦ ὁμοειδοῦς ὑλικοῦ πολλῶν ψυχολογικῶν παραστάσεων. Διὰ νὰ πραγματοποιηθῇ ἡ συμπερίληψις καὶ συγκέντρωσις αὕτη, πρέπει νὰ προηγηθῇ ἡ κριτικὴ ἐνέργεια τῆς διανοήσεως. Ἆρα κατὰ τὴν νεωτέραν λογικὴν ἡ ἔννοια εἶναι οὐχὶ πρωτογενὲς λογικὸν στοιχεῖον, ἀλλὰ δευτερογενές, λαμβάνον ὑπόστασιν διὰ τῆς ἐνεργείας τῆς λογικῆς κρίσεως. Αἱ ἀντιλήψεις αὗται τῆς νεωτέρας λογικῆς δὲν δύνανται νὰ συμβιβασθοῦν μὲ τὴν διδασκαλίαν τοῦ Πλάτωνος. Κατὰ τὸν Ἀθηναῖον φιλόσοφον αἱ ἔννοιαι εἶναι πρωτογενῆ στοιχεῖα. Δὲν δημιουργοῦνται ὑπὸ τῆς λογικῆς κρίσεως. Ἁπλῶς ἡ ἐνέργεια τῆς διανοήσεως τοῦ ἀνθρώπου ἀντιλαμβάνεται τὴν ὕπαρξιν αὐτῶν καὶ διὰ τὴν δήλωσίν των χρησιμοποιεῖ ὡρισμένα ὀνόματα, τὰ ὁποῖα διασαφηνίζει διὰ λογικῶν ὁρισμῶν. Οἱ σύγχρονοί μας λογικευόμενοι ἐξηγοῦν κατὰ τὸν ἀκόλουθον τρόπον τὸν σχηματισμὸν τῆς ἐννοίας τῆς ἰσότητος. Ὁ ἄνθρωπος βλέπει εἰς τὸν πραγματικὸν κόσμον μερικὰ ἀντικείμενα, τὰ ὁποῖα εἶναι κατὰ τὸ μέγεθος ἴσα. Ἀφαιρεῖ ἀπὸ τὰ ἀντικείμενα αὐτὰ ὅλας τὰς ἄλλας ἰδιότητας καὶ κρατεῖ τὴν ἰδιότητα τῆς ἰσότητος Οὕτω ἡ ἔννοια τῆς ἰσότητος εἶναι ἓν πλάσμα τὸ ὁποῖον δημιουργεῖ διὰ τῆς ἀφαιρετικῆς λειτουργίας τῆς νοήσεως (ABSTRACTION) ἡ ἀνθρωπίνη διάνοια. Ὁ Πλάτων ὅμως δὲν βλέπει τὰ πράγματα κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον. Διδάσκει ὅτι ὑπάρχει μία ὀντότης, ἓν ἰδεῶδες ἀντικείμενον μὲ αὐτοτελῆ καὶ ἀνεξάρτητον ἀπὸ τὴν ὑπόστασιν τῶν συγκεκριμένων αἰσθητῶν ἀντικειμένων ὕπαρξιν, ἡ δὲ αὐτοτελὴς αὕτη ὀντότης ἔχει τὸ ὄνομα Ἰδέα. Τῆς Ἰδέας ἀπεικόνισμα εἶναι ἀφ' ἑνὸς ἡ λογικὴ ἔννοια καὶ ἀφ' ἑτέρου τὰ αἰσθητὰ ἀντικείμενα. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον πρέπει νὰ δεχθῶμεν τὴν ὕπαρξιν τῆς Ἰδέας τῆς ἰσότητος, τῆς δικαιοσύνης, τοῦ ἀγαθοῦ, τοῦ ζώου, τοῦ ἀνθρώπου κ.λπ. Αἱ Ἰδέαι εἶναι αὐτοτελεῖς ἀντικειμενικότητες εἰς τὰς ὁποίας ὑψοῦται ὁ νοῦς διὰ τῆς ἀναμνήσεως. Τὰ αἰσθητὰ ἀντικείμενα ἐνεργοῦν μόνον ὡς ἐρεθίσματα. Ἐπιδροῦν ἐπὶ τῆς ψυχῆς καὶ παρέχουν εἰς αὐτὴν τὴν ἀφορμὴν νὰ ἀνυψωθῇ εἰς τὴν θεώρησιν τῶν αἰωνίων προτύπων συμφώνως πρὸς τὰ ὁποῖα ἔχουν δημιουργηθῇ τὰ αἰσθητὰ ὄντα. Κατὰ συνέπειαν ἡ γνώμη τοῦ ἱστορικοῦ τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας Ἐδ. Τσέλλερ, ὅστις ἐδίδασκεν ὅτι αἱ γενικαὶ ἔννοιαι τῆς συγχρόνου λογικῆς ταυτίζονται μὲ τὰς πλατωνικὰς Ἰδέας, δὲν δύναται νὰ εὐσταθήσῃ. Ἂν δεχθῶμεν τὸν ταυτισμὸν τῆς πλατωνικῆς Ἰδέας πρὸς τὴν λογικὴν ἔννοιαν, θὰ ἀναγκασθῶμεν νὰ ἀποδώσωμεν εἰς τὰς Ἰδέας ὕπαρξιν ἐν τῇ διανοίᾳ. Ἀλλ' ἐναντίον μιᾶς τοιαύτης ἐκδοχῆς τῶν Ἰδεῶν, τὴν ὁποίαν δέχονται οἱ ὀπαδοὶ τῆς μεσαιωνικῆς καὶ νεωτέρας ἐννοιοκρατίας (CONCEPTUALISMUS) ἔχει ἀσκήσει ὁ Ἴδιος ὁ Πλάτων σφοδρὰν πολεμικὴν εἰς τὸν «Παρμενίδην» του 132 C ἀποδείξας ὅτι τὰς Ἰδέας δὲν εἶναι ὀρθὸν νὰ τὰς ἐκλαμβάνωμεν ὡς «νοήματα».

Γεννᾶται ἤδη τὸ ἐρώτημα μὲ ποῖον στοιχεῖον τῆς πλατωνικῆς λογικῆς εἶναι δυνατὸν νὰ συσχετισθοῦν αἱ ἔννοιαι τῆς συγχρόνου λογικῆς, ἀφοῦ, ὅπως ἐδείχθη εἰς τὰ προηγούμενα, δὲν εἶναι ὀρθὸν νὰ ταυτισθοῦν μὲ τὰς Ἰδέας. Εἰς τὸ ἐρώτημα τοῦτο σαφῆ ἀπάντησιν μᾶς παρέχει ὁ Πλάτων εἰς τὴν Ζ΄ Ἐπιστολὴν 342 A κ.ἑ. Ὁμιλῶν ὁ Πλάτων εἰς τὸ μνημονευθὲν τμῆμα περὶ τῶν στοιχείων, τὰ ὁποῖα μᾶς εἶναι ἀπαραίτητα διὰ νὰ ὑψωθῶμεν εἰς τὴν ἑνόρασιν τῆς Ἰδέας λέγει ὅτι ταῦτα εἶναι τὰ ἀκόλουθα: 1ον τὸ «ὄνομα», 2ον ὁ «λόγος», ἤτοι ἡ λεκτικὴ πρότασις, δι' ἧς ὁρίζομεν τὰ ὑπὸ ἐξέτασιν ἀντικείμενα, 3ον τὸ «εἰδωλον», ἡ καθ' οἱονδήποτε τρόπον σχηματικὴ ἀπεικόνισις τῶν ὑπὸ ἐξέτασιν ἀντικειμένων, 4ον ἡ «ἐπιστήμη» ἢ «νοῦς ἀληθής τε δόξα», δηλαδὴ ἡ ἀληθινὴ γνῶσις ἡ ἀναφερομένη εἰς τὰ ἀντικείμενα τῶν ἐπὶ μέρους ἐπιστημῶν, 5ον «ὃ δὴ γνωστὸν καὶ ἀληθῶς ἐστιν ὄν», ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον εἶναι ἀντικείμενον τῆς γνώσεως καὶ ἔχει ἀληθινὴν ὕπαρξιν, δηλ. ἡ Ἰδέα. Ἂν θελήσωμεν νὰ ἀνεύρωμεν εἰς ποίαν ἐκ τῶν ἀναγραφεισῶν πέντε περιοχῶν τοποθετεῖ ὁ Πλάτων τὰς λογικὰς ἐννοίας, πρέπει νὰ λάβωμεν ὑπ' ὄψει τὰς ἐπεξηγήσεις, τὰς ὁποίας μᾶς δίδει ὁ Ἴδιος λαμβάνων ὡς παράδειγμα τὸν κύκλον. Ἐν σχέσει μὲ τὸν κύκλον, θεωρούμενον ὡς γεωμετρικὸν σχῆμα, ὑπάρχει ἡ καθωρισμένη λεκτικὴ ὀνομασία «κύκλος», ἥτις χρησιμοποιεῖται πρὸς δήλωσιν αὐτοῦ. Τὴν ὀνομασίαν ταύτην δυνάμεθα νὰ τὴν διασαφηνίσωμεν διὰ λεκτικῆς προτάσεως, ἥτις δίδει τὸν ὁρισμὸν «τὸ ἐκ τῶν ἐσχάτων ἐπὶ τὸ μέσον ἴσον ἀπέχον πάντῃ» (κύκλος εἶναι σχῆμα, τοῦ ὁποίου ὅλα τὰ πέρατα ἔχουν ἴσην ἀπόστασιν ἀπὸ τὸ μέσον του). Ἐπεξηγῶν τὸ «εἴδωλον», λέγει ὁ Πλάτων «τὸ ζωγραφούμενον καὶ ἐξαλειφόμενον καὶ τορνευόμενον καὶ ἀπολλύμενον» (ἡ διὰ τῆς ζωγραφικῆς παράστασις τοῦ κύκλου, τὴν ὁποίαν δυνάμεθα νὰ ἐξαλείψωμεν ἢ νὰ φιλοτεχνήσωμεν μὲ τὸν τόρνον ἢ νὰ τὴν ἐξαφανίσωμεν). Πρόκειται δηλαδὴ περὶ τῆς ἐποπτικῆς ἐξεικονίσεως τῶν ἀντικειμένων διὰ σχηματικῶν παραστάσεων. Ὁ κύκλος, τὸν ὁποῖον γράφει ὁ μαθηματικὸς ἐπὶ τοῦ πίνακος, διὰ νὰ ἀποδείξῃ τὰ θεωρήματά του, δὲν πρέπει νὰ συγχέεται μὲ τὴν καθαυτὸ Ἰδέαν τοῦ κύκλου, διότι αὕτη εἶναι αἰωνία καὶ ἀμετάβλητος. Ἡ τετάρτη περιοχή, ἥτις τοποθετεῖται ὑπεράνω τῆς περιοχῆς τῶν εἰδώλων καὶ ὀνομάζεται ἐπιστήμη, περιγράφεται κατὰ τὸν ἀκόλουθον τρόπον: «ὡς δὲ ἓν τοῦτο αὖ πᾶν θετέον, οὐκ ἐν φωναῖς οὐδ' ἐν σωμάτων σχήμασι, ἀλλ' ἐν ψυχαῖς ἑνόν... ἕτερον ὂν αὐτοῦ τοῦ κύκλου τῆς φύσεως τῶν τε ἔμπρο-

σθεν λεχθέντων τριῶν. Ταὐτὸν δὴ περί τε εὐθέος ἅμα καὶ περιφεροῦς σχήματος, καὶ χρόας περί τε ἀγαθοῦ καὶ καλοῦ καὶ δικαίου, καὶ περὶ σώματος ἅπαντος σκευαστοῦ τε καὶ κατὰ φύσιν γεγονότος, πυρὸς ὕδατός τε καὶ τῶν τοιούτων πάντων, καὶ ζώιον σύμπαντος, περί τε καὶ ἐν ψυχαῖς ἤθους καὶ περὶ ποιήματα καὶ παθήματα σύμπαντα· (ὅλην αὐτὴν τὴν περιοχήν, εἰς τὴν ὁποίαν εἶναι τοποθετημένη ἡ ἐπιστήμη, πρέπει νὰ τὴν θεωρήσωμεν ὡς ἑνιαίαν, καὶ νὰ δεχθῶμεν ὅτι ἡ ὕπαρξίς της δὲν ἔχει ὡς ἔδραν της οὔτε τὰς φωνὰς (δηλαδὴ τὰς λεκτικὰς ἐκφράσεις τῆς γλώσσης), οὔτε τὰ σωματικὰ σχήματα, ἀλλὰ τὴν περιοχὴν τῆς ψυχῆς... ὁ οὗτω νοούμενος κύκλος εἶναι διάφορος καὶ ἀπὸ τὴν φύσιν τοῦ ἰδεωδῶς ὑπάρχοντος κύκλου καὶ ἀπὸ τὴν φύσιν τῶν ἄλλων τριῶν στοιχείων, δηλαδὴ τοῦ ὀνόματος, τοῦ ὁρισμοῦ καὶ τῆς ἐποπτικῆς ἀπεικονίσεως. Τὸ αὐτὸ συμβαίνει καὶ προκειμένου περὶ (τῆς ἐννοίας) τοῦ εὐθυγράμμου καὶ καμπυλογράμμου σχήματος καὶ περὶ τῶν χρωμάτων, καὶ περὶ τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ ὡραίου καὶ τοῦ δικαίου, καὶ περὶ παντὸς σωματικοῦ ἀντικειμένου κατασκευαζομένου ἀπὸ τὴν τέχνην, ἢ δημιουργουμένου ἀπὸ τὴν φύσιν, περὶ τοῦ πυρός, τοῦ ὕδατος καὶ τῶν ἄλλων ὁμοίων φυσικῶν στοιχείων, καὶ περὶ τῶν ἐσωτερικῶν ποιοτήτων τῆς ψυχῆς, ἐν σχέσει τόσον μὲ τὰς ἐνεργητικὰς ὅσον καὶ τὰς παθητικὰς ἐκδηλώσεις της).

Κατέστη ὀφθαλμοφανὲς ἐκ τοῦ ἑρμηνευθέντος χωρίου ὅτι ὁ Πλάτων διακρίνει τὴν λεκτικὴν ἔκφρασιν εἰς ἁπλῆν ὀνομασίαν καὶ εἰς τὸν διὰ λεκτικῆς προτάσεως ἐκφερόμενον ὁρισμόν. Πρόκειται εἰς ἀμφοτέρας ταύτας τὰς περιπτώσεις περὶ παραστάσεως τῶν ἀντικειμένων διὰ λεκτικῶν συμβόλων. Διάφορος ἀπὸ τὴν λεκτικὴν παράστασιν εἶναι κατὰ τὸν Πλάτωνα ἡ δι' ἐποπτικῶν σχημάτων παράστασις τῶν πραγμάτων. Ὡς ἰδιαιτέραν δὲ περιοχὴν διακρίνει τὴν ψυχικὴν περιοχήν, εἰς τὴν ὁποίαν ταξιθετοῦνται αἱ λογικαὶ ἔννοιαι τοῦ κύκλου, τῶν γεωμετρικῶν σχημάτων, τῶν ἠθικῶν ἀρετῶν, τῶν φυσικῶν καὶ τεχνητῶν σωμάτων. Τὰ στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα τοποθετοῦνται εἰς τὸν ψυχικὸν χῶρον, εἰς τὸν ὁποῖον λαμβάνει ὑπόστασιν ἡ ἐπιστήμη, στεροῦνται πάσης ἐποπτικότητος. Εἶναι, ὅπως λέγουν οἱ σύγχρονοι λογικευόμενοι, στοιχεῖα τῆς καθαρᾶς λογικῆς νοήσεως ἀπηλλαγμένα ἀπὸ πᾶν ἴχνος ἐποπτικότητος. Διὰ νὰ καταστήσωμεν περισσότερον καταληπτὴν τὴν ἐνταῦθα ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος ἐκφραζομένην ἀντίληψιν, ἀρκεῖ νὰ ἀναφέρωμεν τὰς νεωτέρας ψυχολογικὰς ἐρεύνας, μὲ τὰς ὁποίας πρό τινων δεκαετηρίδων ἤρχισεν ἀσχολουμένη ἡ λεγομένη σχολὴ τοῦ WURZBURG. Κατ' αὐτὴν στοιχεῖα τῆς λογικῆς σκέψεως εἶναι ἐκεῖνα μόνον τὰ ὁποῖα δὲν ἔχουν κανὲν ἴχνος ἐποπτικότητος. Ἐπὶ τῆς βάσεως αὐτῆς, ἡ ρηθεῖσα σχολὴ ὑπὸ τὴν καθοδήγησιν τοῦ φιλοσόφου KULPE, ἠρεύνησε τὰ φαινόμενα τῆς διανοήσεως καὶ ἐδημιούργησε τὴν λεγομένην «ψυχολογίαν τῆς διανοήσεως» DENKPSYCHOLOGIE. Ἕνα ἀνάλογον αὐστηρὸν διαχωρισμὸν μεταξὺ τῆς ἐποπτικῆς καὶ μὴ ἐποπτικῆς νοήσεως εὑρίσκομεν καὶ εἰς τὸ ἑρμηνευθὲν χωρίον τοῦ Πλάτωνος. Αἱ ἰδέαι, αἵτινες νοοῦνται ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος ὡς τὰ αἰώνια πρότυπα τῶν ὄντων, δὲν δύνανται νὰ θεωρηθοῦν ταυτόσημοι μὲ τὰς λογικὰς ἐννοίας. Περιλαμβάνονται εἰς τὴν πέμπτην περιοχήν, ἥτις περιέχει τὸν ἀληθῆ πυρῆνα πάσης ὑπάρξεως καὶ γνώσεως.

Ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τοῦ καθορισμοῦ τῆς ψυχολογικῆς διαδικασίας, διὰ τῆς ὁποίας σταθεροποιοῦνται εἰς τὴν ψυχικὴν περιοχὴν τὰ στοιχεῖα τῆς λογικῆς σκέψεως, δὲν μᾶς παρέχει πολλὰς λεπτομερείας ὁ Πλάτων. Κυρίως ἐνδιαφέρει αὐτὸν ἡ ἀντικειμενικὴ ἄποψις τοῦ ὅλου προβλήματος καὶ διὰ τοῦτο εἰς τοὺς «Νόμους» 895 D, ἔνθα γίνεται λόγος περὶ τοῦ τρόπου κατὰ τὸν ὁποῖον δυνάμεθα νὰ ἐξετάζωμεν τὰ ὀντολογικὰ προβλήματα, παραμελεῖ νὰ ἀναφέρῃ τὴν ψυχολογικὴν ἄποψιν: «Ἆρ' οὐκ ἂν ἐθέλοις περὶ ἕκαστον τρία νοεῖν; Πῶς λέγεις; Ἓν μὲν τὴν οὐσίαν, ὃν δὲ τῆς οὐσίας τὸν λόγον, ἓν δὲ τὸ ὄνομα». (Δὲν εἶσαι λοιπὸν πρόθυμος ἐν σχέσει μὲ ὁποιονδήποτε ἀντικείμενον νὰ νοῇς τρία πράγματα; Ποῖα εἶναι αὐτὰ τὰ τρία πράγματα; Τὸ ἓν εἶναι ἡ οὐσία, τὸ δεύτερον ἡ διὰ τοῦ λόγου δήλωσις τῆς οὐσίας καὶ τὸ τρίτον τὸ ὄνομα). Τὴν ψυχολογικὴν ἄποψιν τὴν εὑρίσκομεν λεπτομερέστερον ἀναλυομένην εἰς τὸν «Θεαίτητον», ἀλλὰ κυρίως κατὰ τρόπον ὁριστικὸν εἰς τὸν «Φίληβον» 39 A κ.ἑ. Ἐκεῖ ὁ Πλάτων παρομοιάζει τὴν ψυχὴν τοῦ ἀνθρώπου μὲ βιβλίον, εἰς τὰς σελίδας τοῦ ὁποίου εἷς γραμματεὺς γράφει τὸ κείμενον (λόγους), εἷς δὲ ζωγράφος τὰς σχετικὰς μὲ τὰ ἐν τῷ κειμένῳ ἐκτιθέμενα, εἰκόνας. Διὰ τῶν εἰκόνων δηλοῖ ὁ Πλάτων τὰ ἐποπτικὰ περιεχόμενα τῶν ψυχολογικῶν παραστάσεων, διὰ δὲ τῆς ἐνδείξεως «λόγοι» τὰ μὴ ἐποπτικὰ καὶ καθαρῶς λογικὰ περιεχόμενα. Τόσον ὅμως αἱ «εἰκόνες», ὅσον καὶ οἱ «λόγοι», εἶναι στοιχεῖα ὅλως διάφορα ἀπὸ τὰς ἰδέας. Δὲν δύνανται προσέτι νὰ ἐξομοιωθοῦν πρὸς τὰ προϊόντα τῆς ἀφαιρετικῆς νοήσεως, ὅπως ἐκλαμβάνει ταῦτα ἡ νεωτέρα ψυχολογία. Δὲν εἶναι δημιουργήματα τῆς κριτικῆς ἐνεργείας, ἀλλ' ἀντίτυπα πραγματικῶς δεδομένων εἰς τὴν ὀντολογικὴν περιοχὴν στοιχείων.

Αἱ λειτουργίαι τῆς λογικῆς κρίσεως· Ὁ Πλάτων γνωρίζει καλῶς ὅτι ὑπάρχουν λογικαὶ σχέσεις, αἱ ὁποῖαι ἰσχύουν δι' ὡρισμένας ὁμάδας λογικῶν κρίσεων ἐπὶ τῇ βάσει τῆς μορφῆς αὐτῶν καὶ ἀνεξαρτήτως τοῦ περιεχομένου τῶν ἐννοιῶν ἐκ τῶν ὁποίων ἀπαρτίζονται. Τοιαῦται σχέσεις εἶναι π.χ. αἱ σχέσεις αἱ ὑφιστάμεναι μεταξὺ δύο ἀντιφατικῶν κρίσεων. Δὲν εἶναι δυνατὸν δύο ἀντιφατικαὶ κρίσεις νὰ συναληθεύουν. Αἱ κρίσεις «πάντα τὰ ὄντα εὑρίσκονται ἐν κινήσει» καὶ «πάντα τὰ ὄντα εὑρίσκονται ἐν στάσει» κατὰ τὸν Πλάτωνα δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ εἶναι καὶ αἱ δύο ἀληθεῖς. Ὁμοίως γνωρίζει καὶ διακρίνει καλῶς τὴν σχέσιν τῆς ἐναντιώσεως ἀπὸ τὴν σχέσιν τῆς ἀντιφάσεως. Οὕτω εἰς τὸ «Συμπόσιον» 201 E ἐρωτᾷ ἡ Διοτίμα τὸν Σωκράτη: «ἦ οἴει, ὃ,τι ἂν μὴ καλὸν ᾖ, ἀναγκαῖον αὐτὸ εἶναι αἰσχρόν; Μάλιστά γε. Ἦ καὶ ἂν μὴ σοφόν, ἀμαθές; ἢ οὐκ ἤισθησαι ὅτι ἔστι τι μεταξὺ σοφίας καὶ ἀμαθείας; Τί τοῦτο;... Ἔστι δὲ δὴ που τοιοῦτον ἡ ὀρθὴ δόξα, μεταξὺ φρονήσεως καὶ ἀμαθείας». (Ἡ νομίζεις ὅ,τι ἐὰν ἓν πρᾶγμα δὲν εἶναι ὡραῖον, ἀναγκαστικὰ τοῦτο πρέπει νὰ εἶναι ἄσχημον; Μάλιστα. Νομίζεις λοιπὸν ἀκόμη ὅτι πᾶν ὅ,τι δὲν εἶναι σοφὸν εἶναι ἀμαθές; Ἡ δὲν ἔχεις κατανοήσει ὅτι ὑπάρχει κάτι εἰς τὸ μεσοδιάστημα μεταξὺ τῆς σοφίας καὶ τῆς ἀμαθείας; Ποῖον εἶναι τοῦτο; Ἕν τοιοῦτον πρᾶγμα εἶναι ἡ ὀρθὴ δοξασία, ἥτις εὑρίσκεται εἰς τὸ μεσοδιάστημα μεταξὺ τῆς φρονήσεως καὶ τῆς ἀμαθείας). Εἰς τὸν διάλογον «Εὐθύδημος» ὁ Πλάτων καταδεικνύει πλεῖστα σφάλματα, εἰς τὰ ὁποῖα ὑπέπιπτον οἱ ἀσκοῦντες τὴν ἐριστικὴν ἀντιλογίαν σοφισταὶ παραβιάζοντες τὰς μεταξὺ τῶν κρίσεων ὑφισταμένας λογικὰς σχέσεις τῆς ἐναντιότητος καὶ τῆς ὑπαλληλίας. Ἐπίσης πολλάκις χρησιμοποιεῖται εἰς τοὺς πλατωνικοὺς διαλόγους καὶ ἡ ἀντιστροφὴ τῶν κρίσεων (CONVERSIO), διὰ τῆς ὁποίας μὲ τὴν ἀμοιβαίαν ἀνταλλαγὴν τῆς θέσεως τοῦ ὑποκειμένου πρὸς τὸ κατηγορούμενον παράγεται νέα κρίσις. Εἰς τὸν «Εὐθύφρονα» 12 A εὑρίσκομεν παράδειγμα ἀντιστροφῆς τῶν κρίσεων: «πᾶν τὸ δίκαιον ὅσιον, ἢ τὸ μὲν ὅσιον πᾶν δίκαιον, τὸ δὲ δίκαιον οὐ πᾶν ὅσιον ἀλλὰ τὸ μὲν αὐτοῦ ὅσιον, τὸ δὲ τι καὶ ἄλλο;» (Πᾶν δίκαιον εἶναι ὅσιον, ἢ πᾶν μὲν ὅσιον εἶναι δίκαιον, ἀλλὰ τὸ δίκαιον δὲν εἶναι εἰς ὅλον αὐτοῦ τὸ πλάτος ὅσιον, ἀλλ' ἓν μὲν τμῆμα τοῦ δικαίου ταυτίζεται μὲ τὸ δίκαιον, ἓν δὲ ἄλλο ὅμως τμῆμα τοῦ δικαίου δὲν εἶναι ὅσιον ἀλλὰ κάτι ἄλλο). Ὁμοίως εἰς τὸν «Πρωταγόραν» λέγει ὁ σοφιστὴς οὗτος πρὸς τὸν Σωκράτη: «ἐρωτηθεὶς ὑπὸ σοῦ, εἰ οἱ ἀνδρεῖοι θαρραλέοι εἰσίν, ὡμολόγησα· εἰ δὲ καὶ οἱ θαρραλέοι ἀνδρεῖοι, οὐκ ἠρωτήθην· εἰ γὰρ με τότε ἤρου, εἶπον ἂν ὅτι οὐ πάντες). (Ὅταν μὲ ἠρώτησες, ἂν οἱ ἀνδρεῖοι εἶναι θαρραλέοι, εἶπον ναί. Δὲν μὲ ἠρώτησες ὅμως ἂν οἱ θαρραλέοι εἶναι ἀνδρεῖοι. Διότι ἂν μοῦ ἔκαμνες τότε αὐτὴν τὴν ἐρώτησιν θὰ ἔλεγον ὅτι δὲν εἶναι ὅλοι).

Ὁ Ἀριστοτέλης συγκρίνων εἰς τὸ σύγγραμμά του «Τὰ μετὰ τὰ φυσικὰ» 1078 B 23 τὰς ἐρεύνας τοῦ Σωκράτους εἰς τὴν περιοχὴν τῆς λογικῆς πρὸς τὰς ἐρεύνας τοῦ Πλάτωνος γράφει: «Ἐκεῖνος δ' εὐλόγως ἐζήτει τὸ τί ἐστιν. Συλλογίζεσθαι γὰρ ἐζήτει, ἀρχὴ δὲ τῶν συλλογισμῶν τό τί ἐστιν. Διαλεκτικὴ γὰρ ἰσχὺς οὔπω τότ' ἦν ὥστε δύνασθαι καὶ χωρὶς τοῦ τί ἐστι τἀναντία ἐπισκοπεῖν, καὶ τῶν ἐναντίων εἰ ἡ αὐτὴ ἐπιστήμη». (Ἐκεῖνος δηλαδὴ ὁ Σωκράτης ἐζήτει νὰ ἀνακαλύψῃ τί εἶναι ἑκάστη ἐκ τῶν ἀρετῶν. Διότι ἐπεζήτει νὰ καταρτίζῃ συλλογισμούς, ἀφετηρία δὲ τοῦ συλλογισμοῦ εἶναι ὁ καθορισμὸς τῆς οὐσίας. Διότι τότε δὲν ὑπῆρχε ἀκόμη (ὅπως κατόπιν μὲ τὸν Πλάτωνα) ἱκανότης εἰς τὴν διαλεκτικήν, ὥστε νὰ εἶναι δυνατὸν καὶ χωρὶς τὸν καθορισμὸν τῆς οὐσίας νὰ γίνεται ἐξέτασις τῶν ἐναντίον πραγμάτων, καὶ (νὰ τίθεται τὸ ἐρώτημα) ἂν ἡ αὐτὴ ἐπιστήμη ἔχει τὴν ἀρμοδιότητα νὰ ἐξετάζῃ τὰ ἀντίθετα πράγματα). Ὁ Ἀριστοτέλης ἀναγνωρίζει ὅτι ὁ Πλάτων ἀνέπτυξε τὴν διαλεκτικὴν περισσότερον ἀπὸ τὸν Σωκράτη. Ἐνῶ ὁ Σωκράτης ἠρκεῖτο εἰς τὴν πραγματολογικὴν ἐξέτασιν τῶν πραγμάτων ἐπὶ τῇ βάσει τῶν οὐσιαστικῶν γνωρισμάτων αὐτῶν, ὁ Πλάτων ἐπροχώρει εἰς τὴν ἐξέτασιν καὶ θεμάτων εὑρισκομένων εἰς σχέσιν ἀντιθέσεως πρὸς τὸ ἀρχικὸν θέμα. Πραγματικῶς τοιαῦτας ἐπισκοπήσεις, κατὰ τὰς ὁποίας ἡ ἔρευνα μεταβαίνει εἰς τὴν ἔρευναν τῆς ἀντιθέτου ἐννοίας πρὸς τὴν ἀρχικῶς ἐξεταζομένην, εὑρίσκομεν συχνὰ εἰς τοὺς πλατωνικοὺς διαλόγους. Οὕτω εἰς τὴν «Πολιτείαν» 335 E γράφει ὁ Πλάτων: «Ὁ πατάξαι δεινότατος ἐν μάχῃ... οὗτος καὶ φυλάξασθαι... καὶ νόσον, ὅστις δεινὸς φυλάξασθαι... οὗτος δεινότατος ἐμποιῆσαι». (Ἐκεῖνος ὅστις εἶναι ἱκανώτατος κατὰ τὴν μάχην νὰ καταφέρῃ κτύπημα, ὁ ἴδιος εἶναι ἱκανώτατος καὶ νὰ προφυλαχθῇ ἀπὸ κτυπήματα... καὶ ἐκεῖνος, ὁ ὁποῖος ἔχει ἱκανότητα νὰ φυλαχθῇ ἀπὸ μίαν νόσον ὁ ἴδιος εἶναι ἱκανὸς νὰ προξενήσῃ μίαν νόσον εἰς ἕνα ἄλλον). Εἰς τὸν «Φαίδωνα» 97 D ἀναγινώσκομεν: «Ἐκ δὲ δὴ τοῦ λόγου τούτου οὐδὲν ἄλλο σκοπεῖν προσήκειν ἀνθρώπωι καὶ περὶ αὐτοῦ καὶ περὶ ἄλλων, ἀλλ' ἢ τὸ ἄριστον καὶ τὸ βέλτιστον. Ἀναγκοῖον δὲ εἶναι τὸν αὐτὸν τοῦτον καὶ τὸ χεῖρον εἰδέναι· τὴν αὐτὴν γὰρ εἶναι ἐπιστήμην περὶ τῶν αὐτῶν». (Συμφώνως λοιπὸν μὲ τὸν λόγον αὐτὸν τίποτε ἄλλο δὲν πρέπει νὰ ἐξετάζῃ ὁ ἄνθρωπος προκειμένου περὶ τοῦ ἑαυτοῦ του καὶ προκειμένου περὶ τῶν ἄλλων, ἀλλὰ μόνον τὸ ἄριστον καὶ τὸ ἐπωφελέστατον. Κατὰ λογικὴν δὲ ἀναγκαιότητα ὁ ἴδιος αὐτὸς ἄνθρωπος θὰ γνωρίζῃ καὶ τὸ χειρότερον. Διότι ἡ αὐτὴ ἐπιστήμη ἀναφέρεται εἰς τὰ αὐτὰ πράγματα). Ὁ Πλάτων ἔχει κατανοήσει ὅτι, ὅταν κανεὶς γνωρίζῃ τὴν δύναμιν τῶν λογικῶν σχέσεων, δύναται νὰ πολλαπλασιάσῃ τὰς γνώσεις του. Ἀπὸ τὴν γνῶσιν ἑνὸς πράγματος δύναται, ἐφαρμόζων τὰς ἐχούσας ἔγκυρον ἐφαρμογὴν λογικὰς σχέσεις τῆς ἐναντιότητος, νὰ ἀποκτήσῃ γνώσεις περὶ τοῦ ἀντιθέτου πράγματος. Αἱ γνώσεις μας π.χ. περὶ τῆς ὑγείας μᾶς παρέχουν ἔγκυρους πληροφορίας ἐν σχέσει μὲ τὰ ζητήματα τὰ ἀναφερόμενα εἰς τὰς νοσηρὰς καταστάσεις. Ὁ Ἀθηναῖος φιλόσοφος ἔχει διαγνώσει ὅτι εἰς μίαν δοθεῖσαν λογικὴν πρότασιν ἐμπεριέχεται εἰς ὡρισμένος ἀριθμὸς ἄλλων προτάσεων, αἱ ὁποῖαι δύνανται νὰ παραχθοῦν ἐξ αὐτῆς. Ἔχει κατανοήσει προσέτι ὅτι αἱ λογικαὶ σχέσεις ἔχουν τυπικὴν ἐγκυρότητα ἀνεξαρτήτως τῶν ποιότητος τῶν ἐννοιῶν, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐφαρμόζονται. Διὰ τῶν τοιούτων ἀνακαλύψεών του ὁ Πλάτων προητοίμασε τὴν ὁδόν, ἡ ὁποία ὡ-

δήγησε τὸν Ἀριστοτέλη εἰς τὴν ἀνακάλυψιν τῆς «Ἀναλυτικῆς». Θέμα τῆς τοιαύτης ἐπιστήμης εἶναι αἱ καθαραὶ μορφαὶ τῶν λογικῶν σχέσεων καὶ αἱ καθορίζουσαι αὐτὰς νομοτέλειαι. Μία τοιαύτη ἀναλυτικὴ θεώρησις ἐβοήθησε τὸν Ἀριστοτέλη νὰ ἀντικαταστήσῃ τὰς συγκεκριμένας ἐννοίας καὶ κρίσεις διὰ συμβόλων (π.χ. Υ εἶναι Κ). Ὁ τοιοῦτος συμβολισμὸς ἀπετέλεσε τὸ ἀρχικὸν ὑπόδειγμα διὰ νὰ ἐφαρμοσθῇ ἡ ἀναλυτικὴ παράστασις καὶ εἰς τὰ μαθηματικὰ καὶ διὰ νὰ δημιουργηθῇ κατόπιν ὁ ἀλγεβρικὸς συμβολισμός.

Ἡ συλλογιστικὴ μέθοδος εἰς τοὺς πλατωνικοὺς διαλόγους. Ἡ ἔννοια τοῦ συλλογισμοῦ δὲν ὑπάρχει εἰς τὸν Πλάτωνα ὡς διακεκριμένη καὶ συνειδητὴ μορφὴ τῆς λογικῆς σκέψεως. Πρῶτος ὁ Ἀριστοτέλης παρουσίασε τὸν συλλογισμὸν ὡς ἰδιαιτέραν τυπικὴν μορφὴν τῆς λογικῆς νοήσεως. Τὸ οὐσιαστικὸν συλλογισμός, ἁπανταχοῦ εἰς δύο χωρία τῶν πλατωνικῶν διαλόγων, τὸ δὲ ῥῆμα συλλογίζεσθαι ἅπαξ μόνον. Εἰς τὸν «Θεαίτητον» 186 D ἀναγινώσκομεν: «Ἐν μὲν ἄρα παθήμασιν οὐκ ἔνι ἐπιστήμη, ἐν δὲ τῶι περὶ ἐκείνων συλλογισμῶι». (Εἰς τὰς ὑπὸ τῶν αἰσθήσεων παρεχομένας ἐντυπώσεις δὲν ἐνυπάρχει ἐπιστήμη, ἀλλ' εἰς ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον προκύπτει κατόπιν ἐξετάσεως αὐτῶν). Εἰς τὸν «Κρατύλον» 412 Α γράγει ὁ Πλάτων: «Σύνεσις δ' αὖ οὕτω μὲν δόξειεν ἂν ὥσπερ συλλογισμὸς εἶναι· ὅταν δὲ συνιέναι λέγηται, ταὐτὸν παντάπασι τῶι ἐπίστασθαι συμβαίνει λεγόμενον· συμπορεύεσθαι γὰρ λέγει τὴν ψυχὴν τοῖς πράγμασι τὸ συνιέναι». (Ἡ λέξις «σύνεσις» πάλιν κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἐξεταζομένη δύναται νὰ δώσῃ τὴν ἐντύπωσιν ὅτι εἶναι σχεδὸν συλλογισμὸς (σκέψις ἡ ὁποία πορεύεται μαζὶ μὲ τὰ πράγματα). Ὅταν δὲ χρησιμοποιεῖται ἡ λέξις «συνιέναι», συμβαίνει νὰ χρησιμοποιεῖται ἐξ ὁλοκλήρου εἰς σημασίαν ἰσοδύναμον μὲ τὴν λέξιν ἐπιστήμην· διότι ἡ λέξις «συνιέναι» λέγει ὅτι ἡ ψυχὴ πορεύεται μαζὶ μὲ τὰ πράγματα). Καὶ εἰς τὸν «Φίληβον» 41 C, εὑρίσκομεν χρησιμοποιούμενον τὸ ῥῆμα «συλλογίζομαι». «Συλλογίζου δὴ τὸ γιγνόμενον ἐν τούτοις». (Καθόριζε διὰ τῆς σκέψεως ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον συμβαίνει εἰς τὰ φαινόμενα αὐτά). Εἶναι φανερὸν ὅτι ὁ Πλάτων δὲν ἔχει φθάσει εἰς τὴν ἀνακάλυψιν, τὴν ὁποίαν ἐπραγματοποίησε κατόπιν ὁ μαθητής του Ἀριστοφάνης, ἀντιληφθεὶς τὸν συλλογισμὸν ὡς ἰδιαιτέραν μορφὴν τῆς νοητικῆς ἐνεργείας. Καίτοι ὅμως ὁ Πλάτων δὲν ἀνεκάλυψε τὸν συλλογισμόν, τὴν πορείαν ὅμως τῆς συλλογιστικῆς σκέψεως τὴν ἀπαντῶμεν εἰς τοὺς πλατωνικοὺς διαλόγους ἐφαρμοζομένην ὑπὸ δύο μορφάς, ἤτοι πρῶτον ὑπὸ τὴν μορφὴν τοῦ παραγωγικοῦ καὶ δεύτερον τοῦ κατ' ἀναλογίαν συλλογισμοῦ.

1ον. Παραγωγικὴ συλλογιστικὴ πορεία. Τὴν πορείαν ταύτην ὁ Πλάτων ὀνομάζει πορείαν «ἐξ ὑποθέσεως». Τίθεται μία βάσις ὡς θεμέλιον καὶ ἀναζητοῦνται τὰ ἐξ αὐτῆς ἀπορρέοντα συμπεράσματα. Ἐκ τῆς ὀρθότητος δὲ τῶν ἀκολουθιῶν, αἵτινες πηγάζουν ἀπὸ τὴν θεμελιώδη βάσιν, κρίνεται καὶ ἡ ὀρθότης αὐτῆς. Ἀναλυτικῶς περιγράφεται ἡ ἐξ ὑποθέσεων ἀφορμωμένη πορεία εἰς τὸν «Φαίδωνα» 100 κ.ἑ. Τὴν «ὑπόθεσιν» ὁ Πλάτων ὀνομάζει καὶ «ἀρχήν», τὰς δὲ ἀκολουθίας της «τὰ ἐξ ἐκείνης ὡρμημένα». «Φαιδων» 101 Ε. Συνιστᾶ δὲ νὰ μὴ εἰσερχώμεθα εἰς συζήτησιν ἀναφερομένην εἰς τὴν ὀρθότητα τῆς ὑποθέσεως, πρὶν ἐξετάσωμεν τὰς ἐξ αὐτῆς συναγομένας ἀκολουθίας καὶ ἐξακριβώσωμεν, ἂν αἱ ἀκολουθίαι αὗται εὑρίσκονται εἰς συμφωνίαν ἢ διαφωνίαν πρὸς ἀλλήλας: «σὺ δέ... ἐχόμενος ἐκείνου τοῦ ἀσφαλοῦς τῆς ὑποθέσεως, οὕτως ἀποκρίναιο ἄν· εἰ δέ τις αὐτῆς τῆς ὑποθέσεως ἔχοιτο, χαίρειν ἐάσας ἂν καὶ οὐκ ἀπεκρίναιο, ἕως ἂν τὰ ἀπ' ἐκείνης ὁρμηθέντα σκέψαιο, εἴ σοι ἀλλήλοις συμφωνεῖ ἢ διαφωνεῖ» (σὺ δὲ προσηλωμένος εἰς ἐκείνην τὴν ἀσφάλειαν, τὴν ὁποίαν σοῦ προσφέρει ἡ ὑπόθεσις, θὰ ἔδιδες μίαν τοιαύτην ἀπάντησιν. Ἐὰν δὲ κανεὶς ἤθελε ἀμφισβητήσει αὐτὴν τὴν ἰδίαν τὴν ὑπόθεσιν, δὲν θὰ δώσῃς οὐδεμίαν εἰς αὐτὸν προσοχήν, ἕως ὅτου ἐξετάσῃς τὰς ἀκολουθίας, αἱ ὁποῖαι προέκυψαν ἀπὸ αὐτήν, ἐὰν παρουσιάζουν συμφωνίαν ἢ διαφωνίαν πρὸς ἀλλήλας). Εἶναι ὀφθαλμοφανὲς ὅτι ἐνταῦθα πρόκειται περὶ τῆς διὰ συλλογισμῶν συναγωγῆς ὅλων τῶν ἀκολουθιῶν, αἵτινες προκύπτουν ἐκ μιᾶς ληφθείσης ἀρχῆς. Εἰς τὴν «Πολιτείαν» 510 Β χαρακτηρίζεται ἡ «ἐξ ὑποθέσεων» πορεία ὡς «οὐκ ἐπ' ἀρχὴν πορευομένη, ἀλλ' ἐπὶ τελευτήν». (δὲν κατευθύνεται εἰς τὴν ἀνεύρεσιν τῆς ἀρχῆς, ἀλλὰ πρὸς τὸ τέλος, πρὸς ἐκεῖνα δηλαδὴ τὰ ὁποῖα προκύπτουν ἀπὸ τὴν θεμελιώδη ἀρχήν). Εἰς τὸ αὐτὸ σύγγραμμά του ὁ Πλάτων σημειώνει καὶ τὴν θεμελίωσιν τῆς γεωμετρίας καὶ τῶν ἄλλων μαθηματικῶν ἐπιστημῶν ἐπὶ βασικῶν ἀρχῶν «ὑποθέσεων», ἀλλὰ παρατηρεῖ ὅτι οἱ γεωμέτραι καὶ οἱ μαθηματικοὶ δέχονται δογματικῶς τὰς ἀρχὰς τῆς ἐπιστήμης των καὶ ἐξ αὐτῶν προχωροῦν εἰς τὴν διὰ συνδυασμῶν ἀνεύρεσιν νέων προτάσεων «ὑποθέσι χρώμενοι ταύτας ἀκινήτους ἐῶσι, μὴ δυνάμεναι λόγον διδόναι αὐτῶν» 533 C (χρησιμοποιοῦν θεμελιώδεις ἀρχὰς αἱ μαθηματικαὶ ἐπιστῆμαι καὶ τὰς ἀφίνουν ἀμετακινήτους, χωρὶς νὰ δύνανται νὰ δώσουν λόγον περὶ τῆς ἐγκυρότητος αὐτῶν).

Συστηματικὴν ἐφαρμογὴν τῆς παραγωγικῆς συλλογιστικῆς πορείας εὑρίσκομεν εἰς τὸν «Παρμενίδην». Εἰς τὸν διάλογον τοῦτον συζητῶν ὁ γηραιὸς Παρμενίδης μὲ τὸν Σωκράτη λέγει εἰς αὐτόν: «Χρὴ δὲ καὶ τόδε ἔτι πρὸς τούτοισι ποιεῖν, μὴ μόνον εἰ ἔστιν ἕκαστον ὑποτιθέμενον σκοπεῖν τὰ συμβαίνοντα ἐκ τῆς ὑποθέσεως, ἀλλὰ καὶ εἰ μὴ ἔστι τὸ αὐτὸ τοῦτο ὑποτίθεσθαι, εἰ βούλει μᾶλλον γυμνασθῆναι». (Πρέπει δὲ ἀκόμη ἐπιπροσθέτως νὰ κάμνῃς καὶ τὸ ἑξῆς, νὰ μὴ περιορίζεσαι μόνον νὰ δέχεσαι ὡς θεμελιώδη ἀρχὴν τὴν πρότασιν τὴν δεχομένην τὴν ὕπαρξιν τοῦ ἑνὸς καὶ ἔπειτα νὰ ἐξετάζῃς τὰς ἀκολουθίας, αἱ ὁποῖαι προκύπτουν ἀπὸ τὴν τιθεμένην ἀρχήν, ἀλλὰ πρέπει νὰ λαμβάνῃς ἐπίσης ὡς βάσιν τὴν πρότασιν, ἤτις λέγει ὅτι αὐτὸ τὸ ἴδιον τὸ ἓν δὲν ὑπάρχει, ἐὰν θέλῃς νὰ ἀσκηθῇς εἰς τὴν διαλεκτικήν). «Παρμενίδης» 137 Ε. Ἐὰν ληφθοῦν ὑπ' ὄψει αἱ ἐν τῷ διαλόγῳ «Παρμενίδης» ἀναπτυσσόμεναι ἐννέα ἀντινομίαι, διαπιστοῦται ἀσφαλῶς ὅτι ὁ Πλάτων χρησιμοποιεῖ τὴν μέθοδον τοῦ παραγωγικοῦ συλλογισμοῦ καὶ ὡς ἀποδεικτικὴν μέθοδον ἀποδεικνύουσαν διὰ τῆς εἰς ἄτοπον ἀπαγωγῆς τὴν σαθρότητα μιᾶς τεθείσης προτάσεως καὶ τὴν ἀλήθειαν τῆς ἀντιφατικῶς πρὸς αὐτὴν ἐναντίας. Παρομοίαν χρησιμοποίησιν τοῦ παραγωγικοῦ συλλογισμοῦ πρὸς ἀπόδειξιν τῆς ἀληθείας ἢ τοῦ ψεύδους τεθεισῶν προτάσεων διὰ τῆς εἰς ἄτοπον ἀπαγωγῆς συναντῶμεν συχνότατα εἰς τοὺς πλατωνικοὺς διαλόγους. Οὕτω εἰς τὴν «Σοφιστήν», λαμβάνεται ὡς ἀληθὴς ἡ πρότασις τοῦ Παρμενίδου, ἤτις ἀρνεῖται οἱανδήποτε ὕπαρξιν εἰς τὸ μὴ ὄν. Ἀποδεικνύεται ἔπειτα ὅτι ἡ πρότασις αὕτη ὁδηγεῖ εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι τὸ οὕτω νοούμενον μὴ ὂν δὲν δύναται νὰ καταστῇ οὔτε ἀντικείμενον σκέψεως, οὔτε ἀντικείμενον λεκτικῆς ἐκφράσεως, ἀλλὰ πρέπει νὰ εἶναι «ἄῤῥητον» καὶ «ἀδιανόητον». Ἀλλὰ τὸ γεγονὸς ὅτι γίνεται περὶ αὐτοῦ ἐξέτασις διὰ τῆς διανοήσεως καὶ ἐκφράζονται σχετικῶς μὲ αὐτὸ λεκτικαὶ ἀποφάσεις, δεικνύει ὅτι τὸ μὴ ὂν εἶναι «διανοητὸν» καὶ «ῥητὸν» καὶ ὅτι τὸ ἐξαχθὲν συμπέρασμα ὡς ἀντιτιθέμενον πρὸς τὴν πραγματικότητα, τυγχάνει ψευδές. Κατὰ συνέπειαν καὶ ἡ πρότασις, ἐκ τῆς ὁποίας ἀπέῤῥευσε τὸ συμπέρασμα τοῦτο, πρέπει κατὰ λογικὴν ἀκολουθίαν νὰ εἶναι ψευδής. Ἄρα ἡ πρότασις τοῦ Παρμενίδου «τὸ μὴ ὂν δὲν ἔχει ὕπαρξιν», τυγχάνει ψευδής, ἡ δὲ ἀντιφατικὴ πρὸς αὐτὴν πρότασις «τὸ μὴ ὂν ἔχει ὕπαρξιν» τυγχάνει ἀληθής. Ἔχων ὑπ' ὄψει του τοιοῦτον συμπέρασμα ὁ Πλάτων γράφει εἰς τὸν «Σοφιστήν» 241 D, ὅτι ἡ ἀρχὴ τὴν ὁποίαν εἶχε θέσει ὡς ὀντολογικὴν βάσιν ὁ Ἐλεάτης φιλόσοφος Παρμενίδης, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ θεωρηθῇ ἔγκυρος. «Τὸν τοῦ πατρὸς Παρμενίδου λόγον ἀναγκαῖον ἡμῖν ἀμυνομένοις ἔσται βασανίζειν, καὶ διάζεσθαι τό τε μὴ ὂν ὡς ἔστι κατά τι καὶ τὸ ὂν αὖ πάλιν ὡς οὐκ ἔστι πηι». (Θὰ ἀναγκασθῶμεν κατὰ τὴν ἀμυνάν μας νὰ ὑποβάλωμεν εἰς ἐξέτασιν τὴν πρότασιν τοῦ πατρὸς Παρμενίδου καὶ νὰ ἀποδείξωμεν διὰ τῆς λογικῆς ἀναγκαιότητος, ὅτι τὸ μὴ ὂν ὑπάρχει κατὰ κάποιαν ἄποψιν καὶ ὅτι πάλιν τὸ ὂν κατὰ κάποιαν ἄλλην ἄποψιν δὲν ὑπάρχει). Εἶναι προφανὲς ὅτι μία παραδοχὴ τῆς ὑπάρξεως τοῦ μὴ ὄντος εἰς ἀπόλυτον σημασίαν θὰ ὡδήγει εἰς ἄτοπα συμπεράσματα, διότι θὰ ἐμηδένιζε σύμπασαν τὴν πραγματικότητα. Διὰ τοῦτο ἀναθεωρεῖται καὶ πάλιν τὸ συμπέρασμα καὶ ἀναγνωρίζεται τὸ μὴ ὂν ὡς ἔχον σχετικὴν καὶ οὐχὶ εἰς ἀπόλυτον σημασίαν νοουμένην ὕπαρξιν, τὸ δὲ ὂν ὡς μετέχον κατά τινα σχετικὴν σημασίαν εἰς ἀνυπαρξίαν. Ἡ χρησιμοποίησις τῆς μεθόδου τῆς εἰς ἄτοπον ἀπαγωγῆς πρέπει νὰ ἦτο γνωστὴ εἰς τὸν Πλάτωνα ἐκ τῶν σπουδῶν καὶ τῶν ἐρευνῶν, εἰς τὰς ὁποίας ἔκαμνεν εἰς τὴν περιοχὴν τῆς μαθηματικῆς ἐπιστήμης. Ὁ Ξενοφῶν ἀναφέρει («Ἀπομνημ.» IV, 6, 13) ὅτι καὶ ὁ Σωκράτης ἔκαμνε χρῆσιν τῆς αὐτῆς μεθόδου: «Εἰ δέ τι αὐτῶι περί του ἀντιλέγοι... ἐπὶ τὴν ὑπόθεσιν ἐπανῆγεν ἂν πάντα τὸν λόγον.... Οὕτω δὲ τῶν λόγων ἐπαναγομένων καὶ τοῖς ἀντιλέγουσιν αὐτοῖς φανερὸν ἐγίνετο τάληθές». (Ἐὰν δὲ κάποιος ἔφερεν εἰς αὐτὸν (τὸν Σωκράτη) ἀντιρρήσεις ἐσυνήθιζε νὰ ἐπαναφέρῃ ὅλην τὴν συζήτησιν εἰς τὴν πρότασιν, ἤτις εἶχε χρησιμοποιηθῇ ὡς ἀφετηρία... Τοιουτοτρόπως μὲ τὴν ἐπιστροφὴν τῆς συζητήσεως εἰς τὴν ἀρχικὴν πρότασιν καὶ εἰς αὐτοὺς τοὺς ἀντιλέγοντας ἐγίνετο φανερὰ ἡ ἀλήθεια). Καθίσταται προφανὲς ὅτι ὁ διὰ τῆς εἰς ἄτοπον ἀπαγωγῆς ἔλεγχος τῆς ἀληθείας τῶν θεμελιωδῶν προτάσεων ἦτο γνωστὸς εἰς τοὺς μορφωμένους Ἀθηναίους τοῦ τέλους τοῦ 5ου π.Χ. αἰῶνος.

2ον. Ἡ χρῆσις τοῦ ἀναλογικοῦ συλλογισμοῦ. Ὡς ἰδιαίτερον εἶδος μεθοδικῆς πορειας ἀναγνωρίζει ὁ Πλάτων τὸν λεγόμενον ὑπὸ τῆς νεωτέρας λογικῆς «ἀναλογικὸν συλλογισμόν». Εἶναι γνωστὸν ὅτι κατὰ τὴν χρησιμοποίησιν τοῦ εἴδους τούτου τοῦ συλλογισμοῦ ἀφορμώμεθα ἐκ μερικῶν περιπτώσεων καὶ συνάγομεν συμπεράσματα πάλιν διὰ μίαν ἐπίσης μερικὴν περίπτωσιν. Λαμβάνοντες π.χ. ὑπ' ὄψιν ὅτι διακρίνεται καὶ ἐπιτυγχάνει εἰς τὸ ἔργον του ὁ κυβερνήτης καὶ ὁ ἰατρός, ὅστις εἶναι κάτοχος γνώσεων ὡς πρὸς τὴν διακυβέρνησιν ἑνὸς πλοίου καὶ ὡς πρὸς τὴν θεραπείαν μιᾶς νόσου, συνάγομεν τὸ συμπέρασμα ὅτι κατὰ τὸν ὅμοιον τρόπον μόνον ἐκεῖνος ὁ πολιτικός, ὅστις εἶναι κάτοχος γνώσεων ἀναφερομένων εἰς τὴν πολιτικὴν ζωήν, θὰ κατορθώσῃ νὰ ἀναδειχθῇ καὶ νὰ ἐπιτύχῃ εἰς τὸ ἔργον τῆς διακυβερνήσεως τῶν ἀνθρώπων. Λαμβάνοντες ὡς ἀφετηρίαν ὡρισμένας μερικὰς περιπτώσεις, ἐξάγομεν συμπεράσματα διὰ μίαν παρομοίαν μερικὴν περίπτωσιν. Εἶναι φανερὸν ὅτι τὸ συμπέρασμα, τὸ ὁποῖον ἐξάγεται, δὲν δύναται νὰ διεκδικήσῃ ἀποδεικτικὴν βεβαιότητα, ἀλλ' ἐμφανίζεται μόνον ὡς ἐνδεχόμενον, εὐλογοφανὲς καὶ πιθανοφανές. Ὁ Πλάτων εἰς τὸν «Φαίδωνα» 92 D, κάμνει ἰδιαίτερον λόγον περὶ τοῦ συλλογισμοῦ τούτου τοῦ εἴδους, γράφων τὰ ἀκόλουθα: «Ἐγὼ δὲ τοῖς διὰ τῶν εἰκότων τὰς ἀποδείξεις ποιουμένοις λόγοις ξύνοιδα οὖσιν ἀλαζόσιν, καὶ ἂν τις αὐτούς μη φυλάττηται, εὖ μάλα ἐξαπατῶσι, καὶ ἐν γεωμετρίαι καὶ ἐν τοῖς ἄλλοις ἅπασι». (Ἐγὼ δὲ τὰ ἐπιχειρήματα, τὰ ὁποῖα προσπαθοῦν νὰ παρουσιάσουν ἀποδείξεις στηριζομένας εἰς τὴν εὐλογοφάνειαν μετὰ πεποιθήσεως τὰ χαρακτηρίζω ὡς ἀλαζονικά, καὶ ἂν κανεὶς δὲν προφυλάττεται ἀπ' αὐτά, πολὺ εὐλόγως τὸν ἐξαπατοῦν εἰς τὰ γεωμετρικὰ καὶ εἰς ὅλα τὰ ἄλλα ζητήματα). Ἡ λεκτικὴ ἔκφρασις «διὰ τῶν εἰκότων», ὅπως ἀποδεικνύεται ἐκ χωρίου τοῦ «Θεαιτήτου» 162 Ε, ἀναφερομένου εἰς τὸ θέμα αὐτό, ἀποτελεῖ ὑπαινιγμὸν ἀναφερόμενον εἰς τὴν ἀπόπειραν λύσεως τῶν προβλημάτων, διὰ τῆς χρησιμοποιήσεως πιθανολογικῶν ἐνδείξεων καὶ ἐπιχειρημάτων στηριζομένων ἐπὶ περιπτώσεων ἐμφανιζουσῶν ἁπλῆν ὁμοιότητα πρὸς τὰ συζητούμενα θέματα: «ἀλλὰ τὰ τῶι εἰκότι χρῆσθε ὦι εἰ ἐθέλοι Θεόδωρος ἢ ἄλλος τις τῶν γεωμετρῶν, χρώμενος γεωμετρεῖν, ἄξιος οὐδ' ἑνὸς μόνον ἂν

εἴη. Σκοπεῖτε οὖν σύ τε καὶ Θεόδωρος, εἰ ἀποδέξεσθε πιθανολογίαι τε καὶ εἰκόσι περὶ τούτων λεγομένους λόγους· (ἀλλὰ χρησιμοποιεῖτε τὴν εὐλογοφάνειαν, τὴν ὁποίαν ἐὰν ὁ Θεόδωρος ἢ κανεὶς ἄλλος ἤθελε χρησιμοποιῆ εἰς τὰς γεωμετρικάς του ἐρεύνας, οὐδεμίαν ἀπολύτως θὰ εἶχεν ἀξίαν. Προσέχετε λοιπὸν σὺ καὶ ὁ Θεόδωρος, ἂν θὰ δεχθῆτε ἐπιχειρήματα, τὰ ὁποῖα χρησιμοποιοῦν πιθανολογίαν καὶ εἰκόνας). Ὁ Ἀριστοτέλης συνεχίζων καὶ ἀναπτύσσων τὴν μέθοδον ταύτην, τὴν ὁποίαν εἰσηγήθη ὁ Πλάτων, διατυπώνει κατὰ τρόπον ἀκριβολογικὸν τὴν μορφὴν τοῦ συλλογιστικοῦ εἴδους, εἰς τὸ ὁποῖον ἔδωκε τὸ ὄνομα «παράδειγμα» (βλ. Ἀριστοτέλη «Ἀναλ. Πρ.» 68 Β 34, καὶ «Ρητορ.» 1357 Β 26). Ὁ Πλάτων χρησιμοποιεῖ τὸν ἀναλογικὸν συλλογισμὸν οὐχὶ ὡς μέσον ἀποδείξεως, ἀλλ' ὡς ὄργανον ἐρεύνης. Ἀφορμώμενος ἀπὸ περιπτώσεις καὶ περιστατικὰ τοῦ συνήθους βίου, συνάγει συμπεράσματα ἐξ αὐτῶν ἀναφερόμενα εἰς τὴν διευκρίνησιν φιλοσοφικῶν προβλημάτων. Εἰς τὸν «Σοφιστὴν» 218 D, διὰ νὰ εὐκολυνθῆ ὁ Πλάτων εἰς τὴν ἀνεύρεσιν τοῦ ὁρισμοῦ, ὅστις καθορίζει τί εἶναι ὁ σοφιστής, παρομοιάζει αὐτὸν πρὸς ἁλιέα, ὅστις θηρεύει εἰς τὴν θάλασσαν τοὺς ἰχθῦς καὶ προσθέτει ὅτι τὰ συνήθη παραδείγματα δύνανται νὰ μᾶς παράσχουν διαφώτισιν ἐν σχέσει μὲ σοβαρώτατα ζητήματα. «Βούλει δῆτα περί τινος τῶν φαύλων μετιόντες πειραθῶμεν παράδειγμα αὐτὸ θέσθαι τοῦ μείζονος;». Θέλεις λοιπὸν νὰ κάμωμεν ἔρευναν δι' ἓν ἄνευ ἀξίας ζήτημα, διὰ νὰ τὸ χρησιμοποιήσωμεν ὡς παράδειγμα δι' ἓν πολὺ ἀξιολογώτατον θέμα;). Εἰς τὸν «Πολιτικὸν» ὁ πολιτικὸς καὶ βασιλικὸς ἀνὴρ παραβάλλεται πρὸς «νομέα καὶ τροφὸν ἀγέλης» 268 Β, ἡ δὲ πολιτικὴ τέχνη πρὸς τὴν ὑφαντικὴν («Πολιτ.» 305 Ε). Ἡ πολιτικὴ κρατεῖ εἰς χεῖρας της ἅπαντα τὰ νήματα τῆς πολιτικῆς ζωῆς καὶ «συνυφαίνει αὐτὰ ὀρθότατα». Εἰς τὸν «Φίληβον» 30 Α, συνάγεται τὸ συμπέρασμα ὅτι, ὅπως τὸ ἀνθρώπινον σῶμα ἔλκει τὴν καταγωγήν του ἀπὸ τὴν σωματικὴν ὕλην τοῦ σύμπαντος, κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ ἡ ἀνθρωπίνη ψυχὴ ἔχει τὴν προέλευσίν της ἀπὸ τὴν ψυχὴν τοῦ κόσμου. Ἡ ὕπαρξις ἄρα τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς μέσα εἰς τὸ ἀνθρώπινον σῶμα, μᾶς ἀναγκάζει νὰ δεχθῶμεν ὅτι καὶ εἰς τὴν σωματικὴν ὕλην τοῦ σύμπαντος ὑπάρχει ἡ ψυχὴ τοῦ κόσμου: «Τὸ παρ' ἡμῖν σῶμα ἆρ' οὐ ψυχὴν φήσομεν ἔχειν; Δῆλον ὅτι φήσομεν. Πόθεν λαβόν, εἴπερ μὴ τό γε τοῦ παντὸς σῶμα ἔμψυχον ὂν ἐτύγχανε;». (Δὲν θὰ παραδεχθῶμεν ὅτι τὸ σῶμα μας ἔχει ψυχήν; Μάλιστα θὰ τὸ παραδεχθῶμεν. Ἀπὸ ποῦ θὰ ἠδύνατο νὰ λάβῃ αὐτὴν τὴν ψυχήν, ἐὰν τὸ σῶμα τοῦ σύμπαντος δὲν ἦτο ἔμψυχον;). Κανόνα ἀναφερόμενον εἰς τὴν ὀρθὴν χρῆσιν τοῦ ἀναλογικοῦ συλλογισμοῦ μᾶς παρέχει ὁ «Πολιτικὸς» ἐν 278 C: «Παραδείγματός γ' ἐστὶ τότε γένεσις, ὁπόταν ὃν ταὐτὸν ἐν ἑτέρωι διασπασμένωι δοξαζόμενον ὀρθῶς καὶ συνταχθὲν περὶ ἑκάτερον καὶ συνάμφω μίαν ἀληθῆ δόξαν ἀποτελῆι». (Ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον κάμνει δυνατὴν τὴν γένεσιν τοῦ παραδείγματος (δηλαδὴ κατ' ἀναλογίαν συλλογισμοῦ) εἶναι τὸ ἀκόλουθον γεγονός· ὅταν δηλαδὴ ἓν στοιχεῖον, τὸ ὁποῖον ἁπανταχοῦ κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον εἰς μίαν ἄλλην διάφορον καὶ ξεχωριστὴν ὁμάδα φαινομένων, ἑρμηνεύεται ὀρθῶς καὶ ἀφοῦ θεωρηθῆ συγκεντρωτικῶς μὲ ἓν ἐνιαῖον βλέμμα, πραγματοποιεῖ μίαν ἀληθῆ λογικὴν κρίσιν ἀναφερομένην καὶ ξεχωριστὰ εἰς ἓν ἕκαστον ἐκ τῶν ὁμοίων στοιχείων καὶ εἰς τὰ δύο μαζί). Τὸ νόημα τοῦ δυσκόλου κατὰ τὴν ἑρμηνείαν τούτου χωρίου εἶναι ὅτι διὰ τοῦ ἀναλογικοῦ συλλογισμοῦ δύο περιπτώσεις Α καὶ Β συσχετίζονται δυνάμει τῆς ὁμοιότητός των καὶ θεωροῦνται μερικαὶ περιπτώσεις, ὡς πρὸς τὰς ὁποίας ἰσχύει ἡ αὐτὴ γενικὴ σχέσις, ὁ αὐτὸς γενικὸς νόμος, ὅπως λέγομεν ἡμεῖς σήμερον. Ὁ Ἀριστοτέλης εἰς τὸ μνημονευθὲν χωρίον τῶν «Ἀναλυτικῶν» 68 Β 38. μᾶς παρέχει ἕνα παρόμοιον ὁρισμόν: «Παράδειγμα δ' ἐστὶν ὅταν τῶι μέσωι τὸ ἄκρον ὑπάρχον δειχθῆι διὰ τοῦ ὁμοίου τῶι τρίτωι». (Περὶ ἀναλογικοῦ συλλογισμοῦ πρόκειται, ὅταν ἀποδειχθῆ δυνάμει τῆς ὁμοιότητος τῶν δύο ὅρων πρὸς ἕνα τρίτον ὅτι ἡ ἰδιότης τοῦ ἑνὸς ὅρου τοῦ συλλογισμοῦ ὑπάρχει καὶ εἰς τὸν ἄλλον).

3ον. Ὁ ἐπαγωγικὸς συλλογισμός. Εἰς τὴν νεωτέραν λογικὴν ὡς τρίτον εἶδος συλλογιστικῆς πορείας ἔχει γίνει δεκτὸς ὁ ἐπαγωγικὸς συλλογισμός. Λέγοντες οἱ λογικευόμενοι ἐπαγωγικὸν συλλογισμὸν ἢ ἐπαγωγήν, ἐννοοῦν τὴν πορείαν ἐκείνην τῆς σκέψεως, κατὰ τὴν ὁποίαν ἀφορμώμενοι ἀπὸ μερικὰς περιπτώσεις ἀνυψούμεθα εἰς τὴν διαπίστωσιν μιᾶς γενικῶς ἰσχυούσης σχέσεως. Παρατηροῦμεν δηλαδὴ ὅτι τὸ α, β, γ, δ σώματα πίπτουν καὶ γενικεύοντες τὴν παρατήρησίν μας αὐτὴν λέγομεν ὅτι ὅλα τὰ σώματα πίπτουν. Κλασσικὸν ὁρισμὸν ἐν σχέσει μὲ τὴν ἐπαγωγὴν ἔδωκεν ὁ Ἀριστοτέλης, ὁρίσας αὐτὴν εἰς τὰ «Τοπικὰ» 105 α 13, κατὰ τὸν ἀκόλουθον τρόπον: «ἐπαγωγὴ ἡ ἀπὸ τῶν καθ' ἕκαστον ἐπὶ τὰ καθόλου ἔφοδος» (ἐπαγωγὴ εἶναι ἡ πορεία ἡ λαμβάνουσα τὴν ἀφετηρίαν της ἀπὸ τὴν μερικὴν περίπτωσιν καὶ κατευθυνομένη πρὸς τὰς γενικότητας). Καὶ εἰς τοὺς πλατωνικοὺς διαλόγους ὑποστηρίζεται ὑπὸ μερικῶν μελετητῶν τῆς φιλοσοφίας τοῦ Πλάτωνος ὅτι γίνεται χρῆσις τῆς ἐπαγωγικῆς συλλογιστικῆς πορείας. Οἱ ἀκολουθοῦντες τὴν ἄποψιν ταύτην ἐπικαλοῦνται τὸ γεγονὸς ὅτι εἰς τοὺς πρωϊμωτέρους πλατωνικοὺς διαλόγους, ὁ Σωκράτης ἐμφανίζεται ζητῶν πάντοτε νὰ φθάσῃ ἐκ μερικῶν καὶ συγκεκριμένων παρατηρήσεων εἰς γενικοὺς ὁρισμοὺς καθορίζοντας τὴν οὐσίαν τῶν διαφόρων ἀρετῶν. Καὶ ὁ Ἀριστοτέλης εἰς τὸ σύγγραμμά του «Τὰ μετὰ τὰ φυσικὰ» 1078 Β 27, πιστοποιεῖ ὅτι καὶ ὁ Σωκράτης ἐχρησιμοποίει τὴν μέθοδον τῆς ἐπαγωγῆς: «Δύο γάρ ἐστιν ἃ τις ἂν ἀποδοίη Σωκράτει δικαίως, τούς τ' ἐπακτικοὺς λόγους καὶ τὸ ὁρίζεσθαι καθόλου». (Διότι δύο πράγματα δικαίως θὰ ἠδύνατό τις νὰ ἀποδώσῃ εἰς τὸν Σωκράτη, τὴν χρησιμοποίησιν ἐπιχειρημάτων στηριζομένων ἐπὶ τῆς ἐπαγωγῆς καὶ τοὺς γενικῆς σημασίας ὁρισμούς). Λαμβάνοντες ὑπ' ὄψει τὰ ρηθέντα στοιχεῖα τινὲς ἐκ τῶν πλατωνιστῶν ἰσχυρίζονται ὅτι καὶ ὁ Πλάτων χρησιμοποιεῖ τὴν ἐπαγωγήν. Πρὸς ἀπόδειξιν δὲ τοῦ ἰσχυρισμοῦ των τούτου, προσάγουν τὰ εἰς τὸν «Φαίδρον» 265 D, λεγόμενα περὶ τῆς νοητικῆς ἐκείνης ἐνεργείας, τὴν ὁποίαν ὁ Πλάτων ὀνομάζει «σύνοψιν» καὶ «συναγωγήν», διαστέλλων αὐτὴν ἀπὸ τὴν «διαίρεσιν». Διὰ τὸν δυνάμενον νὰ χρησιμοποιῆ τὴν μέθοδον ταύτην, λέγει ὁ Πλάτων: «Εἰς μίαν τε ἰδέαν συνορῶντα ἄγειν τὰ πολλαχῆι διεσπαρμένα» (δύναται δι' ἑνὸς συνοπτικοῦ (συγκεντρωτικοῦ) βλέμματος νὰ συγκεντρώνῃ εἰς τὴν ἑνότητα μιᾶς ἰδέας τὰ στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα εἶναι διεσπαρμένα εἰς πολλαπλᾶς περιπτώσεις). Εἰς τὴν «Θεαίτητον» 147 D, λέγει ὁ Πλάτων προκειμένου περὶ σχηματισμοῦ ἑνιαίου κανόνος καθορίζοντος τὰς ἰδιότητας τῶν τετραγωνικῶν ριζῶν ἀσυμμέτρων ἀριθμῶν: «ἐπειδὴ ἄπειροι τὸ πλῆθος αἱ δυνάμεις ἐφαίνοντο, πειραθῆναι συλλαβεῖν εἰς ἕν, ὅτωι πάσας ταύτας προσαγορεύσομεν τὰς δυνάμεις», (ἐπειδὴ αἱ τετραγωνικαὶ ρίζαι τοῦ εἴδους τούτου μᾶς ἐφαίνοντο ὅτι ἦσαν ἄπειροι, ἀπεφασίσαμεν νὰ συμπεριλάβωμεν αὐτὰς εἰς μίαν τάξιν, διὰ τῆς ὁποίας θὰ ἐπονομάσωμεν ὅλας αὐτὰς τὰς τετραγωνικὰς ρίζας). Εἰς τὴν «Πολιτείαν» 537 C, προκειμένου περὶ τῆς συγκεντρώσεως τῶν εἰς τὰ παιδία διδασκομένων μαθημάτων, εἰς μίαν ἁρμονικὴν ἑνότητα, γράφει ὁ Πλάτων: «τά τε χύδην μαθήματα παισὶν ἐν τῆι παιδείαι γενόμενα τούτοις συντακτέον εἰς σύνοψιν οἰκειότητος ἀλλήλων τῶν μαθημάτων καὶ τῆς τοῦ ὄντος φύσεως» (καὶ τὸ σύνολον τῶν μαθημάτων, τὰ ὁποῖα ἐδιδάχθησαν εἰς τὰ παιδιὰ κατὰ τὴν παιδικήν των ἡλικίαν χωρὶς ἐσωτερικὴν συνάφειαν, πρέπει νὰ τὰ ταξιθετήσουν καὶ νὰ τὰ παρουσιάσουν εἰς αὐτὰ κατὰ τρόπον ὥστε μὲ ἓν συνοπτικὸν βλέμμα νὰ διακρίνεται ἡ συγγένεια τὴν ὁποίαν ἔχουν τὰ μαθήματα καὶ μεταξὺ των καὶ μὲ τὴν φύσιν τοῦ ὄντος). Εἰς πάσας ταύτας τὰς περιπτώσεις φαίνεται ὅτι πρόκειται περὶ πορείας ἀπὸ τὰ μερικὰ καὶ λεπτομερειακὰ δεδομένα πρὸς τὴν γενικότητα. Ἐὰν προσέξωμεν ὅμως περισσότερον εἰς τὰ πλατωνικὰ κείμενα, θὰ ἴδωμεν ὅτι δὲν πρόκειται περὶ ἐπαγωγῆς, ὅπως νοεῖται αὕτη ὑπὸ τῆς νεωτέρας λογικῆς. Κατὰ τὸν Πλάτωνα δὲν ἀρκεῖ μόνον ἡ πορεία ἀπὸ τὰ μερικὰ πρὸς τὰ γενικά. Διὰ νὰ ἀποκαλυφθῆ ἡ γενικῶς δι' ὅλας τὰς περιπτώσεις ἰσχύουσα ἀλήθεια, χρειάζεται νὰ στραφῆ ἡ ψυχὴ πρὸς τὴν ἰδέαν. Τὴν στροφὴν ταύτην πρὸς τὴν ἰδέαν καὶ τὴν θεώρησιν τῆς ἰδέας, ὀνομάζει ὁ Πλάτων «ἀνάμνησιν». Ἡ ἰδέα δὲν περιέχεται εἰς τὰς ἐπὶ μέρους περιπτώσεις. Αὗται ἀποτελοῦν μόνον ἐρεθίσματα, τὰ ὁποῖα παρακινοῦν τὴν ψυχὴν νὰ περισυλλεγῆ καὶ νὰ στραφῆ πρὸς τὴν θέαν τῆς ἰδέας. Ἡ ψυχὴ πραγματοποιεῖ μίαν στροφὴν τοῦ πνευματικοῦ της ὀφθαλμοῦ πρὸς τὴν ἰδέαν, ἥτις προϋπάρχει, πάντων τῶν ἐμπειρικῶν δεδομένων. Διὰ νὰ δηλώσῃ τὴν ὕψωσιν τοῦ βλέμματος τῆς ψυχῆς πρὸς τὸν κόσμον τῶν ἰδεῶν, χρησιμοποιεῖ ὁ Ἀθηναῖος φιλόσοφος τὰ ρήματα «θεᾶσθαι», «ἰδεῖν», «καθορᾶν», «ἀναμιμνήσκεσθαι». Ἡ ἑνότης καὶ συγκέντρωσις, ἥτις κατὰ τὴν νεωτέραν λογικὴν πραγματοποιεῖται διὰ τῆς ἐπαγωγῆς, κατὰ τὴν πλατωνικὴν διδασκαλίαν, συντελεῖται διὰ τῆς θέας τῆς ἰδέας. Εἰς τὴν θέσιν τῆς ἐπαγωγικῆς γενικεύσεως τοποθετεῖ ὁ Πλάτων τὴν «εἰδητικὴν θεώρησιν». Δυνάμεθα κατὰ τὸν Ἀθηναῖον φιλόσοφον, ἀφορμώμενοι ἔστω καὶ ἀπὸ μίαν μόνον συγκεκριμένην περίπτωσιν, νὰ ὑψωθῶμεν εἰς τὴν ἑνόρασιν τῆς ἰδέας, ὡς πρὸς τὴν ὁποίαν ἡ ὑπὸ μελέτην περίπτωσις ἀποτελεῖ μίαν ἁπλῆν παραδειγματικὴν ἐμφάνισιν. Ἡ τοιαύτη ἀντίληψις τοῦ Πλάτωνος μᾶς ἐνθυμίζει ὅσα λέγονται περὶ τοῦ «βαθέος βλέμματος», τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖ χάρισμα τῶν μεγαλοφυῶν ἐρευνητῶν τῆς φύσεως. Ὁ μέγας Γάλλος φυσιοδίφης CUVIER, ἠδύνατο ἐπὶ τῇ βάσει ἑνὸς καὶ μόνον περισωθέντος ὀστοῦ, νὰ φθάσῃ εἰς ἀσφαλῆ συμπεράσματα περὶ τῆς ζωολογικῆς τάξεως, εἰς τὴν ὁποίαν ἀνῆκε τὸ ζῶον, ἐξ οὗ προῆρχετο. Κατὰ τὸν 20ὸν αἰῶνα ὁ ἱδρυτὴς τῆς φαινομενολογικῆς φιλοσοφίας Χοῦσσερλ, ἐπανέφερεν εἰς τὴν ἐπικαιροτήτα τὰς ἐν λόγῳ ἀντιλήψεις τοῦ Πλάτωνος, διδάξας ὅτι δυνάμεθα νὰ πραγματοποιήσωμεν μίαν θεώρησιν τοῦ εἴδους (WESENSSCHAU). Διὰ ταύτης ἀποκαλύπτονται οἱ νόμοι, οἵτινες καθορίζουν τὴν ὑφὴν τῶν ἀντικειμένων, τὰ ὁποῖα ἐρευνοῦν αἱ ἐπὶ μέρους ἐπιστῆμαι. Ἡ ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος χρησιμοποιουμένη μέθοδος διὰ τὴν μελέτην τῶν συγκεκριμένων περιπτώσεων, δὲν δύναται νὰ ταυτισθῆ μὲ τὴν ἐπαγωγήν. Ἡ θεώρησις τῶν ἰδεῶν, ὅπως ἐπιτελεῖται ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος, ἔχει χαρακτῆρα ὑπερβατικόν. Ἀποκαλύπτει τὰ ἐκ τῶν προτέρων (A PRIORI) στοιχεῖα τῆς πραγματικότητος. Ἀντιθέτως ἡ ἐπαγωγὴ δὲν προηγεῖται τῆς ἐμπειρικῆς πραγματικότητος, ἀλλὰ παρακολουθεῖ καὶ περιγράφει αὐτὴν ἐκ τῶν ὑστέρων (A POSTERIORI).

Ἡ περὶ λογικῆς διαιρέσεως πλατωνικὴ διδασκαλία. Ἡ διαρκὴς ἀσχολία τοῦ Σωκράτους ἦτο νὰ εὕρῃ τὰ οὐσιώδη γνωρίσματα τῶν ἠθικῶν ἀρετῶν, νὰ διακρίνῃ τὸ ἰδιαίτερον περιεχόμενον ἑκάστης ἐξ αὐτῶν καὶ νὰ διευκρινήσῃ τὸ πρόβλημα τὸ ἀναφερόμενον εἰς τὴν ἑνότητά των. Τὰς προσπαθείας τοῦ διδασκάλου του ἐπόμενον ἦτο νὰ συνεχίσῃ ὁ Πλάτων. Διὰ τοῦτο τὰ προβλήματα τὰ ἀναφερόμενα εἰς τὸν ὁρισμὸν καὶ τὴν λογικὴν διαίρεσιν τῶν ἐννοιῶν κατέχουν κεντρικὴν θέσιν εἰς τὰς ἐρεύνας τοῦ Πλάτωνος. Εἰς τὸν διάλογον «Παρμενίδην» 135 D, μᾶς πληροφορεῖ ὁ Πλάτων περὶ τοῦ ζήλου, μὲ τὸν ὁποῖον εἶχεν ἀναλάβει ὁ Σωκράτης νὰ ἀνακαλύψῃ ὁρισμοὺς καθιστῶντας φανερὰ τὰ γνωρίσματα τῶν ἀρετῶν. Συγχρόνως ὅμως ἀσκεῖ καὶ κριτικὴν ὡς πρὸς τὴν ἀποτελεσματικότητα τῶν προσπαθειῶν τοῦ διδασκάλου του. Εἰς τὸ σημειωθὲν χωρίον παριστάνεται ὁ γηραιὸς Παρμενίδης λέγων εἰς τὸν Σωκράτη τὰ ἀκόλουθα: «Πρὶν γυμνασθῆναι, ὦ Σώκρατες, ὁρίζεσθαι ἐπιχειρεῖς καλόν τε τί καὶ δίκαιον καὶ ἀγαθὸν καὶ ἓν ἕκαστον τῶν εἰδῶν... καλή μέν οὖν καὶ θεία, εὖ ἴσθι, ἡ ὁρμή, ἣν ὁρμᾶς ἐπὶ τοὺς λόγους· ἔλκυσον δὲ σαυτὸν καὶ γύμνασαι μᾶλλον διὰ τῆς δοκούσης ἀχρήστου

εἶναι καὶ καλουμένης ὑπὸ τῶν πολλῶν ἀδολεσχίας, ἕως ἔτι νέος εἶ· εἰ δὲ μή, σὲ διαφεύξεται ἡ ἀλήθεια». (Πρὶν νὰ γυμνασθῆς προσπαθεῖς νὰ ἀνακαλύψῃς ὁρισμοὺς καθορίζοντας τί εἶναι τὸ ὡραῖον καὶ τὸ δίκαιον καὶ τὸ ἀγαθὸν καὶ γενικῶς τί εἶναι μία ἐκάστη ἐκ τῶν ἰδεῶν... Εἶναι ὡραία καὶ θεϊκή, βέβαια, ἡ προθυμία, μὲ τὴν ὁποίαν ἐκκινεῖς πρὸς τὴν συζήτησιν τῶν λογικῶν προβλημάτων. Ἀλλὰ πρέπει νὰ ὑποβάλῃς τὸν ἑαυτόν σου, εἰς ἔντονον ἄσκησιν καὶ μεγαλυτέραν γύμνασιν δι' αὐτῆς τῆς ἀσκήσεως, ἤτις θεωρεῖται ὅτι εἶναι ἄχρηστος καὶ καλεῖται ὑπὸ τοῦ ὄχλου φλυαρία, ἐφ' ὅσον ἀκόμη εἶσαι νέος. Ἂν παραλείψῃς νὰ ὑποβληθῆς εἰς αὐτὴν τὴν ἄσκησιν, θὰ σοῦ διαφύγῃ ἡ ἀλήθεια). Διὰ τῶν λόγων τούτων ὁ Πλάτων δηλώνει μὲ εὐλάβειαν ἔναντι τοῦ διδασκάλου του, ὅτι ἡ σωκρατικὴ ἔρευνα, ἥτις ἐζήτει νὰ καθορίσῃ τὴν οὐσίαν τῶν ἰδεῶν καὶ κατὰ συνέπειαν καὶ τῶν ἀντιστοίχων πρὸς αὐτὰς ἐννοιῶν, δὲν κατώρθωνε νὰ λύσῃ τὸ πρόβλημα, διότι δὲν εἶχε τὴν κατάλληλον προπαίδευσιν εἰς τὴν διαλεκτικήν. Ὅθεν διὰ νὰ λυθῇ τὸ πρόβλημα τὸ ἀναφερόμενον εἰς τὸν καταρτισμὸν τῶν λογικῶν ὁρισμῶν, ἔπρεπε νὰ λυθοῦν προηγουμένως ὡρισμέναι διαλεκτικαὶ ἀπορίαι. Μὲ τὰς ἀπορίας ταύτας ἐπάλαισεν ὁ Πλάτων ἐπὶ δεκαετηρίδας καὶ ἡ πάλη του αὕτη καθίσταται φανερὰ ἐκ τῆς ἀναγνώσεως τῶν διαλόγων, τοὺς ὁποίους ἔγραψεν, ὅταν πλέον εἶχε φθάσει εἰς τὴν μέσην ἡλικίαν. Ἀντελήφθη, ὅτι διὰ νὰ λυθῇ τὸ πρόβλημα τῶν λογικῶν ὁρισμῶν, ἔπρεπε προηγουμένως νὰ διευκρινηθοῦν τὰ ζητήματα τὰ σχετιζόμενα μὲ τὴν λειτουργίαν τῆς λογικῆς κρίσεως καὶ τῆς λογικῆς διαιρέσεως. Εἰς τὰ προηγούμενα ἐξετέθη κατὰ ποῖον τρόπον ἔλυσεν ὁ Πλάτων εἰς τὸν «Θεαίτητον» προκαταρκτικῶς καὶ εἰς τὸν «Σοφιστὴν» ὁριστικῶς τὰς ἀπορίας, τὰς σχετικὰς μὲ τὴν λεκτικὴν πρότασιν καὶ τὴν λογικὴν κρίσιν. Τὸ θέμα τῆς λογικῆς διαιρέσεως ἤρχισε νὰ ἀπασχολῇ συστηματικῶς τὸν Πλάτωνα εἰς τὸν «Φαῖδρον», διὰ νὰ εὕρῃ τὴν τελειωτικήν του λύσιν εἰς τὸν «Σοφιστήν», τὸν «Πολιτικὸν» καὶ τὸν «Φίληβον». Ἡ δοθεῖσα ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος λύσις εἰς τὸ πρόβλημα τοῦτο, θὰ μᾶς ἀπασχολήσῃ εἰς τὰ ἑπόμενα.

Εἶναι ἀναμφισβήτητον, ὅτι καὶ εἰς τοὺς πρωϊμωτέρους διαλόγους χρησιμοποιεῖται ἡ λογικὴ μέθοδος τῆς διαιρέσεως. Οὕτω εἰς τὸν «Γοργίαν» συναντῶμεν λογικὴν διαίρεσιν τῆς ἐννοίας «τέχνη» εἰς μερικωτέρας ὑποδιαιρέσεις αὐτῆς. Ἡ γενικὴ ἔννοια τέχνη, διαιρεῖται εἰς τέχνην «δημιουργὸν ἔργου διὰ σιγῆς» καὶ εἰς τέχνην «δημιουργὸν πειθοῦς διὰ λόγων». Ἡ τελευταία αὕτη ὑποδιαίρεσις διαιρεῖται ἀναλόγως τῆς πειθοῦς, ἥτοι λαμβάνεται ὡς βάσις τῆς διαιρέσεως ἂν ἡ πειθὼ ἐργάζεται διὰ διδασκαλίας ἢ διὰ τῆς δημιουργίας εἰς τὴν ψυχὴν ἀνεξακριβώτων ἐντυπώσεων. Εἰς τὸ εἶδος τοῦτο κατατάσσεται ἡ ρητορική. Εἰς τὸν αὐτὸν διάλογον ἡ ἔννοια τῆς τέχνης διαιρεῖται ἐπὶ τῇ βάσει ἄλλης διαιρετικῆς βάσεως. Τὴν μίαν ὁμάδα ἀποτελοῦν αἱ τέχναι, αἱ ὁποῖαι ἀποβλέπουν εἰς τὴν περιποίησιν τοῦ σώματος, τὴν δὲ ἄλλην αἱ τέχναι, αἱ ἀσχολούμεναι μὲ τὴν καλλιέργειαν τῆς ψυχῆς. Εἰς τὴν πρώτην ὁμάδα κατατάσσονται ἡ γυμναστικὴ καὶ ἡ ἰατρική, εἰς δὲ τὴν δευτέραν ἡ νομοθετικὴ καὶ ἡ δικαιοσύνη. Εἰς τὰς τέσσαρας αὐτὰς τέχνας ἀντιστοιχοῦν ὡς τμήματα τῆς κολακευτικῆς τέχνης ἡ κομμωτική, ἡ ὀψοποιικὴ (μαγειρική), ἡ σοφιστικὴ καὶ ρητορική, αἵτινες εἶναι οὐχὶ πραγματικαὶ τέχναι, ἀλλὰ εἴδωλα τεχνῶν. Εἶναι προφανὲς ὅτι ὁ Πλάτων ἐγνώριζε νὰ χρησιμοποιῇ τὴν διαιρετικὴν μέθοδον διὰ τὴν διάκρισιν τῶν ἐννοιῶν ἤδη κατὰ τὸ πρῶτον στάδιον τῆς συγγραφικῆς του δραστηριότητος. Τοῦτο ἦτο ὅλως φυσικόν. Κατὰ τὰ τέλη τοῦ 5ου π.Χ. αἰῶνος, εἶχον ἀρκετὰ ἀναπτυχθῆ δύο ἐπιστημονικαὶ μαθήσεις: τὰ μαθηματικὰ καὶ ἡ ἰατρική. Ἐφ' ὅσον δὲ ἡ λογικὴ διαίρεσις καὶ ἡ ταξινόμησις τυγχάνουν ἀπαραίτητοι μεθοδικαὶ μορφαὶ τῆς ἐπιστημονικῆς σκέψεως, δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ μὴ εἶχον χρησιμοποιηθῆ ὑπὸ τῶν ἐπιστημόνων μαθηματικῶν καὶ ἰατρῶν. Ὥστε ὁ Πλάτων εὗρε τὴν διαίρεσιν καὶ τὸν ὁρισμὸν νὰ χρησιμοποιοῦνται ὑπὸ τῆς ἐπιστήμης τῆς ἐποχῆς του. Ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον τὸν ἀπησχόλησεν ἦτο ἀφ' ἑνὸς μὲν ἡ προσπάθεια νὰ εὕρῃ τὴν λογικὴν καὶ ὀντολογικὴν βάσιν, ἥτις μᾶς ἐγγυᾶται τὴν ἐγκυρότητα τῶν μεθοδικῶν τούτων μορφῶν τῆς νοήσεως, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἡ κατ' ἀκριβολογικὸν ἐπιστημονικὸν τρόπον διατύπωσις καὶ διαμόρφωσις αὐτῶν.

Τὴν λύσιν τῶν δύο τούτων προβλημάτων ἀνεζήτησεν ὁ Πλάτων εἰς τὴν περιοχὴν τῶν ὀντολογικῶν ἐρευνῶν. Ὡς θέμα του ἔλαβε τὴν ἐφαρμογὴν τῆς διαιρετικῆς μεθόδου οὐχὶ ἐπὶ τῶν ἀντικειμένων τῆς ἐμπειρικῆς πραγματικότητος, ὅπως συνέβαινεν εἰς τὰς ἐπὶ μέρους ἐπιστήμας, ἀλλ' ἐπὶ τῶν ἰδεῶν. Τοῦτο εἶναι εὐεξήγητον, διότι, κατὰ τὸν Πλάτωνα, ὁ κόσμος τῆς πραγματικότητος εἶναι ἀπομίμησις τοῦ κόσμου τῶν ἰδεῶν. Ἤδη εἰς τὴν «Πολιτείαν» 454 Α, γίνεται λόγος περὶ τῆς κατὰ εἴδη διαιρέσεως, ἥτις χαρακτηρίζεται ὡς γνησία διαλεκτικὴ μέθοδος, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὴν συνήθειαν, τὴν ὁποίαν εἶχον οἱ σοφισταὶ νὰ ἐξετάζουν τὰ πράγματα, ἔχοντες ὑπ' ὄψει τὰς λεκτικὰς των μόνον ὁμοιότητας: «δοκοῦσί μοι εἰς αὐτὴν καὶ ἄκοντες πολλοὶ ἐμπίπτειν καὶ οἴεσθαι οὐκ ἐρίζειν, ἀλλὰ διαλέγεσθαι, διὰ τὸ μὴ δύνασθαι κατ' εἴδη διαιρούμενοι τὸ λεγόμενον ἐπισκοπεῖν, ἀλλὰ κατ' αὐτὸ τὸ ὄνομα διώκειν τοῦ λεχθέντος τὴν ἐναντίωσιν, ἔριδι, οὐ διαλέκτωι χρώμενοι». (Διότι νομίζω ὅτι πολλοὶ καὶ παρὰ τὴν θέλησίν των ἐμπλέκονται εἰς τὴν ἀντιλογικὴν τέχνην καὶ φαντάζονται ὅτι δὲν κάμνουν ἔριδα, ἀλλὰ διαλεκτικὴν συζήτησιν, ἐπειδὴ δὲν δύνανται, ἀκολουθοῦντες τὴν κατ' εἴδη διαίρεσιν, νὰ ἐξετάζουν τὸ συζητούμενον πρόβλημα, ἀλλὰ ζητοῦν νὰ εὕρουν ἄποψιν πρὸς ἐκείνην τὴν ὁποίαν ἐξέφρασεν ὁ ἀντίπαλός των, προσκολλώμενοι εἰς τὸ ὄνομα καὶ χρησιμοποιοῦντες ἔριδα καὶ ὄχι διαλεκτικὴν συζήτησιν). Ἐκ τοῦ χωρίου τούτου, ὅπερ πιθανὸν εἶναι νὰ ἀποτελῇ πολεμικὴν κατὰ τοῦ κυνικοῦ φιλοσόφου Ἀντισθένους, καταφαίνεται, ὅτι ὁ Πλάτων ὅταν ἔγραφε τὴν «Πολιτείαν», εἶχε πρὸ ὀφθαλμῶν τὸ πρόβλημα τῆς διαιρέσεως. Ἡ ὑπὸ τοῦ Γερμανοῦ πλατωνιστοῦ Στέντσελ ὑποστηριζομένη γνώμη, ὅτι εἰς τὸ ἐρμηνευθὲν χωρίον, ὡς καὶ εἰς τὸ 454 Β, ἔνθα γίνεται λόγος περὶ τοῦ ὁρισμοῦ τῶν εἰδῶν, δὲν πρόκειται περὶ διαιρέσεως, ἔρχεται εἰς σύγκρουσιν μὲ τὰ κείμενα καὶ δὲν δύναται νὰ εὐσταθήσῃ. Ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον δύναται νὰ λεχθῇ εἶναι ὅτι εἰς τὴν «Πολιτείαν» δὲν ἐκτίθεται μία γενικὴ θεωρία περὶ διαιρέσεως, διότι ὁ Πλάτων δὲν εἶχεν εἰσέτι ἐπεξεργασθῇ εἰς ὅλας τὰς λεπτομερείας τὰ συναφῆ ζητήματα. Ἀναλυτικώτερον γίνεται λόγος περὶ διαιρέσεως εἰς τὸν «Φαῖδρον», ὅστις φαίνεται γραφεὶς ὕστερον ἀπὸ τὴν «Πολιτείαν». Τὸ συζητούμενον εἰς τὸ πρῶτον μέρος τοῦ «Φαίδρου» θέμα, εἶναι ἡ διευκρίνησις τῆς φύσεως τοῦ ἔρωτος. Αὕτη ἐπιτυγχάνεται εἰς τὸ δεύτερον μέρος διὰ τῆς διαιρέσεως. Ὡς γνώρισμα οὐσιῶδες τοῦ ἔρωτος ἀναγνωρίζεται ἡ μανία, ἀλλὰ τὸ εἶδος αὐτῆς δὲν ἐκλαμβάνεται ὡς μονοειδές, ἀλλὰ τέμνεται εἰς δύο. «Μανίας δέ γε εἴδη δύο, τὴν μὲν ὑπὸ νοσημάτων ἀνθρωπίνων, τὴν δὲ ὑπὸ θείας ἐξαλλαγῆς τῶν εἰωθότων νομίμων γιγνομένην». «Φαῖδρος» 265 Α. (Ὑπάρχουν δύο εἴδη μανίας, ἡ μὲν μία εἶναι ἐκείνη, τὴν ὁποίαν δημιουργοῦν ἀνθρώπινα νοσήματα, ἡ δὲ ἄλλη εἶναι ἐκείνη, ἥτις προέρχεται ἀπὸ μίαν ἐκ τῶν θεῶν προερχομένην ἀλλαγὴν καταστάσεως, ἡ ὁποία μᾶς κάμνει νὰ ἐξέλθωμεν ἀπὸ τὰς συνηθείας, τὰς ὁποίας ἔχομεν ἀποκτήσει). Οὕτω τὸ μονοειδὲς εἶδος τοῦ ἔρωτος διεσχίσθη εἰς δύο, εἰς ἕνα «ἄφρονα καὶ σκαιὸν ἔρωτα» καὶ εἰς ἕνα «θεῖον». Τὴν διάσχισιν ταύτην τοῦ ἑνιαίου εἴδους ὀνομάζει ὁ Πλάτων διαίρεσιν καὶ ὁρίζει αὐτὴν κατὰ τὸν ἀκόλουθον τρόπον: «τὸ κατ' εἶδη δύνασθαι τέμνειν, κατ' ἄρθρα, ἧι πέφυκε, καὶ μὴ ἐπιχειρεῖν καταγνύναι μέρος μηδένα» (τὸ νὰ δύναται κανεὶς νὰ διαιρῇ (ἓν γένος) εἰς τὰ εἴδη, ἀκολουθῶν τὴν διάρθρωσιν, τὴν ὁποίαν ἔχει δημιουργήσει ἡ φύσις, χωρὶς νὰ ἐπιχειρῇ νὰ καταθρυμματίζῃ ἓν ὀργανικὸν μέλος). Εἰς τὸν «Σοφιστὴν» 253 D, παρέχεται ὁ αὐτὸς ὁρισμὸς «κατὰ γένη διαιρεῖσθαι καὶ μήτε ταὐτὸν γένος ἕτερον ἡγήσασθαι μήτε ἕτερον ὂν ταὐτὸν» (νὰ κάμνωμεν διαίρεσιν ἀκολουθοῦντες τὰ γένη καὶ νὰ μὴ ἀποδίδωμεν εἰς ἓν καὶ τὸ αὐτὸ γένος περισσοτέρας σημασίας, οὔτε εἰς διάφορα γένη τὴν αὐτὴν σημασίαν). Ἡ διαίρεσις, συνιστᾶ ὁ Πλάτων, νὰ γίνεται διὰ διχοτομίας, εἶναι δυνατὸν ὅμως νὰ ἐπεκταθῇ καὶ πέραν αὐτῆς. «Κατὰ μέλη τοίνυν οἷον ἱερεῖον διαιρώμεθα ἐπειδὴ δίχα ἀδυνατοῦμεν. Δεῖ γάρ εἰς τὸν ἐγγύτατα ὅτι μάλιστα τέμνειν ἀριθμὸν ἀεί». «Πολιτικὸς» 287 C. (Πρέπει νὰ κάμνωμεν τὴν διαίρεσιν ἀκολουθοῦντες τὴν φυσικὴν διάταξιν τῶν ὀργανικῶν μελῶν, ὅπως γίνεται κατὰ τὸν τεμαχισμὸν ἑνὸς σφαγίου, ἐφ' ὅσον δὲν δυνάμεθα νὰ κάμνωμεν διαίρεσιν εἰς δύο. Διότι πρέπει ἑκάστοτε κατὰ τὰς διαιρέσεις νὰ περιορίζωμεν τὰς τομὰς εἰς ὅσον τὸ δυνατὸν μικρότερον ἀριθμόν). Ἀλλὰ τὴν τελειοτέραν περιγραφὴν τῆς διαιρετικῆς διαδικασίας μᾶς τὴν παρέχει ὁ Πλάτων εἰς τὸν «Φίληβον» 16 C: «δεῖν οὖν ἡμᾶς τούτων οὕτως διακεκοσμημένων ἀεὶ μίαν ἰδέαν περὶ παντὸς ἑκάστοτε θεμένους ζητεῖν· εὑρήσειν γὰρ ἐνοῦσαν· ἐὰν οὖν μεταβάλωμεν, μετὰ μίαν δύο, εἴπως εἰσί, σκοπεῖν, εἰ δὲ μή, τρεῖς ἢ τινα ἄλλον ἀριθμόν, καὶ τῶν ἓν ἐκείνων ἕκαστον ὡσαύτως, μέχριπερ, ἂν τὸ κατ' ἀρχάς, ἓν μὴ ὅτι ἓν καὶ πολλὰ καὶ ἄπειρά ἐστι μόνον ἴδηι τις, ἀλλὰ καὶ ὁπόσα· τὴν δὲ τοῦ ἀπείρου ἰδέαν πρὸς τὸ πλῆθος μὴ προσφέρειν, πρὶν ἄν τις τὸν ἀριθμὸν αὐτοῦ πάντα κατίδηι τὸν μεταξὺ τοῦ ἀπείρου τε καὶ τοῦ ἑνός· τότε δ' ἤδη τὸ ἓν ἕκαστον τῶν πάντων εἰς τὸ ἄπειρον μεθέντα χαίρειν ἐᾶν». (Πρέπει λοιπὸν ἡμεῖς, ἐπειδὴ αὐτὰ ἔχουν καθορισθῆ κατὰ τοιοῦτον τρόπον (δηλαδὴ ἐπειδὴ ἕκαστον τῶν ὑπαρκτῶν ὄντων ἀποτελεῖ σύνθεσιν ἑνότητος καὶ πλήθους) νὰ θέτωμεν ὡς ὑπάρχουσαν εἰς πᾶν σύνολον πάντοτε μίαν ἰδέαν καὶ κάθε φορὰν νὰ τὴν ἀναζητῶμεν, διότι θὰ τὴν εὕρωμεν νὰ ὑπάρχῃ μέσα εἰς τὸ σύνολον· ὅταν λοιπὸν ἀνακαλύψωμεν νὰ ὑπάρχῃ αὐτὴ ἡ μία ἰδέα, πρέπει νὰ ἐξετάσωμεν ἐὰν ὑπάρχουν ἔπειτα ἀπὸ τὴν μίαν δύο, καὶ ἐὰν δὲν ὑπάρχουν· μόνον δύο, νὰ ἐξετάσωμεν ἐὰν ὑπάρχουν τρεῖς ἢ εἷς μεγαλύτερος ἀριθμός· ἔπειτα πρέπει νὰ κάμνωμεν τὸ ἴδιον διὰ μίαν ἑκάστην ἀπὸ τὰς ἰδέας, τὰς ὁποίας εὑρήκαμεν νὰ ἐνυπάρχουν εἰς τὸ σύνολον μέχρις ὅτου ἴδωμεν ὅτι ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον μᾶς ἐφάνη κατ' ἀρχὰς ὅτι ἀπετέλει μίαν ἑνότητα δὲν εἶναι μόνον ἓν καὶ πολλὰ καὶ ἄπειρα, ἀλλὰ μέχρι ποίας ἀριθμητικῆς ποσότητος φθάνει. Τὴν δὲ ἰδέαν τοῦ ἀπείρου νὰ μὴ τὴν πλησιάζωμεν πρὸς τὸ πλῆθος, προτοῦ διακρίνωμεν τὸν συνολικὸν ἀριθμὸν τοῦ πλήθους αὐτοῦ, ὅστις ὑπάρχει εἰς τὸ μεσολαβοῦν μεταξὺ τοῦ ἑνὸς καὶ τοῦ ἀπείρου διάστημα. Τότε δὲ πλέον ἑκάστην ἑνότητα τοῦ συνόλου νὰ τὴν ἀποχαιρετῶμεν, ἀφίνοντες αὐτὴν νὰ διασπείρεται εἰς τὸ ἄπειρον). Τὴν διαδικασίαν τῆς πλατωνικῆς διαιρέσεως δυνάμεθα νὰ καταστήσωμεν ἐποπτικῶς ἀντιληπτήν, χρησιμοποιοῦντες τὸ ἀκόλουθον παράδειγμα, τὸ ὁποῖον χρησιμοποιεῖ ὁ Ἀθηναῖος φιλόσοφος εἰς τὸν «Πολιτικὸν» 266 D: «Ἂς θεωρήσωμεν ὅτι ἔχομεν ἐνώπιόν μας τὸ σύνολον τῶν ἐμψύχων ὄντων. Εἰς τὸ σύνολον τοῦ ὑπάρχει μία κοινὴ ἰδέα, δηλαδὴ γενικὴ μορφή, ἡ ἰδέα τοῦ ἐμψύχου ὄντος. Ἂν ὅμως προσέξωμεν περισσότερον, δυνάμεθα νὰ ἀνακαλύψωμεν ὅτι ὑπάρχει καὶ ἄλλη μία στενωτέρα κατηγορία, ἡ κατηγορία τῶν πεζοπορούντων ζώων. Ὡς τρίτην ἐπίσης στενωτέραν κατηγορίαν ἐνυπάρχουσαν εἰς τὸ σύνολον εὑρίσκομεν τὴν ἰδέαν τῶν μὴ πεζοπορούντων ζώων. Τοιουτοτρόπως ἡ γενικὴ μορφολογικὴ κατηγορία (ἰδέα) ζῶον, διηρέθη εἰς δύο τμήματα: εἰς τὰ πεζοποροῦντα καὶ μὴ πεζοποροῦντα. Τὴν κατηγορίαν τῶν πεζοπορούντων δυνάμεθα νὰ διαιρέσωμεν πάλιν εἰς δίποδα καὶ τετράποδα. Ἀφίνομεν τὰ τετράποδα καὶ λαμβάνομεν τὰ δίποδα. Εἰς τὴν γενικὴν κατηγορίαν δίποδα, δυνάμεθα νὰ διακρίνωμεν δύο μερικωτέρας κατηγορίας, ἐκεῖνα τὰ δίποδα, τὰ ὁποῖα δὲν ἔχουν πτέρωμα καὶ ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα ἔχουν πτέρωμα. Εἰς ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα δὲν ἔχουν πτέρωμα ἀνή-

κει καὶ ὁ ἄνθρωπος, τὸν ὁποῖον ὁ Πλάτων ὥριζεν ἀπὸ ζωολογικῆς ἀπόψεως ὡς «ζῷον δίπουν ἄπτερον». Ὁ ὁρισμὸς οὗτος τοῦ ἀνθρώπου δὲν εἶναι ἀπὸ ζωολογικῆς ἀπόψεως ἄψογος καὶ διὰ τοῦτο προεκάλεσε τὰ εἰρωνικὰ σχόλια τοῦ Διογένου τοῦ Κυνικοῦ. Ἀλλ' ἐπὶ τοῦ προκειμένου δὲν μᾶς ἐνδιαφέρει ἡ ἀκριβολογικὴ ὀρθότης, ἀλλ' ἡ μεθοδικὴ πορεία τῆς διαιρέσεως. Ὅταν ἡ διαίρεσις φθάνῃ εἰς τὸ εἶδος «ἄνθρωπος», δὲν δύναται νὰ προχωρήσῃ περισσότερον. Τὸ τελευταῖον τοῦτο εἶδος, τὸ ἀνεπίδεκτον διαιρέσεως εἶναι τὸ λεγόμενον «ἄτομον εἶδος». Λέγει δὲ ὁ Πλάτων ὅτι πέραν τούτου ἀρχίζει νὰ ἐκτείνεται τὸ ἄπειρον. Τοῦτο σημαίνει ὅτι πέραν ἀπὸ τὸ ἀνεπίδεκτον διαιρέσεως εἶδος «ἄνθρωπος», πέραν δηλαδὴ ἀπὸ τὴν ἀτομικὴν ἔννοιαν «ἄνθρωπος», ὑπάρχει ἡ περιοχὴ τῶν ἀπροσδιορίστων κατὰ τὸν ἀριθμὸν ἀνθρώπων. Ἂς ρίψωμεν τώρα ἓν ἀναδρομικὸν βλέμμα εἰς τὴν ὅλην διαιρετικὴν διαδικασίαν. Ἡ ἀφετηρία μας ἦτο ἓν ἐνιαῖον σύνολον, τὰ «ἔμψυχα ζῷα». Τὸ τέλος, εἰς τὸ ὁποῖον κατελήξαμεν εἶναι ὁ ἀπροσδιόριστος ἀριθμὸς τῶν ἐχόντων συγκεκριμένην ὕπαρξιν ἀνθρώπων. Εἶναι φανερὸν ὅτι ἐξεκινήσαμεν ἀπὸ ἓν ἐνωτικῶς θεωρούμενον σύνολον, ἀπὸ μίαν ἑνότητα καὶ ἐφθάσαμεν εἰς ἕνα ἄπειρον ἀριθμὸν ἀτόμων, δηλαδὴ εἰς τὸ ἄπειρον. Κατὰ τὴν διαδρομὴν ὅμως διήλθομεν διὰ διαφόρων βαθμίδων, αἵτινες ἦσαν τὰ πεζοπορούντα, τὰ δίποδα, τὰ ἄπτερα. Τοιουτοτρόπως καταφαίνεται ὅτι μεταξὺ τῆς ἑνότητος καὶ τοῦ ἀπείρου ὑπάρχουν 3 βαθμίδες, αἱ ὁποῖαι ἀποτελοῦν ἱεραρχικὴν κλίμακα. Διὰ τῆς κλιμακώσεως ταύτης τὸ ἀρχικὸν σύνολον, τὸ ὁποῖον μᾶς ἐφάνη κατ' ἀρχὰς ὡς μία συγκεχυμένη ποικιλία, ἔλαβεν ὡρισμένην μορφήν, διηρέθη εἰς μερικώτερα σύνολα καὶ κατέστη περισσότερον καθωρισμένον καὶ εὐδιάκριτον. Κατὰ συνέπειαν διὰ τῆς διαιρέσεως ἀποκαλύπτεται εἰς ἡμᾶς ἡ μορφολογικὴ κατασκευὴ μιᾶς ὁμάδος συνολικῶς ὑπαρχόντων ἀντικειμένων. Ἡ γνῶσις δὲ τῆς μορφολογικῆς κατασκευῆς τῶν ὄντων ἀποτελεῖ τὴν ἀληθινὴν ἐπιστήμην. Εἶναι παρεξήγησις νὰ νομίζωμεν, ὅτι ὁ Πλάτων, ὅταν λέγῃ Ἰδέας, ἐννοεῖ ὀντότητας ὑποκειμενικάς, ἐχούσας ὕπαρξιν εἰς τὴν σκέψιν μας. Ἰδέα διὰ τὸν Πλάτωνα εἶναι ἡ εἰς τὸν πνευματικὸν ὀφθαλμόν μας προσιτὴ ἄποψις τῆς πραγματικότητος, ἡ μορφολογικὴ κατασκευὴ τῶν συγκεκριμένων ἀντικειμένων. Ἰδέα εἶναι ἡ ἀληθινὴ οὐσία τῶν πραγμάτων, τὴν ὁποίαν βλέπει ὁ ἄνθρωπος «μὲ τὰ μάτια τῆς ψυχῆς του». Ἡ διαίρεσις ἔχει τὴν ἀποστολὴν νὰ μᾶς ἀποκαλύψῃ, ὑπὸ ποίας γενικὰς μορφάς, ὑπὸ ποίας γενικὰς κατηγορίας ἐμφανίζεται ἡ πραγματικότης. Εἰς τὴν γενικήν της ἄποψιν ἡ πλατωνικὴ διαίρεσις ὡς ὄργανον τῆς διαλεκτικῆς, ἀποτελεῖ μίαν γιγαντιαίαν προσπάθειαν, ἤτις θέλει νὰ παρουσιάσῃ ἐνώπιόν μας τὸ σύνολον τῆς ἀληθινῆς πραγματικότητος εἰς τὴν μορφολογικήν της κατασκευὴν τὴν «δομὴν» καὶ «φύσιν», ὅπως λέγομεν εἰς τὴν γλῶσσαν τῆς νεωτέρας ἐπιστήμης. Ἐκκινεῖ ἀπὸ τὴν συνολικὴν ἑνότητα τοῦ σύμπαντος καὶ φθάνει εἰς τὰς τελευταίας μορφολογικὰς ποικιλίας, πέραν ἀπὸ τὰς ὁποίας ὑπάρχει ἡ ἄπειρος πληθὺς τῶν ἀτόμων. Διὰ τῆς διαιρέσεως ὁ Πλάτων προσπαθεῖ νὰ δαμάσῃ τὴν ἄπειρον ποικιλίαν τῆς ὑπαρκτῆς πραγματικότητος. Ἐπιδιώκει νὰ ἀνακαλύψῃ τὰς γενικωτέρας μορφάς, ὑπὸ τὰς ὁποίας ἐμφανίζονται τὰ ἀπειροπληθῆ ἀντικείμενα τὰ συναπαρτίζοντα τὴν συγκεκριμένην πραγματικότητα. Αἱ γενικώταται μορφαί, ὑπὸ τὰς ὁποίας ἐμφανίζεται ἡ πραγματικότης, καλοῦνται ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος «ἰδέαι».

Τὰ διαιρετικὰ σχήματα τῆς διχοτομίας καὶ τριχοτομίας θεωρεῖ ὁ Πλάτων ὡς τὸ μοναδικὸν ὄργανον, ὅπερ δύναται νὰ μᾶς παράσχῃ ἐπιστημονικὴν γνῶσιν. Ὡς παράδειγμα τῆς ἀποτελεσματικῆς χρησιμοποιήσεώς των ἀναφέρει ὁ Ἀθηναῖος φιλόσοφος τὴν βοήθειαν, τὴν ὁποίαν μᾶς παρέχουν, διὰ νὰ κατανοήσωμεν τὰ φαινόμενα τοῦ ἐνάρθρου λόγου, τῆς μουσικῆς καὶ τοῦ ρυθμοῦ. Τὰ συναποτελοῦντα τὸν ἔναρθρον λόγον δεδομένα, δυνάμεθα νὰ διαιρέσωμεν διχοτομικῶς εἰς ὀνόματα καὶ ρήματα, ἑκάστην δὲ ἐκ τῶν κατηγοριῶν τούτων δυνάμεθα νὰ ὑποδιαιρέσωμεν εἰς συλλαβὰς καὶ περαιτέρω εἰς στοιχεῖα. Τὰ «ἄτομα εἴδη» τοῦ λόγου εἶναι τὰ στοιχεῖα τοῦ ἀλφαβήτου, τὰ ἁπλούστατα «φωνήματα», ὅπως λέγουν σήμερον οἱ γλωσσολόγοι. Τὸ σύνολον τῶν δεδομένων, τὰ ὁποῖα ἀποτελοῦν τὴν μουσικὴν μελῳδίαν ὑποδιαιρεῖται κατὰ τριχοτομίαν εἰς τόνους ὀξεῖς, βαρεῖς καὶ ἐνδιαμέσους «ὀξύ, βαρύ, ὁμότονον». Ὡς λεπτομερεστέρα διαίρεσις ἐπακολουθεῖ ἡ εἰς διαστήματα καὶ συστήματα. Τὰ ἁπλούστατα δὲ καὶ ἀνεπίδεκτα περαιτέρω διαιρέσεως στοιχεῖα, εἶναι οἱ θεμελιώδεις μουσικοὶ φθόγγοι. Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ὑποδιαιρεῖται καὶ τὸ σύνολον τῶν ρυθμῶν εἰς ἰάμβους, δακτύλους, τροχαίους καὶ τὰ λοιπὰ εἴδη τῶν μετρικῶν ποδῶν. Οἱ μετρικοὶ πόδες ἀναλύονται εἰς μακρὰς καὶ βραχείας συλλαβάς, αὗται δὲ εἰς τοὺς γνωστοὺς στοιχειώδεις φθόγγους. Σχηματικῶς δυνάμεθα νὰ παραστήσωμεν τὰ προκύπτοντα διαιρετικὰ σχήματα, ἀκολουθοῦντες τὴν σχηματικὴν παράστασιν τοῦ FRANK καὶ LEISENGANG κατὰ τὸ ἀκόλουθον σχῆμα:

Λόγος	Μέλος
Ρήματα ὀνόματα	ὀξύτατον βαρύτονον ὁμότονον
συλλαβαὶ συλλαβαὶ	διαστήματα συστήματα
στοιχεῖα	μουσικοὶ φθόγγοι

Ρυθμοί

ἴαμβοι δάκτυλοι τροχαῖοι λοιπὰ εἴδη μετρ. ποδῶν

μακραὶ καὶ βραχεῖαι συλλαβαὶ

φωνήματα ἀποτελοῦντα τὰς συλλαβάς

Γενικωτέρα σχηματικὴ παράστασις παριστάνουσα τὴν ἐν τῷ «Πολιτικῷ» γινομένην ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος διαίρεσιν τῆς Ἰδέας (ἐννοίας) τῆς ἐπιστήμης εἶναι ἡ ἀκόλουθος:

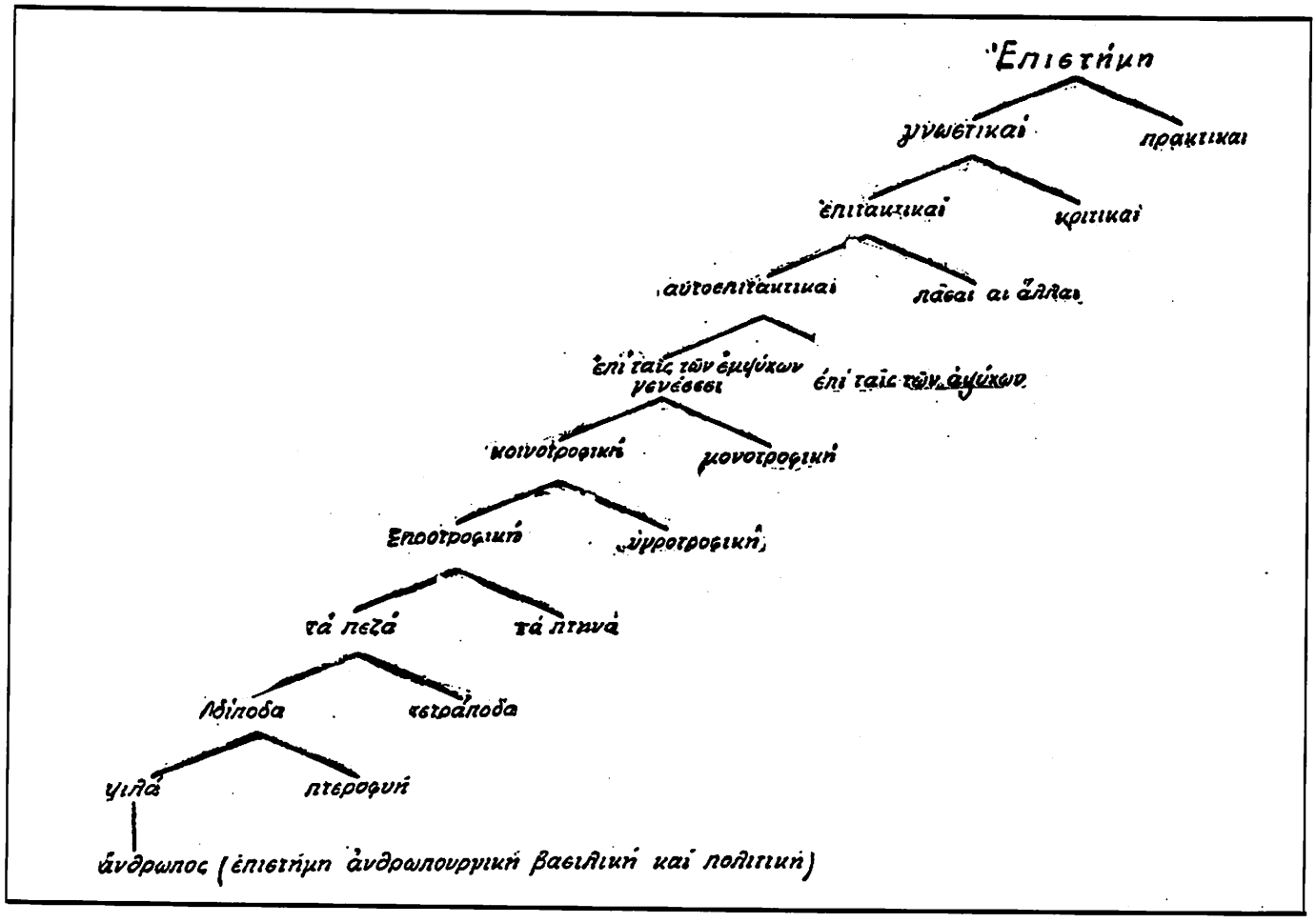

Εἰς τὸ παρατεθὲν σχῆμα ἀφορμᾶται ἡ διαίρεσις ἀπὸ τὴν γενικωτάτην ἔννοιαν τῆς ἐπιστήμης, διὰ νὰ φθάσῃ εἰς τὸν καθορισμὸν τῆς πολιτικῆς ἐπιστήμης, ἥτις χαρακτηρίζεται ὡς ἐπιστήμη, ἔχουσα ὡς ἀντικείμενόν της τὴν ἐπιμέλειαν τοῦ κοινοῦ βίου τῶν ἀνθρώπων.

Τὴν διαιρετικὴν μέθοδον ἐφαρμόζει ὁ Πλάτων εἰς ἁπάσας τὰς περιοχὰς τῶν ἀντικειμένων. Ἐπιδεκτικοὶ διαιρέσεως εἶναι οὐ μόνον οἱ ἀριθμοί, ἀλλὰ καὶ αἱ γεωμετρικαὶ ἔννοιαι. Οὕτω εἰς τὸν «Τίμαιον» παρουσιάζεται ἡ ἀκόλουθος διαίρεσις τῶν ἀριθμῶν:

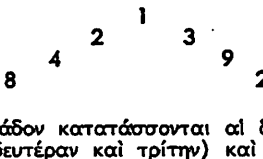

Εἰς τὸν ἕνα κλάδον κατατάσσονται αἱ δυνάμεις τοῦ 2 (δύο εἰς τὴν πρώτην, δευτέραν καὶ τρίτην) καὶ εἰς τὴν δευτέραν αἱ δυνάμεις τοῦ τρία. Ὁμοίως τὸ σύνολον τῶν γεωμετρικῶν ἐννοιῶν ὁ Πλάτων διεχώριζεν εἰς τρεῖς κατηγορίας, ἤτοι: εἰς τὰ «μήκη», τὰ «ἐπίπεδα» καὶ τὰ «σώματα». Ὡς συστατικὰ δὲ τοῦ μήκους ἐδέχετο τὸ «μέγα καὶ μικρόν», τῶν ἐπιπέδων «τὸ πλατὺ καὶ στενόν», τῶν σωμάτων «τὸ βαθὺ καὶ ταπεινόν». Πέραν τῶν πλατωνικῶν τούτων διαιρέσεων τῶν ἀναφερομένων εἰς τὰς γεωμετρικὰς ἐννοίας, μᾶς παρέχει πληροφορίας ὁ Ἀριστοτέλης εἰς τὸ σύγγραμμά του «Τὰ μετὰ τὰ φυσικὰ» 992 α 10. Εἰς τὴν ὑπ' αὐτοῦ ἱδρυθεῖσαν Ἀκαδημίαν ὁ Πλάτων ἤσκει τοὺς μαθητάς του εἰς τὴν ἐφαρμογὴν τῆς διαιρετικῆς μεθόδου. Αἱ τοιαῦται ἀσκήσεις παρέσχον ἀφορμὴν εἰς τὸν κωμικὸν ποιητὴν Ἐπικράτη νὰ διακωμωδήσῃ διὰ τῶν ἀκολούθων στίχων τὰ ἐν τῇ Ἀκαδημίᾳ μαθήματα:

«Περὶ γὰρ φύσεως ἀφοριζόμενοι
διεχώριζον ζώιων τε βίον
δένδρων τε φύσιν λαχάνων τε γένη.
κἄτ' ἐν τούτοις τὴν κολοκύντην
ἐξήταζον τίνος ἐστὶ γένους».

(Ἀσχολούμενοι μὲ τὴν εὕρεσιν ὁρισμῶν διὰ τὰ ὄντα, τὰ ὁποῖα δημιουργεῖ ἡ φύσις, διεχώριζον τὰ ζῶα ἀναλόγως τοῦ τρόπου κατὰ τὸν ὁποῖον ζοῦν, καὶ τὰ δένδρα ἀναλόγως τῆς φυσικῆς των κατασκευῆς καὶ τὰ λάχανα ἀναλόγως τῶν γενῶν (τῶν φυτολογικῶν οἰκογενειῶν), εἰς τὰ ὁποῖα ὑπάγονται. Καὶ ἔπειτα κατὰ τὴν ἐξέτασιν αὐτὴν ἐξήταζον τὴν κολοκύνθην, διὰ νὰ εὕρουν εἰς ποῖον γένος ἀνήκει).

Σχετικὸν μὲ τὴν ἐφαρμογὴν τῆς διαιρετικῆς μεθόδου εἰς τὴν πλατωνικὴν Ἀκαδημίαν φαίνεται ὅτι ἦτο καὶ τὸ ὑπὸ τὸν τίτλον «Διαιρέσεις καὶ πρὸς τὰ ὅμοια ὑποθέσεις», σύγγραμμα τοῦ ἀνεψιοῦ τοῦ Πλάτωνος Σπευσίππου. Ὁ δὲ Ἀριστοτέλης ἔλαβε τὴν πρώτην ἀφορμὴν διὰ νὰ προβῇ κατόπιν εἰς τὰς περιφήμους ζωολογικὰς καὶ φυτολογικὰς ταξινομήσεις ἀπὸ τὰς πλατωνικὰς διαιρέσεις, αἵτινες ἐγένοντο εἰς τὴν Ἀκαδημίαν.

Ὁ σύγχρονος ἀναγνώστης, ὁ ὁποῖος ἔχει ἀσχοληθῇ μὲ τὸ περιεχόμενον τῆς νεωτέρας τυπικῆς λογικῆς, εἶναι ἐνδεχόμενον νὰ σχηματίσῃ τὴν γνώμην, ὅτι ἡ πλατωνικὴ διαίρεσις εἶναι μία καθαρῶς λογικὴ διαδικασία ἀσχολουμένη μὲ τὴν κατάταξιν τῶν ἐννοιῶν εἰς μίαν ἱεραρχικὴν κλίμακα, ἀναλόγως τοῦ πλάτους αὐτῶν. Μία τοιαύτη ὅμως ἀντίληψις τυγχάνει ὅλως ἐσφαλμένη. Ἡ διαίρεσις, ὅπως τὴν καθώριζεν ὁ Πλάτων, ἔχει τὸν σκοπὸν νὰ μᾶς παράσχῃ τὸ ὄργανον διὰ νὰ πραγματοποιήσωμεν μίαν γενικωτάτην ὀντολογικὴν σύνθεσιν. Διὰ τῆς διαιρέσεως καὶ τοῦ ὁρισμοῦ ἐπεδίωκεν ὁ Πλάτων νὰ δημιουργήσῃ μίαν γενικωτάτην φιλοσοφικὴν μάθησιν, συμπεριλαμβάνουσαν περιληπτικῶς ἅπαντα τὰ θεμελιώδη δεδομένα τῶν ἐπιστημῶν. Εἰς τὰ προηγούμενα, ἐξιστοροῦντες τὴν ἐξέλιξιν τῆς πλατωνικῆς διαλεκτικῆς, ἐσημειώσαμεν ἀναλόγους προσπαθείας νεωτέρων φιλοσόφων διὰ τὴν ἵδρυσιν μιᾶς γενικωτάτης ἐπιστήμης περιεχούσης πάσας τὰς ἄλλας. Παρελληλίσαμεν τὴν πλατωνικὴν διαλεκτικὴν πρὸς τὴν «Μεγάλην τέχνην» τοῦ Λούλλιο καὶ τὴν «Συνδυαστικὴν τέχνην» τοῦ Λάϊμπνιτς. Μία βασικὴ προϋπόθεσις διὰ τὸν καταρτισμὸν τῆς ζητουμένης ὑπὸ τῶν δύο τούτων σοφῶν μαθήσεως εἶναι ἡ γνῶσις τῶν συνδυασμῶν, οἱ ὁποῖοι δύνανται νὰ γίνουν μεταξὺ τῶν συμβολιζόντων τὰς ἁπλουστάτας ἐννοίας σημείων. Κατὰ παρόμοιον τρόπον σκεπτόμενος καὶ ὁ Πλάτων, ὁμιλεῖ περὶ τῆς «κοινωνίας τῶν ἰδεῶν» καὶ λέγει, ὅτι ἔργον τῆς διαλεκτικῆς εἶναι νὰ ἐξακριβώσῃ ποῖοι συνδυασμοὶ εἶναι δυνατοὶ μεταξὺ τῶν ἰδεῶν: «μετ' ἐπιστήμης τινὸς ἀναγκαῖον διὰ τῶν λόγων πορεύεσθαι τὸν ὀρθῶς μέλλοντα δείξειν ποῖα ποίοις συμφωνεῖ τῶν γενῶν καὶ ποῖα ἄλληλα οὐ δέχεται· καὶ δὴ καὶ διὰ πάντων εἰ συνέχοντ' ἄττα αὐτά ἐστιν, ὥστε συμμίγνυσθαι δυνατὰ εἶναι, καὶ πάλιν ἐν ταῖς διαιρέσεσιν, εἰ δι' ὅλων ἕτερα τῆς διαιρέσεως αἴτιαι». «Σοφιστὴς» 253 Β. (Εἶναι ἀνάγκη βοηθούμενος ἀπὸ ἐπιστήμην (δηλαδὴ ἀπὸ τὴν διαλεκτικήν) νὰ προχωρῇ διὰ μέσου τῆς λογικῆς ἐξετάσεως, ἐκείνος, ὅστις πρόκειται νὰ διευκρινήσῃ μὲ ὀρθότητα τὸ ζήτημα, τὸ ὁποῖον ἐξετάζει ποῖα γένη (δηλαδὴ ποῖαι γενικαὶ κατηγορίαι τῶν ὄντων) δύνανται νὰ ἔλθουν εἰς ἀμοιβαῖον συνδυασμὸν καὶ ποῖα τὸν ἀποκρούουν. Ἐπίσης τὴν αὐτὴν ὑποχρέωσιν ἔχει καὶ ἐκεῖνος, ὅστις ἐξετάζει ἂν ὑπάρχουν κάποια γένη (κατηγορίαι ὄντων), τὰ ὁποῖα παρέχουν συνοχὴν εἰς ὅλα συνολικῶς τὰ γένη, κατὰ τρόπον ὥστε νὰ εἶναι δυνατὸν νὰ πραγματοποιοῦνται οἱ διάφοροι συνδυασμοί, καὶ ἂν ὡς πρὸς τὰς διαιρέσεις ὑπάρχουν ἄλλα γένη, τὰ ὁποῖα διὰ μέσου ὅλης τῆς περιοχῆς τῶν γενῶν γίνονται αἴτια νὰ ἐμφανίζεται ἡ διαίρεσις). Ἡ ἐφαρμογὴ τῶν διαλεκτικῶν μεθόδων τῆς διαιρέσεως καὶ τοῦ ὁρισμοῦ προϋποθέτει νὰ ἔχῃ ἐκεῖνος, ὅστις τὰς ἐφαρμόζει μίαν γενικὴν ἐκ τῶν προτέρων γνῶσιν τοῦ συνόλου τῆς πραγματικότητος. Διὰ τοῦτο ὁ ἀνεψιὸς τοῦ Πλάτωνος Σπεύσιππος, ὅστις τὸν διεδέχθη εἰς τὴν διεύθυνσιν τῆς Ἀκαδημίας, ἔλεγεν ὅτι διὰ νὰ διατυπώσῃ κανεὶς ἕνα οἱονδήποτε ὁρισμόν, πρέπει νὰ κατέχῃ μίαν συνοπτικὴν γνῶσιν ὅλης τῆς ὀντολογικῆς πραγματικότητος. «Σπεύσιππος ἐπεχείρει δεικνύειν... ὡς ὁ θέλων δι' ὁρισμοῦ παραστῆσαι τὴν φύσιν τοῦ ἀνθρώπου ἢ τοῦ ἵππου ἢ ἄλλου τινὸς ὀφείλει γιγνώσκειν πάντα τὰ ὄντα καὶ τὰς διαφορὰς αὐτῶν, καθ' ἃς διαφέρουσιν ἀλλήλων· οὕτως γὰρ παρίσταται ἡ φύσις τοῦ ἀνθρώπου ἢ τοῦ ἵππου ἢ ἄλλου τινὸς ἐν τῶι χωρίζεσθαι τῶν ἄλλων πάντων» «Φιλόπονος» Σχολ. εἰς Ἀναλυτ. Πρότερ. Ἀριστ. 97 α 6, σελ. 405, 26 WALLIES. (Ὁ Σπεύσιππος ἐπεχείρει νὰ ἀποδεικνύῃ ὅτι ἐκεῖνος, ὁ ὁποῖος θέλει νὰ καταστήσῃ φανερὰν διὰ τοῦ ὁρισμοῦ τὴν φύσιν τοῦ ἀνθρώπου ἢ τοῦ ἵππου ἢ ἑνὸς ἄλλου γένους πραγμάτων, ὀφείλει νὰ γνωρίζῃ πάντα τὰ ὄντα καὶ τὰς διαφοράς των, ὡς πρὸς τὰς ὁποίας διαφέρουν τὸ ἓν ἀπὸ τὸ ἄλλο. Διότι κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον γίνεται φανερὰ ἡ φύσις τοῦ ἀνθρώπου, ἢ τοῦ ἵππου ἢ ἑνὸς ἄλλου (γένους πραγμάτων) μὲ τὸν χωρισμόν του, δηλαδὴ ἀπὸ ὅλα τὰ ἄλλα πράγματα).

Ἡ προηγηθεῖσα ἀνάπτυξις κατέστησε ἤδη φανερὸν ὅτι ὁ Πλάτων δὲν προώριζε τὴν διαίρεσιν νὰ ἀποτελέσῃ ἓν κεφάλαιον τῆς τυπικῆς λογικῆς. Ἡ διαίρεσις εἶναι δι' αὐτὸν ὄργανον, μὲ τὸ ὁποῖον ἤλπιζεν ὅτι θὰ ἵδρυε μίαν γενικωτάτην ἐπιστήμην, ἥτις θὰ ἀπετέλει τὴν βάσιν πάσης εἰδικωτέρας ἐπιστήμης καὶ τέχνης. Ὁ Πλάτων δὲν ηὐτύχησε νὰ πραγματοποιήσῃ τὴν μεγαλειώδη του ταύτην ἐπιδίωξιν. Ἔθεσεν ὅμως τὸ εἰς τὴν οἰκοδόμησίν της ἀναφερόμενον αἴτημα καὶ ἐγένετο ὁδηγὸς ἵνα ὁ Ἀριστοτέλης ἱδρύσῃ τὴν «πρώτην φιλοσοφίαν». Τὸ αὐτὸ ἰδεῶδες ἠθέλησε νὰ καταστήσῃ πραγματικότητα ὁ Λούλλιο, ὁ Λάϊμπνιτς καὶ ὁ Τσέχος παιδαγωγὸς Κομένιος, ὁμιλήσας διὰ τὴν ἵδρυσιν μιᾶς γενικωτάτης μαθήσεως, τὴν ὁποίαν ἀπεκάλει «πανσοφίαν». Κατὰ τὸν 20ὸν αἰῶνα ὁ Ἐδ. Χοῦσσερλ, πολλάκις θέτει εἰς τὴν ὑπ' αὐτοῦ ἱδρυθεῖσαν «φαινομενολογίαν» παρομοίους σκοπούς. Ἀλλὰ καὶ ἀπὸ εἰδικωτέρας ἀπόψεως, ἡ πλατωνικὴ διαίρεσις ἀπέβη ἐπωφελὴς διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς ἐπιστημονικῆς ἐρεύνης. Ἐπ' αὐτῆς στηριζόμενος ὁ Ἀριστοτέλης, ἀπεκάλυψε τὴν συλλογιστικὴν διαδικασίαν καὶ διετύπωσεν αὐτὴν διὰ τυπικῶν σχημάτων. Ἡ δὲ λογικὴ διαίρεσις καὶ ἡ ἐπ' αὐτῆς στηριζομένη ταξινόμησις, εἰσαχθεῖσα εἰς τὰς ἐπιστήμας ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους, ἀποτελεῖ ἀκόμη καὶ σήμερον, ἓν ἀπὸ τὰ σπουδαιότερα κεφάλαια τῆς ἐπιστημολογικῆς μεθοδολογίας.

Ἡ μέθοδος τοῦ καταρτισμοῦ τῶν ὁρισμῶν. Ἐὰν λάβωμεν εἰς τὰς χεῖρας μας ἓν σύγγραμμα, εἰς τὸ ὁποῖον ἐκτίθεται τὸ σύστημα μιᾶς ὁποιασδήποτε ἐπιστήμης, θὰ παρατηρήσωμεν, ὅτι εἰς τὴν ἀρχήν του διατυπώνονται μερικοὶ ὁρισμοί, διὰ τῶν ὁποίων καθορίζονται τὰ ἀντικείμενα, τὰ ἀποτελοῦντα τὸ θέμα τῆς ἐπιστήμης, εἰς τὴν ὁποίαν ἀναφέρεται τὸ ἀνὰ χεῖρας σύγγραμμα. Ὅταν π.χ. πρόκειται περὶ γεωμετρίας, εἰς τὴν ἀρχὴν προτάσσονται ὁρισμοί, διὰ τῶν ὁποίων καθορίζεται τί ἐννοοῦμεν ὅταν λέγωμεν γεωμετρικὸν σημεῖον, γραμμή, ἐπίπεδον, στερεὸν κλπ. Εἰς τὰ συγγράμματα, τὰ ἀναφερόμενα εἰς τὴν Φυσικὴν ἢ τὴν Χημείαν, προτάσσονται οἱ ὁρισμοὶ οἱ καθορίζοντες τὴν ἔννοιαν τῶν φυσικῶν καὶ χημικῶν φαινομένων. Τὸ αὐτὸ συμβαίνει καὶ εἰς τὰς ἄλλας ἐπιστήμας. Ἂν δὲν καθορίσωμεν ἀκριβολογικῶς τὰς θεμελιώδεις ἐννοίας ἑκάστης ἐπιστήμης, εἶναι ἀδύνατον νὰ προχωρήσωμεν εἰς τὴν οἰκοδόμησιν τοῦ συστήματός της. Ἕνεκα τούτου τὸ πρόβλημα τὸ ἀναφερόμενον εἰς τὴν μέθοδον, τὴν ὁποίαν πρέπει νὰ χρησιμοποιήσωμεν, διὰ νὰ ἀνεύρωμεν καὶ νὰ διατυπώσωμεν τοὺς ὁρισμοὺς ἑκάστης ἐκ τῶν ἐπιστημῶν, ἔχει ὑψίστην σπουδαιότητα. Ὁ Πλάτων, ὅστις ἀνεδείχθη εἷς ἐκ τῶν μεγαλυτέρων θεμελιωτῶν τῆς εὐρωπαϊκῆς ἐπιστήμης, δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ παραβλέψῃ τὴν σημασίαν τοῦ ζητήματος τούτου. Ἐστηρίχθη εἰς τὰς προσπαθείας, τὰς ὁποίας εἶχον ὡς πρὸς τοῦτο καταβάλει οἱ προγενέστεροι Ἕλληνες σοφοὶ καὶ ἰδιαιτέρως οἱ Πυθαγόρειοι καὶ ὁ Σωκράτης καὶ κατέστησε τὸ πρόβλημα τοῦτο θέμα ἐπιμόνων ἐρευνῶν, αἵτινες τὸν ἀπησχόλησαν ἐπὶ ὁλοκλήρους δεκαετίας.

Ὅπως ἐσημειώθη εἰς τὰ προηγούμενα, οἱ Πυθαγόρειοι ἕνεκα τῆς ἀσχολίας των μὲ τὰ μαθηματικά, εὑρέθησαν ἠναγκασμένοι νὰ καταρτίζουν ὁρισμούς, διὰ τῶν ὁποίων διεσαφηνίζοντο τὰ οὐσιώδη γνωρίσματα ἀριθμητικῶν καὶ γεωμετρικῶν ἐννοιῶν. Μὲ τὴν διατύπωσιν ὁρισμῶν, λέγει ὁ Ἀριστοτέλης, ὅτι εἶχεν ἀσχοληθῇ καὶ ὁ Δημόκριτος. Ἐπίσης καὶ ὁ Σωκράτης, ὅστις ἐμελέτα τὴν ἠθικὴν ζωὴν τοῦ ἀνθρώπου ὡς ἓν τῆς φύσεως τῶν θεμάτων, τὰ ὁποῖα ἐξήταζεν, ὡδηγήθη εἰς τὴν ἔρευναν τοῦ αὐτοῦ ζητήματος. Ἐπεδίωκε νὰ καθορίσῃ ποῖα εἶναι τὰ γνωρίσματα τῶν διαφόρων ἀρετῶν, καθὼς καὶ ποῖαι εἶναι αἱ ἰδιότητες, αἱ ὁποῖαι χαρακτηρίζουν τὸν ἐνάρετον ἄνθρωπον. Τὴν προσπάθειαν τοῦ διδασκάλου του συνεχίζει καὶ ὁ Πλάτων εἰς τοὺς διαλόγους, τοὺς ὁποίους ἔγραψε κατὰ τὴν νεανικήν του ἡλικίαν. Οὕτω εἰς τὸν «Εὐθύφρονα», τὸ θέμα εἶναι νὰ εὑρεθῇ ὁρισμὸς καθορίζων τί εἶναι ἡ ἀρετὴ τῆς ὁσιότητος, εἰς τὸν «Λάχητα» ἐπιδιώκεται νὰ εὑρεθῇ ὁ ὁρισμὸς τῆς ἀνδρείας. Ἡ ἀνδρεία ἐκλαμβάνεται ὡς δύναμις, ἥτις καθιστᾷ τὸν κάτοχόν της ἱκανὸν πρὸς ὡρισμένας πράξεις. Τίθεται τὸ ἐρώτημα: «τίς οὖσα δύναμις... ἀνδρεία κέκληται;». Κατ' ἀρχὰς δίδεται ὁ ὁρισμὸς τοῦ ἀνδρείου ἀνθρώπου: «εἴ τις ἐθέλοι ἐν τῇ τάξει μένων ἀμύνασθαι τοὺς πολεμίους καὶ μὴ φεύγειν

ἀνδρεῖος ἂν εἴη». (Ὅποιος θὰ ἔχη τὴν θέλησιν νὰ μένη ἐν καιρῷ μάχης εἰς τὴν θέσιν του καὶ νὰ ἀποκρούση τοὺς ἐχθροὺς καὶ νὰ μὴ τρέπεται εἰς φυγήν, ἠμπορεῖ νὰ θεωρηθῆ ἀνδρεῖος). Μετὰ ταῦτα δίδονται δύο περισσότερον γενικοὶ ὁρισμοί, ἤτοι ὁρίζεται ἡ ἀνδρεία ὡς «καρτερία τῆς ψυχῆς» καὶ ὡς «ἐπιστήμη δεινῶν τε καὶ θαρραλέων» (γνῶσις τῶν πραγμάτων, τὰ ὁποῖα πρέπει νὰ φοβώμεθα καὶ τῶν πραγμάτων, τὰ ὁποῖα δὲν πρέπει νὰ φοβώμεθα). Ἤδη καὶ εἰς τὸν ρηθέντα διάλογον, ὅστις ἔχει γραφῆ κατὰ τὴν νεανικὴν περίοδον τοῦ Πλάτωνος τονίζεται, ὅτι ὁ ὁρισμὸς πρέπει νὰ καταστήση φανερὰ ἐκεῖνα τὰ χαρακτηριστικά, τὰ ὁποῖα ἐμφανίζονται εἰς ὅλας τὰς συγκεκριμένας περιπτώσεις: «πάλιν οὖν πειρῶ εἰπεῖν ἀνδρείαν πρῶτον, τί ὂν ἐν πᾶσι τούτους ταὐτόν ἐστι» 191 Ε (προσπάθει νὰ εἴπῃς πρῶτον ποῖον εἶναι τὸ κοινὸν χαρακτηριστικόν, τὸ ὁποῖον ἐμφανίζεται εἰς ὅλας τὰς προηγουμένας περιπτώσεις, κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ ἀποτελεῖ τὴν ἀνδρείαν». Εἰς τὸν ἐπίσης νεανικὸν διάλογον «Χαρμίδην», καταβάλλεται προσπάθεια νὰ εὑρεθῆ ὁ ὁρισμὸς τῆς σωφροσύνης, περὶ τῆς ὁποίας λέγεται «σωφροσύνη τὸ κοσμίως πάντα πράττειν καὶ ἡσυχῇ», «Χαρμ.» 159 Β (σωφροσύνη εἶναι τὸ νὰ πράττωμεν ὅλας τὰς πράξεις μας μὲ κοσμιότητα καὶ ἡσυχίαν). Ἡ γενικότης καὶ σταθερότης τοῦ ὁρισμοῦ ἐξαίρεται καὶ εἰς τὸν «Εὐθύφρονα» 5 D, μὲ τὴν εὐκαιρίαν τοῦ καθορισμοῦ τῶν χαρακτηριστικῶν γνωρισμάτων τοῦ ὁσίου καὶ ἀνοσίου: «ταυτόν ἐστιν ἐν πάσῃ πράξει τὸ ὅσιον αὐτὸ ἑαυτῷ καὶ τὸ ἀνόσιον αὖ τοῦ μὲν ὁσίου παντὸς ἐναντίον, αὐτὸ δὲ ἑαυτῷ ὅμοιον καὶ ἔχον μίαν τινὰ ἰδέαν κατὰ τὴν ἀνοσιότητα, πᾶν ὅ,τιπερ ἂν μέλλῃ ἀνόσιον εἶναι». (Τὸ ὅσιον εἶναι εἰς πᾶσαν εἰς τὴν πρακτικὴν ζωὴν ἐμφάνισίν του τὸ ἴδιον μὲ τὸν ἑαυτόν του, καὶ ἀφ' ἑτέρου τὸ ἀνόσιον εἶναι ἀντίθετον πρὸς πᾶν ὅ,τι εἶναι ὅσιον, εἶναι δὲ ὅμοιον μὲ τὸν ἑαυτόν του καὶ ἐμφανίζει κάποιαν ἐνιαίαν μορφὴν ὡς πρὸς τὴν ἀνοσιότητα πᾶν ὅ,τι εἶναι προωρισμένον νὰ εἶναι ἀνόσιον). Ὁμοίως εἰς τὸν «Γοργίαν» 453 Ε. ὁρίζεται ἡ ρητορικὴ, λαμβανομένου ὑπ' ὄψει τοῦ ἔργου, τὸ ὁποῖον ἐκτελεῖ ὡς τέχνη, ἥτις δύναται νὰ δημιουργῇ πειθὼ εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ ἀκούοντος: «πειθὼ τοῖς ἀκούουσιν ἐν τῇ ψυχῇ ποιεῖν». Τὴν χρησιμοποίησιν εἰδικῆς λέξεως πρὸς δήλωσιν τῆς ἐννοίας τοῦ ὁρισμοῦ, εὑρίσκομεν εἰς τὴν «Πολιτείαν» 551 Α, ἔνθα χρησιμοποιεῖται ἡ λέξις «ὅρος». Ἀλλ' οὔτε εἰς τὴν «Πολιτείαν», οὔτε εἰς τὸν «Θεαίτητον» εὑρίσκομεν ἀκριβολογικῶς διατυπουμένην θεωρίαν περὶ τοῦ τρόπου, κατὰ τὸν ὁποῖον πρέπει νὰ καταρτίζωνται οἱ ὁρισμοί. Ὅταν ὅμως ἔγραψε τὸν «Φαῖδρον» ὁ Πλάτων, εἶχεν ἀρκούντως ἐπεξεργασθῆ τὸ δυσχερὲς τοῦτο πρόβλημα. Εἰς τὸν διάλογον τοῦτον τονίζεται, ὅτι οἱ περισσότεροι ἐκ τῶν ἀνθρώπων δὲν ἀφορμῶνται κατὰ τὰς συζητήσεις των ἀπὸ τὸν σταθερὸν καθορισμὸν τοῦ ἀντικειμένου περὶ τοῦ ὁποίου συζητοῦν. Τίθεται δὲ ἡ ἀρχὴ ὅτι πρὸ πάσης συζητήσεως πρέπει νὰ καθορίζεται δι' ὁρισμοῦ τὸ θέμα, εἰς τὸ ὁποῖον ἀναφέρεται ἡ ἔρευνα: «ὁμολογίαι θέμενοι ὅρον... ποιώμεθα τὴν σκέψιν» (ἀφοῦ συμφωνήσωμεν ὡς πρὸς τὸν καθορισμὸν τοῦ ὁρισμοῦ, νὰ προχωρήσωμεν εἰς τὴν ἐξέτασιν τοῦ θέματος). Διὰ νὰ διατυπώσωμεν ἕνα ὁρισμόν, λέγει ὁ Πλάτων, εἰς τὸν «Φαῖδρον» 265 D, πρέπει νὰ στρέψωμεν τὴν προσοχήν μας εἰς τὰ ὅμοια χαρακτηριστικά, τὰ ὁποῖα ἐμφανίζουν αἱ συγκεκριμέναι περιπτώσεις καὶ νὰ συνενώσωμεν ταῦτα εἰς μίαν γενικὴν συνοπτικὴν «ματιάν», ὅπως λέγομεν συνήθως. «Εἰς μίαν τινὰ ἰδέαν συνορῶντα ἄγειν τὰ πολλαχῇ διεσπασμένα, ἵν' ἕκαστον ὁριζόμενος δῆλον ποιῇ περὶ οὗ ἂν ἀεὶ διδάσκειν ἐθέλῃ». (Πρέπει ὁ διαλεκτικὸς μὲ ἓν συνοπτικὸν βλέμμα νὰ συγκεντρώση εἰς μίαν ἐνιαίαν θεώρησιν τὰ εἰς πολλὰς περιπτώσεις διασκορπισμένα χαρακτηριστικά, διὰ νὰ δύναται διατυπώνων ὁρισμοὺς νὰ καθιστᾷ φανερὸν ἐκεῖνο περὶ τοῦ ὁποίου θέλει νὰ μᾶς διαφωτίζῃ). Ὁ ὁρισμὸς πρέπει νὰ βαδίζῃ ἐκ παραλλήλου μὲ τὴν διαίρεσιν καὶ νὰ φθάνῃ μέχρι τοῦ τελευταίου εἴδους (δηλαδὴ τῆς ἐννοίας, ἡ ὁποία δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ διαιρεθῆ εἰς ἄλλας). Τοῦτο εἶναι ἀνεπίδεκτον διαιρέσεως καὶ πέραν αὐτοῦ ἀρχίζει νὰ ἐκτείνεται τὸ πλῆθος τῶν ἀπείρων κατὰ τὸν ἀριθμὸν συγκεκριμένων ὄντων: «ὁρισάμενός τε πάλιν κατ' εἴδη μέχρι τοῦ ἀτμήτου τέμνειν ἐπιστηθῆι «Φαῖδρ.» 277 Β (ἀφοῦ εὕρωμεν τοὺς ὁρισμοὺς ἑκάστου εἴδους νὰ μάθωμεν νὰ ἐξακολουθῶμεν τὴν διαίρεσιν μέχρι τοῦ σημείου, εἰς τὸ ὁποῖον δὲν εἶναι αὖτη δυνατή). Διὰ νὰ πραγματοποιηθῆ ἡ συγκέντρωσις τῶν χαρακτηριστικῶν γνωρισμάτων εἰς τὴν συνθετικὴν ἑνότητα τοῦ ὁρισμοῦ, ἀπαιτεῖται μία συνοπτικὴ ματιά, ἡ «συναγωγὴ» καὶ «σύνοψις», ὅπως λέγει ὁ Πλάτων. Τὴν ἱκανότητα αὐτὴν πρέπει νὰ ἔχουν οἱ φύλακες τῆς πόλεως, περὶ τῶν ὁποίων γίνεται λόγος εἰς τὴν «Πολιτείαν», καθὼς καὶ τὰ μέλη τοῦ «νυκτερινοῦ συλλόγου», τὰ ὁποῖα ἀποτελοῦν τὴν ὑψίστην πολιτικὴν ἀρχήν, περὶ τῆς ὁποίας γίνεται λόγος εἰς τοὺς «Νόμους». Ἐκεῖνος, ὅστις ἀποτελεῖ μέλος τῆς ὑψίστης πολιτικῆς ἑξουσίας, δὲν ἀρκεῖ νὰ ἔχη μόνον τὴν ἱκανότητα νὰ ἀντιλαμβάνεται τὴν ποικιλίαν τῶν ὄντων, ἀλλὰ πρέπει νὰ στρέφη τὸ βλέμμα του πρὸς τὴν ἐν τῷ σύμπαντι ὑφισταμένην ἑνότητα καὶ ἀφοῦ τὴν κατανοήση νὰ διευθετῆ τὰ πράγματα τῆς πόλεως κατὰ τρόπον ἐνιαῖον καὶ ἀνάλογον πρὸς τὴν διέπουσαν τὸ σύμπαν ἁρμονίαν: «μὴ μόνον πρὸς τὰ πολλὰ βλέπειν δυνατὸν εἶναι, πρὸς δὲ τὸ ἓν ἐπείγεσθαι γνῶναί τε καὶ γνόντα πρὸς ἐκεῖνο συντάξασθαι πάντα ξυνορῶντα». «Νόμ.» 965 Β.

Ἡ παρὰ τὴν Ἱερὰν Ὁδὸν αἰωνόβιος ἐλαία, ἡ γνωστὴ ὡς «Ἐλαία τοῦ Πλάτωνος» διότι ὑποτίθεται ὅτι εὑρίσκεται εἰς τὴν τοποθεσίαν ὅπου ἦτο ἡ Ἀκαδήμεια τοῦ Πλάτωνος. Δυστυχῶς αὐτοκίνητον ἐπιπεσὸν κατ' αὐτῆς τὴν κατέστρεψε ὅπως φαίνεται εἰς τὴν παρατιθεμένην φωτογραφίαν.

Παραδείγματα καθιστῶντα φανερὰν τὴν μέθοδον, διὰ τῆς ὁποίας πρέπει νὰ καταρτίζωνται οἱ ὁρισμοί, μᾶς παρέχει ὁ Πλάτων εἰς τὸν «Σοφιστὴν» καὶ τὸν «Πολιτικόν». Εἰς τὸν πρῶτον ἐκ τῶν δύο τούτων διαλόγων παρέχεται ὁρισμὸς καθορίζων τὰ γνωρίσματα, διὰ τῶν ὁποίων πρέπει νὰ χαρακτηρίζεται ὁ μετερχόμενος τὴν σοφιστικὴν τέχνην. Ὁ ὁρισμὸς δὲν παρέχεται ἕτοιμος, ἀλλὰ καταδεικνύεται ἡ ὁδὸς διὰ τῆς ὁποίας πρέπει νὰ διέλθωμεν μεθοδικῶς καὶ προοδευτικῶς διὰ νὰ τὸν ἀνεύρωμεν. Ὁ Πλάτων μᾶς παρουσιάζει κατ' ἀρχὰς ἓξ ὁρισμούς: 1ον) Ὁ σοφιστὴς εἶναι κυνηγὸς «θηρευτὴς» πλουσίων νέων πρὸς τὸν σκοπὸν νὰ κερδίση ἀπὸ αὐτοὺς χρήματα. 2ον) Ὁ σοφιστὴς εἶναι ἔμπορος, ὅστις συγκεντρώνει μαθήματα καὶ δι' αὐτῶν διεξάγει ἐμπόριον περιερχόμενος ἀνὰ τὰς διαφόρους πόλεις. 3ον) Ὡς σοφιστὴς δύναται νὰ χαρακτηρισθῆ καὶ ἐκεῖνος, ὅστις ἐγκατεστημένος μονίμως εἴς τινα πόλιν ἐπαγγέλλεται τὸν ἔμπορον μαθημάτων, ἅτινα ἔχει ἀγοράσει ἀπὸ ἄλλους. 4ον) Ὡς σοφιστὴς

δύναται νὰ θεωρηθῆ καὶ ἐκεῖνος, ὅστις μετέρχεται τὸ ἐπάγγελμα τοῦ ἐμπόρου μαθημάτων, πωλῶν μαθήματα, τὰ ὁποῖα ὁ ἴδιος ἐφευρίσκει. Διὰ τοῦτο χαρακτηρίζεται οὐχὶ ὡς «κάπηλος», ἀλλ' ὡς «αὐτοπώλης». Καὶ ὁ τρίτος καὶ ὁ τέταρτος ὁρισμὸς ἐμφανίζουν τὸν σοφιστὴν ὡς ἀνήκοντα εἰς τὸ «μαθηματικὸν γένος», δηλαδὴ εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν ἀνθρώπων, οἵτινες ζοῦν ἀπὸ τὴν πώλησιν μαθημάτων. Ὁ χαρακτηρισμὸς οὗτος τῶν σοφιστῶν ὑπενθυμίζει τοὺς λεγομένους «διανοουμένους» ἢ «πνευματικοὺς ἀνθρώπους» τῆς συγχρόνου μας ἐποχῆς, οἵτινες ζοῦν ἀπὸ τὸ ἐμπόριον τῶν γνώσεων. 5ον) Πρὸς ἀνεύρεσιν τοῦ ζητουμένου ὁρισμοῦ ἀφορμώμεθα ἀπὸ τὴν ἀσχολίαν τῶν σοφιστῶν μὲ τὴν ἀντιλογικὴν καὶ ἐριστικὴν τέχνην. Ὅθεν σοφιστὴς εἶναι ὁ ἔχων τὴν ἱκανότητα νὰ μάχεται καὶ νὰ ἐρίζῃ διὰ λόγων καὶ νὰ κερδίζῃ ἀπὸ τὰς ἔριδας αὐτὰς χρήματα. Ὁ οὕτω ὁριζόμενος σοφιστὴς ὁμοιάζει μὲ τοὺς ἐμπόρους τῶν διαφόρων ἰδεολογιῶν τῆς συγχρόνου μας ἐποχῆς. 6ον) Ὁ πέμπτος ὁρισμὸς παρέχει ἀφορμὴν διὰ νὰ ἀνευρεθῆ εἷς ἀκόμη ὁρισμός. Διὰ τῆς ἀντιλογικῆς τέχνης κατορθοῦται νὰ γίνεται ἡ διάκρισις διαφόρων κατὰ τὸ εἶδος δοξασιῶν καὶ νὰ ἀποκαθαίρεται ἡ ψυχὴ ἀπὸ ἐσφαλμένας ἀντιλήψεις. Ἂν θεωρήσωμεν ἀπὸ τὴν ἄποψιν αὐτὴν τὴν σοφιστικήν, θὰ ἀναγκασθῶμεν νὰ τὴν χαρακτηρίσωμεν ὡς τέχνην, ἡ ὁποία καταδεικνύει τὰς ἀντιφάσεις τῶν ἀντιλήψεών μας καὶ μᾶς βοηθεῖ νὰ συναισθανθῶμεν τὴν ἄγνοιάν μας. Εἶναι λοιπὸν ἡ σοφιστικὴ τέχνη «διακριτική», δηλαδὴ ἱκανότης διδάσκουσα ἡμᾶς νὰ διακρίνωμεν τὰς διαφορὰς τῶν πραγμάτων, καὶ «ἐλεγκτικὴ καθαρτική», δηλαδὴ τέχνη ἀπαλλάσσουσα τὴν ψυχὴν ἀπὸ τὰς ψευδεῖς δοξασίας. Ἀλλ' ἂν θεωρηθῆ ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ταύτης ἡ σοφιστικὴ ἀποδεικνύεται ὡς τέχνη πλησιάζουσα πρὸς τὴν φιλοσοφίαν. Οὕτω ἐδόθησαν ὡς πρὸς τὸν σοφιστὴν ἓξ διάφοροι ὁρισμοί. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ὅμως δὲν δύναται νὰ λυθῆ τὸ πρόβλημα. Πρέπει νὰ ἀναζητηθῆ μία ἐνιαία ἄποψις, ἀπὸ τὴν ὁποίαν ἀφορμώμενοι νὰ καθορίσωμεν τὸν σοφιστὴν καὶ τὴν τέχνην του. Τίθεται λοιπὸν τὸ ἐρώτημα, ποῖον εἶναι τὸ οὐσιῶδες γνώρισμα τὸ καθορίζον τὸν σοφιστήν. Τοῦτο, λέγει ὁ Πλάτων, εἶναι ἡ ἐκ μέρους αὐτοῦ κατοχὴ τῆς ὀντολογικῆς καὶ ἐλεγκτικῆς τέχνης. Ἀλλ' ἡ τέχνη τῆς ἀντιλογίας καὶ ἐλέγχου δὲν ἀναφέρεται εἰς μίαν καὶ μόνην περιοχὴν τῶν ὄντων, ἀλλὰ δύναται νὰ γίνεται χρῆσις αὐτῆς ἐν σχέσει πρὸς ὅλα τὰ ἐν τῇ γῇ καὶ οὐρανῷ ὑφιστάμενα ὄντα. Ὅστις λοιπὸν ἰσχυρίζεται, ὅτι τυγχάνει κάτοχος αὐτῆς, πρέπει νὰ εἶναι κάτοχος πάσης γνώσεως καὶ σοφίας. Ἐπειδὴ ὅμως ἡ πανσοφία δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀποτελῇ κτῆμα τοῦ ἀνθρώπου, ὁ σοφιστὴς ὅστις ἰσχυρίζεται, ὅτι τὴν κατέχει, εἰς τὴν πραγματικότητα δὲν εἶναι κάτοχος πραγματικῆς, ἀλλὰ ψευδοῦς γνώσεως. Ἡ σοφιστικὴ ἄρα εἶναι τέχνη, ἥτις παρουσιάζει ἀπομιμήματα μόνον τῆς ἀληθινῆς γνώσεως. Ἡ περιοχὴ εἰς τὴν ὁποίαν διατρίβει ὁ σοφιστὴς εἶναι ἡ περιοχὴ τῶν «ἀπομιμημάτων», τῶν «εἰδώλων» καὶ τῶν «φαντασμάτων» τῆς ἀληθινῆς γνώσεως. Ὥστε ὁ τόπος, εἰς τὸν ὁποῖον ἀναστρέφεται ὁ σοφιστὴς εἶναι ἡ περιοχὴ τοῦ «μὴ ὄντος». Διὰ τοῦτο, ὅπως εἴδομεν εἰς τὰ προηγούμενα, ὁ Πλάτων ἀποδεικνύει εἰς τὸν μνημονευθέντα διάλογον, ὅτι καὶ τὸ «μὴ ὄν» πρέπει νὰ νοηθῆ ὡς ἔχον μίαν σχετικὴς σημασίας ὕπαρξιν. Ὅταν λέγωμεν, ὅτι τὸ Α εἶναι μὴ ὄν, δὲν νοοῦμεν αὐτὸ ὡς ἀπολύτως ἀνύπαρκτον, ἀλλὰ λέγομεν, ὅτι τὸ Α εἶναι «μὴ ὄν» ὡς πρὸς τὸ Β, ὅτι εἶναι διάφορον τοῦ Β. Ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἀναλύσεως τῆς ἐννοίας τοῦ μὴ ὄντος καὶ τοῦ εἰδώλου, κατατάσσει ὁ Πλάτων τὸν σοφιστὴν εἰς τὴν «εἰδωλοποιητικὴν» καὶ «φανταστικὴν» τέχνην. Ἡ σοφιστικὴ ἀποτελεῖ μερικὴν περίπτωσιν «τῆς ἐναντιοποιολογικῆς εἰρωνικοῦ μέρους τῆς δοξαστικῆς, μιμητικόν, τοῦ φανταστικοῦ γένους ἀπὸ τῆς εἰδωλοποιητικῆς οὐ θεῖον, ἀλλ' ἀνθρωπικὸν τῆς ποιήσεως ἀφωρισμένης τὸ θαυματοποιϊκὸν μόριον» (Τέχνη δημιουργοῦσα ἀντιφάσεις καὶ ἀνήκουσα εἰς τὴν ἀποκρύπτουσαν τὴν ἀλήθειαν ὑποδιαίρεσιν τῆς τέχνης, ἥτις θεμελιώνεται ἐπάνω εἰς ἀνεξακριβώτους δοξασίας καὶ ἀποτελεῖ τμῆμα τῆς μιμητικῆς. Ἀνήκει δὲ ἡ τέχνη αὕτη εἰς τὴν κατηγορίαν τῆς τέχνης, ἥτις κατασκευάζει φαντάσματα καὶ εἶναι τμῆμα τῆς παραγωγικῆς τέχνης, τὸ ὁποῖον κατασκευάζει διὰ τῆς ἀνθρωπίνης καὶ οὐχὶ διὰ τῆς θεϊκῆς δραστηριότητος ἀπομιμήματα καὶ ἔχει ὡς ὑλικὸν τοὺς λόγους). Ὁ σοφιστὴς δηλαδὴ ὁρίζεται ὡς ἁπλοῦς μιμητὴς τῆς ἀληθείας, ὅστις χρησιμοποιεῖ τὸν ἀνθρώπινον λόγον καὶ ἐμφανίζεται ὡς τερατοποιὸς καὶ φαντασιοκόπος, διὰ νὰ κερδίζῃ ἀπὸ πλουσίους νέους χρήματα.

Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον διὰ συνεχῶν διαιρέσεων, τῶν ὁποίων σχηματικὸν διάγραμμα παρέσχομεν εἰς τὰ προηγούμενα, καθορίζεται εἰς τὸν διάλογον «Πολιτικός», τί εἶναι ὁ πολιτικὸς καὶ βασιλικὸς ἄνθρωπος: «Τὸ ἐπὶ ποίμνῃ δίποδι μέρος ἀνθρωπονομικόν... τοῦτ' αὐτὸ ἔστιν ἤδη τὸ ζητηθὲν ἅμα βασιλικὸν ταὐτὸν κληθὲν καὶ πολιτικόν» 267 C. (Τὸ μέρος ἐκεῖνο τῆς ἐπιστήμης, τὸ ὁποῖον ἐπιβλέπει τὴν ἀγέλην τῶν διπόδων ζώων καὶ ἔχει τὴν ἀποστολὴν νὰ μεριμνᾷ διὰ τὴν ἐξ ἀνθρώπων ἀποτελουμένην ποίμνην, αὐτὸ ἀκριβῶς εἶναι τὸ τμῆμα τῆς ἐπιστήμης, ἥτις ἀπετέλεσε τὸ ἀντικείμενον τῶν ἀναζητήσεών μας καὶ ἥτις δύναται νὰ χαρακτηρισθῇ συγχρόνως ὡς ἐπιστήμη βασιλικὴ καὶ πολιτική). Διὰ τῶν ἐρευνῶν τοῦ εἴδους τούτου ὁ Πλάτων καθώρισεν ὅτι ἡ εὕρεσις τοῦ ὀρθοῦ ὁρισμοῦ πρέπει νὰ γίνεται μὲ τὴν βοήθειαν τῆς διαιρέσεως, διὰ τῆς ὁποίας καθορίζεται ἡ περιοχὴ ἑκάστης ἐννοίας. Ἐπὶ τῶν ἀναζητήσεων τοῦ Πλάτωνος στηριχθεὶς ὁ Ἀριστοτέλης ἀνεκάλυψεν, ὅτι τὰ ἀπαραίτητα στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα ἀποτελοῦν τὸν ὁρισμὸν εἶναι τὸ «προσεχὲς γένος» καὶ ἡ «εἰδοποιὸς διαφορά». Εἰς τὸν ὁρισμὸν π. χ. «τετράπερατουμένη ὑπὸ τεσσάρων ἀλληλοτεμνομένων γραμμῶν» τὸ γενικώτερον χαρακτηριστικὸν «ἐπίπεδος ἐπιφάνεια» ἀποτελεῖ τὸ προσεχὲς γένος, τὸ δὲ εἰδικώτερον γνώρισμα «περατουμένη... γραμμῶν» τὴν εἰδοποιὸν διαφοράν. Ὁ Ἀριστοτέλης χαρακτηρίζει τὸν ὁρισμὸν «γνωρισμὸν τῆς οὐσίας», ὁ δὲ Πλάτων ἀντὶ τῆς λέξεως «ὅρος» χρησιμοποιεῖ καὶ τὴν ἔνδειξιν «λόγος τῆς οὐσίας». Εἰς τὴν ἑβδόμην ἐπιστολὴν 343 C ὁ Πλάτων ἐφιστᾷ τὴν προσοχήν μας ἐπὶ τοῦ ὅτι ὁ ἀληθὴς ὁρισμὸς πρέπει νὰ μὴ εἶναι ποιοτικός, ἀλλ' οὐσιώδης, νὰ περιέχῃ ὄχι τὸ «ποῖον», ἀλλὰ τὸ «τί» εἶναι ἓν πρᾶγμα, τὸ «τόδε», ὅπως λέγει ὁ «Τίμαιος» 49 E. Ὁμοίως καὶ ὁ Ἀριστοτέλης τονίζει, ὅτι ὁ ὁρισμὸς ἀναφέρεται εἰς «τὸ τί ἐστι» καὶ «τὴν οὐ-

Τὰ ὑπολείμματα τοῦ κορμοῦ τῆς περιφήμου ἐλαίας τοῦ Πλάτωνος ὅπως εἶναι σήμερον μετὰ τὴν ἀναστήλωσίν του. Εἰς τὸ κέντρον δεξιὰ μεταξὺ τῶν δύο κορμῶν εὐτυχῶς ἀνεβλάστησε νέον δενδρύλλιον ἐλαίας.

σίαν». Ἡ συνάφεια μεταξὺ τῶν ἀντιλήψεων τοῦ διδασκάλου καὶ τοῦ μαθητοῦ εἶναι ἀφ' ἑαυτῆς φανερά.

Ἡ μέθοδος τῆς ἀποδείξεως. Ἤδη ἀπὸ τῆς ἐποχῆς κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ Θαλῆς ἀπέδειξε τὸ πρῶτον γεωμετρικὸν θεώρημα, ἡ ἔννοια τῆς ἀποδείξεως εἶχε καταστῆ γνωστὴ εἰς τοὺς Ἕλληνας. Αἱ μαθηματικαὶ γνώσεις ἐθεωροῦντο ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων μαθηματικῶν ἔγκυροι, μόνον ἐφ' ὅσον ἡ ὀρθότης αὐτῶν εἶχεν ἀποδειχθῆ. Ἡ ἔννοια τῆς ἀποδείξεως δὲν περιωρίζετο μόνον εἰς τὰ μαθηματικά. Εἰς τὴν διαδικασίαν τῶν δικαστηρίων ἡ διαπίστωσις τῆς ἐνοχῆς ἢ τῆς ἀθωότητος ἀπητεῖτο νὰ εἶναι διὰ τεκμηρίων ἀποδεδειγμένη. Ὁ Πλάτων χρησιμοποιεῖ τὸ οὐσιαστικὸν ἀπόδειξις καὶ τὸ ρῆμα ἀποδεικνύναι χωρὶς νὰ κρίνῃ ἀναγκαῖον νὰ παράσχῃ περισσοτέρας διασαφήσεις. Αἱ λεκτικαὶ αὗται ἐνδείξεις ἦσαν εἰς κοινὴν χρῆσιν καὶ ἐθεωροῦντο ὡς αὐτονόητοι. Δυνάμεθα ὅμως ἐμβαθύνοντες εἰς μέρη τινὰ ἐκ τῶν συγγραμμάτων του νὰ διαπιστώσωμεν, ὅτι ὁ Πλάτων εἶχε κατανοήσει βαθύτατα τὸν μηχανισμὸν τῆς ἀποδείξεως. Γνωρίζει ὅτι μία πρότασις πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὡς ἀποδεδειγμένη, ὅταν ἡ ἀλήθειά της ἐμφανίζεται ὡς συνέπεια συναγομένη ἀπὸ τὴν ἀλήθειαν μιᾶς ἄλλης ἀποδεδειγμένης ἢ αὐταποδείκτου προτάσεως. Οὕτω, προκειμένου περὶ τῆς ἀποδεικτικῆς διαδικασίας, ἤτις ἐφαρμόζεται εἰς τὰς μαθηματικὰς ἐπιστήμας, ὁ Πλάτων ἔχει σαφῶς ἐπισημάνει, ὅτι ὑπάρχουν ὀλίγαι θεμελιώδεις προτάσεις αὐταπόδεικτοι, αἱ ὁποῖαι ἀποτελοῦν τὴν ἀφετηρίαν τῆς μαθηματικῆς ἀποδεικτικῆς διαδικασίας. Οὕτω εἰς τὸν «Θεαίτητον» 155 Α, διατυπώνεται ἡ πρότασις κατὰ τὴν ὁποίαν, ἂν πρᾶγμα τι παραμένῃ ἴσον πρὸς τὸν ἑαυτόν του, δὲν δύναται νὰ ὑποστῇ οὔτε αὔξησιν οὔτε ἐλάττωσιν: «μηδέποτε μηδὲν ἂν μεῖζον μηδὲ ἔλαττον γενέσθαι· μήτε ὄγκωι μήτε ἀριθμῶι, ἕως ἴσον εἴη αὐτὸ ἑαυτῶι». (Κανὲν πρᾶγμα εἰς καμμίαν περίπτωσιν δὲν δύναται νὰ γίνῃ οὔτε μεγαλύτερον οὔτε μικρότερον, οὔτε κατὰ τὸν ὄγκον οὔτε κατὰ τὸν ἀριθμόν, ἕως ὅτου παραμένει ἴσον μὲ τὸν ἑαυτόν του). Εἰς τὸν «Παρμενίδην» 154 Β, διατυποῦται ἡ πρότασις κατὰ τὴν ὁποίαν, ἐὰν εἰς τὰ δύο μέλη μιᾶς ἀνισότητος προσθέσωμεν ἴσα, ἡ διαφορὰ τῶν ἀνίσων μελῶν παραμένει ἡ αὐτή: «ἀνίσοις ἴσα προστιθέμενα, χρόνωι τε καὶ ἄλλωι ὁτωιοῦν, ἴσωι ποιεῖ διαφέρει ἀεὶ ὅσωιπερ ἂν τὸ πρῶτον διενέγκηι». («Ὅταν εἰς ἀνίσους ποσότητας προστίθενται ἴσα, εἴτε περὶ χρόνου πρόκειται εἴτε περὶ οἱουδήποτε ἄλλου ποσοῦ, ἡ διαφορὰ μεταξὺ τῶν δύο ποσοτήτων ἡ ὁποία θὰ προκύψῃ διὰ τῆς προσθέσεως, θὰ εἶναι πάντοτε ἴση μὲ τὴν ἀρχικὴν διαφοράν). Εἰς τὸν «Τίμαιον» 82 Β, ὡς προϋπόθεσις τῆς διατηρήσεως μιᾶς καταστάσεως καθορίζεται ἡ συμφώνως πρὸς μίαν ἀρχικὴν ἀναλογίαν γινομένη αὔξησις ἢ ἐλάττωσις: «Μόνως γὰρ δή, φαμέν, ταὐτὸν ταὐτῶι κατὰ ταὐτὸν καὶ ὡσαύτως καὶ ἀναλόγως προσγιγνόμενον καὶ ἀπογιγνόμενον ἐάσει ταὐτὸν ἂν αὐτῶι σῶν καὶ ὑγιὲς μένειν». (Λέγομεν δηλαδὴ ὅτι μόνον, ὅταν εἰς ἓν στοιχεῖον προστίθεται ἢ ἀφαιρεῖται μία ποσότης τοῦ αὐτοῦ πρὸς τὸ ἀρχικὸν στοιχεῖον εἴδους, κατὰ τρόπον ὁμοιόμορφον καὶ κατὰ μίαν κανονικὴν σχέσιν, θὰ τὸ ἀφήσῃ νὰ μένῃ τὸ ἴδιον μὲ τὸν ἑαυτόν του διατηροῦν τὴν ἀκεραιότητά του καὶ τὴν κανονικήν του κατάστασιν).

Ἡ διαρκὴς προσπάθεια τοῦ Πλάτωνος κατὰ τὰς ἐπιστημονικάς του ἐρεύνας ἦτο νὰ παρέχῃ γνώσεις θεμελιουμένας ἐπὶ ἀσφαλοῦς βάσεως. Τὰς βάσεις ταύτας, ἐπὶ τῶν ὁποίων θεμελιοῦται ἡ ἀσφαλὴς γνῶσις, ὀνομάζει ὁ Πλάτων «ὑποθέσεις». Ὁ ὅρος οὗτος δὲν πρέπει νὰ ληφθῇ εἰς τὴν σημασίαν, εἰς τὴν ὁποίαν τὸν λαμβάνει ἡ νεωτέρα ἐπιστήμη. Οἱ ἐπιστήμονες τῆς νεωτέρας ἐποχῆς νοοῦν τὴν ὑπόθεσιν ὡς πλασματικὴν ἐπινόησιν (FICTION), τὴν ὁποίαν ἐπινοοῦμεν αὐθαιρέτως διὰ νὰ ἑρμηνεύσωμεν μίαν ὁμάδα φαινομένων. Ὁ Πλάτων τὰς ὑποθέσεις, ἐφ' ὅσον αὗται ἀποδεικνύονται ἀληθεῖς, τὰς ἐκλαμβάνει ὡς πραγματικὰς αἰτίας ἐξηγούσας καὶ θεμελιούσας τὰ φαινόμενα. Διὰ τοῦτο εἰς τὸν «Φαίδωνα» ὀνομάζει καὶ τὰς ἰδέας ὑποθέσεις, ἐπειδὴ διὰ τῶν ἰδεῶν γίνεται νοητὴ ἡ ὕπαρξις τῶν ἰδιοτήτων τὰς ὁποίας ἐμφανίζουν τὰ φαινόμενα τῆς συγκεκριμένης πραγματικότητος. Ἡ εὕρεσις τῶν ὑποθέσεων δὲν εἶναι εὐχερής. Κατὰ τὴν ἀναζήτησίν των ἡ σκέψις εἶναι δυνατὸν νὰ πλανηθῇ. Κατὰ συνέπειαν χρειάζεται προσεκτικὴ ἐξέτασις αὐτῶν καὶ ἀντιπαραβολὴ πρὸς τὰ φαινόμενα. Ὅταν μία ὑπόθεσις δὲν φαίνεται ἐπαρκής, ὀφείλομεν νὰ ἀνερχώμεθα εἰς ἄλλην τελειοτέραν μέχρις ὅτου φθάσωμεν εἰς μίαν ἀρχήν, ἥτις παρουσιάζει ἐπάρκειαν. Ὁ Πλάτων χαρακτηρίζει τὴν τοιαύτην ἀρχὴν ὡς κάτι τὸ ἐπαρκὲς «ἱκανὸν» Φαίδ. 101 D. Κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον σκεπτόμενος καὶ ὁ Γερμανὸς φιλόσοφος Λάϊμπνιτς, λέγει ὅτι τὴν ἐξήγησιν τῶν φαινομένων ἐπιτυγχάνομεν διὰ τοῦ «ἀποχρῶντος λόγου». «Ἂν λάβωμεν ὑπ' ὄψει, ὅτι ἡ ἔννοια τοῦ λόγου εἰς τὴν γερμανικὴν γλῶσσαν, ὅταν νοεῖται ὡς αἰτία, ἐκφέρεται διὰ τῆς λέξεως «GRUND», ἤτις σημαίνει τὸ ἔδαφος ἐπὶ τοῦ ὁποίου γίνεται μία θεμελίωσις, βλέπομεν ὅτι ὑπάρχει μία ἀντιστοιχία πρὸς τὸν πλατωνικὸν ὅρον «ὑπόθεσις», ἥτις καὶ αὐτὴ σημαίνει θεμελίωσιν. Αἱ πλατωνικαὶ ἰδέαι ὡς ὑποθέσεις εἶναι αἱ βάσεις ἐπὶ τῶν ὁποίων θεμελιοῦται ἡ πραγματικότης. Ὁ ἄνθρωπος ὑψώνων τὸ βλέμμα του πρὸς τὰς ἰδέας, δὲν πραγματοποιεῖ μίαν φυγὴν ἔξω ἀπὸ τὰ ὅρια τοῦ κόσμου, ἀλλὰ τούναντίον εἰσχωρεῖ εἰς τὰ ἀρχικὰ θεμέλια τῆς πραγματικότητος. Ἐννοεῖ τὰ πράγματα παρακολουθῶν τὴν πρώτην θεμελίωσιν αὐτῶν. Ἡ θέα τῶν πλατωνικῶν ἰδεῶν βοηθεῖ τὴν ἀνθρωπίνην ὕπαρξιν νὰ ρίψῃ βαθείας ρίζας μέχρι τῆς πρώτης ἀρχῆς τῶν πραγμάτων, νὰ κατανοήσῃ τὸ σχέδιον τῆς κατασκευῆς των, κατὰ τρόπον ὥστε νὰ ἀποβῇ ἡ θεωρητικὴ καὶ πρακτικὴ δρᾶσις τοῦ ἀνθρώπου περισσότερον ἀποτελεσματικὴ καὶ ἀποδοτική.

Γενικὴ ἐπισκόπησις τῶν λογικῶν ἐρευνῶν τοῦ Πλάτωνος. Πρὸ ὀλίγων δεκαετηρίδων, ὅτε αἱ πλατωνικαὶ σπουδαὶ δὲν ἦσαν ἀνεπτυγμέναι, ἐπεκράτει ἡ πεπλανημένη ἀντίληψις, ὅτι ὁ Πλάτων ἦτο κάτοχος μόνον ποιητικῆς καὶ καλλιτεχνικῆς μεγαλοφυΐας. Αἱ νεώτεραι ἔρευναι ἀπέδειξαν, ὅτι καὶ ἐπὶ τοῦ ἐπιστημονικοῦ πεδίου αἱ ὑπηρεσίαι τὰς ὁποίας προσέφερεν εἰς τὴν ἀνθρωπότητα εἶναι ἐξ ἴσου σοβαραί. Ἐκ τῆς γενομένης συντόμου ἐξιστορήσεως τῶν λογικῶν του ἐρευνῶν καταφαίνεται, ὅτι ὑπῆρξεν εἷς πρόδρομος, ὅστις προηγοίμασε τὸ ἔδαφος ἐπὶ τοῦ ὁποίου ὁ Ἀριστοτέλης ἀνήγειρε τὸ θαυμαστὸν καὶ αἰωνόβιον οἰκοδόμημα τῆς ἐπιστήμης τῆς λογικῆς.

Αἱ γνωσιολογικαὶ ἔρευναι τοῦ Πλάτωνος

Ὁ γενικὸς χαρακτὴρ καὶ τὰ θέματα τῆς πλατωνικῆς γνωσιολογίας. Ἡ ἀρχαία φιλοσοφία δὲν εἶχε διαχωρίσει τὴν θεωρίαν τῆς γνώσεως εἰς ἰδιαίτερον κλάδον. Τὰ ἀναφερόμενα εἰς αὐτὴν προβλήματα ἐξητάζοντο ἐν στενῇ συναφείᾳ πρὸς τὰ λογικὰ καὶ ὀντολογικὰ ζητήματα. Ἡ γνωσιολογία ἀπέκτησεν αὐτοτέλειαν καὶ ἐνεφανίσθη ὡς ἰδιαιτέρα φιλοσοφικὴ μάθησις, ἀπὸ τῆς ἐποχῆς κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ Κάντιος μὲ τὴν «Κριτικὴν τοῦ καθαροῦ λόγου» ἔθεσε ὑπὸ συζήτησιν τὴν ἐγκυρότητα καὶ τὰ ὅρια τῆς ἀνθρωπίνης γνώσεως. Ἀλλ' ἐπειδὴ καὶ ὁ Πλάτων εἰς πολλοὺς ἐκ τῶν διαλόγων του ἠρεύνησε τὰ αὐτὰ προβλήματα, εἶναι δυνατὸν νὰ ἀνασυνθέσωμεν τὸ περιεχόμενον τῶν σχετικῶν διδασκαλιῶν του.

Εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς παραβάλλοντες τὴν πλατωνικὴν γνωσιολογίαν μὲ τὴν γνωσιολογίαν τοῦ Καντίου, θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ διατυπώσωμεν τὴν ἀκόλουθον διαπίστωσιν: Ἡ γνωσιολογία τοῦ Καντίου καὶ ἀρκετῶν ἄλλων φιλοσόφων τῆς νεωτέρας ἐποχῆς ἐμφανίζει τὴν ἀκόλουθον ἔκδηλον μονομέρειαν: θεωρεῖ ὡς γνῶσιν ἐκεῖνο μόνον τὸ εἶδος τῆς γνώσεως, τὸ ὁποῖον μᾶς παρέχει ἡ ἐπιστήμη. Διὰ τοῦτο καταντᾶ νὰ μὴ εἶναι θεωρία περὶ γνώσεως γενικῶς, ἀλλὰ θεωρία περὶ ἐπιστήμης, «ἐπιστημολογία». Ὁ Κάντιος ὡς κύριον σκοπὸν τῆς ἐρεύνης του εἶχε θέσει νὰ δικαιολογήσῃ ἀπὸ φιλοσοφικῆς ἀπόψεως τὴν ἐπιστημονικὴν γνῶσιν εἰς τὴν μορφὴν εἰς τὴν ὁποίαν τὴν εἶχον διαμορφώσει αἱ ἐπιστημονικαὶ ἔρευναι τοῦ Καρτεσίου, τοῦ Νεύτωνος καὶ τῶν λοιπῶν μεγαλοφυῶν ἐρευνητῶν. Ὑπὸ τὸν κράτος τῶν καταπληκτικῶν ἀνακαλύψεων, αἱ ὁποῖαι ἐπραγματοποιήθησαν κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους, καὶ οἱ ἀσχολούμενοι μὲ τὴν γνωσιοθεωρίαν φιλόσοφοι τῆς συγχρόνου ἐποχῆς μας συγκεντρώνουν τὴν ἔρευνάν των μόνον ἐπὶ τῶν δεδομένων τῆς ἐπιστημονικῆς γνώσεως. Ὁ Πλάτων καὶ ὁ Ἀριστοτέλης ἐκτιμοῦν βεβαίως τὴν ἐπιστημονικὴν γνῶσιν, δὲν παραμελοῦν ὅμως νὰ μελετήσουν καὶ τὰ λοιπὰ εἴδη αὐτῆς, τὰ ὁποῖα βεβαίως εἶναι κατώτερα κατὰ τὴν ἀκριβολογίαν, ἀλλὰ διαφωτίζουν τὰ λοιπὰ συναφῆ προβλήματα. Ὁ Πλάτων διακρίνει διάφορα εἴδη γνώσεως. Εἰς τὴν «Πολιτείαν» ἀναφέρει τὰ ἀκόλουθα τέσσαρα εἴδη αὐτῆς: 1) τὴν εἰκασίαν, ἤτοι τὴν γνῶσιν ἐφ' ὅσον αὕτη ἀναφέρεται ὄχι εἰς τὰ ἀντικείμενα ἀλλ' εἰς τὰς ἀπεικονίσεις αὐτῶν· 2) τὴν πίστιν, ἤτοι τὴν γνῶσιν τὴν ἀναφερομένην εἰς τὰ ὑπαρκτὰ ἀντικείμενα τῆς πραγματικότητος καὶ τὰ αἰσθητὰ γεωμετρικὰ σχήματα· 3) τὴν διάνοιαν, ἤτοι γνῶσιν ἀναφερομένην εἰς τὰς μαθηματικὰς καὶ λοιπὰς ἐπιστημονικὰς ἐνορίας· 4) τὴν νόησιν, ἤτοι γνῶσιν ἀναφερομένην εἰς τὰς ἰδέας καὶ πρώτας ἀρχάς. Τὸ σχετικὸν μὲ τὴν διαίρεσιν ταύτην χωρίον τῆς «Πολιτείας» εἶναι τὸ ἀκόλουθον: «Ὥσπερ τοίνυν γραμμὴν δίχα τετμημένην λαβὼν ἄνισα τμήματα, πάλιν τέμνε ἑκάτερον τμῆμα ἀνὰ τὸν αὐτὸν λόγον... καί μοι ἐπὶ τοῖς τέτταρσι τμήμασι τέτταρα ταῦτα παθήματα ἐν τῆς ψυχῆς γιγνόμενα λάβέ, νόησιν μὲν ἐπὶ τῶι ἀνωτάτωι, διάνοιαν δὲ ἐπὶ τῶι δευτέρωι, τῶι τρίτωι δὲ πίστιν ἀπόδος καὶ τῶι τελευταίωι εἰκασίαν, καὶ τάξον αὐτὰ ἀνὰ λόγον, ὥσπερ ἐφ' οἷς ἔστιν ἀληθείας μετέχειν, οὕτω ταῦτα σαφηνείας ἠγησάμενος μετέχειν» (509 D, 511 D) ('Αφοῦ λάβης τώρα μὲ τὸν νοῦν σου μιὰ γραμμὴ κομμένη εἰς δύο ἄνισα τμήματα, κόψε πάλι ἕκαστον ἐκ τῶν δύο τμημάτων κατὰ τὴν αὐτὴν ἀναλογίαν... ἀντιστοίχως λοιπὸν πρὸς ἕνα ἕκαστον ἐκ τῶν τεσσάρων τμημάτων τοποθέτησον καὶ αὐτὰ τὰ ψυχικὰ φαινόμενα, τὰ ὁποῖα συμβαίνουν εἰς τὴν ψυχήν. 'Απέναντι ἀπὸ τὸ ἀνώτατον τμῆμα τοποθέτησον τὴν νόησιν, ἀπέναντι ἀπὸ τὸ δεύτερον τὴν διάνοιαν, ἀπὸ τὸ τρίτον τὴν πίστιν καὶ ἀπὸ τὸ τέταρτον τὴν εἰκασίαν. Πρέπει νὰ τὰ κατατάξῃς συμφώνως πρὸς τὴν ἀναλογικὴν αὐτῶν σχέσιν, ἀφοῦ λάβῃς ὑπ' ὄψει ὅτι τὸ ποσὸν τῆς σαφηνείας τῶν ψυχικῶν αὐτῶν φαινομένων παρακολουθεῖ τὸ ποσὸν τῆς μετοχῆς εἰς τὴν ἀλήθειαν τὴν ὁποίαν παρουσιάζουν τὰ ἀντίστοιχά των τμήματα).

Κατόπιν τῶν καθορισμῶν τοὺς ὁποίους παρέχει ὁ Πλάτων, προκύπτει τὸ σχῆμα τῆς παραπλεύρου σελίδος:

Ἡ τεμνομένη γραμμὴ εἶναι ΧΨ, τὰ δὲ δύο ἄνισά της μέρη τὰ ΧΝ καὶ ΝΨ. Αἱ ἀναλογίαι αἱ σημειούμεναι ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος εἶναι ΧΝ : ΝΨ = ΧΜ : ΜΝ = ΝΡ : ΡΨ. Ἂν παραστήσωμεν τὰ τεμνόμενα μήκη δι' ἀριθμῶν, θὰ ἔχωμεν 15 : 10 = 9 : 6 = 6 : 4. Τὸ διάφορον μῆκος τῶν γραμμικῶν τμημάτων συμβολίζει τὴν διαφορὰν τῆς μετοχῆς τῶν ἀντιστοίχων εἰδῶν τῆς γνώσεως εἰς τὴν ἀλήθειαν.

Ἐκ τοῦ ἀνωτέρω σχήματος δυνάμεθα νὰ συναγάγωμεν συμπεράσματα καὶ ὡς πρὸς τὰ θέματα τῆς πλατωνικῆς γνωσιολογίας. Τὰ τέσσαρα εἴδη τῆς γνώσεως δύνανται νὰ συνοψισθοῦν εἰς δύο. Τὸ ἓν εἶναι ἡ γνωστικὴ λειτουργία, ἡ ἀναφερομένη εἰς τὰ ὁρατὰ καὶ αἰσθητά. Τὸ δεύτερον εἶναι τὸ ἀναφερόμενον εἰς

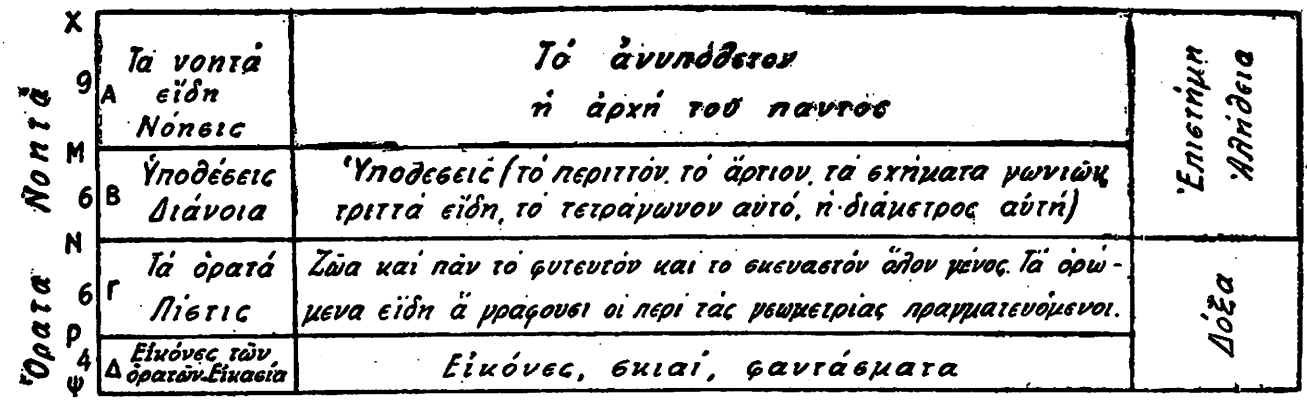

τὰ νοητά, ἤτοι εἰς τὰς ἰδέας καὶ τὰς θεμελιώδεις ἀρχὰς τῶν ἐπιστημῶν. Τὸ πρῶτον καὶ κατώτερον τμῆμα, τὸ ὁποῖον ὀνομάζει ὁ Πλάτων γενικῶς «δόξαν», ὑποδιαιρεῖται εἰς δύο μερικώτερα τμήματα, τὴν πίστιν καὶ τὴν εἰκασίαν. Ὁ χωρισμὸς οὗτος δὲν ἔχει ἀπόλυτον γνωσιολογικὴν ἀξίαν, διότι χρησιμεύει κυρίως διὰ τὴν ἐποπτικὴν περιγραφὴν τῶν φαινομένων τῆς γνώσεως. Διὰ τοῦτο κατὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς πλατωνικῆς γνωσιολογίας θὰ ἀπομακρυνθῶμεν ἀπὸ τὴν διαίρεσιν ταύτην καὶ θὰ ἀκολουθήσωμεν τὴν ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους ἀποδιδομένην εἰς τὸν Πλάτωνα ταξινόμησιν τῶν εἰδῶν τῆς γνώσεως, ἥτις προσιδιάζει εἰς τὸ στάδιον τῆς πλήρους ἀναπτύξεως τῶν γνωσιολογικῶν πλατωνικῶν ἀντιλήψεων. Ὁ Ἀριστοτέλης γράφει εἰς τὸ «Περὶ ψυχῆς» σύγγραμμά του (404 Β, 25), ἀναπτύσσων τὰς διδασκαλίας τοῦ Πλάτωνος τὰ ἀκόλουθα: «κρίνεται τὰ πράγματα, τὰ μὲν νῷ τὰ δὲ ἐπιστήμῃ, τὰ δὲ δόξῃ, τὰ δὲ αἰσθήσει» (διὰ τὴν κρίσιν τῶν πραγμάτων χρησιμοποιεῖται ὁ νοῦς, ἡ ἐπιστήμη, ἡ δοξασία καὶ ἡ αἴσθησις). Ὅθεν εἰς τὰ ἑπόμενα θὰ γίνῃ λόγος περὶ τῶν τεσσάρων τούτων εἰδῶν τῆς γνώσεως, ἔπειτα δὲ περὶ τῆς πηγῆς τῆς γνώσεως καὶ τοῦ προβλήματος τῆς ἀληθείας.

Ἡ αἴσθησις. Ἐνῶ οἱ παλαιότεροι φιλόσοφοι δὲν ἀντελαμβάνοντο τὴν αἴσθησιν ὡς ἰδιαιτέραν ψυχικὴν λειτουργίαν ἀλλὰ τὴν συνέχεαν μὲ τὴν σκέψιν, πρῶτος ὁ Πλάτων ἐξέφερε τὴν γνώμην ὅτι ἡ αἴσθησις ἀποτελεῖ ἰδιαιτέραν λειτουργίαν, ἥτις εἶναι κοινὴ καὶ εἰς τοὺς ἀνθρώπους καὶ εἰς τὰ ζῶα. Εἰς τὸν «Φίληβον» (34 Α) παρέχει τὸν ἀκόλουθον ὁρισμόν: «Τὸ δ' ἐν ἐνὶ πάθει τὴν ψυχὴν καὶ τὸ σῶμα κοινῇ γιγνόμενον κοινῇ καὶ κινεῖσθαι, ταύτην δ' αὖ τὴν κίνησιν ὀνομάζων αἴσθησιν οὐκ ἀπὸ τρόπου φθέγγοι' ἄν». (Τὸ ὅτι ἡ ψυχὴ καὶ τὸ σῶμα ἑνούμενα εἰς ἓν κοινὸν ψυχικὸν γεγονὸς περιπίπτουν εἰς μίαν κοινὴν κίνησιν, τὸ γεγονὸς τοῦτο (τῆς κοινῆς κινήσεως) ἐὰν τὸ ὠνόμαζες αἴσθησιν, θὰ ὡμιλοῦσες κατὰ τρόπον ὅστις δὲν ἀπομακρύνεται ἀπὸ τὴν ἀλήθειαν). Ὥστε ἡ αἴσθησις εἶναι μία σωματικὴ κίνησις, ἥτις δὲν διαφεύγει τὴν προσοχὴν τῆς ψυχῆς. Ἔλλειψις αἰσθήσεως σημειώνεται εἰς τὰς περιπτώσεις κατὰ τὰς ὁποίας ἡ ψυχὴ δὲν λαμβάνει εἴδησιν τῶν συγκλονισμῶν οἵτινες συμβαίνουν εἰς τὸ σῶμα «ὅταν ἀπαθὴς αὖτη (δηλαδὴ ἡ ψυχὴ γίγνηται τῶν σεισμῶν τῶν τοῦ σώματος... ἀναισθησίαν ἐπονόμασον».

Εἰς τὸν «Τίμαιον» (64 Β) ὁρίζεται κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ἡ αἴσθησις θεωρουμένη ὡς κίνησις ἥτις προέρχεται ἀπὸ τὰ αἰσθητὰ σώματα, προσβάλλει τὰ εὐκινητότερα μέρη τοῦ σώματος καὶ δι' αὐτῶν μεταδίδεται εἰς τὸ κέντρον τῆς συνειδήσεως «τὸ μὲν γὰρ κατὰ φύσιν εὐκίνητον, ὅταν καὶ βραχὺ πάθος εἰς αὐτὸ ἐμπίπτῃ, διαδίδωσι κύκλωι μόρια ἕτερα ἑτέροις ταὐτὸν ἀπεργαζόμενα, μέχριπερ ἂν ἐπὶ τὸ φρόνιμον ἐλθόντα ἐξαγγείλῃ τοῦ ποιήσαντος τὴν δύναμιν». (Διότι τὸ σῶμα τὸ ὁποῖον εἶναι ὡς ἐκ τῆς φύσεώς του εὐκίνητον, ὅταν μία αἰσθησιακὴ ἐντύπωσις, ὅσον μικρὰ καὶ ἂν εἶναι, συμβῇ νὰ τὸ προσβάλῃ, θέτει εἰς κίνησιν μὲ τὰ μόριά του κυκλικῶς κινούμενα ἄλλα μόρια, τὰ ὁποῖα προκαλοῦν τὸ αὐτὸ ἀποτέλεσμα, ἕως ὅτου φθάσουν τὰ μόρια αὐτὰ εἰς τὸ κέντρον τῆς ψυχικῆς συνειδήσεως καὶ ἀναγγείλουν εἰς αὐτὴν τὴν ἰδιότητα τοῦ αἰσθητοῦ ἀντικειμένου, τὸ ὁποῖον προεκάλεσε τὴν ἐντύπωσιν) Ὅταν ἡ ἐκ τοῦ αἰσθητοῦ προερχομένη ἐντύπωσις προσβάλλη τὰ δυσκίνητα μέλη τοῦ σώματος, δὲν ἀναγγέλλεται εἰς τὴν ψυχὴν καὶ ἔχομεν τὸ φαινόμενον τῆς ἀναισθησίας. Ὥστε αἴσθησις κατὰ τὸν Πλάτωνα εἶναι σωματικὴ κίνησις γινομένη ἀντιληπτὴ ὑπὸ τῆς ψυχῆς. Ὁ Πλάτων διέκρινεν, ὅτι διὰ νὰ λάβῃ ὑπόστασιν τὸ φαινόμενον τῆς αἰσθήσεως, δὲν ἀρκεῖ ἡ ὕπαρξις τοῦ σωματικοῦ (φυσιολογικοῦ) ὀργανισμοῦ. Προσαπαιτεῖται καὶ ἡ ὕπαρξις ἑνὸς ψυχικοῦ κέντρου. Τὰ αἰσθητήρια εἶναι ἁπλῶς ὄργανα διὰ τῶν ὁποίων λαμβάνει γνῶσιν ἡ ψυχὴ τῶν αἰσθητῶν ἰδιοτήτων, τὰς ὁποίας ἔχουν τὰ σώματα. Περὶ τῆς ὑπάρξεως ἑνὸς ψυχικοῦ κέντρου τὸ ὁποῖον χρησιμοποιεῖ τὰς αἰσθήσεις ὡς ὄργανα ὁμιλεῖ ὁ Πλάτων εἰς τὸν «Θεαίτητον» (184 D): «Δεινὸν γὰρ που... εἰ πολλαί τινες ἐν ἡμῖν, ὥσπερ ἐν δουρείοις ἵπποις αἰσθήσεις ἐγκάθηνται, ἀλλὰ μὴ εἰς μίαν τινὰ ἰδέαν, εἴτε ψυχὴν εἴτε ὅ,τι δεῖ καλεῖν, πάντα ταῦτα ξυντείνει, ἢι διὰ τούτων οἷον ὀργάνων αἰσθανόμεθα ὅσα αἰσθητά». (Θὰ ἦτο φοβερὸν πρᾶγμα ἐὰν παραδεχθῶμεν ὅτι εἰς τὸ ἐσωτερικὸν ἑκάστου ἐκ τῶν ἀνθρώπων, ὡσὰν νὰ εἴμεθα δούρειοι ἵπποι, εἶναι ἐγκατεστημέναι πολλαὶ αἰσθήσεις, καὶ δὲν συγκεντρώνονται ὅλαι αὐταὶ αἱ αἰσθήσεις, εἰς κάτι τὸ ὁποῖον ἔχει μίαν ἑνιαίαν μορφήν, εἴτε ψυχήν, εἴτε ὁτιδήποτε ἄλλο πρέπει νὰ τὸ ὀνομάσωμεν αὐτὸ τὸ κάτι. Μὲ αὐτὴν τὴν ψυχήν, χρησιμοποιοῦντες τὰς αἰσθήσεις αὐτὰς ὡσὰν νὰ εἶναι ὄργανα, λαμβάνομεν αἴσθησιν τῶν αἰσθητῶν πραγμάτων).

Βλέπομεν οὕτω ὅτι ὁ Πλάτων ἀνακαλύπτει τὴν μεγάλην ἀλήθειαν, ἥτις μᾶς διδάσκει ὅτι ὑπάρχει μία ἐσωτερικὴ ἀρχὴ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ, ἡ ὁποία χρησιμοποιεῖ τὰ αἰσθητήρια διὰ νὰ λαμβάνῃ γνῶσιν τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου. Κατέδειξε τὴν ἀνεπάρκειαν τῆς καθαρῶς φυσιολογικῆς ἑρμηνείας τοῦ φαινομένου τῆς αἰσθήσεως. Ἂν δὲν ὑπάρχῃ μία ψυχικὴ ἀρχὴ τὸ αἰσθησιακὸν φαινόμενον παραμένει ἓν φαινόμενον καθαρῶς ὑλικὸν καὶ φυσιολογικόν.

Ὁ Πλάτων δὲν ἠσχολήθη μὲ τὴν φυσιολογικὴν ἀνάλυσιν τῆς αἰσθήσεως, ἀλλὰ κυρίως μὲ τὴν σημασίαν της ὡς μέσου διὰ τοῦ ὁποίου ἀποκτᾶται ἡ ἀνθρωπίνη γνῶσις. Ἐξετάζων τὴν ἀπὸ γνωσιολογικῆς ἀπόψεως σημασίαν τῆς αἰσθήσεως εὑρέθη ἠναγκασμένος νὰ καταπολεμήσῃ τὴν θεωρίαν τοῦ σοφιστοῦ Πρωταγόρου, ὅστις ἐδίδασκεν ὅτι ἡ ἐπιστήμη ταυτίζεται μὲ τὴν αἴσθησιν. Ἀφορμώμενος ἀπὸ τὴν βασικὴν αὐτὴν ἀντίληψίν του ὁ Πρωταγόρας κατέληγεν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι δι' ἕκαστον ἄνθρωπον αἱ ἐντυπώσεις τὰς ὁποίας παρέχει ἡ αἴσθησις, ἀποτελοῦν τὴν προσιτὴν εἰς αὐτὸν ἀλήθειαν. Συμφώνως πρὸς τὴν διδασκαλίαν ταύτην, ἀλήθεια ἔχουσα κῦρος δι' ὅλους τοὺς ἀνθρώπους δὲν ὑπάρχει. Ἡ ἀλήθεια λαμβάνει ὑποκειμενικὸν χαρακτῆρα, δι' ἕκαστον ἄνθρωπον ὑπάρχει μία ξεχωριστὴ ἀλήθεια. Διὰ τῶν ἀντιλήψεων τούτων τοῦ Πρωταγόρου ἀνετρέπετο πᾶσα ἀντικειμενικὴ βάσις τῆς ἀληθείας, καὶ ἡ ἐπιστήμη ἔχανε τὴν ἀντικειμενικήν της ἐγκυρότητα. Ὁ Πλάτων, ὅστις ἐνδιαφέρετο διὰ τὴν θεμελίωσιν μιᾶς ἀντικειμενικῶς ἐγκύρου ἐπιστήμης, ἀνέλαβε νὰ καταπολεμήσῃ τὰς δοξασίας ταύτας τοῦ Πρωταγόρου εἰς τὸν ὑπὸ τὸν τίτλον «Θεαίτητος» διάλογόν του.

Τὴν πρότασιν, ἥτις ἰσχυρίζεται ὅτι ἡ αἴσθησις ταυτίζεται μὲ τὴν ἐπιστήμην, ἀνατρέπει ὁ Πλάτων διὰ σειρᾶς ἐπιχειρημάτων. Ὅταν, λέγει, εἰς ἀγράμματος ἔχῃ πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν του μίαν σελίδα ἑνὸς βιβλίου, ἡ ὅρασις παρέχει εἰς αὐτὸν τὰς εἰκόνας τῶν λέξεων αἱ ὁποῖαι ἔχουν γραφῇ. Τὸ νόημα ὅμως αὐτῶν παραμένει ἄγνωστον. Τὸ αὐτὸ συμβαίνει καὶ ὅταν ἀκούωμεν τὰς λέξεις μιᾶς ξένης γλώσσης, τὴν ὁποίαν ἀγνοοῦμεν. Ἔχομεν τὰ ἀκουστικὰ αἰσθήματα τὰ προερχόμενα ἀπὸ τοὺς ἤχους τῶν λέξεων. Δὲν κατανοοῦμεν ὅμως τὸ νόημα αὐτῶν. Ἐκ τῶν δύο τούτων παραδειγμάτων καταφαίνεται ὅτι δὲν δύναται νὰ ταυτισθῇ τὸ φαινόμενον τῆς αἰσθήσεως μὲ τὸ φαινόμενον τῆς γνώσεως. Εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπάρχῃ αἴσθησις, χωρὶς νὰ συνοδεύεται ἀπὸ γνῶσιν. Ὅταν κλείωμεν τὸν ἕνα ὀφθαλμόν, ὅμως μὲ τὸν ἄλλον βλέπομεν τὰ ἀντικείμενα. Ἂν δεχθῶμεν ὅτι ἡ αἴσθησις καὶ ἡ γνῶσις ἀποτελοῦν ταυτότητα, εἰς τὴν μνημονευθεῖσαν περίπτωσιν καθ' ἣν βλέπομεν τὸ ἀντικείμενον διὰ τοῦ ἑνὸς ὀφθαλμοῦ, θὰ συμβῇ συγχρόνως καὶ νὰ ἔχωμεν καὶ νὰ μὴν ἔχωμεν γνῶσιν. Ἄρα καὶ εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν ἀναγκαζόμεθα νὰ δεχθῶμεν ὅτι μεταξὺ γνώσεως καὶ αἰσθήσεως ὑπάρχει διαφορά.

Μία δευτέρα σειρὰ σοβαρωτέρων ἐπιχειρημάτων εἶναι ἡ ἀκόλουθος: Ἡ αἴσθησις ὡρίσθη ὡς συνάντησις δύο κινήσεων, μιᾶς ἐξωτερικῆς προερχομένης ἐκ τῶν αἰσθητῶν ἀντικειμένων, καὶ μιᾶς ἐσωτερικῆς προερχομένης ἐκ τῶν ἀντιδράσεων τοῦ σώματος πρὸς τὰς ἐξωτερικὰς κινήσεις. Ἑπομένως τὰ αἰσθήματα θὰ εἶναι ἀποτελέσματα τῆς διπλῆς ταύτης κινήσεως. Ἐπειδὴ δὲ ὁ αἰσθητὸς καὶ σωματικὸς κόσμος εὑρίσκεται εἰς ἀδιάκοπον ροὴν καὶ μεταβολήν. Ἀλλὰ τὸ γνώρισμα τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς γνώσεως συνίσταται εἰς τὸ ὅτι μᾶς ἀποκαλύπτουν τὴν σταθερὰν κατάστασιν τῶν πραγμάτων. Ἑπομένως ἡ αἴσθησις, ἐπειδὴ μᾶς παρουσιάζει δεδομένα μεταβλητά, δὲν δύναται κατ' οὐδένα λόγον νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς γνῶσις καὶ ἐπιστήμη. Ὑπάρχει καὶ ἓν τρίτον ἐπιχείρημα. Ἑκάστη αἴσθησις μᾶς παρέχει αἰσθήματα εἰδικῆς μορφῆς. Ἡ ὅρασις μᾶς δίδει ὀπτικὰ αἰσθήματα καὶ χρώματα, ἡ ἀκοὴ ἤχους. Ἀλλ' ἡ γνῶσις δὲν εἶναι μηχανικὸν ἄθροισμα αἰσθημάτων. Γνῶσις γεννᾶται ἀπὸ τὴν στιγμὴν κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ ψυχὴ ἐπισκοπεῖ τὰ αἰσθήματα, τὰ συγκρίνει πρὸς ἄλληλα καὶ τὰ κατατάσσει συμφώνως πρὸς σχέσεις ὁμοιότητος, χρονικὰς καὶ ἀριθμητικὰς συναφείας, χαρακτηρίζουσα συνάμα ἄλλα ὄντα ὡς ὑπαρκτὰ καὶ ἄλλα ὡς ἀνύπαρκτα. Αἱ σχέσεις ὅμως τῆς ὁμοιότητος, ἀνομοιότητος, χρονικῆς καὶ ἀριθμητικῆς συναφείας καθὼς καὶ οἱ χαρακτηρισμοὶ τῆς ὑπάρξεως καὶ ἀνυπαρξίας, οἵτινες ἀποτελοῦν τὸ περιεχόμενον τῆς γνώσεως καὶ τῆς ἐπιστήμης, ἀναφερόμενοι εἰς πολλὰ καὶ ποικίλης φύσεως

αἰσθήματα, δὲν εἶναι ἀντιληπτοὶ διὰ τῶν αἰσθήσεων. Εἶναι στοιχεῖα τὰ ὁποῖα δὲν ἀντιλαμβάνεται ἡ ψυχὴ διὰ τῆς αἰσθήσεως «οὐδ' εἶναι τοιοῦτον οὐδὲν τούτοις ὄργανον, ἀλλ' αὐτὴ δι' αὑτῆς ἡ ψυχὴ τὰ κοινά μοι φαίνεται περὶ πάντων ἐπισκοπεῖν» (Δὲν ὑπάρχει κανὲν τοιοῦτον ὄργανον δι' αὐτά, ἀλλὰ μόνη της ἡ ψυχὴ μὲ τὰς εἰδικάς της δυνάμεις ἐπισκοπεῖ τὰς κοινὰς ἰδιότητας ἐν σχέσει μὲ ὅλα τὰ ὄντα) (185 B). «Οὐκοῦν τὰ μὲν εὐθὺς γενομένοις πάρεστι φύσει αἰσθάνεσθαι ἀνθρώποις τε καὶ θηρίοις, ὅσα διὰ τοῦ σώματος παθήματα ἐπὶ τὴν ψυχὴν τείνει· τὰ δὲ περὶ τούτων ἀναλογίσματα πρός τε οὐσίαν καὶ ὠφέλειαν μόγις καὶ ἐν χρόνωι διὰ πολλῶν πραγμάτων καὶ παιδείας παραγίγνεται οἷς ἂν καὶ παραγίγνηται» (186 C) (Λοιπὸν τὰς μὲν αἰσθητὰς ἰδιότητας εἶναι δυνατὸν ἐκ φύσεως οἱ ἄνθρωποι καὶ τὰ ζῶα εὐθὺς ὡς γεννηθοῦν νὰ τὰς ἀντιλαμβάνωνται, δηλαδὴ ὅλας τὰς ἐντυπώσεις, αἱ ὁποῖαι κατευθύνονται διὰ τῶν αἰσθήσεων πρὸς τὴν ψυχήν. Οἱ ἀναλογισμοὶ ὅμως οἱ ὁποῖοι γίνονται ἐπ' αὐτῶν, ἐν σχέσει μὲ τὸ οὐσιαστικόν των περιεχόμενον καὶ τὴν ὠφέλειαν, μὲ μεγάλην δυσκολίαν καὶ μὲ τὴν παρέλευσιν χρόνου καὶ ἔπειτα ἀπὸ ἐκπαίδευσιν λαμβάνουν ὑπόστασιν μέσα εἰς τὴν ψυχὴν ἐκείνων, οἱ ὁποῖοι κατορθώνουν νὰ τοὺς κάμουν ἀπόκτημά των).

Διὰ τὴν οἰκοδόμησιν τῆς γνώσεως δὲν ἀρκοῦν αἱ αἰσθησιακαὶ ἐντυπώσεις· χρειάζεται ἡ νοητικὴ ἐνέργεια, ἥτις, μᾶς ἀναψώνει εἰς τὴν θεώρησιν τῆς ἀληθινῆς ὑπάρξεως. «Ἐν μὲν ἄρα τοῖς παθήμασιν οὐκ ἔνι ἐπιστήμη, ἐν δὲ τῶι περὶ ἐκείνων συλλογισμῶι· οὐσίας γὰρ καὶ ἀληθείας ἐνταῦθα μέν, ὡς ἔοικε, δυνατὸν ἅψασθαι, ἐκεῖ δὲ ἀδύνατον» (186 D) (Εἰς τὰς αἰσθησιακὰς ἐντυπώσεις δὲν ὑπάρχει ἐπιστήμη, ἀλλὰ εἰς τὴν σκέψιν ἥτις λαμβάνει αὐτὰς ὡς ἀντικείμενον τῶν συλλογισμῶν της· διότι εἰς τὴν περιοχὴν τῆς σκέψεως εἶναι δυνατὸν νὰ λάβῃ κανεὶς ἐπαφὴν μὲ τὴν οὐσίαν καὶ τὴν ἀλήθειαν, εἰς τὴν περιοχὴν ὅμως τῶν αἰσθησιακῶν ἐντυπώσεων ὄχι).

Διὰ τῆς σειρᾶς τῶν μνημονευθέντων ἐπιχειρημάτων ἀποδεικνύει ὁ Πλάτων εἰς τὸν «Θεαίτητον» ὅτι τὸ φαινόμενον τῆς αἰσθήσεως δὲν καλύπτει ὅλον τὸ πλάτος τοῦ φαινομένου τῆς αἰσθήσεως καὶ τῆς ἐπιστήμης. Ἀνατρέπει τοιουτοτρόπως τὴν λεγομένην αἰσθησιοκρατικὴν γνωσιολογίαν (SENSUALISMUS). Ἐπίσης ἀνατρέπει καὶ τὸν ἐκ ταύτης πηγάζοντα σχετικισμὸν (RELATIVISMUS). "Αν ταυτίσωμεν τὴν ἐπιστήμην πρὸς τὸ φαινόμενον τῆς αἰσθήσεως, τὸ ὁποῖον ὡς διαδραματιζόμενον εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ ὑποκειμένου εἶναι ὑποκειμενικόν, τότε σταθερὰ γνῶσις δὲν ὑπάρχει, ἀλλὰ μεταβάλλεται ἀναλόγως τῆς συσχετίσεώς της πρὸς τὸ ὑποκείμενον. Τὸν σχετικιστικὸν τοῦτον ὑποκειμενισμόν, τὸν ὁποῖον ὑπεστήριξεν ὁ Πρωταγόρας ἀνακηρύσσων τὸν ἄνθρωπον ὡς «μέτρον ὅλων τῶν πραγμάτων», ἀνατρέπει ὁ Πλάτων διὰ δύο ἐπιχειρημάτων: 1ον) Ἡ πρότασις «πάντων χρημάτων μέτρον ἄνθρωπος», ἡ χαρακτηρίζουσα πᾶσαν ὑποκειμενικὴν ἀντίληψιν ὡς ἀληθῆ, ἀναιρεῖ τὸν ἑαυτόν της. Διότι συμφώνως πρὸς αὐτὴν καὶ ἡ ἀντίθετος πρὸς αὐτὴν ἄποψις, ἐφ' ὅσον ὑποστηρίζεται ἀπὸ ἕνα ἄλλον ἄνθρωπον, πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὡς ἀληθής. 2ον) Ἡ πρακτικὴ ζωὴ ἀποδεικνύει ὅτι οἱ ἄνθρωποι δέχονται τὴν γνώμην τῶν ἐπιστημόνων ὡς ἀληθῆ, καὶ τὴν ἀκολουθοῦν. Καὶ αὐτὸς ὁ Πρωταγόρας, ἐφ' ὅσον ἰσχυρίζεται ὅτι ἡ πρότασίς του «πάντων χρημάτων μέτρον ἄνθρωπος» τυγχάνει ἀληθής, δέχεται ὅτι ὑπάρχει μία ἀντικειμενικῶς ἰσχύουσα ἀλήθεια. Μαζὶ μὲ τὴν θεωρίαν τοῦ Πρωταγόρου ἀνατρέπεται καὶ τὸ δόγμα τῶν ὀπαδῶν τοῦ Ἡρακλείτου, οἵτινες ἐδίδασκον ὅτι τὰ πάντα εὑρίσκονται ἐν ροῇ «τὰ πάντα ῥεῖ». "Αν τὰ πάντα ῥέουν καὶ μεταβάλλωνται, καὶ ἡ πρότασις ἥτις ἐκφράζει τὴν ἀντίληψιν αὐτὴν πρέπει νὰ μὴ ἔχῃ τὸ γνώρισμα τῆς σταθερᾶς ἀληθείας, τὸ δὲ περιεχόμενόν της δὲν δύναται εἰς πᾶσαν στιγμὴν νὰ ἀληθεύῃ. Καὶ γενικώτερον, λέγει ὁ Πλάτων, εἰς ἕνα κόσμον εἰς τὸν ὁποῖον ἐπικρατεῖ ἡ ροϊκότης, οὐδὲν σταθερὸν περιεχόμενον δύναται νὰ ὑπάρξῃ, οὐδεμία λέξις δύναται νὰ ἔχῃ σταθερὰν κατασκευήν. Ἡ πραγματικότης καταντᾶ ἀσύλληπτον φάντασμα. Ὁ Πλάτων ἔδειξεν ἅπαξ διὰ παντὸς ὅτι ὁ σχετικισμὸς ἐφαρμοζόμενος ἐπὶ τοῦ ἑαυτοῦ του αὐτοαναιρεῖται, καὶ ὅτι εἰς ἓν σύμπαν εἰς τὸ ὁποῖον τὰ πάντα εὑρίσκονται εἰς διαρκῆ κίνησιν ἀλήθεια δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ.

Ἡ δόξα. Ὑπεράνω τῆς αἰσθήσεως τοποθετεῖται, ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος ἡ δόξα. Τὸν ὅρον δόξα ὁ Ἀθηναῖος φιλόσοφος εὗρε χρησιμοποιούμενον ὑπὸ τῆς παλαιοτέρας φιλοσοφίας. Ὁ Παρμενίδης χρησιμοποιεῖ αὐτὸν διὰ νὰ δείξῃ τὰς ἑστερημένας ἐπιστημονικότητος ὑποκειμενικὰς ἀντιλήψεις τοῦ μὴ φιλοσοφοῦντος ἀνθρώπου. Ὁμοίαν χρησιμοποίησιν τοῦ ῥήματος δοκεῖν, τὸ ὁποῖον ἀνήκει εἰς τὸ ἴδιον μὲ τὴν λέξιν δόξα ἐτυμολογικὸν σύστημα, εὑρίσκομεν εἰς τὸν Ἡράκλειτον καὶ τοὺς λοιποὺς προσωκρατικοὺς φιλοσόφους. Οἱ προγενέστεροι φιλόσοφοι ἠρκοῦντο μόνον νὰ χαρακτηρίζουν τὴν δόξαν ὡς ψυχικὴν λειτουργίαν μὴ δυναμένην νὰ παράσχῃ γῶσιν ἀσφαλῆ, οὐδεὶς ὅμως ἐξ αὐτῶν εἶχε λάβει αὐτὴν ὡς ἀντικείμενον τῶν ἐρευνῶν του. Πρῶτος ὁ Πλάτων κατέστησεν αὐτὴν ἀντικείμενον ἐπιμόνου καὶ προσεκτικῆς ἐρεύνης. Παρετήρησεν ὅτι δὲν ἦτο ὀρθὸν νὰ χαρακτηρίζωμεν τὴν δόξαν ὡς εἶδος γνώσεως ἐντελῶς ἀντίθετον πρὸς τὴν ἀλήθειαν. Ἡ καθημερινὴ ζωὴ μᾶς πληροφορεῖ ὅτι καὶ ὁ μὴ φιλοσοφῶν ἄνθρωπος εἰς τὴν πρακτικήν του ζωὴν πολλάκις εὑρίσκει τὴν ἀλήθειαν, χωρὶς νὰ χρησιμοποιῇ ἐπιστημονικὰς μεθόδους. Συνεπῶς ἡ δόξα ἀποτελεῖ ἓν μεσάζον μεταξὺ τῆς ἀληθείας καὶ τοῦ ψεύδους εἶδος τῆς ἀνθρωπίνης γνώσεως, τὸ ὁποῖον ἀξίζει νὰ ἐρευνηθῇ.

Ἀπὸ ψυχολογικῆς ἀπόψεως θεωρεῖ τὴν δόξαν ὁ Πλάτων ὡς λειτουργίαν, ἡ ὁποία εἶναι ὅλως διάφορος ἀπὸ τὴν αἴσθησιν. Περὶ δόξης πρόκειται, λέγει ὁ Πλάτων εἰς τὸν «Θεαίτητον» (187 A) ὅταν «ἡ ψυχὴ αὐτὴ καθ' αὐτὴν πραγματεύηται περὶ τὰ ὄντα» (εἰς τὰς περιπτώσεις ἐκείνας εἰς τὰς ὁποίας ἡ ψυχὴ μόνη της (χωρὶς τὴν συμμετοχὴν τῆς λειτουργίας τῆς αἰσθήσεως) ἀσχολεῖται μὲ τὰ πράγματα). Εἶναι φανερὸν ὅτι ὁ Πλάτων ἀντιλαμβάνεται τὴν δόξαν ὡς ἐσωτερικὴν ἐνέργειαν, διὰ τῆς ὁποίας ἡ ψυχὴ ἐπεξεργάζεται τὸ ὑλικὸν τῶν ἐντυπώσεων, τὰς ὁποίας παρέχουν εἰς αὐτὴν αἱ αἰσθήσεις. Κατὰ συνέπειαν ἡ δόξα λαμβάνει διὰ τὸν Ἀθηναῖον φιλόσοφον διπλῆν σημασίαν. Πρῶτον μὲν σημαίνει τὴν ἐνέργειαν, διὰ τῆς ὁποίας συντελεῖται ἡ ἐπεξεργασία τῶν αἰσθημάτων, δεύτερον δὲ τὸ ἀποτέλεσμα τὸ ὁποῖον προέρχεται ἐκ τῆς ἐνεργείας αὐτῆς. Συμφώνως πρὸς τὴν πρώτην σημασίαν ἡ δόξα παρουσιάζεται ὡς ἐνέργεια ὑποκειμενική. Συμφώνως ὅμως πρὸς τὴν δευτέραν, ἐφ' ὅσον καταλήγει εἰς τὴν ἔκφρασιν μιᾶς γνώμης ὡς πρὸς τὰ ἀντικειμενικῶς ὑφιστάμενα πράγματα, προσλαμβάνει σημασίαν ἀντικειμενικήν. Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς θεωρουμένη ἡ πλατωνικὴ δόξα ὁμοιάζει μὲ τὴν λειτουργίαν, τὴν ὁποίαν ἡ νεωτέρα λογικὴ ὀνομάζει κρίσιν. Καὶ ἡ νεωτέρα φιλοσοφία διακρίνει εἰς πᾶσαν κρίσιν καὶ κριτικὴν ἐνέργειαν, ἥτις τυγχάνει λειτουργία ὑποκειμενική, ἀπὸ τὸ ἀποτέλεσμα τῆς κρίσεως, τὸ ἀντικειμενικὸν περιεχόμενον τῆς κρίσεως, τὸ διατυπούμενον διὰ τῆς λεκτικῆς προτάσεως. Πρέπει προσέτι νὰ σημειωθῇ ὅτι ἡ νεωτέρα φιλοσοφία διακρίνει τὰς ἐπιστημονικὰς ἀληθεῖς κρίσεις ἀπὸ τὰς κρίσεις, τὰς ὁποίας κάμνουν οἱ μὴ ἐπιστήμονες ἄνθρωποι καὶ αἱ ὁποῖαι ἄλλοτε μὲν εἶναι ἀληθεῖς ἄλλοτε δὲ ψευδεῖς. Ὁμοίως καὶ ὁ Πλάτων διακρίνει τὰς ἀληθεῖς δόξας ἀπὸ τὰς ψευδεῖς. Διὰ νὰ καταστήσῃ φανερὰν τὴν ἐσωτερικὴν λειτουργίαν τῆς δόξης ὁ Πλάτων, συσχετίζει αὐτὴν πρὸς τὰ ψυχολογικὰ φαινόμενα τῆς μνήμης, τῆς ἀναμνήσεως καὶ τῆς φαντασίας. Μνήμη εἶναι ἡ διατήρησις ἐν τῇ ψυχῇ τῶν ἐντυπώσεων τὰς ὁποίας μᾶς παρέχουν αἱ αἰσθήσεις. Ὁ Πλάτων παραβάλλει τὴν ψυχὴν μὲ πλάκαν ἐκ μαλακοῦ κηροῦ, ἐπὶ τῆς ὁποίας ἐντυποῦνται καὶ διατηροῦνται αἱ αἰσθησιακαὶ ἐντυπώσεις: «Θὲς δή μοι ἐν ταῖς ψυχαῖς ἡμῶν ἐνὸν κήρινον ἐκμαγεῖον, τῶι μὲν μεῖζον, τῶι δὲ ἔλαττον καὶ τῶι μὲν καθαρωτέρου κηροῦ, τῶι δὲ κοπρωδεστέρου καὶ σκληροτέρου, ἐνίοις δὲ ὑγροτέρου, ἔστι δὲ οἷς μετρίως ἔχοντος. Δῶρον τοίνυν αὐτὸ φῶμεν εἶναι τῆς τῶν Μουσῶν μητρὸς Μνημοσύνης, καὶ ἐς τοῦτο, ὅ,τι ἂν βουληθῶμεν μνημονεῦσαι ὧν ἂν ἴδωμεν ἢ ἀκούσωμεν ἢ αὐτοὶ ἐννοήσωμεν, ὑπέχοντες αὐτὸ ταῖς αἰσθήσεσι καὶ ταῖς ἐννοίαις, ἀποτυποῦσθαι, ὥσπερ δακτυλίων σημεῖα ἐνσημαινομένοις» (Πλάτ. Θεαίτ. 191 B) (Νὰ παραδεχθῆς ὅτι ὑπάρχει εἰς τὰς ψυχάς μας μία πλὰξ ἀπὸ μαλακὸν κηρόν, ἡ ὁποία εἰς ἄλλον μὲν εἶναι μεγαλυτέρα, εἰς ἄλλον δὲ μικροτέρα, εἰς ἄλλον ἀπὸ καθαρώτερον κηρόν, εἰς ἄλλον ἀπὸ ἀκαθαρτότερον καὶ σκληρότερον, εἰς μερικοὺς δὲ ἀπὸ ὑγρότερον καὶ εἰς ἄλλους ἀπὸ κηρὸν μετρίας ποιότητος. Ἂς εἴπωμεν λοιπὸν ὅτι τοῦτο ἀποτελεῖ δῶρον τῆς μητρὸς τῶν Μουσῶν Μνημοσύνης, καὶ εἰς αὐτὸ ἀποτυπώνομεν πᾶν ὅ,τι ἐξ ὅσων βλέπομεν καὶ ἀκούομεν θέλομεν νὰ ἐνθυμούμεθα, θέτοντες αὐτὴν τὴν πλάκα κάτω ἀπὸ τὰς αἰσθήσεις καὶ τὰς σκέψεις, καὶ δημιουργοῦντες ἐπάνω εἰς αὐτὴν κάτι ὡσὰν σημεῖα ἀπὸ τὰς σφραγῖδας τῶν δακτυλίων).

Τὸ ἑρμηνευθὲν χωρίον εἰσήγαγεν εἰς τὴν εὐρωπαϊκὴν ψυχολογίαν τὴν ἔννοιαν τῆς μνημονικῆς ἐντυπώσεως. Μερικοὶ ἐκ τῶν Πλατωνιστῶν τῆς ἐποχῆς μας ὑπεστήριξαν τὴν ἀντίληψιν ὅτι ὁ Πλάτων ἐδανείσθη τὴν παρομοίωσιν τῆς ψυχῆς πρὸς κηρίνην πλάκα ἀπὸ τὸν Δημόκριτον. Πράγματι ὁ μαθητὴς τοῦ Ἀριστοτέλους Θεόφραστος ἐξιστορῶν τὰς περὶ αἰσθήσεως δοξασίας τοῦ Δημοκρίτου λέγει: «παραβάλλων τοιαύτην εἶναι τὴν ἐντύπωσιν οἷον εἰ ἐκμάξειας εἰς κηρόν» (ὁ Δημόκριτος παρωμοίαζε τὴν αἴσθησιν μὲ τὴν περίπτωσιν κατὰ τὴν ὁποίαν ἤθελες ἀποτυπώσει ἓν ἀποτύπωμα εἰς κηρόν). Ἀλλ' εἰς τὸ χωρίαν τοῦτο τοῦ Δημοκρίτου ἡ χειρόγραφος παράδοσις δίδει «εἰς σκληρόν», ἡ δὲ γραφὴ «εἰς κηρόν», προέρχεται ἐκ διορθώσεως τὴν ὁποίαν προέτεινεν ὁ Μπούχαρντ. Φαίνεται πιθανὸν ὅτι κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Πλάτωνος ἡ παρομοίωσις τῆς ψυχῆς μὲ τὸν κηρὸν ἦτο γνωστή. Εἰς ἀπόσπασμα ἐγκωμίου, τὸ ὁποῖον εἶχε γράψει ὁ Πίνδαρος διὰ τὸν ἐκ Τενέδου Θεόξενον παρομοιάζεται ἡ εὐαίσθητος εἰς τὸν ἔρωτα καρδία μὲ κηρόν: «ἀλλ' ἐγὼ τᾶς ἕκατι κηρὸς ὡς δαχθεὶς ἕλαι ἱρᾶν μελισσᾶν τάκομαι, εὖτ' ἂν ἴδω παίδων νεόγυιον ἑς ἥβαν» (ἀλλ' ἐγὼ ἕνεκεν αὐτῆς (τῆς Ἀφροδίτης) ὡσὰν κηρὸς τῶν ἱερῶν μελισσῶν ὑποστὰς τὴν διαβρωτικὴν ἐπίδρασιν τῶν ἀκτίνων τοῦ ἡλίου τήκομαι, ὅταν στρέψω τὸ βλέμμα μου εἰς τὴν ἐφηβικὴν ἀκμαίαν νεότητα τῶν παίδων). Ὁ Ἕλλην φιλόλογος Γρηγ. Βερναρδάκης προέτεινεν ἀντὶ τῆς ἐφθαρμένης γραφῆς «δ' ἕκατι» νὰ γραφῇ «δεικελίκτας», ἤτοι ὡς κηρὸς ὁ ὁποῖος δέχεται ἀποτυπώματα. Πάντως ἡ ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος εἰσαχθεῖσα παρομοίωσις τῆς ψυχῆς πρὸς κήρινον ἐκμαγεῖον διατηρεῖται ἐν χρήσει καὶ σήμερον διὰ τοῦ ὅρου «IMPRESSIO» εἰς τὴν ἐπιστήμην τῆς Ψυχολογίας.

Ἐκτὸς τῆς μνήμης, ὡς λειτουργίαν ἀπαραίτητον διὰ νὰ λάβῃ ὑπόστασιν ἡ δόξα θεωρεῖ ὁ Πλάτων καὶ τὴν ἀνάμνησιν. Ταύτην νοεῖ ὡς ἐπαναφορὰν εἰς τὸ πεδίον τῆς ψυχολογικῆς συνειδήσεως τῶν αἰσθησιακῶν ἐντυπώσεων· «ὅταν ἃ μετὰ τοῦ σώματος ἔπασχέ ποθ' ἡ ψυχή, ταῦτα ἄνευ τοῦ σώματος αὐτὴ ἐν ἑαυτῆι ὅτι μάλιστα ἀναλαμβάνει τότε ἀναμιμνήσκεσθαί που λέγομεν» (Πλάτ. Φίληβ. 34 B) (ὅταν ἡ ψυχὴ τὰς αἰσθήσεις τὰς ὁποίας ἐλάμβανεν ὅλοτε μὲ τὴν συνεργασίαν τοῦ σώματος, τὰς ἐπαναφέρῃ πάλιν ἐνώπιόν της, χωρὶς νὰ συνεργάζεται καὶ τὸ σῶμα, εἰς αὐτὴν τὴν περίπτωσιν λέγομεν ὅτι πρόκειται περὶ ἀναμνήσεως).

Τὸ τρίτον βοηθητικὸν διὰ τὴν διασαφήνισιν τῆς δόξης ψυχολογικὸν φαινόμενον εἶναι, κατὰ τὸν Πλάτωνα, ἡ φαντασία. Ἡ ἔννοια τοῦ ὅρου τούτου εἰς τὸν Πλάτωνα διαφέρει ἀπὸ τὴν σημασίαν εἰς τὴν ὁποίαν χρησιμοποιοῦμεν αὐτὸν εἰς τὴν νεωτέραν φιλοσοφίαν. Λέγοντες φαντασίαν οἱ νεώτεροι ψυχολόγοι νοοῦν τὴν δημιουργικὴν δύναμιν τοῦ πνεύματος, ἥτις χρησιμοποιοῦσα

τὸ ὑπὸ τῶν αἰσθησιακῶν ἐντυπώσεων παρεχόμενον ὑλικὸν δημιουργεῖ νέα πλάσματα. Τὴν τοιαύτην δημιουργικὴν τοῦ πνεύματος δύναμιν δὲν ὀνομάζει ὁ Πλάτων φαντασίαν, ἀλλὰ τὴν συσχετίζει μὲ τὴν ὑπὸ τῶν θεῶν δωρουμένην εἰς τὸν ἄνθρωπον ἔμπνευσιν, πρὸς ἔνδειξιν δὲ αὐτῆς χρησιμοποιεῖ τὰς λέξεις «ἐπίπνοια», «θεία δύναμις», «θεία μοῖρα». Διὰ τοῦ ὅρου φαντασία εἰς τὰ πλατωνικὰ κείμενα δηλοῦται ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ὀνομάζει ἡ σύγχρονος Ψυχολογία «ἐποπτικὴν παράστασιν». Αὕτη νοεῖται ὡσὰν μία ζωγραφικὴ ἀπεικόνισις εἰς τὴν ψυχήν μας ἑνὸς ἀντικειμένου τὸ ὁποῖον ἀντελήφθημεν διὰ τῶν αἰσθήσεων. Δύναμαι π.χ. νὰ ἔχω εἰς τὸ πνεῦμα μου τὴν εἰκόνα ἑνὸς τοπείου, τὸ ὁποῖον εἶδον κατὰ τὴν χθεσινήν μου ἐκδρομήν. Ἡ εἰκὼν αὕτη τοῦ τοπείου εἶναι ἓν «ἴνδαλμα», ἓν «φάντασμα» μέσα εἰς τὴν ψυχήν μου. Μία ζωγραφικὴ παράστασις τῶν ἀντικειμένων εἶναι διὰ τὸν Πλάτωνα ἡ φαντασία. Διὰ τοῦτο εἰς τὸν «Φίληβον» (39 Β) παρομοιάζεται ἡ μὲν μνήμη πρὸς γραμματέα, ἡ δὲ φαντασία πρὸς ζωγράφον ὅστις ἐνυπάρχει ἐντὸς τῆς ψυχῆς καὶ ζωγραφίζει εἰκόνας: «Ἀποδέχου δὴ καὶ ἕτερον δημιουργὸν ἡμῶν ἐν ταῖς ψυχαῖς... ζωγράφον ὃς μετὰ τὸν γραμματιστὴν τῶν λεγομένων εἰκόνας ἐν τῇ ψυχῇ γράφει» (Πρέπει νὰ δεχθῆς τώρα ὅτι ὑπάρχει καὶ εἷς ἄλλος τεχνίτης μέσα εἰς τὰς ψυχας μας, ὁ ὁποῖος ἔπειτα ἀπὸ τὸν γραμματέα (δηλαδὴ τὴν μνήμην) ζωγραφίζει τὰς εἰκόνας ἐκείνων περὶ τῶν ὁποίων ὁμιλοῦμεν). Ὅθεν εἰς τὸν ὅρον φαντασία περιλαμβάνει ὁ Πλάτων ὅλας τὰς ἐποπτικὰς ψυχικὰς εἰκόνας, αἵτινες ἀναφέρονται εἴτε εἰς τὸ παρὸν εἴτε εἰς τὸ παρελθὸν εἴτε εἰς τὸ μέλλον. Τοποθετεῖ δὲ τὴν φαντασίαν μεταξὺ τῆς αἰσθήσεως καὶ τῆς δόξης. Ἡ φαντασία ἀναφέρεται εἰς τὰ ἀπεικονίσματα τῶν ὄντων, τὰ ὁποῖα ὁ Πλάτων καλεῖ «εἴδωλα». Ἡ δὲ τέχνη ἡ ὁποία χρησιμοποιεῖ τὴν φαντασίαν διὰ νὰ κατασκευάζῃ τοιαῦτα εἴδωλα λέγεται «εἰδωλουργικὴ», εἰς ταύτην δὲ κατατάσσεται καὶ ἡ σοφιστικὴ τέχνη.

Ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ καθορισμοῦ τῶν μνημονευθεισῶν ἐννοιῶν προβαίνει ὁ Πλάτων εἰς τὴν ἐξέτασιν τῆς ἀξίας, τὴν ὁποίαν ἔχει ἀπὸ γνωσιολογικῆς ἀπόψεως ἡ δόξα. Τὸν ἀπασχολεῖ προσέτι καὶ τὸ ἐρώτημα τὸ ὁποῖον ἐρωτᾶ πῶς εἶναι δυνατὸν ἡ δόξα ἄλλοτε μὲν νὰ ἀνακαλύπτῃ τὴν ἀλήθειαν, ἄλλοτε ὅμως νὰ ἐμπλέκεται εἰς τὸ ψεῦδος. Διὰ τὴν λύσιν τῶν προβλημάτων τούτων εἰργάσθη ὁ φιλόσοφός μας ἐπὶ ἔτη. Κατ' ἀρχὰς ἀκολουθῶν τὰς ὑποτιμητικὰς ὡς πρὸς τὴν δόξαν ἀντιλήψεις τῆς προσωκρατικῆς φιλοσοφίας, κατεδίκαζε τὸ εἶδος τοῦτο τῆς γνώσεως, θεωρῶν αὐτὸ ἐξ ὁλοκλήρου ὡς ἀναξιόπιστον. Ἡ προσεκτικὴ ὅμως παρατήρησις τοῦ πολιτικοῦ βίου ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς τὸν Πλάτωνα νὰ φθάσῃ εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ δόξα δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ κηρυχθῇ ὡς ἀπολύτως ἀνίκανος νὰ εὕρῃ τὴν ἀλήθειαν. Εἰς τὸν διάλογον «Μένων», ὅστις ἐγράφη μετὰ τὸ 386 π.Χ., δέχεται ὁ Πλάτων ὅτι ὑπάρχει ὀρθὴ καὶ ἀληθὴς δόξα καὶ ὅτι εἶναι ἐξ ἴσου ἀποτελεσματικὴ διὰ τὴν πρακτικὴν ζωὴν ὅπως καὶ ἡ ἐπιστήμη: «Δόξα ἄρα ἀληθὴς πρὸς ὀρθότητα πράξεως οὐδὲν χείρων ἡγεμὼν φρονήσεως» (Πλάτ. Μένων 97 Β). (Ἡ ἀληθὴς δόξα ἐν σχέσει μὲ τὴν ὀρθὴν διεξαγωγὴν τοῦ πρακτικοῦ βίου εἶναι ἐξ ἴσου ὅσον καὶ ἡ ἐπιστημονικὴ γνῶσις ὁδηγός). Ἀλλ' ἡ ἀλήθεια τὴν ὁποίαν μᾶς παρέχει ἡ δόξα δὲν στηρίζεται ἐπὶ ἐπαρκοῦς θεμελιώσεως, οὐδὲ ἀποτελεῖ σταθερὸν ἀπόκτημα τοῦ κατόχου της. Τοῦτο συμβαίνει, ἐπειδὴ ἡ δόξα ἔχει ὡς ἀντικείμενον αὐτῆς ὄχι τὰ ὄντα τὰ ὁποῖα ἔχουν σταθερὰν ὕπαρξιν, ἀλλὰ τὰ εὑρισκόμενα εἰς τὴν κατάστασιν τῆς γεννέσεως. Εἰς τὴν «Πολιτείαν» (479 D) γράφει ὁ Πλάτων: «Προωμολογήσαμεν δέ γε, εἴ τι τοιοῦτον φανείη, δοξαστὸν αὐτὸ ἀλλ' οὐ γνωστὸν δεῖ λέγεσθαι, τῇ μεταξὺ δυνάμει τὸ μεταξὺ πλανητὸν ἁλισκόμενον» (Ἔχομεν εἰς τὰ προηγούμενα παραδεχθῆ ὅτι ἐὰν ἐμφανισθῇ ἓν τοιοῦτον τμῆμα τῶν ὄντων, αὐτὸ πρέπει νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς ἀντικείμενον τῆς δόξης καὶ οὐχὶ τῆς γνώσεως καὶ ὅτι ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον πλανᾶται μεταξὺ ὑπάρξεως καὶ ἀνυπαρξίας δύναται νὰ συλληφθῇ διὰ μιᾶς μεσαζούσης μεταξὺ τῆς γνώσεως καὶ ἀγνοίας δυνάμεως, δηλαδὴ διὰ τῆς δόξης).

Ἡ δόξα δὲν δύναται νὰ ταυτισθῇ οὔτε μὲ τὴν γνῶσιν οὔτε μὲ τὴν ἄγνοιαν. Συγκρινομένη μὲ τὴν γνῶσιν εἶναι σκοτεινοτέρα, ἐν συγκρίσει δὲ πρὸς τὴν ἄγνοιαν εἶναι φωτεινοτέρα. Πρέπει νὰ τοποθετηθῇ εἰς τὸ μεσοδιάστημα μεταξὺ ὄντος καὶ μὴ ὄντος, γνώσεως καὶ ἀγνοίας. Ὅπως εἴδομεν εἰς τὸ παρατεθὲν εἰς τὰ προηγούμενα ἐποπτικὸν διάγραμμα τῶν βαθμίδων τῆς γνώσεως, ὁ Πλάτων εἰς τὴν «Πολιτείαν» διακρίνει δύο παραλλαγὰς τῆς δόξης. Ἡ μία εἶναι ἡ πίστις ἥτις ἀναφέρεται εἰς τὴν ὕπαρξιν τῶν πραγμάτων τῆς αἰσθητῆς πραγματικότητος, ἡ δὲ ἄλλη ἥτις ἀναφέρεται εἰς τὰς σκιώδεις ἀπομιμήσεις αὐτῶν, εἶναι ἡ εἰκασία. Ἡ ἔννοια τῆς πίστεως. ὅπως τὴν περιγράφει ὁ Πλάτων εἰς τὴν «Πολιτείαν» ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸν ἀγγλικὸν ὅρον «BELIEF», τὸν χρησιμοποιούμενον ὑπὸ τοῦ Ἄγγλου φιλοσόφου Δαυῒδ Χιοῦμε. Ὅσον καὶ ἂν φαίνεται παράδοξος ὁ ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος διατυπούμενος ἰσχυρισμός, ὅτι τὰ αἰσθητὰ ἀντικείμενα καθίστανται εἰς ἡμᾶς γνωριστὰ διὰ τῆς «πίστεως», ἐν τούτοις ὅμως δὲν εἶναι ἀδικαιολόγητος. Διὰ νὰ πεισθῶμεν περὶ τούτου ἀρκεῖ νὰ σκεφθῶμεν πῶς ἐκλαμβάνει σήμερον τὰ αἰσθητὰ ἀντικείμενα εἷς ἁπλοῦς ἄνθρωπος καὶ πῶς εἷς ἐπιστήμων. Διὰ τὸν ἀφελῆ παρατηρητὴν τὰ ὄντα εἶναι πράγματα ἔχοντα αὐτοτελῆ ὕπαρξιν. Ὁ ἐπιστήμων ὅστις βλέπει τὴν ὕλην ὡς συμπύκνωσιν τῆς ἐνεργείας, ἰσχυρίζεται ὅτι ἡ ἐξωτερικὴ τῶν πραγμάτων ἐμφάνισις εἶναι χονδροειδής, ἐφ' ὅσον κατ' οὐσίαν ταῦτα εἶναι μία παροδικὴ καὶ ἐν ἀδιακόπῳ ροῇ διατελοῦσα συμπύκνωσις ἐνεργειακῶν κυματισμῶν.

Εἰς τὴν «Πολιτείαν», ὁ Πλάτων ἠρκέσθη νὰ θίξῃ περιγραφικῶς τὰ εἰς τὴν δόξαν ἀναφερόμενα προβλήματα. Μὲ τὴν γνωσιολογικὴν ἄποψιν ἠσχολήθη εἰς τὸν «Θεαίτητον». Εἰς τὸν διάλογον τοῦτον τίθεται τὸ ἐρώτημα, ἂν εἶναι δυνατὸν νὰ ταυτίσωμεν τὴν δόξαν μὲ τὴν ἐπιστήμην. Εἰς ἕνα τοιοῦτον ταυτισμὸν ἀντιτίθεται τὸ γεγονὸς ὅτι ὑπάρχει οὐ μόνον ἀληθὴς δόξα ἀλλὰ καὶ ψευδής. Ἐφ' ὅσον ἡ δόξα ἀναφέρεται εἰς μίαν περιοχὴν εἰς τὴν ὁποίαν ἐμφανίζεται καὶ τὸ ψεῦδος, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ταυτισθῇ μὲ τὴν ἐπιστήμην ἥτις εἶναι ἐξ ὁλοκλήρου ἀληθής. Ἡ διαπίστωσις περὶ τῆς δυνατότητος νὰ ὑπάρξῃ καὶ ψευδὴς δόξα θέτει ἓν δυσεπίλυτον πρόβλημα. Δυνάμεθα νὰ ἐρωτήσωμεν πῶς ἐξηγεῖται ἡ γένεσις καὶ ἡ ὕπαρξις μιᾶς ψευδοῦς δόξης; Δὲν δυνάμεθα νὰ ἰσχυρισθῶμεν ὅτι ψευδὴς δόξα εἶναι ἐκείνη ἡ ὁποία ἀναφέρεται εἰς ἓν πρᾶγμα ἐντελῶς ἀνύπαρκτον. Τὸ ἀξίωμα τῶν Ἐλεατῶν μᾶς ἐμποδίζει νὰ προβάλωμεν ἕνα τοιοῦτον ἰσχυρισμόν, διότι πᾶν ὅ,τι δὲν εἶναι ὑπαρκτὸν δὲν δύναται νὰ ἀποτελέσῃ ἀντικείμενον τῆς σκέψεως. Διὰ τοῦτο προκειμένου νὰ ἐξηγήσωμεν τὴν ὕπαρξιν τῆς ψευδοῦς δόξης, λέγομεν ὅτι ἡ ψευδὴς δόξα εἶναι μία «ἀλλοδοξία». Δηλαδὴ ψευδὴς δόξα γεννᾶται ὅταν θεωρήσωμεν ἓν πρᾶγμα ὅτι εἶναι κάτι ἄλλο καὶ ὄχι ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον εἶναι. Ὑποθέτω ὅτι ὁ Πλάτων γνωρίζει τὸν Σωκράτη καὶ τὸν Θεαίτητον. Συμβαίνει τώρα ὁ Πλάτων νὰ ἴδῃ εἰς μίαν ἀπόστασιν τὸν Θεαίτητον καὶ νὰ νομίσῃ ὅτι δὲν εἶναι ὁ Θεαίτητος ἀλλ' ὁ Σωκράτης. Οὕτω ἔκαμε μίαν σύγχυσιν καὶ ἀνταλλαγὴν μεταξὺ Θεαιτήτου καὶ Σωκράτους καὶ ἕνεκα τῆς ἀλλαγῆς αὐτῆς ἐδημιουργήθη ψευδὴς λογικὴ κρίσις, ψευδὴς δόξα. Ἀλλὰ γεννᾶται τὸ ζήτημα ἤδη νὰ ἐρμηνευθῇ πῶς δημιουργεῖται ἡ ἀλλοδοξία αὕτη. Διὰ νὰ τὴν ἐξηγήσῃ ὁ Πλάτων χρησιμοποιεῖ τὴν παρομοίωσιν τὴν παρομοιάζουσαν τὴν ψυχὴν μὲ πλάκα κηρίνην, ἐπάνω εἰς τὴν ὁποίαν αἱ αἰσθήσεις δημιουργοῦν ἀποτυπώματα. Εἰς τὴν πλάκα αὐτὴν εἶχον χαραχθῆ αἱ εἰκόνες καὶ τοῦ Σωκράτους καὶ τοῦ Θεαιτήτου. Ὅταν λοιπὸν ὁ Πλάτων εἶδε μακρόθεν τὸν Θεαίτητον, ἡ σκέψις του ἀνέπλασεν ὄχι τὴν εἰκόνα τὴν ὁποίαν ἔπρεπεν, ἀλλὰ μίαν ἄλλην εἰκόνα, ἥτις περιεῖχε τὸ ἀποτύπωμα τοῦ Σωκράτους καὶ διὰ τοῦτο ἐδημιουργήθη ἡ ψευδὴς δόξα. Ὥστε κατὰ τὴν ἐξήγησιν αὐτὴν ἡ ψευδὴς δόξα εἶναι ἁπλῶς μία ἐσφαλμένη ἀναγνώρισις ἑνὸς ἀντικειμένου, μία ἐσφαλμένη ἑρμηνεία τῶν μνημονικῶν εἰκόνων, κακὴ σύνδεσις τῆς αἰσθήσεως πρὸς τὴν σκέψιν. Ἀλλ' εἶναι φανερὸν ὅτι ἡ ἐξήγησις αὕτη εἶναι ἀνεπαρκής. Εἷς ἄνθρωπος, ὁ ὁποῖος ἐκτελεῖ τὴν πρόσθεσιν 7+5 εἶναι δυνατὸν νὰ ὑποπέσῃ εἰς σφάλμα καὶ νὰ εἴπῃ ὅτι τὸ ἄθροισμά των δὲν εἶναι 12 ἀλλὰ 11. Εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν πρόκειται περὶ διανοητικῆς ἐνεργείας ἀσχέτου πρὸς τὰ μνημονικὰ ἀποτυπώματα. Ὥστε ἡ ἀλλοδοξία δὲν δύναται νὰ ἐξηγήσῃ τὰς ἐσφαλμένας δόξας τὰς ἀναφερομένας εἰς διανοητικὰ θέματα. Διὰ νὰ ἐξηγήσῃ τὴν ψευδῆ δόξαν τοῦ δευτέρου τούτου εἴδους, χρησιμοποιεῖ ὁ Πλάτων μίαν νέαν παρομοίωσιν. Παραβάλλει τὴν ψυχὴν μὲ περιστερεῶνα, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ὑπάρχουν αἱ γνώσεις ὑπὸ μορφὴν περιστερῶν. Ὁ κύριος τοῦ περιστερεῶνος θέτει τὴν χεῖρα του ἐντὸς τοῦ περιστερεῶνος καὶ προσπαθεῖ νὰ συλλάβῃ ὡρισμένην περιστεράν. Εἶναι δυνατὸν ὅμως νὰ μὴ ἐπιτύχῃ τοῦτο καὶ νὰ συλλάβῃ μίαν ἄλλην περιστερὰν καὶ ὄχι ἐκείνην τὴν ὁποίαν ἤθελεν. Ὁ Πλάτων διὰ τῆς παρομοιώσεως ταύτης, τὴν ὁποίαν τινὲς ἐκ τῶν πλατωνιστῶν νομίζουν ὅτι ἐδανείσθη ἀπὸ τὸ σύγγραμμα τοῦ Ἀντισθένους «Περὶ δόξης καὶ ἐπιστήμης», διαχωρίζει τὴν κατοχὴν τῆς γνώσεως ἀπὸ τὴν χρησιμοποίησίν της. Εἶναι δυνατὸν νὰ κατέχωμεν μίαν γνῶσιν, ἀλλ' αὐτὴ νὰ μὴ εἶναι παροῦσα εἰς τὸ πνεῦμα μας καὶ διὰ τοῦτο νὰ μὴ δυνάμεθα νὰ τὴν χρησιμοποιήσωμεν. Ἀλλὰ καὶ ἡ δευτέρα αὕτη ἐξήγησις ἀποδεικνύεται ὡς ἀνεπαρκής. Ἡ διάκρισις ἥτις διακρίνει τὰς γνώσεις, εἰς γνώσεις αἵτινες εἶναι ἀμέσως παροῦσαι εἰς τὴν διάθεσίν μας καὶ εἰς γνώσεις τὰς ὁποίας δὲν δυνάμεθα νὰ χρησιμοποιήσωμεν, διότι εὑρίσκονται εἰς λανθάνουσαν κατάστασιν, μᾶς περιπλέκει εἰς νέας δυσχερείας. Μᾶς ἀναγκάζει νὰ δεχθῶμεν ὅτι συγχρόνως ἓν πρᾶγμα εἶναι δι' ἡμᾶς καὶ γνωστὸν καὶ ἄγνωστον. Ἐκτὸς αὐτοῦ ἐμφανίζεται ὡς αἰτία δημιουργοῦσα τὰς ψευδεῖς δόξας ἡ ὑφ' ἡμῶν κατοχὴ γνώσεων. Διότι συμφώνως πρὸς τὴν ἐκδοχὴν αὐτήν, σύγχυσιν εἰς τὴν χρησιμοποίησιν τῶν γνώσεων κάμνει ἐκεῖνος ὅτις κατέχει πολλὰς γνώσεις. Δυνάμεθα νὰ μεταρρυθμίσωμεν τὴν παρομοίωσιν καὶ νὰ εἴπωμεν ὅτι ἐντὸς τῆς ψυχῆς ὑπάρχουν ὄχι μόνον «ἐπιστῆμαι» ἀλλὰ καὶ «ἀνεπιστημοσύναι» καὶ ὅτι ἐκ τῆς ὑπάρξεως αὐτῶν ἐν τῇ ψυχῇ ἐξηγεῖται ἡ γένεσις τοῦ ψεύδους. Ἀλλὰ καὶ ἡ μεταρρύθμισις αὕτη τῆς παρομοιώσεως οὐδὲν μᾶς ὠφελεῖ. Διότι δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ κάμνῃ κανεὶς σύγχυσιν ἑνὸς πράγματος τὸ ὁποῖον γνωρίζει μὲ ἓν πρᾶγμα τὸ ὁποῖον, ἐπειδὴ εἶναι εἰς αὐτὸν ἄγνωστον, μένει ἐκτὸς τοῦ κύκλου τῆς ἐνεργείας του καὶ τῆς παρατηρήσεώς του. Ἐκτὸς τούτου θὰ ἔπρεπε νὰ ὑπάρχῃ μία ἀνωτέρα ἐπιστήμη, ἱκανὴ νὰ διακρίνῃ τὴν ἀνεπιστημοσύνην ἀπὸ τὴν ἐπιστήμην κατὰ μίαν ἀναγωγικὴν ἐπ' ἄπειρον ἐξακολουθοῦσαν πορείαν. Ὥστε καὶ μὲ τὴν δευτέραν παρομοίωσιν δὲν καθίσταται νοητὴ ἡ γένεσις καὶ ἡ ὕπαρξις ψευδοῦς κρίσεως. Ἄρα τὸ ὅλον πρόβλημα μένει ἄλυτον. Δὲν δυνάμεθα νὰ χαράξωμεν σαφῆ ὅρια μεταξὺ ἀληθοῦς καὶ ψευδοῦς δόξης. Διὰ τοῦτο δὲν δυνάμεθα νὰ ταυτίσωμεν τὴν δόξαν γενικῶς (δηλαδὴ τὴν λογικὴν κρίσιν καὶ τὰ ἀποτελέσματά της) μὲ τὴν ἐπιστήμην. Ἀλλὰ καὶ ἡ ἀληθὴς δόξα δὲν δύναται νὰ ταυτισθῇ μὲ τὴν ἐπιστήμην. Ἡ ἀληθὴς δόξα εἶναι δυνατὸν νὰ σχηματισθῇ εἰς τὴν ψυχὴν ὄχι ἐπὶ τῇ βάσει πραγματικῶν γεγονότων, ἀλλὰ διὰ τῆς πειθοῦς. Εἷς ἐπιτήδειος δικανικὸς ῥήτωρ δύναται νὰ κάμῃ τοὺς δικαστὰς νὰ σχηματίσουν μίαν ἀληθῆ κρίσιν περὶ ἑνὸς διαπραχθέντος ἐγκλήματος. Ἀλλ' εἶναι προφανὲς ὅτι ἡ κρίσις τὴν ὁποίαν σχηματίζουν οἱ δικασταὶ εἰς τὴν ψυχήν των πειθόμενοι εἰς τοὺς λόγους τοῦ ῥήτορος, πολὺ ἀπέχει ἀπὸ τὴν κρίσιν καὶ ἐκτίμησιν τῶν γεγονότων, τὴν ὁποίαν ἀπέκτησεν ὁ μάρτυς ὅστις εἶδε μὲ τοὺς ὀφθαλμούς του τὸ ἔγκλημα διαπραττόμενον. Μεταξὺ τῆς «ἱστορικῆς» καὶ τῆς «πραγματικῆς» ἀληθείας ὑπάρχει μεγάλη διαφορά.

Ἄρα ἡ δόξα δὲν δύναται νὰ ταυτισθῇ μὲ τὴν ἐπιστήμην. Εἶναι κατώτερον καὶ ἐλλειπτικὸν εἶδος γνώσεως, τὸ ὁποῖον ἀφίνει πάντοτε ἀνοικτὴν τὴν δυνατότητα τῆς παρουσίας τοῦ σφάλματος καὶ τοῦ ψεύδους. Οὐδὲ ἡ «μετὰ λόγου ὀρθὴ δόξα», κατὰ τὸν

Πλάτωνα, δύναται νὰ ταυτισθῆ μὲ τὴν ἐπιστήμην. Διότι τὸ προστιθέμενον γνώρισμα τῆς ὀρθῆς δόξης, ὁπότε οὐδεμία ἐπέρχεται οὐσιώδης μεταβολή, ἢ θὰ τροποποιῆ οὐσιωδῶς ταύτην, ὁπότε δὲν θὰ πρόκειται πλέον περὶ ὀρθῆς δόξης, ἀλλ' ἐπιτελεῖται μετάβασις εἰς ἄλλο ἀνώτερον εἶδος γνώσεως.

Ἡ δ ι ά ν ο ι α. Ἡ τρίτη βαθμὶς τῆς γνώσεως καλεῖται ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος «διάνοια». Ἀντικείμενον εἰς τὸ ὁποῖον ἀναφέρεται ἡ λειτουργία αὕτη τῆς ψυχῆς εἶναι τὰ «μαθηματικά». Ὁ Ἀριστοτέλης εἰς τὸ σύγγραμμά του «Τὰ μετὰ τὰ φυσικὰ» (987 Β 14) μᾶς παρέχει τὴν πληροφορίαν ὅτι ὁ Πλάτων εἶχε δεχθῆ τὴν ὕπαρξιν μιᾶς ἰδιαιτέρας τάξεως νοητῶν ἀντικειμένων, τὰ ὁποῖα ὑφίστανται εἰς τὸ μεσοδιάστημα μεταξὺ τῶν αἰσθητῶν ἀντικειμένων καὶ τῶν ἰδεῶν, ὠνόμαζε δὲ ταῦτα μαθηματικά: «ἔτι δὲ παρὰ τὰ αἰσθητὰ καὶ τὰ εἴδη τὰ μαθηματικὰ τῶν πραγμάτων εἶναί φησι μεταξύ, διαφέροντα τῶν μὲν αἰσθητῶν τῷι ἀΐδια καὶ ἀκίνητα εἶναι, τῶν δ' εἰδῶν τῶι τὰ μὲν πολλ' ἄττα ὅμοια εἶναι τὸ δὲ εἶδος αὐτὸ ἓν ἕκαστον μόνον». (Ἀκόμη, λέγει ὁ Πλάτων ὅτι μεταξὺ τῶν αἰσθητῶν πραγμάτων καὶ τῶν ἰδεῶν ὑπάρχουν τὰ μαθηματικά, τὰ ὁποῖα διαφέρουν μὲν ἀπὸ τὰ αἰσθητά, διότι εἶναι ἀιώνια καὶ ἀμετακίνητα, ἀπὸ δὲ τὰς ἰδέας διαφέρουν κατὰ τὸ ὅτι ὑπάρχει ἓν μέγα πλῆθος ὁμοίων μαθηματικῶν ἀντικειμένων, ἐνῶ ἑκάστη ἰδέα εἶναι μοναδικὴ καὶ χωριστή). Τὸ εἶδος τῆς γνώσεως τὸ ὁποῖον ἀντιστοιχεῖ εἰς τὰ μαθηματικὰ ἀντικείμενα καὶ ὀνομάζεται διάνοια ἔχει ἰδιαίτερα χαρακτηριστικά. Τὸ κυριώτερον ἐκ τούτων εἶναι ὅτι λαμβάνει τὰς ἐννοίας τῶν μαθηματικῶν ἀντικειμένων ὡς θεμέλια καὶ ἀφετηρίαν, διὰ νὰ προχωρήση εἰς τὴν οἰκοδόμησιν τῶν μαθηματικῶν ἐπιστημῶν. Αἱ θεμελιώδεις ἔννοιαι τῶν μαθηματικῶν καλοῦνται ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος, ὅπως ἀναφέραμεν εἰς τὰ προηγούμενα «ὑποθέσεις». Τὰς ὑποθέσεις ταύτας δέχεται ἡ διάνοια ὡς ὑφισταμένας, χωρὶς νὰ ἐξετάση τὴν ἐγκυρότητά των καὶ προχωρεῖ περαιτέρω. Διὰ τοῦτο αἱ μαθηματικαὶ ἐπιστῆμαι χαρακτηρίζονται ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος ὡς «ὑποθετικά'», δηλαδὴ «δογματικαί» ὅπως θὰ ἐλέγομεν ἡμεῖς σήμερον. Ὁ Πλάτων δὲν εἶναι πρόθυμος νὰ ἀναγνωρίση αὐτὰς ὡς τελείας ἐπιστήμας. Τοῦτο καταφαίνεται ἐκ τοῦ κατωτέρου παρατιθεμένου χωρίου: «ἀνειρώττουσι μὲν περὶ τὸ ὄν, ὕπαρ δ' ἀδύνατον αὐταῖς ἰδεῖν, ἕως ἂν ὑποθέσεσι χρώμεναι ταύτας ἀκινήτους ἐῶσι, μὴ δυνάμεναι λόγον διδόναι αὐτῶν. Ὧι γὰρ ἀρχὴ ὃ μὴ οἶδε, τελευτὴ δὲ καὶ τὰ μεταξὺ ἐξ οὗ μὴ οἶδε συμπέπλεκται, τὶς μηχανὴ τὴν τοιαύτην ὁμολογίαν ποτὲ ἐπιστήμην γενέσθαι;» (Πολιτεία 533 C) ('Εν σχέσει μὲ τὴν κατανόησιν τοῦ ὄντος βλέπουν ὄνειρα καὶ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἴδουν τὸ ὄν εὑρισκόμενοι εἰς κατάστασιν ἐγρηγόρσεως, ἐφ' ὅσον χρησιμοποιοῦν ὑποθέσεις (θεμελιώδεις προτάσεις) καὶ τὰς ἀφίνουν ἀνεξελέγκτους, ἐπειδὴ δὲν εἶναι εἰς θέσιν νὰ τὰς δικαιολογήσουν. Διότι ὅταν λάβη κανεὶς ὡς ἀφετηρίαν ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον δὲν γνωρίζει καὶ αἱ ἐνδιάμεσοι προτάσεις ἔχουν συνυφανθῆ ἀπὸ πράγματα τὰ ὁποῖα δὲν γνωρίζει, πῶς εἶναι δυνατὸν μία τοιαύτη συναρμολόγησις νὰ ἀποτελέση ἐπιστήμην;). Διὰ νὰ ὑψωθῶμεν ἀπὸ τὴν βαθμῖδα τῆς διανοίας εἰς τὴν νόησιν ἀπαιτεῖται κατά τὸν Πλάτωνα ἡ «ἀναίρεσις τῶν ὑποθέσεων».

Εἰς τὰ προηγούμενα, ἐξιστοροῦντες τὴν ἐξέλιξιν τῆς πλατωνικῆς διαλεκτικῆς, ἐλάβομεν τὴν εὐκαιρίαν νὰ διασαφηνίσωμεν τὸν ὅρον «ἀναίρεσις τῶν ὑποθέσεων». Δι' αὐτῆς σκοπεῖται ἡ ἀπαλλαγὴ ἀπὸ πάσης δογματικῆς προκαταλήψεως, εἰς τὴν ὁποίαν μένουν προσδεδεμέναι αἱ ἐπὶ μέρους μαθηματικαὶ ἐπιστῆμαι ἕνεκα τῆς στενότητος τῆς προοπτικῆς των. Οὕτω π.χ. οἱ ἀσχολούμενοι μὲ τὴν θεωρίαν τῶν ἀριθμῶν Πυθαγόρειοι διήρουν τοὺς ἀριθμοὺς εἰς ἀρτίους καὶ περιττούς. Τὴν διαίρεσιν ταύτην τῶν ἀριθμῶν μνημονεύει ὁ Πλάτων ὡς ὑπόθεσιν ἐν τῇ «Πολιτείᾳ» (510 C): «ὑποθέμενοι τό τε περιττὸν καὶ τὸ ἄρτιον». Ἡ ὑπόθεσις αὕτη ἄγει εἰς τὴν ἀπόρριψιν τῶν ἀσυμμέτρων ἀριθμῶν ὡς ἰδιαιτέρας ἀριθμητικῆς τάξεως. Παρὰ ταῦτα ὅμως εἰς τὴν «Ἐπινομίδα» (990 D) καταρρίπτεται ἡ ὑπόθεσις αὕτη, ἡ μὴ δεχομένη τὴν ὕπαρξιν τῶν ἀσυμμέτρων, διότι εἰς αὐτὴν ὡς θέμα σπουδῆς διὰ τὴν θεωρίαν τῶν ἀριθμῶν καθορίζεται «τῶν οὐκ ὄντων ὁμοίων ἀλλήλοις φύσει ἀριθμῶν ὁμοίωσις πρὸς τὴν τῶν ἐπιπέδων μοῖραν» (ἐξομοίωσις τῶν ἀριθμῶν οἵτινες δὲν εἶναι πρὸς ἀλλήλους ὅμοιοι, ἐπιτυγχανομένη διά τῆς συσχετίσεώς των πρὸς τὰς ἐπιπέδους ἐπιφανείας). Ὅπως ἔχει διακρίνει ὁ Ἄγγλος πλατωνιστὴς Ταίηλορ εἰς τὸ ἔργον του «Πλάτων» (σελ. 501), ὁ συγγραφεὺς τῆς «Ἐπινομίδος» ἐκφράζει τὴν γνώμην ὅτι καὶ οἱ ἀσύμμετροι ἀριθμοὶ πρέπει νὰ θεωρηθοῦν ὡς ἰδιαιτέρα τάξις ἀριθμῶν καταλυομένης τῆς δογματικῆς ὑποδιαιρέσεως τοῦ συνόλου τῶν ἀριθμῶν εἰς δύο μόνον τάξεις, εἰς περιττοὺς καὶ ἀρτίους.

Ὁ Ἀριστοτέλης εἰς τὸ μνημονευθὲν ἀνωτέρω σύγγραμμά του μᾶς πληροφορεῖ ὅτι τὴν γεωμετρικὴν ἔννοιαν τοῦ σημείου ἐχαρακτήριζεν ὁ Πλάτων ὡς δογματικὴν καὶ ἀντετίθετο πρὸς τοὺς ὑποστηρίζοντας αὐτήν: «τούτωι μὲν οὖν τῶι γένει καὶ διεμάχετο Πλάτων ὡς ὄντι γεωμετρικῶι δόγματι, ἀλλ' ἐκάλει ἀρχὴν γραμμῆς, τοῦτο δὲ πολλάκις ἐτίθει τὰς ἀτόμους γραμμάς» (Τὰ μετὰ τὰ φυσ. 992 D 20) ('Οπωσδήποτε ὁ Πλάτων ἔκαμνε πολεμικὴν ἐναντίον τῆς ἐννοίας (τοῦ γεωμετρικοῦ σημείου), ἐπειδὴ τὸ ἐθεώρει ὡς δογματικὴν προκατάληψιν τῆς γεωμετρίας, ἐχρησιμοποίει δὲ τὴν ἔκφρασιν «ἀρχὴ γραμμῆς» καὶ αὐτὴν τὴν ἔννοιαν εἶχεν ὑπ' ὄψιν του ὅταν ἐδέχετο τὴν ὕπαρξιν ἀτόμων γραμμῶν).

Τὰ σημειωθέντα δύο παραδείγματα ἀρκοῦν διὰ νὰ μᾶς πείσουν ὅτι ἡ «ἀναίρεσις τῶν ὑποθέσεων» ὡς πρὸς τὰ μαθηματικὰ ἀποτελεῖ μέσον διὰ τοῦ ὁποίου ὑψοῦται ὁ εἰδικευμένος εἰς τὴν μαθηματικὴν ἔρευναν ἐπιστήμων εἰς τὸ ἐπίπεδον τῆς φιλοσοφικῆς θεωρήσεως τῶν ἀντικειμένων, τὰ ὁποῖα ἀποτελοῦν τὸ θέμα τῆς εἰδικευμένης ἐπιστήμης του. Οἱ εἰδικῶς περὶ τὰ μαθηματικὰ ἀσχολούμενοι ἐπιστήμονες μένουν εἰς τὴν περιοχὴν τῆς τεχνικῆς τῆς μαθηματικῆς ἀποδείξεως καὶ ἀνακαλύψεως, χωρὶς νὰ δύναται νὰ θεωρήσουν τὰ ἀντικείμενα τῆς ἐπιστήμης των εἰς τὴν ἐνότητά των.. Δέν ἀσχολοῦνται μέ τὴν ἐνιαίαν καὶ μοναδικὴν ἰδέαν τοῦ κύκλου. Ἡ ἀσχολία των ἀναφέρεται εἰς πλῆθος νοητῶν κύκλων. Ὁ Πλάτων δέχεται ὅτι ὑπάρχει ἓν ἄπειρον πλῆθος νοητῶν τριγώνων καὶ κύκλων μέ τούς ὁποίους ἀσχολοῦνται οἱ μαθηματικοί. Τὰ μαθηματικὰ ταῦτα ἀντικείμενα κατατάσσονται εἰς τὴν τάξιν τῶν νοητῶν ἀντικειμένων, ἔχουν σταθερὰν καὶ ἀναλλοίωτον μορφήν, ἀλλὰ δὲν ἀποτελοῦν ἰδεώδεις ὀντότητας. Πρέπει νὰ τοποθετηθοῦν εἰς τὸ μεσοδιάστημα μεταξὺ τῶν αἰσθητῶν ἀντικειμένων καὶ τῶν ἰδεῶν.

Ἐκ τῶν λεχθέντων ἀνωτέρω προκύπτει ὅτι ὁ Πλάτων λαμβάνει κριτικὴν θέσιν ἀπέναντι τῶν μαθηματικῶν. Πρέπει νὰ σημειώσωμεν ὅτι κατὰ τὸν πέμπτον πρὸ Χριστοῦ αἰῶνα ὁ ὀξυδερκὴς μαθητὴς τοῦ Παρμενίδου Ζήνων ὁ Ἐλεάτης εἶχεν ὑποβάλει εἰς ἔντονον κριτικὴν τὴν μαθηματικὴν ἐπιστήμην τῶν Πυθαγορείων. Καὶ ὁ σοφιστὴς Πρωταγόρας εἶχεν ἀσκήσει ἔλεγχον ἐναντίον τῶν μαθηματικῶν. Ἔλεγεν ὁ σοφιστὴς οὗτος, ὅτι δὲν δύναται νὰ ὑπάρξη ἐφαπτομένη γραμμὴ εἰς τὸν κύκλον. Τὰ καμπυλόγραμμα τμήματα τῆς περιφερείας τοῦ κύκλου δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἔχουν κοινὸν σημεῖον ἐπαφῆς μὲ οἱονδήποτε εὐθύγραμμον τμῆμα τῆς ἐφαπτομένης. Ἡ μαθηματικὴ ἐπιστήμη ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς κριτικῆς ἐκείνης κατὰ τὸ πρῶτον ἥμισυ τοῦ 4ου π.Χ. αἰῶνος εἶχε περιέλθει εἰς κρίσιμον σημεῖον. Ἡ κρίσις ἐκείνη δύναται νὰ παραβληθῆ πρὸς τὴν σημερινὴν κρίσιν τῆς θεμελιώσεως τῶν μαθηματικῶν ἐπιστημῶν. Κατωρθώθη ὅμως νὰ ὑπερνικηθῆ εἰς τοὺς κύκλους τῆς πλατωνικῆς Ἀκαδημίας διὰ τῶν ἐργασιῶν τοῦ Θεαιτήτου καὶ Εὐδόξου. Ἀπήχησιν τῆς κρίσεως τῆς μαθηματικῆς ἐπιστήμης ἀποτελεῖ καὶ ἡ κριτικὴ στάσις τὴν ὁποίαν λαμβάνει ἔναντι αὐτῆς ὁ Πλάτων.

Εἶναι εὐνόητον ὅτι ἡ πλατωνικὴ κριτικὴ δὲν περιορίζεται εἰς μόνον τὰς μαθηματικὰς ἐπιστήμας, ἀλλ' ἀναφέρεται εἰς πάσας τὰς κατὰ τὸ ὑπόδειγμά της συντεταγμένας ἐπιστημονικὰς μαθήσεις. Θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ ἐπεκταθῆ καὶ εἰς τὴν ἐπιστήμην π.χ. τοῦ Δικαίου, ἐφ' ὅσον αὕτη ἀφορμᾶται ἀπὸ θεμελιώδεις προτάσεις (ὑποθέσεις) καθοριζούσας τί εἶναι δίκαιον, ἄδικον καὶ νόμιμον καὶ προχωρεῖ διὰ τοῦ συνδυασμοῦ αὐτῶν εἰς νέας.

Γενικεύοντες τὰς σχετικὰς σκέψεις τοῦ Πλάτωνος δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι ὁ φιλόσοφός μας δὲν ἀναγνωρίζει τὴν λειτουργίαν τῆς διανοίας ὡς ἱκανὴν νὰ ἀποκαλύψη τὴν ὀντολογικὴν ἀλήθειαν. Ἡ διάνοια δύναται νὰ χρησιμοποιηθῆ ὡς μέσον διὰ νὰ οἰκοδομήσωμεν τὸ σύστημα μιᾶς εἰδικῆς ἐπιστήμης. Δὲν εἶναι ὅμως τὸ ὄργανον ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον μᾶς ὑψώνει εἰς τὴν θεώρησιν τῆς πρώτης ὀντολογικῆς ἀρχῆς. Ἐὰν ἀναζητήσωμεν εἰς τὴν νεωτέραν φιλοσοφίαν μίαν ἀντίστοιχον πρὸς τὴν πλατωνικὴν διάνοιαν γνωσιολογικὴν ἔννοιαν, θὰ τὴν εὕρωμεν εἰς τὸν λατινικὸν ὅρον DISCURSUS. Διὰ τούτου δηλοῦται τὸ εἶδος ἐκεῖνο τῆς ἀνθρωπίνης σκέψεως, τὸ ὁποῖον, ἐπειδὴ δὲν δύναται νὰ ἴδῃ δι' ἑνὸς συνοπτικοῦ βλέμματος τὴν πραγματικότητα, κινεῖται παραλλήλως αὐτῆς μεταβαῖνον ἀπὸ παράστασιν εἰς παράστασιν καὶ συναρμολογοῦν μίαν ἄλυσιν διαδοχικῶν νοημάτων. Ὁ Πλωτῖνος χαρακτηρίζει τὴν ἐνέργειαν ταύτην τῆς ἀνθρωπίνης σκέψεως διὰ τῆς φράσεως (ἐν διεξόδω ἐπεξέιναι) ('Ενν. VI, 2, 21) (ἐξέτασις ἑνὸς προβλήματος διὰ σειρᾶς διαδοχικῶν σκέψεων). Ὁ Θωμᾶς ὁ Ἀκυινάτης λέγει ὅτι ἡ διέξοδος αὕτη εἶναι «μετάβασις ἀπὸ τὸ ἓν εἰς τὸ ἄλλο». Ὁ Γερμανὸς φιλόσοφος Βὸλφ χρησιμοποιεῖ τὸν ὅρον «διεξοδικὴ κρίσις» (IUDICIUM DISCURSIVUM) ὡς ἰσοδύναμον πρὸς τὸν ὅρον «διανοητικὴ κρίσις» (IUDICIUM DIANOETICUM). Ἀντίθεσιν πρὸς τὴν «διεξοδικὴν σκέψιν» ἀποτελεῖ ἡ «ἑνορατικὴ σκέψις», ἡ INTUITIO, ἥτις εἶναι στιγμιαία δι' ἑνὸς βλέμματος θεώρησις ἑνὸς ἀντικειμένου. Ὁ ἀνθρώπινος νοῦς ἐπειδὴ εἶναι πεπερασμένος, δὲν δύναται π.χ. νὰ ἀντιληφθῆ ὅτι ἓν σύνολον ἀντικειμένων συναπαρτίζεται ἀπὸ δέκα ἐπὶ μέρους ἀντικείμενα. Διὰ νὰ εἴπῃ ὅτι ἔχει ἐνώπιόν του δέκα πράγματα, πρέπει νὰ κάμῃ προσθετικὴν ἀρίθμησιν. Ἀντιθέτως ὁ Θεὸς ὡς ὑπερανθρώπινος καὶ ὑπερτέλειος νοῦς ἀντιλαμβάνεται διὰ μιᾶς ἐνιαίας ἐνοράσεως τὸν ἀριθμὸν ἑνὸς πολυπληθοῦς συνόλου ἀντικειμένων. Ὁ Πλάτων ὅταν ὁμιλῆ περὶ διανοίας, ἔχει ὑπ' ὄψει του αὐτὴν ἀκριβῶς τὴν διεξοδικὴν πορείαν τῆς ἀνθρωπίνης σκέψεως. Ὅταν δὲ ὁμιλῆ περὶ τῆς θέας τῶν ἰδεῶν, ἐννοεῖ τὴν ἄμεσον θέαν τῆς ἀληθείας ἥτις ἀντιλαμβάνεται ἀμέσως τὰ πράγματα, χωρὶς νὰ χρειάζεται τὴν ἐνδιάμεσον διεξοδικὴν πορείαν τῆς συλλογιστικῆς σκέψεως. Διὰ τοῦτο ὁ Ἀθηναῖος φιλόσοφος τὴν διανοητικὴν προχώρησιν, τὴν ὁποίαν συνήθως χρησιμοποιεῖ κατὰ τὴν προοδευτικήν της πορείαν ἑκάστη ἐκ τῶν μερικευμένων ἐπιστημῶν, δὲν τὴν θεωρεῖ ὡς δυναμένην νὰ μᾶς παράσχη συνοπτικὴν θέαν τῆς πραγματικότητος εἰς τὴν ἑνότητά της. Ὁ ἐπιστήμων, διὰ τὸν Πλάτωνα, μένει εἰς τὸ ἐπίπεδον τοῦ τεχνίτου. Δὲν δύναται νὰ ἔχῃ ἄμεσον θέαν τῆς ἀληθείας. Διὰ τὸν Πλάτωνα, οἱ «διανοούμενοι» τῆς σημερινῆς μας ἐποχῆς, οἵτινες ὑπερηφανεύονται διότι ἀποτελοῦν τὴν λεγομένην «INTELLIGENTIA», δὲν ἀξίζουν νὰ τοποθετηθοῦν εἰς τὴν πρώτην θέσιν. Μόνον οἱ διαλεκτικοὶ φιλόσοφοι. οἱ δυνάμενοι νὰ ἀντικρύσουν τὰ αἰώνια πρότυπα τῶν πραγμάτων, τὰς ἰδέας, κατέχουν, κατὰ τὸν Ἀθηναῖον φιλόσοφον, τὴν ὑπερτάτην βαθμῖδα τῆς πνευματικῆς ἱεραρχίας. Ἡ λειτουργία, ἡ ὁποία μᾶς ὑψώνει ἕως ἐκεῖ εἶναι ἡ νόησις.

Ἡ ν ό η σ ι ς. Ἡ τετάρτη καὶ ὑψίστη βαθμὶς τῆς γνώσεως εἶναι ἡ νόησις. Ὅταν φθάσωμεν μέχρις αὐτῆς, δυνάμεθα νὰ στρέψωμεν τὸ βλέμμα μας πρὸς τὴν σφαῖραν τῶν ἰδεῶν καὶ

πρὸς τὴν ὑψίστην ἀρχὴν τοῦ ἰδεώδους κόσμου, ἥτις εἶναι ἡ ἰδέα τοῦ ἀγαθοῦ. Διὰ τὴν δήλωσιν τῆς βαθμίδος ταύτης χρησιμοποιοῦνται ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος οἱ ὅροι «νόησις», «νοῦς», «ἐπιστήμη», «φρόνησις», «γνῶσις».

Προϋπόθεσις δὲ ἀπαραίτητος διὰ τὴν ἀνύψωσίν μας εἰς τὴν τετάρτην αὐτὴν βαθμίδα εἶναι ἡ διὰ τῆς διαλεκτικῆς ἀναίρεσις τῶν ὑποθέσεων, ἤτοι ἡ ἀπαλλαγή μας ἀπὸ πάσης δεσμεύσεως εἰς τὴν περιωρισμένην καὶ δογματικὴν προοπτικὴν τῶν μερικευμένων ἐπιστημῶν. Ὁ Πλάτων τοποθετεῖ τὴν διαλεκτικὴν θεώρησιν ὑπεράνω τῆς ἀσχολίας μὲ τὰς ἐπιστήμας. Ἡ εἰς τὴν τρίτην βαθμίδα τοποθέτησις τῶν ἐπιστημῶν δὲν σημαίνει ὅτι ὑποτιμᾶται ἡ ἀξία των. Ὁ Πλάτων λέγει ὅτι ἡ διὰ τῆς διαλεκτικῆς ἐπιτυγχανομένη φιλοσοφικὴ θεώρησις χρησιμοποιεῖ τὰς ἐπιστήμας ὡς βάθρα διὰ τὴν ἄνοδον εἰς τὴν ἀνωτέραν σφαῖραν καὶ ὡς ἀφετηρίας. Κατὰ συνέπειαν ὁ διαλεκτικὸς φιλόσοφος διὰ νὰ ὑψωθῇ εἰς τὴν θεώρησιν τῆς πρώτης ὀντολογικῆς ἀρχῆς, θὰ διέλθῃ διὰ τῶν ἐπιστημῶν. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ ἴδιος ὁ Πλάτων ἠσχολήθη μὲ τὰς ἐπιστήμας καὶ ἰδιαιτέρως μὲ τὰ μαθηματικά, ἅτινα ἀπετέλουν τὴν ἀρτιώτερον κατὰ τὴν ἐποχήν του συντεταγμένην ἐπιστημονικὴν μάθησιν. Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον συνιστᾷ ὁ Ἀθηναῖος φιλόσοφος εἶναι νὰ ἀποφύγωμεν τὴν ἐμπλοκήν μας εἰς τὴν δογματικὴν καὶ στενὴν προοπτικὴν τῶν μερικευμένων ἐπιστημῶν. Ὁ Πλάτων μᾶς δίδει τὴν συμβουλὴν νὰ σπουδάσωμεν καὶ νὰ κατανοήσωμεν τὰ διδάγματα τῶν ἐπιστημῶν, ἀλλὰ συγχρόνως νὰ φροντίσωμεν, ἵνα μὴ ὁ μηχανισμὸς τῶν ἐπιστημονικῶν ἐννοιῶν ἀποτελέσῃ ἐμπόδιον τὸ ὁποῖον θὰ φράξῃ τὴν πορείαν τοῦ βλέμματός μας πρὸς τὴν πρώτην καὶ ἐνιαίαν ἀρχὴν τῆς ὑπάρξεως.

Ὅπως εἴδομεν εἰς τὴν προηγουμένην παράγραφον, αἱ ἐπιστῆμαι μαζὶ μὲ ὅλα τὰ εὑρήματα αὐτῶν κατατάσσονται εἰς τὴν περιοχὴν τῆς διανοίας. Ἡ διάνοια δὲν εἶναι ἄμεσος ἀναφορὰ πρὸς τὰ ὄντα. Κατὰ τὴν διανοητικὴν λειτουργίαν παρεμβάλλεται ὁ μηχανισμὸς τῶν ἐπιστημονικῶν ἐννοιῶν καὶ μεθόδων. Ὁ φιλόσοφος πρέπει νὰ στρέψῃ τὴν κριτικήν του καὶ πρὸς αὐτὸν καὶ νὰ κατανοήσῃ ὅτι δι' αὐτοῦ ἐπιτυγχάνεται μόνον μία πλαγία καὶ ἐνδιάμεσος πρὸς τὰ ὄντα ἀναφορά. Ἐκεῖνο δμως τὸ ὁποῖον ἐπιζητεῖται διὰ τῆς φιλοσοφίας εἶναι οὐχὶ πλαγία ἀλλ' ἡ ἄμεσος ἀναφορά ἤτοι ἄμεσος καὶ γνησία πρὸς τὰ ὄντα συσχέτισις. Αὕτη ἐπιτυγχάνεται διὰ τῆς ἐνοράσεως (INTUITIO), ἥτις ἀποκαλύπτει τὴν σφαῖραν τῆς ἰδεώδους ὑπάρξεως. Κατὰ συνέπειαν ὁ Πλάτων διδάσκει ὅτι ἡ πρώτη ἀρχὴ τῆς γνώσεως εἶναι φύσεως ἀμέσως ἐνορατικῆς. Ἡ ἄμεσος ἐνόρασις μᾶς ἀνυψώνει εἰς τὸ ἀνυπόθετον καὶ μᾶς βοηθεῖ ὑπὸ τὸ φῶς τὸ ὁποῖον μᾶς παρέχει νὰ κατανοήσωμεν κατὰ γνήσιον τρόπον σύμπασαν τὴν πραγματικότητα.

Ὁ φωτισμὸς τὸν ὁποῖον μᾶς παρέχει ἡ ἐνόρασις τῆς σφαίρας τῶν ἰδεῶν δὲν περιορίζεται μόνον ἐντὸς τῶν ὁρίων τῆς θεωρητικῆς ζωῆς. Διὰ τὸν Πλάτωνα δὲν ὑπάρχει ὁ μεταξὺ τοῦ θεωρητικοῦ καὶ πρακτικοῦ λόγου διαχωρισμός, ἐπὶ τοῦ ὁποίου τόσον πολὺ ἐπέμεινεν ὁ Κάντιος. Εἰς τὴν ἐνόρασιν τῶν ἰδεῶν φθάνει μόνον ἐκεῖνος ὅστις ἐκτὸς τῆς ἀσχολίας του μὲ τὰς ἐπιστήμας ἔζησεν ἐνάρετον ἠθικὴν ζωήν. Ἡ πλατωνικὴ ἐνόρασις ἔχει ὡς ἀντικείμενόν της ὄχι μόνον τὴν θεωρητικὴν ἀλήθειαν, ἀλλὰ καὶ συμπάσας τὰς ἠθικὰς ἀξίας, ὅπως λέγομεν ἡμεῖς σήμερον. Διὰ τοῦτο ἀπαιτεῖ ὁ Πλάτων ἀπὸ τοὺς εἰς τὴν κορυφὴν τῆς ἰδεώδους πολιτείας ἱσταμένους φιλοσόφους νὰ ἔχουν ἀποδείξει ὅτι ἐκτὸς τῆς γνώσεως εἶναι κάτοχοι ἐναρέτου ἤθους, δοκιμασθέντος εἰς τὴν πρακτικὴν ζωήν. Ἡ ἰδέα τοῦ ἀγαθοῦ, ἥτις ἀποτελεῖ τὴν πρώτην «ἀνυπόθετον» ἀρχήν, ἀκτινοβολεῖ ὄχι μόνον τὸ φῶς τῆς γνώσεως, ἀλλὰ καὶ τὴν λάμψιν τῆς ἀρετῆς. Τὴν ἰδέαν τοῦ ἀγαθοῦ παραβάλλει ὁ Πλάτων πρὸς τὸν ἥλιον. Ὁ ἥλιος δὲν χαρίζει εἰς τὸν φυσικὸν κόσμον μόνον τὸ φῶς, ἀλλὰ παρέχει εἰς αὐτὸν καὶ τὴν ἀπαιτουμένην διὰ τὴν συντήρησίν του ζωτικὴν ἐνέργειαν. Ὁμοίως καὶ ἡ ἰδέα τοῦ ἀγαθοῦ δὲν εἶναι μόνον πηγὴ τῆς ἀληθείας, ἀλλὰ πηγὴ ζωῆς καὶ ὑπάρξεως: «Τὸν ἥλιον τοῖς ὁρωμένοις οὐ μόνον, οἶμαι, τὴν τοῦ ὁρᾶσθαι δύναμιν παρέχειν φήσεις, ἀλλὰ καὶ τὴν γένεσιν καὶ αὔξην καὶ τροφήν, οὐ γένεσιν αὐτὸν ὄντα. Καὶ τοῖς γιγνωσκομένοις τοίνυν μὴ μόνον τὸ γιγνώσκεσθαι φάναι ὑπὸ τοῦ ἀγαθοῦ παρεῖναι, ἀλλὰ καὶ τὸ εἶναί τε καὶ τὴν οὐσίαν ὑπ' ἐκείνου αὐτοῖς προσεῖναι, οὐκ οὐσίας ὄντος τοῦ ἀγαθοῦ, ἀλλ' ἔτι ἐπέκεινα τῆς οὐσίας πρεσβείαι καὶ δυνάμει ὑπερέχοντος». (Θὰ παραδεχθῆς, νομίζω, ὅτι ὁ ἥλιος χαρίζει εἰς τὰ ὁρώμενα ὄχι μόνον τὴν δύναμιν τῆς ὁρατότητος, ἀλλὰ καὶ τὴν γένεσιν καὶ τὴν αὔξησιν καὶ τὴν συντήρησιν, χωρὶς ὁ ἴδιος νὰ ἀνήκῃ εἰς τὸ βασίλειον τῆς γενέσεως. Πρέπει λοιπὸν νὰ παραδεχθῆς ὅτι καὶ εἰς τὰ ἀντικείμενα, τὰ ὁποῖα εἶναι προσιτὰ εἰς τὴν γνῶσίν μας, δὲν χαρίζει τὸ ἀγαθὸν τὴν δυνατότητα μόνον νὰ γίνωνται προσιτὰ εἰς τὴν γνῶσιν, ἀλλὰ καὶ τὴν ὕπαρξιν καὶ τὴν οὐσιαστικὴν των κατασκευὴν προσθέτει εἰς αὐτὰ τὸ ἀγαθόν, ἂν καὶ δὲν ἀνήκη εἰς τὴν περιοχὴν τῆς οὐσίας, ἀλλὰ κατέχει θέσιν ἀπὸ ἀπόψεως πρωταρχικότητος καὶ δυνάμεως, ἡ ὁποία εἶναι πολὺ πέραν ἀπὸ τὴν οὐσίαν). Ὁ Πλάτων τοποθετεῖ τὴν ἰδέαν τοῦ ἀγαθοῦ «ἐπέκεινα» τῆς οὐσίας. Τὸ θεωρεῖ ὡς κάτι τὸ «ὑπερούσιον». Τοῦτο σημαίνει ὅτι τὸ ἀγαθὸν ἵσταται ὑπεράνω τῆς σφαίρας, εἰς τὴν ὁποίαν ὑπάρχουν τὰ ἀντικείμενα τῆς πραγματικότητος καὶ ὑπεράνω τῆς ὑπὸ τοῦ ἀνθρωπίνου νοῦ συλλαμβανομένης ἀληθείας. Εἶναι κάτι τὸ «ὑπεραντικειμενικὸν» καὶ ὑπερνοητόν». Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ὁρίζει τὴν περιβάλλουσαν τὴν σφαῖραν τῶν προσιτῶν εἰς ἡμᾶς ἀντικειμένων ὀντολογικὴν πραγματικότητα καὶ ὁ Γερμανὸς φιλόσοφος N. Χάρτμαν, χαρακτηρίζων αὐτὴν ὡς TRANSOBIECTIVUM καὶ TRANSINTELLIGIBILE.

Ἡ εἰκὼν τῶν δεσμωτῶν τοῦ σπηλαίου. Τὴν διὰ τῶν τριῶν γνωσιολογικῶν βαθμίδων πρὸς τὴν ἰδέαν τοῦ ἀγαθοῦ ἀνύψωσιν τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς ἐκφράζει ὁ Πλάτων ἐποπτικῶς διὰ τῆς περιφήμου εἰκόνος τοῦ σπηλαίου τὴν ὁποίαν ἔχει προτάξει εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ ἑβδόμου βιβλίου τῆς «Πολιτείας». Ἂς φαντασθῶμεν λέγει ὁ Πλάτων, ὅτι εἰς ἓν ὑπόγειον σπήλαιον ἔχουν γεννηθῆ καὶ ζοῦν ἄνθρωποι δεσμευμένοι μὲ ἁλύσεις, αἱ ὁποῖαι δὲν τοὺς ἐπιτρέπουν νὰ κινοῦνται οὔτε νὰ στρέφουν τὴν κεφαλὴν πρὸς τὰ ὀπίσω, ἀλλὰ τοὺς ἐξαναγκάζουν νὰ ἔχουν ἐστραμμένα διαρκῶς τὰ βλέμματα πρὸς τὸν ἐσωτερικὸν τοῖχον τοῦ ὑπογείου των δεσμωτηρίου. Ὀπίσω ἀπ' αὐτοὺς εἰς τὸ ἄνοιγμα τοῦ σπηλαίου καὶ ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τῆς γῆς εἶναι ἀνημμένη πυρὰ καὶ μεταξὺ τῆς πυρᾶς καὶ τῶν δεσμωτῶν ὑπάρχει ὁδὸς καὶ ἐμπρὸς ἀπ' αὐτὴν πρὸς τὸ μέρος τοῦ σπηλαίου ἔχει οἰκοδομηθῆ ἓν φράγμα ὡσὰν ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον κατασκευάζουν οἱ θαυματοποιοὶ διὰ νὰ ἑτοιμάζουν ὀπίσω ἀπ' αὐτὸ τὰ ταχυδακτυλουργικά των θαύματα. Κατὰ μῆκος τῆς ὁδοῦ καὶ παραλλήλως τοῦ φράγματος κινοῦνται ἄνθρωποι κρατοῦντες ὑπεράνω τοῦ φράγματος εἰς τὰς χεῖρας των διάφορα τεχνητὰ ὁμοιώματα πραγμάτων. Τὰ ὁμοιώματα αὐτὰ ρίπτουν τὴν σκιάν των εἰς τὸν ἐσωτερικὸν τοῖχον τοῦ σπηλαίου, πρὸς τὸν ὁποῖον ἔχουν καταδικασθῆ νὰ ἔχουν στρέψει διαρκῶς τὰ βλέμματά των οἱ δεσμῶται. Εἶναι ὅλως φυσικὸν οἱ εἰς τὸ σπήλαιον δεσμευμένοι ἄνθρωποι νὰ νομίζουν ὅτι αἱ σκιαὶ τὰς ὁποίας βλέπουν ἀποτελοῦν ἀληθινὰ ἀντικείμενα. Ὁλόκληρον τὴν πραγματικότητα δι' αὐτοὺς τὴν συναπαρτίζει τὸ σύνολον τῶν σκιῶν, τὰς ὁποίας βλέπουν προβαλλομένας εἰς τὸν τοῖχον τοῦ σπηλαίου. Ἂς ὑποθέσωμεν τώρα ὅτι κατὰ κάποιον τρόπον οἱ δεσμῶται λύονται ἀπὸ τὰ δεσμά των καὶ ἀρχίζουν νὰ ἀνέρχωνται ἐκ τοῦ ὑπογείου σπηλαίου εἰς τὴν ἐπιφάνειαν τῆς γῆς. Ἐπειδὴ οἱ ὀφθαλμοί των ἔχουν προσαρμοσθῆ εἰς τὸν ἀμυδρὸν φωτισμὸν τοῦ σπηλαίου, ἡ ἄνοδος θὰ εἶναι εἰς αὐτοὺς ὀδυνηρά. Θὰ χρειασθῆ νὰ καταβάλουν ἐπίπονον προσπάθειαν διὰ νὰ προσαρμόσουν τὴν ὅρασίν των πρὸς τὸ φῶς καὶ διὰ νὰ ἀλλάξουν τρόπον ζωῆς ἐρχόμενοι εἰς συνάφειαν μὲ τὰ ἀντικείμενα τῶν ὁποίων μόνον τὰς σκιὰς ἔβλεπον. Ὅταν ἔλθουν εἰς τὴν ἐπιφάνειαν τῆς γῆς καὶ συνηθίσουν νὰ κινοῦνται ἐπ' αὐτῆς, θὰ ἀρχίσουν νὰ διακρίνουν τὰ ὑπὸ τοῦ ἡλίου φωτιζόμενα ἀντικείμενα. Κατ' ἀρχάς, ἐφ' ὅσον ἡ ὅρασίς των δὲν θὰ ἔχῃ τελείως προσαρμοσθῆ, θὰ βλέπουν τὰ ἀντικείμενα εἰς τὰς ἀπεικονίσεις των καὶ εἰς τοὺς ἀντικατοπτρισμούς των. Ἔπειτα θὰ στρέψουν τὸ βλέμμα των πρὸς τὰ ἴδια τὰ ἀντικείμενα, θὰ τὸ ὑψώσουν πρὸς τὸν οὐρανὸν καὶ θὰ κατανοήσουν ὅτι ὁ προστάτης καὶ ζωοδότης ἀπάσης τῆς φύσεως εἶναι ὁ ἥλιος.

Ἡ ἔννοια τῆς πλατωνικῆς παραβολῆς εἶναι φανερά. Ἡ ὅλη εἰκὼν ὑποδιαιρεῖται εἰς δύο τμήματα. Τὸ πρῶτον εἶναι ἡ ἀπεικόνισις τοῦ ὑπογείου σπηλαίου μὲ τοὺς δεσμώτας, τὸ τεχνητὸν φῶς, τὸ ὁποῖον προέρχεται ἀπὸ τὴν πυράν, τὰ τεχνητὰ ἀντικείμενα καὶ αἱ σκιαὶ τὰς ὁποίας ρίπτουν αὐτὰ ἐπὶ τοῦ ἐσωτερικοῦ τοίχου τοῦ σπηλαίου. Τὸ μέρος τοῦτο τῆς εἰκόνος ἀπεικονίζει τὸ αἰσθητὸν σύμπαν τὸ ὁποῖον συναπαρτίζεται ἀπὸ τὰ αἰσθητὰ ἀντικείμενα τὰ ἀποτελοῦντα ἀπεικονίσεις τῶν ἰδεῶν. Τὸ δεύτερον τμῆμα τῆς εἰκόνος περιγράφει τὴν ὑπὸ τοῦ ἡλιακοῦ φωτὸς φωτιζομένην ἐπίγειον περιοχήν. Διὰ τοῦ δευτέρου τμήματος συμβολίζεται ὁ νοητὸς κόσμος τῶν ἰδεῶν. Ὅπως ὁ ἥλιος ἀποτελεῖ πηγὴν φωτὸς καὶ ζωῆς διὰ τὸ ἐπίγειον σύμπαν, κατ' ἀνάλογον τρόπον καὶ ἡ ἰδέα τοῦ ἀγαθοῦ ἀποτελεῖ τὴν πρώτην ἀρχὴν ἐπὶ τῆς ὁποίας θεμελιοῦται ἡ ὕπαρξις τῶν ἰδεῶν καὶ ἡ ἀλήθεια αὐτῶν. Ἡ ἐν τῷ σπηλαίῳ διαμονὴ τῶν δεσμωτῶν συμβολίζει τὴν ζωὴν τῶν ἀνθρώπων οἵτινες ἀντιλαμβάνονται τὴν πραγματικότητα διὰ τῶν αἰσθήσεων. Ἡ αἴσθησις, λέγει ὁ Πλάτων, παρουσιάζει εἰς τοὺς ἀνθρώπους μόνον τὸ σκιώδες περίγραμμα, μίαν σκιώδη σιλουέτταν τῆς πραγματικότητος. Εἰς τὴν ἄνοδον τῶν δεσμωτῶν πρὸς τὸ ἐπίγειον φῶς τοῦ ἡλίου ἀντιστοιχεῖ ἡ πορεία τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς πρὸς τὸν νοητὸν κόσμον τῶν ἰδεῶν. Κατ' ἀρχὰς ὁ προχωρῶν πρὸς τὴν νοητὴν σφαῖραν ἄνθρωπος ἀντιλαμβάνεται τὰς ἰδέας διὰ τῶν ἐπιστημονικῶν ἐννοιῶν, αἵτινες εἶναι πλάσματα τῆς διανοίας ἀπεικονίζοντα τὰς ἰδέας. Εἰς τὸ τέλος τῆς ἀναβάσεως κατορθώνει ἡ ἀνθρωπίνη ψυχὴ νὰ ἀτενίσῃ τὰς ἰδέας. Ὅπως δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀτενίσωμεν ἐπὶ πολὺ τὸν δίσκον τοῦ ἡλίου, κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον ἡ θεώρησις τῆς ἰδέας τοῦ ἀγαθοῦ τυγχάνει λίαν ἐπίπονος καὶ βραχείας μόνον διαρκείας. Μόνον εἰς βραχείας χρονικὰς στιγμὰς κατορθώνει ἡ ἀνθρωπίνη ψυχὴ νὰ ὑψοῦται εἰς τὴν ἐνόρασιν τῆς ἰδέας τοῦ ἀγαθοῦ. Ἡ ἐνόρασις αὕτη πραγματοποιεῖται ἔπειτα ἀπὸ μακρὰν ἄσκησιν εἰς τὴν διαλεκτικήν, προϋποθέτει ἁγνὸν καὶ ἐνάρετον βίον, τὴν ζῇ δὲ ὁ ἄνθρωπος ὡς ἕνα αἰφνίδιον φωτισμόν. Δὲν εἶναι κάτι τὸ μαθητόν, ἀλλὰ κάτι τὸ ἄρρητον «ῥητὸν γὰρ οὐδαμῶς ἔστιν ὡς ἄλλα μαθήματα, ἀλλ' ἐκ πολλῆς συνουσίας γιγνομένης περὶ τὸ πρᾶγμα αὐτὸ καὶ τοῦ συζῆν ἐξαίφνης, οἷον ἀπὸ πυρὸς πηδήσαντος ἐξαφθὲν φῶς, ἐν τῇ ψυχῇ γενόμενον αὐτὸ ἑαυτὸ ἤδη τρέφει». Ἑβδόμη ἐπιστολὴ 341 C (Δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ περιγραφῇ διὰ τοῦ λόγου ὅπως τὰ ἄλλα μαθήματα, ἀλλὰ κατόπιν ἀδιακόπου πλησιάσεως εἰς τὸ θέμα τοῦτο καὶ ἔπειτα ἀπὸ ἀφωσιωμένην προσήλωσιν εἰς αὐτὸ αἰφνιδίως, ὡσὰν φωτιὰ ἡ ὁποία ἀνάπτει ἀπὸ τὴν αἰφνιδίαν ἀναλαμπὴν πυρός, λαμβάνει ὑπόστασιν ἐντὸς τῆς ψυχῆς αὐτόματον ἀπὸ τὸν ἑαυτόν του καὶ συντήρησιν καὶ ἀνάπτυξιν.). Ἡ ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος περιγραφομένη ἐνόρασις τῶν ἰδεῶν καὶ ἰδιαιτέρως τῆς ἰδέας τοῦ ἀγαθοῦ, δὲν πρέπει νὰ ἐκληφθῇ ὡς μυστηριακὴ φαντασίωσις. Ὁμοιάζει πρὸς τὸ εἶδος τῆς γνώσεως τὸ ὁποῖον ὁ Γάλλος φιλόσοφος Μπέρξον δηλοῖ διὰ τοῦ ὅρου «INTUITION» = ἐνόρασις. Πρόκειται περὶ ἑνὸς εἴδους τῆς γνώσε-

ως, τὸ ὁποῖον ὅπως ἐσημειώσαμεν ἀνωτέρω, τυγχάνει ὅλως διάφορον ἀπὸ τὴν διεξοδικὴν συλλογιστικὴν σκέψιν (DISCURSUS).

Ἡ ἐνόρασις, λέγει ὁ Μπέρξον εἶναι «ἓν εἶδος νοητικῆς συμπαθείας διὰ τῆς ὁποίας μεταφερόμεθα εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ γιγνωσκομένου ἀντικειμένου». Ἡ ἔννοια τῆς συμπαθείας συμφωνεῖ μὲ τὴν γνωσιολογικὴν ἀρχὴν «τὸ ὅμοιον γνωρίζεται διὰ τοῦ ὁμοίου», τὴν ὁποίαν δέχεται καὶ ὁ Πλάτων παραλαμβάνων αὐτὴν ἀπὸ τοὺς προσωκρατικούς. Ὅπως καὶ ὁ Πλάτων, δέχεται καὶ ὁ Γάλλος φιλόσοφος ὅτι ἡ ἐνόρασις δὲν εἶναι σύνηθες φαινόμενον τῆς ψυχικῆς ζωῆς. Προϋποθέτει μακρὰν προπαρασκευὴν καὶ οἰκείωσιν μὲ τὰ μελετώμενα θέματα. Διαφέρει δὲ ἀπὸ τὰ μυστικιστικὰ διώματα ὡς πρὸς τὸ ἀκόλουθον χαρακτηριστικόν. Τὰ μυστικιστικὰ διώματα ἐλαττώνουν τὴν σαφήνειαν τοῦ διώματος, τὴν δύναμιν πρὸς κατανόησιν ἑνὸς ἀντικειμένου. Εἶναι καταστάσεις ἐκστάσεως καὶ διασκορπισμοῦ τῆς προσοχῆς. Διὰ τῆς ἐνοράσεως ἀντιθέτως ἐπιτυγχάνεται εἰς ὕψιστον βαθμὸν ἡ στροφὴ τῆς προσοχῆς πρὸς τὸ ἐνορώμενον ἀντικείμενον καὶ ἡ ἄμεσος καὶ βαθεῖα κατανόησίς του. Ὄχι μόνον ὁ Μπέρξον, ἀλλὰ καὶ ἡ σχολὴ τῶν Γερμανῶν φαινομελολόγων (Χοῦσερλ, Σέλερ, Χάϊντεγγερ) ἀναγνωρίζει τὴν πρωταρχικὴν γνωσιολογικὴν σημασίαν τῆς ἐνοράσεως ἔναντι τῆς συλλογιστικῆς σκέψεως.

Ἂν παραβάλωμεν τὴν πλατωνικὴν πρὸς τὴν καντιανὴν γνωσιολογίαν θὰ διαπιστώσωμεν ὅτι εἰς τὸ ἀρχικόν των στάδιον συμφωνοῦν. Καὶ ὁ Κάντιος καὶ ὁ Πλάτων διδάσκουν ὅτι εἰς τὸν ἄνθρωπον δίδονται ὄχι τὰ ἴδια πράγματα, ἀλλὰ ἡ φαινομενική των ἀπεικόνισις, τὰ φαινόμενα. Ἡ διαφορὰ ἔγκειται εἰς τὸ ὅτι ὁ μὲν Πλάτων ὅπως καὶ ἡ σύγχρονός μας φαινομενολογικὴ φιλοσοφία φρονεῖ ὅτι δυνάμεθα νὰ ἀναχθῶμεν ἀπὸ τὰ φαινόμενα εἰς τὴ ἐνόρασιν τῆς ἀληθῶς ὑφισταμένης πραγματικότητος. Ὁ Κάντιος ὅμως διδάσκει ὅτι ἡ ἀληθὴς οὐσία τῆς πραγματικότητος παραμένει εἰς τὸν ἄνθρωπον ἀπὸ θεωρητικῆς ἀπόψεως ἀπρόσιτος.

Ἡ εἰκὼν τῶν δεσμωτῶν τοῦ σπηλαίου δὲν ἔχει μόνον γνωσιολογικὴν ἀλλὰ καὶ θρησκευτικὴν σημασίαν. Σχετίζεται μὲ τὰς ἰδέας τῶν Πυθαγορείων καὶ τῶν Ὀρφικῶν, οἵτινες ἐχαρακτήριζον τὸ σῶμα καὶ γενικώτερον τὸν σωματικὸν κόσμον ὡς «δεσμωτήριον». Κατὰ μαρτυρίαν τοῦ Νεοπλατωνικοῦ Πορφυρίου, ὁ Ἐμπεδοκλῆς εἰς τὸ ποίημά του «Καθαρμοὶ» ἔκαμνε λόγον περὶ ἑνὸς ἐστεγασμένου σπηλαίου τὸ ὁποῖον ἐχαρακτήριζεν ὡς χῶρον ἀπὸ τὸν ὁποῖον ἀπουσιάζει ἡ χαρὰ «ἄντρον ὑπόστεγον, ἀτερπέα χῶρον». Ὁ Πλωτῖνος (Ἐννεάδ. IV, 8, 1, 1) ἑρμηνεύων τὴν εἰκόνα τοῦ πλατωνικοῦ σπηλαίου γράφει: «καὶ τὸ σπήλαιον αὐτῶι, ὥσπερ Ἐμπεδοκλεῖ τὸ ἄντρον, τόδε τὸ πᾶν δοκεῖ μοι λέγειν, ὅπου γε λύσιν τῶν δεσμῶν καὶ ἄνοδον ἐκ τοῦ σπηλαίου τῆι ψυχῆι φησιν εἶναι τὴν πρὸς τὸ νοητὸν πορείαν» (καὶ τὸ σπήλαιον δι' αὐτὸν (δηλ. τὸν Πλάτωνα), συμβολίζει, νομίζω, τὸν παρόντα κόσμον, ὅπου ἡ ἐλευθέρωσις ἀπὸ τὰ δεσμὰ καὶ ἡ ἄνοδος ἐκ τοῦ σπηλαίου λέγει ὅτι εἶναι διὰ τὴν ψυχὴν ἡ πορεία πρὸς τὸ *νοητόν*).

Αἱ πηγαὶ καὶ αἱ μέθοδοι τῆς γνώσεως. Μὲ ἰδιαιτέραν προσοχὴν πρέπει νὰ ἐξετασθοῦν αἱ σχετικαὶ μὲ τὴν πηγὴν καὶ τὴν μέθοδον τῆς γνώσεως ἔρευναι τοῦ Πλάτωνος. Κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τοὺς σοφιστάς, οἱ ὁποῖοι ἐκήρυττον ὅτι ἡ γνῶσις εἶναι κάτι τὸ ὁποῖον προσλαμβάνεται παθητικῶς ὑπὸ τοῦ μανθάνοντος, ὁ Ἀθηναῖος φιλόσοφος ἐδίδαξεν ὅτι ἡ μάθησις κατακτᾶται δι' ἐνεργητικῆς δραστηριότητος προερχομένης ἐκ τοῦ μανθάνοντος. Προλαμβάνων τὰς περὶ αὐτενεργοῦ δραστηριότητος τοῦ πνεύματος θεωρίας τῶν νεωτέρων φιλοσόφων καὶ παιδαγωγῶν ὁ Πλάτων διετύπωσε τὴν γνώμην ὅτι ἡ μάθησις καὶ αἱ ἐπιστῆμαι γίνονται προσιταὶ διὰ τῆς ἐργασίας τῆς καταβαλλομένης ὑπὸ τῆς διανοήσεως. Εἰς τὴν «Πολιτείαν» 518 Β ἀναγιγνώσκομεν: «Δεῖ δή, ἡμᾶς τοιόνδε νομίσαι περὶ αὐτῶν, τὴν παιδείαν οὐχ οἵαν τινὲς ἐπαγγελλόμενοί φασιν εἶναι τοιαύτην καὶ εἶναι. Φασὶ δὲ που σὐκ ἐνοῦσης ἐν τῆι ψυχῆι ἐπιστήμης σαφεῖς ἐντιθέναι, οἷον τυφλοῖς ὀφθαλμοῖς ὄψιν ἐντιθέντες. Ὁ δὲ γε νῦν λόγος σημαίνει, ταύτην τὴν ἐνοῦσαν ἑκάστου δύναμιν ἐν τῆι ψυχῆι καὶ τὸ ὄργανον ὧι καταμανθάνει ἕκαστος... Οὕτω ξὺν ὅληι τῆι ψυχῆι ἐκ τοῦ γιγνομένου περιακτέον εἶναι, ἕως ἂν εἰς τὸ ὂν καὶ τοῦ ὄντος τὸ φανότατον δυνατὴ γένηται ἀνασχέσθαι θεωμένη· τοῦτο δ' εἶναι φαμὲν τἀγαθόν». (Πρέπει λοιπὸν ἡμεῖς νὰ σχηματίσωμεν περὶ τῶν ζητημάτων αὐτῶν τὴν ἀκόλουθον γνώμην. Ἡ παιδεία δὲν εἶναι ὅπως τὴν παριστάνουν μερικοί, οἱ ὁποῖοι τὴν ἀσκοῦν ὡς ἐπάγγελμα. Λέγουν δηλαδὴ ὅτι αὐτοὶ (δηλ. οἱ ἐπαγγελματίαι σοφισταί) θέτουν μέσα εἰς τὴν ψυχὴν ἐπιστήμην, ἐνῶ προηγουμένως δὲν ὑπῆρχε, ὡσάν νὰ θέτουν εἰς τυφλοὺς ὀφθαλμοὺς ἱκανότητα πρὸς δρασιν. Ἡ συζήτησις ὅμως ἡ ὁποία τώρα ἔχει γίνει, δεικνύει ὅτι πρέπει αὐτὴν τὴν δύναμιν τὴν ὁποίαν ἔχει εἰς τὴν ψυχήν του καὶ τὸ ὄργανον διὰ τοῦ ὁποίου ἕκαστος ἄνθρωπος ἀποκτᾶ σαφῆ γνῶσιν. νὰ τὴν περιστρέψωμεν μαζὶ μὲ ὅλην τὴν ψυχὴν ἀπομακρύνοντες αὐτὴν ἀπὸ τὴν περιοχὴν τῆς γενέσεως, ἕως ὅτου καταστῆ ἱκανὴ νὰ ἀτενίζη τὸ πραγματικῶς ὑφισταμενον ὂν καὶ ἐκ τοῦ ὄντος τούτου τὸ φωτεινότατον τμῆμα. Τὸ τμῆμα δὲ τοῦτο λέγομεν ὅτι εἶναι τὸ ἀγαθόν). Ἐντὸς τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς ὑπάρχει δύναμις καὶ ὄργανον διὰ τοῦ ὁποίου κατακτᾶται ἡ γνῶσις. Ἀλλὰ γεννᾶται τὸ ζήτημα κατά τίνα τρόπον ἐπιτελεῖ τὴν λειτουργίαν του τό ὄργανον τοῦτο.

Ὁ Πλάτων διὰ νὰ ἐξηγήση τὴν λειτουργίαν διὰ τῆς ὁποίας ἡ ἀνθρωπίνη ψυχὴ ἀνακαλύπτει καὶ ἀποκτᾶ τὰς γνώσεις της ἔχει διατυπώσει τὴν περίφημον θεωρίαν τῆς ἀναμνήσεως. Τὴν θεωρίαν ταύτην ἔχει ἀναπτύξει εἰς τρεῖς ἐκ τῶν διαλόγων του, τὸν «Μένωνα» 81 Β, 98 Α, τὸν «Φαίδωνα» 72 Ε—76 D καὶ τὸν «Φαῖδρον» 249 Β κ.ἑ. Τὴν περὶ ἀναμνήσεως θεωρίαν συνδέει ὁ Πλάτων μέ τὴν ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς καὶ τὸν Ἔρωτα. περιβάλλει δὲ ταύτην διὰ μυθικοῦ περιβλήματος. Ἂν ἐρευνήσωμεν ὅμως κάτω ἀπὸ τὸ μυθικὸν περίβλημα, θὰ ἴδωμεν ὅτι ὑποκρύπτονται γονιμώτατοι σκέψεις διαφωτίζουσαι τὸ φαινόμενον τῆς γνώσεως. Τὴν πρώτην σχετικὴν ἔρευναν εὑρίσκομεν εἰς τὸν «Μένωνα» 80 D. Ἐκεῖ ὁ Πλάτων θέτει ὑπὸ συζήτησιν τὸ πρόβλημα τῆς ἐπιστημονικῆς ἐρεύνης καὶ μαθήσεως καὶ ἐρωτᾶ: «Τίνα τρόπον ζητήσεις, τοῦτο ὃ μὴ οἶσθα τὸ παράπαν ὅτι ἐστίν; ποῖον γὰρ ὧν οὐκ οἶσθα προθέμενος ζητήσεις; ἢ εἰ καὶ ὅτι μάλιστα ἐντύχοις αὐτῶι πῶς εἴσηι ὅτι τοῦτο ἔστιν ὃ σὺ οὐκ ἤιδησθαι;» (Πῶς θὰ θέσης ὡς ἀντικείμενον τῆς ἐρεύνης σου τοῦτο τὸ ὁποῖον δὲν γνωρίζεις ἐξ' ὁλοκλήρου τι εἶναι; ποῖον πρᾶγμα ἀπὸ ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα δὲν γνωρίζεις θὰ τὸ θέσης πρὸ τοῦ ἑαυτοῦ σου διὰ νὰ τὸ ἀναζητήσης; ἢ ἐὰν παραδεχθῶμεν ὅτι κατὰ τύχην ἤθελες εὐτυχήσει νὰ τὸ ἀνακαλύψης, κατὰ ποῖον τρόπον θὰ γνωρίσης ὅτι πρόκειται περὶ τοῦ πράγματος, τὸ ὁποῖον σὺ δὲν ἐγνώριζες;). Συμφώνως πρὸς τὸ πνεῦμα τῆς ἐρωτήσεως αὐτῆς, ὁ ἄνθρωπος δὲν δύναται νὰ ἀναζητήση οὔτε ἓν γνωστὸν εἰς αὐτὸν οὔτε ἓν ἄγνωστον πρᾶγμα. Ὅταν γνωρίζη ἓν πρᾶγμα, δὲν ἔχει ἀνάγκην νὰ τὸ ἀναζητήση. Ὅταν πάλιν δὲν τὸ γνωρίζη, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ τὸ ἀναζητῆ, διότι δὲν θὰ γνωρίζη τί νὰ ἀναζητήση. Τοιουτοτρόπως περιερχόμεθα εἰς μίαν δυσχερῆ ἀπορίαν. Διὰ νὰ ἐξέλθωμεν ἀπὸ τὴν ἀπορίαν αὐτήν, μία μόνον διέξοδος ὑπάρχει. Αὕτη συνίσταται εἰς τὸ νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι τὸ ἀντικείμενον τὸ ὁποῖον ζητεῖται νὰ ἀνακαλυφθῆ, δὲν εἶναι οὔτε ἀπολύτως γνωστὸν οὔτε ἀπολύτως ἄγνωστον, ἀλλ' εἶναι ἐν μέρει μὲν γνωστόν, ἐν μέρει δὲ ἄγνωστον. Ἐκ τούτου ἕπεται ὅτι ἀπαραίτητος προϋπόθεσις πάσης ἐπιστημονικῆς ἐρεύνης καὶ μαθήσεως εἶναι ἡ ὕπαρξις μιᾶς προκαταβολικῶς δεδομένης γνωριμίας μὲ τὸ ζητούμενον. Διὰ νὰ ἀναζητήσωμεν κάτι πρέπει νὰ ἔχωμεν μὲ αὐτὸ κάποιαν γνωριμίαν. Τὴν προκαταβολικὴν ταύτην γνωριμίαν, τὴν ὁποίαν ἔχει πᾶς ἄνθρωπος μὲ τὰ ἀντικείμενα τῆς ἐρεύνης καὶ τῆς μαθήσεως τὴν ἐκφράζει ὁ Πλάτων εἰς τὸν «Φαίδωνα» 74 Ε, διὰ τοῦ ὅρου «προειδέναι». Φθάνει οὕτω εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι πρὸ πάσης μαθήσεως προηγεῖται μία προκαταβολικὴ γνωριμία μὲ τὸ ἀντικείμενον τῆς μαθήσεως. Δὲν χρειάζεται διεξοδικὴ ἀνάπτυξις διὰ νὰ γίνη ἀντιληπτόν, ὅτι ὁ Πλάτων κάμνων αὐτὴν τὴν ἀνακάλυψιν, ἔθιξε διὰ πρώτην φορὰν τὸ πρόβλημα τῆς λεγομένης «ἐκ τῶν προτέρων» A PRIORI γνώσεως, τὸ ὁποῖον ἀπασχολεῖ τὴν νεωτέραν φιλοσοφίαν ἀπὸ τῆς ἐποχῆς, κατὰ τὴν ὁποίαν τὸ ἐπανέφερεν εἰς τὴν ἐπικαιρότητα ὁ Κάντιος. Μέχρι πρό τινων ἐτῶν ἡ πλατωνικὴ ἔρευνα ἐθεώρει τὴν περὶ ἀναμνήσεως θεωρίαν ὡς ἁπλοῦν μυθολογικὸν ἐφεύρημα τοῦ Πλάτωνος. Κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη μόνον κατενοήθη τὸ γνωσιολογικὸν αὐτῆς περιεχόμενον. Μετὰ μεγάλης σαφηνείας ἔχει διαπραγματευθῆ τὴν γνωσιολογικὴν σημασίαν τῆς ἀναμνήσεως ὁ Γερμανὸς φιλόσοφος Ν. Χάρτμαν, εἰς εἰδικὴν μελέτην του, ὑπὸ τὸν τίτλον «Τὸ πρόβλημα τῆς ἐκ τῶν προτέρων γνώσεως εἰς τὴν πλατωνικὴν φιλοσοφίαν», ἐκδοθεῖσαν κατὰ τὸ 1935. Εἰς αὐτὴν τονίζει τὸ γεγονὸς ὅτι διὰ τῆς ἐννοίας τῆς ἀναμνήσεως διεμόρφωσεν ὁ Πλάτων μίαν γνωσιολογικὴν θεωρίαν ριζοσπαστικωτέραν ἀπὸ τὴν καντιανήν. Ὅπως ὁ Κάντιος κατεπολέμησε τὸν ἀγγλικὸν ἐμπειρισμὸν καὶ σχετικισμόν, κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ὁ Πλάτων κατενίκησε τὸν σχετικισμόν, τὸν ὁποῖον ἐδίδασκεν ὁ Πρωταγόρας κηρύσσων ὅτι ὁ «ἄνθρωπος εἶναι μέτρον ὅλων τῶν πραγμάτων». Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἀναδεικνύει ὡς ἐπιτυχεστέραν τὴν πλατωνικὴν θεωρίαν, ἐν συγκρίσει μὲ τὴν καντιανήν, εἶναι ὅτι ἡ καντιανὴ θεωρία μένει εἰς τὴν τυπικὴν σφαῖραν τοῦ γνωσιολογικοῦ προβλήματος. Μᾶς παρουσιάζει μόνον μίαν τυπολογικὴν ἐκ τῶν προτέρων γνῶσιν, ἡ ἐγκυρότης τῆς ὁποίας ἐκτείνεται μόνον εἰς τὰ φαινόμενα καὶ οὐχὶ εἰς τὴν οὐσίαν τῆς πραγματικότητος.

Ὁ Πλάτων ἀφορμώμενος ἐκ τῆς διαπιστώσεως ὅτι ἡ προϋπόθεσις πάσης μαθήσεως εἶναι ἡ ἐκ μέρους τοῦ ἀνθρώπου κατοχὴ μιᾶς γνώσεως ἐκ τῶν προτέρων, φθάνει εἰς τὰ ἀκόλουθα συμπεράσματα: 1ον. Ἡ πηγὴ τῆς γνώσεως εὑρίσκεται ἐντὸς τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς. Αὕτη ἔχει εἰς τὴν κατοχήν της ἕνα θησαυρὸν γνώσεων, αἵτινες εὑρίσκονται εἰς αὐτὴν εἰς λανθάνουσαν κατάστασιν. 2ον. Τὸ φαινόμενον τῆς μαθησεως εἶναι ἀνάμνησις. Αὕτη συνίσταται εἰς τὸ ὅτι φέρει ἐκ νέου ἡ ψυχὴ εἰς τὴν κατοχήν της τὰς γνώσεις, αἱ ὁποῖαι καθεύδουν ἐντὸς αὐτῆς εὑρισκόμεναι εἰς λανθάνουσαν κατάστασιν. Διὰ νὰ ἐκφράση αὐτὴν τὴν ἐκ νέου κατάκτησιν τῆς γνώσεως, χρησιμοποιεῖ ὁ Πλάτων τὰς λεκτικὰς ἐκφράσεις «ἀναλαμβάνειν αὐτὸν ἐν ἑαυτῶι ἐπιστήμην», «Μένων» 85 D, (παρνομεν πάλιν ἡμεῖς οἱ ἴδιοι τὴν ἐπιστήμην, ἡ ὁποία ὑπάρχει μέσα εἰς τὸν ἑαυτόν μας), «ὃ καλοῦμεν μανθάνειν οἰκείαν ἐπιστήμην ἀναλαμβάνειν ἂν εἴη», «Φαίδων» 75 Ε, (ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον καλοῦμεν μάθησιν, εἶναι τὸ νὰ ξαναπαίρνωμεν ἐπιστήμην, ἡ ὁποία εἶναι ἰδική μας). 3ον. Ὑπάρχει μέθοδος, διὰ τῆς ὁποίας καθοδηγούμενος οἱοσδήποτε ἄνθρωπος δύναται νὰ ἀνακαλύψη ἐπιστημονικὰς ἀληθείας. Ἡ μέθοδος αὕτη συνίσταται εἰς τὴν χρῆσιν τῆς ἐρωτηματικῆς μεθόδου. Πᾶς ἄνθρωπος εἶναι ἱκανὸς νὰ εὕρη τὴν ἀλήθειαν, ἀρκεῖ μόνον νὰ ἀπευθύνωμεν εἰς αὐτὸν κατ' ὀρθὸν τρόπον ἐρωτήσεις. Ἡ μέθοδος αὕτη καλεῖται ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος γενικώτερον μὲν «διαλεκτική», εἰδικώτερον δὲ «μαιευτική». Τὸ τελευταῖον τοῦτο ὄνομα προσιδιάζει εἰς αὐτήν, διότι παρομοιάζεται ὑπὸ τοῦ Σωκράτους εἰς τὸν «Θεαίτητον» πρὸς τὴν τέχνην τῆς μητρός του Φαιναρέτης, ἡ ὁποία ἤσκει τὸ ἐπάγγελμα τῆς μαίας. Ὅπως ἡ μαῖα βοηθεῖ τὴν ἐπίτοκον γυναῖκα νὰ φέρη εἰς φῶς τὸ νεογνόν, τὸ ὁποῖον κυοφορεῖ, τοιουτοτρόπως καὶ ὁ καθοδηγῶν τὸν νέον εἰς τὴν ἀνεύρεσιν τῆς ἀληθείας,

τὸν βοηθεῖ διὰ νὰ φέρη εἰς φῶς τὴν ἐν τῇ ψυχῇ του ἀφυπνισθεῖσαν ἀλήθειαν.

Ὁ Πλάτων μᾶς προσάγει καὶ πειραματικὴν ἐπαλήθευσιν τοῦ ἰσχυρισμοῦ, ὅστις διετυπώθη εἰς τὴν τρίτην πρότασιν. Πρὸς τοῦτο παριστάνει εἰς τὸν «Μένωνα» 82 Β, τὸν Σωκράτη νὰ θέτη εἰς ἕνα ἀπαίδευτον δοῦλον πρὸς λύσιν τὸ ἀκόλουθον πρόβλημα: Ἔχομεν τὸ τετράγωνον ΑΒΓΔ, τοῦ ὁποίου ἡ πλευρὰ ἔχει μῆκος δύο ποδῶν. Θέλομεν τώρα νὰ κατασκευάσωμεν ἓν

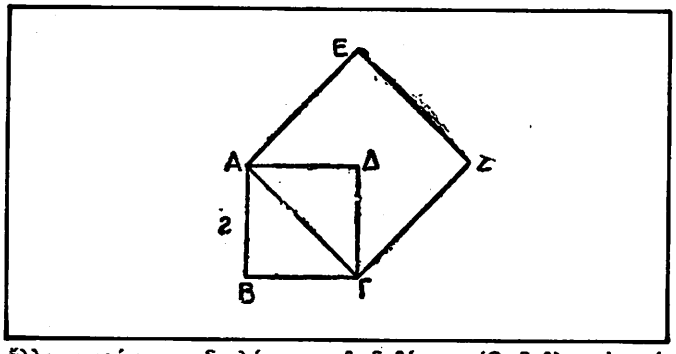

ἄλλο τετράγωνον διπλάσιον τοῦ δοθέντος. Ὁ δοῦλος ἐρωτώμενος πῶς θὰ γίνη ἡ ζητουμένη κατασκευή, λέγει κατ' ἀρχὰς ὅτι τὸ ζητούμενον τετράγωνον πρέπει νὰ ἔχη διπλασίαν κατὰ τὸ μῆκος πλευράν, ἤτοι 4 ποδῶν. Διὰ καταλλήλων ὅμως ἐρωτήσεων, φθάνει εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι τὸ τετράγωνον τοῦ ὁποίου ἡ πλευρὰ εἶναι 4 πόδες, θὰ ἔχη ἐμβαδὸν 16 καὶ θὰ εἶναι τετραπλάσιον τοῦ ζητουμένου. Διὰ νέας σειρᾶς ἐρωτήσεων κατορθώνεται νὰ ἀνακαλύψη ὁ ἀπαίδευτος δοῦλος ὅτι τὸ ζητούμενον διπλάσιον τετράγωνον εἶναι ΑΓΖΕ, τὸ ὁποῖον κατασκευάζεται ἂν ληφθῇ ὡς πλευρά του ἡ διαγώνιος ΑΓ τοῦ δοθέντος ἀρχικῶς ΑΒΓΔ τετραγώνου. «Ἀπὸ τῆς διαμέτρου ἄν, ὡς σὺ φῄς παῖ, γίγνοιτ' ἂν τὸ διπλάσιον χωρίον». «Μένων» 85 Β. (Ἂν ληφθῇ ὡς πλευρὰ ἡ διαγώνιος, δύναται νὰ σχηματισθῇ τετράγωνον μὲ διπλάσιον ἐμβαδόν). Διὰ τοῦ πειράματος τούτου, τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖ τὸ πρῶτον ἐν τῇ εὐρωπαϊκῇ ἐπιστήμῃ ψυχολογικὸν καὶ παιδαγωγικὸν πείραμα, καταδεικνύεται ὅτι ἡ μάθησις εἶναι ἀνεύρεσις γνώσεως, τὴν ὁποίαν κατείχομεν προηγουμένως. Ἐπειδὴ δέ ἡ τοιαύτη τῆς ἐν τῷ ἐσωτερικῷ τῆς ψυχῆς ἐναποκειμένης γνώσεως ἀνακάλυψις ὀνομάζεται ἀνάμνησις, ταυτίζει ὁ Πλάτων τὴν μάθησιν μὲ τὴν ἀνάμνησιν. Τὸ περιγραφὲν πείραμα ἐμφανίζει ἀκόμη καὶ μίαν ἄλλην ἀξιοσημείωτον σπουδαιότητα. Καθιστᾶ φανερὸν ὅτι ἡ μάθησις εἶναι προσιτὴ εἰς πάντα ἄνθρωπον, ὅστις χρησιμοποιεῖ ὀρθῶς τὰς λογικάς του δυνάμεις. Τοιουτοτρόπως ἀφαιρεῖται ἀπὸ τὴν ἐπιστήμην ὁ μυστηριακὸς πέπλος, ὅστις περιέβαλλεν αὐτήν. Ἡ ἐκμάθησις τῆς ἐπιστήμης εἶναι προσιτὴ εἰς πάντα ἄνθρωπον, χωρὶς νὰ χρειάζεται νὰ ἔχη οὗτος προικισθῇ μὲ ἐξαιρετικὰ χαρίσματα, ἀρκεῖ μόνον νὰ τίθενται εἰς ἐνέργειαν αἱ λογικαί του δυνάμεις. Τὴν θεωρίαν τῆς ἀναμνήσεως ἀναπτύσσει περισσότερον διεξοδικῶς ὁ Πλάτων εἰς τὸν «Φαίδωνα», λαμβάνων ὡς παραδείγματα τὰς μαθηματικὰς ἐννοίας. Ὁ ἄνθρωπος εἰς τὴν καθημερινήν του ζωὴν βλέπει διάφορα ἀντικείμενα, τὰ ὁποῖα χαρακτηρίζει ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τοῦ μήκους των ὡς ἴσα. Ἂν ὅμως τὰ ἐξετάση ἐπακριβῶς, θὰ ἴδη ὅτι ταῦτα δὲν παρουσιάζουν μίαν ἀπόλυτον ἰσότητα. Μὲ ὅσην ἀκρίβειαν καὶ ἂν θελήσωμεν νὰ χαράξωμεν δύο ἴσας γραμμάς, δὲν θὰ ἐπιτύχωμεν ὥστε νὰ εἶναι αὐταὶ ἀπολύτως ἴσαι. Θὰ παρουσιάζουν πάντοτε μίαν κατὰ προσέγγισιν ἰσότητα. Ἀλλὰ γεννᾶται τὸ πρόβλημα πῶς δύναται ἡ ἀνθρωπίνη σκέψις νὰ ἀναφέρεται εἰς τὴν ἀπολύτως νοουμένην ἰσότητα, τὴν ὁποίαν οὐδόλως παρέχει εἰς αὐτὴν ἡ αἴσθησις; Εἴμεθα ἠναγκασμένοι συνεπῶς νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ἡ ψυχὴ κατέχει ἀνεξαρτήτως τῆς αἰσθήσεως μίαν προκαταβολικὴν γνῶσιν περὶ τῆς ὑπάρξεως μιᾶς ἀπολύτως νοουμένης ἰσότητος: «Ἀναγκαῖον ἄρα ἡμᾶς προειδέναι τὸ ἴσον πρὸ ἐκείνου τοῦ χρόνου, ὅτε τὸ πρῶτον ἰδόντες τὰ ἴσα ἐνενοήσαμεν ὅτι ὁρέγεται μὲν πάντα ταῦτ' εἶναι οἷον τὸ ἴσον ἔχει δ' ἐνδεεστέρως». «Φαίδων» 74 Ε. (Κατὰ λογικὴν ἀναγκαιότητα πρέπει νὰ γνωρίζωμεν ἐκ τῶν προτέρων τὴν (ἀπόλυτον) ἰσότητα, πρὸ ἐκείνου τοῦ χρόνου, κατὰ τὸν ὁποῖον, ἀφοῦ κατὰ πρῶτον εἴδομεν ἴσα ἀντικείμενα, ἐκάμαμεν τὴν σκέψιν ὅτι τείνουν ὅλα αὐτὰ (τὰ διὰ τῶν αἰσθήσεων διδόμενα ἴσα) νὰ εἶναι ὡσὰν τὴν ἀπόλυτον ἰσότητα, ἀλλὰ δὲν τὸ κατορθώνουν). Ὁμιλεῖ σαφῶς ὁ Πλάτων εἰς τὸ χωρίον τοῦτο περὶ γνώσεως, τὴν ὁποίαν κατέχει ὁ ἄνθρωπος πρὸ πάσης ἐμπειρίας. Εἰς τὴν ἐκ τῶν προτέρων ταύτην γνῶσιν ἀνήκουν ὅλαι αἱ ἔννοιαι, διὰ τῶν ὁποίων καθορίζομεν τὰ ἀντικείμενα, π.χ. ἡ ἔννοια τῆς ἰσότητος, τοῦ καλοῦ, τῆς δικαιοσύνης, τοῦ ἀγαθοῦ. Περὶ τοῦ εἴδους τούτου τῆς γνώσεως κάμνει λόγον καὶ ὁ Κάντιος, χαρακτηρίζων αὐτὸ ὡς «γνῶσιν ἐκ τῶν προτέρων», ἤτοι ὡς γνῶσιν, ἥτις δὲν πηγάζει ἐκ τῆς αἰσθήσεως. Τὸ σύνολον τῶν γνώσεων τούτων, αἵτινες ἀναφέρονται εἰς τὴν μορφὴν ὑπὸ τὴν ὁποίαν ἀντιλαμβανόμεθα τὰ πράγματα, ὀνομάζει ὁ Κάντιος «ὑπερβατικὴν γνῶσιν».

Εἶναι ἐνδεχόμενον ὁ ἀναγνώστης ὁ διατελῶν ὑπὸ τὸ κράτος τῶν ἀντιλήψεων τοῦ ἐμπειρισμοῦ, νὰ ἀμφιβάλη περὶ τῆς ὑπάρξεως τῆς ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Καντίου ὀνομαζομένης ὑπερβατικῆς καὶ ἀπριοριστικῆς γνώσεως. Ἓν ὅμως ἁπλοῦν παράδειγμα δύναται νὰ διαφωτίση τὸ πρᾶγμα. Ἂς ὑποθέσωμεν ὅτι εἷς φοιτητὴς ὅστις ἀγαπᾷ τὴν ἰατρικὴν ἐπιστήμην, ἀκούει μαθήματα τοῦ κλάδου του ἀπὸ τὸν πολὺ ἐμπειρότερόν του καθηγητὴν εἰς τὸ Πανεπιστήμιον. Καίτοι ὁ φοιτητὴς δὲν γνωρίζει τὸ περιεχόμενον τοῦ ἰατρικοῦ κλάδου, τὸ ὁποῖον ἀκούει, ὅμως πολλάκις συμβαίνει νὰ μὴ ἱκανοποιεῖται ἀπὸ τὰς παραδόσεις τοῦ καθηγητοῦ του. Θὰ τὸν ἀκούσωμεν νὰ λέγη: «Ἐγὼ ἔχω μίαν εὐρυτέραν ἀντίληψιν διὰ τὸν κλάδον αὐτόν. Ἐπερίμενα κάτι περισσότερον». Ἐκ τούτου συνάγεται ὅτι εἰς τὸ πνεῦμα τοῦ σπουδαστοῦ ὑπάρχει μία προειδοποίησις περὶ τοῦ ἀντικειμένου, τὸ ὁποῖον ἀκούει καὶ ὅτι πρὸς αὐτὴν τὴν προκαταβολικὴν ἰδέαν συγκρίνει τὰς παραδόσεις τοῦ καθηγητοῦ του. Ὅσον εὐρυτέρα εἶναι ἡ προκαταβολικὴ αὕτη προειδοποίησις, τόσον εὐρύτερον εἶναι τὸ πλαίσιον τῶν προσδοκιῶν καὶ ἀναζητήσεων τοῦ φοιτητοῦ. Ἡ ὕπαρξις λοιπὸν μιᾶς προπορευομένης γνώσεως εἶναι κάτι τὸ ὁποῖον δύναται νὰ διαπιστώση πᾶς ἄνθρωπος στρέφων τὸ βλέμμα του πρὸς τὸν ἐσωτερικόν του κόσμον.

Ὁ Πλάτων τὰς θεμελιώδεις ἀπόψεις, διὰ τῶν ὁποίων συλλαμβάνεται τὸ νόημα τῆς αἰσθητῆς πραγματικότητος ὀνομάζει ὅπως εἴδομεν «ὑποθέσεις», «λόγους» καὶ «ἰδέας». Δὲν θεωρεῖ δὲ ταύτας ὡς πλασματικὰ ἀντικείμενα, πλαττόμενα ὑπὸ τῆς διανοίας, ἀλλ' ὡς ὄντα μὲ ἀληθινὴν πραγματικότητα. Ἀποτελοῦν μίαν ἐνιαίαν οὐσίαν ὅπως μανθάνομεν ἐκ τοῦ «Φαίδωνος» 76 D: «ἔστιν ἃ θρυλοῦμεν ἀεί, καλόν τε καὶ ἀγαθὸν καὶ πᾶσα ἡ τοιαύτη οὐσία, καὶ ἐπὶ ταύτην τὰ ἐκ τῶν αἰσθήσεων πάντα ἀναφέρομεν, ὑπάρχουσαν πρότερον ἀνευρίσκοντες ἡμέτεραν οὖσαν» (ὑπάρχουν αὐτὰ περὶ τῶν ὁποίων ὁμιλοῦμεν πάντοτε τόσον συχνά, τὸ καλὸν καὶ τὸ ἀγαθὸν καὶ ὁλόκληρος ἡ οὐσία τοῦ εἴδους τούτου, καὶ ἀναφέρομεν πάντα ὅσα μᾶς παρέχουν αἱ αἰσθήσεις εἰς ταύτην, τὴν ὁποίαν ἀνευρίσκομεν ὡς ἰδικήν μας ὑπάρχουσαν προηγουμένως). Εἰς τὰς ἰδέας μᾶς ἀνάγει ἡ ἀνάμνησις. Καὶ εἰς τὸν «Μένωνα» καὶ εἰς τὸν «Φαίδωνα» καὶ εἰς τὸν «Φαῖδρον» συνδέεται ἡ ἀνάμνησις μὲ τὴν ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς. Ἐπειδὴ ἡ ψυχὴ δὲν λαμβάνει τὴν κατοχὴν τῆς ἐκ τῶν προτέρων γνώσεως εἰς τὸν ἐπίγειον βίον της, πρέπει νὰ κατέχη ταύτας κατὰ τὸν χρόνον, ὅστις προηγεῖται τῆς εἰς τὸ φθαρτὸν σῶμα δεσμεύσεώς της. Εἰς τὸν «Φαῖδρον» περιγράφεται μὲ λαμπρὸν ὕψος ἡ διατριβὴ τῆς ψυχῆς εἰς τὸν ὑπερουράνιον χῶρον τῶν ἰδεῶν. Αἱ ψυχαὶ εὑρισκόμεναι ἐκεῖ ἀπολαμβάνουν τὴν θέαν τῶν ἰδεῶν. Ὅταν ἐκπέσουν εἰς τὸν σωματικὸν κόσμον, διατηροῦν κάπως τὴν ἀνάμνησιν τῶν ἰδεῶν καὶ ἐπανέρχεται ἡ μνήμη των εἰς αὐτὰς παρακινουμένη ἀπὸ τὰ αἰσθητὰ ὄντα, τὰ ὁποῖα ἀποτελοῦν ἀπομιμήματα καὶ «εἴδωλα» τῶν ἰδεῶν.

Ἐκ τῶν λεχθέντων καταφαίνεται ἤδη σαφῶς ὅτι ὡς πηγὴ τῆς γνώσεως θεωρεῖται ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος ὁ κόσμος τῶν ἰδεῶν. Ἡ λειτουργία διὰ τῆς ὁποίας πραγματοποιεῖται ἡ μάθησις εἶναι ἡ ἀνάμνησις. Μέθοδος δὲ διὰ τῆς ὁποίας τίθεται εἰς ἐνέργειαν ἡ ἀνάμνησις εἶναι ἡ διαλεκτική, ἡ χρησιμοποιοῦσα τὴν ἐρώτησιν καὶ ἀπόκρισιν. Εἰδικώτερον ἡ διαλεκτικὴ ὀνομάζεται, ὅπως ἐσημειώσαμεν εἰς τὰ προηγούμενα, καὶ μαιευτική. Αἱ ἀνακαλύψεις αὐταὶ τοῦ Πλάτωνος ἔχουν καὶ μεγάλην παιδαγωγικὴν σπουδαιότητα. Κατέστη δι' αὐτῶν ὁ εἰσηγητὴς τῆς λεγομένης αὐτενεργοῦ μαθήσεως, κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ μάθησις δὲν παρέχεται ἑτοίμη εἰς τὸν μαθητευόμενον, ἀλλ' ἀποκτᾶται κατόπιν προσπαθείας καταβαλλομένης ἀπὸ τὸν διδασκόμενον. Τὸ ἀνωτέρω μνημονευθὲν ψυχολογικὸν πείραμα, διὰ τοῦ ὁποίου καταδεικνύεται ὅτι εἷς ἀμόρφωτος δοῦλος λύει ἓν γεωμετρικὸν πρόβλημα, ἀναφέρεται ὑπὸ τῶν συγχρόνων μας ὀπαδῶν τοῦ λεγομένου «σχολείου ἐργασίας» ὡς ὑπόδειγμα διδασκαλίας δυναμένης νὰ ἀφυπνίση τὰς εἰς τὸ βάθος τῆς ψυχῆς ὑπαρχούσας πνευματικὰς δυνάμεις.

Ἡ ψυχολογικὴ προπαρασκευὴ τῆς μαθήσεως. Ἀπορία καὶ Ἔρως. Ἐὰν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν τοὺς διαλόγους, τοὺς ὁποίους ἔγραψεν ὁ Πλάτων εἰς τὴν πρώϊμον ἡλικίαν του, θὰ ἴδωμεν ὅτι κατὰ τὴν ἐξέτασιν τῶν διαφόρων ζητημάτων, ὡς ἀφετηρίαι λαμβάνονται μερικαὶ καὶ εἰδικευμέναι περιπτώσεις. Ἐξ αὐτῶν ὁρμωμένη ἡ συζήτησις, προσπαθεῖ νὰ ἀνακαλύψη τὰ γενικὰ γνωρίσματα τοῦ ὑπὸ ἐξέτασιν ἀντικειμένου. Ἡ πορεία αὕτη, τὴν ὁποίαν ἠκολούθει καὶ ὁ Σωκράτης, εἶναι γνωστὴ ὑπὸ τὸ ὄνομα «ἐπαγωγή». Ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ὅμως αἱ ἀναζητήσεις εἰς τοὺς διαλόγους τῆς πρωΐμου ἡλικίας καταλήγουν εἰς ἀρνητικὰ ἀποτελέσματα. Ὁ πρῶτος σταθμός, εἰς τὸν ὁποῖον φθάνουν αἱ ἀναζητήσεις εἶναι γὰ πεισθῇ ὁ συζητητὴς περὶ τῆς ἀγνοίας του ἐν σχέσει μὲ τὸ συζητούμενον θέμα, ἡ ἐπίγνωσις δηλαδὴ τῆς ἀγνοίας. Ἡ διαπίστωσις αὕτη δημιουργεῖ εἰς τὴν ψυχὴν μίαν ἰδιάζουσαν κατάστασιν, τὴν ὁποίαν ὁ Πλάτων ὀνομάζει «ἀπορίαν» καὶ τὴν θεωρεῖ ὡς ἀπαραίτητον προϋπόθεσιν διὰ τὴν ἀναζήτησιν τῆς γνώσεως. Ἡ ὅλη διδακτικὴ ἐπίδρασις τοῦ Σωκράτους ἐπὶ τῶν μαθητῶν του, ὀφείλεται κατὰ τὸν Πλάτωνα, εἰς τὸ γεγονὸς ὅτι ἠδύνατο νὰ γεννᾶ εἰς τὴν ψυχὴν αὐτῶν ἀπορίας. Εἰς τὸν «Μένωνα» 80 Α, περιγράφεται κατὰ τὸν ἀκόλουθον τρόπον ἡ ἐξαιρετικὴ αὕτη ἱκανότης τοῦ Σωκράτους: «Ὦ Σώκρατες, ἤκουον μὲν ἔγωγε πρὶν καὶ συγγενέσθαι σοι ὅτι σὺ οὐδὲν ἄλλο ἢ αὐτός τε ἀπορεῖς καὶ τοὺς ἄλλους ποιεῖς ἀπορεῖν· καὶ νῦν, ὡς γέ μοι δοκεῖς γοητεύεις με καὶ φαρμάττεις καὶ ἀτεχνῶς κατεπάιδεις, ὥστε μεστὸν ἀπορίας γεγονέναι. Καί δοκεῖς μοι παντελῶς ὁμοιότατος εἶναι τό τε εἶδος καὶ τἆλλα ταύτῃ τῇ πλατείαι νάρκῃ τῇ θαλασσίαι. Καὶ γὰρ αὕτη τὸν ἀεὶ πλησιάζοντα καὶ ἁπτόμενον νάρκᾶν ποιεῖ· καὶ σὺ δοκεῖς μοι νῦν ἐμὲ τοιοῦτόν τι πεποιηκέναι, νάρκᾶν. Ἀληθῶς γὰρ ἔγωγε καὶ τὴν ψυχὴν καὶ τὸ σῶμα νάρκῶ, καὶ οὐκ ἔχω ὅ,τι ἀποκρίνωμαί σοι». (Ὦ Σώκρατες, ἤκουον ἐγὼ δέβαια καὶ πρὶν σὲ συναναστραφῶ, ὅτι σὺ δὲν κάμνεις τίποτε ἄλλο παρὰ ὁ ἴδιος ἀπορεῖς καὶ τοὺς ἄλλους κάμνεις νὰ περιπίπτουν εἰς ἀπορίας. Καὶ τώρα, ὅπως μοῦ φαίνεται, μὲ μαγεύεις καὶ ἀσκεῖς τὴν ἐπίδρασιν φαρμάκων ἐπάνω μου καὶ μὲ ἐπηρεάζεις μὲ μα-

γικὰς ἐπωδούς, κατὰ τρόπον ὥστε νὰ γεμίσω ἀπὸ ἀπορίαν. Καὶ μοῦ δίνεις τὴν ἐντύπωσιν ὅτι εἶσαι ὁμοιότατος μὲ τὴν θαλασσίαν νάρκην. Διότι καὶ αὐτὴ ἐκεῖνον, ὅστις κάθε φορὰ τὴν πλησιάζει καὶ ἔρχεται εἰς ἐπαφὴν μὲ αὐτήν, τὸν ρίπτει εἰς νάρκην. Καὶ τώρα μοῦ φαίνεται ὅτι μοῦ ἔχεις κάμει κάτι τοιοῦτον, ἐδημιούργησες δηλαδὴ εἰς τὴν ψυχήν μου μίαν κατάστασιν ναρκώσεως. Διότι ἀληθῶς ἐγὼ αἰσθάνομαι νάρκην καὶ κατὰ τὴν ψυχὴν καὶ κατὰ τὸ σῶμα καὶ δὲν γνωρίζω τί νὰ ἀποκριθῶ). Ἡ οὕτω περιγραφομένη κατάστασις τῆς ἀπορίας, εἶναι προκαταρκτικὴ ψυχολογικὴ κατάστασις ἀπαραίτητος διὰ νὰ καταστοῦν συνειδηταὶ αἱ δυσκολίαι τοῦ προβλήματος καὶ νὰ ἀναζητηθοῦν αἱ κατάλληλοι λύσεις. Ἡ ψυχὴ ὅμως δὲν μένει εἰς τὴν κατάστασιν τῆς ἀπορίας. Ἐξορμᾶ ἐξ αὐτῆς διὰ νὰ ἀντικρύσῃ τὴν ἀληθινὴν τῶν ὄντων οὐσίαν. Ἐκείνη ἡ δύναμις, ἥτις ὠθεῖ πρὸς αὐτήν, πρὸς τὴν τοιαύτην ἐξόρμησιν καὶ ἀνύψωσιν εἶναι ὁ Ἔρως.

Περὶ τοῦ ἐρωτικοῦ φαινομένου ὁμιλεῖ διεξοδικῶς ὁ Πλάτων εἰς δύο ἐκ τῶν ἐξοχωτέρων του διαλόγων, εἰς τὸ «Συμπόσιον» καὶ εἰς τὸν «Φαῖδρον». Δυσκόλως θὰ ἠδύνατό τις νὰ ἀνεύρῃ εἰς τὴν παγκόσμιον πεζογραφίαν ἐφάμιλλα πρὸς τοὺς δύο μνημονευθέντας πλατωνικοὺς διαλόγους πεζογραφήματα. Καὶ τὰ δύο αὐτὰ συγγράμματα δὲν εἶναι ἁπλῶς λόγοι περὶ ἔρωτος. Μᾶλλον δύνανται νὰ χαρακτηρισθοῦν ὡς «λόγοι ἐρωτικοί», ὡς λόγοι δηλαδὴ διὰ τῶν ὁποίων ὁμιλεῖ γνησίως ὁ μέγας τοῦ Ἔρωτος θεός. Ἡ σαφήνεια καὶ ἡ λαμπρότης τῆς ἐκφράσεως συνοδεύεται ἀπὸ ἀδιάπτωτον λυρικὴν καὶ ἐνθουσιώδη πνοὴν ἀνερχομένην πολλάκις εἰς τὰς ἀπροσίτους κορυφὰς μεγαλοφυοῦς ποιητικῆς συνθέσεως. Ἐκ παραλλήλου, μία βαθεῖα διεισδυτικὴ ἀνάλυσις ἀποκαλύπτει διὰ λογικῶν καθορισμῶν καὶ μυθικῶν συμβόλων τὴν οὐσίαν τοῦ ἐρωτικοῦ φαινομένου.

Εἰς τὸ «Συμπόσιον» 200 Β—Ε, καθορίζει ὁ Πλάτων τὸ ἀντικείμενον καὶ τὴν οὐσίαν τοῦ Ἔρωτος. Ἀντικείμενον αὐτοῦ εἶναι κάτι τὸ ὁποῖον δὲν ἔχομεν. Ἐπίσης ἀντικείμενον τοῦ Ἔρωτός μας δύναται νὰ εἶναι μία κατάστασις, εἰς τὴν ὁποίαν δὲν εἴμεθα, ἀλλ' ἐπιθυμοῦμεν νὰ εὑρεθῶμεν. Ποθοῦμεν νὰ ἀποκτήσωμεν ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον δὲν ἔχομεν, καθὼς καὶ νὰ γίνωμεν ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον δὲν εἴμεθα. Ἐπίσης ἀντικείμενον τοῦ ἔρωτός μας δύναται νὰ εἶναι ἡ ἐν τῷ μέλλοντι συνέχεια μιᾶς καταστάσεως, εἰς τὴν ὁποίαν εὑρισκόμεθα τώρα ἢ ἡ μετάπτωσίς μας εἰς μίαν ἀντίθετον κατάστασιν ἀπὸ ἐκείνην, εἰς τὴν ὁποίαν εὑρισκόμεθα ἐπὶ τοῦ παρόντος. Εἰς ὅλας αὐτὰς τὰς περιπτώσεις ὁ Ἔρως ἐμφανίζεται ὡς τάσις, ὡς «ὄρεξις» πρὸς κάτι. Ἀφορμᾶται ἀπὸ μίαν κατάστασιν ἐνδείας καὶ προχωρεῖ εἰς κατάστασιν ἱκανοποιήσεως καὶ πληρώσεως. Διὰ τοῦτο εὑρίσκεται πάντοτε ἐν κινήσει μεταξὺ τῶν δύο τούτων ἀντιθέσεων. Διατελεῖ πάντοτε μεταξὺ ἀτελείας καὶ τελειότητος. Ἕνεκα τούτου, τὸν κατατάσσει ὁ Πλάτων εἰς τὰ «μεταξύ» ὄντα, τὰ τοποθετημένα μεταξὺ τῆς ἀνθρωπίνης ἐλλιποῦς καὶ θείας ὑπάρξεως. Ἐπειδὴ δὲ τὰ ὄντα ταῦτα ὠνόμαζεν ἡ ἀρχαία θρησκεία «δαίμονας», καὶ ὁ Ἔρως χαρακτηρίζεται ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος ὡς «δαίμων» καὶ ὡς υἱὸς τῆς Πενίας καὶ τοῦ Πόρου. Ὁ Ἔρως δὲν εἶναι οὔτε ἀμαθής, οὔτε σοφός, ἀλλ' ἐπιθυμητὴς τῆς σοφίας, καὶ διὰ τοῦτο φιλόσοφος. Δὲν εἶναι οὔτε ὡραῖος οὔτε ἀγαθός, οὔτε κακός, οὔτε ἄσχημος, ἀλλ' εὑρίσκεται εἰς τὸ μεσοδιάστημα μεταξὺ τῶν ἀρετῶν καὶ τῶν ἐλαττωμάτων τούτων. Θεὸς δὲν εἶναι, ἀλλὰ δαίμων ἀποκαθιστῶν τὴν ἐπικοινωνίαν μεταξὺ τῶν θνητῶν ἀνθρώπων καὶ τῶν ἀθανάτων θεῶν «δαιμόνιον ἑρμηνεῦον καὶ διαπορθμεῦον θεοῖς τὰ παρ' ἀνθρώπων καὶ ἀνθρώποις τὰ παρὰ θεῶν, τῶν μὲν τὰς δεήσεις καὶ θυσίας, τῶν δὲ τὰς ἐπιτάξεις καὶ ἀμοιβὰς τῶν θυσιῶν». «Συμπόσιον 202 Ε. «Ἐν μέσωι δὲ ὂν ἀμφοτέρων συμπληροῖ, ὥστε τὸ πᾶν αὐτὸ αὑτῶι ξυνδεδέσθαι... θεὸς δὲ ἀνθρώπωι οὐ μείγνυται, ἀλλὰ διὰ τούτου πᾶσά ἐστιν ἡ ὁμιλία καὶ ἡ διάλεκτος θεοῖς πρὸς ἀνθρώπους, καὶ ἐγρηγόρσι καὶ καθεύδουσι». (Τὸ δαιμόνιον εὑρισκόμενον εἰς τὸ διάμεσον μεταξὺ τῶν δύο κόσμων, συμπληρώνει τὸ κενόν, κατὰ τρόπον ὥστε τὸ σύμπαν νὰ συνδέεται μὲ τὸν ἑαυτόν του δι' ἑνὸς ἰδικοῦ του δεσμοῦ. Ὁ θεὸς δὲν ἔχει ἐπικοινωνίαν μὲ τὸν ἄνθρωπον, ἀλλὰ διὰ μέσου τοῦ δαιμονίου πραγματοποιεῖται ἡ ὅλη μεταξὺ θεῶν καὶ ἀνθρώπων ἐπικοινωνία καὶ κατὰ τὴν ἐγρήγορσιν καὶ κατὰ τὸν ὕπνον). Διὰ τῶν λόγων τούτων ὁ Πλάτων κάμνει ἐκτὸς τῶν ἄλλων καὶ σαφῆ ὑπαινιγμὸν ἀναφερόμενον εἰς τὴν μυστικὴν ἐκείνην φωνήν, τὴν ὁποίαν ἤκουεν ὁ Σωκράτης καὶ τὴν ἐχαρακτήριζεν ὡς «δαιμόνιον σημεῖον», ὡς προσταγὴν δηλαδὴ προερχομένην ἀπὸ τὸν κόσμον τῶν θεῶν καὶ ἀνακοινουμένην εἰς αὐτὸν ἀπὸ μίαν μεσάζουσαν μεταξὺ θείου καὶ ἀνθρωπίνου κόσμου ὀντότητα, τὸ δαιμόνιον. Κατά τινα τρόπον ὡς προσωποποίησις τοῦ Ἔρωτος ἐμφανίζεται ὁ Σωκράτης, ὅστις περιγράφεται ὡς «δαιμόνιος» ἀνήρ, ὡς «δεινὸς τὰ ἐρωτικά», ὡς ἐμπνέων ἔρωτα πρὸς τὴν προσωπικότητά του καὶ ὡς διεγείρων ἀκατανίκητον ὄρεξιν, διὰ τὴν κατάκτησιν τῆς σοφίας καὶ τῆς ἀρετῆς. Διὰ τῆς ἐρωτικῆς ἐπιδράσεώς του κατώρθωσε νὰ συγκεντρώνῃ γύρω του ἕνα μέγαν κύκλον νέων ἀνθρώπων συνδεομένων διὰ δεσμῶν φιλίας, θεμελιουμένης εἰς τὴν ἀγάπην πρὸς τὸ πρόσωπον τοῦ διδασκάλου καὶ εἰς τὴν διαρκῆ ἐκζήτησιν τῆς μαθήσεως καὶ τῆς ἀρετῆς.

Ἡ ἀνάλυσις τοῦ ἐρωτικοῦ φαινομένου παρουσιάζει τὸν Ἔρωτα ὡς ἐπιθυμίαν, ἥτις ἔχει ὡς ἐπιδίωξίν της τὴν διαρκῆ κατοχὴν τοῦ ἀγαθοῦ: «Ἔστιν ἄρα ξυλλήβδην ὁ ἔρως τοῦ τὸ ἀγαθὸν αὐτῶι εἶναι ἀεί». (Ἡ ἐπιδίωξις τοῦ Ἔρωτος γενικῶς εἶναι ἡ ὑπ' αὐτοῦ διαρκὴς κατοχὴ τοῦ ἀγαθοῦ). «Συμπόσιον» 206 Α. Ὁ γενικὸς ὅμως οὗτος ὁρισμὸς πρέπει νὰ γίνῃ περισσότερον συγκεκριμένος. Τίθεται τὸ ἐρώτημα ποία εἶναι ἡ ὑπὸ τοῦ Ἔρωτος προκαλουμένη ἐπίδρασις ἐπὶ τῆς θνητῆς φύσεως. Εἰς τὴν ἐρώτησιν ταύτην δίδεται διὰ τοῦ στόματος τῆς μαντικῆς Διοτίμας, ἥτις εἰς τὸ «Συμπόσιον» παριστάνεται ὡς εἰσάγουσα εἰς τὰ ἐρωτικὰ μυστήρια τὸν Σωκράτη, ἡ ἀπάντησις ὅτι τὸ ἔργον τοῦ Ἔρωτος εἶναι «τόκος ἐν καλῶι καὶ κατὰ τὸ σῶμα καὶ κατὰ τὴν ψυχήν» (τὸ νὰ συντελεσθῇ μία κυοφορία καὶ γέννησις ἐντὸς ἑνὸς ὡραίου σωματικοῦ καὶ ψυχικοῦ περιβάλλοντος). Διὰ τοῦ δοθέντος ὁρισμοῦ ἐξαίρεται ἡ δημιουργικὴ ἐπενέργεια τοῦ Ἔρωτος, ὅστις ἐμφανίζεται ὡς δύναμις, ἥτις ὠθεῖ εἰς σωματικὴν καὶ ψυχικὴν κυοφορίαν, διαιωνίζουσαν τὴν θνητὴν φύσιν. Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο καθίσταται ὀφθαλμοφανὴς ἡ συνάφεια τοῦ Ἔρωτος μὲ τὴν μαιευτικὴν μέθοδον τοῦ Σωκράτους. Ὅπως ἐσημειώθη εἰς τὰ προηγούμενα, ὁ Σωκράτης περιώριζε τὴν ἐπὶ τῶν μαθητῶν του ἐπίδρασιν εἰς τὴν ὑποβοήθησιν τῆς εἰς τὴν ψυχήν των κυοφορίας τῆς γνώσεως. Ὁ Ἔρως, τὸν ὁποῖον ἐνέπνευσεν εἰς τοὺς μαθητάς του ἐγίνετο αἰτία νὰ δημιουργῆται ἐντὸς τῆς ψυχῆς των ἡ μάθησις τῆς ἐννοίας τῆς κυοφορίας (τόκου) τῆς πραγματοποιουμένης εἰς τὴν περιοχὴν τῶν ὡραίων σωμάτων καὶ τῶν ψυχῶν, καταλήγει εἰς τὸ αὐτὸ ἀποτέλεσμα. Ἡ ἐπενέργεια τοῦ Ἔρωτος, ὡς δημιουργικῆς ἐκδηλώσεως, διέρχεται διὰ τῶν ἀκολούθων ἑπτὰ σταδίων:

1ον. Ἔρως τῶν ὡραίων σωμάτων.
2ον. Ἔρως τῶν ὡραίων ψυχῶν.
3ον. Ἔρως τῆς εἰς τὰ σώματα ἐμφανιζομένης ἰδέας τοῦ καλοῦ.
4ον. Ἔρως τῆς εἰς τὴν ψυχὴν ἐμφανιζομένης ἰδέας τοῦ καλοῦ.
5ον. Ἔρως τῆς εἰς τὸν πρακτικὸν ἠθικὸν βίον ἐμφανιζομένης ἰδέας τοῦ καλοῦ.
6ον. Ἔρως τῆς εἰς ἐπιστήμας ἐμφανιζομένης ἰδέας τοῦ καλοῦ.
7ον. Ἔρως τῆς ἰδέας τοῦ καλοῦ εἰς τὴν ἀπόλυτον καθαρότητά της.

Εἰς τὰς δύο πρώτας βαθμίδας ὁ ὑπὸ τοῦ Ἔρωτος κατεχόμενος δὲν δύναται νὰ διαχωρίσῃ τὴν ὕλην, ἥτις εἶναι φορεὺς τῆς ἰδέας τοῦ καλοῦ ἀπὸ τὴν ἀφηρημένην παράστασιν αὐτοῦ. Εἰς τὴν τρίτην βαθμίδα ἀνέρχεται εἰς τὴν ἀφηρημένην θεώρησιν καὶ ἀντικρύζει γενικῶς τὴν ἐπὶ πάντων τῶν σωμάτων ἐμφανιζομένην ὡραιότητα. Εἰς τὴν τετάρτην βαθμίδα ἀνέρχεται εἰς τὴν ἐπόπτευσιν τῆς ὡραιότητος τοῦ ψυχικοῦ κόσμου. Εἰς τὴν πέμπτην γίνεται ὁρατὴ ἡ ἠθικὴ ὡραιότης, εἰς τὴν ἕκτην ἡ ὡραιότης τοῦ νοητοῦ κάλλους. Μὲ τὴν ἀνάβασιν εἰς τὴν ἑβδόμην ἐπιτελεῖται ἡ ἐπόπτευσις τῆς καθαρᾶς ἰδέας τοῦ καλοῦ. Ἡ ἐπόπτευσις τῆς καθαρᾶς ἰδέας τοῦ καλοῦ χαρακτηρίζεται ὡς μάθημα «οὐκ ἄλλου ἢ αὐτοῦ ἐκείνου καλοῦ». «Συμπόσιον» 211 Β C. Γεννᾶται ἤδη ἡ ἀπορία τί ὑπάρχει πέραν τῆς ἰδέας τοῦ καλοῦ. Ὁ Πλάτων εἰς τὸ «Συμπόσιον» οὐδὲν ἠθέλησε νὰ μᾶς εἴπῃ ἐν σχέσει μὲ τὸ ζήτημα τοῦτο. Ὁ Πλωτῖνος ἑρμηνεύων τοὺς λόγους τοῦ Πλάτωνος εἰς τὴν πραγματείαν του «Περὶ τοῦ καλοῦ» Ἐνν. 1, 6, 9, γράφει τὰ ἀκόλουθα: «Ἤξει γὰρ πρῶτον ἀναβαίνων ἐπὶ τὸν νοῦν κἀκεῖ εἰσόψεται καλὰ τὰ εἴδη καὶ φήσει τὸ κάλλος τοῦτο εἶναι τὰς ἰδέας· πάντα γὰρ ταύταις καλά, τοῖς νοῦ γεννήμασι καὶ οὐσίαι. Τὸ δὲ ἐπέκεινα τούτου τὴν τοῦ ἀγαθοῦ λεγομένην φύσιν προβεβλημένον τὸ καλὸν πρὸ ἑαυτῆς ἔχουσαν». (Διότι ἐκεῖνος ὅστις ἀναβαίνει τὰς βαθμίδας τῆς ὡραιότητος, θὰ φθάσῃ πρῶτον εἰς τὴν περιοχὴν τῆς νοήσεως καὶ ἐκεῖ θὰ ἴδῃ ὅτι ὅλαι αἱ ἰδέαι εἶναι ὡραῖαι καὶ θὰ εἴπῃ ὅτι τὸ κάλλος αὐτὸ τὸ ἀποτελοῦν αἱ ἰδέαι. Διότι ἕνεκα αὐτῶν, αἱ ὁποῖαι εἶναι γεννήματα καὶ ὀντότης τῆς νοήσεως ὑπάρχουν ὅλαι αἱ ὡραιότητες. Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ὑπάρχει πέραν τῶν ἰδεῶν, εἶναι ἡ λεγομένη φύσις τοῦ ἀγαθοῦ, ἡ ὁποία ἔχει ἐμπρὸς ἀπὸ τὸν ἑαυτόν της ὡς προκάλυμμα τὴν ὡραιότητα). Ἡ ἑρμηνεία τοῦ Πλωτίνου μᾶς διδάσκει ὅτι ἡ ἰδέα τοῦ καλοῦ, ἥτις ἀποτελεῖ κατὰ τὸ «Συμπόσιον» τὸν στόχον τῆς ἐρωτικῆς μυήσεως, μᾶς μεταφέρει εἰς τὸν νοητὸν κόσμον τῶν ἰδεῶν καὶ μᾶς τοποθετεῖ ἔμπροσθεν ἀπὸ τὴν ἰδέαν τοῦ ἀγαθοῦ. Κατὰ συνέπειαν ἡ ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ Ἔρωτος πραγματοποιουμένη κίνησις τῆς ψυχῆς εἶναι ἀνύψωσις εἰς τὸν ἰδεώδη κόσμον καὶ ἐνατένισις τῆς ἰδέας τοῦ ἀγαθοῦ. Ἀκριβῶς πρὸς τὴν κατεύθυνσιν ταύτην προωθεῖ τὴν ψυχὴν καὶ ἡ ἀνάμνησις. Διὰ τοῦ ἐρωτικοῦ διώματος ἀπελευθερώνεται ἡ ψυχὴ ἀπὸ τὴν δέσμευσίν της εἰς τὸν ἐπίγειον κόσμον καὶ ὑψώνεται εἰς τὴν σφαῖραν τοῦ νοητοῦ κόσμου μέχρι τῶν προθύρων τῆς ἰδέας τοῦ ἀγαθοῦ.

Τὴν συνάφειαν τοῦ ἔρωτος πρὸς τὸ φαινόμενον τῆς γνώσεως ἀποδεικνύει ὁ Πλάτων ἐπικαλούμενος καὶ τὰ ἐκ τῆς μαντικῆς καὶ ποιητικῆς ἐμπνεύσεως προερχόμενα ἀποτελέσματα. Ἡ ὑπὸ τοῦ ἔρωτος προκαλουμένη συναισθηματικὴ διέγερσις χαρακτηρίζεται ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος ὡς «μανία» καὶ παραλληλίζεται πρὸς τὴν μανίαν τὴν καταλαμβάνουσαν τὴν ψυχὴν τῶν μάντεων καὶ τῶν ποιητῶν. Ἡ μανία ἡ καταλαμβάνουσα τὰς ψυχὰς τῶν μάντεων καὶ τῶν ποιητῶν, παρέχει τὴν δύναμιν εἰς μὲν τοὺς πρώτους νὰ ἀποκαλύπτουν τὸ μέλλον, εἰς δὲ τοὺς δευτέρους νὰ δημιουργοῦν γνησίας ποιητικῆς ἐμπνεύσεως ἔργα, ἀσκοῦντα παιδευτικὴν ἐπίδρασιν ἐπὶ τῶν ἀνθρωπίνων γενεῶν. Συνεπῶς καὶ ἡ προσομοιάζουσα πρὸς τὴν μαντικὴν καὶ ποιητικὴν ἐρωτικὴ μανία, εἶναι δῶρον προερχόμενον ἐκ τῶν θεῶν πρὸς εὐτυχίαν τῶν ἀνθρώπων: «ὁ ἔρως τῶι ἐρῶντι καὶ ἐρωμένωι ἐκ θεῶν ἐπιπέμπεται... ἐπ' εὐτυχίαι τῆι μεγίστηι» «Φαῖδρος» 245 Β.

Διὰ λαμπρῶν μυθολογικῶν εἰκόνων περιγράφεται εἰς τὸν «Φαῖδρον» ἡ σχέσις τοῦ ἐρωτικοῦ διώματος πρὸς τὸ γνωσιολογικὸν φαινόμενον τῆς ἀναμνήσεως. Εἰδικώτερον δὲ παρέχεται ἡ ἐξήγησις τῆς βάσεως, ἐπὶ τῆς ὁποίας θεμελιώνεται ἡ μεταξὺ δύο προσώπων ἐρωτικὴ φιλία. Κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς προϋπάρξεώς των αἱ ψυχαὶ εἰς τὸν ὑπερουράνιον τόπον εἶχον ἐνταχθῆ, λέγει ὁ Πλάτων, εἰς τὴν χορείαν τῶν ὁλυμπίων θεῶν. Πρῶτος μεταξὺ τῶν θεῶν παριστάνεται ἐλαύνων τὸ πτερωτὸν ἅρμα ὁ Ζεύς, ὀπίσω του δὲ πορεύονται οἱ λοιποὶ θεοὶ ἀκολου-

θούμενοι ἀπὸ τοὺς δαίμονας καὶ ἀπειράριθμον πλῆθος ψυχῶν. Οἱ θεοὶ ὁδηγοῦν σταθερῶς τὸ ἅρμα των ἐπάνω εἰς τὴν οὐρανίαν σφαῖραν καὶ ἀπολαμβάνουν τὸ θέαμα τοῦ κόσμου τῶν ἰδεῶν, αἵτινες εὑρίσκονται εἰς τὴν ὑπερουράνιον περιοχήν. Ἀλλ' αἱ ἀνθρώπιναι ψυχαὶ μετὰ κόπου τοὺς ἀκολουθοῦν, ἐντασσόμεναι εἰς τὴν συνοδείαν ἑκάστου τῶν θεῶν. Ὅσαι δὲ ἐξ αὐτῶν δὲν ἔχουν τὴν δύναμιν νὰ φθάσουν ἐκεῖ ὅπου ὁδηγοῦν αὐτὰς οἱ θεοί, καταπίπτουν εἰς τὸν κόσμον τῆς γενέσεως καὶ εἰσέρχονται εἰς φθαρτὰ σώματα. Διατηροῦν ὅμως καὶ κατὰ τὴν ἐνσωμάτωσίν των τὴν μνήμην τῶν θεαμάτων, τὰ ὁποῖα εἶχον ἴδει, ὅταν ἀπετέλουν τὴν εἰς τοὺς οὐρανοὺς ἀκολουθίαν τῶν θεῶν. Ὅταν εἰς τὸν γήινον κόσμον ἴδουν ὁμοιώματα τῶν ἰδεῶν ἐκείνων, πρὸς τὰς ὁποίας τὰς εἶχε ὁδηγήσει ὁ προστάτης των θεός, καταλαμβάνονται καὶ πάλιν ἀπὸ τὴν ἐπιθυμίαν νὰ ὑψωθοῦν ἐκ νέου πρὸς τὴν σφαῖραν τῆς γνωστῆς εἰς αὐτοὺς ἰδέας. Εἰς τὴν προσπάθειάν των αὐτὴν εὑρίσκουν συντρόφους των καὶ ὅλους ἐκείνους, τῶν ὁποίων αἱ ψυχαὶ εἶχον ἐνταχθῆ εἰς τὴν χορείαν τοῦ αὐτοῦ θεοῦ. Ἐπὶ τῇ βάσει τῆς μνήμης τῶν οὐρανίων θεαμάτων ἐκλέγει ἕκαστος τὸν φίλον μετὰ τοῦ ὁποίου συζῇ καὶ συμπορεύεται πρὸς τὸν ἰδεώδη κόσμον, ὑπὸ τὴν καθοδήγησιν τοῦ προστάτου θεοῦ. Ἡ ἐπιλογὴ τοῦ προσώπου πρὸς τὸ ὁποῖον ἀναφέρεται ὁ ἔρως, γίνεται ἀναλόγως τῶν κοινῶν ἰδεωδῶν ἐπιδιώξεων. «Οἱ μὲν οὖν Διὸς Διΐον τινα εἶναι ζητοῦσι τὴν ψυχὴν τὸν ὑφ' αὐτῶν ἐρώμενον· σκοποῦσιν οὖν εἰ φιλόσοφός τε καὶ ἡγεμονικὸς τὴν φύσιν, καί, ὅταν αὐτὸν εὑρόντες ἐρασθῶσι, πᾶν ποιοῦσιν ὅπως τοιοῦτος ἔσται... ἰχνεύοντες δέ, παρ' αὐτῶν ἀνευρίσκειν τὴν τοῦ σφετέρου θεοῦ φύσιν εὐπροῦσι, διὰ τὸ συντόνως ἠναγκάσθαι πρὸς τὸν θεὸν βλέπειν· καὶ ἐφαπτόμενοι αὐτοῦ τῇ μνήμῃ, ἐνθουσιῶντες ἐξ ἐκείνου λαμβάνουσι τὰ ἤθη καὶ τὰ ἐπιτηδεύματα, καθ' ὅσον δυνατὸν θεοῦ ἀνθρώπωι μετασχεῖν». «Φαῖδρον» 252 D. ('Εκείνων τῶν ὁποίων αἱ ψυχαὶ κατὰ τὴν προϋπαρξίν των εἶχον ἀκολουθήσει τὴν συνοδείαν τοῦ Διὸς ἀναζητοῦν ὁ ὑπ' αὐτῶν ἀγαπώμενος νὰ εἶναι ὡς πρὸς τὴν ψυχὴν ὅμοιος μὲ τὸν Δία... Κατὰ δὲ τὴν ἀναζήτησίν των αὐτὴν ἐπιτυγχάνουν νὰ ἀνευρίσκουν, ὁρμώμενοι ἀπὸ τὴν ἰδικήν των προσωπικότητα, τὴν φύσιν τοῦ ἰδικοῦ των (προστάτου) θεοῦ, ἐπειδὴ ἔντονος ἀναγκασμὸς τοὺς ἔχει ἀναγκάσει νὰ στρέφουν τὰ βλέμματά των πρὸς τὸν θεὸν αὐτόν. Καὶ ἐρχόμενοι εἰς ἐπαφὴν πρὸς αὐτὸν διὰ τῆς μνήμης, λαμβάνουν ἀπὸ ἐκεῖνον τὰς ἠθικὰς συνηθείας καὶ τοὺς τρόπους τῆς ζωῆς, εἰς τὸν βαθμὸν εἰς τὸν ὁποῖον εἶναι δυνατὸν ὁ ἄνθρωπος νὰ γίνῃ μέτοχος τῆς θείας φύσεως). 'Εκ τοῦ ἑρμηνευθέντος χωρίου, εἰς τὸ ὁποῖον ἐνυπολανθάνει ὑπαινιγμὸς εἰς τὴν φιλίαν τοῦ Πλάτωνος πρὸς τὸν Δίωνα, συνάγεται ὅτι διὰ νὰ ὑπάρξῃ ἔρως μεταξὺ δύο προσώπων, ἀπαιτεῖται νὰ ὑπάρχῃ εἷς «προέρως». Εἶναι ἀπαραίτητον νὰ συναντηθοῦν τὰ συνδεόμενα δι' ἔρωτος πρόσωπα εἰς μίαν κοινὴν προτίμησιν, εἰς ἓν κοινὸν ἰδεῶδες. Ἡ ἀνάμνησις μιᾶς ἰδέας, ἡ προσήλωσις εἰς μίαν ἀπὸ κοινοῦ ἀναγνωριζομένην ἀξίαν, ὅπως λέγουν οἱ ὀπαδοὶ τῆς συγχρόνου μας ἀξιολογικῆς φιλοσοφίας, ἀποτελεῖ ἀπαραίτητον προϋπόθεσιν τοῦ ἐρωτικοῦ δεσμοῦ, καὶ ἀπαρασάλευτον θεμέλιον, ἐπὶ τοῦ ὁποίου δύναται νὰ στερεωθῇ ἡ ἀληθὴς φιλία.

Διὰ τῶν ἀνωτέρω ἐκτεθέντων κατέστη ἐμφανὴς ἡ μεταξὺ τοῦ ἔρωτος καὶ ἀναμνήσεως συνάφεια. Κατεδείχθη προσέτι ἡ πνευματικὴ φύσις τοῦ πλατωνικοῦ ἔρωτος, ἡ σημασία του ὡς παιδευτικοῦ μέσου καὶ ὡς συνδετικοῦ δεσμοῦ τῆς πολιτικῆς κοινότητος. Ὁ ἔρως δὲν εἶναι ἐνστικτώδης ὁρμή, ἀλλὰ πνευματικὸν ἐνέργημα, τὸ ὁποῖον ἀποκαλύπτει ἐνώπιόν μας τὸν ἀπέραντον ὁρίζοντα τῆς ἰδεώδους ὑπάρξεως. Ὁ ἔρως εἶναι ὁδηγός, ὅστις ἀνοίγει τὸν δρόμον πρὸς τὴν γνῶσιν, τὴν σοφίαν καὶ τὴν ἀρετήν. Ἡ ἱκανότης νὰ ἴδωμεν συνοπτικῶς τὴν πραγματικότητα θεμελιοῦται ἐπὶ τῆς ἐρωτικῆς μας σχέσεως πρὸς τὴν ἰδεώδη ὕπαρξιν. Ἡ πλατωνικὴ γνωσιολογία δὲν δύναται νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς ψυχρὸς καὶ ἀσυγκίνητος ὀρθολογισμός. Ἐγκλείει εἰς τοὺς κόλπους της τὸν ἰσχυρὸν συναισθηματικὸν τόνον, τὸν ὁποῖον μόνον ὁ ἔρως δύναται νὰ διεγείρῃ. Γνῶσις καὶ ἔρως διὰ τὸν Πλάτωνα βαίνουν ἐκ παραλλήλου καὶ ἀλληλοβοηθοῦνται. Ἡ μνήμη, ἥτις διασώζει τὴν γνῶσιν συντηρεῖται διὰ τῆς ἐρωτικῆς μας σχέσεως πρὸς τὰ ἀντικείμενα, εἰς τὰ ὁποῖα ἀναφέρεται ἡ ἀνάμνησις. Τὸν σύνδεσμον γνώσεως καὶ ἔρωτος ἔχει ἀναγνωρίσει καὶ ὁ μέγας Γερμανὸς ποιητὴς Γκαῖτε. «Δύναται κανεὶς νὰ μάθῃ», λέγει ὁ Γερμανὸς ποιητὴς «μόνον ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἀγαπᾷ». Ὅσον βαθυτέρα καὶ τελειοτέρα καθίσταται ἡ γνῶσις, τόσον ἰσχυρότερος, ἐντονώτερος καὶ ζωηρότερος γίνεται ὁ ἔρως καὶ τὸ πρὸς αὐτὴν πάθος... Ἡ ἀνεπάρκεια τῆς λογικῆς κριτικῆς δυνάμεως τῶν ἀνθρώπων προέρχεται ἀπὸ ἔλλειψιν ἀγάπης, διότι ἡ (μὴ συνοδευομένη ἀπὸ ἀγάπην) σκέψις ἔχει ὡς θεμέλιόν της τὸ μηδέν». Ὁ Πλάτων παριστᾷ τὸν Σωκράτη ὡς πρότυπον «δαιμονίου ἐρωτικοῦ ἀνδρός», ὅστις δὲν σταματᾷ εἰς τὴν ἀναγνώρισιν καὶ ὁμολογίαν τῆς ἀγνοίας, ἀλλὰ τὴν ὑπερβαίνει διὰ τῆς ἐρωτικῆς στροφῆς πρὸς τὴν ἰδέαν. Ὁ ἔρως εἶναι ἡ νοσταλγία τῆς ψυχῆς, ἥτις παρορμᾷ αὐτὴν νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὴν «ἀρχαίαν φύσιν». Αἰσθάνεται ὅτι ἓν τμῆμα της ἔχει συγγένειαν μὲ τὸν θεῖον κόσμον τῶν ἰδεῶν καὶ ἐπιζητεῖ νὰ ἐπανέλθῃ καὶ πάλιν εἰς τὸν «ὑπερουράνιον τόπον», ὅπου διατρίβουν οἱ θεοί, ἐκ τοῦ ὁποίου ἔχει ἐκπέσει. Τὸ ἐρωτικὸν βίωμα λαμβάνει διὰ τὴν ψυχὴν τὸν χαρακτῆρα τῆς προσπαθείας πρὸς ἀνανέωσιν τῆς συνεπαφῆς πρὸς τὸν συγγενῆ θεῖον ἰδεώδη κόσμον. Ἡ διὰ τῶν ἐρωτικῶν βαθμίδων ἀνάβασις τῆς ψυχῆς, τὴν ὁποίαν ἐξιστορεῖ ὁ Πλάτων εἰς τὸ «Συμπόσιον», ἀποτελεῖ πορείαν πρὸς τὸ ἀγαθὸν καὶ τὸ θεῖον. Ὁ ἔρως οὕτω λαμβάνει κοσμογονικὸν καὶ θρησκευτικὸν χαρακτῆρα. Ἐμφανίζεται ὡς ὄρεξις ὀντοποιήσεως. Ἡ ψυχὴ ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ ἔρωτος «τοῦ ὄντος ἐπορέγεται» (τείνει νὰ εὑρεθῇ εἰς τοὺς κόλπους τῆς ὑπάρξεως).

Ἡ περὶ ἀληθείας διδασκαλία τοῦ Πλάτωνος. Μεταξὺ τῶν προβλημάτων τῆς γνωσιολογίας θεμελιώδη σημασίαν ἐνέχει τὸ ζήτημα τοῦ καθορισμοῦ τῆς ἐννοίας τῆς ἀληθείας. Ἡ ἀλήθεια θεωρεῖται ὡς χαρακτηριστικὸν γνώρισμα πάσης ἀξίας τοῦ ὀνόματος τῆς γνώσεως. Μία γνῶσις, ἥτις δὲν δύναται νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς ἀληθής, δὲν εἶναι ἀξία κατὰ κοινὴν ὁμολογίαν, νὰ ὀνομασθῇ γνῶσις. Ὅθεν διὰ νὰ κατανοήσωμεν τὴν πλατωνικὴν γνωσιοθεωρίαν, πρέπει νὰ ἐξακριβώσωμεν κατὰ ποῖον τρόπον νοεῖ ὁ Πλάτων τὴν ἀλήθειαν. Ὁ ὅρος ἀλήθεια εἶναι ἐν χρήσει, ὡς λεκτικὴ ἔκφρασις ἤδη εἰς τὸν Ὅμηρον. Τὸ ἐννοιολογικὸν περιεχόμενόν της εἶναι ἀρνητικόν. Ἀλήθεια εἶναι ἡ ἀπουσία λήθης, τὸ μὴ λανθάνειν. Ἂς λάβωμεν μίαν πρότασιν, εἰς τὴν ὁποίαν γίνεται χρῆσις τοῦ ρήματος τούτου, διὰ νὰ κατανοήσωμεν τὴν σημασίαν του. Ὁ Ὅμηρος λέγει περὶ τοῦ 'Οδυσσέως: «πάντας ἐλάνθανε δάκρυα λείβων» (ἔχυνε δάκρυα χωρὶς νὰ τὸν ἀντιλαμβάνεται κανείς). Τὸ «λανθάνειν» δηλοῖ, ὅτι συντελεῖται μία πρᾶξις, ὅτι ὑπάρχει ἕνα πρᾶγμα, χωρὶς νὰ γίνεται ἀντιληπτόν. Σημαίνει τὴν συγκάλυψιν καὶ ἀπόκρυψιν ἑνὸς πράγματος, ἢ μιᾶς ἐνεργείας. Ὁ Ἡράκλειτος εἰς τὸ 123 ἀπόσπασμά του γράφει: «φύσις κρύπτεσθαι φιλεῖ», ἡ φύσις, δηλαδὴ τὸ σύνολον τῶν ὄντων ἔχει τὴν τάσιν νὰ ἀποκρύπτῃ τὸν ἑαυτόν της. Ἡ λέξις ἀλήθεια, θέλει νὰ δηλώσῃ κάτι τὸ ἀντίθετον. Ἀλήθεια εἶναι ἡ ἐξουδετέρωσις πάσης ἀποκρύψεως μιᾶς ὁλοκλήρου φανέρωσις καὶ ἀποκάλυψις τῆς ὑπάρξεως μιᾶς ἐνεργείας ἢ ἑνὸς πράγματος. Χρησιμοποιουμένη ἡ λέξις αὕτη ὡς χαρακτηριστικὸν τοῦ ἀνθρωπίνου λόγου σημαίνει, ὅτι ὁ ἀληθὴς λόγος δὲν παρασιωπᾷ καὶ δὲν ἀποκρύπτει τίποτε, δὲν διαστρέφει τὰ πράγματα, ἀλλὰ τὰ παριστάνει ὅπως εἶναι. Αὕτη εἶναι ἡ μία σημασία τῆς ἀληθείας. Ἀλλ' ἐκτὸς ταύτης ὑπάρχει καὶ μία ἄλλη, ἥτις εἶναι περισσότερον πρωταρχική. Δυνάμεθα νὰ χρησιμοποιήσωμεν τὰς λέξεις ἀλήθειαν καὶ ἀληθὴς διὰ νὰ χαρακτηρίσωμεν ὄχι τὸν λόγον, ἀλλὰ τὰ πράγματα. Ὅταν λέγωμεν «ἀληθινὸς θεός», δὲν ἐννοοῦμεν, ὅτι ὁ περὶ θεοῦ λόγος εἶναι ἀληθής, ἀλλ' ὅτι ὁ θεὸς εἶναι ὑπάρχουσα πραγματικότης. Ὅταν ὁ Πλάτων χρησιμοποιῇ τὴν ἔκφρασιν «ἀληθὴς σοφία», θέλει νὰ δηλώσῃ τὴν σοφίαν ὡς κάτι τὸ πραγματικῶς ὑφιστάμενον.

Ἐκ τῆς γενομένης σημασιολογικῆς ἀναλύσεως διαπιστοῦται, ὅτι ὁ ὅρος ἀλήθεια ἔχει δύο σημασίας. Κατὰ τὴν πρώτην χρησιμοποιεῖται ὡς χαρακτηριστικὸν μιᾶς οἱασδήποτε λεκτικῆς προτάσεως καὶ σκέψεως. Κατὰ τὴν δευτέραν χρησιμοποιεῖται ὡς ὀντολογικὸν χαρακτηριστικὸν διὰ νὰ δηλώσῃ τὴν ὕπαρξιν ἑνὸς ὄντος ἢ μιᾶς ἐνεργείας. Διὰ νὰ χρησιμοποιήσωμεν νεωτερικοὺς ὅρους, τὸ μὲν πρῶτον εἶδος τὸ ὀνομάζομεν, ἀκολουθοῦντες τοὺς Σχολαστικοὺς τοῦ Μεσαιῶνος «ἀλήθειαν τῆς σκέψεως» ἢ «ἀλήθειαν ὡς πρὸς τὸ γιγνώσκειν», τὸ δὲ δεύτερον «ἀλήθειαν τοῦ πράγματος, ἢ τῆς ὑπάρξεως ἢ ὡς πρὸς τὸ εἶναι». Εἰς τὴν νεωτέραν φιλοσοφίαν μετὰ τὴν ἐμφάνισιν τῆς κριτικῆς φιλοσοφίας καὶ τὴν ἐγκατάλειψιν τῶν μεταφυσικῶν ἀντιλήψεων, λαμβάνεται ἡ ἀλήθεια συνήθως εἰς τὴν πρώτην ἐκ τῶν σημειωθεισῶν δύο σημασιῶν.

Εἰς τὰ πλατωνικὰ συγγράμματα ἀπαντῶμεν τὸν ὅρον ἀλήθεια χρησιμοποιούμενον καὶ εἰς τὰς δύο σημασίας. Εἰς τὸν «Φαίδωνα» 99 B, ἀναγινώσκομεν: «ἔδοξε δή μοι χρῆναι εἰς τοὺς λόγους καταφυγόντα ἐν ἐκείνοις σκοπεῖν τῶν ὄντων τὴν ἀλήθειαν» (ἐσχημάτισα τὴν ἀντίληψιν, ὅτι ἔπρεπε νὰ καταφύγω εἰς τοὺς λόγους καὶ δι' αὐτῶν νὰ προσπαθῶ νὰ ἴδω τὴν ἀλήθειαν τῶν ὄντων). Προφανὲς τυγχάνει ὅτι εἰς τὸ χωρίον τοῦτο ἡ λέξις ἀλήθεια ἀναφέρεται εἰς τὸ ὀντολογικὸν περιεχόμενον τῶν ὄντων. Ἐπιδιώκεται νὰ ἴδωμεν τὰ πράγματα ὅπως ἀκριβῶς εἶναι, χωρὶς νὰ μένῃ καμμία πλευρὰ των ἀποκεκρυμμένη καὶ σκοτεινή. Ὡς ἀλήθεια νοεῖται ἐνταῦθα ἡ πλήρης ἐμφάνισις καὶ ἀποκάλυψις τοῦ ὄντος. Εἰς τὸν «Φαῖδρον» 247 C, προκειμένου περὶ τῆς περιγραφῆς τοῦ «ὑπερουρανίου τόπου» εἰς τὸν ὁποῖον ὑπάρχουν αἱ ἰδέαι, χρησιμοποιεῖ ὁ Πλάτων ὡς συνώνυμον ἔκφρασιν τὴν λέξιν «ἀλήθεια». Εἰς τὴν «Πολιτείαν» 508 D, χρησιμοποιεῖ ἐκ παραλλήλου πρὸς τὴν ἀλήθειαν καὶ τὸν ὅρον «ὄν» («οὗ καταλάμπει ἀλήθεια καὶ τὸ ὄν» (ὅπου ὑπάρχει ἡ λάμψις τῆς ἀληθείας καὶ τοῦ ὄντος). Εἰς τὴν ἑτέραν σημασίαν χρησιμοπιοιεῖται ἡ λέξις ἀλήθεια εἰς πλεῖστα χωρία, προκειμένου νὰ χαρακτηρισθῇ μία λεκτικὴ πρότασις ἢ μία σκέψις ἀνταποκρινομένη εἰς τὰ πράγματα. Ἡ ἀλήθεια, ἥτις νοεῖται ὡς χαρακτηριστικὸν τοῦ λόγου καὶ τῆς σκέψεως, εἶναι δευτερογενής. Ἀποτελεῖ μίαν ἀπεικόνισιν καὶ ἀναπαράστασιν τῆς πρωταρχικῶς νοουμένης ἀληθείας. Ἀληθὲς εἶναι τὸ περιεχόμενον τῆς λεκτικῆς ἐκφράσεως καὶ τῆς σκέψεως, μόνον ὅταν ἀνταποκρίνεται πρὸς τὴν ἀλήθειαν τῶν πραγμάτων. Οὕτω ὁ Πλάτων φθάνει εἰς τὸ δεύτερον εἶδος τῆς ἀληθείας, τὸ ὁποῖον ὁρίζουν οἱ νεώτεροι ὡς «ἀνταπόκρισιν τῆς σκέψεως πρὸς τὰ πράγματα».

Τὴν πρωταρχικὴν ἔννοιαν τῆς ἀληθείας, νοουμένης ὡς ἀποκαλυπτικότητος καὶ φανερώσεως τῆς ὀντολογικῆς πραγματικότητος, ἐπανέφερεν εἰς τὴν ἐπικαιρότητα ὁ Γερμανὸς φιλόσοφος Χάϊντεγγερ. Οὗτος μεταφράζει τὴν ἑλληνικὴν λέξιν «ἀλήθεια» ὡς «UN-VERBORGENHEIT», μὴ - ἀποκρυπτικότητα. Τὴν σημασίαν ταύτην τῆς ἀληθείας θεωρεῖ ὡς αὐθεντικήν. Τὴν ἐκδοχὴν τῆς ἀληθείας ὡς «ἀνταποκρίσεως τῆς διανοίας πρὸς τὰ πράγματα», τὴν χαρακτηρίζει ὡς μὴ αὐθεντικὴν καὶ παρηκμασμένην. Εἰς μικρὰν δὲ πραγματείαν του ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἡ περὶ ἀληθείας διδασκαλία τοῦ Πλάτωνος», ἐκδοθεῖσαν κατὰ τὸ 1947 ἠθέλησε νὰ ἀποδείξῃ, ὅτι αἴτιος διὰ νὰ δημιουργηθῇ ἡ δευτέρα καὶ μὴ αὐθεντικὴ σημασία ὑπῆρξεν ὁ Ἀθηναῖος φιλόσοφος. Διὰ

νὰ ἀποδείξῃ τὸν ἰσχυρισμόν του ὁ Χάϊντεγγερ χρησιμοποιεῖ τὴν ἀκόλουθον ἐπιχειρηματολογίαν:

'Αφορμώμενος ἀπὸ τὴν ἑρμηνείαν τῆς πλατωνικῆς εἰκόνος τῶν δεσμωτῶν τοῦ σπηλαίου, ἐξετάζει τὰς περὶ ἀληθείας ἀντιλήψεις τοῦ Πλάτωνος. 'Αναγνωρίζει ὅτι ὁ Πλάτων λαμβάνει τὴν ἀλήθειαν εἰς τὴν σημασίαν τῆς «μὴ ἀποκρύψεως», ἀποκαλυπτικότητος. Προσθέτει ὅμως ὅτι ὁ 'Αθηναῖος φιλόσοφος ἔταξε τὴν ἀλήθειαν εἰς μοῖραν κατωτέραν τῆς ἰδέας τοῦ ἀγαθοῦ. Εἰς τὴν «Πολιτείαν» 517 Β, γράφει ὁ Πλάτων, ὅτι ἡ ἰδέα τοῦ ἀγαθοῦ εἶναι «πᾶσι πάντων ὀρθῶν καὶ καλῶν αἰτία» (αἰτία δι' ὅλα τὰ ὄντα πάσης ὀρθότητος καὶ ὡραιότητος). 'Επίσης ἡ ἰδέα τοῦ ἀγαθοῦ χαρακτηρίζεται ὡς «κυρία ἀλήθειαν καὶ νοῦν παρασχομένη» (κυρίαρχος παρέχουσα τὴν δυνατότητα τῆς ἀποκαλυπτικότητος καὶ τῆς κατανοήσεως τῶν ὄντων). 'Αμφότεροι οὗτοι οἱ χαρακτηρισμοὶ καταδεικνύουν, κατὰ τὸν Χάϊντεγγερ, ὅτι ὁ Πλάτων ὑποτάσσει τὴν ἀλήθειαν εἰς τὴν ἰδέαν τοῦ ἀγαθοῦ. 'Η αἰτία, ἥτις καθιστᾶ δυνατὴν τὴν ὀρθότητα τῆς γνώσεως καὶ τὴν μὴ ἀπόκρυψιν τοῦ γνωριζομένου ἀντικειμένου εἶναι ἡ ἰδέα τοῦ ἀγαθοῦ. Οὕτω καθορίζεται ἡ ἰδέα ὡς ἓν δεδομένον, ὅπερ ἵσταται ὑπεράνω τῆς ἀληθείας. 'Η συνάφεια τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὴν ἀλήθειαν ἐπιτυγχάνεται διὰ τῆς στροφῆς πρὸς τὴν ἰδέαν. 'Η ἀλήθεια προκύπτει ἐκ τῆς κατ' ὀρθὸν τρόπον ἐποπτεύσεως τῆς ἰδέας. 'Εὰν κατορθώσωμεν διὰ τῆς ἐποπτεύσεως τῆς ἰδέας νὰ ἐναποθησαυρίσωμεν εἰς τὴν μνήμην μας ἓν ἀκριβὲς ὁμοίωμα τῆς ἰδέας, ἔχομεν ἐπιτύχει νὰ ἀνεύρωμεν καὶ νὰ κατακτήσωμεν τὴν ἀλήθειαν. Συνεπῶς ἡ ἀλήθεια χάνει τὸ πρωταρχικόν της νόημα, συμφώνως πρὸς τὸ ὁποῖον ἦτο ἀποκαλυπτικότης, καὶ καταντᾶ νὰ γίνῃ «ὁμοίωσις», λαμβάνουσα ὑπόστασιν εἰς τὴν περιοχὴν τῆς ἀνθρωπίνης νοήσεως. Μεταπίπτει ἡ ἀλήθεια ἀπὸ τὴν μεταφυσικὴν εἰς τὴν λογικὴν καὶ διανοητικὴν ἐκδοχήν. Κατόπιν τῆς μεταστροφῆς ταύτης ὁ 'Αριστοτέλης γράφει εἰς τὰ «Μετὰ τὰ φυσικὰ» 1027 Β 25: «οὐ γὰρ ἔστι τὸ ψεῦδος καὶ τὸ ἀληθὲς ἐν τοῖς πράγμασιν ἀλλ' ἐν τῇι διανοίαι» (τὸ ψεῦδος καὶ ἡ ἀλήθεια δὲν ὑπάρχουν εἰς τὰ πράγματα, ἀλλ' εἰς τὴν διάνοιαν). 'Ο Θωμᾶς 'Ακυϊνᾶτος ἐπίσης δέχεται τὴν διανοητικὴν ὑπόστασιν τῆς ἀληθείας: «'Η ἀλήθεια κυρίως εὑρίσκεται εἰς τὴν ἀνθρωπίνην καὶ θείαν νόησιν». 'Ομοίως ὁ Καρτέσιος εἰς τοὺς «Κανόνας διὰ τὴν διεύθυνσιν τοῦ πνεύματος» δέχεται, ὅτι ἡ ἀλήθεια καὶ τὸ ψεῦδος ὑπάρχει μόνον ἐν τῇ διανοίᾳ. 'Η ἀπώλεια τῆς ὀντολογικῆς σημασίας τῆς ἀληθείας φθάνει κατὰ τὸν Χάϊντεγγερ εἰς τὰς ἐσχάτας της ἀκολουθίας μὲ τὸν Νίτσε, ὅστις ὁρίζει τὴν ἀλήθειαν «ὡς ψεῦδος, ἄνευ τοῦ ὁποίου ὡρισμένα ζῶντα εἴδη δὲν δύνανται νὰ κρατηθοῦν εἰς τὴν ζωήν». Εἰς τὴν πλήρη αὐτὴν ἀντιστοφὴν τοῦ νοήματος ἄγει, κατὰ τὸν Χάϊντεγγερ, ἡ θεώρησις τῆς ἀληθείας ὑπὸ τὴν προοπτικὴν τῆς ὀρθότητος, ἤτοι τῆς ἀνταποκρίσεως τῆς διανοίας πρὸς τὰ πράγματα. Κατόπιν τούτων συμπεραίνει ὁ Γερμανὸς φιλόσοφος, ὅτι ἡ περὶ ἀληθείας διδασκαλία τοῦ Πλάτωνος δὲν ἀνήκει εἰς τὸ παρελθόν. 'Αποτελεῖ ἱστορικὴν παρουσίαν, ἥτις δὲν πρέπει νὰ χαρακτηρισθῇ οὔτε ὡς ἱστορικὴ ἐπιβίωσις, οὔτε ἀφύπνισις, οὔτε ἀπομίμησις τῆς ἀρχαιότητος, οὔτε ὡς εὐλαβὴς αὐτῆς διαφύλαξις. 'Η ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος συντελεσθεῖσα μεταβολὴ τῆς οὐσίας τῆς ἀληθείας, εἶναι ἐνώπιόν μας παροῦσα ὡς «θεμελιώδης πραγματικότης, ἥτις ἀσκεῖ κυριαρχικὴν ἐπίδρασιν εἰς τὴν ἀνέλιξιν τῆς νεωτάτης παγκοσμίου ἱστορίας». 'Ο Πλάτων καθώρισεν ὅτι ἡ ἀνθρωπότης θὰ νοῇ τὴν ἀλήθειαν ὡς ὀρθότητα καὶ «ὁμοίωσιν» καὶ ὅτι θὰ ἀντιλαμβάνεται τὴν ὀντολογικὴν πραγματικότητα ὑπὸ τὴν προοπτικὴν τῶν ἰδεῶν καὶ ἀξιῶν. Κατὰ τὸν Χάϊντεγγερ, ἡ νέα ἀντίληψις, τὴν ὁποίαν εἰσηγήθη ὁ 'Αθηναῖος φιλόσοφος, θεμελιώνει τὴν ἀλήθειαν ἐπὶ ὑποκειμενικῆς βάσεως. 'Ο Χάϊντεγγερ ἐκφράζει τὴν ἀντίληψιν, ὅτι ὑπάρχει ἐπείγουσα ἀνάγκη νὰ ἐπανέλθωμεν εἰς τὴν πρωταρχικὴν ἐκδοχὴν τῆς ἀληθείας, ὡς μὴ ἀποκρύψεως καὶ ἀποκαλυπτικότητος. 'Η τοιαύτη ἐπάνοδος θὰ μᾶς κάμῃ κατὰ τὴν ἀντίληψίν του, νὰ πλησιάσωμεν περισσότερον πρὸς τὴν ὀντολογικὴν πραγματικότητα.

Εἰς τὴν ἐπιχειρηματολογίαν τοῦ Γερμανοῦ φιλοσόφου θὰ ἠδύνατό τις νὰ ἀντιπαρατηρήσῃ ὅτι ἡ πρωταρχικὴ ἔννοια τῆς ἀληθείας θεωρεῖται ὡς κυρία καὶ θεμελιώδης βάσις τόσον ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος ὅσον καὶ ὑπὸ τοῦ 'Αριστοτέλους. 'Η ἔννοια τῆς ἀληθείας δὲν εἶναι, κατὰ τὴν ἀντίληψίν των, μονοειδής, ἀλλ' ἐμφανίζει ποικιλίαν σημασιολογικῶν ἀποχρώσεων. 'Η ἀντίληψις, ὅτι ἡ ἀλήθεια νοουμένη ὡς χαρακτηριστικὸν τῆς διανοητικῆς καὶ ἀποφαντικῆς λειτουργίας πρέπει νὰ ταχθῇ εἰς κατωτέραν μοῖραν, δὲν εἶναι ἄγνωστος εἰς τὸν Πλάτωνα. Εἰς τοῦτο ὀφείλεται ἡ ὑπ' αὐτοῦ εἰς τὴν δευτέραν κατὰ τὴν ὀντολογικὴν τάξιν βαθμίδα τοποθέτησις τῆς διανοίας. Τὰ χωρία εἰς τοὺς πλατωνικοὺς διαλόγους, εἰς τὰ ὁποῖα γίνεται ἐκ παραλλήλου ἡ χρῆσις τῶν ὅρων «ὄν» καὶ «ἀλήθεια», δεικνύουν ὅτι ὁ Πλάτων οὐδέποτε ἠρκέσθη εἰς τὴν ἐκδοχὴν τῆς ἀληθείας ὡς ὁμοιώσεως. Πάντως ὅμως ἡ σφαῖρα τῆς αἰσθητῆς πραγματικότητος δὲν δύναται, κατὰ τὸν Πλάτωνα, νὰ ἀποτελέσῃ τὸν χῶρον τῆς πραγματώσεως τῆς ἀληθείας ὡς ἀποκαλυπτικότητος, ἀκριβῶς ὅπως καὶ κατὰ τὸν Χάϊντεγγερ ἡ περιοχὴ τῆς ἐν ἐκπτώσει εὑρισκομένης ἀνθρωπίνης ὑποστάσεως δὲν παρέχει τὴν δυνατότητα πρὸς αὐθεντικὴν κατανόησιν τοῦ ὄντος.

'Ανασκόπησις τῆς Πλατωνικῆς γνωσιολογίας. 'Εὰν ρίψωμεν ἀναδρομικὸν βλέμμα εἰς τὴν πλατωνικὴν γνωσιολογίαν διαπιστοῦται ὅτι αὕτη διακρίνει διάφορα εἴδη γνώσεως καὶ ἀσχολεῖται ἀπροκαταλήπτως εἰς τὴν περιγραφὴν αὐτῶν. Δι' αὐτὴν ἡ ὑψίστη βαθμὶς τῆς γνώσεως δὲν εἶναι ἡ ἐπιστήμη, ἀλλ' ἡ ἑνόρασις. 'Η ὑψίστη πηγὴ τῆς γνώσεως εἶναι φύσεως ἑνορατικῆς. 'Η θέα τῶν ἰδεῶν ἀποτελεῖ τὴν ἀρχὴν τῆς γνώσεως. Πᾶν εἶδος γνώσεως εἶναι παράγωγον ἐν συγκρίσει πρὸς τὴν ἀρχικὴν ἑνορατικὴν γνῶσιν. Καὶ αὐτὸ ἀκόμη τὸ περιεχόμενον τῆς αἰσθήσεως ἀποτελεῖται ἀπὸ ἀπομιμήματα τῶν ἰδεῶν, ἐκ τῶν ὁποίων λαμβάνουσα ἀφορμὴν ἡ ψυχὴ ἀνυψοῦται καὶ πάλιν εἰς τὰς ἰδέας. Κατὰ τὴν ἑνόρασιν τῶν ἰδεῶν, ἡ ἀνθρωπίνη ψυχὴ ὑπερβαίνουσα τὸν ἑαυτόν της ἔρχεται καὶ πάλιν εἰς σχέσιν μὲ τὸν ἰδεώδη κόσμον. Τὸ ἐνέργημα τοῦτο τῆς ἑνοράσεως συνοδεύεται ἀπὸ ἰσχυρὰν συναισθηματικὴν διέγερσιν, ἥτις δημιουργεῖ εἰς τὴν ψυχὴν συγκινησιακὴν κατάστασιν ἀνάλογον πρὸς τὸ αἰσθητικὸν καὶ ἐρωτικὸν βίωμα. Ὅθεν ἡ πλατωνικὴ γνωσιολογία ξὲν δύναται νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς ὀρθολογιστική, καίτοι χρησιμοποιεῖ τὴν ὀρθολογιστικὴν πορείαν διὰ τὴν ἐπεξεργασίαν, συσχέτισιν καὶ ταξινόμησιν τῶν ἑνορατικῶν βιωμάτων. Δεύτερον ἐξ ἴσου θεμελιώδες χαρακτηριστικὸν τῆς πλατωνικῆς γνωσιολογίας εἶναι ἡ διαρκὴς ἀναφορὰ τῆς γνώσεως πρὸς τὰ γιγνωσκόμενα ὄντα. 'Η αἴσθησις καὶ ἡ δόξα ἀναφέρονται εἰς ἀντικείμενα εὑρισκόμενα εἰς τὴν ἀσταθῆ καὶ ροϊκὴν κατάστασιν τοῦ γίγνεσθαι. 'Η διάνοια καὶ ἡ νόησις ἀναφέρονται εἰς ἀντικείμενα εἰς τὰ ὁποῖα προσιδιάζει ἡ σταθερὰ κατάστασις τοῦ εἶναι. Ὑπάρχει διαρκὴς ἀνταπόκρισις μεταξὺ τῶν ὀντολογικῶν καὶ γνωσιολογικῶν κατηγοριῶν. Ἕνεκα τούτου ἡ γνωσιολογία τοῦ Πλάτωνος ἔχει χαρακτῆρα ὀντολογικόν. Εἶναι ἐξέτασις τῆς γνώσεως ἀπὸ ὀντολογικῆς ἀπόψεως. Αἱ βαθμίδαι τῆς γνώσεως ἀξιολογοῦνται ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ ὀντολογικοῦ περιεχομένου τῶν ἀντικειμένων εἰς τὰ ὁποῖα ἀναφέρονται. 'Επειδὴ εἰς τὰ αἰσθητὰ ἀντικείμενα τὰ ὁποῖα εὑρίσκονται πάντοτε εἰς ἀδιάκοπον μεταβολὴν ἐνυπάρχει ἓν στοιχεῖον ἀσταθείας καὶ ἀβεβαιότητος, τὰ εἰς αὐτὰ ἀντιστοιχοῦντα εἴδη τῆς γνώσεως, ἡ αἴσθησις καὶ ἡ δόξα συμμερίζονται τὴν αὐτὴν ἀβεβαιότητα καὶ ἀστάθειαν. 'Η διάνοια καὶ ἡ νόησις, ἐπειδὴ ἀμφότεροι ἀντιστοιχοῦν πρὸς ὄντα παρουσιάζοντα σταθερότητα καὶ ὁριστικότητα, ἔχουν τὸ προσὸν τῆς βεβαιότητος καὶ ὁριστικότητος. Κατὰ τὸν Πλάτωνα, μεταξὺ τοῦ εἶναι καὶ τοῦ γιγνώσκειν ὑπάρχει ὀντολογικὴ συγγένεια. Τὸ φαινόμενον τῆς γνώσεως θεμελιοῦται ἐπὶ τῆς ὀντολογικῆς συγγενείας τοῦ γιγνώσκοντος ὑποκειμένου πρὸς τὸ γιγνωσκόμενον ἀντικείμενον. 'Ως πρὸς τὸ σημεῖον τοῦτο ὁ Πλάτων ἀκολουθεῖ τὸ γνωσιολογικὸν δόγμα τοῦ Παρμενίδου καὶ τοῦ 'Εμπεδοκλέους, οἵτινες ἐδίδασκον ὅτι ἡ γνῶσις βαδίζει ἀπὸ τὸ ὅμοιον πρὸς τὸ ὅμοιον. Εἰς τὴν «Πολιτείαν» 508 Α, ὁ Πλάτων λέγει ὅτι ὁ ὀφθαλμὸς δύναται νὰ ἴδῃ τὸ φῶς τοῦ ἡλίου, διότι εἶναι καὶ αὐτὸς «ἡλιοειδὴς», ἤτοι ἔχει φυσικὴν σύστασιν συγγενικὴν πρὸς τὸν ἥλιον. Κατὰ παρόμοιον τρόπον καὶ ἡ ψυχὴ βλέπει τὸν ἰδεώδη καὶ θεῖον κόσμον, διότι ἡ σύστασίς της εἶναι συγγενὴς πρὸς τὴν ἰδεώδη καὶ θείαν ὕπαρξιν. 'Ο Πλωτῖνος εἰς τὴν πραγματείαν του «Περὶ τοῦ καλοῦ» 'Εννεάς 1, 6, 9, ἐκφράζει τὴν αὐτὴν ἀντίληψιν γράφων: «οὐ γὰρ ἂν ποτε εἶδεν ὀφθαλμὸς ἥλιον, ἡλιοειδὴς μὴ γεγενημένος οὐδὲ τὸ καλὸν ἂν ἴδοι ψυχὴ μὴ καλὴ γενομένη» (οὐδέποτε θὰ ἦτο δυνατὸν ὁ ὀφθαλμὸς νὰ ἴδῃ τὸν ἥλιον, ἂν δὲν ἔχει πλασθῇ ἐκ φύσεως ἡλιοειδής· οὔτε τὴν ὡραιότητα θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ ἴδῃ ἡ ψυχή, ἐὰν δὲν ἤθελε γίνει ὡραία). 'Ο Γκαῖτε ἐμπνεόμενος ἀπὸ τὸν Πλωτῖνον ἐξέφρασε τὴν αὐτὴν σκέψιν μὲ τετράστιχον, τὸ ὁποῖον παραθέτομεν μεταφρασμένον ἀπὸ τὸν Ν. Λούβαριν:

Λιογέννητο ἂν δὲν ἦτανε τὸ μάτι,
τὸν ἥλιο δὲν θὰ μπόραγε νὰ ἰδῇ.
Καὶ ἂν τοῦ Θεοῦ ἡ δύναμη στὸ εἶναι μας δὲν θἄταν
πῶς ἀπ' τὸ θεῖο θ' ἀντλούσαμε βαθύτατη χαρά;

Αἱ ὀντολογικαὶ ἔρευναι τοῦ Πλάτωνος

Τὰ ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος τεθέντα ὀντολογικὰ προβλήματα. 'Η προσωκρατικὴ φιλοσοφία εἶχεν ἀσχοληθῇ μὲ τὰ ὀντολογικὰ προβλήματα. Ἤδη ὁ 'Αναξίμανδρος εἶχεν ὁμιλήσει περὶ ἀρχῆς, γενέσεως καὶ φθορᾶς τῶν ὄντων. 'Ομοίως αἱ ἔννοιαι τοῦ ὄντος καὶ μὴ ὄντος εἶχον ἀπασχολήσει τὸν Ἡράκλειτον, τὸν Παρμενίδην καὶ τὸν Δημόκριτον. 'Αλλ' ἐκεῖνος ὅστις κατέστησεν ἀντικείμενον ἐπιμόνων ἐρευνῶν τὸ ὅλον ὀντολογικὸν πρόβλημα εἶναι ὁ Πλάτων. Τὰ κυριώτερα προβλήματα, τὰ ὁποῖα οὗτος ἔθεσεν ὑπὸ συζήτησιν, εἶναι τὰ ἀκόλουθα τέσσαρα: 1ον) Τὸ πρόβλημα τῶν γενικῶν χαρακτηριστικῶν τῶν ὄντων. Ἔθεσε τὸ ἐρώτημα ὑπὸ ποίας γενικωτάτας μορφὰς ἐμφανίζονται τὰ ὄντα, ποῖα εἶναι τὰ «μέγιστα ὀντολογικὰ γένη» καὶ ποῖα εἶναι τὰ θεμελιώδη αὐτῶν συστατικά. Τὸ πρῶτον θέμα συζητεῖται εἰς τὸν διάλογον «Σοφιστὴς», τὸ δὲ δεύτερον εἰς τὸν «Φίληβον». 2ον) Τὸ πρόβλημα τὸ ἀναφερόμενον εἰς τὰς πρώτας ἀρχὰς τῶν ὄντων, τὰς ὁποίας ὁ Πλάτων ὀνομάζει «ἰδέας», δηλαδὴ ὑποδειγματικὰ πρότυπα καθιστῶντα δυνατὴν τὴν κατανόησιν καὶ τὴν ὕπαρξιν τῶν ὄντων. 3ον) Τὸ πρόβλημα τῆς πρώτης ἀρχῆς τοῦ σύμπαντος. 'Η πρώτη αὕτη ἀρχὴ ὀνομάζεται ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος «ἰδέα τοῦ ἀγαθοῦ», «ἀγαθόν», «ἕν». 4ον) Τὸ πρόβλημα τῆς ὑπὸ μαθηματικὴν προοπτικὴν θεωρήσεως τῶν ἰδεῶν. Τὰ ὑπ' ἀριθ. 2 καὶ 3 προβλήματα ἔχουν συζητηθῇ ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος εἰς τὰ διαλογικά του συγγράμματα. 'Ως πρὸς τὸ τελευταῖον ὅμως πρόβλημα, οἱ διάλογοι καὶ αἱ ἐπιστολαὶ μᾶς παρέχουν ἐλαχίστας πληροφορίας. Τὰ σχετικὰ μὲ τοῦτο θέματα εἶχεν ἀναπτύξει ὁ 'Αθηναῖος φιλόσοφος εἰς τὰς προφορικάς του ἐν τῇ 'Ακαδημίᾳ διδασκαλίας. 'Η νεωτέρα ἔρευνα προσπαθεῖ νὰ

ἀνασυνθέση τὸ περιεχόμενον τῶν διδασκαλιῶν ἐκείνων, στηριζομένη ἀφ' ἑνὸς μὲν εἰς κριτικὰς παρατηρήσεις διατυπουμένας ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους εἰς τὰ δύο τελευταῖα βιβλία τοῦ συγγράμματός του «Τὰ μετὰ τὰ φυσικά», ἀφ' ἑτέρου δὲ εἰς εἰδήσεις παρεχομένας ἀπὸ τοὺς παλαιοὺς δοξογράφους καὶ σχολιαστάς. Περὶ τῶν ὀντολογικῶν ἐρευνῶν τοῦ Πλάτωνος ἔχει γίνει διεξοδικὴ ἀνάπτυξις εἰς τὸν παρόντα τόμον, σελ. 43 — 57. Διὰ τοῦτο εἰς τὰ ἑπόμενα θὰ παρασχεθοῦν συμπληρωματικαὶ ἐν σχέσει μὲ τὰ ἐκεῖ ἐκτεθέντα πληροφορίαι.

Τ ὸ π ρ ό β λ η μ α τ ῶ ν «κ α τ η γ ο ρ ι ῶ ν. Εἰς τὴν νεωτέραν φιλοσοφίαν ὁ ὅρος κατηγορίαι σημαίνει τὰς γενικωτάτας ἐννοίας, διὰ τῶν ὁποίων χαρακτηρίζομεν τὰ πάσης φύσεως ἀντικείμενα, κατατάσσοντες αὐτὰ εἰς γενικὰς τάξεις. Οὕτω π.χ. ἡ ὑφίστη ἐκ τῶν κατηγοριῶν εἶναι ἡ ἔννοια τῆς οὐσίας, διότι πᾶν πρᾶγμα χαρακτηρίζεται ὑφ' ἡμῶν ὡς ὄν, τὸ ὁποῖον ἔχει εἴτε πραγματικήν, εἴτε φαινομενικήν, εἴτε φανταστικὴν ὕπαρξιν. Ἑτέρα γενικὴ κατηγορία εἶναι ἡ ἔννοια τῆς ποιότητος, διότι ὅταν νοοῦμεν ἓν ἀντικείμενον, ἀποδίδομεν εἰς αὐτὸ μίαν ὡρισμένην ἰδιότητα. Τὸν ὅρον κατηγορία εἰσήγαγεν εἰς τὴν φιλοσοφικὴν ὁρολογίαν ὁ Ἀριστοτέλης, ὅστις ἐδίδαξεν ὅτι ὑπάρχουν δέκα κατηγορίαι. Ὁ Πλάτων δὲν ἔχει χρησιμοποιήσει τὸν ὅρον τοῦτον. Χρησιμοποιεῖ ὅμως τὸ ρῆμα «κατηγορεῖν» διὰ νὰ ἐκφράσῃ τὴν αὐτὴν ἔννοιαν. Οὕτω εἰς τὸν «Θεαίτητον», 167 Α, διὰ τοῦ ρηματικοῦ ἐπιθέτου «κατηγορητέον» σημαίνεται ἡ ἀπόδοσις ἑνὸς κατηγορικοῦ προσδιορισμοῦ εἰς ἓν ὑποκείμενον: «οὐδὲ κατηγορητέον ὡς ὁ μὲν κάμνων ἀμαθὴς» (δὲν πρέπει νὰ ἐκφράσωμεν τὴν ἀπόφανσιν ὅτι ὁ ἀσθενὴς εἶναι ἀμαθής, διότι πρέπει νὰ ἀποδώσωμεν τὸ κατηγορικὸν χαρακτηριστικὸν τῆς ἀμαθείας εἰς τὸν ἀσθενῆ).

Εἰς τὸν αὐτὸν διάλογον γίνεται λόγος καὶ περὶ τῶν γενικῶν γνωρισμάτων, τὰ ὁποῖα ἀποδίδομεν εἰς τὰ ὄντα. Ταῦτα ὀνομάζει ὁ Πλάτων «τὰ ἐπὶ πᾶσι κοινά», κοινὰ γνωρίσματα προσδιάζοντα εἰς ὅλα τὰ ὄντα. Συγκαταλέγει δὲ εἰς αὐτὰ τὰς ἀκολούθους ἐννοίας: «Οὐσίαν καὶ τὸ μὴ εἶναι, καὶ ὁμοιότητα καὶ ἀνομοιότητα, καὶ τὸ ταὐτόν τε καὶ τὸ ἕτερον, ἔτι δὲ ἓν τε καὶ τὸν ἄλλον ἀριθμὸν περὶ αὐτῶν» (Θεαίτητος, 185 C) (Τὴν οὐσίαν, τὸ μὴ εἶναι, τὴν ὁμοιότητα καὶ ἀνομοιότητα, τὴν ταυτότητα καὶ τὴν ἑτερότητα, τὸ ἓν καὶ πάντα ἄλλον ἀριθμὸν ἀναφερόμενον εἰς αὐτά). Τὰ γνωρίσματα ταῦτα τῶν ὄντων δὲν δύνανται νὰ τὰ ἀντιληφθοῦν αἱ αἰσθήσεις, ἀλλὰ τὰ συλλαμβάνει ἡ ψυχὴ διὰ τῶν ἰδικῶν της μὴ σωματικῶν δυνάμεων: «αὐτὴ δι' αὐτῆς ἡ ψυχὴ τὰ κοινά μοι φαίνεται περὶ πάντων ἐπισκοπεῖν» (Θεαίτ. 185 D). Εὐρυτέραν καὶ τελειοτέραν ἀνάπτυξιν τοῦ αὐτοῦ προβλήματος εὑρίσκομεν εἰς τὸν διάλογον «Σοφιστής», 254 D κ.ἑ.

Αἱ γενικώταται κατηγορίαι τῶν ὄντων, «τὰ μέγιστα γένη», ὅπως τὰς ὀνομάζει ὁ Πλάτων, εἶναι πέντε, ἤτοι: «τὸ ὄν», «ἡ στάσις», «ἡ κίνησις», «τὸ ταὐτὸν» καὶ «τὸ ἕτερον ἢ θάτερον». Τὰ ὀντολογικὰ ταῦτα γνωρίσματα παρέλαβεν ὁ Πλάτων ἀπὸ τὴν παλαιοτέραν φιλοσοφίαν. Ἡ κίνησις ἀνεγνωρίζετο ὡς ὀντολογικὸν χαρακτηριστικὸν ὑπὸ τῶν ὀπαδῶν τοῦ Ἡρακλείτου, ἡ δὲ ἠρεμία (στάσις) ὑπὸ τῶν μαθητῶν τοῦ Παρμενίδου. Ἡ ἀντίθεσις δὲ μεταξὺ ταὐτοῦ καὶ ἑτέρου χρησιμοποιεῖται ἀπὸ τὸν Παρμενίδην καὶ τοὺς λοιποὺς προσωκρατικούς. Ὁ Πλάτων ὑποβάλλει εἰς βαθυτέραν ἐξέτασιν τὰς παραδεδομένας ταύτας ἐννοίας καὶ ἀνακαλύπτει ὅτι, παρ' ὅλην τὴν διαφορότητά των ἔχουν κοινὰ σημεῖα ἐπαφῆς καὶ ἐπικοινωνίας. Πρὸς δήλωσιν τῆς ὑπαρχούσης ἐπικοινωνίας των χρησιμοποιεῖ τὰς λέξεις: «κοινωνία», «μείξις», «μέθεξις», «προσάπτειν», «συνάπτειν», «συμφωνεῖν». Ἡ πρόθεσις τοῦ Ἀθηναίου φιλοσόφου εἶναι νὰ ἐναρμονίση τὰς ὀντολογικὰς ἀντιλήψεις τῶν προγενεστέρων του εἰς μίαν ἑνότητα καὶ νὰ ἀξιοποιήση τὴν ἐπὶ μέρους ἀλήθειαν, τὴν ὁποίαν ἑκάστη ἐξ αὐτῶν μᾶς παρέχει. Τὴν μεταξὺ τῶν πέντε μεγίστων γενῶν συσχέτισιν νοεῖ ὁ Πλάτων, ὅπως κατέδειξεν ὁ Σαντουλέσκου-Γκεντενί εἰς τὴν πραγματείαν «Ἡ σχέσις τοῦ ρητοῦ πρὸς τὸ ἄρρητον ἐν τῇ πλατωνικῇ φιλοσοφίᾳ» (1938), κατὰ τὸ ἀκόλουθον σχῆμα, τοῦ ὁποίου ἡ σχεδίασις ὀφείλεται εἰς τὸν μνημονευθέντα πλατωνιστήν:

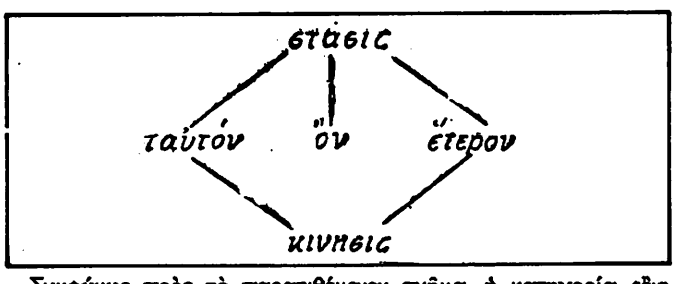

Συμφώνως πρὸς τὸ παρατιθέμενον σχῆμα, ἡ κατηγορία «ὄν» δὲν πρέπει νὰ τεθῇ ἐπὶ τῆς αὐτῆς γραμμῆς μὲ τὰς ἄλλας τέσσαρας. Ἀποτελεῖ τὸ κεντρικὸν δεδομένον, τοῦ ὁποίου ἐμφανίσεις εἶναι τὰ ὑπόλοιπα τέσσαρα χαρακτηριστικά. Μένει ὅμως κάτι τὸ διακεκριμένον ἐν σχέσει πρὸς αὐτάς, διότι ἡ ὀντότης του δὲν δύναται νὰ συμπέσῃ καὶ νὰ ἀναχθῇ ἐξαντλητικῶς εἰς μίαν ἐκ τῶν ἑτέρων κατηγοριῶν. Ἓν σχέσει πρὸς αὐτὰς ἀποτελεῖ θεμελιωτικὴν βάσιν. Τὸ ὂν ἀποτελεῖ πάντοτε ταυτότητα μὲ τὸν ἑαυτόν του, οὐσία του ὅμως δὲν εἶναι ἡ ταυτότης. Καίτοι εἶναι τὸ αὐτὸ μὲ τὸν ἑαυτόν του, ἐν συγκρίσει μὲ τὴν ταυτότητα, ἀποτελεῖ ἑτερότητα. Δὲν συμπίπτει οὔτε μὲ τὴν ἑτερότητα, ἀλλ' ἐν συγκρίσει μὲ αὐτὴν εἶναι κάτι τὸ ἕτερον, ἤτοι, ὅπως λέγει ὁ Πλάτων, «ἕτερον τοῦ ἑτέρου». Ἑκάστη ἐκ τῶν τεσσάρων λοιπῶν κατηγοριῶν ἔχει μετοχὴν εἰς τὸ ὄν, εἶναι «ὂν ἕκαστον», δὲν δύναται ὅμως νὰ παρακολουθήσῃ τὸ ὂν εἰς τὴν ὁλοκλήρωσίν του, δὲν ταυτίζεται οὔτε μὲ τὸ «ὄντως ὄν», οὔτε μὲ τὸ «παντελῶς ὄν». Οὕτω, ἐὰν ἐξετάσωμεν τὴν κίνησιν καὶ τὴν στάσιν, θὰ διαπιστώσωμεν τὰς αὐτὰς συσχετίσεις. Ἑκάστη ἐκ τῶν κατηγοριῶν τούτων ἔχει μετοχὴν καὶ εἰς τὴν ταυτότητα καὶ εἰς τὴν ἑτερότητα. Ταυτότητα μὲν ἀποτελεῖ ἑκάστη ἐν σχέσει μὲ τὸν ἑαυτόν της, ἑτερότητα δὲν ἐν συγκρίσει μὲ τὰς ἄλλας. Καὶ ἡ κατηγορία τῆς ταυτότητος ὡς πρὸς μὲν τὸν ἑαυτόν της εἶναι ἀπολύτως νοουμένη ταυτότης, παραβαλλομένη ὅμως μὲ τὰς ἄλλας κατηγορίας ἐμφανίζεται ὡς κάτι τὸ ἕτερον αὐτῶν καὶ διὰ τοῦτο, καίτοι εἶναι ταυτότης, ἔχει μετοχὴν εἰς τὴν ἑτερότητα. Τὸ αὐτὸ συμβαίνει καὶ μὲ τὴν ἑτερότητα. Παραβαλλομένη μὲ τὸν ἑαυτόν της, μετέχει τῆς ταυτότητος, χωρὶς νὰ παύῃ νὰ εἶναι ἑτερότης. Διὰ τῶν συσχετίσεων τούτων καταδεικνύει ὁ Πλάτων ὅτι πράγματι τὰ κατηγορικὰ χαρακτηριστικὰ παρ' ὅλην τὴν ἑτερότητά των, συναποτελοῦν μίαν «κοινωνίαν», εἰς τὴν ὁποίαν συμβιβάζονται αἱ ἀντιθέσεις.

Τὸ πρόβλημα τῆς διαλεκτικῆς ἀντιθέσεως τῶν στοιχείων τῆς πραγματικότητος, τὸ ὁποῖον εἶχε τύχει ἀρνητικῆς ἐπεξεργασίας εἰς τὸν «Παρμενίδην», εὑρίσκει εἰς τὸν «Σοφιστὴν» θετικὴν λύσιν. Καταδεικνύεται ὅτι ἡ ἑτερότης θεμελιοῦται ἐπὶ τῆς ταυτότητος καὶ ἡ ταυτότης ἐπὶ τῆς ἑτερότητος. Ἡ ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος εἰσαγομένη διαλεκτικὴ ἐπίζευξις τῶν ἀντιθέσεων δὲν ἐργάζεται μὲ τὴν ἔννοιαν τοῦ μηδενός, ἀλλὰ μὲ τὴν ἔννοιαν τῆς ἑτερότητος. Ἡ ἔννοια τῆς ἑτερότητος ἰσοδυναμεῖ, κατὰ τὸν Πλάτωνα, μὲ τὴν ἔννοιαν τοῦ μὴ ὄντος. Ὅταν λέγωμεν «τὸ Α δὲν εἶναι Β», δὲν θέλομεν νὰ δηλώσωμεν ὅτι τὸ Α στερεῖται ὑπάρξεως, ἀλλ' ὅτι εἶναι κάτι τὸ διαφορετικὸν ἀπὸ τὸ Β. Ὅταν εἴπωμεν ὅτι κάτι δὲν εἶναι ὡραῖον, δὲν αἴρομεν τὴν ὕπαρξιν ἑνὸς πράγματος, ἀλλὰ βεβαιώνομεν τὴν ὕπαρξιν πράγματος μὴ ἔχοντος τὴν ἰδιότητα τῆς ὡραιότητος. Ὅταν ἐκφράζωμεν μίαν ἀρνητικὴν πρότασιν, δὲν ἀντιπαραθέτομεν τὸ κάτι πρὸς τὸ μηδέν, ἀλλ' ἐκφράζομεν τὴν ὕπαρξιν ἀντιθέσεως μεταξὺ δύο διαφόρων πραγμάτων. Ἐκ τῶν σκέψεων τούτων ἀφορμώμενος ὁ Πλάτων, φθάνει εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι τὸ οὕτω νοούμενον μὴ ὄν, ἔχει πραγματικὴν σημασίαν, δύναται νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς «ὄντως ὄν». «Οὗτο δὲ καὶ τὸ μὴ ὄν... ἦν τε καὶ ἔστι μὴ ὄν, ἑνάριθμον τῶν πολλῶν ὄντων εἶδος ἓν» (Σοφιστὴς 258 C) (Τοιουτοτρόπως καὶ τὸ μὴ ὂν εἶχε καὶ ἔχει ὕπαρξιν ὡς μὴ ὂν καὶ συγκαταλέγεται ὡς ἓν ἰδιαίτερον εἶδος μεταξὺ τοῦ πλήθους τῶν ὑπαρχόντων εἰδῶν).

Ἀντιπαραβάλλων ὁ Πλάτων τὸ συμπέρασμά του τοῦτο πρὸς τὴν διδασκαλίαν τοῦ Ἐλεάτου φιλοσόφου Παρμενίδου, ὅστις ἠρνεῖτο ὁπωσδήποτε τὴν ὕπαρξιν τοῦ μὴ ὄντος, γράφει: «Ἡμεῖς δέ γε οὐ μόνον τὰ μὴ ὄντα ὡς ἔστιν ἀπεδείξαμεν, ἀλλὰ καὶ τὸ εἶδος ὃ τυγχάνει ὂν τοῦ μὴ ὄντος ἀπεφηνάμεθα... ἐτολμήσαμεν εἰπεῖν ὡς αὐτὸ τοῦτό ἐστιν ὄντως τὸ μὴ ὄν». (Ἡμεῖς δὲ ὄχι μόνον ἀπεδείξαμεν ὅτι τὰ μὴ ὄντα ἔχουν ὕπαρξιν, ἀλλ' ἐφανερώσαμεν καὶ τὸ εἶδος τὸ ὁποῖον ἐμφανίζει τὸ μὴ ὄν... ἐτολμήσαμεν νὰ ἰσχυρισθῶμεν ὅτι καὶ αὐτὸ τὸ ἴδιον τὸ μὴ ὂν εἶναι πραγματικῶς μὴ ὄν). Ὁ Πλάτων θεωρεῖ τὴν κατηγορικὴν ἔννοιαν τοῦ μὴ ὄντος ὡς ὑπαρκτὸν παράγοντα συμβάλλοντα εἰς τὴν διαμόρφωσιν τῆς πραγματικότητος. Τὰ διάφορα εἴδη τῆς ὑπαρχούσης πραγματικότητος ὀφείλουν τὴν ἰδιάζουσαν μορφολογικῶς ὕπαρξίν των εἰς τὴν ἐπενέργειαν τῆς διακριτικῆς ἐπενεργείας τοῦ μηδενός. Ἓν ὂν εἶναι ὅ,τι εἶναι, ἐπειδὴ δὲν εἶναι κάτι τὸ διάφορον ἀπὸ τὸν ἑαυτόν του. Τὴν διακριτικὴν σημασίαν τῆς ἀρνήσεως ἔχων ὑπ' ὄψει του ὁ Πλάτων, ἀναγνωρίζει τὸ μὴ ὂν ὡς παράγοντα ἀπαραίτητον διὰ νὰ ἐμφανισθῇ ἡ ποικιλία τῆς πραγματικότητος. Ἐπειδὴ δὲ οἱ ὀπαδοὶ τῆς Ἐλεατικῆς φιλοσοφίας δὲν ἀνεγνώριζον τὴν ἐπενέργειαν αὐτὴν τῶν ἀρνητικῶν καθορισμῶν, τοὺς ὁποίους εἰσάγει τὸ μὴ ὄν, δὲν ἠδύναντο νὰ ἐξηγήσουν τὴν συγκεκριμένην ποικιλίαν τῆς πραγματικότητος καὶ ἠναγκάζοντο νὰ τὴν ἀρνηθοῦν. Τὸν μηδενισμὸν τοῦτον, εἰς τὸν ὁποῖον κλασσικὴν ἔκφρασιν εἶχε δώσει ὁ σοφιστὴς Γοργίας, τὸν ὑπερνικᾷ ὁ Πλάτων, ἀποδίδων πραγματικὴν ὕπαρξιν εἰς τὸ μὴ ὂν καὶ ταυτίζων αὐτὸ πρὸς τὴν κατηγορίαν τῆς ἑτερότητος.

Ἡ κατὰ θετικὸν τρόπον γενομένη ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος ἑρμηνεία τῆς ἐννοίας τοῦ μὴ ὄντος, ἤσκησε σημαντικωτάτην ἐπίδρασιν ἐπὶ τῆς διαμορφώσεως τῆς εὐρωπαϊκῆς σκέψεως. Ἡ κατὰ θετικὸν τρόπον ἐκδοχὴ τοῦ μὴ ὄντος, χαρακτηρίζει τὴν νοοτροπίαν τοῦ μεσαιωνικοῦ μυστικισμοῦ, ὅστις προσεπάθει διὰ τῆς μεθόδου τῶν ἀρνητικῶν προσδιορισμῶν, ὅπως καὶ ἡ σύγχρονός μας διαλεκτικὴ θεολογία, νὰ ἀποκαλύψῃ τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς θεότητος. Καὶ εἰς τὴν διαλεκτικὴν φιλοσοφίαν τοῦ Ἐγέλου καὶ τοῦ Μάρξ, ἡ κατηγορικὴ ἔννοια τοῦ μὴ ὄντος καὶ τῆς ἀρνήσεως, θεωρεῖται ὡς ἀπαραίτητον στοιχεῖον διὰ τὴν ὀντολογικὴν διαμόρφωσιν τοῦ συνόλου τῆς πραγματικότητος. Εἰς τὴν σύγχρονόν μας ἐποχὴν ἡ ὑπαρξιακὴ φιλοσοφία (Χάϊντεγγερ) χρησιμοποιεῖ διὰ τὴν οἰκοδόμησιν τοῦ μεταφυσικοῦ της συστήματος μέχρις ὑπερβολῆς τὴν ἔννοιαν τοῦ μὴ ὄντος, καταλήγουσα εἰς ἀπροκάλυπτον μηδενισμόν. Δὲν χρειάζεται νὰ ἐξαρθῇ ἡ περίσκεψις μὲ τὴν ὁποίαν ὁ Πλάτων ἐχρησιμοποίησε τὴν ἔννοιαν τοῦ μὴ ὄντος, καταπολεμήσας οὕτω τὸν μηδενισμὸν τῶν σοφιστῶν.

Μεταξὺ τῶν πέντε κατηγοριῶν, περὶ τῶν ὁποίων γίνεται λόγος εἰς τὸν «Σοφιστήν», προεξέχουσαν θέσιν κατέχει ἡ κατηγορία τοῦ ὄντος. Δι' αὐτῆς νοεῖται τὸ σύνολον τῆς σταθερῶς ὑφισταμένης πραγματικότητος. Πρὸς δήλωσιν τοῦ συνόλου

τούτου χρησιμοποιεῖ ὁ Πλάτων καὶ τὴν ἔκφρασιν «παντελῶς ὄν»: «Τί δὲ πρὸς Διός; ὡς ἀληθῶς κίνησιν καὶ ζωὴν καὶ ψυχὴν καὶ φρόνησιν ἢ ραδίως πεισθησόμεθα τῶι παντελῶς ὄντι μὴ παρεῖναι, μηδὲ ζῆν αὐτὸ μηδὲ φρονεῖν, ἀλλὰ σεμνὸν καὶ ἅγιον, νοῦν οὐκ ἔχον, ἀκίνητον ἑστὸς εἶναι». (Τί λοιπόν, διὰ τὸ ὄνομα τοῦ Διός; Θὰ ἀφήσωμεν τὸν ἑαυτόν μας νὰ δεχθῆ εὐκόλως τὴν ἀντίληψιν ὅτι δὲν ὑπάρχει εἰς τὸ ἔχον πλήρη ὕπαρξιν, οὔτε ζωή, οὔτε ψυχή, οὔτε νοητικὴ ἱκανότης, καὶ ὅτι οὔτε ζῆ. οὔτε ἐκτελεῖ νοητικὰς ἐνεργείας, ἀλλὰ εὑρίσκεται ἀκίνητον εἰς κατάστασιν ἀπολύτου ἠρεμίας, ἐφησυχάζον εἰς τὴν σεβασμίαν του ἁγιότητα;) (Σοφ. 249 Α). Κατὰ τὸν Πλάτωνα, τὸ ὂν δὲν πρέπει νὰ νοηθῆ ὡς εὑρισκόμενον εἰς στατικὴν ἀκινησίαν, ὅπως ἐδέχοντο οἱ Ἐλεᾶται, ἀλλ' ὡς πηγὴ ζωῆς, κινήσεως καὶ κατανοήσεως. Εὑρισκόμεθα ἐνταῦθα πρὸ μιᾶς δυναμικῆς περὶ τοῦ ὄντος ἀντιλήψεως. Εἰς τὸν αὐτὸν διάλογον, 247 Ε. τὸ ὂν ὁρίζεται ὡς δύναμις: «Λέγω δὴ τὸ καὶ ὁποιανοῦν τινα κεκτημένον δύναμιν εἴτ' εἰς τὸ ποιεῖν ἕτερον ὁτιοῦν πεφυκὸς εἴτ' εἰς τὸ παθεῖν καὶ σμικρότατον ὑπὸ τοῦ φαυλοτάτου, κἂν εἰ μόνον εἰς ἅπαξ, πᾶν τοῦτο ὄντως εἶναι. Τίθεμαι γὰρ ὅρον ὁρίζειν τὰ ὄντα ὡς ἔστιν οὐκ ἄλλο τι πλὴν δύναμις». (Λέγω λοιπὸν ὅτι ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἔχει κάποιαν ὁποιανδήποτε δύναμιν ἱκανὴν εἴτε διὰ νὰ ἐπαναφέρη μίαν μεταβολὴν εἰς ἓν οἱονδήποτε ἄλλο πρᾶγμα, εἴτε διὰ νὰ ὑποστῆ ἓν ἐλάχιστον πάθημα ἐκ μέρους ἑνὸς ἀσημαντοτάτου πράγματος ἔστω καὶ διὰ μίαν μόνον φοράν, τὸ πρᾶγμα αὐτὸ ἔχει πραγματικὴν ὕπαρξιν. Διότι καθορίζω ὁρισμὸν διὰ νὰ ὁρίσω τί εἶναι τὰ ὄντα. ὅτι δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ δύναμις).

Ἐκ μέρους τῶν ἑρμηνευτῶν τῶν πλατωνικῶν συγγραμμάτων ἔχουν γίνει μακραὶ συζητήσεις διὰ τὸν καθορισμὸν τῆς ἐκδοχῆς, ὑπὸ τὴν ὁποίαν πρέπει νὰ νοηθῆ τὸ «παντελῶς ὂν» ἐν συνδυασμῷ μὲ τὸν ὁρισμόν, ὅστις ταυτίζει τὸ ὂν μὲ τὴν δύναμιν. Ἡ προτιμοτέρα ἐκδοχὴ εἶναι νὰ δεχθῶμεν ὅτι ὁ Πλάτων κατανικήσας τὴν στατικὴν ἀντίληψιν τῶν Ἐλεατῶν, ἐκλαμβάνει τὸ ὂν ὡς πηγὴν δυνάμεως καὶ ἐνεργείας. Τοιουτοτρόπως παρασκευάζει τὴν περὶ δυνάμεως καὶ ἐνεργείας διδασκαλίαν τοῦ Ἀριστοτέλους. Πρέπει ἀκόμη νὰ σημειωθῆ ὅτι, κατὰ τὸν Πλάτωνα, τὸ «παντελῶς ὄν», ὅπερ ἀποτελεῖ τὸν στόχον πρὸς τὸν ὁποῖον ἔχει στρέψει τὸ βλέμμα του ὁ φιλόσοφος, πρέπει νὰ νοηθῆ ὡς ταυτιζόμενον μὲ τὸ θεῖον. Ὁ φιλόσοφος, λέγει ὁ Πλάτων, ἔχει στρέψει τοὺς ὀφθαλμούς του πρὸς τὴν λαμπρὰν περιοχὴν τοῦ ὄντος. Ἡ στροφὴ αὕτη εἶναι μία ἀσχολία λίαν ἐπίπονος καὶ δυσπρόσιτος εἰς τὸ πλῆθος τῶν ἀνθρώπων, διότι οἱ ὀφθαλμοὶ τῆς ψυχῆς τοῦ μεγάλου πλήθους τῶν ἀνθρώπων δὲν ἔχουν τὴν δύναμιν νὰ δεικνύουν καρτερικότητα κατὰ τὴν ἐνατένισιν τοῦ θείου: «τὰ γὰρ τῆς τῶν πολλῶν ψυχῆς ὄμματα καρτερεῖν πρὸς τὸ θεῖον ἀφορῶντα ἀδύνατα» (Σοφ. 254 Α). Εἶναι προφανὲς ὅτι ὁ Πλάτων εἰς τὸν «Σοφιστὴν» χρησιμοποιεῖ ὡς ταυτοσήμους τοὺς ὅρους «τὸ ὂν» καὶ τὸ «θεῖον». Ἐπὶ τῆς διδασκαλίας αὐτῆς στηριζόμενος ὁ Ἀριστοτέλης, θὰ ὀνομάση ἀργότερον τὴν φιλοσοφικὴν μάθησιν, ἥτις διερευνᾶ τὸ πρόβλημα τοῦ ὄντος ὄχι μόνον «πρώτην φιλοσοφίαν», ἀλλὰ καὶ «ἐπιστήμην θεολογικήν» (Ἀρ. «Τὰ μετὰ τὰ φυσικά», 1026 α 19).

Ἐκ τῆς γενομένης ἀναπτύξεως συνάγεται ὅτι τὸ ὄν, κατὰ τὸν Πλάτωνα, δὲν εἶναι ἀδρανὴς καὶ ἄψυχος ἀρχή. Προσιδιάζει εἰς αὐτὸ ἡ ἐνέργεια, ἡ κινησις, ἡ ζωὴ καὶ ἡ φρόνησις. Ἐὰν ἠθέλομεν νὰ χρησιμοποιήσωμεν ὅρους τῆς συγχρόνου ὑπαρξιακῆς φιλοσοφίας, θὰ ἐλέγομεν ὅτι, κατὰ τὸν Πλάτωνα, ὅπου ὑπάρχει τὸ ὄν, ἐκεῖ ὑπάρχει καὶ ἡ δυνατότης πρὸς κατανόησιν τοῦ ὄντος. Ὑπὸ τὴν ἔννοιαν αὐτὴν πρέπει νὰ νοηθῆ ἡ ὑπ' αὐτοῦ διαπιστουμένη παρουσία ζωῆς, ψυχῆς καὶ φρονήσεως εἰς τὸ «παντελῶς ὄν»: «ζωὴν καὶ ψυχὴν καὶ φρόνησιν τῶι παντελῶς ὄντι παρεῖναι» (Σοφ. 248 Ε). Συνεπῶς δὲν εἶναι ἀληθὴς ἡ ἀντίληψις ὅτι ὁ Πλάτων νοεῖ τὸ ὂν ὡς ἀντικειμενικὴν παρουσίαν. Ἀντιθέτως τὸ ὂν δι' αὐτὸν εἶναι πηγὴ ἐνεργείας καὶ κατανοήσεως, ἐξ αὐτοῦ πηγάζει ὄχι μόνον ἡ ζωή, ἀλλὰ καὶ ἡ ἀλήθεια. Τὰ εἰς τὸν «Σοφιστὴν» ἐκτιθέμενα πορίσματα τῶν ὀντολογικῶν ἐρευνῶν τοῦ Πλάτωνος, ἀποτελοῦν τὴν πρώτην ἐπεξεργασίαν τοῦ προβλήματος τῶν κατηγορικῶν προσδιοριστικῶν τῆς πραγματικότητος. Ἀποκαλύπτονται δι' αὐτῶν ὅτι ἡ οὐσία, ἡ στάσις, κίνησις, ταυτότης καὶ ἑτερότης εἶναι οἱ γενικώτεροι χαρακτηρισμοὶ οἱ δυνάμενοι νὰ ἀποδοθοῦν εἰς τὰ ὄντα. Πέραν τῶν πέντε τούτων κατηγοριῶν, ὁ Πλάτων κάμνει λόγον καὶ περὶ τῆς ὑπάρξεως δύο εἰσέτι κατηγοριῶν. Ἡ μία εἶναι ἡ κατηγορία τοῦ ἀπολύτως νοουμένου ὄντος, τὸ ὁποῖον ταυτίζεται μὲ τὴν δύναμιν καὶ ἐνέργειαν. Ἡ ἄλλη εἶναι ἡ κατηγορία τῆς σχέσεως. Εἰς τὸν «Σοφιστήν», 255 C, ἀναγινώσκομεν: «Ἀλλ' οἶμαί σε συγχωρεῖν τῶν ὄντων τὰ μὲν αὐτὰ καθ' αὐτά, τὰ δὲ πρὸς ἄλληλα λέγεσθαι». (Συμφωνεῖς, νομίζω, ὡς πρὸς τὸ ὅτι ἐκ τῶν ὄντων ἄλλα μὲν χαρακτηρίζονται ὡς ὑπάρχοντα ἀπολύτως, ἄλλα ὅμως ὡς ὑπάρχοντα ἐν συσχετισμῷ τὸ ἓν πρὸς τὸ ἄλλο). Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ὁ Πλάτων δὲν περιλαμβάνει τὴν διάκρισιν μεταξὺ ἀπολύτου καὶ σχετικῆς ὑπάρξεως εἰς τὸν ἀριθμὸν τῶν πέντε μεγίστων κατηγορικῶν γενῶν. Οἱ μαθηταί του ὅμως ἐθεώρησαν τὴν διάκρισιν ταύτην ὡς λίαν σημαντικήν. Ὁ Ἀριστοτέλης συμπεριλαμβάνει εἰς τὸν πίνακα τῶν δέκα κατηγορικῶν προσδιοριστικῶν καὶ τὴν κατηγορίαν τοῦ «πρός τι», δηλαδὴ τῆς σχέσεως. Κατὰ τὸν σχολιαστὴν δὲ τοῦ Ἀριστοτέλους Σιμπλίκιον, ὁ μαθητὴς τοῦ Πλάτωνος Ξενοκράτης καὶ ὁ ἐκδώσας κατὰ τὸν πρῶτον πρὸ Χριστοῦ αἰῶνα τὰ ἀριστοτελικὰ συγγράμματα Ἀνδρόνικος, ἐθεώρουν ὡς θεμελιώδη τὴν διάκρισιν μεταξὺ τῆς ἀπολύτου καὶ σχετικῶς νοουμένης ὑπάρξεως: «οἱ γὰρ περὶ Ξενοκράτην καὶ Ἀνδρόνικον πάντα τῶι καθ' αὐτὸ καὶ τῶι πρός τι περιλαμβάνειν δοκοῦσιν».

Παράλληλον ἐπεξεργασίαν τοῦ εἰς τὰς ὀντολογικὰς κατηγορίας ἀναφερομένου προβλήματος, εὑρίσκομεν εἰς τὸν «Φίληβον». Ὅπως ἀνεπτύξαμεν εἰς τὸ κεφάλαιον τὸ περιγράφον τὸ τελευταῖον στάδιον τῶν διαλεκτικῶν ἐρευνῶν τοῦ Πλάτωνος, εἰς τὸν «Φίληβον» γίνεται λόγος περὶ τῆς ὑπάρξεως τεσσάρων ὀντολογικῶν χαρακτηριστικῶν. Ταῦτα εἶναι: 1) τὸ πέρας, 2) τὸ ἄπειρον, 3) ἡ μεικτὴ καὶ γεγενημένη οὐσία, καὶ 4) ἡ αἰτία τῆς μείξεως. Γεννᾶται ἤδη τὸ ἐρώτημα, εἰς ποιαν σχέσιν εὑρίσκονται αἱ ὀντολογικαὶ αὐταὶ κατηγορίαι τοῦ «Φιλήβου» πρὸς τὰ πέντε μέγιστα γένη τοῦ «Σοφιστοῦ». Ὁ Γάλλος πλατωνιστὴς Λ. Ρομπέν, εἰς τὸ σύγγραμμά του «Πλάτων», σελ. 159, παρατηρεῖ λιαν εὐστόχως ὅτι αἱ ἐν τῷ «Φιλήβῳ» ἀναφερόμεναι τέσσαρες ὀντολογικαὶ κατηγορίαι, ἐξετάζουν τὴν πραγματικότητα ἀπὸ λειτουργικῆς ἀπόψεως. Ἀφορμώμενος ὁ Πλάτων ἀπὸ τὸν εἰς τὸν «Σοφιστὴν» δοθέντα ὁρισμόν, συμφώνως πρὸς τὸν ὁποῖον τὸ ὂν εἶναι δύναμις, ἐξετάζει εἰς τὸν «Φίληβον» ποῖαι εἶναι αἱ δυναμικαὶ καὶ ἐνεργειακαὶ αὐτοῦ λειτουργιαι. Θέλει νὰ ἐξακριβώση εἰς ποιας σχέσεις ἀμοιβαίας ἐπενεργείας εὑρίσκονται τὰ ὀντολογικὰ συστατικὰ τῶν ὄντων. Ἐκ τῆς εἰς τὸν «Φίληβον» διεξαγομένης διαλεκτικῆς συζητήσεως, προκύπτει τὸ συμπέρασμα ὅτι ὑπὸ τὴν ἐπενέργειαν τῆς αἰτίας τῆς μείξεως, τὸ πέρας ἔρχεται εἰς σύζευξιν μὲ τὸ ἄπειρον καὶ ἐκ τῆς συζεύξεως γεννᾶται ἡ «μεικτὴ καὶ γεγενημένη οὐσία». Ἐπεξηγῶν τὴν ἔννοιαν τῆς αἰτίας τῆς μείξεως, ὁ Πλάτων θεωρεῖ αὐτὴν ὡς ἐνέργειαν, ἥτις ἀπορρέει ἀπὸ μίαν θείαν νοητικὴν δύναμιν, ἀνάλογον πρὸς τὸν νοῦν τοῦ Ἀναξαγόρου. Ἡ τετάρτη ὅμως αὕτη ὀντολογικὴ κατηγορία τῆς αἰτίας, δὲν φαίνεται νὰ εἶναι ἡ τελευταία εἰς τὴν σειρὰν τοῦ συνόλου τῶν κατηγορικῶν χαρακτηριστικῶν. Πέραν αὐτῆς ὑφίστανται καὶ μία πέμπτη, τὴν ὁποίαν ὁ Πλάτων αἰνιγματικῶς μόνον ἀρκεῖται νὰ ὑποδηλώση εἰς τὸ τέλος τοῦ «Φιλήβου». Τίθεται τὸ ἐρώτημα, ποῖον εἶναι τὸ αἴτιον, τὸ ὁποῖον συντελεῖ ὥστε ἡ μείξις τοῦ πέρατος καὶ τοῦ ἀπείρου νὰ δύναται νὰ χαρακτηρισθῆ ὡς ἐνέχουσα ἀξίαν. Διὰ τοῦ ἐρωτήματος τούτου σκοπεῖται νὰ ἐξιχνιασθῆ ποία εἶναι ἡ πηγὴ ἀπὸ τὴν ὁποίαν ἀντλεῖ ἡ αἰτία τῆς μείξεως τὴν δυναμικότητά της. Εἰς τὸ ἐρώτημα δίδεται ἡ ἀπάντησις ὅτι ἡ πηγὴ αὕτη εἶναι ἡ φύσις συμμέτρου: «μέτρου καὶ τῆς συμμέτρου φύσεως μὴ τυχοῦσα ἠτισοῦν καὶ ὁπωσοῦν σύγκρασις πᾶσα ἐξ ἀνάγκης ἀπόλλυσι τά τε κεραννύμενα καὶ πρώτην αὐτήν», (οἱαδήποτε ἀνάμειξις, ὅταν ἀποστερηθῆ ἀπὸ τὸ μέτρον καὶ τὴν ἀναλογίαν, ὁποιαδήποτε καὶ ἂν εἶναι καὶ ὑπὸ οἱανδήποτε μορφὴν καὶ ἂν συντελῆται, συμφώνως πρὸς ἀναπόδραστον ἀναγκαιότητα, εἶναι καταδικασμένη καὶ τὰ ἀναμειγνυόμενα στοιχεῖα καὶ τὸν ἑαυτόν της νὰ καταστρέψη), (Φίληβος 64 D). Ὥστε τὸ ἀπαραίτητον στοιχεῖον διὰ νὰ δράση ἀποτελεσματικῶς ἡ αἰτία τῆς μείξεως εἶναι ἡ συμμετρία (ἀναλογία). Ἀλλ' εἶναι φανερόν, προσθέτει ὁ Πλάτων, ὅτι ἡ συμμετρία ἀνήκει εἰς τὴν ἰδέαν τοῦ καλοῦ, ἡ δὲ ἰδέα τοῦ καλοῦ ἀποτελεῖ ἐμφάνισιν τῆς ἰδέας τοῦ ἀγαθοῦ. Συνεπῶς πέραν τῆς αἰτίας τῆς μείξεως, ὡς πέμπτον καὶ ὕψιστον ὀντολογικὸν χαρακτηριστικὸν ὑπάρχει ἡ ἰδέα τοῦ ἀγαθοῦ. Συμφώνως πρὸς τὰ ἐν τῷ «Φιλήβῳ» λεγόμενα, ἡ ἰδέα τοῦ ἀγαθοῦ δὲν στέργει νὰ ἐμφανίση τὸν ἑαυτόν της, παραμένει εἰς τὴν ὑπερβατικὴν περιοχὴν καὶ χρησιμοποιεῖ ὡς προκάλυμμά της τὴν ἰδέαν τοῦ καλοῦ: «Νῦν δὴ καταπέφευγεν ἡμῖν ἡ τοῦ ἀγαθοῦ δύναμις εἰς τὴν τοῦ καλοῦ φύσιν· μετριότης γὰρ καὶ συμμετρία κάλλος δήπου καὶ ἀρετὴ πανταχοῦ συμβαίνει γίγνεσθαι», (Φίληβος 64 Ε). (Τώρα πλέον ἔχει καταφύγει ἡ δύναμις τοῦ ἀγαθοῦ εἰς τὴν φύσιν τοῦ καλοῦ· διότι τὸ μέτρον καὶ ἡ ἀναλογία συμβαίνει νὰ πραγματοποιοῦν πανταχοῦ τὸ κάλλος καὶ τὴν ἀρετήν). Ὅπως καὶ εἰς τὸ «Συμπόσιον», τοιουτοτρόπως καὶ εἰς τὸν «Φίληβον» τὸ καλὸν (ἡ ὡραιότης) παραβάλλεται πρὸς προπέτασμα, ὄπισθεν τοῦ ὁποίου ἐφησυχάζει τὸ ἀγαθόν. Μίαν ἔμμεσον ἐπόπτευσιν τοῦ ἀγαθοῦ ἐπιτυγχάνομεν μόνον διὰ τῶν ἀπόψεων τοῦ κάλλους τῆς συμμετρίας καὶ τῆς ἀληθείας, τὰς ὁποίας ἀνοίγει ἐνώπιόν μας ἡ ἰδέα τοῦ καλοῦ: «Οὐκοῦν εἰ μὴ, μιᾶι δυνάμεθα ἰδέαι τὸ ἀγαθὸν θηρεῦσαι, σύντρισι λαβόντες, κάλλει καὶ συμμετρίαι καὶ ἀληθείαι, λέγωμεν ὡς τοῦτο οἷον ἓν ὀρθότατ' ἂν αἰτιασαίμεθ' ἂν τῶν ἐν τῆι συμμείξει, καὶ διὰ τοῦτο ὡς ἀγαθὸν ὂν τοιαύτην αὐτὴν γεγονέναι». (Ἐὰν λοιπὸν δὲν δυνάμεθα διὰ μιᾶς ἐποπτεύσεως νὰ συλλάβωμεν τὴν μορφὴν τοῦ ἀγαθοῦ, θὰ τὴν συλλάβωμεν χρησιμοποιοῦντες μαζὶ τρεῖς ἀπόψεις, ἤτοι βοηθούμενοι ἀπὸ τὸ κάλλος, τὴν συμμετρίαν καὶ τὴν ἀλήθειαν, καὶ θὰ εἴπωμεν ὅτι αἱ τρεῖς αὐταὶ ἀπόψεις θεωρούμεναι ὡς ἀποτελοῦσαι ἑνότητα, εἶναι ἴσως ἡ αἰτία νὰ ἔχη ἡ μείξις ὡρισμένας ἰδιότητας καὶ ἕνεκα αὐτῶν, αἵτινες νοοῦνται ὡς ἀποτελοῦσαι τὴν ἐνιαίαν ἰδέαν τοῦ ἀγαθοῦ, εἶναι καὶ ἡ μείξις ἀγαθή). Τὸν ὅρον ἀγαθὸν πρέπει ἐνταῦθα νὰ τὸν ἐκλάβωμεν οὐχὶ εἰς μονομερῆ ἠθικήν, ἀλλ' εἰς δυναμικὴν σημασίαν. Ἀγαθὸν εἶναι ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἀκτινοβολεῖ τὴν ἐνέργειαν, ἥτις διαιωνίζει καὶ διασώζει τὸ σύμπαν.

Ἐκ τῆς γενομένης ἐκθέσεως κατεδείχθη ὅτι ὁ Πλάτων μετὰ μεγάλης διεισδυτικότητος ἐνεβάθυνεν εἰς τὸ πρόβλημα τῶν ὀντολογικῶν κατηγοριῶν. Αἱ διὰ τοῦ «Σοφιστοῦ» ἀποκαλυφθεῖσαι πέντε ὀντολογικαὶ κατηγορίαι (ὄν, κίνησις, στάσις, ταυτότης, ἑτερότης) μᾶς δίδουν μίαν περιγραφικὴν θεώρησιν τῆς ὀντολογικῆς πραγματικότητος. Τὰ πέντε ὀντολογικὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ «Φιλήβου» (ἄπειρον, πέρας, μεικτὴ οὐσία, αἰτία μείξεως, τὸ μέτριον), προκύπτουν ἀπὸ τὴν λειτουργικὴν διερεύνησιν τῆς πραγματικότητος.

Ἂν παραβάλωμεν τὰς πλατωνικὰς κατηγορίας μὲ τὰς κατηγορίας τοῦ Καντίου, θὰ διαπιστώσωμεν τὴν ἀκόλουθον διαφοράν. Διὰ τὸν Κάντιον αἱ κατηγορίαι εἶναι γενικώταται ὑποκειμενικαὶ ἀπόψεις, διὰ τῶν ὁποίων ἡ νόησις ἀντιλαμβάνεται τὴν πραγματικότητα. Ἐμμέσως μόνον δύνανται νὰ θεωρηθοῦν ὡς γενικαὶ προϋποθέσεις ἀπαραίτητοι διὰ νὰ ἀντιληφθῶμεν τὰ ἀντικείμενα τῆς ἐμπειρικῆς πραγματικότητος. Διὰ τὸν Πλάτωνα ὅμως αἱ κατηγορίαι «τὰ μέγιστα γένη», ἔχουν ὀντολογι-

κὴν σημασίαν, εἶναι ὀντολογικὰ χαρακτηριστικὰ τῶν ὄντων: Κατὰ πλησιάζοντα πρὸς τὰς πλατωνικὰς ἀντιλήψεις τρόπον, νοεῖ τὰς κατηγορίας εἰς τὴν σύγχρονόν μας ἐποχὴν ὁ Ν. Χάρτμαν, εἰς τὸ σύγγραμμά του «Ἡ ἐποικοδόμησις τοῦ πραγματικοῦ κόσμου». Δι' αὐτὸν αἱ κατηγορίαι εἶναι «θεμελιώδεις καθορισμοὶ τοῦ ὄντος ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τοῦ περιεχομένου του».

Ἡ περὶ ἰδεῶν διδασκαλία τοῦ Πλάτωνος. Τὸ κεντρικὸν σημεῖον τῆς ὅλης πλατωνικῆς φιλοσοφίας ἀποτελεῖ ἡ περὶ ἰδεῶν διδασκαλία. Πρῶτος ὁ Πλάτων εἰσήγαγεν εἰς τὴν φιλοσοφίαν τὸν ὅρον «ἰδέα», χρησιμοποιήσας αὐτὸν ἐκ παραλλήλου πρὸς τὸν ὅρον «εἶδος», ἔκτοτε δὲ συνεχίζεται ἀδιακόπως ἡ χρησιμοποίησίς του. Ὁ Πλάτων παρέλαβε καὶ τοὺς δύο αὐτοὺς ὅρους ἀπὸ τὴν κοινὴν γλωσσικὴν χρῆσιν καὶ τοὺς ἀνύψωσεν εἰς παγκοσμίως διὰ μέσου τῶν αἰώνων χρησιμοποιούμενα φιλοσοφικὰ σύμβολα. Λόγῳ τῆς παγκοίνου καὶ πολυχρόνου χρησιμοποιήσεώς των, φυσικὸν ἦτο νὰ ἀλλοιωθῇ τὸ σημασιολογικόν των περιεχόμενον. Οὕτω σήμερον ὁ ὅρος ἰδέα σημαίνει μίαν ὑποκειμενικὴν σκέψιν ὑφισταμένην εἰς τὸ πνεῦμα, μίαν ἁπλῆν διανοητικὴν σύλληψιν, ἡ ὁποία συγκρινομένη πρὸς τὰ ὄντα τῆς αἰσθητῆς πραγματικότητος εἶναι κάτι τὸ πλασματικὸν καὶ μὴ πραγματικόν. Ἡ ἐκδοχὴ αὕτη εἶναι τελείως ἀντίθετος πρὸς τὴν σημασίαν, τὴν ὁποίαν ἀπέδιδεν ὁ Πλάτων εἰς τὸν ὅρον ἰδέα καὶ εἶδος. Κατὰ τὸν Ἀθηναῖον φιλόσοφον, ἡ ἰδέα εἶναι κάτι τὸ ὁποῖον ἔχει ἀληθινὴν ὑπόστασιν. Αἱ ἰδέαι ἀποτελοῦν τὴν πραγματικὴν ὕπαρξιν, τὰ δὲ αἰσθητὰ ἀντικείμενα τῆς ἐμπειρικῆς σφαίρας ἀνήκουν εἰς τὸν φαινομενικὸν καὶ παροδικὸν κόσμον τῆς γενέσεως. Τὰ ἐμπειρικὰ ἀντικείμενα ἔρχονται καὶ παρέρχονται. Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον μένει σταθερὸν καὶ αἰώνιον εἶναι αἱ ἰδέαι. Τὰ πράγματα τὰ ὑφιστάμενα εἰς τὸν κύκλον τῆς ἐμπειρίας, τὰ ἀντιλαμβανόμεθα διὰ τῶν αἰσθήσεων. Τὰς ἰδέας ὅμως, λέγει ὁ Πλάτων, τὰς ἀντιλαμβανόμεθα διὰ τῆς νοήσεως. Εἶναι προφανὲς ὅτι διὰ νὰ παρακολουθήσωμεν τὸν Πλάτωνα εἰς τὰς ἀντιλήψεις του, πρέπει νὰ ἀντιστρέψωμεν κάπως τὸν συνήθη τρόπον, μὲ τὸν ὁποῖον ἀντικρύζομεν τὴν πραγματικότητα. Πρέπει νὰ μετατεθῶμεν εἰς τὸν κόσμον τῆς νοήσεως καὶ νὰ ἀπαλλαγῶμεν ἀπὸ τὸν συνήθη ἀφελῆ ρεαλισμόν, μὲ τὸν ὁποῖον ἀντικρύζομεν τὴν καθημερινὴν ζωήν.

Συνήθως ἐπικρατεῖ ἡ γνώμη, ὅτι αἱ πλατωνικαὶ ἰδέαι εἶναι λογικαὶ ἔννοιαι σχηματιζόμεναι διὰ τῆς ἀφαιρετικῆς νοήσεως, εἰς τὰς ὁποίας ἀποδίδομεν ὀντολογικὴν ὑπόστασιν. Μίαν τοιαύτην ἀντίληψιν εἶναι ὅλως παράλογον νὰ ἀποδώσωμεν εἰς τὸν Πλάτωνα. Δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ σκεφθῇ ὁ Ἀθηναῖος φιλόσοφος ὅτι αἱ διὰ τῆς ἀφαιρετικῆς νοήσεως σχηματιζόμεναι λογικαὶ ἔννοιαι ἀξίζουν νὰ θεωρηθοῦν ὅτι ἔχουν ἀντικειμενικὴν ὑπόστασιν. Τὸ νόημα τῆς διδασκαλίας του εἶναι ὅτι ὁ αἰσθητὸς κόσμος, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ζῶμεν καὶ κινούμεθα, ἀποτελεῖ μίαν κατωτέραν περιοχὴν τοῦ σύμπαντος καὶ ὅτι πέραν αὐτοῦ ὑπάρχει μία ἰδεώδης πραγματικότης. Ὅπως κατὰ τὴν χριστιανικὴν πίστιν, τὴν ἀληθῆ ὕπαρξιν ἀποτελεῖ ὁ Θεός, ἡ δὲ ὕπαρξις τοῦ κόσμου ἀποτελεῖ δευτερογενῆ πραγματικότητα, κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον διὰ τὸν Πλάτωνα ὁ νοητὸς κόσμος τῶν ἰδεῶν ἀποτελεῖ τὴν ἀληθινὴν ὕπαρξιν, ὁ δὲ αἰσθητὸς κόσμος πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὡς κατωτέρα περιοχὴ τῆς πραγματικότητος. Τὰ αἰσθητὰ ἀντικείμενα εὑρίσκονται εἰς διαρκῆ ροὴν καὶ μεταβολήν. Μέσα εἰς αὐτὰ ἐνυπάρχει μία ριζικὴ ἀτέλεια, ἡ ἀρχὴ τῆς μεταβλητικότητος, ἥτις ἄγει αὐτὰ εἰς τὴν φθορὰν καὶ τὴν ἐκμηδένισιν. Πάντα τὰ αἰσθητὰ ἀντικείμενα ὑπόκεινται εἰς τὸν νόμον τῆς φθορᾶς καὶ τοῦ ἐξαφανισμοῦ. Ἔχουν ἐντός των τὸ στοιχεῖον τῆς μηδαμινότητος. Ἀπέναντι αὐτῶν ἵσταται, κατὰ τὸν Πλάτωνα, ὁ αἰώνιος καὶ ἀκατάβλητος κόσμος τῶν ἰδεῶν. Μεταξὺ τῆς ἰδεώδους καὶ αἰσθητῆς πραγματικότητος ὑφίσταται διπλὴ διαλεκτικὴ σχέσις ἀντιθέσεως συγχρόνως καὶ ὁμοιότητος. Ἡ ἀντίθεσις ἔγκειται εἰς τὸ ὅτι ὁ μὲν ἰδεώδης κόσμος εἶναι ἀμετάβλητος καὶ αἰώνιος, ὁ δὲ κόσμος τῆς αἰσθητῆς πραγματικότητος πρόσκαιρος καὶ μεταβλητός. Ἡ ὁμοιότης ἔγκειται εἰς τὸ ὅτι ἡ μορφολογικὴ κατασκευὴ τῆς αἰσθητῆς πραγματικότητος εἶναι ἀνάλογος πρὸς τὴν μορφὴν τοῦ ἰδεώδους κόσμου. Ἡ αἰσθητὴ πραγματικότης ἔχει οὐσιαστικὸν νόημα, μόνον ἐφ' ὅσον ἔχει διαμορφωθῇ συμφώνως πρὸς τὸν κόσμον τῶν ἰδεῶν. Ὁ αἰσθητὸς κόσμος εἶναι ἓν ἀπομίμημα τοῦ ἰδεώδους. Ὁ κόσμος τῶν ἰδεῶν ἀποτελεῖ τὸ ἰδεώδες πρότυπον, συμφώνως πρὸς τὸ ὁποῖον ἔχει διαμορφωθῇ ἡ αἰσθητὴ πραγματικότης. Ἡ μορφή, ὑπὸ τὴν ὁποίαν ἐμφανίζεται ὁ αἰσθητὸς κόσμος ἔχει τὴν προέλευσίν της εἰς τὸν ἰδεώδη κόσμον. Κατὰ συνέπειαν ὁ κόσμος τῶν ἰδεῶν ἀσκεῖ μορφοδοτικὴν ἐπίδρασιν ἐπὶ τῆς αἰσθητῆς πραγματικότητος. Καίτοι ὁ κόσμος τῶν ἰδεῶν δὲν ἀποτελεῖ ταυτότητα μὲ τὴν αἰσθητὴν πραγματικότητα, ἐν τούτοις διεισδύει εἰς τὴν αἰσθητὴν περιοχὴν καὶ προδίδει εἰς αὐτὴν τάξιν, μορφὴν καὶ κάλλος. Τὴν διείσδυσιν αὐτὴν τοῦ ἰδεώδους στοιχείου εἰς τὸν αἰσθητὸν κόσμον τὴν ὀνομάζει ὁ Πλάτων «παρουσίαν τῶν ἰδεῶν». Τὸ γεγονὸς ὅτι αἱ ἰδέαι δὲν συμπαρασύρονται εἰς τὴν φθορὰν μαζὶ μὲ τὰ αἰσθητὰ ἀντικείμενα, ἀλλὰ διατηροῦν μίαν ξεχωριστὴν καὶ ἀνεπηρέαστον ἀπὸ τὴν φθορὰν ὑπόστασιν, ὀνομάζεται εἰς τὴν πλατωνικὴν φιλοσοφίαν «χωρισμός». Τὸ μέγα πρόβλημα, τὸ ὁποῖον ἀπησχόλησε τὸν Πλάτωνα, ὑπῆρξεν ἡ συνδιαλλαγὴ τῶν δύο τούτων διαλεκτικῶς ἀντιτιθεμένων ἀπόψεων. Τὸ κυριώτερον ἀπορητικὸν ζήτημα τῆς πλατωνικῆς φιλοσοφίας, δύναται νὰ συνοψισθῇ εἰς τὸ ἀκόλουθον ἐρώτημα: Πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ συμβιβασθῇ ὁ χωρισμὸς τῶν ἰδεῶν ἀπὸ τὴν αἰσθητὴν πραγματικότητα πρὸς τὴν παρουσίαν, τὴν ὁποίαν σημειώνουν ἐντὸς τῆς ἰδίας αὐτῆς πραγματικότητος; Εἶναι δυνατὸν νὰ εὕρωμεν μίαν εὔκολον λύσιν δεχόμενοι εἴτε τὸ πρῶτον εἴτε τὸ δεύτερον μέρος τοῦ ἀπορητικοῦ ἐρωτήματος. Δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι αἱ ἰδέαι εὑρίσκονται εἰς μίαν χωριστὴν περιοχὴν ἄνευ ἐπαφῆς πρὸς τὴν αἰσθητὴν πραγματικότητα. Ἐπίσης δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι αἱ ἰδέαι εἶναι ἁπλῶς μορφολογικὰ γνωρίσματα τῶν αἰσθητῶν ἀντικειμένων καὶ ὅτι ὑφίστανται μόνον ὡς ἰδιότητες τῶν πραγμάτων ἐντὸς τῆς αἰσθητῆς πραγματικότητος. Ἑκάστη ἐκ τῶν λύσεων τούτων, εὐκόλως δύναται νὰ γίνῃ ἀποδεκτή, διότι εἶναι προσιτὴ εἰς τὸν ἄνθρωπον, ὅστις φοβεῖται νὰ ἀντιμετωπίσῃ τὸ μέγεθος τοῦ ἀπορητικοῦ προβλήματος. Ὅσον ὅμως καὶ ἂν ἀναπαύουν τὴν σκέψιν μας αἱ δύο διατυπωθεῖσαι λύσεις, παραμένουν ξέναι πρὸς τὴν νοοτροπίαν τοῦ Πλάτωνος, ὅστις ἔβλεπε τὰς ἰδέας ὑπὸ τὴν διπλῆν αὐτὴν προοπτικήν, τοῦ ἐξωκοσμικοῦ χωρισμοῦ ἀφ' ἑνὸς καὶ τῆς ἐνδοκοσμικῆς παρουσίας ἀφ' ἑτέρου.

Ὁ Πλάτων ἐγνώριζεν ὅτι ἡ ἀφιλοσόφητος σκέψις ἀρέσκεται νὰ χρησιμοποιῇ μονομερῆ σχήματα, ἐπειδὴ εἶναι ἀνίκανος νὰ παρακολουθήσῃ τὴν περιπλοκήν, τὴν ποικιλίαν καὶ τὸν πλοῦτον τῶν ὀντολογικῶν ἀπόψεων τῆς πραγματικότητος. Διὰ τοῦτο προσεπάθει δι' ἐποπτικῶν συμβόλων νὰ καταστήσῃ προσιτὴν εἰς τὴν κοινὴν νοοτροπίαν τὴν διαλεκτικὴν φυσιογνωμίαν τοῦ ἰδεώδους κόσμου. Συχνάκις διὰ νὰ καταστήσῃ φανερὸν τὸ νόημα, ὑπὸ τὸ ὁποῖον πρέπει νὰ ἐννοήσωμεν τὰς ἰδέας, ὠνόμαζεν αὐτὰς «παραδείγματα». Εἰς τὸν «Παρμενίδην» 132 D, γράφει ὁ Πλάτων: «τὰ μὲν εἴδη ταῦτα ὥσπερ παραδείγματα ἑστάναι ἐν τῇ φύσει, τὰ δὲ ἄλλα τούτοις ἐοικέναι καὶ εἶναι ὁμοιώματα· καὶ ἡ μέθεξις αὕτη τοῖς ἄλλοις γίγνεσθαι τῶν εἰδῶν οὐκ ἄλλης τις εἰκασθῆναι αὐτοῖς». (Αὐταὶ λοιπὸν αἱ ἰδέαι ἵστανται εἰς τὸ σύμπαν ὡσὰν νὰ εἶναι ὑποδειγματικὰ πρότυπα, τὰ δὲ ἄλλα ὄντα ἔχουν ὁμοιότητα πρὸς αὐτὰς καὶ ἀποτελοῦν ἀπομιμήματα τῶν ἰδεῶν. Καὶ ἡ μετοχή, τὴν ὁποίαν ἔχουν τὰ ἄλλα ὄντα (δηλαδὴ τὰ αἰσθητὰ ἀντικείμενα) εἰς τὰς ἰδέας, συνίσταται εἰς τοῦτο μόνον, ὅτι δηλαδὴ αὐτὰ εἶναι ὁμοιώματα τῶν ἰδεῶν). Διὰ νὰ καταστήσωμεν σαφέστερον κατὰ ποῖον τρόπον ἀντιλαμβάνεται ὁ Πλάτων τὰς ἰδέας ὡς ὑποδειγματικὰ πρότυπα, σκόπιμον εἶναι νὰ χρησιμοποιήσωμεν τὰς ἀκολούθους ἐποκτικὰς παρομοιώσεις:

Ἂς ὑποθέσωμεν ὅτι ἔχομεν μίαν σφραγῖδα καὶ ὅτι ἐπιθέτομεν αὐτὴν ἐπὶ μαλακοῦ κηροῦ. Ἡ σφραγὶς θὰ ἀφήσῃ ἐπὶ τοῦ κηροῦ ἔκτυπα ἀπεικονίσματα τῆς παραστάσεως, ἥτις ἔχει χαραχθῇ ἐπ' αὐτῆς. Ἡ ἐπὶ τῆς σφραγῖδος χαραγμένη παράστασις παραβάλλεται ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος μὲ τὴν ἰδέαν, τὰ δὲ ἐπὶ τῆς κηρίνης πλακὸς ἔκτυπα ἀπεικονίσματά της παραβάλλονται μὲ τὰ αἰσθητὰ ὄντα. Ὅπως ἡ ἐπὶ τῆς σφραγῖδος παράστασις εἶναι μία καὶ ἡ αὐτή, κατὰ παρόμοιον τρόπον καὶ ἡ ἰδέα εἶναι μία καὶ ἡ αὐτή. Ὅπως ἐξ αὐτῆς δύναται νὰ προέλθῃ ἓν ἀπεριόριστον πλῆθος ἀποτυπωμάτων ἐπὶ τοῦ κηροῦ, οὕτω καὶ διὰ τῆς ἐπιδράσεως τῆς ἰδέας ἐπὶ τῆς ὕλης λαμβάνει ὑπόστασιν τὸ ἄπειρον πλῆθος τῶν αἰσθητῶν ἀντικειμένων. Ἡ ἐπὶ τῆς σφραγῖδος παράστασις εἶναι κάτι τὸ πρωταρχικόν. Αὐτὴ δίδει τὴν μορφὴν εἰς τὰ ἔκτυπα ἀπεικονίσματα. Κατ' ἀνάλογον τρόπον καὶ ἡ ἰδέα εἶναι ἀπὸ μορφολογικῆς ἀπόψεως κάτι τὸ πρωταρχικὸν ἐν συγκρίσει πρὸς τὰ καθ' ὁμοίωσιν αὐτῆς μορφοποιηθέντα αἰσθητά. Ἡ μορφὴ τὴν ὁποίαν ἔχουν τὰ αἰσθητά, προέρχεται ἀπὸ τὴν ἰδέαν, καίτοι ἡ ἰδέα ἔχει χωριστὴν ὕπαρξιν ἀπὸ τὰ αἰσθητά.

Καὶ ἓν δεύτερον, κάπως νεωτερικώτερον, παράδειγμα δύναται νὰ μᾶς βοηθήσῃ διὰ νὰ πλησιάσωμεν πρὸς τὴν πλατωνικὴν ἀντίληψιν. Ἂς ὑποθέσωμεν ὅτι ἔχομεν ἐμπρός μας ἓν αὐτοκίνητον. Εἶναι φυσικὸν νὰ σκεφθῶμεν ὅτι τὴν ὕπαρξιν τοῦ αὐτοκινήτου τὴν ἀποτελοῦν τὰ ὑλικὰ ἐκ τῶν ὁποίων ἔχει ἀποτελεσθῇ. Ἂν σκεφθῶμεν ὅμως βαθύτερον, θὰ φθάσωμεν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι τὸ αὐτοκίνητον εἶναι κάτι περισσότερον ἀπὸ τὰ ὑλικά, τὰ ὁποῖα τὸ ἀποτελοῦν. Ὑπάρχει μία διάταξις τῶν ὑλικῶν, ἥτις ἔχει γίνει ἐπὶ τῇ βάσει ἑνὸς σχεδίου ἐπινοηθέντος ἀπὸ τὸν ἐφευρέτην τοῦ αὐτοκινήτου. Τὸ σχέδιον εἶναι μία διανοητικὴ σύλληψις, τὴν ποίαν συνέλαβεν ὁ νοῦς τοῦ ἐφευρέτου. Ἂν δὲν εἶχεν αὐτὴ ὑπάρξει εἰς τὸ πνεῦμα τοῦ ἐφευρέτου, δὲν θὰ ὑπῆρχε ἐνώπιόν μας τὸ αὐτοκίνητον τὸ ὁποῖον βλέπομεν. Αὐτὸ ἀκριβῶς τὸ σχέδιον, συμφώνως πρὸς τὸ ὁποῖον ἔχει διαμορφωθῇ ἓν πλῆθος αἰσθητῶν ἀντικειμένων, ὀνομάζει ὁ Πλάτων ἰδέαν. Ἡ ὕπαρξις τοῦ συγκεκριμένου αὐτοκινήτου, τὸ ὁποῖον ἔχω ἐνώπιόν μου, εἶναι ἐξ ὁλοκλήρου χωριστὴ ἀπὸ τὴν ὕπαρξιν τοῦ σχεδίου. Τὸ σχέδιον εἶναι ἐνιαῖον καὶ συνελήφθη καὶ ἐτελειοποιήθη ἅπαξ εἰς τὸ πνεῦμα τοῦ ἐφευρέτου. Ἐπὶ τῇ βάσει αὐτοῦ δύναται νὰ κατασκευασθῇ ἓν ἄπειρον πλῆθος αὐτοκινήτων. Ἕκαστον ἐκ τῶν αὐτοκινήτων εἶναι ἓν ὑλικὸν ὁμοίωμα ἐξωμοιωμένον μορφολογικῶς πρὸς τὸ σχέδιον. Τὸ σχέδιον εἶναι ἡ ἰδέα, πάντα δὲ τὰ κατασκευαζόμενα κατὰ τὸ ὑπόδειγμα αὐτοῦ εἶναι ἀπομιμήματα τῆς ἰδέας, τὰ ὁποῖα λαμβάνουν ὑπόστασιν ἐντὸς τῆς δεδομένης ὕλης. Καὶ εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν ὑπάρχει χωρισμός, συγχρόνως, ἐξομοίωσις καὶ παρουσία τῆς μορφῆς εἰς τὴν ὕλην.

Ἀφορμώμενοι ἀπὸ τὰς δύο ἐποπτικὰς αἰσθητοποιήσεις τοῦ νοήματος τῆς ἰδέας, δυνάμεθα νὰ κατανοήσωμεν διατί ἡ ἰδέα ὀνομάζεται ἀπὸ τῆς μεταγενεστέρας μεταφυσικῆς μορφολογικὸν αἴτιον (CAUSA FORNIALIS). Εἰς αὐτὴν ὀφείλουν τὰ αἰσθητὰ τὴν μορφήν, τὴν ὁποίαν ἔχουν. Ἐπειδὴ δὲ ἡ μορφὴ εἶναι οὐσιαστικὸν καὶ ἀπαραίτητον στοιχεῖον διὰ νὰ λάβῃ ὑπόστασιν ἓν ἀντικείμενον, αἱ ἰδέαι θεωροῦνται ἀπὸ τὸν Πλάτωνα ὡς τὰ αἴτια τῆς ὑπάρξεως τῶν ὄντων. Εἰς τὸν «Φαίδωνα» ἐπαναλημμένως ὁ Πλάτων ὀνομάζει τὰς ἰδέας αἰτίας: «τὰς ὡς ἀληθῶς αἰτίας» (98 E), «αἰτίας ἑκάστου, διὰ τί γίγνεται ἕκαστον καὶ διὰ τί ἀπόλλυται καὶ διά τί ἔστιν» (96 A). Διὰ τὴν ὕπαρξιν τῶν ἀντικειμένων ἀναγνωρίζει ὁ Πλάτων ὅτι ἀπαραίτητος προϋπόθεσις εἶναι καὶ ἡ ὕλη. Τὴν ὕπαρξιν τοῦ ὑλικοῦ στοιχείου παραδέχεται ρητῶς ὁ Πλάτων εἰς τὸν «Τίμαιον». Θε-

ωρεῖ ὅμως ταύτην ὡς πλησιάζουσαν πρὸς τὸ μὴ ὄν. Μόνον ἐφ' ὅσον ἡ ὕλη δεχθῇ τὴν ἐπίδρασιν τῶν Ἰδεῶν ἐμφανίζεται ὥς τι τὸ συγκεκριμένον καὶ ὑπαρκτόν. Διὰ τοῦτο τὸ κύριον συστατικὸν τῆς οὐσίας τῶν πραγμάτων εἶναι, κατὰ τὸν Πλάτωνα, ἡ εἰς αὐτὰ ἀποτυπουμένη Ἰδέα. Ὁ Πλάτων διδάσκει ὅτι κατά τινα τρόπον ἡ αἰσθητὴ πραγματικότης διαποτίζεται ἀπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ κόσμου τῶν Ἰδεῶν. Πάντα τὰ ἐν τῷ κόσμῳ ὑφιστάμενα σταθερὰ καὶ οὐσιώδη δεδομένα ἔλκουν τὴν καταγωγήν των ἀπὸ τὸν κόσμον τῶν Ἰδεῶν. Εἰς τὸν «Φαίδωνα» λέγει ὁ Πλάτων ὅτι ἡ αἰσθητὴ φύσις ἔχει καταληφθῆ ἀπὸ μίαν νοσταλγίαν πρὸς τὴν Ἰδέαν. Πᾶν αἰσθητὸν ἀντικείμενον τείνει νὰ ἐπενδυθῇ μίαν ὀντολογικὴν τελειότητα καὶ νὰ ταυτισθῇ μὲ τὴν Ἰδέαν χωρὶς ὅμως νὰ φθάνῃ εἰς τὸν Ἰδεώδη τοῦτον σκοπόν: «τὸ πρῶτον ἰδόντες τὰ ἴσα ἐνενοήσαμεν ὅτι ὀρέγεται μὲν πάντα ταῦτα εἶναι οἷον τὸ ἴσον, ἔχει δὲ ἐνδεεστέρως... ἀλλὰ μὴν δὴ ἔκ γε τῶν αἰσθήσεων δεῖ ἐνοῆσαι, ὅτι πάντα τὰ ἐν ταῖς αἰσθήσεσι ἐκείνου τε ὀρέγεται τοῦ ὃ ἔστιν ἴσον, καὶ αὐτοῦ ἐνδεέστερά ἐστιν». (Φαίδων 75 Α) ("Οταν διὰ πρώτην φορὰν εἴδομεν πολλὰ ἴσα πράγματα ἦλθεν εἰς τὸν νοῦν μας ἡ σκέψις ὅτι ὅλα αὐτὰ κατέχονται ἀπὸ μίαν τάσιν νὰ εἶναι ὡσὰν τὴν ἀπολύτως νοουμένην ἰσότητα, εὑρίσκονται ὅμως εἰς κατωτέραν ἐν συγκρίσει μὲ αὐτὴν κατάστασιν... Ἀφορμώμενοι λοιπὸν ἐκ τῶν αἰσθήσεων πρέπει νὰ καταλήξωμεν εἰς τὴν σκέψιν ὅτι ὅλα αὐτὰ τὰ εἰς τὸν αἰσθητὸν κόσμον ἐμφανιζόμενα ὡς ἴσα τείνουν νὰ φθάσουν εἰς τὴν ἀπολύτως ὑφισταμένην ἰσότητα, ἀλλ' ἐν συγκρίσει πρὸς αὐτὴν παραμένουν κατώτερα).

Αἱ Ἰδέαι συμφώνως πρὸς τὸ ἑρμηνευθὲν χωρίον, ἐμφανίζονται ὡς ἀποκορύφωμα μιᾶς Ἰδεώδους τελειότητος, ὡς «τελικὰ αἴτια», ὅπως θὰ εἴπῃ ἀργότερον ὁ Ἀριστοτέλης, πρὸς τὰ ὁποῖα οὐδέποτε φθάνει ἡ πραγματικότης. Δὲν πρέπει ὅμως νὰ νοηθοῦν ὡς πλασματικαὶ συλλήψεις τῆς νοήσεως. Οὕτω νοοῦν τὰς Ἰδέας οἱ ὀπαδοὶ τῆς νεοκαντιανῆς φιλοσοφίας ἀποστεροῦντες αὐτὰς παντὸς ὀντολογικοῦ περιεχομένου. Ἡ τοιαύτη ὅμως ἐκδοχὴ ἀντίκειται πρὸς τὰς μαρτυρίας τῶν πλατωνικῶν κειμένων. Αἱ Ἰδέαι, κατὰ τὸν Πλάτωνα, ἔχουν ὑπαρκτικὴν πληρότητα, εἶναι «ὄντως ὄντα». Ἡ Ἰδεώδης ἰσότης χαρακτηρίζεται ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος ὡς «αὐτὸ τὸ ἴσον ὃ ἔστι» (ἡ καθαυτὸ καὶ ἀπόλυτον ὕπαρξιν ἔχουσα ἰσότης). Ἡ Ἰδέα τοῦ καλοῦ ὀνομάζεται «αὐτὸ τὸ καλόν». Ἐπίσης χρησιμοποιεῖ ὁ Πλάτων πρὸς ἔνδειξιν τῶν Ἰδεῶν περιφραστικὴν ἔκφρασιν μὲ τὰς λέξεις δύναμις καὶ φύσις: «καταπέφευγεν ἡμῖν ἡ τοῦ ἀγαθοῦ δύναμις εἰς τὴν τοῦ καλοῦ φύσιν» (Φίληβ. 64 Ε) (ἔχει καταφύγει ἡ Ἰδέα τοῦ ἀγαθοῦ εἰς τὴν Ἰδέαν τοῦ καλοῦ). Ἡ ἔκφρασις «ὃ ἔστιν» προστιθεμένη εἰς ἓν ὄνομα προσδίδει εἰς αὐτὸ τὴν σημασίαν τῆς Ἰδέας: «περὶ ἁπάντων οἷς ἐπισφραγιζόμεθα τοῦτο, ὃ ἔστι» (Φαίδ. 75 D) (Ἰδέα εἶναι ὅλα ἐκεῖνα τῶν ὁποίων τὸ κῦρος πιστοποιοῦμεν, προσθέτοντες τὸν χαρακτηριστικὸν ὃ ἔστι, δηλαδὴ Ἰδεώδης πραγματικότης). Κατὰ τὸν Πλάτωνα, ἡ Ἰδέα εἶναι μονοειδὴς ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸ πλῆθος τῶν ἀντικειμένων, τὰ ὁποῖα μετέχουν εἰς αὐτήν, γίνεται δὲ ἀντιληπτὴ οὐχὶ διὰ τῆς ὁράσεως, ἀλλὰ διὰ τῆς νοήσεως. Εἰδικώτερον ἀνυψούμεθα εἰς τὴν Ἰδέαν διὰ τῆς ἀναμνήσεως, τῆς συναγωγῆς καὶ τῆς διαιρέσεως, ὡς ἐδείχθη εἰς τὸ περὶ τῶν γνωσιολογικῶν ἐρευνῶν τοῦ Πλάτωνος κεφάλαιον τοῦ παρόντος ἄρθρου. Ἐκκινοῦσα ἡ σκέψις ἀπὸ τὰ αἰσθητὰ ἀντικείμενα, τὰ ὁποῖα εἶναι ὁμοιώματα τῶν Ἰδεῶν, ἀνέρχεται εἰς τὴν θεώρησιν αὐτῶν.

Ὑπάρχει ἡ ἀντίληψις ὅτι ἡ περὶ Ἰδεῶν πλατωνικὴ διδασκαλία ἀποτελεῖ ἀφορμὴν ὑποτιμήσεως τῆς ἀξίας τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου. Τοῦτο δὲν εἶναι ἀληθές. Ὁ διὰ τῶν φαινομένων παρεχόμενος εἰς τὸν ἄνθρωπον αἰσθητὸς κόσμος εἶναι βεβαίως κατωτέρας ἀξίας ἐν συγκρίσει πρὸς τὸν Ἰδεώδη. Ἐπειδὴ ὅμως καὶ ὁ αἰσθητὸς κόσμος εἶναι ὁμοίωμα τοῦ Ἰδεώδους, πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὡς φορεὺς Ἰδεώδους νοήματος. Καὶ ὁ αἰσθητὸς κόσμος φωτίζεται καὶ λαμπρύνεται ἀπὸ τὴν λάμψιν τῆς Ἰδέας. Εἶναι ὁμοίωμα καὶ εἴδωλον τοῦ νοητοῦ κόσμου. Ἡ σφαῖρα τῶν αἰσθητῶν φαινομένων μᾶς παρέχει τὴν ἀφετηρίαν διὰ νὰ ὑψωθῶμεν εἰς τὰς Ἰδέας. Μεταξὺ τοῦ αἰσθητοῦ καὶ τοῦ Ἰδεώδους κόσμου ὑφίσταται, κατὰ τὸν Πλάτωνα, σχέσις ὁμοιότητος καὶ ἀναλογίας. Δυνάμεθα μελετῶντες τὰ φαινόμενα τῆς αἰσθητῆς πραγματικότητος, νὰ πληροφορηθῶμεν διὰ τὴν μορφὴν τοῦ κόσμου τῶν Ἰδεῶν. Τὴν τοιαύτην μέθοδον χρησιμοποιεῖ ὁ Πλάτων εἰς τὸν «Σοφιστὴν» καὶ τὸν «Πολιτικόν». Εἰς πᾶν φαινόμενον ἐνυπάρχει ἓν Ἰδεῶδες στοιχεῖον, δυνάμενον νὰ ἀποκαλυφθῇ διὰ τῆς διαλεκτικῆς θεωρήσεως. Ἡ μελέτη τῆς αἰσθητῆς πραγματικότητος, κατὰ τὸν Πλάτωνα, ἀποτελεῖ τὴν ἀφετηρίαν διὰ τὴν κατανόησιν τῆς ἀληθινῆς ὑπάρξεως. Ἐκ τούτου ἐξηγεῖται διατί ἡ ἐπιστημονικὴ ἔρευνα ἀπετέλει μίαν ἐκ τῶν κυριωτέρων ἐνασχολήσεων τοῦ Πλάτωνος καὶ τῶν ὀπαδῶν του. Ἡ ὁδὸς ἥτις ὁδηγεῖ εἰς τὴν ἀλήθειαν διέρχεται, διδάσκει ὁ Πλάτων, διὰ τῶν ἐπιστημῶν. Ὁ πλατωνικὸς Ἰδεαλισμὸς δὲν ἐκτρέπει τὸν ἄνθρωπον εἰς κόσμον πλασματικόν, ἀλλὰ τοὐναντίον δίδει εἰς αὐτὸν τὰ μέσα διὰ νὰ ἐμβαθύνῃ εἰς τὴν ἐσωτερικὴν κατασκευὴν τοῦ συνόλου τῆς πραγματικότητος καὶ διὰ νὰ ρυθμίσῃ ἀποτελεσματικῶς ὄχι μόνον τὴν θεωρητικήν, ἀλλὰ καὶ τὴν πρακτικὴν συμπεριφοράν του ἔναντι τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου.

Ἡ περὶ τῶν Ἰδεῶν διδασκαλία τοῦ Πλάτωνος δὲν εἶναι μία στατικὴ καὶ ἀμετακίνητος θεώρησις. Ἀποτελεῖ τὸ ἀποτέλεσμα συνεχοῦς ἐρεύνης καὶ ἀναζητήσεως. Διὰ τοῦτο ἐμφανίζεται διαρκῶς ἐξελισσομένη καὶ ἀναπτυσσομένη. Διὰ πρώτην φορὰν χρησιμοποιοῦνται αἱ λέξεις εἶδος καὶ Ἰδέα εἰς σημασίαν προαναγγέλλουσαν τὴν μετέπειτα διαμορφωθεῖσαν σχετικὴν θεωρίαν εἰς τὸν «Εὐθύφρονα», ὅστις ἐγράφη ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος πρὸ τοῦ 390 π.Χ. Εἰς τὴν «Ἀπολογίαν», τὸν «Κρίτωνα», τὸν «Γοργίαν» καὶ τὸν «Λύσιν» δὲν εὑρίσκομεν χρησιμοποιουμένας τὰς λέξεις ταύτας εἰς τὴν ρηθεῖσαν σημασίαν. Τὸ αὐτὸ συμβαίνει καὶ εἰς τὸν «Μένωνα», καίτοι εἰς αὐτὸν ἁπαντᾷ ἡ λέξις εἶδος καὶ ἀναπτύσσεται ἡ περὶ ἀναμνήσεως διδασκαλία. Εἰς τὸν «Κρατύλον», 389 Β, εὑρίσκομεν πάλιν τὴν λέξιν εἶδος χρησιμοποιουμένην εἰς ὀντολογικὴν σημασίαν. Τὸ εἶδος τῆς κερκίδος ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν ὕλην ἐκ τῆς ὁποίας αὕτη ἀποτελεῖται, ὀνομάζεται: «αὐτὸ ὃ ἔστιν κερκίς», δηλαδὴ ἡ καθαυτὸ οὐσία τῆς κερκίδος. Αἱ Ἰδέαι δὲν νοοῦνται ἀποτελοῦσαι ἴδιον κόσμον χωριστὸν ἀπὸ τὰ αἰσθητά. Ἡ ἀντίληψις αὕτη ἡ τοποθετοῦσα σαφῶς τὰς Ἰδέας πέραν τῶν αἰσθητῶν, ἀναπτύσσεται ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος εἰς τὸν «Φαίδωνα». Περισσότερον ἐντόνως ἐξαίρεται ὁ χωρισμὸς οὗτος τῶν Ἰδεῶν εἰς τὸ «Συμπόσιον», τοῦ ὁποίου ἡ συγγραφὴ τίθεται περὶ τὸ 379 π.Χ. Ἔκτοτε ἀπαντῶμεν συχνότατα χρησιμοποιουμένας εἰς καθαρῶς φιλοσοφικὴν σημασίαν τὰς λέξεις εἶδος καὶ Ἰδέαν, ἐναλλασσομένας πρὸς τὰς λέξεις γένη, φύσις καὶ δύναμις εἰς τὴν «Πολιτείαν», «Φαῖδρον», «Παρμενίδην», «Σοφιστήν», «Φίληβον» καὶ τὸν «Τίμαιον».

Ἐὰν θεωρήσωμεν ἀπὸ ἀπόψεως ὁσωτερικοῦ περιεχομένου τὴν παρὰ Πλάτωνι ἐξέλιξιν τῆς περὶ Ἰδεῶν διδασκαλίας θὰ διαπιστώσωμεν ὅτι αὕτη διῆλθε διὰ τῶν ἀκολούθων φάσεων: Κατὰ τὴν πρώτην περίοδον τῆς συγγραφικῆς του δράσεως ὁ Πλάτων ὡς Ἰδέας θεωρεῖ τὰς ἠθικὰς ἀξίας τοῦ καλοῦ, ἀγαθοῦ, δικαίου, ὁσίου, τῆς ἀνδρείας καὶ τῶν λοιπῶν ἀρετῶν. Τὸ ὅλον πρόβλημα τὸ ἀναφερόμενον εἰς τὰς Ἰδέας σχετίζεται μὲ τὴν διερεύνησιν τῆς οὐσίας τῆς ἀρετῆς. Ἡ ὕπαρξις τῆς ἀρετῆς καὶ τῶν ἠθικῶν Ἰδεωδῶν διὰ τῶν ὁποίων αὕτη ἐκπροσωπεῖται, θεωρεῖται ἀπὸ τὸν Πλάτωνα ὡς ἀναμφισβήτητον γεγονός. Κατὰ τὴν δευτέραν φάσιν ἀνακαλύπτει ὁ Ἀθηναῖος φιλόσοφος ὅτι ὑπάρχουν ἐπίσης Ἰδέαι ἐκφράζουσαι τὴν ἀπόλυτον ὕπαρξιν τῶν μαθηματικῶν ἀντικειμένων. Ἡ τοιαύτη ἐπέκτασις τῆς Ἰδεολογίας εἰς τὴν περιοχὴν τῆς μαθηματικῆς ἐπιστήμης ἐμφανίζεται εἰς τὸν «Φαίδωνα». Μετὰ τοῦτο ἐπιχειρεῖται ἡ ἐπέκτασις τῆς αὐτῆς θεωρήσεως εἰς ὅλα τὰ ἐν τῇ πραγματικότητι δεδομένα ἀντικείμενα. Ὑπάρχουν Ἰδέαι ἀντιστοιχοῦσαι εἰς τὰς ἠθικὰς ἀρετὰς καὶ εἰς τὰ μαθηματικὰ ἀντικείμενα, καὶ γενικῶς εἰς πᾶν πλῆθος ὁμοειδῶν ἀντικειμένων ἀντιστοιχεῖ μία Ἰδέα. Οὕτω ὑπάρχει ἡ Ἰδέα τοῦ ἀνθρώπου, ἡ Ἰδέα τοῦ πυρὸς καὶ ἐν γένει Ἰδέαι ἀντιστοιχοῦσαι εἰς οἱονδήποτε γένος ὁμοειδῶν ἀντικειμένων. Ὅταν ἔγραφεν ὁ Πλάτων τὴν «Πολιτείαν», ἦτο πλέον βέβαιος περὶ τῆς ὑπάρξεως τῶν Ἰδεῶν ὡς ὀντοτήτων, αἵτινες ἀντιστοιχοῦν εἰς τὰς διαφόρους κατηγορίας τῶν ἀντικειμένων. Μετὰ τὴν ἀνακάλυψιν τοῦ Ἰδεώδους τούτου κόσμου ὁ Πλάτων ἠσχολήθη εἰς τὴν περιγραφὴν αὐτοῦ καὶ ἔδειξεν ὅτι τὸ σύνολον τῶν Ἰδεῶν ἀποτελεῖ κοινωνίαν ἀντιστοιχοῦσαν πρὸς τὰ ὄντα τῆς αἰσθητῆς πραγματικότητος. Ἐμελέτησε τὴν ἱεραρχικὴν τάξιν τοῦ Ἰδεώδους κόσμου, τοὺς δυνατοὺς συνδυασμοὺς τῶν στοιχείων του καὶ τὴν διάρθρωσιν αὐτοῦ. Ἔδειξε πῶς εἶναι δυνατὸν ἀφορμώμενοι ἀπὸ τὰς ἀνωτάτας κατὰ τὴν ἱεραρχικὴν τάξιν βαθμίδας τῶν Ἰδεῶν νὰ φθάσωμεν εἰς τὰ λεγόμενα «ἄτομα εἴδη», ἤτοι εἰς Ἰδέας ἀμέσως ἐφαπτομένας πρὸς τὰ ἀντικείμενα τῆς αἰσθητῆς πραγματικότητος. Αἱ διερευνήσεις αὗται ὡδήγησαν τὸν Πλάτωνα εἰς τὴν μαθηματικὴν θεώρησιν τῶν Ἰδεῶν. Αἱ Ἰδέαι δι' αὐτὸν κατέστησαν παραδειγματικὰ πρότυπα ἱεραρχικῶς διατεταγμένα καὶ ἀντιστοιχοῦντα εἰς τάξεις ἀπείρων κατὰ τὸ πλῆθος αἰσθητῶν ἀντικειμένων. Ἡ ὑπὸ τοιαύτην δὲ προοπτικὴν θεώρησις ἐγένετο ἀφορμὴ νὰ στρέψῃ τὰς ἐρεύνας του ὁ Πλάτων εἰς τὴν ἐπιστημονικὴν σπουδὴν τῆς δεδομένης πραγματικότητος. Οὕτω ἐξηγοῦνται αἱ τόσον γόνιμοι καὶ καρποφόροι ἔρευναι τῆς πλατωνικῆς Ἀκαδημίας, αἱ σημειωθεῖσαι εἰς τὰς περιοχὰς τῶν ἐπιστημῶν. Παραλλήλως πρὸς τὴν ἀνάπτυξιν τῶν μαθηματικῶν ἐπιστημῶν ἠρευνήθησαν καὶ αἱ περιοχαὶ τοῦ φυσικοῦ κόσμου καὶ τοῦ κοινωνικοῦ βίου. Τὸ σύγγραμμα τῆς γεροντικῆς ἡλικίας τοῦ Πλάτωνος, τὸ φέρον τὸν τίτλον «Νόμοι», καθιστᾷ φανερὸν τὸν ζῆλον μὲ τὸν ὁποῖον ὁ Ἀθηναῖος φιλόσοφος καὶ οἱ μαθηταί του εἶχον ἐπιδοθῆ εἰς τὴν μελέτην τῶν νομικῶν διατάξεων τῶν ρυθμιζουσῶν τὴν πολιτικὴν ζωήν. Μεγαλοφυὴς συνεχιστὴς τῆς τοιαύτης κατευθύνσεως ἀνεδείχθη κατόπιν ὁ Ἀριστοτέλης εἰς ὅλας τὰς περιοχὰς τῶν ἐπιστημῶν.

Ἡ πλατωνικὴ περὶ Ἰδεῶν διδασκαλία ἐν συγκρίσει πρὸς ἄλλα φιλοσοφικὰ συστήματα. Ἡ μεγάλη φιλοσοφικὴ σπουδαιότης τῆς πλατωνικῆς Ἰδεολογίας γίνεται περισσότερον αἰσθητή, ἂν παραβληθῇ πρὸς ἀντιλήψεις ἀναπτυχθείσας παρ' ἄλλων φιλοσόφων. Ἐσημειώσαμεν εἰς τὰ προηγούμενα τὴν ἐκδοχὴν κατὰ τὴν ὁποίαν αἱ πλατωνικαὶ Ἰδέαι εἶναι λογικαὶ ἔννοιαι, εἰς τὰς ὁποίας ἀπεδόθη ὀντολογικὴ ὑπόστασις. Ἡ ἐν λόγῳ ἐκδοχὴ εἶναι ἐξ ὁλοκλήρου ἐσφαλμένη. Ὁ Πλάτων νοεῖ τὰς Ἰδέας ὡς παραδειγματικὰ πρότυπα ἔχοντα ἀνεξάρτητον ὑπόστασιν ἀπὸ τὰ αἰσθητὰ ἀντικείμενα. Ὁ τοιοῦτος χαρακτηρισμὸς στηρίζεται εἰς ἓν πρωταρχικὸν καὶ αἰσθητικὸν ἀντίκρυσμα τῆς πραγματικότητος, παρουσιάζει δὲ τὸν Πλάτωνα ὄχι μόνον ὡς στοχαστὴν ἀλλὰ καὶ ὡς ποιητήν, δυνάμενον νὰ ἀντικρύσῃ τὴν πραγματικότητα ὑπὸ προοπτικὴν πρωταρχικὴν καὶ αἰσθητικήν. Κατὰ τὸν Ἀθηναῖον φιλόσοφον, αἱ Ἰδέαι εἶναι αἱ πρωταρχικαὶ «μῆτραι», διὰ τῶν ὁποίων δημιουργοῦνται τὰ αἰσθητά. Τὴν ὕπαρξιν μιᾶς παρομοίας ἀντιλήψεως εἰς πρωτογόνους λαοὺς τῆς Ἀμερικῆς ἔχουν πιστοποιήσει ὁ Ἱσπανὸς Ἰησουΐτης Ἰωσὴφ ντ' Ἀκόστα (1540—1599) διὰ τοὺς κατοίκους τοῦ Περοὺ καὶ ὁ ἀββᾶς Λαφφιτὼ (18ος αἰὼν) διὰ τοὺς Ἰνδοὺς τῆς Βορείου Ἀμερικῆς. Οἱ λαοὶ οὗτοι διὰ νὰ ἑρμηνεύσουν τὴν ὕπαρξιν πολ-

λῶν ἀτόμων τοῦ ζωικοῦ καὶ φυτικοῦ κόσμου, ἀνηκόντων εἰς τὸ αὐτὸ γένος, δέχονται ὅτι ὑπάρχει ἓν πρότυπον δι' ἑκάστην ὁμάδα ὁμοειδῶν ἀτόμων. Τὸ πρότυπον τοῦτο τὸ φαντάζονται ὡς διαμένον εἴτε εἰς τὴν χώραν τῶν ψυχῶν, εἴτε τὸ θεωροῦν ὡς θεὸν ἢ δαίμονα κατοικοῦντα εἰς ἕνα ἐκ τῶν ἀστέρων. Εἰς τὴν ἐπίδρασιν τοῦ προτύπου τούτου ὀφείλεται ἡ γένεσις καὶ ἡ ὕπαρξις τῶν εἰς τὸ αὐτὸ γένος ἀνηκόντων ἀτόμων. Μὲ τὸν αὐτὸν πρωταρχικὸν καὶ ἀρχαϊκὸν τρόπον ἀντίκρυζε τὸ πρόβλημα ὁ μέγιστος τῶν ποιητῶν τοῦ νεωτέρου κόσμου Γκαῖτε. Εἶναι λίαν διαφωτιστικὰ τὰ σημειώματα, τὰ ὁποῖα ἔχει καταχωρίσει εἰς τὸ ἡμερολόγιόν του τὴν 17 Ἀπριλίου 1787 κατὰ τὸ εἰς Ἰταλίαν ταξίδιόν του. Εὑρισκόμενος πρὸ τῆς ποικιλίας τῆς βλαστήσεως εἰς τὸν βοτανικὸν κῆπον τῆς Παδούης καὶ εἰς τὴν Σικελίαν, δοκιμάζει νὰ ἀνεύρῃ τὸν ἀρχικὸν τύπον τοῦ φυτοῦ, ἐκ τοῦ ὁποίου ἀπέρρευσεν ἡ ποικιλία τῶν γενῶν τοῦ φυτικοῦ βασιλείου. «Ἐνώπιον τόσον πολλαπλῶν νέων καὶ ἀνανεωμένων μορφῶν μὲ κατέλαβε καὶ πάλιν ἡ παλαιά μου φαντασίωσις, μήπως θὰ ἦτο δυνατὸν μεταξὺ αὐτοῦ τοῦ πλήθους νὰ ἀνακαλύψω τὸ πρωταρχικὸν φυτόν. Ἓν τοιοῦτον πρωταρχικὸν φυτὸν πρέπει νὰ ὑπάρχῃ. Διότι ἄλλως πῶς θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ γνωρίζω ὅτι αὐτὴ ἢ ἐκείνη ἡ μορφὴ εἶναι φυτόν, ἐὰν ὅλαι αὐταὶ δὲν εἶχον δημιουργηθῇ συμφώνως πρὸς ἑνιαῖον πρότυπον; Προσεπάθησα νὰ ἀνερευνήσω, εἰς τί συνίστανται ἡ διαφορὰ τῶν μορφῶν, αἵτινες παρουσιάζουν ἀνομοιότητας. Εὗρῆκα ὅμως αὐτὰς περισσότερον ὁμοίας παρὰ ἀνομοίας. Ἐπεχείρησα νὰ χρησιμοποιήσω τὴν βοτανικήν μου ὁρολογίαν. Τοῦτο ἦτο δυνατόν, ἀλλὰ δὲν ἀπέφερε κανὲν ἀποτέλεσμα, ἐγινόμην περισσότερον ἀνήσυχος, χωρὶς νὰ εὑρίσκω καμμίαν βοήθειαν». Εἰς τὴν συνάντησιν τὴν ὁποίαν εἶχεν ὁ Γκαῖτε μὲ τὸν Σίλλερ κατὰ τὴν 14ην Ἰουλίου 1794, ἐξέθεσεν εἰς αὐτὸν τὴν σχετικὴν μὲ τὴν περὶ μεταμορφώσεων τῶν φυτῶν θεωρίαν του καὶ ἐσχεδίασεν ἓν συμβολικὸν σχέδιον τοῦ πρωταρχικοῦ φυτοῦ. Ὁ Σίλλερ ἀπήντησεν εἰς αὐτὸν λέγων ὅτι τὸ σχέδιόν του δὲν εἶχε σχέσιν μὲ τὴν ἐμπειρικὴν πραγματικότητα, ἀλλ' «ἀπετέλει μίαν Ἰδέαν», ἤτοι τὴν συμβολικὴν παράστασιν ἑνὸς ἀντικειμένου, τὸ ὁποῖον δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ εἰς τὸν δεδομένον αἰσθητὸν κόσμον. Τότε ὁ Γκαῖτε ἀπήντησεν ἐκφράζων τὴν ἀπορίαν του πῶς ἦτο δυνατὸν νὰ ἔχῃ Ἰδέας, εἰς τὰς ὁποίας νὰ δίδῃ ὁρατὴν διὰ τοῦ σχεδίου ἐποπτικὴν μορφήν. Τὸ νόημα τῆς ἀπαντήσεως τοῦ Γκαῖτε ἦτο ὅτι πέραν τῆς αἰσθησιακῆς ὁράσεως ὑπάρχει καὶ μία δρασις πραγματοποιουμένη διὰ τῶν πνευματικῶν ὀφθαλμῶν τῆς ψυχῆς. Ἐὰν οἱ ὀφθαλμοὶ τῆς ψυχῆς δὲν βοηθοῦν τοὺς σωματικοὺς ὀφθαλμούς, ἡ αἰσθησιακὴ δρασις παραμένει ἀτελὴς καὶ ἀνίσχυρος νὰ ἀποκαλύψῃ τὴν οὐσίαν τῆς πραγματικότητος. Τὴν ὕπαρξιν τῆς ὁράσεως, ἥτις πραγματοποιεῖται διὰ τῶν ὀφθαλμῶν τῆς ψυχῆς, εἶχεν ἐπικαλεσθῇ ὁ Πλάτων εἰς συνομιλίαν του μὲ τὸν κυνικὸν Ἀντισθένη, περὶ τῆς ὁποίας μᾶς παρέχει πληροφορίαν ὁ σχολιαστὴς τοῦ Ἀριστοτέλους Σιμπλίκιος (σχόλια εἰς «Κατηγορίας» ἔκδ. Μπράντις, 66 β 46): «Ὥσπερ Ἀντισθένης, ὃς ποτε Πλάτωνι διαμφισβητῶν, ὦ Πλάτων, ἔφη, ἵππον μὲν ὁρῶ. ἱππότητα δὲ οὐχ ὁρῶ. Καὶ ὃς εἶπεν· ἔχεις μὲν ὦι ἵππος ὁρᾶται τόδε τὸ ὄμμα, ὦι δὲ ἱππότης θεωρεῖται οὐδέπω κέκτησαι». (Ὅπως ὁ Ἀντισθένης, ὁ ὁποῖος κάποτε ἀντικρούων τὸν Πλάτωνα εἶπεν: ὦ Πλάτων, τὸν ἵππον μὲν τὸν βλέπω, τὴν Ἰδέαν ὅμως τοῦ ἵππου δὲν τὴν βλέπω. Ὁ Πλάτων ἀπήντησε: Σωματικὸν ὀφθαλμὸν διὰ τοῦ ὁποίου γίνεται ὁρατὸς ὁ ἵππος ἔχεις. Ὀφθαλμὸν ὅμως διὰ τοῦ ὁποίου εἶναι θεατὴ ἡ Ἰδέα τοῦ ἵππου δὲν ἔχεις). Καὶ ὁ Γκαῖτε ἐξέφρασε παρομοίαν ἀντίληψιν γράφων: «ὑπάρχει διαφορὰ μεταξὺ ὁράσεως καὶ ὁράσεως· οἱ πνευματικοὶ ὀφθαλμοὶ πρέπει νὰ εὑρίσκωνται εἰς ζῶσαν συνεργασίαν μὲ τοὺς σωματικοὺς ὀφθαλμούς, διότι ἂν δὲν συμβαίνῃ τοῦτο ὑπάρχει ὁ κίνδυνος νὰ βλέπῃ κανεὶς ἀλλὰ νὰ ἀντιπαρέρχεται ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον βλέπει». Ἔχων ἀκλόνητον πίστιν εἰς τὴν δύναμιν τῶν πνευματικῶν ὀφθαλμῶν ὁ Γερμανὸς ποιητὴς προσεπάθει, εὑρισκόμενος εἰς τὸ Παλέρμον τῆς Σικελίας, νὰ ἀνακαλύψῃ τὴν πρωταρχικὴν ταυτότητα ὅλων τῶν φυτῶν καὶ νὰ τὴν παρακολουθήσῃ διὰ μέσου ὁλοκλήρου τοῦ φυτικοῦ βασιλείου.

Ἡ περὶ Ἰδεῶν διδασκαλία τοῦ Πλάτωνος ἠρμηνεύθη ὑπὸ τῶν μεταγενεστέρων φιλοσόφων κατὰ ποικίλους τρόπους. Ὁ Ἀριστοτέλης, ὅστις, κατὰ τὸν Ἔγελον, ὑπῆρξε φανατικώτερος Ἰδεαλιστὴς ἀπὸ τὸν διδάσκαλόν του, κατεβίβασε τὰς Ἰδέας ἀπὸ τὸν ὑπερουράνιον τόπον. Ἀφοῦ αἱ Ἰδέαι ἀποτελοῦν τὴν οὐσίαν τῶν αἰσθητῶν ὄντων, πρέπει νὰ ὑπάρχουν μέσα εἰς αὐτὰ τὰ ἴδια τὰ αἰσθητά. Ἐπὶ τῇ βάσει τῆς σκέψεως αὐτῆς διεμόρφωσεν ὁ Ἀριστοτέλης τὴν περὶ εἴδους θεωρίαν του. Οἱ Νεοπλατωνικοὶ ἐθεώρουν τὰς Ἰδέας ὡς αἰώνια πρότυπα ὑφιστάμενα εἰς τὸν ἐκ τοῦ πρωταρχικοῦ ἑνὸς προερχόμενον νοῦν: «οὐκ ἔξω τοῦ νοῦ τὰ νοητά». Ἡ χριστιανικὴ φιλοσοφία τὸν Ἰδεώδη κόσμον τὸν ἀντιλαμβάνεται ὡς «κόσμον νοητόν», ἔχοντα ὕπαρξιν εἰς τὴν θείαν νόησιν. Ὁ Ὠριγένης χαρακτηρίζει τὸν Λόγον ὡς «Ἰδέαν Ἰδεῶν» καὶ «σύστημα θεωρημάτων». Ὁ Αὐγουστῖνος μετέφερεν εἰς τὸν δυτικὸν εὐρωπαϊκὸν κόσμον τὰς ρηθείσας ἀντιλήψεις τῶν Νεοπλατωνικῶν. Κατὰ τὸν Αὐγουστῖνον, αἱ Ἰδέαι εἶναι: «PRINCIPALES FORMAE, VEL RATIONES RERUM STABILES ATQUE INCOMMUTABILES, QUAE IN DIVINA INTELLIGENTIA CONTINENTUR» (πρωταρχικαὶ μορφαὶ ἢ σταθεροὶ καὶ ἀναλλοίωτοι λόγοι τῶν ὄντων, ἐμπεριεχόμενοι εἰς τὴν θείαν νόησιν). Ἐκ τῆς τοιαύτης ἐκδοχῆς ἔλαβον αἱ Ἰδέαι ὑποκειμενικὴν σημασίαν. Ἐθεωρήθησαν ὡς διανοητικαὶ συλλήψεις ἔχουσαι ὑπόστασιν εἰς τὸ θεῖον πνεῦμα. Ὅπως εἰς τὴν θείαν νόησιν ὑπάρχουν Ἰδέαι, κατ' ἀνάλογον τρόπον καὶ αἱ διανοητικαὶ παραστάσεις, αἱ ὑπάρχουσαι εἰς τὴν ἀνθρωπίνην νόησιν ὠνομάσθησαν Ἰδέαι. Εἰς ὑποκειμενικὴν σημασίαν χρησιμοποιεῖ τὴν λέξιν Ἰδέαν κατὰ τὴν ἀρχὴν τῶν νεωτέρων χρόνων ὁ Καρτέσιος. Πᾶν ὅ,τι ἀμέσως γίνεται ἀντιληπτὸν ὑπὸ τῆς νοήσεως, ὀνομάζεται ὑπὸ τοῦ Καρτεσίου Ἰδέα. Παρομοίαν ἐκδοχὴν συναντῶμεν εἰς τὸν Σπινόζαν καὶ τὸν Λάϊμπνιτς. Οἱ ἀκολουθοῦντες τὴν ἐμπειρικὴν κατεύθυνσιν φιλόσοφοι χαρακτηρίζουν τὰς Ἰδέας ὡς ἀναμνηστικὰς εἰκόνας προερχομένας ἐκ τῶν αἰσθησιακῶν ἐντυπώσεων. Νέαν σημασίαν προσέδωκεν εἰς τὸν ὅρον ὁ Κάντιος, ὅστις ἐχαρακτήρισε τὰς Ἰδέας ὡς «ἐννοίας τοῦ λόγου», εἰς τὰς ὁποίας οὐδὲν ἀντικείμενον τῆς ἐμπειρίας ἀντιστοιχεῖ. Διὰ τοῦ καντιανοῦ ὁρισμοῦ ἀποστεροῦνται αἱ Ἰδέαι τοῦ ὀντολογικοῦ των περιεχομένου καὶ λαμβάνουν σημασίαν ἀντίθετον πρὸς ἐκείνην ὑπὸ τὴν ὁποίαν ἀντελαμβάνετο αὐτὰς ὁ Πλάτων.

Ὁ Κάντιος διακρίνει τρεῖς ὁμάδας Ἰδεῶν, ἤτοι τὴν ὁμάδα τῶν κοσμολογικῶν, τῶν ψυχολογικῶν καὶ τῶν θεολογικῶν Ἰδεῶν, θεωρεῖ δὲ αὐτὰς ὡς πλάσματα τῆς νοήσεως χρήσιμα διὰ τὴν συστηματοποίησιν τῶν νοητῶν ἐνεργειῶν. Ἀκολουθοῦντες τὴν ἄποψιν τοῦ Καντίου οἱ Νεοκαντιανοὶ Κοὲν καὶ Νάτορπ ἡρμήνευσαν τὰς Ἰδέας ὡς μεθοδικὰς ὑποθέσεις καθιστώσας ἀποτελεσματικὴν τὴν σπουδὴν τῆς πραγματικότητος. (Βλέπε Νάτορπ, «Ἡ περὶ Ἰδεῶν θεωρία τοῦ Πλάτωνος», ἑλληνικὴ μετάφρασις Μ. Τσαμαδοῦ).

Ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ 19ου αἰῶνος ἤρχισε νὰ ἐγκαταλείπεται, ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν πλατωνικῶν σπουδῶν καὶ τῶν νέων κατευθύνσεων τῆς φιλοσοφικῆς σκέψεως, ἡ συμφώνως πρὸς τὰς νεοκαντιανὰς ἀντιλήψεις θεώρησις τῶν πλατωνικῶν Ἰδεῶν. Ἡ στροφὴ τῆς φιλοσοφικῆς σκέψεως κατὰ τὸν 20ὸν αἰῶνα πρὸς τὰς ὀντολογικὰς ἀναζητήσεις ἐγένετο ἀφορμὴ νὰ καταστῇ ὁρατὸν τὸ ὀντολογικὸν περιεχόμενον τῆς πλατωνικῆς ἰδεολογίας. Περὶ τούτου ἀρκεῖ νὰ μᾶς πείσῃ σύντομος ἀντιπαραβολὴ αὐτῆς πρός τινας ἐκ τῶν φιλοσοφικῶν κατευθύνσεων τοῦ 20οῦ αἰῶνος.

Ὁ ἀκάματος ἐρευνητὴς τῆς πλατωνικῆς φιλοσοφίας Ρίττερ, εἰς τὸν δεύτερον τόμον, σελ. 308 κ.ἑ. τοῦ πολυτίμου ἔργου του «Ὁ Πλάτων, ἡ ζωή του, αἱ συγγραφαί του καὶ τὸ ἔργον του», 1923, ἔχει παρουσιάσει ἀντιπαραβολὴν τῶν θεμελιωδῶν ἀντιλήψεων τῆς πλατωνικῆς ἰδεολογίας πρὸς τὰς διδασκαλίας τοῦ ἱδρυτοῦ τῆς «ἀντικειμενολογίας» Αὐστριακοῦ φιλοσόφου Ἀλ. Μάϊνονγκ (1853—1920) καὶ τοῦ θεμελιωτοῦ τῆς φαινομενολογικῆς φιλοσοφίας Ε. Χοῦσσερλ (1859—1938). Κατὰ τὸν Μάϊνονγκ, ἡ γνῶσις συντελεῖται διὰ τῆς ψυχολογικῆς παραστατικῆς καὶ διὰ τῆς λογικῆς κριτικῆς ἐνεργείας. Γνωσιολογικὴν ἀξίαν ἔχουν μόνον ἐκεῖναι αἱ ψυχικαὶ ἐνέργειαι, κατὰ τὰς ὁποίας διὰ τῆς ὀρθῆς λογικῆς κρίσεως ἐμφανίζεται ἐνώπιον ἡμῶν ἓν ἀντικείμενον ὡς ἀληθῶς ὑπάρχον. Κατὰ συνέπειαν, ἀφορμώμενοι ἀπὸ τὰ δεδομένα τῶν αἰσθήσεων καὶ ἐπεξεργαζόμενοι αὐτὰ διὰ τῆς λογικῆς κρίσεως, φθάνομεν εἰς τὴν κατοχὴν τοῦ ἔχοντος ἀληθινὴν ὕπαρξιν στοιχείου τῆς πραγματικότητος. Κατὰ τὸν Μάϊνονγκ, ἡ ἀντικειμενικῶς ὑφισταμένη ἀλήθεια δίδεται διὰ τοῦ κόσμου τῶν φαινομένων καὶ ἀποκαλύπτεται διὰ τῆς λογικῆς ἐνεργείας. Ἡ ἄποψις τοῦ Μάϊνονγκ διαφέρει ἐξ ὁλοκλήρου ἀπὸ τὴν διδασκαλίαν τοῦ Καντίου, συμφώνως πρὸς τὴν ὁποίαν ἡ ἀλήθεια εἶναι τοποθετημένη εἰς μίαν ἀπρόσιτον διὰ τὴν ἀνθρωπίνην νόησιν περιοχήν, εὑρισκομένην ὄπισθεν τῶν φαινομένων. Ὁ Μάϊνονγκ μαζὶ μὲ τὸν Πλάτωνα διδάσκει ὅτι ἡ ἀληθινὴ πραγματικότης εἶναι προσιτὴ εἰς τὸν ἄνθρωπον διὰ τῆς νοητικῆς ἐνεργείας. Ἡ ἀληθινὴ φύσις τῶν πραγμάτων εἶναι κάτι τὸ δεδομένον, τὸ ὁποῖον δὲν δημιουργεῖ ἀλλ' ἁπλῶς ἀνακαλύπτει ἡ λογικὴ σκέψις.

Πολὺ περισσότεραι ὁμοιότητες δύνανται νὰ διαπιστωθοῦν μεταξὺ τῶν διδασκαλιῶν τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Χοῦσσερλ. Ἤδη εἰς τὰς κατὰ τὸ 1900 ἐκδοθείσας «Λογικὰς ἐρεύνας» του ὁ ἱδρυτὴς τῆς φαινομενολογίας ἐθεώρει ὡς προϋπόθεσιν διὰ τὴν ἀπόκτησιν τῆς γνώσεως «τὴν ἱκανότητα νὰ ἐποπτεύωμεν εἰς τὸ μερικὸν τὴν γενικότητα, εἰς τὴν ἐμπειρικὴν παράστασιν τὴν ἔννοιαν». Ἀποβλέποντες, λέγει ὁ Χοῦσσερλ, εἰς τὴν συγκεκριμένην μερικὴν περίπτωσιν, «ἀναφερόμεθα οὐχὶ εἰς αὐτήν, ἀλλ' εἰς τὸ γενικόν, δηλαδὴ εἰς τὴν Ἰδέαν». Τὴν ἐνέργειαν τῆς νοήσεως, διὰ τῆς ὁποίας ὑψούμεθα ἀπὸ τὰ ἐμπειρικὰς δεδομένα στοιχεῖα εἰς τὰς ἀντιστοίχους πρὸς αὐτὰ Ἰδέας, ὠνόμαζεν ὁ Χοῦσσερλ «IDEATION» (Ἰδεοποίησιν). Δι' αὐτῆς ἀποκαλύπτονται εἰς ἡμᾶς «αἱ Ἰδεώδεις ἢ γενικὴς φύσεως ἀντικειμενικότητες», αἵτινες, κατὰ τὸν Γερμανὸν φιλόσοφον, πρέπει νὰ θεωροῦνται ὡς «ἀληθῶς ὑφιστάμενα ἀντικείμενα». Πλησιέστεραι πρὸς τὰς πλατωνικὰς τυγχάνουν αἱ ἀπόψεις, τὰς ὁποίας ἀνέπτυξεν ὁ Χοῦσσερλ εἰς τὸ κατὰ τὸ ἔτος 1913 ἐκδοθὲν σύγγραμμά του «Ἰδέαι διὰ μίαν καθαρὰν φαινομενολογίαν». Εἰς αὐτὸ διδάσκει ὅτι αἱ Ἰδεώδεις ἀντικειμενικότητες εἶναι ἀμέσως προσιταὶ εἰς τὴν ἐνόρασιν, καθορίζει δὲ καὶ τὴν μεθοδικὴν πορείαν, τὴν ὁποίαν πρέπει νὰ ἀκολουθήσωμεν διὰ νὰ φθάσωμεν ἀπὸ τὴν συγκεκριμένην περίπτωσιν εἰς τὰς Ἰδεώδεις ἀντικειμενικότητας, αἵτινες, ὡς ἐλέχθη, ἀντιστοιχοῦν πρὸς τὰς πλατωνικὰς Ἰδέας. Ἡ τοιαύτη μεθοδικὴ πορεία, τὴν ὁποίαν ὀνομάζει ὁ Χοῦσσερλ «φαινομενολογικὴν ἀναγωγήν», ἀντιστοιχεῖ πλήρως πρὸς τὴν ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος συνιστωμένην θέαν τῶν Ἰδεῶν. Ὅπως ὁ Πλάτων οὕτω καὶ ὁ Χοῦσσερλ ἀποστρέφεται τὸν ἐμπειρισμὸν καὶ ἐξαίρει τὸν ἐκ τῶν προτέρων χαρακτῆρα τῆς γνώσεως. Καὶ ὁ ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ Χοῦσσερλ διατελὼν Γερμανὸς φιλόσοφος Μὰξ Σέλερ δέχεται τὴν ὕπαρξιν Ἰδεωδῶν ὀντοτήτων, αἵτινες ἀποτελοῦν τὸ κίνητρον τῶν πρακτικῶν ἐνεργειῶν τοῦ ἀνθρώπου. Τὰς ὀντότητας ταύτας ὀνομάζει «ἀξίας» καὶ ἀποδίδει εἰς αὐτὰς Ἰδεώδη καὶ ἀνεξάρτητον ἀπὸ τὴν ἐμπειρίαν ὕπαρξιν, ἀνάλο-

γον πρὸς τὴν ὕπαρξιν τῶν πλατωνικῶν Ἰδεῶν. Ὁμοίως καὶ ὁ N. Χάρτμαν ἀναγνωρίζει ὅτι ὑπάρχει μία Ἰδίας φύσεως Ἰδεώδης ὕπαρξις, τὴν ὁποίαν πρῶτος ἀνεκάλυψεν ὁ Πλάτων. Αἱ Ἰδεώδεις ὀντότητες αἱ ἀπαντώμεναι εἰς τὴν περιοχὴν τῆς ἠθικῆς, τῶν μαθηματικῶν καὶ τῆς λογικῆς, τὴν ὕπαρξιν τῶν ὁποίων δέχεται ὁ N. Χάρτμαν, ἀντιστοιχοῦν πλήρως πρὸς τὰς πλατωνικὰς Ἰδέας. Οὕτω βλέπομεν ὅτι εἰς τὴν σύγχρονον φιλοσοφικὴν σκέψιν ἡ πλατωνικὴ περὶ Ἰδεῶν διδασκαλία διατηρεῖται ζῶσα.

Ἡ Ἰδέα τοῦ ἀγαθοῦ. Τὸ ἀρχικὸν πρόβλημα μὲ τὸ ὁποῖον ἤρχισε τὰς ἐρεύνας της ἡ ἑλληνικὴ φιλοσοφία εἶναι ἡ ἀναζήτησις τῆς πρώτης τῶν ὄντων ἀρχῆς. Ὁ Θαλῆς ἔθεσεν ὡς ἀρχὴν τῶν ὄντων τὸ ὕδωρ, ὁ Ἀναξίμανδρος τὸ ἄπειρον, ὁ Ἀναξιμένης τὸν ἀέρα. Οἱ προσωκρατικοὶ φιλόσοφοι ἀναζητοῦν τί ἀποτελεῖ ἐν τῷ κόσμῳ τὴν ἀρχήν, ἐξ ἧς ἀπορρέουν καὶ ὑπὸ τῆς ὁποίας κυβερνῶνται τὰ ὄντα. Τὸ θέμα τοῦτο δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ παραμεληθῇ ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος. Καθ' ὅλην τὴν φιλοσοφικήν του σταδιοδρομίαν τὸ πρόβλημα τῆς πρώτης ἀρχῆς οὐδέποτε ἔπαυσε νὰ τὸν ἀπασχολῇ. Γνωρίζει καλῶς ὁ Ἀθηναῖος φιλόσοφος τὴν σοβαρότητα καὶ δυσκολίαν τοῦ προβλήματος καὶ διὰ τοῦτο ὁσάκις ἐπιλαμβάνεται τῆς ἀναπτύξεώς του προχωρεῖ μετὰ μεγάλης περισκέψεως. Ὅλαι αἱ σχετικαὶ ἔρευναι δύνανται νὰ συνοψισθοῦν εἰς ἓν ἐνιαῖον ἐρώτημα ἀναφερόμενον εἰς τὴν διερεύνησιν τῆς οὐσίας τοῦ ἀγαθοῦ. Ὁ διδάσκαλός του Σωκράτης εἶχε προηγηθῆ ὡς πρὸς τοῦτο ἀπὸ τὸν Πλάτωνα. Ὁ Ξενοφῶν (Ἀπομν. 4, 6, 8) μᾶς παρέχει τὴν πληροφορίαν, ὅτι ὁ Σωκράτης ἐταύτιζε τὸ ἀγαθὸν μὲ τὸ καλὸν (ὡραῖον) καὶ τὸ ὠφέλιμον. Ἐξήταζε τὸ ἀγαθὸν ἀπὸ ἀπόψεως ἀνθρωπολογικῆς. Ὁ Πλάτων ἀφορμηθεὶς ἀπὸ τὰς ἀναζητήσεις τοῦ Σωκράτους ἐξετάζει τὸ πρόβλημα ἀπὸ εὐρυτέρας ἀπόψεως. Ὑπερβαίνει τὰ ὅρια τῆς ἀνθρωπολογικῆς σημασίας τῆς ἐννοίας τοῦ ἀγαθοῦ καὶ ἐπιχειρεῖ νὰ ἀνεύρῃ τὴν κοσμολογικὴν καὶ ὀντολογικὴν αὐτοῦ σημασίαν. Αἱ ἀνθρωπολογικαὶ ἀναζητήσεις τοῦ Σωκράτους χρησιμεύουν ὡς ἀφετηρία διὰ νὰ ἀναζητηθῇ ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος τὸ ὀντολογικὸν αὐτῶν νόημα. Μίαν ἀνάλογον μετάβασιν ἀπὸ τὴν ἀνθρωπολογικὴν εἰς τὴν ὀντολογικὴν ἔρευναν παρατηροῦμεν καὶ εἰς τὴν φιλοσοφίαν τοῦ αἰῶνος μας. Ὁ Γερμανὸς φιλόσοφος Χάϊντεγγερ χρησιμοποιεῖ τὴν εἰς τὰ προβλήματα τῆς ἀνθρωπολογίας (δηλαδὴ διερευνήσεως τοῦ ὑπαρκτικοῦ τρόπου τῆς ἀνθρωπίνης ὑποστάσεως) ἀναφερομένην ἔρευναν ὡς ἐκκίνησιν διὰ νὰ ἐπεξεργασθῇ ἐπὶ τῇ βάσει τῶν πορισμάτων της τὸ πρόβλημα τῆς διασαφηνίσεως τοῦ νοήματος τοῦ ὄντος. Καὶ διὰ τὸν Πλάτωνα τὸ ἀγαθὸν δὲν ἔχει μόνον ἀνθρωπολογικὴν ἠθικὴν σημασίαν, ἀλλὰ καὶ ὀντολογικήν.

Κατὰ χρονολογικὴν σειρὰν ὁ πρῶτος διάλογος, εἰς τὸν ὁποῖον ἐρευνᾶται ἡ ἔννοια τοῦ ἀγαθοῦ ὑπὸ εὐρυτέραν προοπτικὴν εἶναι ὁ «Λῦσις». Τὸ συζητούμενον θέμα εἶναι ἡ φιλία. Τίθεται τὸ ἐρώτημα: ποῖος εἶναι ὁ σκοπὸς πρὸς τὸν ὁποῖον μᾶς ὁδηγεῖ ἡ φιλία; Τί ἐπιδιώκομεν διὰ τῆς φιλίας; Ἐκ τῆς συζητήσεως ἐξάγεται τὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ φιλία πρέπει νὰ νοηθῇ ὡς μία ἰσχυρὰ τάσις πρὸς τὸ ἀγαθόν. Ἀπὸ τὴν τάσιν αὐτὴν δύναται νὰ καταληφθῇ ὁ ἄνθρωπος, ἐφ' ὅσον εὑρίσκεται εἰς μίαν μεσάζουσαν μεταξὺ τοῦ κακοῦ καὶ ἀγαθοῦ κατάστασιν. Ἂν εἷς ἄνθρωπος εἶναι ἐξ ὁλοκλήρου κακός, εἰς τὴν ψυχήν του ἀδύνατον εἶναι νὰ γεννηθῇ ἡ φιλία πρὸς τὸ ἀγαθόν. Ἐὰν πάλιν εἶναι ἐξ ὁλοκλήρου ἀγαθός, οὐδένα θὰ αἰσθανθῇ εἰς τὴν ψυχήν του ἀναγκασμὸν νὰ ἐπιζητήσῃ τὸ ἀγαθόν, διότι ἤδη κατέχει τοῦτο. «Τὸ οὔτε κακὸν οὔτε ἀγαθὸν ἄρα διὰ τὸ κακὸν καὶ τὸ ἐχθρόν, τοῦ ἀγαθοῦ φίλον ἐστὶν ἕνεκα τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ φίλου» 219 Α. («Ἐκεῖνο λοιπὸν τὸ ὁποῖον δὲν εἶναι οὔτε κακὸν οὔτε ἀγαθόν, ἕνεκα (τῆς εἰς τὸν ἑαυτόν του κατὰ μερικὸν τρόπον παρουσίας) τοῦ κακοῦ καὶ τοῦ ἀνεπιθυμήτου γίνεται φίλος τοῦ ἀγαθοῦ, ἐπειδὴ θέλει νὰ ἀποκτήσῃ τὸ ἀγαθὸν καὶ τὸ ἐπιθυμητόν). Διὰ νὰ καταστήσῃ τὸ πρᾶγμα περισσότερον νοητὸν χρησιμοποιεῖ ὁ Πλάτων ἐποπτικὸν παράδειγμα. Ἐδείχθη, ὅτι πᾶσα φιλία ἔχει ὡς στόχον της ἓν ἀντικείμενον ὅπερ ἐμφανίζεται ὡς προσφιλές. Εἰς πᾶσαν φιλίαν ὑπάρχει εἷς τελικὸς σκοπὸς ἓν «ἕνεκά τινος». Ἡ ἰατρικὴ π.χ. μᾶς εἶναι προσφιλὴς ἕνεκα τῆς ὑγείας, τὴν ὁποίαν μᾶς παρέχει. Ἡ ὑγεία μᾶς εἶναι προσφιλὴς ἕνεκα τῆς εὐεξίας τὴν ὁποίαν μᾶς παρέχει. Ἡ εὐεξία μᾶς εἶναι προσφιλὴς ἕνεκα τῆς εὐδαιμονίας, τὴν ὁποίαν μᾶς παρέχει. Αἱ προτιμήσεις μας ἀποτελοῦν μίαν κλιμακωτὴν σειράν, ἥτις βαθμηδὸν μᾶς ἀνυψώνει διαρκῶς εἰς ἕνα σκοπόν, ὅστις τοποθετεῖται ἑκάστοτε εἰς ἀνωτέραν βαθμίδα. Ἡ σειρὰ αὕτη τῶν βαθμίδων δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ προχωρῇ ἐπ' ἄπειρον, ἀλλὰ πρέπει νὰ σταματᾷ εἰς μίαν ἀρχήν. Τὴν ἀρχὴν ταύτην ὁ Πλάτων τὴν ὀνομάζει «πρῶτον φίλον» καὶ εἶναι προφανὲς ὅτι τὴν ταυτίζει μὲ τὸν ἀγαθόν. «Ἆρ' οὖν οὐκ ἀνάγκη ἀπειπεῖν ἡμᾶς οὕτως ἰόντας, καὶ ἀφικέσθαι ἐπί τινα ἀρχήν, ἣ οὐκέτ' ἐπανοίσει ἐπ' ἄλλο φίλον, ἀλλ' ἥξει ἐπ' ἐκεῖνο ὃ ἔστι πρῶτον φίλον, οὗ ἕνεκα καὶ τὰ ἄλλα φαμὲν πάντα φίλα εἶναι; Ἀνάγκη. Τοῦτο δὴ ἔστιν ὃ λέγω, μὴ ἡμᾶς τὰ ἄλλα πάντα ἃ εἴπομεν ἐκείνου ἕνεκα φίλα εἶναι, ὥσπερ εἴδωλα ἄττα ὄντα αὐτοῦ, ἐξαπατᾶι, ἧι δ' ἐκεῖνο τὸ πρῶτον, ὃ ὡς ἀληθῶς ἐστὶν φίλον» «Λῦσ.» 219 C. (Λοιπὸν δὲν θὰ ἀναγκασθῶμεν νὰ ἀποκάμωμεν ἀνερχόμενοι τοιουτοτρόπως εἰς ἀνωτέρας βαθμίδας καὶ δὲν θὰ φθάσωμεν εἰς κάποιαν ἀρχήν, ἡ ὁποία δὲν θὰ μᾶς παραπέμψῃ εἰς ἄλλον ἀνώτερον προσφιλῆ σκοπόν, ἀλλὰ θὰ μᾶς κάμῃ νὰ φθάσωμεν εἰς ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον εἶναι τὸ πρῶτον φίλον, ἕνεκα τοῦ ὁποίου παραδεχόμεθα ὅτι καὶ ὅλα τὰ ἄλλα εἶναι εἰς ἡμᾶς προσφιλῆ; Κατὰ λογικὴν ἀναγκαιότητα θὰ συμβῇ τοῦτο. Αὐτὸ ἀκριβῶς ἐννοῶ ὅταν λέγω ὅτι πρέπει νὰ προσέξωμεν μήπως ὅλα τὰ ἄλλα τὰ ὁποῖα ἐχαρακτηρίσαμεν ὡς φίλα ἐξ αἰτίας ἐκείνου τοῦ πρώτου φίλου, ἀποτελοῦν κάποια ὁμοιώματα αὐτοῦ καὶ μᾶς ἐξαπατοῦν, ἐνῶ αὐτὸ εἶναι τὸ πρῶτον, τὸ ὁποῖον εἶναι εἰς τὴν ἀπόλυτον σημασίαν φίλον). Ὁ Πλάτων μᾶς ὑποδεικνύει ἐνταῦθα ὅτι πρέπει νὰ ὑπερβῶμεν ὅλας τὰς ἐνδιαμέσους βαθμῖδας καὶ νὰ προχωρήσωμεν πέραν αὐτῶν εἰς τὴν περιοχὴν ὅπου ὑπάρχει τὸ ἀπολύτως νοουμένου «φίλον», τὸ ὁποῖον εἶναι τὸ ἀγαθόν. «Φίλον δὲ τῷ ὄντι κινδυνεύει ἐκεῖνο αὐτὸ εἶναι, εἰς ὃ πᾶσαι αὗται αἱ λεγόμεναι φιλίαι τελευτῶσι» «Λῦσ.» 220 Β. (Φίλον δὲ πλησιάζει νὰ εἶναι πραγματικῶς ἐκεῖνο, εἰς τὸ ὁποῖον καταλήγουν ὅλαι αἱ φιλίαι).

Εἰς τὸν «Λῦσιν» ἔχομεν τὴν πρώτην ἐξόρμησιν τοῦ Πλάτωνος διὰ νὰ φθάσῃ πέραν τῆς δεδομένης πραγματικότητος εἰς τὴν ὑπερβατικὴν ἀρχήν. Ἡ αὐτὴ τάσις ἐμφανίζεται καὶ εἰς τὸν «Φαίδωνα» εἰς τὰ σημεῖα ἐκεῖνα εἰς τὰ ὁποῖα γίνεται λόγος περὶ τῆς ὑπερβατικότητος τῶν Ἰδεῶν, ἐν συγκρίσει πρὸς τὰ ἀντίστοιχα πρὸς αὐτὰς φαινόμενα. Μὲ παηγυρικὸν ὕφος ἐκφράζεται ἡ πορεία αὕτη πρὸς τὴν πρώτην ἀρχὴν εἰς τὸ «Συμπόσιον», ὅταν περιγράφωνται αἱ ἑπτὰ βαθμῖδες τῆς ἀνυψώσεως τῆς ψυχῆς εἰς τὴν ἀπολύτως νοουμένην Ἰδέαν τοῦ καλοῦ. Μεταξὺ τοῦ «πρώτου φίλου» τοῦ «Λύσιδος» καὶ τοῦ «αὐτὸ καθαυτὸ καλοῦ» τοῦ «Συμποσίου», ὑπάρχει πλήρης ἀντιστοιχία. Ἀμφότερα ἀποτελοῦν προκαλύμματα, ὄπισθεν τῶν ὁποίων κρύπτεται τὸ ἀγαθόν. Ὁ Πλάτων, ὅπως ἐσημειώθη εἰς τὰ προηγούμενα, μετὰ μεγάλης φειδοῦς προβαίνει εἰς ἀνακοινώσεις περὶ τοῦ θέματος τούτου. Μεταξὺ τῶν διαλόγων του ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον μᾶς δίδει τὰς περισσοτέρας ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου πληροφορίας εἶναι ἡ «Πολιτεία».

Ἐνταῦθα περιοριζόμεθα νὰ ὑπομνήσωμεν ὅτι ἡ Ἰδέα τοῦ ἀγαθοῦ χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὸν Πλάτωνα ὡς «μέγιστον μάθημα» καὶ ἀποτελεῖ τὴν ἐσχάτην ὑπερβατικὴν ἀρχὴν τοῦ ὄντος, νοεῖται δὲ ὡς «ἕξις» καὶ «δύναμις». Εἶναι ἀρχὴ ὄχι μόνον τῆς κατανοήσεως, ἀλλὰ καὶ δυναμικὴ πηγὴ τῆς ὑπάρξεως τῶν ὄντων, κειμένη εἰς τὴν ὑπερβατικὴν περιοχὴν «ἐπέκεινα τῆς οὐσίας». Ἂν λάβωμεν ὑπ' ὄψει ὅτι ὁ Πλάτων παρομοιάζει ταύτην μὲ τὸν ἥλιον, προκύπτει ἡ ἀκόλουθος σχηματικὴ παράστασις, συμφώνως πρὸς σχεδίασμα τοῦ Χ. Λάϊζεγκανγκ, δημοσιευθὲν εἰς τὴν Γερμανικὴν Ἐγκυκλοπαιδείαν Πάουλυ - Βισσόβα 1950:

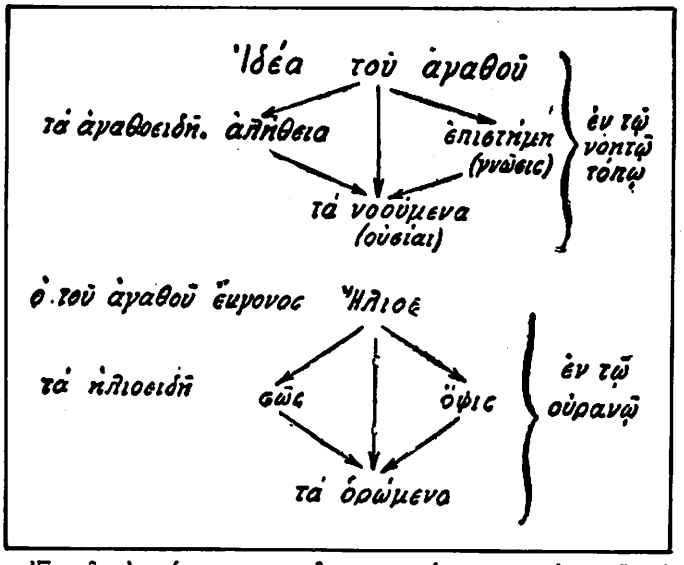

Ἐκ τῆς ἀνωτέρω σχηματικῆς παραστάσεως προκύπτει ὅτι ἡ ἐσχάτη ὑπερβατικὴ ἀρχὴ τῆς ὑπάρξεως εἶναι διὰ τὸν Πλάτωνα τὸ ἀγαθόν. Ὅπως ὁ ἥλιος εἶναι ἡ αἰτία ἕνεκα τῆς ὁποίας ὑπάρχει καὶ γίνεται ὁρατὸς ὁ κόσμος τῆς γενέσεως, κατ' ἀνάλογον τρόπον καὶ τὸ ἀγαθὸν εἶναι ἡ αἰτία ἕνεκα τῆς ὁποίας ὑπάρχει καὶ γίνεται νοητὸς ὁ κόσμος τῶν Ἰδεῶν, ὅστις ἀποτελεῖ τὴν σταθερὰν καὶ ἀληθινὴν πραγματικότητα. Συνεπῶς πρώτη πηγὴ καὶ ἀρχὴ τῆς ἀληθείας τῆς γνώσεως καὶ τῆς ὑπάρξεως εἶναι διὰ τὸν Πλάτωνα τὸ ἀγαθόν. Ἡ Ἰδέα τοῦ ἀγαθοῦ εἶναι ἡ ὑψίστη ἀρχή, ἥτις καθιστᾷ δυνατὴν τόσον τὴν ἀπὸ ἀντικειμενικῆς ὅσον καὶ ἀπὸ ὑποκειμενικῆς ἀπόψεως θεώρησιν τῆς πραγματικότητος.

Τὸν ἀγαθὸν ἀποτελεῖ τὸν κεντρικὸν πυρῆνα τῆς πλατωνικῆς ὀντολογίας. Διὰ μέσου μακρᾶς σειρᾶς ἐτῶν ἀπησχόλησε τὰς ἐρεύνας τοῦ Ἀθηναίου φιλοσόφου. Ἡ παράδοσις μᾶς πληροφορεῖ ὅτι ἡ τελευταία πρὸ τοῦ κοινοῦ διάλεξις, τὴν ὁποίαν ἔκαμεν ὁ Πλάτων ὀλίγον καιρὸν πρὸ τοῦ θανάτου του εἶχεν ὡς θέμα της τὸ ἀγαθόν. Ὁ Ἀριστόξενος, ὁ μαθητὴς τοῦ Ἀριστοτέλους, μᾶς παρέχει τὴν εἴδησιν, ὅτι εἰς τὴν τελευταίαν ἐκείνην διάλεξιν τοῦ γηραιοῦ φιλοσόφου, εἶχε προστρέξει μέγα πλῆθος ἀκροατῶν, οἵτινες ἐπερίμενον νὰ τὸν ἀκούσουν ὁμιλοῦντα περὶ τῶν ὑλικῶν ἀγαθῶν. Ἡ ἔκπληξις ὅμως τοῦ ἀκροατηρίου ὑπῆρξε μεγίστη, ὅταν ὁ Πλάτων ἀντὶ νὰ πραγματευθῇ περὶ τῶν θεμάτων τούτων ἐξέθεσε μίαν γενικὴν θεωρίαν, διὰ τῆς ὁποίας ἐπεχείρει νὰ ἐνοποιήσῃ τὰ πορίσματα τῶν μαθηματικῶν ἐπιστημῶν καὶ νὰ ἀποδείξῃ ὅτι τὸ ἀγαθὸν καὶ τὸ ἓν ἀποτελοῦν ταυτότητα. Ὁ Ἀριστόξενος γράφει σχετικῶς: «Ὅτε δὲ φανείησαν οἱ λόγοι περὶ μαθημάτων καὶ ἀριθμῶν καὶ γεωμετρίας

καὶ ἀστρολογίας καὶ τὸ πέρας ὅτι ἀγαθὸν ἐστιν ἕν, παντελῶς παράδοξον ἐφαίνετο αὐτοῖς». («Όταν δὲ τὸ περιεχόμενον τῆς διαλέξεως ἐπαρουσίασεν προτάσεις, αἵτινες ἀνεφέροντο εἰς τὰ μαθηματικά, εἰς τοὺς ἀριθμοὺς εἰς τὴν γεωμετρίαν καὶ τὴν ἀστρονομίαν καὶ γενικῶς τὴν πρότασιν, ὅτι τὸ ἀγαθὸν ταυτίζεται μὲ τὸ ἕν, ὅλα αὐτὰ ἐφαίνοντο εἰς τοὺς ἀκροατὰς ἐξ ὁλοκλήρου παράδοξα). Εἶναι φανερὸν ὅτι κατὰ τὴν τελευταίαν περίοδον τῆς ζωῆς του ὁ Πλάτων ἔβλεπε ὄχι μόνον τὸν κόσμον τῶν ἰδεῶν, ἀλλὰ καὶ τὸ ἀγαθὸν ὑπὸ τὴν προοπτικὴν τῆς μαθηματικῆς θεωρήσεως.

Ἡ ὑπὸ μαθηματικὴν προοπτικὴν θεώρησις τῶν ἰδεῶν. Κατὰ τὴν τελευταίαν περίοδον τῆς ζωῆς του ὁ Πλάτων διετύπωσε νέαν ἀντίληψιν περὶ τῶν ἰδεῶν. Εἰς τοὺς διαλόγους του, ἂν ἐξαιρέσωμεν τὸν «Φίληβον» καὶ τὸν «Πολιτικόν», δὲν εὑρίσκομεν πληροφορίας ἱκανὰς νὰ μᾶς διαφωτίσουν ἐν σχέσει μὲ τὸ θέμα τοῦτο. Εἶναι λίαν πιθανὸν ὅτι ἡ ἀνάπτυξις τῶν σχετικῶν πρὸς τὸ ζήτημα τοῦτο διδασκαλιῶν του ἐγίνετο κατὰ τὴν προφορικήν του διδασκαλίαν εἰς κύκλον μαθητῶν, οἵτινες εἶχον ἐπαρκῆ διὰ τὴν κατανόησίν των προπαρασκευήν. Ὅπως συνάγεται ἐκ τοῦ χωρίου τῶν «Φυσικῶν» τοῦ Ἀριστοτέλους (209 Β 15), τὸ περιεχόμενον τῶν προφορικῶν του διδασκαλιῶν διεστέλλετο ἀπὸ τὰς δοξασίας, τὰς ὁποίας εἶχε διατυπώσει εἰς τὰ συγγράμματά του καὶ ἐφέρετο ὑπὸ τὴν ἐπωνυμίαν «Τὰ ἄγραφα δόγματα». Αἱ γνώσεις μας περὶ αὐτῶν εἶναι λίαν πενιχραί. Πᾶν ὅ,τι γνωρίζομεν προέρχεται ἐξ εἰδήσεων, τὰς ὁποίας μᾶς παρέχει ὁ Ἀριστοτέλης, ὁ Θεόφραστος, ὁ Ἀριστόξενος καὶ οἱ σχολιασταὶ Ἀλέξανδρος ὁ Ἀφροδισιεύς, Σιμπλίκιος, Θεμίστιος καὶ Φιλόπονος. Ἡ κυριωτέρα πρότασις ἡ συνοψίζουσα τὸ οὐσιαστικὸν περιεχόμενον τῶν σχετικῶν πλατωνικῶν ἀντιλήψεων εἶναι ἐκείνη, ἥτις χαρακτηρίζει τὰς ἰδέας ὡς ἀριθμούς. Συμφώνως πρὸς τὴν ἔνδειξιν αὐτὴν αἱ ἰδέαι καὶ οἱ ἀριθμοὶ πρέπει νὰ τεθοῦν ἐπὶ τῆς αὐτῆς ἱεραρχικῆς βαθμίδος χωρὶς νὰ ταχθοῦν οὔτε αἱ ἰδέαι ὑπὸ τοὺς ἀριθμούς, οὔτε οἱ ἀριθμοὶ ὑπὸ τὰς ἰδέας. Πρέπει ὅμως νὰ σημειωθῇ ὅτι χαρακτηρίζων ὁ Πλάτων τὰς ἰδέας ὡς ἀριθμούς, δὲν ἀναφέρεται εἰς τοὺς μαθηματικοὺς ἀριθμούς, διὰ τῶν ὁποίων ἐκτελοῦνται αἱ συνήθεις λογιστικαὶ πράξεις. Οἱ ἀριθμοὶ πρὸς τοὺς ὁποίους παραβάλλονται αἱ ἰδέαι εἶναι φύσεως ἐξ ὁλοκλήρου διαφόρου ἐν συγκρίσει πρὸς τοὺς ἀριθμοὺς τοὺς ὁπο.ους χρησιμοποιεῖ ἡ κοινὴ μαθηματικὴ ἐπιστήμη. Πρὸς διάκρισιν ὁ Πλάτων ὠνόμαζεν αὐτοὺς «εἰδητικοὺς» ἀριθμούς. Οἱ ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος εἰσαγόμενοι «εἰδητικοὶ» ἀριθμοὶ δὲν σύγκεινται ἐξ ἀκεραίων μονάδων, ὅπως οἱ ἀριθμοὶ τῆς κοινῆς μαθηματικῆς ἐπιστήμης, οἵτινες διὰ τοῦτο καλοῦνται καὶ «μοναδικοὶ» ἀριθμοί, ἤτοι ἀριθμοὶ ἀπαρτιζόμενοι ἐκ μονάδων. Ἐνῶ μεταξὺ τῶν ἀριθμῶν τῆς κοινῆς μαθηματικῆς ἐπιστήμης δύνανται νὰ γίνουν λογιστικαὶ πράξεις, μεταξὺ τῶν εἰδητικῶν ἀριθμῶν δὲν εἶναι δυνατὴ ἡ ἐκτέλεσις λογιστικῶν πράξεων. Διὰ τοῦτο ὁ Ἀριστοτέλης χαρακτηρίζει τοὺς μὲν εἰδητικοὺς ἀριθμοὺς «ἀσυμβλήτους», τοὺς δὲ μαθηματικοὺς «συμβλητούς». Εἶναι προφανὲς ὅτι ὁ Πλάτων εἶχε διατυπώσει θεωρίαν διδάσκουσαν ὅτι πέραν τῶν γνωστῶν εἰς τὴν τότε ἀριθμητικὴν ἀκεραίων ἀριθμῶν εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπάρξουν καὶ ἄλλα εἴδη ἀριθμῶν, καὶ ὅτι οἱ εἰδητικοὶ ἀριθμοὶ δὲν σχηματίζονται ἀπὸ τὴν ἐπανάληψιν τῆς κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον νοουμένης μονάδος, τὸ 3 π.χ δὲν εἶναι 2 + 1, ἀλλ' ἔχει ἰδικήν του ὀντότητα.

Ὁ Ἀριστοτέλης εἰς τὸ σύγγραμμά του «Μετὰ τὰ φυσικὰ» 987 Β 18 μᾶς δίδει τὰς ἀκολούθους πληροφορίας ἐν σχέσει μὲ τὰς πλατωνικὰς ἀριθμολογικὰς θεωρίας: «Ἐπεὶ δ' αἴτια τὰ εἴδη τοῖς ἄλλοις, τἀκείνων στοιχεῖα πάντων ὠιήθη τῶν ὄντων εἶναι στοιχεῖα. Ὡς μὲν οὖν ὕλην τὸ μέγα καὶ τὸ μικρὸν εἶναι ἀρχάς, ὡς δ' οὐσίαν τὸ ἓν· ἐξ ἐκείνων γὰρ κατὰ μέθεξιν τοῦ ἑνὸς τὰ εἴδη εἶναι τοὺς ἀριθμούς. Τὸ μέντοι γ' ἓν οὐσίαν εἶναι, καὶ μὴ ἕτερον γέ τι ὂν λέγεσθαι ἕν, παραπλησίως τοῖς Πυθαγορείοις ἔλεγε, καὶ τὸ τοὺς ἀριθμοὺς αἰτίους εἶναι τοῖς ἄλλοις τῆς οὐσίας ὡσαύτως ἐκείνοις· τὸ δ' ἀντὶ τοῦ ἀπείρου ὡς ἑνὸς δυάδα ποιῆσαι καὶ τὸ ἄπειρον ἐκ μεγάλου καὶ μικροῦ, τοῦτ' ἴδιον.... τὸ μὲν οὖν τὰ ἓν καὶ τοὺς ἀριθμοὺς παρὰ τὰ πράγματα ποιῆσαι, καὶ μὴ ὥσπερ οἱ Πυθαγόρειοι, καὶ ἡ τῶν εἰδῶν εἰσαγωγὴ διὰ τὴν ἐν τοῖς λόγοις ἐγένετο σκέψιν (οἱ γὰρ πρότεροι διαλεκτικῆς οὐ μετεῖχον) τὸ δὲ δυάδα ποιῆσαι τὴν ἑτέραν φύσιν διὰ τὸ τοὺς ἀριθμοὺς ἐξῶ τῶν πρώτων, εὐφυῶς ἐξ αὐτῆς γεννᾶσθαι, ὥσπερ ἐκ τινος ἐκμαγείου». (Ἐπειδὴ αἴτια τῆς ὑπάρξεως τῶν αἰσθητῶν πραγμάτων ἐθεώρησεν ὁ Πλάτων τὰς ἰδέας, ἔφθασεν εἰς τὴν δοξασίαν ὅτι καὶ τὰ στοιχεῖα εἰς τὰ ὁποῖα ὀφείλουν τὴν ὕπαρξίν των αἱ ἰδέαι, εἶναι αἴτια ὅλων τῶν ὄντων. Τὸ μέγα καὶ τὸ μικρὸν τὰ ἐθεώρησεν ὡς ἀρχὰς ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῆς ὕλης, ἀπὸ τῆς ἀπόψεως δὲ τῆς οὐσίας ἐθεώρησεν ὡς ἀρχὴν τὸ ἕν. Τὸ ὅτι τὸ ἓν εἶναι οὐσία νοούμενον ὡς καθαρὸν ἓν χωρὶς νὰ ἔχῃ κανὲν ἄλλο περιεχόμενον, ἀποτελεῖ δοξασίαν τοῦ Πλάτωνος, ἡ ὁποία δὲν διαφέρει καθόλου ἀπὸ τὰς δοξασίας τῶν Πυθαγορείων. Ὁμοίως συμφωνεῖ μὲ τοὺς Πυθαγορείους ὡς πρὸς τὴν δοξασίαν ὅτι οἱ ἀριθμοὶ ἀποτελοῦν τὴν αἰτίαν εἰς τὴν ὁποίαν ὀφείλουν τὰ ὄντα τὴν οὐσίαν των. Τὸ ὅτι ὅμως εἰς τὴν θέσιν τοῦ ἀπείρου, τὸ ὁποῖον οἱ Πυθαγόρειοι τὸ ἐθεώρουν ὡς παρουσιάζον μίαν μόνον ποιότητα, ἔθεσεν ὁ Πλάτων τὴν δυάδα καὶ τὸ ὅτι ἐθεώρησε τὸ ἄπειρον ὡς συναπαρτιζόμενον ἀπὸ τὸ μέγα καὶ τὸ μικρόν, αἱ δοξασίαι αὐταὶ ἀνήκουν ἀποκλειστικῶς εἰς τὸν Πλάτωνα. Ἡ δοξασία του ὅτι τὸ ἓν καὶ οἱ εἰδητικοὶ ἀριθμοὶ ἔχουν ὕπαρξιν χωριστὴν ἀπὸ τὰ αἰσθητά, καὶ δὲν ὑπάρχουν μέσα εἰς τὰ πράγματα, ὅπως παραδέχονται οἱ Πυθαγόρειοι, καὶ ἡ ἐκ μέρους του εἰσαγωγὴ τῶν ἰδεῶν ὀφείλεται εἰς τὸ ὅτι ἡ ἔρευνά του εἶχεν ὡς ἀντικείμενόν της ὄχι τὰ ἴδια τὰ αἰσθητὰ πράγματα, ἀλλὰ τοὺς λόγους (δηλαδὴ τὰς ἐννοίας) τοὺς ἀντιπροσωπεύοντας τὰ πράγματα, διότι εἶναι γνωστὸν ὅτι οἱ προγενέστεροι ἀπὸ τὸν Πλάτωνα φιλόσοφοι δὲν ἦσαν κάτοχοι τῆς διαλεκτικῆς. Τὸ ὅτι ὅμως ἐθεώρησε τὴν δυάδα ὡς τὸ δεύτερον (ὀντολογικὸν) στοιχεῖον ὀφείλεται εἰς τὸ ὅτι ὅλοι οἱ ἀριθμοί, ἐὰν ἐξαιρέσῃ κανεὶς τοὺς πρώτους, δύνανται νὰ παραχθοῦν μὲ εὐκολίαν ἀπὸ τὴν δυάδα ὡσὰν αὐτὴ νὰ εἶναι πλαστικὴ ὕλη κατάλληλος διὰ τὴν παραγωγὴν τῶν ἀριθμῶν). Ἐκ τοῦ ἐρμηνευθέντος χωρίου προκύπτει ὅτι ὁ Πλάτων ὡς ἀρχὰς τοῦ παντὸς ἐδέχθη κατὰ τὴν τελευταίαν φάσιν τῆς φιλοσοφίας του δύο στοιχεῖα, φύσεως μαθηματικῆς, τὸ ἓν καὶ τὴν ἀόριστον δυάδα. Ὁ Ἀριστοτέλης προσθέτει ὅτι ὡς πρὸς τὸ πρῶτον δὲν ὑπάρχει διαφορὰ μεταξὺ δοξασιῶν τοῦ Πλάτωνος καὶ τῶν Πυθαγορείων. Ὡς πρὸς τὸν καθορισμὸν ὅμως τοῦ ὑλικοῦ στοιχείου καινοτομεῖ ὁ Ἀθηναῖος φιλόσοφος, διότι ἀντὶ τοῦ ἀπείρου, τὸ ὁποῖον ἐδέχοντο οἱ Πυθαγόρειοι ὡς ὑλικὸν στοιχεῖον, δέχεται οὗτος τὴν δυάδα τὴν ἀπαρτιζομένην ἀπὸ τὸ μέγα καὶ τὸ μικρόν. Εἰς τὰ προηγούμενα διασαφηνίζοντες τὴν σημασίαν τοῦ «ἀπείρου» περὶ τοῦ ὁποίου κάμνει λόγον ὁ Πλάτων εἰς τὸν «Φίληβον», ἐδείξαμεν ὅτι τὸ μέγα καὶ τὸ μικρὸν πλησιάζει πρὸς τὴν μαθηματικὴν ἔννοιαν τοῦ συνεχοῦς «CONTINUUM». Κατὰ συνέπειαν ὁ Πλάτων ἐδέχθη ὡς ἀρχὰς τῆς πραγματικότητος δύο στοιχεῖα· τὸ ἀκαθόριστον ἐξωλογικὸν στοιχεῖον, ἡ δυὰς τοῦ μεγάλου καὶ μικροῦ, ἀποτελεῖ τὴν ὑλικὴν ἀρχήν. Ἔναντι αὐτῆς ἵσταται ὡς μορφοδοτικὴ ἀρχὴ τὸ «ἕν», τὸ στοιχεῖον δηλαδὴ ἐκεῖνο ἐκ τοῦ ὁποίου ἔλκει τὴν προέλευσίν του πᾶς μορφολογικὸς καθορισμός. Τὸ μορφοδοτικὸν τοῦτο στοιχεῖον ἐταύτιζεν ὁ Πλάτων πρὸς τὸ ἀγαθόν. Περὶ τοῦ ταυτισμοῦ τούτου μᾶς παρέχει μαρτυρίαν ὁ Ἀριστόξενος εἰς τὴν σχετικὴν πρὸς τὴν τελευταίαν διάλεξιν τοῦ Πλάτωνος εἴδησιν ἔνθα γράφει «καὶ τὸ πέρας ὅτι ἀγαθὸν ἐστιν ἕν» (καὶ γενικῶς ὅτι τὸ ἀγαθὸν καὶ τὸ ἓν ἀποτελοῦν ταυτότητα). Εἰς τὸ χωρίον τοῦτο ἡ ἔκφρασις «τὸ πέρας» δὲν ἔχει σχέσιν μὲ τὸν μαθηματικὸν ὅρον πέρας, ἀλλὰ λαμβάνεται ἐπιρρηματικῶς ὡς ἔνδειξις περὶ τοῦ ἐν περιλήψει νοήματος. Ἡ ἑρμηνεία τὴν ὁποίαν ἠθέλησε νὰ δώσῃ ὁ Γερμανὸς Τέπλιτς «καὶ ἡ τάξις τοῦ πέρατος συνοψιζομένη εἰς μίαν ἔννοιαν ἀποτελεῖ τὸ ἀγαθόν», εἶναι λίαν δεδιασμένη. Ἐπίσης ὁ Ἀριστοτέλης («Μετὰ τὰ φυσικὰ» 988 α 14) γράφει: «Ἔπι δὲ τὴν τοῦ εὖ καὶ τοῦ κακῶς αἰτίαν τοῖς στοιχείοις ἀπέδωκεν ἑκατέροις ἑκατέραν». (Ὁ Πλάτων προσέτι ἀπέδωκε τὴν αἰτίαν τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ κακοῦ εἰς τὰ στοιχεῖα, εἰς τὸ ἓν μὲν τὴν αἰτίαν τοῦ ἀγαθοῦ, εἰς δὲ τὴν δυάδα τὴν αἰτίαν τοῦ κακοῦ). Κατὰ συνέπειαν τὰ δύο ὀντολογικὰ στοιχεῖα εἶχον διὰ τὸν Πλάτωνα ὄχι μόνον ὀντολογικήν, ἀλλὰ καὶ ἠθικὴν σημασίαν. Ἐκ τῶν δύο τούτων στοιχείων ἀφορμώμενος ὁ Πλάτων ἐξηγεῖ τὴν οὐσίαν ἁπάσης τῆς πραγματικότητος. Ὁ Ἀριστοτέλης εἰς τὸ παρατεθὲν χωρίον ἐξηγεῖ διατὶ ὁ διδάσκαλός του ἐδέχθη τὰς δύο ρηθείσας ὀντολογικὰς ἀρχάς. Εἰς τὴν παραδοχὴν τοῦ ἑνὸς ὡς μορφοδοτικοῦ στοιχείου τὸν ὡδήγησαν αἱ διαλεκτικαί του ἔρευναι. Σκοπὸς τῆς διαλεκτικῆς ἐρεύνης ἦτο ὅπως εἴδομεν, ἡ ὕψωσις εἰς μίαν συνοπτικὴν θεώρησιν ὁλοκλήρου τῆς πραγματικότητος ἐπὶ τῇ βάσει μιᾶς ἐνιαίας ἀρχῆς. Εἰς τὴν παραδοχὴν ὡς ὑλικοῦ στοιχείου τῆς δυάδος ὡδηγήθη ὁ Πλάτων κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη ἐκ τῶν ἀριθμολογικῶν του μελετῶν. Παρετήρησεν ὅτι ἡ δυὰς δύναται νὰ παραγάγῃ ὅλους τοὺς ἀριθμοὺς ἐξαιρουμένων μόνον τῶν πρώτων. Οἱ ἑρμηνευταὶ δὲν κατώρθωσαν εἰσέτι νὰ διασαφηνίσουν τὴν σημασίαν ὑπὸ τὴν ὁποίαν λαμβάνει εἰς τὸ μνημονευθὲν χωρίον ὁ Ἀριστοτέλης τὴν ἔνδειξιν «πρῶτοι ἀριθμοί». Εἶναι πιθανὸν ὅτι οἱ ἀριθμοὶ οὗτοι εἶναι ὅλαι αἱ δυνάμεις τοῦ δύο, οἱ ἀριθμοὶ δηλαδὴ ἐκεῖνοι τοὺς ὁποίους ἡ ἀρχαία ἀριθμητικὴ ἐθεώρει ὡς ἐμπεριέχοντας μέσα εἰς τὸν ἑαυτόν των διαιρετικὸν χάσμα. Ἐπειδὴ ὅλοι οἱ ἀριθμοὶ οὗτοι θεωροῦνται ὡς ἀτελεῖς. διότι δὲν ἔχουν ἀρχήν, μέσον καὶ τέλος, εἶναι δυνατὸν νὰ ἐφθασεν ὁ Πλάτων εἰς τὴν ἀντίληψιν ὅτι ὁ γεννῶν αὐτοὺς πρωταρχικὸς ἀριθμὸς δύο ἀποτελεῖ τὴν ἀρχὴν πάσης ἐν τῷ κόσμῳ ἀτελείας. Ἡ δυὰς ἐμφανίζεται οὕτω ὡς τὸ σύμβολον τῆς ἀνισότητος, τῆς ὑπεροχῆς καὶ τῆς ἐλλείψεως.

Διὰ τὴν νοοτροπίαν τοῦ συγχρόνου ἀνθρώπου ἀποβαίνει δύσκολον νὰ παρακολουθήσῃ τὴν σκέψιν τοῦ Ἀθηναίου φιλοσόφου καὶ νὰ συλλάβῃ πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ θεωρηθοῦν αἱ πρῶται ὀντολογικαὶ ἀρχαὶ ὡς ἀριθμοί. Παρ' ὅλην τὴν παρουσιαζομένην δυσκολίαν, εἶναι δυνατὸν νὰ ἐπικαλεσθῶμεν δεδομένα ἐκ τῆς συγχρόνου μαθηματικῆς ἐπιστήμης, τὰ ὁποῖα θὰ ἠδύναντο νὰ κάμουν περισσότερον νοητὴν τὴν πλατωνικὴν ἄποψιν. Διὰ τῆς ἀναλυτικῆς γεωμετρίας, τῆς ἱδρυθείσης ὑπὸ τοῦ Καρτεσίου, δυνάμεθα σήμερον νὰ μελετήσωμεν τὰς ἰδιότητας γραμμῶν καὶ γεωμετρικῶν σχημάτων διὰ γεωμετρικῶν ἐξισώσεων. Ὁμιλοῦν οἱ ἀσχολούμενοι μὲ τὴν ἀναλυτικὴν γεωμετρίαν περὶ ἐξισώσεως τῆς εὐθείας, τῆς ὑπερβολῆς, παραβολῆς κλπ. Αἱ ἐποπτικαὶ γεωμετρικαὶ μορφαὶ ἐκφράζονται οὕτω δι' ἀριθμητικῶν παραστάσεων, δι' ἀριθμῶν. Ὅθεν δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι καὶ αἱ γεωμετρικαὶ ἐποπτικαὶ μορφαὶ εἶναι εἰς τὴν βαθυτέραν των οὐσίαν ἀριθμοί. Τὴν οὐσίαν τῶν πραγμάτων ἔλεγον οἱ Πυθαγόρειοι, τὴν ἀποτελοῦν οἱ ἀριθμοί. Ἀκολουθοῦντες μίαν τοιαύτην ἄποψιν, δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι τὰ πράγματα ἀπὸ οὐσιαστικῆς ἀπόψεως ἐξεταζόμενα εἶναι ἀριθμοί. Πράγματι, ἡ σύγχρονος φυσικὴ κυριαρχεῖ ἐπὶ τῆς πραγματικότητος σήμερον, διότι τυγχάνει κάτοχος συστήματος ἐξισώσεων, διὰ τῶν ὁποίων ἔχει μελετηθῇ ἡ ἀλληλοεξάρτησις τῶν πραγμάτων. Μία τοιαύτη θεμελιώδης ἄποψις φαίνεται ἐνυπολανθάνουσα εἰς τὴν σκέψιν τοῦ Πλάτωνος. Δι' αὐτὸν ἡ ἀπὸ ἀρι-

θμητικῆς ἀπόψεως διερεύνησις τῶν πραγμάτων μᾶς ἀνοίγει τὸν δρόμον διὰ τὴν ὀντολογικὴν θεώρησιν. Ὁ Πλάτων διαισθάνεται ὅτι διὰ τὸν μέγαν τοῦτον σκοπὸν δὲν ἐξαρκεῖ τὸ ἀριθμολογικὸν σύστημα τῶν ἀριθμῶν τῆς κοινῆς ἀριθμητικῆς τῆς ἐποχῆς του καὶ διὰ τοῦτο προσπαθεῖ νὰ ἀναχθῇ εἰς ἄλλο γένος ἀριθμῶν, τοὺς «εἰδητικοὺς» ἀριθμούς.

Ἐν σχέσει μὲ τὴν γένεσιν τῶν εἰδητικῶν ἀριθμῶν, ὁ Πλάτων δὲν μᾶς παρέχει πληροφορίας. Δυνάμεθα ὅμως νὰ εἰκάσωμεν ὅτι θὰ παρῆγε τούτους διὰ τῆς διαιρετικῆς μεθόδου. Ὁ Πλωτῖνος εἰς τὴν πραγματείαν του «Περὶ ἀριθμῶν» (Ἐνν. VI, 6, 15), μᾶς παρέχει πληροφορίας, αἵτινες δύνανται νὰ ληφθοῦν ὡς ἐνδείξεις βεβαιοῦσαι ἡμᾶς περὶ τῆς διὰ τῆς διαιρετικῆς μεθόδου παραγωγῆς τῶν ἀριθμῶν: «Τὸ δὲ ὂν γενόμενον ἀριθμὸς συνάπτει τὰ ὄντα πρὸς αὐτό σχίζεται γὰρ οὐ καθ' ὃ ἕν, ἀλλὰ μένει τὸ ἓν αὐτὸν σχιζόμενον δὲ κατὰ τὴν αὐτοῦ φύσιν εἰς ὅσα ἠθέλησεν, εἶδεν εἰς ὅσα καὶ τὸν ἀριθμὸν ἐγέννησεν ἐν αὐτῷ ἄρα ὄντα· ταῖς γὰρ δυνάμεσι τοῦ ἀριθμοῦ ἐσχίσθη καὶ τοσαῦτα ἐγέννησεν, ὅσα ἦν ὁ ἀριθμός. Ἀρχὴ οὖν καὶ πηγὴ ὑποστάσεως τοῖς οὖσιν ὁ ἀριθμὸς ὁ πρῶτος καὶ ἀληθής». (Τὸ δὲ ὂν ὅταν γίνεται ἀριθμός, συνδέει τὰ ὄντα πρὸς τὸν ἑαυτόν του. Δὲν διασχίζεται ὑπὸ τὴν ἰδιότητα τῆς ἑνότητός του, ἀλλ' ἡ ἑνότης του διατηρεῖται. Ὅταν δὲ σχίζεται συμφώνως πρὸς τὴν φύσιν του εἰς ὅσα μέρη ἠθέλησεν, βλέπει ἐκ τῶν προτέρων εἰς πόσα διασχίζεται καὶ γεννᾶ τὸν ἀριθμόν, ὅστις εὑρίσκεται μέσα εἰς αὐτό. Διότι ὑφίσταται διάσχισιν ἐπὶ τῇ βάσει τῶν δυνάμεων τοῦ ἀριθμοῦ καὶ παράγει τόσα μέρη, ὅσα περιεῖχε ὁ ἀριθμός. Ἀρχὴ λοιπὸν καὶ πηγὴ τῆς ὑποστάσεως διὰ τὰ ὄντα εἶναι ὁ πρῶτος καὶ ἀληθινὸς ἀριθμός). Ὁ Πλωτῖνος εἰς τὸ ἑρμηνευθὲν χωρίον ἱστάμενος προφανῶς ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ Πλάτωνος θεωρεῖ τοὺς ἀριθμοὺς ὡς ἰδεώδη σχήματα ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ὁποίων τὸ ὂν διαιρεῖ τὸν ἑαυτόν του καὶ δημιουργεῖ τὰς διαφόρους ποικιλίας τῆς ὀντολογικῆς πραγματικότητος. Εἰς τὸ 9ον κεφάλαιον τῆς ἰδίας πραγματείας του, γράφει ὁ Πλωτῖνος: «Ἡ τοῦ ἀριθμοῦ δύναμις ὑποστᾶσα ἐμέρισε τὸ ὂν καὶ οἷον ὠδίνειν ἐποίησεν αὐτὸ τὸ πλῆθος... τὸ μὲν ὂν ἀριθμὸς ἡνωμένος, τὰ δὲ ὄντα ἐξεληλιγμένος ἀριθμός... διὸ καὶ τὰ εἴδη ἔλεγον ἑνάδας καὶ ἀριθμούς. Καὶ οὗτος ἐστιν ὁ οὐσιώδης ἀριθμός· ἄλλος δὲ ὁ μοναδικὸς λεγόμενος εἴδωλον τούτου... Βάσιν δὲ ἔχει τὰ ὄντα ἐν αὐτῷ καὶ πηγὴν καὶ ρίζαν καὶ ἀρχήν». (Ἡ δύναμις τοῦ ἀριθμοῦ ὅταν ἔλαβεν ὑπόστασιν, διεμοίρασε τὸ ὂν καὶ τὸ ἔκαμεν ὡσὰν νὰ κυοφορῇ τὸ πλῆθος. Τὸ ὂν εἶναι ἀριθμὸς ἀνεξέλικτος, τὰ δὲ ὄντα εἶναι ἀριθμός, ὅστις ἔχει λάβει τὴν ἐξέλιξίν του. Διὰ τοῦτο (οἱ ὀπαδοὶ τοῦ Πλάτωνος) ὠνόμαζον τὰς ἰδέας ἑνάδας καὶ ἀριθμούς. Αὐτὸς εἶναι ὁ ὀντολογικὸς ἀριθμός. Διάφορος δὲ ἀπὸ αὐτὸν εἶναι ὁ ἐκ μονάδων ἀποτελούμενος μαθηματικὸς ἀριθμός, ὅστις εἶναι ὁμοίωμα ἑαυτοῦ. Τὰ ὄντα ἔχουν τὴν θεμελίωσίν των, τὴν πηγήν, τὴν ρίζαν καὶ τὴν ἀρχήν των εἰς τὸν (ὀντολογικὸν αὐτὸν) ἀριθμόν).

Ἡ νεωτέρα πλατωνικὴ ἔρευνα κατέβαλε μεγάλας προσπαθείας διὰ νὰ ἀνεύρῃ τὸ διαιρετικὸν σχῆμα, συμφώνως πρὸς τὸ ὁποῖον ὁ Πλάτων παρῆγεν ἐκ τοῦ ἑνὸς καὶ τῆς ἀορίστου δυάδος τοὺς εἰδητικοὺς ἀριθμούς. Κατὰ τὸ 1931 ὁ Γερμανὸς φιλόσοφος καὶ μαθηματικὸς Ο. Μπέκερ, ἐδημοσίευσεν εἰς τὸ περιοδικὸν «Πηγαὶ καὶ μελέται ἀναφερόμεναι εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν μαθηματικῶν», μελέτην ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἡ διαιρετικὴ παραγωγὴ τῶν πλατωνικῶν εἰδητικῶν ἀριθμῶν». Εἰς ταύτην ὑποστηρίζει ὅτι τὴν παραγωγὴν τῶν ἀριθμῶν ἔκαμνε ὁ Πλάτων κατὰ δύο διαιρετικὰ σχήματα διὰ τῆς διασχίσεως τῶν μονάδων. Οἱ ἀριθμοὶ οἱ παραγόμενοι διὰ τοῦ διπλασιασμοῦ τῶν διαδοχικῶν γινομένων τοῦ 2 παρήγοντο κατὰ τὸ ἀκόλουθον διαιρετικὸν σχῆμα:

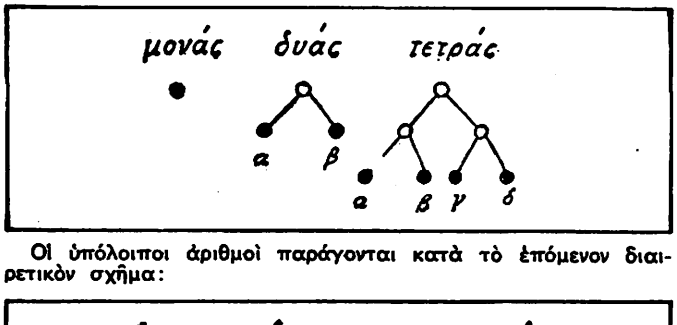

Οἱ ὑπόλοιποι ἀριθμοὶ παράγονται κατὰ τὸ ἑπόμενον διαιρετικὸν σχῆμα:

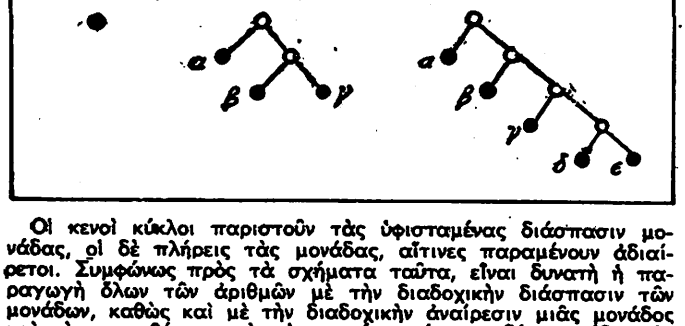

Οἱ κενοὶ κύκλοι παριστοῦν τὰς ὑφισταμένας διάσπασιν μονάδας, οἱ δὲ πλήρεις τὰς μονάδας, αἵτινες παραμένουν ἀδιαίρετοι. Συμφώνως πρὸς τὰ σχήματα ταῦτα, εἶναι δυνατὴ ἡ παραγωγὴ ὅλων τῶν ἀριθμῶν μὲ τὴν διαδοχικὴν διάσπασιν τῶν μονάδων, καθὼς καὶ μὲ τὴν διαδοχικὴν ἀναίρεσιν μιᾶς μονάδος καὶ τὴν προσθήκην πρὸς ἀντικατάστασίν της δύο μονάδων (η —1+2=η+1). Συγκεκριμένως ἡ διαιρετικὴ προχώρησις ἦτο δυνατὸν νὰ λαμβάνῃ τὴν ἀκόλουθον μορφήν:

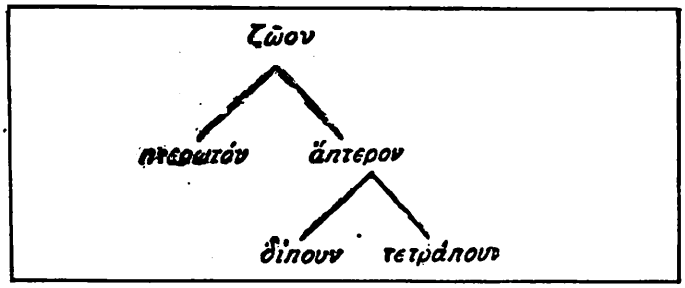

Ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ σχήματος τούτου, τὸν ἄνθρωπον ἦτο δυνατόν, κατὰ τὸν Πλάτωνα, νὰ νοήσωμεν ὡς τριάδα ἀπαρτιζομένην ἐκ τῶν τριῶν καθορισμῶν ζῷον + ἄπτερον + δίπουν. Ἐὰν ὅμως ὁρίσωμεν τὸν ἄνθρωπον ὡς ζῷον λογικὸν δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς τριάς. Εἶναι πιθανὸν ὅτι ὁ Πλάτων εἶχε καταρτίσει διαιρετικὸν σύστημα ἀναφερόμενον εἰς τὸ σύνολον τῶν ὀντολογικῶν περιοχῶν καὶ ὅτι ἐπὶ τῇ βάσει αὐτοῦ ἔδιδεν εἰς ἑκάστην ἐξ αὐτῶν ὡρισμένην ἀριθμητικὴν τιμήν. Ἑκάστη ἐκ τῶν διαιρετικῶν τάξεων ἀντεστοίχει πρὸς μίαν ὀντολογικὴν τάξιν, ἥτις ἐθεωρεῖτο ὡς ἑνότης «ἑνάς», ὑπὸ τὴν ὁποίαν τάσσεται ἄπειρον πλῆθος ὁμοειδῶν ἀντικειμένων, ἅτινα νοοῦνται συναπαρτίζοντα παρὰ τὴν ἀπειρότητά των σύνολον. Συμφώνως πρὸς μίαν τοιαύτην ἄποψιν αἱ ἰδέαι - ἀριθμοὶ πρέπει νὰ νοηθοῦν ὡς ἀριθμοὶ ἄπειροι (TRANSFINIS). Αἱ εἰδήσεις τὰς ὁποίας ἔχομεν ἐκ τῆς ἀρχαιότητος μᾶς παρέχουν τὴν πληροφορίαν ὅτι οἱ ὀπαδοὶ τοῦ Πλάτωνος συνεσχέτιζον πρὸς τοὺς ἀριθμοὺς ὡρισμένας τάξεις ἐννοιῶν καὶ ἀντικειμένων. Ὁ Ἀριστοτέλης γράφει εἰς τὰ «Μετὰ τὰ φυσικὰ» 1090 Β 21: «Ποιοῦσι γὰρ τὰ μεγέθη ἐκ τῆς ὕλης καὶ ἀριθμοῦ, ἐκ μὲν τῆς δυάδος τὰ μήκη, ἐκ τριάδος δ' ἴσως τὰ ἐπίπεδα, ἐκ δὲ τῆς τετράδος τὰ στερεά». (Οἱ ὀπαδοὶ τῆς πλατωνικῆς ἰδεολογίας λέγουν ὅτι τὰ γεωμετρικὰ μεγέθη παράγονται ἀπὸ τὴν ὕλην καὶ τὸν ἀριθμόν, ἀπὸ τὴν δυάδα μὲν τὰ μήκη, ἀπὸ τὴν τριάδα δὲ ἴσως αἱ ἐπιφάνειαι, ἀπὸ δὲ τὴν τετράδα τὰ στερεά). Ἐπίσης ὁ σχολιαστὴς Φιλόπονος λέγει ὅτι οἱ πλατωνικοὶ συνεσχέτιζον τὴν νόησιν μὲ τὴν μονάδα, τὴν διάνοιαν μὲ τὴν δυάδα, τὴν δόξαν μὲ τὴν τριάδα καὶ τὴν αἴσθησιν μὲ τὴν τετράδα. Ἡ δὲ εἴδησις συμφώνως πρὸς τὴν ὁποίαν ἡ σειρὰ τῶν εἰδητικῶν ἀριθμῶν φθάνει μόνον μέχρι τοῦ δέκα, εἶναι δυνατὸν νὰ θεωρηθῇ ὡς ἔνδειξις μαρτυροῦσα ὅτι οἱ πλατωνικοὶ ἐδέχοντο τὴν ὕπαρξιν μόνον δέκα γενικωτάτων ὀντολογικῶν κατηγοριῶν.

Ἡ θέσις τοῦ ὑλικοῦ στοιχείου εἰς τὴν πλατωνικὴν ὀντολογίαν. Ἐν ἐκ τῶν σημαντικωτάτων χαρακτηριστικῶν τῆς νοοτροπίας τοῦ Πλάτωνος, εἶναι ἡ ἐκ μέρους του προσπάθεια νὰ διεισδύσῃ εἰς τὸν ἐσώτερον πυρῆνα τῆς πραγματικότητος. Καίτοι ἡ προδιάθεσις τῆς ἰδιοσυγκρασίας του τὸν παρώρμα νὰ στρέψῃ τὸ βλέμμα του πρὸς τὰς φωτεινὰς καὶ ἁρμονικὰς περιοχὰς τοῦ σύμπαντος, ὁ πόθος του ὅμως νὰ κατανοήσῃ τὴν πραγματικότητα εἰς τὸ σύνολόν της, τὸν παρώρμα νὰ κατευθύνῃ τὴν προσοχήν του καὶ εἰς τὰ δεδομένα ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα ἐμφανίζουν δυσαρμονίαν καὶ ἔλλειψιν φωτός. Εἰς τὸν διάλογόν του «Σοφιστής», μὲ ἀκάματον ἐπιμονὴν κατέβαλε πᾶσαν προσπάθειαν, διὰ νὰ διευκρινήσῃ τὴν φευγαλέαν ὀντότητα τῆς σοφιστικῆς τέχνης, τῆς τόσον δυσδιακρίτου ἕνεκα τῆς διαρκοῦς ἐμπλοκῆς της μὲ τὸ ψεῦδος καὶ τὸ μηδέν. Παρ' ὅλην τὴν τάσιν τῆς ψυχῆς του πρὸς τὴν ὑπεραισθητὴν σφαῖραν τῶν ἰδεῶν, οὐδέποτε ὁ Πλάτων παρέβλεψεν ὅτι εἰς τὴν περιοχὴν τῆς δεδομένης πραγματικότητος ἔχει ἐγκαθιδρυθῇ ἓν στοιχεῖον, τὸ ὁποῖον ἀντιστρατεύεται πρὸς τὴν λογικὴν καὶ ἁρμονικὴν τάξιν. Ἡ πραγματικότης, κατὰ τὸν Ἀθηναῖον φιλόσοφον, εἰς τὴν τελευταίαν της ἀνάλυσιν, ἀποκαλύπτεται ὅτι περιέχει καὶ ἓν ἐξωλογικὸν στοιχεῖον ὑφιστάμενον παραλλήλως πρὸς τὰς ἰδέας. Τὸ ἐξωλογικὸν τοῦτο στοιχεῖον εἶναι ἡ Ἀνάγκη, τῆς ὁποίας τὴν ὕπαρξιν εἶχεν ἐπισημάνει ὄχι μόνον ἡ προσωκρατικὴ φιλοσοφία, ἀλλὰ καὶ ἡ ἑλληνικὴ ποίησις. Κατὰ τὸν Πλάτωνα, τὸ σύμπαν δὲν δύναται νὰ ἐξηγηθῇ ἂν δεχθῶμεν μόνον τὴν ὕπαρξιν τῶν ἰδεῶν. Πρέπει παραλλήλως νὰ ἀναγνωρίσωμεν ὅτι ὑπάρχει καὶ ἓν ἄλλο στοιχεῖον, τὸ ὁποῖον δὲν δύναται νὰ ταυτισθῇ πρὸς τὰς ἰδέας.

Περὶ τοῦ ἐξωλογικοῦ τούτου στοιχείου ὁμιλεῖ ὁ Πλάτων εἰς τὸν διάλογόν του, ὅστις φέρει τὴν ἐπιγραφὴν «Τίμαιος». Εἰς αὐτὸν ἐπιχειρεῖ ὁ Ἀθηναῖος φιλόσοφος νὰ καταστήσῃ νοητὴν τὴν γένεσιν τοῦ αἰσθητοῦ σύμπαντος. Εἰς τοὺς προηγουμένους του διαλόγους, εἶχεν ἀσχοληθῇ μὲ τὴν μελέτην τοῦ κόσμου τῶν ἰδεῶν. Ὅταν πλέον εἶχε φθάσει εἰς τὴν γεροντικὴν ἡλικίαν, αἰσθάνεται ὅτι ἔχει ἀποκτήσει τὰ ἀπαιτούμενα ἐφόδια διὰ νὰ μᾶς παράσχῃ μίαν πιθανοφανῆ ἐξήγησιν τῆς γενέσεως τοῦ αἰσθητοῦ σύμπαντος. Ἐκ τῶν πολλαπλῶν θεμάτων τῶν ἀναπτυσσομένων εἰς τὸν διάλογον τοῦτον, θὰ ἀσχοληθῶμεν ἐνταῦθα μόνον μὲ ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ἀναφέρεται εἰς τὰς σχετικὰς πρὸς τὸ ἐξωλογικὸν στοιχεῖον διδασκαλίας τοῦ Πλάτωνος.

Ἡ ἔκθεσις τῶν περὶ τοῦ ἐξωλογικοῦ στοιχείου γνωμῶν τοῦ Πλάτωνος ἀρχίζει ἀπὸ τοῦ 17ου κεφαλαίου τοῦ μνημονευθέντος διαλόγου. Ὡς γενικὴν προεισαγωγὴν γράφει ὁ Ἀθηναῖος φιλόσοφος τὰ ἀκόλουθα: «Τὰ μὲν οὖν παρελημυθότα τῶν εἰρημένων πλὴν βραχέων ἐπιδέδεικται τὰ διὰ νοῦ δεδημιουργημένα· δεῖ δὲ καὶ τὰ δι' ἀνάγκης γιγνόμενα τῶι λόγωι παρα-

θέσθαι. Μεμειγμένη γὰρ οὖν ἡ τοῦδε τοῦ κόσμου γένεσις ἐξ ἀνάγκης τε καὶ νοῦ συστάσεως ἐγεννήθη· νοῦ δὲ ἀνάγκης ἄρχοντος τῶι πείθειν αὐτὴν τῶν γιγνομένων τὰ πλεῖστα ἐπὶ τὸ βέλτιστον ἄγειν, ταύτηι τε κατὰ ταῦτά τε δι' ἀνάγκης ἡττωμένης ὑπὸ πειθοῦς ἔμφρονος οὕτω κατ' ἀρχὰς συνίστατο τόδε τὸ πᾶν». «Τίμαιος» 47 Ε. («Ὅσα ἔχουν λεχθῆ εἰς τὰ προηγούμενα σχεδὸν κατὰ τὸ μεγαλύτερον μέρος ἔχουν ὡς θέμα τῶν ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα ἐδημιουργήθησαν διὰ νοῦ. Πρέπει ὅμως ἡ διήγησίς μας νὰ ἐκθέση καὶ ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα γίνονται διὰ τῆς ἀνάγκης. Διότι ἡ γένεσις τοῦ παρόντος κόσμου προέκυψεν ὡς ἓν μεῖγμα ἐκ τῆς συνενώσεως τοῦ νοῦ καὶ τῆς ἀνάγκης. Ἐνῶ δὲ ὁ νοῦς ἦσκει κυριαρχίαν ἐπὶ τῆς ἀνάγκης, διότι κατώρθωνε νὰ τὴν πείθη ὥστε νὰ κατευθύνη πρὸς τοὺς ἀρίστους σκοποὺς τὰ περισσότερα ἐκ τῶν γεννωμένων δημιουργημάτων, μὲ αὐτὸν τὸν τρόπον καὶ συμφώνως μὲ αὐτὰ διὰ τῆς ἀνάγκης, ἤτις ὑπέκυπτεν εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ νοῦ καθοδηγουμένην πειθὼ ἐδημιουργεῖτο οὕτω κατ' ἀρχὰς ὁ παρὼν κόσμος). Διὰ τὴν γένεσιν τοῦ κόσμου δὲν ἐξαρκεῖ ἡ νοητικὴ ἐνέργεια τοῦ θεοῦ, τὸν ὁποῖον ὁ Πλάτων ὀνομάζει δημιουργόν. Συνεργάζεται ὡς δευτερεῦον αἴτιον, ὡς «συναίτιον» καὶ ἡ ἀνάγκη. Αὕτη χαρακτηρίζεται ὡς «πλανωμένη αἰτία», ὡς ἓν δηλαδὴ στοιχεῖον ἀσταθὲς καὶ ἀπροσδιόριστον. Δὲν πρόκειται περὶ τῆς ἀδυσωπήτου ἀναγκαιότητος, ὅπως μετὰ ταῦτα θὰ τὴν ἐννοήσουν οἱ Στωικοί. Ἡ κατὰ Πλάτωνα ἀνάγκη εἶναι ἓν στοιχεῖον τοῦ ὁποίου τὴν φύσιν ἀποτελεῖ ἡ ἐνδεχομενικότης. Ἔχει ὅμως ἀρκετὴν πλαστικότητα ὥστε νὰ ὑποχωρῆ εἰς τὰς ἀπαιτήσεις καὶ παρορμήσεις τοῦ νοητικοῦ στοιχείου. Ἀλλ' ἡ ὑποταγή της εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ νοῦ εἰσαγομένην τάξιν δὲν εἶναι ὁλοκληρωτική. Διὰ τῶν χαρακτηρισμῶν τούτων ὁ Πλάτων θέλει νὰ εἴπη ὅτι διὰ τὴν ἐξήγησιν τοῦ κόσμου ἀπαιτεῖται ἓν ἐξωλογικὸν στοιχεῖον, τὸ ὁποῖον ἐνεργεῖ ὡς ἐκτελεστικὸν ὄργανον. Τὸ στοιχεῖον ὅμως τοῦτο δὲν ὑποτάσσεται ἐξ ὁλοκλήρου εἰς τοὺς ὑπὸ τοῦ νοῦ καὶ τοῦ λόγου εἰσαγομένους καθορισμούς. Ἡ ἐνέργειά του ἐμφανίζει ἀποκλίσεις κατὰ τρόπον ὥστε νὰ εἶναι δυνατὸν νὰ λαμβάνουν εἰς τὸν κόσμον ὑπόστασιν γεγονότα μὴ δυνάμενα νὰ ἐξηγηθοῦν ὡς προερχόμενα ἐκ τῆς ἐπενεργείας λογικῶν καὶ νοητικῶν καθορισμῶν. Ὁ Πλάτων ἀναγνωρίζει ὅτι ἡ λογικὴ ἐξήγησις τοῦ κόσμου δὲν εἶναι πάντοτε δυνατὴ καὶ ὅτι ἔπειτα ἀπὸ οἱανδήποτε τοιαύτην ἐξήγησιν ἀπομένουν ὑπόλοιπα. Ὁ πλατωνιστὴς Ταίηλορ λίαν προσφυῶς συσχετίζει τὴν ἀντίληψιν ταύτην τοῦ Πλάτωνος πρὸς τὰς δοξασίας τοῦ συγχρόνου μας φιλοσόφου Σ. Ἀλεξάντερ (1859 — 1938), ὅστις ὁμιλεῖ διὰ μίαν «RESTLESSNESS OF SPACE - TIME», δηλαδὴ ἀπροσδιοριστίαν ἀπὸ χωροχρονικῆς ἀπόψεως.

Ἡ ἀναγνώρισις τῆς παρουσίας ἐν τῷ κόσμῳ ἑνὸς ἐξωλογικοῦ στοιχείου, ἀναγκάζει τὸν Πλάτωνα νὰ διακρίνη εἰς τὸ σύνολον τῆς πραγματικότητος τρία εἴδη. Τὸ πρῶτον εἶναι αἱ ἰδέαι, τὸ δὲ δεύτερον τὰ αἰσθητὰ ὄντα, ἅτινα ἀποτελοῦν ἀπομιμήματα, ὁρατὰ εἴδωλα τῶν ἰδεῶν. Πέραν τούτων ὅμως ὑπάρχει ἓν τρίτον εἶδος: «Τρίτον δὲ τότε μὲν οὐ διειλόμεθα, νομίσαντες τὰ δύο ἕξειν ἱκανῶς· νῦν δὲ ὁ λόγος ἔοικεν εἰσαναγκάζειν χαλεπὸν καὶ ἀμυδρὸν εἶδος ἐπιχειρεῖν λόγοις ἐμφανίσαι. Τίν' οὖν ἔχον δύναμιν κατὰ φύσιν αὐτὸ ὑποληπτέον; Τοιάνδε μάλιστα· πάσης εἶναι γενέσεως ὑποδοχὴν αὐτὴν οἷον τιθήνην». «Τίμαιος» 49 Α. («Ἐν τρίτον εἶδος εἰς τὴν προηγουμένην μας συζήτησιν δὲν διεκρίναμεν, διότι ἐνομίσαμεν ὅτι ἦσαν ἀρκετὰ τὰ δύο εἴδη, δηλαδὴ αἱ ἰδέαι καὶ τὰ αἰσθητά. Τώρα ὅμως ἡ συζήτησις φαίνεται νὰ μᾶς ἀναγκάζη νὰ ἐμφανίσωμεν διὰ λεκτικῶν ἐκφράσεων ἓν δύσκολον (νὰ περιγραφῆ) καὶ σκοτεινὸν εἶδος. Τίνα δύναμιν πρέπει νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ἔχει συμφώνως πρὸς τὴν φύσιν του τὸ εἶδος τοῦτο; Πρὸ πάντων μίαν δύναμιν τοιαύτην, δηλαδὴ πρέπει νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ἀποτελεῖ διὰ πᾶν ἐρχόμενον εἰς τὴν γένεσιν πρᾶγμα ἕνα τόπον διὰ νὰ τοποθετηθῆ καὶ μίαν τροφὸν διὰ τὴν συντήρησίν του). Τὸ τρίτον αὐτὸ εἶδος δὲν εἶναι λέγει ὁ Πλάτων, οὔτε πῦρ, οὔτε ὕδωρ, οὔτε κανὲν ἐκ τῶν ἄλλων στοιχείων, διότι στερεῖται πάσης ποιότητος. Ἂν εἶχε μίαν ἰδικήν του ποιότητα, τότε δὲν θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ προσλάβη τὰς ποιότητας, τὰς ὁποίας εἰσάγουν εἰς αὐτὸ αἱ ἰδέαι. «Ὁ αὐτὸς δὴ λόγος καὶ περὶ τῆς τὰ πάντα δεχομένης σώματα φύσεως. Ταὐτὸν αὐτὴν ἀεὶ προσρητέον· ἐκ γὰρ τῆς ἑαυτῆς τὸ παράπαν οὐκ ἐξίσταται δυνάμεως· δέχεται γὰρ ἀεὶ τὰ πάντα, καὶ μορφὴν οὐδεμίαν ποτὲ οὐδενὶ τῶν εἰσιόντων ὁμοίαν εἴληφεν οὐδαμῆι οὐδαμῶς· ἐκμαγεῖον γὰρ φύσει παντὶ κεῖται, κινουμένου τε καὶ διασχηματιζόμενον ὑπὸ τῶν εἰσιόντων, φαίνεται δὲ δι' ἐκεῖνα ἄλλοτε ἄλλοῖον». «Τίμαιος» 50 Β. (Τὸ αὐτὸ δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν καὶ ἐν σχέσει μὲ τὴν φύσιν, ἥτις παρέχει ὑποδοχὴν εἰς ὅλα τὰ σώματα. Πρέπει νὰ δίδωμεν εἰς αὐτὴν πάντοτε τὸ ἴδιον ὄνομα. Διότι οὐδέποτε ἐξέρχεται οὐδὲ κατ' ἐλάχιστον ἔξω ἀπὸ τὰς ἰδικάς της ἰδιότητας. Διότι δέχεται πάντοτε τὰ πάντα. Καὶ οὐδέποτε καὶ κανένα τρόπον ἔχει λάβει μίαν μορφὴν ὁμοίαν πρὸς κάποιαν ἀπὸ ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα εἰσέρχονται εἰς αὐτήν. Διότι ἐκ φύσεως ἀποτελεῖ μίαν πλαστικὴν ζύμην διὰ πᾶν πρᾶγμα καὶ τίθεται εἰς κίνησιν καὶ λαμβάνει σχήματα ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν ἐκείνων, τὰ ὁποῖα εἰσέρχονται εἰς αὐτήν, ἕνεκα δὲ ἐκείνων ἐμφανίζεται κατὰ διαφόρους περιστάσεις ὡς κάτι τὸ διάφορον). Ὅπως παρατηρεῖ ὁ Πλάτων ὅταν θέλωμεν εἰς ἓν ὑγρὸν νὰ δώσωμεν μίαν ἀρωματικὴν ὀσμήν, ἀφαιροῦμεν προηγουμένως ἀπ' αὐτὸ πᾶσαν ἰδικήν του ὀσμήν, κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ τὸ εἶδος ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον θὰ δεχθῆ μέσα εἰς τὸν ἑαυτόν του τὰς μορφάς, τὰς ὁποίας θὰ εἰσαγάγουν εἰς αὐτὸ αἱ ἰδέαι δὲν πρέπει νὰ ἔχη οὐδεμίαν ἰδικήν του μορφήν. «Διὸ δὴ τὴν τοῦ γεγονότος ὁρατοῦ καὶ πάντως αἰσθητοῦ μητέρα καὶ ὑποδοχήν, μήτε γῆν μήτε ἀέρα μήτε πῦρ μήτε ὕδωρ λέγωμεν, μήτε ὅσα ἐκ τούτων μήτε ἐξ ὧν ταῦτα γέγονεν· ἀλλ' ἀόρατον εἶδός τι καὶ ἄμορφον, πανδεχές, μεταλαμβάνον δὲ ἀπορώτατά πηι τοῦ νοητοῦ καὶ δυσαλωτότατον αὐτὸ λέγοντες οὐ ψευσόμεθα». «Τίμαιος» 51 Α. (Διὰ τοῦτο λοιπὸν ἡ μήτηρ καὶ ὁ κόλπος τῆς ὑποδοχῆς ὅλων τῶν λαμβανόντων γένεσιν ὁρατῶν καὶ γενικῶς αἰσθητῶν πραγμάτων δὲν πρέπει νὰ λέγωμεν ὅτι εἶναι ἡ γῆ ἢ ὁ ἀὴρ ἢ τὸ πῦρ ἢ τὸ ὕδωρ, ἢ ἓν ἐκ τῶν πραγμάτων τὰ ὁποῖα γίνονται ἐκ τῆς συνενώσεως τῶν στοιχείων αὐτῶν ἢ ἓν ἐκ τῶν πραγμάτων, ἐκ τῶν ὁποίων ἔχει λάβει γένεσιν ἕκαστον ἐκ τῶν στοιχείων. Ἂν ὅμως λέγωμεν ὅτι ἡ μήτηρ αὐτη εἶναι ἓν εἶδος χωρὶς μορφήν, κατάλληλον νὰ λαμβάνη πᾶσαν μορφήν, τὸ ὁποῖον προσέτι κατὰ τρόπον, ὅστις εἶναι εἰς ὑπερβολικὸν βαθμὸν ἀνεξήγητος, ἔχει μετοχὴν εἰς τὸ νοητὸν καὶ παρέχει μεγίστας δυσκολίας διὰ νὰ τὸ καταλάβη κανείς, μὲ τοὺς τοιούτους ἰσχυρισμοὺς μας δὲν θὰ δώσωμεν ψευδεῖς διαβεβαιώσεις). Τὸ τρίτον τοῦτο εἶδος, τὸ ὁποῖον ἀποκαλεῖ ὁ Πλάτων τροφὸν καὶ μητρικὸν κόλπον ὑποδοχῆς τῶν αἰσθητῶν ὄντων (τιθήνην καὶ ὑποδοχήν) τὸ ὀνομάζει καὶ «γένος τῆς χώρας» καὶ τὸ χαρακτηρίζει ὡς συλλαμβανόμενον διὰ μιᾶς νόθου λογικῆς ἐνεργείας: «Τρίτον δ' αὖ γένος ὂν τὸ τῆς χώρας ἀεί, φθορὰν οὐ προσδεχόμενον, ἕδραν δὲ παρέχον ὅσα ἔχει γένεσιν πᾶσιν, αὐτὸ δὲ μετ' ἀναισθησίας ἁπτὸν λογισμῶι τινι νόθως, μόγις πιστόν, πρὸς ὃ δὴ καὶ ὀνειροπολοῦμεν βλέποντες καί φαμεν ἀναγκαῖον εἶναί που τὸ ὂν ἅπαν ἔν τινι τόπωι καὶ κατέχον χώραν τινά, τὸ δὲ μήτ' ἐν γῆι μήτε που κατ' οὐρανὸν οὐδὲν εἶναι». «Τίμαιος» 52 Α. (Τρίτον δὲ εἶναι πάντοτε τὸ γένος (δηλαδὴ ἡ κατηγορία) τοῦ χώρου, τὸ ὁποῖον δὲν ἐπιδέχεται φθοράν, παρέχει δὲ τόπον διὰ νὰ ἐγκαθιδρυθοῦν πάντα ὅσα δημιουργοῦνται διὰ τῆς γενέσεως, αὐτὸ δὲ τὸ γένος τοῦ χώρου γίνεται ἀντιληπτὸν μὲ ἓν νόθον εἶδος σκέψεως, τὸ ὁποῖον δὲν συνοδεύεται ἀπὸ τὴν αἴσθησιν, καὶ μετὰ βίας τὸ ἀναγνωρίζομεν ὡς ὑπαρκτόν. Πρὸς αὐτὸ ἀναφερόμεθα ὡσὰν νὰ βλέπωμεν ὄνειρον καὶ λέγομεν ὅτι πρέπει ἀναγκαστικῶς πᾶν πρᾶγμα, τὸ ὁποῖον ἔχει ὕπαρξιν νὰ εὑρίσκεται εἰς ἕνα τόπον καὶ νὰ κατέχη μίαν θέσιν· πᾶν δὲ τὸ ὁποῖον δὲν ὑπάρχει οὔτε εἰς τὸν οὐρανὸν οὔτε εἰς τὴν γῆν, τὸ θεωροῦμεν ὡς ἐξ ὁλοκλήρου ἀνύπαρκτον). Εἰς τὸ ἑρμηνευθὲν χωρίον φαίνεται νὰ ταυτίζη ὁ Πλάτων τὸ τρίτον εἶδος (τὴν τιθήνην, καὶ ἐκμαγεῖον) μὲ τὸν χῶρον (τόπον, χώραν). Ὁμιλεῖ δὲ καὶ περὶ τοῦ τρόπου, κατὰ τὸν ὁποῖον γίνεται ἀντιληπτὸς ὁ χῶρος. Διὰ νὰ τὸν ἀντιληφθῶμεν θέτομεν εἰς ἐνέργειαν ἓν νόθον εἶδος σκέψεως. Ὁ χῶρος, λέγει ὁ Πλάτων, δὲν δίδεται διὰ τῆς αἰσθήσεως, ἀλλὰ προκύπτει κατόπιν λογικῆς ἀφαιρέσεως, διὰ τῆς ὁποίας ξεχωρίζομεν τὰ πράγματα ἀπὸ τὸν τόπον, εἰς τὸν ὁποῖον εἶναι τοποθετημένα.

Εἶναι φανερὸν ὅτι διὰ νὰ περιγράψη ὁ Πλάτων τὴν φύσιν τοῦ τρίτου εἴδους τῆς πραγματικότητος, τὸ ὁποῖον ἀντιστοιχεῖ συμφώνως πρὸς τὴν γνώμην μερικῶν πλατωνιστῶν πρὸς τὴν ἔννοιαν τῆς ὕλης, χρησιμοποιεῖ δύο χαρακτηρισμούς. Ἀφ' ἑνὸς μὲν τὸ χαρακτηρίζει ὡς ἐστερημένην πάσης μορφῆς καὶ πάσης ἰδιότητος πλαστικὴν μᾶζαν (ἐκμαγεῖον, τιθήνην), ἀφ' ἑτέρου δὲ τὸ ἐξομοιώνει μὲ τὸν χῶρον καὶ τὸ ὀνομάζει «χώραν», «ἕδραν» καὶ «ὑποδοχήν». Οἱ ἑρμηνευταὶ τῆς φιλοσοφίας του δὲν κατέληξαν εἰς συμφωνίαν, ὡς πρὸς τὴν ἔννοιαν, ὑπὸ τὴν ὁποίαν πρέπει νὰ νοήσωμεν τὴν ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος εἰσαγομένην τρίτην ὀντολογικὴν ἀρχήν. Ὁ Τσέλλερ φρονεῖ ὅτι ὁ Ἀθηναῖος φιλόσοφος ταυτίζει τὴν ὕλην πρὸς τὸν χῶρον. Διὰ νὰ ἐνισχύσουν τὴν ἄποψίν των ἐπικαλοῦνται καὶ μαρτυρίαν τοῦ Ἀριστοτέλους, ὅστις γράφει εἰς τὰ «Φυσικὰ» 209 Β 12: «Διὸ καὶ Πλάτων τὴν ὕλην καὶ τὴν χώραν ταυτό φησιν εἶναι ἐν τῶι Τιμαίωι· τὸ γὰρ μεταληπτικὸν καὶ τὴν χώραν ἓν καὶ ταυτόν. Ἄλλον δὲ τρόπον ἐκεῖ τε λέγων τὸ μεταληπτικὸν καὶ ἐν τοῖς λεγομένοις ἀγράφοις δόγμασιν, ὅμως τὸν τόπον καὶ τὴν χώραν τὸ αὐτὸ ἀπεφήνατο». (Διὰ τοῦτο καὶ ὁ Πλάτων εἰς τὸν «Τίμαιον» λέγει ὅτι ἡ ὕλη καὶ ὁ χῶρος εἶναι ἓν καὶ τὸ αὐτὸ πρᾶγμα. Κατ' ἄλλον δὲ τρόπον εἰς τὸ χωρίον ἐκεῖνο τοῦ «Τιμαίου» ἐννοεῖ τὸ στοιχεῖον, τὸ ὁποῖον λαμβάνει μέσα εἰς τὸν ἑαυτόν του τὰς μορφὰς καὶ κατ' ἄλλον τρόπον τὸ ἐννοεῖ εἰς τὰ λεγόμενα ἄγραφα δόγματα. Ὅμως ἀπεφάνθη ὅτι ὁ τόπος καὶ ἡ χώρα εἶναι τὸ αὐτὸ πρᾶγμα). Ὁ Θεόφ. Βορέας εἰς λαμπροτάτην διατριβήν του, γραφεῖσαν γερμανιστὶ κατὰ τὸ 1899 «Ὁ Δημιουργὸς ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ τοῦ Πλάτωνος», ἀντικρούων τὰς γνώμας τοῦ Τσέλλερ, θεωρεῖ τὴν ὕλην ὡς μὴ δυναμένην νὰ ταυτισθῆ μὲ τὸν χῶρον, ἀλλ' ὡς ἀρχέγονον ὀντολογικὸν στοιχεῖον ὑφιστάμενον ἐκ παραλλήλου πρὸς τὰς ἰδέας. (Βλέπε Θ. Βορέα «Ἀνάλεκτα» τόμ. Γ', σελ. 117 κ.ἑ.). Ἐπίσης τὰς ἀντιλήψεις τοῦ Τσέλλερ καταπολεμεῖ καὶ ὁ Ρίττερ εἰς τὸν δεύτερον τόμον τοῦ ἔργου του «Πλάτων», σελὶς 350. Διὰ νὰ ὑπερνικήση δὲ τὰς δυσχερείας τὰς προκυπτούσας ἐκ τῶν δύο ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος παρεχομένων χαρακτηρισμῶν, προτείνει ὁ Ρίττερ, νὰ μὴ ταυτίσωμεν τὸν χῶρον μὲ τὴν ὕλην, ἀλλὰ νὰ θεωρήσωμεν τὸν χῶρον ὡς τὸ κύριον γνώρισμα τῆς ὕλης. Ὁ Γάλλος ὅμως πλατωνιστὴς Ρομπὲν («Πλάτων», σελ. 234), ἀκολουθῶν τὰς γνώμας τοῦ Τσέλλερ καὶ τοῦ Γάλλου Γαστ. Μιλώ, ὑποστηρίζει ὅτι ὁ Πλάτων ἑταύτιζε τὸν χῶρον μὲ τὴν ὕλην καὶ εὑρίσκει μεγάλην ὁμοιότητα μεταξὺ τῆς πλατωνικῆς ὕλης καὶ τῆς ἐννοίας τῆς ἐκτάσεως, ὅπως τὴν ἀναπτύσσει ὁ Καρτέσιος εἰς τὸ πέμπτον μέρος τοῦ «Περὶ μεθόδου λόγου» καὶ εἰς τὴν δευτέραν ἐκ τῶν «Μελετῶν του περὶ τῆς πρώτης φιλοσοφίας». Ὁ Ταίηλορ εἰς τὰ σχόλιά του εἰς τὸν «Τίμαιον» 52 Β, ἐκφράζει τὴν γνώμην ὅτι ἡ «ὑποδοχὴ» καὶ «τιθήνη» τοῦ Πλάτωνος δὲν νοεῖται ὑπ' αὐτοῦ ὡς ὕλη καὶ ὅτι εἰς τὴν πλατωνικὴν κοσμολογίαν δὲν ὑπάρχει ἔννοια ἀκριβῶς ἀντίστοιχος πρὸς τὴν ἔννοιαν τῆς ὕλης, ὅπως ταύτην διεμόρφωσεν ὁ Ἀριστοτέλης. Καὶ ὁ Γερμανὸς φιλόσοφος Ν. Χάρτμαν, εἰς τὴν μνημονευθεῖσαν εἰς τὰ προηγούμενα διατριβήν του ἀποφαίνεται ὅτι ἡ ἔννοια τῆς ὕλης δὲν ὑπάρχει εἰς τὸ κοσμολογικὸν σύστημα τοῦ Πλάτωνος, διότι ἔχει ἀναχθῆ εἰς τὸν χῶρον. Πρὸς ἐνίσχυσιν τῆς γνώμης του, ὁ Γερμανὸς φιλόσοφος ἐπικαλεῖται τὸ γεγονὸς ὅτι κατὰ τὸν Πλάτωνα, τὰ

πρωταρχικὰ στοιχεῖα πρέπει νὰ νοηθοῦν ὡς γεωμετρικὰ σώματα κενὰ σωματικῆς ὕλης.

Ἡ νεωτέρα πλατωνικὴ ἔρευνα δὲν ἔχει φθάσει εἰς ὁριστικὰ συμπεράσματα, ὡς πρὸς τὸν καθορισμὸν τοῦ περιεχομένου τῶν διδασκαλιῶν τοῦ Πλάτωνος, τῶν ἀναφερομένων εἰς τὸ ὑπ' αὐτοῦ εἰσαγόμενον τρίτον εἶδος. Ὅπως εἴδομεν, ἄλλοι ἐκ τῶν ἑρμηνευτῶν τὸ ταυτίζουν μὲ τὸν χῶρον καὶ ἄλλοι μὲ τὴν ὕλην. Ἱστάμενοι πρὸ τῶν οὕτω ἀντιτιθεμένων ἑρμηνειῶν, εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπερνικήσωμεν τὴν ἀντίθεσιν, ἐὰν στηριχθῶμεν ἐπὶ ἀντιλήψεων γνησίως πλατωνικῶν. Εἰς τὰ προηγούμενα διευκρινίζοντες τὰς ὀντολογικὰς δοξασίας τοῦ Πλάτωνος, ὅπως αὗται ἔχουν ἐκτεθῆ εἰς τὸν «Σοφιστήν», διεπιστώσαμεν ὅτι ὁ Ἀθηναῖος φιλόσοφος ὡρίζε τὸ ὄν ὡς δύναμιν. Ἐκ τοῦ ὁρισμοῦ τούτου ἀφορμώμενοι, δικαιούμεθα νὰ συμπεράνωμεν ὅτι ὁ Πλάτων ἔχει μίαν δυναμικὴν περὶ τοῦ ὄντος θεώρησιν. Κατὰ συνέπειαν εἰς τὸ πλαίσιον τῆς δυναμικῆς του θεωρήσεως, οὐδεμίαν θέσιν δύναται νὰ ἔχῃ ἡ ἔννοια τῆς ὕλης. Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ταύτης, πρέπει νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς λίαν εὔστοχος ἡ γνώμη τοῦ Ταίηλορ, ὅστις λέγει ὅτι ἡ ἔννοια τῆς ὕλης θεωρουμένης στατικῶς καὶ κατ' ἀναλογίαν τῶν αἰσθητῶν ἀντικειμένων, εἶναι ἀσυμβίβαστος πρὸς τὴν πλατωνικὴν κοσμολογίαν. Ἐφ' ὅσον ἡ ὅλη ὀντολογικὴ θεώρησις τοῦ Ἀθηναίου φιλοσόφου εἶναι δυναμική, οὐδὲν ὀντολογικὸν στοιχεῖον δύναται νὰ ἔχῃ σύστασιν ἀνάλογον πρὸς τὴν στατικῶς θεωρουμένην ὕλην. Λ.αν διαφωτιστικαὶ ὡς πρὸς τὸ ἐξεταζόμενον ζήτημα εἶναι αἱ σκέψεις τοῦ Κοῦνο Φίσσερ, τὰς ὁποίας ὁ Ρίττερ ἔχει παραθέσει εἰς τὸν δεύτερον τόμον τοῦ συγγράμματός του «Πλάτων» σελ. 262: «Ἡ ὕλη δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς μορφή, ὑπὸ τὴν ὁποίαν ἐμφανίζεται μία ἰδέα. Διότι εἶναι καθαρὰ αἰτιότης. Ἡ οὐσία της ἔγκειται εἰς τὸ ὅτι ἐνεργεῖ. Εὑρίσκομεν προσέτι αὐτὴν εἰς τὸ κοινὸν ὑπόστρωμα ὅλων τῶν ἐμφανίσεων τῶν ἰδεῶν, ἐπομένως καὶ τῶν φαινομένων, δηλαδὴ τῶν συγκεκριμένων ἀντικειμένων... Ὁ Πλάτων λοιπὸν ὀρθῶς ἐτοποθέτησε παραπλεύρως τῶν ἰδεῶν καὶ τῶν φαινομένων, ἅτινα μαζὶ μὲ τὰς ἰδέας συναπαρτίζουν τὸ σύνολον τῶν ἐγκοσμίων ἀντικειμένων, μόνον τὴν ὕλην ὡς κάτι τὸ τρίτον καὶ διάφορον καὶ ἀπὸ τὰ δύο. Ἡ ὕλη δὲν ἔχει οὐδὲν ἄλλο χαρακτηριστικὸν γνώρισμα, ἀλλὰ μόνον τὴν ὕπαρξιν, νοουμένην χωριστὰ ἀπὸ κάθε συναφῆ προσδιορισμόν. Ἀντιθέτως πᾶσα ἐμπειρικῶς δεδομένη ὕλη ἔχει ἐπενδυθῆ τὸ περικάλυμμα τῶν μορφῶν καὶ ἐκδηλώνεται μόνον διὰ τῶν ποιοτήτων καὶ χαρακτηριστικῶν γνωρισμάτων τῶν μορφῶν. Ἕνεκα τούτου ἡ καθαρῶς νοουμένη ὕλη ἀποτελεῖ ἀντικείμενον μόνον τῆς νοήσεως οὐχὶ τῆς αἰσθησιακῆς ἐποπτείας». Πρέπει νὰ σημειωθῇ ὅτι ἡ ὕλη, ὅπως τὴν νοεῖ ὁ Φίσσερ, ἀφορμώμενος ἀπὸ τὰς διδασκαλίας τοῦ Καντίου, πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὡς κάτι τὸ τελείως δυναμικόν. Ὁ Κάντιος καθορίζει αὐτὴν κατὰ τρόπον πλησιάζοντα πρὸς τὸν πλατωνικόν. Κατὰ τὸν Γερμανὸν φιλόσοφον, ἡ ὕλη εἶναι κάτι τὸ ὁποῖον ἐμφανίζεται ὡς «παρὸν ἐν τῷ χώρῳ, ὡς πλήρωσις τοῦ χώρου». Ὁ Κάντιος προσέτι ὁρίζει τὴν ὕλην ὡς «κάτι ἐν κινήσει εὑρισκόμενον ὅπερ ἔχει ὕπαρξιν ἐν τῷ χώρῳ». «Ἡ ὕλη πληροῖ τὸν χῶρον της», λέγει ὁ Κάντιος, δι' ἀπωθητικῶν δυνάμεων προερχομένων ἐξ ὅλων τῶν μερῶν αὐτῆς». Ὅπως ὁ Πλάτων διδάσκει ὅτι ἡ ὕλη συλλαμβάνεται διά τινος νόθου λογισμοῦ, ὁμοίως καὶ ὁ Κάντιος ὑποστηρίζει ὅτι ἡ ὕλη εἶναι «οὐσία - φαινόμενον», «φαντασίωσις», ἤτις δὲν δύναται νὰ καταστῇ ἐξ ὁλοκλήρου ἀντικείμενον τῆς νοήσεως, τὰ δὲ σώματα πρέπει νὰ θεωρηθοῦν ὡς «χῶροι πεφορτισμένοι μὲ δύναμιν». Εἰς τοὺς χαρακτηρισμούς, τοὺς ὁποίους δίδει ὁ Πλάτων ὡς πρὸς τὸ ὀντολογικὸν στοιχεῖον, τὸ ἀντιστοιχοῦν πρὸς τὴν ὕλην, ἀποφεύγει νὰ ἀναφέρῃ γνωρίσματα, τὰ ὁποῖα θὰ προσέδιδον εἰς αὐτὴν σωματικὴν ὑπόστασιν. Εἰς τὸν «Τίμαιον» 50 Β, ἔνθα ὁμιλεῖ ὁ Ἀθηναῖος φιλόσοφος περὶ «τῆς τὰ πάντα δεχομένης φύσεως», προσθέτει «ἐκ τῆς ἑαυτῆς τὸ παράπαν οὐκ ἐξίσταται δυνάμεως», χρησιμοποιεῖ δηλαδὴ διὰ νὰ τὴν χαρακτηρίσῃ ὄχι τὸν ὅρον «οὐσία», ἀλλὰ τὴν ἔνδειξιν «δύναμις». Ἡ οὕτω νοουμένη ὀντολογικὴ ἀρχὴ θὰ ἠδύνατο νὰ παραλληλισθῇ πρὸς τὴν ἔννοιαν, τὴν ὁποίαν ὑποδηλώνει ὁ Ἄγγλος φιλόσοφος Χουάϊτχεντ, μὲ τὸν ὅρον «EVENT» (σύμβαμα), ὅστις εὑρίσκεται εἰς σημασιολογικὴν ἀντίθεσιν πρὸς τὸν ὅρον OBJECT (ἀντικείμενον).

Πλάτων καὶ Δημόκριτος. Αἱ περὶ τοῦ τρίτου (ὑλικοῦ) εἴδους ἀντιλήψεις τοῦ Πλάτωνος, αἱ ἐκτιθέμεναι εἰς τὸν «Τίμαιον», παρέσχον ἀφορμὴν νὰ τεθῇ τὸ ἐρώτημα, ἂν ὁ Ἀθηναῖος φιλόσοφος ἦτο γνώστης τῶν ὑπὸ τοῦ Δημοκρίτου διατυπωθεισῶν θεωριῶν περὶ ἀτομικῆς συστάσεως τῆς ὕλης. Κατὰ τὸν Πλάτωνα, τὸ ὁρατὸν σύμπαν σύγκειται ἐκ τῶν γνωστῶν ἐκ τῆς προσωκρατικῆς φιλοσοφίας τεσσάρων στοιχείων, ἤτοι: τοῦ πυρός, τῆς γῆς, τοῦ ὕδατος καὶ τοῦ ἀέρος. Ὡς πρὸς δὲ τὴν σύστασιν τῶν τεσσάρων στοιχείων, λέγει ὁ Πλάτων, ὅτι ταῦτα τελικῶς ἀναλύονται εἰς δύο εἴδη τριγώνων: «Πρῶτον μὲ δὴ πῦρ καὶ γῆ καὶ ὕδωρ καὶ ἀὴρ ὅτι σώματά ἐστι, δῆλόν που καὶ παντί· τὸ δὲ τοῦ σώματος εἶδος πᾶν καὶ βάθος ἔχει. Τὸ δὲ βάθος αὖ πᾶσα ἀνάγκη τὴν ἐπίπεδον περιειληφέναι φύσιν· ἡ δὲ ὀρθὴ τῆς ἐπιπέδου βάσεως ἐκ τριγώνων συνέστηκεν. Τὰ δὲ τρίγωνα πάντα ἐκ δυοῖν ἄρχεται τριγώνοιν, μίαν μὲν ὀρθὴν ἔχοντος ἑκατέρου γωνίαν, τὰς δὲ ὀξείας· ὧν τὸ μὲν ἕτερον ἑκατέρωθεν ἔχει μέρος γωνίας ὀρθῆς πλευραῖς ἴσαις διῃρημένης, τὸ δ' ἕτερον ἀνίσοις ἄνισα μέρη νεμεμημένης. Ταύτην δὴ πυρὸς ἀρχὴν καὶ τῶν ἄλλων σωμάτων ὑποτιθέμεθα κατὰ τὸν μετ' ἀνάγκης εἰκότα λόγον πορευόμενοι «Τίμαιος» 53 C. (Πρῶτον μὲν ὅτι τὸ πῦρ, ἡ γῆ, τὸ ὕδωρ καὶ ὁ ἀὴρ εἶναι σώματα, τοῦτο εἶναι φανερόν, ἂν δὲν ἀπατῶμαι, εἰς πάντα ἄνθρωπον. Οἱονδήποτε ὅμως εἶδος τοῦ σώματος ἔχει καὶ βάθος. Ἡ λογικὴ ἀναγκαιότης μᾶς ἐπιβάλλει νὰ δεχθῶμεν, ὅτι ἡ διάστασις τοῦ βάθους περιβάλλεται ἀπὸ ἐπίπεδα. Πᾶσα δὲ εὐθύγραμμος ἐπιφάνεια ἔχει συναπαρτισθῇ ἐκ τριγώνων. Ὅλα δὲ τὰ τρίγωνα ἔχουν τὴν ἀρχικήν των προέλευσιν ἀπὸ τρίγωνα δύο εἰδῶν. Ἕκαστον ἐκ τῶν δύο τούτων εἰδῶν τῶν τριγώνων ἔχει μίαν ὀρθὴν γωνίαν καὶ δύο ὀξείας. Τὸ ἓν εἶδος τῶν τριγώνων ἔχει καὶ ἀπὸ τὸ ἓν καὶ ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος τμῆμα ὀρθῆς γωνίας, ἥτις ἔχει διαιρεθῇ δι' ἴσων πλευρῶν, τὸ δὲ ἄλλο εἶδος τῶν τριγώνων ἔχει ἄνισα μέρη γωνίας, τῆς ὁποίας τὰ τμήματα ἔχουν διαιρεθῇ δι' ἀνίσων πλευρῶν. Αὐτὰ τὰ εἴδη τῶν τριγώνων θεωροῦμεν ὡς θεμελιώδη συστατικὴν ἀρχὴν καὶ τοῦ πυρὸς καὶ τῶν ἄλλων σωμάτων, ὁδηγούμενοι εἰς τὰς σκέψεις μας ἀπὸ εὔλογον συλλογισμόν, συνοδευόμενον ἀπὸ λογικὴν ἀναγκαιότητα). Ἐκ τοῦ ἑρμηνευθέντος χωρίου προκύπτει ὅτι τὰ τέσσαρα στοιχεῖα τοῦ ὁρατοῦ σύμπαντος ἔχουν συναπαρτισθῇ ἀπὸ πλήθος τριγώνων, τὰ ὁποῖα ἀνήκουν εἰς τὰ δύο περιγραφέντα εἴδη. Τὸ ἓν εἶδος εἶναι τὸ λεγόμενον ἰσοσκελὲς ὀρογώνιον, τὸ δὲ ἕτερον ὀρθογώνιον σκαληνόν. Αἱ ἀριθμητικαὶ ἀναλογίαι τοῦ ἰσοσκελοῦς ὀρθογωνίου τριγώνου ἐκφράζονται διὰ τοῦ μήκους τῶν πλευρῶν του, ἐξ ὧν ἡ μία ἔχει τιμὴν 1, ἡ ἄλλη ἐπίσης 1 καὶ ἡ τρίτη παριστάνει μῆκος ἴσον μὲ τὸ ἀσύμμετρον μέγεθος τῆς τετραγωνικῆς ρίζης τοῦ 2. Αἱ ἀριθμητικαὶ ἀναλογίαι τοῦ ὀρθογωνίου σκαληνοῦ τριγώνου ἐκφράζονται διὰ τοῦ μήκους τῶν πλευρῶν του, ἐξ ὧν ἡ μία ἔχει τιμὴν 1, ἡ ἄλλη 2 καὶ ἡ τρίτη παριστάνει μῆκος ἴσον μὲ τὸ ἀσύμμετρον μέγεθος τῆς τετραγωνικῆς ρίζης τοῦ 3. Τὸ ἰσοσκελὲς ὀρθογώνιον εἶναι τὸ ἥμισυ τετραγώνου, τὸ δὲ σκαληνὸν τὸ ἥμισυ ἰσοσκελοῦς τριγώνου.

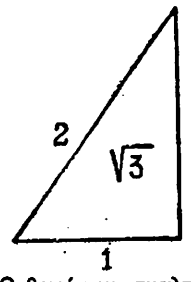

Ὀρθογώνιον σκαληνὸν τρίγωνον.

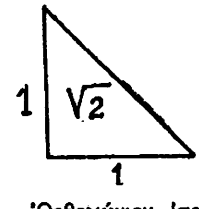

Ὀρθογώνιον ἰσοσκελὲς τρίγωνον.

Τὰ ἀρχικὰ τρίγωνα τῶν δύο τούτων τύπων συνδυαζόμενα, συμφώνως πρὸς ὡρισμένους συνδυασμούς, παράγουν τὰ τέσσαρα κανονικὰ στερεὰ πολυεδρικὰ σώματα, ἅτινα ἀποτελοῦν τὰ συστατικὰ τῶν στοιχείων. Τὸ τετράεδρον, ὀκτάεδρον καὶ εἰκοσάεδρον συναπαρτίζονται ἀπὸ τὴν σύνθεσιν ὀρθογωνίων σκαληνῶν τριγώνων. Εἰς ἕκαστον ἐκ τῶν τριγώνων τούτων, ἡ μία κάθετος ἀποτελεῖ τὸ ἥμισυ τῆς ὑποτεινούσης, τὸ δὲ τετράγωνον τῆς μεγαλυτέρας ἐκ τῶν καθέτων πλευρῶν εἶναι τριπλάσιον τοῦ τετραγώνου τῆς μικροτέρας καθέτου. Ἐξ ὀρθογώνια σκαληνὰ τρίγωνα καταλλήλως συνδυαζόμενα, συναποτελοῦν ἓν ἰσοσκελές

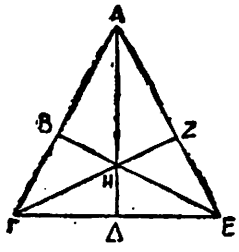

Τὸ ἑξάεδρον ἀποτελεῖται ἀπὸ τὴν σύνθεσιν ὀρθογωνίων ἰσοσκελῶν τριγώνων. Ἕκαστον ἐκ τῶν τεσσάρων κανονικῶν στερεῶν σωμάτων, δίδει τὸν τύπον τῆς κατασκευῆς τῶν ἀρχικῶν μορίων ἑκάστου ἐκ τῶν τεσσάρων στοιχείων. Τὸ τετράεδρον εἶναι τὸ σχῆμα τῶν ἀρχικῶν μορίων τοῦ πυρός, τὸ ἑξάεδρον τῆς γῆς, τὸ ὀκτάεδρον τοῦ ἀέρος, τὸ εἰκοσάεδρον τοῦ ὕδατος. Ὡς πρὸς τὴν περιγραφὴν τῶν στοιχείων τῶν τεσσάρων κανονικῶν στερεῶν, μᾶς παρέχει ὁ Πλάτων τὰς κάτωθι ἐνδείξεις:

	Ἐπιφάνειαι	Γωνίαι	Ἐπιφάνειαι περικλειόμεναι τὰς γωνίας	Ἀριθμὸς ἀρχικῶν τριγώνων	Ἀντίστοιχα στοιχεῖα
Τετράεδρον (πυραμὶς)	4	4	3	24	πῦρ
Ὀκτάεδρον	8	6	4	48	ἀὴρ
Εἰκοσάεδρον	20	12	5	120	ὕδωρ
Ἑξάεδρον (κύβος)	6	8	3	24	γῆ

Ἐκτὸς τῶν τεσσάρων τούτων κανονικῶν στερεῶν, ὑπάρχει καὶ ἓν πέμπτον, τὸ δωδεκάεδρον. Περὶ τούτου γράφει ὁ Πλάτων: «ἔτι δὲ οὔσης ξυστάσεως μιᾶς πέμπτης, ἐπὶ τὸ πᾶν ὁ θεὸς κατεχρήσατο ἐκεῖνο διαζωγραφῶν» «Τίμαιος» 55 C. («Υ-

πολείπεται ἀκόμη καὶ μία πέμπτη μορφὴ συνδυασμοῦ τῶν ἀρχικῶν τριγώνων, (δηλαδὴ τὸ δωδεκάεδρον). Αὐτὴν δὲ τὴν μορφὴν τὴν ἐπεφύλαξεν ὁ Θεὸς δι' ὁλόκληρον τὸ σύμπαν, διὰ νὰ τὸ διαμορφώσῃ κατὰ τρόπον καλλιτεχνικόν). Εἰς τὴν μετὰ τῶν πλατωνικῶν ἔργων συνεκδιδομένην συγγραφὴν «Περὶ ψυχᾶς κόσμω καὶ φύσιος» 98 D, ἥτις ἀποδίδεται εἰς τὸν Τίμαιον τὸν Λοκρόν, τὸ δωδεκάεδρον χαρακτηρίζεται ὡς τὸ μάλιστα πρὸς τὴν σφαῖραν ὁμοιάζον κανονικὸν πολύεδρον «τὸ δὲ δωδεκάεδρον εἰκόνα τοῦ παντὸς ἐστάσατο, ἔγγιστα σφαίρας ἐόν». (Τὸ δὲ δωδεκάεδρον τὸ καθώρισε διὰ νὰ εἶναι εἰκὼν τοῦ σύμπαντος, διότι ἡ μορφή του πλησιάζει ὑπερβολικὰ πρὸς τὴν μορφὴν τῆς σφαίρας). Τὸ φαινόμενον τοῦ ἀμοιβαίου μετασχηματισμοῦ τῶν τεσσάρων στοιχείων ἐξηγεῖται, κατὰ τὸν Πλάτωνα ἐκ τῆς ἀρχικῆς ἐκ τριγώνου συστάσεως αὐτῶν. Οὕτω π.χ. ἓν μόριον ὕδατος, ὅπερ σύγκειται ἐξ 120 τριγώνων, δύναται νὰ μερισθῇ εἰς ἓν μόριον πυρός, τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖται ἐξ 24 τριγώνων καὶ εἰς δύο μόρια ἀέρος ἕκαστον, ἐκ τῶν ὁποίων ἀποτελεῖται ἐκ 48 τριγώνων. 120 = 24 + (2 X 48). Ἓν μόριον ὕδατος δύναται διαλυόμενον νὰ μετασχηματισθῇ εἰς δύο μόρια πυρός, διότι 2 X 24 = 48. Δύο μόρια ἀέρος, ἐὰν προστεθῇ εἰς αὐτὰ ἥμισυ μόνον μόριον ἀέρος, μετασχηματίζεται εἰς ἓν μόριον ὕδατος, διότι 48 + 48 + 24 = 120. Δύο μόρια τῆς γῆς, ὅταν συναντηθοῦν μὲ τὸ πῦρ, ὅπερ ἔχει τὸ ὀξὺ σχῆμα τῆς πυραμίδος, διαλύονται ὑπ' αὐτοῦ καὶ φέρονται ἓν διαλύσει, μέχρις ὅτου τὰ συναποτελοῦντα αὐτὰ μόρια ἐπανέλθουν εἰς τὴν ἀρχικήν των σύστασιν. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ὁ Πλάτων ἐξηγεῖ τοὺς μετασχηματισμοὺς τῶν εἰς τὸ αἰσθητὸν σύμπαν κυκλοφορούντων στοιχείων. Εἶναι προφανές, ὅτι ἀνάγει τὰς ποιοτικὰς ἰδιότητας τῆς αἰσθητῆς ὕλης κατ' ἀρχὰς εἰς γεωμετρικὰς καὶ ἔπειτα εἰς ἀριθμητικὰς σχέσεις. Δὲν χρειάζεται νὰ γίνῃ διεξοδικὴ ἀνάπτυξις, διὰ νὰ ἀποδειχθῇ, ὅτι ὁ Ἀθηναῖος φιλόσοφος διὰ τῶν τοιούτων διδασκαλιῶν του διετύπωσε τὴν ἀντίληψιν, ὅτι τὰ φαινόμενα τὰ παρατηρούμενα εἰς τὴν αἰσθητὴν φύσιν, δυνάμεθα νὰ τὰ κατανοήσωμεν, μόνον ὅταν ἐξακριβώνωμεν τὰς γεωμετρικὰς καὶ ἀριθμητικὰς σχέσεις, ὑπὸ τῶν ὁποίων διέπονται. Οὕτω ἐξηγεῖται διατί κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς Ἀναγεννήσεως ὁ «Τίμαιος» εἶχε καταστῇ τὸ προσφιλὲς ἀνάγνωσμα τῶν ἐρευνητῶν τῆς φύσεως καὶ παρέσχεν ὥθησιν διὰ νὰ ἀναζητηθοῦν αἱ διέπουσαι τὰ φυσικὰ φαινόμενα ἀριθμητικαὶ σχέσεις.

Ἡ ἱστορικὴ ἔρευνα εἶναι σήμερον εἰς θέσιν νὰ μᾶς βεβαιώσῃ, ὅτι ὁ Πλάτων διὰ νὰ διατυπώσῃ τὰς περὶ τῆς συστάσεως τῶν τεσσάρων κοσμικῶν στοιχείων θεωρίας του, εἶχε στηριχθῇ εἰς τὰς μαθηματικὰς ἀνακαλύψεις, αἵτινες εἶχον πραγματοποιηθῇ ὑπὸ τοῦ Θεαιτήτου εἰς τὴν Ἀκαδημίαν, ἐν σχέσει μὲ τὴν μελέτην τῶν πέντε κανονικῶν πολυέδρων. Ἓν ἕτερον πρόβλημα, ὅπερ συζητεῖται ἀκόμη ὑπὸ τῶν πλατωνιστῶν εἶναι, ὅπως ἐσημειώθη καὶ εἰς τὰ προηγούμενα, ἡ σχέσις τῶν πλατωνικῶν περὶ τῆς συστάσεως τῶν ὑλικῶν σωμάτων διδασκαλιῶν πρὸς τὰς θεωρίας τοῦ Δημοκρίτου περὶ ἀτομικῆς συστάσεως τῆς ὕλης.

Ἤδη ὁ Ἀριστοτέλης εἰς τὸ «Περὶ Οὐρανοῦ» 306 α 20 σύγγραμμά του, συζητεῖ τὰς πλατωνικὰς διδασκαλίας ἐν συνεπαφῇ πρὸς τὰς θεωρίας τοῦ Δημοκρίτου. Ὁ παλαιὸς σχολιαστὴς Σιμπλίκιος σχολιάζων τὸ σημειωθὲν χωρίον τοῦ Ἀριστοτέλους, παρατηρεῖ: «τοῦτο δὲ τὸ ἐπιχείρημα κοινῶς πρὸς τοὺς σχηματίζοντας τὰ πρῶτα σώματα λέγεται εἴτε ἐξ ἐπιπέδων, εἴτε ὡς ὁ Δημόκριτος... Τοῦτο κοινῶς πρὸς τοὺς συνθέσει μεγεθῶν εἴτε τῶν ἀτόμων ὡς οἱ περὶ Δημόκριτον λέγουσιν, εἴτε τῶν ἐπιπέδων ὡς ὁ Τίμαιος, τὴν ἐξ ἀλλήλων γένεσιν τῶν σωμάτων ποιοῦντας». (Αὐτὸ τὸ ἐπιχείρημα ἀπευθύνεται (ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους) ἀπὸ κοινοῦ ἐναντίον ἐκείνων, οἱ ὁποῖοι δέχονται ὅτι τὰ πρῶτα σωματικὰ στοιχεῖα σχηματίζονται εἴτε ἐξ ἐπιπέδων (ὅπως ὁ Πλάτων), εἴτε (ἀπὸ ἄτομα), ὅπως οἱ ὀπαδοὶ τοῦ Δημοκρίτου... Τοῦτο ἀπὸ κοινοῦ ἀναφέρεται πρὸς ἐκείνους, οἵτινες ἐξηγοῦν ἐκ τῆς συνθέσεως μεγεθῶν, εἴτε δηλαδὴ τῶν ἀτόμων, ὅπως δέχονται οἱ ὀπαδοὶ τοῦ Δημοκρίτου, εἴτε ἐκ τῶν ἐπιπέδων, ὅπως δέχεται ὁ Τίμαιος, τὴν ἐξ ἀμοιβαίου μετασχηματισμοῦ γένεσιν τῶν σωμάτων). Οὕτω ἀποδεικνύεται ὅτι καὶ ὁ Ἀριστοτέλης εἶχε διαπιστώσει ὅτι ὑπάρχει ἀναλογία μεταξὺ τῆς ἀτομικῆς θεωρίας τοῦ Δημοκρίτου καὶ τῆς διδασκαλίας τοῦ Πλάτωνος, ἥτις λέγει ὅτι τὰ αἰσθητὰ στοιχεῖα τοῦ σύμπαντος γεννῶνται ἐκ τῆς συνθέσεως ἐπιπέδων ἐπιφανειῶν ἐχουσῶν τὸ σχῆμα τῶν μνημονευθέντων δύο εἰδῶν τοῦ τριγώνου. Ὅπως ὁ Δημόκριτος δέχεται ὅτι ἡ ὕλη ἀναλύεται εἰς ἐλάχιστα διαφόρου σχήματος ἄτομα, ἅτινα δὲν εἶναι προσιτὰ εἰς τὴν αἴσθησιν, οὕτω καὶ ὁ Πλάτων διδάσκει ὅτι τὰ τέσσαρα αἰσθητὰ στοιχεῖα ἀναλύονται εἰς μὴ ὁρατά, ἐλάχιστα κατὰ τὸ μέγεθος σχήματα. Περὶ αὐτῶν γράφει ὁ Ἀθηναῖος φιλόσοφος εἰς τὸν «Τίμαιον» 56 Β: «Πάντα οὖν δὴ ταῦτα δεῖ διανοεῖσθαι σμικρὰ οὕτως, ὡς καθ' ἓν ἕκαστον μὲν τοῦ γένους ἑκάστου διὰ σμικρότητα οὐδὲν ὁρώμενον ὑφ' ἡμῶν, συναθροισθέντων δὲ πολλῶν τοὺς ὄγκους αὐτῶν ὁρᾶσθαι». (Ὅλα λοιπὸν αὐτὰ τὰ σχήματα πρέπει νὰ τὰ θεωροῦμεν τόσον πολὺ μικρά. ὥστε ἓν ἕκαστον ἐκ τῶν εἰδῶν τῶν σχημάτων τούτων (δηλαδὴ ἐκ τῶν ἀρχικῶν τεσσάρων κανονικῶν πολυεδρικῶν σωμάτων), ἕνεκα τῆς σμικρότητός του νὰ εἶναι ἀδύνατον νὰ τὸ ἀντιληφθῶμεν διὰ τῆς ὁράσεως, ὅταν ὅμως συναθροισθοῦν πολλὰ ἀποτελοῦν ὄγκους, οἵτινες γίνονται ὁρατοί). Μεταξὺ τῶν ἀποτελούντων τὰ τέσσαρα ὁρατὰ στοιχεῖα πλατωνικῶν πολυεδρικῶν σωμάτων καὶ τῶν ἀτόμων τοῦ Δημοκρίτου ὑπάρχει ἀναλογία ὡς πρὸς τὸ σχῆμα. Καὶ ὁ Πλάτων καὶ ὁ Δημόκριτος ἐξηγοῦν τὰς αἰσθητὰς ἰδιότητας, τὸ χρῶμα, τὴν θερμότητα, τὴν ἡδονὴν καὶ τὴν λύπην ἐκ τοῦ σχήματος τῶν ἀρχικῶν σωμάτων. Ἐπίσης συμφωνοῦν οἱ δύο φιλόσοφοι καὶ ὡς πρὸς τὸν χωρισμὸν τῶν ἐλαφρῶν ἀπὸ τὰ βαρέα σώματα, ἐξηγοῦντες αὐτὸν ἀμφότεροι διὰ τῆς κινήσεως. Ἕνεκα τῶν σημειωθεισῶν ὁμοιοτήτων, ἀρκετοὶ ἐκ τῶν συγχρόνων μας πλατωνιστῶν δέχονται ὅτι ὁ Πλάτων εἶχε γνῶσιν τῆς ἀτομικῆς θεωρίας τοῦ Δημοκρίτου. Εἰς μίαν διατριβὴν δημοσιευθεῖσαν εἰς τὸ γερμανικὸν περιοδικὸν «Ἀρχεῖον τῆς ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας» κατὰ τὸ 1912 ὑπὸ Σ. Χάμμερ-Γιένσεν, διετυπώθη ἡ γνώμη ὅτι τὸ σχετικὸν μὲ τὴν σύστασιν τῶν ὁρατῶν στοιχείων τμῆμα τοῦ «Τιμαίου» ἀποτελεῖ ὑστερογενὲς παρέμβλημα εἰς τὸν εἰρημένον διάλογον, παρεμβληθὲν ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος, ὅταν οὗτος ἐγνώρισε τὴν θεωρίαν τοῦ Δημοκρίτου. Τὴν ὕπαρξιν ἐπιδράσεως ἐπὶ τοῦ Πλάτωνος ἐκ μέρους τοῦ Δημοκρίτου ὑπεστήριξε καὶ ἡ Εὔα Σὰξ εἰς τὸ κατὰ τὸ 1917 ἐκδοθὲν βιβλίον της «Τὰ πέντε πλατωνικὰ σώματα», προέτεινε δὲ νὰ εἰσαχθῇ διὰ διορθώσεως εἰς τὸ πλατωνικὸν κείμενον τοῦ «Τιμαίου» 49 Ε ὁ εἰς ἀπόσπασμα τοῦ Δημοκρίτου ἁπαντῶν τύπος «δὲν» διὰ τοῦ ὁποίου δηλοῦται κάτι τὸ ὑπαρκτόν. Ὁ Βιλαμόβιτς ἐπεδοκίμασε τὰς ἀντιλήψεις τῆς Σὰξ, μαζὶ δὲ μὲ αὐτὸν καὶ οἱ Στέντσελ καὶ Φράνκ. Ἐσχάτως ὅμως καὶ ἄλλοι ἐξ ἴσου σοβαροὶ ἑρμηνευταὶ τῆς πλατωνικῆς φιλοσοφίας ἀντέκρουσαν τὴν ὕπαρξιν ἐπιδράσεως παρὰ τῷ Πλάτωνι ἐκ μέρους τοῦ Δημοκρίτου. Τὴν ἀρνητικὴν ταύτην ἔκδοχὴν ὑπεστήριξαν ὁ Ἄγγλος Ταίηλορ καὶ οἱ Γερμανοὶ Φρειντλαΐντερ καὶ Ρίττερ. Εἰς ἐργασίαν του δὲ δημοσιευθεῖσαν εἰς τὸ γερμανικὸν περιοδικὸν «Ἑρμῆς» κατὰ τὸ 1941, ὁ Γερμανὸς Κ. Μοῦγκλερ διετύπωσε τὴν ἀντίληψιν, ὅτι ὑπάρχει ἀντίθεσις μεταξὺ τῶν ἀντιλήψεων τοῦ Δημοκρίτου καὶ τοῦ Πλάτωνος. Ἡ μορφὴ τοῦ ὁρατοῦ σύμπαντος ὀφείλεται, κατὰ τὸν Δημόκριτον, εἰς τὴν τυχαίαν ἀλληλοσύγκρουσιν ἀνομοίων κατὰ τὴν μορφὴν καὶ τὴν κατασκευὴν ἀτόμων. Κατὰ τὸν Πλάτωνα, ἡ μορφὴ τοῦ ὁρατοῦ σύμπαντος ὀφείλεται εἰς τὴν καθωρισμένην γεωμετρικὴν μορφὴν τῶν κανονικῶν πολυεδρικῶν στοιχειωδῶν σωμάτων καὶ εἰς τοὺς συμφώνως πρὸς καθωρισμένην ἀριθμητικὴν τάξιν συνδυασμοὺς αὐτῶν. Κατὰ τὸν Δημόκριτον, ὑπάρχει μία πληθὺς κόσμων. Κατὰ τὸν Πλάτωνα, ὑφίσταται μόνον εἷς ἐνιαῖος κόσμος. Τὸ σύμπαν θεωρεῖται ὑπὸ τοῦ Δημοκρίτου ὡς ἀποτέλεσμα τῆς ἐνεργείας μιᾶς τυφλῆς ἀναγκαιότητος. Κατὰ τὸν Πλάτωνα, ὑπάρχει εἰς τὸ σύμπαν ἓν ἐξολογικὸν στοιχεῖον ἀποτελοῦν τὴν πηγὴν τῆς ἀκαθοριστίας, ἀλλὰ τοῦτο διατελεῖ ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς ἀρχῆς, ἥτις εἰσάγει τὴν τάξιν καὶ τοὺς λογικοὺς καθορισμούς. Εἶναι ἀναμφισβήτητον, ὅτι ὁ Πλάτων διὰ νὰ ἐξηγήσῃ τὴν σύστασιν τοῦ αἰσθητοῦ σύμπαντος, δέχεται τὴν ὕπαρξιν πλήθους γεωμετρικῶς καθωρισμένων στοιχειωδῶν σωμάτων. Δὲν εἶναι ὅμως ἀπαραίτητον νὰ δεχθῶμεν, ὅτι τὸν ἀτομισμὸν τοῦτον τὸν ἐδανείσθη ἀπὸ τὸν Δημόκριτον. Καὶ ἄλλοι προσωκρατικοὶ φιλόσοφοι, ἐκτὸς τοῦ Δημοκρίτου, εἶχον διατυπώσει ἀντιλήψεις παρομοίας πρὸς τὴν ἀτομικὴν θεωρίαν. Οὕτω ὁ ἐπιχειρήσας νὰ εὕρῃ τὸν τετραγωνισμὸν τοῦ κύκλου Ἀθηναῖος σοφιστὴς Ἀντισθένης, ἀφορμᾶτο ἀπὸ τὴν ἀντίληψιν ὅτι ὁ χῶρος σύγκειται ἐξ ἀδιαιρέτων στοιχείων. Ὁ σχολιαστὴς Σιμπλίκιος ἀναφέρει ὅτι ὁ Ἀντιφῶν δὲν ἐδέχετο τὴν ἐπ' ἄπειρον διαίρεσιν τῶν μεγεθῶν: «ἀνήκουσαι τις ἀρχὴ γεωμετρικὴ ἡ λέγουσα ἐπ' ἄπειρον εἶναι τὰ μεγέθη διαιρετά. Καὶ ταύτην ὁ Εὔδημος τὴν ἀρχὴν ἀναιρεῖσθαί φησι ὑπὸ τοῦ Ἀντιφῶντος». (Ἔχει ἀναιρεθῇ μία γεωμετρικὴ ἀρχή, ἡ ὁποία λέγει ὅτι τὰ (γεωμετρικὰ) μεγέθη εἶναι ἐπ' ἄπειρον διαιρετά. Ὁ Εὔδημος δὲ λέγει ὅτι ἡ ἀρχὴ αὕτη ἔχει ἀναιρεθῇ ὑπὸ τοῦ Ἀντιφῶντος). Ἐκ τῆς μαρτυρίας τοῦ Σιμπλικίου, ἥτις ἀντλεῖται ἀπὸ τὸν μαθητὴν τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ συγγραφέα τῆς ἱστορίας τῶν μαθηματικῶν Εὔδημον, βεβαιοῦται, ὅτι ὁ Ἀντισθένης εἶχεν ὑποστηρίξει θεωρίαν ἰσχυριζομένην, ὅτι ὁ χῶρος ἀποτελεῖται ἀπὸ ἀδιαίρετα ἀρχικὰ στοιχεῖα. Σχετικὴ δὲ μὲ τὴν δοξασίαν αὐτὴν τοῦ Ἀντιφῶντος πρέπει νὰ εἶναι καὶ ἡ περὶ ἀτόμων γραμμῶν διδασκαλία τοῦ Ξενοκράτους. Ὥστε αἱ ἀτομικαὶ θεωρίαι ἀπετέλουν ἀντιλήψεις, αἵτινες ἦσαν γνωσταὶ ἐν Ἀθήναις ἤδη κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τοῦ 5ου π.Χ. αἰῶνος καὶ οὐδεμία εὔλογος ἀφορμὴ ὑπάρχει διὰ νὰ δεχθῶμεν, ὅτι ὁ Πλάτων ἐδανείσθη τὴν ἰδικήν του γεωμετρικὴν ἀτομοκρατίαν ἀπὸ τὸν Δημόκριτον. Κατὰ συνέπειαν καὶ ἡ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα διασπαρεῖσα διάδοσις, ἥτις λέγει ὅτι ὁ Πλάτων συνέλεξε τὰ ἀπανταχοῦ κυκλοφοροῦντα συγγράμματα τοῦ Δημοκρίτου καὶ τὰ κατέκαυσεν, ἀποτελεῖ θρύλον πλασθέντα ὑπὸ τῶν μεταγενεστέρων, οἵτινες δὲν ἠδύναντο νὰ ἐξηγήσουν διατὶ ὁ Πλάτων δὲν ἀνέφερεν εἰς τὰ συγγράμματά του τὸν Δημόκριτον, τοῦ ὁποίου ἐνόμιζον, ὅτι ἐγνώριζε τὰς θεωρίας.

Συνοψίζοντες τὰς περὶ τοῦ ὑλικοῦ στοιχείου ἀντιλήψεις τοῦ Πλάτωνος, δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι ὁ Ἀθηναῖος φιλόσοφος δέχεται τὴν ὕπαρξιν ἑνὸς ἐξωλογικοῦ στοιχείου, ὑπάρχοντος παραπλεύρως τῶν ἰδεῶν καὶ τῶν αἰσθητῶν ἀντικειμένων. Τὸ τρίτον τοῦτο στοιχεῖον τὸ ἀφίνει ἀπὸ ἐσωτερικῆς ἀπόψεως τελείως ἀκαθόριστον. Εἶναι ἓν ἄγνωστον Χ. Οἱ μόνοι καθορισμοὶ εἰς τοὺς ὁποίους ὑποτάσσεται εἶναι αἱ γεωμετρικαὶ καὶ ἀριθμητικαὶ μορφαί, τὰς ὁποίας εἰσάγει εἰς αὐτὸ ὁ Δημιουργὸς θεός. Ἀλλ' ἡ ὑποταγὴ αὕτη δὲν εἶναι ὁλοσχερής, ἀλλ' ἀφίνει πάντοτε ἀνοικτὴν τὴν δυνατότητα μιᾶς ἀπροσδιοριστίας. Τὴν μὴ εἰς ἀπόλυτον βαθμὸν ἐπίδρασιν τῶν λογικῶν καθορισμῶν ἔχει ἀποδεχθῇ καὶ ὁ Λάϊμπνιτς, ὅστις εἰς μίαν διατριβήν του, ἐμπνεόμενος ἀπὸ τὰς ἐν τῷ «Τιμαίῳ» ἐκτιθεμένας ἀντιλήψεις, σημειώνει, ὅτι διὰ τῆς ἐπιδράσεως τοῦ λόγου καὶ τῆς αἰτίας δημιουργεῖται μία ροπὴ καὶ ὄχι ἀναγκαιότης «RATIO VEL CAUSA QUA INCLINATUR AGENS NON NECESSITETUR».

Ἡ περὶ χρόνου διδασκαλία τοῦ Πλάτωνος. Διὰ τὴν ὁλοκλήρωσιν τῆς ἐκθέσεως τῆς ἀναφε-

ρομένης εἰς τὰς ὀντολογικὰς δοξασίας τοῦ Πλάτωνος, ἀπαραίτητον εἶναι νὰ γίνῃ λόγος καὶ διὰ τὰς σχετικὰς μὲ τὴν ἔννοιαν τοῦ χρόνου ἀντιλήψεις του. Εἰς τὴν φιλοσοφίαν τοῦ νεωτέρου κόσμου ἰδιαιτέρως ἀπὸ τῆς ἐμφανίσεως τοῦ Χριστιανισμοῦ, εἰς τὸ πρόβλημα τοῦ χρόνου ἔχει ἀποδοθῆ μεγάλη σπουδαιότης. Συνδέεται τοῦτο μὲ τὴν τύχην τῆς ἀνθρωπίνης ὑποστάσεως, τῆς ὁποίας ἓν ἐκ τῶν κυριωτέρων γνωρισμάτων εἶναι ἡ πρόσκαιρος εἰς τὴν ἐγκοσμίαν περιοχὴν διάρκεια. Τὸ πρόβλημα τῆς χρονικότητος ἔχει κατὰ τὴν περίοδον τῆς νεωτέρας φιλοσοφίας προωθηθῆ εἰς τὴν πρώτην γραμμήν. Ἡ ἀρχαία φιλοσοφία δὲν εἶχεν ἀποδώσει ἴσην σπουδαιότητα εἰς αὐτό. Διὰ τοῦτο ὁ χρόνος ἀπετέλει πρόβλημα ἀνήκον οὐχὶ εἰς τὴν πρώτην φιλοσοφίαν, ἀλλ' εἰς τὴν δευτέραν. Ὁ Πλάτων συνεζήτησε τοῦτο εἰς τὸν «Παρμενίδην» καὶ τὸν «Τίμαιον», ὁ δὲ Ἀριστοτέλης εἰς τὸ τέταρτον βιβλίον τῆς «Φυσικῆς ἀκροάσεως», ἥτις ἔχει ὡς ἀντίστοιχόν της φιλοσοφικὸν κλάδον εἰς τὴν νεωτέραν ἐποχὴν τὴν φιλοσοφίαν τῆς φύσεως. Ὁ ἄνθρωπος τοῦ ἀρχαίου κόσμου δὲν ζῇ τὸ βίωμα τῆς χρονικότητος τόσον ἐντόνως ὅσον ὁ ἄνθρωπος τῆς ἐποχῆς μας. Δὲν εἶναι δι' αὐτὸν τὸ σχετικὸν μὲ τὴν διερεύνησιν τῆς χρονικότητος θέμα τόσον ἐπεῖγον καὶ τοῦτο δὲν προσελκύει ἀμέσως τὸ διαφέρον του.

Οἱ ἀρχαῖοι φιλόσοφοι ἐξήταζον τὴν ἔννοιαν τοῦ χρόνου συσχετίζοντες πάντοτε αὐτὴν μὲ τὸ φαινόμενον τῆς κινήσεως καὶ μεταβολῆς. Ὑπὸ μίαν τοιαύτην προοπτικὴν εἶδε τὴν χρονικότητα καὶ ὁ Πλάτων. Κατὰ τὸν Ἀθηναῖον φιλόσοφον ὁ χρόνος ἐδημιουργήθη ὑπὸ τοῦ Θεοῦ διὰ νὰ ἀποτελέσῃ ἓν ὁμοίωμα τῆς αἰωνιότητος. Εἰς τὸν «Τίμαιον», 37 D, ἐκτίθεται ἡ γένεσις τοῦ χρόνου κατὰ τὸν ἀκόλουθον τρόπον: «Εἰκὼ δ' ἐπινοεῖ κινητόν τινα αἰῶνος ποιῆσαι, καὶ διακοσμῶν ἅμα οὐρανὸν ποιεῖ μένοντος αἰῶνος ἐν ἑνὶ κατ' ἀριθμὸν ἰοῦσαν αἰώνιον εἰκόνα, τοῦτο δν δὴ χρόνον ὠνόμακεν. Ἡμέραν γὰρ καὶ νύκτας καὶ μῆνας καὶ ἐνιαυτούς, οὐκ ὄντας πρὶν οὐρανὸν γενέσθαι, τότε ἅμα ἐκείνοι συνισταμένωι τὴν γένεσιν αὐτῶν μηχανᾶται· ταῦτα δὲ πάντα μέρη χρόνου, καὶ τὸ τ' ἦν τὸ τ' ἔσται χρόνου γεγονότα εἴδη, ἃ δὴ φέροντες λανθάνομεν ἐπὶ τὴν ἀΐδιον οὐσίαν οὐκ ὀρθῶς. Λέγομεν γὰρ δὴ ὡς ἦν ἔστι τε καὶ ἔσται, τῆι δὲ τὸ ἔστι μόνον κατὰ τὸν ἀληθῆ λόγον προσήκει, τὸ δὲ ἦν τὸ τ' ἔσται περὶ τὴν ἐν χρόνωι γένεσιν ἰοῦσαν πρέπει λέγεσθαι· κινήσεις γὰρ ἐστον, τὸ δὲ ἀεὶ κατὰ ταὐτὰ ἔχον ἀκινήτως οὔτε πρεσβύτερον οὔτε νεώτερον προσήκει· γίγνεσθαι διὰ χρόνου οὐδὲ γενέσθαι ποτὲ οὐδὲ γεγονέναι νῦν οὐδ' εἰσαῦθις ἔσεσθαι, τὸ παράπαν τε οὐδὲν ὅσα γένεσις τοῖς ἐν αἰσθήσει φερομένοις προσῆψεν, ἀλλὰ χρόνου ταῦτα αἰῶνα μιμουμένου καὶ κατ' ἀριθμὸν κυκλουμένου γέγονεν εἴδη» (Συλλαμβάνει λοιπὸν τὴν σκέψιν ὁ Δημιουργὸς Θεὸς νὰ κατασκευάσῃ κάποιαν κινητὴν εἰκόνα τῆς αἰωνιότητος καὶ μαζὶ μὲ τὴν διευθέτησιν τῆς οὐρανίου σφαίρας δημιουργεῖ τῆς αἰωνιότητος, ἥτις διαμένει πάντοτε εἰς τὴν ἑνότητά της, μίαν αἰωνίαν εἰκόνα, ἥτις προχωρεῖ συμφώνως πρὸς τὴν (διαδοχικὴν) προχώρησιν τοῦ ἀριθμοῦ, αὐτὴν δὲ τὴν εἰκόνα τὴν ἔχει ὀνομάσει χρόνον. Δηλαδὴ εὑρίσκει μέσον διὰ νὰ φέρῃ εἰς τὸν κόσμον τῆς γενέσεως μαζὶ μὲ τὴν κατασκευὴν τοῦ οὐρανοῦ, τὰς ἡμέρας, τὰς νύκτας καὶ τὰ ἔτη, παρ' ὅλον ὅτι ὅλα αὐτὰ δὲν ὑπῆρχον πρὸ τῆς γενέσεως τοῦ οὐρανοῦ. Ὅλα αὐτὰ (δηλαδὴ αἱ ἡμέραι, αἱ νύκτες καὶ τὰ ἔτη) εἶναι ὑποδιαιρέσεις τοῦ χρόνου καὶ τὸ (ῥῆμα) «ἦτο» καὶ «θὰ εἶναι» ἀποτελοῦν εἴδη τοῦ χρόνου, τὰ ὁποῖα διαπράττομεν σφάλμα ὅταν τὰ ἀποδίδωμεν εἰς τὴν αἰωνίως ἀμετάβλητον οὐσίαν. Διότι λέγομεν ἐν σχέσει μὲ τὴν αἰωνίως ὑπάρχουσαν οὐσίαν ὅτι εἶναι καὶ θὰ εἶναι, ἐνῶ ἐν σχέσει μὲ αὐτὴν πρέπει νὰ χρησιμοποιῶμεν τὸν ρηματικὸν τύπον «εἶναι», τὸ δὲ «ἦτο» καὶ «θὰ εἶναι» πρέπει νὰ τὸ λέγωμεν ἐν σχέσει μὲ τὴν διὰ μέσου τοῦ χρόνου προχωροῦσαν διαδικασίαν τῆς γενέσεως. Διότι οἱ ρηματικοὶ τύποι «ἦτο» καὶ «θὰ εἶναι» ἀναφέρονται εἰς κινήσεις, ἐνῶ ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον εὑρίσκεται εἰς τὴν αὐτὴν ἀκίνητον κατάστασιν δὲν ἁρμόζει νὰ εἴπωμεν ὅτι γίνεται πρεσβύτερον ἢ νεώτερον κατὰ τὴν διαδρομὴν τοῦ χρόνου, οὔτε ἔγινε κάποτε, οὔτε ἔχει γίνει τώρα, οὔτε πρόκειται νὰ γίνῃ εἰς τὸ μέλλον καὶ ἐξ ὁλοκλήρου δὲν ἁρμόζει εἰς αὐτὸ κανεὶς χαρακτηρισμὸς ἐξ ἐκείνων τοὺς ὁποίους ἀποδίδει συνήθως ἡ διαδικασία τῆς γενέσεως εἰς τὰ κινούμενα ἐντὸς τοῦ αἰσθητοῦ σύμπαντος σώματα. Αὐτὰ τὰ χαρακτηριστικὰ ἀποτελοῦν εἴδη τοῦ χρόνου, ὅστις θέλει νὰ ἀπομιμηθῆ τὴν αἰωνιότητα καὶ ἑκτελεῖ κυκλικὴν πορείαν, ἀκολουθῶν τὴν προχώρησιν τοῦ ἀριθμοῦ).

Ἐκ τοῦ ἑρμηνευθέντος χωρίου συνάγεται ὅτι ἡ γένεσις τοῦ χρόνου συμβαδίζει μὲ τὸ φαινόμενον τῆς κινήσεως. Διὰ τὰ ἀκίνητα καὶ αἰώνια ὄντα δὲν ὑπάρχει χρόνος, ἀλλὰ μόνον διὰ τὰ ἐν κινήσει εὑρισκόμενα. Εἰς τὰ αἰώνια ὄντα εἶναι δυνατὸν νὰ ἀποδοθῆ μόνον εἷς χρονικὸς χαρακτηρισμός, ὅστις ἐκφράζεται διὰ τοῦ ρήματος ἐστί. Εἶναι φανερὸν ὅτι τὴν αἰωνιότητα ὁ Πλάτων ἀντιλαμβάνεται ὡς αἰωνίαν παρουσίαν. Τὸ παρελθὸν καὶ τὸ μέλλον εἶναι διὰ τὸν Ἀθηναῖον φιλόσοφον δύο παρηκμασμέναι μορφαί, εἰς τὰς ὁποίας ἐκπίπτει ἡ καθαυτὸ γνησία μορφὴ τῆς χρονικότητος, ἥτις εἶναι, ὅπως ἐλέχθη, ἀπόλυτος παρουσία. Ὁ χρόνος γεννᾶται εὐθὺς ὡς ρημειοῦται ἡ κίνησις τῆς οὐρανίας σφαίρας καὶ πρόκειται νὰ διακοπῇ μόνον ὅταν τερματισθῇ καὶ ἡ κίνησις τοῦ οὐρανοῦ. Ἡ κίνησις τοῦ κοσμολογικοῦ χρόνου εἶναι, κατὰ τὸν Πλάτωνα, κυκλική, διότι ἡ κατὰ κύκλον κίνησις παρουσιάζεται ὡς διατηροῦσα κατ' ἐξοχὴν τὸ χαρακτηριστικὸν τῆς ταυτότητος μὲ τὸν ἑαυτόν της. Ἡ προχώρησις τοῦ χρόνου γίνεται συμφώνως πρὸς τὴν προχώρησιν τῆς σειρᾶς τῶν ἀριθμῶν. Ἄρα ὁ χρόνος προχωρεῖ κατὰ διαιρετικὴν πορείαν διὰ τῆς ὑποδιαιρέσεως τῆς χρονικῆς ἐκτάσεως εἰς χρονικὰς στιγμάς, ἀκριβῶς ὅπως εἰς τὴν ἄπειρον σειρὰν τῶν ἀριθμῶν οἱ ἑκάστοτε ἀριθμούμενοι ἀριθμοὶ ἀποτελοῦν διαιρετικὰς τομάς. Μέτρον τοῦ χρόνου, κατὰ τὸν Πλάτωνα, ἀποτελεῖ ἡ κίνησις τῶν οὐρανίων σωμάτων. Ἀκολουθῶν τοὺς προσωκρατικούς, δέχεται καὶ ὁ Ἀθηναῖος φιλόσοφος τὴν ὕπαρξιν τοῦ «μεγάλου ἐνιαυτοῦ», ἡ συμπλήρωσις τοῦ ὁποίου συντελεῖται, ὅταν ὅλα τὰ ἐν τῷ οὐρανῷ κινούμενα οὐράνια σώματα ἐπανέρχωνται εἰς τὸ σημεῖον τῆς ἀρχικῆς των ἀφετηρίας: «ὃ γε τέλεος ἀριθμὸς χρόνον τὸν τέλειον ἐνιαυτὸν πληροῖ τότε, ὅταν ἁπασῶν τῶν ὀκτὼ περιόδων τὰ πρὸς ἄλληλα συμπερανθέντα τάχη σχῆι κεφαλὴν τῶι τοῦ ταὐτοῦ καὶ ὁμοίως ἰόντος ἀναμετρηθέντα κύκλωι» («Τίμαιος» 39 Θ) (ὁ τέλειος ἀριθμὸς τοῦ χρόνου συμπληροῖ τὸν τέλειον ἐνιαυτὸν ὅταν αἱ διανυθεῖσαι κυκλικαὶ κινήσεις ἐκ μέρους τῶν ὀκτὼ οὐρανίων σωμάτων ἔχουν ἐξισώσει τὰς ταχύτητάς των πρὸς ἀλλήλας καὶ ἔχουν ἀναπροσαρμοσθῆ πρὸς τὴν κυκλικὴν κίνησιν τῆς οὐσίας ἐκείνης, ἥτις διαφυλάσσει τὴν ταυτότητα μὲ τὸν ἑαυτόν της καὶ ἑκτελεῖ ὁμοιόμορφον ἰσοταχῆ κίνησιν).

Ὁ Πλάτων ἔχει λάβει ὡς ἀντικείμενον τῆς ἐρεύνης του τὸν κοσμολογικὸν χρόνον, χωρὶς νὰ εἰσέρχεται εἰς τὴν διερεύνησιν τοῦ ψυχολογικοῦ χρόνου. Τὸν ἱστορικὸν χρόνον τὸν ταυτίζει μὲ τὸν κοσμολογικόν. Ἡ μορφὴ τῆς κινήσεως καὶ τοῦ κοσμικοῦ καὶ τοῦ ἱστορικοῦ χρόνου εἶναι, κατὰ τὸν Πλάτωνα κυκλική. Καὶ ὁ ἱστορικὸς χρόνος βαδίζει οὐχὶ εὐθυγράμμως ἀλλὰ κυκλικῶς, διότι κατὰ διάφορα χρονικὰ διαστήματα ἐπισυμβαίνουν εἰς τὴν γῆν μεγάλαι καταστροφαί, αἵτινες ἐξαφανίζουν τὸν πολιτισμὸν καὶ ἀναγκάζουν τοὺς διασωζομένους ἀνθρώπους νὰ ἀρχίζουν πάλιν ἀπὸ τὴν ἀρχὴν τὸν πολιτιστικὸν βίον: «πολλαὶ καὶ κατὰ πολλὰ φθοραὶ γεγόνασιν ἀνθρώπων καὶ ἔσονται, πυρὶ μὲν καὶ ὕδατι μέγισται, μυρίοις δὲ ἄλλοις ἕτεραι βραχύτεραι» (Τίμαιος) (Πολλαὶ καὶ κατὰ πολλοὺς τρόπους καταστροφαὶ ἀνθρώπων ἔχουν γίνει καὶ θὰ γίνουν, ἕνεκα πυρὸς καὶ ὕδατος, μέγισται, μικρότεραι δὲ ἄλλαι ἕνεκα ἀναριθμήτων ἄλλων αἰτιῶν). Εἰς τὸν διάλογόν του «Πολιτικὸν», 269 Ε, ἐκφράζει ὁ Πλάτων τὴν ἰδέαν ὅτι εἰς τὸ σύμπαν ἐνίοτε ἡ κυκλικὴ κίνησις ἐπιτελεῖται κατ' ἀντίστροφον πορείαν. Τοῦτο συμβαίνει ὅταν ὁ Θεὸς ἀφίνῃ τὸν κόσμον ἀκυβέρνητον. Εἰς μίαν τοιαύτην περίπτωσιν τὸ κοσμικὸν σύμπαν κινεῖται κατ' ἀντίστροφον κατεύθυνσιν πρὸς τὴν κανονικὴν καὶ πάντα τὰ συντελούμενα ἐν αὐτῷ γεγονότα συντελοῦνται κατ' ἀντίθετον φορὰν τῆς κανονικῆς. Μίαν τοιαύτην ἀνάστροφον πορείαν τῆς κοσμικῆς κινήσεως θέλει, κατὰ τὸν Πλάτωνα νὰ δηλώσῃ ὁ ἀναφερόμενος εἰς τὴν ἐπακολουθήσασαν μετὰ τὴν ἔριδα μεταξὺ Ἀτρέως καὶ Θυέστου ἀντιστροφὴν τῆς πορείας τῶν οὐρανίων σωμάτων μῦθος. Ὁ ἥλιος, ὅστις ἀνέτελλε ἐκ δυσμῶν, μετέβαλε τότε πορείαν καὶ ἤρχισε νὰ ἀνατέλλῃ ἐκ τοῦ ἀντιθέτου σημείου. Μετεβλήθη προσέτι καὶ ἡ πορεία τῆς ζωῆς τῶν ἀνθρώπων καὶ τῶν ζώων. Τὰ ζῶα καὶ οἱ ἄνθρωποι δὲν ἐγεννῶντο ἐξ ἄλλων ζώων καὶ ἀνθρώπων, ἀλλ' ἐκ τῆς γῆς, ἡ δὲ ἐξέλιξις τῆς ζωῆς ἤρχιζε μὲ τὴν ἀναβίωσιν τῶν νεκρῶν καὶ ἐβάδιζεν ἀπὸ τῆς πρεσβυτικῆς πρὸς τὴν νεανικήν, τὴν παιδικὴν καὶ τὴν νηπιακὴν ἡλικίαν. Ὅσον καὶ ἂν φαίνεται παράδοξος ἡ ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος μυθικῶς ἐκφραζομένη δυνατότης τῆς κινήσεως τοῦ σύμπαντος κατ' ἀντίστροφον φοράν, δὲν δύναται ὅμως νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς παράλογον φαντασιοκόπημα ἀνάξιον πάσης συζητήσεως.

Ἡ ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος ὑπὸ μυθολογικὴν μορφὴν ὑποδηλουμένη δυνατότης συνδέεται μὲ τὸ ἐρώτημα τὸ ὁποῖον ἐξετάζει, ἂν ἡ ὑπὸ τοῦ σύμπαντος ἐν τῇ ἐξελίξει του ἐκτελουμένη κίνησις πρέπει νὰ νοηθῇ προχωροῦσα κατὰ μίαν καὶ μόνην κατεύθυνσιν ἐκ τοῦ παρελθόντος πρὸς τὸ μέλλον ἢ εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπάρξῃ περίπτωσις ἀντιστρόφου κινήσεως. Σχετικαὶ μὲ τὴν δυνατότητα μιᾶς τοιαύτης ἀντιστροφῆς εἶναι αἱ σκέψεις, τὰς ὁποίας ἔχει διατυπώσει κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ αἰῶνος μας ὁ Γερμανὸς φυσικὸς Λ. Μπόλτσμαν (1844—1906). Εἰς τὸ δεδομένον σύμπαν, λέγει ὁ μνημονευθεὶς φυσικός, ἰσχύει τὸ δεύτερον θερμοδυναμικὸν ἀξίωμα, συμφώνως πρὸς τὸ ὁποῖον ἡ φύσις τείνει συνεχῶς ἀπὸ τῆς ὀλιγώτερον πιθανῆς εἰς τὴν περισσότερον πιθανὴν κατάστασιν. Ἂς ὑποθέσωμεν τώρα ὅτι παύει νὰ ἰσχύῃ τὸ ἀξίωμα τοῦτο καὶ ὅτι τὰ ἐν τῷ σύμπαντι ἐπιτελούμενα γεγονότα δὲν ὑπακούουν εἰς τὴν λεγομένην ἀρχὴν τῆς ἐντροπίας. Εἰς μίαν τοιαύτην περίπτωσιν, λέγει ὁ Μπόλτσμαν, ἡ φύσις θὰ ἔχῃ τὴν τάσιν νὰ μεταβαίνῃ συνεχῶς εἰς ὀλιγώτερον πιθανὰς καταστάσεις. Κατὰ συνέπειαν θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ ἀντιστραφῇ ἡ ἐξελικτικὴ σειρὰ τῶν εἰς τὴν φύσιν συμβαινόντων γεγονότων κατὰ τρόπον ὥστε ταῦτα νὰ ἐπιτελοῦνται κατ' ἀντίθετον κατεύθυνσιν. Ἡ πορεία ἑνὸς σύμπαντος ἐκτελοῦντος ἀντίστροφον κίνησιν, παραβαλλομένη μὲ τὴν κίνησιν τοῦ δεδομένου σύμπαντος, θὰ μᾶς παρεῖχε τὸ θέαμα τὸ ὁποῖον θὰ μᾶς παρουσίαζε μία κινηματογραφικὴ ταινία ἂν περιεστρέφαμεν αὐτὴν κατ' ἀντίστροφον φοράν. Ἡ δυνατότης νὰ κινηθῇ τὸ σύμπαν κατὰ μίαν ἀντίστροφον κατεύθυνσιν, ὅπως τὴν παρουσιάζει ὁ Πλάτων εἰς τὸν «Πολιτικόν» του, ὅσον καὶ ἂν προσπίπτῃ ὡς παραδοξολόγημα, ἀποτελεῖ ὅμως θέμα τὸ ὁποῖον ἀπασχολεῖ τὴν σκέψιν τῆς συγχρόνου μας φυσικῆς.

Ὁ Πλάτων ἔχει πρὸ ὀφθαλμῶν κατὰ τὰς ἐρεύνας του τὸν κοσμολογικὸν χρόνον καὶ ἐξετάζει αὐτὸν ἐν συνεπαφῇ πρὸς τὸ φαινόμενον τῆς κινήσεως καὶ γενικώτερον τῆς μεταβολῆς. Θέτει τὸ ζήτημα τῆς σχέσεως τῆς ἐννοίας τοῦ χρόνου πρὸς τὴν ἔννοιαν τῆς μεταβολῆς. Διατυπώνει τὴν ἀπορίαν πῶς εἶναι δυνατὸν ἡ μεταβολὴ ἑνὸς ὄντος ἀπὸ μίαν ὡρισμένην κατάστασιν εἰς μίαν ἑτέραν, ἥτις διαδέχεται αὐτήν, νὰ νοηθῇ συντελουμένη ἐντὸς μιᾶς ἐνιαίας χρονικῆς στιγμῆς. Ἂν πάλιν νοηθῇ ἡ μεταβολὴ συντελουμένη εἰς δύο χωριστὰς διαδοχικὰς στιγμάς,

ἀνακύπτει ἡ ἀπορία πῶς ἐξηγεῖται τὸ ὅτι ἐννοοῦμεν τὴν μεταβολὴν ὡς διαδοχικὴν ἄνευ διακοπῆς ἐν συνεχείᾳ μετάβασιν ἀπὸ τῆς μιᾶς καταστάσεως εἰς τὴν ἄλλην. Διὰ νὰ ὑπερνικήσῃ τὰς ἐμφανιζομένας ἀπορίας εἰσάγει ὁ Πλάτων τὴν ἔννοιαν τοῦ «ἐξαίφνης», ἥτις συμφιλιώνει ἐνοποιεῖ καὶ ἀποκαθιστᾷ τὴν συνέχειαν μεταξὺ τῶν δύο διαδοχικῶν καταστάσεων, αἵτινες δὲν δύνανται νὰ συνυπάρξουν εἰς μίαν ἀδιαιρέτως νοουμένην χρονικὴν στιγμήν: «Ἐστός τε πρότερον, ὕστερον κινεῖσθαι καὶ πρότερον κινούμενον ὕστερον ἑστάναι ἄνευ μὲν τοῦ μεταβάλλειν οὐκ οἷόν τε ἔσται ταῦτα πάσχειν... Χρόνος δὲ γε οὐδεὶς ἔστιν, ἐν ᾧ τι οἷόν τε ἅμα μήτε κινεῖσθαι μήτε ἑστάναι. Ἀλλ' οὐδὲ μὴν μεταβάλλει ἄνευ τοῦ μεταβάλλειν. Πότ' οὖν μεταβάλλει; οὔτε γὰρ ἐστὸς ὂν οὔτε κινούμενον μεταβάλλει οὔτε ἐν χρόνῳ ὄν. Οὐ γὰρ οὖν. Ἆρ' οὖν ἔστι τὸ ἄτοπον τοῦτο, ἐν ᾧ τότ' ἂν εἴη, ὅτε μεταβάλλει; Τὸ ποῖον δή; Τὸ ἐξαίφνης. Τὸ γὰρ ἐξαίφνης τοιοῦτόν τι ἔοικε σημαίνειν, ὡς ἐξ ἐκείνου μεταβάλλον εἰς ἑκάτερον. Οὐ γὰρ ἔκ γε τοῦ ἑστάναι ἑστῶτος ἔτι μεταβάλλει, οὐδ' ἐκ τῆς κινήσεως κινουμένης ἔτι μεταβάλλει· ἀλλ' ἡ ἐξαίφνης ἀῦτη φύσις ἄτοπός τις ἐγκάθηται μεταξὺ τῆς κινήσεώς τε καὶ στάσεως, ἐν χρόνῳ οὐδενὶ οὖσα, καὶ εἰς ταύτην δὴ καὶ ἐκ ταύτης τὸ τε κινούμενον μεταβάλλει ἐπὶ τὸ ἑστάναι καὶ τὸ ἑστὸς ἐπὶ τὸ κινεῖσθαι». (Παρμεν. 156 C) ('Εκεῖνο τὸ ὁποῖον προηγουμένως εὑρίσκετο ἐν στάσει, νὰ περιπίπτῃ ἐπειτα εἰς κατάστασιν κινήσεως καὶ ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον προηγουμένως ἦτο ἐν κινήσει νὰ περιπίπτῃ εἰς κατάστασιν ἠρεμίας χωρὶς νὰ μεσολαβῇ κατάστασις μεταβολῆς, εἶναι ἐξ ὁλοκλήρου ἀδύνατον. Δὲν ὑπάρχει ὅμως χρόνος κατὰ τὸν ὁποῖον εἶναι δυνατὸν συγχρόνως κάτι μήτε νὰ κινῆται μήτε νὰ εὑρίσκεται ἐν στάσει. Ἐπίσης δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ μεταβάλλεται κάτι χωρὶς νὰ ἐπιτελῆται μία μεταβολή. Πότε ὅμως ἐπιτελεῖται ἡ μεταβολή; Διότι δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ὑποστῇ κάτι μίαν μεταβολὴν οὔτε ἐφ' ὅσον εὑρίσκεται ἐν στάσει, οὔτε ἐφ' ὅσον εὑρίσκεται ἐν κινήσει οὔτε ἐφ' ὅσον ἡ ὕπαρξίς του ἐμφανίζει (συνεχῆ) διάρκειαν μέσα εἰς τὸν χρόνον. Βεβαίως καὶ εἰς τὰς τρεῖς αὐτὰς περιπτώσεις εἶναι ἀδύνατος ἡ πραγματοποίησις τῆς μεταβολῆς. Δὲν πρέπει λοιπὸν νὰ δεχθῶμεν ὅτι ὑπάρχει ἐκεῖνο τὸ παράδοξον γεγονὸς μέσα εἰς τὸ ὁποῖον πρέπει νὰ ὑπάρχῃ τὸ μεταβαλλόμενον ὅταν μεταβάλλεται; Ποῖον εἶναι τάχα αὐτὸ τὸ παράδοξον γεγονός; Αὐτὸ τὸ παράδοξον εἶναι τὸ ἐξαίφνης (τὸ αἰφνίδιον). Διότι αὐτὴ φαίνεται νὰ εἶναι ἡ σημασία τοῦ ἐξαίφνης. Σημαίνει δηλαδὴ τὴν ἀφετηρίαν ἀπὸ τὴν ὁποίαν ξεκινᾶ ἡ μεταβολὴ καὶ πρὸς τὰς δύο κατευθύνσεις. Διότι ἡ μεταβολὴ δὲν λαμβάνει τὴν ἀφετηρίαν της ἀπὸ κάτι τὸ ὁποῖον εὑρίσκεται ἀκόμη εἰς κατάστασιν στάσεως, οὔτε ἀπὸ τὴν κίνησιν ἡ ὁποία εὑρίσκεται ἀκόμη εἰς κατάστασιν κινήσεως. Ἀλλ' αὐτὴ ἡ φύσις τοῦ ἐξαίφνης δὲν δύναται οὐδαμοῦ νὰ τοποθετηθῇ καὶ παρεμβάλλεται μεταξὺ τῆς κινήσεως καὶ τῆς στάσεως, χωρὶς νὰ εὑρίσκεται μέσα εἰς τὸν χρόνον, καὶ ἀπ' αὐτὴν ὡς ἀφετηρίαν καὶ πρὸς αὐτὴν ὡς τέρμα καὶ πᾶν τὸ κινούμενον μεταβάλλει κατάστασιν καὶ μεταπίπτει εἰς ἱστάμενον καὶ τὸ ἱστάμενον μεταπίπτει εἰς κινούμενον).

Ὁ Πλάτων ἀντιλαμβάνεται ὅτι τὸ φαινόμενον τῆς μεταβολῆς δὲν δυνάμεθα νὰ τὸ κατανοήσωμεν, ὅταν προσπαθοῦμεν νὰ τὸ συλλάβωμεν διὰ τῆς ἐννοίας τοῦ χρόνου, θεωρουμένου ὡς ἀθροίσματος διαδοχικῶν χρονικῶν στιγμῶν. Διὰ τοῦτο εἰσάγει τὴν ἔννοιαν τοῦ «ἐξαίφνης». Πρόκειται περὶ τῆς «ἀχρόνου στιγμῆς», περὶ ἑνὸς παραδόξου γεγονότος, διὰ τοῦ ὁποίου ἐπιτελεῖται ἡ ἑνότης καὶ ἡ συνάφεια τῶν διαδεχομένων ἀλλήλας χρονικῶν στιγμῶν. Εἰς τὴν ἀπείρως προχωροῦσαν ροὴν τοῦ χρόνου, ἑκάστη χρονικὴ στιγμὴ ἀποτελεῖ ἰδιαίτερον χρονικὸν ἄτομον. Ὁ Πλάτων διδάσκει ὅτι ὑπεράνω τῶν διεσπασμένων αὐτῶν χρονικῶν στιγμῶν, ὑπάρχει ἓν παράδοξον γεγονός, τὸ «ἐξαίφνης», ὅπερ ἀποκαθιστᾷ τὴν ἑνότητά των. Διὰ τοῦ «ἐξαίφνης» αἱ ἐν διασπορᾷ διατελοῦσαι χρονικαὶ στιγμαὶ ἀποκτοῦν συνέχειαν καὶ ἑνότητα. Δικαιολογεῖται οὕτω ἡ ἔννοια τῆς μεταβολῆς καὶ μαζὶ μὲ αὐτὴν ὁ κόσμος τῆς γενέσεως. Ἡ διαλεκτικὴ τοῦ Ζήνωνος τοῦ Ἐλεάτου, ἐφαρμόζουσα τὴν ἀρχὴν τῆς ἐπ' ἄπειρον διαιρετότητος τοῦ χρόνου, διέσπα πᾶσαν συνοχὴν τῶν ἐν τῷ χρόνῳ συμβαινόντων γεγονότων καὶ διὰ τοῦτο ἐχαρακτήριζεν αὐτὰ ὡς ἀνύπαρκτα. Ὁ Πλάτων διὰ τῆς ἐννοίας τοῦ «ἐξαίφνης» προσδίδει εἰς τὰ ἐν χρόνῳ συντελούμενα γεγονότα συνοχὴν καὶ ἑνότητα καὶ διασώζει τὸ ὀντολογικὸν κῦρος τοῦ φαινομένου τῆς μεταβολῆς, τὸ ὁποῖον οἱ Ἐλεᾶται ἐκήρυττον ὡς ἀπατηλὸν καὶ ἀνύπαρκτον.

Αἱ περὶ χρόνου ἀντιλήψεις τοῦ Πλάτωνος ὑπῆρξαν λίαν γόνιμοι. Ἐπηρέασαν σημαντικῶς τὸν Ἀριστοτέλη, ὅστις ἀκολουθῶν τὸν διδάσκαλόν του λαμβάνει ὑπ' ὄψιν διὰ τὴν ἀπαρτισμὸν τοῦ ὁρισμοῦ τοῦ χρόνου, τὸ φαινόμενον τῆς κινήσεως καὶ τὴν νοητικὴν πρᾶξιν τῆς ἀριθμήσεως. Ὁ Πλάτων δὲν ἐξήτασε τὸν χρόνον ἀπὸ ἐσωτερικῆς ψυχολογικῆς ἀπόψεως. Ἔδωκεν ὅμως τὴν βάσιν διὰ νὰ προχωρήσουν οἱ μεταγενέστεροι πρὸς μίαν τοιαύτην θεώρησιν. Εἰς τὸ περὶ χρόνου χωρίον τοῦ «Τιμαίου», τὸ ὁποῖον ἡρμηνεύσαμεν εἰς τὰ προηγούμενα, ὁ Ἀθηναῖος φιλόσοφος χαρακτηρίζει τὸν χρόνον ὡς εἰκόνα τῆς αἰωνιότητος, προσθέτει δὲ ὅτι ὁ χρόνος προχωρεῖ ἀκολουθῶν τὴν διαδοχικὴν προχώρησιν τῆς σειρᾶς τῶν ἀριθμῶν. Ἐκ τούτου προκύπτει ὅτι διὰ νὰ συλληφθῇ ἡ ἔννοια τοῦ χρόνου, πρέπει νὰ γίνῃ ἀρίθμησις. Ἀλλ' ἡ ἀρίθμησις εἶναι πρᾶξις ἀπαιτοῦσα ἐσωτερικὸν ἀναλογισμὸν καὶ περισυλλογήν. Καὶ εἰς τὰς περὶ τοῦ χρόνου μελέτας τοῦ Αὐγουστίνου, δύναταί τις νὰ ἀνεύρῃ πλατωνικὴν ἐπίδρασιν. Κατὰ τὸν Πλάτωνα, ἡ προνομιακὴ διάστασις τῆς χρονικότητος, ἥτις δύναται νὰ ἀποτελέσῃ καταχρηστικῶς χαρακτηριστικὸν τῆς αἰωνιότητος, εἶναι τὸ παρόν. Ὁμοίως ὁ Αὐγουστῖνος δίδει ἐξαιρετικὴν θέσιν εἰς τὴν διάστασιν τοῦ παρόντος καὶ τὴν θεωρεῖ ὡς βάσιν διὰ τὴν ὕπαρξιν τοῦ παρελθόντος καὶ τοῦ μέλλοντος, διότι ἀμφότεραι αἱ διαστάσεις αὗται ἐπισκοποῦνται ὑπὸ τῆς ψυχῆς, τοποθετούμεναι εἰς μίαν ἐν τῷ παρόντι ἀντιμετώπισιν. Καὶ διὰ τὸν Αὐγουστῖνον ὁ δεδομένος χρόνος ἔναντι τῆς αἰωνιότητος λογίζεται ὡς ἔκπτωσις, χαρακτηρίζεται δὲ ὡς σειρὰ στιγμῶν, λαμβάνουσα ὑπόστασιν διὰ διαιρέσεως, ὅπως οἱ ἀριθμοί. Ἂν συγκρίνωμεν τὰς ἀντιλήψεις τοῦ Λάϊμπνιτς πρὸς τὰς πλατωνικάς, θὰ διαπιστώσωμεν τὴν ὕπαρξιν συμφωνίας κατὰ τὸ ὅτι ἀμφότεροι θεωροῦν τὸν χρόνον, ὡς τὸ σύνολον τῶν καθορισμῶν, διὰ τῶν ὁποίων ὁρίζεται ἡ τάξις τῆς διαδοχῆς τῶν γεγονότων. Αἱ περὶ τοῦ χρόνου ἀντιλήψεις τοῦ Καντίου, διαφέρουν ἀπὸ τὰς πλατωνικάς, διότι ὁ Γερμανὸς φιλόσοφος ἐθεώρησε τὸν χρόνον ὡς ἀντικειμενικὴν μορφὴν τῆς ἐποπτείας, ἔχων ὑπ' ὄψιν του κυρίως τὸν ψυχολογικὸν χρόνον, ἐνῶ ὁ Πλάτων ἠσχολήθη κυρίως μὲ τὴν κοσμολογικὴν ἄποψιν. Κατὰ τὸν παρελθόντα αἰῶνα ὁ Δανὸς φιλόσοφος Κιρκεγκάαρντ, ἐπανέφερεν εἰς τὴν ἐπικαιρότητα τὴν ἔννοιαν τοῦ πλατωνικοῦ «ἐξαίφνης», συσχετίζων αὐτὸ πρὸς τὴν εἰς τὴν πρὸς Κορινθ. Α', 15, 52 φράσιν τοῦ Παύλου «ἐν ἀτόμῳ καὶ ἐν ῥιπῇ ὀφθαλμοῦ». Κατὰ τὸν Κιρκεγκάαρντ, «τὸ ἐξαίφνης» πρέπει νὰ νοηθῇ ὄχι ὡς ἐλαχίστη ὑποδιαίρεσις τοῦ χρόνου, ἀλλ' ὡς λάμψις, ἥτις ἀκτινοβολεῖται ἀπὸ τὴν αἰωνιότητα. Εἶναι ὑπερχρονικὸν στοιχεῖον, περιέχον νόημα εἰς τὴν χρονικότητα. Καὶ ἡ ἐπὶ τοῦ Κιρκεγκάαρντ οἰκοδομηθεῖσα ὑπαρξιακὴ φιλοσοφία τοῦ Χάϊντεγγερ, ἐν τῇ προσπαθείᾳ της νὰ ἀποδείξῃ ὅτι ὑπεράνω τῶν τριῶν διαστάσεων τοῦ χρόνου ὑπάρχει συνοχὴ καὶ ἑνότης, ἐπανέρχεται εἰς τὴν ἔννοιαν τοῦ ἐξαίφνης. χρησιμοποιοῦσα πρὸς ἔκφρασίν της τὸν γερμανικὸν ὅρον AUGENBLICK (συνοπτικὴ δραχυχρόνιος στιγμή, ῥιπὴ ὀφθαλμοῦ). Ἡ ἄποψίς της περὶ τῆς δυνατότητος τῆς ἑνοποιήσεως τῆς διεσπασμένης εἰς ἀπείρους χρονικὰς στιγμὰς δημωδῶς νοουμένης χρονικότητος ἔχει τὴν ῥίζαν της εἰς τὸ πλατωνικὸν ἐξαίφνης.

Ἐκ τῆς γενομένης ἐκθέσεως τῶν περὶ χρόνου δοξασιῶν τοῦ Πλάτωνος, καταφαίνεται ὅτι ὁ Ἀθηναῖος φιλόσοφος νοεῖ τὸν χρόνον ὡς κάτι τὸ ὁποῖον λαμβάνει ὕπαρξιν, ἐφ' ὅσον σημειοῦται κίνησις, δυναμένη κατὰ τὴν προχώρησίν της νὰ ἀριθμηθῇ. Ἑπομένως δύναται νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς μία μονοδιάστατος συνέχεια συναπαρτιζομένη ἀπὸ σημεῖα, ἐξ ὧν τὸ ἓν διαδέχεται ἐν ἀπολύτῳ συνεπαφῇ τὸ ἄλλο. Ἐκ παραλλήλου, ὁ χῶρος ἐκλαμβάνεται ὡς τριδιάστατος συνέχεια, ἥτις περιβάλλει ὡς πλέγμα ἐξωτερικῶν ὁρίων πᾶν ὑπαρκτὸν ἀντικείμενον. Ὁ χρόνος εἶναι μέγεθος ἐπ' ἄπειρον μετρητόν, ἐφ' ὅσον ἀποτελεῖ εἰκόνα τῆς ἀτελευτήτου αἰωνιότητος, οὐχὶ ὅμως καὶ ὁ χῶρος, διότι τὸ σύμπαν τοῦ ὁποίου τὸ ἔσχατον ὅριον ἀποτελεῖ ὁ χῶρος, εἶναι πεπερασμένον. Οὔτε ὅμως ὁ χῶρος οὔτε ὁ χρόνος ἔχουν αὐτοτελῆ οὐσιαστικότητα. Εἶναι κάτι τὸ ἕτερον ἐν σχέσει μὲ τὰ ὄντα καὶ διὰ τοῦτο ἀνήκουν εἰς τὴν κατηγορίαν τοῦ μὴ ὄντος. Συμφώνως ὅμως πρὸς τὴν πλατωνικὴν διαλεκτικήν, τὸ μὴ ὂν δὲν πρέπει νὰ ληφθῇ εἰς ἀπόλυτον, ἀλλ' εἰς σχετικὴν σημασίαν. Κατὰ συνέπειαν, ὁ χῶρος καὶ ὁ χρόνος δὲν ἀνήκουν εἰς τὴν περιοχὴν τῶν οὐσιῶν, ἀλλὰ τῶν φαινομένων. Εἶναι ὑπόλοιπα, τὰ ὁποῖα ἀπομένουν ὅταν θεωρήσωμεν ὡς ἀνύπαρκτον τὸ συγκεκριμένον περιεχόμενον τῆς πραγματικότητος. Δύνανται ἄρα νὰ χαρακτηρισθοῦν ὡς τὰ πλαίσια, ἐντὸς τῶν ὁποίων ἐμφανίζεται ὁ κόσμος τῶν φαινομένων, ὁ ἀποτελῶν ὁμοίωμα καὶ εἴδωλον τῆς ἀληθινῆς οὐσίας, ὡς ἀποτελοῦντα τὴν RECEPTIVITAS καὶ CAPACITAS MUNDI, ὅπως εἶπεν ὁ Λάϊμπνιτς.

Ἡ πλατωνικὴ κοσμολογία, ἀνθρωπολογία καὶ ψυχολογία. Εἰς τὸν διάλογόν του, ὅστις φέρει τὸν τίτλον «Τίμαιος», ἀναπτύσσει ὁ Πλάτων τὰς περὶ τοῦ κοσμολογικοῦ προβλήματος δοξασίας του, ἐκθέτων κατὰ μυθικὸν τρόπον τὴν ἱστορίαν τῆς γενέσεως τοῦ κόσμου. Ὁ αἰσθητὸς κόσμος, λέγει ὁ Πλάτων, ἔλαβεν ὑπόστασιν κατόπιν τῆς ἀγαθοποιοῦ παρεμβάσεως τοῦ Θεοῦ, ὅστις ἔθεσε τέρμα εἰς τὴν ἀταξίαν καὶ ἀκαθοριστίαν, ἥτις ὑπῆρχεν εἰς τὸ σύμπαν. Ὁ κόσμος, κατὰ τὸν Πλάτωνα, δὲν γεννᾶται ἐκ τοῦ μηδενός, ἀλλ' ἐκ προϋπαρχόντων στοιχείων, τὰ ὁποῖα ἔρχεται νὰ ὑπαγάγῃ εἰς ἁρμονικὴν τάξιν ὁ Δημιουργός: «Βουληθεὶς γὰρ ὁ θεὸς ἀγαθὰ μὲν πάντα, φλαῦρον δὲ μηδὲν εἶναι κατὰ δύναμιν, οὕτω δὴ πᾶν ὅσον ἦν ὁρατὸν παραλαβὼν οὐχ ἡσυχίαν ἄγον ἀλλὰ κινούμενον πλημμελῶς καὶ ἀτάκτως εἰς τάξιν αὐτὸ ἦγαγεν ἐκ τῆς ἀταξίας ἡγησάμενος ἐκεῖνο τούτου πάντως ἄμεινον. (Τίμαιος 30 Α), (ἐπειδὴ ὁ Θεὸς ἠθέλησεν ὅλα τὰ ὄντα νὰ εἶναι τέλεια, καὶ οὐδὲν ἐφ' ὅσον εἶναι δυνατὸν νὰ εἶναι ἀτελές, ἀφοῦ παρέλαβε πᾶν ὅ,τι ἦτο ὁρατὸν εὑρισκόμενον εἰς ἀνησυχίαν καὶ διατελοῦν εἰς κίνησιν, μὴ ὑπακούουσαν εἰς ἁρμονίαν καὶ τάξιν, τὸ ἔφερεν ἐκ τῆς ἀταξίας εἰς τὴν τάξιν, διότι ἐθεώρησεν ὅτι ἦτο προτιμοτέρα ἡ κατάστασις τῆς τάξεως ἀπὸ τὴν κατάστασιν τῆς ἀταξίας). Κατὰ τὸν Πλάτωνα, ἡ αἰτία τῆς ἁρμονικῆς διακοσμήσεως τοῦ σύμπαντος εἶναι ἡ θεία ἀγαθότης, ἥτις προτιμᾷ τὴν τάξιν ἔναντι τῆς ἀταξίας. Ὁ Δημιουργὸς Θεὸς ἐπειδὴ ἐκτιμᾷ τὴν νοητικὴν καὶ ψυχικὴν ὕπαρξιν περισσότερον ἀπὸ τὴν ἐστερημένην νοήσεως καὶ ψυχικότητος σωματικὴν ὑπόστασιν, ἀπεφάσισε νὰ ἐγκαθιδρύσῃ εἰς τὴν σωματικὴν ὕλην τὴν ψυχὴν καὶ εἰς τὴν ψυχὴν τὴν νόησιν. Τοιουτοτρόπως ἐδημιουργήθη ὁ αἰσθητὸς κόσμος, ὅστις ἀποτελεῖ ζῶον ἔμψυχον προικισμένον μὲ νοητικὴν ἱκανότητα: «νοῦν μὲν ἐν ψυχῇ, ψυχὴν δ' ἐν σώματι συνιστὰς τὸ πᾶν συνετεκταίνετο... Οὕτως οὖν δὴ κατὰ λόγον τὸν εἰκότα δεῖ λέγειν τόνδε τὸν κόσμον ζῶον ἔμψυχον ἔννουν τε τῇ ἀληθείᾳ διὰ τὴν τοῦ θεοῦ γενέσθαι πρόνοιαν». (Τίμαιος 30 Β). (Διὰ τῆς τέχνης του δημιουργῶν ὁ Θεὸς μέσα εἰς τὴν ψυχὴν νοῦν καὶ μέσα εἰς τὸ σῶμα ψυχὴν κατεσκεύαζεν ὡσὰν ἐπιδεξιώτατος τεχνίτης τὸ σύμπαν. Τοιουτοτρόπως λοιπὸν ἀκολουθοῦντες τὸν πιθανοφανῆ συλλογισμὸν πρέπει νὰ λέγωμεν ὅτι ὁ κόσμος εἶ-

ναι δν προικισμένον μὲ ζῶσαν ψυχὴν καὶ νοητικὴν δύναμιν ἕνεκα τῆς θείας προνοίας).

Κατὰ τὴν ἐν τῷ «Τιμαίῳ» ἔκθεσιν τῆς δημιουργίας τοῦ κόσμου, συναντῶμεν κατ' ἀρχὰς δύο κοσμογονικὰ συστατικά. Τὸ ἓν εἶναι ὁ κόσμος τῶν ἰδεῶν, τὸ δεύτερον τὸ «ὁρατόν», δηλαδὴ ἡ ὑλικὴ πραγματικότης, ὅπως λέγομεν ἡμεῖς σήμερον. Ὁ κόσμος τῶν ἰδεῶν ἀποτελεῖ τὸ «ταὐτὸν ἀμερές», μίαν οὐσίαν δηλαδή, ἥτις διατηρεῖ πάντοτε τὴν ταυτότητά της καὶ δὲν εἶναι ἐπιδεκτικὴ διαιρέσεως. Ἡ ὑλικὴ πραγματικότης καλεῖται ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος «θάτερον μεριστόν», (τὸ ἄλλο στοιχεῖον, τὸ διαφέρον ἀπὸ τὰς ἰδέας, τὸ ὁποῖον εἶναι ἐπιδεκτικὸν μερισμοῦ). Αὐτὰ τὰ δύο στοιχεῖα εὑρίσκει προϋπάρχοντα ὁ κοσμοπλάστης Δημιουργὸς θεὸς καὶ τὰ χρησιμοποιεῖ διὰ νὰ πραγματοποιήσῃ τὸ ἀγαθοποιόν του ἔργον. Ὁ κόσμος τῶν ἰδεῶν νοεῖται ὡς πλήρες ζωῆς σύστημα ὀντοτήτων, ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν τοῦ ἀγαθοῦ. Διὰ τοῦτο χαρακτηρίζεται καὶ ὡς καθαυτὸ ζῶον: «αὐτοζῶιον». Πρὸς αὐτὸν ἔχει ἐστραμμένα τὰ βλέμματά του ὁ Δημιουργός, διὰ νὰ φέρῃ εἰς πέρας τὸ ἔργον του. Ἡ πρώτη δημιουργικὴ ἐνέργεια, εἰς τὴν ὁποίαν προβαίνει οὗτος εἶναι ἡ δημιουργία τῆς ψυχῆς, ἥτις μέλλει νὰ ἐμψυχώσῃ τὸ κοσμικὸν σῶμαν. Ἡ ψυχὴ τοῦ κόσμου δημιουργεῖται ὑπὸ τοῦ Δημιουργοῦ, συμφώνως πρὸς ἁρμονικὰς μαθηματικὰς ἀναλογίας, αἱ ὁποῖαι ἐκτίθενται εἰς τὸν «Τίμαιον», διὰ συνθέσεως τῶν δύο ἀρχικῶν κοσμογονικῶν συστατικῶν, ἤτοι τοῦ «ταὐτοῦ καὶ ἀμερίστου» καὶ τοῦ «θατέρου μεριστοῦ». Χρησιμοποιοῦντες νεωτερικοὺς ὅρους θὰ ἐλέγομεν ὅτι ἡ ψυχὴ τοῦ κόσμου, κατὰ τὸν Πλάτωνα, εἶναι σύνθεσις ἰδανικότητος καὶ σωματικότητος, πνεύματος καὶ ὕλης. Ὁ Δημιουργὸς διὰ τῆς συνθέσεως τῶν δύο ἀρχικῶν συστατικῶν δημιουργεῖ μίαν μεικτὴν οὐσίαν. Ταύτην δὲ ἀναμειγνύει καὶ πάλιν μὲ τὰ δύο προϋπάρχοντα τῆς μείξεως συστατικά, οὕτως ὥστε ἡ ψυχὴ τοῦ κόσμου εἶναι σύνθεσις ἓκ τριῶν συστατικῶν, ἤτοι: 1) ἐκ τοῦ «ταὐτοῦ καὶ ἀμεροῦς», 2) ἐκ τοῦ «θατέρου μεριστοῦ» καὶ 3) ἐκ μείγματος καὶ τῶν δύο. Ἡ ψυχὴ τοῦ κόσμου εἶναι ἡ ἀρχὴ τῆς ζωῆς καὶ τῆς κινήσεως, διὰ τοῦτο νοεῖται ὡς προϋπάρχουσα τοῦ ὁρατοῦ σύμπαντος. Τοῦτο δημιουργεῖται ὑπὸ τοῦ Δημιουργοῦ μετὰ τὴν σύστασιν τῆς ψυχῆς τοῦ κόσμου. Τὸ σύμπαν διεμορφώθη ὑπὸ τοῦ Δημιουργοῦ σφαιρικὸν κατὰ τὸ σχῆμα. Τὴν ψυχὴν τοῦ κόσμου ὁ Πλάτων νοεῖ ὡς περίβλημα καὶ πλέγμα, τὸ ὁποῖον περιβάλλει τὸ σωματικὸν σύμπαν «ἐπεὶ δὲ κατὰ νοῦν τῶι συνιστάντι πᾶσα ἡ τῆς ψυχῆς σύστασις ἐγεγένητο, μετὰ τοῦτο πᾶν τὸ σωματοειδὲς ἐντὸς αὐτῆς ἐτεκταίνετο καὶ μέσον μέσηι συναγαγὼν προσήρμοττεν· ἡ δ' ἐκ τοῦ μέσου πρὸς τὸν ἔσχατον οὐρανὸν πάντηι διαπλακεῖσα κύκλωι τε αὐτὸν ἔξωθεν περικαλύψασα, αὐτὴ ἐν αὐτῆι στρεφομένη, θείαν ἀρχὴν ἤρξατο ἀπαύστου καὶ ἔμφρονος βίου πρὸς τὸν σύμπαντα χρόνον. Καὶ τὸ μὲν δὴ σῶμα ὁρατὸν οὐρανοῦ γέγονεν αὐτὴ δὲ ἀόρατος μέν, λογισμοῦ δὲ μετέχουσα καὶ ἁρμονίας». (Τίμαιος 36 D). ('Αφοῦ δὲ ὁ Δημιουργὸς Θεός, ὅστις ἐδημιούργει τὴν σύστασιν τῆς ψυχῆς, εἶχεν ἀποπερατώσει συμφώνως μὲ τὴν πρόθεσίν του τὴν κατασκευήν της, ὕστερον ἐντὸς αὐτῆς διεμόρφωσε τὸ σύνολον τῶν σωματοειδῶν ὄντων καὶ ἐφρόντιζε νὰ προσαρμόζῃ τὸ μέσον τοῦ σωματικοῦ κόσμου πρὸς τὸ μέσον τῆς ψυχῆς τοῦ κόσμου. Αὐτὴ δὲ (δηλαδὴ ἡ ψυχὴ τοῦ κόσμου), ἐκταθεῖσα ὡσὰν πλέγμα ἀπὸ τὸ κέντρον τοῦ οὐρανοῦ πρὸς τὰ ἔσχατα σημεῖα ὁλοκλήρου τῆς σφαιρικῆς του ἐπιφανείας καὶ περικαλύψασα αὐτὸν κατὰ τὴν ἐξωτερικήν του ἐπιφάνειαν κυκλικῶς, περιστρεφομένη μέσα εἰς τὸν ἰδικόν της κύκλον, ἤρχισε μὲ μίαν θείαν ἔναρξιν τὸν ἄπαυστον πλήρη φρονήσεως βίον της, ὅστις θὰ διαρκέσῃ ὅσον καὶ τὸ σύνολον τοῦ χρόνου. Καὶ τὸ μὲν σῶμα τοῦ οὐρανοῦ ἔχει δημιουργηθῆ κατὰ τρόπον ὥστε νὰ εἶναι ὁρατόν, ἡ ψυχὴ ὅμως εἶναι ἀόρατος καὶ ἔχει μετοχὴν εἰς τὸν λόγον καὶ τὴν ἁρμονίαν).

Ἡ οὐρανία σφαῖρα ἀποτελεῖ τὸ ὅλον σύμπαν. Χῶρος ἔξω ἀπὸ αὐτὴν ὑπάρχων δὲν δύναται νὰ νοηθῆ. Τὴν σφαῖραν νοεῖ ὁ Πλάτων τεμνομένην ὑπὸ δύο ὁμοκέντρων μεγίστων κύκλων, οἵτινες κινοῦνται κατ' ἀντίθετον πρὸς ἀλλήλους φοράν. Ὁ εἷς ἐκ τούτων εἶναι ὁ ἰσημερινὸς τῆς οὐρανίου σφαίρας, ὁ δὲ ἕτερος ἡ ἐκλειπτική. Οἱ δύο κύκλοι δὲν συμπίπτουν, ἀλλ' ἀποτελοῦν γωνίαν 23½ μοιρῶν. Ὁ πρῶτος κύκλος κινεῖται ἐξ ἀνατολῶν πρὸς δυσμὰς καὶ ἀποτελεῖ τὴν ἡμερησίαν κίνησιν τῆς οὐρανίου σφαίρας, ὁ δὲ δεύτερος ἐκ δυσμῶν πρὸς ἀνατολάς. Τὴν κίνησιν ταύτην ἀκολουθοῦν οἱ πλανῆται κατὰ τὴν ἰδικήν των κίνησιν. Εἰς τὸ κέντρον τοῦ σύμπαντος εἶναι τοποθετημένη, κατὰ τὸν Πλάτωνα, ἡ γῆ. Εἰς τὸν «Τίμαιον» παρέχεται περιγραφὴ τῶν κινήσεων τῆς οὐρανίου σφαίρας καὶ τῶν πλανητῶν. Ἀλλὰ περὶ τοῦ ἀντικειμένου τούτου γίνεται εὐρεῖα ἀνάπτυξις κατωτέρω εἰς τὸ ἄρθρον «Τίμαιος». Ἐνταῦθα ὅμως ἀρκούμεθα νὰ σημειώσωμεν ὅτι ὡς πρὸς τὴν θέσιν τῆς γῆς, ὁ Πλάτων κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τοῦ βίου του φαίνεται μεταβαλὼν γνώμην. Ὁ Πλούταρχος εἰς τὸν βίον τοῦ Νουμᾶ (κεφ. 11), ἀναφέρων τὰς δοξασίας τῶν Πυθαγορείων, οἵτινες ἔθετον εἰς τὸ μέσον τοῦ σύμπαντος τὸ κεντρικὸν πῦρ καὶ ἔλεγον ὅτι ἡ γῆ κινεῖται κυκλικῶς περὶ τοῦτο, προσθέτει: «Ταῦτα δὲ καὶ Πλάτωνά φασι πρεσβύτην γενόμενον διανενοῆσθαι περὶ τῆς γῆς, ὡς ἐν ἑτέραι χώραι καθεστώσης, τὴν δὲ μέσην καὶ κυριωτάτην ἑτέρωι τινὶ κρείττονι προσήκουσαν». (Τὰς ἰδίας σκέψεις λέγουν ὅτι καὶ ὁ Πλάτων, ὅταν ἔφθασεν εἰς τὴν γεροντικήν του ἡλικίαν, εἶχε κάμει ἐν σχέσει μὲ τὴν γῆν, ὅτι δηλαδὴ αὐτὴ ἔχει τοποθετηθῆ εἰς ἄλλην θέσιν, ἡ δὲ κεντρικὴ καὶ σπουδαιοτάτη θέσις ἀνήκει εἰς ἓν σῶμα, τὸ ὁποῖον εἶναι σημαντικώτερον ἀπὸ τὴν γῆν).

Κατὰ μαρτυρίαν ἐπίσης τοῦ Πλουτάρχου, μιᾶς τοιαύτης ἀντιλήψεως τοῦ Πλάτωνος, εἶχε γνῶσιν καὶ ὁ Θεόφραστος: «Θεόφραστος ἱστορεῖ τῶι Πλάτωνι πρεσβυτέρωι μεταμέλειν, ὡς οὐ προσήκουσαν ἀποδόντι τῆι γῆι τὴν μέσην χώραν τοῦ παντός». (Πλούτ. Πλατ. ζητήμ. 8). ('Ο Θεόφραστος μᾶς δίδει τὴν εἴδησιν ὅτι ὁ Πλάτων εἰς τὴν γεροντικήν του ἡλικίαν μετεμελήθη, διότι ἐτοποθέτησε τὴν γῆν οὐχὶ πρεπόντως εἰς τὸ κέντρον τοῦ σύμπαντος).

Περὶ τῆς συστάσεως τῶν τεσσάρων στοιχείων τοῦ ὁρατοῦ σύμπαντος ἐξ ἐλαχίστων κατὰ τὸ μέγεθος τριγώνων ἔχει γίνει λόγος εἰς προηγούμενον κεφάλαιον τοῦ παρόντος ἄρθρου.

Ἐπισκοποῦντες ἀπὸ καθαρῶς φιλοσοφικῆς ἀπόψεως τὸ κοσμολογικὸν σύστημα τοῦ Πλάτωνος, διαπιστώνομεν ὅτι δύναται, παρ' ὅλον τὸ μυθικὸν περίβλημα, ὑπὸ τὸ ὁποῖον ἔχει ἐνδυθῆ, νὰ χαρακτηρισθῆ ὡς ἐπιστημονικόν. Προσπαθεῖ νὰ ἐξηγήσῃ τὴν σύστασιν τοῦ σύμπαντος καὶ τὰ ἐν αὐτῷ παρατηρούμενα φαινόμενα ἐπὶ τῇ βάσει σταθερᾶς νομοτελείας ἐκφραζομένης ὑπὸ μαθηματικῶν σχέσεων. Ἡ γεωμετρικὴ διαμόρφωσις τῶν ἐσχάτων συστατικῶν στοιχείων τοῦ σωματικοῦ σύμπαντος καθιστᾶ δυνατὴν τὴν ἑρμηνείαν αὐτοῦ ἐπὶ τῇ βάσει γεωμετρικῶν καὶ ἀριθμητικῶν σχέσεων. Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς ὁ Πλάτων δύναται νὰ καταταχθῆ εἰς τοὺς προδρόμους τῆς μαθηματικῆς φυσικῆς. Ἡ γνώμη του ὅτι τὸ σύμπαν ἔχει δημιουργηθῆ ὑπὸ τοῦ Δημιουργοῦ, συμφώνως πρὸς ἓν ἰδεῶδους τελειότητος πρότυπον, ἄγει εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι τὰ κοσμικὰ φαινόμενα διέπονται ἀπὸ νομοτελεῖς σχέσεις δυναμένας νὰ ἀποκαλυφθοῦν ὑπὸ τῆς νοήσεως. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι αἱ ἀντιλήψεις του περὶ τῆς ψυχῆς τοῦ κόσμου ὡς ἀρχῆς κινούσης τὸ ὁρατὸν σύμπαν καὶ πηγῆς τῆς ζωῆς, γεννοῦν εἰς πολλοὺς ἐκ τῶν συγχρόνων μας τὴν ἐντύπωσιν ὅτι πρόκειται περὶ μυθολογικῶν φαντασιοκοπημάτων. Ἐν τούτοις ὅμως καὶ εἰς τὴν νεωτέραν ἐποχὴν ἀπαντῶμεν παρομοίας δοξασίας. Ὁ Ἰταλὸς φιλόσοφος Καμπανέλλα, δέχεται τὴν ὕπαρξιν τῆς ψυχῆς τοῦ κόσμου καὶ τὴν χαρακτηρίζει ὡς «ὄργανον τοῦ Θεοῦ, τὸ ὁποῖον ρυθμίζει τὴν ἐνέργειάν του συμφώνως πρὸς τὰς ἰδέας». Ὡς ἔμψυχον δν θεωρεῖ τὸ κοσμικὸν σύμπαν ὁ Ἰορδ. Μπροῦνο. Ὁ Χέρδερ εἶπεν ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι «ψυχὴ τῶν ψυχῶν». Προσφιλὴς εἶναι καὶ εἰς τὸν Γκαῖτε ἡ ἔννοια τῆς ψυχῆς τοῦ κόσμου, αἱ δὲ ἀντιλήψεις τοῦ Φέχνερ, συμφώνως πρὸς τὰς ὁποίας παραλλήλως πρὸς τὴν ὑλικὴν πλευρὰν ὑπάρχει πάντοτε καὶ ἡ ψυχική, πλησιάζουν κατὰ πολὺ πρὸς τὴν πλατωνικὴν δοξασίαν.

Εἰς τὸν «Τίμαιον» ἐκθέτει ὁ Πλάτων καὶ τὰς ἀνθρωπολογικάς του δοξασίας. Ὁ Δημιουργὸς μετὰ τὴν ὑπ' αὐτοῦ γενομένην σύστασιν τῆς ψυχῆς τοῦ κόσμου, στρέφεται καὶ πάλιν πρὸς τὸν κρατῆρα, ἐντὸς τοῦ ὁποίου εἶχεν ἀναμείξει τὸ «ταὐτὸν ἀμερὲς» καὶ τὸ «θάτερον μεριστόν», διὰ νὰ δημιουργήσῃ ἐκ τοῦ ὑπολοίπου τοῦ μείγματος τὰς ψυχὰς τῶν ἀνθρώπων. Ἐκ τοῦ «ταὐτοῦ ἀμεροῦς» ἔλκει τὴν καταγωγήν του τὸ λογιστικὸν τμῆμα τῆς ψυχῆς, ἐκ δὲ τοῦ «θατέρου μεριστοῦ» τὸ αἰσθητικόν. Διὰ τοῦ λογιστικοῦ ἀντιλαμβάνεται ἡ ψυχὴ τὸν κόσμον τῶν ἰδεῶν, διὰ δὲ τοῦ «θατέρου μεριστοῦ» τὸν ὑλικὸν κόσμον τῆς γενέσεως. Ἡ κατασκευὴ τῶν μελῶν τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος δὲν ἀπησχόλησε, λέγει ὁ Πλάτων, τὸν Δημιουργόν, ἀλλ' ἀνετέθη ὑπ' αὐτοῦ εἰς τοὺς κατωτέρους κατὰ τὴν ἱεραρχικὴν βαθμίδα θεούς, τῶν ὁποίων ἡ ἕδρα εὑρίσκεται εἰς τὰ συγκροτοῦντα τὸν ὁρατὸν κόσμον στοιχεῖα. Ἡ ἐκ μέρους τοῦ Πλάτωνος περιγραφὴ τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος, τῶν ἐσωτερικῶν του μελῶν καὶ τῶν λειτουργιῶν του χρησιμοποιεῖ ἀφ' ἑνὸς μὲν τὴν μέθοδον τῆς αἰτιοκρατικῆς μηχανικῆς αἰτιολογίας καὶ ἀφ' ἑτέρου τὴν κατὰ σκοπιμότητα τελολογικὴν ἑρμηνείαν. Ὁλόκληρον τὸ τρίτον μέρος τοῦ «Τιμαίου» ἀπασχολεῖται μὲ τὴν περιγραφὴν καὶ ἑρμηνείαν τοῦ ἀνθρωπίνου ὀργανισμοῦ, χρησιμοποιοῦν ἐξηκριβωμένας ἰατρικὰς γνώσεις ἀναμείκτους μὲ λαϊκὰς δημώδεις ἀντιλήψεις. Τὸ λογιστικὸν τμῆμα τῆς ψυχῆς τοποθετεῖται εἰς τὴν κεφαλήν, τὸ θυμοειδὲς εἰς τὴν καρδίαν καὶ τὸ ἐπιθυμητικὸν εἰς τὸ ὑπογάστριον. Τὸ ἦπαρ θεωρεῖται ὡς ὄργανον τῶν ἐνυπνίων καὶ τῆς προορατικῆς προφητείας. Γίνεται λόγος μετὰ ταῦτα περὶ τῶν ἐντοσθίων, τῶν ὀστῶν, τῶν μυῶν, τῶν σαρκῶν, τοῦ αἵματος καὶ περὶ τῶν φαινομένων τῆς θρέψεως, τῆς ἀναπνοῆς, τοῦ γήρατος καὶ τοῦ θανάτου. Παρέχονται γνώσεις ἀναφερόμεναι εἰς τὰς ἀσθενείας καὶ τὴν ὑγείαν, ἥτις χαρακτηρίζεται ὡς ἁρμονία τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ σώματος. Ὁ Πλάτων κατὰ τὴν διαπραγμάτευσιν τῶν ζητημάτων τούτων εἶχεν ὑπ' ὄψει του τὰς ἐργασίας τοῦ Ἀλκμαίωνος τοῦ Κροτωνιάτου, τῶν μαθητῶν τοῦ Ἱπποκράτους καὶ τοῦ ἰατροῦ Φιλιστίωνος, ὅστις εἶχε διατελέσει ἰατρὸς τοῦ τυράννου τῶν Συρακουσῶν Διονυσίου τοῦ Β΄. Μετὰ τὴν περιγραφὴν τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος καὶ τὴν ἑρμηνείαν τῶν λειτουργιῶν του, γίνεται λόγος ἐν τῷ «Τιμαίῳ» περὶ τῆς γενέσεως τῶν ζώων. Αἱ ψυχαὶ τῶν ζώων εἶναι, κατὰ τὸν Πλάτωνα, ψυχαὶ ἀνθρώπων, αἵτινες δὲν ἠδυνήθησαν νὰ μείνουν πισταὶ εἰς τὰς ἐπιταγὰς τοῦ ἀνθρωπίνου λόγου καὶ ὑποκύψασαι εἰς τὰς σωματικὰς ἐπιθυμίας. εἰσῆλθον εἰς σώματα ζώων. Ἀντιστρέφων τὰς ἐξελικτικὰς θεωρίας ὁ Πλάτων ἰσχυρίζεται ὅτι αἱ ψυχαὶ τῶν ἀνθρώπων δὲν παρῆχθησαν δι' ἐξελίξεως ἐκ τῶν ψυχῶν τῶν ζώων, ἀλλ' ἀντιθέτως αἱ ψυχαὶ τῶν ζώων παρῆχθησαν κατόπιν καταπτώσεως καὶ χειροτερεύσεως ἐκ τῶν ἀνθρωπίνων ψυχῶν. Ἡ εἰς τὰ σώματα τῶν ζώων μετεμψύχωσις ἀποτελεῖ διὰ τὰς ἀνθρωπίνας ψυχὰς τιμωρίαν ποδὸς ἀπότισιν τῶν ἁμαρτημάτων. Συναφεῖς πρὸς τὰς ἀνθρωπολογικὰς εἶναι καὶ αἱ ψυχολογικαὶ δοξασίαι τοῦ Πλάτωνος.

Εἰδικώτερον τὰ σχετικὰ μὲ τὴν ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς ἐπιχειρήματα, ἔχει ἐκθέσει ὁ Πλάτων εἰς τὸν «Φαίδωνα», τὴν δὲ πρὸ τῆς ἐνσωματώσεώς της κατάστασιν εἰς τὸν «Φαῖδρον». Ἡ ψυχὴ εἶναι τριμερής, ἀποτελουμένη ἀπὸ τὸ λογιστικόν, θυμοειδὲς καὶ ἐπιθυμητικόν, χαρακτηρίζεται ὡς ὀντότης ἀσώματος, παρέχουσα εἰς τὸ σῶμα κίνησιν καὶ ζωήν: «αἴτιόν ἐστι τοῦ ζῆν αὐτῶι, τὴν τοῦ ἀναπνεῖν δύναμιν παρέχον καὶ ἀναψῦχον, ἅμα δὲ ἐκλείποντος τοῦ ἀναψύχοντος τὸ σῶμα ἀπόλλυταί τε καὶ τελευτᾶι» (Κρατύλ. 399 D). ('Η ψυχὴ εἶναι τὸ αἴτιον τῆς ζω-

ῆς διὰ τὸ σῶμα, παρέχει εἰς αὐτὸ τὴν δύναμιν τῆς ἀναπνοῆς καὶ ἀναψυχήν, ἅμα δὲ ἀπουσιάση ἡ αἰτία ἡ ὁποία παρέχει ἀναψυχήν, τὸ σῶμα καταστρέφεται καὶ τερματίζει τὴν ὕπαρξίν του).

Ὑπάρχει ἡ ἐσφαλμένη ἀντίληψις ὅτι ἡ περὶ ἰδεῶν θεωρία εἶχε παρασύρει τὸν Πλάτωνα εἰς καταφρόνησιν τοῦ ὁρατοῦ σύμπαντος καὶ εἰς ἀσκητικὴν ἀπὸ τοῦ κόσμου φυγήν. Ἕν συνοπτικὸν βλέμμα εἰς τὰς ἐκτεθείσας κοσμολογικὰς δοξασίας του ἀρκεῖ διὰ νὰ διαλύση τὴν πλάνην ταύτην. Ὁ ὁρατὸς κόσμος διὰ τὸν Ἀθηναῖον φιλόσοφον εἶναι πλήρης ἀξίας, διότι ἀποτελεῖ ὁμοίωμα τοῦ ἀθανάτου κόσμου τῶν ἰδεῶν κατ' ἀπομίμησιν τοῦ ὁποίου ἔχει δημιουργηθῆ. Τὴν ἀγάπην του πρὸς τὸ ὁρατὸν σύμπαν ἐκφράζει κατὰ τρόπον πανηγυρικὸν εἰς τὸ τέλος τοῦ «Τιμαίου» κατὰ τὸν ἀκόλουθον τρόπον: «Καὶ δὴ καὶ τέλος περὶ τοῦ παντὸς νῦν ἤδη τὸν λόγον ἡμῖν φῶμεν ἔχειν· θνητὰ γὰρ καὶ ἀθάνατα ζῶια λαβὼν καὶ συμπληρωθεὶς ὅδε ὁ κόσμος οὕτω, ζῶιον ὁρατὸν τὰ ὁρατὰ περιέχον, εἰκὼν τοῦ νοητοῦ θεὸς αἰσθητός, μέγιστος καὶ ἄριστος κάλλιστός τε καὶ τελεώτατος γέγονεν εἷς οὐρανὸς ὅδε μονογενὴς ὤν». (Τώρα λοιπὸν εἶναι ὀρθὸν νὰ εἴπωμεν ὅτι ἔλαβε τέλος ὁ περὶ τοῦ σύμπαντος λόγος. Διότι ἀφοῦ ἐδέχθη ὁ παρὼν κόσμος εἰς τοὺς κόλπους του θνητὰ καὶ ἀθάνατα ζῶντα ὄντα καὶ συνεπληρώθη κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ὥστε νὰ εἶναι πλήρες ζωῆς ὃν προσιτὸν εἰς τὴν ὅρασιν καὶ περιέχον ὅλα τὰ ὁρατά, αἰσθητὴ εἰκὼν τοῦ νοητοῦ κόσμου, ἔλαβεν ὑπόστασιν καὶ ἐνεφανίσθη ἐνώπιόν μας ὡς μέγιστος ὡραιότατος καὶ τελειότατος μονογενὴς οὐρανός).

Ἡ πλατωνικὴ θεολογία. Ἐκ τῶν συγγραμμάτων, τὰ ὁποῖα κατέλιπεν ὁ Ἀθηναῖος φιλόσοφος δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ συναγάγωμεν μίαν πλήρη καὶ συστηματικὴν εἰκόνα περὶ τῶν θεολογικῶν του ἀντιλήψεων, διότι εἰς οὐδένα ἐκ τῶν διαλόγων του ἠσχολήθη συστηματικῶς μὲ τὴν διαπραγμάτευσιν τοῦ θέματος τούτου. Ἀναμφισβήτητον ὅμως εἶναι ὅτι εἰς τὸν Πλάτωνα εὑρίσκομεν λίαν ἀνεπτυγμένον τὸ θρησκευτικὸν βίωμα. Ἐκφράζεται πάντοτε μετὰ ὑψίστης εὐλαβείας περὶ τοῦ θείου. Ἔχει πλήρη συνείδησιν τῶν ὑψίστων δυσχερειῶν, πρὸ τῶν ὁποίων εὑρίσκεται ἡ ἔρευνα, ὅταν θελήση νὰ ἐξερευνήση τὰ συναφῆ μὲ τὸ θεολογικὸν πρόβλημα ζητήματα. Διὰ τοῦτο γράφει ὁ Πλάτων εἰς τὸν «Τίμαιον», 28 C: «Τὸν μὲν οὖν ποιητὴν καὶ πατέρα τοῦδε τοῦ παντὸς εὑρεῖν τε ἔργον καὶ εὑρόντα εἰς πάντας ἀδύνατον λέγειν». (Εἶναι δύσκολον πρᾶγμα νὰ ἀνεύρη κανεὶς τὸν δημιουργὸν καὶ πατέρα τοῦ σύμπαντος καὶ εἶναι ἀδύνατον ὅταν κανεὶς τὸν εὕρη νὰ ὁμιλήση περὶ αὐτοῦ εἰς τὸ πλῆθος τῶν ἀνθρώπων). Εἰς τὸν «Φαῖδρον», 246 Β, σημειοῦται ὅτι αἱ ἀντιλήψεις, τὰς ὁποίας ἔχουν οἱ ἄνθρωποι περὶ τοῦ Θεοῦ, εἶναι πλάσματα τῆς φαντασίας των, χωρὶς νὰ στηρίζωνται εἰς δεδομένα τῆς ἐποπτείας: «πλάττομεν οὔτε ἰδόντες οὔτε ἱκανῶς νοήσαντες θεόν, ἀθάνατόν τι ζῶιον ἔχον μὲν ψυχήν, ἔχον δὲ σῶμα, τὸν ἀεὶ δὲ χρόνον ταῦτα ξυμπεφυκότα». (Χωρὶς νὰ ἴδωμεν καὶ χωρὶς ἐπαρκῆ κατανόησιν, φανταζόμεθα τὸν θεὸν ὡς ἀθάνατον πλῆρες ζῶον ὅν, τὸ ὁποῖον ἔχει καὶ σῶμα καὶ ψυχήν, τὸ δὲ σῶμα του καὶ ἡ ψυχή του τὰ φανταζόμεθα ὅτι εὑρίσκονται αἰωνίως εἰς ἀδιάσπαστον συνένωσιν). Συναισθανόμενος τὴν πνευματικότητα τοῦ Θεοῦ ὁ Πλάτων κατακρίνει πάντα ἀνθρωπομορφισμόν. Ἐπειδὴ ὅμως ἔχει τὴν γνώμην ὅτι ἡ θεία ὀντότης δὲν δύναται οὔτε νὰ περιγραφῆ ἀκριβῶς οὔτε νὰ συμβολισθῆ δι' ἑνὸς μοναδικοῦ συμβόλου, χρησιμοποιεῖ τὰ πολλαπλᾶ ὀνόματα τῶν θεῶν τῆς παραδεδομένης θρησκείας. Μεταξὺ τοῦ θεοῦ καὶ τοῦ σωματικοῦ κόσμου ὑπάρχει, κατὰ τὸν Πλάτωνα, μία μεσάζουσα ὑπόστασις, ἡ ψυχὴ τοῦ κόσμου. Διὰ τοῦτο δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ καταστάξωμεν τὸν Ἀθηναῖον φιλόσοφον εἰς τοὺς πανθεϊστάς, οἵτινες ταυτίζουν τὸν κόσμον μὲ τὸν Θεόν. Εἰς τὸν μῦθον τοῦ «Πολιτικοῦ», ἀναφέρεται ὅτι ὁ Θεὸς ἐνίοτε ἀποστρέφει ἀπὸ τὸν κόσμον τὸ πρόσωπόν του. Ἡ γενικὴ ἐντύπωσις, τὴν ὁποίαν λαμβάνει κανεὶς ἂν συνδυάση ὅσα ἐκτίθενται περὶ Θεοῦ εἰς τὰ πλατωνικὰ συγγράμματα, εἶναι ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι διὰ τὸν Πλάτωνα ἡ πνευματικὴ ἐκείνη δύναμις, ἥτις ἐπιδρᾶ ἐπὶ τοῦ φυσικοῦ σύμπαντος, εἰσάγουσα εἰς αὐτὸ τὴν τάξιν καὶ τὴν ἁρμονίαν.

Καὶ ὁ Δημιουργός, ὁ ὁποῖος παριστάνεται εἰς τὸν «Τίμαιον» ὡς κοσμοπλάστης Θεός, δημιουργῶν ἐκ τῆς ἀταξίας τὴν τάξιν, πρέπει νὰ νοηθῆ ὡς ἐκδήλωσις τῆς ἐνεργείας τῆς πνευματικῆς δυνάμεως. Ὁ σεβασμὸς πρὸς τὴν δύναμιν αὐτὴν ἀποτελεῖ ἀπαραίτητον διὰ τὸν ἄνθρωπον χρέος. Ὅθεν διὰ τὸν Πλάτωνα τὸ θρησκευτικὸν βίωμα εἶναι ἡ συναίσθησις τοῦ σεβασμοῦ πρὸς τὴν ἀρχὴν ἐκείνην, ἥτις διευθετεῖ κατὰ τάξιν ἁρμονικὴν τὸ σύμπαν καὶ ἐπιμελεῖται διὰ τὴν συντήρησίν του. Ὁ ἄνθρωπος, ἀπὸ τὴν ψυχὴν τοῦ ὁποίου ἀπουσιάζει τὸ βίωμα τοῦτο, εἶναι ἀδύνατον νὰ ἀποτελέση ὠφέλιμον μέλος τῆς πολιτικῆς κοινότητος. Διὰ τοῦτο εἰς τοὺς «Νόμους» θεσπίζονται εἰδικὰ μέτρα διὰ τὴν καταπολέμησιν τοῦ ἀθεϊσμοῦ. Καθορίζεται· ὅτι οἱ ἄθεοι συλλαμβάνονται ὑπὸ τῶν ὀργάνων τῆς πολιτείας καὶ ὑποβάλλονται εἰς πενταετῆ φυλάκισιν, κατὰ τὸ διάστημα τῆς ὁποίας τὰ μέλη τοῦ ἀνωτάτου πολιτικοῦ συμβουλίου προσέρχονται πρὸς αὐτοὺς καὶ τοὺς νουθετοῦν. Ἂν αἱ νουθεσίαι ἀποδειχθοῦν μάταιαι, μετὰ τὴν παρέλευσιν τῆς πενταετοῦς εἱρκτῆς, ἐπιβάλλεται εἰς τοὺς ἀθέους ἡ ποινὴ τοῦ θανάτου (Νόμοι 909 Α). Ἐπίσης εἰς τὸ αὐτὸ σύγγραμμα προβλέπονται βαρύταται ποιναὶ κατὰ τῶν ἀσκούντων μαγγανείας καὶ τῶν ἐπαγγελλομένων ὅτι δύνανται διὰ θυσιῶν, εὐχῶν καὶ ἐπωδῶν νὰ πείθουν τοὺς θεοὺς καὶ νὰ θεραπεύουν νοσήματα. Ἐκ τούτων συνάγεται ὅτι ὁ Πλάτων ἔχει ὑψηλὴν περὶ τοῦ θεοῦ ἀντίληψιν, ἀπηλλαγμένην πάσης δεισιδαιμονίας. Ὁ σεβασμὸς τοῦ Πλάτωνος πρὸς τὸν Θεὸν καταφαίνεται καὶ ἐκ τῆς εἰς τοὺς «Νόμους», 716 C, διατυπουμένης γνώμης του, διὰ τῆς ὁποίας ὁ Θεὸς ἀνακηρύσσεται ὡς μέτρον πάντων τῶν πραγμάτων, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὴν δοξασίαν τοῦ Πρωταγόρου τὴν διατεινομένην ὅτι μέτρον ὅλων τῶν πραγμάτων εἶναι ὁ ἄνθρωπος: «Ὁ δὴ Θεὸς ἡμῖν πάντων χρημάτων μέτρον ὢν εἴη μάλιστα καὶ πολὺ μᾶλλον ἢ πού τις, ὥς φασιν, ἄνθρωπος». (Ὁ Θεὸς λοιπὸν πρέπει νὰ εἶναι δι' ἡμᾶς καθ' ὑπερβολὴν μέτρον ὅλων τῶν πραγμάτων καὶ εἰς πολὺ μεγαλύτερον βαθμόν, καὶ ὄχι, ὅπως λέγουν μερικοί, ὁ ἄνθρωπος). Πρὸ τοῦ Θεοῦ ὁ ἄνθρωπος κατανοεῖ τὴν ἀδυναμίαν του. Ὁ ἄνθρωπος παρομοιάζεται ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος πρὸς αὐτόματον παιγνίδι εἰς τὰς χεῖρας τοῦ Θεοῦ: «θαῦμα μὲν ἕκαστον ἡμῶν ἡγησώμεθα τῶν ζώων θεῖον, εἴτε ὡς παίγνιον ἐκείνων, εἴτε ὡς σπουδῆι τινι ξυνεστηκός· οὐ γὰρ δὴ τοῦτο γιγνώσκομεν, τόδε δὲ ἴσμεν, ὅτι ταῦτα τὰ πάθη ἐν ἡμῖν οἷον νεῦρα ἢ μήρινθοί τινες ἐνοῦσαι σπῶσί τε ἡμᾶς καὶ ἀλλήλαις ἀνθέλκουσιν ἐναντίαι οὖσαι ἐπ' ἐναντίας πράξεις». (Νόμ. 644 D). (Πρέπει νὰ σκεφθῶμεν ὅτι ἕκαστος ἐξ ἡμῶν τῶν ζωντανῶν πλασμάτων εἶναι ἓν θαυμαστὸν θεῖον κατασκεύασμα, τὸ ὁποῖον ἔχει κατασκευασθῆ εἴτε ὡς παιγνίδι τῶν θεῶν, εἴτε ὡς κάτι τὸ σπουδαῖον. Διότι ὡς πρὸς τὸ τελευταῖον τοῦτο, δὲν δυνάμεθα νὰ εἴμεθα βέβαιοι, τὸ ἀκόλουθον πρᾶγμα ὅμως γνωρίζομεν καλῶς, τὸ ὅτι δηλαδὴ τὰ ἰσχυρὰ συναισθήματα, τὰ ὁποῖα εὑρίσκονται ἐντὸς ἡμῶν, ὡσὰν νὰ εἶναι νεῦρα ἢ κάποιοι σπάγγοι, μᾶς τραβοῦν καὶ κατ' ἀντίθετον πρὸς ἀλλήλους κατεύθυνσιν, μᾶς ἕλκουν πρὸς ἀντιθέτους πράξεις).

Ὁ Πλάτων συζητῶν πρὸς μαθητήν του. Πίναξ τοῦ Γάλλου ζωγράφου Πυβὶ ντὲ Σαβάν.

Καὶ αὐτὸν τὸν κόσμον τῶν ἰδεῶν τὸν χαρακτηρίζει ὁ Πλάτων ὡς κάτι τὸ θεῖον. Περὶ αὐτοῦ μᾶς βεβαιώνουν ὅσα ἔχουν γραφῆ εἰς τὸν «Σοφιστήν», 253 Α, ὅπου ἀναγιγνώσκομεν ὅτι οἱ ὀφθαλμοὶ τῆς ψυχῆς τοῦ ἀμορφώτου ὄχλου δὲν ἔχουν τὴν καρτερίαν νὰ ἀνέχωνται τὸ φῶς τὸ ἀκτινοβολούμενον ἀπὸ τὴν ἰδέαν τοῦ ὄντος: «τὰ γὰρ τῆς τῶν πολλῶν ψυχῆς ὄμματα καρτερεῖν πρὸς τὸ θεῖον ἀφορῶντα ἀδύνατα». Εἰς τὸν αὐτὸν διάλογον, 248 Ε, προκειμένου περὶ τοῦ «παντελῶς ὄντος», δηλαδὴ περὶ τῆς ὀντολογικῆς πραγματικότητος, θεωρουμένης εἰς τὸ σύνολον καὶ εἰς τὴν ὁλοκλήρωσιν τῆς τελειότητός της, προστίθεται τὸ χαρακτηριστικὸν ὅτι προσιδιάζει εἰς αὐτὴν ἡ ζωή, ἡ φρόνησις καὶ ἡ κίνησις. Εἶναι φανερὸν ὅτι τὸ χαρακτηριστικὸν ἐπίθετον «θεῖον», ἀποδίδεται ὡς σταθερὰ ἰδιότης ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος εἰς τὴν ἔννοιαν τοῦ «παντελῶς ὄντος», τῆς ὑπερτάτης, ὅπως θὰ ἐλέγομεν ἡμεῖς σήμερον, πνευματικῆς ἀρχῆς καὶ ὑπάρξεως. Τὸ θεῖον εἶναι χαρακτηριστικὴ ἰδιότης τοῦ ὄντος. Διὰ τοῦτο ὁ Πλάτων ἀδιστάκτως δέχεται ὅτι εἰς τὴν περιοχὴν τῆς ὑπάρξεως ἀπαντᾶται τὸ θεῖον ὡς θετικὸν δεδομένον, τὸ ὁποῖον ἀξίζει νὰ προσελκύη τὸν ἀμέριστον σεβασμόν μας.

ΙΙ. Ο ΠΛΑΤΩΝ ΩΣ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

Ἔννοια καὶ διαίρεσις τῆς ἐπιστήμης κατὰ τὸν Πλάτωνα

Ὁ Πλάτων χρησιμοποιεῖ τὸν ὅρον ἐπιστήμην εἰς σημασίαν περισσότερον εὐρεῖαν παρὰ ἡμεῖς σήμερον. Κατὰ τὴν ἐποχὴν μας κάμνομεν διάκρισιν μεταξὺ ἐπιστήμης καὶ τέχνης καὶ χα-

ρακτηρίζομεν ὡς ἐπιστήμην τὴν καθαρῶς θεωρητικὴν ἐνασχόλησιν τοῦ πνεύματος. Ὁ Πλάτων ἀκολουθῶν τὴν προσωκρατικὴν παράδοσιν, συμπεριλαμβάνει εἰς τὸ πλάτος τοῦ ὅρου ἐπιστήμη καὶ τὴν τεχνικήν. Διὰ τὸν Πλάτωνα ἐπιστήμη εἶναι πᾶσα ἐνασχόλησις, ἥτις ὑπερβαίνει τὰ στενὰ ὅρια τῆς ἀλόγου τριβῆς καὶ ἐμπειρίας. Εἰς ὅλας τὰς περιπτώσεις, εἰς τὰς ὁποίας αἱ ἐκδηλώσεις τῆς ἀνθρωπίνης δραστηριότητος λαμβάνουν τὸν χαρακτῆρα τῆς συστηματικότητος καὶ συνοδεύονται ἀπὸ ἀποτελεσματικότητα, πρόκειται περὶ ἐπιστήμης. Ἐπειδὴ κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἡ ἐπιστήμη λαμβάνει εὐρύτατον πλάτος, ἀναγκάζεται ὁ Ἀθηναῖος φιλόσοφος νὰ προβαίνῃ εἰς διακρίσεις μεταξὺ τῶν ἐπιστημονικῶν ἐνασχολήσεων, ἀναλόγως τῆς συστηματικότητος, τῆς ἀκριβολογικῆς συντάξεως καὶ τῆς ἀποτελεσματικότητος αὐτῶν. Εἰς τὰ προηγούμενα εἴχομεν τὴν εὐκαιρίαν νὰ ἐξάρωμεν τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ Πλάτων ἀνήκει εἰς τὰ πνεύματα ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα εὑρίσκονται πάντοτε εἰς δημιουργικὴν ἐξέλιξιν καὶ προχώρησιν. Διὰ τοῦτο κατὰ τὰς διαφόρους ἐποχὰς τῆς ἐξελίξεώς του ἐξετάζει ἀπὸ διαφόρων ἀπόψεων τὰ γνωρίσματα τῶν ἐπιστημῶν καὶ καθορίζει κατὰ ποικίλους ἑκάστοτε τρόπους τοὺς κλάδους, εἰς τοὺς ὁποίους διακλαδίζονται. Εἰς τὸν «Γοργίαν» μᾶς παρουσιάζει μίαν διαίρεσιν τοῦ συνόλου τῶν ἐπιστημῶν, λαμβάνων ὑπ' ὄψιν του τὴν ἀποστολὴν τὴν ὁποίαν ἔχει νὰ ἐκπληρώσῃ ἑκάστη ἐκ τῶν διαφόρων εἰδικευμένων ἐπιστημῶν. Ὡς γενικὸς ὅρος διὰ τὴν δήλωσιν τοῦ συνόλου τῶν ἐπιστημῶν χρησιμοποιεῖται ὁ ὅρος τέχνη. Τὸ σύνολον τῶν τεχνῶν ὑποδιαιρεῖται εἰς δύο κλάδους. Ὁ εἷς περιλαμβάνει τὰς τέχνας αἵτινες περατώνουν τὴν ἀποστολήν των διὰ σωματικῆς ἐργασίας, χωρὶς νὰ ἔχουν ἀνάγκην νὰ δημιουργήσουν εἰς τὴν ψυχὴν πειθὼ διὰ τοῦ λόγου. Τοιαῦται τέχναι εἶναι ἡ ζωγραφικὴ καὶ ἡ ἀνδριαντοποιΐα καὶ ἐν γένει αἱ τέχναι αἱ ἀπαιτοῦσαι σωματικὴν ἐργασίαν. Ἔναντι αὐτῶν ἵστανται αἱ τέχναι, αἱ ὁποῖαι διὰ νὰ ἐκτελέσουν τὴν ἀποστολήν των ἔχουν ἀνάγκην νὰ δημιουργήσουν πειθὼ διὰ τοῦ λόγου. Αὗται πάλιν διαιροῦνται εἰς δύο κλάδους. Ἄλλαι μέν, ὅπως ἡ ἀριθμητικὴ καὶ ἡ ἀστρονομία, δημιουργοῦν εἰς τὴν ψυχὴν διὰ τῆς διδασκαλίας πειθώ. Κατ' ἀντίθεσιν πρὸς αὐτὰς ἡ ρητορικὴ δημιουργεῖ εἰς τὴν ψυχὴ πειθώ, χρησιμοποιοῦσα ἀνεξακριβώτους ἐντυπώσεις. Ἐπίσης εἰς τὸν αὐτὸν διάλογον διαιρεῖ τὰς τέχνας ἀναλόγως τοῦ ἀντικειμένου εἰς τὴν ἐξυπηρέτησιν τοῦ ὁποίου ἀναφέρονται, εἰς τέχνας θεραπευτικὰς τοῦ σώματος καὶ εἰς τέχνας θεραπευτικὰς τῆς ψυχῆς. Αἱ εἰς τὴν θεραπείαν τοῦ σώματος ἀποβλέπουαι τέχναι εἶναι ἡ γυμναστικὴ καὶ ἡ ἰατρική, αἱ δὲ εἰς τὴν θεραπείαν τῆς ψυχῆς ἡ νομοθετικὴ καὶ δικαιοσύνη. Ὡς ψευδῆ δὲ καὶ ἀπατηλὰ ὁμοιώματα τῶν τεσσάρων τελευταίων τεχνῶν ἐμφανίζονται τὰ τέσσαρα εἴδη τῆς κολακευτικῆς ἐμπειρίας, ἤτοι: ἡ κομμωτική, ἡ ὀψοποιικὴ (δηλαδὴ μαγειρική), ἡ σοφιστικὴ καὶ ἡ ρητορική. Εἰς τοὺς διαλόγους «Χαρμίδην» καὶ «Εὐθύδημον», αἱ ἐπιστῆμαι διαιροῦνται, λαμβανομένης ὡς ἀφετηρίας μιᾶς ἄλλης βάσεως. Γίνεται διάκρισις μεταξὺ τῶν ἐπιστημῶν, αἵτινες ἀναφέρονται εἰς ἓν ἄλλο διακεκριμένον ἀπὸ τὸν ἑαυτόν των ἀντικείμενον, καὶ εἰς τὴν ἐπιστήμην ἐκείνην, ἥτις ἔχει ὡς θέμα τὸν ἴδιον τὸν ἑαυτόν της. Εἰς τὴν δευτέραν κατηγορίαν ὑπάγεται ἡ σωφροσύνη, ἥτις ἀποτελεῖ ἓν εἶδος «γνώσεως», ἥτις ἔχει ἀντικείμενον αὐτὴν ταύτην τὴν γνῶσιν Χαρμ. 166 C καὶ 168 A. Τὴν αὐτὴν ἐπιστήμην ὁ «Εὐθύδημος» 292 D τὴν χαρακτηρίζει ὡς «βασιλικὴν τέχνην» καὶ ὁρίζει ὡς ἔργον αὐτῆς: «ἐπιστήμην παραδιδόναι μηδεμίαν ἄλλην ἢ αὐτὴν ἑαυτήν» (ἀποστολή της εἶναι νὰ μὴ ἀπασχολῆται μὲ καμμίαν ἄλλην τέχνην, ἀλλὰ μὲ τὸν ἴδιον τὸν ἑαυτόν της). Εἶναι προφανὲς ὅτι ὁ Πλάτων διὰ τοῦ ὁρισμοῦ τούτου διακρίνει τὴν φιλοσοφίαν ἀπὸ τὰς ἄλλας ἐπιστήμας. Ἡ φιλοσοφικὴ γνῶσις ἔχει ὡς ἰδιαίτερον αὐτῆς χαρακτηριστικὸν τὸ ὅτι ἀκολουθοῦσα τὸν χρησμὸν τοῦ Ἀπόλλωνος «γνῶθι σαυτόν», εἰσέρχεται εἰς μίαν αὐτοεπισκόπησιν τοῦ ἑαυτοῦ της, γίνεται γνῶσις τῆς γνώσεως, RE, FLEXIO.

Εἰς τὴν «Πολιτείαν» παρέχεται μία ἄλλη ταξινόμησις τῶν τεχνῶν καὶ τῶν ἐπιστημῶν ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἱεραρχικῆς ἀξίας των ἐν σχέσει μὲ τὴν ἐκπαίδευσιν τῶν νέων, οἵτινες προορίζονται νὰ καταστοῦν φύλακες καὶ ἄρχοντες τῆς πόλεως. Εἰς τὴν κατωτάτην βαθμίδα τάσσονται ἡ γυμναστικὴ καὶ ἡ μουσική. Μετὰ ταῦτας ἐπακολουθοῦν κατὰ σειρὰν ἡ ἀριθμητική, ἡ γεωμετρία, ἡ στερεομετρία, ἡ ἀστρονομία καὶ ἡ θεωρία περὶ ἁρμονικῶν ἀριθμῶν.

Εἰς τοὺς λοιποὺς διαλόγους του ὁ Πλάτων ἐπανέρχεται πολλάκις εἰς τὸ πρόβλημα τῆς διαιρέσεως τῶν ἐπιστημῶν. Τοιαύτας διαιρέσεις εὑρίσκομεν εἰς τὸν «Σοφιστήν», τὸν «Πολιτικὸν» καὶ τὸν «Φίληβον». Δι' αὐτῶν κατορθώνει ὁ Ἀθηναῖος φιλόσοφος νὰ προχωρῇ εἰς λίαν ἀκριβολογικοὺς καθορισμοὺς τῶν διαφόρων κλάδων τῆς ἐπιστημολογίας καὶ τεχνολογίας.

Ἡ γενικωτέρα καὶ περισσότερον περιεκτικὴ ἐκ τῶν εἰρημένων διαιρέσεων εἶναι ἡ παρεχομένη εἰς τὸν «Πολιτικόν». Τὸ σύνολον τῶν ἐπιστημῶν διαιρεῖται εἰς δύο κλάδους. Τὸν ἕνα ἀποτελοῦν αἱ θεωρητικαί, τὸν δὲ ἄλλον αἱ πρακτικαὶ ἐπιστῆμαι. Ὁ κλάδος τῶν γνωστικῶν ὑποδιαιρεῖται εἰς ἐπιτακτικὰς καὶ κριτικὰς ἐπιστήμας. Περὶ τῆς διαιρέσεως τῶν πρακτικῶν ἐπιστημῶν οὐδὲν μᾶς λέγει ὁ «Πολιτικός», μᾶς παρέχει ὅμως πληροφορίας ὁ «Σοφιστής». Ἂν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν καὶ τὰς εἰς τὸν «Σοφιστὴν» ὑποδιαιρέσεις, δυνάμεθα νὰ συμπληρώσωμεν τὸ διαιρετικὸν σχῆμα τῶν ἐπιστημῶν κατὰ τὸν ἀκόλουθον τρόπον:

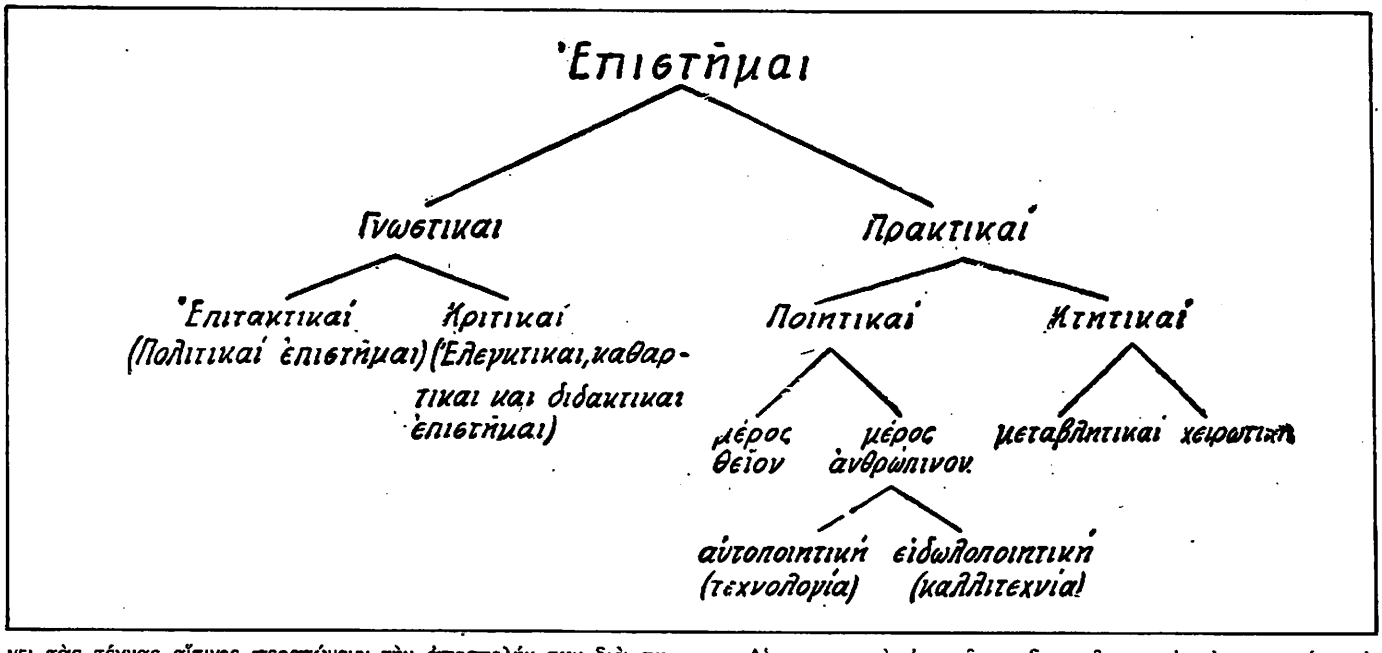

Αἱ γνωστικαὶ ἐπιστῆμαι διαιροῦνται εἰς ἐπιτακτικάς, εἰς τὰς ὁποίας ἀνήκει ἡ πολιτικὴ ἐπιστήμη καὶ εἰς κριτικάς. Περὶ τούτων δὲν μᾶς παρέχει πληροφορίας ὁ Πλάτων. Εἶναι πιθανὸν ὅτι δι' αὐτῶν νοεῖ τὰς ἐπιστήμας τὰς ὁποίας εἰς τὸν «Σοφιστὴν» συνοψίζει ὑπὸ τὸν κοινὸν τίτλον «διακριτικὴ τέχνη», εἰς ἣν τάσσει τὴν ἰατρικήν, γυμναστικήν, κολαστικὴν καὶ διδασκαλικήν.

Αἱ πρακτικαὶ ἐπιστῆμαι διαιροῦνται εἰς τὰς κατασκευαστικάς, αἵτινες ἀσχολοῦνται μὲ τὴν κατασκευὴν ἀντικειμένων, καὶ εἰς ἐκείνας αἵτινες ἀσχολοῦνται εἰς τὴν ἀπόκτησιν ἀντικειμένων εἴτε δι' ἀνταλλαγῶν (μεταβλητικαί), εἴτε διὰ τῆς βίας. Ὁ Πλάτων κάμνει διάκρισιν μεταξὺ τῆς θείας δημιουργικῆς τέχνης καὶ τῆς ἀνθρωπίνης κατασκευαστικῆς ἱκανότητος. Ἡ θεία δημιουργικὴ τέχνη εἶναι ἡ ἐνέργεια τῆς φύσεως διὰ τῆς ὁποίας λαμβάνουν ὑπόστασιν τὰ φυσικὰ ἀντικείμενα. Ἀπέναντι αὐτῆς ἵσταται ἡ ἀνθρωπίνη κατασκευαστικὴ ἱκανότης. Ἡ τελευταία αὕτη ὑποδιαιρεῖται εἰς τὴν ἱκανότητα ἐκείνην, ἥτις κατασκευάζει ἀντικείμενα ἔχοντα πραγματικὴν ὑπόστασιν (αὐτοποιητικὴ) καὶ ἀφ' ἑτέρου εἰς ἐκείνην, ἥτις κατασκευάζει ὁμοιώματα τῶν διαφόρων φυσικῶν ἢ τεχνητῶν ἀντικειμένων. Εἰς τὸν δεύτερον τοῦτον κλάδον κατατάσσονται ὅλαι αἱ ἐκδηλώσεις τῆς καλλιτεχνικῆς δραστηριότητος. Εἰς τὸν «Σοφιστὴν» κατατάσσει τὰς μαθηματικὰς ἐπιστήμας εἰς τὰς κτητικάς, διότι καὶ αὐταὶ ἀποβλέπουν εἰς τὴν ἀπόκτησιν γνώσεως, δὲν δημιουργοῦν τίποτε, ἀλλ' ἁπλῶς «τὰ ὄντα χειροῦνται λόγοις» διὰ τῆς σκέψεως, κατορθώνουν νὰ φθάσουν εἰς τὴν κατοχὴν γνώσεως ὡς πρὸς κάτι τὸ ὁποῖον ὑπάρχει. Μόνον δὲ ἐφ' ὅσον αἱ μαθηματικαὶ ἐπιστῆμαι ἀποβλέπουν εἰς τὴν γνῶσιν χωρὶς νὰ θέλουν νὰ τὴν χρησιμοποιήσουν ὡς κτῆμα των διὰ πρακτικοὺς σκοπούς, δύνανται νὰ καταταχθοῦν εἰς τὰς καθαρῶς γνωστικὰς ἐπιστήμας. Μίαν τοιαύτην ἀποκατάστασιν τοῦ ἀξιώματος τῶν μαθηματικῶν ἐπιστημῶν ἀπαντῶμεν εἰς τὸν «Φίληβον» 55 C ἔνθα διακρίνεται ἡ ἐξυπηρετοῦσα πρακτικοὺς σκοποὺς μαθηματική, ὀνομαζομένη «ἀριθμητικὴ τῶν πολλῶν» ἀπὸ τὴν καθαρῶς θεωρητικήν, ἥτις ἐπονομάζεται «ἀριθμητικὴ τῶν φιλοσοφούντων».

Δὲν χρειάζεται νὰ προβῶμεν εἰς μακροτέραν ἀνάπτυξιν διὰ νὰ ἀποδειχθῇ, ὅτι τὸν Πλάτωνα τὸν ἀπησχόλησε καθ' ὅλην του

τὴν ζωὴν τὸ ἐπιστημολογικὸν πρόβλημα. Ἐξήτασε τὰς ἐπιστήμας ἀπὸ πολλῶν ἀπόψεων, χωρὶς ὅμως νὰ φθάσῃ εἰς ἕνα τελικὸν καθορισμόν, ὅπως ἀργότερον ὁ μαθητής του Ἀριστοτέλης.

Ὁ Πλάτων καὶ ἡ εἰδικευμένη ἐπιστημονικὴ ἔρευνα. Ἡ εὐρύτης τοῦ πνεύματος καὶ αἱ ἐξαιρετικαὶ ἱκανότητες τοῦ Ἀθηναίου φιλοσόφου ἐπέτρεψαν εἰς αὐτὸν νὰ ἐνασχοληθῇ μὲ ἐπιτυχίαν εἰς πολλοὺς ἐπιστημονικοὺς κλάδους. Ὁ Γερμανὸς φιλόλογος Βιλαμόβιτς (Πλάτων 1, 754), ἐγκωμιάζει κατὰ τὸν ἀκόλουθον τρόπον τὴν περὶ τὰς ἐπιστήμας δημιουργικὴν ἐργασίαν τοῦ Πλάτωνος: «Διὰ τοὺς μαθηματικοὺς ὑπῆρξεν ὁ Πλάτων προπάτωρ... Τὰ Στοιχεῖα τοῦ Εὐκλείδου ἔλκουν τὴν καταγωγήν των ἀπὸ τὸ σχολεῖον τοῦ Πλάτωνος. Αὐτὸς ἐδίδαξε πῶς πρέπει νὰ εὑρίσκωμεν τοὺς ὁρισμούς, καὶ ἐν μέρει αὐτὸς τοὺς εὗρεν. Εἶναι ὁ πατὴρ τῆς ἀναλυτικῆς μεθόδου, ὑπῆρξεν ὁ αἴτιος διὰ νὰ διαμορφωθῇ ἡ στερεομετρία εἰς ἐπιστημονικὴν μάθησιν. Εἰς αὐτὸν ἀνήκει ἡ χαρακτηριστικὴ διὰ τὴν ἑλληνικὴν γεωμετρίαν ἀποφυγὴ τῆς χρησιμοποιήσεως αἰσθησιακῶν βοηθημάτων καὶ ὑποδειγμάτων, διὰ τῆς ὁποίας κατέστη δυνατὸν νὰ κρατηθῇ ἡ γεωμετρικὴ σκέψις εἰς τὴν καθαρῶς νοητικὴν περιοχήν. Ὁ ἀστρονόμος καταμερίζει τοὺς ἀστέρας τοῦ ἁπλανοῦς στερεώματος συμφώνως πρὸς τὰς εἰκόνας, τὰς ὁποίας εἶχεν ὑποτυπώσει ὁ Εὔδοξος καὶ μνημονεύει τὸ ὄνομα τοῦ φίλου τούτου καὶ σχολικοῦ συνεργάτου τοῦ Πλάτωνος ὡς τὸ ὄνομα τοῦ πρώτου ἀστρονόμου, ὅστις παρουσίασε μίαν συνακόλουθον μηχανικὴν τῶν οὐρανίων κινήσεων. Μνημονεύει προσέτι καὶ τὸν Ἡρακλείδην μεταξὺ τῶν προδρόμων τοῦ Κοπερνίκου. Πῶς λοιπὸν δὲν πρέπει νὰ ἀπονείμῃ εὐχαριστίας καὶ σεβασμὸν εἰς τὸν ἀρχηγὸν ἀμφοτέρων τὸν Πλάτωνα, ὁ ὁποῖος ἠσθάνθη βαθύτερον ἀπὸ πάντα ἄλλον τὸ μεγαλεῖον τῆς Ἀστρονομίας; Ὁ ἀσχολούμενος μὲ τὴν ἐπιστήμην τῆς Λογικῆς θὰ ἀναλογίζεται ὅτι πρέπει νὰ ἀναζητήσῃ τὰς ρίζας τῆς ἐπιστήμης του εἰς τὴν πλατωνικὴν Διαλεκτικήν, τὴν πρώτην προσπάθειαν διὰ τὸν ὁρισμόν, τὸν συλλογισμὸν καὶ τὰς κατηγορίας.... Ὁ ψυχολόγος γνωρίζει, ὅτι πρῶτος ὁ Πλάτων εἰς τὸ πνευματικὸν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ στοιχεῖον, τὸ ὁποῖον κατ' ἀρχὰς ἐθεωρεῖτο ζωτικὴ δύναμις, ἔχει διακρίνει παραλλήλως πρὸς τὴν ἑνότητα, τὰς ποικίλας ὁρμὰς καὶ πρῶτος αὐτὸς ἀνεγνώρισε τὴν ὕπαρξιν τοῦ ἀσυνειδήτου. Ὁ παιδαγωγὸς θὰ μάθῃ μόνον ἀπὸ τὸν Πλάτωνα πολλὰ καὶ διὰ τὴν θεωρίαν καὶ διὰ τὴν πρᾶξιν, ἐὰν εἶναι ἀληθινὸς παιδαγωγὸς καὶ γνωρίζει νὰ συλλαμβάνῃ καὶ νὰ ὁδηγῇ τὰς ψυχάς... Ἡ φυσικὴ ἐπιστήμη οὐδέποτε θὰ λησμονήσῃ ἐκεῖνον, ὅστις φαίνεται ὅτι τὴν καταφρονεῖ, διότι ἀπαιτεῖ ἐν αὐτῇ τὴν κυριαρχίαν νόμων, δηλαδὴ αὐτὸ ἀκριβῶς, τὸ ὁποῖον ἔμαθεν ἡ νέα ἐπιστήμη νὰ πραγματοποιῇ. Ὁ ἱστορικὸς δὲν ἵσταται μόνον ἐνώπιον ἐκείνου, ὅστις ἐσχεδίασε τὰς θεμελιώδεις γραμμὰς μιᾶς γενικῆς ἱστορίας τοῦ πολιτισμοῦ. Ἂν ἀντιλαμβάνεται βαθύτερον τὴν ἀποστολήν του, δύναται νὰ διδαχθῇ ἀπὸ τὸν Πλάτωνα νὰ εὑρίσκῃ τὴν αἰτίαν τῶν μεταβολῶν τῶν πολιτευμάτων εἰς τὰς μεταβολὰς τῆς ψυχῆς τῶν λαῶν.... Ὁ Πλάτων ἔχει θέσει τὸ ἐρώτημα κατὰ ποῖον τρόπον πρέπει νὰ ρυθμισθῇ ὁ κοινωνικὸς βίος, ἵνα ὅλα τὰ μέλη κερδίσουν τὸ ἀναλογοῦν εἰς ἕκαστον ἐξ αὐτῶν συναίσθημα τῆς εὐδαιμονίας. Μόνον εἰς μίαν τοιαύτην περίπτωσιν θεμελιοῦται τὸ κράτος τοῦ δικαίου καὶ ἐξασφαλίζεται ἡ διατήρησίς του».

Ἡ συμβολὴ τοῦ Πλάτωνος διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῶν μαθηματικῶν καὶ τῆς ἀστρονομίας. Εἶναι λίαν διαδεδομένη ἡ γνώμη, ὅτι ὁ Πλάτων ἠσχολήθη μὲ τὰ μαθηματικὰ μετὰ τὸ πρῶτον ταξίδιόν του, τὸ ὁποῖον παρέσχεν εἰς αὐτὸν τὴν εὐκαιρίαν νὰ ἔλθῃ εἰς ἐπικοινωνίαν ἐν Κυρήνῃ μὲ τὸν μαθηματικὸν Θεόδωρον καὶ εἰς τὴν Κάτω Ἰταλίαν μὲ τοὺς Πυθαγορείους. Οἱ διάλογοι ὅμως οἱ ὁποῖοι ἔχουν γραφῇ πρὸ τοῦ ταξιδίου τούτου ἐμφανίζουν τὸν Πλάτωνα κατεχόμενον ἀπὸ ἐνδιαφέρον διὰ τὴν μαθηματικὴν ἐπιστήμην. Εἰς τὰς Ἀθήνας ἐκαλλιεργεῖτο ἤδη, κατὰ τὸ δεύτερον ἥμισυ τοῦ 5ου π.Χ. αἰῶνος ἡ μαθηματικὴ ἐπιστήμη, ὅπως ἀποδεικνύεται ἀπὸ τὴν προσπάθειαν τοῦ Ἀντιφῶντος καὶ τοῦ Ἀναξαγόρου νὰ λύσουν τὸ πρόβλημα τοῦ τετραγωνισμοῦ τοῦ κύκλου. Λίαν προσφυῶς ὁ Ἕλλην καθηγητὴς Εὐ. Σταμάτης ἔχει παρατηρήσει ὅτι ἀδύνατον ἦτο νὰ μὴ ἐγίνοντο μαθηματικαὶ ἔρευναι ἐν Ἀθήναις, ἐφ' ὅσον ἀπὸ τοῦ 448 π.Χ. εἶχεν ἀρχίσει νὰ οἰκοδομῆται εἰς τὴν Ἀκρόπολιν ὁ Παρθενών, ἔν ἀρχιτεκτονικὸν ἔργον, τοῦ ὁποίου τὸ σχέδιον προϋποθέτει βαθεῖαν γνῶσιν τῆς θεωρίας τῶν γεωμετρικῶν ἀναλογιῶν. Ἡ ἀσχολία ἄλλως τε τῶν Ἀθηναίων μὲ τὴν τειχοδομίαν καὶ τὴν πολιορκητικὴν τεχνικὴν φυσικὸν εἶναι νὰ εἶχε προαγάγει τὴν μελέτην μηχανικῶν προβλημάτων. Εἶναι εὔλογον νὰ παραδεχθῶμεν, ὅτι ἡ εἰς Κυρήνην συνάντησις τοῦ Πλάτωνος μὲ τὸν Θεόδωρον καὶ ἡ ἀναστροφή του μὲ τοὺς Πυθαγορείους τῆς Κάτω Ἰταλίας, παρέσχον εἰς αὐτὸν πολλὰς παρορμήσεις καὶ πλουσίαν ἐνημέρωσιν ὡς πρὸς τὰ θέματα τῶν μαθηματικῶν ἐρευνῶν. Δὲν εἶναι ὅμως ἀληθές, ὅτι ἐκεῖ ἐγένετο ἡ πρώτη του μύησις καὶ εἰσαγωγὴ εἰς τὴν ἐπιστήμην τῶν ἀριθμῶν.

Εἰς τὴν πλατωνικὴν Ἀκαδημίαν ἐθεραπεύοντο ἐντατικῶς αἱ μαθηματικαὶ ἔρευναι. Μία παλαιὰ μαρτυρία μᾶς πληροφορεῖ ὅτι μεγάλην ὥθησιν εἰς αὐτὰς ἔδιδεν ὁ Πλάτων, θέτων ὑπὸ συζήτησιν διάφορα προβλήματα: «Καὶ τῶν μαθημάτων ἐπίδοσις πολλὴ κατ' ἐκεῖνον τὸν χρόνον ἀρχιτεκτονοῦντος μὲν καὶ προβλήματα διδόντος τοῦ Πλάτωνος, ζητούντων δ' αὐτὰ μετὰ σπουδῆς τῶν μαθηματικῶν» INDEX ACADEMICORUM 15 MEKLER. (Καὶ ἐσημειώθη μεγάλη ἀνάπτυξις τῆς μαθηματικῆς ἐπιστήμης κατὰ τὸν χρόνον ἐκεῖνον, ὅταν ὁ Πλάτων εἶχε τὴν γενικὴν καθοδήγησιν τῶν ἐρευνῶν καὶ ἔθετε προβλήματα τὰ ὁποῖα ἐπεδίωκον μὲ μέγαν ζῆλον νὰ λύσουν οἱ μαθηματικοί). Ὁ Πλάτων ὑπῆρξεν ἐκ τῶν πρώτων ἐρευνητῶν τῆς μαθηματικῆς μεθοδολογίας καὶ διὰ τοῦτο ἡ παράδοσις φέρει αὐτὸν ὡς εὑρετὴν τῆς ἀναλυτικῆς μεθόδου. Ἡ ἀλήθεια ὅμως εἶναι ὅτι ἡ μέθοδος αὕτη ἦτο ἤδη γνωστὴ εἰς τὸν ἐκ Χίου καταγόμενον Ἱπποκράτη. Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον προσέθεσεν ὁ Πλάτων εἰς τὴν μέθοδον αὐτὴν ἦτο ὁ ἀκριβολογικός της καθορισμὸς καὶ ἡ ἀναγνώρισις τῆς ἀξίας της. Ἠθέλησε καὶ ἐπέτυχε ὁ Πλάτων νὰ ἀπομακρύνῃ ἀπὸ τὴν γεωμετρικὴν ἀποδεικτικὴν διαδικασίαν τὴν χρησιμοποίησιν παντὸς αἰσθησιακοῦ βοηθήματος.

Εὐεργετικὴ δὲ διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῶν μαθηματικῶν ὑπῆρξεν ἡ ἐπιμονὴ μετὰ τῆς ὁποίας ὁ Πλάτων ὑπεστήριξεν ὅτι ἦτο δυνατὸν καὶ ἔπρεπε νὰ προχωρήσῃ ἡ ἔρευνα εἰς τὴν διαμόρφωσιν τῆς στερεομετρίας ὡς ἰδιαιτέρου κλάδου τῆς γεωμετρίας. Ἐσχάτως ὁ Μοῦγκλερ εἰς τὸ βιβλίον του «Πλάτων καὶ ἡ Μαθηματικὴ Ἔρευνα τῆς ἐποχῆς του», (Στρασβοῦργον—Ζυρίχη. Ἔκδοσις Π. Η. Χάϊτς 1948), διετύπωσε τὴν γνώμην ὅτι ὁ Πλάτων εἶναι ὁ πρῶτος, ὅστις συνέλαβε τὴν ἔννοιαν τοῦ τριδιαστάτου διαστήματος, διότι αὐτὸς πρῶτος κάμνει λόγον περὶ τῆς τρίτης διαστάσεως τοῦ χώρου, ἀποκαλῶν αὐτὴν βάθος: «ὀρθῶς δὲ ἔχει ἑξῆς μετὰ δευτέραν αὖξην τρίτην λαμβάνειν. Ἔστι δέ που τοῦτο περὶ τὴν τῶν κύβων αὖξην καὶ τὸ βάθος μετέχον» (Πολιτεία» 528 Β (τὸ ὀρθὸν εἶναι μὲ τὴν σειρὰν νὰ λαμβάνωμεν ὡς ἀντικείμενον τῆς ἐρεύνης μας ἔπειτα ἀπὸ τὴν δευτέραν διάστασιν, τὴν τρίτην διάστασιν. Τὸ καθαυτὸ στερεὸν σῶμα δυνάμεθα ἴσως νὰ τὸ εὕρωμεν εἰς τὴν διάστασιν τῶν κύβων καὶ εἰς πᾶν τὸ ὁποῖον ἔχει βάθος). Ὁ Ἰσχυρισμὸς ὅμως οὗτος τοῦ Μοῦγκλερ. ὅπως παρετήρησεν ὁ Σέρμις ἐν τῇ «Ἐπιθεωρήσει τῶν Μεταφυσικῶν» (Μάρτιος 1951, σελ. 399), παραβλέπει τὸ γεγονός, ὅτι ἡ λέξις βάθος ὡς ἔνδειξις γεωμετρικὴ δηλοῦσα τὴν τρίτην διάστασιν, ἔχει χρησιμοποιηθῇ ὑπὸ τοῦ Γοργίου, ὅστις γράφει: «σῶμα δὲ τυγχάνον τριπλοῦν ἔσται· καὶ γὰρ μῆκος καὶ πλάτος καὶ βάθος ἕξει» (ἐφ' ὅσον εἶναι σῶμα θὰ εἶναι τριπλοῦν, διότι θὰ παρουσιάζῃ καὶ μῆκος καὶ πλάτος καὶ βάθος). Πάντως ὅμως, ὅπως συνάγεται ἐκ τοῦ μνημονευθέντος χωρίου τῆς «Πολιτείας», εἰς τὸν Πλάτωνα ἀνήκει ἡ τιμή, ὅτι μετ' ἐπιμονῆς ὑπεστήριξε τὴν ἀνάγκην τῆς συνεχίσεως τῶν εἰς τὴν διαμόρφωσιν τῆς στερεομετρίας ἀναφερομένων ἐρευνῶν. Ἴσως αἱ γραμμικαὶ σκιαὶ περὶ τῶν ὁποίων γίνεται λόγος εἰς τὴν εἰκόνα τῶν δεσμωτῶν τοῦ σπηλαίου ἐν τῇ ἀρχῇ τοῦ ἑβδόμου βιβλίου τῆς «Πολιτείας», νὰ ἀποτελοῦν, ἐκτὸς τῶν ἄλλων, καὶ πολεμικὴν κατὰ τῶν γεωμετρῶν, οἵτινες περιώριζον τὴν ἔρευναν τῆς γεωμετρίας εἰς τὴν σπουδὴν τῶν δύο μόνον γεωμετρικῶν διαστάσεων.

Εἰς τὰ προηγούμενα ἐγένετο λόγος περὶ τῶν ἀντιλήψεων τὰς ὁποίας ἔχει ἐκθέσει ὁ Πλάτων ἐν σχέσει μὲ τὸν χῶρον καὶ τὸν χρόνον. Πάντως ὁ Πλάτων ὑποδηλώνει τὴν γνώμην, ὅτι αἱ ἐπικρατοῦσαι κοιναὶ περὶ χώρου καὶ χρόνου ἀντιλήψεις δὲν συμβιβάζονται μὲ τὴν ἀληθῶς ὑφισταμένην ὀντολογικὴν πραγματικότητα. Ἐναντι τοῦ χρόνου ἵσταται κατὰ τὸν Ἀθηναῖον φιλόσοφον, ὁ αἰὼν ὡς ἀμετάβλητος διάρκεια, τῆς ὁποίας προσπαθεῖ νὰ γίνῃ ἀπομίμημα ὁ ἐγκόσμιος χρόνος, προχωρῶν διὰ διαδοχικῶν διαιρετικῶν τομῶν. Ἐναντι τοῦ ἐγκοσμίου χώρου ἀντιτάσσει ὁ Πλάτων τὸν «νοητὸν τόπον», «ὑπερουράνιον τόπον», «ἀληθείας πεδίον», τὸν «ἔξω τόπον». Ἐκ τούτων καταφαίνεται, ὅτι διὰ τὸν Ἀθηναῖον φιλόσοφον ὁ χῶρος καὶ ὁ χρόνος δὲν πρέπει νὰ χαρακτηρισθοῦν ὡς ἔσχατα ὀντολογικὰ δεδομένα.

Ἐπίσης δημιουργικὴ ὑπῆρξε καὶ ἡ εἰς τὰ ἀστρονομικὰ προβλήματα συμβολὴ τοῦ Πλάτωνος. Περιγραφὴν τοῦ ἀστρονομικοῦ συστήματος μᾶς δίδει ὁ Πλάτων εἰς τὴν «Πολιτείαν» καὶ τὸν «Τίμαιον». Εἰς τὴν «Πολιτείαν» διὰ νὰ περιγράψῃ τὴν κίνησιν τῶν οὐρανίων σωμάτων χρησιμοποιεῖ τὴν εἰκόνα ἑνὸς περιστρεφομένου σφονδύλου, ὅστις εἶναι προσηρμοσμένος εἰς τὸ μέσον ξυλίνου στελέχους, ὅπως συμβαίνει μὲ τὸν ἄτρακτον (ἀδράκτι), τὸν ὁποῖον χρησιμοποιοῦν αἱ γυναῖκες διὰ τὴν γνωστὴν οἰκιακὴν ἐργασίαν τοῦ γνεσίματος. Ὁ σφόνδυλος εἶναι κοῖλος, ἐντὸς δὲ αὐτοῦ εἶναι ἐνηρμονισμένοι διαδοχικῶς ἄλλοι ἑπτὰ μικρότεροι κατὰ τὸν ὄγκον ὁμόκεντροι σφόνδυλοι, ἑκάστου τῶν ὁποίων ἡ κυκλικὴ περιφέρεια ἔχει μικροτέραν ἀκτῖνα ἐφ' ὅσον προχωροῦμεν ἀπὸ τὴν περιφέρειαν πρὸς τὸ κέντρον. Τὸ ξύλινον στέλεχος (ἠλακάτη), περιστρέφεται ἐντὸς τῶν γονάτων τῆς Ἀνάγκης. Ὁ ἐξωτερικὸς σφόνδυλος ἐντὸς τοῦ ὁποίου περιέχονται οἱ ἄλλοι ἑπτὰ παριστᾷ τὴν οὐράνιον σφαῖραν τῶν ἁπλανῶν ἀστέρων, οἱ δὲ ἄλλοι ἑπτὰ τοὺς ἑπτὰ πλανήτας. Εἰς τὸ κέντρον τοῦ σφονδύλου νοεῖται εὑρισκομένη ἡ γῆ. Ὁ ἐξώτατος σφόνδυλος ἐκτελεῖ περιστροφὴν ἀπὸ τὴν ἀνατολὴν πρὸς τὴν δύσιν καὶ ἕνεκα αὐτῆς παράγεται ἡ ἡμέρα καὶ ἡ νύξ. Οἱ λοιποὶ ἑπτὰ πλανῆται ἀκολουθοῦν τὴν κίνησιν τοῦ περιβάλλοντος αὐτοὺς σφονδύλου, ἐκτελοῦν ὅμως καὶ ἀντίθετον πρὸς αὐτὴν κίνησιν ἐκ δυσμῶν πρὸς ἀνατολάς. Οἱ πλανῆται περὶ τῶν ὁποίων γίνεται λόγος εἰς τὴν «Πολιτείαν», εἶναι κατὰ σειρὰν τῆς ἀποστάσεώς των ἀπὸ τὴν γῆν: ἡ Σελήνη, ὁ Ἥλιος, ἡ Ἀφροδίτη, ὁ Ἑρμῆς, ὁ Ἄρης, ὁ Ζεὺς καὶ ὁ Κρόνος. Ὁ Πλάτων μᾶς παριστᾷ διὰ τῆς εἰκόνος τῶν σφονδύλων μίαν κάτοψιν τοῦ ἡμισφαιρίου τῆς οὐρανίου σφαίρας, τεμνομένης εἰς τὸν κύκλον τῆς ἐκλειπτικῆς. Μίαν ἄλλην περιγραφὴν τοῦ σύμπαντος μᾶς παρέχει ὁ Πλάτων καὶ εἰς τὸν διάλογόν του «Τίμαιος». Τὸ σύμπαν νοεῖται ὡς σφαιρικὸν καὶ περιβαλλόμενον εἰς τὴν ἐξωτάτην σφαιρικήν του ἐπιφάνειαν ἀπὸ τὴν οὐράνιον σφαῖραν τῶν ἀ-

πλανῶν ἀστέρων. Τὸ κέντρον τῆς σφαίρας κατέχει ἡ γῆ καὶ μεταξὺ αὐτῆς καὶ τῆς σφαίρας τῶν ἀπλανῶν εὑρίσκονται οἱ ἑπτὰ πλανῆται. Οὗτοι ἀκολουθοῦν τὴν ἡμερησίαν κίνησιν, τὴν ὁποίαν ἐκτελεῖ ἡ σφαῖρα τῶν ἀπλανῶν στρεφομένη περὶ τὸν οὐράνιον ἰσημερινόν. Ἕκαστος ὅμως ἐξ αὐτῶν ἐκτελεῖ καὶ ἰδικήν του κίνησιν κατὰ τὴν ἀντίθετον φορὰν ἐπὶ τοῦ λοξοῦ κύκλου τῆς ἐκλειπτικῆς. Ἐξ ὅσων ἐκθέτει εἰς τοὺς δύο μνημονευθέντας διαλόγους του ὁ Ἀθηναῖος φιλόσοφος, φαίνεται ἀκολουθῶν τὸ γεωκεντρικὸν ἀστρονομικὸν σύστημα. Ἐκ τῶν εἰδήσεων ὅμως τὰς ὁποίας μᾶς παρέχει ὁ Πλούταρχος εἰς τὰ παρατεθέντα προηγουμένως χωρία, συνάγεται τὸ συμπέρασμα, ὅτι ὁ Πλάτων εἶχε κατορθώσει νὰ ἀπαλλαγῇ περὶ τὰ τέλη τοῦ βίου του ἀπὸ τὴν γεωκεντρικὴν ἀντίληψιν καὶ νὰ εὕρῃ τὸν δρόμον πρὸς τὴν ἡλιοκεντρικήν, τὴν ὁποίαν ἔπειτα ἀπὸ αἰῶνας κατώρθωσε νὰ ἐπιβάλῃ ὁ Κοπέρνικος.. Εἰς τὸ τελευταῖον ἐκ τῶν πλατωνικῶν συγγραμμάτων τῆς γεροντικῆς ἡλικίας τοῦ Πλάτωνος, τὸ φέρον τὸν τίτλον «Νόμοι» 822 Α γράφει ὁ Ἀθηναῖος φιλόσοφος: «Οὐ γὰρ ἔστι τοῦτο τὸ δόγμα ὀρθὸν περὶ σελήνης τε καὶ ἡλίου καὶ τῶν ἄλλων ἄστρων, ὡς ἄρα πλανᾶται ποτε, πᾶν δὲ τοὐναντίον ἔχει τούτου. Τὴν αὐτὴν γὰρ αὐτῶν, ὁδὸν ἕκαστον καὶ οὐ πολλάς, ἀλλὰ μίαν ἀεὶ κύκλωι διεξέρχεται, φαίνεται δὲ πολλὰς φερόμενον· τὸ δὲ τάχιστα αὐτῶν ὂν βραδύτατον οὐκ ὀρθῶς τὸ δ' ἐναντίον ἐναντίως». (Διότι ἡ ἀντίληψις αὕτη δὲν εἶναι ὀρθὴ ἐν σχέσει μὲ τὴν σελήνην καὶ τὸν ἥλιον καὶ τοὺς ἄλλους ἀστέρας, τὸ ὅτι δηλαδὴ ὑπάρχει περίπτωσις κατὰ τὴν ὁποίαν ἐκτελοῦν μὴ κανονισμένην πορείαν, ἀλλὰ συμβαίνει ἀκριβῶς τὸ ἀντίθετον. Διότι ἕκαστον ἐξ αὐτῶν τῶν ἄστρων ἀκολουθεῖ κατὰ τὴν πορείαν του τὴν αὐτὴν ὁδὸν καὶ οὐχὶ πολλάς, ἀλλὰ μίαν, ἥτις ἔχει κυκλικὴν φοράν, φαινομενικῶς δὲ ἕκαστον ἐκ τῶν ἄστρων τούτων ἐκτελεῖ πολλὰς κινήσεις. Νομίζομεν δὲ οὐχὶ ὀρθῶς τὸ ταχύτατον ἐξ αὐτῶν ὡς βραδύτατον καὶ τὸ βραδύτατον ὡς ταχύτατον). Ἐκ τοῦ χωρίου τούτου εἶναι προφανὲς ὅτι ὁ Πλάτων ἐφρόνει ὅτι ἡ τροχιὰ τῶν πλανητῶν δὲν εἶναι ἀκαθόριστος, ἀλλὰ δύναται νὰ προσδιορισθῇ καὶ νὰ δειχθῇ ὅτι ἀκολουθεῖ κανονικὴν κυκλικὴν πορείαν. Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον τυγχάνει λίαν ἀξιοπρόσεκτον εἶναι ἡ γενομένη διάκρισις μεταξὺ τῆς φαινομενικῆς καὶ πραγματικῆς ταχύτητος τῶν τροχιῶν. Ὁ Πλάτων λέγει, ὅτι αἱ πραγματικαὶ ταχύτητες εὑρίσκονται εἰς ἀντίθεσιν μὲ τὰς φαινομενικάς. Ἡ ἐπέκτασις τῆς ἀντιλήψεως αὐτῆς, εὐκόλως θὰ ἠδύνατο νὰ ἀγάγῃ τὸν Ἀθηναῖον φιλόσοφον εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι τὸ αὐτὸ δύναται νὰ λεχθῇ καὶ διὰ τὴν ὅλην κίνησιν τῶν οὐρανίων σωμάτων. Θὰ ἦτο δυνατὸν ἡ πραγματικὴ κίνησις τῆς οὐρανίου σφαίρας καὶ τῶν πλανητῶν νὰ εἶναι ἡ ἀντίθετος πρὸς τὴν φαινομενικήν των κίνησιν. Αἱ διασωθεῖσαι ἐκ τῆς ἀρχαιότητος εἰδήσεις μᾶς βεβαιώνουν ὅτι πράγματι ἡ ἐν τῇ Ἀκαδημίᾳ ἀστρονομικὴ ἔρευνα ὑπὸ τὴν καθοδήγησιν τοῦ Πλάτωνος εἶχε φθάσει εἰς συμπεράσματα προλαμβάνοντα τὴν ἡλιοκεντρικὴν θεωρίαν. Ὁ Πλάτων εἶχε θέσει εἰς τοὺς συνεργάτας του τὸ πρόβλημα νὰ ἐξηγήσουν διὰ συνδυασμοῦ γεωμετρικῶν κινήσεων τὰς φαινομενικὰς κινήσεις τῶν οὐρανίων σωμάτων. Ὁ σχολιαστὴς τοῦ Ἀριστοτέλους Σιμπλίκιος μᾶς παρέχει τὴν ἀκόλουθον μαρτυρίαν: «Πλάτωνος, ὥς φησι Σωσιγένης, πρόβλημα τοῦτο ποιησαμένου τοῖς περὶ ταῦτα ἐσπουδοκόσι, τίνων ὑποτεθεισῶν ὁμαλῶν καὶ τεταγμένων κινήσεων διασωθῇ τὰ περὶ τὰς κινήσεις τῶν πλανωμένων φαινόμενα... καὶ εἴρηται καὶ πρότερον, ὅτι ὁ Πλάτων ταῖς οὐρανίαις κινήσεσι τὸ ἐγκύκλιον καὶ ὁμαλὲς καὶ τεταγμένον ἀνενδοιάστως ἀποδιδοὺς πρόβλημα τοῖς μαθηματικοῖς προὔτεινε, τίνων ὑποτεθέντων δι' ὁμαλῶν καὶ ἐγκυκλίων καὶ τεταγμένων κινήσεων δυνήσεται διασωθῆναι τὰ περὶ τοὺς πλανωμένους φαινόμενα» Σιμπλίκ. σχόλ. εἰς τὸ «Περὶ οὐρανοῦ» 488, 21 καὶ 492 31 ἔκδ. Χάϊμπεργκ. (Ὁ Πλάτων, ὅπως ἀναφέρει ὁ Σωσιγένης, ἔθεσε τὸ ἀκόλουθον πρόβλημα εἰς ἐκείνους, οἱ ὁποῖοι εἶχον ἐπιδοθῇ εἰς τὴν σπουδὴν τῶν ἀστρονομικῶν ζητημάτων: ποίας κινήσεις ὁμαλὰς καὶ κανονικὰς πρέπει νὰ δεχθῶμεν, διὰ νὰ ἐξηγηθοῦν αἱ φαινομενικαὶ κινήσεις αἱ παρατηρούμεναι ἐν σχέσει μὲ τοὺς πλανήτας... Καὶ ἔχει λεχθῇ εἰς τὰ προηγούμενα ὅτι ὁ Πλάτων ἀποδίδων χωρὶς δισταγμὸν εἰς τὰς οὐρανίους κινήσεσι τὸ ἐγκύκλιον καὶ ὁμαλὲς καὶ τεταγμένον ἀνενδοιάστως ἀποδιδοὺς πρόβλημα τοῖς μαθηματικοῖς προὔτεινε, τίνων ὑποτεθέντων δι' ὁμαλῶν καὶ ἐγκυκλίων καὶ τεταγμένων κινήσεων δυνήσεται διασωθῆναι τὰ περὶ τοὺς πλανωμένους φαινόμενα· Σιμπλίκ. σχόλ. εἰς τὸ «Περὶ οὐρανοῦ» 488, 21 καὶ 492 31 ἔκδ. Χάϊμπεργκ. (Ὁ Πλάτων, ὅπως ἀναφέρει ὁ Σωσιγένης, ἔθεσε τὸ ἀκόλουθον πρόβλημα εἰς ἐκείνους, οἱ ὁποῖοι εἶχον ἐπιδοθῇ εἰς τὴν σπουδὴν τῶν ἀστρονομικῶν ζητημάτων: ποίας κινήσεις ὁμαλὰς καὶ κανονικὰς πρέπει νὰ δεχθῶμεν, διὰ νὰ ἐξηγηθοῦν αἱ φαινομενικαὶ κινήσεις αἱ παρατηρούμεναι ἐν σχέσει μὲ τοὺς πλανήτας... Καὶ ἔχει λεχθῇ εἰς τὰ προηγούμενα ὅτι ὁ Πλάτων ἀποδίδων χωρὶς δισταγμὸν εἰς τὰς οὐρανίους κινήσεις κίνησιν κυκλικήν, ὁμαλὴν καὶ καθωρισμένην ἔθεσεν εἰς τοὺς μαθηματικοὺς τὸ πρόβλημα, νὰ εὑρεθῇ ποῖαι εἶναι αἱ ὁμαλαί, κυκλικαὶ καὶ καθωρισμέναι κινήσεις διὰ τῶν ὁποίων θὰ καταστῇ δυνατὸν νὰ ἐξηγηθοῦν αἱ φαινομενικαὶ κινήσεις τῶν πλανητῶν).

Οἱ εἰς τὴν Ἀκαδημίαν συνεργάται τοῦ Πλάτωνος ἐζήτησαν νὰ λύσουν κατὰ διαφόρους τρόπους τὸ τεθὲν πρόβλημα. Ὁ Εὔδοξος ἠθέλησε νὰ ἐξηγήσῃ τὰς κινήσεις τῶν πλανητῶν ἐπὶ τῇ βάσει τῆς γεωκεντρικῆς ἀπόψεως, διὰ τῆς θεωρίας τῶν ὁμοκέντρων σφαιρῶν, τὴν ὁποίαν ὁ Ἰταλὸς ἀστρονόμος Σκιαπαρέλλι εἰς τὸ βιβλίον του «I PERCUSORI DI COPERNICO», ἔχει χαρακτηρίσει ὡς «ἄριστον, ἀλλ' ἐλάχιστα γνωστὸν μνημεῖον τῆς ἀρχαίας γεωμετρίας».

Ὁ Ἡρακλείδης ὁ Ποντικός, ὅστις εἶχεν ἀναπληρώσει τὸν Πλάτωνα εἰς τὴν διεύθυνσιν τῆς Ἀκαδημίας κατὰ τὸν χρόνον τῆς τρίτης εἰς Σικελίαν ἀποδημίας του, εἶχε προτείνει δύο διαφόρους λύσεις: Ἡ μία ἐξ αὐτῶν θέτει εἰς τὸ κεντρικὸν σημεῖον τοῦ σύμπαντος τὴν γῆν, εἰς τὴν ὁποίαν, ὅμως ἀποδίδει περιστροφικὴν κίνησιν περὶ τὸν ἄξονά της. Ὁ ἥλιος νοεῖται στρεφόμενος κυκλικῶς περὶ τὴν γῆν, οἱ δύο δὲ πλανῆται Ἑρμῆς καὶ Ἀφροδίτη κινοῦνται περὶ αὐτὸν ὡς δορυφόροι του. Εἶναι πιθανὸν προσέτι ὅτι ὁ Ἡρακλείδης ἐδίδασκεν ὅτι καὶ αἱ ἄλλοι πλανῆται, ἐξαιρουμένης τῆς γῆς, ἐκτελοῦν κυκλικὴν τροχιὰν περὶ τὸν ἥλιον. Ἡ κατὰ τοιοῦτον τρόπον λύσις τοῦ τεθέντος προβλήματος πλησιάζει πρὸς τὸ ἀστρονομικὸν σύστημα, τὸ ὁποῖον εἶχεν ὑποστηρίξει κατὰ τὸν 16ον αἰῶνα ὁ περίφημος ἀστρονόμος Τύχων Μπραχέ. Ἡ δευτέρα ἐκ τῶν προταθεισῶν ὑπὸ τοῦ Ἡρακλείδου λύσεων ἦτο πολὺ ριζοσπαστικωτέρα. Δι' αὐτῆς ὑπεστηρίζετο ὅτι αἱ ἀνωμαλίαι τὰς ὁποίας παρουσιάζουν αἱ κινήσεις τῶν πλανητῶν δύνανται νὰ ἐξηγηθοῦν, ἂν θεωρήσωμεν τὴν γῆν περιστρεφομένην περὶ τὸν ἥλιον, εὑρισκόμενον ἐν ἀκινησίᾳ. Διὰ τῆς δευτέρας λύσεώς του προέβαλεν ὁ Ἡρακλείδης τὴν ἡλιοκεντρικὴν θεωρίαν τὴν ὑποστηριχθεῖσαν κατόπιν ὑπὸ τοῦ Ἀριστάρχου τοῦ Σαμίου καὶ κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους ὑπὸ τοῦ Κοπερνίκου. Λαμβάνοντες ὑπ' ὄψει τὰς ὑπὸ τοῦ Ἡρακλείδου προταθείσας λύσεις ἔχομεν τὸ δικαίωμα νὰ ἰσχυρισθῶμεν, ὅτι ὁ Πλάτων ἐγνώριζε τὴν ἡλιοκεντρικὴν θεωρίαν.

Ὁ Ἀθηναῖος φιλόσοφος δὲν ἀνῆκει εἰς τὰ στενὰ ἐκεῖνα πνεύματα, τὰ ὁποῖα ἐλαυνόμενα ἀπὸ στενῶς νοουμένην ἐγωϊστικὴν φιλοτιμίαν μένουν προσκεκολλημένα εἰς μίαν γνώμην τὴν ὁποίαν ἀρχικῶς ἔτυχε νὰ ὑποστηρίξουν. Εἰς ὅλην του τὴν ζωὴν εὑρίσκετο εἰς διαρκῆ ἐξέλιξιν καὶ εἶχεν ἀνοικτὴν τὴν διάνοιάν του διὰ νὰ οἰκειωθῇ τὰ νέα πορίσματα τῶν ἐρευνῶν, τὰ ὁποῖα ὁ ἴδιος εἶχεν ὀργανώσει. Ὅθεν δικαιούμεθα νὰ δώσωμεν πίστιν εἰς τὰς μαρτυρίας τὰς διασωθείσας ὑπὸ τοῦ Πλουτάρχου, αἵτινες μᾶς βεβαιώνουν, ὅτι ὁ Πλάτων κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τῆς ζωῆς του εἶχεν ἀποδεχθῇ τὸ ἡλιοκεντρικὸν σύστημα, ἀναδειχθεὶς οὕτω μαζὶ μὲ τοὺς Πυθαγορείους, τὸν Ἡρακλείδην τὸν Ποντικὸν καὶ τὸν Ἀρίσταρχον τὸν Σάμιον εἷς ἐκ τῶν προδρόμων τοῦ Κοπερνίκου.

Ὁ Πλάτων καὶ αἱ φυσικαὶ ἐπιστῆμαι. Ἡ ἔκθεσις τῶν κοσμολογικῶν δοξασιῶν τοῦ Πλάτωνος, μᾶς παρέσχε τὴν εὐκαιρίαν νὰ καταδείξωμεν ὅτι ὁ Ἀθηναῖος φιλόσοφος δύναται νὰ καταταχθῇ εἰς τοὺς προδρόμους τῆς μαθηματικῆς φυσικῆς. Τὰ τελευταῖα στοιχεῖα εἰς τὰ ὁποῖα ἀναλύεται τὸ ὁρατὸν σύμπαν εἶναι ἐλάχιστα κατὰ τὸ μέγεθος τριγωνικαὶ ἐπιφάνειαι καθωρισμένης γεωμετρικῆς μορφῆς, ὑποκείμεναι εἰς μαθηματικῶς καθωρισμένους συνδυασμούς. Παραβαλλομένη ἡ θεωρία αὕτη τοῦ Πλάτωνος πρὸς τὴν ἀτομικὴν θεωρίαν τοῦ Λευκίππου καὶ Δημοκρίτου, ἥτις δέχεται τὴν ὕπαρξιν μιᾶς πολυμορφίας ἀτόμων, ἀποτελεῖ ἀπὸ μαθηματικῆς ἀπόψεως πρόοδον. Ὑποτάσσει τὰ ἀτομικὰ στοιχεῖα τῆς ὕλης εἰς τὴν γεωμετρικὴν καὶ ἀριθμητικὴν νομοτέλειαν, ἐνῶ ἡ θεωρία τοῦ Δημοκρίτου παράγει τὸ σύμπαν ἀπὸ τὴν τυχαίαν σύγκρουσιν τῶν ἀτόμων. Ἡ νομοτέλεια, ἡ εἰσαγομένη ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος, δὲν εἶναι τυφλὴ καὶ ἄκαμπτος. Εἰς τὸν «Τίμαιον» μᾶς λέγει ὅτι ὁ νοῦς «πείθει» τὴν ἀνάγκην νὰ συμμορφώνῃ τὴν ἐνέργειάν της συμφώνως πρὸς τὰς ἐπιταγὰς τοῦ λόγου. Ἐπειδὴ δὲ πρόκειται περὶ πειθοῦς καὶ ὄχι περὶ τελείας καὶ τυφλῆς ὑποταγῆς, ἡ ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος εἰσαγομένη νομοτέλεια δὲν εἶναι ἄκαμπτος, ἀλλὰ συμβιβάζεται μὲ τὴν δυνατότητα μιᾶς ἀπροσδιοριστίας. Διὰ τοῦτο ἡ ἐν τῷ «Τιμαίῳ» παρεχομένη ἔκθεσις περὶ τῆς δημιουργίας καὶ συστάσεως τοῦ κόσμου χαρακτηρίζεται ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος ὡς «εἰκότες λόγοι», διήγησις δηλαδή, ἥτις δὲν ἔχει τὴν ἀξίωσιν ὅτι εἶναι ἀπολύτως ἀληθής, ἀλλὰ πιθανοφανής. Ἡ νεωτάτη ἐξέλιξις τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν κατὰ τὸν αἰῶνα μας ἐπιβεβαιοῖ τὴν σκέψιν τοῦ Ἀθηναίου φιλοσόφου, ἐφ' ὅσον ἐξαίρει τὴν ἀρχὴν τῆς ἀπροσδιοριστίας καὶ τείνει νὰ χαρακτηρίσῃ τοὺς φυσικοὺς νόμους ὡς στατιστικὰς γενικεύσεις. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ὁ Πλάτων δὲν ἐκτιμᾷ τὴν ἀξίαν τοῦ πειράματος ὡς μέσου ἐπεκτάσεως καὶ ἐπιβεβαιώσεως τῶν περὶ φύσεως γνώσεώς μας. Εἰς τὴν ἀντίληψίν του αὐτὴν τὸν ὁδηγεῖ ἡ μεγάλη ἐμπιστοσύνη του εἰς τὸν μαθηματικὸν λογισμὸν καὶ ἡ πεποίθησίς του ὅτι ἡ ἀνθρωπίνη νόησις δύναται νὰ εὕρῃ ἐκ τῶν προτέρων διὰ τῆς ὀρθῆς σκέψεως τὴν ἀλήθειαν.

Μὲ τοὺς εἰδικώτερους κλάδους τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν τοὺς συναποτελοῦντας τὴν κοινῶς λεγομένην φυσικὴν ἱστορίαν, δὲν ἠσχολήθη ὁ Πλάτων συστηματικῶς. Ἐκ τῆς ἀναγνώσεως ὅμως τῶν διαλόγων του προκύπτει ὅτι ἦτο κάτοχος ἐκτεταμένων γνώσεων ἀναφερομένων εἰς αὐτάς. Πολλάκις τὰ παραδείγματα τὰ χρησιμοποιούμενα διὰ τὴν ἐφαρμογὴν τῆς διαιρετικῆς λογικῆς μεθόδου λαμβάνουν ὡς θέμα των τὴν διαίρεσιν τοῦ ζωικοῦ βασιλείου εἰς εἰδικωτέρας ὑποδιαιρέσεις (βλέπε κατωτέρω Σοφιστὴν καὶ Πολιτικὸν). Εἰς τὰ προηγούμενα παρεθέσαμεν ἀπόσπασμα ἐκ κωμῳδίας τοῦ κωμικοῦ Ἐπικράτους, εἰς τὸ ὁποῖον διακωμωδεῖται ἡ ἐν τῇ Ἀκαδημίᾳ ἀπασχόλησις τῶν μαθητῶν τοῦ Πλάτωνος μὲ τὴν ἀνεύρεσιν τοῦ φυτολογικοῦ γένους εἰς τὸ ὁποῖον ἀνήκει ἡ κολοκύνθη. Τὸ περιεχόμενον τοῦ «Τιμαίου» ἀποδεικνύει ὅτι ὁ Ἀθηναῖος φιλόσοφος εἶχε παρακολουθήσει τὰς προόδους αἵτινες εἶχον σημειωθῇ εἰς τὴν περιοχὴν τῆς ἀνθρωπολογίας, τῆς ἰατρικῆς καὶ τῆς βιολογίας. Διὰ τὸν Πλάτωνα μεταξὺ τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῶν ζώων δὲν ὑπάρχει χάσμα ἀγεφύρωτον. Εἰς τὸν «Πολιτικὸν» 263 D ψέγεται ὡς ἐσφαλμένη ἡ διαίρεσις τῶν ζώων εἰς δύο ὑποδιαιρέσεις, ἐκ τῶν ὁποίων τὴν μίαν ἀποτελεῖ τὸ σύνολον τῶν ἀνθρώπων, τὴν δὲ ἑτέραν τὸ σύνολον τῶν ζώων. Εἰς τὸν αὐτὸν διάλογον ὁ Πλάτων προτείνει μίαν ἀξιοπρόσεκτον ταξινόμησιν τῶν ζώων εἰς ἥμερα καὶ εἰς ἄγρια καὶ εἰς ζῶα τὰ ὁποῖα ζοῦν μονήρη βίον καὶ εἰς ζῶα ἀγέλας. Εἰς τοὺς «Νόμους» 782 Α γίνεται λόγος περὶ προσαρμογῆς τῶν ζώων πρὸς τὰς κλιματολογικὰς συνθήκας: «οἰόμεθα γεγονέναι... στροφὰς ὡρῶν παντοίας, ἐν αἷς τὰ ζῶα μεταβάλλειν αὐτῶν παμπληθεῖς μεταβολὰς εἰκὸς» (νομίζομεν ὅτι ἔχουν γίνει παντοειδεῖς μεταβολαὶ τοῦ (κλίματος) τῶν ἐποχῶν,

κατὰ τὰς ὁποίας εἶναι εὔλογον νὰ ὑφίστανται τὰ ζῶα μέγα πλῆθος μεταβολῶν). Ἀντιστρέφων τὴν ὑπὸ τοῦ Ἀναξιμάνδρου διατυπωθεῖσαν ἐξελικτικὴν θεωρίαν διδάσκει εἰς τὰ τελευταῖα κεφάλαια τοῦ «Τιμαίου» 90 Ε κ.ἑ. ὅτι τὰ εἴδη τοῦ ζωικοῦ βασιλείου προῆλθον ἐκ τῆς ἐκτυπώσεως καὶ παρακμῆς τῶν ἀνθρωπίνων ψυχῶν. Ὅταν ἡ ἀνθρωπίνη ψυχὴ ὑφίσταται χειροτέρευσιν ὑποχωροῦσα εἰς τὰς σωματικὰς ἐπιθυμίας, ἐνσαρκοῦται καὶ πάλιν καὶ δημιουργεῖ ἓν σῶμα κατάλληλον νὰ θεραπεύῃ τὰς ἐπιθυμίας τῆς προτιμήσεώς της: «Καὶ κατὰ ταῦτα δὴ πάντα τότε καὶ νῦν διαμείβεται τὰ ζῶα εἰς ἄλληλα, νοῦ καὶ ἀνοίας ἀποβολῇ καὶ κτήσει μεταβαλλόμενα» 92 C. (Καὶ συμφώνως μὲ τὰ λεχθέντα καὶ κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς δημιουργίας τοῦ κόσμου καὶ τώρα τὰ διάφορα εἴδη τῶν ζώων ἀνταλλάσουν ἀμοιβαίως τὰς μορφάς των, ἐξ αἰτίας τῆς ἀπωλείας τῆς νοήσεως ἢ τῆς ἐκ νέου ἀποκτήσεώς της). Ἡ ἐνσάρκωσις δηλαδὴ τῶν ψυχῶν εἰς τὰ διάφορα εἴδη τῶν ζώων εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς νοητικῆς ποιότητος τῆς ψυχῆς των. Αἱ ψυχαί, αἵτινες δὲν χάνουν τὴν νοητικήν των δύναμιν ἐνσαρκώνονται εἰς σώματα ἀνθρώπων, αἱ δὲ λοιπαὶ εἰς σώματα ζώων. Ἡ ἀντίληψις αὕτη τοῦ Πλάτωνος μᾶς ὑπενθυμίζει τὴν διαπίστωσιν τῆς νεωτέρας ψυχοπαθολογίας, συμφώνως πρὸς τὴν ὁποίαν πολλάκις αἱ ψυχικαὶ ἀσθένειαι ἀποτελοῦν τὴν ἀφορμὴν νὰ περιπέσῃ τὸ σῶμα εἰς νοσηρὰν κατάστασιν.

Ὁ Πλάτων ζήσας κατὰ τὴν παιδικήν του ἡλικίαν εἰς τὸ ἀγρόκτημα τῆς οἰκογενείας του, εἶχε τὴν εὐκαιρίαν νὰ κάμῃ παρατηρήσεις σχετικὰς μὲ τὴν ἀνάπτυξιν τῶν ζώων. Ἕνεκα τούτου ἐσχημάτισε τὴν πεποίθησιν ὅτι τὰ βιολογικὰ εἴδη εἶναι δυνατὸν νὰ βελτιωθοῦν διὰ τῆς καταλλήλου πρὸς σύζευξιν ἐπιλογῆς. Καὶ ἐν σχέσει μὲ τὸ ἀνθρώπινον γένος πιστεύει ὁ Πλάτων ὅτι ἰσχύει ἡ ἀρχὴ τοῦ εὐγονισμοῦ. Διὰ τοῦτο εἰς τὴν «Πολιτείαν» του ὁρίζει νομοθετικὰ μέτρα ρυθμίζοντα τὰς συζεύξεις τοῦ ἀνδρικοῦ πρὸς τὸ γυναικεῖον φῦλον, κατὰ τρόπον ὥστε νὰ ἐξασφαλίζεται ὁ εὐγονισμός. Προχωρεῖ δὲ ἐπὶ τοσοῦτον ὁ Ἀθηναῖος φιλόσοφος, ὥστε ἀποδίδει τὴν παρακμὴν τῶν πολιτειῶν εἰς τὴν παραμέλησιν τῆς ἀρχῆς τοῦ εὐγονισμοῦ. Κατὰ τὸν Πλάτωνα ὑπάρχει εἷς «γεωμετρικὸς ἀριθμός», ὅστις ἀσκεῖ κυριαρχικὴν ἐπίδρασιν ἐπὶ τῶν γεννήσεων: «Σύμπας δὲ οὗτος ἀριθμὸς γεωμετρικὸς τοιούτου κύριος, ἀμεινόνων τε καὶ χειρόνων γενέσεων, ἃς ὅταν ἀγνοήσαντες ὑμῖν οἱ φύλακες συνοικίζωσι νύμφας νυμφίοις παρὰ καιρόν, οὐκ εὐφυεῖς οὐδ' εὐτυχεῖς παῖδες ἔσονται». «Πολιτεία» 546 C. (Ὁλόκληρος δὲ αὐτὸς ὁ γεωμετρικὸς ἀριθμὸς ἔχει τὴν κυριαρχικὴν ἐπίδρασιν νὰ ρυθμίζῃ τὰς καλυτέρας καὶ χειροτέρας γενέσεις. Ὅταν δὲ οἱ φύλακές μας μὴ δυνάμενοι νὰ διακρίνουν τὸν καιρὸν τῶν γενέσεων αὐτῶν ἐπιτρέπουν τὴν σύζευξιν τῶν νυμφῶν πρὸς τοὺς νυμφίους κατὰ τὸν ἀνάρμοστον χρόνον, θὰ γεννηθοῦν τέκνα μὲ κακὴν φυσικὴν προδιάθεσιν καὶ μὲ κακὴν τύχην). Ὁ Πλάτων παρέχει ἀριθμητικὰς ἐνδείξεις ἐκφραζομένας κατὰ τρόπον αἰνιγματικόν, δι' ὧν καθορίζεται διὰ μαθηματικῶν ὅρων ὁ ἐν λόγῳ γεωμετρικὸς ἀριθμός. Ἡ ἑρμηνεία τοῦ σχετικοῦ χωρίου τῆς «Πολιτείας» 545 B—D, εἶναι λίαν δυσχερὴς καὶ ἡ κατανόησίς της προϋποθέτει γνωριμίαν μὲ τὴν ὁρολογίαν τῆς ἀρχαίας μαθηματικῆς ἐπιστήμης. Συνοψίζοντες τὰ πορίσματα τῶν γενομένων ἐρευνῶν, συμπεραίνομεν ὅτι ὁ Πλάτων παρέχει δύο ἀριθμούς. Ὁ πρῶτος εἶναι ὁ «ἀριθμὸς τοῦ ἀνθρωπίνου γεννητοῦ», τοῦ ὁποίου ἡ ἀριθμητικὴ τιμὴ εἶναι 216 καὶ ἀντιπροσωπεύει τὸν ἐλάχιστον ἀριθμὸν ἡμερῶν, ὥστε ἀπαιτεῖται διὰ τὴν κυοφορίαν τοῦ ἀνθρωπίνου νεογνοῦ. Ὁ ἀριθμὸς τοῦ θείου γεννητοῦ ἔχει ἀριθμητικὴν τιμὴν 12960000 καὶ σχηματίζεται κατὰ δύο τρόπους. Ὁ πρῶτος εἶναι νὰ θεωρηθῇ ὡς τετράγωνον τοῦ 36000, τοῦ ἀριθμοῦ δηλαδή, ὅστις παριστᾷ τὸν ἀριθμὸν τῶν ἡμερῶν ἀνθρωπίνης ζωῆς διαρκείας 100 ἐτῶν (360 X 100 = 36000), ὁ δὲ δεύτερος νὰ θεωρηθῇ ὡς γινόμενον τοῦ 4800 X 2700. Ὁ ἀριθμὸς 12960000 παριστᾷ τὸν ἀριθμὸν τῶν ἡμερῶν 36000 ἐτῶν. Τὰ 36000 ἔτη ἀποτελοῦν τὸν μέγαν ἐνιαυτόν, ἤτοι τὸ χρονικὸν διάστημα ἐντὸς τοῦ ὁποίου ὅλα τὰ οὐράνια σώματα ἐπανέρχονται εἰς τὴν αὐτὴν ἀφετηρίαν. Ὁ ἀριθμὸς οὗτος παριστᾷ μίαν περίοδον τοῦ θείου γεννητοῦ, δηλαδὴ χρονικὸν διάστημα, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἡ κυκλοφορικὴ κίνησις τοῦ σύμπαντος συμπληρώνει τὴν κυοφορίαν της. Τὸ χρονικὸν διάστημα τοῦ μεγάλου ἐνιαυτοῦ, ἀποτελεῖ δημιουργικὴν περίοδον, ὅταν λαμβάνῃ ὑπόστασιν ὡς τετράγωνον τοῦ ἀριθμοῦ 36000. Ἂν θεωρηθῇ ὡς γινόμενον τοῦ 4800 X 2700, ἀποτελεῖ «προμήκη ἀριθμόν» καὶ χαρακτηρίζεται ὡς κοσμολογικὴ ἐποχή, κατὰ τὴν ὁποίαν βασιλεύει ἡ δυστυχία. Κατὰ τὴν πρώτην περίπτωσιν τοῦ τετραγωνικοῦ ἀριθμοῦ, ἐποπτεύει τὴν πορείαν τοῦ κόσμου ὁ Θεὸς καὶ διὰ τοῦτο ἐπικρατεῖ εἰς τὸ σύμπαν ἡ ἁρμονία καὶ ἡ εὐτυχία. Κατὰ τὴν δευτέραν περίπτωσιν τοῦ προμήκους ἀριθμοῦ, ὁ Θεὸς ἐγκαταλείπει, ὅπως λέγει ὁ Πλάτων εἰς τὸν «Πολιτικόν», τὸν κόσμον ἄνευ ἐποπτείας καὶ διὰ τοῦτο ὑπερισχύει ἐν αὐτῷ ἡ δυστυχία καὶ ἡ δυσαρμονία. Ἡ ἀρχαία παράδοσις δὲν μᾶς παρέχει ἀρκετὰς πληροφορίας, ὡς πρὸς τὰς βάσεις ἐπὶ τῶν ὁποίων στηρίζονται οἱ ἀνωτέρω ἐκτεθέντες ὑπολογισμοὶ τοῦ γεωμετρικοῦ ἀριθμοῦ. Δύναται ὅμως νὰ θεωρηθῇ ὡς βέβαιον ὅτι οὗτοι θὰ ἔχουν τὴν ἀφετηρίαν των εἰς ἀστρονομικὰς παρατηρήσεις. Ἐκ τούτων ἕπεται ὅτι ὁ Πλάτων πιστεύει εἰς τὴν ἐνότητα τῆς ἐξελίξεως τοῦ κοσμικοῦ σύμπαντος. Ἡ ἐξελικτικὴ πορεία, τὴν ὁποίαν ἀκολουθεῖ ἡ κοσμικὴ ὁλότης, ὑπακούει εἰς καθωρισμένον νομοτελῆ ρυθμόν.

Αἱ γεωγραφικαὶ ἔρευναι τοῦ Πλάτωνος. Μὲ τὴν γεωγραφίαν ἔχει ἀσχοληθῇ ὁ Πλάτων κατ' ἀρχὰς εἰς τὸν «Φαίδωνα». Τὸ ἐν τῷ διαλόγῳ τούτῳ ἐξεταζόμενον θέμα τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς, παρέχει ἀφορμὴν νὰ προβῇ εἰς μίαν περιγραφὴν τῆς γῆς καὶ τῶν εἰς τὰ βάθη αὐτῆς εὑρισκομένων ποταμῶν, εἰς τοὺς ὁποίους ρίπτονται αἱ ψυχαὶ τῶν νεκρῶν, διὰ νὰ τιμωρηθοῦν καὶ ἐξαγνισθοῦν. Ἡ γῆ, λέγει ὁ Πλάτων, ἔχει σχῆμα σφαιρικὸν καὶ ἡ θέσις της εἶναι εἰς τὸ κέντρον τοῦ σύμπαντος. Ἐπειδὴ δὲ περιβάλλεται ἐξ ὅλων τῶν μερῶν κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ κατὰ τὴν αὐτὴν πυκνότητα ὑπὸ τοῦ οὐρανοῦ, δὲν ἔχει ἀνάγκην στηρίγματος, ἀλλὰ μένει εἰς τὴν θέσιν της, τηροῦσα ἀδιαταράκτως τὴν ἰσορροπίαν της. Ἐπὶ τῆς σφαιρικῆς ἐπιφανείας τῆς γῆς ὑπάρχουν κατ' ἀποστάσεις κοιλώματα, ἐντὸς τῶν ὁποίων συναθροίζονται ποσότητες ὑδάτων καὶ ἐπ' αὐτῶν ἐπικάθηται ὁμίχλη καὶ ἀήρ. Ἐν τοιοῦτον ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τῆς γῆς κοίλωμα εἶναι καὶ ἡ εἰς ἡμᾶς γνωστὴ οἰκουμένη, ἥτις ἀρχίζει ἀπὸ τὰς Ἡρακλείους στήλας καὶ καταλήγει εἰς τὸν ποταμὸν Φᾶσιν. Ἡ ἀληθινὴ ὅμως ἐπιφάνεια τῆς γῆς κεῖται ὑψηλότερον καὶ ὑψώνεται εἰς τὸν αἰθέρα. Ἡμεῖς οἱ κατοικοῦντες γύρω ἀπὸ τὸ κοίλωμα, τὸ ἀποτελοῦν τὴν οἰκουμένην, νομίζομεν ἀπατηλῶς ὅτι ζῶμεν ἐπὶ τῆς ἀληθινῆς ἐπιφανείας τῆς γῆς. Ὁμοιάζομεν μὲ ἀνθρώπους, οἵτινες θὰ κατώκουν εἰς τὸν πυθμένα τοῦ ὠκεανοῦ καὶ βλέποντες διὰ μέσου τῶν ὑδάτων τὸν οὐρανόν, θὰ εἶχον τὴν ψευδαίσθησιν ὅτι κατοικοῦν ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τῆς θαλάσσης. Ἡ ἀληθινὴ ἐπιφάνεια τῆς γῆς κεῖται πολὺ ὑψηλότερον τοῦ κοιλώματος τῆς γνωστῆς εἰς ἡμᾶς οἰκουμένης καὶ ἀποτελεῖ θαυμαστὸν τόπον, στολισμένον μὲ πολυτίμους λίθους, μὲ θαυμαστὰ δένδρα καὶ μὲ ζῶα καὶ ἀνθρώπους πολὺ τελειοτέρους ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους τῆς γῆς, εἰς τὴν ὁποίαν κατοικοῦμεν. Τὸ ὕδωρ καὶ τὸν ἀέρα ἀντικαθιστᾷ εἰς τοὺς τόπους ἐκείνους ὁ ἀὴρ καὶ ὁ αἰθήρ. Οἱ ἄνθρωποι ἔχουν προικισθῇ μὲ αἰσθήσεις τελειοτέρας καὶ μὲ φρόνησιν ἰσχυροτέραν ἀπὸ τὴν ἰδικήν μας. Ἡ ζωὴ των εἶναι πολυχρονιωτέρα ἀπὸ τὴν ἰδικήν μας, ἀπηλλαγμένη νόσων καὶ κακουχιῶν. Εἰς τὰ ἱερά των καὶ τὰ ἄλση των κατοικοῦν θεοὶ ἐρχόμενοι εἰς συνάφειαν καὶ ἐπικοινωνίαν μὲ τοὺς ἀνθρώπους. Οἱ τόποι ἐν γένει ἐκεῖνοι τῆς μὴ ἐχούσης κοιλώματα ὑψηλοτέρας ἐπιφανείας τῆς γῆς, ἀποτελοῦν ἐπίγειον παράδεισον. Τὸ τμῆμα τῆς γῆς, εἰς τὸ ὁποῖον κατοικοῦν οἱ γνωστοί μας ἄνθρωποι εὑρίσκεται, ὅπως εἴπομεν, εἰς ἓν ἐκ τῶν κοιλωμάτων τῆς γηΐνης ἐπιφανείας. Τοιαῦτα κοιλώματα ὑπάρχουν πολλὰ καὶ εἶναι τοποθετημένα εἰς τὰ χείλη χασμάτων, τὰ ὁποῖα ὁδηγοῦν εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς γῆς. Ἅπαντα ταῦτα τὰ χάσματα ἐπικοινωνοῦν μεταξύ των δι' ὑπογείων ὀχετῶν, οἵτινες συναντῶνται εἰς ἕνα κεντρικὸν ὀχετὸν διερχόμενον διὰ μέσου ὁλοκλήρου τοῦ ἐσωτερικοῦ τῆς γῆς. Πρόκειται περὶ τοῦ ὑποχθονίου βαράθρου, τὸ ὁποῖον ὁ Ὅμηρος ὀνομάζει Τάρταρον. Εἰς τὸ βάραθρον τοῦτο συνενώνονται τὰ ὕδατα ὅλων τῶν γηΐνων χασμάτων καὶ ἐξ αὐτοῦ πάλιν ἐκρέουν κατευθυνόμενα πρὸς διαφόρους κατευθύνσεις. Διὰ μέσου τῶν ὑπογείων ὀχετῶν δὲν ρέει μόνον ὕδωρ ψυχρὸν καὶ θερμόν, ἀλλ' ὁλόκληροι ποταμοὶ πυρός, καθὼς καὶ ὑγροῦ πηλοῦ καὶ καθαρωτέρου καὶ βορβορωδεστέρου, ὅπως συμβαίνει εἰς τὴν Σικελίαν. Ἡ διὰ μέσου τῆς γῆς κυκλοφορία τῶν ὑγρῶν ρευμάτων παρομοιάζεται ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος πρὸς αἰώραν, ἥτις ἐκτελεῖ ἐναντιοδρομικὴν διαρκῶς κίνησιν. Ὁ Τάρταρος περιγράφεται ὡς ἀποτελῶν ὑδάτινον πυρῆνα εἰς τὸ κέντρον τῆς γῆς, ἐκ τοῦ ὁποίου ἐπανέρχονται τὰ ὑγρὰ ρεύματα, διὰ τῶν ὁποίων πληροῦνται τὰ κοιλώματα τῆς ἐξωτερικῆς γηΐνης ἐπιφανείας.

Ἐὰν ἀπὸ τὴν ἐκτεθεῖσαν ἀνωτέρω περιγραφὴν ἀφαιρέσωμεν τὸ μέρος ἐκεῖνο, εἰς τὸ ὁποῖον ὁ Πλάτων ὁμιλεῖ περὶ τῆς ἀληθινῆς γῆς, τῆς εὑρισκομένης εἰς ὕψος ἀνώτερον ἀπὸ τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ κοιλώματος τῆς οἰκουμένης, καὶ ἀποτελούσης τὴν ἰδεωδῶς νοουμένην ἐπιφάνειαν τῆς γῆς, ἀπομένει μία ἀξία προσοχῆς προσπάθεια νὰ δοθῇ γενικὴ εἰκὼν περὶ τῆς γῆς καὶ ἰδίᾳ περὶ τοῦ ἐσωτερικοῦ της. Ὁ Πλάτων δέχεται τὴν διδασκαλίαν τῶν Πυθαγορείων περὶ τοῦ σφαιρικοῦ σχήματος τῆς γῆς. Χαρακτηρίζων δὲ τὴν γνωστήν μας οἰκουμένην ὡς τοποθετημένην εἰς τὰ κράσπεδα ἑνὸς κοιλώματος, χρησιμοποιεῖ τὰς δοξασίας τῆς Ἰωνικῆς φιλοσοφίας, συμφώνως πρὸς τὰς ὁποίας ἡ ἐπιφάνεια τῆς γῆς εἶναι ἐπίπεδος καὶ εἰς τὸ μέσον κοίλη. Κατὰ τὸν Ἀρχέλαον πρέπει νὰ θεωρήσωμεν τὴν γῆν «κύκλωι μὲν οὖσαν ὑψηλὴν μέσον δὲ κοίλην». Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον προσθέτει ὁ Πλάτων εἶναι ἡ προσπάθεια νὰ περιγράψῃ τὴν εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς γῆς συντελουμένην κυκλοφορικὴν κίνησιν τῶν ὑγρῶν ρευμάτων. Εἰς τοῦτο θὰ παρέσχον εἰς αὐτὸν ἀφορμήν, αἱ παρατηρήσεις τὰς ὁποίας εἶχε τὴν εὐκαιρίαν νὰ κάμῃ εἰς τὰς παραλιακὰς ζώνας τῆς Αἰγύπτου, τῆς Κάτω Ἰταλίας καὶ τῆς Σικελίας. Τὰ ἠφαιστειακὰ φαινόμενα τῆς Αἴτνης, τὰ θαλάσσια ρεύματα καὶ αἱ αὐξομειώσεις τοῦ ὕψους τῆς στάθμης τῶν ὑδάτων, ἦσαν ἀρκετὰ διὰ νὰ δημιουργήσουν τὴν ἐντύπωσιν ὅτι εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς γῆς συντελεῖται ἐν εἴδει ἐκπνοῆς καὶ ἀναπνοῆς ἡ κίνησις μεγάλων ὑδατίνων ὄγκων.

Τὴν προσήλωσιν τοῦ Πλάτωνος εἰς τὴν ἔρευναν καὶ τὴν ἱκανότητά του νὰ μεταρρυθμίζῃ τὰς δοξασίας του συμφώνως πρὸς τὰ νεώτερα πορίσματα, ἀποδεικνύει ἡ μορφή, ὑπὸ τὴν ὁποίαν ἐνεφάνισε τὰς γεωγραφικάς του ἀντιλήψεις εἰς τοὺς διαλόγους «Τίμαιον» καὶ «Κριτίαν», τοὺς γραφέντας κατὰ τὴν γεροντικὴν του ἡλικίαν. Ἡ γνωστὴ εἰς ἡμᾶς οἰκουμένη, ἥτις περιλαμβάνει τὴν Εὐρώπην καὶ τὴν Ἀσίαν, θεωρεῖται ὡς νῆσος τοποθετημένη ἐντὸς μιᾶς μεγάλης θαλάσσης, ἥτις καλεῖται ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος «ἀληθινὸς πόντος», ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν Μεσόγειον θάλασσαν. Εἰς τὸν αὐτὸν πόντον, πέραν τῶν Ἡρακλείων στηλῶν, ὑπῆρχε, κατὰ τὸν Πλάτωνα, μία μεγάλη νῆσος ὀνομαζομένη Ἀτλαντίς, ἥτις εἰς παλαιοτέρους χρόνους, κατόπιν μεγάλων σεισμῶν κατεποντίσθη. Ἡ Ἀτλαντὶς ἦτο κατὰ τὸ μέγεθος μεγαλυτέρα ἀπὸ τὴν ἐκτασιν, τὴν ὁποίαν ἔχουν μαζὶ λαμβανόμεναι αἱ δύο ἤπειροι τῆς Ἀσίας καὶ Λιβύης. Εἰς τὴν Ἀτλαντίδα εἶχε κτισθῇ περίφημος πόλις, τῆς ὁποίας οἱ βασιλεῖς ἠθέλησαν νὰ ὑποτάξουν τὰς Ἀρχαίας Ἀθήνας. Τὸν ἀληθινὸν πόντον νοεῖ ὁ Πλάτων περιλαμβανόμενον ἀπὸ μίαν

ἀπέραντον ξηράν, τὴν ὁποίαν ὀνομάζει «ἀληθινὴν ἤπειρον». Ὁ Ἀθηναῖος φιλόσοφος μᾶς δίδει τὴν περιγραφὴν τῆς πόλεως Ἀτλαντίδος καὶ μᾶς διηγεῖται τὴν ἱστορίαν της μέχρι τῆς ἐποχῆς, κατὰ τὴν ὁποίαν κατεβυθίσθη ὑπὸ τῶν θεῶν, ἕνεκα τῆς ἀσεβείας τῶν κατοίκων της. Ἡ διήγησις τῆς ἐκστρατείας τῶν κατοίκων τῆς Ἀτλαντίδος κατὰ τῶν ἀρχαιοτάτων Ἀθηνῶν, δίδει εἰς τὸν Πλάτωνα τὴν εὐκαιρίαν νὰ μᾶς παράσχῃ πολλὰς πληροφορίας σχετικὰς μὲ θρύλους περὶ τῆς ἀρχαιοτάτης γεωλογικῆς μορφολογίας τῆς Ἀττικῆς. Μὲ τὴν ἀφήγησιν τῶν περὶ Ἀτλαντίδος θρύλων, ὁ Πλάτων ἀνεδείχθη ὁ ἀρχηγὸς τῆς οὐτοπιστικῆς φιλολογίας.

Ὁ Πλάτων καὶ αἱ καλούμεναι πνευματικαὶ καὶ ἠθικαὶ ἐπιστῆμαι. Εἰς τὴν σύγχρονον ἐπιστημολογίαν ἔχει ἐπικρατήσει ἡ διαίρεσις τῶν ἐπιστημονικῶν μαθήσεων εἰς τρεῖς ὁμάδας, ἤτοι εἰς τὰς μαθηματικάς, φυσικὰς καὶ πνευματικὰς ἢ ἠθικὰς ἐπιστήμας. Ἡ τρίτη ἐκ τῶν ὁμάδων τούτων ἔχει ὡς θέμα της πᾶν ὅ,τι δημιουργεῖται διὰ τῆς δραστηριότητος τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος. Εἰς αὐτὴν κατατάσσεται ἡ ἐπιστήμη τῆς ἱστορίας, τῆς φιλολογίας, τῆς γλωσσολογίας, τῆς πολιτειολογίας, νομικῆς καὶ λοιπῶν εἰδικωτέρων κλάδων. Κατὰ τὴν περίοδον τῆς ἑλληνικῆς ἀρχαιότητος, ἐκείνη ἤτις εἶχε λίαν ἐνωρὶς ἤδη κατὰ τὴν προσωκρατικὴν ἐποχὴν ἀναπτυχθῆ, ἦτο ἡ ἐπιστήμη τῆς ἱστορίας, μετὰ δὲ ταύτην ἐνεφανίσθη ἡ φιλολογία. Ἡ πολιτειολογία ἀπετέλεσεν ἀντικείμενον ἐπιστημονικῆς ἐρεύνης ἐν συνεπαφῇ ἀφ' ἑνὸς μὲ τὴν φιλοσοφικὴν θεώρησιν τῶν προβλημάτων τῶν ἀναφερομένων εἰς τὴν σύνταξιν τῆς πολιτείας, ἀφ' ἑτέρου δὲ μὲ τὴν πρακτικὴν νομοθετικὴν δραστηριότητα. Καὶ ἡ ὁμὰς αὕτη τῶν πνευματικῶν ἐπιστημῶν, εἶχεν ἐφελκύσει τὴν προσοχὴν τοῦ Πλάτωνος. Τὴν σχέσιν τοῦ Πλάτωνος μὲ τὴν ἱστορίαν ἔχει καταστήσει ἀντικείμενον ἐπισταμένης ἐρεύνης ὁ καθηγητὴς τῆς ἑλληνικῆς φιλολογίας τοῦ ἐν Ἀθήναις Πανεπιστημίου Κ. Βουρβέρης, διὰ σειρᾶς συγγραφῶν καὶ δημοσιευμάτων. Ἕνεκα τούτου δὲν θὰ ἀσχοληθῶμεν ἐνταῦθα μὲ τὸ ζήτημα τοῦτο, ἀλλὰ μὲ τὴν συμβολὴν του διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῶν λοιπῶν ἐπιστημονικῶν κλάδων.

Δὲν εἶναι δίκαιον νὰ παρασιωπήσωμεν τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ Πλάτων ἐχρησιμοποίησε πρῶτος τὰς λέξεις «φιλόλογος» καὶ «φιλολογία». Εἰς τὴν «Πολιτείαν» του 582 Ε, τάσσει τὸν φιλόλογον παραπλεύρως τοῦ φιλοσόφου. Τὸ πρῶτον ὑπόδειγμα ἑρμηνείας φιλολογικοῦ κειμένου εἰς τὴν γραμματολογίαν τῶν εὐρωπαϊκῶν λαῶν εἶναι ἀναμφισβητήτως ἡ εἰς τὸν «Πρωταγόραν» τοῦ Πλάτωνος ἐπιχειρουμένη ἑρμηνεία, ἑνὸς ἐκ τῶν ποιημάτων τοῦ λυρικοῦ Σιμωνίδου. Εἰς τὴν «Πολιτείαν» ὁ Ἀθηναῖος φιλόσοφος προβαίνει εἰς κριτικὴν ἐκτίμησιν τῆς παιδευτικῆς ἀξίας τῆς ἀρχαίας ἐπικῆς, λυρικῆς καὶ δραματικῆς ποιήσεως ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῆς ὁποίας μᾶς παρέχει συχνάκις πολυτίμους ἀπὸ αἰσθητικῆς ἀπόψεως παρατηρήσεις. Εἰς τὸ αὐτὸ σύγγραμμα ἔχει περιληφθῆ ἐπισκόπησις τῶν ποιητικῶν ρυθμῶν καὶ τῶν μουσικῶν ἐκφραστικῶν μορφῶν. Εἰς τὸ τέλος τῆς «Πολιτείας» ἔχει ὁ Πλάτων διατυπώσει τὴν ἐναντίον τῆς ποιήσεως καὶ τῶν λοιπῶν ἐκδηλώσεων τῆς καλλιτεχνίας πολεμικήν του. Αἰτίαν τῆς πολεμικῆς αὐτῆς ἀποτελεῖ ἡ ἀπὸ ὀντολογικῆς ἀπόψεως ἐκ μέρους τοῦ Πλάτωνος ὑποτίμησις τῆς τέχνης. Κατὰ τὸν Ἀθηναῖον φιλόσοφον, τὸ κύριον χαρακτηριστικὸν τῆς καλλιτεχνίας εἶναι ὅτι τὰ δημιουργήματά της δὲν ἔχουν ὀντολογικὴν πληρότητα. Τὸ κύριον χαρακτηριστικὸν τῶν καλλιτεχνικῶν ἔργων συνίσταται εἰς τὸ ὅτι αὐτὰ εἶναι οὐχὶ «ὄντως ὄντα», ἀλλὰ «εἴδωλα τῶν ὄντων». Εἰς τὸν «Σοφιστὴν» 240 Β, ἡ περιπλοκὴ τοῦ ὄντος πρὸς τὸ μὴ ὄν, ἡ ὁποία προσιδιάζει εἰς πᾶν εἴδωλον καὶ πᾶσαν εἰκόνα, ἐκφράζεται κατὰ τὸν ἀκόλουθον ἀπαράμιλλον τρόπον: «Οὐκ ὄντως ὂν ἄρα ὄντως ἐστὶν ὄντος, ἣν λέγομεν εἰκόνα». (Αὐτὸ τὸ ὁποῖον λέγομεν εἰκόνα εἶναι ἐν μὴ πραγματικῶς ὑφιστάμενον ὄν). Διὰ τοῦτο ὁ Πλάτων κατατάσσει τὴν καλλιτεχνίαν εἰς τὴν τέχνην, ἥτις δημιουργεῖ φαινομενικὰ ὁμοιώματα καὶ τὴν ὀνομάζει «τέχνην εἰδωλολατρικὴν ἢ εἰδωλοποιϊκήν». Εἰς τὰς πλατωνικὰς ταύτας ἀντιλήψεις ἔχει τὴν ἀρχήν της ἡ αἰσθητικὴ θεωρία, ἥτις χαρακτηρίζει τὴν τέχνην ὡς μίμησιν. Ἔχων ὑπ' ὄψει του ὁ Ἀθηναῖος φιλόσοφος ὅτι οἱ καλλιτέχναι εἶναι δημιουργοὶ εἰδώλων, δὲν παραχωρεῖ εἰς αὐτοὺς θέσιν εἰς τὴν ἰδεώδη του πολιτείαν, εἰς τὴν ὁποίαν δὲν εἶναι ἀνεκτὸν τὸ ψεῦδος, ἔστω καὶ ἂν ἐκδηλοῦται ὑπὸ τὴν μορφὴν τῆς μιμήσεως. Ἡ ὑποτίμησις τῆς ἀξίας τῆς τέχνης δὲν πρέπει νὰ μᾶς κάμῃ νὰ νομίσωμεν ὅτι ὁ Πλάτων περιφρονεῖ τὸ ὡραῖον. Ἀντιθέτως τὸ «καλὸν» κατέχει εἰς τὸν κόσμον τῶν πλατωνικῶν ἰδεῶν ἐξέχουσαν θέσιν. Ἀλλ' ὁ Πλάτων ἔχει τὴν ἀντίληψιν ὅτι τὸ καλὸν ἐκφράζεται ὄχι μόνον διὰ τῶν δημιουργημάτων τῆς τέχνης, ὅπως ἡμεῖς σήμερον πιστεύομεν, ἀλλὰ καὶ διὰ τῆς ἐπιστήμης καὶ τῶν ἠθικῶν πράξεων. Αἱ τέχναι ἐκφράζουν τὸ καλόν, χρησιμοποιοῦσαι ὑλικὰ μέσα. Διὰ τοῦτο ἡ ὑπ' αὐτῶν δημιουργουμένη ὡραιότης δὲν ἔχει τὴν ἀπαιτουμένην καθαρότητα ἕνεκα τῆς περιπλοκῆς της μὲ τὴν ὕλην.

Λίαν ἀποδοτικὴ ὑπῆρξε καὶ ἡ ἀσχολία τοῦ Πλάτωνος μὲ τὸ πρόβλημα, τὸ ὁποῖον ἐξετάζει τὴν γένεσιν καὶ τὴν ἀξίαν τῆς γλώσσης. Ὁ διάλογός του «Κρατύλος», δύναται νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς τὸ πρῶτον δοκίμιον ἐπιστημονικῆς γλωσσολογίας. Εἰς αὐτὸ ἐξετάζεται ἂν ἡ γλῶσσα εἶναι φυσικὸν ἢ τεχνητὸν δημιούργημα, καὶ ἂν εἶναι ὄργανον δυνάμενον νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς ἀκριβὴς ἀπεικόνισις τῆς ἀντικειμενικῶς ὑφισταμένης πραγματικότητος. Ὁ Πλάτων μετὰ διεξοδικὴν μελέτην τοῦ προβλήματος, φθάνει εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι τὰ λεκτικὰ σύμβολα ἐνέχουν μίαν φυσικὴν ὀρθότητα, διότι δι' αὐτῶν ἐπιχειρεῖται νὰ γίνῃ μία ἀπεικόνισις μὲ φωνητικὰ ἐκφραστικὰ μέσα τῆς οὐσίας τῶν πραγμάτων. Ἐξ ἴσου ὅμως σημαντικὴ διὰ τὸν ἀπαρτισμὸν τῆς γλώσσης ὡς ὀργάνου συνεννοήσεως εἶναι καὶ ἡ δύναμις τῆς συνηθείας. Ἡ γλῶσσα ἀπὸ γνωσιολογικῆς ἀπόψεως δὲν θεωρεῖται ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος ὡς τὸ μόνον ἀσφαλὲς ὄργανον πρὸς ἀκόκτησιν γνώσεων. Ἡ ἀληθινὴ γνῶσις, παρατηρεῖ ὁ Ἀθηναῖος φιλόσοφος, πηγάζει ἀπὸ τὴν ἔρευναν τῶν πραγμάτων: «Οὐκ ἐξ ὀνομάτων ἀλλὰ πολὺ μᾶλλον αὐτὰ ἐξ ἑαυτῶν καὶ μαθητέον καὶ ζητητέον. Πλάτωνος «Κρατύλος» 439 Β. (Τὰ πράγματα δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ τὰ γνωρίσωμεν ἀφορμώμενοι ἀπὸ τὰς λέξεις, ἀλλὰ εἰς πολὺ μεγαλύτερον βαθμὸν πρέπει νὰ ἀσχολούμεθα μὲ τὴν κατανόησιν καὶ ἀναζήτησίν των ἀφορμώμενοι ἀπὸ τὰ ἴδια τὰ πράγματα).

Τῆς περὶ τὰ πολιτικὰ ἐμπειρίας τοῦ Πλάτωνος ἀψευδῆ μαρτύρια εἶναι τὰ τρία ἔργα του: ἡ «Πολιτεία», ὁ «Πολιτικὸς» καὶ οἱ «Νόμοι». Εἰς αὐτὰ γίνεται αἰσθητὴ ἡ τόλμη τοῦ πνεύματός του, ἥτις βαίνει ἐκ παραλλήλου μὲ μίαν θαυμαστὴν ἱκανότητα πρὸς κατανόησιν τοῦ πολιτικοῦ καὶ κοινωνικοῦ βίου τῶν ἀνθρώπων. Εἰς τὴν «Πολιτείαν» μᾶς ἔδωκε τὴν ὑποτύπωσιν τῆς ἀρίστης πολιτείας. Εἰς τὰ δύο ἄλλα ἔργα του, ἀντιμετωπίζει μὲ πνεῦμα περισσότερον πραγματολογικὸν τὴν δεδομένην πραγματικότητα καὶ προτείνει μέτρα, τὰ ὁποῖα θὰ ἠδύναντο νὰ ἀποδοῦν κατ' ἄμεσον τρόπον ἀποτελεσματικά. Τὴν ἠθικὴν θεωρίαν τοῦ Πλάτωνος τὴν εὑρίσκομεν εἰς τὸν διάλογον τῆς πρεσβυτικῆς του ἡλικίας, ὅστις φέρει τὸν τίτλον «Φίληβος». Τὸ θέμα τοῦ διαλόγου τούτου εἶναι ὁ καθορισμὸς τοῦ ἀγαθοῦ ἀπὸ ἠθικῆς ἀπόψεως. Ὁ Πλάτων καταλήγει εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι οὔτε ἡ ἡδονὴ ἀφ' ἑνός, οὔτε ἡ φρόνησις ἀφ' ἑτέρου, εἶναι δυνατὸν νὰ θεωρηθοῦν ὡς ἀποτελοῦντα χωρισμένα ἀλλήλων τὸν εὐδαίμονα καὶ ἀγαθὸν βίον. Ἡ Ἡδονὴ παραλληλίζεται μὲ τὸ ἄπειρον. Διὰ νὰ ἀποκτήσῃ ἀξίαν πρέπει νὰ ὑποταχθῇ εἰς τὸ μέτρον καὶ εἰς τὸ πέρας. Ὁ τέλειος λοιπὸν βίος εἶναι ἐκεῖνος, ὅστις συναπαρτίζεται ὡς ἁρμονικὸν σύνολον ἀπὸ τὴν συνένωσιν τοῦ μέτρου, τῆς ὡραιότητος καὶ τῆς ἀληθείας. Ἡ πλατωνικὴ ἠθικὴ δὲν ἔχει τὴν αὐστηρότητα τοῦ ἀσκητισμοῦ. Δὲν ἀρνεῖται νὰ δεχθῇ ὅτι ὑπάρχει ἓν εἶδος πνευματικῆς, ἡ «ἄμεικτος ἡδονή», περὶ τῆς ὁποίας γίνεται λόγος εἰς τὸν «Φίληβον» 51 Α κ.ἑ. «Κατὰ φύσιν τοίνυν μετὰ τὰς μειχθείσας ἡδονὰς ἐπὶ τὰς ἀμείκτους πορευοίμεθ' ἄν... Τὰς περί τε τὰ καλὰ χρώματα καὶ περὶ τὰ σχήματα καὶ τῶν ὀσμῶν τὰς πλείστας καὶ τὰς τῶν φθόγγων... Λέγω δὴ ἡχὰς τῶν φθόγγων τὰς λείας καὶ λαμπράς, τὰς ἓν τι καθαρὸν ἰσίσας μέλος, οὐ πρὸς ἕτερον καλὰς ἀλλ' αὐτὰς καθ' αὐτὰς εἶναι, καὶ τούτων συμφύτους ἡδονὰς ἑπομένας... Ἔτι δὴ τοίνυν τούτοις προσθῶμεν τὰς περὶ τὰ μαθήματα ἡδονάς. Ταύτας τοίνυν τὰς τῶν μαθημάτων ἡδονὰς ἀμείκτους τε εἶναι λύπαις ῥητέον καὶ οὐδαμῶς τῶν πολλῶν ἀνθρώπων, ἀλλὰ τῶν σφόδρα ὀλίγων». Συμφώνως λοιπὸν μὲ τὴν φυσικὴν σειρὰν ἔπειτα ἀπὸ τὰς ἀναμείκτους μὲ λύπην ἡδονὰς πρέπει νὰ προχωροῦμεν εἰς τὰς ἀμείκτους. Ἐννοῶ τὰς ἡδονάς, αἵτινες ἀναφέρονται εἰς τὰ ὡραῖα λεγόμενα χρώματα καὶ εἰς τὰ ὡραῖα σχήματα καὶ εἰς τὸ μέγιστον μέρος τῶν ἀρωμάτων καὶ εἰς τοὺς μουσικοὺς φθόγγους. Λέγω λοιπὸν ὅτι οἱ ἦχοι τῶν μουσικῶν φθόγγων, αἵτινες ἔχουν γλυκύτητα καὶ λαμπρότητα, ἐκπέμποντες μίαν κάποιαν καθαρὰν μελῳδίαν, δὲν εἶναι εἰς σχετικὴν σημασίαν ὡραῖοι, ἀλλ' εἰς ἀπόλυτον ἔννοιαν καὶ ὅτι ἐξ αὐτῶν πηγάζουν ὁμοιαι κατὰ τὴν φύσιν ἡδοναί. Ἀκόμη πρέπει εἰς αὐτὰς (τὰς καθαρὰς ἡδονάς) νὰ προσθέσωμεν καὶ τὰς ἡδονάς, αἵτινες προέρχονται ἐκ τῶν πνευματικῶν ἐνασχολήσεων. Αὐταὶ λοιπὸν αἱ πνευματικαὶ ἡδοναὶ πρέπει νὰ εἴπωμεν ὅτι δὲν ἔχουν καμμίαν ἀνάμειξιν μὲ τὰς λύπας καὶ δὲν εἶναι κτῆμα τῶν πολλῶν ἀνθρώπων, ἀλλ' ἐλαχίστου ἀριθμοῦ ἐξ αὐτῶν). Διὰ τῆς περὶ ἀμείκτου ἡδονῆς διδασκαλίας του ὁ Πλάτων κατέστη ὁ εἰσηγητὴς τῶν περὶ καθάρσεως αἰσθητικῶν θεωριῶν, αἵτινες ἰσχυρίζονται ὅτι ἡ αἰσθητικὴ ἀπόλαυσις ἔγκειται εἰς τὴν διὰ τῆς τέχνης παρουσίασιν καθαρῶν μορφικῶν σχημάτων ἀπηλλαγμένων ἀπὸ πᾶσαν ὑλικότητα.

III. Ο ΠΛΑΤΩΝ ΩΣ ΑΝΑΜΟΡΦΩΤΗΣ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΙΚΟΥ ΚΑΙ ΗΘΙΚΟΥ ΒΙΟΥ ΠΑΙΔΕΥΤΗΣ ΚΑΙ ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΗΣ

Περὶ τῆς πολιτικῆς καὶ ἠθικῆς φιλοσοφίας τοῦ Πλάτωνος δὲν θὰ γίνῃ ἐνταῦθα ἐκτενὴς λόγος. Ὁ ἀναγνώστης δύναται νὰ ἀνατρέξῃ εἰς τὰ σχετικὰ κεφάλαια, εἰς τὰς σελίδας 54 καὶ 55 τοῦ παρόντος τόμου, καθὼς καὶ εἰς τὰ κατωτέρω ἄρθρα «Πολιτεία», «Πολιτικὸς» καὶ «Νόμοι».

Ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον κρίνομεν σκόπιμον νὰ ὑπομνήσωμεν, εἶναι ὅτι ἡ πλατωνικὴ πολιτικὴ ἠθικὴ καὶ παιδευτικὴ διδασκαλία εὑρίσκεται εἰς ἄμεσον συνεπαφὴν μὲ τὴν θεωρητικήν του φιλοσοφίαν καὶ μὲ τὴν πρακτικήν του δρᾶσιν. Κατὰ τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ πολιτικοῦ προβλήματος, ὁ Ἀθηναῖος φιλόσοφος ἐξαίρει τὴν ἀρχὴν τῆς ἐξασφαλίσεως τῆς ἑνότητος τῆς πολιτικῆς κοινότητος. Ἡ ἑνότης δὲ αὕτη ἐξασφαλίζεται μόνον ἂν οἱ πολῖται ζοῦν εἰς τὸν αὐτὸν κόσμον τῶν ἰδεῶν. Ἐντὸς τῆς ὀργανικῶς ἐνιαίας πολιτικῆς κοινότητος ἕκαστον ἐκ τῶν μελῶν της πρέπει νὰ ἐκτελῇ ἓν ἔργον σύμφωνον μὲ τὰς σωματικὰς καὶ ψυχικάς του προδιαθέσεις. Οὕτω βλέπομεν ὅτι ἡ ἀρχὴ τῆς πολιτικῆς ἑνότητος συνδυάζεται μὲ τὴν ἀρχὴν τῆς ἐξατομικεύσεως τοῦ πολιτικοῦ βίου. Εἰς μίαν τοιαύτην πολιτείαν παρέχεται ἡ δυνατότης ἑκάστου ἐκ τῶν πολιτῶν της νὰ ἐκτελῇ τὸ «οἰκεῖον» εἰς αὐτὸν ἔργον. Διὰ νὰ ἱδρυθῇ ἡ ἰδεώδης πολιτεία, εἷς μόνον τρόπος ὑπάρχει κατὰ τὸν Πλάτωνα. Νὰ περιέλθῃ δηλαδὴ ἡ πολιτικὴ ἐξουσία εἰς τὰς χεῖρας τῶν φιλοσόφων. Τοῦτο θὰ συμβῇ ἂν ἢ οἱ βασιλεῖς φιλοσοφήσουν, ἢ οἱ φιλόσοφοι βασιλεύσουν. Πρέπει νὰ ἔχωμεν ὑπ' ὄψει μας ὅτι φιλόσοφοι δὲν εἶναι κατὰ τὸν Πλάτωνα ἄνθρωποι μονομερῶς ἀσχολούμενοι μὲ τὰς διανοητικὰς καὶ πνευματικὰς ἐνασχολήσεις, ὅπως οἱ ψευδοδιανοούμενοι

τῆς συγχρόνου μας ἐποχῆς. Οἱ φιλόσοφοι ἐπιλέγονται ἀπὸ τὴν τάξιν τῶν φυλάκων τῆς πολιτείας καὶ ἔχουν διέλθει διὰ τῶν δοκιμασιῶν τῆς πρακτικῆς ἠθικῆς ζωῆς.

Τὴν παιδείαν ὁ Πλάτων θεωρεῖ ὡς τὸ μέσον ἐκεῖνο διὰ τοῦ ὁποίου ὁ ἄνθρωπος κατορθώνει νὰ ὑψώσῃ τὸ βλέμμα του πρὸς τὸ ἀγαθὸν καὶ νὰ γίνῃ πολίτης τοῦ κόσμου τῶν Ἰδεῶν. Διὰ τοῦτο χαρακτηρίζεται ἡ παιδεία ὡς σύνδεσμος τῆς πόλεως. Ἡ πλατωνικὴ πόλις εἶναι κοινότης ἀτόμων, τὰ ὁποῖα συνδέονται πρὸ παντὸς διὰ δεσμῶν πνευματικῶν. Ἡ παιδεία εἶναι στροφὴ τῆς ψυχῆς πρὸς τὸ ἀγαθὸν καὶ τελείωσις τῆς ἀτομικῆς ἀνθρωπίνης ὑπάρξεως. Τῆς καλλιτεχνικῆς μεγαλοφυΐας τοῦ Πλάτωνος ἀψευδῆ τεκμήρια πρόκεινται πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν μας οἱ διάλογοί του. Καὶ ὅμως ὁ Πλάτων ἠρνήθη νὰ μᾶς ἀνακοινώσῃ τὰς τελευταίας σκέψεις του περὶ τῆς πρώτης ἀρχῆς τῶν ὄντων. Εἶπε μόνον ὅτι τὸ τεράστιον συγγραφικόν του ἔργον εἰς μίαν ἀναμέτρησιν μὲ ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα ἤθελε καὶ ἠδύνατο νὰ ἐκφράσῃ διὰ τῆς γραφίδος του δὲν ἦτο παρὰ μία ἁπλῆ «παιδιά».

Κ. Δ. Γεωργούλης

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΑΙ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΑΙ ΙΔΕΑΙ ΤΟΥ ΠΛΑΤΩΝΟΣ

Αἱ οἰκονομικαὶ Ἰδέαι τοῦ Πλάτωνος, ὅπως καὶ γενικῶς τῆς ἑλληνικῆς ἀρχαιότητος, εἶναι ὑποτυπώδεις καὶ περιωρισμέναι. Ἡ παραγωγή, ἄλλωστε, κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἦτο ἀνανάπτυκτος, αἱ οἰκονομικαὶ σχέσεις περιωρισμέναι, ὁ πλοῦτος ἀνεπαρκὴς καὶ ἡ οἰκονομικὴ ζωὴ πολὺ ἁπλῆ. Ὡς Ἰδεῶδες, μάλιστα, ἀνεγνωρίζετο ἡ μικρὰ παραγωγή, ἡ μετρία κυκλοφορία καὶ ἀνταλλαγὴ καὶ ὁ ὀλίγος πλοῦτος. Ὁ ἀπεριόριστος πλουτισμὸς ἐθεωρεῖτο ὡς ἐπικίνδυνος διὰ τὴν ἀτομικὴν ἠθικὴν καὶ διὰ τὴν κοινωνικὴν τάξιν. Τὰ οἰκονομικὰ ζητήματα ἐξητάζοντο πάντοτε ἐν συσχετισμῷ μὲ ἠθικὰς καὶ πολιτικὰς ἐπιδιώξεις. Ἡ δὲ «οἰκονομικὴ» ἐτέλει ὑπὸ τὴν ἐξάρτησιν τῆς «ἠθικῆς» καὶ τῆς «πολιτικῆς». Καὶ ὁ Πλάτων σύμφωνα μὲ τὸ γενικὸν πνεῦμα τῆς ἐποχῆς του, ἀντιμετώπιζε τὰ διάφορα οἰκονομικὰ προβλήματα ἀπὸ τῆς πολιτικῆς σκοπιᾶς. Καὶ ἐπειδὴ ἡ πολιτικὴ δι' αὐτόν, ἦτο ἀρρήκτως συνδεδεμένη μὲ τὴν ἠθικήν, οἱ ἠθικοὶ σκοποὶ ἦσαν οἱ προσδιορίζοντες πάντοτε τὰς οἰκονομικὰς του λύσεις. Αὐτοὶ δὲ διεμόρφωνον καὶ τὰς οἰκονομικάς του Ἰδέας.

Μεταξὺ τῶν οἰκονομικῶν ἀπασχολήσεων, ὁ Πλάτων προτιμᾷ τὴν γεωργικὴν ἀπασχόλησιν, διότι ἡ γεωργία παράγει ὅλα τὰ χρειώδη μὲ μικρὸν εἰσόδημα. Ἀντιθέτως περιφρονεῖ τὴν βιοτεχνίαν καὶ τὸ ἐμπόριον, διότι ἐμπνέονται ἀπὸ τὴν δίψαν τοῦ κέρδους. Γενικῶς ὑπερτιμᾷ τὸν παράγοντα τῆς φύσεως καὶ ὑποτιμᾷ τὴν ἀξίαν καὶ τὴν δύναμιν τοῦ παράγοντος τῆς ἐργασίας. Ἐπιζητεῖ μίαν κοινωνικὴν ὀργάνωσιν ἡ ὁποία νὰ ἱκανοποιῇ μετρίας καὶ περιωρισμένας ἀνάγκας τῶν πολιτῶν καὶ νὰ ἀφήνῃ εἰς αὐτοὺς ἐπαρκῆ χρόνον διὰ τὴν ἀφιλοκερδῆ ἀπασχόλησιν μὲ τὴν πολιτικὴν καὶ τὴν φιλοσοφίαν. Ἐν τούτοις ὁ Πλάτων, συνέλαβε καὶ κατενόησε τὸ οἰκονομικὸν γεγονὸς τὸ ὁποῖον ὁ Ἄνταμ Σμὶθ θεωρεῖ ὡς τὸ θεμέλιον τῆς οἰκονομικῆς ἐπιστήμης: τὴν «κατανομὴν τῆς ἐργασίας». Τὴν ἐμφανίζει ὡς τὴν γενεσιουργὸν αἰτίαν τῆς ἀνθρωπίνης κοινωνίας καὶ τὴν ἀντιμετωπίζει ἀπὸ πολὺ εὐρυτέρας ἀπόψεως, ὄχι μόνον οἰκονομικῆς, ἀλλὰ πρὸ παντὸς ἠθικῆς καὶ πολιτικῆς. Ἐπίσης ἐπέδειξεν ἀντιπάθειαν πρὸς τὴν πίστιν καὶ τὴν ναυσιπλοΐαν. Κατεδίκασε τὰ δάνεια ἐπὶ τόκῳ καὶ τὰ ἐδέχετο μόνον ὡς φιλικὴν ἐξυπηρέτησιν. Εἰς τὸ νόμισμα ἔβλεπεν ἕνα ἁπλοῦν σημεῖον τῆς ἀξίας. Δὲν παρεγνώριζεν ἐν τούτοις τὴν ἐσωτερικὴν καὶ πραγματικὴν ἀξίαν του: τὸ μὲ ἐξωτερικὴν ἀξίαν νόμισμα — τὸ χρυσοῦν καὶ τὸ ἀργυροῦν — περιώριζεν εἰς μόνας τὰς μετὰ τοῦ ἐξωτερικοῦ συναλλαγὰς — ἐνῶ διὰ τὰς ἐσωτερικὰς τοιαύτας συνίστα τὰ εὐτελοῦς ἀξίας μέταλλα. Εἶχε φθάσει συνεπῶς ὁ Πλάτων, εἰς νομισματικὸν σύστημα ἀνάλογον πρὸς τὸ σύγχρονον τοῦ GOLD EXCHANGE STANDARD, κατὰ τὸ ὁποῖον ὡς ἐσωτερικὸν νόμισμα χρησιμοποιεῖται τὸ χαρτονόμισμα, ἐνῶ ὁ χρυσὸς περιορίζεται εἰς μόνας τὰς πληρωμὰς πρὸς τὸ ἐξωτερικόν. Ἡ πρόθεσίς του ὅμως ἦτο καθαρῶς ἠθική: τὰ πολύτιμα μέταλλα — ὁ χρυσὸς καὶ ὁ ἄργυρος — ἀπηγορεύοντο διὰ τὴν ἐσωτερικὴν χρῆσιν, διότι ἐθεωροῦντο ἀπὸ τὸν Ἀθηναῖον φιλόσοφον ὅτι ὑποβοηθοῦν τὴν ἀνάπτυξιν τῆς πλεονεξίας καὶ τῆς φιλοχρηματίας καὶ συνεπῶς τῆς διαφθορᾶς καὶ τῆς τρυφῆς.

Αἱ οἰκονομικαὶ Ἰδέαι τοῦ Πλάτωνος, λίαν ἀνεπαρκεῖς διὰ τὴν παραγωγὴν καὶ τὴν κυκλοφορίαν τῶν ἀγαθῶν, εἶναι ἀντιθέτως ἀρκετὰ ἐνδιαφέρουσαι προκειμένου περὶ τῆς διανομῆς τοῦ πλούτου: διότι ἡ τελευταία αὕτη ἔχει χαρακτῆρα ὄχι μόνον οἰκονομικὸν ὅπως αἱ δύο πρῶται, ἀλλὰ συγχρόνως ἠθικὸν καὶ πολιτικόν. Ἡ διανομὴ ρυθμίζεται εἰς τὸ σύστημά του λεπτομερῶς καὶ ἐπακριβῶς.

Ὁ Πλάτων, σύμφωνα μὲ τὴν γενικωτέραν φιλοσοφίαν του, ἐπιθυμεῖ μίαν πολιτείαν εἰς τὴν ὁποίαν νὰ εἶναι δυνατὸν νὰ πραγματοποιηθῇ ἡ Ἰδέα τοῦ Ἀγαθοῦ. Ἡ Ἰδέα τοῦ ἀγαθοῦ — ὑπερτάτη ἀρχὴ ἁρμονίας καὶ συμμετρίας— διέπει κάθε πραγματικότητα καὶ κάθε ὕπαρξιν. Μόνον ἡ ἀνθρωπίνη ψυχὴ δύναται νὰ ὑψωθῇ μέχρι τῆς Ἰδέας τοῦ ἀγαθοῦ καὶ νὰ συλλάβῃ ταύτην. Ἀποτελεῖ διὰ τὴν ψυχὴν τὸ Ἰδεῶδες, ἀλλὰ καὶ τὸν προορισμόν της. Προορισμὸς τῆς ψυχῆς εἶναι νὰ φθάσῃ εἰς τὴν κατοχὴν τῆς Ἰδέας τοῦ ἀγαθοῦ πρὸς πραγματοποίησιν τοῦ περιεχομένου του διὰ τῆς γνώσεως, τῆς δράσεως, καὶ τῆς ἐσωτερικῆς ζωῆς. Ἡ ἀνθρωπίνη ὅμως ψυχὴ εἶναι συνδεδεμένη μὲ τὸ κοινωνικὸν περιβάλλον. Διὰ νὰ φθάσῃ νὰ ἐπιτύχῃ τὴν ὡς ἄνω κατοχήν, θὰ πρέπει νὰ εὑρίσκῃ εἰς αὐτὸ τὴν ἁρμόζουσαν κατεύθυνσιν. Θὰ πρέπει νὰ εὑρίσκῃ τὴν κατάλληλον παιδείαν. Θὰ πρέπει νὰ εὑρίσκῃ ἀκόμη τοὺς ἐνδεδειγμένους θεσμούς, ποὺ θὰ τὴν κατευθύνουν πρὸς τὸν προορισμόν της καὶ θὰ τὴν συγκρατοῦν ἀπὸ τὰς ἐκτροπὰς καὶ τὰς παρεκκλίσεις. Ἡ ἠθικὴ - τεχνικὴ ποὺ παρασκευάζει τὰς ψυχὰς διὰ τὸν ἀνώτερον προορισμόν των, συμπληροῦται τοιουτοτρόπως ἀπὸ τὴν πολιτικὴν - τεχνικήν, ποὺ παρασκευάζει τὴν ὀργάνωσιν τῆς πολιτείας. Ἐξ αὐτοῦ καθίσταται προφανές, ὅτι διὰ τὴν πλατωνικὴν φιλοσοφίαν, ἡ πολιτεία δὲν ἀποτελεῖ αὐτοσκοπόν, ἀλλὰ ὄργανον καὶ μέσον πρὸς ἀνάπτυξιν καὶ τελείωσιν τῆς ἀτομικῆς ψυχῆς. Εἶναι συνεπῶς ἀσυμβίβαστοι μὲ τὸν πλατωνισμὸν αἱ Ἰδέαι τοῦ «ὁλοκληρωτικοῦ κράτους»; τὸ ὁποῖον ἀπορροφᾷ καὶ ἐξαφανίζει τὸ ἄτομον. «Ἡ Ἰδέα τῆς θεοποιήσεως τοῦ κράτους ἢ τῆς ἀναγωγῆς του εἰς ὑπερτέραν προσωπικότητα, εἰς τὴν ὁποίαν θὰ θυσιάζωνται τὰ ἀνθρώπινα πρόσωπα καὶ εἰς τὴν ὁποίαν θὰ ἀνευρίσκουν ταῦτα τὸν σκοπόν των ἢ τὸν λόγον τῆς ὑπάρξεώς των, εἶναι ὅλως ξένη ἀπὸ τὸ πνεῦμα τοῦ Πλάτωνος» (P. LACHIEZ—REY).

Βεβαίως ἡ πολιτεία ἀποτελεῖ, κατὰ τὴν πλατωνικὴν θεωρίαν, αὐθυπόστατον ὀντότητα, τῆς ὁποίας ἡ λειτουργία διέπεται ἀπὸ Ἰδίας ἀρχάς: ἀλλὰ αἱ ἀρχαὶ αὐταὶ εἶναι ἠθικαὶ — ὅπως ἀκριβῶς καὶ αἱ ἀρχαὶ ποὺ διέπουν τὴν ἀνθρωπίνην ψυχήν. Διὰ νὰ τελειωθῇ καὶ νὰ εὐδαιμονήσῃ ὁ ἄνθρωπος, χρειάζεται κατάλληλος, βάσει ὡρισμένων ἠθικῶν ἀρχῶν, πολιτικὴ ὀργάνωσις. Ἀλλὰ διὰ νὰ εὐτυχήσῃ καὶ ἡ πολιτεία, χρειάζεται καὶ τὸ ἄτομον νὰ ἀναπτύξῃ εἰς τὴν δρᾶσιν του ἀναλόγους ἠθικὰς ἀρχάς: ἀμφοτέρων αἱ ἀρχαὶ εἶναι παράλληλοι καὶ ἐξ ἴσου ἀπαραίτητοι καὶ ἀπορρέουν ἀπὸ τὴν αὐτὴν Ἰδέαν τοῦ ἀγαθοῦ. Ἡ κοινωνία, ἐπομένως εἶναι ὁ «μακρόκοσμος» τῆς ἀτομικῆς ψυχῆς. Αἱ αὐταὶ ἰσχύουν ἀρχαί, τὰ αὐτὰ Ἰδεώδη, ἡ αὐτὴ σύνθεσις. Ὅπως εἰς τὴν ἀνθρωπίνην ψυχὴν ὑπάρχουν τρεῖς δυνάμεις ἱεραρχημέναι: ὁ νοῦς, ὁ θυμὸς καὶ ἡ ἐπιθυμία — οὕτω καὶ εἰς τὴν πολιτείαν ὑπάρχουν τρεῖς ἐπίσης διακεκριμέναι καὶ ἱεραρχημέναι τάξεις, ἀντιστοιχοῦσαι πρὸς τὰς ὡς ἄνω τρεῖς ψυχικὰς δυνάμεις: ἡ τάξις τῶν ἀρχόντων ἢ φιλοσόφων, ἡ τάξις τῶν φυλάκων ἢ ἐπικούρων, καὶ ἡ τάξις τῶν γεωργῶν καὶ λοιπῶν δημιουργῶν. Καὶ ὅπως ἡ ψυχικὴ ἑνότης καὶ ἁρμονία τοῦ ἀτόμου ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς ἁρμονικῆς καὶ ἱεραρχημένης σχέσεως τῶν εἰρημένων τριῶν ψυχικῶν δυνάμεων κατὰ τὴν ἔννοιαν τῆς δικαιοσύνης, ἡ ὁποία παρέχει εἰς ἕκαστον τὴν θέσιν ποὺ τοῦ ἀξίζει — κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ ἡ ἑνότης καὶ ἡ ἁρμονία εἰς τὴν πολιτείαν ἐξαρτῶνται ἐκ τῆς κατὰ τὴν αὐτὴν ἔννοιαν τῆς δικαιοσύνης ἱεραρχημένης ὀργανώσεως τῶν ὡς ἄνω τάξεων, ἑκάστη τῶν ὁποίων θὰ πρέπει νὰ καταλάβῃ τὴν εἰς τὰ πνευματικὰ καὶ φυσικὰ προσόντα της ἀντιστοιχοῦσαν θέσιν, χωρὶς ἀνάμιξιν τῆς μιᾶς εἰς τὰ ἔργα τῶν ἄλλων. Ἡ «κατανομὴ τῆς ἐργασίας» θὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν ἱεραρχίαν καὶ τὴν ἁρμονίαν τῶν τάξεων. Δι' αὐτὸ ἀποτελεῖ, κατὰ τὸν Πλάτωνα, τὴν βάσιν τῆς κοινωνικῆς ὀργανώσεως.

Ποῖαι εἶναι αἱ ἀρχαὶ ποὺ πρέπει νὰ διέπουν τὴν λειτουργίαν τῆς πολιτείας καὶ τὴν δρᾶσιν τῶν ἀτόμων, διὰ νὰ εἶναι δυνατὸν ἐκείνη μὲν νὰ πραγματοποιῇ τὴν ἀποστολήν της, ταῦτα δὲ νὰ ἐπιτυγχάνουν τὸν προορισμόν των; Ὁ Πλάτων εἰς τὴν «Πολιτείαν» του, μᾶς παρέχει μίαν Ἰδανικὴν ὀργάνωσιν τῆς κοινωνίας. Εἰς αὐτὴν ἐπικρατοῦν αἱ ἀρχαὶ τῆς σωφροσύνης καὶ τῆς «φιλίας πρὸς ἑαυτήν» δηλαδὴ τῆς ἑνότητος), διὰ τῶν ὁποίων ἐξουδετεροῦται κάθε ἀφορμὴ διαιρέσεως, ἐπιτυγχάνεται ἡ συνοχὴ καὶ πραγματοποιεῖται ἡ δικαιοσύνη. Ἕκαστος πολίτης καταλαμβάνει τὴν θέσιν, ἡ ὁποία τοῦ ἀνήκει, σύμφωνα μὲ τὰ προσόντα του — χωρὶς νὰ ἐπηρεάζῃ ὁ πλοῦτος ἢ ἡ καταγωγὴ — εἰς μίαν ἐκ τῶν τριῶν τάξεων, ἐκ τῶν ὁποίων συγκροτεῖται ἡ πολιτεία. Οἱ ἔχοντες ἀνεπτυγμένον τὸ λογιστικόν, ἀποτελοῦν τὴν τάξιν τῶν ἀρχόντων καὶ τῶν φιλοσόφων. Οἱ πολῖται οἱ ἔχοντες ἀνεπτυγμένον τὸ θυμοειδὲς ἀπαρτίζουν τὴν τάξιν τῶν φυλάκων καὶ τῶν ἐπικούρων, οἱ ὁποῖοι θὰ ἀναλάβουν τὴν προάσπισιν τῆς πολιτείας. Οἱ δὲ πολῖται εἰς τοὺς ὁποίους εἶναι ἀνεπτυγμένον τὸ ἐπιθυμητικόν, εἰσέρχονται εἰς τὴν τάξιν τῶν γεωργῶν καὶ τῶν δημιουργῶν, οἱ ὁποῖοι ἀπηλλαγμένοι τοῦ βάρους τῆς διοικήσεως καὶ τῆς στρατιωτικῆς ὑποχρεώσεως, θὰ ἀσχολοῦνται μὲ τὴν παραγωγὴν τῶν ὑλικῶν ἀγαθῶν, ποὺ χρειάζονται διὰ τὴν συντήρησιν τῆς πολιτείας. Οἱ ἀνήκοντες εἰς τὰς δύο τάξεις τῶν ἀρχόντων καὶ τῶν φυλάκων, θὰ εἶναι ἀπόλυτα ἀφοσιωμένοι εἰς τὴν ἐξυπηρέτησιν τοῦ κοινοῦ συμφέροντος. Θὰ ζοῦν ἐν πλήρει κοινοκτημοσύνῃ, χωρὶς Ἰδίαν περιουσίαν καὶ χωρὶς Ἰδίαν οἰκογένειαν. Θὰ συντηροῦνται ἀπὸ τὴν τρίτην τάξιν καὶ θὰ ἔχουν κοινὰς τὰς γυναῖκας καὶ τὰ τέκνα. Τὰς συζεύξεις τῶν ἀνδρῶν καὶ τῶν γυναικῶν θὰ καθορίζουν οἱ ἄρχοντες. Τὰ τέκνα θὰ ἀνατρέφωνται καὶ θὰ ἐκπαιδεύωνται ἀπὸ τὴν πολιτείαν. Αἱ γυναῖκες θὰ ἔχουν τὰ αὐτὰ μὲ τοὺς ἄνδρας δικαιώματα καὶ ἡ θέσις των θὰ καθορίζεται ἀναλόγως τῶν προσόντων των. Ὁ κομμουνισμὸς προφανῶς δὲν καθιεροῦται διὰ τὰς τάξεις ταύτας πρὸς ἀπόλαυσιν ἢ ὡς προνόμιον. Ἀντιθέτως ἐπιβάλλει εἰς αὐτὰς πραγματικὰς στερήσεις καὶ θυσίας. Διότι πρέπει, ἀπερίσπαστοι ἀπὸ ὑλικὰς καὶ οἰκογενειακὰς μερίμνας νὰ τίθενται ἐξ ὁλοκλήρου εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῆς ὁλότητος. Ἡ ἀτομικὴ Ἰδιοκτησία ἐγκαταλείπεται εἰς τὴν τρίτην τάξιν τῶν παραγωγῶν, οἱ ὁποῖοι θεωροῦνται ὡς ἀνίκανοι νὰ ἐξαρθοῦν μέχρι τοῦ πνεύματος τοῦ καθήκοντος καὶ τῆς αὐτοθυσίας, ποὺ χαρακτηρίζει τὰς δύο ἄλλας τάξεις. Δι' αὐτοὺς δὲν ἰσχύει ἡ κοινοκτημοσύνη τῶν ἀγαθῶν, τῶν γυναικῶν καὶ τῶν τέκνων. Ἡ ἐπιλογὴ πρὸς ἀνάδειξιν ἐκείνων, οἱ ὁποῖοι θὰ εἰ-

σέλθουν εἰς τὴν τάξιν τῶν φυλάκων καὶ μεταξὺ αὐτῶν ἐκείνων, ποὺ θὰ καταστοῦν ἄρχοντες γίνεται διὰ σειρᾶς δοκιμασιῶν. Ἡ «ἀρετὴ» ποὺ πρέπει νὰ διακρίνη τοὺς ἄρχοντας, δὲν εἶναι εἰδικὴ ἢ ἐπὶ μέρους ἀρετή: εἶναι ἡ γενικὴ, ἡ καθολικὴ ἀρετὴ τὴν ὁποίαν ἐξασφαλίζει ἡ κατοχὴ τῆς ἰδέας τῆς ἀρετῆς. Ἐκεῖνος, ποὺ ἔχει τὴν ἱκανότητα νὰ κατέχη τὴν ἰδέαν τῆς ἀρετῆς, ἔχει τὴν δυνατότητα νὰ ἀποκτήση ὅλας τὰς μερικωτέρας ἀρετάς. Εἰς τὴν κατοχὴν τῆς ἰδέας τῆς ἀρετῆς φθάνει κανεὶς διὰ τῆς «διαλεκτικῆς», χάρις εἰς τὴν ὁποίαν τὸ ἓν διαγιγνώσκεται εἰς τὸ πολλαπλοῦν — τὰ «πολλαχῇ διεσπαρμένα συνάγονται» εἰς στερεὰν ἑνότητα — καὶ εἰς τὸ ἓν τὸ πολλαπλοῦν καὶ διὰ τῆς ὁποίας τὸ πολιτικὸν πρόβλημα συλλαμβάνεται εἰς τὴν ἑνότητα αὐτοῦ πρὸς τὴν ὁποίαν θὰ ἀναφέρωνται τὰ εἰδικὰ μέτρα καὶ αἱ ἐπὶ μέρους λύσεις. Ἡ διαλεκτικὴ εἶναι τὸ χαρακτηριστικὸν τοῦ φιλοσόφου. Δι' αὐτό, κατὰ τὸν Πλάτωνα, ὁ ἀληθής, ὁ ἄξιος πολιτικὸς πρέπει νὰ εἶναι φιλόσοφος.

Ἡ κοινωνικὴ ὀργάνωσις τῆς πλατωνικῆς πολιτείας διαφέρει ριζικὰ ἀπὸ τὰ σύγχρονα κομμουνιστικὰ συστήματα. Ὁ νεώτερος κομμουνισμὸς θεμελιώνει τὸ κοινωνικὸν καὶ τὸ πολιτικὸν ἐπὶ τοῦ οἰκονομικοῦ παράγοντος. Ἀντιθέτως ὁ πλατωνισμὸς περιφρονεῖ βαθύτατα τὸ οἰκονομικὸν καὶ θεωρεῖ τὴν οἰκονομικὴν δραστηριότητα ὡς ἐκδήλωσιν τῶν κατωτέρων δυνάμεων τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς. Τὸ ἰδεῶδες τοῦ κομμουνισμοῦ εἶναι ἡ ἀπελευθέρωσις τοῦ ἀτόμου ἀπὸ κάθε δεσμὸν καὶ κάθε ὑποχρέωσιν καὶ ἡ ἐπίτευξις δι' αὐτὸ τῆς μεγαλυτέρας δυνατῆς ὑλικῆς ἀπολαύσεως καὶ εὐημερίας, — ἐνῶ εἰς τὴν πλατωνικὴν πολιτείαν τὸ ἄτομον τῶν δύο ἀνωτέρων τάξεων εἰς τὰς ὁποίας ἐφαρμόζεται ἡ κοινοκτημοσύνη — ἀποβαίνει πρότυπον λιτότητος καὶ ἀφοσιώσεως εἰς τὸ καθῆκον. Ἡ κοινωνία αὕτη, δὲν ἔχει ὑλιστικὰς καὶ οἰκονομικὰς ἐπιδιώξεις, ἀλλὰ πνευματικὰς καὶ ἠθικάς. Φθάνει δὲ εἰς τὴν κατάργησιν τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας ἐκ τῆς πεποιθήσεως ὅτι ἡ ἐπιθυμία τῆς κτήσεως καὶ ἡ φιλοχρηματία ἀποτελοῦν τὰς αἰτίας τῆς διαφθορᾶς τῶν ψυχῶν καὶ τῶν διενέξεων εἰς τὴν πολιτείαν. Τέλος, ἐνῶ ἡ κομμουνιστικὴ ὀργάνωσις ὁδηγεῖ διὰ τῆς πάλης τῶν τάξεων εἰς τὴν ἀταξικὴν κοινωνίαν, ἡ πλατωνικὴ ὀργάνωσις ἀντιθέτως συνεπάγεται τὴν πλήρη καὶ σαφῆ διάκρισιν τῶν τάξεων καὶ καταλήγει εἰς τὴν συνεργασίαν αὐτῶν καὶ τὴν ἐναρμόνισιν.

Τὸ σχέδιον κοινωνικῆς ὀργανώσεως, τὸ ὁποῖον μᾶς προσφέρει ἡ «Πολιτεία», ἀποτελεῖ καθαρῶς ἰδανικὴν ὀργάνωσιν, ἡ ὁποία δὲν ἔχει οὐδεμίαν ἐλπίδα πραγματοποιήσεως ὑπὸ τὰς ὑφισταμένας συνθήκας. Μόνον ἐὰν «οἱ φιλόσοφοι βασιλεύσωσιν» ἢ «αἱ βασιλεῖς καὶ δυνάσται... φιλοσοφήσωσι γνησίως καὶ ἱκανῶς», ἴσως μία τοιαύτη πολιτεία «νὰ ἔβλεπε τὸ φῶς τοῦ ἡλίου». Ἀλλὰ τοιαύτη συγκυρία ὑπὸ τὰς κρατούσας συνθήκας φαίνεται ὡς ἀνεπίτευκτος! κατ' ἀκολουθίαν ὅλως ἀδύνατος εἶναι καὶ ἡ ἵδρυσις τῆς ἐν λόγω πολιτείας εἰς τὸν παρόντα κόσμον. Ὁ ἴδιος ὁ Πλάτων ὁμολογεῖ ὅτι: «ἐπὶ τῆς γῆς οὐδαμῶς οἶμαι αὐτὴν εἶναι, ἀλλ' ἐν τῷ οὐρανῷ ἴσως παράδειγμα ἀνάκειται τῷ βουλομένῳ ὁρᾶν καὶ ὁρῶντι, ἑαυτὸν κατοικίζειν».

Δι' αὐτὸ ὁ Πλάτων, μετὰ τὴν ἰδεώδη πολιτείαν, τὴν «πρώτην τῇ τάξει», εἰς τοὺς «Νόμους» ἀπεφάσισε νὰ περιγράψη μίαν νέαν πόλιν «δευτέραν τῇ τάξει», πολὺ ἀπέχουσαν τῆς ἰδεατῆς. ἀλλὰ περισσότερον προσηρμοσμένην πρὸς τὴν πραγματικότητα καὶ συνεπῶς πραγματοποιησίμον. Τοιουτοτρόπως αἱ θεμελιώδεις αὐτοῦ ἀρχαὶ δὲν μεταβάλλονται: παραμένουν· ἄθικτοι εἰς τὴν σφαῖραν τοῦ ἀπολύτου, τροποποιοῦνται δὲ μόνον διὰ τὴν ἐφαρμογὴν καὶ τὴν πρᾶξιν. Ὁ κομμουνισμὸς εἰς τὸ δευτέρας τάξεως αὐτὸ Κράτος, καταργεῖται, καὶ ἡ ἀτομικὴ ἰδιοκτησία ἀντιθέτως ἐπεκτείνεται καὶ γενικεύεται. Ἡ «διανομὴ» κατ' ἰσομοιρίαν πρὸς ἐξασφαλισιν τῆς ἰσότητος, ἀποτελεῖ εἰς αὐτὴν τὸ ἰδεῶδες: εἶναι ἰδεῶδες μικροαστικὸν καὶ ὄχι σοσιαλιστικόν. Ἡ γῆ διαιρεῖται εἰς ἴσους κλήρους καὶ ἕκαστος πολίτης θὰ κατέχη μόνον ἕνα. Θὰ ἀπαγορευθῇ ἡ πώλησις, ἡ διανομὴ καὶ ἡ ὑποθήκευσις. Θὰ ρυθμισθοῦν δὲ ἡ προῖξ καὶ ἡ κληρονομία κατὰ τρόπον ὥστε κανεὶς νὰ μὴ κατέχη ὀλιγώτερον τοῦ ἑνὸς βασικοῦ κλήρου, ἀλλὰ καὶ κανεὶς νὰ μὴ ἠμπορῇ νὰ ἀποκτήση πέραν τοῦ τετραπλασίου τούτου. Ἡ πολιτεία αὐτὴ θὰ εἶναι κατὰ βάσιν γεωργικὴ καὶ θὰ κεῖται μακρὰν τῆς θαλάσσης. Ἡ γεωγραφικὴ θέσις θὰ προσπορίζη εἰς αὐτὴν ὡρισμένα πλεονεκτήματα, χάρις εἰς τὰ ὁποῖα θὰ ἐξασφαλίζωνται ἡ λιτότης καὶ ἡ σταθερότης, θὰ ἀποτρέπεται ὁ ὑπέρμετρος πλουτισμὸς καὶ θὰ ἀναπτύσσεται ἡ ἀρετὴ καὶ ἡ σωφροσύνη. Πρῶτον πλεονέκτημα θὰ εἶναι ἡ αὐτάρκεια, ἡ ὁποία θὰ τὴν προστατεύη ἀπὸ τὴν εἰσαγωγὴν ξένων ἀγαθῶν καὶ πολυτίμων μετάλλων ποὺ ἀποτελοῦν τὸ μεγαλύτερον ἐμπόδιον διὰ τὴν ἀνάπτυξιν εὐγενῶν καὶ δικαίων ἠθῶν. Ἕτερον πλεονέκτημα θὰ εἶναι ἡ ἀπόστασις ἀπὸ τὴν θάλασσαν: ἡ ναυτικὴ καὶ ἐμπορικὴ πόλις, κατὰ τὸν Πλάτωνα, καλλιεργεῖ διὰ τοῦ χρηματισμοῦ καὶ τῆς κατηλείας ἤθη ἄπιστα καὶ ἄφιλα καὶ προκαλεῖ διὰ τῆς εἰσαγωγῆς ξένων ἐθίμων καὶ νομοθεσιῶν τὸν κίνδυνον τῆς συνεχοῦς ἀλλαγῆς καὶ ἀποκλίσεως ἀπὸ τοὺς καθιερωμένους καὶ ἐκ παραδόσεως τρόπους ζωῆς. Πλεονέκτημα ἐπίσης θὰ ἀποτελῇ καὶ ἡ σχετικὴ τραχύτης τοῦ ἐδάφους, ἡ ὁποία δὲν θὰ ἐπιτρέπη τὴν μεγάλην ἀφθονίαν τῶν προϊόντων ἐξ ἧς προκύπτει περίσσεια καὶ ἐξαγωγὴ ἐναντι χρυσῶν καὶ ἀργυρῶν νομισμάτων.

Ἡ ἑνότης, ἡ ὁποία εἰς τὴν πρώτης τάξεως πολιτείαν ἐπιτυγχάνεται διὰ τῆς κοινοκτημοσύνης, εἰς τὴν δευτέραν ἐξασφαλίζεται διὰ τοῦ περιορισμοῦ τοῦ πλουτισμοῦ καὶ τοῦ χρηματισμοῦ, οἱ ὁποῖοι ἀναπτύσσουν τὸ πνεῦμα τοῦ ἐγωϊσμοῦ καὶ τῆς διαφθορᾶς καὶ διαιροῦν τοὺς πολίτας εἰς πλουσίους καὶ πτωχοὺς μὲ βέβαιον ἀποτέλεσμα τὴν διχόνοιαν καὶ τὸν ἐμφύλιον σπαραγμόν. Διὰ τὴν σταθερότητα τῶν ὅρων τῆς οἰκονομικῆς καὶ κοινωνικῆς ζωῆς κίνδυνον σοβαρὸν ἀποτελοῦν ἐπίσης αἱ μεταβολαὶ τοῦ πληθυσμοῦ: πρὸς ἐξουδετέρωσίν των ὁ Πλάτων ὁρίζει πάγιον τὸν ἀριθμὸν τῶν κατοίκων τῆς νέας πολιτείας εἰς 5040 μὲ ἰσαρίθμους κλήρους καὶ ἑστίας. Καὶ δὲν ἐπιτρέπει οὔτε αὔξησιν, οὔτε μείωσιν αὐτοῦ: ἡ ρύθμισις τῶν γάμων καὶ τῶν γεννήσεων, ἡ «ἐκπομπὴ ἀποικιῶν», καὶ ἡ πολιτογράφησις ξένων, ἀποτελοῦν τὰ κατάλληλα μέσα διὰ τὴν ἐξασφάλισιν τῆς δημογραφικῆς σταθερότητος.

Εἰς τὴν δευτέραν ταύτην πολιτείαν δὲν πρόκειται νὰ εἶναι κυβερνῆται οἱ φιλόσοφοι. Συνεπῶς ἡ δι' «ἐπιλογῆς» ἀνάδειξις τῶν ἀρχόντων ἀποβαίνει πλέον ἄνευ σημασίας: οἱ κυβερνῆται θὰ ὁρίζωνται κυρίως διὰ τῆς «ἐκλογῆς». Ἐπίσης, ἐφ' ὅσον δὲν θὰ κυβερνοῦν οἱ φιλόσοφοι, θὰ ἐμφανισθῇ ὁ κίνδυνος τῆς αὐθαιρεσίας καὶ τῆς καταλύσεως τῆς πολιτικῆς ἐλευθερίας. Εἰς τὴν ἰδεώδη πολιτείαν οἱ ἄρχοντες—φιλόσοφοι, κάτοχοι τῆς πολιτικῆς τέχνης καὶ ἀληθείας, κυβερνοῦν δικαίως καὶ ἐπωφελῶς διὰ τὸ σύνολον χωρὶς τὴν ἀνάγκην νόμων: διότι οἱ νόμοι καὶ τὰ διατάγματα δὲν ἠμποροῦν νὰ εἶναι ἀνώτερα τῆς πολιτικῆς γνώσεως καὶ τῆς σοφίας. Εἰς τὴν δευτέραν πολιτείαν δὲν θὰ συμβαίνη τὸ αὐτό: οἱ νέοι ἄρχοντες, λόγω τοῦ τρόπου τῆς ἀναδείξεώς των, θὰ ἔχουν τὴν φυσικὴν ροπὴν πρὸς τὴν κατάχρησιν τῆς ἐξουσίας καὶ τὴν αὐθαιρεσίαν. Θὰ πρέπει συνεπῶς νὰ περιαρίζεται ἡ δύναμίς των, διὰ νὰ διασφαλίζεται ἡ ἐλευθερία τῶν πολιτῶν. Ἓν πρόβλημα λοιπὸν ἐλευθερίας τίθεται εἰς τὴν δευτέρας τάξεως πολιτείαν. Εἰς τὴν ἰδεώδη οἱ ἄρχοντες πρέπει νὰ ἐξασφαλίζουν τὴν ἑνότητα καὶ τὴν σωφροσύνην. Εἰς τὴν νεωτέραν, πρέπει νὰ προστεθῇ ὡς τρίτη ἀρχὴ καὶ ἡ ἐλευθερία. Ἡ πόλις εἰς τοὺς «Νόμους» δέον νὰ εἶναι σώφρων, φίλη πρὸς ἑαυτὴν (ἡνωμένη) καὶ ἐπὶ πλέον ἐλευθέρα. Καὶ τοῦτο θὰ ἐπιτευχθῇ ὅταν οἱ ἄρχοντες κυβερνοῦν σύμφωνα μὲ τοὺς νόμους: ἢ μᾶλλον, ὅταν οἱ νόμοι κυβερνοῦν, οἱ δὲ λεγόμενοι ἄρχοντες εἶναι ὑπηρέται καὶ δοῦλοι τῶν νόμων! Ὑπέρτατοι φύλακες - σωτῆρες τῶν νόμων καὶ τῆς πολιτείας τάσσονται οἱ ἀποτελοῦντες τὸν «ὄρθριον» ἢ νυκτερινὸν «σύλλογον» — ὁμάδα ἀνθρώπων ἠθικῶς καὶ πνευματικῶς ἐπιλέκτων, οἱ ὁποῖοι συνερχόμενοι κατὰ τὸν μεταξὺ τοῦ ὄρθρου καὶ τῆς ἀνατολῆς τοῦ ἡλίου χρόνον, θὰ ἐπαγρυπνοῦν συνεχῶς καὶ ἐντατικῶς ἐπὶ τῆς ἐφαρμογῆς καὶ διατηρήσεως τῆς νομοθεσίας καὶ ἐπὶ τοῦ ἐν γένει βίου τῶν πολιτῶν, ἔχοντες πάντοτε τὴν σκέψιν ἐστραμμένην πρὸς τὸν ὕψιστον πολιτικὸν σκοπόν: τὴν ὑπὸ τοῦ θείου Νοῦ διεπομένην ἀρετὴν τοῦ συνόλου καὶ τῶν ἀτόμων!

Αἱ κοινωνικαὶ λύσεις, τὰς ὁποίας μᾶς προτείνει ὁ συγγραφεὺς τῆς «Πολιτείας», εἶναι προφανῶς ἐκτὸς καὶ μακρὰν τῆς σημερινῆς πραγματικότητος. Ἡ αἰτία εἶναι προφανής: νέοι παράγοντες ἔχουν ἤδη εἰσέλθει εἰς τὴν κοινωνικὴν ζωήν, τοὺς ὁποίους οὐδὲ ὑπωπτεύετο ὁ Πλάτων ὅταν συνέτασσε τὴν Πολιτείαν του! Ἡ τεχνική, ἐν πρώτοις, καὶ ἡ ἐπιστήμη δὲν εἶχον τότε τὴν δύναμιν τὴν ὁποίαν μετέπειτα ἀπέκτησαν ὡς πρὸς τὴν βαθεῖαν καὶ συνεχῆ μεταμόρφωσιν τοῦ κοινωνικοῦ περιβάλλοντος. Ἀναμφιβόλως ὁ Ἀθηναῖος φιλόσοφος δὲν ἀρνεῖται τὰς μεταβολὰς ποὺ ἐπέρχονται εἰς τὰς περιστάσεις ἐπὶ τῶν ὁποίων θεμελιώνει τὴν πολιτείαν του. Δὲν συλλαμβάνει ὅμως τὰς μεταβολὰς αὐτὰς — λόγω τῆς περιωρισμένης ἀκτῖνος των — κατὰ τὴν ἔννοιαν τῆς ἐξελίξεως καὶ τῆς προόδου. Τὰς ἐννοεῖ ὡς «διαταραχὴν» καὶ δι' αὐτὸ προσπαθεῖ νὰ τὰς ἐξουδετερώσῃ ὡς ἀντικειμένας πρὸς τὴν ἰδέαν τῆς σταθερότητος εἰς τὴν ὁποίαν ἔχει ἀνενδότως προσκολληθῆ. Θὰ προσθέσωμεν ἀκόμη ἕνα ἄλλον σημαντικὸν παράγοντα: τὴν εἰσφορὰν τοῦ Χριστιανισμοῦ εἰς τὸν κύκλον τῶν περὶ ἀνθρωπίνης προσωπικότητος ἰδεῶν μας. Βέβαια ὁ Πλάτων, συμφωνεῖ μὲ τὴν χριστιανικὴν θρησκείαν ὡς πρὸς τὴν ὑποταγὴν τῆς πολιτείας εἰς τὸν προορισμὸν τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς καὶ ὡς πρὸς τὴν ἄρνησιν τῆς ἀναγνωρίσεως εἰς τὴν κοινωνίαν ἑνὸς ἰδίου τέλους καὶ ἑνὸς ξεχωριστοῦ σκοποῦ. Ἐν τούτοις δὲν συλλαμβάνει οὔτε τὴν ἀληθῆ καὶ ὑψηλὴν ἔννοιαν τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς, οὔτε πρὸ παντὸς τὸν ρόλον τῆς ἀγάπης, τὴν ὁποίαν ὁ Χριστιανισμὸς εἰσήγαγεν εἰς τὴν ζωὴν τῆς ἀνθρωπότητος. Δι' αὐτὸ δὲν καταρθώνει νὰ θεμελιώσῃ ἱκανοποιητικῶς μὲ μόνην τὴν θεωρίαν τῆς μετεμψυχώσεως τὰς σχέσεις μεταξὺ αἰσθητοῦ καὶ ὑπεραισθητοῦ κόσμου, ἐπίσης δὲ ἀγνοεῖ τὴν κοινωνικὴν δικαιοσύνην καὶ τὴν κοινωνικὴν πρόνοιαν μὲ τὴν ἔννοιαν ποὺ σήμερον τὰς ἀντιλαμβανόμεθα.

Στ. Στεφ.

ΟΙ ΠΛΑΤΩΝΙΚΟΙ ΔΙΑΛΟΓΟΙ

Παρατίθενται κατωτέρω οἱ τίτλοι τῶν δημοσιευθεισῶν εὐρυτάτων περιλήψεων, ἐντὸς τῶν κειμένων τῆς Ἐγκυκλοπαιδείας, τῶν διαλόγων τοῦ Πλάτωνος.

Δημοσιευθέντες διάλογοι

Ἀλκιβιάδης πρῶτος ἢ μείζων	τόμος	Γ΄	σελὶς	17
Ἀλκιβιάδης δεύτερος	»	Γ΄	»	21
Ἀντερασταί	»	Γ΄	»	626
Ἀξίοχος	»	Δ΄	»	127
Ἀπολογία Σωκράτους	»	Δ΄	»	243
Γοργίας	»	Ζ΄	»	436
Θεάγης	»	Ι΄	»	365
Θεαίτητος	»	Ι΄	»	636
Ἱππίας μείζων	»	Ι΄	»	637
Ἱππίας ἐλάττων	»	Ι΄	»	637
Ἵππαρχος	»	Ι΄	»	634

Ἐπινομὶς » Θ′ » 285
Ἐπιστολαὶ » Θ′ » 309

Ἐν συνεχείᾳ παραθέτομεν κατωτέρω περιλήψεις τῶν μὴ δημοσιευθέντων ἐντὸς τῶν κειμένων τῆς Ἐγκυκλοπαιδείας ὑπολοίπων διαλόγων τοῦ Πλάτωνος.

«ΠΡΩΤΑΓΟΡΑΣ». Διάλογος τοῦ Πλάτωνος, γραφεὶς κατὰ τὴν πρώτην συγγραφικὴν περίοδον τοῦ φιλοσόφου. Παρίσταται ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος, ὡς γενόμενος κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη πρὸ τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου. Ἡ διαλογικὴ μορφὴ δὲν εἶναι εὐθεῖα, ἀλλὰ πλαγία· ἀφηγεῖται δηλαδὴ τὰ τοῦ διαλόγου ὁ Σωκράτης εἰς ἕνα (πρβλ. 339 Ε πρὸς σέ), ἢ τινας ἄλλους (309 C, 310 A ἡμεῖς) ἑταίρους, οἱ ὁποῖοι ὅμως (ἀπὸ τοῦ 310 B κ.ἑ.) παρίστανται ὡς βωβοί, ἄφωνοι ἀκροαταί. Τόπος τοῦ διαλόγου εἶναι ὁ οἶκος τοῦ πλουσίου Καλλίου ἐν Ἀθήναις, παρ' ᾧ φιλοξενεῖται ὁ παρεπιδημῶν ἐκεῖ ἐπιφανὴς σοφιστὴς Πρωταγόρας, οὗτινος τὴν ρητορικὴν ἐπίδειξιν συνεκεντρώθησαν πολλοὶ νὰ παρακολουθήσουν. Ἐκεῖ προσέρχεται καὶ ὁ Σωκράτης, συνοδεύων τὸν Ἱπποκράτην, νέον ἀριστοκρατικῆς οἰκογενείας, διακαῶς ἐπιθυμοῦντα νὰ γνωρίσῃ τὸν Πρωταγόραν καὶ τὴν διδασκαλίαν του. Ἐπειδὴ ὅμως εἶναι ἀκόμη πολὺ πρωί, διαλέγονται (310 Ε — 314 C), οἱ δύο ἑταῖροι, ὁ Ἱπποκράτης καὶ ὁ Σωκράτης, εἰς τὴν αὐλὴν περὶ τῶν προθέσεων καὶ τῶν ἐλατηρίων τοῦ φιλομαθοῦς Ἱπποκράτους, ἅτινα ὠθοῦν αὐτὸν πρὸς τὸν διάσημον σοφιστήν. Πάντως ὁ Σωκράτης ὑποσημαίνει τοὺς ἠθικοὺς κινδύνους, οἱ ὁποῖοι ἀπειλοῦν τοὺς νέους, οἵτινες θὰ εὑρεθοῦν ὑπὸ τὴν παιδαγωγικὴν ἐπίδρασιν τῶν Σοφιστῶν.

Οἱ δύο πρωϊνοὶ ἐπισκέπται, εἰσελθόντες εἰς τὸν οἶκον τοῦ Καλλίου, εὑρίσκονται ἐνώπιον συγκεντρώσεως πολυπληθοῦς, τῆς ὁποίας πνευματικὸς ἡγέτης εἶναι ὁ Ἀβδηρίτης σοφιστὴς (314 C — E). Ἀπὸ τοῦ σημείου τούτου, ὁ Πλατωνικὸς διάλογος διαρθροῦται εἰς τὰ ἑξῆς μέρη: 1) Ἐμφάνισις καὶ μῦθος καὶ λόγος τοῦ Πρωταγόρου 314 E — 328 D, 2) πρῶτος διάλογος μεταξὺ Πρωταγόρου καὶ Σωκράτους 328 B — 338 C, 3) ἑρμηνεία τοῦ ποιήματος τοῦ Σιμωνίδου 338 E — 348 C, 4) δεύτερος διάλογος μεταξὺ Πρωταγόρου καὶ Σωκράτους 348 C — 360 E καὶ 5) ἐπίλογος 361 A — 362 A.

Μέσα εἰς μίαν ἐξόχου παραστατικότητος σκηνογραφίαν, ἐξαίρουσαν καὶ ἀγέρωχον παρουσίαν τοῦ κορυφαίου τῶν Σοφιστῶν εἰς τὸν κύκλον τῶν εὐλαβῶν θαυμαστῶν του, πλησιάζει τὸν Πρωταγόραν ὁ Σωκράτης, συνιστᾷ τὸν Ἱπποκράτην καὶ ἐρωτᾷ, εἰς τί συνίσταται ἡ ὠφέλεια, τὴν ὁποίαν θὰ ἀποκομίσῃ ὁ φιλομαθὴς νέος ἀπὸ τὴν μετὰ τοῦ Πρωταγόρου «συνουσίαν». Ἡ ἀπάντησις τοῦ Σοφιστοῦ εἶναι: «εὐβουλία περὶ τῶν οἰκείων, ὅπως ἂν ἄριστα τὴν αὐτοῦ οἰκίαν διοικοῖ, καὶ περὶ τῶν τῆς πόλεως, ὅπως τὰ τῆς πόλεως δυνατώτατος ἂν εἴη καὶ πράττειν καὶ λέγειν» (318 E κ.ἑ.). Δηλαδὴ τὸ νέον μάθημα, ποὺ θὰ διδάξῃ ὁ Πρωταγόρας εἰς τὸν Ἱπποκράτην, εἶναι ἡ πολιτικὴ τέχνη, ἤτοι ἡ μάθησις καὶ ἡ ἱκανότης ἐκείνη, δι' ἧς διευθύνονται ἄριστα τά πράγματα, τόσον τοῦ ἰδιωτικοῦ - οἰκογενειακοῦ, ὅσον καὶ τοῦ δημοσίου βίου. Ὁ Πρωταγόρας ἐπαγγέλλεται (ὑπόσχεται), κατ' ἐξοχήν, ὅτι διαπλάττει τοὺς μετ' αὐτοῦ «συνόντας» εἰς ἀγαθοὺς πολίτας (319 A). Εἰς ταῦτα ὅμως ὁ Σωκράτης ἀντιλέγει, ὅτι αὐτά, ποὺ ὑπόσχεται νὰ διδάξῃ ὁ Πρωταγόρας, δὲν εἶναι πράγματα διδακτά· δὲν ὑπόκεινται εἰς μάθησιν, δὲν εἶναι μαθητά. Ἀντλεῖ δὲ ἐπιχειρήματα ὑπὲρ τῆς ἀπόψεώς του ὁ Σωκράτης ἀπὸ τὴν πολιτικὴν ζωὴν τῆς πόλεως.

Καὶ ἰδοὺ τὸ πρῶτον: Εἰς τὰς πολιτικὰς συγκεντρώσεις των οἱ Ἀθηναῖοι ἀνέχονται, προκειμένου περὶ πολιτικῶν ζητημάτων, τὴν συμβουλὴν οἱουδήποτε, εἴτε ἐπίσημος οὗτος εἶναι, εἴτε ἀφανής, εἴτε μορφωμένος εἴτε ἀμόρφωτος, ἐνῷ προκειμένου περὶ συμβουλῶν τεχνικῆς φύσεως, ἀκούουν μόνον τὰς συμβουλὰς τῶν εἰδικῶν. Διὰ τὰ πολιτικὰ ζητήματα ἀντιθέτως, ὅλοι θεωροῦνται εἰδικοί, χωρὶς νὰ τύχουν οὐδεμιᾶς εἰδικῆς πολιτικῆς προπαιδείας, ἁπλούστατα, διότι ἡ πολιτικὴ τέχνη δὲν εἶναι κάτι τὸ διδακτὸν καὶ μαθητόν. Τὸ ἄλλο ἐπιχείρημα τοῦ Σωκράτους ἔχει ληφθῆ ἀπὸ τὴν ζωὴν τῶν παρισταμένων εἰς τὴν συγκέντρωσιν υἱῶν τοῦ Περικλέους. "Αν ἡ πολιτικὴ τέχνη καὶ ἀρετὴ ἦτο κάτι τὸ διδακτὸν καὶ μεταδοτόν, θὰ τοὺς ἐδίδασκεν ὁ πατήρ των. Ἀλλὰ τοιαῦτα μαθήματα πολιτικῆς οὔτε ὁ ἴδιος ὁ Περικλῆς, οὔτε ὁ πατὴρ τοῦ Ἀλκιβιάδου, οὔτε οἱ ἄλλοι πολιτικοὶ τῶν Ἀθηνῶν ἔκαμαν εἰς τὰ παιδιά των, οὔτε δὲ καὶ εἰς ἄλλον τινὰ διδάσκαλον ἀνέθεσαν τὸ ἔργον αὐτὸ τῆς διδασκαλίας. Προφανῶς, διότι καὶ ὁ Περικλῆς καὶ οἱ ἄλλοι δὲν πιστεύουν εἰς τὸ διδακτὸν τῆς πολιτικῆς ἀρετῆς. Τί ἔχει νὰ ἀντείπῃ εἰς ταῦτα ὁ Πρωταγόρας; Ἡ ἀπάντησις τοῦ σοφιστοῦ γίνεται κατὰ δύο τρόπους: α) διὰ τοῦ περιφήμου «μύθου» 320 C — 322 D καὶ δεύτερον διὰ τῆς ἑρμηνείας τοῦ «μύθου» τούτου, διὰ τοῦ «λόγου» 322 D — 328 D. Ἰδοὺ τοῦ μύθου τὸ νόημα πρῶτον: Ἡ πολιτικὴ ζωὴ τῶν ἀνθρώπων κατέστη δυνατὴ καὶ ὁμαλή, ἀφ' ὅτου τὴν ζωὴν ταύτην ἤρχισαν νὰ ρυθμίζουν ἡ αἰδὼς καὶ ἡ δίκη (δικαιοσύνη), ἰδέαι, τὰς ὁποίας κατὰ τὸν μῦθον ἐδώρησεν ὁ Ζεὺς διὰ τοῦ Ἑρμοῦ εἰς ὅλους τοὺς ἀνθρώπους. Αἱ ἰδέαι αὐταὶ εἶναι κτῆμα κοινὸν ὅλων τῶν μετεχόντων τῆς πολιτείας ἀνθρώπων, δὲν εἶναι δέ, ὅπως αἱ τεχνικαὶ γνώσεις, κτῆμα τῶν ὀλίγων μόνον εἰδικῶν. Διὰ τοῦτο εἰς τὰ πολιτικὰ θέματα ζητεῖται καὶ εἶναι σεβαστὴ ὅλων τῶν πολιτῶν ἡ γνώμη. Ἔπειτα οἱ ἄνθρωποι, χρησιμοποιοῦντες ἄλλοτε μὲν τιμωρίας, ἄλλοτε δὲ νουθετήσεις ἢ συμβουλάς, προϋποθέτουν, ὅτι ὑπάρχουν ἀνθρώπινα πράγματα δεκτικὰ διδασκαλίας, ἀσκήσεως καὶ ἐπιμελείας καὶ ὅτι οἱ ἀμελήσαντες τούτων εἶναι ἄξιοι τιμωρίας ἢ συμβουλῆς. Τρίτον, συνεχίζει ὁ Πρωταγόρας, δὲν εἶναι ἀληθές, ὅτι οἱ ἄνθρωποι, καὶ εἰδικώτερον οἱ μνημονευθέντες πολιτικοί, ἀδιαφοροῦν διὰ τὴν διδασκαλίαν τῶν παιδιῶν των· ἴσα - ἴσα τὸ ἐναντίον συμβαίνει. Τὸ ὅτι δὲ ἱκανοὶ καὶ χρηστοὶ γονεῖς ἔχουν κάποτε κακοὺς υἱούς, δὲν διαψεύδει τὴν ἄποψιν περὶ τοῦ διδακτοῦ τῆς ἀρετῆς, διότι ἡ ἀρετὴ προϋποθέτει ὄχι μόνον διδασκαλίαν, ἀλλὰ καὶ κατάλληλον φύσιν, δηλαδὴ εὐμενεῖς φυσικὰς προδιαθέσεις (328 D).

Ὁ πρῶτος διάλογος Πρωταγόρου καὶ Σωκράτους (328 D κ.ἑ.). ἔχει ὡς θέμα τὴν ἑνότητα τῆς ἀρετῆς. Ὁ Πρωταγόρας νομίζει, ὅτι αἱ ἐπὶ μέρους ἰδιότητες (δικαιοσύνη, σωφροσύνη, ὁσιότης κλπ.), εἶναι μέρη τῆς ἀρετῆς, ὅπως τὰ καθ' ἕκαστον μέρη τοῦ προσώπου. Ὁ Σωκράτης ἀρχίζει διὰ σειρᾶς συλλογισμῶν νὰ ἀνατρέπῃ τὴν περὶ χωριστῶν ἀπ' ἀλλήλων μορίων τῆς ἀρετῆς γνώμην ταύτην τοῦ Πρωταγόρου, ἀποδεικνύων πρῶτον μὲν τὴν ταυτότητα τῆς ὁσιότητος καὶ τῆς δικαιοσύνης, εἶτα δὲ τῆς σωφροσύνης καὶ τῆς σοφίας. Διακόπτει ὅμως τὴν περαιτέρω προσπάθειαν τοῦ Σωκράτους, ὅπως ταυτίσῃ τὴν δικαιοσύνην μὲ τὴν σωφροσύνην, ἕνας ἐνδιάμεσος διάλογος (334 C — 338 E), εἰς τὸν ὁποῖον λαμβάνουν μέρος, πλὴν τοῦ Πρωταγόρου καὶ τοῦ Σωκράτους, καὶ ὁ Καλλίας, ὁ Ἀλκιβιάδης, ὁ Κριτίας καὶ δὴ καὶ οἱ σοφισταὶ Πρόδικος καὶ Ἱππίας. Ὁ Πρωταγόρας ἀναλαμβάνει νῦν ἔργον ἐρωτῶντος.

Τῇ πρωτοβουλίᾳ τοῦ Πρωταγόρου συζητεῖται (338 E κ.ἑ.) τὸ νόημα ἑνὸς ποιήματος τοῦ Σιμωνίδου, ἀναφερομένου εἰς ἠθικὸν πρόβλημα. Μετὰ ἑρμηνευτικὰς ἀντιγνωμίας, καθ' ἃς γίνεται καὶ χρῆσις τῆς περὶ συνωνύμων διδασκαλίας τοῦ Προδίκου, ὁ Σωκράτης καταλήγει εἰς τὴν ἑξῆς ἑρμηνείαν τοῦ Σιμωνιδίου ποιήματος:

> «ἄνδρ' ἀγαθὸν μὲν ἀλαθέως γενέσθαι
> χαλεπόν, χερσίν τε καὶ ποσὶ καὶ νόῳ τετράγωνον,
> ἄνευ ψόγου τετυγμένον».

Ἤτοι κατὰ τὸν Σωκράτην: Δύσκολον εἶναι νὰ γίνῃ κανεὶς ἀγαθός· πάντως εἶναι τοῦτο δυνατὸν ἐπί τινα χρόνον τοὐλάχιστον· γενόμενος ὅμως κανεὶς ἀγαθός, νὰ μείνῃ τοιοῦτος ἐσαεί, δηλαδὴ νὰ ε ἶ ν α ι ἀγαθὸς (ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸ προηγούμενον: νὰ γ ί ν η ἀγαθός), αὐτὸ εἶναι ἀδύνατον εἰς τὸν ἄνθρωπον. Μόνον ὁ Θεὸς εἶναι δυνατὸν νὰ ἔχῃ αὐτὸ τὸ γέρας τῆς μονίμου ἀρετῆς. Διὰ τοῦτον, κατὰ τὸν Σωκράτη, ὁ Σιμωνίδης ἀντιμάχεται πρὸς τὸν Πιττακὸν (334 B — C). Μὲ τὴν ἑρμηνείαν του αὐτὴν ὁ Σωκράτης συνάπτει ἐν τέλει καὶ τὴν ἰδικήν του θεμελιώδη ἀντίληψιν, ὅτι «οὐδεὶς ἑκὼν κακὸς» (οὐδεὶς κάμνει τὸ κακὸν μὲ τὴν θέλησίν του), ἄκων δηλαδὴ ὁ ἄνθρωπος γίνεται κακός.

Μετὰ νέον μεταβατικὸν ἐνδιάμεσον διάλογον (347 A — 348 C), εἰς ὃν ἀναμιγνύονται ὁ Ἱππίας καὶ ὁ Ἀλκιβιάδης, ὁ Σωκράτης προτείνει συνέχισιν τῆς διακοπείσης διερευνήσεως τῆς οὐσίας τῆς ἀρετῆς, ἀναλαμβάνει δὲ ὁ ἴδιος τὸν ρόλον τοῦ ἐρωτῶντος. Τώρα ὁ Σωκράτης προσπαθεῖ νὰ ἀποδείξῃ τὴν ταυτότητα ἀνδρείας καὶ σοφίας. Ἐπειδὴ ὅμως δὲν πείθεται περὶ ταύτης ὁ Πρωταγόρας, ὁ Σωκράτης στρέφει (351 B κ.ἑ.) τὸν λόγον πρὸς θέμα, ὅπερ καὶ πρότερον (333 D κ.ἑ.) εἶχε θιχθῆ, ἤτοι τὸ τῆς οὐσίας τοῦ ἀγαθοῦ, τὸ ὁποῖον ταυτίζει μὲ τὸ ἡδὺ (τὸ εὐάρεστον).

Ὑποστηρίζει δὲ ὁ Σωκράτης τὴν ταυτότητα ταύτην, δεικνύων, ὅτι τὸ ἡδὺ καθίσταται κακὸν μόνον ἕνεκα τῶν κακῶν ἀποτελεσμάτων του, ἐνῷ ἀντιθέτως ἓν ἀνιαρὸν καθίσταται ἀγαθὸν ἕνεκα τῶν ἀγαθῶν ἀποτελεσμάτων του. Ὡς παράδειγμα τοῦ τελευταίου τούτου ἀναφέρει ὁ Σωκράτης τὰς κοπιώδεις στρατιάς, τὰς ἐγχειρήσεις καὶ ἄλλας ἐν γένει ὀδυνηρὰς θεραπείας, αἵτινες πᾶσαι προξενοῦν μὲν ὀδύνην, εἶναι ὅμως καὶ λέγονται ἀγαθὰ (354 A). Ἡ στάσις καὶ σχέσις ἄρα τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸ ἡδὺ - ἀγαθὸν ἀφ' ἑνὸς καὶ τὸ ἀνιαρὸν - κακὸν ἀφ' ἑτέρου, στηρίζεται ἐπὶ τῆς γνώσεως, τῆς «μετρητικῆς» λεγομένης τέχνης ἢ ἐπιστήμης, ἥτις δύναται καὶ γνωρίζει νὰ μετρῇ τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων. Ταύτης τῆς ἐπιστήμης τὸ ἀντίθετον εἶναι ἡ ἀμάθεια (357 E). Ἐντεῦθεν συνάγεται, ὅτι οὐδεὶς ἑκὼν ἁναλαμβάνει νὰ πράξῃ κακόν τι, τὸ κακὸν στηρίζεται καὶ ὀφείλεται εἰς τὴν ἀμάθειαν.

Ἐφαρμοζομένων τῶν πορισμάτων τούτων εἰς νέαν διερεύνησιν τῆς οὐσίας τῆς ἀνδρείας καὶ τῆς σχέσεώς της μὲ τὴν σοφίαν, ὡς πρὸς τὴν ὁποίαν σχέσιν εἶχεν ἐκφράσει ἀμφιβολίας ὁ Πρωταγόρας, εὐκόλως νῦν εὑρίσκεται, ὅτι ἡ ἀνδρεία συνίσταται εἰς γνῶσιν τῶν φοβερῶν καὶ τῶν μὴ φοβερῶν («δεινῶν» καὶ «μὴ δεινῶν»)· καὶ ἀντιθέτως δειλία εἶναι «ἡ τῶν δεινῶν καὶ μὴ δεινῶν ἀμαθία» (360 C — D). Εἰς τὸν ὁρισμὸν αὐτὸν ὡς δεινὰ νοοῦνται τὰ φοβερὰ καὶ ἐν ταὐτῷ κακά. Οὕτως ἡ σοφία τῶν δεινῶν καὶ μὴ δεινῶν ἑταυτίσθη μὲ τὴν ἀνδρείαν.

Ὁ ἐπίλογος τοῦ διαλόγου (360 E — 362 A), ἀνακεφαλαιώνει τὴν πορείαν καὶ ἀνέλιξιν αὐτοῦ. Διαπιστοῦται, ὅτι κατ' αὐτὸν ὁ Σωκράτης καὶ ὁ Πρωταγόρας μετέβαλον τὰς ἀπόψεις των. Ἐν ἀρχῇ ὁ Σωκράτης εἶχεν ἀμφισβητήσει τὸ διδακτὸν τῆς ἀρετῆς, τοῦθ' ὅπερ ἐν τέλει παρεδέχθη, ἀφοῦ ἐν τῷ μεταξὺ εὗρε τὴν οὐσίαν τῆς ἀρετῆς, ὡς συνισταμένην ἐν τῇ γνώσει, τῇ ἐπιστήμῃ. Ὁ Πρωταγόρας ἀφ' ἑτέρου, ἐνέμεινε μὲν εἰς τὴν ἀρχικὴν γνώμην του περὶ τοῦ διδακτοῦ τῆς ἀρετῆς, ἠναγκάσθη ὅμως νὰ ὁμολογήσῃ τὴν περὶ ἑνότητος τῆς ἀρετῆς σωκρατικὴν ἀντίληψιν καὶ νὰ δεχθῇ τὴν ταύτισιν τῆς ἀρετῆς μὲ τὴν ἐπιστήμην, τὴν γνῶσιν. Μετ' ἀνταλλαγὴν φιλοφρονήσεων ἀμοιβαίας ἐκτιμήσεως, χωρίζονται ἀπ' ἀλλήλων ὁ Πρωταγόρας καὶ ὁ Σωκράτης, ἀφοῦ συμφωνοῦν ἐπὶ τῆς ἀνάγκης μιᾶς νέας ἐξετάσεως τοῦ προβλήματος τῆς οὐσίας καὶ τοῦ διδακτοῦ τῆς ἀρετῆς.

Βιβλιογραφία: Ἑρμηνευτικαὶ ἐκδόσεις: 1) Ἑλληνι-

καί: Γ. Μιστριώτου 1876 κ.έ.— Σπ. Μωραΐτου ἐν τῇ Ζωγραφείῳ Βιβλιοθήκῃ, τόμ. Β', Λειψία, 1908, 2) γαλλικὴ ἡ τοῦ A. CROISET ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ Μπυτέ, τόμ. Γ1, 3) γερμανικὴ τοῦ W. NESTLE ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ Τώϋμπνερ, Λειψία, 1931 (ἔκδοσις ἀξιολογωτάτη, περιέχουσα εἰς τὴν εἰσαγωγὴν καὶ λαμπρὰν πραγματείαν περὶ τῶν Σοφιστῶν καὶ δὴ καὶ τοῦ Πρωταγόρου).

Κωνστ. Ι. Βουρβέρης

«ΛΑΧΗΣ». Φιλοσοφικὸς διάλογος τοῦ Πλάτωνος εἰς τὸν ὁποῖον ἐξετάζεται ἡ οὐσία καὶ ἡ ἔννοια τῆς ἀνδρείας. Ὡς πρὸς τὸν χρόνον τῆς συγγραφῆς τοῦ ἔργου, τὸ πιθανώτερον εἶναι ὅτι τοῦτο ἐγράφη τὸ 399 π.Χ., ὅτε ὁ Πλάτων θὰ ἦτο 31 ἐτῶν. Ἡ ὑπόθεσις τοῦ διαλόγου ἔχει ὡς ἑξῆς: Ὁ υἱὸς τοῦ δικαίου Ἀριστείδου Λυσίμαχος καὶ ὁ υἱὸς τοῦ Θουκυδίδου, πολιτικοῦ ἀντιπάλου τοῦ Περικλέους, ἐπιθυμοῦντες νὰ ἐκπαιδεύσουν τοὺς υἱούς των, Ἀριστείδην καὶ Θουκυδίδην, προσέρχονται εἰς τὸ γυμναστήριον, ὅπου ὁ ὁπλομάχος Στησίλεως κάμνει ἐπίδειξιν τῆς τέχνης του. Μαζί των ἔχουν παραλάβει καὶ τοὺς κατὰ τὸν Πελοποννησιακὸν πόλεμον διατελέσαντας στρατηγοὺς Λάχητα (ἀπὸ τὸν ὁποῖον ἔλαβε τὸ ὄνομα ὁ διάλογος) καὶ Νικίαν. Κατὰ πρότασιν τοῦ Λάχητος, προσκαλοῦν καὶ τὸν κατὰ τύχην εἰς τὸ γυμναστήριον εὑρισκόμενον Σωκράτη, νὰ λάβῃ μέρος εἰς τὴν συζήτησιν, ἡ ὁποία ὡς ἀντικείμενον θὰ εἶχε τὴν παίδευσιν τῶν δύο παίδων διὰ τῆς ὁπλομαχίας ἢ ἄλλου χρησίμου μαθήματος. Μετά τινας ἐπαινετικοὺς διὰ τὸν Σωκράτη λόγους τοῦ Λάχητος, ὁ Λυσίμαχος ἀπευθύνει πρὸς τὸν Σωκράτην τὴν παράκλησιν νὰ ὁμιλήσῃ περὶ τῆς χρησιμότητος ἢ μὴ τοῦ μαθήματος τῆς ὁπλομαχίας.

Ἀφοῦ δὲ ὁ Νικίας καὶ ὁ Λάχης ἐκθέτουν τὰς γνώμας των, αἵτινες ἀντιτίθενται πρὸς ἀλλήλας, ζητοῦν τὴν γνώμην τοῦ Σωκράτους, ὅστις καθορίζει καλύτερον τὸ θέμα τῆς συζητήσεως, δηλῶν ὅτι τοῦτο δὲν εἶναι εἰδικῶς τὸ τῆς ὁπλομαχίας, διότι ἡ τέχνη αὕτη εἶναι μέσον καὶ ὄχι σκοπὸς καὶ θὰ πρέπει νὰ ἐξετασθῇ ἂν οἱ διδάσκοντες κατέχουν τὴν ἐπιστήμην ἐκείνου, τὸ ὁποῖον πρόκειται νὰ θεραπεύσουν, ἤτοι τὴν ψυχὴν τῶν νέων ἐν προκειμένῳ. Ὁμιλοῦν οἱ δύο στρατηγοὶ καὶ ὁ Λυσίμαχος καὶ κατόπιν ἀναλαμβάνει τὴν κατεύθυνσιν τοῦ διαλόγου ὁ Σωκράτης, ἐξετάζων τί εἶναι ἀνδρεία.

Πρῶτος ὁ Λάχης δίδει τὸν ὁρισμὸν τῆς ἀνδρείας, λέγων ὅτι αὕτη εἶναι «τὸ ἐθέλειν μένειν ἐν τῇ τάξει καὶ μὴ φεύγειν». Ὁ ὁρισμὸς ὅμως οὗτος ἀποδεικνύεται ὑπὸ τοῦ Σωκράτους πλημμελής. Ὁ Λάχης δίδει καὶ δεύτερον καὶ τρίτον ὁρισμόν, καὶ οὗτοι ἀποδεικνύονται πλημμελεῖς. Ὁ Λάχης παραιτεῖται τοῦ λόγου, καὶ ὁ Νικίας δίδει τὸν ὁρισμὸν τῆς ἀνδρείας ὡς «ἐπιστήμης τῶν δεινῶν καὶ τῶν θαρραλέων». Καὶ τοῦτον ὅμως ὁ Σωκράτης ἐλέγχει ὡς πλημμελῆ, ἀποδεικνύων ὅτι ὁ ὁρισμὸς οὗτος εἶναι ὁρισμὸς τῆς ὅλης ἀρετῆς. Ἡ ἀνδρεία εἶτα ἐξετάζεται ὡς μέρος τῆς ἀρετῆς. Δὲν καταλήγει δὲ καὶ ὁ διάλογος οὗτος εἰς σαφῆ ὁρισμὸν αὐτῆς. Ὁ Λάχης τελευτῶν συμβουλεύει τοὺς πατέρας νὰ ἐπιτρέψουν εἰς τὸν Σωκράτη «τῶν μειρακίων ἐπιμελεῖσθαι».

Περὶ τοῦ διαλόγου τούτου ὑπάρχει ἡ γνώμη ὅτι ἀποτελεῖ συνέχειαν τοῦ «Πρωταγόρου», εἰς ὃν ἐπίσης γίνεται λόγος περὶ ἀνδρείας. Ἐν τῷ «Λάχητι» καταδεικνύεται ὅτι ἡ ἀρετὴ εἶναι ἐνιαία καὶ ἀχώριστος, ἀσχέτως τοῦ ἂν διὰ τοῦ λόγου χωρίζεται εἰς διάφορα μέρη, ὡς ἀνδρείαν, δικαιοσύνην κλπ.

Πολλαὶ ἀμφισβητήσεις διὰ τὴν γνησιότητα τοῦ διαλόγου ἠγέρθησαν, ἀλλὰ σήμερον ὁ «Λάχης» θεωρεῖται ὡς ἀνήκων εἰς τὰ ἀποδεδειγμένως γνήσια ἔργα τοῦ Πλάτωνος. Ἀνήκει δὲ εἰς τοὺς γυμναστικοὺς καὶ μάλιστα εἰς τοὺς μαιευτικοὺς διαλόγους.

«ΧΑΡΜΙΔΗΣ». Τίτλος διαλόγου τοῦ Πλάτωνος, ἀνήκοντος εἰς τὴν πρώτην συγγραφικὴν περίοδον τοῦ φιλοσόφου καὶ ὀνομασθέντος οὕτως ἐξ ἑνὸς τῶν μετὰ τοῦ Σωκράτους διαλεγομένων προσώπων, τοῦ Χαρμίδου, πρὸς μητρὸς θείου τοῦ Πλάτωνος. Τὸ ἕτερον κύριον πρόσωπον τοῦ διαλόγου εἶναι ὁ ἐπίσης συγγενὴς τοῦ Πλάτωνος Κριτίας, ὁ γνωστὸς κορυφαῖος τῶν Τριάκοντα τυράννων. Τὸν διάλογον παρακολουθοῦν καὶ πολλοὶ φίλοι τῶν λόγων καὶ τῶν συζητήσεων καὶ θαυμασταὶ τῶν ἐφήβων καὶ τοῦ Σωκράτους, ἐξ ὧν ὀνομαστὶ μνημονεύεται μόνον ὁ ὀλίγον ἐν ἀρχῇ μετέχων τοῦ διαλόγου Χαιρεφῶν, ὁ καὶ ἐκ τῆς «Ἀπολογίας Σωκράτους» καὶ τοῦ «Γοργίου» γνωστὸς «μανιακός», ἐνθουσιώδης καὶ γεμᾶτος ζωήν, ἀφωσιωμένος τοῦ Σωκράτους ἑταῖρος. Ὁ διάλογος παρίσταται γινόμενος ὀλίγον μετὰ τὴν ἐν Ποτειδαίᾳ τῆς Χαλκιδικῆς μάχην τοῦ 432 π.Χ. (βλ. περὶ αὐτῆς Θουκ. 1, 62 κ.ἑ.), τὴν ἐπαύριον ἀκριβῶς τῆς ἡμέρας, κατὰ τὴν ὁποίαν ἐπέστρεψεν εἰς τὰς Ἀθήνας ὁ μετασχὼν τῆς μάχης Σωκράτης, διεξάγεται δὲ εἰς τὸν χῶρον τῆς «Ταὐρέου παλαίστρας».

Ἡ σκηνογραφία τοῦ «Χαρμίδου» (153 A — 158 E), εἶναι μία ἀπὸ τὰς ὡραιοτέρας τῶν πλατωνικῶν συγγραμμάτων: Ὁ Σωκράτης, ἁπαντῶν εἰς ἐρωτήσεις τῶν μετὰ χαρᾶς ἐπανιδόντων αὐτὸν συνόντων καὶ ἑταίρων, ἀφηγεῖται εἰς αὐτοὺς λεπτομερείας τῆς μάχης, καθ' ἣν ἔπεσον πολλοὶ γνωστοί των Ἀθηναῖοι. Καὶ ὁ ἴδιος ὅμως θὰ ἐπεθύμει νὰ ἀκούσῃ τὰ ἐν τῷ μεταξὺ νέα τῶν Ἀθηνῶν, ὕστερα ἀπὸ τόσην ἀπουσίαν του, καὶ ἰδίως αὐτὰ ποὺ τὸν ἐνδιέφερον περισσότερον (153 D). «περὶ φιλοσοφίας ὅπως ἔχει τὰ νῦν, περί τε τῶν νέων, εἴ τινες ἐν αὐτοῖς διαφέροντες ἢ σοφίᾳ ἢ κάλλει ἢ ἀμφοτέροις ἐγγεγονότες εἶεν» (τί γίνεται τώρα ἐδῶ στὰς Ἀθήνας μὲ τὴν φιλοσοφίαν καὶ μὲ τοὺς νέους· ποῖοι ἀπ' αὐτοὺς διακρίνονται ἢ διὰ τὴν σοφίαν των ἢ τὴν εὐμορφιάν των ἢ καὶ διὰ τὰ δύο).

Ὁ Κριτίας, ὡς τὸν ἐν προκειμένῳ ἐξοχώτερον νέον, συνιστᾷ τὸν ὡραῖον ἔφηβον Χαρμίδην, συγγενῆ του, ὅστις τὴν ὥραν ἐκείνην ἀκριβῶς προσέρχεται εἰς τὴν σωκρατικὴν ὁμήγυριν, συγκεντρώνων τὰ βλέμματα τοῦ θαυμασμοῦ μικρῶν καὶ μεγάλων. Ὁ ὡραῖος ὅμως Χαρμίδης ὑποφέρει· πάσχει ἀπὸ δυνατὸν πόνον τῆς κεφαλῆς. Εὐτυχῶς ὁ Σωκράτης ἔχει κάποιο βότανον κατὰ τῆς κεφαλαλγίας, ποὺ ἔχει φέρει μαζί του ἀπὸ τὴν ἐκστρατείαν. Τοῦτο ὅμως διὰ νὰ δράσῃ ἀποτελεσματικῶς, πρέπει νὰ συνδυασθῇ μὲ ἕνα γήτεμα (ξόρκι), μίαν «ἐπῳδήν», ἐπαδομένην προηγουμένως, πρὸ τῆς λήψεως τοῦ φαρμάκου, εἰς τὸν πάσχοντα. Ἡ ἐπῳδὴ αὐτὴ δὲν εἶναι βεβαίως ἄλλο παρὰ ὁ μυθικὸς συμβολισμὸς τῆς ψυχικῆς θεραπείας διὰ τῶν καλῶν λόγων, ἡ ὁποία πρέπει νὰ προηγῆται τῆς θεραπείας τοῦ σώματος. Καὶ αὐτὴ πάλιν ἡ σωματικὴ θεραπεία πρέπει νὰ εἶναι γενικὴ καὶ νὰ μὴ ἐντοπίζεται εἰς μόνον τὸ νοσοῦν καὶ πάσχον μέρος τοῦ σώματος (156 E): «ὥσπερ ὀφθαλμοὺς ἄνευ κεφαλῆς, οὐ δεῖ ἐπιχειρεῖν ἰᾶσθαι οὐδὲ κεφαλὴν ἄνευ σώματος, οὕτως οὐδὲ σῶμα ἄνευ ψυχῆς... πάντα γάρ... ἐκ τῆς ψυχῆς ὠρμῆσθαι καὶ τὰ κακὰ καὶ τὰ ἀγαθὰ τῷ σώματι καὶ παντὶ τῷ ἀνθρώπῳ». (Καθὼς δὲν πρέπει κανεὶς νὰ ἐπιχειρῇ νὰ ἰατρεύσῃ τοὺς ὀφθαλμοὺς ἄνευ ὁλοκλήρου τῆς κεφαλῆς καὶ τὴν κεφαλὴν ἄνευ ὁλοκλήρου τοῦ σώματος, ἔτσι δὲν πρέπει νὰ καταπιάνεται κανεὶς τὴν θεραπείαν τοῦ σώματος χωρὶς νὰ συμπεριλάβῃ καὶ τὴν ψυχὴν εἰς τὴν θεραπείαν· διότι ὅλα ἀπὸ τὴν ψυχὴν ξεκινοῦν καὶ τὰ κακὰ καὶ τὰ καλὰ καὶ διὰ τὸ σῶμα καὶ δι' ὁλόκληρον τὸν ἄνθρωπον).

Συνίστανται δὲ ἡ ὑγεία καὶ ἡ θεραπεία τῆς ψυχῆς εἰς τὴν σωφροσύνην. Ὁ Κριτίας βεβαιώνει ὅτι ὁ Χαρμίδης ὑπερέχει τῶν ἄλλων νέων ὄχι μόνον κατὰ τὸ κάλλος τοῦ σώματος, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν ψυχικὴν ὑγίειαν, τὴν σωφροσύνην. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει, λέγει ὁ Σωκράτης, θὰ γνωρίζει ὁ Χαρμίδης ἄριστα, τί εἶναι σωφροσύνη. Λοιπὸν τοῦ ζητεῖ ἀπάντησιν εἰς αὐτὸ τὸ ἐρώτημα, ὅπερ καὶ ἀποτελεῖ τὸ κύριον θέμα τοῦ διαλόγου. Τοῦτο συζητεῖται εἰς τὰ δύο μέρη τοῦ ἔργου: α) Διάλογος Σωκράτους καὶ Χαρμίδου (159 B — 162 B)· καὶ β) Διάλογος Σωκράτους καὶ Κριτίου (C 162 C — 175 A). Ἐπακολουθεῖ εἰς ταῦτα ἡ κατακλεὶς (175 A — 176 D).

α) Διάλογος Σωκράτους καὶ Χαρμίδου. Ὁ Χαρμίδης, ἁπαντῶν εἰς τὸ τεθὲν ἐρώτημα περὶ τῆς οὐσίας τῆς σωφροσύνης, λέγει ὅτι σωφροσύνη εἶναι τὸ πράττειν πάντα κοσμίως καὶ ἡσύχως. Αὐτὴ ἡ «ἡσυχιότης» καὶ εἰς τὸ βάδισμα καὶ εἰς τὰς κινήσεις ἐν γένει καὶ εἰς τὴν ὁμιλίαν καὶ εἰς ὅλας τὰς ἐκδηλώσεις τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἡ σωφροσύνη. Τὸν ὁρισμὸν τοῦτον ἀποκρούει ἀμέσως ὁ Σωκράτης, ἀντιλέγων ὅτι εἰς ὅλας τὰς ἀνθρωπίνας ἐνεργείας ἐκτιμᾶται ἀκριβῶς τὸ ἀντίθετον τῆς ἡσυχιότητος καὶ βραδύτητος, ἤτοι ἡ ταχύτης. Λοιπὸν ἀποκλείεται τὸ νὰ θεωρῆται ἡ βραδύτης ὡς σωφροσύνη. Μία νέα ἀπόπειρα τοῦ Χαρμίδου νὰ ἀπαντήσῃ εἰς τὸ ἀρχικὸν ἐρώτημα, παρουσιάζει ὡς κύριον γνώρισμα τῆς σωφροσύνης τὴν αἰδώ· ἡ σωφροσύνη, λέγει ὁ Χαρμίδης, κάμνει τὸν ἄνθρωπον αἰσχυντηλόν, ἐντροπαλόν. Δι' ἑνὸς ὁμηρικοῦ στίχου (Ὀδύσ. ρ 347), ἀνατρέπεται καὶ ἡ δευτέρα πρὸς ὁρισμὸν ἀπόπειρα. Ἡ ἐπακολουθοῦσα τρίτη ἀπόπειρα τοῦ Χαρμίδου, ἀποδίδει ὁρισμὸν τῆς σωφροσύνης, τὸν ὁποῖον οὗτος ἤκουσε παρ' ἄλλου. Κατὰ τοῦτον σωφροσύνη εἶναι τὸ νὰ μὴ πολυπραγμονῇ κανείς, ἀλλὰ νὰ κάμνῃ ἕκαστος τὸ ἴδικόν του ἔργον: «ἕκαστον τὰ ἑαυτοῦ πράττειν» (βλ. περὶ τούτου τὰ διεξοδικῶς ἐν τῇ «Πολιτείᾳ» ἀναπτυσσόμενα). Ἐνῶ δὲ ὁ σωκρατικὸς ἔλεγχος ἀρχίζει νὰ κλονίζει καὶ τοῦ ὁρισμοῦ αὐτοῦ τὴν ὑπόστασιν, ἐπεμβαίνει εἰς τὴν συζήτησιν ὁ Κριτίας. Διὰ τῆς ἐπεμβάσεως ταύτης ὁ διάλογος ὑψώνεται εἰς ὑψηλότερον ἐπίπεδον, ὅπως γίνεται καὶ μέ τὴν ἀνάμιξιν τοῦ Νικίου εἰς τὸν διάλογον ἐν τῷ «Λάχητι» καὶ τοῦ Θρασυμάχου ἐν τῷ Α΄ βιβλίῳ τῆς «Πολιτείας». (Βλ. Κωνστ. Ι. Βουρβέρη, Ὁ παιδεύων διάλογος, περιοδ. «Πλάτων» τόμ. 6ος, Α΄, 1954).

β) Διάλογος Σωκράτους καὶ Κριτίου. Ὁ νέος συζητητής, ἵνα κάμψῃ τὰς ἀντιρρήσεις τοῦ Σωκράτους, κάμνει διάκρισιν μεταξὺ τοῦ «πράττειν» ἢ «ἐργάζεσθαι» ἀφ' ἑνὸς καὶ τοῦ «ποιεῖν» ἀφ' ἑτέρου. Χρησιμοποιῶν δὲ τὸν γνωστὸν στίχον τοῦ Ἡσιόδου «ἔργον δ' οὐδὲν ὄνειδος,, ἀεργίη δὲ τ' ὄνειδος» (Ἔργα 311), παρατηρεῖ ὅτι τὸ μὲν «ποιεῖν» γίνεται κάποτε καὶ ὄνειδος, «πράττειν» ὅμως καὶ «ἔργου» οὐδέποτε οὐδὲν γίνεται ὄνειδος. Διότι ὁ Ἡσίοδος «ἔργα» ἐνόει καὶ ἀπεκάλει μόνον τὰ καλῶς καὶ ὠφελίμως πραττόμενα. Ταῦτα δὲ τὰ ἔργα, τὰ καλὰ καὶ ὠφέλιμα, εἶναι δι' ἕκαστον ἄνθρωπον τὰ οἰκεῖα εἰς αὐτόν, τὰ «ἑαυτοῦ», τὰ ἰδικά του. Αὐτὸν τὸν ἄνθρωπον, τὸν πράττοντα τὰ ἰδικά του, τὰ ἑαυτοῦ, αὐτὸν ἐννοοῦν καὶ ἀντιλαμβάνονται καὶ ὁ Ἡσίοδος καὶ ὁ Κριτίας, ὡς ἀγαθοεργὸν καὶ σώφρονα.

Ὁ Σωκράτης παρατηρεῖ εἰς ταῦτα, ὅτι ὁ πράττων τὸ ἀγαθὸν δὲν γίνεται νὰ μὴ τὸ γνωρίζῃ ἀκριβῶς. Τὸ πράττειν τὸ ἀγαθὸν τὸ σωφρονεῖν κατὰ τὰ ἀνωτέρω, προϋποθέτει τὴν γνῶσιν τοῦ ἀγαθοῦ. Ἡ σωφροσύνη ἄρα εἶναι κάποια γνῶσις («ἐπιστήμη»).

Συμφωνῶν πρὸς αὐτὰ ὁ Κριτίας, δέχεται ὅτι ὄντως σωφροσύνη εἶναι τὸ «γιγνώσκειν ἑαυτόν», τὸ νὰ γνωρίζῃ κανεὶς τὸν ἑαυτόν του, ἡ αὐτογνωσία. Ἡ σωφροσύνη, κατὰ Κριτίαν, εἶναι μία γνῶσις, μία ἐπιστήμη ἐπιστήμη ἑαυτῆς καὶ τῶν ἄλλων ἐπιστημῶν καὶ δὴ ὄχι μόνον αὐτῶν, ἀλλὰ καὶ τῆς «ἀνεπιστημοσύνης», τῆς ἀμαθείας καὶ ἀγνοίας. Ἡ σωφροσύνη εἶναι γνῶσις τῆς τε γνώσεως καὶ τῆς ἀγνοίας. Ἑπομένως μόνος ὁ σώφρων εἶναι εἰς θέσιν νὰ γνωρίσῃ καλὰ τὸν ἑαυτόν του καὶ νὰ ἐξετάσῃ τί λογῆς εἶναι ὁ ἴδιος καὶ μὰ διακρίνῃ τί γνωρίζει καὶ τί δὲν γνωρίζει· ὡσαύτως δὲ νὰ ἐξετάσῃ τὰ αὐτὰ πράγματα καὶ εἰς τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους.

Ὁ σωκρατικὸς ἔλεγχος τίθεται πάλιν εἰς κίνησιν. Εἶναι πρῶ-

τον ὀρθὸς ὁ νέος αὐτὸς ὁρισμὸς τῆς σωφροσύνης, ὅτι δηλαδὴ σωφροσύνη εἶναι τὸ γνῶναι ἑαυτὸν καὶ τοὺς ἄλλους ὡς πρός τε τὴν γνῶσιν καὶ τὴν ἄγνοιάν των; Καὶ δεύτερον: τίς ἡ ἀπό τῆς οὕτω νοουμένης σωφροσύνης ὠφέλεια;

Καὶ πρῶτον ὡς πρὸς τὴν ὀρθότητα τοῦ ἀνωτέρω ὁρισμοῦ τῆς σωφροσύνης ὡς αὐτογνωσίας, ὡς ἐπιστήμης ἑαυτῆς, ὁ Σωκράτης ἔχει τὰς ἑξῆς ἐπιφυλάξεις: "Ὁλαι αἱ ψυχικαὶ λειτουργίαι, εἴτε αἰσθήματα εἶναι, εἴτε συναισθήματα, εἴτε βουλήσεις καὶ ἐπιθυμίαι, ἔχουν, λέγει, ὡς ἀντικείμενον ὄχι τὸν ἑαυτόν των, ἀλλὰ κάτι ἄλλο. .Η ὅρασις λ.χ. ἔχει ὡς ἀντικείμενόν της ὄχι τὴν ὅρασιν, ἀλλὰ τὰ χρώματα, ἡ ἀκοὴ τὰς φωνὰς καὶ ὄχι τὰς ἀκοάς, ὁ ἔρως τὸ καλὸν καὶ ὄχι τὸν ἔρωτα καὶ οὕτω καθεξῆς. Πῶς εἶναι δυνατὸν ἡ σωφροσύνη, οὖσα ψυχῆς καὶ αὐτὴ λειτουργία, νὰ εἶναι ἐπιστήμη ἑαυτῆς; Ἡ δευτέρα ἐπιφύλαξις τοῦ Σωκράτους ἀναφέρεται εἰς τὰς ἐννοίας σχέσεων, ὡς τὸ «μεῖζον» (μεγαλύτερον) καὶ τὸ «ἔλαττον» (μικρότερον), αἱ ὁποῖαι πάντοτε ἀναφέρονται εἰς κάτι ἄλλο καὶ ὄχι εἰς τὸν ἑαυτόν των.

Καὶ ἡ ὠφελιμότης τῆς οὕτω ὁρισθείσης σωφροσύνης, δηλ. ὡς ἐπιστήμης τῆς ἐπιστήμης, καθίσταται προβληματική· διότι ὠφέλιμον διὰ τὴν εὐδαιμονίαν τοῦ βίου θὰ ἦτο, ἂν ἡ σωφροσύνη δὲν ἠρκεῖτο εἰς τὸ νὰ διαπιστώνῃ ἁπλῶς τὴν γνῶσιν, ἀλλ' ἂν μᾶς ἔλεγε τί εἶναι γνωστὸν καὶ τί δὲν εἶναι. Ἀλλὰ καὶ ἂν ὑποτεθῇ ὅτι ἡ ἐπιστήμη ἑαυτῆς, ἐπιστήμη τῆς ἐπιστήμης (ὡς ὡρίσθη ἡ σωφροσύνη), εἶναι ὄχι ἁπλῶς ἡ διαπίστωσις καὶ συνείδησις τοῦ γεγονότος τῆς γνώσεων, ἀλλὰ καὶ ἡ γνῶσις τοῦ ἑκάστοτε περιεχομένου αὐτῆς, πάλιν ἡ οὕτω νοουμένη σωφροσύνη δὲν θὰ μᾶς ἔκαμνεν εὐδαίμονας. Διότι (174 Β—C): «οὐ τὸ ἐπιστημόνως ἦν ζῆν τὸ εὖ πράττειν τε καὶ εὐδαιμονεῖν ποιοῦν, οὐδὲ συμπασῶν τῶν ἄλλων ἐπιστημῶν. ἀλλὰ μιᾶς οὔσης ταύτης μόνον τῆς περὶ τὸ ἀγαθόν τε καὶ κακόν» (τὴν εὐπραγίαν καὶ τὴν εὐδαιμονίαν δὲν μᾶς ἐξασφαλίζει τὸ ἁπλῶς κατ' ἐπιστήμην ζῆν ἢ τὸ ζῆν κατὰ τὰς ὑποδείξεις ὅλων τῶν ἐπὶ μέρους ἐπιστημῶν (γνώσεων), ἀλλὰ τὸ ζῆν σύμφωνα μὲ μίαν μόνον ἐπιστήμην, τὴν ἐ π ι σ τ ή μ η ν (τὴν γνῶσιν) τ ο ῦ ἀ γ α θ ο ῦ κ α ὶ τ ο ῦ κ α κ ο ῦ).

Οὕτως ἡ κατὰ τὰ ἀνωτέρω ὁρισθεῖσα σωφροσύνη εὑρέθη ὡς «οὐδεμιᾶς ὠφελίας δημιουργός» (175 α). Ἡ δὲ ἀπορητικὴ κατακλεὶς τοῦ διαλόγου, ἡ συνήθης εἰς τὰ πρῶτα ἔργα τοῦ Πλάτωνος, συνοψίζεται εἰς τὴν τελικὴν διαπίστωσιν τοῦ Σωκράτους, καθ' ἣν «οὐ δυνάμεθα εὑρεῖν ἐφ' ὅτῳ ποτὲ τῶν ὄντων ὁ νομοθέτης τοῦτο τοὔνομα ἔθετο, τὴν σωφροσύνην» (175 β) (Δὲν δυνάμεθα νὰ εὕρωμεν ποία εἶναι ἡ οὐσία ἐκείνου, εἰς τὸ ὁποῖον ὁ νομοθέτης τῶν λέξεων, ὁ ὀνοματοθέτης, ὁ «ὀνοματουργός», κατὰ τὸν διάλογον «Κρατύλον» (389 α), ἔδωσε τὸ ὄνομα σωφροσύνη).

Ἐν τούτοις ἡ ἀπορία, εἰς τὴν ὁποίαν καταλήγει ὁ προκείμενος διάλογος ὡς πρὸς τὴν οὐσίαν τῆς σωφροσύνης ὡς αὐτογνωσίας, δὲν εἶναι ἀπόλυτος. Διότι, ὑπὸ τὸ περίβλημα τῆς ἀπορίας, γίνεται ἡ ἀνάψωσις τῆς αὐτογνωσίας εἰς γνῶσιν τοῦ ἀγαθοῦ, ἡ δὲ ἔρευνα τῆς σωφροσύνης ἐντάσσεται εἰς τὸ γενικώτερον πλαίσιον τῆς ἐρεύνης τοῦ ἀγαθοῦ ἐν τῷ συνόλῳ, τῆς ὅλης ἀρετῆς. Τούτου τοῦ ἀγαθοῦ ἡ γνῶσις εἶναι ἡ καλυτέρα «ἐπωδή» (τὸ καλύτερον γήτεμα, ξόρκι), τὴν ὁποίαν εἰς τὸ τέλος τοῦ διαλόγου ζητεῖ ὁ ὡραῖος Χαρμίδης ἀπὸ τὸν Σωκράτη νὰ τοῦ ἐπάδῃ, ὄχι μόνον ἅπαξ τώρα, ἐξ ἀφορμῆς τῆς κεφαλαλγίας του, ἀλλ' ἐπὶ χρόνον μακρόν, ὅσον θὰ ἔκρινεν ἐπαρκῆ διὰ τὴν ὅλην ψυχικὴν θεραπείαν του ὁ γόης ἰατρὸς τῶν ἐφηβικῶν ψυχῶν.

Κ ω ν σ τ. Ι. Β ο υ ρ β έ ρ η ς

«ΕΥΘΥΦΡΩΝ». Διάλογος γραφεὶς ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος κατὰ τὴν νεανικήν του ἡλικίαν. Τὸ θέμα του εἶναι νὰ καθορισθῇ τί εἶναι τὸ ὅσιον, διὰ τοῦτο φέρει καὶ τὸν ὑπότιτλον «Περὶ ὁσίου», κατατάσσεται δὲ εἰς τὸ γένος τῶν «πειραστικῶν» διαλόγων, ἤτοι εἰς ἐκείνους τοὺς διαλόγους οἵτινες ἔχουν σκοπὸν νὰ ἐκβάλλουν ἐκ τῆς ψυχῆς τὰς ψευδεῖς δοξασίας. Τὰ πρόσωπα τοῦ διαλόγου εἶναι δύο, ὁ Σωκράτης καὶ ὁ Εὐθύφρων. Τὴν προσωπικότητα τοῦ Εὐθύφρονος γνωρίζομεν μόνον ἐκ τοῦ Πλάτωνος, ὅστις ἀναφέρει τοῦτον εἰς τὸν παρόντα διάλογον καθὼς καὶ εἰς τὸν «Κρατύλον» (396 Δ), ἔνθα παρουσιάζει τοῦτον ὡς ἐξηγοῦντα ἀλληγορικῶς τὰ ὀνόματα τῶν θεῶν. «Καὶ αἰτιῶμαί γε μάλιστα αὐτὴν (τὴν σοφίαν) ἀπὸ Εὐθύφρονος τοῦ Προσπαλτίου προσπεπτωκέναι μοι... κινδυνεύει οὖν ἐνθουσιῶν, οὐ μόνον τὰ ὦτά μου ἐμπλῆσαι τῆς δαιμονίου σοφίας, ἀλλὰ καὶ τῆς ψυχῆς ἐπειλῆφθαι» (Καὶ παραπονοῦμαι ὅτι κατ' ἐξοχὴν ἡ σοφία αὕτη (τῆς ἐξηγήσεως τῶν θείων ὀνομάτων) μὲ ἔχει κατακυριεύσει, μεταδοθεῖσα εἰς ἐμὲ ἀπὸ τὸν Εὐθύφρονα τὸν Προσπάλτιον.... Κοντεύει λοιπὸν αὐτὸς ἕνεκα τοῦ ἐνθουσιασμοῦ του ὄχι μόνον τὰ ὦτα μου νὰ τὰ γεμίσῃ ἀπὸ δαιμονικὴν σοφίαν, ἀλλὰ καὶ νὰ κατακυριεύσῃ καὶ τὴν ψυχήν μου).

Ὁ Εὐθύφρων φαίνεται ὅτι ἦτο λίαν γνωστὸν πρόσωπον. Εἶχε τὴν ἀξίωσιν ὅτι ἐνεπνέετο ἀπὸ μαντικὸν δαιμόνιον, τὸ ὁποῖον καθίστα αὐτὸν ἱκανὸν νὰ προλέγῃ τὰ μέλλοντα. Ἐνεφάνιζε προσέτι τὸν ἑαυτόν του ὡς γνώστην τῶν θρησκευτικῶν πραγμάτων καὶ ὡς θεολόγον. Ὁ μετὰ τοῦ Σωκράτους διάλογος παρίσταται γινόμενος ἔξω ἀπὸ τὴν στοὰν τοῦ ἄρχοντος βασιλέως, ὅστις ἦτο ἁρμόδιος διὰ τὰς ὑποθέσεις τὰς ἀναφερομένας εἰς παραβάσεις τοῦ ποινικοῦ δικαίου. Ἐκεῖ ἔχει μεταβῇ ὁ Σωκράτης διὰ νὰ πληροφορηθῇ περὶ τῆς ἐναντίον του ὑποβληθείσης ἐκ μέρους τοῦ Μελήτου καταγγελίας. Συνεπῶς ὁ διάλογος ὑποτίθεται γενόμενος ὀλίγον χρόνον πρὸ τῆς δίκης τοῦ Σωκράτους ἤτοι κατὰ τὸ 399 πρὸ Χριστοῦ.

Τὸν διάλογον ἀρχίζει ὁ Εὐθύφρων ἐρωτῶν τὸν Σωκράτη περὶ τῆς αἰτίας ἥτις τὸν ἠνάγκασε νὰ ἔλθῃ εἰς τὴν στοὰν τοῦ βασιλέως. Μετ' ἐκπλήξεως δὲ μανθάνει παρ' αὐτοῦ ὅτι ἔχει ὑποβάλει ἐναντίον του ὁ Μέλητος καταγγελίαν κατηγορῶν τοῦτον ὡς διαφθορέα τῶν νέων. Εἰδικώτερον ἡ καταγγελία ἦτο ὅτι ὁ Σωκράτης καταφρονεῖ τοὺς παλαιοὺς θεοὺς τῆς πόλεως καὶ εἰσάγει νέους θεούς. Ὁ Εὐθύφρων ἀπαντᾷ ὅτι ὁ Μέλητος θὰ ἔλαβεν ἀφορμὴν νὰ προβῇ εἰς τὴν καταγγελίαν του ἐκ τοῦ ὅτι ὁ Σωκράτης ἔλεγε πολλάκις ὅτι συνέβαινεν εἰς αὐτὸν τὸ δαιμόνιον σημεῖον. Ὁ ὄχλος προσθέτει ὁ Εὐθύφρων, συνηθίζει εὐκόλως νὰ ἀποδέχεται τοιούτου εἴδους κατηγορίας. Δὲν ἀξίζει ὅμως τὸν κόπον νὰ λαμβάνῃ αὐτὰς κανεὶς σοβαρῶς ὑπ' ὄψιν ἀλλὰ τοὐναντίον πρέπει νὰ τὰς ἀντιμετωπίζῃ μὲ θάρρος. Ἐκφράζει δὲ ὁ Εὐθύφρων αἰσιόδοξον πρόβλεψιν ὡς πρὸς τὴν εὐτυχῆ ἔκβασιν τῆς δίκης τοῦ Σωκράτους ὡς καὶ τῆς ἰδικῆς του δίκης. Ἀκούσας ὁ Σωκράτης ὅτι καὶ ὁ Εὐθύφρων ἔχει δίκην, τὸν ἐρωτᾷ σχετικῶς. Μανθάνει δὲ ὅτι ὁ Εὐθύφρων ἔχει ὑποβάλει καταγγελίαν κατὰ τοῦ πατρός του κατηγορῶν αὐτὸν ὅτι διέπραξε φόνον ὑπὸ τὰς ἀκολούθους περιστάσεις:

Ὁ πατὴρ τοῦ Εὐθύφρονος διέμενεν ἐν Νάξῳ ἀσχολούμενος μὲ τὴν γεωργίαν. Εἷς τὴν ὑπηρεσίαν του εἶχε καὶ ἕνα ἡμερομίσθιον ἐργάτην ἀποσταλέντα εἰς αὐτὸν ὑπὸ τοῦ Εὐθύφρονος. Ὁ ἐργάτης οὗτος, μεθυσθείς, ἐφόνευσεν ἕνα ἐκ τῶν δούλων μαζὶ μὲ τοὺς ὁποίους εἰργάζετο, ὁ δὲ πατὴρ τοῦ Εὐθύφρονος συλλαβὼν αὐτὸν τὸν ἔδεσε καὶ τὸν ἔθεσεν εἰς μίαν τάφρον. Συγχρόνως δὲ ἔπεμψεν εἰς τὸν ἐν Ἀθήναις ἐξηγητὴν (δηλ. ἐπόπτην τοῦ θρησκευτικοῦ δικαίου) ἀνθρώπους διὰ νὰ τὸν ἐρωτήσουν τί ἔπρεπε νὰ γίνῃ σχετικῶς μὲ τὸν φονέα. Ἀλλ' ἐν τῷ μεταξὺ ὁ εἰς τὴν τάφρον ἐναποτεθεὶς δέσμιος ἐργάτης ἀπέθανεν. Ἐπειδὴ δὲ ἐθεώρησεν ὁ Εὐθύφρων τὸν θάνατον τοῦτον ὡς προελθόντα ἐκ τῆς ἀμελείας τοῦ πατρός του ὑπέβαλε κατ' αὐτοῦ μήνυσιν. Ὁ πατήρ του καὶ οἱ συγγενεῖς του κακίζουν τὴν ὑποβολὴν τῆς καταγγελίας, χαρακτηρίζοντες αὐτὴν ὡς ἀνοσίαν πρᾶξιν. Αὐτὸς ὅμως ἔχει τὴν ἀντίληψιν ὅτι ἀνοσία πρᾶξις θὰ ἦτο νὰ ἐπιδείξῃ ἀδιαφορίαν διὰ τὸν ὑπὸ τοῦ πατρός του διαπραχθέντα φόνον.

Τό ἐξιστορούμενον ὑπὸ τοῦ Εὐθύφρονος γεγονὸς φαίνεται ὅτι εἶναι πραγματικόν. Πρέπει ὅμως νὰ συνέβῃ πρὸ τοῦ 404 π.Χ., διότι μετὰ τὸ ἔτος τοῦτο ἐξεδιώχθησαν ἐκεῖθεν οἱ Ἀθηναῖοι κληροῦχοι. Εἶναι φανερὸν ὅτι ἐν τῇ προκειμένῃ περιπτώσει διαπράττει ὁ Πλάτων ἀναχρονισμόν, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον συνήθως ἀπαντᾶται εἰς τοὺς διαλόγους του.

Ὁ Σωκράτης λαμβάνων ἀφορμὴν ἐκ τῆς δηλώσεως τοῦ Εὐθύφρονος ὅτι καὶ ὁ πατήρ του καὶ οἱ συγγενεῖς του δὲν ἔχουν ἀκριβῆ περὶ τοῦ ὁσίου καὶ ἀνοσίου γνῶσιν ἀλλ' αὐτὸς μόνον γνωρίζει εἰς τί ἔγκειται ἡ ὁσιότης καὶ ἡ ἀνοσιότης, τὸν παρακαλεῖ νὰ τὸν διδάξῃ τί εἶναι ὅσιον καὶ τί ἀνόσιον. Ἐπειδή, λέγει ὁ Σωκράτης, κατηγορεῖται ὑπὸ τοῦ Μελήτου, δι' ἀσέβειαν, θὰ δυνηθῇ νὰ ἀποκρούσῃ εὐκόλως τὴν κατηγορίαν, ἂν διδαχθῇ ἀπὸ τὸν Εὐθύφρονα τί εἶναι εἰς τὴν οὐσίαν των ἡ εὐσέβεια καὶ ἡ ὁσιότης (5 Β). Ὅθεν τὸν παρακαλεῖ νὰ ὁρίσῃ τί εἶναι τὸ ὅσιον θέτων κατὰ τὸν ἀκόλουθον τρόπον τὸ θέμα τοῦ διαλόγου:

«Λέγε μοι ποῖόν τι τὸ εὐσεβές φὴς εἶναι καὶ τὸ ἀσεβὲς καὶ περὶ φόνου καὶ περὶ τῶν ἄλλων; ἢ οὐ ταὐτόν ἐστιν ἐν πάσῃ πράξει τὸ ὅσιον αὐτὸ αὑτῷ, καὶ τὸ ἀνόσιον αὖ τοῦ μὲν ὁσίου παντὸς ἐναντίον, αὐτὸ δὲ αὑτῷ, ὅμοιον καὶ ἔχον μίαν τινὰ ἰδέαν κατὰ τὴν ἀνοσιότητα πᾶν, ὅτιπερ ἂν μέλλῃ ἀνόσιον εἶναι» (5 Ε).

(Λέγε μου ποῖον πρᾶγμα καθορίζεις ὅτι εἶναι ἡ εὐσέβεια καὶ ἡ ἀσέβεια καὶ ὡς πρὸς τὸν φόνον καὶ ὡς πρὸς τὰ ἄλλα ἁμαρτήματα; Δὲν εἶναι τάχα τὸ ὅσιον εἰς πᾶσαν πρακτικὴν ἐκδήλωσίν του τὸ ἴδιον μὲ τὸν ἑαυτόν του καὶ δὲν εἶναι ἀφ' ἑτέρου τὸ ἀνόσιον ἀντίθετον μὲν παντὸς ὁσίου, τὸ ἴδιον δὲ ὅμοιον μὲ τὸν ἑαυτόν του καὶ δὲν ἔχει κάποιαν ἐνιαίαν χαρακτηριστικὴν μορφὴν ὡς πρὸς τὴν ἀνοσιότητά του πᾶν ὅ,τι δὲν εἶναι δυνατὸν παρὰ νὰ εἶναι ἀνόσιον;)

Εἶναι ἄξιον προσοχῆς ὅτι εἰς τὸ ἑρμηνευθὲν χωρίον τίθεται ζήτημα περὶ τῆς ἰδέας τοῦ ὁσίου καὶ ἀνοσίου». Διὰ τοῦ ὅρου ἰδέα, ἀντὶ τοῦ ὁποίου κατωτέρω γίνεται χρῆσις τῶν ἐνδείξεων εἶδος (6 Δ) καὶ οὐσία (11 Α), νοεῖται ἡ γενικὴ χαρακτηριστικὴ μορφή, ἣν ἐμφανίζουν ὁμάδες φαινομένων τῆς αὐτῆς κατηγορίας. Μεταξὺ τῶν νεανικῶν διαλόγων τοῦ Πλάτωνος πρῶτον εἰς τὸν «Εὐθύφρονα» ἀπαντῶμεν τὸν ὅρον εἶδος καὶ ἰδέα, ὅστις ἀργότερον θὰ καταστῇ θεμελιώδους σημασίας διὰ τὴν διὰ πλατωνικὴν φιλοσοφίαν. Εἰς τὸν παρόντα ὅμως διάλογον δὲν ἔχομεν στοιχεῖα, ἐπὶ τῶν ὁποίων στηριζόμενοι θὰ ἠδυνάμεθα νὰ ἐκλάβωμεν τὸν ὅρον ἰδέα ὑπὸ ὀντολογικὴν ἔννοιαν. Πάντως βεβαιούμεθα ὅτι μὲ τὸν ὅρον αὐτὸν ἤρχισεν ἀπασχολούμενος ὁ Πλάτων ἀπὸ τῶν πρώτων νεανικῶν του χρόνων.

Ἀφοῦ ἐτέθη ὡς θέμα συζητήσεως εἰς τί συνίσταται τὸ ὅσιον καὶ τὸ ἀνόσιον, ἤτοι ἡ θρησκευτικὴ εὐσέβεια καὶ ἀσέβεια, ὡς θὰ ἐλέγομεν ἡμεῖς σήμερον, προχωρεῖ ὁ διάλογος εἰς τὴν ἀνεύρισιν τοῦ ζητουμένου ὁρισμοῦ. Ὁ Εὐθύφρων δὲν δύναται νὰ παράσχῃ γενικὸν καὶ ἀφηρημένον ὁρισμόν, ἀλλὰ λέγει ὅτι τὸ ὅσιον ὁμοιάζει μὲ τὴν πρᾶξιν τὴν ὁποίαν αὐτὸς κάμνει. Συνίσταται δηλαδὴ εἰς τὸ νὰ ἐνεργῇ κανεὶς δικαστικὴν δίωξιν ἐναντίον ἀδικημάτων φόνου, ἱεροσυλίας καὶ ἄλλων παρομοίων ἐγκλημάτων. Τὸ νὰ μὴ ἐνεργῇ δὲ κανεὶς δίωξιν διὰ τοιαῦτα ἀδικήματα εἶναι ἀνόσιον. Μὲ ἄλλους λόγους ὅσιον εἶναι νὰ μὴ ἐπιτρέπωμεν εἰς κανένα νὰ διαπράττῃ ἀσέβειαν. Ἡ πρότασις αὕτη ἀποτελεῖ τὸν πρῶτον ἐν σχέσει μὲ τὸ ὅσιον ὁρισμόν. Τὴν ἐγκυρότητα τοῦ ὁρισμοῦ τὴν ἀποδεικνύει ὁ Εὐθύφρων ἀναφέρων ὅτι καὶ ὁ Ζεὺς ἐτιμώρησε

τὸν πατέρα του Κρόνον διὰ τὰ ἀδικήματα τὰ ὁποῖα εἶχε διαπράξει.

Ὁ Σωκράτης ἐκφράζει ἀμφιβολίαν περὶ τῆς ἀληθινότητος τῶν παλαιῶν μυθολογικῶν παραδόσεων καὶ ἐπανερχόμενος εἰς τὸ ἀρχικῶς τεθὲν ἐρώτημά του, παρακαλεῖ τὸν συνομιλητήν του νὰ καταστήσῃ εἰς αὐτὸν φανερὸν τὸ γενικὸν χαρακτηριστικόν, τὸ ὁποῖον καθιστᾷ μίαν πρᾶξιν ὁσίαν. Δὲν ζητῶ, λέγει, νὰ μοῦ ἀναφέρῃς μίαν ἢ δύο ὁσίας πράξεις. Θέλω τὸν γενικὸν τύπον, δυνάμει τοῦ ὁποίου χαρακτηρίζομεν κάτι ὡς ὅσιον ἢ ἀνόσιον: «Ταύτην τοίνυν μὲ αὐτὴν δίδαξον τὴν ἰδέαν, τὶς ποτὲ ἐστιν, ἵνα εἰς ἐκείνην ἀποβλέπων καὶ χρώμενος αὐτῇ παραδείγματι, ὅ μὲν ἂν τοιοῦτον, ἤ, ὧν ἂν σὺ ἢ ἄλλος τις πράττῃ, φῶ ὅσιον εἶναι ὃ δι' ἂν μὴ τοιοῦτον, μὴ φῶ» (6 Ε) (Αὐτὸν ἀκριβῶς τὸν χαρακτηριστικὸν τύπον ἀνάπτυξέ μου, ποῖος εἶναι τέλος πάντων διὰ νὰ ἠμπορῶ στρέφων τὸ βλέμμα μου πρὸς αὐτὸν καὶ λαμβάνων ταῦτον ὡς ὑπόδειγμα, πᾶσαν πρᾶξιν τὴν ὁποίαν πράττεις σὺ ἢ κάποιος ἄλλος καὶ εἶναι ὡσὰν αὐτὸ τὸ ὑπόδειγμα νὰ τὴν ἀναγνωρίζω ὡς εὐσεβῆ, πᾶσαν ὅμως πρᾶξιν ἥτις δὲν συμφωνεῖ μὲ τὸ ὑπόδειγμα νὰ τὴν ἀναγνωρίζω ὡς εὐσεβῆ, πᾶσαν ὅμως πρᾶξιν ἥτις δὲν συμφωνεῖ μέ τὸ ὑπόδειγμα ἐκεῖνο νὰ μὴ τὴν ἀναγνωρίζω ὡς εὐσεβῆ).

Πρὸ τῆς ἐκδηλωθείσης ἐπιθυμίας τοῦ Σωκράτους νὰ δοθῇ γενικὸς καθορισμὸς τοῦ ὁσίου καὶ ἀνοσίου, ἀναγκάζεται νὰ δώσῃ ὁ Εὐθύφρων δεύτερον περὶ αὐτοῦ ὁρισμόν. Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον εἶναι ἀρεστὸν καὶ προσφιλὲς εἰς τοὺς θεούς, λέγει, εἶναι ὅσιον. Τὸ μὴ ἀρεστὸν εἶναι ἀνόσιον: «Ἔστι τοίνυν τὸ μὲν τοῖς θεοῖς προσφιλὲς ὅσιον, τὸ δὲ μὴ προσφιλὲς ἀνόσιον» (7 Α). Ὁ Σωκράτης ἀναγνωρίζει τὴν γενικότητα τοῦ δοθέντος ὁρισμοῦ καὶ ὑποβάλλει τοῦτον ἀπὸ ἀπόψεως περιεχομένου εἰς αὐστηρὰν κριτικήν. Διὰ νὰ ἀποδειχθῇ ὀρθὸς ὁ ἐν λόγω ὁρισμὸς θὰ ἔπρεπεν ὅλοι οἱ θεοὶ νὰ ἀγαποῦν καὶ νὰ ἀποστρέφωνται τὰ αὐτὰ πράγματα. Ἀλλ' ὅπως ἤδη παρεδέχθη ὁ Εὐθύφρων, μεταξὺ τῶν θεῶν ὑπάρχουν πόλεμοι καὶ διαφωνίαι. Αἱ διαφωνίαι δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀναφέρωνται εἰς ζητήματα ἀριθμητικῶν μετρήσεων. Αἱ διαφοραὶ γνωμῶν θὰ σημειοῦνται ἐν σχέσει μὲ τὰ καλά, τὰ ἀγαθά, τὰ δίκαια, τὰ αἰσχρὰ καὶ τὰ ἄδικα. Ὥστε ἡ ὕπαρξις διχογνωμιῶν μεταξὺ τῶν θεῶν ἀποδεικνύει ὅτι ὡς πρὸς τὰ ὅσια καὶ ἀνόσια δὲν εἶναι σύμφωνοι οἱ θεοί. Τὴν αὐτὴν πρᾶξιν ἄλλοι μὲν τὴν θεωροῦν ὁσίαν, ἄλλοι δὲ ἀνοσίαν. Προκύπτει ἄρα ἐκ τοῦ δοθέντος ὁρισμοῦ τὸ λογικὸν σφάλμα ὅτι τὸ ἴδιον πρᾶγμα ἐκτιμᾶται συγχρόνως καὶ ὡς ὅσιον, καὶ ὡς ἀνόσιον. Ἡμεῖς ὅμως ἐδέχθημεν ἐξ ἀρχῆς ὅτι πᾶν ὅ,τι εἶναι ὅσιον εἶναι τὸ αὐτὸ μὲ τὸν ἑαυτόν του καὶ διὰ τοῦτο δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ εἶναι συγχρόνως καὶ ἀνόσιον

Διὰ νὰ ἀντιμετωπίσῃ τὰς παρατηρήσεις τοῦ Σωκράτους ὁ Εὐθύφρων, παρατηρεῖ ὅτι ὑπάρχουν πράξεις περὶ τῆς ἐκτιμήσεως τῶν ὁποίων δὲν δύναται νά ὑπάρξῃ διαφωνία. Οὐδεὶς ἐκ τῶν θεῶν θὰ ἠδύνατο νὰ διαφωνήσῃ πρὸς ἄλλον, ὑποστηρίζων ὅτι ὁ διαπράττων φόνον πρέπει νὰ μείνῃ ἀτιμώρητος: «Ἀλλ' οἶμαι περὶ γε τούτου τῶν θεῶν οὐδένα ἕτερον ἑτέρῳ διαφέρεσθαι, ὡς οὐ δεῖ δίκην διδόναι ἐκεῖνον, ὅς ἂν ἀδίκως τινὰ ἀποκτείνῃ» (8 Β).

Καὶ οἱ ἄνθρωποι δέχονται χωρὶς ἀμφισβήτησιν ὡς ὀρθὸν ὅτι ὁ ἀδίκως φονεύων τινὰ πρέπει νὰ τιμωρηθῇ. Αἱ ἀμφισβητήσεις εἰς τὰ δικαστήρια ἔχουν σκοπὸν νὰ ἀποδείξουν ὅτι ὁ κατηγορούμενος δὲν διέπραξε τὸ ἀδίκημα διὰ τὸ ὁποῖον κατηγορεῖται. Οὐδεὶς τολμᾷ νὰ ἰσχυρισθῇ ὅτι ὁ ἀδικῶν δὲν πρέπει νὰ τιμωρῆται. Ἐκ τῆς γενομένης λοιπὸν συζητήσεως προκύπτει ὅτι ὁ δοθεὶς δεύτερος ὁρισμὸς πρέπει νὰ διορθωθῇ. Οὕτω δίδεται τρίτος ὁρισμὸς ὅστις ἔχει ὡς ἑξῆς: «Τοῦτο εἶναι τὸ ὅσιον, ὃ ἂν πάντες οἱ θεοὶ φιλῶσι, καὶ τὸ ἐναντίον ὃ ἂν πάντες οἱ θεοὶ μισῶσιν ἀνόσιον» (9 Ε) ("Οσιον εἶναι ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον εἶναι προσφιλὲς εἰς ὅλους ἀνεξαιρέτως τοὺς θεούς. τὸ δέ ἀντίθετον, δηλαδὴ ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον μισοῦν ὅλοι ἀνεξαιρέτως οἱ θεοί, εἶναι ἀνόσιον).

Ὁ Σωκράτης δέν ἀμφισβητεῖ τὸν δοθέντα ὁρισμόν, λέγει ὅμως ὅτι δι' αὐτοῦ τίθεται νέον σπουδαιότατον πρόβλημα πρὸς συζήτησιν. Τό ὅσιον εἶναι προσφιλὲς εἰς τοὺς θεούς, διότι εἶναι ὅσιον, ἢ ἐπειδὴ εἶναι προσφιλὲς εἰς τοὺς θεοὺς διὰ τοῦτο εἶναι ὅσιον; «Τὸ ὅσιον ὅτι ὅσιόν ἐστιν, φιλεῖται ὑπὸ τῶν θεῶν, ἢ ὅτι φιλεῖται ὅσιον ἐστίν;» (10 Α). Τὸ τιθέμενον πρόβλημα εἶναι σπουδαιότατον καὶ ἡ συζήτησίς του διαρκεῖ καί κατὰ τὴν ἐποχήν μας. Ἐκφραζόμενον μέ νεωτερικοὺς ὅρους θὰ ἠδύνατο νὰ λάβῃ τὴν ἀκόλουθον διατύπωσιν: Ὑπάρχει μία καθαυτὴν νοουμένη ἀλήθεια καὶ ἠθικὴ τάξις ἀντικειμενικῶς ὑφισταμένη καὶ μή καθοριζομένη ἀπὸ αὐθαιρέτους ἀξιολογικὰς προτιμήσεις; Ἢ τὸ ἀληθὲς καὶ τὸ ἠθικὸν εἶναι κάτι τὸ ὁποῖον τίθεται κατόπιν μιᾶς ἀξιολογικῆς προτιμήσεως;

Τὴν πρώτην ἐκδοχὴν ὑποστηρίζουν ὁ Κάντ καὶ οἱ ὀπαδοὶ τῆς εἰδολογικῆς ἠθικῆς. Τὴν δευτέραν ἀποδέχονται οἱ ὀπαδοὶ τῆς καθ' ὕλην ἐκδοχῆς, ἰσχυριζόμενοι ὅτι ἡ ἀξιολογικὴ προτίμησις καθορίζει ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον πρέπει νὰ ἰσχύσῃ ὡς ὀρθὸν καὶ δίκαιον. Εἰς τὴν λύσιν τοῦ ζητήματος προβαίνει ὁ Σωκράτης ἀναλύων τοὺς λεκτικοὺς τύπους τῶν ρημάτων τῆς ἐνεργητικῆς καὶ παθητικῆς φωνῆς. Εἰς τὴν γλωσσικὴν χρῆσιν δίδονται οἱ ὅροι: φερόμενον καὶ φέρον, ἀγόμενον καὶ ἄγον, ὁρώμενον καὶ ὁρῶν, φιλούμενον καὶ φιλοῦν. Ἕν πρᾶγμα φερόμενον χαρακτηρίζεται ὡς φερόμενον, διότι φέρεται. Ἕν πρᾶγμα ὁρώμενον χαρακτηρίζεται ὡς ὁρώμενον διότι ὁρᾶται. Ἕν πρᾶγμα ἀγαπώμενον εἶναι ἀγαπώμενον (φιλούμενον) διότι φιλεῖται. Δὲν ἔχει κανὲν νόημα νὰ εἴπωμεν ὅτι ἐπειδὴ εἶναι ἀγαπώμενον ἀγαπᾶται. Τὸ ὀρθὸν εἶναι νὰ εἴπωμεν ὅτι ἐπειδὴ ἀγαπᾶται εἶναι ἀγαπώμενον (φιλούμενον). Ὡς πρὸς τὸ ὅσιον, λέγει ὁ Σωκράτης, ἐδέχθημεν ὅτι εἶναι ἓν πρᾶγμα ἀγαπώμενον ὑπὸ ὅλων τῶν θεῶν. Ἀγαπᾶται δὲ ὄχι καμμίαν ἄλλην αἰτίαν, ἀλλὰ διότι εἶναι ὅσιον. Ὅθεν προκύπτει τὸ συμπέρασμα ὅτι τό ὅσιον δὲν εἶναι ὅσιον διότι ἀγαπᾶται ὑπὸ τῶν θεῶν, ἀλλὰ ἐπειδὴ εἶναι ὅσιον ἀγαπᾶται ὑπὸ τῶν θεῶν. .Ο Σωκράτης ἀποδεικνύει ὅτι τὸ ὅσιον καὶ ἡ ἠθικὴ τάξις δὲν προκύπτει ἐκ τῶν ἀξιολογικῶν προτιμήσεων τῶν θεῶν. Ἀντιθέτως ἔχει μίαν σταθερὰν ἔξιν, ἕνεκα τῆς ὁποίας τὸ ἀγαποῦν οἱ θεοί. Ὁ τρίτος ἄρα ὁρισμὸς τὸν ὁποῖον ἔδωκεν ὁ Εὐθύφρων λέγων ὅτι ὅσιον εἶναι ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἀγαπᾶται ὑπὸ τῶν θεῶν καταπίπτει. Ὁ ὁρισμὸς οὗτος δὲν ἀναφέρεται εἰς τὴν οὐσίαν τοῦ ὁσίου. Ἁπλῶς φανερώνει μίαν ἰδιότητα («πάθος»), τὴν ὁποίαν ἔχει τὸ ὅσιον, τὸ ὅτι δηλαδὴ εἶναι προσφιλὲς εἰς τούς θεούς. Τὸ γνώρισμα τοῦτο δὲν μᾶς δίδει τὴν οὐσίαν του: «πάθος τι περὶ αὐτοῦ λέγειν, ὅτι πέπονθε τοῦτο τὸ ὅσιον φιλεῖσθαι ὑπὸ θεῶν· ὅτι δὲ ὃν οὔπω εἶπες» (11 Β) (ὁμιλεῖς διὰ κάποιαν ἰδιότητα τὴν ὁποίαν ἔχει τὸ ὅσιον, ὅτι δηλαδὴ ἔχει τὸ χαρακτηριστικὸν νὰ εἶναι προσφιλὲς εἰς τούς θεούς· δέν μᾶς εἶπες ὅμως τὶ εἶναι αὐτὸ εἰς τὴν οὐσίαν του).

Κατόπιν τοῦ γενομένου ἐλέγχου καθίσταται φανερὸν ὅτι πρέπει νὰ ἀναζητηθῇ τέταρτος ὁρισμός. Ἐπειδὴ δὲ ὁ Εὐθύφρων σιωπᾷ, λαμβάνει τὸν λόγον ὁ Σωκράτης ὅστις ἐρωτᾷ μήπως δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι πᾶν ὅσιον εἶναι καὶ δίκαιον. Διὰ τῆς συζητήσεως διαπιστώνεται ὅτι τὸ ὅσιον δὲν συμπίπτει μὲ τὸ δίκαιον. Ὅπου ὑπάρχει ὅσιον ὑπάρχει καὶ δίκαιον. Εἷς τινας ὅμως περιπτώσεις εἰς τὰς ὁποίας ὑπάρχει δίκαιον δὲν ὑπάρχει ὅσιον. Ἄρα ἡ ἔννοια τοῦ δικαίου εἶναι εὐρυτέρα ἀπὸ τὴν ἔννοιαν τοῦ ὁσίου. Ἐκ τούτου συνάγεται ὅτι τὸ ὅσιον εἶναι μέρος (μόριον) τοῦ δικαίου. Δέν ἀποτελεῖ δηλαδὴ τό ἄθροισμα τῶν πρὸς τὸν θεὸν καθηκόντων τοῦ ἀνθρώπου τὸ σύνολον ὅλων τῶν καθηκόντων τὰ ὁποῖα ἐπιβάλλει τὸ δίκαιον. Ὑπάρχουν ἐκτὸς τῶν θρησκευτικῶν καὶ ἄλλα καθήκοντα διὰ τὸν ἄνθρωπον. Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο παρατηροῦμεν ὅτι ὁ Πλάτων ἔχει προχωρήσει πέραν τῶν διδασκαλιῶν τὰς ὁποίας εἶχεν ἐκθέσει εἰς τὸν διάλογόν του «Πρωταγόρας». Ἐκεῖ συγκατέλεγεν ὡς αὐτοτελῆ ἀρετὴν τὴν ὁσιότητα. Εἰς τὸν «Εὐθύφρονα» ὑποτάσσει ταύτην εἰς τὴν δικαιοσύνην.

Ἐπειδὴ καθωρίσθη ὅτι ἡ ὁσιότης ἀποτελεῖ τμῆμα τῆς δικαιοσύνης, ἀναζητεῖται ἤδη νὰ καθορισθῇ ποῖον τμῆμα τοῦ δικαίου ἀποτελεῖ τὸ ὅσιον. Ὁ Εὐθύφρων ἐρωτώμενος ὑπὸ τοῦ Σωκράτους ἀπαντᾷ ὅτι τὸ ὅσιον εἶναι τὸ τμῆμα τοῦ δικαίου τὸ ἀναφερόμενον εἰς τὴν ἐξυπηρέτησιν τῶν θεῶν: «Τοῦτο τοίνυν ἔμοιγε δοκεῖ τὸ μέρος τοῦ δικαίου εἶναι εὐσεβές τε καὶ ὅσιον τὸ περὶ τὴν τῶν θεῶν θεραπείαν» (12 Ε). Τὸ ὅλον δίκαιον δηλαδὴ διαιρεῖται εἰς δύο μέρη. Τὸ πρῶτον ἀναφέρεται εἰς τά καθήκοντά μας ἔναντι τῶν ἀνθρώπων, τό δὲ δεύτερον εἰς τά καθήκοντά μας ἔναντι τῶν θεῶν.

Ἡ συζήτησις κατόπιν τοῦ δοθέντος νέου ὁρισμοῦ ἐπιχειρεῖ νὰ καθορίσῃ ποῖαν ἔννοιαν ἔχει ὁ ὅρος «θεραπεία τῶν θεῶν». Διαπιστοῦται δέ ὅτι δέν δύναται ἡ ἔκφρασις αὕτη νὰ σημαίνῃ ὅτι μία τοιαύτη θεραπεία (ἐξυπηρέτησις) ἐπιδιώκει νὰ καταστήσῃ τοὺς θεοὺς καλυτέρους. Θεραπεία ἵππων ἢ δοῶν σημαίνει τὴν προσπάθειαν καὶ τὴν ἐπιμέλειαν, κατόπιν τῆς ὁποίας οἱ ἵπποι καὶ οἱ βόες γίνονται καλύτεροι. Ἀλλὰ μία τοιαύτη θεραπεία προκειμένου περὶ τῶν θεῶν θὰ ἀπετέλει παραλογισμόν. Ἡ λέξις ἄρα θεραπεία πρέπει νὰ ληφθῇ εἰς ἄλλην σημασίαν. Ὅταν χρησιμοποιοῦμεν τὴν φράσιν «οἱ δοῦλοι τοὺς δεσπότας θεραπεύουσι» (13 Δ), ἡ λέξις θεραπεύω ἔχει τὴν σημασίαν τοῦ ὑπηρετῶ. Ἄρα καὶ ἡ ὁσιότης πρέπει νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς ὑποταγή τῶν ἀνθρώπων πρὸς τοὺς θεοὺς πρὸς ἐκπλήρωσιν ὡρισμένης ὑπηρεσίας «ὑπηρετικὴ τοῖς θεοῖς». Πᾶσα ὅμως ὑπηρεσία εἶναι ὑπηρεσία πρὸς ἐκπλήρωσιν ὡρισμένου τινὸς ἔργου. Ἡ ὑπηρετικὴ τῆς ναυπηγικῆς π.χ. ἀποβλέπει εἰς τὴν κατασκευὴν πλοίου. Ὅθεν πρέπει νὰ ὁρισθῇ ποῖον εἶναι ἐκεῖνο τὸ ὡραιότατον ἔργον τὸ ὁποῖον θέλουν νὰ πραγματοποιήσουν οἱ θεοὶ χρησιμοποιοῦντες ἡμᾶς τοὺς ἀνθρώπους ὡς ὑπηρέτας; «Εἰπέ τί ποτὲ ἐστιν ἐκεῖνο τὸ πάγκαλον ἔργον, ὃ οἱ θεοὶ ἀπεργάζονται ἡμῖν ὑπηρέταις χρώμενοι;» (13 Ε).

Εἰς μίαν τοιαύτην ἐρώτησιν δὲν ἦτο εἰς θέσιν νὰ δώσῃ ἀκριβῆ ἀπόκρισιν ὁ Εὐθύφρων. Ἀποκρίνεται ἀορίστως ὅτι οἱ θεοὶ θέλουν νὰ πραγματοποιήσουν πολλὰ καὶ καλὰ ἔργα. Ὁ Σωκράτης παρατηρεῖ ὅτι ἡ ἀπόκρισίς του εἶναι ἀτελής. Ἂν ἠδύνατο νὰ δώσῃ τὴν ζητουμένην ἀπόκρισιν θὰ ἔλεγεν ὅτι τὸ ἀγαθὸν καὶ ἡ ἐξομοίωσις τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν θεὸν ἀποτελοῦν τὸν ἔσχατον σκοπὸν τὸν ὁποῖον οἱ θεοὶ θέλουν νὰ πραγματοποιήσουν χρησιμοποιοῦντες τούς ἀνθρώπους ὡς ὑπηρέτας. Ἀλλὰ τὴν τοιαύτην ἀπόκρισιν δέν εἶναι εἰς θέσιν νὰ τὴν δώσῃ ὁ Εὐθύφρων, τὴν παρασιωπᾷ δέ καὶ ὁ Σωκράτης σημειώνων ἁπλῶς ὅτι ὁ συνομιλητὴς του ἐνῶ ἐπλησίασε πολὺ πρὸς αὐτήν, δὲν ἠδυνήθη νὰ τὴν κατανοήσῃ: «Ἐπειδὴ ἐπ' αὐτῷ ἦσθα, ἀπετράπου ὅ εἰ ἀπεκρίνω ἱκανῶς ἂν ἤδη παρὰ σοῦ τὴν ὁσιότητα ἐμεμαθήκει» (14 C) (Ἐνῶ εἶχες πλησιάσει ἐπάνω εἰς αὐτὴν τὴν ἀπόκρισιν, ἐτραβήχθης πρὸς τὰ ὀπίσω. Ἂν ἔδιδες αὐτὴν τὴν ἀπόκρισιν θὰ εἶχον μάθει τώρα πλέον τὶ εἶναι ἡ ὁσιότης). Κατόπιν τούτων ἀπομένει νὰ διασαφηνισθῇ ὁ δοθεὶς πέμπτος ὁρισμὸς κατὰ τὸν ὁποῖον ἡ ὁσιότης εἶναι τέχνη «ὑπηρετικὴ τοῖς θεοῖς».

Ἐρωτώμενος ὁ Εὐθύφρων περὶ τῆς ἐννοίας ἥτις πρέπει νὰ δοθῇ εἰς τὸν ὁρισμὸν τούτου, λέγει ὅτι ἡ ἐξυπηρέτησις ἡ προσφερομένη εἰς τοὺς θεοὺς εἶναι ἡ λατρεία, αἱ πρὸς αὐτοὺς θυσίαι καὶ προσευχαί. Ἡ ὁσιότης ἄρα ὁρίζεται ὡς ἐπιστήμη καθορίζουσα τὰς δωρεὰς τὰς ὁποίας κάμνομεν εἰς τοὺς θεοὺς προσφέροντες εἰς αὐτοὺς θυσίας καὶ ὡς καθοδηγοῦσα ἡμᾶς πῶς νὰ ἀπευθύνωμεν πρὸς αὐτοὺς αἰτήσεις καὶ εὐχάς: «Ἐπιστήμη αἰτήσεως καὶ δόσεως εἰς θεούς» (14 D). Ἀλλ' εἶναι φανερὸν ὅτι ὅταν ἀπευθύνωμεν μίαν αἴτησιν, τοῦτο γίνεται διότι ἐπιθυμοῦμεν κάτι νὰ λάβωμεν. Ὥστε διὰ τῆς ὁσιότητος ἔρχεται εἰς σχέσεις δωρεῶν καὶ ἀντιδωρεῶν ὁ ἄνθρωπος πρὸς τοὺς θεούς. Ἐπειδὴ δὲ ἡ σχέσις αὕτη ἀποτελεῖ καθαρὰν ἐμπορικὴν συναλλαγήν, φθάνομεν εἰς τὸν ἕβδομον καὶ τελευταῖον τῆς ὁσιότητος ὁρισμόν, κατὰ τὸν ὁ-

ποῖον αὕτη εἶναι «ἐμπορικὴ τέχνη θεοῖς καὶ ἀνθρώποις» (14 Ε) (Εἶδος τι ἐμπορικῆς συναλλαγῆς μεταξὺ θεῶν καὶ ἀνθρώπων). Οἱ θεοὶ μᾶς στέλλουν ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα ἐπιθυμοῦμεν, εἰς ἀνταπόδοσιν δὲ παρέχομεν ἡμεῖς εἰς αὐτοὺς τιμὴν καὶ ἐνδείξεις σεβασμοῦ: «τιμὰς καὶ γέρας». Ὁ προσφερόμενος πρὸς τοὺς θεοὺς ἐκ μέρους μας σεβασμὸς καὶ αἱ τιμαὶ εἶναι βεβαίως πράγματα ἀγαπητὰ καὶ προσφιλῆ εἰς τοὺς θεούς. Ἄρα ἡ ὁσιότης εἶναι τέχνη ἀναφερομένη εἰς ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον εἶναι προσφιλὲς εἰς τοὺς θεούς. Τοιουτοτρόπως ἐπανερχόμεθα εἰς τὸν τρίτον ὁρισμόν. Χαιρεντιζόμενος ὁ Σωκράτης λέγει ὅτι οἱ ὁρισμοὶ οἱ δοθέντες ἐν σχέσει μὲ τὸ ὅσιον δὲν μένουν σταθεροί, ἀλλὰ κινοῦνται περιπίπτοντες ὁ εἷς εἰς τὸν ἄλλον ὅπως τὰ αὐτόματα τὰ κατασκευασθέντα κατὰ τὴν παλαιὰν ἐποχὴν ὑπὸ τοῦ Δαιδάλου, ἐκ τοῦ γένους τοῦ ὁποίου κατήγετο καὶ ὁ Σωκράτης. Ὅθεν παρατηρεῖ ὅτι πρέπει πάλιν ἐξ ἀρχῆς νὰ θέσουν ὑπὸ συζήτησιν τὸ ὅλον πρόβλημα. Ἀλλὰ διὰ μίαν νέαν συζήτησιν ὁ Εὐθύφρων δὲν δεικνύει προθυμίαν. Προφασιζόμενος ὅτι εἶναι ὑποχρεωμένος νὰ ἀπέλθῃ, διακόπτει τὴν συζήτησιν, παρὰ τὰς παρακλήσεις τοῦ Σωκράτους.

Ἡ γενομένη ἀνωτέρω ἀνάλυσις καταδεικνύει ὅτι εἰς τὸν διάλογον γίνονται ἀπόπειραι νὰ δοθῇ ὁρισμὸς περὶ τῆς ὁσιότητος, δηλαδὴ τῆς θρησκευτικότητος ὅπως λέγομεν σήμερον. Διαδοχικῶς ὁ Πλάτων παρουσιάζει ἑπτὰ ὁρισμούς. Ὅσον εἶναι: 1) Νὰ ἐνεργῇ τις δίωξιν κατὰ τοῦ ἀδικοῦντος. 2) Τὸ εἰς τοὺς θεοὺς προσφιλές. 3) Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον εἶναι εἰς ὅλους ἀνεξαιρέτως τοὺς θεοὺς προσφιλές. 4) Ἡ θεῶν θεραπεία.. 5) Τέχνη ὑπηρετικὴ τοῖς θεοῖς. 6) Ἐπιστήμη αἰτήσεως καὶ δόσεως εἰς θεούς. 7) Ἐμπορικὴ τέχνη θεοῖς καὶ ἀνθρώποις. Ὁ Πλάτων ἀκολουθῶν τὴν συνήθειάν του δὲν ἐκφράζει φανερῶς προτίμησιν δι' ἕνα ἐκ τῶν ὁρισμῶν τούτων. Ἐμβαθύνοντες ὅμως εἰς τὸ κείμενον δυνάμεθα νὰ ἰσχυρισθῶμεν ὅτι ὡς ὁσιότητα ἐκλαμβάνει τὸ νὰ τεθῇ ὁ ἄνθρωπος εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ Θεοῦ διὰ τὴν πραγματοποίησιν τοῦ ἀγαθοῦ. Τασσόμενος ὁ ἄνθρωπος εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ Θεοῦ ἐξομοιώνεται μὲ τὸν Θεὸν ἐπιτυγχάνει τὴν «ὁμοίωσιν Θεῷ», περὶ ἧς ὁμιλεῖ ὁ Πλάτων ἐν τῷ «Θεαιτήτῳ» (176 Β). Τοιαύτην ἔννοιαν δίδει ὁ Πλάτων εἰς τὸν ὅρον: «θεραπεία θεῶν», ὅστις φαίνεται ὅτι ἦτο κατὰ τὴν ἐποχήν του εἰς κοινὴν χρῆσιν.

Ὡς πρὸς τὸν σκοπόν, τὸν ὁποῖον ἐπεδίωκεν ὁ Πλάτων γράφων τὸν «Εὐθύφρονα», ἔχουν διατυπωθῇ πολλαὶ γνῶμαι. Τινὲς ἐκ τῶν φιλολόγων θεωροῦν τὸ σύγγραμμα ὡς ἔχον σκοπὸν νὰ ὑπερασπίσῃ τὸν Σωκράτην ἐναντίον τῆς ἐπὶ ἀσεβείᾳ κατηγορίας. Ὁ Ἕλλην φιλόλογος καὶ ἀκαδημαϊκὸς Ἰ. Καλλιτσουνάκις εἰς ἐμβριθεστάτην πραγματεῖαν του δημοσιευθεῖσαν εἰς τὰ Πρακτικὰ τῆς Ἑλληνικῆς Ἀκαδημίας κατὰ τὸ 1930 ὑποστηρίζει ὅτι ὁ «Εὐθύφρων» εἶναι «τὸ πρῶτον συγγραφικὸν ἔργον τοῦ νεαροῦ Πλάτωνος, παρακινηθέντος εἰς τὴν ἐσπευσμένην συγγραφήν του ὑπὸ τῆς ἐπιθυμίας νὰ βοηθήσῃ τὸν περὶ τῆς ψυχῆς κινδυνεύοντα φιλόσοφον διδάσκαλόν του». Ἄλλοι φιλόλογοι θεωροῦν τὸ ἔργον ὡς συνέχειαν τῆς «Ἀπολογίας».

Ἐπειδὴ προβλήματα ἀναφερόμενα εἰς τὴν θρησκευτικὴν εὐσέβειαν δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ συζητηθοῦν διὰ συνεχοῦς λόγου, ὁ Πλάτων ἀπεχώρισε τὴν περὶ ἀσεβείας ἐναντίον τοῦ Σωκράτους κατηγορίαν καὶ τὴν συνεζήτησε διαλεκτικῶς εἰς τὸν «Εὐθύφρονα». Εἰς τὸν διάλογον αὐτὸν ἠθέλησε νὰ καταδείξῃ ὅτι αἱ κοιναὶ παραδεδεγμέναι περὶ εὐσεβείας ἀντιλήψεις τοῦ Δήμου Ἀθηναίων ἦσαν λίαν συγκεχυμέναι. Ἐνῶ δὲ κατεδίκασαν τὸν Σωκράτη οἱ συμπολῖται του ὡς ἀσεβῆ, ὅμως ἔμειναν ἀσυγκίνητοι ἔναντι τοῦ Εὐθύφρονος ,ὅστις διέπραξε τὴν ἀνοσίαν πρᾶξιν νὰ ὑποβάλῃ καταγγελίαν κατὰ τοῦ πατρός του.

Εἰς τὸν «Εὐθύφρονα» δὲν συναντῶμεν καλλιτεχνικὴν διακόσμησιν, ὅπως εἰς τὸν «Πρωταγόραν». Ἀπὸ ἀπόψεως ὅμως περιεχομένου ὁ «Εὐθύφρων» δεικνύει ὅτι ἡ σκέψις τοῦ Πλάτωνος ἔχει προοδεύσει. Χειρίζεται μετὰ μεγαλυτέρας ἐπιτυχίας τὰς λογικὰς σχέσεις τῆς ἀντιστροφῆς καὶ ὑπαλληλίας τῶν κρίσεων καὶ ἐννοιῶν. Κάμνει χρῆσιν τῶν ὅρων «ἰδέα», «εἶδος», «οὐσία», θέτει δὲ καὶ τὸ σήμερον ἀκόμη συζητούμενον πρόβλημα, ἂν τὸ δέον παράγεται ἐκ τῆς ἀξίας ἢ ἡ ἀξία ἐκ τοῦ δέοντος. Εἰς τὸν βαθύτερον δὲ ὁρίζοντα τοῦ ἔργου ὑποφώσκει καὶ ἡ ἔννοια τοῦ ἀγαθοῦ. Δι' ὅλους αὐτοὺς τοὺς λόγους δυνάμεθα νὰ τάξωμεν χρονολογικῶς τὴν συγγραφὴν τοῦ «Εὐθύφρονος» εἰς τὸ μεσολαβῆσαν μεταξὺ τῆς συγγραφῆς τοῦ «Πρωταγόρου» καὶ τοῦ «Γοργίου» διάστημα.

Κ. Δ. Γεωργούλης

«ΚΡΙΤΩΝ». Φιλοσοφικὸς διάλογος, γραφεὶς ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος. Τὰ πρόσωπα τοῦ διαλόγου εἶναι δύο, ὁ Σωκράτης καὶ ὁ πλούσιος ἐπιστήθιος φίλος του Κρίτων. Ἡ συζήτησις διεξάγεται εἰς τὸ δεσμωτήριον, εἰς τὸ ὁποῖον ἐκρατεῖτο ὁ Σωκράτης μετὰ τὴν εἰς θάνατον καταδίκην του. Κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς καταδίκης του συνέβη νὰ ἀποπλέῃ τὸ ἱερὸν πλοῖον τῶν Ἀθηνῶν διὰ τὰς θρησκευτικὰς τελετὰς τὰς τελουμένας εἰς Δῆλον, κατὰ τὸ διάστημα δὲ τὸ μεσολαβοῦν μεταξὺ τῆς ἀναχωρήσεως τοῦ πλοίου καὶ τῆς ἐπανόδου του δὲν ἐπετρέπετο νὰ γίνωνται ἐν Ἀθήναις θανατικαὶ ἐκτελέσεις. Διὰ τοῦτο δὲν ἐξετελέσθη ἡ θανατικὴ ποινὴ τοῦ Σωκράτους ἀμέσως, ἀλλ' ἀνεβλήθη ἡ θανάτωσίς του μέχρι τῆς ἐκ Δήλου ἐπανόδου τοῦ πλοίου. Τὸ ταξίδιον τοῦ πλοίου διήρκεσεν ἐπὶ 30 ἡμέρας. Κατὰ ταύτας δὲ συνήρχαντο οἱ μαθηταὶ τοῦ Σωκράτους εἰς τὸ δεσμωτήριον ὅπου οὗτος ἐκρατεῖτο, καὶ ἤκουον τὴν διδασκαλίαν. Εἷς ἐκ τῶν μαθητῶν του καὶ στενῶν του φίλων, ὁ Κρίτων, εἶχεν ἐξεύρει τρόπον διὰ νὰ πραγματοποιήσῃ τὴν ἐκ τοῦ δεσμωτηρίου δραπέτευσιν τοῦ Σωκράτους. Ὅταν ἔλαβε τὴν ἀγγελίαν ὅτι ἔφθανε τὸ ἱερὸν πλοῖον ἐκ Δήλου, ἔρχεται λίαν πρωὶ εἰς τὴν φυλακὴν καὶ προτείνει εἰς τὸν Σωκράτη νὰ δραπετεύσῃ. Ὁ Σωκράτης ἀρνεῖται νὰ ὑπακούσῃ εἰς τὰς προτροπὰς τοῦ φίλου του καὶ ἀναλαμβάνει νὰ πείσῃ αὐτὸν διὰ διαλογικῆς συζητήσεως ὅτι ἡ δραπέτευσίς του θὰ ἀπετέλει πρᾶξιν ἄδικον καὶ ἀσυμβίβαστον πρὸς τὰς ἠθικὰς ἀρχὰς καὶ πεποιθήσεις του. Ἡ ἔκθεσις τῆς ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου διαλογικῆς συζητήσεως ἀποτελεῖ τὸ θέμα τοῦ ὑπὸ ἐξέτασιν διαλόγου.

Ἐν ἀρχῇ (κεφ. 1 καὶ 2) ὁ Κρίτων εἰσελθὼν εἰς τὸ δεσμωτήριον, ἐνῶ ἀκόμη δὲν εἶχεν ἀνατείλει ὁ ἥλιος, φέρει εἰς τὸν Σωκράτη τὴν ἀγγελίαν ὅτι ἐφάνη τὸ ἱερὸν πλοῖον ἐπανερχόμενον ἐκ Δήλου. Ὁ Σωκράτης ἀπαντῶν εἰς αὐτὸν λέγει ὅτι εἶδεν ὄνειρον, ἐκ τοῦ ὁποίου συνεπέραινεν ὅτι ἡ θανατική του ποινὴ θὰ ἐκτελεσθῇ μετὰ δύο ἡμέρας. Εἶδε δηλαδὴ εἰς τὸν ὕπνον του μίαν γυναῖκα λευκοφοροῦσαν, ἥτις τοῦ εἶπεν ὅτι τὴν τρίτην ἡμέραν θὰ ἔχῃ φθάσει εἰς τὴν χώραν τῆς Φθίας. Ὁ Κρίτων ἀρχίζει νὰ παρακαλῇ τὸν Σωκράτη νὰ δραπετεύσῃ ἐκ τοῦ δεσμωτηρίου. Ὅλα τὰ μέσα τῆς δραπετεύσεώς του τὰ ἔχει, λέγει ὁ Κρίτων, ἑτοιμάσει. Θὰ ἦτο δὲ μεγάλη συμφορὰ διὰ τοὺς φίλους του, ἂν ἠρνεῖτο νὰ ἐξέλθῃ ἐκ τοῦ δεσμωτηρίου. Ὁ θάνατός του δὲν θὰ ἐστέρει μόνον αὐτοὺς ἑνὸς πολυτίμου φίλου, ἀλλὰ καὶ θὰ συνεπήγετο τὴν ἐκ μέρους τοῦ πολλοῦ κόσμου κατηγορίαν ἐναντίον τῶν μαθητῶν τοῦ Σωκράτους ὅτι δὲν ἐφρόντισαν διὰ τὴν σωτηρίαν τοῦ προσφιλοῦς των διδασκάλου. Ὁ Σωκράτης ἀπαντᾶ ὅτι ἡ κατηγορία αὕτη δὲν πρέπει νὰ λαμβάνεται ὑπ' ὄψιν, διότι δὲν ἔχει ἡ γνώμη τῶν πολλῶν ἀξίαν, ἐπειδὴ οὗτοι δὲν εἶναι ἱκανοὶ νὰ ἐπιτελέσουν μίαν ἀξίαν λόγου ἀγαθὴν ἢ καὶ κακὴν πρᾶξιν. Ὁ Κρίτων συνεχίζει τὰς παρακλήσεις του καὶ λέγει ὅτι ὁ Σωκράτης ἐπιμένων νὰ ὑποστῇ τὴν θανατικὴν ποινὴν ἀδικεῖ ὄχι μόνον τοὺς φίλους του, ἀλλὰ καὶ τὰ τέκνα του, τὰ ὁποῖα θὰ ἀφήσῃ ἄνευ προστασίας. Ὁ Σωκράτης ἀπαντᾶ ὅτι εἰς τὸν βίον του εἶχε συνηθίσει νὰ ρυθμίζῃ τὰς πράξεις του ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ ὀρθοῦ λόγου. Ὅθεν δὲν δύναται νὰ ἀπομακρυνθῇ καὶ εἰς τὴν παροῦσαν περίπτωσιν ἀπὸ τὴν γενικὴν αὐτὴν ἀρχήν. Δὲν θὰ λάβῃ ὑπ' ὄψιν του τὰς παρακλήσεις τῶν φίλων του καὶ τῶν οἰκείων του, ἀλλὰ θὰ συμμορφωθῇ μόνον μὲ τὰ συμπεράσματα τὰ ὁποῖα θὰ προκύψουν ἀπὸ τὴν λογικὴν ἐξέτασιν τῆς περιπτώσεως, τὴν ὁποίαν ἀντιμετωπίζει. Συμφώνως πρὸς τὴν ἀρχὴν αὐτήν, ἀρχίζει νὰ ἐξετάζῃ τὴν περὶ δραπετεύσεώς του πρότασιν τοῦ Κρίτωνος καὶ τὰ σχετικὰ μὲ αὐτὴν ἐπιχειρήματα. Τὸ ἐπιχείρημα τοῦ Κρίτωνος, συμφώνως πρὸς τὸ ὁποῖον ἡ δραπέτευσίς του πρέπει νὰ γίνῃ διὰ νὰ μὴ κατηγορηθοῦν οἱ φίλοι του ἀπὸ τὸν πολὺν κόσμον ὡς ἐπιδείξαντες ἔλλειψιν ἀγάπης πρὸς αὐτόν, οὐδεμίαν ἔχει κατὰ τὸν Σωκράτη ἀξίαν. Ὁ ὀρθὸς λόγος μᾶς προστάσσει νὰ μὴ λαμβάνωμεν ὑπ' ὄψιν τὴν γνώμην τῶν πολλῶν, ἀλλὰ τῶν «ἐπαϊόντων», δηλαδὴ ἐκείνων οἵτινες ἔχουν ἔγκυρον γνώμην περὶ τῶν διαφόρων ζητημάτων. Οὕτω π.χ. προκειμένου περὶ ἰατρικοῦ ζητήματος δὲν λαμβάνεται ὑπ' ὄψιν ἡ γνώμη τοῦ πολλοῦ κόσμου, ἀλλὰ μόνον τοῦ ἐπιστήμονος ἰατροῦ. Τοιουτοτρόπως προκειμένου περὶ τῶν δικαίων καὶ ἀγαθῶν πράξεων δὲν ἔχει ἀξίαν ἡ γνώμη τῶν πολλῶν, ἀλλ' ἡ γνώμη ἐκείνου ὅστις ἔχει ἀσχοληθῇ ἐπιστημονικῶς μὲ τὸν καθορισμὸν τῆς οὐσίας τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ δικαίου. Ἐπίσης οὐδεμίαν ἀξίαν ἔχει τὸ ἐπιχείρημα ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον λέγει ὅτι πρέπει νὰ εἶναι σεβαστὴ ἡ γνώμη τῶν πολλῶν, ἐπειδὴ αὐτοὶ δύνανται νὰ μᾶς ἐπιβάλλουν τὴν ποινὴν τοῦ θανάτου, ἂν δὲν ὑποτασσώμεθα εἰς τὰς γνώμας των. Τὸ ἄριστον διὰ τὸν ἄνθρωπον, λέγει ὁ Σωκράτης, δὲν εἶναι ἡ διὰ παντὸς τρόπου διατήρησίς του εἰς τὴν ζωήν, ἀλλὰ τὸ «εὖ ζῆν», τὸ νὰ ζῇ δηλαδὴ ἀξιοπρεπῶς καὶ ἁρμόζουσαν εἰς ἀγαθὸν ἄνδρα ζωήν (κεφ. 8). Ἡ πρᾶξις τῆς δραπετεύσεως πρέπει νὰ κριθῇ μόνον ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ δικαίου καὶ ἀδίκου. Δὲν δυνάμεθα νὰ τὴν δικαιολογήσωμεν λαμβάνοντες ὑπ' ὄψιν τὴν ἀντίληψιν τῶν πολλῶν ἢ τὰ συμφέροντα τῶν φίλων μας καὶ τῶν οἰκείων μας.

Ἀφοῦ ὁ Κρίτων ἐδέχθη τὸ συμπέρασμα τοῦτο τοῦ Σωκράτους, ἡ συζήτησις θέτει ὡς σκοπόν της νὰ ἐξακριβώσῃ ἂν ἡ δραπέτευσις τοῦ Σωκράτους ἐκ τοῦ δικαστηρίου παρὰ τὴν θέλησιν τῶν Ἀθηναίων εἶναι δικαία. Ὡς βάσις τῆς συζητήσεως λαμβάνεται ἡ ἠθικὴ ἀρχὴ ἡ λέγουσα ὅτι δὲν ἐπιτρέπεται εἰς τὸν δίκαιον ἄνδρα οὔτε νὰ διαπράττῃ ὁ ἴδιος ἀδικίαν, οὔτε νὰ ἀνταποδίδῃ εἰς ἄλλον ἀδικίαν, τὴν ὁποίαν ὑπέστη ὑπ' αὐτοῦ: «Οὐδαμῶς ἄρα δεῖ ἀδικεῖν... οὔτε ἄρα ἀνταδικεῖν δεῖ οὔτε κακῶς ποιεῖν οὐδένα ἀνθρώπων, οὐδ' ἂν ὁ,τι οὖν πάσχῃ ὑπ' αὐτῶν» (Δὲν ἐπιτρέπεται κατὰ κανένα τρόπον νὰ διαπράττῃ κανεὶς ἀδικίαν, οὔτε νὰ ἀνταποδίδῃ ἀδικίαν εἰς κανένα ἐκ τῶν ἀνθρώπων, οὐδὲ εἰς τὴν περίπτωσιν καθ' ἣν θὰ ὑφίστατο οἱανδήποτε ἀδικίαν ὑπ' αὐτῶν) (κεφ. 10). Ἀφοῦ ἐτέθη ὡς βάσις ἡ ἀνωτέρω ἀρχή, καλεῖ ὁ Σωκράτης τὸν Κρίτωνα νὰ φαντασθῇ ὅτι οἱ νόμοι τῆς πατρίδος λαμβάνουν ἀνθρωπίνην μορφήν, ἐμφανίζονται ἐνώπιον αὐτῶν καὶ ἀρχίζουν νὰ ὁμιλοῦν κατὰ τὸν ἀκόλουθον τρόπον:

«Δὲν γνωρίζεις, ὦ Σωκράτη, ὅτι ἂν πραγματοποιήσῃς τὴν ἀπόδρασίν σου διὰ τῆς πράξεώς σου αὐτῆς θὰ ἐξολοθρεύσῃς καὶ ἡμᾶς τοὺς νόμους καὶ τὴν πόλιν ὁλόκληρον, ὅσον ἐξαρτᾶται ἀπὸ σέ; Ἢ νομίζεις ὅτι εἶναι δυνατὸν ἐκείνη ἡ πόλις νὰ ἐξακολουθῇ νὰ ὑπάρχῃ καὶ νὰ μὴ ἔχῃ ἀνατραπῇ, εἰς τὴν ὁποίαν αἱ ἀπαγγελθεῖσαι καταδίκαι δὲν ἔχουν καμμίαν ἰσχὺν καὶ δὲν ἐπικυρώνονται ἀπὸ τοὺς πολίτας ἀλλὰ καταργοῦνται;» («ἦ δοκεῖ σοι οἷόν τε ἔτε ἐκείνην τὴν πόλιν εἶναι καὶ μὴ ἀνατετοάφθαι, ἐν ᾗ αἱ γενόμεναι δίκαι μηδὲν ἰσχύουσιν, ἀλλ' ὑπ' ἰδιωτῶν ἄκυροί τε γίνονται καὶ διαφθείρονται;») (κεφ. 11).

Εἶναι δυνατόν, λέγει ὁ Σωκράτης, νὰ εἴπωμεν εἰς τοὺς νόμους ὅτι μᾶς ἠδίκησαν. Ἀλλ' ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει θὰ μᾶς εἴπουν οἱ νόμοι ὅτι ὑπὸ τὴν προστασίαν αὐτῶν ἐγεννήθημεν, ἐξεπαιδεύθημεν καὶ ἠνδρώθημεν. Οἱ νόμοι μᾶς ἐπροστάτευσαν

διὰ νὰ ἔλθωμεν καὶ διὰ νὰ κρατηθῶμεν εἰς τὴν ζωήν. Εἶναι ἀπέναντί μας κάτι περισσότερο ἀπὸ τοὺς γονεῖς. Διὰ τοῦτο δὲν ἔχομεν ἴσα πρὸς αὐτοὺς δικαιώματα. Δὲν δυνάμεθα νὰ ἀντιδικήσωμεν πρὸς αὐτοὺς καὶ νὰ χρησιμοποιήσωμεν βίαν ἐναντίον των. Θὰ μᾶς εἴπουν δὲ οἱ νόμοι ὅτι ἡ πατρίς, ἥτις θεσπίζει τοὺς νόμους, ἵσταται ὑπεράνω καὶ αὐτῶν τῶν γονέων: «Μητρός τε καὶ πατρὸς καὶ τῶν ἄλλων προγόνων ἁπάντων τιμιώτερόν ἐστιν ἡ πατρὶς καὶ σεμνότερον καὶ ἁγιώτερον καὶ ἐν μείζονι μοίρα καὶ παρὰ θεοῖς καὶ παρ' ἀνθρώποις τοῖς νοῦν ἔχουσι, καὶ σέβεσθαι δεῖ καὶ μᾶλλον ὑπείκειν καὶ θωπεύειν πατρίδα χαλεπαίνουσαν ἢ πατέρα, καὶ ἢ πείθειν ἢ ποιεῖν ἃ ἂν κελεύῃ» ('Εν συγκρίσει μὲ τὴν μητέρα καὶ τὸν πατέρα καὶ ὅλους τοὺς προγόνους, ἡ πατρὶς εἶναι πολυτιμοτέρα, ἁξιοσεβαστοτέρα καὶ ἁγιωτέρα καὶ ὅτι πρέπει νὰ τίθεται εἰς ὑπεροχωτέραν θέσιν καὶ κατὰ τὴν κρίσιν τῶν θεῶν καὶ κατὰ τὴν κρίσιν τῶν ἀνθρώπων, οἱ ὁποῖοι ἔχουν νοῦν καὶ πρέπει νὰ σεβώμεθα, νὰ ὑπακούωμεν καὶ νὰ περιποιούμεθα τὴν πατρίδα, ὅταν εἶναι ὀργισμένη ἐναντίον μας, παρὰ τὸν πατέρα μας, καὶ ἢ νὰ τὴν πείθωμεν ἢ νὰ ἐκτελῶμεν ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα προστάσσει) (κεφ. 12ον).

Ἕν ἄλλο ἐπιχείρημα, τὸ ὁποῖον θὰ ἐπικαλεσθοῦν οἱ νόμοι, εἶναι ὅτι ὁ Σωκράτης, διαμένων ἐν τῇ πόλει εἶχεν ἀποδεχθῇ τοὺς νόμους τῆς πόλεως ὡς ὀρθούς, διότι ἂν δὲν τοῦ ἤρεσκον θὰ ἠδύνατο νὰ διακόψῃ τὴν ἐν Ἀθήναις παρεμονήν του καὶ νὰ ζήσῃ ἀλλαχοῦ. Θὰ ἦτο λοιπὸν πρᾶξις ὑψίστης ἀνακολουθίας εἰς τὸ γῆρας του ὁ Σωκράτης νὰ ζητήσῃ καταφύγιον μεταξὺ ἄλλων πολιτῶν. Διὰ τῆς δραπετεύσεώς του ὁ Σωκράτης θὰ περιήρχετο εἰς ἐχθρότητα ὄχι μόνον πρὸς τοὺς νόμους τῆς πόλεως, ἀλλὰ καὶ πρὸς τοὺς ἀδελφοὺς αὐτῶν, δηλαδὴ πρὸς τοὺς νόμους οἵτινες κυβερνοῦν τὰ πράγματα τοῦ κάτω κόσμου, ἐν τῷ Ἅδῃ. Καὶ ἐκεῖνοι, ὅταν θὰ προσήρχετο μετὰ τὸν θάνατόν του ἐνώπιόν των ὁ Σωκράτης, δὲν θὰ τὸν ἐδέχοντο εὐμενῶς, διότι θὰ ἐγνώριζον ὅτι εἶχεν ἐπιχειρήσει νὰ ἐξολοθρεύσῃ τοὺς ἀδελφοὺς αὐτῶν ἐπιγείους νόμους. Ἡ φωνὴ τῶν νόμων τῆς πόλεως ἠχεῖ, λέγει ὁ Σωκράτης, τόσον ἰσχυρὰ εἰς τὴν ἀκοήν του καὶ εἶναι τόσον δελεαστική, ὥστε τὸν ἐμποδίζει νὰ δίδῃ ἀκρόασιν εἰς τὰ ὑπὸ τοῦ Κρίτωνος προτεινόμενα: «Αὕτη ἡ ἠχὴ τούτων τῶν λόγων βομβεῖ καὶ ποιεῖ μὴ δύνασθαι τῶν ἄλλων ἀκούειν» ('Ο ἦχος αὐτῶν τῶν λόγων κάμνει βόμβον καὶ γίνεται ἀφορμὴ νὰ μὴ ἠμπορῶ νὰ ἀκούω τοὺς ἄλλους λόγους) (κεφ. 17ον).

'Ο Κρίτων πρὸ τῆς ἐπιμονῆς τοῦ Σωκράτους οὐδὲν δύναται νὰ εἴπῃ καὶ συγκατατίθεται εἰς τὰ ὑπ' αὐτοῦ λεγόμενα: «'Αλλ' ὦ Σώκρατες, οὐκ ἔχω λέγειν». 'Ο Σωκράτης κλείει ὁλόκληρον τὸν διάλογον μὲ τὴν ἀκόλουθον ἀπόκρισιν: «Ἔα τοίνυν, ὦ Κρίτων, καὶ πράττωμεν ταύτῃ, ἐπειδὴ ταύτῃ ὁ θεὸς ὑφηγεῖται» (Ἄφησε κατὰ μέρος τὴν πρότασίν σου λοιπόν, ὦ Κρίτων, καὶ ἂς πράττωμεν κατὰ τὸν τρόπον αὐτὸν τὸν ὁποῖον εἶπον ἐγώ, διότι αὐτὸν τὸν τρόπον μᾶς τὸν ὑποδεικνύει ὁ θεός).

'Ο «Κρίτων» ὑπάγεται εἰς τὴν ὁμάδα τῶν λεγομένων Σωκρατικῶν διαλόγων. Διὰ τούτων προτίθεται ὁ Πλάτων νὰ ὑπερασπίσῃ τὸν διδάσκαλόν του κατὰ τῶν συκοφαντικῶν διαβολῶν. Διὰ τοῦ «Κρίτωνος» ἀποδεικνύεται ὅτι ὁ Σωκράτης ὑπῆρξε καθ' ὑπερβολὴν νομοταγὴς πολίτης. Καίτοι ἠδύνατο νὰ ἀποφύγῃ διὰ τῆς δραπετεύσεώς του τὸν θάνατον, ἐπροτίμησε νὰ ὑποκύψῃ εἰς τὴν προσταγὴν τῶν νόμων τῆς πατρικῆς του πόλεως. Ἀλλὰ δὲν περιορίζεται ὁ διάλογος οὗτος νὰ παρουσιάσῃ μίαν ἁπλῆν ὑπεράσπισιν ὑπὲρ τῆς νομιμοφροσύνης τοῦ Σωκράτους. Καθιστᾷ φανερὸν καὶ τὸ ἠθικὸν μεγαλεῖον τῆς ψυχῆς τοῦ Ἀθηναίου φιλοσόφου. 'Ο θάνατος τὸν ὁποῖον ὑφίσταται ὁ Σωκράτης ἐμφανίζεται ὄχι ὡς ἓν γεγονὸς τὸ ὁποῖον ἐπιβάλλεται ἔξωθεν εἰς αὐτόν. Μὴ δεχθεὶς νὰ δραπετεύσῃ ὁ Σωκράτης, μετέβαλε τὸ γεγονὸς τοῦ θανάτου του εἰς πρᾶξιν τελεσθεῖσαν ἐν πλήρει ἐλευθερίᾳ κατὰ τὴν αὐτοπροαίρετον ἐκλογήν του. Τοιουτοτρόπως ἀποδεικνύεται ὅτι ὁ φιλόσοφος ἔχει τὴν δύναμιν νὰ παραμένῃ πάντοτε ἐλεύθερος καὶ εἰς τὰς δυσκολωτέρας στιγμὰς τῆς ζωῆς. Λίαν ἀξιοπρόσεκτος εἶναι καὶ ἡ ἐν τῷ ὅλῳ κεφαλαίῳ δήλωσις τοῦ Σωκράτους ὅτι συνήθιζεν εἰς ὅλην του τὴν ζωὴν νὰ ρυθμίζῃ τὰς πράξεις τῆς ζωῆς του ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ λόγου: «'Εγὼ οὐ μόνον νῦν, ἀλλὰ καὶ ἀεὶ τοιοῦτος, οἷος τῶν ἐμῶν μηδενὶ ἄλλῳ πείθεσθαι ἢ τῷ λόγῳ» ('Εγὼ ὄχι μόνον τώρα, ἀλλὰ καὶ πάντοτε εἶμαι ἄνθρωπος ὁ ὁποῖος δὲν ὑπακούω εἰς καμμίαν ἄλλην ψυχικήν μου δύναμιν, ἀλλὰ μόνον εἰς τὸν λόγον). Διὰ τῆς ἀντιλήψεως ταύτης ὁ Πλάτων προλαμβάνει τὴν ὑπὸ τοῦ Γερμανοῦ φιλοσόφου Καντίου θεμελίωσιν τῆς 'Ηθικῆς ἐπὶ τοῦ πρακτικοῦ λόγου. 'Αξία προσοχῆς εἶναι καὶ ἡ ἐν τῷ 8ῳ κεφαλαίῳ διατυπουμένη γνώμη ὅτι ὁ ἄνθρωπος πρέπει νὰ προτιμᾷ τὸ «εὖ ζῆν» ἀπὸ τὸ ἁπλοῦν ζῆν. Διὰ τῆς γνώμης ταύτης ἀνυψοῦται ὁ Σωκράτης εἰς τὸ ὑψηλὸν ἐπίπεδον τῶν ἡρώων τῆς ἑλληνικῆς μυθολογίας, οἵτινες προέκρινον τὸν ἔνδοξον θάνατον καὶ περιεφρόνουν τὴν ἀνέντιμον ζωήν. 'Αποδοκιμάζεται ἐπίσης ἡ χρησιμοποίησις βίας ἐναντίον τῆς πατρίδος καὶ χαρακτηρίζεται ὡς ἀνοσία πρᾶξις. Εἰς τὸ πρόσταγμα τοῦτο ἔμεινε πιστὸς ὄχι μόνον ὁ Σωκράτης ἀλλὰ καὶ ὁ Πλάτων. Καίτοι ἐφρόνει ὅτι ἡ πολιτικὴ κατάστασις, εἰς τὴν ὁποίαν εὑρίσκετο ἡ πόλις τῶν 'Αθηνῶν, δὲν ἦτο καλή, ὅμως οὐδέποτε ἐσκέφθη διὰ βιαίων μέσων νὰ ὁδηγήσῃ τὴν πατρίδα του εἰς καλύτερον δρόμον. Καθῆκον τοῦ πολίτου εἶναι, κατὰ τὸν Πλάτωνα, νὰ πείθῃ τὴν πατρικήν του πόλιν περὶ τῆς ἀνάγκης νὰ μεταρρυθμίσῃ τὸ πολίτευμα καὶ ὄχι νὰ ἐπιδιώκῃ διὰ βιαίων μέσων τὴν ἀλλαγὴν τοῦ πολιτεύματος. Καταφέρεται ἀκόμη ὁ Πλάτων καὶ κατὰ τῆς χαλαρώσεως τῆς πολιτικῆς πειθαρχίας, ἥτις ἐσημειώθη ἐν 'Αθήναις μετὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Θρασυβούλου παλινόρθωσιν τῆς δημοκρατίας. 'Αποτελεῖ ἀφορμὴν διαλύσεως τῆς πολιτείας, λέγει ὁ Σωκράτης ἐν τῷ παρόντι διαλόγῳ, ἡ μὴ ἐπιβολὴ δικαστικῶν κυρώσεων καὶ ἡ ἀκύρωσις τῶν δικαστικῶν ἀποφάσεων. Εἰς τὸν «Κρίτωνα» ἐπαναλαμβάνεται καὶ τὸ ἠθικὸν πρόσταγμα, συμφώνως πρὸς τὸ ὁποῖον ὄχι μόνον ἡ διάπραξις ἀδικίας ἀπαγορεύεται, ἀλλ' ἀκόμη καὶ ἡ ἀνταπόδοσις ἀδικίας. Διὰ τῆς γνώμης του ταύτης ἔρχεται ὁ Σωκράτης εἰς μεγάλην πλησίασιν πρὸς τὴν χριστιανικὴν ἠθικήν. Ἕν ἐκ τῶν ὡραιοτέρων τμημάτων τοῦ διαλόγου εἶναι ἐκεῖνο, εἰς τὸ ὁποῖον προσωποποιοῦνται οἱ νόμοι, ἐμφανιζόμενοι ὡς πρόσωπα συνομιλοῦντα μὲ τὸν Σωκράτη. Ἡ περικοπὴ δὲ εἰς τὴν ὁποίαν ἡ πατρὶς ἀνακηρύσσεται ὡς «τιμιώτερον καὶ σεμνότερον καὶ ἁγιώτερον» ἀνεγινώσκετο μετὰ πάθους καὶ ἀπεμνημονεύετο ὑπὸ τῆς ἑλληνικῆς νεότητος κατὰ τοὺς χρόνους τῆς τουρκικῆς ὑποδουλώσεως.

Εἶναι ἄξιον παρατηρήσεως ὅτι εἰς τὸν «Κρίτωνα» ὁ Πλάτων ἀναφέρεται εἰς γνώμας τοῦ Ἡρακλείτου. Ὅταν χαρακτηρίζη τοὺς ἐν τῷ Ἅδῃ ἰσχύοντας νόμους ὡς ἀδελφοὺς τῶν ἐπιγείων νόμων, ἔχει ὑπ' ὄψιν του τὸ ὑπ' ἀριθ. 114 ἀπόσπασμα τοῦ Ἡρακλείτου, εἰς τὸ ὁποῖον λέγεται ὅτι ὅλοι οἱ ἀνθρώπινοι νόμοι συντηροῦνται ὑπὸ ἑνὸς ἐνιαίου θείου νόμου: «τρέφονται γὰρ πάντες οἱ ἀνθρώπειοι νόμοι ὑπὸ ἑνὸς τοῦ θείου». Ἐπίσης ὅταν ἐξαίρῃ ὁ Πλάτων τὴν σπουδαιότητα, τὴν ὁποίαν ἐνέχουν διὰ τὴν ζωὴν τῆς πόλεως οἱ νόμοι, ἔχει ὑπ' ὄψιν του τὸ 44 ἀπόσπασμα τοῦ Ἡρακλείτου: «μάχεσθαι χρὴ τὸ δῆμον ὑπὲρ τοῦ νόμου ὅκωσπερ τείχεος» (ὁ λαὸς πρέπει νὰ ἀγωνίζεται διὰ τὴν ὑπεράσπισιν τοῦ νόμου μὲ τὴν αὐτὴν αὐτοθυσίαν μὲ τὴν ὁποίαν ὑπερασπίζει τὸ περικλεὲς τὴν πόλιν φρούριον). Καὶ ἡ ἀντίληψις ὅτι δὲν πρέπει νὰ λαμβάνεται ὑπ' ὄψιν ἡ γνώμη τῶν πολλῶν (δηλαδὴ τοῦ ὄχλου) εἶχεν ἤδη διατυπωθῇ ὑπὸ τοῦ Ἡρακλείτου, ὅστις λέγει εἰς τὸ 104 ἀπόσπασμά του: «οἱ πολλοὶ κακοί, ὀλίγοι δὲ ἀγαθοί» (οἱ πολλοὶ εἶναι κακοί, οἱ καλοὶ εἶναι ὀλίγοι). Ἐν γένει ὁ «Κρίτων» εἶναι πλήρης ὑψηλῶν ἠθικῶν ἰδεῶν καὶ διὰ τοῦτο χρησιμοποιεῖται ὡς φρονηματιστικὸν ἀνάγνωσμα τῶν νέων.

Κ. Δ. Γεωργούλης

«ΕΥΘΥΔΗΜΟΣ». Εἷς ἐκ τῶν ἀξιολογωτέρων διαλόγων τοῦ Πλάτωνος. Δὲν ἀπασχολεῖται μὲ τὴν συζήτησιν ὡρισμένου θέματος. Ἡ πρόθεσις τοῦ διαλόγου εἶναι νὰ διακωμωδήσῃ τὴν ἐριστικὴν δεξιοτεχνίαν τῶν σοφιστικῶν σχολῶν. Διὰ τοῦτο ὡς ὑπότιτλος τοῦ διαλόγου ἀναγράφεται ἡ ἔνδειξις: «'Εριστικός· ἀνατρεπτικός».

'Ο διάλογος ἀποτελεῖ δραματικὴν διήγησιν, τὴν ὁποίαν ἀφηγεῖται ὁ Σωκράτης εἰς τὸν φίλον του Κρίτωνα. 'Εκτίθενται εἰς δραματικὸν τόνον αἱ δραματικαὶ περιπέτειαι τῆς διαλεκτικῆς μάχης, ἥτις συνήφθη μεταξὺ τῶν δύο σοφιστῶν Εὐθυδήμου καὶ Διονυσοδώρου καὶ τοῦ Σωκράτους. Αἱ συζητήσεις διεξάγονται ἐνώπιον ὁμάδος νέων, οἱ ὁποῖοι ἀποτελοῦν τὸν χορὸν τοῦ σατυρικοῦ τούτου δράματος. 'Ο Σωκράτης ὄχι μόνον ἐξελέγχει τὰ σοφιστικὰ τεχνάσματα τῶν ἀντιπάλων του, ἀλλὰ καὶ εὑρίσκει τὴν εὐκαιρίαν νὰ ἀπευθύνῃ προτρεπτικὰς νουθεσίας διὰ τὴν ἄσκησιν τῆς ἀρετῆς πρὸς τοὺς παρακολουθοῦντας τὴν συζήτησιν καὶ συμμετέχοντας ἐνίοτε εἰς αὐτὴν νέους. Λόγῳ τοῦ περιεχομένου του, ὁ διάλογος οὗτος ἐσημείωσε διπλῆν ἐπίδρασιν. Παρέσχεν ἀφ' ἑνὸς τὸ ὑπόδειγμα τῆς συζητικῆς μεθόδου, διὰ τῆς ὁποίας δύνανται νὰ ἀνατραποῦν τὰ σοφιστικὰ τεχνάσματα. 'Αφ' ἑτέρου ἀπετέλεσε τὸ πρότυπον προτρεπτικῶν πρὸς τὴν ἀρετὴν λόγων. 'Ο 'Αριστοτέλης ἔλαβεν ὑπ' ὄψιν του καὶ τὰς δύο ταύτας προθέσεις τοῦ διαλόγου καὶ ἐχρησιμοποίησε τὸ περιεχόμενόν του καὶ τὴν τεχνικήν του εἰς δύο ἔργα, ἤτοι εἰς τοὺς «Σοφιστικοὺς ἐλέγχους» καὶ εἰς τὸ ἀπολεσθὲν σύγγραμμα τῆς νεανικῆς του φιλοσοφίας «Προτρεπτικὸς εἰς φιλοσοφίαν». Τὸ τελευταῖον τοῦτο σύγγραμμα εἶχε μιμηθῇ καὶ ὁ Κικέρων, εἰς τὸν ἐπίσης ἀπολεσθέντα διάλογόν του «'Ορτένσιον». Ὅθεν ἡ ἀξία τοῦ περιεχομένου καὶ ἡ ἐξαιρετικὴ ἀπὸ καλλιτεχνικῆς ἀπόψεως διάρθρωσις τοῦ «Εὐθυδήμου», μᾶς ἐπιβάλλει νὰ ἐνδιατρίψωμεν ἐπισταμένως μὲ αὐτόν.

Τὰ πρόσωπα τοῦ διαλόγου. Τὸ δεσπόζον πρόσωπον εἶναι ὁ Σωκράτης. Τοῦτον συνοδεύει ὁ πιστὸς φίλος του, συνηλικιώτης καὶ συνδημότης του Κρίτων, ὁ πατὴρ τοῦ Κριτοβούλου. Πρόκειται περὶ τοῦ αὐτοῦ προσώπου, τὸ ὁποῖον ἐπειράθη νὰ διευκολύνῃ τὴν ἐκ τοῦ δεσμωτηρίου ἀπόδρασιν τοῦ Σωκράτους. Οἱ ἀντίπαλοι πρὸς τὸν Σωκράτη σοφισταὶ εἶναι οἱ ἀδελφοὶ Εὐθύδημος καὶ Διονυσόδωρος. Περὶ αὐτῶν μανθάνομεν ἐκ τοῦ παρόντος διαλόγου ὅτι κατήγοντο ἐκ Χίου, εἶχον δὲ μεταναστεύσει εἰς τὴν ὑπὸ τῶν 'Αθηναίων κατὰ τὸ 444 π.Χ. ἀποικισθεῖσαν πόλιν Θουρίους ἐν Κάτω 'Ιταλίᾳ. 'Εκ τῆς πόλεως ταύτης ἐξωρίσθησαν καὶ περιήρχοντο τὰς πόλεις. Κατ' ἀρχὰς ἐδίδασκον τὴν ὁπλομαχητικὴν καὶ τὴν στρατηγικήν, ἔπειτα δέ, ἀσχοληθέντες μὲ τὴν ρητορικὴν καὶ ἐριστικήν, ἐγένοντο ἄριστοι διδάσκαλοι ἀμφοτέρων τούτων τῶν τεχνῶν, δυνάμενοι νὰ περιάγουν εἰς ἀντιφάσεις οἱονδήποτε συνομιλητήν, εἴτε ἀλήθειαν ἔλεγεν αὐτὸς εἴτε ψεῦδος. 'Ο Εὐθύδημος, ὅστις ἦτο καὶ νεώτερος, εἶχε συγγράψει καὶ σύγγραμμα περιέχον σοφίσματα. Περὶ τούτου κάμνει μνείαν ὁ 'Αριστοτέλης εἰς τοὺς «Σοφιστικοὺς ἐλέγχους». 'Ο Διονυσόδωρος ἦτο ὁ πρεσβύτερος, περιγράφεται δὲ ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος ὡς ἀποτελὼν γελοιογραφίαν τοῦ ἀδελφοῦ του. Μεταξὺ τῶν νέων τῶν συμμετεχόντων εἰς τὸν διάλογον, ἡ συμπαθητικωτέρα μορφὴ εἶναι ὁ

Κλεινίας, ὁ υἱὸς τοῦ Ἀξιόχου καὶ πρῶτος ἐξάδελφος τοῦ Ἀλκιβιάδου. Περιγράφεται ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος ὡς κατ' ἐξοχὴν νεαρὸς καὶ ὡραῖος καὶ ὡς κατεχόμενος ἀπὸ τὴν ἐπιθυμίαν νὰ μορφωθῇ καὶ νὰ ἀποκτήσῃ τὴν ἀρετήν. Ἐκ τῶν ἀποκρίσεων, τὰς ὁποίας δίδει, ἐρωτώμενος ἀπὸ τοὺς δύο σοφιστὰς καὶ τὸν Σωκράτη, καταφαίνεται ὅτι δὲν ἐστερεῖτο εὐφυΐας. Ὁ Κλεινίας παριστάνεται περιστοιχιζόμενος ὑπὸ πλήθους συνομηλίκων του, οἵτινες τυγχάνουν θαυμασταὶ τοῦ κάλλους του καὶ προσπαθοῦν νὰ ἐπιτύχουν τὴν φιλίαν του. Μεταξὺ αὐτῶν διακρίνεται ὁ ἐκ Παιανίας Κτήσιππος, ὀλίγον μεγαλύτερος κατὰ τὴν ἡλικίαν ἀπὸ τὸν Κλεινίαν. Ὁ χαρακτὴρ του εἶναι ὁρμητικὸς καὶ ἀποτελεῖ ἀντίθεσιν πρὸς τὴν ἥρεμον φύσιν τοῦ Κλεινίου. Καὶ ὁ Κτήσιππος κατέχεται ἀπὸ τὴν ἐπιθυμίαν τῆς μορφώσεως, χαρακτηρίζεται δὲ ὡς «φιλήκοος».

Ὁ χρόνος, κατὰ τὸν ὁποῖον ὑποτίθεται ὅτι ἔγινε ὁ διάλογος πρέπει νὰ εἶναι ὀλίγα ἔτη πρὸ τοῦ ἔτους 416 π.Χ., κατὰ τὸ ὁποῖον ἐπεχειρήθη ἡ εἰς Σικελίαν ἐκστρατεία τῶν Ἀθηναίων. Τοῦτο συνάγεται ἐκ τοῦ ὅτι οὐδὲν ἀναφέρεται ἐν τῷ διαλόγῳ περὶ τῆς περιπετείας, εἰς ἣν ἐνεπλάκη ὁ πατὴρ τοῦ Κλεινίου Ἀξίοχος κατὰ τὸ ἔτος ἐκεῖνο, κατόπιν τοῦ ἀκρωτηριασμοῦ τῶν Ἑρμῶν, ὅστις ἀπεδόθη εἰς τοὺς φίλους τοῦ Ἀλκιβιάδου. Ὁ διάλογος ὑποτίθεται γινόμενος εἴς τινα παλαίστραν πλησίον τοῦ Λυκείου. Τὰ διαμειφθέντα κατ' αὐτὸν τὰ ἀναδιηγεῖται μετὰ μίαν ἡμέραν ὁ Σωκράτης εἰς τὸν φίλον του Κρίτωνα. Ἐμφανίζων τὸν διάλογον ὁ Πλάτων διὰ ἀναδιηγήσεως, ὑφώνει τοῦτον εἰς ἓν ἀνώτερον ἐπίπεδον καλλιτεχνικῆς πλασματικότητος.

Περιεχόμενον τοῦ διαλόγου. Εἰσαγωγή 271 — 275 C. Ὁ διάλογος ἀρχίζει μὲ συνομιλίαν μεταξὺ τοῦ Σωκράτους καὶ τοῦ Κρίτωνος. Ὁ τελευταῖος οὗτος παρακαλεῖ τὸν Σωκράτη νὰ τοῦ διηγηθῇ τί συνέβη κατὰ τὴν προηγουμένην ἡμέραν, κατὰ τὴν ὁποίαν τὸν εἶδε νὰ συνδιαλέγεται εἰς τὸ Λύκειον ἐν μέσῳ μεγάλης ὁμάδος ἀκροατῶν. Ὁ Σωκράτης ἀποκρίνεται ὅτι ἐπρόκειτο περὶ συνομιλίας πρὸς τοὺς δύο σοφιστὰς Εὐθύδημον καὶ Διονυσόδωρον, καὶ δέχεται νὰ ἀναδιηγηθῇ πᾶν ὅ,τι ἐλέχθη κατὰ τὴν συνομιλίαν ἐκείνην.

Κατὰ τὴν προηγουμένην ἡμέραν ἐκάθητο, λέγει, πλησίον εἰς τὸ ἀποδυτήριον τῆς παλαίστρας. Ἐνῷ δὲ ἦτο ἕτοιμος νὰ ἀπέλθῃ, τὸ δαιμόνιον σημεῖον (δηλ. ἡ ἐσωτερικὴ φωνὴ τὴν ὁποίαν ἐνίοτε ἤκουε) τὸν ἀπέτρεψεν. Ἀπεφάσισε λοιπὸν νὰ παρατείνῃ τὴν ἐκεῖ παραμονήν του. Δὲν εἶχε σχεδὸν ἀκόμη καθήσει εἰς τὴν θέσιν του, ὁπότε εἶδε νὰ εἰσέρχωνται εἰς τὴν παλαίστραν ὁ Εὐθύδημος καὶ ὁ Διονυσόδωρος μετὰ πλήθους μαθητῶν. Μετ' ὀλίγον εἰσῆλθε μεγάλη ὁμὰς νέων, οἵτινες συνώδευον τὸν Κλεινίαν καὶ τὸν θαυμαστήν του Κτήσιππον. Ὁ Κλεινίας, ὅταν εἶδε τὸν Σωκράτη, ἦλθε καὶ ἐκάθησε πλησίον του. Ὅταν ἀντελήφθησαν τοῦτο οἱ δύο σοφισταί, ἔσπευσαν καὶ αὐτοὶ νὰ πλησιάσουν εἰς τὸν ὅμιλον τῶν νέων καὶ ὁ μὲν Εὐθύδημος ἐκάθησε παραπλεύρως τοῦ Κλεινίου, ὁ δὲ Διονυσόδωρος παραπλεύρως τοῦ Σωκράτους. Ἦτο προφανὲς ὅτι ἤθελον νὰ προσελκύσουν ὡς μαθητάς των τὸν Κλεινίαν καὶ τοὺς ἄλλους νέους. Ὁ Σωκράτης λαμβάνει τότε τὸν λόγον καὶ συνιστᾷ τοὺς σοφιστάς, ὡς διδασκάλους τῆς ὁπλομαχητικῆς καὶ τῆς δικαστικῆς ρητορικῆς. Ὁ Εὐθύδημος ὅμως ἀποκρίνεται ὅτι τὸ κύριόν των ἐπάγγελμα εἶναι ἡ διδασκαλία τῆς ἀρετῆς. Ὁ Σωκράτης μετὰ χαρᾶς ἀκούει τὴν δήλωσιν αὐτὴν τοῦ σοφιστοῦ καὶ τὸν παρακαλεῖ νὰ δώσῃ δείγματα τῆς διδασκαλικῆς του ἱκανότητος. Ἐπειδή, λέγει, ὁ νεαρὸς Κλεινίας ἔχει τὴν ἐπιθυμίαν νὰ μορφωθῇ, θὰ ἦτο καλὸν νὰ τὸν προτρέψῃ ὁ Εὐθύδημος εἰς τὴν ἀρετὴν καὶ νὰ τὸν πείσῃ μαζὶ μὲ τὸν ἀδελφόν του ὅτι πρέπει νὰ ἀσχοληθῇ μὲ τὴν φιλοσοφίαν καὶ νὰ ἐπιδεικνύῃ ἐπιμέλειαν διὰ τὴν ἀπόκτησιν τῆς ἀρετῆς: «τουτονὶ τὸν νεανίσκον πείσατον, ὡς χρὴ φιλοσοφεῖν καὶ ἀρετῆς ἐπιμελεῖσθαι» (275 A). Ὁ Εὐθύδημος ἀποκρίνεται ὅτι εἶναι πρόθυμος νὰ ἀνταποκριθῇ εἰς τὴς παράκλησιν τοῦ Σωκράτους, ἀρκεῖ μόνον ὁ Κλεινίας νὰ θελήσῃ νὰ δίδῃ ἀπάντησιν εἰς τὰ ἐρωτήματα, τὰ ὁποῖα θὰ τοῦ ἀπευθύνῃ. Τοῦτο γίνεται δεκτόν, καὶ ἀρχίζει ὁ μεταξὺ τῶν δύο σοφιστῶν καὶ τοῦ νεαροῦ Κλεινίου διάλογος (275 C).

Πρώτη ἐριστικὴ ἐπίδειξις τῶν σοφιστῶν (275 C — 277 C). Οἱ σοφισταὶ κάμνουν ἐπίδειξιν τῆς ἐριστικῆς διαλεκτικῆς των ἱκανότητος, ὑποβάλλοντες ἐρωτήσεις τοιαύτας, αἱ ὁποῖαι νὰ ἐπιδέχωνται μόνον τὴν μονολεκτικὴν ἀπόκρισιν ναὶ ἢ ὄχι. Ἔχουν δὲ τοιαύτην κατασκευὴν αἱ ἐρωτήσεις, ὥστε οἱανδήποτε ἀπάντησιν καὶ ἂν δώσῃ ὁ ἐρωτώμενος, νὰ περιάγεται εἰς ἀντίφασιν. Ἡ πρώτη ἐρώτησις, τὴν ὁποίαν προβάλλουν εἶναι ἡ ἀκόλουθος: Ποῖοι ἄνθρωποι μανθάνουν; οἱ σοφοὶ ἢ οἱ ἀμαθεῖς; «Πότεροί εἰσι τῶν ἀνθρώπων οἱ μανθάνοντες, οἱ σοφοὶ ἢ οἱ ἀμαθεῖς;». Ὁ Κλεινίας ἀπαντᾷ ὅτι μανθάνουν οἱ σοφοί. Ἀλλ' οἱ σοφοί, ἀντιπαρατηρεῖ ὁ Εὐθύδημος, εἶναι οἱ γνωρίζοντες κάτι. Ἀφοῦ λοιπὸν οἱ σοφοὶ ἔχουν εἰς τὴν κατοχήν των γνῶσιν, δὲν ἔχουν ἀνάγκην νὰ μανθάνουν. Ἄρα ἐκεῖνοι οἱ ὁποῖοι μανθάνουν εἶναι οἱ ἀμαθεῖς. Ὁ Κλεινίας, κατάπληκτος πρὸ τῆς δεξιοτεχνίας τοῦ Εὐθυδήμου, δέχεται ὅτι μανθάνουν οἱ ἀμαθεῖς. Ἀμέσως ὅμως τὸν παραλαμβάνει ὁ Διονυσόδωρος καὶ τοῦ θέτει τὴν ἑξῆς ἐρώτησιν: Ὅταν ὁ διδάσκαλος εἰς τὸ σχολεῖον κάμνει προφορικὴν παράδοσιν, ποῖοι μανθάνουν τὰ ὑπ' αὐτοῦ διδασκόμενα, οἱ σοφοὶ μαθηταὶ ἢ οἱ ἀμαθεῖς; «Ὁπότε ἀποστοματίζει ὁ γραμματιστής, πότεροι ἐμάνθανον τὰ ἀποστοματιζόμενα, οἱ σοφοὶ ἢ οἱ ἀμαθεῖς;». Ὁ Κλεινίας ἀπαντᾷ οἱ σοφοί. Ὥστε, συμπεραίνει ὁ Διονυσόδωρος, δὲν ἦτο ὀρθὴ ἡ ἀπάντησις, τὴν ὁποίαν ἔδωκε προηγουμένως εἰς τὸν Εὐθύδημον, δεχθεὶς ὅτι μανθάνουν οἱ ἀμαθεῖς.

Δὲν εἶχον ἀκόμη συνέλθει ἐκ τῆς καταπλήξεως ὁ Κλεινίας, καθὼς καὶ ὅλοι οἱ παριστάμενοι, καὶ ὁ Εὐθύδημος θέτει νέαν ἐρώτησιν: Οἱ μανθάνοντες μανθάνουν ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα γνωρίζουν ἢ ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα δὲν γνωρίζουν; Ὁ Κλεινίας ἀπαντᾷ ὅτι μανθάνουν ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα δὲν γνωρίζουν. Ὁ Εὐθύδημος τότε ἐρωτᾷ τὸν Κλεινίαν ἂν γνωρίζῃ τὰ γράμματα, καὶ αὐτὸς ἀπαντᾷ καταφατικῶς. Ὅταν, προσθέτει ὁ Εὐθύδημος, ὁ διδάσκαλος κάμνῃ προφορικὴν παράδοσιν, χρησιμοποιῇ λέξεις, αἱ δὲ λέξεις συνίστανται ἐκ τῶν γνωστῶν εἰς τὸν Κλεινίαν γραμμάτων. Ὅταν λοιπὸν ὁ Κλεινίας ἀκούῃ τὸ ἐκ λέξεων ἀποτελούμενον προφορικὸν μάθημα καὶ τὸ μανθάνῃ, δὲν μανθάνει τίποτε ἄλλο παρὰ λέξεις συγκειμένας ἐκ τῶν γνωστῶν εἰς αὐτὸν γραμμάτων. Μανθάνει ἄρα γνωστὰ πράγματα. Ὥστε ἡ δοθεῖσα ἀρχικὴ ἀπάντησις ὅτι οἱ μανθάνοντες μανθάνουν πράγματα τὰ ὁποῖα ἀγνοοῦν, δὲν εἶναι ὀρθή.

Ἀμέσως κατόπιν, ὡσὰν νὰ ἐπρόκειτο περὶ τοῦ παιγνιδίου τῆς σφαίρας, παραλαμβάνει τὸν Κλεινίαν ὁ Διονυσόδωρος καὶ τοῦ θέτει τὴν ἐρώτησιν εἰς τί συνίσταται ἡ μάθησις. Ἐπειδὴ μάθησις εἶναι νὰ λάβῃ κανεὶς γνῶσιν ἐκείνου, τὸ ὁποῖον προηγουμένως δὲν ἐγνώριζε, προκύπτει τὸ συμπέρασμα ὅτι τὸ ἀντικείμενον τῆς μαθήσεως ἦτο πρᾶγμα ἄγνωστον εἰς τὸν μανθάνοντα. Ὅθεν ἀποδεικνύεται, ἀντιθέτως πρὸς τὸ λεχθὲν ἀμέσως προηγουμένως, ὅτι οἱ μανθάνοντες μανθάνουν ὄχι ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα γνωρίζουν, ἀλλὰ ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα δὲν γνωρίζουν.

Προφανὲς τυγχάνει ὅτι οἱ σοφισταὶ παρασύρουν τὸν νεαρὸν Κλεινίαν εἰς ἀντιφατικὰς ἀπαντήσεις, διότι χρησιμοποιοῦν τοὺς ὅρους μανθάνειν, ἀμαθεῖς, σοφοὶ εἰς πολλὰς σημασίας. Κατὰ τὴν πρώτην σημασίαν μανθάνειν εἶναι ἱκανότης πρὸς μάθησιν, κατὰ δὲ τὴν δευτέραν μανθάνειν εἶναι κατοχὴ γνώσεως. Σοφὸς εἶναι ὁ κατέχων γνῶσιν, ἀμαθὴς δὲ ὁ ἐστερημένος γνώσεως. Ἀλλὰ ἡ λέξις σοφὸς σημαίνει καὶ τὸν δυνάμενον νὰ μάθῃ κάτι, ἀμαθὴς δὲ τὸν μὴ ἔχοντα τὴν ἱκανότητα διὰ νὰ μάθῃ κάτι. Εἰς τὴν δευτέραν περίπτωσιν γίνεται χρῆσις τοῦ μανθάνειν εἰς δύο σημασίας. Μανθάνειν σημαίνει τὴν χρησιμοποίησιν ἀποκτηθείσης μαθήσεως, ὅπως συμβαίνει ὅταν κατανοοῦμεν τὰς λέξεις τὰς συγκειμένας ἀπὸ γράμματα, τὰ ὁποῖα γνωρίζομεν. Μανθάνειν ὅμως σημαίνει καὶ τὴν ἀπόκτησιν νέων γνώσεων. Οἱ δύο σοφισταὶ χρησιμοποιοῦντες τὸν αὐτὸν ὅρον εἰς δύο σημασίας, κατορθώνουν νὰ ὁδηγοῦν εἰς ἀντιφάσεις τὸν συνομιλητήν των. Ἀπομιμοῦνται τὴν περίφημον διαλεκτικὴν μέθοδον τοῦ Ζήνωνος τοῦ Ἐλεάτου, ὅστις συνήθιζε νὰ ἐξάγῃ ἀντιφατικὰ συμπεράσματα ἐκ τῆς αὐτῆς προτάσεως.

Πρώτη παρέμβασις τοῦ Σωκράτους (277 D — 283 E). Ὁ Σωκράτης, ἀντιληφθεὶς ὅτι ὁ Κλεινίας κατόπιν τῶν ἀντιφάσεων εἰς τὰς ὁποίας τὸν περιήγαγον οἱ σοφισταὶ ἔχασε τὸ θάρρος του, παρεμβαίνει καὶ τὸν διαβεβαιοῖ ὅτι τὰ γεγονότα μέχρι τοῦδε, ἀπετέλουν ἓν εἶδος παιδιᾶς. Οἱ δύο σοφισταὶ ἔπαιζον μαζί του, ἐκμεταλλευόμενοι τὴν διπλῆν σημασίαν τῶν λεκτικῶν ὅρων καὶ ἀκολουθοῦντες ὡς πρὸς τοῦτο τὰς διδασκαλίας τοῦ σοφιστοῦ Προδίκου. Εἰς τὴν προκειμένην περίπτωσιν ἐλάμβανον οὗτοι τὸ μανθάνειν ἄλλοτε μὲν εἰς τὴν σημασίαν τῆς ἀποκτήσεως ἐπιστήμης, ὡς πρὸς πρᾶγμα ἄγνωστον προηγουμένως, ἄλλοτε δὲ εἰς τὴν σημασίαν τοῦ κατανοεῖν «ξυνιέναι». Τὸν διαβεβαιοῖ ὅτι μετὰ τὴν προκαταρκτικὴν αὐτὴν ἐπίδειξιν θέλει ἐπακολουθήσει ἡ πραγματική του μύησις εἰς τὴν σοφίαν. Πρὶν ὅμως γίνῃ αὐτό, παρακαλεῖ τοὺς σοφιστὰς νὰ τοῦ ἐπιτρέψουν νὰ δώσῃ ἕνα προκαταρκτικὸν προϊδεασμὸν εἰς τὸν Κλεινίαν, ὡς πρὸς τὴν προτροπὴν εἰς τὴν φιλοσοφίαν, τὴν ὁποίαν θὰ τοῦ ἀπευθύνουν οἱ δύο σοφισταὶ (278 E). Ἀρχίζει τοιουτοτρόπως διαλογικὴ συζήτησις μεταξὺ Σωκράτους καὶ Κλεινίου. Ἡ συζήτησις ἀρχίζει μὲ τὴν διαπίστωσιν ὅτι πάντες οἱ ἄνθρωποι ἐπιζητοῦν τὴν εὐδαιμονίαν «πάντες ἄνθρωποι βουλόμεθα εὖ πράττειν». Πρὸς τοῦτο ὅμως μᾶς χρειάζονται πολλὰ ἀγαθά, πλοῦτος, ὑγεία, ὡραιότης, καλὴ σωματικὴ κατάστασις, σωφροσύνη, ἀνδρεία καὶ σοφία. Εἰς ὅλα αὐτὰ πρέπει νὰ προστεθῇ καὶ ἡ «εὐτυχία», νοουμένη ὡς ἱκανότης τοῦ νὰ ἐπιτυγχάνωμεν τὸν ἑκάστοτε ἐπιδιωκόμενον σκοπόν. Ἀλλὰ ἡ κατ' αὐτὸν τρόπον νοουμένη εὐτυχία δὲν εἶναι δυνατὸν παρὰ νὰ ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς σοφίας, ἐφ' ὅσον εἰς τὴν ἐπιτυχίαν παντὸς σκοποῦ μᾶς ὁδηγεῖ ἡ σοφία. Διότι ἡ κοινὴ παρατήρησις βεβαιώνει ὅτι ἐπιτυγχάνει εἰς οἱανδήποτε ἐνέργειαν, ἐκεῖνος ὅστις εἶναι κάτοχος τῆς ἐπιστήμης τῆς ἀναφερομένης εἰς αὐτήν. Ὥστε ἡ παρουσία σοφίας κάμνει περιττὴν τὴν ἐκζήτησιν τῆς εὐτυχίας. Ἀλλὰ πρέπει νὰ προστεθῇ ὅτι δὲν ἀρκεῖ μόνη ἡ κατοχὴ τῶν ἀγαθῶν. Ἀπαιτεῖται καὶ νὰ γνωρίζωμεν πῶς θὰ τὰ χρησιμοποιήσωμεν. Τὴν ὀρθὴν δὲ χρησιμοποίησίν των εἶναι ἱκανὴ μόνον ἡ ἐπιστήμη νὰ μᾶς παράσχῃ. Διότι ἡ ἐπιστήμη μᾶς διδάσκει νὰ πράττωμεν ὀρθῶς, μᾶς παρέχει τὴν «εὐπραγίαν ἐν πάσῃ κτήσει τε καὶ πράξει». Ὅθεν ἐπειδὴ πρωτίστη προϋπόθεσις διὰ τὴν εὐπραγίαν (δηλ. εὐδαιμονίαν) εἶναι ἡ φρόνησις καὶ ἡ σοφία, πρέπει ὅλαι μας αἱ προσπάθειαι νὰ τείνουν εἰς τὴν ἀπόκτησίν των.

Ὁ Σωκράτης, ἐπειδὴ πιστεύει ὅτι ἡ σοφία εἶναι διδακτή, προτρέπει τὸν Κλεινίαν νὰ ὑποβληθῇ εἰς πάντα κόπον διὰ νὰ τὴν ἀποκτήσῃ. Παρακαλεῖ δὲ καὶ τοὺς σοφιστὰς νὰ συνεχίσουν τὴν προτροπὴν καὶ νὰ δείξουν εἰς τὸν νεαρὸν συνομιλητήν, ἂν ὑπάρχει μία ἐνιαία ἐπιστήμη, τῆς ὁποίας ἡ ἀπόκτησις ἀρκεῖ νὰ καταστήσῃ τὸν κάτοχόν της εὐδαίμονα.

Δευτέρα ἐριστικὴ ἐπίδειξις τῶν σοφιστῶν (283 A — 288). Ὁ Διονυσόδωρος ἀναλαμβάνει νὰ ἀνταποκριθῇ πρὸς τὴν παράκλησιν τοῦ Σωκράτους καὶ ἀποτείνει εἰς αὐτὸν τὴν ἐρώτησιν ἂν πραγματικῶς ἐπιθυμῇ αὐτὸς καὶ οἱ ἄλλοι παριστάμενοι εἰς τὴν συζήτησιν νὰ καταστῇ ὁ Κλεινίας διὰ τῆς διδασκαλίας τῶν σοφιστῶν σοφός. Ἀφοῦ δὲ ὁ Σωκράτης ἀπεκρίθη καταφατικῶς, ὁ Διονυσόδωρος

τὸν ἀναγκάζει δι' ἐρωτήσεων νὰ δεχθῆ ὡς ὀρθὴν τὴν πρότασιν, ἤτις λέγει ὅτι τὸ ῥῆμα γίνομαι σημαίνει ὅτι παύω νὰ εἶμαι ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος ἤμην προηγουμένως καὶ γίνομαι κάτι ἄλλο. Ἐφ' ὅσον λοιπὸν ὁ Σωκράτης καὶ οἱ παριστάμενοι θέλουν νὰ γίνῃ ὁ Κλεινίας σοφός, ἐπιθυμοῦν νὰ παύσῃ νὰ εἶναι ὅ,τι ἦτο πρότερον. Ὥστε ὁ πόθος των αὐτὸς ἰσοδυναμεῖ μὲ τὴν ἐπιθυμίαν νὰ παύσῃ νὰ εἶναι ὁ Κλεινίας ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἦτο ἕως τώρα. Ἄρα ἐπιθυμοῦν τὸν ἐκμηδενισμόν του καὶ τὸν ἐξολοθρευμόν του. Ὁ σοφὸς Κλεινίας δὲν θὰ εἶναι πλέον ὁ ὡραῖος καὶ πλήρης χάριτος νεανίσκος, ἀλλ' εἷς ἄλλος, ὁ «σοφὸς Κλεινίας».

Συνοψίζων τὸ ἀποτέλεσμα τῆς συζητήσεως ὁ Διονυσόδωρος λέγει ὅτι δὲν δύνανται νὰ θεωρηθοῦν οἱ περιστοιχίζοντες τὸν Κλεινίαν θαυμασταὶ ἀληθινοὶ φίλοι, ἀφοῦ ἐπδιώκουν τὸν ἐξολοθρευμόν του (283 D). Τὸ παράδοξον τοῦτο συμπέρασμα ἐξερεθίζει τὸν νεαρὸν θαυμαστὴν τοῦ Κλεινίου Κτήσιππον ἐναντίον τοῦ Διονυσοδώρου. Ἐν τῇ ὀργῇ του παρατηρεῖ ὅτι ἡ γενομένη ὑπὸ τοῦ σοφιστοῦ διαπίστωσις εἶναι ψευδής. Ἀλλ' εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ἔρχεται εἰς βοήθειαν τοῦ Διονυσοδώρου ὁ Εὐθύδημος, ὁ ὁποῖος ἀποδεικνύει ὅτι εἶναι ἀδύνατον νὰ λέγῃ κανεὶς ψεῦδη. Πᾶς ὅστις λέγει κάτι, ἰσχυρίζεται ὁ Εὐθύδημος, λέγει ἢ κάτι τὸ ὁποῖον ὑπάρχει, ἢ κάτι τὸ ὁποῖον δὲν ὑπάρχει. Εἰς τὴν πρώτην περίπτωσιν λέγων ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ὑπάρχει, λέγει τὴν ἀλήθειαν. Ὡς πρὸς τὴν δευτέραν περίπτωσιν, καθ' ἣν λέγει κάτι τὸ μὴ ὑπαρκτόν, δὲν δυνάμεθα νὰ ἀρνηθῶμεν ὅτι τὸ ἀνύπαρκτον δὲν ὑπάρχει πουθενά. Ἐφ' ὅσον ὅμως οὐδαμοῦ ὑπάρχει, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ τὸ συναντήσῃ ὁ λέγων καὶ νὰ τὸ ἐκφράσῃ. Ὥστε ἐκεῖνος ὅστις λέγει κάτι, ἀναφέρεται εἰς κάτι τὸ ὑπαρκτόν. Τὸ μὴ ὑπάρχον δὲν δύναται νὰ γίνῃ ἀντικείμενον λεκτικῆς ἐκφράσεως. Ὅθεν, ὅταν ἐκφωνῆται οἱαδήποτε πρότασις, ἀναφέρεται αὐτὴ εἴς τι πραγματικὸν καὶ διὰ τοῦτο δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ δεχθῆ κάτι τὸ ὁποῖον εἶναι ψευδές. Ὁ λέγων ἄρα λέγει πάντοτε τὸ ἀληθές. Ὥστε καὶ ὁ Διονυσόδωρος εἶπε προηγουμένως τὴν ἀλήθειαν.

Εἶναι προφανὲς ὅτι ὁ Εὐθύδημος ἐνταῦθα κάμνει χρῆσιν τῆς περιφήμου προτάσεως τοῦ Ἐλεάτου φιλοσόφου Παρμενίδου, ὅστις ἔλεγεν ὅτι τὸ μὴ ὂν δὲν δύναται νὰ ἀποτελέσῃ ἀντικείμενον λεκτικῆς ἐκφράσεως. Ὁ Κτήσιππος ἀρνεῖται νὰ δεχθῆ ὡς ὀρθὸν τὸ ὑπὸ τοῦ Εὐθυδήμου συναχθὲν συμπέρασμα, λέγει δὲ ὅτι ὁ λέγων ψευδῆ ἀναφέρεται μὲν εἰς πραγματικὰ δεδομένα, δὲν τὰ παρουσιάζει ὅμως ὅπως εἶναι εἰς τὴν πραγματικότητα: «ἀλλὰ τὰ ὄντα μὲν τρόπον τινὰ λέγει, οὐ μέντοι ὥς γε ἔχει» (284 C). Διὰ τῆς προτάσεως ταύτης τοῦ Κτησίππου, τίθεται νέον πρόβλημα πρὸς συζήτησιν. Πρέπει νὰ ἐξετασθῆ ἂν εἶναι δυνατὸν νὰ βλέπῃ εἷς ἄνθρωπος τὰ πράγματα ὅπως εἶναι, ἕνας δὲ ἄλλος ἄνθρωπος νὰ τὰ βλέπῃ ὅπως δὲν εἶναι. Ἐκ τούτου προκύπτει ὅτι εἶναι δυνατὸν ὡς πρὸς τὸ αὐτὸ πρᾶγμα νὰ ὑποστηριχθοῦν δύο ἀντίθετοι γνῶμαι. Ὁ Σωκράτης καὶ ὁ Κτήσιππος δέχονται ὅτι εἶναι δυνατὸν νὰ ὑποστηριχθοῦν δύο διάφοροι γνῶμαι εἰς τρόπον ὥστε νὰ ὑπάρξῃ ἀντιλογία. Ὁ Διονυσόδωρος ὅμως ὑποστηρίζει ὅτι δὲν εἶναι δυνατὴ ἡ ὕπαρξις ἀντιλογίας «οὐκ ἔστιν ἀντιλέγειν». Τὸν ἰσχυρισμόν του δὲ τοῦτον τὸν ἀποδεικνύει θέτων εἰς τὸν Κτήσιππον διαδοχικὰς ἐρωτήσεις διὰ τῶν ἀκολούθων σκέψεων. Ὅταν ἐκφράζωμεν μίαν λογικὴν πρότασιν, ἀναφερόμεθα εἰς ἓν ὡρισμένον ἀντικείμενον, ἐκθέτοντες αὐτὸ ὅπως πραγματικῶς ἔχει. Ἂν λοιπὸν δύο ἄνθρωποι ὁμιλοῦν ἀναφερόμενοι ε'ς τὸ αὐτὸ ἀντικείμενον, ἀναγκαστικῶς θὰ συμφωνήσουν καὶ δὲν θὰ ὑπάρχῃ μεταξύ των ἀντιλογία. Διότι ἀπεδείχθη προηγουμένως ὅτι ὁ λόγος ἐκφράζει πράγματα, τὰ ὁποῖα ὑπάρχουν καὶ ὄχι ἀνύπαρκτα. Ὁ λόγος λοιπὸν θὰ δηλώσῃ τί εἶναι τὸ πρᾶγμα καὶ οἱ λέγοντες θὰ συμφωνήσουν, ὥστε ἀντιλογία δὲν θὰ ὑπάρξῃ. Ἂν ἀντιλέγουν, τοῦτο σημαίνει ὅτι ἀναφέρονται εἰς διαφορετικὰ πράγματα (286 C). Πρέπει νὰ σημειωθῆ ὅτι εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ὁ Πλάτων θέτει εἰς τὸ στόμα τοῦ Διονυσοδώρου τὴν πρότασιν, τὴν ὁποίαν ὑπεστήριζεν ὁ κυνικὸς Ἀντισθένης. Οὗτος ἔλεγεν ὅτι δι' ἕκαστον πρᾶγμα ἀντιστοιχεῖ μία καὶ μόνη λεκτικὴ ἀποφαντικὴ πρότασις, καὶ διὰ τοῦτο ὡς πρὸς τὸ αὐτὸ πρᾶγμα δὲν ἐγχωρεῖ ἀντιλογία.

Ἡ ἀποδεικτικὴ διαδικασία, τὴν ὁποίαν παρουσίασεν ὁ Διονυσόδωρος, κατέπληξε τοὺς πάντας καὶ ἠνάγκασε τὸν Σωκράτη εἰς παρέμβασιν. Ἐφ' ὅσον δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ λέγῃ κανεὶς ψευδῆ πράγματα, εἶναι ἐξ ἴσου ἀδύνατος, λέγει ὁ Σωκράτης, καὶ ἡ ψευδὴς σκέψις. Περαιτέρω δὲ καθίσταται ἀδύνατος ἡ ἀμάθεια καὶ ἡ διάπραξις οἱουδήποτε σφάλματος «οὐδ' ἐξαμαρτάνειν ἐστί» (287 A). Ἂν ὅμως ἀποκλείεται νὰ εἴμεθα ἀμαθεῖς καὶ νὰ διαπράττωμεν σφάλματα, τότε καὶ ἡ σοφία, τὴν ὁποίαν ἰσχυρίζονται ὅτι διδάσκουν οἱ δύο σοφισταί, εἶναι ὅλως περιττή. Ὁ Διονυσόδωρος ἀντικρούει τὸν Σωκράτη λέγων ὅτι ἡ πρότασις, ἤτις δισπιστώνει ὅτι δὲν εἶναι δυνατὴ ἡ ἀντιλογία, πρέπει νὰ κριθῆ καθ' ἑαυτὴν χωρὶς νὰ συσχετισθῆ πρὸς τὰς προηγουμένως διατυπωθείσας ἄλλας προτάσεις. Ἐλέγχει δὲ τὸν Σωκράτη διότι ἐχρησιμοποίησε τὴν φράσιν «τί νοεῖ τὸ ῥῆμα» (τί θέλει νὰ εἰπῆ ὁ λόγος αὐτός). Τὸ νοεῖν δύναται, λέγει ὁ Διονυσόδωρος, νὰ χρησιμοποιηθῆ μόνον προκειμένου περὶ προσώπων ἐχόντων ψυχὴν καὶ οὐχὶ προκειμένου περὶ λέξεων. Ἡ λογομαχία ἐκτραχύνεται, ὁ δὲ Κτήσιππος χαρακτηρίζει τοὺς σοφιστὰς ὡς κατεχομένους ἀπὸ παραλήρημα. Ὁ Σωκράτης ἐπεμβαίνει καὶ πάλιν διαλλακτικῶς διὰ νὰ συνεχισθῆ ἡ συζήτησις.

Δ ε υ τ έ ρ α π α ρ έ μ β α σ ι ς τ ο ῦ Σ ω κ ρ ά τ ο υ ς (288 D — 293 B). Ὁ Σωκράτης ἐπανέρχεται εἰς τὸ θέμα, τὸ ὁποῖον εἶχε συζητήσει κατὰ τὴν πρώτην του παρέμβασιν. Ἡ συζήτησις γίνεται διαλεκτικῶς μὲ συνομιλητὴν τὸν Κλεινίαν, ἀφορμᾶται δὲ ἀπὸ τὴν ἀποδεδειγμένην προηγουμένως πρότασιν, ἤτις λέγει ὅτι πρωτίστη προϋπόθεσις διὰ τὴν εὐδαιμονίαν εἶναι ἡ φιλοσοφία, θεωρουμένη ὡς προσπάθεια πρὸς ἀπόκτησιν ἐπιστήμης. Ἀλλὰ τί εἶναι ἡ ἐπιστήμη; Διὰ διαλογικῆς συζητήσεως ἀποδεικνύεται ὅτι ἡ ζητουμένη ἐπιστήμη δὲν πρέπει νὰ ἔχῃ τὴν ἱκανότητα νὰ εὑρίσκῃ μόνον ἢ νὰ παράγῃ ἀγαθά. Πρέπε νὰ δύναται νὰ μᾶς διδάσκῃ πῶς θὰ χρησιμοποιοῦμεν τὰ ἀνακαλυπτόμενα ἢ παραγόμενα ἀγαθά. Ἡ ἐξέτασις προχωρεῖ διὰ νὰ ἐξακριβώσῃ ποία ἐκ τῶν ἐπιστημῶν παρουσιάζει τὰ ζητούμενα πλεονεκτήματα. Αἱ ἐπιστῆμαι ὑποβάλλονται εἰς σχετικὴν ἐξέτασιν. Ἀποδεικνύεται δὲ ὅτι ἡ τέχνη τῆς κατασκευῆς μουσικῶν ὀργάνων εἶναι μόνον ἱκανότης κατασκευῆς, ὄχι ὅμως καὶ χρησιμοποίησις αὐτῶν. Ἡ τέχνη τῶν λογογράφων (δηλαδὴ κατασκευαστῶν ῥητορικῶν λόγων κατὰ τὸ πρότυπον τοῦ Λυσίου καὶ Ἰσοκράτους) εἶναι ἱκανότης μόνον συνθέσεως ἑνὸς λόγου, ὄχι ὅμως καὶ χρησιμοποιήσεως αὐτοῦ. Οἱ μαθηματικοὶ ἀνακαλύπτουν βεβαίως θεωρητικὰς προτάσεις, ἀλλὰ τὴν ἀξίαν τῶν ἀνακαλύψεών των τὴν κρίνουν οἱ διαλεκτικοὶ φιλόσοφοι. Οἱ στρατηγοὶ δύνανται νὰ κυριεύσουν πόλεις, ἀλλὰ εἶναι ἀνίκανοι νὰ τὰς διοικήσουν καὶ δι' αὐτὸ τὰς παραδίδουν εἰς τοὺς πολιτικούς. Ἀφοῦ καμμία ἐκ τῶν μνημονευθεισῶν ἐπιστημῶν δὲν εἶναι ἱκανὴ νὰ διδάξῃ πῶς δυνάμεθα νὰ χρησιμοποιῶμεν πρὸς ὄφελός μας τὰ ἀνακαλυπτόμενα καὶ δημιουργούμενα πράγματα, ἀπομένει νὰ ἐξετασθῆ μήπως ἡ ζητουμένη ἐπιστήμη εἶναι ἡ πολιτική. Ταύτην ὁ Πλάτων ὀνομάζει «βασιλικὴν τέχνην». Εἰς τί συνίσταται τὸ ἔργον τῆς πολιτικῆς τέχνης; Ἡ ἀποστολή της δὲν συνίσταται εἰς τὸ νὰ φροντίζῃ διὰ τὸν πλοῦτον καὶ τὴν ἐλευθερίαν τῶν πολιτῶν, ἀλλὰ εἰς τὸ νὰ τοὺς μεταδίδῃ τὴν σοφίαν ἐκείνην, ἐκ τῆς ὁποίας προκύπτει ἡ εὐπραγία καὶ εὐδαιμονία, ὡς ἔχει ἀποδειχθῆ κατὰ τὴν πρώτην συνομιλίαν τοῦ Σωκράτους μὲ τὸν Κλεινίαν. Ἀλλὰ ποία εἶναι ἡ σοφία αὕτη καὶ ὡς πρὸς τί θὰ καταστήσῃ τοὺς ἀνθρώπους ἀγαθούς; Ἐκ τῆς γενομένης συζητήσεως ἔμειναν ὅλως ἀόριστα τὰ δύο ταῦτα σημεῖα. Ζητοῦμεν τὴν εἰς τὸ ἀγαθὸν ἀναφερομένην ἐπιστήμην, ἀφίνομεν δὲ ἀόριστον τὸ ἀγαθὸν τοῦτο. Ἡ διαπιστουμένη ἀοριστία ἀναγκάζει τὸν Σωκράτη νὰ ζητήσῃ καὶ πάλιν τὴν συνδρομὴν τῶν σοφιστῶν. Εἶναι προφανὲς ὅτι ὁ Σωκράτης ζητεῖ νὰ ἀνακαλύψῃ τὸ ὁριστικὸν καθαυτὸ ἀγαθόν. Ἐπίσης τυγχάνει φανερὸν ὅτι ὁ Σωκράτης δίδει τὴν ὑπεροχὴν ὄχι εἰς τὸν θεωρητικόν, ἀλλὰ εἰς τὸν πρακτικὸν λόγον.

Τ ρ ί τ η ἐ ρ ι σ τ ι κ ὴ ἐ π ί δ ε ι ξ ι ς τ ῶ ν σ ο φ ι σ τ ῶ ν (293 B — 304 B). Ἡ παράκλησις τοῦ Σωκράτους παρέχει ἀφορμὴν εἰς τοὺς δύο σοφιστὰς νὰ λάβουν τὸν λόγον καὶ νὰ κάμουν ἐπίδειξιν τῆς σοφιστικῆς των δεινότητος, παρουσιάζοντες σειρὰν σοφισμάτων. Κατὰ πρῶτον ἀναλαμβάνει ὁ Εὐθύδημος νὰ ἀποδείξῃ ὅτι ὁ Σωκράτης κατέχει ἤδη τὴν σοφίαν, τὴν ὁποίαν ἀναζητεῖ. Ὁ Σωκράτης ἐρωτώμενος ὑπὸ τοῦ Εὐθυδήμου, λέγει ὅτι ὡς πρὸς μερικὰ πράγματα ἔχει κάποιαν γνῶσιν. Ὁ Εὐθύδημος παρατηρεῖ κατόπιν τούτου, ὅτι ὁ Σωκράτης εἶναι κάτοχος γνώσεως. Ἐφ' ὅσον εἶναι κάτοχος γνώσεως, δὲν εἶναι δυνατὸν συγχρόνως νὰ μὴ εἶναι κάτοχος αὐτῆς. Ἄρα εἶναι κάτοχος γνώσεως καὶ ἐπιστήμων. Ὑπὸ τὴν ἰδιότητα δὲ τοῦ ἐπιστήμονος γνωρίζει τὰ πάντα καὶ ἑπομένως καὶ τὴν ζητουμένην ἐπιστήμην. Ὁ Εὐθύδημος χρησιμοποιεῖ τὸν νόμον τῆς ἀντιφάσεως. Ἐφ' ὅσον ἅπαξ ἐγένετο δεκτὸν διὰ τὸν Σωκράτη τὸ χαρακτηριστικὸν τῆς κατοχῆς γνώσεως, γενικεύων ὁ σοφιστὴς τὸ πλάτος τῆς ἐννοίας γνῶσις, ἀνακηρύσσει τὸν Σωκράτη κάτοχον πάσης γνώσεως. Ἐνῶ ὁ Σωκράτης λέγων γνῶσιν καὶ ἐπιστήμην ἐλάμβανε τὰς λέξεις ταύτας εἰς μερικὴν σημασίαν, ὁ Εὐθύδημος τὰς λαμβάνει εἰς γενικὴν καὶ χαρακτηρίζει τὸν Σωκράτη παντογνώστην. Χρησιμοποιῶν κατόπιν τὸν νόμον τῆς ταυτότητος, καθ' ὃν ὁ ἐπιστήμων δέον νὰ νοῆται πάντοτε ὡς ἐπιστήμων, καταλήγει εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι τὴν ἐπιστήμην δὲν τὴν κατέχει τώρα μόνον ὁ Σωκράτης, ἀλλὰ τὴν εἶχε καὶ ὅταν ἦτο παδὶ καὶ ὅταν ἀκόμη δὲν εἶχε γεννηθῆ. Ἐπίσης καταλήγει εἰς τὸ σοφιστικὸν συμπέρασμα ὅτι ὅποιος γνωρίζει ἓν πρᾶγμα, γνωρίζει ὅλα τὰ πράγματα. Ὁ γνωρίζων ἓν πρᾶγμα, κατέχει ἐπιστήμην. Λαμβανομένης τῆς ἐπιστήμης εἰς γενικὴν σημασίαν, προκύπτει τὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ παρουσία ἐν τῇ ψυχῇ ἐπιστήμης σημαίνει ὅτι ἡ ψυχὴ γνωρίζει ὅλα τὰ πράγματα. Καὶ εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν γίνεται μετάβασις ἀπὸ τῆς μερικῆς εἰς τὴν γενικὴν σημασίαν.

Κατὰ τῶν σοφισμάτων τούτων καὶ ἄλλων παρομοίων, ἐξανίσταται ὁ Κτήσιππος καὶ ἡ συζήτησις ὀξύνεται μέχρι λοιδοριῶν, ἐπεμβαίνοντος καθησυχαστικῶς πάντοτε τοῦ Σωκράτους. Οἱ σοφισταὶ εὑρίσκουν τὴν εὐκαιρίαν νὰ ὑποστηρίξουν πολλὰς παραδοξότητας, χρησιμοποιοῦντες λεκτικὰ τεχνάσματα. Οὕτω π.χ. λέγουν ὅτι ἡ σημασία τοῦ «ἰδικός μου» εἶναι ὅτι ἓν πρᾶγμα ἰδικόν μου δύναμαι νὰ τὸ πωλήσω καὶ νὰ τὸ διαθέσω ὅπως θέλω. Ὁ Σωκράτης ἔχει ἰδικούς του θεοὺς τὸν Ἀπόλλωνα τὸν Πατρῷον καὶ τὴν Ἀθηνᾶν. Ἐπειδὴ οἱ θεοὶ αὐτοὶ εἶναι ἰδικοί του, δύναται νὰ τοὺς πωλήσῃ καὶ νὰ τοὺς διαθέσῃ ὅπως θέλει: Ἂν παραδεχθῶμεν, λέγουν οἱ σοφισταί, ὅτι τὰ ὡραῖα πράγματα εἶναι ὡραῖα διὰ τῆς παρ' αὐτοῖς παρουσίας τοῦ κάλλους, εἴμεθα ὑποχρεωμένοι νὰ δεχθῶμεν ὅτι ἡ παρὰ τῷ Σωκράτει παρουσία ἑνὸς βοὸς ἢ ἑνὸς κυνὸς καθιστᾶ τὸν Σωκράτη βοῦν καὶ κύνα. Ὁ ἀγαθὸς χαλκεὺς χαλκεύων τὸν σίδηρον, ἐκτελεῖ ἔργον ἀγαθόν. Ἑπομένως ἂν ἄλλος τις χαλκεύσῃ αὐτὸν τὸν ἴδιον τὸν χαλκέα, τὸ ἔργον τοῦτο θὰ εἶναι ἀγαθὴ πρᾶξις! Μὲ τοιούτου εἴδους λεκτικὰ σοφίσματα οἱ δύο σοφισταὶ προκαλοῦν τὸν γέλωτα καὶ τόσον θορυβώδεις εἰρωνικὰς ἐπιδοκιμασίας τῶν παρισταμένων, ὥστε ὁλόκληρον τὸ Λύκειον ἀντήχει ἀπὸ τὸν γινόμενον θόρυβον.

Τὴν μετὰ τῶν σοφιστῶν συζήτησιν κλείει ὁ Σωκράτης, ἐγκωμιάζων αὐτοὺς διὰ τὴν σοφίαν των. Συνιστᾶ δὲ εἰς αὐτοὺς νὰ μὴ προβαίνουν εἰς τὴν ἐπίδειξιν τῆς τέχνης των εἰς ὅλους,

ἀλλὰ μόνον εἰς ἐκείνους, οἵτινες εἶναι πρόθυμοι νὰ τοὺς παρέχουν μισθόν.

Ἐ π ί λ ο γ ο ς. (304 Β — 307). Ὁ ὅλος διάλογος τερματίζεται διὰ συνομιλίας μεταξὺ Κρίτωνος καὶ Σωκράτους. Ὁ Κρίτων ἀνακοινώνει εἰς τὸν Σωκράτη ὅτι κατὰ τὴν προηγουμένην ἡμέραν, μετὰ τὴν λῆξιν τῆς διαλέξεως, τὸν ἐπλησίασεν εἷς ἐξ ἐκείνων, οἱ ὁποῖοι ἀσκοῦν ὡς ἔργον των νὰ γράφουν λόγους πρὸς χρῆσιν ἄλλων. Οὗτος τοῦ εἶπεν ὅτι ἡ ἀπασχόλησις μὲ τὴν φιλοσοφίαν ἀποτελεῖ ἀπώλειαν χρόνου, οὖσα τελείως ἀνωφελής. Ὁ Σωκράτης ἀπαντῶν λέγει ὅτι θὰ πρόκειται περὶ ἀνθρώπου, ὅστις, ὅπως ὁ Πρόδικος, ἵσταται εἰς τὰ σύνορα τῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς ἀρετῆς. Οἱ τοιοῦτοι ἄνθρωποι, προσθέτει, καίτοι θέλουν νὰ συνδυάσουν εἰς τὸ πρόσωπόν των τὰς ἰδιότητας τοῦ ῥήτορος καὶ τοῦ φιλοσόφου, ἀποτυγχάνουν καὶ εἰς τὰς δύο αὐτὰς ἐπιδιώξεις των. Πάντως ὅμως καὶ αὐτοὶ εἶναι ἄξιοι συμπαθείας, καθὼς καὶ πᾶς, ὅστις ἀσχολεῖται μὲ πράγματα, τὰ ὁποῖα συντελοῦν διὰ τὴν ἀπόκτησιν φρονήσεως. Διὰ τοῦτο, λέγει ὁ Σωκράτης, δὲν πρέπει ὁ Κρίτων νὰ διστάζῃ νὰ παραδώσῃ τὸν υἱόν του Κριτόβουλον εἰς διδάσκαλον, τὸν ὁποῖον θὰ ἔκρινεν ὡς ἱκανὸν νὰ τὸν βοηθήσῃ διὰ τὴν μόρφωσίν του. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι πολλοὶ ἐκ τῶν ἀσχολουμένων μὲ τὴν φιλοσοφίαν εἶναι ἀνάξιοι τῆς μεγάλης ταύτης ἀποστολῆς. Ἡμεῖς ὅμως ἔχομεν τὸ καθῆκον ἀποβλέποντες εἰς αὐτὴν ταύτην τὴν φιλοσοφίαν, νὰ προτρέπωμεν τοὺς νέους νὰ τὴν ἀποκτήσουν.

Ἡ κ υ ρ ί α π ρ ό θ ε σ ι ς τ ο ῦ δ ι α λ ό γ ο υ. Ἐκ τῆς γενομένης ἀναλύσεως κατεδείχθη ὅτι ὁ Πλάτων γράφων τὸν παρόντα διάλογον, ἠθέλησε νὰ διαχωρίσῃ τὴν σωκρατικὴν διαλεκτικὴν μέθοδον ἀπὸ τὴν ἄγονον ἐριστικὴν διαλεκτικήν, τὴν ὁποίαν ἤσκουν οἱ Σοφισταί. Δὲν ἀρκεῖται δὲ εἰς γελοιοποίησιν τῆς σοφιστικῆς μεθόδου, ἀλλὰ εὑρίσκει τὴν εὐκαιρίαν νὰ μᾶς προτρέψῃ εἰς τὴν ἐνασχόλησιν μὲ τὴν ἀληθινὴν φιλοσοφίαν. Ἀσχολεῖται προσέτι καὶ μὲ τὴν καταπολέμησιν δοξασιῶν, αἵτινες ὑπεστηρίζοντο ὑπὸ διαφόρων συγχρόνων πρὸς τὸν Πλάτωνα σοφιστῶν. Καταπολεμεῖται ἐν τῷ διαλόγῳ ἡ πρότασις τοῦ Ἀντισθένους, ὅστις ἰσχυρίζεται ὅτι δὲν εἶναι δυνατὸν τὸ ἀντιλέγειν. Ἐπίσης εἰς πολλὰ σημεῖα ἡ συζήτησις ἀποτελεῖ πολεμικὴν κατὰ τῶν δοξασιῶν, τὰς ὁποίας ὑπεστήριξαν οἱ Ἐλεᾶται καὶ βραδύτερον ὁ Εὐκλείδης ὁ Μεγαρικός. Μεγάλαι συζητήσεις ἐγένοντο ὑπὸ τῶν νεωτέρων φιλολόγων διὰ νὰ καθορισθῇ τὸ πρόσωπον, τὸ ὁποῖον ἀναφέρεται εἰς τὸν ἐπίλογον ὡς ἱστάμενον εἰς τὰ σύνορα μεταξὺ ῥητορικῆς καὶ φιλοσοφίας. Ὁ Σλάϊερμάχερ καὶ ὁ Σπέγκελ, φρονοῦν ὅτι πρόκειται περὶ τοῦ Ἰσοκράτους. Ὁ Βιλαμόβιτς δὲν δέχεται ὅτι πρόκειται περὶ αὐτοῦ, ὁ δὲ Τάϊλορ ἔχει τὴν ἀντίληψιν ὅτι ὁ Πλάτων ὑπαινίσσεται τὸν Ἀντιφῶντα τὸν Ραμνούσιον. Εἶναι ὅμως δυνατὸν ὁ ὑπαινιγμὸς νὰ μὴ ἀναφέρεται εἰς ἓν ὡρισμένον πρόσωπον, ἀλλ' εἰς τὴν ἐπαγγελματικὴν τάξιν τῶν «λογογράφων». Ἡ λογογραφία, ἐπειδὴ ἀντεμετώπιζε ζητήματα δικαστικῆς ἀποδείξεως, ἦτο ἠναγκασμένη νὰ ἀσχολῆται καὶ μὲ λογικὰ προβλήματα.

Χ ρ ο ν ο λ ο γ ί α τ ῆ ς σ υ γ γ ρ α φ ῆ ς τ ο ῦ δ ι α λ ό γ ο υ. Τὸ πλούσιον περιεχόμενον καὶ ἡ ἐξαίρετος καλλιτεχνικὴ διάρθρωσις τοῦ «Εὐθυδήμου», ἀποδεικνύουν ὅτι ἐγράφη εἰς ἐποχήν, καθ' ἣν ὁ Πλάτων εἶναι κυρίαρχος τῶν προβλημάτων. Διὰ τοῦτο ἐγένετο δεκτὸν ὅτι ὁ παρὼν διάλογος ἐγράφη μετὰ τὸν «Γοργίαν», κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς Ἱδρύσεως τῆς Ἀκαδημίας (386 π.Χ.). Δύναται νὰ καταταχθῇ εἰς συγγραφικὴν περίοδον, καθ' ἣν ἐγράφησαν ὁ «Μένων», ὁ «Μενέξενος» καὶ ὁ «Κράτυλος».

Κ. Δ. Γ ε ω ρ γ ο ύ λ η ς

«ΚΡΑΤΥΛΟΣ». Φιλοσοφικὸς διάλογος, γραφεὶς ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος. Τὸ ἐξεταζόμενον εἰς αὐτὸν θέμα εἶναι «Περὶ ὀνομάτων ὀρθότητος». Τίθενται δηλαδὴ ὑπὸ συζήτησιν δύο ἀντιλήψεις: 1) Ἡ δοξασία τοῦ Κρατύλου, συμφώνως πρὸς τὴν ὁποίαν αἱ λέξεις ἐνέχουν φυσικὴν ὀρθότητα. 2) Ἡ ἀντίληψις τοῦ Ἑρμογένους, κατὰ τὴν ὁποίαν αἱ λέξεις καὶ γενικῶς ἡ γλῶσσα εἶναι σύνολον φωνητικῶν σημείων, τὰ ὁποῖα καθορίζονται ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων κατὰ βούλησιν καὶ κατόπιν κοινῆς συμφωνίας «κατὰ συνθήκην». Εἶναι φανερὸν ὅτι ὁ Πλάτων θέτει πρῶτος τὸ πρόβλημα τῆς γενέσεως τῆς γλώσσης. Ἐρωτᾷ ἂν ἡ γλῶσσα εἶναι φυσικὸν δημιούργημα ἢ εἶναι δημιούργημα τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος. Τὰ πρόσωπα, τὰ ὁποῖα λαμβάνουν μέρος εἰς τὴν διαλογικὴν συζήτησιν, εἶναι τρία, ὁ Σωκράτης, ὁ Κρατύλος καὶ ὁ Ἑρμογένης. Ἐκ τούτου ὁ Κρατύλος ἦτο ὀπαδὸς τῆς φιλοσοφίας τοῦ Ἡρακλείτου καὶ ἐκ τοῦ στόματος αὐτοῦ ἤκουσεν ὁ Πλάτων τὰ πρῶτα φιλοσοφικὰ μαθήματα πρὶν γίνῃ μαθητὴς τοῦ Σωκράτους. Ὁ Ἑρμογένης συγκαταλέγεται μεταξὺ τῶν γνωστοτέρων Ἀθηναίων πολιτῶν. Ἦτο υἱὸς τοῦ Ἱππονίκου καὶ ἀδελφὸς τοῦ πλουσίου Καλλίου, ἀνῆκε δὲ εἰς τὸν κύκλον τῶν φίλων τοῦ Σωκράτους. Ὁ Πλάτων εἰς τὸν «Φαίδωνα» τὸν παρουσιάζει μεταξὺ τῶν πιστῶν μαθητῶν, οἵτινες ἦσαν παρόντες ἐν τῷ δεσμωτηρίῳ κατὰ τὰς τελευταίας στιγμὰς τοῦ Σωκράτους. Ὡς ἐξάγεται ἐξ ὅσων τὸν παρουσιάζει νὰ λέγῃ ὁ Πλάτων εἰς τὸν «Κρατύλον», ὁ Ἑρμογένης ἦτο γνώστης τῶν δοξασιῶν τοῦ Πρωταγόρου καὶ εἶχε γνωριμίαν μὲ τὸν Κρατύλον.

Ὁ διάλογος ἀρχίζει ἀμέσως χωρὶς νὰ προηγῆται περιγραφὴ τοῦ τόπου καὶ τοῦ χρόνου καθ' ὃν διεξάγεται. Τὴν συζήτησιν ἀνοίγει ὁ Σωκράτης. Προβάλλει τὸν ἰσχυρισμὸν ὅτι, ἐφ' ὅσον δεχόμεθα ὅτι ὑπάρχουν λογικαὶ κρίσεις, ἐκφραζόμεναι διὰ λεκτικῶν σημείων (ὀνομάτων) καὶ ὅτι αἱ κρίσεις αὗται εἶναι ἀληθεῖς ἢ ψευδεῖς, πρέπει ἀναγκαστικῶς νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι καὶ τὰ μέρη τῶν προτάσεων αὐτῶν, δηλαδὴ αἱ ἀποτελοῦσαι αὐτὰς λέξεις, πρέπει νὰ εἶναι ἄλλοτε ἀληθεῖς καὶ ἄλλοτε ψευδεῖς. Ὥστε εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπάρξουν ἀληθιναὶ ὀνόματα, ἐμπεριέχοντα φυσικὴν ὀρθότητα καὶ διὰ τοῦτο δὲν εἶναι συμβατικὰ σημεῖα καθορισθέντα διὰ κοινῆς συμβάσεως μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων. Ἀντικρούων τὸν ἰσχυρισμὸν τοῦτον τοῦ Σωκράτους ὁ Ἑρμογένης παρατηρεῖ ὅτι οἱ ἄνθρωποι οἱ ὁμιλοῦντες διαφόρους διαλέκτους χρησιμοποιοῦν διὰ τὴν δήλωσιν τοῦ αὐτοῦ πράγματος διαφορετικὰ ὀνόματα. Ὥστε τὰ ὀνόματα δὲν εἶναι ἐκ φύσεως καθωρισμένα, ἀλλὰ ἕκαστος ἄνθρωπος ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ δίδῃ οἱανδήποτε ὀνομασίαν εἰς τὰ πράγματα. Ἂν οἱ ἄλλοι ἄνθρωποι δεχθοῦν τὴν ὀνομασίαν αὐτήν, καθιερώνεται τὸ ὄνομα ὡς σημεῖον, τὸ ὁποῖον φανερώνει τὸ ἀντίστοιχον πρᾶγμα. Μὲ τὸν ἰσχυρισμόν του τοῦτον χαρακτηρίζει ὁ Ἑρμογένης τὴν ὀνοματοθέτησιν τῶν πραγμάτων ὡς ἐνέργειαν καθαρῶς ὑποκειμενικὴν ἐξαρτωμένην ἀπὸ τὴν αὐθαίρετον διάθεσιν ἑκάστου ἐκ τῶν ἀνθρώπων.

Ὁ Σωκράτης ἀντιλαμβάνεται εὐκόλως ὅτι ἡ δοξασία τὴν ὁποίαν ἀνέπτυξεν ὁ Ἑρμογένης ἔχει τὴν ρίζαν της εἰς τὰς διδασκαλίας τοῦ Πρωταγόρου, ὅστις ἐδίδασκεν ὅτι τὰ πάντα καθορίζονται συμφώνως πρὸς τὴν ὑποκειμενικὴν τοῦ ἀνθρώπου ἀντίληψιν. Ὁ ἄνθρωπος, ἔλεγεν ὁ Πρωταγόρας, ἀποτελεῖ «τὸ μέτρον πάντων τῶν ὄντων». Τοῦτο σημαίνει ὅτι ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ προβαίνῃ εἰς αὐθαιρέτους καὶ ὑποκειμενικοὺς χαρακτηρισμοὺς τῶν πραγμάτων. Ἀλήθεια ἀντικειμενικὴ δὲν ὑπάρχει. Ἑπομένως καὶ ἀντικειμενικὴ ἀξία τῶν στοιχείων τῆς γλώσσης δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ὑπάρχουσα. Ὅθεν διὰ νὰ ἀνατραποῦν οἱ ἰσχυρισμοὶ τοῦ Ἑρμογένους, πρέπει νὰ ἀνατραποῦν προηγουμένως αἱ περὶ ὑποκειμενικότητος τῶν πραγμάτων καὶ τῶν ἀνθρωπίνων ἐνεργειῶν δοξασίαι τοῦ Πρωταγόρου.

Εἰσερχόμενος εἰς ἔλεγχον τῶν ἀντιλήψεων τοῦ Πρωταγόρου, ἀποδεικνύει ὁ Σωκράτης ὅτι εἰς τὸ σύμπαν δὲν ὑπάρχει διαρκὴς τῶν ὄντων ροή, ὅπως ἐκήρυττεν ὁ Πρωταγόρας. Ἀντιθέτως ἐμφανίζονται τὰ πράγματα ὑπὸ μορφὴν σταθερὰν καὶ βεβαίαν, ὡς ἀνεξάρτητος καὶ ἐξ ἀντικειμένου ὑφισταμένη οὐσία: «δῆλον ὅτι αὐτὰ αὐτῶν οὐσίαν ἔχοντά τινα βέβαιόν ἐστι τὰ πράγματα οὐ πρὸς ἡμᾶς οὐδ' ὑφ' ἡμῶν ἑλκόμενα ἄνω καὶ κάτω τῷ ἡμετέρῳ φαντάσματι» (386 D) (Εἶναι φανερὸν ὅτι ἡ πραγματικότης ἔχει μίαν ἰδικήν της σταθερότητα, καὶ ὅτι τὰ ὄντα δὲν ἕλκονται ἀπὸ τὴν ἰδικήν μας καὶ πρὸς τὴν ἰδικήν μας ὑποκειμενικότητα καὶ δὲν ἀναστατώνονται διὰ τῆς ἰδικῆς μας φαντασίας).

Δὲν ἔχουν μόνον τὰ πράγματα ἀνεξάρτητον οὐσίαν καὶ ἀλήθειαν, ἀλλὰ σταθεραὶ καὶ βέβαιαι εἶναι καὶ αἱ εἰς αὐτὰ ἀναφερόμεναι ἐνέργειαι καὶ πράξεις τοῦ ἀνθρώπου. Καὶ αἱ ἀνθρώπιναι ἐνέργειαι ἀποτελοῦν «ἓν εἶδος τῶν ὄντων», δηλαδὴ κάτι τὸ ὁποῖον ἐντάσσεται εἰς τὴν ἐνιαίαν σφαῖραν τῆς ἀντικειμενικῶς ὑφισταμένης πραγματικότητος. Ἐκ τούτου ἀπορρέει ὡς συμπέρασμα ὅτι καὶ αἱ πράξεις τοῦ ἀνθρώπου «κατὰ τὴν ἑαυτῶν φύσιν πράττονται καὶ οὐ κατὰ τὴν ἡμετέραν δόξαν» (386 Ε) (ἐνεργοῦνται σύμφωνα μὲ τὴν ἰδικήν των φύσιν καὶ ὄχι σύμφωνα μὲ τὴν ἰδικήν μας ὑποκειμενικότητα). Ἀφοῦ λοιπὸν καὶ ἡ ἐπινόησις τῶν ὀνομάτων (ὀνοματοθεσία) εἶναι ἐνέργεια, καὶ αὐτὴ δὲν θὰ γίνεται κατὰ τρόπον ὑποκειμενικόν, ἀλλὰ συμφώνως πρὸς ἰδικήν της σταθερῶς καὶ ἐξ ἀντικειμένου καθωρισμένην φύσιν.

Ὁ Σωκράτης διὰ τῶν ἀνωτέρω λεχθέντων ἀπέδειξεν ὅτι ἡ θέσις ἣν ὑπεστήριξεν ὁ Ἑρμογένης λέγων ὅτι ἡ ὀνοματοθεσία τυγχάνει αὐθαίρετος ἐνέργεια τοῦ ἀνθρώπου μὴ δεσμευομένη ἀπὸ ἀντικειμενικὰ κριτήρια, προχωρεῖ ἐν βήμα περαιτέρω. Πᾶσα πρᾶξις καὶ ἐνέργεια διὰ νὰ πραγματοποιηθῇ ἔχει ἀνάγκην ἑνὸς ἐργαλείου («ὀργάνου»). Τοιοῦτον ὄργανον προκειμένου περὶ τῆς ὀνοματοθετικῆς ἐνεργείας τοῦ ἀνθρώπου εἶναι τὸ ὄνομα καὶ γενικώτερον ἡ γλῶσσα. Ἐφ' ὅσον ἀπεδείχθη ὅτι ἡ ὀνοματοθετικὴ ἐνέργεια ἔχει μίαν «κατὰ φύσιν» ἀνεξάρτητον ἀπὸ τῆς ὑποκειμενικότητος ἀλήθειαν, πρέπει κατὰ λογικὴν ἀναγκαιότητα καὶ τὸ ὄργανόν της, δηλαδὴ τὸ ὄνομα, νὰ ἐμπεριέχῃ φυσικὴν ὀρθότητα. Συνοφίζων τὰ συμπεράσματά του ὁ Σωκράτης λέγει ὅτι τὸ «ὄνομα διδασκαλικὸν τί ἔστι ὄργανον καὶ διακριτικὸν τῆς οὐσίας» (388 Β C) (Εἶναι τὸ ὄνομα ἓν ὄργανον διὰ τοῦ ὁποίου κατανοοῦμεν καὶ διακρίνομεν τὴν οὐσίαν). Ἀλλὰ οἱονδήποτε ὄργανον διὰ νὰ ὑπάρξῃ πρέπει προηγουμένως νὰ κατασκευασθῇ ἀπὸ ἕνα τεχνίτην. Ἄρα πρέπει νὰ ὑπάρχῃ εἷς τεχνίτης δυνάμενος νὰ κατασκευάζῃ τὰ ὀνόματα. Δὲν δύναται νὰ κατασκευάζῃ τὸ ὄργανον τοῦτο οἱοσδήποτε ἄνθρωπος, ἀλλὰ μόνον ἐκεῖνος ὅστις ἔχει τὰς ἀπαιτουμένας τεχνικὰς δεξιότητας: «οὐκ ἄρα παντὸς ἀνδρὸς ὄνομα θέσθαι ἀλλά τινος ὀνοματουργοῦ· οὗτος δ' ἐστὶν ὡς ἔοικεν ὁ νομοθέτης, ὃς δὴ τῶν δημιουργῶν σπανιώτατος ἐν ἀνθρώποις γίγνεται» (389 α) (Δὲν εἶναι εἷς θέσιν οἱοσδήποτε ἄνθρωπος νὰ εἶναι κατασκευαστὴς ὀνομάτων, ἀλλὰ κάποιος δημιουργικὸς κατασκευαστὴς αὐτὸς δὲ εἶναι ὁ νομοθέτης ὅστις σπανιώτατα ἐμφανίζεται μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων).

Ἡ συζήτησις προχωρεῖ εἰς τὴν ἀνακάλυψιν τῶν προϋποθέσεων ὑπὸ τὰς ὁποίας πραγματοποιεῖ τὸ ἔργον του ὁ «ὀνοματουργὸς» ὡς κατασκευαστὴς ὀνομάτων. Πᾶσα κατασκευὴ ἑνὸς πράγματος, καὶ κατὰ συνέπειαν καὶ ἑνὸς ἐργαλείου, προϋποθέτει καὶ ἓν ἐκ τῶν προτέρων καθωρισμένον καὶ προϋπάρχον τῆς κατασκευῆς σχέδιον καὶ πρότυπον. Ἑπομένως καὶ ὁ ὀνοματουργὸς πρέπει νὰ ἔχῃ πρὸ ὀφθαλμῶν ἓν πρότυπον. Πρέπει νὰ ἀπο-

βλέπη εἰς ἓν ἰδεῶδες, «μοντέλλον», ὅπως λέγομεν ἡμεῖς σήμερον. Ὁ Σωκράτης προσθέτει ὅτι τὴν ὀνοματοθεσίαν τὴν κάμνει ὁ ὀνοματουργὸς «βλέπων πρὸς αὐτὸ ἐκεῖνο ὃ ἔστι ὄνομα» (389 θ) (ἀποβλέπων εἰς τὸ ἰδεῶδες πρότυπον τοῦ ὀνόματος). Εἶναι ἀφ' ἑαυτοῦ φανερὸν ὅτι μὲ αὐτοὺς τοὺς λόγους, τοὺς ὁποίους θέτει εἰς τὸ στόμα τοῦ Σωκράτους, ὁ Πλάτων μᾶς θέτει ἐνώπιον τῆς «ἰδεολογίας» του, συμφώνως πρὸς τὴν ὁποίαν εἰς ἕκαστον γένος τῶν ὄντων ἀντιστοιχεῖ καὶ ἓν ἰδεῶδες πρότυπον, μία ἰδέα. Ὁ ὀνοματουργός, προσθέτει ὁ Σωκράτης συνεχίζων τὴν συζήτησιν, πρέπει νὰ βοηθῆται κατὰ τὴν πραγματοποίησιν τῆς ὀνοματοθεσίας καὶ ἀπὸ τὸν διαλεκτικόν, διότι ὁ διαλεκτικὸς εἶναι ἐκεῖνος ὅστις χρησιμοποιεῖ τὰ κατασκευαζόμενα ὑπὸ τοῦ νομοθέτου ὀνόματα. Διαφωτιζόμενος ὁ ὀνοματουργὸς ἀπὸ τὸν διαλεκτικὸν καὶ ἀποβλέπων ἀφ' ἑνὸς μὲν εἰς τὸ ἰδεῶδες πρότυπον τοῦ ὀνόματος, ἀφ' ἑτέρου δὲ εἰς τὴν φύσιν τοῦ ὀνομαζομένου πράγματος, ἐπιτελεῖ τὸ ἔργον του ὡς ὀνοματοθέτης. Τὸ συναχθὲν συμπέρασμα δικαιολογεῖ τὰς δοξασίας τοῦ Ἡρακλείτου, ὅστις ἐδίδασκεν ὅτι πᾶν ὄνομα ἔχει φυσικὴν ὀρθότητα, διότι διὰ τῆς σημασίας του ἀποκαλύπτει τὴν οὐσίαν τοῦ ὀνομαζομένου πράγματος. Ὁ Κρατύλος, ὡς ὀπαδὸς τοῦ Ἡρακλείτου, συμφωνεῖ πλήρως πρὸς τὸ συμπέρασμα εἰς τὸ ὁποῖον ἔχει καταλήξει ἡ συζήτησις.

Ἤδη ὁ Σωκράτης προβαίνει εἰς ἐπαλήθευσιν τῶν ἰσχυρισμῶν του. Λαμβάνει διαφόρους λέξεις καὶ τὰς ἀναλύει εἰς τὰ φθογγολογικά των συστατικὰ διὰ νὰ ἴδῃ ἂν αὐταὶ πράγματι ἐκφράζουν τὴν ἀκριβῆ φύσιν τῶν ὑπ' αὐτῶν ὀνομαζομένων πραγμάτων. Ἡ ἔκφρασις τῆς οὐσίας τῶν ὄντων γίνεται διὰ λέξεων. Αἱ λέξεις πρέπει νὰ εἶναι κατεσκευασμέναι κατὰ τοιοῦτον τρόπον, ὥστε νὰ δίδεται δι' αὐτῶν μία μιμητικὴ ἀναπαράστασις τοῦ ὀνομαζομένου πράγματος. Ἑπομένως τὰ ὀνόματα εἶναι ἡ διὰ φθόγγων μιμητικὴ ἀναπαράστασις τῶν πραγμάτων. Ὁ Σωκράτης προβαίνει εἰς ἐτυμολογίας πολλῶν ὀνομάτων. Δι' αὐτῶν διαπιστοῦται ὅτι δυνάμεθα νὰ φθάσωμεν εἰς πρωταρχικὰ ὀνόματα, ἅτινα δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀναχθῶσιν εἰς ἄλλα, διότι ἐκφράζουν τὴν οὐσίαν τῶν γενικωτάτων ἰδιοτήτων τῆς πραγματικότητος. Οὕτω π.χ. εἰς τὴν λέξιν «ῥέω» τὸ γράμμα ρ, ὡς παραγόμενον διὰ συνεχοῦς τρομώδους κινήσεως τῆς γλώσσης, ἀποτελεῖ ἀπομίμησιν τῆς ταχείας κινήσεως. Ἐπίσης διαπιστώνει ὅτι διὰ τοῦ γράμματος ι δηλοῦται ἡ λεπτότης ἡ ἐνυπάρχουσα εἰς τὰ ἀντικείμενα, τὸ χ, τὸ ψ, τὸ σ καὶ τὸ ζ εἶναι δηλωτικὰ τῆς βιαίας κινήσεως τοῦ πνεύματος, τῆς ψυχρότητος καὶ τῆς ζέσεως, τὸ δ εἶναι δηλωτικὸν τοῦ δεσμοῦ, τὸ λ τῆς λειότητος καὶ λιπαρότητος, τὸ τ τῆς στάσεως. Ὁ ὀνοματουργὸς νομοθέτης ἔχει δημιουργήσει τὰ γράμματα ὡς σημεῖα δηλωτικὰ τῆς οὐσίας τῶν ὄντων. Ἀφοῦ κατέληξεν εἰς αὐτὰς τὰς διαπιστώσεις ὁ Σωκράτης, ζητεῖ καὶ τὴν γνώμην τοῦ Κρατύλου καὶ οὕτω ὁ διάλογος εἰσέρχεται εἰς τὸ δεύτερον μέρος του, εἰς τὸ ὁποῖον ἡ συζήτησις γίνεται μεταξὺ Σωκράτους καὶ Κρατύλου (429 β).

Ὁ Κρατύλος δέχεται ὅτι τὰ ὀνόματα ἐκφράζουν καὶ ἑρμηνεύουν τὴν ἀληθῆ οὐσίαν τῶν πραγμάτων. Προσθέτει δὲ ὅτι ἀποκλείεται νὰ ὑπάρχουν ψευδεῖς ὀνοματοθεσίαι. Ἡ «ὀρθοέπεια» νοεῖται ὑπὸ τοῦ Κρατύλου ὡς γενικῶς ἰσχύουσα. Πᾶς λόγος εἶναι, κατὰ τὸν Κρατύλον, ἀληθής, τὸ «ψευδῆ λέγειν» εἶναι ἀδύνατον. Ὁ Σωκράτης δὲν συμφωνεῖ πρὸς τὴν ἀντίληψιν αὐτὴν τοῦ Κρατύλου. Τὸ ὄνομα λέγει, εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς κατασκευαστικῆς ἐνεργείας τοῦ ὀνοματουργοῦ. Ὅπως ὅμως εἰς οἱοσδήποτε τεχνίτης κατασκευάζει ὄχι μόνον ἐπιτυχῆ ἀλλὰ καὶ ἀνεπιτυχῆ κατασκευάσματα, κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον εἶναι δυνατὸν τὰ προϊόντα τῆς ἐνεργητικότητος τοῦ ὀνοματοθέτου νὰ εἶναι ἀνεπιτυχῆ. Ὅθεν δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ δεχθῶμεν ὅτι πᾶν ὄνομα εἶναι ὀρθόν. Ὀρθότητα καὶ ἀκρίβεια ἔχουν τὰ ὀνόματα, ἅτινα προκύπτουν ἀπὸ μίαν σύμφωνον μὲ τοὺς κανόνας τῆς ὀρθῆς ὀνοματοθεσίας ἐνεργητικότητα. Ὅσον ἐπιδέξιος καὶ ἂν εἶναι ὁ ὀνοματουργός, δὲν δύναται νὰ μᾶς δώσῃ τὸ πρᾶγμα ὅπως εἶναι εἰς τὴν φύσιν του. Μᾶς δίδει μόνον μίαν ἀναπαράστασιν τῆς γενικῆς του μορφῆς, ἓν τυπικὸν ὁμοίωμά του. Ἔρχεται ἔπειτα ἡ συνήθεια καὶ ἡ γλωσσικὴ χρῆσις καὶ προσδίδει γενικὸν κῦρος εἰς τὸ δημιουργηθὲν ἀπομίμημα. Διὰ τῆς διαλεκτικῆς συζητήσεως κατορθώνει ὁ Σωκράτης νὰ ἐξαναγκάζῃ τὸν Κρατύλον νὰ δεχθῇ ὅτι ἡ γλῶσσα ἀντλεῖ τὸ κῦρος της ἀπὸ τὸ ἔθος καὶ τὴν κατὰ συνθήκην ὁμολογίαν. Ὁ Κρατύλος μὲ τὴν ὁμολογίαν του αὐτὴν περιέρχεται εἰς ἀντίφασιν πρὸς τὸν ἑαυτόν του καὶ ἀποδεικνύεται ὅτι καὶ εἰς τὸν ἰσχυρισμὸν τοῦ Ἑρμογένους περὶ συμβατικότητος τῆς γλώσσης ἐνυπάρχει πυρὴν τις ἀληθείας.

Εἰς τὸ τελευταῖον τμῆμα τοῦ διαλόγου (438 κ.ἑ.) ἐξετάζονται ἀπὸ γνωσιολογικῆς ἀπόψεως τὰ συνταχθέντα συμπεράσματα. Ἐπειδὴ ἡ γλῶσσα εἶναι κατὰ μέγα μέρος συμβατικὸν κατασκεύασμα, δὲν εἶναι δυνατὸν ἡ γνῶσις τῶν ὀνομάτων νὰ μᾶς παρέχῃ ἔγκυρον περὶ τῶν πραγμάτων πληροφορίαν. Ἀφοῦ ὁ ὀνοματουργὸς νομοθέτης κατασκευάζει τὰ ὀνόματα στρέφων τὰ βλέμματά του εἴς τι ἰδεῶδες πρότυπον, ἡ προτεραιότης ἀνήκει ὄχι εἰς τὰ ὀνόματα, ἀλλ' εἰς τὰ ἰδεώδη πρότυπα. Ἑπομένως τὸ πρωταρχικὸν διὰ τὴν γνῶσιν δὲν εἶναι νὰ γνωρίζωμεν τὰ ὀνόματα, ἀλλὰ νὰ στρέφωμεν τὸν πνευματικόν μας ὀφθαλμὸν πρὸς τὸν κόσμον τῶν αἰωνίων προτύπων, πρὸς τὸν κόσμον τῶν ἰδεῶν: «οὐκ ἐξ ὀνομάτων, ἀλλὰ πολὺ μᾶλλον αὐτὰ ἐξ ἑαυτῶν καὶ μαθητέον καὶ ζητητέον» (τὰ πράγματα δὲν δυνάμεθα νὰ τὰ γνωρίσωμεν λαμβάνοντες ὡς ἀφετηρίαν τὰς λέξεις, ἀλλὰ πρέπει νὰ προσπαθήσωμεν νὰ τὰ κατανοήσωμεν καὶ νὰ τὰ ἀναζητῶμεν λαμβάνοντες ὡς ἀφετηρίαν τὰ ἴδια τὰ πράγματα). Στρέφοντες τὰ βλέμματά μας πρὸς τὸν ἰδεώδη κόσμον, λέγει ὁ Σωκράτης, βεβαιούμεθα ὅτι δὲν ὑπάρχει ἐν τῷ σύμπαντι διαρκὴς ροή, ὅπως ἐδίδασκεν ὁ Ἡράκλειτος. Ὑπάρχουν σταθερὰ καὶ ἀπαρασάλευτα δεδομένα, ὅπως τὸ ἀγαθὸν καὶ τὸ ὡραῖον. Εἰς τὴν ἐξέτασιν τοῦ προβλήματος τούτου καλεῖ ἤδη τὸν Κρατύλον ὁ Σωκράτης. Ἀλλ' ὁ Κρατύλος δὲν δέχεται νὰ εἰσέλθῃ εἰς μίαν τοιαύτην συζήτησιν. Ἀρκεῖται νὰ ὑποδηλώσῃ ὅτι δὲν δύναται νὰ ἐγκαταλείψῃ τὰς δοξασίας τοῦ Ἡρακλείτου καὶ ἀποσύρεται ἀπὸ τὴν συνομιλίαν.

Ἀνασκοποῦντες τὴν ὅλην κίνησιν τοῦ διαλόγου, διαπιστοῦμεν ὅτι συνεζητήθησαν δύο ἀντιτιθέμεναι ἀπόψεις. Ὁ Ἑρμογένης ὑπεστήριξε κατ' ἀρχὰς ὅτι ἡ γλῶσσα εἶναι δημιούργημα κατὰ συνθήκην καὶ ἐθισμόν. Ὁ Κρατύλος ὑπεστήριξε τὴν ἀντίληψιν ὅτι ἡ γλῶσσα ἔχει φυσικὴν ὀρθότητα. Ὁ Σωκράτης ἀνέτρεψε διαδοχικῶς ἀμφοτέρας ταύτας τὰς ἀπόψεις καὶ περιήγαγε τοὺς συνομιλητάς του εἰς ἀντίφασιν. Προφανὴς εἶναι ἡ γνώμη τὴν ὁποίαν ὑποστηρίζει ὁ Πλάτων ἐν τῷ παρόντι διαλόγῳ. Κατ' αὐτόν, καὶ ἡ γνώμη τοῦ Ἑρμογένους καὶ ἡ γνώμη τοῦ Κρατύλου ἐμπεριέχουν ὀρθά τινα σημεῖα. Εἰς τὴν γλῶσσαν ὑπάρχει καὶ φυσική τις ἀλήθεια. Ὑπάρχουν φθόγγοι, διὰ τῶν ὁποίων ἐπιζητεῖται ἡ ἀναπαράστασις τῶν φυσικῶν ἰδιοτήτων τῶν πραγμάτων. Ἀλλ' ἐπίσης καταφανὲς τυγχάνει ὅτι ὑπάρχει καὶ ἀφθονία στοιχείων συμβατικῶν. Ὁ Πλάτων θέλει νὰ εἴπῃ ὅτι τὸ πρόβλημα τῆς δημιουργίας τῆς γλώσσης δὲν πρέπει νὰ συζητῆται ὑπὸ τὴν συνηθισμένην ἀντίθεσιν τῶν ἐννοιῶν «φύσει» καὶ «νόμῳ». Ὁ Πλάτων τὸ ἐξετάζει ἀπὸ γνωσιολογικῆς ἀπόψεως καὶ ἐκφράζει τὴν ἀντίληψιν ὅτι ἀσφαλεῖς περὶ τῶν πραγμάτων γνώσεις δὲν μᾶς παρέχει ἡ ἔρευνα καὶ ἀνάλυσις τῶν λέξεων, ἀλλ' ἡ ὕψωσις τοῦ πνευματικοῦ μας βλέμματος πρὸς τὰ αἰώνια πρότυπα τῶν ὄντων, δηλαδὴ τὰς ἰδέας. Διὰ τῆς γνώμης του ταύτης καταπολεμεῖ ὁ Πλάτων τὸν δημιουργὸν τῆς κυνικῆς φιλοσοφίας Ἀντισθένη, ὅστις ἐδίδασκεν ὅτι «ἀρχὴ σοφίας ὀνομάτων ἐπίσκεψις» (τὸ θεμέλιον τῆς φιλοσοφικῆς μορφώσεως εἶναι ἡ ἐξέτασις τῶν λέξεων). Θερμὸς ὀπαδὸς τῆς ἐπιστημονικῆς γνώσεως καὶ ἐρεύνης ὁ Πλάτων ἐκδηλώνει εἰς τὸν «Κρατύλον» τὸν ζῆλον του πρὸς τὴν ἐπιστημονικὴν ἀνερεύνησιν τῆς πραγματικότητος. Μᾶς συνιστᾷ τὰς γνώσεις μας νὰ τὰς ἀντλοῦμεν ὄχι ἀπὸ τὰς λέξεις, ἀλλ' ἀπὸ αὐτὰ τὰ ἴδια τὰ πράγματα. Ὁ ἱδρυτὴς τῆς φαινομενολογικῆς φιλοσοφίας κατὰ τὸν αἰῶνα μας Ε. Χοῦσσερλ ἐπανέφερεν εἰς τὴν ἐπικαιρότητα τὸ πλατωνικὸν τοῦτο σύνθημα, ὑπενθυμίζων ὅτι ἡ φιλοσοφικὴ ἔρευνα ἔπρεπε, ἀφίνουσα τὰς λογοκοπικὰς θεωρίας «νὰ ἐπανέλθῃ ὀπίσω εἰς τὰ πράγματα».

Ἐκτὸς τοῦ Ἀντισθένους καταπολεμεῖ ὁ Πλάτων εἰς τὸν «Κρατύλον» τοὺς ἐπιγόνους τῆς φιλοσοφίας τοῦ Ἡρακλείτου Πρωταγόραν καὶ Κρατύλον. Μὲ τὴν συνήθη του ὀξυδέρκειαν διέκρινεν ὁ Ἀθηναῖος φιλόσοφος ὅτι οἱ ὀπαδοὶ τοῦ Ἡρακλείτου εἶχον καταλήξει εἰς ἀντιφατικὰ συμπεράσματα. Ἀφ' ἑνὸς μὲν ἔλεγον ὅτι ὅλα τὰ ὄντα εὑρίσκοντα ἐν ροῇ: «τὰ πάντα ῥεῖ» (Πρωταγόρας), ἀφ' ἑτέρου ὅμως ὑπεστήριζον ὅτι αἱ λέξεις ἔχουν μίαν φυσικὴν ὀρθότητα (ἡ ὀρθοέπεια τοῦ Κρατύλου). Ὁ Πλάτων παρατηρεῖ ὅτι μέσα εἰς ἓν ροϊκὸν σύμπαν ὅλα εἶναι ρευστὰ καὶ τίποτε δὲν εἶναι καθωρισμένον ἀκριβῶς.

Ἡ διαλεκτικὴ συζήτησις γίνεται εἰς τὸν «Κρατύλον» μὲ μεγάλην δεξιότητα. Πολὺ ἐνδιαφέρον εἶναι τὸ μέρος τὸ ἀναφερόμενον εἰς τὴν ἐτυμολογικὴν ἀνάλυσιν τῶν λέξεων. Ὁ Πλάτων ἔχει κατανοήσει τὸν μιμητικὸν χαρακτῆρα τῆς γλώσσης. Τὴν ἀντίληψίν του αὐτὴν τὴν ἐπανέλαβον κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους οἱ φιλόσοφοι Λάϊμπνιτς καὶ Β. φὸν Χοῦμπολντ. Ὅθεν δικαίως θεωρεῖται ὁ διάλογος «Κρατύλος» ὡς τὸ πρῶτον σύγγραμμα, διὰ τοῦ ὁποίου ἐτέθησαν ὑπὸ συζήτησιν τὰ προβλήματα τὰ ἀναφερόμενα εἰς τὴν φιλοσοφίαν τῆς γλώσσης. Ὁ χρόνος κατὰ τὸν ὁποῖον ἐγράφη ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος ὁ διάλογος οὗτος δύναται νὰ καθορισθῇ ἐκ τοῦ περιεχομένου του. Λαμβάνοντες ὑπ' ὄψιν ὅτι εἰς αὐτὸν ἐκτίθεται ἡ περὶ τῶν ἰδεῶν θεωρία χωρὶς καὶ νὰ διασαφηνίζεται λεπτομερῶς, καταλήγομεν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ἐγράφη πρὸ τοῦ «Φαίδωνος» καὶ τοῦ «Συμποσίου». Ὅθεν δυνάμεθα νὰ τοποθετήσωμεν τὸν χρόνον τῆς συγγραφῆς του μεταξὺ τῶν ἐτῶν 385 καὶ 379 π.Χ. Ἡ γνώμη τοῦ Βιλαμόβιτς καὶ τοῦ Βάρμπουργκ, κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ «Κρατύλος» ἐγράφη τὸ 361 π.Χ. καὶ ἀπετέλει πολεμικὴν κατὰ τοῦ Ἡρακλείδου τοῦ Ποντικοῦ, ὅστις διηύθυνε τὴν Πλατωνικὴν Ἀκαδημίαν κατὰ τὴν εἰς Σικελίαν δευτέραν ἀποδημίαν τοῦ Πλάτωνος, δὲν συμβιβάζεται μὲ τὴν βαθμῖδα τῆς ἀναπτύξεως, ὑπὸ τὴν ὁποίαν ἐμφανίζονται αἱ ἀντιλήψεις τοῦ Πλάτωνος εἰς τὸν παρόντα διάλογον.

Βιβλιογραφία: Εἰς τὴν σειρὰν γαλλικῶν ἐκδόσεων BUDE ὁ «Κρατύλος» ἐξεδόθη μετὰ μεταφράσεως εἰς τὸ γαλλικὸν κατὰ τὸ 1931 ὑπὸ τοῦ Λουῒ Μεριντιέ. Βλέπε καὶ γερμανικὴν διατριβήν: KARL BUECHNER «PLATON KRATYLUS UND DIE MODERNE SPRACHPHILOSOPHIE», Βερολῖνον 1936.

Κ. Δ. Γεωργούλης

«ΜΕΝΕΞΕΝΟΣ». Διάλογος τοῦ Πλάτωνος, φέρων τὸ ὄνομα ἑνὸς ἐκ τῶν προσώπων του, μαθητοῦ καὶ συνομιλητοῦ τοῦ Σωκράτους. Ὁ μαθητὴς αὐτός, ὁ Μενέξενος, υἱὸς τοῦ Δημοφῶντος, γόνος οἰκογενείας πολιτευομένων, μνημονεύεται καὶ εἰς τὸν διάλογον τοῦ Πλάτωνος «Φαίδωνα» (59 β), ὡς εἷς ἐκ τῶν μαθητῶν τοῦ Σωκράτους, οἱ ὁποῖοι παρίσταντο εἰς τὸ δεσμωτήριον, ὅτε ὁ καταδικασθεὶς Διδάσκαλος ὑπέκυπτεν εἰς τὴν θανατηφόρον ἐπενέργειαν τοῦ κωνείου, καὶ παρηκολούθησαν τὰς τελευταίας στιγμάς του. Ὁ αὐτὸς Μενέξενος εἶναι καὶ ἓν ἐκ τῶν προσώπων ἑτέρου πλατωνικοῦ διαλόγου, τοῦ «Λύσιδος», εἰς τὸν ὁποῖον χαρακτηρίζεται ὡς ἐριστικὸς («Λύσ.» 211 β).

Ι. Ἀνάλυσις τοῦ διαλόγου «Μενεξένου». Ὁ «Μενέξενος» κατ' οὐσίαν δὲν εἶναι διάλογος, ἀλλὰ μονόλογος. Διότι τὸ μεγαλύτερον μέρος (236 D — 249 c) τοῦ πλατωνικοῦ τούτου ἔργου εἶναι ἐπιτάφιος λόγος, τιθέμενος ὑπό τοῦ Πλάτωνος εἰς τὸ στόμα τοῦ Σωκράτους. Μόνον τὰ ἄλλα δύο, πολὺ μικρὰ μέρη τοῦ ἔργου τούτου εἶναι διαλεκτικά καί πλαισιώνουν τόν μακρὸν σωκρατικὸν ἐπιτάφιον, τό μὲν πρῶτον (234 α - 236 d) ὡς εἰσαγωγή, τό δὲ δεύτερον (249 d - c) ὡς ἐπίλογος.

Α'. Ἡ διαλεκτική εἰσαγωγή τοῦ «Μενεξένου». Ὁ Σωκράτης συναντᾶ τόν Μενέξενον, ἐρχόμενον «ἐξ ἀγορᾶς καὶ ἀπὸ τοῦ βουλευτηρίου», καὶ ἐρωτᾶ αὐτόν: «Θεωρεῖς τόν ἑαυτόν σου, Μενέξενε, ἐπαρκῶς ἤδη πεπαιδευμένον διὰ τῆς ἐγκυκλίου καί τῆς φιλοσοφικῆς παιδείας καὶ ὥριμον, ὥστε νά πηγαίνῃς εἰς τὸ βουλευτήριον καὶ νὰ ἀναμιγνύεσαι εἰς τὴν πολιτικήν, σύμφωνα μὲ τὰς πολιτικὰς παραδόσεις τῆς οἰκογενείας σου;» Ὁ Μενέξενος ἀπαντᾶ, ὅτι θά τραπῇ ὁριστικῶς πρὸς τὰ κοινὰ μόνον, ὅταν καὶ ἐφόσον ἐπιτρέψῃ καί συμβουλεύσῃ τοῦτο ὁ Σωκράτης. Σήμερον ὅμως, λέγει, μετέβη εἰς τὸ βουλευτήριον, ἵνα μάθῃ, ποῖος θὰ ὁρίζετο ὑπὸ τῆς βουλῆς ῥήτωρ, διὰ νὰ ὁμιλήσῃ κατὰ τὴν ἐπικειμένην δημοσίαν ἐπιτάφιον τελετὴν πρὸς τιμὴν τῶν ἐν πολέμῳ πεσόντων. Ἐντεῦθεν ὁ Σωκράτης λαμβάνει ἀφορμὴν, ὅπως ἐξετάσῃ τὸ ζήτημα περὶ τοῦ ἐν πολέμῳ θανάτου ὑπὲρ πατρίδος καὶ περὶ τῶν ῥητορικῶν ἐγκωμίων τῶν ἐπιταφίων λόγων, πρὸς τιμὴν τῶν πεσόντων. (Βλέπε τό σχετικὸν περὶ «Ἐπιταφίου» λόγου ἄρθρον τοῦ παρόντος λεξικοῦ ὑπό Ἰω. Καλιτσουνάκι).

Τό θέμα αὐτό εἶναι βεβαίως σοβαρόν. Ἀλλ' ὁ ἀναγνώστης τῶν σχετικῶν λόγων τοῦ Σωκράτους μετ' ἐκπλήξεως βλέπει ἕνα ἰδιόμορφον χειρισμὸν τοῦ θέματος, χειρισμὸν κυμαινόμενον μεταξύ παιδιᾶς καί σπουδῆς, εἰρωνείας καί σοβαρότητος, οὕτω δὲ εἰσάγεται εἰς τὴν ὅλην ἀτμόσφαιραν τοῦ διαλόγου τούτου τοῦ Πλάτωνος, τοῦ ὁποίου, ὡς θά ἴδωμεν, ἡ ἰδιοτυπία ἐτυράννησε καί τυραννεῖ ὄχι ὀλίγον τούς ἑρμηνευτάς του. Ἀλλὰ περὶ τῶν φιλολογικῶν καί ἑρμηνευτικῶν καί κριτικῶν προβλημάτων τοῦ ἔργου ὁ λόγος θά γίνῃ κατωτέρω εἰς ἰδιαίτερον τμῆμα τοῦ παρόντος ἄρθρου. Ἐνταῦθα συνεχίζομεν τὴν ἀνάλυσιν. Τὸ ἀποθνήσκειν ἐν πολέμῳ, λέγει ὁ Σωκράτης, εἶναι πολύ ὡραῖον! Τούς πεσόντας θάπτει ἡ πόλις μεγαλοπρεπῶς, τὰς πράξεις των ἐξυμνοῦν διά μεγαλοστόμων ἐπαίνων ἄνδρες σοφοί καί ἀπό μακροῦ προπαρασκευασμένοι, μὴ περιορίζοντες τόν ἔπαινον εἰς τὸ ἀναμφισβήτητον γεγονός καὶ προσὸν τοῦ ὑπέρ πατρίδος θανάτου, ἀλλ' ἐπεκτείνοντες αὐτὸν καὶ εἰς ὅλας ἐν γένει τὰς ἐκφάνσεις τοῦ βίου τῶν πεσόντων, «λέγοντες καὶ τὰ προσόντα καί τὰ μὴ προσόντα περὶ ἑκάστου». Οἱ πεσόντες ἐπαινοῦνται κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον, ὁμοῦ πάντες ἀδιακρίτως, πένητες καί πλούσιοι, εὐγενεῖς καί ἄσημοι, ἀγαθοί καὶ κακοί. Συμπεριλαμβάνει δὲ μετά τούτων τό ἐπιτάφιον ἐγκώμιον καὶ τούς ἐπιζῶντας καί περιλειπομένους συγγενεῖς τῶν νεκρῶν τοῦ πολέμου, γονεῖς, τέκνα, ἀδελφούς, συλλήβδην προγόνους καί ἐπιγόνους τῶν πεσόντων. Κολακεύονται λοιπόν, οὕτω δαφιλῶς ἐπαινούμενοι ὅλοι οἱ Ἀθηναῖοι, σύγχρονοι καί προγενέστεροι, καί βλέπουν τόν ἑαυτόν των πολύ ἀνώτερον ἀπὸ ὅ,τι εἶναι εἰς τὴν πραγματικότητα. Καί οἱ συνακροώμενοι δὲ μετά τῶν ἐντοπίων τοὺς ἐπιταφίους λόγους ξένοι, οἱ παρεπιδημοῦντες εἰς τὰς Ἀθήνας, γοητεύονται καί αὐτοὶ καί θαυμάζουν περισσότερον τὴν πόλιν καὶ τούς κατοίκους της «ὑπό τοῦ λέγοντος ἀναπειθόμενοι». Ἡ ῥητορικὴ δεξιοτεχνία τῶν ὁμιλητῶν δημιουργεῖ εἰς τοὺς ἀκροατὰς τὴν παραίσθησιν, ὅτι δὲν ζοῦν πλέον εἰς τὰς Ἀθήνας, ἀλλ' εἰς τὰς «νήσους τῶν μακάρων»· μόλις κατὰ τὴν τετάρτην ἢ πέμπτην ἡμέραν μετὰ τὴν ἀκρόασιν τοῦ λόγου συνέρχονται καί προσγειοῦνται εἰς τὴν πραγματικότητα. Καὶ καταλήγει ὁ Σωκράτης μὲ τὴν συγκεφαλαιοῦσαν ἐπιφώνησιν: «οὕτως ἡμῖν οἱ ῥήτορες δεξιοί εἰσιν», τόσον δηλαδή ἐπιδέξιοι εἶναι οἱ ῥήτορές μας!

«Πάντοτε πειράζεις καὶ εἰρωνεύεσαι τοὺς ῥήτορας, Σωκράτη», λέγει τότε ὁ Μενέξενος. Ἐν τούτοις εἰς τὴν παροῦσαν περίπτωσιν τό ἔργον τοῦ ἐπιταφίου ῥήτορος θά εἶναι ὀλίγον δύσκολον, διότι ἐλλείψει τοῦ ἀναγκαίου χρόνου διά τὴν ἑτοιμασίαν τοῦ λόγου, ὁ ῥήτωρ θά ἀναγκασθῇ νὰ ὁμιλήσῃ ἐκ τοῦ προχείρου, «ὥσπερ αὐτοσχεδιάζειν». Ἀλλ' ὁ Σωκράτης ἀμφισβητεῖ τοῦτο. Οἱ ῥήτορες, λέγει, ἔχουν «εἰς τὴν τσέπην των» ἑτοίμους λόγους, καταλλήλους καί ἀναλόγους διά κάθε περίστασιν. Δὲν εἶναι ὅμως καί δύσκολον, κατὰ τὸν Σωκράτην, τὸ ἔργον τοῦ ἐπαινέτου, ἐφόσον ὁ ῥήτωρ πρόκειται νὰ ἐπαινέσῃ Ἀθηναίους ἐνώπιον Ἀθηναίων ἀκροατῶν· διότι ἐν τῇ περιπτώσει αὐτῇ ἡ ἐπιδοκιμασία καί ἡ ἐπιτυχία τοῦ ῥήτορος εἶναι ἐκ τῶν προτέρων ἐξησφαλισμένη. Τό δύσκολον εἶναι νὰ ἐπαινέσῃ κανείς τοὺς Ἀθηναίους ἐνώπιον τῶν Πελοποννησίων ἢ τούς Πελοποννησίους ἐνώπιον Ἀθηναίων ἀκροατῶν. Εἰς ἐρώτησιν τοῦ Μενεξένου, ἂν ὁ ἴδιος ὁ Σωκράτης θά ἠμποροῦσε νὰ ἐκφωνήσῃ ἐπιτάφιον λόγον, οὗτος ἀπαντᾶ καταφατικῶς. «Καὶ μὴ ἀπορήσῃς, λέγει, ὦ Μενέξενε, δι' αὐτό. Διδάσκαλον εἰς τὴν ῥητορικὴν ἔχω τὸν κάλλιστον τῶν ῥητοροδιδασκάλων: τὴν Ἀσπασίαν, τὴν γυναῖκα τοῦ Περικλέους. Αὐτὴ καὶ ἄλλους πολλούς ἀνέδειξε ῥήτορας, ἕνα δὲ μάλιστα τὸν ἔκαμεν ἐνδοξότερον ἀπό ὅλους τούς Ἕλληνας ῥήτορας, τὸν Περικλέα». Ὁ Μενέξενος τότε ἐρωτᾶ: «Τί θὰ εἶχες νὰ μᾶς εἴπῃς, Σωκράτη, ἂν ὡρίζεσο ῥήτωρ;» «Τίποτε ἴσως ἰδικόν μου, ἀπαντᾶ ὁ Σωκράτης. Ἤκουσα ὅμως χθές, λέγει, ἕνα ἐπιτάφιον λόγον, τόν ὁποῖον ἡ Ἀσπασία προώριζεν ἀκριβῶς διὰ τὴν παροῦσαν περίστασιν καὶ μοῦ τὸ ἀπήγγειλεν. Εἰς τὸν λόγον της αὐτὸν εἶχε περιλάβει καί συγκολλήσει καί τινα ὑπολείμματα παλαιστέρου λόγου της, τοῦ γνωστοῦ Ἐπιταφίου τοῦ Περικλέους». Τόν χθεσινόν λόγον τῆς Ἀσπασίας ἐνθυμεῖται ἀκριβῶς ὁ Σωκράτης καὶ ἠμπορεῖ, λέγει νά τόν ἀποδώσῃ, διότι τοῦ τὸν ἔμαθε καλὰ ἡ διδασκάλισσά του. «Λοιπὸν τί κάθεσαι καί δὲν μᾶς τόν λέγεις», ἐπιμένει ὁ Μενέξενος. Κλείεται ἐδῶ τό πρῶτον μέρος τοῦ ἔργου (234 α- 236 d), ἡ διαλεκτική εἰσαγωγή του, διά νά ἀρχίσῃ, μετά τινας μικροαντιρρήσεις τοῦ Σωκράτους, τό δεύτερον καί κύριον μέρος, ὁ σωκρατικὸς μακρὸς μονόλογος (236 d - 249 c).

Β'. Ὁ σωκρατικὸς ἐπιτάφιος λόγος. τῆς ἀναλύσεως προτόσσομεν συνοπτικόν διάγραμμα τῆς διαρθρώσεως:

Ι. Προοίμιον (236 d - 237 6).
ΙΙ. Ἔπαινος τῶν πεσόντων (237 6 - 245 α).
α) Χώρα καί γένος (237 6 - 238 α).
β) Ἀνατροφή καὶ παιδεία, πολίτευμα (238 6 - 239 α).
γ) Οἱ μυθικοί πρόγονοι (239 6 - c).
δ) Ἔργα (πόλεμοι ὑπέρ τῆς ἐλευθερίας):
1. Μηδικά (239 d 241 e).
2. Πεντηκονταετία (242 α - β).
3. Πελοποννησιακός πόλεμος (242 c - 243 d).
4. Κάθοδος τοῦ Θρασυβούλου, ἀποκατάστασις τῆς δημοκρατίας (243 d - 244 6).
5. Σπαρτιατική ἡγεμονία, κορινθιακὸς πόλεμος, ἀνταλκίδειος εἰρήνη (244 6 - 246 α).
ΙΙΙ. Παραίνεσις. (Παρακέλευσις καί παραμυθία: 246 α - 249 c).

Τό διάγραμμα αὐτό τῆς διαρθρώσεως ὑποτυπώνει αὐτὸς ὁ Σωκράτης εἰς τὸ προοίμιον τοῦ λόγου 236 e: «δεῖ δή τοιούτου τινὸς λόγου, ὅστις τοὺς μὲν τελευτηκότας ἱκανῶς ἐπαινέσεται, τοῖς δὲ ζῶσιν εὐμενῶς παραινέσεται ἐκγόνοις μέν καί ἀδελφοῖς μιμεῖσθαι τὴν τῶνδε ἀρετήν παρακελευόμενος, πατέρας δὲ καὶ μητέρας καὶ εἴτινες τῶν ἄνωθεν ἔτι προγόνων λείπονται, τούτους δὲ παραμυθούμενος». Τονίζεται ἀκόμη εἰς τὸ πρροίμιον, ὅτι ὁ ἔπαινος τῶν πεσόντων πρέπει νὰ γίνῃ «κατὰ φύσιν», ἤτοι κατὰ τρόπον ἀντίστοιχον πρὸς τὴν φυσικὴν πορείαν τῆς ἀναδείξεως τῶν τιμωμένων ἀνδρῶν εἰς «ἀγαθούς» (γενναίους) ἄνδρας». Ἐπειδή δὲ ἡ ἀνδραγαθία τῶν πεσόντων εἶναι τό ἀποτέλεσμα τῆς εὐγενείας, τῆς ἀνατροφῆς καί τῆς παιδείας αὐτῶν, ἀντιστοίχως καί ὁ ἔπαινος αὐτῶν πρέπει νά ἀρχίσῃ ἀπὸ τὴν εὐγένειαν, ἤτοι τήν εὐγενῆ καταγωγήν, νὰ προχωρήσῃ εἰς τὴν παιδείαν καὶ νὰ καταλήξῃ εἰς τὰ ἔργα, ἤτοι τάς ἐκδηλώσεις τῆς ἀνδραγαθίας.

Ὁ ἔπαινος τοῦ γένους συνίσταται εἰς τὴν ἔξαρσιν μιᾶς βασικῆς ἰδιότητος τῶν Ἀθηναίων: τοῦ ὅτι εἶναι αὐτόχθονες. Ὅλοι οἱ Ἀθηναῖοι, τονίζει ὁ ῥήτωρ, εἶναι τέκνα τῆς ἰδίας μητρός τῆς ἀττικῆς γῆς. Δὲν εἶναι μέτοικοι οἱ Ἀθηναῖοι, ὅπως οἱ ἄλλοι Ἕλληνες, δὲν ἦλθον ἄλλοθεν ὡς μετανάσται εἰς τὴν Ἀττικήν, ἀλλ' εἶναι αὐτόχθονες. Ἡ χώρα τῶν ἄλλων ἀνθρώπων εἶναι μητρυιά. Μόνη ἡ Ἀττικὴ εἶναι ἀληθινὴ μήτηρ καί τροφὸς τῶν κατοίκων - τέκνων της. Μία δὲ μεγάλη ἀπόδειξις, ὅτι ἡ γῆ αὐτὴ ἔτεκε τούς πρώτους Ἀθηναίους, εἶναι καὶ τὸ ὅτι ἡ ἰδία ἐξησφάλισε διὰ τὰ τέκνα της πηγὰς τροφῆς, τά δημητριακὰ (σῖτον, κριθήν) καί τό ἔλαιον, ἀκριβῶς ὅπως ἡ γυνησία μήτηρ ἐξασφαλίζει τό γάλα τοῦ τέκνου της. Εἶναι δὲ ὡσαύτως ἡ Ἀττικὴ χώρα θεοφιλής, ὡς μαρτυρεῖ ἡ περί αὐτῆς ἔρις καί κρίσις τῶν θεῶν.

Ἡ ἀπό τοῦ ἐπαίνου τοῦ γένους καί τῆς χώρας τῶν πεσόντων μετάβασις εἰς τὸν ἔπαινον τοῦ πολιτεύματος καὶ τῆς ἀνατροφῆς καί παιδείας στηρίζεται εἰς τὴν ἑξῆς αἰτιώδη συσχέτισιν: Ἐπειδή οἱ Ἀθηναῖοι εἶναι πάντες τέκνα τῆς αὐτῆς μητρός, τῆς ἀττικῆς γῆς, ἔχουν τὴν κατὰ φύσιν «ἰσογονίαν», τὴν ἐξ ἴσου γένεσιν, τῆς ὁποίας ἀποτέλεσμα εἶναι ἡ πολιτικὴ «ἰσονομία». Ἡ φυσική ἰσότης τῶν Ἀθηναίων ἐθεμελίωσε τὴν πολιτικὴν των ἰσότητα, τὴν ἀπέναντι τοῦ νόμου ἰσότητα, τῆς ὁποίας ἔκφρασις εἶναι τό ἀθηναϊκὸν πολίτευμα καί ἡ ἐν πάσῃ ἐλευθερίᾳ ἀνατροφὴ καί παιδεία τῶν Ἀθηναίων.

Πολίτευμα καὶ παιδεία ἐπαινοῦνται ἀπό κοινοῦ, ὡς διατελοῦντα εἰς στενωτάτην συνάφειαν, ἀνάλογον πρὸς τὴν συμπτωσιν τῶν ἐγκωμίων γένους καὶ χώρας. Τῆς ἀγωγῆς τῶν Ἀθηναίων ἐπαινοῦνται δύο μορφαί: α) Ἡ ἀγωγή εἰς τὰ ἐπαγγέλματα, τὰς τέχνας καὶ τὴν χρῆσιν τῶν ὅπλων μὲ διδασκάλους τοὺς θεοὺς καὶ β) ἡ πολιτικὴ παιδεία, ἤτοι ἡ διὰ τοῦ ἀθηναϊκοῦ πολιτεύματος πολιτικὴ ἀνατροφὴ τῶν Ἀθηναίων ὑπὸ τὴν ὁδηγίαν τῶν μορφωτικῶν ἰδεῶν τῆς ἰσονομίας καί τῆς ἐλευθερίας. Διεξοδικώτερον ὑμνεῖται ἡ δευτέρα, ἡ κυρίως ἀγωγή, ἡ πολιτικὴ παιδεία. Θεωρεῖται δὲ τό ἀθηναϊκὸν πολίτευμα ὡς ἡ κυριωτέρα αἰτία τῆς ἀναδείξεως καὶ τῶν πεσόντων καί τῶν προγόντων των εἰς ἄνδρας ἀγαθούς. Τοῦτο δικαιολογεῖται ὡς ἑξῆς: «Ἡ πολιτεία εἶναι ἀνατροφὴ ἀνθρώπων· ἡ καλὴ πολιτεία κάμνει τούς πολίτας ἀγαθούς, ἡ κακὴ τοὺς κάμνει κακούς. «Πολιτεία τροφὴ ἀνθρώπων ἐστίν, καλὴ μὲν ἀγαθῶν, ἡ δ' ἐναντία κακῶν».

Τό ἀθηναϊκόν πολίτευμα τονίζει ὁ ῥήτωρ, παραμένει ἔκπαλαι σχεδὸν τὸ αὐτό, κατὰ τὸ πλεῖστον ἀμετάβλητον. Εἶναι ἡ «ἀριστοκρατία». Παρὰ τὰ διάφορα ὀνόματα, μὲ τά ὁποῖα συνήθως ὀνομάζεται, λ.χ. «δημοκρατία» ἢ ὅ,τιδήποτε ἄλλο, εἰς τὴν πραγματικότητα, κατ' οὐσίαν εἶναι κράτος τῶν ἀρίστων, στηριζόμενον εἰς τὴν ἔγκρισιν καὶ ἐπιδοκιμασίαν τοῦ λαοῦ, τοῦ «πλήθους». Διότι ἀφ' ἑνός μὲν ὑπάρχουν εἰς τὰς Ἀθήνας πάντοτε βασιλεῖς, παλαιότερον μὲν «ἐκ γένους», ἐπὶ τῇ βάσει τῆς καταγωγῆς, τώρα δὲ αἱρετοί, ἀφ' ἑτέρου δέ, διότι ὁ κυρίαρχος λαὸς ἀναθέτει τὴν ἐξουσίαν καὶ τὰς ἀρχὰς εἰς τοὺς νομιζομένους ἀρίστους. Οὐδείς ἀποκλείεται τῆς ἀρχῆς, λόγω ἀδυναμίας τοῦ σώματος ἢ πενίας ἢ ἀσήμου κα-

ταγωγῆς οὐδὲ ὁ ἔχων τά ἀντίθετα τούτων τιμᾶται, ὅπως συμβαίνει εἰς τὰς ἄλλας πόλεις, ἀλλ' ἀποκλειστικὸς ὅρος καὶ κανὼν μόνος ἰσχύων εἶναι: νὰ ἄρχῃ ὁ θεωρούμενος ἀγαθὸς ἢ σοφός, ὁ «δόξας σοφὸς ἢ ἀγαθὸς εἶναι». Αἰτία τῆς τοιαύτης διαμορφώσεως τοῦ πολιτεύματος τῶν Ἀθηνῶν εἶναι ἡ φυσικὴ ἰσογονία τῶν Ἀθηναίων, τῆς ὁποίας ἐπακολούθημα ὑπῆρξεν ἡ νόμω ἰσότης, ἡ ἰσότης τῶν πολιτῶν ἀπέναντι τοῦ νόμου. Ἡ πολιτικὴ αὕτη ἰσονομία, ἐνῶ δὲν ἀναγνωρίζει μεταξὺ τῶν πολιτῶν δούλους καὶ δεσπότας, δὲν ἐμποδίζει ὅμως καὶ τὴν ἀβίαστον ἀναγνώρισιν τῆς ἀξίας καὶ τὴν ἐπιλογὴν καὶ προτίμησιν διὰ τὰς ἀρχὰς τῶν θεωρουμένων ἀρίστων καὶ φρονίμων. Αἱ ἄλλαι πόλεις, ἀποτελεσθεῖσαι ἀπὸ πολίτας μὴ αὐτόχθονας, ἀλλὰ «παντοδαπούς» ἀνθρώπους, ποικίλης προελεύσεως, ἀπό στοιχεῖα δηλαδὴ φύσει ἄνισα πρός ἄλληλα, ἔχουν ἀντιστοίχως καὶ πολιτεύματα «ἀνώμαλα», ἄμοιρα ἰσονομίας.

Ὑπό τοιούτου πολιτεύματος διαπαιδαγωγηθέντες οἱ Ἀθηναῖοι, ἐπετέλεσαν ἔργα ἀντάξια αὐτοῦ. Ταῦτα δὲ εἶναι οἱ ὑπέρ τῆς ἐλευθερίας πόλεμοι αὐτῶν, ὁσάκις αὕτη ἐκινδύνευσεν εἴτε ἐκ μέρους βαρβάρων, εἴτε καὶ ἐκ μέρους Ἑλλήνων. Παραλειπομένων τῶν μυθικῶν πολέμων, ἐπειδὴ οὗτοι προσηκόντως ὑμνήθησαν ὑπὸ τῶν ποιητῶν, ὁ ἔπαινος συγκεντροῦται κυρίως εἰς τὰ Μηδικά. Ἐκ τρὶ ἐπαίνου τῶν Περσικῶν πολέμων διεξοδικώτερον εἶναι τό ἐγκώμιον τῆς νίκης τοῦ Μαραθῶνος. Δι' αὐτῆς, λέγει ὁ Πλάτων διὰ στόματος τοῦ Σωκράτους, οἱ Ἀθηναῖοι ἐκόλασαν τὴν ἀσιατικὴν ὑπερηφάνειαν καὶ πρῶτοι ἐδίδαξαν τούς ἄλλους, ὅτι ἡ ἀρετή τῶν ὀλίγων νικᾶ τόν πλοῦτον καὶ τὸ πλῆθος. Ἡ ἀθηναϊκὴ ἐλευθερία καὶ γενικώτερον ἡ ἐλευθερία ὁλοκλήρου τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Εὐρώπης ἐξησφαλίσθη διά τῆς πρώτης ταύτης νίκης τῶν Ἀθηναίων. Διά ταῦτα ὁ ἔπαινος ἀπονέμει τά ἀριστεῖα εἰς τὴν ἐν Μαραθῶνι νίκην.

Ὁ δεύτερος ἔπαινος (τά δευτερεῖα) ἀνήκει εἰς τούς νικητάς τῆς Σαλαμῖνος καὶ τοῦ Ἀρτεμισίου. Αἱ νῖκαι αὐτῶν, λέγει ὁ Πλάτων, εἶχον ὡς ἀποτέλεσμα, ἐν συνεχείᾳ πρὸς τὴν νίκην τοῦ Μαραθῶνος, τὸ ὅτι ἔκαμαν τούς Ἕλληνας νὰ μὴ φοβοῦνται τούς βαρβάρους οὔτε κατὰ θάλασσαν. Τρίτον ἀξιολογικῶς λέγει ὁ Πλάτων τό «ἐν Πλαταιαῖς ἔργον», ὅπερ εἶναι κοινόν Λακεδαιμονίων καὶ Ἀθηναίων, θεωρεῖται δὲ τρίτον, διότι κατ' αὐτό ἡ ἀριθμητικὴ ὑπεροχὴ τῶν Περσῶν ἦτο μικροτέρα καὶ ἐπομένως εὐχερεστέρα ἡ ἀντιμετώπισις αὐτῶν ἀπό ὅ,τι ἦτο ἐν Μαραθῶνι καὶ Σαλαμῖνι. Τέλος δι' ἄλλων γενναίων καταρθωμάτων κατὰ τὰς ἐπ' Εὐρυμέδοντι, ἐν Κύπρῳ καὶ Αἰγύπτῳ μάχας ὁ μέγας βασιλεύς ὑπέστη τοιαῦτα καί τόσα πλήγματα, ὥστε ἔπαυσε πλέον νά ἀποτελῇ κίνδυνον διὰ τὴν Ἑλλάδα, μᾶλλον δὲ ἤρχισε νά φοβῆται ὁ ἴδιος διὰ τὴν ὑπόστασίν του καὶ τὴν σωτηρίαν του.

Ἐνταῦθα (241 e) περατοῦται ἡ ρητορική ἔκθεσις καὶ ἐξύμνησις τῶν πολέμων τῆς πόλεως ἐναντίον τῶν βαρβάρων ὑπέρ τῆς ἑλληνικῆς ἐλευθερίας. Ἐπακολουθεῖ ἡ ἔκθεσις τῶν χάριν τῆς ἐλευθερίαν πολέμων τῶν Ἀθηνῶν ἐναντίον Ἑλλήνων.

Τίς ἡ αἰτία τῶν πολέμων τούτων ἐναντίον ὁμοφύλων καί ὁμαίμων; Εἰς τὸ ἐρώτημα αὐτὸ ὁ ρήτωρ τοῦ «Μενεξένου» δίδει τήν ἀπάντησιν ὅτι οὐχὶ οἱ Ἀθηναῖοι, ἀλλ' οἱ ἄλλοι Ἕλληνες ἦσαν ὑπαίτιοι· διότι οὗτοι ἐζήλευσαν καί ἐφθόνεσαν τὰς Ἀθήνας διὰ τὴν ἐκ τῶν Περσικῶν πολέμων δόξαν καὶ τὸ πανελλήνιον κῦρός των.

Τὴν πρώτην φάσιν τοῦ καθ' ὁμαίμων πολέμου ἀποτελοῦν αἱ μάχαι τῆς Τανάγρας (457 π.Χ.) ὑπέρ τῆς ἐλευθερίας τῶν Βοιωτῶν, καί ἡ τῶν Οἰνοφύτων. Ἐκ τῶν λοιπῶν γεγονότων τῆς πεντηκονταετίας ἐπιμελῶς ἀποσιωπῶνται αἱ ὑπό τοῦ Θουκυδίδου ἱστορούμεναι γνωσταί ἀποτυχίαι τῶν Ἀθηναίων, ὡς λ.χ. ἡ ἐκστρατεία κατὰ τῆς Φαρσάλου, ἡ παρά τήν Κορώνειαν ἧττα, ἡ ἀποστασία τῆς Εὐβοίας κ.ἄ.

Ἀκολουθεῖ ἡ ἔκθεσις τῶν γεγονότων τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου. Τὸν πόλεμον αὐτὸν ὁ Πλάτων δὲν θεωρεῖ, ὅπως ὁ Θουκυδίδης, ὡς ἑνιαῖόν τι πολιτικόν καί πολεμικόν γεγονός, ἀλλά σειράν αὐτοτελῶν πολέμων. Ἐκ τοῦ ὅλου πολέμου ἐκλέγονται ὡρισμένα σημεῖα, εἴτε πρός ἔξαρσιν τῶν Ἀθηναίων, εἴτε πρός κατάκρισιν τῶν ἀντιπάλων των, κατά τήν γνωστήν ἐκλεκτικὴν τακτικὴν τῆς ἐγκωμιαστικῆς ρητορείας. Οὕτω κατακρίνεται ἡ τμῆσις καὶ ἡ λεηλασία τῆς ἀττικῆς γῆς ὑπὸ τῶν εἰσβολέων Λακεδαιμονίων καί θεωρεῖται ὡς ἔνδειξις ἀχαριστίας τῶν λοιπῶν Ἑλλήνων πρός τούς προμαχήσαντας τῆς ἑλληνικῆς ἐλευθερίας Ἀθηναίους κατὰ τῶν Περσῶν.

Ἐκ τῶν γεγονότων τοῦ Ἀρχιδαμείου πολέμου μνημονεύονται ἡ παρά τήν Πύλον ναυμαχία τῶν ἀντιπάλων στόλων, καὶ ἐξαίρονται ἡ μετριοπάθεια τῶν Ἀθηναίων καὶ ἡ εἰρηνόφιλος πολιτική, ἡ ὁδηγήσασα εἰς τὴν Νικίειον εἰρήνην τοῦ 421 π.Χ. Τήν νέαν φάσιν τῶν ἐπιχειρήσεων τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου, τῆς ὁποίας θέατρον ὑπῆρξεν ἡ Σικελία (415—413 π.Χ.), ὁ Πλάτων ὀνομάζει τρίτον ἑλληνικόν μετὰ τά Μηδικά πόλεμον. Ὁ πόλεμος οὗτος χαρακτηρίζεται «δεινός», οἷος καί πράγματι ἦτο, ἀπολήξας εἰς πανωλεθρίαν τῶν Ἀθηναίων, καί «ἀνέλπιστος», διότι παρουσίασεν ἀπρόοπτον ἐξέλιξιν: τὴν συνεργασίαν τῶν Σπαρτιατῶν καί τῶν ἄλλων Ἑλλήνων μετά τοῦ Μεγάλου βασιλέως καί τῶν βαρβάρων εἰς ἐνιαῖον ἀντιαθηναϊκόν μέτωπον. Ἐν τούτοις, παρά τήν ἀθηναϊκὴν καταστροφήν ἐν Σικελία καὶ παρὰ τὸν πανελλήνιον, ὡς μεθ' ὑπερβολῆς λέγεται, τῇ συμπράξει καὶ τῶν βαρβάρων, κατά τῶν Ἀθηναίων συνασπισμόν, πάλιν «ἐκφανὴς ἐγένετο ἡ τῆς πόλεως ῥώμη τε καί ἀρετή», πάλιν ἐφάνη καὶ ὑπερίσχυσεν ἡ ἀνδρεία καί ἡ Ἀρετή τῶν Ἀθηναίων κατὰ τὰς περί τὴν Ἄβυδον καὶ τὴν Κύζικον μάχας στρατοῦ καὶ στόλου 411—410 π.Χ. καί ἰδίως κατὰ τὴν περιφανῆ νίκην τῶν Ἀθηναίων ἐν ναυμαχία παρὰ τὰς Ἀργινούσας νήσους (406 π.Χ.). Οἱ νεκροί τῆς ναυμαχίας ταύτης ἔτυχον «ἀναξίου τύχης», διότι, ἕνεκα κακοκαιρίας, δὲν κατέστη δυνατόν νά περισυλλεγοῦν, ὥστε νά ἐνταφιασθοῦν ἐν Ἀθήναις.

Ἡ ἰδιαιτέρα ἔξαρσις τῆς σημασίας τῆς νίκης ταύτης τῶν Ἀθηναίων γίνεται ρητορικῶς οὕτως ὥστε νά καλύψῃ τά ἐπακολουθήσαντα ἀτυχήματα τῶν Ἀθηναίων, ὡς ἡ ἐν Αἰγός ποταμοῖς ἧττα (405 π.Χ.) καί ἡ τελική ἀτιμωτική συνθηκολόγησις τῶν Ἀθηναίων μὲ τούς Σπαρτιάτας (404 π.χ.). Ἡ τελική αὕτη ἔκβασις τοῦ πολέμου ὑπέρ τῶν Σπαρτιατῶν δὲν σημαίνει, λέγει ὁ Πλάτων, ἦτταν ἡμῶν ὑπό τῶν ἀντιπάλων, ἀλλ' ὀφειλομένη εἰς τὰς ἐσωτερικάς μας διαφοράς, ἦτταν ἡμῶν ὑφ' ἡμῶν τῶν ἰδίων. Ὥστε παραμένομεν, τονίζεται, νικηταί, ἀήττητοι ὑπό τῶν ἐχθρῶν. «Τῇ ἡμετέρα αὐτῶν διαφορᾷ ἐκρατήθημεν, οὐχ' ὑπὸ τῶν ἄλλων». Ἡ πόλις παρεδόθη εἰς τὴν ὠμότητα τῆς ἀρχῆς τῶν Τριάκοντα τυράννων. Ὁ ρήτωρ στρέφεται τώρα πρὸς τὴν ἔκθεσιν τοῦ ἐμφυλίου πολέμου τοῦ 404 π.Χ., τοῦ ὁποίου τήν κατάπαυσιν καὶ τὴν ἀποκατάστασιν τῆς δημοκρατίας ἐπαινεῖ μετά προφανοῦς εἰλικρινείας καί μακρᾶν πάσης ρητορικῆς σκοπιμότητος. Καὶ τὴν μὲν στάσιν αὐτήν κατακρίνει ὁ Πλάτων, τονίζει ὅμως ὅτι ἐξαγνίζει αὐτήν ἡ «ἐπιείκεια» τῶν κατελθόντων δημοκρατικῶν, ἡ συνδιαλλαγή τῶν «ἐκ τοῦ Πειραιῶς» δημοκρατικῶν πρὸς τούς ἐν ἄστει παραμείναντας ὀλιγαρχικούς καί ἡ μετριοπάθεια, μεθ' ἧς ἔληξεν ὁ πόλεμος πρὸς τά ἐν Ἐλευσῖνι ὑπολείμματα τῶν Τριάκοντα. Τούτων τὰς ὑπερβασίας καὶ διαισπραγίας παρασιωπᾷ ὁ Πλάτων. Οὐδὲν ἄλλως τε ῥητορικόν μέσον ἦτο ἱκανὸν νά κολάσῃ ἢ ἐξωραΐσῃ αὐτάς. Εὑρίσκει μάλιστα τρόπον ὁ ρήτωρ εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο τοῦ ἐπιταφείου λόγου, τό ὁποῖον διαπνέεται ἀπό τό συναίσθημα τῆς πανἀθηναϊκῆς συγγενείας καί κοινότητος, ὥστε εἰς τὴν τότε δοθεῖσαν ἀμνηστίαν καὶ συγγνώμην τῆς «εἰρηνεύσεως», νά ὑπαχθοῦν νῦν μετὰ θάνατον καί οἱ ἐξαιρεθέντες τότε (δηλαδή τό 403 π.Χ.) τῆς ἐπιεικείας τύραννοι, ἐκ τῶν ὁποίων τινές ἦσαν οἰκεῖοι καί γνώριμοι τοῦ Πλάτωνος (βλ. Ἐπιστ. Ζ 324 d), διά τῆς ἐπεκτάσεως τῆς συνδιαλλαγῆς ἀπό τῶν ζώντων καί εἰς πάντας τούς νεκρούς, τά ἀτυχῆ θύματα τῆς ἐμφυλίου ἀλληλοκτονίας. Ὁ κύκλος τῆς διαλλαγῆς καὶ τῆς συγγνώμης διὰ τὰ γενόμενα πρέπει νὰ περιλάβῃ αὐτουργοὺς καὶ θύματα, νεκρούς καί ζῶντας· διότι ὅλοι εἶναι Ἀθηναῖοι φύσει φίλοι ἀλλήλων, ὁμογενεῖς καί τῆς αὐτῆς δυστυχίας μέτοχοι: «Οὐ γάρ κακία ἀλλήλων ἤφαντο οὐδ' ἔχθρα, ἀλλά δυστυχία» (Τό αἴτιον ποὺ τούς ἔκαμε νά πειράξουν, νὰ βλάψουν ὁ ἕνας τόν ἄλλον, δὲν ἦτο οὔτε ἡ κακία, οὔτε ἡ ἔχθρα, ἀλλὰ ἡ δυστυχία, ἡ κακὴ μοῖρα!»). Ἔγινε δὲ ἡ λῆξις τῆς στάσεως αὐτῆς καί ἡ συμφιλίωσις τῶν Ἀθηναίων, χωρίς νὰ τὸ περιμένουν οἱ ἄλλοι Ἕλληνες καὶ πρὸς μεγάλην των λύπην.

Λήξαντος τοῦ ἐμφυλίου πολέμου καί ἀποκατασταθείσης τῆς δημοκρατίας, ἡ πόλις «ἡσυχιαν ἦγεν». Ἡ μετά τόν μακρόν πόλεμον ἀνάγκη τῆς περισυλλογῆς καὶ τῆς ἀνορθώσεως, ἡ πρόσφατος πεῖρα καὶ πρὸ παντὸς — ὅπερ ἀποσιωπᾷ ὁ Πλάτων — ἡ διά τῆς συνθήκης τοῦ 404 π.Χ. ἐπιβληθεῖσα εἰς τὰς Ἀθήνας κατάστασις τῆς ὑποτελείας εἰς τούς Λακεδαιμονίους, ἐπέβαλεν εἰς αὐτὰς νὰ ἀναθεωρήσουν τὴν ἕως τώρα πολιτικήν των, τόσον ἀπέναντι τῶν βαρβάρων, ὅσον καί ἀπέναντι τῶν Ἑλλήνων. Τῆς νέας ἐξωτερικῆς πολιτικῆς τά ψυχολογικά ἐλατήρια ἦταν: συγγνώμη πρὸς τοὺς βαρβάρους καί ἀγανάκτησις κατὰ τῶν Ἑλλήνων. «Ἂν οἱ βάρβαροι, λέγει ὁ Πλάτων διὰ τοῦ στόματος τοῦ Σωκράτους, ἐβοήθησαν τούς Σπαρτιάτας κατά τῶν Ἀθηναίων, ἦσαν ἄξιοι συγγνώμης, διότι ἡ βοήθεια αὕτη ἦτο ἐπί τέλους δικαιολογημένη πρᾶξις ἀμύνης καί ἐκδικήσεως δι' ὅσα οὗτοι, πολύ χειρότερα, ἄλλοτε εἶχαν πάθει ὑπό τῶν Ἀθηναίων. Οὐδένα λοιπόν λόγον εἶχεν ἡ πόλις νά συνεχίσῃ τὴν παλαιάν πολιτικὴν τῆς προστασίας τῆς ἐλευθερίας τῶν Ἑλλήνων κατὰ τῶν βαρβάρων. Ἀλλ' οἱ Ἕλληνες; Πῶς ἀπέδωσαν τὴν ὀφειλομένην εἰς τούς Ἀθηναίους χάριν; Συνεμάχησαν μετά τῶν βαρβάρων κατὰ τῆς πόλεως, ἡ ὁποία τούς εἶχε σώσει ἄλλοτε, καί ἐπέβαλον εἰς αὐτὴν τοὺς βαρυτάτους ὅρους τῆς συνθηκολογήσεως τοῦ 404 π.Χ. Μόλις τώρα, εἰς τὸ ρητορικῶς κατάλληλον τοῦτο σημεῖον τοῦ λόγου, μνημονεύει ὁ Πλάτων τούς ἐπαχθεῖς διά τὴν πατρίδα του ὅρους τῆς συνθήκης τοῦ 404, τοὺς ὁποίους ἐπέβαλον οἱ νικηταί Λακεδαιμόνιοι: «Ναῦς τε περιελόμενοι, αἵπερ' ἐκείνους ἔσωσαν, καί τείχη καθελόντες, ἀνθ' ὧν ἡμεῖς τάκείνων ἐκωλύσαμεν πεσεῖν» (Οἱ ἐχθροί μας μᾶς ἀφῆρεσαν τά πλοῖα, τά ὁποῖα κάποτε τούς ἔσωσαν, καί ἐκρήμνισαν τά τείχη μας, τά ὁποῖα ἡμεῖς ἄλλοτε (ὀλίγον πρό τῆς ἐν Σαλαμῖνι ναυμαχίας) ἐθυσιάσαμεν, διά νά ἐμποδίσωμεν νά κρημνισθοῦν τά τείχη ἐκείνων).

Ἡ νέα ἀθηναϊκή πολιτική τῆς οὐδετερότητος καί τῆς μὴ ἀναμίξεως εἰς τὰς σχέσεις τῶν ἄλλων Ἑλλήνων πρός ἀλλήλους καί πρός τούς βαρβάρους εἶχεν ὡς ἀποτέλεσμα νά ἀφεθῇ ἡ Σπάρτη ἐλευθέρα εἰς τὸ ἔργον τῆς ὑποδουλώσεως τῶν Ἑλλήνων ὑπό τόν ζυγόν της. Καταβληθέντων τῶν προστατῶν τῆς ἐλευθερίας Ἀθηναίων, προέβη ἀνεμπόδιστος ἡ Σπάρτη εἰς ἐφαρμογήν τῆς «ἱμπεριαλιστικῆς», ὡς λέγομεν σήμερον, πολιτικῆς της.

Ἡ ἀθηναϊκή πολιτική τῆς οὐδετερότητος ὀλίγον χρόνον ἐκράτησε. Μετ' ὀλίγα ἔτη ἐξερράγη ὁ λεγόμενος Κορινθιακός πόλεμος (395—386 π.Χ.), ὁ ὁποῖος καί ἠνάγκασε τούς Ἀθηναίους νά ἀναθεωρήσουν τήν πολιτικήν τῆς οὐδετερότητος. Διότι οἱ «πρῶτοι τῶν Ἑλλήνων», οἱ Ἀργεῖοι, οἱ Βοιωτοί καί οἱ Κορίνθιοι ἔλαβον τήν ἀνάγκην τῆς πόλεως καί προσέφυγον εἰς τὴν βοήθειάν της· ἀκόμη καί ὁ ἴδιος ὁ βασιλεύς τῶν Περσῶν, ὁ μεγαλύτερος ἐχθρός τῆς πόλεως, ἐξήρτησε τὴν σωτηρίαν του ἀπό τήν ἀθηναϊκήν βοήθειαν. Ἐπειδή δὲ ἡ πόλις εἶναι πάντοτε φιλοικτίρμων καί προστάτις τῶν ἀδικουμένων, δὲν ἠδυνήθη νά ἐμμείνῃ εἰς τὴν περί οὐδετερότητος ἀπόφασίν της, ἀλλ' ἐκάμφθη καί ἐβοήθησεν τούς ἄλλοτε ἀδικη-

σαντας αὐτήν. Κατ' οὐσίαν ἐβοήθησε, λέγει ὁ Πλάτων, τούς Ἕλληνας μόνον, ὥστε νά ἀνακτήσουν τήν ἐλευθερίαν των, μέχρις ὅτου ὑπεδούλωσαν πάλιν αὐτοί ἑαυτούς (διά τῆς Ἀνταλκιδείου εἰρήνης). Τούς βαρβάρους, τούς ἀδικουμένους ὑπό τῶν Σπαρτιατῶν, δέν ἐτόλμησε μέν νά βοηθήση ἡ πόλις ἐπισήμως, καί ἀπ' εὐθείας, αἰσχυναμένη τά ἐν Μαραθῶνι, Σαλαμῖνι καί Πλαταιαῖς τρόπαια, ἔσωσεν ὅμως ἐπιτρέψασα νά βοηθήσουν αὐτούς Ἀθηναῖοι φυγάδες καί ἐθελονταί ἐννοεῖ τόν Κόνωνα καί τούς μετ' αὐτοῦ).

Ἡ πόλις ἀνέκτισε τά καταρριφθέντα τό 404 π.Χ, τείχη της, ἐναυπήγησε πάλιν στόλον καί οὐχί ἐκ πρωτοβουλίας της, ἀλλ' ἐξ ἀνάγκης ἐδέχθη τόν πόλεμον.

Ὁ Πλάτων ἐκ τοῦ ὅλου Κορινθιακοῦ πολέμου μνημονεύει συγκεκριμένως τόν κατά Λακεδαιμονιων πόλεμον «ὑπέρ Παρίων» καί ἐπαινεῖ τούς πεσόντας ἐν Κορίνθω καί Λεχαιω. Ἐπίσης ἐπαινοῦνται οἱ ἐλευθερώσαντες τόν Μέγαν βασιλέα καί ἐκδιώξαντες τούς Λακεδαιμονίους ἐκ τῆς θαλάσσης. Τό μεγαλύτερον μέρος τοῦ ἐπαίνου τῶν ἔργων τοῦ Κορινθιακοῦ πολέμου ἀφιερώνεται εἰς τάς σχέσεις τῶν Ἀθηνῶν καί τῶν λοιπῶν Ἑλλήνων πρός τόν μέγαν βασιλέα. Καί ἡ μέν πρώτη φάσις τῶν σχέσεων αὐτῶν εἶναι ἡ ἀνωτέρω ἐκτεθεῖσα καθ' ἣν ἡ πολιτική τῶν Ἀθηνῶν ἦτο εὐμενής πρός τούς Πέρσας καί προστατευτική αὐτῶν ἀπό τόν σπαρτιατικόν κίνδυνον. Ἡ δευτέρα φάσις τῶν σχέσεων Ἀθηνῶν — Περσῶν, ἡ ὁποία καί κατέληξεν εἰς τήν Ἀνταλκίδειον εἰρήνην τό 386 π.Χ., χαρακτηρίζεται ἀπό τήν ἀντίθετον στροφήν τῶν πραγμάτων, ἤτοι τήν μεταστροφήν τῶν Περσῶν ἀπό τῶν Ἀθηναίων πρός τούς Σπαρτιάτας. Ἡ μεταστροφή, ὡς γνώστον, ἐπετεύχθη διά τῶν διαπραγματεύσεων τοῦ Ἀνταλκίδου, αἵτινες εὗρον ἐν Περσία πρόσφορον ἔδαφος εἰς τόν φόβον τοῦ βασιλέως διά τήν αὔξησιν τῆς δυνάμεως τῶν Ἀθηνῶν καί διά τήν μειονεκτικήν θέσιν τῶν Σπαρτιατῶν κατά θάλασσαν. Διά τῶν ὅρων τῆς συνθήκης αὐτῆς οἱ Λακεδαιμόνιοι ἐθυσίασαν πάλιν, τονίζει ὁ Πλάτων, τήν αὐτονομίαν καί τήν ἐλευθερίαν τῶν ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ Ἑλλήνων εἰς τά στενά πολιτικά συμφέροντα τῆς Σπάρτης. Ἀντιθέτως οἱ Ἀθηναῖοι ἠρνήθησαν νά δεχθοῦν τήν ὑποδούλωσιν τῶν Ἑλλήνων εἰς τούς Πέρσας. («Ὁ Πλάτων δι' αὐτῶν ὑπαινίσσεται τήν ἀποτυχία τῆς πρώτης ἀποστολῆς τοῦ Ἀνταλκίδου εἰς τήν Περσίαν τό 392 π.Χ., ἥτις ὀφείλετο εἰς τήν περί ἧς ἀνωτέρω ὁ λόγος ἄρνησιν τῶν Ἀθηναίων). Καί τό γεγονός τοῦτο δίδει τήν ἀφορμήν εἰς τόν Πλάτωνα νά ἐξάρη διά ζωηρῶν φραστικῶν τόνων τό ἦθος καί τόν χαρακτῆρα τῆς γενετείρας του πόλεως καί τῶν συμπολιτῶν του. Οἱ Ἀθηναῖοι, λέγει, εἶναι γενναιόφρονες, φιλελεύθεροι, σταθεροί, εὐθεῖς καί φύσει μισοβάρβαροι. Ὄντες γνήσιοι καί ἀμιγεῖς Ἕλληνες, οὐχί μειξοβάρβαροι, τρέφουν καθαρόν μῖσος κατά τῶν ἀλλοτρίας φύσεως βαρβάρων. Ἰδού αἱ λέξεις τοῦ Πλάτωνος: «Οὕτω δή τοι τό γε τῆς πόλεως γενναῖον καί ἐλεύθερον βέβαιόν τε καί ὑγιές ἐστι καί φύσει μισοβάρβαρον, διά τό εἰλικρινῶς εἶναι Ἕλληνες καί ἀμιγεῖς βαρβάρων. Οὐ γάρ Πέλοπες, οὐδέ Κάδμοι, οὐδέ Αἴγυπτοί τε καί Δαναοί, οὐδέ ἄλλοι πολλοί φύσει μέν βάρβαροι ὄντες, νόμω δέ Ἕλληνες, συνοικοῦσιν ἡμῖν, ἀλλ' αὐτοί Ἕλληνες, οὐ μειξοβάρβαροι οἰκοῦμεν, ὅθεν καθαρόν τό μῖσος ἐντέτηκε τῇ πόλει τῆς ἀλλοτρίας φύσεως» (245 c—d).

Παρά ταῦτα ὅμως ὁ Πλάτων παρασιωπᾷ τήν ἐπαίσχυντον ἀναγνώρισιν τῆς συνθήκης τοῦ Ἀνταλκίδου τοῦ 386 π.Χ. ὑπό τῶν Ἀθηνῶν, δι' ἧς ὁριστικῶς παρεδίδοντο εἰς τούς Πέρσας αἱ ἑλληνικαί πόλεις τῆς Ἀσίας. Κρίνων δέ ἀπό ἀθηναϊκῆς ἀπόψεως τήν συνθήκην ταύτην, δέν θεωρεῖ αὐτήν ὡς καταθλιπτικήν διά τούς Ἀθηναίους. Μή ὢν ὡς γνωστόν θιασώτης τῆς πολιτικῆς τῆς ἀθηναϊκῆς ἐπεκτάσεως καί τοῦ θαλασσίου κράτους τῶν Ἀθηναίων δέν θεωρεῖ ὡς λίαν βαρύ ἀτύχημα τήν διά τῆς συνθήκης τοῦ 386 π.Χ. ἐπάνοδον τῶν Ἀθηνῶν εἰς τήν κατάστασιν τοῦ μικροῦ κράτους τῶν παλαιοτέρων χρόνων. Μένει ἱκανοποιημένος ἐκ τοῦ ὅτι οἱ ὅροι τῆς συνθήκης τοῦ 386 ἦσαν διά τάς Ἀθήνας ἠπιώτεροι τῶν τοῦ 404 π.Χ.

Ἐδῶ τελειώνει ὁ ἔπαινος τῶν πολεμικῶν ἔργων. Μέ τήν ἀναδρομήν εἰς τό παρελθόν καί τήν ἐξύμνησιν τῶν ἀθηναϊκῶν κατορθωμάτων ἀπό τῶν μυθικῶν καί ἱδίως ἀπό τῶν Μηδικῶν μέχρι τῆς συγχρόνου ἐποχῆς, ἡ σύγχρονος ἱστορία φωτίζεται καλύτερον, τά δέ κατορθώματα τῶν προκειμένων νεκρῶν ἐμφανίζονται εἰς τόν προσήκοντα ἱστορικόν των σύνδεσμον μέ τό παρελθόν. Ἀλλ' ἡ ὑπόμνησις τοῦ ἐνδόξου παρελθόντος καί παρόντος δέν ἀποτελεῖ μόνον χρέος καί καθῆκον εὐγνωμοσύνης πρός τούς γενναίους συντελεστάς των· ἀποτελεῖ καί μάθημα καί δίδαγμα διά τούς νεωτέρους καί τούς ἐπιζῶντας.

Ἐντεῦθεν ἄρχεται τό τρίτον μέρος τοῦ ἐπιταφίου λόγου, ἡ πρός τούς ἐπιζῶντας παραίνεσις. Καί πρῶτον ἡ πρός τούς παῖδας καί τούς ἀπογόνους ἐν γένει τῶν πεσόντων παρακέλευσις. Ἡ μεγάλη πρός αὐτούς ὑποθήκη ἐκ τῶν νωπῶν τάφων κελεύει: «Μή λείπειν τήν τάξιν τήν τῶν προγόνων μηδ' εἰς τοὔπίσω ἀναχωρεῖν εἴκοντας κάκη». (Νά μή ἐγκαταλείπουν ἐν τῷ βίῳ των τήν θέσιν, ὅπου ἔχει τάξεις αὐτούς τό ὑπό τῶν προγόνων καθιερωθέν καί ὑποδεικνυόμενον καθῆκον, μήτε νά ὀπισθοχωροῦν ὑποκύπτοντες εἰς δειλίαν). Καί ἡ ὑπαγορεύουσα τό καθῆκον τῶν νεωτέρων φωνή τῶν πεσόντων πατέρων ἐκφράζει τό ἀκόλουθον μήνυμα πρός τά τέκνα των, τοῦ ὁποίου ὁ ρήτωρ γίνεται τῇ ἐντολῇ των φορεύς:

«Ὦ παῖδες, ἡμεῖς οἱ πατέρες σας, ἐνῶ εἴχομεν τήν δυνατότητα νά μείνωμεν εἰς τήν ζωήν —πλήν ὅμως ἀδόξως— ἐν τούτοις προετιμήσαμεν τῆς ἀδόξου ζωῆς τόν ἔνδοξον θάνατον. Διότι δέν ἠθελήσαμεν νά σᾶς φέρωμεν εἰς ἐπαίσχυντον θέσιν μήτε νά φανῶμεν ἀνάξιοι τῶν προγόνων μας. Ἔχομεν τήν γνώμην ὅτι, ὅποιος ἐντροπιάζει τούς ἰδικούς του, δέν ἠμπορεῖ πλέον νά ζήση καί ἕνα τοιοῦτον ἄνθρωπος, ἐνόσῳ ζῇ, δέν τόν θέλει ὡς φίλον κανείς ἄλλος ἄνθρωπος, καί μετά θάνατον δέν θέλει κανείς θεός ὡς φίλον. Ὅ,τι ποτε ἀσκεῖτε, νά τό κάμνετε μετ' ἀρετῆς. Χωρίς τήν ἀρετήν κάθε κτῆμα σας καί κάθε ἐνέργειά σας γίνεται αἰσχρά καί κακή. Δέν ἐξωραΐζει ὁ πλοῦτος τόν πλούσιον, ὅταν οὗτος εἶναι ἀνανδρος, οὔτε ἡ ὀμορφιά καί ἡ δύναμις τοῦ σώματος πρέπουν εἰς ἕνα δειλόν καί ἀνέντιμον· τούναντίον φαίνονται ἀνάξιά του καί καθιστοῦν περισσότερον ἔκδηλον καί ἐμφανῆ τήν δειλίαν του. Κάθε γνῶσις καί ἐπιστήμη, ὅταν χωρισθῇ ἀπό τήν δικαιοσύνην καί ἄλλην τήν ἀρετήν, φαίνεται πανουργία, ὄχι σοφία: «Πᾶσα ἐπιστήμη, χωριζομένη δικαιοσύνης καί τῆς ἄλλης ἀρετῆς πανουργία, οὐ σοφία φαίνεται»! Δι' αὐτό ἡ μόνη σας προσπάθεια καί τώρα καί πάντοτε ἂς εἶναι: πῶς θά ξεπεράσετε καί ἡμᾶς καί τούς προγενεστέρους κατά τήν εὔκλειαν· μία ἐπί τοῦ πεδίου αὐτοῦ νίκη μας θά εἶναι δι' ἡμᾶς αἰσχύνη, ἐνῶ ἡ ἥττά μας κατά τήν ἀντιμέτρησίν μας αὐτήν μέ σᾶς θά μᾶς κάμη εὐτυχεῖς καί εὐδαίμονας. Δέν ὑπάρχει αἰσχρότερον πρᾶγμα ἀπό τό νά καρποῦται κανείς τιμάς ὄχι διά τάς ἀτομικάς του πράξεις, ἀλλά διά τήν δόξαν τῶν προγόνων του...».

Καί ταῦτα μέν πρός τούς παῖδας. Πρός δέ τούς γονεῖς τῶν νεκρῶν ἀπευθύνει ὁ ρήτωρ, συνεχίζων τό μήνυμα τῶν πεσόντων τέκνων των, τήν ἀκόλουθον παραμυθίαν, παρηγορίαν: Νά ὑπομείνουν τό σκληρόν πλῆγμα τῆς ἀπωλείας τῶν ἰδικῶν των μέ ὅσον τό δυνατόν μεγαλυτέραν στωικότητα καί ἀπάθειαν. Οἱ θεοί εἰσήκουσαν τάς εὐχάς των καί μάλιστα τάς μεγίστας. Καί αὐταί ἦσαν νά τούς δώσουν οἱ θεοί ὄχι τήν ἀθανασίαν τῶν παιδιῶν των, ἀλλά τήν ἀρετήν καί τήν εὐδοξίαν τῶν τέκνων. Οἱ γονεῖς τῶν πεσόντων θά φανοῦν ἀντάξιοι τῶν ἡρωϊκῶν τέκνων των, ἂν ὑπομείνουν μέ ἀνδρείαν, ἀξιοπρέπειαν καί ἐγκαρτέρησιν τήν συμφοράν.

Τούτου τοῦ μηνύματος τῶν πεσόντων γίνεται φορεύς ὁ ρήτωρ εἰς τήν παραίνεσίν του πρός τά τέκνα καί τούς γονεῖς αὐτῶν καί συνηγορεῖ καί αὐτός ὑπέρ τῆς πρός τούς ἐπιζῶντας ἐντολῆς τῶν νεκρῶν. Βεβαιώνει ὅτι ἡ πόλις θά λάβη τήν κατά τούς νόμους πρόνοιαν διά τούς οἰκείους τῶν νεκρῶν, τούς μέν πατέρας γηροτροφοῦσα, τά δέ ὀρφανά προστατεύσασα καί ἀνατρέφουσα. Οὐδέποτε δέ θά παύση ἡ πόλις νά τιμᾷ τήν μνήμην τῶν ἐνδόξων νεκρῶν της. Τελειώνει ἐδῶ ὁ μικρός ἐπιτάφιος λόγος, τόν ὁποῖον θέτει ὁ Πλάτων εἰς τό στόμα τοῦ Σωκράτους.

Γ'. — Ἀκολουθεῖ τό τελικόν διαλογικόν μέρος (249 D — E), τό ὁποῖον ἐν ἀντιστοιχίᾳ πρός τήν διαλεκτικήν εἰσαγωγήν, κατακλείει τόν διάλογον «Μενέξενον»: «Αὐτός εἶναι, Μενέξενε, λέγει ὁ Σωκράτης, ὁ λόγος τῆς Ἀσπασίας τῆς Μιλησίας». — «Θά πρέπει νά εἶναι μακαρία, εὐλογημένη, αὐτή ἡ Ἀσπασία, λέγει τότε ὁ Μενέξενος, ἀφοῦ, γυναῖκα αὐτή εἶναι εἰς θέσιν νά συντάξη τοιούτους λόγους». — «Ἂν δέν μέ πιστεύης προσθέτει ὁ Σωκράτης ἠμπορεῖς νά ἔλθης μαζί μου καί νά τήν ἀκούσης καί σύ λέγουσαν». Ὁ Μενέξενος δέν δυσπιστεῖ διότι ἔχει πολλάκις ἀκούσει τήν Ἀσπασίαν καί ὀφείλει εὐγνωμοσύνην διά τόν λόγον ποὺ ἤκουσεν ἀπό τόν Σωκράτη. Ἡ τελική παράκλησις τοῦ Σωκράτους πρός τόν Μενέξενον εἶναι νά μή μαρτυρήση εἰς κανένα, ὅτι ὁ Σωκράτης τοῦ ἀνεκοίνωσε τόν ἐπιτάφιον λόγον τῆς Ἀσπασίας. Ἔτσι θά ἔχη τήν εὐχαρίστησιν νά ἀκούση ἀπό τόν ἴδιον καί ἄλλους πολλούς καί καλούς πολιτικούς λόγους της.

II. Τὰ φιλολογικὰ προβλήματα τοῦ διαλόγου «Μενεξένου». Ὁ «Μενέξενος» εἶναι ἓν ὅλως ἰδιότυπον σύγγραμμα τοῦ Πλάτωνος. Καί ἡ ἰδιοτυπία του δέν ὀφείλεται μόνον εἰς τήν ἐντελῆ, ὡς εἴδομεν, ἰσχνότητα τοῦ διαλογικοῦ στοιχείου, ἀλλά κυρίως εἰς ἄλλα ἐσωτερικώτερα αἴτια, εἰς τήν ὅλην ἀτμόσφαιραν καί ὑφήν του, ἡ ὁποία ἐτυράννησε καί τυραννεῖ τούς ἑρμηνευτάς ἤδη ἀπό τῶν ἀρχαίων χρόνων.

Δι' οὐδέν ἄλλο ἔργον τοῦ Πλάτωνος ἐχύθη τόση μελάνη, γράφει ὁ Γάλλος ἐκδότης Μεριντιέ, ὅσον διά τόν «Μενέξενον», παρά τήν μικράν του σχετικῶς ἔκτασιν. Ὁλόκληρος βιβλιογραφία ἀναφέρεται εἰς τά κριτικά καί φιλοσοφικά προβλήματα τοῦ πλατωνικοῦ τούτου ἔργου. Καί ἡ μέν χρονολόγησις τοῦ ἔργου δέν παρέχει καί τόσας δυσκολίας, διότι ἔχομεν ἕνα σταθερόν «TERMINUS POST QUEM», ἕνα χρονικόν ὁρόσημον, πρό τοῦ ὁποίου δέν ἦτο δυνατόν νά γραφῇ τό ἔργον. Καί τοῦτο εἶναι ἡ μνεία τῆς Ἀνταλκιδείου εἰρήνης, τῆς συναφθείσης τό 387 — 386 π.Χ. Ὁ «Μενέξενος» ἄρα συνεγράφη κατά ἢ ὀλίγον μετά τό 386. Δέν φαίνεται δέ νά ἔχη γραφεῖ πολύ μετά τήν σύναψιν τῆς συνθήκης ταύτης, διότι οὐδέν μεταγενέστερον αὐτῆς γεγονός ὑπαινίσσεται. Ὁ ἔπαινος τῶν ἔργων τελειώνει μέ τήν συνθήκην ταύτην.

Καί περί τήν γνησιότητα τοῦ «Μενεξένου» δέν ἐγείρονται πλέον σήμερον ἀμφισβητήσεις, ὡς ἐγίνετο παλαιότερον. Ἡ μαρτυρία ἄλλως τε τοῦ Ἀριστοτέλους (ἐν Ρητορ. 1, 1367 B γίνεται ὑπαινιγμός εἰς Μενέξενον 235 D), ἀποτελεῖ πολύτιμον ἐπιβεβαίωσιν τῆς γνησιότητος τοῦ ἔργου, τήν ὁποίαν δέν δύνανται νά κλονίσουν αἱ παρατηρούμεναι ἀντινομίαι καί αἱ παντοῖαι ἰδιοτυπίαι, δι' ἃς δέν ἀρκεῖ ἡ πρόχειρος ὑπεκφυγή μέ τήν περί μή γνησιότητος ὑπόθεσιν, ἀλλά ἀπαιτεῖται ἐπίμονος ἑρμηνευτική προσπάθεια.

Μία βασική ἀπορία παντός ἀναγνώστου τοῦ ἔργου τούτου εἶναι, ὅτι ἐν αὐτῷ ὁ Σωκράτης παρίσταται λέγων ξένον λόγον, καί δή καί λόγον σχετικῶς μικρόν, ἐνῷ, ὡς γνωστόν, ὁ Σωκράτης ἀπεστρέφετο τό μονολογεῖν καί μακρολογεῖν. Ἡ σωκρατική διαλεκτική, ὅπως τήν γνωρίζομεν ἐκ τῶν λοιπῶν διαλόγων τοῦ Πλάτωνος, ἀλλά καί ἐκ τοῦ Ξενοφῶντος, εἶναι μία διαλε-

κτικὴ ξιφομαχία· τὸ ἔδαφος κερδίζεται μετ' ἀλλεπαλλήλους ἐναλλαγὰς ἐρωτήσεων καὶ ἀποκρίσεων, βῆμα πρὸς βῆμα. Οἱ μακροὶ «λόγοι» καὶ «ἀντίλογοι» δὲν εἶναι τοῦ Σωκράτους ἴδια, ἀλλὰ τῶν Σοφιστῶν ρητορικὰ τεχνάσματα. Παραδόξως ὅμως εἰς τὸ ἔργον τοῦτο ὁ Σωκράτης: 1) μακρολογεῖ, 2) ρητορεύει, παρὰ τὴν γνωστὴν ἀντίθεσίν του πρὸς τοὺς ρήτορας καὶ τὴν ἐγκωμιαστικὴν ἰδίως ρητορείαν, 3) πολιτικολογεῖ κατὰ τὸν τύπον τοῦ συγχρόνου πολιτικοῦ. Ὁ Σωκράτης, ὡς γνωστόν, ἀπεῖχε τῆς ἐνεργοῦ καὶ πρακτικῆς πολιτικῆς, ὅσον καὶ ἂν εἶχε βαθυτάτην πολιτικὴν σκέψιν, ὥστε ὁ Πλάτων νὰ τὸν θεωρῇ ὡς τὸν μόνον σχεδὸν ἀληθῆ πολιτικὸν τῆς ἐποχῆς του (Γοργίας 521 D).

Ἐκτὸς τούτου τοὺς κριτικοὺς καὶ ἑρμηνευτὰς τοῦ ἔργου ἀπασχολοῦν τὰ ἑξῆς περαιτέρω ἐρωτήματα: Ποία σχέσις ὑπάρχει μεταξὺ τοῦ ἐπιταφίου λόγου τοῦ Σωκράτους καὶ τῶν δύο διαλεκτικῶν μερῶν, τὰ ὁποῖα πλαισιώνουν τὸ ἔργον, τὸ μὲν ὡς εἰσαγωγή, τὸ δὲ ὡς κατακλεὶς αὐτοῦ; Ἔπειτα: ὁ λόγος οὗτος πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὡς σοβαρῶς λεγόμενος καὶ νοούμενος, ἢ μήπως εἶναι πλάσμα τῆς φαντασίας καὶ παίγνιον, εἰρωνεία καὶ σάτιρα; Τί ἐκ τῶν δύο θέλει νὰ δείξῃ ὁ Πλάτων, εἰς τοὺς συγχρόνους του ρήτορας: ὁποῖος τις πρέπει νὰ εἶναι ὁ Ἐπιτάφιος λόγος ἢ ὁποῖός τις δὲν πρέπει νὰ εἶναι; Ἡ εἰρωνεία, ἂν δεχθῶμεν ὡς εἰρωνικὴν τὴν γενικὴν τάσιν τοῦ ἔργου, στρέφεται κατὰ τῆς συγχρόνου ρητορικῆς ἢ κατὰ τοῦ ἀθηναϊκοῦ κοινοῦ; Εἰς ταῦτα κυρίως συνοψίζει τὰ ἐρωτήματα τῶν κριτικῶν καὶ ἑρμηνευτῶν τοῦ ἔργου ὁ Γάλλος ἐκδότης τοῦ ἔργου εἰς τὴν βιβλιοθήκην BUDE LOUIS MERIDIER.

Ἡ παλαιοτέρα ἑρμηνεία τοῦ «Μενεξένου» ὑπὸ τῶν BERNDT, POHLENZ καὶ TAYLOR εἶναι, ὅτι τὸ ἔργον τοῦτο ἀποτελεῖ σάτιραν τῶν ἀθηναϊκῶν ἐπιταφίων καὶ σωκρατικὴν παρωδίαν τῆς ἐγκωμιαστικῆς πατριωτικῆς ρητορείας. Παρὰ ταῦτα, αὐτὸς ὁ POHLENZ δέχεται, ὅτι ἐν τῷ γενικῷ πλαισίῳ τῆς εἰρωνείας εἶναι ἐντεταγμένα καὶ σοβαρά, σπουδαῖα στοιχεῖα καὶ διδάγματα.

Ὁ πολὺς Βιλαμόβιτς (WILAMOVITZ) φρονεῖ, ὅτι ἡ ἀνωτέρω ἑρμηνεία ὄχι μόνον δὲν προάγει, ἀλλὰ δυσχεραίνει τὴν κατανόησιν. Ὁ πλατωνικὸς ἐπιτάφιος δεικνύει, ὅτι ὁ Πλάτων διαγωνίζεται δι' αὐτοῦ μὲ τοὺς ἐγκωμιαστικοὺς ρήτορας. Ἠθέλησε νὰ δείξῃ, ὅτι καὶ ἐπὶ τοῦ ρητορικοῦ πεδίου δὲν ἦτο κατώτερός των. Ὁ λόγος λοιπὸν ἐγράφη σοβαρῶς νοούμενος. Τὸ προτασσόμενον τοῦ Ἐπιταφίου διαλογικὸν μέρος (234 A — 236 B) ἀσκεῖ ἀπηνεστάτην κριτικὴν τῶν ἐπιδεικτικῶν ρητορικῶν ἐπιταφίων λόγων, οἱ ὁποῖοι διὰ τῆς κολακείας τοῦ πλήθους προκαλοῦν τὰς ἐπιδοκιμασίας του. Εἰς τὸ πρῶτον τοῦτο διαλεκτικὸν μέρος ἡ πατρότης τοῦ λόγου ἀποδίδεται εἰς τὴν Ἀσπασίαν καὶ γίνεται προσπάθεια ὑποβιβασμοῦ τῆς ἀξίας τοῦ ἐπιταφίου λόγου. Ἀλλ' εἰς τὸ διαλογικὸν μέρος τῆς κατακλεῖδος κολάζεταί πως ἡ πρώτη περὶ τῆς ἀξίας τῶν ἐπιταφίων λόγων ἐντύπωσις.

Κατὰ τὸν Γάλλον ἐκδότην τοῦ «Μενεξένου» L. MERIDIE, ὁ Ἐπιτάφιος εἶναι σχολικὸν γύμνασμα, εἰς τὸ ὁποῖον ὁ Πλάτων ἠκολούθησε πιστότατα τὸ σύνηθες σχέδιον, τὴν μέθοδον καὶ τὸν τόνον τῶν ρητορικῶν ἐπαίνων, παρουσιάζων τὰ γεγονότα ἀπὸ εὐμενοῦς διὰ τὰς Ἀθήνας σκοπιᾶς, χωρὶς νὰ δεσμεύεται ἀπὸ τὴν ἱστορικὴν ἀλήθειαν, καὶ διακοσμῶν αὐτὰ μὲ τὰ ἔντεχνα μέσα τῆς συγχρόνου ρητορικῆς. Ἐφ' ὅσον δὲ ὁ Πλάτων εἰς τὸν «Γοργίαν» (521 A κ.ἑ.) κατακρίνει δριμύτατα τὴν τάσιν τῶν ρητόρων νὰ κολακεύουν τὸ πλῆθος καὶ νὰ κερδίζουν τὴν εὔνοιάν του, ἀδιαφοροῦντες διὰ τὴν διαπαιδαγώγησιν καὶ βελτίωσίν του, δὲν θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ πάρῃ «στὰ σοβαρὰ» ὁ Πλάτων ἢ νὰ ἐπιδοκιμάσῃ ἔπαινον, ὅστις δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο, παρὰ μία μακρὰ κολακεία. Τὴν σκωπτικὴν τάσιν τοῦ Πλάτωνος ὑπογραμμίζει καὶ ὁ χονδροειδὴς ἀναχρονισμὸς τοῦ «Μενεξένου», καθ' ὃν ὁ λόγος, ὅστις ὑποτίθεται λεχθεὶς κατὰ ἢ μετὰ τὸ 386 π.Χ., τίθεται εἰς τὸ στόμα τοῦ Σωκράτους, ὅστις εἶχεν ἀποθάνει 13 ἔτη πρότερον (τὸ 399 π.Χ.). Καὶ ἡ Ἀσπασία δὲ δὲν ἔζη τὸ 386. Κατὰ τὸν MERIDIER ὁ «Μενέξενος» εἶναι ἓν ἐπεισόδιον τῆς πάλης καὶ τοῦ ἀγῶνος τοῦ Πλάτωνος κατὰ τῆς ρητορικῆς. Εἶναι τς σατυρικὸν δρᾶμα, ποὺ συνεχίζει τὴν τραγῳδίαν τοῦ διαλόγου «Γοργίου». Διὰ νὰ κτυπήσῃ τὴν ρητορικὴν καὶ τὰ μέσα της, ὁ Πλάτων κατέφυγεν εἰς τὴν μίμησιν. Ὁ «Γοργίας», τὸ «Συμπόσιον» καὶ ὁ «Φαῖδρος» δεικνύουν τὴν θαυμαστὴν τέχνην, ποὺ ἤξευρεν ὁ Πλάτων νὰ ἀναπτύσσῃ εἰς αὐτὴν τὴν ἄσκησιν.

III. Αἱ προϋποθέσεις τῆς ἑρμηνείας τοῦ «Μενεξένου». Ἡ πρώτη, ἀλλ' ἐξωτερική, ἑρμηνευτικὴ ἀφετηρία τοῦ ἰδιότυπου τούτου ἔργου εἶναι ἡ ἤδη ἀπὸ τῶν ἀρχαίων, καὶ δὴ καὶ τοῦ Συνεσίου, χρονολογουμένη διαπίστωσις, ὅτι ὁ Πλάτων εἰς τὸν «Μενέξενον» ἀκολουθεῖ τὴν ρητορικὴν ἐγκωμιαστικὴν παράδοσιν τῶν Ἀττικῶν Ἐπιταφίων πρὸς τιμὴν τῶν ἐν πολέμῳ πεσόντων.

Σχῆμα καὶ λογικὴ αὐστηρότης τῆς διαρθρώσεως εἰς τὰς γενικὰς γραμμὰς καὶ τὰ καθ' ἕκαστον, τεχνικὰ ρητορικὰ μέσα πλεῖστοι κοινοὶ τόποι τῆς ἐπιδεικτικῆς καὶ ἐγκωμιαστικῆς καθόλου καὶ εἰδικώτερον τῆς ἐπιταφίου ρητορείας καὶ ἄλλα παρόμοια στοιχεῖα τῆς μορφῆς καὶ τοῦ περιεχομένου τοῦ πλατωνικοῦ τούτου Ἐπιταφίου, μᾶς ὑποχρεώνουν νὰ ἐντάξωμεν αὐτὸν ἑρμηνευτικῶς εἰς τὴν μακρὰν σειρὰν τῶν Ἀττικῶν Ἐπιταφίων. Τῶν Ἐπιταφίων αὐτῶν ἡ μὲν προϊστορία φθάνει εἰς χρόνους παλαιοτέρους τοῦ Γοργίου, ἡ τεχνικὴ ὅμως διαμόρφωσις ὀφείλεται κυρίως εἰς τὸν Γοργίαν, τὸν πατέρα τοῦ ἐντέχνου ἀττικοῦ πεζοῦ λόγου. Οὗτος καὶ διὰ τῆς ὅλης διδασκαλίας του, θεωρητικῆς καὶ πρακτικῆς, καὶ διὰ τοῦ «Ἐπιταφίου» του, τοῦ ὁποίου ἐλάχιστα μόνον ἀποσπάσματα σώζονται, ἐθεμελίωσε τὴν γένεσιν τυπικῆς ἐπιταφίου ρητορικῆς παραδόσεως, τὴν ὁποίαν παρακολουθοῦμεν εἰς ὅλους τοὺς σωζομένους Ἀττικοὺς Ἐπιταφίους. Τὴν παράδοσιν αὐτὴν ἀκολουθεῖ καὶ ὁ Πλάτων εἰς τὸν Ἐπιτάφιον τοῦ ἔργου τοῦ «Μενεξένου». Τοῦτο βλέπομεν κατ' ἐξοχὴν εἰς τὰς ἱστορικὰς ἀνακριβείας τοῦ Ἐπιταφίου τούτου, αἱ ὁποῖαι ὀφείλονται εἰς τὴν συνήθη τάσιν παντὸς ρήτορος, καὶ ἰδίως ἐπιδεικτικοῦ, νὰ θυσιάζῃ τὴν ἱστορικὴν ἀλήθειαν χάριν τῆς ρητορικῆς σκοπιμότητος. (Λεπτομερῆ ἔκθεσιν τῶν ἀνακριβειῶν αὐτῶν βλέπε εἰς τὸ ἔργον: Κωνστ. Ι. Βουρβέρη, «Πλάτων καὶ Ἀθῆναι», 1950, σελ. 39 κ.ἑ., 85 κ.ἑ. καὶ 129 κ.ἑ.). Καὶ ὁ Πλάτων, ὁ κατ' ἐξοχὴν ζητητὴς τῆς ἀληθείας, εἰς τὸ ἔργον του τοῦτο δὲν ἠδυνήθη νὰ ἀπομακρυνθῇ ἀπὸ τὴν ρητορικὴν παράδοσιν, ἥτις ἤθελε τὴν ἱστορίαν θεραπαινίδα τῆς ρητορικῆς. Κατὰ ταῦτα εἶναι ἐπιβεβλημένη εἰς πάντα ἑρμηνευτὴν τοῦ «Μενεξένου» ἡ συνείδησις τῆς πρώτης ταύτης ἑρμηνευτικῆς προϋποθέσεως, ὅτι δηλαδὴ τὸ ἔργον τοῦτο δέον κατ' ἀρχὴν νὰ κριθῇ μὲ ρητορικὰ κριτήρια.

Ἐπειδὴ ὅμως πρόκειται περὶ ἔργου τοῦ Πλάτωνος, ἔργου δηλαδὴ φιλοσόφου καὶ ὄχι ρήτορος, ἡ ἀνωτέρω ἑρμηνευτικὴ ἀφετηρία δὲν δύναται οὐδὲ πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὡς ἀποκλειστικὴ καὶ αὐτάρκης. Διότι ναὶ μὲν βοηθεῖ εἰς τὴν ὅλην ἀξιολόγησιν καὶ ἐκτίμησιν τοῦ Ἐπιταφίου τούτου ἀπὸ ρητορικῆς ἀπόψεως καὶ εἰς τὴν διασάφησιν τῶν κοινῶν ἐπὶ μέρους στοιχείων του μὲ τοὺς ἄλλους Ἀττικοὺς Ἐπιταφίους, δὲν εἶναι ὅμως ἐπαρκὴς διὰ τὴν γενικωτέραν κατανόησιν τοῦ ὅλου τούτου ἔργου ὡς πνευματικῆς ἐκδηλώσεως τῆς προσωπικότητος τοῦ Πλάτωνος. Δι' αὐτὸ εἶναι ἀνάγκη, ὅπως συμπληρωθῇ τὸ ἐξωτερικὸν τοῦτο ἑρμηνευτικὸν πλαίσιον μὲ ἑρμηνευτικὰ στοιχεῖα καὶ κριτήρια περισσότερον σχετιζόμενα μὲ τὸν ἐσωτερικὸν κόσμον τοῦ Πλάτωνος. Τὸ ἔργον δηλαδὴ τοῦτο τότε μόνον δύναται νὰ κατανοηθῇ, ὅταν ἐνταχθῇ ἑρμηνευτικῶς ὄχι μόνον εἰς τὸ σύνολον τῆς Ἀττικῆς Ἐπιταφίου ρητορείας, ἀλλὰ κυρίως εἰς τὸ σύνολον τῆς πνευματικῆς δημιουργίας καὶ ζωῆς τοῦ Πλάτωνος. Τοιουτοτρόπως προκύπτουν διττὰ κριτήρια τοῦ ἔργου: α) τὰ ὑπερατομικὰ - ἀπρόσωπα, τὰ ὁποῖα θὰ μᾶς δώσῃ ἡ λογοτεχνικὴ παράδοσις τοῦ εἴδους, εἰς ὃ ἀνήκει ὁ Ἐπιτάφιος, καὶ β) τὰ ἀτομικὰ - προσωπικά, τὰ ὁποῖα λαμβάνονται ἀπὸ τὴν προσωπικότητα τοῦ Πλάτωνος, καὶ ἰδίως ἀπὸ τὴν στάσιν τοῦ φιλοσόφου τούτου ἀπέναντι τῶν ἐγκωμίων ἐν γένει, τὴν πολιτικὴν καὶ ἱστορικήν του συνείδησιν καὶ δὴ καὶ τὴν ἀθηναϊκήν του συνείδησιν.

Ὁ Ἐπιτάφιος τοῦ «Μενεξένου» δὲν εἶναι τὸ μόνον δεῖγμα ἐγκωμιαστικῆς ρητορείας παρὰ Πλάτωνι. Ἔχομεν ἐκτὸς τούτου τρεῖς ἄλλους ρητορικῶς ἐντέχνους λόγους, ἐνυφασμένους εἰς τὰ ἔργα τοῦ Πλάτωνος: 1) τὸν λόγον τοῦ Ἀγάθωνος εἰς τὸ «Συμπόσιον» (194 E — 197 E), 2) τὸν λόγον τοῦ Λυσίου εἰς τὸν «Φαῖδρον» (230 E — 234 C) καὶ 3) τὸν πρῶτον λόγον τοῦ Σωκράτους εἰς τὸν «Φαῖδρον» (237 A — 241 D).

Ἡ γνώμη τοῦ Πλάτωνος περὶ ἐπαίνου καὶ ἐγκωμίων δύναται νὰ συνοψισθῇ εἰς τὰ ἑξῆς: Τὰ ἐγκώμια καὶ οἱ ἔπαινοι ἀσκοῦν ἄλλοτε καλὴν καὶ ἄλλοτε κακὴν ἐπίδρασιν εἰς τοὺς ἀκροατάς, ἀναλόγως τῆς τηρήσεως ἢ μὴ ὡρισμένων εὐμενῶν παιδαγωγικῶν καὶ παιδευτικῶν ὅρων. Μόνον ὑπὸ τὰς προϋποθέσεις αὐτὰς διατηροῦνται τὰ ἐγκώμια καὶ οἱ ὕμνοι εἰς τὴν «Πολιτείαν» τοῦ Πλάτωνος. Οἱ «Νόμοι» (Z 801 E) θεσπίζουν ἐγκώμια εἰς διακεκριμένους πολίτας καὶ ἐπιβάλλουν τὸν προσήκοντα ἔλεγχον ἐπ' αὐτῶν, διὰ νὰ ἐξασφαλισθῇ ἡ πραγματοποίησις τοῦ ἠθικοῦ καὶ παιδαγωγικοῦ σκοποῦ των. Εἰς τὸν «Λύσιν» (204 D κ.ἑ.) κατακρίνονται τὰ ἐγκώμια, ποὺ κολακεύουν τοὺς ἀκροατάς των. Ἡ κριτικὴ τοῦ ἐπαίνου καὶ τῶν ἐγκωμίων, ποὺ ἀσκεῖ ὁ Πλάτων εἰς τὸ διαλογικὸν μέρος τοῦ «Μενεξένου», ἀνήκει εἰς τὰ εἰρωνικὰ στοιχεῖα τοῦ ἔργου αὐτοῦ.

Αἱ παλαιότεραι ἑρμηνεῖαι τοῦ «Μενεξένου» ἐστηρίζοντο μᾶλλον ἐπὶ τῶν ὑπερατομικῶν καὶ ἀπροσώπων στοιχείων τοῦ πλατωνικοῦ ἐπιταφίου· ἐστηρίζοντο δηλαδὴ κυρίως εἰς τὴν ἀντίληψιν τοῦ ἔργου ὡς ρητορικοῦ λόγου, πιστοῦ εἰς τὴν ρητορικὴν παράδοσιν τῶν ἀττικῶν ἐπιταφίων. Μία τοιαύτη ὅμως ἔκδοχή, ὑποβιβάζουσα τὸν Πλάτωνα εἰς ἕνα ἁπλοῦν μιμητὴν τῶν ρητόρων καὶ συνεχιστὴν τοῦ Γοργίου, εὐκόλως κατέληγεν ἢ εἰς ἀμφισβήτησιν τῆς γνησιότητος τοῦ «Μενεξένου» ἢ εἰς ἀντίληψιν αὐτοῦ ὡς ἁπλῆς σατίρας ἢ παρωδίας τῆς ρητορικῆς. Ἡ σύγχρονος πλατωνικὴ ἔρευνα δὲν συμπερίζεται μὲν τὸν ὑπερβολικὸν θαυμασμὸν τῆς ἀρχαιότητος πρὸς τὸ πλατωνικὸν τοῦτο «μετὰ σπουδῆς παίγνιον», ἔπαυσεν ὅμως ὁριστικῶς νὰ ἀμφισβητῇ τὴν γνησιότητα τοῦ ἔργου, ἀναζητεῖ δὲ ἀσφαλέστερα ἑρμηνευτικὰ κριτήρια εἰς τὸν προσωπικὸν χαρακτῆρα τοῦ ἔργου καὶ εἰς τήν, παρὰ τὰς φαινομενικὰς ἀντιθέσεις, ἐνιαίαν στάσιν τοῦ φιλοσόφου ἀπέναντι τῆς πολιτικῆς καὶ πνευματικῆς ζωῆς τῶν Ἀθηνῶν, τῶν ὁποίων ὁ λόγος εἶναι ἐγκώμιον.

Τὸν προσωπικὸν καὶ ἀτομικὸν (πλατωνικὸν) χαρακτῆρα τοῦ «Μενεξένου» βλέπομεν ὄχι τόσον εἰς τὸ πρῶτον μέρος τοῦ Ἐπιταφίου, τὸν ἔπαινον τῶν ἔργων (237 B — 246 A), εἰς τὸ ὁποῖον πρὸ πάντων εἶναι φανερὰ ἡ προσήλωσις τοῦ Πλάτωνος πρὸς τὴν ρητορικὴν παράδοσιν τῶν ἐπιταφίων, ὅσον εἰς τὰ δύο διαδοχικὰ μέρη 234 A — 236 D καὶ 249 D — E), τὰ ὁποῖα πλαισιώνουν τὸν ἐπιτάφιον, καὶ εἰς τὸ δεύτερον μέρος τοῦ ἐπιταφίου (246 A — 249 C), ποὺ εἶναι τὸ κατ' ἐξοχὴν φιλοσοφικὸν - πλατωνικὸν τμῆμα αὐτοῦ. Τὸ μέρος δὲ αὐτὸ ἀκριβῶς, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸ πρῶτον, κρίνει εὐμενῶς ὁ Διονύσιος ὁ Ἁλικαρνασσεύς. Ἀπὸ τὸ δεύτερον αὐτὸ μέρος ἡ παραίνεσις καὶ ἰδίως ἡ πρὸς τοὺς παῖδας τῶν πεσόντων παρακέλευσις (246 D — 247 C), εἶναι ἕνας προτρεπτικὸς λόγος, διακρινόμενος διὰ τὸ ὑψηλόν του ὕφος, δονεῖται ἀπὸ ἀγνὸν συναίσθημα καὶ πάθος καὶ ἀποτελεῖ ρητορικὴν ἐπένδυσιν γνησίας πλατωνικῆς καὶ ἑλληνικῆς ἠθικῆς.

Τί δὲν εἶναι καὶ τί εἶναι ὁ «Μενέξενος». Τὸ νόημα καὶ ἡ ἑνότης τοῦ ἔργου. Ὁ διάλογος καὶ ὁ λόγος δὲν εἶναι βεβαίως πρα-

γματικά. Εἶναι πλάσμα καὶ «παίγνιον». Τὸ πλασματικὸν δὲ αὐτὸ θὰ ἦτο καὶ ἀφ' ἑτέρου φανερὸν καὶ ἂν ἀκόμη δὲν ὑπεγραμμίζετο ἀπὸ τὸν χονδροειδῆ ἀναχρονισμόν, καθ' ὃν οἱ πρὸ πολλοῦ ἀποθανόντες Σωκράτης καὶ Ἀσπασία παρίστανται ζῶντες κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Ἀνταλκιδείου εἰρήνης, ὅτε ὁ Σωκράτης ἀπαγγέλλει εἰς τὸν νεαρὸν Μενέξενον τὸν λόγον τῆς Ἀσπασίας. Ὅτι δὲ τὸ ἔργον αὐτὸ μετέχει καὶ εἰρωνείας καὶ εἶαι καὶ «παίγνιον», δὲν χρειάζεται νὰ τὸ ἀποδείξωμεν, συσχετίζοντες τὸν πλατωνικὸν ἐπιτάφιον μὲ τὸν ἐπιτάφιον τοῦ Περικλέους ἢ προσάγοντες ὡρισμένα χωρία τοῦ διαλογικοῦ μέρους ἢ τοῦ λόγου (λ.χ. 235 C, 236 B, 236 C 8 κλπ.), διὰ τὰ ὁποῖα συζητοῦν οἱ ἑρμηνευταὶ καὶ ἐρίζουν, ἂν εἶναι σοβαρὰ ἢ εἰρωνικά. Ἀρκεῖ τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ Σωκράτης, ὁ ὁποῖος οὐδέποτε ἐπολιτεύθη ἢ ἐδημηγόρησε κατὰ τὸν συνηθισμένον τρόπον τῶν πολιτικῶν τῆς ἡμέρας, παρίσταται ἀπαγγέλλων, ξένον ἔστω, πολιτικὸν λόγον, τοῦ ὁποίου τὸ μεγαλύτερον μέρος — περισσότερον τῶν 2)3 — εἶναι τύπου γνησίως σοφιστικοῦ - ρητορικοῦ.

Ἡ διαπίστωσις ὅμως αὐτή, ὅτι δηλαδὴ τὸ διαλογικὸν μέρος ἔχει πλευρὰν πλασματικὴν καὶ παιγνιώδη - εἰρωνικήν, δὲν εἶναι ἱκανὴ νὰ δικαιολογήσῃ τὸν γενικὸν χαρακτηρισμὸν τοῦ «Μενεξένου» ὡς παρωδίας καὶ τῆς ὅλης τάσεώς του ὡς σατυρικῆς. Πρῶτον διότι ἡ εἰρωνεία καὶ ἡ παιδειὰ κατὰ τὸν Σωκράτη δὲν χωρίζονται ἀπὸ τὴν παιδείαν καὶ τὴν σπουδήν. Ἔπειτα, διότι τὸ δεύτερον μέρος τοῦ λόγου, παρὰ τὴν ρητορικὴν μορφήν του, εἶναι, ὡς εἴπομεν. κατὰ τὴν οὐσίαν καὶ τὸ πνεῦμα του ἐλάχιστα ρητορικόν· εἶναι φιλοσοφικὸν ἠθικὸν καὶ εἰς τὰ πλεῖστα πλατωνικόν. Τρίτον, διότι καὶ εἰς αὐτὸ τὸ πρῶτον, τὸ ἐπαινετικὸν τῶν ἔργων, μέρος. ὅπερ μιμεῖται τὴν παράδοσιν τῶν ἐπιταφίων τὸ κέντρον τοῦ βάρους τοῦ ἐγκωμίου κεῖται εἰς τὰ Μηδικά. Καὶ εἰς ἕκτασιν δὲ ὁ ἔπαινος τῶν περσικῶν πολέμων καταλαμβάνει πλέον τοῦ 1)4 τοῦ ὅλου ἐπαίνου.

Ἡ προτίμησις αὐτὴ τῶν Περσικῶν πολέμων εἰς τὸν πλατωνικὸν ἐπιτάφιον ἐν μέρει μόνον ὀφείλεται εἰς μίμησιν τῆς ρητορικῆς παραδόσεως. Κατὰ κύριον λόγον εἶναι πλατωνικὴ προελεύσεως καὶ συμφωνεῖ μὲ τὴν φιλοσοφικὴν ἑρμηνείαν τῆς ἀθηναϊκῆς ἱστορικῆς ζωῆς, τὴν ὁποίαν ὁ Πλάτων παρέχει εἰς ἄλλα ἔργα του. Ὁ φιλόσοφος, ἀσκῶν εἰς πλεῖστους διαλόγους του δριμεῖαν κριτικὴν τοῦ πολιτικοῦ βίου τῶν Ἀθηνῶν, ἐξαιρεῖ τὴν ἐποχὴν τῆς παλαιᾶς πολιτείας καὶ ἰδ.ως τῶν Μαραθωνομάχων καὶ τῶν Σαλαμινομάχων, διὰ τὴν ὁποίαν εἰς τοὺς «Νόμους» του (Γ 296 B κ.ἑ.), ἐπεφύλαξε θερμοὺς λόγους. Λέγει λοιπὸν εἰς τοὺς «Νόμους» του ὁ Πλάτων ὅτι, ὅταν ἔγινεν ἡ ἐπίθεσις τῶν Περσῶν κατὰ τῶν Ἀθηνῶν, ἡ πόλις ἐκυβερνᾶτο μὲ τὸ παλαιὸν πολίτευμα, τὸ ὁποῖον κύρια γνωρίσματα εἶχε τὴν ἰσονομίαν, τὴν φιλίαν καὶ τὴν ἐλευθερίαν τῶν πολιτῶν. Ἀλλ' ἡ ἐλευθερία αὐτή, συνεχίζει ὁ Πλάτων, δὲν ἦτο ἄκρατος καὶ ἀπόλυτος, ὡς συνέβη βραδύτερον, ἀλλ' ἐνεῖχε καὶ στοιχεῖά τινα «δουλείας», στοιχεῖα δηλαδὴ πειθαρχίας καὶ αὐστηρότητος, τὰ ὁποῖα περιώριζον τὴν ἄκραν πολιτικὴν ἐλευθερίαν. Ὑπῆρχεν εἷς ἠθικὸς κυρίαρχος τῶν πολιτῶν, ἡ «αἰδώς», ὁ σεβασμὸς πρὸς τοὺς νόμους καὶ τὰς θεμελιώδεις ἀξίας τῆς παραδόσεως. Ἡ ἐκουσία καὶ καλῶς ἐννοουμένη αὕτη δουλεία ἐνισχύθη ἀκόμη περισσότερον ἐκ τοῦ φόβου τοῦ προερχομένου ἀπὸ τὸν περσικὸν κίνδυνον. κατ' ἀκολουθίαν δὲ καὶ οἱ δεσμοὶ τῶν πολιτῶν πρὸς ἀλλήλους ἔγιναν στενώτεροι. Ἡ ἀθηναϊκὴ πολιτεία ἀπετέλει τότε ὑγιῆ πολιτικὴν κοινότητα, ἡ ὁποία εἶχε διαπαιδαγωγήσει τοιουτοτρόπως τοὺς πολίτας, ὥστε οὗτοι νὰ ἀντιμετωπίσουν ἐπιτυχῶς τὰς ἐπιθέσεις τῶν Περσῶν κατὰ τῆς πόλεως. Ὁ ἔπαινος αὐτὸς τῶν «Νόμων» πρὸς τὰς Ἀθήνας τῶν Μηδικῶν πολέμων, προφανῶς οὔτε ἀπὸ ἁπλῆν ἐγκωμιαστικὴν τάσιν ἀπορρέει, οὔτε ἔχει σχέσιν τινὰ πρὸς τὴν ρητορικὴν παράδοσιν. Ἀναζητῶν ὁ Πλάτων εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς πατρίδος του ἱστορικὸν παράδειγμα εὐνομίας. εὗρεν αὐτὸ εἰς τὴν ἐποχὴν τῶν Μηδικῶν. Διότι τότε εἶχε πραγματοποιηθῆ ἡ ἀρχὴ τοῦ «μέτρου», τῆς μίξεως δουλείας καὶ ἐλευθερίας, ἐπὶ δημοκρατικῆς πάντοτε βάσεως. Βραδύτερον ἡ ἄκρα ἐλευθερία, πρῶτον εἰς τὴν μουσικήν, καὶ ἔπειτα εἰς τὴν πολιτικὴν κατέληξε, λέγει ὁ Πλάτων, εἰς τὴν ἀσυδοσίαν καὶ ἀναισχυντίαν τῆς ὀχλοκρατίας, ἡ ὁποία οὔτε νόμους σέβεται οὔτε ὅρκους καὶ πίστεις, οὔτε θεούς. Ὅπως βλέπομεν. ὁ ἔπαινος τῶν Ἀθηνῶν τῶν Μηδικῶν πολέμων εἰς τὸν «Μενέξενον» ἔχει ἀντίστοιχον τὸν παραπλήσιον ἔπαινον τῆς πόλεως εἰς τοὺς «Νόμους».

Ἀλλὰ καὶ ἂν θεωρήσωμεν ὡς «παιδιάν», ὡς «παίγνιον» τὸν ὅλον διάλογον «Μενέξενον», διότι εἰς αὐτὸν ἐμφανίζεται παρὰ τὴν συνήθειάν του μακρολογῶν καὶ πολιτικολογῶν μὲ τὴν βοήθειαν τῆς Ἀσπασίας ὁ Σωκράτης, τίποτε δὲν ἐμποδίζει ἡ παιδιὰ αὐτὴ τοῦ Σωκράτους νὰ εἶναι ταυτοχρόνως καὶ «σώφρων» νὰ εἶναι «πρεσβύτου ἔμφρων παιδιά» (δηλαδή: ἀστειολογία γέροντος φρόνιμος καὶ μὲ σοβαρὸν νόημα). Εἶναι γνωστὸν ὅτι κατὰ κανόνα ὁ Σωκράτης, ἐνῶ χαριτολόγει καὶ ἠστειεύετο, ὡμίλει σοβαρῶς καὶ ἐδίδασκεν. «Ἔπαιζεν ἅμα σπουδάζων» (Ξενοφ. Ἀπομν. 1, 3, 8). Κατὰ τὸν Σωκράτη, τὸ παίζειν εἶναι χάριν τοῦ σπουδάζειν καὶ ἀντιστρόφως (βλ. Φίληβον 30 E καὶ «Νόμους», βιβλ. 6ον καὶ 7ον). Ἡ περὶ τοὺς νόμους συζήτησις λέγεται «παιδιὰ πρεσβυτικὴ σώφρων» (Νόμ. Γ 685 A). Ἡ μετάβασις ἀπὸ τῆς παιδείας καὶ τῆς σπουδῆς εἰς τὴν εἰρωνείαν καὶ τὴν παιδιὰν καὶ τἀνάπαλιν, εἶναι πράγματα συνηθέστατα εἰς τοὺς λόγους καὶ τοὺς διαλόγους τοῦ Σωκράτους παρὰ Πλάτωνι καὶ εἶναι πολλάκις δυσδιάκριτος καὶ ἀπατηλή. Καὶ ἂν πολιτικολογῇ εἰς τὸν «Μενέξενον» ὁ Σωκράτης, εἶναι τοῦτο περισσότερον παράξενον ἀπὸ τὸν χαρακτηρισμὸν τοῦ Σωκράτους ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος εἰς τὸν «Γοργίαν», κατὰ τὸν ὁποῖον ὁ Σωκράτης εἶναι ὁ μόνος σχεδὸν ἀληθινὸς πολιτικὸς τῆς ἐποχῆς του: Ἀπὸ τὸ ἓν μέρος φαίνεται περίεργον ὅτι ὑποδύεται ρόλον ἐγκωμιαστοῦ καὶ ἐπαινέτου τῶν Ἀθηνῶν ὁ Σωκράτης, εἷς πολίτης καταδικασθεὶς ὑπὸ τῆς πόλεως εἰς θάνατον. Ἀλλὰ ἀφ' ἑτέρου θὰ ἦτο πολὺ δύσκολον νὰ εὑρεθῇ ἁρμοδιώτερος πολίτης νὰ ἐγκωμιάσῃ τὰς Ἀθήνας ἀπὸ τὸν γνησιώτερον γόνον καὶ ἐκπρόσωπον τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν, οἷος πράγματι ἦτο ὁ Σωκράτης, πολίτης φιλόπολις καὶ φιλαθήναιος (Κρίτ. 52 B), νομοταγέστατος καὶ ὡς ἀρχόμενος καὶ ὡς ἄρχων (Ἀπολογ. 32 A κ.ἑ.), γενναῖος στρατιώτης (Ἀπολογ. 28 D—E, Λάχ. 181 A—B, Συμπ. 219 Σ καὶ ἑξῆς).

Κανεὶς ἴσως ἄλλος διάλογος τοῦ Πλάτωνος δὲν συνδυάζει τόσας ἀντιθέσεις εἰς τόσον ἁρμονικὴν ἑνότητα καθολικῆς τάσεως. Εἰς τὸν «Μενέξενον» συνδυάζεται ἡ καυστικὴ σάτιρα τῆς ρητορικῆς ἀφ' ἑνὸς μὲ τὴν πλέον ἐπιδεξίαν μίμησιν τῆς ἰδίας ρητορικῆς ἀφ' ἑτέρου. Ἀπὸ τὸ ἓν μέρος ὑπάρχει ἐγκώμιον τῶν Ἀθηνῶν διὰ τοῦ ἐπιταφίου λόγου· ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος, ἐντὸς τοῦ ἰδίου ἐπιταφίου, συγκεκαλυμμένος ψόγος τῶν Ἀθηνῶν (243 E, 244 D—E, 245 A, Ψ). Εἰς τὸν «Μενέξενον» συνδυάζεται ἡ σοφιστικὴ καὶ ρητορικὴ «ψυχαγωγία», δηλαδὴ ἡ τέχνη ἡ ἀποβλέπουσα εἰς διέγερσιν συναισθημάτων καὶ παθῶν τῆς ψυχῆς. μὲ τὴν πλατωνικήν, τὴν διὰ τῆς φιλοσοφίας παιδείαν, ποὺ ἀντιπροσωπεύει τὸ δεύτερον ὡς εἶδομεν, μέρος τοῦ λόγου, ἡ παραίνεσις. Ἡ «πανουργία» τῆς πολιτικῆς δημαγωγίας καὶ κατηχήσεως συνδυάζεται μὲ τὴν «σοφίαν» τῆς μετ' ἀρετῆς καὶ δικαιοσύνης ἐπιστήμης (Μενέξ. 247 A). Αἱ ἀντιθέσεις αὐταί, ποὺ ὑπάρχουν εἰς τὸ ἰδιότυπον τοῦτο πλατωνικὸν ἔργον, ἀπηχοῦν τὴν πάλην τοῦ πλατωνικοῦ μὲ τὸν ἀντιπλατωνικὸν κόσμον ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς πολιτικῆς καὶ πνευματικῆς πραγματικότητος τῶν Ἀθηνῶν. Ἀλλὰ παρὰ ταῦτα τὸ ὅλον ἔργον δὲν στερεῖται ἑνότητος. Ὑπάρχει εἰς τὸ ἔργον γενικὴ καὶ ἐνιαία τάσις, παρ' ὅλας τὰς ἀντιθέσεις, ποὺ εἴδομεν, καὶ παρὰ πᾶσαν διακύμανσιν καὶ μετεωρίαν του μεταξὺ ἐπαίνου καὶ ψόγου, σπουδῆς καὶ εἰρωνίας, παιδείας καὶ «ψυχαγωγίας»: Αὐτὴν δὲ τὴν καθολικὴν καὶ ἐνιαίαν τάσιν τοῦ ἔργου δημιουργεῖ ἡ ἐνιαία στάσις τοῦ Πλάτωνος πρὸς τὰς αἰωνίας Ἀθήνας, ὁ παραμόνιμος καὶ ἀναλλοίωτος ἔρως του πρὸς τὴν ἰδέαν καὶ τὸ πνεῦμα τῶν Ἀθηνῶν. Ἀπὸ τὸν σταθερὸν αὐτὸν ἔρωτα ἐξεπήγασεν ὅλη ἡ προσπάθεια τοῦ Πλάτωνος πρὸς ἐσωτερικήν. πνευματικὴν καὶ πολιτικὴν ἀνακαίνισιν καὶ βελτίωσιν τῶν συμπολιτῶν του Ἀθηναίων καὶ τῶν ἄλλων Ἑλλήνων.

Πρὸς τὰς ἱστορικὰς Ἀθήνας, τὰς Ἀθήνας τῆς αἰσθητῆς πραγματικότητος, ἡ στάσις τοῦ Πλάτωνος παρουσιάζει διαφοροποίησιν ἀνάλογον πρὸς τὴν κατὰ τὰς διαφόρους ἐποχὰς πραγματοποίησιν τῆς ἰδέας τῶν Ἀθηνῶν εἰς τὸν ἱστορικὸν βίον τῆς πόλεως. Αἱ μυθικαὶ Ἀθῆναι τοῦ «Τιμαίου» καὶ τοῦ «Κριτίου», ἡ πόλις ἡ νικήτρια τῆς Ἀτλαντίδος, ἦσαν ἡ περισσότερον προσεγγίζουσα πρὸς τὸ ἀνωτέρω ἰδανικὸν πραγματοποίησις τῆς ἰδέας τῶν Ἀθηνῶν ἐν τῇ περιοχῇ τοῦ μύθου. Ἡ μετὰ ταῦτα σημειωθεῖσα πραγματοποίησις τῆς ἰδέας τῶν Ἀθηνῶν εἶναι ἡ ἐποχὴ τῶν Περσικῶν πολέμων, αὐτὴ εἰς τὴν ἱστορικὴν περιοχήν. Μετὰ τὰς δύο αὐτὰς πραγματοποιήσεις τῆς ἰδέας, τὴν μυθικὴν καὶ τὴν ἱστορικήν, ἀρχίζει, κατὰ τὸν Πλάτωνα, ἡ προϊοῦσα παρακμὴ τῆς πόλεως. ἡ βαθμιαία ἀπομάκρυνσις τῆς ἀθηναϊκῆς πραγματικότητος ἀπὸ τὰς ἰδεατὰς Ἀθήνας. Εἴδομεν ἀνωτέρω μὲ πόσην δριμύτητα κρίνει ὁ Πλάτων τὴν μετὰ τὰ Μηδικὰ πολιτικὴν ζωὴν τῶν Ἀθηνῶν, μηδὲ τῆς ἐποχῆς τοῦ Περικλέους ἐξαιρουμένης. Ἀλλὰ ὁ πρὸς τὴν ἰδεατὴν πόλιν ἔρως τοῦ Πλάτωνος οὐδέποτε ἠτόνησεν.

Ἡ ἐγκωμιαστικὴ τάσις τοῦ «Μενεξένου», ἂν καὶ ἐπεκτείνεται καὶ εἰς αὐτὴν ἀκόμη τὴν πόλιν τῆς παρακμῆς, ἂν καὶ ἐκτείνει τὸν ἔπαινον ἀκόμη καὶ μέχρι τῆς ἐπαισχύντου συνθήκης τοῦ 386 π.Χ. δὲν δικαιολογεῖται μόνον ἀπὸ τὴν μίμησιν ἢ τὴν εἰρωνείαν τῆς ρητορικῆς παραδόσεως. Εἶναι εἰς ρητορικὸς ἀντίλαλος τοῦ αἰωνίως ζωντανοῦ ἔρωτος τοῦ Πλάτωνος πρὸς τὰς ὑπεραισθητὰς καὶ ἰδεατὰς Ἀθήνας. Ὁ «Μενέξενος» δὲν εἶναι οὔτε μίμησις, οὔτε παρωδία ἢ σάτιρα ἀποκλειστικῶς· εἶναι μία διακύμανσις μεταξὺ παιδιᾶς καὶ σπουδῆς, εἰς τὴν ὁποίαν μόνον μία συγγραφικὴ μεγαλοφυΐα, ὡς ἡ τοῦ Πλάτωνος, ἠδυνήθη νὰ δώσῃ τὴν ἐνιαίαν τάσιν τῆς σταθερᾶς ψυχικῆς του στάσεως πρὸς τὴν ἰδέαν «Ἀθῆναι»:

Βιβλιογραφία: Ἐκτενῆ παλαιοτέραν βιβλιογραφίαν βλ. παρὰ τῷ μεταφραστῇ τοῦ Πλάτωνος O. APELT, εἰς τὴν εἰσαγωγὴν τῆς μεταφράσεως τοῦ «Μενεξένου». — Κωνστ. Ι. Βουρβέρη: 1) Αἱ ἱστορικαὶ γνώσεις τοῦ Πλάτωνος. Α΄ Βαρβαρικά. Ἀθῆναι, 1938. 2) Τοῦ αὐτοῦ Πλάτων καὶ Ἀθῆναι. Ἀθῆναι. 1950. 3) Τοῦ αὐτοῦ, Συμβολὴ εἰς τὴν ἑρμηνείαν τοῦ «Μενεξένου» τοῦ Πλάτωνος. (Ἀνάτ. ἐκ τοῦ ΣΤ΄ τόμου Ἐπετηρ. Φιλοσ. Σχολ. Πανεπ. Θεσσαλονίκης, 1947. — KL. OPPENHEIMER, ZWEI ATTISCHE EPITAPHIEN, Βερολῖνον, 1933. — Τὰς λοιπὰς ἐργασίας βλ. ἐντὸς τοῦ κειμένου τοῦ ἄρθρου. Νεωτέρα ἑλληνικὴ ἔκδοσις. Καλλ. Ἐλεσπούλου Πλάτωνος Μενέξενος (κείμενον, εἰσαγωγή, μετάφρασις σημειώσεις) 1938, Ἀθῆναι (ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ «Πάπυρος»).

Κωνστ. Ι. Βουρβέρης

«ΜΕΝΩΝ». Πλατωνικὸς διάλογος, εἰς τὸν ὁποῖον ἐξετάζεται τὸ εἰς τὴν ἀρετὴν ἀναφερόμενον πρόβλημα. Κατατάσσεται εἰς τὸ γένος τῶν «πειραστικῶν» διαλόγων, ἤτοι εἰς τοὺς διαλόγους ἐκείνους, εἰς τοὺς ὁποίους τὰ προβλήματα ἐξετάζονται δοκιμαστικῶς. Ὡς πρὸς τὸ θέμα του ἀποτελεῖ συνέχειαν τοῦ «Πρωταγόρου» καὶ «Γοργίου». Συζητεῖται καὶ εἰς αὐτὸν τὸ πρόβλημα, ἐὰν ἡ ἀρετὴ εἶναι διδακτή. Ἀλλ' ἡ ἐξέτασις προχωρεῖ καὶ εἰς εὐρύτερα προβλήματα, συσχετίζεται δὲ τὸ ὅλον θέμα μὲ τὴν περίφημον πλατωνικὴν θεωρίαν περὶ ἀναμνήσεως, ἥτις ταυτίζει τὴν μάθησιν μὲ τὴν ἀνάμνησιν. Τὰ πρόσωπα, μεταξὺ

τῶν ὁποίων διεξάγεται ὁ διάλογος, εἶναι: ὁ Μένων, ὁ Σωκράτης, εἷς δοῦλος ἐκ τῆς ἀκολουθίας τοῦ Μένωνος καὶ ὁ γνωστὸς κατήγορος τοῦ Σωκράτους Ἄνυτος. Ὁ Μένων εἶναι πλούσιος καὶ ὡραῖος ἐκ Θεσσαλίας νέος. Ἐν Θεσσαλίᾳ εἶχε τὴν εὐκαιρίαν νὰ ἀκούσῃ τὰ μαθήματα τοῦ σοφιστοῦ Γοργίου. Εἰς τὰς Ἀθήνας ἔρχεται διὰ νὰ γίνῃ μέτοχος τῆς ἐν τῇ πόλει τῶν Ἀθηναίων παιδεύσεως. Εἰς τὸν διάλογον χαρακτηρίζεται ὡς κατεχόμενος ἀπὸ σφοδρὰν ἐπιθυμίαν νὰ καταστῇ κάτοχος τῆς πολιτικῆς ἀρετῆς, διὰ νὰ δυνηθῇ νὰ διακριθῇ εἰς τὴν πολιτικὴν ζωήν. Ἡ προσωπικότης του μᾶς εἶναι γνωστὴ καὶ ἐκ τῆς «Κύρου Ἀναβάσεως» τοῦ Ξενοφῶντος. Ἔλαβε μέρος εἰς τὴν ἐκστρατείαν τοῦ Κύρου ἐναντίον τοῦ βασιλέως τῆς Περσίας, ὡς εἷς ἐκ τῶν πέντε στρατηγῶν, οἵτινες διηύθυνον τὸ ἑλληνικὸν μισθοφορικὸν στράτευμα τοῦ Κύρου. Μετὰ τὴν παρὰ τὰ Κούναξα μάχη, καθ' ἣν ἐφονεύθη ὁ Κῦρος, ὁ Πέρσης σατράπης Τισσαφέρνης κατώρθωσε νὰ παρασύρῃ εἰς τὴν σκηνήν του τοὺς πέντε Ἕλληνας στρατηγοὺς καὶ τοὺς εἴκοσι λοχαγούς. Ὁ Ξενοφῶν ἀφηγεῖται, ὅτι τοὺς μὲν ἄλλους στρατηγοὺς ὁ Τισσαφέρνης ἐφόνευσεν ἀμέσως. Τὸν Μένωνα ὅμως ἀπέστειλεν εἰς τὸν μέγαν βασιλέα, ὅστις τὸν ἐθανάτωσεν, ὑποβαλὼν αὐτὸν εἰς κακώσεις ἐπὶ ἓν ἔτος «Ξενοφῶντος Κύρου Ἀνάβασις βιβλ. Β', κεφ. 6. 29). Ὁ Ξενοφῶν εἰς τὸ μνημονευθὲν χωρίον τῆς Ἀναβάσεως περιγράφει τὸν Μένωνα ὡς φίλαρχον, φιλάργυρον, διαβολέα καὶ ἐν γένει ὡς ἄτομον κατεχόμενον ὑπὸ ταπεινῶν παθῶν. Ὁ Πλάτων εἰς τὸν ὑπὸ ἐξέτασιν διάλογον, δὲν ἀποδίδει εἰς αὐτὸν ἐλαττώματα. Ὁ μόνος ὑπαινιγμός, τὸν ὁποῖον κάμνει περὶ τῆς συμπεριφορᾶς του εἶναι τὸ ὅτι ἀποκαλεῖ αὐτὸν «πατρικὸν φίλον» τοῦ βασιλέως τῶν Περσῶν. Φαίνεται, ὅτι εἶχεν ἐξ οἰκογενειακῆς κληρονομίας φιλικὰς σχέσεις «ξενίας», μὲ τὸν οἶκον τοῦ βασιλέως τῶν Περσῶν. Δὲν εἶναι ἀπίθανον ὁ Πλάτων νὰ ἤθελε διὰ τοῦ παρόντος διαλόγου νὰ μειώσῃ τὴν ἐντύπωσιν, ἥτις εἶχε δημιουργηθῇ εἰς βάρος τοῦ Μένωνος ἐξ ὅσων γράφει ἐναντίον του ὁ Ξενοφῶν εἰς τὴν «Ἀνάβασίν» του. Τὸ σύγγραμμα τοῦτο τοῦ Ξενοφῶντος εἶχε κυκλοφορήσει πρὸ τοῦ 380 π.Χ., ὁ δὲ ὑπὸ ἐξέτασιν διάλογος ὑπάρχουν ἐνδείξεις μαρτυροῦσαι, ὅτι ἐγράφη μετὰ τὸ 382 π.Χ. Ὁ Ἄνυτος ἦτο Ἀθηναῖος πολιτικὸς καὶ εἷς ἐκ τῶν ὑποβαλόντων τὴν κατὰ τοῦ Σωκράτους καταγγελίαν.

Ὁ διάλογος ἀρχίζει ἀπ' εὐθείας, χωρὶς νὰ προταχθῇ εἰσαγωγὴ περὶ τοῦ τόπου καὶ τοῦ χρόνου, εἰς τὸν ὁποῖον διεξάγεται. Ὁ Μένων παρακαλεῖ τὸν Σωκράτη νὰ εἴπῃ εἰς αὐτὸν ἂν ἡ ἀρετὴ δύναται νὰ ἀποκτηθῇ διὰ διδασκαλίας καὶ δι' ἀσκήσεως, ἢ εἶναι κάτι τὸ ὁποῖον δὲν διδάσκεται, ἀλλὰ ἀποκτᾶται ἀπὸ τὸν ἄνθρωπον κατὰ κάποιον ἄλλον τρόπον. Ὁ Σωκράτης ἀπαντῶν λέγει, ὅτι ἐν Θεσσαλίᾳ, ἔνθα ὁ Γοργίας ἔσχε πολλοὺς μαθητάς, θὰ ἦτο εὔκολον νὰ δοθῇ ἀπάντησις εἰς τὸ τεθὲν ἐρώτημα. Ἐν Ἀθήναις ὅμως, ὅπου ὑπάρχει μεγάλη ἔνδεια ὡς πρὸς τὴν σοφίαν, δὲν εἶναι εὔκολον νὰ δοθῇ ἀπόκρισις εἰς τὴν ἐρώτησιν τοῦ Μένωνος. Πρὸς τοῦτο θὰ ἔπρεπε πρῶτον νὰ καθορισθῇ τί εἶναι ὡς πρὸς τὴν οὐσίαν της ἡ ἀρετή. Ὅπως διὰ νὰ ἀποφανθῶμεν, ἂν ὁ Μένων εἶναι ὡραῖος ἢ πλούσιος ἢ γενναῖος, πρέπει νὰ γνωρίζωμεν τὸν ἴδιον τὸν Μένωνα, κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον, διὰ νὰ ἀποφανθῇ κανεὶς ἂν ἡ ἀρετὴ εἶναι διδακτὴ ἢ ὄχι, πρέπει νὰ γνωρίζῃ τί εἶναι εἰς τὴν οὐσίαν της ἡ ἀρετή. Ὁ Μένων, προσθέτει ὁ Σωκράτης, ὡς μαθητὴς τοῦ Γοργίου, πρέπει νὰ γνωρίζῃ τὶς εἶναι ἡ οὐσία τῆς ἀρετῆς. Ὅθεν παρακαλεῖ αὐτὸν νὰ ἀνακοινώσῃ καὶ εἰς αὐτὸν τοῦτο. Ὁ Μένων ἀπαντῶν λέγει, ὅτι ὑπάρχουν πολλὰ εἴδη ἀρετῶν, οὕτως ὥστε θὰ ἦτο εὔκολον νὰ δώσῃ πολλοὺς ὁρισμοὺς ἐν σχέσει μὲ τὴν ἀρετήν. Ὑπάρχει ἰδιαιτέρα ἀρετὴ διὰ τὸν ἄνδρα, ἰδιαιτέρα διὰ τὴν γυναῖκα, ἰδιαιτέρα διὰ τὸν δοῦλον. Ἀρετὴ διὰ τὸν ἄνδρα εἶναι τὸ νὰ λαμβάνῃ ἐνεργὸν μέρος εἰς τὴν πολιτικὴν ζωὴν τῆς πόλεως, εὐεργετῶν τοὺς φίλους του καὶ βλάπτων τοὺς ἐχθρούς του. Ἀρετὴ διὰ τὴν γυναῖκα εἶναι ἡ καλὴ διοίκησις τῶν πραγμάτων τοῦ οἴκου καὶ ἡ ὑπακοή της εἰς τὸν ἄνδρα. Καὶ οὕτω καθ' ἑξῆς, ὑπάρχει ὡρισμένη ἀρετὴ ἀντιστοιχοῦσα εἰς ἑκάστην ἡλικίαν καὶ ὁμάδα ἀνθρώπων. Ὁ Σωκράτης δὲν εὑρίσκει τὸν ὁρισμὸν ἱκανοποιητικόν. Δὲν ἐπιθυμεῖ, λέγει, νὰ μάθῃ τὰ διάφορα εἴδη τῶν ἀρετῶν, ἀλλ' ἡ ἐρώτησίς του ἀπέβλεπεν εἰς τὴν οὐσίαν τῆς ἀρετῆς. Θέλει νὰ μάθῃ ποῖον εἶναι τὸ οὐσιῶδες κοινὸν χαρακτηριστικόν, τὸ ὁποῖον ἐμφανίζεται εἰς πᾶν εἶδος ἀρετῆς. Ὁ Μένων κατανοεῖ τὸ περιεχόμενον τῆς ἐρωτήσεως τοῦ Σωκράτους καὶ ὁμολογεῖ, ὅτι δὲν εἶναι εἰς θέσιν νὰ παράσχῃ ἱκανοποιητικὴν ἀπάντησιν. Ὁμολογεῖ ὅτι δὲν γνωρίζει ποία εἶναι ἡ οὐσία τῆς ἀρετῆς. Ὁ Σωκράτης τὸν παρακαλεῖ νὰ ἐνθυμηθῇ τὴν διδασκαλίαν τοῦ Γοργίου καὶ νὰ εἴπῃ πῶς ὥριζεν ὁ Γοργίας τὴν ἀρετήν. Ὁ Μένων ἀπαντᾷ, ὅτι κατὰ τὸν Γοργίαν, ἡ ἀρετὴ δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ νὰ εἶναι κανεὶς ἱκανὸς νὰ ἄρχῃ τῶν ἀνθρώπων «οἷόν τε εἶναι ἄρχειν τῶν ἀνθρώπων» (73 C). Αὐτὸς εἶναι ὁ πρῶτος ὁρισμός, τὸν ὁποῖον ὁ Μένων δίδει ἐν σχέσει μὲ τὴν ἀρετήν.

Ὁ Σωκράτης δι' ἐρωτήσεών του ἀναγκάζει τὸν Μένωνα νὰ ἀναγνωρίσῃ, ὅτι ὁ δοθεὶς ὁρισμὸς εἶναι ἐλλιπής. Πρέπει νὰ προστεθῇ, ὅτι ἀρετὴ δὲν εἶναι μόνον νὰ ἄρχῃ τις ἁπλῶς τῶν ἀνθρώπων, ἀλλὰ νὰ ἀσκῇ τὴν ἐπ' αὐτῶν ἐξουσίαν μὲ δικαιοσύνην καὶ σωφροσύνην. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον γίνεται ταυτισμὸς τῆς ἀρετῆς πρὸς τὴν δικαιοσύνην καὶ σωφροσύνην. Ὁ Μένων ἐρωτώμενος ὑπὸ τοῦ Σωκράτους διαπιστώνει ὅτι ἐκτὸς τῶν ἀρετῶν τούτων ὑπάρχει καὶ ἡ ἀρετὴ τῆς ἀνδρείας, τῆς σοφίας, τῆς μεγαλοπρεπείας καὶ πολλαὶ ἄλλαι. Ἀλλὰ διὰ τῆς ἀπαντήσεως ταύτης τοῦ Μένωνος τίθεται ἡ συζήτησις καὶ πάλιν πρὸ ἑνὸς πλήθους διαφόρων ἀρετῶν, ὅπως συνέβη καὶ ἐν ἀρχῇ. Ἀλλὰ τὸ πρόβλημα, παρατηρεῖ ὁ Σωκράτης, δὲν εἶναι νὰ κάμωμεν ἀπαρίθμησιν τῶν διαφόρων ἀρετῶν. Ἡ συζήτησις ζητεῖ νὰ ἀνεύρῃ τὸ κοινὸν γνώρισμα, τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖ τὴν οὐσίαν οἱασδήποτε ἀρετῆς.

Διὰ νὰ κατανοήσῃ ὁ Μένων τί ζητεῖ ἡ περὶ ἀρετῆς ἐρώτησις, φέρει ὁ Σωκράτης δύο παραδείγματα: Τὸ πρῶτον ἀναφέρεται εἰς τὸν καθορισμὸν τῆς οὐσίας τοῦ σχήματος, τὸ δὲ ἄλλο εἰς τὸν καθορισμὸν τῆς οὐσίας τοῦ χρώματος. Οἱ γεωμέτραι ὁμιλοῦν περὶ τοῦ ἐπιπέδου, καὶ περὶ τοῦ στρογγύλου σχήματος. Αὐτὰ εἶναι εἴδη σχημάτων. Τίθεται ὅμως τὸ ζήτημα νὰ δοθῇ εἷς γενικὸς ὁρισμός, ὅστις νὰ περιέχῃ τὰ οὐσιώδη γνωρίσματα σχήματος οἱασδήποτε μορφῆς. Εἷς τοιοῦτος ὁρισμὸς εἶναι ἐκεῖνος, ὅστις λέγει, ὅτι τὸ σχῆμα εἶναι τὰ ὅρια ἑνὸς στερεοῦ σώματος «στερεοῦ πέρας σχῆμα» (76 A).

Διὰ τὸν καθορισμὸν τῆς οὐσίας τοῦ χρώματος ὁ Σωκράτης χρησιμοποιεῖ τὴν περὶ «ἀπορροῶν» θεωρίαν τοῦ Ἐμπεδοκλέους, ἐπειδὴ αὕτη ὑποτίθεται, ὅτι ἦτο γνωστὴ εἰς τὸν Μένωνα ὡς μαθητὴν τοῦ Γοργίου. Δέον νὰ σημειωθῇ, ὅτι ὁ Γοργίας φέρεται ὡς μαθητὴς τοῦ Ἐμπεδοκλέους. Ὅθεν ὀρθῶς ὑποθέτει ὁ Σωκράτης, ὅτι εὐκόλως θὰ ἐννοήσῃ τὸν περὶ χρώματος ὁρισμὸν ὁ Μένων. Ὁ Ἐμπεδοκλῆς ἐδίδασκεν, ὅτι ἕκαστον σῶμα ἔχει πόρους, δηλαδὴ μικροσκοπικὰ ἀνοίγματα, διὰ τῶν ὁποίων ἐκπέμπει ἀκτινοβολίας, ὅπως λέγομεν ἡμεῖς σήμερον, «ἀπορροάς», ὅπως ἔλεγον οἱ ἀρχαῖοι, εἰς τὰ ἄλλα σώματα. Διὰ τῶν ἰδίων δὲ πόρων δέχεται ἕκαστον σῶμα τὰς ἀκτινοβολίας τῶν ἄλλων σωμάτων. Συμφώνως πρὸς τὴν θεωρίαν αὐτὴν χρῶμα εἶναι μία ἀπορροή, ἥτις ἀφορμᾶται ἀπὸ ἓν σῶμα καὶ γίνεται αἰσθητὴ εἰς ἓν ἄλλο σῶμα, τὸ ὁποῖον ἔχει ὀπτικοὺς πόρους συμμέτρους πρὸς τοὺς πόρους τοῦ ἀκτινοβολοῦντος σώματος «ἔστι γὰρ χρόα ἀπορροὴ σχημάτων ὄψει σύμμετρος καὶ αἰσθητός (76 D).

Ἀφοῦ εὑρέθησαν οἱ δύο προαναφερθέντες ὁρισμοί, καλεῖ πλέον ὁ Σωκράτης τὸν Μένωνα νὰ δώσῃ ἕνα ὁρισμὸν τῆς ἀρετῆς, ἀνάλογον μὲ αὐτούς. Ὁ Μένων τότε ἐκφωνεῖ τὸν δεύτερον περὶ ἀρετῆς ὁρισμόν, ὅστις εἶναι ὁ ἀκόλουθος: «Ἐπιθυμοῦντα τῶν καλῶν δυνατὸν εἶναι πορίζεσθαι», δηλαδὴ νὰ ἐπιθυμῇ κανεὶς τὰ ὡραῖα πράγματα καὶ νὰ δύναται νὰ τὰ ἀποκτᾷ (77 β).

Ὁ δεύτερος οὗτος ὁρισμὸς ὑποβάλλεται ὑπὸ τοῦ Σωκράτους εἰς κριτικὴν ἐξέτασιν. Τὸ πρῶτον μέρος τοῦ ὁρισμοῦ, τὸ ὁποῖον λέγει, ὅτι ἀρετὴ εἶναι νὰ ἐπιθυμῇ κανεὶς τὸ καλόν, δὲν δύναται νὰ χρησιμοποιηθῇ ὡς διακριτικὸν γνώρισμα καθορίζον τοὺς ἐναρέτους ἀνθρώπους. Καὶ τοῦτο διότι ὅλοι οἱ ἄνθρωποι ἐπιθυμοῦν τὸ καλόν. Καὶ ἐκεῖνοι, οἱ ὁποῖοι πράττουν τὸ κακόν, τὸ πράττουν, διότι τὸ θεωροῦν ὡς καλόν. Ὅθεν ἡ ἐπιθυμία τῶν καλῶν πραγμάτων εἶναι χαρακτηριστικόν, ὅπερ ἀποδίδεται εἰς ὅλους τοὺς ἀνθρώπους καὶ οὐχὶ μόνον εἰς τοὺς ἐναρέτους. Διὰ τοῦτο δὲν μᾶς βοηθεῖ διὰ τὸν καθορισμὸν τῆς οὐσίας τῆς ἀρετῆς.

Ἀπομένει ἤδη νὰ ἐλεγχθῇ τὸ δεύτερον μέρος τοῦ ὁρισμοῦ, τὸ ὅτι δηλαδὴ ἀρετὴ εἶναι νὰ δύναται κανεὶς νὰ ἐξευρίσκῃ τὰ καλὰ πράγματα καὶ νὰ τὰ ἀποκτᾷ. Ἀλλὰ διὰ νὰ εἶναι ἀρετὴ ὁ τοιοῦτος πορισμὸς τῶν ἀγαθῶν, πρέπει νὰ συντελῆται μὲ δικαιοσύνην καὶ σωφροσύνην. Ἐκ τούτου ἕπεται, ὅτι ἀρετὴ εἶναι πᾶσα πρᾶξις πραττομένη μετὰ δικαιοσύνης καὶ σωφροσύνης. Ἀλλὰ κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον περιπίπτομεν καὶ πάλιν εἰς τὸ ἀρχικὸν σφάλμα. Ἀντὶ νὰ ἀνεύρωμεν ποία εἶναι ἡ οὐσία τῆς ἀρετῆς, ἐπιχειροῦμεν νὰ καθορίσωμεν τὴν ἀρετήν, τεμαχίζοντες αὐτὴν καὶ χρησιμοποιοῦντες μίαν μερικὴν ἀρετὴν τῆς δικαιοσύνης ἢ σωφροσύνης. Ἀντὶ νὰ καθορίσωμεν τὸ οὐσιῶδες χαρακτηριστικὸν τῆς ἀρετῆς, ἀσχολούμεθα μὲ τὴν ἀπαρίθμησιν τῶν εἰδῶν, εἰς τὰ ὁποῖα ὑποδιαιρεῖται ἡ μία καὶ ἑνιαίως ὡς σύνολον νοουμένη ἀρετή. (79 E).

Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο τῆς συζητήσεως ὁμολογεῖ ὁ Μένων, ὅτι περιέπεσεν εἰς ἀπορίαν καὶ ἀμηχανίαν, παραβάλλει δὲ τὸν Σωκράτη πρὸς τὴν θαλασσίαν νάρκην, ἡ ὁποία ἔχει τὴν δύναμιν νὰ ναρκώνῃ ἐκείνους, οἱ ὁποῖοι τὴν ἐγγίζουν. Τὸ αὐτὸ ἔπαθε, λέγει καὶ ὁ ἴδιος. Ἐνῶ προηγουμένως ἐνόμιζεν, ὅτι ἐγνώριζε τί εἶναι ἡ ἀρετή, τώρα ἐγένετο αἰσθητὴ ἡ ἄγνοιά του. Ὁ Σωκράτης ἐπεμβαίνων τὸν παροτρύνει πρὸς ἐξακολούθησιν τῆς συζητήσεως. Ἀλλ' ὁ Μένων ἀπαντᾷ, ὅτι οὐδένα λόγον θὰ εἶχεν ἡ ἐξακολούθησις τῆς συζητήσεως. Πῶς εἶναι ἰδυνατόν, λέγει νὰ ζητῇ κανεὶς ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον δὲν γνωρίζῃ τί εἶναι εἰς τὴν οὐσίαν του; Καὶ πῶς εἶναι δυνατὸν, ἐὰν ὑποθέσωμεν, ὅτι τὸ εὑρίσκει, νὰ ἀναγνωρίσῃ ὅτι τοῦτο ἦτο τὸ ἀντικείμενον τῆς ἐρεύνης του; Ὁ Σωκράτης παρατηρεῖ, ὅτι τοιαύτας ἀμφιβολίας ἐκφράζουν καὶ οἱ ἐριστικοὶ σοφισταί. Οὗτοι λέγουν, ὅτι εἶναι ἀδύνατον νὰ ζητῇ κανεὶς εἴτε ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον γνωρίζει, εἴτε ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον δὲν γνωρίζει. Διότι ὅταν γνωρίζωμεν ἓν πρᾶγμα, τὸ κατέχομεν καὶ πᾶσα περὶ αὐτοῦ ἔρευνα εἶναι περιττή. Ὅταν πάλιν δὲν γνωρίζωμεν ἓν πρᾶγμα, πᾶσα ἔρευνα ἀναφερομένη εἰς τὸ ἄγνωστον εἶναι ἀδύνατος, ἐφ' ὅσον εἶναι ἄγνωστον τὸ ἀντικείμενον τῆς ζητήσεως (80 E).

Θὰ ἐνόμιζέ τις, ὅτι εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο θὰ ἐτερματίζετο ὁ διάλογος, ἐφ' ὅσον προσέκρουσεν εἰς ἀνυπέρβλητον ἀπορίαν. Ἀλλ' ὁ Σωκράτης λαμβάνει ἀφορμὴν ἐκ τοῦ δημιουργηθέντος ἀδιεξόδου νὰ ἐκθέσῃ τὸν περὶ ψυχῆς μῦθον καὶ νὰ διατυπώσῃ τὴν περὶ ἀναμνήσεως διδασκαλίαν. Ἔχει ἀκούσει, λέγει ὁ Σωκράτης, ἀπὸ ἱερεῖς ἀνθρώπους, ὅτι ἡ ψυχὴ εἶναι ἀθάνατος καὶ ὅτι ἔχει πολλάκις εἰσέλθει εἰς τὸν κύκλον τῆς γενέσεως. Ἐπειδὴ λοιπὸν ἡ ψυχὴ πρὶν εἰσέλθῃ εἰς τὸ σῶμα ἔχει ἴδει ὅλα τὰ πράγματα, τὰ ὁποῖα ὑπάρχουν εἰς τὴν σφαῖραν τοῦ ὄντος, τὰ γνωρίζει ἐκ τῶν προτέρων. Ὅταν δὲ ἴδῃ ἓν ἐκ τῶν πραγμά-

των, δύναται νὰ ἐνθυμηθῆ καὶ ὅλα τὰ ἄλλα πράγματα, διότι ὅλη ἡ φύσις ἀποτελεῖ ἐνιαῖον σύνολον καὶ ὅλα τὰ ἀφιστάμενα πράγματα συνδέονται πρὸς ἄλληλα διὰ συγγενείας. Ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον λέγουν οἱ ἄνθρωποι μάθησιν, δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ ἀνάμνησις. Εἶναι δὲ δυνατὸν ὁ ἄνθρωπος, ἀφορμώμενος ἀπὸ τὴν ἀνάμνησιν ἑνὸς μόνον πράγματος, νὰ προχωρήσῃ εἰς τὴν ἀνεύρεσιν καὶ ἄλλων πραγμάτων, τὰ ὁποῖα ἐκ πρώτης ὄψεως ἐφαίνοντο εἰς αὐτὰν ἄγνωστα. Μὲ τὴν παραδοχὴν μιᾶς τοιαύτης δυνατότητος καταπίπτει τὸ ἐριστικὸν ἐπιχείρημα, τὸ ὁποῖον λέγει, ὅτι εἶναι ἀδύνατον νὰ ἀναζητήσωμεν ἓν πρᾶγμα, τὸ ὁποῖον φαίνεται εἰς ἡμᾶς ἄγνωστον.

Δὲν περιορίζεται ὁ Σωκράτης εἰς τὸ νὰ διατυπώσῃ μόνον τὴν θεωρίαν τῆς ἀναμνήσεως, ἥτις ταυτίζει τὴν μάθησιν μὲ τὴν ἀνάμνησιν. Προχωρεῖ εἰς τὴν ἐπαλήθευσίν της, ἥτις γίνεται διὰ ψυχολογικοῦ πειράματος. Ὡς ὑποκείμενον τοῦ πειράματος λαμβάνεται εἷς ἐκ τῶν ἀποτελούντων τὴν ἀκολουθίαν τοῦ Μένωνος ἀπαιδεύτων δούλων. Ὁ δοῦλος οὗτος δὲν ἔχει οὐδεμίαν γνῶσιν τῆς γεωμετρικῆς ἐπιστήμης. Γνωρίζει μόνον τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν. Χαράσσει ἐπὶ τοῦ ἐδάφους ὁ Σωκράτης ἓν τετράγωνον, τοῦ ὁποίου ἡ πλευρὰ ἔχει μῆκος δύο ποδῶν. Διὰ καταλλήλων δὲ ἐρωτήσεων ἐπιτυγχάνει ὥστε ὁ δοῦλος νὰ ὑπολογίσῃ, ὅτι τὸ ἐμβαδὸν τοῦ τετραγώνου εἶναι 4 τετραγωνικοὶ πόδες. Θέτει ἤδη τὸν δοῦλον ὁ Σωκράτης πρὸ νέου προβλήματος. Ζητεῖ ἀπ' αὐτὸν νὰ κατασκευάσῃ τετράγωνον μὲ διπλάσιον ἐμβαδόν. Κατ' ἀρχὰς ὁ δοῦλος ἀπαντᾶ ὅτι ἡ τοιαύτη κατασκευὴ θὰ συντελεσθῆ, ἂν ληφθῆ διπλασία πλευρά, δηλαδή, ἂν ἡ πλευρὰ γίνῃ 4 πόδας. Ὁ Σωκράτης δι' ἐρωτήσεων κάμνει τὸν δοῦλον νὰ εὕρῃ, ὅτι ἓν τοιοῦτον τετράγωνον θὰ εἶχεν ἐμβαδὸν 16 πόδας καὶ διὰ τοῦτο δὲν εἶναι τὸ ζητούμενον. Διὰ διαδοχικῆς δὲ σειρᾶς ἐρωτήσεων κατορθώνει, ὥστε ὁ δοῦλος νὰ εὕρῃ τὴν ὀρθὴν λύσιν, ἥτις ἐπιτυγχάνεται, ἂν ληφθῆ ὡς πλευρὰ τοῦ ζητουμένου τετραγώνου ἡ διαγώνιος τοῦ ἀρχικῶς ληφθέντος τετραγώνου, τοῦ ὁποίου ἡ πλευρὰ ἔχει μῆκος δύο ποδῶν. Ἰδού, λέγει κατόπιν τοῦ γενομένου πειράματος ὁ Σωκράτης εἰς τὸν Μένωνα, ὅτι ὁ ἀπαίδευτος δοῦλος ὀρθῶς ἐρωτώμενος, κατώρθωσε νὰ ἀνεύρῃ κάτι, τὸ ὁποῖον προηγουμένως δὲν ἐγνώριζε. Κατ' ἀρχὰς ὁ δοῦλος ἐξέφραζεν ἐσφαλμένας δοξασίας «μὴ ἀληθεῖς δόξας». Μὲ τὴν πρόοδον τῶν ἐρωτήσεων ἔφθασεν εἰς τὰς ὀρθὰς δοξασίας «ἀληθεῖς δόξας». Ὁ Σωκράτης οὐδεμίαν διδασκαλίαν ἔκαμεν εἰς τὸν δοῦλον. Περιωρίζετο μόνον εἰς ἐρωτήσεις. Τὰς ὀρθὰς ἀπαντήσεις τὰς εὗρισκεν ὁ δοῦλος μόνος του. Τοῦτο ἀποδεικνύει, ὅτι προϋπῆρχον αἱ ἀληθεῖς δόξαι εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ δούλου, αἱ δὲ ἐρωτήσεις τοῦ Σωκράτους ἦσαν ἁπλῶς ὑπομνηστικοὶ ἐρεθισμοί. Τὸ γενόμενον πείραμα ἀπέδειξεν ἐμπράκτως, ὅτι ἡ μάθησις εἶναι ἀνάμνησις. Ἡ ψυχὴ ἐνθυμεῖται ἐκ νέου ἐκείνας τὰς ἀληθείας, τὰς ὁποίας εἶχεν ἀποκτήσει κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς προϋπάρξεώς της. Ὁ Μένων ἀποδέχεται τὴν ὀρθότητα τῶν γενομένων ὑπὸ τοῦ Σωκράτους διαπιστώσεων (86 Ε).

Κατόπιν τούτου καλεῖ ὁ Σωκράτης τὸν συνομιλητήν του νὰ ἐπανέλθουν εἰς τὴν συζήτησιν τοῦ ἀρχικοῦ προβλήματος καὶ νὰ ἀσχοληθοῦν, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν νέων συμπερασμάτων, μὲ τὴν ἐπίλυσίν του. Ὁ Μένων ἐκφράζει τὴν ἐπιθυμίαν νὰ τεθῇ ὑπὸ συζήτησιν τὸ ζήτημα, ἂν ἡ ἀρετὴ εἶναι διδακτή. Ὁ Σωκράτης, καίτοι νομίζει ὅτι πρέπει νὰ ἐξακριβωθῇ προηγουμένως ἡ οὐσία τῆς ἀρετῆς, ἐν τούτοις ὑποχωρεῖ εἰς τὴν ἐπιθυμίαν τοῦ Μένωνος. Παρατηρεῖ ὅμως ὅτι πρὸς λύσιν τοῦ προβλήματος τούτου πρέπει νὰ χρησιμοποιήσῃ μίαν μέθοδον τὴν ὁποίαν ἀκολουθοῦν οἱ γεωμέτραι προκειμένου περὶ προβλημάτων ἀναφερομένων εἰς κάτι τὸ ὁποῖον δὲν εἶναι γνωστὸν καὶ καθωρισμένον. Διὰ νὰ καταστήσῃ δὲ καὶ ἐποπτικῶς σαφῆ τὴν χρησιμοποιηθησομένην ὑποθετικὴν μέθοδον, παρεμβάλλει καὶ ἓν γεωμετρικὸν πρόβλημα ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐφαρμόζεται ἡ ρηθεῖσα μέθοδος: «Λέγω δὲ τὸ ἐξ ὑποθέσεως ὧδε. Ὥσπερ οἱ γεωμέτραι πολλάκις σκοποῦνται, ἐπειδάν τις ἔρηται αὐτούς, οἷον περὶ χωρίου, εἰ οἷόν τε εἰς τόνδε τὸν κύκλον τόδε τὸ χωρίον τρίγωνον ἐνταθῆναι, εἶποι ἄν τις οὕπω οἶδα εἰ ἔστι τοῦτο τοιοῦτον, ἀλλ' ὥσπερ μὲν τινα ὑπόθεσιν προὔργου οἶμαι ἔχειν πρὸς τὸ πρᾶγμα τοιάνδε· εἰ μὲν ἔστι τοῦτο τὸ χωρίον τοιοῦτον οἷον παρὰ τὴν δοθεῖσαν αὐτοῦ γραμμὴν παρατείναντα ἐλλείπειν τοιούτῳ χωρίῳ οἷον ἂν αὐτὸ τὸ παρατεταμένον ἢ ἄλλο τι συμβαίνειν μοι δοκεῖ καὶ ἄλλο αὖ, εἰ ἀδύνατόν ἐστι ταῦτα παθεῖν. Ὑποθέμενος οὖν ἐθέλω εἰπεῖν σοι τὸ συμβαῖνον περὶ τῆς ἐντάσεως αὐτοῦ εἰς τὸν κύκλον εἴτε ἀδύνατον εἴτε μή». (Ἐννοῶ δὲ τὴν ἔκφρασιν «ἐξ ὑποθέσεως» ὑπὸ τὴν ἑξῆς ἔννοιαν· κατὰ τὸν τρόπον δηλαδὴ τὸν ὁποῖον πολλάκις ἀκολουθοῦν οἱ γεωμέτραι εἰς τὴν ἔρευνάν των, ὅταν π.χ. τοὺς ἐρωτήσῃ κανεὶς προκειμένου περὶ μιᾶς εὐθυγράμμου ἐπιφανείας, ἐὰν δηλαδὴ εἰς αὐτὸν ἐδῶ τὸν σχεδιασμένον κύκλον εἶναι δυνατὸν αὐτὴ ἐδῶ ἡ σχεδιασμένη ἐπιφάνεια νὰ ἐγγραφῇ ὡς τρίγωνον, θὰ ἀπεκρίνετο κάποιος γεωμέτρης ὅτι δὲν γνωρίζω ἐκ τῶν προτέρων νὰ ἀπαντήσω, ἐὰν ἡ δοθεῖσα ἐπιφάνεια εἶναι ἐπιδεκτικὴ μιᾶς τοιαύτης ἐγγραφῆς, ἀλλὰ νομίζω ὅτι ἔχω μίαν ἀποτελεσματικὴν ὑπόθεσιν διὰ τὴν λύσιν τοῦ προβλήματος, τὴν ἀκόλουθον· ἐὰν μὲν ἡ δοθεῖσα εὐθύγραμμος ἐπιφάνεια εἶναι τοιαύτη, ὥστε νὰ εἶναι δυνατὸν νὰ παραταθῇ ἐπὶ τῆς δοθείσης γραμμῆς αὐτῆς ἐπιφάνεια, κατὰ τρόπον ὥστε νὰ ἐλλείπῃ ἴση πρὸς τὴν παραταθεῖσαν ἐπιφάνεια, θὰ προκύψῃ ἓν ἄλλο ἀποτέλεσμα, καὶ ἄλλο πάλιν ἀποτέλεσμα, ἐὰν δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ γίνῃ αὕτη ἡ κατασκευή. Ἐκινῶν λοιπὸν ἀπὸ ὑποθέσεως ἔχω τὴν δύναμιν νὰ σοῦ εἴπω, τί συμβαίνει σχετικῶς μὲ τὴν ἐγγραφὴν τῆς δοθείσης ἐπιφανείας εἰς τὸν κύκλον εἴτε αὕτη εἶναι ἀδύνατος εἴτε μή) (87 Α, κατὰ μετάφρασιν Εὐ. Σταμάτη, βλέπε περιοδικὸν «Πλάτων», Ἑταιρία Ἑλλήνων Φιλολόγων, τεῦχος 6ον σελ. 219).

Τὸ παρατεθὲν χωρίον εἶναι λίαν σημαντικὸν διὰ τὴν ἱστορικὴν ἀνάπτυξιν τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς μαθηματικῆς ἐπιστήμης. Ποικίλαι δὲ ἑρμηνεῖαι ἐδόθησαν εἰς αὐτό. Τελευταίαν νέαν πρωτότυπον ἑρμηνείαν προέτεινεν ὁ Εὐάγ. Σταμάτης ἐν τῷ σημειωθέντι περιοδικῷ.

Ἤδη ἀρχίζει νέα ἐξ ἀρχῆς ἐξέτασις τοῦ προβλήματος ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἐξ ὑποθέσεως ἀφορμωμένης μεθόδου. Ἐξετάζεται κατ' ἀρχὰς ποῖαι εἶναι αἱ ἀναγκαῖαι προϋποθέσεις αἱ ἀπαιτούμεναι διὰ νὰ εἶναι ἡ ἀρετὴ διδακτή. Διὰ νὰ εἶναι διδακτὴ ἡ ἀρετή, πρέπει νὰ εἶναι ἐπιστήμη. Ἂν διαπιστωθῇ ὅτι δὲν εἶναι ἐπιστήμη, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ θεωρηθῇ διδακτή. Τίθεται κατόπιν τούτου τὸ ἐρώτημα: Εἶναι ἡ ἀρετὴ ἐπιστήμη; Διὰ νὰ δοθῇ ἀπάντησις εἰς τὸ ἐρώτημα, ἡ συζήτησις ἐκκινεῖ ἐκ τῆς προτάσεως, συμφώνως πρὸς τὴν ὁποίαν ἡ ἀρετὴ εἶναι ἀγαθόν. Πᾶν ἀγαθὸν εἶναι καὶ ὠφέλιμον. Ἀλλὰ διὰ νὰ χαρακτηρισθῇ ὁ,τιδήποτε πρᾶγμα ὡς ὠφέλιμον, προϋποτίθεται ὅτι γίνεται χρῆσις αὐτοῦ μετὰ φρονήσεως. Ἡ ἀνδρεία π.χ. εἶναι μία ἀρετή, καὶ ὡς ἀρετὴ δέον νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς ἀγαθὸν καὶ ὠφέλιμον. Ἀλλ' ἡ ἀνδρεία καθίσταται ὠφέλιμος μόνον ὅταν καθοδηγῆται ἀπὸ τὴν φρόνησιν. Ἀλόγιστος καὶ ἄφρων ἀνδρεία ἀποβαίνει καταστρεπτική. Ὥστε διὰ νὰ χαρακτηρισθῇ μία πρᾶξις ὡς ἀγαθὴ καὶ ὠφέλιμος, πρέπει νὰ συνοδεύεται καὶ ἀπὸ τὴν φρόνησιν. Οὕτω ἀποδεικνύεται ὅτι ἡ ἀρετὴ ὡς μὴ δυναμένη νὰ χωρισθῇ τῆς φρονήσεως εἶναι ἐπιστήμη. «Τῷ ἀνθρώπῳ τὰ μὲν ἄλλα πάντα εἰς τὴν ψυχὴν ἀνηρτῆσθαι, τὰ δὲ τῆς ψυχῆς αὐτῆς εἰς φρόνησιν, εἰ μέλλει ἀγαθὰ εἶναι... φρόνησιν ἄρα φαμὲν ἀρετὴν εἶναι» (Διὰ τὸν ἄνθρωπον ὅλα μὲν τὰ ἄλλα ἐξαρτῶνται ἐκ τῆς ψυχῆς, τὰ δὲ πράγματα τῆς ψυχῆς ἐξαρτῶνται ἐκ τῆς φρονήσεως... Ὥστε παραδεχόμεθα ὅτι ἡ ἀρετὴ εἶναι φρόνησις). (88 Ε). Ἀφοῦ λοιπὸν ἡ ἀρετὴ εἶναι φρόνησις, πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὡς ἐπιστήμη. Δὲν ὑπάρχει λοιπὸν ἐκ φύσεως εἷς τὸν ἄνθρωπον, ἀλλὰ πρέπει οὕτος νὰ τὴν ἀποκτήσῃ διὰ διδασκαλίας.

Κατόπιν τοῦ προκύψαντος συμπεράσματος παρατηρεῖ ὁ Σωκράτης ὅτι ἐμφανίζεται μία λίαν σημαντικὴ δυσχέρεια. Ἔγινε παραδεκτὸν ὅτι ἡ ἐπιστήμη εἶναι διδακτή. Διὰ πᾶν πρᾶγμα ὅμως, τὸ ὁποῖον εἶναι διδακτόν, ὑπάρχουν καὶ διδάσκαλοι καὶ μαθηταί. Διὰ τὴν ἰατρικὴν π.χ. ὑπάρχουν διδάσκαλοι, οἵτινες τὴν διδάσκουν, καὶ μαθηταὶ οἵτινες τὴν μανθάνουν. Ἀλλ' ὡς πρὸς τὴν ἀρετήν, λέγει ὁ Σωκράτης, ἂν καὶ ἔχει κάμει πολλὰς ἐρεύνας, δὲν ἠδυνήθη νὰ εὕρῃ οὔτε διδασκάλους, οὔτε μαθητάς. Πῶς εἶναι λοιπὸν δυνατὸν νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς διδακτή, ἐνῶ δὲν ὑπάρχουν ὡς πρὸς αὐτὴν οὔτε διδάσκαλοι οὔτε μαθηταί; Ἡ παρουσιαζομένη ἀπορία εἶναι μεγάλη. Πρὸς λύσιν δὲ αὐτῆς παρακαλεῖ ὁ Σωκράτης τὸν Ἄνυτον νὰ λάβῃ μέρος εἰς τὴν συζήτησιν, διὰ νὰ καταστῇ δυνατὴ ἡ λύσις τοῦ ἀνακύψαντος προβλήματος. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον λαμβάνει μέρος εἰς τὴν συζήτησιν καὶ ὁ Ἄνυτος, ὅστις, μέχρι τοῦδε παρηκολούθει σιωπῶν τὸν διεξαγόμενον μεταξὺ Σωκράτους καὶ Μένωνος διάλογον.

Ἐρωτᾷ ἤδη ὁ Σωκράτης τὸν Ἄνυτον, ποῖοι εἶναι διδάσκαλοι τῆς ἀρετῆς. Μήπως, λέγει τοιοῦτοι διδάσκαλοι εἶναι οἱ σοφισταί, οἵτινες περιέρχονται τὰς πόλεις καὶ ἐπαγγέλλονται ὅτι δύνανται νὰ διδάξουν εἰς τοὺς νέους πῶς νὰ διοικοῦν κατὰ τὸν ἄριστον τρόπον τὸν οἶκον των καὶ τὴν πόλιν των; Ὁ Ἄνυτος χαρακτηρίζει τοὺς σοφιστὰς ὡς φιλοχρημάτους ἀπατεῶνας, οἵτινες διαφθείρουν τοὺς νέους. Ἀναγκαζόμενος δὲ ὑπὸ τοῦ Σωκράτους νὰ εἴπῃ ποῖοι εἶναι ἱκανοὶ νὰ διδάξουν εἰς τοὺς νέους τὴν πολιτικὴν ἀρετήν, ἀποκρίνεται ὅτι τοιοῦτοι διδάσκαλοι εἶναι οἱ ἐξέχοντες ἐν τῇ πόλει πολιτικοὶ ἄνδρες, οἱ διαχειριζόμενοι τὰ κοινά. Τοιοῦτοι ἄνδρες ὑπῆρξαν ὁ Θεμιστοκλῆς, ὁ Ἀριστείδης, ὁ Περικλῆς καὶ ὁ πολιτικὸς τοῦ ἀντίπαλος Θουκυδίδης, ὁ υἱὸς τοῦ Μελησίου. Ἀλλ' ὁ Σωκράτης ἀντιπαρατηρεῖ ὅτι ἐκ τῆς δοθείσης ἀπαντήσεως ὑπὸ τοῦ Ἀνύτου ἀναφύονται νέαι δυσκολίαι. Ἂν οἱ μνημονευθέντες πολιτικοὶ ἄνδρες ἦσαν ἱκανοὶ νὰ διδάξουν εἰς ἄλλους τὴν ἀρετήν, τὴν ὁποίαν οἱ ἴδιοι κατεῖχον, θὰ ἔπρεπε νὰ μεταδώσουν αὐτὴν εἰς τοὺς υἱούς των. Τοιοῦτόν τι ὅμως δὲν συνέβη. Τοὐναντίον οἱ υἱοὶ τῶν μεγάλων πολιτικῶν ἀνδρῶν τῶν Ἀθηνῶν ἀπεδείχθησαν ὅλοι μετριότητες καὶ ἐστερημένοι ἀρετῆς. Ἐκ τούτου γίνεται φανερὸν ὅτι οἱ ἔξοχοι ἐκεῖνοι πολιτικοὶ ἄνδρες δὲν ἠδύναντο νὰ μεταδώσουν τὴν ἀρετήν των εἰς ἄλλους διὰ τῆς διδασκαλίας. Ὁ Ἄνυτος δὲν φαίνεται πρόθυμος νὰ δεχθῇ τὰς γνώμας τοῦ Σωκράτους καὶ χαρακτηρίζει τὰ ὑπ' αὐτοῦ λεχθέντα ἐν σχέσει μὲ τοὺς πολιτικοὺς ἄνδρας ὡς κακολογίαν. Συμβουλεύει δὲ τὸν Σωκράτη νὰ μὴ ἐκτρέπεται εἰς τοιαύτας κακολογίας, αἵτινες εἶναι δυνατὸν νὰ τὸν ἐμπλέξουν εἰς ἐπικινδύνους περιπετείας. Ἐπειδὴ δὲ δὲν θέλει νὰ συνεχίσῃ τὴν διαλογικὴν συζήτησιν, ὁ Σωκράτης στρέφεται πρὸς τὸν Μένωνα καὶ ἀρχίζει ἐκ νέου μετ' αὐτοῦ τὴν ἐπανεξέτασιν τοῦ προβλήματος.

Κατὰ τὴν νέαν συζήτησιν διαπιστώνεται ὅτι ἐν σχέσει μὲ τὸ πρόβλημα τοῦ διδακτοῦ τῆς ἀρετῆς ἐπικρατεῖ ἀβεβαιότης. Διεπιστώθη ὅτι οἱ μεγάλοι πολιτικοὶ ἄνδρες ἀδυνατοῦν νὰ μεταδώσουν εἰς ἄλλους τὴν ἀρετήν των. Οἱ σοφισταὶ καὶ μεταξὺ αὐτῶν πρῶτος ὁ Γοργίας, ἀρνοῦνται νὰ ἐμφανίσουν ἑαυτοὺς ὡς διδασκάλους τῆς ἀρετῆς. Περιορίζονται μόνον νὰ ὑποσχεθοῦν ὅτι δύνανται νὰ διδάξουν τὴν ρητορικὴν τέχνην. Ὁ ποιητὴς Θέογνις εἰς ἄλλους μὲν στίχους λέγει ὅτι ἡ ἀρετὴ εἶναι

διδακτή, εἰς ἄλλους δὲ μᾶς βεβαιώνει περὶ τοῦ ἀντιθέτου. Ὥστε ἡ συζήτησις φαίνεται καταλήγουσα εἰς δύο ἀντιφατικὰ συμπεράσματα. Κατ' ἀρχὰς ἐδείχθη ὅτι ἡ ἀρετὴ εἶναι ἐπιστήμη καὶ ὡς ἐπιστήμη εἶναι κάτι τὸ διδακτόν. Ἔπειτα ἐδείχθη ὅτι ἐφ' ὅσον οἱ κάτοχοί της δὲν δύνανται νὰ τὴν μεταδώσουν διὰ τῆς διδασκαλίας, δὲν εἶναι διδακτή. Πῶς θὰ λυθῇ ἡ προκύψασα ἀντίφασις;

Εἰς τὸ τελευταῖον μέρος τοῦ διαλόγου ἐπιχειρεῖται ἡ ἐξεύρεσις τῆς λύσεως. Τοῦτο κατορθοῦται διὰ τῆς θεωρίας τῆς ἀναφερομένης εἰς τὴν ὀρθὴν δόξαν. Ἡ συζήτησις ἐγένετο μέχρι τοῦδε μὲ τὴν χρησιμοποίησιν δύο ἐκ διαμέτρου ἀντιθέτων ἐννοιῶν. Ἐλαμβάνετο ἀπὸ τὸ ἓν μέρος ἡ τελεία γνῶσις (ἐπιστήμη) καὶ ἀπὸ τὸ ἄλλο ἡ τελεία ἄγνοια (ἀφροσύνη). Μεταξὺ τῶν δύο τούτων ἀντιθέσεων παρατηρεῖ ὁ Σωκράτης, ὑπάρχει ὡς κάτι τὸ διάμεσον ἡ ὀρθὴ δοξασία (δόξα). Ἡ ὀρθὴ δοξασία δύναται νὰ καθοδηγήσῃ ὀρθῶς τὴν πρᾶξιν, οὕτως ὥστε αὕτη νὰ καταστῇ ὠφέλιμος. «Δόξα ἄρα ἀληθὴς πρὸς ὀρθότητα πράξεως οὐδὲν χείρων ἡγεμὼν φρονήσεως». (Ἡ ὀρθὴ δοξασία ὡς πρὸς τὴν ὀρθότητα τῆς πράξεως οὐδόλως εἶναι χειρότερος ὁδηγὸς ἀπὸ τὴν φρόνησιν) (97 β). Αὐτῆς τῆς ὀρθῆς δόξης κάτοχοι εἶναι οἱ πολιτικοὶ ἄνδρες, οἵτινες ἔχουν τὴν ἱκανότητα νὰ καθοδηγοῦν εἰς διάπραξιν καλῶν πράξεων τὰς πόλεις. Ἡ ἐπιστήμη εἶναι πολυτιμοτέρα τῆς ὀρθῆς δόξης, διότι ἡ ἐπιστήμη ἄγει πάντοτε εἰς τὴν ἐπιτυχίαν, ἡ δόξα ὅμως στερεῖται ἀσφαλείας καὶ μονιμότητος. Αἱ δόξαι δὲν μένουν σταθεραὶ εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλὰ δραπετεύουν, ἕως ὅτου τὰς δεσμεύσῃ κανεὶς διὰ τῆς ἐπιγνώσεως τῆς αἰτίας. «Αἱ δόξαι δραπετεύουν ἐκ τῆς ψυχῆς τοῦ ἀνθρώπου... ἕως ἂν τις αὐτὰς δήσῃ αἰτίας λογισμῷ». Ὁ δεσμὸς αὐτός, προσθέτει ὁ Σωκράτης, εἶναι ἡ ἀνάμνησις: «Τοῦτο δ' ἐστὶν ἀνάμνησις.. Ἐπειδὰν δὲ δεθῶσι πρῶτον μὲν ἐπιστῆμαι γίγνονται, ἔπειτα μόνιμοι. Καὶ διὰ ταῦτα δὴ τιμιώτερον ἐπιστήμη ὀρθῆς δόξης ἐστίν, καὶ διαφέρει δεσμῷ ἐπιστήμη ὀρθῆς δόξης». (Ὁ λογισμὸς τῆς αἰτίας εἶναι ἡ ἀνάμνησις. Ὅταν δὲ δεθοῦν μὲ τὸν δεσμὸν τῆς ἐπιγνώσεως τῆς αἰτίας, αἱ ὀρθαὶ δόξαι, πρῶτον μὲν ὑφοῦνται εἰς τὸ ἀξίωμα τῆς ἐπιστήμης, ἔπειτα δὲ ἀποκτοῦν σταθερότητα. Δι' αὐτοὺς ἀκριβῶς τοὺς λόγους ἡ ἐπιστήμη εἶναι πρᾶγμα πολυτιμότερον ἀπὸ τὴν ὀρθὴν δοξασίαν. Καὶ διαφέρει ἡ ἐπιστήμη ἀπὸ τὴν ὀρθὴν δοξασίαν, ὡς πρὸς τὸ ὅτι ἡ ἐπιστήμη συντροφεύεται ἀπὸ δεσμόν, ὅστις εἶναι ἡ ἐπίγνωσις τῆς αἰτίας).

Εἶναι προφανὲς ὅτι ἐνταῦθα δίδεται καὶ ὁρισμὸς τῆς ἐπιστήμης. Ἡ ἐπιστήμη χαρακτηρίζεται ὡς «ὀρθὴ δοξασία ἥτις συνοδεύεται καὶ καθίσταται σταθερὰ διὰ τῆς ἐπιγνώσεως τῆς αἰτίας». Ὡς χαρακτηριστικὸν τῆς ἐπιστημονικῆς γνώσεως ἀναγνωρίζεται ἡ αἰτιοκρατικὴ αὐτῆς δικαιολόγησις.

Ἐν τέλει τοῦ διαλόγου ἐξετάζεται τὸ πρόβλημα τῆς προελεύσεως τῆς ὀρθῆς δοξασίας. Ἐφ' ὅσον αὕτη δὲν ἀποκτᾶται διὰ τῆς μαθήσεως, ποία εἶναι ἡ πηγὴ τῆς προελεύσεώς της; Ὁ Σωκράτης λέγει ὅτι ἡ πηγὴ της εἶναι ἡ θεία ἐμπνευσις. Ὅπως οἱ μάντεις καταλαμβανόμενοι ὑπὸ θείας ἐμπνεύσεως ἀποκαλύπτουν τὸ μέλλον, ὅπως οἱ ποιηταὶ ἐμπνεόμενοι ὑπὸ τῶν Μουσῶν συνθέτουν τὰ ποιήματά των, κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον χρεωστοῦν καὶ οἱ ἔξοχοι πολιτικοὶ ἄνδρες τὴν πολιτικήν των ἀρετὴν εἰς θείαν ἔμπνευσιν. «Οὐκοῦν, ὦ Μένων, ἄξιον τούτους θείους καλεῖν τοὺς ἄνδρας, οἵτινες νοῦν μὴ ἔχοντες πολλὰ κατορθοῦσιν». (Λοιπόν, ὦ Μένων, ἀξίζει νὰ ὀνομάσωμεν θείους τοὺς ἀνθρώπους τούτους, οἱ ὁποῖοι χωρὶς νὰ ἔχουν νοητικὴν δύναμιν, ἐπιτελοῦν πολλὰ κατορθώματα) (99 C). Προφανῶς ὁ Πλάτων διὰ τοῦ στόματος τοῦ Σωκράτους ἀναγνωρίζει τὴν ὕπαρξιν μιᾶς πολιτικῆς ἰδιοφυΐας, ἥτις ἀποτελεῖ τὸ χάρισμα τὸ διδόμενον ὑπὸ τῆς φύσεως εἰς τοὺς πρακτικοὺς πολιτικούς. Σημειοῦται οὕτω μία ἀλλαγὴ εἰς τὰς πλατωνικὰς ἐπὶ τοῦ ζητήματος τούτου ἀντιλήψεις. Εἰς τὸν διάλογόν του «Γοργίαν», γραφέντα πρὸ τοῦ «Μένωνος», κατεδίκαζεν ὁ Πλάτων ἅπαντας τοὺς Ἀθηναίους πολιτικούς, ἐκτὸς τοῦ Ἀριστείδου. Ἤδη εἰς τὸν «Μένωνα» ἀναγνωρίζει εἰς αὐτοὺς ἓν εἶδος πρακτικῆς πολιτικῆς ἰδιοφυΐας. Ἐπιτυγχάνουν εἰς τὴν πρακτικὴν πολιτικὴν ἐνεργοῦντες μαντικῶς καὶ ἄνευ βαθείας κατανοήσεως τῶν πραγμάτων.

Ὁλόκληρος ὁ διάλογος τερματίζεται μὲ μίαν ἐπιφύλαξιν. Ὁ Σωκράτης ἐν τέλει παρατηρεῖ ὅτι τὸ τεθὲν πρόβλημα ἐμελετήθη ἐξ ὑποθέσεως. Ἐζητήθη νὰ καθορισθῇ ὁ τρόπος δι' οὗ ἀποκτᾶται ἡ ἀρετή. Τελεία λύσις θὰ εὑρεθῇ ὅταν προηγουμένως καθορισθῇ ἐπακριβῶς εἰς τί συνίσταται ἡ οὐσία τῆς ἀρετῆς. (Τὸ δὲ σαφὲς περὶ αὐτοῦ εἰσόμεθα ὅταν... πρότερον ἐπιχειρήσωμεν αὐτὸ καθ' αὐτὸ ζητεῖν τί ποτ' ἔστιν ἀρετή).

Ἐκ τῆς γενομένης ἀναλύσεως καταφαίνεται ὅτι ὁ «Μένων» τυγχάνει πλούσιος εἰς περιεχόμενον. Τὰ δύο τμήματα εἰς τὰ ὁποῖα γίνεται λόγος περὶ γεωμετρικῶν προβλημάτων, καταδεικνύουν ὅτι ὁ Πλάτων, ὅταν ἔγραφε τὸν διάλογον τοῦτον, εἶχε πολὺ προχωρήσει εἰς τὰς μαθηματικάς του μελέτας. Διὰ τοῦτο ὁ χρόνος τῆς συγγραφῆς τάσσεται μετὰ τὴν ἐκ τοῦ πρώτου ταξιδίου ἐπιστροφήν εἰς Ἀθήνας τοῦ Πλάτωνος καὶ μετὰ τὴν ἵδρυσιν τῆς Ἀκαδημίας, ἤτοι μετὰ τὸ 385 π.Χ. Μερικοὶ ἐκ τῶν μελετητῶν τῶν πλατωνικῶν ἔργων, λαμβάνοντες ὑπ' ὄψιν ὅτι ἐν τῷ «Μένωνι» ἀναφέρεται ὁ κατὰ τὸ 382 π.Χ. θανὼν Ἰσμηνίας ὁ Θηβαῖος, διατυπώνουν τὴν γνώμην ὅτι ὁ διάλογος ἔχει γραφῆ μετὰ τὸ ρηθὲν ἔτος. Ἀπὸ γενικωτέρας φιλοσοφικῆς (γνωσιολογικῆς) ἀπόψεως, λίαν σπουδαία τυγχάνει ἡ ἐν τῷ διαλόγῳ τούτῳ ἀναπτυσσομένη περὶ ἀναμνήσεως θεωρία. Διὰ ταύτης ὁ Πλάτων προλαμβάνει τὰς περὶ τῆς ἐκ τῶν προτέρων (A PRIORI) γνώσεως, διδασκαλίας τῆς νεωτέρας φιλοσοφίας. Ἐπίσης λίαν ἀξιοπρόσεκτος εἶναι καὶ ἡ περὶ ὀρθῆς δόξης διδασκαλία. Διὰ πρώτην φορὰν ἀνακαλύπτεται ὅτι μεταξὺ τῆς τελείας γνώσεως καὶ τῆς πλήρους ἀγνωσίας παρεντίθεται ὡς μεσάζουσα βαθμὶς ἡ δόξα (δοξασία). Ἡ ἀναγνώρισις τῆς δόξης ὡς φορέως τῆς ἀληθείας ἀποτελεῖ πρόοδον συγκρινομένη μὲ τὰς διδασκαλίας τοῦ προσωκρατικοῦ Παρμενίδου. Διὰ τὸν Παρμενίδην οὐδὲν ὑπάρχει τὸ διάμεσον μεταξὺ τῆς πλήρους γνώσεως καὶ τῆς πλήρους ἀγνωσίας, μεταξὺ τοῦ εἶναι καὶ τοῦ μὴ εἶναι. Ὁ κόσμος τῆς δόξης κηρύσσεται ὡς κάτι τὸ ἐξ ὁλοκλήρου ἀπατηλόν. Τὴν ἀπόλυτον καὶ ἀνεπίζευκτον αὐτὴν ἀντιθετικότητα καταργεῖ ὁ Πλάτων, παρεμβάλλων μεταξὺ τῶν διαλεκτικῶς ἀντιθέτων ἐννοιῶν τὴν ἔνοιαν τῆς δόξης. Διὰ τῆς παρεμβολῆς αὐτῆς ἱδρύει τὴν ἀρχὴν τῆς «διαμεσότητος» (MEDIATION), ἥτις ἔμελλε νὰ χρησιμοποιηθῇ ἀπὸ τοὺς ὀπαδοὺς τῆς διαλεκτικῆς φιλοσοφίας καὶ ἰδίως ἀπὸ τὸν Ἔγελο.ν

Ἀλλὰ καὶ ἀπὸ παιδαγωγικῆς ἀπόψεως ὁ ὑπὸ ἐξέτασιν πλατωνικὸς διάλογος ἐνέχει ὑψίστην σημασίαν. Συνιστᾷ ὡς μεθοδολογικὴν ἀρχὴν τῆς ἐρεύνης τὴν ἀπορίαν. Προϋπόθεσις πάσης ἐρεύνης καὶ πάσης μαθήσεως εἶναι νὰ αἰσθανθῇ ὁ ἐρευνῶν καὶ ὁ μανθάνων ἐν τῇ ψυχῇ του ἰσχυρὰν ἀπορίαν. Πράκειται περὶ τῆς δημιουργίας τῆς συνειδήσεως τῆς ὑπάρξεως τοῦ προβλήματος, ὅπως λέγουν οἱ νεώτεροι παιδαγωγοί. Ἂν δὲν προσκρούσῃ ὁ μανθάνων εἰς δυσκολίας, ἀδύνατον εἶναι νὰ κινηθῇ ἡ σκέψις του πρὸς ἔρευναν καὶ νὰ ἀποκτήσῃ γνησίαν καὶ σταθερὰν γνῶσιν. Τὸ ψυχολογικὸν πείραμα, τὸ ὁποῖον κάμνει ὁ Σωκράτης, χρησιμοποιῶν τὸν ἀπαίδευτον δοῦλον, καταδεικνύει ὅτι ἡ μάθησις δὲν εἶναι παθητικὴ εἰσδοχὴ γνώσεως εἰς τὴν ψυχήν. Ἀληθὴς μάθησις εἶναι ἐκείνη κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ ψυχὴ τοῦ μανθάνοντος ἀνακαλύπτει διὰ τῶν ἰδίων της δυνάμεων τὴν γνῶσιν. Καὶ εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο καταφαίνεται ἡ μεγαλοφυΐα τοῦ Πλάτωνος. Γίνεται πρόδρομος τῶν ἰδεῶν, τὰς ὁποίας ὑπεστήριξαν κατὰ τὸν αἰῶνα μας οἱ ὀπαδοὶ τῆς μεθόδου τοῦ «σχολείου ἐργασίας». Ὅθεν δικαίως δύναταί τις νὰ κατατάξῃ τὸν «Μένωνα» εἰς τὰ γονιμώτερα ἔργα τῆς παγκοσμίου φιλοσοφικῆς φιλολογίας. Σπανίως εἰς βιβλίον τόσον ὀλιγοσέλιδον περιελήφθη τοσοῦτος πλοῦτος πρωτοτύπων καὶ δημιουργικῶν ἰδεῶν.

Κ. Δ. Γεωργούλης

«ΣΥΜΠΟΣΙΟΝ». Εἶναι ἓν ἀπὸ τὰ ὡραιότερα δημιουργήματα τῆς ἀρχαίας λογοτεχνίας καὶ εἷς τῶν ἀρίστων διαλόγων τοῦ Πλάτωνος, γραφεὶς περὶ τὸ 385 π.Χ. Τοῦ ἔργου προτάσσεται πρόλογος ὑπὸ μορφὴν διαλόγου μεταξὺ τοῦ Ἀπολλοδώρου, ἀφωσιωμένου καὶ ἐνθουσιώδους ἑταίρου τοῦ Σωκράτους καὶ μερικῶν φίλων του «πλουσίων καὶ χρηματιστικῶν» ἤτοι οὐχὶ κατ' ἐπάγγελμα διανοουμένων. Εἷς ἐκ τούτων παρακαλεῖ τὸν Ἀπολλόδωρον νὰ διηγηθῇ τὰς συζητήσεις περὶ ἔρωτος, αἱ ὁποῖαι ἐγένοντο εἰς τὸ ὑπὸ τοῦ ποιητοῦ Ἀγάθωνος ὀργανωθὲν συμπόσιον πρὸς ἑορτασμὸν τῆς νίκης του εἰς τοὺς δραματικοὺς ἀγῶνας τῶν Ληναίων τοῦ 416 π.Χ., μὲ τὴν πρώτην του τραγωδίανε«Ἄνθος ἢ Ἄνθας». Εἰς τὸ συμπόσιον, τὸ πρῶτον μετὰ τὴν νίκην, δὲν παρέστη ὁ Σωκράτης ἂν καὶ ἦτο προσκεκλημένος, εἰς τὴν δευτέραν ὅμως ἐστίασιν, δοθεῖσαν τὴν ἐπομένην εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ Ἀγάθωνος ἐν στενωτέρῳ κύκλῳ, παρέστησαν ὁ Σωκράτης, ὁ Ἀριστοφάνης, ὁ Παυσανίας, ὁ ἰατρὸς Ἐρυξίμαχος, ὁ Φαῖδρος καὶ ἄλλοι διάφοροι, ὡς καὶ ὁ ἀχώριστος θαυμαστὴς τοῦ Σωκράτους Ἀριστόδημος, ὁ ὁποῖος καὶ ἔχει διηγηθῇ εἰς τὸν Ἀπολλόδωρον τὰ ἐν τῷ συμποσίῳ λεχθέντα. Τοιουτοτρόπως ἡ διήγησις τοῦ Ἀπολλοδώρου εἶναι ἀναδιήγησις τῶν λόγων τοῦ Ἀριστοδήμου (172 A — 173 E).

Ἀκολουθεῖ τὸ πρῶτον μέρος τοῦ διαλόγου, περιλαμβάνον τὴν Εἰσαγωγὴν (174 A — 176 A), εἰς τὴν ὁποίαν καὶ περιγράφεται τὸ περιβάλλον τοῦ συμποσίου καὶ μᾶς παρουσιάζεται τὸ κεντρικὸν πρόσωπον τοῦ διαλόγου, ὁ Σωκράτης, μεταβαίνων μετὰ τοῦ Ἀριστοδήμου εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ Ἀγάθωνος. Ἐπειδὴ οἱ περισσότεροι τῶν συμποσιαζόντων μετέσχον εἰς τὸ συμπόσιον τῆς προηγουμένης ἡμέρας, ἀποφασίζεται νὰ μὴ ἐκτραποῦν εἰς πότον, ἀλλὰ νὰ συζητήσουν, ὁρίζεται δὲ ὑπὸ τοῦ ἰατροῦ Ἐρυξιμάχου ὡς θέμα, νὰ ἐκφωνήσῃ ἕκαστος ἕνα λόγον περὶ ἔρωτος (177 A — E).

Πρῶτος καὶ ἕνεκα τῆς θέσεως εἰς τὴν ὁποίαν ἐκάθητο, καὶ ὡς εἰσηγηθεὶς εἰς τὸν Ἐρυξίμαχον τὸ θέμα, ὁμιλεῖ καὶ πλέκει τὸ ἐγκώμιον τοῦ ἔρωτος ὁ Φαῖδρος ὁ Μυρριούσιος, ὁ ὁποῖος ἀναπτύσσει (178 A — 180 B), τὴν μυθολογικὴν ἄποψιν, χαρακτηρίζων τὸν ἔρωτα ὡς μέγαν θεόν. Ἐξετάζων τὸν ἔρωτα ὡς θεσμὸν ἐν τῇ κοινωνίᾳ, λέγει ὅτι εἰς τοῦτον ὀφείλονται δύο ἀγαθά, τὸ αἴσθημα τῆς τιμῆς ἀφ' ἑνὸς (ὡς αἰσχύνη καὶ ὡς φιλοτιμία καὶ ζῆλος) καὶ εἰς τὴν ἀτομικὴν ζωὴν τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἐν τῷ κοινωνικῷ βίῳ, αὐτοῦ, εἴτε ἐν εἰρήνῃ, εἴτε ἐν πολέμῳ καὶ ἀφ' ἑτέρου ἡ πρὸς τὸν θάνατον περιφρόνησις, ἀποδεικνυομένη ὑπὸ τοῦ ὁμιλητοῦ διὰ παραθέσεως παραδειγμάτων ἐκ τῆς μυθολογίας καὶ τῆς παραδόσεως. Συγκεφαλαιῶν λέγει ὅτι ὁ Ἔρως εἶναι μεταξὺ τῶν θεῶν ὁ ἀρχαιότερος καὶ σεβαστότερος, συντελῶν εἰς τὸ νὰ ἀποκτήσουν οἱ ἄνθρωποι προσωπικὴν ἀξίαν καὶ εὐδαιμονίαν καὶ εἰς τὴν ζωὴν καὶ μετὰ θάνατον.

Μετὰ τοὺς λόγους ἄλλων τινῶν, παραλειφθέντας κατὰ τὴν διήγησιν ὑπὸ τοῦ Ἀριστοδήμου, διότι δὲν τοὺς ἐνεθυμεῖτο, ἀκολουθεῖ ὁ λόγος τοῦ Παυσανίου (180 C — 185 C), προσώπου ἄλλοθεν ἀγνώστου. Καὶ ὁ Παυσανίας ἀπὸ τῆς ἰδίας ἀπόψεως μὲ τὸν Φαῖδρον, ἐξετάζει τὸν Ἔρωτα, ἀλλὰ μὲ τρόπον ἀντικειμενικόν, ὀρθολογιστικὸν καὶ ἀπηλλαγμένον ἐνθουσιασμῶν. Διαχωρίζων τὸν πάνδημον ἀπὸ τὸν οὐράνιον Ἔρωτα, ἐρευνᾷ τὴν κοινωνικὴν πλευράν, εἰς τὴν ὁποίαν ἐξετάζει τὸν ἔρωτα ὡς θεσμὸν κοινωνικὸν καὶ ὄχι ὑπὸ τὴν ἀπόλυτον ἠθικὴν ἄποψιν, κρίνει τοὺς ἰσχύοντας νόμους καὶ μὲ σοφιστικὴν ἐπιτηδειότητα,

δικαιολογεῖ τὴν παιδεραστίαν, ἐφ' ὅσον δὲν προέρχεται ἀπὸ ὑστερόβουλον ἐπιθυμίαν κέρδους ἢ ἀξιωμάτων ἢ ἀπὸ ὑποταγὴν εἰς τὸν φόβον ἢ ἀπὸ ἐπιπολαιότητα.

Μετὰ τὸν λόγον τοῦ Παυσανίου, παρεμβάλλεται ἐν ἐπεισόδιον (185 C — E), ὁ Ἀριστοφάνης δηλαδή, ὁ ὁποῖος εἶχε σειρὰν νὰ ὁμιλήσῃ, καταλαμβάνεται ὑπὸ λυγγὸς καὶ ὁ ἰατρὸς Ἐρυξίμαχος, ἀφοῦ τοῦ ὑποδεικνύει τρεῖς θεραπευτικοὺς τρόπους, ἀαλαμβάνει αὐτὸς νὰ τὸν ἀντικαταστήσῃ εἰς τὴν σειρὰν τοῦ λόγου (186 A — 188 E). Μὲ ὕφος αὐστηρῶς ἐπιστημονικὸν καὶ σοβαρὸν ἐξετάζει τὸν Ἔρωτα ὡς φαινόμενον φυσικὸν ἀπὸ τὴν προέλευσιν καὶ τὴν κατεύθυνσιν του καὶ ὄχι ἀπὸ τὸν τρόπον τῆς ἀσκήσεώς του, ὡς ἀνέπτυξεν ὁ Παυσανίας. Κατὰ τὸν Ἐρυξίμαχον, ὁ Ἔρως δὲν περιορίζεται μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων, ἀλλ' ἐπεκτείνεται εἰς ὁλόκληρον τὸ σύμπαν, ἔμψυχον καὶ ἄψυχον, ὑπὸ τὴν διπλῆν ὄψιν, τὴν ὑπὸ τοῦ Παυσανίου ἐκτεθεῖσαν. Ἡ ὑγεία καὶ ἡ νόσος ἐκ τῆς διπλῆς ὄψεως τοῦ ἔρωτος πηγάζουν, ἡ ἰατρικὴ δὲ εἶναι ἐπιστήμη τῶν ἐν τῷ σώματι ἐρωτικῶν τάσεων πρὸς πλήρωσιν καὶ κένωσιν, ἀποβλέπουσα εἰς τὴν διάγνωσιν τοῦ ἀξιεπαίνου ἔρωτος καὶ τοῦ ἀπρεποῦς, τὸν ὁποῖον πρέπει νὰ θεραπεύῃ. Τὸ αὐτὸ ἰσχύει καὶ εἰς τὴν γυμναστικήν, ὡς προληπτικὴν τῶν ἀσθενῶν διαιτητικήν, καὶ τὴν γεωργίαν δηλαδὴ καὶ εἰς τὴν γνῶσιν καὶ διάκρισιν τῶν ἐπιβλαβῶν ἢ ὠφελίμων χυμῶν τῶν φυτικῶν ὀργανισμῶν, καὶ εἰς τὴν μουσικήν, ἡ ὁποία πρέπει νὰ ἀντικαθιστᾷ τὴν ἰσορροπίαν μεταξὺ τῆς βαρύτητος καὶ τῆς ὀξύτητος, τῆς βραχύτητος καὶ τῆς μακαριότητος τῶν τόνων. Ἀλλὰ καὶ τὰ μετεωρολογικὰ φαινόμενα ἐξαρτῶνται ἀπὸ τὰς σχέσεις φιλίας καί ἐχθρότητος, ἤτοι κοσμίου καὶ ἀκόσμου ἔρωτος, εἰς τὰς φυσικὰς δυνάμεις τῆς ψυχρότητος, τῆς ὑγρασίας καὶ τῆς ξηρότητος. Ἀκόμη καὶ αἱ διάφοροι ἱεροτελεστίαι καὶ ἡ μαντικὴ ἀποκαθιστοῦν τὴν φιλίαν θεῶν καὶ ἀνθρώπων, διαταρασσομένην ὑπὸ τῆς ἀσεβείας. Ἐν ἐπιλόγῳ ἐγκωμιάζει τὴν παντοδυναμίαν τοῦ ἔρωτος γενικῶς καὶ ἰδιαιτέρως τοῦ ἀγαθοῦ, ὁ ὁποῖος παρέχει πᾶσαν εὐδαιμονίαν εἰς τοὺς ἀνθρώπους καὶ πρὸς ἀλλήλους καὶ πρὸς τοὺς θεούς.

Εἰς τὸν λόγον τοῦ Ἐρυξιμάχου διαφαίνεται ἡ σχέσις μεταξὺ φύσεως καὶ ἀνθρωπίνου ὀργανισμοῦ καὶ ἀντικατοπτρίζονται αἱ ἐπιστημονικαὶ γνώσεις τῆς ἐποχῆς του, παρουσιάζεται δὲ ὁ ἔρως ὡς ἔχων μεταφυσικὴν ἀρχὴν καὶ συνεπῶς ὡς ἀπαιτῶν μεταφυσικὴν ἑρμηνείαν, ὅπως θὰ ὑποστηριξῃ κατωτέρω ὁ Σωκράτης διὰ τῆς Διοτίμας.

Μετὰ παρεμβολὴν μικροῦ ἐπεισοδίου, κατὰ τὸ ὁποῖον ὁμιλοῦν ὁ Ἐρυξίμαχος καὶ ὁ Ἀριστοφάνης (189α—6), λαμβάνει τὸν λόγον ὁ Ἀριστοφάνης (189c — 193e), ὁ ὁποῖος ἐξετάζει τὸν ἔρωτα ὡς φυσικὸν φαινόμενον, ὡς πάθος τὸ ὁποῖον ἀποκαθιστᾷ τὴν διαταραχθεῖσαν τάξιν ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ ψυχῇ καὶ τοιουτοτρόπως διαχαράσσεται ἡ ψυχολογικὴ ἄποψις τοῦ θέματος. Τὸ ἐγκώμιον τοῦ Ἀριστοφάνους ἀναλύει τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν εἰς τὴν βαθυτέραν της οὐσίαν, διότι ἀνατρέχει εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς ὑπάρξεως τοῦ ἀνθρωπίνου γένους. Ἀναφέρει ἕνα ἀνθρωπογονικὸν μῦθον, κατὰ τὸν ὁποῖον οἱ ἄνθρωποι ἦσαν διπλοῖ, μὲ δύο συμπεφυκότας κορμούς, δύο πρόσωπα, ὀκτὼ ἄκρα, δὲν ἦσαν δὲ μόνον δύο φῦλα, ἄρρεν καὶ θῆλυ, ἀλλ' ὑπῆρχε καὶ τρίτον, τὸ ἀνδρόγυνον καὶ τὰ τρία δὲ φῦλα εἶχον ἀστρικὴν καταγωγήν. Τὰ ὄντα ταῦτα ἠθέλησαν νὰ ἀνέλθουν εἰς τὸν οὐρανὸν διὰ νὰ κτυπήσουν τοὺς θεούς, καὶ τότε ὁ Ζεὺς διέταξε τὸν Ἀπόλλωνα νὰ τοὺς διαχωρίσῃ, ὅπως εἶναι οἱ ἐπὶ γῆς ἄνθρωποι, ἵνα γίνουν ἀδυνατώτεροι. Ἐπειδὴ ὅμως τὰ διαχωρισθέντα ὄντα ὅταν συνήντων τὸ ἀποκοπὲν ἥμισυ, ἑμενον ἐνηγκαλισμένα, παραμελοῦντα πᾶσαν ἐργασίαν, ὁ Ζεὺς διὰ νὰ τὰ σώσῃ ἀπὸ τὸν ἀφανισμόν, ὥρισε τὴν γενετήσιον πρᾶξιν μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων, ἐνῶ προηγουμένως ἐγέννων εἰς τὴν γῆν, οὕτω δὲ ἐπερχομένου τοῦ κόρου, ἐστρέφοντο καὶ εἰς τὰς ἐργασίας των.

Ὁ Ἀριστοφάνης διὰ τοῦ μύθου χαρακτηρίζει τὸν ἔρωτα ὡς τάσιν πρὸς ἀποκατάστασιν τῆς ἀρχεγόνου φύσεως καὶ παρουσιάζει τοῦτον ὡς πρωταρχικὸν ἔνστικτον τοῦ ἀνθρωπίνου ὀργανισμοῦ, ἀλλὰ σταματᾷ ἰδιαιτέρως εἰς τὸν ὁμοφυλόφιλον ἔρωτα, ἀρκούμενος εἰς τὴν ἕνωσιν καὶ μὴ ἐνδιαφερόμενος, ἂν οὗτος εἶναι σωματικῶς ἄγονος. Τὸν ἔρωτα ὁ μῦθος τοῦ Ἀριστοφάνους τὸν ἐξατομικεύει, ἐφ' ὅσον δὲν στρέφεται οὗτος πρὸς τὸ ὡραῖον ἀφηρημένως, ἀλλὰ ζητεῖ τὸ ἕν, τὴν ἀδελφὴν ψυχήν, πρὸς ὁλοκλήρωσιν τῆς ὑπάρξεως, ἡ ὁποία παρουσιάζεται ὡς αὐτοσκοπός. Παρεμβάλλεται ἔπειτα μικρὰ συνομιλία Ἐρυξιμάχου, Σωκράτους καὶ Ἀγάθωνος (194A—E) καὶ μετὰ τὸν κωμικὸν Ἀριστοφάνην ὁμιλεῖ ὁ τραγικὸς Ἀγάθων (194A—197E), ἐξετάζων τὸν ἔρωτα ὡς ψυχικὸν φαινόμενον, χαρακτηρίζει δὲ τοῦτον ὡς εὐδαιμονέστατον τῶν θεῶν καὶ ἐπομένως ὡς ὡραιότατον καὶ ἄριστον πάντων.

Τὴν ὡραιότητά του μαρτυροῦν τὰ ἰδανικὰ προσόντα του, ἡ νεότης, ἡ τρυφερότης, ἡ λυγερότης, ἡ συμμετρία καὶ ἡ εὐχρωμία ὅτι δὲ εἶναι ἄριστος ἀποδεικνύεται, διότι εἶναι δίκαιος, ὡς ἀποφεύγων τὴν βίαν, σώφρων, ὡς κυριαρχῶν ἐπὶ πάσης ἡδονῆς, ἀνδρεῖος, ἀφοῦ καὶ τὸν Ἄρην ὑποτάσσει, καὶ σοφὸς ὡς δημιουργὸς πάσης καλλιτεχνικῆς δημιουργίας καὶ αὐτῆς ἀκόμη τῆς ζωῆς, ὡς ἔχων δὲ τοιαύτας ἰδιότητας προσφέρει ἄφθονα δῶρα, τὰ ὁποῖα χαρίζουν τὴν εὐδαιμονίαν.

Ἡ ρητορικότης τοῦ Ἀγάθωνος, ὁ ὑπερβολικὸς λυρισμός του, ἡ ἀκριβολόγος ὑποδιαίρεσις τῶν ἰδιοτήτων τοῦ ἔρωτος καὶ ἡ ἀφθονία τῶν φραστικῶν σχημάτων δὲν εἶναι εἰμὴ ἀνεύθυνος καὶ ἐπιφανειακὴ ὡραιολογία ἄνευ βαθυτέρου περιεχομένου, τοῦτο δὲ ὁ ἴδιος ἐν ἐπιλόγῳ ὁμολογεῖ χαρακτηρίζων τὸν λόγον του ὡς παιδιὰν καὶ μετρίαν σπουδήν. Αἱ ἐνθουσιώδεις ἐπιδοκιμασίαι τῶν παριστα μένων ἀντικατοπτρίζουν τὰς τάσεις τῆς ρητορικῆς τῆς ἐποχῆς του, ἡ ὁποία ἐξελάμβανε τὴν τέχνην πλέον ὡς ἔχουσαν καθαρῶς μορφικὸν χαρακτῆρα, ἀπέναντι δὲ τῶν ἀντιλήψεων τούτων, ἐκ τῶν ὁποίων ἡ ζωὴ κινδυνεύει νὰ θεωρηθῇ μορφὴ ἄνευ περιεχομένου, ὀρθοῦται ἡ αὐστηρὰ κριτικὴ τοῦ Σωκράτους. Ὁ λόγος τούτου (198α—201c) ἀποτελεῖται ἀπὸ δύο ἄνισα μέρη, ἀπὸ τὸν διάλογόν του πρὸς τὸν Ἀγάθωνα καὶ ἀπὸ τὴν ὁμιλίαν τῆς Διοτίμας, διὰ τοῦ στόματος τῆς ὁποίας ἐκθέτει τὰς γνώμας του ἐπὶ τοῦ Ἔρωτος, αἱ ὁποῖαι ἀπηχοῦν τὴν πλατωνικὴν ἰδεολογίαν.

Κατὰ τὸν εἰσαγωγικὸν διάλογον καθορίζεται τί δὲν εἶναι ὁ ἔρως, διὰ νὰ εὑρεθῇ μὲ τὴν διαλεκτικὴν συζήτησιν ὅτι ὁ ἔρως εἶναι κίνησις πρὸς τὴν ἀνωτέραν μορφὴν ὑπάρξεως, μὴ περιοριζόμενος ἐντὸς τῶν ὁρίων τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως. Ὡς πόθος αἰωνίου κατοχῆς ἐκείνου, τοῦ ὁποίου στερεῖται, ἐνῶ ἔχει ἀνθρωπίνην ἀφετηριαν, ἄγει ἔξω τῶν ἀνθρωπίνων ὁρίων καὶ ἐπομένως ὁ χαρακτήρ του οὔτε μόνον ψυχολογικός, οὔτε μόνον κοινωνικὸς εἶναι, ἀλλὰ κυρίως μεταφυσικός. Κατόπιν καθορίζεται ὅτι ὁ ἔρως ἀναφέρεται πρὸς τὸ ὡραῖον, ἀλ' ἐκ τούτου προκύπτει ὅτι εἶναι ἐνδεὴς κάλλους καὶ ἀφοῦ τὸ ὡραῖον, κατὰ τὴν πλατωνικὴν ἀντίληψιν, ταυτίζεται μὲ τὸ ἀγαθόν, ὁ ἔρως εἶναι καὶ ἐνδεὴς ἀρετῆς, καὶ οὕτω κατέρρευσεν ὁλόκληρον τὸ ρητορικὸν ἐγκώμιον τοῦ Ἀγάθωνος ὁ μετὰ τοῦ ὁποίου διάλογος λήγει καὶ ὁ Σωκράτης ἀφηγεῖται ὅσα δῆθεν ἤκουσεν ἐπὶ τοὺς θέματος παρὰ τῆς Διοτίμας, σοφῆς μάντιδος ἐκ Μαντινείας.

Κατὰ τὴν Διοτίμαν, ὁ Ἔρως δὲν εἶναι οὔτε θεός,—οὔτε θνητός, οὔτε ὡραῖος, οὔτε ἄσχημος, οὔτε σοφὸς—οὔτε ἀμαθής, οὔτε εὐδαίμων, οὔτε δυστυχής, ἀλλὰ δαίμων, συνμαθής, συνδέων τὸν ἄνθρωπον πρὸς τὸ θεῖον, σύνεκτικὸς δεσμὸς τοῦ Σύμπαντος, υἱὸς τῆς Πενίας, ἀπὸ τὴν ὁποίαν ἐκληρονόμησε τὴν στέρησιν, τὴν ἀσχημίαν καὶ τὴν κακοπάθειαν, καὶ τοῦ Πόρου, ἐκ τοῦ ὁποίου ἔχει τὴν ἐπινοητικότητα, τὴν ἐνεργητικότητα καὶ τὸν χορτασμόν· δὲν εἶναι θνητός, ἀλλ' οὔτε ἀθάνατος· δὲν εἶναι ἄπορος, ἀλλ' οὔτε πλούσιος εἰς μέσα, μένων διαρκῶς μεταξὺ στερήσεως καὶ ἱκανοποιήσεως, θαλερότητος, καὶ μαρασμοῦ, ἐλπίδος καὶ ἀπογοητεύσεως καὶ ταυτιζόμενος οὕτω μὲ τὸν φιλόσοφον, διότι δὲν εἶναι οὔτε σοφὸς οὔτε μωρός.

Ἡ Διοτίμα, ἡ ὁποία ὁρίζει τὸν ἔρωτα ὡς ἐπιθυμίαν διαρκοῦς κατοχῆς τοῦ ἀγαθοῦ, τοῦ ὁποίου ὑψίστη τελείωσις εἶναι ἡ εὐδαιμονία, καὶ ὡς τοιοῦτος εἶναι κυοφορία καὶ γέννεσις εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ καλοῦ (τόκος ἐν τῷ καλῷ) καὶ ἐπειδὴ ἡ γέννησις εἶναί τι τὸ αἰωνίως ἀναπαραγόμενον καὶ ἀθάνατον, ἄρα ἀντικείμενον τοῦ ἔρωτος εἶναι ἡ ἀθανασία, ἡ ὁποία ἐπιτυγχάνεται διὰ τῆς συνεχοῦς ἀνανεώσεως καὶ ἀναγεννήσεως. Παράδειγμα τοιαύτης ἀνανεώσεως φέρει τὴν συγκρότησιν τῆς ἀνθρωπίνης προσωπικότητος, ἡ ὁποία ἂν καὶ τὰ ὑλικὰ στοιχεῖα τὰ ἀποτελοῦντα αὐτὴν ἀλλάζουν, παραμένει ὡς μία ὀργανικὴ ἑνότης πέραν τῶν ὑλικῶν της φορέων, διότι παραμένει ἀμετάβλητος ἡ ἑνότης τῆς συνειδήσεως τοῦ ἐγώ. Ἡ πρὸς τὴν ἀθανασίαν τάσις εἶναι διττή, ἡ διὰ τῆς παιδογονίας, ἀσφαλιζουσα τὴν διαιώνισιν τοῦ εἴδους, καὶ ἡ συντελουμένη διὰ τῆς ἱστορικῆς μνήμης, τὴν ὁποίαν καὶ ἐπιζητοῦν οἱ ἐνάρετοι, προτιμῶντες νὰ ἀφήσουν ὡς ἀθανάτους ἀπογόνους τὰς ἀρετὰς καὶ τὰ ἔργα των, ὅπως οἱ ποιηταί, οἱ νομοθέται καὶ οἱ καλλιτέχναι, τοῦτο δὲ ὀνομάζει κύησιν καὶ γέννησιν εἰς τὴν περιοχὴν τῆς ψυχῆς (τόκος ἐν ψυχῇ). Εἰς τὴν πορείαν ταύτην τῆς ψυχῆς πρὸς τὸν ἔρωτα ὑπάρχουν διάφοροι ἀναβαθμοί, καὶ πρῶτος εἶναι ὁ σωματικὸς ἔρως πρὸς ἓν ὡραῖον ἄτομον, χαρακτῆρα ἔχων πνευματικὸν ὡς ἀποβλέπων εἰς τὴν γέννησιν ὡραίων σκέψεων (λόγων καλῶν), δεύτερος δὲ ὁ πρὸς ὅλα τὰ ὡραῖα πρόσωπα ἔρως μὲ τὸν αὐτὸν σκοπόν. Ἐκ τῆς συλλήψεως καὶ ἐνατενίσεως τοῦ γενικοῦ πνευματικοῦ κάλλους ὁ μυσταγωγούμενος εἰς τὸν ἔρωτα ἀνέρχεται εἰς τὴν ἐπίγνωσιν τοῦ ψυχικοῦ κάλλους, ἀνεξαρτήτως τῆς σωματικῆς ἐκδηλώσεως τούτου καὶ ἄγεται εἰς ἔρωτα πρὸς τοὺς ἠθικοὺς κανόνας καὶ τὰς ἀξίας τῆς νοήσεως (ἐπιστῆμαι, μαθήματα). Τελευταῖος ἀναβαθμὸς εἶναι ἡ ἀνύψωσις τῆς ψυχῆς εἰς τὴν γνῶσιν τοῦ αἰωνίου καὶ ἀφθάρτου κάλλους, εἰς τὴν πλήρη σοφίαν, καὶ καταλήγει εἰς τὴν περιγραφὴν τῆς ὑψίστης μακαριότητος ἐκ τῆς θέας τοῦ ἀπολύτου κάλλους.

Τὴν φιλοσοφικὴν ἀτμόσφαιραν τοῦ συμποσίου διαταράσσει ἡ θορυβώδης εἴσοδος τοῦ Ἀλκιβιάδου, χειραγωγουμένου ὑπὸ τῆς ἐν ἀρχῇ ἀπομακρυνθε'σης κατὰ πρότασιν τοῦ Ἐρυξιμάχου αὐλητρίδος, καὶ μετ' αὐτοῦ εἰσβάλλει τὸ διονυσιακὸν στοιχεῖον, ἀφοῦ δὲ κατετοπίσθη περὶ τοῦ ἀπασχολοῦντος τὴν ὁμήγυριν θέματος, λέγει ὅτι αὐτὸς θὰ πλέξῃ τὸ ἐγκώμιον τοῦ Σωκράτους (212 c — 214 e).

Ὁ λόγος τοῦ Ἀλκιβιάδου (215 α — 222 β) εἶναι ὕμνος πρὸς τὴν ἐγκράτειαν, τὴν σωφροσύνην, τὴν ἀνδρείαν καὶ τὴν σοφίαν τοῦ μεγάλου φιλοσόφου, ὁ ὁποῖος παρίσταται ὡς ὑπέροχον πρότυπον ὑψίστης ἀρετῆς καὶ τελειότητος. Ὄπισθεν τῆς ὡς Σειληνοῦ μορφῆς του ἀποκρύπτεται ἄφθαστος ψυχικὸς πλοῦτος ὑπὸ τὸ προσωπεῖον τῆς εἰρωνείας καὶ τοῦ αὐτοϋποβιβασμοῦ λανθάνει ἀνυπέρβλητος ἀνωτερότης πνεύματος καὶ ἀσύγκριτος ἠθικὴ συνείδησις, ἡ ὁποία ἐταπείνωσε κατὰ τὴν ὁμολογίαν του τὸν Ἀλκιβιάδην, ἀλλὰ συγχρόνως τὸν μετέβαλεν εἰς πιστὸν θαυμαστήν του, οὐσιαστικῶς δὲ ὁ λόγος τοῦ Ἀλκιβιάδου εἶναι ἀφήγησις τῶν προσωπικῶν του ἐντυπώσεων ἐκ τῆς μετὰ τοῦ Σωκράτους συναναστροφῆς του.

Τὸ ἔργον τελειώνει (222 c — 232 d) μὲ τὸν παιγνώδη διάλογον μεταξὺ Ἀλκιβιάδου, Ἀγάθωνος καὶ Σωκράτους, ὁ ὁποῖος δηλοῖ ὅτι θὰ ἐγκωμιάσῃ τὸν Ἀγάθωνα, ἀλλ' ἡ εἰσβολὴ κωμαστῶν τὸν παρεμποδίζει καὶ ἐπακολουθεῖ ἄτακτος οἰνοποσία. Ἐνῷ δὲ ὅλοι καταλαμβάνονται ὑπὸ τοῦ ὕπνου, ὅταν πλέον ὁ ἀφηγητὴς Ἀριστόδημος ἀφυπνίζεται, εὑρίσκει τὸν Σωκράτην νηφάλιον νὰ ὁμιλῇ πρὸς τὸν Ἀγάθωνα καὶ τὸν Ἀριστοφάνη καὶ ἀ-

μυδρῶς πως ἐνθυμεῖται ὅτι ὁ Σωκράτης ὑπεδείκνυεν εἰς τοὺς δύο ποιητὰς ὅτι ὁ ἀληθὴς θεατρικὸς συγγραφεὺς πρέπει νὰ εἶναι ἱκανὸς καὶ νὰ γνωρίζῃ νὰ γράφῃ καὶ κωμῳδίας καὶ τραγῳδίας· ἀφοῦ ὅμως καὶ οὗτοι πλέον ἀπεκοιμήθησαν, ὁ Σωκράτης ἀπεχώρησεν ἥρεμος, ἀκολουθούμενος ἀπὸ τὸν Ἀριστόδημον, μετέβη δὲ εἰς τὸ Λύκειον, ὅπου διῆλθε τὴν ἡμέραν, ὅπως συνήθως, καὶ μόνον τὸ ἑσπέρας ἀπεσύρθη εἰς τὴν οἰκίαν του πρὸς ἀνάπαυσιν.

Τὸ πλατωνικὸν τοῦτο ἔργον ἐχαρακτηρίσθη ὑπὸ τοῦ Ἄγγλου ἱστορικοῦ τῆς ἑλληνικῆς λογοτεχνίας Τζίλμπερτ Μάρρεϋ ὡς «ὕψιστον πεζογραφικὸν δημιούργημα» πάντων τῶν αἰώνων, τέλειον εἰς δύναμιν, καλλονὴν καὶ ἀλήθειαν φαντασίας, ὁμόφωνος δὲ εἶναι ἡ γνώμη ὅλων τῶν κριτικῶν καὶ φιλοσόφων ἀρχαίων καὶ νεωτέρων. Ἡ ἐπιτυχία τοῦ Πλατωνικοῦ «Συμποσίου» ἦτο μεγίστη κατὰ τὴν ἀρχαιότητα, εὗρε δὲ πολλοὺς μιμητάς, ὅπως τὸν Ἀριστοτέλη, τὸν Πλούταρχον, τὸν Λουκιανόν, τὸν Ἰουλιανόν, τὸν Μακρόβιον, τὸν Ἀθήναιον (μὲ τοὺς Δειπνοσοφιστὰς) καὶ ἄλλους γράψαντας «Συμπόσια», ἴσως δὲ καὶ τὸν Ξενοφῶντα.

Ἐκδόσεις κριτικαὶ ὑπὸ τῶν ξένων φιλολόγων ἐγένοντο πολλαί, ἐκ τῶν ἑλληνικῶν δὲ τοιούτων τελευταῖαι εἶναι ἡ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν (κείμενον, μετάφρασις καὶ ἑρμηνεία Ι. Συκουτρῆ, α΄ ἔκδ. 1934, 6΄ ἔκδ. 1950), ἡ τῆς Βιβλιοθήκης Παπύρου (τόμ. Α΄, μετάφρασις, σχόλια, εἰσαγωγὴ Α. Ἀρβανιτοπούλου, 1937. τόμ. Β΄ Α. Διαμαντοπούλου 1938) καὶ ἡ τῆς Βιβλιοθήκης Ι. καὶ Π. Ζαχαροπούλου (1939, Προλεγόμενα Κ. Γεωργούλη, κριτικὸν ὑπόμνημα, μετάφρασις, σχόλια καὶ ἀνάλυσις Β. Δεδούση).

Ξέναι μεταφράσεις εἶναι πολλαί, εἰς τὴν ἑλληνικὴν δὲ πλὴν τῶν ἄνω τριῶν, εἶναι καὶ ἡ τῆς Βιβλιοθήκης Φέξη ὑπὸ Ν. Κουντουριώτου (1912) καὶ Δ. Φωτιάδου (1938).

Ν. Ι. Α.

«ΦΑΙΔΩΝ». Ὄνομα φιλοσοφικοῦ διαλόγου τοῦ Πλάτωνος, ἐν ᾧ παρέχεται δραματικὴ ἀφήγησις τῶν τελευταίων στιγμῶν τοῦ Σωκράτους. Ὁ διάλογος ἀπεικονίζει τὸ ἀνθρώπινον ἦθος καὶ τὴν γαλήνιον καὶ ἥρεμον στάσιν τοῦ Σωκράτους, πρὸ τοῦ ἐπικειμένου θανάτου του, πρὸς δὲ τούτοις ἐκθέτει διά στόματος τοῦ Φαίδωνος τὰς περὶ ἀθανασίας τῆς ψυχῆς ἰδέας τοῦ σωκρατικοῦ καὶ πλατωνικοῦ κόσμου. Ὁ «Φαίδων», πλαισιώνων μετὰ τοῦ «Συμποσίου» τὴν «Πολιτείαν», συναποτελεῖ μετ' αὐτῶν τὴν κεντρικὴν τριάδα ἔργων τῆς συγγραφικῆς ἀκμῆς τοῦ Πλάτωνος.

Διάρθρωσις τοῦ διαλόγου. Πρόλογος (57α—60α). Εἰσαγωγὴ (60α—69ε) Μέρος Α΄. Περιλαμβάνει δύο ἀποδείξεις τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς (69ε—78δ καὶ 78δ —84δ). Μέρος Β΄. Ἀντιρρήσεις καὶ ἀναίρεσις αὐτῶν. α) Ἀντιρρήσεις τοῦ Κέβητος καὶ τοῦ Σιμμίου (84C—91c). β) Ἀναίρεσις τοῦ Σιμμίου (91C—95α) γ) Ἀναίρεσις τοῦ Κέβητος καὶ συμπλήρωσις τῶν δύο ἀποδείξεων διά τρίτης (95α—107δ).

Ἀνάλυσις τοῦ διαλόγου. Ὁ διάλογος λαμβάνει χώραν ἐν Φλιοῦντι τῆς Σικυωνίας ἐν Πελοποννήσῳ «συχνὸν» χρόνον (κάμπασον καιρόν, πιθανῶς 2 ἢ 3 μῆνας) μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Σωκράτους. Ἐκεῖ ὁ Φλιάσιος Ἐχεκράτης, μαθητὴς τοῦ Πυθαγορείου Φιλολάου καὶ εἷς ἐκ τῶν νεωτέρων Πυθαγορείων, παρακαλεῖ τὸν ἀγαπητὸν μαθητὴν τοῦ Σωκράτους Φαίδωνα τὸν Ἠλεῖον νὰ τοῦ ἀφηγηθῇ τὰ τῶν τελευταίων στιγμῶν καὶ τοῦ θανάτου τοῦ Σωκράτους. Προθύμως ὁ Φαίδων, αὐτόπτης καὶ αὐτήκοος μάρτυς τῶν γεγονότων καὶ λόγων τῆς ἀφηγήσεως, δέχεται νὰ ἱκανοποιήσῃ τὴν περιέργειαν τοῦ Ἐχεκράτους. Τοῦ ἐξηγεῖ, διατί παρενεβλήθη διάστημα ἑνὸς μηνὸς μεταξὺ τῆς εἰς θάνατον καταδίκης τοῦ Σωκράτους καὶ τῆς ἐκτελέσεως τῆς ποινῆς. λέγει τίνες οἰκεῖοι καὶ ἑταῖροι αὐτοῦ παρέστησαν κατὰ τὴν ἡμέραν καὶ τὴν ὥραν τοῦ θανάτου τοῦ Διδασκάλου καὶ ὑπόσχεται νὰ ἐκθέσῃ τίνες λόγοι ἐλέχθησαν. Τὸν ἀνωτέρω πρόλεγον τοῦ ἔργου συνεχίζει μικρὰ εἰσαγωγή: Μετὰ τὴν ἐκ τοῦ δεσμωτηρίου ἀποχώρησιν τῆς γυναικὸς καὶ τοῦ τέκνου τοῦ Σωκράτους, ἐντολῇ τοῦ Ἰδίου, οὗτος ἐκφράζει τὴν εὐχαρίστησιν καὶ ἀνακούφισίν του, διότι πρὸ ὀλίγου τοῦ ἀφῃρέθησαν τὰ δεσμά, λόγῳ τῆς ἐπικειμένης θανατώσεώς του. καί ἀπεικονίζει τὴν διαδοχὴν ἡδονῆς καὶ λύπης, καθὼς καὶ τὴν πρὸς ἀλλήλας σχέσιν των διά τινος μύθου, οἱονεὶ αἰσωπείου τύπου. Ἡ μνεία τοῦ ὀνόματος τοῦ Αἰσώπου στρέφει τὸν διάλογον πρῶτον μὲν πρὸς τὴν ἐν τῷ δεσμωτηρίῳ ἐνασχόλησιν τοῦ Σωκράτους μέ τὴν ποίησιν, τὴν ὑπ' αὐτοῦ δηλαδὴ μεταστροφὴν μύθων τοῦ Αἰσώπου εἰς στίχους, ἔπειτα δέ πρὸς τὴν γνώμην τοῦ Σωκράτους, ὅτι ὁ θάνατος δὲν εἶναί τι φοβερὸν καί ὅτι ὁ ἀληθινὸς φιλόσοφος ἐπιθυμεῖ νά ἀποθάνῃ: «οἱ ὀρθῶς φιλοσοφοῦντες ἀποθνήσκειν μελετῶσι καί τό τεθνάναι ἥκιστα αὐτοῖς ἀνθρώπων φοβερόν». 67ε. (Οἱ ἀληθινοί φιλόσοφοι ἔχουν πάντοτε στόν νοῦν τους τόν θάνατον καί ἐλάχιστα ὅλων τῶν ἀνθρώπων φοβοῦνται τόν θάνατον). Ἐπειδὴ δὲ ἡ γνώμη αὕτη ἐκλαμβάνεται ὡς συνηγορία ὑπέρ τῆς αὐτοκτονίας, ὁ Σωκράτης διασαφῶν λέγει ὅτι πράγματι διά τινας ἀνθρώπους καί εἰς τινας περιπτώσεις εἶναι προτιμώτερος ὁ θάνατος ἀπό τήν ζωήν. δὲν ἐπιτρέπεται ὅμως, ἀκόμη καί εἰς τὰς περιπτώσεις αὐτάς, νὰ εὐεργετῇ κανείς τὸν ἑαυτόν του διὰ τῆς αὐτοκτονίας. Διότι ὁ ἄνθρωπος εἶναι κτῆμα τοῦ Θεοῦ καί δέν εἶναι ἐλεύθερος νά ἀποθνήσκῃ, ὅποτε αὐτὸς θέλει, ἀλλ' ὅταν ὁ Θεὸς διατάξῃ τοῦτο.

Ἀκολούθως ὁ Σωκράτης ἐξηγεῖ, τί νόημα ἔχει ἡ ἀνωτέρω εἰρημένη γνώμη του, ὅτι ὁ φιλόσοφος δὲν φοβεῖται τοὐναντίον ἀγαπᾷ καί ἐπιδιώκει τόν θάνατον. Ἡ λέξις θάνατος ἐνταῦθα δὲν πρέπει νά ἐκληφθῇ κυριολεκτικῶς, ἀλλά μεταφορικῶς. Θάνατος δηλαδή νοεῖται ὄχι ὁ γνωστὸς φυσικὸς θάνατος ὁ χωρισμὸς τῆς ψυχῆς ἀπό τοῦ σώματος, ἀλλά ἡ κατά τήν διάκειαν τοῦ βίου ἀνεξαρτησία τῆς ψυχῆς ἀπὸ τῶν δεσμῶν τῶν παθῶν, τῶν ἡδονῶν καί τῶν λοιπῶν ὑλικῶν ἀναγκῶν τῆς ζωῆς. Ὁ φιλόσοφος τότε μόνον δύνανται νά ἐλπίζῃ εἰς πραγματοποίησιν τοῦ Ἰδανικοῦ του, ὅταν κατορθώσῃ νὰ ἐλευθερώσῃ τὸ πνεῦμα του καὶ τὴν ψυχήν του ἀπὸ τῶν περιορισμῶν τοῦ σώματος, ζῶν καθαρῶς πνευματικῶν βίον. Ἐπειδὴ δὲ ὁ θάνατος εἶναι αὐτό τοῦτο, χωρισμός τῆς ψυχῆς ἀπό τοῦ σώματος, διά τοῦτο ὁ φιλόσοφος χαίρει ἐπί τῷ θανάτῳ. Ἡ χαρά ὅμως αὕτη εἶναι δικαιολογημένη καί πραγματική μόνον, ὑπό τήν προϋπόθεσιν, ὅτι ἡ Ψυχή εἶναι ἀθάνατος. Ἰδοὺ αἱ ἀποδείξεις τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς:

1) Ὁ Πλάτων, ἀφορμώμενος ἀπὸ τὴν παλαιάν πίστιν, ὅτι αἱ ψυχαί τῶν ἀποθανόντων ἐπανέρχονται ἐκ τοῦ Ἅδου καὶ τοῦ θανάτου εἰς τὴν ζωήν, στηριζόμενος δὲ καί εἰς συναφῆ παραδείγματα διαδοχῆς ἀντιθέσεων, θέτει τὴν γενικὴν ἀρχήν, ὅτι μεταξύ δύο «ἐναντίων», ἀντιθέτων, καταστάσεων, εἶναι δυναταί καί νοηταί δύο μεταβάσεις κατ' ἀμφοτέρας τάς διευθύνσεις: μία ἀπό τῆς μιᾶς καταστάσεως πρὸς τὴν ἄλλην, καί δευτέρα ἀντίθετος, ἀπό τῆς ἄλλης πρός τὴν πρώτην. Τοιουτοτρόπως ἔχομεν τάς δύο ἐναντίας πρός ἀλλήλας καταστάσεις: ζωή—θάνατος, καί τὰς δύο ἀντιστοίχους μεταβάσεις: ἀπὸ τῆς ζωῆς πρός τόν θάνατον = ἀποθνήσκειν — ἀπό τοῦ θανάτου πρὸς τὴν ζωήν = ἀναβιοῦν. Ἂν ὅμως δεχθῶμεν τὴν ὕπαρξιν ἀναβιώσεως, θά πρέπῃ νὰ δεχθῶμεν, ὅτι ἡ ψυχὴ συνεχίζει τήν ὕπαρξίν της καί πέραν τοῦ θανάτου.

Πρὸς τούτοις ἡ σωκρατικὴ ῥῆσις, ὅτι ἡ γνῶσις εἶναι ἀνάμνησις (πρβλ. σχετικῶς καί τούς διαλόγους «Μένωνα» καὶ «Φαῖδρον») ἔχει ὡς προϋπόθεσιν τὴν πίστιν, ὅτι ὑπάρχει ζωὴ πρὸ τῆς γεννήσεώς μας. Διότι πᾶσα ἀνάμνησις προϋποθέτει τὴν ἐν ἡμῖν προϋπαρξιν γνώσεων, αἵτινες, ἀποκείμεναι εἰς τὸ βάθος τῆς συνειδήσεώς μας, ἀνακαλοῦνται εἰς τὴν μνήμην μας τῇ βοηθείᾳ ὁμοίων πρὸς αὐτὰς ἢ ἀντιθέτων παραστάσεων. Τά ὄντα τῆς αἰσθητῆς πραγματικότητος μᾶς ἀναμιμνήσκουν τάς ἀντιστοίχους ἰδέας. Λ.χ. τά ὡραῖα σώματα ἢ τὰ ὡραῖα οἰκοδομήματα ἢ τὰ ὡραῖα τοπία μᾶς προκαλοῦν τὴν ἀνάμνησιν τῆς ἰδέας τοῦ ὡραίου, τοῦ «καλοῦ», παρά τήν διαφοράν, πού ὑπάρχει μεταξύ αἰσθητῶν ὄντων καί ἰδεῶν. Ἐπειδὴ ὅμως εἰς τὸν αἰσθητὸν κόσμον δὲν ὑπάρχουν ἰδέαι, ἀνάγκη νά δεχθῶμεν, ὅτι ἐγνωρίσαμεν αὐτὰς πρό τῆς γεννήσεώς μας, πρό τῆς εἰσόδου μας εἰς τὸν αἰσθητόν κόσμον. Ἡ ψυχή μας ἄρα ὑπῆρχε πρὸ τῆς γεννήσεώς μας.

2) Ὁ γενικός φόβος, ὅτι ἡ ψυχή κατὰ τὸν θάνατον διασκορπίζεται καί ἀφανίζεται, ὡσάν κάνις, παρασυρομένη ὑπό ἀνέμου, στηρίζεται εἰς τὴν προϋπόθεσιν, ὅτι ἡ ψυχή εἶναι κάτι τό ὑλικόν καί σύνθετον. Διότι μόνον τά σύνθετα ὄντα ὑπόκεινται, σύμφωνα μὲ τήν φύσιν των, εἰς διαίρεσιν καί διάλυσιν. Ἀντιθέτως, τά ἀσύνθετα παραμένουν ἀδιαίρετα καί ἀδιάλυτα. Τά σύνθετα μεταβάλλονται, τά ἀσύνθετα παραμένουν ἀμετάβλητα. Εἰς τὰ ἀσύνθετα ὑπάγονται αἱ Ἰδέαι, αἱ ἀμετάβλητοι, αἱ «ἀεὶ κατὰ ταὐτά καί ὡσαύτως ἔχουσαι», εἰς τὰ σύνθετα ἀνήκουν τά εἰς διαρκῆ μεταβολήν ὑποκείμενα φαινόμενα τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου, τά «ἄλλοτε ἄλλως καί μηδέποτε κατά ταὐτά ἔχοντα» (78C). Τό ἀμετάβλητον (ὡς λ.χ. αἱ Ἰδέαι) εἶναι καί ἀπρόσιτον εἰς τὰς αἰσθήσεις καί ἀόρατον, γίνεται δὲ ἀντιληπτὸν μόνον διά τοῦ λογισμοῦ. Τώρα, ἐκ τῶν δύο συστατικῶν τοῦ ἀνθρώπου, ἡ μὲν ψυχή, ὡς μὴ ὁρατή, ἀλλὰ πνευματικῶς ἀντιληπτή, «λόγῳ θεωρητή», εἶναι συγγενὴς πρὸς τὰς Ἰδέας καί τό θεῖον, τό δὲ σῶμα εἶναι συγγενές πρὸς τὰ αἰσθητά ὄντα τῆς πραγματικότητος. Διά τοῦτο μὲν σῶμα ὑπόκειται εἰς διάλυσιν καί φθοράν, ἡ δὲ ψυχή εἶναι ἀμετάβλητος, ἀναλλοίωτος, ἄφθαρτος. Ὅσον περισσότερον ἡ ψυχή κατά τόν ἀνθρώπινον βίον δέχεται ἐξάρτησιν αὐτῆς ἀπό τό σῶμα, τόσον περισσότερον ἀποξενοῦται ἀπό τὴν φύσιν της· καί ἀντιθέτως, ὅσω μᾶλλον ἀπαλλάσσεται ἡ ψυχή τῶν γηΐνων περιορισμῶν καί τῶν σωματικῶν δεσμῶν, ὅσω μᾶλλον ἐλευθερώνεται, τόσω καθαρώτερον βλέπει τάς Ἰδέας καί ἀπέρχεται πρός αἰωνίαν ἀνάπαυσιν κοντά εἰς τούς συγγενεῖς της θεούς. Ἐκεῖ διάγει βίον εὐδαίμονα, ἀπηλλαγμένη «πλάνης καί ἀνοίας καί φόβων καί ἀγρίων ἐρώτων» καὶ τῶν ἄλλων ἀνθρωπίνων κακῶν. Ἂν ὅμως ἡ ψυχή ἀποχωρισθῇ τοῦ σώματος κατὰ τὸν θάνατον μεμιασμένη καί ἀκάθαρτος, ἐπειδὴ διήγαγε μετ' αὐτοῦ βίον φαῦλον καί ἄφρονα, ὑπό τὸ βάρος αὐτῶν τῶν μιασμάτων καί ἀνομημάτων της, δὲν ἠμπορεῖ νά ξεκολλήσῃ ἀπό τήν γῆν καί τὸν γηΐνον κόσμον. Κυλίεται καί περιφέρεται περί τά μνήματα καί τούς τάφους καὶ πλανᾶται, μέχρις οὗ εἰσαχθῇ καί δεθῇ μέσα εἰς νέον σῶμα, καί δή καί σῶμα ἀλόγου ζώου καί θηρίου (ὄνου, λύκου, ἱέρακος κλπ.). Μόνον ὁ φιλόσοφος, ὁ ζήσας ἐν σωφροσύνη καί δικαιοσύνη καί ὑψωθείς εἰς τήν θέαν τῶν ἰδεῶν, ἀποθνήσκων εἰσέρχεται εἰς τὴν χορείαν καί τήν κοινωνίαν τῶν ἀθανάτων θεῶν. Διά τοῦτο ὁ ἐπίγειος βίος τοῦ φιλοσόφου εἶναι «μελέτη θανάτου», προσδοκία καί προπαρασκευή τῆς μετά θάνατον συμβιώσεως μετά τῶν ἀθανάτων.

Τὸ Β΄ μέρος τοῦ διαλόγου ἐκθέτει, ὡς προείπομεν ἐν τῇ ὑποτυπώσει τῆς διαρθρώσεως αὐτοῦ, τὰς εἰς τὰ ἀνωτέρω ἀντιρρήσεις τοῦ Σιμμίου καὶ τοῦ Κέβητος καί τήν ἀναίρεσιν αὐτῶν ὑπό τοῦ Σωκράτους. Ὁ πυθαγόρειος Σιμμίας ἔχει τὴν γνώμην, ὅτι ἡ ψυχὴ εἶναι ἁρμονία τοῦ σώματος. Ἡ μουσικὴ ἁρμονία, λέγει, εἶναι μέν κάτι τὸ ἀσώματον, ἀόρατον καί θεῖον, ἐνῶ τό παράγον ταύτην μουσικὸν ὄργανον εἶναι ὑλικόν, αἰσθητόν καί σύνθετον, παύει ὅμως ἡ ἁρμονία, μόλις φθαρῇ τό παράγον αὐτήν. Κατ' ἀναλογίαν θά ἠδύνατο νὰ λεχθῇ καί περί ψυχῆς, ὅτι ὡς ἁρμονία τοῦ σώματος, δὲν ἐπιζῇ αὐτοῦ μετά θάνατον. Ἐξ ἄλλου ὁ Κέβης δέχεται μὲν τήν προϋπαρξιν τῆς ψυχῆς. πρό τῆς εἰς τό σῶμα εἰσόδου αὐτῆς, οὐχί ὅμως καὶ τὴν μετὰ θάνατον ὕπαρξιν αὐτῆς. Ἡ ψυχή, λέγει, ἔχει τὴν ἱκανότητα νά ἐνσαρκοῦται κατὰ διαδοχὴν εἰς διάφορα σώματα καί, κατά τοῦτο εἶναι διαρκεστέρα τοῦ σώματος, ἡ ἱκανότης της ὅμως αὕτη εἶναι δυνατόν κάποτε νά

πεύση. Τοῦτο δὲ τό σημεῖον θά ἐσήμαινε τό τέλος τῆς ὑπάρξεώς της.

Ἡ ἀναίρεσις τῆς γνώμης τοῦ Σιμμίου, παραβάλοντος τὴν ψυχήν πρὸς τὴν ἁρμονίαν, γίνετι διά τριῶν ἀντιρρήσεων: α) Ὁ δεχόμενος τὴν προϋπαρξιν τῆς ψυχῆς (ὡς ὁ Κέβης) δὲν δύναται νά παραβάλη αὐτήν πρὸς ἁρμονίαν, διότι αὕτη δὲν ἠμπορεῖ νά ὑπάρχη πρό τοῦ ὀργάνου, ὅπερ παράγει αὐτήν. β) Ἑκάστη ψυχὴ εἶναι ὁμοίας φύσεως πρὸς τὰς ἄλλας ψυχάς, οὐχί ὅμως ἑκάστη ἁρμονία πρὸς τάς ἄλλας ἁρμονίας, διότι ὑπάρχει διαβαθμίσεις τῶν ἁρμονιῶν, ἀναλόγως τῆς μεγάλης ἢ μικρᾶς συμφωνίας τῶν μερῶν ἑκάστης πρός ἀλλήλα. γ) Ἡ ψυχὴ ἔχει τήν δύναμιν νά ἐναντιοῦται πολλάκις εἰς τά πάθη καί τάς ἀπαιτήσεις τοῦ σώματος, οὗτινος φύσει ἄρχει. Ἡ ἁρμονία ὅμως δὲν ἀντιτείνει εἰς τὰ ἀπαρτίζονται αὐτήν μέρη, ἀλλά τοὐναντίον ἕπεται αὐτῶν, οὐδέποτε δὲ ἡγεμονεύει. Ἡ ψυχή ἄρα οὔτε ἁρμονία κατ' ἀρχήν εἶναι οὔτε ἁρμονία τοῦ σώματος.

Προκειμένου νά χωρίση ὁ Σωκράτης εἰς τὴν ἀναίρεσιν τῆς ἐνστάσεως τοῦ Κέβητος, ἀνακεφαλαιώνει αὐτήν ὡς ἑξῆς: Περί τῆς ψυχῆς, τῆς διαδοχικῶς ἐνσαρκουμένης εἰς διάφορα σώματα, δυνάμεθα μὲν νά εἴπωμεν, ὅτι ἐπιζῇ τῶν σωμάτων τούτων, δὲν δυνάμεθα ὅμως νά ἰσχυρισθῶμεν ἀσφαλῶς, ὅτι τό σῶμα, εἰς ὃ εἶναι εἰς δεδομένην στιγμήν ἐνσαρκωμένη, δέν θά εἶναι καί τό τελευταῖον δι' αὐτήν. Ἡ διαπραγμάτευσις τῆς ἐνστάσεως ταύτης τοῦ Κέβητος ἀπαιτεῖ πρῶτον ἔρευναν τῶν αἰτίων τῆς γενέσεως καί φθορᾶς. Ταύτην βοηθεῖ ἡ ὑπό τοῦ Σωκράτους ἀναπόλησις τοῦ προσωπικοῦ του παιδευτικοῦ - φιλοσοφικοῦ διώματος. Ὁ Σωκράτης λέγει, ὅτι, νέος ὤν, ἐπεδόθη μετά ζήλου εἰς τήν σπουδήν τῆς φιλοσοφίας τῆς φύσεως, νομίζων, ὅτι εἰς τὴν ὑπό τῆς φιλοσοφίας ταύτης διδομένην ἐρμηνείαν θά εὕρισκε τήν λύσιν τῶν ἀποριῶν του, περί τῆς ἀρχῆς τῶν ὄντων. Αἱ ἐλπίδες του ὅμως διεψεύσθησαν· τὸ αὐτὸ δὲ ἔπαθε καί μετά τήν γνωριμίαν του μὲ τήν φιλοσοφίαν τοῦ Ἀναξαγόρου. Καί ναί μὲν ὁ Ἀναξαγόρας ὑπῆρξεν ὁ πρῶτος, ὁ ὁποῖος παρεδέχθη τήν ὕπαρξιν τοῦ τά πάντα διακοσμοῦντος «νοῦ». Ἀλλ' ἡ ἀρχὴ αὕτη τοῦ νοῦ δὲν ἐστάθη ἱκανή νὰ ἑρμηνεύση τὸ εἶναι καί τὸ γίγνεσθαι τῶν ὄντων. Διά τοῦτο ὁ Σωκράτης ἐτράπη ἰδίαν ὁδόν, ἤτοι, ἐρευνῶν διά τοῦ ὀρθοῦ λόγου τά ὄντα τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου, ἀνεζήτησε τὰς ἐννοίας (ἢ ἰδέας), ἐπί τῶν ὁποίων θεμελιοῦται ἡ ὕπαρξις τῶν αἰσθητῶν ὄντων. Τό πόρισμα τῶν ζητήσεών του αὐτῶν ἦτο, ὅτι εἰς ἕκαστον ὄν προσάπτεται, ἀποδίδεται γνώρισμα, ἀντίστοιχον τῆς ἐννοίας, ἧς μετέχει τόν ὄν τοῦτο τῆς αἰσθητῆς πραγματικότητος. Ὡραῖον λ.χ. εἶναι καί λέγεται κάτι, διότι μετέχει τῆς ἐννοίας τοῦ Ὡραίου ἢ λόγω τῆς εἰς τοῦτο παρουσίας τῆς ἐννοίας (κατά Σωκράτη) ἢ Ἰδέας (κατά Πλάτωνα) τοῦ Ὡραίου. Μέγα εἶναι κάτι διά τήν ἐν αὐτῷ παρουσίαν τῆς ἐννοίας τοῦ μεγάλου κ.ο.κ. Οὐδεμία ὅμως ἔννοια ἀνέχεται σύνδεσιν αὐτῆς καί συνύπαρξιν μετὰ τῆς ἀντιθέτου πρός αὐτήν ἐννοίας. Οὕτω λ.χ. εἰς τήν χιόνα προσήκει μόνον ἡ ἔννοια τοῦ ψυχροῦ. Ἂν ὅμως εἰς τὴν χιόνα προσέλθη τὸ θερμόν, τότε δὲν θά εἶναι πλέον χιών, ἀλλ' αὖτη ἢ θά χωρισθῇ, θά ἀποσυρθῇ, θά ἀπομακρυνθῇ τοῦ θερμοῦ, ἤ θά χαθῇ, θά παύση οὖσα χιών. Τό αὐτό ἰσχύει καί διά τό πῦρ, ὅταν προσέλθη εἰς αὐτὸ τὸ ψυχρόν. Ἂς ἐλθωμεν τώρα εἰς τὴν ψυχήν. Ἡ ψυχή δὲν ἀποτελεῖ μὲν ἄμεσον ἀντίθεσιν πρός τὸν θάνατον, εἶναι ὅμως ἐμμέσως ἀντίθετος πρός αὐτόν. Διότι αὕτη, συμφώνως πρός τὴν φύσιν της, ὁ,τιδήποτε σῶμα καταλάβη, φέρει πάντοτε εἰς αὐτό ζωήν. Ἐπειδή δὲ ὁ θάνατος εἶναι ἀντίθετος πρός τήν ζωήν. ἕπεται, ὅτι δὲν εἶναι δυνατόν ἡ ψυχή νά δεχθῇ ἀντίθετον ἐκείνου, τό ὁποῖον ἐπιφέρει, ἤτοι τό ἀντίθετον τῆς ζωῆς, τόν θάνατον. Ἡ ψυχή ἄρα, ὡς οὐχί δεκτική θανάτου, εἶναι ἀθάνατος καί ἀνώλεθρος!

Ἐφόσον λοιπόν ἡ ψυχή εἶναι ἀθάνατος, πρῶτον καί ἐπιτακτικόν καθῆκον τοῦ ἀνθρώπου εἶναι νά ἐπιμελῆται κυρίως τῆς ψυχῆς του, ἐν ὄψει μόνον τοῦ χρόνου τῆς ἐπιγείου ζωῆς, ἀλλά καί πέραν τοῦ τάφου, τῆς αἰωνιότητος, δι' ἣν ἡ ψυχή εἶναι προωρισμένη. Ἡ δὲ περαιτέρω μοῖρα τῆς ψυχῆς ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς ποιότητος αὐτῆς καί τῆς τοιαύτης ἢ τοιαύτης διαπλάσεως αὐτῆς κατὰ τὸν ἐπίγειον βίον της.

Τῆς μελλούσης ταύτης ζωῆς καί τῆς κρίσεως τῶν ἀποθανόντων εἰκόνα παρέχει ὁ ἐν τῷ ἐπιλόγῳ τοῦ «Φαίδωνος» ἐσχατολογικός μῦθος, κατακλείει δὲ τόν διάλογον ἡ δραματική σκιαγραφία τοῦ τέλους τοῦ Σωκράτους. Ὁ ἄριστος, φρονιμώτατος καί δικαιότατος τῶν Ἀθηναίων ἀντίκρουσε τόν θάνατον μὲ τήν παροιμοιώδη, γαλήνην καί ἀπάθειαν τῆς ζωῆς του. Ὀλίγον πρίν ἢ κλείση τούς ὀφθαλμούς του δὲν παρέλειψε νά ἀνακουφίση τήν τραγικότητα τῆς στιγμῆς μὲ τό παίγνιον τοῦ συμβολισμοῦ τῆς τελευταίας θελήσεώς του, τῆς ὁποίας τήν ἐκτέλεσιν ἀνέθεσεν εἰς τὸν πιστόν του Κρίτωνα: «Ὦ Κρίτων, τῷ Ἀσκληπιῷ ὀφείλομεν ἀλεκτρύονα· ἀλλά ἀπόδοτε καί μή ἀμελήσετε». (Ἀγαπητέ μου Κρίτων, χρεωστοῦμεν νά θυσιάσωμεν ἀλέκτορα εἰς τὸν Ἀσκληπιόν· λοιπόν μή ἀμελήσετε νά ἐξοφλήσετε αὐτό τό χρέος). Τό χρέος τῆς θυσίας τοῦ ἀλέκτορος εἰς τὸν Ἀσκληπιόν εἶχον οἱ ἐκ νόσου σωζόμενοι καί ἀναρρωνύοντες. Ὁ Σωκράτης ὅμως ἔβλεπε τόν θάνατον ὡς σωτηρίαν ἀπό νόσον καί ἀνάρρωσιν. Νόσος δι' αὐτόν ἦτο ἡ ἐπίγειος ζωή, καθ' ἣν ἡ ψυχή του ἦτο ἐγκλειστος εἰς τὸ σῶμα («σῆμα», τάφον τῆς ψυχῆς ἔλεγον οἱ Πυθαγόρειοι τὸ σῶμα). Ὁ θάνατος ἦτο ἡ ὥρα τῆς σωτηρίας καί τῆς ἀναρρώσεως. διότι ἀπέδιδε τήν ἐλευθερίαν εἰς τὴν ψυνήν, διά νά κάμη, ἐντελῶς καθαρά καί ἀπερίσπαστος, τάς πρός τὸ θεῖον καί τό ὑπερουράνιον πτήσεις της!

Κωνστ. Ι. Βουρβέρης

«ΚΛΕΙΤΟΦΩΝ». Πλατωνικὸς διάλογος προταασσόμενος ὑπὸ τῶν ἐκδοτῶν τῶν ἔργων τοῦ Πλάτωνος κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ὡς εἰσαγωγὴ εἰς τὴν «Πολιτείαν». Τὸ μῆκος τοῦ διαλόγου τούτου εἶναι λίαν βραχύ, καταλαμβάνον μόνον τέσσαρας σελίδας τῆς στερεοτύπου ἐκδόσεως τοῦ Ἑρρίκου Στεφάνου (406—410). Τὰ πρόσωπα τοῦ διαλόγου εἶναι μόνον δύο, ὁ Σωκράτης καὶ ὁ Κλειτοφῶν, ὁμιλεῖ συνεχῶς ὁ Κλειτοφῶν, ὀλίγας δὲ λέξεις λέγει ὁ Σωκράτης εἰς τὴν ἀρχήν. Ὡς ὑπότιτλος τοῦ διαλόγου ἀναγράφεται ἡ ἔνδειξις «προτρεπτικός· ἠθικός». Πράγματι δὲ ὁ διάλογος κατ' οὐσίαν ἀποτελεῖ προτρεπτικὸν λόγον πρὸς ἀρετήν, εἰς τὸν ὁποῖον ἐπιτιμᾶται ὁ Σωκράτης ὡς ἀρκούμενος μόνον νὰ προτρέπῃ τοὺς νέους πρὸς τὴν δικαιοσύνην, χωρὶς ὅμως νὰ δύναται νὰ καθαρίσῃ ἐπιστημονικῶς εἰς τί συνίστανται αὐτη.

Περιεχόμενον τοῦ διαλόγου. Τὸν διάλογον ἀναδιηγεῖται ἀνώνυμός τις ἑταῖρος, ὅστις παρίστατο κατ' αὐτόν. Ὁ Κλειτοφῶν λέγει εἰς τὸν Σωκράτη ὅτι εἶναι πρόθυμος νὰ ἀναδιηγηθῇ εἰς αὐτὸν τί εἶχεν εἴπει κρίνων τὴν διδασκαλίαν του εἰς συνομιλίαν του μὲ τὸν ῥήτορα Λυσίαν. Ἐπιδοκιμάζει ἀπολύτως τὸν Σωκράτη, ὅταν κατακρίνῃ τοὺς ἀνθρώπους διότι δὲν καταβάλλουν ἐπιμέλεια διὰ τὴν βελτίωσιν τῆς ψυχῆς των. Συμφωνεῖ ἐπίσης μὲ αὐτόν, ὅταν λέγῃ ὅτι οὐδεὶς ἄνθρωπος πράττει τὸ κακὸν ἑκουσίως. Ἐπίσης ἀρεστὴ εἶναι καὶ ἡ ἀντίληψις τοῦ Σωκράτους κατὰ τὴν ὁποίαν, ὅταν εἷς ἄνθρωπος δὲν εἶναι εἰς θέσιν νὰ διευθύνη καλῶς τὴν ψυχήν του, εἶναι συμφέρον εἰς αὐτὸν ἢ νὰ ἀποθνήσκη ἢ νὰ παραδίδη ἑαυτὸν εἰς τὴν ἐξουσίαν ἄλλου γνωρίζοντος πῶς πρέπει νὰ καθοδηγῆται ἡ ψυχὴ πρὸς τὴν ἀρετήν. Ἡ ἐπιστήμη, ἤτις διδάσκει πῶς πρέπει νὰ κυβερνᾶται ἡ ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου, ὀρθῶς ὀνομάζεται ὑπὸ τοῦ Σωκράτους πολιτικὴ καὶ ταυτίζεται μὲ τὴν δικαστικὴν καὶ τὴν δικαιοσύνην. Μέχρι τοῦ σημείου τούτου ἡ προτρεπτικὴ διδασκαλία τοῦ Σωκράτους εἶναι ἀξία ἐπιδοκιμασίας. Αἱ ἐλλείψεις της ὅμως καταφαίνονται ἀπὸ τῆς στιγμῆς κατὰ τὴν ὁποίαν τίθεται εἰς τὸν Σωκράτη καὶ τοὺς μαθητάς του τὸ ἐρώτημα τί εἶναι ἡ δικαιοσύνη. Εἰς τὴν ἐρώτησιν αὐτὴν οὐδεμία σαφὴς παρέχεται ἀπάντησις. Ἄλλοτε ὁρίζεται τὸ δίκαιον ὡς τὸ συμφέρον, ἄλλοτε ὡς τὸ πρέπον, ἄλλοτε δὲ ὡς τὸ ὠφέλιμον καὶ λυσιτελές. Ἀλλ' οἱ ὁρισμοὶ οὗτοι εἶναι ἀνεπαρκεῖς, διότι παραλείπουν νὰ καθορίσουν τὸ ἀντικείμενον ἐν σχέσει πρὸς τὸ ὁποῖον εἶναι τὸ δίκαιον συμφέρον, πρέπον καὶ ἐπωφελὲς (409 C). Δὲν καθορίζεται τὸ ἔργον τὸ ὁποῖον ἔχει νὰ ἐπιτελέσῃ ἡ δικαιοσύνη, τὸ «ἴδιον ἔργον τῆς δικαιοσύνης». Καὶ ὁ ὁρισμὸς ὁ δοθεὶς ὑπό τινος κομψοῦ (δηλ. πνευματώδους) μαθητοῦ τοῦ Σωκράτους, κατὰ τὸν ὁποῖον ἔργον τῆς δικαιοσύνης εἶναι νὰ δημιουργῇ φιλίαν μεταξὺ τῶν πολιτῶν, τυγχάνει ἐσφαλμένος. Διότι ὑπάρχουν καὶ φιλίαι αἵτινες δὲν εἶναι ἀγαθαί. Οὔτε ἡ ὁμόνοια καὶ ἡ ὁμοδοξία (δηλ. ἡ σύμπτωσις τῶν διανοητικῶν ἀντιλήψεων) δύνανται νὰ θεωρηθῇ ὡς ἴδιον ἔργον τῆς δικαιοσύνης, διότι πᾶσα τέχνη καὶ ἐπιστήμη προϋποθέτει τὴν ὕπαρξιν ταυτότητος ἀντιλήψεων (ὁμοδοξίαν) μεταξὺ τῶν ἀσχολουμένων εἰς αὐτήν. Ὁμοίως δὲν δύναται νὰ καθορισθῇ ὡς ἔργον τῆς δικαιοσύνης τὸ νὰ ἀνταποδίδωμεν εὐεργεσίας εἰς τοὺς φίλους μας καὶ νὰ ἀμυνώμεθα κατὰ τῶν ἐχθρῶν μας, προξενοῦντες εἰς αὐτοὺς βλάβας. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ὁ δίκαιος θὰ ἠναγκάζετο νὰ προξενήσῃ βλάβην εἰς ἕνα ἄλλον ἄνθρωπον, ἔστω καὶ ἐχθρόν του, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον εἶναι ἀσυμβίβαστον μὲ τὴν ἔννοιαν τῆς δικαιοσύνης. Ἐπειδὴ λοιπόν, λέγει ὁ Κλειτοφῶν, διεπίστωσεν ὅτι ὁ Σωκράτης περιορίζεται μόνον νὰ προτρέπῃ πρὸς τὴν δικαιοσύνην, χωρὶς ὅμως νὰ ἔχῃ καὶ τὴν δύναμιν νὰ προσδιορίσῃ ἐπακριβῶς εἰς τί συνίσταται αὕτη, ἀπεφάσισε νὰ ἀπομακρυνθῇ ἀπὸ αὐτὸν καὶ νὰ προσφύγῃ πρὸς τὸν Θρασύμαχον, ἢ πρὸς οἱονδήποτε ἄλλον, ὅστις θὰ ἦτο ἱκανὸς νὰ καταστήσῃ φανερὸν τὸ συγκεκριμένον περιεχόμενον τῆς ἀρετῆς καὶ τῆς δικαιοσύνης. Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο τελειώνει ὁ διάλογος. Ἀπεδείχθη εἰς αὐτὸν ὅτι οἱ ὑπὸ τοῦ Σωκράτους καὶ τῶν μαθητῶν του γενόμεναι προσπάθειαι διὰ νὰ εὑρεθοῦν τὰ οὐσιώδη χαρακτηριστικὰ τῆς δικαιοσύνης ἐξελέγχονται ὡς ὅλως ἄκαρποι καὶ ἀνεπαρκεῖς. Ὁ ὅλος διάλογος ἔχει τὴν μορφὴν πολιτικοῦ φυλλαδίου καταπολεμοῦντος τὰς περὶ δικαιοσύνης ἀντιλήψεις τοῦ Σωκράτους καὶ τῶν συγχρόνων του σοφιστῶν.

Ἡ προσωπικότης τοῦ Κλειτοφῶντος καὶ ἡ γνησιότης τοῦ διαλόγου. Ὁ Κλειτοφῶν εἶναι ἱστορικὸν πρόσωπον. Εἶχε λάβει ἐνεργὸν μέρος εἰς τὴν πολιτικὴν ζωὴν τῶν Ἀθηνῶν κατὰ τὴν ὀλιγαρχικὴν μεταπολίτευσιν τοῦ 411. Περὶ αὐτοῦ κάμνει δὶς μνείαν ὁ Ἀριστοτέλης εἰς τὴν «Ἀθηναίων Πολιτείαν». Τὸν ἀναφέρει προσέτι καὶ ὁ Ἀριστοφάνης εἰς τοὺς «Βατράχους» στίχ. 967 «Κλειτοφῶν τε καὶ Θηραμένης ὁ κομψός». Εἰς τὴν «Πολιτείαν» ὁ Πλάτων τὸν ἀναφέρει δὶς (328 B, 340 A) ὡς υἱὸν τοῦ Ἀριστωνύμου καὶ φίλον τοῦ σοφιστοῦ Θρασυμάχου. Φαίνεται ὅτι ἦτο πολιτικὸς φίλος τοῦ Θηραμένους καὶ μετεῖχεν εἰς τὴν πολιτικὴν κίνησιν, ἤτις ἤθελε νὰ δημιουργήσῃ τρίτην μεταξὺ τῶν ὀλιγαρχικῶν καὶ δημοκρατικῶν κατάστασιν. Ὑπῆρμαχος τῆς ἀναθεωρήσεως τῆς νομοθεσίας συμφώνως πρὸς τὸ πνεῦμα τοῦ «πατρίου πολιτείας». Διὰ τοῦτο δὲ ἦτο καὶ ὀπαδὸς τοῦ σοφιστοῦ Θρασυμάχου, περὶ τοῦ ὁποίου γνωρίζομεν, κατὰ μαρτυρίαν Διονυσίου τοῦ Ἁλικαρνασσέως, ὅτι εἶχε πραγματευθῇ διὰ συμβουλευτικοῦ λόγου τὸ θέμα τῆς ἀποκαταστάσεως τῆν «πατρίου πολιτείας».

Ὡς πρὸς τὴν γνησιότητα τοῦ διαλόγου κατα τὴν ἀρχαίαν ἐποχὴν οὐδεμία εἶχε διατυπωθῇ ἀμφιβολία. Ὁ Θράσυλλος τὸν

ἐτοποθέτει εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς ὀγδόης τετραλογίας πρὸ τῆς «Πολιτείας». Ὁ Πλούταρχος διέσωσεν ἀπόσπασμα τοῦ Χρυσίππου ἀναφερόμενον εἰς τὰς ἐν τῷ «Κλειτοφῶντι» περιεχομένας προτροπάς. Ἐκ τούτου συνάγεται ὅτι κατὰ τὰ μέσα τοῦ τρίτου π.Χ. αἰῶνος ἐφέρετο ὁ διάλογος οὗτος μεταξὺ τῶν Πλατωνικῶν ἔργων. Κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους ὁ Σλαϊερμάχερ διετύπωσεν ἀμφιβολίας ὡς πρὸς τὴν γνησιότητά του. Δὲν ἦτο δυνατόν, εἶπε, νὰ γράψῃ ὁ Πλάτων ἓν ἔργον πολεμικῆς ἐναντίον τοῦ Σωκράτους χωρὶς νὰ ἐπισυνάψῃ εἰς αὐτὸ καὶ ἀναιρεπτικὴν τῶν ἐπικρίσεων ἀναίρεσιν. Τὴν γνώμην τοῦ Σλαϊερμάχερ συμμερίζεται καὶ ὁ Βιλαμόβιτς, ὅστις θεωρεῖ τὸν παρόντα διάλογον ὡς γραφέντα ὑπὸ μαθητοῦ τινος τοῦ Πλάτωνος, ἀνικάνου νὰ νοήσῃ τὸ βαθύτερον νόημα τῶν περὶ δικαιοσύνης πλατωνικῶν θεωριῶν καὶ φανατικοῦ διὰ τὰ ζητήματα τῆς πρακτικῆς ἀρετῆς. Διετυπώθη ἡ γνώμη ὅτι συγγραφεὺς τοῦ «Κλειτοφῶντος» εἶναι δυνατὸν νὰ εἶναι μαθητής τις τοῦ Ἀριστοτέλους. Ἡ ἀντίληψις αὕτη ἐστηρίχθη ἐπὶ τῆς ἐν τῷ διαλόγῳ γινομένης κριτικῆς ἐν σχέσει μὲ τὰς ἐννοίας τῆς ἀμανοίας καὶ ὁμοδοξίας. Ἀλλὰ δύο ἐκ τῶν σοβαροτέρων μελετητῶν τῶν πλατωνικῶν ἔργων, ὁ Γιόελ καὶ ὁ Μπρούνεκκε, ὑπεστήριξαν τὴν γνησιότητα τοῦ διαλόγου. Οὗτοι θεωροῦν τὸν «Κλειτοφῶντα» ὡς πολεμικὴν τῶν πλατωνικῶν στρεφομένην κατὰ τῶν διδασκαλιῶν τοῦ μαθητοῦ τοῦ Σωκράτους Ἀντισθένους, τοῦ ἱδρυτοῦ τῆς αἱρέσεως τῶν Κυνικῶν. Εἶναι γνωστὸν ὅτι ὁ Ἀντισθένης διαρκῶς προέτρεπε τοὺς μαθητάς του εἰς τὸν ἐνάρετον βίον, ἦτο δμως ἐχθρὸς πάσης ἐπιστημονικῆς ἀναζητήσεως ἐχούσης σκοπὸν νὰ καθορίσῃ τὴν ἔννοιαν τῆς ἀρετῆς. Ἐσχάτως ὁ Γάλλος ἐκδότης καὶ μεταφραστὴς τοῦ παρόντος διαλόγου εἰς τὴν συλλογὴν BUDE J. SOUILHE, μετὰ λεπτομερῆ σύγκρισιν πρὸς τὰ λοιπὰ πλατωνικὰ ἔργα, ἀποκλίνει πρὸς τὴν ἀποδοχὴν τῆς γνησιότητος. Κατὰ τὸν Γάλλον ἐκδότην αἱ ἐν τῷ «Κλειτοφῶντι» ἀναπτυσσόμεναι ἀντιλήψεις δὲν διαφωνοῦν πρὸς τὰς εἰς τοὺς ἄλλους διαλόγους ἐκτιθεμένας. Ἡ πολεμικὴ στρέφεται κατὰ ἀντιλήψεων τὰς ὁποίας εὑρίσκομεν ἀναπτυσσομένας εἰς τὰ «Ἀπομνημονεύματα» τοῦ Ξενοφῶντος. Εἶναι πιθανὸν ὅτι ὁ Πλάτων ἠθέλησε νὰ διαστείλῃ τὰς ἰδικάς του περὶ δικαιοσύνης γνώμας ἀπὸ ἄλλας δοξασίας ὑποστηριζομένας ὑπὸ τῶν λοιπῶν σωκρατικῶν σχολῶν. Πάντως δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς βέβαιον ὅτι ἂν ὁ «Κλειτοφῶν» δὲν προέρχεται ἐκ τῆς γραφίδος τοῦ Πλάτωνος, ἐγράφη ὑπό τινος τῶν μαθητῶν του μὲ τὴν πρόθεσιν νὰ καταπολεμηθοῦν γνῶμαι τῶν συγχρόνων σωκρατικῶν σχολῶν καὶ τοῦ Ἀντισθένους. Τοῦτο συνάγεται καὶ ἐκ τοῦ ὕφους τοῦ διαλόγου, τὸ ὁποῖον εἶναι ρητορικὸν καὶ λίαν ἔντεχνον, πλησιάζον πρὸς τὴν τεχνοτροπίαν τοῦ Γοργίου. Εἶναι γνωστὸν ἅτι ὁ Ἀντισθένης εἶχεν ὑποστῆ ἐπίδρασιν καὶ ἀπὸ τὸν Πρόδικον καὶ ἀπὸ τὸν Γοργίαν. Εἰς τὸν παράντα διάλογον φαίνεται ὅτι ὁ συγγραφεὺς ἠθέλησε νὰ ἀπομιμηθῇ τὸν λεκτικὸν ἐκφραστικὸν τρόπον, τὸν χρησιμοποιούμενον ὑπὸ τοῦ Ἀντισθένους.

Ὡς πρὸς τὸν χρόνον τῆς συγγραφῆς οἱ δεχόμενοι τὸν διάλογον ὡς γνήσιον τὸν θεωροῦν γραφέντα πρὸ τῆς «Πολιτείας» διὰ νὰ χρησιμεύσῃ ὡς εἰσαγωγή. Ὁ Μπρούννεκε ἔχει τὴν γνώμην ὅτι ἐγράφη ὕστερον ἀπὸ τὸν «Φαῖδρον», ἐν τῷ ὁποίῳ ἐγίνετο λόγος καὶ περὶ τοῦ Θρασυμάχου. Ἀκριβέστερον δὲ προσδιορίζει τὸν χρόνον συγγραφῆς ὡς πίπτοντα εἰς τὸ χρονικὸν διάστημα, τὸ ὁποῖον μεσολαβεῖ μεταξὺ τῆς συγγραφῆς τοῦ «Θεαιτήτου» καὶ «Σοφιστοῦ».

Βιβλ. COLLECTION BUDE. PLATON TOME 13, 2 PARTIE.

Κ. Δ. Γεωργούλης

«ΠΟΛΙΤΕΙΑ». Ὁ ἐνδοξότερος διάλογος τοῦ Πλάτωνος, δεύτερος ὡς πρὸς τὴν ἔκτασιν μετὰ τὸ ἐκτενέστερον ὅλων τῶν ἔργων του, τοὺς «Νόμους», δημιούργημα τῆς συγγραφικῆς περιόδου τῆς ἀκμῆς τοῦ φιλοσόφου, καταλαμβάνων 318 σελίδας τῆς στερεοτύπου ἐκδόσεως Τάουμπνερ τῆς Λειψίας. Ἡ «Πολιτεία», διαιρουμένη εἰς 10 βιβλία, εἶναι διάλογος περὶ δικαίου, ὡς δηλοῖ καὶ ὁ παραδεδεγμένος ὑπότιτλος αὐτῆς (περὶ δικαίου, πολιτικός), κυρίως δμως παρέχει σχέδιον ἰδεώδους ὀργανώσεως πολιτείας δικαίου καὶ παιδείας, ἐκφράζων δι' αὐτοῦ κατὰ τὸν ἰδανικώτερον καὶ καλλιτεχνικώτερον τρόπον τὰς πολιτικάς, ἠθικὰς καὶ παιδαγωγικὰς ἰδέας τοῦ Πλάτωνος ἐν τῷ γενικωτέρῳ πλαισίῳ τῆς ὅλης φιλοσοφίας του, καὶ παρέχων οὕτω τὴν ἀντιπροσωπευτικωτέραν εἰκόνα τοῦ ἐσωτερικοῦ κόσμου τοῦ Δημιουργοῦ της.

Ἡ διαλογικὴ ἔρευνα τῆς ἐννοίας τῆς δικαιοσύνης, ἀπὸ τὴν ὁποίαν ἀρχίζει ὁ διάλογος, στρέφεται ἀπὸ τοῦ δευτέρου βιβλίου εἰς πολιτειολογικὴν ἐξέτασιν τοῦ ὅλου πολιτικοῦ φαινομένου, μὲ τὴν δικαιολογίαν ὅτι δι' αὐτῆς θὰ βοηθηθοῦν καλύτερον οἱ διαλεγόμενοι εἰς τὴν «ζήτησιν τοῦ δικαίου». Γίνεται μία ἐπέκτασις τῆς ἐρεύνης ἀπὸ τὸ δίκαιον τοῦ ἑνὸς ἀνδρὸς εἰς τὸ αὐτὸ κατὰ τὴν οὐσίαν δίκαιον τοῦ κοινωνικοπολιτικοῦ συνόλου, δηλαδὴ τῆς «πόλεως» (πολιτείας, κράτους), ἐπειδὴ ἡ «πόλις» εἶναι κάτι μεγαλύτερον ἀπὸ τὸν ἕνα ἄνδρα - πολίτην καὶ ἔτσι εἶναι δυνατὸν νὰ ζητήσῃ κανεὶς εἰς τὴν πολιτείαν τὸ νόημα τῆς δικαιοσύνης ἀπὸ μεγαλυτέραν κλίμακα καὶ ἐπομένως εὐκολώτερον (Β 368 D: «πλείων ἂν δικαιοσύνη ἐν τῷ μείζονι ἐνείη καὶ ῥάων καταμαθεῖν»). Ἡ «Πολιτεία» συνεγράφη πρὸ τοῦ δευτέρου ταξιδίου τοῦ Πλάτωνος εἰς Σικελίαν (366 π.Χ., βλέπε ἄρθρον Πλάτων) καὶ μετὰ τὸν «Φαίδωνα» καὶ τὸ «Συμπόσιον», ἐδημοσιεύθη δὲ πιθανῶς τὸ 374 π.Χ.

Διάγραμμα διαρθρώσεως τῆς «Πολιτείας». Εἰς τὴν «Πολιτείαν» διακρίνονται πέντε μέρη:

I) Βιβλ. Α΄. Ἡ δικαιοσύνη καὶ ἡ ἀδικία κατὰ τὰς ἀντιλήψεις τῶν πολλῶν καὶ τῶν σοφιστῶν.

II) Βιβλία Β΄—Γ΄—Δ΄. Γένεσις τῆς πολιτείας. Φύσις αὐτῆς ὡς κοινότητος δικαίου καὶ παιδείας. Ἐξωτερικὴ ὀργάνωσις τῆς πλατωνικῆς πολιτείας.

III) Βιβλία Ε΄—ΣΤ΄—Ζ΄. Ἡ οὐσιαστικὴ (ἐσωτερικὴ) φύσις τῆς πλατωνικῆς πολιτείας: ἐνσάρκωσις τῆς ἰδέας τοῦ Ἀγαθοῦ.

IV) Βιβλία Η΄—Θ΄. Αἱ ἀπὸ τῆς ὀρθῆς ἢ ὑγιοῦς πολιτειας παρεκκλίνουσαι νοσηραὶ πολιτεῖαι (πολιτικὴ παθολογία). Ἡ εὐδαιμονία τοῦ δικαίου καὶ ἡ κακοδαιμονία τοῦ ἀδίκου βίου.

V) Βιβλ. Ι΄. Καταδίκη τῆς Ποιήσεως καὶ τῆς Τέχνης. Ὁ μῦθος περὶ τῶν ἀμοιβῶν τοῦ δικαίου καὶ τῆς τιμωρίας τοῦ ἀδίκου εἰς τὴν παροῦσαν καὶ τὴν μέλλουσαν ζωήν.

Ἀνάλυσις τῆς «Πολιτείας».

I. Βιβλίον πρῶτον. Ὁ διάλογος γίνεται εἰς τὸν Πειραιᾶ. Κεντρικὸν πρόσωπον τοῦ διαλόγου, μεταδιδομένου ἐν πλαγίῳ λόγῳ, εἶναι ὁ Σωκράτης, εὑρεθεὶς ἐκεῖ, ἵνα παραστῇ εἰς τὰ «Βενδίδεια», θρησκευτικὴν ἑορτὴν πρὸς τιμὴν τῆς λατρευομένης ἐν Πειραιεῖ θρακικῆς θεότητος Βενδῖδος (τῆς Ἀρτέμιδος τῶν Θρακῶν). Εἰς τὸν οἶκον ἑνὸς πλουσίου φίλου τοῦ Σωκράτους, τοῦ γέροντος Κεφάλου, ἔχουν συγκεντρωθῆ τὴν ἑσπέραν, μετὰ τὴν ἑορτάσιμον πομπὴν τῆς ἡμέρας, φίλοι τοῦ οἰκοδεσπότου, ἐν οἷς καὶ ὁ σοφιστὴς καὶ ῥήτωρ Θρασύμαχος ὁ Χαλκηδόνιος, καὶ ἐκεῖ, κληθεὶς ὑπὸ τοῦ υἱοῦ τοῦ Κεφάλου, προσέρχεται καὶ ὁ Σωκράτης μετὰ τοῦ συνοδεύοντος αὐτὸν ἀδελφοῦ τοῦ Πλάτωνος Γλαύκωνος, υἱοῦ τοῦ Ἀρίστωνος. Παρίστανται καὶ τοῦ Κεφάλου οἱ τρεῖς υἱοί, ὁ Λυσίας, ὁ Εὐθύδημος καὶ ὁ Πολέμαρχος, καὶ ὁ ἀδελφὸς τοῦ Γλαύκωνος Ἀδείμαντος καὶ ἄλλοι τινές, ὁ δὲ διάλογος, μετὰ τὰς σχετικὰς φιλοφρονήσεις τῆς συναντήσεως Σωκράτους καὶ Κεφάλου, ἀρχίζει μὲ πρῶτον θέμα τὴν ζωὴν τοῦ ἀνθρώπου κατὰ τὸ γνώριμον εἰς τὸν Κέφαλον γῆρας. Ὁ πρεσβύτης οἰκοδεσπότης χαρακτηρίζει τὸ γῆρας ὡς περίοδον γαλήνης σώματος καὶ ψυχῆς, ἀρκεῖ ὁ γέρων νὰ ἔχῃ ζήσει βίον κόσμιον καὶ φρόνιμον καὶ νὰ ἔχῃ τὴν συνείδησίν του ἀναπαυμένην, ὅτι εἶπε πάντοτε τὴν ἀλήθειαν, οὐδένα ποτὲ ἠδίκησε καὶ ὅτι οὐδεμίαν ὑποχρέωσιν ὀφείλει οὔτε πρὸς θεὸν οὔτε πρὸς ἄνθρωπον.

Διὰ τῆς ἀποφάνσεως αὐτῆς τοῦ Κεφάλου θίγεται τὸ πρῶτον ἡ ἔννοια τῆς δικαιοσύνης, τὸ κύριον θέμα τοῦ διαλόγου. Ἡ ἀντίληψις τοῦ δικαίου κατὰ τὸν Κέφαλον ἐκφράζει τὰς συνήθεις περὶ δικαιοσύνης ἀντιλήψεις τῶν «οἰκοκυραίων», τῶν τιμίων ἀνθρώπων τῆς παλαιᾶς ἀθηναϊκῆς κοινωνίας. Εὐκόλως δμως εὑρίσκει ὁ Σωκράτης τὸ εὐπαθὲς σημεῖον τῆς γνώμης τοῦ Κεφάλου, ὅτι δικαιοσύνη εἶναι τὸ νὰ λέγῃ κανεὶς τὴν ἀλήθειαν καὶ νὰ δίδῃ ὁπίσω πᾶν ὅ,τι λάβῃ ἀπὸ ἕνα ἄλλον (331 C)· διότι, λέγει ὁ Σωκράτης, ἂν ἕνας ἄνθρωπος δανεισθῇ ὅπλα παρ' ἀνδρὸς φίλου του, ἔχοντος σώας τὰς φρένας του, θὰ εἶναι δίκαιον νὰ ἀποδώσῃ τὰ ὅπλα αὐτὰ εἰς τὸν φίλον του, ἂν ὑποτεθῇ ὅτι οὗτος ἔχασεν ἐν τῷ μεταξὺ τὰς φρένας του; Τὸ παράδειγμα τοῦτο εὐκόλως κλονίζει τὴν ὀρθότητα τοῦ ὁρισμοῦ, ποὺ ἔδωκεν ὁ Κέφαλος εἰς τὴν δικαιοσύνην.

Ὁ Πολέμαρχος, ἐρωτώμενος ἐν συνεχείᾳ ὑπὸ τοῦ Σωκράτους, παρέχει ὁρισμὸν τῆς δικαιοσύνης, ἀντιπροσωπεύοντα τὴν περὶ δικαιοσύνης ἀντίληψιν τῶν ἐμπόρων καὶ οἰκονομικῶν ἀνθρώπων τῆς ἀγορᾶς, τὴν χρηματιστικὴν περὶ δικαίου γνώμην. Δικαιοσύνη κατὰ τὸν Πολέμαρχον εἶναι τὸ νὰ ἀποδίδῃ κανεὶς τὰ ὀφειλόμενα εἰς ἕκαστον, ὅπως ἀκριβῶς εἶπε καὶ ὁ ποιητὴς Σιμωνίδης: «τὸ τὰ ὀφειλόμενα ἑκάστῳ ἀποδιδόναι δίκαιόν ἐστι» (331 Ε). Διασαφηνίζεται δὲ διαλογικῶς ἡ διαφορὰ τοῦ δευτέρου αὐτοῦ ὁρισμοῦ τῆς δικαιοσύνης ἀπὸ τὸν προηγούμενον ὡς ἑξῆς: Ἀποδίδειν τὰ ὀφειλόμενα ἑκάστῳ σημαίνει τὸ καὶ «προσήκοντα». Εὐκόλως δμως ὁ Σωκράτης ἀποδεικνύει καὶ νὰ ἀποδίδῃ κανεὶς εἰς ἕκαστον τὸ προσῆκον, ὅ,τι τοῦ ἁρμόζει καὶ τοῦ ἀνήκει, δηλαδὴ καλὸν εἰς τοὺς φίλους καὶ κακὸν εἰς τοὺς ἐχθρούς· διότι αὐτὰ εἶναι τὰ ἐν προκειμένῳ «ὀφειλόμενα» τοῦ ὁρισμοῦ τούτου τὰ τρωτά. Διότι ἡ ἀνωτέρω ἐφαρμογή του εἰς φίλους καὶ ἐχθρούς, προϋποθέτει ὅτι οἱ μὲν φίλοι εἶναι καλοί, οἱ δὲ ἐχθροὶ κακοί, διότι μόνον εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν θὰ εἶναι δίκαιον νὰ ὠφελῶμεν τοὺς φίλους καὶ νὰ βλάπτωμεν τοὺς ἐχθρούς. Ἀλλὰ καὶ κάτι ἄλλο ἀκόμη: πῶς εἶναι δυνατὸν ἡ δικαιοσύνη, ποὺ εἶναι κάτι τὸ καλὸν καὶ τὸ ἀγαθόν, νὰ κάμνῃ κακόν, ἔστω καὶ εἰς τοὺς ἐχθρούς; (335 Ε).

Ἐνῶ οὕτω ὑποδεικνύονται αἱ ἐσωτερικαὶ ἀντιφάσεις τοῦ ὁρισμοῦ τοῦ Πολεμάρχου, ἐπεμβαίνει εἰς τὴν συζήτησιν ὁ ῥήτωρ καὶ σοφιστὴς Θρασύμαχος, ὁ ὁποῖος καὶ μεταφέρει αὐτὴν ἐπὶ τοῦ πολιτικοῦ πεδίου. Ὁ Θρασύμαχος, ἐκφράζων τὰς σοφιστικὰς ἰδέας τῆς ἐποχῆς, ὁρίζει τὸ δίκαιον ὡς «τὸ τοῦ κρείττονος συμφέρον» (338 C). Δίκαιον, λέγει, εἶναι τὸ συμφέρον τοῦ ἰσχυροτέρου. Οὕτω τίθεται τὸ πρόβλημα τῆς ἀρχῆς καὶ τῆς οὐσίας τοῦ θετικοῦ δικαίου, ὅπερ ὁ Πλάτων ἐξετάζει καὶ εἰς τὸν διάλογόν του «Γοργίαν». Τὸ κράτος, κατὰ τὴν ἀντίληψιν αὐτὴν τῶν σοφιστῶν, θέτει διὰ τῆς δυνάμεώς του τὸ ἐξυπηρετοῦν τὰ συμφέροντα τῶν κυριάρχων του δίκαιον καὶ φροντίζει διὰ τὴν ἀμείλικτον ἐφαρμογήν του. Τοῦτο δὲ συμβαίνει εἰς ὅλας τὰς πολιτείας, εἴτε δημοκρατικαὶ εἶναι, εἴτε τυραννικαί, εἴτε ὀλιγαρχικαὶ κλπ. Εἰς ὅλας αὐτὰς τὰς πολιτείας τὸ νόμιμον ταυτίζεται μὲ τὸ δίκαιον, ὅπερ δὲν εἶναι ἄλλο τίποτε παρὰ τὸ «συμφέρον» τῆς καθεστηκυίας ἀρχῆς» (339 α). Καὶ ὁ νέος δμως ὁρισμός, ὑπὸ τὸν διαλεκτικὸν ἔλεγχον τοῦ Σωκράτους, φανερώνει μίαν πρὸς μίαν τὰς ἀτελείας του. Πρῶτον διαπιστώνεται ἡ ἀνάγκη νὰ συμπληρωθῇ ὁ ὁρισμὸς αὐτὸς ὡς ἑξῆς: δίκαιον εἶναι τὸ πραγματικόν, τὸ ἀληθινὸν συμφέρον τοῦ ἰσχυροτέρου (341 α). Μὲ τὰ γνωστὰ παραδείγματα τοῦ ἰατροῦ, τοῦ κυβερνήτου πλοίου, τοῦ ποιξένος, ἐξασθενίζει ἔτι μᾶλλον ὁ Σωκράτης τοὺς ἰσχυρισμοὺς τοῦ Θρασυμάχου· διότι οἱ εἰρημένοι ἐπαγγελματίαι, οἱ ὁποῖοι ἀσκοῦν οἱονεὶ ἔργα ἄρχοντος, τονίζει ὁ Σωκράτης, δὲν ἀποβλέπουν ἐν τῇ ἀσκήσει τῆς τέχνης εἰς τὸ προσωπικὸν συμφέρον των, ἀλλὰ εἰς τὸ

συμφέρον ἐκείνων, ποὺ τοὺς ἐμπιστεύονται, μὲ ἄλλας λέξεις εἰς τὸ συμφέρον τῶν ἀρχομένων ὑπ' αὐτῶν. Τὸ γενικώτερον πόρισμα, ὅπερ συνομολογεῖ μαζὶ μὲ τὸν Σωκράτην ὁ Θρασύμαχος (342 Ε), εἶναι ὅτι «οὐδεὶς ἄρχων ἐν οὐδεμιᾷ ἀρχῇ, καθ' ὅσον ἄρχων ἐστί, τὸ αὑτῷ συμφέρον σκοπεῖ, οὐδ' ἐπιτάττει, ἀλλὰ τὸ τῷ ἀρχομένῳ» (καγεὶς ἄρχων, οἱανδήποτε ἐξουσίαν καὶ ἂν ἔχῃ, δὲν ἀναζητεῖ ἢ ἐπιβάλλει, ὑπὸ τὴν ἰδιότητα τοῦ ἄρχοντος, τὸ ἰδικόν του συμφέρον, ἀλλὰ τὸ συμφέρον ἐκείνου, ὁ ὁποῖος εἶναι ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν του). Περαιτέρω οἱ συζητηταὶ συμφωνοῦν ὅτι ἡ δικαιοσύνη εἶναι ἀρκετὴ σοφία, ἡ ὁποία καθιστᾷ καὶ τὰ ἄλλα πράγματα καὶ τὴν ψυχὴν ἱκανὴν νὰ ἐπιτελῇ τὸ ἔργον της κατὰ τὸν καλύτερον τρόπον. Ἐν τούτοις, ὁ Σωκράτης ἐν τέλει τοῦ Α΄ βιβλίου δὲν μένει ἱκανοποιημένος ἀπὸ τὸ ἀποτέλεσμα τοῦ διαλόγου. Ἡ ἔρευνα ἐστράφη πρὸς τὴν ποιότητα καὶ τὰ ἀποτελέσματα τῆς δικαιοσύνης, δὲν εἰσέδυσεν ὅμως εἰς τὴν οὐσίαν τοῦ δικαίου. Τὸ τί ἐστι δίκαιον, ἰδοὺ τὸ ἄλυτον εἰσέτι πρόβλημα, τὸ ὁποῖον θὰ συζητηθῇ εἰς τὰ ἑπόμενα.

II. — Β ι β λ ί α Β΄ — Γ΄ — Δ΄. Τὸ ἀναλυθὲν ἀνωτέρω πρῶτον βιβλίον τῆς «Πολιτείας» ἀποτελεῖ τὰ προπύλαια τοῦ πολιτειολογικοῦ αὐτῆς οἰκοδομήματος, τὴν πρώτην βαθμῖδα τῆς πνευματικῆς ἀναβάσεως πρὸς τὴν ἀρίστην πολιτείαν, τὴν ἐνσάρκωσιν τῆς Ἰδέας τοῦ Ἀγαθοῦ. Εἶναι ἡ βαθμὶς τῆς ἐμπειρίας καὶ τῆς παρούσης πραγματικότητος. Εἰς τὸ βιβλίον τοῦτο, ὡς εἴδομεν, προβάλλονται αἱ περὶ δικαιοσύνης καὶ ἀδικίας γνῶμαι τῶν πολλῶν καὶ τῶν σοφιστῶν. Τὸ πνευματικὸν λοιπὸν ἔδαφος, εἰς τὸ ὁποῖον θὰ γίνῃ ἡ ἵδρυσις τῆς πλατωνικῆς πολιτείας, εἶναι πλῆρες ἀπὸ ἀντιπλατωνικὰς γνώμας, ἀπὸ ἀκάνθας καὶ τριβόλους, καὶ ἔχει ἀνάγκην καθάρσεως. Πρὸς τοῦτο εἶναι καταλληλότατος ὁ μαχητικὸς καὶ δραματικὸς χαρακτὴρ τοῦ βιβλίου αὐτοῦ, τὸ ὁποῖον ἀπετέλει πιθανώτατα χωριστὸν διάλογον, τὸν «Θρασύμαχον», συγγραφέντα κατὰ τὴν πρώϊμον συγγραφικὴν περίοδον τοῦ Πλάτωνος, τὴν περίοδον τῆς συγγραφῆς τῶν πρώτων ἐννοιολογικῶν - ἀπορητικῶν διαλόγων (βλ. ἄρθρον Πλάτων). Ἡ ἐνσωμάτωσις τοῦ διαλόγου τούτου βραδύτερον εἰς τὸ ὅλον ἔργον τῆς «Πολιτείας», ἵνα χρησιμεύσῃ ὡς εἰσαγωγὴ εἰς αὐτό, ἐπεβλήθη καὶ ἀπὸ τὴν ταυτότητα τοῦ θέματος (δίκαιον - πολιτεία) καὶ ἀπὸ μεθοδολογικὴν καὶ ἀρχιτεκτονικὴν ἀπαίτησιν τῆς διαρθρώσεως τοῦ ὅλου συγγράμματος. Ἔπρεπε τοῦ ἔργου τῆς πνευματικῆς ἱδρύσεως τῆς πλατωνικῆς πόλεως νὰ προηγηθῇ τὸ ἔργον τῆς καθάρσεως τοῦ διαλεκτικοῦ ἐδάφους. Τὸ πρῶτον βιβλίον, ἔχον τὸν ἀπορητικὸν χαρακτῆρα ὅλων τῶν διαλόγων τῆς πρωΐμου περιόδου, ἀποτελεῖ τὴν πρώτην βαθμῖδα τῆς διαλεκτικῆς ἀνόδου ἀπὸ τῆς σφαίρας τοῦ αἰσθητοῦ εἰς τὴν σφαῖραν τοῦ νοητοῦ.

Ἡ ἀνάβασις ἀκολουθεῖ διαδοχικῶς τὰς ἀνωτέρας βαθμῖδας τοῦ Β΄, Γ΄ καὶ Δ΄ βιβλίου, αἱ ὁποῖαι ὁδηγοῦν εἰς τὴν ἀποκορύφωσιν τοῦ ἔργου (βιβλια Ε΄, ΣΤ΄ Ζ΄): τὴν Ἰδέαν τοῦ Ἀγαθοῦ καὶ τὴν ἐνσάρκωσιν αὐτῆς εἰς τὴν πλατωνικὴν πολιτείαν. Ἀλλὰ αἱ μεταξὺ εἰσαγωγῆς καὶ κεντρικῆς κορυφῆς ἐνδιάμεσοι βαθμῖδες δέν σημαίνουν ἀνάβασιν ἀπὸ τῆς πολιτικῆς ἐμπειρικῆς πραγματικότητος εἰς τὴν πολιτικὴν θεωρητικὴν πραγματικότητα. Δὲν παρίσταται δηλαδὴ ἡ πλατωνικὴ «πόλις» (=πολιτεία, πολιτικὴ κοινότης), ὡς βελτιωμένη ἐξελικτικὴ βαθμὶς πολιτικῆς κοινωνίας, ἔχουσα ὡς ἀφετηρίαν τὰς μορφὰς τοῦ πολιτικοῦ βίου τῆς συγχρόνου ἢ προγενεστέρας τοῦ Πλάτωνος ἐμπειρικῆς πραγματικότητος. Τοὐναντίον διὰ τοῦ πρώτου βιβλίου, εἴδομεν, ὁ Πλάτων καθαίρει, καταλύει τὴν ἐμπειρίαν, διὰ νὰ ἀνυψώσῃ τὴν πολιτικὴν θεωρίαν. Ὁ Πλάτων δὲν τροποποιεῖ ἐπὶ τὸ βέλτιον τὴν ὑπάρχουσαν πολιτικὴν πραγματικότητα, ἀλλ' ἀκριβῶς ἱδρύει ἐξ ὑπαρχῆς νέαν πόλιν.

Ἡ διαλεκτικὴ πολιτειολογικὴ ἀνάβασις τῶν βιβλίων Β΄, Γ΄ καὶ Δ΄ ἐρευνᾷ τὸ πολιτικὸν φαινόμενον καθόλου. Ἡ ἔρευνα αὐτὴ εἶναι κατ' ἀρχὰς ἱστορική, ἐξελικτική, γενετική. Ἀλλὰ ὅπως εἴπαμεν, ὄχι ἱστορία τῶν πολιτευμάτων τῆς πραγματικότητος, ἀλλὰ ἱστορία τοῦ ἀνθρωπίνου πολιτικοῦ φαινομένου. Ἀπὸ τὴν φύσιν τῆς πολιτικῆς συμβιώσεως τῶν ἀνθρώπων, ἡ ὁποία ἐξετάζεται κατ' ἀρχὰς γενετικῶς, ὁ Πλάτων προχωρεῖ εἰς τὸν «λόγον» (τὴν μετὰ λόγου, τὴν βάσει τοῦ ὀρθοῦ λόγου συστηματικὴν ἔρευναν). Ὁ πολιτικὸς ὅμως αὐτὸς λόγος παρουσιάζεται ὑπὸ διττὴν μορφήν: τὴν προσωρινὴν ἢ ἐξωτερικὴν εἰς τὰ βιβλία Β΄, Γ΄ καὶ Δ΄ καὶ τὴν καθ' αὐτὸ πλατωνικὴν ἢ ἐσωτερικὴν εἰς τὰ βιβλία Ε΄, ΣΤ΄, Ζ΄.

Μετὰ τὰς ἐξηγήσεις αὐτάς, αἱ ὁποῖαι διευκολύνουν τὴν κατανόησιν τῆς διαρθρώσεως τοῦ ἔργου καὶ τὴν σύλληψιν τῆς θαυμαστῆς ἑνότητος αὐτοῦ, προχωροῦμεν εἰς τὴν ἀνάλυσιν.

Εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ δευτέρου βιβλίου ὁμιλοῦν διαδοχικῶς ὁ Γλαύκων καὶ ὁ Ἀδείμαντος. Ὁ πρῶτος κάμνει τὸ ἐγκώμιον τῆς ἀδικίας, ὁ δεύτερος τῆς δικαιοσύνης. Δὲν κεῖται ὅμως ὁ λόγος τοῦ δευτέρου πλησιέστερον πρὸς τὴν πλατωνικὴν περὶ δικαιοσύνης γνώμην, διότι καὶ οἱ δύο ὁμιληταὶ ἐκφράζουν τὰς κοινὰς περὶ δικαίου δοξασίας τῶν ἀνθρώπων ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὰ πραγματικὰ ἢ φαινομενικὰ ἀποτελέσματα τοῦ δικαίου καὶ τοῦ ἀδίκου βίου. Τούτου ἕνεκα ὁ Πλάτων διὰ στόματος τοῦ Σωκράτους ἐπαναφέρει τὸν διάλογον εἰς τὴν πραγματικὴν ἀφετηρίαν τοῦ προβλήματος: τί ἐστι δικαιοσύνη καὶ τί ἀδικία (367 D, 368 C). «Ἐπειδὴ ὁ Πλάτων πιστεύει ὅτι μία εἶναι ἡ δικαιοσύνη, εἴτε ἀτομικὴ εἴτε κοινωνικοπολιτική, καὶ ἐπειδὴ τὸ πολιτικὸν σύνολον εἶναι κάτι εὐρύτερον τοῦ ἑνὸς ἀνδρός, προτείνει νὰ ἀναζητήσουν καὶ μελετήσουν τὴν οὐσίαν τῆς δικαιοσύνης «ἐν τῷ μείζονι», ὑπὸ μεγαλυτέραν κλίμακα, ὅπως ἀκριβῶς τὰ ψιλὰ γράμματα ἀναγιγνώσκονται εὐκρινέστερον καὶ καλύτερον ὑπὸ μεγέθυνσιν.

Ἡ νέα ἔρευνα ἀφορμᾶται ἀπὸ τὴν «γένεσιν» τῆς πόλεως, ἀπὸ τὴν αἰτίαν, ἡ ὁποία προκαλεῖ τὸ πολιτικὸν φαινόμενον τοῦ ἀνθρωπίνου βίου (369 Β κ.ἑ.): «Γίγνεται τοίνυν... πόλις, ὡς ἐγῶμαι, ἐπειδὴ τυγχάνει ἡμῶν ἕκαστος οὐκ αὐτάρκης, ἀλλὰ πολλῶν ἐνδεής... οὕτω δὴ ἄρα παραλαμβάνων ἄλλος ἄλλον ἐπ' ἄλλου, τὸν δ' ἐπ' ἄλλου χρεία, πολλῶν δεόμενοι, πολλοὺς εἰς μίαν οἴκησιν ἀγείραντες κοινωνούς τε καὶ βοηθούς, ταύτῃ τῇ ξυνοικίᾳ ἐθέμεθα πόλιν ὄνομα» (Ἡ γένεσις τῆς πολιτικῆς συμβιώσεως τῶν ἀνθρώπων, τῆς «πόλεως», ἔχει κατὰ τὴν γνώμην μου ὡς αἰτίαν τὴν «χρείαν», τὴν ἀνάγκην, ἐπειδὴ συμβαίνει ἕκαστος ἐξ ἡμῶν νὰ μὴ εἶναι αὐτάρκης, ἀλλὰ νὰ χρειάζεται πολλὰ πράγματα, διὰ νὰ ζήσῃ. Ἔτσι λοιπὸν παίρνει ὁ καθένας μας ὡς βοηθὸν διὰ τὴν ἀντιμετώπισιν τῆς μιᾶς ἀνάγκης ἕνα ἄλλον συνάνθρωπόν του καὶ τῆς ἄλλης ἀνάγκης ἄλλον, ἐπειδὴ αἱ ἀνάγκαι εἶναι πολλαί, συγκεντρώνομεν πολλοὺς εἰς τὴν αὐτὴν κατοίκησιν ὡς συντρόφους καὶ βοηθοὺς καὶ δίδομεν εἰς αὐτὴν τὴν συνοίκησιν, τὸ ὄνομα «πόλις»). Ἡ πρώτη μορφὴ τῆς πολιτικῆς κοινωνίας εἶναι ἡ κατὰ Πλάτωνα «ἀναγκαιοτάτη πόλις» (369 D κ.ἑ), τὴν ὁποίαν ἀποτελοῦν τέσσαρες ἢ πέντε ἄνδρες: ἕνας γεωργός, ἕνας οἰκοδόμος (τέκνων), ἕνας ὑφάντης, ἕνας σκυτοτόμος (κόπτης δερμάτων καθόλου) ἢ καὶ κανένας πέμπτος ἀκόμη τοιούτου τύπου ἐπαγγελματίας, βιοτέχνης, ἔχων ἔργον τὴν ἐξυπηρέτησιν τῶν σωματικῶν ἀναγκῶν τοῦ ἀνθρώπου. Διὰ νὰ προχωρήσῃ ὁμαλῶς ἡ ζωὴ τῆς πρώτης ταύτης καὶ ὑποτυπώδους πολιτικῆς κοινότητος, ἡ ἀνάγκη καὶ ἡ πεῖρα ἐδίδαξε τοὺς συμβιοῦντας νὰ πράττουν ἕκαστος τὸ ἔργον του. Ἡ περιοχὴ τῆς συμβιώσεως καὶ τῶν ἀμοιβαίων σχέσεων τῶν οἰκιστῶν πρὸς ἀλλήλους ἐν τῇ ἐξυπηρετήσει τῶν στοιχειωδῶν βιοτικῶν ἀπαιτήσεών των, ἀνακύπτει ἀπὸ τῆς πρώτης στιγμῆς ὡς ἡ περιοχὴ τῆς ἐκδηλώσεως τῆς δικαιοσύνης καὶ τῆς ἀδικίας (371 Ε). Βαθμηδὸν ὁ πληθυσμὸς τῆς πολιτικῆς συνοικήσεως αὐξάνεται, διότι ἡ θεραπεία τῶν διαρκῶς αὐξανομένων ἀναγκῶν τῆς ζωῆς μεταβάλλει τὴν δημιουργίαν νέων βιοτεχνῶν καὶ ἐπαγγελματιῶν, ἔτι δὲ ἐμπόρων, καπήλων καὶ μισθωτῶν. Τὸ πρῶτον τοῦτο κράτος ἀποτελοῦν λιτοδίαιτοι χορτοφαγικῆς σιτήσεως πολῖται, ἐν εἰρήνῃ μετὰ ὑγείας διαβιοῦντες. Εἶναι ἡ «ὑγιὴς», ἡ ὑγιεινὴ πόλις, τῆς ὁποίας ἡ μεταξὺ τῶν πολιτῶν εἰρήνη, διασφαλίζεται, διότι ἕκαστος ἐξ αὐτῶν πράττει ἓν μόνον ἔργον, «τὸ ἑαυτοῦ», τὸ ἰδικόν του («οἰκειοπραγία» ἢ «ἰδιοπραγία»). Κατὰ τὸν Γλαύκωνα ἡ πρώτη αὕτη πόλις θὰ ἠδύνατο νὰ κληθῇ καὶ πόλις χοίρων, «ὑῶν πόλις» (372 D), διότι ἰδανικόν της εἶναι μόνον ὁ χορτασμὸς καὶ ἡ θεραπεία τῶν σωματικῶν ἀναγκῶν, ἄνευ ἄλλης τινὸς ἀνωτέρας πνευματικῆς ἀπολαύσεως καὶ πολιτιστικῆς ἐπιδιώξεως.

Ἡ ἑπομένη ἐξελικτικὴ βαθμὶς τῆς πολιτικῆς κοινότητος εἶναι ἡ «τρυφῶσα» ἢ «φλεγμαίνουσα πόλις», ἡ πόλις ἥτις, ἀντὶ τῆς παλαιᾶς αὐταρκείας καὶ ὀλιγαρκείας, ἔχει ὅλας τὰς ἀνέσεις τῆς ζωῆς, τὰς ἡδονάς, τὰς ψυχαγωγίας, καὶ ἀπολαύσεις τοῦ πολιτισμοῦ. Τὰ νέα ταῦτα στοιχεῖα τῆς ζωῆς τῆς πόλεως δὲν προῆλθον ἀπὸ τὴν ἐξυπηρέτησιν ἀπολύτως ἀπαραιτήτων ἀναγκῶν («οὐκέτι τοῦ ἀναγκαίου ἕνεκα ἔστιν ἐν ταῖς πόλεσιν»), (373 Β), ἀλλ' εἶναι, οὕτως εἰπεῖν, ἐκδηλώσεις τοῦ πολιτισμοῦ τοῦ περιττοῦ. Εἰς τοὺς ὑπάρχοντας πολίτας-κατοίκους προστίθενται νῦν κλινοποιοί, μάγειροι «καὶ ὀψοποιοί, «ωμμωταί, ἑταῖραι, ζωγράφοι, παντοῖοι μιμηταὶ (καλλιτέχναι), μουσικοί, ποιηταὶ καὶ οἱ τούτων ὑπηρέται, ραψῳδοί, ὑποκριταί, χορευταί, κατασκευασταὶ παντὸς εἴδους σκευῆς καὶ σκευῶν, θεράποντες τοῦ γυναικείου στολισμοῦ, βουκόλοι. Ἡ δὲ μαλθακὴ δίαιτα τῆς φθειρούσης τὴν ὑγείαν καλοφαγίας καὶ πολυφαγίας καθιστᾷ ἀναγκαίαν τὴν παρουσίαν καὶ ἰατρῶν (373 D).

Πρὸς τὴν αὔξησιν τῶν ἀναγκῶν καὶ τῶν κατοίκων ἡ ὑπάρχουσα γῆ τῆς «πόλεως» παρουσιάζεται πλέον δυσανάλογος καὶ οὐχὶ ἱκανοποιητική. Ἀνακύπτει ἡ ἀνάγκη ἐδαφικῆς ἐπεκτάσεως εἰς βάρος τῶν γειτόνων διὰ τοῦ πολέμου. Οὕτω καὶ ὁ πόλεμος παρουσιάζεται ὡς γέννημα τῆς χρείας, τῆς ἀνάγκης. Διὰ τὴν διεξαγωγὴν τοῦ πολέμου δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀπασχοληθοῦν οἱ ἕως τώρα μνημονευθέντες ἐπαγγελματίαι, ἔμποροι, καλλιτέχναι καὶ λοιποὶ πολῖται - κάτοικοι, διότι θὰ ἀναγκασθοῦν νὰ ἀφήσουν ἕκαστος τὸ ἔργον του χάριν τοῦ πολέμου καὶ γενικῶς χάριν τῆς φυλακῆς, ἀμύνης καὶ προστασίας τῆς πόλεως. Ἵνα μὴ λοιπὸν καταλυθῇ ἡ τεθεῖσα ἀρχὴ τῆς οἰκειοπραγίας, καθ' ἣν ἕκαστος ὀφείλει νὰ ἀσκῇ ἓν μόνον ἔργον, τὸ ἰδικόν του, τὸ ἴδιον ἢ οἰκεῖον εἰς αὐτόν, πρέπει τὴν ἄμυναν καὶ τὸν πόλεμον νὰ ἀναλάβῃ μία εἰδικὴ τάξις πολιτῶν, ἡ τάξις τῶν φυλάκων, οἱ ὁποῖοι θὰ ἀσκοῦν μόνον αὐτὸ τὸ ἔργον καὶ οὐδὲν ἄλλο. Ἐφόσον δὲ ἀπὸ τὴν τάξιν αὐτὴν τῶν φυλάκων ἐξαρτᾶται αὐτὴ αὕτη ἡ διατήρησις καὶ ὑπόστασις τῆς πολιτείας, ἐπιβάλλεται νὰ μελετηθῇ μὲ μεγίστην προσοχὴν ὁ τρόπος τῆς συγκροτήσεως, τῆς σπουδαιότατης αὐτῆς τάξεως. Ὁ μέλλων νὰ ἀναδειχθῇ φύλαξ πρέπει νὰ συνδυάσῃ φυσικὰ καὶ ἐπίκτητα προσόντα καὶ προτερήματα. Τὰ πρῶτα ἐξασφαλίζει μόνον μία ἐπιλογὴ τῶν ὑπὸ τῆς φύσεως πεπροικισμένων μὲ τὰς ἰδιότητας τοῦ καλοῦ φύλακος· τὰ δεύτερα θὰ τὰ δώσῃ ἡ προσήκουσα παιδεία.

Κατάλληλοι διὰ τὸ φυλακικὸν ἔργον εἶναι οἱ ἔχοντες φύσιν ὁμοίαν πρὸς τὴν φύσιν τοῦ κυνὸς φύλακος. Ἐκτὸς τῶν ἐξαιρετικῶν φυσικῶν προσόντων τῆς ὁράσεως τῆς ταχύτητος καὶ εὐκινησίας «καὶ τῆς ἀντοχῆς εἰς τὰς ταλαιπωρίας καὶ τοὺς κόπους, ὁ φύλαξ πρέπει νὰ ἔχῃ τὰ ψυχικὰ προσόντα τοῦ ἀνδρείου, τοῦ θυμοειδοῦς καὶ τοῦ φιλοσόφου, τοῦ ἀγαπῶντος τὴν γνῶσιν καὶ δυναμένου νὰ διακρίνῃ τὰ πράγματα (376 α κ.ἑ.).

Τὰ ἐπίκτητα προσόντα τοῦ φύλακος εἶναι ἡ διά τῆς παιδείας ἀνάπτυξις καὶ τελειοποίησις τῶν φυσικῶν χαρισμάτων του. Ἡ παιδεία εἶναι διττὴ (376 Ε κ.ἑ.): γυμναστικὴ διὰ τὸ σῶμα καὶ μουσικὴ διὰ τὴν ψυχήν. Διὰ τοῦ ὅρου μουσικὴ παιδεία νοεῖται γενικῶς ἡ ψυχική, πνευματικὴ καὶ καλλιτεχνικὴ μόρφωσις. Οὕτως

ὁ διάλογος στρέφεται ἤδη εἰς τὸ τέλος τοῦ Β΄ βιβλίου καὶ τὸ ἑπόμενον βιβλίον πρὸς τὸ μέγα θέμα τῆς παιδείας. Πρὶν ἢ ὅμως προχωρήσωμεν εἰς τὴν ἀνάλυσιν, παρατηροῦμεν ὅτι, ἤδη κατὰ τὴν ἀρχὴν τοῦ περὶ πολιτείας διαλόγου, ἀνέκυψαν ἀμφότεραι αἱ θεμελιώδεις διὰ τὴν πολιτείαν ἰδέαι: ἡ τῆς δικαιοσύνης καὶ ἡ τῆς παιδείας, οὕτω δὲ ἡ ἐξέτασις τῆς ἀρχῆς καὶ τῆς γενέσεως τῆς πολιτείας ἐπιτρέπει βαθύτερον βλέμμα εἰς τὴν φύσιν καὶ τὴν οὐσίαν αὐτῆς. Ἡ πρώτη, ἡ ἰδέα τῆς δικαιοσύνης, ἐμφανίζεται ὑπὸ τὴν μορφὴν τῆς οἰκειοπραγίας, ὡς ἰδέα ρυθμιστικὴ τῶν ἐσωτερικῶν σχέσεων, ποὺ δημιουργεῖ ἡ ἀμοιβαία χρεία τῶν πολιτῶν. Θὰ ἴδωμεν κατὰ τὴν περαιτέρω ἐξέλιξιν τοῦ διαλόγου, μέχρι τίνος ἠθικοῦ καὶ μεταφυσικοῦ ἐπιπέδου θὰ ὑψώσῃ τὴν ἰδέαν αὐτὴν ὁ Πλάτων. Ἀφ' ἑτέρου ἡ παιδεία, ἐνῶ ἐμφανίζεται ἀρχικῶς ὡς ἓν μέσον πρὸς διάπλασιν τοῦ γένους τῶν φυλάκων, διανοίγει εὐρυτάτας τρίβους εἰς τὸν διάλογον καὶ ὑποδηλοῖ τὴν νέαν δύναμιν, ἥτις θὰ ὑψώσῃ αὐτὸν ἀπὸ τῆς σφαίρας τῆς ἐμπειρίας καὶ τῆς γενέσεως εἰς τὸν χῶρον τῆς θεωρίας καὶ τῆς Ἰδέας. Καί κάτι ἄλλο πρέπει ἀκόμη νά παρατηρηθῇ. Εἰς τὸν πλατωνικὸν διάλογον τίποτε δὲν εἶναι στατικόν· οὗτος εἶναι κίνησις, μία συνεχὴς πορεία ἀπὸ τοῦ αἰσθητοῦ εἰς τὸ νοητόν, ἀπὸ τῶν ἔξω πρὸς τὰ ἔνδον, ἀπὸ τοῦ φαινομένου εἰς τὴν οὐσίαν.

Ἓν ἀπὸ τὰ πρῶτα θέματα τῆς παιδείας τῶν φυλάκων εἶναι τὸ θέμα τοῦ μορφωτικοῦ ὑλικοῦ. Ἕνας αὐστηρὸς ἔλεγχος αὐτοῦ δεικνύει τὸ παιδαγωγικῶς ἀκατάλληλον τῶν μυθολογικῶν παραδόσεων, ποὺ ἐτροφοδότησαν τὸ περιεχόμενον τῶν ποιημάτων τοῦ Ὁμήρου, τοῦ Ἡσιόδου καὶ τῶν τραγικῶν ποιητῶν. Εἰς τὸν κόσμον τῶν μύθων τούτων κυριαρχεῖ ἡ ἀσέβεια, τὸ ψεῦδος καὶ ἡ ἀδικία. Διὰ τοῦτο ὁ Πλάτων, συμφωνῶν μέ σχετικὰς ὑποδείξεις παλαιοτέρων φιλοσόφων καί ἰδίως τοῦ Ξενοφάνους καὶ τοῦ Ἡρακλείτου, προτείνει μέ ἀποφασιστικότητα τὴν ἐκβολὴν ἀπὸ τὸν ἀποκλεισμὸν τῆς τοιαύτης ἀντιπαιδαγωγικῆς ποιήσεως ἀπὸ τὴν ἱδρυμένην πολιτείαν. Ριζικῶς ὡσαύτως ἀντιτίθεται ὁ Πλάτων καὶ πρὸς τὰς ἀντιλήψεις τῆς θεολογικῆς παραδόσεως τῶν Ἑλλήνων.

Ἡ ἐπίκρισις τῶν μύθων τῆς παραδόσεως καὶ τῆς ποιήσεως, ἥτις ἤντλησε τὸ ὑλικόν της ἀπό αὐτούς, συνεχίζεται καὶ εἰς τὸ τ ρ ί τ ο ν β ι β λ ί ο ν. Ἀπὸ τοῦ 392 C κ.ἑ. ὁ Πλάτων ἐξετάζει τὰ λογοτεχνικὰ εἴδη, πού ἀποτελοῦν τὸ περιεχόμενον τῆς μορφώσεως, ἀπὸ μορφολογικῆς ἀπόψεως, ἵνα ἐλέγξῃ καὶ ἀπὸ τῆς πλευρᾶς ταύτης τὴν ἀνθρωποπλαστικὴν των ποιότητα καὶ δύναμιν.. Τρεῖς εἶναι αἱ μορφαὶ τῆς «λέξεως», τοῦ λεκτικοῦ τρόπου, κατὰ τὸν Πλάτωνα: α) ἡ ἁπλῆ διήγησις, β) ἡ μίμησις καί γ) τό κρᾶμα μιμήσεως καί διηγήσεως. Ὑπόδειγμα τῆς ἁπλῆς διηγήσεως εἶναι ὁ διθύραμβος, τῆς μιμήσεως ἡ τραγωδία καί ἡ κωμωδία, καί τοῦ μεικτοῦ τρόπου τό ἔπος. Ἐν τῇ παιδεία τῶν φυλάκων ἀπαιτεῖται μεγίστη προσοχή εἰς τὰς μιμητικὰς τέχνας, διότι μόνον ἡ ποίησις πού εἶναι μίμησις σοβαρῶν, σταθερῶν καί φρονίμων ἠθῶν, ἐπιδρᾷ εὐεργετικῶς εἰς τὴν ψυχὴν τῶν ἐκπαιδευομένων νέων. Ποιηταί καί συγγραφεῖς, μιμούμενοι διά τῆς ποιήσεώς των, ἀδιακρίτως οἱουσδήποτε λόγους καί οἱασδήποτε πράξεις καί μή ἀσκοῦντες καμμίαν ἐπιλογήν ἐν τῇ μιμήσει, δὲν πρέπει νά γίνουν δεκτοί εἰς τὴν πλατωνικὴν πόλιν. Ἐν αὐτῇ ἀνεκτά θά εἶναι μόνο ποιήματα διηγηματικῆς μορφῆς, ὑμνοῦντα τὰς ἀρετάς καὶ τὸ ἦθος θεῶν καί ἡρώων.

Τμῆμα τῆς ψυχικοπνευματικῆς μορφώσεως, τῆς «μουσικῆς», εἶναι καί ἡ ἐν στενωτέρᾳ ἐννοίᾳ μουσική μόρφωσις τῶν νέων φυλάκων: «τό περί ᾠδῆς τρόπου καί μελῶν» (398 c). Καί ὡς πρός αὐτήν τὴν εἰδικήν μουσικήν ἀγωγήν τῶν φυλάκων θά ἰσχύσουν αἱ αὐταί παδαγωγικαί ἀρχαί. Τρία εἶναι, λέγει ὁ Πλάτων, τά στοιχεῖα τῆς μουσικῆς: ὁ λόγος, ἡ ἁρμονία καί ὁ ρυθμός. Ὁ λόγος εἶναι τό κείμενον τῶν ἀσμάτων καί τῶν ᾠδῶν καί δι' αὐτόν θά ἰσχύσουν, ὅσα ἐλέχθησαν προηγουμένως περὶ τοῦ λόγου τῆς ποιήσεως. Ὑπολείπεται ἡ ἐξέτασις τῆς ἁρμονίας καί τοῦ ρυθμοῦ τοῦ μουσικοῦ μορφωτικοῦ ὑλικοῦ. Καί ἐδῶ χρειάζεται μεγάλη προσοχὴ καί αὐστηρά ἐπιλογή περὶ τούς τρόπους τῶν ᾠδῶν καί τῶν μελῶν. Διὰ τὸ ἔργον τῆς παιδείας τῶν φυλάκων ἐνδείκνυνται μόνον αἱ ᾠδαί ἐκεῖναι, αἱ ὁποῖαι καλλιεργοῦν ἀνδροπρεπές καί γενναῖον ἦθος. Αἱ χαλαραί, θρηνιτικαί καί μαλακαί ἁρμονίαι βλάπτουν τὴν ψυχὴν τῶν νέων φυλάκων. Κατά ταῦτα πρέπει νά ἀποκλεισθοῦν τόσον ἡ μειξολυδιστί καί ἡ συντονολυδιστί ἁρμονία, ὡς θρηνώδεις, ὅσον καί αἱ λυδιστί καί ἰαστὶ ἁρμονίαι, ὡς μαλακαὶ καὶ κατάλληλοι διὰ συμπόσια. Διὰ τὴν καλλιέργειαν ἡρωικοῦ καί ἀνδρώδους ἤθους τῶν φυλάκων ἐνδείκνυνται μόνον ἡ δωριστὶ καί ἡ φρυγιστὶ ἁρμονία. Κοσμιότης, μετριότης καί σεμνότης πρέπει νὰ ἐπιδιωχθῇ καὶ εἰς τὸν ρυθμὸν τῶν ᾠδῶν καί τά χρησιμοποιούμενα μουσικά ὄργανα. Ὄχι πολύχορδα, πολυφωνικά καί παναρμόνια ὄργανα, ἀλλά λιτά καί σοβαρά: ἡ λύρα καί ἡ κιθάρα διά τούς ἀστούς καὶ ἡ σύριγξ διὰ τούς βοσκούς εἰς τοὺς ἀγρούς. Ὡς πρὸς τοὺς ρυθμοὺς θά συμβουλευθοῦν, λέγει ὁ Σωκράτης, τόν περίφημον μουσικόν Δάμωνα. Γενικὴ ὁδηγητικὴ Ἀρχὴ ἂς εἶναι ἐκείνη, ἥτις ὑποδεικνύει ἐν τῇ ἐπιλογῇ οἱουδήποτε μορφωτικοῦ ὑλικοῦ, εἴτε ἐκ τῆς λογοτεχνίας εἴτε ἐκ τῆς Τέχνης, εἴτε ἐκ τῆς Μουσικῆς, μόνον τά προάγοντα τὸ ἐνάρετον κόσμιον καί σῶφρον ἦθος, τὴν «εὐήθειαν». Ταύτης δὲ τῆς πραγματικῆς εὐηθείας (καλοηθείας) ἀποτέλεσμα εἶναι ἡ «εὐλογία» (ὁ ὀρθός καί κόσμιος λόγος), ἡ εὐαρμοστία, ἡ εὐσχημοσύνη καί ἡ εὐρυθμία. Ἡ ἀρρυθμία καί ἡ ἀμετρία ἂς διώκωνται παντοῦ ὄχι μόνον εἰς τὴν ποίησιν καὶ τὴν μουσικὴν, ἀλλὰ εἰς ὅλας τὰς τέχνας τὰς δημιουργικὰς μορφῶν καί σχημάτων. Ἔχει πολύ μεγάλην σημασίαν τό νά συνηθίζουν οἱ νέοι ἐκ μικρᾶς ἡλικίας, καί πρίν ἀκόμη «πήξῃ τό μυαλό των», πρίν ἀποκτήσουν τὴν ὥριμον λογικὴν εἰς τὸ νά διακρίνουν μὲ τὴν ὀξυδέρκειαν τοῦ ἐνστίκτου τὸν καὶ νὰ ἐπαινοῦν τὰ καλὰ μέλη καί σχήματα καί ἀντιθέτως νά μισοῦν τά αἰσχρά. Ὅταν ἀργότεοα, μὲ τὴν ἡλικίαν καί τὴν ἀγωγήν, ἔλθῃ ὁ ὀρθός λόγος, ὁ καλῶς ἀνατραφεὶς νέος θά τὸν ὑποδεχθῇ μὲ ἀγάπην, διότι θά τὸν θεωρῇ ὡς κάτι οἰκεῖον καί συγγενές μὲ τὸν ἑαυτόν του.

Ὑπολείπεται τό ἕτερον σκέλος τῆς παιδείας, ἡ ἀγωγή τοῦ σώματος διά τῆς γυμναστικῆς (403 c κ.ἑ.). Κατ' ἀρχὴν διαπιστώνεται, ὅτι ἡ ὑγίεια καί ἡ ἀρετή τοῦ σώματος ἐξαρτῶται κυρίως ἐκ τῆς ἀρετῆς τῆς ψυχῆς. Οἱ Ρωμαῖοι ἀργότερα εἶπον τό ἀντίθετον: MENS SANA IN CORPORE SANO (νοῦς ὑγιὴς ἐν σώματι ὑγιεῖ). Ἡ ἀντίθεσις αὐτή εἶναι πολύ χαρακτηριστική τοῦ διαφόρου πνεύματος ἑκάστου ἐκ τῶν δύο λαῶν. Καί ἡ σωματική ἀγωγή καθόλου τῶν φυλάκων πρέπει νά ἐξυπηρετῇ τόν γενικόν σκοπόν τῆς παιδείας αὐτῶν, ἤτοι ἐν προκειμένῳ νὰ ἐξελίσσῃ καί τελειοποιῇ τὰς ἐμφύτους φυλακικὰς των ἰδιότητας, τὴν ταχύτητα, ἐγρήγορσιν καί ἀντοχήν. Ἡ δίαιτα τῶν φυλάκων ἂς εἶναι ἁπλῆ καί λιτή, ξένη πρός τὰς παροιμιώδεις συρακοσίας καί σικελικὰς τραπέζας, μὲ τὴν ποικιλίαν τῶν φαγητῶν καί τῶν ἐδεσμάτων, ἡ ὁποία καλλιεργεῖ τήν ἀκολασίαν καί ἐν συνεχείᾳ τὴν ἀδελφήν αὐτῆς ἀδικίαν. Ὁ Πλάτων, ἀντιλαμβανόμενος τήν σωματικήν ὑγιείαν ἀλληλένδετον μὲ τήν ψυχικήν καί ἠθικήν ὑγιείαν, θεωρεῖ ἐναίαν τὴν ἐπίδρασιν τῆς μουσικῆς, ἰατρικῆς καί γυμναστικῆς. Διά τοῦτο, ἐπιδιώκων τήν διά τῆς παιδείας ἰσόρροπον καί ἁρμονικήν θεραπείαν τοῦ τε σώματος καί τῆς ψυχῆς, συμβουλεύει τήν ἀποφυγὴν τῶν μονοπλεύρων καί μονομερῶν ἐπιδόσεων εἰς τὴν γυμναστικήν καὶ τὴν μουσικήν. Ἡ ἄκρατος γυμναστική κάμνει τούς νέους ἀγριωτέρους τοῦ δέοντος, ἀλλά καί ἡ ὑπερτροφική μουσική παιδεία ἀπεργάζεται μαλακωτέρους ἀπὸ ὅ,τι πρέπει τούς τροφίμους της. Μόνη τοῦ μέτρου καί. ἐνταῦθα ἡ τήρησις καί ἡ μεικτή μουσικογυμναστικὴ ἀγωγὴ διασφαλίζει ἰσόρροπον προαγωγὴν τῆς σωματικῆς ρώμης καί τῆς ψυχικῆς ὑγείας. Ἐπειδή δέ κατὰ τὴν ἐξέτασιν τῆς φύσεως τῶν ὑποψηφίων φυλάκων, ἀπητήθη καί ἡ ὕπαρξις εἰς τὰς ψυχάς των φιλοσοφικῆς διαθέσεως καί ροπῆς, συγκρατούσης τὰς ἀκρότητας τοῦ θυμοειδοῦς ψυχικοῦ στοιχείου των, τονίζεται καί ἐνταῦθα ἡ ἀνάγκη τῆς ἐπικοινωνίας τῶν ἐκπαιδευομένων φυλάκων μὲ τὴν Μοῦσαν καί τὸν Λόγον, ἵνα μή τό ἐν τῇ ψυχῇ των φιλομαθές καί φιλόσοφον στοιχεῖον καταστῇ «κωφόν, τυφλόν καί ἀσθενές». Ὑπερτροφικὴ ἀνάπτυξις τοῦ θυμοειδοῦς στοιχείου τῆς ψυχῆς διὰ τῆς πάρα πολλῆς γυμναστικῆς καί τῶν συναφῶν μέσων καθιστᾷ τούς νέους μισολόγους καί ἀμούσους καί ὁδηγεῖ αὐτούς εἰς τὴν ἀποθηρίωσιν καὶ εἰς βίον «ἐν ἀμαθίᾳ καί σκαιότητι μετά ἀρρυθμίας καί ἀχαριστίας» (411 d—e).

Τὸ ἔργον τῆς παιδείας, ὡς εἴδομεν, εἶναι μία βαθμιαία, ἀπαλὴ προώθησις καί κίνησις τῶν νέων πρός τὰ ἄνω. Ἡ ἀνάβασις ὅμως αὕτη δὲν γίνεται εἰς ὅλους μὲ τὸν αὐτὸν ρυθμόν. Ἔτσι ἡ παιδεία εἶναι συνυφασμένη καί μὲ μίαν ἀναπόφευκτον σύγκρισιν τῶν τροφίμων, ἀνάδειξιν καί ἐπιλογὴν τῶν ἱκανωτέρων. Ἐκ τῶν συνεκπαιδευομένων φυλάκων ἐπιλέγονται οἱ διακρινόμενοι, οἵτινες καί προορίζονται νά ἄρχουν τῶν ὑπολοίπων φυλάκων. Αὐτοί οἱ ἐπίλεπτοι φύλακες εἶναι οἱ «φύλακες παντελεῖς», εἰς τούς ὁποίους θά ὑπακούσουν οἱ ἄλλοι φύλακες οἱ «ἐπίκουροι» καί «βοηθοί» (414 b).

Αὐτῆς τῆς ἐπιλογῆς καί τῆς διακλιμακώσεως τῶν πολιτῶν, ἀναλόγως τῆς φυσικῆς καί οὐσιαστικῆς ἀξίας των, θά λάβουν οὗτοι καλυτέραν συνείδησιν, ἂν ἀκούσουν ἕνα ψευδῆ μὲν λόγον, ἀποτελοῦντα ὅμως ἀποτελεσματικώτατον παιδαγωγικὸν μῦθον. Καί ἰδού ὁ σωκρατικός μῦθος, πού θά λεχθῇ εἰς τούς πολίτας (415 α κ.ἑ.)! Ὅλοι σεῖς οἱ πολῖται, οἱ ἀποτελοῦντες τὴν πολιτείαν, εἶσθε ἀδελφοί, διότι εἶσθε ὅλοι παιδιά τῆς γῆς καί ἀνετράφητε μέσα εἰς τὰ βάθη της. Ἀλλά διαφέρετε ἀναμεταξύ σας ἀνάλογα μὲ τό μέταλλον, ἀπὸ τὸ ὁποῖον ἐπλάσθητε. Εἰς τούς ἐξ ὑμῶν ἱκανούς νά ἄρχουν ὁ Θεὸς ἐνέβαλε κατὰ τὴν πλάσιν σας χρυσόν. Εἰς τούς φύλακας τῆς πολιτείας ἐνέβαλεν ἄργυρον. Εἰς τούς ἐμπόρους, βιοτέχνας, μισθωτούς καί χειρώνακτας ὁ Θεὸς προσέθεσεν εὐτελέστερα μέταλλα, χαλκόν ἤ σίδηρον. Ἔτσι προῆλθον τά τρία γένη τῶν πολιτῶν: τό ὑπόχρυσον, τό ὑπάργυρον καί τό ὑπάχαλκον ἢ ὑποσίδηρον. Φυσικὸν δὲ εἶναι ἀπὸ τὸ κάθε γένος νὰ προέρχωνται καί ὁμοιοι ἀπόγονοι πρὸς τοὺς πατέρας των. Δὲν σπανίζουν ὅμως καί αἱ ἐξαιρέσεις, αἱ ἀποκλείσεις ἀπό τὴν φυσικήν αὐτήν κληρονομικότητα. Ἔτσι συμβαίνει νά γεννῶνται ὑπάργυρα ἢ ὑπόχαλκα τέκνα ἀπὸ χρυσοῦς γονεῖς καί ἀντιθέτως ὑπόχρυσα τέκνα ἀπό ἀργυροῦς ἢ ὑποσιδήρους γονεῖς. Ἕνεκα τούτου, σεῖς οἱ ἄρχοντες τῆς πολιτείας ἔχετε ὑποχρέωσιν νὰ προσέξετε καλά, ἀπό τί μέταλλον ἔχει πλασθῇ τό κάθε παιδί. Ὅσα παιδιά εἶναι καμωμένα ἀπὸ κατώτερον μέταλλον, καί ἰδικά σας ἀκόμη νά εἶναι, νὰ μὴ τὰ τοποθετήσετε ἀγοτέρας χατηρικῶς εἰς ἡγετικὰς πολιτικὰς καί στρατιωτικὰς θέσεις, ἀλλά νά τά ἀπωθήσετε εἰς τὴν τάξιν καὶ τὰ ἔργα, διὰ τὰ ὁποῖα εἶναι προωρισμένα ἀπὸ τὸ φυσικὸν τους, νὰ τὰ σπρώξετε δηλαδή πρὸς τὴν γεωργίαν, ἢ τό ἐμπόριον ἢ τὴν βιοτεχνίαν· ὅσα ὅμως παιδιά, τέκνα ἀσήμων ὑπονάλκων ἢ ὑποσιδήρων γονέων, ἐβγήκαν καλά, δηλαδή ὑπάργυρα ἢ ὑπόχρυσα, αὐτά νά τά τιμήσετε σεῖς οἱ ἄρχοντες καὶ νὰ τὰ ἀνυψώσετε εἰς τὰς ὀνωτάτας ἡγετικὰς θέσεις τῆς πολιτείας, ὅπως ἐπιβάλλει ἡ ἰδιοφυΐα καί ἡ ἀξία των. Τό κράτος πρέπει νὰ τὸ διευθύνῃ μόνον τό χρυσοῦν γένος· ἀλλοίμονόν του ἂν ἀναλάβῃ τὴν φύλαξίν του ὁ χαλκός ἢ ὁ σίδηρος! Αὐτὸς εἶναι ὁ ὡραῖος πλατωνικός μῦθος περί τῆς ἰδιοφυΐας τῶν νέων καὶ τῆς ἐπιλογῆς τῶν ἡγετῶν, μῦθος μὲ αἰώνιον κῦρος.

Αὐτὴ λοιπόν ἡ γηγενής, ἡ βγαλμένη ἀπό τὴν γῆν, γενεά τῶν φυλάκων θά ἔλθῃ νά στρατοπεδεύσῃ εἰς τὴν πόλιν, διά νά τὴν προφυλάξῃ ἀπό ἐξωτερικούς καί ἐσωτερικούς ἐχθρούς. Θά ἐγκατασταθῇ εἰς οἰκήματα στρατιωτικά, καί ἄχι ἀστικὰ πολυτελῆ καί ἄνετα. Ἡ παιδεία, τῆς ὁποίας ἔτυχον οἱ φύλακες, θά τούς ἔχῃ ἁπλίσει μὲ αὐτοκυριαρχίαν, ὥστε καί ἐγκράτειαν νά ἔχουν εἰς τὸν ἑαυτόν τους καί νὰ μὴ κάμνουν κατάχρησιν τῆς δυνάμεώς των εἰς βάρος τῶν συμπολιτῶν των. Πρέπει νὰ μείνουν οἱ φύλακες μακρὰν τοῦ τρυφηλοῦ βίου καὶ

τοῦ χρηματισμοῦ. Δὲν θά ἔχουν ἰδιωτικήν περιουσίαν, διά νά εἶναι ἀπερίσπαστοι καί ἐλεύθεροι καί διά νά ἔχουν ὅλας των τάς φορντίδας ἐστραμμένας πρός τήν πολιτείαν. Δὲν θά κάμνουν καμμίαν ἄλλην ἐργασίαν, διότι μοναδικόν των ἔργον θά εἶναι ἡ ἄμυνα καί ὁ πόλεμος, ὁσάκις τόν ἐπιβάλλη ἡ ἀνάγκη. Τά μέσα τῆς λιτῆς διατροφῆς των θά τούς παρέχουν οἱ λοιποί πολῖται καί θά τρώγουν εἰς κοινά στρατιωτικά συσσίτια. Χρυσίον καί ἀργύριον ἀνθρώπινον δὲν θά ἔχουν ποτέ· τούς εἶναι ἄλλως τε ἄχρηστον, ἐφόσον ἔχουν εἰς τήν ψυχήν των τό γνήσιον καί ἄφθαρτον ὑλικόν τοῦ χρυσοῦ καί τοῦ ἀργύρου, μέ τό ὁποῖον ἐπλάσθησαν, σύμφωνα μέ τόν μῦθον.

'Ως βλέπομεν, ἡ ἀρχή τῶν φυλάκων εἶναι μία ἀσκητική λειτουργία πρός ἐξυπηρέτησιν ὁλοκλήρου τοῦ πολιτικοῦ συνόλου, ἐπιβάλλουσα εἰς τούς ἀσκοῦντας αὐτήν βαρύτατα καθήκοντα καί ὑποχρεώσεις. Οὕτως ἀνατρέπονται οἱ ἰσχυρισμοί τοῦ Θρασυμάχου καί αἱ ἀντιλήψεις τῶν πολλῶν, ὅτι ἡ ἀρχή ἐξασφαλίζει ὑλικά πλεονεκτήματα καί ἄνετον βίον εἰς τούς διαχειριζομένους αὐτήν.

Τοῦτο παρατηρεῖ καί ὁ 'Αδείμαντος. Διά τοῦτο εἰς τήν ἀρχήν τοῦ τετάρτου λόγου ὁ συνομιλητής αὐτός τοῦ Σωκράτους θεωρεῖ τήν ζωήν τῶν φυλάκων, ὅπως τήν παρουσίασεν ὁ Σωκράτης, ὡς πᾶν ἄλλο παρά εὐδαίμονα, κρίνων αὐτήν μὲ τήν ἰδικήν του ἀντίληψιν περί τῆς ὑλικῆς καί ἡδονιστικῆς εὐδαιμονίας. 'Ο Σωκράτης ὅμως τήν εὐδαιμονίαν αὐτοῦ τοῦ εἴδους τήν ἀφίνει διά τήν κατωτέραν τάξιν τῶν ἐμπόρων, βιοτεχνῶν καί μισθωτῶν ἐν γένει· τῶν φυλάκων ὅμως καί τῶν ἀρχόντων ἡ εὐδαιμονία εἶναι ἄλλης φύσεως, εἶναι ἡ ἠθική ἱκανοποίησις αὐτῶν ἀπό τήν ἐκπλήρωσιν τοῦ ἔργου των. Προορισμός των εἶναι νά ἐξασφαλίσουν τήν ὑπόστασιν καί τήν ἀληθῆ εὐδαιμονίαν ὁλοκλήρου τῆς πολιτείας. 'Επειδή δὲ τήν σωτηρίαν αὐτῆς ἐκθέτουν εἰς κίνδυνον ὁ πλοῦτος ἀφ' ἑνός καί ἡ πενία, ἡ φτώχεια, ἀφ' ἑτέρου οἱ ἄρχοντες τῆς πόλεως ὀφείλουν νά ἐπαγρυπνοῦν ἐπί τοῦ κινδύνου τούτου, ὥστε ἡ πολιτεία νά μή χάνη τήν αὐτάρκειαν καί ἐπομένως τήν ἑνότητα καί συνοχήν της. Ἡ ἑνότης καί ἡ συνοχή τῆς πόλεως πρέπει νά τηρῆται ὡς κόρη ὀφθαλμοῦ. 'Ο μεγαλύτερος δὲ κίνδυνος δι' αὐτήν προέρχεται ἀπό τήν πολυνομίαν καί τάς συνεχεῖς καινοτομίας τῆς πνευματικῆς καί μουσικῆς παιδείας τῶν πολιτῶν.

Αὐτή εἶναι ἡ γενική ἐξωτερική εἰκών τῆς νέας πόλεως, τῆς ὁποίας τήν πρώτην σύστασιν ἔδωκεν ἡ γενετική θεώρησις τοῦ πολιτικοῦ φαινομένου εἰς τό δεύτερον βιβλίον. Τώρα, πού ἐσχηματίσθη καί ὁλοκληρώθη ἡ εἰκών τῆς πολιτικῆς κοινότητος, ὁ Σωκράτης δὲν λησμονεῖ τόν ἀρχικόν σκοπόν ὅλης αὐτῆς τῆς πνευματικῆς δημιουργίας τῆς πολιτείας. Καί αὐτός εἶναι ἡ διερεύνησις τῆς οὐσίας τῆς δικαιοσύνης, θεωρουμένης ὑπό τήν εὐρυτέραν καί ἐν μεγεθύνσει μορφήν της, ἤτοι τήν μορφήν τῆς κοινωνικοπολιτικῆς δικαιοσύνης (427 d κ.ἑ.). 'Αφοῦ προηγουμένως ἀναζητοῦνται εἰς τήν περιοχήν τῆς ζωῆς τῆς πόλεως αἱ τρεῖς ἄλλαι ἀρεταί, ἤτοι ἡ ἀνδρεία, ἡ σοφία καί ἡ σωφροσύνη, εὐκόλως ἡ περιοχή τῆς δικαιοσύνης ἀναγνωρίζεται ὡς ἡ περιοχή ἐκείνη, πού ὑπολείπεται ἔπειτα ἀπό τήν ἀφαίρεσιν τῆς δικαιοδοσίας τῶν ἄλλων τριῶν ἀρετῶν. Καί αὐτή εἶναι ἡ γνωστή ἀπό τήν προηγηθεῖσαν συζήτησιν περιοχή τῆς «οἰκειοπραγίας», ὡς ἀοχῆς ρυθμιζούσης τάς ἁρμονικάς σχέσεις τῶν πολιτῶν πρός ἀλλήλους. Δικαιοσύνη λοιπόν εἶναι ἡ ἀρχή (τό αἴτημα, ἡ ἀπαίτησις): «ἕκαστον πράττειν τά ἑαυτοῦ, τά οἰκεῖα, τά ἴδια», δηλαδή κάθε τάξις καὶ κάθε ἄνθρωπος νὰ πράττη τὸ ἰδικόν του ἔργον, τό ἴδιον, τό οἰκεῖον εἰς αὐτόν. 'Επομένως ἡ δικαιοσύνη εἶναι ἀρετή ὅλων τῶν τάξεων, πού διεκρίναμεν ἕως τώρα, ἤτοι: α) τῆς κατωτέρας («ἔμποροι, γεωργοί, βιοτέχναι, μισθωτοί, ἐργαζόμενοι «δημιουργοί»), ἡ ὁποία ἀποβλέπει εἰς τήν χρηματικήν ἀμοιβήν καί τόν χρηματισμόν, τῆς χρηματιστικῆς ἢ τῶν δημιουργῶν· β) τῆς τάξεως τῶν ἐπικούρων φυλάκων (πολεμιστῶν, στρατιωτῶν)· καί γ) τῆς τῶν «παντελῶν φυλάκων», ὅπως τούς ὠνόμασε, τῶν ἐπιλεχθέντων διά τήν ἀνωτάτην ἀρχήν τῆς πολιτείας τῶν «ἀρχόντων», τοῦ «βουλευτικοῦ γένους». Ἡ δικαιοσύνη ἁπλώνεται καί εἰς τάς τρεῖς τάξεις («γένη») τῆς πολιτείας καί εἶναι ἀπαραίτητος προϋπόθεσις τῆς ἀρετῆς καί ἑκάστης τάξεως καί ἑκάστου πολίτου.

'Εξακριβωθείσης οὕτω τῆς οὐσίας τῆς κοινωνικῆς καί πολιτικῆς δικαιοσύνης, ζητεῖται ἡ ἀντίστοιχος μορφή τῆς ἀτομικῆς δικαιοσύνης, ἀπό τήν ὁποίαν καί ἤρχισεν ὁ διάλογος. Ἡ ἔρευνα εὐκαλύνεται, διότι διαπιστοῦται ἀντιστοιχία μεταξύ πόλεως καί ἀτομικῆς ψυχῆς. Ὅπως ἡ πόλις ἔχει τρεῖς τάξεις, ἔτσι καί ἡ ἀτομική ψυχή ἔχει τρία ἀντίστοιχα μέρη: Εἰς τήν τάξιν τῶν ἀρχόντων ἀντιστοιχεῖ τό λογιστικόν, εἰς τήν τῶν φυλάκων τό θυμοειδές καί εἰς τήν τῶν δημιουργῶν τό ἐπιθυμητικόν. Ἡ ἀντιστοιχία πόλεως καί ἀτόμου φαίνεται καί εἰς τά εἴδη ἢ «μόρια» τῆς ἀρετῆς καί εἰδικώτερα τήν δικαιοσύνην. Ὅπως ἡ πόλις ἦτο σοφή ἕνεκα τῶν ἀρχόντων καί ἀνδρεία ἕνεκα τῶν φυλάκων, ἔτσι καί τοῦ λογιστικοῦ ἰδιότης εἶναι ἡ σοφία καί τοῦ θυμοειδοῦς ἡ ἀνδρεία. Ἡ σωφροσύνη εἶναι ἡ ἀρετή ἐκείνη τῆς πόλεως, ἡ ὁποία κάμνει τήν τρίτην τάξιν νά πειθαρχῆ εἰς τάς δύο πρώτας τάξεις· καί εἰς τήν ἀτομικήν ψυχήν ἡ σωφροσύνη ἐκδηλώνεται διά τῆς ὑποταγῆς τοῦ ἐπιθυμητικοῦ εἰς τό θυμοειδές καί τό λογιστικόν, οὕτως ὥστε νά συντηροῦνται πάντοτε ἡ ἁρμονική σύνθεσις τῶν τριῶν τούτων εἰδῶν εἰς τήν ἑνιαίαν ἀτομικήν ψυχήν. Ἡ δικαιοσύνη εἶναι ἡ συμπλήρωσις καί ἡ κορωνίς τῶν εἰρημένων τριῶν ἀρετῶν, διότι, ἐπιβάλλουσα εἰς ἕκαστον ἐκ τῶν τριῶν μερῶν τῆς ψυχῆς νά ἐκτελῆ τό ἴδιον ἔργον, συγκρατεῖ ἀδιάσπαστον τήν ἑνότητα καί ἀλώβητον τήν οὐσίαν τῆς ψυχῆς.

Μετά τήν διαπίστωσιν τῆς ἀντιστοιχίας πόλεως καί ἀτομικῆς ψυχῆς καί τόν καθαρισμόν τῆς οὐσίας τῆς δικαιοσύνης, ὡς δυνάμεως, ἤτις διά τῆς οἰκειοπραγίας συγκρατεῖ τήν ἁρμονίαν τόσον τῆς πολιτικῆς κοινότητος, ὅσον καί τοῦ ἀτομικοῦ ἐσωτερικοῦ κόσμου, εὔκολος εἶναι ὁ καθορισμός τῆς οὐσίας τῆς ἀδικίας (444 α κ.ἑ.). 'Αδικία εἶναι ἡ πολυπραγμοσύνη καί ἡ ἀλλοτριοπραγμοσύνη (τό νὰ κάμνη κανείς πολλά ἔργα καί ξένα πρός τόν ἑαυτόν του). Ἡ διείσδυσις καί ἐπέκτασις τῆς ἀδικίας εἰς μέν τόν πολιτικόν βίον προκαλεῖ τήν γένεσιν τῶν ἀδίκων πολιτευμάτων, τά ὁποῖα ἁπλῶς ὑποδηλοῦνται εἰς τό τέλος τοῦ τετάρτου βιβλίου, διά νά συζητηθοῦν διεξοδικῶς βραδύτερον εἰς τό ὄγδοον βιβλίον, εἰς δὲ τήν ἀτομικήν ψυχήν ἡ εἴσδυσις τῆς ἀδικίας διαμορφώνει τούς βιοτικούς τρόπους τῆς ἀδίκου ζωῆς. 'Εδῶ τελειώνει τό δεύτερον μεγαλύτερον τμῆμα τῆς «Πολιτείας» τοῦ Πλάτωνος, τό ὁποῖον ἀπεικονίζει τήν ἐξωτερικήν ὀργάνωσιν τῆς ἀγαθῆς καί ὀρθῆς πολιτείας.

III. — Βιβλία Ε' — ΣΤ' — Ζ'. Ἡ ἄνοδος εἰς τήν ὑψηλοτέραν καί κεντρικήν βαθμίδα τῆς «Πολιτείας» γίνεται ὑπό τήν διαλεκτικήν ὥθησιν τριῶν «κυμάτων» ἐντάσεων, ἀποριῶν καί ἀντιρρήσεων τῶν συνομιλητῶν τοῦ Σωκράτους, τά ὁποῖα οὗτος εὑρέθη εἰς τήν ἀνάγκην νά ἀντιμετωπίση. Τό πρῶτον πρόβλημα τοῦ πέμπτου βιβλίου εἶναι τό ἂν ἡ ἐκπαίδευσις καί τά ἔργα τῶν γυναικῶν πρέπει νά διαφέρουν ἀπό τά τῶν ἀνδρῶν. Ἡ ἀπάντησις εἰς τό πρόβλημα τοῦτο εἶναι ὅτι οὐδεμία διαφορά, ὑπάρχει ἀπό τήν φύσιν ὡς πρός τάς φυλακικάς ἰδιότητας μεταξύ ἀνδρός καί γυναικός· μόνον εἶναι ὀλίγον τι ἀσθενέστερον τοῦ ἀνδρικοῦ τό γυναικεῖον φῦλον. Τούτου ἕνεκα πρέπει καί ἡ γυμναστική καί μουσική παιδεία νά εἶναι ἡ αὐτή εἰς ἀμφότερα τά φῦλα.

Τό δεύτερον ἀντιλεγόμενον σημεῖον εἶναι ἡ περίφημος ἀρχή τῆς κοινοκτημοσύνης καί τῆς κοινότητος τῆς κατοχῆς γυναικῶν καί παίδων, τήν ὁποίαν ὁ Πλάτων εἰσάγει οὐχί ὡς γενικῶς ἰσχύουσαν δι' ὅλους τούς πολίτας ἀρχήν, ἀλλά μόνον διά τούς φύλακας. Αἱ ἑνώσεις ἀνδρῶν καί γυναικῶν τῆς τάξεως τῶν φυλάκων δὲν θά ἔχουν τήν μορφήν τοῦ ἐλευθέρου ἔρωτος, ἀλλά θά τελοῦν ὑπό τόν αὐστηρόν ἔλεγχον τῶν ἀρχόντων, ὥστε νά ἐπιτυγχάνωνται διά τῶν ἑνώσεων τούτων καί αἱ ἀπαιτήσεις τῆς εὐγονίας καί τοῦ ἐξευγενισμοῦ τῆς φυλῆς. Ἡ οἰκογένεια τοῦ γνωστοῦ παραδεδομένου τύπου καταλύεται διά τοῦ πλατωνικοῦ τούτου θεσμοῦ· διότι οὗτος ἐπιδιώκει τήν ἵδρυσιν μιᾶς ἑνιαίας οἰκογενείας, περιλαμβανούσης ὅλους τούς ἡγέτας φύλακας. Τά τέκνα δὲν θά γνωρίζουν τόν πατέρα ἢ τήν μητέρα των ἕκαστον, διότι οἱ δεσμοί ἑκάστου πρός ὅλα τά λοιπά μέλη τῆς ἑνιαίας πολιτικῆς ταύτης οἰκογενείας πρέπει νά εἶναι ἐξ ἴσου ἰσχυροί καί στενοί. Ἡ κοινότης αὕτη τοῦ αἵματος ἐνισχύεται συναισθηματικῶς καί διά τῆς κοινοκτημοσύνης, τῆς κοινῆς κατοχῆς ὅλων τῶν ἀγαθῶν. Διά τῶν δύο αὐτῶν θεσμῶν θά ἐκλείψουν ὅλαι αἱ διασπῶσαι τήν ἑνότητα τῆς πόλεως φυγόκεντροι δυνάμεις, οἱ δίκαι, τά ἐγκλήματα καί ὅλαι αἱ μικρότητες τῆς φιλοχρημάτου ζωῆς. Οἱ φύλακες θά ζοῦν τόν μακαριστόν βίον, πού ζοῦν οἱ ὀλυμπιονῖκαι καί ἔτι μακαριώτερον αὐτοῦ (463 d). 'Ο 'Αδείμαντος λαμβάνει διά τούτων ἀπάντησιν εἰς τήν ἔνστασιν, πού ἔφερεν ἀμφισβητῶν τήν εὐδαιμονίαν τῶν φυλάκων.

Οὕτω ζῶντες οἱ φύλακες, θά μετέχουν οἰκογενειακῶς τῶν ἔργων τῆς ἀμύνης καί τοῦ πολέμου. Τά παιδιά των ἀπό μικρᾶς ἡλικίας θά ἐξοικειώνονται μὲ τά ἔργα τοῦ πολεμιστοῦ καί τοῦ στρατιώτου, πού πρόκειται νά ἀσκοῦν καθ' ὅλον τόν βίον των. Εἰς τό σημεῖον τοῦτο καθορίζεται γενικώτερον ἡ ὅλη ἠθική τῆς διεξαγωγῆς τῶν ἔργων τῆς ἀμύνης καί τοῦ πολέμου. 'Ιδιαιτέραν σημασίαν ἔχουν αἱ ὑποδείξεις τοῦ Πλάτωνος ὡς πρός τήν στάσιν τῶν φυλάκων κατά τούς ἐμφυλίους πολέμους τῶν 'Ελλήνων. Συνιστᾶ ὁ φιλόσοφος φειδώ τοῦ ἑλληνικοῦ γένους. Τούς φύλακας τῆς πολιτείας του θέλει φιλέλληνας, διότι καί ἡ πόλις, τήν ὁποίαν οἰκίζει εἶναι πόλις 'Ελληνίς. Ὄχι φόνους 'Ελλήνων ὑπό 'Ελλήνων οὐδέ ἐξανδραποδισμόν καί ὑποδούλωσιν τῶν ὁμοφύλων καί ὁμαίμων ὑπό τῶν ἀδελφῶν των! 'Ο Πλάτων διά τῶν ὡραίων αὐτῶν λόγων του ἐκφράζει τήν γνησίαν ἑλληνικήν καί ἐθνικήν του συνείδησιν καί γίνεται ὁ ἐνθερμότερος ἑρμηνεύς καί κήρυξ τοῦ ἰδεώδους καί τοῦ πνεύματος τῶν Πανελλήνων, τῆς λεγομένης «πανελληνίου ἰδέας».

'Εδῶ (471 c) ὁ Γλαύκων ἠρώτησε τόν Σωκράτην, ἂν ἡ πολιτεία αὐτή, ὅπως τήν ἰδρύει πνευματικὰ ὁ Σωκράτης, ἠμποροῦσε νά πραγματοποιηθῆ. Ἡ ἐρώτησις αὕτη εἶναι τό τρίτον «μέγα κῦμα», πού ἐξέσπασε κατά τοῦ ἰδουτοῦ καί ἀπαιτεῖ δυνατήν ἀντιμετώπισιν. Δὲν κατώρθωσε καλά - καλά ὁ Σωκράτης νά ἀντιστῆ εἰς τά δύο προηγούμενα κύματα καί ἰδού τώρα τό τρίτον καί μέγιστον τῆς τρικυμίας, τήν ὁποίαν ἐπάγει κατ' αὐτοῦ ὁ συνομιλητής του.

Ἡ σωκρατική ἀντεπίθεσις ἀρχίζει ἀπό τήν διαπίστωσιν (473 b), ὅτι ἡ πολιτική ζωή τῶν συγχρόνων πολιτειῶν εὑρίσκεται εἰς κακήν κατάστασιν. Πρίν δὲ ἀκόμη ἀρχίσουν οἱ διαλεγόμενοι νά ἀνιχνεύουν τά τρωτά ἐκεῖνα τῶν συγχρόνων πολιτειῶν, τά ὁποῖα ἔχουν ἀνάγκην θεραπείας, ὁ Σωκράτης εὐθέως πρέχει τήν μίαν καί μόνην λυτρωτικήν λύσιν ἀπό τῆς τραγικότητος τοῦ συγχρόνου πολιτικοῦ βίου διά τῆς μνημειώδους ἀποφάνσεως τοῦ Ε' βιβλίου (473 d): «ἐάν μή... ἢ οἱ φιλόσοφοι βασιλεύσωσιν ἐν ταῖς πόλεσιν ἢ οἱ βασιλεῖς τε νῦν λεγόμενοι καί δυνάσται φιλοσοφήσωσι γνησίως τε καί ἱκανῶς καί τοῦτο εἰς ταυτόν ξυμπέσῃ, δύναμίς τε πολιτική καί φιλοσοφία, τῶν δὲ νῦν πορευομένων χωρίς ἑφ' ἑκάτερον αἱ πολλαί φύσεις ἐξ ἀνάγκης ἀποκλεισθῶσιν, οὐκ. ἔστι κακῶν παῦλα.... ταῖς πόλεσι, δοκῶ δ' οὐδὲ τῷ ἀνθρωπίνῳ γένει». ('Εάν οἱ φιλόσοφοι δὲν γίνουν βασιλεῖς εἰς τάς πόλεις ἢ οἱ λεγόμενοι σήμερον βασιλεῖς καί δυνάσται δὲν φιλοσοφήσουν γνησίως καί ἐπαρκῶς καί δὲν συμπέσῃ εἰς τὸ αὐτό ἡ πολιτική δύναμις καί ἡ φιλοσοφία, καί ἂν δὲν ἀποκλεισθοῦν

διαίως οἱ πολλοὶ ἄνθρωποι. οἱ ὁποῖοι στρέφονται χωριστὰ πρὸς τὸ ἕν μόνον ἐκ τῶν δύο αὐτῶν, χωρὶς νὸ τὰ συνδυάζουν καὶ τά δύο μαζί, δὲν ἠμπορεῖ νά σταματήσουν τά δεινά οὔτε τῶν πόλεων οὔτε ὁλοκλήρου τοῦ ἀνθρωπίνου γένους). Εἰς τὴν πίστιν αὐτήν, ὅτι ἡ θεραπεία τῆς πολιτικῆς νόσου καὶ ἐξαθλιώσεως εἶναι δυνατόν νὰ προέλθη μόνον ἀπό τήν σύμπτωσιν καί τήν ταύτισιν τῆς πολιτικῆς μέ τήν φιλοσοφίαν, ὁ Πλάτων ἐνέμεινε καί διεκαρτέρησε πιστός μέχρι θανάτου, ὅπως φαίνεται καί ἀπό ὅσα λέγει διά τό ἴδιον ζήτημα εἰς τὴν Ζ΄ Ἐπιστολήν του (324 b κ.ἑ.). Ἡ κατανόησις τοῦ περιεχομένου τῆς ἀνωτέρω φράσεως θά κατορθωθῆ ἂν κατανοηθῆ ἡ φύσις τῶν φιλοσόφων: πῶς ἐννοοῦμεν τόν φιλόσοφον, τίνες εἶναι αἱ προδιαθέσεις τῆς φιλοσόφου φύσεως, τίς ἡ προσήκουσα δι' αὐτήν παιδεία καί τίνες αἱ ἁρμόζουσαι εἰς αὐτήν ἀσχολίαι. Τήν ἀπάντησιν εἰς τὰ ἐρωτήματα αὐτά, πού ὑψώνουν τόν διάλογον εἰς τὴν ὑψίστην περιοχήν του, παρέχει τό τέλος τοῦ Ε΄ καί τό ΣΤ΄ βιβλίον.

Πρῶτον, τί δὲν εἶναι ὁ φιλόσοφος, ὁ ἄξιος νὰ γίνῃ ἄρχων τῆς ὀρθῆς πολιτείας. Ὁ φιλόσοφος δὲν εἶναι ἕνας τύπος φιλομαθοῦς καὶ περιέργου ἀνθρώπου, ζητοῦντος νὰ γνωρίσῃ ὅλας ἀνεξαιρέτως τὰς λεπτομερείας τῆς ζωῆς. Δὲν εἶναι φιλόσοφοι ἐκεῖνοι, ποὺ ἀπασχολοῦνται μὲ τὴν ἀπέραντον πολλότητα τῶν ὄντων, οἱ «φιλήκοοι καὶ φιλοθεάμονες», αὐτοὶ ποὺ ἀγαποῦν νὰ ἀκούουν καὶ νὰ θεῶνται τὰς ὡραίας φωνὰς καὶ τὰ ὡραῖα σχήματα καὶ χρώματα καὶ ὅλα τὰ ὡραῖα, ὅσα δημιουργοῦνται μὲ αὐτά, χωρὶς ὅμως ἡ διάνοιά των νὰ ἠμπορῇ νὰ ἰδῇ τὴν φύσιν αὐτοῦ τούτου τοῦ Ὡραίου καὶ νὰ τὴν ἀσπασθῇ (476 b). Ἀληθινοὶ φιλόσοφοι εἶναι οἱ τῆς ἀληθείας φιλοθεάμονες, οἱ ἐρασταὶ αὐτῆς ταύτης τῆς ἀληθείας, τῆς Ἰδέας τῆς ἀληθείας, τῆς Ἰδέας τοῦ Ὡραίου, τῆς Ἰδέας τοῦ ἀγαθοῦ. Ὡραῖα πράγματα ὑπάρχουν πολλά. Καὶ αὐτὰ τὰ βλέπουν ὅλοι οἱ κοινοὶ ἄνθρωποι. Ὁ φιλόσοφος ὅμως ἔχει τὴν δύναμιν, πέραν ὅλων τούτων τῶν πολλῶν νὰ ὑψωθῇ εἰς τὴν κοινὴν βάσιν ὅλων τῶν ὡραίων ὄντων, ἤτοι εἰς τὴν Ἰδέαν τοῦ Ὡραίου, τὴν Ἰδέαν τοῦ «Καλοῦ», δυνάμει τῆς ὁποίας γίνονται ὡραῖα ὅλα τὰ ὄντα, ποὺ ἔχουν αὐτὴν τὴν ἰδιότητα. Τὰ πολλὰ ὡραῖα πράγματα εἶναι φθαρτά, ἡ Ἰδέα ὅμως τοῦ Κάλλους, τῆς ὁποίας μετέχουν πάντα τὰ ὡραῖα ὄντα καὶ τὴν ὁποίαν θεῶνται μόνον ὁ φιλόσοφος, εἶναι ἀθάνατος, ἀναλλοίωτος, «ἀεὶ κατὰ ταυτὰ ὡσαύτως ἔχουσα».

Προχωρῶν ὁ Σωκράτης εἰς γνωσιολογικὴν θεώρησιν τοῦ ἀνθρωπίνου τύπου τοῦ φιλοσόφου, ἀποδίδει εἰς αὐτὸν τὴν ἐπιστήμην, ἤτοι τὴν γνῶσιν τῶν ὄντων, πρὸς ἣν ἀντιτίθεται ἡ ἄγνοια, ἡ ἀγνωσία τῶν μὴ ὄντων. Μεταξὺ τῆς γνώσεως καὶ τῆς ἀγνοίας εὑρίσκεται ἡ «δόξα», ἡ δοξασία, μία μεσάζουσα κατάστασις, τῆς ὁποίας τὰ ἀντικείμενα κεῖνται ὡσαύτως μεταξὺ τῶν ὄντων καὶ τῶν μὴ ὄντων. Σύμφωνα μὲ αὐτὰ ὁ φιλόσοφος εἶναι ὁ φίλος τῆς σοφίας καὶ τῆς ἐπιστήμης τῶν πραγματικῶς ὄντων, τῶν ὄντως ὄντων, ἐνῶ ὁ θεωρῶν τὴν πολλότητα τῶν ἐπὶ μέρους ἀντικειμένων τῆς αἰσθητῆς πραγματικότητος καὶ σχηματίζων «δόξας», δοξασίας, δι' αὐτά, θὰ ἠδύνατο νὰ ὀνομασθῇ φίλος τῆς «δόξης», ἤτοι «φιλόδοξος». Ἀντιθέτως τοὺς αὐτὸ τὸ ὄν ἀσπαζομένους πρέπει νὰ ἀποκαλέσωμεν φιλοσόφους καὶ οὐχὶ φιλοδόξους, λέγει ὁ Σωκράτης ἐν τῇ κατακλεῖδι τοῦ Ε΄ βιβλίου.

Ἡ θεώρησις τῆς φύσεως τοῦ φιλοσόφου συνεχίζεται καὶ εἰς τὸ ἕκτον βιβλίον.

Ἐπειδὴ οἱ φιλόσοφοι μόνον εἶναι ἐρασταὶ καὶ θεαταὶ τῆς ὑψίστης ἀληθείας τῶν ὄντων («τῶν ἀεὶ κατὰ ταυτὰ ὡσαύτως ἐχόντων» 484 b), ἔχουν καὶ ὅλας τὰς ἀρετὰς τῶν ἀληθινῶν ἀρχόντων. Μισοῦν τὸ ψεῦδος καὶ τὴν ἀνελευθερίαν, εἶναι μνήμονες, εὐμαθεῖς, μεγαλοπρεπεῖς, σώφρονες, κόσμιοι.

Τὰς σχετικὰς ἀντιρρήσεις τοῦ Ἀδειμάντου ὡς πρὸς τὴν καταλληλότητα τῶν φιλοσόφων διὰ τὸ ἄρχειν, θεωρεῖ ὁ Σωκράτης ὡς ὀφειλομένας εἰς παρεξήγησιν τῶν ἀληθινῶν φιλοσόφων, οἵτινες ἐν τῇ συνειδήσει τῶν πολλῶν συγχέονται μὲ πολλοὺς ἀναξίους τῆς φιλοσοφίας, καὶ εἰς τὰς γνωστὰς συκοφαντίας καὶ διαβολὰς τῆς φιλοσοφίας, τὰς ὁποίας γνωρίζομεν καὶ ἀπὸ τὸν λόγον τοῦ Καλλικλέους εἰς τὸν διάλογον «Γοργίαν». Ὁ Σωκράτης ἐπαναλαμβάνει, ὅτι φιλοσόφων - ἀρχόντων εἶναι ἀνάξιοι αἱ σύγχρονοι πολιτεῖαι τῆς πολιτικῆς διαφθορᾶς καὶ τῆς παρακμῆς. Μόνη ἡ νῦν πνευματικῶς ἱδρυομένη πολιτεία θὰ ἀποτελέσῃ ἔδαφος εὐνοϊκὸν διὰ τὴν καλλιέργειαν τῆς φιλοσοφίας καὶ τὴν ἐνδεδειγμένην περιοχὴν τῆς πολιτικοπνευματικῆς δραστηριότητος τῶν φιλοσόφων. Διότι εἰς τὴν Πλατωνικὴν πολιτείαν ἡ φιλοσοφία δὲν θὰ εἶναι ἓν ἁπλοῦν μάθημα τῆς παιδείας τὸν ὁποῖον ἐφήβων. Ἡ σπουδή της θὰ συνεχίζεται καὶ κατὰ τὸν μετασχολικὸν καὶ μετεφηβικὸν βίον τῶν πολιτῶν καὶ καθ' ὅλον τὸν χρόνον, ποὺ θὰ μένῃ ὁ πολίτης ἐλεύθερος ἀπὸ τὰ ἔργα τοῦ πολέμου ἢ τὰ πολιτικά, μέχρι τῶν δυσμῶν τῆς ζωῆς. Ὁ πολὺς κόσμος φυσικὸν εἶναι νὰ θεωρῇ ὅλα αὐτὰ ὡς θαῦμα, ὡς κάτι τὸ ἀπραγματοποίητον, διότι οὐδέποτε ἐγνώρισεν ἀληθινὸν φιλόσοφον εἰς τὴν πολιτικὴν διακονίαν ἀφωσιωμένον. Καὶ ὅμως, παρὰ τὰς δυσκολίας, ἡ δυνατότης τῆς πραγματοποιήσεως ὑπάρχει, «ὅταν αὖτη ἡ Μοῦσα πόλεως ἐγκρατὴς γένηται· οὐ γὰρ ἀδύνατος γενέσθαι οὐδ' ἡμεῖς ἀδύνατα λέγομεν· χαλεπὰ δὲ καὶ παρ' ἡμῶν ὁμολογεῖται» 499 d. («Ὅταν αὐτὴ ἡ Μοῦσα τῆς φιλοσοφίας λάβῃ τὴν κυριαρχίαν τῆς πόλεως, εἶναι δυνατὴ ἡ ὑφ' ἡμῶν προτεινομένη πολιτεία· διότι οὔτε ἡ ὕπαρξίς της εἶναι κάτι τὸ ἀδύνατον, οὔτε ἡμεῖς ἰσχυριζόμεθα ἀδύνατα πράγματα· πάντως ὅμως καὶ ἡμεῖς ἀναγνωρίζομεν τὰς δυσκολίας τῆς πραγματοποιήσεως αὐτῶν).

Ὁ διάλογος στρέφεται τώρα πρὸς τὴν παιδείαν, ἡ ὁποία θὰ δώσῃ τοὺς ἀληθινοὺς φιλοσόφους ἄρχοντας τῆς πόλεως καὶ τὸν τρόπον τοῦ βίου των. Ἀλλὰ πρὸ τούτου πρέπει νὰ ὑπομνησθῇ ἡ ἀνάγκη τῆς ἐπιλογῆς τῶν καταλλήλων διὰ τὴν φιλόσοφον διακυβέρνησιν τῆς πολιτείας φύσεων. Τὸ πρόβλημα τοῦτο ἔχει ἤδη θιχθῇ ἀνωτέρω κατὰ τὴν ἐξέτασιν τῆς παιδείας τῶν φυλάκων, ἥτις θὰ ἀναδείξῃ τοὺς ἐξ αὐτῶν τελειοτέρους, ἀνωτέρους καὶ μᾶλλον φιλοπόλιδας. Οἱ μετὰ τὸν τοιοῦτον ἔλεγχον καὶ τὴν τοιαύτην βάσανον καὶ δοκιμασίαν ἐπιλεγόμενοι φύλακες, τοὺς ὁποίους εἶχεν ὀνομάσει ἐκεῖ «παντελεῖς φύλακας» (τελείους φύλακας), θὰ συνεχίσουν τὴν φιλοσοφικὴν των ἐκπαίδευσιν, διὰ νὰ ὁδηγηθοῦν ἐν τέλει εἰς τὴν γνωριμίαν καὶ οἰκείωσίν των μὲ τὸ «μέγιστον μάθημα». Τοῦτο εἶναι ἡ ὑψίστη βαθμὶς τῆς πνευματικῆς καὶ ψυχικῆς μορφώσεως τῶν φιλοσόφων ἀρχόντων: ἡ Ἰδέα τοῦ Ἀγαθοῦ. «Ἡ τοῦ ἀγαθοῦ ἰδέα μέγιστον μάθημα... ἡ δίκαια καὶ τἄλλα προσχρησάμενα χρήσιμα καὶ ὠφέλιμα γίγνεται» 505 α. (Ἡ Ἰδέα τοῦ Ἀγαθοῦ εἶναι τὸ μέγιστον μάθημα... Μόνον δι' αὐτῆς καὶ ἐν συσχετίσει πρὸς αὐτὴν ἡ δικαιοσύνη καὶ τὰ ἄλλα καθίστανται χρήσιμα καὶ ὠφέλιμα).

Διὰ τῆς μνείας τῆς Ἰδέας τοῦ Ἀγαθοῦ, ὁ διάλογος εἰσέρχεται εἰς τὴν ὑψηλοτέραν του φάσιν. Περὶ τὸν καθορισμὸν τῆς οὐσίας τοῦ Ἀγαθοῦ, λέγεται, ὑπάρχει ποικιλία ἀπόψεων καὶ ἀμφισβητήσεων 505 d. Ὁ Σωκράτης ἀποκρούει τὴν λαϊκὴν ἀντίληψιν, ὅτι τὸ ἀγαθὸν εἶναι ἡδονή, καθὼς καὶ τὴν τῶν μορφωμένων, ὅτι τὸ ἀγαθὸν εἶναι ἡ φρόνησις. Τὸ Ἀγαθόν, κατὰ τὸν Πλάτωνα, εἶναι ὁ ἔσχατος λόγος πάσης ἐνεργείας καὶ πράξεως· διὰ τοῦτο πρέπει οἱ φύλακες νὰ ὑψωθοῦν διὰ τῆς φιλοσοφικῆς παιδείας εἰς τὴν ἐπιστήμην καὶ τὴν θέαν τῆς Ἰδέας τοῦ Ἀγαθοῦ. Προτιμῶμεν ἐνταῦθα, ἀντὶ τῆς ἀναλυτικῆς ἐκθέσεως τῆς ὅλης μεταφυσικῆς καὶ γνωσιολογίας τοῦ Ἀγαθοῦ (βλέπε τὸ Β΄ Μέρος τοῦ ἄρθρου «Πλάτων» τοῦ παρόντος τόμου) νά παραθέσωμεν τὰ ἀντιπροσωπευτικώτερα συναφῆ χωρία τῆς «Πολιτείας», διὰ νὰ ἀκούσωμεν τόν ἴδιον τόν Πλάτωνα αὐταῖς λέξεσιν. Καί πρῶτον, ὡς πρὸς τὴν φύσιν καί τήν οὐσίαν τῆς Ἰδέας, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν πολλότητα τῶν αἰσθητῶν, 507α κ.ἑ.:

«Διομολογησάμενός γ', ἔφην ἐγώ, καὶ ἀναμνήσας ὑμᾶς τὰ τ' ἐν τοῖς ἔμπροσθεν ῥηθέντα καὶ ἄλλοτε ἤδη πολλάκις εἰρημένα. Τὰ ποῖα; ἦ δ' ὅς. Πολλὰ καλά, ἦν δ' ἐγώ, καὶ πολλὰ ἀγαθὰ καὶ ἕκαστα οὕτως εἶναι φαμέν τε καὶ διορίζομεν τῷ λόγῳ. Φαμὲν γάρ. Καὶ αὐτὸ δὴ καλὸν καὶ αὐτὸ ἀγαθὸν καὶ οὕτω περὶ πάντων, ἃ τότε ὡς πολλὰ ἐτίθεμεν, πάλιν αὖ κατ' ἰδέαν μίαν ἑκάστου ὡς μιᾶς οὔσης τιθέντες ὃ ἔστιν ἕκαστον προσαγορεύομεν. Ἔστι ταῦτα. Καὶ τὰ μὲν δὴ ὁρᾶσθαί φαμεν, νοεῖσθαι δ' οὔ, τὰς δ' αὖ ἰδέας νοεῖσθαι μέν, ὁρᾶσθαι δ' οὔ». (Πρέπει ὅμως νὰ εἴμεθα σύμφωνοι ὅλοι εἰς ὅσα προηγουμένως ἐλέχθησαν ἐδῶ καὶ ἄλλοτε πολλάκις ἤδη, ἀφοῦ σᾶς τὰ ὑπενθυμίσω. Ποῖα ἐννοεῖς; εἶπεν αὐτός. Εἴπομεν καὶ παρεδέχθημεν, εἶπα ἐγώ, ὅτι ὑπάρχουν πολλὰ ὡραῖα πράγματα, πολλὰ ἀγαθὰ (καλὰ) καὶ πολλὰ ἄλλα πράγματα, ἔχοντα ἕκαστον μίαν ἰδιαιτέραν ἰδιότητα, καὶ τὰς διαφόρους αὐτὰς ἰδιότητας τὰς διακρίνομεν διὰ τοῦ λόγου. Βεβαίως. Ἐξ ἄλλου· δεχόμεθα, ὅτι ὑπάρχει ὡραῖον αὐτὸ καθ' αὐτό, ἀγαθὸν αὐτὸ καθ' αὐτὸ καὶ οὕτω καθ' ἑξῆς. Κάθε πρᾶγμα, τὸ ὁποῖον τότε ἐθεωρούσαμεν ὡς πολλότητα, τώρα πάλιν τὸ ἐκδεχόμεθα ὡς ἑνότητα, παραδεχόμενοι, ὅτι εἰς ἑκάστην τάξιν (ἢ πολλότητα) πραγμάτων ἀντιστοιχεῖ καὶ μία ἰδέα, δι' ἣς ὀνομάζομεν τὴν οὐσίαν ἑκάστης. Ἔτσι εἶναι. Λέγομεν ἀκόμη, ὅτι τὰ μὲν πολλὰ πράγματα εἶναι ὁρατά, ὄχι ὅμως καὶ νοητά. Ἀντιθέτως αἱ Ἰδέαι εἶναι νοηταί, ὄχι ὁραταί).

Ὡς παρατηροῦμεν, ὁ Πλάτων διαστέλλει τὴν πολλότητα ἀπὸ τὴν ἑνότητα, τὰ πολλὰ αἰσθητὰ ἀντικείμενα ἀπὸ τὴν μίαν νοητὴν Ἰδέαν. Ὁ αἰσθητὸς κόσμος εὑρίσκεται εἰς διαρκῆ ροὴν καὶ μεταβολήν, ὁ κόσμος τῶν Ἰδεῶν εἶναι ἀμετάβλητος καὶ αἰώνιος. Δὲν εἶναι ὅμως ἄσχετοι ἀλλήλων οἱ δύο οὗτοι κόσμοι· διότι ὁ κόσμος τῶν αἰσθητῶν μετέχει τοῦ Ἰδεατοῦ κόσμου. Τὸ στοιχεῖον τῶν Ἰδεῶν εἰσδύει εἰς τὰ αἰσθητά· αὐτὴ εἶναι ἡ «παρουσία τῶν Ἰδεῶν» εἰς τὴν αἰσθητὴν πραγματικότητα.

Τὴν κορωνίδα τῶν Ἰδεῶν κατέχει ἡ Ἰδέα τοῦ Ἀγαθοῦ. Ἰδοὺ ἡ πλατωνικὴ σύλληψις αὐτῆς (508 e κ.ἑ.):

«Τοῦτο τοίνυν τὸ τὴν ἀλήθειαν παρέχον τοῖς γινωσκομένοις καὶ τῷ γιγνώσκοντι τὴν δύναμιν ἀποδιδὸν τὴν τοῦ ἀγαθοῦ ἰδέαν φάθι εἶναι, αἰτίαν δ' ἐπιστήμης οὖσαν καὶ ἀληθείας ὡς γιγνωσκομένης μὲν διανοοῦ, οὕτω δὲ καλῶν ἀμφοτέρων ὄντων γνώσεως τε καὶ ἀληθείας, ἄλλο καὶ κάλλιον ἔτι τούτων ἡγούμενος αὐτὸ ὀρθῶς ἡγήσει· ἐπιστήμην δὲ καὶ ἀλήθειαν, ὥσπερ ἐκεῖ φῶς τε καὶ ὄψιν ἡλιοειδῆ μὲν νομίζειν ὀρθόν, ἥλιον δὲ ἡγεῖσθαι οὐκ ὀρθῶς ἔχει, οὕτω καὶ ἐνταῦθα ἀγαθοειδῆ μὲν νομίζειν ταῦτ' ἀμφότερα ὀρθόν, ἀγαθὸν δὲ ἡγεῖσθαι ὁπότερον αὐτῶν οὐκ ὀρθόν, ἀλλ' ἔτι μειζόνως τιμητέον τὴν τοῦ ἀγαθοῦ ἕξιν. Ἀμήχανον κάλλος, ἔφη, λέγεις, εἰ ἐπιστήμην μὲν καὶ ἀλήθειαν παρέχει, αὐτὸ δ' ὑπὲρ ταῦτα κάλλει ἐστίν... ἀλλ' ὧδε μᾶλλον τὴν εἰκόνα αὐτοῦ ἔτι ἐπισκόπει. Πῶς; Τὸν ἥλιον τοῖς ὁρωμένοις οὐ μόνον, οἶμαι, τὴν τοῦ ὁρᾶσθαι δύναμιν παρέχειν φήσεις, ἀλλὰ καὶ τὴν γένεσιν καὶ αὔξην καὶ τροφήν, οὐ γένεσιν αὐτὸν ὄντα. Πῶς γάρ; Καὶ τοῖς γιγνωσκομένοις τοίνυν μὴ μόνον τὸ γιγνώσκεσθαι φάναι ὑπὸ τοῦ ἀγαθοῦ παρεῖναι, ἀλλὰ καὶ τὸ εἶναί τε καὶ τὴν οὐσίαν ὑπ' ἐκείνου αὐτοῖς προσεῖναι, οὐκ οὐσίας ὄντος τοῦ ἀγαθοῦ, ἀλλ' ἔτι ἐπέκεινα τῆς οὐσίας πρεσβείᾳ καὶ δυνάμει ὑπερέχοντος». (Αὐτὸ λοιπόν, τὸ ὁποῖον παρέχει τὴν ἀλήθειαν εἰς τὰ γινωσκόμενα καὶ τὴν δύναμιν τῆς γνώσεως εἰς τὸν γινώσκοντα, εἰπὲ ὅτι εἶναι ἡ Ἰδέα τοῦ Ἀγαθοῦ καὶ σκέψου, ὅτι αὐτὸ εἶναι ἡ αἰτία τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς ἀληθείας, ὅπως μᾶς τὴν παρουσιάζει ἡ γνῶσις, καὶ ἡ γνώμη σου θὰ εἶναι ὀρθή, ἂν, μολονότι τὰ δύο αὐτά, ἡ γνῶσις καὶ ἡ ἀλήθεια, εἶναι τόσον ὡραῖα, νομίσῃς ὅτι ἡ Ἰδέα τοῦ Ἀγαθοῦ εἶναι κάτι τὸ ἰδιαίτερον καὶ τὸ ἀκόμη ὡραιότερον ἀπὸ τὰ δύο αὐτά. Καί, ὅπως εἰς τὴν περίπτωσιν τοῦ φωτὸς καὶ τοῦ ἡλίου, εἶναι ὀρθὸν νὰ θεωροῦμεν τὸ φῶς καὶ τὴν ὄψιν ὡς ἡλιοειδῆ, ὄχι ὅμως καὶ νὰ ταυτίζωμεν μὲ τὸν ἥλιον, ἔτσι καὶ ἐδῶ εἶναι σωστὸν τὰ δύο αὐτά, τὴν γνῶ-

σιν καὶ τὴν ἀλήθειαν, νὰ τὰ θεωροῦμεν ὡς ἀγαθοειδῆ, εἶναι σφάλμα ὅμως νὰ ταυτίζωμεν ὁποιονδήποτε ἐξ αὐτῶν μὲ τὸ 'Αγαθόν· τουναντίον πρέπει νὰ ἀποδοθῇ πολὺ μεγαλυτέρα τιμὴ εἰς τὸ 'Αγαθόν. 'Ομιλεῖς, εἶπε, διὰ κάλλος ἀφάνταστον τοῦ 'Αγαθοῦ, ἐφόσον τοῦτο, ἐνῶ παρέχει τὴν ἐπιστήμην (γνῶσιν) καὶ τὴν ἀλήθειαν, ὅμως εἶναι πολὺ ὑπέρτερον αὐτῶν κατὰ τὸ κάλλος... 'Αλλὰ ἀκόμη καλύτερον θὰ εἶναι νὰ ἐπισκοπήσῃς τὸ 'Αγαθὸν μὲ τὴν ἀκόλουθον ἐποπτικὴν εἰκόνα. Μὲ ποίαν; Θὰ παραδεχθῆς, νομίζω, ὅτι ὁ ἥλιος παρέχει εἰς τὰ ὁρώμενα ὄχι μόνον τὴν δύναμιν νὰ ὁρῶνται (τὴν ὁρατότητα), ἀλλὰ καὶ τὴν γένεσιν καὶ τὴν αὔξησιν καὶ τὴν τροφήν, ἐνῶ ὁ ἥλιος δὲν εἶναι γένεσις. Πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ εἶναι γένεσις; Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον πρέπει νὰ εἴπῃς, ὅτι τὸ 'Αγαθὸν παρέχει εἰς τὰ γιγνωσκόμενα ὄχι μόνον τὴν ἰδιότητα τοῦ νὰ γινώσκωνται, ἀλλὰ καὶ τὸ εἶναι καὶ τὴν οὐσίαν, ἐνῶ τὸ 'Αγαθὸν δὲν εἶναι οὐσία, ἀλλὰ ὑπερέχει κατὰ τὸ ἀξίωμα καὶ τὴν δύναμιν, ὡς κείμενον ἐπέκεινα τῆς οὐσίας).

'Ο Πλάτων κάμνει ἐν τέλει τοῦ ἕκτου βιβλίου μίαν τετραμερῆ διαίρεσιν ὅλων τῶν ὁρατῶν καὶ τῶν νοητῶν, τῆς ὁποίας ἐποπτικὴν σχηματικὴν παράστασιν βλέπε εἰς ἄρθρον «Πλάτων» τοῦ παρόντος τόμου (σελ. 314 — 315). 'Αντιστοίχως διακρίνει ὡσαύτως τέσσαρα εἴδη γνώσεως: α) τὴν εἰκασίαν, ἥτις ἀναφέρεται εἰς τὰς παντὸς εἴδους εἰκόνας καὶ τὰ ὁμοιώματα τῶν ἀντικειμένων· β) τὴν πίστιν, ἥτοι τὴν γνῶσιν αὐτῶν τούτων τῶν συγκεκριμένων ἀντικειμένων τῆς ὁρατῆς πραγματικότητος· γ) τὴν διάνοιαν, ἥτοι τὴν γνῶσιν, ἥτις ἀναφέρεται εἰς τὰς μαθηματικὰς καὶ λοιπὰς ἐπιστημονικὰς ἐννοίας καὶ δ) τὴν νόησιν, ἥτοι τὴν γνῶσιν τῶν πρώτων ἀρχῶν καὶ ἰδεῶν.

'Η ὀντολογία τοῦ τέλους τοῦ ἕκτου βιβλίου συμπληροῦται εἰς τὰ ἑπόμενα μὲ τὸν καθορισμὸν τῆς στάσεως τοῦ ἀνθρώπου ἔναντι τῆς πραγματικότητος. Τὴν θέσιν ταύτην τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῇ περιοχῇ τῶν ὄντων παριστᾷ ἐποπτικῶς ἡ εἰκὼν τοῦ σπηλαίου, μὲ τὴν ὁποίαν ἀρχίζει τὸ ἕβδομον βιβλίον· (514 α κ.ἑ.). 'Η ἐπακολουθοῦσα ἑρμηνεία τῆς εἰκόνος αὐτῆς (517 α κ.ἑ.) δίδει ἀπάντησιν εἰς τὰ ἐρωτήματα τὰ σχετικὰ μὲ τὴν θέσιν τοῦ ἀνθρώπου ἀπέναντι τοῦ ὄντος. "Οπως ὁ δεσμώτης τοῦ σπηλαίου, μὲ τὴν ὁποίαν ἀρχίζει τὸ ἕβδομον βιβλίαν· (514 α κ.ἑ.). πηγῆς αὐτοῦ, τοῦ ἡλίου, μετὰ δὲ τοῦτο κατεβαίνει πάλιν εἰς τὸ σπήλαιον. οὕτω καὶ ὁ ἐν τῷ κόσμῳ τῶν αἰσθητῶν φαινομένων ἄνθρωπος ὑψοῦται εἰς τὸν χῶρον τοῦ νοητοῦ μέχρι τῆς 'Ιδέας τοῦ 'Αγαθοῦ, ἐκ τῆς θέας τῆς ὁποίας πάλιν κατέρχεται εἰς τὸν κόσμον τοῦ γίγνεσθαι. Καὶ ἐν τῇ πολιτικῇ κοινότητι τῆς ἰδουμένης πόλεως ἡ διὰ τῆς γυμναστικῆς καὶ τῆς μουσικῆς παιδεία ὑψώνει τὸν πολίτην, τὸν ὑπὸ εὐμενῶν φυσικῶν προδιαθέσεων διὰ τὴν φιλόσοφον ἀρχὴν πεπροικισμένον, εἰς τὴν περιοχὴν τῶν λόγων, τῆς ἐπιστήμης, καὶ ἐκεῖθεν διὰ τῶν μαθηματικῶν ἐπιστημῶν εἰς τὴν διαλεκτικήν, τῆς ὁποίας ἡ πνευματικὴ ἀφήγησις ὁδηγεῖ εἰς τὴν θέαν τοῦ 'Υψίστου 'Αγαθοῦ. 'Εκεῖθεν δὲ πάλιν κάθοδος διὰ τὴν χάριν τῶν συμπολιτῶν δρᾶσιν ἐν τῇ περιοχῇ τῆς πολιτικῆς κοινότητος.

Τὸ νόημα τῆς εἰκόνος τοῦ σπηλαίου ταυτίζεται μὲ τὸ νόημα τῆς ἀνθρωπίνης ἐλευθερίας. 'Ελευθερία, ὡς εἴδομεν, εἶναι πρῶτον ἡ ἀπελευθέρωσις τοῦ δεσμώτου ἀνθρώπου ἀπὸ τὰ δεσμὰ καὶ ἀπὸ τὸ σκότος τῆς ἀπαιδευσίας· περαιτέρω ἡ ἐλευθερία, ἐλαυνομένη ὑπὸ τῆς παιδείας, τῆς μουσικῆς καὶ γυμναστικῆς, τῆς μαθηματικῆς καὶ τῆς διαλεκτικῆς, ἄγει εἰς τὸ ἰδεῖν αὐτὸ τὸ 'Αγαθόν· τέλος ἡ ἐλευθερία συνδέεται μὲ ἓν ὕψιστον ἀνθρώπινον καθῆκον τοῦ εἰς τὴν φιλοσοφίαν καὶ τὴν σφαῖραν τοῦ 'Αγαθοῦ ὑψωθέντος: τὸ καθῆκον τῆς ἐπανόδου εἰς τὴν σκοτεινὴν περιοχήν, ὅπου εὑρίσκονται οἱ λοιποὶ συνδεσμῶται τοῦ ἀπελευθερωθέντος φιλοσόφου, καὶ τὸ χοέος τῆς ἀπελευθερώσεως καὶ αὐτῶν καὶ τῆς ἐξαγωγῆς των ἀπὸ τοῦ κόσμου τῶν σκιῶν πρὸς τὸ φῶς. 'Η ἐξαγωγὴ θὰ γίνῃ διὰ τῆς παιδείας ἐν τῇ περιοχῇ τῆς πολιτικῆς συμβιώσεως.

'Ιδοὺ πῶς περιγράφει ὁ Πλάτων τὴν πνευματικὴν ταύτην ἀνάβασιν ἀπὸ τοῦ κόσμου τῶν σκιῶν καὶ τῆς γενέσεως πρὸς τὴν 'Ιδέαν καὶ τὴν ἐκεῖθεν πάλιν ἐπάνοδον εἰς τὸν αἰσθητὸν κόσμον πρὸς ἄσκησιν τοῦ λυτρωτικοῦ ἔργου τῆς πολιτικῆς καὶ παιδευτικῆς δραστηριότητος τῶν φιλοσόφων (521 c):

«Ψυχῆς περιαγωγὴ ἐκ νυκτερινῆς τινος ἡμέρας εἰς ἀληθινὴν τοῦ ὄντος οὖσα ἐπάνοδος, ἣν δὴ φιλοσοφίαν ἀληθῆ φήσομεν εἶναι» (περιαγωγὴ τῆς ψυχῆς ἀπὸ σκοτεινῆς ἡμέρας εἰς ἀληθινὴν ἡμέραν, δηλαδὴ ἐπάνοδος καὶ ἀνύψωσις αὐτῆς πρὸς τὸ ὄν, τὴν ὁποίαν ἡμεῖς θὰ χαρακτηρίσωμεν ὡς ἀληθῆ φιλοσοφίαν).

Ποῖος εἶναι αὐτὸς ὁ ἀνυψωτικὸς τῆς ψυχῆς δρόμος τῆς παιδείας, τὸ μάθημα τῆς ψυχῆς: «τὸ ὅλκὸν ἀπὸ τοῦ γιγνομένου ἐπὶ τὸ ὄν» (521 b), δεικνύει λεπτομερῶς ὁλόκληρον τὸ ἕβδομον βιβλίον, τὸ ὁποῖον παρέχει τὴν ἐπὶ τῆς προηγηθείσης μεταφυσικῆς ὀντολογικῆς καὶ γνωσιολογικῆς βάσεως θεμελιωθεῖσαν πλατωνικὴν διδασκαλίαν περὶ παιδείας ὑπὸ τὴν γνησιωτέραν καὶ ὑψηλοτέραν μορφήν της.

Οἱ τὴν παιδευτικὴν ταύτην πορείαν καὶ ἀνάβασιν διανύσαντες μέχρι τοῦ 35ου ἔτους τῆς ἡλικίας θὰ καταβιβασθοῦν πάλιν ἀπὸ τοῦ ὕψους τῆς 'Ιδέας εἰς τὸν κόσμον τῶν σκιῶν, ἵνα φωτίσουν καὶ τοὺς ἄλλους συνανθρώπους καὶ συμπολίτας των (539 e κ.ἑ.): «μετὰ γὰρ τοῦτο καταβιβαστέοι ἔσονταί σοι εἰς τὸ σπήλαιον πάλιν ἐκεῖνο καὶ ἀναγκαστέοι ἄρχειν τὰ τε περὶ τὸν πόλεμον καὶ ὅσαι νεῶν ἀρχαί, ἵνα μηδ' ἐμπειρία ὑστερῶσι τῶν ἄλλων· καὶ ἔτι καὶ ἐν τούτοις βασανιστέοι, εἰ ἐμμενοῦσιν ἑλκόμενοι πανταχόσε ἢ τι καὶ παρακινήσουσιν...». ("Επειτα πρέπει νὰ καταβιβασθοῦν πάλιν εἰς ἐκεῖνο τὸ σπήλαιον καὶ νὰ ἀναγκασθοῦν νὰ διευθύνουν τὰ τοῦ πολέμου καὶ νὰ ἀναλάβουν ὅλας τὰς ἀρχάς, ποὺ χρειάζονται νέους ἀνθρώπους, διὰ νὰ μὴ ὑστεροῦν τῶν ἄλλων οὔτε κατὰ τὴν πεῖραν. 'Ακόμη δὲ πρέπει νὰ δοκιμασθοῦν εἰς αὐτὰς τὰς ὑπηρεσίας, διὰ νὰ φανῇ ἂν θὰ μείνουν ἀκλόνητοι πρὸ τῶν διαφόρων πειρασμῶν, ποὺ θὰ τοὺς ἕλκουν πρὸς τὰς παρεκκλίσεις ἀπὸ τοῦ καθήκοντός των ἢ θὰ ὑποστοῦν κάποιον κλονισμόν). Μετὰ δεκαπενταετῆ θητείαν ἀρχῆς καὶ ταυτοχρόνως δοκιμασίας, θὰ φθάσουν πλέον εἰς τὸ πεντηκοστὸν ἔτος τῆς ἡλικίας των, πλήρως ἕτοιμοι καὶ ὥριμοι πλέον, τόσον εἰς θεωρητικὴν ὅσον καὶ εἰς ἐμπειρικὴν γνῶσιν, διὰ νὰ ἀφιερωθοῦν εἰς τὰς φιλοσοφικὰς σπουδάς κατὰ τὸ πλεῖστον· μέρος ὅμως τοῦ χρόνου καὶ τῆς δραστηριότητός των θὰ διαθέτουν ἐκ παραλλήλου καὶ διὰ νὰ ἐκτελοῦν τὰς σοβαρωτέρας τῶν πολιτικῶν ὑπηρεσιῶν. Εἰς τὴν ὁμάδα τῶν ἐπιλέκτων τούτων θὰ μετάσχουν ἄνδρες καὶ γυναῖκες, ἔχουσαι ἐξ ἴσου ἱκανὰς φύσεις πρὸς τὰς ἀνδρικάς. Οἱ ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ τῆς πόλεως ἐγκαταγηράσκοντες φιλόσοφοι οὗτοι ἄρχοντες καὶ ἄρχουσαι θὰ ἑτοιμάσουν ἐγκαίρως τοὺς διαδόχους των καὶ ἀποθνήσκοντες θὰ ἡσυχάσουν εἰς τὰς νήσους τῶν Μακάρων. 'Η δὲ πόλις θὰ ἐπιβραβεύσῃ εὐγνώμων τὰς πρὸς αὐτὴν ὑπηρεσίας των, διαμνημονεύουσα αὐτὰς ἐσαεὶ διὰ μνημείων καὶ θυσιῶν ἡρωολατρίας.

Αὐτοὶ εἶναι οἱ ἀληθινοὶ ἄρχοντες, ὅπως τοὺς ἀπειργάσθη «παγκάλους» ὁ πνευματικὸς των ὁ Πλάτων, ὡς ἄλλος «ἀνδριαντοποιὸς» (540 c), καλλιτέχνης τῆς πολιτικῆς δημιουργίας, ἥτις θὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν πραγματικὴν εὐδαιμονίαν καὶ μακαριότητα τῆς ἱδρυομένης πολιτικῆς κοινωνίας.

Αὐτὴ ἡ κατακλεὶς τῆς μακαριότητος ἐπιστέφει τὴν σύνθεσιν τῆς ἀρίστης πολιτείας, τὴν ὁποίαν κάμνει ὁ Πλάτων εἰς τὰ τρία βιβλία, τὸ Ε΄, ΣΤ΄ καὶ Ζ΄, τῆς «Πολιτείας» του. 'Εντὸς δὲ αὐτῆς τῆς πολιτείας, τῆς ὁποίας ἰδανικὸς πολίτης εἶναι ὁ τελειότατος τύπος ἀνθρώπου, ὁ φιλόσοφος, πραγματοποιεῖται ἡ δικαιοσύνη καὶ διαπλάσσεται ὁ δικαιότατος ἄνθρωπος. 'Υπολείπεται νὰ ἴδωμεν εἰς τὸ ἑπόμενον τμῆμα τὴν διαλεκτικὴν ἀντίθεσιν τῆς ἀρίστης πολιτείας καὶ τοῦ ἀρίστου ἀνθρώπου, ἥτοι: τὰς ἀδίκους πολιτείας καὶ τοὺς ἀδίκους ἀνθρώπους τῆς πραγματικότητος.

IV. Β ι β λ ί α Η΄ — Θ΄. Τὴν ἱδρυθεῖσαν πνευματικῶς πόλιν ὁ Πλάτων, ἐκ τῶν ἀρχόντων αὐτῆς «φιλοσόφων - βασιλέων» ἢ «ἀρίστων», παρουσιάζει καὶ ὀνομάζει ὡς βασιλείαν ἢ ἀριστοκρατίαν. Αἱ ἐκ τῆς ὀρθῆς ἢ ὑγιοῦς ταύτης πολιτειακῆς μορφῆς ἀποκλίσεις, αἱ παριστῶσαι τὴν παρακμὴν τοῦ πολιτικοῦ βίου, εἶναι αἱ τέσσαρες νοσηραὶ πολιτεῖαι: 1) ἡ τιμοκρατία, ἧς ἱστορικὸς ἀντιπρόσωπος εἶναι ἡ ὑπὸ τῶν πολλῶν ἐπαινουμένη Κρητικὴ καὶ ἡ Λακωνικὴ πολιτεία· 2) ἡ ὀλιγαρχία, ἡ δὲ δευτέρα μοῖρα ἐπαινουμένη, πλήρης πολλῶν κακῶν· 3) ἡ δημοκρατία, ἡ ἀντίπαλος τῆς ὀλιγαρχίας· καὶ 4) ἡ τυραννίς, ποὺ εἶναι τὸ τέταρτον καὶ ἔσχατον νόσημα τῆς πόλεως. 'Η πολιτικὴ πραγματικότης παρουσιάζει μεγάλην ποικιλίαν ἐνδιαμέσων πολιτειακῶν μορφῶν, ὅλαι αὐταὶ ὅμως δύνανται νὰ ἀναχθοῦν εἰς τοὺς εἰρημένους 4 κυρίως τύπους πολιτευμάτων. 'Αντίστοιχοι πρὸς τὰς 5 πολιτείας εἶναι καὶ οἱ τύποι τῶν ἐν αὐταῖς διαπλασσομένων ἀνθρώπων (ὁ τῆς ἀριστοκρατίας, γνωστὸς ἤδη ἐκ τῶν προηγουμένων ἀγαθὸς καὶ δίκαιος, ὁ τιμοκρατικός, ὅστις εἶναι φιλόνεικος καὶ φιλότιμος, ὁ ὀλιγαρχικός, ὁ δημοκρατικὸς καὶ ὁ τυραννικός).

Τὸ ἐσωτερικὸν αἴτιον τῆς παρεκβάσεως τῆς πολιτείας ἀπὸ τῆς ὑγιοῦς μορφῆς της, τῆς ἀριστοκρατίας, εἰς τὴν τιμοκρατίαν, εἶναι ἡ διαφθορὰ τῶν ἀρχόντων της. Τὸ τιμοκρατικὸν πολίτευμα κεῖται μεταξὺ τῆς ἀριστοκρατίας καὶ τῆς ὀλιγαρχίας, συνδυάζον στοιχεῖα ἐξ ἀμφοτέρων. Καὶ τὴν μὲν ἀριστοκρατίαν μιμεῖται ἡ τιμοκρατία διὰ τοῦ σεβασμοῦ πρὸς τοὺς ἄρχοντας, τῆς ἀποχῆς ἀπὸ τῶν χειρωνακτικῶν καὶ γεωργικῶν ἔργων καὶ τῆς ἐπιδόσεώς της εἰς τὸν πόλεμον. Δυσπιστεῖ αὐτὴ πρὸς τοὺς φιλοσόφους, ἀποκλείνει δὲ μᾶλλον πρὸς τοὺς θυμοειδεῖς, τοὺς φύσει ρέποντας πρὸς τὸν πόλεμον παρὰ πρὸς τὴν εἰρήνην. Πρὸς τὴν ὀλιγαρχίαν κοινὸν ἔχει ἡ τιμοκρατία τὴν ἀγάπην πρὸς τὰ χρήματα, τὸν πλοῦτον καὶ τὸν χρηματισμόν. 'Ανάλογοι εἶναι καὶ αἱ ἰδιότητες τοῦ τιμοκρατικοῦ τύπου ἀνθρώπου. Οὗτος εἶναι φιλόνεικος, αὐθάδης, φίλαρχος, φιλότιμος, φιλοπόλεμος καὶ ὅσον γηράσκει τόσον περισσότερον φιλοχρήματος. Εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ τιμοκρατικοῦ ἐπικρατεῖ τὸ θυμοειδὲς (550 b).

'Η πολιτικὴ παρακμὴ προχωρεῖ διὰ τῆς μεταβάσεως ἀπὸ τῆς τιμοκρατίας εἰς τὴν ὀλιγαρχίαν (550 c κ.ἑ.). Αὕτη εἶναι ἡ πολιτεία, τῆς ὁποίας ἄρχουν οἱ ὀλίγοι πλούσιοι, ἐνῶ οἱ πτωχοὶ ἀποκλείονται αὐτῆς. 'Εν αὐτῇ τιμᾶται ὁ πλοῦτος, οὐχὶ δὲ ἡ ἀρετή. 'Η ἄνισος διαναμὴ τοῦ πλούτου διασπᾷ τὴν ἑνότητα τῆς ὀλιγαρχικῆς πολιτείας καὶ τὴν κάμνει ἀνίκανον νὰ ὑπερασπίσῃ ἑαυτὴν ἐναντίον ἐχθρικῶν ἐπιθέσεων. Καὶ ὁ ὀλιγαρχικὸς τύπος ἀνθρώπου ἔχει τὸν χαρακτῆρα τῆς ἀντιστοίχου πολιτείας· καταφρονεῖ τὴν παιδείαν καὶ τὴν ἀρετήν, ἀγαπᾷ μόνον τὸ καθ' οἱονδήποτε τρόπον θησαυρίζειν καὶ χειραγωγεῖται ἀπὸ ἐπιθυμίας κηφήνων, ὁδηγούσας αὐτὸν εἰς ἀδικήματα καὶ κακουργίας.

'Η ἔκτροπὴ ἀπὸ τῆς ὀλιγαρχίας εἰς τὴν δημοκρατίαν (555 b κ.ἑ.), εἶναι εὔκολος, διότι ἡ πλουτοκρατία, ποὺ κατέχει τὴν ἐξουσίαν εἰς τὰ ὀλιγαρχικὰ πολιτεύματα, ἀφίνει τοὺς πολίτας ἐλευθέρους νὰ σπαταλοῦν τὸν πατρικὸν κλῆρον, διὰ νὰ περιέρχωνται καὶ συγκεντρώνωνται τὰ ἀγαθὰ των εἰς ὀλίγας χεῖρας. "Ετσι, ἅμως, δημιουργεῖται πλῆθος πενήτων κηφήνων, οἱ ὁποῖοι, μόλις συναισθανθοῦν τὴν δύναμίν των, δὲν σκέπτονται τίποτε ἄλλο παρὰ τὴν ἀνατροπὴν τοῦ καθεστῶτος καὶ τὴν κατάληψιν τῆς ἐξουσίας. 'Η εὐκαιρία αὐτὴ παρουσιάζεται, ὅταν οἱ κατέχοντες τὴν ἀρχὴν πλούσιοι δώσουν ὅπλα εἰς τοὺς πτωχοὺς τούτους πρὸς διεξαγωγὴν πολέμου· οἱ πολλοὶ πένητες ἀναπρέπουν τὸ καθεστῶς, ἐξορίζουν ἢ φονεύουν τοὺς πλουσίους καὶ διανέμουν ἐν ὀνόματι τῆς ἰσότητος τῶν πολιτῶν πρὸς ἀλλήλους διὰ κλήρου τὰς πολιτικὰς ἀρχάς. Γνώρισμα τῆς τε δημοκρατικῆς πολιτείας καὶ

τοῦ δημοκρατικοῦ τύπου ἀνθρώπου εἶναι ἡ ἀπόλυτος ἐλευθερία εἰς τὸ λέγειν καὶ πράττειν (557 b). Ἡ δημοκρατία εἶναι (558 c) : «ἡδεῖα πολιτεία καὶ ἄναρχος καὶ ποικίλη, ἰσότητά τινα ἀμοίως ἴσοις τε καὶ ἀνίσοις διαμένουσα» (πολιτεία εὐχάριστη, ἀναρχικὴ καὶ ποικιλόχρωμος, διανέμουσα ἀδιακρίτως ἰσότητά τινα εἰς ἴσους καὶ ἀνίσους καθ' ὅμοιον τρόπον). Ἔτσι, ἡ ἐλευθερία τῆς δημοκρατίας καταντᾶ εἰς ἀσυδοσίαν καὶ ἀναρχίαν καὶ ἐξομοίωσιν τῶν πάντων. Ὕβρις ἀναρχία, ἀσωτεία καὶ ἀναίδεια εἶναι τὰ γνωρίσματα τοῦ ἄκρου δημοκρατικοῦ ἀνθρώπου, ὁ ὁποῖος ζῇ δουλεύων πότε εἰς τὴν μίαν καὶ πότε εἰς τὴν ἄλλην ἐπιθυμίαν διὰ τὴν ἔλλειψιν διανοητικοῦ καὶ ἠθικοῦ χαλινοῦ. Ἰδοὺ ἡ διὰ πλατωνικῶν λέξεων σκιαγραφία τοῦ δημοκρατικοῦ (561 c κ.ἑ.) : «διαζῇ τὸ καθ' ἡμέραν οὕτω χαριζόμενος τῇ προσπιπτούσῃ ἐπιθυμίᾳ, τοτὲ μὲν μεθύων καὶ καταυλούμενος, αὖθις δὲ ὑδροποτῶν καὶ κατισχναινόμενος, τοτὲ δ' αὖ γυμναζόμενος, ἐστι δ' ὅτε ἀργῶν καὶ πάντων ἀμελῶν, τοτὲ δ' ἐν φιλοσοφίᾳ διατρίβων· πολλάκις δὲ πολιτεύεται καὶ ἀναπηδῶν ὅ,τι ἂν τύχῃ λέγει τε καὶ πράττει· κἂν ποτέ τινας πολεμικοὺς ζηλώσῃ, ταύτῃ φέρεται, ἢ χρηματιστικούς, ἐπὶ τοῦτ' αὖ, καὶ οὔτε τις τάξις οὔτε ἀνάγκη ἔπεστιν αὐτοῦ τῶ βίω, ἀλλ' ἡδύν τε δὴ καὶ ἐλευθέριον καὶ μακάριον καλῶν τὸν βίον τοῦτον χρῆται αὐτῶ διὰ παντός». (Περνᾶ τὴν καθημερινήν του ζωὴν ὁ δημοκρατικός, ἱκανοποιῶν κάθε ἐπιθυμίαν, ποὺ θὰ τοῦ γεννηθῇ: ἄλλοτε εἶναι μεθυσμένος καὶ παραδομένος εἰς τοὺς ἤχους τῶν αὐλῶν· ἄλλοτε πίνει μόνον νερὸ καὶ κάμνει δίαιταν ἀπισχνάνσεως· ἄλλοτε γυμνάζεται καὶ ἄλλοτε χασομεράει καὶ παραμελεῖ τὰ πάντα καὶ ἄλλοτε ἐπιδίδεται εἰς τὴν φιλοσοφίαν· συχνὰ τὸ ρίχνει στὴν πολιτικὴν καὶ πηδᾶ εἰς τὸ βῆμα λέγει καὶ πράττει, ὅ,τι τύχῃ. Καί, ἂν κάποτε ζηλέψῃ τοὺς πολεμικοὺς ἄνδρας, στρέφεται καὶ πρὸς τὰ ἐκεῖ, πρὸς τὰ πολεμικά, ὅπως καὶ πρὸς τὸν χρηματισμόν, ἂν ζηλέψῃ τοὺς ἀνθρώπους τοῦ χρήματος· καὶ δὲν ὑπάρχει εἰς τὴν ζωήν του οὔτε τάξις, οὔτε πειθαρχία καὶ καταναγκασμός, ἀλλὰ μέχρι τοῦ θανάτου του ἀκολουθεῖ τὴν ἰδίαν αὐτὴν ζωήν, τὴν ὁποίαν καὶ ὀναμάζει γλυκεῖαν, ἐλευθέραν καὶ μακαρίαν).

Ἡ ἄκρα ὅμως ἐλευθερία τῆς δημοκρατίας γίνεται αἰτία τῆς μεταπτώσεώς της εἰς τυραννίδα. Ἐκ τῆς ἀκροτάτης ἐλευθερίας γεννᾶται ἡ μεγίστη καὶ ἀγριωτάτη δουλεία (564 α). Εἰς δημαγωγός, στηριζόμενος εἰς ὑποστήριξιν τοῦ πλήθους, ἐπιβάλλει δι' ἐγκλημάτων τὴν δύναμίν του, γεύεται «φόνου ξυγγενοῦς» (συγγενικοῦ αἵματος), διακηρύσσει χρεῶν ἀποκοπὰς καὶ διανομὴν τῆς γῆς καὶ μεταμορφώνεται εἰς λύκον ἐξ ἀνθρώπου. Αὐτὸς εἶναι ὁ τύπος τοῦ τυράννου. Ἡ πολιτική του συνήθως ἀρχίζει ἀπὸ δῆθεν φιλολαϊκὰ μέτρα, τὰ ὁποῖα ἔχουν σκοπὸν νὰ συγκαλύψουν τὰς ἐνεργείας του πρὸς ἐξόντωσιν τῶν ἀντιπάλων του· ὅταν ὅμως ὁ τύραννος στερεωθῇ εἰς τὴν ἀρχήν, ἐμπλέκει τὴν πολιτείαν του εἰς συνεχεῖς πολέμους πρὸς ἀπασχόλησιν τοῦ λαοῦ, θεωροῦντος αὐτὸν ὡς ἀπαραίτητον ἀρχηγόν. Εἶναι καχύποπτος πρὸς πάντας, πλὴν τῶν σωματοφυλάκων του, καὶ κατ' ἐξοχὴν διώκτης τῶν ἐχόντων ἀξίαν πολιτῶν.

Εἰς τὸ ἔνατον βιβλίον ἀπεικονίζεται περαιτέρω ὁ τυραννικὸς ἄνθρωπος καὶ ἡ γένεσις αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ δημοκρατικοῦ. Ὡς ἡ τυραννουμένη πόλις εἶναι δούλη κατὰ τὸν χαρακτῆρα, οὕτω καὶ οἱ ἐν αὐτῇ διαβιοῦντες καὶ διαπαιδαγωγούμενοι πολῖται - ἄνθρωποι καθίστανται ψυχαὶ ἀνελεύθεροι καὶ δουλικαί, πλήρεις φόβου καὶ ἀλγηδόνων. Οἱ οὕτω ζῶντες εἶναι κάθε ἄλλο παρὰ εὐδαίμονες. Οὕτω ἡ προηγηθεῖσα διαλεκτικὴ ἔρευνα καταλήγει εἰς τὴν ἑξῆς ἀξιολογοῦσαν ἀνακεφαλαίωσιν: Ἐκ τῶν πέντε σκιαγραφηθέντων ἀνθρωπίνων - πολιτικῶν τύπων, τοῦ βασιλικοῦ, τοῦ τιμοκρατικοῦ, τοῦ ὀλιγαρχικοῦ, τοῦ δημοκρατικοῦ καὶ τοῦ τυραννικοῦ, εὐδαιμονέστατος εἶναι ὁ ἄριστος καὶ δικαιότατος πρῶτος τύπος, ὁ βασιλικός, κάκιστος δέ, ἀδικώτατος καὶ ἀθλιώτατος ὁ πέμπτος, ὁ τυραννικός. Τοιουτοτρόπως εἰς τὸ τέλος τοῦ ἑνάτου βιβλίου δίδεται ἀπάντησις εἰς τὸ πρόβλημα, τὸ ὁποῖον ἔθεσεν ἡ γνώμη τοῦ Θρασυμάχου εἰς τὸ πρῶτον βιβλίον, ὅτι ἡ ζωὴ τοῦ τυράννου εἶναι εὐδαίμων. Τὸ ἀντίθετον πόρισμα συνάγεται ἐνταῦθα: εὐδαιμονέστατος εἶναι ὁ βίος τοῦ βασιλικοῦ ἀνδρός. Διὰ νέων ἀποδείξεων (580 d) καταδεικνύεται ἡ ἀναμφισβήτητος ὑπεροχὴ τῆς δικαιοσύνης ὑπὲρ τὴν ἀδικίαν καὶ ἡ κακοδαιμονία καὶ ἀθλιότης τοῦ ἀδίκου βίου. Οὕτω δὲ ἀναιρεῖται καὶ ἡ ὑποστηριχθεῖσα ὑπὸ τοῦ Γλαύκωνος εἰς τὸ δεύτερον βιβλίον γνώμη, καθ' ἣν ὁ ἄδικος βίος εἶναι εὐδαιμονέστατος. Τὴν πλάνην δὲ ταύτην τοῦ Γλαύκωνος ἐποπτικοποιεῖ καὶ μία θαυμασία ἀλληγορικὴ εἰκὼν τοῦ ἐσωτερικοῦ ἀνθρώπου (588 b κ.ἑ.), διὰ τῆς ὁποίας δεικνύεται, ὅτι ὁ ἄνθρωπος εὐδαιμονεῖ, ὅταν διὰ τοῦ σώφρονος καὶ δικαίου βίου, οἷος ὁ τοῦ φιλοσόφου, ἀπελευθερώσῃ ἑαυτὸν ἀπὸ τὴν κυριαρχίαν τῶν ὁρμῶν καὶ τοῦ ζωώδους στοιχείου τοῦ ἐσωτερικοῦ του κόσμου, βοηθήσῃ δὲ εἰς τὴν ἐπιβολὴν καὶ κυριαρχίαν τοῦ ἐν αὐτῷ θείου στοιχείου. Οὕτως ἡ πνευματικὴ ἱδρυσις τῆς κατ' ἐξοχὴν πλατωνικῆς πολιτείας τῶν βιβλίων Ε', ΣΤ' καὶ Ζ', τῆς «ἐσωτερικῆς πολιτείας» κατὰ Φρεντλαΐντερ, κατακλείεται μὲ τὴν ἀπεικόνισιν τῆς ἐσωτερικῆς πολιτείας ἑκάστου ἀτόμου (591 d) : «ἁδεῖ τὴν ἐν τῶ σώματι ἁρμονίαν τῆς ἐν τῇ ψυχῇ ἕνεκα συμφωνίας ἁρματτόμενος... ἐάν περ μέλλῃ τῇ ἀληθείᾳ μουσικὸς εἶναι». (Ὁ ἄνθρωπος, ποὺ θέλει νὰ γίνῃ πράγματι μουσικός, νὰ ἔχῃ δηλαδὴ μέσα του τὴν ἀληθινὴν μουσικήν, πρέπει νὰ φροντίζῃ, ὥστε ἡ ἁρμονία τοῦ σώματος νὰ ἔχῃ ὡς σκοπόν της τὴν ἁρμονίαν τῆς ψυχῆς).

V. Βιβλίον Ι'. Τὸ δέκατον βιβλίον ἀνανεώνει τὸν ἀγῶνα ἐναντίον τῶν πνευματικῶν ἐκείνων δυνάμεων τῆς ζωῆς, αἱ ὁποῖαι ταράσσουν τὴν πολύτιμον ταύτην ἁρμονίαν. Καὶ αἱ δυνάμεις αὐταὶ εἶναι κατὰ τὸν Πλάτωνα αἱ τῶν μιμητικῶν τεχνῶν καὶ ἰδίως τῆς παραδεδομένης ἐπικῆς καὶ δραματικῆς ποιήσεως. Ἡ ἀρχαία αὐτὴ τέχνη ἐτροφοδοτεῖτο ἀπὸ τὸν παλαιὸν μῦθον, ὅστις ὅμως εἶναι ἀνεπαρκὴς διὰ τὸν νέον κόσμον, ποὺ ὑψώνει ἡ δημιουργία τῆς πλατωνικῆς σκέψεως. Δι' αὐτὸν χρειάζεται νέος μῦθος, συμβολίζων καὶ ἐκφράζων τὸν πλατωνικὸν συνδυασμὸν ἀρετῆς, φρονήσεως καὶ εὐδαιμονίας. Τὸν νέον τοῦτον μῦθον ἀπαρτίζει, κατὰ τὸν Π. Φρεντλαΐντερ, ἡ ὅλη «μυθικὴ γραμμὴ» τῆς «Πολιτείας». Αὕτη, ὡς εἴδομεν, ἀρχίζει ἀπὸ τοῦ Γ' βιβλίου (414 b κ.ἑ.) καί, διὰ μέσου τῆς παραβολῆς τῶν παθημάτων τοῦ ἄρχοντος εἰς τὸ ΣΤ' βιβλίον (488 a κ.ἑ.), χωρεῖ πρὸς τὸν κεντρικὸν μῦθον τῆς εἰκόνος τοῦ σπηλαίου εἰς τὸ Ἕβδομον βιβλίον (514 a κ. ἑ.), ἤτις ἀπεικάζει τὸ ἀνθρώπινον βίωμα τῆς ἀπαιδευσίας καὶ τῆς παιδείας. Ἡ μυθικὴ γραμμὴ τοῦ ἔργου συνεχίζεται εἰς τὸ Θ' βιβλίον (588 b κ.ἑ.) μὲ τὴν συμβολικὴν παράστασιν τῆς ἁρμονίας ἢ δυσαρμονίας ἐν τῶ ἐσωτερικῶ κόσμω τοῦ ἀνθρώπου. Ὑπὸ τὴν τελικὴν μορφὴν του ὁ πλατωνικὸς μῦθος παρουσιάζεται εἰς τὸν ἐσχατολογικὸν μῦθον τοῦ δεκάτου βιβλίου (614 a κ.ἑ.), διὰ τοῦ ὁποίου ζωντανεύονται αἱ ἀμοιβαὶ τοῦ δικαίου καὶ καθόλου αἱ περιπέτειαι τῆς ψυχῆς εἰς τὸν ἄλλον κόσμον, ἀφοῦ προηγουμένως (612 b κ.ἑ.) κατεδείχθη ἡ ἐπίγειος εὐδαιμονία τοῦ δικαίου ἀνδρός.

Ἡ «Πολιτεία», τὸ ἀθάνατον πολιτικὸν εὐαγγέλιον τῆς ἀνθρωπότητος, ἤρχισεν, ὡς εἴδομεν, ἀπὸ τὰ κοινὰ καὶ τὰ ἐπίγεια. Κλείεται μὲ τὰ ὑψηλὰ καὶ τὰ αἰώνια. (Σχετικῶς βλ. ἄρθρον Πλάτων — Οἰκονομικαὶ καὶ κοινωνικαὶ ἰδέαι τοῦ Πλάτωνος τοῦ παρόντος τόμου, σελ. 345 — 346 καί ἄρθρον Κομμουνισμός

Βιβλιογραφία : α) Στερεότυποι ἐκδόσεις τοῦ κειμένου ἡ τῆς Λειψίας (TEUBNER), τοῦ Ἔρμαν καὶ ἡ τῆς Ὀξφόρδης τοῦ BURNET.

β) Ἑρμηνευτικαὶ ἐκδόσεις: 1) Γερμανιστὶ τοῦ Σμέλτσερ, 1884, 2) ἀγγλιστὶ ὑπὸ JOWETT - CAMPBELL, 1894 καὶ ὑπὸ J. ADAM, 1902, 3) γαλλιστὶ ὑπὸ Σ. Σαμπρὺ (βιβλ. Μπυντὲ) 1947.

γ) Μεταφράσεις: ἑλληνιστί: 1) Ὑπὸ Ι. Γρυπάρη, 1911, 2) ὑπὸ Κωνστ. Γεωργούλη (εἰσαγωγὴ σελ. 142—μετάφρασις σελ. 335—σημειώσεις σελ. 153) 1939, 3) γερμανιστὶ ὑπὸ Σλαϊερμάχερ (εἰς ἐπανειλημμένας ἐκδόσεις — ὑπὸ Ἄπελτ (εἰσαγωγή, βιβλιογραφία, μετάφρασις, σημειώσεις) Λειψία 1918, 4) γαλλιστὶ ἡ παλαιοτέρα ὑπὸ Κουζέν 1840 καὶ ἡ νεωτέρα ὑπὸ Σ. Σαμπρὺ (βλ. ἀνωτέρω), 5) ἀγγλιστὶ ὑπὸ B. JOWETT, 1875 — ὑπὸ TH. TAYLOR 1894 — ὑπὸ LINDSAY, 1908.

Κωνστ. Ι. Βουρβέρης

«ΠΑΡΜΕΝΙΔΗΣ». Διάλογος γραφεὶς ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος. Ὡς ὑπότιτλον φέρει τὴν ἔνδειξιν· «ἢ περὶ ἰδεῶν, λογικός». Διὰ τοῦτου δηλοῦται ὅτι τὸ ἐξεταζόμενον θέμα εἶναι τὸ πρόβλημα τῶν ἰδεῶν καί ὅτι ὁ διάλογος πρέπει νά καταταχθῇ εἰς τὴν τάξιν τῶν διαλεκτικῶν διαλόγων.

Τὰ πρόσωπα, τὰ λαμβάνοντα μέρος εἰς τὴν συζήτησιν, εἶναι ὁ Κέφαλος, Ἀδείμαντος, Ἀντιφῶν, Γλαύκων, Πυθόδωρος, Σωκράτης, Ζήνων, Παρμενίδης, Ἀριστοτέλης. Ὁ Κέφαλος εἶναι πολίτης τῆς ἐν Μ. Ἀσίᾳ πόλεως τῶν Κλαζομενῶν καὶ παριστάνεται ὡς ἐλθὼν εἰς τὰς Ἀθήνας διὰ νὰ συναντήσῃ τὸν Ἀντιφῶντα, ὅστις ἦτο υἱὸς τοῦ Πυριλάμπους καὶ τῆς μητρός τοῦ Πλάτωνος Περικτιόνης. Εἶναι γνωστὸν ὅτι ἡ μήτηρ τοῦ Πλάτωνος εἶχεν ἔλθει εἰς δεύτερον γάμον μὲ τὸν Πυριλάμπην καὶ συνεπῶς ὁ Ἀντιφῶν ἦτο ὁμομήτριος ἀδελφὸς τοῦ Πλάτωνος. Ὁ Κέφαλος εἶχε ζωηρὸν ἐνδιαφέρον διὰ τὴν φιλοσοφίαν. Ἐπειδὴ δὲ ἐγνώριζεν ὅτι ὁ Ἀντιφῶν εἶχεν ἀκούσει ἀπὸ τὸ στόμα τοῦ Πυθοδώρου τὴν φιλοσοφικὴν συζήτησιν, ἥτις εἶχε διεξαχθῇ μεταξὺ τῶν Ἐλεατῶν φιλοσόφων Παρμενίδου καὶ Ζήνωνος καὶ τοῦ Σωκράτους καὶ τὴν εἶχεν ἀπομνημονεύσει, ἦλθεν εἰς τὰς Ἀθήνας διὰ νὰ συναντήσῃ τὸν Ἀντιφῶντα καὶ διὰ νὰ μάθῃ ἀπὸ αὐτὸν τὸ περιεχόμενον τῆς συνδιαλέξεως. Ὁ Γλαύκων καὶ ὁ Ἀδείμαντος εἶναι ἀδελφοὶ τοῦ Πλάτωνος. Ὁ Πυθόδωρος, ὅστις εἶχε παραστῆ εἰς τὸν διάλογον τοῦ Σωκράτους μὲ τοὺς Ἐλεάτας σοφούς, εἶναι γνωστὸς ὡς υἱὸς τοῦ Ἰσολόχου καὶ ὡς ζηλωτὴς τῆς διδασκαλίας τῶν Σοφιστῶν, τοὺς ὁποίους συνήθιζε νὰ φιλοξενῇ εἰς τὴν οἰκίαν του κατὰ τὴν ἐν Ἀθήναις διαμονήν των. Ὁ Ἀριστοτέλης εἶναι νεαρὸς Ἀθηναῖος, ὅστις παρηκολούθει τὰς συνομιλίας τοῦ Σωκράτους, οὐδεμίαν δὲ σχέσιν ἔχει μὲ τὸν μαθητὴν τοῦ Πλάτωνος Ἀριστοτέλη. Διετέλεσεν εἷς ἐκ τῶν τριάκοντα τυράννων.

Ὁ διάλογος δὲν παρουσιάζεται ὡς διεξαγόμενος ἀπ' εὐθείας μεταξὺ τοῦ Σωκράτους καὶ τῶν Ἐλεατῶν φιλοσόφων, ἀλλ' ἐκτίθεται δι' ἀναδιηγήσεως, τὴν ὁποίαν κάμνει ὁ Κέφαλος πρὸς κύκλον ἀκροατῶν, οἵτινες δὲν καθορίζονται ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος. Δέν καθορίζεται οὔτε ὁ τόπος ὅπου γίνεται ἡ ἀναδιήγησις. Πάντως αὐτὴ δὲν γίνεται ἐν Ἀθήναις.

Ὁ Κέφαλος ἐπαναλαμβάνει τὴν ἀναδιήγησιν, τὴν ὁποίαν εἶχεν ἀκούσει ἀπὸ τὸν Ἀντιφῶντα. Ἀλλὰ καὶ ὁ Ἀντιφῶν δὲν εἶχεν ἀκούσει ὁ Ἴδιος τὴν συνδιάλεξιν, ἀλλὰ τὴν εἶχε διηγηθῇ εἰς αὐτὸν ὁ Πυθόδωρος. Τοιουτοτρόπως ἡ διεξαχθεῖσα συζήτησις φθάνει μέχρι τοῦ ἀγνώστου διὰ τριῶν μεσαζόντων. Προφανὲς εἶναι ὅτι ὁ Πλάτων θέλει νὰ δείξῃ ὅτι ἡ συνδιάλεξις εἶχε γίνει πρὸ πολλοῦ, τοὐλάχιστον πρὸ πεντήκοντα ἐτῶν. Ἀκόμη ἡ παρεμβολὴ τριῶν μεσαζόντων παρέχει τὴν ἐντύπωσιν εἰς τὸν ἀναγνώστην ὅτι πρόκειται περὶ τῶν ἀπηχήσεων ἑνὸς θρυλικοῦ διὰ τὴν ἐξέλιξιν τῆς φιλοσοφίας γεγονότος, τὸ ὁποῖον συνετελέσθη μὲ τὴν συνάντησιν τοῦ Σωκράτους πρὸς τοὺς δύο περιφήμους Ἐλεάτας φιλοσόφους. Ἡ πλασματικὴ τοποθέτησις τῆς ἀναδιηγήσεως εἰς τὴν ἰωνικὴν πόλιν τῶν

Κλαζομενῶν ἑρμηνεύεται ὑπὸ τῶν ἀρχαίων ἑρμηνευτῶν ὡς ὑποδηλοῦσα τὴν συνάντησιν τῆς φιλοσοφίας τῶν Ἰώνων πρὸς τὴν φιλοσοφίαν τῶν Ἐλεατῶν, ἥτις ἐπετεύχθη διὰ τῆς μεσολαβήσεως τῆς ἀττικῆς φιλοσοφίας τῆς ἀντιπροσωπευομένης ἀπὸ τὸν Σωκράτη.

Ἡ διάρθρωσις τοῦ διαλόγου.

Ι΄. 126 Α—127 Β. Ὁ Κέφαλος διηγεῖται πῶς ἐλθών εἰς τὰς Ἀθήνας συνήντησε τὸν Γλαύκωνα καὶ τὸν Ἀδείμαντον, οἱ ὁποῖοι τὸν ὡδήγησαν εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ ὁμομητρίου ἀδελφοῦ των Ἀντιφῶντος.

ΙΙ΄. 127 Β—166C. Ὁ Ἀντιφῶν ἀναδιηγεῖται τὸν διάλογον ἐπὶ τῇ βάσει ἀνακοινώσεως, τὴν ὁποίαν εἶχε κάμει εἰς αὐτὸν ὁ παρευρεθεὶς κατὰ τὴν συζήτησιν Πυθόδωρος.

Τὸ δεύτερον, τοῦτο καὶ κύριον μέρος τοῦ διαλόγου ὑποδιαιρεῖται εἰς δύο ἄνισα τμήματα:

Αον) 127 Β—135 C. Τὸ πρῶτον καὶ μικρότερον τμῆμα περιέχει κριτικὴν ἐναντίον τῆς θεωρίας τῶν ἰδεῶν. Ὁ νεαρὸς εἰσέτι Σωκράτης ἐπιχειρεῖ νὰ ἐκθέσῃ εἰς τὸν γέροντα Παρμενίδην καὶ τὸν Ζήνωνα τὴν περὶ ἰδεῶν θεωρίαν. Ἀλλ' ὁ Παρμενίδης ὑποβάλλει τοιαύτας ἐρωτήσεις πρὸς τὸν Σωκράτη, ὥστε περιάγει τοῦτον εἰς ἀμηχανίαν. Ἐκ τούτου καταφαίνεται ὅτι ὁ Σωκράτης ἔχει ἀνάγκην νὰ ἀσκηθῇ εἰς τὴν διαλεκτικήν. Κατ' ἀρχὰς ἡ συνδιάλεξις γίνεται μεταξὺ Σωκράτους καὶ Ζήνωνος, ἔπειτα δὲ μεταξὺ Σωκράτους καὶ Παρμενίδου.

Βον) 135 C — 166 C. Τὸ δεύτερον καὶ μεγαλύτερον τμῆμα ἀποτελεῖ διαλεκτικὴν ἄσκησιν. Ὁ Παρμενίδης θέτει ἐρωτήσεις, εἰς τὰς ὁποίας ἀπάντησιν δίδει ὁ Ἀριστοτέλης. Τὸ ὅλον τμῆμα δύναται νὰ διαιρεθῇ εἰς δύο μικροτέρας ἑνότητας. Εἰς τὴν πρώτην τίθεται ὡς θετικῶς ὑπάρχον τὸ ἓν καὶ ἀναζητοῦνται αἱ ἐκ τῆς τοιαύτης θέσεως ἀπορρέουσαι συνέπειαι τόσον ἐν σχέσει μὲ τὸ ἓν ὅσον καὶ ἐν σχέσει μὲ τὰ ἄλλα πράγματα τὰ μὴ ὑπαγόμενα εἰς τὴν ἔννοιαν τῆς ἑνότητος (135 C — 160 B). Εἰς τὴν δευτέραν τίθεται τὸ ἓν ὡς ἀνύπαρκτον καὶ ἀναζητοῦνται αἱ ἐκ τῆς τοιαύτης ἀρνήσεως ἀπορρέουσαι συνέπειαι τόσον ἐν σχέσει μὲ τὸ ἓν καὶ ἐν σχέσει μὲ τὰ ἄλλα πράγματα τὰ μὴ ὑπαγόμενα εἰς τὴν ἔννοιαν τῆς ἐνότητος (165 B — 166 C).

Ἀνάλυσις τοῦ περιεχομένου τοῦ διαλόγου:

Ι΄. Προεισαγωγή, 126Α—127Β. Ὁ ἐκ Κλαζομενῶν Κέφαλος διηγεῖται ὅτι ἐλθὼν μαζὶ μὲ μερικοὺς συμπολίτας του εἰς Ἀθήνας συνήντησε τοὺς ἀδελφούς τοῦ Πλάτωνος Γλαύκωνα καὶ Ἀδείμαντον, οἵτινες προθύμως τὸν ὡδήγησαν εἰς τὸν οἶκον τοῦ ὁμομητρίου ἀδελφοῦ των Ἀντιφῶντος. Ὁ Κέφαλος ἐκεῖ παρεκάλεσε τὸν Ἀντιφῶντα νὰ ἀναδιηγηθῇ τὴν διεξαχθεῖσαν συζήτησιν μεταξὺ τῶν δύο Ἐλεατῶν φιλοσόφων Παρμενίδου καὶ Ζήνωνος καὶ τοῦ Σωκράτους, ὅτε αὐτοὶ διέμενον εἰς τὴν ἐν Ἀθήναις οἰκίαν τοῦ Πυθοδώρου. Τὴν συνδιάλεξιν αὐτὴν εἶχεν ἀκούσει ὁ Ἀντιφῶν ἀπὸ τὸν φιλοξενήσαντα τοὺς Ἐλεάτας Πυθόδωρον. Εἰς τὴν παράκλησιν τοῦ Κεφάλου πρὸς ἀναδιήγησίν της, κατ' ἀρχὰς διστάζει ὁ Ἀντιφῶν νὰ ἀνταποκριθῇ, ἔπειτα δὲ πείθεται καὶ ἀρχίζει νὰ διηγῆται ὅσα εἶχεν ἀνακοινώσει εἰς αὐτὸν ὁ Πυθόδωρος.

ΙΙ΄. Πρῶτον μέρος τοῦ διαλόγου: Ὁ Παρμενίδης καὶ ὁ Ζήνων, ἐλθόντες εἰς Ἀθήνας κατὰ τὴν ἑορτὴν τῶν Παναθηναίων, εἶχον καταλύσει εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ Πυθοδώρου, ἥτις ἔκειτο ἐκτὸς τῶν τειχῶν τῆς πόλεως εἰς τὸν Κεραμεικόν. Ἐκεῖ ἐπεσκέφθη αὐτοὺς ὁ νεαρὸς εἰσέτι Σωκράτης μετὰ τοῦ φίλου του Ἀριστοτέλους, ὅστις ὑπῆρξε κατόπιν εἷς ἐκ τῶν τριάκοντα τυράννων. Οἱ ἐπισκέπται εὗρον τὸν Ζήνωνα νὰ ἀναγνώσκῃ μίαν πραγματείαν του, μὲ τὴν ὁποίαν ὑπερήσπιζε τὴν διδασκαλίαν τοῦ Παρμενίδου. Ἀποδεικνύων ὅτι ἐὰν τὸ σύνολον τῆς πραγματικότητος δὲν ἀποτελῇ ἑνότητα, ἀλλὰ σύγκειται ἐκ πλήθους ποικίλων ὄντων, προκύπτουν ἀνυπέρβλητοι λογικαὶ ἀντιφάσεις. Διότι ἂν δεχθῶμεν ὅτι τὰ ὄντα εἶναι πολλά, θὰ εἶναι συγχρόνως καὶ ὅμοια καὶ ἀνόμοια. Ἀλλ' ἡ ἀπόδοσις δύο ἀντιθέτων προσδιοριστικῶν εἰς τὰ ὄντα ἀποτελεῖ ἀντίφασιν, ἥτις καταδεικνύει ὅτι ἡ τεθεῖσα πρότασις, ἡ ἰσχυριζομένη ὅτι τὰ ὄντα ἀποτελοῦν πλῆθος, τυγχάνει ἐσφαλμένη. Ὁ Σωκράτης παρατηρεῖ εἰς τὸν Ζήνωνα, ὅτι ἡ πρότασίς του δὲν προχωρεῖ πέραν τῆς προτάσεως τοῦ Παρμενίδου, συμφώνως πρὸς τὴν ὁποίαν τὸ σύμπαν εἶναι ἑνότης. Ἁπλῶς μόνον ὁ Ζήνων ἐκφράζει κατ' ἀρνητικὸν τρόπον τὸ νόημα, τὸ ὁποῖον ὁ Παρμενίδης ἐξέφρασε θετικῶς. Ὁ Ζήνων δέχεται ὡς ὀρθὴν τὴν παρατήρησιν τοῦ Σωκράτους καὶ προσθέτει ὅτι ἡ ἀναγνωσθεῖσα πραγματεία του εἶχε γραφῇ ὑπ' αὐτοῦ, ὅτε ἦτο νέος καὶ ἐπεθύμει νὰ ὑποστηρίξῃ τὰς διδασκαλίας τοῦ Παρμενίδου ἐναντίον τῆς ὑπὸ τῶν ἀντιπάλων του ἀσκηθείσης κριτικῆς (128 Ε).

Ὁ Σωκράτης, ἐπανερχόμενος εἰς τὸ θέμα τῆς πραγματείας τοῦ Ζήνωνος, λέγει ὅτι ἐὰν δεχθῶμεν τὴν περὶ ἰδεῶν θεωρίαν, ἥτις λέγει ὅτι ὑπάρχει ἓν καθαυτὸ εἶδος τῆς ὁμοιότητος καὶ ἓν καθαυτὸ εἶδος τῆς ἀνομοιότητος καὶ ὅτι τὰ συγκεκριμένα πράγματα χαρακτηρίζονται ὡς ὅμοια ἢ ἀνόμοια ἐφ' ὅσον ἔχουν μετοχὴν εἰς τὰ εἴδη ταῦτα, ἐκλείπουν αἱ ὑπὸ τοῦ Ζήνωνος σημειωθεῖσαι ἀντιφάσεις. Ἓν καὶ τὸ αὐτὸ πρᾶγμα, ἐφ' ὅσον ἔχει μετοχὴν εἰς τὴν ἰδέαν τῆς ὁμοιότητος, εἶναι ὅμοιον καὶ ἐφ' ὅσον ἔχει μετοχὴν εἰς τὴν ἰδέαν τῆς ἀνομοιότητος εἶναι ἀνόμοιον. Τὸ αὐτὸ συμβαίνει καὶ μὲ τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς ἑνότητος καὶ τοῦ πλήθους. Εἷς ἄνθρωπος ὡς ἐνιαία προσωπικότης ἀποτελεῖ ἑνότητα, ἀλλ' ὡς σωματικὸς ἄνθρωπος σύγκειται ἐκ πλήθους σωματικῶν μελῶν καὶ ἀποτελεῖ πολλότητα. Ὅθεν εἰς τὰς περιπτώσεις ταύτας δὲν πρόκειται περὶ παραδοξότητος. Ἓν καὶ τὸ αὐτὸ συγκεκριμένον ἀντικείμενον δύναται νὰ νοηθῇ καὶ ὡς ἑνότης καὶ ὡς πλῆθος. Παράδοξον πραγματικῶς θὰ ἦτο ἐὰν ὁ Ζήνων ἠδύνατο ν' ἀποδείξῃ ὅτι ἡ ἰδέα τοῦ ἑνὸς δύναται νὰ νοηθῇ συγχρόνως ὡς ἰδέα τοῦ πλήθους, ὅτι ἡ ἰδέα τῆς ὁμοιότητος δύναται νὰ συμπέσῃ μὲ τὴν ἰδέαν τῆς ἀνομοιότητος καὶ ὅτι ἡ ἰδέα τῆς κινήσεως δύναται νὰ συμπέσῃ μὲ τὴν ἰδέαν τῆς στάσεως (130Α).

Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο λαμβάνει τὸν λόγον ὁ Παρμενίδης διὰ νὰ ἀσκήσῃ κριτικὴν ἐναντίον τῆς ὑπὸ τοῦ Σωκράτους ἐκτεθείσης θεωρίας τῶν ἰδεῶν. Ἐρωτᾷ κατὰ πρῶτον τὸν Σωκράτη, ἂν δι' ὅλα τὰ εἴδη τῶν πραγμάτων δέχεται τὴν ὕπαρξιν ἰδεῶν, αἵτινες ἔχουν χωριστὴν ἀπ' αὐτὰ ὕπαρξιν. Ὁ Σωκράτης ἀπαντῶν λέγει ὅτι δέχεται χωρὶς δισταγμὸν τὴν ὕπαρξιν ἰδεῶν ἀντιστοιχουσῶν πρὸς τὰς ἠθικὰς ἐννοίας. Δὲν ἀμφιβάλλει ὅτι ὑπάρχει ἰδέα τοῦ δικαίου, ἰδέα τοῦ ἀγαθοῦ, ἰδέα τοῦ καλοῦ. Διστάζει ὅμως νὰ ἀναγνωρίσῃ τὴν ὕπαρξιν μιᾶς χωριστῆς ἰδέας τοῦ ἀνθρώπου, τοῦ ὕδατος καὶ τοῦ πυρός. Ἐκεῖνο ὅμως τὸ ὁποῖον φαίνεται εἰς αὐτὸν γελοῖον εἶναι τὸ νὰ παραδεχθῇ ὅτι ὑπάρχουν ἰδέαι ἀντιστοιχοῦσαι πρὸς εὐτελῆ πράγματα, ὅπως ὁ σπηλὸς, αἱ τρίχες καὶ ὁ ρύπος. Ὁ Παρμενίδης ἐνθαρρύνων τὸν Σωκράτη λέγει ὅτι οἱ δισταγμοί του ὀφείλονται εἰς τὸ νεαρὸν τῆς ἡλικίας του καὶ ἀναλαμβάνει νὰ προβῇ εἰς τὴν λεπτομερεστέραν ἐξήγησιν τῆς περὶ ἰδεῶν θεωρίας (130Ε).

Τίθεται κατὰ πρῶτον σπὸ συζήτησιν τὸ πρόβλημα τῆς μετοχῆς τὴν ὁποίαν ἔχουν τὰ συγκεκριμένα ἀντικείμενα εἰς τὴν ἰδέαν. Πῶς πρέπει νὰ νοηθῇ ἡ σχέσις τῆς μετοχῆς ταύτης, ἐρωτᾷ ὁ Παρμενίδης. Ἡ ἰδέα εἶναι κάτι τὸ ἐνιαῖον. Ἐρωτᾶται ἐνυπάρχει αὕτη ὁλόκληρος εἰς ἓν ἕκαστον ἐκ τῶν πραγμάτων, ἢ εἰς ἕκαστον πρᾶγμα ἐνυπάρχει ἓν μέρος αὐτῆς; Ἂς λάβωμεν τὴν ἰδέαν τῆς ὁμοιότητος καὶ ἂς τὴν συγκρίνωμεν μὲ τὰ συγκεκριμένα ὅμοια πράγματα. Ὁλόκληρος ἡ ἰδέα τῆς ὁμοιότητος ὑπάρχει εἰς ἓν ἕκαστον ἐκ τῶν ὁμοίων πραγμάτων ἢ ἓν μέρος αὐτῆς εἰς ἕκαστον ἐξ αὐτῶν; Διὰ νὰ ὑπάρχῃ ὁλόκληρος ἡ ἰδέα εἰς ἓν ἕκαστον ἀπὸ τὰ πράγματα, πρέπει νὰ ἐξέλθῃ ἀπὸ τὸν ἑαυτόν της καὶ νὰ ὑφίσταται ὡς κάτι χωριστὸν ἀπὸ τὸν ἴδιον τὸν ἑαυτόν της. Ἂν ὑπάρχῃ μοιρασμένη εἰς ἕκαστον ἀντικείμενον, ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ἡ ἰδέα καταντᾷ κάτι τὸ μεριστὸν καὶ οὐχὶ ἑνιαῖον. Δυνάμεθα νὰ παρομοιάσωμεν τὴν ἰδέαν πρὸς ἓν ἱστίον, τὸ ὁποῖον σκιάζει πολλοὺς συγχρόνως ἀνθρώπους. Ἀλλ' εἶναι φανερὸν ὅτι ἓν τμῆμα τοῦ ἱστίου σκεπάζει ἕνα ἕκαστον ἐκ τῶν ἀνθρώπων. Πῶς θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ μετέχῃ ἓν ἀντικείμενον εἰς ἓν τμῆμα μόνον τῆς ἰδέας; Τὸ τμῆμα τῆς ἰδέας τσῦ μεγέθους εἰς τὸ ὁποῖον θὰ εἶχε μετοχὴν ἓν μέγα ἀντικείμενον, θὰ ἔπρεπε νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς ἔχον μετοχὴν εἰς τὴν ἰδέαν τῆς μικρότητος, ἂν τὸ συνεκρίναμεν πρὸς τὴν ὁλότητα τῆς ἰδέας τοῦ μεγέθους. Ἡ ὁλότης τῆς ἰδέας τῆς μικρότητος θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ καταντήσῃ μέγεθος ἐν συγκρίσει μὲ τὸ μετεχόμενον τμῆμα της. Οὕτω καταδεικνύεται ὅτι ἡ ἔννοια τῆς μετοχῆς ἄγει εἰς ἀνυπερβλήτους δυσχερείας καὶ οὐδόλως ἐξηγεῖ τὰ φαινόμενα, ἅτινα θέλει νὰ δικαιολογήσῃ (131 Ε).

Ὁ Παρμενίδης μετὰ τοῦτο σημειώνει μίαν δευτέραν δυσκολίαν, ἥτις ἀναφαίνεται ὅταν δεχθῶμεν τὴν περὶ ἰδεῶν θεωρίαν. Συμφώνως πρὸς αὐτὴν, ὅταν ἔχωμεν πρὸ ἡμῶν ἕνα ἀριθμὸν ἀντικειμένων, τὰ ὁποῖα ἔχουν ἓν συγκεκριμένον μέγεθος, λέγομεν ὅτι πρὸς αὐτὰ τὰ μερικῶς ὑπάρχοντα μεγέθη ἀντιστοιχεῖ μία καθ' ἑαυτὴν ὑπάρχουσα ἰδέα τοῦ μεγέθους. Ἀλλὰ διὰ νὰ συσχετίσωμεν τὴν ἰδέαν τοῦ μεγέθους πρὸς τὰ ἀντικείμενα, τὰ ὁποῖα παρουσιάζουν μέγεθος, πρέπει νὰ δεχθῶμεν μίαν δευτέραν ἰδέαν τοῦ μεγέθους, εἰς τὴν ὁποίαν θὰ ἔχουν μετοχὴν καὶ ἡ ἰδέα τοῦ μεγέθους καὶ τὰ πολλὰ μέγεθος ἔχοντα ἀντικείμενα. Ἀλλὰ καὶ πρὸς συσχέτισιν τῆς δευτέρας ταύτης ἰδέας πρὸς τὴν προηγουμένην καὶ τὰ ἀντικείμενα χρειάζεται νὰ ὑπάρχῃ μία τρίτη ἰδέα καὶ οὕτω καθεξῆς, ἐπ' ἄπειρον. Οὕτω εὑρισκόμεθα ἠναγκασμένοι νὰ συμπεράνωμεν ὅτι ὑπάρχει δι' ἑκάστην τάξιν ἀντικειμένων ἓν ἄπειρον πλῆθος ἰδεῶν, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον εἶναι ἄτοπον (132 Β).

Ὁ Σωκράτης διὰ νὰ ἀντιμετωπίσῃ τὰς δύο ἀντιρρήσεις τοῦ Παρμενίδου παρουσιάζει μίαν νέαν ἀντίληψιν περὶ τῶν ἰδεῶν. Αἱ ἰδέαι, λέγει ὁ Σωκράτης, εἶναι ἁπλᾶ διανοήματα (νοήματα), ὑπάρχοντα μόνον εἰς τὴν σκέψιν μας. Ἀλλ' ὁ Παρμενίδης παρατηρεῖ ὅτι πᾶσα σκέψις μας ἔχει ἓν ἀντικείμενον, εἶναι σκέψις ἀναφερομένη εἰς ἓν θέμα. Ὅταν ἔχωμεν ἐνώπιόν μας τρεῖς ἢ περισσοτέρους ἀνθρώπους, ἡ εἰς αὐτοὺς ἀναφερομένη σκέψις μας ἀντιλαμβάνεται τὰ κοινὰ αὐτῶν χαρακτηριστικά. Ὥστε καὶ εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν ἡ ἰδέα εἶναι ἡ κοινὴ οὐσία πολλῶν πραγμάτων. Ἂν τώρα ἐπιμείνωμεν νὰ χαρακτηρίζωμεν τὴν ἰδέαν ὡς ἁπλοῦν διανόημα, τότε ἡ ἐξωτερικὴ πραγματικότης πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὡς σύμπλεγμα ὑποκειμενικῶν νοημάτων. Τὰ πάντα ἐν τῷ κόσμῳ πρέπει νὰ εἶναι νοήματα, ἅτινα ἐκτελοῦν νοητικαὶ πράξεις, ἢ νοήματα ἑστερημένα νοητικῆς ἱκανότητος: «ἐκ νοημάτων ἕκαστον εἶναι, ἢ νοήματα ὄντα ἀνόητα εἶναι» (312 C). Διά τῶν ἐνταῦθα ἐκφραζομένων σκέψεων ὁ Πλάτων προλαμβάνει τὴν ὀνοματοκρατικὴν θεωρίαν, καθὼς καὶ τὴν ἀπόλυτον ἰδεοκρατίαν τοῦ Ἄγγλου φιλοσόφου Μπέρκλεϋ.

Ἀφοῦ καὶ ἡ ἀπόπειρα αὕτη τοῦ Σωκράτους, διὰ τῆς ὁποίας ἠθέλησε νὰ ἀποδώσῃ ὑποκειμενικὴν ὑπόστασιν εἰς τὰς ἰδέας, ἐξηλέγχθη ὡς ὁδηγοῦσα εἰς παράδοξα συμπεράσματα, προτείνει οὗτος μίαν ἄλλην ἔκδοχήν. Δυνάμεθα, λέγει νὰ θεωρήσωμεν τὰς ἰδέας ὡς αἰώνια πρότυπα τῶν πραγμάτων. Τὰ αἰσθητὰ καὶ συγκεκριμένα ὄντα ἔχουν πλασθῇ καθ' ὁμοίωσιν πρὸς τὰ αἰώνια αὐτὰ πρότυπα. Τοιουτοτρόπως αἱ ἰδέαι εἶναι ἀρχέτυπα πρότυπα «παραδείγματα», τὰ δὲ συγκεκριμένα ποάγματα «ὁμοιώματα», δηλαδὴ ἀντίτυπα αὐτῶν. Ὅπως δύνανται νὰ ὑπάρξουν πολλὰ ἀντίτυπα μιᾶς εἰκόνος, κα-

τὰ τὸν ὅμοιον τρόπον τὰ αἰσθητὰ ἀντικείμενα εἶναι ἀντίτυπα τῶν ἰδεῶν. Ἀλλ, ὁ Παρμενίδης καταδεικνύει ὅτι καὶ ἡ ἐκδοχὴ αὕτη περιέχει ἀντίφασιν. Μεταξύ, λέγει, τοῦ ἀρχετύπου Α καὶ τοῦ ἀντιτύπου του Β ὑπάρχει ὁμοιότης. Τοῦτο σημαίνει ὅτι τόσον τὸ Α ὅσον καὶ τὸ Β ἔχουν μετοχὴν εἰς ἓν ἄλλο ἀρχέτυπον Γ, ὅπερ περιέχει τὰ κοινὰ καὶ διὰ τὸ Α καὶ διὰ τὸ Β χαρακτηριστικά. Τίθεται οὕτω ἓν δεύτερον ἀρχέτυπον Γ. Ἀλλ' εἶναι φανερὸν ὅτι κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον πρέπει νὰ δεχθῶμεν τὴν ὕπαρξιν ἑνὸς τρίτου ἀρχετύπου Δ καὶ οὕτω καθ' ἑξῆς ἐπ' ἄπειρον. Οὕτω περιπίπτομεν εἰς τὴν αὐτὴν δυσχέρειαν, τὴν ὁποίαν εἶχεν ὁ Παρμενίδης προηγουμένως ὑπογραμμίσει, σχολιάζων τὴν δευτέραν ἐν σχέσει μὲ τὰς ἰδέας δυσκολίαν

Εὑρεθεὶς πρὸ τῶν τοιούτων δυσχερειῶν ὁ Σωκράτης, φυσικὸν ἦτο νὰ ἐκφράση τὴν ἀπορίαν του. Ἀλλ' ὁ Παρμενίδης σπεύδει νὰ εἴπη εἰς αὐτὸν ὅτι ὑπολείπονται καὶ ἄλλαι ἀκόμη σημαντικώτεραι δυσκολίαι. Ἐὰν δεχθῶμεν τὴν ὕπαρξιν ἑνὸς ἰδιαιτέρου κόσμου τῶν ἰδεῶν, ὑφισταμένου χωριστὰ ἀπὸ τὸν αἰσθητὸν κόσμον, ἡμεῖς οἱ ἄνθρωποι οἵτινες ἀνήκομεν εἰς τὸν αἰσθητὸν κόσμον εἶναι ἀδύνατον νὰ ἔχωμεν γνῶσιν τοῦ ἰδεατοῦ κόσμου. Τὸ βασίλειον τοῦ ἰδεατοῦ κόσμου θὰ μένη ἀγνώριστον εἰς τὸν ἄνθρωπον (134 C). Μόνον εἰς τὸν θεὸν θὰ εἶναι προσιτὴ ἡ γνῶσις ἡ ἀναφερομένη εἰς τὴν ἰδεατὴν πραγματικότητα. Κατ' ἀνάλογον τρόπον δύναται νὰ ἀποδειχθῇ ὅτι ὁ θεὸς ὁ ἀναστρεφόμενος ἐντὸς τῆς σφαίρας τῶν ἰδεῶν, θὰ εἶναι ἀδύνατον νὰ ἔχη γνῶσιν ἀναφερομένην εἰς τὸν ἰδικόν μας αἰσθητὸν κόσμον. Ὅθεν καταλήγομεν εἰς τὸ παράδοξον συμπέρασμα: «οὐδὲ γιγνώσκομεν τοῦ θεοῦ οὐδὲν τῇ ἡμετέραι ἐπιστήμηι, ἐκεῖνοί τε αὖ κατὰ τὸν αὐτὸν λόγον οὔτε δεσπόται ἡμῶν εἰσὶν οὔτε γιγνώσκουσι τὰ ἀνθρώπεια πράγματα θεοὶ ὄντες» (Τίποτε δὲν γνωρίζομεν διὰ τῆς ἐπιστήμης μας περὶ τῶν θεῶν καὶ οἱ θεοὶ πάλιν κατ' ἀνάλογον τρόπον οὔτε ἐξουσιασταί μας εἶναι οὔτε ἔχουν γνῶσιν τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων παρ' ὅλον ὅτι εἶναι θεοί) (134 C). Ἡ ἐκ μέρους τοῦ Παρμενίδου ἀσκηθεῖσα κατὰ τῆς θεωρίας τῶν ἰδεῶν κριτικὴ προχωρεῖ τόσον πολύ, ὥστε νὰ διαχωρίση τὸν ἰδεώδη κόσμον ἀπὸ τὸν πραγματικὸν καὶ νὰ ἀποδείξη ὡς ἀδύνατον πᾶσαν γνῶσιν ἀναφερομένην εἰς τὸν ἰδεώδη κόσμον.

Ἡ διεξαχθεῖσα συζήτησις ἔσχεν ὡς ἀποτέλεσμα νὰ περιαγάγη τὸν Σωκράτη εἰς ἀμηχανίαν. Ὁ Παρμενίδης ἐξηγεῖ εἰς αὐτὸν ὅτι ἐνεπλάκη εἰς τὰς ἀνωτέρω ἀναπτυχθείσας δυσχερείας, διότι δὲν ἔχει εἰσέτι ἀσκηθῇ εἰς τὴν διαλεκτικήν. Μόνον διὰ τῆς διαλεκτικῆς ἀσκήσεως, λέγει εἰς αὐτόν, θὰ καταστῇ ἱκανὸς νὰ κατανοήσῃ τὸ βαθύτερον νόημα τῆς θεωρίας τῶν ἰδεῶν. Διὰ νὰ γίνῃ δὲ καταφανὴς ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖον εἶναι κατορθωτὴ ἡ ἄσκησις εἰς τὴν διαλεκτικήν, δέχεται ὁ Παρμενίδης νὰ προχωρήσῃ εἰς τὴν ὑποδειγματικὴν ἀνάπτυξιν δύο διαλεκτικῶν θεμάτων. Τὸ πρῶτον εἶναι ἡ παρακολούθησις τῶν συνεπειῶν, αἵτινες ἀπορρέουν ἀπὸ τὴν θετικὴν παραδοχὴν τῆς προτάσεως, ἥτις ἀποδίδει ὕπαρξιν εἰς τὴν ἔννοιαν τοῦ ἑνός. Τὸ δεύτερον θέμα ἀποτελεῖ ἀντιστροφὴν τοῦ πρώτου. Ἐξετάζει τὰς συνεπείας αἵτινες πρακύπτουν ἀπὸ τὴν πρότασιν, ἥτις ἀρνεῖται θετικὴν ὕπαρξιν εἰς τὴν ἔννοιαν τοῦ ἑνός. Πρόκειται δηλαδὴ νὰ διερευνηθοῦν αἱ συνέπειαι δύο ὑποθετικῶν προτάσεων, «ὑποθέσεων» ὅπως λέγει ὁ Πλάτων. Ἡ διερεύνησις θὰ ἀναφέρεται εἰς τὰς συνεπείας αἵτινες ἀναφέρονται ὄχι μόνον εἰς τὸ ἓν ἀλλὰ καὶ εἰς τὰ «ἄλλα» ἀντικείμενα, τὰ ἔχοντα ξεχωριστὴν ἀπὸ τὸ ἓν ὕπαρξιν, δηλαδὴ εἰς τὰ «πολλά». Οὕτω εἰσερχόμεθα εἰς τὸ δεύτερον μέρος τοῦ διαλόγου, τὸ ὁποῖον διεξάγεται διὰ συνδιαλέξεως μεταξὺ τοῦ θέντος τὰς ἐρωτήσεις Παρμενίδου καὶ τοῦ δίδοντος τὰς ἀπαντήσεις Ἀριστοτέλους 137 C.

Δεύτερον μέρος τοῦ διαλόγου 137 C — 166 C. Ὅπως ἐλέχθη ἀνωτέρω, τὸ δεύτερον μέρος ἀποτελεῖ διαλεκτικὴν ἄσκησιν διὰ τὴν παρακολούθησιν τῆς ὁποίας χρειάζεται μεγάλη προσοχὴ καὶ καταβολὴ προσπαθείας. Τίθενται διαδοχικῶς ἐνέα προτάσεις ὑπὸ τὴν μορφὴν ὑποθέσεων καὶ ἀναζητοῦνται αἱ συνέπειαί των. Πρὸς εὐκολίαν τοῦ ἀναγνώστου κρίναμεν σκόπιμον νὰ προτάξωμεν μίαν συστηματικὴν κατάταξιν τῶν ἐννέα τούτων προτάσεων.

I Ἐὰν θέσωμεν εἰς ἀπόλυτον σημασίαν τὸ ἓν οὐδὲν προσδιοριστικὸν κατηγόρημα δύναται νὰ ἀποδοθῇ εἰς αὐτὸ 137 C — 142 A.

II Ἐὰν θέσωμεν εἰς σχετικὴν σημασίαν τὸ ἓν, πᾶν προσδιοριστικὸν κατηγόρημα δύναται νὰ ἀποδοθῇ εἰς αὐτὸ 142 A — 155 E.

III Συνδιαλλαγὴ τῶν ἀντιφατικῶν συνεπειῶν τῶν δύο προηγουμένων θέσεων διὰ τῆς ἐννοίας τῆς κινήσεως καὶ διὰ τῆς ἐννοίας τοῦ «ἐξαίφνης», δηλ. τῆς ἀχρόνου στιγμῆς.

IV Ἐὰν θέσωμεν εἰς σχετικὴν σημασίαν τὸ ἓν, πᾶν προσδιοριστικὸν κατηγόρημα δύναται νὰ ἀποδοθῇ εἰς τὰ ἔχοντα ξεχωριστὴν ἀπὸ τὸ ἓν ὕπαρξιν ἄλλα πράγματα 157 B — 159 B.

V Ἐὰν θέσωμεν εἰς ἀπόλυτον σημασίαν τὸ ἓν, οὐδὲν προσδιοριστικὸν κατηγόρημα δύναται νὰ ἀποδοθῇ εἰς τὰ ἔχοντα ξεχωριστὴν ἀπὸ τὸ ἓν ἄλλα πράγματα 159 B — 160 B.

VI Ἐὰν ἀρνηθῶμεν τὴν ὕπαρξιν τοῦ ἐν σχετικῇ σημασίᾳ νοουμένου ἑνός, πᾶν προσδιοριστικὸν κατηγόρημα δύναται νὰ ἀποδοθῇ εἰς αὐτὸ 160 B — 163 B.

VII Ἐὰν ἀρνηθῶμεν τὴν ὕπαρξιν τοῦ ἐν ἀπολύτῳ σημασίᾳ νοουμένου ἑνός, οὐδὲν προσδιοριστικὸν κατηγόρημα δύναται νὰ ἀποδοθῇ εἰς αὐτὸ 163 B — 164 B.

VIII Ἐὰν ἀρνηθῶμεν τὴν ὕπαρξιν τοῦ ἐν σχετικῇ σημασίᾳ νοουμένου ἑνός, πᾶν προσδιοριστικὸν κατηγόρημα δύναται νὰ ἀποδοθῇ εἰς τὰ ἔχοντα ξεχωριστὴν ἀπὸ τὸ ἓν ὕπαρξιν ἄλλα πράγματα 164 B — 165 E.

IX Ἐὰν ἀρνηθῶμεν τὴν ὕπαρξιν τοῦ ἐν ἀπολύτῳ σημασίᾳ νοουμένου ἑνὸς οὐδὲν προσδιοριστικὸν κατηγόρημα δύναται νὰ ἀποδοθῇ εἰς τὰ ἔχοντα ξεχωριστὴν ἀπὸ τὸ ἓν ὕπαρξιν ἄλλα πράγματα 165 E — 166 C.

Ἐὰν ρίψωμεν προσεκτικὸν βλέμμα εἰς τὰς ἐννέα προτάσεις θὰ ἴδωμεν ὅτι ἔχουν συμμετρικὴν διάταξιν. Τὸ ἄθροισμα 9 ἀπαρτίζεται ἐκ τριῶν στοιχείων 1+4+4=9, ἤτοι ὁ πίναξ περιέχει μίαν θέσιν θέτουσαν τὸ ἀπολύτως νοούμενον ἓν, 4 θέσεις ἑκάστη τῶν ὁποίων θέτει τὸ ἓν ὡς ὑπαρκτὸν καὶ 4 θέσεις ἐκ τῶν ὁποίων ἑκάστη θέτει τὸ ἓν ὡς ἀνύπαρκτον. Αἱ τρεῖς πρῶται θέσεις συναποτελοῦν διαλεκτικὴν τριάδα μὲ θέσιν, ἀντίθεσιν καὶ σύνθεσιν κατὰ τὴν ἔννοιαν τῶν τριάδων τοῦ Ἐγέλου, διότι ἡ πρώτη καὶ δευτέρα θέσις συνδιαλλάσσονται διὰ τῆς τρίτης. Ἐξεταζόμεναι αἱ ἀναπτυχθεῖσαι θέσεις ἀνὰ δύο εὑρίσκονται εἰς ἀντινομικὴν σχέσιν, διότι ἐξ ἑκάστης δυάδος ἡ μία ἀποτελεῖ ἄρσιν τῆς ἄλλης. Εἰς τοιαύτην ἀντινομικὴν σχέσιν εὑρίσκονται τὰ ἑξῆς ζεύγη: 1—2, 4—5, 6—7, 8—9. Αἱ ὑπ' ἀριθ. 1, 5, 7, 9 θέσεις ἀρνοῦνται τὴν ἀπόδειξιν παντὸς κατηγορικοῦ προσδιοριστικοῦ εἰς τὸ ἓν καὶ τὰ ἄλλα. Ἐξ ἀντιθέτου αἱ ὑπ' ἀριθ. 2, 4, 6, 8 προτάσεις ἀποδίδουν ἄπειρα χαρακτηριστικὰ εἰς τὸ ἓν καὶ τὰ ἄλλα. Αἱ μὲν πρῶται ὁδηγοῦν εἰς τὸ μηδέν, αἱ δὲ δεύτεραι εἰς τὸ ἄπειρον. Τὰ ἀποδιδόμενα εἰς τὸ ἓν καὶ τὰ ἄλλα προσδιοριστικὰ κατηγορήματα εἶναι τὸ μέρος καὶ ὅλον, ἡ ἀρχή, τὸ μέσον καὶ ἡ τελευτή, τὸ εὐθύ, τὸ στρογγύλον καὶ μικτόν, ἡ στάσις καὶ ἡ κίνησις, τὸ ὅμοιον καὶ ἀνόμοιον, τὸ ταὐτὸν καὶ τὸ ἕτερον, τὸ σύμμετρον καὶ τὸ μὴ σύμμετρον, τὸ ἴσον καὶ ἄνισον, τὸ νεώτερον καὶ πρεσβύτερον, τὸ ἓν ἄλλωι εἶναι καὶ ἐν ἑαυτῶι εἶναι, τὸ εἶναι καὶ γίγνεσθαι. Ὡς θεμελιώδεις δὲ ἔννοιαι περὶ τὰς ὁποίας περιστρέφεται ἡ διαλεκτικὴ κίνησις εἶναι τὸ ἓν καὶ μὴ ἕν, τὸ ὂν καὶ μὴ ὂν καὶ τὰ «ἄλλα».

Μετὰ τὴν συνοπτικὴν παράθεσιν τῶν ἐννέα ἀντινομικῶν προτάσεων προχωροῦμεν εἰς μερικὴν αὐτῶν διασαφήνισιν.

I. Ἡ πρώτη ὑπόθεσις «εἰ ἓν ἔστιν» ἐξαίρει ἀποκλειστικῶς τὴν ἔννοιαν τῆς ἑνότητος ἐναντι τῆς ἐννοίας τοῦ Ὄντος. Ἂν τεθῇ εἰς ἀπόλυτον σημασίαν τὸ ἕν, ἀποκλείεται ὁλοσχερῶς ἀπ' αὐτοῦ ἡ ἔννοια τοῦ πλήθους. Εἶναι ἓν καὶ τίποτε ἄλλο. Ὡς ἀπόλυτος ἑνότης δὲν δύναται νὰ σύγκειται ἐκ μερῶν. Ἀφοῦ δὲν σύγκειται ἐκ μερῶν δὲν δύναται νὰ νοηθῇ ὡς ὅλον, ὅπερ σύγκειται ἀπὸ μέρη. Ἀφοῦ δὲν συναπαρτίζεται ἀπὸ μόρια δὲν δύναται νὰ ἔχῃ οὔτε ἀρχὴν οὔτε μέσον οὔτε τέλος, δὲν ἔχει ὅρια, εἶναι ἀστερημένον πάσης μορφῆς καὶ παντὸς σχήματος. Εἰς οὐδένα τόπον δύναται νὰ τοποθετηθῇ. Δὲν δύναται νὰ περιέχεται ἐντὸς ἄλλου, οὔτε νὰ ἐφησυχάζῃ ἐντὸς τοῦ ἰδίου τοῦ ἑαυτοῦ του. Ἐπίσης τὸ ἓν δὲν δύναται νὰ εἶναι οὔτε ἐν κινήσει οὔτε ἐν ἠρεμίᾳ, δὲν τυγχάνει ἐπιδεκτικὸν οὔτε τῶν χαρακτηρισικῶν τῆς ταυτότητος, οὔτε τῆς ἑτερότητος, οὔτε τῆς ὁμοιότητος, οὔτε τῆς ἀνομοιότητος. Δὲν δύναται νὰ εἶναι οὔτε σύμμετρον οὔτε ἀσύμμετρον. Ἐπ' αὐτοῦ οὐδεμίαν ἐφαρμογὴν ἔχουν οἱ χρονικοὶ καθορισμοί. Καὶ ἐν γένει κατ' ἀντίθεσιν τῆς ἀρχικῆς θέσεως, τὸ ἓν ἀποδεικνύεται ὡς ἀστερημένον πάσης οὐσίας, πάσης ἑνότητος καὶ παντὸς καθορισμοῦ «οὐδὲ ὀνομάζεται ἄρα οὐδὲ λέγεται οὐδὲ δοξάζεται, οὐδὲ γιγνώσκεται, οὐδέ τι τῶν ὄντων αὐτοῦ αἰσθάνεται». (Τὸ οὕτω νοούμενον ἓν τυγχάνει ἀνεπίδεκτον ὀναμασίας καὶ ὁρισμοῦ, οὐδεμία δοξασία δύναται νὰ ὑπάρξη ἐν σχέσει μὲ αὐτὸ καὶ κανὲν ἐκ τῶν ὄντων δὲν δύναται νὰ τὸ ἀντιληφθῇ διὰ τῆς αἰσθήσεως). Τὸ εἰς ἀπόλυτον σημασίαν λαμβανόμενον ἓν εἶναι ὅπως παρετήρησεν ὁ Νεοπλατωνικὸς Δαμάσκιος «ἄρρητον».

II. Ἡ δευτέρα ὑπόθεσις «ἓν εἰ ἔστι» ἐξαίρει περισσότερον τὴν ἔννοιαν τῆς οὐσίας, θέτει τὸ ἓν ὡς πραγματικὸν καὶ οὕτω συνάγει ἀκριβῶς τὰ ἀντίθετα ἐν σχέσει μὲ τὴν πρώτην ὑπόθεσιν χαρακτηριστικά. Ἀφοῦ εἰς τὸ ἓν προσιδιάζει ἡ ὕπαρξις, θὰ εἶναι τοῦτο ἓν ἐκ μερῶν ἀπαρτιζόμενον ὅλον, θὰ ἔχῃ μέρη, θὰ ἀποτελῇ ἓν ἄπειρον σύνολον. Τὸ ἓν θὰ ἀπαρτίζεται ἀπὸ μέρη ἰσάριθμα πρὸς τὰ μέρη τοῦ ὄντος καὶ διὰ τοῦτο θὰ εἶναι πεπερασμένον. Θὰ ἀποτελῇ συγχρόνως ἑνότητα καὶ πολλότητα, θὰ εἶναι ὁλοκληρωμένον καὶ κατατετμημένον, πεπερασμένον καὶ ἄπειρον. Θὰ ἔχῃ ἀρχήν, μέσον, τέλος καὶ σχῆμα. Θὰ εὑρίσκεται καὶ μέσα εἰς τὸν ἑαυτόν του καὶ μέσα εἰς ἄλλο. Θὰ διατελῇ καὶ ἐν ἠρεμίᾳ καὶ ἐν κινήσει. Θὰ προσιδιάζουν εἰς αὐτὸ συγχρόνως τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς ταυτότητος καὶ τῆς ἑτερότητος, ὁμοιότητος καὶ διαφορᾶς. Θὰ ἔρχεται εἰς ἐπαφὴν μὲ τὸν ἑαυτόν του καὶ μὲ τὰ ἄλλα καὶ συγχρόνως θὰ εἶναι χωρισμένον ἀπ' αὐτά. Θὰ ἔχῃ χρονικὴν ὕπαρξιν καὶ θὰ εἶναι ἐπιδεκτικὸν παντὸς καθορισμοῦ. Κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὴν πρώτην ὑπόθεσιν τὸ ὡς πραγματικὸς τιθέμενον ἓν «καὶ ἐπιστήμη ἂν εἴη αὐτοῦ, καὶ δόξα καὶ αἴσθησις... καὶ ὀνομάζεται καὶ λέ-

γεται» (εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπάρξῃ ἐν σχέσει μὲ αὐτὸ καὶ ἐπιστήμη καὶ δοξασία καὶ αἴσθησις καὶ ὄναμα καὶ καθορισμὸς) 155 Ε.

ΙΙΙ. Ἐὰν θελήσωμεν νὰ συμπτύξωμεν τὰς δύο ὑποθέσεις θὰ ἴδωμεν ὅτι τὸ ἓν εἶναι ἑνότης καὶ πλῆθος καὶ συγχρόνως δὲν εἶναι οὔτε ἑνότης οὔτε πλῆθος, ἔχει δὲ καὶ χρονικὴν ὕπαρξιν. Ἐκ τούτου ἕπεται ὅτι τὸ ἓν περιοδικῶς ἄλλοτε μὲν ἔρχεται εἰς τὴν ὕπαρξιν, ἄλλοτε δὲ ἀπέρχεται ἀπὸ τὴν περιοχὴν τῆς ὑπάρξεως καὶ τότε λέγομεν ὅτι φθείρεται. Ἡ μετάβασις αὕτη ἀπὸ τὴν γένεσιν εἰς τὴν φθορὰν καὶ τἀνάπαλιν προϋποθέτει τὴν διαδικασίαν τῆς κινητικότητος καὶ ἀλλοιώσεως. Ἀλλ' αἱ ἔννοιαι αὗται μᾶς περιπλέκουν εἰς δυσχερείας. Πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ συντελεσθῇ ἡ ἀλλοίωσις; Ὁ Παρμενίδης ἀποδεικνύει ὅτι ἡ ἀλλοίωσις δὲν δύναται νὰ συντελεσθῇ ἐντὸς μιᾶς χρονικῆς στιγμῆς, ἥτις θὰ εἶχε καθωρισμένην διάρκειαν. Ἡ ἀλλοίωσις διὰ νὰ δυνηθῇ νὰ ὑπάρξῃ πρέπει νὰ συντελεσθῇ ἐντὸς μιᾶς ἀχρόνου στιγμῆς, ἥτις ὀνομάζεται «ἐξαίφνης». Τὸ «ἐξαίφνης» τοῦτο χαρακτηρίζεται ὡς «ἄτοπός τις φύσις», δηλαδὴ παράδοξον γεγονός, ἥτις θὰ εἶχε καθωρισμένην μεταξὺ τῆς κινήσεώς τε καὶ στάσεως ἐν χρόνῳ οὐδενὶ οὖσα» (εἶναι καθισμένη μεταξὺ τῆς κινήσεως καὶ τῆς στάσεως, χωρὶς νὰ δύναται νὰ ἐντοπισθῇ εἰς ἓν χρονικὸν σημεῖον). Διὰ τῆς ἐννοίας τοῦ «ἐξαίφνης» θέλει ὁ Πλάτων νὰ ἐξηγήσῃ τὴν δυνατότητα τῆς ἐννοίας τῆς μεταβολῆς. Ὁ Δανὸς φιλόσοφος Κιρκεγκάαρντ ἔχει χρησιμοποιήσει ἐπανειλημμένως τὴν πλατωνικὴν ταύτην ἔννοιαν, ἐξ αὐτοῦ δὲ τὴν παρέλαβεν καὶ ὁ Γερμανὸς φιλόσοφος Χάϊντεγγερ, ὅστις τὴν ἐκφράζει διὰ τοῦ γερμανικοῦ ὅρου AUGENBLICK (ριπὴ ὀφθαλμοῦ). Κατὰ τὸν Γερμανὸν φιλόσοφον, διὰ τῆς ἐννοίας ταύτης, ὑποδηλοῦται ἡ ἑνότης τῶν τριῶν χρονικῶν διαστάσεων, παρελθόντος, παρόντος καὶ μέλλοντος.

ΙV. Ἡ τετάρτη ὑπόθεσις θέτει τὸ ἓν ὄχι ὑπὸ ἀπόλυτον σημασίαν, ἀλλὰ νοεῖ τοῦτο ὡς πραγματικότητα καὶ ἐρευνᾷ τὰς συνεπείας, αἵτινες προκύπτουν διὰ τὰ ἄλλα ὄντα. Ἐφ' ὅσον τὰ ἄλλα ὄντα ἔχουν χωριστὴν ἀπὸ τὸ ἓν ὕπαρξιν, δὲν δύνανται νὰ ταυτισθοῦν μὲ τὸ ἕν. Ἀφοῦ ἕκαστον ἐξ αὐτῶν δὲν ταυτίζεται μὲ τὸ ἕν, δὲν δύναται νὰ ἀποτελῇ ἑνότητα, ἀλλ' ἀπαρτίζεται ἀπὸ μέρη. Ἀλλ' εἶναι προφανὲς ὅτι ἕκαστον ἐκ τῶν συναποτελούντων αὐτὰ μερῶν, θὰ εἶναι ἑνιαῖον μέρος τοῦ ἀθροιστικῶς νοουμένου ὅλου. Διὰ τοῦτο τὰ ἄλλα ἐμφανίζουν συγχρόνως τὰ χαρακτηριστικά, τὰ ὁποῖα παρουσιάζει ἀφ' ἑνὸς μὲν τὸ ἕν, ἀφ' ἑτέρου δὲ τὸ σύνολον. Ὡς μέρη ἑνὸς συνόλου ἔχουν σχετικὴν μετοχὴν εἰς τὴν ἔννοιαν τοῦ ἑνός, ἐπειδὴ ὅμως ἡ οὐσία των δὲν συμπίπτει ἀπολύτως μὲ τὸ ἕν, εἶναι κάτι τὸ διάφορον τοῦ ἑνὸς καὶ διὰ τοῦτο ἔχουν μετοχὴν εἰς τὴν ἔννοιαν τοῦ ἀπείρου πλήθους. Ἐπειδὴ πάλιν ἔχουν μετοχὴν εἰς τὴν ἔννοιαν τοῦ ἑνός, δύναται νὰ ἀποδοθῇ εἰς αὐτὰ ὡς χαρακτηριστικὸν τὸ πέρας καὶ δικαιούμεθα νὰ τὰ θεωρήσωμεν ὡς πεπερασμένα. Ὥστε τὰ ἄλλα εἶναι συγχρόνως καὶ πεπερασμένα καὶ ἄπειρα. Ἐκ τούτου ἕπεται ὅτι εἶναι καὶ ὅμοια καὶ ἀνόμοια καὶ ὅτι ἐν γένει δύναται νὰ ἀποδοθῇ εἰς αὐτὰ οἱονδήποτε κατηγορικὸν προσδιοριστικόν. Οὕτω συμπεραίνει ὁ Παρμενίδης «καὶ ταὐτὰ δὴ καὶ ἕτερα ἀλλήλων, καὶ κινούμενα καὶ ἑστῶτα καὶ πάντα τὰ ἐναντία πάθη οὐκέτι χαλεπῶς εὑρήσομεν πεπονθότα τἄλλα τοῦ ἑνός» 159 Β (θὰ ἔχουν λοιπὸν τὸ χαρακτηριστικὸν τῆς ἀμοιβαίας ταυτότητος καὶ ἑτερότητος καὶ τῆς κινήσεως καὶ τῆς ἠρεμίας καὶ ἐν γένει εὐκόλως θὰ εὕρωμεν ὅτι ἔχουν ἀπάσας τὰς ἀντιθέτους ἰδιότητας τὰ ἔχοντα ξεχωριστὴν ἀπὸ τὸ ἓν ὕπαρξιν ἄλλα πράγματα).

V. Ἡ πέμπτη ὑπόθεσις θέτει τὸ ἓν νοούμενον εἰς ἀπόλυτον σημασίαν, ὡς καθαρὸν ἓν καὶ ἀναζητεῖ τὰς ἐκ τῆς τοιαύτης θέσεως προκυπτούσας διὰ τὰ ἄλλα συνεπείας. Τὸ καθαρῶς καὶ ἀπολύτως νοούμενον ἕν, ὀφείλει νὰ νοηθῇ ὡς τελείως χωριστὸν ἀπὸ τὰ ἄλλα. Ἑπομένως τὰ ἄλλα δὲν δύνανται οὔτε μέρη νὰ περιέχουν, οὔτε σύνολον νὰ συναπαρτίζουν, οὔτε νὰ ἔχουν σχέσεις ὁμοιότητος ἢ ἀνομοιότητος, ἰσότητος ἢ ἀνισότητος, ταυτότητος ἢ ἑτερότητος. Δὲν ἔχουν οὔτε γένεσιν οὔτε φθοράν, οὔτε κίνησιν, οὔτε ἠρεμίαν, οὔτε μέγεθος, οὔτε μικρότητα. Ἐν γένει οὐδεμία ἰδιότης δύναται νὰ ἀποδοθῇ εἰς αὐτὰ «οὐδὲ ἄλλο οὐδὲν πεπόνθε τῶν τοιούτων» 160 Β. Ἡ πέμπτη θέσις καταλήγει εἰς τὴν ὁλοκληρωτικὴν ἄρσιν παντὸς κατηγορήματος, ὅπως καὶ ἡ πρώτη, καὶ μᾶς ἄγει πρὸ τοῦ ὁλοκληρωτικοῦ μηδενισμοῦ. Συνοψίζων ὁ Παρμενίδης καὶ τὰς πέντε πρώτας θέσεις, λέγει «ἓν εἰ ἔστιν, πάντα τέ ἐστι τὸ ἓν καὶ οὐδὲν ἐστι καὶ πρὸς ἑαυτὸ καὶ πρὸς τὰ ἄλλα ὡσαύτως». (Ἐὰν δεχθῶμεν τὸ ἓν ὡς ὑπαρκτόν, δυνάμεθα νὰ ἀποδώσωμεν εἰς αὐτὸ καὶ νὰ ἀρνηθῶμεν ἀπ' αὐτὸ ὅλα τὰ κατηγορήματα καὶ ἐν σχέσει μὲ τὸν ἑαυτόν του καὶ ἐν σχέσει μὲ τὰ ἄλλα).

VΙ. Διὰ τῆς ἕκτης ὑποθέσεως μεταβαίνομεν εἰς τὸ δεύτερον μέρος τῶν διαλεκτικῶν ἀναζητήσεων, αἵτινες ἤδη ἀφορμῶνται ἀπὸ τὴν ἄρνησιν τῆς ὑπάρξεως τοῦ ἑνός. Διὰ τῆς ἕκτης ὑποθέσεως «εἰ μὴ ἔστιν» (ἐὰν τὸ ἓν δὲν ὑπάρχῃ) ἀρνούμεθα τὴν ὕπαρξιν τοῦ εἰς σχετικὴν σημασίαν νοουμένου ἑνός. Ἂς ἐξετάσωμεν μετὰ προσοχῆς, λέγει ὁ Παρμενίδης, τὸ νόημα τῆς προτάσεως τὸ «ἓν εἶναι ἀνύπαρκτον». Δυνάμεθα νὰ τὴν παραβάλωμεν μὲ τὰς δύο ἀκολούθους προτάσεις: «τὸ μέγεθος εἶναι ἀνύπαρκτον», «ἡ μικρότης εἶναι ἀνύπαρκτος». Καὶ εἰς τὰς τρεῖς προτάσεις ἔχομεν τὰ ὑποκείμενα ἕν, μέγεθος, μικρότης τὰ ὁποῖα χαρακτηρίζομεν ὡς μὴ ὄντα. Εἶναι φανερὸν λοιπὸν ὅτι προσδιορίζομεν διὰ τῶν τριῶν προτάσεων τὸ μὴ ὄν, πρῶτον μὲν θεωροῦντες ὡς ὑποκείμενον τῆς ἀνυπαρξίας τὸ ἕν, ἔπειτα τὸ μέγεθος καὶ ἔπειτα τὴν μικρότητα. Ὥστε τὸ ἓν ὡς ὑποκείμενον εἰς τὴν πρότασιν «εἰ ἓν μὴ ἔστι», χρησιμοποιεῖται ὡς ὅρος, ὅστις καθορίζει ποῖας εἶναι ὁ φορεὺς τῆς ἀνυπαρξίας. Ὁ φορεὺς τῆς ἀνυπαρξίας λέγει ἡ πρότασις αὕτη δὲν εἶναι οὔτε τὸ μέγεθος οὔτε ἡ μικρότης, οὔτε οὐδὲν ἄλλο πρᾶγμα, ἀλλὰ τὸ ἕν. Ὅωστε τὸ ἓν ἐπειδὴ διαστέλλεται ἀπὸ ὅλα τὰ ἄλλα πράγματα, εἶναι κάτι τὸ καθωρισμένον. Ἔχει ἄρα τὴν δεκτικότητα καθορισμῶν καὶ δύναται νὰ γίνῃ ἀντικείμενον τῆς γνώσεως. Ἐπειδὴ διακρίνεται ἀπὸ τὰ ἄλλα πράγματα, δύναται νὰ συσχετισθῇ πρὸς αὐτὰ καὶ νὰ χαρακτηρισθῇ ἐν σχέσει πρὸς αὐτά, ὡς ὅμοιον ἢ ἀνόμοιον, ὡς ἴσον ἢ ἄνισον, κινούμενον ἢ ἀκίνητον, γινόμενον ἢ φθειρόμενον. Καὶ γενικῶς δύναται νὰ ἀποδοθῇ εἰς τὸ ἀρνητικῶς νοούμενον ἕν, πᾶν προσδιοριστικὸν κατηγόρημα, ὡς συμβαίνει καὶ εἰς τὴν ὑπ' ἀριθμὸν 2 πρότασιν. Ὥστε εἰς τὸ ἀνύπαρκτον ἓν ἀποδίδεται ἓν εἶδος ὑπάρξεως δυναμένης νὰ καθορισθῇ καὶ ἀνατρέπεται ἡ πρότασις, τὴν ὁποίαν εἶχε διατυπώσει ὁ Παρμενίδης εἰς τὸ ποίημά του, ἀρνούμενος οἱανδήποτε ὕπαρξιν εἰς τὰ ἀρνητικῶς ἐκφερόμενα ὑποκείμενα τῶν ὑπαρκτῶν προτάσεων.

VΙΙ. Διὰ τῆς ἑβδόμης ὑποθέσεως ἀρνούμεθα τὴν ὕπαρξιν τοῦ εἰς ἀπόλυτον σημασίαν νοουμένου ἑνός. Κατὰ τὴν ὑπόθεσιν αὐτὴν ἡ βαρύτης τοῦ νοήματος πίπτει ὄχι εἰς τὸ ὑποκείμενον (ἕν), ἀλλ' εἰς τὸ κατηγόρημα (μὴ ἔστι, μὴ ὄν). Ἀρνούμεθα τὴν ὕπαρξιν τοῦ ἑνὸς εἰς ἀπόλυτον σημασίαν. Πρόκειται περὶ ἀπολύτου «ἀπουσίας τῆς οὐσίας». Εἶναι φανερὸν ὅτι ἓν τοιαύτη περιπτώσει οὐδὲν προσδιοριστικὸν κατηγόρημα δύναται νὰ ἀποδοθῇ εἰς τὸ ἓν ἀπολύτῳ ἀρνητικῇ σημασίᾳ νοούμενον ἕν. «Οὕτω δὴ ἓν οὐκ ὂν οὐκ ἔχει πως οὐδαμῇ». (Λαμβανόμενον εἰς μίαν ἀπολύτως ἀρνητικὴν σημασίαν τὸ ἓν δὲν ἐπιδέχεται οὐδένα προσδιορισμόν) 164 Β.

VΙΙΙ. Εἰς τὴν ὀγδόην ὑπόθεσιν ἀρνούμεθα τὸ εἰς σχετικὴν σημασίαν νοούμενον ἓν καὶ ἀναζητοῦμεν τὰς ἐκ τῆς τοιαύτης ἀρνήσεως προκυπτούσας διὰ τὰ ἄλλα συνεπείας. Τὰ ἄλλα πρέπει νὰ εἶναι διάφορα πρὸς ἄλληλα. Ἐπειδὴ ὅμως εἶναι διάφορα καὶ τοῦ ἑνός, θὰ προκύψῃ πλῆθος πραγμάτων, ἅτινα δὲν δύνανται νὰ ὑφίστανται ὡς ἑνιαῖαι ἑνότητες, ἀλλ' ὡς ἄθροισμα συγκεχυμένων μαζῶν, ὡς «ὄγκοι». Ἕκαστος ἐκ τῶν ἀπείρων κατὰ τὸν ἀριθμὸν τούτων ὄγκων διαφέρει ἀπὸ τοὺς λοιπούς, ἀλλὰ παρέχει τὴν ἐντύπωσιν, ὅταν τὸν ἀντικρύζωμεν λαμβάνοντες μίαν ἀπόστασιν, ὅτι ἀποτελεῖ ἑνότητα. Ἡ ἑνότης ἑκάστου τῶν ὄγκων εἶναι ὅλως φαινομενική. Ὁμοίως οἱ ὄγκοι παρέχουν τὴν ἐντύπωσιν ὅτι περατοῦνται ὑπὸ ὁρίων, ἀλλὰ συγχρόνως ἐπειδὴ συναπαρτίζουν συγκεχυμένην μᾶζαν, δὲν ἔχουν μέλη κατὰ σειρὰν διατεταγμένα καὶ παρ' ὅλον ὅτι φαίνονται περιεχόμενα ἐντὸς ὁρίου, ἀποτελοῦν ἀτελεύτητον ἄθροισμα συγκεχυμένων στοιχείων. Καὶ γενικῶς εἶναι δυνατὸν νὰ ἀποδοθοῦν, μόνον ὅμως κατὰ τὸ φαινόμενον, πάντα τὰ κατηγορήματα εἰς τοὺς ὄγκους, οἵτινες ἀποτελοῦν κατὰ τὸ φαινόμενον τὰ ἄλλα ὄντα. «Οὐκοῦν καὶ τοὺς αὐτοὺς καὶ ἑτέρους ἀλλήλων, καὶ ἁπτομένους καὶ χωρὶς ἑαυτῶν καὶ κινουμένους πάσας κινήσεις καὶ ἑστῶται πάντη ἀνάγκη φαίνεσθαι εἰ ἑνὸς μὴ ὄντος πολλὰ ἔστι». (Λοιπὸν ἀναγκαστικῶς θὰ φαίνωνται οἱ ὄγκοι ὅτι εἶναι καὶ οἱ αὐτοὶ καὶ διάφοροι μεταξύ των, καὶ ὅτι θὰ ἔχουν καὶ δὲν θὰ ἔχουν ἑπαφήν, καὶ ὅτι θὰ ἐκτελοῦν ὅλας τὰς κινήσεις καὶ συγχρόνως θὰ εἶναι εἰς ὁλοκληρωτικὴν ἠρεμίαν, ἐὰν ἀρνηθῶμεν τὴν ὕπαρξιν τοῦ ἑνὸς καὶ δεχθῶμεν τὴν ὕπαρξιν πολλῶν διαφόρων ἀπὸ τὸ ἓν ὄντων) 165 Ε. Ἡ χρησιμοποίησις τῶν ὅρων «ὄγκοι» εἶναι μία ἔνδειξις, ἥτις καθιστᾷ φανερὸν ὅτι εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ἡ διαλεκτικὴ συζήτησις ἔχει ὑπ' ὄψει της τὸ ὑλικὸν ἐμπειρικὸν κόσμον, τὸν συγκείμενον ἀπὸ ὑλικὰ ἄτομα. Ὁ κόσμος τῆς ὑλικῆς πραγματικότητος χαρακτηρίζεται ὡς «φαινόμενον» ἄνευ σταθερῶν καθορισμῶν.

ΙΧ. Διὰ τῆς ἐνάτης ὑποθέσεως ἀρνούμεθα τὸ εἰς ἀπόλυτον σημασίαν νοούμενον ἓν καὶ ἀναζητοῦμεν τὰς προκυπτούσας διὰ τὰ ἄλλα συνεπείας. Ἐφ' ὅσον τὸ ἓν τυγχάνει ἀπολύτως ἀνύπαρκτον, τὰ ἄλλα δὲν δύνανται νὰ ἔχουν οὐδεμίαν ἀπολύτως μετοχὴν εἰς τὸ ἕν. Δὲν δύνανται συνεπῶς νὰ ἀποτελέσουν ἀτομικὴν ἑνότητα καὶ ἓν ἕκαστον μερικῶς λαμβανόμενον καθίσταται ἀνύπαρκτον. Ἐπίσης δὲν δύνανται νὰ ἀποτελέσουν πλῆθος, διότι ἀπὸ μηδενισμένα στοιχεῖα προκύπτει πάλιν μηδέν. Οὔτε φαινομενικὴν μετοχὴν εἰς τὸ ἓν θὰ ἠδύναντο νὰ ἔχουν τὰ ἄλλα, διότι καὶ ἡ φαινομενικὴ μετοχὴ εἰς τὸ ὅλως ἀνύπαρκτον ἓν τυγχάνει ἀδύνατος. Ὅταν δὲν καθίστανται δυνατὸν νὰ φαντασθῶμεν τὴν ἑνότητα ὡς ὑπαρκτήν, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ φαντασθῶμεν τὴν ὕπαρξιν πλήθους τοιούτων ἀνυπάρκτων ἑνοτήτων «ἄνευ γὰρ ἑνὸς πολλὰ δοξάσαι ἀδύνατον». Ὅθεν οὐδὲν κατηγόρημα δύναται νὰ ἀποδοθῇ εἰς τὰ ἄλλα οὔτε πραγματικῶς οὔτε φαινομενικῶς.

Τὸ συμπέρασμα, εἰς τὸ ὁποῖον καταλήγουν καὶ αἱ ἐννέα ὑποθέσεις διατυπώνεται κατὰ τὸν ἀκόλουθον τρόπον εἰς τὸ τέλος τοῦ διαλόγου: «Ἓν εἴτ' ἔστιν εἴτε μὴ ἔστιν, αὐτό τε καὶ τἄλλα καὶ πρὸς αὐτὰ καὶ πρὸς ἄλληλα πάντα πάντως ἐστί τε καὶ οὐκ ἔστι καὶ φαίνεται καὶ οὐ φαίνεται». (Εἴτε δεχθῶμεν ὅτι τὸ ἓν ὑπάρχει, εἴτε δεχθῶμεν ὅτι τὸ ἓν δὲν ὑπάρχει, τὸ ἓν τοῦτο καὶ τὰ ἄλλα ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὸν ἑαυτόν των καὶ ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὰ ἄλλα εἶναι καὶ δὲν εἶναι, φαίνονται νὰ εἶναι καὶ δὲν φαίνονται νὰ εἶναι ἐπιδεκτικὰ ὅλων ἀνεξαιρέτως τῶν προσδιοριστικῶν χαρακτηριστικῶν καὶ ἀπὸ πάσης ἀπόψεως). Οὕτω καταδεικνύεται ὅτι εἴτε ἐκ τῆς προτάσεως «τὸ ἓν εἶναι» ἀφορμηθῶμεν, εἴτε ἐκ τῆς προτάσεως τὸ «ἓν δὲν εἶναι», καταλήγομεν εἰς τὰ αὐτὰ ἀποτελέσματα. Ἐκ τούτου καθίσταται φανερὸν ὅτι αἱ δύο αὗται ὑποθέσεις ἀλληλοαναιροῦνται.

Ἡ φιλοσοφικὴ σημασία τοῦ διαλόγου. Ἀναμφιβόλως ὁ «Παρμενίδης» ἀξίζει νὰ καταταχθῇ εἰς τοὺς ἀξιολογωτέρους διαλόγους τοῦ Πλάτωνος. Ἐξετιμήθη κυρίως ὑπὸ τῶν συστηματικῶν φιλοσόφων. Ὁ Ἔγελος θεωρεῖ τοῦτον ὡς «ἀριστούργημα» καὶ ὡς τὸ πρῶτον ἔργον, διὰ τοῦ

ὁποίου συστηματικῶς ἀπεκαλύφθη ἡ διαλεκτικὴ σκέψις. Μετὰ μεγάλου ζήλου εἶχον μελετήσει τὸν διάλογον τοῦτον καὶ οἱ Νεοπλατωνικοί, οἵτινες ἐστήριξαν ἐπ' αὐτοῦ τὴν θεωρίαν των, συμφώνως πρὸς τὴν ὁποίαν ἡ ὑψίστη μεταφυσικὴ ἀρχὴ ἡ Ἱσταμένη ὑπεράνω τῆς σκέψεως εἶναι τὸ ἕν. Οἱ φιλόλογοι ἑρμηνευταὶ μετὰ μεγάλης δυσχερείας κατορθώνουν νὰ παρακολουθήσουν τὴν διαλεκτικὴν κίνησιν τῶν σκέψεων τοῦ διαλόγου, τῶν διατυπουμένων εἰς τὸ δεύτερον μέρος. Ὁ Βιλαμόβιτς μάλιστα χαρακτηρίζει τὸ μέρος τοῦτο ὡς ἄκαρπον διαλεκτικὴν ἄσκησιν, γραφεῖσαν μὲ τὸν σκοπὸν νὰ προπαιδεύσῃ τοὺς εἰς τὴν Ἀκαδημίαν φοιτῶντας μαθητὰς τοῦ Πλάτωνος. Ὁ Γερμανὸς φιλόλογος Ἄπελτ, εἰς τὸ ἔργον του «Ἔρευναι περὶ τοῦ Παρμενίδου» 1878, ἰσχυρίσθη, ὅτι ὁ Πλάτων κατὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῶν ἀπορίων τοῦ δευτέρου μέρους ὑποπίπτει εἰς λογικὰ σφάλματα καὶ σοφίσματα. Τονίζεται ἰδιαιτέρως, ὅτι δὲν διαστέλλεται κατὰ τὴν διαλεκτικὴν συζήτησιν ἡ ὑπαρκτικὴ σημασία τοῦ ρήματος «εἰμὶ» ἀπὸ τὴν κατηγορικὴν συνδετικήν του χρησιμοποίησιν, διὰ τῆς ὁποίας ἀποδίδεται τὸ κατηγορούμενον εἰς τὸ ὑποκείμενον. Παρὰ τὰς μεμψιμοιρίας ταύτας τῶν φιλολόγων ἡ ἀπὸ φιλοσοφικῆς ἀπόψεως σπουδαιότης τοῦ διαλόγου καὶ ἡ ἐπίδρασίς του ἐπὶ τῆς ἐξελίξεως τῶν φιλοσοφικῶν ἰδεῶν, οὐδόλως ἔχει κλονισθῆ. Ἀπετέλεσε τὴν ἀφετηρίαν διὰ νὰ ἀναπτυχθῆ διὰ τῆς ἑρμηνείας τῶν Νεοπλατωνικῶν ἡ διαλεκτικὴ φιλοσοφικὴ νοοτροπία, τῆς ὁποίας ἡ μεγαλειώδης καρποφορία ἐπραγματοποιήθη μὲ τὸ διαλεκτικὸν σύστημα τοῦ Ἐγέλου, διὰ νὰ κληρονομηθῆ ἀπὸ τὸν Μαρξισμὸν καὶ τὰς ποικίλας ἀποχρώσεις τοῦ Νεοεγελιανισμοῦ. Ἡ μελέτη τοῦ «Παρμενίδου» δημιουργεῖ πολλὰ προβλήματα. Τὰ κυριώτερα ἐκ τούτων εἶναι τὰ ἀκόλουθα τρία: 1ον) Εἰς ποίαν θεωρίας ἀναφέρονται αἱ ἐν τῷ διαλόγῳ τούτῳ ἀνατρεπτικαὶ καὶ ἐλεγκτικαὶ συζητήσεις. 2ον) Ποίαν σημασίαν ἔχει ἡ ἐπιχειρουμένη ἐναντίον τῆς περὶ ἰδεῶν θεωρίας κριτική. 3ον) Ποῖον εἶναι τὸ νόημα καὶ ὁ σκοπὸς ἐν γένει τοῦ διαλόγου.

Οἱ ἑρμηνευταί, ἐν σχέσει μὲ τὸ πρῶτον πρόβλημα, ἀποφαίνονται, ὅτι ἡ ἀνατρεπτικὴ κριτικὴ στρέφεται κατὰ τῶν Μεγαρικῶν φιλοσόφων, οἵτινες ἐπεχείρουν νὰ διατηρήσουν τὴν παράδοσιν τῆς Ἐλεατικῆς φιλοσοφίας, ἀναγνωρίζοντες ἕνα ἀκίνητον καὶ στατικὸν κόσμον τῶν ἰδεῶν. Ἀλλ' ὁ σεβασμός, μὲ τὸν ὁποῖον ὁμιλεῖ ὁ Πλάτων εἰς τὸν πρόλογον τοῦ «Θεαιτήτου», περὶ τοῦ ἱδρυτοῦ τῆς Μεγαρικῆς Σχολῆς Εὐκλείδου, μᾶς δυσκολεύει νὰ δεχθῶμεν, ὅτι οὗτος εἶναι ὁ ἐν τῷ «Παρμενίδῃ» ἐλεγχόμενος.

Ἐπίσης καὶ ἡ ἀντίληψις τοῦ BAEUMKER, ἰσχυρισθέντος, ὅτι ὁ Πλάτων στρέφεται ἐν 132 Β κατὰ τοῦ σοφιστοῦ Πολυξένου, ὅστις εἶχε διατυπώσει τὸ ἐπιχείρημα τὸ γνωστὸν ὑπὸ τὴν ἔνδειξιν «ὁ τρίτος ἄνθρωπος», δὲν φαίνεται εὐσταθοῦσα, ὅπως ἀπέδειξεν ἐσχάτως ὁ Γερμανὸς φιλόσοφος C. ARPE (βλέπε γερμ. περ. HERMES LXXVI, 1941). Εἶναι πιθανὸν ὅτι αἱ παρατηρήσεις αἱ διατυπούμεναι εἰς τὴν ὀγδόην ὑπόθεσιν (164 C), ἐν σχέσει μὲ τοὺς «ὄγκους», ἀναφέρονται εἰς τὴν ἀτομικὴν θεωρίαν τοῦ Λευκίππου καὶ Δημοκρίτου. Δὲν δυνάμεθα ὅμως καὶ ὡς πρὸς τὸ σημεῖον τοῦτο νὰ προχωρήσωμεν πέραν μιᾶς πειθανοφανοῦς εἰκασίας. Τὸ βέβαιον εἶναι, ὅτι ὁ Πλάτων μάχεται κατὰ πολλῶν φιλοσοφικῶν ἀντιλήψεων, αἵτινες ἦσαν διαδεδομέναι κατὰ τὴν ἐποχήν του. Ἡ ἔλλειψις ὅμως ἱστορικῶν εἰδήσεων περὶ αὐτῶν, δὲν μᾶς ἐπιτρέπεται νὰ ἀποφανθῶμεν μετὰ βεβαιότητος ποῖοι εἶναι οἱ στόχοι ἐναντίον τῶν ὁποίων κινεῖται ὁ ἐν τῷ «Παρμενίδῃ» ἔλεγχος.

Σπουδαιότερον εἶναι τὸ ζήτημα τὸ ἀναφερόμενον εἰς τὸν προσδιορισμὸν τῆς σημασίας, τὴν ὁποίαν ἔχει ἡ ἐναντίον τῆς περὶ ἰδεῶν θεωρίας κριτική, ἡ διατυπουμένη εἰς τὸ πρῶτον μέρος τοῦ ὑπὸ ἐξέτασιν διαλόγου. Πολλοὶ ἑρμηνευταὶ ἀποφαίνονται, ὅτι ὁ Πλάτων ὑποβάλλει εἰς κριτικὸν ἔλεγχον τὴν ἀρχικὴν μορφήν, ὑπὸ τὴν ὁποίαν διετυπώθη ὑπὸ τοῦ Σωκράτους ἡ περὶ ἰδεῶν θεωρία. Ὅταν ἔγραφεν ὁ Πλάτων τὸν «Παρμενίδην», ἡ σκέψις του εἶχεν ὡριμάσει καὶ ἐκινεῖτο πρὸς μίαν μεταρρύθμισιν τῆς ἰδεολογίας. Εἶναι ἀληθές, ὅτι οὐδεὶς φιλόσοφος ἤσκησε μετὰ τόσης ἐπιμονῆς καὶ ἀποφασιστικότητος αὐτοκριτικὴν ἐναντίον τῶν ἰδικῶν του θεωριῶν ὅσον ὁ Πλάτων. Εὑρισκόμενος εἰς τὴν καμπὴν τῶν ἐρευνῶν του ὁ Ἀθηναῖος φιλόσοφος, φυσικὸν ἦτο νὰ ἀσκήσῃ ἀδυσώπητον κριτικὴν ἐπὶ μιᾶς προγενεστέρας φάσεως τῆς θεωρίας του. Ὁ «Παρμενίδης» ἀνήκει εἰς τὸ μεταβατικὸν ἐκεῖνο στάδιον, κατὰ τὸ ὁποῖον μεταρρυθμίζεται ἡ ἔννοια τῆς πλατωνικῆς ἰδέας ἐν συσχετίσει πάντοτε μὲ τὴν ἐξέλιξιν τῶν ἐρευνῶν, αἵτινες ἐγένοντο εἰς τὴν Ἀκαδημίαν ἐπὶ τοῦ πεδίου τῶν μαθηματικῶν ἐπιστημῶν. Ἡ ἐξέχουσα θέσις, ἥτις δίδεται ἐν τῷ «Παρμενίδῃ» εἰς τὸ πρόβλημα τῆς διαλεκτικῆς σχέσεως, τῆς ὑφισταμένης μεταξὺ τῶν ἐννοιῶν τῆς ἑνότητος καὶ τοῦ πλήθους, μαρτυρεῖ περὶ τῆς στροφῆς, τὴν ὁποίαν ἐπιτελεῖ ἡ σκέψις τοῦ Ἀθηναίου φιλοσόφου, προχωροῦσα εἰς τὴν δημιουργίαν μιᾶς ἀριθμολογικῆς ὀντολογίας, εἰς τὴν ὁποίαν αἱ Ἰδέαι ἔμελλον νὰ συσχετισθοῦν μὲ τοὺς ἀριθμούς. Τὴν ἀγωνίαν τῆς πλατωνικῆς σκέψεως καὶ τὴν γονιμότητα τῆς ἀπορητικῆς κινήσεως κατὰ τὸ μεταβατικόν της στάδιον, καταδεικνύουν αἱ εἰς τὸν «Παρμενίδην» ἐκτιθέμεναι διαλεκτικαὶ ἀναζητήσεις.

Ἡ ἐκτεθεῖσα ἄποψις μᾶς εὐκολύνει νὰ ἐμβαθύνωμεν εἰς τὸ νόημα τοῦ ὑπὸ ἐξέτασιν διαλόγου. Ὁ κύριος σκοπός του εἶναι ἡ «ἀναίρεσις τῶν ὑποθέσεων», τὴν ὁποίαν εἶχε προαναγγείλει προγραμματικῶς ὁ Πλάτων εἰς τὴν «Πολιτείαν» 533. Ἐκεῖ ἔγραφεν, ὅτι μόνον ἡ διαλεκτικὴ δύναται νὰ μᾶς ἀνυψώσῃ εἰς τὴν ἀληθινὴν φιλοσοφίαν, διότι αὐτὴ μόνον μᾶς ἀπαλλάσσει ἀπὸ τὸν δογματικὸν ἐμπειρισμὸν διὰ τῆς ἀναιρέσεως τῶν ὑποθέσεων «διαλεκτικὴ μέθοδος, μόνη ταύτῃ πορεύεται τὰς ὑποθέσεις ἀναιροῦσα ἐπ' αὐτὴν τὴν ἀρχήν». Ὅπως μᾶς ἔδειξεν ἡ παρακολούθησις τοῦ πίνακος τῶν ἐννέα ὑποθέσεων, συντελεῖται εἰς τὸν «Παρμενίδην» πλήρως ἡ ἀναίρεσις τῶν ὑποθέσεων.

Αἱ δύο ὑποθέσεις «τὸ ἓν ὑπάρχει» καὶ τὸ «ἓν δὲν ὑπάρχει», ἀγόμεναι εἰς τὰς ἐσχάτας ἀκολουθίας αὐτῶν ἀλληλοαναιροῦνται. Ὁμοίως εἰς ἀντιθετικὴν ἀναιρετικὴν σχέσιν εὑρίσκονται καὶ αἱ ἐκ τῶν ἐννέα ὑποθέσεων ἀπορρέουσαι ἀκολουθίαι. Ἄλλαι ἐξ αὐτῶν μᾶς ὁδηγοῦν εἰς τὸ μηδὲν καὶ ἄλλαι εἰς τὸ ἄπειρον. Ἡ διαλεκτικὴ οὕτω ἐμφανίζεται ὡς μάθησις, ἥτις μᾶς ἀπελευθερώνει ἀπὸ τὴν στατικὴν δογματικὴν θεώρησιν. Μᾶς ἀποκαλύπτει τὸ οὐσιαστικὸν βάθος τῆς πραγματικότητος, εἰς τοὺς κόλπους τῆς ὁποίας αἴρονται αἱ δεσμεύουσαι τὸν πεπερασμένον νοῦν τοῦ ἀνθρώπου ἀντινομίαι. Οἰκοδομῶν ὁ Πλάτων ἐπὶ τῶν θεμελίων, τὰ ὁποῖα εἶχε τοποθετήσει ὁ Ἡράκλειτος, μᾶς ἀποκαλύπτει τὴν κινητικότητα τῆς σκέψεως. Εἰς τὸν δρόμον, ὅστις ἠνοίχθη, θὰ ἔλθουν ἔπειτα νὰ βαδίσουν οἱ Νεοπλατωνικοί, οἱ Μυστικισταὶ τοῦ μεσαίωνος καὶ ὁ Ἔγελος. Εἰς τὸν Πλάτωνα ἀνήκει ἡ τιμή, ὅτι ἀσκῶν ἀδυσώπητον αὐτοκριτικὴν ἐπὶ τῶν ἰδικῶν του θεωριῶν, ἔθραυσε τὰ δεσμὰ τῆς στατικῆς νοοτροπίας καὶ ἐβοήθησε τὴν ἀνθρωπίνην σκέψιν νὰ ἀναπτύξῃ ὅλον τὸν ἐσωτερικόν της δυναμισμόν.

Ἡ γνησιότης καὶ ἡ χρονολογία τῆς συγγραφῆς τοῦ «Παρμενίδου». Εἶναι ἀληθές, ὅτι ὁ «Παρμενίδης» ἐμφανίζει μίαν ἰδιοτυπίαν ἐν συγκρίσει μὲ τοὺς λοιποὺς πλατωνικοὺς διαλόγους. Καίτοι συναντῶμεν εἰς αὐτὸν τὴν συνήθη εἰς τὸν Πλάτωνα εἰρωνείαν, φθάνουσαν ἐνίοτε μέχρι τῶν ὁρίων τοῦ σαρκασμοῦ, δὲν εὑρίσκομεν τὴν συνήθη λαμπρὰν καλλιτεχνικὴν διαμόρφωσιν, μὲ τὴν ὁποίαν διακοσμοῦνται οἱ λοιποὶ πλατωνικοὶ διάλογοι. Ἡ ἰδιοτυπία αὕτη καὶ τὸ ἰδιάζον περιεχόμενον ἐγέννησαν κατὰ τὴν νεωτέραν ἐποχὴν ἀμφιβολίαν περὶ τῆς γνησιότητός του. Τὰς ἀμφιβολίας ταύτας ἐξέφρασεν ὁ Γερμανὸς ἱστορικὸς τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας FR. UEBERWEG, εἰς τὸ βραβευθὲν ὑπὸ τῆς ἐν Βιέννῃ Ἀκαδημίας τῶν Ἐπιστημῶν κατὰ τὸ 1881 σύγγραμμά του «UNTERSUCHUNGEN UEBER DIE ECHTHEIT UND ZEITFOLGE PLATONISCHER SCHRIFTEN». («Ἔρευναι περὶ τῆς γνησιότητος καὶ τῆς χρονολογικῆς σειρᾶς τῶν πλατωνικῶν συγγραμμάτων). Ἀλλ' αἱ νεώτεραι ἔρευναι ἀπέδειξαν τὴν γνησιότητα τοῦ διαλόγου, τελειωτικῶς δὲ ἔλυσαν τὸ πρόβλημα αἱ στατιστικαὶ ἐπὶ τοῦ ὕφους ἔρευναι, αἵτινες ἀπέδειξαν ὅτι ὁ «Παρμενίδης» εἶναι γνήσιον ἔργον τοῦ Πλάτωνος. Ἡ κριτική, στηριζομένη ἐπὶ τοῦ περιεχομένου καὶ τοῦ ὕφους, κατέταξε τὸν ὑπὸ ἐξέτασιν διάλογον εἰς τοὺς διαλόγους τῆς μέσης περιόδου. Ἡ ἐπικρατεστέρα γνώμη φέρει αὐτὸν γραφέντα μετὰ τὸν «Φαῖδρον». Ἐπειδὴ εἰς τὸν «Θεαίτητον» (183 Ε) γίνεται λόγος περὶ συναντήσεως τοῦ Σωκράτους μὲ τὸν Παρμενίδην, ὁ Βιλαμόβιτς καὶ ἄλλοι φιλόλογοι ὑπεστήριξαν τὴν γνώμην ὅτι ὁ ὑπὸ ἐξέτασιν διάλογος ἐγράφη πρὸ τοῦ «Θεαιτήτου».

Ἡ ἀντίληψις ὅμως αὕτη δὲν ἔγινεν ὑφ' ὅλων ἀποδεκτή, διότι εἶναι πιθανὸν ὅτι ὁ Πλάτων κάμνων λόγον περὶ τῆς συναντήσεως τῶν δύο φιλοσόφων εἰς τὸν «Θεαίτητον», εἶχεν ὑπ' ὄψιν του ὅτι εἰς τὸ ἐγγὺς μέλλον θὰ ἔγραφε τὸν ὑπὸ τὸν τίτλον «Παρμενίδης» διάλογον. Ὁπωσδήποτε καὶ ἂν ἔχουν τὰ πράγματα, ὁ «Παρμενίδης» θὰ ἐγράφη μεταξὺ τῶν ἐτῶν 368 — 361 π. Χ.

Ἡ χρονολογία τῆς συγγραφῆς τοῦ διαλόγου ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος δὲν πρέπει νὰ συγχέεται μὲ τὸν χρόνον, κατὰ τὸν ὁποῖον ὑποτίθεται ὅτι διεξήχθη ἡ ἐν αὐτῷ ἐκτιθεμένη συζήτησις. Ἂν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν ὅτι ὁ Σωκράτης παριστάνεται κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς συνδιαλέξεως, ὡς καθ' ὑπερβολὴν νέος, δυνάμεθα νὰ δεχθῶμεν ὅτι ὁ διάλογος ὑποτίθεται διεξαχθεὶς κατὰ τὸ 450 π.Χ. Ἡ χρονολογία αὕτη δὲν φαίνεται συμβιβαζομένη μὲ τὰ πραγματικὰ ὅρια τῆς ζωῆς τοῦ Παρμενίδου, τοῦ ὁποίου ὁ θάνατος εἶχεν ἐπέλθει κατὰ τὸ 470 π.Χ. Διὰ τοῦτο ὁ Πλάτων ἐπαρουσίασε τὴν διήγησιν τῆς συνδιαλέξεως ὡς θρυλικὴν παράδοσιν, τὴν ὁποίαν εἶχεν ἀκούσει ὁ Πυθόδωρος καὶ τὴν ἀνεκοίνωσεν ἔπειτα εἰς τὸν Ἀντιφῶντα. Διὰ τῆς πλασματικῆς συναντήσεως τοῦ Σωκράτους μὲ τὸν Παρμενίδην, ὁ Πλάτων θέλει νὰ δηλώσῃ τὸ γεγονὸς τῆς συναντήσεως τῆς Ἐλεατικῆς φιλοσοφίας πρὸς τὴν σκέψιν τῶν Ἰώνων καὶ τοῦ Σωκράτους.

Βιβλιογραφία: Τὸ ἀρχαῖον κείμενον μὲ μετάφρασιν, σημειώσεις καὶ διαφωτιστικὰ προλεγόμενα, ἔχει ἐκδώσει ὁ Γάλλος ἑλληνιστὴς A. DIES, εἰς τὴν σειρὰν γαλλικῶν ἐκδόσεων G. BUDE, τόμος 8ος, μέρος 1ον, Παρίσιοι 1923. Εἰς τὴν γερμανικήν, ἀρίστην μετάφρασιν ἔχει ἐκδώσει ὁ Ο. Ἄπελτ. Ἀξιόλογον μελέτην ἐπὶ τῶν φιλοσοφικῶν προβλημάτων ἔγραψεν ὁ I. WAHL: «ETUDE SUR LE PARM. DE PLATON», 1926. Ἑρμηνείαν τῶν φιλοσοφικῶν προβλημάτων ἐν τῷ πλαισίῳ τῆς Νεοπλατωνικῆς φιλοσοφίας παρέχουν τὰ σχόλια τοῦ Πρόκλου καὶ τοῦ Δαμασκίου. P. NATORP: «Ἡ περὶ ἰδεῶν θεωρία τοῦ Πλάτωνος». ἑλλην. μετάφρ. Μ. Τσαμαδοῦ, σελ. 214 κ.ἑ. Γ. Παναγιωτίδου, «Πλάτων», σελ. 389 κ.ἑ.

Κ. Δ. Γεωργούλης

«ΦΑΙΔΡΟΣ». Φιλοσοφικὸς διάλογος τοῦ Πλάτωνος, κληθεὶς οὕτως ἐκ τοῦ μοναδικοῦ ἐν αὐτῷ συνομιλητοῦ τοῦ Σωκράτους, μαθητοῦ του, Φαίδρου τοῦ Μυρρινουσίου. Περὶ τοῦ χρόνου τῆς συγγραφῆς τοῦ διαλόγου τούτου ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος, ἐγένοντο πολλαὶ συζητήσεις μεταξὺ τῶν φιλολόγων καὶ φιλοσόφων. Ἡ παλαιοτέρα ἀντίληψις, ὅτι ὁ «Φαῖδρος» εἶναι πώϊμον, καὶ δὴ καὶ προγραμματικοῦ χαρακτῆρος ἔργον τοῦ Πλάτωνος, ἔχει ὑποχωρήσει κατὰ τὴν τελευταίαν τριακονταετίαν εἰς τὴν ἐπικρατεστέραν γνώμην, ὅτι ὁ «Φαῖδρος» ἀνήκει εἰς τὴν τρίτην, τὴν

ὑστέραν συγγραφικὴν περίοδον τοῦ φιλοσόφου καὶ ὅτι εἶναι ἔργον, πάντως γραφὲν μετὰ τὸν «Φαίδωνα». Ὁ διάλογος «Φαῖδρος» εἰς τὰ κύρια θέματά του συνάπτεται μὲ προγενέστερα αὐτοῦ πλατωνικὰ ἔργα. Οὕτω μὲ τὸν «Γοργίαν» καὶ τὸν «Μένωνα», ὁ «Φαῖδρος» ἔχει κοινὴν τὴν ἐξέτασιν τῆς δυνατότητος μιᾶς ἐπιστημονικῆς ρητορικῆς. Τὴν οὐσίαν τοῦ ἔρωτος ἀναζητεῖ ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τοῦ διαλόγου «Συμποσίου», οὗτινος ὁ πρῶτος τῶν περὶ ἔρωτος ὁμιλητῶν εἶναι ὁ αὐτὸς Μυρρινούσιος Φαῖδρος. Τέλος αἱ περὶ ἀθανασίας τῆς ψυχῆς συζητήσεις τοῦ διαλόγου «Φαίδρου», ἀποτελοῦν τροποποιητικὴν ἐπέκτασιν τῶν περὶ τοῦ αὐτοῦ θέματος πλατωνικῶν ἀντιλήψεων, αἵτινες ἐκτίθενται εἰς τὸν «Φαίδωνα». Τὸ πρόσωπον τοῦ Φαίδρου μᾶς εἶναι γνωστὸν καὶ ἐκ τοῦ διαλόγου «Πρωταγόρου». Εἶναι καὶ ὁ Φαῖδρος εἷς ἐκ τῶν θαυμαστῶν τῶν Σοφιστῶν, τῶν συγκεντρωμένων εἰς τὸν οἶκον τοῦ Καλλίου, καὶ ζητεῖ καὶ αὐτὸς δι' ἐρωτήσεων πρὸς τὸν πολυΐστορα σοφιστὴν Ἱππίαν τὸν Ἠλεῖον νὰ ἱκανοποιήσῃ τὰς μεταφυσικὰς καὶ ἀστρονομικὰς ἀπορίας του.

Ἡ διάρθρωσις τοῦ διαλόγου. Αὕτη ἔχει ὡς ἑξῆς: Εἰσαγωγὴ (227 A — 230 E). —Α' Μέρος (230 E — 257 D). Περιλαμβάνει τοὺς τρεῖς περὶ ἔρωτος λόγους, ἤτοι τὸν λόγον τοῦ Λυσίου μετὰ τῆς περὶ αὐτοῦ κριτικῆς (230 E — 237 A), τὸν πρῶτον λόγον τοῦ Σωκράτους (237 A — 241 D) καὶ τὴν ἐπακολουθήσασαν εἰς αὐτὸν συζήτησιν (241 D — 243 E) καὶ τὴν παλινωδίαν ἢ δεύτερον λόγον τοῦ Σωκράτους (243 E — 257 D). Β' Μέρος (257 B — 278 D). Μετὰ βραχεῖαν εἰσαγωγὴν (257 B — 260 D), ἐξετάζεται πρῶτον μέν, ἂν ἡ ρητορικὴ δύναται νὰ ἀναγνωρισθῇ ὡς τέχνη, δυναμένη νὰ ἀνταποκριθῇ εἰς ἐπιστημονικὰς ἀπαιτήσεις ἢ εἶναι «ἄτεχνος τριβή» (260 E — 274 B), δεύτερον δὲ τίς ἡ ἀξίας τῆς γραφῆς, τοῦ γραπτοῦ ἐν γένει λόγου (274 B — 279 C).

Ὁ ὅλος διάλογος εἶναι μία ἰδιαιτέρα μορφὴ τοῦ ἀγῶνος μεταξὺ σοφιστικῆς ρητορικῆς ἀφ' ἑνὸς καὶ φιλοσοφίας ἀφ, ἑτέρου περὶ τῆς ψυχῆς τῶν νέων τῆς ἐποχῆς τοῦ Σωκράτους καὶ τοῦ Πλάτωνος, ἀγῶνος τὸν ὁποῖον ζῇ οἱαδήποτε ἀνθρωπίνη κοινωνία καὶ ἐποχή, τυραννουμένη ἀπὸ τὸ αἰωνίως ἐπίκαιρον πρόβλημα τῆς παιδείας ἀνθρώπων.

Ἀνάλυσις τοῦ διαλόγου. Ἡ εἰσαγωγικὴ σκηνογραφία τοῦ διαλόγου ἐνθυμίζουσα τὴν τοῦ διαλόγου «Λύσιδος», εἶναι ἀπὸ τὰς ἐντεχνοτέρας. Αἱ πρῶται ἐρωτήσεις καὶ εἰς τὰς δύο σκηνογραφίας εἶναι τὸ «ποῖ δὴ καὶ πόθεν;» (γιὰ ποῦ καὶ ἀπὸ ποῦ;). Ἔξω ἀπὸ τὸ τεῖχος γίνεται εἰς ἀμφοτέρους τοὺς διαλόγους ὁ περίπατος. Ἐνῶ ὅμως εἰς τὸν «Λύσιν» ὁ Σωκράτης πορεύεται ἔξω καὶ κατὰ μῆκος τοῦ τείχους, ἀπὸ τὸ ἐν γυμναστήριον εἰς τὸ ἄλλο: «ἐξ Ἀκαδημείας εὐθὺ Λυκείου» (ἀπὸ τὴν Ἀκαδημείαν κατ' εὐθεῖαν πρὸς τὸ Λύκειον), εἰς τὸν διάλογόν μας ὁ Φαῖδρος πορεύεται εἰς περίπατον ἔξω τοῦ τείχους, διὰ νὰ κινηθῇ ὀλίγον καὶ ἀναπνεύσῃ, ὕστερα ἀπὸ μίαν μακρὰν παραμονὴν καὶ διατριβὴν του ἀπὸ πρωΐας μαζὶ μὲ τὸν Λυσίαν, τὸν γνωστὸν ῥήτορα. Ὁ Σωκράτης εἶναι περίεργος νὰ ἀκούσῃ ἀπὸ τὸν Φαῖδρον, τὸν θαυμαστὴν τοῦ Λυσίου, τί τοῦ ἔλεγε τόσην ὥραν ὁ ἐπιφανὴς ῥήτωρ. Δὲν ἀρκεῖται ὁ Σωκράτης εἰς τὴν δήλωσιν τοῦ Φαίδρου, ὅτι ὁ Λυσίας τοῦ ἀπήγγειλεν ἕνα λίαν ἐνδιαφέροντα ἐρωτικὸν λόγον. Ἐπιμένει νὰ ἀκούσῃ λεπτομερῶς τὰ τοῦ λόγου, εἰ δυνατὸν αὐταῖς λέξεσι.

Μετὰ τὰς συνήθης ἀντιρρήσεις τοῦ Φαίδρου, εὐκολύνεται ἡ ἱκανοποίησις τῆς περιεργείας τοῦ Σωκράτους, διότι ἀνακαλύπτεται, ὅτι ὁ Φαῖδρος ἔχει μαζί του ὁλόκληρον τὸν λόγον, κρυμμένον διὰ τῆς ἀριστερᾶς χειρός ὑπὸ τὸ ἱμάτιόν του. Οἱ δύο ἑταῖροι ἀναζητοῦν καὶ εὑρίσκουν κατάλληλον μέρος νὰ καθήσουν καὶ διαβάσουν τὸν λόγον εἰς τὴν ἀριστερὰν ὄχθην τοῦ Ἰλισσοῦ, κάτω ἀπὸ μίαν ὑψηλοτάτην πλάτανον. (Περὶ τοῦ τόπου τοῦ διαλόγου παρὰ τὸ ἱερὸν τοῦ Πανὸς βλ. Α. Σκιᾶ, Πρακτ. Ἀρχ. Ἑταιρίας 1893, σ. 125 καὶ Ρόντενβαλντ, ATHEN MITTEILUNGEN, 1912, σελ. 141). Ἐκεῖ «σκιὰ τ' ἐστὶν καὶ πνεῦμα μέτριον καὶ πόα καθίζεσθαι ἥ, ἂν βουλώμεθα, κατακλιθῆναι». (Ἐκεῖ καὶ ἴσκιος εἶναι καὶ φυσᾶ εὐχάριστα καὶ χλόη ὑπάρχει νὰ καθήσωμεν ἢ νὰ ξαπλωθοῦμε, ἂν θέλωμεν). Ἀκολουθεῖ μία θαυμασία περιγραφὴ τοῦ τοπίου (230 B—C). Καὶ ἀρχίζει ἡ ὑπὸ τοῦ Φαίδρου ἀπαγγελία τοῦ λόγου τοῦ Λυσίου. Κατὰ τὸν Ἑρμείαν, τὸν παλαιὸν σχολιαστὴν τοῦ «Φαίδρου», ὁ λόγος αὐτὸς δὲν εἶναι πλάσμα τοῦ Πλάτωνος, ἀλλὰ εἶναι αὐτούσιος ὁ πραγματικὸς λόγος τοῦ Λυσίου, τὸν ὁποῖον ἐνέταξεν ὁ Πλάτων εἰς τὸν διάλογόν του. Τοῦτο δέχονται καὶ ἐπιφανεῖς νεώτεροι φιλόλογοι.

Ὁ ἐρωτικὸς λόγος τοῦ Λυσίου ἀπευθύνεται ὑπὸ ἀγνώστου, μὴ κατονομαζομένου προσώπου πρὸς ἕνα ὡραῖον ἔφηβον, τὸν ὁποῖον ὁμιλῶν ζητεῖ νὰ πείσῃ διὰ διαφόρων ἐπιχειρημάτων, ὅτι εἶναι προτιμότερον νὰ «χαρίζεται» (νὰ χαρίζῃ τὸ κῶλλος του) εἰς ἕνα μὴ ἐραστήν, ἕνα ψυχρὸν ὑπολογιστὴν τῆς ἡδονῆς, παρὰ εἰς ἕνα ἐραστήν. Εἰς τὸ τέλος τῆς ἀπαγγελίας, ὁ Σωκράτης ἐπαινεῖ μόνον τὸ ἐνθουσιαστικὸν καὶ βακχικὸν ἦθος αὐτῆς. Διότι ὁ Σωκράτης ἀπαιτεῖ πολὺ περισσότερα ἀπὸ ὅ,τι προσέφερεν ὁ ἀναγνωσθεὶς λόγος, τόσον ἀπὸ ἀπόψεως περιεχομένου, ὅσον καὶ γλωσσικῆς μορφῆς.

Ὁ ἀκολουθῶν πρῶτος λόγος τοῦ Σωκράτους, ἀρχίζει μὲ τὴν μεθοδολογικὴν ἀπαίτησιν νὰ ἐρευνηθῇ, πρὸ παντὸς περὶ ἔρωτος λόγου, ἡ οὐσία τοῦ ἔρωτος καὶ ἡ δύναμίς του. Διαπιστοῦται, ὅτι ὁ ἔρως εἶναι μία ἐπιθυμία. Τῆς ἐπιθυμίας λέγεται, ὑπάρχουν δύο εἴδη: πρῶτον ἡ ἔμφυτος ἐπιθυμία τῶν ἡδονῶν καὶ δεύτερον ἡ ἐπίκτητος, ἡ ἐπὶ τῇ βάσει τῆς λογικῆς διαμορφουμένη τάσις πρὸς τὸ ἄριστον. Ἡ πρώτη ἡ ἀλόγιστος ροπὴ πρὸς τὴν ἡδονήν, λέγεται ἀκολασία· ἡ δευτέρα ροπή, ἡ ὑπὸ τοῦ λογικοῦ κατευθυνομένη τάσις τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸ ἄριστον, λέγεται σωφροσύνη. Τῆς ἀκολασίας ὑπάρχουν πολλαὶ μορφαὶ (λ.χ.: λαιμαργία, ροπὴ πρὸς τὴν οἰνοποσίαν καὶ μέθην κλπ.): Ἡ μορφὴ ἐκείνη τῆς ἀκολασίας, ἡ συνισταμένη εἰς μίαν ἄμετρον, ἀπειθάρχητον καὶ ἀσύδοτον ἐπιθυμίαν τοῦ κάλλους, λέγεται ἔρως. Ἐν συνεχείᾳ ὁ σωκρατικὸς λόγος ἐκθέτει λεπτομερείας τῆς συμπεριφορᾶς ἑνὸς δούλου τῆς ἡδονῆς πρὸς τὸν ἐρώμενον. Τοῦτον ὁ ἐπιθυμητὴς του προσπαθεῖ νὰ καταστήσῃ ὅσον τὸ δυνατὸν εὐχάριστον πρὸς αὐτὸν καὶ νὰ τὸν στερήσῃ οἱασδήποτε δυνάμεως πρὸς ἀντίστασιν. Οὕτως ὁ ἐραστὴς φροντίζει νὰ κρατήσῃ τὸν ἐρώμενον μακρὰν πάσης ὑγιοῦς σωματικῆς ἀγωγῆς καὶ ψυχικῆς μορφώσεως καὶ μακρὰν τῆς μετὰ χρηστῶν ἀνθρώπων συναναστροφῆς, εἰ δυνατὸν δὲ καὶ ἄνευ περιουσίας καὶ ἄλλων μέσων, ἐξασφαλιζόντων τὴν ἐλευθερίαν καὶ ἀνεξαρτησίαν του. Πολὺ ἀργὰ θὰ ἀντιληφθῇ ὁ ἐρώμενος, ὅτι δὲν ἔπρεπε ποτὲ νὰ χαρίζεται (νὰ παραδίδῃ τὸ κάλλος του), εἰς ἄνθρωπον, κατεχόμενον ὑπὸ ἔρωτος καὶ ἐξ αἰτίας τούτου «ἀνόητον» (ξεμυαλισμένον), ἀλλὰ εἰς ἄνθρωπον «μὴ ἐρῶντα καὶ νοῦν ἔχοντα».

Ἐδῶ διακόπτει τὸν λόγον του ὁ Σωκράτης, ἐνῶ ὁ Φαῖδρος θὰ ἀνέμενε νὰ ἀκούσῃ ἀντιστοίχως, καὶ ποία θὰ εἶναι ἡ διάθεσις καὶ ἡ ζωὴ ἑνὸς νέου χαριζομένου εἰς ἄνθρωπον «μὴ ἐρῶντα», δηλαδὴ μὴ κατεχόμενον ὑπὸ ἔρωτος. Καὶ ἑτοιμάζεται νὰ ἀπέλθῃ ὁ Σωκράτης· ἀλλ' ἀναχαιτίζεται εἰς τοῦτο ἀπὸ τὸν συνομιλητήν του καὶ ἰδίως ἀπὸ τὴν γνωστὴν ἐσωτερικὴν φωνὴν τοῦ δαιμονίου του.

Ἡ ἔννοια τῆς φωνῆς ταύτης ἐνταῦθα ἦτο, ὅτι ὁ Σωκράτης δὲν ἔπρεπε νὰ φύγῃ, πρὶν ἐξαγνισθῇ διὰ τὸ πρόσφατον ἁμάρτημά του περὶ τὸν Ἔρωτα. Διὰ τοῦτο λέγει πρὸς τὸν Φαῖδρον: «Δεινὸν, ὦ Φαῖδρε, δεινὸν λόγον αὐτός τε ἐκόμισας ἐμέ τε ἠνάγκασας λέγειν» 242 D. (Φοβερὸς, ὦ Φαῖδρε, φοβερὸς εἶναι ὁ λόγος, τὸν ὁποῖον καὶ σὺ ἔφερες καὶ ἐμὲ ἠνάγκασες νὰ εἴπω). Διότι, ἂν ὁ Ἔρως εἶναι θεὸς, υἱὸς τῆς Ἀφροδίτης, ὡς λέγεται, ἢ κάτι τὸ θεῖον, δὲν θὰ εἶναι τίποτε τὸ κακόν. Οἱ δύο ὅμως λόγοι, οἱ λεχθέντες περὶ αὐτοῦ (δηλαδὴ ὁ τοῦ Λυσίου καὶ ὁ τοῦ Σωκράτους), εἶπον περὶ αὐτοῦ ὡς περὶ κακοῦ τινος. Διὰ τοῦτο ἐπιβάλλεται ἡ ἐπανόρθωσις, ἡ ἀποκατάστασις τῆς ἀληθείας, ὁ ἐξαγνισμὸς ἀπὸ τὸ ἁμάρτημα. Αὐτὴν τὴν ἔννοιαν ἔχει ὁ δεύτερος λόγος, ἡ λεγομένη «παλινωδία» τοῦ Σωκράτους.

Δὲν εἶναι ἀληθινὸς ὁ λόγος — ἀρχίζει ἡ σωκρατικὴ παλινωδία — ὅτι πρέπει νὰ χαρίζεται κανεὶς περισσότερον εἰς ἕνα μὴ ἐρῶντα, μὴ κατεχόμενον ὑπὸ ἔρωτος, ἐφόσον ἔχει ἐμπρός του ἕνα ἐραστήν, διότι δῆθεν ὁ μὲν ἕνας, ὁ ἐραστής, μαίνεται, ἐνῶ ὁ μὴ ἐρῶν σωφρονεῖ. Αὐτὰ θὰ ἦσαν σωστὰ καὶ οἱ προηγούμενοι λόγοι θὰ ἦσαν ὀρθοί, ἂν ἡ μανία, οἷα ἡ ἐρωτική, ἦτο κάτι τὸ κακόν. Ἀλλὰ τὰ μέγιστα ἀγαθὰ μᾶς ἔρχονται ἴσα - ἴσα ἀπὸ αὐτὴν τὴν ἱερὰν μανίαν, ἡ ὁποία εἶναι δώρημα τῶν θεῶν. Ἡ Πυθία λ.χ. τοῦ Δελφικοῦ μαντείου καὶ αἱ ἱέρειαι τῆς Δωδώνης ὅ,τι καλὸν εἶπον καὶ ὠφέλησαν μὲ αὐτὸ ἰδία καὶ δημοσία τὴν Ἑλλάδα, τὸ εἶπον ἐπάνω εἰς αὐτὴν τὴν κατάστασιν τῆς ἱερᾶς μανίας, ἐνῶ σωφρονοῦσαι ἢ ὀλίγα ἢ οὐδὲν ἔπραξαν. Τὸ αὐτὸ ἰσχύει καὶ διὰ τὴν Σίβυλλαν καὶ ὅλους τοὺς ἄλλους μάντεις. Ἡ ἱερὰ μανία εἶναι ἀνωτέρα τῆς σωφροσύνης· διότι ἔρχεται ἀπὸ τὸν Θεόν, ἐνῶ ἡ σωφροσύνη εἶναι κάτι τὸ ἀνθρώπινον. Τῆς αὐτῆς μανίας ὑπαγορεύσεις εἶναι οἱ λυτρωτικοὶ τῶν νόσων καὶ ἄλλων παθημάτων καθαρμοὶ καὶ αἱ τελεταὶ τῆς μυήσεως, καὶ τῆς ἰδίας μουσολήπτου μανίας γεννήματα εἶναι αἱ ᾠδαὶ καὶ ἡ ὅλη ποίησις. Τοιαύτης θείας μανίας γέννημα εἶναι καὶ ὁ ἔρως. Ἡ ἐρωτικὴ μανία δίδεται ὑπὸ τῶν θεῶν ἐπ' ἀγαθῷ καὶ ὠφελείᾳ ἐρώντων καὶ ἐρωμένων.

Προφητική, καθαρτικὴ - τελεστική, ποιητικὴ καὶ ἐρωτικὴ μανία εἶναι τέσσαρες μορφαὶ τῆς θεοπέμπτου ἱερᾶς μανίας. Τὰ εἴδη αὐτὰ τῆς μανίας μᾶς εἶναι ἤδη γνωστά, ὑπὸ μορφὴν μύθου ἢ λόγου, παιδιᾶς ἢ σπουδῆς, καὶ ἀπὸ προγενέστερα ἔργα τοῦ Πλάτωνος. Ἐνθυμούμεθα λ.χ. ἐδῶ τὴν «ἐπωδὴν» (πρὸ γήτεμα, τὸ ξόρκι), τὴν συνοδεύουσαν τὴν παροχὴν κάποιου βοτάνου, φαρμάκου, θεραπεύοντος τὴν κεφαλαλγίαν εἰς τὸν διάλογον «Χαρμίδην», ἄνευ τῆς ὁποίας ἐπωδῆς οὐδὲν ὄφελος θὰ ἦτο τοῦ βοτάνου. Ὡσαύτως ἐνθυμούμεθα τὴν ἐξωλογικὴν μανιακὴν φύσιν τῆς ποιητικῆς ἐμπνεύσεως, τὴν ὁποίαν ἐκθέτει ὁ διάλογος «Ἴων». Καὶ εἰς τὸν «Μένωνα» (99 B—C), οἱ ἄνδρες τῆς πρακτικῆς πολιτικῆς, ἐν οἷς καὶ οἱ μεγάλοι πολιτικοὶ τῶν Ἀθηνῶν, παρουσιάζονται ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος εἰρωνικῶς ὡς ὁμοιοι πρὸς τοὺς θεομάντεις, τοὺς χρησμῳδοὺς καὶ τοὺς ποιητάς. Ὅ,τι κατορθώνουν οἱ πολιτικοί, τὸ κατορθώνουν ὑπὸ τὴν θείαν ἐπίπνοιαν καὶ ἔμπνευσιν, ἐνθουσιῶντες, μὴ ἔχοντες ὅμως νοῦν: Εἰς τὴν τάξιν τῶν ἐνθέων ἑρμηνευτῶν τῆς οὐσίας τοῦ Ἔρωτος ἀνήκει καὶ ἡ μαντικὴ γυνὴ Διοτίμα, τῆς ὁποίας ὁ ἐρωτικὸς λόγος ἀποτελεῖ τὸ κορύφωμα τοῦ «Συμποσίου». Ἐδῶ εἰς τὸν «Φαῖδρον» ὁ Πλάτων διὰ τὴν ἐννοίας τῆς ἱερᾶς μανίας μᾶς ἀποκαλύπτει τὸν δαιμονικὸν κόσμον τῶν ἐξωλογικῶν δυνάμεων, τοῦ ὁποίου κατὰ μέγα μέρος μετεῖχε καὶ ὁ Ἴδιος!

Ὁ Ἔρως — συνεχίζει ὁ Σωκράτης εἰς τὴν παλινωδίαν του — εἶναι πάθος τῆς ψυχῆς ἐπ' εὐτυχίᾳ τοῦ ἀνθρώπου, τὴν ἀπό-

δειξιν δὲ τούτου παρέχει ἡ θεώρησις τῆς οὐσίας τῆς ψυχῆς. Ἡ ψυχὴ εἶναι ἀθάνατος, ἐπειδὴ εἶναί τι, ὅπερ κινεῖται πάντοτε μόνον, ἐνῶ ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον κινεῖ κάποιο ἄλλο καὶ κινεῖται ὑπὸ ἄλλου, ἐφόσον ἔχει τέλος τῆς κινήσεώς του, ἔχει καὶ τέλος τῆς ζωῆς του. Μόνον τὸ ἀεικίνητον καὶ αὐτοκίνητον εἶναι ἀθάνατον. Τοιαύτη δὲ εἶναι ἡ ψυχή. Ὁ ἀκολουθῶν μῦθος ἐκφράζει τὴν «ἰδέαν» τῆς ψυχῆς. Ἡ ψυχὴ παραβάλλεται πρὸς ἅρμα, συρόμενον ὑπὸ δύο πτερωτῶν ἵππων, ἐξ ὧν ὁ μὲν ἕνας εἶναι ἀπὸ καλὸν γένος, ὁ δὲ ἄλλος ἐντελῶς τὸ ἀντίθετον, κακότροπος καὶ δυσήνιος. Δι' αὐτὸ καὶ ἡ ἡνιόχησις, ἡ διακυβέρνησις αὐτοῦ τοῦ ἅρματος, εἶναι χαλεπὴ καὶ δύσκολος. Τὸ ἅρμα ὁδηγεῖται εἰς τὰ ὕψη τοῦ οὐρανοῦ, ἔνθα κινοῦνται ἐν ἐπιβλητικῇ πομπῇ τὰ εὐήνια καὶ εὐκίνητα ὀχήματα τοῦ Διὸς καὶ τῶν ἄλλων θεῶν, καθὼς καὶ τὰ ἅρματα τῶν ἄλλων ψυχῶν. Καὶ εἰς μὲν τὰ θεῖα ὀχήματα εἶναι προσιταὶ αἱ διέξοδοι καὶ ὅλα τὰ μακάρια θεάματα τοῦ οὐρανοῦ. Τῶν ἄλλων ὅμως ἁρμάτων ἡ κίνησις δυσχεραίνεται, διότι εἰς κάθε ἅρμα τὸ ἓν ἀπὸ τὰ δύο ἄλογα, τὸ κακότροπον, βαραίνει καὶ τραβᾶ κάτω πρὸς τὴν γῆν, ἂν δὲν ἔχῃ γυμνασθῇ καλὰ ἀπὸ τὸν ἡνίοχον. Ἐδῶ εἶναι ὁ ἔσχατος ἀγὼν καὶ μόχθος τῆς ψυχῆς· διότι αἱ μὲν ἀθάνατοι καλούμεναι ψυχαί, ὅταν φθάσουν εἰς τὸ ἄκρον τῆς ἀψῖδος τοῦ οὐρανοῦ, κατορθώνουν νὰ στηριχθοῦν καὶ νὰ σταθοῦν ἐπὶ τοῦ οὐρανίου νώτου· μόλις σταθοῦν, τὰς περιάγει ἡ περιφορά, ἡ οὐρανία κίνησις. Οὕτω δὲ «θεωροῦσι» καὶ «θεῶνται» (βλέπουν), ὅλα τὰ ἔξω τοῦ οὐρανοῦ καὶ τὸν ὑπερουράνιον τόπον.

Εἰς τοῦτον τὸν ὑπερουράνιον τόπον εὑρίσκεται ἡ ἄχρωμος καὶ ἄμορφος καὶ ἀθίκτος οὐσία, ἡ «ὄντως οὖσα» (ποὺ ἀληθινὰ ὑπάρχει) καὶ ὑποκειμένη εἰς τὴν θεώρησιν καὶ θέαν μόνον τοῦ κυβερνήτου τῆς ψυχῆς νοῦ, κατ' ἐξοχὴν δὲ τῆς τοῦ Θεοῦ διανοίας, «τῆς νῷ καὶ ἐπιστήμῃ ἀκηράτῳ τρεφομένης» (τῆς διανοίας τοῦ Θεοῦ, ποὺ τρέφεται μὲ τὸν Λόγον καὶ τὴν καθαρὰν ἐπιστήμην). Ἀκολουθεῖ (248 Α κ.ἑ.) ἡ ἔκθεσις τῶν περιπετειῶν τῶν ἁρμάτων τῶν ἄλλων ψυχῶν. Ὅσων ἁρμάτων ὁ ἡνίοχος ἀκολουθεῖ καλὰ τὰ ἴχνη τῶν θεῶν καὶ ὑψώνει τὴν κεφαλήν του πρὸς τὸν ἔξω τόπον, ἡ περιφορά των γίνεται καλὴ μαζὶ μὲ τὸν Θεὸν καί, παρὰ τὴν σύγχυσιν καὶ τὸν θόρυβον, τὸν ὀφειλόμενον εἰς τὴν ἀσυμφωνίαν τῶν δύο ἵππων, αἱ ψυχαὶ αὐταὶ κατορθώνουν μετὰ μόχθου νὰ θεωρήσουν τὰ ὄντως ὄντα (τὰς ἰδέας). Τὴν θεωρίαν ταύτην ἄλλαι ψυχαὶ ἐπιτυγχάνουν ἐν μέρει μόνον, πολλαὶ ὅμως, εἰς τὴν ὁμαδικὴν αὐτὴν κίνησιν καὶ ἄμιλλαν τῶν ἁρμάτων, εἴτε ἀπὸ τὴν ὁρμήν, εἴτε ἀπὸ σφάλμα τοῦ ἡνιόχου, γίνονται χωλαί, ἀνάπηροι. Θραύονται τὰ πτερά των ἐκ τοῦ ὠθισμοῦ καὶ αὐταὶ πίπτουν κατὰ γῆς καὶ φεύγουν ἔτσι ἀμύητοι, ἀτελεῖς περὶ τὴν θέαν τοῦ ὄντος. Ἀπελθοῦσαι δὲ αἱ ψυχαὶ αὗται, τρέφονται ὄχι μόνον μὲ τὴν ἀληθινὴν καὶ στερεὰν τροφὴν τῆς ἐπιστήμης (τῆς θέας τοῦ ὄντος), ἀλλὰ μὲ τὴν τροφὴν τῶν «δοξῶν», δηλαδὴ τῶν ρευστῶν παραστάσεων καὶ γνωμῶν.

Νόμος ἄτεγκτος ὁρίζει ὡς πρὸς τὴν μετέπειτα τύχην τῶν ψυχῶν αὐτῶν τὰ ἑξῆς: ὅποια ψυχὴ ἠκολούθησε τὸν Θεὸν κατὰ τὴν περιφορὰν καὶ ἐδέχθη τὴν θεωρίαν καὶ τὴν μύησιν τοῦ ὄντος, νὰ μένῃ ἀβλαβὴς καὶ κατὰ τὰς ἑπομένας περιφοράς. Ὅποια ὅμως ψυχὴ δὲν ἔσχεν αὐτὴν τὴν τύχην τῆς μετὰ Θεοῦ συνοδίας, νὰ μὴ φυτευθῇ εἰς τὴν πρώτην γένεσιν εἰς κανενὸς θηρίου «φύσιν» (γονὴν, σπόρον). Ἀντιθέτως, ἡ τὰ πλεῖστα ἰδοῦσα καὶ θεωρήσασα ψυχὴ κατὰ τὴν ὑπερουράνιον κίνησίν της, νὰ φυτευθῇ εἰς σπέρμα ἑνός, ποὺ θὰ γίνῃ φιλόσοφος ἢ φιλόκαλος (φίλος τοῦ ὡραίου) ἢ μουσικὸς ἢ ἐρωτικός. Αἱ ὀλιγώτερα ἰδοῦσαι ψυχαὶ διαβαθμίζονται ἐν συνεχείᾳ εἰς 8 εἰσέτι κατηγορίας, ἀντίστοιχοι τῶν ὁποίων εἶναι καὶ οἱ μέλλοντες νὰ γεννηθοῦν ἐξ αὐτῶν 8 τύποι ἀνθρώπων: τοῦ ἐννόμου βασιλέως, τοῦ πολιτικοῦ ἢ οἰκονομικοῦ ἀνδρός, τοῦ γυμναστικοῦ ἢ ἰατρικοῦ, τοῦ μάντεως, τοῦ τριητοῦ ἢ μυητοῦ ἐν γένει, τοῦ τεχνίτου ἢ γεωργοῦ, τοῦ σοφιστοῦ ἢ δημοκόπου, τέλος δὲ τοῦ τυράννου.

Ἐκεῖνο, ποὺ διακρίνει τὸν ἄνθρωπον ἀπὸ τὰ ζῶα, εἶναι ἡ λογική του δύναμις ἡ ἱκανότης του νὰ ὑψώνεται ὑπὲρ τὰς αἰσθήσεις εἰς τὴν σύλληψιν ἐννοιῶν. Αὐτὴ ὅμως ἡ σύλληψις ἐννοιῶν εἶναι ἀνάμνησις, ὅσων εἶδεν ἡ ψυχή, ἀκολουθοῦσα τὸν Θεὸν κατὰ τὴν κίνησιν τῶν ἁρμάτων. Εἰς τὴν διὰ τῆς ἀναμνήσεως ὕψωσιν καὶ πτέρωσιν αὐτὴν ἀπὸ τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου τῆς πραγματικότητος, εἰς τὸν νοητόν, πρώτη ἔρχεται ἡ ψυχὴ τοῦ φιλοσόφου. Καὶ γενικῶς εἰς ὀλίγους μόνον ἀνθρώπους αἱ εἰκόνες τῆς ἀναμνήσεως ἔχουν τὴν ἐνέργειαν καὶ τὴν δύναμιν, ὥστε νὰ προκαλοῦν τὴν καταφρόνησιν πρὸς τὰ αἰσθητὰ καὶ τὰ γήινα.

Τὴν ἀνάμνησιν τοῦ αἰωνίου καὶ καθαροῦ κάλλους, ποὺ εἶδεν ἡ ψυχὴ εἰς τὸν ὑπερουράνιον τόπον, προκαλεῖ ἡ θέα τοῦ γηΐνου κάλλους τοῦ σώματος. Ἡ δὲ πρὸς τὸ αἰώνιον καὶ θεῖον κάλλος πτερουμένη ψυχὴ καταλαμβάνεται ὑπὸ τοῦ ἐρωτικοῦ πάθους καὶ οἴστρου. Οὔτε τὴν νύκτα ἠμπορεῖ νὰ κοιμηθῇ οὔτε τὴν ἡμέραν νὰ μείνῃ ἐκεῖ ποὺ εἶναι, ἀλλὰ τρέχει πλήρης πόθου, ὅπου νομίζει, ὅτι θὰ εὕρῃ καὶ θὰ ἴδῃ τὸν ὡραῖον ἐρώμενον. Εἰς ταύτην τὴν μετὰ πάθους ἀμοιβαίαν ἕλξιν καὶ προσέγγισιν ἐρῶντος καὶ ἐρωμένου, ὅταν μὲν ἐπικρατήσουν αἱ κατώτεραι ἐπιθυμίαι καὶ δυνάμεις τῆς ψυχῆς —αἱ συμβολιζόμεναι ὑπὸ τῶν κακοτρόπων ἵππων, ποὺ παρασύρουν διαίως τοὺς ἡνιόχους—, τὰ ἐρωτικὰ ἐκπίπτουν εἰς κατωτέραν σαρκικὴν ἡδονήν. Ἀντιθέτως, ὅταν ἐπικρατήσουν αἱ ἀνώτεραι δυνάμεις τῆς ψυχῆς, ὁ Ἔρως λαμβάνει τὴν μορφὴν ἀνωτέρω καὶ εὐγενοῦς ἐσωτερικοῦ ψυχικοῦ δεσμοῦ μεταξὺ δύο ἀνθρώπων. Ἀμφότεροι διάγουν βίον κόσμιον καὶ ὁμονοητικὸν καὶ μακάριον, ἐνθουσιάζοντες δὲ καὶ βελτιώνοντες ἀλλήλους, ἀποκομίζουν τὸ κάλλιστον ἔπαθλον τῆς ἐρωτικῆς μανίας. Ἐδῶ, κατ' ἀντιστοιχίαν πρὸς τὴν θεοσεβῆ ἀρχὴν τοῦ Λόγου, κατακλείει τὴν παλινῳδίαν του ὁ Σωκράτης μὲ μίαν προσευχήν του πρὸς τὸν Θεὸν Ἔρωτα (257 Α).

Τὸ δεύτερον μέρος τοῦ διαλόγου, εἰς τὸ ὁποῖον γίνεται ἡ διαλεκτικὴ ἀντιβολὴ φιλοσοφίας καὶ σοφιστικῆς ρητορικῆς, καθὼς καὶ ἡ ἀξιολόγησις τοῦ γραπτοῦ λόγου ἐν συγκρίσει μὲ τὸν προφορικόν, ἀποκορυφώνεται κατὰ τὸν Π. Φρειντλαΐντερ (Πλάτων, τόμ. Β΄, σ. 494 κ.ἑ.), εἰς τέσσαρα βασικὰ προβλήματα, πλεκόμενα πρὸς ἄλληλα εἰς ἑνότητα, κέντρον ἔχουσαν τὸ τρίτον καὶ τέταρτον πρόβλημα.

Τὸ πρῶτον τιθέμενον ζήτημα, ὅπερ συζητεῖται ἐκ νέου καὶ εἰς τὴν κατακλεῖδα τοῦ διαλόγου, ἀναφέρεται εἰς τὴν διαφορὰν μεταξὺ γραπτοῦ καὶ προφορικοῦ λόγου. Πρότυπα τῶν δύο αὐτῶν εἰδῶν τοῦ λόγου ὑπάρχουν ἤδη εἰς τὸ πρῶτον μέρος: ἀφ' ἑνὸς μὲν ὁ ἐπιμελῶς ἐκ τῶν προτέρων καὶ ἐπὶ τῇ βάσει σχεδίου παρασκευασθεὶς καὶ συνταχθεὶς γραπτὸς λόγος τοῦ δεινοτάτου εἰς τὸ λογογραφεῖν Λυσίου, ἀφ' ἑτέρου δὲ οἱ αὐτοσχέδιοι λόγοι τοῦ «ἰδιώτου» (τοῦ μὴ ειδικοῦ ρήτορος 236 D) Σωκράτους. Τὸ θέμα τοῦτο ἦτο τότε ἐπίκαιρον, ἡ πλατωνικὴ ὁμως θέσις αὐτοῦ τὸ ὑψώνει εἰς τὴν ὑψηλοτέραν σφαῖραν τῆς ἀντιθέσεως μεταξὺ τοῦ ἐντέχνου σοφιστικοῦ μονολόγου τῶν ρητόρων, τοῦ ἀποβλέποντος εἰς δημιουργίαν πειθοῦς, ἀφ' ἑνὸς καὶ τοῦ νέου σωκρατικοῦ - φιλοσοφικοῦ λόγου, ἀφ' ἑτέρου, ὁ ὁποῖος ὑπὸ μορφὴν ἐρωτήσεων καὶ ἀπαντήσεων, ὑπαγορευομένων ἑκάστοτε ὑπὸ τῶν παιδαγωγικῶν ἀναγκῶν τῆς στιγμῆς, ζητεῖ νὰ διαπλάσῃ ἀνθρωπίνας ψυχάς.

Τὸ δεύτερον πρόβλημα τοῦ δευτέρου μέρους τοῦ διαλόγου συνίσταται εἰς τὸ ἂν ὁ ρήτωρ εἶναι ἀνάγκη νὰ γνωρίζῃ τὴν οὐσίαν τοῦ θέματος, περὶ οὗ πρόκειται νὰ ὁμιλήσῃ, ἢ τοῦ εἶναι ἀρκετὴ μία γενικὴ καὶ ἀόριστος γνωριμία μὲ αὐτό. Δι' ἐπιχειρημάτων καὶ συγκεκριμένου παραδείγματος ὁ Σωκράτης ἀποδεικνύει ὡς μωρὸν καὶ γελοῖον νὰ ἀποδίδῃ κανεὶς ἀξίαν εἰς τὴν ρητορικὴν ἐκείνην, ἥτις, χωρὶς νὰ γνωρίζῃ τὴν οὐσίαν τῶν πραγμάτων (τί εἶναι ὄντως δίκαιον, ὄντως ἀγαθὸν κλπ.), καὶ χωρὶς νὰ λέγῃ τι τὸ ὑγιές, προσπαθεῖ νὰ ἐξαπατήσῃ τὸ ἀκροατήριόν της καὶ νὰ εὐδοκιμήσῃ οὕτως. Ἡ ἀπὸ τοῦ διαλόγου «Γοργίου» ἐμφανὴς ἀντίθεσις τῆς φιλοσοφίας πρὸς τὴν ρητορικὴν λαμβάνει εἰς τὸν «Φαῖδρον» τὴν μορφὴν τοῦ αὐστηροῦ πλατωνικοῦ αἰτήματος, ὅπως θεμελιωθῇ μία νέα ὑγιὴς ρητορική, μετέχουσα φιλοσοφίας, μία φιλοσοφικὴ ρητορική!

Τὸ τρίτον πρόβλημα, ὅπερ θέτει ὁ Σωκράτης, ἀφορμώμενος ἀπὸ τὰς 235 Α κ.ἑ. γενικῶς ὑποδειχθείσας ἀτελείας τοῦ λόγου τοῦ Λυσίου, εἶναι ἡ ἀντίθεσις, ποὺ ὑπάρχει μεταξὺ λόγου ἀδιατάκτου καὶ ἄνευ λογικῆς διαρθρώσεως ἀφ' ἑνὸς καὶ λόγου διεπομένου ὑπὸ λογικῶν ὁρισμῶν καὶ ἔχοντος αὐστηρὰν ἐσωτερικὴν ἀρχιτεκτονικὴν ἀφ' ἑτέρου. Τὰ σχετικὰ ἐν προκειμένῳ μειονεκτήματα καὶ πλεονεκτήματα τοῦ ρητορικοῦ λόγου καταδεικνύει ὁ Σωκράτης διὰ συγκεκριμένων παραδειγμάτων, εἰλημμένων τῶν μὲν ἐκ τοῦ λόγου τοῦ Λυσίου, τῶν δὲ ἐκ τῶν δύο σωκρατικῶν λόγων καὶ ἰδίως τῆς παλινῳδίας. Εἰδικώτερον ὁ Σωκράτης τονίζει τὴν λογικὴν αὐστηρότητα, μεθ' ἧς ἡ παλινῳδία διέκρινε τὰ τέσσαρα εἴδη τῆς θείας μανίας: τὴν μαντικήν, τὴν τελεστικήν, τὴν ποιητικὴν καὶ τὴν ἐρωτικήν, ἐκ τῶν ὁποίων ἡ μὲν πρώτη εἶναι «ἐπίπνοια» (ἔμπνευσις διδομένη ἐκ μέρους θεοῦ) τοῦ Ἀπόλλωνος, ἡ δευτέρα τοῦ Διονύσου, ἡ τρίτη τῶν Μουσῶν καὶ ἡ τετάρτη, ἡ καὶ ἀρίστη πασῶν, τῆς Ἀφροδίτης καὶ τοῦ Ἔρωτος.

Δύο εἶναι τὰ μεθοδολογικὰ αἰτήματα τῆς διαλεκτικῆς, ἥτις θεμελιώνει πᾶσαν φιλοσοφικὴν σκέψιν καὶ δὴ καὶ τὴν ἔχουσαν φιλοσοφικὰς - ἐπιστημονικὰς ἀπαιτήσεις ρητορικήν: ἡ «διαίρεσις» καὶ ἡ «συναγωγὴ» (266 Β). Τὰ μέσα ταῦτα τῆς «διαλεκτικῆς πραγματείας» ἐξετάζονται διεξοδικώτερον καὶ βαθύτερον εἰς τὰ καθαρῶς διαλεκτικὰ πρεσβυτικὰ ἔργα τοῦ Πλάτωνος («Θεαίτητον», «Σοφιστήν», «Πολιτικόν», «Παρμενίδην», «Φίληβον»). Τὸ πρῶτον αἴτημα, ἡ «διαίρεσις», εἶναι χωρισμὸς τῆς γενικῆς ἐννοίας εἰς τὰ εἴδη της: τὸ κατ' εἴδη δύνασθαι διατέμνειν κατ' ἄρθρα ἢ πέφυκε» (265 Ε). Τὸ δεύτερον αἴτημα, ἡ «συναγωγή», ἑνώνει, συνοψίζει, βλέπει συνοπτικῶς ὑπὸ μίαν ἰδέαν (γενικὴν ἔννοιαν, ἀρχήν), ὅσα εἶναι μὲν χωρισμένα καὶ διεσπαρμένα, ἀλλὰ λογικῶς συνανήκουν εἰς αὐτήν! «εἰς μίαν ἰδέαν συνορῶντα ἄγειν τὰ πολλαχῇ διεσπαρμένα» (265 D).

Διὰ τῆς ἀνωτέρῳ μεθοδολογικῆς ὑφηγήσεως ἐπιδιώκεται ἡ ἐξυγίανσις τῆς ρητορικῆς καὶ ἡ ὕψωσις αὐτῆς εἰς φιλοσοφίαν. Τὴν ὕψωσιν καὶ τελείωσιν ταύτην τῆς ρητορικῆς ἀπεργάζεται μόνον ἡ διαλεκτική, οὐχὶ δὲ οἱ τεχνικοὶ κανόνες καὶ τὰ ἔντεχνα ρητορικὰ μέσα καὶ σχήματα, τὰ «κομψὰ τῆς τέχνης» (266 D), τὰ ὁποῖα διδάσκονται εἰς τὰ συνήθη ἐγχειρίδια τῆς ρητορικῆς. Τὰ τεχνικὰ ρητορικὰ μέσα εἶναι ἁπλῶς προπαρασκευαστικὰ ἐξωτερικὰ μέσα τῆς τέχνης ταύτης, οὐχὶ δ' ὅμως αὐτὴ ἡ ρητορική. Ἵνα ὁ ρήτωρ ἀσκήσῃ διὰ τοῦ λόγου ἐπίδρασιν ἐπὶ τὴν ψυχὴν τῶν ἀκροατῶν του, «ψυχαγωγίαν» (271 C 10), πρέπει νὰ γνωρίζῃ ἄριστα τὴν οὐσίαν καὶ τὴν φύσιν τῆς ψυχῆς, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον εἶναι ζήτημα φιλοσοφίας, ψυχολογίας καὶ παιδαγωγικῆς καὶ ὄχι ζήτημα τεχνικῶν ρητορικῶν συνταγῶν. Εἰς δευτέραν μοῖραν ἔρχεται ἡ γνῶσις τῶν τεχνικῶν μέσων καὶ ἡ ἄσκησις εἰς τὴν χρῆσιν αὐτῶν. Παράδειγμα δὲ ἐνδόξου ρήτορος προσάγεται ὁ μαθητὴς τοῦ Ἀναξαγόρου Περικλῆς (269 D—Ε), ὁ ὁποῖος τὴν ἀνάδειξίν του εἰς τέλειον ρήτορα ὀφείλει εἰς τρία τινά: 1) τὴν «φύσιν» (τὸ ἔμφυτον ρητορικόν του τάλαντον), 2) τὴν «ἐπιστήμην» (τὴν γνῶσιν τῆς οὐσίας τῶν πραγμάτων τὴν φιλοσοφικὴν - διαλεκτικὴν μόρφωσιν) καὶ 3) τὴν «μελέτην» ἄσκησιν καὶ τριβὴν εἰς τοὺς τεχνικοὺς κανόνας καὶ τὰ μέσα τῆς ρητορικῆς τέχνης). Ἡ οὕτω νοουμένη φιλοσοφικὴ ρητορικὴ δὲν εἶναι κάτι τὸ εὔκολον, οὐδ' ἀποκτᾶται ἐκ βιβλίων καὶ ρητορικῆς ἁπλῶς τριβῆς, ἀλλ' εἶναι ἔργον «πολλῆς πρα-

γματείας» (ἀπαιτοῦν κόπον καὶ ἐπιμονήν).

Προκειμένου τώρα νὰ κριθῆ ἡ ἀξία τοῦ γραπτοῦ λόγου, ἐν σχέσει πρὸς τὸν προφορικόν, ἵνα κλεισθῆ ἡ ἐν τῇ ἀρχῇ τοῦ δευτέρου μέρους τοῦ διαλόγου ἀρχίσασα σχετικὴ συζήτησις, ὁ Σωκράτης τονίζει ὡς πρῶτον ἐλάττωμα τῆς γραφῆς τὸ ὅτι αὕτη συντελεῖ εἰς τὴν ἐξασθένησιν τῆς μνημονικῆς ἱκανότητος τοῦ ἀνθρώπου. Διότι ἡ γραφὴ εἶναι ἕνα μέσον, τὸ ὁποῖον προκαλεῖ ἀνάμνησιν, ὑπενθύμισιν καὶ ἑπομένως δὲν ἀφήνει τὴν μνήμην νὰ ἀσκηθῆ. Δεύτερον βασικὸν μειονέκτημα τοῦ γραπτοῦ λόγου εἶναι τὸ ὅτι τὰ γεγραμμένα, ὅταν τὰ ἐρωτήσῃς κάτι, διὰ νὰ σοῦ ἐξηγήσουν καλύτερον τί ἐννοοῦν, σοῦ δηλώνουν, σοῦ ἀπαντοῦν ἓν μόνον, τὸ ἴδιον πάντοτε, δηλαδὴ αὐτὸ ποὺ εἶναι γεγραμένον. Τρίτον: πᾶν γεγραμμένον ὑπόκειται εἰς παντοίας παρεξηγήσεις, ἀναλόγως τῆς ἀντιληπτικῆς ἱκανότητος τοῦ ἀνθρώπου, εἰς τὰ χέρια τοῦ ὁποίου θὰ εὑρεθῆ. Τὸ γραπτὸν δὲν ἔχει τὴν δύναμιν νὰ βοηθήσῃ ἑαυτό, νὰ σωθῆ ἀπὸ τὰς παρερμηνείας καὶ νὰ ἀμυνθῆ, ὅταν τοῦ ἐπιτεθοῦν, ἐκτὸς ἐὰν παρευρίσκεται ἐκεῖ ὁ πατήρ του ὁ συγγραφεὺς τοῦ γραπτοῦ λόγου, διὰ νὰ προστατεύσῃ διὰ τοῦ προφορικοῦ λόγου τὸ τέκνον του ἀπὸ τὴν ἐπίθεσιν ἢ νὰ δώσῃ ἐξηγήσεις καὶ ἀποσοβήσῃ τὰς παρερμηνείας τῶν γραφομένων.

Ἀντιθέτως, ὁ ἀδελφὸς τοῦ γραπτοῦ λόγου, ὁ προφορικὸς λόγος, αὐτὸν τὸν ὁποῖον ἀποκλειστικῶς καὶ μόνον μετεχειρίζετο ὁ Σωκράτης, εἶναι ὁ μόνος γνήσιος, πολὺ ἀνώτερος καὶ δυνατώτερος τοῦ γραπτοῦ. Εἶναι ζωντανὸς καὶ ἔμψυχος, γράφεται μετ' ἐπιστήμης εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ ἀκούοντος καὶ γνωρίζει καλά, πότε καὶ πρὸς ποίους νὰ ὁμιλῆ καὶ πότε νὰ σιωπᾷ. Ὁ γραπτὸς ὅμως λόγος, ἅπαξ ἐγράφη καὶ ἔφυγε ἀπὸ τὰ χέρια τοῦ γράψαντος, κυλίεται παντοῦ καὶ δὲν εἶναι εἰς θέσιν νὰ κάμῃ τὰς ἀνωτέρω διακρίσεις τῶν ἀναγνωστῶν του. Δικαίως λοιπὸν ὁ γεγραμμένος λόγος θὰ ἠδύνατο νὰ λεχθῆ εἴδωλον, νεκρὸν ὁμοίωμα τοῦ ζῶντος προφορικοῦ λόγου.

Ὅταν ἡ ζέστη τῆς μεσημβρίας ἤρχισε νὰ μετριάζῃ καὶ νὰ γίνεται ὀλιγώτερον ἀποπνικτική, οἱ δύο ἑταῖροι ἑτοιμάζονται νὰ ἀποχωρήσουν. Δὲν λησμονεῖ πάλιν ὁ Σωκράτης τοὺς θεοὺς τῆς περιοχῆς καὶ τὸ καθῆκον τῆς προσευχῆς πρὸς τοὺς δωρητὰς τῶν ἀληθινῶν ἀγαθῶν τοῦ ἀνθρώπου. Ποῖα εἶναι αὐτά, μᾶς λέγει ἡ ἀθάνατος σωκρατικὴ προσευχὴ 279 Β: «Ὦ φίλε Πάν τε καὶ ἄλλοι ὅσοι τῇδε θεοί, δοίητέ μοι καλῷ γενέσθαι τἄνδοθεν· ἔξωθεν δὲ ὅσα ἔχω, τοῖς ἐντὸς εἶναί μοι φίλια· πλούσιον δὲ νομίζοιμι τὸν σοφόν· τὸ δὲ χρυσοῦ πλῆθος εἴη μοι ὅσον μήτε φέρειν μήτε ἄγειν δύναιτο ἄλλοις ἢ ὁ σώφρων!». (Ὦ ἀγαπητέ μου Πάν καὶ σεῖς οἱ ἄλλοι θεοὶ τῆς περιοχῆς ἐδῶ, δώσατε νὰ γίνω εὔμορφος μέσα μου, στὴν ψυχήν μου· ὅσα δὲ ἔχω ἀπ' ἔξω, νὰ εἶναι φιλικὰ μέσα μου. Πλούσιον νὰ νομίζω τὸν σοφόν. Καὶ τόσον χρυσὸν νὰ ἔχω, ὅσον μήτε νὰ μπορῇ νὰ σηκώσῃ μήτε νὰ μεταφέρῃ ἄλλος, παρὰ ὁ σώφρων!».

Βιβλιογραφία: Εἰδικωτέραν βιβλιογραφίαν βλ. εἰς τὴν εἰσαγωγὴν τῆς μεταφράσεως τοῦ «Φαίδρου» ὑπὸ C. RITTER (Ρίττερ) ἐν τῇ ὑπὸ τοῦ APELT (Ἄπελτ) μεταφράσει τοῦ ὅλου Πλάτωνος. Νεωτέρα ἑλληνικὴ ἔκδοσις τοῦ «Φαίδρου» ὑπὸ Ἰω. Θεοδωρακοπούλου (εἰσαγωγή, ἀρχαῖον κείμενον, μετάφρασις, σημειώσεις), Ἀθῆναι, 1948. ,Αναλύσεις τοῦ διαλόγου βλ. εἰς τὰ γενικὰ περὶ Πλάτωνος ἔργα τῶν Βιλαμόβιτς, Φρεϊντλαΐντερ κλπ.

Κ. Ι. Βουρβέρης

«ΣΟΦΙΣΤΗΣ». Φιλοσοφικὸς διάλογος, γραφεὶς ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος. Ἐκ τοῦ τίτλου παρέχεται ἡ ἐντύπωσις ὅτι τὸ συζητούμενον θέμα εἶναι νὰ εὑρεθοῦν τὰ οὐσιώδη χαρακτηριστικὰ τὰ προσιδιάζοντα εἰς τὸν σοφιστήν. Ἐπειδὴ δέ, κατὰ τὸν Πλάτωνα οἱ Σοφισταὶ ἦσαν ἡ ἐνσάρκωσις τοῦ μηδενισμοῦ, θὰ ἀνέμενέ τις ὅτι ὡς θέμα τῆς συζητήσεως τοῦ διαλόγου ἔχει ληφθῆ τὸ πρόβλημα τοῦ μὴ ὄντος. Παραδόξως ὅμως ὁ ὑπότιτλος τοῦ διαλόγου μᾶς πληροφορεῖ ὅτι πρόκειται διὰ μίαν συζήτησιν ἀναφερομένην εἰς τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ ὄντος «περὶ ὄντος». Ὁ κατὰ τὸν τρόπον τοῦτον καθορισμὸς τοῦ θέματος ὀφείλεται εἰς τὴν διαλεκτικὴν φύσιν τῆς συζητήσεως. Ὁ ὑπότιτλος «περὶ τοῦ ὄντος» δηλοῖ ὅτι μεταξὺ τῶν ἐννοιῶν τοῦ μὴ ὄντος, ὅπερ ἀντιπροσωπεύει ὁ σοφιστής, καὶ τοῦ ἀληθινοῦ ὄντος, ὑπάρχει μία διαλεκτικὴ συσχέτισις. Ἡ ἔννοια τοῦ ὄντος δὲν δύναται νὰ κατανοηθῆ μεμονωμένη. Πρέπει πρὸς διασαφήνισίν της νὰ ἐξετασθῆ ἐν ἀντιπαραβολῇ πρὸς τὴν ἀντίθετον ἔννοιαν τοῦ μὴ ὄντος. Ἡ δευτέρα ἐνδειξις «λογικός», ἡ ὁποία ἐμπεριέχεται εἰς τὸν ὑπότιτλον καθορίζει τὸ «εἶδος τοῦ διαλόγου καὶ κατατάσσει αὐτὸν εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν πλατωνικῶν διαλογικῶν συγγραφῶν, εἰς τὰς ὁποίας ἐξετάζονται θέματα γενικῆς φιλοσοφικῆς σημασίας. Τὰ θέματα ταῦτα σήμερον ὑπάγονται εἰς τὴν ἁρμοδιότητα δύο φιλοσοφικῶν ἐπιστημῶν, τῆς ὀντολογίας καὶ τῆς γνωσιολογίας.

Τὰ πρόσωπα τοῦ διαλόγου. Εἰς τὴν διαλογικὴν συζήτησιν λαμβάνουν μέρος τέσσερα πρόσωπα, ὁ Θεόδωρος, ὁ Θεαίτητος, ὁ Σωκράτης καὶ εἷς ξένος καταγόμενος ἀπὸ τὴν πόλιν τῆς Κάτω Ἰταλίας Ἐλέαν, ὅπου ἤκμαζεν ἡ φιλοσοφία τοῦ Παρμενίδου καὶ τοῦ Ζήνωνος. Τὸ ὄνομα τοῦ Ἐλεάτου συνομιλητοῦ δὲν τὸ ἀναφέρει ὁ Πλάτων, ἀλλ' ἁπλῶς τὸν ὀνομάζει Ξένον Ἐλεάτην. Τὴν συζήτησιν παρακολουθεῖ προσέτι χωρὶς νὰ λάβῃ μέρος εἰς αὐτὴν καὶ εἷς φίλος τοῦ Θεαιτήτου, ὅστις ὀνομάζεται Σωκράτης. Εἶναι ὁ νεώτερος Σωκράτης, τὸν ὁποῖον θὰ ἐμφανίσῃ ὁ Πλάτων εἰς τὸν κατόπιν γραφέντα διάλογόν του «Πολιτικός», συνομιλοῦντα μὲ τὸν Ἐλεάτην Ξένον. Ἐκ τῶν μνημονευθέντων προσώπων ὁ Θεόδωρος εἶναι γνωστὸς ἐκ Κυρήνης μαθηματικός, ὅστις εἶχεν ἀποδεῖξει ὅτι ὡρισμένων ἀριθμῶν αἱ τετραγωνικαὶ ρίζαι πρέπει νὰ καταταχθοῦν εἰς τὰ ἀσύμμετρα μεγέθη. Εἰς τὸν πλατωνικὸν διάλογον «Θεαίτητος» παρουσιάζεται ὡς φίλος καὶ διδάσκαλος τοῦ Θεαιτήτου. Εἰς τὸν «Σοφιστήν» παριστάνεται συνάπτων μακρὰν εἰσαγωγικὴν συνομιλίαν μὲ τὸν Σωκράτην εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ διαλόγου διὰ νὰ παρουσιάσῃ τὸν Ξένον Ἐλεάτην. Ὁ Θεαίτητος εἶναι ὁ ἐν τῇ Ἀκαδημίᾳ συνεργάτης τοῦ Πλάτωνος εἰς τὴν ἔρευναν τῆς μαθηματικῆς ἐπιστήμης. Πρὸς τιμήν του ὁ Πλάτων ἔχει γράψει καὶ τὸν ὁμώνυμόν του διάλογον. Ὁ Σωκράτης λαμβάνει μέρος εἰς τὴν συζήτησιν μόνον κατὰ τὴν ἀρχὴν τοῦ διαλόγου, μετὰ ταῦτα ὅμως παρακολουθεῖ μαζί μὲ τὸν Θεόδωρον καὶ τὸν Σωκράτη τὸν νεώτερον τὸν μεταξὺ τοῦ Ξένου Ἐλεάτου καὶ τοῦ Θεαιτήτου διεξαγόμενον διάλογον. Παριστάνων ὁ Πλάτων τὸν διδίσκαλόν του Σωκράτη ὡς παθητικῶς παρακολουθοῦντα τὴν ἐν τῷ «Σοφιστῇ» διεξαγομένην συζήτησιν, θέλει προφανῶς νὰ ὑποδηλώσῃ ὅτι αἱ εἰς τὸν διάλογον τοῦτον ἀναπτυσσόμεναι θεωρίαι προχωροῦν πέραν τῶν διδασκαλιῶν τοῦ Σωκράτους. Ἡ συμμετοχὴ εἰς τὸν διάλογον τοῦ Ἐλεάτου Ξένου σημαίνει ὅτι τίθενται ὑπὸ συζήτησιν καὶ ἔλεγχον αἱ ὑπὸ τοῦ Ἐλεάτου φιλοσόφου Παρμενίδου ἀναπτυχθεῖσαι ὀντολογικαὶ καὶ γνωσιολογικαὶ θεωρίαι.

Ἡ διάρθρωσις τοῦ διαλόγου. Ὁ ὅλος διάλογος ἀπαρτίζεται ἀπὸ τὰ ἀκόλουθα τμήματα:

I. — Εἰσαγωγή, 216 Α—218 Β. Εἰς αὐτὴν καθορίζεται ὅτι τὸ θέμα τοῦ διαλόγου εἶναι ὁ καθορισμὸς τῆς οὐσίας τοῦ σοφιστοῦ. Ζητεῖται τί εἶναι ὁ σοφιστής.

II. — Καθορισμὸς τῆς μεθόδου, διὰ τῆς ὁποίας θὰ λυθῆ τὸ τεθὲν πρόβλημα, 218 Β — 221 C. Δι' ἑπτὰ τεχνικῶν παραδειγμάτων διασαφηνίζεται ὅτι θὰ χρησιμοποιηθῆ ἡ διαιρετικὴ μέθοδος, ἥτις προχωρεῖ εἰς τὴν λύσιν τῶν προβλημάτων διὰ τῆς ἀκριβολογικῆς διαιρέσεως τῶν λογικῶν ἐννοιῶν (γενῶν) εἰς τὰς μερικωτέρας ἐννοίας (εἰδῶν), τὰς περιεχομένας εἰς αὐτάς.

III. Ἀπόπειραι νὰ καθορισθῆ τί εἶναι ὁ σοφιστὴς διὰ τῆς χρησιμοποιήσεως τῆς διαιρετικῆς μεθόδου, 221 C — 236 C. Δίδονται ἑπτὰ ἐν συνόλῳ ὁρισμοὶ ἐν σχέσει μὲ τὴν οὐσίαν τοῦ σοφιστοῦ. Ἐκ τῶν ὁρισμῶν τούτων καταφαίνεται ὅτι διὰ νὰ διασαφηνισθῆ τὸ ζήτημα πρέπει νὰ λυθῆ ἓν γενικώτερον πρόβλημα. Ἀφοῦ ὡς κύριον χαρακτηριστικὸν τοῦ σοφιστοῦ ἐμφανίζεται τὸ ψεῦδος, τὸ δέ ψεῦδος ταυτίζεται μὲ τὴν ἔννοιαν τοῦ μὴ ὄντος, διὰ νὰ κατανοήσωμεν τί εἶναι ὁ σοφιστὴς πρέπει νὰ κατανοήσωμεν ποία εἶναι ἡ φύσις τοῦ μὴ ὄντος. Ὅθεν ἡ διαλεκτικὴ συζήτησις ὑποχρεοῦται ἤδη νὰ λάβῃ ὡς θέμα τῆς ἐρεύνης της τὸ πρόβλημα τό ὁποῖον ἐρωτᾷ ποία εἶναι ἡ οὐσία τοῦ μὴ ὄντος.

IV. — Ὀντολογικὴ ἔρευνα ἀναφερομένη εἰς τὴν ὕπαρξιν τοῦ μὴ ὄντος, 236 C — 259 E. Τὸ τέταρτον τοῦτο μέρος ὑποδιαιρεῖται εἰς τὰ ἀκόλουθα μερικώτερα τμήματα:

1ον) Τὸ πρόβλημα τοῦ μὴ ὄντος καὶ τοῦ ψεύδους, 236 C — 242 B. Ἡ συζήτησις ἀνατρέπει τὴν ὑπὸ τοῦ Παρμενίδου διατυπωθεῖσαν θεωρίαν, κατὰ τὴν ὁποίαν ὑπάρχει μόνον τὸ ὄν, τό δὲ μὴ ὂν εἶναι ἀνύπαρκτον καὶ ἀνέκφραστον. Ἡ ἀνατροπὴ τῆς θεωρίας τοῦ Παρμενίδου θέτει ὑπὸ συζήτησιν τό γενικώτερον ὀντολογικὸν πρόβλημα.

2ον) Κριτικὸς ἔλεγχος τῶν ὀντολογικῶν ἀντιλήψεων τῆς παλαιοτέρας φιλοσοφίας, 242 B — 251 C. Ἡ διαλεκτικὴ συζήτησις ἀνατρέπει ὄχι μόνον τὰς δοξασίας τῶν προσωκρατικῶν φιλοσόφων, ἀλλὰ καὶ τὴν στατικῶς νοουμένην θεωρίαν τῶν ἰδεῶν.

3ον) Μετὰ τὸν κριτικὸν ἔλεγχον ἐπακολουθεῖ συζήτησις, ἥτις ἔχει ὡς σκοπὸν νὰ ἀνακαλύψῃ τὰς γενικωτάτας μορφὰς (μέγιστα γένη), ὑπὸ τὰς ὁποίας ἐμφανίζεται τὸ ὄν. Αὗται εἶναι πέντε, τό ὄν, ἡ στάσις, ἡ κίνησις, ἡ ταυτότης καὶ ἡ ἑτερότης. Εἰς τὸ γένος τῆς ἑτερότητος ὑπάγεται ἡ ἔννοια τοῦ μὴ ὄντος. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἐλύθη τὸ τεθὲν ὀντολογικὸν πρόβλημα. Ἀπεδείχθη ὅτι ἡ οὐσία τοῦ μὴ ὄντος εἶναι ἡ ἑτερότης. Ἀπεδείχθη προσέτι ὅτι τὰ μνημονευθέντα πέντε γένη, δηλαδὴ αἱ πέντε γενικώταται ὀντολογικαὶ κατηγορίαι, ὅπως λέγομεν ἡμεῖς σήμερον, χρησιμοποιοῦντες τὸν ὅρον τὸν ὁποῖον εἰσήγαγεν ὁ Ἀριστοτέλης, δὲν μένουν χωρισμένοι ἀπ' ἀλλήλων, ἀλλ' ἔχουν μεταξύ των ἐπικοινωνίαν, 251 C — 259 E.

V. — Τὸ πρόβλημα τῆς ψευδοῦς λεκτικῆς προτάσεως καὶ δοξασίας, 260 A — 264 B. Ἀφοῦ ἀπεδείχθη πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπάρχῃ ἀπὸ ὀντολογικῆς ἀπόψεως τό μὴ ὄν, ἀποδεικνύεται ὅτι κατ' ἀνάλογον τρόπον ὑπάρχει εἰς τὴν περιοχὴν τῆς λογικῆς κρίσεως καὶ τῆς λεκτικῆς προτάσεως ἡ ψευδὴς δοξασία, ἡ ψευδὴς πρότασις καὶ ἡ ψευδὴς φαντασία. Τὸ ψεῦδος δημιουργεῖται ὅταν ἀποδίδομεν εἰς τὰ πράγματα ὄχι τὰ ἰδικά των χαρακτηριστικά, ἀλλὰ γνωρίσματα μὴ ἀνήκοντα εἰς αὐτά, ὅταν δηλαδὴ πράγματα μὴ ὑπαρκτά, τὰ ἐμφανίζωμεν ὡς ὑπαρκτά.

VI. — Ἐπάνοδος εἰς τό ἀρχικόν πρόβλημα καὶ ὁριστικὸς καθορισμὸς τῆς οὐσίας τοῦ σοφιστοῦ, 264 B — 268 D. Τὰ πορίσματα τῆς γενομένης συζητήσεως χρησιμοποιοῦνται διά νὰ εὑρεθῆ ὁ ὁριστικὸς διὰ τὸν σοφιστὴν ὁρισμός. Ὁ σοφιστὴς ὁρίζεται ὡς ἐπιδέξιος τεχνίτης, ὅστις δημιουργεῖ διὰ ἀντιλογικῶν ψευδοεπιχειρημάτων ἀπατηλὰς δοξασίας εἰς τὰς ψυχὰς τῶν ἀνθρώπων.

Ἀνάλυσις τοῦ περιεχομένου τοῦ διαλόγου. Ἡ διαλογικὴ συζήτησις ἀρχίζει ἀπ' εὐθείας μεταξὺ τοῦ Σωκράτους καὶ τοῦ Θεοδώρου, χωρὶς νὰ προηγῆται εἰσαγωγὴ ἀναφερομένη εἰς τὴν περιγραφὴν τοῦ τόπου καὶ τῶν συνθηκῶν ὑπὸ τὰς ὁποίας διεξάγεται ὁ διάλογος, ὅστις πλασματικῶς παρουσιάζεται ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος ὡς ἀποστελὼν συνέχειαν τῆς εἰς τὸν «Θεαίτητον» διεξαχθείσης συζητήσεως. Ὁ Θεόδωρος λαμβάνει πρῶτος τὸν λόγον καὶ παρουσιάζει τὸν ἐξ Ἐλέας ἐλθόντα Ξένον, ὅστις ἀνήκει εἰς τὸν κύκλον τῶν ὀπαδῶν τοῦ Παρμενίδου καὶ τοῦ Ζήνωνος. Ὁ Σωκράτης ἐκδη-

λώνει τήν ἐπιθυμίαν νά μάθη ἀπό τόν Ξένον Ἐλεάτην κατά ποῖον τρόπον ὁρίζουν οἱ ὀπαδοί τοῦ Παρμενίδου τάς ἐννοίας τοῦ σοφιστοῦ, τοῦ πολιτικοῦ καί τοῦ φιλοσόφου. Ὁ Ἐλεάτης δέχεται νά προβῆ εἰς τόν διασαφηνισμόν τῆς ἐννοίας τοῦ σοφιστοῦ, ὑπό τόν ὅρον ὅμως ἡ διασαφήνισις νά γίνη διά διαλεκτικῆς συζητήσεως μέ τόν Θεαίτητον. Ἡ πρότασίς του γίνεται ἀποδεκτή καί οὕτω ἀρχίζει ἡ συζήτησις τοῦ θέματος μεταξύ τοῦ Ἐλεάτου καί τοῦ Θεαιτήτου. Ἐφ' ὅσον πρόκειται νά καθαρισθῆ ἡ τέχνη, τήν ὁποίαν ἀσκεῖ ὁ σοφιστής, πρέπει προηγουμένως νά γίνη μία διαίρεσις τῶν τεχνῶν διά νά εὑρεθῆ εἰς ποίαν ἐξ αὐτῶν ὑπάγεται ἡ σοφιστική τέχνη. Τό σύνολον τῶν τεχνῶν διαιρεῖται εἰς δύο ὁμάδας. Τήν μίαν τήν ἀποτελοῦν αἱ «ποιητικαί» τέχναι, ἤτοι ἐκεῖναι αἱ ὁποῖαι ἀσχολοῦνται μέ τήν κατασκευήν ἀντικειμένων. Πρός αὐτάς ἀντιτίθενται αἱ «κτητικαί» τέχναι, ἤτοι αἱ ἀσχολούμεναι μέ τήν ἀπόκτησιν ἀντικειμένων. Διά διαδοχικῶν διαιρέσεων ἀνευρίσκονται τά μερικώτερα εἴδη τά ὑπαγόμενα εἰς τήν κτητικήν τέχνην καί διά διαδοχικῶν διαιρέσεων φθάνομεν εἰς τήν τέχνην, ἥτις διδάσκει πῶς δυνάμεθα νά ἁλιεύωμεν χρησιμοποιοῦντες ἄγκιστρον. Πρός τήν τέχνην αὐτήν τῆς δι' ἀγκίστρου ἁλιείας παρομοιάζει ἡ συζήτησις τήν σοφιστικήν τέχνην. Καί ὁ σοφιστής εἶναι εἷς θηρευτής ἀνθρώπων, ἁλιεύει ἀνθρώπους διά νά τούς κάμη μαθητάς του καί νά κερδίση ἀπ' αὐτούς χρήματα. Ἐπειδή ὁ πρῶτος οὗτος ὁρισμός δέν θεωρεῖται ἱκανοποιητικός γίνεται προσπάθεια διά νά εὑρεθοῦν ἄλλοι πληρέστεροι ὁρισμοί. Διαδοχικῶς ἀποδίδονται εἰς τόν σοφιστήν διάφοροι ὁρισμοί. Ὁρίζεται ὡς κάπηλος καί ἔμπορος μαθημάτων, τέλος καί ὡς ἐριστικός ἀγωνιστής διά λόγων ἐπιζητῶν νά ἀποκτήση χρήματα ἀπό τήν ἄσκησιν τοῦ ἐπαγγέλματός του. Ἡ ἰδιότης του ὅμως ὡς ἀγωνιστοῦ χρησιμοποιοῦντος ὡς ἀγωνιστικόν μέσον τόν λόγον, φέρει τόν σοφιστήν εἰς συνάφειαν μέ τόν φιλόσοφον. Ὁ σοφιστής ἐμφανίζεται ὡς κατέχων τήν ἱκανότητα νά προβάλλη ἀντιρρήσεις ἐπί πάντων τῶν ζητημάτων. Τοῦτο ὅμως προϋποθέτει ὅτι εἶναι κάτοχος μιᾶς γνώσεως ἐκτεινομένης εἰς ὅλα τά πράγματα. Ἐπειδή ὅμως μία τοιαύτη γενικώτατη γνῶσις δέν εἶναι δυνατόν νά εἶναι κτῆμα ἑνός ἀνθρώπου, προκύπτει τό συμπέρασμα ὅτι ὁ σοφιστής ἔχει τήν ἱκανότητα νά δημιουργῆ μόνον τήν ἐντύπωσιν ὅτι εἶναι κάτοχος γνώσεων. Ὥστε ἡ τέχνη του δέν πρέπει νά καταταχθῆ εἰς τήν ὁμάδα τῶν κτητικῶν ἐπιστημῶν, ἐφ' ὅσον δέν ἀναφέρεται εἰς τήν πρόσκτησιν καί κατοχήν γνώσεων. Ἡ τέχνη του ταυτίζεται μέ τήν ἱκανότητα νά δημιουργῆ τήν ψευδαίσθησιν ὅτι κατέχει γνώσεις. Ἄρα πρέπει νά καταταχθῆ εἰς τάς «ποιητικάς» τέχνας. Ἡ σοφιστική εἶναι μία δεξιοτεχνία, ἥτις καταρθώνει νά δημιουργῆ ἀπατηλούς λόγους. Δι' αὐτῶν ἐμφανίζεται ὁ σοφιστής ἐνώπιον τῶν ἀνθρώπων ὡς σοφός καί ὡς ἱκανός νά ρυθμίση τόν πολιτικόν βίον τῶν ἀνθρώπων, ὡς «πολιτικός». Ἀλλά γεννᾶται τό πρόβλημα: Πῶς εἶναι δυνατόν νά ὑπάρχη μία τοιαύτη τέχνη, ἥτις ἔχει τήν δύναμιν νά παρουσιάζη τά ἀναληθῆ πράγματα ὡς ἀληθῆ. Ὁ σοφιστής ἐμφανίζεται ὡς εἷς δημιουργός ἀπατηλῶν εἰδώλων καί φαντασμάτων, ὡς φαντασματοποιός. Πῶς ἐξηγεῖται ὅμως ὅτι εἶναι δυνατή ἡ ὕπαρξις τοιούτων εἰδώλων καί φαντασμάτων; Πῶς εἶναι δυνατόν νά ὑπάρξη μία τοιαύτη τέχνη δυναμένη νά ἐμφανίζη δι' εἰδώλων καί ἀπεικονισμάτων πράγματα ἀνύπαρκτα ὡς ὑπαρκτά;

Εἰς τά τεθέντα ἐρωτήματα αἱ ὑπό τοῦ Παρμενίδου ἀναπτυχθεῖσαι ὀντολογικαί θεωρίαι δέν ἦσαν ἱκαναί νά δώσουν ἀπάντησιν. Ὁ Παρμενίδης ἠρνεῖτο γενικῶς τήν ὕπαρξιν τοῦ μή ὄντος. Κατόπιν τῆς ἀρνήσεως αὐτῆς καταντᾶ ἀνεξήγητος ἡ ὕπαρξις τοῦ μή ὄντος καί τοῦ ψεύδους. Ἀλλά τότε πῶς ὑπάρχει ὁ σοφιστής καί οἱ σοφιστικοί λόγοι, οἵτινες ἀποτελοῦν τήν ἀπτήν ἐμφάνισιν τοῦ μή ὄντος; Ὁ Πλάτων αἰσθάνεται βαθύτατα τήν ὕπαρξιν τῆς ἀπορίας αὐτῆς καί διά τοῦτο θέτει ὡς πρόβλημα πρός συζήτησιν τήν ὕπαρξιν τοῦ μή ὄντος.

Ἡ διαλογική συζήτησις ἀναλαμβάνει νά μελετήση τό τεθέν πρόβλημα. Τίθεται τό ἐρώτημα, τό ὁποῖον ἐρωτᾶ κατά ποῖον τρόπον δύναται νά θεωρηθῆ ὡς ὑπαρκτόν καί ὡς δυνάμενον νά ἐκφρασθῆ διά τοῦ λόγου τό μή ὄν. Εἶναι φανερόν ὅτι τό τεθέν πρόβλημα ἔχει δύο ὄψεις. Πρέπει νά δειχθῆ πρῶτον ἡ ὀντολογική ὕπαρξις τοῦ μή ὄντος καί δεύτερον ἡ λογική αὐτοῦ ὑπόστασις. Ἡ συζήτησις ὀφείλει νά ἀποδείξη πρῶτον πῶς εἶναι δυνατόν νά ὑπάρχη τό μή ὄν, καί δεύτερον πῶς εἶναι δυνατόν νά ἀποτελέση ἀντικείμενον λεκτικῆς ἐκφράσεως. Ἐφ' ὅσον ὁ Παρμενίδης τό εἶχε χαρακτηρίσει ὡς ἀνύπαρκτον καί ἄρρητον, πρέπει νά ἀναπτραπῆ ἡ ἐλεατική ὀντολογία. Ὁ Πλάτων ἀντιλαμβάνεται ὅτι ἡ ἀνατροπή τῆς ὀντολογίας τῶν Ἐλεατῶν δέν δύναται νά γίνη χωρίς νά συζητηθῆ τό ὅλον ὀντολογικόν πρόβλημα. Ἡ εἰς τό μή ὄν ἀναφερομένη συζητήσις μᾶς ὁδηγεῖ εἰς τήν συζήτησιν τοῦ ὄντος ἐν γένει. Ἡ συζήτησις ἡ σκοποῦσα νά ἐξετάση τήν οὐσίαν τοῦ σοφιστοῦ ἐξαναγκάζεται οὕτω νά λάβη ὡς ἀντικείμενόν της τήν οὐσίαν τοῦ φιλοσόφου. Εἶναι ἀφ' ἑαυτοῦ φανερόν, προσθέτει ὁ Πλάτων, ὅτι εὐκολώτερον εἶναι νά ἀναζητήσωμεν τήν οὐσίαν τοῦ ὄντος. Ἡ περιοχή τοῦ μή ὄντος, εἰς τήν ὁποίαν διατρίβει ὁ σοφιστής, εἶναι ἡ περιοχή τῆς ἀνυπαρξίας καί τοῦ σκότους. Ἐκμεταλλευόμενος τήν τοποθέτησίν του εἰς τήν σκοτεινήν περιοχήν τῆς ὑπάρξεως, ὁ σοφιστής κατορθώνει νά μένη ἀσύλληπτος. Ὁ φιλόσοφος εἶναι βεβαίως τοποθετημένος εἰς τό φωτεινόν τμῆμα τῆς ὑπάρξεως. Ἀλλ' ἡ ἐκθαμβωτική λάμψις τήν ὁποίαν ἀκτινοβολεῖ τό ὄν, καθιστᾶ τήν θέαν αὐτοῦ οὐχί εὐχερῆ διά τόν μή ἐγκύπτοντα εἰς τήν φιλοσοφίαν ἄνθρωπον.

Ἕνεκα τῶν ἀνωτέρω ἐκτεθέντων λόγων ἡ διαλεκτική συζήτησις λαμβάνει ὡς θέμα της τήν κριτικήν ἐξέτασιν τῶν ὑπαρχουσῶν φιλοσοφικῶν ἀντιλήψεων. Ὑποβάλλονται εἰς ἐξέτασιν αἱ θεωρίαι αἵτινες ὑποστηρίζουν ὅτι εἰς τό σύμπαν ὑπάρχουν δύο ἀρχαί, τό θερμόν καί τό ψυχρόν. Ἄν ὑπάρχουν δύο ἀρχαί δικαιούμεθα νά ἐρωτήσωμεν ἂν τό «εἶναι» πρέπει νά νοηθῆ ὡς τρίτη ἀρχή μέ χωριστήν ὕπαρξιν ἀπό αὐτάς τάς δύο, ἤ εἶναι ἑνότης καί τῶν δύο ἤ ταυτίζεται μέ μίαν ἐκ τῶν δύο τούτων ἀρχῶν. Οἱανδήποτε ἐκ τῶν τριῶν ἀπόψεων καί ἄν προτιμήσωμεν, ἀποδεικνύεται κατά τήν συζήτησιν ὅτι προσκρούομεν εἰς ἀπορίας, αἵτινες ἀντιμάχονται κατά τῆς δυϊστικῆς θεωρίας καί τήν μεταβάλλουν εἰς ἑνιστικήν. Εἰς ἀπορίας ἀπορίας μᾶς περιπλέκουν καί αἱ ἑνιστικαί θεωρίαι αἱ νοοῦσαι τό ὄν ὡς «σύνολον». Πᾶν σύνολον ἔχει ἀρχήν, μέσον καί τέλος, καί ἐφ' ὅσον ἔχει μέρη δέν δύναται νά νοηθῆ ὡς ἑνότης. Ἄν πάλιν νοηθῆ ὡς ἀπόλυτος ἑνότης δέν θά διακριθοῦν ἐντός αὐτοῦ οὔτε ἀρχή, οὔτε μέσον, οὔτε ἄκρον καί θά παύση νά εἶναι σύνολον. Προκύπτει προσέτι ἡ ἀπορία πῶς πρέπει νά νοηθοῦν αἱ ἕνωσιαι τοῦ ὄντος καί τοῦ ἑνός. Εἶναι ἀδύνατον νά θέσωμεν τήν ἔννοιαν τοῦ ἑνός, χωρίς τό ἕν αὐτό νά τό θεωρήσωμεν καί ὡς ὄν. Ἐν τοιαύτῃ ὅμως περιπτώσει διασπᾶται ἡ ἑνιστική θεωρία. Ὥστε καί ὁ ὀντολογικός μονισμός καί ὁ δυϊσμός μᾶς περιπλέκουν εἰς ἀνυπερβλήτους δυσχερείας.

Ἡ συζήτησις μετά τοῦτο θέτει ὑπό κριτικόν ἔλεγχον μίαν ἄλλην ἀντίθεσιν. Εἰς τήν φιλοσοφίαν ὑπάρχει μία «γιγαντομαχία περί τῆς οὐσίας», τήν ὁποίαν διεξάγουν δύο ἀντιτιθέμεναι μερίδες. Ἀπό τόν ἕν μέρος ἵστανται οἱ φιλόσοφοι οἱ παραδεχόμενοι τήν ὕπαρξιν τῆς σωματικῆς οὐσίας. Πρός αὐτούς ἀντιτίθενται οἱ φιλόσοφοι οἱ μή δεχόμενοι τήν ὕπαρξιν τῆς σωματικῆς οὐσίας. Οὗτοι ὑποστηρίζουν ὅτι τήν ὀντολογικήν οὐσίαν τήν ἀποτελοῦν νοηταί τινες ὑποστάσεις, τά ἀσώματα «εἴδη». Τούς ἀκολουθοῦντας τήν δευτέραν ἄποψιν ὀνομάζει ὁ Πλάτων «φίλους τῶν εἰδῶν». Κατ' ἀρχάς ἀνασκευάζεται διά τῆς διαλεκτικῆς συζητήσεως ἡ θεωρία τῶν δεχομένων τήν ὕπαρξιν μόνον σωματικῆς οὐσίας, τούς ὁποίους δυνάμεθα ἡμεῖς σήμερον νά τούς παρομοιάσωμεν μέ τούς ἀπαδούς τοῦ νεωτέρου ὑλισμοῦ. Ἡ διαλεκτική συζήτησις ἀποδεικνύει ὅτι οἱ δεχόμενοι τήν ὑλιστικήν ἄποψιν εἶναι ἠναγκασμένοι νά δεχθοῦν πέραν τῆς σωματικῆς οὐσίας τήν ὕπαρξιν ἀσωμάτων ὄντων, ὅπως εἶναι ἡ ψυχή καί αἱ ὑπ' αὐτῆς ἐπιτελούμεναι ἐνέργειαι. Δέν εἶναι δυνατόν νά μείνη ἡ ὀντολογική θεώρησις εἰς μίαν στατικήν ἄποψιν τῆς πραγματικότητος. Ἡ ἀπροκατάληπτος παρατήρησις παρουσιάζει τό σύμπαν ὑφιστάμενον ὄχι μόνον στατικῶς, ἀλλά καί ἐνεργειακῶς. Εἰς τόν κόσμον δέν συναντῶμεν μόνον στατικῶς ὑφισταμένην ὕλην, ἀλλά καί ἐκδηλώσεις ἐνεργείας. Κατά τόν Πλάτωνα, εἰς τό σύμπαν ἀπό ὀντολογικῆς ἀπόψεως πρέπει νά δοθῆ εἰς ὁρισμός, ὅστις καθορίζει τήν ὕπαρξιν ὡς «δύναμιν» ἐκδηλουμένην δι' ἐνεργητικῶν καί παθητικῶν φαινομένων. Διά τοῦ στόματος τοῦ Ξένου Ἐλεάτου (247 D) δίδει ἐν σχέσει μέ τό ὄν ὁ Πλάτων τόν ἀκόλουθον ὁρισμόν: «Λέγω δή τό καί ὁποιανοῦν τινα κεκτημένον δύναμιν εἴτ' εἰς τό ποιεῖν ὁτιοῦν πεφυκός εἴτ' εἰς τό παθεῖν καί σμικρότατον ὑπό τοῦ φαυλοτάτου, κἄν εἰ μόνον εἰς ἅπαξ, πᾶν τοῦτο ὄντως εἶναι· τίθεμαι γάρ ὅρον ὁρίζειν τά ὄντα ὡς ἔστιν οὐκ ἄλλο τι πλήν δύναμις». (Λέγω δηλαδή ὅτι ἐκεῖνο τό ὁποῖον ἔχει τήν σταθεράν ἰδιότητα νά ἔχῃ ὁποιανδήποτε δύναμιν εἴτε διά νά ἐνεργῇ ὁπωσδήποτε ἐπί ἑνός ἄλλου πράγματος, εἴτε διά νά ὑφίσταται μίαν ἐπενέργειαν ἔστω καί μικροτάτην ἀπό μηδαμινώτατον πρᾶγμα, ἔστω καί διά μίαν μόνην φοράν, ἐν τοιοῦτον πρᾶγμα τό ὁποῖον ἔχει τήν ἰδιότητα αὐτήν, ἔχει πραγματικήν ὕπαρξιν. Διότι θέτω ὡς ὁρισμόν διά νά καθορίζω τά ὄντα, ὅτι αὐτά δέν εἶναι τίποτε ἄλλο παρά δύναμις). Διά τοῦ τεθέντος ὁρισμοῦ ἔθεσεν ὁ Πλάτων τήν βάσιν διά μίαν δυναμικήν θεώρησιν τοῦ σύμπαντος, τήν ὁποίαν κατά τούς νεωτέρους χρόνους ἐπανέλαβε καί ὁ Λάϊμπνιτς καί ὁ Νίτσε.

Ἀφοῦ ἀνεσκευάσθησαν αἱ ὑλιστικαί ἀντιλήψεις, στρέφεται ἡ συζήτησις κατά τῶν ὀπαδῶν τῆς στατικῶς νοουμένης ἰδεοκρατίας, κατά τῶν «φίλων τῶν εἰδῶν». Μεταξύ τῶν ἑρμηνευτῶν ἐγένοντο μακραί συζητήσεις διά νά προσδιορισθοῦν οἱ φιλόσοφοι, τούς ὁποίους ὁ Πλάτων ἐννοεῖ μέ τήν ἔνδειξιν «φίλοι τῶν εἰδῶν». Ὑπεστηρίχθη, ὅτι πρόκειται περί τοῦ ἐκ Μεγάρων μαθητοῦ τοῦ Σωκράτους Εὐκλείδου, ὅστις ἐδέχετο τήν ὕπαρξιν ἑνός στατικῶς νοουμένου κόσμου τῶν Ἰδεῶν. Ἄλλοι ἐκ τῶν ἑρμηνευτῶν φρονοῦν, ὅτι ὁ Πλάτων ἀσκεῖ κριτικήν ἐπί μιᾶς προγενεστέρας φάσεως τῆς ἰδικῆς του περί Ἰδεῶν θεωρίας. Τό Πρόβλημα δέν εὗρεν εἰσέτι τήν λύσιν του. Τό πιθανώτερον εἶναι ὅτι ὁ Πλάτων ἀσκεῖ πολεμικήν ἀορίστως ἐπί πάσης ἐκδοχῆς τῶν Ἰδεῶν, ὡς χωριστῶν ὀντοτήτων, ἄνευ οὐδεμιᾶς πρός ἀλλήλας ἐπικοινωνίας. Ἡ διαλεκτική συζήτησις ἀποδεικνύει ὅτι δέν εἶναι ὀρθή ἡ ἄποψις τῆς στατικῆς ἰδεοκρατίας, ἥτις διδάσκει ὅτι αἱ Ἰδέαι εἶναι ἀκίνητοι καί ὅτι μεταξύ των δέν ὑπάρχει οὐδεμία ἀλληλεπίδρασις. Ἐάν δεχθῶμεν, ὅτι αἱ Ἰδέαι δέν ἐπιδέχονται καμμίαν ἐπενέργειαν, κανέν «πάθημα», τότε πρέπει νά εἶναι ἀπρόσιτοι εἰς τήν γνῶσιν. Τό «γιγνώσκεσθαι» εἶναι προφανῶς, ὅπως δεικνύει καί ὁ γραμματικός τύπος, κάτι τό ὁποῖον πρέπει νά χαρακτηρισθῆ ὡς «πάθημα». Ἑπομένως, ὅταν ἡ ψυχή λαμβάνη γνῶσιν τῶν Ἰδεῶν, σημειοῦται ὡς πρός αὐτάς ἓν πάθημα. Ἡ ἐκ τοῦ κόσμου τῶν Ἰδεῶν ἀπαρτιζομένη οὐσία, δηλαδή ἡ ὀντολογική ὕπαρξις, ἐφ' ὅσον ὑπόκειται εἰς τήν γνῶσιν, ὑφίσταται κίνησιν καί σημειοῦται ἐπ' αὐτῆς μία ἐπενέργεια. Διά τοῦτο δέν εἶναι ὀρθόν νά δεχθῶμεν μαζί μέ τούς «φίλους τῶν εἰδῶν», μαζί δηλαδή μέ τήν στατικήν ἰδεοκρατίαν, ὅτι ὁ κόσμος τῶν Ἰδεῶν, ὅστις ἀποτελεῖ τήν πραγματικήν ὕπαρξιν, εἶναι ἐξ ὁλοκλήρου ἀκίνητος καί ἐστερημένος ζωῆς καί φρονήσεως. Δέν πρέπει νά ἐγκρίνωμεν τήν ἀντίληψιν, ἥτις λέγει «ὡς ἀληθῶς κίνησιν καί ζωήν καί ψυχήν καί

φρόνησιν... τῶι παντελῶς ὄντι μὴ παρεῖναι, μηδὲ ζῆν αὐτό, μηδὲ φρονεῖν, ἀλλὰ σεμνὸν καὶ ἅγιον, νοῦν οὐκ ἔχον, ἀκίνητον ἑστὸς εἶναι» 248 Ε (ὅτι δὲν ὑπάρχει ἀληθὴς κίνησις καὶ ζωὴ καὶ ψυχὴ καὶ φρόνησις εἰς τὴν οὐσίαν, ἥτις ἀποτελεῖ τὸ πραγματικὸν ἀπὸ πάσης ἀπόψεως ὄν. Δὲν εἶναι ὀρθὸν νὰ δεχθῶμεν ὅτι αὐτὸ οὔτε ζῆ, οὔτε ἔχει φρόνησιν, ἀλλὰ εὑρίσκεται εἰς μίαν στατικὴν ἀκινησίαν, χωρὶς νὰ ἔχῃ κατανόησιν τῆς ὑπάρξεώς του, ἐπαναπαυόμενον μέσα εἰς τὴν σεμνότητά του καὶ τὴν ἁγιότητά του). Ἀπορρίπτων οὕτω τὴν στατικὴν ἰδεοκρατίαν τῶν Ἐλεατῶν ὁ Πλάτων, διδάσκει ὅτι ὁ κόσμος τῶν ἰδεῶν, εἶναι εἷς ζωντανὸς κόσμος μὲ ζωήν, κίνησιν καὶ φρόνησιν. Ἐκεῖ ὅπου ὑπάρχει τὸ «εἶναι», ὑπάρχει συγχρόνως καὶ κίνησις καὶ ζωὴ καὶ ἱκανότης πρὸς φρόνησιν, δηλαδὴ πρὸς κατανόησιν τῆς ὑπάρξεως.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω σκέψεων ἐγένετο φανερὸν ὅτι οὔτε ἡ στατικὴ θεώρησις τοῦ κόσμου, τὴν ὁποίαν ἐδέχετο ὁ Παρμενίδης εἶναι ὀρθή, οὔτε ἀφ' ἑτέρου πρέπει νὰ συμφωνήσωμεν μὲ τὴν ἀντίληψιν τοῦ Ἡρακλείτου, ὅστις ἐδίδασκεν ὅτι εἰς τὸν κόσμον ὑπάρχει μόνον κίνησις καὶ ἀλλοίωσις. Συνδυάζων τὰς ἀντιλήψεις τῶν δύο προσωκρατικῶν καὶ τῶν ὀπαδῶν τῆς στατικῆς ἰδεοκρατίας ὁ Πλάτων, διατυπώνει τὴν γνώμην, ὅτι πρέπει νὰ δεχθῶμεν τὴν ὕπαρξιν ὄχι μόνον τῆς κινήσεως, ἀλλὰ καὶ τῆς στάσεως. Τόσον ἡ στάσις ὅσον καὶ ἡ κίνησις εἶναι πραγματικαὶ καταστάσεις ὑπάρχουσαι εἰς τοὺς κόλπους τοῦ ὄντος. Ἀλλὰ μὲ τὴν διαπίστωσιν αὐτὴν γεννᾶται νέα ἀπορία. Λέγομεν ὅτι ὑπάρχει καὶ ἡ κίνησις καὶ ἡ στάσις, δηλαδὴ ἀποδίδομεν ὡς χαρακτηριστικὴν ἰδιότητα ὡς «κατηγόρημα» καὶ εἰς τὴν στάσιν καὶ εἰς τὴν κίνησιν τὴν οὐσίαν. Ἀλλ, ἡ στάσις καὶ ἡ κίνησις εἶναι ἔννοιαι ἀντίθετοι, ἡ δὲ ἔννοια τῆς οὐσίας εἶναι ἔννοια διάφορος καὶ ἀπὸ τὴν στάσιν καὶ ἀπὸ τὴν κίνησιν. Πῶς λοιπὸν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀποδοθῇ ὡς κατηγόρημα εἰς τὴν στάσιν ἢ εἰς τὴν κίνησιν ἡ ἔννοια τοῦ ὄντος; Ἔχομεν τὸ δικαίωμα νὰ ἀποδώσωμεν εἰς μίαν ἔννοιαν ἕνα προσδιορισμόν, ὅστις δὲν ἀποτελεῖ ταυτότητα μὲ τὴν προσδιοριζομένην ἔννοιαν; Εἶναι γνωστὸν παρατηρεῖ ὁ Πλάτων, ὅτι ὑπάρχει ἓν πλῆθος φιλοσόφων, οἱ ὁποῖοι φρονοῦν, ὅτι δὲν δυνάμεθα νὰ ἀποδώσωμεν εἰς μίαν ἔννοιαν χαρακτηριστικὰ τὰ ὁποῖα εἶναι διάφορα ἀπὸ τὸν ἑαυτόν της. Ὀρθὸν εἶναι νὰ εἴπωμεν μόνον, «ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἄνθρωπος». Ἡ πρότασις «ὁ ἄνθρωπος εἶναι δίκαιος», κατὰ τὴν γνώμην τῶν φιλοσόφων ἐκείνων, εἶναι μία αὐθαίρετος λογικὴ συσχέτισις, διότι συνδέει δύο διαφόρους καὶ μὴ ταυτιζομένας ἐννοίας δηλαδὴ τὸν ἄνθρωπον καὶ τὴν ἀγαθότητα. Πρέπει νὰ ἀποδειχθῇ πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ συνδυάζωνται διάφοροι πρὸς ἀλλήλας ἔννοιαι κατὰ τρόπον, ὥστε νὰ ἀποτελοῦνται προτάσεις προσθέτουσαι εἰς τὴν ἔννοιαν τοῦ ὑποκειμένου ἓν νέον γνώρισμα. Τὸ πλῆθος τῶν φιλοσόφων, οἵτινες ἠρνοῦντο τὴν δυνατότητα τῆς συνδέσεως, διαφόρων κατὰ τὸ περιεχόμενον ἐννοιῶν, ἐδέχετο ὡς ἀληθεῖς μόνον τὰς ταυτολογικὰς προτάσεις, τὰς ἐκφραζομένας διὰ τοῦ τύπου Υ εἶναι Υ, δηλαδὴ τὸ ὑποκείμενον ἀποτελεῖ ταυτότητα μὲ τὸν ἑαυτόν του. Ὁ Πλάτων ἐπιχειρεῖ ἤδη νὰ ἀποδείξῃ ὅτι δύναται νὰ ὑπάρξουν ἀληθεῖς προτάσεις, ἐχουσαι τὸν τύπον Υ εἶναι Κ, δηλαδὴ εἰς τὸ ὑποκείμενον ἀποδίδεται ὡς κατηγορικὴ ἰδιότης μία ἄλλη ἔννοια. Εἶναι φανερὸν ὅτι ὁ Πλάτων θέτει ἐνταῦθα ἓν σπουδαιότατον πρόβλημα καὶ ἀποδεικνύει ὅτι πέραν τῶν ταυτολογικῶν προτάσεων ὑπάρχουν καὶ συνθετικαὶ προτάσεις, διὰ τῶν ὁποίων πλουτίζεται ἡ ἀνθρωπίνη γνῶσις. Εἰς τὸν ἄνθρωπον τῆς ἐποχῆς μας φαίνεται ἴσως ἡ συζήτησις ἑνὸς τοιούτου προβλήματος ὡς ὅλως περιττή. Κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Πλάτωνος ὅμως ἦτο εἰς ἄκρον ἀναγκαία, διὰ νὰ ἀντιμετωπισθοῦν οἱ ἐριστικοὶ σοφισταί, οἵτινες ἰσχυρίζοντο ὅτι, ὅταν συνδέωμεν διὰ τοῦ συνδετικοῦ ρήματος δύο ἐννοίας δημιουργοῦμεν μίαν λεκτικὴν καὶ λογικὴν σύνδεσιν, ἥτις δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ἀληθής.

Ἤδη προχωρεῖ ἡ συζήτησις εἰς τὴν διευκρίνησιν τοῦ τεθέντος προβλήματος. Τίθεται τὸ ἐρώτημα, ἂν εἶναι δυνατὸν νὰ συνδεθοῦν καὶ νὰ ἀποτελέσουν ἀληθῆ πρότασιν διάφοροι πρὸς ἀλλήλας ἔννοιαι, διάφορα «εἴδη», ὅπως λέγει ὁ Πλάτων. Εἰς τὸ ἐρώτημα τοῦτο δύνανται νὰ δοθοῦν τρεῖς ἀποκρίσεις: 1ον) Δυνάμεθα νὰ ἀρνηθῶμεν τὴν δυνατότητα πάσης συνδέσεως. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ὁ ἀνθρώπινος λόγος οὐδὲν θὰ ἠδύνατο νὰ διαβεβαιώσῃ. Θὰ εἴμεθα καταδικασμένοι νὰ κινούμεθα μέσα εἰς διαρκεῖς ἀντιφάσεις, τὸ δὲ σύμπαν θὰ ἐμφανίζεται ἐνώπιόν μας ἀποσυντεθειμένον εἰς ἀσύνδετα στοιχεῖα. Νὰ γίνῃ δεκτὴ μία τοιαύτη ἄποψις εἶναι ἀδύνατον. Καὶ αὐτοὶ οἱ ὑποστηρικταί της τὴν ἀνατρέπουν, διότι ἀναγκάζονται εἰς τὴν καθημερινήν των ὁμιλίαν νὰ συνδέουν ἐννοίας καὶ λεκτικὰ στοιχεῖα διάφορα. 2ον) Δυνάμεθα νὰ δεχθῶμεν τὴν ἀντίθετον πρὸς τὴν προηγουμένην ἄποψιν καὶ νὰ εἴπωμεν, ὅτι οἱαδήποτε ἔννοια δύναται νὰ συνδεθῇ μὲ οἱανδήποτε ἄλλην. Ἀλλὰ καὶ ἡ παραδοχὴ τῆς δευτέρας αὐτῆς λύσεως θὰ μᾶς περιέπλεκεν εἰς ἀνυπερβλήτους δυσχερείας. Θὰ μᾶς ἠνάγκαζε νὰ συνδέωμεν ἀντιφατικὰς ἐννοίας. Θὰ ἔπρεπε, συνδέοντες τὴν κίνησιν πρὸς τὴν στάσιν νὰ εἴπωμεν, ὅτι ἡ στάσις κινεῖται καὶ ἡ κίνησις μένει ἀκίνητος. 3ον) Εἶναι φανερὸν ὅτι μία καὶ μόνη λύσις ἀπομένει. Ὀφείλομεν νὰ δεχθῶμεν ὅτι μερικαὶ μὲν ἐκ τῶν ἐννοιῶν δύνανται νὰ συνδεθοῦν πρὸς ἀλλήλας, μερικαὶ ὅμως ἀνθίστανται εἰς μίαν τοιαύτην σύνδεσιν. Συμβαίνει μὲ τὰς ἐννοίας ὅ,τι ἀκριβῶς συμβαίνει καὶ μὲ τὰ γράμματα τῆς γλώσσης, καὶ ὅ,τι ἀκριβῶς συμβαίνει μὲ τοὺς τόνους εἰς τὴν μουσικήν. Ὅπως ὁ συνδυασμὸς τῶν γραμμάτων καὶ τῶν τόνων δὲν εἶναι ἀπεριόριστος, ἀλλ' ὑπόκειται εἰς κανόνας, κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον καὶ αἱ ἔννοιαι δὲν συνδέονται ἄνευ περιορισμοῦ, ἀλλ' ἡ σύνδεσίς των ὑπόκειται εἰς κανόνας. Τὸν συνδυασμὸν τῶν γραμμάτων μᾶς τὸν διδάσκει ἰδιαιτέρα τέχνη, ἡ γραμματική. Τὸν συνδυασμὸν τῶν μουσικῶν τόνων τὸν διδασκόμεθα ἀπὸ τὴν μουσικήν. Κατ' ἀνάλογον τρόπον καὶ τὰς δυνατότητας τοῦ συνδυασμοῦ τῶν ἐννοιῶν μᾶς τὰς διδάσκει μία ἰδιαιτέρα τέχνη, ἥτις εἶναι ἡ Διαλεκτική. Αὐτὴ μᾶς διδάσκει νὰ διαχωρίζωμεν τὰς ἐννοίας ἐν γένη καὶ μᾶς βοηθεῖ νὰ διακρίνωμεν ποῖαι ἔννοιαι εἶναι δυνατὸν νὰ συνδυασθοῦν διὰ νὰ ἀποτελέσουν ἀληθινὴν πρότασιν. Κάτοχος δὲ τῆς διαλεκτικῆς τέχνης εἶναι ὁ φιλόσοφος.

Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο τῆς διαλεκτικῆς συζητήσεως κάμνει ὁ Πλάτων μίαν ἀξιοπρόσεκτον παρατήρησιν. Σημειώνει, ὅτι ὁ σκοπὸς τῆς διαλεκτικῆς ἀνερευνήσεως ἦτο νὰ εὑρεθῇ ὁ σοφιστής. Κατὰ παράδοξον ὅμως ἀντιστροφήν, ἐνῶ ἐπεδιώκετο νὰ εὑρεθῇ ὁ σοφιστής, ἀνευρέθη ὁ φιλόσοφος. Ὁ τόπος, εἰς τὸν ὁποῖον ἀναστρέφεται ὁ φιλόσοφος, εἶναι ἡ λαμπρὰ περιοχὴ τῆς ὑπάρξεως, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν σοφιστήν, ὅστις διαρκῶς καταφεύγει εἰς τὴν σκοτεινότητα τῆς ἀνυπαρξίας: «Ὁ μὲν (σοφιστὴς) ἀποδιδράσκων εἰς τὴν τοῦ μὴ ὄντος σκοτεινότητα, τριβῇ προσαπτόμενος αὐτῆς, διὰ τὸν σκοτεινὸν τοῦ τόπου κατανοῆσαι χαλεπός... Ὁ δὲ γε φιλόσοφος, ἢι τοῦ ὄντος ἀεὶ διὰ λογισμῶν προσκείμενος ἰδέαι, διὰ τὸ λαμπρὸν αὖ τῆς χώρας οὐδαμῶς εὐπετὴς ὀφθῆναι· τὰ γὰρ τῆς τῶν πολλῶν ψυχῆς ὄμματα καρτερεῖν πρὸς τὸ θεῖον ἀφορῶντα ἀδύνατα» 254 Α. (Ὁ μὲν σοφιστὴς ἐπειδὴ δραπετεύει εἰς τὴν σκοτεινότητα τοῦ μὴ ὄντος, καὶ ἔχει ἐμπειρίαν νὰ προσκολλᾶται εἰς αὐτὴν τὴν σκοτεινότητα, δὲν εἶναι εὔκολον νὰ γίνῃ ὁρατὸς ἕνεκα τῆς σκοτεινότητος τοῦ τόπου εἰς τὸν ὁποῖον ζῆ. Ὁ φιλόσοφος πάλιν, ἐπειδὴ πάντοτε διὰ τῆς σκέψεως προσκολλᾶται εἰς τὴν ἰδέαν τοῦ ὄντος, ἕνεκα τῆς λαμπρότητος τῆς περιοχῆς αὐτῆς, δὲν εἶναι καθόλου εὔκολον νὰ καταστῇ ὁρατός. Διότι οἱ ὀφθαλμοὶ τῆς ψυχῆς τῶν πολλῶν ἀνθρώπων, ὅταν στρέφωνται πρὸς τὸ θεῖον, δὲν ἔχουν τὴν δύναμιν νὰ τὸ ἀντέχουν μὲ καρτερίαν). Εἰς τὸ χωρίον αὐτὸ ὁ Πλάτων ἐπισημαίνει τὴν δυσκολίαν, ἥτις ἐνυπάρχει εἰς τὴν φιλοσοφικὴν θεώρησιν. Ἡ ἰδέα τοῦ ὄντος ταυτίζεται ὑπ' αὐτοῦ πρὸς τὸ θεῖον, ἐπειδὴ ὁ Θεὸς εἶναι τὸ κατ' ἐξοχὴν ὄν. Διὰ τοῦ ταυτισμοῦ τοῦ ὄντος πρὸς τὸ θεῖον γίνεται ὁ Πλάτων πρόδρομος τῆς Ἀριστοτελικῆς πρώτης φιλοσοφίας, τὴν ὁποίαν ὁ Ἀριστοτέλης ἐπονομάζει καὶ ἐπιστήμην θεολογικήν.

Ὑπὸ τὴν καθοδήγησιν τοῦ ὁρισμοῦ, ὅστις ἐδόθη εἰς τὴν διαλεκτικὴν τέχνην, προβαίνει ἡ συζήτησις εἰς μίαν ὀντολογικὴν ἐπισκόπησιν τῆς πραγματικότητος. Ἀναζητοῦνται ποῖαι εἶναι αἱ γενικώτεραι μορφαὶ ὑπὸ τὰς ὁποίας ἐμφανίζεται γενικῶς τὸ ὄν. Ὁ Πλάτων τὰς γενικωτάτας αὐτὰς μορφὰς τὰς ὀνομάζει «μέγιστα γένη τοῦ ὄντος». Ὁ μαθητής του Ἀριστοτέλης ὠνόμασε ταύτας «κατηγορίας». Κατὰ τὴν νεωτέραν ἐποχὴν ὁ Γερμανὸς φιλόσοφος Κάντιος ἐπανέφερεν εἰς τὴν ἐπικαιρότητα τὸν φιλοσοφικὸν τοῦτον ὅρον, ὅστις σήμερον χρησιμοποιεῖται εὐρύτατα. Κατὰ τὸν Πλάτωνα ὑπάρχουν πέντε μέγιστα γένη, ἅτινα εἶναι: 1) τὸ ὄν, 2) ἡ στάσις, 3) ἡ κίνησις, 4) τὸ ταὐτὸν (ταυτότης) καὶ 5) τὸ ἕτερον (θάτερον), δηλαδὴ ἡ ἑτερότης. Ἕκαστον ἐκ τῶν γενῶν τούτων νοεῖται ὡς ἀποτελοῦν ταυτότητα μὲ τὸν ἑαυτόν του καὶ ὡς διάφορον ἀπὸ τὰ ἄλλα γένη. Παρὰ τὴν διαφοράν των ὅμως εὑρίσκονται τὰ γένη ταῦτα εἰς ἐπικοινωνίαν, πρὸς ἀλληλα. Πρὸς δήλωσιν τῆς ἀμοιβαίας των ἐπικοινωνίας χρησιμοποιεῖ ὁ Πλάτων τὰς ἐνδείξεις: «κοινωνίαι», «μείξις», «μέθεξις», «προσάπτειν», «συνάπτειν», «συμφωνεῖν», «συμπλοκή». Τὰ γένη ταῦτα δὲν πρέπει νὰ τὰ θεωρήσωμεν ὡς γενικωτάτας λογικὰς ἐννοίας. Μίαν τοιαύτην ἐκδοχὴν τῶν κατηγοριῶν ὡς γενικωτάτων ἐννοιῶν ἔχει ἀναπτύξει ὁ Κάντιος. Διὰ τὸν Πλάτωνα τὰ μέγιστα γένη εἶναι πρωταρχικῶς ἰδέαι, ἔχουν μίαν ἰδεώδη ὕπαρξιν. Δευτερογενῶς δύνανται, ἐφ' ὅσον παρέχουν τὴν ὀντολογικὴν βάσιν διὰ νὰ θεμελιωθῇ ἐπ' αὐτῶν ἡ λογικὴ πρότασις καὶ ἡ λογικὴ κρίσις, νὰ θεωρηθοῦν ὡς γενικώτατα ἔννοιαι. Τὸ κεντρικὸν καὶ θεμελιῶδες γένος εἶναι τὸ ὄν, ἀπόψεις δὲ τοῦ ὄντος εἶναι ἡ στάσις, ἡ κίνησις, ἡ ταυτότης καὶ ἡ ἑτερότης. Ἕκαστον ἐκ τῶν γενῶν τούτων εἶναι διάφορον τῶν ἄλλων γενῶν, ἐφ' ὅσον ἀποτελεῖ ταυτότητα μὲ τὸν ἑαυτόν του ἐν σχέσει μὲ τὰ ἄλλα γένη χαρακτηρίζεται ὡς κάτι τὸ ἕτερον. Ἡ διαπίστωσις αὕτη μᾶς παρέχει τὸ δικαίωμα νὰ τὸ χαρακτηρίσωμεν ὡς μὴ ὄν. Λέγομεν δηλαδὴ ἡ κίνησις δὲν εἶναι στάσις. Ἡ ἀρνητικὴ αὕτη ἔκφρασις ἡ λέγουσα, ὅτι ἡ κίνησις δὲν εἶναι στάσις μᾶς δικαιολογεῖ νὰ εἴπωμεν, ὅτι ἡ κίνησις ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῆς ἑτερότητός της ἐν συγκρίσει μὲ τὴν στάσιν, δύναται νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς μὴ ὄν. Γενικώτερον ἐκφράζοντες τὸ πρᾶγμα, δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, ὅτι ἓν ἕκαστον ἐκ τῶν μεγίστων γενῶν εἶναι διάφορον τῶν ἄλλων γενῶν, καὶ ὑπὸ τὴν ἰδιότητα τῆς ἑτερότητος του αὐτῆς δικαιοῦται νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς μὴ ὄν. Ὅταν δίδωμεν εἰς ἓν πραγματικὸν ὂν ὡρισμένους θετικοὺς καθορισμούς, ἀποκλείομεν συγχρόνως ἀπ' αὐτὸ ἄλλους ἀπείρους ὁρισμούς. Πᾶς καθορισμὸς τοῦ ὄντος ἔχει ὡς ἐπακολούθημα τὴν ἄρνησιν τῶν μὴ προσδιαζόντων εἰς τὸ καθοριζόμενον ὂν καθορισμῶν. Ἐκ τούτου καταφαίνεται ὅτι εἰς τὸ ὂν ἀντιστοιχεῖ πάντοτε τὸ μὴ ὄν. Ὑπάρχει λοιπὸν καὶ τὸ μὴ ὄν, ἀλλὰ δὲν πρέπει νὰ νοηθῇ ὡς παντελὴς ἄρνησις τοῦ ὄντος «ὡς μηδαμῶς ὄν». ἀλλ' ἡ διὰ τοῦ μὴ ὄντος ἐκφραζομένη ἄρνησις καὶ ἄρσις ὑποδηλώνει τὴν ὕπαρξιν διαφορᾶς. Ἡ ἔκφρασις «οὐχὶ ἀγαθόν», «οὐχὶ καλόν», δὲν σημαίνει ἀνυπαρξίαν τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ καλοῦ, ἀλλὰ δηλώνει κάτι τὸ ὁποῖον εἶναι διάφορον τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ καλοῦ. Τὸ «οὐχὶ ἀγαθὸν» καὶ «οὐχὶ καλόν», ἔχουν καὶ αὐτὰ ὕπαρξιν, μὲ τὴν διαφορὰν ὅτι ἡ ὕπαρξίς των εἶναι διάφορος τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ καλοῦ. Οὕτω συμπεριλαμβάνεται εἰς τὴν κοινωνίαν τῶν μεγίστων γενῶν καὶ τὸ μὴ ὄν. Ὡς μὴ ὂν ὁ Πλάτων νοεῖ οὐχὶ

τὸν ἀπόλυτον μηδενισμόν, ἀλλὰ τὴν ἀρχὴν ἐκείνην, ἥτις φέρει τὴν διάκρισιν καὶ τὸν διαφορισμὸν εἰς τὰ ὄντα.

Ἀφοῦ ἐπετεύχθη ἡ διευκρίνησις τοῦ μὴ ὄντος καὶ ἀπεδείχθη ἡ ὕπαρξίς του, προβαίνει ἡ ἐν τῷ «Σοφιστῇ» συζήτησις εἰς νέον θέμα. Ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ὀντολογικῆς ὑποστάσεως τοῦ μὴ ὄντος, ἀποδεικνύεται ὅτι δύναται νὰ ὑπάρξῃ καὶ ψευδὴς λεκτικὴ πρότασις καὶ λογικὴ κρίσις. Οἱ ἀσκοῦντες τὴν ἐριστικὴν τέχνην σοφισταὶ ἔλεγον ὅτι, ἐφ' ὅσον ὁ Παρμενίδης εἶχε διδάξει ὅτι τὸ μὴ ὂν εἶναι ὄχι μόνον ἀνύπαρκτον, ἀλλὰ καὶ διὰ τοῦ λόγου ἀνέκφραστον, «ἄρρητον», δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπάρξῃ πρότασις ψευδής. Ὁ Πλάτων ἀποδεικνύει, ὅτι μία ψευδὴς λεκτικὴ πρότασις καὶ λογικὴ κρίσις λαμβάνει ὑπόστασιν, ὅταν ὁ λέγων δὲν λέγει κάτι τὸ ὁποῖον πράγματι ὑπάρχει, ἀλλ' ἐκφέρει μίαν λεκτικὴν πρότασιν, διὰ τῆς ὁποίας ἐκφράζονται πράγματα διαφέροντα ἀπὸ τὰ πραγματικῶς ὑπάρχοντα δεδομένα. Διὰ νὰ ἀποδείξῃ τὸν ἰσχυρισμόν του τοῦτον ὁ Πλάτων, μᾶς παρουσιάζει μίαν ἀνάλυσιν τῆς λεκτικῆς προτάσεως. Ἀποκαλύπτει ὅτι πᾶσα πρότασις «λόγος», ἀποτελεῖ σύνδεσιν ὀνόματος καὶ ῥήματος. Οὕτω λέγομεν: «ὁ Θεαίτητος περιπατεῖ», «ὁ Σωκράτης μανθάνει». Ὅπως καὶ εἰς τὰ μέγιστα γένη, οὕτω καὶ εἰς τὰς λέξεις τῆς γλώσσης οἱ συνδυασμοὶ τῶν λεκτικῶν στοιχείων ὑπόκεινται εἰς κανόνας. Ὅταν οἱ συνδυασμοὶ τῶν λεκτικῶν στοιχείων παραβιάζουν τὴν φύσιν τῶν πραγματικῶν καταστάσεων, τὰς ὁποίας θέλομεν νὰ ἐκφράσωμεν διὰ τῶν λεκτικῶν συμβόλων, τότε σηχματίζονται προτάσεις ψευδεῖς. Ὅταν π.χ. εἴπωμεν «ὁ Θεαίτητος πετᾷ», συνδυάζομεν δύο δεδομένα, τὰ ὁποῖα δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀποτελέσουν πραγματικὴν σύνδεσιν. Διὰ τοῦτο ἡ κατὰ τὸν τρόπον αὐτὸν ἀπαρτιζομένη πρότασις εἶναι ἀναληθής. Ὅθεν ψευδὴς πρότασις εἶναι πᾶσα πρότασις, ἥτις παρουσιάζει τὰ μὴ ὄντα ὡς ὄντα. Κατ' ἀνάλογον τρόπον καθορίζεται καὶ τί εἶναι ἡ ψευδὴς λογικὴ κρίσις: «δόξα», «διάνοια». Καὶ ἡ λογικὴ κρίσις οὐδὲν ἄλλο εἶναι παρὰ ἐσωτερικὸς διάλογος, τὸν ὁποῖον συνάπτει ἡ ψυχὴ μὲ τὸν ἑαυτόν της: «ἐντὸς τῆς ψυχῆς πρὸς ἑαυτὴν διάλογος ἄνευ φωνῆς γιγνόμενος». Ἡ διὰ φθόγγων ἔκφρασις τοῦ διαλόγου αὐτοῦ τῆς ψυχῆς, ἀποτελεῖ τὴν λεκτικὴν πρότασιν: «ῥεῦμα διὰ τοῦ στόματος ἰὸν μετὰ φθόγγου κέκληται λόγος». Ἡ «φαντασία» ὁρίζεται ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος ὡς κρᾶμα συναπαρτιζόμενον ἀπὸ τὴν λογικὴν κρίσιν καὶ τὴν αἴσθησιν: «σύμμειξις αἰσθήσεως καὶ δόξης» 246 Α. Ὅπως ἐδέχθημεν ὅτι ἡ λεκτικὴ πρότασις, ὅταν παρουσιάζῃ τὰ μὴ ὄντα ὡς ὄντα εἶναι ψευδής, κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον πρέπει νὰ δεχθῶμεν, ὅτι ὑπάρχει λογικὴ κρίσις (δόξα) ψευδὴς καὶ φαντασία ψευδής. Ἡ διαπίστωσις ὅτι ὑπάρχει ψευδὴς φαντασία μνημονεύεται ἐπίτηδες ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος. Ἀναφέρεται εἰς τὸν σοφιστήν, ὅστις ἔχει ὡς ἐπάγγελμα νὰ δημιουργῇ, ὅπως ἐλέχθη ἀνωτέρω, ψευδῆ φαντάσματα καὶ εἴδωλα ἀληθοφανῆ.

Κατόπιν τῶν γενομένων συζητήσεων ἐπανέρχεται ὁ Πλάτων εἰς τὸ ἀρχικὸν θέμα, δηλαδὴ εἰς τὸν καθορισμὸν τῆς οὐσίας τοῦ σοφιστοῦ. Εἶχε διαπιστωθῇ, ὅτι ἡ σοφιστικὴ τέχνη δὲν πρέπει νὰ καταταχθῇ εἰς τὰς κτητικάς, ἀλλὰ εἰς τὰς «ποιητικάς». Εἰδικώτερον δὲ τὸ ἔργον τοῦ σοφιστοῦ εἶχεν ὑπαχθῇ εἰς τὴν περιοχὴν τῆς εἰδωλοποιητικῆς τέχνης. Τὸ σύνολον τῆς εἰδωλοποιητικῆς τέχνης εἶχε πάλιν διαιρεθῇ εἰς δύο μερικωτέρας τέχνας. Ἡ πρώτη τέχνη ἦτο ἡ κατασκευάζουσα εἰκόνας τῶν πραγμάτων ἡ «εἰκαστική». Ἡ δευτέρα τέχνη ἦτο ἡ κατασκευάζουσα φαινομενικὰ αὐτῶν ὁμοιώματα, φαντάσματα, ἡ «φανταστική». Δυνάμεθα τώρα νὰ ὑποδιαιρέσωμεν περαιτέρω τὴν φανταστικὴν τέχνην εἰς δύο. Τὸ ἓν τμῆμα της εἶναι ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον διὰ τὴν κατασκευὴν εἰδώλων χρησιμοποιεῖ ἐργαλεῖα. Τὸ ἄλλο τμῆμα εἶναι ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ἐργάζεται χωρὶς ἐργαλεῖα διὰ τῆς ἀπομιμήσεως. Τοῦτο γίνεται π.χ. ὅταν ἀπομιμεῖται κανεὶς διὰ τῆς φωνῆς καὶ τῶν χειρονομιῶν τὴν συμπεριφορὰν ἑνὸς ἄλλου προσώπου. Αὐτὸ ἀποτελεῖ τὴν μιμητικὴν τέχνην. Ἀλλὰ καὶ ἡ μιμητικὴ τέχνη ὑποδιαιρεῖται εἰς δύο τμήματα. Ὅταν ἡ μίμησις γίνεται ἐπὶ τῇ βάσει ἐπιστημονικῆς γνώσεως, ἔχομεν τὴν ἱστορικὴν (δηλαδὴ μετὰ γνώσεως) μίμησιν. Ὅταν ὅμως ὁ μιμούμενος δὲν ἐπιτελῇ τὴν μίμησιν, στηριζόμενος εἰς τὴν ἐπιστημονικὴν γνῶσιν, τότε ἡ τέχνη του στηρίζεται ἐπὶ ἀνεξακριβώτου δοξασίας καὶ πρέπει νὰ ὀνομασθῇ «δοξομιμητική». Ἀλλὰ καὶ ἡ τέχνη αὐτὴ διασχίζεται εἰς δύο εἴδη, ἤτοι: εἰς τὴν ἁπλοϊκὴν καὶ εἰς τὴν εἰρωνικὴν μιμητικήν. Εἰς τὴν πρώτην περίπτωσιν ὁ μιμητὴς νομίζει ὅτι γνωρίζει ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἀπομιμεῖται. Εἰς τὴν δευτέραν ὅμως περίπτωσιν ὁ μιμητὴς ἐπιτελεῖ τὴν μίμησιν, ἐνῶ γνωρίζει ὅτι διατελεῖ ἐν πλήρει ἀγνοίᾳ ἐκείνου, τὸ ὁποῖον μιμεῖται. Πράκειται λοιπὸν περὶ μιμητοῦ κακῆς πίστεως, ὅστις ὑποκρίνεται ὅτι γνωρίζει κάτι, ἐνῶ δὲν τὸ γνωρίζει. Ἀλλὰ καὶ ἡ εἰρωνικὴ δοξομιμητικὴ διαιρεῖται εἰς δύο. Ὁ ἀνειλικρινὴς μιμητὴς δύναται νὰ χρησιμοποιῇ ἢ μακροὺς λόγους, ὁπότε πρέπει νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς δημολογικὸς (δηλαδὴ δημεγέρτης), ἢ βραχεῖς λόγους διὰ συνομιλίας, ὁπότε πρέπει νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς σοφιστής. Εὑρέθη λοιπὸν ὁ ὁρισμὸς τοῦ σοφιστοῦ Ὁ σοφιστὴς πρέπει νὰ καταταχθῇ εἰς τὴν τέχνην τὴν χρησιμοποιοῦσαν ἀντιλογίας. Ἡ ἐναντιολογικὴ αὐτὴ τέχνη εἶναι τὸ κακόπιστον τμῆμα τῆς δοξομιμητικῆς τέχνης. Ἡ δοξομιμητικὴ τέχνη ἀποτελεῖ ὑποδιαίρεσιν τῆς τέχνης, ἥτις κατασκευάζει φαντάσματα (φανταστικῆς). Ἀλλὰ καὶ ἡ φανταστικὴ τέχνη κατατάσσεται εἰς τὴν τέχνην τὴν κατασκευάζουσαν ὁμοιώματα, τὴν «εἰδωλοποιητικήν». Περαιτέρω ἡ εἰδωλοποιητικὴ τέχνη ἀποτελεῖ τὸ ἓν ἐκ τῶν δύο τμημάτων εἰς τὰ ὁποῖα διαιρεῖται ἡ «ποιητικὴ» τέχνη. Ἡ «ποιητικὴ» (δηλαδὴ κατασκευαστικὴ) τέχνη διαιρεῖται εἰς δύο τμήματα, ἤτοι εἰς τὸ ἀνθρώπινον ἀφ' ἑνὸς καὶ εἰς τὸ θεῖον ἀφ' ἑτέρου, διότι ὁ κατασκευαστὴς δύναται νὰ εἶναι ἢ ὁ Θεός, ὅπως συμβαίνει εἰς τὰ φυσικὰ δημιουργήματα ἢ ὁ ἄνθρωπος, ὅπως συμβαίνει εἰς τὰ τεχνητά. Οὕτω ὁ Πλάτων δίδει μίαν διαδοχικὴν διαίρεσιν τῶν τεχνῶν, ἀρχομένην ἀπὸ τὴν «ἀνθρωπίνην ποιητικήν», προχωροῦσαν εἰς τὴν εἰδωλοποιϊκήν, τὴν φανταστικήν, τὴν δοξομιμητικήν, τὴν εἰρωνικὴν μιμητικὴν καὶ φθάνουσαν εἰς τὴν ἐναντιοπιολογικήν, ἤτοι εἰς τὴν τέχνην, ἥτις διδάσκει πῶς νὰ δημιουργοῦμεν κατὰ τὴν συνδιάλεξιν ἐναντιότητας, εἰς τὰς ὁποίας νὰ ἐμπλέκωμεν τοὺς συναμιλητάς μας. Εἰς τὴν τέχνην αὐτὴν κατατάσσει τὸν σοφιστήν. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον δίδεται ἀπόκρισις εἰς τὸ ἐν ἀρχῇ τεθὲν ἐρώτημα, τί εἶναι ἡ σοφιστικὴ τέχνη καὶ ὁ σοφιστής.

Ἡ ἀξία τοῦ διαλόγου. Ἐκ τῆς γεναμένης ἀναλύσεως καταφαίνεται ἡ μεγάλη σημασία τοῦ «Σοφιστοῦ». Λύεται δι' αὐτοῦ ἡ παλαιὰ ἀπορία, ἥτις ἐρωτᾷ ὑπὸ ποίαν ἔννοιαν πρέπει νὰ ἐννοήσωμεν τὴν ὕπαρξιν τοῦ μὴ ὄντος. Δίδεται ἀπάντησις εἰς τὸ ἐρώτημα, πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπάρχουν ψευδεῖς λογικαὶ κρίσεις καὶ λογικαὶ προτάσεις. Διασαφηνίζεται ἡ λειτουργία τῆς λογικῆς κρίσεως, καὶ τῆς λεκτικῆς προτάσεως, θεωρουμένης ὡς σύνδεσις ἐννοιῶν. Συγχρόνως τίθεται συστηματικῶς ὑπὸ ἔρευναν τὸ πρόβλημα τῶν ὀντολογικῶν κατηγοριῶν. Ὁ Πλάτων χρησιμοποιεῖ εἰς τὸν «Σοφιστήν», ἐκτὸς τῆς διαιρετικῆς μεθόδου, καὶ τὴν μέθοδον τῆς ἀναλυτικῆς περιγραφῆς τῶν δεδομένων τῆς πραγματικότητος, ἀφορμᾶται δὲ πολλάκις ἀπὸ τῆς ἀναλύσεως τῶν λεκτικῶν σημασιῶν. Τὰς μεθόδους ταύτας ἐπανέφεραν κατὰ τὴν ἐποχήν μας εἰς τὴν ἐπικαιρότητα αἱ φαινομενολογικαὶ ἔρευναι τοῦ Χοῦσσερλ καὶ ἡ ἑρμηνευτικὴ μέθοδος τοῦ Χάϊντεγγερ. Ἀξία ἰδιαιτέρας προσοχῆς εἶναι ἡ ἀντίληψις τοῦ Πλάτωνος, ἥτις ἀποδίδει εἰς τὸ «παντελῶς ὄν» φρόνησιν, ἤτοι ἱκανότητα πρὸς κατανόησιν τοῦ ὄντος. Ἡ γνώμη αὕτη τοῦ Πλάτωνος, ὑπενθυμίζει τὴν ἀντίληψιν τοῦ Χάϊντεγγερ, ὅστις διδάσκει, ὅτι παντοῦ ὅπου ὑπάρχει τὸ «εἶναι», ὑπάρχει καὶ δυνατότης πρὸς κατανόησιν αὐτοῦ.

Ἡ γνησιότης καὶ ὁ χρόνος συγγραφῆς τοῦ «Σοφιστοῦ». Ἡ νεωτέρα ἔρευνα διέλυσε πᾶσας τὰς διατυπωθείσας ὑποψίας ὡς πρὸς τὴν γνησιότητα τοῦ διαλόγου. Ἡ γνώμη τοῦ Ἕλληνος Πλατωνιστοῦ Σ. Μωραΐτου (βλέπε 1ον Τόμον ἐκδόσεως ἔργων Πλάτωνος, σελ. 81), κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ «Σοφιστὴς» ἐγράφη ἀπὸ τὸν Ἡρακλείδην τὸν Ποντικόν, εἰς οὐδὲν στήριγμα ἐρείδεται. Οἱ ἑρμηνευταὶ παρεκινήθησαν νὰ ἐκφέρουν ὑποψίας περὶ τῆς γνησιότητος τοῦ διαλόγου, ἐπειδὴ εἰς αὐτὸν ὑπάρχει πολεμικὴ ἐναντίον τῶν «φίλων τῶν εἰδῶν». Ἡ νεωτέρα ἔρευνα διεσαφήνισεν ὅτι ἡ πολεμικὴν αὕτη στρέφεται κατὰ μιᾶς στατικῆς θεωρήσεως τῆς ἰδεοκρατίας, ἥτις δὲν ἀποκλείεται νὰ ἀποτελῇ μίαν ἐκ τῶν πρωΐμων φάσεων τῆς φιλοσοφίας τοῦ Πλάτωνος. Δὲν πρέπει ὅμως νὰ λησμονῶμεν, ὅτι ἡ πλατωνικὴ φιλοσοφία δὲν εἶναι ἐξ ἀρχῆς σχεδιασμένον σύστημα, ἀλλ' ἀποτελεῖ βαθμιαίαν, σὺν τῷ παρόδῳ τοῦ χρόνου ἀνάπτυξιν. Ὡς χρονολογία συγγραφῆς τοῦ διαλόγου ἔχει γίνει ἀποδεκτὴ σήμερον ἡ μετὰ τὴν ἐκ τοῦ δευτέρου ταξιδίου εἰς Συρακούσας ἐπάνοδον τοῦ Πλάτωνος χρονικὴ περίοδος. Κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ὁ «Σοφιστὴς» ἐγράφη κατὰ τὸ 362 π.Χ., ἤτοι πρὸ τοῦ τρίτου ταξιδίου τοῦ Πλάτωνος εἰς Σικελίαν, τὸ ὁποῖον ἐπραγματοποιήθη κατὰ τὸ 361 π.Χ. Ὁ «Σοφιστὴς» ἀποτέλει τὸν πρόλογον τῆς τριλογίας τῶν διαλόγων, τοὺς ὁποίους ἐσχεδίαζε νὰ γράψῃ ὁ Πλάτων διὰ νὰ καθορίσῃ τί εἶναι ὁ σοφιστής, ὁ πολιτικὸς καὶ ὁ φιλόσοφος. Καὶ οἱ μὲν δύο διάλογοι ὁ «Σοφιστὴς» καὶ ὁ «Πολιτικὸς» ἐγράφησαν. Δὲν ἐγράφη ὅμως ὁ «Φιλόσοφος». Πολλοὶ ἐκ τῶν νεωτέρων ἑρμηνευτῶν ὑποστηρίζουν τὴν γνώμην ὅτι, διὰ τοῦ «Σοφιστοῦ» ἐλύθη καὶ τὸ ζήτημα τοῦ καθορισμοῦ τῆς ἐννοίας τοῦ φιλοσόφου καὶ διὰ τοῦτο ὁ Πλάτων ἔκρινε περιττὸν νὰ συγγράψῃ πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ἰδιαίτερον διάλογον.

Βιβλιογραφία: Εἰς τὴν γαλλικὴν συλλογὴν BUDE ἐξέδωκε τὸν «Σοφιστὴν» μὲ πρόλογον, κείμενον, μετάφρασιν καὶ σημειώσεις ὁ AUGUSTE DIES, Παρίσιοι, 1925. Μετάφρασιν εἰς τὴν γερμανικὴν μετὰ προλόγου καὶ σημειώσεων, ἐξέδωκεν ὁ OTTO APPELT. Βλέπε ἔκδοσιν «Σοφιστοῦ» εἰς τὴν σειρὰν ἐκδόσεων Ζαχαροπούλου.

Κ. Δ. Γεωργούλης

«ΠΟΛΙΤΙΚΟΣ». Διάλογος τοῦ Πλάτωνος, τὸ δεύτερον κατ' ἐξοχὴν πολιτικὸν σύγγραμμά του, κείμενον μεταξὺ τῆς «Πολιτείας» καὶ τῶν «Νόμων», ἔργον τῆς τρίτης, τῆς πρεσβυτικῆς, συγγραφικῆς περιόδου τοῦ φιλοσόφου. Αἱ συζητήσεις τοῦ «Πολιτικοῦ» παρίστανται ὡς συνέχεια τοῦ ὁμοίου τύπου διαλόγου «Σοφιστοῦ». «Λογικὸς» εἶναι ὁ κοινὸς χαρακτηρισμὸς ἀμφοτέρων τῶν ἔργων εἰς τὸ δεύτερον μέρος τοῦ παραδεδομένου ὑποτίτλου. Καὶ ἐκ τῶν 4 προσώπων τοῦ διαλόγου τὰ τρία, ὁ Σωκράτης, ὁ Θεόδωρος καὶ ὁ Ἐλεάτης ξένος, εἶναι τὰ αὐτὰ εἴς τε τὸν «Σοφιστὴν» καὶ τὸν «Πολιτικόν»· εἰς τὸν δεύτερον ὅμως ἀντὶ τοῦ Θεαιτήτου διαλέγεται μετὰ τοῦ Ἐλεάτου ξένου ὁ ἑνέος Σωκράτης» ὡς τέταρτον πρόσωπον τοῦ ἔργου. Καὶ ἡ μέθοδος εἰς ἀμφοτέρους τοὺς διαλόγους εἶναι κοινή· εἶναι ἡ διαιρετικὴ μέθοδος πρὸς καθορισμὸν τῆς οὐσίας τοῦ σοφιστοῦ καὶ τοῦ πολιτικοῦ καὶ τοῦ ἔργου ἑκατέρου. Εἰς τοὺς διαλόγους δηλαδὴ τούτους, ἡ ἐπιστημονικὴ γνῶσις ζητεῖται διὰ τῶν διαιρετικῶν σχημάτων τῆς διχοτομίας καὶ τοιχοτομίας τῶν γενεῶν εἰς εἴδη. (Πρβλ. Πολιτ. 454 Α, Φίληβ. 16 D, Σοφιστ. 253 D). Ἐπὶ πλέον ἀμφότεροι οἱ διάλογοι κατατείνουν εἰς τὴν ἰδέαν τοῦ φιλοσόφου, ὅστις εἰς μὲν τὸν ἕνα διάλογον εἶναι τὸ πρὸς ὃ

ἀντιτίθεται ὁ σοφιστής, εἰς δὲ τὸν προκείμενον, τὸ πρὸς ὃ ταυτίζεται ὁ ἀληθὴς πολιτικός.

Ἐν ἀρχῇ τοῦ διαλόγου (257 Β), παρακαλεῖ ὁ Θεόδωρος τὸν Ἐλεάτην ξένον νὰ ἀπεικονίσῃ καὶ καθορίσῃ εἰς τὰ ἑπόμενα εἴτε τὸν πολιτικὸν ἄνδρα, εἴτε τὸν φιλόσοφον. Καὶ κατωτέρω (258 Β) τονίζεται ὅτι εἶναι ἀναγκαῖον, μετὰ τὸν προηγηθέντα σοφιστήν, «τὸν πολιτικὸν ἄνδρα διαζητεῖν» (νὰ ἐρευνήσουν τὴν οὐσίαν τοῦ πολιτικοῦ ἀνδρός), ἐνῶ τὸ ἐν 258 Α 6 «εἰσαῦθις» (πάλιν) ὑποδηλοῖ συνέχισιν τῆς διαλεκτικῆς καὶ πρὸς τὸ ἤδη ἐν τῷ «Σοφιστῇ» (217 Α) ὑποδηλωθὲν τρίτον θέμα τῆς ὅλης διαλογικῆς τριλογίας: «σοφιστήν, πολιτικόν, φιλόσοφον». Τὴν αὐτὴν πρὸς τὸ τρίτον θέμα τάσιν καὶ ἀναφοράν, ἤτοι τὸ θέμα τοῦ φιλοσόφου, ὑποδηλοῖ· καὶ ἡ ἐν Σοφιστῇ 253 Ε δήλωσις τοῦ ξένου: «τὸν μὲν δὴ φιλόσοφον... καὶ νῦν καὶ ἔπειτα ἀνευρήσομεν, ἐὰν ζητῶμεν». Ἐπὶ τῇ βάσει τῶν στοιχείων τούτων ὁ Βιλαμόβιτς ἤκασεν ὅτι ὁ «Σοφιστὴς» καὶ ὁ «Πολιτικὸς» εἶχον ὡς συνέχειαν καὶ τρίτον πλατωνικὸν διάλογον, τὸν «Φιλόσοφον», καὶ ὅτι ἡ τριλογία αὕτη συνήφθη βραδύτερον εἰς ἐνιαίαν τετραλογίαν μετὰ τοῦ «Θεαιτήτου», ὅστις καταλήγει (210 D) μὲ τὴν δήλωσιν τοῦ Σωκράτους, ὅτι θὰ συναντηθῇ μὲ τοὺς συνομιλητάς του τὴν ἑπομένην πρωΐαν, ποὺ εἶναι πιθανῶς ἡ πρωΐα τῶν συζητήσεων τοῦ διαλόγου «Σοφιστοῦ». Κατὰ τὴν γνώμην ὅμως ἄλλων, καὶ δὴ τοῦ Φρειντλαίντερ, ὁ Πλάτων δὲν ἐσκέφθη τὴν συγγραφὴν ἰδίου διαλόγου διὰ τὸν φιλόσοφον· διότι ἡ εἰκὼν τούτου προβάλλει κυριαρχικὴ εἰς ὅλα τὰ ἔργα του, ὡς ἰδανικόν, πρὸς ὃ ἢ ἀντιτίθενται ἢ κατατείνουν οἱ ἑκάστοτε σκιαγραφούμενοι ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος τύποι τοῦ ρήτορος, τοῦ σοφιστοῦ, τοῦ ποιητοῦ, τοῦ πολιτικοῦ τῆς πραγματικότητος.

Ὁ ὅλος διάλογος ἀποτελεῖται ἀπὸ δύο κύρια μέρη, εἰς ἃ γίνεται καθορισμὸς τῆς οὐσίας τοῦ πολιτικοῦ δι' ἐντάξεως τῆς ἐννοίας «πολιτικὸς» εἰς ἓν διαιρετικὸν σύστημα ἐννοιῶν: α) 258 Β — 276 Ε καὶ β) 287 Β — 311 C. Μεταξὺ τῶν δύο τούτων κυρίων μερῶν παρεμβάλλεται ὡς ἐνδιάμεσον τμῆμα (277 Α — 287 Α) ἓν βοηθητικὸν παράδειγμα διαιρέσεως, δι' οὗ ἐρευνᾶται ἡ οὐσία καὶ καθορίζεται ἡ ἔννοια τῆς ὑφαντικῆς τέχνης. Εἰς ἑκάτερον τῶν κυρίων μερῶν ὑπάρχει καὶ ἀνά μία παρέκβασις, εἰς μὲν τὸ πρῶτον ὁ περὶ τῶν κοσμικῶν περιόδων μῦθος (268 Ε — 274 Ε), εἰς δὲ τὸ δεύτερον ἡ περὶ τῶν μὴ ὀρθῶν πολιτειῶν διδασκαλία (297 C — 303 Ε).

Α' μέρος. Προβαίνομεν ἤδη εἰς τὴν ἀνάλυσιν. Τὸ πρῶτον μέρος εἶναι προσπάθεια ὁρισμοῦ τοῦ πολιτικοῦ διὰ προοδευτικῆς διχοτομίας ἐννοιῶν. Προϋποτίθεται ἐν ἀρχῇ ὅτι ἡ πολιτικὴ εἶναι «ἐπιστήμη». Ἀπὸ τῆς ἐννοίας ταύτης ἄρχεται ἡ διαίρεσις. Ἡ ἐπιστήμη (τὸ γνῶναι, ἡ γνῶσις), εἶναι δύο εἰδῶν: ἢ μόνον «γνωστικὴ» ἢ «πρακτική» (συνδεομένη μὲ πρᾶξιν, πρακτικὴν δραστηριότητα). Ἡ γνωστικὴ λοιπὸν καὶ ἡ πρακτικὴ εἶναι τῆς μιᾶς ὅλης ἐπιστήμης δύο εἴδη (258 Ε). Ἐνταῦθα παρατηρεῖται ὅτι ὁ πολιτικὸς ἢ ὁ βασιλεὺς ἢ ὁ δεσπότης (ὁ ἄρχων γενικῶς) ἢ ὁ οἰκονόμος (ὁ ἄρχων, ὁ διοικῶν τὰ τοῦ οἴκου) ἀσκοῦν ὅλοι μίαν λειτουργίαν τοῦ αὐτοῦ τύπου. Ἐν τῇ ἀσκήσει αὐτῆς τῆς λειτουργίας εἶναι ὅλως ἀδιάφορον ἂν οἱ ἀσκοῦντες αὐτὴν εἶναι δημόσιοι ἄνδρες ἢ ἰδιῶται. Π.χ. ὅστις τὴν βασιλικὴν ἐπιστήμην (τέχνην) κατέχει, εἴτε κυβερνᾷ πραγματικὰ εἴτε εἶναι ἰδιώτης, πάντως πρέπει νὰ ὀνομασθῇ βασιλικός. Τὸ αὐτὸ συμβαίνει καὶ εἰς τὰς περιπτώσεις τοῦ πολιτικοῦ, τοῦ δεσπότου, τοῦ οἰκονόμου (259 C): «ἐπιστήμη μία περὶ πάντ' ἐστὶ ταῦτα· ταύτην δὲ εἴτε βασιλικὴν εἴτε πολιτικὴν εἴτε οἰκονομικήν τις ὀνομάζει, μηδὲν αὐτῷ διαφερώμεθα» (ὅλα αὐτὰ εἶναι μία ἐπιστήμη· εἴτε βασιλικὴν εἴτε πολιτικὴν εἴτε οἰκονομικὴν τὴν ὀνομάζει κανείς, δὲν πρέπει νὰ φέρωμεν ἀντίρρησιν). Οὕτως ἐν ἀρχῇ τοῦ διαλόγου ὑποδηλοῦται ὁ σιωπῶν Σωκράτης ὡς ἀσκῶν τὴν καὶ ἀπὸ τοῦ διαλόγου «Εὐθυδήμου» γνωστὴν «βασιλικὴν τέχνην» καίπερ ἰδιώτης, ὅπως ἐν τέλει τοῦ διαλόγου «Γοργίου» ὑποφαίνεται ὁ αὐτὸς Σωκράτης, ὡς μόνος ἀληθὴς πολιτικὸς τῆς ἐποχῆς. Ἂς παρακολουθήσωμεν τώρα τὴν συνέχισιν τῆς διχοτομίας. Αἱ γνωστικαὶ ἐπιστῆμαι, ὑφ' ἃς ὑπάγεται ἡ πολιτική, διακρίνονται εἰς ἐπιτακτικὰς καὶ κριτικάς, αἱ ἐπιτακτικαὶ εἰς αὐτεπιτακτικάς, εἰς ἃς ἀνήκει ἡ πολιτική, καὶ εἰς πάσας τὰς ὑπολοίπους. Αἱ αὐτεπιτακτικαὶ εἶναι διττναὶ ἀναλόγως τῆς φύσεως τῶν ὄντων, ἕνεκα τῆς γενέσεως, τῶν ὁποίων γίνεται χρῆσις τῆς ἐπιτάξεως (διαταγῆς, κατευθύνσεως): αὐτεπιτακτικαὶ ἐπὶ ταῖς γενέσεσι τῶν ἐμψύχων καὶ ἐπὶ ταῖς τῶν ἀψύχων. Ἡ διακυβέρνησις τῶν ἐμψύχων διαιρεῖται εἰς κοινοτροφικὴν (διεύθυνσιν τῶν κατ' ἀγέλας διαβιούντων) καὶ μονοτροφικὴν (διεύθυνσιν τῶν μεμονωμένως ζώντων). Ἡ κοινοτροφικὴ διακρίνεται εἰς ξηροτροφικὴν (ἀνατροφὴν τῶν χερσαίων) καὶ ὑγροτροφικὴν (ἀνατροφὴν τῶν ἐνύδρων). Τὰ χερσαῖα πάλιν διακριτέα εἰς πεζὰ καὶ πτηνά. Νέα ὑποδιαίρεσις τῶν πεζῶν χερσαίων εἰς δίποδα καὶ τετράποδα. Τῶν διπόδων διακριτέα ἀφ' ἑνὸς τὰ ψιλὰ (τὰ ἄπτερα), ἀφ' ἑτέρου δὲ τὰ πτεροφυῆ. Εἰς τὰ πρῶτα καταλέγεται ὁ ἄνθρωπος. Ἡ περὶ τὸν ἄνθρωπον λοιπὸν ἐπιστήμη, ἡ ἀνθρωπονομικὴ ἢ κοινοτροφικὴ ἀνθρώπων, ἡ ἔχουσα ὡς ἔργον τὴν ἐπιμέλειαν τῆς «ἀπτέρου, δίποδος ποίμνης» τῶν ἀνθρώπων, εἶναι ἡ βασιλικὴ ἢ πολιτικὴ ἐπιστήμη (267 C).

Ὡς παρατηροῦμεν, εἰς τὸν ὁρισμὸν τοῦτον τῆς πολιτικῆς καταλήγει ἡ προϊοῦσα διχοτομία τοῦ ἑνὸς μόνον κλάδου τῆς ἐπιστήμης, τῆς «γνωστικῆς». (Σχηματικὴν παράστασιν τῆς ἀνωτέρω διχοτομίας βλέπε εἰς τὸ ἄρθρον Πλάτων, τοῦ παρόντος τόμου). Ὁ ἕτερος κλάδος της, ἡ «πρακτική», ὑφ' ὃν ὑπάγονται αἱ ἐπὶ μέρους τέχναι, αἵτινες θεμελιοῦνται ἐπὶ ὡρισμένης ἑκάστη περιοχῆς γνώσεων, μένει περαιτέρω ἀδιχοτόμητος, διότι ἐξητάσθη ἤδη εἰς τὸν «Σοφιστὴν» κατὰ τὴν συναγωγὴν τοῦ ὁρισμοῦ τῆς σοφιστικῆς τέχνης. Ἀπόσπασμα τοῦ κωμικοῦ Ἐπικράτους παρ' Ἀθηναίῳ (11, 59 D), ἀναφέρεται εἰς τὴν ἐν τῇ Ἀκαδημίᾳ ἀσκουμένην διαιρετικὴν ταύτην μέθοδον τῶν γενῶν εἰς εἴδη ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς βοτανικῆς καὶ τῆς ζωολογίας. Εἰρωνικῶς δὲ παρατηρεῖται, ὅτι ἐπισκέπτης τις τῆς Ἀκαδημίας, ἐλθὼν ἐξ Ἀθηνῶν καὶ ἐρωτηθεὶς τί εἶδε καὶ τί ἤκουσεν ἐν αὐτῇ, ἀπήντησεν ὅτι ἤκουσεν «ἀφάτους» λόγους (ποὺ δὲν λέγονται) καὶ εὗρε ἀκαδημεικοὺς ἐξετάζοντας τίνος γένους εἶναι ἡ καλοκύνθη (εἰς ποῖον γένος ὑπάγεται).

Ἡ ἀκριβολογικὴ ὅμως ζήτησις τῆς οὐσίας τοῦ πολιτικοῦ ἐπιβάλλει νῦν τὴν διάκρισιν αὐτοῦ ὡς τροφέως ἀνθρώπων ἀπὸ ὅλων τῶν ἄλλων νομέων (267 C — 268 D). Ὁ ἐν συνεχείᾳ ἐκτιθέμενος μῦθος περὶ τῶν κοσμικῶν περιόδων καὶ τοῦ βίου ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ Κρόνου συνδέεται μετὰ τοῦ πορίσματος τῆς προηγηθείσης διαιρετικῆς διαλεκτικῆς κατὰ τοῦτο, ὅτι ἐπὶ Κρόνου ἡ βασιλικὴ τέχνη ἦτο ὁμοία πρὸς τὴν τέχνην τῆς ὀδηγίας καὶ νομῆς ἀγέλης (271 Ε): «Θεὸς ἕνεμεν αὐτοὺς αὐτὸς ἐπιστατῶν, καθάπερ νῦν ἄνθρωποι, ζῷον ὂν ἕτερον θειότερον, ἄλλα γένη φαυλότερα αὐτῶν νομεύουσι». (Ὁ θεὸς ἦτο νομεὺς αὐτῶν καὶ ὁ ἴδιος ἐπιστάτης καὶ φύλαξ, καθὼς ἀκριβῶς τώρα οἱ ἄνθρωποι, ποὺ εἶναι τὰ πρὸς τὸν θεὸν συγγενέστερα ζῶα, διευθύνουν ἄλλα γένη κατώτερα αὐτῶν). Τὸν βίον ὅμως ἐκεῖνον διεδέχθη ὁ ἐπὶ Διὸς σύγχρονος τῶν διαλεγομένων βίος, καθ' ὃν οἱ ἄνθρωποι ἐστερήθησαν τῆς ὑπὸ τοῦ θεοῦ ἐπιμελείας καὶ νομῆς.

Ἡ χρησιμότης τοῦ μύθου διὰ τὸ θέμα τῆς ἐρεύνης συνίσταται εἰς τὴν κατάδειξιν τῆς διαφορᾶς, ἡ ὁποία ὑπάρχει μεταξὺ θείου νομέως καὶ ἀνθρωπίνου ἐπιμελητοῦ. Κυρίως πρέπει νὰ γίνῃ διάκρισις μεταξὺ τῆς ἐννοίας τοῦ «τρέφειν» ἢ «νέμειν» ἀφ' ἑνὸς καὶ τοῦ «ἐπιμελεῖσθαι» ἀφ' ἑτέρου, ὅπερ προσιδιάζει εἰς τὴν πολιτικὴν (276 D). Ἡ «ἐπιμελητική» αὕτη διχάζεται εἰς δύο τινὰ ἀναλόγως τοῦ βιαίου ἢ ἑκουσίου τρόπου, καθ' ὃν ἀσκεῖται, ἤτοι εἰς τυραννίδα καὶ βασιλείαν. Οὕτως ὁρίζεται, ἐλλιπῶς βεβαίως εἰσέτι, ἐν τέλει τοῦ πρώτου μέρους ἡ πολιτικὴ ὡς «ἑκούσιος καὶ ἑκουσίων διπόδων ἀγελαιοκομικὴ τέχνη», ὁ δὲ ἔχων τὴν τέχνην ταύτην καὶ ἐπιμέλειαν ὡς «ὄντως βασιλεὺς καὶ πολιτικός» (276 Ε).

Τὸ παράδειγμα τῆς ὑφαντικῆς. Μεταξὺ τοῦ πρώτου καὶ τοῦ δευτέρου μέρους τοῦ διαλόγου παρεμβάλλεται, ὡς εἴπομεν, ἓν παράδειγμα (277 Α κ.ἑ.), βοηθητικὸν πρὸς καλυτέραν κατανόησιν τοῦ τύπου τοῦ πολιτικοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς πολιτικῆς ἐπιστήμης καὶ πρὸς διάκρισιν τῶν ἐννοιῶν τούτων ἀπὸ ἄλλας, συνδεομένας μὲν μετ' αὐτῶν, διαφόρους ὅμως κατὰ τὸ οὐσιαστικὸν περιεχόμενον. Ἐν προοιμίῳ δὲ διασαφεῖται ἡ φύσις καὶ ἡ ἀξία παντὸς παραδείγματος. Αὕτη συνίσταται εἰς τὸ ὅτι τὸ παράδειγμα, ὡς κάτι γνωστότερον καὶ εὐκολώτερον, βοηθεῖ, λόγῳ τῆς ὁμοιότητος, εἰς τὴν κατανόησιν τοῦ ὁμοίου πρὸς αὐτό, ἀλλὰ δυσκολωτέρου ἀγνώστου. Τὸ ἐν προκειμένῳ δὲ παράδειγμα, ὅπερ, σμικρότατον ὄν, δύναται νὰ βοηθήσῃ εἰς τὴν εὕρεσιν τοῦ ζητουμένου, ἤτοι τῆς ἐννοίας τῆς πολιτικῆς, εἶναι ἡ ὑφαντικὴ τέχνη. ἡ ἔχουσα τὴν «αὐτὴν τῇ πολιτικῇ πραγματείαν» (279 Α, ἔχουσα δηλαδὴ δραστηριότητα τοῦ αὐτοῦ τύπου μὲ τὴν πολιτικήν), καὶ μάλιστα ὄχι ὅλη ἡ ὑφαντική, ἀλλὰ μόνον ἡ ἐρίων ὑφαντική, ἡ ἐριουργία.

Ἐν πρώτοις ὁρίζεται ἡ εἰρημένη ὑφαντικὴ διὰ τῆς γνωστῆς διαιρετικῆς μεθόδου, τῆς χωρούσης ἀπὸ τῶν ὑπερκειμένων γενικωτέρων καὶ εὐρυτέρων ἐννοιῶν πρὸς τὰς ὑποκειμένας καὶ στενωτέρας (279 Β — 281 Α). Ἔπειτα παρατηρεῖται ὅτι πρέπει νὰ γίνῃ διάκρισις τῆς ὑφαντικῆς αὐτῆς καθ' ἑαυτὴν ἀπὸ τὰς συνεργαζομένας μὲ αὐτὴν ἢ ὑπηρετικὰς καὶ βοηθητικὰς αὐτῆς ἄλλας τέχνας. Τοιαῦται λ.χ. τέχναι εἶναι αἱ τέχναι, αἱ ὁποῖαι κατασκευάζουν τὰ ἐργαλεῖα τῆς ὑφάνσεως, καὶ αἱ ἄλλαι, αἱ ὁποῖαι προπαρασκευάζουν τὰ ἔρια διὰ τὸ ὑφαίνειν. Ἡ διάκρισις δὲ αὕτη μεταξὺ ὑφαντικῆς καὶ βοηθητικῶν αὐτῆς τεχνῶν ἐπιβάλλεται ὑπὸ τῆς λογικῆς ἀναγκαίας διακρίσεως μεταξὺ αἰτίου καὶ συναιτίου τῆς γενέσεως (δημιουργίας) ἑνὸς πράγματος. Ὅσαι τέχναι δὲν δημιουργοῦν αὐτὸ τὸ πρᾶγμα, ἀλλὰ ἑτοιμάζουν τὰ μέσα καὶ τὰ ὄργανα, διὰ τῶν ὁποίων τοῦτο δημιουργεῖται, λέγονται «συναίτιοι»· αἱ αὐτὸ τὸ πρᾶγμα ὅμως ἀπεργαζόμεναι τέχναι, τῇ βοηθείᾳ τῶν εἰρημένων μέσων καὶ ὀργάνων, εἶναι αἱ «αἴτιαι». Αἱ διαλεκτικαὶ δυσκολίαι ποὺ προεκάλεσαν αὐτὰς τὰς διευκρινήσεις, ὁδηγοῦν περαιτέρω εἰς μίαν ἄλλην παρέκβασιν (283 Α — 287 Α), ἀναφερομένην εἰς τὴν οὐσίαν καὶ τὴν ἔννοιαν τοῦ μέτρου καὶ τῆς μετρητικῆς τέχνης.

Β' μέρος. Ὁ διάλογος τώρα (287 Β κ.ἑ.) προχωρεῖ εἰς τὸν καθορισμὸν τῆς πολιτικῆς διὰ τῆς διακρίσεως τοῦ οὐσιαστικοῦ ἔργου της ἀπὸ τοῦ ἔργου τῶν συναιτίων τεχνῶν, ὅπως ἀκριβῶς ἔγινε καὶ εἰς τὸ παράδειγμα τῆς ὑφαντικῆς. Τοιαῦται, συναίτιοι δηλαδὴ τῆς πολιτικῆς τέχναι, εἶναι αἱ ἑξῆς: «ὅσαι σμικρὸν ἢ μέγα τι δημιουργοῦσι κατὰ πόλιν ὄργανον» (287 D αἱ τέχναι, ποὺ κατασκευάζουν τὰ πάσης φύσεως ἐργαλεῖα καὶ ὄργανα, τῶν ὁποίων κάμνουν χρῆσιν οἱ πολῖται)· αἱ τέχναι, ποὺ κατασκευάζουν ἀγγεῖα παντὸς εἴδους πρὸς «σωτηρίαν», ἤτοι διατήρησιν κατασκευασθέντων πραγμάτων ἢ οἱωνδήποτε παρασκευασμάτων (287 Ε)· αἱ τέχναι, αἱ κατασκευάζουσαι παντὸς εἴδους ὀχήματα (288 Α), ἐξυπηρετικὰ οἱασδήποτε συγκοινωνίας, καὶ μέσα πρὸς προστασίαν καὶ προφύλαξιν ἀπὸ κινδύνων ἐκ μέρους τῆς φύσεως, καὶ τῶν ἀνθρώπων, ὡς ἡ τεκτονική, ἡ κεραμική, ἡ χαλκοτυπική, ἡ οἰκοδομική· ἔπειτα αἱ περὶ τὸν στολισμὸν καὶ διακόσμησιν τέχναι, ἡ ζωγραφική, ἡ μουσικὴ κλπ., αἱ ὁποῖαι ἔχουν κοινὸν γνώρισμα τὸ ὅτι εἶναι «παιδιᾶς ἕνεκα», πολιτισμὸς τοῦ μὴ ἀναγκαίου, τοῦ περιττοῦ, ὅπως λέγομεν σήμερον (288 C). Περαιτέρω αἱ τέχναι, αἱ παρέχουσαι τὴν πρώτην ὕλην εἰς τὰς εἰρημένας τέχνας· ὁ Πλάτων τὴν ἀκατέργαστον πρώτην ὕλην ὀνομάζει «πᾶν τὸ πρωτογενὲς» ἀνθρώπιος κτῆμα καὶ ἀσύνθετον» (288 Ε), ὅπεο οὐδόλως εἶναι ἔργον τῆς βασιλικῆς ἐπιστήμης ἢ πολιτικῆς. Πρὸς τούτοις εἰς τὰς συναιτίους τῆς πολιτικῆς τέχνας, διαφόρους ὅμως ἀπ' αὐ-

τῆς, πρέπει νὰ κατατάχθοῦν καὶ αἱ προμηθεύουσαι τὰς τροφὰς τέχναι καὶ θεραπεύουσαι παντοιοτρόπως τὸ σῶμα, ὡς ἡ γεωργική, θηρευτική, γυμναστική, ἰατρική, μαγειρική. Ἐν ἀνακεφαλαιώσει, ὅλαι αἱ μνημονευθεῖσαι κατηγορίαι τεχνῶν, βοηθητικῶν τῆς πολιτικῆς, «συναιτίων», εἶναι ἑπτά, τὰ δὲ ὑπ' αὐτῶν παρεχόμενα εἶναι (289 Β): «τὸ πρωτογενὲς εἶδος (ἡ πρώτη ἀκατέργαστος ὕλη), μετὰ δὲ τοῦτο ὄργανον, ἀγγεῖον, ὄχημα, πρόβλημα (μέσον προβαλλόμενον πρὸς προφύλαξιν ἀπὸ κινδύνου οἱουδήποτε), παίγνιον (καλαὶ τέχναι, τὸ «περιττόν»), θρέμμα». Ἔπειτα ἔρχονται ἄλλαι ὁμάδες τεχνῶν καὶ ἀνθρώπων «συναιτίων» μὲν τῆς πολιτικῆς καὶ τοῦ πολιτικοῦ, διαφόρων ὅμως αὐτοῦ κατὰ τὴν οὐσίαν: οἱ δοῦλοι, οἱ μισθωτοί, οἱ κήρυκες, οἱ μάντεις, οἱ ἱερεῖς (289 C — 291 A). Τέλος πρέπει νὰ ξεχωρισθῇ ὑπὸ τὸν πολιτικὸν καὶ τὴν βασιλικὴν ἐπιστήμην του μία ἄλλη ὁμὰς ἀνθρώπων, ἓν γένος «πάμφυλον» (ἀνάμεικτον, πανσπερμία). Οἱ τοῦ γένους τούτου ὁμοιάζουν μὲ λέοντας, κενταύρους, σατύρους καὶ ἄλλα ἀσθενέστερα πολύτροπα θηρία καὶ ταχέως ἀλλάσσουν μορφὴν καὶ δύναμιν (πρβλ. καὶ Σοφιστ. 240 C καὶ Πολιτ. Θ' 588 C). Τὸ γένος αὐτὸ εἶναι οἱ Σοφισταί· αὐτοὺς πρέπει νὰ ἀποχωρίσωμεν ἀπὸ τῶν ὄντως ὄντων πολιτικῶν καὶ βασιλικῶν ἀνδρῶν, ἂν θέλωμεν νὰ ἴδωμεν ἐναργῶς τὴν οὐσίαν τῆς πολιτικῆς (291 C).

Ἐξ ἴσου ὅμως πρέπει νὰ διακριθοῦν ἀπὸ τὴν ὀρθὴν πολιτείαν καὶ αἱ ἐκ τοῦ διαλόγου τῆς «Πολιτείας» γνωσταὶ λοιπαὶ νοσηραὶ πολιτειακαὶ μορφαί: ἡ μοναρχία, ἡ ὑποδιαιρουμένη εἰς τυραννίδα καὶ βασιλείαν, ἔπειτα ἡ πολιτεία, ἡ ὑπὸ ὀλίγων κρατουμένη, ἀρχομένη, τῆς ὁποίας ὑποδιαιρέσεις εἶναι ἡ ἀριστοκρατία καὶ ἡ ὀλιγαρχία, καὶ πέμπτη ἡ δημοκρατία. Ὅλαι αὐταὶ αἱ πολιτεῖαι εἶναι κακαὶ μιμήσεις τῆς ὀρθῆς πολιτείας, οἱ δὲ ἄρχοντες αὐτῶν πρέπει νὰ ξεχωρισθοῦν ἀπὸ τὸν «φρόνιμον» βασιλέα, τὸν ἔχοντα τὴν βασιλικὴν ἐπιστήμην (292 D). Πρέπει νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι ἐνταῦθα δὲν πρέπει νὰ γίνεται σύγχυσις περὶ τοὺς ὅρους βασιλεὺς καὶ βασιλεία. Ὁ Πλάτων ξεχωρίζει τελείως τὴν βασιλείαν καὶ τοὺς βασιλεῖς τῆς ἱστορικῆς πραγματικότητος ἀπὸ τοὺς ἰδικούς του βασιλεῖς, τοὺς φιλοσόφους - βασιλεῖς, τοὺς κεκτημένους τὴν βασιλικὴν τέχνην ἢ ἐπιστήμην.

Οἱ πλατωνικοὶ οὗτοι βασιλεῖς, ὡς εἴδομεν, πρέπει νὰ προσαγορεύωνται «βασιλεῖς», εἴτε ἄρχουν εἴτε ὄχι: «δεῖ γὰρ δὴ τόν γε τὴν βασιλικὴν ἔχοντα ἐπιστήμην, ἂν τ' ἄρχῃ καὶ ἐὰν μή, κατὰ τὸν ἔμπροσθε λόγον ὅμως βασιλικὸν προσαγορεύεσθαι» (292 Ε). Ὁ ἀληθής, ὁ ὄντως βασιλεὺς πρὸς τούτοις ἄρχει, εἴτε θέλουν εἴτε δὲν θέλουν οἱ ἀρχόμενοι· εἴτε ἐπὶ τῇ βάσει νόμων εἴτε ἄνευ νόμων (293 C). Μάλιστα τὸ ἄριστον πάντων εἶναι τὸ ἄνευ νόμων ἄρχειν (294 Α): «τὸ δ' ἄριστον οὐ τοὺς νόμους ἐστὶν ἰσχύειν, ἀλλ' ἄνδρα τὸν μετὰ φρονήσεως βασιλικόν». Ἡ γνώμη αὕτη περὶ νόμων εὐλόγως ἔδωκε νέαν ὤθησιν εἰς τὸν διάλογον. Σειρὰ ὅλη ἐπιχειρημάτων προβάλλεται, ἵνα δικαιολογήσῃ τὴν ἀπροσδόκητον αὐτὴν ἀπόφασιν ὡς πρὸς τὴν σχέσιν τῆς ὀρθῆς πολιτείας πρὸς τὸν νόμον. Ὁ νόμος, λέγεται, ὡς κάτι ἁπλοῦν, δὲν ἀνταποκρίνεται ἀκριβῶς πρὸς τὸ πολυσύνθετον τῆς ζωῆς· δὲν δύναται νὰ προβλέψῃ καὶ νὰ καθορίσῃ ὅλην τὴν ποικιλίαν τῶν περιπτώσεων τῆς ζωῆς. Ὁ νόμος εἶναι ἓν βοηθητικὸν μέσον ἔναντι τῆς ἀδεσμεύτου ἀπὸ νόμων καὶ γραμμάτων δημιουργικῆς διακυβερνήσεως τοῦ κράτους ὑπὸ τοῦ ἀληθοῦς ὅμως πολιτικοῦ. Ὅταν ὅμως ἐλλείπῃ ὁ ἀληθὴς πολιτικός, τότε βεβαίως κατ' ἀνάγκην θὰ ὑπάρχουν νόμοι μὲ σιδηροῦν, ἄτεγκτον κῦρος. Ὁ ἀληθὴς ὅμως πολιτικὸς εἶναι ἀνώτερος παντὸς γραπτοῦ νόμου, διότι κατέχει τὴν ἐπιστήμην τοῦ ὄντως ὄντος, τοῦ ὁποίου ὁ νόμος εἶναι ἁπλοῦν μίμημα. Αὐτὴ εἶναι ἡ διαλεκτικὴ μεταξὺ τῆς ἄνευ νόμων φιλοσόφου πολιτείας ἀφ' ἑνὸς καὶ τῆς μετὰ νόμων, ἀλλ' ἄνευ βασιλικοῦ ἄρχοντος, πολιτείας ἀφ' ἑτέρου, διαλεκτική, τὴν ὁποίαν ἐκφράζει ὁ διάλογος «Πολιτικός», ὅστις κεῖται καὶ χρονικῶς μεταξὺ τῆς «Πολιτείας» καὶ τῶν «Νόμων» τοῦ Πλάτωνος. Ὁ διάλογος «Πολιτικὸς» ὑποσημαίνει τὴν μετάβασιν ἀπὸ τοῦ ἄνευ νόμων κράτους τῆς «Πολιτείας» πρὸς τὸ νομοθετικῶς συντεταγμένον κράτος τῶν «Νόμων».

Πρὶν ἢ χωρήσῃ ὁ Πλάτων εἰς τὸν τελικὸν καθορισμὸν τῆς ἐννοίας τοῦ πολιτικοῦ ἢ βασιλικοῦ ἀνδρός, κάμνει ἐνταῦθα μίαν ἀξιολόγησιν τῶν μὴ ὀρθῶν πολιτειῶν, ὑπενθυμίζουσαν τὸ ὄγδοον βιβλίον τῆς «Πολιτείας». Ἐκ τῶν πολιτειῶν τούτων ἡ μοναρχία, ἔχουσα νόμους, εἶναι προτιμοτέρα τῶν ἄλλων, ἄνευ ὅμως νόμων, «ἄνομος», εἶναι ἡ χειροτέρα πασῶν. Ἡ δημοκρατία ἐξ ὅλων τῶν ἐχουσῶν νόμους (τῶν «νομίμων») πολιτειῶν εἶναι ἡ χειροτέρα, καλυτέρα ὅμως πασῶν, ὅταν δὲν ἔχουν νόμους (τῶν «παρανόμων»). Ἡ ὀλιγαρχία εὑρίσκεται εἰς τὸ μέσον. Ὅπως δὲ αἱ ἡμαρτημέναι αὐταὶ πολιτεῖαι πρέπει νὰ χωρισθοῦν ἀπὸ τῆς ὀρθῆς, ἔτσι καὶ οἱ μέτοχοι, οἱ «κοινωνοὶ» αὐτῶν τῶν πολιτικῶν μορφῶν πρέπει νὰ ἀποχωρισθοῦν ἀπὸ τῶν πολιτικῶν τῆς ἐπιστήμονος ἢ ὀρθῆς πολιτείας, κατ' ἐξοχὴν δὲ οἱ σοφισταὶ (303 C—D). Αὐτοὶ οἱ τελευταῖοι εἶναι φαινομενικῶς πολιτικοί· διαφέρουν δὲ ἀπὸ τὸν πολιτικὸν ὅ,τι διαφέρει τὸ φαίνεσθαι ἀπὸ τὸ εἶναι.

Ὑπάρχουν ὅμως καὶ μερικαὶ τέχναι ἀκόμη, αἵτινες δὲν εἶναι μὲν ἐντελῶς ξέναι πρὸς τὴν πολιτικήν, ὡς αἱ προρρηθεῖσαι, οὔτε ὅμως καὶ ταυτίζονται μὲ αὐτήν, ἀλλ' εἶναι ἁπλῶς συγγενεῖς της. Αὐταὶ εἶναι ἡ στρατηγική, ἡ δικαστικὴ καὶ ἡ ρητορική (304 α). Ἀλλὰ βαθυτέρα ἔρευνα τῆς οὐσίας τῶν τεχνῶν αὐτῶν καὶ τοῦ ἔργου των ἀποδεικνύει ὅτι καὶ αὐταὶ αἱ τρεῖς τέχναι εἶναι ἁπλῶς θεραπαινίδες καὶ φύλακες τῆς βασιλικῆς - πολιτικῆς τέχνης, οὐδεμία ὅμως ἐξ αὐτῶν εἶναι πολιτικὴ (305 C).

Μόνον τώρα ἠμπορεῖ νὰ φανῇ καθαρά, τί εἶναι καὶ τί πρέπει νὰ ὀνομασθῇ πολιτική, μὲ τὴν βοήθειαν τοῦ παραδείγματος τῆς ὑφαντικῆς. Ἰδοὺ τὸ πόρισμα τῆς ἐρεύνης μὲ τὰς λέξεις τοῦ Πλάτωνος (305 Ε): «τὴν δὲ πασῶν γε τούτων ἄρχουσαν καὶ τῶν νόμων καὶ συμπάντων τῶν κατὰ πόλιν ἐπιμελουμένην καὶ πάντα συνυφαίνουσαν ὀρθότατα... προσαγορεύοιμεν δικαιότατ' ἄν..... πολιτικὴν» (Δικαιότατα λοιπὸν ἠμποροῦμεν νὰ ἀποκαλέσωμεν πολιτικὴν ἀληθινὴν τὴν ἄρχουσαν πασῶν τούτων τῶν τεχνῶν καὶ φροντίζουσαν δι' ὅλα τὰ τῆς πόλεως καὶ συνυφαίνουσαν ὀρθότατα καὶ ἁρμονικώτατα τὰ πάντα ἐν τῇ πόλει). Τὸ συνυφαίνειν ἐπαναφέρει εἰς τὴν μνήμην μας τὸ ἔργον τῆς ὑφαντικῆς. Ἡ πολιτεία ἀσκεῖ ἔργον «συνυφῆς» ἀνάλογον πρὸς τὴν «συμπλοκὴν» τῆς ὑφαντικῆς. Ἁρμονικὴ ὅμως συνυφὴ τῶν τῆς πόλεως προϋποθέτει ὕπαρξιν ἀντιθέσεων, αἱ ὁποῖαι διὰ τῆς συνυφῆς ἀμβλύνονται, καταλήγουσαι εἰς ἕνωσιν. Τοιαύτη ἀντίθεσις λ.χ. παρατηρεῖται, ὡς γνωρίζομεν καὶ ἀπὸ τὴν περὶ παιδείας διδασκαλίαν τοῦ Γ' καὶ Ζ' βιβλίου τῆς «Πολιτείας», μεταξὺ ἀνδρείας καὶ σωφροσύνης καὶ τῶν ἐν τῇ πόλει ἐκδηλώσεων αὐτῶν. Τὸ ἔργον ὅμως τῆς πολιτικῆς εἶναι ὄχι νὰ ἀφανίσῃ τὴν ἀντίθεσιν αὐτήν, ἀλλὰ νὰ τὴν ὑψώσῃ εἰς τὴν ἁρμονικὴν ἑνότητα τῆς ἀρετῆς καὶ νὰ ἐκμεταλλευθῇ ἀκριβῶς καὶ τὴν ἔντασιν καὶ τὴν ἕνωσιν ταύτην ἐπὶ σωτηρίᾳ τῆς πολιτείας.

Ἡ σύστασις τῆς πολιτείας παραβάλλεται πρὸς τὴν «συμπλοκὴν» τῆς ὑφαντικῆς (306 Ε). Ὅπως ἡ δευτέρα ἐλέγχει καὶ ἐπισπατεῖ κατὰ τὴν παρασκευὴν τῶν νημάτων καὶ τῶν ἄλλων χρειωδῶν, φροντίζουσα νὰ γίνουν ὅλα κατάλληλα πρὸς ὕφανσιν, οὕτω καὶ ἡ πολιτικὴ ὀφείλει νὰ ἀσκήσῃ πάντα ἔλεγχον, διὰ νὰ προλάβῃ τὴν εἰς τοὺς κόλπους τῆς πολιτείας γένεσιν φαύλων στοιχείων, καὶ νὰ μετέλθῃ ὅλα τὰ πολιτικὰ καὶ παιδευτικὰ μέτρα, ὅπως προπαρασκευάσῃ καὶ ἐξασφαλίσῃ τὴν «βασιλικὴν συμπλοκὴν» (306 Ε), ἤτοι τὴν σύστασιν τῆς πολιτείας ἐξ ἐναρέτων ἀνθρώπων, ἁρμονιζομένων τῶν μεταξὺ ἀνδρείας καὶ σωφροσύνης ἀντιθέσεων, καὶ ἐξασφαλίσῃ τὴν ἐκ πρεπόντων ἠθῶν «σύγκρασιν» (σύνθεσιν τοῦ πολιτικοῦ κόμματος) αὐτῆς. Τὸ ἔργον τοῦ πολιτικοῦ ἐν προκειμένῳ εἶναι ἔργον «συνυφῆς», «συστάσεως», «συγκράσεως», «συνδέσμου», διὰ νὰ μεταχειρισθῶμεν τὰς λέξεις αὐτοῦ τοῦ Πλάτωνος.

Βιβλιογραφία: Κριτικαὶ ἐκδόσεις: 1) τοῦ Ἔρμαν τῆς Λειψίας Τώμπνερ, 2) τοῦ J. BURNET τῆς Ὀξφόρδης. — Ἑρμηνευτικαὶ ἐκδόσεις: ὑπὸ G. STALLBAUM (μὲ λατινικὰ σχόλια), GOTHA, 1841. — ὑπὸ L. CAMPBELL, Ὀξφόρδη 1867 (ἀγγλική).

Κωνστ. Ι. Βουρβέρης

«ΦΙΛΗΒΟΣ». Φιλοσοφικὸς διάλογος, γραφεὶς ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος. Κατατάσσεται εἰς τοὺς πραγματευομένους ἠθικὰ ζητήματα διαλόγους καὶ ὡς θέμα του ὁ ὑπότιτλος ἀναφέρει τὴν ἐξέτασιν τοῦ προβλήματος τοῦ ἀναφερομένου εἰς τὴν ἡδονὴν «Περὶ ἡδονῆς, ἠθικός». Τὸ συζητούμενον θέμα ἐξετάζει ποῖον εἶναι τὸ ὕψιστον διὰ τὸν ἀνθρώπινον βίον ἀγαθόν. Εἶναι τοῦτο ἡ ἡδονὴ ἢ ἡ φρόνησις;

Ὅπως θὰ ἴδωμεν μὲ τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ περιεχομένου, ὁ Πλάτων ἀποκρούει τὴν μοναμερῆ λύσιν τοῦ προβλήματος καὶ ἀποδεικνύει ὅτι τὸ σχετικὸν μὲ τὴν ἀνθρωπίνην ζωὴν ἀγαθὸν συναπαρτίζεται ἀπὸ τὴν ἀνάμιξιν ὑπὸ καθωρισμένας συνθήκας τῆς ἡδονῆς καὶ φρονήσεως. Ἡ ἐπίλυσις τοῦ προβλήματος προκύπτει ὡς ἀποτέλεσμα συζητήσεων ἀναφερομένων εἰς τὴν φύσιν τῶν ὄντων γενικῶς, εἰς τὴν ἐξέτασιν τῶν διαφόρων εἰδῶν τῆς ἡδονῆς καὶ τῆς φρονήσεως. Τὸ τεθὲν ἠθικὸν πρόβλημα συζητεῖται καὶ λύεται ἐπὶ τῇ βάσει ὀντολογικῶν μεθοδολογικῶν καὶ ψυχολογικῶν διερευνήσεων. Ἡ γενικότης τῶν εἰς τὸν «Φίληβον» διεξαγομένων συζητήσεων μᾶς παρέχει τὴν εὐκαιρίαν διὰ νὰ μελετήσωμεν τὴν φιλοσοφικὴν σκέψιν τοῦ Πλάτωνος εἰς τὴν ὡριμον πλέον συστηματοποίησίν της. Μᾶς δίδει ἀκόμη ὁ «Φίληβος» καὶ πληροφορίας περὶ τῆς περὶ τῶν «εἰδητικῶν ἀριθμῶν» διδασκαλίας τοῦ Πλάτωνος. Ὁ «Φίληβος» καίτοι ἐγράφη εἰς τὴν γεροντικὴν ἡλικίαν τοῦ Πλάτωνος, ὅμως ἐπανέρχεται κατά τινα τρόπον εἰς τὴν τεχνικὴν τῶν διαλόγων τῆς πρωΐμου συγγραφικῆς δράσεως τοῦ Πλάτωνος. Τὸ κύριον πρόσωπον τοῦ διαλόγου εἶναι ὁ Σωκράτης, ὅστις κρατεῖ εἰς χεῖρας του τὴν διεύθυνσιν τῆς συζητήσεως.

Τὰ πρόσωπα τοῦ διαλόγου., Εἰς τὸν διάλογον λαμβάνουν μέρος τρία πρόσωπα, ὁ Σωκράτης, ὁ Πρώταρχος καὶ ὁ Φίληβος. Ἂν καὶ ὁ διάλογος ἔλαβε τὸν τίτλον του ἀπὸ τὸν Φίληβον, ἡ συμμετοχὴ τούτου εἰς τὴν συζήτησιν εἶναι ἐξ ὁλοκλήρου ἀσήμαντος. Λέγει ὀλίγας λέξεις εἰς τὴν ἀρχὴν καὶ ἔπειτα ἐπεμβαίνει εἰς τὴν συζήτησιν δύο μόνον φοράς. Τὴν μίαν (18 Α, Ε) διὰ νὰ ἐκφράσῃ τὴν ἔκπληξιν, ἡ ὁποία ἐγεννήθη εἰς αὐτόν, ἐπειδὴ κατὰ τὴν συζήτησιν ἐτέθη τὸ ζήτημα τοῦ καθορισμοῦ τῆς σχέσεως τοῦ ἑνὸς πρὸς τὰ πολλά. Τὴν δευτέραν φορὰν (27 Ε) διὰ νὰ ἐκφράσῃ τὴν γνώμην ὅτι ἐθεώρει τὴν ἡδονὴν ὡς κάτι τὸ ἀπὸ πάσης ἀπόψεως ἄπειρον καὶ διὰ νὰ εἴπῃ εἰς τὸν Σωκράτη: «οὐ γὰρ ἂν ἡδονὴ πᾶν ἀγαθὸν ἦν, εἰ μὴ ἄπειρον ἐτύγχανε πεφυκὸς καὶ πλήθει καὶ τῶν μᾶλλον» (ἡ ἡδονὴ δὲν θὰ ἦτο τὸ ἀπόλυτον ἀγαθόν, ἐὰν δὲν ἦτο κατὰ τὴν φύσιν της κάτι τὸ ἄπειρον καὶ κατὰ τὸν ἀριθμὸν καὶ κατὰ τὰς διαβαθμίσεις της). Εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ διαλόγου τὸν παρουσιάζει ὁ Σωκράτης ὡς ὑποστηρίζοντα τὴν γνώμην ὅτι ἡ ἡδονὴ εἶναι δι' ὅλα τὰ ὄντα τὸ ὕψιστον ἀγαθόν. Ἀλλὰ τὴν διαλεκτικὴν ὑποστήριξιν τῆς γνώμης του ταύτης τὴν ἐμπιστεύεται εἰς τὸν Πρώταρχον. Εὐκόλως κατανοοῦμεν ὅτι ὁ Φίληβος ὡς ἄνθρωπος παραδεδομένος εἰς τὰς ἡδονὰς καὶ λάτρης τῆς Ἀφροδίτης, δὲν θὰ ἦτο ἱκανὸς νὰ ὑποστηρίξῃ τὰς γνώμας του

διαλεκτικῶς, καὶ διὰ τοῦτο ἀναθέτει τὴν ὑπεράσπισίν των εἰς τὸν φίλον του Πρώταρχον, ὅστις θὰ ἠδύνατο ὡς μαθητεύσας παρὰ τῷ Γοργίᾳ νὰ τὴν ὑπερασπίσῃ ρητορικῶς. Ὁ Φίληβος παριστάνεται ὡς νεαρὸς κατὰ τὴν ἡλικίαν φίλος τῶν ἡδονῶν καὶ προστατευόμενος τῆς θεᾶς τῆς ἡδονῆς Ἀφροδίτης. Φαίνεται ὅτι δὲν πρόκειται περὶ ὑπαρκτοῦ προσώπου, διότι ὡς παρετήρησεν ὁ Βιλαμόβιτς, δὲν ἀπαντᾶ τὸ ὄνομα Φίληβος ὡς κύριον ὄνομα ἐν τῇ Ἀττικῇ. Ὁ Πλάτων ἔπλασεν ἓν τοιοῦτον πρόσωπον καὶ ἔδωκεν εἰς αὐτὸ τὸ ὄναμα Φίληβος, τὸ ὁποῖον σημαίνει τὸν φίλον τῆς σωματικῆς ὡραιότητος. Τὸ ἕτερον πρόσωπον τοῦ διαλόγου, ὁ Πρώταρχος, ὀνομάζεται υἱὸς τοῦ Καλλίου καὶ ἐξ ὅσων λέγει ἐν τῷ παρόντι διαλόγῳ (58 Α) ἐξάγεται ὅτι ὑπῆρξεν ἀκροατὴς καὶ μαθητὴς εἰς τὴν ρητορικὴν τοῦ σοφιστοῦ Γοργίου: «Ἤκουον Γοργίου πολλάκις, ὡς ἡ τοῦ πείθειν πολὺ διαφέροι πασῶν τεχνῶν» (ἤκουον πολλάκις ἀπὸ τὸ στόμα τοῦ Γοργίου ὅτι ἡ τέχνη ἡ ὁποία μᾶς διδάσκει νὰ δημιουργῶμεν πειθὼ (δηλ. ἡ ρητορικὴ) ἔχει μεγάλην ὑπεροχὴν ἐν συγκρίσει μὲ ὅλας τὰς ἄλλας).

Δὲν ὑπάρχει λόγος νὰ ἀμφιβάλωμεν ὡς πρὸς τὴν ὕπαρξιν τοῦ Πρωτάρχου ὡς ἱστορικοῦ προσώπου. Ὁ Ἀριστοτέλης εἰς τὰ «Φυσικὰ» (197 β 9) μᾶς διέσωσεν ἓν εὐφυολόγημά του: «ἔφη Πρώταρχος εὐτυχεῖς εἶναι τοὺς λίθους ἐφ' ὧν οἱ βωβοὶ ὅτι τιμῶνται, οἱ δὲ ὁμόζυγες αὐτῶν καταπατοῦνται» (εἶπεν ὁ Πρώταρχος ὅτι οἱ λίθοι ἀπὸ τοὺς ὁποίους ἔχουν κτισθῇ οἱ βωμοὶ εἶναι εὐτυχεῖς, διότι ἀποδίδονται εἰς αὐτοὺς τιμαί, ἐνῶ οἱ ἄλλοι τῆς αὐτῆς ποιότητος λίθοι καταπατοῦνται). Ὁ ἀναφερόμενος ὡς πατὴρ του Καλλίας οὐδεὶς λόγος ὑπάρχει διὰ νὰ ταυτισθῇ μὲ τὸν γνωστὸν πολυτάλαντον φίλον τῶν σοφιστῶν Καλλίαν. Ἡ ἀνάθεσις τῆς ὑπερασπίσεως τῆς γνώμης ὅτι ἡ ἡδονὴ εἶναι τὸ ὕψιστον ἀγαθὸν εἰς τὸν μαθητὴν τοῦ Γοργίου Πρώταρχον γίνεται ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος διὰ νὰ δηλωθῇ ὅτι μία τοιαύτη γνώμη μόνον διὰ τῶν τεχνασμάτων τῆς ρητορικῆς δύναται νὰ ὑποστηριχθῇ καὶ οὐχὶ διὰ τῆς διαλεκτικῆς. Τὴν διεξαγομένην συζήτησιν ὑποτίθεται ὅτι τὴν παρακολουθοῦν καὶ ἄλλα νεαρὰ πρόσωπα χωρὶς νὰ λαμβάνουν μέρος εἰς αὐτήν.

Ἡ διάρθρωσις τοῦ διαλόγου. Τὸ συζητούμενον ἐρώτημα εἶναι ἂν τὸ ἀγαθὸν πρὸς τὸ ὁποῖον πρέπει νὰ τείνῃ ὁ ἄνθρωπος εἰς τὴν ζωήν του εἶναι ἡ ἡδονὴ ἢ ἡ φρόνησις, ἂν δηλαδὴ πρέπει νὰ προτιμηθῇ ὁ πλήρης ἡδονῶν ἀπολαυστικὸς βίος ἢ τὴν εὐδαιμονίαν εὑρίσκει ὁ ἄνθρωπος εἰς τὸν θεωρητικὸν βίον ἀσκῶν καὶ ἐπαυξάνων τὰς διανοητικάς του ἱκανότητας. Ἀλλὰ διὰ νὰ λυθῇ τὸ πρόβλημα παρεμβάλλεται συζήτησις περὶ τῆς διαλεκτικῆς μεθόδου, περὶ τῆς σχέσεως τῆς ἐννοίας τοῦ ἑνὸς πρὸς τὰ πολλά, περὶ τῶν εἰδητικῶν ἀριθμῶν καὶ περὶ τῶν ὀντολογικῶν κατηγοριῶν. Οὕτω συνυφαίνονται κατὰ τὴν συζήτησιν μεθοδολογικά, ὀντολογικὰ καὶ ψυχολογικὰ προβλήματα. Λεπτομερέστερον, ἡ σειρὰ τῶν ἀναπτυσσομένων θεμάτων εἶναι ἡ ἀκόλουθος:

I. — Προκαταρκτικὴ θέσις τοῦ προβλήματος καὶ καθορισμὸς τῆς μεθόδου δι' ἧς θὰ ἐξετασθῇ. Οὔτε ἡ ἡδονὴ οὔτε ἡ φρόνησις εἶναι τὸ ὕψιστον ἀγαθόν, ἀλλὰ κάτι τὸ μικτὸν ἐξ ἀμφοτέρων. Ἡ μέθοδος τῆς ἐρεύνης εἶναι ἡ διαλεκτικὴ ἡ εἰσάγουσα ἀριθμητικοὺς καθορισμοὺς (11α—31α).

II. — Ψυχολογικὴ ἀνάλυσις τῶν διαφόρων εἰδῶν τῆς ἡδονῆς (31Β — 36C).

III. — Γνησία καὶ ψευδὴς ἡδονὴ (36C — 53C).

IV. — Ἡ ἀπὸ ὀντολογικῆς ἀπόψεως ἐξέτασις τῆς ἡδονῆς. Δύναται ἡ ἡδονὴ νὰ εἶναι τέλος; (53C — 55C).

V. — Ἀνάλυσις τῶν διαφόρων εἰδῶν τῆς φρονήσεως (55C — 59D).

VI. — Ἡ εἰδολογικὴ μορφὴ τοῦ εὐδαίμονος μικτοῦ βίου (59E — 66 D).

VII. — Τελικὸν συμπέρασμα (66 D — 67 B).

Ἀνάλυσις τοῦ περιεχομένου τοῦ διαλόγου.

Καθορισμὸς τοῦ ὑπὸ συζήτησιν θέματος (11 A — 14 B). Ὁ Σωκράτης συνοψίζων τὴν συζήτησιν, ἥτις ὑποτίθεται ὅτι ἐγένετο προηγουμένως, λέγει ὅτι εἰς τὸ ἐρώτημα τί εἶναι τὸ ἀγαθὸν ἐδόθησαν δύο ἀπαντήσεις. Ὁ μὲν Φίληβος ὑπεστήριξεν ὅτι τὸ ἀγαθὸν δι' ὅλα τὰ ἔχοντα ζωὴν ὄντα εἶναι ἡ χαρά, ἡ ἡδονὴ καὶ ἡ τέρψις: «ἀγαθὸν εἶναι πᾶσι ζώιοις τὸ χαίρειν καὶ τὴν ἡδονὴν καὶ τέρψιν». Ἀντιθέτως ὁ Σωκράτης ὑπεστήριξεν ὅτι τὸ ἀγαθὸν εἶναι ἡ φρόνησις, ἡ νόησις, ἡ μνήμη, ἡ ὀρθὴ δόξα καὶ οἱ ἀληθινοὶ λογισμοί: «Τὸ φρονεῖν καὶ τὸ νοεῖν καὶ τὸ μεμνῆσθαι, δόξαν τε ὀρθὴν καὶ ἀληθεῖς λογισμούς». Ὁ Φίληβος ὁρίζει τὸ ἀγαθὸν ὄχι μόνον εἰς τὴν σχέσιν του μὲ τὸν ἄνθρωπον, ἀλλὰ γενικῶς δι' ὅλα τὰ ὄντα. Ὁ Σωκράτης περιορίζει τὸν ὁρισμὸν του ἀναφέρων αὐτὸν εἰς τὸν ἄνθρωπον καὶ λέγει ὅτι διὰ τὸν ἄνθρωπον τὸ ἀγαθὸν δὲν εἶναι ἡ ἡδονή, ἀλλὰ μία «ἕξις καὶ διάθεσις τῆς ψυχῆς», δυναμένη νὰ καταστήσῃ εἰς ὅλους τοὺς ἀνθρώπους τὴν ζωὴν των εὐδαίμονα. Ἡ συζήτησις πρέπει νὰ δείξῃ ποῖον ἐκ τῶν δύο δύναται νὰ ἐξασφαλίσῃ μίαν τοιαύτην ψυχικὴν κατάστασιν καὶ διάθεσιν, ἡ ἡδονὴ ἢ ἡ φρόνησις. Εἶναι δυνατὸν νὰ ἐξασφαλίσῃ τὸ ἀποτέλεσμα τοῦτο καὶ ὅτι ὑπάρχει ἓν τρίτον δυνάμενον νὰ φέρῃ τὸ ἐν λόγῳ ἀποτέλεσμα. Εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν θὰ ἐρευνηθῇ ἂν τὸ τρίτον τοῦτο εἶναι περισσότερον συγγενὲς πρὸς τὴν ἡδονὴν ἢ πρὸς τὴν φρόνησιν. Ἐπειδὴ δὲ ὁ Φίληβος ἔχει κουρασθῇ ἐκ τῆς προηγουμένης συζητήσεως κρίνεται ὀρθὸν νὰ μὴ λάβῃ μέρος εἰς τὴν συζήτησιν, ἀλλὰ νὰ ἐμπιστευθῇ τὴν ὑπεράσπισιν τῆς ἡδονῆς ἔναντι τῆς φρονήσεως εἰς τὸν φίλον του Πρώταρχον. Ὁ Σωκράτης θὰ ὑποστηρίξῃ τὴν ἀντίθετον ἄποψιν καὶ ἡ συζήτησις θὰ προχωρήσῃ μὲ τὴν εἰλικρινῆ πρόθεσιν νὰ ἐξακριβωθῇ ἡ ἀλήθεια (11 Ε).

Μὲ τὴν ἔναρξιν τῆς συζητήσεως, ὁ Σωκράτης τονίζει τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ ἡδονὴ δὲν ἐμφανίζεται ὑπὸ μίαν ἐνιαίαν μορφήν. Ὁμιλοῦμεν περὶ ἡδονῆς τοῦ ἀκολασταίνοντος ἀνθρώπου, περὶ ἡδονῆς τοῦ σώφρονος, περὶ ἡδονῆς τοῦ ἀνοητοαίνοντος καὶ παρασυρομένου ἀπὸ τὰς φαντασιώσεις του. Τίθεται λοιπὸν τὸ ζήτημα ἂν ὅλα αὐτὰ τὰ εἴδη τῆς ἡδονῆς πρέπει νὰ χαρακτηρισθοῦν ὡς ἀγαθά. Ὁ Πρώταρχος λέγει ὅτι ἡ ἀνομοιότης αὐτῶν τῶν εἰδῶν τῆς ἡδονῆς ἀναφέρεται εἰς τὰς αἰτίας, αἵτινες ἑκάστοτε τὴν παράγουν καὶ δὲν συνεπάγονται διαφορὰν ὡς πρὸς τὴν ἐνιαίαν της οὐσίαν ὡς ἀγαθοῦ. Ὅπως ὅλα τὰ χρώματα παρὰ τὰ διάφορα εἴδη αὐτῶν εἶναι χρώματα, οὕτω καὶ ὅλα τὰ εἴδη τῶν ἡδονῶν εἶναι ἡδοναὶ καὶ διὰ τοῦτο εἶναι δυνατὸν ἕκαστον ἐξ αὐτῶν νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς ἀγαθόν. Ὁ Σωκράτης εὐκόλως ἀποσκαλύπτει τὸ λογικὸν σφάλμα τὸ ἐνυπάρχον εἰς τὴν δοθεῖσαν ἀπάντησιν. Βεβαίως ἡ ἡδονὴ εἶναι ἡδονή. Ἀλλὰ πάλιν διαπιστώνει, ἡ παρατήρησις ὅτι ἡ ἡδονὴ διασχίζεται εἰς ποικίλα εἴδη, ἐκ τῶν ὁποίων εἰς ὅλα μὲν δυνάμεθα νὰ ἀποδώσωμεν τὸ χαρακτηριστικὸν ἀγαθός, εἰς ἄλλα δὲ τὸ χαρακτηριστικὸν κακός. Ἡ πρότασις «ἡ ἡδονὴ εἶναι ἀγαθὸν» δὲν εἶναι πρότασις ἀναλυτική. Τὸ ἀποδιδόμενον εἰς τὴν ἡδονὴν κατηγορούμενον «ἀγαθὸν» δὲν εἶναι ἔννοια ἐμπεριεχομένη εἰς τὴν ἔννοιαν τῆς ἡδονῆς. ἀλλ' ἔν ἐπιπρόσθετον χαρακτηριστικόν, τὸ ὁποῖον εἰς τινας περιπτώσεις προσδιορίζει εἰς αὐτὴν εἰς ἄλλας ὅμως ὄχι. Ἂν ἐξετάσωμεν τὰ εἴδη ὑπὸ τὰ ὁποῖα ἐμφανίζεται ἡ γενικὴ ἔννοια ἡδονή, θὰ ἴδωμεν ὅτι ἄλλαι μὲν ἡδοναὶ εἶναι ἀγαθαί, ἄλλαι ὅμως κακαί. Τὸ αὐτὸ λέγει ὁ Σωκράτης, συμβαίνει καὶ μὲ τὴν ἔννοιαν τῆς φρονήσεως καὶ ἐπιστήμης. Διασχίζεται ἡ ἐπιστήμη εἰς ἀγαθὰς καὶ κακὰς ἐπιστήμας. Ὅπως δὲν δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι ἡ ἡδονὴ εἶναι ἀγαθόν, ὁμοίως δὲν δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι ἡ ἐπιστήμη εἶναι ἀγαθόν. Πρέπει νὰ ἐξακριβώσωμεν ποῖα ἐκ τῶν εἰδῶν τῆς ἡδονῆς καὶ ἐπιστήμης εἶναι ἀγαθὰ καὶ ποῖα κακά. Ὁ Πρώταρχος δέχεται τὰς παρατηρήσεις ταύτας τοῦ Σωκράτους καὶ συγκατατίθεται νὰ ἐρευνηθοῦν τὰ διάφορα εἴδη τῆς ἡδονῆς καὶ τῆς ἐπιστήμης διὰ νὰ ἀποκαλυφθῇ ποῖα ἐξ αὐτῶν εἶναι δυνατὸν νὰ χαρακτηρισθοῦν ὡς ἀγαθὰ καὶ ποῖα ὡς κακά. Διεπιστώθη οὕτω ἡ ἐνυπάρχουσα ἐντὸς τῆς ἡδονῆς καὶ φρονήσεως ποικιλία. Τὸ ἐνιαῖον γένος τῆς ἡδονῆς ἀφ' ἑνὸς καὶ τὸ ἐνιαῖον γένος τῆς φρονήσεως ἐμφανίζονται ἐμπεριέχοντα πλῆθος εἰδῶν. Ἐκ τῆς διαπιστώσεως ταύτης γεννᾶται ἡ εὔλογος ἀπορία: Πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ ἐνυπάρχῃ ἐντὸς τῆς ἑνότητος ἡ πολλότης; Ἡ ἀπορία αὕτη ἀναγκάζει τὴν συζήτησιν νὰ στραφῇ πρὸς τὸ θέμα τοῦτο καὶ νὰ ἀναζητήσῃ τὴν λύσιν του. Πρόκειται περὶ ἑνὸς προβλήματος τὸ ὁποῖον ἀπετέλει ἓν ἐκ τῶν κυριωτέρων θεμάτων τῆς Διαλεκτικῆς. Ὅθεν ἡ συζήτησις προοχωρεῖ εἰς τὴν διεξεύρεσιν τοῦ θέματος τούτου, σταματᾶ ἡ ἐξέτασις τοῦ κυρίου θέματος καὶ λαμβάνεται πρὸς μελέτην τὸ μεθοδολογικὸν πρόβλημα τῆς διαλεκτικῆς (14 6). Θὰ ἐξετασθῇ ἡ σχέσις τοῦ ἑνὸς ἐνιαίου γένους πρὸς τὰ πολλὰ εἴδη, εἰς τὰ ὁποῖα ὑποδιαιρεῖται.

Παρέκβασις περὶ τῆς διαλεκτικῆς ἀντιθέσεως τοῦ ἑνὸς πρὸς τὰ πολλὰ (14C — 19 B). Οὕτω τίθεται ὑπὸ ἐξέτασιν τὸ ζήτημα τὸ ἀναφερόμενον εἰς τὴν σχέσιν τοῦ ἑνὸς πρὸς τὰ πολλά. Κατ' ἀρχὰς καθορίζεται τὸ πλαίσιον, ἐντὸς τοῦ ὁποίου θὰ συζητηθῇ τὸ τιθέμενον θέμα. Δὲν πρόκειται τὸ πρόβλημα νὰ ἀπασχοληθῇ μὲ τὴν ἑνότητα καὶ τὴν πολλότητα τὴν ὁποίαν ἐμφανίζει ἓν συγκεκριμένον ἀντικείμενον. Ἂς θεωρήσωμεν ὅτι ἔχομεν ἐνώπιόν μας ἕνα ἄνθρωπον. Οὗτος ἀπὸ βιολογικῆς ἀπόψεως ἐμφανίζεται ὡς ἐνιαία ἑνότης. Ὁ ἄνθρωπος ὅμως ἀπαρτίζεται ἀπὸ πολλὰ σωματικὰ μέλη, χεῖρας, πόδας, κορμόν, κεφαλὴν κλπ. Ὅθεν εἶναι συγχρόνως καὶ ἑνότης καὶ πολλότης. Ἀλλ' εἰς τὴν προκειμένην συζήτησιν δὲν ἐξετάζομεν συγκεκριμένας ἑνότητας ὅπως εἰς ζῶν ἄνθρωπος. Ἡ συζήτησις ἀναφέρεται εἰς τὰς γενικὰς ἐννοίας ἡδονή, φρόνησις, αἵτινες εἶναι συνοπτικαὶ ἐκφράσεις διὰ τῶν ὁποίων δηλοῦμεν ἑνότητας μὴ προσιτὰς εἰς τὴν αἴσθησιν ἀλλ' ἐμφανιζομένας διὰ ποικίλων καὶ διαφόρου εἴδους συγκεκριμένων ἐμφανίσεων. Εἰς τὴν αἴσθησίν μας δὲν εἶναι προσιτὴ «ἡ ἡδονὴ» ἢ «ἡ φρόνησις» εἰς αὐτοπρόσωπον ἐμφάνισιν. Εἰς τὴν αἴσθησίν μας εἶναι προσιταὶ διάφοροι συγκεκριμέναι ἐμφανίσεις τῆς ἡδονῆς καὶ φρονήσεως, τὰς ὁποίας ἡμεῖς κατατάσσομεν εἰς τὰς ἑνότητας ἡδονὴ καὶ λύπη. Αἱ ἑνότητες αὗται «ἡδονὴ» καὶ «λύπη» εἶναι δεδομένα, τὰ ὁποῖα ὑποτίθεται ὅτι ὑπάρχουν πέρα τῶν φαινομένων. Εἶναι δεδομένα, ὅπως λέγουν οἱ νεώτεροι ψυχολόγοι, «μεταφαινομενικά». Εἰς αὐτὴν τὴν περιοχὴν τοποθετεῖ τὸ πρόβλημα ὁ Σωκράτης. Θέτει τὸ ἐρώτημα πῶς ὑπάρχουν αὐταὶ αἱ «μεταφαινομενικαὶ ἑνότητες», αἱ ἑνότητες αὗται δηλαδὴ αἱ ὁποῖαι ἔρχονται νὰ ἐπακολουθήσουν ἔπειτα ἀπὸ τὴν ἐξάντλησιν ὅλων τῶν ἀπείρων σειρῶν ἀπαρτιζουσῶν συγκεκριμένων ἐμφανίσεών των. Ἐπίσης ἐρωτᾶ ποία εἶναι ἡ σχέσις των μὲ τὰς ποικίλας καὶ διαφόρων εἰδῶν ἐμφανίσεις των. Εἶναι ἀφ' ἑαυτοῦ φανερὸν ὅτι αἱ ἑνότητες αὗται, τὰς ὁποίας ἐχαρακτηρίσαμεν, ἀκολουθοῦντες τὸν Ἄγγλον Πλατωνιστὴν Ταΐϋλορ, «μεταφαινομενικάς», εἶναι αἱ πλατωνικαὶ ὑπεραισθηταὶ Ἰδέαι, τὰ ὁποῖας ὁ Πλάτων εἰς τὸν «Φίληβον» ὀνομάζει «ἑνάδας» καὶ «μονάδας». Ὁ Σωκράτης διατυπώνει ἤδη κατὰ σαφῆ τρόπον τὸ πρόβλημα, θέτων τρία ἐρωτήματα (15 6): 1ον) «Εἰ δεῖ τοιαύτας εἶναι μονάδας ὑπολαμβάνειν ἀληθῶς οὔσας» (ἐὰν πρέπει νὰ δεχώμεθα τὴν ἀντίληψιν ὅτι ὑπάρχουν τοιαῦται μονάδες ἔχουσαι ἀληθινὴν ὕπαρξιν). 2ον) «Πῶς ταύτας, μίαν ἑκάστην οὖσαν ἀεὶ τὴν αὐτὴν καὶ μήτε ὅλεθρον προσδεχομένην, ὅλως εἶναι βεβαιότητα μίαν ταύτην» (ἔπειτα πρέπει νὰ ἐξετασθῇ ὡς πρὸς αὐτάς, κατὰ ποῖον τρόπον,

ἑνῶ ἑκάστη ἐξ αὐτῶν εἶναι μία καὶ πάντοτε ἡ αὐτή, χωρὶς νά ἐπιδέχεται οὔτε γένεσιν οὔτε ὄλεθρον, ὅμως ἀποτελοῦν κατὰ τρόπον ἀπολύτως βέβαιον ὅλαι αὐταὶ μίαν ὡρισμένην ἑνότητα). Σημειοῦμεν ὅτι ἡ λεκτικὴ ἑρμηνεία τοῦ δευτέρου τούτου ἐρωτήματος ἔφερε πολλὰς δυσχερείας εἰς τοὺς ἑρμηνευτάς. Ὁ Ταΐλορ ἐξηγεῖ κατ' ἔννοιαν πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ συμβιβασθῇ ἡ ἑνότης των μέ τὴν πραγματικὴν των ὑπόστασιν. Νομίζει ὁ Ἄγγλος ἑρμηνευτὴς ὅτι πρόκειται περὶ τοῦ ἐν «Παρμενίδῃ» συζητουμένου θέματος πῶς τὸ ἕν εἶναι ὄν. Ὁ Βιλαμόβιτς προσθέτει εἰς τὸ κείμενον μετὰ τήν λέξιν προσδεχομένην: «ἐν δὲ τοῖς πολλοῖς φαινομένην», δηλαδὴ ἐμφανιζομένην εἰς τὸ πλῆθος τῶν αἰσθητῶν. Ἀλλὰ διὰ τῆς προσθήκης του αὐτῆς ἐξομοιώνει τὸ δεύτερον ἐρώτημα πρὸς τὸ τρίτον. Ὁ Γάλλος DIES εἰς τὴν ἔκδοσιν Μπυντὲ διορθώνει τὸ «ὅμως» εἰς «ὅλως», χωρὶς ἡ διόρθωσίς του νὰ ἀποδίδει νέον νόημα. Οἱ ἑρμηνευταὶ παραβλέπουν ὅτι εἰς τὸ δεύτερον ἐρώτημα πρόκειται περὶ τοῦ συναπαρτισμοῦ ἐκ μέρους τῶν ἰδεῶν ἄλλων ἰδεῶν ἀνωτέρας τάξεως. 3ον) Ἓν τοῖς γιγνομένοις αὖ καὶ ἀπείροις εἴτε διεσπασμένην καὶ πολλὰ γεγονυῖαν θετέον, εἴθ' ὅλην αὐτὴν αὑτῆς χωρίς» (πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ δεχθῶμεν ὅτι πάλιν αὐτὴ (δηλαδὴ ἡ ὡς μονὰς νοουμένη ἰδέα) παρουσιάζεται εἰς τὰ φθαρτὰ καὶ ἄπειρα ἀντικείμενα, εἴτε διαμοιρασμένη καὶ τεμαχισμένη εἰς πολλὰ ἄτομα εἴτε χωρισμένη ὁλόκληρος ἀπὸ τὸν ἑαυτόν της).

Διὰ τῶν ἐρωτημάτων αὐτῶν τίθενται τρία προβλήματα ἤτοι: 1ον) Τό πρόβλημα τῆς ὑπάρξεως τοιούτων μονάδων, αἵτινες εἶναι συγχρόνως καὶ ἰδέαι. 2ον) Τό πρόβλημα ὅπερ ἐρωτᾶ πῶς ἓν πλῆθος τῶν μονάδων - ἰδεῶν δύναται νὰ ἀποτελέσῃ πάλιν ἑνότητα - μονάδα. 3ον) Τό πρόβλημα τῆς παρουσίας τῶν ἰδεῶν - μονάδων εἰς τὰ ἀντικείμενα. Τεμαχίζονται αὖται καὶ διαμοιράζονται εἰς τὰ ἀντικείμενα ἢ ἐξέρχονται ἀπό τόν ἑαυτόν των καὶ παρουσιάζονται εἰς τὰ ἀντικείμενα ἐν τῇ ὁλοκληρώσει των; Πρόκειται περὶ τοῦ προβλήματος τῆς μετοχῆς τοῦ ἀπείρου πλήθους τῶν αἰσθητῶν εἰς τὰς ὡς μονάδας νοουμένας ἰδέας.

Εἶναι περιττὸν νὰ σημειώσωμεν ὅτι ἡ συζήτησις μᾶς ἔθεσεν ἔμπροσθεν τοῦ προβλήματος τῶν εἰδητικῶν ἀριθμῶν, εἰς οὓς εἶχε κατὰ τὴν γεροντικὴν ἡλικίαν του ἀφιερώσει τὴν ἐρευνάν του ὁ Πλάτων. Αἱ ἰδέαι ἐκλαμβάνονται ὡς μονάδες ἐξ ὧν ἀποτελοῦνται ἀριθμοὶ διαφορετικῆς ἀπὸ τοὺς μαθηματικοὺς ἀριθμοὺς φύσεως, οἱ λεγάμενοι «εἰδητικοὶ ἀριθμοί». Ἡ συζήτησις προχωρεῖ καὶ ὁ Πλάτων κατὰ τὴν συνήθειάν του ἐμφανίζει τὸν Σωκράτη δίδοντα ἓν μυθικὸν περίβλημα εἰς τὸ τεθὲν φιλοσοφικὸν πρόβλημα τῆς σχέσεως τοῦ ἑνὸς πρὸς τὸ πλῆθος. Ἀποτελεῖ μίαν θείαν δωρεὰν ἀνταξίαν πρὸς τὴν γενομένην δωρεὰν τοῦ πυρὸς ἐκ μέρους τοῦ Προμηθέως εἰς τοὺς ἀνθρώπους, ἡ ἀπακάλυψις μιᾶς τέχνης διὰ τῆς ὁποίας εἶναι δυνατὴ ἡ λύσις τοῦ τεθέντος δυσκολωτάτου προβλήματος. Εἷς νέος Προμηθεὺς μᾶς ἐδίδαξεν ὅτι πάντα τὰ ὑπαρκτὰ πράγματα ἀποτελοῦν μίαν σύνθεσιν ἐκ τοῦ ἑνὸς καὶ τοῦ πλήθους «ἐξ ἑνὸς μέν καὶ πολλῶν ὄντων τῶν ἀεὶ λεγομένων εἶναι», καὶ ὅτι πάντα τὰ ὑπαρκτὰ πράγματα ἔχουν φύσιν ἀποτελουμένην ἀπὸ τήν ἀπειρότητα καὶ τὸ πέρας: «πέρας δὲ καὶ ἀπειρίαν ἐν αὐτοῖς σύμφυτον ἐχόντων (16 C). Ἡ τοιαύτη κατασκευὴ τῶν ὄντων καθιστᾶ εἰς ἡμᾶς φανερὸν καὶ τὸν τρόπον κατὰ τὸν ὁποῖον πρέπει νὰ ρυθμίζωμεν τὴν πρὸς μελέτην τῆς πραγματικότητος ἔρευνάν μας. «Δεῖν οὖν ἡμᾶς τούτων οὕτω διακεκοσμημένων ἀεὶ μίαν ἰδέαν περὶ παντὸς ἑκάστοτε θεμένους, ζητεῖν — εὑρήσειν γὰρ ἐνοῦσαν — ἐὰν οὖν μεταλάβωμεν, μετὰ μίαν δύο, εἴ πως εἰσί, σκοπεῖν, εἰ δὴ μή, τρεῖς ἤ τινα ἄλλον ἀριθμὸν καὶ τῶν ἓν ἐκείνων ἕκαστον πάλιν ὡσαύτως, μέχριπερ ἂν τὸ κατ' ἀρχὰς ἓν μὴ ὅτι ἕν καὶ πολλὰ καὶ ἄπειρά ἐστι μόνον ἴδῃ τις ἀλλὰ καὶ ὁπόσα· τὴν δὲ τοῦ ἀπείρου ἰδέαν πρὸς τὸ πλῆθος μὴ προσφέρειν, πρὶν ἂν τις τὸν ἀριθμὸν αὐτοῦ πάντα κατίδῃ τὸν μεταξὺ τοῦ ἀπείρου τε καὶ τοῦ ἑνός, τότε δ' ἤδη τὸ ἓν ἕκαστον τῶν πάντων εἰς τὸ ἄπειρον μεθέντα χαίρειν ἐᾶν» (16 C) (Ἀφοῦ λοιπὸν ὑπάρχει μία τοιαύτη τάξις εἰς τὰ ὄντα, πρέπει νά λαμβάνωμεν ὡς ἀφετηρίαν τῆς ζητήσεώς μας ἐν σχέσει μὲ οἱονδήποτε σύνολον μίαν ὡρισμένην ἰδέαν. Διότι θὰ εὕρωμεν νὰ ὑπάρχῃ μία ὡρισμένη ἰδέα μέσα εἰς ἓν οἱονδήποτε σύνολον. Ἐὰν λοιπὸν εὕρωμεν μίαν ὡρισμένην ἰδέαν ἐνυπάρχουσαν εἰς τό σύνολον, πρέπει νὰ ἐρευνῶμεν μήπως ἔπειτα ἀπὸ τὴν μίαν αὐτὴν ὑπάρχουν δύο, καὶ ἐὰν δὲν ὑπάρχουν μόνον δύο, νὰ ἐρευνῶμεν μήπως ὑπάρχουν τρεῖς ἢ εἰς ἄλλος ἀριθμός. Καὶ σχετικῶς μὲ ἑκάστην ἀπὸ τὰς ἀνακαλυπτομένας νέας ἑνότητας νὰ κάμνωμεν τὴν αὐτὴν ἔρευναν, μέχρις ὅτου κατορθώσῃ κανεὶς ὄχι μόνον νὰ ἴδῃ ὅτι τὸ ἀρχικὸν ἐνιαῖον σύνολον δὲν εἶναι μόνον ἕν καί πολλὰ καὶ ἄπειρα, ἀλλὰ καὶ νὰ καθορίσῃ τὴν ἀριθμητικήν του ποσότητα. Τὴν ἰδέαν ὅμως τοῦ ἀπείρου δὲν πρέπει νὰ τὴν ἐφαρμόζωμεν ἐπὶ τῆς πληθύος τῶν ἀντικειμένων, πρὶν ἐξακριβώσωμεν ποίους ἀριθμητικοὺς καθορισμοὺς ἐπιδέχεται ἡ πληθὺς εἰς τὸ μεσοδιάστημα τὸ ὑπάρχον μεταξὺ τοῦ ἑνὸς καὶ τοῦ ἀπείρου, τότε δὲ πλέον νὰ κάμνωμεν εἰς ἑκάστην ἀπὸ τὰς χωρισμένας ἐκείνας ἑνότητας τὴν χάριν νὰ τὰς ἀφίνωμεν νὰ διασπείρωνται εἰς τὸ ἄπειρον). Ἐὰν δηλαδὴ ἔχωμεν ὑπὸ μελέτην ἓν γενικὸν σύνολον περιέχον ὅλα τὰ ζῶα, πρέπει νὰ ἀνεύρωμεν ὅλας τὰς εἰδικωτέρας ἐννοίας, αἱ ὁποῖαι ἀποτελοῦν τὰς διαφόρους ὑποδιαιρέσεις αὐτῶν καὶ νὰ προχωρήσωμεν εἰς ὑποδιαιρέσεις αἵτινες δὲν εἶναι πλέον ἐπιδεκτικαὶ περαιτέρω ὑποδιαιρέσεων, τότε τὰ τελευταῖα εἴδη θὰ περιέχουν τὰ συγκεκριμένα αἰσθητὰ ζῶα, ἀνθρώπους, ἵππους κλπ. Πρόκειται περὶ καταρτισμοῦ τῶν λογικῶν διαιρέσεων, περὶ τῶν ὁποίων εἶχε κάμει λόγον ὁ Πλάτων εἰς τὸν «Φαῖδρον», τὸν «Σοφιστὴν» καὶ τὸν «Πολιτικόν», μέ τὴν διαφορὰν ὅτι ἐνταῦθα ἐπιβάλλεται νὰ εὑρεθῇ ἡ ἀριθμητικὴ τάξις καὶ θέσις ἑκάστου εἴδους. Ἡ διδάσκουσα τὴν μέθοδον αὐτὴν τέχνη εἶναι ἡ διαλεκτική, ὅλως διαφορος τῆς συνήθους ἐριστικῆς ἣν ἐχρησιμοποίουν οἱ σοφισταί. Ὁ Σωκράτης παρέχει παραδείγματα τῆς χρησιμοποιήσεώς της εἰς τὴν μουσικὴν καὶ τὴν γραμματικήν. Αὐτὴ μᾶς διδάσκει τὸν ἀκριβῆ ἀριθμὸν τῶν στοιχείων ἀπὸ τὰ ὁποῖα συναπαρτίζεται ἡ μουσικὴ φράσις καὶ ὁ ἔναρθρος λόγος, μᾶς κάνει ἱκανοὺς νὰ διακρίνωμεν τὰς ποικιλίας τῶν τόνων διαχωρίζοντες αὐτοὺς εἰς τὸ ὀξύ, τὸ βαρὺ καὶ τὸ ὁμότονον γένος. Αὐτὴ μᾶς διδάσκει τοὺς ρυθμοὺς καὶ τὰ μέτρα τῆς ποιήσεως, τὰ φωνήεντα καὶ τὰ σύμφωνα τοῦ ἐνάρθρου λόγου. Μᾶς διαφωτίζει περί τῆς δυνατότητος τῶν συνδυασμῶν αὐτῶν πρὸς ἀπαρτισμὸν τῆς μουσικῆς φράσεως καὶ τῆς λεκτικῆς προτάσεως (196).

Νέα θέσις τοῦ προβλήματος. Τό ἀγαθὸν δὲν εἶναι οὔτε ἡδονή, οὔτε φρόνησις, ἀλλὰ κάτι τὸ μικτὸν (19B — 23B). Ἐνῶ ἀνεμένομεν ὅτι θά προχωρήσῃ ἡ συζήτησις εἰς τήν ἐπί τῇ βάσει τῆς διαλεκτικῆς ἐπισκόπησιν τῶν ποικίλων εἰδῶν, ὑπό τά ὁποῖα ἐμφανίζεται ἡ ἡδονή καί ἡ φρόνησις, ἀρχίζει μία ἔξέπασις τοῦ προβλήματος ἐπί νέας βάσεως. Ὁ Σωκράτης λέγει ὅτι ἔχει ἀκούσει ἕνα λόγον ὅστις ἔλεγεν ὅτι τό ἀγαθόν δὲν εἶναι οὔτε ἡδονή οὔτε φρόνησις, ἀλλά κάτι τρίτον ποιοτικῶς ἀνώτερον καί ἀπό τά δύο. Τό ἀγαθόν πρέπει νά χαρακτηρισθῇ ὡς ἔχον τελειότητα καί ἐπάρκειαν. Ἐπειδή λοιπόν ἔχει ἐπάρκειαν, δὲν ἔχει ἀνάγκην οὔτε τῆς ἡδονῆς οὔτε τῆς φρονήσεως. Ἂν νοήσωμεν κατ' αὐτόν τόν τρόπον τό ἀγαθόν, δὲν δύναται οὔτε ἡ ἡδονή οὔτε ἡ φρόνησις νά διεκδικήσουν διά τόν ἑαυτόν των τόν τίτλον τοῦ ἀγαθοῦ, διότι λείπει τόσον ἀπὸ τὸ ἓν ὅσον καί ἀπό τό ἄλλο τό χαρακτηριστικόν τῆς ἐπαρκείας. Ἂς ὑποθέσωμεν, λέγει ὁ Σωκράτης, ὅτι ὑπάρχει ἓν ζωντανόν ὄν τό ὁποῖον δύναται νά ἀπολαμβάνῃ τήν ἡδονήν ἀλλ' εἶναι ἐστερημένον πάσης φρονήσεως, μή ἔχον οὔτε συνείδησιν. οὔτε μνήμην, οὔτε κρίσιν. Ἓν τοιοῦτον ὄν δὲν θά εἶχε συνείδησιν ὅτι ἀπολαμβάνει τήν ἡδονήν καί θά διῆγε ζωήν ἑνός ὀστράκου καί μαλακίου. Ἐξ ἀντιθέτου, ἂς ὑποθέσωμεν ὅτι ὑπάρχει ἓν ζωντανόν ὄν τό ὁποῖον ἔχει φρόνησιν, δηλαδή συνειδητήν ζωήν καί μνήμην, δὲν δοκιμάζει ὅμως καμμίαν ἡδονήν κατά τήν ζωήν του. Καί ὁ βίος τοῦ τοιούτου ὄντος δὲν δύναται νά χαρακτηρισθῇ ὡς κάτι τό ἀγαθόν. Ὥστε οὔτε ἡ ἡδονή μόνη οὔτε ἡ φρόνησις μόνον δύναται νά ἀποτελέσῃ ἀγαθόν βίον. Μόνον εἷς μικτός βίος ἐκ φρονήσεως καὶ ἡδονῆς πλησιάζει πρός τὸ ἀγαθόν.

Δύναται ὅμως νά ἐξετασθῇ τό ζήτημα, ποῖον ἐκ τῶν δύο, ἡ φρόνησις ἢ ἡ ἡδονὴ πλησιάζει περισσότερον πρὸς τὸν ἀγαθὸν βίον. Ὁ ἀγὼν διὰ τὴν φρόνησιν καὶ τὴν ἡδονὴν εἶναι ἀγὼν πρὸς ἐξασφάλισιν οὐχὶ τοῦ πρώτου βραβείου, ἀλλὰ ἀγὼν περὶ δευτερείων, περὶ ἐξασφαλίσεως τοῦ δευτέρου βραβείου. Τὸ ζήτημα εἶναι νὰ προσδιορισθῇ ἂν ἡ φρόνησις ἢ ἡ ἡδονὴ εἶναι ἡ αἰτία ἥτις γίνεται ἀφορμὴ ὁ μικτὸς βίος νὰ ἀποβαίνῃ ἀγαθός. Διὰ τῆς νέας τροπῆς τῆς συζητήσεως τίθενται ἤδη τρία θέματα: 1ον) Εὑρέθη ὅτι πέοαν τῶν γενῶν τῆς ἡδονῆς καὶ τῆς φρονήσεως ὑπάρχει ἓν τρίτον «μικτὸν» γένος. 2ον) Ἀπεκαλύφθη ὅτι ὑπάρχει μία αἰτία καθιστῶσα τὴν μῖξιν ἀγαθὸν «αἴτιον τῆς μίξεως». 3ον) Ὑπάρχουν ἐκτὸς τοῦ μικτοῦ δύο γένη τῆς ἡδονῆς ἀφ' ἑνὸς καὶ τῆς φρονήσεως ἀφ' ἑτέρου. Ἡ διαλεκτικὴ συζήτησις εἶναι ἤδη ὑποχρεωμένη νὰ ἐρευνήσῃ τὸν ὀντολογικὸν χαρακτῆρα τῶν τεσσάρων τούτων γενῶν, ἤτοι τῆς ἡδονῆς, τῆς φρονήσεως, τοῦ μικτοῦ γένους καὶ τῆς αἰτίας τῆς μίξεως (23 B).

Ὀντολογικὴ διερεύνησις. Τὰ τέσσαρα γένη τοῦ ὄντος (23 B — 27 C). Ἤδη ἡ συζήτησις ἀνυψώνεται εἰς τὸ ὀντολογικὸν ἐπίπεδον. Ὁ Πλάτων ἐπιλαμβάνεται τῆς ἐρεύνης τῆς ἀναφερομένης εἰς τὰ γένη τοῦ ὄντος. Τὸ θέμα τοῦτο ἔχει ἀντίστοιχόν του εἰς τὴν νεωτέραν φιλοσοφίαν τὸ πρόβλημα τῶν ὀντολογικῶν κατηγοριῶν, ὅπερ τεθὲν ὑπὸ τοῦ Καντίου εἰς τὴν «Κριτικὴν τοῦ καθαροῦ λόγου» ἀποτελεῖ ἓν ἐκ τῶν κυριωτέρων θεμάτων τῆς ἐρεύνης τῆς συγχρόνου φιλοσοφίας. Καὶ εἰς τὸν «Σοφιστὴν» ὁ Πλάτων ἐξήτασε τὰ γένη τοῦ ὄντος καὶ ἀπεφάνθη ὅτι ὁ ἀριθμὸς αὐτῶν ἀνέρχεται εἰς πέντε (ὄν, στάσις, κινησις, ταυτότης, μὴ ὄν). Εἰς τὸν προκείμενον διάλογον διαιρεῖ τὰ ὄντα εἰς τέσσαρα ὀντολογικὰ γένη, ἅτινα εἶναι τά: «ἄπειρον», «πέρας», «μεικτὴ οὐσία», «μείξεως αἰτία καὶ γενέσεως». Πρὸς στιγμὴν λέγει ὅτι ὑπάρχει καὶ ἓν «πέμπτον γένος», ἀλλ' οὐδὲν περὶ αὐτοῦ προσθέτει: «ἂν δέ τι δέῃ, συγχγνώσει πού μοι σὺ μεταδιώκοντι πέμπτον τι ὄν» (23 D) (ἂν ὑπάρξῃ ἀνάγκη θὰ μὲ συγχωρήσῃς νομίζω νὰ ἐπιδιώξω τὴν ἀνακάλυψιν καὶ ἑνὸς πέμπτου γένους). «Πρῶτον μὲν τοίνυν ἄπειρον λέγω, δεύτερον δὲ πέρας, ἔπειτα ἐκ τούτων τρίτον μικτὴν καὶ γεγενημένην οὐσίαν· τὴν δὲ τῆς μείξεως καὶ γενέσεως τετάρτην» (Ὡς πρῶτον γένος καθορίζω τὸ ἄπειρον, ὡς δεύτερον τὸ πέρας, ἔπειτα τὴν ἐκ τῆς ἀναμείξεως αὐτῶν παραγομένην μεικτὴν καὶ ἀνήκουσαν εἰς τὴν γένεσιν οὐσίαν, ὡς τέταρτον γένος καθορίζω τὴν αἰτίαν τῆς ἀναμείξεως).

Κατὰ τὴν διαλεκτικὴν συζήτησιν καθορίζεται ὅτι ἄπειρον εἶναι πᾶν ὀντολογικὸν δεδομένον ὅπερ εὑρίσκεται ἐν συνεχεῖ μεταβολῇ καὶ διὰ τοῦτο εἶναι ἐπιδεκτικὸν τῶν χαρακτηριστικῶν «περισσότερον» καὶ «ὀλιγώτερον». Τὸν ὅρον ἄπειρον παραλαμβάνει ὁ Πλάτων ἀπὸ τοὺς Πυθαγορείους. Ὅπως μᾶς λέγει ὁ Ἀριστοτέλης, ὁ Πλάτων εἰς τὴν θέσιν τοῦ ἀπείρου τῶν Πυθαγορείων ἔθεσε τὸν ὑπ' αὐτοῦ ἐπινοηθέντα καθορισμὸν «μέγα καὶ μικρόν». Νοεῖται ἀφ' ἑαυτοῦ ὅτι ὑπὸ τὸν ὅρον ἄπειρον νοεῖται τὸ ὑλικὸν στοιχεῖον εἰς τὴν καθαράν του οὐσίαν. Πρόκειται περὶ τοῦ ἐν ἀσταθείᾳ καὶ μεταβλητικότητι διατελοῦντος ὑλικοῦ στοιχείου πρὶν τοῦτο ὑποβληθῇ εἰς ἕνα οἱονδήποτε καθορισμόν. Ἡ ἔννοια τοῦ ἀπείρου πλησιάζει πρὸς τὴν ἔννοιαν «ὧν ἐν συνεχεῖ αὐξήσει ἢ ἐλαττώσει διατελούντων ποσῶν,

ὅπως τὰ νοεῖ ἡ νεωτέρα ἐπιστήμη ὡς θέματα τῆς ἀνωτέρας μαθηματικῆς ἀναλύσεως. Εἶναι μία ὡρισμένη ποιότης, ἥτις μένει ἀκαθόριστος ἀπὸ ἀπόψεως ποσοτικῶν καθορισμῶν, ἓν ποιοτικὸν συνεχὲς ἐπιδεκτικὸν ποσοτικῶν διαβαθμίσεων. Ὑπὸ τὸν ὅρον πέρας νοεῖ ὁ Πλάτων τὸ σύνολον τῶν δυναμένων νὰ ὑπάρξουν μαθηματικῶν καθορισμῶν. Εἰς αὐτοὺς κατατάσσει ἁπάσας τὰς ἀριθμητικὰς καὶ γεωμετρικὰς σχέσεις, διὰ τῆς ἐφαρμογῆς τῶν ὁποίων ἐπὶ τῶν ἀορίστων ποσῶν παράγεται ὁ ἔχων μορφὴν καὶ σχῆμα κόσμος. Τὰ λαμβάνοντα καθωρισμένην μορφὴν ὄντα διὰ τῆς ἐπενεργείας τοῦ πέρατος ἐπὶ τοῦ ἀπείρου, δηλαδὴ ἐπὶ τῶν ἀκαθορίστων δεδομένων τῆς πραγματικότητος, ὀνομάζονται εἰς τὸν προκείμενον διάλογον «μεικτὴ καὶ γεγενημένη οὐσία». Τοῦτο εἶναι τὸ τρίτον γένος τὸ ὁποῖον ἡ διαλεκτικὴ συζήτησις χαρακτηρίζει ὡς «τὸ τούτων ἔκγονον ἅπαν, γένεσιν εἰς οὐσίαν ἐκ τῶν μετὰ τοῦ πέρατος ἀπειργασμένην μέτρων» (πᾶν ὅ,τι χρεωστεῖ τὴν καταγωγήν του εἰς ταῦτα (δηλαδὴ εἰς τὸ πέρας καὶ τὸ ἄπειρον), δηλαδὴ μία γενετικὴ ἀνάπτυξις ὄντος, ἥτις πραγματοποιεῖται διὰ τῶν μετρικῶν καθορισμῶν, τοὺς ὁποίους εἰσάγει τὸ πέρας καὶ καταλήγει εἰς τὸν ἀπαρτισμὸν ἑνὸς καθωρισμένου ὄντος).

Ὁ Γερμανὸς Πλατωνιστὴς Νάτορπ εἰς τὸ χωρίον τοῦτο διαβλέπει μίαν μεταβολὴν τοῦ Πλάτωνος ὡς πρὸς τὰς σχετικάς μὲ τὴν γένεσιν ἀντιλήψεις του: «Ἀξιοσημείωτον εἶναι ὅτι διὰ πρώτην φορὰν οὕτω, μετὰ τοσαύτης σαφηνείας ἀπέκτησε τὸ γίγνεσθαι τελείως θετικὴν σημασίαν· μετεβλήθη εἴς τι τὸ ὁποῖον εἰς τὸ ἓξῆς ὑπάρχει» (Νάτορπ. Ἡ περὶ τῶν ἰδεῶν θεωρία τοῦ Πλάτωνος, ἑλλην. μετάφρ. Τσαμαδοῦ σελ. 314). Ἀλλ' ἡ ἀληθὴς ἔννοια τοῦ πλατωνικοῦ κειμένου εἶναι ὅτι ἡ γεγενημένη οὐσία δηλώνει ἓν ἀντικείμενον ἀνῆκον εἰς τὸν κόσμον τῆς γενέσεως, ὅπερ λαμβάνει μορφὴν κατόπιν τῆς ἐπενεργείας τῶν καθορισμῶν εἰς τὴν ἀκαθόριστον ὕλην. Ἡ τετάρτη κατηγορία, ἣν ὁ Πλάτων ὀνομάζει «αἰτίαν τῆς μείξεως», εἶναι ἡ αἰτία ἥτις θέτει εἰς ἐνέργειαν καὶ ρυθμίζει τὴν διαδικασίαν τῆς ἀναμείξεως τοῦ ἀπείρου καὶ τοῦ πέρατος. Αὕτη παράγει τὸ δημιουργούμενον ἀντικείμενον, διότι «πάντα τὰ γιγνόμενα ὀφείλουν τὴν γένεσίν των εἰς κάποιαν αἰτίαν). Τὸ τέταρτον τοῦτο γένος ὀνομάζεται εἰς τὸν προκείμενον διάλογον «ποιοῦν» καὶ «ἡγούμενον», δηλαδὴ παραγωγικὴ αἰτία κατευθυντήριος παράγων (27 C).

Ἐφαρμογὴ τῆς ὀντολογικῆς διερευνήσεως ἐπὶ τοῦ θέματος. — Κατάταξις τοῦ εὐδαίμονος βίου εἰς τὸ μεικτὸν γένος, τῆς ἡδονῆς εἰς τὸ ἄπειρον καὶ τῆς φρονήσεως εἰς τὴν αἰτίαν τῆς μείξεως (27 C — 31 A). Ἤδη ἡ συζήτησις προχωρεῖ εἰς τὴν ἐφαρμογὴν τῶν πορισμάτων τῆς ὀντολογικῆς διερευνήσεως ἐπὶ τοῦ θέματος. Δι' ὀλίγων ἐρωτήσεων ὁ Σωκράτης ἀναγκάζει τὸν Πρώταρχον νὰ ὁμολογήσῃ ὅτι ὁ βίος ὅστις δύναται νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς τέλειος, πρέπει νὰ ἀνήκῃ εἰς τὸ μεικτὸν γένος, διότι ἐχει ἀποδειχθῇ προηγουμένως ὅτι εἶναι ἀνάμεικτος, ἀπαρτιζόμενος ἀπὸ τὴν φρονησιν καὶ τὴν ἡδονήν. Ἡ ἡδονὴ ἐπειδὴ εἶναι ἐπιδεκτικὴ αὐξομειωτικῶν διαβαθμίσεων, πρέπει νὰ καταταχθῇ εἰς τὴν κατηγοριαν τοῦ ἀπείρου. Δυσκολώτερον ὅμως εἶναι νὰ εὑρεθῇ ποῦ πρέπει νὰ καταταχθῇ ἡ φρόνησις καὶ ὁ νοῦς. Διὰ τὴν λύσιν τοῦ προβλήματος τούτου ὁ Σωκράτης καταφεύγει εἰς τὰς γνώμας τῶν παλαιῶν σοφῶν, οἵτινες εἶχον εἴπει ὅτι τὸ σύμπαν ὁλόκληρον τὸ κυβερνᾷ ὁ νοῦς. Ἀλλὰ τὴν ἀλήθειαν αὐτὴν ἀποδεικνύει καὶ ἡ σύστασις τοῦ ἀνθρώπου. Ἀποτελεῖ ὁ ἄνθρωπος ὡς σωματικὸν ὂν θεωρούμενος μίαν «σύστασιν», δηλαδὴ συνένωσιν συναπαρτιζομένην ἀπὸ μόρια τῶν τεσσάρων ὑλικῶν στοιχείων. Ἕκαστον ἐκ τῶν στοιχείων, τὰ ὁποῖα συναπαρτίζουν τὸ ἀνθρώπινον σῶμα κατάγεται καὶ συντηρεῖται ἀπὸ τὰ ἐν τῷ σύμπαντι ὑπάρχοντα στοιχεῖα. Τὸ πῦρ, ἡ θερμότης ὅπως λέγομεν ἡμεῖς σήμερον, ἕλκει τὴν καταγωγήν του καὶ συντηρεῖται ἀπὸ τὴν θερμότητα τοῦ σύμπαντος. Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ ὁ νοῦς τοῦ ἀνθρώπου ἕλκει τὴν καταγωγήν του ἀπὸ τὸν θεῖον νοῦν, ὅστις κυβερνᾷ τὸ σύμπαν. Ὅπως τὸ σῶμα μας κυβερνᾶται ἀπὸ τὴν ψυχήν, κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον καὶ τὸ σύμπαν κυβερνᾶται ἀπὸ μίαν παγκοσμίαν ψυχήν, ἀπὸ ἕνα παγκόσμιον νοῦν. Ὁ νοῦς οὗτος εἶναι τὸ δημιουργικὸν αἴτιον τὸ ὁποῖον ρυθμίζει τὴν ἀνάμειξιν τῶν τεσσάρων στοιχείων, ἐκ τῶν ὁποίων συναπαρτίζεται τὸ ἁρμονικὸν σύνολον τοῦ κόσμου. Εἶναι ἑπομένως φανερὸν ὅτι ὁ νοῦς ὅστις δέον νὰ ἐκληφθῇ ὡς ταυτόσημος ὅρος μὲ τὴν φρόνησιν, πρέπει νὰ ἀναγνωρισθῇ ὡς τὸ αἴτιον τῆς ἀναμείξεως τῶν στοιχείων τόσον ὡς πρὸς τὸ ἀνθρώπινον σῶμα ὅσον καὶ ὡς πρὸς τὸ σωματικὸν μέρος τοῦ σύμπαντος. Ἑπομένως εὑρέθη καὶ ἡ ὀντολογικὴ κατηγορία πρὸς τὴν ὁποίαν πρέπει νὰ συσχετισθῇ ὁ νοῦς καὶ ἡ φρόνησις. Πρέπει νὰ συσχετισθοῦν μὲ τὴν κατηγορίαν τοῦ αἰτίου τῆς μείξεως (31 A).

Διερεύνησις τῶν εἰδῶν τῆς ἡδονῆς. — Σωματικαὶ καὶ ψυχικαὶ ἡδοναὶ (31 A — 33 C). Ἀφοῦ κατετάγη ἡ ἡδονὴ εἰς τὴν κατηγορίαν τοῦ ἀπείρου, προχωρεῖ ἡ συζήτησις διὰ νὰ καθορίσῃ τὴν θέσιν τὴν ὁποίαν κατέχει ἡ ἡδονὴ εἰς τὸν ἀνθρώπινον βίον. Διὰ νὰ ἐπιτευχθῇ ὅμως ὁ καθορισμὸς οὗτος πρέπει προηγουμένως νὰ ἐξακριβώσωμεν τὰ διάφορα εἴδη ὑπὸ τὰ ὁποῖα αὕτη ἐμφανίζεται. Ἀρχίζει οὕτω μία ἔρευνα ἥτις σκοπεῖ νὰ κάμῃ τὰ εἴδη ταῦτα φανερά. Ὁ Σωκράτης καὶ ὁ Πρώταρχος συμφωνοῦν ὡς πρὸς τὸ ὅτι διὰ νὰ ἐξετάσωμεν πλήρως τὴν ἡδονὴν πρέπει νὰ τὴν μελετήσωμεν ἐν συσχετισμῷ μὲ τὴν λύπην. Τόσον ἡ ἡδονὴ ὅσον καὶ ἡ λύπη εἶναι φαινόμενα τὰ ὁποῖα λαμβάνουν ὑπόστασιν ἐντὸς τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος, τὸ ὁποῖον εἶναι μεικτόν, διότι ἀποτελεῖται ἐκ συνθέσεως τῶν ὑλικῶν στοιχείων. Ἡ λύπη ἐμφανίζεται ὅταν διαταράττεται ἡ ἰσορροπία τῶν ἐν ἁρμονικῇ συνθέσει διατελούντων στοιχείων τοῦ σωματικοῦ ὀργανισμοῦ. Ἡ ἡδονὴ γεννᾶται ὅταν ἡ διαταραχθεῖσα ἰσορροπία ἀποκαθίσταται ἐκ νέου «Λέγω τοίνυν τῆς ἁρμονίας μὲν λυομένης ἡμῖν ἐν τοῖς ζώιοις ἅμα λύσιν τῆς φύσεως καὶ γένεσιν ἀλγηδόνων ἐν τῶν τότε γίγνεσθαι χρόνωι. Πάλιν δὲ ἁρμοττομένης τε καὶ εἰς τὴν αὐτῆς φύσιν ἀποιούσης ἡδονὴν γίγνεσθαι» (31 D) ('Ισχυρίζομαι ὅτι ὅταν ἡ ἁρμονικὴ σύνθεσις τοῦ ὀργανισμοῦ μας ὡς ζωντανῶν ὄντων ὑφίσταται διαλυτικὴν διαταραχήν, ἐπέρχεται διάλυσις τῆς φυσικῆς μας καταστάσεως καὶ συγχρόνως παράγονται λυπηρὰ συναισθήματα. Ὅταν δὲ ἀποκαθίσταται ἡ ἁρμονία εἰς τὴν φυσιολογικήν της κατάστασιν παράγονται συναισθήματα ἡδονῆς). Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον γεννᾶται τὸ ἓν εἶδος τῶν συναισθημάτων τῆς ἡδονῆς καὶ τῆς λύπης, ἤτοι ἡ σωματικὴ ἡδονὴ καὶ λύπη. Παραδείγματα τοῦ εἴδους τούτου εἶναι ἡ πεῖνα, ἡ δίψα, τὸ ψῦχος κλπ. Ἀπέναντι τῶν σωματικῶν τούτων ἡδονῶν καὶ λυπῶν διακρίνονται ὡς ἰδιαίτερον εἶδος, ἐκεῖναι αἵτινες προκαλοῦνται οὐχὶ ἀπὸ διαταραχὴν σωματικὴν ἢ ἐπανόρθωσίν της, ἀλλ' ἀπὸ τὴν προσδοκίαν ἡδονῶν καὶ λυπῶν αἵτινες ἀναμένονται νὰ πραγματωθοῦν εἰς τὸ μέλλον. Τὸ εἶδος τοῦτο τῆς ἡδονῆς καὶ λύπης δὲν ἔχει συνεπαφὴν μὲ φυσιολογικὰ γεγονότα, ἀλλ' ἔχει τὴν ἕδραν του ἐν τῇ ψυχῇ. Ἡ μὲν σωματικὴ ἡδονὴ καὶ λύπη εὑρίσκεται εἰς ἄμεσον συνάφειαν μὲ σωματικὰ γεγονότα, ἐνῶ ἡ ψυχικὴ ἡδονὴ καὶ λύπη ἐμφανίζονται ὡς καθαρὰ συναισθήματα ἀπηλλαγμένα ἀπὸ πᾶσαν μὲ σωματικὰς καταστάσεις ἀνάμειξιν. Εἶναι καθαραὶ καὶ «ἄμεικτοι» ἡδοναὶ καὶ λῦπαι (32 D).

Ἐκτὸς τῶν δύο ἀντιτιθεμένων καταστάσεων, αἵτινες προκαλοῦν τὴν ἡδονὴν καὶ τὴν λύπην, ἤτοι ἐκτὸς τῆς διαταραχῆς τῆς ἰσορροπίας τοῦ ὀργανισμοῦ καὶ τῆς ἀποκαταστάσεως αὐτῆς ὑπάρχει καὶ μία τρίτη. Αὕτη συνίσταται εἰς τὴν διατήρησιν τῆς ὁμαλῆς τοῦ ὀργανισμοῦ καταστάσεως ἄνευ ἀποκλίσεως πρὸς τὴν διαταραχὴν τῆς ἰσορροπίας του καὶ ἀντιστοίχως πρὸς τὴν ἐπανόρθωσιν αὐτῆς. Μία τοιαύτη σταθερὰ κατάστασις δὲν προκαλεῖ οὔτε ἡδονὴν οὔτε λύπην, δύναται νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς οὐδετέρα μεταξὺ ἀμφοτέρων. Ἡ οὐδετέρα αὕτη κατάστασις εἶναι πολὺ πιθανὸν ὅτι προσιδιάζει εἰς τὸν βίον ἐκεῖνον εἰς τὸν ὁποῖον τὸ ἐπικρατέστερον στοιχεῖον εἶναι ἡ φρόνησις. Μία τοιαύτη ζωὴ συνοδευομένη ἀπὸ ἀποκλεισμὸν τῶν συναισθημάτων τῆς ἡδονῆς καὶ τῆς λύπης κρίνεται ὑπὸ τοῦ Σωκράτους ὡς ἁρμόζουσα πρὸς τὸν βίον τῶν θεῶν. Ἀλλ' ἡ συζήτησις ἐγκαταλείπει τὸ θέμα τοῦτο καὶ εἰσέρχεται εἰς λεπτομερεστέραν ἀνάλυσιν τῶν ψυχικῶν ἡδονῶν καὶ λυπῶν. Αὕτη θὰ γίνῃ διὰ τῆς διερευνήσεως τῶν σχετικῶν πρὸς αὐτὰς ψυχολογικῶν φαινομένων.

Ἀνάλυσις τῶν ψυχολογικῶν φαινομένων τῆς αἰσθήσεως μνήμης καὶ ἐπιθυμίας (33 C — 36 B). Ὅταν παρατηρήσωμεν τί συμβαίνει εἰς τὸν ὀργανισμόν μας, θὰ διαπιστώσωμεν ὅτι μερικαὶ σωματικαὶ λειτουργίαι δὲν κατορθώνουν νὰ φθάσουν μέχρι τῆς ψυχῆς καὶ νὰ γίνουν ἀντιληπταὶ ὑπ' αὐτῆς, ἄλλαι ὅμως φθάνουν καὶ γίνονται ἐκ μέρους της ἀντιληπταί. Εἰς τὴν πρώτην περίπτωσιν πρόκειται περὶ ἀσυνειδήτων λειτουργιῶν, τὸ χαρακτηριστικὸν τῶν ὁποίων εἶναι ἡ ἔλλειψις ἀναφορᾶς πρὸς τὴν αἴσθησιν (ἀναισθησία). Εἰς τὴν δευτέραν περίπτωσιν παράγεται σύγχρονος κίνησις σώματος καὶ ψυχῆς καὶ λαμβάνει ὑπόστασιν τὸ φαινόμενον τῆς «αἰσθήσεως». Τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ ψυχὴ δὲν ἀφίνει νὰ ἀφανισθῇ μὲ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου ἡ αἴσθησις ἀλλὰ τὴν ἐντυπώνει καὶ τὴν διασώζει, ἀποτελεῖ τὸ φαινόμενον τῆς «μνήμης», ἥτις ὁρίζεται ὡς «σωτηρία τῆς αἰσθήσεως» 34α). Ἐπαναφορὰ εἰς τὴν ψυχὴν τῆς μνημονικῆς ἐντυπώσεως ὀνομάζεται «ἀνάμνησις» (44 C). Αἱ ψυχολογικαὶ αὗται διακρίσεις γίνονται διὰ νὰ διασαφηνισθῇ τί ἐννοοῦμεν ὅταν ὁμιλοῦμεν περὶ ἡδονῶν αἵτινες παράγονται ἄνευ τῆς συνεργασίας τοῦ σώματος. Δι' αὐτὸν προσέτι θὰ καταναοηθῇ καλύτερον καὶ τὸ φαινόμενον τῆς ἐπιθυμίας.

Ἂς ἀναλύσωμεν, λέγει ὁ Σωκράτης πρὸς τὸν Πρώταρχον, τί συμβαίνει ὅταν κατεχώμεθα ἀπὸ μίαν ἐπιθυμίαν. Ἂς λάβωμεν ὑπὸ ἐξέτασιν τὸ φαινόμενον τῆς δίψης. Κατ' αὐτὸ βεβαίως ἐπιθυμοῦμεν νὰ πίωμεν ὕδωρ. Ποῖον ὅμως σκοπὸν ἔχει νὰ ἐκπληρώσῃ ἡ πρόσληψις ὕδατος ἐκ μέρους τοῦ ὀργανισμοῦ; Προφανῶς εἰς τὸν σωματικὸν ὀργανισμὸν ἐπῆλθεν ἐλάττωσις τοῦ ὑγροῦ στοιχείου καὶ ἐπιδιώκεται ἡ πλήρωσις τῆς ἐλλείψεως αὐτῆς. Τὸ αὐτὸ συμβαίνει καὶ μὲ τὴν πεῖναν. Γενικεύοντες τὰς παρατηρήσεις μας δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι κατὰ τὰς ἐπιθυμίας ἐπισυμβαίνει μία κένωσις καὶ ἐπιδιώκεται μία ἀντίστοιχος πλήρωσις. Κατὰ τὴν δίψαν ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἐπιθυμοῦμεν εἶναι νὰ πληρωθῇ τὸ σῶμα δι' ὕδατος· Ἡ πλήρωσ δι' ὕδατος ἐμφανίζεται ὡς μία κατάστασις ὅλως ἀντίθετος πρὸς τὴν κατέχουσαν τὸν ὀργανισμὸν κατάστασιν τῆς δίψης. Ἀλλὰ πῶς κατευθύνεται πρὸς αὐτὴν τὴν πλήρωσιν ἡ ἐπιθυμία; Πρὸς αὐτὴν δὲν τὴν φέρει ἡ αἴσθησις, διότι αὕτη ἀναφέρεται μόνον πρὸς τὸ κατέχον τὸν ὀργανισμὸν αἴσθημα τῆς ἐλλείψεως. Πρὸς τὴν ἀντίθετον κατάστασιν των κατευθύνει ἡ ἀνάμνησις. Ἡ ψυχὴ ἔχει διαφυλάξει ἐντός της τὴν παράστασιν τῆς δι' ὕδατος πλήρωσης τῆς δίψης καὶ μᾶς κάμνει νὰ καθορίσωμεν ὡς ἀντικείμενον τῶν ἐπιδιώξεών μας τὴν διὰ τοῦ ὕδατος πλήρωσιν. Ἀποδεικνύεται κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ὅτι ἡ ἐπιθυμία δὲν εἶναι φαινόμενον σωματικὸν ἀλλὰ ψυχικὸν ἀναπαύστως συνδεδεμένον μὲ τὴν μνήμην καὶ ἀνάμνησιν: «Ὁ λόγος ψυχῆς σύμπασαν τήν τε ὁρμὴν καὶ ἐπιθυμίαν καὶ τὴν ἀρχὴν τοῦ ζώιου παντὸς ἀπέφηνεν» (35 d) (ἡ συζήτησις ἀπέδειξεν ὅτι γενικῶς καὶ ἡ ὁρμὴ καὶ ἡ ἐπιθυμία καὶ ἡ θέτουσα εἰς κίνησιν πᾶν ζῶον ἀρχὴ ἀνήκει εἰς τὴν ψυχήν).

Ἀφοῦ ἔγινε φανερὸν ὅτι ἡ ἐπιθυμία δὲν εἶναι φαινόμενον σωματικόν, ἐξάγεται ἐκ τοῦ χαρακτηριστικοῦ της τούτου σπουδαιότατον πόρισμα ὡς πρὸς τὴν δυνατότητα ταυτοχρόνου συνυπάρξεως ἀντιθέτων ψυχικῶν καταστάσεων ἡδονῆς καὶ λύπης. Ἂς ὑποθέσωμεν ὅτι εἰς πεινῶν ἄνθρωπος σκέπτεται ὅτι ἐντὸς ὀλί-

γου διὰ τοῦ φαγητοῦ θὰ ἐξουδετερωθῆ τὸ δυσάρεστον αἴσθημα τῆς λύπης. Εἰς τὸν ἄνθρωπον αὐτὸν συνυπάρχουν ταυτοχρόνως δύο συναισθηματικαὶ καταστάσεις. Συναισθήματα λυπηρὰ προκαλούμενα ἐκ τῆς πείνης, συναισθήματα εὐχάριστα ἐκ τῆς προσδοκίας τῆς ἐξουδετερώσεως τῆς πείνης. Ἐπίσης διαπιστοῦται ὅτι εἶναι δυνατὸς εἰς διαπλασιασμὸς τῶν λυπηρῶν συναισθημάτων τῶν προκαλουμένων ἐκ τοῦ αἰσθήματος τῆς κενώσεως, ὅταν προστίθεται ἡ ἔλλειψις ἐλπίδος ὅτι ἡ σημειωθεῖσα κένωσις θὰ ἐξουδετερωθῆ. Εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν ἔχομεν πάλιν ἀνάμειξιν σωματικῆς καὶ ψυχικῆς λύπης (36 β). Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ἡ συζήτησις θέτει τὸ πρόβλημα τῆς ὑπάρξεως μεικτῶν συναισθηματικῶν καταστάσεων, τὸ ὁποῖον δυσκολεύεται καὶ σήμερον νὰ ἐπιλύση ἡ σύγχρονός μας ψυχολογία.

Διάκρισις μεταξὺ ἀληθοῦς καὶ ψευδοῦς ἡδονῆς καὶ λύπης (36 β — 41 Α). Ἡ συζήτησις καὶ πάλιν ἀλλάσσει κατεύθυνσιν. Δὲν ἐξακολουθεῖ ἡ μελέτη τῶν ἀναμείκτων συναισθηματικῶν καταστάσεων, ἀλλὰ τίθεται τὸ ἐρώτημα ἂν εἶναι δυνατὸν νὰ διακριθοῦν αἱ ἡδοναὶ εἰς ἀληθεῖς καὶ ψευδεῖς εἶναι λέξομεν; ἢ τὰς μέν τινας ἀληθεῖς, τὰς δ' οὔ;» (36 C). Συνήθως δεχόμεθα ὅτι ὡς ἀληθὴς ἢ ψευδὴς δύναται νὰ χαρακτηρισθῆ μία λογικὴ κρίσις. Ὁ Σωκράτης ἐνταῦθα θέτει τὸ ἐρώτημα ἂν τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς ἀληθείας καὶ τοῦ ψεύδους δύνανται νὰ ἀποδοθοῦν εἰς τὰς συναισθηματικὰς καταστάσεις τῆς ἡδονῆς καὶ τῆς λύπης. Ὁ ἀντιπροσωπεύων τὰς ἀντιλήψεις τοῦ ἡδονισμοῦ Πρώταρχος ἀρνεῖται ὅτι εἶναι ἐπιδεκτικαὶ τοιούτων χαρακτηρισμῶν αἱ συναισθηματικαὶ καταστάσεις: «Οὔτε δὴ ὄναρ οὔθ' ὕπαρ, οὔτ' ἐν μανίαις οὔτ' ἐν παραφροσύναις οὐδεὶς ἔσθ' ὅστις ποτὲ δοκεῖ μὲν χαίρειν, χαίρει δὲ οὐδαμῶς, οὐδ' αὖ δοκεῖ μὲν λυπεῖσθαι, λυπεῖται δ' οὔ» (36 E) (Καιεὶς λοιπὸν οὔτε εἰς τὸ ὄνειρον οὔτε ὅταν εἶναι ξυπνητός, οὔτε εἰς τὴν μανιακὴν κατάστασιν οὔτε εἰς τὰς ἐξάψεις τῆς παραφροσύνης ὑπάρχει ὅστις φαντάζεται ὅτι χαίρει ἐνῶ δὲν χαίρει, οὔτε πάλιν φαντάζεται ὅτι λυπεῖται ἐνῶ δὲν λυπεῖται). Τὰ συναισθήματα τῆς ἡδονῆς καὶ τῆς λύπης καὶ εἰς αὐτὰς τὰς καταστάσεις τῆς μανίας καὶ τῆς ὀνειροπολήσεως. λέγει ὁ Πρώταρχος, εἶναι ἀληθινά. Εἶναι δυνατόν, λέγει, ἡ ὑποκειμενικὴ δοξασία, ἤτις γίνεται ἀφορμὴ νὰ δοκιμάσωμεν μίαν ἡδονὴν ἢ λύπην νὰ εἶναι ψευδής. Μία ψευδὴς προσδοκία π.χ. γεννᾶ ἡδονήν. Ἀλλὰ καίτοι ἡ σκέψις ἡ παρέχουσα ἀφορμὴν διὰ νὰ παραχθῆ ἡ ἡδονὴ ἢ ἡ λύπη εἶναι ψευδής, τὰ συναισθήματα ὅμως τῆς ἡδονῆς ἢ λύπης τὰ ἀπορρεύσαντα ἐξ αὐτῆς εἶναι ἀληθινά, ἐφ' ὅσον εἶναι ἀμέσως παρόντα εἰς τὴν ψυχήν μας: «τὴν μὲν δόξαν ἐλέγομεν ψευδῆ, τὴν δὲ ἡδονὴν αὐτὴν οὐδεὶς ἄν ποτε προσείποι ψευδῆ» (37 E) (εἰς μίαν τοιαύτην περίπτωσιν ἐχαρακτηρίζομεν τὴν δοξασίαν ὡς ψευδῆ. ἀλλ' αὐτὴν τὴν ἰδίαν τὴν ἡδονὴν οὐδεὶς δύναται νὰ τὴν χαρακτηρίση ὡς ψευδῆ).

Διὰ νὰ διευκρινισθῆ τὸ τεθὲν ζήτημα πρέπει νὰ διερευνηθῆ τί εἶναι ψευδὴς δοξασία. Ὁ Σωκράτης λέγει ὅτι δοξασία εἶναι μία ἀπάντησις τὴν ὁποίαν δίδει ἡ ψυχὴ εἰς ἐρωτήσεις τὰς ὁποίας θέτει ἡ ἰδ.α εἰς τὸν ἑαυτόν της. "Ἂς ὑποθέσωμεν ὅτι βαδίζων ἐπάνω εἰς μίαν ὁδὸν βλέπω κάτι ἐμπρός μου εἰς μίαν ἀπόστασιν. Ἀμέσως θέτω τὸ ἐρώτημα τί εἶναι αὐτὸ τὸ ὁποῖον βλέπω. Ἡ αἴσθησις μοῦ προσκομίζει μίαν ἐντύπωσιν καὶ μὲ τὴν βοήθειαν τῆς μνήμης ἑρμηνεύω τὴν ἐντύπωσιν αὐτὴν καὶ λέγω ὅτι αὐτὸ τὸ ὁποῖον εἶδον εἶναι ἄνθρωπος. Ἐντὸς τῆς ψυχικῆς μου συνειδήσεως καταγράφεται ἡ κρίσις μου αὕτη καὶ ζωγραφίζει ἡ φαντασία μου τὴν εἰκόνα τὴν ὁποίαν σχηματίζω ἑρμηνεύων διὰ τῆς βοηθείας τῆς μνήμης τὴν ἐντύπωσιν καὶ λέγων ὅτι ἐκεῖνο τὸ ἀντικείμενον εἶναι ἄνθρωπος. Ἡ λογικὴ αὐτὴ κρίσις καὶ ἡ σχηματισθεῖσα εἰκὼν ἀποτελεῖ αὐτὸ τὸ ὁποῖον λέγομεν δοξασίαν «δόξαν», δηλαδὴ λογικὴν κρίσιν. Ἀλλ' ἡ καταγραφεῖσα ἐντὸς τῆς ψυχῆς μας δοξασία ὑφίσταται ἔλεγχον. "Οταν πλησιάσω εἰς τὸ ἀντικείμενον τὸ ὁποῖον βλέπω μακρόθεν, ἀντιλαμβάνομαι ὅτι τοῦτο δὲν εἶναι ἄνθρωπος, ἀλλὰ ἄγαλμα. Τότε λέγω ὅτι ἡ σχηματισθεῖσα ἐν τῇ ψυχῇ μου δοξασία ἦτο ψευδής. "Οταν λοιπὸν δὲν ὑπάρχη συμφωνία μεταξὺ τῆς δοξασίας καὶ τῆς ἀπεικονιζούσης αὐτὴν εἰκόνος πρὸς τὸ πρᾶγμα εἰς τὸ ὁποῖον ἀναφέρεται, τότε δικαιούμεθα νὰ τὴν χαρακτηρίσωμεν ὡς ψευδῆ. Ὁ χαρακτηρισμὸς τῶν δοξασιῶν ὡς ψευδῶν δὲν ἰσχύει μόνον διὰ τὰς δοξασίας τὰς ἀναφερομένας εἰς τὸ παρὸν καὶ τὸ παρελθόν, ἀλλὰ καὶ εἰς τὰς ἀφορώσας τὸ μέλλον δοξασίας τὰς ὁποίας ὀνομάζομεν ἐλπίδας. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον βεβαιοῦται ὅτι ὑπάρχουν καὶ ψευδεῖς ἐλπίδες. Εἶναι δὲ ὅλως φυσικὸν οἱ μὲν ἀγαθοὶ καὶ θεοφιλεῖς ἄνδρες νὰ ἔχουν ἀληθινὰς ἐλπίδας, οἱ κακοὶ ὅμως καὶ μὴ ἀγαπητοὶ εἰς τοὺς θεοὺς ἄνθρωποι ψευδεῖς. Ἐπομένως καὶ αἱ ἀντίστοιχοι πρὸς τὰς ψευδεῖς αὐτὰς ἐλπίδας ἡδοναὶ καὶ λῦπαι θὰ εἶναι ψευδεῖς. Ὑπ' αὐτὴν τὴν σημασίαν, λέγει ὁ Σωκράτης, πρέπει νὰ δεχθῶμεν ὅτι δύνανται αἱ ἡδοναὶ καὶ λῦπαι νὰ εἶναι ἀληθεῖς ἢ ψευδεῖς. Ἐφ' ὅσον ἀναφέρονται εἰς γεγονότα τὰ ὁποῖα δὲν θὰ γίνουν, αἱ ἡδοναὶ αἵτινες προεξοφλοῦν τὴν ἐκ τούτων μέλλουσαν νὰ ἀπορρεύσῃ χαρὰν εἶναι ψευδεῖς, ὁμοίως δὲ καὶ αἱ λῦπαι. "Οπως λοιπὸν μία δοξασία εἶναι ψευδὴς ὡς μὴ ἀναφερομένη εἰς ἓν ἀληθὲς ἀντικείμενον, οὕτω καὶ ἡ ἡδονὴ ἢ ἡ λύπη ἡ ἀντοιστοιχοῦσα εἰς ἀνύπαρκτα ἢ μηδέποτε μέλλοντα νὰ ὑπάρξουν πράγματα εἶναι ψευδεῖς. "Οταν δὲ μία ἡδονὴ ἢ μία λύπη τυγχάνη ψευδής, ἐπόμενον εἶναι νὰ χαρακτηρισθῆ καὶ ὡς κακὴ (41 α).

Ψευδεῖς ἡδοναὶ καὶ λῦπαι, ὀφειλόμεναι εἰς τὴν συνύπαρξιν καὶ τὴν ἀντιθετικότητα τῶν συναισθημάτων καὶ τῶν ἐπιθυμιῶν (41 Α — 46 Β). Ἐπειδὴ ὁ Πρώταρχος δὲν θέλει νὰ παραδεχθῆ ὅτι εἶναι ὀρθὴ ἡ ἀνωτέρω καταδειχθεῖσα διάκρισις μεταξὺ ψευδῶν καὶ ἀληθῶν ἡδονῶν καὶ λυπῶν, ὁ Σωκράτης προσπαθεῖ νὰ ἀποδείξη τὴν ὀρθότητα τῆς διακρίσεως κατ' ἄλλον τρόπον. Ἐγένετο παραδεκτὸν ὅτι τὰ ἡδέα καὶ λυπηρὰ συναισθήματα ἀναφέρονται εἰς τὴν παροῦσαν κατάστασιν τοῦ σώματος, ἐνῶ ἡ ἐπιθυμία ἀναφέρεται εἰς γεγονότα τὰ ὁποῖα θὰ ἐπισυμβοῦν εἰς τὸ μέλλον καὶ προεξοφλεῖ τὴν ἐκ τούτων λύπην ἢ ἡδονήν. Συνεπῶς κατὰ τὴν αὐτὴν στιγμὴν λαμβάνομεν αἴσθησιν συγχρόνως ἀντιτιθεμένων καταστάσεων μιᾶς π.χ. σωματικῆς λύπης προερχομένης ἐκ τῆς σημειουμένης εἰς τὸν ὀργανισμὸν διαταραχῆς καὶ ἐλλείψεως καὶ μιᾶς ἡδονῆς ἐκ τῆς προσδοκίας ὅτι εἰς τὸ μέλλον θὰ ἀποκατασταθῆ ἡ ἁρμονία καὶ θὰ πληρωθῆ ἡ ἔλλειψις. Ἡ σύγχρονος κατ' ἀντίθεσιν συνύπαρξις τῆς λύπης καὶ τῆς ἡδονῆς ἐπιφέρει μίαν σύγχυσιν τῶν συναισθημάτων τούτων καὶ γίνεται ἀφορμὴ νὰ διαταράσσεται ἡ γνησιότης καὶ ἡ ἀληθινότης των. Ἡ ἡδονὴ καὶ ἡ λύπη ὡς ἐπιδεκτικαὶ βαθμολογικῶν αὐξομειώσεων, ὑφίστανται διαταραχὴν καὶ ἐμφανίζονται ὄχι εἰς τὴν ἀληθινήν των ποσότητα, ἀλλὰ μὲ αὐξομειώσεις προερχομένας ἀπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς ἀντιθετικότητός των. Ἀκόμη πρέπει νὰ σημειωθῆ ὅτι ἡ ἡδονὴ τὴν ὁποίαν μᾶς παρέχει ἡ προσδοκία καὶ ἡ ἐλπίς, τοποθετεῖται εἰς μίαν ἀπὸ τῆς παρούσης χρονικῆς στιγμῆς ἀπόστασιν. "Οπως δὲ κατὰ τὴν ὅρασιν ἡ ἀπόστασις ἀλλοιώνει τὰς διαστάσεις τῶν ἀντικειμένων τὰ ὁποῖα βλέπομεν, κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον ἡ ἀπόστασις ἡ μεταξὺ τῆς παρούσης συναισθηματικῆς σωματικῆς καταστάσεως καὶ τῆς προσδοκωμένης χαρᾶς ἢ λύπης ἀλλοιώνει τὸ ἀληθινὸν μέγεθος ἀμφοτέρων τῶν συγκρινομένων συναισθηματικῶν καταστάσεων. Ἐπέρχεται οὕτω μία ἄμεσος πλαστοποίησις τῆς ἡδονῆς καὶ λύπης, ἥτις δὲν ὀφείλεται, ὅπως κατὰ τὴν προηγουμένην περίπτωσιν, εἰς τὴν συσχέτισίν των πρὸς ἀληθεῖς ἢ ψευδεῖς δοξασίας (42 C). Ἀλλὰ καὶ μία τρίτη αἰτία μᾶς δίδει τὸ δικαίωμα νὰ ἰσχυρισθῶμεν ὅτι ὑπάρχουν ψευδεῖς ἡδοναὶ καὶ λῦπαι. Ὁ ἄνθρωπος δὲν περιπίπτει πάντοτε εἰς ἡδονὴν ἢ λύπην. Μεταξὺ τῶν δύο τούτων καταστάσεων ὑπάρχει καὶ μία τρίτη, ἡ ἔλλειψις τῆς συναισθήσεως ἡδονῆς ἢ λύπης. Τὸ σῶμα εὑρίσκεται εἰς μίαν οὐδετέραν κατάστασιν καὶ δὲν κινεῖται οὔτε πρὸς τὴν κατεύθυνσιν τῆς διαταραχῆς οὔτε πρὸς τὴν κατεύθυνσιν τῆς λύπης. Μίαν τοιαύτην κατάστασιν ἡρεμίας πολλοὶ τὴν θεωροῦν ὡς τὸν κατ' ἐξοχὴν εὐχάριστον βίον. Εἶναι προφανὲς ὅμως ὅτι οὗτοι κάμνουν τὸ λάθος νὰ νομίζουν ὅτι ἀπολαμβάνουν χαρὰν καὶ ἡδονήν, ἐνῶ εὑρίσκονται εἰς μίαν κατάστασιν ἥτις ἀποκλείει καὶ τὴν ἡδονὴν καὶ τὴν λύπην. Οὕτω ἀπεδείχθη ὅτι καὶ εἰς τὴν τρίτην αὐτὴν περίπτωσιν πρόκειται περὶ ψευδοῦς ἡδονῆς. Συγχρόνως δὲ ἔγινε φανερὸν ὅτι δυνάμεθα νὰ διαστείλωμεν τρία εἴδη ζωῆς, ἤτοι τὸν ἡδὺν βίον, τὸν λυπηρὸν καὶ τὸν μεταξὺ ἀμφοτέρων κείμενον οὐδέτερον, ὅστις δὲν εἶναι οὔτε εὐχάριστος οὔτε λυπηρὸς (44 Α). Ὑπάρχουν φιλόσοφοι, λέγει ὁ Σωκράτης, οἱ ὁποῖοι δέχονται ὅτι ὁ πλέον εὐχάριστος βίος εἶναι ὁ ἀπηλλαγμένος λυπῶν. Δὲν εἶναι βεβαίως, προσθέτει ὁ Σωκράτης, ὀρθὴ ἡ ἀντίληψις αὐτῶν, ἥτις ὁρίζει τὴν ἡδονὴν ὡς ἀποφυγὴν τῆς λύπης (44 C). Μᾶς δίδει ὅμως τὴν εὐκαιρίαν νὰ ἀναζητήσωμεν τὸ ἀληθὲς γνήσιον καὶ ἀπηλλαγμένον πάσης ἀναμείξεως καὶ πλαστοποιήσεως εἶδος τῆς ἡδονῆς. Κατόπιν τοῦ συμπεράσματος τούτου ἡ συζήτησις λαμβάνει νέαν τροπήν. Τίθεται τὸ πρόβλημα τῆς διασαφηνίσεως κατ' ἀρχὰς τῶν ἀναμείκτων ἡδονῶν. Μετὰ δὲ τὴν διασαφήνισιν τούτου θὰ ἐπιχειρήση ἡ συζήτησις νὰ διακριβώση τὴν οὐσίαν τῶν ἀμείκτων καὶ καθαρῶν ἡδονῶν.

Τὰ τρία εἴδη τῶν μεικτῶν ἡδονῶν (46 Β — 50 Ε). Τὴν μεγαλυτέραν των ἔντασιν ἐμφανίζουν αἱ μεικταὶ ἡδοναὶ ὡς σωματικαὶ ἡδοναὶ προερχόμεναι ἐκ νοσηρᾶς σωματικῆς καταστάσεως. Ἡ διὰ τοῦ ποτοῦ κατάσβεσις τῆς δίψης, ἡ διὰ τοῦ φαγητοῦ καταπραΰνσις τῆς πείνης, ἡ διὰ τριβῆς ἴασις τῆς ψώρας, ἡ δι' ἀκολασίας καταπραΰνσις τῶν ἀχαλινώτων ὁρμῶν γίνονται ἀφορμὴ νὰ αἰσθάνωνται οἱ νοσοῦντες καὶ οἱ ἀκόλαστοι ὑφίστης ἐντάσεως ἡδονάς. Τὸ δεύτερον εἶδος τῶν ἀναμείκτων ἡδονῶν εἶναι αἱ ἡδοναὶ ἐκεῖναι αἵτινες ἐλαι κατὰ τὸ ἥμισυ σωματικαὶ καὶ κατὰ τὸ ἥμισυ ψυχικαί. Τὸ εἶδος τοῦτο περιεγράφη προηγουμένως (34 C), ὅτε ἀνελύθη τὸ φαινόμενον τῆς ἐπιθυμίας, διὰ τῆς ὁποίας ὁ ὑπὸ λυπηρῶν σωματικῶν συναισθημάτων κατεχόμενος στρέφεται διὰ τῆς ἐπιθυμίας πρὸς τὴν πλήρωσιν αὐτῶν, ἀνακουφιζόμενος διὰ τῆς προσδοκωμένης ἱκανοποιήσεως τῆς ἀνάγκης. Τὸ τρίτον εἶδος τῶν ἀναμείκτων ἐξ ἡδονῆς καὶ λύπης ἡδονῶν εἶναι ψυχικῆς φύσεως. Τὰς ἡδονὰς τοῦ τρίτου τούτου εἴδους μᾶς τὰς παρέχει ἡ τέχνη διὰ τῆς τραγωδίας καὶ κωμωδίας. Ἡ σχετικὴ ἐξέτασις γίνεται ἀφορμὴ νὰ μᾶς παράσχη ἡ συζήτησις μίαν λίαν σημαντικὴν ψυχολογίαν τῆς καλλιτεχνικῆς συγκινήσεως τὴν ὁποίαν προκαλεῖ ὄχι μόνον ἡ θεατρικὴ τέχνη, ἀλλὰ καὶ πραγματικὴ τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς κωμωδία καὶ τραγωδία: «Μηνύει δὴ νῦν ὁ λόγος ἡμῖν ἐν θρήνοις τε καὶ ἐν τραγωδίαις, μὴ τοῖς δράμασι μόνον, ἀλλὰ καὶ τῇ τοῦ βίου ξυμπάσῃ τραγωδίαι καὶ κωμωιδίαι, λύπας ἡδοναῖς ἅμα κεράννυσθαι, καὶ ἐν ἄλλοις δὴ μυρίοις» (50 Β) ('Η συζήτησις τώρα μᾶς ἀποκαλύπτει ὅτι εἰς τὰ θρηνώδη ἄσματα καὶ εἰς τὰς τραγωδίας καὶ τὰς κωμωδίας ὄχι μόνον εἰς τὰ δραματικὰ ἔργα, ἀλλ' εἰς ὅλην τὴν τραγωδίαν καὶ τὴν κωμωδίαν τῆς ζωῆς μας καὶ εἰς ἄλλας ποικίλας περιστάσεις γίνεται μία ἀνάμειξις λυπῶν καὶ ἡδονῶν). Κατὰ τὰς ἀναμείκτους αὐτὰς ἡδονὰς γεννᾶται ἓν γλυκύπικρον συναίσθημα, τὸ ὁποῖον ἔχει τὴν ρίζα του εἰς τὴν εὐχαρίστησιν τὴν ὁποίαν μᾶς προξενεῖ ὁ φθόνος, τὸ μῖσος κατὰ τοῦ ἰσχυροῦ καὶ ἡ γελοιοποίησις τοῦ ἀνισχύρου καὶ τοῦ ἀσχήμου. Ὁμοίας φύσεως ἀνάμεικτα συναισθήματα ἡδονῆς καὶ λύπης μᾶς παρέχουν ἡ ὀργή, ὁ πόθος, ὁ ζῆλος, ὁ φθόνος, ὁ φόβος καὶ τὰ παρόμοια ψυχικὰ πάθήματα. Ἐδείχθη οὕτω ὅτι αἱ ἐξ ἡδονῆς καὶ λύπης ἀνάμεικτοι ἡδοναὶ ἔχουν τὴν μεγίστην ἔντασιν καὶ εἶναι ἢ σωματικαὶ ἢ σωματοψυχικαὶ ἢ καὶ καθαρῶς ψυχικαὶ (50 Ε).

Αἱ ἄμεικτοι ἡδοναὶ 50 Ε — 53 C. Ἐοχόμεθα ἤδη εἰς τὴν περιγραφὴν τῶν ἀμείκτων καὶ καθαρῶν ἡδονῶν.

Τοιαῦται εἶναι ἐκεῖναι, αἵτινες δὲν προϋποθέτουν τὸ φαινόμενον τῆς κενώσεως, τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖ τὴν φυσιολογικὴν βάσιν τῶν ἀναμείκτων ἡδονῶν. Πρόκειται περὶ τῶν συναισθημάτων, τὰ ὁποῖα παράγονται ἀπὸ τὰ ὡραῖα χρώματα καὶ σχήματα, ἀπὸ τὰς εὐώδεις ὀσμὰς καὶ τοὺς μουσικοὺς τόνους. Ἡ καθαρωτάτη καὶ κατ' ἐξοχὴν ἀμεικτος ἡδονὴ εἶναι ἐκείνη, ἥτις προέρχεται ἐκ τῶν «μαθημάτων», δηλαδὴ ἐκ τῆς ἀποκτήσεως τῆς γνώσεως. «Τὰς περὶ τὰ καλὰ λεγόμενα χρώματα καὶ περὶ τὰ σχήματα καὶ τῶν ὀσμῶν τὰς πλείστας καὶ τὰς τῶν φθόγγων καὶ ὅσα τὰς ἐνδείας ἀναισθήτους ἔχοντα καὶ ἀλύπους τὰς πληρώσεις αἰσθητὰς καὶ ἡδείας καθαρὰς λυπῶν παραδίδωσι... ἔτι δὲ τοίνυν τοίτοις προσθῶμεν τὰς περὶ τὰ μαθήματα ἡδονάς... ταύτας τοίνυν τὰς τῶν μαθημάτων ἡδονὰς ἀμείκτους τε εἶναι λύπαις ρητέον καὶ οὐδαμῶς τῶν πολλῶν ἀνθρώπων, ἀλλὰ τῶν σφόδρα ὀλίγων» 51 B κ.ἑ. (Ἄμεικτοι ἡδοναὶ εἶναι αἱ παραγόμεναι ἀπὸ τὰ λεγόμενα ὡραῖα χρώματα καὶ τὰ σχήματα καὶ αἱ περισσότεραι ἐκ τῶν παραγομένων ἀπὸ τὰ ἀρώματα καὶ ἀπὸ τοὺς φθόγγους καὶ ἐν γένει τὰ συναισθήματα ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα ἐνῶ ἡ ἔλλειψίς των δὲν γίνεται αἰσθητή, ὅμως ἡ πλήρωσίς των εἶναι αἰσθητή, εὐχάριστος καὶ ἀπηλλαγιμένη ἀπὸ λύπην... Εἰς αὐτὰς πρέπει ἀκόμη νὰ προσθέσωμεν καὶ τὰς ἡδονάς, αἵτινες προκύπτουν ἀπὸ τὴν ἀπόκτησιν τῆς γνώσεως. Αὐτὰς πρέπει νὰ τὰς ἀναγνωρίσωμεν ὡς καθαρὰς καὶ ὡς κτῆμα ὄχι τῶν πολλῶν ἀνθρώπων, ἀλλ' ἑνὸς πολὺ περιωρισμένου ἀριθμοῦ). Ἡ ἀξία τῶν μὴ ἀναμείκτων ἡδονῶν δὲν ἔγκειται οὔτε εἰς τὸ μέγεθος, οὔτε εἰς τὴν ἔντασίν των, ἀλλ' εἰς τὴν καθαρότητά των. Ἓν καθαρὸν λευκὸν χρῶμα εἰς μικρὰν ποσότητα ἔχει πολὺ μεγαλυτέραν ἀξίαν, ἐν συγκρίσει πρὸς μίαν μεγάλην ποσότητα ἀναμείκτου λευκοῦ χρώματος. Ἡ καθαρὰ ἡδονὴ καὶ εἰς μικρὰν ποσότητα ἔχει μεγαλυτέραν γνησιότητα καὶ ἀλήθειαν ἀπὸ οἱανδήποτε μεγάλην καὶ πολλὴν ἡδονήν. Ἡ ὡραιότης τῶν ἀντικειμένων, ἅτινα γίνονται ἀφορμὴ νὰ παράγωνται αἱ καθαραὶ ἡδοναί, συνίσταται εἰς τὴν ἰδικήν των οὐσιαστικὴν κατασκευήν, χωρὶς νὰ χρειάζεται παραβολὴ καὶ συσχέτισις πρὸς κάτι ἄλλο: «ταῦτα γὰρ οὐκ εἶναι πρός τι καλὰ λέγω, καθάπερ ἄλλα, ἀλλ' ἀεὶ καλὰ καθ, αὐτὰ πεφυκέναι καί τινας ἡδονὰς οἰκείας ἔχειν» (διότι ἰσχυρίζομαι ὅτι αὐτὰ τὰ ἀντικείμενα δὲν ἔχουν ὡραιότητα ὀφειλομένην εἰς τὸν συσχετισμὸν των πρὸς κάτι τὸ ἄλλο, ἀλλ' εἶναι κατασκευασμένα ἐκ φύσεως ὡραῖα καὶ παράγουν κάποιας ἡδονάς, αἵτινες ἀνήκουν ἀποκλειστικῶς εἰς αὐτά). Εἶναι φανερὸν ὅτι ἡ περιγραφὴ τῶν ἀντικειμένων τούτων τὰ ἐμφανίζει πλησιάζοντα πρὸς τὰ πλατωνικὰ ὀντολογικὰ εἴδη (Ἰδέας). Μεταξὺ δὲ τῶν καθαρῶν ἡδονῶν ὑφίσταται μία ἱεραρχία εἰς τὴν ἀνωτάτην βαθμῖδα, τῆς ὁποίας τοποθετοῦνται αἱ ἐκ τῶν μαθημάτων ἡδοναί, ἤτοι ἐκεῖνα τὰ εὐχάριστα συναισθήματα, ἅτινα συνοδεύουν τὴν ἀπόκτησιν τῆς γνώσεως, τὰ διανοητικὰ εὐάρεστα συναισθήματα, ὅπως λέγουν οἱ σύγχρονοί μας ψυχολόγοι 53 C.

Ἡ ἀπὸ ὀντολογικῆς ἀπόψεως ἐξέτασις τῆς ἡδονῆς. Ἡ ἡδονὴ δὲν δύναται νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς ἔσχατος σκοπός. 53 C — 55 C. Ἀφοῦ ἐξηκριβώθησαν τὰ εἴδη τῆς ἡδονῆς καὶ περιεγράφη ἡ καθαρὰ καὶ ἄμεικτος ἡδονή, τίθεται τὸ πρόβλημα τί εἶναι ἡ ἡδονὴ ἀπὸ μεταφυσικῆς ἀπόψεως. Ὁ Σωκράτης λέγει εἰς τὸν Πρώταρχον, ὅτι ὑπάρχει μία γνώμη, ἥτις χαρακτηρίζει τὴν ἡδονὴν ὡς ἁπλῆν γενετικὴν διαδικασίαν, ἐστερημένην ὀντολογικῆς οὐσίας: «Περὶ ἡδονῆς ἀκηκόαμεν ὡς ἀεὶ γένεσίς ἐστιν, οὐσία δὲ οὐκ ἔστι τὸ παράπαν ἡδονῆς· κομψοὶ γὰρ δὴ τινες αὖ τοῦτον τὸν λόγον ἐπιχειροῦσι μηνύειν ἡμῖν». (Ἔχομεν ἀκούσει ὅτι πάντοτε ἡ ἡδονὴ εἶναι γένεσις καὶ ὅτι δὲν εἶναι κατὰ κανένα τρόπον οὐσία. Διότι μερικοὶ ἀνεπτυγμένοι ἄνθρωποι προσπαθοῦν νὰ ἀποκαλύψουν εἰς ἡμᾶς αὐτὴν τὴν ἀντίληψιν) 53 C. Ὁ χαρακτηρισμὸς τῆς ἡδονῆς ὡς γενέσεως σημαίνει ὅτι ἡ ἡδονὴ εἶναι μία λειτουργικὴ διαδικασία ἐξελισσομένη ἐν χρόνῳ, ὑποκειμενικὴ κατάστασις, κάτι τὸ διατελοῦν εἰς συνεχῆ γενετικὴν διαδικασίαν. Διὰ τοῦτο ἀνήκει οὐχὶ εἰς τὸ εἶναι, ἀλλ, εἰς τὸ γίγνεσθαι. Ἀλλὰ τὸ γίγνεσθαι εἶναι ἓν μέσον, τὸ ὁποῖον ἐξυπηρετεῖ τὸ εἶναι. Ἐπειδὴ δὲ ὁ σκοπὸς πάντοτε ἔχει ὑπεροχὴν ἔναντι τοῦ μέσου, τὸ εἶναι ἔχει ἀναμφισβήτητον ὑπεροχὴν ἀπέναντι τῆς γενέσεως. Ἑπομένως ἡ ἡδονὴ ὡς ἀνήκουσα εἰς τὸ φαινόμενον τῆς γενέσεως, δὲν δύναται νὰ ἔχῃ μετοχὴν εἰς τὸ εἶναι, εἰς τὸ ὁποῖον προσιδιάζει τὸ χαρακτηριστικὸν τοῦ ἀγαθοῦ. Ἡ συσχέτισις τῆς ἡδονῆς μὲ τὴν γένεσιν τὴν φέρει εἰς συνάφειαν μὲ τὴν φθορὰν καὶ τὸν θάνατον, καὶ ἑπομένως καταδεικνύει ὅτι δὲν δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι ἔχει μετοχὴν εἰς τὸ ἀγαθόν.

Ἀνάλυσις τῶν εἰδῶν τῆς φρονήσεως 55 C — 59 D. Μετὰ τὴν ἀποπεράτωσιν τῆς ἐξετάσεως τοῦ προβλήματος, τοῦ ἀναφερομένου εἰς τὴν ἀνάλυσιν τῶν εἰδῶν τῆς ἡδονῆς καὶ τῆς ἀξίας, τὴν ὁποίαν ἔχει αὐτὴ ἀπὸ ὀντολογικῆς ἀπόψεως, ἀρχίζει ἀντίστοιχος ἔρευνα ἐν σχέσει μὲ τὴν φρόνησιν. Ἐπειδὴ δὲ ἡ φρόνησις ἐκδηλοῦται διὰ τῶν ἐπιστημῶν, ἀναζητοῦνται τὰ εἴδη, εἰς τὰ ὁποῖα διαιροῦνται αἱ ἐπιστῆμαι. Ἡ ἔρευνα χρησιμοποιεῖ τὴν μέθοδον τῆς διαιρέσεως. Αἱ ἐπιστῆμαι διαιροῦνται εἰς δύο ὁμάδας. Ἡ μία περιλαμβάνει τὰς «χειροτεχνικὰς» ἢ «δημιουργικὰς» ἐπιστήμας. Πρόκειται περὶ τῶν ἐπιστημῶν, τὰς ὁποίας σήμερον ἡμεῖς ὀνομάζομεν πρακτικὰς καὶ τεχνολογικάς. Αὗται ἀσχολοῦνται μὲ τὴν κατασκευὴν ἀντικειμένων καὶ εἰς τὴν ἐκμάθησιν τεχνῶν. Εἰς αὐτὰς ἀνήκει ἡ μουσική, ἐφ' ὅσον αὕτη στηρίζεται ἐπὶ ἁπλῆς ἐμπειρίας καὶ οὐχὶ ἐπὶ τῆς μαθηματικῆς θεωρίας, καθὼς καὶ ὅλαι αἱ τεχνολογικαὶ μαθήσεις, ὅπως εἶναι: ἡ ἰατρική, ἡ γεωργία, ἡ πλοηγική, ἡ στρατηγικὴ τέχνη καὶ αἱ λοιπαὶ παρόμοιαι. Τὰς τεχνολογικὰς αὐτὰς μαθήσεις τὰς ἐκμανθάνει κανεὶς διὰ τῆς ἐμπειρίας, ἤτις παρέχει εἰς αὐτὸν τὴν ἱκανότητα νὰ εὑρίσκῃ διαισθητικῶς τὸ ὀρθόν. Ἡ ἐμπειρία καὶ ἡ τριβὴ συντελοῦν εἰς τὴν ἀπόκτησιν δεξιότητος πρὸς ἀνακάλυψιν τῆς ἀληθείας, «δυνάμεως στοχαστικῆς». Ἀνωτέραν ἀξίαν μεταξὺ τῶν χειροτεχνικῶν αὐτῶν μαθήσεων ἔχει μόνον ἡ ἀρχιτεκτονική, διότι κάμνει χρῆσιν ἐννοιῶν, τὰς ὁποίας δανείζεται ἀπὸ τὴν μετρητικὴν καὶ ἀριθμητικὴν ἐπιστήμην. Καὶ γενικῶς ἡ ἀκριβεια καὶ ἡ ὀρθότης ἡ συνυπάρχουσα εἰς τὰς χειροτεχνικὰς ἐπιστήμας ἐξαρτᾶται ἐκ τοῦ βαθμοῦ, εἰς τὸν ὁποῖον χρησιμοποιοῦν αὗται τοὺς ἀριθμητικοὺς ὑπολογισμοὺς καὶ τὰς μετρήσεις. Ἂν ἀφαιρέσωμεν ἀπὸ αὐτὰς τὸ μαθηματικὸν στοιχεῖον, ἀπομένει ὡς ὑπόλοιπον ἡ ἐμπειρία καὶ ἡ τριβή. Ἀπέναντι τῶν ἐπιστημῶν τούτων τοποθετεῖ ὁ Πλάτων τὴν ὁμάδα τῶν «περὶ παιδείαν καὶ τροφὴν» (ἐκπαίδευσιν καὶ πνευματικὴν ἀνάπτυξιν) ἀσχολουμένων ἐπιστημῶν. Εἰς ταύτας συγκαταλέγονται αἱ τρεῖς μαθηματικαὶ ἐπιστῆμαι, ἤτοι: ἡ ἀριθμητική, ἡ μετριτικὴ καὶ ἡ στατική, ἤτοι αἱ ἐπιστῆμαι, αἵτινες ἐξετάζουν τὰ ἀντικείμενα διὰ τῆς ἀριθμήσεως, διὰ τῶν γεωμετρικῶν μετρήσεων καὶ διὰ τοῦ ὑπολογισμοῦ τῶν βαρῶν. Εἶναι προφανὲς ὅτι αἱ τρεῖς αὗται ἐπιστῆμαι ἀντιστοιχοῦν πρὸς τὴν ἀριθμητικὴν (ἀνάλυσιν), τὴν γεωμετρίαν καὶ τὴν μηχανικήν. Κατὰ τὴν συζήτησιν σημειοῦται, ὅτι ἀναλόγως τοῦ θέματός των, δυνάμεθα νὰ διαστείλωμεν τὰς ἐπιστήμας ταύτας εἰς δύο εἴδη. Αἱ ἐπιστῆμαι αὗται λαμβανόμεναι εἰς τὴν θεωρητικήν των μορφήν, ἀποτελοῦν τὸ ἓν εἶδος, τὸ ὁποῖον ἐνδιαφέρει τοὺς φιλοσοφοῦντας. Λαμβανόμεναι ὅμως εἰς τὰς πρακτικάς των ἐφαρμογάς, ἀποτελοῦν τὸ δεύτερον εἶδος τῶν ἐφηρμοσμένων μαθηματικῶν ἐπιστημῶν, τῶν χρησιμοποιουμένων εἰς τὴν πρακτικὴν ζωήν. Τοιουτοτρόπως ἀπέναντι τῆς καθαρᾶς καὶ θεωρητικῆς ἀριθμητικῆς τάσσεται ἡ πρακτική, τὴν ὁποίαν οἱ ἀρχαῖοι ἐκάλουν «λογιστικήν». Ἔναντι τῆς καθαρᾶς γεωμετρίας τοποθετεῖται ἡ πρακτικὴ γεωμετρία, ἡ περιοριζομένη εἰς τὰς μετρήσεις «ἡ φμετρητική». Ἔναντι τῆς καθαρᾶς στατικῆς (δηλαδὴ τῆς μηχανικῆς), τοποθετοῦνται αἱ πρακτικαὶ ἐφαρμογαὶ εἰς τὴν ἀρχιτεκτονικὴν καὶ τὰς πρακτικὰς σχέσεις τῆς ἐμπορικῆς καὶ βιοτεχνικῆς ζωῆς. Αἱ θεωρητικαὶ μαθηματικαὶ ἐπιστῆμαι ἔχουν τὸ ποσὸν τῆς ἀκριβολογίας καὶ ἀποτελοῦν ὡς πρὸς τοῦτο τὸ πρότυπον δι' ὅλας τὰς ἄλλας ἐπιστήμας. Πρέπει νὰ σημειώσωμεν, ὅτι τὸ τμῆμα τοῦτο τοῦ «Φιλήβου», τὸ ἀναφερόμενον εἰς τὰς θεωρητικὰς μαθηματικὰς ἐπιστήμας, ἔχει κοσμοϊστορικὴν σημασίαν. Εἶναι τὸ πρῶτον εὐρωπαϊκὸν φιλοσοφικὸν κείμενον, εἰς τὸ ὁποῖον διατυποῦται ἡ ἀντίληψις, ὅτι τὸ θεμέλιον τῶν ἀκριβολογικῶν ἐπιστημῶν εἶναι τὰ μαθηματικά. Ἡ ἀντίληψις αὕτη εἶναι ἡ βάσις διὰ νὰ θεμελιωθῇ ἡ διὰ τῶν ἀριθμῶν καὶ τῶν μετρήσεων μελέτη τῆς φύσεως καὶ τῶν ὄντων, ἤτις ἀρξαμένη ἀπὸ τῶν χρόνων τῆς Ἀναγεννήσεως ἀπέληξεν εἰς τὸν ἀπαρτισμὸν τῶν ἀκριβολογικῶν φυσικομαθηματικῶν ἐπιστημῶν, ἀλλ' ἡ διεξαγομένη εἰς τὸν «Φίληβον» συζήτησις δὲν σταματᾶ εἰς τὰς καθαρὰς καὶ ἀπολύτου ἀκριβολογίας μαθηματικὰς ἐπιστήμας. Ὑψομένη ὑπεράνω αὐτῶν, ἀναζητεῖ ἓν καθαρώτερον εἶδος ἐπιστημονικῆς γνώσεως, εὑρίσκει δὲ τοῦτο εἰς τὴν διαλεκτικήν. Αὕτη ὁρίζεται ὡς ἡ τοῦ «διαλέγεσθαι δύναμις», ἀποδίδεται δὲ εἰς αὐτὴν ὁ ἀκόλουθος χαρακτηρισμός: «τὴν γὰρ περὶ τὸ ὂν καὶ τὰ ὄντως καὶ τὸ κατὰ ταὐτὸν ἀεὶ πεφυκὸς πάντως ἔγωγε οἶμαι ἡγεῖσθαι σύμπαντας ὅσοις νοῦ καὶ σμικρὸν προσήρτηται μακρῶι ἀληθεστάτην εἶναι γνῶσιν» 58 A. (Ἡ ἐπιστήμη ἡ ἀσχολουμένη μὲ τὸ ὂν καὶ μὲ τὴν ἀληθινὴν καὶ αἰωνίως ἀμετάβλητον κατὰ τὴν φύσιν της πραγματικότητα, νομίζω ὅτι θεωρεῖται ὡς κατὰ πολὺ ἀληθεστάτη γνῶσις ἐκ μέρους ὅλων ἐκείνων, οἱ ὁποῖοι ἔχουν ἔστω καὶ μικρὰν μετοχὴν εἰς τὴν φρόνησιν). Οὕτω καθωρίσθη ἡ εἰς τὴν περιοχὴν τῆς φρονήσεως ὑφισταμένη ἱεραρχικὴ τάξις. Εἰς τὴν ἀνωτάτην βαθμῖδα τοποθετεῖται ἡ διαλεκτική, ἀκολουθοῦν εἶτα αἱ ἀκριβολογικαὶ μαθηματικαὶ ἐπιστῆμαι, διακρινόμεναι ἀφ' ἑνὸς εἰς τὰς καθαρὰς καὶ ἀφ' ἑτέρου εἰς τὰς ἐφηρμοσμένας. Εἰς τὴν τρίτην καὶ κατωτάτην βαθμῖδα κατατάσσεται ἡ ὁμὰς τῶν τεχνολογικῶν καὶ ἐμπειρικῶν μαθήσεων, αἵτινες καταρτίζονται διὰ τῆς βοηθείας τῶν ἀκριβολογικῶν στοιχείων, τὰ ὁποῖα δανείζονται ἀπὸ τὰς μαθηματικὰς ἐπιστήμας. Γενικὸν χαρακτηριστικὸν τῆς φρονήσεως εἶναι ὅτι ἀναφέρεται ὄχι εἰς τὸ γίγνεσθαι ὅπως ἡδονή, ἀλλὰ εἰς τὸ εἶναι 59 D.

Ἡ εἰδολογικὴ μορφὴ τοῦ εὐδαίμονος μείκτου βίου 59 E — 66 D. Εἰς τὰ προηγούμενα εἶχε καθορισθῇ ὅτι ὁ βίος, ὅστις δύναται νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς εὐδαίμων εἶναι ὁ ἀπαρτιζόμενος ἐκ τῆς ἀναμείξεως τῆς φρονήσεως καὶ τῆς ἡδονῆς. Αἱ προηγηθεῖσαι ἔρευναι εἶχον ὡς ἀποτέλεσμα νὰ μᾶς ἀποκαλύψουν τὴν ἱεραρχικὴν ἀξιολογικὴν τάξιν ἐν σχέσει μὲ τὴν φρόνησιν καὶ τὴν ἡδονήν. Τώρα πρέπει ἡ ἔρευνά μας νὰ καθοριση ποῖα εἴδη τῆς φρονήσεως καὶ ποῖα εἴδη τῆς ἡδονῆς πρέπει νὰ ἀναμειχθοῦν διὰ νὰ ἀποτελεσθῇ ὁ εὐδαίμων μεικτὸς βίος. Εἶναι φανερὸν ὅτι εἰς τὸν μεικτὸν βίον θὰ ἔχουν θέσιν τὰ ἔχοντα τὴν μεγαλυτέραν ἀξίαν εἴδη τῆς φρονήσεως καὶ τῆς ἡδονῆς. Δι' ἕνα τοιοῦτον βίον ἀπαραίτητος εἶναι ἡ κατοχὴ τῆς διαλεκτικῆς καὶ τῶν ἀκριβολογικῶν ἐπιστημῶν. Ἀλλὰ δὲν ἀρκεῖ ὅμως ἡ κατοχὴ αὐτῶν μόνον, πρέπει νὰ ὑπάρχῃ καὶ ἡ γνῶσις τῶν ἄλλων τεχνολογικῶν ἐμπειρικῶν μαθήσεων, αἵτινες ἐξυπηρετοῦν τὰς ἀνάγκας τῆς ζωῆς. Εἷς ἄνθρωπος π.χ., ὅστις θὰ ἐγνώριζε μόνον τὴν καθαρὰν γεωμετρικὴν ἐπιστήμην καὶ θὰ ἠγνόει τὰς πρακτικὰς της ἐφαρμογάς, δὲν θὰ ἦτο ἱκανὸς νὰ ἀναγνωρίσῃ τὴν ὁδόν, ἥτις ὁδηγεῖ εἰς τὴ οἰκίαν του. Ἡ γνῶσις τῶν ἐφηρμοσμένων ἐπιστημῶν, οὐδόλως ἐπισκιάζει τὸν εὐδαίμονα βίον, ἀρκεῖ μόνον ὁ κάτοχος αὐτῶν νὰ γνωρίζῃ καὶ τὰς ἐχούσας τὴν προτεραιότητα θεωρητικὰς ἐπιστήμας: «οὔκουν οἶδα ὅ,τι τις ἂν βλάπτοιτο πάσας λαβὼν τὰς ἄλλας ἐπιστήμας ἔχων τὰς πρώτας» 62 E (δὲν γνωρίζω κατὰ τί θὰ ἐβλάπτετο κανεὶς ἐὰν κατεῖχε τὴν γνῶσιν ὅλων τῶν ἄλλων ἐπιστημῶν, ἐφ' ὅσον θὰ ἦτο κάτοχος

τῶν ἐχουσῶν θεμελιώδη σημασίαν θεωρητικῶν ἐπιστημῶν). 'Ως πρὸς τὴν συμμετοχὴν τῆς ἡδονῆς εἰς τὸν μεικτὸν β.ον εἶναι φανερὸν ὅτι θὰ γινη δεκτὴ ἡ ἄμεικτος ἡδονή, ἡ παραγομένη ἀπὸ τὴν ἀπόκτησιν τῆς γνώσεως. 'Αλλ' ὅπως προκειμένου καὶ περὶ τῶν ἐπιστημῶν, ἠναγκάσθημεν νὰ δεχθῶμεν τὴν συμμετοχὴν καὶ ἐπιστημῶν κατωτέρας τάξεως, οὕτω καὶ ὡς πρὸς τὴν ἡδονήν, θὰ κάμωμεν δεκτὰς καὶ μερικὰς κατωτέρας τάξεως ἡδονάς. Τοιαῦται, ἀπαραίτητοι διὰ τὴν βιολογικὴν ὑπόστασιν τοῦ ἀνθρώπου ἡδοναὶ εἶναι ἐκεῖναι, αἱ ὁποῖαι σχετίζονται μὲ τὴν ὑγείαν καὶ τὴν σωφροσύνην. Θὰ ἀπορρίψωμεν ὅμως τὰς ἡδονάς, αἵτινες ἀποτελοῦν τὸ ἐπακολούθημα τῆς ἀκολασίας τῆς ἀφροσύνης καὶ τῆς κακίας. Αὗται πρέπει νὰ ἀποκλεισθοῦν, διότι διαταράττουν τὰς ψυχάς, ἐμποδίζουν ὄχι μόνον τὴν ἰδικήν μας, ἀλλὰ καὶ τῶν ἀπογόνων μας τὴν γένεσιν καὶ φυσιολογικὴν ἀνάπτυξιν: «τὰς ψυχὰς ταράττουσαι καὶ γίγνεσθαί τε ἡμᾶς οὐκ ἐῶσι, τά τε γινόμενα ἡμῶν τέκνα παντάπασι διαφθείρουσι» 63 D.

Οὕτω διεπιστώθη ὅτι τὰ δύο συστατικὰ τοῦ μεικτοῦ βίου εἶναι ἡ φρόνησις καὶ ἡ ἡδονή. 'Αλλὰ διὰ νὰ ἀποτελέσουν τὰ δύο ταῦτα στοιχεῖα πραγματικὸν μεῖγμα πρέπει νὰ συνεργήση καὶ ἓν τρίτον στοιχεῖον. Ἡ διαλογικὴ συζήτησις ἀποκαλύπτει, ὅτι τὸ τρίτον τοῦτο στοιχεῖον εἶναι ἡ «ἀλήθεια». Διὰ τοῦ ὅρου τούτου, νοεῖται ἡ ὀντολογικὴ πραγματικότης, ἥτις ἀποτελεῖ τὸ θεμέλιον τῆς ὑπάρξεως ἁπάντων τῶν ὄντων «ὧι μὴ με.ξομεν ἀλήθειαν οὐκ ἄν ποτε τοῦτο ἀληθῶς γίγνοιτο οὐδ' ἂν γενόμενον εἴη» 64 B. ('Εκεῖνο τὸ πρᾶγμα, εἰς τὸ ὁποῖον δὲν θὰ ἀναμείξωμεν τὴν ἀλήθειαν, οὔτε εἶναι δυνατὸν νὰ ἔλθη εἰς τὴν γένεσιν, οὔτε ἐὰν ἔλθη εἰς αὐτὴν δύναται νὰ διατηρήση τὴν ὕπαρξίν του). Διὰ τῶν τριῶν τούτων στοιχείων: φρονήσεως, ἡδονῆς καὶ ἀληθείας, συναπαρτίζεται ἓν ἁναρμόνιον μεῖγμα, εἰς ἀσώματος κόσμος, ὁ ὁποῖος δύναται νὰ κυριαρχήση ἐπὶ ἑνὸς ἐμψύχου σώματος. Τίθεται ἤδη τὸ ἐρώτημα: τίς εἶναι ἡ αἰτία, ἥτις καθιστᾶ τὸ ἁρμονικὸν τοῦτο μεῖγμα προσφιλὲς καὶ τὸ ἀνυψώνει εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ ὑπὸ πάντων τῶν ὄντων ἀγαπωμένου καὶ ἐπιδιωκομένου ἀγαθοῦ; 'Ως τοιαύτη αἰτία ἀποκαλύπτεται ἡ φύσις τοῦ μέτρου καὶ τῆς συμμετρίας. "Οταν ἐπιτελῆται μια μείξις οὐχὶ συμφώνως πρὸς ἕνα καθωρισμένον σύμμετρον κανόνα, ἐπέρχεται φθορὰ καὶ διάλυσις αὐτῆς «μέτρου καὶ τῆς συμμέτρου φύσεως μὴ τυχοῦσα ἠτισοῦν καὶ ὁπωσοῦν σύγκρασις πᾶσα ἐξ ἀνάγκης ἀπόλλυσι τά τε κερανν.μενα καὶ πρώτην αὐτὴν 64 D. ("Οταν ὁποιαδήποτε καὶ ὁπωσδήποτε γινομένη ἀνάμειξις δὲν ἐπιτελεῖται ὑπὸ τὴν καθοδήγησιν τοῦ μέτρου καὶ δὲν λάβη σύμμετρον κατασκευήν, ἀναγκαστικῶς καταστρέφει τὰ ἀναμειγνυόμενα στοιχεῖα καὶ τὸν ἑαυτόν της). Εἶναι φανερὸν ὅμως ὅτι ἡ ἔννοια τοῦ μέτρου μᾶς παραπέμπει εἰς τὴν ἔννοιαν τῆς ὡραιότητος, διότι πᾶσα ὡραιότης στηρίζεται ἐπὶ τῆς συμμετρίας. Οὕτω τὸ αἴτιον, ὅπερ προσδίδει εἰς τὴν μεῖξιν τὸ χαρακτηριστικὸν τοῦ ἀγαθοῦ, ἐμφανίζεται, καίτοι εἶναι ἐνιαῖον, ὑπὸ τρεῖς μορφάς: τοῦ κάλλους, τῆς ἀληθείας καὶ συμμετρίας 65 A. Τὰ τρία ταῦτα στοιχεῖα λαμβανόμενα ὡς ἑνότης γίνονται αἰτία νὰ συναπαρτίζεται ἓν μεῖγμα, εἰς τὸ ὁποῖον δύναται νὰ ἀποδοθῆ ὁ χαρακτηρισμὸς τοῦ ἀγαθοῦ.

Μετὰ τὰς δοθείσας διευκρινήσεις ἐπανέρχεται ἡ συζήτησις εἰς τὸ ἀρχικὸν θέμα τοῦ διαλόγου. 'Εφ' ὅσον εἶχε γίνει ἀποδεκτὸν ὅτι ἡ εὐδαιμονία τῆς ζωῆς δὲν ἔγκειται οὔτε εἰς τὴν φρόνησιν, οὔτε εἰς τὴν ἡδονήν, ἐτέθη τὸ ἐρώτημα ποῖον ἐκ τῶν δύο στοιχείων τοῦ μεικτοῦ βίου, ἡ φρόνησις ἢ ἡ ἡδονὴ εἶναι συγγενέστερον πρὸς τὸ ἀγαθόν. "Ηδη ἦλθεν ἡ στιγμὴ διὰ νὰ δοθῆ ἡ ἀπάντησις. Πρὸς τοῦτο πρέπει νὰ ἐρευνηθῆ ποίαν συμμετοχὴν ἔχουν αὗται εἰς τὰ τρία γνωρίσματα τοῦ ἀγαθοῦ, ἤτοι: εἰς τὴν συμμετρίαν, τὸ κάλλος καὶ τὴν ἀλήθειαν. Εὐκόλως ἀποδεικνύεται ὅτι ἡ ἡδονὴ δὲν ἔχει μετοχὴν οὔτε εἰς τὴν ἀλήθειαν, οὔτε εἰς τὸ μέτρον, οὔτε εἰς τὸ κάλλος. Πᾶσα ἡδονὴ ἔχει τὴν ἀλαζονείαν νὰ ὑπόσχεται ἀπολαύσεις εἰς βαθμόν, ὅστις ἀποδεικνύεται πάντοτε ὑπερβολικὸς καὶ ἀσυμβίβαστος πρὸς τὴν ἀλήθειαν. "Εχει προσέτι τὸ γνώρισμα τῆς ἀμετρίας καὶ τὸ γνώρισμα τῆς ἀσχημοσύνης καὶ αἰσχρότητος. 'Αντιθέτως ἡ φρόνησις καὶ ὁ νοῦς ἐμφανίζει ἀναμφισβήτητον συγγένειαν καὶ πρὸς τὴν ἀλήθειαν, καὶ πρὸς τὸ μέτρον, καὶ πρὸς τὸ κάλλος. 'Επομένως ἡ ἡδονὴ δὲν δύναται νὰ καταλάβη οὔτε τὴν πρώτην, οὔτε τὴν δευτέραν θέσιν ἐν σχέσει πρὸς τὴν συγγένειάν της μὲ τὸ ἀγαθόν. Διὰ νὰ σαφηνισθῆ ἡ θέσις, εἰς ἣν θὰ τοποθετηθῆ τόσον αὐτὴ ὅσον καὶ ἡ φρόνησις, ἐπιχειρεῖται μία ἱεραρχικὴ ταξινόμησις, ἀναφερομένη εἰς τὰς τάξεις τῶν ὄντων, τὰ ὁποῖα πλησιάζουν πρὸς τὸ ἀγαθόν. Κατόπιν τούτου προκύπτουν αἱ ἀκόλουθοι ὀντολογικαὶ βαθμίδες:

1ον) Τὴν πρώτην βαθμίδα κατέχει τὸ μέτρον, τὸ μέτριον καὶ τὸ καίριον (δηλαδὴ τὸ προσηρμοσμένον εἰς τὴν περίστασιν μέτρον).

2ον) Τὴν δευτέραν βαθμίδα κατέχει τὸ σύμμετρον, τὸ καλόν, τὸ τέλειον καὶ ἱκανὸν (δηλαδὴ τὸ ἔχον ἐπάρκειαν).

3ον) Τὴν τρίτην βαθμίδα κατέχει ὁ νοῦς καὶ ἡ φρόνησις.

4ον) Εἰς τὴν τετάρτην βαθμίδα κατατάσσονται αἱ ἐπιστῆμαι καὶ αἱ τέχναι καὶ αἱ ὀρθαὶ δοξασίαι.

5ον) Εἰς τὴν πέμπτην βαθμίδα ἀκολουθοῦν αἱ ἡδοναί, αἵτινες προηγουμένως ἐχαρακτηρίσθησαν ὡς ἄμεικτοι καὶ καθαραί, παραγόμεναι ἐκ νοητικῶν καὶ αἰσθησιακῶν λειτουργιῶν.

Μεταφέροντες εἰς νεωτερικοὺς καὶ συγχρόνους ὅρους τὰς ἀνωτέρω πέντε βαθμίδας, δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, ὅτι εἰς τὴν πρώτην συμπεριλαμβάνονται αἱ μαθηματικαὶ σχέσεις, τὰς ὁποίας ἡ ἐπιστήμη ἀποκαλύπτει ὡς διακυβερνώσας ἁρμονικῶς τὸν κόσμον. Ἡ δευτέρα βαθμὶς ἀναφέρεται εἰς τὴν μορφήν, ὑπὸ τὴν ὁποίαν ἐμφανίζονται αἱ μαθηματικαὶ σχέσεις εἰς τὸν δεδομένον εἰς τὸν ἄνθρωπον κόσμον τῶν φαινομένων. Ἡ τρίτη βαθμὶς ἀναφέρεται εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος κατανόησιν καὶ ποόσκτησιν τῶν καθαρῶν ἐπιστημονικῶν ἐννοιῶν, διὰ τῶν ὁποίων γίνονται προσιταὶ εἰς τὸν ἄνθρωπον αἱ σχέσεις αἱ τοποθετηθεῖσαι εἰς τὰς δύο πρώτας βαθμίδας. Ἡ τετάρτη βαθμὶς ἀναφέρεται εἰς τὴν πρακτικὴν χρησιμοπο.ησιν τῶν θεωρητικῶν ἀληθειῶν εἰς τὸν πρακτικὸν βίον, ἥτις δίδει ἀφορμὴν διὰ νὰ καταρτισθοῦν αἱ ἐφηρμοσμέναι πρακτικαὶ ἐπιστῆμαι. Ἡ πέμπτη καὶ τελευτα.α βαθμὶς περιλαμβάνει τὰ εὐάρεστα συναισθήματα, τὰ παραγόμενα ἀπὸ τὰ καλλιτεχνικὰ καὶ συμμετρικὰ στοιχεῖα, τὰ παρεχόμενα ἀπὸ τὴν ἀσχολίαν μὲ τὰς βιολογικὰς λειτουργίας, τὰς θεραπευούσας τὰς ἀμέσους ἀνάγκας τῆς ζωῆς.

Μὲ τὴν ἀπαρίθμησιν τῶν πέντε βαθμίδων, τερματίζεται ἡ ὅλη συζητητικὴ διαδικασία τοῦ διαλόγου καὶ μένει νὰ συναχθῆ τὸ συμπέρασμα. Τοῦτο ὑποδηλοῦται διὰ τῆς φράσεως: «"Εκτηι δ' ἐν γενεᾶι, φησιν 'Ορφεύς, καταπαύσατε κόσμον ἀοιδῆς» 66 D. (Εἰς τὴν ἕκτην γενεὰν λέγει ὁ 'Ορφεύς, θέσατε τέρμα εἰς τὴν ἐναρμόνιον σειρὰν τοῦ ἄσματος).

Συμπέρασμα καὶ ἐπίλογος τοῦ ὅλου διαλόγου 66 D — 67 B. Εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ διαλόγου ὁ Πρώταρχος ὑπεστήριξε τὴν γνώμην ὅτι τὸ ἀγαθὸν εἶναι ἡ ἡδονὴ εἰς τὴν ὁλοκληρωμένην της πληρότητα: «τάγαθὸν ἡδονὴν εἶναι πᾶσα καὶ παντελῆ». 'Αντιθέτως πρὸς αὐτὸν ὁ Σωκράτης ὑπεστήριξεν ὅτι ὁ νοῦς εἶναι κάτι τὸ πολὺ ἀνώτερον ἐν συγκρίσει πρὸς τὴν ἡδονὴν διὰ τὴν ἀνθρωπίνην ζωήν: «ἡδονῆς γε νοῦς εἴη μακρῶι βέλτιον καὶ ἄμενον τῶι τῶν ἀνθρώπων βίωι». Ἡ συζήτησις ἀπέδειξεν ὅτι κανὲν ἐκ τούτων τῶν δύο δὲν δύναται νὰ εἶναι ἀγαθὸν ἐφ' ὅσον στερεῖται αὐταρκείας καὶ τελειότητος. 'Απέδειξε προσέτι ὅτι ἐνῶ ἡ φρόνησις καὶ ὁ νοῦς κατέχουν τὴν τρίτην θέσιν ὡς πρὸς τὴν πλησίασίν των πρὸς τὸ ἀγαθόν, ἡ ἡδονὴ τοποθετεῖται θεωρουμένη ἀπὸ τῆς αὐτῆς ἀπόψεως εἰς τὴν πέμπτην θέσιν. Ὁ Σωκράτης κλείει τὸν διάλογον λέγων ὅτι ἡ ἡδονὴ δὲν δύναται νὰ θεωρηθῆ ὡς ἀγαθὸν ἔστω καὶ ἂν ἔλθουν νὰ ἐπιβεβαιώσουν τὸν ταυτισμόν της μὲ τὸ ἀγαθὸν «οἱ ἔρωτες τῶν θηρίων». Διὰ τῆς παρατηρήσεώς του ταύτης ὁ Πλάτων καταπολεμεῖ τὴν θεωρίαν τοῦ ἐν τῇ 'Ακαδημίᾳ συνεργάτου του μαθηματικοῦ Εὐδόξου, ὅστις ὑπεστήριξεν ὅτι ἡ ἡδονὴ εἶναι ἀγαθὸν διότι ἀποτελεῖ τὸν στόχον τῶν ἐπιδιώξεων ὅλων τῶν ἐχόντων ζωὴν ὄντων.

Σημασία καὶ ἐπίδρασις τοῦ «Φιλήβου». Ὁ «Φίληβος» ἐγράφη ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος κατὰ τὴν γεροντικήν του ἡλικίαν, πιθανῶς κατὰ τὸ ἔτη 362—360. Εἶναι ἓν ἐκ τῶν πλουσιωτέρων εἰς περιεχόμενον ἔργων του. Μᾶς δίδει τὴν εὐκαιρίαν νὰ γνωρίσωμεν τὰς σχετικὰς μὲ τὸ ἀγαθόν, τοὺς εἰδητικοὺς ἀριθμοὺς καὶ τὸ ὀντολογικὸν καὶ ἠθικὸν πρόβλημα ἀντιλήψεις τῆς ὡρίμου ἡλικίας του. 'Οπίσω ἀπὸ τὰς ἐκφράσεις «πέρας» καὶ «ἄπειρον», οἵτινες ἔχουν ληφθῆ ἀπὸ τὴν ὁρολογίαν τῶν Πυθαγορείων, διαφαίνεται οἱ εἰς τὴν 'Ακαδημίαν τοῦ Πλάτωνος χρησιμοποιούμενοι ὅροι «ἓν» καὶ «μέγα καὶ μικρὸν» ἢ «ἀόριστος δυάς». Ἐπίσης εἰς τὴν ἔκφρασιν «μονάδες» καὶ «ἑνάδες». αἵτινες χρησιμοποιοῦνται νὰ δηλώσουν τὰς ἰδέας ὑπὸ μαθηματικὴν προοπτικήν, ὑπολανθάνουν οἱ ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος εἰσαχθέντες «εἰδητικοὶ ἀριθμοί», περὶ τῶν ὁποίων κάμνει λόγον ὁ 'Αριστοτέλης, εἰς τὰ «Μετὰ τὰ φυσικά». Εἰς τὰς δύο ἀντιτιθεμένας ἀντιλήψεις ὡς πρὸς τὸν καθορισμὸν τοῦ ἀγαθοῦ ἠθέλησαν νὰ ἴδουν οἱ ἑρμηνευταὶ ἀντίθεσιν μεταξὺ δοξασιῶν, αἵτινες ὑπεστηρίζοντο ὑπὸ μαθητῶν τοῦ Πλάτωνος ἐν τῇ 'Ακαδημίᾳ. Ἡ ἀντίληψις, ἥτις ὡριζε τὸ ἀγαθὸν τῆς ζωῆς ὡς ἀποτελούμενον ἀποκλειστικῶς ἀπὸ τὴν φρόνησιν ἀποδίδεται ὡς ἀνήκουσα εἰς τὸν ἀνεψιὸν τοῦ Πλάτωνος Σπεύσιππον. Ἡ ἀντίθετος ἄποψις, ἡ ταυτίζουσα τὸ ἀγαθὸν τῆς ζωῆς μὲ τὴν ἡδονὴν ἀποδίδεται εἰς τὸν συνεργάτην του Εὔδοξον. Τινὲς τῶν ἑρμηνευτῶν ἀποδίδουν αὐτὴν εἰς τὸν 'Αρίστιππον. Ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι ὁ Πλάτων ἐξετάζει τὸ πρόβλημα γενικῶς ἀναζητῶν ὅλας τὰς ἀντιθετικὰς λύσεις, αἵτινες εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπάρξουν ἀνεξαρτήτως τοῦ ἂν ἐτύγχανον αὗται ὑποστηρίξεως ἐκ μέρους συγχρόνων του φιλοσόφων. Τὸ τελικὸν συμπέρασμα τοῦ διαλόγου εἶναι ὅτι ὁ ἄνθρωπος εὑρίσκει τὴν εὐδαιμονίαν του οὐχὶ εἰς τὴν ἡδονὴν, ἀλλ' εἰς τὴν ἄσκησιν τῶν νοητικῶν ἐνεργειῶν. Λίαν προσφυῶς ὑπογραμμίζει ὁ "Αγγλος πλατωνιστὴς Ταύλορ ὅτι ὁ Πλάτων ἔρχεται εἰς ἀντίθεσιν πρὸς τὸν "Αγγλον φιλόσοφον Χιοῦμε, ὅστις εἶπεν ὅτι ὁ λόγος πρέπει κατὰ τὴν πρακτικὴν ζωὴν νὰ γίνεται δοῦλος τῶν παθῶν. Ὁ 'Αθηναῖος φιλόσοφος μᾶς διδάσκει ὅτι τὰ ἀνθρώπινα πάθη ἔχουν λόγον ὑπάρξεως μόνον ἐφ' ὅσον ὑπηρετοῦν τὴν νόησιν. Ἡ ἐπίδρασις τοῦ «Φιλήβου» διὰ τὴν ἐξέλιξιν τῆς φιλοσοφικῆς σκέψεως ὑπῆρξε λίαν σημαντική. Ὁ 'Αριστοτέλης εἶχε τὸν διάλογον τοῦτον σχεδὸν πρὸ ὀφθαλμῶν ὅταν ἔγραψε τὰ «'Ηθικὰ Νικομάχεια». Αἱ περὶ τέχνης καὶ ἀμίκτου ἡδονῆς πλατωνικαὶ θεωρίαι ἐσημείωσαν ἐπίδρασιν εἰς τὰς περὶ τέχνης ἀντιλήψεις τοῦ 'Αριστοτέλους. Ἡ περὶ «ἀμίκτου ἡδονῆς» διδασκαλία ἔδωκεν ἀφορμὴν νὰ ἑρμηνευθῆ ἡ εἰς τὴν «Ποιητικὴν» τοῦ 'Αριστοτέλους ἀνεφερομένη «κάθαρσις» τῶν παθημάτων» ὡς σημαίνουσα τὴν διὰ τῆς μιμήσεως ἀνάσυρωγὴν τῶν συναισθημάτων τοῦ φόβου καὶ ἐλέου εἰς τὸ ἐπίπεδον τῆς ἀμίκτου καθαρᾶς ἡδονῆς. Περὶ τῆς ἀξίας τῶν παρατηρήσεων τὰς ὁποίας περιέχει ὁ «Φίληβος» ἐν σχέσει μὲ τὴν ὑπὸ μαθηματικὴν προοπτικὴν θεώρησιν τῶν ἰδεῶν, ὁ ἀναγνώστης δύναται νὰ ἀνατρέξη εἰς τὸ ἄρθρον «Πλάτων» τοῦ παρόντος τόμου.

Βιβλιογραφία: Νάτορπ: «Ἡ περὶ ἰδεῶν θεωρία τοῦ Πλάτωνος», ἑλλ. μετάφρασις Τσαμαδοῦ σελ. 302 κ.ἑ. HANS — GEORG GADAMER: «PLATON DIALEKTISCHE ETHIK PHAENOMENOLOGISCHE INTERPRETATIONEN ZUM PHILEBUS», LEIPZIG 1931.

Κ. Δ. Γεωργούλης

«ΤΙΜΑΙΟΣ». Φιλοσοφικὸς διάλογος γραφεὶς ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος. Ὁ ὑπότιτλός του εἶναι «Περὶ φύσεως». Διὰ τῆς λέξεως φύσιν δὲν νοεῖται μόνον τὸ σύνολον τῶν φυσικῶν ὄντων, ἀλλὰ

τὸ σύμπαν γενικῶς. Διὰ τοῦτο εἰς τὸν διάλογον γίνεται λόγος ὄχι μόνον περὶ τῆς συστάσεως τοῦ σύμπαντος ἀλλὰ καὶ περὶ τῆς ψυχῆς τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς ψυχῆς τοῦ κόσμου. Τὸ διαλογικὸν μέρος εἶναι λίαν περιωρισμένον, τὸ δὲ ὑπόλοιπον τμῆμα ἀποτελεῖ ἔκθεσιν κοσμολογικῶν, φυσικῶν, φυσιολογικῶν, ἰατρικῶν καὶ ἀνθρωπολογικῶν δοξασιῶν διὰ συνεχοῦς λόγου. Ἡ διατύπωσις τῶν νοημάτων ἄλλοτε γίνεται ὑπὸ τὴν μορφὴν μυθικῆς διηγήσεως, ἄλλοτε δὲ κατ' ἀκριβολογικὸν ἐπιστημονικὸν τρόπον. Τὸ ὑλικόν, τὸ ὁποῖον μᾶς προσφέρει ὁ διάλογος εἶναι πλουσιώτατον καὶ ποικιλώτατον. Δύναται νὰ χαρακτηρισθῇ ὁ διάλογος οὗτος ὡς συνοπτικὴ ἐγκυκλοπαιδεία, εἰς τὴν ὁποίαν ὁ Πλάτων ἠθέλησε νὰ συνοψίσῃ τὰ πορίσματα τῶν μακροχρονίων ἐπιστημονικῶν του ἐρευνῶν.

Σκηνογραφία καὶ πρόσωπα τοῦ διαλόγου. Εἰς τὸν «Τίμαιον» παρουσιάζει ὁ Πλάτων τὰ πρόσωπα συνομιλοῦντα ἀπ' εὐθείας χωρὶς νὰ μᾶς παρέχῃ πληροφορίας περὶ τῶν ἐξωτερικῶν συνηθειῶν ὑπὸ τὰς ὁποίας συνάπτεται ὁ διάλογος. Ἐπειδὴ δὲ ὁ Σωκράτης κάμνει ἔναρξιν τοῦ διαλόγου ἀναφερόμενος εἰς συζήτησιν διεξαχθεῖσαν κατὰ τὴν προηγουμένην ἡμέραν μὲ θέμα τὸν καθορισμὸν τῆς ἐκπαιδεύσεως ἥτις πρέπει νὰ δοθῇ εἰς τοὺς φύλακας τῆς πολιτείας, καθὼς καὶ τῆς ἐν τῇ πολιτείᾳ κοινωνικῆς των θέσεως, παρέχεται ἡ ἐντύπωσις ὅτι ὁ «Τίμαιος» ἔχει γραφῇ διὰ νὰ ἀποτελέσῃ συνέχειαν τῆς «Πολιτείας». Ἡ προσεκτικὴ ὅμως μελέτη τοῦ κειμένου ἀποδεικνύει ὅτι ὁ Σωκράτης δὲν ἀναφέρεται εἰς τὸ περιεχόμενον τῆς «Πολιτείας», ἀλλ' εἰς μίαν πλασματικὴν συζήτησιν περὶ τῶν ἀνωτέρω σημειωθέντων θεμάτων, ἥτις ὑποτίθεται ὅτι ἔχει γίνει κατὰ τὴν προηγηθεῖσαν τῆς συνάψεως τοῦ διαλόγου ἡμέραν. Ἡ ἡμερομηνία καθ' ἣν ὑποτίθεται ὅτι διεξάγεται ἡ διαλογικὴ διήγησις τοῦ «Τιμαίου» εἶναι ἡ προτεραία τῆς ἑορτῆς τῶν Παναθηναίων (27 Ἑκατομβαιῶνος μηνός). Ἡ ἔνδειξις αὕτη ἀρκεῖ διὰ νὰ μᾶς πείσῃ ὅτι ὁ «Τίμαιος» δὲν ἀποτελεῖ συνέχειαν τῆς «Πολιτείας», διότι αἱ εἰς αὐτὴν ἐκτιθέμεναι διαλογικαὶ συζητήσεις παριστάνονται διεξαγόμεναι τῇ 19 καὶ 20 Θεργηλιῶνος μηνός. Ὥστε μεταξὺ τῆς «Πολιτείας» καὶ τοῦ «Τιμαίου» δὲν ὑπάρχει ἄμεσος ὀργανικὴ συνάφεια. Πρόκειται περὶ δύο συγγραμμάτων μεταξὺ τῆς συγγραφῆς τῶν ὁποίων μεσολαβεῖ χρονικὸν διάστημα σχεδὸν δύο δεκαετηρίδων. Τὰ πρόσωπα τὰ ὁποῖα λαμβάνουν μέρος εἰς τὴν διαλεκτικὴν εἶναι ὁ Σωκράτης, ὁ Τίμαιος, ὁ Ἑρμοκράτης καὶ ὁ Κριτίας. Περὶ τοῦ Τιμαίου, ὅστις εἶναι τὸ κύριον πρόσωπον τοῦ διαλόγου δὲν περιεσώθησαν πολλαὶ εἰδήσεις. Ὁ Σωκράτης μᾶς τὸν παρουσιάζει παρέχων τὰς ἀκολούθους πληροφορίας: «Τίμαιός τε γὰρ ὅδε, εὐνομωτάτης ὢν πόλεως τῆς ἐν Ἰταλίαι Λοκρίδος, οὐσίαι καὶ γένει οὐδενὸς ὕστερος ὢν τῶν ἐκεῖ, τὰς μεγίστας μὲν ἀρχὰς τε καὶ τιμὰς τῶν ἐν τῇι πόλει μετακεχείρισται, φιλοσοφίας δ' αὖ κατ' ἐμὴν δόξαν ἐπ' ἄκρον ἁπάσης ἐλήλυθεν». 20 Α. (Ὁ παριστάμενος ἐδῶ Τίμαιος εἶναι πολίτης πόλεως, ἥτις ὀνομάζεται Λοκροί. Κατὰ τὴν περιουσιακὴν κατάστασιν καὶ κατὰ τὴν καταγωγὴν δὲν εἶναι κατώτερος ἀπὸ κανένα ἐκ τῶν συμπολιτῶν του, ἔχει δὲ λάβει τὰ ὕψιστα ἀξιώματα καὶ τὰς ὑψίστας τιμητικὰς διακρίσεις. Ὅπως δὲ ἐγὼ νομίζω ἔχει φθάσει εἰς τὸ ὕψιστον σημεῖον τῆς συνολικῆς φιλοσοφικῆς γνώσεως). Ἐπίσης χαρακτηρίζεται εἰς τὸν προκείμενον διάλογον ὡς «ἀστρονομικώτατος» καὶ ὡς ἄριστος γνώστης τῆς μαθηματικῆς ἐπιστήμης. Ὁ Ἑρμοκράτης εἶναι ὁ γνωστὸς ἐκ τῶν ἱστορικῶν ἀφηγήσεων τοῦ Θουκυδίδου καὶ Ξενοφῶντος πολιτικὸς καὶ στρατιωτικὸς ἡγέτης τῆς πόλεως τῶν Συρακουσῶν. Ὑπῆρξεν ὁ ὀργανωτὴς τῆς ἀντιστάσεως τῶν Συρακουσῶν κατὰ τῶν κατακτητικῶν σχεδίων τῶν Ἀθηναίων. Ὁ Θουκυδίδης μᾶς διέσωσε δύο δημηγορίας του. Καίτοι εἰς αὐτὸν ὀφείλετο ἡ νίκη τῶν Συρακοσίων κατὰ τῶν Ἀθηναίων μετὰ τὴν ἐπικράτησιν τοῦ δημοκρατικοῦ κόμματος εἰς τὴν πατρικήν του πόλιν, ἠναγκάσθη νὰ τὴν ἐγκαταλείψῃ καὶ νὰ καταφύγῃ κατ' ἀρχὰς μὲν εἰς τὴν Σπάρτην, ἔπειτα δὲ εἰς τὸν ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ Πέρσην σατράπην Φαρνάβαζον. Ὁ Κριτίας,, ὅστις ἀφηγεῖται τὸν μῦθον τῆς Ἀτλαντίδος δὲν εἶναι ὁ γνωστὸς ὀλιγαρχικὸς ὁ ἀναδειχθεὶς ὕστερον εἷς ἐκ τῶν τριάκοντα τυράννων. Ὅπως ἀπέδειξεν ὁ Ἄγγλος πλατωνιστὴς BURNET, ὁ Κριτίας παριστάνεται εἰς τὸν παρόντα διάλογον ὡς γηραιὸς κατὰ τὴν ἡλικίαν καὶ μὴ δυνάμενος νὰ ἐνθυμηθῇ τὰ λεχθέντα κατὰ τὴν συζήτησιν τῆς προηγηθείσης ἡμέρας: «Ἐγὼ γὰρ ἃ μὲν χθὲς ἤκουσα, οὐκ ἂν οἶδ' εἰ δυναίμην ἅπαντα ἐν μνήμηι πάλιν λαβεῖν· ταῦτα δὲ ἃ πάμπολυν χρόνον διακήκοα, παντάπασι θαυμάσαιμ' ἂν εἴ τί με αὐτῶν διαπέφευγεν». 26 Β. (Ἐγὼ ὅσα μὲν χθὲς ἤκουσα, δὲν γνωρίζω ἂν θὰ ἠμποροῦσα νὰ τὰ ἐνθυμηθῶ πάλιν. Ὡς πρὸς αὐτὰ ὅμως τὰ ὁποῖα ἔχω ἀκούσει εἰς πολὺ παρελθοῦσαν ἐποχήν, θὰ μοῦ ἐφαίνετο πολὺ παράξενον ἐὰν κάτι ἀπ' αὐτὰ θὰ διέφευγε τὴν μνήμην μου). Εἶναι φανερὸν ὅτι ὁ λέγων ταῦτα πρέπει νὰ εἶναι προχωρημένης ἡλικίας καὶ δὲν δυνάμεθα νὰ δεχθῶμεν ὅτι πρόκειται περὶ τοῦ ὀλιγαρχικοῦ Κριτίου. Ἀσφαλῶς πρόκειται περὶ τοῦ πάππου του, ὅστις ἦτο καὶ τοῦ Πλάτωνος πάππος. Ὁ Σωκράτης εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ διαλόγου ὁμιλεῖ καὶ περὶ ἑνὸς πέμπτου προσώπου, ὅπερ παρίστατο κατὰ τὴν συζήτησιν τῆς προηγουμένης ἡμέρας, ἀπουσιάζει ὅμως κατὰ τὸν προκείμενον διάλογον ἕνεκα ἀσθενείας. Οἱ ἑρμηνευταὶ τοῦ «Τιμαίου» ἔχουν ἐξαντλήσει τὴν εὐφυΐαν των, διὰ νὰ μαντεύσουν ποῖον ἦτο τὸ πέμπτον τοῦτο πρόσωπον καὶ διατί ὁ Πλάτων ἀποσιωπᾷ τὸ ὄνομά του. Τὸ ἀπουσιάζον πρόσωπον ὑποτίθεται ὅτι εἶναι ἢ ὁ Φιλόλαος, ἢ ὁ Φλιάσιος ἢ αὐτὸς οὗτος ὁ Πλάτων. Ὁ Γερμανὸς πλατωνιστὴς Χίρτσελ, ἐξέφρασε τὴν γνώμην ὅτι ὁ Πλάτων προτιθέμενος νὰ γράψῃ ἀργότερον ἐκτὸς τοῦ «Τιμαίου», τοῦ «Κριτίου» καὶ τοῦ «Ἑρμοκράτους» ἕνα τέταρτον διάλογον, ἔχει παρουσιάσει τὸ πέμπτον πρόσωπον τοῦ διαλόγου, τὸ ὁποῖον καὶ ἀφῆκεν ἀκαθόριστον, διὰ νὰ ἐξασφαλίσῃ εἰς ἑαυτὸν μεγαλυτέραν εὐχέρειαν εἰς τὴν συγγραφὴν τοῦ σχεδιαζομένου διαλόγου. Ἅπασαι ὅμως αἱ ρηθεῖσαι ὑποθέσεις δὲν δύνανται νὰ θεωρηθοῦν ὡς ἐπιτυχεῖς. Ὁ Πλάτων μνημονεύει καὶ ἓν πέμπτον πρόσωπον καὶ τὸ ἀφίνει ἀκαθόριστον διὰ νὰ δώσῃ εἰς τὸν «Τίμαιον» ἕνα εὐρύτερον προοπτικὸν βάθος. Ἐκ τῆς μελέτης τοῦ κειμένου τοῦ «Τιμαίου» καὶ ἐκ τοῦ διασωθέντος ὁποσπάσματος τοῦ «Κριτίου», συνάγεται ὅτι ὁ Πλάτων ἐσχεδίαζε νὰ γράψῃ τρεῖς διαλόγους, ἀποτελοῦντας ὀργανικὴν ἑνότητα, τὸν «Τίμαιον», τὸν «Κριτίαν» καὶ τὸν «Ἑρμοκράτην». Ἐκ τούτων ἐγράφη ὁ πρῶτος καὶ μέρος τοῦ δευτέρου, οὐχὶ ὅμως καὶ ὁ τρίτος. Ἡ πιθανωτέρα ἐκδοχὴ εἶναι ὅτι ὁ Ἀθηναῖος φιλόσοφος προετίμησε νὰ ἀποτελειώσῃ τὸ μέγα σύγγραμμα τῆς γεροντικῆς του ἡλικίας, τοὺς «Νόμους», καὶ ἡ ἀπασχόλησις του μὲ αὐτὸ δὲν ἐπέτρεψεν εἰς αὐτὸν νὰ ἀποτελειώσῃ τὴν σχεδιασθεῖσαν τριλογίαν. Ἔγραψε μόνον τὸν «Τίμαιον» καὶ τὸ μικρὸν ἀπόσπασμα τοῦ «Κριτίου». Μὲ τὸν «Τίμαιον» μᾶς παρέχεται ἡ ἀφήγησις πῶς δημιουργεῖται τὸ σύμπαν καὶ ὁ ἄνθρωπος. Μὲ τὸν «Κριτίαν» ἐπρόκειτο νὰ ἐξιστορηθῇ ὁ ἀγὼν τὸν ὁποῖον διεξήγαγεν ἡ κατὰ τὸ ἰδεῶδες πολιτειακὸν πρότυπον ὠργανωμένη πόλις τῶν Ἀθηναίων πρὸ 9000 ἐτῶν κατὰ τῶν κατοίκων τῆς Ἀτλαντίδος. Διὰ τῆς ἀφηγήσεως αὐτῆς θὰ παρεῖχετο μία εἰκὼν τῆς ἰδεώδους πόλεως εἰς τὴν δρᾶσίν της καὶ εἰς τοὺς ἀγῶνας της πρὸς ἄλλα ἔθνη. Μὲ τὸν «Ἑρμοκράτην» εἶχεν ἴσως τὴν πρόθεσιν ὁ Ἀθηναῖος φιλόσοφος νὰ μᾶς δώσῃ μίαν ἱστορικὴν ἀφήγησιν ἀναφερομένην εἰς τὴν κατάπτωσιν τοῦ πολιτειακοῦ βίου ἀπὸ τοῦ ἰδεώδους ὕψους του εἰς τὴν παρηκμασμένην κατάστασιν τῶν συγχρόνων πολιτειῶν.

Ἡ διάρθρωσις τοῦ διαλόγου. Ὁ «Τίμαιος» ὡς ὀργανικὸν ὅλον ἀπαρτίζεται ἀπὸ τρία τμήματα: 1ον. Τὴν εἰσαγωγὴν ἀποτελεῖ περίληψις τῶν ἀναπτυσσομένων εἰς τὰ II—V βιβλία τῆς «Πολιτείας» ἀντιλήψεων τῶν σχετικῶν μὲ τὴν παιδείαν καὶ τὴν κοινωνικὴν διαβίωσιν τῆς τάξεως τῶν φυλάκων (17 Α — 19 Β). 2ον. Ἐπακολουθεῖ ὡς δεύτερον τμῆμα ἡ ἐκ μέρους τοῦ Κριτίου μυθολογικὴ περὶ τῆς νήσου Ἀτλαντίδος διήγησις (19 Β — 20 C). 3ον. Τὸ τρίτον καὶ μεγαλύτερον μέρος τοῦ διαλόγου ἀποτελεῖται ἀπὸ τὸν λόγον τοῦ Τιμαίου, ὅστις ἐκθέτει πῶς ὁ δημιουργὸς δημιουργεῖ τὸ σύμπαν, τὴν ψυχικὴν ὕπαρξιν, τοὺς ἀνθρώπους καὶ τὰ ζῶα (27 C — 92 C). Εἰς τὸ τρίτον τοῦτο μέρος θίγονται ποικίλα ζητήματα. Δυνάμεθα νὰ τὸ ὑποδιαιρέσωμεν εἰς δύο μέρη: Εἰς τὸ ἀπὸ 27 C — 44 τμῆμα, γίνεται λόγος περὶ τῆς Κοσμολογίας. Ἀπὸ τὸ τμῆμα 44 καὶ ἑξῆς, τὸ κύριον θέμα εἶναι ἡ ἀνθρωπολογία. Ἐν συναφείᾳ δὲ πρὸς αὐτὴν ἀναπτύσσονται θέματα σχέσιν ἔχοντα μὲ τὴν σύστασιν καὶ λειτουργίαν τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος.

Ὁ «Τίμαιος» κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἐγράφη μετὰ τὸν «Φίληβον» περὶ τὸ 354 π.Χ.

Ἀνάλυσις τοῦ περιεχομένου τοῦ διαλόγου.

I. Εἰσαγωγὴ (17 Α — 20 C). Ὁ διάλογος ἀρχίζει μὲ μικρὰν ὁμιλίαν τοῦ Σωκράτους, διὰ τῆς ὁποίας οὗτος δίδει περίληψιν τῶν περὶ ἀνατροφῆς καὶ κοινωνικῆς καταστάσεως τῆς τάξεως τῶν φυλάκων τῆς ἰδεώδους πολιτείας ἀντιλήψεώς του, αἵτινες ὑποτίθεται ὅτι διετυπώθησαν κατὰ τὴν προηγουμένην τῆς συνάψεως τοῦ παρόντος διαλόγου ἡμέραν. Ὁ Σωκράτης ὅμως προσθέτει ὅτι διὰ τὰν λεχθέντων κατὰ τὴν προηγουμένην ἡμέραν παρεσχέθη μόνον μία στατικὴ περιγραφὴ τῆς ἰδεώδους πολιτείας. Ἐκφράζει δὲ τὴν ἐπιθυμίαν του νὰ ἴδῃ τὴν περιγραφεῖσαν πόλιν ὄχι μόνον εἰς μίαν ἐν ἀκινησίᾳ παριστάνουσαν αὐτὴν περιγραφήν, ἀλλὰ προσέτι θὰ ἤθελε νὰ ἀκούσῃ καὶ τὰ κατορθώματα, τὰ ὁποῖα ἐπιτελεῖ μία τοιαύτη πόλις ἀγωνιζομένη πρὸς τὰς ἄλλας πόλεις «ἡδέως γὰρ ἂν τοῦ λόγῳ δεξιόντος ἀκούσαιμ' ἂν ἄθλους, οὓς πόλις ἀθλεῖ πρὸς πόλεις ἄλλας πρεπόντως» 19 C (μὲ εὐχαρίστησιν θὰ ἤκουον ἀπὸ κάποιον νὰ ἐκθέτῃ μὲ διήγησιν τὰ κατορθώματα, τὰ ὁποῖα πραγματοποιεῖ ἡ τοιαύτη ἰδεώδης πόλις ἀγωνιζομένη κατὰ πρέποντα τρόπον πρὸς ἄλλας πόλεις). Ἐκ τῆς δηλώσεως ταύτης τοῦ Σωκράτους γίνεται φανερὰ ἡ πρόθεσις τοῦ Πλάτωνος νὰ τοποθετήσῃ τὴν ἰδεώδη πόλιν μέσα εἰς τὸν ὁρίζοντα τῆς ἱστορίας καὶ νὰ μᾶς ἐξηγήσῃ ποία δύναται νὰ εἶναι ἡ δρᾶσις καὶ ἡ μοῖρα τῆς ἰδεώδους πολιτείας, ὅταν ἐπιτευχθῇ ἡ πραγματοποίησίς της εἰς τοὺς κόλπους τῆς πραγματικῆς ἱστορικῆς ζωῆς. Ἡ ἐκτὸς τόπου καὶ χρόνου οὐτοπιστική, ὅπως λέγομεν ἡμεῖς σήμερον, πολιτεία, πρόκειται νῦν νὰ τοποθετηθῇ μέσα εἰς τὸν ὁρίζοντα τοῦ ἐγκοσμίου χρόνου, διὰ νὰ παρακολουθηθῇ ἡ ἱστορικὴ μοῖρα της. Ἤδη κατὰ τὴν χθεσινὴν συνομιλίαν παρατηρεῖ ὁ Ἑρμοκράτης ὅτι ὁ Κριτίας εἶχε κάμει εἰσήγησιν σχετικῶς μὲ μίαν παμπαλαίαν διήγησιν περὶ τῶν ἀγώνων τῆς ἀρχαίας πόλεως τῶν Ἀθηνῶν, κατὰ τῶν κατοίκων τῆς νήσου Ἀτλαντίδος, παρακαλεῖ δὲ αὐτὸν νὰ διηγηθῇ ἐκτενέστερον τὴν ἀφήγησίν του ἐκείνην. Ὁ Κριτίας ἀποδέχεται τὴν παράκλησιν τοῦ Ἑρμοκράτους καὶ οὕτω γίνεται ἡ μετάβασις εἰς τὸ δεύτερον τμῆμα τοῦ διαλόγου.

II. Ἡ μυθικὴ περὶ τῆς Ἀτλαντίδος διήγησις. Ὁ Κριτίας ἤδη ἀναλαμβάνει νὰ ἐκθέσῃ περιληπτικῶς τὸν περὶ Ἀτλαντίδος μῦθον. Τὴν διήγησιν αὐτὴν λέγει τὴν εἶχεν ἀκούσει κατὰ τὴν παιδικήν του ἡλικίαν, ἀπὸ τὸ στόμα τοῦ πάππου του Κριτίου, ὅστις ἦτο υἱὸς τοῦ Δρωπίδου, φίλου τοῦ Σόλωνος. Ὥστε ἡ διήγησις μᾶς μεταφέρει εἰς τὰ μέσα τοῦ 6ου αἰῶνος, εἰς τὴν ἐποχὴν κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ Σόλων εἶχεν ἐπιστρέψει ἀπὸ τὴν μεγάλην περιοδείαν του. Ὁ Ἀθηναῖος νομοθέτης εἶχε κάμει εἰς τὸν πάππον τοῦ Κριτίου τὰς ἀκολούθους

ἀνακοινώσεις. Περιοδεύων ἀνὰ τὴν Αἴγυπτον, εἶχε φθάσει εἰς τὴν παρὰ τὸ Δέλτα τοῦ Νείλου περιοχήν, τὴν ὁποίαν οἱ Αἰγύπτιοι ὠνόμαζον Σαΐτικὸν νομόν, διότι ἐκεῖ ἔκειτο ἡ πόλις Σάϊς, ἐξ ἧς κατήγετο ὁ βασιλεὺς Ἄμασις. Προστάτης τῆς ἐν λόγῳ πόλεως ἦτο ἡ θεὰ Νηΐθ, ἥτις ἀντιστοιχεῖ ἐξ ὁλοκλήρου πρὸς τὴν θεὰν Ἀθηνᾶν (*). Ὁ Σόλων ἐγένετο εἰς τὴν πόλιν ἐκείνην, ἥτις ἔτρεφε φιλανθρωπικὰ αἰσθήματα, δεκτὸς μετὰ τιμῶν καὶ συνῆψε σχέσεις μετὰ τῶν ἱερέων. Ὅταν δὲ ἠθέλησε νὰ ἐκθέσῃ εἰς αὐτοὺς τὴν παλαιὰν ἱστορίαν τῶν Ἀθηνῶν, οὗτοι εἶπον πρὸς αὐτόν: 22 C. (Ὦ Σόλων, Σόλων, οἱ Ἕλληνες εἶσθε πάντοτε παιδιά. Ἕλλην δὲ γέρων δὲν ὑπάρχει. Διότι ὅλοι εἶσθε νέοι ὡς πρὸς τὰς ψυχάς. Διότι οὐδεμίαν ἔχετε μέσα εἰς τὰς ψυχὰς παλαιὰν γνῶσιν ἕνεκα παλαιῶν ἱστορικῶν πληροφοριῶν, οὐδὲ εἶσθε κάτοχοι κάποιας παλαιᾶς διὰ τὴν πολυκαιρ.αν ἐπιστήμης. Αἰτία τοῦ πράγματος αὐτοῦ εἶναι ἡ ἀκόλουθος. Ἔχουν συμβῆ πολλαὶ καὶ κατὰ πολλοὺς τρόπους καταστροφαὶ ἀνθρώπων καὶ θὰ γίνουν καὶ εἰς τὸ μέλλον. Αἱ μεγαλύτεραι ἐξ αὐτῶν προκαλοῦνται ἀπὸ ἐκρήξεις πυρὸς καὶ πλημμύρας ὑδάτων, συμβαίνουν ὅμως καὶ ἄλλαι μικρότεραι ἀπὸ ἀναρίθμητα ἄλλα αἴτια). Ἕνεκα τῶν καταστροφῶν τούτων εἰς τὴν Ἑλλάδα, δὲν διετηρήθη ἡ μνήμη τοῦ παρελθόντος. Εἰς τὴν Αἴγυπτον ὅμως δὲν συνέβησαν τοιαῦτα καταστροφαὶ καὶ οἱ ἱερεῖς ἠδυνήθησαν νὰ καταγράφουν τὰ γεγονότα. Συμφώνως πρὸς τὰς εἰδήσεις, τὰς ὁποίας διέσωσαν οἱ ἱερεῖς τῆς Αἰγύπτου, πρὸ ἐννέα χιλιάδων ἐτῶν, εἰς τὴν Ἀττικὴν εὑρίσκετο εἰς μεγάλην ἀκμὴν ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν, ἥτις διετέλει ὑπὸ τὴν προστασίαν τῆς Ἀθηνᾶς. Οἱ πολῖται της εἶλκον τὴν καταγωγήν των ἀπὸ τὴν Γῆν καὶ τὸν Ἥφαιστον, διεκρίθησαν διὰ τὴν ἐπίδοσιν εἰς τὰ ἔργα τοῦ πολέμου καὶ ἀνέδειξαν τὸν πόλιν των ὑπόδειγμα εὐνομίας καὶ ἀρετῆς. Ἡ Αἴγυπτος ἀπέκτησε κατοίκους καὶ ὠργανώθη ὑπὸ τῆς Ἀθηνᾶς, κατὰ τὸ πρότυπον τῆς παλαιᾶς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν πρὸ ὀκτὼ χιλιάδων ἐτῶν, ἤτοι ὁ κατοικισμός της εἶναι νεώτερος κατὰ χίλια ἔτη τῆς παναρχαίας πόλεως τῶν Ἀθηνῶν. Ἐκ τοῦ γεγονότος τούτου ἐξηγεῖται, ἔλεγον οἱ Αἰγύπτιοι ἱερεῖς, ὅτι εἰς τὴν χώραν των διεσώθησαν πολλοὶ θεσμοί, οἵτινες εἶχον ἰσχύσει εἰς τὰς παναρχαίας Ἀθήνας, ὅπως π.χ. ἡ διαίρεσις τῶν πολιτῶν εἰς τάξεις καὶ ἡ εἰδίκευσις τῶν μαχίμων ὑπερασπιστῶν τῆς πόλεως ἀποκλειστικῶς εἰς τὰ ἔργα τοῦ πολέμου. Συμφώνως πρὸς τὰς πληροφορίας, αἵτινες διεσώθησαν εἰς τὰ ἀρχεῖα των, ἔλεγον οἱ ἱερεῖς εἰς τὸν Σόλωνα, ἡ παναρχαία πόλις τῶν Ἀθηναίων εἶχεν ἐπιτελέσει πολλὰ κατορθώματα. Τὸ σπουδαιότερον ἐξ ὅλων ἦτο ὅτι κατώρθωσε νὰ ἀναχαιτίσῃ τὴν μεγάλην κατὰ τῆς Εὐρώπης καὶ τῆς Λιβύης ἐπιδρομὴν τῆς φυλῆς, ἥτις κατώκει εἰς τὴν ἔξω τῶν Ἡρακλείων στηλῶν ὑπάρξασαν κατὰ τὴν προϊστορικὴν ἐποχὴν νῆσον τῆς Ἀτλαντίδος. Οἱ κάτοικοί της ὀργανώσαντες μεγάλην στρατιωτικὴν δύναμιν κατώρθωσαν νὰ ὑποτάξουν ὅλους τοὺς λαοὺς μέχρι τοῦ Τυρρηνικοῦ πελάγους καὶ μέχρι τοῦ Δέλτα τοῦ Νείλου. Μόνοι τότε οἱ Ἀθηναῖοι ἀντεπεξῆλθον κατ' αὐτῶν καὶ τοὺς κατενίκησαν, ἀπελευθερώσαντες ὅλους τοὺς δουλωθέντας λαούς. Ἀλλὰ μετὰ ταῦτα, συμφώνως πρὸς τὰς εἰδήσεις τῶν Αἰγυπτίων ἱερέων συνέβη μέγας κατακλυσμὸς καὶ γεωλογικαὶ καταστροφαί, ἕνεκα τῶν ὁποίων τὸ μὲν μάχιμον γένος τῶν Ἀθηναίων κατεστράφη, ἡ δὲ μεγάλη νῆσος τῆς Ἀτλαντίδος κατεβυθίσθη. Εἰς τὴν Ἀττικὴν ἐπίσης συνέβησαν ἔκτακτα γεωλογικὰ φαινόμενα, τὰ ὁποῖα ἐπέφερον ἐρήμωσιν καὶ διακοπὴν τῆς πολιτιστικῆς παραδόσεως. Ὀλίγοι ἄνθρωποι διεσώθησαν εἰς τὰ ὄρη καὶ ἤρχισε νὰ ἀναδημιουργῆται ἐξ ἀρχῆς πάλιν ὁ πολιτισμός. Ἕνεκα τῶν συμβάντων τούτων, οἱ σημερινοὶ Ἀθηναῖοι, ἔλεγον ὅτι ἱερεῖς, ἀγνοοῦν τὴν ἱστορίαν καὶ τὰ κατορθώματα τῶν παλαιῶν προγόνων των. Τελειώνων τὴν περιληπτικὴν ἔκθεσιν τῆς ἀφηγήσεώς του ὁ Κριτίας, κάμνει τὴν ἀκόλουθον παρατήρησιν. Ἡ ὀργάνωσις τῆς παμπαλαίας πόλεως τῶν Ἀθηνῶν, ὅπως τὴν περιέγραφεν ὁ Σόλων εἰς τὸν πάππον του, παρουσίαζεν ὁλοκληρωτικὴν σύμπτωσιν καὶ ὁμοιότητα πρὸς τὴν περιγραφὴν τῆς ἰδεώδους πολιτείας, τὴν ὁποίαν εἶχεν ἐκθέσει κατὰ τὴν προηγουμένην ἡμέραν: «Τὰ μὲν δὴ ρηθέντα, ὦ Σώκρατες, ὑπὸ τοῦ παλαιοῦ Κριτίου κατ' ἀκοὴν τὴν Σόλωνος, ὡς συντόμως εἰπεῖν, ἀκήκοας· λέγοντος δὲ δὴ χθὲς σοῦ περὶ πολιτείας τε καὶ τῶν ἀνδρῶν οὓς ἔλεγες, ἐθαύμαζον ἀναμιμνησκόμενος αὐτὰ ὡς νῦν λέγω, κατανοῶν ὡς δαιμονίως ἔκ τινος τύχης οὐκ ἄπο σκοποῦ συνηνέχθης τὰ πολλὰ οἷς Σόλων εἶπεν» 25 D. (Ὅσα μέν, ὦ Σώκρατες, εἶπεν ὁ παλαιὸς Κριτίας ἐπὶ τῇ βάσει τῶν πληροφοριῶν, τὰς ὁποίας ἤκουσεν ὁ Σόλων, τὰ ἔχεις ἀκούσει μὲ μίαν σύντομον ἀφήγησιν. Ὅταν ὅμως σὺ χθὲς ὡμίλεις περὶ πολιτ'ας καὶ περὶ τῶν πολιτῶν, τοὺς ὁποίους περιέγραφες, κατελαμβανόμην ἀπὸ θαυμασμὸν ὅταν ἤρχοντο εἰς τὴν μνήμην μου αὐτά, τὰ ὁποῖα τώρα λέγω, διότι ἀνεκάλυπτον μὲ τὴν σκέψιν μου ὅτι κατὰ θεϊκὸν τρόπον ἀπὸ κάποιαν τύχην μὲ μεγάλην ἐπικαιρότητα συνέπεσαν τὰ περισσότερα ἀπὸ ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα ἔλεγες, μὲ ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα εἶπεν ὁ Σόλων). Διὰ τῆς παρατηρήσεως ταύτης τοῦ Κριτίου θέλει ὁ Πλάτων νὰ ὑποδηλώσῃ ὅτι ὁ διάλογος «Κριτίας», τὸν ὁποῖον ἀφῆκεν ἀτελείωτον, ἔμελλε νὰ περιγράψῃ τὴν ἰδεώδη πολιτείαν, ὅπως αὕτη εἶχε πραγματοποιηθῆ εἰς τὴν παναρχαίαν πόλιν τῶν Ἀθηνῶν, ἐννέα χιλιάδας ἔτη πρὸ τῆς ἐποχῆς,, καθ' ἣν γίνεται ὁ προκείμενος διάλογος. Εἰς τὴν παράκλησιν τοῦ Σωκράτους νὰ διηγηθῇ τὴν παλαιὰν αὐτὴν ἱστορίαν ἐν ἐκτάσει, ὁ Κριτίας συγκατατίθεται ὑπὸ τὸν ὅρον νὰ ὁμιλήσῃ προηγουμένως ὁ Τίμαιος περὶ τῆς γενέσεως τοῦ παντός, περιγράφων πῶς ἔλαβεν ὑπόστασιν ὁ κόσμος καὶ πῶς ἐδημιουργήθη ὁ ἄνθρωπος. Ὅταν θὰ τελειώσῃ ἡ ἀφήγησις τοῦ Τιμαίου θὰ λάβῃ τὸν λόγον ὁ Κριτίας διὰ νὰ ἀφηγηθῇ τὸν μῦθον, τὸν ὁποῖον ἤκουσεν ἀπὸ τὸν Σόλωνα. Δι' αὐτοῦ θὰ γίνουν γνωστὰ τὰ κατορθώματα τῶν πολιτῶν τῆς παναρχαίας πόλεως τῶν Ἀθηνῶν, τὴν ὕπαρξιν τῶν ὁποίων εἶχεν πιστοποιήσει οἱ ἱερεῖς τῆς Αἰγύπτου. Ὁ Τίμαιος δέχεται νὰ λάβῃ τὸν λόγον καὶ οὕτω γίνεται ἡ μετάβασις εἰς τὸ τρίτον καὶ κύριον μέρος τοῦ διαλόγου.

III. Ἡ ἀφήγησις τοῦ Τιμαίου (27C—92C). Κοσμολογία (27—41). Ὁ Τίμαιος ἀρχίζει τὴν ὁμιλίαν του μὲ ἐπίκλησιν πρὸς τοὺς θεοὺς ἵνα μὲ τὴν βοήθειάν των ἡ ἀφήγησίς του γίνῃ συμφώνως πρὸς τὴν σκέψιν των καὶ συμφώνως πρὸς τοὺς κανόνας τῆς ἀνθρωπίνης λογικῆς «θεούς τε καὶ θεὰς ἐπικαλουμένους εὔχεσθαι πάντα κατὰ νοῦν ἐκείνοις μὲν μάλιστα, ἑπομένως δὲ ἡμῖν εἰπεῖν». Αἱ κύριαι σκέψεις τὰς ὁποίας διατυπώνει διὰ νὰ θεμελιώσῃ τὴν ὅλην ἀφήγησίν του εἶναι δύο: 1ον: Ὁ ἀπτός, ὁρατὸς καὶ σωματικὸς κόσμος εἶναι αἰσθητὸς καὶ λαμβάνει ὑπόστασιν κατόπιν μιᾶς γενετικῆς διαδικασίας. Εἶναι κάτι τὸ «γιγνόμενον». 2ον Πᾶν ὅ,τι λαμβάνει ὑπόστασιν κατόπιν γενετικῆς διαδικασίας προϋποθέτει ὡς ἀπαραίτητον συνθήκην τῆς ὑποστάσεώς του μίαν γενετικὴν αἰτίαν δρῶσαν μετ' ἀναγκαιότητος «πᾶν τὸ γιγνόμενον ὑπ' αἰτίου τινὸς ἐξ ἀνάγκης γίνεσθαι». Ὁ Πλάτων διατυπώνει ἐνταῦθα τὸν νόμον τοῦ ἀποχρώντος λόγου, τὸν ὁποῖον θὰ χρησιμοποιήσῃ ἀργότερον ὁ Γερμανὸς φιλόσοφος Λάϊμπνις. Ἐκ τῆς τεθείσης δευτέρας προτάσεως προκύπτει κατ' ἀναγκαιότητα ὅτι ἡ ὕπαρξις τοῦ αἰσθητοῦ σωματικοῦ κόσμου προϋποθέτει μίαν αἰτίαν. Τοιαύτη αἰτία εἶναι ὁ «δημιουργὸς» ὅστις κατασκευάζει τὸν κόσμον. Ὁ δημιουργὸς ἐκτελεῖ τὴν ἐργασίαν του ὡς τεχνίτης. Διὰ νὰ διαφωτισθῶμεν λοιπὸν περὶ αὐτῆς πρέπει νὰ ἐξετάσωμεν πῶς ἐπιτελεῖ οἱοσδήποτε τεχνίτης τὴν ἐργασία του. Ἡ ἁπλῆ παρατήρησις μᾶς βεβαιώνει ὅτι πᾶς τεχνίτης ἐργάζεται ἐπὶ τῇ βάσει ἑνὸς ὑποδειγματικοῦ σχεδίου. Ἑπομένως καὶ ὁ δημιουργὸς τοῦ κόσμου θεὸς πρέπει νὰ ἔχῃ προσηλώσει τὸ βλέμμα του εἰς ἓν πρότυπον. Τὸ ὑποδειγματικὸν τοῦτο πρότυπον τὸ ὀνομάζει ὁ Τίμαιος «παράδειγμα». Τίθεται ὅμως τὸ ἐρώτημα τί εἴδους πρέπει νὰ εἶναι τὸ παραδειγματικὸν τοῦτο πρότυπον; Εἰς τὴν ἐρώτησιν ταύτην δίδεται ἡ ἀκόλουθος ἀπάντησις: Ὁ δημιουργὸς τοῦ κόσμου εἶναι ἀγαθός. Ἕνεκα τῆς ἀγαθότητός του δὲν εἶναι δυνατὸν παρὰ νὰ θέσῃ πρὸ ἑαυτοῦ πρὸς πραγματοποίησιν τὸ ἄριστον ὑποδειγματικὸν πρότυπον καὶ οὐχὶ ἓν πρότυπον διαρκῶς κινούμενον καὶ αἰωνίως μεταβαλλόμενον. Ἓν ἄριστον πρότυπον εἶναι ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἔχει μέσα εἰς τὸν ἑαυτόν του πᾶσαν τελειότητα καὶ διὰ τοῦτο εἶναι ἀμετακίνητον καὶ αἰώνιον. Ἄρα ἓν τοιοῦτον πρότυπον ἔχει πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν του ὁ δημιουργός, ὅταν δημιουργῇ τὸν κόσμον. Ἐκ τούτου προκύπτει ὅτι ὁ ὁρατὸς καὶ αἰσθητὸς κόσμος ὁ δημιουργούμενος ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ ἀμετακινήτου προτύπου εἶναι κάτι τὸ ὁποῖον κατασκευάζεται διὰ τῆς ἀπομιμήσεως τοῦ προτύπου. Συνεπῶς ὁ κόσμος εἶναι «εἰκὼν» καὶ ἀντίτυπον τοῦ αἰωνίου ὑποδειγματικοῦ προτύπου, συμφώνως πρὸς τὸ ὁποῖον δημιουργεῖται ὑπὸ τοῦ θεοῦ.

Ἐκ τῶν τεθεισῶν ἀρχῶν, προκύπτουν τρεῖς προτάσεις, ἤτοι: 1ον. Ὑπάρχει εἷς δημιουργὸς ὅστις δημιουργεῖ τὸν κόσμον. 2ον. Ὑπάρχει ἓν πρότυπον ὅπερ ἔχει ἀνεξάρτητον ἀπὸ τοῦ δημιουργοῦ ὕπαρξιν καὶ συμφώνως πρὸς αὐτὸ δημιουργεῖται ὁ κόσμος. 3ον. Ὁ δημιουργημένος κόσμος εἶναι μία εἰκὼν τοῦ αἰωνίου καὶ ἀναλλοιώτου προτύπου. Τὸ μὲν πρότυπον μένει ἀναλλοίωτον καὶ ἀκίνητον. Τὸ αἰσθητὸν δημιουργημένον σύμπαν εὑρίσκεται εἰς διαρκῆ κίνησιν καὶ ἀλλοίωσιν. Ἀπὸ τὰς τρεῖς ταύτας προτάσεις προκύπτει, ὡς πρὸς τὴν ἀκρίβειαν τῆς ἀφηγήσεώς του, λέγει ὁ Τίμαιος, τὸ ἀκόλουθον συμπέρασμα: Ἅπασαι αἱ προτάσεις αἱ ἀναφερόμεναι εἰς τὸ ὑποδειγματικὸν πρότυπον εἶναι ἀριστικαὶ καὶ ἀπηλλαγμέναι σφάλματος «τοὺς λόγους... τοῦ μὲν οὖν μονίμου καὶ βεβαίου καὶ μετὰ νοῦ καταφανοῦς μονίμους καὶ ἀμεταπτώτους» 29 B (αἱ προτάσεις αἱ ἀναφερόμεναι εἰς τὸ μόνιμον καὶ σταθερὸν ὑποδειγματικὸν πρότυπον, τὸ ὁποῖον καὶ εἰς τὴν νόησιν εἶναι μὲ ὑψίστην ἐνέργειαν προσιτὸν εἶναι καθωρισμέναι καὶ ἀμετάβλητοι). 2ον. Ἅπασαι αἱ προτάσεις αἱ ἀναφερόμεναι εἰς τὸ αἰσθητὸν καὶ σωματικὸν σύμπαν τὸ ὁποῖον εἶναι εἰκὼν ἐκείνου τοῦ ἀμετακινήτου παραδειγματικοῦ προτύπου ἔχουν τὸ προσὸν τῆς πιθανότητος καὶ οὐχὶ τῆς ἀπολύτου ἀληθείας «τοὺς δὲ τοῦ πρὸς μὲν ἐκεῖνο ἀπεικασθέντος ὄντος δὲ εἰκόνος εἰκότας ἀνὰ λόγον τε ἐκείνων ὄντας» 29 C (αἱ προτάσεις αἱ ἀναφερόμεναι εἰς τὸν καθ' ὁμοίωσιν τοῦ ὑποδειγματικοῦ προτύπου δημιουργηθέντα αἰσθητὸν κόσμον ὅστις εἶναι εἰκὼν αὐτοῦ ἐνέχουν πιθανοφάνειαν ἀνάλογον πρὸς τὴν ἀλήθειαν τῶν προτάσεων τὰς ἀναφερομένων εἰς τὸ ὑποδειγματικὸν πρότυπον). "Αν ἠθέλομεν νὰ διατυπώσωμεν εἰς τὴν γλῶσσαν τῆς συγχρόνου μας ἐπιστήμης τὴν διάκρισιν τὴν ὁποίαν ἱδρύει ὁ Τίμαιος, θὰ ἐλέγομεν ὅτι αἱ μὲν προτάσεις τῆς μεταφυσικῆς καὶ τῶν μαθηματικῶν ἐπιστημῶν, ἐπειδὴ ἀναφέρονται εἰς τὴν ἰδεώδη ἀλήθειαν εἶναι ἀπολύτως ἀληθεῖς καὶ σταθεραί. Αἱ προτάσεις τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης ἐπειδὴ ἀναφέρονται εἰς τὸν αἰσθητὸν κόσμον ἔχουν δύο γνωρίσματα, ἤτοι α') ἔχουν κατασκευὴν ἀνάλογον πρὸς τὰς προτάσεις τῆς μεταφυσικῆς καὶ τῶν μαθηματικῶν, β) δὲν ἔχουν ἀπόλυτον ἀλήθειαν ἀλλὰ πιθανοφάνειαν. Συνεπῶς πᾶσαι αἱ προτάσεις τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης αἵτινες θὰ ἀνακοινωθοῦν εἰς τὰ ἑπόμενα εἶναι ἐπιδεκτικαὶ διαρκῶς τροποποιήσεων καὶ βελτιώσεων ἀναλόγως τοῦ βαθμοῦ τῆς προσεγγίσεώς των πρὸς τὴν ἰδεωδῶς νοουμένην ἀπόλυτον ἀλήθειαν.

Συνεχίζων τὴν ἀφήγησίν του ὁ Τίμαιος ἐξηγεῖ ποία ἦτο ἡ αἰτία τῆς δημιουργίας τοῦ κόσμου Ὁ δημιουργὸς θεὸς ἔχει

(*). Σ. Σ.—Κατὰ τὴν παράδοσιν ἡ Σάϊς ἦτο ἀρχαιοτάτη ἀποικία τῶν Ἀθηναίων, ἐλατρεύετο δὲ ἐκεῖ ἡ Ἀθηνᾶ (ἐντεῦθεν δὲ καὶ ἡ προσηγορία της Σαΐτις), ἣν βραδύτερον οἱ Αἰγύπτιοι ἐκάλεσαν Νηΐθ.

τὸ χαρακτηριστικὸν τῆς ἀγαθότητος. Ἀλλ' εἰς τὴν φύσιν τῆς ἀγαθότητος ἔγκειται νὰ ἀκτινοβολῆ αὐτὴ τὸν ἑαυτόν της καὶ νὰ καθιστᾶ ἐπίσης ἀγαθὰ τὰ πάντα. Διὰ τοῦτο ὁ ἀγαθὸς δημιουργὸς δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἀφήσῃ τὸ ὁρατὸν σωματικὸν στοιχεῖον νὰ κινῆται χωρὶς τάξιν, ἁρμονίαν καὶ ρυθμόν. Ἐπειδὴ ὅμως διέκρινεν ὅτι ἡ ἁρμονία καὶ ἡ τάξις προϋποθέτουν τὴν νόησιν, ἡ δὲ νόησις διὰ νὰ ὑπάρξῃ πρέπει νὰ ἔχῃ ὡς ἕδραν της τὴν ψυχήν, ἀπεφάσισε νὰ δημιουργήσῃ τὸν νοῦν καὶ ὡς φορέα αὐτοῦ τὴν ψυχήν. Οὕτω λοιπὸν θέτει ἐντὸς τῆς σωματικῆς περιοχῆς τὴν ψυχικὴν ὑπόστασιν, ἐντὸς δὲ αὐτῆς τὸν νοῦν καὶ δημιουργεῖ τὸ κοσμικὸν σύμπαν τὸ ὁποῖον εἶναι ἓν ὅλον πλήρες ζωῆς κυβερνώμενον ἀπὸ τὴν ψυχὴν καὶ τὸν νοῦν. «Οὕτως οὖν κατὰ τὸν λόγον τὸν εἰκότα δεῖ λέγειν, τόνδε τὸν κόσμον ζῷον ἔμψυχον ἔννουν τε τῇ ἀληθείαι διὰ τὴν τοῦ θεοῦ γενέσθαι πρόνοιαν » 30 B (Τοιουτοτρόπως λοιπὸν ἀκολουθοῦντες ἕνα πιθανοφανῆ συλλογισμὸν πρέπει νὰ λέγωμεν ὅτι ὁ παρὼν κόσμος διεμορφώθη ἕνεκα τῆς προνοίας τοῦ θεοῦ εἰς ἓν πλῆρες ζωῆς σύνολον προικισμένον πραγματικῶς μὲ ψυχὴν καὶ νοῦν).

Προσβάλλει ὅμως τὸ ἐρώτημα, τί εἴδους εἶναι τὸ ὑποδειγματικὸν πρότυπον, ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ ὁποίου ἐδημιουργήθη ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ὁ πλήρης ζωῆς, ψυχῆς καὶ νοήσεως αἰσθητὸς κόσμος. Τὸ πρότυπον τοῦτο πρέπει νὰ εἶναι νοητὸν καὶ τέλειον, νὰ περιέχῃ δηλαδὴ ἐντὸς τοῦ ἑαυτοῦ του πᾶσαν ἰδεώδη ζωήν. Εἶναι, ὅπως θὰ εἴπῃ ἀργότερον ὁ ἑρμηνευτὴς Πρόκλος, καθαυτὸ ἰδεώδης πλήρης ζωῆς ὑπόστασις, τὸ «αὐτοζῷον». Πρέπει νὰ νοηθῇ συμφώνως πρὸς τὸν ρηθέντα ἑρμηνευτὴν ὡς «πλήρωμα τοῦ πλήθους τῶν νοητῶν ζώιων», μία συμπερίληψις ὅλων τῶν νοητῶν καὶ μὲ ζωὴν προικισμένων ἰδεωδῶν ὑποστάσεων. Εἶναι ἀφ' ἑτέρου νοητὸν ὅτι ἡ συμπερίληψις αὕτη θὰ νοηθῇ ὡς συναπαρτίζουσα μίαν ἑνότητα. Ἐπαμένως καὶ ὁ αἰσθητὸς ἔμψυχος καὶ πλήρης νοήσεως καὶ ζωῆς κόσμος, ὡς ἀντίτυπον τοῦ «αὐτοζώιου», θὰ εἶναι ἑνιαῖος καὶ μοναδικός. Οὕτω ὁ Τίμαιος ἀπορρίπτει τὴν γνώμην τοῦ Ἀναξιμάνδρου, ὅστις εἶχεν εἴπει ὅτι ὑπάρχει ἄπειρος πληθὺς κόσμων. Συνεπῶς ὁ αἰσθητὸς κόσμος τὸν ὁποῖον ὁ Τίμαιος ὀνομάζει καὶ οὐρανόν, εἶναι ἑνιαῖος καὶ μοναδικός: «διὰ ταῦτα οὔτε δύο οὔτ' ἀπείρους ἐποίησεν ὁ ποιῶν κόσμους, ἀλλ' εἷς ὅδε μονογενὴς οὐρανὸς γεγονὼς ἔστι τε καὶ ἔτ' ἔσται» 31 B (διὰ τοὺς λόγους αὐτοὺς ὁ δημιουργὸς δὲν ἐδημιούργησεν οὔτε δύο οὔτε ἀπείρους κόσμους, ἀλλ' ὁ παρὼν κόσμος ἐδημιουργήθη μονογενὴς καὶ θὰ εἶναι ἐπίσης ἑνιαῖος καὶ μοναδικὸς καὶ εἰς τὸ μέλλον).

Ἂν σταθῶμεν ἐπ' ὀλίγον καὶ ἀνασκοπήσωμεν τὴν γενομένην ἀφήγησιν, θὰ διαπιστώσωμεν ὅτι μᾶς παρέσχε τὰ ἀκόλουθα τρία στοιχεῖα. Τὸ πρῶτον εἶναι ὁ δημιουργὸς Θεός, ὅστις ἀποτελεῖ τὴν ἐνεργοῦσαν (ποιητικὴν) αἰτίαν. Τὸ δεύτερον εἶναι τὸ ὑποδειγματικὸν πρότυπον (δηλαδὴ τὸ αὐτοζῷον), ὅπερ ἐμφανίζεται ὡς «εἰδητικὴ αἰτία». Τὸ τρίτον δεδομένον εἶναι ἓν ἀκαθόριστον κάτι, τὸ ὁποῖον ἄγεται ὑπὸ τοῦ Θεοῦ εἰς τάξιν καὶ ρυθμόν. Τοῦτο ἀποτελεῖ τὴν «ὑλικὴν αἰτίαν». Πρέπει νὰ σημειώσωμεν ὅτι ὁ δημιουργὸς δὲν δημιουργεῖ τὸ ὑλικὸν στοιχεῖον ἐκ τοῦ μηδενός, ἀλλὰ τὸ εὑρίσκει προϋπάρχον. Ἐδῶ ὑπάρχει ἡ μεγάλη διαφορὰ μεταξὺ τῆς εἰδωλολατρικῆς καὶ τῆς χριστιανικῆς κοσμολογίας. Ἡ χριστιανικὴ δογματικὴ διδάσκει ὅτι καὶ ἡ ὕλη δημιουργεῖται ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἐκ τοῦ μηδενός.

Ἡ ἀφήγησις τοῦ Τιμαίου ἐπανέρχεται ἤδη εἰς τὴν περιγραφὴν τοῦ σωματοειδοῦς σύμπαντος. Τὰ δύο κύρια χαρακτηριστικά του εἶναι τὸ ὅτι τοῦτο εἶναι προσιτὸν εἰς τὴν ὅρασιν (ὁρατόν) καὶ εἰς τὴν ἁφὴν (ἁπτόν). Τὰ δύο ταῦτα γνωρίσματα μᾶς πείθουν ὅτι ὡς ἀρχικὰ συστατικά του πρέπει νὰ δεχθῶμεν τὸ πῦρ, ὅπερ καθιστᾶ δυνατὴν τὴν ὁρατότητα καὶ τὴν γῆν ἥτις κάμνει τὸ σύμπαν ἁπτόν. Συνεπῶς πρέπει νὰ δεχθῶμεν ὅτι ὁ Θεὸς ἤρχισε νὰ κατασκευάζῃ τὸ σύμπαν χρησιμοποιῶν τὸ πῦρ καὶ τὴν γῆν. Ἀλλὰ διὰ νὰ συνδεθοῦν τὰ δύο ταῦτα συστατικὰ χρειάζεται ἓν συνδετικὸν μέσον, εἰς τρόπον ὥστε τὰ τρία δεδομένα νὰ ἀποτελοῦν ἀναλογίαν, εἰς τὴν ὁποίαν οἱαν σχέσιν ἔχει τὸ πρῶτον πρὸς τὸ μέσον, τὴν αὐτὴν νὰ ἔχῃ τὸ μέσον πρὸς τὸ ἔσχατον καὶ ἀντιθέτως οἱαν σχέσιν ἔχει τὸ ἔσχατον πρὸς τὸ μέσον τὴν αὐτὴν σχέσιν νὰ ἔχῃ τὸ μέσον πρὸς τὸ πρῶτον. Μὲ τὴν διατύπωσιν τῶν νεωτέρων μαθηματικῶν πρόκειται περὶ ἀναλογίας τῆς ἀκολούθου μορφῆς: αχα : αχβ = αχβ : βχβ (συγκεκρ. 4 : 6 = 6 : 9). Ἀλλὰ ἡ γῆ καὶ τὸ πῦρ δὲν εἶναι ἐπίπεδα μὲ δύο διαστάσεις, ἀλλὰ τριδιάστατα στερεά. Ἑπομένως πρέπει μεταξὺ των νὰ ὑπάρχουν δύο μέσοι ἀριθμοί. Τούτους ἀντιπροσωπεύουν τὰ δύο ὑπόλοιπα στοιχεῖα, ἤτοι τὸ ὕδωρ καὶ ὁ ἀήρ. Ἀλλὰ διὰ νὰ ἀποτελέσουν ἀναλογίαν, πρέπει νὰ διαταχθοῦν κατὰ τὴν ἀκόλουθον τάξιν. Οἱαν σχέσιν ἔχει τὸ πῦρ πρὸς τὸν ἀέρα, τὴν αὐτὴν πρέπει νὰ ἔχῃ ὁ ἀὴρ πρὸς τὸ ὕδωρ, καὶ οἱαν σχέσιν ἔχει ὁ ἀὴρ πρὸς τὸ ὕδωρ, τὴν αὐτὴν σχέσιν νὰ ἔχῃ τὸ ὕδωρ πρὸς τὴν γῆν. Ἐνταῦθα πρόκειται περὶ ἀναλογίας ἐκφραζομένης διὰ τῆς ἀκολούθου μορφῆς: αχαχα : αχαχβ = αχαχβ : αχβχβ = αχβχβ : βχβχβ (συγκεκρ. 8 : 12 = 12 : 18 = 18 : 27). Ὅθεν συνάγεται τὸ συμπέρασμα ὅτι ἐκ τῶν τεσσάρων στοιχείων, πυρός, ἀέρος, ὕδατος καὶ γῆς, κατὰ τὴν ρηθεῖσαν ἀναλογίαν, συνέστησεν ὁ δημιουργὸς τὸν ὁρατὸν κόσμον, εἰς τρόπον ὥστε νὰ μὴ δύναται νὰ διαλυθῇ ἐξ ἐξωτερικῆς κακῆς ἐπιδράσεως. Ἔδωκε δὲ εἰς αὐτὸν τὸ σφαιρικὸν σχῆμα διότι ἡ σφαῖρα ἔχει τὸν μεγαλύτερον ὄγκον ἐξ ὅλων τῶν σωμάτων τῶν ἐχόντων τὴν ἰδίαν πρὸς αὐτὴν περίμετρον. Εἰς τὸ σφαιρικὸν τοῦτο σύμπαν δὲν ἔδωκε χεῖρας, διότι οὐδὲν ἔξω αὐτοῦ ὑπάρχει τὸ ὁποῖον θὰ ἔπρεπε νὰ τὸ συλλάβῃ δι' αὐτῶν. Δὲν ἔδωκεν εἰς αὐτὸ αἰσθητήρια ὄργανα, διότι ἔξω αὐτοῦ οὐδὲν ὑπάρχει τὸ αἰσθητόν. Ἐπίσης δὲν ἦτο ἀνάγκη νὰ ὁπλίσῃ αὐτὸ μὲ ὄργανα θρέψεως, διότι οὐδεμία ὑπάρχει ἔξω αὐτοῦ τροφή, τὴν ὁποίαν θὰ ἔπρεπε νὰ ἀφομοιώσῃ διὰ νὰ συντηρηθῇ. Ἔδωκε δὲ εἰς αὐτὸ ἐκ τῶν ἑπτὰ εἰδῶν κινήσεως μίαν μόνον, τὴν ὁμοιόμορφον περὶ τὸν ἄξονά του περιστροφικὴν κίνησιν. Ἐπειδὴ δὲ κινεῖται κυκλικῶς περιστρεφόμενον μέσα εἰς τὸν ἰδικόν του χῶρον, δὲν ἦτο ἀνάγκη νὰ τὸ ἐφοδιάσῃ ὁ Θεὸς μὲ πόδας καὶ σκέλη. Κατὰ συνέπειαν τὸ σύμπαν εἶναι σφαῖρα περιλαμβάνουσα ἐν ἑαυτῇ πᾶν τὸ ὑπαρκτὸν καὶ ἐκτελοῦσα ὁμοιόμορφον περιστροφικὴν περὶ τὸν ἄξονά της κίνησιν (34 B).

Τὸ σύμπαν, λέγει ὁ Τίμαιος, δὲν εἶναι ἓν ἄνευ ζωῆς ὑλικὸν σύνολον, ἀλλ' ἐμψυχοῦται ἀπὸ μίαν ψυχικὴν ὑπόστασιν, ἥτις τὸ διαποτίζει ἐξ ὁλοκλήρου. Ταύτην ὁ Τίμαιος ὀνομάζει «ψυχὴν τοῦ κόσμου». Διὰ τὴν δημιουργίαν της ὁ Θεὸς ἀνέμιξε «κατ' ἀρχὰς «τὴν ἀμέριστον καὶ κατὰ ταυτὰ ἔχουσαν οὐσίαν» μετὰ τῆς «μεριστῆς οὐσίας», τὴν ὁποίαν ὀνομάζει καὶ «θάτερον» (δηλαδὴ τὸ ἕτερον). Ἐκ τῆς ἀναμίξεως ταύτης προῆλθεν ἓν τρίτον εἶδος οὐσίας ἀναμίκτου ἀπὸ τὰ δύο προηγούμενα. Ἐκ τῶν τριῶν τούτων οὐσιῶν συνέθεσεν ὁ δημιουργὸς τὴν ψυχὴν ἥτις εἶναι μία τετάρτη οὐσία διάφορος καὶ πρὸς τὰ ἀθάνατα καὶ πρὸς τὰ θνητὰ ὄντα. Τὸ ἀπαρτισθὲν δὲ μῖγμα ἐχώρισεν εἰς μερίδια, «μοίρας», ἑκάστη τῶν ὁποίων περιέχει ὡρισμένην ποσότητα ἐκ τοῦ «ταυτοῦ», τοῦ «θατέρου» καὶ τοῦ «τρίτου» ἀναμίκτου εἴδους. Ὁ διαμοιρασμὸς εἰς μοίρας ἔγινεν ἐπὶ τῇ βάσει ἀριθμητικῶν σχέσεων, αἱ ὁποῖαι καθορίζονται κατὰ τρόπον ὥστε νὰ ἀνταποκρίνωνται πρὸς τὰς κινήσεις τῶν πλανητῶν καὶ νὰ ἀπαρτίζουν ἓν ἁρμονικὸν σύστημα ἀριθμητικῶν σχέσεων. Αἱ ἀριθμητικαὶ αὗται σχέσεις ἀντιστοιχοῦν πρὸς τὰς μαθηματικὰς σχέσεις τὰς καθοριζούσας τὰ διαστήματα μουσικῶν κλιμάκων. Οὕτω ἡ ψυχὴ τοῦ κόσμου μερίζεται εἰς 7 μοίρας, αἱ ἀριθμητικαὶ σχέσεις τῶν ὁποίων δύνανται νὰ παρασταθοῦν διὰ δύο γεωμετρικῶν προόδων, ἤτοι μιᾶς προόδου ἐκ τεσσάρων ὅρων μὲ λόγον 2, ἤτοι 1, 2, 4, 8 καὶ μιᾶς ἄλλης ἐπίσης ἐκ τεσσάρων ὅρων, μὲ λόγον 3, ἤτοι 1, 3, 9, 27. Αἱ δύο αὗται πρόοδοι συγχωνεύονται εἰς μίαν, μὲ τὴν διαφορὰν ὅτι ἀντιστρέφεται ἡ τάξις δύο ὅρων, δηλαδὴ τοῦ 8 καὶ 9. Οὕτω ἡ ἑνιαία πρόοδος εἶναι ἡ ἀκόλουθος 1, 2, 3, 4, 9, 8, 27. Ἂν ἐξετάσωμεν τὴν σειρὰν τῶν ἑπτὰ τούτων ἀριθμῶν, θὰ ἴδωμεν ὅτι ἔχουν διαταχθῆ συμφώνως πρὸς ὡρισμένην τάξιν. Τίθενται ἐν ἀρχῇ οἱ τρεῖς πρῶτοι ἀριθμοὶ 1, 2, 3, ἔπειτα τὰ τετράγωνα αὐτῶν 2Χ2 = 4 καὶ 3Χ3 = 9, καὶ ἔπειτα οἱ κύβοι αὐτῶν 2Χ2Χ2 = 8 καὶ 3Χ3Χ3 = 27. Μετὰ τοῦτο συμπληροῦνται τὰ διαστήματα τὰ ὑπάρχοντα μεταξὺ τῶν δύο τούτων ἀριθμητικῶν σχέσεων 1 :2 καὶ 1 : 3. Ἡ συμπλήρωσις τῶν διαστημάτων γίνεται διὰ τῆς χρησιμοποιήσεως τῶν δύο ἐκ τῶν γνωστῶν τριῶν εἰδῶν τῶν συνεχῶν ἀναλογιῶν, αἵτινες ἐκαλοῦντο ὑπὸ τῶν παλαιῶν μεσότητες. Αἱ χρησιμοποιούμεναι μεσότητες ὑπὸ τοῦ Τιμαίου εἶναι μόνον ἡ ἀριθμητικὴ καὶ ἡ ἁρμονική, τῆς γεωμετρικῆς δὲν γίνεται χρῆσις. Δι' αὐτῶν προσδιορίζονται 36 ὅροι, διὰ τῶν ὁποίων καθορίζονται ὄχι μόνον αἱ σχέσεις τῶν τόνων τῆς μουσικῆς κλίμακος, ἀλλὰ καὶ αἱ σχέσεις τῶν ἀποστάσεων τῶν πλανητῶν ἀπὸ τῆς Γῆς. Οὕτω ὁ Ἥλιος ἀπέχει τῆς Γῆς διπλασίαν ἀπόστασιν ἀπὸ τὴν ἀπόστασιν τῆς Σελήνης ἀπὸ τῆς Γῆς, ἡ Ἀφροδίτη τριπλασίαν, ὁ Ἑρμῆς τετραπλασίαν, ὁ Ἄρης ἑξαπλασίαν, ὁ Ζεὺς ἐννεαπλασίαν καὶ ὁ Κρόνος 27πλασίαν. Ὀκτὼ ἐκ τῶν ὅρων παριστοῦν τὰς ἀριθμητικὰς τιμὰς τῶν σχέσεων τῶν διαστημάτων τοῦ ὀκταχόρδου ἀπὸ τῆς νήτης (384) μέχρι τῆς ὑπάτης (768). Συμφώνως πρὸς τὰς διδομένας ὑπὸ τοῦ Τιμαίου ἀριθμητικὰς σχέσεις, ἡ ἁρμονία, διὰ τῆς ὁποίας ἔχει προικισθῆ ἡ ψυχὴ τοῦ κόσμου, ἐμπεριέχει ὄχι μόνον τὴν σχέσιν τῆς «διὰ πασῶν» 2 : 1, ἀλλὰ καὶ πάσας τὰς δυναμένας νὰ ὑπάρξουν μουσικὰς κλίμακας καὶ ὑπερβαίνει ὅλας τὰς ἁρμονίας τὰς ὁποίας θὰ ἠδύναντο νὰ παρουσιάσουν τὰ μουσικὰ ὄργανα. Μὲ ὅλα αὐτὰ θέλει ὁ Πλάτων εἰς τὸν παρόντα διάλογον νὰ δηλώσῃ, ὅτι ἡ ψυχὴ τοῦ κόσμου περιέχει μέσα εἰς τὸν ἑαυτόν της πᾶσαν δυνατὴν ἁρμονίαν. Ἐπειδὴ δὲ αὐτὴ παρέχει εἰς τὸ ὁρατὸν σύμπαν τὴν κίνησιν, προκύπτει τὸ συμπέρασμα ὅτι ὅλαι αἱ εἰς τὸ ὁρατὸν σύμπαν ἐπισυμβαίνουσαι κινήσεις εἶναι ἁρμονικαί, δυνάμεναι νὰ ἐκφρασθοῦν δι' ἀριθμητικῶν σχέσεων. Ἐκ τοῦτο προκύπτει καὶ τὸ συμπέρασμα ὅτι τὴν οὐσίαν τῆς κοσμικῆς ψυχῆς καὶ ἑπομένως καὶ τῆς ἀνθρωπίνης, τὴν ἀποτελεῖ ὁ ἀριθμός. Ἀκολουθῶν τὰς διδασκαλίας ταύτας τοῦ Πλάτωνος ὁ μαθητὴς του Ξενοκράτος, ὥρισε τὴν ψυχὴν ὡς ἀριθμὸν ὅστις κινεῖ ἑαυτόν.

Συνεχίζων ὁ Τίμαιος τὴν ἀφήγησίν του, ἐκθέτει ὅτι ὁ δημιουργὸς διὰ τῆς ἀναμίξεως τῶν τριῶν εἰδῶν τῆς οὐσίας κατεσκεύασε δύο τεραστίας ταινίας, τὰς ὁποίας ἔταξε κατὰ τοιοῦτον τρόπον, ὥστε νὰ ἀποτελέσουν τὸ σχῆμα τοῦ γράμματος Χ. Κατόπιν ἔκαμψε τὰ δύο σκέλη τῶν ταινιῶν κατὰ τρόπον ὥστε νὰ ἑνωθοῦν τὰ σκέλη των πρὸς τὸ ἀντίθετον τῆς διασταυρώσεώς των μέρος, εἰς τρόπον ὥστε νὰ ἀποτελεσθοῦν δύο κύκλοι, ἐκ τῶν ὁποίων ὁ εἷς περικλείει ἐσωτερικῶς τὸν ἄλλον. Ἡ ἐξωτερικὴ κυκλικὴ ταινία ἀποτελεῖται ἀπὸ τὴν οὐσίαν τοῦ «ταυτοῦ», ἡ δὲ ἐσωτερικὴ ἀπὸ τὴν τοῦ «μεριστοῦ». Ἔπειτα ὁ δημιουργὸς μετασχηματίζει τὰς ταινίας αὐτὰς εἰς δύο σφαίρας, μίαν ἐξωτερικήν, ἐφ' ἧς ὑπάρχουν οἱ ἀπλανεῖς ἀστέρες. Αὕτη κινεῖται ἀπὸ ἀνατολῶν πρὸς δυσμάς, μὲ ἰσοταχῆ πάντοτε κίνησιν. Ἡ ἐσωτερικὴ ταινία διαμορφοῦται καὶ αὐτὴ εἰς σφαῖραν καὶ διασχίζει εἰς 7 ἀλληλοπεριεχομένας σφαίρας, ἐφ' ἑκάστης τῶν ὁποίων ἔχει στερεωθῆ ὁ εἷς ἐκ τῶν πλανητῶν. Ἡ ἐσωτερικὴ αὕτη «ἐσχισμένη» σφαῖρα κινεῖται ἀντιθέτως πρὸς τὴν

ἐξωτερικὴν «ἄσχιστον» σφαῖραν τῶν ἀπλανῶν ἐκ δυσμῶν πρὸς ἀνατολάς. Συμφώνως πρὸς τὴν ἀρχικὴν διάταξιν, ὁ μέγιστος κύκλος τῆς ἐσωτερικῆς σφαίρας τῶν πλανητῶν, δὲν συμπίπτει μὲ τὸν μέγιστον κύκλον τῆς σφαίρας τῶν ἀπλανῶν, τὸν ἀποτελοῦντα τὸν οὐράνιον ἰσημερινόν, ἀλλὰ σχηματίζει μετ' αὐτοῦ γωνίαν 23,5 μοιρῶν. Πρόκειται περὶ τῆς λοξώσεως τῆς ἐκλειπτικῆς, ἥτις ἦτο ἤδη γνωστὴ εἰς τοὺς πρὸ τοῦ Πλάτωνος ἀρχαίους ἀστρονόμους. Οὕτω ἔχομεν μίαν διασταύρωσιν δύο κύκλων ἐχόντων ὡς κέντρον αὐτὴν τὴν Γῆν καὶ κινουμένων, ἐκ τῶν ὁποίων ὁ ἐσωτερικὸς οὐ μόνον παρακολουθεῖ τὴν ἡμερησίαν περιστροφὴν τοῦ κύκλου τῆς σφαίρας τῶν ἀπλανῶν, ἀλλ' ἔχει καὶ ἰδίαν κατ' ἀντίθετον φορὰν κίνησιν. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἐξηγεῖται καὶ ἡ ἰδιαιτέρα κίνησις, τὴν ὁποίαν ἔχει ἕκαστος τῶν πλανητῶν. Διὰ νὰ καταστήσῃ δὲ ἐποπτικῶς νοητὴν τὴν κίνησιν τῶν πλανητῶν, ὁ Τίμαιος περιγράφει τὸν ἐσωτερικὸν κύκλον περικλείοντα δακτυλίους, οἵτινες ἐμπεριέχονται ὁ εἷς εἰς τὸν ἄλλον συμφώνως πρὸς τὰς ἀποστάσεις τῶν πλανητῶν ἀπὸ τῆς Γῆς. Ἐπ' αὐτῶν τῶν δακτυλίων κινοῦνται οἱ πλανῆται. Τὴν κίνησιν τοῦ μεγίστου κύκλου τῆς σφαίρας τῶν ἀπλανῶν, τὴν ὀνομάζει ὁ Τίμαιος κίνησιν «κατὰ πλευρὰν ἐπὶ δεξιά». Τὴν κίνησιν τοῦ κύκλου τῶν πλανητῶν μετὰ τῶν δακτυλίων του, τὴν χαρακτηρίζει ὡς κίνησιν «κατὰ διάμετρον ἐπ' ἀριστερά» (36 D). Ὁ Τίμαιος εἰς τὴν ἀφήγησίν του ἀποφεύγει νὰ κάμνῃ λόγον περὶ σφαιρῶν, ἐπὶ τῶν ὁποίων εἶναι προσηλωμένοι οἱ ἀπλανεῖς καὶ οἱ πλανῆται. Ὁμιλεῖ μόνον περὶ κύκλων, οἵτινες σχηματίζονται διὰ τῆς τομῆς, ἥτις γίνεται ἐπὶ τοῦ σύμπαντος ἀπὸ τὰ ἐπίπεδα ἐφ' ὧν κεῖνται ὁ οὐράνιος ἰσημερινὸς καὶ ἡ ἐκλειπτική. Ἡ ὅλης ὅμως ἀφήγησις περιέχει ἐνδείξεις, αἵτινες ὑποδηλώνουν ὅτι ἡ περίφημος περὶ σφαιρῶν θεωρία, ἣν εἶχε διατυπώσει ὁ φίλος τοῦ Πλάτωνος ἀστρονόμος Εὔδοξος καὶ τὴν ἐτελειοποίησαν κατόπιν ὁ Κάλιππος καὶ ὁ Ἀριστοτέλης, ἦτο ἤδη γνωστή.

Συνεχίζων τὴν ἀφήγησίν του ὁ Τίμαιος λέγει ὅτι ὁ δημιουργὸς μετὰ ταῦτα, κατεσκεύασε τὸ σωματοειδὲς μέρος τοῦ σύμπαντος καὶ τὸ ἐτοποθέτησεν ἐντὸς τῆς ψυχῆς τοῦ κόσμου, ἥτις τὸ περιέβαλε καὶ τὸ περιεκάλυψεν ἔξωθεν. Ἡ ψυχὴ τοῦ κόσμου ὡς πηγὴ τῆς κινήσεως ἤρχισε νὰ μεταδίδῃ τὴν κίνησίν της καὶ εἰς τὸ σωματοειδὲς μέρος τοῦ σύμπαντος καὶ οὕτω ἤρχισεν ὁ «ἄπαυστος καὶ ἔμφρων» βίος τοῦ κοσμικοῦ συνόλου. Τὸ κοσμικὸν σύνολον εὑρίσκεται εἰς ἄπαυστον κίνησιν ἐκτελουμένην συμφώνως πρὸς ἁρμονικοὺς νόμους (37 A).

Ὁ δημιουργός, προσθέτει ὁ Τίμαιος, ἠθέλησε νὰ καταστήσῃ τὸ ὑπ' αὐτοῦ κατασκευασθὲν ὁρατὸν σύμπαν κατὰ τρόπον ὥστε νὰ εἶναι τοῦτο ἀκριβὴς καὶ τελεία εἰκὼν τοῦ ὑποδειγματικοῦ προτύπου, τοῦ «αὐτοζώιου», δηλαδὴ τοῦ ζῶντος ἰδεώδους καὶ νοητοῦ κόσμου. Δὲν ἦτο ὅμως δυνατὸν τὸ σωματικὸν σύμπαν, ὅπερ εἶναι ἔκτυπος εἰκὼν τοῦ νοητοῦ ὑποδείγματος, νὰ προσλάβῃ τὴν αἰωνιότητα καὶ τὴν ἀϊδιότητα τοῦ ἀρχικοῦ ὑποδείγματος. Διὰ τοῦτο προσέδωκεν εἰς αὐτὸ μίαν «κινητὴν εἰκόνα τῆς αἰωνιότητος», ἥτις εἶναι ὁ χρόνος. Ὁ χρόνος εἶναι ὁμοιόμορφος καὶ εὑρίσκεται εἰς ἀδιάκοπον ροήν. Δέν ἔχει τὴν σταθερότητα τῆς αἰωνιότητος, ἀλλὰ διαιρεῖται εἰς στιγμὰς καὶ διασπᾶται εἰς τρεῖς διαστάσεις. Ἡ γένεσις τοῦ χρόνου συμπίπτει μὲ τὴν γένεσιν τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῶν οὐρανίων σωμάτων, μέτρον δὲ αὐτοῦ εἶναι ἡ κίνησις τοῦ Ἡλίου, τῆς Σελήνης καὶ τῶν πέντε ἄλλων πλανητῶν. Ὁ Τίμαιος παρέχει πληροφορίας ὡς πρὸς τὴν τροχιὰν τῶν πλανητῶν. Ὡς μέτρον τῆς κινήσεως τοῦ σύμπαντος λαμβάνεται τὸ κοσμικὸν ἔτος, ὅπερ εἶναι ἡ χρονικὴ διάρκεια, ἥτις συμπληροῦται ὅταν ὅλοι οἱ πλανῆται ἐπανέλθουν εἰς τὴν ἀρχικήν των ἀφετηρίαν. Εἶτα ἐξιστορεῖται κατὰ ποῖον τρόπον ἐδημιουργήθησαν τὰ τέσσαρα εἴδη τῶν ζώων τῶν κατοικούντων εἰς τὰς διαφόρους περιοχὰς τοῦ σύμπαντος. Ταῦτα εἶναι οἱ ἐν τῷ οὐρανῷ κατοικοῦντες θεοί (οἱ ἀστέρες), τὰ πτερωτὰ ζῶα, τὰ ἔνυδρα καὶ τὰ χερσαῖα. Ὁ δημιουργὸς ἐδημιούργησε τοὺς οὐρανίους θεοὺς καὶ ἀνέθεσεν εἰς αὐτοὺς τὴν δημιουργίαν τῶν τριῶν ἄλλων εἰδῶν τῶν ζώων. Τὸ ἀθάνατον τμῆμα τῶν ψυχῶν τὸ ἔπλασεν ὁ δημιουργός, οἱ δὲ κατώτεροι θεοὶ τοποθετοῦν τοῦτο εἰς τὰ σώματα καὶ οὕτω διαμορφώνονται τὰ τρία κατώτερα εἴδη τῶν ζώων. Τὸ σῶμα τῶν ζώων τούτων ἀποτελεῖται ἀπὸ σύνθεσιν τῶν τεσσάρων ὑλικῶν στοιχείων. Αἱ ψυχαί των ἔχουν δημιουργηθῆ διὰ συνθέσεως ἀναλόγου πρὸς τὴν σύνθεσιν, ἐξ ἧς παρήχθη ἡ ψυχὴ τοῦ κόσμου, χωρὶς ὅμως ἡ σύνθεσίς των νὰ ἔχῃ τὴν καθαρότητα τῆς ψυχῆς τοῦ κόσμου. Ἀφοῦ ἐπεράτωσεν ὁ Τίμαιος τὴν περὶ δημιουργίας τοῦ κόσμου διήγησιν, ἀφηγεῖται εἶτα τὴν διαδικασίαν τοῦ συνδυασμοῦ τοῦ σωματικοῦ μέρους τῶν εἰδῶν τῶν ζώων πρὸς τὸ ψυχικὸν αὐτῶν τμῆμα. Εἶτα δὲ περιγράφει τὰς κινήσεις τὰς ὁποίας δύνανται νὰ ἐκτελοῦν αἱ ψυχαὶ καὶ τὰ σώματα. Ἐκθέτει κατόπιν τὴν σημασίαν τῆς αἰσθήσεως τῆς ὁράσεως καὶ ἐξηγεῖ θεωρητικῶς τὴν λειτουργίαν τῆς ὁράσεως καὶ τῆς ἀκοῆς (45 B — 47 D). Ἡ ὅρασις παρέχουσα εἰς τὸν ἄνθρωπον τὴν ἱκανότητα νὰ βλέπῃ τὸν οὐρανὸν καὶ νὰ μετρᾷ διὰ τῆς διαδοχῆς τῶν νυκτῶν καὶ τῶν ἡμερῶν τὸν χρόνον, γίνεται ἀφορμὴ νὰ ἀνακαλύψῃ ὁ ἄνθρωπος τὴν ὕπαρξιν τοῦ ἀριθμοῦ καὶ νὰ ἀναζητήσῃ τὴν φύσιν τοῦ παντὸς «ἡμέρα τε καὶ νὺξ ὀφθεῖσαι... μεμηχάνηνται μὲν ἀριθμόν... περὶ τε τῆς τοῦ παντὸς φύσεως ζήτησιν ἔδοσαν» (47 A). Ἡ ἀκοὴ καθιστᾷ τὸν ἄνθρωπον ἱκανὸν νὰ ἀντιλαμβάνεται τὴν οὐρανίαν ἁρμονίαν καὶ νὰ συμμορφώνῃ πρὸς αὐτὴν τὸ ἄτακτον μέρος τῆς ψυχῆς. «Ἡ δὲ ἁρμονία... ἐπὶ τὴν γεγονυῖαν ἐν ἡμῖν ἀνάρμοστον ψυχῆς περίοδον εἰς κατακόσμησιν καὶ συμφωνίαν ὑπὸ Μουσῶν δέδοται» (47 D). (Ἡ δὲ ἁρμονία ἔχει δοθῆ ὑπὸ τῶν Μουσῶν διὰ νὰ θέτῃ εἰς τάξιν καὶ νὰ ἐναρμονίζῃ τὴν ἐν τῇ ψυχῇ μας περιοδικὴν κίνησιν, ὅταν ἐξέρχεται ἀπὸ τὸν ρυθμὸν τῆς ἁρμονίας).

Ἡ περὶ ἀναγκαιότητος, χώρου καὶ ὑλικῶν στοιχείων διδασκαλία τοῦ Τιμαίου (47 E — 58 C). Ἡ διήγησις τοῦ Τιμαίου λαμβάνει κατόπιν ὡς θέμα της τὴν φύσιν τῆς ἐν τῷ κόσμῳ ὑπαρχούσης ἀναγκαιότητος, τὴν φύσιν τοῦ χώρου καὶ τὴν σύστασιν τῶν ὑλικῶν στοιχείων. Ἐπειδὴ περὶ τῶν προβλημάτων τούτων ἐγένετο λόγος εἰς τὸ ἄρθρον «Πλάτων» τοῦ ἀνὰ χεῖρας Τόμου, ἐνταῦθα θὰ περιορισθῶμεν εἰς συνταμωτάτην ὑπόμνησιν. Ὁ αἰσθητὸς κόσμος εἶναι ἓν μικτὸν δημιούργημα γεννηθὲν διὰ τῆς συνεργασίας τοῦ «νοῦ» ἀφ' ἑνὸς καὶ τῆς τυφλῆς ἀναγκαιότητος, «ἀνάγκης», ἀφ' ἑτέρου. Τὴν «ἀνάγκην» καλεῖ ὁ Τίμαιος καὶ «πλανωμένην αἰτίαν», αἴτιον τὸ ὁποῖον ἔχει ἕνα ὑπηρετικὸν ρόλον, συγκατατίθεται ὅμως νὰ ὑπακούσῃ εἰς τὰς προσταγὰς τοῦ νοῦ. Ὁ νοῦς, ὅστις εἶναι «ἄρχων», «πείθει» τὴν ἀνάγκην νὰ συμμορφωθῇ πρὸς τὰς ὑποδείξεις του (48 D). Τὴν ἀνάγκην δὲν πρέπει νὰ τὴν ἐκλάβωμεν ὡς συνώνυμον μὲ τὴν ἀμετάτρεπτον ἀναγκαιότητα τὴν προκύπτουσαν ἐκ τῆς κατὰ νόμους διατάξεως τοῦ σύμπαντος. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἐξελάμβανον τὴν ἀναγκαιότητα οἱ Στωικοὶ ταυτίζοντες αὐτὴν μὲ τὴν εἱμαρμένην. Εἰς τὸν προκείμενον διάλογον ἡ ἀνάγκη ἐκλαμβάνεται ὡς «πλανωμένη αἰτία», ὡς πηγὴ τῆς ἐν τῷ σύμπαντι παρουσιαζομένης ἀπροσδιοριστίας. Διὰ νὰ ἐξηγηθῇ δὲ ἀκόμη σαφέστερον ἡ κατασκευὴ τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου, λέγει ὁ Τίμαιος, συνεχίζων τὴν διήγησίν του, χρειάζεται νὰ δεχθῶμεν ὅτι ὑπάρχει ἐκτὸς τοῦ ἰδεώδους κόσμου καὶ τῶν αἰσθητῶν συγκεκριμένων ἀντικειμένων, ἅτινα εἶναι ἀντίτυπα τῶν ἰδεῶν, καὶ μία τρίτη ἀρχή. Τὸ ὄνομα αὐτῆς εἶναι «χώρα». Χαρακτηρίζεται προσέτι ὡς «ἐκμαγεῖον», δηλαδὴ πλαστικὴ ὕλη, εἰς τὴν ὁποίαν ἀπεικονίζομεν διαφόρους μορφάς. Ἀποδίδεται ἀκόμη εἰς αὐτὴν καὶ ἡ ὀνομασία «ὑποδοχή», κάτι τὸ ὁποῖον ὑποδέχεται εἰς τοὺς κόλπους του τὰ ὄντα, παρέχον εἰς αὐτὰ τόπον διὰ νὰ ὑπάρξουν. Ὁ Τίμαιος τὴν ὀνομάζει «πάσης γενέσεως ὑποδοχὴν οἷον τιθήνην» (κάτι τὸ ὁποῖον δέχεται εἰς τοὺς κόλπους του πᾶν πρᾶγμα, τὸ ὁποῖον λαμβάνει γένεσιν, ὡσὰν νὰ εἶναι τροφός του). Εἶναι κάτι τὸ ὁποῖον τυγχάνει λίαν δυσδιάκριτον, «χαλεπὸν καὶ ἀμυδρὸν εἶδος», συλλαμβάνεται μὲ μίαν οὐχὶ γνησίας καθαρότητος σκέψιν «λογισμῷ νόθῳ». Δὲν εἶναι ἓν κύριον, ἀλλὰ βοηθητικὸν αἴτιον, «συναίτιον», διὰ τὴν δημιουργίαν τοῦ κόσμου. Ἐκ τοῦ τρίτου τούτου εἴδους παράγονται ἔπειτα τὰ ἀποτελοῦντα τὸν ὑλικὸν κόσμον συστατικά. Ταῦτα εἶναι τὸ πῦρ, ὁ ἀήρ, τὸ ὕδωρ καὶ ἡ γῆ. Τὰ τέσσαρα ταῦτα στοιχεῖα ἀναλύονται εἰς ἐλάχιστα κατὰ τὸ μέγεθος συστατικὰ τριγωνικοῦ σχήματος. Ὥστε ὁ σωματικὸς κόσμος εἰς τελευταίαν ἀνάλυσιν σύγκειται ἐξ ἀπειροελαχίστων τριγώνων, ἅτινα ἀνήκουν εἰς δύο εἴδη. Τὸ ἓν εἶδος εἶναι τὸ λεγόμενον ἰσοσκελὲς ὀρθογώνιον τρίγωνον, τὸ δὲ δεύτερον τὸ ὀρθογώνιον σκαληνόν. Ἡ εἰς τὸ βάθος τῆς σκέψεως ταύτης ἐνυπολανθάνουσα γνώμη εἶναι ὅτι ἡ ὕλη ἔχει γεωμετρικὴν σύστασιν. Τὰ δύο ταῦτα εἴδη τῶν τριγώνων συνδυαζόμενα συμφώνως πρὸς ὡρισμένους καθορισμοὺς ἀποδίδουν τέσσαρα κανονικὰ πολυεδρικὰ σώματα, ἅτινα ἀποτελοῦν τὰ συστατικὰ τῶν τεσσάρων στοιχείων. Τὸ τετράεδρον ταυτίζεται μὲ τὸ πῦρ, τὸ ὀκτάεδρον μὲ τὸν ἀέρα, τὸ εἰκοσάεδρον μὲ τὸ ὕδωρ καὶ τὸ ἑξάεδρον μὲ τὴν γῆν. Τὸ τμῆμα τὸ πραγματευόμενον περὶ τῶν στοιχείων, εἶναι τὸ περισσότερον ἀξιόλογον μέρος τοῦ προκειμένου διαλόγου. Εἶναι μία συστηματικὴ ἀπόπειρα νὰ δοθῇ μία γεωμετρικὴ - ἀριθμητικὴ ἐξήγησις τοῦ ὁρατοῦ κόσμου. Τὸ τμῆμα τοῦτο ἐκτείνεται ἀπὸ τῆς σελίδος 52 D — 58 C, ἔδωκε δὲ ἀφορμὴν εἰς τοὺς ἑρμηνευτὰς νὰ διατυπώσουν τὴν εἰκασίαν ὅτι ὁ Πλάτων τὸ ἔγραψεν ὅταν ἔλαβε γνῶσιν τῶν περὶ τῆς ἀτομικῆς συστάσεως τῆς ὕλης θεωριῶν τοῦ Δημοκρίτου. Ἡ νεωτάτη ἔρευνα κλίνει νὰ δεχθῇ ὅτι μεταξὺ τῶν ἀντιλήψεων τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Δημοκρίτου ὑπάρχει μεγάλη διαφορὰ μὴ δικαιολογοῦσα ἐπίδρασιν τοῦ δευτέρου ἐπὶ τοῦ πρώτου.

Ἡ περὶ τῶν ὑλικῶν στοιχείων πραγματεία τερματίζεται μὲ μίαν ἐπισκόπησιν τῶν ποικιλιῶν τῆς σωματικῆς ὕλης, αἵτινες προέρχονται ἐκ τῶν ποικίλων συνδυασμῶν τῶν σωμάτων (58 C — 68 D). Δι' αὐτῶν παράγονται νέαι χημικαὶ ἰδιότητες καὶ αἰσθησιακαὶ ποιότητες τῶν σωμάτων. Παρέχεται ἐν ἀρχῇ ἓν σχεδίασμα μετεωρολογίας. Ἐξηγεῖται πῶς γίνεται ἡ πῆξις, πῶς λαμβάνει γένεσιν ἡ βροχή, ἡ χάλαζα καὶ ἡ χιών. Κατόπιν γίνεται λόγος περὶ τοῦ τρόπου κατὰ τὸν ὁποῖον γεννῶνται τὰ μέταλλα ἐκ τῆς γῆς καὶ τοῦ ὕδατος. Ἑρμηνεύεται ὁ σχηματισμὸς τοῦ λίτρου (νίτρου) γίνεται λόγος περὶ τῶν μὴ διαλυτῶν εἰς τὸ ὕδωρ σωμάτων, περὶ τῆς ὑάλου, περὶ τῶν κηροειδῶν καὶ θυμιατικῶν σωμάτων (61 C). Παρέχεται κατόπιν μία μηχανικὴ ἐξήγησις τῶν αἰσθητῶν ἰδιοτήτων τῶν σωμάτων, ἑρμηνεύεται πῶς παράγεται τὸ αἴσθημα τῆς θερμότητος καὶ τοῦ ψύχους, τῆς σκληρότητος καὶ μαλακότητος, τῆς ἐλαφρότητος καὶ τοῦ βάρους. Καταπολεμεῖται ἡ γνώμη ὅτι εἰς τὸ σύμπαν ὑπάρχουν χῶροι, εἰς οὓς τείνουν νὰ τοποθετηθοῦν αὐτομάτως δυνάμει τῆς συστάσεώς των τὰ διάφορα σώματα. Παρέχεται ἀκόμη ἐξήγησις τῆς γενέσεως τῶν αἰσθημάτων τῆς ἡδονῆς καὶ τοῦ ἄλγους. Πᾶσα διαιὰ διαταραχὴ τοῦ σώματος δημιουργεῖ συναίσθημα ἄλγους. Ἡ ἀποκατάστασις τοῦ σώματος εἰς τὴν φυσικήν του κατάστασιν παράγει ἡδονήν. Δίδεται ἐξήγησις τῆς γενέσεως τῶν αἰσθημάτων τῆς γεύσεως, ὀσφρήσεως, ἀκοῆς καὶ ὁράσεως. Εἰσέρχεται μετὰ ταῦτα ὁ Τίμαιος εἰς τὴν ἀνάπτυξιν θεμάτων τῆς ἀνατομίας, ψυχολογίας καὶ ἰατρικῆς (69 A — 87 B). Ἡ ἀνατομικὴ μορφὴ τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος ἐξηγεῖται τελολογικῶς. Τὸ σῶμα εἶναι κατασκευασμένον κατὰ τρόπον ὥστε νὰ ἐξυπηρετῇ τὴν ψυχήν. Ὁ σκελετὸς καὶ τὸ μυϊκὸν σύστημα γεννῶνται ἐκ τοῦ μυελοῦ, ὅστις συνδέει τὴν ψυχὴν πρὸς τὸ σῶμα. Ὁ μυελὸς παρήχθη διὰ συμμετρικῆς μίξεως τῶν ἀρχικῶν τριγώνων. Εἰς τὸν μυελὸν δὲ προσέδεσεν ὁ Θεὸς τὰ τρία γένη τῆς ψυχῆς, ἤτοι τὸ διανοητικόν, τὸ θυμοειδὲς καὶ τὸ ἐπιθυμητικόν. Ἕδρα τοῦ πρώτου εἶναι ὁ ἐγκέφαλος, τοῦ δευτέρου ὁ θώραξ, καὶ τοῦ τρίτου ἡ κατωτέρα χώρα τοῦ κορμοῦ. Τὸ ἦπαρ θεωρεῖ ὁ Τίμαιος ὡς ἕδραν καὶ ὄργανον τῆς μαντικῆς δυνάμεως. Εἰς τὴν κάτω κοιλίαν ἐτοποθέτησεν ὁ Θεὸς τὰ ἔντερα, διατάξας αὐτὰ εἰς πολυσύνθετον πλέγμα, ἵνα διαρκῇ ἐπὶ

πολὺ ἡ πέψις καὶ μὴ ἔχῃ ὁ ἄνθρωπος ἀνάγκην νὰ λαμβάνῃ διαρκῶς τροφήν (ὅπως μὴ ταχὺ διεκπερῶσα ἡ τροφὴ ταχὺ πάλαν τροφῆς ἑτέρα δεῖσθαι τὸ σῶμα ἀναγκάζοι». Ἡ σὰρξ ἐπλάσθη ἐκ μίξεως ὕδατος, πυρὸς καὶ γῆς καὶ «ἐκ ζυμώσεως ὀξέος καὶ ἁλμυροῦ». Τὰ νεῦρα ἀπαρτίζονται ἀπὸ σύνθεσιν ὁστοῦ καὶ «ἀζύμου σαρκός». Τὰ ὁστᾶ κατεσκευάσθησαν ἐκ μίγματος γῆς καὶ μυελοῦ. Τὸ μῖγμα τοῦτο ἐψήθη εἰς τὸ πῦρ καὶ ἐψύχθη ἔπειτα εἰς τὸ ὕδωρ διὰ νὰ ἀντέχῃ εἰς τὴν τῆξιν. Τὸ δέρμα ἔχει τὴν προέλευσίν του ἐκ τῆς σαρκός, ἐπροικίσθη δὲ μὲ πόρους διὰ νὰ ἐξέρχωνται τὰ θερμὰ καὶ ψυχρά. Τὸ στόμα καὶ οἱ ὀδόντες κατεσκευάσθησαν κατὰ τρόπον ἐξυπηρετοῦντα τὴν λῆψιν τῶν τροφῶν. Ἐπισκοποῦνται μετὰ ταῦτα τὰ θέματα τῆς φυσιολογίας, ὅπως ἡ ἀναπνοή, ἡ συστολὴ καὶ διαστολὴ τῆς καρδίας καὶ ἡ θρέψις. Τὰ φαινόμενα ταῦτα ἐξηγοῦνται τελολογικῶς ὡς ἔχοντα τὸν προορισμὸν διὰ ρυθμικῶν κινήσεων νὰ συγκρατοῦν τὴν φυσικὴν θερμότητα τοῦ σώματος καὶ νὰ παρέχουν στοιχεῖα συντηρήσεως καὶ διατροφῆς εἰς τὰ μέλη αὐτοῦ.

Μετὰ τὴν φυσιολογίαν ἐπακολουθεῖ ἡ παθολογία (82 A — 86 A). Δίδεται κατ' ἀρχὰς μία ταξινόμησις τῶν ἀσθενειῶν. Ἡ χολὴ καὶ τὸ φλέγμα δὲν θεωροῦνται ὅπως ἐδίδασκον οἱ Ἱπποκρατικοὶ ὡς κανονικὰ στοιχεῖα τοῦ ὀργανισμοῦ, ἀλλ' ὡς νοσηραὶ ἐκκρίσεις. Εἰκάζεται ὑπὸ τῶν νεωτέρων ἑρμηνευτῶν ὅτι αἱ ἐν τῷ «Τιμαίῳ» ἐκτιθέμεναι ἰατρικαὶ γνώσεις προέρχονται ἀπὸ τὸν συμπατριώτην τοῦ Τιμαίου ἰατρὸν Φιλιστίωνα. Ἐκ τῆς παθολογίας τοῦ σώματος γίνεται μετάβασις εἰς πὴν ψυχοπαθολογίαν (86 E — 87 B), μετὰ δὲ ταῦτα ἐξετάζονται προβλήματα φυσικῆς καὶ διανοητικῆς ὑγιεινῆς (87 E — 90 D). Αἰτία τῶν ψυχικῶν διαταραχῶν εἶναι ἡ ἀφροδίσιος ἀκολασία καὶ ἡ κακὴ ἀγωγή. Τὸ προληπτικὸν μέτρον διὰ τὴν διατήρησιν τῆς ὑγιεινῆς καταστάσεως τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ σώματος εἶναι ἡ διατήρησις ἀναλογίας μεταξὺ τοῦ ψυχικοῦ καὶ σωματικοῦ στοιχείου τῆς ἀνθρωπίνης ὑπάρξεως. Δὲν ἐπιτρέπεται ἡ μονομερὴς ἄσκησις τοῦ σώματος ἢ τῆς ψυχῆς. Πρέπει δὲ νὰ καλλιεργοῦνται διὰ τῆς παιδείας καὶ τὰ ἀνωτέρω σημειωθέντα τρία εἴδη τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς. Χρέος τοῦ ἀνθρώπου εἶναι νὰ ἐναρμονίζῃ τὴν διανοητικότητά του πρὸς τὰς ὁρμονικὰς περιφορὰς τοῦ ὁρατοῦ σύμπαντος. Οὕτω μόνον θὰ ἐξομοιώσῃ ὁ θνητὸς ἄνθρωπος τὴν ζωήν του πρὸς τὸν ἄριστον βίον τῶν θεῶν.

Τὴν ὅλην ἀφήγησίν του κλείει μὲ μίαν ἀξιοπρόσεκτον ἐξελικτικὴν θεωρίαν. Ἐνῶ ἡ σύγχρονος ἐξελικτικὴ ἀντίληψις διδάσκει ὅτι ἡ ἐξέλιξις βαδίζει ἀπὸ τὸ ἀτελέστερον πρὸς τὸ τελειότερον, ὁ Τιμαῖος ἰσχυρίζεται ὅτι ἡ ἐξέλιξις βαδίζει ἀπὸ τὸ τελειότερον πρὸς τὸ ἀτελέστερον. Ἐνῶ ἡ νεωτέρα ἐξελικτικὴ θεωρία ἐκλαμβάνει ὡς φορέα τῆς ἐξελίξεως τὰς σωματικὰς μεταβολάς, ὁ Τίμαιος βλέπει ὡς αἰτίαν τῆς ἐξελίξεως τὴν πρὸς τὸ χειρότερον ἔκπτωσιν τῆς ψυχῆς. Ἡ πρώτη γένεσις τῶν ἀνθρώπων, οἵτινες ἐγεννήθησαν ἐκ τῆς γῆς παρήγαγε ἀρίστην γενεάν, ὅπως ἐξέθεσεν εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ προκειμένου διαλόγου ὁ Κριτίας. "Οσοι ἐκ τῶν ἀνδρῶν τῆς γενεᾶς αὐτῆς ἐδειλίασαν καὶ κακοὶ κατὰ τὴν δευτέραν γένεσιν μετεσχηματίσθησαν εἰς γυναῖκας. Αἱ ψυχαί των ἦλθον πάλιν εἰς τὴν γένεσιν καὶ κατώκησαν εἰς σώματα γυναικῶν. Ἐκ τῶν κούφων καὶ ἀκάκων ἀνδρῶν διὰ τῆς μετεμψυχώσεως ἔλαβον τὴν γένεσίν των τὰ ἥμερα ὄρνεα, τὰ δὲ ἄγρια ζῶα καὶ ἁρπακτικὰ πτηνὰ ἔλκουν τὴν καταγωγήν των ἐκ τῶν ἀνθρώπων, οἵτινες κατὰ τὴν πρώτην γένεσιν εἶχον θηριώδη ψυχήν. Οἱ περισσότερον ἄφρονες καὶ ἀνόητοι μετεσχηματίσθησαν εἰς ἑρπετὰ καὶ ἰχθύς. Οὕτω διὰ διαρκοῦς χειροτερεύσεως ἐδημιουργήθησαν ὅλαι αἱ ἱεραρχικαὶ βαθμῖδες τῶν ζωϊκῶν εἰδῶν. Ἡ τοιαύτη γενετικὴ διαδικασία ἰσνύει ἀκόμη καὶ σήμερον, λέγει ὁ Τίμαιος: «Καὶ κατὰ ταῦτα δὴ πάντα τότε καὶ νῦν διαμείβεται τὰ ζῶα εἰς ἄλληλα, νοῦ καὶ ἀνοίας ἀποβολῇ καὶ κτήσει μεταβαλλόμενα». (Συμφώνως πρὸς τὰ λεχθέντα καὶ τότε καὶ τώρα ἀκόμη τὰ ζωντανὰ ὄντα μετασχηματίζονται ἀλλάσσοντα ἀμοιβαίως μορφὰς ἀναλόγως τῆς ἀποκτήσεως φρονήσεως καὶ τῆς ἀπολυτρώσεώς των ἀπὸ τὴν ἀφροσύνην). Ὁ ὅλος διάλογος τερματίζεται μὲ μίαν ἐξύμνησιν τοῦ κόσμου, ὅστις χαρακτηρίζεται ὡς «Θεὸς αἰσθητός, μέγιστος καὶ ἄριστος κάλλιστός τε καὶ τελεώτατος».

Ἐ π ί δ ρ α σ ι ς τ ο ῦ «Τ ι μ α ί ο υ». Ἐπειδὴ ὁ προκείμενος διάλογος εἶχε μεταφρασθῆ ἤδη κατὰ τὸν 6ον μ.Χ. αἰῶνα εἰς τὴν λατινικὴν ἀπὸ τὸν Χαλκίδιον, ἦτο γνωστὸς εἰς τὴν Δύσιν πρωϊμώτατα. Κατὰ τὴν Ἀναγέννησιν ἀνεγινώσκετο μετὰ πάθους καὶ ὁ Ραφαὴλ εἰς τὴν εἰκόνα του «ἡ σχολὴ τῶν Ἀθηνῶν» παρέστησε τὸν Πλάτωνα κρατοῦντα τὸ κείμενον τοῦ «Τιμαίου». Κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους ἀπησχόλησε τοὺς φιλολόφους, ἀστρονόμους, τοὺς μαθηματικοὺς καὶ τοὺς μυστικιστάς. Ἡ περὶ τῆς ψυχῆς τοῦ κόσμου διδασκαλία τοῦ Πλάτωνος εἶχε πολλοὺς ὀπαδοὺς εἰς τὰς τάξεις τῆς μυστικῆς φιλοσοφίας. Ὁ ψυχοφυσικὸς παραλληλισμὸς ὁ ἀναπτυχθεὶς κατὰ τὸν 19ον αἰῶνα ἀπὸ τὸν Γερμανὸν φιλόσοφον Φέχνερ πλησιάζει κατὰ πολὺ πρὸς τὴν ἐν λόγω πλατωνικὴν θεωρίαν. Ἐπίσης ἐπίδρασιν ἤσκησεν ὁ προκείμενος διάλογος καὶ ἐπὶ τοῦ Γερμανοῦ φιλοσόφου Λάϊμπνιτς. Ἀλλ' ἡ κυρία ἀξία τοῦ διαλόγου ἔγκειται εἰς ὅτι ἀποτελεῖ τὴν πρώτην συστηματικὴν ἀπόπειραν διὰ νὰ θεμελιωθῇ ἡ φυσικὴ ἐπὶ ἀριθμητικογεωμετρικῆς βάσεως. Εἰς τὰ παλαιὰ ἀριστοτελικὰ σχόλια σημειοῦται λίαν εὐστόχως περὶ τοῦ Πλάτωνος «περὶ οὗ ἔλεγόν τινες ὡς κατεμαθηματικεύσατο τὴν φύσιν» (περὶ τούτου ἔλεγον τινὲς ὅτι ὑπέταξε τὴν φύσιν εἰς τὰ μαθηματικά). Ἐπίσης πρὸς ἐξήγησιν τῶν βιολογικῶν φαινομένων γίνεται εὐρυτάτη χρησιμοποίησις εἰς τὸν παρόντα διάλογον καὶ τῆς Τελολογικῆς μεθόδου. Ἐν γένει ὁ Πλάτων διὰ τοῦ «Τιμαίου» συνοψίζει τὰς περὶ φύσεως δοξασίας τῶν προσωκρατικῶν παρέχων εἰς αὐτὰς εἰς πολλὰ σημεῖα ἀκριβολογικὴν μαθηματικὴν διατύπωσιν. Ὁ «Τίμαιος» εἶχε προσελκύσει τὴν ἀμέριστον προσοχὴν καὶ τῆς ἀρχαιότητος. Ὁ Ἀριστοτέλης ὑπέβαλεν εἰς κριτικὴν τὰς ἐν αὐτῷ διατυπωθείσας γνώμας. Ὁ δὲ φιλόσοφος Κράντωρ εἶχε γράψει ἐξηγητικὸν ὑπόμνημα. Περίφημα σχόλια τὰ ὁποῖα διεσώθησαν ἔγραψε διὰ τὴν ἑρμηνείαν τοῦ προκειμένου διαλόγου καὶ ὁ Νεοπλατωνικὸς Πρόκλος. Ἐκ τῶν νεωτέρων ἀρίστην ἔκδοσιν μετὰ σχολίων ἐξέδωκεν ὁ Ἄγγλος πλατωνιστὴς E. A. TAYLOR A. COMMENTARY ON PL. TIMAEUS.

Κ. Δ. Γεωργούλης

«ΚΡΙΤΙΑΣ». Φιλοσοφικὸς διάλογος, γραφεὶς ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος. Τὰ συναμιλοῦντα πρόσωπα εἶναι ὁ Τίμαιος ὁ Λοκρός, ὁ Σωκράτης, ὁ Κριτίας καὶ ὁ Ἑρμοκράτης. Ὁ Τίμαιος κατήγετο ἐκ τῶν ἐν Ἰταλίᾳ Λοκρῶν, εἶχε δὲ ἀσχοληθῇ μὲ τὰ μαθηματικὰ καὶ τὴν φυσικήν. Εἰς τὸν πλατωνικὸν διάλογον «Τίμαιον» τὸν παρουσιάζει ὁ Πλάτων νὰ ἐκθέτῃ διὰ μακρᾶς διηγήσεως τὸν τρόπον, κατὰ τὸν ὁποῖον ἐδημιουργήθη τὸ κοσμικὸν σύμπαν ὑπὸ τοῦ Δημιουργοῦ. Ὁ Ἑρμοκράτης εἶναι γνωστὸς ὡς μεγάλη προσωπικότης τῆς πόλεως τῶν Συρακουσῶν. Ἦτο συγχρόνως στρατηγὸς καὶ πολιτικὸς καὶ κατώρθωσε νὰ συνενώσῃ κατὰ τὸν Πελοποννησιακὸν πόλεμον τὰς δυνάμεις τῶν ἐν Σικελίᾳ ἑλληνικῶν πόλεων ἐναντίον τῶν Ἀθηναίων. Μετὰ τὸ τέλος τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου ἐξωρίσθη ὑπὸ τῶν συμπολιτῶν του καὶ κατέφυγε κατ' ἀρχὰς εἰς Σπάρτην καὶ κατόπιν εἰς τὴν Ἰωνίαν καὶ τελευταῖον ἐζήτησε καταφύγιον πλησίον τοῦ Πέρσου σατράπου Φαρναβάζου. Ὁ Κριτίας εἶναι ὁ γνωστὸς Ἀθηναῖος ἀριστοκράτης, ὅστις μετέσχε τῆς τυραννίδος τῶν τριάκοντα. Ἦτο λόγιος, ἔγραψε τραγωδίας καὶ παρηκολούθει τὰς διαλογικὰς συζητήσεις, τὰς ὁποίας ἔκαμνεν ὁ Σωκράτης. Ὁ διάλογος ἐπιγράφεται «Κριτίας», διότι εἰς αὐτὸν μετὰ μικρὰν εἰσαγωγὴν λαμβάνει τὸν λόγον ὁ Κριτίας διὰ νὰ ἐκθέσῃ πῶς ἦτο ὠργανωμένη ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν πρὸ 9 χιλιάδων ἐτῶν καὶ πῶς κατὰ τὴν παλαιοτάτην ἐκείνην ἐποχὴν κατώρθωσε νὰ σώσῃ τὴν Ἑλλάδα ἀπὸ τὴν ἐπιδρομὴν τῶν κατοίκων τῆς νήσου Ἀτλαντίδος. Ὁ διάλογος ἀποτελεῖ συνέχειαν τοῦ «Τιμαίου». Ἀλλὰ δὲν ἔχει ἀποπερατωθῆ, διότι διακόπτεται ἀποτόμως μετὰ τὴν περιγραφὴν τῆς παλαιοτάτης καταστάσεως τῆς Ἀττικῆς καὶ τὴν ἔκθεσιν τοῦ τρόπου κατὰ τὸν ὁποῖον ἦτο ἐκτισμένη καὶ ὠργανωμένη ἡ πόλις τῆς Ἀτλαντίδος. Κατὰ παλαιὰς μαρτυρίας, ὁ Πλάτων ἐσκόπευε μετὰ τὸν «Τίμαιον» νὰ γράψῃ δύο διαλόγους, διὰ νὰ ἀποτελέσουν μετ' αὐτοῦ μίαν τριλογίαν ἤτοι τὸν «Κριτίαν» καὶ τὸν «Ἑρμοκράτη». Φαίνεται ὅμως ὅτι ἐν τῷ μεταξὺ ἐγκατέλιπε τὸ σχέδιόν του τοῦτο, ἀφῆκε τὸν «Κριτίαν» ἀτελείωτον, παρέλιπε νὰ γράψῃ τὸν «Ἑρμοκράτη» καὶ ἠσχολήθη μὲ τὴν συγγραφὴν τῶν «Νόμων». Τοιουτοτρόπως ὁ «Κριτίας» ἀπέμεινεν ἀπόσπασμα.

Εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ διαλόγου ὁ Τίμαιος ἐκφράζει τὴν χαρὰν του διότι κατώρθωσε νὰ φέρῃ εἰς πέρας τὴν περὶ δημιουργίας τοῦ κόσμου διήγησιν, παραδίδει δὲ τὸν λόγον εἰς τὸν Κριτίαν. Ὁ Κριτίας δέχεται τὸν λόγον καὶ ζητεῖ τὴν ἐπιεικῆ κρίσιν τῶν ἀκροατῶν ὡς πρὸς ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα μέλλει νὰ ἐκθέσῃ. Τὸ θέμα, λέγει, περὶ τοῦ ὁποίου θὰ ὁμιλήσῃ, εἶναι δυσχερέστατον. Ὁ Σωκράτης καὶ ὁ Ἑρμοκράτης τὸν ἐνθαρρύνουν καὶ κατόπιν τούτου ἀρχίζει τὴν διήγησιν. Καθορίζει δὲ ὅτι ἀντικείμενον τῆς ὁμιλίας του θὰ εἶναι ἔκθεσις τοῦ πολέμου, τὸν ὁποῖον ἐπεχείρησαν πρὸς καθυπόταξιν τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Εὐρώπης οἱ βασιλεῖς τῆς νήσου Ἀτλαντίδος. Ἡ νῆσος αὕτη ἦτο μεγαλυτέρα καὶ ἀπὸ τὴν Λιβύην καὶ ἀπὸ τὴν Ἀσίαν, ἔκειτο πρὸς Δυσμὰς τῶν Ἡρακλείων Στηλῶν (Γιβραλτὰρ) καὶ ἔχει πλέον καταβυθισθῆ. Ἡ καταβύθισίς της ἐδημιούργησε μεγάλην μᾶζαν πηλοῦ, κατὰ τρόπον ὥστε νὰ ἀνακόπτεται ἡ περαιτέρω πρὸς Δυσμὰς προχώρησις. Ἀλλὰ πρὶν φθάσῃ εἰς τὴν ἐξιστόρησιν τοῦ πολέμου πρέπει, λέγει ὁ Κριτίας, νὰ κάμῃ λόγον καὶ περὶ τῆς ὀργανώσεως τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν, τῆς ὁποίας οἱ πολῖται ἀπέκρουσαν τὴν ἐπιδρομὴν τῶν ἐξ Ἀτλαντίδος ἐπιδρομέων. Αἱ πληροφορίαι τὰς ὁποίας θὰ ἐκθέσῃ, λέγει ὁ Κριτίας, εἶναι εἰς αὐτὸν γνωσταὶ ἀπὸ τὸν πάππον του Κριτίαν, ὅστις τὰς εἶχεν ἀκούσει ἀπὸ τὸν Σόλωνα καὶ εἶχε καταγράψει. Ὁ δὲ Σόλων εἶχε λάβει τὰς πληροφορίας αὐτὰς ἀπὸ τοὺς ἱερεῖς τῆς Αἰγύπτου, οἵτινες διετήρουν ἀρχεῖα περιέχοντα εἰδήσεις περὶ τῶν γεγονότων τῆς παλαιοτάτης ἀρχαιότητος.

Ὁ Κριτίας περιγράφει κατ' ἀρχὰς τὴν γεωλογικὴν σύστασιν τοῦ ἐδάφους τῆς Ἀττικῆς, εἰς τὴν κατάστασιν τὴν ὁποίαν τοῦτο εὑρίσκετο ἐννέα χιλιάδας ἔτη πρὸ τῆς ἐποχῆς καθ' ἣν γίνεται ὁ διάλογος. Δὲν εἶχε συντελεσθῆ τότε ὁ ἐπὶ Δευκαλίωνος κατακλυσμός, οὔτε εἶχον ἐπισυμβῆ οἱ μεγάλοι σεισμοί, οἱ ὁποῖοι ἤλλαξαν τὴν μορφὴν τοῦ ἐδάφους. Εἰς τὴν παλαιὰν ἐκείνην ἐποχὴν οἱ θεοὶ ἤσκουν ἄμεσον ἐποπτείαν καὶ προστασίαν ἐπὶ τῶν ἀνθρώπων. Ἕκαστος ἐκ τῶν θεῶν εἶχε λάβει διὰ κληρώσεως ἓν τμῆμα γῆς καὶ ἐπεμελεῖτο περὶ τῆς προκοπῆς τῶν ἐν τούτῳ ζώντων ἀνθρώπων. Ἡ Ἀττικὴ ἀπετέλει χῶρον τελαῦνα ὑπὸ τὴν προστασίαν τῆς Ἀθηνᾶς καὶ τοῦ Ἡφαίστου. Αἱ δύο αὗται θεότητες συνεδέοντο πρὸς ἀλλήλας διὰ τῆς ἀγάπης των πρὸς τὴν σοφίαν καὶ τὰς τέχνας: «φιλοσοφίᾳ φιλοτεχνίᾳ τε εἰς ταὐτὰ ἐλθόντες». Ἔλαβον δὲ ὑπὸ τὴν προστασίαν των τὴν Ἀττικήν, διότι ἦτο χώρα «πρόσφορος ἀρετῇ καὶ φρονήσει» (κατάλληλος νὰ ἀναπτυχθῇ εἰς αὐτὴν ἡ ἀρετὴ καὶ ἡ φρόνησις). Ἐδημιούργησαν εἰς αὐτὴν ἓν γένος ἀνθρώπων γεννηθέντων ἐκ τῆς γῆς (αὐτοχθόνων) καὶ καθώρισαν τοὺς πολιτικοὺς τῆς χώρας θεσμούς. Οἱ θεσμοὶ οὗτοι ἦσαν ὅμοιοι μὲ ἐκείνους τοὺς ὁποίους εἶχεν ἐκθέσει ὁ Σωκράτης εἰς τὸν «Τίμαιον». Αἱ γυναῖκες εἶχον ἴσα δικαιώματα μὲ τοὺς ἄνδρας. Ἐλάμβανον δὲ μέρος ὄχι μόνον εἰς τὰ πολιτικά, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸν

πόλεμον. Τοῦτο καταφαίνεται ἐκ τοῦ τρόπου κατὰ τὸν ὁποῖον παριστάνετο ἡ Ἀθηνᾶ διὰ τῶν ἀγαλμάτων της. Ἀπεικονίζετο ὡς παρθένος φέρουσα πλήρη ὁπλισμόν. Ἐκ τούτου δὲ ἐξάγεται ὅτι καὶ αἱ γυναῖκες ἐλάμβανον μέρος εἰς τὸν πόλεμον. Μετὰ ταῦτα ἐπακολουθεῖ ἡ γεωλογικὴ περιγραφὴ τῆς Ἀττικῆς, ὅπως ἦτο κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους. Τὰ ὄρια της ἐξετείνοντο μέχρι τοῦ Ἰσθμοῦ, τοῦ Ἀσωποῦ καὶ τῆς Ὠρωπίας γῆς. Τὸ ἔδαφος δὲν ἦτο πετρῶδες, ἀλλὰ τὸ ἐκάλυπτε παχὺ στρῶμα χώματος. Ἐκεῖ ὅπου ὑπάρχουν σήμερον ὄρη καὶ πετρώδη ἐδάφη, ὑψοῦντο γήλοφοι μὲ πλευρὰς ὁμαλῶς ἀνυψουμένας. Πανταχοῦ ὑπῆρχον πυκνότατα δάση μὲ ὑψηλὰ δένδρα, ἡ δὲ χώρα διερρέετο ἀπὸ ποταμοὺς καὶ ἐποτίζετο ἀπὸ πλῆθος πηγαίων ὑδάτων. Ἡ Ἀκρόπολις τῶν Ἀθηνῶν δὲν ἀπετέλει μεμονωμένον βράχον, ἀλλὰ κατήρχετο ὁμαλῶς πρὸς τὸν Ἰλισὸν καὶ τὸν Ἡριδανόν, περιελάμβανε τὸν λόφον τῆς Πνυκὸς καὶ εἶχε συνέχειαν μὲ τὸν Λυκαβηττόν. Ἀπετελεῖτο τοιουτοτρόπως ἐκ τῶν ὑψωμάτων τούτων ὁροπέδιον ὁμαλῶς κατερχόμενον πρὸς τὰ κάτω, χωρὶς νὰ ὑπάρχουν αἱ κατόπιν σχηματισθεῖσαι ἐδαφικαὶ κοιλότητες. Εἰς τὴν Ἀκρόπολιν ὑπῆρχε καὶ πηγὴ παρέχουσα ἄφθονον καὶ εὐκραέστατον ὕδωρ. Τῆς πηγῆς αὐτῆς, λέγει ὁ Κριτίας, σώζονται ἀκάμη λείψανα. Ἀναφέρεται προφανῶς εἰς τὰ ἴχνη τῆς πηγῆς Κλεψύδρας ἐπὶ τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τῆς Ἀκροπόλεως. Εἰς τὸ κέντρον τῆς Ἀκροπόλεως ὑψοῦτο ὁ κοινὸς ναὸς τῆς Ἀθηνᾶς καὶ τοῦ Ἡφαίστου. Ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως κατώκει μόνον ἡ τάξις τῶν φυλάκων Εἰς τὰς πλευρὰς δὲ αὐτῆς εἶχον τὰς οἰκήσεις των ἡ τάξις τῶν δημιουργῶν (τεχνιτῶν) καὶ τῶν γεωργῶν, οἵτινες ἐγεώργουν κτήματα κείμενα πλησίον τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν. Αἱ τάξεις ἔζων χωριστά, ἐλαμβάνετο δὲ πρόνοια ὁ ἀριθμὸς τοῦ πληθυσμοῦ τῆς τάξεως τῶν πολεμιστῶν νὰ μένῃ σταθερῶς εἰς τὰς δύο μυριάδας.

Μετὰ τὴν περιγραφὴν τῆς ἀρχεγόνου καταστάσεως τῶν Ἀθηνῶν εἰσέρχεται ὁ Κριτίας εἰς τὴν περιγραφὴν τῆς νήσου τῆς Ἀτλαντίδος. Ἡ Ἀτλαντὶς παριστάνεται ὡς νῆσος μεγαλυτέρα ἀπὸ τὰς ἠπείρους τῆς Ἀσίας καὶ τῆς Ἀφρικῆς. Κατωκίσθη ὑπὸ τοῦ Ποσειδῶνος καὶ ἦτο διηρημένη εἰς δέκα βασιλικὰς μοναρχίας, τῶν ὁποίων βασιλεῖς ἦσαν οἱ ἀπόγονοι τῶν υἱῶν τοῦ Ποσειδῶνος, τῶν γεννηθέντων ἐκ τῆς Κλειτοῦς. Οἱ κάτοικοι τῆς Ἀτλαντίδος ἐλάμβανον πολεμικὴν ἀνατροφὴν καὶ ἐπεχείρησαν μεγάλους πολέμους, διὰ τῶν ὁποίων κατέκτησαν τὰ μεσογειακὰ παράλια τῆς Ἀφρικῆς καὶ εἶχον φθάσει μέχρι τῆς Τυρρηνίας. Ἀποπειραθέντες ὅμως νὰ κυριεύσουν τὴν Εὐρώπην, κατενικήθησαν ὑπὸ τῶν κατοίκων τῶν παλαιῶν Ἀθηνῶν. Τὰς λεπτομερείας τοῦ πολέμου δὲν μᾶς τὰς περιγράφει ὁ Κριτίας. Ἡ διήγησις ἔπειτα προχωρεῖ εἰς τὴν ἔκθεσιν τῆς παρακμῆς τοῦ πολιτισμοῦ τῆς Ἀτλαντίδος καὶ εἰς τὴν ἀπόφασιν τῶν θεῶν νὰ τὴν ἐξαφανίσουν. Οἱ θεοὶ καλοῦνται εἰς συνέδριον καὶ ὁ Ζεὺς πρόκειται νὰ λάβῃ τὸν λόγον διὰ νὰ ἐξαγγείλῃ εἰς τοὺς ἄλλους θεοὺς τὰς περὶ τῆς τιμωρίας τῶν κατοίκων τῆς Ἀτλαντίδος ἀποφάσεις του. Εἰς τὸ σημεῖον ἀκριβῶς αὐτὸ διακόπτεται ἡ συνέχεια τοῦ διαλόγου, ὥστις ὡς ἐλέχθη ἀνωτέρω, ἔμεινεν ἀπελείωτος. Τὸ τέλος τοῦ διαλόγου ἔχει ὡς ἑξῆς:

> Θεὸς δὲ θεῶν Ζεὺς ἐν νόμοις βασιλεύων... συνήγειρε θεοὺς πάντας εἰς τὴν τιμιωτάτην αὐτῶν οἴκησιν, ἣ δὴ κατὰ μέσον παντὸς τοῦ κόσμου θεθηκυῖα καθορᾷ πάντα ὅσα γενέσεως μετείληφεν καὶ συναγείρας εἶπεν.
>
> (Ὁ Ζεὺς δέ, ὥστις εἶναι θεὸς μεταξὺ τῶν θεῶν καὶ βασιλεύει συμφώνως πρὸς νόμους... συνήθροισε τοὺς θεοὺς εἰς τὴν ἀξιοσεβαστοτάτην των κατοικίαν, ἡ ὁποία τοποθετημένη εἰς τὸ μέσον τοῦ ἐγκοσμίου σύμπαντος βλέπει εὐκρινῶς ὅλα ὅσα ἀνήκουν εἰς τὸν κόσμον τῆς γενέσεως, καὶ εἶπεν).

Ὁ «Κριτίας» θέτει πολλὰ προβλήματα, ἐκ τῶν ὁποίων τὰ σπουδαιότατα εἶναι τὰ ἀκόλουθα: 1) Ποίας ἱστορικὰς πηγὰς εἶχεν ὑπ' ὄψιν του ὁ Πλάτων ἰδίᾳ ὡς πρὸς τὴν διήγησίν του τὴν ἀναφερομένην εἰς τὴν Ἀτλαντίδα. 2) Ποῖος ἦτο ὁ σκοπὸς τῆς συγγραφῆς τοῦ διαλόγου καὶ τῆς μὴ περατώσεώς του. Ὡς πρὸς τὸ πρῶτον πρόβλημα γεννᾶται τὸ ἐρώτημα, ἂν εἶχεν ὑπ' ὄψιν του ὁ Πλάτων εἰδήσεις προερχομένας ἐξ Αἰγύπτου. Ἐφ' ὅσον εἶναι βέβαιον ὅτι ἐταξίδευσεν εἰς Αἴγυπτον, δὲν ἀποκλείεται νὰ ἔλαβε πληροφορίας σχετικὰς πρὸς τὴν Ἀτλαντίδα ἀπὸ τοὺς Αἰγυπτίους ἱερεῖς. Ἀλλὰ εἶναι πιθανὸν ὅτι αἱ πληροφορίαι αὐταὶ θὰ εἶχον τὴν μορφὴν θρύλων ἐστερημένων ἱστορικοῦ περιεχομένου. Τὰ στοιχεῖα τῆς πλατωνικῆς διηγήσεως δὲν παρουσιάζουν κάτι τὸ ἀπολύτως νέον ἐν συγκρίσει μὲ τὰς ἐν Ἑλλάδι κυκλοφορούσας κατὰ τὸν 4ον πρὸ Χριστοῦ αἰῶνα μυθολογικὰς παραδόσεις καὶ γεωγραφικὰς ἀντιλήψεις. Ὁ Ἡρόδοτος εἰς τὸ 4ον βιβλίον, κεφ. 184 καὶ 185, κάμνει λόγον περὶ τῶν Ἀτλάντων, λαοῦ ὅστις κατοικεῖ εἰς τὸ δυτικώτατον ὅρος τῆς Ἀφρικῆς, ὅπερ ὀνομάζεται Ἄτλας: «Καλέονται δὲ Ἄτλαντες. Λέγονται δὲ οὔτε ἔμψυχον οὐδὲν σιτέεσθαι, οὔτε ἐνύπνια ὁρᾶν». (Ὀνομάζονται δὲ οἱ περὶ τὸ ὄρος τοῦτο κατοικοῦντες Ἄτλαντες. Περὶ αὐτῶν δὲ ὑπάρχει ἡ φήμη ὅτι δὲν τρώγουν τίποτε τὸ ἔμψυχον καὶ ὅτι δὲν βλέπουν ὄνειρα). Ὁ νεοπλατωνικὸς φιλόσοφος Πρόκλος, παραθέτει ἀπόσπασμα τοῦ ἱστορικοῦ Μαρκέλλου, ὅστις εἶχε γράψει «Αἰθιοπικά». Εἰς τὸ ἀπόσπασμα τοῦτο λέγεται ὅτι εἰς τὴν «ἐξωτερικὴν θάλασσαν», δηλαδὴ εἰς τὸν Ἀτλαντικὸν ὠκεανόν, ὑπάρχουν δέκα νῆσοι τοῦ Ποσειδῶνος, ἐκ τῶν ὁποίων ἡ μεγαλυτέρα ἔχει μῆκος χιλίων σταδίων. Ἀλλ' ὁ ἱστορικὸς Μάρκελλος, κατὰ μαρτυρίαν τοῦ Πρόκλου, εἶχεν ἀναγνώσει τὸν «Κριτίαν» τοῦ Πλάτωνος, καὶ εἶναι δυνατὸν νὰ μὴ εἶχεν ὑπ' ὄψιν του ἄλλας πηγάς. Οὐδὲν δυνάμεθα ἐπίσης νὰ ἐξαγάγωμεν ἐκ τῶν περιγραφῶν, τῶν ἀναφερομένων εἰς τὰ ἔργα, τὰ ὁποῖα λέγει ὁ Πλάτων ὅτι ἔγιναν εἰς τὴν Ἀτλαντίδα. Ἡ πρωτεύουσα περιγράφεται ἐκτισμένη ἐπὶ κυκλοτεροῦς ὑψώματος διηρημένου εἰς ζώνας συγκεντρωτικάς, διαχωριζομένας διὰ διωρύγων. Ἡ κυκλοτερὴς ἀρχιτεκτονικὴ χάραξις σχεδίου δι' οἰκοδομὴν πόλεως δὲν ἦτο ἄγνωστος εἰς τὰς ἀρχαίας Ἀθήνας. Τὴν εἶχεν ἐφαρμόσει ὁ ἀρχιτέκτων Ἱππόδαμος ὁ Μιλήσιος εἰς τὸν Πειραιᾶ. Ὥστε ἠδύνατο νὰ εἶναι γνωστὴ ἐκ τοῦ γεγονότος τούτου καὶ ἐκ τῶν συγγραμμάτων τοῦ Μιλησίου, ἀρχιτέκτονος εἰς τὸν Πλάτωνα. Εἰς τὴν περιγραφὴν τῆς πολυτελοῦς διακοσμήσεως τῶν ἱερῶν καὶ τῶν ἀνακτόρων, ὡς καὶ τῶν ἱεροτελεστιῶν, εἶναι δυνατὸν ὁ Πλάτων νὰ ἐμπνέεται ἀπὸ τὰς ἀπηχήσεις τοῦ κρητομυκηναϊκοῦ πολιτισμοῦ, αἵτινες διετηροῦντο πάντοτε ζωηραὶ εἰς τὴν Ἑλλάδα. Ὁ Πλάτων εἶχεν ἰσχυρὰν δημιουργικὴν φαντασίαν, διὰ τῆς ὁποίας, στηριζομενος ἐπὶ τῶν θρύλων καὶ τῶν ἀναμνήσεων τῆς παραδόσεως, ἠδύνατο νὰ προβῇ εἰς τὴν περιγραφὴν τῆς φανταστικῆς νήσου καὶ πόλεως. Συνεζητήθη κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους τὸ ζήτημα ἂν πρέπει νὰ ἴδωμεν εἰς τὴν διήγησιν τοῦ Πλάτωνος ἀπηχήσεις περὶ τοῦ γεωγραφικοῦ γεγονότος τῆς καταβυθίσεως μεγάλης τινὸς ἠπείρου κειμένης πέραν τῶν Ἡρακλείων Στηλῶν. Ἐπίσης ὑπεστηρίχθη ὅτι εἰς τὸν θρῦλον τῆς ἐπιδρομῆς τῶν κατοίκων τῆς Ἀτλαντίδος κατὰ τῆς Εὐρώπης, ὑποκρύπτεται πυρὴν ἱστορικῆς ἀληθείας. Πᾶσαι ὅμως αἱ ἐξενεχθεῖσαι σχετικὰς γνῶμαι, ἐπὶ τοῦ παρόντος τοὐλάχιστον, ἀποτελοῦν ἁπλᾶς εἰκασίας μὴ ὑποστηριζομένας ὑπὸ θετικῶν ἐνδείξεων. Ἀξία προσοχῆς ἴσως εἶναι ἡ δημοσιευθεῖσα εἰς τὸ γερμανικὸν περιοδικὸν «LEXIS» (τόμ. II, σελ. 144) ἀνακοίνωσις τοῦ Κὰρλ Μπούντα, εἰς τὴν ὁποίαν οὗτος ἀνακοινοῖ ὅτι ἀνεκάλυψε γλωσσικὴν ἀντιστοιχίαν καὶ συγγένειαν μεταξὺ τῆς γλώσσης τῶν Βάσκων καὶ ἑνὸς καυκασιανοῦ γλωσσικοῦ ἰδιώματος. Ὡς πρὸς τὸν σκοπόν, τὸν ὁποῖον ἐπεδίωκεν ὁ Πλάτων γράφων τὸν «Κριτίαν», δύναται νὰ ὑποστηριχθοῦν αἱ ἀκόλουθοι ἐκδοχαί: Δι' αὐτοῦ ἠθέλησεν ὁ Ἀθηναῖος φιλόσοφος νά προβάλῃ εἰς τὸ ἀπώτατον παρελθὸν τὰς πολιτικὰς μεταρρυθμίσεις, τὰς ὁποίας προέτεινε διὰ τῆς «Πολιτείας» του. Ἤθελε νὰ δείξῃ ὅτι οἱ θεσμοὶ τοὺς ὁποίους προέτεινε, δὲν ἦσαν ἀνεφάρμοστοι προτάσεις, ἀλλ' εἶχον ἐφαρμοσθῆ καὶ καρποφορήσει εἰς τὸ ἀπώτατον παρελθόν. Ἀφοῦ ὁ Πλάτων εἰς τὴν «Πολιτείαν» του κατέκρινε σφοδρῶς τὴν παραδεδομένην μυθολογίαν, εἶναι λίαν πιθανὸν ὅτι ἐσκέφθη νὰ προβῇ ὁ ἴδιος εἰς τὴν δημιουργίαν μιᾶς νέας μυθολογικῆς παραδόσεως συμφώνου πρὸς τὸ πνεῦμα τῆς πολιτικῆς καὶ ἠθικῆς του φιλοσοφίας. Ὅθεν ὁ «Κριτίας» δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς δοκίμιον, διὰ τοῦ ὁποίου ἐπιχειρεῖται ἡ διαμόρφωσις νέου μύθου συμφώνου πρὸς τὰς ἀπαιτήσεις τῆς ἐποχῆς. Ἐκτὸς τούτου ἐπλούτισε τὴν διήγησίν του ὁ Πλάτων καὶ μὲ σημαντικὰ ἐπιστημονικὰ στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα ἔχουν ληφθῆ ἐκ τῆς ἀρχαιολογίας καὶ γεωγραφίας. Εἶναι ἀξία προσοχῆς ἡ ἐν τῷ «Κριτίᾳ» ἀνακοίνωσις ὅτι εἰς τὰ ὀρεινὰ τῆς Ἀττικῆς ὑπῆρχον οἰκοδομήματα, εἰς τὰ ὁποῖα εἶχον χρησιμοποιηθῆ κορμοὶ δένδρων μὲ μέγεθος, τὸ ὁποῖον δὲν εἶχον τὰ δένδρα τὰ φυόμενα κατὰ τὴν σύγχρονον πρὸς τὸν Πλάτωνα ἐποχήν. Ἐπίσης ἄξιαι προσοχῆς εἶναι καὶ αἱ εἰδήσεις αἱ ἀναφερόμεναι εἰς τοὺς σημειωθέντας κατὰ τὴν παλαιὰν ἐποχὴν σεισμοὺς καὶ εἰς τὴν ὕπαρξιν πολλῶν πηγαίων ὑδάτων ἐν τῇ Ἀττικῇ. Ὁ Πλάτων δὲν ἐτελείωσε τὸν «Κριτίαν», ὅστις ἐγράφη μετὰ τὸν «Τίμαιον», διότι, ὡς φαίνεται, ἀπησχολήθη ἀποκλειστικῶς μὲ τὴν συγγραφὴν τῶν «Νόμων». Πρέπει νὰ σημειωθῇ ὅτι ὁ «Κριτίας» ἀπετέλεσε τὴν πρώτην οὐτοπιστικὴν περιγραφὴν πόλεως μὲ φανταστικὴν διαρρύθμισιν καὶ πολιτικὴν ὀργάνωσιν. Ἐχρησίμευσε δὲ ὡς πρότυπον διὰ τοὺς συγγραφεῖς ὄχι μόνον τῆς ἀρχαιότητος (Θεόπομπος, Εὐήμερος), ἀλλὰ καὶ διὰ τοὺς οὐτοπιστὰς πολιτειολόγους τῆς Ἀναγεννήσεως καὶ τῆς νεωτέρας ἐποχῆς (Θωμᾶς Μῶρος, «Οὐτοπία», Καμπανέλλα, «Ἡλιούπολις», «Ἀτλαντὶς» τοῦ Βάκωνος).

Βιβλιογραφία: «PLATON, TIMEE ET KRITIAS», TOM. X. (βιβλ. BUDE), ALBERT RIVAUD, PARIS 1925.

Κ. Δ. Γεωργούλης

«ΝΟΜΟΙ». Ὁ μεγαλύτερος καὶ εἷς ἐκ τῶν σημαντικωτέρων διαλόγων τοῦ Πλάτωνος, ἔργον τῆς τελευταίας συγγραφικῆς περιόδου τοῦ φιλοσόφου, δημοσιευθὲν μετὰ τὸν θάνατόν του, ὑπὸ τοῦ μαθητοῦ αὐτοῦ Φιλίππου τοῦ Ὀπουντίου. (Βλέπε Διογένην Λαέρτιον III, 37 καὶ Σουΐδαν ἐν λ. Φίλιππος). Εἶναι διάλογος ἐκτενέστερος τῆς «Πολιτείας», καταλαμβάνων 418 σελίδας τῆς στερεοτύπου ἐκδόσεως TEUBNER' ἐναντι 318 τῆς «Πολιτείας», ἀποτελεῖται δὲ ἐκ δώδεκα βιβλίων, εἰς ἃ διήρεσεν αὐτὸν ὁ ἐκδότης του Φίλιππος, ὅστις καὶ συνέγραψε τὴν «Ἐπινομίδα» καὶ προσέθηκεν αὐτήν, οἱονεὶ 13ον βιβλίον τῶν «Νόμων» Λόγω τῆς σοβαρότητος τοῦ ἔργου αὐτοῦ τοῦ Πλάτωνος, ἐδόθη μεγαλυτέρα ἔκτασις κατὰ τὴν ἀνάπτυξιν αὐτοῦ εἰς τὸν παρόντα τόμον.

Ὁ διάλογος τῶν «Νόμων» περιέχει ὄχι μόνον πολιτικάς, παιδαγωγικὰς καὶ ἠθικὰς ἰδέας τοῦ Πλάτωνος, ἀλλὰ καὶ νόμους, ρυθμίζοντας κατὰ τὰς ἀπαιτήσεις τῆς πλατωνικῆς πολιτικῆς ἠθικῆς τὸν βίον τῶν πολιτῶν μιᾶς ὑπὸ ἵδρυσιν ἀγροτικῆς πολιτείας εἰς ὅλας του τὰς λεπτομερείας. Ὁ διάλογος παρίσταται γινόμενος ἐν Κρήτῃ μεταξὺ τριῶν προσώπων, ἑνὸς ἀνωνύμου Ἀθηναίου ξένου, ὁ ὁποῖος καὶ διευθύνει τὴν ὅλην συζήτησιν, ἑνὸς Κρητός, τοῦ Κλεινίου, καὶ ἑνὸς Λακεδαιμονίου, τοῦ Μεγίλλου, διαλεγομένων περὶ τῆς συντάξεως πολιτείας καὶ τῆς νομοθεσίας αὐτῆς, ἐξ ἀφορμῆς τῆς ἐν Κρήτῃ ἱδρύσεως τῆς νέας πόλεως.

Ὁ σκοπὸς αὐτὸς τῆς συζητήσεως δὲν τίθεται εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ διαλόγου, ὅστις ἀνοίγεται ἄνευ τινὸς προλόγου ἢ σκηνογραφίας, συνήθως εἰς παλαιότερα ἔργα τοῦ Πλάτωνος, ἀλλὰ δηλοῦται τὸ πρῶτον εἰς τὸ τέλος τοῦ Γ΄ βιβλίου (Νόμ. Γ 702 Β κ.ἑ.). Ἐκεῖ ὁ Κρὴς Κλεινίας, ὁ εἷς ἐκ τῶν τριῶν συζητητῶν, λέγει, ὅτι ἡ πατρίς του Κνωσὸς ἀνέθηκεν εἰς αὐτὸν καὶ ἄλλους

έννέα συμπολίτας του νὰ ἐπιμεληθοῦν τῆς πολιτικῆς καὶ νομοθετικῆς ὀργανώσεως τῆς νέας πόλεως, ἐκλέγοντες διὰ τὸ νομοθετικὸν ἔργον των οἱονδήποτε νόμον καὶ θεσμὸν κατάλληλον, εἴτε τῆς Κνωσοῦ, εἴτε ἄλλης ξένης πόλεως. Εἶναι εὐνόητον, ὅτι μὲ τὴν πλασματικὴν ταύτην ἀφορμήν, ὁ Πλάτων ἐπενδύει τὴν ἐπιθυμίαν του, ὅπως δώσῃ καὶ κατὰ τὸ γῆράς του εἰς τὸ πολιτικὸν πρόβλημα, τὸ ὁποῖον ἐτυράννει τὴν σκέψιν του ἀπὸ τῆς νεότητος, μίαν νέαν λύσιν, περισσότερον προσηρμοσμένην πρὸς τὴν πραγματικότητα ἀπὸ τὴν ἰδανικὴν λύσιν, ποὺ εἶχε δώσει εἰς αὐτὸ ἐν τῇ «Πολιτείᾳ» του, χωρὶς βεβαίως νὰ ἀπαρνηθῇ καὶ νὰ θυσιάσῃ τὰς θεμελιώδεις πολιτικὰς ἀρχάς του, τὰς ὁποίας εἶχεν ἐκφράσει εἰς παλαιότερον περὶ πολιτείας ἔργον του.

Σύντομος ἐπισκόπησις τῆς διαρθρώσεως τοῦ ἔργου

Οἱ «Νόμοι» διαιροῦνται εἰς δύο μέρη: α) τὸ εἰσαγωγικὸν ἢ προπαρασκευαστικὸν τῆς καθ' αὐτὴν νομοθεσίας (Βιβλία Α΄, Β΄ καὶ Γ΄) καὶ β) τὸ κύριον, νομοθετικὸν μέρος (Βιβλία Δ΄—ΙΒ΄).

Α΄ Μέρος. Ἐκ τῶν τριῶν πρώτων εἰσαγωγικῶν βιβλίων μόνον τὸ Γ΄ ἔχει αὐστηρὰν ἑνότητα καὶ ἀποτελεῖ ἰδιαίτερον τμῆμα μὲ θέμα τὴν ἀρχήν, διατήρησιν καὶ παρακμὴν τῶν πολιτειῶν. Τὸ Α΄ καὶ Β΄ βιβλίον ἐξετάζουν τὸ νόημα καὶ τὴν ἀρχὴν τῆς νομοθεσίας, τὸν σκοπόν, εἰς τὸν ὁποῖον αὕτη ὀφείλει νὰ ἀποβλέπῃ, τὰς ἠθικὰς προϋποθέσεις τῆς ἱδρύσεως μιᾶς πολιτείας καὶ τά παιδευτικὰ μέσα, πού ἐξασφαλίζουν τά ἠθικά θεμέλια αὐτῆς. Ἐκ πρώτης ὄψεως φαίνεται περίεργον καὶ δυσεξήγητον, ὅτι τὸ μεγαλύτερον μέρος τοῦ Α' βιβλίου καὶ ὁλόκληρον τὸ Β΄ βιβλίον (Α637α—Β674C) εἶναι ἕνας «Λόγος περὶ οἴνου», ὡς ῥητῶς λέγεται εἰς τὴν ἀνακεφαλαίωσιν τῆς ὅλης σχετικῆς συζητήσεως, εἰς τὸ τέλος τοῦ Β΄ βιβλίου 674 C: «Οὗτος, ὦ ξένοι, ἡμῖν εἰ συνδοκεῖ, κολοφὼν ἐπὶ τῷ περὶ οἴνου λόγῳ ῥηθέντι εἰρήσθω». (Δηλαδή: «τὰ τελευταῖα αὐτά, ποὺ εἴπομεν, ὦ ξένοι, ἂς ἀποτελέσουν τὴν κορωνίδα καὶ ἐπισφράγισιν τῆς περὶ οἴνου συζητήσεώς μας εἰς τὰ προηγούμενα»). Τὰ θέματα τοῦ μακροῦ περὶ οἴνου λόγου εἶναι τὰ συμπόσια, ἡ μέθη καὶ ἡ παιδαγωγικὴ σημασία τῆς ὁμαδικῆς οἰνοποσίας. Τὸ τελευταῖον μάλιστα θέμα τῆς πλατωνικῆς ταύτης «οἰνολογίας» εἶναι καὶ τὸ σπουδαιότερον ἐν προκειμένῳ, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὴν ἐν βιβλίῳ Α641C δήλωσιν τοῦ Κλεινίου: «δοκεῖς ἡμῖν, ὦ φίλε, τὴν ἐν τοῖς οἴνοις κοινὴν διατριβὴν ὡς εἰς παιδείας μεγάλην μοῖραν τείνουσαν λέγειν, ἂν ὀρθῶς γίγνηται». (Δηλαδή: ὅπως μᾶς φαίνεται ἀποδίδεις, φίλε μου, μεγάλην παιδαγωγικὴν σημασίαν εἰς τὴν κοινὴν κατὰ τὰ συμπόσια οἰνοποσίαν, ὅταν αὐτὰ ὀργανώνωνται καὶ διεξάγωνται καλῶς). Ἐκτὸς τούτου, ὁ περὶ μέθης μακρὸς λόγος πλαισιώνει εἰς τὸ Β΄ βιβλίον τὴν περὶ χορείας, ὀρχήσεως δηλαδὴ τῆς ᾠδῆς, συζήτησιν, καὶ διὰ τοῦτο πολλοὶ ἑρμηνευταὶ θεωροῦν τὸ ζήτημα τῆς μουσικῆς παιδείας ὡς κύριον περιεχόμενον τοῦ Β΄ βιβλίου. Οὕτω δὲ συλλαμβάνοντες καὶ διαπιστώνοντες τὴν αὐτοτέλειαν καὶ ἑνότητα τοῦ Β΄ βιβλίου, διακρίνουν δύο μέρη αὐτοῦ: τὸ πρῶτον μέρος 652 Α—664 Β, ἔνθα ὁ λόγος περὶ ἀγωγῆς καθόλου· καὶ τὸ δεύτερον μέρος 664 Β—674 C, εἰς τὸ ὁποῖον ἐκτίθεται ἡ ἐφαρμογὴ τῶν εἰρημένων περὶ παιδείας ἀντιλήψεων εἰς τὸν θεσμὸν τῶν τριῶν χορῶν τῶν ἀρρένων. Ἀλλὰ καὶ εἰς τὸ περὶ μέθης τμῆμα τοῦ πρώτου βιβλίου (Α 637α — 650b), ὁ λόγος πάλιν στρέφεται πρὸς τὸ πρόβλημα τῆς παιδείας καὶ τὸν καθορισμὸν τοῦ νοήματός της. (Βλέπε ἰδίως Α643α, ὅπου τίθεται σαφῶς τὸ ζήτημα τοῦ ὁρισμοῦ τῆς παιδείας). Οὐσιαστικὰ λοιπὸν πράκειται ἐνταῦθα ἐπένδυσις τῆς περὶ παιδείας συζητήσεως διὰ τοῦ περὶ οἴνου λόγου. Ἡ συσχέτισις καὶ σύναψις αὖτη συμποσίων, παιδείας, μουσικῆς καὶ χορείας δὲν ἦτο βεβαίως ἄγνωστος εἰς τὴν ἑλληνικὴν καὶ ἀθηναϊκὴν ζωήν. Δικαιολογεῖται δὲ καὶ ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος ἡ διεξοδικότης τοῦ περὶ οἴνου λόγου καὶ ἡ ἐπέκτασίς του ἐπὶ τὴν μουσικὴν καὶ παιδείαν ὡς ἑξῆς: «σκοπῶ δὴ μὴ δόξαν ὑμῖν παράσχωμαι περὶ σμικροῦ πολλὰ λέγειν, μέθης πέρι, σμικροῦ πράγματος, παμμήκη λόγον ἀνακαθαιρόμενος. Τὸ δὲ ἡ κατὰ φύσιν αὐτοῦ διόρθωσις οὐκ ἄν δύναιτο ἄνευ μουσικῆς ὀρθότητός ποτε σαφὲς οὐδὲ ἱκανὸν ἐν τοῖς λόγοις ἀπολαβεῖν, μουσικὴ δὲ ἄνευ παιδείας τῆς πάσης οὐκ ἄν αὖ ποτε δύναιτο· ταῦτα δὲ παμπόλλων ἐστὶ λόγων». (Δηλαδή: δὲν θὰ ἤθελα νὰ σᾶς φανῶ, ὅτι λέγω πολλὰ περὶ μικροῦ πράγματος, ἐκτεινόμενος εἰς διεξοδικότητα, προκειμένου περὶ ἑνὸς ἀσημάντου θέματος, ὅπως εἶναι ἡ μέθη. Ἐν τούτοις ἡ κατὰ φύσιν καὶ σκόπιμος διαρρύθμισις αὐτοῦ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐκφρασθῇ σαφῶς καὶ ἐπαρκῶς, ἂν δὲν συμπεριληφθῇ εἰς τὴν ἐξέτασιν ἡ ὀρθὴ μουσική, καὶ δι' αὐτὴν πάλιν (τὴν μουσικήν) ἰσχύει τὸ ἴδιον, ἂν τὸ ζήτημα τῆς μουσικῆς παιδείας δὲν ἐξετασθῇ ἐν τῷ γενικωτέρῳ πλαίσιῳ τοῦ ζητήματος τῆς ὅλης παιδείας τοῦ ἀνθρώπου· ὅλα δὲ αὐτὰ ἀπαιτοῦν μακρὰν συζήτησιν). Ταῦτα ὡς πρὸς τὴν διάρθρωσιν τοῦ Α΄ μέρους τῶν «Νόμων» καὶ τὴν ἐξήγησιν τῶν σχετικῶν πρὸς τὴν σύλληψιν τῆς διαρθρώσεως δυσχερειῶν τῶν δύο πρώτων βιβλίων.

Β΄ Μέρος. Τὸ Δ΄ βιβλίον (μέχρι 715e) ἀσχολεῖται μὲ τοὺς ὅρους καὶ τὰς συνθήκας τῆς ἱδρύσεως τῆς νέας πολιτείας (θέσις γεωγραφική, συναγωγὴ καὶ προέλευσις τῶν ἀποίκων, ἐνδεχομένη ἐξέλιξις τοῦ βίου τῆς πόλεως). Σημειωτέον, ὅτι τῆς ὑπὸ ἵδρυσιν πόλεως δὲν ἀναφέρεται ἀκόμη οὔτε τὸ ὄνομα, οὔτε ἡ θέσις ἑπακριβῶς. Μόλις εἰς τὸ Η΄ βιβλίον ἀναφέρεται τὸ πρῶτον τὸ ὄνομα τῶν κατοίκων της: Μάγνητες (Η848d), καὶ δὴ ὡσὰν ἐπρόκειτο περὶ γνωστῆς καὶ μνημονευθείσης πόλεως. Καὶ ἡ ἀπροθυμία αὐτὴ ὡς πρὸς τὴν δήλωσιν τοῦ ὀνόματος τῆς πόλεως καθιστᾶ προφανές, ὅτι τὸ νομοθετικὸν αὐτὸ ἔργον δὲν ἐσκόπει νὰ ἐξυπηρετήσῃ μίαν ὡρισμένην νομοθετικὴν ἀνάγκην, οὐδὲ στηρίζεται εἰς συγκεκριμένην γεωγραφικὴν πραγματικότητα· εἶναι δημιούργημα φιλοσοφικῆς προθέσεως. Νόμων «ποίησις» εἶναι!

Μετὰ τὴν ἔκθεσιν τῶν γεωγραφικῶν καὶ ἀνθρωπολογικῶν συνθηκῶν τῆς ἱδρύσεως τῆς πολιτείας δὲν ἀρχίζει ἀμέσως τὸ καθαρῶς νομοθετικὸν μέρος τοῦ ἔργου, ἀλλὰ παρεμβάλλεται τὸ μέγα «γενικὸν προοίμιον» τῆς ὅλης νομοθεσίας (Δ715e — Ε734e). Θὰ ἠδυνάμεθα, ἴσως τηρουμένων τῶν ἀναλογιῶν, νὰ χαρακτηρίσωμεν τὸ γενικὸν τοῦτο προοίμιον ὡς εἶδος «γενικῆς εἰσηγητικῆς ἐκθέσεως» τῆς ὅλης νομοθεσίας. Σημειωτέον δέ, ὅτι ὁ Πλάτων, πλὴν τοῦ γενικοῦ τούτου προοιμίου, ἔχει καὶ εἰδικὰ ἢ ἐπὶ μέρους προοίμια, τὰ ὁποῖα προτάσσει εἰς ἐπὶ μέρους διατάξεις. (Βλ. 729b, 730c — 731b, 903b). Τὸ καθαρῶς νομοθετικὸν μέρος ἀρχίζει ἀπὸ τοῦ βιβλίου Ε735α. Καὶ μέχρι μὲν τοῦ τέλους τοῦ Ε΄ βιβλίου ρυθμίζονται νομοθετικῶς τὰ τῆς ἐγκαταστάσεως τῶν ἀποίκων, ὁ «κατοικισμὸς» (ἀριθμὸς τῶν πολιτῶν, διαίρεσις αὐτῶν εἰς τάξεις, κατανομὴ τῆς γῆς καὶ τῶν οἰκημάτων). Εἰς τὸ στ΄ (ἕκτον) βιβλίον ἐχομεν τὴν εἰς τοὺς ἄρχοντας ἀναφερομένην νομοθεσίαν (στ΄ 751α — 771α). Ἀπὸ τούς στ΄ 771α μέχρι τοῦ τέλους τοῦ ὅλου ἔργου ἐκτίθενται οἱ λοιποὶ νόμοι κατὰ σειρὰν ἀκολουθοῦσαν τὰς φάσεις τοῦ ἀνθρωπίνου βίου. Καί δή: στ΄ 771α — 785b γάμοι καί γεννήσεις, χειρισμὸς τῶν δούλων. Ὁλόκληρον τὸ Ζ΄ βιβλίον ἀναφέρεται εἰς τὰ τῆς ἀνατροφῆς καὶ παιδείας τῶν τέκνων. Τὸ Η΄ βιβλίον ρυθμίζει νομοθετικῶς τὸ ἔργον τῆς παιδείας κατὰ τὸν μεταπαιδικὸν βίον, ἤτοι τὰ τῶν στρατιωτικῶν ἀσκήσεων τῶν νέων, γυμνικῶν ἀγώνων καὶ ἑορτῶν, κοινῶν συμποσίων, τὰς σχέσεις τῶν δύο φύλων, τὸν οἰκονομικὸν βίον καὶ τὰ τῶν ἐργατῶν καὶ τεχνιτῶν (δημιουργῶν). Ἀκολουθοῦν εἰς τὰ 4 τελευταῖα βιβλία αἱ ποινικαὶ διατάξεις: εἰς τὸ Θ΄ βιβλίον τὰ ἀδικήματα κατὰ ἀνθρώπων· εἰς τὸ Ι΄ βιβλίον τὰ ἀδικήματα κατὰ τῶν θεῶν καὶ τῆς θρησκείας (ἐν τῷ προοιμίῳ ἡ πλατωνικὴ θεολογία)· εἰς τὰ ΙΑ΄ τὰ ἀδικήματα κατὰ τῆς ἰδιοκτησίας, περὶ τὰς οἰκονομικὰς συναλλαγάς, τὰς κληρονομίας καὶ διαζύγια, καὶ αἱ ψευδομαρτυρίαι· εἰς τὸ ΙΒ΄ τὰ ἀδικήματα κατὰ τῆς πολιτείας, ἡ ἀπόδοσις εὐθυνῶν τῶν ἀρχόντων, αἱ σχέσεις μὲ τὸ ἐξωτερικόν, τὰ τῶν ἐγγυήσεων κ.ἄ. Τὸ τελευταῖον τμῆμα τοῦ ΙΒ΄ βιβλίου (ἀπὸ τοῦ 960 e κ.ἑ.), ἀναφέρεται εἰς τὸν «ἔρθριον σύλλογον», ἤτοι θεσμὸν, ἀποβλέποντα εἰς τὴν ἐπαγρύπνησιν ἐπὶ τῆς ἐφαρμογῆς τῶν νόμων, τῆς εὐνομίας ἐν γένει, καὶ εἰς τὴν «σωτηρίαν», τὴν διατήρησιν τῆς πολιτείας. Κατωτέρω παρέχομεν ἀναλυτικὴν ἀπόδοσιν καὶ ἑρμηνείαν τῶν «Νόμων»:

ΑΝΑΛΥΣΙΣ ΚΑΙ ΕΡΜΗΝΕΙΑ ΤΩΝ «ΝΟΜΩΝ»

Μέρος πρῶτον Εἰσαγωγικόν. — Βιβλία Α΄ καὶ Β΄.

Τόπος καὶ πρόσωπα τοῦ διαλόγου. Τόπος τοῦ διαλόγου, ὡς εἴπομεν, εἶναι ἡ Κρήτη, ἡ κατὰ τὴν παράδοσιν πρώτη κοιτὶς καὶ πατρὶς τῆς ἑλληνικῆς νομοθεσίας, ἐξ ἧς πᾶσα μεταγενεστέρα νομοθεσία, ἑπομένως καὶ ἡ πλατωνική, ἀντλεῖ τὸ κῦρος της. Καὶ ὁ δρόμος τὸν ὁποῖον οἱ τρεῖς διαλεγόμενοι ἀνέρχονται ἀπὸ τῆς Κνωσοῦ πρὸς τὸ ἄντρον καὶ τὸ ἱερὸν τοῦ Διός, εἶναι ὁ ἴδιος δρόμος, τὸν ὁποῖον ἄλλοτε ἐπορεύετο ὁ Μίνως, ὁ ἔνδοξος βασιλεὺς καὶ νομοθέτης τῆς Μεγαλονήσου, ἵνα συναντᾶται μὲ τὸν πατέρα του Δία, τὸν σύμβουλον εἰς τὸ νομοθετικὸν ἔργον του.

Ὁ Κρὴς Κλεινίας καὶ ὁ Λακεδαιμόνιος Μέγιλλος ἀντιπροσωπεύουν τὰς δύο δωρικὰς πολιτείας, αἱ ὁποῖαι, σύμφωνα μὲ πολλὰς περὶ αὐτῶν κρίσεις τοῦ Πλάτωνος, «εὐνομοῦνται ἀμφότεραι», πρέπει ὅμως νὰ βελτιώσουν τὰς συγχρόνους νομοθεσίας των, ἀποφεύγουσαι τὰς μονομερείας αὐτῶν. Ὁ διευθύνων τὸν διάλογον Ἀθηναῖος ξένος εἶναι μία ὡχρά, ἀπωτέρα ἐκπροσώπησις τοῦ παλαιοῦ Σωκράτους, τοῦ συνήθους ἡγέτου τῶν ἄλλων διαλόγων τοῦ Πλάτωνος, ἀπωτέρα δὲ τόσον διὰ τὴν χρονικὴν, ὅσον καὶ διὰ τὴν ψυχολογικὴν ἀπόστασιν ἀπὸ τὸν πρὸ ἡμίσεος περίπου αἰῶνος ἀποθανόντα Σωκράτην τῆς ἱστορίας. Ὁ ἀληθινὸς Σωκράτης δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ εὑρεθῇ ποτε τόσον μακρὰν τῶν Ἀθηνῶν, εἰς τὴν Κρήτην, ἀφοῦ εἶναι γνωστόν, ὅτι οὐδέποτε ἀπεδήμει «εἰμὶ ποι στρατευσόμενος», ἀπεμακρύνετο δηλαδὴ τῶν Ἀθηνῶν, ὁσάκις τὸ στρατιωτικόν του καθῆκον ἐπέβαλλε τὴν εἰς κάποιο μέρος ἀπομάκρυνσιν ἀπὸ τὴν γενέτειραν. Πλὴν τούτου, ὁ Σωκράτης ἦτο ἐκεῖνος, τὸν ὁποῖον ὁ Πλάτων παρουσίασεν εἰς τὴν «Πολιτείαν» του ὡς πνευματικὸν ἱδρυτὴν τῆς ἰδεώδους ἐκείνης πόλεως, τῆς «πρώτης τῇ ἀρετῇ», τῆς πρώτης τῇ τάξει καὶ ἀρίστης. Ἡ νῦν ἱδρυομένη πόλις, ἡ πόλις τῶν «Νόμων», εἶναι ἡ δευτέρα τῇ τάξει πόλις, ἡ ἀτελεστέρα ἐνσάρκωσις τῆς ἰδεατῆς πόλεως, ἀπέχει δέ τόσον ἀπὸ τὴν «ἰδέαν» τῆς πόλεως, ὅσον καὶ ὁ Ἀθηναῖος ξένος τῶν «Νόμων» ἀπὸ τὸν πραγματικὸν καὶ πλατωνικὸν Σωκράτην!

Τίς ὁ σκοπὸς τῆς νομοθεσίας. Ὁ διάλογος ἀρχίζει μὲ τὴν ἐρώτησιν τοῦ Ἀθηναίου πρὸς τοὺς δύο συνοδοιπόρους του: εἰς ποῖον, εἰς θεὸν ἢ εἰς ἄνθρωπον, ἀποδίδουν αὐτοὶ τὴν πρώτην εὕρεσιν καὶ σύνταξιν νόμων. Καὶ οἱ δύο συνομιληταὶ θεωροῦν θείαν τὴν προέλευσιν τῆς νομοθεσίας των· οἱ Κρῆτες ἀνάγουν αὐτὴν εἰς τὸν Δία, οἱ Λακεδαιμόνιοι εἰς τὸν Ἀπόλλωνα. «Θεός» εἶναι ἡ πρώτη λέξις τοῦ διαλόγου τούτου, ὡς «Θεὸς» εἶναι ἡ τελευταία λέξις τῆς «Ἀπολογίας Σωκράτους». Εἰς τὴν «Ἀπολογίαν» ἡ εἰς τὸν Θεὸν κατάληξις τοῦ ὅλου λόγου τοῦ Σωκράτους εἶναι μία ἔμμεσος ἔνδειξις τοῦ ἀστηρίκτου τῆς κατ' αὐτοῦ κατηγορίας ἐπὶ ἀσεβείᾳ καὶ ἀθεΐα. Ἐδῶ, εἰς τούς «Νόμους», ἡ ἀπὸ τοῦ Θεοῦ ἔναρξις τοῦ διαλόγου γίνεται διά νά ἀνασυνδέσῃ ὁ Πλάτων τοὺς νόμους μὲ τὸν Θεὸν καὶ διὰ νὰ ἀποδώσῃ εἰς αὐτοὺς τὸ θεῖον κῦρος των, στοιχεῖα τὰ ὁποῖα εἶχον φροντίσει

οἱ Σοφισταὶ διὰ τῆς διδασκαλίας των νὰ ἀφαιρέσουν ἀπὸ τὸν νόμον. Ὁ Πλάτων σκοπεῖ πάλιν τοῦ νόμου τὴν θέωσιν!

Ἡ ἀνδρεία ἢ ἡ ὅλη ἀρετὴ εἶναι ὁ σκοπὸς τῆς πολιτείας καὶ νομοθεσίας; Ἡ ἐρώτησις τοῦ Ἀθηναίου καθορίζει περαιτέρω γενικώτερον τὴν ὅλην συζήτησιν ὡς «διατριβὴν περὶ πολιτείας καὶ νόμων» καὶ ζητεῖ τὸ νόημα τῆς πολιτείας μὲ ἀφετηρίαν τὴν σκοπιμότητα μερικῶν βασικῶν θεσμῶν τῶν δωρικῶν πολιτειῶν, ὡς εἶναι τὰ συσσίτια, τὰ γυμνάσια καὶ ἡ ἄσκησις εἰς τὴν χρῆσιν τῶν ὅπλων. Σκοπὸς τῶν πολιτειῶν αὐτῶν εἶναι, κατὰ τὴν γνώμην τῶν δύο ἐκπροσώπων των, ἡ πρὸς πόλεμον παρασκευὴ τῶν πολιτῶν καὶ ἡ ἀπόκτησις τῆς ἱκανότητος τοῦ νὰ νικοῦν τὰς ἄλλας πόλεις. Διότι, τονίζει ὁ Κλεινίας ὁ Κρής, ἡ φυσικὴ κατάστασις τῶν σχέσεων τῶν πόλεων (δηλαδὴ τῶν κρατῶν) πρὸς ἀλλήλας δὲν εἶναι ἡ εἰρήνη, ποὺ εἶναι «κατ' ὄνομα εἰρήνη, ἀλλὰ ὁ «ἀκήρυκτος πόλεμος» (Α626α). Ἀλλ' ὁ Ἀθηναῖος ἀναγνωρίζει μὲν τὸν πολεμικὸν καὶ στρατιωτικὸν χαρακτῆρα τῶν πολιτειῶν τούτων (Σπάρτης καὶ Κρήτης), νομίζει ὅμως αὐτὸν μονόπλευρο καί μονομερῆ. Διότι ἡ ἀληθὴς πρόοδος καί εὐδαιμονία μιᾶς πολιτείας ἔγκειται ὄχι εἰς τὴν καλλιέργειαν μιᾶς μόνον ἀρετῆς τῶν πολιτῶν της, τῆς ἀνδρείας, τὴν ὁποίαν ἐπιδιώκει ἡ ὀργάνωσις καὶ ἡ νομοθεσία τῶν εἰρημένων δωρικῶν πόλεων, ἀλλ' εἰς τὴν σύμμετρον καὶ ἁρμονικὴν θεραπείαν ὅλων τῶν ἀρετῶν, δηλαδὴ τῆς σοφίας (φρονήσεως), τῆς σωφροσύνης, τῆς δικαιοσύνης καὶ τῆς ἀνδρείας, ἡ ὁποία μάλιστα ἔχει τὴν τελευταίαν θέσιν ἐν τῇ ἱεραρχίᾳ ὅλων τῶν ἀρετῶν, μὲ μίαν λέξιν ἔγκειται εἰς τὴν καλλιέργειαν τῆς ἀρετῆς ἐν τῷ συνόλῳ της. Ἡ νομοθεσία, τονίζει ὁ Ἀθηναῖος, γίνεται χάριν τοῦ ἀρίστου, τὸ ἄριστον ὅμως δὲν εἶναι οὔτε ὁ πόλεμος οὔτε ἡ στάσις, ἀλλ' ἡ εἰρήνη τῶν πολιτῶν καί ἡ φιλοφροσύνη, μὲ μίαν λέξιν ἡ ἀρετή. Αὐτὴ εἶναι τὸ ὕψιστον ἀγαθόν. Ἂν, λοιπόν, λέγει ὁ Ἀθηναῖος, σεῖς οἱ Κρῆτες καὶ οἱ Λακεδαιμόνιοι καυχᾶσθε διὰ τὴν θείαν προέλευσιν τῶν νόμων τῶν δύο ἐνδόξων νομοθετῶν σας, τοῦ Μίνωος καὶ τοῦ Λυκούργου, θὰ ἔπρεπε νὰ μὴ περιορίσετε τὴν ἀποτελεσματικότητα τῆς νομοθεσίας σας εἰς μόνην τήν καλλιέργειαν τῆς ἀνδρείας τῶν πολιτῶν, ἀλλὰ νὰ δικαιολογήσετε τὴν φήμην καὶ τὴν εὐδοκίμησίν της, λέγοντες, ὅτι οἱ νόμοι σας καθιστῶσιν εὐδαίμονας τοὺς πολίτας, μὲ τὸ νὰ πορίζουν εἰς αὐτοὺς ὅλα τὰ ἀγαθά. Ἐνταῦθα (Α 631 b κ.ἑ.), ὁ ὁμιλητὴς Ἀθηναῖος ὑψώνει ἀξιολογικὴν πυραμίδα τῆς ἱεραρχίας τῶν ἀγαθῶν.

Τὰ ἀγαθά, λέγει, εἶναι δύο εἰδῶν: τὰ μὲν ἀνθρώπινα, τὰ δὲ θεῖα, ἐξ ὧν ἐξαρτῶνται τὰ ἀνθρώπινα. Ὅταν μία πολιτεία δέχεται τὰ θεῖα, τὰ ἀνώτερα ἀγαθά, τότε ἀποκτᾷ καὶ τὰ κατώτερα, τὰ ἀνθρώπινα· ἐν ἐναντίᾳ περιπτώσει στερεῖται καὶ τῶν δύο. Τῶν ἀνθρωπίνων ἀγαθῶν τὸ πρῶτον εἶναι ἡ ὑγίεια, δεύτερον τὸ κάλλος, ἡ ὁμορφιά, τρίτον ἡ σωματικὴ δύναμις καὶ τέταρτον ὁ πλοῦτος, ὄχι ὅμως ὁ τυφλός, ἀλλ' ὁ ἔχων ὀξεῖαν ἄρασιν καὶ ἀκολουθῶν τὴν φρόνησιν, τὸν νοῦν. Τῶν θείων ἀγαθῶν, πρῶτον εἶναι ἡ φρόνησις δεύτερον ἡ μετὰ τοῦ νοῦ συνδεδεμένη σωφροσύνη, τρίτον ἡ δικαιοσύνη καὶ τέταρτον ἡ ἀνδρεία. Ὅπως δὲ τὰ θεῖα ταῦτα ἀγαθὰ προηγοῦνται καὶ ὑπερέχουν τῶν ἀνθρωπίνων, οὕτω καὶ ὁ νομοθέτης πρέπει νὰ νομοθετήσῃ εἰς ταῦτα, τὰ θεῖα ἀγαθά, κατὰ κύριον λόγον ἀποβλέπων, κατὰ δεύτερον δὲ λόγον εἰς τὰ ἀνθρώπινα. Ἵνα λοιπὸν ἡ κρίσις περὶ τῆς Κρητικῆς ἢ ἄλλης τινὸς νομοθεσίας εὐστοχῇ, θὰ πρέπει οἱ νόμοι της νὰ κρίνωνται καὶ νὰ δοκιμάζωνται ἀπὸ τῆς ἀνωτέρω καὶ μόνον σκοπιᾶς. Λ.χ. τὴν ἀρετὴν τῆς ἀνδρείας προάγουν ὄχι τόσον οἱ νόμοι, οἱ ἐν στενῇ ἐννοίᾳ πολεμικοί, οἱ κατά τήν σπαρτιατικήν ἀντίληψιν τῆς ἀνδρείας ἀσκοῦντες τούς πολίτας νὰ μάχωνται νικηφόρως κατὰ τοῦ ἐκ τῶν ἐχθρῶν φόβου καὶ τῆς ἐκ τῶν κακουχιῶν λύπης, ἀλλὰ καὶ οἱ νάμοι, οἱ ὁποῖοι ἐπιβάλλουν τὴν νικηφόρον διαμάχην κατὰ τῶν πόθων τοῦ σώματος καὶ τῶν ἡδονῶν, τῶν κολακειῶν καὶ τῶν ἄλλων παθῶν τῆς ψυχῆς Κυρίως τὴν κατὰ τῶν κατωτέρων ἡδονῶν καὶ παθῶν τούτων νικηφόρον ἀντίστασιν τοῦ ἀνθρώπου ἐξασφαλίζει ἡ σωφροσύνη καὶ οἱ πρὸς καλλιέργειαν αὐτῆς ἀποβλέποντες νόμοι

Ἀποχὴ ἀπὸ τῶν ἡδονῶν ἢ ἄσκησις εἰς νικηφόρον ἀντίστασιν κατ' αὐτῶν; Ὁ Πλάτων, ὑπὸ μίαν φαινομενικὴν ἀπορίαν, ἐκφράζει μίαν ἐπιτίμησιν κατὰ τῆς ὑπὸ τῶν δωρικῶν νομοθεσιῶν ἐπιβαλλομένης ἐντελοῦς ἀποχῆς ἀπὸ τῶν μεγίστων ἡδονῶν καὶ παιδιῶν, ὡς εἶναι λ.χ. ἡ μέθη καὶ τὰ συμπόσια. Δὲν ἀσκεῖ, κατὰ τὸν ὁμιλητὴν Ἀθηναῖον τοὺς ἀνθρώπους εἰς τὴν σωφροσύνην ἡ ἀπὸ τῶν ἡδονῶν ἐντελὴς ἀποχὴ καὶ ἡ ἐν προκειμένῳ ἀπειρία των, ἀλλ' ἡ ἐξ ἀπαλῶν ὀνύχων γνωριμία μὲ τοὺς ἐκ τῶν παθῶν καὶ ἡδονῶν κινδύνους καὶ ἡ διακαρτέρησις ἐντὸς τῶν πλαισίων τοῦ μετρίου, τοῦ θεμιτοῦ καὶ τοῦ ἀκινδύνου.

Τὰ συμπόσια καὶ ἡ ἄσκησις εἰς τὴν ἐγκράτειαν. Παιδιὰ καὶ παιδεία. Ἐν τοιούτῳ σχολείῳ ἀσκήσεως τῶν ἀνθρώπων εἰς τὴν ἐγκράτειαν εἶναι ἡ ἐν τοῖς συμποσίοις κοινὴ οἰνοποσία, κατὰ τὰ ὁποία συνδυάζεται ἡ εὐθυμία μὲ τὴν αὐτοκυριαρχίαν καὶ ἡ παιδιὰ μὲ τὴν παιδείαν. Ἐντεῦθεν (Α 637 α) ἄρχεται ὁ μακρὸς περὶ μέθης καὶ οἴνου λόγος, ὁ διήκων μέχρι τοῦ τέλους τοῦ Β΄ βιβλίου, ὅστις, ὡς βλέπομεν, εἰσάγεται ὡς ἐποπτικὸν παράδειγμα ἀσκήσεως εἰς τὴν σωφροσύνην καὶ ἐπεκτεινόμενος ὑψώνει τὸν ἀναγνώστην ἀπὸ τῆς παιδιᾶς τῶν συμποσίων εἰς τὸ θεμελιῶδες πρόβλημα τῆς πρὸς σωφροσύνην καὶ καθόλου ἀρετὴν παιδείας.

Ἡ ἔννοια τῆς παιδείας. Διαφορὰ ἐπαγγελματικῆς μαθήσεως καὶ ἀνθρωπιστικῆς παιδείας. Ὡς βάσιν τῆς νέας στροφῆς τῆς συζητήσεως ὁ Ἀθηναῖος ξένος θέτει τὸν καθορισμὸν τῆς ἐννοίας τῆς παιδείας: «πρῶτον δὴ οὖν... ὁρισώμεθα παιδείαν τί ποτ' ἐστὶ καὶ τίνα δύναμιν ἔχει» (Α 643 α). Στρέφεται λοιπὸν τώρα ὁ διάλογος πρὸς τὴν οὐσίαν καὶ τὴν δύναμιν τῆς παιδείας, πρὸς τὸ ἓν μέγα» τῆς πλατωνικῆς πολιτικῆς φιλοσοφίας.

Ἡ πρώτη ἀπόπειρα ὁρισμοῦ τῆς παιδείας (Α 643 b—d) ἀποδίδει οὐχὶ τὴν οὐσίαν της, ἤτοι τὴν διαμόρφωσιν τοῦ νέου εἰς πολίτην - ἄνθρωπον, τὴν βελτίωσιν τῆς ἀνθρωπίνης οὐσίας του, ἀλλὰ τὴν ἐπιφάνειαν τῆς παιδείας, τὴν μάθησιν καὶ τὴν πρόσκτησιν εἰδικῶν γνώσεων διὰ τὴν ἐπαγγελματικὴν ζωὴν τοῦ νέου. Ὁ Πλάτων διαστέλλει σαφέστατα εἰς τὸ Α΄ καὶ τὸ Β΄ βιβλίον τῶν «Νόμων» τὴν ἐπαγγελματικὴν-τεχνικὴν μάθησιν ἀπὸ τὴν ἀληθινὴν παιδείαν, τὴν «πολιτικὴν-ἀνθρωπιστικὴν» μόρφωσιν, ὅπως θὰ ἐλέγομεν σήμερον. Καὶ ἐνταῦθα (Α 643 b—d) μὲν παρέχει τὴν ὑπὸ τοῦ πρώτου ὁρισμοῦ τῆς παιδείας ἐκπροσωπουμένην ἐπαγγελματικὴν ἀντίληψιν αὐτῆς, ἀκολουθοῦν δὲ τρεῖς ἄλλοι ὁρισμοὶ σχεδὸν ταυτόσημοι, ἀποδίδοντες τὴν ἔννοιαν τῆς ἀληθινῆς παιδείας (Α 643 e, Β 653 b—c καὶ 659 d κ.ἑ.).

Σύμφωνα μὲ τόν ἐνταῦθα πρῶτον πλατωνικόν ὁρισμόν, τὸν πρόχειρον, ὀρθὴ ἀνατροφὴ καὶ ἀγωγὴ τῶν τέκνων εἶναι ἐκείνη, ἡ ὁποία τὰ προετοιμάζει διὰ τὸ ἐπάγγελμα, ποὺ θὰ ἐξασκήσουν ἀργότερα ὡς ἄνδρες. Ἀνάλογα μὲ τὰς φυσικὰς κλίσεις, οἱ πρεσβύτεροι δίδουν εἰς τὰ παιδιά, ἀντὶ παιγνιδίων, μικρὰ σκεύη καὶ ἐργαλεῖα, «τῶν ἀληθινῶν μιμήματα», παρέχουν βαθμηδὸν στοιχειώδεις ἐπαγγελματικὰς γνώσεις, διεγείρουν τὴν ἀγάπην των πρὸς τὸ ἐπάγγελμα, διὰ τὸ ὁποῖον ἔχουν φυσικὴν κλίσιν καὶ δεξιότητα. Γίνεται δηλαδὴ εἰς τὰ παιδιὰ ὑπὸ μορφὴν παιγνιδιοῦ μία σοβαρὰ πραγματολογική, ἐπαγγελματικὴ διδασκαλία καὶ ἔτσι, ὅταν μεγαλώσουν, κατορθώνουν πλέον νὰ γίνουν τέλειοι «τῆς τοῦ πράγματος ἀρετῆς», δηλαδὴ τέλειοι εἰς τὸ ἔργον αὐτό, τέλειοι τεχνῖται καὶ ἐπαγγελματίαι.

Ἀλλ' ἀμέσως, καθὼς προχωρεῖ ἡ συζήτησις, ὁ πρόχειρος αὐτὸς ὁρισμὸς τῆς παιδείας κλονίζεται καὶ καταπίπτει. Διότι, λέγει ὁ Πλάτων διὰ στόματος τοῦ Ἀθηναίου ξένου, ἀπὸ πολλούς, ἐξ ἴσου καλοὺς εἰς τὸ ἔργον των, ναυτικοὺς καὶ καπήλους, ἄλλους λέγαμεν πεπαιδευμένους (μορφωμένους) καὶ ἄλλους ἀπαιδεύτους (ἀμορφώτους), ἀσχέτως πρὸς τὴν ἐπαγγελματικὴν ἀξίαν των. Τί σημαίνει λοιπὸν αὐτό; Σημαίνει ὅτι κάτι ἄλλο εἶναι τὸ οὐσιαστικὸν γνώρισμα τῆς παιδείας καὶ ὄχι ἡ ἐπαγγελματικὴ ἱκανότης, ὄχι ἡ ἀπόκτησις σοφίας καὶ γνώσεων. Αὐτὸ δὲ τὸ ἄλλο εἶναι τὸ γνώρισμα τῆς ἀρετῆς, τὸ μορφωτικόν, τὸν ἀνθρωπιστικὸν στοιχεῖον, ὅπως ἡμεῖς θὰ ἐλέγομεν. Ἰδοὺ οἱ λόγοι τοῦ Πλάτωνος: «...τὴν δὲ πρὸς ἀρετὴν ἐκ παίδων παιδείαν, ποιοῦσαν ἐπιθυμητήν τε καὶ ἐραστὴν τοῦ πολίτην γενέσθαι τέλεον, ἄρχειν τε καὶ ἄρχεσθαι ἐπιστάμενον μετὰ δίκης, ταύτην τὴν τροφὴν ἀφορισάμενος ὁ λόγος οὗτος, ὡς ἐμοὶ φαίνεται, νῦν βούλοιτ' ἂν μόνην παιδείαν προσαγορεύειν, τὴν δὲ εἰς χρήματα τείνουσαν ἢ τινα πρὸς ἰσχύν, ἢ καὶ πρὸς ἄλλην τινὰ σοφίαν ἄνευ νοῦ καὶ δίκης βάναυσόν τ' εἶναι καὶ ἀνελεύθερον καὶ οὐκ ἀξίαν τὸ παράπαν παιδείαν καλεῖσθαι» (Α 643 e κ.ἑ.) Ὁ νέος αὐτὸς ὁρισμὸς τῆς παιδείας, ποὺ ἀποδίδει τὸ ἀληθινὸν καὶ γνήσιον νόημά της, εἶναι ἐν μεταφράσει ὁ ἑξῆς: «(κατὰ τὴν νέαν μας ἄποψιν, παιδεία ἀληθινὴ φαίνεται νὰ εἶναι ἄλλη:) δηλαδὴ ἡ ἀνατροφή, ποὺ κατευθύνει τὸν ἄνθρωπον ἀπό τά παιδικά του χρόνια πρὸς τὴν ἀρετήν, ἡ ἀγωγή, ἡ ὁποία τοῦ ἐμβάλλει τήν ἐπιθυμίαν καί τὸν ἔρωτα νὰ γίνῃ τέλειος πολίτης, γνωρίζων νὰ ἄρχῃ καὶ νὰ ἄρχεται σύμφωνα μὲ τὸ δίκαιον. Αὐτὴν τὴν ἀγωγὴ ξεχωρίζει, μοῦ φαίνεται ἡ νέα στροφὴ τοῦ διαλόγου μας καὶ εἰς αὐτὴν μόνην δέχεται νὰ δώσῃ τὸ ὄνομα τῆς παιδείας. Κάθε ἄλλη ἀγωγή, ἀποβλέπουσα εἰς τὴν ἀπόκτησιν εἴτε χρημάτων εἴτε κάποιας ἰσχύος εἴτε καὶ ἄλλων γνώσεων χωρὶς νοῦν (φρόνησιν) καὶ χωρὶς δικαιοσύνην, εἶναι καὶ βάναυσος καὶ ἀνελεύθερα καὶ ἐντελῶς ἀναξία τοῦ ὀνόματος τῆς παιδείας». Ἀκόμη συστηματικώτεροι καί φιλοσοφικώτεροι, λόγω τῆς ἐν τῷ μεταξὺ προόδου τῆς συζητήσεως, ἀλλὰ μὲ τὸ ἴδιον σχεδὸν νόημα, ὡς πρὸς τὸ ἠθικὸν καὶ ἀνθρώπινον περιεχόμενον τῆς ἀγωγῆς, εἶναι καὶ οἱ ἄλλοι δύο ὁρισμοὶ τῆς ἀληθινῆς παιδείας (Β 653 b—c 659 d κ.ἑ.).

Ὁ ἡγέτης νοῦς. Πρὸς τὴν ὀρθὴν ταύτην ἀντίληψιν τοῦ Ἀθηναίου περὶ τῆς ἀληθοῦς παιδείας συμφωνοῦν καὶ οἱ συνομιληταί του. Τιθεμένων δὲ οὕτω τοῦ νοῦ καὶ τῆς φρονήσεως εἰς ἄρχουσαν θέσιν ἐν τῷ συνόλῳ τῆς ψυχῆς τοῦ ἀνθρώπου, συνάγεται τὸ συμπέρασμα ὅτι ἀγαθοὶ μὲν εἶναι οἱ δυνάμενοι νὰ ἄρχουν ἑαυτῶν, πειθαρχοῦντες εἰς τὸν νοῦν καὶ τὴν φρόνησιν, κακοὶ δὲ οἱ στερούμενοι τῆς πολυτίμου αὐτῆς αὐτοκυριαρχίας. Τὴν ἡγετικὴν ταύτην θέσιν τοῦ νοῦ (λογισμοῦ, φρονήσεως, ὀρθοῦ λόγου) ἐποπτικοποιεῖ ἡ εἰκὼν τοῦ ἀνθρώπου, ὡς νευροσπάστου παιγνίου, κινουμένου ἄλλοτε πρὸς ἄλλας κατευθύνσεις ὑπὸ ἀντιθέτων δυνάμεων, οἱονεὶ κινητηρίων νεύρων-συρμάτων, ἐκ τῶν ὁποίων ἄλλα μὲν εἶναι σκληρὰ καὶ σιδηρᾶ. καὶ αὐτὰ ἀσκοῦν τὴν ἕλξιν τῶν παθῶν καὶ ἡδονῶν, ἄλλα δὲ μαλακὰ καὶ χρυσᾶ, ἀνθέλκοντα κατὰ τὰς ἀπαιτήσεις τοῦ νοῦ καί τοῦ λογισμοῦ. Ἡ ὡραία αὐτὴ παραβολὴ τοῦ ἀνθρώπου πρὸς νευρόσπαστον πλαγγόνα (κούκλαν), πειθαρχοῦσαν ἢ ἀνθισταμένην εἰς τὴν ἕλξιν τῶν παθῶν καὶ τοῦ λογισμοῦ, μᾶς ἐνθυμίζει παραπλησίου νοήματος εἰκόνας τοῦ ἀνθρώπου εἰς παλαιότερα ἔργα τοῦ Πλάτωνος, ὅπως εἰς τὸν «Φαῖδρον» καὶ τὴν «Πολιτείαν». Ἐπειδὴ

δμως ἡ ἔλξις τοῦ ἀνθρώπου ὑπὸ τοῦ ὀρθοῦ λόγου καὶ τοῦ νοῦ δὲν εἶναι διαία, ἀλλὰ μαλακὴ καὶ πρεπεία, πρέπει αὐτη νὰ βοηθῆται, διὰ νὰ ἡμπορῇ νὰ νικᾷ τὸ «χρυσοῦν γένος» τὰ ἄλλα γένη, τούτέστι διὰ νὰ νικᾷ ὁ λογισμὸς τὰς ἡδονὰς καὶ τὰ πάθη. Τὸ νόημα τῆς θαυμασίας εἰκόνος, ἡ ὁποία δεικνύει ὅτι ὁ Πλάτων δὲν ἔπαυσε ποτὲ νὰ φιλοσοφῇ ποιητικά, οὔτε εἰς τὸ γῆρας του, εὑρίσκομεν θεωρητικά διατυπωμένον (Α 644 c καὶ Δ 714 α) ὡς ἑξῆς: "Εκαστος ἄνθρωπος, ἐνῶ εἶναί τι ἕν, φέρει μέσα του δύο ἀντιθέτους πρὸς ἀλλήλους, ἀλλ' ἄφρονας συμβούλους, τὴν ἡδονὴν καὶ τὴν λύπην, καὶ πρὸς τούτοις τὴν ἐλπίδα, προσδοκίαν δηλαδὴ τῶν μελλόντων. Ἡ ἐλπὶς εἶναι διττή: φόβος καὶ θάρρος. Φόβος ὀνομάζεται ἡ προσδοκία λύπης, θάρρος ἡ προσδοκία ἡδονῆς. Τί ἐκ τούτων προάγει ἢ βλάπτει τὸν ἄνθρωπον ἀπὸ ἀπόψεως ἀρετῆς, τὸ διαγιγνώσκει ὁ λογισμός (νοῦς, λόγος, φρόνησις), ὁ ὁποῖος ἐπίσης ἐνυπάρχει εἰς τὸν ἄνθρωπον. "Ὅ,τι εἶναι διὰ τὸν καθ' ἕκαστον ἄνθρωπον ἡ ὑπὸ τοῦ νοῦ «ἀγωγή», ἡ ὑπὸ τοῦ λογισμοῦ καθοδήγησις, εἶναι διὰ τὴν πολιτικὴν κοινότητα ὁ νόμος. Νόμος εἶναι ἡ χρυσῆ καὶ ἱερὰ ἀγωγή, διεύθυνσις καὶ καθοδήγησις τῶν πολιτῶν ὑπὸ τοῦ λόγου, τοῦ νοῦ τῆς πολιτείας. Ὁ νόμος εἶναι «διανομὴ τοῦ νοῦ», ἔκφρασις τοῦ λόγου τῆς πόλεως, ρυθμίζουσα τὰς σχέσεις τῶν πολιτῶν πρὸς ἀλλήλους καὶ τῆς πόλεως (τοῦ κράτους) πρὸς τὰς ἄλλας πόλεις-κράτη. Τὸ ἔργον τῆς παιδείας εἶναι αὐτὸ ἀκριβῶς: νὰ ὑποβοηθῇ τὴν ἔλξιν τοῦ λογισμοῦ, νὰ ἐξασφαλίζῃ τὴν αὐτοκυριαρχίαν καὶ τὴν ἐπιβολὴν τοῦ νοῦ καὶ τοῦ νόμου. Ἡ παιδεία εἶναι ἡ εἰς τὸν παῖδα καὶ τὸν νέον ἐν γένει ἄνθρωπον ἐγγιγνομένη προβαθμὶς ἢ πρώτη μορφὴ τῆς ἀρετῆς, ἡ ὁποία ἐθίζει τὴν ψυχὴν του νὰ αἰσθάνεται ἡδονὴν καὶ λύπην, ὅταν πρέπει, δηλαδὴ νὰ χαίρῃ διὰ τὰ ὄντως ἀγαθὰ καὶ νὰ λυπῆται διὰ τὰ ὄντως κακά. Οὕτως ἀργότερα, ὅταν ἔλθῃ ὁ ὀρθὸς λόγος καὶ ἡ ὑγιὴς κρίσις εἰς τὸν νέον, θὰ συμφωνήσουν αἱ ἀποκτηθεῖσαι ἕως τότε ὀρθαὶ ἕξεις τοῦ νέου μὲ τὸν λόγον, μὲ τὴν λογικήν. Αὐτὴ δὲ ἡ συμφωνία ἕξεων καὶ ὀρθοῦ λόγου εἶναι ἡ ἀρετή (Β 653 b).

Ἡ παιδευτικὴ σημασία τῆς μέθης καὶ τῶν συμποσίων. Τώρα οἱ συνομιληταὶ τοῦ Ἀθηναίου εἶναι εἰς θέσιν νὰ ἀντιληφθοῦν καλύτερον τὴν παιδαγωγικὴν σημασίαν τῶν ὁμαδικῶν συμποσίων τῶν πολιτῶν καὶ τῆς «παιδευούσης» μέθης (Α 645 c κ.ἑ.). Ἡ σημασία δὲ αὐτὴ συνίσταται εἰς τὸ ὅτι τὰ κοινὰ συμπόσια τῶν πολιτῶν, κατὰ τὰς ἑορτὰς τῶν Μουσῶν, τοῦ Ἀπόλλωνος καὶ ἰδίως τοῦ Διονύσου, παρέχουν εἰς αὐτοὺς ὀρθῶς ὀργανούμενα, τὴν εὐκαιρίαν νὰ ἐλέγχουν τὴν σωφροσύνην των, νὰ γνωρίζουν καλὰ ἕκαστος τὴν φύσιν του, τὴν δύναμιν καὶ τὰς ἀδυναμίας του. Κατὰ τὰς ἑορτὰς ταύτας γίνεται συνδυασμὸς ᾠδῆς, ὀρχήσεως καὶ οἰνοποσίας, συνδυασμὸς παιδιᾶς καὶ παιδείας, εὐθυμίας καὶ σπουδῆς. Διὰ νὰ ἀποδείξῃ δὲ ὁ Πλάτων τὴν παιδευτικὴν σπουδαιότητα τῶν ἐκδηλώσεων αὐτῶν, ἐκτείνεται εἰς μακρὸν λόγον ἐπὶ τῆς διὰ τῆς χορείας καὶ τῆς μουσικῆς παιδείας.

Ἡ διὰ τῆς χορείας παιδεία. Ἡ χορεία εἶναι συνδυασμὸς ὀρχήσεως καὶ ᾠδῆς, καλλιεργῶν τὴν ἐξ ἐνστίκτου ροπὴν τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὸ κινεῖσθαι καὶ φθέγγεσθαι καὶ προάγων τὴν ἔμφυτον παρ' αὐτῷ αἴσθησιν τοῦ ρυθμοῦ τῶν κινήσεων καὶ τῆς ἁρμονίας τῶν φωνῶν. Ταύτης τῆς χορείας ἡ ὀρθὴ ρύθμισις εἶναι ἓν ἀπὸ τὰ κύρια ἔργα τοῦ νομοθέτου, ὁ ὁποῖος πρέπει νὰ μεριμνήσῃ, ὅπως οἱ νέοι μὴ ἀποκτήσουν μόνον τὴν ἱκανότητα τοῦ ὀπωσδήποτε ἄδειν καὶ τοῦ ὀρχεῖσθαι (χαρεύειν), ἀλλὰ νὰ συνηθίσουν εἰς ὀρθὰ μέλη (ἄσματα) καὶ καλὰ σχήματα (κινήσεις τοῦ σώματος). Ἔχει καὶ ἡ χορεία ἕνα ἰδιαίτερον χαρακτῆρα τοῦ περιεχομένου της, ἓν ἰδιαίτερον ἦθος, ἄλλοτε ὑγιές, καὶ ἐπαμένως μορφωτικόν, καὶ ἄλλοτε κακόν, ἠθικῶς ἐπιζήμιον εἰς τὸν ἄνθρωπον. Ὁ παιδαγωγικὸς καὶ ἠθοπλαστικὸς σκοπὸς τῆς χορείας πληροῦται μόνον, ὅταν οἱ νέοι τέρπωνται καὶ χαίρουν διὰ τὰ ὄντως ἀγαθὰ καὶ καλά, ἀποστρέφωνται δὲ τὰ κακὰ καὶ αἰσχρὰ μέλη καὶ σχήματα. Ὅθεν δὲν ἐπιτρέπεται οἱαδήποτε χορεία, ὡς τοῦτο συνέβαινε κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Πλάτωνος, εἰς ὅλας σχεδὸν τὰς πόλεις. Ἐξαίρεσιν ἀποτελεῖ, λέγει ὁ Πλάτων, μόνον ἡ Αἴγυπτος. Εἰς αὐτὴν ἔχει κατανοηθῇ ἔκπαλαι ἡ σημασία τοῦ ἐθισμοῦ τῶν νέων εἰς τὰ καλὰ μέλη καὶ σχήματα· διό, ἀφοῦ εὑρέθησαν καὶ καθωρίσθησαν, τίνα εἶναι ταῦτα καὶ ὁποῖον εἶναι τὸ περιεχόμενον αὐτῶν, κατέστησαν γνωστὰ καὶ ἔκτοτε εἰς οὐδένα δημιουργὸν μορφῶν καὶ σχημάτων ἐπιτρέπεται καινοτομία ἢ οἱαδήποτε ἐν τῇ καλλιτεχνικῇ δημιουργίᾳ ἀπόκλισις ἀπὸ τῶν καθιερωμένων καὶ πατρίων μορφῶν. Τὰ αὐτὰ δὲ ἰσχύουν ἐκεῖ καὶ ὡς πρὸς τὴν ὅλην μουσικὴν (Β 656 d κ.ἑ.). Ἡ ἐμμονὴ αὐτὴ τῶν Αἰγυπτίων εἰς τὰ πάτρια ἐπαινεῖται ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος, ὁ ὁποῖος, κατὰ τὸν Βιλαμόβιτς, εἶναι ἕνας μέγας ἐχθρὸς τῆς «μόδας» καὶ τῶν παντὸς εἴδους νεωτερισμῶν. Περαιτέρω συζητεῖται τὸ κριτήριον τῆς ὀρθῆς μουσικῆς (Β 657 c — 659 c). Εἶμαι σύμφωνος, λέγει ὁ Πλάτων, ὅτι ἡ μουσικὴ πρέπει νὰ κρίνεται ἐπὶ τῇ βάσει τῆς εὐαρεστήσεως καὶ τῆς ἡδονῆς, τὴν ὁποίαν αὐτη προκαλεῖ εἰς τοὺς ἀκούοντας· ὑπὸ ἕνα ὅμως βασικὸν ὅρον, ὅτι κριταὶ δὲν θὰ εἶναι οἱ τυχόντες, οἱ πολλοὶ καὶ οἱ ἀμόρφωτοι, ἀλλ' ὁ ἄριστος, ὁ ἐνάρετος καὶ ἠθικῶς μορφωμένος. Κριτήριον τῆς ὀρθῆς μουσικῆς εἶναι ἡ ἡδονὴ καὶ εὐχαρίστησις τοῦ ἀρίστου ἀνδρός. Τὸ κριτήριον τοῦτο εἶναι ἐξωτερικῶς μόνον ἡδονικόν. Διότι τοῦ ἀρίστου ἡ ἡδονὴ ἐγκρίνεται ὑπὸ τοῦ ὀρθοῦ λόγου καὶ ἐπομένως συμπίπτει μὲ τὴν ἐκ τῆς ἀρετῆς εὐδαιμονίαν. Καὶ εἰς τὰ ἑφεξῆς ὁ διάλογος συνεχίζεται μὲ τὴν αὐτὴν ἀντίληψιν τῆς ὀρθῆς ἡδονῆς Ὁ δικαιότατος βίος εἶναι ἥδιστος (Β 660 b — 664 b).

Οἱ τρεῖς χοροὶ τῶν ἀρρένων. Τὸ δεύτερον παιδευτικὸν πλεονέκτημα τῆς μέθης καὶ τῶν συμποσίων. Ἀκολουθεῖ ὁ διάλογος περὶ τῶν τριῶν χορῶν καὶ τῶν κατ' αὐτοὺς ᾠδῶν. Ὁ πρῶτος χορὸς θὰ εἶναι ὁ παιδικός. Ὁ δεύτερος θὰ περιλαμβάνῃ τοὺς ὑπερβόντας τὸ 18ον ἔτος μέχρι τῆς ἡλικίας τῶν 30 ἐτῶν νέους. Ὁ δὲ τρίτος τοὺς ἀπὸ τοῦ 30οῦ μέχρι τοῦ 60οῦ ἔτους ἄνδρας. Πάντες αὐτοί πρέπει νά ᾄδουν ἐπῳδάς, συμφώνους πρὸς τὰς ζητηθείσας θεωρητικὰς πολιτικοπαιδαγωγικὰς καὶ ἠθικὰς ἀρχάς. "Ολως ἰδιαιτέραν παιδευτικὴν σημασίαν ἔχει ἡ ὀργάνωσις τοῦ τρίτου χοροῦ τῶν ὡρίμων ἀνδρῶν Εἰς τοῦτον δὲ κυρίως καταφαίνεται τὸ ἐκ τῶν συμποσίων καί τῆς μέθης δεύτερον παιδαγωγικὸν πλεονέκτημα, τό ἑξῆς: Αἱ ψυχαί τῶν πινόντων οἶνον ἡλικιωμένων ἀνδρῶν γίνονται ἐκ τῆς μέθης, τῆς μετρία πάντως, διάπυροι, καθώς ὁ πυρακτούμενος σίδηρος, καί ἐπομένως μαλακώτεραι καὶ περισσότερον εὔπλαστοι καὶ δεκτικαὶ παιδαγωγικῆς ἐπιδράσεως, ὁποῖαι σχεδὸν ἦταν κατὰ τὴν νεότητά των Παιδαγωγός των θά εἶναι ὁ ἀγαθὸς νομοθέτης (Β 671 Β κ.ἑ.). Ὑπό τούς ὅρους αὐτούς ἡ ἐν συμποσίοις μετὰ ὀρχήσεως (χοροῦ) καί μουσικῆς οἰνοποσία, ἡ μετά μέτρου καί ὀρθότητος γινομένη, ὄχι μόνον δὲν εἶναι κακόν τι, ἀλλά «φάρμακον» τῆς ψυχῆς καί τοῦ σώματος. Μία τοιαύτη μετά νοῦ καί φρονήσεως ὀργανουμένη οἰνοποσία ἐξασφαλίζει τά ἀνωτέρω ἐκτεθέντα πλεονεκτήματα τῆς παιδείας τῶν πολιτῶν καί συνδυάζει τό παιγνιῶδες μὲ τό σπουδαῖον. Πᾶσα ὅμως ἄλλη μέθη, ἀσύδοτος καί ἀναρχουμένη, γινομένη καθ' οἱονδήποτε χρόνον καί μεθ' οἱωνδήποτε συμποτῶν καί συνδεδεμένη μεθ' οἱωνδήποτε ἐνεργειῶν, εἶναι κατακριτέα καί πρέπει νά ἀποφεύγεται. Ἀντί μιᾶς τοιαύτης οἰνοποσίας, λέγει εἰς τὴν κατακλεῖδα τοῦ Β΄ βιβλίου ὁ Ἀθηναῖος, εἶναι προτιμοτέρα ἡ ἀπό τοῦ οἴνου ἐντελής ἀποχή καί ἡ ὑδροποσία, τὴν ὁποίαν ἐπιβάλλουν αἱ νομοθεσίαι τῆς Κρήτης καί τῆς Λακεδαίμονος καί ἰδίως ἡ τῆς Καρχηδόνος.

Βιβλίον Γ΄. — Ἱστορικογενετικὴ θεώρησις τοῦ πολιτικοῦ φαινομένου

Ἀρχή τῆς πολιτείας. Τό τρίτον βιβλίον ἀρχίζει μὲ τὴν μετάβασιν εἰς ἄλλο εὐρύτερον θέμα διά τῆς ἐρωτήσεως τοῦ Ἀθηναίου: «Ποία εἶναι ἡ ἀρχή τῆς πολιτείας;» Ἀρχή δὲν σημαίνει τὴν ἐν χρόνῳ καί τόπῳ μόνον ἔναρξιν, ἀλλά καί τὴν θεμελιώδη ἀρχήν, ἡ ὁποία ἔχει ἐν ἑαυτῇ ἐντελεχειακῶς τὰ σπέρματα τῆς περαιτέρω ὁμοιογενοῦς ἐξελίξεως. Ἡ νέα φάσις τοῦ διαλόγου εἰς τοῦτο συνίσταται, ὅτι δὲν εἶναι μόνον οὐσιολογικοῦ ἢ δεοντολογικοῦ χαρακτῆρος ἔρευνα· δὲν θά ἀναζητηθῇ δηλαδή εἰς τὰ ἑπόμενα τό «εἶναι» ἢ τὸ «δέον γενέσθαι», ἀλλά κυρίως τό τὸν χρόνῳ γίνεσθαι τῆς πολιτείας. Μὲ μίαν λέξιν θὰ ἐξετασθῇ ἱστορικογενετικῶς τό πολιτικόν φαινόμενον Φυσικά ἡ ἔρευνα αὐτὴ τῆς γενέσεως καὶ ἀνελίξεως τοῦ πολιτικοῦ φαινομένου θὰ εἶναι διδακτικὴ καὶ χρήσιμος καὶ διὰ τὴν κατανόησιν τῆς οὐσίας του καί τοῦ τί δέον γενέσθαι εἰς τὸν πολιτικὸν βίον τῶν ἀνθρώπων

Ἡ ἐνταῦθα φαινομενολογική διερεύνησις τῆς πολιτείας καθόλου ὑπενθυμίζει παραπλησίαν γενετικήν ἐξέτασιν τοῦ πολιτικοῦ φαινομένου εἰς τὸ Β΄ βιβλίον τῆς «Πολιτείας». Εἰς πλεῖστα σημεῖα συμπίπτουν αἱ δύο αὐταὶ ἔρευναι. Κατωτέρω θὰ ἴδωμεν καί τάς διαφοράς των. Ἐνταῦθα ὡς ἀρχὴ τῆς πολιτικῆς ἐξελίξεως λαμβάνεται σύμφωνα μὲ παλαιούς λόγους μία ἐκ τῶν πολλῶν κατά καιρούς συμβαινουσῶν, περιοδικῶς ἐπαναλαμβανομένων, φθορῶν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, ἕνεκα κατακλυσμῶν, νόσων, κλπ. Μετὰ μίαν τοιαύτην καταστροφήν, ἡ ὁποία ἐγένετο εἰς παναρχαίους χρόνους καί ἐξηφάνισεν ἀνθρώπους, πόλεις καὶ τὸν προϋπάρχοντα πολιτισμόν, ἐλάχιστοι ὀρεινοί ποιμένες, «σμικρά ζώπυρα» τοῦ ἀνθρωπίνου γένους ὑπελείφθησαν, διά νά συνεχίσουν τήν ζωήν του καί ἀναδημιουργήσουν τόν ἀφανισθέντα πολιτισμόν. Τοιουτοτρόπως μὲ τήν πάροδον τοῦ χρόνου ἤρχισε πάλιν ὁ πολλαπλασιασμός τῶν ἀνθρώπων, ἐφευρίσκοντο ἐκ νέου τὰ πρὸ τῆς φθορᾶς ηὑρημένα καὶ ἐγίνοντο βαθμιαία ἀλλὰ πολὺ βραδεῖα πρόοδος καὶ ἐξέλιξις τοῦ πολιτισμοῦ.

Τά τέσσαρα πρῶτα σχήματα πολιτείας. Κατὰ τὴν πρώτην φάσιν τοῦ πολιτισμοῦ, ἀμέσως μετὰ τὴν καταστροφήν, οἱ ἄνθρωποι ἔζων εἰς τὰ ὄρη καὶ τὰ ὑψηλὰ ἐν γένει μέρη, φοβούμενοι νά κατέλθουν εἰς τὰς πεδιάδας. Ἦσαν ἀκόμη ὀλίγοι, ἐλλείψει δὲ τεχνικῶν καί συγκοινωνιακῶν μέσων, δὲν ἐπεκοινώνουν πρὸς ἀλλήλους. Δέν εἶχεν ἀκόμη ἀρχίσει ἡ ἀνάπτυξις τῶν τεχνῶν, τῶν ἐπεξεργαζομένων τόν σίδηρον καί τόν χαλκόν. Ἐν τούτοις αἱ πλαστικαί καί αἱ πλεκτικαί τέχναι, αἱ μή ἐχουσαι ἀνάγκην σιδήρου, ἐξησφάλιζον εἰς τοὺς ἀνθρώπους στρωμνήν, οἰκήματα, ἐνδυμασίαν, σκεύη μαγειρικά κλπ. Τροφῆς δὲν ὑπῆρχεν σπανίς καί οἱ ἄνθρωποι τότε δὲν ἦσαν οὔτε πένητες οὔτε πλούσιοι. Κατά τόν Πλάτωνα δέ, εἰς ὁποιαν συμβίωσιν ἀνθρώπων δὲν ὑπάρχει οὔτε πλοῦτος οὔτε πενία, ἐκεῖ τά ἤθη γίνονται ἥμερα καί εὐγενῆ. Ὕβρις, ἀδικία καί ψεῦδος ἦσαν ἄγνωστα τότε. Στάσις καί πόλεμος δὲν συνέβαινον, ἀλλ' ἐπεκράτει διά τήν ὀλιγανθρωπίαν φιλοφροσύνη καί ἀγάπη τῶν ἀνθρώπων πρός ἀλλήλους εἰς τὴν μόνωσίν των ἐκείνην. Οἱ ἄνθρωποι τῆς περιόδου αὐτῆς δὲν εἶχον ἀνάγκη νόμων, ἀλλ' ἔζων συμφώνως πρὸς τὰ πάτρια ἔθιμα. Ἡ κατὰ τὴν πάτριον παράδοσιν κοινὴ διαβίωσις τῶν τότε ἀνθρώπων δύναται νά θεωρηθῇ κατὰ τὸν Πλάτωνα ὡς ἀπαρχὴ τοῦ πολιτικοῦ βίου, ὡς ἡ πρώτη φάσις τοῦ πολιτικοῦ φαινομένου, τὸ «πρῶτον σχῆμα πολιτείας». Τοῦτο δὲ εἶναι ἡ ὑπὸ πάντων καλουμένη «δυνα-

στεία», πατριαρχική μορφή, θά ήδυνάμεθα νά εἴπομεν τοῦ ὑποφώσκοντος πολιτικοῦ βίου. Εἰς ἐπιβεβαίωσιν δὲ τούτων ἐπικαλεῖται ὁ Πλάτων τήν μαρτυρίαν τοῦ 'Ομήρου ('Οδυσσ. ι, 112—115) περί τοῦ βίου τῶν Κυκλώπων, ὡς παραδείγματος ὁμαδικῆς διαβιώσεως πατριαρχικῆς μορφῆς:

«τοῖσιν δ' οὔτ' ἀγοραὶ βουληφόροι οὔτε θέμιστες,
ἀλλ' οἵ γ' ὑψηλῶν ὀρέων ναίουσι κάρηνα
ἐν σπέσσι γλαφυροῖσι, θεμιστεύει δὲ ἕκαστος
παίδων ἠδ' ἀλόχων, οὐδ' ἀλλήλων ἀλέγουσιν».

Δηλαδή: «Οἱ Κύκλωπες δὲν ἔχουν συγκεντρώσεις πρός ἀνταλλαγήν γνωμῶν καί συμβουλῶν κοινοῦ ἐνδιαφέροντος οὐδὲ διατάξεις δικαίου ὑποχρεούσας πάντας, ἀλλά κατοικοῦν εἰς τάς κορυφάς τῶν ὑψηλῶν ὀρέων ἐντός γλαφυρῶν σπηλαίων, ἕκαστος δὲ ἐξ αὐτῶν εἶναι δικαστής τῆς συζύγου καί τῶν τέκνων του καί δὲν φροντίζουν οὐδέ ἐνδιαφέρονται ὁ ἕνας διά τόν ἄλλον». Ὅπως λοιπόν εἰς τούς Κύκλωπας, οὕτω καί εἰς τή πρώτην ταύτην φάσιν τοῦ πολιτικοῦ βίου ἑκάστη οἰκογένεια ἤ γένος ἀπετέλει οἱονεί μακράν πολιτείαν πατρονομουμένην. Ὁ πρεσβύτατος εἶναι ὁ ἄρχων τῆς ἀρχεγόνου αὐτῆς πολιτείας, τήν ὁποίαν ὁ Πλάτων ὀνομάζει ἄλλως καὶ «βασιλείαν πασῶν δικαιοτάτην» (Νομ. Γ 680 Ε).

Ἐπακολουθεῖ τὸ δεύτερον στάδιον τῆς πολιτείας (Γ 680 Ε κ.ἑ.), ἡ βαθμιαία ἀνάπτυξις καί διαμόρφωσις δευτέρας φάσεως τοῦ πολιτικοῦ βίου, νέας μορφῆς πολιτικῆς κοινωνίας. Ἡ μετάβασις εἰς τήν νέαν βαθμίδα παρίσταται ὡς ἀναγκαῖον ἐπακολούθημα τῶν βαθμιαίων μεταβολῶν τῶν βιοτικῶν τρόπων καί τοῦ πολιτισμοῦ τῶν ἀνθρώπων. Συγκεντρώνονται τώρα περισσότεροι ἄνθρωποι πρός ἐγκατάστασιν εἰς τόν αὐτόν τόπον, αἱ πρῶται ὀλιγάριθμοι εἰς κατοίκους συνοικήσεις ἐκτείνονται εἰς πολυπληθεστέρους συνοικισμούς καί μικράς πόλεις. Ἐπιδίδονται οἱ ἄνθρωποι εἰς τήν γεωργίαν καί τήν καλλιέργειαν τῶν ὑπωρειῶν, πολλά γένη συναθροίζονται εἰς κοινήν ἐγκατάστασιν καί ἐπειδή ἕκαστον γένος ἤ ἑκάστη οἰκογένεια ἔχει τά ἰδικά της νόμιμα καί ἔθιμα, τά ὁποῖα ἀρέσκουν εἰς αὐτήν περισσότερον ἀπό τά τῶν ἄλλων συνοικούντων γενῶν, ἀνακύπτει ἡ ἀνάγκη τῆς συντάξεως κοινῶν νόμων, ὑποχρεούντων πάντας τούς συνοικοῦντας. Τό ἔργον αὐτό τῆς νομοθεσίας ἀνατίθεται εἰς ἄνδρας ἐκλεγομένους ὡς ἀντιπροσώπους τῆς ὅλης πολιτικῆς κοινότητος, οἱ ὁποῖοι ἐκ τῶν νομίμων (τῶν νενομισμένων) πάντων τῶν γενῶν ἐκλέγουν τά κατά τήν γνώμην των καλύτερα, τά ὁποῖα καί προτείνουν ὡς κοινούς νόμους εἰς τήν ἔγκρισιν τῶν ἀρχηγῶν τῶν ἐπί μέρους γενῶν. Αὐτή εἶναι ἡ ἀρχή τῆς νομοθεσίας.

Εἶναι ἄξιον σημειώσεως ὅτι ὁ Πλάτων τήν ὅλην ἐξέλιξιν παριστᾶ ὡς ἀναγκαίαν, ὡς διαδοχήν αἰτίων καί ἀποτελεσμάτων. Οὕτως ἐκ τῶν «δυναστειῶν» τῆς πρώτης βαθμίδος προκύπτουν αἱ ἀριστοκρατίαι ἤ βασιλεῖαι τοῦ νέου πολιτικοῦ σχήματος μὲ κοινήν νομοθεσίαν καί ὡσαύτως κοινούς ἄρχοντας.

Ἡ τρίτη μορφή πολιτικῆς κοινωνίας (Γ 681 d κ.ἑ.) χαρακτηρίζεται πρῶτον ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι ἀρχίζει καί συμπληροῦται ἡ ἐγκατάστασις τῶν ἀνθρώπων ἀπό τῶν ὀρέων καί τῶν ὑπωρειῶν. Ἔνθα ἔζων ἕως τότε, εἰς τάς πεδιάδας. Ἐπικαλεῖται δὲ ὁ Πλάτων ὡς πρός ταῦτα καὶ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Ὁμήρου ('Ιλιάδ. Υ 214 κ.ἑ.) περί τῆς κτίσεως τοῦ 'Ιλίου εἰς τήν πεδιάδα τῆς Τροίας. Κατά τόν Πλάτωνα (Νομ. Γ. 682 b): «κατωκίσθη δή... ἐκ τῶν ὑψηλῶν εἰς μέγα τε καί καλόν πεδίον Ἴλιον, ἐπί λόφον τινά οὐχ' ὑψηλόν καί ἔχοντα ποταμούς πολλούς ἄνωθεν ἐκ τῆς Ἴδης ὡρμημένους» (Τότε ἔγινεν ὁ συνοικισμός τῆς πόλεως τοῦ 'Ιλίου ὑπό κατοίκων, κατελθόντων ἀπό ὑψηλά μέρη, εἰς μεγάλην καί εὔφορον πεδιάδα, ἐπί χαμηλοῦ λόφου, ἔχοντος ποταμούς πηγάζοντας ἄνωμεν ἐκ τῆς Ἴδης). Ἡ τρίτη αὕτη μορφή τῆς πολιτικῆς κοινωνίας ἔχει δεύτερον χαρακτηριστικόν τό ὅτι εἰς αὐτήν περιέχονται πάντα τά εἴδη καί αἱ μεταβολαί καί περιπέτειαι τῶν πολιτευμάτων. Αἱ πόλεις πληθύνονται καί ἔχουν στενωτέραν πρός ἀλλήλας ἐπικοινωνίαν, ἀνακύπτει πόλεμος — ἓν κύριο παράδειγμα τοιούτου πολέμου εἶναι ὁ Τρωικός πόλεμος — καί ἐσωτερικαί ἔριδες καί δινοστασίαι μετά τήν ἐπάνοδον τῶν πολεμιστῶν εἰς τήν πατρίδα.

Ἡ τετάρτη βαθμίς τοῦ πολιτικοῦ βίου (Γ 683 α κ.ἑ.) συμπίπτει μὲ τήν ἔναρξιν τῶν «ἱστορικῶν» χρόνων καί μὲ τήν ἵδρυσιν τῶν τριῶν δωρικῶν πολιτειῶν τῆς Πελοποννήσου ἅμα τῇ καθόδῳ τῶν Δωριέων. Ὁ Πλάτων ἐδῶ σύρει μίαν γραμμήν, διαχωρίζουσαν τά γεγονότα τοῦ τετάρτου τούτου σχήματος πολιτείας ἀπό τῶν προηγουμένων: «ὥστε οὐ περί κενόν τι ζητήσομεν τὸν αὐτόν λόγον, ἀλλά περί γεγονότος τε καί ἔχον ἀλήθειαν». ('Η ἐξέτασις τοῦ θέματος ἡμῶν δὲν θά γίνῃ περί κενόν τι πλάσμα λόγων, ἀλλά περί γεγονότος ἀληθές τῆς ἱστορικῆς πραγματικότητος). Κεντρικόν καί θεμελιώδες θέμα τῆς συζητήσεως εἶναι: Ποῖοι θεσμοί καί νόμοι σώζουν τὸ κράτος καί ποῖοι τό καταστρέφουν. Τό θέμα τοῦτο θά ἐξετασθῇ πρῶτον εἰς τὴν συγκεκριμένην περίπτωσιν τῶν τριῶν δωρικῶν πολιτειῶν τῆς Πελοποννήσου, ἐκ τῶν ὁποίων αἱ δύο τό Ἄργος καὶ ἡ Μεσσήνη, παρήκμασαν, ἐνῶ ἡ Σπάρτη διετηρήθη ἐν ἀκμῇ. Οὕτω τὸ ἱστορικόν τοῦτο παράδειγμα ἐποπτικοποιεῖ καί ἐπικυρώνει τήν πολιτικήν θεωρίαν τοῦ Πλάτωνος.

Αἱ βασικαί ἀρχαί τῆς νομοθεσίας. Πρίν ἤ προχωρήσωμεν εἰς τὴν κατά Πλάτωνα ἑρμηνείαν τῶν ἱστορικῶν τυχῶν τῶν δωρικῶν πολιτειῶν τῆς Πελοποννήσου, θεωροῦμεν σκόπιμον νά κάμνωμεν ἐδῶ παραλληλισμόν τῆς «Πολιτείας» καί τῶν «Νόμων», ὡς πρός τὴν ἐν ἑκάστῳ ἔργῳ ἔκθεσιν τῆς ἐξελίξεως τῶν πρώτων μορφῶν τοῦ πολιτικοῦ φαινομένου. Ἡ παρά τά κοινά σημεῖα κυριωτέρα διαφορά μεταξύ τῶν δύο ἐκθέσεων συνίσταται εἰς τὸ ἑξῆς: Εἰς τὴν «Πολιτείαν» ὑπεύθυνος εἶναι ὁ καθαρός λόγος, ὁ ἱδρύων τήν πόλιν καί ὑποδεικνύων τήν ἐπιβάλλουσαν τήν ἐξέλιξιν ἀνάγκην. Ἐδῶ εἰς τούς «Νόμους», παρά τάς γενικάς θεωρητικάς σκέψεις ὑπάρχει καί ἱστορική θεμελίωσις καί ὡς πρῶτος μάρτυς αὐτῆς προβάλλεται ὁ Ὅμηρος. Ἡ ὅλη δὲ ζήτησις, ἥ τε θεωρητική καί ἡ ἱστορική, δι' ἧς ἐρευνᾶται τό γίγνεσθαι ἐν συνδυασμῷ μὲ τό δέον γενέσθαι, συμπίπτει εἰς τὸ πόρισμα ὅτι ὁ νομοθέτης δὲν πρέπει νά νομοθετῇ ἀρχάς πολύ μεγάλας καί ἀμείκτους, ἀλλά νά τηρῇ τὰς ἀρχάς τῆς «μείξεως» (δηλαδή τῆς ἀναμείξεως τῶν πολιτικῶν δυνάμεων) καί τοῦ «μέτρου» (τοῦ ὀρθοῦ μέτρου, πού δὲν ἀνέρχεται οὔτε τό πάρα πολύ, οὔτε τό πολύ ὀλίγον), καί ὅτι θεμελιώδης σκοπός τῆς ἀληθοῦς νομοθεσίας εἶναι νά καταστῇ ἡ πόλις ἐλευθέρα, σώφρων καί φίλη πρός ἑαυτήν.

Ἱστορικά παραδείγματα ἐπικυροῦντα τάς ἀνωτέρω ἀρχάς: Α' Αἱ δωρικαί πολιτεῖαι. Ἄργος, Μεσσήνη. Ἐρχόμεθα ἤδη εἰς τὴν πλατωνικήν ἑρμηνείαν τῆς πολιτικῆς ὀργανώσεως τῶν κατελθόντων Δωριέων (Γ 685 α κ.ἑ.). Ἐκ τῶν ἱδρυθεισῶν τριῶν πολιτειῶν, τῆς Λακεδαίμονος, τοῦ Ἄργους καί τῆς Μεσσήνης, μόναν μία, ἡ τῆς Λακεδαίμονος, διετηρήθη καί διατηρεῖται ἐν ἀκμῇ μέχρι τῶν ἡμερῶν τοῦ Πλάτωνος· αἱ λοιπαί δύο παρήκμασαν. Τίνα τά αἴτια τῆς παρακμῆς ταύτης, τῆς ὀλεθρίας δι' ἅπασαν τήν Ἑλλάδα, καί τῆς σωτηρίας τῶν Λακεδαιμονίων; Ἡ πλατωνική ἑρμηνεία τοῦ ἱστορικοῦ αὐτοῦ φαινομένου εἶναι ἡ ἑξῆς:

Εἰς τὰς ψυχάς τῶν ἀρχηγῶν τοῦ Ἄργους καί τῆς Μεσσήνης ὑπῆρχε «διαφωνία» μεταξύ συναισθημάτων καί ὀρθοῦ λόγου. Ἡ διαφωνία δὲ αὐτή — τήν λέγει ὁ Πλάτων καί «πλημμέλειαν» καί «ἀμουσίαν» — εἶναι τό ἀντίθετον τῆς «παιδείας», ὅπως τήν ὥρισεν ὁ Πλάτων, ὡς εἴδομεν, εἰς τὸ Β' βιβλίον, ἤτοι τῆς συμφωνίας τῶν ἕξεων καί τῶν τρόπων τοῦ βίου πρός τόν ὀρθόν λόγον. Ἡ «διαφωνία» λοιπόν ἤ ἀπαιδευσία αὐτη, ἡ κυριαρχοῦσα εἰς τὰς ψυχάς τῶν βασιλέων τοῦ Ἄργους καί τῆς Μεσσήνης, εἶναι ἡ πρώτη αἰτία, διά τήν ὁποίαν οὗτοι δὲν ἐνέμειναν εἰς τά ἐν ἀρχῇ συμπεφωνημένα περί συμπράξεως αὐτῶν εἰς περίπτωσιν ξένης ἐπιθέσεως καί εἰς τόν δοθέντα ὅρκον. Ἐπειδή δὲ ἑκάστοτε ἐζήτουν νά πλεονεκτοῦν τῶν τεθέντων νόμων, διέφθειραν ἑαυτούς, τάς πόλεις των καί τήν ὅλην δύναμιν τῶν Ἑλλήνων. Καί ὅμως ἡ ἵδρυσις τῶν τριῶν τούτων δωρικῶν πολιτειῶν τῆς Πελοποννήσου, λέγει ὁ Πλάτων, εἶχε γεννήσει εὐλόγους ἐλπίδας, στηριζομένας ἐπί τῶν ἀρχικῶν προθέσεων καί συμφωνιῶν τῶν βασιλέων των, ὅτι δι' αὐτῆς θά ἐτίθεντο αἱ βάσεις ἑνός τριμεροῦς ἀλλ' ἰσχυρᾶς συνοχῆς ἑλληνικοῦ συνασπισμοῦ, ὅστις ἔμελλε νά ἀποτελέσῃ τό ἰσχυρόν προπύργιον οὐ μόνον τῆς Πελοποννήσου, ἀλλά καί τῆς ὅλης Ἑλλάδος ἐναντίον τῶν βαρβάρων. Τοιοῦτος δὲ ἀπό τῶν βαρβάρων κίνδυνος δὲν ἦτο ἀπίθανος, διότι ὑφίστατο ἀκόμη τὸ ὑπό τοῦ Νίνου ἱδρυθέν μέγα κράτος τῶν Ἀσσυρίων, ὑφ' ὃ ὑπήγοντο τότε οἱ περί τό Ἴλιον οἰκοῦντες, οἵτινες ἐπί τῆς δυνάμεως ταύτης τῶν Ἀσσυρίων στηριζόμενοι, προύκάλεσαν τόν Τρωικόν πόλεμον. Ἡ δὲ ὑπό τῶν Ἑλλήνων ἅλωσις τῆς Τροίας, ἡ δευτέρα (τήν λέγει δευτέραν ὁ Πλάτων, ἀκολουθῶν τήν παράδοσιν (Ὁμηρ. Ἰλιάδ. Ε, 637 κ.ἑ.), καθ' ἣν ὁ Ἡρακλῆς ἐκυρίευσεν τό πρῶτον τήν Τροίαν ἐπί Λαομέδοντος)' παρεῖχεν εἰς τούς Ἀσσυρίους ἀφορμήν ἐπιθέσεως κατά τῆς Ἑλλάδος. Διά τοῦτο οἱ Ἕλληνες τότε ἐφοβοῦντο, συνεχίζει ὁ Πλάτων, τούς Ἀσσυρίους, ὡς βραδύτερον τόν μέγαν βασιλέα τῶν Περσῶν. ('Ως πρὸς τὴν ἱστορικήν ἀκρίβειαν καὶ τὰς πηγὰς τῶν εἰδήσεων αὐτῶν τοῦ Πλάτωνος βλέπε: Κωνστ. Ι. Βουρβέρη, Αἱ ἱστορικαί γνώσεις τοῦ Πλάτωνος, Α' Βαρβαρικά, Ἀθῆναι, 1938, σελ. 125 κ.ἑ. Τοῦ αὐτοῦ, Πλάτων καί Ἀθῆναι, 1950). Ἡ παραβολή τοῦ ἐκ τῶν Ἀσσυρίων κινδύνου πρός τόν ἐκ τῶν Περσῶν (Νόμ. Γ 685 c) ἀποδεικνύει ὅτι εἰς τὴν συνείδησιν τοῦ Πλάτωνος ἡ μεταξύ Ἑλλάδος καί Ἀσίας ἀντίθεσις ἦτο ὑπόθεσις αἰώνων. Ὁ ἐκ τῆς Ἀσίας κίνδυνος τῆς Ἑλλάδος ἦτο, κατὰ τὸν Πλάτωνα συνεχής, τοιοῦτον δὲ ἐθεώρει αὐτόν καί ὁ Ἡρόδοτος, καθ' ὃν οἱ Μηδικαί (Περσικοί) πόλεμοι ἦσαν ἓν ἐπεισόδιον τοῦ μεταξύ Εὐρώπης καί Ἀσίας μακραίωνος ἀνταγωνισμοῦ, ὁ ὁποῖος ἤρχισεν ἀπὸ τῆς ἁρπαγῆς τῆς Ἰοῦς ὑπό τῶν Φοινίκων. (Βλέπε: Κωνστ. Ι. Βουρβέρη, Ἡ ἐθνική συνείδησις τοῦ Πλάτωνος. Ἀθῆναι, 1939).

Τό Β' ἱστορικόν παράδειγμα. Ἡ Σπαρτιατική πολιτεία. Ἀντίθετος πρός τήν ἱστορικήν τύχην τοῦ Ἄργους καί τῆς Μεσσήνης ὑπῆρξεν ἡ ἐξέλιξις τῆς Λακεδαίμονος. Ἐνῶ εἰς τὰς ψυχάς τῶν βασιλέων τῶν δύο πρώτων πολιτειῶν ἐκυριάρχησεν, ὡς εἴδομεν ἀμουσία καί διαφωνία τοῦ συναισθηματικοῦ πρός τὸν φύσει ἀρχικόν λόγον καί ἐπομένως ἀμετρία, ἀντιθέτως εἰς τήν ὑφήν καί τήν ὀργάνωσιν τῆς σπαρτιατικῆς πολιτείας ἐκράτησε μετριότης, ὀρθόν μέτρον. Εἰσαγωγικῶς δὲ (Γ 691 b κ.ἑ.) τονίζει ἐδῶ ὁ Πλάτων, διά στόματος τοῦ Ἀθηναίου ξένου πάντοτε, τήν ἀξίαν τοῦ μέτρου ὡς ἑξῆς: Ἐάν τις μείζονα διδῷ τοῖς ἐλάττοσι (δύναμιν) παρείς τό μέτρον, πλοίοις τε ἱστία καί σώμασιν τροφήν καί ψυχαῖς ἀρχάς, ἀνατρέπεται που πάντα καί ἐξυβρίζοντα τά μὲν εἰς νόσους θεῖ, τά δ' εἰς ἔκγονον ὕβρεως ἀδικίαν». (Ἐάν κανείς ὑπερβῇ τά ὅρια τοῦ ὀρθοῦ μέτρου καί παραφορτώσῃ μικρότερα πράγματα μὲ δύναμιν ἀνωτέραν ἐκείνης πού σηκώνουν, λόγου χάριν δώσῃ ἱστία μεγαλύτερα ἀπό ὅ,τι χρειάζονται εἰς

πλοῖα καί τροφήν περισσοτέραν εἰς σώματα καί ἀρχάς ἀνωτέρας εἰς ψυχάς, ἄλα αὐτά, ἄν δέν ἀπατῶμαι, ἤ θά ἀνατραποῦν, ἤ ἀπό τήν ἀμετρίαν θά καταλήξουν εἰς νόσους ἤ εἰς ἀδικίαν, ἡ ὁποία εἶναι γέννημα τῆς ἀλαζονείας). Τό ὀρθόν μέτρον εἰς τήν ὀργάνωσιν τῆς Λακεδαιμονίων πολιτείας ἐτηρήθη ὡς ἐξῆς, σύμφωνα μέ τήν ἑρμηνείαν τοῦ Πλάτωνος: Εἰς τήν Σπάρτην ἔγινεν μία λογική κατανομή τῶν κρατικῶν καί πολιτικῶν δυνάμεων διά τῆς ἀναμείξεως μοναρχικῶν καί δημοκρατικῶν στοιχείων. Πρῶτον ἴσως κάποιος θεός προέλαβεν ἐνδεχομένας ὑπερβασίας καί αὐθαιρεσίας διά τοῦ θεσμοῦ τῶν δύο συναρχόντων βασιλέων τῆς Σπάρτης, θεσμοῦ περιορίζοντος τήν ἀσυδοσίαν τοῦ ἑνός βασιλέως. Μετά τοῦτο εἰς νομοθέτης, ἔχον τήν φανθρωπίνην φύσιν του ἀνάμεικτον μέ θείαν τινά δύναμιν», δηλαδή ὁ Λυκοῦργος, προσέθεσε τήν γερουσίαν, πρός περιορισμόν τῶν ἄκρως ἀρχικῶν τάσεων τῶν βασιλέων, καί οὕτως ἐπέτυχεν τήν «μείξιν» τῆς σωφροσύνης τῶν 28 γερόντων, τῶν μελῶν τῆς γερουσίας, μέ τήν ἕνεκα τῆς καταγωγῆς αὐθάδη δύναμιν τῶν βασιλέων. Τέλος κάποιος τρίτος σωτήρ τῆς σπαρτιατικῆς πολιτείας ἐνέβαλεν εἰς αὐτήν τήν δύναμιν τῆς ἀρχῆς τῶν ἐφόρων, προελεύσεως σχεδόν κληρωτῆς, οἱονεί χαλινόν τῆς βασιλικῆς ἀρχῆς, παρά τῆ ὁποία δέν εἶχεν ἀκόμη κατασιγάσει τελείως ἡ πρός ἀπολυταρχίαν ἔφεσις.

Ἡ πολιτεία τῆς Σπάρτης, διά τῆς ἀνωτέρω ὀργανώσεώς της, ὅπως αὕτη ἐτελειώθη μέ τόν συνδυασμόν τριῶν σωτηρίων θεσμῶν, ἤτοι τῆς διδύμου βασιλείας, τῆς γερουσίας καί τῆς κληρωτῆς ἀρχῆς τῶν ἐφόρων ηὐδοκίμησε καί διετηρήθη ἐν ἀκμῇ. Ἑρμηνεύει δέ τήν εὐδοκίμησίν της αὐτήν ὁ Πλάτων ὡς σύμφωναν πρός τάς θεωρητικάς ἀρχάς, τάς ὁποίας ἐκθέτει καί αἱ ὁποῖαι τήν ἐξηγοῦν. Πρῶτον, ἡ πολιτειακή ὀργάνωσις τῆς Σπάρτης συμφωνεῖ πρός τά ἐν Νομ. Γ 690 α κ.ἑ. ἐκτεθέντα γενικά ἀξιώματα, τοῦ ἄρχειν καί τοῦ ἄρχεσθαι τά ὁποῖα δέν ἐτήρησαν αἱ ἀδελφαί της δωρικαί πολιτεῖαι τοῦ Ἄργους καί τῆς Μεσσήνης. Τά γενικά ταῦτα ἀξιώματα εἶναι τά ἑξῆς ἑπτά: 1) Νά ἄρχουν οἱ γονεῖς τῶν ἐκγόνων. 2) νά ἄρχουν οἱ εὐγενεῖς καί μορφωμένοι τῶν ἀγροίκων καί ἀμορφώτων. 3) Οἱ πρεσβύτεροι τῶν νεωτέρων, 4) Οἱ δεσπόται (οἱ ἐλεύθεροι κύριοι τῶν δούλων) νά ἄρχουν τῶν δούλων των. 5) Οἱ ἰσχυρότεροι τῶν ἀσθενεστέρων. 6) Οἱ φρόνιμοι καί οἱ σοφοί νά ἄρχουν τῶν ἀνεπιστημόνων καί ἀμαθῶν. Τοῦτο εἶναι τό μέγιστον καί ἄριστον ἀξίωμα. Καί 7) οἱ ὑπό τοῦ κλήρου εὐνοούμενοι καί ἑπομένως ἀγαπώμενοι ὑπό τῶν θεῶν, οἱ «θεοφιλεῖς», νά ἄρχουν τῶν ἀτυχούντων εἰς τήν κλήρωσιν. Πρός τά γενικά ἀξιώματα ταῦτα τοῦ ἄρχειν καί ἄρχεσθαι συμφωνεῖ τό ὅλον πνεῦμα τῆς Λακεδαιμονίων πολιτείας. Δεύτερον, αὕτη ἐτήρησε τάς δύο θεμελιώδεις νομοθετικάς ἀρχάς τῆς «μείξεως» καί τοῦ «μέτρου», περί τῶν ὁποίων ἔγινε λόγος ἀνωτέρω.

Ὁ Πλάτων προχωρεῖ (Γ 692 α κ.ἑ.) εἰς βαθυτέραν φιλοσοφικήν ἑρμηνείαν τῆς ἱστορίας τῶν δωρικῶν πολιτειῶν. Ἡ σωτηρία τῆς Σπάρτης, κατ' ἀντίθεσιν πρός τήν παρακμήν τοῦ Ἄργους καί τῆς Μεσσήνης, εἶναι, λέγει, παράδειγμα ἱστορικόν, διά τοῦ ὁποίου ὁ θεός ἔδειξε καί δεικνύει, ὁποία τις ἔπρεπε καί πρέπει νά εἶναι ἡ πολιτική ἀρχή ἡ θέλουσα τήν αὐτοσυντήρησιν καί τήν σωτηρίαν της. Ἄν τότε, κατά τήν κάθοδον τῶν Ἡρακλειδῶν, ὑπῆρχε κάποιος ἄνθρωπος, δυνάμενος νά προΐδῃ τήν κατάστασιν, νά ἑνώσῃ τά τρία δωρικά κράτη εἰς μίαν ἑνιαίαν συμπολιτείαν καί νά ἐφαρμόσῃ εἰς τάς πολιτικάς ἀρχάς της τήν ἀρχήν τοῦ μέτρου, θά ἐδικαίωνε τάς ἀγαθάς ἐλπίδας καί προθέσεις τῶν πρώτων βασιλέων καί οὔτω δέν θά ἀπετόλμων βραδύτερον οἱ Πέρσαι, οὐδέ ἄλλος τις, ἐκστρατείαν κατά τῆς Ἑλλάδος. Ἀτυχῶς ἡ ἱστορική πραγματικότης, ἀκολουθήσασα ἀντίθετον δρόμον, διέψευσε τάς ἀνωτέρω προσδοκίας καί ἐλπίδας, οὕτω δέ παρετηρήθη τό λυπηρόν καί ἐπαισχυντον (Γ 692 D) φαινόμενον τῆς στάσεως τοῦ Ἄργους καί τῆς Μεσσήνης κατά τήν περσικήν ἐπιδρομήν ἐναντίον τῆς Ἑλλάδος τό 490 π.Χ. Τό μέν Ἄργος ἠρνήθη νά βοηθήσῃ τάς Ἀθήνας καί τήν Σπάρτην εἰς τήν ἄμυναν κατά τῆς πρώτης βαρβαρικῆς ἐπιδρομῆς, ἡ δέ Μεσσήνη, ἔτι χειρότερον, πολεμοῦσα κατά τῆς Σπάρτης κατά τόν χρόνον τῆς μάχης τοῦ Μαραθῶνος, ἠμπόδισεν αὐτήν νά βοηθήσῃ ἀμέσως τάς Ἀθήνας. (Ὅπως βλέπομεν ἐδῶ, ὁ Πλάτων, καθώς καί κατωτέρω Γ 698 Ε, δέχεται τήν ὕπαρξιν μεσσηνιακοῦ πολέμου κατά τούς περί τό 490 π.Χ. χρόνους. Ἄλλα μαρτυρεῖ ὁ Ἡρόδοτος. Βλέπε περί τούτων: Κωνστ. Ι. Βουρβέρη, ἔ. ἀν. Βαρβαρικά, σ. 110 κ. ἑ.). Ἡ Σπάρτη ὅμως ὑπῆρξεν ἐξ ἀρχῆς κραταιός ἠθικός συμπαραστάτης τῶν Ἀθηνῶν καί βραδύτερον ἐνεργός σύμμαχος αὐτῶν εἰς τήν ἀπόκρουσιν τῶν βαρβάρων. Εὐτυχῶς ἡ σύμπραξις αὕτη Ἀθηνῶν καί Σπάρτης ἀπεσόβησε τήν εἰς τούς Πέρσας ἄμεσον ὑποδούλωσιν τῆς Ἑλλάδος, τῆς ὁποίας ἀποτέλεσμα μονιμώτερον θά ἦτο ἡ ἄτακτος σύμμειξις, διάσπασις καί διασπορά τῶν ἑλληνικῶν γενεῶν καί ἡ φυλετική ἀνάμειξις Ἑλλήνων καί βαρβάρων.

Τό ἐκ τῆς ἱστορικῆς ἀναδρομῆς συμπέρασμα. Αἱ βασικαί ἀρχαί τῆς νομοθεσίας. Τό ἐκ τῆς ἱστορικῆς ταύτης ἀναδρομῆς συμπέρασμα τοῦ Πλάτωνος εἶναι ὅτι τῆς πολιτικῆς κακοδαιμονίας αἴτιον εἶναι ἡ ἐν τῇ νομοθεσίᾳ ἔλλειψις νοῦ, λόγου καί μέτρου. Τόσον τά παρατεθέντα ἱστορικά παραδείγματα, ὅσον καί πλεῖστα ἄλλα παρόμοια ἀποδεικνύουν ὅτι ὁ νομοθέτης δέν πρέπει νά νομοθετῇ ἀρχάς ὑπερμέτρους, μεγάλας καί ἀμείκτους, ἄν θέλῃ νά καταστῇ ἡ ὑπ' αὐτοῦ νομοθετικῶς ὀργανουμένη πόλις ἐλεύθερα, ἔμφρων (δηλαδή πλήρης νοῦ καί φρονήσεως καί λογισμοῦ) καί φίλη πρός ἑαυτήν (δηλαδή οἱ πολῖται της νά εἶναι φίλοι πρός ἀλλήλους καί πρός τήν πόλιν των). Ἰδιαίτερα ὁ Πλάτων τονίζει τήν σημασίαν τῆς φρονήσεως καί τῆς σωφροσύνης εἰς τό ἔργον τοῦ νομοθέτου. Ἰδού μερικαί ἀθάνατοι ὑποδείξεις τοῦ Πλάτωνος εἰς τούς νομοθέτας καί τούς πολιτικούς: Ὁ νομοθέτης πρέπει νά προσβλέπῃ, νά ἔχῃ πάντοτε πρό ὀφθαλμῶν τό «σωφρονεῖν», τήν «φρόνησιν» καί τήν «φιλίαν» —νόμος ἐπονομάζεται ἡ «διανομή τοῦ νοῦ»— νόμος ἐπονομάζεται ὁ λογισμός, ποῦ ἔχει καταστῇ κοινόν δόγμα τῆς πόλεως — ἡ πόλις νά ἔχῃ «νοῦν», ἤτοι νόμους συντεταγμένους μέ νοῦν καί φρόνησιν. (Βλέπε: Νόμ. Γ 693 Β, 693 C, 701 D, Δ 714 α καί Α 644 D).

Γ' ἱστορικόν παράδειγμα. Ἡ περσική πολιτεία. Τάς ἀνωτέρω θεμελιώδεις ἀρχάς τῆς νομοθεσίας (φιλίαν, φρόνησιν (νοῦν, μέτρον), ἐλευθερίαν, Γ 693 C) ἐπιρρωνύει καί ἑτέρα ἱστορική ἐπιβεβαίωσις, ἀντλουμένη ἐκ διεξοδικῆς ἀναδρομῆς τοῦ Πλάτωνος εἰς τήν περσικήν ἱστορίαν. Ἡ περσική καί ἡ ἀθηναϊκή πολιτεία εἶναι ἱστορικά παραδείγματα τῶν δύο θεμελιωδῶν μορφῶν τῆς πολιτείας, τῆς μοναρχίας καί τῆς δημοκρατίας. Τάς δύο αὐτάς θεμελιώδεις πολιτείας καλεῖ ὁ Πλάτων «μητέρας» τῶν πολιτειῶν, διότι ἐξ αὐτῶν γεννῶνται διά μείξεως ὅλαι σχεδόν αἱ ἄλλαι ἐνδιάμεσοι ποικίλαι πολιτειακαί μορφαί. Τό κοινόν μειονέκτημα τῆς περσικῆς καί τῆς ἀθηναϊκῆς πολιτείας εἶναι τό ὅτι ἀμφότεραι κατά τήν ἱστορικήν των ἐξέλιξιν ὑπερέβαλον τό προσῆκον εἰς ἑκάστην ἐξ αὐτῶν μέτρον. Τοιουτοτρόπως ἡ μέν περσική πολιτεία «ἀγαπήσασα περισσότερον ἀπό ὅ,τι ἔπρεπε» τό μοναρχικόν μόνον στοιχεῖον, ἀπέβη ἄκρα μοναρχία, ἡ δέ ἀθηναϊκή διά τήν ὑπέρβασιν τοῦ ἐλευθέρου στοιχείου κατέστη ἄκρα δημοκρατία. Τό «μέτριον» (δηλαδή τό σύμφωνον πρός τό ὀρθόν μέτρον) εἰς τήν μείξιν μοναρχικῶν καί δημοκρατικῶν στοιχείων ἐπέτυχον μᾶλλον ἡ λακωνική καί ἡ κριτική πολιτεία. Ἐν τούτοις καί εἰς τήν περσικήν ἱστορίαν ὑπῆρξαν δύο περίοδοι, καθ' ἃς ἐτηρήθη ὁπωσδήποτε ἓν λογικόν μέτρον μοναρχίας (δουλείας). Αὐταί εἶναι ἡ βασιλεία τοῦ Κύρου καί τοῦ Δαρείου. Κατά τήν ἀρχήν τοῦ Κύρου ὑπῆρχε σχετική ἐλευθερία, ἠκούοντο αἱ φρόνιμοι γνῶμαι πολλῶν ὑπηκόων, οἱ στρατιῶται ἦσαν φίλοι τῶν στρατηγῶν καί ὁ βασιλεύς ἦτο φιλόπολις. Διά τοῦτο τότε «πάντα ἐπέδωκεν αὐτοῖς (δηλαδή ὅλη ἡ ζωή τοῦ περσικοῦ κράτους προώδευσε) δι' ἐλευθερίαν τε καί φιλίαν καί νοῦ κοινωνίαν» (Γ 694 Β). Καί ὁ Δαρεῖος ἐφέρετο φιλικῶς πρός τούς ὑπηκόους του, εἰσήγαγεν ἰσοπολιτείαν, ἔχει δέ νά ἐπιδείξῃ μέγα. διοικητικόν καί νομοθετικόν ἔργον. Ἀντιθέτως ἐπί τῶν διαδόχων τοῦ Κύρου καί τοῦ Δαρείου, ἤτοι τοῦ Καμβύσου, τοῦ Ξέρξου καί τῶν μετέπειτα βασιλέων, ἡ Περσία ἐξέπεσεν εἰς παρακμήν. Ὁ Καμβύσης καί ὁ Ξέρξης εἶναι παραδείγματα ἀπολυταρχικῶν βασιλέων, ἀπαιδεύτων καί ἀμέτρων. Ἡ ἀπαιδευσία ἡ κακή παιδεία τῶν βασιλέων τούτων εἶναι τό κύριον αἴτιον τῆς ἀνελευθέρας καί δεσποτικῆς ἀρχῆς των, ἡ ὁποία ἔκτοτε συνεχίζεται μέχρι τῶν ἡμερῶν του, λέγει ὁ Πλάτων.

Δ' ἱστορικόν παράδειγμα. Ἡ ἀθηναϊκή πολιτεία. Τό ἕτερον σκέλος τῆς περί ἧς ὁ λόγος ἱστορικῆς ἀναδρομῆς ἀποτελεῖ ἡ ἱστορία τῶν Ἀθηνῶν. Καί αὕτη ἔχει περίοδον ἀγαθήν, καθ' ἣν ἐτηρεῖτο τό μέτρον τῆς ἐλευθερίας, καί περίοδον κακήν, καθ' ἣν τήν λελογισμένην ἐλευθερίαν ἀντικατέστησεν ἡ ἀσυδοσία, ἡ ὀχλοκρατία καί ἀναρχία. Ἡ πρώτη περίοδος ἀποκορυφοῦται εἰς τούς χρόνους τῶν Περσικῶν πολέμων, ἡ κατά τούς ὁποίους ἀθηναϊκή νίκη ἦτο ἀποτέλεσμα τῆς τότε Ἀθηναίων πολιτείας. Ἡ παλαιά αὕτη πολιτεία, τήν ὁποίαν ὁ Πλάτων ἀντιδιαστέλλει κατωτέρω πρός τήν μετέπειτα πολιτείαν τῆς παρακμῆς, ἦτο τό σολώνειον τιμοκρατικόν πολίτευμα, ὅπερ διά τῆς μεταρρυθμίσεως τοῦ Κλεισθένους εἶχεν ἀποκτήσει σταθεράν δημοκρατικήν βάσιν καί τήν ἐπαινετήν μορφήν, ὑφ' ἣν τοῦτο ἐλειτούργει κατά τούς χρόνους τῶν Μηδικῶν πολέμων. Ὁ κορμός τῆς πολιτείας τότε ἦτο δημοκοατικός μέ τά κύρια γνωρίσματα τῆς ἰσονομίας, φιλίας καί ἐλευθερίας τῶν πολιτῶν. Ἀλλ' ἡ ἐλευθερία αὐτή δέν ἦτο ἄκρατος καί ἀπόλυτος, ὡς συνέβη βραδύτερον, ἀλλ' ἐνεῖχε καί στοιχεῖα δουλείας. Καί δεσπότης ἐν προκειμένῳ ἦτο ἡ «αἰδώς», ὁ σεβασμός τοῦ καθήκοντος, ὁ σεβασμός τῶν πολιτῶν πρός τούς νόμους καί πρός τούς ἄρχοντας. Ἡ πρός τούτους αἰδώς καί ἡ ἑκουσία αὕτη καί καλῶς ἐννοουμένη δουλεία τῶν πολιτῶν (Γ 698 Β, πρβλ. 681 C, 684 C) ἐνισχύθη περισσότερον ἐκ τοῦ φόβου τοῦ προερχομένου ἀπό τόν περσικόν κίνδυνον, κατ' ἀκολουθίαν δέ καί οἱ φιλικοί δεσμοί τῶν πολιτῶν πρός ἀλλήλους ἔγιναν στενώτεροι. Ἡ ἀθηναϊκή πολιτεία ἀπετέλει τότε πολιτικήν κοινότητα, συγκεντρώνουσα τά τρία ἀνωτέρω μνημονευθέντα προσόντα ὑγιοῦς πολιτείας, ἤτοι: α) τήν ἐλευθερίαν, β) τήν σωφροσύνην ἢ νοῦ κοινωνίαν (ἐν ᾗ νοεῖται καί τό μέτρον, ἡ μετριότης) τήν ἐκδηλουμένην ἐν προκειμένῳ διά τῆς ἑκουσίας συμμορφώσεως πρός τούς νόμους, καί γ) τήν φιλίαν. Ὑπό τοιούτους ὅρους πολιτειακῆς ὀργανώσεως καί διαπαιδαγωγήσεως ἀντιμετώπισαν οἱ Ἀθηναῖοι τάς δύο πρώτας ἐπιθέσεις τῶν Περσῶν. Δέν ἐκτεινόμεθα εἰς διεξοδικωτέραν ἀνάλυσιν τῆς πλατωνικῆς ἀφηγήσεως τῶν Περσικῶν πολέμων, τήν ὁποίαν θά ἠδυνάμεθα νά συγκρίνωμεν πρός τήν ἔκθεσιν τῶν αὐτῶν γεγονότων ἐν τῷ 'Επιταφίῳ τοῦ πλατωνικοῦ διαλόγου «Μενεξένου» (239 D κ.ἑ.). Σημειοῦμεν μόνον δύο τινά: πρῶτον ὅτι τόσον ἐνταῦθα ὅσον καί εἰς τόν 'Επιτάφιον τοῦ «Μενεξένου», ἡ περσική ἐπίθεσις χαρακτηρίζεται ὡς ἐπίθεσις τῶν βαρβάρων, στρεφομένη καθ' ὁλοκλήρου τῆς Εὐρώπης· καί δεύτερον, ὅτι ἐνταῦθα τό κέντρον τοῦ βάρους τῆς ὅλης ἀναδρομῆς κεῖται ὄχι τόσον εἰς τά πραγματικά καί ἱστορικά στοιχεῖα τῆς ἀφηγήσεως, τά ὁποῖα χρησιμοποιοῦνται ὡς ὑπηρετικά τῆς πολιτικῆς σκέψεως, ἀλλ' εἰς τήν ἔξαρσιν τοῦ μεγέθους τοῦ περσικοῦ κινδύνου ἀφ' ἑνός καί εἰς τήν ἑρμηνείαν ἀφ' ἑτέρου τοῦ πολιτικοῦ ἤθους καί τῆς ψυ-

χικῆς διαθέσεως τῶν Μαραθωνομάχων καὶ τῶν Σαλαμινομάχων. Ὁ μελετητὴς τῶν πρώτων βιβλίων τῶν «Νόμων» βλέπει εἰς τὴν ἀνθρωπολογικὴν ταύτην ἀνάλυσιν καὶ ἑρμηνείαν τοῦ Ἀθηναίου πολίτου τῶν Μηδικῶν τὴν ἐν μιᾷ ὡρισμένῃ ἱστορικῇ περιόδῳ πραγματοποίησιν τῆς ἰδέας τῆς εὐνομίας καὶ τῆς ἀληθινῆς κατὰ Πλάτωνα πολιτικῆς ἐλευθερίας, τῆς ὁποίας τὴν θεωρητικὴν μορφὴν ὕφανεν ἡ διαλεκτικὴ τῶν πρώτων βιβλίων. Αἱ πνευματικαὶ λαβαί, διὰ τῶν ὁποίων συλλαμβάνεται τὸ νόημα τῆς πολιτικῆς ἱστορικῆς ἐμπειρίας εἶναι αἱ θεμελιώδεις ἔννοιαι τῆς προηγηθείσης πολιτειολογικῆς καὶ ἀνθρωπολογικῆς θεωρίας: νοῦς (λογισμός), μέτρον, αἰδώς, δέος (φόβος), φιλία, ἐλευθερία, δουλεία.

Τὴν παλαιὰν πολιτείαν τῆς Ἀττικῆς καὶ τοὺς παλαιοὺς νόμους διεδέχθησαν βαθμηδὸν νέοι καιροὶ καὶ νέα ἤθη πολιτικά, τῶν ὁποίων κοινὸν γνώρισμα εἶναι ἡ παρανομία καὶ ἡ πολιτικὴ παρακμὴ τῶν Ἀθηνῶν. Ταύτην παρακολουθεῖ ὁ Πλάτων εἰς ἕνα συγκεκριμένον τομέα τοῦ ἱστορικοῦ βίου τῶν Ἀθηνῶν, τὸν τομέα τῆς μουσικῆς, ἐκτείνεται δὲ ἔπειτα καὶ εἰς τὰς λοιπὰς μορφὰς τοῦ ἀθηναϊκοῦ βίου καὶ πολιτισμοῦ. Διὰ νὰ φανῇ δὲ σαφέστερον ἡ προϊοῦσα ἀπόκλισις καὶ ἀπομάκρυνσις ἀπὸ τῆς πατρίου εὐνομίας καὶ τῆς μέτρον ἐχούσης παλαιᾶς πολιτείας, ὁ Πλάτων προτάσσει τῆς περιγραφῆς τῆς καταπτώσεως τοῦ μουσικοῦ καὶ τοῦ ἄλλου πολιτισμοῦ τῶν Ἀθηνῶν εἰκόνα τῆς παλαιᾶς ἀθηναϊκῆς μουσικῆς (Γ 700 α κ.ἑ.).

Συστοιχία μουσικῆς καὶ πολιτικῆς ἐν τῇ Ἀθηναϊκῇ πολιτείᾳ.. Μία θεμελιώδης μορφὴ τῆς παλαιᾶς εὐνομίας καὶ τῆς καλῶς ἐννοουμένης ἐκουσίας «δουλείας» τοῦ Ἀθηναίων δήμου ἦτο ἡ δουλεία (συμμόρφωσις) αὐτοῦ πρὸς τοὺς νόμους τῆς μουσικῆς. Ἡ μουσικὴ τῆς παλαιᾶς ἐποχῆς ἦτο διηρημένη εἰς ὡρισμένα εἴδη, ἕκαστον ἐκ τῶν ὁποίων εἶχε «σχῆμα» προσῆκον καὶ ἀνάλογον πρὸς τὸ μουσικόν του ἦθος. Τὰ αὐστηρῶς διακεκριμένα ἀλλήλων εἴδη τῶν ᾠδῶν ἦσαν: οἱ πρὸς τοὺς θεοὺς ὕμνοι, οἱ θρῆνοι, οἱ παιᾶνες, οἱ διθύραμβοι, οἱ κιθαρῳδικοὶ «νόμοι» κλπ.,, ἔχοντα ἕκαστον ἰδίαν μορφήν. Ὑπῆρχεν αὐστηρὰ καὶ πιστῶς τηρουμένη ἀντιστοιχία μεταξὺ μουσικῆς ὕλης ἑκάστου εἴδους ᾠδῆς καὶ μουσικῆς μορφῆς του. Ἀποκλίσεις καὶ παραβάσεις τῆς ἀρχῆς ταύτης ἀπηγορεύοντο ἀπολύτως. Θορυβώδεις κρίσεις τοῦ κοινοῦ, ἀνάγωγοι ἐκδηλώσεις ἐπιδοκιμασίας ἢ ἀποδοκιμασίας, συνήθεις εἰς τοὺς μετὰ ταῦτα χρόνους, δὲν ἐπετρέποντο. Οἱ μορφωμένοι ἀκροαταὶ (ἐν οἷς καὶ οἱ ἐπόπται καὶ κριταὶ) τῶν μουσικῶν ἐκτελέσεων ἦκουον αὐτὰς ἐν σιγῇ μέχρι τέλους, οἱ δὲ τυχὸν ταραχοποιοὶ ἐτιμωροῦντο καὶ ἐσωφρονίζοντο: «ῥάβδου κοσμούσης ἡ νουθέτησις ἐγίγνετο» (Γ 700 C). Τὸ πλῆθος τῶν πολιτῶν ἐκουσίως «ἐδούλευε», συνεμορφοῦτο, πρὸς τὰς διατάξεις ταύτας καὶ δὲν ἐτόλμα νὰ κρίνῃ διὰ θορύβου.

Μὲ τὴν πάροδον ὅμως τοῦ χρόνου ἤρχισεν ἡ παράβασις τῶν μουσικῶν τούτων νόμων, ἡ «ἄμουσος παρανομία» (Γ 700 D κ.ἑ.). Καὶ τὴν ἀρχὴν τῆς παρανομίας ἔκαμαν ποιηταί, ἔχοντες μὲν ἔμφυτον δημιουργικὴν ποιητικὴν δύναμιν, ἀνίκανοι ὅμως νὰ ἐκτιμήσουν καὶ νὰ κατανοήσουν τὸ «δίκαιον» καὶ τὸ «νόμιμον» τῆς Μούσης, Δίκαιον τῆς Μούσης εἶναι ἡ ἁρμονία μεταξὺ μουσικῆς ὕλης καὶ μουσικῆς μορφῆς· (τὴν ἰδίαν ἔννοιαν τῆς ἁρμονίας ἔχει ἡ δικαιοσύνη εἰς τὴν «Πολιτείαν»: δικαιοσύνη εἶναι ἡ δύναμις ἡ συνεκτικὴ τῆς ἁρμονίας τῶν τριῶν τάξεων τῆς πολιτείας καὶ τῶν τριῶν μορίων τῆς ἀτομικῆς ψυχῆς). Νόμιμον τῆς Μούσης εἶναι τὰ περὶ τὴν μουσικὴν νενομισμένα καὶ διατεταγμένα. Οἱ ποιηταὶ λοιπὸν αὐτοί, παρασυρόμενοι ἀπὸ τὸν βακχικὸν ἐνθουσιασμὸν των καὶ τὸ συναίσθημα τῆς ἡδονῆς, ἀνέμειξαν τὰ μουσικὰ εἴδη πρὸς ἄλληλα, δηλαδὴ τοὺς θρήνους μὲ τοὺς ὕμνους, τοὺς παιάνας μὲ τοὺς διθυράμβους κλπ. Ἐξ ἀφροσύνης καὶ ἐλλείψεως «νοῦ» ἤχθησαν εἰς τὸν ψευδῆ περὶ μουσικῆς ἰσχυρισμόν, ὅτι διακριτικὰ γνωρίσματα τοῦ μουσικῶς ὀρθοῦ, πηγάζοντα ἀπὸ αὐτὴν τὴν φύσιν καὶ τὸ ἦθος τῆς μουσικῆς, δὲν ὑπάρχουν, ἀλλὰ τὴν ἀξίαν της ἠμποροῦν νὰ κρίνῃ μετ' ἀσφαλείας ἡ ὑποκειμενικὴ ἡδονὴ καὶ εὐχαρίστησις τοῦ ἀκούοντος. Τὰ ἔργα τῶν ποιητῶν τούτων, συνεχίζει ὁ Πλάτων πάντοτε διὰ στόματος τοῦ Ἀθηναίου συνομιλητοῦ, καὶ ἡ θεωρητικὴ ὑποστήριξις τῆς τοιαύτης ποιητικῆς πράξεως εἰσήγαγον τὴν παρανομίαν εἰς τὴν μουσικὴν καὶ ἀντικατέστησαν εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ πλήθους τὸν καλῶς ἐννοούμενον «φόβον», τὴν αἰδῶ, τὸν σεβασμὸν πρὸς τοὺς μουσικοὺς νόμους, διὰ τῆς ἀνευλαβείας καὶ τῆς ἀναιδείας. Ἐπὶ πλέον τὸ κοινὸν ἀπέκτησε τὴν τολμηρὰν καὶ ἐπικίνδυνον ἀντίληψιν ὅτι τὸ πλῆθος τῶν ἀκροατῶν εἶχε τὴν ἱκανότητα νὰ κρίνῃ τὰ ἔργα τῆς Μούσης καὶ τῆς Τέχνης, σύμφωνα μὲ τὴν ἰδικήν του ἀρέσκειαν ἢ δυσαρέσκειαν. Τὰ ἐκ τότε ἄφωνα μουσικὰ ἀκροατήρια ἀπέκτησαν θορυβώδη φωνὴν τεχνοκρίτου καὶ εἰδικοῦ καὶ τὴν ἐπιβολὴν τῆς ἐγκύρου κρίσεως τῶν ὀλίγων ἀρίστων διεδέχθη ἡ κακοήθης κυριαρχία τῶν συμπαθειῶν καὶ τῆς συναισθηματικῆς παραφορᾶς τοῦ «θεάτρου», ἤτοι τοῦ ὄχλου τῶν ἀκροατῶν καὶ θεατῶν, τὴν ἐν τῇ τέχνῃ «ἀριστοκρατίαν» ἀντικατέστησεν ἡ «μονηρὰ θεατροκρατία». (Πρβλ. καὶ Πολιτ. ΣΤ' 492 B—C καὶ Ἀθήναιον ΙΑ' 506 C). Τὸ κακὸν δὲν θὰ ἦτο καὶ πολύ, συνεχίζει ὁ Πλάτων, ἂν ἡ θεατροκρατία αὐτὴ ἦτο δημοκρατία ἐλευθέρων ἀνδρῶν καὶ περιωρίζετο μόνον ἐκεῖ. Δυστυχῶς ἡ ἀρχικὴ πλάνη περὶ τῆς σοφίας τοῦ πλήθους δὲν ἔμεινεν ἐντοπισμένη εἰς τὰ τῆς μουσικῆς μόνον, ἀλλ' ἐπεξετάθη εἰς τὴν σφαλερὰν ἀντίληψιν ὅτι ὅλοι εἶναι σοφοὶ καὶ εἰδικοὶ εἰς ὅλα τὰ ζητήματα, ἡ δὲ ἀρχικὴ παράβασις τῶν μουσικῶν νόμων ἐκαλλιέργησε γενικώτερον πνεῦμα παρανομίας. Εἶναι προφανὴς ἡ βαθμιαία ἐξέλιξις καὶ αὔξησις τοῦ κακοῦ: ἡ ψευδὴς ἰδέα τοῦ πλήθους περὶ τῆς σοφίας του ἐγέννησε θράσος, τοῦτο δὲ ἦρε τὸν «φόβον», τὸν σεβασμὸν πρὸς τὴν γνώμην καὶ κρίσιν τῶν πνευματικῶς καὶ ἠθικῶς ἀνωτέρων καὶ τούτου ἄμεσον ἐπακολούθημα ὑπῆρξεν ἡ λίαν «ἀποστετολμημένη» ἐλευθερία καὶ ἡ πονηρὰ ἀναισχυντία. Ἡ ἐλευθερία αὕτη ἀκολούθως φυσικὸν ἦτο νὰ ἐξελιχθῇ περαιτέρω εἰς ἐλευθερίαν τῶν πολιτῶν ἀπὸ πάσης συμμορφώσεως πρὸς τὰς διαταγὰς τῶν ἀρχόντων εἰς τοὺς ὁποίους οὗτοι πρότερον ἑκόντες ἐπείθοντο. Ἡ ἐξέλιξις ἐχώρησεν εἰς ἄρνησιν τῶν νέων νὰ δεχθοῦν τὸν χαλινὸν καὶ τὰς συμβουλὰς πατρὸς καὶ μητρὸς καὶ πρεσβυτέρων καὶ τοὺς λοιποὺς περιορισμοὺς τῶν νόμων. Τῆς ἐξελίξεως τελικὴ βαθμὶς εἶναι ἡ πλήρης ἀδιαφορία καὶ περιφρόνησις πρὸς τοὺς ὅρκους, τὰς πίστεις καὶ αὐτοὺς τοὺς θεούς. Εἰς τοιοῦτο κατάντημα οἱ πολῖται παρουσιάζουν τὸ θέαμα τῶν παλαιῶν Τιτάνων, τῶν γνωστῶν διὰ τὴν ὑπερφροσύνην καὶ ἀνυποταξίαν των, καὶ περιέρχονται εἰς τὴν ἰδίαν μὲ ἐκείνους κατάστασιν τῆς ἀτέρμονος δυστυχίας καὶ ἀθλιότητος (Γ 701 C).

Ἡ ἐκλογὴ τῆς μουσικῆς ὡς ἱστορικοῦ παραδείγματος διὰ τὴν παρακολούθησιν τῆς ἐξελίξεως τῆς πολιτικῆς παρακμῆς καὶ ἐξαχρειώσεως εἶναι ἐντελῶς σύμφωνος πρὸς τὴν παρὰ Πλάτωνι συνηθεστάτην συστοιχίαν μουσικῆς καὶ πολιτικῆς (πρβλ. καὶ τοὺς σχετικοὺς ἐκ τῆς μουσικῆς ὅρους: «προοίμιον», «συμφωνία», «ἁρμονία», «διαφωνία», «πλημμέλεια», «ἀμουσία» κλπ. πρὸς δήλωσιν ἀντιστοίχων συναφῶν πολιτικοπαιδαγωγικῶν ἐννοιῶν, ὡς «κόσμος», «εὐκοσμία», «εὐνομία», «παιδεία», «ἀμαθία», «ἀπαιδευσία» κλπ.). Λίαν διαφωτιστικὴ εἶναι ἡ παράθεσις δύο ἀντιστοίχων ἀποφάνσεων τῆς «Πολιτείας». Κατὰ τὴν πρώτην (Πολιτ. Δ 424 C) «οὐδαμοῦ κινοῦνται μουσικῆς τρόποι ἄνευ πολιτικῶν νόμων τῶν μεγίστων, ὥς φησί τε Δάμων καὶ ἐγὼ πείθομαι». (Κατὰ τὴν γνώμην τοῦ Δάμωνος, τὴν ὁποίαν καὶ ἐγώ, λέγει ὁ Πλάτων, ἀποδέχομαι, οὐδαμοῦ μεταβάλλονται οἱ τρόποι τῆς μουσικῆς, χωρὶς νὰ συμμεταβληθοῦν συγχρόνως καὶ οἱ σπουδαιότατοι πολιτικοὶ νόμοι). Ἡ δευτέρα ἀπόφανσις τῆς «Πολιτείας» ἀναφέρεται εἰς τὴν εἴσδυσιν καὶ διάδοσιν τῆς παρανομίας, ἀρχῆς γινομένης ἀπὸ τῶν ἐν τῇ μουσικῇ καινοτομιῶν. Πολιτ. Δ 424 D: «ἢ γοῦν παρανομία, ἔφη, ραδίως αὕτη λανθάνει παραδυομένη. Ναί, ἔφην, ὡς ἐν παιδισῖς γε μέρει καὶ ὡς κακὸν οὐδὲν ἐργαζομένη. Οὐδὲ γὰρ ἐργάζεται, ἔφη, ἄλλο γε ἢ κατὰ σμικρὸν εἰσοικισαμένη ἠρέμα ὑπορρεῖ πρὸς τὰ ἤθη τε καὶ τὰ ἐπιτηδεύματα· ἐκ δὲ τούτων εἰς τὰ πρὸς ἀλλήλους συμβόλαια μείζων ἐκβαίνει, ἐκ δὲ δὴ τῶν συμβολαίων ἔρχεται ἐπὶ τοὺ νόμους καὶ πολιτείας σὺν πολλῇ ἀσελγείᾳ, ἕως ἂν τελευτῶσα πάντα ἰδία καὶ δημοσία ἀνατρέψῃ». (Δηλαδή: ἡ παρανομία εὔκολα διεισδύει, χωρὶς νὰ γίνεται ἀντιληπτή. — Ναί, εἶπα, καὶ ἐπιτυγχάνει τοῦτο ὡσὰν νὰ παίζῃ καὶ νὰ μὴ κάμνῃ τίποτε τὸ κακόν. Καὶ πράγματι, εἶπε, τί ἄλλο κάμνει ἡ παρανομία, παρά, ἀφοῦ σιγὰ - σιγὰ ἐγκατασταθῇ καὶ βολευθῇ εἰς τὴν μουσικὴν περιοχὴν πρῶτα, ὕστερα ξεχύνεται ὡς ὑγρὸν ἀβόρυβα καὶ ἐπεκτείνεται εἰς τὰ ἤθη καὶ τὰς ἀσχολίας τῶν ἀνθρώπων. Ἀπὸ αὐτὰ προχωρεῖ πιὸ δρμητικὴ εἰς τὰς συναλλαγὰς καὶ ἀπὸ τῶν συναλλαγῶν ἔρχεται εἰς τοὺς νόμους καὶ τὰ πολιτικὰ καθεστῶτα μὲ μεγάλην ἀσέλγειαν, ἕως ὅτου εἰς τὸ τέλος ἀνατρέψῃ τὰ πάντα, ἰδιωτικὰ καὶ δημόσια πράγματα).

Ἀνακεφαλαίωσις προβλημάτων καὶ ὁρισμάτων τοῦ Γ' βιβλίου. Ἐν τῇ κατακλεῖδι τοῦ τρίτου βιβλίου γίνεται ἡ ἀνακεφαλαίωσις (Γ 701 D κ.ἑ.): α) τοῦ τεθέντος προβλήματος, β) τῆς ἱστορικῆς ἀναδρομῆς καὶ γ) τοῦ ὅλου ὁρίσματος αὐτῆς, ὡς ἑξῆς:

Σκοπὸς τῆς ὅλης ἐρεύνης ἦτο τὸ «κατιδεῖν πῶς ποτ' ἂν πόλις ἄριστα οἰκοίη, καὶ ἰδίᾳ πῶς ἂν τις βέλτιστα τὸν αὐτοῦ βίον διαγάγοι». (Σκοπὸς μας ἦτο νὰ ἴδωμεν καλὰ πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ διοικηθῇ ἄριστα μία πολιτικὴ κοινότης καὶ πῶς νὰ διαγάγῃ τις κατὰ τὸν καλύτερον τρόπον τὸν ἀτομικὸν βίον του). Χάριν τοῦ σκοποῦ τούτου ἐγένετο ἡ ὅλη ἀναδρομὴ καὶ συζήτησις: «καὶ μὴν αὐτῶν γε ἕνεκα καὶ τὸ Δωρικὸν ἐθεασάμεθα κατοικιζόμενον στρατόπεδον καὶ τὰς τοῦ Δαρδάνου ὑπωρείας τε καὶ τὴν ἐπὶ θαλάττῃ κατοίκισιν καὶ τοὺς πρώτους δὴ τοὺς περιλιπεῖς γενομένους ἡμῖν λόγους περί τε μουσικῆς καὶ μέθης καὶ τὰ τούτων ἔτι πρότερα» (Γ 702 α).

Τὸ δὲ συμπέρασμα ἔκ τε τῆς θεωρητικῆς καὶ τῆς ἱστορικῆς ἐξετάσεως εἶναι ὅτι μόνον ἡ τήρησις τοῦ μέτρου ἐξασφαλίζει τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ νομοθετικοῦ ἔργου καὶ τὸν ὁμαλὸν καὶ ὀρθὸν (ἤτοι: μετ' ἐλευθερίας καὶ φιλίας καὶ φρονήσεως) πολιτικὸν βίον.

Μέρος Δεύτερον. Νομοθετικὸν.—Βιβλίον Δ'.

Ἡ Νέα πόλις «Θεοκρατικὴ» Πολιτεία.

Ἀνθρωπογεωγραφικοὶ ὅροι τῆς ἱδρύσεως τῆς νέας πόλεως. Τὸ πολιτικὸν ἦθος τῶν ναυτικῶν πολιτειῶν. Ὡς καὶ ἐν ἀρχῇ τοῦ ἄρθρου ὑπετυπώσαμεν, τὸ Δ' βιβλίον εἰς τὸ πρῶτον μέρος του (μέχρι τοῦ 715E) ἐξετάζει τὴν θέσιν καὶ τοὺς τοπογραφικοὺς καὶ οἰκονομικοὺς ἐν γένει ὅρους τῆς ὑπὸ ἵδρυσιν πόλεως. Τίς ἡ γεωγραφικὴ αὐτῆς θέσις; Τίς ἡ προέλευσις τῶν ἀποίκων; Πῶς θὰ γίνῃ ἡ συναγωγὴ καὶ ὁ κατοικισμὸς αὐτῶν; Πρέπει ἀπὸ τοῦδε νὰ δηλωθῇ, ὅτι τὸ κύριον καὶ ἄμεσον ἐνδιαφέρον τοῦ Πλάτωνος δὲν ἀναφέρεται τόσον εἰς τὴν περιγραφὴν τῶν εἰρημένων τοπογραφικῶν καὶ οἰκονομικῶν ὅρων, αὐτῶν καθ' αὑτούς, ὅσον εἰς τὴν ἀνθρωπογεωγραφικὴν (γεωπολιτικὴν) ἔρευναν αὐτῶν καὶ τῆς σημασίας των διὰ τὴν διαμόρφωσιν τοῦ χαρακτῆρος καὶ τοῦ ἤθους τῶν κατοίκων - πολιτῶν ὑπὸ τὴν θεμελιώδη προϋπόθεσιν, ὅτι πᾶσα πολιτικὴ ἢ νομοθετικὴ ἐνέργεια πρέπει νὰ ἀποβλέπῃ εἰς τὴν βελτίωσιν

τῶν πολιτῶν καὶ νὰ ἔχῃ ὡς στόχον τὴν ὅλην ἀρετήν, καὶ ὄχι ἓν «μόριον» (μέρος) μόνον αὐτῆς. Διαπιστώνεται κατ' ἀρχήν, ὅτι ἡ ὑπὸ ἵδρυσιν πόλις ἀπὸ ἀπόψεως θέσεως δὲν εἶναι ἀκατάλληλος διὰ τὴν ἀπόκτησιν τῆς ἀρετῆς, ἐφόσον δὲν εἶναι τελείως παράλιος καὶ ἔχει ὁπωσδήποτε αὐτάρκειαν. Ἡ σχετικὴ ἀπὸ τῆς θαλάσσης ἀπόστασις αὐτῆς εἶναι ἀντίδοτον κατὰ τῆς πρὸς τὴν θάλασσαν γειτνιάσεως, ἡ ὁποία κατὰ τὸν Πλάτωνα, εἶναι πολὺ κακή, εἶναι «μάλα ὄντως ἁλμυρὸν καὶ πικρὸν γειτόνημα». Κατωτέρω θὰ ἴδωμεν, διατί ὁ Πλάτων εἶναι ἐχθρὸς τῆς ναυτικῆς πολιτείας. Ἔπειτα πλεονεκτημα τῆς νέας πόλεως εἶναι ἡ αὐτάρκεια, χάρις εἰς τὴν ὁποιαν αὐτη δὲν θὰ ἔχῃ ἀνάγκην νὰ κάμνῃ εἰσαγωγὰς ἀγαθῶν ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ. Τριτον πλεονέκτημα εἶναι ἡ ἔλλειψις ναυπηγησίμου ξυλείας εἰς τὴν περὶ τὴν πόλιν χώραν, ἔλλειψις, ἥτις δὲν θὰ ἐπιτρέπῃ τὴν ἐξέλιξιν αὐτῆς εἰς πόλιν ἐμπορικὴν καὶ ναυτικήν, ἐξάγουσαν ἀγαθὰ καὶ ἀντεισάγουσαν νόμισμα ἀργηροῦν καὶ χρυσοῦν, ποὺ εἶναι τὸ μεγαλύτερον ἐμπόδιον εἰς τὴν ἀπόκτησιν εὐγενῶν καὶ δικαίων ἠθῶν. Ἡ σχετικὴ τραχύτης τοῦ ἐδάφους εἶναι καὶ αὐτὴ κάτι τὸ καλόν, διότι δὲν καθιστᾶ δυνατὴν τὴν πολὺ μεγάλην ἀφθονίαν τῶν προϊόντων, ἧς συνέπεια θὰ ἦτο ἡ περίσσεια καὶ ἐξαγωγὴ αὐτῶν ἐπὶ χρήμασι. Τὸ μεγαλύτερον κακὸν τῆς ἐμπορικῆς πόλεως, εἰς λόγον παιδείας τῶν πολιτῶν της, εἶναι, ὅτι αὐτη καλλιεργεῖ διὰ τοῦ χρηματισμοῦ καὶ τῆς καπηλείας ἦθη ἄπιστα καὶ ἄφιλα καὶ εἶναι δυνατὸν εὐκόλως νὰ παρασύρῃ τοὺς πολίτας της εἰς μίμησιν ξένων φαύλων ἠθῶν. Ὅταν λ.χ. μία παράλιος πόλις παρενοχλῆται καὶ βλάπτεται ὑπὸ τῶν ἐχθρῶν, ἀναγκάζεται πρὸς ἀποτελεσματικωτέραν ἄμυναν ἑαυτῆς νὰ μ ι μ η θ ῇ τοὺς ἀντιπάλους της εἰς τὰ μέσα τοῦ πολέμου. Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ὁ Πλάτων παραθέτει ἓν παράδειγμα γεγονότος, μὴ ἱστορικοῦ μέν, δυναμένου ὅμως νὰ πραγματοποιηθῇ καὶ νὰ ἐπιβεβαίωσῃ ἱστορικῶς τὰ ἐνταῦθα θεωρητικῶς λεγόμενα περὶ ναυτικῆς μιμήσεως. Καὶ ἰδοὺ τὸ παράδειγμα: Ὅταν οἱ Ἀθηναῖοι, λέγει ὁ Πλάτων, ὑπεχρεώθησαν ὑπὸ τοῦ θαλασσοκράτορος Μ ί ν ω ο ς, τοῦ βασιλέως τῆς Κρήτης, εἰς τὴν καταβολὴν τοῦ αἱματηροῦ φόρου τῶν 7 νέων καὶ 7 νεανίδων, ὑπῆρχε κίνδυνος, πρὸς ἀποτροπὴν τοῦ ζυγοῦ καὶ τοῦ φόρου αὐτοῦ καὶ ἀντιμετώπισιν τῶν Κρητῶν, νὰ στραφοῦν οἱ Ἀθηναῖοι πρὸς τὴν θάλασσαν καὶ νὰ μετατραποῦν εἰς ναυτικὴν δύναμιν, κατὰ μίμησιν τῆς Κρήτης. Μὴ ἔχοντες ὅμως ἀκόμη τότε πλοῖα καὶ ναυπηγήσιμον ξυλείαν, δὲν ἐστράφησαν πρὸς τὴν θάλασσαν, ὡς ἔπραξαν ἀργότερον διὰ τῆς πολιτικῆς τοῦ Θεμιστοκλέους, καὶ τοῦτο ὑπῆρξε μέγα εὐτύχημα δι' αὐτούς. Τὴν βραδύτερον πραγματοποιηθεῖσαν μετατροπὴν τοῦ πολιτικοῦ βίου τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν ἀπὸ χερσαίου εἰς ναυτικόν, θεωρεῖ ὁ Πλάτων, διαφωνῶν ριζικῶς ἐν τῷ προκειμένῳ σημείῳ πρὸς τὴν «ἐπίσημον» ἱστορικὴν ἀντίληψιν, τόσον ὀλεθρίαν διὰ τὰ ἤθη τῶν πολιτῶν καὶ τῆς πόλεως, ὥστε παρατηρεῖ (Δ 706 D κ.ἑ.), ὅτι θὰ ἦτο διὰ τοὺς Ἀθηναίους, ἀπὸ τῆς ἀπόψεως του πάντοτε, προτιμοτέρα ἡ καταβολὴ εἰς τὸν Μίνω ἔτι μεγαλυτέρου καὶ δεινοτέρου φόρου παρὰ μία ἀποτελεσματικὴ ἄμυνα κατὰ τοῦ Μίνωος, στηριζομένη εἰς μίμησιν τῶν Κρητῶν ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων. Διότι μία τοιαύτη ναυτικὴ μίμησις θὰ εἶχε φοβερὰ ἠ θ ι κ ὰ ἐπακόλουθα διὰ τοὺς Ἀθηναίους. Καὶ αὐτὰ εἶναι ἐκεῖνα, ποὺ φοβεῖται ὁ Πλάτων περισσότερον παντὸς ἄλλου πολεμικοῦ ἢ πολιτικοῦ ἐν στενωτέρᾳ ἐννοίᾳ ἀποτελέσματος. Ἐὰν τότε (ἐπὶ Μίνωος), ὑπῆρχον εὐμενεῖς ὅροι πρὸς μίμησιν τῶν Κρητῶν, θὰ συνέβαινον ἀπὸ τότε αὐτά, εἰς τὰ ὁποῖα βραδύτερον ἐσυνήθισαν οἱ Ἀθηναῖοι. Δηλαδὴ νὰ μετατρέπωνται ἀπὸ πεζῶν, βαρέως ὡπλισμένων καὶ μονίμου θέσεως ὁπλιτῶν εἰς εὐκινήτους ναύτας, ἐπιχειροῦντας συχνὰ αἰφνιδιαστικὰς ἀποβάσεις εἰς ἐχθρικὰς χώρας καὶ δρομαίως πάλιν ὑποχωροῦντας εἰς τὰ πλοῖα των. Κατὰ τὴν τακτικὴν καὶ τὴν ἠθικὴν τοῦ ναυτικοῦ πολέμου δὲν θεωρεῖται αἰσχρὸν ἡ μὴ μέχρι θανάτου ἐμμονὴ εἰς τὴν τεταγμένην θέσιν. Τούναντίον δικαιολογοῦνται δι' εὐσχήμων καὶ προχείρων προφάσεων καὶ ἡ ἀπώλεια τῶν ὅπλων καὶ ἡ ἐγκατάλειψις τῆς θέσεως καὶ ἡ αἰσχρὰ φυγὴ πρὸ τοῦ ἐχθροῦ! (Πόσον διάφορος ἀπὸ τὴν πλατωνικὴν εἶναι ἡ ἐντελῶς ρεαλιστικὴ πολιτικὴ σκέψις τοῦ Θουκυδίδου, καθ' ὃν «μέγα τὸ τῆς θαλάσσης κράτος!).

Εἰς τὴν ἔνστασιν τοῦ Κρητὸς Κλεινίου, ὅτι κατὰ τὴν γνώμην τῶν Κρητῶν καὶ ἄλλων, ἡ ἐν Σαλαμῖνι ναυμαχία τῶν Ἑλλήνων πρὸς τοὺς βαρβάρους ἔσωσε τὴν Ἑλλάδα, ὁ Ἀθηναῖος, ὁμιλῶν καὶ ἐξ ὀνόματος τοῦ Λακεδαιμονίου, ἀντιλέγει, ὅτι τὴν Ἑλλάδα ἔσωσαν κυρίως αἱ δύο πεζομαχίαι, ἡ ἐν Μαραθῶνι καὶ ἡ ἐν Πλαταιαῖς· καὶ δὴ ἡ μὲν πρώτη ἦρξε τῆς σωτηρίας, ἡ δὲ δευτέρα ὁλοκλήρωσεν αὐτήν. Προσθέτει μάλιστα ὁ Ἀθηναῖος, ὁ ὁποῖος ἐδῶ ὁμιλεῖ ὄχι ὡς ἐκπρόσωπος τοῦ ναυτικοῦ πνεύματος τοῦ ἀθηναϊκοῦ κράτους, ἀλλ' ὡς φορεὺς τοῦ πλατωνικοῦ πνεύματος, ὅτι αἱ πεζομαχίαι ὑπερέχουν τῶν ναυμαχιῶν κατ' ἀρχὴν καὶ ἀσχέτως πρὸς τὰ ἑκάστοτε εὐμενῆ ἢ δυσμενῆ ἀποτελέσματά των· διότι αἱ πεζομαχίαι βελτιώνουν τοὺς ἀνθρώπους, ὡς καλλιεργοῦσαι τὸ πνεῦμα τῆς καρτερίας καὶ τῆς ἐμμονῆς εἰς τὴν τεταγμένην θέσιν μέχρι θανάτου· ἀντιθέτως αἱ ναυμαχίαι δὲν βελτιώνουν αὐτούς, διότι συντελοῦν εἰς τὴν χαλάρωσιν τῶν ἠθῶν, ὡς ἐπιτρέπουσαι ἐγκατάλειψιν τῆς θέσεως, ἀπόρριψιν τῶν ὅπλων καὶ αἰσχρὰν φυγὴν πρὸ τοῦ ἐχθροῦ. Ὁ Πλάτων ἐκδηλώνεται καὶ ἐνταῦθα συνεπὴς πρὸς ἑαυτὸν καὶ δὴ καὶ πρὸς τὴν θεμελιώδη ἀντίθεσίν του πρὸς τὸ θαλάσσιον κράτος τῶν Ἀθηνῶν καὶ τὸν ναυτικὸν τρόπον τοῦ βίου. Καὶ γενικώτερον ἀπήρεσκεν εἰς τὸν Πλάτωνα, τὸν θιασώτην τῶν πνευματικῶν ἀξιῶν, τὸ χρηματιστικὸν καὶ ἐμπορικὸν πνεῦμα τῆς ναυτικῆς πολιτείας. Καὶ τὸ ποικίλον δὲ καὶ εὐμετάβλητον τοῦ ναυτικοῦ πολέμου, ἡ γνωριμία τῶν ναυτιλλομένων μὲ «πολλῶν ἀνθρώπων ἄστεα» καὶ νόμους καὶ ἤθη παντοδαπὰ ἦσαν, κατὰ τὸν Πλάτωνα, ἐπικίνδυνοι μορφαὶ βίου, καλλιεργοῦσαι τὸ πνεῦμα τῆς διαρκοῦς ἀλλαγῆς, τῆς ἀποκλίσεως ἀπὸ τῆς παραδόσεως καὶ ἀπὸ τῶν καθιερωμένων καὶ δεδοκιμασμένων τρόπων ζωῆς. Ἐντεῦθεν καὶ αἱ ἐπιφυλάξεις του ὡς πρὸς τὰς ναυμαχίας καὶ αἱ σχετικαὶ κρίσεις του ἐξ ἀφορμῆς τῆς θέσεως τῆς ἱδρυομένης ἀποικίας τῶν Κνωσίων.

Οἱ κ ά τ ο ι κ ο ι τ ῆ ς ν έ α ς π ό λ ε ω ς. Ὁ Ἰ δ ε ώ δ η ς τ ύ ρ α ν ν ο ς. Ἀκολούθως (Δ 707Ε) συζητεῖται τὸ ζήτημα τῶν κατοίκων καὶ ἰδίως τὰ πλεονεκτήματα ἢ μειονεκτήματα τῆς ὁμοιογενοῦς προελεύσεως αὐτῶν ἢ μή. Ἡ συζήτησις αὕτη ὁδηγεῖ εἰς μίαν διαπίστωσιν, τὴν ὁποιαν μάλιστα ὁ Ἀθηναῖος ἀποκαλεῖ «φαῦλον» πρᾶγμα. Πάντως, λέγει οὗτος, ἡ διαπίστωσις αὕτη γίνεται εἰς τὸν κατάλληλον χρόνον καὶ ἔχει τὴν θέσιν της ἐδῶ, εἶναι δὲ ἡ ἑξῆς: Ἐκεῖνος, ποὺ νομοθετεῖ, δέν εἶναι ὁ ἄνθρωπος· ἡ τύχη καὶ αἱ συμπτώσεις καὶ αἱ περιστάσεις, ὅπως ἔρχονται, αὐταί κατ' οὐσίαν νομοθετοῦν. Οὕτω πολλάκις οἱ πόλεμοι ἀνατρέπουν διά τῆς βίας τά καθεστῶτα καί μεταβάλλουν τούς νόμους. Ὡσαύτως καινοτομιῶν αἰτία δύνανται νά εἶναι ἡ πενία, αἱ ἐπιδημίαι καί ἄλλα παραπλήσια δεινά. Ἀκριβέστερον, θά ἠδύνατό τις νὰ εἴπῃ, ὅτι σύμπαντα τά ἀνθρώπινα διακυβερνᾶ ὁ Θεὸς καί μετ' αὐτοῦ ἡ «τύχη» καί ὁ «καιρός». Εἰς τοὺς δύο τούτους συντελεστὰς τῆς ἱστορίας πρέπει νά προστεθῇ ὡς τρίτος, ἡ συμβουλή τοῦ ἀνθρώπου, ἡ «ἀνθρωπίνη τέχνη»· εἰς τὴν περίπτωσιν λ.χ. τῆς τρικυμίας φαίνεται καθαρά, πόσον δύνανται νά ὠφελήσῃ ἢ νά βλάψῃ ἡ καλή ἢ ἡ κακή διακυβέρνησις ἑνός πλοίου, ἡ ἐξαρτωμένη ἀπό τήν τέχνην τοῦ κυβερνήτου. Τό αὐτό δὲ ἰσχύει καί διά τήν νομοθεσίαν. Εἶναι μέγα εὐτύχημα διά μίαν πολιτικήν κοινότητα, εὐμοιρούσαν τῶν ἄλλων εὐμενῶν προϋποθέσεων τοῦ πολιτικοῦ βίου, τό νά ἀποκτήσῃ καλόν νομοθέτην, κύριον τῆς τέχνης καί τοῦ ἔργου του. Ἀλλά καί ὁ νομοθέτης, ὁ διαθέτων νομοθετικήν (τέχνην) ἱκανότητα, ἐρωτώμενος, ὁποία τις πόλις θά ἤθελε νά τοῦ τύχῃ πρός νομοθεσίαν, θά ἀπήντα: τυραννουμένην μοι δότε τήν πόλιν· τύρανος δ' ἔστω νέος καί μνήμων καί εὐμαθής καί ἀνδρεῖος καί μεγαλοπρεπής φύσει.... τῇ τυραννουμένῃ ψυχῇ... σωφροσύνην.... δεῖν εἶναι τῇ συνεπομένην» (Δ 709 Ε). Δηλαδή ὁ ἀγαθός νομοθέτης θά ἤθελε νά τοῦ δοθῇ πρός νομοθεσίαν πόλις, ἀρχουμένη ὑπό τυράννου νέου, μνήμονος εὐφυοῦς πρός μάθησιν, ἀνδρείου, μεγαλοπρεποῦς φύσει, ἔχοντος δ' ἐπί πλέον μαζί μὲ τάς ἀνωτέρω ψυχικάς ἰδιότητας καί τήν σωφροσύνην.

Παρὰ τὰς ἰδιότητας ταύτας, ὁ ἐν λόγῳ τύραννος πρέπει, καὶ αὐτὸς μὲ τὴν σειράν του, νὰ εἶναι εὐτυχὴς (Δ710C), δηλαδὴ νὰ τοῦ δώσῃ ἡ μοῖρα καλὸν νομοθέτην ὡς συνεργάτην. Ἂν ὁ Θεὸς εὐνοήσῃ τὸν σ υ ν δ υ α σ μ ὸ ν τοῦτον κ ο σ μ ί ο υ τ υ ρ ά ν ν ο υ κ α ὶ δ ε ξ ι ο ῦ ν ο μ ο θ έ τ ο υ, εἶναι δυνατὸν νὰ προέλθῃ ἐκ τῆς τυραννίδος ἁ ρ ί σ τ η π ό λ ι ς εὐκολώτερα καὶ τάχιστα. Μετ' αὐτήν, δευτέρα κατ' ἀξίαν, ἔρχεται ἡ ὑπὸ δύο ἀρχόντων ἀρχομένη πολιτεία, ὡς λ.χ. ἡ βασιλικὴ πολιτεία τῆς Σπάρτης. Ἡ ποιότης τῆς πολιτείας βαίνει ἐπὶ τὰ χείρω, ὅσον περισσότεροι γίνονται οἱ ἄρχοντες· διὰ τοῦτο ἔρχεται τρίτη ἀξιολογικῶς ἡ δημοκρατουμένη πολιτεία· ἔτι δυσκολώτερον εἶναι νὰ προκύψῃ ἀγαθὴ πόλις ἐκ τῆς ὀλιγαρχίας, διότι ἐν αὐτῇ εἶναι πλεῖστοι οἱ «δυνάσται». Δικαιολογῶν τὰ ἀνωτέρω, προσθέτει ὁ Πλάτων, ὅτι μόνον ὁ εἷς ἄρχων, ὁ τύραννος, δύναται νὰ ἐπιδράσῃ τάχιστα καὶ κατὰ βούλησιν ἐπὶ τὸ ἦθος τῆς πόλεως καὶ νὰ δώσῃ εἰς τὸν βίον της οἱανδήποτε κατεύθυνσιν θελήσῃ, ὁ ἴδιος προπορευόμενος καὶ ὑποχρεῶν καὶ τοὺς πολίτας διὰ τῆς πειθοῦς καὶ τῆς βίας νὰ τὸν ἀκολουθήσουν. Αὐτὸς εἶναι ὁ τ α χ ύ τ ε ρ ο ς δρόμος διὰ τὴν ἐν τῇ πολιτείᾳ πραγματοποίησιν τῆς ἰδέας τοῦ ἀγαθοῦ. Καὶ ἐν γένει, ἂν συμπέσουν εἰς ἕνα ἄνθρωπον φρόνησις, σωφροσύνη καὶ μεγίστη δύναμις, τότε μόνον εἶναι δυνατὴ ἡ γέννησις ἀρίστης πολιτείας καὶ ἀρίστων νόμων. Ἄλλος τρόπος δὲν ὑπάρχει νὰ καταστῇ μία πόλις εὔνομος καὶ δὴ κατὰ τρόπον τάχιστον καὶ εὐκολώτατον (Δ 712α).

Ὁ ἡ γ έ τ η ς θ ε ῖ ο ς ν ο ῦ ς κ α ὶ ἡ ἐ π ί γ ε ι ο ς ἔ κ φ ρ α σ ί ς τ ο υ, ὁ ν ό μ ο ς. Π ο λ ί τ ε υ μ α ἄ ρ α ἡ «Θ ε ο κ ρ α τ ί α»! Προκειμένου νῦν νὰ ἀρχίσῃ τὸ «πλάττειν λόγῳ τοὺς νόμους», τὸ συγκεκριμένον ἔργον τῆς διατυπώσεως τῶν νόμων, ὁ Ἀθηναῖος συνιστᾶ νὰ ἐπικαλεσθοῦν τὸν Θεόν, ἵνα ἔλθῃ ἐπίκουρος εἰς τὸ ἔργον τοῦτο. Τίθεται τὸ ἐρώτημα τί εἴδος πολιτεύματος θὰ δώσουν εἰς τὴν ὑπὸ ἵδρυσιν πολιτείαν. Θὰ δώσουν μίαν τῶν παραδεδομένων πολιτειακῶν μορφῶν ἢ τὴν βασιλείαν, ἢ συγκεκριμένως τὴν πολιτείαν τῶν Λακεδαιμονίων ἢ τὴν Κρητικήν; Εὑρίσκεται, ὅτι αἱ δύο αὐταὶ πολιτεῖαι δὲν εἶναι ἀμιγεῖς πολιτειακαὶ μορφαί, ἀλλὰ μεικταὶ (κατὰ τὴν ἀνωτέρω ἐκτεθεῖσαν ἀπαίτησιν τοῦ τρίτου βιβλίου). Κατὰ τοῦτο αἱ ἀνωτέρω δύο ὄντως γνήσιαι πολιτεῖαι ὑπερτεροῦν τῶν συνήθων ἀμιγῶν πολιτειῶν τῆς λοιπῆς ἑλληνικῆς πραγματικότητος, διότι αἱ τελευταῖαι εἶναι ἀνοργάνωτον ἄθροισμα δεσποτῶν καὶ δούλων, φέρει δ' ἑκάστη ἐξ αὐτῶν τὸ ὄνομα τῶν ἐν αὐτῇ δεσποζόντων. Ὅσθόν ὅμως θὰ ἦτο, ἂν ἐπρόκειτο νὰ δοθῇ ἓν ὄνομα εἰς τὸ νέον πολίτικον καθεστὼς, τοῦτο νὰ ἦτο τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ, καὶ ἑπομένως νὰ ὀνομασθῇ ἡ νέα πολιτεία «Θεοκρατία».

Κατὰ τὴν προηγηθεῖσαν γενετικὴν ἐξέτασιν τοῦ πολιτικοῦ φαινομένου (εἰς τὸ Γ΄ βιβλίον) ἐγένετο λόγος περὶ τῆς πρωτογενοῦς εὐδαίμονος ὁμαδικῆς διαβιώσεως τῶν ἀνθρώπων. Ἡ ἑρμηνεία αὐτῆς γίνεται ἐνταῦθα ὑπὸ τὴν μορφὴν τοῦ ἑξῆς μύθου (Δ 713C κ.ἑ.): Κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἦρχε τοῦ σύμπαντος κόσμου ὁ Κρόνος. Γνωρίζων λοιπὸν οὗτος, ὅτι εἶναι ἀδύνατον μία ἀνθρωπίνη φύσις, ἂν ὁπλισθῇ μὲ δικτατωρικὴν δύναμιν, ἂν γίνῃ αὐτοκράτωρ, νὰ μὴ κυριευθῇ ἀπὸ ἔξαλλον ἐγωϊσμὸν καὶ ὑβριστικὴν καὶ περιφρονητικὴν τῶν πάντων διάθεσιν, ἔταξεν ὡς ἄρχοντας τῶν ἀνθρωπίνων πολιτειῶν ὄχι ἀνθρώπους ἀλλ' ὄντα ἀνήκοντα εἰς γένος θειότερον καὶ ἀνώτερον τοῦ ἀνθρωπίνου, τοὺς δαίμονας. Τὸ αὐτὸ ἄλλως τε γίνεται καὶ εἰς τὰς

ἀγέλας τῶν βοῶν καὶ τῶν αἰγῶν· δὲν ἄρχουν βόες τῶν βοῶν καὶ αἶγες τῶν αἰγῶν, ἀλλ' ἡμεῖς οἱ ἄνθρωποι, ὄντα ἀνώτερα τῶν τετραπόδων τῆς ἀγέλης. 'Από «φιλανθρωπίαν» (φιλίαν, ἀγάπην πρὸς τοὺς ἀνθρώπους) λοιπὸν καὶ ὁ Κρόνος, ἔβαλεν ἐπὶ κεφαλῆς τῶν ἀνθρώπων τὸ ὑπέρτερον ἡμῶν γένος τῶν δαιμόνων, τὸ ὁποῖον «ἐπιμελούμενον ἡμῶν, εἰρήνην τε καὶ αἰδῶ καὶ εὐνομίαν καὶ ἀφθονίαν δίκης (δικαίου) παρεχόμενον, ἀστασίαστα καὶ εὐδαίμονα τὰ τῶν ἀνθρώπων ἀπειργάζετο γένη» (Δ 713 D - E). Τοῦ μύθου αὐτοῦ τὸ κεντρικὸν καὶ ἀληθὲς νόημα εἶναι, ὅτι ἐν τῇ πολιτείᾳ πρέπει νὰ ἄρχῃ κάτι τὸ Θεῖον. Τὸ ἐν ἡμῖν ἀθάνατον πρέπει νὰ ἄρχῃ κάτι τὸ Θεῖον. Τὸ ἐν ἡμῖν ἀθάνατον πρέπει νὰ ρυθμίζῃ τὰ τῆς πολιτείας, ὁ ὑπέρτατος λόγος καὶ ὁ νοῦς νὰ κανονίζῃ τὰ τῆς νομοθεσίας. "Οχι ἕνας οἱοσδήποτε ἄνθρωπος, ὁ πρῶτος τυχών, ἢ κάποια ὀλιγαρχία, ἢ κάποια δημοκρατία μὲ τὴν ψυχήν της λαίμαργον δι' ἡδονὰς καὶ ἐπιθυμίας. "Οταν οἱ ἑκάστοτε ἰσχυροί, εἴτε καταπατοῦν τοὺς ὑπάρχοντας νόμους, εἴτε θέτουν νέους, συμφώνως μὲ τὰς ὀρέξεις καὶ τὰ συμφέροντά των, δὲν μένει καὶ δὲν σώζεται τίποτε ἀπὸ τὸ κράτος.

Ἐνταῦθα (Δ 714β) ὁ 'Αθηναῖος ὑπενθυμίζει τὴν συνήθη καὶ σοφιστικὴν ἀντίληψιν τοῦ νόμου. Νόμων, συνήθως, λέγουν, ὑπάρχουν τόσα εἴδη, ὅσα καὶ τὰ εἴδη τῶν πολιτειῶν. Νόμοι βασιλικοί, δημοκρατικοί, ὀλιγαρχικοί κλπ. Δὲν ὑπάρχει κατὰ τὴν ἀντίληψιν αὐτὴν διαφωνία ὡς πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς νομοθεσίας, ἂν δηλαδὴ αὕτη πρέπει νὰ ἀποβλέπῃ πρὸς τὸν πόλεμον καὶ τὴν ἀνδρείαν ἢ πρὸς τὴν ὅλην ἀρετήν, ἀλλὰ πεποίθησις, ὅτι πολιτειακὴ μορφὴ καὶ νομοθεσία εἶναι τὰ μέσα διὰ τῶν ὁποίων οἱ ἑκάστοτε ἰσχυροὶ ἐξασφαλίζουν τὴν ἀρχήν των ἐσαεί καὶ φροντίζουν πῶς νὰ μὴ καταλυθοῦν ποτέ. Τὸ φυσικὸν κριτήριον, ὅπερ καὶ ὁρίζει τὸ δίκαιον, εἶναι τὸ συμφέρον τοῦ ἰσχυροτέρου. Τὴν περὶ δικαίου δὲ ταύτην ἀντίληψιν ἐκφράζει ἐκ τῶν ἀνωτέρω (ἐν τῇ ἀναλύσει τοῦ Γ' βιβλίου 690Β), εἰρημένων πολιτικῶν «ἀξιωμάτων» (αἰτημάτων) τὸ πέμπτον ἀξίωμα, ἤτοι τὸ νὰ ἄρχουν οἱ ἰσχυρότεροι τῶν ἀσθενεστέρων, ἀρχὴ φύσει τεθειμένη καὶ ἰσχύουσα, κατὰ Πίνδαρον. 'Ημεῖς, ὅμως, λέγει, ὁ 'Αθηναῖος, καὶ τότε, κατὰ τὴν περὶ «πολιτικῶν ἀξιωμάτων» συζήτησιν, ἐθέσαμεν ὡς ὕψιστον καὶ σπουδαιότατον ὅλων «ἀξίωμα» τὸ ἔκτον, ἤτοι τὴν ἀπαίτησιν, ὅπως ἄρχουν οἱ μορφωμένοι καὶ οἱ σώφρονες τῶν ἀμορφώτων καὶ ἀμαθῶν. Καὶ τώρα, ὕστερα ἀπὸ τὴν ἐν τῷ μεταξὺ γενομένην θεωρητικὴν συζήτησιν καὶ ἰδίως τὴν ἱστορικὴν ἀναδρομήν, ἡ ὁποία ἔδειξεν, ὁποῖα δεινὰ ἀναμένουν μίαν πολιτείαν, ὅταν αὕτη εἶναι ἁπλῶς ὄργανον τῶν ἑκάστοτε ἰσχυροτέρων, τονίζομεν, ὅτι δὲν εἶναι ὑγιεῖς πολιτεῖαι οὔτε σωστοὶ νόμοι, οἱ ἐξυπηρετοῦντες τὰ συμφέροντα μόνον μιᾶς τάξεως, ἀλλὰ ὁλοκλήρου τῆς πολιτικῆς κοινότητος, «συμπάσης τῆς πόλεως». Αἱ πολιτεῖαι δὲ ἐκεῖναι, ποὺ ἔχουν νόμους, κομμένους ἐπάνω εἰς τὰ συμφέροντα ὀλίγων, εἶναι «στασιωτεῖαι», καθεστῶτα ἀνώμαλα καὶ νοσηρά. Τὸ ἀξίωμα (ἡ ἀπαίτησις) λοιπὸν ποὺ πρέπει νὰ ἰσχύσῃ κατὰ τὴν παροῦσαν νομοθεσί'αν θὰ εἶναι: ν ὰ ἄ ρ χ ο υ ν ο ἱ ν ό μ ο ι», οἱ δὲ λεγόμενοι ἄρχοντες νὰ εἶναι ὑπηρέται καὶ δοῦλοι τῶν νόμων (Δ 715 D).

Τ ὸ γ ε ν ι κ ὸ ν π ρ ο ο ἱ μ ι ο ν τ ῆ ς ν ο μ ο θ ε σ ί α ς. Ὁ Θ ε ὸ ς π ά ν τ ω ν χ ρ η μ ά τ ω ν μ έ τ ρ ο ν. 'Η ὁ μ ο ί ω σ ι ς τ ο ῦ ἀ ν θ ρ ώ π ο υ π ρ ὸ ς τ ὸ ν Θ ε ό ν. 'Ενταῦθα (Δ 715Ε), προκειμένου νὰ ἀρχίσῃ ἡ διατύπωσις τῶν νόμων, τοῦθ' ὅπερ γίνεται ἐν Ε 735 α κ.ἑ., ὁ 'Αθηναῖος φαντάζεται τοὺς ἀποίκους, τοὺς μέλλοντας νὰ συμπήξουν τὴν ὑπὸ ἱδρυσὶν πολιτικὴν κοινωνίαν, συγκεντρωμένους καὶ παρόντας, καὶ μὲ τὴν συγκατάθεσιν τοῦ Κρητός, ἐκφωνεῖ πρὸς αὐτοὺς λόγον, ὅστις ἀποτελεῖ ταυτοχρόνως τὴν ἀρχὴν τοῦ γενικοῦ προοιμίου τῆς νομοθεσίας. Κατὰ τὸν παλαιὸν ὀρφικὸν λόγον, λέγει ὁ 'Αθηναῖος, ὁ Θεὸς κατέχει (κρατεῖ εἰς τὰς χεῖράς του) τὴν ἀρχὴν καὶ τὸ τέλος καὶ τὰ μέσα ὅλων τῶν ὄντων (Πρβλ. τὸ ὀρφικ. ἀπόσπ. 11 α, 2 KERN: «Ζεὺς κεφαλή, Ζεὺς μέσσα, Διὸς δ' ἐκ πάντα τέτυκται» δηλαδή: 'Ο Ζεὺς εἶναι ἡ κεφαλή, ὁ Ζεὺς τὸ μέσον, ἐκ τοῦ Διὸς δὲ ἐδημιουργήθησαν ὅλα). 'Ο Θεὸς συνοδεύεται πάντοτε ἀπὸ τὴν Δίκην (δικαιοσύνην), ἡ ὁποία τιμωρεῖ τοὺς προσβάλλοντας τὸν Θεῖον νόμον. Μόνον ὁ εἰς τοῦτον πειθαρχῶν δύναται νὰ ἀναμένῃ τὴν πλήρωσιν τῶν εὐχῶν καὶ τῶν πόθων του, τὴν εὐδαιμονίαν. 'Αντιθέτως, ὁ εἰς τὸν θεῖον νόμον ἀντιτασσόμενος τιμωρεῖται ἀμειλίκτως. Εἰς τὴν ἀνυποταξίαν καὶ παρανομίαν παρασύρουν τὸν ἄνθρωπον ἡ μεγαλαυχία, ὁ πλοῦτος, αἱ τιμαί, ἡ εὐμορφιὰ τοῦ σώματος, ἡ νεότης καὶ ἡ ἄνοια (ἀφροσύνη, ἀνοησία), τότε δὲ ὁ ἄνθρωπος καταλείπεται ἔρημος Θεοῦ, ὑφίσταται τὴν δικαίαν τιμωρίαν, ἥτις προκαλεῖ τὴν ἀρδην ἀνατροπὴν καὶ ἀναστάτωσιν καὶ ἑαυτοῦ καὶ τοῦ οἴκου του καὶ τῆς πολιτείας του. Οὕτω προβάλλεται πρὸ τῶν ἀκροατῶν - ἱδρυτῶν τῆς νέας πόλεως ἡ μεγαλειώδης εἰκὼν τοῦ ἐνιαίου μετὰ μέτρου καὶ λόγου διακεκοσμημένου καὶ διατεταγμένου Κόσμου, τοῦ ὁποίου τὴν ἁρμονίαν συνέχει ὡς ὑψίστη ἀρχὴ ἡ Δίκη (πρβλ. καὶ τὸν διάλογον «Γοργίαν» 507Ε κ.ἑ.), ὁ Θεῖος νόμος, ὁ μὴ ἐπιδεχόμενος οὐδ' ἀνεχόμενος ταραχὴν καὶ προσβολήν.

"Οχι ὁ ἄνθρωπος, ἀλλ' ὁ Θ ε ὸ ς ε ἶ ν α ι μ έ τ ρ ο ν π ά ν τ ω ν τ ῶ ν π ρ α γ μ ά τ ω ν. 'Ο ἄνθρωπος δέον νὰ τείνῃ εἰς ὁμοίωσιν πρὸς τὸν Θεόν, ἡ δὲ τάσις αὕτη τοῦ ἀνθρώπου προάγεται διὰ τῆς σωφροσύνης. 'Επομένως: ὁ «σώφρων ἡμῶν τῷ Θεῷ φίλος, ὅμοιος γάρ, ὁ δὲ μὴ σώφρων ἀνόμοιός τε καὶ διάφορος καὶ ἄδικος» (716D). 'Ακολουθοῦν ὑποδείξεις περὶ τῆς ἐκδηλώσεως τῆς πρὸς τοὺς θεοὺς εὐσεβείας. Μία ἐξ αὐτῶν τῶν ὑποδείξεων ὁρίζει, ὅτι δὲν εἶναι ὀρθὸν νὰ δέχεται δῶρα παρὰ μιαροῦ καὶ ἀνοσίου ἀνδρός οὔτε θεὸς οὔτε ἄνθρωπος. Περαιτέρω ἐκδηλώσεις καὶ μορφαὶ τῆς εὐσεβείας εἶναι αἱ πρὸς τοὺς δαίμονας, τοὺς προγόνους καὶ τοὺς γονεῖς τιμαί. Ἐνταῦθα (Δ 718 Β κ.ἑ.) ἐξηγεῖ ὁ 'Αθηναῖος τὴν ἀνάγκην, ἥτις ἐπιβάλλει τὴν πρὸ τῆς συγκεκριμένης νομοθεσίας πρόταξιν προοιμίων, ἕκαστον τῶν ὁποίων ἀποτελεῖ ἓν εἶδος θεωρητικῆς εἰσαγωγῆς εἰς τὸν ἐπὶ μέρους νόμον. 'Αλλὰ καὶ διὰ κάτι ἄλλο ἀκόμη χρειάζονται τὰ προοίμια. 'Η νομοθεσία εἶναι ἔργον παιδείας τῶν πολιτῶν. 'Επειδὴ ὅμως αἱ νομοθετικαὶ διατάξεις, αὐταί καθ' αὐτάς, δὲν δύνανται νὰ ἐξυπηρετήσουν ἀμέσως τὸ παιδαγωγικὸν ἔργον τοῦ νομοθέτου, διὰ τοῦτο πρέπει νὰ βοηθήσουν εἰς αὐτὸ τὰ παιδευτικὰ προοίμια τῶν νόμων. 'Εξ ἀφορμῆς παραθέσεως τοῦ γνωστοῦ χωρίου τοῦ 'Ησιόδου περὶ τῆς εὐχεροῦς ὁδοῦ τῆς ἀγούσης πρὸς τὴν «κακότητα» καὶ τῆς ἀνηφορικῆς, ἡ ὁποία ἄγει πρὸς τὴν «ἀρετὴν» τὴν προκοπήν. ("Εργα 286 κ.ἑ.), ὁ Πλάτων κατακρίνει τοὺς ποιητάς, μὲ τὴν ἐκ τῶν διαλόγων «"Ιωνος» καὶ «Φαίδρου» γνωστὴν εἰρωνείαν του, διὰ τὸ μανιακόν, τὸ «οὐκ ἔμφρον» καὶ τὸ ἀνεύθυνον τῆς τέχνης των. 'Η ποίησις, ὡς μίμησις, (βλέπε καὶ τὴν ἐν τῇ «Πολιτείᾳ» κατάκρισιν τῶν μιμητικῶν τεχνῶν), δὲν κατατείνει πρὸς τὸ 'Αληθές, ὅπερ εἶναι ἕν, ἀλλὰ περὶ ἑνὸς πράγματος ἀποφαίνεται δύο ἢ τρεῖς λόγους, ἐνῶ «ἕνα περὶ ἑνὸς ἀεὶ δεῖ λόγον ἀποφαίνεσθαι». (Δ 725 D). (Πρέπει πάντοτε νὰ λέγωμεν ἕνα λόγον περὶ ἑνὸς πράγματος).

'Αντιθέτως ὅμως πρὸς τοὺς ποιητὰς πρέπει ὁ νομοθέτης νὰ διατυπώσῃ τοὺς νόμους του κατὰ τρόπον ἀκριβῆ καὶ μὴ ἐπιδεχόμενον ἀμφισβήτησιν, τρόπον μονοσήμαντον. 'Εποπτικοποιεῖ δὲ ὁ 'Αθηναῖος ὁμιλητὴς τὴν ἀπαίτησιν ταύτην μὲ παράλληλα παραδείγματα ἐκ τοῦ ἰατρικοῦ ἐπαγγέλματος καὶ τοῦ ἔργου τοῦ νομοθέτου, τοῦ σχετικοῦ μὲ τοὺς γάμους. Μετὰ τὸ γενικὸν τοῦτο προοίμιον, τὸ ἀναφερόμενον εἰς τοὺς θεούς, τὸν θεῖον νόμον, οὗτινος μία μορφὴ εἶναι ἡ ἀνθρωπίνη εὐνομία, καὶ τὰς πρὸς τὸ Θεῖον τιμάς, ὑποτυποῦται ἐν τέλει τοῦ Δ' βιβλίου τὸ θέμα τῆς συνεχείας τοῦ γενικοῦ τούτου προοιμίου, τὸ συναφὲς μὲ τὰς ψυχὰς καὶ τὰ σώματα. 'Από τούτων ἄρχεται τὸ Ε' βιβλίον.

Βιβλίον Ε'.

'Ι ε ρ α ρ χ ί α τ ῶ ν ἀ γ α θ ῶ ν. 'Η ψ υ χ ὴ, τ ὸ θ ε ι ό τ α τ ο ν μ ε τ ὰ τ ο ὺ ς θ ε ο ύ ς. 'Η ἔ ν ν ο ι α τ ῆ ς τ ι μ ῆ ς κ α ὶ τ ῆ ς π ο λ ι τ ε ί α ς τ ῶ ν «Ν ό μ ω ν» ὡ ς «τ ι μ ο κ ρ α τ ί α ς». Εὐθὺς μετὰ τοὺς θεοὺς ἔρχεται ἡ ψυχή, τὸ θειότερον ἀπὸ ὅσα κέκτηται ὁ ἄνθρωπος! 'Επομένως πρέπει μετὰ τοὺς θεοὺς νὰ τιμᾷ τὴν ἑαυτοῦ ψυχὴν ὁ ἄνθρωπος, νὰ τὴν τιμᾷ ὅμως ὀρθῶς. Καὶ μετ' αὐτὴν τιμὴ ὀφείλεται πρὸς τὸ ἴδιον σῶμα, πρὸς τοὺς γονεῖς, τοὺς συγγενεῖς, τοὺς φίλους καὶ τέλος πρὸς τοὺς ξένους καὶ ἰδίως τοὺς ἱκέτας.

Φαίνεται κάπως ἀσυνήθης ἡ ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος ἐν τῷ γενικῷ προοιμίῳ τῆς νομοθεσίας του παρατιθεμένη αὕτη σειρὰ τῶν ἀξίων τιμῆς. 'Εν τούτοις ἡ κατανόησις αὐτῆς καθίσταται εὐχερεστέρα, ἂν ἐξετασθῇ ὑπὸ τὸ φῶς τῆς συναφοῦς ἑλληνικῆς παραδόσεως. 'Εν πρώτοις τὸ «θεοὺς σέβειν» καὶ τὸ «γονέας τιμᾶν» ἀποτελοῦν ἔκπαλαι τοὺς θεμελιώδεις ἱεροὺς καὶ ἀγράφους νόμους τῶν 'Ελλήνων. Κατ' 'Αναξιμένη. (Ρητ. 1), τὸ «γονέας τιμᾶν καὶ φίλους εὖ ποιεῖν καὶ τοῖς εὐεργέταις χάριν ἀποδιδόναι», εἶναι ἔθος ἄγραφον. 'Η μακροτέρα σειρὰ τῶν ἀξίων τιμῆς ἀπαντᾶ βραδύτερον παρὰ Πλουτάρχῳ (Περὶ παίδ. ἀγ. 10, 7Ε, Πρβλ. καὶ Αἰσχύλ. Εὐμεν. 545 καὶ Εὐριπ. 'Απόσπ. 853). 'Ως βλέπομεν, ὁ Πλάτων, προσδίδει εἰς τὴν νομοθετικὴν σκέψιν του μορφὰς παρ' αὐτῷ νῦν εἶναι κυρίως ἡ ἰδιαιτέρα ἔννοια τῆς τιμῆς. 'Η τ ι μ ὴ, λέγεται (727α), εἶναι θ ε ῖ ο ν ἀ γ α θ ό ν, οὐδὲν δὲ ἐκ τῶν κακῶν εἶναι τιμῆς ἄξιον, «τίμιον». Τῆς ἐννοίας αὐτῆς τῆς τ ι μ ῆ ς ἐπιβάλλεται νῦν ἡ διασάφησις. "Ηδη εἰς τὸ Γ' βιβλίον (Γ 697 Β) τονίζει ὁ Πλάτων, ὅτι ἡ πόλις, ἡ μέλλουσα νὰ ζήσῃ καὶ εὐδαιμονήσῃ, πρέπει νὰ γνωρίζῃ καλὰ νὰ διανέμῃ ὀ ρ θ ῶ ς τὰς τιμὰς καὶ τὰς ἀτιμίας. Καὶ εἰς τὸ τέλος τοῦ Δ' βιβλίου λέγεται, ὅτι μόνον ὁ καθαρὸς τὴν ψυχὴν καὶ ὁ ἀγαθὸς δύναται καὶ πρέπει νὰ τιμᾷ τοὺς θεοὺς μὲ θυσίας, εὐχάς, ἀναθήματα κλπ. 'Ο μιαρὸς καὶ ὁ ἀνόσιος ματαίως καὶ ἀσκόπως ὑποβάλλονται εἰς τὸν κόπον τῆς τιμῆς καὶ τῆς λατρείας τῶν θεῶν. Καὶ ἐδῶ εἰς τὸν θαυμάσιον αὐτὸν περὶ ψυχῆς λόγον (Ε 726α — 728, D), ἐξαίρεται τὸ βαθύτερον καὶ οὐσιαστικώτερον περιεχόμενον τῆς πρὸς τὴν ἰδίαν ψυχήν τιμῆς. Δέν τιμᾷ τὴν ψυχήν του ὁ ἐπιπολαίως καὶ ἀσκόπως ἐπαινῶν αὐτὴν ἢ προσφέρων εἰς αὐτὴν δῶρα, ἀλλ' ὁ ἐργαζόμενος διὰ τὴν βελτίωσιν καὶ ἀνύψωσίν της. "Οπως τιμᾷ πραγματικῶς τοὺς θεοὺς ὄχι ὁ πολυτελεῖς θυσίας προσφέρων, ἀλλ' ὁ ὄντως εὐλαβὴς καὶ ὅσιος καὶ εὐσεβής, οὕτω καὶ τὴν ψυχήν του τιμᾷ τῷ ὄντι μόνον ὁ ἐνάρετος καὶ ἀγαθός, ὄχι ὁ προτιμῶν τῆς ἀρετῆς τὸ κάλλος ἢ τὸν πλοῦτον. «Πᾶς γάρ ὅ τ' ἐπὶ γῆς καὶ ὑπὸ γῆς χρυσὸς ἀρετῆς οὐκ ἀντάξιος». ("Ολος ὁ χρυσός, ποὺ εἶναι ἐπάνω εἰς τὴν γῆν καὶ κάτω ἀπὸ τὴν γῆν, δὲν ἔχει ὅσην ἀξίαν ἔχει ἡ ἀρετή. Ε 728 α). Τιμὴν δικαιοῦται νὰ παρέχῃ μόνον ὁ τείνων εἰς βελτίωσιν, ὁ ὑποτάσσων τὸ ἐν ἑαυτῷ κατώτερον εἰς τὸ ἀνώτερον καὶ ὁ διακοσμῶν ἑαυτὸν κατὰ τὸ κρεῖσσον καὶ θεῖον ὑπόδειγμα! 'Η πολιτεία τῶν «Νόμων», ἡ κατὰ τὰ ἀνωτέρω ὀρθῶς διανέμουσα καὶ ἀφαιροῦσα τιμάς, ὑπὸ τὴν ἀληθῆ τῆς λέξεως «τιμὴν» ἔννοιαν, εἶναι μία γνησία τ ι μ ο κ ρ α τ ί α. πολὺ βεβαίως ἀγνοτέρα τῆς ἐν τῇ «Πολιτείᾳ» (Η' βιβλίον) πεοιγραφομένης. ὁ δὲ θεῖος χαρακτήρ της ἐξαίρεται περισσότερον ἀπὸ τὴν ἀνωτέρω διασαφηθεῖσαν θειότητα τῆς τιμῆς: «θεῖον γάρ ἀγαθόν που τιμή»!

Καὶ τὸ σῶμα, κατὰ φύσιν τρίτον τοῦτο μετὰ τοὺς θεοὺς καὶ τὴν ψυχήν, δέον νὰ ἀξιοῦται τιμῆς (Ε 728 D). Καὶ ἐνταῦθα ἐφιστᾶται ἡ προσοχὴ εἰς τὸ ὀρθὸν μέτρον. 'Ο ὀρθῶς ἐκλαμβάνων τὸ σῶμα, ὡς κάτι ἀνῆκον εἰς τὴν ψυχήν, καὶ ἐξάρτημα αὐτῆς, θὰ ἀποφύγῃ τὰς δύο ἀκρότητας: ἀφ' ἑνὸς μὲν τὴν λατρείαν καὶ θεοποίησιν τοῦ σώματος, ἀφ' ἑτέρου δὲ τὴν καταφρόνησιν καὶ παραμέλησιν αὐτοῦ.

Τήν πρός τούς νέους τιμήν θά ἐξασφαλίση ὁ νομοθέτης, παραγγέλων εἰς τούς πρεσβυτέρους νά «αἰσχύνωνται», δηλαδή νά ἐντρέπωνται καί νά σέβωνται τούς νέους. Ἀντιστρέφει δηλαδή ὁ Πλάτων τό παλαιόν ἠθικόν πρόσταγμα: «σέβεσθαι τούς πρεσβυτέρους» εἰς τό: «σέβεσθαι τούς νέους! Σεβασμός ὀφείλεται ὄχι μόνον πρός τούς πρεσβυτέρους, ἀλλά καί πρός τούς νέους. Οἱ πρεσβύτεροι, παρουσία τῶν νέων, πρέπει νά εὐλαβοῦνται μήπως φωραθῶσιν ὑπό τῶν νέων πράττοντες ἤ λέγοντες αἰσχρά! Αὐτή εἶναι ἡ πρός τούς νέους τιμή.

Τέλος αἱ πρός τούς φίλους, ξένους καί ἱκέτας τιμαί νοοῦνται ὑπό τήν ἔννοιαν τῆς γνωστῆς ἑλληνικῆς παραδόσεως.

Ὁ ἰδανικός πολίτης. Ἀρετή καί ἡδονή. Ἡ κατακλείς τοῦ γενικοῦ προοιμίου τῶν νόμων. Τό νέον ἐρώτημα τοῦ γενικοῦ προοιμίου ἔχει τώρα ὡς ἑξῆς: «ποῖός τις ὢν αὐτός ἂν κάλλιστα διαγάγοι τόν βίον» Ε 730 b. (Δηλαδή: τί εἴδους, ποίας ποιότητος, πρέπει νά εἶναι ὁ ἄνθρωπος, διά νά διαγάγη κάλλιστα τόν βίον του). Τό προβαλλόμενον ἐνταῦτα ἀνθρώπινον (προσωπικόν - ἀτομικόν) ἰδεῶδες μᾶς ὑπενθυμίζει τό ἐν τῇ «Πολιτείᾳ» (Β 374 Ε κ.ἑ.), ὑποτυπούμενον ἰδεῶδες τοῦ φύλακος. («Τίνες τε καί ποῖαι φύσεις ἐπιτήδειαι εἰς πόλεως φυλακήν)». Ὡς ἐν τῇ «Πολιτείᾳ», οὕτω καί ἐδῶ εἰς τούς «Νόμους», οἱ μέλλοντες πολῖται πρέπει νά συνδυάζουν ἁρμονικῶς δύο ἀντιθέτους ἰδιότητας: τό θυμοειδές καί τό πρᾶον. Ὁ ἀγαθός, ὁ ἰδανικός πολίτης πρέπει νά εἶναι ἀνάλογος τῶν περιστάσεων καί θυμοειδής καί πρᾶος. Πάντως δέ δίκαιος, σώφρων, φρονήσεως, πλήρης, ἀληθής! Αἱ ἀπαιτήσεις αὗται προβάλλονται πρός προαγωγήν τοῦ βίου τῆς πολιτικῆς κοινωνίας. Ἰδιαιτέρως ὅμως τονίζεται μία ἀκόμη ἀπαίτησις: «πάντα ἄνθρωπον χρή φεύγειν τό σφόδρα φιλεῖν αὐτόν». (Κάθε ἄνθρωπος πρέπει νά ἀποφεύγη νά ἀγαπᾶ πάρα πολύ τόν ἑαυτόν του). Ἡ ὑπέρμετρος φιλία πρός τόν ἑαυτόν μας εἶναι τό μεγαλύτερον ἀπό ὅλα τά κακά. Ὁ φιλῶν τυφλοῦται περί τό φιλούμενον (Ε 73 Ε). Ἀπό τό ἁμάρτημα αὐτό ὁ ἄνθρωπος παρασύρεται καί νομίζει, ὅτι γνωρίζει τά πάντα, ἐνῶ δέν γνωρίζει τίποτε. Τό ὑπεράγαν φιλεῖν ἑαυτόν εἶναι ἡ ψευδεστέρα μορφή τῆς πρός τήν ἰδίαν ψυχήν τιμῆς, ἡ ὁποία, ὡς εἴδομεν, εἶναι τό δεύτερον βασικόν κακόν.

Τό γενικόν προοίμιον κλείεται μέ τήν παρατήρησιν ὅτι, ὅσα ἀνωτέρω ἐλέχθησαν, κατατείνουν πρός τό ἰδεῶδες καί τό θεῖον, ὅπερ προβάλλεται ἑκάστοτε πρότυπον εἰς τόν ἄνθρωπον καί δή καί τόν πολιτικῶς διαβιοῦντα. Ἔχουν λοιπόν λεχθῆ τά θεῖα. Ἐπειδή ὅμως «ἀνθρώποις διαλεγόμεθα ἀλλ' οὐ θερῖς» (ἀπευθυνόμεθα πρός ἀνθρώπους καί ὄχι πρός θεούς), θά πρέπει νά γίνη λόγος καί διά τά ἀνθρώπινα. Φύσει ἀνθρώπινα εἶναι κατ' ἐξοχήν αἱ ἡδοναί, αἱ λῦπαι καί αἱ ἐπιθυμίαι. Ὁ ἄνθρωπος φύσει προτιμᾶ τόν ἥδιστον βίον. Ἂν τις ὅμως διακρίνη τούς δύο τρόπους ζωῆς: Ἀφ' ἑνός τόν σώφρονα, φρόνιμον, ἀνδρεῖον καί ὑγιεινόν καί ἀφ' ἑτέρου τόν ἐναντίον πρός αὐτόν, ἤτοι τόν ἄφρονα, ἀκόλαστον, δειλόν καί νοσώδη καί ἀντιπαραβάλη αὐτούς πρός ἀλλήλους, ἀπό ἀπόψεως εὐδαιμονίας, θά ἴδη ὅτι ὁ πρῶτος βίος, ὁ φρόνιμος, ὁ κατά τό θεῖον ὑπόδειγμα χωρῶν, εἶναι ὑπέρτερος ἀπό τόν ἄλλον, τόν ἄφρονα καί ἀκόλαστον, ὄχι μόνον κατά τήν ὡραιότητα, τήν ὀρθότητα καί τήν εὐδοκίμησιν, ἀλλά καί κατ' αὐτό, πού εἴπομεν κατ' ἐξοχήν ἀνθρώπινον, ἤτοι τήν ἡδονήν. Ὁ ἐνάρετος δηλαδή βίος εἶναι ἀσυγκρίτως εὐδαιμονέστερος καί ἡδύτερος τοῦ φαύλου καί ἀκολάστου βίου. Ἐνταῦθα περατοῦται τό γενικόν προοίμιον τῆς νομοθεσίας.

Μετάβασις εἰς τήν διατύπωσιν τῶν νόμων. Καί ἡ πολιτεία εἶναι συνυφή, ὡς ἡ τῆς ὑφαντικῆς. Ὅπως δηλαδή τό ὕφασμα, ἀποτελοῦν ἰσχυροί στήμονες, συνέχοντες τά νήματα, οὕτω καί τήν πολιτείαν ἀποτελοῦν οἱ ἄρχοντες καί οἱ ἀρχόμενοι. Τό πρῶτον θέμα λοιπόν, πού ἔρχεται, εἶναι ἡ κατάστασις τῶν ἀρχόντων καί οἱ εἰς αὐτούς παραδιδόμενοι πρός ἐφαρμογήν νόμοι.

Ἐπιλογή καί ἐγκατάστασις τῶν πολιτῶν. Πρό τῆς ρυθμίσεως ὅμως τῶν κατά τάς ἀρχάς, προέχει τό ἔργον τῆς ἐπιλογῆς τῶν συγκεντρουμένων πρός πολιτικήν συμβίωσιν. Ὅπως γίνεται εἰς τήν συνήθη ἀγέλην ὑπό τῶν βοσκῶν, οἵτινες ἀπομακρύνουν ἀπ' αὐτῆς τά νοσοῦντα ζῶα, στρέφουν δέ ὅλας των τάς μερίμνας εἰς τήν διατροφήν καί περιποίησιν τῶν ὑγιῶν, οὕτω πρέπει νά γίνεται καί εἰς τῶν ἀνθρώπων τήν ἀγέλην, τήν πολιτικήν κοινωνίαν, πρό πάσης ὁριστικῆς συγκροτήσεως αὐτῆς. Ἐξετάζονται οἱ τρόποι τῆς τοιαύτης ἐπιλογῆς καί καθάρσεως. Περισσότερον ἁρμόζει εἰς τήν προκειμένην περίπτωσιν ὁ τρόπος τῆς καθάρσεως, πού ἐφαρμόζεται κατά τήν συρροήν πολλῶν ὑδάτων ἐκ πηγῶν καί χειμάρρων εἰς μίαν μεγάλην λίμνην, εἰς ἣν ζητεῖται νά περιληφθοῦν μόνον τά καθαρά καί πόσιμα ὕδατα. Τό ἔργον αὐτό εἶναι κοπιῶδες, ὡς ἄλλως τε «πόνος καί κίνδυνος ἐστιν ἐν πάσῃ κατασκευῇ πολιτικῇ» (Ε 736 b). Προσέλκυσις λοιπῶν καί ἐπιλογή τῶν ἀγαθῶν πολιτῶν καί ἀπόκρουσις διά παντοίων μέσων τῶν κακῶν ἀπό τῆς ὑπό ἵδρυσιν πόλεως, εἶναι τό πρώτιστον ἔργον.

Προϋπόθεσις τῆς κατ' ἰσομοιρίαν διανομῆς γῆς καί οἰκημάτων εἰς τούς ἐποίκους εἶναι ὁ ἀκριβής καθορισμός τοῦ ἀριθμοῦ αὐτῶν. Οὗτος ὁρίζεται εἰς 5040 πολίτας, ἕκαστος ἐκ τῶν ὁποίων θά λάβη ἀνά ἕνα ἴσον πρός τούς ἄλλους κλῆρον καί θά εἶναι ἐν ταύτῳ φύλαξ τοῦ πατρίου ἐδάφους. Ἐν τῷ καθορισμῷ τοῦ ἀριθμοῦ τούτου ἐλήφθησαν ὑπ' ὄψει πρῶτον αἱ παραγωγικαί δυνατότητες τῆς χώρας, εἰς ἣν θά γίνη ἡ ἐγκατάστασις, ἀφ' ἑτέρου δέ αἱ ἀμυντικαί πολεμικαί ἀνάγκαι τῆς ἱδρυομένης πόλεως. Ἐκ τῆς ὅλης χώρας θά ἐξαιρεθοῦν τεμένη πρός τιμήν τῶν τοπικῶν, ἐπιχωρίων θεῶν ἢ δαιμόνων ἢ ἡρώων. Τά δέ τῆς λατρείας καθόλου θά στηριχθοῦν ἐπί τῶν ὑποδείξεων τῶν παλαιφάτων μαντείων τῶν Δελφῶν, τῆς Δωδώνης κλπ. καί τῆς αὐστηρᾶς θρησκευτικῆς παραδόσεως τῶν πατέρων, αἵτινες ἔχουν προσλάβει μονίμους μορφάς, ὧν ἀπαγορεύεται καί ἡ ἐλαχίστη ὑπό τοῦ νομοθέτου μεταρρύθμισις.

Ἐπιλογή τοῦ καταλληλοτέρου πολιτεύματος. Τό ἀναπαλλοτρίωτον τοῦ γεωργικοῦ κλήρου. Προκειμένουν νῦν (Ε 739 α) νά δοθῆ εἰς τόν Κλεινίαν ἢ οἱονδήποτε ἄλλον βουλόμενον δικαίωμα ἐκλογῆς τοῦ ὑπ' αὐτοῦ προτιμωμένου διά τήν ἱδρυομένην πόλιν πολιτεύματος, κρίνονται συνοπτικῶς τύποι πολιτειῶν καί ἀντιστοίχων νόμων. Ἀρίστη καί πρώτη λατρεία εἶναι ἐκείνη, εἰς τόν βίον τῆς ὁποίας ἐφαρμόζεται τό παλαιόν λόγιον: «κοινά τά τῶν φίλων». Κοινότης γυναικῶν, παίδων καί περιουσίας, ἀκόμη καί ὀφθαλμῶν καί ὤτων καί χειρῶν, μία τοιαύτη «παγκοινοκτημοσύνη» θά ἦτο τῆς ἀρίστης πόλεως τό γνώρισμα, θά εἶχε δέ ὡς ἀποτέλεσμα τό νά χαίρουν οἱ πολῖται ὅλοι καί νά λυποῦνται διά τά αὐτά πράγματα. Ἄριστοι νόμοι ἀντιστοίχως θά ἦσαν οἱ ἀπεργαζόμενοι τήν ἀπόλυτον συνοχήν καί ἑνότητα τῆς πόλεως (οἱ μηδόλως διασπῶντες αὐτήν μηδέ ποιοῦντες τήν μίαν πόλιν πολλάς πόλεις). Πάντως ἡ ἀρίστη αὕτη πόλις εἶναι ἢ τῶν θεῶν ἢ τῶν θεῶν παίδων πόλις, ἀπραγματοποίητος μέν εἰς τόν πολιτικόν βίον τῶν ἀνθρώπων, παρατηρεῖ ὁ Πλάτων, πολύτιμον ὅμως ἰδανικόν ὡς ὑπόδειγμα, πρός ὃ δέον νά κατατείνη ἡ πολιτική πραγματικότης. Ἡ πόλις ὅμως, τήν ὁποίαν ἡμεῖς διά τοῦ λόγου ἱδρύομεν, συνεχίζει ὁ Πλάτων, ἂν κατά τινα τρόπον πραγματοποιηθῆ, θά εἶναι ἐγγύτατα τῆς ἀθανασίας καί δευτέρα κατ' ἀξίαν· τήν τρίτην πόλιν, λέγει, θά ἐξετάσωμεν βραδύτερον, εἰς ἄλλην εὐκαιρίαν, θεοῦ θέλοντος.

Ἡ διά τοῦ λόγου ρύθμισις τῶν κατά τήν ἐγκατάστασιν τῶν ἀποίκων - πολιτῶν τῆς νέας πόλεως χωρεῖ περαιτέρω. Ἂς ὑποθέσωμεν, λέγει ὁ Πλάτων, ὅτι ἔγινεν ἡ διανομή τῶν ἴσων γεωργικῶν κλήρων εἰς αὐτούς. Ὁ κλῆρος τῆς γῆς ἑκάστου δέν πρέπει νά θεωρῆται προσωπικόν - ἀτομικόν κτῆμα, ἀλλά κτῆμα κοινόν συμπάσης τῆς πόλεως. Πώλησις ἄρα ἢ ἀπαλλοτρίωσις τοῦ κλήρου δέν εἶναι νοητή, εἰ μή μόνον κληρονομική μεταβίβασις αὐτοῦ ἀπό τοῦ πατρός εἰς τόν υἱόν. Ἐν περιπτώσει πολυτεκνίας, ὁ πατήρ ὁρίζει τόν ἕνα ἄρρενα κληρονόμον, τά δέ λοιπά τέκνα δίδει πρός υἱοθεσίαν εἰς ἀπαιδας συγγενεῖς ! φίλους. Πάντως πρέπει νά ρυθμισθῆ ὑπό εἰδικῆς ἀνωτάτης ἀρχῆς ὀρθολογιστικῶς τό δημογραφικόν πρόβλημα τῆς πόλεως, ὥστε νά μή ὑπερβληθῆ ἢ μειωθῆ ὁ ἀρχικός ἀριθμός τῶν 5040 κατοίκων καί τῶν ἰσαρίθμων κλήρων καί ἑστιῶν. Τρόποι ρυθμίσεως τῶν γεννήσεων ὑπάρχουν πολλοί. Εἰς ἣν ὅμως περίπτωσιν δημιουργηθῆ ὁπωσδήποτε ὑπερπληθυσμός καί εὑρεθοῦν εἰς ἐντελῆ ἀμηχανίαν, διά τήν ἀποτυχίαν ὅλων τῶν πρός καταπολέμησιν τοῦ ὑπερπληθυσμοῦ μέτρων, ὑπάρχει, λέγει ὁ Πλάτων, τό παλαιόν «μηχάνημα» (τέχνασμα, διέξοδος ἐκ τῆς ἀμηχανίας) καί αὐτό εἶναι τό αἰώνιον φάρμακον τῆς ἑλληνικῆς πολυανθρωπίας καί πενίας: ἡ «ἐκπομπή ἀποικιῶν, φίλη γιγνομένη παρά φίλων, ὧν ἂν ἐπιτήδειον εἶναι δοκῇ» (Σ 740 ε). (Δηλαδή: τό παλαιόν κατά τοῦ ὑπερπληθυσμοῦ τέχνασμα τῶν Ἑλλήνων εἶναι ἡ ἀποστολή ἀποικιῶν, τάς ὁποίας συγκροτοῦν φίλοι, ἀποστελλόμενοι εἰς ἀποικισμόν ὑπό φίλων καί εἰς ὃν ἀριθμόν ἤθελε κριθῆ σκόπιμον). Τό ἀνωτέρω τμῆμα τῶν «Νόμων», καθώς καί τό ἑπόμενον, (741 α-ε), εἰς τό ὁποῖον ὁ μονόλογος προσδίδει ἔντονον δραματικότητα, εἶναι ἀπό τά ὡραιότερα τῶν «Νόμων», καί μαρτυροῦν, ὅτι καί κατά τό γῆρας δέν ἀπέλιπε τόν φιλόσοφον ἡ ποιητική καί καλλιτεχνική δύναμις, ὅσον καί ἂν οἱ «Νόμοι» του προδίδουν κάποιαν κόπωσιν καί κάμψιν τῆς τέχνης τοῦ πλάστου τούτου τοῦ λόγου. Ὁ εἰρημένος μονόλογος εἶναι ὡραία παραίνεσις πρός τούς πολίτας τῆς νέας πόλεως, ὅπως φυλάξουν διά παντός τόν ταχθέντα ἀριθμόν πολιτῶν καί κλήρων καί τηρήσουν τήν κατασταθεῖσαν πολιτικήν, κοινωνικήν καί θρησκευτικήν τάξιν τοῦ ἱδρυθέντος καθεστῶτος. Ἀποφυγή τοῦ χρηματισμοῦ εἶναι ἡ κατακλείς τῆς ἐνθουσιώδους παραινέσεως. Ἂς ἀκουσθοῦν αὐταῖς λέξεσιν οἱ ὑψηλοί τόνοι τοῦ ἐπιλόγου: «μηδέ δεῖν μηδ' ἐξεῖναι χρηματίζεσθαι τῶν ἀνελευθέρων χρηματισμῶν μηδενί μηδένα, καθ' ὅσον ἡ ἐπονείδιστος λεγομένη δανασία ἦθος ἀποτρέπει ἐλεύθερον. μηδέ τό παράπαν ἀξιοῦν ἐκ τῶν τοιούτων συλλέγειν χρήματα»! (Ε 741 ε).

Ἀπαγόρευσις χρυσοῦ καί ἀργυροῦ. Τό ζήτημα τοῦ νομίσματος. Θεμιτόν κατώτατον καί ἀνώτατον ὅριον περιουσίας. Νομίσματα χρυσᾶ καί ἀργυρᾶ θά ἀπαγορευθοῦν εἰς τάς ἰδιωτικάς συναλλαγάς. Μόνον νόμισμα ἀποκλειστικῶς ἐσωτερικῆς κυκλοφορίας θά ἐπιτραπῆ διά τήν ἐξυπηρέτησιν τῶν ἀναγκαίων συναλλαγῶν καί οἰκονομικῶν σχέσεων τῶν ἰδιωτῶν πρός ἀλλήλους. Χάριν τῶν μετά τοῦ ἐξωτερικοῦ, ὡς λέγομεν σήμερον, συναλλαγῶν, ἤτοι τῶν συναλλαγῶν μέ τάς λοιπάς ἑλληνικάς πόλεις, θά παραστῆ ἀνάγκη ἰδιαιτέρου «κοινοῦ ἑλληνικοῦ νομίσματος». Δι' αὐτοῦ θά πληρώνωνται αἱ δαπάναι τῶν ἐκτός τῆς πόλεως δημοσίων πρεσβειῶν, ἀποστολῶν, ἐκστρατειῶν κλπ. Ἂν ἰδιώτης τις ἀποδημήση βάσει ἀδείας καί ἐπανέλθη εἰς τήν πόλιν, θά ὑποχρεοῦται νά παρουσιάση τό ξενικόν νόμισμα εἰς τάς ἀρχάς, διά νά τό ἀνταλλάξη μέ ἴσης ἀξίας ἐγχώριον νόμισμα.

Ἐπειδή δέ σκοπός τῆς τε πολιτείας καί τῆς νομοθεσίας ὡρίσθη ἡ εὐδαιμονία καί ἡ φιλία τῶν πολιτῶν πρός ἀλλήλους, θά πρέπη νά μήν ὑπάρχουν ἀντικείμενα διαφορῶν τῶν πολιτῶν πρός ἀλλήλους οὐδέ δίκαι αὐτῶν. Ὅλων αὐτῶν τῶν κακῶν κυ-

ριωτέρα αἰτία εἶναι ὁ πλοῦτος. Τούτου ἕνεκα θὰ ἀπαγορευθῇ εἰς τὴν πόλιν κτῆσις χρυσοῦ καὶ ἀργύρου καὶ χρηματισμὸς ἐκ τῶν βαναύσων ἔργων, ἐκ τοῦ δανεισμοῦ καὶ ἐκ τῶν «αἰσχρῶν βοσκημάτων» (ἐννοεῖ πιθανώτατα τὰ ἔργα τῶν πορνοβοσκῶν). Θεμιτὰ εἶναι τὰ ἐκ τῆς γεωργίας μέτρια εἰσοδήματα. Ἡ ζωὴ τῆς νέας πολιτείας πρέπει νὰ διαμορφωθῇ οὕτως, ὥστε νὰ ἀναδεικνύωνται οἱ πολῖται ὄχι εἰς πλουσίους, ἀλλ' εἰς ἐναρέτους καὶ ἐπομένως ὄντως εὐδαίμονας ἀνθρώπους. Ἡ στάσις, τὸ μέγιστον αὐτὸ νόσημα τῆς πόλεως, προκαλεῖται, ὅταν ὑπάρχουν ἐν αὐτῇ πολῖται ἢ πολὺ πτωχοὶ ἢ πολὺ πλούσιοι. Ἀνάγκη λοιπὸν νὰ τεθοῦν δύο ἀκραῖα ὁρόσημα πρὸς τὸ μέρος τῆς πενίας ἀφ' ἑνὸς καὶ τοῦ πλούτου, ἀφ' ἑτέρου, τὰ ὁποῖα δὲν θὰ πρέπῃ νὰ ὑπερβαίνωνται ποτέ. Κατώτατον ὅριον πενίας εἶναι ἡ ἀξία τοῦ γεωργικοῦ κλήρου ἑκάστου· οἱ ἄρχοντες ὀφείλουν νὰ παρακολουθοῦν καὶ νὰ προσέχουν, μήπως πέσῃ κανεὶς οἰκονομικῶς πιὸ κάτω ἀπὸ τὸ κατώτατον αὐτὸ ὅριον. Τὴν βασικὴν αὐτὴν περιουσίαν ἔχει δικαίωμα πᾶς πολίτης νὰ αὐξήσῃ μέχρις ἑνὸς ἀνωτάτου ὁρίου πλούτου, ὅπερ εἶναι τὸ τετραπλάσιον αὐτῆς. Τὸ περιπλέον, ὅπερ ἤθελε τυχὸν ἀποκτήσει τις, εἴτε ἐκ τυχαίας εὑρέσεως, εἴτε ἐκ δωρεᾶς, εἴτε ἐκ χρηματισμοῦ, ἀνήκει εἰς τὸ δημόσιον καὶ εἰς τοὺς προστάτας τῆς πόλεως θεούς. Καὶ ἰδοὺ ἡ τιμωρία εἰς τὸν παραβάτην: «ἐὰν δέ τις ἀπειθῇ τούτῳ τῷ νόμῳ, φανεῖ μὲν ὁ βουλόμενος ἐπὶ τοῖς ἡμίσεσιν, ὁ δὲ ὁφλὼν ἄλλο τοσοῦτον μέρος ἀποτείσει τῆς αὐτοῦ κτήσεως, τὰ δ' ἡμίσεα τῶν θεῶν» (Ε 745 α. Δηλαδή: ἐὰν κανεὶς πολίτης δὲν συμμορφωθῇ πρὸς αὐτὸν τὸν νόμον, καὶ δὲν ἀποδώσῃ τὸ περιπλέον ποσὸν εἰς τὴν πόλιν καὶ τοὺς θεούς, ἠμπορεῖ νὰ τὸν καταγγείλῃ ὁ βουλόμενος, ὁ ὁποῖος καὶ δικαιοῦται νὰ λάβῃ ὡς ἀμοιβὴν τὸ ἥμισυ τοῦ περιπλέον ποσοῦ (δηλ. τοῦ ὑπὲρ τὸ τετραπλάσιον τῆς ἀξίας τοῦ κλήρου)· τὸ ἄλλο ἥμισυ τοῦ περιπλέον ποσοῦ ἀνήκει εἰς τοὺς θεούς. Ὁ παραβάτης ὅμως θὰ πληρώσῃ ἀκόμη ὡς πρόστιμον ἐκ τῶν ὑπαρχόντων του ἄλλην μίαν φορὰν τὸ αὐτὸ ποσόν).

Τὸ σχέδιον τῆς πόλεως. Ἡ πόλις νὰ κτισθῇ εἰς τὸ μέσον, εἰ δυνατόν, τῆς ὅλης ἀγροτικῆς περιοχῆς αὐτῆς καὶ δὴ καὶ εἰς θέσιν πρόσφορον δι' ἀστικὴν ἐγκατάστασιν. Κέντρον τῆς πόλεως θὰ εἶναι ἡ ἀκρόπολις αὐτῆς, ἀφιερωμένη εἰς τοὺς θεοὺς Ἑστίαν, Δία καὶ Ἀθηνᾶν. Ἀπὸ τοῦ κέντρου τούτου θὰ ἀφορμῶνται κυκλικῶς νοηταὶ ἀκτῖνες, διαιροῦσαι τὴν πόλιν καὶ τὴν χώραν εἰς 12 μέρη, ἅτινα θὰ εἶναι ὄχι ἀριθμητικῶς, ἀλλὰ γεωμετρικῶς ἴσα πρὸς ἄλληλα. Δηλαδὴ τὰ ἐκ τούτων ποιοτικῶς κατώτερα θὰ ἰσοφαρίζουν τὴν κατωτερότητα αὐτὴν διὰ μεγαλυτέρας ἐκτάσεως τοῦ ἐδάφους αὐτῶν. Τὰ 12 αὐτὰ μέρη θὰ διαιρεθοῦν εἰς 5040 γεωργικοὺς κλήρους, ἐπίσης γεωμετρικῶς ἴσους πρὸς ἀλλήλους. Ἕκαστος κλῆρος θὰ ἀποτελῆται ἀπὸ 2 μέρη, ἓν μὲν κείμενον πλησίον τῆς πόλεως, ἕτερον δὲ μακρὰν αὐτῆς. Εἰς ἕκαστον πολίτην ὡσαύτως ἀνήκουν 2 οἰκήματα, ἓν μὲν ἐν τῇ πόλει, ἄλλο δὲ ἀγροτικόν. Οἱ πολῖται θὰ ἀπαρτίζουν 12 φυλάς, ὧν ἑκάστη θὰ ἔχῃ θεὸν προστάτην καὶ ἐπώνυμον. Τῶν φυλῶν θὰ γίνῃ ἀκόλουθος πρὸς ταῦτα ὑποδιαίρεσις εἰς φατρίας, δήμους καὶ κώμας. Γενικῶς εἰπεῖν ἡ τήρησις τῆς γεωμετρικῆς ἰσότητος τῶν ἀναλογιῶν καὶ τοῦ «μέτρου» ἐν γένει, ἐπιβάλλει τὸν δι' ἀριθμῶν αὐστηρὸν καθορισμὸν τῶν πάντων, ὅσα εἶναι συναφῆ μὲ τὸν ἰδιωτικὸν καὶ δημόσιον βίον τῶν πολιτῶν: νομισμάτων, μέτρων, σταθμῶν, μεγεθῶν ἐν γένει, κινήσεων, κτημάτων κλπ. Ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ ταύτῃ ὑμνεῖ ὁ Πλάτων τὰ ἀγαθὰ καὶ πλεονεκτήματα τῆς ἀριθμητικῆς ἐπιστήμης (Ε 747 β): «Πρός τε γὰρ οἰκονομίαν καὶ πρὸς πολιτείαν καὶ πρὸς τὰς τέχνας πάσας ἓν οὐδὲν οὕτω δύναμιν ἔχει παίδειον μάθημα μεγάλην, ὡς ἡ περὶ τοὺς ἀριθμοὺς διατριβή· τὸ δὲ μέγιστον, ὅτι τὸν νυστάζοντα καὶ ἀμαθῆ φύσει ἐγείρει καὶ εὐμαθῆ καὶ μνήμονα καὶ ἀγχίνουν ἀπεργάζεται, παρὰ τὴν αὐτοῦ φύσιν ἐπιδίδοντα θεία τέχνῃ». (Δηλαδή: δὲν ὑπάρχει κανὲν ἄλλο μάθημα διὰ τὰ παιδιά, τὸ ὁποῖον νὰ ἔχῃ τόσην σημασίαν καὶ διὰ τὴν οἰκιακὴν καὶ διὰ τὴν δημοσίαν οἰκονομίαν καὶ δι' ὅλας τὰς τέχνας, ὅπως ἡ περὶ τοὺς ἀριθμοὺς ἀσχολία καὶ ἄσκησις. Ἡ δύναμις δέ τῆς ἀριθμητικῆς συνίσταται εἰς τὸ ὅτι αὕτη τὴν φύσεως νυσταλέας καὶ ἀδιαφόρου ψυχὴν τὴν κάμνει νὰ ἐξυπνήσῃ καὶ τὴν καθιστᾶ εὐμαθῆ, μνήμονα καὶ ὀξύνουν καὶ κάμνει τὸν ἄνθρωπον νὰ προκόψῃ, παρὰ τὴν φυσικήν του ὑστέρησιν, χάρις εἰς τὴν θείαν της μέθοδον). Ἡ ἀριθμητικὴ ὅμως παιδεία παύει νὰ εἶναι σπουδαία καὶ ὠφέλιμος, ἂν ἡ ψυχὴ τοῦ οὕτω ἀριθμητικῶς παιδευθέντος ἔχῃ τὰ ἐλαττώματα τῆς ἀνελευθερίας καὶ φιλοχρηματίας. Τότε ἀντὶ σοφίας προκύπτει πανουργία καὶ τοῦ φαινομένου τούτου παράδειγμα εἶναι οἱ Αἰγύπτιοι καὶ οἱ Φοίνικες. Τοῦ κακοῦ αὐτοῦ αἰτία εἶναι εἴτε κακὴ νομοθεσία, εἴτε χαλεπή τις τύχη, εἴτε ἡ φυσικὴ ἰδιοσυστασία τῶν εἰρημένων λαῶν.

Ἐπὶ τῆς τελευταίας ταύτης ἀσκεῖ ἐπίδρασιν κατὰ τὸν Πλάτωνα ἀναμφιβόλως καὶ ἡ χώρα των καὶ αἱ γεωγραφικαὶ καὶ κλιματολογικαὶ συνθῆκαι τῆς Αἰγύπτου καὶ Φοινίκης. Εἰς τὰς ἀνθρωπογεωγραφικὰς ταύτας παρατηρήσεις προηγήθη, ὡς γνωστόν, τοῦ Πλάτωνος ὁ Ἱπποκράτης, δὶς μνημονευόμενος ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος. Ὁ μέγας ἰατρὸς ἠρεύνησε πρῶτος τὴν μεταξὺ φύσεως καὶ ἱστορικοῦ βίου σχέσιν. (Βλέπε τὸ ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Ἱπποκράτους παραδοθὲν ἔργον «Περὶ ἀέρων, ὑδάτων, τόπων»). Ὁ Πλάτων, ἐπίσης δὲ καὶ ὁ Ἡρόδοτος, πολλαχοῦ ἐξαίρουν τὸ εὔκρατον τοῦ ἑλληνικοῦ κλίματος καὶ τὸ πρόσφορον τοῦ ἑλληνικοῦ τοπείου πρὸς διαμόρφωσιν ἀνθρώπων φιλομαθῶν, φιλοσόφων καὶ ἐναρέτων. (Βλέπε: Πλάτ. «Πολιτεία» 135 ε, Ἐπινομ. 987 D). Εἰς τὸν μῦθον τοῦ πλατωνικοῦ διαλόγου «Τιμαῖος» (24 C) ἡ Ἀττικὴ ἐπαινεῖται ὡς τόπος προκριθεὶς ὑπὸ τῆς Ἀθηνᾶς, λόγῳ τῆς εὐκρασίας τῶν ὡρῶν, πρὸς ἵδρυσιν τῆς παλαιοτάτης ἀθηναϊκῆς πολιτείας καὶ μέλλων νὰ γεννήσῃ ἄνδρας ὁμοίους πρὸς τὴν οἰκίσασαν θεάν, ἤτοι φιλοπολέμους καὶ φιλοσόφους. Καὶ εἰς τὸν διάλογον «Κριτίαν» (109 C, πρβλ. καὶ 111 Ε) ἡ Ἀττικὴ χαρακτηρίζεται ὡς χώρα «οἰκεία καὶ πρόσφορος ἀρετῇ καὶ φρονήσει πεφυκυῖα». (Δηλαδή: χώρα φύσει οἰκεία καὶ κατάλληλος πρὸς καλλιέργειαν καὶ ἀνάπτυξιν ἀρετῆς καὶ φρονήσεως).

Βιβλίον ΣΤ'. Ἀρχαὶ τῆς πόλεως. Γάμοι. Γεννήσεις.

Προεισαγωγικὴ παρατήρησις. Ἀπὸ τοῦ σημείου τούτου κατ' οὐσίαν, δύναταί τις νὰ εἴπῃ, ἄρχεται τὸ καθαρῶς νομοθετικὸν μέτρον τοῦ πλατωνικοῦ συγγράμματος τῶν «Νόμων». Ἀλλ' ἀκριβῶς εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο λήγει ἡ αὐτάρκεια τοῦ φιλολόγου ἑρμηνευτοῦ, ὁ ὁποῖος φυσικὸν εἶναι νὰ αἰσθάνεται τὸ ἔδαφος τῶν συγκεκριμένων νομοθετικῶν διατάξεων καὶ τοῦ πρακτικοῦ δικαίου ὡς κάπως ξένον πρὸς τὴν φιλολογικήν του φύσιν καὶ διάθεσιν. Γίνεται ἐνταῦθα ἀμέσως αἰσθητὴ ἡ ἀνάγκη τῆς μετὰ τοῦ φιλολόγου συνεργασίας τοῦ πολιτειολόγου καὶ τοῦ νομικοῦ, διὰ νὰ ἐξασφαλισθῇ ἡ ποθητὴ ἑρμηνευτικὴ αὐτάρκεια. Ἐν τούτοις καὶ τῆς διδύμου ταύτης ἑρμηνευτικῆς προσπαθείας τὰ ἀποτελέσματα τότε μόνον θὰ εἶναι πλήρη, ὅταν συμπεριληφθῇ εἰς τὴν ἔρευναν ὁλόκληρον τὸ ἀρχαῖον ἑλληνικὸν δίκαιον, αἱ περὶ τοῦ ὁποίου γνώσεις μας εἶναι εἰσέτι ἐλλειπεῖς, καὶ καταδειχθῇ ἡ ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος ἐπιχειρηθεῖσα χρησιμοποίησις καὶ μετακόσμησις αὐτοῦ διὰ τὸ νομοθετικὸν ἔργον του. Τὴν ἐν τῷ προκειμένῳ σημείῳ φιλολογικὴν εὐαισθησίαν καὶ ἀδυναμίαν διερμηνεύει ἄριστα ὁ ἐπιφανὴς ἑρμηνευτὴς τοῦ Πλάτωνος Παῦλος Φριντλαΐντερ. (Βλέπε: Παύλου Φριντλαΐντερ, Πλάτων, 1930, τόμ. Β', σε. 669). Ἀλλὰ καὶ δι' ἕνα ἄλλον λόγον οὐσιαστικώτερον, τὸ δεύτερον τοῦτο μέρος τοῦ συγγράμματος τῶν «Νόμων», ὁ κῶδιξ τῶν νόμων, κεῖται κάπως ἀπώτερον τοῦ καθαρῶς φιλολογικοῦ - αἰσθητικοῦ ἐνδιαφέροντος: ἐννοῶ τὸν παιδαγωγικὸν καὶ ἀνθρωπιστικὸν λόγον. Εἰς τὸ δεύτερον δηλαδὴ τοῦτο μέρος, ἐξαιρέσει τοῦ περὶ παιδείας ἑβδόμου βιβλίου, περιλαμβάνονται συγκεκριμέναι νομοθετικαὶ διατάξεις, ρυθμίζουσαι ὡρισμένας ὡσαύτως σχέσεις τῆς πολιτικῆς πραγματικότητος. Ἔχομεν λοιπὸν ἐνώπιόν μας ἕνα πλατωνικὸν κῶδικα νόμων, ὁ ὁποῖος ἠμπορεῖ μὲν νὰ ἔχῃ καὶ ἔχει τὴν ἱστορικότητά του, δηλαδὴ τὴν ἱστορικήν του περιεκτικότητα καὶ ἀξίαν διὰ τοὺς τότε ἀνθρώπους καὶ τὴν τότε ἐποχήν, δὲν ἔχει ὅμως ἐξίσου καὶ ὑπεριστορικότητα, δηλαδὴ ὑπεριστορίκην σημασίαν διὰ κάθε τόπον καὶ χρόνον καὶ ἑπομένως καὶ δι' ἡμᾶς σήμερον. Δὲν ἔχει πάντως ὁ κῶδιξ αὐτὸς τῆς πλατωνικῆς νομοθεσίας (τὸ Β' μέρος τῶν «Νόμων» τὸ γενικὸν μορφωτικὸν καὶ ἀνθρωπιστικὸν ἐνδιαφέρον, τὸ ὁποῖον ἔχει τὸ πρῶτον μέρος τῶν «Νόμων», τὸ πολιτειολογικὸν - θεωρητικόν, εἰς τὸ ὁποῖον προπαρασκευάζεται καὶ καλλιεργεῖται φιλοσοφικῶς τὸ ἐν τῷ δευτέρῳ μέρει πρακτικὸν ἔργον τῆς νομοθεσίας. Αἱ μορφωτικαὶ καὶ ἀνθρωπιστικαὶ δυνατότητες τοῦ πρώτου μέρους τῶν «Νόμων» εἶναι ἀπεριόριστοι καὶ ἰσχυραὶ διὰ πάντα τόπον καὶ χρόνον, διότι ἐκεῖ ἡ σκέψις τοῦ πολιτικοῦ φιλοσόφου ἀντιμετωπίζει, ἔξω πάσης ἐφημέρου σκοπιμότητος, τὸ αἰωνίως ἀνθρώπινον πολιτικὸν καὶ νομοθετικὸν φαινόμενον. Ἐνῷ εἰς τὸ πρῶτον μέρος τῶν «Νόμων» ζητεῖται τὸ πνεῦμα καὶ τὸ νόημα τῆς πολιτείας καὶ τῆς νομοθεσίας, εἰς τὸ δεύτερον μέρος διατυποῦνται μὲ τὰ εἰδικὰ - ἐπαγγελματικὰ - νομικὰ ἐκφραστικὰ μέσα τὰ πράγματα. Ἡ πρᾶξις τῆς νομοθεσίας. Διὰ τοῦτο τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ δευτέρου τούτου καθαρῶς νομοθετικοῦ μέρους, ἐντοπίζεται εἰς τοὺς εἰδικοὺς κυρίως.

Παρὰ ταῦτα δι' ἀδρῶν καὶ γενικῶν γραμμῶν θὰ ἀποδώσωμεν καὶ τὸ συγκεκριμένον περιεχόμενον τῆς πλατωνικῆς νομοθεσίας ὑπὸ τὰς ἀνωτέρας ὑποτυπωθείσας εὐλόγους ἐπιφυλάξεις ἡμῶν.

Ἀρχαὶ καὶ ἐκλογὴ αὐτῶν. Πρῶτον θὰ ἐκλεγοῦν ὑπὸ τῶν ἐποίκων (Κνωσίων καὶ ἄλλων Κρητῶν, οἵτινες θὰ μετάσχουν τῆς νέας πόλεως) τριάκοντα ἑπτὰ νομοφύλακες. Δικαίωμα ἐκλογῆς ἔχουν πάντες οἱ δυνάμενοι νὰ φέρουν ὅπλα, εἴτε ὡς ἱππεῖς, εἴτε ὡς πεζοί, καὶ νὰ μετέχουν τοῦ πολέμου. Ἐκλέξιμοι εἶναι πάντες οἱ ἡλικίας πεντήκοντα ἐτῶν. Διάρκεια τῆς ἀρχῆς τῶν νομοφυλάκων εἰκοσαετής· τὴν ἀρχὴν ὅμως θὰ καταθέσουν οἱ συμπληροῦντες τὸ 70ὸν ἔτος τῆς ἡλικίας νομοφύλακες. Ἔργα αὐτῶν: ἐποπτεία τῆς τηρήσεως τῶν νόμων καὶ παρακολούθησις τῆς περιουσιακῆς κινήσεως τῶν πολιτῶν, ὥστε ἡ περιουσία νὰ μὴ ὑπερβαίνῃ τὰ τεθέντα ὅρια πρὸς τὰ ἄνω ἢ πρὸς τὰ κάτω. Οἱ νομοφύλακες θὰ προτείνουν τοὺς ὑποψηφίους στρατηγούς, καὶ ἐκ τούτων, καθὼς καὶ ἐκ τῶν ὑπό τινος πολίτου τυχὸν συμπροταθησομένων ὑποψηφίων, θὰ ἐκλεγοῦν διὰ χειροτονίας ὑπὸ τῶν ἐχόντων, καθ' ἃ ἐλέχθη, τὸ δικαίωμα τοῦ ἐκλέγειν 3 στρατηγοί, ἐπιμελούμενοι τῶν τοῦ πολέμου. Καθ' ὅμοιον τρόπον οἱ στρατηγοὶ θὰ προτείνουν τοὺς ταξιάρχους, θὰ ἐκλεγοῦν δὲ 12 ταξίαρχοι, εἷς δι' ἑκάστην φυλήν. Ἵππαρχοι θὰ ἐκλεγοῦν δύο, καθ' ὃν τρόπον καὶ οἱ στρατηγοί. Βουλευταὶ θὰ ἐκλέγωνται τριάκοντα δωδεκάδες ἤτοι τριακόσιοι ἑξήκοντα, κατὰ τρόπον μεικτόν, ἤτοι δι' ἐκλογῆς ἅμα καὶ κληρώσεως, καὶ ἀντιπροσωπεύοντες καὶ τὰς τέσσαρας ἀπὸ ἀπόψεως περιουσίας τάξεις τῶν πολιτῶν. Εἷς τοιοῦτος τρόπος ἐκλογῆς συγκρατεῖ τὴν πολιτείαν εἰς τὸ μέσον μεταξὺ τῆς μοναρχικῆς καὶ τῆς δημοκρατικῆς. Τοῦτο δὲ τὸ «μεσεύειν» εἶναι τὸ δέον καὶ τὸ ὀρθὸν μέτρον (ς' 756 Ε) καὶ ἐξασφαλίζει τὴν πολιτικὴν δικαιοσύνην καὶ τὴν ἰσότητα τῶν ἀναλογιῶν. Ἐκ τῶν ἀνωτέρω βουλευτῶν τὸ δωδέκατον μέρος κατὰ μῆνα ἐναλλασσόμενον, θὰ εἶναι οἱ βουλευταὶ τῆς ὑπηρεσίας ἑκάστου μηνός, οἱ λεγόμενοι πρυτάνεις. Οὗτοι θὰ δέχωνται τοὺς ἀπεσταλμένους τῶν ἄλλων πόλεων, θὰ συλλέγουν τὰς ἐνδιαφερούσας

τὸ κράτος εἰδήσεις καὶ πληροφορίας, θὰ δίδουν τὴν δέουσαν «ἐπίσημον» ἀπάντησιν τῆς πολιτείας εἰς ὑποβαλλομένας ἐρωτήσεις καὶ κυρίως θὰ παρακολουθοῦν καὶ θὰ ἀναχαιτίζουν ἐν συνεργασίᾳ μετὰ τῶν λοιπῶν ἀρχῶν παντοίας νεωτεριστικὰς ἀποπείρας καὶ κινήσεις. Οἱ πρυτάνεις θὰ συγκαλοῦν τακτικῶς καὶ ἐκτάκτως τὴν ἐκκλησίαν τοῦ δήμου καὶ θὰ διαλύουν αὐτὴν κατὰ τὴν κρίσιν των.

Διὰ τὴν ἐπιμέλειαν τῆς τάξεως καὶ καθαριότητος καὶ τὴν συντήρησιν τῶν ἱερῶν κα τῶν κοινοχρήστων χώρων καὶ ἐγκαταστάσεων τῆς πόλεως καὶ τῆς ὑπαίθρου χώρας, ὁρίζονται αἱ ἀκόλουθοι ἀρχαὶ καὶ διακονίαι: Διὰ τὰ ἱερὰ οἱ νεωκόροι, οἱ ἱερεῖς, αἱ ἱέρειαι, οἱ ἐξηγηταὶ (τῶν περὶ τὰ θεῖα νόμων κατὰ τὰς ὑποδείξεις τοῦ μαντείου τῶν Δελφῶν) καὶ οἱ ταμίαι, οἱ ἀσκοῦντες τὴν οἰκονομικὴν διαχείρισιν τῶν ἱερῶν καὶ τῶν τεμενῶν. Διὰ τὴν ἐπιμέλειαν τῶν ὁδῶν καὶ τῶν κτιρίων καὶ τὴν ὅλην ἐμφάνισιν καὶ τάξιν τῆς πόλεως καὶ τῆς ἀγορᾶς οἱ ἀστυνόμοι καὶ οἱ ἀγορανόμοι. Τῆς ὑπαίθρου τὴν ἀσφάλειαν ἀπὸ παντὸς ἐξωτερικοῦ καὶ ἐσωτερικοῦ κινδύνου, τὴν τάξιν καὶ γαλήνην ἐπιβλέπουν οἱ ἀγρονόμοι μετὰ τῶν βοηθῶν των. Προβλέπονται 3 ἀστυνόμοι, 5 ἀγορανόμοι καὶ 5 κατὰ φυλὴν ἀγρονόμοι.

Ἐποπτεία τῆς ἐκπαιδεύσεως, τῆς γυμναστικῆς καὶ τῆς μουσικῆς ἀγωγῆς. Τῶν γυμναστικῶν ἀσκήσεων καὶ ἀγώνων ἀνθρώπων καὶ ἵππων θὰ ἐποπτεύουν 3 ἄθλοθέται. Τὰ τῆς «παιδιᾶς» — ἡ ὁποία εἶναι ταυτοχρόνως καὶ παιδεία — τῶν 3 μουσικῶν χορῶν: παίδων, ἀνδρῶν, καὶ νεανίδων θὰ ἐπιβλέπῃ εἷς ἄρχων, οὐχὶ νεώτερος τῶν 40 ἐτῶν. Διὰ δὲ τὴν μονωδίαν θὰ ἐκλέγεται εἷς ἄρχων ἡλικίας 30 τοὐλάχιστον ἐτῶν. Τῆς ὅλης ἐκπαιδεύσεως (πνευματικῆς καὶ ἠθικῆς μορφώσεως) ἀρρένων καὶ θηλέων ὁρίζει ὁ Πλάτων ἕνα γενικὸν ἐπόπτην, «ἐπιμελητὴν τῆς παιδείας», ἡλικίας οὐχὶ κατωτέρας τῶν πεντήκοντα ἐτῶν. Ὁ ἐπιμελητὴς τῆς παιδείας πρέπει νὰ εἶναι ἔγγαμος καὶ πατὴρ γνησίων παίδων. Ἡ ἀρχὴ αὐτὴ εἶναι ἡ ἀνωτάτη καὶ σπουδαιοτάτη ἐξ ὅλων τῶν ἀρχῶν τῆς πόλεως. Ἐνταῦθα ὁ Πλάτων δὲν φείδεται λόγων καὶ ὑψηλῶν φραστικῶν τόνων, διὰ νὰ ἐξάρῃ τὴν σημασίαν τῆς ἀρχῆς τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ ἐπόπτου καὶ τῆς λειτουργίας τῆς παιδείας. Τὸ κυριώτερον, λέγει ὁ Πλάτων, διὰ τὴν ὁριστικὴν διαμόρφωσιν καὶ τελείωσιν, τῶν φυσικῶν ἰδιοτήτων καὶ χαρισμάτων ἑνὸς ζῶντος ὀργανισμοῦ, εἴτε φυτοῦ, εἴτε ζώου, ἡμέρου ἢ ἀγρίου, εἴτε ἀνθρώπου, εἶναι ἡ πρώτη καὶ ἀρχικὴ «στεύθυνσις, ποὺ θὰ λάβῃ ἡ ἀνάπτυξις τοῦ ἐμβίου ὄντος: «ἡ πρώτη βλάστη καλῶς ὁρμηθεῖσα» (765 Ε). Εἰδικώτερον διὰ τὸν ἄνθρωπον ὁ Πλάτων ἀφιερώνει τὰ ἑξῆς ἀθάνατα λόγια, τὰ ὁποῖα ἐπαναλαμβάνουν ἔκτοτε αὐταῖς λέξεσιν ὅλοι οἱ αἰῶνες τοῦ ἀνθρωπίνου βίου ς766 α: «ἄνθρωπος δὲ ἥμερον, ὅμως μὴν παιδείας μὲν ὀρθῆς τυχὸν καὶ φύσεως εὐτυχοῦς, θειότατον ἡμερώτατόν τε ζῷον γίγνεσθαι φιλεῖ, μὴ ἱκανῶς δὲ ἢ μὴ καλῶς τραφὲν ἀγριώτατον, ὁπόσα φύει γῆ». (Δηλαδή: Ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἥμερον ζῷον· καὶ ἂν μὲν εὐτυχήσῃ νὰ ἔχῃ εὐνοϊκὴν ἰδιοφυΐαν καὶ λάβῃ σωστὴν παιδείαν, συνήθως ἀποβαίνει τὸ θειότερον καὶ ἡμερώτερον ἀπὸ ὅλα τὰ ζῷα. Ὅταν ὅμως ἀνατραφῇ δι' ἀγωγῆς ἀνεπαρκοῦς ἢ κακῆς, ὁ ἄνθρωπος γίνεται τὸ ἀγριώτερον ἀπὸ ὅλα ὅσα παράγει ἡ γῆ). Ὅλως εἰδικαὶ διατάξεις προβλέπονται διὰ τὴν ἐκλογὴν τοῦ ἐπιμελητοῦ τῆς παιδείας. Θὰ ἐκλέγεται οὗτος ὑπὸ ὅλων τῶν ἀρχόντων τῆς πόλεως, πλὴν τῶν βουλευτῶν καὶ πρυτάνεων, διὰ μυστικῆς ψηφοφορίας, τελουμένης ἐν τῷ ἱερῷ τοῦ Ἀπόλλωνος. Ἡ ἀρχὴ τοῦ ἐπιμελητοῦ τῆς παιδείας θὰ διαρκῇ ἐπὶ πέντε ἔτη.

Τὰ δικαστήρια (ς' 766 D κ.ἑ.). Γίνεται διάκρισις μεταξὺ ἰδιωτικῶν καὶ δημοσίων δικῶν. Ἑκάστη φυλὴ θὰ ἔχῃ τὰ δικαστήριά της. Προβλέπονται δικαστήρια πρώτου καὶ δευτέρου βαθμοῦ. Οἱ δικασταὶ τῶν ἰδιωτικῶν δικῶν θὰ ὑποδεικνύωνται δι' ἕκαστον ἔτος ὑπὸ τῶν ἀρχόντων. Τὰ κατὰ τῆς πολιτείας στρεφόμενα ἀδικήματα θὰ δικάζῃ ὁ δῆμος, τὴν ἀνάκρισιν ὅμως θὰ διεξάγουν τρεῖς «ἀρχαὶ» μέγισται (ἴσως: τρία μέλη λαμβανόμενα ἐκ τῆς ἀνωτάτης ἀρχῆς τῶν νομοφυλάκων), ὡς πρὸς τὰς ὁποίας θὰ συμφωνήσουν ἐνάγων τε καὶ ἐναγόμενος.

Οἱ γάμοι καὶ ἡ παιδοποιΐα. Προτάσσονται (ς' 768 C κ.ἑ.) ἐνδιάμεσοί τινες παρατηρήσεις, ἀναφερόμεναι εἰς τὸ καθῆκον τῆς βαθμιαίας συμπληρώσεως τῶν τεθέντων νόμων ὑπὸ τῶν ἐκλεγησαμένων νομοφυλάκων, εἰς τὴν πρὸς προσφόρους ὑποδιαιρέσεις κατὰ δωδεκατημόρια καταλληλότητα τοῦ ὁρισθέντος ἀριθμοῦ τῶν 5040 πολιτῶν καὶ εἰς τὸν καθορισμὸν προστάτου θεοῦ ἑκάστης φυλῆς καὶ τῶν πρὸς τιμὴν αὐτοῦ δὶς τοῦ μηνὸς συγκαλουμένων συγκεντρώσεων (συνέδων) τῶν τε νέων καὶ τῶν ὡριμωτέρων πολιτῶν. Αἱ συγκεντρώσεις αὗται τῶν κατοίκων θὰ ἔχουν διττὸν σκοπόν: πρῶτον μὲν θρησκευτικὸν - λατρευτικόν, ἤτοι τὸν ἐξοπλισμὸν καὶ τὴν ἐξευμένισιν τῶν θεῶν, δεύτερον δὲ κοινωνικόν, ἤτοι τὴν γνωριμίαν καὶ ἀνάπτυξιν φιλικῶν σχέσεων μεταξὺ τῶν πολιτῶν καὶ δὴ καὶ τῶν νέων ἀμφοτέρων τῶν φύλων πρὸς ἀλλήλους. Οὕτω δὲ θὰ διευκολύνωνται διὰ τῆς ἀμοιβαίας γνωριμίας καὶ οἱ γάμοι τῶν νέων. Ἐν εἴδει προοιμίου προτάσσονται τῶν νόμων περὶ γάμου αἱ ἑξῆς συστάσεις: Δὲν πρέπει νὰ ἐπιδιώκῃ τις πλουτισμὸν διὰ τοῦ γάμου, ἀλλὰ τοὐναντίον νὰ ἀποβλέπῃ εἰς τὸ μέτρον. Εἶναι προτιμότερον οἱ χαρακτῆρες τῶν εἰς γάμον κοινωνίαν ἐρχομένων νὰ εἶναι ἀνόμοιοι καὶ ἀντίθετοι, παρὰ ὅμοιοι· καὶ ἐν γένει διὰ τοῦ γάμου νὰ ἐπιδιώκεται οὐχὶ τὸ ἀτομικὸν συμφέρον, ἀλλ' ἡ προκοπὴ τῆς πόλεως. Αἱ κυριώτεραι περὶ γάμων διατάξεις εἶναι αἱ ἑξῆς: Ἡλικία γάμου διὰ τοὺς ἄνδρας μεταξὺ τῶν 25 καὶ τῶν 35 ἐτῶν. Οἱ θέλοντες νὰ μείνουν ἄγαμοι καὶ μετὰ τὴν συμπλήρωσιν τοῦ 35ου ἔτους θὰ πληρώνουν ὑπὲρ τοῦ ἱεροῦ τῆς Ἥρας πρόστιμον «κατ' ἔτος, ἐφόσον κέκτηνται τὸ μέγιστον τίμημα (δηλαδὴ ἀνήκουν εἰς τὴν πρώτην οἰκονομικῶς τάξιν), 100 δραχμῶν, οἱ δὲ τῶν τριῶν λοιπῶν τάξεων ἐτήσιον πρόστιμον 70, 60, καὶ 30 δραχμῶν καὶ θὰ στεροῦνται πάσης παρὰ τῶν νεωτέρων τιμῆς. Ἡ προῖξ νὰ εἶναι ἀνάλογος πρὸς τὴν οἰκονομικὴν τάξιν τοῦ νυμφευομένου, ἀσαύτως δὲ καὶ ἡ γαμήλιος ἑστίασις καὶ τελετή κλπ. Οἱ ἐκτρεπόμενοι ἐν πρακειμένῳ εἰς ὑπερβολὰς θὰ κολάζωνται ὑπὸ τῶν νομοφυλάκων ὡς «ἀπειρόκαλοι καὶ ἀπαίδευτοι τῶν περὶ τὰς νυμφικὰς Μούσας νόμων (ς' 775 Β). Κατὰ τὰς γαμηλίους ταύτας ἑστιάσεις ἡ οἰνοποσία δὲν πρέπει νὰ φθάνῃ εἰς τὴν μέθην — μέθη ἐπιτρέπεται μόνον κατὰ τὰς ἑορτὰς τοῦ δώσαντος τὸν οἶνον θεοῦ —. Ὁ νυμφίος καὶ ἡ νύμφη πρέπει νὰ εἶναι τὰ μάλιστα ἔμφρονες κατὰ τὴν ὥραν τοῦ γάμου, ὅστις ἀποτελεῖ δι' αὐτοὺς σπουδαίαν μεταβολὴν τῆς ζωῆς των, διὰ νὰ γίνεται καὶ ἡ σύλληψις τῶν τέκνων ὑπὸ ὑγιεινοὺς καὶ ὁμαλοὺς ὅρους σωματικοῦ καὶ ψυχικοῦ βίου.

Διὰ τὸν δύσκολον, ὡς λέγει ὁ Πλάτων χειρισμὸν τῶν οἰκετῶν καὶ δούλων κάμνει γενικὰς συστάσεις, σκοπὸν ἔχούσας ὅπως ἐξασφαλίσουν τὸ εὐπιθὲς καὶ εὐάγωγον αὐτῶν.

Πρὸς καλυτέραν ἐκπλήρωσιν τοῦ σκοποῦ τοῦ γάμου, ἤτοι τῆς παιδοποιΐας, προτείνονται διάφορα μέτρα, διασφαλίζοντα τὴν κατὰ τὸ πρὸ τοῦ γάμου ἔτος ὑγιεινὴν διαβίωσιν τῶν μελλόντων συζύγων (ἓν τοιοῦτο μέτρον εἶναι ἡ κοινὴ σίτησις τῶν νυμφίων· εὐκταία θὰ ἦτο καὶ ἡ συμμετοχὴ τῶν γυναικῶν εἰς τὰ συσσίτια) καὶ τὴν κατὰ τὴν πρώτην δεκαετίαν μετὰ τὸν γάμον ὑγιεινὴν τεκνογονίαν καὶ ἐπίβλεψιν τῶν γεννωμένων. Ἡλικία γάμου διὰ τὰς γυναῖκας ὁρίζεται ἀπὸ τοῦ 16ου μέχρι τοῦ 20οῦ ἔτους.

Βιβλίον Ζ'. Ἡ παιδεία.

Ἡ νομοθεσία, ἀκολουθοῦσα τὴν φυσικὴν πορείαν τοῦ ἀνθρωπίνου βίου, χωρεῖ ἀπὸ τῶν γάμων καὶ τῶν γεννήσεων, περὶ ὧν ἦτο ὁ λόγος εἰς τὸ προηγούμενον βιβλίον, εἰς τὰ τῆς ἀγωγῆς. Πρὸς τὸ ἀντικείμενον ὅμως αὐτὸ ἁρμόζει κατὰ τὸν Πλάτωνα περισσότερον ἡ μορφὴ διδαχῆς καὶ νουθετήσεως, παρὰ νόμου.

Ἡ ἀγωγὴ μέχρι τοῦ 3ου ἔτους τῆς ἡλικίας. Ἀφετηρία τῆς ὅλης ταύτης περὶ ἀγωγῆς πραγματείας εἶναι ἡ ἀρχή, κατὰ τὴν ὁποίαν ὀρθὴ ἀνατροφὴ τοῦ γεννωμένου εἶναι ἡ παράγουσα ὅσον τὸ δυνατὸν καλύτερον τὰς ἱκανότητας καὶ τοῦ σώματος καὶ τῆς ψυχῆς. Ἡ πρώτη σωματικὴ ἄσκησις τοῦ γεννωμένου μέχρι τῆς ἡλικίας τῶν 3 ἐτῶν, εἶναι αἱ κινήσεις τῶν μελῶν τοῦ σώματος, αὐθόρμητοι ἢ ὑποβοηθούμεναι ὑπὸ τῆς μητρὸς καὶ τροφοῦ. Ἡ σωματικὴ αὕτη κίνησις ὠφελεῖ ὡσαύτως καὶ τὴν ψυχὴν τοῦ μικροῦ παιδιοῦ. Ὁ ὅλος χειρισμὸς τοῦ ψυχικοῦ καὶ συναισθηματικοῦ βίου τοῦ παιδίου κατὰ τὰ πρῶτα ταῦτα ἔτη ὑπὸ τῆς τροφοῦ πρέπει νὰ γίνεται, τηρουμένου τοῦ ὀρθοῦ μέτρου μεταξὺ τῆς ἄκρας τρυφῆς καὶ ἀνέσεως τῆς ψυχῆς, ἡ ὁποία καθιστᾷ τὰ παιδιὰ πολὺ δύστροπα καὶ εὐαίσθητα, καὶ ἀντιθέτως τῆς σκληρᾶς ὑποδουλώσεως τῆς ψυχῆς, ἡ ὁποία τὰ κάμνει ταπεινὰ ἀνελεύθερα καὶ μισάνθρωπα (Ζ 791 D). Ἐν γένει πρέπει καὶ ὁ ἐν τῇ γενέσει του ἄνθρωπος νὰ ἐθίζεται εἰς μίαν διάθεσιν μέσην, τὴν «ἥλεων», (μαλακὴν, ἡπίαν) καὶ μήτε νὰ ἐπιδιώκῃ κατὰ σύστημα τὰς ἡδονὰς καὶ εὐαρεστήσεις, μήτε νὰ ἀποφεύγει παντὶ σθένει τὰς λύπας.

Ἀγωγὴ ἀπὸ τοῦ 3ου μέχρι τοῦ 6ου ἔτους. Τὰ ἀπὸ τοῦ 3ου μέχρι τοῦ 6ου ἔτους τῆς ἡλικίας παιδία ἀμφοτέρων τῶν φύλων νὰ συγκεντρώνωνται καὶ ἀνατρέφωνται μαζὶ εἰς τὰ κατὰ κώμας ἱερὰ καὶ νὰ παίζουν ἐκεῖ (ὡς εἰς τοὺς σημερινοὺς παιδικοὺς κήπους τῶν νηπιαγωγείων). Τὰ πρῶτα παίγνια εἶναι αὐθόρμητα καὶ αὐτοφυῆ, παρέχουν δὲ τὴν εὐκαιρίαν πρὸς διαπαιδαγώγησιν εἰς τὴν κοσμιότητα. Μία γυνὴ ἐξ ἑκάστης φυλῆς ἐκλεγομένη δέον νὰ ἔχῃ τὴν ἐποπτείαν ὅλων τῶν παιδίων αὐτῶν τῆς φυλῆς καὶ τῶν τροφῶν των μὲ δικαιοδοσίαν ἐπιβολῆς ποινῶν. Αἱ ποιναὶ ὅμως εἰς τὰ τέκνα τῶν ἐλευθέρων δὲν πρέπει νὰ ἐπιβάλλωνται «μεθ' ὕβρεως» (ὑβριστικῆς, ἀτιμωτικῆς πρὸς τοὺς τιμωρουμένους στάσεως), οὔτε νὰ εἶναι περβαλλόντως σκληραί. Ὡς ἡ ἀκολασία καὶ ἡ ἀτιμωρησία γεννᾷ τὴν τρυφήν, οὕτω καὶ ἡ λογικὴ καὶ σώφρων τιμωρία ἠθικοποιεῖ τὸν τρόφιμον, ἀπομακρύνουσα τὴν τρυφήν.

Τὰ μαθήματα τῶν παίδων μετὰ τὸ 6ον ἔτος τῆς ἡλικίας. Μετὰ τὸ 6ον ἔτος τῆς ἡλικίας ἐνδείκνυται χωρισμὸς τῶν δύο φύλων ἀπ' ἀλλήλων. Ἑκάτεροι τρέπονται πλέον πρὸς τὴν συστηματικὴν γυμναστικὴν ἄσκησιν καὶ τὴν ἄλλην ἐν γένει μάθησιν. Ἐν τῇ ἐκθέσει τῶν ἰδεῶν του τούτων ὁ Πλάτων προχωρεῖ ὡς ἑξῆς: Ἐν ἀρχῇ (Ζ 794 D κ.ἑ.) μνημονεύονται μόνον τὰ εἰς τὴν ἄσκησιν τοῦ σώματος ἀναφερόμενα γυμναστικὰ μαθήματα. Τὸ πρῶτον ἐν Ζ 795 D γίνεται διάκρισις τῶν μαθημάτων εἰς μαθήματα γυμναστικῆς, συναφῆ πρὸς τὸ σῶμα, καὶ εἰς μαθήματα μουσικῆς, ἀποβλέποντα εἰς τὴν «εὐψυχίαν»,

ὡς λέγει ὁ Πλάτων, δηλαδὴ εἰς τὴν μόρφωσιν, ἀνάπτυξιν καὶ βελτίωσιν τῆς ψυχῆς.

το, ἀκολουθεῖ ὁ σχετικὸς νόμος. Ἰδοὺ τὸ κείμενόν του (Ζ 800 θὰ ἀρχίζῃ ἀπὸ τοῦ 10ου καὶ θὰ διαρκῇ μέχρι τοῦ 13ου ἔτους τῆς ἡλικίας. Ἀπὸ δὲ τοῦ 13ου μέχρι τοῦ 16ου ἔτους θὰ γίνεται ἡ διδασκαλία τῆς λύρας. Διὰ τὰ ἔτη τῆς ἡλικίας 6—10 δὲν γίνεται λόγος περὶ μαθημάτων· ὥστε κατ' αὐτὰ θὰ γίνωνται μόνον σωματικαὶ ἀσκήσεις.

Συνιστᾶται σύμμετρος ἄσκησις ἀμφοτέρων τῶν χειρῶν· ἡ συνήθης ὑστέρησις τῆς ἀριστερᾶς χειρὸς εἰς τὴν περὶ τὰς κινήσεις ἐπιδεξιότητα καὶ εὐχέρειαν δὲν ὀφείλεται εἰς τὴν φύσιν, ἀλλ' εἰς ἐλλιπῆ ἄσκησιν.

Προοίμιον τῆς περὶ γυμναστικῆς νομοθεσίας. Τῆς γυμναστικῆς ὡς μαθήματος ὁ Πλάτων διακρίνει δύο μορφάς. Τὴν ὄρχησιν καὶ τὴν πάλην (καὶ πυγμήν). Οὐχὶ πᾶσα πάλη εἶναι παιδαγωγικῶς ἐνδεδειγμένη. Κατακρίνεται λ.χ. ὁ ἐπαγγελματικὸς ἀθλητισμός, διότι οὗτος ἐξυπηρετεῖ μόνον τὰς προσωπικὰς φιλοδοξίας καὶ ἱκανοποιεῖ τὴν ἀγωνιώδη μανίαν τῶν φιλάθλων, χωρὶς νὰ εἶναι χρήσιμος οὔτε εἰς τὰ στρατιωτικά, οὔτε εἰς τὸν πόλεμον. Ὀρθὴ πάλη εἶναι ἡ ἐμμέτρως προάγουσα τὴν ὑγείαν καὶ τὴν ῥώμην, ἅμα δὲ καὶ τὴν εὐγενῆ ἁμίλλαν.

Ἡ ἑτέρα μορφὴ τῆς γυμναστικῆς ἀγωγῆς, ἡ ὄρχησις, περιλαμβάνει δύο εἴδη: πρῶτον τὴν ἐκ τοῦ Β βιβλίου τῶν «Νόμων» γνωστὴν χορείαν, ἥτις διὰ τοῦ χοροῦ μιμεῖται ποιητικὰ κείμενα (συνδυαζομένων οὕτω ποιήσεως, μουσικῆς καὶ χοροῦ), καὶ δεύτερον εἶδός τι πολεμικοῦ χοροῦ, μεθ' ὅπλων ὡς εἶναι τὰ ἐνόπλια παίγνια τῶν Κουρήτων ἐν Κρήτῃ, τῶν Διοσκούρων ἐν Σπάρτῃ καὶ τῆς Ἀθηνᾶς. Τὸ δεύτερον τοῦτο εἶδος χοροῦ ἔχει λατρευτικὴν ἅμα καὶ στρατιωτικὴν σημασίαν.

Ἡ κρατικὴ ρύθμισις τῶν ζητημάτων τῆς μουσικῆς. Ἐν συνεχείᾳ πρὸς ὅσα ἐξετέθησαν εἰς τὸ Β΄ βιβλίον περὶ τῆς ἠθοπλαστικῆς δυνάμεως τῆς μουσικῆς, τονίζεται ἐνταῦθα, ὅτι ἀπὸ τῆς ὀρθότητος τῆς μουσικῆς ἐξαρτᾶται ἡ ὑπόστασις καὶ ἡ ἐν ἰσχύι διατήρησις τῶν νόμων. Νεωτερισμοὶ περὶ τὰς ὀρχήσεις καὶ μελῳδίας — τὰς ὁποίας ὀνομάζει μὲ τὸν συνήθη ὅρον «παιδιάς», παίγνια — ἔχουν ὡς ἀποτέλεσμα ροπὴν πρὸς διαρκῆ ἀλλαγὴν τῶν νόμων. Τούτου ἕνεκα πρέπει ἡ πόλις, τὸ κράτος, σύμφωνα μὲ τὸ παράδειγμα τῶν Αἰγυπτίων, νὰ καθορίσῃ τίνες ὀρχήσεις καὶ μελῳδίαι πρέπει νὰ καθιερωθοῦν εἰς τὰς ἑκάστοτε ἑορτὰς καὶ λατρευτικὰς συγκεντρώσεις πρὸς τιμὴν ἑνὸς ἑκάστου θεοῦ ἢ δαίμονος. Ἀποκλίσεις ἀπὸ τῶν καθιερωμένων εἰς ὡρισμένους θεοὺς καὶ ὡρισμένους χρόνους ὀρχήσεων καὶ μελῳδιῶν πρέπει νὰ τιμωροῦνται ὡς πράξεις ἀσεβεῖς. Μετὰ τὸ προοίμιον τοῦτο, ἀκολουθεῖ ὁ σετικὸς νόμος. Ἰδοὺ τὸ κείμενόν του (Ζ 800 Α): «παρὰ τὰ δημόσια μέλη τε καὶ ἱερὰ καὶ τὴν τῶν νέων ξύμπασαν χορείαν μηδεὶς μᾶλλον ἢ παρ' ὀντινοῦν ἄλλον τῶν νόμων φθεγγέσθω μηδ' ἐν ὀρχήσει κινείσθω· καὶ ὁ μὲν τοιοῦτος ἀζήμιος ἀπαλλαττέσθω, τὸν δὲ μὴ πειθόμενον... νομοφύλακές τε καὶ ἱέρειαι καὶ ἱερεῖς «κολαζόντων» (Δηλαδὴ εἰς οὐδένα ἐπιτρέπεται νὰ ᾄδῃ ἢ νὰ ὀρχῆται κατὰ τρόπον ἀποκλίνοντα ἀπὸ τὰς ὑπὸ τοῦ κράτους καθιερωμένας ἱερὰς μελῳδίας καὶ τὴν ὅλην ἐν γένει (ὑπὸ τῆς πόλεως ὡσαύτως) ρυθμισθεῖσαν χορείαν τῶν νέων· μία τοιαύτη παράβασις δὲν εἶναι μικροτέρα τῆς παραβάσεως οἱουδήποτε ἄλλου νόμου. Καὶ ὁ μὲν συμμορφούμενος πρὸς τὸν νόμον ἂς μὴ τιμωρῆται· τὸν μὴ πειθόμενον ὅμως ἂς τιμωροῦν οἱ νομοφύλακες, αἱ ἱέρειαι καὶ οἱ ἱερεῖς).

Ἀκολουθοῦν (Ζ 800 Β—803 Α) ἑπτὰ ἐπὶ μέρους νόμοι, ἀναφερόμενοι εἰς τὴν μουσικήν. Ὡς πρὸς τὴν σχέσιν δὲ τῆς ἡδονῆς πρὸς τὴν μουσικὴν ἐπαναλαμβάνεται ἡ παρατήρησις τοῦ Β΄ βιβλίου: Οὐχὶ ἡ ἡδονὴ αὐτὴ καθ' αὐτὴν διακρίνει τὴν γνησίαν ἀπὸ τῆς κακῆς μουσικῆς, ἀλλ' ἡ ἠθοπλαστικὴ καὶ παιδαγωγικὴ της ἀξία.

Σχολικὰ κτίρια. Διδάσκαλοι. Ὑποχρεωτικὴ φοίτησις. Ἀπὸ τοῦ Ζ 804 C ἐξετάζεται τὸ θέμα τῆς διδασκαλίας τῶν διαφόρων μαθημάτων τῆς γυμναστικῆς καὶ τῆς μουσικῆς. Ὁρίζονται πρῶτον νομοθετικῶς τὰ τῶν σχολικῶν κτιρίων, γίνεται λόγος περὶ μισθοῦ τῶν διδασκάλων καὶ εἰσάγεται ὁ ἀσυνήθης εἰς τὸν ἑλληνικὸν βίον θεσμὸς τῆς ὑποχρεωτικῆς φοιτήσεως εἰς τὰ σχολεῖα, ἡ «ἐξ ἀνάγκης παιδεία» πάντων τῶν παίδων, ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν (Ζ 804 Δ). Ἰδιαιτέρως ἐπιβάλλεται ἡ ὑποχρέωσις, ὅπως ἄνδρες καὶ γυναῖκες διδάσκωνται τὰ αὐτὰ μαθήματα.

Ἡ διδασκαλία εἰς τὰ γράμματα. Ἡ διδασκαλία τῆς ἀναγνώσεως καὶ γραφῆς ὁρίζεται (Ζ 809 Ε κ.ἑ.) νὰ γίνεται ἀπὸ τοῦ 10ου μέχρι τοῦ 13ου ἔτους τῆς ἡλικίας. Αἱ ἀπὸ τὴν διδασκαλίαν ἀπαιτήσεις περιορίζονται εἰς τὴν ἀπόκτησιν τῆς ἱκανότητος τοῦ ὀρθῶς ἀναγινώσκειν καὶ γράφειν. Ταχυγραφίαν καὶ καλλιγραφίαν μόνον οἱ φύσει πεπροικισμένοι ὑπὸ τῶν σχετικῶν δεξιοτήτων θὰ ἐπιτύχουν. Δὲν πρέπει νὰ ἀπαιτῶμεν τὰ αὐτὰ ἀποτελέσματα ἀπὸ ὅλους τοὺς τροφίμους, οἱ ὁποῖοι πρέπει νὰ διδάσκωνται αἰσθανόμενοι ἀγάπην καὶ ὄχι μῖσος πρὸς τὰ μαθήματα. Κατακρίνεται ἡ παντὶ σθένει ἐπιδίωξις πολυμαθείας διὰ τῆς ἀπομνημονεύσεως καὶ ἐκμαθήσεως ὁλοκλήρων ποιητῶν. Ἡ διδασκαλία πρέπει νὰ γίνεται κατ' ἐκλογήν, προτιμωμένων ἐκείνων τῶν ποιημάτων ἢ ἀποσπασμάτων αὐτῶν, τὰ ὁποῖα ἔχουν παιδαγωγικὴν ἢ ἠθοπλαστικὴν δύναμιν. Αὐτὰς τὰς ἀπαιτήσεις ἔχομεν ἀπὸ τὸν διδάσκαλον τῶν γραμμάτων, τὸν «γραμματιστήν».

Ἡ διδασκαλία τῆς λύρας. Ὑπομιμνήσκεται (Ζ 812 Β), ὅτι οἱ ἑξηκοντούτεις ἀρχηγοὶ τοῦ διονυσιακοῦ χοροῦ πρέπει νὰ ἔχουν λεπτὴν αἴσθησιν τῶν ῥυθμῶν καὶ τῶν ἁρμονιῶν, διότι διὰ τῶν μορφῶν τούτων ἐκφράζεται τὸ ἠθικὸν περιεχόμενον τῆς χορείας καὶ οὕτως ἐξασφαλίζεται ἡ δι' αὐτῆς μίμησις μόνον χρηστῶν ἠθῶν καὶ ἡ παιδεία τῶν νέων πρὸς ἀρετήν. Τὸ παίξιμον τῆς λύρας δὲν ἐπιτρέπεται αὐτοτελὲς — ἀπαγορεύεται ῥητῶς ἡ «ψιλὴ κιθάρισις» καὶ ἐν Β 669 Ε — ἀλλὰ ὡς συμπληρωματικὸν καὶ ἐνισχυτικὸν τοῦ ῥυθμοῦ καὶ τῆς ἁρμονίας τῆς χορείας. Ἡ διδασκαλία τῆς λύρας καὶ τῆς κιθάρας εἶναι ἔργον τοῦ «κιθαριστοῦ», περιορίζεται δὲ εἰς ὅ,τι πρὸς τὸν ἀνωτέρω βοηθητικὸν σκοπὸν δύναται νὰ διδαχθῇ ἐντὸς τῆς ὁριζομένης τριετίας. Διὰ τὴν διδασκαλίαν τῆς ὀρχήσεως καὶ τῆς συνοδευούσης αὐτὴν ᾠδῆς ὁ ἐπιμελητὴς τῆς παιδείας θὰ χρησιμοποιῇ χοροδιδασκάλους καὶ βοηθοὺς αὐτοῦ ἄνδρας καὶ γυναῖκας.

Τὰ μαθήματα τῆς γυμναστικῆς (καὶ ὀρχήσεως). Ἐν συνεχείᾳ πρὸς ὅσα ἀνωτέρω (Ζ 795 D κ.ἑ.) ἐλέχθησαν ὑπὸ τύπον «προοιμίου» περὶ τῆς γυμναστικῆς, ἐδῶ (Ζ 813 Β κ.ἑ.) διατυποῦνται οἱ νόμοι, οἱ καθορίζοντες τὸ «διδασκαλικὸν τῆς γυμναστικῆς», ἤτοι τὴν διδασκαλίαν αὐτῆς ὡς μαθήματος. Εἰς τὴν ἔννοιαν τῆς γυμναστικῆς δίδεται τώρα εὐρύτερον περιεχόμενον, διότι περιλαμβάνονται εἰς αὐτὴν καὶ αἱ πρὸς πόλεμον στρατιωτικαὶ ἀσκήσεις, ἡ ὁπλομαχία «καὶ ἡ ὁπλασκία, τὰ γυμνάσια πορείας, στρατοπεδεύσεως καὶ τὰ τῆς ἱππικῆς. Ταῦτα θὰ διδάσκουν διδάσκαλοι ἐπὶ μισθῷ, διδασκόμενοι δὲ θὰ εἶναι παῖδες, ἄνδρες, κόραι καὶ γυναῖκες. Ἐντύπωσιν προκαλεῖ ὁ εἰδικὸς νόμος (Ζ 814 Α κ.ἑ.), δι' οὗ θεσπίζεται ἡ στρατιωτικὴ ἐκπαίδευσις τῶν γυναικῶν.

Τῆς ὀρχήσεως διακρίνει ὁ Πλάτων δύο εἴδη: τὸ σεμνὸν ἢ σπουδαῖον καὶ τὸ φαῦλον. Φαῦλον εἶδος ὀρχήσεως εἶναι ὁ χορὸς τῆς κωμῳδίας. Τὸ σεμνὸν εἶδος ὑποδιαιρεῖ ὁ Πλάτων εἰς πολεμικὴν (πυρρίχη) καὶ εἰρηνικὴν ὄρχησιν (ἐμμέλεια). Πρέπει νὰ καταβάλλεται πολλὴ προσοχὴ μήπως ἡ σεμνὴ εἰρηνικὴ ὄρχησις, ἡ ἐμμέλεια, ἐκτραπῇ εἰς τὴν βακχείαν, ἤτις εἶναι διὰ χορευτικῶν ἐξάλλων κινήσεων μίμησις τῶν Νυμφῶν, τοῦ Πανός, τῶν Σειληνῶν καὶ τῶν Σατύρων ἐν μέθῃ διατελούντων. Τονίζεται πάλιν καὶ ἐνταῦθα, ὡς καὶ εἰς τὸ Β΄ βιβλίον, ἡ ἀντιστοιχία ἤθους ψυχῆς καὶ ἤθους χορείας, ἥτις εἶναι μετάφρασις τῶν λόγων εἰς κινήσεις ἢ μίμησις τοῦ «φθέγγεσθαι» διὰ τοῦ «ὀρχεῖσθαι». Ἄξιος μνείας εἶναι ὁ περὶ κωμῳδίας νόμος (Ζ 816 D κ.ἑ.): Οἱ πολῖται πρέπει νὰ γνωρίσουν τὸ γελοῖον καὶ ἀγενὲς τῆς κωμῳδίας, διὰ νὰ δύνανται νὰ ἀντιλαμβάνωνται καλύτερον διὰ τῆς ἀντιθέσεως τὸ σεμνὸν καὶ τὸ σπουδαῖον καὶ ἐπομένως νὰ ἀποφεύγουν τὸ ἄσεμνον καὶ γελοῖον.

Ἡ μίμησις (παράστασις) ἅμως κωμῳδιῶν πρέπει νὰ ἀπαγορευθῇ εἰς τοὺς ἐλευθέρους πολίτας, ἀνατεθῇ δὲ μόνον εἰς δούλους ἢ ξένους μισθωτούς. Ἀλλὰ καὶ οἱ «σεμνοὶ» καὶ «σπουδαῖοι» τραγικοὶ χοροὶ καὶ κατ' ἐπέκτασιν ἡ ὅλη διδασκαλία (παράστασις) τῶν τραγῳδῶν δὲν πρέπει νὰ εἶναι ἀνεξέλεγκτος καὶ ἀσύδοτος. Ὁ Πλάτων εἰσάγει δι' αὐτὴν, ὡς καὶ διὰ τὴν ὅλην χορείαν καὶ παιδείαν, ἓν εἶδος «λογοκρισίας», ὡς λέγομεν σήμερον. Αἱ ἀρχαὶ θὰ κρίνουν πρῶτον περὶ τῆς ποιότητος καὶ καταλληλότητος τῶν μελλόντων νὰ ἀκουσθοῦν καὶ νὰ χορευθοῦν ᾠδῶν (κειμένου τε καὶ μουσικῆς). Μόνον τότε «δώσομεν ὑμῖν (μουσικοῖς καὶ ποιηταῖς) χορὸν» (Ζ 817 D —Ε), δηλαδὴ μόνον τότε θὰ σᾶς δώσωμεν τὴν ἄδειαν νὰ ὀργανώσετε τοὺς χοροὺς καὶ νὰ δώσετε τὰ ἔργα σας ὡς περιεχόμενον τῆς χορείας. Ὑπομιμνήσκεται καὶ πάλιν ἡ αὐστηρὰ διάκρισις δούλων καὶ ἐλευθέρων ἐν σχέσει πρὸς τὸ περιεχόμενον τῆς χορείας καὶ μαθήσεως (Ζ 817 Ε).

Ἡ διδασκαλία τῆς ἀριθμητικῆς, στερεομετρίας καὶ ἀστρονομίας. Προτάσσονται μεθοδολογικαὶ - διδακτικαί τινες ὑποδείξεις (Ζ 817 Ε κ.ἑ.), ἀναφερόμεναι εἰς τὰς ψυχολογικὰς προϋποθέσεις τῆς διδασκαλίας τῶν μαθημάτων τούτων. Τὰ στοιχεῖα τῶν μαθημάτων αὐτῶν, «τὰ ἀναγκαῖα», εἶναι εἰς πάντας ἀπαραίτητα· ἡ βαθυτέρα ὅμως γνῶσις αὐτῶν πρέπει νὰ περιορισθῇ εἰς τοὺς πεπροικισμένους καὶ ἐπιλέκτους ὀλίγους, οἵτινες βραδύτερον θὰ ὑψωθῶσιν εἰς τὴν γνῶσιν τῶν ὑψηλοτέρων καὶ εὐγενεστέρων μαθήσεων καὶ ἐπιστημῶν (ἀνωτέρων μαθηματικῶν καὶ φιλοσοφίας). Δὲν πρέπει νὰ ἐπιζητῶμεν πολυμάθειαν δι' ὅλους τοὺς ἀνθρώπους, ἀδιαφοροῦντες διὰ τὴν ἰδιοφυΐαν καὶ τὰς ἀτομικὰς διαφοράς των, ὡς λέγομεν σήμερον. Ἡ πολυπειρία καὶ ἡ πολυμάθεια, συνοδευομένη μάλιστα ὑπὸ κακῆς ἀγωγῆς, εἶναι πολὺ χειρότερα τῆς ἀπειρίας καὶ ἀμαθείας.

Ἡ διδασκαλία τῶν στοιχείων ἐκ τῶν ἀνωτέρω μαθημάτων θὰ γίνεται «ἅμα γράμμασι», ἤτοι κατὰ τὰ ἔτη τῆς διδασκαλίας τῆς ἀναγνώσεως καὶ γραφῆς, ἀπὸ τοῦ 10ου—13ου ἔτους τῆς ἡλικίας. Κατ' αὐτὰ οἱ παῖδες τῶν ἐλευθέρων πολιτῶν πρέπει νὰ διδάσκωνται ὅσα καὶ οἱ παῖδες τῶν Αἰγυπτίων. Τίνα εἶναι ταῦτα δὲν καθορίζονται, ἐξαίρονται ὅμως ἀφ' ἑνὸς μὲν ἡ μέθοδος, καὶ ἰδίως τὸ ἐπαγωγὸν καὶ ἐποπτικὸν τῆς διδασκαλίας, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἡ διὰ τὴν ζωὴν καθόλου σημασία τῆς διδασκαλίας ταύτης καὶ τὰ ἀποτελέσματα αὐτῆς (Ζ 819 Α κ.ἑ.).

Τὰ μαθήματα τῶν Αἰγυπτίων. Ἡ ὑπὸ μορφὴν παιχνιδιοῦ (παιδιᾶς) διδασκαλία τῶν στοιχείων τῆς

ἀριθμητικῆς εἰς τὴν Αἴγυπτον καθίσταται τερπνὴ καὶ εὐχάριστος. Οὕτω λ.χ. ὁ αὐτὸς ἀριθμὸς μήλων καὶ στεφάνων διανέμεται ἄλλοτε μὲν εἰς περισσοτέρους, ἄλλοτε δὲ εἰς ὀλιγωτέρους παῖδας, ποικίλλοντος ἑκάστοτε τοῦ ποσοῦ τῶν μήλων ἢ τῶν στεφάνων, τοὺς ὁποίους λαμβάνει ἕκαστος ἐξ αὐτῶν. Ὡσαύτως τὸ παιγνίδι τῶν ζευγῶν πυκτῶν καὶ παλαιστῶν ἔχει σκοπὸν νὰ ἀσκήσῃ τοὺς παῖδας εἰς διαφόρους ἀριθμητικοὺς συνδυασμούς. Παρόμοιον εἶναι καὶ τὸ παίγνιον τῶν φιαλῶν ἐκ χρυσοῦ, ἀργύρου, χαλκοῦ ἢ ἄλλων μετάλλων, αἱ ὁποῖαι ἄλλοτε μὲν ἀναμειγνύονται, ἄλλοτε δὲ ἐν τῷ συνόλῳ κατανέμονται κατὰ ποικίλους τρόπους. Ἔτσι οἱ παῖδες τῶν Αἰγυπτίων, διδασκόμενοι ὑπὸ μορφὴν παιγνίων τὰ ἐκ τῆς ἀριθμητικῆς στοιχειώδη καὶ «ἀναγκαῖα», συνηθίζουν νὰ τὰ ἐφαρμόζουν βραδύτερον εἰς τὸν στρατιωτικὸν καὶ οἰκιακὸν βίον των. Ἐκτὸς τῆς ἀριθμητικῆς διδάσκεται εἰς τὴν Αἴγυπτον καὶ ἡ γεωμετρία καὶ ἡ στερεομετρία, ὡς πρὸς τὴν ὁποίαν ἐπικρατεῖ αἰσχρὰ ἄγνοια εἰς ὅλους τοὺς ἀνθρώπους. Λέγει δὲ ὁ Πλάτων διὰ τὸν ἑαυτόν του (Ζ 819 D), ὅτι, ὅταν κάποτε, πολὺ ἀργά, ἀπηλλάγη καὶ ὁ ἴδιος ἀπὸ τὴν ἄγνοιαν αὐτὴν τῆς στερεομετρίας, ἠπόρησε διὰ τὴν καθυστέρησιν ταύτην, ποὺ ἦτο «πάθος» ταιριάζον ὄχι εἰς ἀνθρώπους, ἀλλὰ εἰς χοίρους, καὶ ἠσχύνθη οὐ μόνον διὰ τὸν ἑαυτόν του, ἀλλὰ καὶ δι' ὅλους τοὺς Ἕλληνας.

Πρέπει νὰ σημειωθῇ ἐδῶ ὅτι ἡ γνώμη αὐτὴ τοῦ Πλάτωνος διὰ τὴν διδασκαλίαν τῶν στοιχειωδῶν μαθηματικῶν εἰς τοὺς Αἰγυπτίους, δὲν πρέπει νὰ ὁδηγήσῃ εἰς ὑπερβολικὴν ἐκτίμησιν τῆς προόδου τῶν Αἰγυπτίων εἰς τὰς ἀνωτέρω ἐπιστήμας καὶ εἰς ἐσφαλμένας ἀντιλήψεις περὶ τῆς συμβολῆς των εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῶν μαθηματικῶν εἰς τὴν Ἑλλάδα. Ἡ ὑπερτίμησις τῆς συμβολῆς αὐτῆς ὀφείλεται εἰς τὰς πληροφορίας τοῦ Ἡροδότου (ΙΙ, 109, 3· πρβλ. καὶ Ἰσοκρ. Βούσ. 23, Διόδ. Ι, 81, 98, Ἰάμβλ. Περὶ τοῦ Πυθ. βίου XXIX, 198) καὶ εἰς τὰς πρώτας ἐντυπώσεις ἀπὸ τὰ μαθηματικὰ κείμενα τῶν εὑρεθέντων ἐν Αἰγύπτῳ πλείστων παπύρων. (Βλέπε: HERM. KEES, AEGYPTEN, Μόναχον, 1933, καὶ O. NEUGEBAUER, VORLESUNGEN UEBER GESCHICHTE DER ANTIKEN MATHEMATISCHEN WISSENSCHAFTEN, Βερολῖνον, 1934). Ἂν ὅμως οἱ Αἰγύπτιοι ἐπροχώρησαν εἰς θεωρητικὰς ἐρεύνας εἰς τὰ μαθηματικά, φαίνεται ἀμφίβολον. Ἡ μᾶλλον ἐπικρατοῦσα σήμερον γνώμη εἶναι ὅτι τὸ μαθηματικὸν διαφέρον τῶν Αἰγυπτίων δὲν ἦτο ἐπιστημονικὸν καὶ θεωρητικόν, ἀλλὰ πρακτικὸν κυρίως καὶ ὅτι ἡ συμβολή των εἰς τὴν καλλιέργειαν τῶν μαθηματικῶν ἐν Ἑλλάδι ὑπῆρξεν ἀσήμαντος. Ὅσα οἱ Ἕλληνες παρέλαβον ἀπὸ τοὺς Αἰγυπτίους καὶ τὴν Ἀνατολὴν ἐν γένει, ἦσαν ἀσυστηματοποίητον ὑλικὸν τῆς ἐμπειρίας, πρῶτοι δὲ καὶ μόνοι οἱ Ἕλληνες, ἐπεξεργασθέντες καὶ πλουτίσαντες αὐτό, ὑψώθησαν ἀπὸ τὴν ἐμπειρίαν εἰς τὴν θεωρίαν καὶ ἀπὸ τὴν ἁπλῆν γνῶσιν εἰς τὴν ἐπιστήμην, ἡ ὁποία ζητεῖ τὴν ἀλήθειαν χάριν αὐτῆς ταύτης τῆς ἀληθείας καὶ ἀσχέτως πρὸς οἱανδήποτε χρησιμότητα αὐτῆς διὰ τὴν πρακτικὴν ζωήν.

Ἐξ ἀφορμῆς τῶν περὶ τῆς διδασκαλίας τῶν μαθηματικῶν, ὁ Πλάτων προχωρεῖ εἰς ἀνακίνησιν τοῦ προβλήματος τῶν συμμέτρων καὶ ἀσυμμέτρων ἀριθμῶν (Ζ 819 Ε κ.ἑ. Βλ. περὶ τούτων καὶ τὰ ἄρθρα τοῦ Εὐαγγ. Σταμάτη περὶ Εὐδόξου, Εὐκλείδου, Ζήνωνος, Θεαιτήτου κλπ. εἰς τὸν παρόντα τόμον, ὡς καὶ τὴν ὑπ' αὐτοῦ ἀξιόλογον ἔκδοσιν τῶν Στοιχείων τοῦ Εὐκλείδου). Ὁ Πλάτων τὴν διερεύνησιν τῆς φύσεως τῶν εἰρημένων ἀριθμῶν, καθὼς καὶ τῆς ἀνάγκης, ἐξ ἧς οὗτοι προῆλθον, θεωρεῖ ἐπιβεβλημένην καὶ ὑπαγομένην εἰς τὰ «ἀναγκαῖα μαθήματα». Εἶναι καὶ αὐτὴ μία «σώφρων παιδιά», μὲ τὴν ὁποίαν εἶναι πολὺ ὡραιότερον νὰ ἀσχολοῦνται οἱ γέροντες παρὰ μὲ τὸ παιγνίδι τῶν πεσσῶν (κάτι παραπλήσιον μὲ τὸ ζατρίκιον, σκάκι).

Αἰσθητὴ εἶναι καὶ ἡ ἀνάγκη τῆς διδασκαλίας τῆς ἀστρονομίας. Εἶναι ἐσφαλμένη ἡ γνώμη, τονίζει ὁ Πλάτων ἐν Ζ 821 Α, ὅτι ἡ ἀστρονομία ὁδηγεῖ εἰς τὴν ἀθεΐαν. Ἴσα - ἴσα τὸ ἀντίθετον ἀληθεύει. Ἀρκεῖ νὰ διδάσκωνται τὰ ὀρθὰ δόγματα.

Ἡ θήρα (τὸ κυνήγι). Εἰς τὴν κατακλεῖδα τοῦ Ζ' βιβλίου καὶ οἱονεὶ ὡς παράρτημα αὐτοῦ, προστίθεται ὁ λόγος περὶ θήρας. Αὕτη δὲν εἶναι βεβαίως «μάθημα», ὅπως τὰ προηγουμένως ἐξετασθέντα. Ὅταν ἀσκῆται, δὲν πρέπει νὰ ἀσκῆται πρὸς διασκέδασιν, ἀλλὰ πρὸς βελτίωσιν τῶν ψυχῶν τῶν πολιτῶν καὶ παιδείαν (ὡς λ.χ. ἐν Σπάρτῃ, πρβλ. Νόμ. Α 633 Β).

Αἱ θεμελιώδεις παιδαγωγικαὶ καὶ διδακτικαὶ ἀρχαὶ τοῦ Ζ' βιβλίου τῶν «Νόμων». Τρεῖς κυρίως μεθοδολογικαὶ ἀρχαὶ διήκουν διὰ τῆς ὅλης πλατωνικῆς παιδαγωγικῆς τοῦ Ζ' βιβλίου:

α) «Τὸ μετὰ παιδιᾶς καὶ ἡδονῆς μανθάνειν· δηλαδὴ ἡ μάθησις νὰ γίνεται ὑπὸ μορφὴν παιγνιδιοῦ καὶ μὲ εὐχαρίστησιν· ἡ διδασκαλία νὰ εἶναι τερπνὴ καὶ ἐπαγωγός, ὡς λέγουν οἱ σημερινοὶ παιδαγωγοί.

β) Τὸ ἐποπτικῶς διδάσκειν· δηλαδὴ ἡ διδασκαλία νὰ αἰσθητοποιῆται μὲ τοιαῦτα διδακτικά, ἐποπτικά, μέσα, ὥστε οἱ μαθηταὶ νὰ ἀποκτοῦν σαφεῖς παραστάσεις καὶ εἰκόνας (ἐποπτείας) τῶν διδασκομένων μαθημάτων.

γ) Τὸ διδάσκειν τὰ ἀναγκαῖα· δηλαδὴ νὰ διδάσκωνται τὰ ἀπαραίτητα καὶ τὰ προσιτὰ εἰς τὴν ἀντιληπτικότητα τῶν μαθητῶν.

Καὶ ὡς πρὸς μὲν τὰς δύο τελευταίας παιδαγωγικὰς ἀρχὰς ἐγράψαμεν ἤδη εἰς τὰ προηγούμενα κατὰ τὴν ἔκθεσιν τῆς ἀριθμητικῆς διδασκαλίας τῶν Αἰγυπτίων. Διὰ τὴν πρώτην ὅμως παιδαγωγικὴν ἀπαίτησιν τοῦ Πλάτωνος: τὸ «μανθάνειν μετὰ παιδιᾶς» εἶναι ἀνάγκη νὰ προσθέσωμεν ὀλίγα, διασαφοῦντα τὴν ἔννοιαν τῆς «παιδιᾶς», ποὺ εἶναι μία θεμελιώδης ἔννοια τῶν «Νόμων» τοῦ Πλάτωνος καὶ τὴν σχέσιν της μὲ τὴν «παιδείαν».

Παιδεία καὶ παιδιὰ εἶναι λέξεις ἐτυμολογικῶς συγγενεῖς· δι' αὐτὸ καὶ ὡς ἔννοιαι ἔχουν περιεχόμενον παραπλήσιον. Ἀντὶ τοῦ οὐσιαστικοῦ «παιδεία», θὰ εὕρωμεν συχνὰ τὸ ρημα «σπουδάζειν», συναπτομενον μὲ τὸ «παίζειν»· ἡ σχέσις των εἶναι πάλιν ἡ ἰδία μὲ τὴν σχέσιν: παιδεια — παιδιά. Τὸ παίζειν εἶναι χάριν τοῦ σπουδάζειν, τὸ παιγνιδι εἶναι ἀνάπαυλα χάριν τῆς σπουδῆς (Φίληβ. 30 Ε), ἀλλὰ καὶ ἀντιστρόφως, τὸ σπουδάζειν εἶναι χάριν τοῦ παίζειν (Νόμ. Ζ 803 D). Εἰς τὸν συνδυασμὸν αὐτὸν σπουδῆς (σοβαρότητος) καὶ παιδιᾶς (παιγνιδιοῦ) ἡ μετάβασις ἀπὸ τὴν σπουδὴν εἰς τὴν παιδιὰν καὶ τἀνάπαλιν εἶναι πολλάκις δυσδιάκριτος καὶ ἀπατηλὴ προσωποποιησις δὲ αὐτοῦ τοῦ συνδυασμοῦ εἶναι ὁ Σωκράτης, ὁ ὁποῖος διαρκῶς «ἔπαιζεν ἅμα σπουδάζων» (ἔπαιζε καὶ ἠστειεύετο ἐνῶ συγχρόνως ὡμίλει σοβαρῶς. Βλ. Ξενοφ. Ἀπομν. Ι, 3, 8. Πλάτ. Ἀλκιβ. 124 D). Ὁ Θεὸς εἶναι «φύσει μακαρίου σπουδῆς»· ὁ ἄνθρωπος εἶναι «θεοῦ τι παίγνιον μεμηχανημένον». (Νόμ. Ζ 803 C). Δι' αὐτὸ λέγεται περὶ τοῦ ἀνθρώπου, ὅτι πρέπει νὰ περάσῃ τὴν ζωήν του παίζων ὡρισμένας τινας παιδιάς, δηλαδὴ κάμνων θυσιας, ᾄδων καὶ χορεύων (Νόμ. Ζ 803 Ε). Ἡ μουσικὴ καὶ ἡ χορεία, ποὺ εἶναι, ὅπως εἴδομεν, σπουδαιότατα παιδευτικὰ μέσα, ὀνομάζονται «παιδιαί». Κατὰ τὴν «Πολιτείαν» τοῦ Πλάτωνος (Δ 424 Ε), οἱ παῖδες διὰ τῶν νενομισμένων καὶ ἐγκεκριμένων παιδιῶν διαπλάσσονται εἰς νομοταγεῖς καὶ σπουδαίους ἄνδρας. Ὅταν τὰ παιδιὰ συνηθίσουν νὰ παίζουν καλῶς (νὰ ἀσκοῦν δηλαδὴ τὴν νόμιμον χορείαν), εἰσδέχονται μέσα των τὴν εὐνομίαν καὶ ἔτσι τὴν διατηροῦν καὶ κατὰ τὸν μεταπαιδικὸν βίον των (Πολιτ. 425 Α). Ἡ χορεία (χορὸς καὶ ᾠδὴ συνοδεία καὶ λύρας) εἶναι, ὅπως εἴδομεν κατὰ τὴν προηγηθεῖσαν ἀνάλυσιν, «ἡ περὶ τὰς Μούσας παιδεία τε καὶ παιδιά» (Νόμ. Β 656 C, 657 C, Ζ 796 Β, 795 D). Αἱ ψυχαγωγικαὶ ἀσχολίαι καὶ οἱ διάλογοι (φιλοσοφικαὶ συζητήσεις) τῶν γερόντων εἶναι καὶ αὐτὰ παιδιαί, ἀλλὰ σώφρονες, ἔμφρονες παιδιαί (Νόμ. ΣΤ' 769 Α, Γ' 685 Α). Ἄλλας παρομοίας συσχετίσεις τῆς παιδείας μὲ τὴν παιδιὰν βλέπε εἰς πολλὰ χωρία τοῦ Β', Ε' καὶ Ζ' βιβλίου τῶν «Νόμων». Σύμφωνα λοιπὸν μὲ αὐτὰ καὶ ὁλόκληρον τὸ ἔργον τῶν «Νόμων» τοῦ γέροντος Πλάτωνος εἶναι μία «σώφρων πρεσβυτικὴ παιδιά»!

Βιβλίον Η'. — Ἡ μετὰ τὸν παιδικὸν βίον ἀγωγή.

Ἡ ἀγωγὴ δὲν πρέπει νὰ διαρκῇ μόνον κατὰ τὸν παιδικὸν βίον τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλὰ νὰ συνεχίζεται καὶ νὰ ἐπηρεάζῃ εὐεργετικῶς καὶ τὸν μετέπειτα βίον αὐτοῦ. Αἱ ἐκδηλώσεις τῆς μετὰ τὴν παιδικὴν ἡλικίαν διαπαιδαγωγήσεως παρατηροῦνται κατὰ τὰς κοινὰς θρησκευτικὰς ἑορτάς, κατὰ τὰς στρατιωτικὰς ἀσκήσεις καὶ τὰ ὁμαδικὰ γυμνάσια καὶ κατὰ τοὺς γυμναστικοὺς καὶ ἀθλητικοὺς ἀγῶνας. Ἑκάστη ἡμέρα τοῦ ἔτους πρέπει νὰ ὁρισθῇ ὑπὸ τῆς σχετικῆς νομοθεσίας δι' ὡρισμένην θρησκευτικὴν ἢ λατρευτικὴν ἐκδήλωσιν πρὸς τιμὴν θεοῦ ἢ δαίμονος. Ἁρμόδιοι διὰ τὸν νομοθετικὸν καθορισμὸν τῶν λεπτομερειῶν εἶναι οἱ «ἐξηγηταί», οἱ ἱερεῖς καὶ αἱ ἱέρειαι μετὰ τῶν νομοφυλάκων. Ἅπαξ τοῦ μηνὸς αἱ θρησκευτικαὶ ἑορταὶ θὰ συνδυάζωνται μὲ θυσίας, χορούς, ἀγῶνας μουσικοὺς καὶ γυμνικοὺς καὶ στρατιωτικὰ γυμνάσια μὲ ἀσκήσεις τακτικῆς, ἀποτελούσας μιμήσεις πραγματικῶν μαχῶν πεζικοῦ καὶ ἱππικοῦ τῇ συμμετοχῇ νέων καὶ νεανίδων. Τὸ ἐνδιάμεσον τμῆμα τοῦ Η' βιβλίου (835 D — 841 E), ἀναφέρεται εἰς τὰ ἀφροδίσια καὶ τὰ ἐρωτικά. Ἐξετάζεται δὲ εἰς αὐτό, ὡς ἐν 841 Ε, παρατηρεῖ ὁ Πλάτων, τίνα ἐν τῷ ζητήματι τούτῳ εἶναι ὀρθὰ καὶ τίνα μὴ ὀρθὰ καὶ φευκτέα.

Μία τῶν μορφῶν τῆς ὁμαδικῆς ζωῆς εἶναι καὶ τὰ κοινὰ συσσίτια, ἅτινα ὁ Πλάτων ἐγκρίνει ὡς χρησιμώτατον θεσμόν. Ἡ εἰσαγωγὴ τοῦ θεσμοῦ τούτου εἰς ἄλλας πόλεις ἴσως παρέχει δυσχερείας· ἐν Κρήτῃ ὅμως οὗτος ἀποτελεῖ παλαιὰν παράδοσιν, ὡσαύτως δὲ καὶ ἐν Λακεδαίμονι. Διὰ τοῦτο δὲν ἀσχολεῖται περισσότερον ἐνταῦθα ὁ Πλάτων μὲ τὴν νομοθετικὴν ὀργάνωσιν τῶν συσσιτίων. Αἱ τελευταῖαι νομοθετικαὶ διατάξεις τοῦ Η' βιβλίου ἀναφέρονται εἰς τὴν «κατασκευὴν τοῦ βίου» (Η 842 C κ.ἑ.), ἤτοι εἰς τὰς ὑλικὰς μορφὰς τῆς ζωῆς τῆς πόλεως. Οὕτω μία σειρὰ νόμων ἀφορᾷ εἰς τὴν γεωργίαν (σύνορα ἰδιοκτησιῶν, ὕδατα, ὕδρευσις καὶ πότισμα ἀγρῶν, καρποί, μεταφορὰ αὐτῶν), ἑτέρα δὲ σειρὰ νόμων εἰς τὴν βιοτεχνίαν καὶ τοὺς βιοτέχνας. Ἀπαγορεύεται ἡ ἄσκησις περισσοτέρων τοῦ ἑνὸς ἐπαγγελμάτων — ἡ ἀπαγόρευσις αὕτη μᾶς ἐνθυμίζει τὴν περὶ «οἰκειοπραγίας» ἢ «ἰδιοπραγίας» ἀπαίτησιν τῆς «Πολιτείας» τοῦ Πλάτωνος, ἥτις οἰκειοπραγία εἶναι μία, πρώτη καὶ θεμελιώδης μορφὴ τῆς δικαιοσύνης.

Βιβλία Θ'— ΙΒ'. — Ὁ Πλατωνικὸς Ποινικὸς Κῶδιξ.

Ἱεροσυλίαι, φόνοι, βιαιοπραγίαι, τραύματα, αἰκίαι. Ποινικῆς νομοθεσίας ἔχει ἀνάγκην πᾶσα πολιτεία, τόσον ἡ καλῶς συντεταγμένη, ὅσον καὶ ἡ νῦν ὑπὸ ἵδρυσιν. Διότι ἐκτὸς τοῦ ὅτι ἡ πολιτεία αὕτη θὰ περιλαμβάνῃ πλὴν τῶν ἐλευθέρων, δούλους καὶ μετοίκους ξένους, δὲν θὰ πρέπει νὰ ἀποκλεισθοῦν καὶ τῶν ἐλευθέρων πολιτῶν τὰ ἁμαρτήματα. Ἡ ἐσχάτη τῶν ποινῶν (Θ 854 Ε), ὁρίζεται διὰ τοὺς πολίτας τοὺς διαπράττοντας ἱεροσυλίαν, τοὺς ἀποπειρωμένους κατάλυσιν τῆς πολιτείας ἢ προδοσίαν τῆς πατρίδος καὶ τοὺς διαπράττοντας μεγάλα πρὸς τοὺς γονεῖς ἀδικήματα. Ἀκολούθως καθορίζεται (Θ 856 Ε κ.ἑ.), ἡ διαδικασία τῆς τιμωρίας τῶν βαρέων τούτων ἐγκλημάτων. Λοιπαὶ ποιναί, πλὴν τῆς τοῦ θανάτου, ὁρίζονται ἡ κάθειρξις, τό πρό-

στιμον καὶ ἡ στέρησις τῶν τιμῶν τοῦ πολίτου. Παράδοξος φαίνεται ἡ διάταξις περὶ ἐπιβολῆς τῆς αὐτῆς ποινῆς εἰς τὸν κλέπτην, ἀσχέτως πρὸς τὸ μέγεθος τῆς κλοπῆς: «τῷ κλέπτῃ δέ, ἐάν τε μέγα ἐάν τε σμικρὸν κλέπτῃ τις, εἷς αὖ νόμος κείσθω καὶ μία δίκης τιμωρία ξύμπασι» (Θ 857 Α).

Ἀκολουθεῖ μία ἐνδιάμεσος θεωρητικὴ συζήτησις περὶ τοῦ καταλογιστοῦ τοῦ ἀνθρώπου, ἂν δηλαδὴ ὁ ἄνθρωπος ἔχῃ πλήρη ἐλευθερίαν βουλήσεως ὥστε νὰ εἶναι δυνατὸν νὰ τοῦ καταλογισθῇ εὐθύνη διὰ τὰς πράξεις του καὶ ἐπομένως νὰ τοῦ ἐπιβληθῇ καὶ ποινὴ (Θ 859 D κ.ἑ.). Τὸ πρόβλημα τοῦτο ἐτέθη, ὡς γνωστόν, τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ Σωκράτους, καθ' ὃν «ὁ κακὸς εἶναι τοιοῦτος ἄκων, χωρὶς νὰ θέλῃ ὁ ἴδιος». Τὴν λύσιν τοῦ προβλήματος τούτου καὶ τὴν ἀναγκαίαν συνέπειάν της διὰ τὴν πρᾶξιν τῆς νομοθεσίας, δηλαδὴ τὴν δικαίωσιν τῆς ἐπιβολῆς ποινῶν, καὶ μάλιστα ποικίλης αὐστηρότητος εἰς τὰ ἑκούσια ἀδικήματα, εὑρίσκει ὁ Πλάτων εἰς τὴν γνωστὴν θεωρίαν του περὶ τῶν τριῶν μερῶν τῆς ψυχῆς (λογιστικόν, θυμοειδές, ἐπιθυμητικόν) καὶ τῆς σχέσεως αὐτῶν πρὸς ἄλληλα. Ἐντεῦθεν προκύπτει ἡ ἀνάγκη τῆς καθιερώσεως διαβαθμίσεως τῶν ποινῶν, ἀναλόγως πρὸς τὴν εὐθύνην τοῦ ἀδικήσαντος, ἥτις ὡσαύτως κυμαίνεται ἀπὸ τῆς πλήρους μέχρι τῆς ἐλαχίστης ἢ μηδαμινῆς εὐθύνης. Ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἀρχῆς ταύτης ἐκτίθεται ἡ νομοθετικὴ περιπτωσιολογία τῶν ἀδικημάτων καὶ τῶν ἀντιστοίχων ποινῶν (φόνοι, βιαιοπραγίαι, τραύματα, οἰκίαι). Ἐν τέλει τοῦ Θ΄ βιβλίου καὶ ἐν ἀρχῇ τοῦ Ι΄ ὁρίζονται δι' ὀλίγων νόμοι, ἀναφερόμενοι εἰς διαίας πράξεις κατὰ προσώπων καὶ τῶν κτημάτων αὐτῶν. Ἀλλὰ οἱ ποινικοὶ νόμοι διὰ τὰ ἀδικήματα, τὰ στρεφόμενα κατὰ τῆς ἰδιοκτησίας, ὑπάρχουν εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ ἑπομένου ΙΑ΄ βιβλίου· ὅθεν εὐλόγως οἱ ἑρμηνευταὶ θεωροῦν τὸ ΙΑ΄ βιβλίον ὡς ἑνιαῖον μὲ τὴν ἀρχὴν τοῦ Ι΄ βιβλίου. Τὴν ἑνότητα ὅμως αὐτὴν διακόπτει ὁλόκληρον (πλὴν τῆς ἀρχῆς 884 — 885 Α) τὸ παρεμβαλλόμενον Ι΄ βιβλίον τῶν «Νόμων», ἔνθα ὁ λόγος περὶ θεῶν.

Ἀδικήματα κατὰ τῶν θεῶν καὶ τῆς θρησκείας. Ἡ θεολογία τοῦ Ι΄ βιβλίου τῶν «Νόμων» Τὸ Ι΄ βιβλίον, καὶ δὴ καὶ τὸ μεγαλύτερον μέρος του (885 Β — 907 D), εἶναι κυρίως προοίμιον τῆς πλατωνικῆς ποινικῆς νομοθεσίας, τῆς ἀναφερομένης εἰς τὰ ἀδικήματα τῆς πρὸς τοὺς θεοὺς ἀσεβείας, ἥτις ἐκτίθεται μετὰ τὸ τέλος τοῦ προοιμίου τούτου: 907 D — 910 Ε. Τὰ κατὰ τῶν θεῶν ἀδικήματα: «ὅσα λόγῳ καὶ ὅσα ἔργῳ περὶ θεοὺς ὑβίζει τις λέγων ἢ πράττων», πρέπει νὰ ἀποδοθοῦν τονίζει ἐν ἀρχῇ (885 Β) ὁ Ἀθηναῖος, εἰς πεπλανημένας περὶ θεῶν γνώμας ἀνδρῶν θεωρουμένων ἀρίστων (ποιητῶν, ρητόρων, μάντεων κλπ.). Παρίστανται λοιπὸν ἀνάγκη νὰ ὑποβληθοῦν εἰς βαθεῖαν κριτικὴν αἱ ἐπιστημονικαὶ βάσεις αὐτῶν τῶν ἐσφαλμένων περὶ θεῶν ἀντιλήψεων καὶ παραδιδασκαλιῶν, διὰ νὰ ἀναιρεθοῦν καὶ διὰ νὰ φανῇ ἡ περὶ θεῶν ἀλήθεια

Τρεῖς εἶναι αἱ περὶ θεῶν σφαλεραὶ ἀντιλήψεις: α) ὅτι δὲν ὑπάρχουν θεοί· β) καὶ ἂν ὑπάρχουν, πάντως δὲν ἐνδιαφέρονται διὰ τοὺς ἀνθρώπους· καὶ γ) διὰ προσευχῶν καὶ θυσιῶν εἶναι δυνατὴ ἡ μετατροπὴ τῶν πρὸς τοὺς ἀνθρώπους διαθέσεών των· δηλαδὴ ἐνῶ εἶναι πρὸς τοὺς κακοὺς δυσμενεῖς, εἶναι δυνατὸν νὰ γίνουν εὐμενεῖς πρὸς αὐτοὺς δι' εὐχῶν καὶ θυσιῶν

Παρατηροῦμεν ὅτι καὶ εἰς τὸ πρεσβυτικὸν τοῦτο ἔργον τοῦ Πλάτωνος, οἱ κυριώτεροι φορεῖς τῶν περὶ θεῶν παραδιδασκαλιῶν εἶναι οἱ ποιηταί, ὅπως καὶ εἰς τὸ ἔργον τῆς ἀκμῆς, τὴν «Πολιτείαν». Αὐτὸς δὲ εἶναι καὶ ὁ κύριος λόγος, διὰ τὸν ὁποῖον ἐκβάλλονται ἀπὸ τὴν πλατωνικὴν πόλιν τῆς «Πολιτείας» οἱ ποιηταί, οἱ ἐκπρόσωποι τῆς ψευδοῦς θεολογίας.

Ἡ πρώτη περὶ θεῶν σφαλερὰ ἀντίληψις, ἡ τῆς ἀθεΐας, στηρίζεται ἐπὶ τῆς ὑλιστικῆς κοσμοθεωρίας, ἥτις ἀνασκευάζεται διὰ τῆς ἀποδείξεως ὅτι ἡ ψυχὴ εἶναι πρεσβυτάτη τῶν πάντων, ἀρχὴ κινήσεων, πρῶτον τῇ γενέσει καὶ τῇ ῥώμῃ. Τὴν δύναμιν τῆς ψυχῆς ἑρμηνεύει ἡ ἑξῆς μεγαλόστομος ῥῆσις τοῦ γέροντος ποιητοῦ τῶν «Νόμων» Ι, 896 Ε κ.ἑ.: «ἄγει μὲν δὴ ψυχὴ πάντα τὰ κατ' οὐρανὸν καὶ γῆν καὶ θάλατταν ταῖς αὐτῆς κινήσεσιν, αἷς ὀνόματά ἐστιν βούλεσθαι, σκοπεῖσθαι, ἐπιμελεῖσθαι, βολεύεσθαι, δοξάζειν ὀρθῶς, ἐψευσμένως, χαίρουσαν, λυπουμένην, θαρροῦσαν, φοβουμένην, μισοῦσαν, στέργουσαν καὶ πάσαις ὅσαι τούτων συγγενεῖς ἢ πρωτουργοὶ κινήσεις τὰς δευτερουργοὺς αὖ παραλαμβάνουσαι κινήσεις σωμάτων ἄγουσι πάντα εἰς αὔξησιν καὶ φθίσιν καὶ διάκρισιν καὶ σύγκρισιν καὶ τούτοις ἑπομένας θερμότητας, ψύξεις, βαρύτητας, κουφότητας, σκληρὸν καὶ μαλακόν, λευκὸν καὶ μέλαν, αὐστηρὸν καὶ γλυκὺ καὶ πᾶσιν οἷς ψυχὴ χρωμένη, νοῦν μὲν προσλαβοῦσα ἀεὶ θεῖον, ὀρθῶς θέτουσα, ὀρθὰ καὶ εὐδαίμονα παιδαγωγεῖ πάντα, ἀνοίᾳ δὲ ξυγγενομένη πάντα αὖ τἀναντία τούτοις ἀπεργάζεται». (Δηλαδή: Κατὰ ταῦτα ἡ ψυχὴ διευθύνει τὰ πάντα ἐν οὐρανῷ καὶ ἐν γῇ καὶ θαλάσσῃ διὰ τῶν ἰδίων αὐτῆς κινήσεων, αἱ ὁποῖαι ἔχουν τὰ ἐπὶ μέρους ὀνόματα βούλεσθαι, ἐξετάζειν, ἐπιμελεῖσθαι, σκέπτεσθαι (καὶ συμβουλεύειν), ὀρθῶς καὶ ψευδῶς κρίνειν, χαίρειν, λυπεῖσθαι, ἔχειν θάρρος, φοβεῖσθαι, μισεῖν, ἀγαπᾶν. Ἡ ψυχὴ διὰ τῶν κινήσεων αὐτῶν καὶ προσέτι πασῶν, ὅσαι συγγενεῖς μὲ αὐτὰς ὡς πρωτογενεῖς κινήσεις προκαλοῦν τὰς δευτερογενεῖς κινήσεις τῶν σωμάτων, ἄγει τὰ πάντα εἰς αὔξησιν καὶ ἐλάττωσιν, εἰς χωρισμὸν καὶ ἕνωσιν, εἰς τὰ ἐπακόλουθα τούτων φαινόμενα τῆς θερμότητος, καὶ ψύξεως, τῆς βαρύτητος καὶ ἐλαφρότητος καὶ εἰς τὰς ἰδιότητας τοῦ σκληροῦ καὶ τοῦ μαλακοῦ, τοῦ λευκοῦ (φωτεινοῦ) καὶ τοῦ μέλανος (σκοτεινοῦ), τοῦ αὐστηροῦ καὶ τοῦ ἡπίου. Καὶ ὅταν μὲν ἡ ψυχή, ἐν τῇ χρησιμοποιήσει ὅλων αὐτῶν τῶν δυνάμεων (κινήσεων), προσλαμβάνῃ διαρκῶς ὡς σύμβολον τὸν θεῖον νοῦν, εὐθέως πορευομένη, διαπαιδαγωγεῖ καὶ κατευθύνει τὰ πάντα εἰς τὸν ὀρθὸν δρόμον καὶ τὴν εὐδαιμονίαν· ὅταν δ' ὅμως, ἀντὶ τοῦ θείου νοῦ, ἡ ψυχὴ προσλάβῃ ἄνοιαν, ἀπεργάζεται πάντα ἀντίθετα πρὸς αὐτά).

Ἡ δευτέρα περὶ θεῶν πλάνη εἶναι ἡ γνώμη ὅτι οὗτοι δὲν ἐνδιαφέρονται διὰ τὰ μικρά, ὡς τὰ ἀνθρώπινα. Εἰς ἀναίρεσιν ταύτης ὁ Πλάτων λέγει ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι ὁ μέγας δημιουργὸς καὶ καλλιτέχνης τοῦ Κόσμου καί, ὡς πᾶς καλλιτέχνης, οὕτω καὶ Αὐτὸς ἐνδιαφέρεται τόσον διὰ τὰ μέγιστα καὶ ἄριστα, ὅσον καὶ διὰ τὰ μικρά, καὶ τὰς λεπτομερείας τῆς δημιουργίας του. Ὁ Κόσμος εἶναι ἓν καλλιτέχνημα καὶ ἓν πλῆρες νοήματος, ἔχον μορφὴν καὶ νομοτέλειαν σύνολον, ἀπὸ τοῦ ὁποίου δὲν δύναται νὰ ἀποκλεισθῇ ἡ ἀνθρωπίνη βούλησις. Εἰς τὸ ἑνιαῖον τοῦτο σύνολον, τοῦ ὁποίου τὰ ἐπὶ μέρους εἶναι ὑπηρετικὰ τοῦ ὅλου, εἷς αὐτὸ τὸ σύνολον, ὅπου τὸ ἓν «μόριον (μέρος) εἰς τὸ πᾶν συντεῖνον βλέπει ἀεί, καίπερ πάνσμικρον ὄν» (Ι 903 C), ἔχουν τὴν θέσιν των καὶ ὁ ἔπαινος (ἀμοιβὴ) καὶ ὁ ψόγος (τιμωρία). Ἐπιβράβευσις καὶ τιμωρία εἶναι ἐπὶ μέρους περιπτώσεις τοῦ κρατοῦντος παγκοσμίου νόμου. Οὕτως ἡ περὶ καταλογιστοῦ καὶ ποινῆς θεωρία ἐντάσσεται εἰς τὸ κοσμολογικὸν πλαίσιον τῆς θείας Δίκης τοῦ Κόσμου.

Κατόπιν τῶν ἀνωτέρω καθίσταται εὐχερεστέρα ἡ ἀναίρεσις τῆς τρίτης περὶ θεῶν ψευδοῦς γνώμης, ὅτι οἱ θεοὶ εἶναι «παραιτητοὶ τοῖς ἀδικοῦσιν» (Ι 905 Ε), ἤτοι ὅτι οἱ θεοὶ εὐκόλως εἶναι δυνατὸν νὰ «καμφθοῦν καὶ νὰ μεταβάλουν τὰς δυσμενεῖς διαθέσεις των πρὸς τοὺς κακοὺς καὶ ἀδικοῦντας, ὅταν λάβουν δῶρα καὶ ἐξευμενισθοῦν διὰ θυσιῶν «κλπ. Οἱ θεοὶ εἶναι οἱ ὕψιστοι ἄρχοντες τοῦ κόσμου, ἡ δὲ ἀδέκαστος δικαιοσύνη εἶναι θεμελιώδης ἰδιότης ἄνευ τῆς ὁποίας δὲν εἶναι �δυνατὸν νὰ νοηθῇ ἀμαλὴ διακυβέρνησις ὄχι μόνον τοῦ μεγίστου, ὡς ὁ Κόσμος, ἀλλ' οὐδὲ τῶν ἐλαχίστων, ὡς λ.χ. πλοίου, ἅρματος ἢ καὶ ἀνθρώπων. Καί, διὰ νὰ ἐπαναλάβωμεν τὴν ῥῆσιν τοῦ διαλόγου «Κριτίου» (106 β), «ὀρθὴ δίκη» εἶναι τὸ «ἐμμελῆ ποιεῖν τὸν πλημμελοῦντα», ἤτοι σωστὸν δίκαιον εἶναι ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἐπαναφέρει εἰς τὴν τάξιν καὶ τὴν ἁρμονίαν τὸν παραβιάσαντα αὐτήν. Τὴν ὀρθὴν δὲ ταύτην δίκην δὲν δυνάμεθα νὰ ἀρνηθῶμεν εἰς τοὺς θεούς, τοὺς ὑψίστους ταγοὺς τοῦ Κόσμου, ἀφοῦ τὴν δεχόμεθα διὰ τοὺς κοινοὺς κυβερνῆτας καὶ ἄρχοντας.

Μετὰ τὸ θεολογικὸν τοῦτο προοίμιον παρατίθενται οἱ τιμωροῦντες τὴν ἀσέβειαν νόμοι (Ι 907 D κ.ἑ.).

Οἱ ποινικοὶ νόμοι τοῦ ΙΑ΄ καὶ ΙΒ΄ βιβλίου. Εἰς τὸ ΙΑ΄ βιβλίον ρυθμίζονται τὰ τῶν συμβολαίων, ἤτοι τῶν οἰκονομικῶν ἐν γένει συμφωνιῶν καὶ σχέσεων τῶν πολιτῶν πρὸς ἀλλήλους καὶ καθορίζονται αἱ ποιναὶ διὰ τοὺς μὴ σεβομένους τὰ δικαιώματα τῶν συμπολιτῶν των ἐπὶ τῆς ἰδιοκτησίας των καὶ τῶν ἐν γένει ἀγαθῶν των. Τὰ ἀγαθὰ ταῦτα εἶναι «ἀφ' ἑνὸς μὲν ἔμψυχα, ὡς οἱ δοῦλοι, οἱ ἀπελεύθεροι καὶ τὰ ζῶα, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἄψυχα, ὑλικά. Ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον ἔχουν οἱ νόμοι κατὰ τῆς κιβδηλείας καὶ αἰσχροκερδείας, τὰς ὁποίας θεωρεῖ καὶ τιμωρεῖ ὁ Πλάτων ὡς ἐπὶ μέρους μορφὰς τοῦ ψεύδους καὶ τῆς ἀπάτης. Περαιτέρω (ΙΑ 922 Β κ.ἑ.) ρυθμίζονται τὰ κατὰ τὰς διαθήκας, τὴν προστασίαν τῶν ὀρφανῶν, τὰς διαφορὰς τῶν πατέρων πρὸς τὰ τέκνα των καὶ τούτων πρὸς τοὺς γονεῖς των, καὶ τὰς ἀνωμαλίας τοῦ συζυγικοῦ βίου, τὰς κακολογίας καὶ τὸν διασυρμὸν τῆς ὑπολήψεως, τὰς μαρτυρίας, τὰς προσπαθείας πρὸς ἀποφυγὴν αὐτῶν, τὰς ψευδομαρτυρίας κλπ.

Τέλος αἱ ποινικαὶ διατάξεις τοῦ ΙΒ΄ (τελευταίου) βιβλίου τῶν «Νόμων» ἀναφέρονται εἰς ἐνεργείας εἴτε ἀμέσως κατὰ τῆς πολιτείας στρεφομένας, εἴτε παραβλαπτούσας μεγάλα αὐτῆς συμφέροντα (πρεσβεῖαι, παραπρεσβεῖαι, παραβάσεις στρατιωτικῶν ὑποχρεώσεων, ἀσυνειδησία περὶ τὴν ἐκτέλεσιν τῶν καθηκόντων τῶν ἀρχόντων). Διὰ τὴν ἀπόδοσιν εὐθυνῶν ὑπὸ τῶν ἀρχόντων, εἴτε τῶν διὰ κλήρου ἐκλεγομένων ἐπ' ἐνιαυτόν, εἴτε τῶν αἱρετῶν, τῶν ἐκλεγομένων διὰ περισσότερα ἔτη ἀρχῆς, ὁρίζεται ἡ κατάστασις τῆς ἀρχῆς τῶν εὐθύνων, ἑνὸς δικαστηρίου, πρὸ τοῦ ὁποίου θὰ λογοδοτοῦν μετὰ τὴν λῆξιν τῆς ἀρχῆς των οἱ ἄρχοντες. Ἀκολουθοῦν αἱ κατὰ τῆς ἐπιορκίας διατάξεις καὶ οἱ νόμοι οἱ ρυθμίζοντες τὰ κατὰ τὰς ἀποδημίας τῶν πολιτῶν εἰς ἄλλας χώρας καὶ τὴν ὑποδοχὴν ξένων. Τονίζεται, ὡς καὶ ἐν τῷ Δ΄ βιβλίῳ, οἱ ἐκ τῆς ἐπικοινωνίας μετὰ τοῦ Ἐξωτερικοῦ κίνδυνοι· ἐπειδὴ ὅμως αὐτὴ εἶναι ἀναπόφευκτος ὁρίζεται μετὰ πολλῆς περισκέψεως αὐστηρότατος ἔλεγχος δι' αὐτήν.

Ἡ νομοθεσία, ἥτις, ὡς εἴδομεν, ἤρχισεν ἀπὸ τὰς γεννήσεις, κατακλείεται μὲ τὴν ῥύθμισιν τῶν κατὰ τὰς ταφὰς καὶ τὰς τιμὰς τῶν νεκρῶν (ΙΒ 958 C κ.ἑ.) καὶ μὲ τὴν καθιέρωσιν ἑνὸς θεμελιώδους θεσμοῦ τῆς νέας πολιτείας, περὶ οὗ κατωτέρω ὁ λόγος.

Ὁ «σύλλογος» τῶν ἐπιλέκτων, τὸ σῶμα τῆς ἐπαγρυπνήσεως ἐπὶ τῆς νομοθεσίας καὶ τῆς πολιτείας. Τὸ μέγα ἔργον τῶν «Νόμων» τοῦ Πλάτωνος δὲν περατοῦται μὲ τὰς ἀνωτέρω περὶ νεκρῶν διατάξεις, ποὺ ἀναφέρονται εἰς τὴν κατακλεῖδα καὶ τὴν τελευτὴν τοῦ βίου τῶν πολιτῶν, ἀλλὰ μὲ ἕνα ἀρκετὰ μακρὸν (ΙΒ 960 C — 969 D) καὶ ζωηρὸν διάλογον τοῦ Ἀθηναίου μὲ τὸν Κρῆτα συνομιλητήν του, διάλογον, τοῦ ὁποίου κεντρικὴ γραμμὴ εἶναι ἡ τάσις πρὸς τὸ Ἓν καὶ τὸν Νοῦν, πρὸς τὰ ὁποῖα προσβλέπει πολιτεία τε καὶ νομοθεσία.

Ἡ ἐπάνοδος αὐτὴ εἰς τὴν νοσταλγὸν τῆς μιᾶς ἰδέας διαλογικὴν μορφήν, ὕστερα ἀπὸ τὸν μακρὸν μονόλογον τῶν ξηρῶν

διατάξεων τῆς νομοθεσίας, ὑποδηλώνει τὴν ἐν τῇ πλατωνικῇ ψυχῇ ἐπικράτησιν τοῦ σωκρατικοῦ στοιχείου ὑπὲρ τὸ σολώνειον ἢ ἀκριβέστερον τὴν σύνθεσιν ἀμφοτέρων τῶν στοιχείων ὑπὸ τὴν ἐτάζουσαν ἑνότητα τῆς πολιτικῆς ἰδέας καὶ τοῦ ἰθύνοντος τὴν πολιτείαν Θείου Νοῦ! Αὐτῆς τῆς συνθέσεως φορεῖς καὶ ἐκπρόσωποι εἶναι οἱ ἀποτελοῦντες τὸν ὅρθριον ἢ νυκτερινὸν «σύλλογον» φύλακες - σωτῆρες τῶν νόμων καὶ τῆς πολιτείας.

Ὁ «σύλλογος» δὲν εἶναι ἀρχή, ἔχουσα συγκεκριμένην πρακτικὴν πολιτικὴν καί διοικητικὴν δικαιοδοσίαν, ἀλλ' ὁμάς ἠθικῶς καὶ πνευματικῶς ἐπιλέκτων ἀνθρώπων, οἵτινες, συνερχόμενοι καθ' ἑκάστην κατὰ τὸν μεταξὺ τοῦ ὄρθρου καί τῆς ἀνατολῆς τοῦ ἡλίου χρόνον, θά ἀσκοῦν συνεχῆ καί ἐντατικὴν ἐπαγρύπνησιν ἐπι τῆς ἐν ἰσχύϊ διατηρήσεως καὶ ἐφαρμογῆς τῆς ὑγιοῦς νομοθεσίας καί ἐπί τοῦ ὅλου ἐν γένει βίου τῆς πολιτείας ὡς συντεταγμένης πολιτικῆς κοινωνίας, ἔχοντες πάντοτε βλέμμα καί σκέψιν ἐστραμμένα πρός τόν Ὕψιστον πολιτικόν σκοπόν, τήν ἀρετήν συνόλου τε καί ἀτόμων, τήν ὑπό τοῦ Θείου Νοῦ διεπομένην. Μέλη τοῦ «συλλόγου» τῶν ἐποπτῶν ἐπιλέκτων ὁρίζονται πρῶτον οἱ λαβόντες τά ἀριστεῖα ἱερεῖς, πλήν δὲ τούτων οἱ δέκα ἐν ὑπηρεσίᾳ πρεσβύτεροι τῶν νομοφυλάκων, ὁ ἑκάστοτε ἐπιμελητής τῆς ὅλης παιδείας καί οἱ πρό αὐτοῦ χρηματίσαντες ἐπιμεληταί, ἕκαστος δὲ ἐκ τούτων πάντων οὐχί μόνος, ἀλλά βοηθούμενος εἰς τὸ ἔργον του ὑπὸ νέου ἡλικίας τριάκοντα ἕως τεσσαράκοντα ἐτῶν. Ἀναλυτικώτερον τά ἔργα τοῦ ἐπόπτου τῆς πολιτείας συλλόγου ἐκτίθενται ὡς ἑξῆς:

Οὗτος, ἔχων σαφῆ συνείδησιν καί ἐπίγνωσιν τοῦ γενικοῦ πολιτικοῦ σκοποῦ, θά παρακολουθῇ, τίνες νόμοι ἢ ἄνθρωποι συντελοῦν εἰς προαγωγήν τοῦ σκοποῦ τούτου καί τίνες οὐχί, καὶ θὰ μεριμνᾷ διὰ τὴν ἄρσιν τῶν ἐν τῷ προκειμένῳ ἐλλείψεων ὡς φυλακή, φρουρά τῆς πόλεως μὲ αἰσθήσεις καί κεφαλήν ἀληθοῦς ἔμφρονος φύλακος. Καὶ τὰς μὲν αἰσθήσεις, τούς ὀφθαλμούς καὶ τὰ ὦτα τοῦ συλλόγου θά ἀποτελοῦν τά νεώτερα μέλη αὐτοῦ, τά ὁποῖα καί θά μεταδίδουν εἰς τούς πρεσβυτάτους ὅλας τὰς πληροφορίας, τὰς σχετικάς μὲ τόν βίον τῆς πόλεως, τόν δὲ νοῦν καί τόν ἐγκέφαλον θά ἐκπροσωποῦν οἱ γέροντες τοῦ συλλόγου, οἱ ἁρμονίζοντες τάς λεπτομερείας πρὸς τὸν γενικόν σκοπόν, οἱ «συνορῶντες», οἱ συνοπτικῶς βλέποντες τά πολλά ὑπό τό πρῖσμα τοῦ Ἑνός, τῆς μιᾶς Ἰδέας, τῆς ἑνιαίας Ἀρετῆς! Περί τόν συνοπτικόν τοῦτο ἔργον τῶν ἐπιλέκτων νομοφυλάκων ἀποκορυφώνεται καὶ ἐνσαρκοῦται τό νόημα τοῦ ὅλου πλατωνικοῦ συγγράμματος τῶν «Νόμων». Ὁ σκοπός τῆς πολιτείας καί τῆς νομοθεσίας, τὸν ὁποῖον συνορᾷ ὁ ἐπόπτης νοῦς τῶν νομοφυλάκων τοῦ συλλόγου, δὲν εἶναι μία μόνον ἀρετή, ἡ ἀνδρεία λ.χ. ἢ ἡ φρόνησις, ἀλλ' ἡ ὅλη ἀρετή. Καὶ ταύτης τῆς ἑνιαίας ἀρετῆς καὶ τὴν φύσιν καὶ τὰς σχέσεις πρὸς τὰς ἐπὶ μέρους ἀρετὰς πρέπει νὰ γνωρίζουν οἱ ἀληθεῖς φύλακες τῶν νόμων καὶ νὰ εἶναι ἱκανοὶ καὶ «λόγῳ ἑρμηνεύειν καὶ τοῖς ἔργοις συνακολουθεῖν, κρίνοντες τά τε καλῶς γιγνόμενα καὶ τὰ μὴ κατὰ φύσιν» (ΙΒ 966 Β). Νὰ εἶναι δηλαδὴ ἱκανοὶ νὰ διαπαιδαγωγοῦν τοὺς πολίτας πρὸς τὴν ἀρετὴν καὶ διὰ τοῦ λόγου καὶ διὰ τῶν ἔργων των.

Ἀλλ' ἐνῶ οἱ πολλοὶ ἐκ τῶν πολιτῶν θὰ ἀρκοῦνται καὶ θὰ μένουν μὲ τὴν γνῶσιν τῶν στοιχειωδῶν καὶ ἀναγκαίων μαθημάτων, οἱ ἐπίλεκτοι τοῦ ὀρθίου συλλόγου τῶν «Νόμων, ὡς μία μακρινὴ ἀπήχησις τῶν φιλοσόφων ἀρχόντων, τοὺς ὁποίους ὁ Πλάτων ἔταξεν εἰς τὴν «Πολιτείαν» του «θεατὰς» τῆς Ἰδέας τοῦ Ἀγαθοῦ, οἱ φύλακες - σωτῆρες τῆς πολιτείας καὶ οἱ «θεοσεβεῖς» ἐκπρόσωποι τῆς πίστεως εἰς τὴν θειότητα καὶ τὴν Ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς καὶ εἰς τὸν διακοσμήσαντα τὴν τάξιν καὶ τὴν ἁρμονίαν τοῦ Σύμπαντος, Θεῖον Νοῦν! Αὐτοῦ τοῦ Θείου Νοῦ πρέπει νὰ μετέχῃ τὸ ἐπίγειον γέννημά του, ὁ ἀνθρώπινος νόμος!

Οὕτως ἡ κατακλὶς τῶν «Νόμων» συμπίπτει μὲ τὰς πρώτας λέξεις τοῦ ἔργου τούτου, καθ' ἃς «Θεὸς εἶπε τὴν αἰτίαν τῆς τῶν νόμων διαθέσεως» (εἰς θεὸν ἀποδίδεται ἡ πρώτη εὕρεσις καὶ σύνταξις νόμων). Ὁ Πλάτων ἐπανύψωσε διὰ τοῦ πρεσβυτικοῦ ἔργου του τὸν νόμον εἰς τὸν θεῖον θρόνον του, ἀπὸ τὸν ὁποῖον τότε τὸν εἶχον καταβιβάσει οἱ Σοφισταὶ καὶ ἀπὸ τὸν ὁποῖον τὸν καταβιβάζουν ἔκτοτε ὅλοι οἱ ἀσεβοῦντες πρὸς τὴν θείαν φύσιν τοῦ νόμου, οἱ κόπτοντες δηλαδὴ τοὺς νόμους ἐπάνω εἰς τὰ ἐφήμερα μέτρα τῶν ἀνθρώπων!

Βιβλιογραφία: Ἄρθρα: 1) «Πλάτων» ὑπὸ Ἰωάν. Καλιτσουνάκη ἐν τῇ Μεγάλῃ Ἑλληνικῇ Ἐγκυκλοπαιδεία, 2) «Πλάτων» ὑπὸ Χανς Λάϊζεγκανγκ ἐν τῇ Μεγάλῃ Γερμανικῇ Πραγματολογικῇ Ἐγκυκλοπαιδείᾳ τῆς Κλασικῆς Ἀρχαιότητος R.E.

Ἐσχολιασμέναι ἐκδόσεις: 1) C. RITTER (γερμανιστὶ σχόλια καὶ ἀπόδοσις τοῦ περιεχομένου), 1896. 2) E. B. ENGLAND (ἀγγλιστί), 1921. 3) A. E. TAYLOR (ἀγγλιστί), 1934. Μετάφρασις γερμανιστὶ ὑπὸ O. Ἄπελτ (μετ' εἰσαγωγῆς καὶ σχολίων, βιβλιογραφίας καὶ πίνακος), 1916. Νέα ἑρμηνευτικὴ ἔκδοσις: E. DES PLACES, A. DIES καὶ L. GERNET (γαλλική). Ἐν τῇ σειρᾷ τῶν ἐκδόσεων BUDE, Παρίσιοι, 1951. Περιέχει εἰσαγωγήν, ἀρχαῖον κείμενον, μετάφρασιν καὶ σχόλια. Τόμοι 2. Βιβλία 1—6. Τῆς εἰσαγωγῆς τὸ μὲν πρῶτον μέρος ὑπὸ DIES παρέχει λίαν εὐσυνείδητον ἀπόδοσιν τοῦ περιεχομένου, τὸ δὲ δεύτερον ὑπὸ GERNET εἶναι ἀξία λόγου μελέτη περὶ τοῦ δικαίου ἐν τῇ πλατωνικῇ πολιτείᾳ.

Βασικὰ ἔργα μεγάλα περὶ Πλάτωνος: 1) C. RITTER, τόμ. 2, 1910—1923. 2) Βιλαμόβιτς, τόμοι 2, 1920 (β' ἔκδοσις). 3) Π. Φριντλαΐντερ, τόμοι 2, 1928.

Ἔρευναι: Κωνστ. Ι. Βουρβέρη, Αἱ ἱστορικαὶ γνώσεις τοῦ Πλάτωνος, τόμος Α', Βαρβαρικά, 1938. Τόμος Β' (Πλάτων καὶ Ἀθῆναι), 1950. Σελίδες 160—240. ('Ερμηνεύονται καὶ ἐρευνῶνται διεξοδικῶς μακρὰ ἀποσπάσματα ἐκ τῶν «Νόμων»). Τοῦ αὐτοῦ, Ἡ ἐθνικὴ συνείδησις τοῦ Πλάτωνος, 1939. G. MUELLER, Ἡ διάρθρωσις τῶν βιβλίων Β' καὶ Ζ' τῶν «Νόμων» (γερμανιστί). Ι. Μπίσινγκερ, Ἡ ἀγροτικὴ πολιτεία εἰς τοὺς «Νόμους» τοῦ Πλάτωνος, 1925 (γερμανιστί). WERNER JAEGER, PAIDEIA (Παιδεία), τόμος Γ', 1947 (γερμανιστὶ καὶ ἀγγλιστί). Σπουδαία συμβολὴ εἰς τὴν κατανόησιν τῆς πλατωνικῆς περὶ παιδείας διδασκαλίας τῶν «Νόμων» καὶ γενικῶς τοῦ ὀνόματος τοῦ ἔργου.

«ΕΡΥΞΙΑΣ». Φιλοσοφικὸς διάλογος, ὅστις ἔχει συμπεριληφθῆ εἰς τὰ συγγράμματα τοῦ Πλάτωνος. Ἤδη κατὰ τὴν ἀρχαιότητα οἱ ἐκδόται τῶν Πλατωνικῶν ἔργων κατέτασσον τοῦτον μεταξὺ τῶν νόθων. Τὸ συζητούμενον ἐν αὐτῷ θέμα εἶναι λίαν ἐνδιαφέρον. Πρόκειται νὰ προσδιορισθῇ ἡ φύσις καὶ ἡ ἀξία τοῦ πλούτου, ἤτοι τοῦ «κεφαλαίου» ὅπως θὰ ἔλεγεν εἰς οἰκονομολόγος τῆς ἐποχῆς μας. Τὰ διαλεγόμενα πρόσωπα εἶναι ὁ Σωκράτης, ὁ Ἐρυξίας, ὁ Στειριεύς, ὁ Κριτίας καὶ ὁ Ἐρασίστρατος, ὁ ἀνεψιὸς τοῦ δημαγωγοῦ Φαίακος. Περὶ τοῦ Ἐρυξίου, ὅστις μετὰ τὸν Σωκράτη κατέχει τὴν πρωτεύουσαν ἐν τῷ διαλόγῳ θέσιν, οὐδὲν γνωρίζομεν ἐξ ἄλλης πηγῆς. Ἐκ τοῦ παρόντος μόνον διαλόγου μανθάνομεν (396 D), ὅτι ἦτο συγγενὴς τοῦ Κοιτίου. Ὁ Ἐρασίστρατος ἀναγράφεται ὑπὸ τοῦ Ξενοφῶντος ('Ελλ. 2, 3, 2). ὡς εἷς ἐκ τῶν τριάκοντα τυράννων. Περὶ τοῦ Φαίακος, τοῦ θείου τοῦ Ἐρασιστράτου, κάμνει μνείαν ὁ Θουκυδίδης (5, 4), ἀναφέρων ὅτι εἶχε σταλῆ μετὰ δύο ἄλλων ὡς πρεσβευτὴς εἰς Σικελίαν καὶ Ἰταλίαν, ὅπου ἐσημείωσεν ἀξιόλογον διπλωματικὴν δρᾶσιν. Ὁ Κριτίας εἶναι ὁ γνωστὸς ὀλιγαρχικὸς πολιτικὸς τῶν Ἀθηνῶν, ὅστις ὑπῆρξεν εἷς ἐκ τῶν βιαιοτάτων τοιάκοντα τυράννων. Ὁ διάλογος ὑποτίθεται γινόμενος κατὰ τὸ χρονικὸν διάστημα τὸ μεσολαβοῦν μεταξὺ τῆς εἰρήνης τοῦ Νικίου καὶ τῆς εἰς Σικελίαν ἐκστρατείας τῶν Ἀθηνῶν (421—415 π.).

Ἡ διαλογικὴ συζήτησις παρίσταται ὡς λαμβάνουσα χώραν εἰς τὴν στοὰν τοῦ Διὸς τοῦ Ἐλευθερίου, ἔνθα περιεπάτει ὁ Σωκράτης μετὰ τοῦ Ἐρυξίου. Πρὸς αὐτοὺς προσέρχεται ὁ Ἐρασίστρατος, ὅστις πρὸ ὀλίγου εἶχεν ἐπανακάμψει ἐκ Σικελίας. Ὁ Σωκράτης τὸν ἐρωτᾷ τί νέα κομίζει ἐκ τοῦ ταξιδίου του, ἐκεῖνος δὲ ἀπαντᾷ ὅτι εἶναι ἀνάγκη νὰ γίνῃ μεγάλη ἐκστρατεία ἐκ μέρους τῶν Ἀθηναίων πρὸς τὰ ἐκεῖ. Συγχρόνως δὲ ἀνακοινώνει ὅτι ἔχει φθάσει εἰς τὸ ἄστυ καὶ πρεσβεία ἀποσταλεῖσα ἐκ τῶν Συρακοσίων. Κατὰ τὴν στιγμὴν ἐκείνην ἐμφανίζονται καὶ οἱ Συρακόσιοι πρέσβεις, ὁ δὲ Ἐρασίστρατος δείξας ἕνα ἐξ αὐτῶν εἶπεν ὅτι ἦτο ὁ πλουσιώτατος ἐξ ὅλων τῶν Σικελιωτῶν καὶ Ἰταλιωτῶν. Ἐπειδὴ ὁ Σωκράτης διέγνωσεν ὅτι ὁ Ἐρασίστρατος κατείχετο ὑπὸ τῆς ἐπιθυμίας νὰ ἐγκωμιάσῃ τὸν πλοῦτον, τοῦ ὑπέβαλε τὴν ἐρώτησιν ποίαν ὑπόληψιν εἶχεν ὁ πλούσιος ἐκεῖνος ἄνθρωπος ἐν Σικελίᾳ. Ὁ Ἐρασίστρατος ἀπεκρίθη ὅτι θεωρεῖται ὁ πλουσιώτατος καὶ πονηρότατος ἄνθρωπος τῆς Σικελίας (393 Β).

Ἡ ἀπάντησις αὕτη τοῦ Ἐρασιστράτου παρέχει ἀφορμὴν διὰ νὰ θέσῃ ὁ Σωκράτης τὸ πρῶτον μερικώτερον τοῦ διαλόγου θέμα. Ζητεῖ νὰ μάθῃ ἀπὸ τὸν συνομιλητήν του εἰς τί συνίσταται ὁ πλοῦτος. Ποῖος ἄνθρωπος πρέπει νὰ θεωρηθῇ πλουσιώτερος ἀπὸ τὸν ἄλλον; Εἰς τὴν ἐρώτησιν ταύτην ἀπαντᾷ ὁ Ἐρασίστρατος, ὅτι πλούσιος εἶναι ἐκεῖνος, ὅστις τυγχάνει κάτοχος ἀντικειμένων, ἅτινα ἔχουν μεγαλυτέραν ἀξίαν. Πλουσιώτατος δὲ θὰ εἶναι ἐκεῖνος, ὅστις ἔχει εἰς τὴν κατοχήν του πράγματα ὑψίστης ἀξίας «πλουσιώτατος ὅστις πλείστου ἄξια κέκτηται» (393 C). Ἐφ' ὅσον λοιπὸν τὸ μέγεθος τοῦ πλούτου ἐξαρτᾶται ἐκ τοῦ μεγέθους τῆς ἀξίας τῶν ἀγαθῶν, διὰ νὰ καθορισθῇ ἡ οὐσία τοῦ πλούτου, πρέπει νὰ καθορισθῇ ποῖον κτῆμα ἔχει ὑψίστην ἀξίαν. Συνεπῶς, ἂν ἡ ὑγεία ἔχῃ ὑψίστην ἀξίαν, πλουσιώτατος εἶναι ὁ ἔχων καλὴν ὑγείαν. Ἐπειδὴ δὲ μεγαλύτερον ἀγαθὸν ἀπὸ τὴν ὑγείαν εἶναι ἡ εὐδαιμονία θεωρουμένη ὡς εὐπραξία, ἤτοι ὡς ἱκανότης πρὸς τὸ εὖ πράττειν, προκύπτει τὸ συμπέρασμα ὅτι οἱ εὐδαιμονέστεροι ἄνθρωποι εἶναι συγχρόνως καὶ πλουσιώτατοι. Ἐπειδὴ δὲ ἡ εὐδαιμονία εἶναι εὐπραξία, ἤτοι γνῶσις τῶν ἀγαθῶν τὰ ὁποῖα πρέπει νὰ πράττωμεν καὶ τῶν κακῶν τὰ ὁποῖα πρέπει νὰ ἀποφεύγωμεν, ἡ σοφία ὡς καθοδηγοῦσα ἡμᾶς εἰς μίαν τοιαύτην εὐπραξίαν ἀποδεικνύεται ὅτι εἶναι τὸ ὕψιστον ἐκ τῶν ἀγαθῶν (394 Α).

Εἰς τὴν συζήτησιν, ἥτις μέχρι τοῦδε διεξήγετο μεταξὺ τοῦ Σωκράτους καὶ Ἐρασιστράτου, παρεμβαίνει ὁ Ἐρυξίας παρατηρῶν ὅτι δύναται ἄνθρωπός τις νὰ ἔχῃ τὴν σοφίαν τοῦ Νέστορος καὶ συγχρόνως νὰ μαστίζεται ὑπὸ ἐσχάτης πενίας. Ὥστε ἡ σοφία οὐδεμίαν ἔχει ἀξίαν, ἀφοῦ οὐδεμία ἀπὸ αὐτὴν προκύπτει ὠφέλεια. Ὁ Σωκράτης παρατηρεῖ ὅτι καὶ ἐκ τῆς σοφίας δύναται νὰ προκύψῃ μεγάλη ὠφέλεια. Εἰς ἄνθρωπος, ὅστις κατέχει σοφίαν, ἥτις καθιστᾷ αὐτὸν ἱκανὸν νὰ λαμβάνῃ ἀποφάσεις δι' οἱονδήποτε ζήτημα, δύναται νὰ πωλήσῃ εἰς ἄλλον τὴν σοφίαν του ταύτην καὶ νὰ ἀποκτήσῃ μέγιστα ὠφελήματα. Ὥστε ἡ σοφία κατὰ τὸν Σωκράτη, εἶναι μέγιστον κεφάλαιον. Ὁ Ἐρυξίας ἀρνεῖται νὰ παραδεχθῇ τὸ συμπέρασμα τοῦτο καὶ χα-

ρακτηρίζει τὴν ἐπιχειρηματολογίαν τοῦ Σωκράτους ὡς καθαρὰν ἐριστικὴν λογοκοπίαν, ἥτις παίζει μὲ τὰς λέξεις. Εἰς τὴν πραγματικότητα εἶναι ἀδύνατον νὰ πείσωμεν οἱονδήποτε ἄνθρωπον νὰ παραδεχθῇ ὅτι οἱ σοφώτατοι εἶναι καὶ οἱ πλουσιώτατοι (395 D). "Οθεν ἀντὶ νὰ συζητῆται τὸ θέμα τοῦτο, εἶναι προτιμότερον νὰ ἐξετασθῇ ἂν ὁ πλούσιος εἶναι ἀγαθὸν ἢ κακόν. Ὁ Ἐρυξίας λέγει προκαταβολικῶς, ὅτι θεωρεῖ τὸν πλοῦτον ὡς ἀγαθόν. Τοιουτοτρόπως ἡ συζήτησις εἰσέρχεται εἰς τὸ δεύτερον εἰδικώτερον θέμα της (395 E).

Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο παρεμβαίνει ὁ Κριτίας λέγων ὅτι ὁ πλοῦτος εἴς τινας περιπτώσεις δὲν εἶναι ἀγαθόν, ἀλλὰ κακόν. Ὁ πλούσιος καὶ μὴ ἔγκρατὴς π.χ. ἄνθρωπος, ἐπειδὴ ἔχει τὰ χρηματικὰ μέσα νὰ ἀγοράζῃ πολλὰ τρόφιμα, θὰ περιπέσῃ εἰς πολυφαγίαν καὶ θὰ βλάψῃ τὴν ὑγείαν του. Καὶ γενικῶς ὁ πλοῦτος ἐπειδὴ παρέχει τὴν εὐκολίαν εἰς τὸν κάτοχόν του νὰ διαπράττῃ ἀδικήματα, δὲν δύναται νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς ἀγαθὸν (397 B). "Οθεν ἡ ἀξία τοῦ πλούτου ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς ὀρθῆς αὐτοῦ χρήσεως.

Ἡ παρέμβασις τοῦ Κριτίου ἐλύπησε πολὺ τὸν Ἐρυξίαν. Διὰ νὰ προλάβῃ δὲ ὁ Σωκράτης τὴν ἐπικειμένην μεταξύ των ἐπιδείνωσιν τῆς διαστάσεώς των, παρεμβαίνει δηλώνων ὅτι ἔχει νὰ ἀνακοινώσῃ ἓν ἐπεισόδιον, τὸ ὁποῖον συνέβη εἰς τὸν σοφιστὴν Πρόδικον. Οὗτος εἰς μίαν διαλογικὴν συζήτησιν, γενομένην εἴς τι γυμνάσιον, εἶχεν ὑποστηρίξει ὅτι ὁ πλοῦτος εἶναι κακὸν διὰ τοὺς ἀνθρώπους, οἵτινες δὲν γνωρίζουν νὰ κάμνουν καλὴν χρῆσιν αὐτοῦ. Ἐνῶ ὁ σοφιστής, λέγει ὁ Σωκράτης, ὑπεστήριζε τὴν γνώμην αὐτήν, εἷς νεαρὸς ἐκ τῶν παρισταμένων τὸν περιήγαγε δι' ἐρωτήσεων εἰς τελείαν σύγχυσιν. Ὁ Πρόδικος νὴν εις τι γυμνάσιον, εἶχεν ὑποστηρίξει ὅτι ὁ πλοῦτος εἶναι κακόν, καὶ ὅτι αὐτὸς δύναται νὰ διδάξῃ εἰς τοὺς ἀνθρώπους τὴν σοφίαν ἐκείνην, ἥτις θὰ τοὺς καταστήσῃ ἀγαθούς. Ἀλλ' ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει, παρετήρησεν ὁ νεαρὸς συνομιλητής του, διατί οἱ ἄνθρωποι εὔχονται εἰς τοὺς θεοὺς νὰ τοὺς δώσουν ἀγαθά, ἐφ' ὅσον ταῦτα δύνανται νὰ ἀποκτηθοῦν διὰ τῆς διδασκαλίας: "Οπως θὰ ἦτο παράλογον προσευχόμενος κανεὶς εἰς τοὺς θεοὺς νὰ ζητήσῃ παρ' αὐτῶν νὰ τὸν καταστήσουν μουσικὸν ἢ γραμματικόν, κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον εἶναι παράλογον νὰ ζητῇ ἀπ' αὐτοὺς ἀγαθά. Διότι ὑπετέθη ὅτι τὰ ἀγαθὰ ἐξαρτῶνται ἐκ τῆς ὀρθῆς χρήσεως τῶν πραγμάτων, τὴν δὲ ὀρθὴν χρῆσιν τῶν πραγμάτων μᾶς τὴν παρέχουν ἡ ἀρετὴ καὶ ἡ σοφία, ἤτις εἶναι διδακτή. Ὁ Πρόδικος ἤθελε, προσθέτει ὁ Σωκράτης, νὰ ἀπαντήσῃ, ἀλλ' ὁ γυμνασιάρχης θεωρήσας τὴν διδασκαλίαν του βλαπτικὴν διὰ τοὺς νέους, τὸν ἀπεμάκρυνε βιαίως ἀπὸ τὸ γυμνάσιον. Ἐνῶ λοιπὸν ὁ Πρόδικος ὑποστηρίζων τὴν ἀνώτερω γνώμην ἐγελοιοποιήθη, ὁ Κριτίας ἐφάνη ὑποστηρίζων κατὰ τὴν προηγηθεῖσαν συζήτησιν μετ' ἐπιτυχίας τὴν αὐτὴν γνώμην. "Οθεν διὰ νὰ διευκρινηθῇ τὸ ζήτημα, εἶναι ἀνάγκη, λέγει ὁ Σωκράτης, νὰ συζητηθῇ, ὄχι ἂν εἶναι κακὸν ἢ ἀγαθὸν ὁ πλοῦτος, ἀλλὰ τί εἶναι οὗτος εἰς τὴν οὐσίαν του «λοιπὸν δὴ σκέψασθαι τί ἐστιν αὐτὸ τὸ πλουτεῖν» (399 D). Τίθεται οὕτω τὸ τρίτον καὶ κυριώτερον ἐκ τῶν θεμάτων, τὸ ἀναφερόμενον εἰς τὸν προσδιορισμὸν τῆς οὐσίας τοῦ πλούτου.

Κατ' ἀρχὰς ὁ πλοῦτος ὁρίζεται ὡς κατοχὴ πολλῶν χρημάτων «τὰ χρήματα πολλὰ κεκτῆσθαι». Πρέπει συνεπῶς νὰ καθορισθῇ τι εἶναι τὰ χρήματα. Δὲν εἶναι ὀρθὸν νὰ εἴπωμεν ὅτι τὰ χρήματα εἶναι τὸ νόμισμα, διότι ἑκάστη πόλις καὶ χώρα ἔχει τὸ ἰδικόν της νόμισμα, τὸ ὁποῖον διὰ τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους οὐδεμίαν ἔχει ἀξίαν. Οἱ Καρχηδόνιοι π.χ. δὲν χρησιμοποιοῦν νομίσματα, ἀλλ' ἔχουν ἐντὸς δερματίνου περικαλύμματος περικαλύψει κάτι, τὸ ὁποῖον οὐδεὶς γνωρίζει τί εἶναι καὶ χρησιμοποιοῦν τὰ δέματα αὐτὰ ὡς μέτρον ἀνταλλαγῆς. Οἱ Λακεδαιμόνιοι χρησιμοποιοῦν ὡς νόμισμα τὸν σίδηρον, οἱ Ἀθηναῖοι τὸν λυχνίτην λίθον. "Ωστε χρήματα εἶναι ὅσα πράγματα δύνανται νὰ χρησιμοποιηθοῦν καὶ νὰ παραγάγουν ὠφέλειαν: «Ὅσα μὲν ἄρα τυγχάνει χρήσιμα ὄντα ἡμῖν, ταῦτα χρήματα». (402 D).

Ὁ δοθεὶς ὁρισμὸς εἶναι προφανῶς πολὺ εὐρύς. Διότι καὶ ἡ διαλεκτικὴ ἱκανότης καὶ τὸ νὰ βλάπτωμεν ἕνα ἄλλον δύνανται νὰ καταταχθοῦν μεταξὺ τῶν χρησιμοποιουμένων πραγμάτων καὶ νὰ θεωρηθοῦν ὡς χρήματα. "Οθεν πρέπει νὰ καθορισθῇ ἀκριβέστερον τὸ εἶδος τῆς χρησιμοποιήσεως τῶν χρημάτων. Πρὸς τινα σκοπὸν ταῦτα χρησιμοποιοῦνται; Δι' ἐρωταποκρίσεων καθορίζεται ὅτι σκοπὸς τῆς χρησιμοποιήσεως τῶν χρημάτων εἶναι ἡ ἱκανοποίησις τῶν σωματικῶν τοῦ ἀνθρώπου ἀναγκῶν. Ὁ χρυσὸς καὶ ὁ ἄργυρος ἔχουν ἀξίαν, διότι δι' αὐτῶν ἐξευρίσκομεν τὰ μέσα διὰ τὴν ἱκανοποίησιν τῶν ἀναγκῶν μας. "Ἂν ἦτο δυνατὸν νὰ τὰς ἱκανοποιήσωμεν χωρὶς νὰ χρησιμοποιήσωμεν χρυσὸν καὶ ἄργυρον, τὰ μέταλλα αὐτὰ οὐδεμίαν θὰ εἶχον ἀξίαν καὶ θὰ ἠδύναντο νὰ χαρακτηρισθοῦν ὡς χρήματα (402 D).

Ἀλλ' ἐὰν ἀληθεύῃ τὸ τελευταῖον συμπέρασμα, πρέπει καὶ αἱ ἐπιστῆμαι νὰ καταταχθοῦν μεταξὺ τῶν χρημάτων. Διότι, εἷς ἄνθρωπος ὅστις κατέχει ἐπιστήμην τινά, δύναται νὰ τὴν διδάξῃ εἰς ἄλλον ἀντὶ χρηματικῆς ἀμοιβῆς. Διδάσκων τὴν ἐπιστήμην θὰ λάβῃ παρὰ τοῦ διδασκομένου χρήματα καὶ δι' αὐτῶν θὰ καλύψῃ τὰς ἀνάγκας του. "Ωστε καὶ αἱ ἐπιστῆμαι ἀποδεικνύονται ὅτι εἶναι χρήματα, ὅπως ἀκριβῶς ὁ χρυσὸς καὶ ὁ ἄργυρος: «φαίνονται ἡμῖν αἱ ἐπιστῆμαι χρήματα οὖσαι διὰ τὴν τὴν αὐτὴν αἰτίαν, δι' ἥνπερ τὸ χρυσίον τε καὶ τὸ ἀργύριον» (402 E).

Ἐκεῖνος συνεπῶς ὅστις εἶναι κάτοχος πλείστων ἐπιστημῶν, ἀποδεικνύεται ὅτι εἶναι εἰς μεγαλύτερον βαθμὸν πλούσιος. Οὕτω ἐπανερχόμεθα εἰς τὸν ἀρχικῶς διατυπωθέντα ἰσχυρισμὸν ὅτι οἱ σοφώτεροι ἄνθρωποι εἶναι καὶ οἱ πλουσιώτεροι. Ἐπειδὴ δὲ ἓν ἀγαθὸν εἶναι περισσότερον ὠφέλιμον εἰς ἐκεῖνον ὅστις δύναται νὰ κάμνῃ ὀρθὴν χρῆσιν αὐτοῦ, ὁ «καλὸς κἀγαθός», ἤτοι ὁ ἐνάρετος ἄνθρωπος, ἐπειδὴ γνωρίζει νὰ χρησιμοποιῇ τὰ ἀγαθὰ κατὰ τὸν ὀρθότερον τρόπον, εἶναι εἰς μεγαλύτερον βαθμὸν πλούσιος. Τὸ νὰ κάμνωμεν λοιπὸν ἕνα ἄνθρωπον ἐνάρετον ἰσοδυναμεῖ μὲ τὸ νὰ τὸν κάμωμεν πλούσιον: «ἐπιστήμην γάρ τινα παραδιδοὺς τῷ ἀνθρώπῳ ἅμα καὶ πλούσιον αὐτὸν πεποίηκε» (403 C).

Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο παρεμβαίνει ἐκ νέου ὁ Κριτίας ὅστις ἀρνεῖται νὰ δεχθῇ ὡς ὀρθὰ τὰ ἐκ τῆς συζητήσεως ἐξαχθέντα συμπεράσματα. Ἐπανέρχεται εἰς τὴν ἀντίληψιν ὅτι ὁ χρυσός, ὁ ἄργυρος καὶ τὰ τοιαῦτα, καίτοι διδουν τὴν ἐντύπωσιν ὅτι εἶναι ἀγαθά, εἰς τὴν πραγματικότητα ὅμως δὲν εἶναι: «τὰ δοκοῦντα οὐκ ἔστι χρήματα, χρυσίον καὶ ἀργύριον καὶ τἆλλα τὰ τοιαῦτα» (403 D). Ὁ Σωκράτης ἔρχεται εἰς βοήθειάν του καὶ ἀναπτύσσει τὰς ἀκολούθους ἀντιλήψεις. Προκειμένου νὰ οἰκοδομήσῃ κανεὶς μίαν οἰκίαν χρειάζονται ὄχι μόνον ὑλικά, ἀλλὰ καὶ χρήματα δι' ὧν θὰ εὕρῃ τὰ ἀπαιτούμενα ὑλικά. Καὶ γενικῶς διὰ πᾶσαν ἐργασίαν χρειάζονται ὑλικά, ἐργαλεῖα καὶ χρήματα διὰ τὴν προμήθειάν των. "Ἂν ὅμως παραδεχθῶμεν ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἔχει πάντα τὰ πρὸς συντήρησίν του μέσα, δὲν θὰ εἶχεν ἀνάγκην οὔτε ὑλικῶν οὐτε ἐργαλείων, οὔτε χρημάτων. Ἐπειδὴ ἐνίοτε ὁ ἄνθρωπος φαίνεται ὅτι δὲν ἔχει ἀνάγκην τοιούτων ὑλικῶν καὶ ἐργαλείων, ταῦτα ἐμφανίζονται ἄλλοτε μὲν ὡς χρήσιμα καὶ ἄλλοτε ὡς ἄχρηστα. "Ωστε τὸ χαρακτηριστικὸν τῆς χρησιμότητος δεν ἀποδίδεται ὡς σταθερὸν γνώρισμα εἰς τὸν πλοῦτον. Ἔπειτα πρέπει νὰ ληφθῇ ὑπ' ὄψιν καὶ ἡ ἀκόλουθος περίπτωσις. "Ας ὑποθέσωμεν ὅτι ἄνθρωπός τις ἐπιθυμεῖ νὰ διδαχθῇ τὴν ἰατρικὴν ἐπιστήμην. Πρὸς τοῦτο χρειάζεται νὰ ἔχῃ χρήματα, διὰ νὰ πληρώσῃ τὸν διδάσκαλον τῆς ἰατρικῆς ,ὅστις τὸν διδάσκει. Εἶναι δυνατὸν τὰ χρήματα τὰ χρησιμοποιουμενα διὰ τὴν πληρωμὴν τοῦ διδασκάλου νὰ τὰ ἔχῃ ἀποκτήσει μὲ ἄδικον τρόπον. "Ωστε ἡ μοχθηρὰ πρᾶξις τῆς ἀδικίας ἐμφανίζεται ὡς χρήσιμον διὰ τὴν ἀπόκτησιν τῆς ἀρετῆς μέσον. Ἐκ τούτου συνάγεται τὸ παράδοξον ὅτι ἐνίοτε μοχθηρὰ πράγματα ἐμφανίζονται ὡς χρήσιμα διὰ τὴν ἀπόκτησιν τῆς ἀρετῆς, ἤτις εἶναι ἀγαθόν. Προκύπτει προσέτι καὶ ἕτερον παράδοξον. Διὰ νὰ γίνῃ κανεὶς ἐπιστήμων, πρέπει νὰ ἦτο προηγουμένως ἀμαθής, διὰ νὰ γίνῃ ὑγιὴς, πρέπει νὰ ἦτο προηγουμένως ἀσθενής, καὶ ἡ ἀπόκτησις ἀρετῆς προϋποθέτει τὴν προγενεστέραν ὕπαρξιν κακίας. "Οθεν ὅλα τὰ ἐλαττώματα, ἐπειδὴ ἀποτελοῦν προϋποθέσεις διὰ τὴν ἀπάκτησιν ἀγαθῶν, δύνανται νὰ λάβουν τὸ χαρακτηριστικὸν τῆς ὠφελιμότητος. Ἀλλ' ἐκτὸς τῆς δευτέρας ταύτης παραδοξότητος δυνάμεθα νὰ διαπιστώσωμεν καὶ τὴν ἀκόλουθον ἀλήθειαν. "Οταν εἷς ἄνθρωπος ἔχῃ πλείστας ἀνάγκας, οὗτος εἶναι εἰς ἐλάχιστον βαθμὸν εὐδαίμων. Διότι ὁ ἀσθενὴς εἶναι ἐκεῖνος ὅστις αἰσθάνεται ἐπιτακτικὴν τὴν πλήρωσιν ποικίλων ἀναγκῶν. Τὸ αὐτὸ ἰσχύει καὶ διὰ τοὺς ἀνθρώπους τοὺς κατεχομένους ὑπὸ πολλῶν καὶ ἰσχυρῶν ἐπιθυμιῶν. Οἱ ἄνθρωποι τοῦ εἴδους τούτου εἶναι ἠναγκασμένοι νὰ θεωροῦν ὡς χρήσιμα πράγματα ὅλα τὰ πράγματα, ἅτινα δύνανται νὰ ἱκανοποιήσουν τὰς ἀνάγκας των. "Οθεν ἐκεῖνος ὁ ἄνθρωπος ὅστις ἀναγνωρίζει πολλὰ πράγματα ὡς χρήσιμα, ἔχει καὶ τὰς περισσοτέρας ἀνάγκας. Ἐπειδὴ δὲ ἀφθονία χρησίμων πραγμάτων ὑπάρχει εἰς τοὺς πλουσίους ,προκύπτει τὸ συμπέρασμα ὅτι αὐτοὶ ἔχουν πλείστας ἀνάγκας καὶ εὑρίσκονται εἰς κακὴν κατάστασιν «ὥστε ἐξ ἀνάγκης ἂν ἡμῖν φαίνοιντο οἱ πλουσιώτατοι μοχθηρότατα διακείμενοι, εἴπερ γε καὶ πλείστων τοιούτων ἐνδεεῖς ὄντες», ("Ωστε κατὰ λογικὴν ἀναγκαιότητα εἶναι φανερὸν ὅτι εἰς ἀθλιωτάτην κατάστασιν εὑρίσκονται οἱ πλούσιοι, διότι ἔχουν πλείστας ἀνάγκας). Μὲ τὴν διαπίστωσιν αὐτὴν τερματίζεται ἡ ὅλη διαλογικὴ συζήτησις.

Ἐπὶ τῆς γενομένης ἀναλύσεως προκύπτει ὅτι διὰ τοῦ διαλόγου ἐπιδιώκεται νὰ ἀποδειχθῇ ὡς ἀληθὴς ἡ δοξασία τῶν Στωϊκῶν, συμφώνως πρὸς τὴν ὁποίαν ὁ μόνος πλούσιος, ὁ μόνος «κάτοχος κεφαλαίου», ὅπως θὰ ἐλέγομεν ἡμεῖς σήμερον, εἶναι ὁ σοφός. Ὁ πλοῦτος ὅπως τὸν ἐννοεῖ ἡ κοινὴ ἀντίληψις, θεωρούμενος ὡς σύνολον πραγμάτων ἅτινα δύνανται νὰ ἱκανοποιήσουν τὰς σωματικὰς τοῦ ἀνθρώπου ἀνάγκας, εἶναι ἔνδειξις πιστοποιοῦσα ὅτι ὁ φροντίζων διὰ τὴν ἀπόκτησίν του ἔχει ὑποδουλωθῇ εἰς τὸν ζυγὸν τῶν ἀναγκῶν. Ὁ ἀληθινὸς πλοῦτος συνίσταται εἰς τὸ νὰ εἶναι ὁ ἄνθρωπος ἀπηλλαγμένος ἀπὸ τὸν ζυγὸν αὐτόν. Δὲν ἔχει δὲ ὁ πλοῦτος τὸ χαρακτηριστικὸν τῆς ὠφελιμότητος, διότι ὠφελιμότης ἀληθινὴ ὑπάρχει ἐκεῖ ὅπου εἶναι φανερὰ ἡ παρουσία τῆς σοφίας.

Ὁ χρόνος τῆς συντάξεως τοῦ διαλόγου πρέπει νὰ τεθῇ εἰς τὸν 3ον π.Χ. αἰῶνα. Τοῦτο συνάγεται ἐκ τῆς μνείας τῶν καθηκόντων τοῦ γυμνασιάρχου ὡς ἐπόπτου τῆς ἐκπαιδεύσεως τῶν νέων.

Ἡ διάταξις αὐτὴ δὲν ὑπῆρχεν εἰς τὸ δημόσιον ἀθηναϊκὸν δίκαιον κατὰ τὸν 4ον, ἀλλ' εἰσήχθη κατὰ τὸν 3ον αἰῶνα. Ἡ κατὰ τοὺς χρόνους τούτους συγγραφὴ τοῦ διαλόγου ἀποδεικνύεται καὶ ἐκ τῆς χρησιμοποιήσεως μεταγενεστέρων γλωσσικῶν στοιχείων ὅπως τὸ «πανοικὶ» (392 C), «στωμύλος» (397 D), «ἀντανάγομαι» (398 E) ἐπὶ μεταφορικῆς σημασίας καὶ «νομίζειν» (400 A) ἐπὶ τῆς σημασίας τῆς χρησιμοποιήσεως τοῦ νομίσματος. Αἱ πηγαὶ ἐκ τῶν ὁποίων ἀντλεῖ ὁ συγγραφεὺς τοῦ διαλόγου τὸ ὑλικὸν εἶναι κυρίως οἱ Πλατωνικοὶ διάλογοι καὶ μεταξὺ αὐτῶν ὁ Εὐθύδημος (προβλ. Εὐθύδ. 280 A, Ἐρυξ. 393 E, 794 A, Εὐθύδ. 280 B, Ἐρυξ. 393 E). "Εχει ὑπ' ὄψιν του καὶ τὸν Μένωνα (87 E — 88 B). Ἐκτὸς τῶν Πλατωνικῶν διαλόγων σημειοῦται καὶ ἐπίδρασις ἐκ μέρους τῶν δοξασιῶν

τῶν Στωϊκῶν ὅπως ἐσημειώσαμεν ἀνωτέρω. Ἐξ αὐτῶν δανείζεται τὸ ἐπιχείρημα ὅτι τὸ ἀγαθὸν δὲν δύναται νὰ δημιουργηθῇ διὰ πονηρῶν μέσων. Ὁ Ἀλέξανδρος ὁ Ἀφροδισιεὺς ἀποδίδει ρητῶς τὴν δοξασίαν ταύτην εἰς τοὺς Στωϊκοὺς γράφων: «καλῶς ὑπὸ τῶν ὑπὸ τῆς Στοᾶς λέγεσθαι· τὸ διὰ κακοῦ γινόμενον οὐκ ἔστιν ἀγαθόν. Πλοῦτος δὲ καὶ διὰ πορνοβοσκίας κακοῦ ὄντος γίνεται. Οὐκ ἄρα ὁ πλοῦτος ἀγαθόν». Εἶναι πιθανὸν ὅτι ἔχει δανεισθῇ ὁ συγγραφεὺς τοῦ διαλόγου ἀρκετὰ ἐπιχειρήματα καὶ ἐκ τοῦ διαλόγου «Καλλίας» τὸν ὁποῖον εἶχε γράψει ὁ Σωκρατικὸς Αἰσχίνης. Ἐπίσης ἐκ τῆς μελέτης τοῦ κειμένου συνάγεται ὅτι ὁ συγγραφεὺς ἔχει ὑπ' ὄψιν τὰς ἀντιλήψεις τὰς ἐκτιθεμένας ὑπὸ τοῦ Ξενοφῶντος ἐν τῷ «Οἰκονομικῷ» (1, 10, 11), εἰς τὸν ὁποῖον ἀναγράφονται τὰ ἀκόλουθα: «Ταὐτὰ ἄρα ὄντα τῷ μὲν ἐπισταμένῳ χρῆσθαι αὐτῶν ἑκάστοις χρήματά ἐστι, τῷ δὲ μὴ ἐπισταμένῳ οὐ χρήματα εὕρηται τὰ ὠφελοῦντα χρήματα εἶναι» (Ἐνῶ τὰ πράγματα αὐτὰ εἶναι τὰ ἴδια, δι' ἐκεῖνον ὅστις γνωρίζει νὰ χρησιμοποιῇ τὸ καθένα ἀπ' αὐτὰ εἶναι χρήματα, δι' ἐκεῖνον δὲ ὅστις ἀγνοεῖ τὴν χρησιμοποίησίν των δὲν εἶναι χρῆμα... ἔχομεν καθορίσει ὅτι χρήματα εἶναι ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα παρέχουν ὠφέλειαν). Ἐπίσης ἐκ τοῦ κειμένου συνάγεται ὅτι ὁ συγγραφεὺς τοῦ διαλόγου ἔχει ὑπ' ὄψιν του τὴν διαφορὰν μεταξὺ ἀξιῶν χρήσεως (ὠφελεῖσθαι) καὶ ἀξιῶν ἀνταλλαγῆς (διατίθεσθαι), περὶ τῆς ὁποίας εἶχε κάμει λόγον ὁ Ἀριστοτέλης εἰς τὰ «Πολιτικὰ» (1257 α6). Καίτοι ὁ διάλογος οὗτος δὲν στερεῖται ἀξίας, ἀπὸ ἀπόψεως ἐκφράσεως καὶ περιεχομένου, ἐν τούτοις δὲν ἐμφανίζει ἐνότητα. Φαίνεται ὅτι ἐγράφη κατὰ τὸν 3ον αἰῶνα ὑπὸ λογίου συγγραφέως, ὅστις ἤθελε νὰ συνοψίσῃ εἰς ἓν ἔργον τὰς κατὰ τὴν ἐποχήν του ἐπικρατούσας περὶ πλούτου ἀντιλήψεις.

Κ. Δ. Γεωργούλης

«ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ». Ἕλλην φιλόσοφος (384 — 323 π.Χ.). Μετὰ τοῦ διδασκάλου του Πλάτωνος, ἀποτελεῖ τὴν φαεινὴν δυάδα τῆς φιλοσοφίας τοῦ ἀρχαίου κόσμου. Καίτοι ἀπὸ τῆς ἐποχῆς, καθ' ἣν ἔζησε παρῆλθον πολλοὶ αἰῶνες, ἡ ἐπίδρασις αὐτοῦ καὶ τοῦ διδασκάλου του τυγχάνει εἰσέτι αἰσθητὴ ἐπὶ τῆς νεωτέρας φιλοσοφικῆς καὶ ἐπιστημονικῆς σκέψεως, ὅπως θὰ ἴδωμεν ἀναλυτικώτερον κατωτέρω.

Καταγωγὴ καὶ πρώτη παιδικὴ ἡλικία. Ἐγεννήθη κατὰ τὸ 384 π.Χ. εἰς μικρὰν πολίχνην, ἥτις ἐκαλεῖτο ἀρχικῶς Στάγιρος καὶ κατόπιν (τὰ) Στάγιρα, ἔκειτο δὲ εἰς τὴν βορειοανατολικὴν πλευρὰν τῆς Χαλκιδικῆς, νοτιώτερον τοῦ μέρους ὅπου σήμερον εἶναι ἐκτισμένη ἡ κωμόπολις Σταυρός. Πρὶν καταληφθῇ τὸ μέρος τοῦτο ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων ἀποίκων, ὁρμηθέντων ἐξ Ἄνδρου, κατείχετο ὑπὸ θρακικῶν φυλῶν, ἡ δὲ λέξις Στάγιρα ἐτυμολογικῶς προέρχεται ἐκ θρακικῆς ρίζης. Ὁ πατήρ του Νικόμαχος ἦτο ἰατρὸς τοῦ βασιλέως τῆς Μακεδονίας Ἀμύντα τοῦ Β΄, πατρὸς τοῦ Φιλίππου. Κατὰ τὸν Σουΐδαν, ὁ πατὴρ τοῦ Ἀριστοτέλους εἶχε γράψει 6 βιβλία ἰατρικῶν καὶ ἓν βιβλίον φυσικῶν. Ὁ Νικόμαχος ἀνῆκεν εἰς τὸ γένος τῶν Ἀσκληπιαδῶν, ὅπερ ἀνῆκεν τὴν καταγωγήν του εἰς τὸν υἱὸν τοῦ ὁμηρικοῦ ἥρωος καὶ ἰατροῦ Μαχάονος Νικόμαχον. Κατὰ τὴν μυθολογικὴν παράδοσιν, ὁ Μαχάων ἦτο υἱὸς τοῦ Ἀσκληπιοῦ. Ὥστε καὶ ὁ Ἀριστοτέλης, ὅπως καὶ ὁ διδάσκαλός του Πλάτων, θὰ ἠδύνατο νὰ ἰσχυρισθῇ ὅτι κατήγετο ἐκ θείου γένους. Καὶ ἡ μήτηρ τοῦ Ἀριστοφάνους Φαιστίς, καταγομένη ἐκ Χαλκίδος, ὅπου εἶχε καὶ κτήματα, ἀνῆκεν ἐπίσης εἰς τὸ γένος τῶν Ἀσκληπιάδων. Κατὰ πληροφορίαν παρεχομένην ὑπὸ τοῦ Διονυσίου τοῦ Ἁλικαρνασσέως, ἡ μήτηρ τοῦ Ἀριστοτέλους ἀνῆγε τὸ γένος της εἰς τὸν οἰκιστὴν τὸν ἡγηθέντα τῆς εἰς Στάγιρον ἀποικίας τῶν Χαλκιδέων. Συμφώνως πρὸς ἀξιοπίστους παλαιὰς μαρτυρίας, οἱ Ἀσκληπιάδαι ἀπετέλουν κληρονομικὴν ἐπαγγελματικὴν συντεχνίαν, τῆς ὁποίας τὰ μέλη ὑπεχρεοῦντο νὰ ἀσκοῦν τὸ ἰατρικὸν ἐπάγγελμα καὶ νὰ λαμβάνουν γυναῖκας ἐκ τοῦ ἰδίου αὐτῶν γένους. Ἡ μαρτυρία τῆς παραδόσεως πιστοποιεῖ ὅτι τὸ γένος τῶν Ἀσκληπιαδῶν εἶλκε τὴν καταγωγήν του ἐκ Μεσσηνίας, ὁπόθεν ἠναγκάσθη νὰ μεταναστεύσῃ περὶ τὰ τέλη τοῦ ὀγδόου ἢ ἑβδόμου αἰῶνος κατόπιν τῆς σπαρτιατικῆς κατακτήσεως. Ἐπειδὴ ἀνῆκεν εἰς τὸ προδωρικὸν στρῶμα τοῦ μεσσηνιακοῦ πληθυσμοῦ, τὸ γένος τῶν Ἀσκληπιάδων ὅταν ἠναγκάσθη νὰ ἐγκαταλίπῃ τὴν Μεσσηνίαν, ἐτράπη εἰς τὰς χώρας τὰς κατεχομένας ὑπὸ τῶν συγγενῶν Ἰωνικῶν φυλῶν, ἤτοι εἰς τὴν Ἀττικήν, τὴν Εὔβοιαν καὶ τὸ Αἰγαῖον. Κατὰ ταῦτα ἡ ἀπόπειρα ἐνίων ξένων φιλολόγων (Μπέρναϊς καὶ Χοῦμπολντ), οἵτινες, στηριζόμενοι εἰς τὸ ὅτι ἡ λέξις Στάγιρα τυγχάνει θρακικῆς προελεύσεως, ἠθέλησαν νὰ ἀνεύρουν εἰς τὸν χαρακτῆρα καὶ τὴν νοοτροπίαν τοῦ Ἀριστοτέλους τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ ἀνθρώπου τῶν βορείων εὐρωπαϊκῶν φυλῶν, τυγχάνει ἀναξία σοβαρᾶς συζητήσεως. Ἀνεξαρτήτως τοῦ γεγονότος ὅτι καὶ οἱ Θρᾷκες συγγενεῖς ὄντες τῶν Ἑλλήνων δὲν ἀνήκουν εἰς τὰς βορειας φυλάς, οὐ μόνον τὸ γένος τῆς οἰκογενειας του ἦτο γνησίως ἑλληνικόν, ἀλλὰ καὶ ἡ πόλις τῆς καταγωγῆς του εἶχε πληθυσμὸν ἐξ ὁλοκλήρου ἑλληνικόν, οὖσα ἀποικία τῶν Ἀνδρίων. Ὁ πληθυσμὸς τῶν ἐκπεμφθέντων εἰς τὴν Χαλκιδικὴν ἀποίκων ἦτο ἀνάμικτος, λίαν δὲ πρωΐμως εἶχεν ἀπωθήσει τὰ θρακικὰ φῦλα καὶ εἶχε καταστῆ κύριος τῆς Χερσονήσου. Μεταξὺ τῶν διαφόρου προελεύσεως κατοίκων, ἐπῆλθε φυλετικὴ ἐξομάλυνσις, ἥτις ὅμως δὲν ἐδημιούργησε νέα φυλετικὰ γνωρίσματα. Αἱ ἐν τῇ Χαλκιδικῇ πόλεις, δὲν εἶχον κατορθώσει νὰ συνενωθοῦν εἰς ὀργανικὴν πολιτειακὴν ἑνότητα, ἀλλ' ἐπολιτεύοντο ἀπομονωτικῶς. Ὁ τοιοῦτος ἀπομονωτισμὸς ἀφῆκε, κατά τινας, ἀνεξάλειπτα ἴχνη εἰς τὸ πνεῦμα τοῦ Σταγιρίτου. Ἡ ἐν τῇ Χαλκιδικῇ ὁμιλουμένη διάλεκτος ἦτο κοινὴ Εὐβοϊκή, ὅπως ἐλαλεῖτο ἐν τῇ νήσῳ Εὐβοίᾳ. Ταύτην ὡμίλει καὶ ὁ Ἀριστοτέλης ἀπὸ τῶν παιδικῶν του χρόνων.

Αἱ βιογραφικαὶ πληροφορίαι δὲν μᾶς παρέχουν λεπτομερείας σχετικὰς μὲ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς ἡλικίας τοῦ Ἀριστοτέλους. Δὲν γνωρίζομεν ἂν ἔζη μετὰ τοῦ πατρός του εἰς τὰ ἀνάκτορα τοῦ Ἀμύντα τοῦ Β΄ ἢ εἰς τὴν Στάγιρον. Ἂν διέμενε πλησίον τοῦ πατρός του, ἐπειδὴ συμφώνως πρὸς τὰ ἐν τῷ γένει καθιερωμένα, ὤφειλε νὰ ἀκολουθήσῃ τὸ οἰκογενειακὸν ἰατρικὸν ἐπάγγελμα, εἶναι πιθανὸν ὅτι θὰ ἔλαβε στοιχειώδη τινὰ μύησιν εἰς τὰ τοῦ ἐπαγγέλματος. Ὁ Γαληνὸς μᾶς παρέχει τὴν πληροφορίαν, ὅτι οἱ Ἀσκληπιάδαι ἐδίδασκον τὰ τέκνα των ἐκ μικρᾶς ἡλικίας στοιχειώδεις ἀνατομικοὺς χειρισμούς, προπαρασκευάζοντες οὕτω ταῦτα παιδιόθεν διὰ τὴν ἄσκησιν τοῦ ἰατρικοῦ ἐπαγγέλματος. Ἠθέλησαν πολλοὶ βιογράφοι τοῦ Ἀριστοτέλους νὰ ἀποδώσουν τὴν κλίσιν του εἰς τὴν βιολογίαν καὶ τὰς φυσικὰς ἐπιστήμας εἰς ἐντυπώσεις τῆς πρώτης παιδικῆς του ἡλικίας καὶ εἰς ἀπόκρυφόν τινα οἰκογενειακὴν κληρονομικότητα. Ἀλλ' ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι οὐδαμοῦ τῶν συγγραμμάτων του ἀναφέρει τι περὶ τῆς ἐκ τῶν Ἀσκληπιαδῶν καταγωγῆς του. Ἐξ ἀντιθέτου, δεικνύει ἂν ὄχι ἀποστροφήν, τοὐλάχιστον ἀδιαφορίαν πρὸς τὰς ἐξ ἡρώων μυθολογικὰς γενεαλογίας καὶ τὴν ἐκ γενετῆς ἀριστοκρατίαν. Οὐδένα δὲ ἀνευρίσκομεν εἰς τὰ συγγράμματά του ὑπαινιγμὸν περὶ τῆς ἐπιδόσεως ἢ κλήσεώς του εἰς τὸ ἰατρικὸν ἐπάγγελμα ἢ περὶ τοῦ ἐπαγγέλματος τοῦ πατρός του.

Καίτοι ἡ Στάγιρος ἦτο ἀσήμαντος πολίχνη, χειμαζομένη ὑπὸ βιαίων καὶ ψυχρῶν ἀνέμων, ὁ Ἀριστοτέλης τὴν εἶχεν ἀγαπήσει καὶ διετήρει πάντοτε δεσμοὺς πρὸς αὐτήν. Κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς μεγάλης ἐπιρροῆς τῶν Ἀθηνῶν, τῆς σημειουμένης εἰς τοὺς πρὸ τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου χρόνους, ἡ Στάγιρος εἶχε προσχωρήσει εἰς τὴν ἀθηναϊκὴν συμμαχίαν. Ὅταν

δὲ ὁ Βρασίδας κατέλαβε τὴν Ἀμφίπολιν, ἡ Στάγιρος προσεχώρησεν εἰς τοὺς Λακεδαιμονίους. βραδύτερον δὲ ἐπανῆλθεν εἰς τοὺς Ἀθηναίους. Κατὰ τὸν τέταρτον αἰῶνα ἔλαβε μέρος εἰς τὴν συνένωσιν τῶν χαλκιδικῶν πόλεων, αἵτινες ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τῆς Ὀλύνθου ἀντετάχθησαν κατὰ τοῦ Φιλίππου. Μετὰ τὴν ἀτυχῆ ἔκβασιν τοῦ πολέμου ἡ Στάγιρος κατεστράφη, κατόπιν διαταγῆς τοῦ Φιλίππου καὶ ἀνωκοδομήθη βραδύτερον ἐπὶ Ἀλεξάνδρου, κατόπιν μεσιτεύσεως τοῦ Ἀριστοτέλους. Φαίνεται ὅτι εἶχε συνδεθῆ παιδιόθεν μὲ τὸν τόπον τῆς γεννήσεώς του, διότι εἰς ὅλην του τὴν μετέπειτα ζωὴν ἐφρόντισε νὰ διατηρῆ δεσμοὺς μὲ αὐτόν. Εἰς τὴν ἐκ Σταγίρου καταγωγήν του ἀπεδόθη προσέτι ὑπό τινων καὶ τὸ ὅτι ἐπρόσεξε πολὺ τὰ συγγράμματα τοῦ Δημοκρίτου. Εἶναι δύσκολον ὅμως νὰ ἀποδεχθῶμεν ὅτι θὰ εἶχε τὴν εὐκαιρίαν ὁ Ἀριστοτέλης νὰ μυηθῆ εἰς αὐτὰ κατὰ τὴν πρώτην του παιδικὴν ἡλικίαν.

Αἱ βιογραφικαὶ εἰδήσεις βεβαιώνουν ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης εἰς πολὺ νεαρὰν ἡλικίαν ἔσχε τὸ ἀτύχημα νὰ χάσῃ τὸν πατέρα του. Πότε ἀπέθανεν ἡ μήτηρ του Φαιστὶς δὲν ἀναφέρουν αἱ βιογραφικαὶ μαρτυρίαι. Τὸ μόνον ὅπερ μᾶς λέγουν εἶναι ὅτι τὴν φροντίδα τῆς ἀνατροφῆς του τότε τὴν ἀνέλαβεν ὁ φίλος τοῦ πατρός του Πρόξενος, ὅστις φέρεται ὑπὸ τῆς παραδόσεως ὡς ἐγκατεστημένος εἰς Ἀταρνέα, πόλιν τῆς Μικρασιατικῆς Αἰολίδος, ἔναντι τῆς Λέσβου. Δὲν γνωρίζομεν πῶς εἶχεν ἐγκατασταθῆ εἰς Ἀταρνέα ὁ Πρόξενος καὶ ποία ἦτο ἡ καταγωγή του. Αἱ μαρτυρίαι μᾶς λέγουν μόνον ὅτι ὁ Πρόξενος εἶχεν υἱὸν τὸν Νικάνορα, ὅστις ὑπῆρξε συμμαθητὴς τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου εἰς τὴν Μιέζαν, ἐξ οὗ ὠνομάσθη καὶ Μιεζαῖος. Ἐνηλικιωθεὶς δὲ κατετάγη εἰς τὸν στρατὸν καὶ κατέλαβεν ἀνώτατον παρὰ τῷ Ἀλεξάνδρῳ στρατιωτικὸν ἀξίωμα. Πάντως ὁ Ἀριστοτέλης συνεδέθη στενῶς μὲ τὴν οἰκογένειαν τοῦ προστατεύσαντος αὐτὸν Προξένου, υἱοθέτησε δὲ τὸν Νικάνορα, ὅστις καὶ εἰς διασωθεῖσας ἐπιγραφὰς ἀναφέρεται ὡς υἱὸς τοῦ Ἀριστοτέλους. Εἰς τὴν παρὰ τῷ Διογένει τῷ Λαερτίῳ διαθήκην τοῦ Ἀριστοτέλους, ἀναγινώσκομεν ὅτι ὁ φιλόσοφος λαμβάνει μέριμναν διὰ τὴν κατασκευὴν καὶ ἀνάθεσιν εἰκόνων τοῦ Προξένου, τοῦ Νικάνορος καὶ τῆς μητρὸς τοῦ Προξένου. Εἰς τὴν δευτέραν τῶν διασωθεισῶν βιογραφιῶν ἀναφέρεται ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης εἶχε ἀδελφὸν Ἀρίμνηστον καὶ ἀδελφὴν Ἀριμνήστην. Πράγματι εἰς τὴν διαθήκην τοῦ φιλοσόφου, γίνεται μνεία τοῦ ἀδελφοῦ του Ἀριμνήστου, ὡς ἀποθανόντος ἀτέκνου. Ποία ἦτο ἡ αἰτία τοῦ συνδέσμου τοῦ πατρὸς τοῦ Ἀριστοτέλους πρὸς τὸν Πρόξενον δὲν γνωρίζομεν. Ἀγνοοῦμεν προσέτι καὶ τὴν ἰδιότητα, ὑφ' ἣν εἶχεν ἐνκατασταθῆ ὁ Πρόξενος εἰς Ἀταρνέα. Δὲν εἶναι ἀπίθανον ὁ Πρόξενος νὰ ἔδρα ἐκεῖ πρὸς ἐξυπηρέτησιν τῶν πολιτικῶν συμφερόντων τῶν Μακεδόνων βασιλέων. Εἶναι δὲ λίαν πιθανὸν ὅτι ὁ μετὰ τοῦ παπρὸς τοῦ Ἀριστοτέλους σύνδεσμός του θὰ ἐδημιουργήθη λόγῳ τῶν σχέσεων ἀμφοτέρων πρὸς τὸν βασιλικὸν οἶκον τῆς Μακεδονίας. Πάντα ταῦτα ὅμως εἶναι ἁπλαῖ εἰκασίαι μὴ δυνάμεναι νὰ καλύψωσι τὸ ἐξ ἐλλείψεως μαρτυριῶν δημιουργούμενον κενόν. Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον εἶναι βέβαιον εἶναι ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης μόλις ἐγένετο δεκαεπταετὴς κατὰ τὸ 367 π.Χ. ἀπεστάλη ὑπὸ τοῦ κηδεμόνος του εἰς τὰς Ἀθήνας διὰ νὰ παιδευθῆ εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος ἱδρυμένην Ἀκαδημίαν.

Ὁ Ἀριστοτέλης εἰς τὴν Ἀκαδημίαν (367—348). Ἡ παράδοσις ἀναφέρει ὅτι ἡ εἰς Ἀθήνας μετάβασις τοῦ Ἀριστοτέλους ἐγένετο καθ' ὑπόδειξιν τοῦ ἐν Δελφοῖς θεοῦ, ὅστις, ἀποκρινόμενος εἰς προβληθὲν εἰς αὐτὸν ἐρώτημα, ἐχρησμοδότησεν ὅτι ἔπρεπε νὰ ἀκολουθήσῃ φιλοσοφικὰ μαθήματα ἐν Ἀθήναις (τοῦ Πυθοῖ θεοῦ χρήσαντος αὐτῷ φιλοσοφεῖν Ἀθήνησι). Δὲν εἶναι ἀπίθανον ὁ κηδεμὼν του Πρόξενος, κατὰ τὴν τότε κρατοῦσαν συνήθειαν, νὰ ὑπέβαλε τοιοῦτον ἐρώτημα, εἰς ὃ ἡ Πυθία θὰ ἀπήντησε καταφατικῶς. Δέον νὰ ἔχωμεν ὑπ' ὄψιν ὅτι ἡ διὰ τῆς φιλοσοφίας μόρφωσις κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἐθεωρεῖτο ἀπαραίτητος διὰ τοὺς ἀνθρώπους τοὺς ἐπιθυμοῦντας νὰ δράσωσιν εἰς τὴν πολιτικὴν ζωήν. Εἶχε σημειωθῆ τελεία παρακμὴ τῆς στρατιωτικῆς καθὼς καὶ παντὸς ἄλλου εἴδους παιδεύσεως, οἱ δὲ νέοι ἐπεδίδοντο εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς εἰς τὴν φιλοσοφίαν. Ἂν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν τοὺς σκοπούς, οὓς ἐπεδίωκε κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἡ πλατωνικὴ Ἀκαδημία, προαγόμεθα εἰς τὴν εἰκασίαν ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης προωρίζετο διὰ πολιτικὴν σταδιοδρομίαν. Καὶ ἡ πλατωνικὴ Ἀκαδημία καὶ ἡ ἀπὸ τοῦ Ἰσοκράτους ὀργανωθεῖσα σχολὴ ἐφρόντιζον μετὰ ζήλου νὰ προσηλυτίζουν τὰ τέκνα δυναστῶν καὶ εὐγενῶν, διὰ τῶν ὁποίων ἤλπιζον νὰ θέσουν εἰς ἐφαρμογὴν τὸ παιδευτικὸν των πρόγραμμα καὶ νὰ ἐπιδράσουν ἐπὶ τῆς πολιτικῆς καὶ κοινωνικῆς πραγματικότητος. Ἡ πλατωνικὴ Ἀκαδημία εἶχεν ἔλθει εἰς ἄμεσον ἐπικοινωνίαν μὲ τὸν βασιλέα τῆς Μακεδονίας Περδίκκαν τὸν Γ΄, εἰς οὗ τὴν αὐλὴν ὁ Πλάτων εἶχεν ἀποστείλει τὸν μαθητήν του Εὔφραῖον. Κατὰ πληροφορίαν ἣν παρέχει εἰς ἡμᾶς ὁ Ἀθήναιος, ὁ ἀπεσταλμένος οὗτος τοῦ Πλάτωνος ἔπεισε τὸν Περδίκκαν νὰ παραχωρήσῃ τμῆμα τι τῆς ἐπικρατείας του εἰς τὸν νεαρὸν Φίλιππον. Δὲν εἶναι λοιπὸν ἀπίθανον ὅτι ὁ ἐπίτροπος τοῦ Ἀριστοτέλους Πρόξενος, λόγῳ τῶν σχέσεών του μὲ τὴν μακεδονικὴν αὐλήν, εἶχεν ἔλθει εἰς ἐπικοινωνίαν μὲ τοὺς ἐν τῇ Ἀκαδημίᾳ πλατωνικούς, πλησίον τῶν ὁποίων ἔκρινε καλὸν νὰ ἀποστείλῃ τὸν νεαρὸν κηδεμονευόμενόν του διὰ νὰ μορφωθῆ.

Ἡ νεωτέρα φιλολογικὴ ἔρευνα ἔχει ἐξακριβώσει ὅτι ἡ πλατωνικὴ Ἀκαδημία δὲν ἦτο μόνον ἵδρυμα θεωρητικῶν σπουδῶν, ἀλλὰ καὶ Σχολὴ πολιτικῶν ἐπιστημῶν φιλοδοξοῦσα νὰ ἀναδείξῃ ἀποφοίτους ἱκανοὺς νὰ παρουσιάσουν ἀνακαινιστικὴν πολιτικὴν δρᾶσιν. Τοῦτο πιστοῦται ἐκ τοῦ μεγάλου ἀριθμοῦ τῶν ἀποφοίτων της τῶν ἐπιδοθέντων εἰς τὴν πολιτικὴν δρᾶσιν. Ἄλλοι ἐξ αὐτῶν ἀνεδείχθησαν νομοθέται, ἄλλοι ἀπελευθερωταὶ τῶν πατρίδων των, ἄλλοι περιεβλήθησαν τὸ τυραννικὸν ἀξίωμα. Εἶναι πολὺ περισσότεροι οἱ ἀκαδημαϊκοὶ οἱ ἀσχοληθέντες μὲ τὴν ἄμεσον πολιτικὴν δρᾶσιν ἢ οἱ ἀρκεσθέντες εἰς τὴν καλλιέργειαν θεωρητικῶν ἐπιστημῶν. Ὁ Πλάτων δὲν περιωρίζετο νὰ διαιωνίσῃ τοὺς νόμους του διὰ τῆς συγγραφῆς, ἀλλὰ προετίμα νὰ ἐγγράφῃ τούτους εἰς τὰς ψυχὰς τῶν φίλων του. Πολὺ δικαίως γράφων ὁ Πλούταρχος πρὸς Κολώτην XXXII παρατηρεῖ: «Πλάτων δὲ καλοὺς μὲν ἐν γράμμασι λόγους περὶ νόμων πολιτείας ἀπέλιπε, πολὺ δὲ κρείττονας ἐνεποίησε τοῖς ἑταίροις». Ἐντὸς τοιούτου περιβάλλοντος νέων ἐπιθυμούντων νὰ χρησιμοποιήσουν τὴν μόρφωσίν των διὰ πολιτικὴν δρᾶσιν εὑρέθη ὁ Ἀριστοτέλης ἐν τῇ Ἀκαδημίᾳ, μὲ τὴν διαφορὰν ὅτι ἡ βαθύτης τῆς σκέψεώς του καὶ ἡ κλίσις του πρὸς τὴν θεωρίαν τὸν ὤθησεν ὄχι εἰς τὴν πρόσκτησιν προσκαίρου πολιτικῆς δυνάμεως ἀλλ' εἰς τὴν κατάκτησιν τοῦ πνευματικοῦ κόσμου.

Εἶναι πρωτοφανὲς εἰς τὰ χρονικὰ τῆς πνευματικῆς ἱστορίας ὅτι προσωπικότης μὲ τόσον μεγάλην κριτικὴν ὀξυδέρκειαν καὶ δημιουργικότητα, οἷος ὁ Ἀριστοτέλης, διετέλεσε μαθητευόμενος παρὰ Πλάτωνι ἐπὶ 20 σχεδὸν ἔτη, ἀπὸ 367 μέχρι 348 π.Χ. Ἀλλ, ἡ σχετικὴ ἀπορία διασκεδάζεται, ἂν ληφθῆ ὑπ' ὄψιν ὅτι τὰ μέλη τῆς Ἀκαδημίας δὲν ἦσαν παθητικοὶ ἀκροαταί, ἀλλ' ἡ ἐν αὐτῇ ἐπικρατοῦσα μέθοδος ἐργασίας ἦτο τὸ συμφιλοσοφεῖν. Ὁ Πλάτων, ὅστις ἦτο μέγας παιδαγωγός, ἔδιδε πάντοτε τὴν εὐκαιρίαν εἰς ἕκαστον ἐκ τῶν μαθητῶν του νὰ ἀναπτύξῃ τὴν δημιουργικότητά του σύμφωνα μὲ τὰ ἀτομικά του προτερήματα καὶ τὰς κλίσεις του. Ἵστατο ὑπεράνω πάσης δογματικῆς ἀκαμψίας καὶ εὐχαρίστως ἀπεδέχετο οἱανδήποτε κριτικὴν τῶν δοξασιῶν του προερχομένην ἐκ τῶν μαθητῶν του. Ὁ Ἀριστοτέλης δὲν ἦτο ἁπλὸς δέκτης ἀλλ' ἀνέπτυσσε πρωτοβουλίαν καὶ ἐδείκνυεν ἀνεξαρτησίαν λίαν πρωΐμως ἔναντι τῶν ἀντιλήψεων τοῦ διδασκάλου του. Εἰς τὸ γεγονὸς τοῦτο ἔχουν τὴν προέλευσίν των οἱ θρῦλοι καθ' οὓς ἦδη κατὰ τὸ διάστημα τῆς μαθητείας ὁ Σταγιρίτης εἶχεν ἀρχίσει τὴν ἐναντίον τῶν θεμελιωδῶν δογμάτων τοῦ Πλάτωνος πολεμικήν του.

Κατὰ τὴν ἐποχὴν καθ' ἣν ὁ Ἀριστοτέλης ἦλθεν εἰς τὴν Ἀκαδημίαν ἔδρα ἐκ παραλλήλου εἰς τὰς Ἀθήνας ὁ Ἰσοκράτης, κυρίως ὡς διδάσκαλος τῆς ρητορικῆς. Ὁ Σταγιρίτης ἀνέγνωσε τὰ ἔργα τοῦ Ἀθηναίου ρήτορος μετὰ ζήλου καὶ ἀπεκόμισεν ἀπ' αὐτῶν μεγάλην ὠφέλειαν ἰδίᾳ ὡς πρὸς τὸ λεκτικὸν ὕφος. Ὁ Ἀριστοτέλης εἶχε συνηθίσει νὰ χρησιμοποιῆ τὴν κοινὴν Ἰωνικὴν διάλεκτον, ὅπως ὡμιλεῖτο ἐν Χαλκιδικῇ. Δὲν ἠδύνατο νὰ βαδίσῃ ἀπὸ ἀπόψεως λεκτικῆς ἐκφράσεως ἐπὶ τὰ ἴχνη τοῦ Πλάτωνος καὶ νὰ γράψῃ ὡς αὐτόχθων Ἀθηναῖος. Διὰ νὰ διαμορφώσῃ τὸ ἰδικόν του προσωπικὸν ὕφος ἐβοηθήθη πολὺ ἀπὸ τὰ συγγράμματα τοῦ Ἰσοκράτους. Δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ γίνῃ ἀκροατὴς τοῦ Ἀθηναίου ρήτορος, ἐπειδὴ ἐδημιουργοῦντο συνεχῶς προστριβαὶ μεταξὺ τοῦ Ἰσοκράτους καὶ τοῦ Πλάτωνος, ὑπῆρχε δὲ διηνεκὴς ἀνταγωνισμὸς μεταξὺ τῆς Ἀκαδημίας καὶ τῆς σχολῆς τοῦ Ἰσοκράτους. Ἐκεῖνος ὅστις φαίνεται ὅτι ἐχρησίμευσε κατά τινα τρόπον ὡς σύνδεσμος μεταξὺ Ἰσοκράτους καὶ Ἀριστοτέλους ἦτο ὁ ποιητὴς καὶ ῥήτωρ Θεοδέκτης, ὁ ὁποῖος εἶχε μυηθῆ εἰς τὰ ἀπόκρυφα τῆς ρητορικῆς τεχνολογίας τοῦ Ἰσοκράτους, τὰ πολυθρύλητα «ἀπόρρητα».

Ἡ παράδοσις ἀναφέρει ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης ἀπὸ νεαρᾶς ἡλικίας εἶχεν ἐπιδοθῆ εἰς ρητορικὰς σπουδὰς καὶ ὅτι ἀργότερον ἐν τῇ Ἀκαδημίᾳ ἔκαμνε διαλέξεις μὲ ἀντικείμενον τὴν ρητορικήν, ἐξ ὧν ἐδημιουργοῦντο συχνὰ προστριβαὶ πρὸς τὸν Ἰσοκράτη. Ὅσον καὶ ἂν ἀπιστήσωμεν εἰς τὰς εἰδήσεις ταύτας, δὲν δυνάμεθα νὰ ἀρνηθῶμεν ὅτι ἐμπεριέχουν δόσιν ἀληθείας. Εἰς τοὺς κύκλους τῆς Πλατωνικῆς Ἀκαδημίας εἶχεν ἤδη τεθῆ τὸ εἰς τὴν ρητορικὴν ἀναφερόμενον πρόβλημα διὰ τοῦ «Φαίδρου» ὅστις εἶχεν ἐκδοθῆ περὶ τοὺς χρόνους καθ' οὓς ὁ Ἀριστοτέλης ἦλθεν εἰς τὴν Ἀκαδημίαν. Ὁ Πλάτων ἀπέρριπτε τὰς περὶ ρητορικῆς παραδεδομένας τεχνικὰς διδασκαλίας θεωρῶν ταύτας ἐστερημένας θεωρητικῆς ἢ φιλοσοφικῆς βάσεως. Ἐδόξαζεν ὅτι ἡ ἀναφερομένη εἰς τὴν ρητορικὴν θεωρία πρέπει νὰ στηριχθῆ ἐπὶ ἀσφαλοῦς θεμελίου. Ὁ νεαρὸς Ἀριστοτέλης φαίνεται ὅτι ἀντελήφθη τὴν σπουδαιότητα τῶν ἀντιλήψεων τοῦ διδασκάλου του καὶ ἠσχολήθη μὲ τὰ προβλήματα ἅτινα συνεζήτει ὁ Πλάτων ἐν τῷ «Φαίδρῳ». Ἐν τῇ συστηματικότητι τοῦ πνεύματός του κατενόησεν ὅτι διὰ νὰ δυνηθῆ νὰ παράσχῃ θεμελίωσιν εἰς τὴν ρητορικήν, ἔδει προηγουμένως νὰ ἀναλύσῃ τὸν μηχανισμὸν τῆς λογικῆς σκέψεως, δι' ἧς ἀποδεικνύεται ἡ ἀλήθεια καὶ καθίσταται πιστευτή. Αἱ πρῶται του λοιπὸν ἐνασχολήσεις φυσικὸν ἦτο νὰ ἔχουν ὡς θέμα των τὰ λογικὰ καὶ ρητορικὰ προβλήματα. Ὁ Ἰσοκράτης ἐχρησιμοποίει ὡς παιδευτικὸν μέσον τὸν συνεχῆ ρητορικὸν λόγον, ὅστις διὰ τὴν ἐν τῇ Ἀκαδημίᾳ ἐπικρατοῦσαν παράδοσιν ἦτο ὅλως ἀπαράδεκτος. Ἡ Ἀκαδημία ἐνέμενεν εἰς τὴν χρησιμοποίησιν τῆς διαλογικῆς μορφῆς, ἣν μετὰ θαυμαστῆς ἐπιτυχίας εἶχε χειρισθῆ προφορικῶς ὁ Σωκράτης καὶ συγγραφικῶς ὁ Πλάτων. Ὁ Ἀριστοτέλης εἶχε τὴν ὀξυδέρκειαν νὰ ἀντιληφθῆ ὅτι ἡ ἐπιδιωκομένη πολιτικὴ καὶ παιδευτικὴ ἐπίδρασις ὑπὸ τῆς Ἀκαδημίας ἀπέβλεπεν εἰς εὐρυτέρους σκοπούς. Ἐπρόκειτο διὰ ταύτης νὰ κερδηθοῦν νέοι ὁπαδοὶ ὅλως ἀπροσανατόλιστοι πρὸς τὰ φιλοσοφικὰ προβλήματα. Ἂν ἐχρησιμοποιοῦντο λοιπὸν διὰ τὸν προσηλυτισμὸν των συγγράμματα συντεθειμένα κατὰ τὸ πρότυπον τῶν ἀπορητικῶν ἢ ἐπιστημονικῶν διαλόγων τοῦ Πλάτωνος ἡ ἐπιτυχία θὰ ἦτο μὲ τὸ μέρος τοῦ Ἰσοκράτους, ὅστις ἐγνώριζε νὰ χειρίζεται μετὰ πειθοῦς τὸν ἔντεχνον ρητορικὸν του λόγον. Διὰ τοῦτο ἔπρεπε νὰ δοθῆ νέος τύπος εἰς τὸν διάλογον, ὅστις ἔπρεπε νὰ μεταρρυθμισθῆ συμφώνως πρὸς τὰς ἀπαιτήσεις τῆς νέας ἐπο-

χῆς. Πράγματι ὁ Ἀριστοτέλης ἐπροχώρησεν εἰς τὴν δημιουργίαν νέου τύπου διαλόγου διαφορετικοῦ ἀπὸ τὸν Πλατωνικόν, δι' οὗ ἠθέλησε νὰ συνδυάσῃ τὰ πλεονεκτήματα τῆς ρητορικῆς τεχνικῆς τοῦ Ἰσοκράτους καὶ τῆς μεθοδικῆς ἐπιστημονικότητος τοῦ Πλάτωνος. Προέβη λοιπὸν ὁ Ἀριστοτέλης εἰς τὴν συγγραφὴν ἀρκετῶν διαλόγων οἵτινες ἐθαυμάσθησαν ὑπὸ τῶν μεταγενεστέρων καὶ ἐχρησιμοποιήθησαν ὡς εἰσαγωγὴ καὶ εἰς τὰ φιλοσοφικὰ προβλήματα. Εἶναι φανερὸν ὅτι δὲν ἦτο ἁπλοῦς ἀκροατὴς ἐν τῇ Ἀκαδημίᾳ ἀλλὰ καὶ δημιουργικὸς ἐρευνητής. Κατέπλησσε τοὺς πάντας καὶ αὐτὸν τὸν διδάσκαλόν του διὰ τῆς εὐφυΐας του καὶ τῆς φιλοπονίας του. Ὁ Πλάτων τὸν ὠνόμαζε διὰ τὴν ἀγχίνοιάν του «νοῦν» τῆς σχολῆς καὶ διὰ τὴν φιλαναγνωστίαν του «ἀναγνώστην», παρακολουθῶν δὲ τὴν ἐξέλιξιν τῶν ὀντολογικῶν καὶ λογικῶν ἀναζητήσεων τοῦ Πλάτωνος ἔσχε τὴν εὐκαιρίαν νὰ ἐμβαθύνῃ καὶ εἰς τὸ πρόβλημα τῆς λογικῆς διαιρέσεως, ὅπερ πρωιμώτατα θὰ ἰσχυροποίησε καὶ κατηύθυνε τὴν πρὸς τὰς φυσικὰς ἐπιστήμας ἔμφυτον κλίσιν του.

Ὁ Ἀριστοτέλης παρηκολούθει καὶ τὴν ἔξω τῆς Ἀκαδημίας πνευματικὴν κίνησιν. Γνωρίζει καλῶς τὴν τεχνικὴν τῆς τραγῳδίας τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, ἥτις προετίμα τὰ πλήρους τραγικοῦ πάθους θέματα. Ἐπρόσεξε τὴν τεχνικὴν τοῦ εὐρύτατα τότε καλλιεργουμένου διθυράμβου. Μὲ τοὺς ἀρχαιοτέρους λυρικοὺς δὲν φαίνεται νὰ ἀπησχολήθη. Ἡ προσοχή του κυρίως ἐστράφη πρὸς τὸν Ἰσοκράτη καὶ τὴν μέθοδον τῆς τεχνικῆς διερευνήσεως, ἣν ἐχρησιμοποίει προκειμένου περὶ τοῦ πεζοῦ λόγου ὁ Ἀθηναῖος ρήτωρ, ἠθέλησε νὰ τὴν ἐφαρμόσῃ ὁ Ἀριστοτέλης καὶ εἰς τὸν ποιητικόν. Μὲ τὴν ρητορικὴν τοῦ Δημοσθένους καὶ τῶν ἄλλων ἐξεχόντων ρητόρων τῆς ἐποχῆς δὲν φαίνεται νὰ ἠσχολήθη. Τοῦτο καταφαίνεται ἐκ τοῦ ὅτι δὲν παραθέτει εἰμὴ λίαν σπανίως παραδείγματα ἐκ τῶν λόγων των, ἐνῶ ἡ ρητορική του περιέχει πολυπληθεῖς παραθέσεις ἐκ τῶν λόγων τοῦ Ἰσοκράτους. Εὐνόητον εἶναι ὅτι θὰ ἐδημιουργοῦντο προστριβαὶ μεταξὺ τοῦ Ἰσοκράτους καὶ Ἀριστοτέλους. Εἷς τῶν μαθητῶν τοῦ Ἀθηναίου ρήτορος ὀνομαζόμενος Κηφισόδωρος ἔγραψε πολεμικὸν σύγγραμμα ἐναντίον τοῦ Ἀριστοτέλους.

Ὁ Ἀριστοτέλης διδάσκων εἰς τὸ Λύκειον. (Κατ' ἀναπαράστασιν ἀγνώστου καλλιτέχνου).

Ἀναφέρονται πολλαὶ ἀνεκδοτικαὶ διηγήσεις, ἀφορῶσαι εἰς τὰς σχέσεις του μὲ τὸν Πλάτωνα. Συνεζητήθη διὰ μακρὸν τὸ ζήτημα ἂν ὁ Ἀριστοτέλης καὶ κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς μαθητείας του ἤσκησεν κριτικὴν κατὰ τῆς πλατωνικῆς θεωρίας τῶν ἰδεῶν. Εἰς τὴν πραγματικότητα ὅμως τοιοῦτον πρόβλημα δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ. Ὁ ἴδιος ὁ Πλάτων εἰς τὸν «Παρμενίδην» καὶ τὸν «Σοφιστὴν» ὑπέβαλεν εἰς ὀξυτάτην κριτικὴν τὴν περὶ ἰδεῶν διδασκαλίαν του. Ὁ Ἀριστοτέλης ἐκφέρων τὰς σχετικὰς μὲ τὸ ἐν λόγῳ πρόβλημα ἀντιρρήσεις του δὲν περιήρχετο εἰς ἀντίθεσιν μὲ τὸν διδάσκαλόν του, ἀλλὰ ἐκινεῖτο ἐντὸς τοῦ πλαισίου τῶν ἐλευθέρων τῆς Ἀκαδημίας συζητήσεων. Ἀναφέρεται προσέτι ὅτι κατὰ τὴν ἀπουσίαν τοῦ Πλάτωνος ὁ Ἀριστοτέλης προέβαινεν εἰς ἐνεργείας μειωτικὰς διὰ τὸ κῦρος τοῦ διδασκάλου. Μνημονεύεται δὲ ὅτι ὅτε ὁ Πλάτων εἶχε γηράσει ἠρέσκετο ὁ Ἀριστοτέλης νὰ τὸν περιάγῃ εἰς ἀμηχανίαν δι' ὑποβολῆς ἐρωτημάτων, ἐφ' ᾧ καὶ ἠλέγχθη ὑπὸ τοῦ Ξενοκράτους. Πᾶσαι ὅμως αὗται αἱ διηγήσεις δὲν εἶναι ἀξιόπιστοι. Ἀποτελοῦν ἀνεκδοτικὰς ἱστορίας πλασθείσας ἐκ τῶν ὑστέρων.

Εἰς τὴν Ἀκαδημίαν ἐδόθη εἰς τὸν Ἀριστοτέλη ἡ εὐκαιρία νὰ παρακολουθήσῃ τὴν ἀνάπτυξιν ποικίλων ἐπιστημονικῶν ἐρευνῶν. Ὁ Εὔδοξος ὁ Κνίδιος ἔδρα ἐν τῷ πλατωνικῷ κύκλῳ ἤδη ἀπὸ τοῦ 367 π.Χ. καὶ ἠσχολεῖτο μὲ τὴν ἐπίλυσιν ἀστρονομικῶν καὶ μαθηματικῶν προβλημάτων. Οὗτος εἶναι ὁ μεσάζων ὅστις κατέστησε γνωστὴν εἰς τὴν Ἀκαδημίαν τὴν ἐπιστήμην τῶν Ἰώνων. Ἐκτὸς τούτου ἦλθον εἰς ἐπαφὴν μὲ τὴν Ἀκαδημίαν καὶ ἄλλοι ἀστρονόμοι καὶ μαθηματικοί, ὅπως ὁ Ἑλικὼν καὶ ὁ Ἀθήναιος. Καὶ ὁ περίφημος ἰατρὸς ἐκ Σικελίας Φιλιστίων φαίνεται ὅτι θὰ διέτριψεν ἐπί τι χρονικὸν διάστημα ἐν τῇ Ἀκαδημίᾳ. Οὕτω παρεσχέθη εἰς τὸν Ἀριστοτέλη ἡ εὐκαιρία νὰ ἐπιδοθῇ ἀπὸ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς παρὰ τῇ Ἀκαδημείᾳ μαθητείας του καὶ εἰς ἐπιστημονικὰς ἐρεύνας ἀναφερομένας εἰς τὴν ἀστρονομίαν, τὰ μαθηματικὰ καὶ τὰς φυσικὰς ἐπιστήμας.

Ὡς συμπέρασμα ἐξ ὅλων τῶν ἐκτεθέντων προκύπτει ὅτι ηὐτύχησεν ὁ Ἀριστοτέλης εὐθὺς ἅμα τῇ εἰσόδῳ του εἰς τὴν Ἀκαδημίαν νὰ κατατοπισθῇ εἰς ὅλους τοὺς ἐπιστημονικοὺς κλάδους. Καπὰ τὴν ἐποχὴν τῆς μαθητείας του οὐδέποτε ἔμεινεν εἰς τὴν κατάστασιν τοῦ παθητικῶς εἰσδεχομένου μαθητοῦ ἀλλ' ἀπεδείκνυε τὴν ἀνεξαρτησίαν καὶ δημιουργικότητα τοῦ πνεύματός του ἐπεξεργαζόμενος τὰ συζητούμενα προβλήματα. Ἐπεδόθη συγχρόνως εἰς ὀντολογικάς, λογικὰς καὶ ρητορικὰς μελέτας χωρὶς νὰ παραμελήσῃ καὶ τὴν σπουδὴν τῶν ἀστρονομικῶν, μαθηματικῶν καὶ φυσικῶν ἐπιστημῶν. Ἐδημιούργησε νέον τύπον διαλόγου καὶ συνετέλεσε διὰ τῆς δημοσιεύσεως διαλογικῶν ἔργων εἰς τὴν διάδοσιν τῶν φιλοσοφικῶν ἀντιλήψεων τῆς Ἀκαδημίας παρουσιάζων καὶ τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἰδικῆς του πνευματικῆς ἐργασίας. Ἤδη τὸ 354 μὲ τὸν διάλογον «Εὔθημον» καὶ κατόπιν μὲ τὸν «Προτρεπτικὸν» ἐμφανίζει ἰδικάς του ἀντιλήψεις ὡς στοχαστὴς δυνάμενος νὰ διανοῆται ἀνεξαρτήτως καὶ δι' ἴδιον λογαριασμόν.

Ὁ Ἀριστοτέλης εἰς τὴν Ἄσσον καὶ τὴν Μυτιλήνην (348—342 π.Χ.). Κατὰ τὸ 348 ἀπέθανεν ὁ Πλάτων καὶ προέκυψε τὸ ζήτημα ἐκλογῆς διαδόχου εἰς τὴν διεύθυνσιν τῆς Ἀκαδημίας. Οἱ τρεῖς περισσότερον τῶν ἄλλων διακρινόμενοι μαθηταὶ ἦσαν ὁ Ἀριστοτέλης, ὁ ἐκ Χαλκηδόνος Ξενοκράτης καὶ ὁ υἱὸς τῆς ἀδελφῆς τοῦ Πλάτωνος Σπεύσιππος. Ἐκ τῶν τριῶν τούτων προετιμήθη ὁ Σπεύσιππος. Ὁ Ἀριστοτέλης τότε μετὰ τοῦ Ξενοκράτους ἐγκατέλειψαν τὰς Ἀθήνας καὶ ἐγκατεστάθησαν εἰς τὴν Ἄσσον, ἥτις ἔκειτο ἐπὶ τῆς νοτίου Τρωϊκῆς ἀκτῆς ἔναντι τῆς Λέσβου. Οἱ λόγοι οἵτινες προεκάλεσαν τὴν ἐκ τῆς Ἀκαδημίας ἀποχώρησιν τοῦ Ἀριστοτέλους δὲν εἶναι γνωστοί. Δὲν φαίνεται πιθανὸν ὅτι ὀφείλονται εἰς δυσαρέσκειαν διὰ τὴν ἐκλογὴν τοῦ Σπευσίππου. Ἦτο δύσκολον ἡ διεύθυνσις τῆς Ἀκαδημίας νὰ ἀνατεθῇ εἰς τὸν Ἀριστοτέλη ὅστις ἦτο μέτοικος καὶ νὰ μὴ προτιμηθῇ ὁ γνήσιος Ἀθηναῖος καὶ ἀνεψιὸς τοῦ Πλάτωνος Σπεύσιππος. Δὲν ἀποκλείεται τὰ κατὰ τὸ 348 π.Χ. ἐπισυμβάντα γεγονότα, ἤτοι ἡ ὑπὸ τοῦ Φιλίππου καταστροφὴ τῆς Ὀλύνθου καὶ ἡ διάλυσις τοῦ συνδέσμου τῶν χαλκιδικῶν πόλεων νὰ κατέστησαν τὴν ἐν Ἀθήναις διαμονὴν τοῦ Ἀριστοτέλους ὡς Μακεδόνος δυσχερῆ. Εἶναι δυνατὸν προσέτι ὁ Σταγιρίτης νὰ ἠθέλησε νὰ εὑρύνῃ τὸν κύκλον τῆς ἐπιδράσεως τῆς Ἀκαδημίας ἀναπτύσσων συγχρόνως ἰδίαν καὶ ἀνεξάρτητον δρᾶσιν. Δέον νὰ σημειωθῇ ὅτι ἡ ἐπάνοδός του εἰς τὰ Στάγιρα ἦτο ἀδύνατος, διότι κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος ἡ πατρική του πόλις εἶχε κατασκαφῇ ὑπὸ τοῦ Φιλίππου, ἐπειδὴ συμμετέσχεν εἰς τὴν ἕνωσιν τὴν ὀργανωθεῖσαν ὑπὸ τῆς Ὀλύνθου. Ἦλθε λοιπὸν μετὰ τοῦ Ξενοκράτους εἰς τὴν μικρασιατικὴν Ἄσσον ἥτις ἐκυβερνᾶτο ὑπὸ τῶν πλατωνικῶν φιλοσόφων Ἑράστου καὶ Κορίσκου. Ἀμφότεροι οὗτοι εἶναι γνωστοὶ ὡς ὀπαδοὶ τῆς πλατωνικῆς Ἀκαδημίας καὶ μνημονεύονται ὡς διατελοῦντες εἰς στενὸν σύνδεσμον μὲ τὸν τύραννον τοῦ Ἀταρνέως Ἑρμίαν εἰς τὴν ὁποίαν πλατωνικὴν ἐπιστολήν. Εἶχον κατ' ἀρχὰς συγγράψει νόμους παρακληθέντες ὑπὸ τῶν πολιτῶν τῆς πατρικῆς των πόλεως Σκήψιος, ἐν ᾗ φαίνεται ὅτι ἤσκουν σημαντικὴν ἐπιρροήν. Ἔπειτα ἦλθον εἰς ἐπαφὴν μὲ τὸν Ἑρμίαν, ὅστις ἀπὸ ἁπλοῦ δούλου κατώρθωσε νὰ γίνῃ τύραννος τοῦ Ἀταρνέως καὶ νὰ ἐπεκτείνῃ σημαντικῶς τὴν ἐπικράτειάν του ἐφ' ὁλοκλήρου τῆς περὶ τὴν πόλιν ταύτην περιοχῆς. Οἱ δύο πλατωνικοὶ φιλόσοφοι παρέσχον πολυτίμους συμβουλὰς εἰς τὸν Ἑρμίαν. Τὸν κατέπεισαν νὰ ρυθμίσῃ τὸ πολίτευμα τῶν πόλεων, τὰς ὁποίας εἶχε καταλάβει κατὰ τρόπον ἥπιον καὶ φιλάνθρωπον, συμφώνως πρὸς τὰς ἀρχάς, τὰς ὁποίας ἐδίδασκεν ὁ Πλάτων. Αἱ εἰσαχθεῖσαι μεταρρυθμίσεις ἐπέτυχον πλήρως καὶ παρεκίνησαν καὶ ἄλλας πόλεις νὰ προσχωρήσουν εἰς τὸ κράτος τοῦ Ἑρμίου. Εἰς ἔνδειξιν τῆς εὐγνωμοσύνης του ὁ Ἑρμίας παρεχώρησεν εἰς αὐτοὺς τὴν πόλιν Ἄσσον, διὰ νὰ τὴν κυβερνοῦν συμφώνως πρὸς τὸ ἰδικόν των πολιτικὸν καὶ παιδευτικὸν πρόγραμμα. Ταῦτα πάντα εἶχον συμβῆ ζῶντος ἀκόμη τοῦ Πλάτωνος, ὅστις διὰ τῆς ἔκτης ἐπιστολῆς του τοὺς προέτρεψε νὰ ἔλθουν εἰς στενωτέραν ἐπαφὴν μὲ τὸν Ἑρμίαν καὶ νὰ ἐπωφεληθοῦν τῆς εὐκαιρίας, διὰ νὰ διαδώσουν τὰς ἀρχὰς τῆς Ἀκαδημίας καὶ νὰ ἀποκτήσουν καὶ οἱ ἴδιοι ἐμπειρίαν εἰς τὴν πρακτικὴν πολιτικήν. Οὕτω εἶχε κατορθωθῇ νὰ δημιουργηθῇ εἰς τὴν πόλιν ἐκείνην ἓν σημαντικὸν πνευματικὸν κέντρον, ὅπερ ἔδρα ὡς παράρτημα τῆς Ἀκαδημίας.

Ἡ εἰς Ἄσσον ἄφιξις τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ Ξενοκράτους συνετέλεσε νὰ εὑρυνθῇ ὁ κύκλος τῶν ἐκεῖ ἀκαδημαϊκῶν. Ὁ Ἀριστοτέλης ἔφερεν ἐξ Ὀλύνθου τὸν ἀνεψιόν του Καλλισθένη, προσῆλθε δὲ ἐκ Σκήψιος ὁ υἱὸς τοῦ Κορίσκου Νηλεὺς καὶ ἐκ τῆς ἐν Λέσβῳ Ἐρεσοῦ ὁ Θεόφραστος. Ἐν Ἄσσῳ ὠργανώθη σχολή, εἰς ἣν ἐδιδάσκοντο ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ Ξενοκράτους μαθήματα φιλοσοφικὰ καὶ ἐπιστημονικὰ εἰς εὐρὺν κύκλον ἀκροατῶν. Συγχρόνως ὁ Ἀριστοτέλης ἐπεκοινώνησε μὲ τὸν Ἑρμίαν καὶ συνεδέθη μαζί του δι' οἰκειότητος καὶ φιλίας. Ἡ εἴδησις καθ' ἣν ὁ Ἑρμίας διατελέσας προηγουμένως ἐν Ἀθήναις ἀκροατὴς τοῦ Πλάτωνος, εἶχε γνωρισθῇ μὲ τὸν Ἀριστοτέλη πρὸ τῆς ἐν Ἄσσῳ συναντήσεώς των, δὲν φαίνεται πιθανή. Αἱ περὶ τοῦ Ἑρμίου διασωθεῖσαι πληροφορίαι τυγχάνουν λίαν

πενιχραί. Γνωρίζομεν μόνον ὅτι ἦτο εὐνοῦχος καὶ ὅτι ὡς δοῦλος εἶχεν ἀσκήσει τὸ ἐπάγγελμα τοῦ ἀργυραμοιβοῦ. Κατορθώσας κατ' ἀρχὰς νὰ καταλάβῃ ὀρεινά τινα χωρία, ἐπεξέτεινε τὴν κυριαρχίαν του καὶ ἐπὶ τοῦ Ἀταρνέως. Διὰ νὰ ἐξασφαλισθῇ ἔναντι τῶν Περσῶν, οἵτινες μετὰ τὴν Ἀνταλκίδειον εἰρήνην (387 π.Χ.) ἐκυριάρχουν ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ, ἦλθεν εἰς διαπραγματεύσεις μὲ τὸν Πέρσην βασιλέα καὶ ἔλαβε παρ' αὐτοῦ ἐπίσημον ἀναγνώρισιν καὶ ἀξίωμα, ἀφοῦ κατέβαλε σεβαστὸν χρηματικὸν ποσόν. Ἡ μετὰ τῶν πλατωνιστῶν Ἑράστου καὶ Κορίσκου ἀναστροφή του, διήγειραν εἰς τὴν ψυχήν του τὴν τάσιν πρὸς μάθησιν καὶ τὸν κατέστησαν θαυμαστὴν τοῦ Πλάτωνος. Ὁ Ἀριστοτέλης προσείλκυσε τὴν συμπάθειάν του καὶ ὁ σύνδεσμός των ὑπῆρξε τόσον στενός, ὥστε ὁ φιλόσοφος ἔλαβεν ὡς σύζυγον τὴν ἀνεψιὰν καὶ θετὴν κόρην τοῦ Ἑρμίου Πυθιάδα, ἐξ ἧς ἀπέκτησε θυγατέρα, ἥτις ὠνομάσθη διὰ τοῦ μητρικοῦ της ὀνόματος Πυθιάς. Θανούσης δὲ τῆς πρώτης συζύγου του ὁ Ἀριστοτέλης συνεδέθη βραδύτερον ἐν Ἀθήναις μετὰ τῆς ἐκ Σταγίρου Ἑρπυλλίδος, ἐξ ἧς ἀπέκτησεν υἱόν, τὸν Νικόμαχον.

Μετὰ τριετῆ ἐν Ἄσσῳ διαμονὴν (348—345 π.Χ.), ὁ Ἀριστοτέλης κατὰ πρόσκλησιν ἴσως τοῦ Θεοφράστου, διεπεραιώθη εἰς Λέσβον καὶ ἐγκατεστάθη εἰς Μυτιλήνην, ἔνθα διέμεινε διδάσκων μέχρι τοῦ 342 π.Χ. Εἶναι πολὺ πιθανὸν ὅτι τὴν μεταστάθμευσίν του προεκάλεσεν ἡ ἐπιθυμία νὰ ἐπιδοθῇ εἰς πληρεστέρας βιολογικὰς μελέτας. Ἡ ἐν Ἄσσῳ διαμονὴ τοῦ φιλοσόφου, ἀσφαλῶς θὰ τοῦ παρέσχε τὴν εὐκαιρίαν νὰ παρατηρήσῃ καὶ νὰ μελετήσῃ πλεῖστα εἴδη θαλασσίων ζώων. Αἱ τοιοῦτου εἴδους βιολογικαὶ ἐργασίαι ὡς ἐφαρμογαὶ τῶν περὶ διαιρέσεων πλατωνικῶν ἀντιλήψεων εἶχον ἤδη ἀρχίσει ἐν τῇ Ἀθηναϊκῇ Ἀκαδημίᾳ. Διὰ νὰ συλλέξῃ εὐκολώτερον τὸ ὑλικόν, τὸ ὁποῖον τοῦ ἐχρειάζετο, φαίνεται ὅτι θὰ ἐγκατασταθῇ εἰς τὴν Μυτιλήνην, ὅπου θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ εὕρῃ πλουσιώτερον ὑλικὸν καὶ νὰ συλλέξῃ δι' ἀναστροφῆς μετὰ τῶν ἁλιέων ἀκριβεστέρας πληροφορίας. Ἐκ τούτου ἐξηγεῖται διατί εἰς τὰ ἔργα του ἀναφέρονται συχνὰ δεδομένα τῆς φυσικῆς ἱστορίας παρατηρούμενα εἰς τὴν περὶ τὴν Μυτιλήνην περιοχὴν καὶ ἰδίᾳ εἰς τὸν κόλπον τῆς Πύρρας. Αἱ εἰς τὰ συγγράμματά του μνημονευόμεναι γεωγραφικαὶ τοποθεσίαι τῆς ἐν λόγῳ περιοχῆς, ὡς ἡ Ἀνταν-δρος, αἱ Ἀργινοῦσαι, ἡ Πορδοσελήνη, τὸ Λεκτόν, τὸ Σίγειον, ὁ Ἑλλήσποντος, ὁ Σκάμανδρος, ὁ Ξάνθος καὶ ἡ Προποντὶς δεικνύουν ἀσφαλῶς ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης κατὰ τὴν ἐν Ἄσσῳ καὶ Μυτιλήνῃ διατριβήν του, ἐμελέτησεν ἐπισταμένως τὰ μέρη ταῦτα ἀπὸ φυσικῆς καὶ βιολογικῆς ἀπόψεως. Κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτὴν ὁ Ἀριστοτέλης ἐμβαθύνει εἰς τὰ βιολογικὰ προβλήματα καὶ σχεδιάζει τὰ πλεῖστα τῶν σχετικῶν συγγραμμάτων του, ἰδίᾳ τὰς «περὶ τὰ ζῶα ἱστορίας», τὸ «περὶ μορίων τῶν ζώων», «περὶ κινήσεως ζώων». Συγχρόνως ἐξακολουθεῖ κατὰ τὴν διδασκαλίαν του νὰ ἀναπτύσσῃ προβλήματα λογικῆς, μεταφυσικῆς, φυσικῆς καὶ ρητορικῆς.

Ἡ ἐν Λέσβῳ διαμονή του διήρκεσε μέχρι τοῦ 342 π.Χ., διότι κατὰ τὸ ἔτος ἐκεῖνο προσεκλήθη ὑπὸ τοῦ Φιλίππου εἰς τὴν βασιλικὴν αὐλὴν διὰ νὰ ἀναλάβῃ τὴν διαπαιδαγώγησιν τοῦ δεκατριετοῦς τότε Ἀλεξάνδρου.

Ὁ Ἀριστοτέλης ὡς παιδαγωγὸς τοῦ Ἀλεξάνδρου (342—335 π.Χ.). Δὲν εἶναι ἐξηκριβωμένον ποῖοι ἦσαν οἱ λόγοι οἵτινες παρεκίνησαν τὸν Φίλιππον νὰ ἐκλέξῃ ὡς παιδαγωγὸν τοῦ Ἀλεξάνδρου τὸν Ἀριστοτέλη. Ὁ Γερμανὸς ἀριστοτελιστὴς Γαῖγκερ, ἔχει διατυπώσει τὴν εἰκασίαν ὅτι ἡ πρόσκλησίς του θὰ ἐγένετο καθ' ὑπόδειξιν τοῦ Ἑρμίου, ὅστις ἐν τῷ μεταξὺ εἶχεν ἔλθει εἰς σχέσεις μὲ τὸν Φιλιππον, προβλέπων ὅτι οὗτος θὰ ἐπεχείρει ὁπωσδήποτε τὴν κατὰ τῶν Περσῶν ἐκστρατείαν του. Διὰ νὰ δυνηθῇ νὰ δικαιολογήσῃ ἠθικῶς ὁ Μακεδὼν βασιλεὺς τὴν ἐπὶ τῶν ἑλληνικῶν πόλεων ἡγεμονίαν του, ἦτο ἠναγκασμένος νὰ ἐμφανισθῇ ὡς φορεὺς πανελληνίου πολιτικῆς καὶ ὡς συνεχιστὴς τοῦ ἀγῶνος τῶν Ἑλλήνων κατὰ τῶν Περσῶν. Ὁ Ἑρμίας ὅστις ἦτο ἀρκετὰ διορατικός, εἶχεν ἀντιληφθῇ τὴν κατάστασιν καὶ ἐφρόντισε νὰ συνδεθῇ μὲ τὸν Φίλιππον. Ὁ Ἀριστοτέλης κατὰ ταῦτα ἐν τῇ αὐλῇ τοῦ Φιλίππου, εἶχε καὶ διπλωματικὴν ἀποστολήν. Τοῦτο ὅμως δὲν ἀποτελεῖ τὴν μοναδικήν, ὡς φρονεῖ ὁ Γαῖγκερ, ἀφορμὴν τῆς προσκλήσεώς του εἰς Πέλλαν. Πρέπει νὰ σημειωθῇ ὅτι ὑπῆρχον ἀρχαιότεροι οἰκογενειακοὶ δεσμοὶ τοῦ Ἀριστοτέλους μὲ τὴν μακεδονικὴν αὐλὴν καὶ δέον νὰ ληφθῇ ὑπ' ὄψιν ὅτι ἡ Πλατωνικὴ Ἀκαδημία ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Περδίκκα τοῦ Β', εἶχε σχέσεις μὲ τοὺς βασιλεῖς τῆς Μακεδονίας. Ἐκτὸς τούτου ὁ Ἀριστοτέλης θὰ εἶχεν ἀποκτήσει λόγῳ τῶν διαλόγων τοὺς ὁποίους εἶχε δημοσιεύσει ἤδη κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς ἐν τῇ Ἀκαδημίᾳ μαθητείας του, καὶ λόγῳ τῶν διδασκαλιῶν του ἐν Ἄσσῳ καὶ Μυτιλήνῃ λαμπρὰν φήμην. Ὁ Φίλιππος, ὅστις ἦτο εἰς θέσιν νὰ ἀντιληφθῇ ὅτι ὁ υἱός του ἔπρεπε νὰ λάβῃ μόρφωσιν ὁμοίαν μὲ ἐκείνην τὴν ὁποίαν παρεῖχον εἰς τὰ τέκνα των οἱ ἡγεμόνες καὶ οἱ δυνάσται ἐκείνης τῆς ἐποχῆς, δὲν ἠδύνατο νὰ τὸν ἀποστείλῃ εἰς τὰς δημοκρατουμένας Ἀθήνας διὰ νὰ φοιτήσῃ εἰς τὴν Ἀκαδημίαν ἢ τὴν σχολὴν τοῦ Ἰσοκράτους. Διὰ τοῦτο προσέλαβε τὸν Ἀριστοτέλη, ὅστις προήρχετο ἐκ τῶν κύκλων τῆς Ἀκαδημίας.

Ὁ Ἀριστοτέλης ἐπελήφθη μετὰ προθυμίας τῆς ἀγωγῆς τοῦ νεαροῦ Ἀλεξάνδρου. Ἐφρόντισε νὰ μεταδώσῃ εἰς τὸν μαθητήν του τὸ πανελλήνιον πνεῦμα καὶ ἐχρησιμοποίησε διὰ τὴν ἀγωγήν του τὰ ὁμηρικὰ ἔπη. Ἀναφέρεται δὲ ὅτι πρὸς χάριν τοῦ Ἀλεξάνδρου, προέβη εἰς ἰδιαιτέραν ἔκδοσιν τῶν ὁμηρικῶν ἐπῶν καὶ ὅτι ἔγραψε δύο συγγράμματα, τὸ ἓν ὑπὸ τὸν τίτλον «Περὶ βασιλείας», τὸ δὲ ἕτερον «Περὶ ἀποικιῶν». Ἡ νεωτέρα ἔρευνα ὅμως ἔδειξεν ὅτι ἀμφότερα ταῦτα τὰ συγγράμματα δὲν ἐγράφησαν καθ' οὓς χρόνους διετέλει ὁ Ἀριστοτέλης διδάσκαλος τοῦ Ἀλεξάνδρου, ἀλλ' εἰς ὑστερωτέραν ἐποχήν.

Ἡ ἐκπαίδευσις τοῦ Ἀλεξάνδρου ἐγένετο ἄλλοτε μὲν εἰς τὴν Πέλλαν, ἄλλοτε δὲ εἰς τὴν κωμόπολιν Μιέζαν, ἐν ᾗ ἐδείκνυοντο μέχρι τῶν ὑστερωτέρων τῆς ἀρχαιότητος χρόνων ἕδραι ὑπόσκιοι χρησιμοποιούμεναι διὰ τὴν διδασκαλίαν. Ὁ Πλούταρχος ἐν βίῳ τοῦ Ἀλεξάνδρου, ἀναφέρει ὅτι ἡ ἐμπειρία τοῦ νεαροῦ ἡγεμόνος περὶ τὴν ἰατρικὴν ὀφείλεται εἰς τὰ διδάγματα, ἅτινα εἶχε λάβει παρὰ τοῦ Ἀριστοτέλους. Ὁ αὐτὸς συγγραφεὺς ἀναφέρει ὅτι ὑπὸ τὴν καθοδήγησιν τοῦ διδασκάλου του, ὁ Ἀλέξανδρος εἶχεν ἐπιδοθῇ εἰς τὴν μελέτην τῶν τραγωδιῶν τῶν τριῶν μεγάλων τραγικῶν, καθὼς καὶ τῶν διθυράμβων τῶν Τελέστου καὶ Φιλοξένου. Μεταξὺ ὅμως τοῦ διδασκάλου καὶ τοῦ μαθητοῦ δὲν ἐδημιουργήθη στενὴ ψυχικὴ οἰκειότης. Ὁ Ἀριστοτέλης δὲν ἦτο διατεθειμένος νὰ ἀποδεχθῇ τὸν μοναρχικὸν τρόπον τῆς διακυβερνήσεως καὶ ἔμεινε δὰ βίου πιστὸς εἰς τὴν ἰδέαν τῆς κατὰ πόλεις ὀργανώσεως τῆς πολιτικῆς ζωῆς.

Ἡ ἀγωγὴ τοῦ Ἀλεξάνδρου διεκόπη κατὰ τὸ 340 π.Χ., ὅταν ὁ πατήρ του ἀπησχολημένος εἰς τὴν ἐναντίον τοῦ Βυζαντίου ἐκστρατείαν, τὸν ἀνεκήρυξεν ἐπισήμως διάδοχόν του. Πιθανὸν εἶναι ὅτι ἐπανελήφθη ἔπειτα κατὰ διαστήματα. Ὁ Ἀριστοτέλης διέτριβε κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτὴν κατὰ προτίμησιν εἰς τὴν πατρίδα του Στάγιρον. Τότε δὲ ἔσχε τὴν εὐκαιρίαν νὰ γνωρίσῃ τὸν Ἀντίπατρον, μεθ' οὗ συνῆψε φιλίαν διαρκέσασαν μέχρι τέλους τοῦ βίου του.

Κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτὴν εἶχεν εἰς τὴν διάθεσίν του ἐλεύθερον χρόνον διὰ νὰ εὑρύνῃ τὰς ἐρεύνας του καὶ πρὸς ἄλλας κατευθύνσεις. Βοηθούμενος ἀπὸ τὸν ἀνεψιόν του Καλλισθένη, κατώρθωσε νὰ καταρτίσῃ πλήρη κατάλογον κατὰ χρονολογικὴν σειρὰν τῶν ἀθλητῶν, οἵτινες ἀνεδείχθησαν νικηταὶ εἰς τοὺς Πυθικοὺς ἀγῶνας ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων. Τὰ πορίσματα τῶν σχετικῶν ἐρευνῶν, αἵτινες ἐστηρίχθησαν ἐπὶ τῆς μελέτης τοῦ ἀρχείου, ὅπερ ἐτήρουν οἱ ἐν Δελφοῖς ἱερεῖς, καθὼς καὶ ἐπὶ ἄλλων φιλολογικῶν πηγῶν διετυπώθησαν εἰς κατάλογον ἀποτελέσαντα τὴν «Ἀντιγραφὴν τῶν Πυθιονικῶν». Ὁ κατάλογος οὗτος ἐχαράχθη ἐπὶ λιθίνων πλακῶν καὶ περιεῖχεν 60 χιλιάδας λέξεις κατὰ διαπίστωσιν συναγομένην ἐκ δελφικῆς ἐπιγραφῆς τοῦ 331 π.Χ., εἰς τὴν ὁποίαν ἔχουν ἀναγραφῇ οἱ λογαριασμοὶ τῶν δαπανῶν διὰ τὴν χάραξιν τῆς ἐπιγραφῆς καὶ τῶν πινάκων. Ἀνευρέθη προσέτι καὶ τὸ ψήφισμα, διὰ τοῦ ὁποίου οἱ κάτοικοι τῶν Δελφῶν ἐτίμησαν δι' ἐπαίνου καὶ στεφάνων τὸν Ἀριστοτέλη καὶ τὸν Καλλισθένη, διὰ τὸ ἐπιτελεσθὲν ἔργον. Ἡ συμμετοχὴ τοῦ Καλλισθένους καταδεικνύει ὅτι ἡ ὅλη ἐργασία τῆς ἀναγραφῆς θὰ εἶχε τελειώσει πρὸ τῆς ἐνάρξεως τῶν ἐκστρατειῶν τοῦ Ἀλεξάνδρου, ἤτοι πρὸ τοῦ 335 π.Χ. Ἡ ἀρχὴ τῶν σχετικῶν ἀρχειακῶν μελετῶν δέον νὰ τεθῇ μετὰ τὸ 338 π.Χ., διότι μόνον μετὰ τὸ ἔτος τοῦτο ἦτο δυνατὸν εἰς τὸν διατελοῦντα εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ Φιλίππου Ἀριστοτέλη, νὰ ἔλθῃ εἰς Δελφούς. Ἡ παρὰ τῇ αὐλῇ τῶν Μακεδόνων βασιλέων διατριβὴ τοῦ Ἀριστοτέλους, παρέσχεν εἰς αὐτὸν ἀφορμὴν νὰ μελετήσῃ τὰ πολιτικὰ καὶ πολιτειακὰ προβλήματα τῆς ἐποχῆς. Ἡ ἰδέα νὰ προβῇ εἰς συλλογὴν τῶν πολιτευμάτων καὶ τῶν «νομίμων» ὡς καὶ τὸν καθορισμὸν τῶν ἑδαφικῶν ἀξιώσεων τῶν διαφόρων ἑλληνικῶν πόλεων τῶν «δικαιωμάτων πόλεων», ἦτο δυνατὸν νὰ γεννηθῇ μόνον ἐν ὄψει μιᾶς πανελληνίου πολιτικῆς, τῆς ὁποίας φορεὺς προετίθετο νὰ καταστῇ ὁ Φίλιππος. Ἡ συγγραφὴ ὅμως ἀμφοτέρων τούτων τῶν ἔργων πρέπει νὰ τεθῇ κατὰ τὸ χρονικὸν διάστημα τῆς ἐν Λυκείῳ δράσεως τοῦ Ἀριστοτέλους. Τοῦτο συνάγεται ἀσφαλῶς ὡς πρὸς τὰ «δικαιώματα» ἐκ τοῦ ὅτι ἐν αὐτοῖς ἀναφέρεται ἡ ἐκστρατεία εἰς Κάτω Ἰταλίαν τοῦ Ἀλεξάνδρου τοῦ Μολοσσοῦ, ἡ γενομένη περὶ τὸ 330 π.Χ.

Τὴν ἠρεμίαν τῶν θεωρητικῶν ἐνασχολήσεων τοῦ Ἀριστοτέλους συνετάραξεν ὁ κατὰ τὸ 341 π.Χ. ἐπισυμβὰς τραγικὸς θάνατος τοῦ φίλου του Ἑρμίου. Ὁ βασιλεὺς τῶν Περσῶν μετὰ τὴν ἀποκατάστασιν τῆς ἐν Αἰγύπτῳ καὶ Συρίᾳ κυριαρχίας του διὰ νὰ στερεώσῃ καὶ τὴν ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ ἐπιρροήν του διώρισε τὸν ἐκ Ρόδου Ἕλληνα στρατηγὸν Μέντορα ἀρχηγὸν τῶν μισθοφορικῶν περσικῶν δυνάμεων τῆς παραλίου περιοχῆς. Οὗτος κατώρθωσε νὰ παρασύρῃ τὸν Ἑρμίαν εἰς συνέντευξιν καὶ παραβιάσας τὰς ὑποσχέσεις του τὸν ἀπέστειλεν ὡς αἰχμάλωτον εἰς τὸν μέγαν βασιλέα. Ὑπεβλήθη ἐκεῖ εἰς βασανιστήρια διὰ νὰ ἀποκαλύψῃ τὰς μὲ τὸν Φίλιππον συνεννοήσεις του καὶ ἐν τέλει ἀπέθανε διὰ σταυρικοῦ θανάτου χωρὶς νὰ προδῇ εἰς οὐδεμίαν ἀποκάλυψιν. Ἐρωτηθεὶς δὲ κατὰ τὰς τελευταίας του στιγμὰς ἂν εἶχε νὰ κάμῃ ἀνακοίνωσίν τινα διὰ τοὺς φίλους του, εἶπε «ἀναγγείλατε εἰς τοὺς φίλους μου ὅτι οὐδὲν ἔπραξα ἀνάξιον τῆς φιλοσοφίας». Ὁ οὕτω ἐπισυμβὰς θάνατός του διήγειρε βαθυστάτην συγκίνησιν καὶ ἰδιαιτέρως συνετάραξε τὴν ψυχὴν τοῦ Ἀριστοτέλους. Διὰ νὰ τιμήσῃ τὴν μνήμην του ὁ φιλόσοφος ἔγραψε τὸν ἀκόλουθον ὕμνον δι' οὗ κατέταξε τὸν Ἑρμίαν μεταξὺ τῶν ἡρώων, παραβάλλων τοῦτον πρὸς τὸν Ἡρακλέα, τὸν Ἀχιλλέα καὶ τὸν Αἴαντα:

(Ἀρετὴ (σὺ) ἡ ὁποία γίνεσαι προσιτὴ εἰς τὸ γένος τῶν θνητῶν κατόπιν πολλῶν μόχθων, (καὶ εἶσαι) ὡραιοτάτη ἐπιδίωξις διὰ τὴν ζωήν. Διὰ τὴν ἰδικήν σου, Παρθένε, μορφὴν καὶ ὁ θάνατος θεωρεῖται εἰς τὴν Ἑλλάδα ζηλευτὴ μοῖρα, (καθὼς) καὶ τὸ νὰ ὑποφέρῃ κανεὶς μὲ καρτερίαν φλογεροὺς ἀκαταπαύστους κόπους. Τοιοῦτον ἀθάνατον καρποφορεῖς εἰς τὰς φρένας (τῶν ἀνθρώπων) καρπόν, ἀνώτερον ἀπὸ τὸν χρυσὸν καὶ ἀπὸ τοὺς (εὐγενεῖς) γονεῖς καὶ ἀπὸ τὸν ὕπνον τὸν ἀκτινοβολοῦντα τρυφεράν λάμψιν. Πρὸς χάριν σου ὁ ἐκ τοῦ Διὸς καταγόμενος Ἡρακλῆς καὶ τὰ τέκνα τῆς Λήδας (οἱ Διόσκουροι) ὑπέφεραν πολλά, δι' (ἐνδόξων) ἔργων ἐπιδιώκοντες νὰ κατακτήσουν τὴν δύναμίν σου. Σὲ δὲ ποθοῦντες ὁ Ἀχιλλεὺς καὶ ὁ Αἴας ἦλθον εἰς τὰ ἐνδιαιτήματα τοῦ Ἅδου. Ἕνεκα δὲ τῆς ἰδικῆς σου προσφιλοῦς μορφῆς καὶ ὁ εἰς τὸν Ἀταρνέα ἀνατραφεὶς (Ἑρμίας) ἐγκατέλειψε τὰς ἀκτῖνας τοῦ ἡλίου. Ἕνεκα τούτου ἀνεδείχθη ἄξιος νὰ ὑμνῆται δι' ἀσμάτων ὡς πρὸς τὰ κατορθώματά του καὶ διὰ τῶν ὕμνων των θὰ τὸν ὑμνήσουν ὡς ἀθάνατον αἱ Μοῦσαι, αἱ θυγατέραι τῆς Μνημοσύνης, μεγαλύνουσαι τὸν σεβασμὸν

τοῦ Ξενίου Διὸς καὶ τὴν ἐπιβράβευσιν τῆς πιστῆς φιλίας).

Συνέθεσε δὲ προσέτι καὶ τὸ ἀκόλουθον ἐπίγραμμα ἀναγραφὲν εἰς τὸ βάθρον τοῦ ἐν Δελφοῖς στηθέντος ἀνδριάντος τοῦ Ἑρμίου, εἰς τὸ ὁποῖον κατέκρινε τὴν δολίαν ἀπάτην τὴν χρησιμοποιηθεῖσαν ἐκ μέρους τοῦ βασιλέως τῶν Περσῶν: «Τόνδε ποτ' οὐχ ὁσίως παραβὰς μακάρων Θέμιν ἀγνὴν ἔκτεινε Περσῶν τοξοφόρων βασιλεύς, οὐ φανερῶς λόγχη φονίοις ἐν ἀγῶσι κρατήσας, ἀλλ' ἀνδρὸς πίστει χρησάμενος δολίου». (Αὐτὸν ἐδῶ ἀνοσίως παραβὰς τὸν ἁγνὸν νόμον τῶν θεῶν ἐφόνευσεν ὁ βασιλεὺς τῶν τοξοφόρων Περσῶν, ὄχι νικήσας αὐτὸν διὰ τῆς λόγχης εἰς αἱματηροὺς ἀγῶνας, ἀλλὰ χρησιμοποιήσας τὴν (παραπλανητικὴν) πίστιν δολίου ἀνδρός). Αἱ ἐκδηλώσεις αὐταὶ τοῦ Ἀριστοτέλους δὲν ἀπετέλουν μόνον τὴν ἔκφρασιν αἰσθημάτων φιλικῆς ἀγάπης καὶ ἀφοσιώσεως. Εἶχον καὶ τὴν σημασίαν ἐγκωμιασμοῦ τῆς πανελληνίου πολιτικῆς τῆς ὁποίας φορεὺς ἦτο ὁ Φίλιππος.

Ἡ ἐν Ἀθήναις δευτέρα διαμονὴ τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ ἡ ἵδρυσις τοῦ Λυκείου (335—323 π.Χ.). Ὁ Ἀριστοτέλης διετέλεσεν εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῆς Μακεδονικῆς αὐλῆς ἐπὶ 6 ἔτη. Ὅταν κατὰ τὸ 336 ἀνῆλθεν ὁ Ἀλέξανδρος εἰς τὸν θρόνον ἀπηύθυνεν εἰς αὐτὸν ἐν εἴδει ἐπιστολῆς σύγγραμμα ὑπὸ τὸν τίτλον «Περὶ βασιλείας». Μεταρρυθμίζων ἐν αὐτῷ τὴν περίφημον γνώμην τοῦ Πλάτωνος ὅτι «εἶναι ἀναγκαῖον διὰ νὰ καταπαύσουν τὰ δεινὰ τῆς ἀνθρωπότητος οἱ βασιλεῖς νὰ φιλοσοφήσουν», ἔγραφεν ὅτι «θὰ ἦτο ἀρκετὸν νὰ χρησιμοποιοῦν οἱ βασιλεῖς τοὺς φιλοσόφους ὡς συμβούλους». Ὁ Ἀλέξανδρος ὡς δεῖγμα τῆς εὐγνωμοσύνης του καὶ τῆς εὐνοίας του ἐπέτρεψε τότε τὴν ἀνοικοδόμησιν τῆς πατρίου πόλεως Σταγίρου. Ὅταν μετ' ὀλίγον ὁ Ἀλέξανδρος καταστείλας τὴν ἀντίστασιν τῶν Θηβῶν εἶχεν ἀποκαταστήσει τὴν ἡσυχίαν, ὁ Ἀριστοτέλης ἦλθεν εἰς Ἀθήνας (335 π.Χ.) καὶ ἵδρυσεν ἰδίαν φιλοσοφικὴν σχολήν. Ὡς τόπον ἐγκαταστάσεως τοῦ διδακτηρίου του ἐξέλεξε τὸ Γυμνάσιον τὸ ἐπιλεγόμενον Λύκειον, ὅπερ ἔκειτο μεταξὺ τοῦ Λυκαβητοῦ καὶ Ἰλισοῦ παρὰ τὴν πύλην τοῦ Διοχάρους. Ἐκεῖ ὑπῆρχεν ἄλσος ἀφιερωμένον εἰς τὸν Ἀπόλλωνα καὶ τὰς Μούσας. Ὁ δὲ Σωκράτης, ὅπως πιστοῦται ἐκ τῶν πλατωνικῶν διαλόγων, ἠρέσκετο νὰ συχνάζῃ καὶ νὰ συνδιατρίβῃ μετὰ τῶν φίλων του εἰς τὸ μέρος τοῦτο. Ὁ Ἀριστοτέλης ἐπειδὴ ἦτο μέτοικος, δὲν ἐῖχε τὸ δικαίωμα νὰ προβῇ εἰς τὴν ἀγορὰν κτημάτων. Ἐμίσθωσε λοιπὸν συγκρότημα οἰκημάτων εἰς τὰ ὁποῖα ἐγκαπέστησε τὴν σχολήν του. Ὅπως φαίνεται ἐκ τῆς περισωθείσης παρὰ Διογένει τῷ Λαερτίῳ διαθήκης τοῦ Θεοφράστου, εἰς τὸ συγκρότημα τοῦτο περιελαμβάνετο τὸ ἱερὸν ὅπερ θὰ ἦτο ἀφιερωμένον εἰς τὰς Μούσας, τὸ μουσεῖον ὅπερ θὰ ἀπετέλει τὸ κυρίως διδακτήριον, ὁ περίπατος, μία μεγάλη μικρὰ στοά, ὁ κῆπος καὶ οἰκήματα πλησίον τοῦ κήπου χρησιμοποιούμενα διὰ τὴν διαμονὴν τῶν σπουδαστῶν καὶ διδασκάλων. Ὁ Ἀριστοτέλης οὕτω ἠθέλησε νὰ ἱδρύσῃ ἰδίαν σχολὴν σαφῶς διακρινομένην καὶ ὅλως ἀνεξάρτητον ἀπὸ τῆς Ἀκαδημίας, ἧς ἀπὸ τοῦ 339 π.Χ. ἡ διεύθυνσις, θανόντος τοῦ Σπευσίππου,, εἶχε περιέλθει εἰς τὸν Ξενοκράτη. Οἱ ἐν τῷ Λυκείῳ ὑπὸ τὴν καθοδήγησιν τοῦ Ἀριστοτέλους φιλοσοφοῦντες ἐκλήθησαν «οἱ ἀπὸ τοῦ περιπάτου» ἢ «περιπατητικοί». Ὁ χαρακτηρισμὸς οὗτος ἔδωκε λαβὴν νὰ πλασθῇ ὁ θρύλος ὅτι ὁ φιλόσοφος ἐσυνήθιζε νὰ διδάσκῃ περιπατῶν. Τοῦτο εἶναι ὅλως ἀνακριβές, ἰδιότι ὑπῆρχον μαθήματα ἅτινα μόνον ἐν κλειστῷ χώρῳ θὰ ἠδύναντο νὰ διδαχθοῦν, ἐφ' ὅσον οἱ ἀκροώμενοι θὰ ἔπρεπε νὰ κρατῶσι σημειώσεις. Λέγοντες περίπατον οἱ παλαιοὶ δὲν ἐννόουν μόνον τὸ ἐλεύθερον ὕπαιθρον, ἀλλὰ καὶ τὸ οἴκημα, τὸν ἐστεγασμένον διὰ στοῶν χῶρον. Συνήθως οἱ περίπατοι ἦσαν μεγαλοπρεπῆ οἰκήματα, περιέχοντα θαλάμους καὶ πλαισιούμενα ὑπὸ στοῶν. Κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἡ ὕπαρξις τοιούτου οἰκήματος θὰ εἶχε παράσχει τὴν ἀφορμὴν νὰ ὀνομασθῇ ὁλόκληρος ἡ περιοχὴ διὰ τοῦ αὐτοῦ ὀνόματος.

Εἶναι εὐνόητον ὅτι τὰς δαπάνας διὰ τὴν ἐγκατάστασιν τὰς παρέσχεν εἰς τὸν Ἀριστοτέλη ὁ Ἀλέξανδρος. Αἱ ἀρχαῖαι πληροφορίαι ἀναφέρουν ὅτι εἶχε λάβει πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ὁ φιλόσοφος ἀκτακόσια τάλαντα. Ἐνδεχόμενον εἶναι ἡ φήμη νὰ ἔχῃ ἐξογκώσει τὰ παρασχεθέντα ποσά. Πάντως ὅμως ἡ δοθεῖσα χορηγία θὰ ὑπῆρξεν ἀνταξία τῆς γενναιοδωρίας τοῦ Ἀλεξάνδρου. Διὰ τῶν χρηματικῶν τούτων πόρων ὁ Ἀριστοτέλης ὠργάνωσε κατὰ τὸν τελειότερον τρόπον τὴν σχολήν του. Κατήρτισε τὴν πρώτην μεγάλην βιβλιοθήκην, ἥτις ἀπέβη ὑπόδειγμα διὰ τὰς κατόπιν ἱδρυθείσας ἐν Ἀλεξανδρείᾳ καὶ Περγάμῳ. Προέβη εἰς τὴν συλλογὴν χαρτῶν καὶ ἀντικειμένων χρησίμων διὰ τὴν διδασκαλίαν τῶν φυσικῶν μαθημάτων. Λέγεται ὅτι ὁ Ἀλέξανδρος εἶχε διατάξει ἅπαντας τοὺς κυνηγοὺς καὶ ἁλιεῖς τῆς ἐπικρατείας του νὰ ἀνακοινώνουν εἰς τὸν φιλόσοφον ὅλα τὰ ἀξιοπαρατήρητα γεγονότα, ἅτινα ὑπέπιπτον εἰς τὴν ἀντίληψίν των. Ὁμὰς ἐπιστημόνων καὶ ἐρευνητῶν παρακολουθοῦσα τὴν ἐκστρατείαν τοῦ Ἀλεξάνδρου εἶχε τὴν ἐντολὴν νὰ ἐργάζεται διὰ τὴν συλλογὴν ἐπιστημονικοῦ ὑλικοῦ προωρισμένου νὰ τεθῇ εἰς τὴν διάθεσιν τοῦ Ἀριστοτέλους. Τὸ τελευταῖον τοῦτο δὲν θεωρεῖται ὡς ἀπολύτως ἀληθές, διότι εἰς τὰ βιολογικά του συγγράμματα δὲν συναντῶμεν πολλὰς πληροφορίας σχετικὰς μὲ παρατηρήσεις ζώων καὶ φυτῶν ἐκ τῶν περιοχῶν δι' ὧν διῆλθον τὰ στρατεύματα τοῦ Ἀλεξάνδρου. Φιλικὰς σχέσεις φαίνεται διατηρῶν κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτὴν ὁ Ἀριστοτέλης καὶ μὲ τὸν γνωστὸν ῥήτορα Λυκοῦργον ὅστις σχεδὸν διηύθυνε τὴν πολιτικὴν τῶν Ἀθηνῶν ἀπὸ τοῦ 338—326 π.Χ. Εἰς τὰ δύο τελευταῖα βιβλία τῶν Πολιτικῶν φαίνεται ὁ Σταγιρίτης ἐπηρεαζόμενος ὑπὸ πολιτικῶν καὶ παιδαγωγικῶν μέτρων ἅτινα εἶχεν εἰσαγάγει ὁ εἰρημένος ῥήτωρ.

Τὸ Λύκειον εἶχεν ὀργανωθῇ εἰς αὐτοτελὲς νομικὸν πρόσωπον, εἰς θίασον τελοῦντα ὑπὸ τὴν προστασίαν τῶν Μουσῶν. Ἡ διοίκησίς του ἐρρυθμίζετο, κατὰ τὸ πρότυπον τῆς πλατωνικῆς Ἀκαδημίας, ὑπὸ κανονισμοῦ, ὑπὸ «νόμων». Συμφώνως πρὸς τούτους ἕκαστος τῶν μαθητῶν διηύθυνεν ἐπὶ δέκα ἡμέρας μὲ τὴν σειράν του τὰς ἐργασίας τῆς σχολῆς. Ὡριζε τὰ συζητητέα θέματα, τοὺς ὁμιλητὰς καὶ διηύθυνε τὰς συζητήσεις. Ἐλάμβανον τὸ δεῖπνον ὅλοι ἀπὸ κοινοῦ καὶ ἐγίνετο μηνιαίως καὶ ἕνα συμπόσιον, οὗ τὸν κανονισμὸν εἶχε καθορίσει ὁ Ἀριστοτέλης. Ἡ παοάδοσις ἀναφέρει ὅτι ἡ πρωΐα διετίθετο διὰ γενικὰ μαθήματα, εἰς ἃ ἠδύνατο νὰ προσέλθῃ καὶ τὸ κοινόν. Αἱ μεταμεσημβρινα ὧραι διετίθεντο δι' ἐσωτερικὰ μαθήματα εἰς ἃ ἐλάμβανον μέρος μόνον οἱ ἐν τῷ Λυκείῳ φιλοσοφοῦντες. Ὁ κύκλος τῶν μαθημάτων ἦτο εὐρύτατος. Περιελάμβανε διδασκαλίαν καὶ ἔρευναν ἐκτεινομένην εἰς ὅλους τοὺς κλάδους τῶν ἐπιστημῶν. Αἱ ἔρευναι δὲν περιωρίζοντο εἰς τὸ πεδίον τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν, ἀλλὰ περιελάμβανον καὶ τὰς πνευματικὰς ἐπιστήμας καὶ ἰδίως τὴν μελέτην τῶν διαφόρων μορφῶν τῶν πολιτευμάτων καὶ λοιπῶν ἐκδηλώσεων τῆς πολιτιστικῆς ζωῆς. Πολλὰ ἔχουν γραφῆ περὶ τῶν σχέσεών του μὲ τὸν Ἀλέξανδρον κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς κατὰ τῶν Περσῶν ἐκστρατείας. Ὁ Ἀριστοτέλης ἦτο ὀπαδὸς τῆς Πανελληνίου πολιτικῆς, διότι ἐνόμιζεν ὅτι οἱ Ἕλληνες ὡς φυλὴ ἀνωτέρα κατὰ τὰ ψυχικὰ χαρίσματα τῶν βαρβαρικῶν ἐδικαιοῦντο καὶ ἠδύναντο νὰ ἄρχωσιν αὐτῶν. Ὅθεν ἐθεώρει ἀπαραίτητον τὴν ἑνοποίησιν τῶν ἑλληνικῶν δυνάμεων καὶ διὰ τοῦτο εἶχε ταχθῇ ἐξ ἀρχῆς ὑπὲρ τῆς πολιτικῆς τοῦ Φιλίππου καὶ τοῦ Ἀλεξάνδρου. Δὲν παρέλειπεν ὅμως νὰ κατακρίνῃ τὴν πολιτικὴν τῆς ἐξ ἴσου μεταχειρίσεως Ἑλλήνων καὶ βαρβάρων, ἣν ἤρχισεν ἐγκαινιάζων ὁ Ἀλέξανδρος μετὰ τὴν κατάλυσιν τῆς ἀρχῆς τῶν Περσῶν. Ἡ κατὰ τὸ 327 π.Χ. ἐπισυμβᾶσα κατὰ διαταγὴν τοῦ Ἀλεξάνδρου θανάτωσις τοῦ ἀνεψιοῦ του Καλλισθένους εἶναι ἀδύνατον νὰ μὴ ἀπεξένωσεν ἀκόμη περισσότερον τὸν Ἀριστοτέλη ἀπὸ τὸν μαθητήν του. Παρὰ ταῦτα οὐδέποτε διέρρηξε τοὺς δεσμούς του πρὸς αὐτὸν καὶ ἔκρινε σκόπιμον νὰ τοῦ ἀπευθύνῃ συμβουλὰς διὰ τοῦ συγγράμματός του «Περὶ ἀποικιῶν» κατὰ τὴν ἐποχὴν καθ' ἣν ἤρχισεν ἡ θεμελίωσις πόλεων ἐν Αἰγύπτῳ καὶ Ἀσίᾳ. Ἰδίως στενὰς σχέσεις διετήρησε μέχρι τέλους τοῦ βίου του μὲ τὸν Ἀντίπατρον, εἰς ὃν εἶχεν ἀναθέσει τὴν ἐποπτείαν τῆς ἐν Εὐρώπῃ ἐπικρατείας ὁ Ἀλέξανδρος. Ἀνῆκεν ὁ Ἀντίπατρος εἰς τὴν μερίδα ἐκείνην ἥτις εἶχε κηρυχθῇ μετὰ τοῦ Ἀριστοτέλους κατὰ τῆς ἰσοπεδωτικῆς πολιτικῆς τοῦ βασιλέως δστις μετεχειρίζετο κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον Ἕλληνας καὶ βαρβάρους. Ὅταν κατὰ τὸ 324 π.Χ. ὁ Νικάνωρ, ὁ υἱὸς τοῦ ἀναθρέψαντος τὸν φιλόσοφον Προξένου, ἀπεστάλη ὑπὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου διὰ νὰ κοινοποιήσῃ κατὰ τοὺς Ὀλυμπιακοὺς ἀγῶνας τὸ διάταγμα δι' οὗ διετάσσετο ἡ ἐπάνοδος εἰς τὰς ἑλληνικὰς πόλεις ὅλων ἐκείνων ὅσοι εἶχον ἐξορισθῇ ὡς φιλομακεδόνες, ἐδημιουργήθη γενικὸς ἐν Ἑλλάδι ἐρεθισμός. Εἶς τοὺς Ἀθηναίους οἵτινες ἐγνώριζον τοὺς δεσμοὺς τοῦ Ἀριστοτέλους μὲ τὸν Νικάνορα, δὲν ἦτο δυνατὸν κατόπιν τούτου νὰ μὴ καταστῇ καὶ ὁ φιλόσοφος ἀπεχθής. Ἦρκει μικρὰ ἀφορμὴ διὰ νὰ ἐκδηλωθῇ ἐναντίον του ἡ ὀργὴ τῆς πόλεως ἥτις τὸν εἶχε δὶς ἐπὶ μακρὸν φιλοξενήσει.

Αἱ τελευταῖαι ἡμέραι τοῦ Ἀριστοτέλους. Πράγματι ἡ ἀναμενομένη ἀφορμὴ παρεσχέθη κατὰ τὸ 323 π.Χ. μὲ τὴν εἴδησιν τοῦ θανάτου τοῦ Ἀλεξάνδρου. Οἱ ὀπαδοὶ τοῦ ἀντιμακεδονικοῦ κόμματος ἐνόμισαν ὅτι εὗρον τὴν εὐκαιρίαν νὰ ἐκδικηθοῦν τοὺς Μακεδόνας ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ Ἀριστοτέλους. Τὸ ἱεροτεῖον ἐκπροσωπούμενον ἀπὸ τὸν ἱεροφάντην τῆς Ἐλευσινίας Δήμητρος Εὐρυμέδοντα καὶ ἡ σχολὴ τοῦ Ἰσοκράτους διὰ τοῦ Δημοφίλου, υἱοῦ τοῦ Ἱστορικοῦ Ἐφόρου, ὑπέβαλον καταγγελίαν κατὰ τοῦ Ἀριστοτέλους ἐπὶ ἀσεβείᾳ. Μεταξὺ τῶν κεφαλαίων τῆς κατηγορίας περιελαμβάνετο

Ἀρετὰ πολύμοχθε γένει βροτείῳ,
θήραμα κάλλιστον βίῳ,
σᾶς πέρι, Παρθένε, μορφᾶς
καὶ θανεῖν ζηλωτὸς ἐν Ἑλλάδι πότμος
καὶ πόνους τλῆναι μαλεροὺς ἀκάμαντας.
Τοῖον ἐπὶ φρένα βάλλεις καρπὸν ἰσοθάνατον
χρυσοῦ τε κρείσσω καὶ γονέων
μαλακαυγήτοιό θ' ὕπνου.
Σοῦ δ' ἕνεχ' οὐκ Διὸς Ἡρακλῆς
Λήδας τε κοῦροι πολλ' ἀνέπλασαν ἔργοις
σὰν ἀγρεύοντες δύναμιν.
Σοῖς τε πόθοις Ἀχιλεὺς
Αἴας τ' Ἀίδαο δόμον ἦλθον.
Σᾶς δ' ἕνεκεν φιλίου μορφᾶς
καὶ Ἀταρνέος ἔντροφος
ἀελίου χήρωσεν αὐγάς.
Τοίγαρ ἀοίδιμος ἔργοις
ἀθάνατόν τέ μιν αὐδήσουσι Μοῦσαι,
Μναμοσύνης θύγατρες,
Διὸς ξενίου σέβας αὔξουσαι
φιλίας τε γέρας βεβαίου.

(Ὁ ἀνωτέρω ὕμνος τοῦ Ἀριστοτέλους δημοσιεύεται διωρθωμένος συμφώνως μὲ τὰς τελευταίας διαπιστώσεις τῶν μελετητῶν).

Τοῦ περιφήμου τούτου ὕμνου ἡ μετάφρασις δημοσιεύεται ἐντὸς τοῦ κειμένου τῆς προηγουμένης σελίδος.

ὅτι ἀπέδωκε θείας τιμὰς εἰς τὸν τύραννον τοῦ Ἀταρνέως Ἑρμίαν συνθέσας ὑπὲρ αὐτοῦ παιᾶνα, ἤτοι θρησκευτικὸν ὕμνον ὡσὰν νὰ ἐπρόκειτο περὶ θεοῦ. Ἐπίσης κατελογίζετο ὡς παρεβίασις τῆς πρὸς τοὺς θεοὺς εὐσεβείας ἡ ἀνάθεσις εἰκόνος τοῦ Ἑρμίου ἐν Δελφοῖς, ἡ ἀναγραφὴ ἀναθηματικοῦ ἐπιγράμματος καὶ ἡ προσφορὰ θυσίας εἰς τὴν θανοῦσαν σύζυγον τοῦ φιλοσόφου Πυθιάδα. Ἡ κατηγορία πιθανῶς θὰ ἀνεφέρετο καὶ εἰς φιλοσοφικὰς δοξασίας περιεχομένας εἰς τὸ «Περὶ εὐχῆς» σύγγραμμά του ἐν ᾧ ἐδιδάσκετο ὅτι ἡ προσευχὴ οὐδὲν ἀποτέλεσμα δύναται νὰ ἀποφέρῃ. Ὁ Ἀριστοτέλης ἀντιληφθεὶς ὅτι τὸ ἐναντίον του μῖσος ἦτο τοσοῦτον ὥστε νὰ μὴ ὑπάρχῃ οὐδεμία ἐλπὶς ὅτι θὰ ἀντιμετώπιζεν ἐπιτυχῶς τὴν κατηγορίαν, ἀπεσύρθη εἰς Χαλκίδα διὰ νὰ μὴ δώσῃ, ὡς εἶπεν ὑπαινισσόμενος τὴν καταδίκην τοῦ Σωκράτους, τὴν εὐκαιρίαν εἰς τοὺς Ἀθηναίους νὰ διαπράξωσι καὶ δεύτερον ἀδίκημα κατὰ τῆς φιλοσοφίας. Ἐν Χαλκίδι διέμεινεν εἰς τὴν οἰκίαν τῆς μητρός του μετὰ τῆς δευτέρας συζύγου του Ἑρπυλλίδος, τοῦ ἐκ ταύτης υἱοῦ του Νικομάχου καὶ μετὰ τῆς ἐκ τοῦ πρώτου γάμου θυγατρός του Πυθιάδος. Ὁ θάνατός του ἐπῆλθεν ἐκεῖ κατὰ τὸ 323)2 συνεπείᾳ σταμαχικοῦ νοσήματος, ἐξ οὗ ἀπὸ μακροῦ ἔπασχεν. Εἰς περισωθέντα ἀποσπάσματα ἐπιστολῶν ἃς ἐκ Χαλκίδος ἀπηύθυνε πρὸς τὸν Ἀντίπατρον διαφαίνεται ὅτι τὰς ἡμέρας τῆς ἐξορίας του διῆλθεν ἐν θλίψει καὶ μελαγχολίᾳ. Τὸ σῶμα του μεπεκομίσθη εἰς Στάγιρον ἔνθα ἐτάφη ἀποδοθεισῶν ἐξαιρετικῶν τιμῶν. Ἀνεκηρύχθη οἰκιστὴς τῆς πόλεως, πρὸς τιμήν του δὲ ἱδρύθη ϑωμὸς ἐπὶ τοῦ τάφου του καὶ καθιερώθη ἑορτὴ «Ἀριστοτέλεια» εἰς μνήμην του. Ἡ πλατεῖα εἰς ἣν ἐτάφη ὡρίσθη ὡς τόπος συνεδριῶν τῆς βουλῆς.

Ὁ χαρακτὴρ τοῦ Ἀριστοτέλους. Ἡ καταθλιπτικὴ ἐπὶ τῶν συγχρόνων καὶ μεταγενεστέρων πνευματικὴ ὑπεροχὴ τοῦ φιλοσόφου ἐπόμενον ἦτο νὰ νικήσῃ τὸν φθόνον ὅλων ἐκείνων οἵτινες συνησθάνοιντο ἑαυτοὺς μηδενιζομένους πρὸ τῆς ἀνωτερότητός του. Οὕτως ἐξηγεῖται διατί διεβλήθη μετὰ μανίας ἰδίως ὑπὸ τοῦ Ἐπικούρου, τοῦ Τιμαίου, τοῦ Εὐδουλίδου καὶ ἄλλων. Αἱ ὑπὸ τούτων ἐκτοξευθεῖσαι κατὰ τοῦ Ἀριστοτέλους κατηγορίαι ἐλέγχονται ἐξ ἑαυτῶν ὡς ἀβάσιμοι. Ἐπιρρίπτουσιν εἰς τὸν φιλόσοφον τὴν κατηγορίαν ὅτι κατασπαταλήσας τὴν πατρικὴν περιουσίαν του ὑπηρέτησεν ὡς μισθοφόρος, μεθ' ὃ ἐπεδόθη εἰς τὴν φαρμακοπωλικήν, εἶτα δὲ προσῆλθεν εἰς τὴν Ἀκαδημίαν τοῦ Πλάτωνος. Ἐφ' ὅσον ὅμως εἶναι βεβαιωμένον ὅτι 17ετὴς ἐγένετο δεκτὸς εἰς τὴν Ἀκαδημίαν, αὐτονοήτων τυγχάνει ὅτι δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ τοῦ εἶχε δοθῇ χρόνος διὰ νὰ διαπράξῃ τὰ τόσον πολυειδῆ ἀποπήματα ἅτινα ἀποδίδουν εἰς αὐτὸν οἱ κατήγοροί του. Ἐξ ἴσου ἀσύστατοι εἶναι καὶ αἱ λοιδορίαι δι' ὧν ἐπειράθησαν οἱ ἐχθροί του νὰ τὸν παρουσιάσουν ὡς φιλάργυρον, ἔκδοτον εἰς τὰς ἡδονάς, ἐπιρρεπῆ εἰς ραδιουργίας καὶ μηχανορραφίας. Ἐφθασαν δὲ νὰ κατηγορήσουν αὐτὸν καὶ ὡς ὀργανωπῆ τῆς δῆθεν δολοφονίας τοῦ Ἀλεξάνδρου. Πάντα ταῦτα προέρχονται ἐκ φλυάρων κακολογιῶν ὀφειλομένων ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον εἰς τὸν γνωστὸν καὶ ἐξ ἄλλων πληροφοριῶν ὀξύπατον ἀνταγωνισμὸν τῶν φιλοσοφικῶν σχολῶν κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην.

Περὶ τοῦ ἤθους τοῦ φιλοσόφου ἐξεφράσθη μετὰ θαυμαστὴς εὐστοχίας ἀνώνυμος βιογράφος του, χαρακτηρίσας τοῦτον ἐπιγραμματικῶς διὰ τῆς φράσεως: «Καὶ μάλα δὲ ὁ Ἀριστοτέλης τὸ ἦθος μέτριος γέγονε», δηλαδὴ ὁ Ἀριστοτέλης ἔχει παρουσιάσει ἦθος καθ' ὑπερβολὴν σύμφωνον μὲ τὸ ὀρθὸν μέτρον. Πραγματικῶς εἰς τὰς ἐκδηλώσεις τῆς ζωῆς του ὑπῆρξεν ἡ ἐνσάρκωσις τοῦ ὀρθοῦ μέτρου, διαβιώσας συμφώνως πρὸς τὴν ὑπ' αὐτοῦ ἀναπτυχθεῖσαν ἠθικὴν θεωρίαν, καθ' ἣν ἡ ἀρετὴ τυγχάνει μεσότης ἀπηλλαγμένη πάσης ὑπερβολῆς καὶ ἐλλείψεως. Ἐπειδὴ περιεσώθησαν μέχρις ἡμῶν μόνον τὰ καθαρῶς ἐπιστημονικὰ του συγγράμματα, εἶναι δυνατὸν νὰ σχηματίσῃ κανεὶς τὴν ἐντύπωσιν ἐκ τῆς ἀναγνώσεώς του ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης ὑπῆρξεν ὁ τύπος τοῦ θεωρητικοῦ ἀνθρώπου μὲ ἀπόλυτον ἐπικράτησιν τῆς διανοήσεως εἰς βάρος του συναισθηματικοῦ καὶ βουλητικοῦ βίου. Ἀλλ' ἡ πολυμερὴς δρᾶσις ἦν ἀνέπτυξεν ἰδίᾳ κατὰ τὸ μεσολαβοῦν μεταξὺ τῶν ἐτῶν 348 μέχρι 336 χρονικὸν διάστημα, ἡ σταθερὰ ἐμμονή του εἰς τὸ πρόγραμμα τῆς πανελληνίου πολιτικῆς, καὶ ἡ δραστηριότης ἣν ἐπεδείξατο ἐν τῷ Λυκείῳ ὡς ὀργανωτὴς τῆς ἐπιστημονικῆς ἐρεύνης δεικνύουν ὅτι ἦτο προικισμένος μὲ ἰσχυρὰν βούλησιν καὶ ἱκανότητα πρὸς διάγνωσιν τῶν πραγματικῶν καταστάσεων. Τὴν συναισθηματικότητα τῆς ψυχῆς του καταδεικνύει ἡ στενὴ φιλία του μὲ τὸν ἐκ Κύπρου Εὔδημον καὶ μὲ τὸν τύραννον τοῦ Ἀταρνέως Ἑρμίαν. Δείγματα ἀδιάψευστα δὲ τῶν συναισθημάτων φιλικῆς ἀφομιώσεως ἀποτελοῦν ἡ εἰς Εὔδημον ἐλεγεία, ὁ ὕμνος πρὸς Ἑρμίαν καὶ τὸ πρὸς τιμήν του ἐπίγραμμα. Ἀλλὰ τὸ πιστότερον τεκμήριον ὅπερ ἀποδεικνύει τὴν ἔμφυτον εὐγένειαν καὶ τρυφερότητα τῆς ψυχῆς του εἶναι τὸ κείμενον τῆς διαθήκης του, ὅπερ διεσώθη παρὰ Διογένει τῷ Λαερτίῳ. Εἰς αὐτὴν μεριμνᾷ περὶ τῆς μνήμης τῶν γονέων του καὶ τοῦ ἀδελφοῦ του καὶ δὲν λησμονεῖ οὔτε τὴν οἰκογένειαν τοῦ ἀναθρέψαντος αὐτὸν πατρικοῦ του φίλου Προξένου. Λαμβάνει ἐπίσης μέριμναν διὰ τὴν δευτέραν σύζυγόν του Ἑρπυλλίδα καὶ τὸν ἐκ ταύτης υἱὸν Νικόμαχον καὶ διὰ τὴν ἐκ τῆς πρώτης συζύγου του θυγατέρα του Πυθιάδα. Δεῖγμα δὲ τῆς φιλανθρωπίας του εἶναι ἡ διάταξις τῆς διαθήκης του, δι' ἧς ὁρίζει νὰ μὴ πωληθῇ οὐδεὶς ἐκ τῶν δούλων οἵτινες τὸν ὑπηρέτουν, ἀλλὰ νὰ ἀφεθοῦν ἐλεύθεροι ἀντὶ τῶν ὑπηρεσιῶν ἃς τοῦ προσέφεραν, ὅταν ἐνηλικιωθοῦν. Ἡ εἰς τὴν διαθήκην του ρητὴ περὶ τούτου διάταξις εἶναι ἡ ἀκόλουθος: «Μὴ πωλεῖν δὲ τῶν παίδων μηδένα τῶν ἐμὲ θεραπευόντων, ἀλλὰ χρῆσθαι αὐτοῖς. Ὅταν δ' ἐν ἡλικίᾳ γένωνται ἐλευθέρους ἀφεῖναι κατ' ἀξίαν».

Ἡ φιλανθρωπία τοῦ φιλοσόφου ἀποδεικνύεται καὶ ἐκ τοῦ τρόπου καθ' ὃν ἐπωφελήθη τῆς εὐνοίας ἣν ἐδείκνυε πρὸς αὐτὸν ἡ βασιλικὴ αὐλὴ τῶν Μακεδόνων. Εἶχε καταπείσει τὸν Φίλιππον νὰ ἀποστῇ τῆς πολιορκίας τῆς Ἐρεσοῦ χάριν τῶν ἐκ ταύτης καταγομένων μαθητῶν του Θεοφράστου καὶ Φανίου. Ἐπέτυχε δὲ ἀπὸ τὸν Ἀλέξανδρον νὰ ἐπιτραπῇ ἡ ἀνοικοδόμησις τῆς κατασκαφείσης ὑπὸ τοῦ Φιλίππου πατρικῆς του πόλεως Σταγίρου. Ὁ Ἀλέξανδρος λέγει ἡ παράδοσις, ἐδιδάχθη ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους νὰ θεωρῇ ἀπολεσθεῖσαν τὴν ἡμέραν καθ' ἣν δὲν τοῦ εἶχε δοθῇ ἡ εὐκαιρία νὰ εὐεργετήσῃ κάποιον ἐκ τῶν ὑπηκόων του. Ὅταν ἡ ἡμέρα του παρῆρχετο χωρὶς εὐεργεσίαν, ἐσυνήθιζε νὰ λέγῃ: «Σήμερον οὐκ ἐβασίλευσα, οὐδένα γὰρ εὖ ἐποίησα».

Ὁ Ἀριστοτέλης ἦτο ἀπηλλαγμένος πάσης ἀλαζονικῆς ὑποκρίσεως. Εἶχε συναίσθησιν τῆς ἀδυναμίας τῆς ἀνθρωπίνης διανοήσεως. Ὡς ἀναφέρει δὲ ὁ βιογράφος του ἐν τῇ «Περὶ ἀγαθοῦ» πραγματεία του διετύπωσε τὴν γνώμην ὅτι ὄχι μόνον ὁ εὐτυχῶν πρέπει νὰ ἔχῃ ὑπ' ὄψιν του ὅτι εἶναι ἄνθρωπος, ἀλλὰ καὶ ἐκεῖνος ὅστις χειρίζεται τὴν ἀποδεικτικὴν μέθοδον «δεῖ μεμνῆσθαι ἄνθρωπον ὄντα οὗ μόνον τὸν εὐτυχοῦντα ἀλλὰ καὶ τὸν ἀποδεικνύντα». Οὐδόλως κατεφρόνει τὴν ἀξίαν ἣν ἔχει ἡ μετρία ἀπόλαυσις τῶν ὑλικῶν ἀγαθῶν καὶ ἀνεγνώριζε τὴν συμβολὴν ἣν ταῦτα ἀσκοῦν διὰ τὴν ἀπόκτησιν τῆς ἀρετῆς.

Ἐνώπιον τῶν ἀτυχημάτων τῆς ζωῆς ἐπεδείκνυε ψυχραιμίαν, ὄχι ὅμως καὶ ἀναισθησίαν. Ὅταν οἱ ἱερεῖς τοῦ μαντείου τῶν Δελφῶν τοῦ ἀφήρεσαν κατόπιν τῆς ἐπὶ ἀσεβείᾳ κατηγορίας τὰς τιμὰς ἃς τοῦ εἶχον ἀπονείμει, ἔγραφεν εἰς τὸν Ἀντίπατρον ὅτι τὸ περιστατικὸν τοῦτο δὲν τὸν ἐπείραζε πολύ, ἀλλὰ καὶ δὲν τὸν ἄφινεν ἀσυγκίνητον: «Ὑπὲρ τῶν ἐν Δελφοῖς ψηφισθέντων μοι καὶ ὧν ἀφήρημαι νῦν οὕτως ἔχω, ὡς μήτε μοι σφόδρα μέλειν ὑπὲρ αὐτῶν μήτε μοι μηδὲν μέλειν». Εἰς τὰ περισωθέντα ἀποφθέγματά του ἐκδηλώνεται οὐ μόνον ἀγχίνοια ἀλλὰ καὶ βαθυτάτη ἀνθρωπιστικὴ διάθεσις. Ὅταν κάποιος τὸν ἐμέμφθη διότι εἶχε δώσει ἐλεημοσύνην εἰς τινα πονηρὸν ἄνθρωπον, ἔδωκε τὴν ἀπάντησιν ὅτι τὴν ἐλεημοσύνην του δὲν τὴν ἔδωκε εἰς τὸ χαρακτῆρα τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλ' εἰς αὐτὸν τὸν ἄνθρωπον: «Οὐ τὸν τρόπον ἀλλὰ τὸν ἄνθρωπον ἠλέησα». Εἰς τὴν ἐρώτησιν τί εἶναι φιλία, ἀπήντησε λέγων: «μία ψυχὴ κατοικοῦσα εἰς δύο σώματα»: «Μία ψυχὴ δύο σώμασιν ἐνοικοῦσα». Ἰδικόν του εἶναι καὶ τὸ περίφημον ἀπόφθεγμα ὅπερ λέγει ὅτι: «τῆς παιδείας αἱ ρίζαι εἶναι πικραί, οἱ δὲ καρποὶ γλυκεῖς». Εἰς τοὺς μαθητάς του ἐσυνήθιζε νὰ λέγῃ ὅτι ὅπως οἱ ὀφθαλμοὶ φωτίζονται ἀπὸ τὸ φῶς ἔξωθεν, οὕτω καὶ ἡ ψυχὴ φωτίζεται ἀπὸ τὰ μαθήματα: «Ἡ μὲν ὅρασις ἀπὸ τοῦ περιέχοντος λαμβάνει τὸ φῶς, ἡ δὲ ψυχὴ ἀπὸ τῶν μαθημάτων». Εἰς τὰς τελευταίας ἡμέρας τῆς ζωῆς του εἶχε καταληφθῇ ἐν τῇ μονώσει του ἀπὸ τὴν τάσιν νὰ ἀπασχολῇ τὸ πνεῦμα του μὲ μυθικὰς διηγήσεις. Εἰς τὴν ἐπιστολήν του γραφεῖσαν πρὸς τὸν Ἀντίπατρον κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην λέγει ὅτι ὅσον περισσότερον ἔμενε μὲ τὸν ἑαυτόν του ἐν τῇ ἀπομονώσει τόσον μεγαλυτέραν εὐχαρίστησιν ἠσθάνετο εἰς τοὺς μύθους: «Ὅσῳ γὰρ αὐτίνης καὶ μονώτης εἰμί, φιλομυθότερος γέγονα». Εἰς τὴν ψυχοσύνθεσιν τοῦ Ἀριστοτέλους ὑπῆρχεν ἔμφυτος ἡ τάσις πρὸς τὸ μυθῶδες καὶ τὸ θαυμαστόν. Αὕτη δὲ ἡ ροπὴ τὸν ὤθησεν εἰς συστηματικὴν συλλογὴν τῶν παλαιῶν παραδόσεων, τῶν ἐθίμων καὶ τῶν πολιτευμάτων τῶν διαφόρων πόλεων δι' ὧν ἀνεδείχθη πρόδρομος τῆς λαογραφικῆς ἐπιστήμης. Ἡ ἀνακάλυψις τῆς «Ἀθηναίων Πολιτείας» ἐφώτισε περισσότερον τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς προσωπικότης τοῦ Ἀριστοτέλους. Τὸ περιεχόμενον ἰδίᾳ τοῦ ἱστορικοῦ τμήματος δεικνύει πόσον ἠρέσκετο ὁ φιλόσοφος εἰς τὴν διαμνημόνευσιν τῶν παλαιῶν λαϊκῶν παραδόσεων καὶ ἱστορημάτων.

ΤΑ ΠΕΡΙ ΑΝΤΙΘΕΣΕΩΣ ΤΟΥ ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΠΛΑΤΩΝΑ

Πολλαὶ συζητήσεις ἐγένοντο σχετικῶς μὲ τὰς εἰδήσεις αἵτινες ὁμιλοῦν περὶ ἀγνωμοσύνης ἐπιδειχθείσης ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους πρὸς τὸν διδάσκαλόν του. Ἡ νεωτέρα ἔρευνα ἐξηκρίβωσεν ὅτι αἱ ἐν λόγω μαρτυρίαι στεροῦνται ἱστορικῆς βάσεως καὶ ἐπλάσθησαν ὑπὸ τῶν μεταγενεστέρων, οἵτινες κακῶς ἠρμήνευσαν τὰς κριτικὰς παρατηρήσεις ἃς διατυπώνει ὁ Σταγιρίτης ἐν σχέσει μὲ τὰς γνώμας τοῦ διδασκάλου του ὡς ὀφειλομένας εἰς πνεῦμα ἐχθρικῆς ἀντιθέσεως. Μικρὸν ἀπόσπασμα ἐξ ἐλεγείας ἣν εἶχεν ἀφιερώσει ὁ Ἀριστοτέλης εἰς τὸν Εὔδημον δεικνύει ὅλον τὸν σεβασμὸν του πρὸς τὸν Πλάτωνα, ὃν χαρακτηρίζει ὡς ἄνδρα τὸν ὁποῖον δὲν εἶναι θεμιτὸν εἰς τοὺς κακοὺς οὐδὲ νὰ τὸν ἐπαινοῦν: «Ἐλθὼν δ' ἐς κλεινὸν Κεκροπίης δάπεδον εὐσεβέως σεμνῆς Φιλίης ἱδρύσατο ϑωμὸν ἀνδρὸς ὃν οὐδ' αἰνεῖν τοῖσι κακοῖσι θέμις, ὃς μόνος ἢ πρῶτος θνητῶν κατέδειξεν ἐναργῶς οἰκείῳ τε βίῳ καὶ μεθόδοισι λόγων, ὡς ἀγαθός τε καὶ εὐδαίμων ἅμα γίνεται ἀνήρ. Οὐ νῦν δ' ἔστι λαβεῖν οὐδενὶ ταῦτα ποτέ». (Ἀφοῦ δὲ ἦλθεν (ὁ Εὔδημος) εἰς τὸ ἔνδοξον ἔδαφος τῆς Κεκροπίας γῆς (δηλ. τῶν Ἀθηνῶν), μὲ εὐλάβειαν ἱδρυσε ϑωμὸν τῆς σεβαστῆς Φιλίας (πρὸς τιμὴν) τοῦ ἀνδρὸς (δηλ. τοῦ Πλάτωνος), τὸν ὁποῖον οὐδὲ νὰ ἐπαινοῦν εἰς τοὺς κακοὺς εἶναι ἐπιτετραμμένον, ὁ ὁποῖος (Πλάτων) μόνος ἢ πρῶτος ἐκ τῶν θνητῶν ἔδειξεν ὁλοφάνερα καὶ διὰ τῆς ἀτομικῆς του ζωῆς καὶ διὰ τῶν διὰ τοῦ λόγου διδασκαλιῶν του, ὅτι δύναται νὰ γίνῃ ὁ ἄνθρωπος συγχρόνως ἐνάρετος καὶ εὐδαίμων. Ἀλλὰ δὲν εἶναι δυνατὸν τώρα νὰ ἀποκτῆσῃ κανεὶς κάποτε καὶ τὰ δύο ταῦτα ἀγαθά). Ἐπίσης καὶ εἰς τὰ «Ἠθικὰ Νικομάχεια», ἔργον ὅπερ συνέγραψε κατὰ τὴν τελευταίαν περίοδον τῆς ζωῆς του ὁ Ἀριστοτέλης, ἐκφράζεται μετὰ πολλῆς συμπαθείας προκειμένου περὶ τοῦ διδασκάλου του. Ἀντιμετωπίζων τὴν περὶ ἀγαθοῦ πλατωνικὴν διδασκαλίαν παρατηρεῖ ὅτι δύσκολεύεται νὰ τὴν ὑποβάλῃ εἰς κριτικήν, ἐπειδὴ ὁ εἰσηγητής της ἦτο προσφιλὴς εἰς αὐτόν: «Καίπερ προσάντους τῆς τοιαύτης ζητήσεως γινομένης διὰ τὸ φίλους ἄνδρας εἰσαγαγεῖν τὰ εἴδη. Δόξειε δ' ἂν ἴσως βέλτιον εἶναι καὶ δεῖν ἐπὶ σωτηρίᾳ γε τῆς ἀληθείας καὶ τὰ οἰκεῖα ἀναιρεῖν, ἄλλως τε καὶ φιλοσόφους ὄντας· ἀμφοῖν γὰρ ὄντοιν φίλοιν ὅσιον προτιμᾶν τὴν ἀλήθειαν». («Ἠθικὰ Νικομάχεια» 1096α 12). ("Αν καὶ καθίσταται οὐχὶ εὐχάριστος ἡ τοι-

αὐτη ἔρευνα, διότι εἰσηγηταὶ (τῆς θεωρίας) τῶν ἰδεῶν ὑπῆρξαν προσφιλεῖς ἄνδρες (δηλ. ὁ Πλάτων). Ὅμως θὰ ἐφαίνετο ὅτι εἶναι προτιμότερον καὶ ὅτι ἀποτελεῖ ἐπιβεβλημένον καθῆκον, διὰ νὰ περισωθῇ ἡ ἀλήθεια, νὰ ἀνατρέπωμεν καὶ τὰς ἰδικάς μας θεωρίας, ἐφ' ὅσον μάλιστα εἴμεθα φιλόσοφοι. Διότι ἐφ' ὅσον καὶ ἡ ἀλήθεια καὶ οἱ φίλοι μᾶς εἶναι προσφιλεῖς, ὁ θεῖος νόμος ἐπιβάλλει νὰ προτιμῶμεν τὴν ἀλήθειαν). Εἰς τὰς ὀλίγας ταύτας γραμμὰς ἐκφράζεται μετὰ περισσῆς ἀξιοπρεπείας καὶ συναισθηματικότητος οὐ μόνον ἡ ἀφοσίωσις πρὸς τὸν διδάσκαλον ἀλλὰ καὶ ἡ ἐπίγνωσις τῶν ὑποχρεώσεως ἃς ἐπιβάλλει τὸ ἰδεῶδες τῆς ζητήσεως τῆς ἀληθείας.

Κατὰ τὴν ἐξωτερικήν του παράστασιν παραδίδεται ὅτι ἦτο λεπτὸς κατὰ τὰ σκέλη («ἰσχνοσκελὴς»), μὲ ὀφθαλμοὺς μικροὺς καὶ μὲ τραυλίζουσαν φωνὴν («μικρόμματος» καὶ «τραυλὸς τὴν φωνήν»). Ἐπεμελεῖτο τῆς ἐξωτερικῆς του παραστάσεως ἐφόρει εὐπρεπῆ ἐσθῆτα, ἔφερε δακτυλίους καὶ διηυθέτει τὴν κόμην του διὰ κουρᾶς: «Ἐσθῆτί τ' ἐπισήμῳ χρώμενος καὶ δακτυλίοις καὶ κουρᾷ». Περὶ τοῦ ἀκριβοῦς τύπου τῆς προτομῆς του ἐβεβαιώθημεν μόλις κατὰ τὸ 1908 κατόπιν τῶν ἐρευνῶν τοῦ Στουντνίσκα. Ἡ συνοδεύουσα τὸ παρὸν ἄρθρον προτομὴ ἀνήκει εἰς τὴν ἐποχὴν τοῦ Αὐγούστου καὶ εὑρίσκεται ἐν τῷ Ἐθνικῷ Μουσείῳ Ἀθηνῶν.

ΤΑ ΣΥΓΓΡΑΜΜΑΤΑ ΤΟΥ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ

Ἐπειδὴ γίνεται ἰδιαίτερος λόγος περὶ ἑνὸς ἑκάστου ἐκ τῶν ἀριστοτελικῶν συγγραμμάτων εἰς τὸν παρόντα τόμον, θὰ περιορισθῶμεν ἐνταῦθα εἰς κεφαλαιώδη ἀπαρίθμησιν καὶ περιγραφήν. Τὸν συνολικὸν ἀριθμὸν τῶν συγγραμμάτων τοῦ Σταγιρίτου τὸν ὑπολόγιζεν ὁ περὶ τὸν 2ον π.Χ. αἰῶνα ζήσας Ἀλεξανδρινὸς Ἑρμιππος εἰς 400. Μέχρις ἡμῶν διεσώθησαν κατάλογοι περιλαμβάνοντες 143 τίτλους ἔργων του. Ὁ Διογένης ὁ Λαέρτιος ὑπελόγιζε τὸν ἀριθμὸν τῶν στίχων τῶν ἀριστοτελικῶν συγγραφῶν εἰς 44 μυριάδας.

Τὸ σύνολον τῶν ἀριστοτελικῶν ἔργων δύναται νὰ διαιρεθῇ εἰς δύο ὁμάδας. Ἡ πρώτη περιλαμβάνει τὰ ἀπολεσθέντα ἔργα του, ἐξ ὧν πολὺ ὀλίγα ἀποσπάσματα περιεσώθησαν. Εἰς τὴν δευτέραν καταλέγονται τὰ διασωθέντα συγγράμματά του, ἅτινα ἀναφέρονται εἰς ἐπιστημονικοὺς κλάδους διδαχθέντας ἐν τῷ Λυκείῳ ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους κατὰ τὴν δευτέραν ἐν Ἀθήναις διαμονήν του. Ἡ ὁμὰς τῶν ἀπολεσθέντων ἔργων του περιελάμβανε κυρίως διαλογικὰ συγγράμματα γραφέντα πρὸ τῆς ἐν Ἀθήναις δευτέρας ἐγκαταστάσεώς του. Μεταξὺ τῶν ἀπολεσθέντων συγγραμμάτων ὅμως συγκαταλέγονται καὶ ἔργα γραφέντα κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς ἐν Λυκείῳ δράσεως τοῦ Ἀριστοτέλους, ὁποῖα εἶναι ἡ μεγάλη «Συλλογὴ τῶν 158 πολιτειῶν». Ἐκ τούτων ἡ «Ἀθηναίων Πολιτεία» ἀνευρέθη ἐν Αἰγύπτῳ κατὰ τὸ 1897 ὑπὸ τοῦ Ἄγγλου φιλολόγου Κένυον (KENYON). Ἐπίσης ἀπωλέσθη καὶ τὸ σύγγραμμά του «Διδασκαλίαι», ἀποτελοῦν ἀναγραφὴν τῶν βραβευθέντων τραγικῶν καὶ κωμικῶν συγγραφέων κατὰ τὰς θεατρικὰς παραστάσεις ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἀριστοτέλους. Τὸ ἔργον τοῦτο ἐστηρίζετο ἐπὶ τοῦ «Περὶ ποιητῶν» διαλόγου του καὶ ἤρχισε συντασσόμενον μὲ τὴν συνεργασίαν πολλῶν ἐκ τῶν μαθητῶν τοῦ φιλοσόφου μετὰ τὴν ὑπὸ τοῦ ρήτορος Λυκούργου ἀνακαίνισιν τοῦ θεάτρου κατὰ τὸ 331 π.Χ.

Μεταξὺ τῶν διαλόγων τῆς πρώτης περιόδου (368—348) ἐξέχουσαν θέσιν κατέχει ὁ «Εὔδημος», γραφεὶς κατὰ τὸ 354 διὰ νὰ τιμήσῃ τὴν μνήμην τοῦ ἐκ Κύπρου μαθητοῦ τοῦ Πλάτωνος Εὐδήμου, ὅστις ἐφονεύθη ἐν Σικελίᾳ πολεμῶν ὑπὲρ τοῦ Δίωνος. Ἐν αὐτῷ ὁ Ἀριστοτέλης παρουσιάζεται ἀναπτύσσων καὶ ἰδίας φιλοσοφικὰς ἀντιλήψεις. Φαίνεται ὅτι ἤδη κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην εἶχε φθάσει εἰς τὴν διάκρισιν τῆς κατηγορίας τῆς οὐσίας ἀπὸ τῶν λοιπῶν κατηγοριῶν. Μετὰ τὸν «Εὔδημον» φαίνεται ὅτι ἔγραψε τὸν «Προτρεπτικὸν», ὅστις ἦτο παραίνεσις ἀνάλογος πρὸς τὸν «Πρὸς Νικοκλέα» λόγον τοῦ Ἰσοκράτους. Ἀπηυθύνετο δὲ πρὸς τὸν ἡγεμόνα τῆς Κύπρου Θεμίσωνα ἀποσκοπῶν νὰ προσηλυτίσῃ αὐτὸν εἰς τὴν πλατωνικὴν φιλοσοφίαν. Καὶ εἰς τὸ σύγγραμμα τοῦτο, ἐξ οὗ περιεσώθησαν μεγαλύτερα τμήματα, περιληφθέντα εἰς τὸν ὑπὸ τοῦ νεοπλατωνικοῦ Ἰαμβλίχου γραφέντα «Προτρεπτικόν», παρουσιάζει ὁ Ἀριστοτέλης ἰδίας ἀντιλήψεις ἀφισταμένας ἀπὸ τὰς πλατωνικάς.

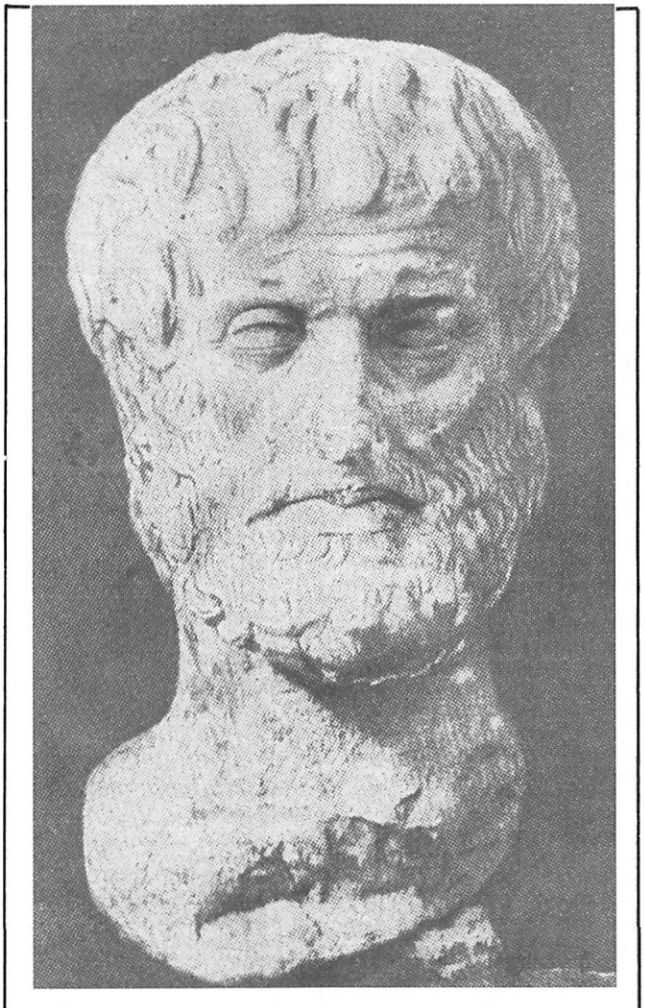

Ἀριστοτέλης.
(Προτομὴ εὑρισκομένη εἰς τὸ ἐθνικὸν μουσεῖον Ἀθηνῶν).

Τελείως σχεδὸν χειραφετημένη καὶ ἀνεξάρτητος ἐμφανίζεται ἡ σκέψις του εἰς τὸν ἐκ τριῶν βιβλίων συγκείμενον «Περὶ φιλοσοφίας» διάλογόν του, δι' οὗ ἐλάμβανε θέσιν ἐκ τοῦ ἐμφανοῦς κατὰ τῆς πλατωνικῆς θεωρίας τῶν ἰδεῶν καὶ κατὰ τῆς μαθηματικοποιήσεώς των. Ὁ Γαῖγκερ (W. JAGER) φρονεῖ ὅτι ὁ διάλογος ἐγράφη ἐν Ἄσσῳ καὶ ἀπετέλει κατά τινα τρόπον τὸ πρόγραμμα τῶν ἐκεῖ φιλοσοφικῶν διδασκαλιῶν τοῦ Ἀριστοτέλους. Ὑπάρχουν ὅμως ἐνδείξεις ἐφ' ὧν στηριζόμενός τις δύναται νὰ ἰσχυρισθῇ ὅτι καὶ ὁ «Περὶ φιλοσοφίας» διάλογος ἐγράφη ὑπὸ τοῦ Σταγιρίτου ἐνῶ ἀκόμη διέτριβεν ἐν τῇ Ἀκαδημίᾳ. Οὕτω εἰς τὴν «Ἐπινομίδα», ἥτις συνεξεδόθη μετὰ τῶν «Νόμων» τοῦ Πλάτωνος κατὰ τὸ 347—346 π.Χ., γίνεται λόγος περὶ «τοῦ πέμπτου σώματος» περὶ τοῦ ὁποίου ἔκαμνε λόγον ὁ Ἀριστοτέλης εἰς τὸν «Περὶ φιλοσοφίας» διάλογόν του (βλέπε «Ἐπινομίδα» 981 C). Ἐκ τούτου ἕπεται ὅτι ὁ ἐν λόγω διάλογος εἶχεν ἐκδοθῇ πρὸ τοῦ θανάτου τοῦ Πλάτωνος. Ἐκ τοῦ διαλόγου τούτου περιεσώθησαν ὀλίγα ἀποσπάσματα.

Ἀναφέρονται εἰς τοὺς καταλόγους καὶ αἱ ἀκόλουθοι διάλογοι περὶ τοῦ περιεχομένου τῶν ὁποίων δὲν γνωρίζομεν πολλὰ πράγματα. Ὁ «Γρύλλος ἢ περὶ ρητορικῆς» φαίνεται ὅτι ἐγράφη κατὰ τὸ 362 π.Χ. ἐν αὐτῷ δὲ πιθανῶς κατέκρινεν ὁ Ἀριστοτέλης τὸν Ἰσοκράτη. Ἐκτὸς τούτου ἀναφέρονται καὶ οἱ ἀκόλουθοι διάλογοι: «Περὶ πολιτικοῦ» εἰς δύο βιβλία. «Περὶ εὐχῆς», «Περὶ ποιητῶν», «Περὶ δικαιοσύνης», «Περὶ εὐγενείας» καὶ ἄλλοι, ὧν οἱ τίτλοι εἶναι ἀμφίβολοι. Εἰς τὰ ἔργα τὰ γραφέντα πρὸ τῆς εἰς τὸ Λύκειον ἐγκαταστάσεώς του κατατάσσονται καὶ αἱ σημειώσεις του ἐκ τῆς «Περὶ ἀγαθοῦ» τελευταίας διαλέξεως τοῦ Πλάτωνος, τὸ «Περὶ ἰδεῶν» σύγγραμμά του, «Αἱ διαιρέσεις», τὸ «Περὶ Πυθαγορείων» καὶ ἡ ρητορικὴ πραγματεία του «Τέχνης τῆς Θεοδέκτου συναγωγῆ».

Ἤδη ἐρχόμεθα εἰς τὴν ἀπαρίθμησιν καὶ κατὰ κλάδους κατάταξιν τῶν διασωθέντων ἐπιστημονικῶν του συγγραμμάτων: 1) Λογικὰ ἢ «Ὄργανον»: α) Κατηγορίαι· αἱ γενικώτατα ἔννοια αἱ ἀποδιδόμεναι εἰς τὰ ὄντα. β) Περὶ ἑρμηνείας· θεωρία περὶ λεκτικῆς ἐκφράσεως τῶν κρίσεων. γ) Ἀναλυτικὰ πρότερα, 6 βιβλ. 2· θεωρία περὶ συλλογισμοῦ, δ) Ἀναλυτικὰ ὕστερα, 6 βιβλ. 2: θεωρία περὶ ἀποδείξεως. ε) Τοπικά, 6 βιβλ. 8: θεωρία περὶ πιθανολογικῶν διαλεκτικῶν συλλογισμῶν ἀφορμωμένων ἀπὸ προτάσεων, αἵτινες εἶναι δοξασίαι κοινῶς παραδεδεγμέναι: «ἐξ ἐνδόξεων». στ) Σοφιστικοὶ ἔλεγχοι· ἔλεγχος τῶν γνωστοτέρων σοφισμάτων.

2) Φυσικὰ συγγράμματα: α) Φυσικὴ ἀκρόασις ἢ Φυσικά, 6 βιβλ. 8: ἔργον γραμμένον μὲ μεθοδικότητα καὶ σχέδιον, ἀποτελεῖ σύστημα γενικῆς φιλοσοφίας τῆς φύσεως. β) Περὶ οὐρανοῦ, 6 βιβλ. 4: ἔκθεσις τῶν ἀστρονομικῶν θεωριῶν. γ) Περὶ γενέσεως καὶ φθορᾶς, 6 βιβλ. 3: θεωρία περὶ χημικῶν μετασχολῶν. δ) Μετεωρολογικά, 6 βιβλ. 4: πραγματεύονται περὶ πλανητῶν, κομητῶν, μετεώρων, μετάλλων καὶ λίθων. ε) Περὶ κόσμου· εἶναι ψευδεπίγραφον, γραφὲν κατὰ τὸν 1ον π.Χ. αἰῶνα.

3) Βιολογικὰ συγγράμματα: α) Περὶ ζώων ἱστορίας, 6 βιβλ. 10· συγκριτικὴ ἀνατομία καὶ φυσιολογία καὶ γενικὴ βιολογία. Τὸ 10ον βιβλίον δὲν ἔχει γραφῇ ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους. β) Περὶ ζώων μορίων, 6 βιβλ. 4: πολεμικὴ κατὰ τῶν ταξινομήσεων τοῦ Σπευσίππου καὶ γενικὴ εἰσαγωγὴ εἰς τὴν βιολογίαν. Τὸ τέταρτον βιβλίον εἶναι ἐμβρυολογία. γ) Περὶ ζώων πορείας, 6 βιβλ. 1. δ) Περὶ ζώων κινήσεως: ἀνάλυσις τοῦ μηχανισμοῦ κινήσεως τῶν ζώων ἐν σχέσει μὲ τὴν κίνησιν τοῦ κόσμου. ε) Περὶ ζώων γενέσεως, 6 βιβλ. 5: τὰ προβλήματα τῆς γενέσεως καὶ κληρονομικότητος. στ) Τὸ Περὶ φυτῶν, ὅπερ δὲν εἶναι γνήσιον.

4) Ψυχολογικὰ συγγράμματα: Περὶ ψυχῆς, 6 βιβλ. 3: ἔρευνα περὶ τοῦ ὀργανικοῦ κόσμου καὶ τῆς ψυχῆς. Εἰς τὰ ψυχολογικὰ συγγράμματα ὑπάγεται καὶ ἡ ὁμὰς ἥτις ἔχει τὸν τίτλον Μικρὰ φυσικὰ καὶ ἀπαρτίζεται ἀπὸ τὰ κατωτέρω ἔργα: α) Περὶ αἰσθήσεως καὶ αἰσθητῶν. β) Περὶ μνήμης καὶ ἀναμνήσεως. γ)

Περὶ ὕπνου καὶ ἐγρηγόρσεως. δ) Περὶ ἐνυπνίων. ε) Περὶ Μαντικῆς τῆς ἐν τοῖς ὕπνοις. στ) Περὶ μακροβιότητος καὶ βραχυβιότητος. ζ) Περὶ ζωῆς καὶ θανάτου. η) Περὶ ἀναπνοῆς. θ) Περὶ πνεύματος, ὅπερ εἶναι ψευδεπίγραφον, γραφὲν πιθανῶς ὑπὸ τοῦ ἰατροῦ Ἐρασιστράτου κατὰ τὸ 250 π.Χ.

5) Μεταφυσικὰ συγγράμματα. Τὰ μετὰ τὰ Φυσικά, 6 βιβλ. 12: ἀποτελοῦν τὸ κυριώτερον ἔργον τοῦ Ἀριστοτέλους, μὲ θέμα τὴν ὀντολογίαν. Ὁ τίτλος Μετὰ τὰ Φυσικὰ εἶναι μεταγενέστερος, ἁπαντῶν τὸ πρῶτον παρὰ Νικολάῳ τῷ Δαμασκηνῷ (1ος αἰὼν π.Χ.). Ὁ Ἀριστοτέλης ὀνομάζει τὸ σύνολον τῶν σχετικῶν μὲ τὴν ὀντολογίαν συγγραμμάτων του Πρώτη Φιλοσοφία.

6) Ἠθικὰ συγγράμματα: α) Ἠθικὰ Εὐδήμεια, 6 βιβλ. 7. β) Ἠθικὰ μεγάλα, 6 βιβλ. 2. γ) Ἠθικὰ Νικομάχεια, 6 βιβλ. 10.

7) Πολιτικὰ συγγράμματα: α) Πολιτικά, 6 βιβλ. 8: γενικὴ θεωρία περὶ πολιτευμάτων. β) Ἀθηναίων Πολιτεία, γ) Οἰκονομικά, 6 βιβλ. 2. Τὰ τελευταῖα δὲν προέρχονται ἀπὸ τὸν Ἀριστοτέλη.

8) Τεχνολογικά: α) Ρητορική, 6 βιβλ. 3. β) Ποιητικὴ· διεσώθη ἐλλιπής.

9) Προβλήματα: Περιέχουν προβλήματα ἐκ ποικίλων περιοχῶν γνώσεως. Ἐκτὸς τῶν ἐν τοῖς προηγουμένοις σημειωθέντων νόθων συγγραμμάτων θεωροῦνται μὴ γνήσια καὶ τὰ ἀκόλουθα ἔργα ἄτινα ἔχουν συμπεριληφθῆ εἰς τὸ σῶμα τῶν ἀριστοτελικῶν ἔργων: α) «Φυσιογνωμικά», β) «Περὶ θαυμασίων ἀκουσμάτων», γ) «Περὶ χρωμάτων», ε) «Μηχανικά», στ) «Ρητορικὴ εἰς Ἀλέξανδρον». ζ) «Περὶ Ξενοφάνους», η) «Περὶ ἀκουστῶν».

Ἡ μορφὴ καὶ ἡ ἱστορία τῶν ἀριστοτελικῶν συγγραφῶν. Τὸ σύνολον τῶν διασωθέντων συγγραμμάτων τοῦ Ἀριστοτέλους μετὰ τῶν ἀποσπασμάτων εἰς τὴν ἔκδοσιν τῆς Ἀκαδημίας τοῦ Βερολίνου καταλαμβάνει δύο μεγάλου σχήματος τόμους, περιλαμβάνοντας διστήλους σελίδας, αἵτινες περιέχουν 118 χιλιάδας στίχους. Τὸ περισωθὲν μέρος ὑπολογίζεται ὅτι ἀποτελεῖ μόλις τὸ τέταρτον τοῦ συνολικοῦ ὄγκου τῶν ὑπὸ τοῦ φιλοσόφου συγγραφέντων ἔργων. Οἱ ἀρχαῖοι σχολιασταὶ διέκρινον τὰ ἔργα του εἰς συνταγματικὰ καὶ εἰς ὑπομνηματικά. Εἰς τὴν πρώτην κατηγορίαν ὑπάγονται ἔργα συγγεγραμμένα ἐπὶ τῇ βάσει σχεδίου, ἐνῶ τὰ τῆς δευτέρας κατηγορίας ἦσαν ἁπλαῖ σημειώσεις. Τὰ διασωθέντα ἔργα ἀνήκουν εἰς τὸ πρῶτον εἶδος. Ὁ ἴδιος ὁ Ἀριστοτέλης τὰ ὀνομάζει «μεθόδους» καὶ «πραγματείας». Οἱ μεταγενέστεροι ἐχρησιμοποίησαν καὶ τὸν ὅρον ἀκροαματικὸς καὶ ἀκρόασις, εἰς ἔνδειξιν συγγραμμάτων προωρισμένων νὰ ἀναπτύσσωνται πρὸ ἀκροατηρίου. Πρόβλημα ἠγέρθη ὡς πρὸς τὴν σημασίαν τοῦ ὅρου «ἐξωτερικοὶ λόγοι», ὅστις ἀπαντᾶται συχνάκις εἰς τὰ ἀριστοτελικὰ συγγράμματα. Ὡς συνώνυμοι ἐκφράσεις χρησιμοποιοῦνται καὶ αἱ ὀνομασίαι «ἐκδιδόμενοι λόγοι», δηλαδὴ συγγράμματα δημοσιευμένα καὶ «ἐγκύκλια φιλοσοφήματα» ἢ ἁπλῶς «ἐγκύκλια», δηλαδὴ «φιλοσοφικὰ ἀντιλήψεως καὶ συγγράμματα τεθέντα ἤδη ἐν κυκλοφορίᾳ». Πολλοὶ ἐρευνηταὶ νομίζουν ὅτι πρόκειται περὶ τῶν φιλολογικῶν ἔργων τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ ἰδίᾳ περὶ τῶν διαλόγων τῶν ἐκδιδομένων πρὸ τῆς ἐν Λυκείῳ ἐγκαταστάσεώς του. Ἡ ἔκφρασις ὅμως «οἱ ἐν κοινῷ γιγνόμενοι λόγοι» (Περὶ ψυχῆς, 407 6 29), δεικνύει ὅτι ὁ ὅρος δὲν ἔχει τόσον εἰδικευμένην σημασίαν. Διὰ τοῦ χωρίου τούτου θὰ ἠδύνατο νὰ ἐνισχυθῇ καὶ ἡ πληροφορία, καθ' ἣν ὁ Ἀριστοτέλης διέκρινε τὰ μαθήματά του εἰς ἐσωτερικὰ (ἰδίους λόγους) καὶ εἰς ἐξωτερικὰ (κοινοὺς λόγους). Πάντως ὁ ὅρος ἐξωτερικοὶ λόγοι δὲν σημαίνει μόνον τὰ ἐκδεδομένα ἀριστοτελικὰ συγγράμματα, ἀλλὰ διαστέλλει τὰς καθαρῶς ἐπιστημονικὰς πραγματείας ἀπὸ τὰς λαϊκοῦ χαρακτῆρος διαλεκτικὰς συγγραφάς. Αἱ πρῶται ἐγράφοντο «κατ' ἀλήθειαν» καὶ ἐνεφάνιζον ἀποδεικτικὴν ἀναγκαιότητα, αἱ δὲ δεύτεραι «πρὸς δόξαν» καὶ ἠρκοῦντο εἰς πιθανολογικὰς ἐνδείξεις.

Αἱ περὶ τῆς τύχης τῶν ἐπιστημονικῶν συγγραμμάτων τοῦ Ἀριστοτέλους μαρτυρίαι προέρχονται ἀπὸ τὸν Στράβωνα (XIII, 1, 54) καὶ ἀπὸ τὸν Πλούταρχον (Σύλλας 26). Κατὰ τὰς μαρτυρίας ταύτας τὰ χειρόγραφα τὰ ἐκληροδότησεν ὁ Θεόφραστος εἰς τὸν υἱὸν τοῦ Κορίσκου Νηλέα. Οἱ κληρονόμοι του φοβούμενοι μήπως οἱ βασιλεῖς τῆς Περγάμου, οἵτινες κατήρτιζον τότε μεγάλην βιβλιοθήκην, ἁφαιρέσουν ἀπὸ αὐτοὺς τὰ βιβλία, τὰ ἔκρυψαν εἰς ὑπόγειον οἴκημα εἰς τὴν πατρίδα των Σκῆψιν. Ἐκεῖ ἔμειναν τὰ συγγράμματα ἕνα καὶ ἥμισυν αἰῶνα, μέχρις ὅτου κατὰ τὸ 100 π.Χ. ὁ βιβλιόφιλος Ἀπελλικὼν ὁ Τήιος, ὑπηρετῶν εἰς τὸ μισθοφορικὸν στράτευμα τοῦ Μιθριδάτου, τὰ ἠγόρασεν ἀντὶ σεβαστοῦ ποσοῦ καὶ προέβη εἰς ἔκδοσίν των. Ἐπειδὴ ὅμως τὰ χειρόγραφα κατάκλειστα ἐπὶ πολλὰ ἔτη, εἶχον ὑποστῆ φθοράς, ὁ δὲ Ἀπελλικὼν δὲν ἦτο φιλόσοφος, ἀλλὰ μόνον βιβλιόφιλος, ἡ γενομένη ὑπ' αὐτοῦ ἔκδοσις ἦτο πλήρης σφαλμάτων. Κατὰ τὸν πρῶτον Μιθριδατικὸν πόλεμον (87—84 π.Χ.) περιῆλθεν ἡ βιβλιοθήκη τοῦ Ἀπελλικῶντος εἰς τοὺς Ρωμαίους καὶ μετεκομίσθη κατὰ διαταγὴν τοῦ Σύλλα εἰς Ρώμην. Ἐκεῖ ὁ γραμματικὸς Τυραννίων ὁ βιβλιοθηκάριος τοῦ Κικέρωνος, ὃν εἶχε μεταγάγει ὁ Λούκουλλος εἰς Ρώμην περὶ τὸ 66 π.Χ., εἰργάσθη διὰ τὴν βελτίωσιν τοῦ κειμένου. Νέαν δὲ ἔκδοσιν, ἥτις εἰς πολλὰ ἀποκατέστησε τὸ ὀρθόν, ἔκαμεν ἐν Ρώμῃ ὁ Ἀνδρόνικος ὁ Ρόδιος, ἑνδέκατος διάδοχος τοῦ Ἀριστοτέλους ἐν τῷ Λυκείῳ μεταξὺ τῶν ἐτῶν 60—50 π.Χ. Αὕτη ἡ ἔκδοσις ἀπετέλεσε τὴν ἀπαρχὴν τῶν νέων ἀριστοτελικῶν σπουδῶν, εἰς ἃς ἐπεδόθησαν μετὰ ζήλου οἱ φιλοσοφοῦντες κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην.

Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ἡ περιπετειώδης ἱστορία τῆς τύχης τῶν ἀριστοτελικῶν συγγραμμάτων εἶναι ἐν πολλοῖς φανταστική, πλασθεῖσα διὰ νὰ δικαιολογήσῃ τὴν λήθην, εἰς ἣν εἶχον περιέλθει τὰ ἀριστοτελικὰ συγγράμματα καθ' ὅλην τὴν μέχρι τοῦ πρώτου π.Χ. αἰῶνος περίοδον. Εἶναι ἀδύνατον νὰ δεχθῶμεν ὅτι εἰς τὸ Λύκειον καὶ τὴν Ἀλεξάνδρειαν δὲν ὑπῆρχον ἀντίγραφα τῶν ἔργων τοῦ Ἀριστοτέλους. Ὁ Στράτων ὁ Λαμψακηνὸς θὰ ἦτο ἀδύνατον νὰ διατυπώσῃ τὰς φυσικὰς δοξασίας του, ἂν δὲν εἶχε πρὸ ὀφθαλμῶν τὰ «Φυσικὰ» τοῦ Ἀριστοτέλους. Ἡ ἐπικράτησις τῶν ἀρχαϊστικῶν τάσεων, ἥτις σημειοῦται ἀπὸ τοῦ πρώτου π.Χ. αἰῶνος, ἀνεζωογόνησε τὴν ἐπιθυμίαν τῆς σπουδῆς τῶν ἔργων τῶν μεγάλων φιλοσόφων τῆς ἐνδόξου ἐποχῆς καὶ ἔφερεν ἐκ νέου τὰ ἔργα των εἰς τὴν ἐπικαιρότητα.

Τὸ κείμενον τῶν ἔργων ἔχει διὰ τῆς συνεχοῦς ἐργασίας τῶν φιλολογικῶν γενεῶν ἀρκετὰ ἀποκατασταθῆ καὶ βελτιωθῆ. Εἰς τὰ περισωθέντα ἔργα συναντῶνται πολλαὶ συσχετίσεις καὶ παραπομπαὶ μεταξὺ τῶν διαφόρων πραγματειῶν. Πολλάκις εἰς μίαν πραγματείαν προαναγγέλλεται ἡ ἔκδοσις ἄλλης ὡς καὶ ἡ ἐν ἄλλῃ συγγραφῇ λεπτομερεστέρα τοῦ ζητήματος ἐπεξεργασία. Ἐκ τούτου συνάγονται ὅτι αἱ διάφοροι πραγματεῖαι ἐξεδίδοντο μερικῶς κατὰ διάφορα χρονικὰ διαστήματα. Αἱ ἀπαντώμεναι παραπομπαὶ δὲν εἶναι δυνατὸν ἐν τῷ συνόλῳ των νὰ προσεπέθησαν ὑπὸ μεταγενεστέρων ἐκδοτῶν, ἐπεξεργασθέντων τὰ συγγράμματα. Τοῦτο συνάγεται ἐκ τοῦ ὅτι πολλάκις ἡ προαναγγελλομένη λεπτομερεστέρα συζήτησις εἰς ἣν παραπέμπει ὁ Ἀριστοτέλης δὲν ἀνευρίσκεται εἰς τὰ συγγράμματά του, διότι περιείχετο εἰς ἀπολεσθείσας πραγματείας. Εἶναι φανερὸν ὅτι τοιοῦτον εἶδους παραπομπαὶ μόνον ἀπὸ τὸν ἴδιον τὸν συγγραφέα εἶναι δυνατὸν νὰ προέρχωνται.

Τὸ ὕφος τῶν ἐπιστημονικῶν τοῦ Ἀριστοτέλους συγγραφῶν εἶναι ἀκριβολογικὸν καὶ στερεῖται παντὸς διακοσμητικοῦ στοιχείου. Ἡ πρόθεσις τοῦ συγγραφέως εἶναι νὰ ἀποδώσῃ μὲ ὅσον τὸ δυνατὸν μεγαλυτέραν ἀκρίβειαν τὴν πορείαν τοῦ ἐσωτερικοῦ διανοητικοῦ στοχασμοῦ. Εἰς τὴν διαπίστωσίν μας ταύτην ἔρχεται εἰς ἀντίθεσιν ἡ κρίσις τῶν ἀρχαίων τεχνικῶν τοῦ ὕφους, οἵτινες κατέτασσον τὸν Σταγιρίτην εἰς τοὺς δεξιωτέρους χειριστὰς τοῦ λόγου. Ὁ Διονύσιος ὁ Ἁλικαρνασσεὺς θεωρεῖ τὸ ὕφος τοῦ ὑποδειγματικόν, ὁ δὲ Κικέρων ὁμιλεῖ περὶ «ρεύματος τῆς χρυσῆς εὐγλωττίας» καὶ περὶ «ἀπιστεύτου ἡδύτητος τοῦ λεκτικοῦ τρόπου» τοῦ Ἀριστοτέλους. Μνημονεύει τοῦτον ὡς ἐπινοήσαντα καὶ ἴδιον ἔθος ἐν τῷ διαλόγῳ συνιστάμενον εἰς τὸ ὅτι ἐνεφάνιζεν εἰς τοὺς ὑπ' αὐτοῦ συγγραφέντας διαλόγους καὶ τὸν ἑαυτόν του λαμβάνοντα μέρος εἰς τὴν διαλογικὴν συζήτησιν. Ἀλλ' ἡ ἀντίφασις αὕτη εὐκόλως αἴρεται, ἂν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν ὅτι αἱ κρίσεις τῶν παλαιῶν τεχνογράφων ἀναφέρονται εἰς τὰ φιλολογικὰ ἔργα τοῦ Σταγιρίτου τὰ προοριζόμενα διὰ τὸ πολὺ κοινόν. Εἰς τοὺς διαλόγους καὶ «τοὺς ἐκδεδομένους λόγους» εἶχεν ὁ Ἀριστοτέλης τὴν εὐκαιρίαν νὰ παρουσιάσῃ τὰς λογοτεχνικὰς του δεξιότητας. Συγγράφων τὰ ἐπιστημονικά του ἔργα ἠκολούθησε τὸ παραδεδομένον διὰ τὰς ἐπιστημονικὰς συγγραφὰς καὶ ἐξειδικευμένας διδασκαλίας ὕφος. Τὸ πρότυπον θὰ εὗρεν εἰς τὰς ἐσωτερικὰς διδασκαλίας τοῦ Πλάτωνος καθὼς καὶ εἰς τὰ «Ὑπομνήματα» τῶν Ἱπποκρατικῶν.

Χειρόγραφα καὶ ἐκδόσεις. Ὑπάρχουν ὑπὲρ τοὺς ἑκατὸν χειρόγραφοι κώδικες εἰς τὰς διαφόρους βιβλιοθήκας περιέχοντες ἄλλοι ἐν τῷ συνόλῳ καὶ ἄλλοι τμηματικῶς τὰ ἔργα τοῦ Ἀριστοτέλους. Τὰ ἀρχαιότερα ἐκ τούτων εἶναι τοῦ δεκάτου μ.Χ. αἰῶνος. Μεταξὺ τῶν κωδίκων οἱ περισσότερον ἀποδίδοντες τὸ κείμενον εἶναι ὁ Παρισινὸς κῶδιξ ὑπ' ἀριθ. 1853 τοῦ δεκάτου αἰῶνος, ὁ τῆς Βιέννης τῶν ἀρχῶν τοῦ αὐτοῦ αἰῶνος καὶ ὁ τῆς Φλωρεντίας (Λαυρεντιανὸς) ὑπ' ἀριθ. 87, 12 τοῦ δωδεκάτου αἰῶνος. Ἐκ τῶν νεωτέρων ἐκδόσεων ἐκείνη ἥτις ἀπετέλεσε σταθμὸν εἶναι ἡ γενομένη δαπάναις τῆς Πρωσσικῆς Ἀκαδημίας τῶν Ἐπιστημῶν τῇ ἐποπτείᾳ τοῦ Μπέκερ (IMMANUEL BEKKER) κατὰ τὸ 1831 εἰς 4ον σχῆμα καὶ εἰς δύο τόμους, ἐξ ὧν ὁ πρῶτος ἀριθμεῖ 789 σελίδας, ὁ δεύτερος 673. Ἑκάστη σελὶς ὑποδιαιρεῖται εἰς δύο στήλας, οἱ στίχοι ἔχουν ἀριθμηθῆ, ἐν εἴδει δὲ ὑποσημειώσεων ἀναγράφονται αἱ σπουδαιότεραι τῶν διαφόρων γραφῶν ἃς περιέχουν τὰ χειρόγραφα. Ἔχει ἐπικρατήσει ἡ συνήθεια παρὰ τοῖς φιλολόγοις, αἱ παραπομπαὶ νὰ γίνωνται εἰς τὴν ἔκδοσιν ταύτην. Εἰς τὰς παραπομπὰς ὁ ἀραβικὸς ἀριθμὸς σημαίνει τὸν ἀριθμὸν τῆς σελίδος, τὸ γράμμα ἄλφα (α) δεικνύει ὅτι πρόκειται περὶ τῆς ἀριστερᾶς στήλης τῆς σελίδος, τὸ δὲ ῥῆτα (6) δεικνύει τὴν δεξιὰν στήλην, ὁ ἐπακολουθῶν δὲ μετὰ τὰ γράμματα ἀραβικὸς ἀριθμός, ἀποτελεῖ ἔνδειξιν τοῦ στίχου τῆς σημειουμένης σελίδος. Κατὰ τὸ 1870 συνεπληρώθη ἡ ἔκδοσις αὕτη διὰ τῆς προσθήκης τριῶν εἰσέτι τόμων, ἐξ ὧν ὁ εἷς περιέχει λατινικὴν μετάφρασιν τῶν ἀριστοτελικῶν ἔργων, ὁ ἕτερος ἀπάνθισμα ἐκ τῶν παλαιῶν σχολίων, ὁ δὲ τρίτος τὸν ὑπὸ τοῦ Μπόνιτς (HERMANN BONITZ) καταρτισθέντα λεξιλογικὸν ἀριστοτελικὸν πίνακα (INDEX ARISTOTELICUS), ἐν ᾧ σημειοῦνται τὰ χωρία εἰς ἃ ἀπαντᾶ ἑκάστη λέξις μετ' ἐνδείξεως περὶ τῆς σημασίας της. Εἰς τὸν αὐτὸν τόμον ἔχουν συμπεριληφθῆ τὰ διασωθέντα ἀποσπάσματα τῶν ἀπολεσθέντων ἔργων τοῦ Ἀριστοτέλους, ἅτινα ἔχει συλλέξει ὁ Βαλ. Ρόζε (VAL. ROSE), ἀποσπάσματα ἐπιστολῶν καὶ ποιημάτων του καὶ κατάλογοι τῶν ἔργων του.

.Ο πίναξ οὗτος εἶναι ἀπαραίτητον ἐφόδιον διὰ τὰς ἀριστοτελικὰς σπουδάς.

Τὰ ἅπαντα τοῦ Ἀριστοτέλους μετὰ λατινικῆς μεταφράσεως ἔχει ἐκδώσει ἐν Παρισίοις εἰς πέντε τόμους καὶ ὁ Γάλλος ἐκδότης Διδῶτος (DIDOT, 1848). Εἰς τμηματικὰς δὲ ἐκδόσεις ἔχουν ἐκδοθῆ ὑπὸ τοῦ γερμανικοῦ ἐν Λειψίᾳ οἴκου τοῦ Τόϊμπνερ (TEUDNER) ἀρκετὰ ἐκ τῶν ἐπὶ μέρους συγγραμμάτων. Σπουδαιότατον ἐφόδιον διὰ τὴν μελέτην τῶν ἀριστοτελικῶν ἔργων εἶναι καὶ ἡ ἔκδοσις τῶν ἀρχαίων σχολίων, ἥτις ἤρχισεν ἀπὸ τοῦ 1883 δαπάναις τῆς Ἀκαδημίας τοῦ Βερολίνου ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν τοῦ Ντίλς (HERMANN DIELS). Ἀξιομνημόνευτος τυγχάνει καὶ ἡ ἐν Ὀξφόρδῃ ἀρξαμένη ἀπὸ τοῦ 1923 εἰς τὴν ἀγγλικὴν γλῶσσαν μεταφραστικὴ ἐργασία ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν τοῦ Ρόςς (W. D. ROSS) καὶ Σμίθ (J. A. SMITH). Ἑλληνικὰς ἐργασίας σχετικὰς μὲ τὰ ἔργα τοῦ Ἀριστοτέλους δὲν ἔχομεν πολλάς. Κατὰ τὸν 15ον αἰῶνα ὁ Βησσαρίων μετέφρασεν εἰς τὴν λατινικὴν τὰ «Μετὰ τὰ Φυσικά», ὁ δὲ Ἀργυρόπουλος ἐπίσης εἰς τὴν λατινικὴν τὰ «Φυσικά». Ἀμφότεραι αὗται αἱ μεταφράσεις περιελήφθησαν εἰς τὸν τρίτον τόμον τῆς Μπαΐκερ. Εἰς τὴν βιβλιοθήκην τοῦ Φέξη, ὁ Κ. Ζάμπας ἔχει μεταφράσει τὰ «Ἠθικὰ Νικομάχεια» καὶ ὁ Π. Γρατσιάτος τὸ «Περὶ Ψυχῆς» καὶ τὰ «Μικρὰ Φυσικὰ» καὶ ὁ Ἰ. Ζερβὸς τὴν «Ἀθηναίων πολιτείαν». Μετάφρασιν τῶν «Πολιτικῶν» ἐξέδωκεν ὁ Γενικὸς Ἐπιθεωρητὴς Π. Θεοδωρόπουλος, εἰς δὲ τὸν ἐκδοτικὸν οἶκον Ζαχαροπούλου, ἐξεδόθη τὸ κείμενον τῶν «Πολιτικῶν» μετὰ μεταφράσεως ὑπὸ Π. Λεκατσᾶ. Ἐπίσης ἐξεδόθησαν καὶ τὰ «Πολιτικά», ἡ «Ρητορική», ὡς καὶ ἄλλα ἔργα τοῦ Ἀριστοτέλους μετὰ μεταφράσεως ὑπὸ τῆς ἐκδοτικῆς Ἑταιρίας «Πάπυρος». Μετάφρασιν τῶν «Μετὰ τὰ Φυσικὰ» (Πρώτης Φιλοσοφίας) ἐξέδωκεν ὁ ἐκδοτικὸς οἶκος Δ. Ἀλεξίου μετὰ σημειώσεων, εἰσαγωγῆς καὶ ἑρμηνείας ὑπὸ Κ. Δ. Γεωργούλη. Ἡ Ἀκαδημία τῶν Ἀθηνῶν, ἐξέδωκε τὸ κείμενον τῆς «Ποιητικῆς» μετὰ μεταφράσεως, εἰσαγωγῆς καὶ σχολίων. Ἡ μετάφρασις εἶχε γίνει ὑπὸ τοῦ Σ. Μενάρδου, ἡ ὑπόλοιπος δὲ ἐργασία ὑπὸ τοῦ Ἰ. Συκουτοῆ, ἀπομείνασα ἀτελέωτος λόγω τοῦ αἰφνιδίου θανάτου του. Σπουδαιοτάτη ἀπὸ ἀπόψεως κριτικῆς ἀποκαταστάσεως τοῦ κειμένου τυγχάνει ἡ κατὰ τὸ 1821—1822 γενομένη ἔκδοσις ὑπὸ τοῦ Κοραῆ τῶν «Ἠθικῶν Νικομαχείων» καὶ τῶν «Πολιτικῶν».

ΣΥΣΤΗΜΑΤΙΚΗ ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΙΣ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΤΟΥ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ

Ἤδη προβαίνομεν εἰς τὴν ἔκθεσιν τῆς ἀριστοτελικῆς φιλοσοφίας ὡς ἑνιαίου συνόλου. Ἀναλυτικώτερον θὰ ἀναπτύξωμεν κατωτέρω ἓν ἕκαστον ἐκ τῶν συγγραμμάτων τοῦ φιλοσόφου πλὴν ἐκείνων ποὺ ἔχουν ἀναπτυχθῆ εἰς τὴν θέσιν των ἐντὸς τῶν ἄλλων τόμων τῆς παρούσης ἐγκυκλοπαιδείας. Προκαταρκτικῶς κρίνομεν ἀπαραίτητον νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι ἡ ἀριστοτελικὴ φιλοσοφία δὲν εἶχε σχεδιασθῆ ἐκ τῶν προτέρων, ἐπὶ τῇ βάσει προκαθωρισμένου προγράμματος, ὅπως συμβαίνει μὲ τοὺς περισσοτέρους ἐκ τῶν νεωτέρων φιλοσόφων. Ἀπεναντίας ἡ ἑνότης αὐτὴ προέκυψεν ἐκ τῶν ὑστέρων ὡς ἀποτέλεσμα πολυχρονίου δημιουργικῆς ἐργασίας, ἣν παρουσίασε παλαίων μὲ τὰ προβλήματα ὁ Ἀριστοτέλης. Κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους λέγοντες σύστημα ἐννοοῦμεν ταξιθετικὴν ὀργάνωσιν ὡρισμένων δοξασιῶν εἰς ἑνιαῖον σύνολον. Διὰ τοῦτο ὁ ὅρος σύστημα καὶ ὁ χαρακτηρισμὸς συστηματικὸς προσέλαβε μειωτικὴν σημασίαν, δηλῶν οὐχὶ δημιουργικήν, ἀλλὰ ταξινομητικὴν ἐργασίαν. Συνεπῶς ἡ χρησιμοποίησις τῆς συστηματικῆς ἐκθέσεως, προκειμένου περὶ τῶν φιλοσόφων, οἵτινες εἰργάσθησαν δημιουργικῶς, γίνεται διὰ λόγους διδακτικοὺς καὶ μεθοδολογικούς. Εἰς τὴν πραγματικότητα ὅμως στοχασταί, οἷοι ὁ Πλάτων καὶ ὁ Ἀριστοτέλης, δὲν διακατέχονται ἀπὸ τὴν ἐπιθυμίαν νὰ ἐμφανίσουν σύστημα φιλοσοφίας, ὅπως τὸ ἐννοεῖ ἡ συνήθης φιλοσοφικὴ φιλολογία, ἀλλὰ προχωροῦν εἰς τὴν ἀποκάλυψιν τῶν φιλοσοφικῶν ἀληθειῶν κατὰ τὰς ἐπιταγὰς τῆς μεγαλοφυΐας των. Ἡ ἐσωτερικὴ δὲ ἑνότης καὶ συνέχεια τῶν προσπαθειῶν των δὲν εἶναι εὐθὺς ἀμέσως προσιτή, ἀλλ' ἐξακριβοῦται κατόπιν προσεκτικῆς μελέτης.

Ἡ ἔννοια τῆς φιλοσοφίας. Ἐπειδὴ ἡ ἀριστοτελικὴ φιλοσοφία διατηρηθεῖσα ὡς ζωντανὸν φιλοσοφικὸν σύστημα μέχρι τῶν ἡμερῶν μας, ἡρμηνεύθη ποικιλοτρόπως κατὰ τὰς διαφόρους ἐποχάς, μόνον ἂν ἀφορμηθῶμεν ἀπὸ τὰ ἀριστοτελικὰ κείμενα θὰ πλησιάσωμεν τὸ ἀληθινόν της νόημα καὶ θὰ προφυλαχθῶμεν ἀπὸ τὰς νοθευούσας τὴν οὐσίαν της παρερμηνείας. Ἐφ' ὅσον δὲ ὁ Σταγιρίτης ἀκολουθῶν τὸν Πλάτωνα ἀντιλαμβάνεται τὴν φιλοσοφίαν ὡς φιλίαν, δηλαδὴ ἐκζήτησιν τῆς σοφίας, ὀφείλομεν πρωτίστως νὰ ἀναζητήσωμεν ποῖον εἶναι τὸ σημασιολογικὸν περιεχόμενον τοῦ ὅρου σοφία. Τοῦτο θὰ κατορθωθῆ ἂν ἀφορμηθῶμεν ἀπὸ τὰ πρῶτα δύο κεφάλαια τοῦ πρώτου βιβλίου τοῦ συγγράμματός του «Μετὰ τὰ Φυσικά». Κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη, ἀποτελεῖ γνώρισμα ὀντολογικὸν διὰ τὸν ἄνθρωπον ἡ τάσις του πρὸς τὸ «εἰδέναι», δηλαδὴ ἡ φύσις τοῦ ἀνθρώπου εἶναι τοιαύτη, ὥστε νὰ τὸν ὠθῆ πρὸς τὸ «εἰδέναι». Ἡ πρώτη πρόταοις, μὲ τὴν ὁποίαν ἀρχίζει τὸ ἀνωτέρω μνημονευθὲν σύγγραμμά του λέγει ὅτι «πάντες οἱ ἄνθρωποι τοῦ εἰδέναι ὀρέγονται φύσει». Διὰ νὰ γίνῃ φανερὸν τὸ νόημα τῆς συντόμου ταύτης προτάσεως, πρέπει πρωτίστως νὰ διασαφηνισθῆ ἡ σημασία ὑψ' ἣν θὰ ἐννοήσωμεν τὸ «εἰδέναι». Τί ἄραγε ἐννοεῖ διὰ τοῦ ἀπαρεμφάτου τούτου ὁ Ἀριστοτέλης; Συνήθως οἱ μὴ γνωρίζοντες τὰ ἀριστοτελικὰ κείμενα ἐκλαμβάνουν τὸ «εἰδέναι» ὡς σημαῖνον θησαυρισμὸν παντοειδῶν ἐπὶ μέρους γνώσεων. Νομίζουν ὅτι πρόκειται περὶ τῆς κοινῶς ἐνοουμένης γνώσεως, περὶ τοῦ πλουτισμοῦ τοῦ παραστατικοῦ πλούτου τῆς διανοήσεως. Τίποτε ὅμως δὲν εἶναι περισσότερον ξένον πρὸς τὸ νόημα τῆς ἀριστοτελικῆς προτάσεως, τῆς ὁποίας τὴν σημασίαν θέλομεν νὰ ἐξιχνιάσωμεν. Χρησιμοποιῶν ὁ Ἀριστοτέλης τὴν λεκτικὴν ἔκφρασιν «εἰδέναι» θέλει νὰ φέρῃ εἰς τὸν νοῦν μας τὴν ὁμάηχον λέξιν «εἶδος», διὰ νὰ δηλώσῃ ὅτι ἡ τάσις πρὸς τὴν καθαρὰν γνῶσιν, πρὸς τὴν θεώρησιν τοῦ εἴδους, δηλαδὴ τῆς μορφῆς, τὴν ὁποίαν παρουσιάζουν τὰ πράγματα, ἀποτελεῖ φυσικὴν ὄρεξιν, ἥτις ἐνυπάρχει εἰς τὴν ὀντολογικὴν κατασκευὴν τοῦ ἀνθρώπου. Τοῦτο, λέγει, ἀποδεικνύεται ἀπὸ τὴν εὐχαρίστησιν, ἣν ἀπολαμβάνει ὁ ἄνθρωπος, ὅταν χρησιμοποιῇ τὰς αἰσθήσεις του καὶ ἰδίως τὴν αἴσθησιν τῆς ὁράσεως. Ἡ χρῆσις τῆς ὁράσεως μᾶς εἶναι προσφιλὴς καὶ ὅταν τὴν χρησιμοποιοῦμεν χωρὶς νὰ ἐπιδιώκωμεν κανένα πρακτικὸν σκοπόν. Τὸ νὰ βλέπωμεν ἐν θέαμα, τὸ νὰ ἀπολαμβάνωμεν ὡραῖα χρώματα ἢ σχήματα μᾶς εὐχαριστεῖ ἀνεξαρτήτως οἱουδήποτε ὠφελιμιστικοῦ ὑπολογισμοῦ. Τοῦτο ἀποδεικνύει ὅτι ὑπάρχει μέσα εἰς τὸν ἄνθρωπον, καὶ ὅταν ἀκόμη δὲν ἔχῃ ὑψωθῆ ὑπεράνω τῶν αἰσθησιακῶν ἐνεργειῶν, ἀγάπη πρὸς τὴν ἀνιδιοτελῆ καὶ καθαρὰν γνῶσιν, ἥτις ἐκδηλοῦται βαθμηδὸν ἐφ' ὅσον ὑψούμεθα εἰς ἀνώτερον ἐξελικτικὸν στάδιον καὶ ὅτι ὁ ἄνθρωπος τείνει διαρκῶς εἰς τὴν ἀπόκτησιν καθαρωτέρας γνώσεως, πρὸς τὸ «μᾶλλον εἰδέναι».

Ἡ αἴσθησις καθιστᾶ γνωστὰς εἰς τὸν ἄνθρωπον καὶ τὰ ζῶα τὰς ποικίλας μορφάς, ὑφ' ἃς ἐμφανίζεται ἡ ἐμπειρικὴ πραγματικότης. Ἀλλ' ἡ αἴσθησις δὲν ἔχει ὡς προορισμόν της νὰ μᾶς παρέχῃ γνώσεις, ἀλλὰ νὰ καθιστᾶ δυνατὴν τὴν ἐξυπηρέτησιν τῶν ἀναγκῶν τῆς ζωῆς. Ἡ ὅρασις μᾶς κάμνει ἱκανοὺς νὰ ἀνακαλύπτωμεν τὴν τροφήν, ἡ γεῦσις νὰ τὴν δοκιμάζωμεν, ἡ ἀκοὴ μᾶς κάμνει δυνατὴν τὴν συνεννόησιν κτλ. Εὐτυχῶς δὲν εἶναι καταδικασμένος ὁ ἄνθρωπος νὰ παραμείνῃ εἰς τὸ αἰσθησιακὸν στάδιον διὰ παντός, ὅπως τὰ κατώτερα ζῶα. Ὑψοῦται εἰς ἀνωτέραν βαθμίδα χρησιμοποιῶν τὴν μνημονικήν του ἱκανότητα, δι' ἧς κατορθώνει νὰ ἀποκτήσῃ ἐμπειρίαν. Αὕτη ἐπιτυγχάνεται, διότι πολλαὶ μνημονικαὶ παραστάσεις ἀναφερόμεναι εἰς τὸ αὐτὸ ἀντικείμενον συγχωνεύονται εἰς μίαν ἐνιαίαν παράστασιν. «Αἱ γὰρ πολλαὶ μνῆμαι τοῦ αὐτοῦ πράγματος μιᾶς ἐμπειρίας δύναμιν ἀποτελοῦσιν». Οὕτω π.χ. ἐκεῖνος, ὅστις ἐθεράπευσε τὸν Σωκράτη καὶ τὸν Καλλίαν ἀπὸ ὡρισμένον νόσημα, γίνεται κάτοχος ὡρισμένου πρακτικοῦ κανόνος, ὃν δύναται νὰ ἐφαρμόσῃ καὶ εἰς ἄλλας ὁμοειδεῖς περιπτώσεις. Ὅταν δὲ ἐκ πολλῶν ἐμπειρικῶν ἐννοιῶν συναπαρτισθῇ μία γενικὴ κρίσις ἀναφερομένη εἰς ἁπάσας τὰς ἐπὶ μέρους περιπτώσεις, τότε λέγομεν ὅτι ἔχομεν ἀποκτήσει τέχνην: «ὅταν ἐκ πολλῶν τῆς ἐμπειρίας ἐννοημάτων μία καθόλου γένηται περὶ τῶν ὁμοίων ὑπόληψις». Μετ. φ. 981α 5. Ἡ τέχνη ὑπερέχει τῆς ἐμπειρίας, διότι συνοδεύεται ἀπὸ τὴν ἐπίγνωσιν τῆς αἰτίας τῶν πραττομένων οὖσα «ἕξις μετὰ λόγου ἀληθοῦς ποιητικήν», δηλαδὴ ἱκανότης νὰ κατασκευάσῃ κάτι ἥτις γνωρίζει τὸν ἀληθῆ λόγον τὸν δικαιολογοῦντα τὴν ἐνέργειάν της. («Ἠθικὰ Νικομάχεια» 1140 α 10). Ἀποτελεῖ καὶ αὐτὴ σύνολον κανόνων, οἵτινες ὅμως στηρίζονται ἐπὶ γενικῶν ἀρχῶν

Τὴν ἀποκορύφωσιν κατὰ τὴν ἐπιζήτησιν καθαρᾶς γνώσεως ἀποτελεῖ ἡ ἐπιστήμη, ἥτις διαφέρει τῆς τέχνης, διότι δὲν ἐνδιαφέρεται διὰ πρακτικοὺς σκοποὺς ἀλλ' ἡ ἐπιδίωξίς της εἶναι ἡ καθαρὰ γνῶσις, ἡ θεωρία. Ἡ τέχνη ἐπειδὴ τείνει νὰ ἐκπληρώσῃ καθωρισμένον σκοπόν, ἔχει ἐστραμμένα τὰ βλέμματά της εἰς τὴν δημιουργίαν ἑνὸς ἔργου ἐπιτελουμένου διὰ μιᾶς δυνάμεως ἱκανῆς νὰ ἐπιτελέσῃ πρακτικὰ ἠθικὰ ἐνεργήματα (πράξεις) ἢ νὰ παραγάγῃ ὡρισμένα κατασκευάσματα (ποίησις). Ἐξ ἀντιθέτου ἡ περιοχὴ εἰς ἣν ἔχει ἐστραμμένα τὰ βλέμματά της ἡ ἐπιστήμη εἶναι ἡ περιοχὴ τοῦ «ὄντος», ὅπερ ὑφίσταται αἰωνίως κατὰ σταθερὰν τάξιν, χωρὶς νὰ διαταράσσεται ἀπὸ τὴν ἐπίδρασιν ἀπροβλέπτων καὶ τυχαίων γεγονότων. Ἡ ἐπιστήμη ἀποκαλύπτει τοὺς ἀναλλοιώτους νόμους τοῦ σύμπαντος. Χαρακτηριστικὸν γνώρισμα προσιδιάζον κατὰ μεγαλύτερον βαθμὸν εἰς τὴν ἐπιστήμην εἶναι προσέτι καὶ ἡ διδασκαλικὴ ἱκανότης. Ὁ ἐπιστήμων δύναται νὰ μεταδώσῃ διὰ τῆς διδασκαλίας τὰς γνώσεις ἃς κατέχει εὐκολώτερον ἀπὸ τὸν τεχνίτην. Ὁ ἐμπειρικὸς ἐνεργεῖ κατά τινα καθ' ἕξιν αὐτοματισμὸν ἄνευ ἐπιγνώσεως τῆς αἰτίας, χωρὶς νὰ δύναται νὰ ὑψωθῆ εἰς τὴν γενικότητα καὶ χωρὶς νὰ μεταδώσῃ διὰ τῆς διδασκαλίας ὅσα κατέχει. Ἡ τέχνη κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη παρουσιάζει ἀρκετὰς ὁμοιότητας μὲ τὴν ἐπιστήμην, διαφέρουσα μόνον ὡς πρὸς τὸ ὅτι ἀσχολεῖται μὲ ἀντικείμενα ἅτινα δὲν κυβερνῶνται ἀπὸ αἰωνίους καὶ ἀναλλοιώτους νόμους, ἀλλ' ἐπηρεάζονται ἀπὸ τυχαῖα καὶ ἀστάθμητα αἴτια. Ὅταν π.χ. ὁ τεχνίτης κατασκευάζῃ μίαν οἰκίαν ἐκτὸς τοῦ σχεδίου, ἀπαραίτητος παράγων εἶναι καὶ τὸ ὑλικόν. Ἀλλ' ἡ οἰκοδομήσιμος ὕλη δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ καθορισθῆ ἐπακριβῶς. Δὲν γνωρίζομεν πλήρως τὴν ἱστορικότητά της, οὔτε δυνάμεθα νὰ προβλέψωμεν μετ' ἀπολύτου ἀκριβείας τὴν ἀντοχήν της. Διὰ τοῦτο λέγομεν ὅτι ἡ τέχνη ἐπηρεάζεται ἀπὸ τὸ τυχαῖον. Ἑτέρα διαφορά των εἶναι ὅτι ἡ γενικότης ἣν ἀποκαλύπτει ἡ ἐπιστήμη εἶναι περισσότερον ἀπομεμακρυσμένη ἀπὸ τὴν αἴσθησιν, ἐνῶ ἡ γενικότης εἰς ἣν φθάνει ἡ τέχνη κεῖται ἐγγύτερον πρὸς τὰ ἐμπειρικὰ καὶ αἰσθησιακὰ γεγονότα.

Συμφώνως πρὸς τὰ ἀνωτέρω, ἐν τῇ πορείᾳ του πρὸς τὴν καθαρωτέραν γνῶσιν, πρὸς τὸ «μᾶλλον εἰδέναι», ὁ ἄνθρωπος κινεῖται ἀπὸ τὴν αἴσθησιν πρὸς τὴν ἐμπειρίαν, τὴν τέχνην καὶ τὴν ἐπιστήμην. Χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα τῆς ἐπιστήμης δὲ εἶναι: 1) Ἡ ἀνεξαρτησία ἀπὸ ἐμπειρικοὺς σκοπούς. 2) Ἡ τάσις πρὸς ὅσον τὸ δυνατὸν μεγαλυτέραν γενικότητα. 3) Ἡ στροφὴ πρὸς τὸ αἰωνίως ἀμετάβλητον τμῆμα τοῦ ὄντος. 4) Ἡ ἱκανότης πρὸς διδασκαλίαν. 5) Ἡ τάσις πρὸς ἐξερεύνησιν τῶν αἰτιῶν καὶ ἰδίᾳ ἐκείνων ἐξ αὐτῶν αἵτινες εἶναι ἀρχικαὶ καὶ πρῶ-

ται. 6) Ἡ ἀπομάκρυνσίς της ἀπὸ τὰ αἰσθησιακὰ δεδομένα.

Ἐπὶ τῇ βάσει τῶν μνημονευθέντων γνωρισμάτων προχωρεῖ εἶτα ὁ Ἀριστοτέλης εἰς τὸν καθορισμὸν τῆς σοφίας. Κατ' αὐτὸν τὸ νόημα τῆς σοφίας θὰ γίνῃ φανερὸν ἂν ὑψωθοῦν τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς ἐπιστήμης γνωρίσματα εἰς τὸν ὕψιστον δυνατὸν βαθμόν. Εἶναι ἡ σοφία τὸ «καθαρὸν εἶδος», τὸ ἔσχατον νόημα καὶ ἡ ὑψίστη τελειοποίησις τῆς ἐπιστήμης. Εἶναι γνῶσις τῶν πρωταρχικωτάτων καὶ γενικωτάτων αἰτιῶν καὶ ἀρχῶν τῶν ὄντων, συνοδευομένη ἀπὸ σαφεστάτην καὶ καθαρωτάτην ἐπίγνωσιν καὶ καθιστῶσα δυνατὴν τὴν θεωρίαν τῆς ἀϊδιότητος τῶν ὄντων, λέγοντες δὲ ἀϊδιότητα τῶν ὄντων νοοῦμεν τοὺς σταθεροὺς νόμους οἵτινες καθορίζουν ποία εἶναι ἡ ἀμετάβλητος καὶ σταθερὰ φύσις τῶν ὄντων. Διὰ τοῦτο εἶναι καὶ γνῶσις βεβαιοτάτη, μὴ ἐπιδεχομένη μεταπτώσεις. Ἡ οὕτως ἐννοουμένη μάθησις εἶναι κάτι τὸ ὁποῖον ὑπερβαίνει τὰς ἀνθρωπίνους δυνάμεις, οὖσα προνόμιον μόνον τοῦ Θεοῦ. Ἂν ὅμως ὁ ἄνθρωπος δὲν δύναται νὰ τὴν ἀποκτήσῃ εἰς τὴν πληρότητά της, ἔχει τὴν δυνατότητα νὰ τὴν ἐπιδιώξῃ. Ἡ ἐπιδίωξίς της ἀποτελεῖ τὴν φιλοσοφίαν. Ὥστε τὸ φιλοσοφεῖν, ὡς ἐπιδίωξις τῆς θεωρήσεως τῶν πρώτων ἀρχῶν τῶν ὄντων, εἶναι κατά τινα τρόπον ἐξομοίωσις τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεόν. Διὰ τοῦτο ἀποτελεῖ τὴν ὑψίστην δυνατότητα τοῦ ἀνθρώπου καὶ τὴν ὑψίστην ἀποστολήν του. Τοιουτοτρόπως πρέπει νὰ ἐννοηθῇ ἡ πρότασις «πάντες οἱ ἄνθρωποι τοῦ εἰδέναι ὀρέγονται φύσει», ἐπειδὴ ἡ κατάκτησις καθαρωτάτης γνώσεως ἀποτελεῖ τὴν ὑψίστην δυνατότητα τὴν ὁποίαν δύναται νὰ πραγματοποιήσῃ ὁ ἄνθρωπος, διὰ τοῦτο ἡ τάσις πρὸς ταύτην εἶναι τάσις σύμφωνος μὲ τὴν φύσιν του. Ἤδη ἐννοοῦμεν καὶ τὸν σκοπὸν τῆς ἐξελικτικῆς ἀναπτύξεως τοῦ ἀνθρώπου, ἥτις συντελεῖται διὰ τῆς ἀνυψώσεώς του ἐκ τῆς ἐμπειρίας εἰς τὴν τέχνην καὶ ἐκ ταύτης εἰς τὴν ἐπιστήμην καὶ τὴν σοφίαν. Χαρακτηριστικὸν τῆς ἀνθρωπίνης ὑποστάσεως εἶναι ὅτι τείνει εἰς τὸ «μᾶλλον εἰδέναι», ἀποκαλύπτουσα εἰς ἑαυτὴν τὸ περιεχόμενον τοῦ κόσμου καὶ ἀπελευθερουμένη ἀπὸ τὰ δεσμὰ τῆς ἀγνοίας. Συνεπῶς ἡ φιλοσοφία εἶναι ἡ κατ' ἐξοχὴν ἁρμόζουσα εἰς ἐλευθέρους μάθησις.

Τὸ ἀντικείμενον τῆς φιλοσοφίας καὶ ἡ διαίρεσις αὐτῆς. Εἰς τὸν Ἀριστοτέλη δὲν εὑρίσκομεν ἀναλυτικοὺς καὶ προγραμματικοὺς ὁρισμοὺς περιγραφοντας ἐπακριβῶς τὸ ἀντικειμενον καὶ τὴν διαίρεσιν τῆς φιλοσοφίας. Ἐπειδὴ ἦτο πνεῦμα ἐρευνητικόν, ἀντιλαμβάνεται τὴν φιλοσοφίαν ὡς ἀπέραντον πεδίον ἐρεύνης. Πᾶσα ἔρευνα ὑφουμένη εἰς τὴν γενικότητα εἶναι δι' αὐτὸν φιλοσοφία. Διὰ τοῦτο χρησιμοποιεῖ ἀδιακρίτως πολλάκις ὡς ἰσοδυνάμους τοὺς ὅρους ἐπιστήμη καὶ φιλοσοφία. Τὸ κοινὸν πεδίον ἐφ' οὗ ἐργάζεται ἡ φιλοσοφία καὶ ἡ ἐπιστήμη εἶναι ἡ περιοχὴ τῶν ὄντων. Πᾶσα ἐπιστήμη καὶ φιλοσοφία διὰ νὰ εἶναι ἀξία τοῦ ὀνόματός της πρέπει νὰ ἀσχολῆται μὲ τὰ ὄντα καὶ νὰ τείνῃ πρὸς τὴν γενικότητα. Πᾶσα ἐπιστήμη καὶ φιλοσοφία πρέπει νὰ εἶναι «λόγος περὶ ὄντων». Ἀλλ' ἡ θεώρησις τῶν ὄντων δύναται νὰ εἶναι κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον γενική. Αἱ διάφοροι ἐπιστῆμαι ἀσχολοῦνται μὲ ἓν μόνον τμῆμα τοῦ ὄντος, προσπαθοῦσαι νὰ ἀναύρουν τὰ χαρακτηριστικὰ τῶν ὄντων τῶν ἀνηκόντων εἰς τὸ τμῆμα ἐκεῖνο. Ἡ φυσικὴ π.χ. ἐρευνᾶ τὰ χαρακτηριστικὰ τῶν ἐν χώρῳ καὶ χρόνῳ ἀντικειμένων τοῦ κόσμου τούτου, ἅτινα ὑπόκεινται εἰς κίνησιν καὶ μεταβολήν. Ἡ μαθηματικὴ ἐπιστήμη ἐξετάζει τὰ ὄντα ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῶν μετρήσεων καὶ ἔχει ἐνώπιόν της ὡς πεδίον ἐρεύνης τὸν κόσμον, τῶν ἀριθμῶν καὶ τῶν σχημάτων. Ἄλλαι ἐπιστῆμαι μελετοῦν τὰ ἔχοντα ψυχὴν καὶ ζωὴν (ἔμβια) ὄντα, ἄλλαι τὴν ψυχὴν καὶ τὰς πράξεις τῶν ἀνθρώπων. Ἅπασαι αἱ ἐν λόγῳ ἐπιστῆμαι εἶναι ἀπό τινος ἀπόψεως σοφίαι καὶ φιλοσοφίαι. Τὸ ὀπτικὸν των πεδίον ὅμως εἶναι περιωρισμένον. Ὑπὲρ ταύτας δύναται νὰ ἱδρυθῇ γενικωτάτη μάθησις σπουδάζουσα τὸ «ὄν» ἐν τῷ συνόλῳ του κατὰ τὰ ἀρχικὰ καὶ πρῶτα ὀντολογικὰ αἴτια καὶ χαρακτηριστικά. Αὕτη εἶναι κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη ἡ πρώτη φιλοσοφία ἥτις καλεῖται πρώτη, λόγῳ τῆς μεγαλυτέρας της γενικότητος καὶ ἐπειδὴ ἐξετάζει τὸ σύνολον τῶν ὄντων, μὲ τὸν σκοπὸν νὰ καθορίσῃ τὰ γενικὰ δι' ὅλα τὰ ὄντα γνωρίσματα. Πᾶσαι αἱ ἄλλαι ἐπιστῆμαι καὶ φιλοσοφίαι ἐν συγκρίσει πρὸς ταύτην καλοῦνται ὑπὸ τοῦ Σταγιρίτου δεύτεραι.

Εἶναι φανερὸν ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης ἔτεινε πρὸς μίαν ὑψίστην γενίκευσιν. Ἀπὸ τῶν νεανικῶν του χρόνων καταβάλλει προσπάθειαν διὰ νὰ ἱδρύσῃ τὴν πρώτην φιλοσοφίαν ὡς ὑψίστην καὶ θεμελιωτικὴν πάσης ἄλλης μάθησιν. Τὰ ἀποτελέσματα τῶν σχετικῶν ἐρευνῶν του περιέχονται εἰς τὸ ὑπὸ τὸν τίτλον «Τὰ μετὰ τὰ Φυσικὰ» σύγγραμμά του. Ὅπως ὁ Πλάτων ἐσχεδίαζε τὴν Διαλεκτικὴν ὡς μάθησιν ὑπεράνω τῶν ἐπὶ μέρους ἐπιστημῶν, οὕτω καὶ ὁ Ἀριστοτέλης ἠθέλησε νὰ ἱδρύσῃ τὴν πρώτην φιλοσοφίαν ὡς ὑψίστην καὶ θεμελιωτικὴν διὰ πάσας τὰς λοιπὰς ἐπιστήμας μάθησιν. Εἰς τὴν τάσιν του ταύτην ἔσχε πολλοὺς μιμητὰς ὁ Ἀριστοτέλης κατὰ τοὺς μετέπειτα χρόνους. Ἡ Ἰδέα τοῦ Καρτεσίου καὶ Λεϊβνιτίου διὰ τὴν δημιουργίαν μιᾶς γενικωτάτης ἐπιστήμης ὡς καὶ ἡ προσπάθεια τοῦ ἱδρυτοῦ τῆς φαινομενολογικῆς φιλοσοφίας Ἐδ. Χοῦσσερλ (HUSSERL) διὰ τὴν διαμόρφωσιν τῆς φαινομενολογίας εἰς θεμελιωτικὴν γενικὴν μάθησιν, τείνουν εἰς τὴν πραγμάτωσιν τοῦ ὑπὸ τοῦ Σταγιρίτου τεθέντος ἐπιστημονικοῦ ἰδεώδους.

Ἡ ἑνότης τῶν φιλοσοφικῶν σπουδῶν στηρίζεται κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη ἐπὶ τῆς ἑνότητος τοῦ σπουδαζομένου ἀντικειμένου. Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον καθιστᾶ δυνατὸν νὰ συγχωνευθοῦν αἱ εἰδικαὶ φιλοσοφικαὶ ἐπιστῆμαι εἰς ἑνότητα εἶναι τὸ ὅτι ὅλαι των ἔχουν τὸ κοινὸν γνώρισμα ὅτι ἀναφέρονται εἰς ἀντικείμενα ὑφιστάμενα εἰς τὸν κόσμον. Τὰς δὲ μερικὰς φιλοσοφικὰς ἐπιστήμας δυνάμεθα νὰ κατατάξωμεν κατὰ ἱεραρχικὴν σειρὰν μόνον ἂν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν μας τὴν γενικότητα τοῦ θέματός των καὶ τὴν πλησίασιν αὐτοῦ πρὸς τὸ κεντρικὸν φιλοσοφικὸν πρόβλημα.

Διὰ τοῦτο αἱ θεωρητικαὶ φιλοσοφικαὶ ἐπιστῆμαι (πρώτη φιλοσοφία, φυσικὴ καὶ μαθηματικά) ἵστανται ὑπεράνω τῶν πρακτικῶν (ἠθικῆς, πολιτικῆς καὶ οἰκονομίας), αὗται δὲ ὑπεράνω πάσης τεχνολογικῆς φιλοσοφικῆς θεωρήσεως (ρητορικῆς, ποιητικῆς καὶ πάσης ἄλλης τεχνολογίας). Ὡς προπαιδευτικὴν δὲ καὶ εἰσαγωγικὴν μάθησιν θεωρεῖ ὁ Ἀριστοτέλης τὴν ὑπ' αὐτοῦ ἱδρυθεῖσαν ἀναλυτικὴν ἐπιστήμην, τὴν ὁποίαν οἱ μετέπειτα ὠνόμασαν «Λογικήν».

Ἡ μέθοδος τῆς φιλοσοφίας. Σχετικῶς μὲ τὴν μέθοδον δι' ἧς ὁ Σταγιρίτης ἐπιλαμβάνεται τῆς μελέτης τῶν φιλοσοφικῶν προβλημάτων ἔχουν δημιουργηθῇ πολλαὶ παρεξηγήσεις. Ἐπειδὴ εἰς τὰ λογικά του συγγράμματα, ἅτινα περιληπτικῶς καλοῦνται «Ὄργανον», ὁ Ἀριστοτέλης ἀνέλυσε μετὰ πάσης δυνατῆς ἀκριβείας τὴν λειτουργίαν τοῦ διαλεκτικοῦ καὶ ἐπιστημονικοῦ συλλογισμοῦ, ἐπεκράτησεν ἡ πεπλανημένη ἀντίληψις ὅτι ὁ ὑπ' αὐτοῦ χρησιμοποιούμενος τρόπος τῆς διαπραγματεύσεως τῶν φιλοσοφικῶν προβλημάτων εἶναι συλλογιστικός. Ἀλλ' ὁ Ἀριστοτέλης σαφῶς καθώρισεν ὅτι ἡ συλλογιστικὴ πορεία δύναται νὰ ἀποδείξῃ μόνον τὴν ἀλήθειαν τῶν κρίσεων, καθιστῶσα κατάδηλον τὴν πηγὴν ἐξ ἧς ἀρύονται τὴν ἀποδεικτικὴν βεβαιότητά των. Ἐπίσης ἐγνώριζε καλῶς ὁ Ἀριστοτέλης ὅτι ὁ συλλογισμὸς εἶναι μέσον κατάλληλον νὰ παραγάγῃ ἀληθείας ἀναλυτικάς, ἀληθείας δηλαδὴ αἱ ὁποῖαι ἐνυπάρχουν «δυνάμει» εἰς ληφθείσας ὡς ἀληθεῖς ἢ ἀποδειχθείσας προτάσεις. Οὐδέποτε ὅμως ἐθεώρησε τὸν συλλογισμὸν ὡς μέσον δυνάμενον νὰ ἐρευνήσῃ τὴν ἀλήθειαν τῶν προτάσεων ἐξ ὧν ἀφορμᾶται ἡ ἀπόδειξις. Ἐξ ἴσου ἐσφαλμένη εἶναι καὶ ἡ ἀντίληψις ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης προχωρεῖ εἰς τὴν μελέτην τῶν προβλημάτων του διὰ τῆς ἐπαγωγῆς. Ἐπαγωγὴν λέγοντες νοοῦμεν τὴν μορφὴν ἐκείνην τῆς ἐρεύνης, κατὰ τὴν ὁποίαν ἀφορμώμενοι ἀπὸ μερικὰς περιπτώσεις φθάνομεν εἰς τὴν διατύπωσιν γενικῶν νόμων. Παρατηροῦντες δηλαδὴ ὅτι τὸ σῶμα Α, τὸ σῶμα Β πίπτει, συμπεραίνομεν γενικῶς ὅτι ὅλα τὰ σώματα πίπτουν. Ἡ ἐπαγωγὴ δὲν λύει τελειωτικῶς τὰ φιλοσοφικὰ προβλήματα. Ἡ ἀποστολή της εἶναι νὰ καταστήσῃ προσιτὸν εἰς τὴν παρατήρησίν μας τὸ «εἶδος» ὅπερ ἐνυπάρχει εἰς τὸ ἐπὶ μέρους δεδομένον, νὰ παρουσιάσῃ δηλαδὴ τὰς γενικὰς ἰδιότητας αἵτινες ὑπάρχουν ὡς χαρακτηριστικὰ τοῦ μερικοῦ συγκεκριμένου ἀντικειμένου.

Ἂν παρακολουθήσωμεν τὸν Σταγιρίτην εἰς τὴν διερεύνησιν τῶν καθαυτὸ φιλοσοφικῶν προβλημάτων, θὰ διαπιστώσωμεν ὅτι δύο εἶναι αἱ μέθοδοι ἃς χρησιμοποιεῖ κατὰ προτίμησιν. Ἡ πρώτη εἶναι ἡ ἐπισταμένη ἀνάλυσις τῶν σημασιῶν αἵτινες δίδονται διὰ τῶν λέξεων. Πρόκειται περὶ σημασιολογικῆς ἀναλύσεως τῶν λεκτικῶν ὅρων, μὲ τὴν ὁποίαν φθάνομεν εἰς τὴν ἐπίγνωσιν τοῦ «τί λέγομεν» καὶ «πῶς λέγομεν», κατὰ τὴν χαρακτηριστικὴν ἔκφρασιν τοῦ Σταγιρίτου. Τὴν μέθοδον ταύτην φαίνεται ὅτι ἐχρησιμοποίησεν ὁ Ἀριστοτέλης ἤδη διατελῶν μαθητευόμενος εἰς τὴν Ἀκαδημίαν διὰ τὴν μελέτην τῶν σημασιολογικῶν ποικιλιῶν τοῦ ὄντος, ἐκ ταύτης δὲ τῆς ἀναλύσεως προήχθη εἰς τὴν διαστολὴν τῶν κατηγορικῶν τοῦ ὄντος σημασιῶν. Λέγοντες ὅτι ἠσχολήθη μὲ τὴν μελέτην τῶν σημασιολογικῶν ποικιλιῶν τοῦ ὄντος, ἐννοοῦμεν ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης θέτει τὸ ἀκόλουθον ἐρώτημα: Τὴν αὐτὴν σημασίαν ἔχει ἡ λέξις εἶναι, ὅταν λέγωμεν «ὁ Θεὸς εἶναι δίκαιος» καὶ ὅταν λέγωμεν «τώρα εἶναι ἡμέρα;». Τυγχάνει φανερὸν ὅτι τὸ εἶναι εἰς τὴν πρώτην πρότασιν σημαίνει ἀπόδοσιν ἰδιότητος εἰς τὸν Θεόν. Εἰς τὴν ἄλλην πρότασιν δεικνύει ὅτι κάτι ὑπάρχει. Εἰς τὰ «Μετὰ τὰ Φυσικὰ» γίνεται εὐρυτάτη τῆς μεθόδου ταύτης χρῆσις, ἓν δὲ τῶν εἰς τὴν ὁμάδα ταύτην τῶν συγγραμμάτων κατατεταγμένων βιβλίων, τὸ Δ', περιέχει ἀκριβεστάτην διασαφήνισιν τῆς ἀκριβολογικῆς σημασίας τῶν ἐν χρήσει φιλοσοφικῶν ὅρων. Διὰ τοῦτο εἰς τὸ βιβλίον αὐτὸ ἀπεδίδετο ὁ τίτλος «Περὶ τῶν ποσαχῶς λεγομένων». Τὴν σημασιολογικὴν τοῦ εἴδους τούτου ἀνάλυσιν μεταχειρίζεται πάντοτε ὁ Ἀριστοτέλης ὡς προκαταρκτικὴν θεώρησιν, προκειμένου νὰ ἐξετάσῃ σοβαρὰ φιλοσοφικὰ προβλήματα. Ἡ τοιαύτη μεθοδικὴ πορεία ἀνενεώθη κατὰ τὴν ἐποχήν μας καὶ πάλιν ὑπὸ τῆς ὑπὸ τοῦ Χοῦσσερλ ἱδρυθείσης κατὰ τὸν παρόντα αἰῶνα φαινομενολογικῆς σχολῆς. Ἡ διερεύνησις τοῦ νοηματικοῦ περιεχομένου τῶν ἐννοιῶν ἀπαιτεῖ κατὰ τοὺς ὁπαδοὺς τῆς φαινομενολογικῆς φιλοσοφίας προσεκτικὴν σημασιολογικὴν ἀνάλυσιν, δι' ἧς καθίστανται κατάδηλοι αἱ νοηματικαὶ ἑνότητες αἱ ἐνυπάρχουσαι εἰς τὰ ψυχικὰ βιώματα. Ἀναλύοντες κατ' ἀρχὰς σημασιολογικῶς τὰς ἐννοίας, π.χ. χρόνος, χῶρος, κίνησις, κάμνομεν συνειδητὸν τὸ νόημα, τὸ ὁποῖον ἔχομεν ὑπ' ὄψιν μας ὅταν ἐκφωνοῦμεν τοὺς ὅρους αὐτούς.

Ἡ δευτέρα μέθοδος ἣν χρησιμοποιεῖ διὰ τὴν σπουδὴν τῶν δυσχερεστέρων προβλημάτων εἶναι ἡ ἀπορητική. Ὑπὸ τὴν ἔνδειξιν αὐτὴν ἐννοοῦμεν τὴν μέθοδον ἣν ἐχρησιμοποίει ὁ Σωκράτης. Ἐλάμβανεν ὡς δεδομένον ὅτι δὲν γνωρίζει τίποτε καὶ προσεπάθει νὰ ἐμβαθύνῃ εἰς τὰς δυσκολίας τὰς ὁποίας ἐμφανίζει τὸ πρόβλημα. Διετύπωνε πάντοτε ἐρωτήματα καὶ ἀπορίας καὶ ἀπέφευγε νὰ δίδῃ προώρους καὶ δογματικὰς ἀποκρίσεις. Ἡ μέθοδος αὕτη συνίσταται εἰς τὴν μελέτην τῶν δυσχερειῶν ἃς ἐμφανίζουν τὰ φιλοσοφικὰ προβλήματα. Εἰς τὸ προοίμιον τοῦ Β' βιβλίου τῶν «Μετὰ τὰ Φυσικὰ» ἐξαίρει τὴν τοιαύτην ἀπορητικὴν ἐπεξεργασίαν τῶν δυσχερειῶν εἰς ἃς ἡ ἔρευνα προσκρούει εἰς τὴν μόνην δυναμένην νὰ ἀγάγῃ εἰς τὴν διαφώτισίν

των: «Ἔστι δὲ τοῖς εὐπορῆσαι βουλομένοις προῦργου τὸ διαπορῆσαι καλῶς· ἡ γὰρ ὕστερον εὐπορία λύσις τῶν πρότερον ἀπορουμένων ἐστί, λύειν δ' οὐκ ἔστιν ἀγνοοῦντα τὸν δεσμόν» (εἶναι παλὺ ὠφέλιμον εἰς ἐκείνους οἵτινες θέλουν νὰ ὑπερνικήσουν τὰς ἀπορίας τὸ νὰ ἐπεξεργασθοῦν τελείως τὰς ἀπορίας· διότι ἡ ἐπακολουθοῦσα ὑπερνίκησις τῆς ἀπορίας εἶναι λύσις τῶν δυσχερειῶν τῶν προηγουμένως ἀντιμετωπιζομένων, εἶναι δὲ ἀδύνατος ἡ λύσις ἄνευ τῆς γνώσεως τοῦ δεσμοῦ). Παρατηρεῖ δὲ εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ὅτι πρὸς οἰκοδόμησιν τῆς πρώτης φιλοσοφίας πρέπει νὰ προηγηθῇ ἐπισκόπησις τῶν σχετικῶν μὲ αὐτὴν ἀπορητικῶν προβλημάτων: «Ἀνάγκη πρὸς τὴν ἐπιζητουμένην ἐπιστήμην ἐπελθεῖν ἡμᾶς πρῶτον, περὶ ὧν ἀπορῆσαι δεῖ πρῶτον» (εἶναι ἀνάγκη διὰ τὴν ἀνακάλυψιν τῆς ζητουμένης ἐπιστήμης, νὰ ὁμιλήσωμεν κατὰ πρῶτον περὶ τῶν ἀποριῶν τὰς ὁποίας κατ' ἀρχὰς πρέπει νὰ διατυπώσωμεν).

Ἡ ἀπορητικὴ ἀντιμετώπισις τῶν προβλημάτων ἐκ μέρους τοῦ Ἀριστοτέλους ἀποτελεῖ γνησίαν κληρονομίαν τοῦ σωκρατικοῦ πνεύματος. Δι' αὐτῆς μόνον δύναται νὰ ἐπιτευχθῇ ἡ ἐξαντλητικὴ ἀνάλυσις τοῦ ἑκάστοτε μελετωμένου προβλήματος καὶ νὰ καταστῶσιν ἀνεξαρτήτως τῶν προτεινομένων λύσεων φανεραὶ αἱ ἐν αὐτῷ ὑπάρχουσαι δυσχέρειαι καὶ ἀντιφάσεις. Ὁ Ἀριστοτέλης κατὰ τὴν διαπορητικήν του ἐπεξεργασίαν ὁδηγεῖ εἰς τὴν ἀκροτάτην ἀνιπαράθεσιν ἀπόψεις ἀντιφατικῶς ἀντιτιθεμένας πρὸς ἀλλήλας. Διὰ νὰ φθάσῃ τις, παρατηρεῖ εἰς ὀρθὴν κρίσιν, πρέπει νὰ ἔχῃ ἀκούσει πάσας τὰς ἀντιτιθεμένας ἀπόψεις, ὡσὰν νὰ ἐκφράζωνται ἐκ μέρους ἀντιδίκων: «ἔτι δὲ βέλτιον ἀνάγκη ἔχειν πρὸς τὸ κρῖναι τὸν ὥσπερ ἀντιδίκων καὶ τῶν ἀμφισβητούντων λόγων ἀκηκοότα πάντων» (Μ.τ.φ. 995 β 1) (ἀκόμη δὲ κατὰ λογικὴν ἀναγκαιότητα θὰ εἶναι εἰς καλυτέραν θέσιν διὰ νὰ κρίνῃ ἐκεῖνος ὅστις ἔχει ἀκούσει ὡς ἀντιδίκους ὅλα τὰ ἀντιμαχόμενα ἐπιχειρήματα). Εἶναι φανερὸν ὅτι ἡ οὕτω νοουμένη ἀπορητικὴ ἐπεξεργασία συμπεριλαμβάνει ἐν ἑαυτῇ καὶ τὴν λεγομένην διαλεκτικὴν ἀντιμετώπισιν τῶν προβλημάτων, ἥτις συνίσταται εἰς τὴν μελέτην τῶν ζητημάτων διὰ τῆς ἐπεξεργασίας ἀντιφατικῶς ἀντιτιθεμένων ἀπόψεων. Ὁ τρόπος οὗτος τῆς φιλοσοφικῆς συζητήσεως χρησιμοποιηθεὶς ὑπὸ τοῦ Καντίου εἰς τὴν «Ὑπερβατικὴν Διαλεκτικὴν», εἰς τὴν ὁποίαν οὗτος μελετᾷ τὰς δέκα μεγάλας ἀντινομίας τῶν διαλεκτικῶν ἰδεῶν, ἐγενικεύθη καὶ ὑψώθη εἰς τὴν κατ' ἐξοχὴν μέθοδον τῆς φιλοσοφικῆς ἐρεύνης ὑπὸ τοῦ Ἐγέλου (HEGEL). Ἐκ τοῦ Ἐγέλου δὲ παρέλαβε τὴν διαλεκτικὴν μέθοδον καὶ ὁ δημώδης μαρξισμός, ὅστις χρησιμοποιεῖ τὸν ὅρον αὐτὸν χωρὶς νὰ γνωρίζῃ τὴν προέλευσίν του. Ὁ Μὰρξ ὅπως φαίνεται ἐγνώριζε τοῦτο καὶ τὰς διδασκαλίας φυσικὰ τοῦ Ἀριστοτέλους, διότι σὺν τοῖς ἄλλοις ἀποκαλεῖ αὐτὸν «Γιγάντειον νοῦν». Ἡ ἀπορητικὴ μέθοδος τοῦ Ἀριστοτέλους ὑπερέχει τῆς διαλεκτικῆς, διότι εἶναι ἀπηλλαγμένη πάσης ἀποκλειστικότητος. Κέκτηται τὸ προσὸν ὅτι ἀποκαλύπτει πιστότερον τὰ ἐν τῷ μελετωμένῳ προβλήματι ἐνυπάρχοντα δεδομένα, χωρὶς νὰ σπεύδῃ νὰ ἐπιζευγνύῃ τὴν θέσιν καὶ ἀντίθεσιν διὰ βεβιασμένης συνθέσεως. Ἐκ τῶν φιλοσόφων τῆς ἐποχῆς μας ἐκεῖνος ὅστις προσεπάθησε νὰ ἐπαναφέρῃ εἰς χρῆσιν τὴν ἀριστοτελικὴν ἀπορητικὴν μέθοδον, ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὴν φαινομενολογικὴν τῶν δεδομένων ἀνάλυσιν εἶναι ὁ Γερμανὸς καθηγητὴς τῆς φιλοσοφίας Νικολάϊ Χάρτμαν (N. HARTMANN). Ὀρθῶς παρατηρεῖ ὁ Ν. Χάρτμαν ὅτι ὁ κλασσικὸς χειριστὴς τῆς ἀπορητικῆς μεθόδου εἶναι ὁ Ἀριστοτέλης καὶ ὅτι ἡ συλλογιστικὴ μέθοδος εἶναι μόνον ἱκανὴ νὰ μᾶς ἀγάγῃ μέχρι τῶν ἀρχικῶν προτάσεων, ἐξ ὧν ἀφορμᾶται ἡ ἀπόδειξις. Ἐπίσης λίαν ὀρθῶς τονίζει ὅτι ἡ ἀποδεικτικὴ μέθοδος δὲν ἔχει τὴν ἀρμοδιότητα νὰ θέσῃ πρόβλημα σχετικῶς μὲ τὴν ἀλήθειαν καὶ τὴν γνωσιολογικὴν ἀξίαν τῶν ἀρχικῶν προτάσεων. Καὶ γενικώτερον δυνάμεθα νὰ ἰσχυρισθῶμεν ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης ἦτο πνεῦμα κατ' ἐξοχὴν ἀπορητικόν. Εἶναι ἱκανὸς νὰ θαυμάσῃ καὶ νὰ διαπορῇ, ὅπως καὶ ὁ Νεύτων, διὰ πράγματα ἄτινα εἰς τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους φαίνονται ὡς αὐτονόητα. Ἀφορμὴ ἥτις ὠθεῖ τὸν ἄνθρωπον νὰ φιλοσοφήσῃ εἶναι κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη ἡ ἀπορία καὶ ὁ θαυμασμός: «Διὰ γὰρ τὸ θαυμάζειν οἱ ἄνθρωποι καὶ νῦν καὶ τὸ πρῶτον ἤρξατο φιλοσοφεῖν, ἐξ ἀρχῆς μὲν τὰ πρόχειρα τῶν ἀπόρων θαυμάσαντες εἶτα κατὰ μικρὸν οὕτω προῖοντες καὶ περὶ τῶν μειζόνων διαπορήσαντες, οἷον περί τε τῶν τῆς σελήνης παθημάτων καὶ τῶν περὶ τὸν ἥλιον καὶ περὶ τῆς τοῦ παντὸς γενέσεως. Ὁ δ' ἀπορῶν καὶ θαυμάζων οἴεται ἀγνοεῖν· διὸ καὶ ὁ φιλόμυθος φιλόσοφός πως ἐστιν ὁ γὰρ μῦθος σύγκειται ἐκ θαυμασίων» (Μ.τ.φ. 982 β 10) (Διότι ἐπειδὴ —λέγει— περιέπιπτον εἰς θαυμασμὸν οἱ ἄνθρωποι καὶ τώρα καὶ εἰς τὴν πρώτην ἀρχὴν ἤρχισαν νὰ φιλοσοφοῦν. Κατ' ἀρχὰς μὲν ἄρχισαν νὰ θαυμάζουν ἐκ τῶν προξενούντων ἀπορίαν φαινομένων ἐκεῖνα ἄτινα ἀμέσως ἠδύναντο νὰ ἀντικρύσουν, ἔπειτα δὲ βαθμηδὸν ἤρχιζον νὰ διαποροῦν καὶ διὰ τὰ μεγαλύτερα, π.χ. διὰ τὰς φάσεις τῆς σελήνης καὶ διὰ τὰ ἡλιακὰ φαινόμενα καὶ διὰ τὴν γένεσιν τοῦ παντός. Ἐκεῖνος δὲ ὁ ὁποῖος ἀπορεῖ καὶ θαυμάζει ἔχει τὴν ἰδέαν ὅτι κατέχεται ὑπὸ ἀγνοίας· διὰ τοῦτο καὶ ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος ἀγαπᾷ τοὺς μύθους εἶναι ἀπό τινος ἀπόψεως φιλόσοφος· διότι τὸ περιεχόμενον τοῦ μύθου σύγκειται ἐκ θαυμαστῶν γεγονότων). Διαψεύδων ὁ Σταγιρίτης ἐκείνους οἵτινες τὸν χαρακτηρίζουν ὡς δογματικόν, ἀναγνωρίζει ὡς ἀφετηρίαν τῆς φιλοσοφίας του τὴν συνείδησιν τῆς ἀγνοίας καὶ δεικνύει ὅτι ἔχει κατανοήσει βαθύτατα τὰς ἀρχὰς τῆς ἀπορητικῆς ἐρεύνης, ὅπως τὰς εἶχεν εἰσηγηθῇ ὁ Σωκράτης. Ἐκτὸς τῶν ἀνωτέρω μεθόδων χρησιμοποιεῖ ὁ Ἀριστοτέλης καὶ ἄλλας, ὅπως τὴν ἱστορικὴν ἐξελικτικήν, τὴν τῆς ἐπαγωγικῆς παρατηρήσεως, τὴν τῆς μορφολογικῆς ταξινομήσεως καὶ τὴν μέθοδον τῆς ἀναλογίας. Περὶ τῶν μεθόδων τούτων θὰ γίνῃ εὐρὺς λόγος κατωτέρω. Ἡ μεταφυσική του δοξασία καθ' ἣν διὰ τῆς κινήσεως ἐπισυμβαίνει μετάβασις ἐκ τοῦ «δυνάμει ὄντος» εἰς τὸ «ἐνεργείᾳ ὄν» καὶ εἰς τὴν «ἐντελέχειαν», δηλαδὴ εἰς τὴν ὑψίστην καὶ τελειοτάτην φάσιν τῆς ἐξελίξεως, τὸν ὁδηγεῖ νὰ ἐπισκοπήσῃ ἱστορικῶς τὴν τοιαύτην μετάβασιν. Ἐκ δὲ τῆς τοιαύτης ἐπισκοπήσεως προκύπτουν θαυμασταὶ ἐξιστορήσεις τῆς ἐξελίξεως οὐ μόνον τῶν φυσικῶν ὄντων, ἀλλὰ καὶ τῆς ἀναπτύξεως τῶν φιλοσοφικῶν ἰδεῶν καὶ τῶν πολιτικῶν καὶ κοινωνικῶν θεσμῶν. Οὕτω εἰς τὸ πρῶτον βιβλίον τῶν «Μετὰ τὰ Φυσικὰ» παρουσίασεν ὁ Σταγιρίτης τὴν ἐξέλιξιν τῶν φιλοσοφικῶν ἰδεῶν, γενόμενος θεμελιωτὴς τῆς ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας καὶ γενικώτερον πατὴρ τῆς ἱστορικῆς ἐξελικτικῆς ἐρεύνης, ἥτις ἐχρησιμοποιήθη εὐρύτατα ὑπὸ τῶν μαθητῶν του. Εἶναι πλάνη ὅτι ἡ ἰδέα τῆς ἐξελίξεως ἀποτελεῖ ἀνακάλυψιν τοῦ 19ου αἰῶνος. Τόσον ὁ Ἀναξίμανδρος ὅσον καὶ ὁ Ἀριστοτέλης τὴν ἐγνώριζον καὶ τὴν ἐχρησιμοποίησαν εὐρύτατα, ὅπως ἀποδεικνύεται ἐκ τοῦ ἔργου των. Τὰ βιολογικά του δὲ συγγράμματα τὸν ἀποδεικνύουν κάτοχον καταπληκτικῆς ἱκανότητος ποὸς ἐπαγωγικὴν παρατήρησιν καὶ μορφολογικὴν ταξινόμησιν ποικιλωτάτου ὑλικοῦ. Εἰς τὰς σχετικὰς μὲ τὴν συγκριτικὴν βιολογίαν ἐρεύνας του ἀνεδείχθη ἀπαράμιλλος χειριστὴς τῆς ἀναλογικῆς μεθόδου, διαγιγνώσκων μετὰ θαυμαστῆς ἀγχινοίας ὁμοιότητας λειτουργιῶν καὶ μορφολογικῶν σχηματισμῶν.

Ἡ ἔννοια καὶ τὸ ἀντικείμενον τῆς ἐπιστήμης. Ἐκ τῶν ἀνωτέρω ἔχει ἤδη γίνει φανερὸν ὅτι οἱ ὅροι φιλοσοφία καὶ ἐπιστήμη χρησιμοποιοῦνται ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους ὡς συνώνυμοι. Πᾶσα ἐπιστήμη δύναται νὰ ὀνομασθῇ ἐν τῷ πλαισίῳ τῶν ἀριστοτελικῶν ἀντιλήψεων φιλοσοφία καὶ πᾶσα φιλοσοφία εἶναι δυνατὸν ἀφ' ἑτέρου νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς ἐπιστήμη. Τόσον ἡ ἐπιστήμη ὅσον καὶ ἡ φιλοσοφία ἔχουν κοινὴν ἀποστολὴν τὴν ἔρευναν ὑπαρκτῶν ἐν τῷ κόσμῳ ὄντων καὶ γεγονότων. Τοῦτο δεικνύει ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης ἐξελάμβανε τὴν φιλοσοφίαν ὡς αὐστηρὸς ἐπιστημονικὴν μάθησιν, ἀποκρούων οἱανδήποτε κλίσιν πρὸς τὸν συναισθηματισμὸν καὶ τὸν μυστικισμόν.

Ἡ ἐπιστήμη κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη ἀναφέρεται πάντοτε εἴς τι ἀντικείμενον, εἴς τι ἐπιστητόν. Πᾶσα γνῶσις εἶναι γνῶσις ἀναφερομένη εἰς ἀντικείμενόν τι. Τὸ ἀντικείμενον τοῦτο τῆς γνώσεως καλεῖται ἐπιστητόν. Οἱ ἀριθμοὶ π.χ. εἶναι τὸ ἐπιστητὸν ὅπερ ἀποτελεῖ τὸ ἀντικείμενον τῆς ἀριθμητικῆς, τὰ γεωμετρικὰ σχήματα εἶναι ὡς πρὸς τὴν γεωμετρίαν ἀντικείμενα τῆς ἐπιστήμης «ἐπιστητά». Ὅπως ἡ αἴσθησις καὶ ἡ παράστασις, οὕτω καὶ ἡ σκέψις ἀναφέρονται πρωτίστως εἴς τι ἀντικείμενον, δευτερευόντως δὲ δύναται νὰ στραφῶσι πρὸς τὸν ἑαυτόν των «φαίνεται δ' ἀεὶ ἄλλου ἡ ἐπιστήμη καὶ ἡ αἴσθησις καὶ ἡ δόξα καὶ ἡ διάνοια ἑαυτῆς δ' ἐν παρέργῳ» Μ.τ.φ. 1074 β 35 (διότι εἶναι φανερὸν ὅτι ἡ ἐπιστήμη καὶ ἡ αἴσθησις καὶ ἡ (ψυχολογικὴ) παράστασις ἔχουν ὡς ἀντικειμένων των πάντοτε κάτι ἄλλο, λαμβάνουν δὲ τὸν ἑαυτόν των ὡς ἀντικειμένων των εἰς δευτερεύουσαν σημασίαν). Διὰ τοῦτο εἶναι ἡ ἐπιστήμη ἔννοια σχετική, μὴ δυναμένη νὰ ὑπάρξῃ ἄνευ τοῦ ἐπιστητοῦ. Χωρὶς νὰ ὑπάρχῃ ἐπιστητόν, ἀντικείμενον δηλαδὴ τῆς γνώσεως, δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ ἐπιστήμη. Δύναται ὅμως νὰ ὑπάρχῃ τὸ ἐπιστητὸν χωρὶς νὰ ἔχῃ γίνει ἀντικείμενον εἰσέτι τῆς ἐπιστήμης. Ὑπάρχουν εἰς τὸν κόσμον πράγματα τὰ ὁποῖα δὲν ἔχουν γίνει προσιτὰ εἰς τὴν γνῶσιν καὶ εἶναι ἄγνωστα εἰς τὸν ἄνθρωπον. Οὕτω ὁ Σταγιρίτης διδάσκει ὅτι τὸ ἐπίστητον εἶναι ὀντολογικῶς ἀνεξάρτητον ἀπὸ τῆς ἐπιστήμης. Τὰ ἐπιστημονικὰ δηλαδὴ δεδομένα ὑπάρχουν ἀνεξαρτήτως τῶν γνωσιολογικῶν ἐνεργειῶν, δι' ὧν ὁ ἄνθρωπος λαμβάνει γνῶσιν αὐτῶν: «Ἐπιστητὸν μὲν γὰρ μὴ ὄντος οὐκ ἔστιν ἐπιστήμη (οὐδενὸς γὰρ ἔσται ἐπιστήμη), ἐπιστήμης δὲ μὴ οὔσης οὐδὲν κωλύει ἐπιστητὸν εἶναι, οἷον καὶ ὁ τοῦ κύκλου τετραγωνισμὸς εἴγε ἔστιν ἐπιστητόν, ἐπιστήμη μὲν αὐτοῦ οὐκ ἔστιν οὐδέπω, αὐτὸς δὲ ἐπιστητὸν ἐστί» (Περὶ Κατηγ. 6 29). (Διότι μὴ ὑπάρχοντος ἐπιστητοῦ δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ ἐπιστήμη (διότι θὰ εἶναι ἐπιστήμη τοῦ μηδενός), ἀντιθέτως δὲ μὴ ὑπαρχούσης ἐπιστήμης τίποτε δὲν ἐμποδίζει νὰ ὑπάρχῃ τὸ ἀντικείμενόν της. Π.χ. ὁ τετραγωνισμὸς τοῦ κύκλου, ἂν ὑποθέσωμεν ὅτι δύναται νὰ ἀποτελέσῃ ἀντικείμενον τῆς ἐπιστήμης, παρ' ὅλον ὅτι ὁ εἰς αὐτὸν ἀναφερόμενος ἐπιστημονικὸς καθορισμὸς δὲν ἔχει ἀποκαλυφθῇ, αὐτὸς ὑπάρχει ὡς κάτι τὸ ἐπιστητόν, ὡς ἀντικείμενον δηλαδὴ τῆς γνώσεως πρὸς ἔρευναν καὶ μελέτην).

Συμφώνως πρὸς τὰ ἀνωτέρω ἡ ἐπιστήμη ἔχει ἐν σχέσει μὲ τὸ ἀντικείμενον τὸ ὁποῖον θέλει νὰ κατανοήσῃ τὴν σχέσιν τὴν ὁποίαν ἔχει τὸ μέτρον πρὸς τὸ μετρούμενον: «Δόξειε γὰρ ἂν μέτρον ἡ ἐπιστήμη εἶναι, τὸ δ' ἐπιστητὸν τὸ μετρούμενον, συμβαίνει δ' ἐπιστήμην μὲν πᾶσαν ἐπιστητὸν εἶναι, τὸ δ' ἐπιστητὸν μὴ πᾶν ἐπιστήμην» (Μ.τ.φ. 1057 α 9). (Διότι δύναταί τις νὰ σχηματίσῃ τὴν ἰδέαν ὅτι ἡ ἐπιστήμη εἶναι μέτρον, τὸ δὲ ἐπιστητὸν ἀποτελεῖ ἀντικείμενον τῆς μετρήσεως. Συμβαίνει δὲ οἱαδήποτε μὲν ἐπιστήμη νὰ εἶναι κάτι τὸ ἐπιστητόν, χωρὶς νὰ εἶναι πᾶν ἐπιστητὸν ἐπιστήμη). Ἐκ τούτου προκύπτει ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἔχει ἐμπρός του μίαν ἀνεξερεύνητον περιοχὴν ἐπιστημονικῶν δεδομένων, ἅτινα ἐπιτρέπουν νὰ ἐπιτελοῦνται συνεχῶς νέαι ἐπιστημονικαὶ ἀνακαλύψεις. Ἡ ἐπιστήμη, ἣν κατέχει ὁ ἄνθρωπος ὡς σταθερὰν γνῶσιν εἶναι μέρος «τοῦ ἐπιστητοῦ» χωρὶς νὰ ἐξαντλῇ τοῦτο εἰς ὅλον του τὸ πλάτος.

Οὕτω ὁ Ἀριστοτέλης δίδει νέαν ἔννοιαν εἰς τὴν πολυθρύλητον γνώμην τοῦ Πρωταγόρου, καθ' ἣν «ὁ ἄνθρωπος τυγχάνει μέτρον ἁπάντων τῶν πραγμάτων». Σημειώνει ὁ Σταγιρίτης ὅτι πᾶν μέτρον ἀναφέρεται εἴς τι μετρούμενον καὶ ὅτι ἡ ὕπαρξις τοῦ μετρουμένου εἶναι ὀντολογικῶς ἀνεξάρτητος τοῦ

μέτρου. Τὸ ἐπιστητὸν κέκτηται ὀντολογικὴν προτεραιότητα, εἶναι «τὸ κατὰ φύσιν πρότερον», ἡ δὲ ἐπιστήμη τοῦ ἀνθρώπου λαμβάνει ὑπόστασιν ἐν χρόνῳ, ἐφ' ὅσον ὁ ἄνθρωπος θέτει εἰς ἐνέργειαν τὰς ψυχικὰς αὐτοῦ δυνάμεις, δι' ὧν ἀποκτᾶ νέας γνώσεις.

Ὁ χῶρος, εἰς ὃν ὑπάρχει ἡ ἐπιστήμη εἶναι ἡ ψυχή, ἡ ἐν ταύτῃ δὲ ἐνύπαρξίς της εἶναι εἴτε «δυνάμει» εἴτε ὡς «ἕξις» εἴτε «κατ' ἐνέργειαν» ὡς θεωρία. Λέγοντας ὅτι ἡ ἐπιστήμη ὑπάρχει δυνάμει ἐν τῇ ψυχῇ ἐννοοῦμεν ὅτι τὸ νήπιον ἐρχόμενον εἰς τὸν κόσμον ἔχει τὰς προδιαθέσεις ἐκείνας ὧν ἡ ἀνάπτυξις θὰ τὸ κάμῃ ἱκανὸν νὰ ἀποκτήσῃ μὲ τὴν προοδευτικὴν ἐξέλιξιν τῶν ἱκανοτήτων του τὴν ἐπιστήμην τῶν ὄντων. Λέγοντες ὅτι ἡ ἐπιστήμη ὑπάρχει ὡς «ἕξις» ἐννοοῦμεν ὅτι ἔχει ἤδη ἀποκτήσει ὁ ἄνθρωπος τὴν ἐπιστήμην, ἀλλὰ εἰς τὴν παροῦσαν στιγμὴν δὲν τὴν χρησιμοποιεῖ. Τοῦτο συμβαίνει ὅταν κοιμώμεθα, ἢ ὅταν παίζωμεν. Πρόκειται περὶ τῆς ἐν λανθανούσῃ καταστάσει ἐνυπαρχούσης ἐν ἡμῖν ἐπιστήμης, ἣν δυνάμεθα νὰ κινητοποιήσωμεν εἰς οἱανδήποτε στιγμήν. Ἐπιστήμην «ἐνεργείᾳ» λέγοντες ἐννοοῦμεν τὴν ἐπιστήμην ὅπως τὴν ζῇ ὁ ἐπιστήμων κατὰ τὰς στιγμὰς τῆς ἐν ἐγρηγόρσει πραγματικῆς ἐνασχολήσεώς του μὲ τὰ ἀντικείμενα τῶν ἐπιστημονικῶν του ἐρευνῶν. Κατὰ τὴν φάσιν ταύτην καθ' ἣν ὁ ἐπιστήμων ἔχει θέσει εἰς ἐνέργειαν τὴν ἐπιστημονικήν του δραστηριότητα, ἐνέργεται, ἐφ' ὅσον ἡ ἐπιστημονικὴ ἐνεργητικότης εὑρίσκεται εἰς τὸν ὀρθὸν δρόμον, ταυτισμὸς τῆς ἐ π ι σ τ ή μ η ς καὶ τοῦ ἐ π ι σ τ η τ ο ῦ, ἤτοι τῆς ὑπὸ ταύτης ἐρευνωμένης πραγματικότητος. Τὴν ταυτότητα ταύτην ἐξαίρει ὁ Ἀριστοτέλης εἰς τὸ «Περὶ Ψυχῆς» (430 α 20) λέγων: «τὸ δ' αὐτὸ ἐστιν ἡ κατ' ἐνέργειαν ἐπιστήμη τῷ πράγματι» (τὸ περιεχόμενον τῆς κατ' ἐνέργειαν ἐπιστήμης, δηλαδὴ τοῦ ἐν ἐνεργείᾳ θεωρητικοῦ στοχασμοῦ, ταυτίζεται μὲ τὴν πραγματικότητα). Ἡ γνώμη του αὐτὴ ὁδηγεῖ ἀπὸ γνωσιολογικῆς ἀπόψεως εἰς τὴν διαβεβαίωσιν ὅτι ἡ πραγματικότης, «τὸ πρᾶγμα», εἶναι ἀκριβῶς ὁποία μᾶς τὴν ἐμφανίζει ἡ ἐπιστήμη μας. Διὰ τῆς «θεωρίας» γίνεται κάτοχος ἡ ψυχὴ τοῦ ἀληθοῦς «εἴδους» τῶν ὄντων καὶ ἐφάπτεται τῆς πραγματικότητος. Ὁ Ἀριστοτέλης δέον νὰ καταταχθῇ εἰς τοὺς στοχαστὰς ἐκείνους οἵτινες πιστεύουν ὅτι ἡ θεωρητικὴ ἐνέργεια παρουσιάζει ἐνώπιόν μας τὰ πράγματα ὅπως ἀκριβῶς εἶναι. Ἵσταται μακρὰν παντὸς σκεπτικισμοῦ καὶ δὲν διασπᾷ τὸ σύνολον τῆς πραγματικότητος εἰς φαινόμενα καὶ εἰς ὃν καθ' αὐτό, ὅπως κάμνει ὁ Κάντιος. Εἰς τὴν ἐπιστημονικὴν γνῶσιν, ἐφ' ὅσον δὲν ἔχει εἰσδύσει εἰς αὐτὴν τὸ σφάλμα, ἀποδίδει ὀντολογικὴν σπουδαιότητα. Διατείνεται ὅτι ὁ ἐξωτερικὸς κόσμος εἶναι ἀκριβῶς ὅπως μᾶς τὸν καθιστᾷ γνωστὸν ἡ ἐπιστήμη μας. Λέγων δὲ ἐπιστημονικὴν γνῶσιν, ἐννοεῖ τὴν γνῶσιν, ἤτις ἀναφέρεται εἰς τὸ καθολικόν, ἤτοι εἰς ἐκεῖνο, ὅπερ πάντοτε ἐμφανίζεται κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ἄνευ οὐδεμιᾶς ἐξαιρέσεως ἢ εἰς τὸ συχνάκις ἐπαναλαμβανόμενον.

Τ ὰ π ο ι κ ί λ α ε ἴ δ η τ ῆ ς ἐ π ι σ τ ή μ η ς. Δὲν ὑπάρχει μία καὶ μοναδικὴ ἐπιστήμη, ἀλλὰ ἔχομεν ποικιλίαν ἐπιστημῶν ἀντιστοιχούσαν εἰς τὴν ποικιλίαν τῶν ἐπιστητῶν ἀντικειμένων. Ἐπίσης ἡ ἐπιστήμη διαφορίζεται ἀναλόγως τοῦ τρόπου τοῦ καταρτισμοῦ της. Οὕτω ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τοῦ ἀντικειμένου της διακρίνει ὁ Ἀριστοτέλης θεολογικὴν ἐπιστήμην, φυσικήν, μαθηματικήν, πρακτικήν, πολιτικήν, ρητορικὴν ἀναλυτικήν, ποιητικήν. Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως δὲ τοῦ ἰδιαιτέρου καταρτισμοῦ διαστέλλει τὴν ἀποδεικτικὴν ἀπὸ τῆς ἀναποδείκτου ἐπιστήμης. Τὸ περίεργο εἶναι ὅτι κάμνει λόγον περὶ τῆς δυνατότητος νὰ καταρτισθῇ ἐπιστήμη τις ἐλπιστικὴ ἢ μαντική· κάτι ἀνάλογον μὲ τὴν σύγχρονόν μας μάθησιν τὴν ἐπιδιώκουσαν νὰ τελειοποιήσῃ τὸν λογισμὸν τῶν πιθανοτήτων. Εἰς τὸ περὶ μνήμης καὶ ἀναμνήσεως σύγγραμμά του ἀναγινώσκομεν: «εἴη δ' ἂν καὶ ἐπιστήμη τις ἐλπιστική, καθάπερ τινές φασι τὴν μαντικήν» (449 6 12). (Δύναται δὲ νὰ ὑπάρξῃ καὶ ἐπιστήμη τις ἐλπιστική, ὅπως ἀκριβῶς μερικοὶ λέγουν ὅτι ὑπάρχει ἡ μαντικὴ ἐπιστήμη). Ὁ Σταγιρίτης οὐδόλως κατεφρόνει τὰς λαϊκὰς ἀντιλήψεις καὶ εἶχε τὴν πεποίθησιν ὅτι εἰς αὐτὰς ὑπεκρύπτετο πυρὴν τις ἀληθείας. Μελετῶν τὸ πρόβλημα τῶν πηγῶν τῆς λογικῆς γνώσεως εἶχε φθάσει εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ ἀποδεικτικὴ βεβαιότης ἕλκει τὴν καταγωγήν της ἀπὸ τὰς προεπιστημονικὰς κοινὰς ἀντιλήψεις καὶ δοξασίας, ἤτοι ἀπὸ ἀτελεῖς καὶ μὴ ὑποβεβλημένας εἰς ἐπιστημονικὴν ἐπεξεργασίαν ἐννοίας. Κατατάσσεται ὁ φιλόσοφός μας εἰς τοὺς ἐρευνητὰς ἐκείνους, οἵτινες προχωροῦν εἰς τὴν μελέτην τῶν δεδομένων ἄνευ οὐδεμιᾶς προκαταλήψεως ἀναφερομένης εἰς τὴν προέλευσιν τῶν δεδομένων. Μελετᾷ μίαν δημώδη ἀντίληψιν μετὰ τῆς αὐτῆς προσοχῆς καὶ σεβασμοῦ μεθ' οὗ ἀντιμετωπίζει μίαν θεωρίαν διατυπωθεῖσαν ὑπὸ ἐξόχου φιλοσόφου. Ἡ τοιαύτη του συμπεριφορὰ τὸν ἀποδεικνύει κάτοχον πραγματικῆς σοφίας, ἀπηλλαγμένης τῆς συνήθους εἰς τοὺς διανοουμένους πτωχαλαζονείας.

Μ ε θ ο δ ο λ ο γ ι κ ὴ σ ύ ν τ α ξ ι ς τ ῶ ν ἐ π ι σ τ η μ ῶ ν. Ἓν ἐκ τῶν μεγαλυτέρων ἐπιστημονικῶν κατορθωμάτων τοῦ Ἀριστοτέλους εἶναι ὅτι ἡ ἐμελέτησε τὴν μεθοδολογικὴν συγκρότησιν τῶν ἀποδεικτικῶν ἐπιστημῶν, καθορίσας τὸν τρόπον ἐρεύνης ἂν χρησιμοποιοῦν, τὰ στοιχεῖα ἐξ ὧν ἀπαρτίζονται, τοὺς σκοποὺς οὓς ἐπιδιώκουν καὶ τὸ κῦρος των. Τὰ συστατικὰ οἱασδήποτε ἀποδεικτικῆς ἐπιστήμης εἶναι κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη τρία: α) Τὸ γένος τῶν ὄντων ὅπερ ἀποτελεῖ τὸ θέμα της, δηλαδὴ οἱ ἀριθμοὶ διὰ τὴν ἀριθμητικήν, ἡ ἔκτασις διὰ τὴν γεωμετρίαν. β) Αἱ ἀποδεικτικαὶ προτάσεις καὶ γ) Αἱ ἀποδεικτικαὶ ἀρχαί, ἃς χρησιμοποιεῖ κατὰ τὴν ἀποδεικτικὴν διαδικασίαν: «Πᾶσα ἀποδεικτικὴ ἐπιστήμη περὶ τρία ἐστί, περὶ ὅ τε δείκνυσι καὶ ὃ δείκνυσι καὶ ἐξ ὧν» (76 6 11). (Οἱαδήποτε ἀποδεικτικὴ ἐπιστήμη ἀσχολεῖται μὲ τρία πράγματα, μὲ τὸ γένος τῶν ὄντων, ἅτινα ἀποτελοῦν τὸ θέμα της, μὲ τὴν ἀποδεικτέαν πρότασιν (δηλαδὴ τὸ ἀποδεικτέον θεώρημα) καὶ μὲ τὰς ἀποδεικτικὰς ἀρχὰς (ἀξιώματα καὶ αἰτήματα) ἐκ τῶν ὁποίων ἀφορμᾶται κατὰ τὰς ἀποδείξεις της). Εἶναι φανερὸν ὅτι θεωρεῖ τὰς ἀποδεικτικὰς ἐπιστήμας ὡς ἐχούσας ὡς θέμα των ἀντικείμενα, ἅτινα ἀνήκουν εἰς τὸ αὐτὸ γένος καὶ καθορίζονται ὑπὸ πεπερασμένου (καθωρισμένου) ἀριθμοῦ ἀξιωμάτων. Πρόκειται περὶ τῶν λεγομένων «καθωρισμένων πολυειδειῶν» ἀκριβῶς ὅπως τὰς ἀντιλαμβάνεται ἡ σύγχρονος ἐπιστημολογία. Ἑκάστη ἀποδεικτικὴ ἐπιστήμη ἀποτελεῖ μερικὴν ὀ ν τ ο λ ο γ ί α ν, ἧς τὰ ὄντα ὑπακούουν εἰς ὡρισμένην ν ο μ ο τ έ λ ε ι α ν, ἔχει δηλαδὴ ὡς θέματά της ἀντικείμενα, ἅτινα ὑπάγονται εἰς ὡρισμένους νόμους, ἡ ἀριθμητικὴ π.χ. τοὺς ἀριθμούς, ἡ γεωμετρία τὰ σχήματα. Τόσον οἱ ἀριθμοὶ ὅσον καὶ τὰ σχήματα δὲν εἶναι αὐθαίρετα κατασκευάσματα, ἀλλὰ ὑπακούουν εἰς ὡρισμένους νόμους.

Ἡ ἀποστολὴ μιᾶς ἀποδεικτικῆς ἐπιστήμης, π.χ. τῆς ἀριθμητικῆς, εἶναι νὰ δείξῃ μετ' ἀποδεικτικῆς βεβαιότητος τὸν ἀποδεικτικὸν λόγον, ἐφ' οὗ θεμελιοῦται ἡ ἀλήθεια μιᾶς δοθείσης προτάσεως. Τοῦτο θὰ ἐπιτευχθῇ διὰ τῆς ἀναγωγῆς της εἰς ἀρχικὰς καὶ ἀφ' ἑαυτῶν φανερὰς προτάσεις, δηλαδὴ εἰς τὰ ἀξιώματα. Ἡ ἀποδεικτικὴ ἐπιστήμη δοθέντος τοῦ «ὅ τ ι» εὑρίσκει τὸ «δ ι ό τ ι». Διαπιστωθέντος ὅτι ἀποδίδεται ἰδιότης ἢ συμβεβηκός τι εἴς τι ὑποκείμενον, π.χ. ὅτι ἡ σελήνη ὑφίσταται ἐκλειψιν, εὑρίσκει τὴν αἰτίαν, δι' ἣν ἐπισυμβαίνει τὸ παρατηρούμενον γεγονὸς (λόγῳ τῆς παρεμβολῆς τῆς σκιᾶς τῆς γῆς). Ἡ ὄντος φανεροῦ ὅτι ὑπάρχει ὄν τι, προχωρεῖ εἰς τὴν μετ' ἀναγκαιότητος κατάδειξιν τῶν ἰδιοτήτων του. Ἐκ τοῦ «ε ἰ ἔ σ τ ι» προχωρεῖ εἰς τὸ «τ ί ἐ σ τ ί». Ἔχοντες π.χ. πρὸ ἡμῶν ὡς τι ὑπαρκτὸν τὸ τρίγωνον ἢ τὸν ἄνθρωπον, ἐκφράζομεν τὴν τοιαύτην γνῶσιν μας δι' ἑνὸς ὁρισμοῦ λέγοντες ὅτι τὸ τρίγωνον εἶναι ἐπίπεδον περατούμενον ὑπὸ τριῶν εὐθειῶν, ὁ ἄνθρωπος εἶναι ζῷον λόγον ἔχον.

Ἡ οὕτω καταρτιζομένη ἀποδεικτικὴ ἐπιστήμη ὡς ἐκ τῆς φύσεώς της περιορίζεται ὑπὸ ὁρίων. Δὲν δύναται νὰ προχωρήσῃ οὔτε πέραν τῶν ἀναποδείκτων ἀρχικῶν προτάσεων, δι' ὧν καθορίζεται τὸ γένος τῶν ἀντικειμένων της, οὔτε πέραν τῶν ἀξιωματικῶν προτάσεων, ἐξ ὧν ἀντλεῖ τὴν ἀποδεικτικήν της βεβαιότητα. Οὕτω ὁ μαθηματικὸς θὰ σταματήσῃ εἰς τὴν περὶ τῆς φύσεως τοῦ ἀριθμοῦ ἔννοιαν, ἣν θέτει ὡς ἀρχικὴν ἀφετηρίαν τῆς ἐπιστήμης του. Δὲν ἔχει ἁρμοδιότητα νὰ συζητήσῃ περὶ τῆς ἀποδεικτικῆς ἀξίας τῶν λογικῶν ἀξιωμάτων τῆς ταυτότητος, ἀντιφάσεως καὶ τῆς τοῦ τρίτου ἢ μέσου ἀποκλείσεως. Ἐπίσης καὶ πρὸς τὰ κάτω τίθενται ὅρια εἰς τὰς ἀποδεικτικὰς ἐπιστήμας, αἵτινες δὲν δύνανται νὰ ἐπεκτείνουν τὰς ἀποδείξεις των καὶ τοὺς ὁρισμούς των ἐπὶ τοῦ ἀτόμου, θεωρουμένου ἁπλῶς ὡς ἔχοντος ὑπόστασιν δεδομένου καὶ ἄνευ σχετισμοῦ πρὸς τὴν μορφολογικήν του κατασκευήν. Ἡ ἁρμοδιότης τῆς ἀποδεικτικῆς ἐπιστήμης τερματίζεται μέχρι τοῦ ἀτόμου εἴδους, θὰ φθάσῃ δηλαδὴ μέχρι τοῦ εἴδους ἄνθρωπος ἢ μηλέα, χωρὶς νὰ δύναται νὰ παρουσιάσῃ ἀπόδειξιν ἀναφερομένην εἰς τὰ εἰδικὰ καὶ ἀτομικὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ συγκεκριμένου τούτου ἀνθρώπου, ὃν ἀντικρύζομεν ὡς ἄτομον, ἢ εἰς τὰ ἀτομικὰ γνωρίσματα αὐτῆς ἐδῶ τῆς μηλέας: «Διὰ τοῦτο δὲ καὶ τῶν οὐσιῶν τῶν αἰσθητῶν τῶν καθ' ἕκαστα οὔθ' ὁρισμὸς οὔτ' ἀπόδειξίς ἐστιν». (Μ.τ.φ. 1039 β 27). (Διὰ τοῦτο δὲ δι' ἄλλα τὰ ἀτομικῶς ὑπάρχοντα ὄντα τὰ ὑπαγόμενα εἰς τὰς αἰσθητὰς οὐσίας δὲν ὑπάρχει οὔτε ὁρισμὸς οὔτε ἀπόδειξις). Ὥστε ἂν ὑπάρχουν αἱ πλατωνικαὶ «ἰδέαι» ὡς ἀτομικαὶ ὀντότητες, κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη, δὲν δύνανται νὰ καταστοῦν ἀντικείμενα ὁρισμοῦ καὶ ἀποδείξεως.

Ἡ ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους γενομένη ἀνάλυσις τῆς μεθόδου, ἣν χρησιμοποιοῦν αἱ ἀποδεικτικαὶ ἐπιστῆμαι εἶναι κατὰ πάντα τελεία. Κατέδειξε τὴν φύσιν τῆς ἐσωτερικῆς ἀποδεικτικῆς διαδικασίας καὶ κατέστησεν ὁρατὰ τὰ ὅρια τῆς ἀποδεικτικότητος. Ἐπανειλημμένως τονίζει ὁ Ἀριστοτέλης ὅτι ἡ ἀποδεικτικὴ διαδικασία δὲν δύναται νὰ προχωρῇ ἐπ' ἄπειρον, ἀλλὰ κατὰ τὴν ἀναδρομικήν της πρὸς τὰς ἀρχὰς πορείαν ὀφείλει νὰ σταματήσῃ εἰς ἀρχικὰς προτάσεις ἀνεπιδέκτους ἀποδείξεως. Ὁμοίως ὅρια συναντᾷ ἡ ἀπόδειξις καὶ πρὸς τὰ κάτω ὅταν ὑπερβαίνουσα τὸ ἄτομον εἶδος φθάσῃ εἰς τὴν ἀτομικὴν ὑπόστασιν. Καὶ εἰς τὰς δύο ταύτας περιπτώσεις λήγει ἡ ἁρμοδιότης τῆς ἀποδεικτικῆς ἐπιστήμης καὶ ἄρχεται ἡ ἐνέργεια τοῦ νοῦ. Κατὰ τὸν Σταγιρίτην αἱ πρῶται ἀναπόδεικτοι καὶ πλήρεις ἐναργείας προτάσεις εἶναι προσιταὶ εἰς τὸν ἄνθρωπον δι' ἀμέσου νοητικῆς ἐ ν ο ρ ά σ ε ω ς, ἣν ἐκτελεῖ ὁ νοῦς. Λέγοντες ἐνόρασιν ἐννοοῦμεν τὴν χωρὶς τὴν μεσολάβησιν τῆς σκέψεως κατανόησιν ἑνὸς ἀντικειμένου. Κοινῶς ὀνομάζεται ὁ τρόπος οὗτος τῆς ἀντιλήψεως «διαίσθησις». Δὲν χρησιμοποιοῦμεν ὅμως τὸν ὅρον τοῦτον διότι τὸ πρῶτον συνθετικὸν «δια» σημαίνει αἴσθησιν «διὰ μέσου ἄλλου τινός», ἐνῶ εἰς τὴν ἐνόρασιν πρόκειται περὶ τῆς ἀπ' εὐθείας κατανοήσεως, ὅπως π.χ. ὅταν βλέπωμεν τὴν φυσιογνωμίαν ἑνὸς ἀνθρώπου, κατανοοῦμεν «ἀμέσως» τὴν ψυχικήν του διάθεσιν. Αἱ δὲ γενικώτεραι ἔννοιαι (ἀριθμός, σχῆμα κλπ.), αἵτινες ἀποτελοῦν τὴν ἀφετηρίαν, ἐξ ἧς ἀφορμῶνται αἱ ἐπιστῆμαι, γίνονται προσιταὶ εἰς τὸν νοῦν διὰ τῆς ἐπαγωγῆς, ἥτις ξεκινᾷ ἀπὸ τὴν αἴσθησιν. Ἡ αἴσθησις εἶναι κριτικὴ δύναμις τῆς ψυχῆς, ἥτις ἔχει τὴν δύναμιν νὰ διακρίνῃ τὸ ἐντὸς τοῦ μερικοῦ ἐνυπάρχον καθολικόν, δηλαδὴ τὸ γενικόν. Ὅταν π.χ. βλέπωμεν ἕνα γνωστόν μας δι' αἰσθητικῆς ἐμπειρίας, τὸ πρωταρχικὸν γεγονὸς εἶναι ὅτι ἀναγνωρίζομεν εἰς τὸ πρᾶγμα, τὸ ὁποῖον ἀντικρύζει ἡ αἴσθησίς μας ἓν ὄν, τὸ ὁποῖον ἔχει τὰ γνωρίσματα τοῦ ἀνθρώπου. Μὲ ἄλλους λόγους ἡ αἴσθησις ἔχει τὴν ἱκανότητα νὰ διακρίνῃ τὸ καθολικὸν (ἄνθρωπος). δηλαδὴ τὴν γενικὴν ἔννοιαν, μέσα εἰς τὸ ἄτομο τὸ ὁποῖον ἀντικρύζει (μέσα εἰς τὸν Καλλίαν π.χ.). Δί-

δεται δηλαδὴ εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς εἰς τὴν αἴσθησιν τὸ καθολικόν. Διὰ τῆς σταθεροποιήσεως δὲ τῶν εἰκόνων, ἃς ἀφίνει τὸ καθολικὸν εἰς τὴν ψυχὴν τῇ μεσολαβήσει τῆς μνήμης, σχηματίζεται ἐν τῇ ψυχῇ ἡ γενικὴ ἔννοια. Τὸ τελευταῖον τοῦτο γίνεται διὰ τῆς παρεμβάσεως τοῦ νοῦ. Ὥστε ἡ ἀρχὴ τῆς ἐπιστήμης ὡς πρὸς τὴν πρόσκτησιν τῶν ἀξιωματικῶν προτάσεων καὶ ὡς πρὸς τὴν πρόσκτησιν τῶν γενικῶν ἐννοιῶν εἶναι ἡ διὰ τοῦ νοῦ ἐπιτελουμένη ἄ μ ε σ ο ς ἐ ν ό ρ α σ ι ς (INTUITUS). Κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη τὸ ὕψιστον δὲν εἶναι ἡ διασκεπτικὴ ἐπιστημονικὴ σκέψις (DISCURSUS), ἀλλὰ ἡ ν ο η τ ι κ ὴ ἐ ν ό ρ α σ ι ς (INTUITUS), ἡ τόσον ἐσχάτως διαφημισθεῖσα ὑπὸ τῆς φιλοσοφίας τοῦ Μπέρξον. Ὅταν λέγωμεν διασκεπτικὸς νοῦς ἐννοοῦμεν τὴν διὰ τῶν ἐννοιῶν καὶ συλλογισμῶν λειτουργίαν τῆς νοήσεως. Οὕτω ὁ μαθηματικὸς ὅταν θέλῃ νὰ ἀποδείξῃ ὅτι αἱ τρεῖς γωνίαι τοῦ τριγώνου ἰσοῦνται μὲ δύο ὀρθάς, προχωρεῖ εἰς τὴν ἀπόδειξιν διὰ σειρᾶς συλλογισμῶν. Ἡ τοιαύτη πορεία λέγεται διασκεπτική. Ὅταν συλλαμβάνω ὅμως μίαν ἔννοιαν «ἀμέσως» τότε ἔχω ἐνόρασιν. Τὸ ὅτι συμβαίνουν μέσα εἰς τὴν συνείδησίν μου ψυχικὰ γεγονότα εἶναι κάτι ποὺ τὸ βλέπω ἀμέσως, δηλαδὴ ἀλήθεια ἐνορατική. Εἰς τὴν διασκεπτικὴν διαδικασίαν εἶναι δυνατὸν νὰ παρεισδύσῃ σφάλμα. Εἰς τὴν ἐνέργειαν ὅμως τοῦ νοῦ, ὅπως καὶ τῆς αἰσθήσεως δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ γίνῃ σφάλμα. Εἶναι δυνατὴ μόνον ἡ ἄγνοια, ἡ στέρησις τῆς νοητικῆς ἢ αἰσθησιακῆς ἐποπτείας.

Περὶ τοῦ τρόπου τῆς συντάξεως τῶν μὴ ἀποδεικτικῶν ἐπιστημῶν δὲν μᾶς ἀφῆκεν ὁ Ἀριστοτέλης συστηματικὴν πραγματείαν, ἀλλὰ μόνον ἐνδεικτικοὺς κατατοπισμούς. Τοῦτο πρέπει νὰ ἀποδοθῇ εἰς τὴν φύσιν τῆς ἐπιστημονικῆς μεθόδου. Ὁ ἐπακριβὴς καθορισμὸς τῆς μεθόδου εἶναι ἐφικτὸς μόνον διὰ τὰς ἀποδεικτικὰς ἐπιστήμας, ὧν τὸ πρότυπον εἶναι τὰ μαθηματικά. Προκειμένου περὶ τῶν ἄλλων ἐπιστημῶν, ἐφ' ὅσον αὗται δὲν ἀποτελοῦν καθωρισμένας «π ο λ υ ε ι δ ε ί α ς», ἤτοι ἐφ' ὅσον τὰ ὄντα τὰ ὑπαγόμενα εἰς τὴν περιοχήν των δὲν ὑποτάσσονται εἰς π ε π ε ρ α σ μ έ ν ο ν (δηλαδὴ ἐπιδεκτὸν ἀκριβοῦς καθορισμοῦ) ἀριθμὸν ἀξιωμάτων, αὐτονόητον τυγχάνει ὅτι δὲν δύναται νὰ καθορισθῇ ἀριστικῶς καὶ ἐπακριβῶς ἡ μέθοδος. Ὁ Ἀριστοτέλης ἦτο ἀρκετὰ ὀξυδερκὴς διὰ νὰ ἀντιληφθῇ ὅτι εἶναι ἀνέφικτον ἰδεῶδες ἡ προσπάθεια τοῦ ὁριστικοῦ καθορισμοῦ τῆς μεθοδικῆς πορείας, τὴν ὁποίαν ὀφείλουν νὰ ἀκολουθοῦν αἱ μὴ ἀποδεικτικαὶ ἐπιστῆμαι. Ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν σύγχρονον ἐπιστήμην ἡ κατάστασις δὲν εἶναι διαφορετική. Ἂν ἐξαιρέσωμεν τὰς μαθηματικὰς ἐπιστήμας καὶ τὰς κατ' ἀναλογίαν πρὸς ταύτας κ α τ η ρ τ ι σ μ έ ν α ς ἐπιστημονικὰς μαθήσεις, πᾶσαι αἱ λοιπαὶ ἐπιστῆμαι στεροῦντο ἐπακριβῶς καθωρισμένης μεθοδολογίας. Ὡς πρὸς ταύτας ὑπάρχουν μόνον μεθοδολογικαὶ ἐνδείξεις καὶ οὐχὶ αὐστηρῶς καθωρισμένον μεθοδολογικὸν σύστημα. Ὅλοι οἱ σύγχρονοι ἐπιστημολόγοι δέχονται ὅτι δὲν ἔχει εἰσέτι καθορισθῇ ἡ μέθοδος τῶν λεγομένων πνευματικῶν ἐπιστημῶν. Ὁ Ἀριστοτέλης, ἔχων συνείδησιν τῶν συναφῶν μὲ τὸ μεθοδολογικὸν πρόβλημα τῶν μὴ ἀποδεικτικῶν ἐπιστημῶν δυσχερειῶν, δὲν ἀπησχολήθη εἰδικῶς μὲ τοῦτο. Κατὰ τὴν ἐπιστημονικήν του ἐργασίαν ἐχρησιμοποίησεν ἁπάσας τὰς τότε γνωστὰς μεθόδους, περὶ ὧν ἔχει γίνει λόγος ἐν τοῖς προηγουμένοις.

Ἡ ἑ ν ό τ η ς τ ῶ ν ἐ π ι σ τ η μ ῶ ν. Ἑκάστης ἐπιστήμης τὴν ἑνότητα τὴν ἐξασφαλίζει ἡ ἑνότης τῆς ὀ ν τ ο λ ο γ ι κ ῆ ς περιοχῆς τῶν ἀντικειμένων, ἅτινα ἐξετάζει. Οὕτω π.χ. ἡ ἑνότης τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης θεμελιοῦται ἐπὶ τῆς ἑνότητος τῶν φυσικῶν ἀντικειμένων. Ὀνομάζομεν τὴν περιοχὴν αὐτὴν «ὀντολογικήν», διότι τὴν θεωροῦμεν ὡς τμῆμα τῆς ὑπάρξεως «τοῦ ὄντος», ὅπως λέγουν οἱ φιλόσοφοι. Ἡ ἀριθμητικὴ ἀποτελεῖ ἐνιαῖον ἐπιστημονικὸν σύστημα, διότι ἐξετάζει τοὺς ἀριθμούς, ἡ γεωμετρία διότι ἔχει ὡς θέμα της τὸν χῶρον. Ἐκτὸς τῆς τοιαύτης ἑνότητος διακρίνει ὁ Ἀριστοτέλης καὶ ἑτέραν. Αὕτη εἶναι ἡ ἑνότης ἡ συγκροτουμένη λόγῳ τῆς κοινῆς ἀ ν α φ ο ρ ᾶ ς (δηλαδὴ συσχετίσεως) ἀντικειμένων τινῶν πρὸς ἓν κοινὸν ἀντικείμενον, ἢ πρὸς ἕνα κοινὸν σκοπόν. Οὕτω π.χ. πάντα τὰ ἀναφερόμενα εἰς τὴν ὑγείαν, εἴτε ἀντικείμενα εἶναι, εἴτε ἐνέργειαι, περιέχονται εἰς μίαν ἑνότητα, ἥτις περιλαμβάνει πᾶν ὅ,τι χαρακτηρίζεται ὡς ὑγιεινόν, εἴτε διότι φυλάττει τὴν ὑγείαν, εἴτε διότι εἶναι ἔνδειξις ὑγείας, εἴτε διότι εἶναι δεκτικὸν ὑγείας. Τοιαύτην ἑνότητα ἀποτελεῖ καὶ ἡ ἰατρικὴ ἐπιστήμη. Ὀνομάζομεν ἰατρικὸν (ἰατρὸν) τὸν ἄνθρωπον, ὅστις κατέχει τὴν ἐπιστήμην ταύτην, ἐπίσης ὀνομάζομεν τὸ ἔργον ὅπερ ἐκτελεῖ ὁ ἰατρὸς ἰατρικόν. Ἡ τοιαύτη ἑνότης καλεῖται ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους «κατ' ἀναλογίαν ἕν», ἀναλογικὴ ἑνότης. Δὲν εἶναι ἑνότης κατὰ κυριολεκτικὴν σημασίαν, ἀλλ' ἀπομιμεῖται τὴν κυριολεκτικῶς ἐννοουμένην ἑνότητα. Ὥστε ἡ ἑνότης τῆς ἐπιστήμης δὲν θεμελιώνεται μόνον ἐπὶ τοῦ γεγονότος ὅτι τὰ ἀντικείμενά της ὑπάγονται εἰς τὴν αὐτὴν ὀντολογικὴν περιοχήν, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῆς κοινῆς σχέσεως, ἣν ἔχουν ἀντικείμενά τινα πρὸς ἓν ἄλλο ἀντικείμενον ἢ σκοπόν. Τοιαύτην ἑνότητα ἀποτελοῦν ἡ ναυπηγική, ἡ στρατηγικὴ ἐπιστήμη καὶ ὅλαι σχεδὸν αἱ ἐπιστῆμαι, ἃς σήμερον καλοῦμεν σ υ ν δ υ α σ τ ι κ ά ς. Εἶναι δὲ τοιαῦται ὅσαι δὲν ἔχουν ἰδικόν των ἀντικείμενον. Ὅσαι δὲν ἀναφέρονται εἰς τμῆμα τι ἰδιαίτερον τῶν ὄντων. Αὗται καταρτίζονται συνδυάζουσαι τὰς γνώσεις, τὰς ὁποίας λαμβάνουν ἀπὸ τὰς θεμελιώδεις ἐπιστήμας. Ἐπὶ τῇ βάσει τοιαύτης ἀναλογικῆς ἑνότητος δυνάμεθα νὰ νοήσωμεν ἁπάσας τὰς ἐπιστήμας, συναποτελούσας ἓν ἐνιαῖον σύνολον. Ὁ γενικώτερος καὶ κοινὸς δι' ἁπάσας ὅρος ἀ ν α φ ο ρ ᾶ ς, ἤτοι τὸ κοινὸν ἀντικείμενον, ὅπερ ἀποτελεῖ τὸ θέμα των, εἶναι τὸ ὄν. Ἡ πρώτη φιλοσοφία ἔχει εἰς ὕψιστον βαθμὸν τὸ χαρακτηριστικὸν τῆς ἑνότητος, ἐπειδὴ σπουδάζει τὸ ὂν εἰς τὰ γενικὰ ὀντολογικὰ χαρακτηριστικά, ὡς «ὂν ἢ ὄν, δηλαδὴ ὡς ὂν ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ὅτι εἶναι μόνον οὐσία καὶ ὄχι ἄλλη τις δευτερεύουσα ἰδιότης. Αἱ ὑπόλοιποι ἐπιστῆμαι ὑπολείπονται τῆς πρώτης καὶ κατατάσσονται ἱεραρχικῶς εἰς κατωτέρας βαθμίδας κατὰ τὸν βαθμὸν τῆς ἀποστάσεώς των ἀπὸ τὴν γενικὴν ὀντολογικὴν θεώρησιν. Οὕτω καθίσταται δυνατὸν νὰ γίνῃ λόγος περὶ ἱεραρχικῆς διαβαθμίσεως καὶ ταξινομήσεως τῶν φιλοσοφικῶν καὶ ἐπιστημονικῶν μαθήσεων ὑπὸ τὴν κατωτέρω ἔννοιαν.

Ἡ ἱ ε ρ α ρ χ ί α τ ῶ ν ἐ π ι σ τ η μ ῶ ν. Εἰς τὴν κατωτέραν ἱεραρχικὴν βαθμίδα τάσσονται αἱ «α ἰ σ θ η τ ι κ α ὶ» ἐπιστῆμαι. Αὗται εἶναι ἐκεῖναι, αἵτινες γνωρίζουν μόνον τὸ «ὅ τ ι», οὐχὶ ὅμως καὶ τὸ «δ ι ό τ ι». Οἱ ἀστρονόμοι τῶν Ἀσσυρίων, στηριζόμενοι εἰς παρατηρήσεις, ἐγνώριζον ὅτι αἱ ἐκλείψεις τοῦ ἡλίου συμβαίνουν καθ' ὡρισμένα χρονικὰ διαστήματα. Δὲν ἐγνώριζον ὅμως νὰ ἐξηγήσουν οὔτε τὸ φαινόμενον τῆς ἐκλείψεως, οὔτε τὴν αἰτίαν της περιοδικῆς του ἐμφανίσεως. Αἱ ἐπιστῆμαι, αἵτινες γνωρίζουν τὸ «διότι» καλοῦνται ὑπὸ τοῦ Σταγιρίτου «μαθηματικαί». Οἱ κάτοχοι τῶν μαθηματικῶν ἐπιστημῶν γνωρίζουν τὰς ἀποδείξεις τῶν αἰτίων, ἂν καὶ δὲν γνωρίζουν τὰ καθ' ἕκαστον γεγονότα «οὗτοι γὰρ ἔχουσι τῶν αἰτίων τὰς ἀποδείξεις, καὶ πολλάκις οὐκ ἴσασι τὸ ὅτι, καθάπερ οἱ τὸ καθόλου θεωροῦντες πολλάκις ἔνια τῶν καθ' ἕκαστον οὐκ ἴσασι δι' ἀνεπισκεψίαν», εἰς τὸ ἔργον του «Ἀναλυτικὰ ὕστερα» 79 α 3 (διότι οὗτοι (δηλαδὴ οἱ μαθηματικοί) εἶναι εἰς θέσιν νὰ παρουσιάσουν μὲ ἀποδεικτικὴν βεβαιότητα τὰ αἴτια, καὶ πολλάκις δὲν γνωρίζουν τὰ συγκεκριμένα δεδομένα, ὅπως ἀκριβῶς ἐκεῖνοι, οἵτινες ἀσχολοῦνται θεωρητικῶς μὲ τὰ γενικά, πολλάκις ἀγνοοῦν τινὰ ἐκ τῶν μερικῶν, διότι δὲν ἔστρεψαν εἰς αὐτὰ τὴν προσοχήν των). Οὕτω τὸ φαινόμενον τῆς ἰριδος μορφολογικῶς τὸ γνωρίζει εἰς τὴν ἐντέλειαν ὁ φυσικός, τὴν αἰτίαν του ὅμως γνωρίζει ὁ ὀπτικός, ἐφ' ὅσον καὶ αὐτὸς στηρίζεται εἰς τὰ μαθηματικά. Ὁ ἰατρὸς γνωρίζει ὅτι τὰ περιφερειακὰ ἕλκη βραδύνουν νὰ θεραπευθοῦν, τὴν αἰτίαν ὅμως τῆς βραδύτητος ταύτης ἁρμόδιος εἶναι νὰ ἑρμηνεύσῃ ὁ γ ε ω μ έ τ ρ η ς, διότι αὐτὸς γνωρίζει ποίαν μηχανικῆς φύσεως διαταραχὴν προξενεῖ μία ὡρισμένου γεωμετρικοῦ σχήματος διαταραχὴ τῆς συνεχείας μέσα εἰς ἓν στερεὸν ζῶν σῶμα. Κατὰ συνέπειαν ἀνώτεραι κατὰ ἱεραρχικὴν σειρὰν εἶναι αἱ ἐπιστῆμαι, αἵτινες τείνουν νὰ ἐμφανίσουν μορφολογικὴν συγκρότησιν ὁμοίαν πρὸς τὴν τῶν μαθηματικῶν. Τὸ προνόμιον τῶν μαθηματικῶν εἶναι ὅτι δὲν ἀσχολοῦνται μὲ συγκεκριμένα ἀντικείμενα, ἀλλὰ μόνον μὲ τύπους, μὲ «εἴδη», ὅπως λέγει ὁ Ἀριστοτέλης: «Τὰ γὰρ μαθήματα περὶ εἴδη εἰσίν· οὐ γὰρ καθ' ὑποκειμένου τινός. Εἰ γὰρ καὶ καθ' ὑποκειμένου τινὸς τὰ γεωμετρικά ἐστιν, ἀλλ' οὐχ ἧ γε καθ' ὑποκειμένου» «Ἀναλυτικὰ ὕστερα» 79 α 7, (διότι τὰ μαθηματικὰ ἀσχολοῦνται μὲ εἴδη (τύπους)· διότι δὲν εἶναι τὸ ἀντικείμενον τῆς σπουδῆς των συγκεκριμένον τι· διότι, παρ' ὅλον ὅτι ἡ γεωμετρία ἀσχολεῖται μὲ κάτι τὸ συγκεκριμένον, ἀσχολεῖται μὲ αὐτὸ ὄχι ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τοῦ ὅτι εἶναι συγκεκριμένον, δηλαδὴ θεωρεῖ τοῦτο ὡς ἰδεώδη μορφήν). Ὁ Ἀριστοτέλης θέλει νὰ εἴπῃ ὅτι ὅταν ὁ θεωρητικὸς γεωμέτρης λέγῃ «ἔστω ὁ κύκλος Α», δὲν ἀναφέρεται εἰς τὸν κύκλον τὸν ὁποῖον γράφει εἰς τὸν πίνακα, ἀλλὰ θεωρεῖ τοῦτον ὡς ἀπεικόνισιν τοῦ νοητοῦ κύκλου, ὅπως τὸν καθορίζει ὁ γεωμετρικὸς ὁρισμός.

Εἶναι ἄξιον προσοχῆς ὅτι εἰς τὴν ἱεράρχησιν ὁ Ἀριστοτέλης θεωρεῖ τὰς τυπολογικὰς (ἀφηρημένας) ἐπιστήμας ὡς ἀκριβεστέρας τῶν συγκεκριμένων, διότι προχωροῦν πέραν τῶν συγκεκριμένων περιπτώσεων εἰς τὴν γενικότητα. Ἐπὶ πλέον θεωρεῖ τὰς καθαρὰς μαθηματικὰς ἐπιστήμας, ὡς θεμελιωτικὰς διὰ πάσας τὰς ἄλλας. Διὰ τῶν ἀντιλήψεων του τούτων ὁ Σταγιρίτης προέλαβε καὶ εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν τὴν ἐπιστημονικὴν ἱεράρχησιν τοῦ ἱδρυτοῦ τῆς θετικιστικῆς φιλοσοφίας ἄλλου φιλοσόφου τοῦ παρελθόντος αἰῶνος Κὸντ (KONTE), ὅστις ἔθεσεν ἐπὶ κεφαλῆς τὰς μαθηματικὰς ἐπιστήμας ὡς ἀκριβεστάτας καὶ ἁπλουστάτας.

Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ ὁ Ἀριστοτέλης θεωρεῖ ἀκριβεστάτας τὰς ἁπλουστάτας τῶν ἐπιστημῶν. Ἡ γεωμετρία ἐπειδὴ προκύπτει ἐκ τῆς συνθέσεως τῆς ἐννοίας τοῦ ἀριθμοῦ μὲ τὴν ἔννοιαν τοῦ χώρου, εἶναι ὀλιγώτερον ἀκριβὴς τῆς ἀριθμητικῆς, εἰς ἣν δὲν παρατηρεῖται τοιαύτη σύνθεσις: «Ἀκριβεστέρα δ' ἐπιστήμη ἐπιστήμης καὶ προτέρα... καὶ ἡ ἐξ ἐλαττόνων τῆς ἐκ προσθέσεως, οἷον γεωμετρίας ἀριθμητική», «Ἀναλυτικὰ Ὕστερα» 87 α 27. (Ἀκριβολογικωτέρα δὲ ἐπιστήμη καὶ προπορευομένη κατὰ τὴν ἱεραρχίαν εἶναι καὶ ἡ συγκειμένη ἀπὸ ὀλιγώτερα (συστατικὰ στοιχεῖα) ἐν συγκρίσει πρὸς τὴν καταρτιζομένην κατόπιν συνθέσεων (στοιχείων), ὅπως συμβαίνει μὲ τὴν ἀριθμητικὴν ἐν συγκρίσει μὲ τὴν γεωμετρίαν). Τὴν αὐτὴν ἀντίληψιν ἐξέφρασεν εἰς τοὺς νεωτέρους χρόνους, ἔχων προφανῶς ὑπ' ὄψιν του τὸν Ἀριστοτέλη ὁ περίφημος Γάλλος μαθηματικὸς καὶ φιλόσοφος Νταλαμπὲρ (D' ALEMBERT), εἰπὼν ὅτι ἡ ἁπλότης τοῦ ἀντικειμένου τῆς μαθηματικῆς ἐπιστήμης προσδίδει εἰς αὐτὴν τὴν βεβαιότητά της. Ὁ Ἀριστοτέλης τὰς ἁπλουστέρας ἐπιστήμας καλεῖ «ἐξ ἐλασσόνων» ἢ «ἐξ ἀφαιρέσεως», τὰς δὲ συνθετωτέρας «ἐκ προσθέσεως».

Ἑτέρα βάσις ἱεραρχικῆς κατατάξεως εἶναι διὰ τὸν Ἀριστοτέλη ὁ βαθμὸς τῆς πλησιάσεως τοῦ ἀντικειμένου τῆς ἐπιστήμης πρὸς τὸ ὄν, ἤτοι τὴν γνησίαν ὀ ν τ ο λ ο γ ι κ ὴ ἀ ρ χ ή, ἤτοι εἰς τὴν πρώτην αἰτίαν ἐφ' ἧς στηρίζεται ἡ ὕπαρξις τῶν ὄντων γενικῶς. Ἐφ ὅσον τὸ ἀντικείμενον ἐπιστήμης τινος νοεῖται κατὰ τρόπον πλησιάζοντα πρὸς τὸ πρωταρχικὸν ὄν κατὰ τοσοῦτον προέχει τὸ ἀξίωμά της. Ἡ πρώτη ἄρα ἱεραρχικὴ θέσις ἀνήκει εἰς τὴν ἐπιστήμην ἥτις μελετᾷ τὸ ὂν εἰς τὴν ἀρχικήν, δηλαδὴ τὴν ὀντολογικήν του σημασίαν: «τὸ ὂν ἢ ὄν». Τοιαύτη ἐπιστήμη εἶναι ἡ «Πρώτη φιλοσοφία», ἡ ὑπὸ τῶν μεταγενεστέρων ὀνομασθεῖσα «μεταφυσική». Τὸ ἀντικείμενόν της παρουσιάζει αὐθυπαρξίαν καὶ ἀϊδιότητα, μὴ ὑποκείμενον εἰς κί-

νησιν καὶ μεταβολήν. Ὑπάρχει ὅμως ἐν τῷ κόσμῳ καὶ οὐσία ἥτις ἐμφανίζει πραγματικὴν αὐθυποστασίαν ὑποκειμένη εἰς κινητικότητα. Τοιαύτη εἶναι ἡ φύσις ἥτις ἐμφανίζεται ὡς τι τὸ ὑπαρκτόν, ὑπόκειται ὅμως εἰς κίνησιν καὶ μεταβολήν. Ἡ σπουδάζουσα καὶ ἐρευνῶσα τὴν χωριστήν, ἀλλ' οὐχὶ ἀκίνητον οὐσίαν ἐπιστήμη εἶναι ἡ φυσική. Μεταξὺ τῆς φυσικῆς καὶ πρώτης φιλοσοφίας, δηλαδὴ τῆς μεταφυσικῆς, τοποθετεῖται ἡ μαθηματική, τῆς ὁποίας τὰ ἀντικείμενα εἶναι μὲν ἀνεπηρέαστα ἀπὸ τὴν κινητικὴν μεταβλητικότητα, δὲν ἐμφανίζουν ὅμως αὐθυποστασίαν. Ὁ Ἀριστοτέλης φρονεῖ ὅτι οἱ ἀριθμοὶ καὶ τὰ σχήματα δὲν ἔχουν αὐθυποστασίαν ἀλλ' ὑπάρχουν ὡς ἰδιότητες τῶν πραγματικῶν φυσικῶν ὄντων. Ὥστε τὸ ἀντικείμενον τῶν μαθηματικῶν ἐμφανίζει ὁμοιότητα πρὸς τὸ ἀντικείμενον τῆς πρώτης φιλοσοφίας, ἐπειδὴ κατατάσσεται εἰς τὴν περιοχὴν τῶν ἀκινήτων δηλαδὴ τῶν ὄντων ἅτινα δὲν παρουσιάζουν μεταβολήν. Ὁ κύκλος εἶναι π.χ. δι' ὅλους τοὺς μαθηματικοὺς ὅλων τῶν αἰώνων ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τοῦ ὁρισμοῦ των ὁ αὐτός. Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ταύτης ὑπερέχει ἱεραρχικῶς καὶ ἀκριβολογικῶς ἡ ἐπιστήμη τῶν μαθηματικῶν ἀπὸ τὴν ἐπιστήμην τῆς φυσικῆς. Ἀλλ' ἀφ' ἑτέρου τὰ ἀντικείμενα τῆς μαθηματικῆς ἐμφανίζουν εἰς μικρότερον βαθμὸν τὸ χαρακτηριστικὸν τῆς αὐθυπαρξίας καὶ τῆς ἀπόψεως ταύτης ὑπολείπεται ἱεραρχικῶς ἡ μαθηματικὴ τῆς φυσικῆς. Ἀπομένει λοιπὸν ὡς ἀνωτέρα ἱεραρχικῶς μάθησις μόνον ἡ πρώτη φιλοσοφία, ἥτις ἐπειδὴ μελετᾷ τὸ ἀΐδιον (αἰώνιον) καὶ αὐθύπαρκτον ὃν ὅπερ δὲν εἶναι ἄλλο τι εἰμὴ ὁ Θεὸς ὀνομάζεται καὶ θεολογική. Καὶ αἱ τρεῖς αὗται ἐπιστῆμαι, ἤτοι ἡ πρώτη φιλοσοφία, τὰ μαθηματικὰ καὶ ἡ φυσική, συμφωνοῦν κατὰ τὸ ὅτι δὲν ἐπιδιώκουν σκοποὺς πρακτικοὺς καὶ διὰ τοῦτο λέγονται θεωρητικαί. Ἐπειδὴ δὲ ἡ ἱεραρχικὴ βαθμολόγησις τῶν μαθηματικῶν καὶ φυσικῶν γίνεται ἄλλοτε ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῆς ὀντολογικῆς πληρότητος τοῦ ἀντικειμένου των, ἡ βάσις ἥτις καθορίζει παρὰ τῷ Ἀριστοτέλει τὴν ἱεραρχικὴν κατάταξιν τῶν ἐπιστημῶν δὲν μένει πάντοτε ἡ αὐτή.

Αἱ θεωρητικαὶ ἐπιστῆμαι ἐμφανίζουν μεγαλυτέραν πληρότητα συγκρινόμεναι μὲ τὰς δύο ἄλλας ὁμάδας τῶν ἐπιστημῶν, αἵτινες εἶναι αἱ πρακτικαὶ καὶ αἱ ποιητικαί. Καὶ τοῦτο διότι ἡ ἑνότης τῶν ἐπιστημῶν τῶν κατατασσομένων εἰς τὰς δύο τελευταίας ὁμάδας δὲν εἶναι ἐξ ἀντικειμένου ἀλλὰ προκύπτει ἐκ τῆς συσχετίσεώς των πρὸς ἐνιαῖον ἀντικείμενον. Αἱ μὲν πρακτικαὶ ἐπιστῆμαι ἀποτελοῦν ἑνότητα, διότι ὁ κοινὸς ὅρος ἀναφορᾶς των, δηλαδὴ τὸ κοινὸν ἀντικείμενον εἰς τὸ ὁποῖον ἀναφέρονται, εἶναι ἡ ποιητικὴ τοῦ ἀνθρώπου ἱκανότης, τὸ ὅτι δηλαδὴ δύναται νὰ δημιουργήσῃ ὁ ἄνθρωπος διὰ τῆς ἐνεργείας του τεχνητὰ ἀντικείμενα. Ὥστε ἡ ἑνότης τῶν ἐπιστημῶν τῶν ἀποτελουσῶν τὰς δύο ταύτας ὁμάδας εἶναι ἑνότης οὐχὶ ὀντολογικὴ ἀλλὰ ἀναλογική.

Ταξινόμησις τῶν ἐπιστημῶν. Ἡ ἀμέσως ἀνωτέρω ἀναπτυχθεῖσα διάκρισις ἐχρησίμευσεν εἰς τὸν Ἀριστοτέλη ὡς βάσις διὰ νὰ διαιρέσῃ τὰς ἐπιστήμας εἰς τρεῖς ὁμάδας, ἐκ τῶν ὁποίων ἡ πρώτη περιλαμβάνει τὰς θεωρητικάς, ἡ δευτέρα τὰς πρακτικὰς καὶ ἡ τρίτη τὰς ποιητικάς. Εἶναι φανερὸν ὅτι τὴν βάσιν διὰ τὴν ταξινόμησιν παρέσχε τὸ τέλος, ἤτοι ὁ σκοπὸς ὃν προτίθεται νὰ πραγματοποιήσῃ ἑκάστη τῶν τριῶν ὁμάδων. Τῆς πρώτης ὁμάδος ὁ σκοπὸς εἶναι ἡ θεωρία, τῆς δευτέρας ἡ πρᾶξις, τῆς τρίτης ἡ ποίησις. Εἰς τὸ ἔργον του «Μετὰ τὰ φυσικὰ» 1025 β 26 διαστέλλει σαφῶς τὰς ὁμάδας ταύτας γράφων: «Πᾶσα διάνοια ἢ πρακτικὴ ἢ ποιητικὴ ἢ θεωρητική». (Πᾶσα διανοητικὴ ἐνέργεια εἶναι ἢ πρακτικὴ ἢ ποιητικὴ ἢ θεωρητική). Περὶ τῆς ὑποδιαιρέσεως τῆς ὁμάδος τῶν θεωρητικῶν ἐπιστημῶν ἐγένετο λόγος ἀνωτέρω. Εἶναι αἱ ἐπιστῆμαι αἵτινες ἐξετάζουν τοὺς αἰωνίους καὶ ἀμεταβλήτους νόμους εἰς τοὺς ὁποίους ὑπακούουν τὰ ὄντα. Πρακτικὰς ἐπιστήμας λέγων ὁ Ἀριστοτέλης ἐννοεῖ τὰς ἀναφερομένας εἰς τὴν συμπεριφορὰν τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῆς εὐδαιμονίας καὶ τῆς ἀρετῆς, δηλαδὴ τὴν ἠθικὴν τοῦ ἀνθρώπου ζωήν. Εἰς τὰ συγγράμματά του δὲν εὑρίσκομεν δυστυχῶς ὑποδιαίρεσιν αὐτῶν εἰς μερικωτέρους κλάδους. Οἱ μεταγενέστεροι περιπατητικοὶ συνηθίζουν νὰ τὰς ὑποδιαιροῦν εἰς τρεῖς κλάδους. Εἰς τὴν ἠθικήν, ἥτις εἶναι θεωρία περὶ τῆς συμπεριφορᾶς τοῦ ἀνθρώπου ὡς ἰδιώτου, εἰς τὴν πολιτικήν, ἥτις εἶναι θεωρία περὶ τῆς διοικήσεως καὶ λειτουργίας τῆς πολιτείας καὶ εἰς τὴν οἰκονομικήν, ἥτις εἶναι θεωρία περὶ διοικήσεως ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῆς ἐξευρέσεως μέσων πρὸς συντήρησιν τοῦ οἴκου καὶ ἐν γένει περὶ οἰκονομικῶν ἀγαθῶν. Ὁ ἴδιος ὁ Ἀριστοτέλης ὅμως θεωρεῖ τὴν πολιτικὴν ὡς γενικὴν θεωρίαν μελετῶσαν ἐξ ὁλοκλήρου τὴν συμπεριφορὰν τοῦ ἀνθρώπου, ἐπειδὴ φρονεῖ ὅτι καὶ ἡ προσωπικὴ ἠθικὴ τυγχάνει ἀναποσπάστως συνδεδεμένη μετὰ τῆς κοινωνικῆς. Διὰ τοῦτο τόσον τὴν ἠθικὴν ὅσον καὶ τὴν πολιτικὴν συμπεριλαμβάνει ὑπὸ τὴν κοινὴν ἔνδειξιν καὶ τὸν κοινὸν συμπεριληπτικὸν χαρακτηριστικὸν τίτλον «ἡ περὶ τὰ ἀνθρώπεια φιλοσοφία». Παρὰ τὴν συνοπτικὴν ταύτην ἀντίληψιν, διὰ λόγους μεθοδολογικούς, ἐπραγματεύθη τὰ εἰς τὴν προσωπικὴν ἠθικὴν ἀναφερόμενα προβλήματα εἰς ὁμάδα συγγραμμάτων ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἠθικά», εἰς ἰδιαιτέρας δὲ συγγραφὰς ὑπὸ τὸν τίτλον «Πολιτικὰ» ἐξήτασε τὸ πρόβλημα τῆς ἐν πολιτικῇ κοινωνίᾳ ὁμαδικῆς ζωῆς.

Λέγων ποίησιν ὁ Ἀριστοτέλης ἐννοεῖ τὴν παραγωγὴν διὰ τῆς δραστηριότητος τοῦ ἀνθρώπου ἑνὸς ἐξωτερικοῦ ἐν σχέσει μὲ τὸν ἄνθρωπον ἀντικειμένου. Ὅταν χρησιμοποιῇ τὸν ὅρον «πρᾶξις» ἐννοεῖ παραγωγὴν ἀποτελέσματος ἐσωτερικοῦ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ, ὁποῖον εἶναι ἡ ἀρετὴ καὶ ἡ εὐδαιμονία. Διὰ τῆς ποιητικῆς ἐνεργείας ὁ ἄνθρωπος ἐπεμβαίνει εἰς τὸν ἐξωτερικὸν κόσμον καὶ δημιουργεῖ ἐξωτερικόν τι ἀντικείμενον, ὅπερ προηγουμένως δὲν ὑπῆρχεν, ἓν ἄγαλμα, ἓν τεχνικὸν ἔργον, ἓν φιλολογικὸν ἔργον. Πᾶσα λοιπὸν ἐπιστήμη ἀναφερομένη εἰς τὴν παραγωγικὴν ἐνέργειαν τοῦ ἀνθρώπου, ἐφ' ὅσον αὕτη ἀποκρυσταλλοῦται εἰς ἐξωτερικὴν ἀντικειμενικοποίησιν, καλεῖται κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη ποιητική. Ὅθεν δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι ἡ ἔνδειξις ποιητικὴ τείνει νὰ ταυτισθῇ μὲ τὴν σημασίαν ἣν ἀποδίδομεν σήμερον ἡμεῖς εἰς τὸν ὅρον «τεχνολογία». Δυστυχῶς οὔτε εὑρυτέρας διασαφήσεις μᾶς παρέσχε ὁ Ἀριστοτέλης οὔτε καὶ ἄλλο τι σύγγραμμα ἐκτὸς τῆς «Ποιητικῆς» δυνάμενον νὰ καταταχθῇ εἰς τὴν ὁμάδα ταύτην μᾶς κατέλιπε. Διετυπώθη ἡ ἀντίληψις ὅτι εἰς τὰς ποιητικὰς ἐπιστήμας πρέπει νὰ καταταχθῇ καὶ ἡ ῥητορική, ἀποτελοῦσα οὕτω μετὰ τῆς ποιητικῆς ἰδιαίτερον κλάδον μαθήσεων ἀναφερομένων εἰς τὴν παραγωγικὴν πνευματικὴν ἐνεργητικότητα τοῦ ἀνθρώπου. Τοῦτο ὅμως δὲν εἶναι ὀρθόν, διότι ἡ ῥητορικὴ δέον νὰ θεωρηθῇ μᾶλλον ὡς ἐπιστήμη προσεγγίζουσα εἰς τὴν ὁμάδα τῶν προπαιδευτικῶν μεθοδολογικῶν μαθήσεων εἰς ἃς ὁ Σταγιρίτης καταπάσσει τὴν διαλεκτικὴν καὶ ἀναλυτικήν. Πάντως ὀφείλομεν νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι τὸ πρόβλημα τῆς ταξινομήσεως τῶν ἐπιστημῶν δὲν ἀπησχόλησε τὸν Ἀριστοτέλη συστηματικῶς. Ἀπησχολημένος εἰς τὴν δημιουργικὴν ἐπιστημονικὴν ἔρευναν ἐθεώρει ὡς δευτερεύουσαν ἀπασχόλησιν τὰ σχετικὰ μὲ τὴν ἀκριβολογικὴν τῶν ἐπιστημῶν ταξινόμησιν ζητήματα.

Ἡ θέσις τῶν ὑπολοίπων ἐπιστημῶν. Λογικὴ καὶ ῥητορική. Εὐλόγως ἤδη προβάλλει ἡ ἀπορία ποία εἶναι ἡ ἐν τῷ ἐπιστημονικῷ συστήματι θέσις τῆς λογικῆς ἐπιστήμης ἧς δημιουργὸς ὑπῆρξεν αὐτὸς οὗτος ὁ Σταγιρίτης καθὼς καὶ τῆς ῥητορικῆς. Αἱ ἐκ τῶν λογικῶν ἐρευνῶν προκύψασαι μαθήσεις ἐθεωρήθησαν ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους ὡς προεισαγωγικὴ προπαίδευσις προωρισμένη νὰ ἀσκήσῃ τὸν νοῦν τοῦ προτιθεμένου νὰ ἀσχοληθῇ μὲ φιλοσοφικὰς καὶ ἐπιστημονικὰς σπουδάς. Ἀποδίδων εἰς ταύτας ἀξίαν παιδαγωγικὴν ἔκρινεν ὅτι λόγῳ τῆς τυπικότητος καὶ γενικότητός των δὲν ἀναφέρονται εἰς ὡρισμένην περιοχὴν τοῦ ὄντος. Ὡς στερούμεναι ἄρα ἰδιαιτέρου καὶ εἰδικοῦ θέματος δὲν ἠδύναντο κατὰ τὴν ἀντίληψίν του νὰ καταταχθοῦν μεταξὺ τῶν ἐπιστημῶν. Ἀποτελοῦν ἁπλῶς προεισαγωγικὴν προπαίδευσιν ἀπαραίτητον διὰ τὴν γύμνασιν τῆς σκέψεως. Εἰς τὰ «Μετὰ τὰ Φυσικὰ» (1005 β 1) κατακρίνει τὴν περὶ «τὰ ἀναλυτικὰ ἀπαιδευσίαν» καὶ θεωρεῖ ὡς προκαταρκτικὴν προϋπόθεσιν τῆς φιλοσοφικῆς ζητήσεως τὴν κατοχὴν τῶν σχετικῶν μὲ τὴν ἀναλυτικὴν γνώσεων: «δεῖ γὰρ περὶ τούτων ἤκειν προεπισταμένους, ἀλλὰ μὴ ἀκούοντας ζητεῖν». «Ἀπαιτεῖται, λέγει, νὰ ἐρχώμεθα εἰς τὴν ἀκρόασιν τῶν ὀντολογικῶν μαθημάτων γνωρίζοντες ἐκ τῶν προτέρων τὴν λογικὴν καὶ νὰ μὴ προσπαθῶμεν νὰ μάθωμεν τὴν λογικὴν κατὰ τὰς ἀκροάσεις τῶν εἰς τὴν πρώτην φιλοσοφίαν ἀναφερομένων μαθημάτων).

Ὁμοίως καὶ ἡ ῥητορικὴ δὲν κατατάσσεται εἰς τὰς καθαυτὸ ἐπιστήμας ἀλλ' εἰς τὰς «δυνάμεις», δηλαδὴ εἰς τὰς τεχνικὰς δεξιότητας, διότι χρησιμοποιεῖ ἐπιχειρήματα ἅτινα δὲν προϋποθέτουν τὴν κατοχὴν ἐπιστήμης τινός ἀλλὰ δύνανται νὰ χρησιμοποιηθοῦν ἀπὸ οἱονδήποτε ἄνθρωπον ἀρκεῖ οὗτος νὰ κέκτηται νοημοσύνην. Ἡ ῥητορικὴ δὲν κέκτηται ἑνότητα, διότι ἀποτελεῖ σύνθεσιν ἐκ τῆς ἀναλυτικῆς καὶ τῆς πολιτικῆς ἥτις ἐξετάζει τὸν ἀνθρώπινον χαρακτῆρα.

Ἡ ἱστορία. Καὶ εἰς τὴν ἱστορίαν δὲν φαίνεται νὰ δίδῃ ὁ Σταγιρίτης θέσιν μεταξὺ τῶν ἐπιστημῶν. Λέγων ἱστορίαν ἐννοεῖ τὴν ἔκθεσιν γεγονότων ἀναφερομένων εἰς ἓν ἢ πολλὰ πρόσωπα καὶ συμβάντων ἐν τῷ αὐτῷ χρόνῳ ἄνευ ἐσωτερικῆς συνοχῆς πρὸς ἄλληλα. Εἰς τὰς συνήθεις ἱστορίας, λέγει ὁ Ἀριστοτέλης, εἶναι ἠναγκασμένοι οἱ ἱστορικοὶ νὰ προβαίνουν εἰς περιγραφὴν «ἑνὸς χρόνου, ὅσα ἐν τούτῳ συνέβη περὶ ἕνα ἢ πλείους ὧν ἕκαστον ὡς ἔτυχεν ἔχειν πρὸς ἄλληλα. Ὥστερ γὰρ κατὰ τοὺς αὐτοὺς χρόνους ἥ τ' ἐν Σαλαμῖνι ἐγένετο ναυμαχία καὶ ἡ ἐν Σικελίᾳ Καρχηδονίων μάχη, οὐδὲν πρὸς τὸ αὐτὸ συντείνουσαι τέλος, οὕτω καὶ ἐν τοῖς ἑφεξῆς χρόνοις ἐνίοτε γίνεται θάτερον μετὰ θατέρου, ἐξ ὧν ἓν οὐδὲν γίνεται τέλος» («Ποιητικὴ» 1459 α 21). (Μιᾶς χρονικῆς περιόδου κάμνουν τὴν περιγραφὴν (δηλ. οἱ ἱστορικοὶ) καὶ ἐξιστοροῦν ὅσα γεγονότα ἀναφερόμενα εἰς ἓν ἢ περισσότερα πρόσωπα συνέβησαν, ἐκ τῶν ὁποίων γεγονότων τὸ καθένα συνδέεται συμπτωματικῶς μόνον μὲ τὸ ἄλλο. Ὅπως δηλαδὴ κατὰ τοὺς αὐτοὺς χρόνους ἔγινεν ἡ ἐν Σαλαμῖνι ναυμαχία καὶ ἡ ἐν Σικελίᾳ ἐναντίον τῶν Καρχηδονίων μάχη, τοιουτοτρόπως καὶ κατὰ τὴν διαδοχικὴν σειρὰν τῶν ἐτῶν ἐνίοτε γίνεται τὸ ἓν περιστατικὸν μετὰ τὸ ἄλλο χωρὶς ἐκ τούτων νὰ προκύπτῃ κανὲν σημαντικὸν σύνολον). Ἡ ὑφ' ἡμῶν σήμερον ὀναμαζομένη πολιτικὴ ἱστορία ὀνομάζεται ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους «ἱστορία περὶ τὰς πράξεις» δηλαδὴ ἐξιστορήσεις ἀναφερόμεναι εἰς τὴν πολιτικὴν καὶ ἠθικὴν δραστηριότητα τῶν ἀνθρώπων, θεωροῦνται δὲ χρήσιμοι διὰ νὰ ἀντλῶνται ἐξ αὐτῶν πολιτικαὶ συμβουλαί: «πρὸς δὲ τὰς πολιτικὰς συμβουλάς, αἱ τῶν περὶ τὰς πράξεις γραφόντων ἱστορίαι χρήσιμοι» («Ῥητορικὴ» 1360 α 33). Ἡ τοιαύτη ἐξιστόρησις ἐπειδὴ μένει προσδεδεμένη εἰς τὸ μερικὸν δὲν ἐνέχει ἐν ἑαυτῇ φιλοσοφικὴν ἀξίαν, συγκρινομένη δὲ πρὸς τὴν ποίησιν ἥτις δὲν περιορίζεται εἰς τὴν περιγραφὴν γεγονότων ἀλλὰ ὑφοῦται εἰς τὴν καθολικότητα ἐξιστοροῦσα ὄχι πῶς ἔγιναν ἀλλὰ πῶς ἦτο δυνατὸν νὰ γίνουν τὰ πράγματα, ἀποδεικνύεται κατωτέρα: «Διὸ καὶ φιλοσοφώτερον καὶ σπουδαιότερον ποίησις ἱστορίας ἐστίν· ἡ μὲν γὰρ ποίησις μᾶλλον τὸ καθόλου, ἡ δὲ ἱστορία τὰ καθ' ἕκαστον λέγει» («Ποιητικὴ» 1451 β 3). (Διὰ τοῦτο εἶναι ἡ ποίησις ἀσχολία φιλοσοφικωτέρα καὶ σπουδαιοτέρα ἀπὸ τὴν ἱστορίαν· διότι ἡ μὲν ποίησις κατὰ προτίμησιν ἐξιστορεῖ τὸ καθό-

λου, ἡ δὲ ἱστορία τὰ μερικὰ γεγονότα). Εἶναι προφανὲς ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης θεωρεῖ τὰ ἔργα τῆς ἱστοριογραφίας ὡς ἐξιστορήσεις τῶν περιστατικῶν ἄνευ ὀργανικῆς ἑνότητος καὶ διακριβώσεως τῆς τελολογικῆς των σκοπιμότητος, χωρὶς δηλαδὴ νὰ λαμβάνωνται ὑπ' ὄψιν τὰ ἐλατήρια καὶ οἱ σκοποὶ οἵτινες κινοῦν τοὺς ἀνθρώπους εἰς δρᾶσιν. Διὰ τοῦτο τὴν ἱστορικὴν ἐπιστήμην ὡς στερουμένην γενικότητος, ἐφ' ὅσον εἶναι ἁπλῆ διαπίστωσις γεγονότων, τὴν θεωρεῖ κατωτέραν. Θὰ ἠδύνατο νὰ τὴν κατατάξῃ εἰς τὰς «αἰσθητικὰς ἐπιστήμας».

Τὸν ὅρον ἱστορίαν χρησιμοποιεῖ ἐπίσης ὁ Ἀριστοτέλης προκειμένου νὰ δηλώσῃ τὴν διαπίστωσιν καὶ συναγωγὴν γεγονότων ἀναφερομένων εἰς συμβάντα ὄχι μόνον τοῦ βίου τῶν ἀνθρώπων ἀλλὰ καὶ εἰς παντὸς εἴδους ἐμπειρικὰ δεδομένα. Ἡ συλλογὴ ὑλικοῦ ἀναφερομένου εἰς τὴν σωματικὴν κατασκευὴν καὶ τὸν βίον τῶν ζώων καὶ τῶν φυτῶν καλεῖται ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους ἱστορία. Τοιαύτη σημασίαν δίδει εἰς τὸν ὅρον τοῦτον ὅταν τὸν χρησιμοποιῇ ὡς τίτλον τῆς πραγματείας του τῆς ἐπιγραφομένης «Αἱ περὶ τὰ ζῶα ἱστορίαι». Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ ὁ Θεόφραστος εἰς σύγγραμμά του σχετικὸν μὲ τὴν φυτολογίαν ἔδωκεν τὸν τίτλον «Φυτῶν ἱστορία». Οὕτω νοούμενος ὁ ὅρος ἱστορία τείνει νὰ ταυτισθῇ μὲ τὸν ὅρον ἐμπειρία καὶ χρησιμοποιεῖται διὰ νὰ δείξῃ ὅτι πρόκειται περὶ ἁπλῆς συλλογῆς ὑλικοῦ καὶ διαπιστώσεως εἰδικῶν γεγονότων προωρισμένων νὰ χρησιμοποιηθοῦν διὰ θεωρητικὰς ἐρεύνας. Ὅταν γίνεται κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἡ πραγματεία ἑνὸς προβλήματος χαρακτηρίζεται ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους ὡς «ἱστορικὴ» καὶ ὁ οὕτω ἐργαζόμενος μελετᾷ τὰ πράγματα οὐχὶ «λογικῶς» ἀλλὰ «ἱστορικῶς». Εἶναι ἄξιον πολλῆς προσοχῆς ὅτι καὶ ὁ Ἄγγλος φιλόσοφος καὶ ἀρχηγὸς τοῦ ἐμπειρισμοῦ Βάκων εἰς τὸ σύγγραμμά του «Περὶ ἀξιώματος καὶ ἐπαυξήσεων τῶν ἐπιστημῶν» ἀποδίδει τὸ αὐτὸ ἐννοιαλογικὸν περιεχόμενον εἰς τὸν ὅρον ἱστορία, θεωρῶν ταύτην ὡς ἀναφερομένην «κυρίως εἰς ἅτομα ἄτινα καθορίζονται διὰ περιγραφῆς ἐν τόπῳ καὶ χρόνῳ», ταυτίζει δὲ ταύτην πρὸς τὴν ἐμπειρίαν. Προορισμὸς δὲ κατὰ τὸν Βάκωνα τῆς ἱστορίας εἶναι νὰ ἀποβῇ θεραπαινὶς καὶ νὰ παράσχῃ τὸ ὑλικὸν διὰ τὴν ἐφαρμογὴν τῆς ἐπαγωγικῆς μεθόδου. Καὶ ὁ Ἀριστοτέλης ἔχει διατυπώσει ρητῶς τὴν γνώμην ὅτι προϋπόθεσιν τῆς ὀρθῆς θεωρητικῆς διερευνήσεως ἀποτελεῖ ἡ διαπίστωσις τῶν γεγονότων: «Κατὰ φύσιν ἐστὶ ποιεῖσθαι τὴν μέθοδον, ὑπαρχούσης τῆς ἱστορίας τῆς περὶ ἕκαστον» (Ζ. ι. 491 α 12). («Ἡ διερεύνησις δύναται νὰ γίνῃ συμφώνως πρὸς τὴν οὐσιαστικὴν ὑφὴν τῶν πραγμάτων, ὅταν ἔχωμεν προηγουμένως εἰς τὴν κατοχήν μας τὴν ἱστορικὴν γνῶσιν τὴν ἀναφερομένην εἰς τὸ καθ' ἕκαστον ἐπὶ μέρους γεγονός.). Ἡ τάσις πρὸς τὴν διαπίστωσιν τῶν γεγονότων εἶναι γνώρισμα χαρακτηρίζον ἐξ ἀρχῆς τὴν νοοτροπίαν τοῦ Ἀριστοτέλους. Εἰς τὴν φιλοσοφίαν του κατέχει σπουδαιοτάτην θέσιν τὸ μερικόν, ἤτοι τὸ μεμονωμένον γεγονός, ὡς φορεὺς ἰδεώδους περιεχομένου, τὸ «τόδε τι», δηλαδὴ «αὐτὸ ἐδῶ τὸ ἀπολύτως συγκεκριμένον ἐμπειρικὸν γεγονός». Ἐπίστευεν ὅτι διὰ νὰ ἀνεύρωμεν τὸ «εἶδος» πρέπει νὰ προσέξωμεν τὸ συγκεκριμένον ἀντικείμενον τὸ ἐμφανίζον «μορφὴν», τὸ «τόδε τι». Ἡ τοιαύτη δὲ κατεύθυνσις τῶν ἐρευνῶν του χρονολογεῖται ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῆς εἰς Ἀκαδημίαν φοιτήσεώς του. Ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ὁ Πλάτων κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους τῆς ζωῆς του εἶχε στρέψει τὸ βλέμμα του πρὸς τὸ συγκεκριμένον καὶ μερικόν. Τοῦτο ἀποδεικνύεται ἰδίως ἐκ τῶν «Νόμων», ἐν οἷς διακριβοῦνται αἱ ἐπὶ μέρους νομικαὶ σχέσεις καὶ περιπτώσεις. Ἡ γενίκευσις τῆς διαιρετικῆς μεθόδου ἔφεσε τοὺς πλατωνικοὺς εἰς τὴν θεώρησιν τῶν ἐσχάτων ἀτομικῶν εἰδῶν καὶ ἐγένετο ἀφορμὴ νὰ δημιουργηθῇ πνεῦμα πραγματολογικῆς ἐρεύνης, ὅπερ ἀκολουθῶν ὁ Σπεύσιππος εἶχε γράψει μεγάλην πραγματείαν, «Τὰ ὅμοια», δι' ἧς ἤθελε νὰ ὑπαγάγῃ τὰς συγκεκριμένας ποικιλίας τῶν γεγονότων καὶ φαινομένων εἰς γενικωτάτους τύπους. Συμφώνως πρὸς ταῦτα δὲν εἶναι ὀρθὴ ἡ ὑπὸ τοῦ Γαῖγκερ ὑποστηριζομένη ἀντίληψις ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης μόνον εἰς τὴν τελευταίαν περίοδον τῆς ζωῆς του ἔφθασε νὰ κατανοήσῃ τὴν ἀξίαν τῆς ἐρεύνης τῆς σκοπούσης τὴν ἐξακρίβωσιν τῶν ἐπὶ μέρους γεγονότων. Ἀκριβὲς μόνον εἶναι ὅτι ἐν τῷ Λυκείῳ ἐδόθησαν εἰς αὐτὸν τὰ μέσα νὰ θέσῃ εἰς ἐφαρμογὴν τὰς τοιούτου εἴδους ἐρεύνας ἃς εἶχεν ἀρχίσει ὁ ἴδιος εἰς τὴν Ἀκαδημίαν καὶ εἰς τὴν Μυτιλήνην.

Θὰ ἦτο πλάνη ὅμως, στηριζόμενοι εἰς τὴν διαπίστωσιν ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης δὲν συμπεριέλαβεν εἰς τὴν ταξινόμησιν τῶν ἐπιστημῶν τὴν ἱστορίαν, νὰ ἰσχυρισθῶμεν ὅτι δὲν εἶχε κατανοήσει τὴν ἀξίαν τοῦ ἱστορισμοῦ, ὅπως τὸν ἐννοοῦμεν σήμερον. Ὁ Σταγιρίτης εἶναι ὁ πατὴρ τῆς γνώμης ὅτι ἡ παρακολούθησις τῆς γενετικῆς ἐξελίξεως ἀντικειμένου τινὸς μᾶς διαφωτίζει περὶ τῆς οὐσίας του: «Εἰ δέ τις ἐξ ἀρχῆς τὰ πράγματα φυόμενα βλέψειεν, ὥσπερ ἐν τοῖς ἄλλοις καὶ ἐν τούτοις κάλλιστ' ἂν οὕτω θεωρήσειεν» εἰς τὸ ἔργον του «Πολιτικὰ» 1252 α 24 («Ἐὰν δὲ κανεὶς ἤθελεν ἰδεῖ τὰ πράγματα ἀναπτυσσόμενα ἐξ ἀρχῆς, ὅπως καὶ εἰς ἄλλα (ζητήματα) οὕτω καὶ εἰς τὰ νῦν ἀπασχολοῦντα ἡμᾶς (πολιτικὰ προβλήματα) θὰ ἐπισκοπήσῃ τὰ πράγματα κατὰ τὸν ἄριστον τρόπον). Οἱονδήποτε ἀντικείμενον, κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη, διὰ νὰ φθάσῃ εἰς τὸν πλήρη βαθμὸν τῆς μορφολογικῆς του τελειότητος, θὰ διέλθῃ δι' ἐξελικτικῆς προχωρήσεως, θὰ διαγράψῃ ἱστορικὴν κίνησιν, ἥτις θὰ τὸ προωθήσῃ ἀπὸ τὴν περιοχὴν τῆς ἁπλῆς δυνατότητος εἰς τὴν περιοχὴν τῆς πραγματικότητος. Συνεπῶς οἱονδήποτε ἀντικείμενον, εἴτε φυσικὸν τοῦτο εἶναι εἴτε τεχνητόν, διὰ νὰ ὑπάρξῃ πρέπει νὰ διέλθῃ δι' ἐξελικτικῆς ἀναπτύξεως. Ὑποδειγματικὰς περιγραφὰς τῆς τοιαύτης ἀναπτύξεως εὑρίσκομεν ἀρκετὰς εἰς τὰ ἀριστοτελικὰ συγγράμματα. Εἰς τὸ πρῶτον βιβλίον τῆς πρώτης φιλοσοφίας περιέχεται ἡ ἱστορικὴ ἀνάπτυξις τῆς φιλοσοφίας ἀπὸ τῆς πρώτης ἀρχῆς μέχρι τῆς θεωρίας ἣν ἀνέπτυξεν αὐτὸς οὗτος ὁ Ἀριστοτέλης. Εἰς τὴν ἀρχὴν τῶν «Πολιτικῶν» μᾶς παρέσχε περιγραφὴν τῆς ἐξελικτικῆς διαδικασίας, ἥτις ἤγαγεν εἰς τὴν συγκρότησιν τῆς πολιτικῆς κοινωνίας. Εἰς τὸ τέταρτον κεφάλαιον τῆς «Ποιητικῆς» του, εἰς τὸ ὁποῖον μᾶς περιγράφει ἐξελικτικῶς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς τραγωδίας, μᾶς λέγει: «Καὶ πολλὰς μεταβολὰς μεταβαλοῦσα ἡ τραγωδία ἐπαύσατο, ἐπεὶ ἔσχε τὴν αὑτῆς φύσιν» (1449 α 15). (Καὶ ἀφοῦ διὰ πολλῶν μεταβολῶν διῆλθεν ἡ τραγωδία, ἔπαυσε νὰ μεταβάλλεται, ἀπὸ τῆς στιγμῆς καθ' ἣν ἔφθασεν εἰς τὴν τελειωτικήν της μορφήν). Διὰ νὰ φθάσωμεν ἄρα εἰς τὴν διαπίστωσιν τῆς τελειωτικῆς μορφῆς καὶ οὐσίας οἱουδήποτε πράγματος, πρέπει νὰ παρακολουθήσωμεν τοῦτο κατὰ τὴν γενετικήν του ἀνάπτυξιν. Ὁ ἴδιος ὁ Ἀριστοτέλης μᾶς λέγει εἰς τὰ «Πολιτικὰ» του (1252 β 32): «Οἷον γὰρ ἕκαστόν ἐστιν τῆς γενέσεως τελεσθείσης, ταύτην φαμὲν τὴν φύσιν εἶναι ἑκάστου» (διότι ἡ μορφὴ ἣν λαμβάνει οἱονδήποτε πρᾶγμα ὅταν συντελεσθῇ ἡ γένεσίς του, αὐτὴ λέγομεν ὅτι ἀποτελεῖ τὴν οὐσιαστικήν του ποιότητα). Διὰ τῶν ἀτιλήψεών του τούτων μᾶς ἐδίδαξεν ὁ Σταγιρίτης ὅτι ἡ οὐσία τῶν πραγμάτων γίνεται προσιτὴ διὰ τῆς παρακολουθήσεως τῆς ἱστορικῆς των ἀναπτύξεως. Ἡ τοιαύτη δὲ διδασκαλία του ἀπορρέει ἀπὸ τὴν θεμελιώδη ὀντολογικὴν ἀρχὴν τοῦ συστήματός του, καθ' ἣν ἐν τῷ σύμπαντι πρόκειται περὶ προχωρήσεως ἐξελικτικῆς ἐκ τοῦ δυνάμει ὄντος εἰς τὸ ἐνεργείᾳ ὄν, δηλαδὴ ἀπὸ τὴν ἁπλὴν δυνατότητα εἰς τὴν πραγματικότητα. Ἡ νεωτέρα ἐπιστήμη καὶ φιλοσοφία μόλις κατὰ τὸν παρελθόντα αἰῶνα κατενόησε τὴν σημασίαν τῆς ἰδέας τῆς ἱστορικῆς ἐξελίξεως, ἀφ' ἧς ἐποχῆς ὁ Ἔγελος ἠθέλησε νὰ ἴδῃ εἰς τὸ σύμπαν μίαν συνεχῆ ἐξελικτικὴν πορείαν, πραγματουμένην διὰ τῆς γενετικῆς ἀναπτύξεως. Ὥστε ἡ νεωτέρα φιλοσοφία εἰς τὴν τελευταίαν ἀνάπτυξίν της διὰ τῆς στροφῆς της πρὸς τὴν ἱστορικογενετικὴν τῶν πραγμάτων ἐξέτασιν ἐπραγματοποίησε τὴν μεθοδολογικὴν ὑπόδειξιν ἣν εἶχε διατυπώσει πρὸ αἰώνων ὁ Σταγιρίτης σοφός. Πρέπει ἀκόμη νὰ σημειωθῇ ὅτι καὶ ὁ Ἰταλὸς φιλόσοφος Βίκο, ὅστις μόνος κατὰ τὸν 18ον αἰῶνα ὑπερήσπισε τὴν ἱστορικὴν θεώρησιν ἐναντι τῆς μαθηματικῆς μεθόδου τοῦ Καρτεσίου, ἵσταται ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν ἰδεῶν τοῦ Ἀριστοτέλους. Ἡ ἀντίληψίς του περὶ τῆς κυκλικῆς ροῆς τοῦ ἱστορικοῦ γεγονότος ἦτο γνωστὴ εἰς τὸν Ἀριστοτέλη, ὅστις ἐδίδασκεν ὅτι τὸ σύμπαν ἐκτελεῖ ἐν τῇ πορείᾳ του κίνησιν κυκλικήν.

Τὴν ἱστορικογενετικὴν μέθοδον τὴν ἐχρησιμοποίησεν εὐρύτατα οὐ μόνον ὁ Ἀριστοτέλης ἀλλὰ καὶ οἱ μαθηταί του. Ἡ ὁμὰς τῶν ἱστορικοπολιτῶν συγγραφῶν του ἐν αἷς περιεγράφοντο τὰ πολιτειακὰ συστήματα 158 παλαιῶν Πολιτειῶν περιελάμβανε τοιαύτας ἱστορικογενετικὰς ἐρεύνας. Τοῦτο ἀποδεικνύεται ἐκ τοῦ περιεχομένου τῆς κατὰ τὸ 1890 ἀνακαλυφθείσης «Ἀθηναίων Πολιτείας», ἥτις εἰς τὸ πρῶτον μέρος της παρεῖχε τὴν ἱστορίαν τῆς ἀναπτύξεως τοῦ ἀθηναϊκοῦ πολιτεύματος. Δὲν ἦσαν τὰ συγγράμματα τὰ ἀπαρτίζοντα τὴν ἐν λόγῳ πολιτειακὴν συλλογὴν ἁπλῆ συγκέντρωσις ὑλικοῦ. Παρηκολουθεῖτο ἐν αὐτοῖς ἡ ἐξελικτικὴ τῶν πολιτειῶν ἀνάπτυξις μὲ τὸν σκοπὸν νὰ ἀποκαλυφθῇ ἡ οὐσιαστικὴ των μορφή, τὸ «εἶδος» των. Ἡ μέθοδος δὲ τῆς ἱστορικογενετικῆς θεωρήσεως δὲν περιωρίζετο μόνον εἰς τὰ πολιτεύματα ἀλλὰ διὰ ταύτης ἐξητάζετο καὶ ἡ ἀνάπτυξις διαφόρων ἐπιστημῶν, λογοτεχνικῶν εἰδῶν καὶ πολιτιστικῶν γεγονότων. Ὑπὸ τὸ πνεῦμα τοῦτο ὁ Θεόφραστος ἔγραψε τὴν ἱστορίαν τῆς φυσικῆς φιλοσοφίας «Φυσικῶν Δόξαι», ὁ Εὔδημος ὁ Ρόδιος ἱστορίαν τῶν μαθηματικῶν καὶ τῆς ἀστρονομίας καὶ ὁ Μένων ἱστορίαν τῆς ἰατρικῆς. Οὕτω εἰς τὴν ἐργασίαν τῆς ἀριστοτελικῆς σχολῆς ὀφείλεται ἡ θεμελίωσις τῆς ἱστορίας τῆς ἐπιστήμης ὡς εἰδικῆς μαθήσεως. Ὡς δὲ ἀνωτέρω ἐλέχθη, ὁ Ἀριστοτέλης ἐγένετο δημιουργὸς τῆς ἱστορίας τῆς φιλολογίας διὰ τῆς «Ποιητικῆς» του καὶ διὰ τῶν «Διδασκαλιῶν» του, δι' ὧν παρηκολουθεῖτο ἱστορικῶς ἡ ἐξέλιξις τῶν ἐν Ἀθήναις θεατρικῶν ἀγώνων. Παράλληλον ἔργον του ἀναφερόμενον ἐπίσης εἰς ἐκδηλώσεις τῆς πολιτιστικῆς ζωῆς εἶναι ἡ παρακολούθησις τῆς ἱστορικῆς ἀναπτύξεως τῶν Πυθικῶν καὶ Ὀλυμπιακῶν ἀγώνων. Δὲν χρειάζεται νὰ εἴπωμεν περισσότερα διὰ νὰ ἀποδείξωμεν ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης εἶναι ὁ πρόδρομος τῶν μεγάλων φιλολόγων τῆς Ἀλεξανδρείας.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω ἐκτεθέντων ἐγένετο φανερὸν ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης ὑποτιμᾷ μόνον τὴν χρονογραφικὴν συντασσομένην ἱστορίαν, ἥτις ἀποτελεῖ ἄθροισμα γεγονότων, τὰ ὁποῖα δὲν ἐκτίθενται οὕτως ὥστε νὰ καθίσταται φανερὰ ἡ τελολογικὴ σκοπιμότης τοῦ ἱστορικοῦ βίου. Κατὰ τὸν Σταγιρίτην ἡ ἱστορικὴ ἔρευνα εἶναι δικαιολογημένη ὄχι ὡς στατικὴ περιγραφή, ἀλλὰ ὡς παρακολούθησις τῆς κατατεινούσης εἰς πλήρες νοήματος τέρμα ἱστορικῆς ἀναπτύξεως. Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ταύτης εἶναι ἐπιβεβλημένον νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι ὑπῆρξεν ὁ εἰσηγητὴς τῆς ἐξελικτικῆς ἱστορικογενετικῆς ἐπισκοπήσεως τῶν πραγμάτων καὶ ὁ θεμελιωτὴς τῶν σπουδῶν τῶν ἀναφερομένων εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς φιλοσοφίας καὶ τῶν λοιπῶν ἐπιστημονικῶν πολιτιστικῶν ἐκδηλώσεων τοῦ ἀνθρωπίνου βίου.

Λαογραφικαὶ ἔρευναι. Ὁ Ἀριστοτέλης ὑπῆρξε πνεῦμα δυνάμενον νὰ παρατηρῇ καὶ νὰ μελετᾷ ἁπάσας τὰς περιοχὰς τῆς πραγματικότητος ἄνευ τῶν συνήθων προκαταλήψεων. Ἀπέχει πολὺ ἀπὸ τὸν γνωστὸν πτωχαλαζονικὸν τύπον τοῦ διανοουμένου τῆς νεωτέρας ἐποχῆς, ὁ ὁποῖος προσηλωμένος εἰς τοὺς διανοητικοὺς τύπους καταφρονεῖ τὸν ἁπλοῦν τρόπον μὲ τὸν ὁποῖον ὁ ἄνθρωπος τοῦ λαοῦ ἀντιμετωπίζει τὰ πράγματα. Ὁ Σταγιρίτης ἦτο εἰς θέσιν νὰ κατανοήσῃ ὅτι εἰς τὰς προεπιστημονικὰς λαϊκὰς ἀντιλήψεις ἐνυπολανθάνει ἀληθινὴ σοφία, ἀπὸ τὴν ὁποίαν ὁ διανοούμενος πολλὰ θὰ εἶχε νὰ διδαχθῇ. Διὰ τοῦτο μετὰ μεγάλης προσοχῆς ἐπεδόθη καὶ εἰς

τὴν συλλογὴν καὶ μελέτην τῶν λαϊκῶν δοξασιῶν καὶ τῶν μυθολογικῶν παραδόσεων. Ἐπανειλημμένως σημειώνει ὅτι ἀπὸ πολλῶν ἀπόψεων τυγχάνουν αὗται ἄξιαι νὰ ἀπασχολήσουν τὴν φιλοσοφίαν. Πολλάκις ὅταν ἐξετάζῃ τὰ προβλήματα ἀπὸ τὴν πρώτην αὐτῶν ἀρχήν, ἀνατρέχει καὶ εἰς τὰς λαϊκὰς ἀντιλήψεις ἃς ἀποκαλεῖ «παλαιάς, ἀρχαίας, πατρίους καὶ δημοτικὰς δόξας καὶ ὑπολήψεις».

Κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη ἀξίζει νὰ ἀπασχοληθῶμεν μὲ αὐτὰς διὰ τὰς κατωτέρω αἰτίας: 1ον) Δύνανται λόγω τῆς ἐκ μεγάλου ἀριθμοῦ ἀνθρώπων προελεύσεώς των νὰ θεωρηθοῦν ὡς προερχόμεναι ἐκ καθολικῆς τινος ἐμπειρίας. Οὕτω ἐν τῇ περὶ τῆς καθ' ὕπνον μαντικῆς» πραγματεία του κρίνων ὁ φιλόσοφός μας τὴν λαϊκὴν δοξασίαν τὴν ἀποδίδουσαν προφητικὴν σημασίαν εἰς τὰ ὄνειρα παρατηρεῖ: «Τὸ μὲν γὰρ πάντας ἢ πολλοὺς ὑπολαμβάνειν ἔχειν τι σημειῶδες τὰ ὄνειρα παρέχεται πίστιν ὡς ἐξ ἐμπειρίας λεγόμενον» (412 6). (Διάτι τὸ νὰ νομίζουν ὅλοι ἢ πολλοὶ ὅτι ἔχουν κάποιον προφητικὸν χαρακτῆρα τὰ ὄνειρα ἐμφανίζει ἀξιοπιστίαν, ἐπειδὴ δύναται νὰ θεωρηθῇ ὅτι λέγεται κατόπιν κοινῆς ἐμπειρίας). Ἡ ὁμόθυμος καὶ κοινὴ ἀποδοχὴ δοξασίας τινὸς ἐκ μέρους τῶν ἀνθρώπων θεωρεῖται ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους ὡς ἔνδειξις συνηγοροῦσα ἰσχυρῶς ὑπὲρ τῆς ἀληθείας της. Διὰ τῆς ἐν λόγω ἀντιλήψεώς του ὁ Σταγιρίτης ἐγένετο εἰσηγητὴς τῆς λεγομένης ἀρχῆς «τῆς κοινῆς ἁπάντων συγκαταθέσεως», τῆς λεγομένης ἐπίσης καὶ «συγκαταθέσεως τῶν λαῶν» («κονσένσους ὅμνιουμ» ἢ «κονσένσους νατιόνουμ»), ὅπως λέγει ὁ Κικέρων. Κλασσικὴ διατύπωσις ταύτης εὑρίσκεται εἰς τὰ «Ἠθικὰ Νικομάχεια» 1173 α: «Ἃ γὰρ πᾶσι δοκεῖ ταῦτ' εἶναί φαμεν. Ὁ δ' ἀναιρῶν ταύτην τὴν πίστιν οὐ πάνυ πιστότερα ἐρεῖ». (Διότι ἐκεῖνα περὶ τῶν ὁποίων εἶναι ὅλοι οἱ ἄνθρωποι σύμφωνοι τὰ θεωροῦμεν ἀληθινά. Ἐκεῖνος δὲ ὅστις ἀναιρεῖ τὸ ἀξιόπιστον αὐτῆς τῆς ἀντιλήψεως οὐδόλως θὰ δυνηθῇ νὰ παρουσιάσῃ γνώμην ἀξιοπιστοτέραν). Ἡ ἀρχὴ τῆς κοινῆς συγκαταθέσεως ἐχρησιμοποιήθη εὐρύτατα οὐ μόνον ὑπὸ τῆς θεολογίας πρὸς ἀπόδειξιν τῆς ὑπάρξεως τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ καὶ ὑπὸ τῶν νομικῶν διὰ τὴν θεμελίωσιν τοῦ φυσικοῦ δικαίου. 2ον) Ἐκ τῶν λαϊκῶν παραδόσεων ἰδίως αἱ μυθολογικαὶ εἶναι, κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη, ἁπλοϊκὴ διατύπωσις παμπαλαίων ἀποριῶν καὶ διὰ τοῦτο ἐνέχουν διαφέρον διὰ τὴν φιλοσοφίαν. Ὁ φιλόσοφος ἀγαπᾷ νὰ ἐξετάζῃ τοὺς μύθους, εἶναι «φιλόμυθος» ἐπειδὴ ὁ μῦθος περιστρέφεται γύρω ἀπὸ θαυμαστὰ συμβεβηκότα. Ὥστε ἡ μυθολογία καὶ ἡ φιλοσοφία συγγενεύουν κατὰ τὸν Σταγιρίτην ὡς προερχόμεναι ἐκ μιᾶς κοινῆς πηγῆς, ἥτις δὲν εἶναι ἄλλη εἰμὴ ἡ ἀπορία καὶ ὁ θαυμασμός. Ἄξιος ὀπαδὸς τοῦ Πλάτωνος ὁ Σταγιρίτης δὲν ἠδύνατο νὰ καταφρονήσῃ τὸν μῦθον ὃν οὐ μόνον ἐσέβετο ὁ διδάσκαλός του, ἀλλὰ καὶ ἠθέλησε μὲ τὸν «Κριτίαν» του ἰδίᾳ νὰ ἀνανεώσῃ. Τυγχάνει ἄξιον πολλῆς προσοχῆς ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης ἔχει ἀντιληφθῆ τὴν ὑπάρχουσαν στενὴν συνάφειαν μεταξὺ νόμου καὶ μύθου καὶ ἔθους, διαγνώσας οὕτω ὅτι μία τῶν πηγῶν ἐκ τῶν ὁποίων πρέπει νὰ ἀντλῇ ὁ νομοθέτης εἶναι καὶ ἡ ἐθιμικὴ μυθολογικὴ παράδοσις. Εἰς τὰ «Μετὰ τὰ φυσικὰ» (995 α 3), γράφει: «Ἡλίκην δ' ἰσχὺν ἔχει τὸ σύνηθες οἱ νόμοι δηλοῦσιν, ἐν οἷς τὰ μυθῶδη καὶ παιδαριώδη μεῖζον ἰσχύει τοῦ γινώσκειν περὶ αὐτῶν διὰ τὸ ἔθος» (Πόσην δὲ ἰσχὺν ἔχει ἡ συνήθεια τὸ ἀποδεικνύουν οἱ νόμοι, προκειμένου περὶ τῶν ὁποίων τὸ μυθολογικὸν καὶ παιδαριῶδες στοιχεῖον ἔχει μεγαλυτέραν ἀποτελεσματικότητα ἕνεκα τῆς συνηθείας παρὰ ἡ ἀναφερομένη εἰς αὐτοὺς γνῶσις). Τὸ ὅτι ὁ Σταγιρίτης δὲν ἔκρινεν ἀνάξιον τῆς φιλοσοφικῆς του ἀξιοπρεπείας νὰ συλλέγῃ καὶ νὰ διερευνᾷ τὰς παμπαλαίας παραδόσεις ὡς καὶ τὰς ἐθιμικὰς περὶ δικαίου ἀντιλήψεις, ἐξηγεῖται ἐκ τῶν ἀνωτέρω ἐκτεθεισῶν θεμελιωδῶν γνωμῶν του. 3ον) Ἀλλὰ καὶ ἀπὸ ἄλλης ἀπόψεως θεωροῦνται αἱ λαϊκαὶ μυθολογικαὶ παραδόσεις ἀξιοπρόσεκτοι. Ὁ Ἀριστοτέλης θεωρεῖ ταύτας ὡς ἐπιβιώματα, ὡς παραδόσεις δηλαδή, αἵτινες κατώρθωσαν νὰ «ἐπιβιώσουν», νὰ συγκρατηθοῦν εἰς τὴν ζωήν, κληροδοτηθέντα ἀπὸ τὰς προηγουμένας ἐποχάς, καθ' ἃς εἶχον ἀναπτυχθῆ αἱ φιλοσοφικαὶ καὶ ἐπιστημονικαὶ μαθήσεις. Ἀκολουθῶν τὸν Πλάτωνα δέχεται ὅτι ἡ πορεία τοῦ σύμπαντος εἶναι κυκλικὴ καὶ ὅτι βίαιαι καταστροφαὶ ἢ ἐπιδράσεις ἐνδογενοῦς παρακμῆς ἐξαφανίζουν τὸν πολιτισμὸν καὶ ἐπαναφέρουν τὴν ἀνθρωπότητα εἰς τὴν πρωτόγονον κατάστασιν. Ἡ εἰς τὴν πρωταρχικὴν ἀπολίτιστον βαθμῖδα ἐκπίπτουσα ἀνθρωπότης διατηρεῖ διὰ τῆς παραδόσεως στοιχειώδεις τινὰς ἀντιλήψεις, εἰς ἃς εἶχε φθάσει ἡ φιλοσοφικὴ καὶ ἡ ἐπιστημονικὴ ἔρευνα κατὰ τοὺς πρὸ τοῦ ἀφανισμοῦ τοῦ πολιτισμοῦ χρόνους. Εἰς τὰ «Μετὰ τὰ φυσικὰ» ὁ Ἀριστοτέλης διατυπώνει μετὰ θαυμαστῆς συντομίας τὴν γνώμην του ταύτην λέγων: «Καὶ κατὰ τὸ εἰκὸς πολλάκις εὑρημένης εἰς τὸ δυνατὸν ἑκάστης καὶ τέχνας καὶ φιλοσοφίας καὶ πάλιν φθειρομένων καὶ ταύτας τὰς δόξας ἐκείνων οἷον λείψανα περισεσῶσθαι μέχρι τοῦ νῦν» (1074 6 10). (Καὶ ἐπειδὴ εἶναι πιθανὸν ὅτι ἔχει κατ' ἐπαναλήψιν ἐφευρεθῆ ἀναλόγως μὲ τὴν ἱκανότητα (ἑκάστης ἐποχῆς) κάθε τέχνη καὶ φιλοσοφία καὶ ὅτι ἔπειτα πάλιν ἐξαφανίζονται (δύναταί τις νὰ φθάσῃ εἰς τὸ συμπέρασμα) ὅτι καὶ αὗται (αἱ λαϊκαὶ μυθολογικαὶ παραδόσεις) ἔχουν διασωθῆ καὶ ἔχουν φθάσει μέχρις ἡμῶν ὡς λείψανα). Δὲν πρέπει νὰ παρασιωπηθῇ ὅτι ἡ ἀντίληψις αὕτη τοῦ Ἀριστοτέλους περὶ τῆς κατὰ κυκλικὰς περιόδους ἐπανεμφανίσεως τοῦ πολιτισμοῦ ἐπηρέασε τὸν διάσημον φιλόσοφον τοῦ πολιτισμοῦ Ἰταλὸν Βίκο καὶ τὸν ἐβοήθησε νὰ διατυπώσῃ τὴν σχετικὴν μὲ τὰς ἀνακυκλώσεις τῆς ἱστορίας («κόρσι» καὶ «ρικόρσι») θεωρίαν του. Τὸ ἐρμηνευθὲν χωρίον ἀποδεικνύει ὅτι εἰς τὸν Ἀριστοτέλη ἦτο γνωστὸς ὁ ὑπὸ τῶν νεωτέρων λαογράφων ὡς νεώτερον διαφημισθεὶς εὕρημα «νόμος τῆς ἐπιβιώσεως». Κατὰ τὸν Σταγιρίτην αἱ παμπάλαιαι μυθολογικαὶ παραδόσεις πρέπει νὰ συλλέγωνται καὶ νὰ μελετῶνται, διότι ἀποτελοῦν διατηρουμένην ἐν τῇ ζωῇ κληρονομίαν τῆς σοφίας παρελθουσῶν γενεῶν, αἵτινες εἶχον ἀναπτύξει εἰς προηγουμένην πολιτιστικὴν περίοδον τὴν φιλοσοφίαν καὶ ἐπιστήμην. Ἀφορμώμενος ἀπὸ τοιαύτην ἐκτίμησίν των ἐπεδόθη εἰς τὴν συλλογήν των καὶ καταγραφήν των εἰς τὰ ἀπολεσθέντα συγγράμματα τιτλοφορούμενα «Νόμιμα» καὶ «Δικαιώματα πόλεων». Τοιοῦτον ὑλικὸν περιεῖχετο προσέτι καὶ εἰς τὰς ἀπολεσθείσας «Πολιτείας». Συμφώνως πρὸς ταῦτα, δὲν εἶναι κατὰ πάντα ὀρθὴ ἡ ἀντίληψις τοῦ Γαΐγκερ, ὅστις φρονεῖ ὅτι εἰς τὴν σύνταξιν τῶν ἀνωτέρω συγγραμμάτων προῆλθεν ὁ Σταγιρίτης κατὰ τὴν τελευταίαν περίοδον τῆς ἀναπτύξεώς του, ὅταν τὸ πνεῦμα του ἐστράφη πρὸς τὴν μελέτην τῶν συγκεκριμένων καὶ ἱστορικῶν δεδομένων. Ὁ Ἀριστοτέλης συνεχίζει διὰ τῶν συγγραφῶν του τούτων ἐργασίαν, ἥτις ἤδη εἶχεν ἀρχίσει ἐν τῇ Ἀκαδημίᾳ ὑπὸ τὴν καθοδήγησιν τοῦ Πλάτωνος. Εἶναι εὐνόητον τὸ ὅτι κατὰ τὴν ἐν τῷ Λυκείῳ δρᾶσιν του ἔσχε τὰ ὑλικὰ μέσα νὰ ἐκτελέσῃ ἓν ἐπιστημονικὸν πρόγραμμα, οὗτινος τὸ σχέδιον εἶχε συλλάβει πολὺ ἐνωρίτερον.

Ἡ κατανομὴ τῶν ἐπιστημονικῶν σπουδῶν τοῦ Ἀριστοτέλους. Ὁ Σταγιρίτης δὲν ἠσχολήθη ἐξ ἴσου περὶ τοὺς διαφόρους κύκλους τῶν ἐπιστημῶν. Συστηματικὰς ἐργασίας εἰς τὰ μαθηματικὰ δὲν φαίνεται νὰ ἔκαμεν. Ἠσχολήθη ὅμως σοβαρῶς μὲ τὴν ἀπὸ μεθοδολογικῆς ἀπόψεως σύνταξιν τῆς μαθηματικῆς ἐπιστήμης καὶ διηρεύνησεν ἀπὸ ὀντολογικῆς ἀπόψεως τὰς θεμελιώδεις μαθηματικὰς ἐννοίας, προέβη δὲ εἰς λίαν ἐπιστημονικὴν καὶ πρωτότυπον ἐξέτασιν τῆς ἐννοίας τοῦ μαθηματικοῦ ἀπείρου καὶ τῆς ἐννοίας τοῦ συνεχοῦς. Μὲ τὴν ἀστρονομίαν ἠσχολήθη μόνον ἐπὶ τοσοῦτον, ἐφ' ὅσον αὕτη σχετίζεται μὲ τὴν φιλοσοφικὴν κοσμολογίαν. Τὰ «Φυσικά» του δὲν εἶναι τόσον συστηματικὴ ἔκθεσις τοῦ περιεχομένου τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης, ὅσον φιλοσοφία τῆς φύσεως. Ἡ γεωγραφία δὲν τὸν ἀπησχόλησε συστηματικῶς, ἀλλὰ μόνον ἐφ' ὅσον δύναται νὰ θέσῃ εἰς τὴν διάθεσιν τῆς πολιτικῆς ὑλικὸν εὐκολύνον τὴν νομοθεσίαν. Τοῦτο γίνεται φανερὸν ἐκ τῆς ἀκολούθου γνώμης του, ἣν ἀναγινώσκομεν εἰς τὴν «Ρητορικήν» (1360 α 33): «Ὥστε δῆλον ὅτι πρὸς μὲν τὴν νομοθεσίαν αἱ τῆς γῆς περίοδοι χρήσιμοι ἐντεῦθεν γὰρ λαβεῖν ἔστι τοὺς τῶν ἐθνῶν νόμους». (Ὥστε εἶναι φανερὸν ὅτι αἱ περιγραφαὶ τῶν γεωγραφικῶν ταξιδίων εἶναι χρήσιμοι διὰ τὴν νομοθεσίαν· διότι ἐκ τούτων δύναταί τις νὰ κατανοήσῃ τοὺς νόμους τῶν διαφόρων λαῶν). Ἐπίσης δὲν τὸν ἀπησχόλησε καὶ ἡ πολιτικὴ ἱστορία, καίτοι τὴν ἐθεώρει ὠφέλιμον διὰ τὴν παροχὴν συμβουλῶν, ἀναφερομένων εἰς τὰς πολιτικὰς πράξεις. Ἀναφέρει ἐπίσης τὴν ὀπτικήν, ἁρμονικὴν καὶ ἄλλας τινὰς μαθήσεις, χωρὶς νὰ ἀσχολῆται μὲ συστηματικὰς περὶ ταύτας ἐρεύνας. Εἰς τὰ ἑπόμενα θὰ παράσχωμεν συνοπτικωτάτην ἔκθεσιν περὶ τῶν γνωμῶν του, ἀκολουθοῦντες τὴν σήμερον κρατοῦσαν κατάταξιν τῶν φιλοσοφικῶν καὶ ἐπιστημονικῶν μαθήσεων.

(Ἐκ τῆς ξένης φιλολογίας ὀφείλομεν νὰ μνημονεύσωμεν δύο ἄριστα συστηματικὰ συγγράμματα, τὸ ἓν ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἀριστοτέλης», τοῦ Ἄγγλου Β. Ρόςς, τὸ δὲ δεύτερον ὑπὸ τὸν αὐτὸν τίτλον, τοῦ Γάλλου Ρομπέν. Ὡς πρὸς τὸ ἱστοριογενετικὸν πρόβλημα τῆς ἐξελίξεως τοῦ Ἀριστοτέλους, θεμελιώδη σημασίαν ἔχει τὸ λαμπρὸν σύγγραμμα τοῦ Β. Γαΐγκερ «Ἀριστοτέλης»).

ΓΝΩΣΙΟΘΕΩΡΙΑ

Ὡς ἰδιαιτέρα μάθησις ἡ γνωσιοθεωρία, ἡ παλαιότερον καὶ γνωσιολογία καλουμένη, ἐχωρίσθη ἀπὸ τοὺς λοιποὺς φιλοσοφικοὺς κλάδους κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους, ἀφ' ὅτου ὁ Κάντιος κατὰ τὸν δέκατον ὄγδοον αἰῶνα ὑπέβαλεν εἰς κριτικὴν ἐξέτασιν τὴν γνωστικὴν δύναμιν τοῦ ἀνθρώπου. Προηγουμένως αἱ ἀφορῶσαι τὰ προβλήματα τῆς ἔρευνας δὲν ἀπήρτιζον ἰδιαιτέραν φιλοσοφικὴν ἐπιστήμην. Ἡ ἀπὸ τοῦ παρελθόντος αἰῶνος στροφὴ πρὸς τὰς Καντιανὰς σπουδὰς ἐγένετο ἀφορμὴ ἡ εἰς αὐθύπαρκτον κλάδον διαμορφωθεῖσα Γνωσιοθεωρία νὰ ὑψωθῇ ὑπὸ τῆς Νεοκαντιανῆς σχολῆς τῶν Γερμανῶν φιλοσόφων Ρίκερτ, Βίντελμπαντ καὶ Νάπορτ εἰς θεμελιώδη φιλοσοφικὴν μάθησιν, ἥτις ἔχει δύο ἀποστολάς. Ἡ πρώτη εἶναι ἡ ἐξέτασις τῶν λογικῶν βάσεων τῶν ἀκριβολογικῶν ἐπιστημῶν, ἡ δὲ δευτέρα ἡ διερεύνησις τῆς ἐγκυρότητος τῆς ἐπιστημονικῆς γνώσεως καὶ ἡ ἐν γένει κριτικὴ τῆς ἐπιστήμης. Παρ' ὅλον ὅμως ὅτι ἡ γνωσιολογοθεωρία ἐνεφανίσθη ἐσχάτως ὡς αὐθυπόστατος μάθησις, θὰ ἦτο σφάλμα νὰ ἰσχυρισθῶμεν ὅτι τὰ προβλήματα, ἅτινα ἐξετάζει δὲν συνεζητήθησαν ἀπὸ τὸν Ἀριστοτέλη καὶ τοὺς ἄλλους Ἕλληνας σοφούς. Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς, καθ' ἣν οἱ Σοφισταὶ ἤρχισαν νὰ θέτουν προβλήματα σχετικὰ μὲ τὴν ἐγκυρότητα τῶν τότε ἀναπτυσσομένων ἐπιστημῶν, κατέστη συνειδητὴ ἡ ἀνάγκη νὰ ἀντιμετωπισθοῦν αἱ ἀντιρρήσεις των. Ὁ Δημόκριτος καὶ ὁ Πλάτων κατενόησαν ὅτι ἦτο ἀνάγκη νὰ ἀσχοληθοῦν μὲ τὴν ἐξακρίβωσιν τῆς γνωσιολογικῆς ἐγκυρότητος, ἣν ἔχουν τὰ δεδομένα τῆς αἰσθήσεως. Ὁ Ἀριστοτέλης, ὅστις εἶναι ὁ πρῶτος συστηματικὸς μελετητὴς τοῦ τρόπου, καθ' ὃν συγκροτοῦνται αἱ ἐπιστῆμαι, ἦτο ἀδύνατον νὰ μὴ ἀσχοληθῇ μὲ τὸ πρόβλημα τῆς ἐγκυρότητος τῆς ἐπιστήμης. Τὰς σχετικάς του ἐρεύνας δὲν τὰς συνώψισεν εἰς ἰδιαίτερον σύγγραμμα, ἀλλὰ τὰς κατένειμεν εἰς τὰς διαφόρους συγγραφάς του.

Ἀποτελεῖ ἀξιολογωτάτην συμβολὴν διὰ τὴν μελέτην τοῦ γενικοῦ γνωσιοθεωρητικοῦ προβλήματος ἡ σχετικὴ μὲ τὸν καθορισμὸν τῆς ἐννοίας τῆς ἀληθείας ἔρευνα τοῦ Σταγιρίτου. Ἐφ' ὅσον αἱ ἔννοιαι «γνῶσις» καὶ «ἀλήθεια» εἶναι ἀναποσπάστως συνδεδεμέναι, τυγχάνει αὐτονόητον ὅτι ἡ διασαφήνισις τοῦ νοήματος ὅπερ δίδομεν εἰς τὸν ὅρον ἀλήθεια παρέχει τὸ ἔδαφος ἐφ' οὗ θὰ στηριχθῶμεν διὰ νὰ διερευνήσωμεν τὸ ὅλον γνωσιοθεωρητικὸν πρόβλημα. Διὰ τὸν Ἀριστοτέλη ὁ ὅρος «ἀλήθεια» δὲν ἔχει μίαν καὶ μόνον σημασίαν. Ὁ Σταγιρίτης διαπνέεται πάντοτε ἀπὸ ἀπέραντον σεβασμὸν πρὸς τὰ δεδομένα καὶ οὐδέποτε προχωρεῖ εἰς αὐθαιρέτους ἐνοποιήσεις. Οὕτω καὶ κατὰ

τὴν διερεύνησιν τῆς ἐννοίας τῆς ἀληθείας διέγνωσεν ὅτι τὸ σημασιολογικόν της περιεχόμενον ἐμφανίζει τὰς ἀκολούθους διαφόρους σημασίας:

1) Λέγοντες ἀλήθειαν ἐννοοῦμεν τὴν ἀντικειμενικότητα, τὴν ἀνεξάρτητον ἀπὸ κάθε ὑποκειμενικὴν ἐπίδρασιν ὑπόστασιν τῆς πραγματικότητος, τὸν σταθερὸν καὶ ἀνεξάρτητον πάσης ὑποκειμενικότητος κόσμον τῆς ἀληθινῆς πραγματικότητος, τοῦ «ἑτεῇ ὄντος», τοῦ κατ' ἀλήθειαν ὑπάρχοντος κατὰ Δημόκριτον, ἢ «ὄντως ὄντος», «κατ' οὐσίαν ὑπάρχοντος», κατὰ Πλάτωνα.

2) Λέγοντες ἀλήθειαν ἐννοοῦμεν τὴν περὶ τῆς πραγματικότητος ταύτης γνῶσιν μας, ἐφ' ὅσον αὕτη συμφωνεῖ μὲ τὰ πράγματα. Ὁ ἄνθρωπος, προσπαθῶν νὰ κατανοήσῃ τὴν πρὸ αὐτοῦ ἀντικειμενικὴν πραγματικότητα διὰ τῆς διανοήσεώς του, σχηματίζει κρίσεις, αἵτινες ἄλλοτε συμφωνοῦν καὶ ἄλλοτε δὲν συμφωνοῦν μὲ τὰ δεδομένα τῆς πραγματικότητος. Ὅταν αἱ διὰ τῆς διανοήσεως σχηματιζόμεναι κρίσεις ἀντιστοιχοῦν πρὸς τὰ πραγματικὰ δεδομένα, τότε λέγομεν ὅτι εἶναι ἀληθεῖς. Εἰς περίπτωσιν, καθ' ἣν δὲν ὑπάρχει μεταξὺ κρίσεων καὶ πραγματικότητος ὁμοφωνία, λέγομεν ὅτι αἱ κρίσεις μας εἶναι ψευδεῖς. Ὥστε ἡ ἀλήθεια πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὡς συμφωνία τῆς διανοήσεώς μας πρὸς τὰ πράγματα καὶ νὰ νοηθῇ ὡς φαινόμενον καθαρῶς διανοητικὸν διαδραματιζόμενον εἰς τὴν περιοχὴν τῆς διανοίας καὶ ὄχι εἰς τὴν περιοχὴν τῶν πραγμάτων. Παρέχων ἀκριβέστερον καθορισμὸν ὁ Ἀριστοτέλης θεωρεῖ τὴν τοιαύτην ἀλήθειαν ὡς ἀφορῶσαν τὴν διὰ τῶν κρίσεων σύνδεσιν καὶ χωρισμὸν τῶν ἐννοιῶν. Ὅταν κατὰ τὴν διασκεπτικήν της ἐνέργειαν συνδέῃ ἡ ψυχὴ πράγματα, ἅτινα ἐν τῇ πραγματικότητι εἶναι ἡνωμένα (ἄνθρωπος καὶ ζῶον λογικόν) καὶ ὅταν χωρίζῃ πράγματα, ἅτινα εἶναι χωρισμένα (διάμετρος καὶ σύμμετρος ἀριθμὸς) εὑρίσκεται ἐν τῇ ἀληθείᾳ. Ἡ οὕτω νοουμένη συμπλοκὴ τῶν νοημάτων δημιουργεῖ ἐν τῇ ψυχῇ «ὁμοιώματα τῶν πραγμάτων», ἤτοι ἀπεικονίζει εἰς τὴν ψυχὴν τὴν πραγματικότητα. Περὶ ἀληθείας δύναται νὰ γίνῃ λόγος, ὅταν μεταξὺ τῶν ἐν τῇ ψυχῇ τούτων ὁμοιωμάτων καὶ τῶν πράγματι ὑφισταμένων ἀντικειμένων ὑπάρχῃ συμφωνία καὶ ὁμολογία. «Τὰ παθήματα τῆς ψυχῆς», λέγει ὁ Ἀριστοτέλης, εἶναι ἀπεικονίσεις κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον ἀληθεῖς τῆς πραγματικότητος, «ὁμοιώματα τῶν πραγμάτων», «Περὶ Ἑρμηνείας» (16 α, 7). Διὰ τοῦ καθορισμοῦ τούτου ὡρίσθη ἅπαξ διὰ παντὸς ἡ ἔννοια τῆς ἀληθείας, διότι ἡ φιλοσοφικὴ παράδοσις ἔμεινε μέχρι σήμερον πιστὴ εἰς τὸν καθορισμὸν τῆς ἀληθείας, ὡς συμφωνίας τῆς διανοήσεως πρὸς τὰ πράγματα. Οὐ μόνον ἡ σχολαστικὴ φιλοσοφία δέχεται τὴν ἀλήθειαν ὡς ἐξίσωσιν τοῦ πράγματος καὶ τῆς διανοήσεως «adaequatio rei et intellectus» («ADAEQUATIO REI ET INTELLECTUS»), ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ὁ Κάντιος, ὅστις ἐπραγματοποίησεν εἰς τὸ γνωσιοθεωρητικὸν πεδίον τὴν λεγομένην Κοπερνίκειον στροφήν, ἀντιστρέψας τὴν πορείαν τῆς σκέψεως, ἡ ὁποία κατ' αὐτὸν πρέπει νὰ ἐκκινῇ ὄχι ἀπὸ τὸ ἀντικείμενον, ἀλλὰ ἀπὸ τὸ ὑποκειμενικὸν ἐγώ, δὲν ἠδυνήθη νὰ τροποποιήσῃ τὴν ἔννοιαν τῆς ἀληθείας, ἀλλὰ νοεῖ ταύτην ὡς συμφωνίαν μεταξὺ νοήσεως καὶ ἀντικειμένων μὲ τὴν ἀκόλουθον διαφοράν. Ἐνῶ οἱ παλαιότεροι ἐφρόνουν ὅτι ἡ νόησις ἐξομοιώνεται πρὸς τὰ πράγματα, ὁ Κάντιος ἐπειράθη νὰ δείξῃ ὅτι τὰ πράγματα, ὡς πρὸς τὴν μορφήν των ἐξομοιώνονται μὲ τὴν νόησιν. Εἰς τοὺς παλαιοτέρους ὁ σταθερὸς ὅρος τῆς ἐξομοιωτικῆς ἀναφορᾶς εἶναι τὰ πράγματα, παρὰ τῷ Καντίῳ σταθερὸς ὅρος ἀνακηρύσσεται ἡ νόησις. Πάντως ὅμως δὲν καταργεῖται οὔτε ὑπὸ τοῦ Καντίου ὁ καθορισμὸς τῆς ἀληθείας ὡς ἐξισώσεως τῆς νοήσεως καὶ τῶν πραγμάτων, ὅπως τὸν καθώρισεν ὁ Σταγιρίτης.

3) Διακρίνει ἐκτὸς τῆς ἀληθείας ταύτης, τῆς ἀναφερομένης εἰς τὴν διασκεπτικὴν νόησιν, ἤτοι εἰς τὴν νόησιν, ἥτις προχωρεῖ χρησιμοποιοῦσα ἐννοιας, κρισεις καὶ συλλογισμούς, καὶ ἕτερον εἶδος. Προκειμένου νὰ ἀντιληφθῇ, λέγει ὁ Ἀριστοτέλης, ὁ ἄνθρωπος «τὰ ἀσύνθετα», δὲν δύναται νὰ γίνῃ λόγος περὶ διασκεπτικῆς ἐνεργείας, ἀλλὰ περὶ ἀμέσου ἐπαφῆς «ἐπὶ τούτων (δηλαδὴ τῶν συνθέτων) ἐστὶ τὸ μὲν ἀληθὲς θιγεῖν καὶ φάναι (οὐ γὰρ ταὐτὸ κατάφασις καὶ φάσις), τὸ δ' ἀγνοεῖν μὴ θιγγάνειν. Ἀπατηθῆναι γὰρ περὶ τὸ τί ἐστί οὐκ ἔστιν. Ὁμοίως δὲ περὶ τὰς μὴ συνθετὰς οὐσίας· οὐ γὰρ ἔστιν ἀπατηθῆναι. Καὶ πᾶσαι εἰσὶν ἐνεργεία, οὐ δυνάμει» («Μετὰ τὰ Φυσικά», 1051 6, 22). (Προκειμένου περὶ τῶν ἀσυνθέτων ἡ ἀλήθεια εἶναι ἐπαφὴ καὶ κατάδειξις (διότι δὲν εἶναι τὸ αὐτὸ πρᾶγμα ἡ κατάφασις καὶ ἡ κατάδειξις). Διότι δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀπατηθῇ κανεὶς σχετικῶς μὲ τὴν ἀντίληψιν ἑνὸς πράγματος ὡς οὐσίας. Τὸ αὐτὸ συμβαίνει καὶ ἐν σχέσει μὲ τὰς μὴ συνθέτους οὐσίας. Δηλαδὴ σχετικῶς μὲ αὐτὰς ἡ ἀπάτη εἶναι ἀδύνατος. Ἔχουν δὲ ὅλαι αὐταὶ ὕπαρξιν κατ' ἐνέργειαν καὶ ὄχι δυνάμει). Εἶναι προφανὲς ὅτι ἐνταῦθα διαστέλλεται ὡς ἰδιαίτερον εἶδος ἡ ἐξ ἀμέσου ἐπιβολῆς ἀλήθεια, περὶ ἧς σήμερον τόσον πολὺς λόγος γίνεται ὑπὸ τῶν ὀπαδῶν τῆς θεωρίας τῆς ἐνοράσεως (INTUITION), ἢ τῆς διαισθήσεως, ὅπως λέγουν συνήθως οἱ ὀπαδοὶ τοῦ Μπέρξον. Ὁ Ἀριστοτέλης φρονεῖ ὅτι, προκειμένου περὶ τῆς ἀντιλήψεως τῶν αἰσθητῶν ὡς καὶ τῶν ὑψίστων ἀποδεικτικῶν ἀρχῶν, ἡ ἀλήθεια συλλαμβάνεται οὐχὶ διὰ τῆς ἐμμέσου διὰ συλλογισμῶν διανοητικῆς ἐργασίας, ἀλλὰ δι' ἀμέσου ἐπιβολῆς. Τὴν τοιαύτην ἀντίληψίν του εἰς τοὺς τελευταίους χρόνους ἀνενέωσεν ὁ Μπέρξον καὶ ἡ φαινομενολογικὴ σχολή. Ἡ ἀλήθεια χαρακτηρίζεται ὑπὸ τοῦ Γερμανοῦ φιλοσόφου Χάϊντεγγερ (HEIDEGGER), ὡς «ἀποκαλυπτικότης», ὡς «τὸ μὴ λανθάνειν», «τὸ ἐν ἀπολύτῳ ἐνεργείᾳ εἶναι». Τὸ ἀνωτέρω παρατεθὲν χωρίον καταδεικνύει ὅτι ἔχει διαστείλει ὁ Ἀριστοτέλης καθαρὰ τὴν παραλλαγὴν ταύτην τῆς ἀληθείας, ἥτις, ὅπως λέγει ὁ σχολιαστὴς τοῦ Θεμίστιος, εἶναι «ἁφὴ καὶ πέλασις» τῆς ψυχῆς «πρὸς τὸ νοούμενον», ἐπαφὴ καὶ πλησίασις τῆς ψυχῆς πρὸς τὸ ἀντικείμενον τῆς νοήσεως. Εἶναι ἡ ἐνέργεια τοῦ νοῦ, ἥτις παρέχει τὰς ἀρχὰς τῆς ἐπιστήμης καὶ καθιστᾷ δυνατὴν τὴν ἀντίληψιν τῶν αἰσθητῶν ἀντικειμένων καὶ τῶν ἐν αὐτοῖς εἰδητικῶν περιεχομένων. Λέγοντες «εἰδητικὰ περιεχόμενα» ἐννοοῦμεν τὴν γενικότητα, ἥτις παρουσιάζεται εἰς τὰ αἰσθητά. Κάθε λ.χ. συγκεκριμένος ἄνθρωπος ἐμφανίζει μορφολογικὴν κατασκευήν, ἥτις εἶναι ἡ αὐτὴ δι' ὅλους τοὺς ἀνθρώπους. Εἶναι ἀντίτυπον τοῦ «εἴδους» ἄνθρωπος.

4) Διὰ τῶν ἐρευνῶν του, τῶν ἀναφερομένων εἰς τὴν διαλεκτικὴν καὶ ἀναλυτικήν, ὁ Ἀριστοτέλης κατέστησε φανερὸν ὅτι ὑπάρχει καὶ ἡ λεγομένη «τυπικὴ ἀλήθεια», ἡ συνισταμένη εἰς τὴν ἀκολουθίαν τῆς σκέψεως μὲ τὸν ἑαυτόν της.

5) Ἀλήθεια εἶναι ἐπίσης κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη καὶ ἡ διὰ λόγων λεκτικὴ ἔκφρασις τῆς κρίσεως, ἡ «ἀπόφανσις», ὁ «λόγος». Ἔχει ἐπίσης διαγνώσει ὅτι ἡ πρότασις ὡς λεκτικὸν περιεχόμενον ἐνέχει ἀμετακίνητον ἀλήθειαν, «ὁ μὲν γὰρ λόγος διαμένει ὁ αὐτὸς τοῦ καθῆσθαι τινά, τοῦ δὲ πράγματος κινηθέντος, ὁτὲ μὲν ἀληθής, ὁτὲ δὲ ψευδής» («Κατηγορίαι», 4 α, 36). (Διότι ἡ πρότασις (ἡ ὁποία λέγει) ὅτι ἕνας ἄνθρωπος κάθηται μένει ἡ αὐτή, ὅταν δὲ κινηθῇ τὸ ἀντικείμενον (δηλαδὴ ὁ ἄνθρωπος) γίνεται ἄλλοτε μὲν ἀληθής, ἄλλοτε δὲ ψευδής). Διὰ τῶν παρεχομένων διασαφήσεων ἐξαίρεται τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ πρότασις ὡς σημασιολογικὸν περιεχόμενον, ὡς λογικὸν νόημα, ἔχει ἰδίαν ὑπόστασιν. Ἐκ παρομοίας ἀντιλήψεως ἀφορμώμενος ὁ Μπολτσάνο (BOLZANO), κατὰ τὸν παρελθόντα αἰῶνα, διετύπωσε θεωρίαν, καθ' ἣν ἡ πρότασις ὡς «πρότασις καθ' αὑτήν», ὡς «ἀπόφανσις», ἀποτελεῖ αὐθυπόστατον λογικὸν σχηματισμόν, προετοιμάσας τὴν ἐπὶ τῇ βάσει τῆς σημασιολογικῆς ἀναλύσεως ἑρμηνείαν τῆς λογικῆς κρίσεως. Διὰ μέσου δὲ τοῦ Μπολτσάνο, ἡ ἐν λόγῳ ἀντίληψις τοῦ Ἀριστοτέλους ἔδωσεν ἀφορμὴν εἰς τὸν Αὐστριακὸν φιλόσοφον καὶ μέγαν ἀριστοτελιστὴν Μπρεντάνο καὶ τὸν Χοῦσσερλ, νὰ προβοῦν εἰς τὴν φαινομενολογικὴν διερεύνησιν τῶν λογικῶν φαινομένων.

Ἡ προηγηθεῖσα ἀναλυτικὴ διερεύνησις τῶν σημασιῶν, ἃς ἀποδίδει ὁ Ἀριστοτέλης εἰς τὸν ὅρον ἀλήθεια, ἀρκεῖ νὰ δείξῃ ὅτι πρέπει ὁ Σταγιρίτης νὰ θεωρηθῇ ὡς εἷς τῶν μεγαλυτέρων ἐρευνητῶν εἰς τὸ πεδίον τῶν γνωσιοθεωρητικῶν ἀναζητήσεων. Θὰ ἦτο ἄδικον ὅμως νὰ ἀποσιωπήσωμεν καὶ τὴν θετικὴν συμβολήν του εἰς τὸ πρόβλημα τὸ ἀναφερόμενον εἰς τὴν ἐγκυρότητα καὶ τὰς πηγὰς τῆς γνώσεως. Ὁ ἄνθρωπος δύναται, καθορίσας τὴν ἀριστοτελικὴν φιλοσοφίαν, νὰ φθάσῃ εἰς ἀληθῆ γνῶσιν, διότι ὁ νοῦς τὸν θέτει εἰς ἄμεσον ἐπαφὴν μὲ τὴν ἀλήθειαν, παρέχων εἰς αὐτὸν τὰς ἀναποδείκτους μὲν ἀλλ' ἀληθεῖς ἀρχὰς τῆς ἐπιστήμης, ὁ δὲ διασκεπτικὸς λόγος, ὑπὸ τὴν καθοδήγησιν τῶν ὑψίστων ἀποδεικτικῶν ἀξιωμάτων, προφυλάσσει τοῦτον ἀπὸ τοῦ ψεύδους. Κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη, ὁ κόσμος εἶναι ἀκριβῶς ὅπως μᾶς τὸν παρουσιάζουν αἱ ὑγιῶς λειτουργοῦσαι αἰσθήσεις καὶ ὁ ὀρθὸς διασκεπτικὸς λόγος. Ἡ αἴσθησις οὐδέποτε ἀπατᾶται ὡς πρὸς τὰ ἀντικείμενα, ἅτινα μᾶς ἐμφανίζει, ὁμοίως δὲ καὶ ὁ νοῦς. Φθάνει δὲ ἡ ψυχὴ εἰς τὸ ἀποτέλεσμα τοῦτο, διότι ἐν αὐτῇ ἐνεργεῖ ὁ παθητικὸς καὶ ἐνεργητικὸς νοῦς, ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ ὑλικοῦ, ὅπερ παρέχουν εἰς τὴν ψυχὴν αἱ αἰσθήσεις· ὁ ποιητικὸς νοῦς ἀναπαριστᾷ εἰκονικῶς τὴν ἐξωτερικὴν πραγματικότητα, ὅπως ἀκριβῶς ἔχει. Ἡ ἐξωτερικὴ πραγματικότης δὲν εἰσέρχεται εἰς τὴν ψυχὴν αὐτοπροσώπως, ἀλλ' ἀντιπροσωπεύεται διὰ τῶν εἰδῶν. Ἡ ψυχὴ διὰ τοῦ νοῦ ἀντιλαμβάνεται τὴν μορφολογικὴν σύστασιν τῆς πραγματικότητος. Ἐπειδὴ δὲ ἡ μορφὴ (τὸ εἶδος) ταυτίζεται διὰ τὸν Ἀριστοτέλη μὲ τὴν οὐσίαν, ἐκ τούτου ἕπεται ὅτι ἡ ψυχὴ διὰ τῆς νοητικῆς ἐνεργείας ἀντιλαμβάνεται τὴν οὐσίαν τῶν ὄντων. Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ἔρχεται ἡ ἀριστοτελικὴ φιλοσοφία εἰς ὀξυτάτην ἀντίθεσιν πρὸς τὸν Κάντιον, ὅστις ἐδίδαξεν ὅτι ἡ οὐσία τῆς ἀντικειμενικότητος εἶναι ἀσύλληπτος εἰς τὸν ἄνθρωπον, ὁ ὁποῖος μόνον φαινόμενα δύναται νὰ γνωρίσῃ. Ὁ Ἀριστοτέλης, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὸν Γερμανὸν φιλόσοφον, μᾶς δίδει τὴν διαβεβαίωσιν ὅτι «οἱ ἄνθρωποι πρὸς τὸ ἀληθὲς πεφύκασιν ἱκανῶς» («Ρητορική» 1355 α 16). («Ὁ ἄνθρωπος ἔχει προικισθῆ ἀπὸ τὴν φύσιν μὲ τὴν ἱκανότητα νὰ συλλάβῃ τὴν ἀλήθειαν). Ἡ διαδικασία, δι' ἧς, κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη, ὁ ἄνθρωπος ἀντιλαμβάνεται τὴν ἀλήθειαν δὲν εἶναι μόνον παθητική. Ἡ γνῶσις τῆς ἀληθείας ἐπιτυγχάνεται κατόπιν τῆς ἐνεργητικότητος τοῦ ποιητικοῦ νοῦ, ὅστις δύναται νὰ παραβληθῇ μὲ τὴν αὐτενέργειαν τοῦ λόγου, ὅπως τὴν νοοῦν ὁ Κάντιος καὶ ὁ Φίχτε (FICHTE).

Ὡς πρὸς τὰς πηγὰς τῆς γνώσεως ὁ Ἀριστοτέλης δέχεται ὅτι τὴν πρώτην ἀφετηρίαν παρέχει ἡ ἐμπειρία. Εἴδομεν ἀνωτέρω ὅτι ἐξελικτικῶς ὑφοῦται ὁ ἄνθρωπος ἐκ τῆς αἰσθήσεως εἰς τὴν μνήμην, ἐκ ταύτης εἰς τὴν ἐμπειρίαν, τὴν τέχνην καὶ τὴν ἐπιστήμην. Διὰ τοῦτο ἐχαρακτηρίσθη ὁ Ἀριστοτέλης ὑπὸ πολλῶν ἱστορικῶν τῆς φιλοσοφίας ὡς ἐμπειριστής. Ἀλλ' ὁ τοιοῦτος χαρακτηρισμὸς τυγχάνει ἐσφαλμένος, διότι παραγνωρίζει ὅτι ὁ Σταγιρίτης θεωρεῖ τὰ εἰδητικὰ (γενικὰ καὶ ἰδεώδη) μορφολογικὰ στοιχεῖα δεδομένα ἐν τῇ ἐμπειρίᾳ. Ὅταν ἀντιλαμβανώμεθα ἓν ἐμπειρικὸν ἀντικείμενον, τὸ ἀντιλαμβανόμεθα ὡς ἐμφανίζον ὡρισμένην μορφήν, ὡρισμένον «εἶδος». Διαφωνῶν πρὸς τὸν Πλάτωνα, παραδέχεται τὴν ἄμεσον παρουσίαν τοῦ εἴδους εἰς τὸ συγκεκριμένον πρᾶγμα, εἰς τὸ «τόδε τι». Διδάσκει ὅτι τὰ ἰδεατὰ στοιχεῖα εἶναι ἀμέσως δεδομένα εἰς τὴν νοητικὴν ὅρασιν, μὲ τὴν προσθήκην ὅτι εἰς τὴν συγκεκριμένην ἐμπειρικὴν παρατήρησιν τὰ μορφολογικὰ στοιχεῖα ἐμφανίζονται λόγῳ τῆς περιπλοκῆς των μὲ ἄλλα ὡς συγκεχυμένα. Ἡ ἀποστολὴ τοῦ ἐπιστήμονος εἶναι νὰ ὑπερνικήσῃ τὴν σύγχυσιν, ἣν ἐμφανίζουν τὰ ἄμεσα δεδομένα καὶ νὰ ἀναχθῇ εἰς τὸ «κατὰ φύσιν» πρότερον, δηλαδὴ εἰς τὸ εἶδος.

Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ταύτης εἶναι εἷς μεγαλύτερον βαθμὸν ἰδεοκράτης ἀπὸ τὸν Πλάτωνα, ὅστις ἐχώριζε τὰς ἰδέας, μεταθέτων ταύτας εἰς τὸν ὑπερουράνιον τόπον. Ἡ ἐπαγωγὴ εἶναι διὰ τὸν Ἀριστοτέλη μόνον προπαρασκευαστικὴ ἐνέργεια, ἥτις σκοπεύει νὰ μᾶς φέρῃ ἀπὸ τὸ συγκεχυμένον καὶ περίπλοκον εἰς τὸ σαφὲς καὶ ἁπλοῦν. Δὲν τὴν θεωρεῖ, ὅπως ὁ Βάκων, ὡς ἀντλοῦσαν

τὸ κῦρος της ἀπὸ τὴν ἀπαρίθμησιν τῶν μερικῶν περιπτώσεων, ἀλλὰ τὴν ἐκλαμβάνει ὡς βαθὺ βλέμμα, δι' οὗ δυνάμεθα νὰ ἐποπτεύσωμεν καὶ νὰ ἀντιληφθῶμεν ἀμέσως «μὲ μιὰ ματιὰ» τὸ εἶδος. Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ὅτι ὁ ἄνθρωπος κατέχει τὴν ἱκανότητα νὰ ἐποπτεύῃ καὶ νὰ ἀντιλαμβάνεται μὲ τὰ μάτια τῆς ψυχῆς του τὸ γενικὸν καὶ ἰδεῶδες στοιχεῖον, τὸ ὁποῖον ἡ αἴσθησις τοῦ παρέχει συμπεπλεγμένον μαζὶ μὲ ἄλλα στοιχεῖα, οἱαδήποτε μάθησις, προϋποθέτει κατά τινα τρόπον μίαν προϋπάρχουσαν γνῶσιν. Πρέπει νὰ κατέχῃ κατά τινα τρόπον ὁ ἄνθρωπος ἐκ τῶν προτέρων τὸ εἶδος διὰ νὰ τὸ ζητήσῃ εἰς τὰ συγκεκριμένα πράγματα. Εἰς τὴν ἀρχὴν τῶν «Ἀναλυτικῶν Ὑστέρων» ἀναγινώσκομεν: «Πᾶσα διδασκαλία καὶ πᾶσα μάθησις ἐκ προϋπαρχούσης γίνεται γνώσεως». Οὕτω βλέπομεν ὅτι θεωρεῖται ὡς ἀπαραίτητος προϋπόθεσις διὰ τὴν γνῶσιν ἡ ὕπαρξις στοιχείων «ἐκ τῶν προτέρων». Ὁ ἄνθρωπος μὲ τὸ ἁπλοῦν μόνον ἀντίκρυσμα μιᾶς συγκεκριμένης ἀτομικότητος δύναται νὰ κατανοῇ τὸ μορφολογικὸν στοιχεῖον ὅπερ ἐνυπάρχει εἰς ὅλας τὰς ἀτομικότητας, τὰς ὑπαγομένας εἰς τὸ αὐτὸ εἶδος. Ἡ ἀριστοτελικὴ θεώρησις πλησιάζει πολὺ μὲ τὴν προσπάθειαν τοῦ Γκαῖτε, ὅστις ἐπόθει νὰ ἀντικρύσῃ τὰ «πρωταρχικὰ φαινόμενα». Γενίκευσιν δύναται νὰ κάμῃ ἐκεῖνος, ὅστις μὲ ἁπλῆν ματιὰν ἠμπορεῖ νὰ ἀντιληφθῇ τὸ γενικῶς ἰσχύον δι' ὅλας τὰς περιπτώσεις. Ἤρκεσε μία καὶ μόνη περίπτωσις τῆς πτώσεως ἑνὸς μήλου διὰ τὸν Νεύτωνα, ἵνα ὑψωθῇ εἰς τὴν ἐπισκόπησιν τοῦ γενικοῦ νόμου τῆς πτώσεως τῶν σωμάτων. Μία τοιαύτη γενίκευσις εἶναι δυνατὴ μόνον δυνάμει τῆς παρουσίας τοῦ εἴδους εἰς τὴν ἀτομικὴν περίπτωσιν.

Τὸ τρίτον γνωσιοθεωρητικὸν πρόβλημα, ὅπερ προσείλκυσε τὴν προσοχὴν τοῦ Ἀριστοτέλους εἶναι τὸ ἀναφερόμενον εἰς τὰς ὑψίστας ἀποδεικτικὰς ἀρχάς. Οὐ μόνον καθώρισεν ἐπακριβῶς ποῖαι εἶναι αὗται, ἀλλὰ καὶ τὰς ὑπερήσπισεν ἐναντίον τῶν ἀντιρρήσεων, δι' ὧν οἱ σοφισταὶ καὶ ἰδίως ὁ Πρωταγόρας προσέβαλλον τὸ κῦρος αὐτῶν. Αἱ δύο ὕψισται ἀρχαὶ τῆς ἀποδείξεως εἶναι οἱ δύο γενικώτατοι νόμοι τῆς διανοήσεως περὶ τῶν ὁποίων γίνεται λόγος εἰς ὅλα ἀνεξαιρέτως τὰ διδακτικὰ βιβλία τῆς λογικῆς: ὁ νόμος τῆς ἀντιφάσεως καὶ ὁ τοῦ τρίτου ἢ μέσου ἀποκλεισεως.

Ὁ ἀριστοτελικὸς ὁρισμὸς ὁ ἀφορῶν τὴν ἀρχὴν τῆς ἀντιφάσεως διατυποῦται κατὰ τὸν ἀκόλουθον τρόπον: «Τὸ αὐτὸ ἅμα ὑπάρχειν τε καὶ μὴ ὑπάρχειν ἀδύνατον τῷ αὐτῷ καὶ κατὰ τὸ αὐτό». («Μετὰ τὰ φυσικά» 1005 6 19). (Εἶναι ἀδύνατον ὁ ἴδιος προσδιορισμὸς νὰ ἀποδίδεται καὶ νὰ μὴ ἀποδίδεται εἰς τὸ αὐτὸ πρᾶγμα κατὰ τὴν αὐτὴν χρονικὴν στιγμὴν καὶ ἀπὸ τῆς αὐτῆς ἀπόψεως). Ἡ ἐν λόγω ἀρχὴ χαρακτηρίζεται ὡς βεβαιοτάτη πασῶν καὶ ἀνεπίδεκτος διαψεύσεως: «Βεβαιοτάτη δ' ἀρχὴ πασῶν περὶ ἣν διαψευσθῆναι ἀδύνατον». Εἶναι δὲ καὶ ἀφ' ἑαυτῆς ἄνευ προηγουμένης διδασκαλίας «γνωριμωτάτη» εἰς τὸν ἄνθρωπον. Τὴν ἐν λόγω ἀρχὴν συνήθως ἐκφράζουν οἱ νεώτεροι λέγοντες ὅτι «εἰς τὸ αὐτὸ ὑποκείμενον δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀποδοθοῦν κατὰ τὴν αὐτὴν στιγμὴν καὶ ἀπὸ τῆς αὐτῆς ἀπόψεως ἀντιφατικὰ κατηγορούμενα». Ὁ Ἀριστοτέλης δηλοῖ ὅτι ἡ οὕτω διατυπωθεῖσα ἀρχὴ τυγχάνει ἀναπόδεικτος. Διὰ τοῦτο ἀναλαμβάνει νὰ τὴν ὑπερασπίσῃ εἰς τὸ τρίτον βιβλίον τῶν «Μετὰ τὰ Φυσικὰ» οὐχὶ ἀποδεικτικῶς, ἀλλὰ διαλεκτικῶς καὶ ἐλεγκτικῶς ἐναντι τῶν Σοφιστῶν διὰ τῶν ἀκολούθων ἐπιχειρημάτων: 1ον) Ἀντιμετωπίζοντες τὸν ἀμφισβητοῦντα τὴν ἰσχὺν τοῦ ρηθέντος νόμου ἀντίπαλόν μας θὰ τὸν παρακαλέσωμεν νὰ ἐκφωνήσῃ ἓν ὄνομα, τὴν λέξιν π.χ. «ἄνθρωπος». Ἂν λοιπὸν εἶναι πρόθυμος νὰ δεχθῇ ὅτι ἡ λέξις αὕτη ἔχει μίαν ὡρισμένην σημασίαν, παραδέχεται ὅτι ὑπάρχει κάτι τὸ καθωρισμένον ὅπερ δηλοῖ ἡ λέξις σημαίνουσα «τὴν ὀντότητα τοῦ ἀνθρώπου». Δὲν θὰ δυνηθῇ λοιπὸν νὰ ἰσχυρισθῇ ὅτι σημαίνει συγχρόνως ὁ αὐτὸς ὅρος καὶ τὸ ἀντίθετον, ἤτοι τὴν «μὴ ὀντότητα τοῦ ἀνθρώπου». Ὥστε δέχεται οὕτω τὴν ἰσχὺν τοῦ νόμου τῆς ἀντιφάσεως. Ἂν φέρῃ τὴν ἀντίρρησιν ὅτι ἡ λέξις δὲν εἶναι φορεὺς ἑνιαίας σημασίας, τότε καταργεῖ τὸν λόγον καὶ πᾶσα περαιτέρω συζήτησις εἶναι ἀδύνατος. Ἂν δεχθῶμεν ὅτι ὁ νόμος τῆς ἀντιφάσεως δὲν ἰσχύει, τότε ἐξαλείφεται πᾶσα μεταξὺ τῶν ὄντων διαφορά, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ὑπεστήριζεν ὁ Πρωταγόρας. Ἂν δεχθῶμεν ὅτι ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶναι ἄνθρωπος, θὰ δεχθῶμεν ὅτι δὲν εἶναι καὶ τριήρης. Ἐπειδὴ ὅμως ἐδέχθημεν ὅτι ὁ νόμος τῆς ἀντιφάσεως δὲν ἰσχύει, ὁ ἄνθρωπος θὰ εἶναι καὶ τριήρης καὶ ὁτιδήποτε ἄλλο, καὶ τοῖχος καὶ λίθος καὶ φυτὸν κλπ. Οὕτω ἐξαλείφεται πᾶσα διαφορὰ καὶ ἐπανερχόμεθα εἰς τὸ «ὁμοῦ πάντα» τοῦ Ἀναξαγόρου. Θὰ καταλήξῃ εἰς τὴν ἀντίληψιν ὁ ἀντίπαλός μας ὅτι πᾶσαι αἱ προτάσεις εἶναι ἀληθεῖς συγχρόνως καὶ ψευδεῖς. Ὥστε δὲν θὰ δύναται νὰ παρουσιάσῃ τίποτε τὸ καθωρισμένον. Ἐν τούτοις εἰς τὴν πρακτικὴν του συμπεριφορὰν δὲν ἐκλαμβάνει τὰ πράγματα ὡς ἀκαθόριστα, ἀλλὰ διαστέλλει τὰ ἀντικείμενα καὶ τὰς πράξεις εἰς ἀγαθὰς καὶ κακάς, ὠφελίμους καὶ βλαβεράς. 2ον) Ἡ ἄρνησις τοῦ νόμου τῆς ἀντιφάσεως ἔχει τὴν προέλευσίν της εἰς τὴν ἀντίληψιν τοῦ Πρωταγόρου, ὅστις ἔλεγεν ὅτι οἱαδήποτε δοξασία καὶ αἴσθησις οἱουδήποτε ἀνθρώπου εἶναι ἀληθής. Ἀφοῦ λοιπὸν συμβαίνει οἱ διάφοροι ἄνθρωποι νὰ ἔχουν ἀντιθέτους δοξασίας ὡς πρὸς τὸ αὐτὸ πρᾶγμα, προκύπτει ὅτι ἡ ἀλήθεια τυγχάνει ὅλως σχετικὴ ἐξαρτωμένη ἐκ τοῦ ὑποκειμένου. Διὰ νὰ ἐλέγξῃ τὴν ἀντίληψιν ταύτην ὁ Σταγιρίτης προβαίνει εἰς τὴν ἑρμηνείαν τῆς γενέσεώς της θέτων τὸ ἐρώτημα πῶς κατέληξεν εἰς τὴν ἰδέαν οἱ ὑποστηρικταί της νὰ ἄρουν πᾶσαν μεταξὺ τῶν πραγμάτων διαφοράν. Τοῦτο ὀφείλεται πρῶτον εἰς τὴν παρατήρησιν ὅτι ἐκ τοῦ αὐτοῦ πράγματος γεννῶνται μὲ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου ἀντίθετα, ὁ νέος γίνεται γέρων, ἓν σκληρὸν πρᾶγμα μεταβάλλεται εἰς μαλακὸν κλπ. Ἐφ' ὅσον λοιπὸν τίποτε δὲν γεννᾶται ἐκ τοῦ μηδενὸς πρέπει αἱ ἐμφανισθεῖσαι ἀντιθέσεις νὰ προϋπῆρχον ὁμοῦ εἰς τὸ ὄν ἐξ οὗ ἀπέρρευσαν. Κατὰ τοῦ ἰσχυρισμοῦ των ὅμως τούτου δυνάμεθα νὰ ἀντιτάξωμεν ὅτι οἱ ὑποστηρίζοντες τὴν τοιαύτην συνύπαρξιν κάμνουν σύγχυσιν μεταξὺ τοῦ «δυνάμει ὄντος» καὶ τοῦ «ἐνεργείᾳ ὄντος». Ἓν ἀντικείμενον εἰς τὴν ἐνεργητικήν του κατάστασιν δὲν ἐμφανίζει οὐδέποτε συγχρόνως ἀντιθέτους ἰδιότητας, ἀλλὰ τὰς περιέχει μόνον δυναμικῶς. Ἡ δευτέρα ἀφορμὴ ἐξ ἧς παράγεται ἡ ἐν λόγω δοξασία εἶναι ἡ ἐν τοῖς αἰσθητοῖς παρουσιαζομένη ροὴ καὶ ἀστάθεια. Ταύτην ἔχοντες ὑπ' ὄψιν πολλοὶ ἐκ τῶν φιλοσόφων συνεπέραναν ὅτι «οὐδὲν τὸ σταθερὸν ὑπάρχει ἐν τῷ κόσμῳ». Συγχέουν τὴν αἴσθησιν μὲ τὴν νόησιν καὶ δέχονται μόνον τὴν ὕπαρξιν τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου, ὁ ὁποῖος δὲν εἶναι παρὰ ἓν μικρὸν μόριον τοῦ παντός. Λησμονοῦν ὅτι ὅσον καὶ ἂν ἡ αἴσθησις μᾶς δίδῃ ἀληθινὰ δεδομένα, ὅμως ἡ φαντασία δὲν ἔχει ἐν ἑαυτῇ τὸ ἀλάθητον. Τὰ σφάλματα καὶ αἱ διαφοραὶ προέρχονται ἢ ἐκ τῆς κακῆς ἑρμηνείας τῶν αἰσθησιακῶν δεδομένων ἢ ἐκ τῆς μεταβολῆς τῆς ἐπισυμβαινούσης ἐν τοῖς αἰσθητοῖς ἐξ ὧν προέρχονται, ἢ ἐξ ἀλλοιώσεως τοῦ αἰσθανομένου ὑποκειμένου. 3ον) Ἡ ἀντίληψις τοῦ Πρωταγόρου ἰσχυριζομένου ὅτι τὰ πράγματα εἶναι ὅπως φαίνονται εἰς τὸν καθένα ὁδηγεῖ εἰς τὸν γενικὸν σχετικισμὸν καὶ μηδενίζει πάντα οὐσιαστικὸν καθορισμόν. Ἡ κατηγορία τῆς σχέσεως ἀπορροφᾷ ἐν ἑαυτῇ τὴν κατηγορίαν τῆς οὐσιαστικότητος. Ἂν θέσωμεν ὡς μοναδικὴν πηγὴν τῶν δοξασιῶν μας καὶ τῆς αἰσθήσεως τὸ ὑποκείμενον, θὰ εἴμεθα ὑποχρεωμένοι νὰ δεχθῶμεν ὅτι ὅλα τὰ ὄντα εἶναι ὑποκειμενικά. Δεικνύει οὕτω ὁ Σταγιρίτης ὅτι αἱ τοιαῦται θεωρίαι, αἱ ἀρνούμεναι τὸ κῦρος τοῦ νόμου τῆς ἀντιφάσεως, καταλήγουν εἰς τὸν ἀπόλυτον ἰδανισμὸν καὶ ἐν θέλει εἰς τὸν μηδενισμὸν καὶ αὐτοαναίρεσιν. Διότι ἂν δεχθῶμεν ὅτι οὐδεὶς καθορισμὸς δύναται νὰ εἶναι ἐξ ἀντικειμένου ἀληθής, καὶ ὁ ἰσχυρισμὸς ὅτι δὲν ἰσχύει ὁ νόμος τῆς ἀντιφάσεως ἐπειδὴ καὶ αὐτὸς κατατάσσεται εἰς τοὺς καθορισμούς, δὲν δύναται νὰ ἰσχύῃ. Ἔναντι τοῦ ἀκράτου ὑποκειμενισμοῦ τοῦ Πρωταγόρου, ὑποστηρίζει ὁ Ἀριστοτέλης ὅτι ὑπάρχει ἀντικειμενικὴ πραγματικότης, ἥτις παρέχει τὸ μέτρον τῆς ἀληθείας.

Τὸν νόμον τῆς τοῦ τρίτου ἢ μέσου ἀποκλείσεως διατυπώνει ὁ Ἀριστοτέλης διὰ τῆς ἀκολούθου προτάσεως: «Ἀλλὰ μὴν οὐδὲ μεταξὺ ἀντιφάσεως ἐνδέχεται εἶναι οὐδέν, ἀλλὰ ἀνάγκη ἢ φάναι ἢ ἀποφάναι ἓν καθ' ἑνὸς ὁτιοῦν» («Μετὰ τὰ Φυσικὰ» 1011 6 23). («Ἀλλὰ βεβαίως δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπάρχῃ τι μεταξὺ τῶν (δύο μελῶν) τῆς ἀντιφάσεως· ἀντιθέτως εἰμεθα ἠναγκασμένοι προκειμένου περί τινος ἢ νὰ ἐκφέρωμεν μίαν βεβαίωσιν σχετικῶς μὲ τοῦτο ἢ μίαν ἄρνησιν). Ὁμοίως ἀποφαίνονται καὶ οἱ νεώτεροι λογικευόμενοι διδάσκοντες ὅτι δύο ἀντιφατικαὶ ἔννοιαι ἀναφερόμεναι εἰς τὸ αὐτὸ πρᾶγμα, δὲν δύνανται νὰ εἶναι ἀμφότεραι ψευδεῖς. Ἐὰν μία εἶναι ψευδὴς ἡ ἀντιφατικῶς ἀντίθετός της θὰ εἶναι ἀληθής. Τρίτον τι μεταξὺ ἀληθείας καὶ ψεύδους τῶν μελῶν τῆς ἀντιφάσεως ἀποκλείεται. Τὴν ἀρχὴν ταύτην ὑποστηρίζει ὁ Ἀριστοτέλης λέγων ὅτι ἂν μεταξὺ τῶν δύο μελῶν τῆς ἀντιφάσεως ὑπάρχῃ τρίτον τι, ἀναγκαστικῶς θὰ ὑπάρχῃ τρίτον τι μεταξὺ ὄντος καὶ μὴ ὄντος καὶ θὰ ὑπάρχῃ ἓν εἶδος μεταβολῆς, ἥτις δὲν θὰ εἶναι οὔτε γένεσις οὔτε φθορά. Ἐκτὸς τούτου θὰ ἐπέλθῃ ἐπ' ἄπειρον πολλαπλασιασμὸς τῶν πραγματικῶν ὄντων. Διότι ἂν μεταξὺ τοῦ Α καὶ οὐκ Α μεσολαβῇ τὸ Β, ὅπερ δὲν εἶναι οὔτε Α οὔτε ὄχι Α, θὰ ὑπάρξῃ καὶ ἓν Γ, ὅπερ δὲν θὰ εἶναι οὔτε Β οὔτε ὄχι Β καὶ οὕτω καθεξῆς. Ἐπειδὴ ἠρνήθη τὴν ἀρχὴν ταύτην ὁ Ἡράκλειτος εἰπὼν ὅτι «ὅλα τὰ πράγματα καὶ εἶναι καὶ δὲν εἶναι» ἔφθασεν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι πᾶσαι αἱ προτάσεις εἶναι ἀληθεῖς. Ἀφ' ἑτέρου ὁ Ἀναξαγόρας δεχθεὶς ὅτι ὑπάρχει τι μεταξὺ τῶν μελῶν τῆς ἀντιφάσεως, ἔφθασεν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ὅλαι αἱ προτάσεις εἶναι ψευδεῖς. Διότι ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει δὲν δυνάμεθα νὰ χαρακτηρίσωμεν κάτι οὔτε ὡς ἀγαθὸν οὔτε ὡς ὄχι ἀγαθὸν καὶ γενικῶς δὲν δυνάμεθα νὰ προβῶμεν εἰς οὐδεμίαν διαβεβαίωσιν περὶ τῆς ἀληθείας οὐδενὸς πράγματος.

Ἐκτὸς τῶν ἀνωτέρω παραλόγων ἀκολουθιῶν προσθέτει ὁ Ἀριστοτέλης ὅτι ἡ μὴ παραδοχὴ τῶν ἀνωτέρω δύο ἀποδεικτικῶν ἀρχῶν μᾶς ἐμπλέκει εἰς ἄλυτα λογικὰ παράδοξα, ἀναγκάζουσα ἡμᾶς νὰ δεχθῶμεν ἢ ὅτι ἅπασαι αἱ προτάσεις εἶναι ἀληθεῖς ἢ ὅτι ἅπασαι αἱ προτάσεις εἶναι ψευδεῖς. Τὸ λογικὸν ἀποτέλεσμα εἰς ὃ καταλήγουν αἱ δοξασίαι αὗται εἶναι κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη ἡ αὐτοαναίρεσίς των: «Συμβαίνει δὴ καὶ τὸ θρυλούμενον πᾶσι τοῖς τοιούτοις λόγοις, αὐτοὺς ἑαυτοὺς ἀναιρεῖν. Ὁ μὲν γὰρ πάντα ἀληθῆ λέγων καὶ τὸν ἐναντίον ἑαυτοῦ λόγον ἀληθῆ ποιεῖ, ὥστε τὸν αὐτοῦ οὐκ ἀληθῆ (ὁ γὰρ ἐναντίος οὗ φησιν αὐτὸν ἀληθῆ) ὁ δὲ πάντα ψευδῆ καὶ αὐτὸς ἑαυτόν. Ἐὰν δ' ἐξαιρῶνται ὁ μὲν τὸν ἐναντίον ὡς οὐκ ἀληθῆς μόνος ἐστίν, ὁ δὲ τὸν αὐτὸς αὑτοῦ ὡς οὐ ψευδῆς, οὐδὲν ἧττον ἀπείρους συμβαίνει αὐτοῖς αἰτεῖσθαι λόγους ἀληθεῖς καὶ ψευδεῖς· ὁ γὰρ λέγων τὸν ἀληθῆ λόγον ἀληθῆ ἀληθῆς, τοῦτο δ' εἰς ἄπειρον βαδιεῖται». («Μετὰ τὰ Φυσικὰ» 1012 6 13). (Συμβαίνει λοιπὸν εἰς ὅλας τὰς τοιούτου εἴδους θεωρίας τὸ πολυθρύλητον ἐκεῖνο ἄτοπον, αἱ ἴδιαι δηλαδὴ νὰ ἀναιροῦν τὸν ἑαυτόν τους. Διότι ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος ἀναγνωρίζει ὅλα ὡς ἀληθινά, ἀναγνωρίζει ὡς ἀληθινὸν καὶ τὸν λόγον, ὁ ὁποῖος λέγει ἀντίθετα πρὸς ὅσα αὐτὸς λέγει. Ὥστε ὁ λόγος, τὸν ὁποῖον λέγει ὁ ἑαυτός του δὲν εἶναι ἀληθινός), (διότι ὁ ἀντίθετος λόγος λέγει ὅτι αὐτὸς δὲν εἶναι ἀληθινός). Ἐκεῖνος ἀφ' ἑτέρου, ὁ ὁποῖος λέγει ὅτι τὰ πάντα εἶναι ψευδῆ, διαψεύδει καὶ τὸν ἑαυτόν του. Ἂν ὅμως κάμουν ἐξαίρεσιν καὶ ἐξαιρέσῃ ὁ εἷς τὸν ἀντίθετον πρὸς τὸν ἰδικόν του λόγον, λέγων ὅτι αὐτὸς μόνον ὁ λόγος ἐξ ὅλων τῶν ἄλλων δὲν εἶναι ἀληθής, καὶ ὁ ἄλλος κάμῃ ὁ ἴδιος ἐξαίρεσιν διὰ τὸν ἰδικόν του λόγον (ἰσχυριζόμενος) ὅτι ὁ λόγος του κατ' ἐξαίρεσιν ἀπὸ ὅλους τοὺς ἄλλους δὲν εἶναι ψευδής, ὄχι μόνον δὲν κερδίζουν τίποτε, ἀλλὰ καὶ προκύπτει ἡ ἀκολουθία ὅτι καὶ οἱ δύο ἀναγκάζονται νὰ παραδέχωνται ὅτι ἄπειροι λόγοι εἶναι ἀληθεῖς καὶ ἄπειροι λόγοι εἶναι ψευδεῖς. Διότι καὶ ἐκεῖνος ὅσ-

τις λέγει τὸν ἀληθῆ λόγον ἀληθῆ εἶναι ἀληθὴς καὶ ἡ τοιαύτη ἐπανάληψις θὰ ἀκολουθῆ ἐπ' ἄπειρον). Διὰ τῆς μνημειώδους ταύτης συναγωγῆς τῶν ἐσχάτων ἀκολουθιῶν τῶν προκυπτουσῶν ἐκ τῆς ἀρνήσεως τῶν ἀποδεικτικῶν ἀρχῶν, ἔδειξεν ὁ Ἀριστοτέλης ὅτι ἡ μοῖρα τοῦ σκεπτικισμοῦ καὶ τοῦ σχετικισμοῦ εἶναι ἡ αὐτοαναίρεσις. Πᾶσα σκεπτικιστικὴ καὶ σχετικὴ θεωρία ἐφαρμόζουσα τὰς ἀρχάς της μὲ ἀπόλυτον συνέπειαν ἐπὶ τοῦ ἑαυτοῦ της μοιραίως αὐτοαναιρεῖται ἢ ἐκπίπτει εἰς μίαν ἀτέρμονα πρὸς τὸ ἄπειρον πορείαν.

Ἡ ἐκδούλευσις, ἣν παρέσχεν ὁ Ἀριστοτέλης διὰ τῶν τοιούτων ἐρευνῶν του ὡς πρὸς τὴν οἰκοδόμησιν τῶν ἐπιστημῶν, ὑπῆρξε τεραστία. Ὑπῆρξε κίνδυνος κατόπιν τῆς μηδενιστικῆς κριτικῆς τῶν σοφιστῶν νὰ σχηματισθῆ ἡ ἀντίληψις ὅτι ἐπιστημονικὴ βεβαιότης δὲν ὑπάρχει. Ὁ κλονισμὸς δὲ τῆς περὶ ἐγκυρότητος τῶν ἐπιστημονικῶν γνώσεων πεποιθήσεως, θὰ εἶχεν ὡς ἀποτέλεσμα τὴν ἀνακοπὴν τῆς δημιουργικῆς ἐπιστημονικῆς ἐρεύνης. Εἰς τοὺς νεωτέρους χρόνους παράλληλον φαινόμενον συναντῶμεν κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ εἰκοστοῦ αἰῶνος, ὁπότε ὁ Ἰδρυτὴς τῆς φαινομενολογίας Χοῦσσερλ, διὰ τοῦ συγγράμματος τοῦ «Λογικαὶ ἔρευναι», κατεπολέμησε τὸν ψυχολογισμόν, σχετικισμὸν καὶ σκεπτικισμὸν ἀποκαταστήσας τὸ κῦρος τῆς ἐπιστήμης.

Ῥίπτοντες ἀναδρομικὸν βλέμμα εἰς τὰς γνωσιοθεωρητικὰς ἐρεύνας τοῦ Ἀριστοτέλους, διαπιστώνομεν ὅτι ἡ συμβολή του ὑπῆρξε θεμελιώδους σημασίας. Καθιέρωσε τὴν ἔννοιαν τῆς ἀληθείας, συνεζήτησε τὸ πρόβλημα τῶν πηγῶν καὶ τῆς ἐγκυρότητος τῆς γνώσεως καὶ ὑπερήσπισε τὴν ἐγκυρότητα τῶν ἀποδεικτικῶν ἀρχῶν. Καίτοι δὲν ἔγραψεν εἰδικῶς εἰς τὴν γνωσιοθεωρίαν ἀναφερόμενον σύγγραμμα, πάντως οἱ ἀσχολούμενοι μὲ τὰ συναφῆ πρὸς τὴν μάθησιν ταύτην προβλήματα, εἶναι ἠναγκασμένοι νὰ χρησιμοποιοῦν τὰ πορίσματα τῶν ἐρευνῶν του.

ΛΟΓΙΚΗ

Εἰς τὸν Ἀριστοτέλη ἀνήκει ἡ ὑπερτάτη τιμὴ ὅτι ἔδωκε συστηματικὴν μορφὴν εἰς τὰς λογικὰς ἐρεύνας τῶν προγενεστέρων του διαμορφώσας ταύτας εἰς ἀρτίαν φιλοσοφικὴν μάθησιν. Παρὰ τὴν παρέλευσιν αἰώνων ἡ Λογικὴ μένει εἰς τὰς μεγάλας της γραμμάς, ὅπως τὴν εἶχε σχεδιάσει τὸ μεγαλοφυὲς πνεῦμα τοῦ Σταγιρίτου. Καταπληκτικὴ εἶναι ἡ εὐρύτης τῶν ἀπόψεων, ἐφ' ὧν ἐστήριζε τὰς λογικὰς ἐρεύνας του. Κατὰ τὴν νεωτέραν ἐποχὴν οἱ φιλοσοφοῦντες ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀπησχολήθησαν μόνον μὲ τὴν μελέτην τῶν λογικῶν λειτουργιῶν, ὅπως ἐκδηλοῦνται κατὰ τὴν ἐργασίαν τοῦ ἐπιστήμονος. Πολὺ ὀλίγον τοὺς ἀπησχόλησε τὸ πρόβλημα τῶν προεπιστημονικῶν πηγῶν τῆς λογικῆς σκέψεως. Δὲν ἠρεύνησαν πῶς λογικεύεται ὁ ἁπλοῦς καὶ μὴ ἐπιστήμων ἄνθρωπος κατὰ τὰς σχέσεις του εἰς τὴν καθημερινὴν ζωήν. Τοιαύτην μονομέρειαν δὲν παρατηροῦμεν εἰς τὸν Ἀριστοτέλη. Μελετᾷ τὴν λογικὴν σκέψιν εἰς ὅλα τὰ πεδία τῆς ἐκδηλώσεώς της. Ἀναγνωρίζων ὅτι ὑπάρχει ἓν εἶδος προεπιστημονικῆς λογικεύσεως, ὅπερ ἐκδηλοῦται εἰς τὸν καθημερινὸν βίον, δὲν θεωρεῖ κατώτερον τοῦ ἀξιώματός του ὡς φιλοσόφου νὰ καταστήσῃ τοῦτο ἀντικείμενον τῶν διερευνήσεών του. Ὡς ἐρευνητὴς τῶν λογικῶν φαινομένων ἐμφανίζεται πολὺ ριζοσπαστικώτερος ἀπὸ τὸν μεγαλύτερον φιλόσοφον τῶν νεωτέρων χρόνων, τὸν Κάντιον. Εἶναι γνωστὸν ὅτι ὁ Κάντιος παραλαμβάνει καὶ χρησιμοποιεῖ τὸ σύστημα τῆς τυπικῆς λογικῆς, χωρὶς νὰ θέσῃ ζήτημα κριτικῆς ἢ γενετικῆς διερευνήσεως. Κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τοῦτον ὁ Ἀριστοτέλης ἀφωρμήθη ἀπὸ τὴν μελέτην τῆς προεπιστημονικῆς λογικῆς διαδικασίας καὶ εἶτα ἔφθασεν εἰς τὴν διερεύνησιν τῆς ἐπιστημονικῆς λογικῆς σκέψεως. Συμμορφούμενοι πρὸς τὴν πορείαν ταύτην τῶν ἐρευνῶν του, θὰ ἀπασχοληθῶμεν πρῶτον μὲ τὰς ἀναζητήσεις τοῦ Ἀριστοτέλους τὰς ἀναφερομένας εἰς τὴν προεπιστημονικὴν λογικὴν σκέψιν. Τὸ σύνολον τῶν εἰς τὸ ἀνωτέρω πρόβλημα μελετῶν τοῦ Ἀριστοτέλους, δύναται νὰ θεωρηθῆ ὅτι ἀποτελεῖ ἰδίαν μάθησιν, ἣν ὁ Ἴδιος ὁ Σταγιρίτης ὀνομάζει διαλεκτικὴν ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν διερεύνησιν τῆς συστηματικῆς καὶ ἐπιστημονικῆς λογικῆς σκέψεως, ἥτις ἀποτελεῖ τὸ ἀντικείμενον τῆς ἀναλυτικῆς.

Διαλεκτική. Εἶναι γνωστὸν ὅτι ὁ Πλάτων εἶχεν ὑψώσει τὴν διαλεκτικὴν εἰς ἀνωτάτου βαθμοῦ φιλοσοφικὴν ἐπιστήμην, δυναμένην νὰ ἐξετάσῃ τὸν ὅλον σύμπλεγμα τῆς ὀντολογικῆς πραγματικότητος, τὴν κοινωνίαν τῶν Ἰδεῶν». Ὁ Ἀριστοτέλης, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὸν διδάσκαλόν του, ἔρχεται νὰ ὑποβαθμίσῃ τὴν διαλεκτικὴν εἰς μάθησιν, ἥτις ἔχει τὴν ἁρμοδιότητα νὰ ἀνεύρῃ καὶ νὰ μελετήσῃ τὰς κοινὰς δοξολογικὰς ἀντιλήψεις μὲ τὰς ὁποίας εἶναι δυνατὸν νὰ συζητηθῆ ἓν πρόβλημα παρὰ συζητητῶν, οἵτινες δὲν κατέχουν ἐπιστημονικῶς τὴν οὐσίαν του, ἀρκούμενοι μόνον εἰς τυπικὴν διαπραγμάτευσίν του ἀπηλλαγμένην ἀντιφάσεων. Τὸν ἀκριβῆ ὁρισμὸν τῆς διαλεκτικῆς μᾶς τὸν δίδει ἡ ἀρχὴ τοῦ ἀριστοτελικοῦ συγγράμματος «Τοπικά», εἰς ὃ ἔχουν συνοψισθῆ αἱ σχετικαὶ μὲ τὴν μάθησιν ταύτην ἔρευναι. «Ἡ μὲν πρόθεσις τῆς πραγματείας μέθοδον εὑρεῖν, ἀφ' ἧς δυνησόμεθα συλλογίζεσθαι, περὶ παντὸς τοῦ προτεθέντος προβλήματος ἐξ ἐνδόξων, καὶ αὐτοὶ λόγον ὑπέχοντες, μηδὲν ἐροῦμεν ὑπεναντίον» («Τοπικὰ» 100 α 18). («Ὁ σκοπὸς τῆς πραγματείας μας εἶναι νὰ εὕρωμεν μέθοδον διὰ τῆς ὁποίας θὰ δυνάμεθα νὰ παρουσιάζωμεν συλλογισμοὺς σχετικῶς μὲ ὁποιονδήποτε προτεινόμενον εἰς ἡμᾶς πρόβλημα, ἀφορμώμενοι ἀπὸ προτάσεις θεωρουμένας πιθανάς. Δι' αὐτῆς τῆς μεθόδου θὰ δυνάμεθα, ὅταν κατὰ τὴν συζήτησιν μᾶς ἀπευθύνωνται ἐρωτήσεις, νὰ μὴ περιπίπτωμεν εἰς ἀντιφάσεις). Πρόκειται περὶ μαθήσεως δι' ἧς εἶναι δυνατὸν νὰ γίνωμεν καλοὶ χειρισταὶ τοῦ διαλόγου. Δὲν δύναται λοιπὸν νὰ ὑψωθῆ εἰς ἐπιστημονικὴν μάθησιν ἡ διαλεκτική, διότι δὲν ἀφορμᾶται ἀπὸ τὴν κατοχὴν τῆς οὐσίας τῶν πραγμάτων, ἀλλὰ ὡς ἀφετηρίαν της λαμβάνει κρίσεις ὧν ἡ βεβαιότης εἶναι μόνον πιθανολογική. Τὰς ἐν λόγῳ πιθανολογικὰς κρίσεις ὀνομάζει ὁ Ἀριστοτέλης «ἔνδοξα», δηλαδὴ δοξασίας ἃς εὐκόλως δύναταί τις νὰ ἀποδεχθῆ. Διὰ νὰ ἀπαρτισθῆ ἡ διαλεκτικὴ ὡς ἀρτία μάθησις, εἶναι ἀπαραίτητα δύο πράγματα. Πρῶτον πρέπει νὰ εὑρεθοῦν ποῖαι εἶναι αἱ γενικῶς παραδεδεγμέναι δοξασίαι, αἵτινες ἐφαρμόζονται εἰς εὐρύτατον πεδίον προβλημάτων. Τὰς τοιαύτας προτάσεις, αἵτινες ἔχουν ἐφαρμογὴν ἐπὶ θεμάτων ἀναφερομένων εἰς ἀντικείμενα διαφόρου γένους, ὀνομάζει ὁ Ἀριστοτέλης τόπους. «Λέγω γὰρ διαλεκτικοὺς καὶ ῥητορικοὺς συλλογισμοὺς εἶναι· περὶ ὧν τοὺς τόπους λέγομεν. Οὗτοι δ' εἰσὶν οἱ κοινῇ περὶ δικαίων καὶ φυσικῶν καὶ περὶ πολιτικῶν καὶ περὶ πολλῶν διαφερόντων, τῷ εἴδει, οἷον ὁ τοῦ μᾶλλον καὶ ἧττον τόπος. Οὐδὲν γὰρ μᾶλλον ἔσται ἐκ τούτου συλλογίσασθαι ἢ ἐνθύμημα εἰπεῖν περὶ δικαίων ἢ περὶ φυσικῶν ἢ περὶ ὁτουοῦν» («Ῥητορική» 1358 α 10). (Λέγω δὲ ὅτι εἶναι διαλεκτικοὶ καὶ ῥητορικοὶ συλλογισμοὶ ἐκεῖνοι περὶ τῶν ὁποίων ὁμιλοῦμεν, ὅταν ἔχωμεν ὑπ' ὄψιν μας τοὺς τόπους. Τόποι δὲ εἶναι προτάσεις αἵτινες ἀδιακρίτως ἰσχύουν προκειμένου περὶ νομικῶν καὶ φυσικῶν καὶ πολιτικῶν καὶ περὶ πολλῶν ἀντικειμένων ἀνηκόντων εἰς διάφορα εἴδη, ὅπως εἶναι ὁ τοῦ μᾶλλον καὶ ἧττον τόπος. Διότι ἐκ τούτου δύναταί τις ἀδιακρίτως νὰ ἁρυσθῆ ἕνα συλλογισμὸν ἢ ἓν ἐνθύμημα (δηλαδὴ πιθανολογικὸν συλλογισμόν) ἀναφερόμενον εἰς τὸ δίκαιον, τὴν φυσικὴν ἢ εἰς οἱανδήποτε ἄλλην ἐπιστήμην). Λέγων ὁ Ἀριστοτέλης τόπον τοῦ μᾶλλον ἢ ἧττον ἐννοεῖ τοιοῦτόν τι. «Ἂν δεχθῶμεν ὅτι τὸ περισσότερον δίκαιον εἶναι καὶ περισσότερον ὅσιον, ἀναγκαστικῶς θὰ δεχθῶμεν ὅτι καὶ τὸ ὀλιγώτερον δίκαιον εἶναι ὀλιγώτερον ὅσιον. Ὅταν δεχθῶμεν ὅτι δύναται νὰ εἶναι ἕνα πρᾶγμα περισσότερον λευκόν, νὰ δεχθῶμεν ἐπίσης ὅτι δύναται νὰ εἶναι καὶ ὀλιγώτερον λευκόν. Ὑπάρχουν ὅμως πράγματα ἐφ' ὧν δὲν ἔχει ἐφαρμογὴν τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον. Δὲν δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι ὁ ἀριθμὸς 5 εἶναι εἰς μεγαλύτερον βαθμὸν ἀριθμὸς ἀπὸ τὸ 25. Προκειμένου περὶ οὐσίας, δὲν δύναται νὰ γίνῃ λόγος περὶ οὐσίας εἰς μεγαλύτερον ἢ μικρότερον βαθμόν. Ὁ Σωκράτης δὲν εἶναι μᾶλλον Σωκράτης καὶ ἧττον Σωκράτης. Ὥστε οἱ τόποι ἔχουν γενικότητα τινὰ ὄχι ὅμως καὶ ὁλοκληρωτικὴν καθολικότητα (ἀπόλυτον γενικότητα). Τοιαύτην διαλεκτικὴν πρότασιν γενικοῦ κύρους θεωρεῖ ὁ Ἀριστοτέλης καὶ τὴν πρότασιν «Σχετικῶς μὲ τὰ ἐναντία ὑπάρχει μία καὶ ἡ αὐτὴ ἐπιστήμη» («τῶν ἐναντίων μία ἐπιστήμη»). «Ἡ ἰατρικὴ ἔχει τὴν ὁμοιοδιότητα νὰ ὁμιλήσῃ οὐ μόνον περὶ τῆς ὑγείας ἀλλὰ καὶ περὶ τῆς νόσου, ὁ δίκαιος γνωρίζει οὐ μόνον τὰ δίκαια, ἀλλὰ καὶ τὰ ἄδικα. Ἐκ τοῦ ἀριστοτελικοῦ ὅρου τόποι προῆλθεν ἡ γνωστὴ ἔκφρασις «κοινὸς τόπος», ὅστις σημαίνει τὰ ὑπὸ τῆς μεγάλης πλειονότητος τῶν ἀνθρώπων κοινόχρηστα ἐπιχειρήματα, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ὁποίων συζητοῦνται πολυποίκιλα προβλήματα. Τὰς τοιαύτας προτάσεις, τὰς ὑπὸ τῆς διαλεκτικῆς χρησιμοποιουμένας τὰς δισιρεῖ ὁ Ἀριστοτέλης εἰς «προτάσεις», «προβλήματα» καὶ «θέσεις». Διαλεκτικὴ πρότασις εἶναι ἐρώτησις ἣν δέχονται ἢ ἐνέχουσαν πιθανολογικὸν περιεχόμενον ἢ ὅλοι οἱ ἄνθρωποι ἢ μεγάλη πλειονότης ἀνθρώπων ἢ οἱ σοφοὶ «ἐρώτησις ἔνδοξος ἢ πᾶσιν ἢ τοῖς πλείστοις ἢ τοῖς σοφοῖς» («Τοπικὰ» 104 α 8).

Διὰ νὰ δύναται ὅμως νὰ καταταχθῆ μία τοιαύτη πρότασις εἰς τὰ διαλεκτικὰ προβλήματα, πρέπει νὰ παρουσιάζῃ πρακτικὸν ἢ θεωρητικὸν ἐνδιαφέρον «Πρόβλημα δ' ἐστὶ διαλεκτικὸν θεώρησα, τὸ συντεῖνον ἢ πρὸς αἵρεσιν καὶ φυγὴν ἢ πρὸς ἀλήθειαν καὶ γνῶσιν» («Τοπικὰ» 104 β 1), (διαλεκτικὸν πρόβλημα εἶναι ἓν ζήτημα, τὸ ὁποῖον ἀναφέρεται εἰς προτίμησιν καὶ ἀποφυγὴν ἢ εἰς ἀλήθειαν καὶ γνῶσιν). Θέσις δὲ εἶναι παράδοξός τις ἰσχυρισμὸς διατυπωθεὶς ὑπὸ περιφήμου φιλοσόφου «θέσις δέ ἐστιν ὑπόληψις παράδοξος τῶν γνωρίμων τινὸς κατὰ φιλοσοφίαν οἷον ὅτι οὐκ ἔστιν ἀντιλέγειν, καθάπερ ἔφη Ἀντισθένης, ἢ ὅτι πάντα κινεῖται, καθ' Ἡράκλειτον, ἢ ὅτι ἓν τὸ ὄν, καθάπερ Μέλισσός φησιν» (104 β 19) (θέσις δὲ εἶναι δοξασία παράδοξος διατυπωθεῖσα ἀπὸ περίφημον φιλόσοφον, π.χ. ὅτι «ἀντιλογία δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ», ὅπως ἰσχυρίζετο ὁ Ἀντισθένης, ἢ ὅτι «τὰ πάντα κινοῦνται», ὅπως ἔλεγεν ὁ Ἡράκλειτος, ἢ ὅτι «τὸ ὂν εἶναι ἕν», ὅπως ἰσχυρίσθη ὁ Μέλισσος).

Ἐκτὸς τῆς γνώσεως τῶν «ἐνδόξων», διὰ νὰ γίνῃ κανεὶς κάτοχος τῆς διαλεκτικῆς τέχνης ἀπαιτεῖται ὡς δεύτερον στοιχεῖον νὰ γνωρίζῃ νὰ μὴ περιπλέκεται εἰς ἀντιφάσεις. Κατ' ἀκολουθίαν ἡ διαλεκτικὴ πρέπει νὰ ἀποκαλύψῃ τοὺς κανόνας ἐκείνους τοὺς ὁποίους ἀκολουθοῦσα ἡ σκέψις δὲν θὰ περιπέσῃ εἰς ἀντίφασιν. Τίθεται οὕτω τὸ εἰς τὴν τυπικὴν ἀκολουθίαν τῆς σκέψεως ἀναφερόμενον πρόβλημα. Τοῦτο ὑποδιαιρεῖται εἰς τρία μερικώτερα. Τὸ πρῶτον εἶναι ἡ διακρίβωσις τῶν λογικῶν κανόνων οἵτινες ἰσχύουν κατὰ τὴν ἀντιστροφὴν τῶν κρίσεων τὴν γινομένην διὰ τῆς ἀνταλλαγῆς τῶν θέσεων τοῦ ὑποκειμένου καὶ κατηγορουμένου. Ἐὰν ἀντιστρέφοντες τὴν πρότασιν πᾶσα ἡδονὴ εἶναι ἀγαθόν, εἴπωμεν πᾶν ἀγαθὸν εἶναι ἡδονή, εὑρισκόμεθα ἐντὸς τῶν κανόνων τῆς τυπικῆς ἀληθείας; Τὸ δεύτερον πρόβλημα εἶναι ἡ διευκρίνησις τῶν κατηγοριῶν, ἥτις θὰ μᾶς παράσχῃ τὴν εὐνέρειαν τῆς κατατάξεως τῶν ἐννοιῶν εἰς γενικώτατα γένη. Ποῦ δέον νὰ καταταχθῆ ἡ ἔννοια τοῦ ἀγαθοῦ; Δυνάμεθα νὰ τὴν κατατάξωμεν εἰς τὴν κατηγορίαν τῆς ποσότητος, ἀφοῦ χαρακτηρίζομεν τὴν περίσσειαν ἑνὸς ἀντικειμένου ὡς ἀγαθόν; Ἢ πρέπει νὰ τὴν κατατάξωμεν εἰς τὴν κατηγορίαν τῆς ποιότητος; Ἢ εἰς τὴν κατηγορίαν τῆς οὐσίας, ὅπως ἤθελεν ὁ Πλάτων; Εἶναι φανερὸν ὅτι ἂν κατὰ τὴν συζήτησίν μας δὲν κατατάσσωμεν τὰς αὐτὰς ἐννοίας εἰς ὡρισμένας κατηγορίας, θὰ περιέλθωμεν εἰς ἀντιφάσεις. Τὸ τρίτον μερικώτερον πρόβλημα εἶναι ἡ ἐξακρίβωσις τῆς σχέσεως τῶν ἀντιθέτων ἐννοιῶν. Εἶναι

δυνατὸν δύο προτάσεις ἀντιτιθέμεναι πρὸς ἀλλήλας, πᾶς ἄνθρωπος εἶναι δίκαιος καὶ οὐδεὶς ἄνθρωπος εἶναι δίκαιος, νὰ εἶναι ἀμφότεραι ἀληθεῖς; Πρόκειται περὶ ἑνὸς προβλήματος, ὅπερ εἶχε θέσει ὁ Πλάτων μὲ τὸν διάλογόν του «Σοφιστὴς», ἐν ᾧ ἐζήτει νὰ ἐξακριβώσῃ πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπάρχῃ παραπλεύρως τοῦ «ὄντος» τὸ «μὴ ὄν».

Ἐκ τῆς ἀνωτέρω συνοπτικῆς ἐκθέσεως τοῦ ὑλικοῦ καὶ τῶν τυπολογικῶν στοιχείων τῆς διαλεκτικῆς, γίνεται φανερὸν ὅτι διὰ ταύτης μελετῶνται τὰ προβλήματα τὰ ἀναφερόμενα εἰς τὴν πιθανολογικὴν βεβαιότητα, ὅπως αὐτὴ ἐμφανίζεται εἰς τὰς συνήθεις διαλογικὰς συζητήσεις. Καθίσταται πρόδηλον ὅτι ἡ βεβαιότης αὕτη ὀφείλεται ἀφ' ἑνὸς μὲν εἰς τὸ ὅτι αἱ χρησιμοποιούμεναι προτάσεις περιέχουν γενικότητά τινα, ἀφ' ἑτέρου δὲ εἰς τὴν ὕπαρξιν κανόνων διεπόντων τὴν τυπικὴν ἀκολουθίαν τῆς σκέψεως. Εἰς ἡμᾶς τοὺς νεωτέρους φαίνονται περιττὰ αἱ τοιοῦτου εἴδους διερευνήσεις. Εἰς τὴν ἀρχαίαν ὅμως ἐποχήν, καθ' ἣν ἡ διαλεκτικὴ ἦτο φοβερὸν ὄργανον πειθοῦς εἰς χεῖρας τῶν Σοφιστῶν, ἦτο ἀπαραίτητος ἡ ἀποκάλυψις τῶν πηγῶν ἐξ ἧς ἤντλει ἡ σοφιστεία τὴν θαυματουργὸν αὐτῆς δεξιοτεχνίαν. Ὁ Ἀριστοτέλης ἐπετέλεσε τὸ κατόρθωμα νὰ ἀποκαλύψῃ τὸν μανδύαν ὑφ' ὃν ἔκρυπτον οἱ Σοφισταὶ ἀνύπαρκτον σοφίαν. Ἔδειξεν ὅτι περιστρέφονται αἱ ἔρευναί των γύρω ἀπὸ μίαν δοξολογικὴν ἀλήθειαν, δηλαδὴ φαινομενικήν, κατὰ τὸ δοκοῦν ἀλήθειαν, πολὺ ἀπέχουσαν τῆς ἐπιστημονικῆς. Διὰ τῆς ἀνακαλύψεώς του δὲ αὐτῆς κατέφερε καίριον πλῆγμα κατὰ τῆς Σοφιστικῆς καὶ ἐξεκαθάρισε τὸ ἔδαφος ἀπὸ τὰ ἐμπόδια τὰ ὁποῖα προεβάλλοντο διὰ τὴν οἰκοδόμησιν τῆς ἐπιστήμης. Ὅθεν ἀποτελεῖ καταπληκτικὴν παρεξήγησιν ἡ ἀντίληψις ἣν καὶ ὁ Κόμπερτς φαίνεται κάπως συμμεριζόμενος, καθ' ἣν ἡ σκέψις τοῦ Σταγιρίτου ἐπλησίασε τὴν σοφιστικὴν νοοτροπίαν. Τοὐναντίον ἀπεκάλυψεν ἡ ἔρευνά του ὅτι ἡ διαλεκτικὴ εἶναι μάθησις καθαρῶς δοξολογικὴ ἀνίκανος νὰ παράσχῃ ἐπιστημονικὴν γνῶσιν περὶ τῶν θεμάτων ἅτινα συζητεῖ. Ἡ ἀληθὴς μέθοδος δὲν εἶναι πλέον ἡ διαλεκτικὴ ἀλλ' ἡ ἀναλυτική.

Ἡ κυρίως Λογικὴ (Ἀναλυτική). Αἱ εἰς τὴν κυρίως λογικὴν ἀναφερόμεναι ἔρευναι τοῦ Ἀριστοτέλους ἐπεκτείνονται εἰς ὅλον τὸ πλάτος τῶν λογικῶν προβλημάτων, ἅτινα ἀπασχολοῦν τὴν νεωτέραν φιλοσοφίαν. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι κεντρικὴν θέσιν εἰς τὰς σχετικὰς ἀριστοτελικὰς ἐρεύνας κατέχει ἡ περὶ συλλογισμῶν θεωρία. Δὲν ἀφίνονται ὅμως ἀνεξέταστα καὶ τὰ προβλήματα τὰ ἀναφερόμενα εἰς τὴν διερεύνησιν τῶν κρίσεων καὶ τῶν ἐννοιῶν

Τὸ ἀριστοτελικὸν σύγγραμμα «Κατηγορίαι» ἀποτελεῖ πραγματείαν εἰς τὴν ὁποίαν διερευνᾶται τὸ σημασιολογικὸν περιεχόμενον τῶν ἐννοιῶν ἐξ ὧν συναπαρτίζεται ἡ λογικὴ κρίσις. Τὰς ἀπαρτιζούσας τὴν κρίσιν ἐννοίας ὀνομάζει ὁ Ἀριστοτέλης ὅρους. Ἐξετάζων δὲ τοὺς ὅρους ὡς «κατὰ μηδεμίαν συμπλοκὴν λεγόμενα», δηλαδὴ κατὰ τὴν σημασίαν ἣν ἔχουν πρὶν ἀποτελέσουν συστατικὰ στοιχεῖα τῆς κρίσεως, τοὺς κατατάσσει εἰς δέκα γενικωτάτας τάξεις ἃς ὀνομάζει κατηγορίας. Ὁ ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους. παρεχόμενος πίναξ τῶν κατηγοριῶν εἶναι ὁ ἀκόλουθος:

1ον Οὐσία (π.χ. ἄνθρωπος, φυτόν).
2ον Ποσὸν (δίπηχυς).
3ον Ποιὸν (λευκός).
4ον Πρός τι (διπλάσιος).
5ον Ποῦ (ἐν Ἀθήναις).
6ον Ποτὲ (τώρα).
7ον Κεῖσθαι (δηλ. τοποθέτησιν π.χ. κάθηται).
8ον Ἔχειν (δηλ. κατάστασιν π.χ. ἔχει ὁπλισθῆ).
9ον Ποιεῖν (δηλ. ἐνέργειαν, π.χ. γράφει).
10ον Πάσχειν (πάθος, π.χ. καίεται).

Ἡ πρωταρχικὴ ἐξ ὅλων τῶν κατηγοριῶν εἶναι ἡ τῆς οὐσίας διὰ τῆς ὁποίας σημαίνεται ἓν συγκεκριμένον πρᾶγμα, εἰς τὸ ὁποῖον ἀποδίδονται αἱ ἄλλαι κατηγορίαι ὡς χαρακτηριστικοὶ προσδιορισμοί Οὕτω λέγομεν ὅτι ὁ ἄνθρωπος οὗτος εἶναι λευκός, ὕψους πέντε ποδῶν, ὑψηλότερος ἀπὸ τὸν συνοδεύοντα αὐτὸν φίλον του, εὑρίσκεται ἐν τῇ ἀγορᾷ, εἶναι τώρα παρών, κάθηται, φορεῖ ὑποδήματα, ἐνεργεῖ κάτι, ὑφίσταται κάποιαν ἐπίδρασιν. Εἰς τὰς δέκα ταύτας γενικωτάτας τάξεις δύναται νὰ ταξιθετηθῇ κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη οἱονδήποτε ὄν, γεγονὸς καὶ πραγματικὴ σχέσις καὶ κατάστασις καθὼς καὶ πᾶσα ἔννοια. Πολλαὶ συζητήσεις ἐγένοντο σχετικῶς μὲ τὴν σημασίαν ἣν ἀπέδιδεν ὁ Σταγιρίτης εἰς τὰς κατηγορίας. Ὑποστηρίχθη ὅτι τὰς κατηγορίας ἐθεώρει μόνον ὡς γραμματικὰς διακρίσεις καθοριζούσας τὴν σημασίαν τῶν μερῶν τοῦ λόγου. Κατὰ μίαν δευτέραν ἐκδοχήν, τὰς ἐθεώρει ὀντολογικὰ προσδιοριστικὰ χαρακτηρίζοντα τὰ ὄντα. Ἐπειδὴ ἐκφωνοῦνται («ἀγορεύονται») ἐπάνω εἰς τὰ ὄντα («κατὰ τῶν ὄντων»), λέγουν μερικοὶ ὅτι τὰς ὠνόμασεν ὁ Ἀριστοτέλης «κατηγορίας» καὶ «σχήματα τῆς κατηγορίας τῶν ὄντων» καθὼς καὶ «κατηγορίας τοῦ ὄντος». Κατὰ μίαν τρίτην ἐκδοχήν, λέγων κατηγορίας ὁ Ἀριστοτέλης ἐνόει μόνον τὰς ἐν τῇ ψυχῇ τοῦ λογικευμένου ἀνθρώπου ὑφισταμένας ἐννοίας. Καὶ αἱ τρεῖς αὗται ἐκδοχαὶ τυγχάνουσι μονομερεῖς. Λίαν προσφυῶς παρατηρεῖ εἷς τῶν παλαιῶν σχολιαστῶν ἔστιν οὖν σκοπὸς ἐνταῦθα τῷ φιλοσόφῳ διαλαβεῖν περὶ φωνῶν σημαινουσῶν πράγματα διὰ μέσου νοημάτων» (εἰς τὴν πραγματείαν αὐτὴν ὁ φιλόσοφος ἔχει σκοπὸν νὰ πραγματευθῇ περὶ τῶν λεκτικῶν ὅρων, ἐφ' ὅσον οὗτοι σημαίνουν πράγματα διὰ τῆς μεσολαβήσεως νοημάτων). Ὥστε τὸ πρόβλημα τῶν κατηγοριῶν τὸ ἐξελάμβανε ὁ Ἀριστοτέλης καὶ ὡς γραμματικὸν καὶ ὡς ὀντολογικὸν καὶ ὡς λογικόν.

Διὰ τῆς κατατάξεως τῶν ὅρων ἐξ ὧν συντίθενται αἱ κρίσεις εἰς γενικωτάτας τάξεις προσέφερεν εἰς τὴν λογικὴν ἔρευναν ἀνεκτίμητον ὑπηρεσίαν. Ὑπέδειξεν ὅτι κατὰ τὴν λογικὴν σκέψιν ἕκαστος τῶν χρησιμοποιουμένων ὅρων πρέπει νὰ λαμβάνεται εἰς καθωρισμένην ὀντολογικῶς καὶ λογικῶς σημασίαν. Ἂν δὲν γίνῃ τοῦτο, εὐνόητον εἶναι ὅτι ἡ σκέψις δὲν δύναται νὰ εἶναι συνακόλουθος μὲ τὸν ἑαυτόν της. Ἐξήτασε προσέτι τὰς συνιστώσας τὴν κρίσιν ἐννοίας καὶ ἀπὸ ἀπόψεως γνωσιολογικῆς. Κατὰ τὴν γνώμην του λαμβάνομεν γνῶσιν τῶν ὅρων οὐχὶ διὰ τῆς ἐμμέσου συλλογιστικῆς διανοητικῆς ἐνεργείας ἀλλὰ δι' ἐνορά σεως. δι' ἀπ' εὐθείας καταλήψεως ἄνευ μεσολαβήσεως συλλογιστικῆς διαδικασίας, καθ' ἣν ἡ ψυχὴ ἐφάπτεται ἀμέσως αὐτῶν. Διὰ τοῦτο δὲν τίθεται ζήτημα ἀληθείας ὡς πρὸς τὴν κατανόησιν τῶν ἐννοιῶν. Ὁ ἄνθρωπος ἢ δύναται νὰ τὰς συλλάβῃ ἢ δὲν δύναται. Εὑρίσκεται ἐν σχέσει πρὸς ταύτας ἢ εἰς τὴν κατάστασιν τῆς ἐπαφῆς καὶ τῆς πλήρους ἀληθείας ἢ εἰς τὴν κατάστασιν τῆς ἀγνοίας. Ὁ Ἀριστοτέλης φαίνεται νὰ φρονῇ ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἔχει ὡς ὀντολογικὸν χαρακτηριστικὸν τὴν ἱκανότητα νὰ ἀντιλαμβάνεται ἀπ' εὐθείας τοὺς ἀρχικοὺς πυρῆνας ἐξ ὧν δι' ὡρισμένων συντακτικῶν μορφῶν καταρτίζεται κατόπιν ἡ λεκτικὴ πρότασις καὶ ἡ κρίσις.

Ἡ περὶ τῶν κατηγοριῶν ἀριστοτελικὴ διδασκαλία δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς μία τῶν μεγαλυτέρων φιλοσοφικῶν ἀνακαλύψεων. Τὸ τεθὲν ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους πρόβλημα ἐξακολουθεῖ νὰ συζητῆται μέχρι σήμερον. Ὁ Κάντιος μετὰ πολυετεῖς ἀναζητήσεις ἠναγκάσθη νὰ τὸ ἀντιμετωπίσῃ καὶ νὰ τὸ συζητήσῃ, εἰς τὴν νεοκαντιανὴν δὲ φιλοσοφίαν ἡ ἔννοια τῆς «κατηγορίας» καθὼς καὶ εἰς τὰ σύγχρονα φιλοσοφήματα ἀπετέλεσε θέμα κεντρικῶν συζητήσεων. Πάντα ταῦτα δεικνύουν τὴν διορατικότητα μεθ' ἧς ἐγνώριζε νὰ διακρίνῃ καὶ νὰ θέτῃ τὰ μεγάλα φιλοσοφικὰ προβλήματα ὁ Σταγιρίτης.

Τὸ εἰς τὰς λογικὰς κρίσεις ἀναφερόμενον πρόβλημα ἐξετάζεται ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους εἰς τὸ «Περὶ ἑρμηνείας» σύγγραμμά του. Εἰς τὴν ἀριστοτελικὴν ὁρολογίαν ἡ λογικὴ κρίσις ὀνομάζεται «πρότασις», «ἀπόφανσις» καὶ «ἀποφαντικὸς λόγος». Ἡ πρότασις θεωρεῖται ὡς σύνθεσις καὶ διαίρεσις νοημάτων, ἤτοι κατάφασις ἢ ἄρνησις τῆς συνδέσεως ἢ τοῦ χωρισμοῦ δύο ἐννοιῶν, ἐξ ἧς προκύπτει ἀλήθεια ἢ ψεῦδος. Ἐφ' ὅσον ἡ κριτικὴ λογικὴ ἐνέργεια συνδέσῃ δύο ἐννοίας αἵτινες ἐν τῇ πραγματικότητι τυγχάνουσιν ἡνωμέναι (π.χ. τρίγωνον καὶ εὐθύγραμμον σχῆμα) ἢ χωρίσῃ δύο ἐννοίας αἵτινες ἐν τῇ πραγματικότητι εἶναι χωρισμέναι (κύκλος καὶ εὐθύγραμμον) εὑρίσκεται ἐν τῇ ἀληθείᾳ. Ἂν συνδέσῃ δύο ἐννοίας μὴ ἐπιδεκτικὰς συνδέσεως (δ:άμετρος καὶ σύμμετρος ἀριθμὸς) ἢ ἀρνηθῇ τὴν σύνδεσιν δύο ἐπιδεκτικῶν συνδέσεως ἐννοιῶν (τρίγωνον καὶ εὐθύγραμμον) εὑρίσκεται εἰς τὸ ψεῦδος. Κατ' ἀκολουθίαν ἡ κρίσις δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς σύνδεσις καὶ ὡς διαίρεσις, ἤτις ἔχει τὸ χαρακτηριστικὸν ὅτι παράγει ἢ ἀλήθειαν ἢ ψεῦδος. Διὰ τοῦτο ὁρίζεται ἡ κρίσις ὡς «λόγος καταφατικὸς ἢ ἀποφατικός τινος κατά τινος» («Ἀναλυτικὰ Πρότερα» (24 α 16), δηλαδή, λόγος ὁ ὁποῖος βεβαιοῖ ἢ ἀρνεῖται κάτι σχετικῶς μὲ ἓν πρᾶγμα, χαρακτηρίζεται δὲ καὶ ὡς «λόγος ἀποφαντικός, ἐν ᾧ τὸ ἀληθεύειν ἢ ψεύδεσθαι ὑπάρχει» (δηλαδὴ κρίσις ἀποφαντικὴ εἶναι ἡ πρότασις ἐν τῇ ὁποίᾳ ὑπάρχει ἀλήθεια ἢ ψεῦδος). Ὥστε μόνον εἰς τὴν περιοχὴν τῶν λογικῶν κρίσεων τίθεται ζήτημα ἀληθείας ἢ ψεύδους. Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῆς λεκτικῆς ἐκφράσεως θεωρεῖ τὴν κρίσιν συντεθειμένην ἐξ ὀνόματος καὶ ῥήματος. Ὄνομα εἶναι φώνημα ὅπερ ἐμπεριέχει σημασίαν καθιερωμένην κατὰ σύμβασιν χωρὶς νὰ προβαίνῃ εἰς καμμίαν δήλωσιν σχετικὴν μὲ τὸν χρόνον «ὄνομα μὲν οὖν ἐστιν φωνὴ σημαντικὴ κατὰ συνθήκην ἄνευ χρόνου» «Περὶ Ἑρμηνείας» (16 α 9). Ῥῆμα εἶναι φώνημα τὸ ὁποῖον ἐκτὸς τοῦ ὅτι ἔχει ὡρισμένην σημασίαν εἶναι ἐνδεικτικὸν καὶ χρόνου, συνάμα δὲ ἀποδίδει χαρακτηριστικόν τι εἰς ἓν ὑποκείμενον «Ῥῆμα δ' ἐστὶν τὸ προσημαῖνον χρόνου... καὶ ἐστὶν ἀεὶ τῶν καθ' ἑτέρου λεγομένων». Οὕτω τὸ ῥῆμα «ὑγιαίνει» δεικνύει ὅτι ὑπάρχει τώρα ἡ ὑγεία ὡς χαρακτηριστικὸν ἑνὸς ὡρισμένου ὑποκειμένου. Συμφώνως πρὸς τὰς διακρίσεις ταύτας ἡ πρότασις καὶ ἡ κρίσις ἀναλύονται εἰς δύο ὅρους, εἰς τὸ κατηγορούμενον καὶ εἰς τὸ ὑποκείμενον εἰς ὃ ἀποδίδεται τὸ κατηγορούμενον: «ὅρον δὲ καλῶ εἰς ὃν διαλύεται ἡ πρότασις, οἷον τό τε κατηγορούμενον καὶ καθ' οὗ κατηγορεῖται». Ὅταν τὸ ὄνομα ἢ τὸ ῥῆμα ἐκφέρωνται ἀρνητικῶς καλοῦνται ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους «ἀόριστον ὄνομα» καὶ «ἀόριστον ῥῆμα» διότι, π.χ., τὸ «οὐκ ἄνθρωπος» δύναται νὰ ἀναφέρεται ἀορίστως ἐπὶ οἱουδήποτε πράγματος ὑπαρκτοῦ ἢ ἀνυπάκτου. Προχωρῶν δὲ εἶτα εἰς τὴν μελέτην τῶν συνδυασμῶν τῶν δοῶν τῆς προτάσεως κατὰ τὴν θετικὴν καὶ ἀρνητικήν των ἐκφοράν, διακρίνει τὴν ὑπαρκτικὴν χρῆσιν τοῦ ῥήματος ἐστὶν ἀπὸ τὴν συνδετικήν. Ἄλλην σημασίαν ἔχει τὸ ἐστὶ εἰς τὴν πρότασιν Ὅμηρος ἐστὶν, δηλαδὴ ὑπάρχει ὁ Ὅμηρος, καὶ ἄλλην εἰς τὴν πρότασιν Ὅμηρος ἐστὶ ποιητής. Πρῶτος δὲ ὁ Ἀριστοτέλης καταρθώνει νὰ φθάσῃ εἰς τὴν σύλληψιν τῆς προτάσεως ὡς καθαρᾶς μορφῆς. Εἰς τὰ ἀναλυτικά του συγγράμματα ὡς ἔνδειξιν ἀντιπροσωπευτικὴν τῶν προτάσεων χρησιμοποιεῖ τὸν τύπον «Α εἶναι Β» ἢ «Β ἀνήκει εἰς τὸ Α». Βλέπομεν οὕτω ὅτι εἰσήγαγε τὴν μέθοδον τῆς διὰ συμβολικῶν μορφῶν ἀντιπροσωπεύσεως τῶν συγκεκριμένων ἀντικειμένων καὶ σχέσεων, ἥτις τόσον καρποφόρος ἀπέβη ἐφαρμοσθεῖσα εἰς τὰς μοθηματικὰς ἐπιστήμας διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ ἀλγεβρικοῦ λογισμοῦ.

Κατὰ ποιὸν αἱ προτάσεις διακρίνονται εἰς καταφατικὰς καὶ ἀποφατικάς. Αἱ καταφατικαὶ προτάσεις ἔχουν τὴν προτεραιότητα ἔναντι τῶν ἀρνητικῶν, διότι ἡ θετικὴ γνῶσις ἑνὸς πράγματος ὑπερέχει πάντοτε τῆς ἀρνητικῆς «πολλαχοῦ γὰρ ἐπισταμένων τὸ αὐτὸ μᾶλλον μὲν εἰδέναι φαμὲν τὸν τῷ εἶναι γνωρίζοντα τί τὸ πρᾶγμα ἢ τῷ μὴ εἶναι» («Μετὰ τὰ Φυσικά», 996 β 14) (ὅταν μερικοὶ ἄνθρωποι γνωρίζουν τὸ ἴδιον πρᾶγμα ἀπὸ διαφορετικὴν ἕκαστος ἄποψιν, καθαρωτέραν γνῶσιν λέγομεν ὅτι ἔχει ἐκεῖνος,

ὁ ὁποῖος τὸ γνωρίζει ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τοῦ τί εἶναι). Τὰς ἀορίστους προτάσεις τοῦ τύπου «ὁ ἄνθρωπος οὗτος εἶναι ὄχι σοφός», ἃς ὁ Κάντιος ὠνόμασεν ἀπειροδυνάμους, ὁ Ἀριστοτέλης δὲν τὰς θεωρεῖ ἀξίας νὰ θεωρηθοῦν κρίσεις, ἀφοῦ οὐδὲν ἐκφράζουν.

Κατὰ τὸ ποσὸν διακρίνονται αἱ προτάσεις εἰς καθολικὰς καὶ εἰς μερικάς. Περὶ προτάσεων ἀναφερομένων εἰς καθ' ἕκαστον ἄτομα δὲν κάμνει λόγον εἰς τὰ «Ἀναλυτικά» του ὁ Ἀριστοτέλης, διότι φρονεῖ ὅτι, προκειμένου περὶ ἀτομικῆς ὑποστάσεως δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ οὔτε ὁρισμὸς οὔτε ἀπόδειξις. Ἡ διασκεπτικὴ ἐνέργεια τοῦ νοῦ σταματᾷ μέχρι τῶν ἐσχάτων εἰδῶν εἰς ἃ κατατάσσονται τὰ ἐπὶ μέρους ἄτομα (ἄνθρωπος, κύων, μηλέα κ.λπ.). Ὡς τρίτη ἄποψις διακρίσεως τῶν κρίσεων εἰσάγεται ἡ κατὰ τρόπον διαίρεσίς των εἰς ὑπαρκτικάς, ἀναγκαίας καὶ ἐνδεχομενικὰς (προβληματικὰς) «πᾶσα πρότασίς ἐστιν ἢ τοῦ ὑπάρχει ἢ τοῦ ἐξ ἀνάγκης ὑπάρχειν ἢ τοῦ ἐνδέχεσθαι ὑπάρχειν». Καὶ αἱ μεταξὺ τῶν προτάσεων (κρίσεων) σχέσεις ἔχουν καταστῇ ἀντικείμενον σπουδῆς, ἐκ μέρους τοῦ Ἀριστοτέλους. Ἐμελέτησε τὰ προβλήματα τὰ ἀναφερόμενα εἰς τὴν ἀντιστροφὴν τῶν κρίσεων, ἤτις γίνεται διὰ τῆς ἐναλλαγῆς τῆς θέσεως τοῦ ὑποκειμένου καὶ κατηγορουμένου. Ἀφοῦ δὲ καθώρισε τὴν ἔννοιαν τῆς ἐναντιώσεως καὶ ἀντιφάσεως τῶν κρίσεων, ἠσχολήθη εἰς τὴν διακρίβωσιν τῶν λογικῶν σχέσεων αἵτινες ἰσχύουσιν ὡς πρὸς τὰς κατ' ἐναντίωσιν καὶ ἀντίφασιν ἀντιτιθεμένας κρίσεις.

Ἀνασκοποῦντες τὴν περὶ κρίσεων ἀριστοτελικὴν διδασκαλίαν καὶ παραβάλλοντες ταύτην μὲ τὰς νεωτέρας διαπιστοῦμεν ὅτι κέκτηται θεμελιωτικὴν σημασίαν. Ἡ νεωτέρα ἔρευνα προσέθεσε μόνον ὡς εἴδη νέων κρίσεων τὰς ὑποθετικὰς καὶ διαζευτικὰς περὶ ὧν δὲν γίνεται λόγος εἰς τὰ συγγράμματα τοῦ Σταγιρίτου. Ἐπίσης ἐγένετο ἀπόπειρα εἰς τοὺς νεωτέρους χρόνους νὰ χαρακτηρισθοῦν ὡς κρίσεις οὐ μόνον αἱ προτάσεις κρίσεως, ἀλλὰ καὶ αἱ λεγόμεναι προτάσεις ἐπιθυμίας (βουλητικαί, εὐχετικαὶ κ.τ.λ.). Αἱ ἐν λόγῳ ὅμως προσθῆκαι εἰς οὐδὲν ἰσχύουν διὰ νὰ μειώσουν τὴν σημασίαν τῆς ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους γενομένης θεμελιωτικῆς ἐργασίας.

Ἀλλὰ τὸ τιμῆμα ἐκεῖνο εἰς ὃ διέλαμψεν ἡ μεγαλοφυΐα του εἶναι τὸ περὶ συλλογισμοῦ κεφάλαιον. Προκειμένου περὶ τῆς προτάσεως εἶχε γίνει ἔρευνα ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος. Ἡ εἰς τὸν καθορισμὸν ὅμως τοῦ συλλογισμοῦ ἀναφερομένη ἐργασία εἶναι ἀποκλειστικὴ ἀνακάλυψις τοῦ Σταγιρίτου. Ὁ συλλογισμὸς ὁρίζεται ἐν τῇ ἀριστοτελικῇ λογικῇ ὡς λογικὴ πρᾶξις δι' ἧς ἐκ τεθεισῶν προτάσεων προκύπτει κατὰ λογικὴν ἀκολουθίαν τρίτη πρότασις διάφορος τῶν τεθεισῶν, χωρὶς νὰ ὑπάρχῃ ἀνάγκη ἐξωτερικοῦ τινος ὅρου «συλλογισμὸς δέ ἐστι λόγος, ἐν ᾧ τεθέντων τινῶν ἕτερόν τι τῶν κειμένων ἐξ ἀνάγκης συμβαίνει τῷ ταῦτα εἶναι· λέγω δὲ τῷ τὰ ταῦτα εἶναι τὸ μηδενὸς ἔξωθεν ὅρου προσδεῖν πρὸς τὸ γενέσθαι τὸ ἀναγκαῖον» («Ἀναλυτικὰ Πρότερα» 24 β 18) (ὁ δὲ συλλογισμὸς εἶναι λογικὴ συνάφεια ἐν τῇ ὁποίᾳ ὅταν τεθῇ κάτι, ἐπακολουθεῖ κάτι διάφορον τοῦ τεθέντος κατὰ λογικὴν ἀκολουθίαν, ἐπειδὴ ὑπάρχει (ἐκεῖνο) τὸ κάτι. Μὲ τὴν ἔκφρασιν ἐπειδὴ ὑπάρχει ἐκεῖνο τὸ κάτι ἐννοῶ ὅτι δὲν χρειάζεται κανεὶς ἐξωτερικὸς ὅρος διὰ νὰ παραχθῇ ἡ σχέσις τῆς (λογικῆς ἀναγκαιότητος). Συνηθίζεται εἰς τὰ ἐν χρήσει ἐγχειρίδια τῆς λογικῆς νὰ παρέχεται ὡς παράδειγμα ὁ πασίγνωστος συλλογισμὸς «πᾶς ἄνθρωπος εἶναι θνητός, ὁ Σωκράτης εἶναι ἄνθρωπος, ἄρα ὁ Σωκράτης εἶναι θνητός». Ἡ χρησιμοποίησις τοῦ τοιούτου παραδείγματος ὀφείλεται εἰς τοὺς μεταγενεστέρους καὶ παραποιεῖ τὴν περὶ συλλογισμῶν ἀριστοτελικὴν διδασκαλίαν. Καὶ τοῦτο διότι οὐδέποτε εἰς τὰ «Ἀναλυτικὰ» ὁ Ἀριστοτέλης χρησιμοποιεῖ προτάσεις ἀτομικάς, ἀμιλούσας περὶ ἀτόμου. Εἷς τινας περιπτώσεις εἰς ἃς ἀναφέρεται ὁ Σωκράτης ὡς παράδειγμα, ἀποτελεῖ ἔνδειξιν ἰσοδύναμον πρὸς τὸ «τὶς ἄνθρωποι» (βλέπε πίνακα Μπόνιτς, 741 β 45).

Ἡ συλλογιστικὴ πορεία κινουμένη πρὸς τὸ μερικὸν οὐδέποτε φθάνει εἰς τὸ ἀτομικὸν συγκεκριμένον ὄν, ἀλλ' εἰς τὰ ἄτομα εἴδη περιλαμβάνοντα πληθὺν ὁμοειδῶν συγκεκριμένων ὄντων, π.χ. ἄνθρωπος, μηλέα κ.τ.λ. Ἡ ἀριστοτελικὴ ἔρευνα δὲν ἠρκέσθη εἰς ἁπλοῦν ὁρισμὸν τοῦ συλλογισμοῦ, ἀλλὰ ἐξηκρίβωσε καὶ τὰς συνθήκας ὑφ' ἃς εἶναι δυνατὴ ἡ λογικὴ αὕτη τῆς νοήσεως ἐνέργεια. «Ὅταν οὖν ὅροι τρεῖς οὕτως ἔχωσι πρὸς ἀλλήλους, ὥστε τὸν ἔσχατον ἐν ὅλῳ εἶναι τῷ μέσῳ καὶ τὸν μέσον ἐν ὅλῳ τῷ πρώτῳ ἢ εἶναι ἢ μὴ εἶναι ἀνάγκη τῶν ἄκρων εἶναι συλλογισμὸν τέλειον» («Ἀναλυτικὰ Πρότερα» 25 α 32) (ὅταν τρεῖς ἔννοιαι εὑρίσκωνται πρὸς ἀλλήλας εἰς τοιαύτην σχέσιν ὥστε ἡ ἐσχάτη νὰ ἐμπεριέχεται εἰς τὴν μεσαίαν θεωρουμένην ὡς σύνολον καὶ ἡ μεσαία νὰ ἐμπεριέχηται ἢ νὰ μὴ ἐμπεριέχηται εἰς τὴν πρώτην θεωρουμένην ὡς σύνολον, ἀναγκαστικῶς παράγεται διὰ τῆς συνδέσεως τοῦ ἐσχάτου καὶ τοῦ πρώτου ὅρου συλλογισμός). Δοθέντων δηλαδὴ τριῶν ἐννοιῶν Α, Β, Γ ἂν τὸ Γ ἐμπεριέχηται εἰς τὸ Β τὸ δὲ Β εἰς τὸ Α θετικῶς ἢ ἀρνητικῶς, προκύπτει δυνατότης νὰ καταρτισθῇ συλλογισμὸς παρέχων θετικὸν ἢ ἀρνητικὸν συμπέρασμα. Εἶναι φανερὸν ὅτι ἡ συσχέτισις τῶν ὅρων γίνεται ἐπὶ τῇ βάσει τῆς σχέσεως τοῦ μέρους πρὸς τὸ ὅλον, εἶναι δηλαδὴ συσχέτισις ἀναλυτική.

Εἰς τὸν Ἀριστοτέλη ὀφείλεται καὶ ἡ ὀνοματολογία τῶν στοιχείων τοῦ συλλογισμοῦ. Οὗτος ὠνόμασε τὰς δύο τιθεμένας προτάσεις «προκειμένας» τὴν δὲ ἐκ τούτων παραγομένην «συμπέρασμα». Τὴν μεσολαβοῦσαν διὰ τὸν καταρτισμὸν τοῦ συλλογισμοῦ ἔννοιαν ὠνόμασε «μέσον ὅρον» ἐκ δὲ τῶν ὑπολοίπων δύο, τὸν μὲν ἕνα ἐκάλεσε «πρῶτον» τὸν δὲ ἄλλον «ἔσχατον», ἀμφοτέρους δὲ «ἄκρα». Αἱ ὀνομασίαι αὗται δεικνύουν ὅτι διὰ νὰ φθάσῃ εἰς τὴν θεωρίαν τοῦ συλλογισμοῦ ἀφωρμήθη ἀπὸ τὰς ἀναλογίας Α : Β = Β : Γ. Προχωρῶν δὲ περαιτέρω προέβη καὶ εἰς τὴν κατάταξιν τῶν συλλογισμῶν εἰς τρία γενικὰ σχήματα ἐξ ὧν τὸ κυριώτερον εἶναι τὸ πρῶτον. Τὸ πρῶτον σχῆμα εἶναι ἐκεῖνο εἰς ὃ ὁ μέσος ὅρος περιέχεται εἰς τὸν πρῶτον, ὁ δὲ ἔσχατος εἰς τὸν μέσον. Τυπικὸν παράδειγμα τῶν εἰς τὸ σχῆμα τοῦτο ἀνηκόντων συλλογισμῶν εἶναι τὸ ἀκόλουθον. Πρότασις Α (μείζων) πᾶν ὃν ὅπερ ἔχει αἴσθησιν εἶναι ζῷον· πρότασις Β (ἐλάσσων) ὁ ἄνθρωπος ἔχει αἴσθησιν· πρότασις Γ (συμπέρασμα): ἄρα ὁ ἄνθρωπος εἶναι ζῷον. Τὸ τυπικὸν σχῆμα τοῦ συλλογισμοῦ τούτου ἂν συμβολίσωμεν τὸν μὲν μείζονα ὅρον τὸν περιέχοντα τὸν μέσον μὲ τὸ γράμμα Κ (κατηγορούμενον) τὸν μέσον ὅρον μὲ τὸ Μ καὶ τὸν ἐλάσσονα ὅρον ὅστις εἶναι ὑποκείμενον τοῦ συμπεράσματος μὲ Υ, θὰ εἶναι Μ Κ τὸ δεύτερον σχῆμα παράγεται,

Υ Μ

Υ Κ

ὅταν ὁ μέσος ὅρος ἰσχύῃ δι' ὅλον τὸ πλάτος τοῦ ἑνὸς ὅρου, ἐνῶ ἀποκλείεται ἐξ ὅλου τοῦ πλάτους τοῦ ἑτέρου ἢ ὅταν ὁ μέσος ὅρος προσιδιάζῃ ἢ ἀποκλείεται καὶ ὡς πρὸς τοὺς δύο λοιποὺς, π.χ. 1) πᾶς ἄνθρωπος εἶναι ὂν αἰσθανόμενον, 2) οὐδὲν φυτὸν εἶναι ὂν αἰσθανόμενον, 3) οὐδὲν φυτὸν ἄνθρωπος. Τὸ τυπικὸν σχῆμα εἶναι Κ Μ

Υ Μ

Υ—Κ. Τὸ τρίτον σχῆμα παράγεται ὅταν ὁ εἷς ὅρος προσιδιάζῃ εἰς τὸν μέσον ὅρον ἐξ ὁλοκλήρου, ἐνῶ ὁ ἕτερος ὅρος οὐδόλως προσιδιάζει ἢ ὅταν καὶ οἱ δύο ὅροι προσιδιάζουν εἰς τὸν τρίτον ἢ ἀποκλείωνται ἐξ αὐτοῦ.

Π.χ.: 1) οὐδεὶς ἵππος δίχηλον, 2) πάντες οἱ ἵπποι εἶναι σπονδυλωτά, 3) σπονδυλωτά τινα δὲν εἶναι δίχηλα. Τὸ τυπικὸν σχῆμα εἶναι Μ Κ

Μ Υ

Υ Κ

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω σχημάτων τέλειον εἶναι μόνον τὸ πρῶτον. Τὸ δεύτερον σχῆμα δίδει συμπεράσματα ἀρνητικά, τὸ δὲ τρίτον μερικά. Ὁ Ἀριστοτέλης μετὰ θαυμαστῆς ὀξυδερκείας διακρίβωνει τοὺς δυνατοὺς συνδυασμοὺς τῶν ὅρων πρὸς σχηματισμὸν τῶν ποικιλιῶν τῶν τριῶν σχημάτων καὶ ἀποδεικνύει ὅτι οἱοσδήποτε συλλογισμὸς τῶν δύο τελευταίων σχημάτων δύναται νὰ ἀναχθῇ εἰς τὸν συλλογισμὸν τοῦ πρώτου σχήματος. Ἀργότερον ὁ Γαληνὸς προσέθεσε καὶ τρίτον συλλογιστικὸν σχῆμα ἔχον τὸν τύπον Κ Μ

Μ Υ

Υ Κ. Ἐπίσης προσετέθη καὶ ἡ περὶ διαζευκτικῶν καὶ ὑποθετικῶν συλλογισμῶν πραγματεία, περὶ ὧν δὲν ἐπραγματεύθη ὁ Ἀριστοτέλης. Ἐκτὸς τοῦ κατηγορικοῦ συλλογισμοῦ ἔχει μελετηθῇ ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ ὁ ἐπαγωγικὸς συλλογισμός. Κατ' αὐτὸν ἡ πορεία εἶναι ἀντίστροφος, διότι ἡ λογικὴ ἀκολουθία ἀφορμωμένη ἐκ τῆς μερικότητος τείνει πρὸς τὴν γενικότητα. Τυπικὸν παράδειγμα τοῦ ἐπαγωγικοῦ συλλογισμοῦ μᾶς παρέχουν τὰ «Ἀναλυτικὰ πρότερα» (68 β 18) τὸ ἀκόλουθον: 1) Ὁ ἄνθρωπος, ἵππος καὶ ἡμίονος εἶναι μακρόβια. 2) Ὁ ἄνθρωπος, ἵππος καὶ ἡμίονος εἶναι ἄχολα (στερούνται χολῆς). 3) Τὰ ἄχολα ζῶα εἶναι μακρόβια. Διὰ νὰ εἶναι ὀρθὸς ὁ συλλογισμὸς οὗτος πρέπει ἡ ἀπαρίθμησις τῶν εἰδῶν τῶν ζώων ἅτινα ἀνήκουν εἰς τὰ ἄχολα νὰ εἶναι τελεία, ἐξαντλοῦσα ὅλον αὐτῶν τὸ πλάτος. Διὰ τοῦτο οἱ νεώτεροι τὴν τοιαύτην συλλογιστικὴν πορείαν ἐκάλεσαν τελείαν ἢ ἀριστοτελικὴν ἐπαγωγήν. Κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη ὅμως τὸ τοιοῦτον εἶδος τοῦ συλλογισμοῦ ὑστερεῖ τοῦ κατηγορικοῦ. Εἶναι εἶδος τι ἀσθενοῦς συλλογισμοῦ ὅπως καὶ ἡ πλατωνικὴ διαίρεσις. Μὲ τὴν συλλογιστικὴν ταύτην πορείαν δὲν πρέπει νὰ συγχέηται ἡ κυρίως ἐπαγωγὴ ἤτις ἀφορμωμένη ἐκ μιᾶς ἢ ὀλίγων περιπτώσεων προχωρεῖ μετὰ τόλμης εἰς γενίκευσιν. Ἐφ' ὅσον διδάσκει ὁ Ἀριστοτέλης ὅτι διὰ τῆς ἐπαγωγῆς ἀντιλαμβανόμεθα τὰς πρώτας ἀρχὰς τῆς ἐπιστήμης, εἶναι φανερὸν ὅτι τὴν διαστέλλει τοῦ ἐπαγωγικοῦ συλλογισμοῦ. Ἡ περὶ τούτου διαβεβαίωσις τοῦ Σταγιρίτου εἶναι ρητὴ «Δῆλον δὴ ὅτι ἡμῖν τὰ πρῶτα ἐπαγωγῇ γνωρίζειν ἀναγκαῖον». (Εἶναι φανερὸν ὅτι ἡμῖν τὰς πρώτας ἐννοίας καὶ τὰς πρώτας ἀρχὰς εἴμεθα ἠναγκασμένοι νὰ γνωρίζωμεν διὰ τῆς ἐπαγωγῆς» («Ἀναλυτικὰ Ὕστερα», 100 β 5).

Τὴν περὶ συλλογισμοῦ θεωρίαν του ἀνεκάλυψε ὁ Ἀριστοτέλης ἐν τῇ προθέσει του νὰ ἀντικαταστήσῃ τὴν πλατωνικὴν διχατομικὴν διαίρεσιν μὲ μέθοδον ἐπιστημονικωτέραν. Εἰς τὴν διαίρεσιν ἐτίθετο ὑπ' ὄψιν ἡ ἔννοια ζῴων, διηρεῖτο δὲ τοῦτο εἰς θνητὸν καὶ ἀθάνατον, ὁ δὲ ἄνθρωπος ἐτίθετο ὑπὸ τὸ θνητόν. Οὕτω συνεσχετίζοντο οἱ ὅροι θνητὸν ζῷον καὶ ἄνθρωπος. Ἡ συσχέτισις ὅμως δὲν ἦτο ὀργανική, διότι παρενέβαινε καὶ ὁ ὅρος ἀθάνατος ὡς ἕτερον ἀντιδιηρημένον μέλος. Ὁ Ἀριστοτέλης εὗρε μέσον συσχετίσεως στηριζόμενον εἰς τὴν λογικὴν ἀρχὴν τῆς ἱεραρχίας τῶν ἐννοιῶν ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἀναλυτικῆς σχέσεως τοῦ μέρους πρὸς τὸ ὅλον καὶ τῆς ἀντιλήψεως ὅτι τὰ διὰ τοῦ κατηγορουμένου ἀποδιδόμενα εἰς τὸ ὑποκείμενον χαρακτηριστικὰ ἀποδίδονται εἰς αὐτὸ μετὰ ὀντολογικῆς βεβαιότητος. Εἶναι δὲ φανερὰ ἡ τάσις του νὰ ἐμφανίσῃ τὸν συλλογισμὸν ὡς πρᾶξιν ὁμοίαν πρὸς τὰς πράξεις ἃς ἐκτελεῖ ὁ μαθηματικὸς λογισμός. Ἡ ὀνοματολογία τῶν στοιχείων τοῦ συλλογισμοῦ ἔχει ληφθῇ ἐκ τῆς γεωμετρίας. Αἱ χρησιμοποιούμεναι ἔννοιαι καλοῦνται ὅροι, αἱ δὲ προτάσεις καλοῦνται καὶ διαστήματα. Οἱ δὲ συνδυασμοὶ τῶν σχήματα. Ὁ παλαιὸς σχολιαστὴς ἤδη παρετήρησεν ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης ἐξέλεξε τὰς ὀνομασίας ταύτας κατὰ ζῆλον γεωμετρικὸν «ὥσπερ γὰρ ἐκεῖνοι τὰ μὲν σημεῖα πάντων ἁπλούστερα ὄντα καὶ οἷον ἀρχοειδέστερα ὅρους καλοῦσι, τὰ δὲ ἀπὸ τούτων τὰς γραμμὰς διαστήματα, ἔτι δὲ τὰ ἐκ τούτων συγκείμενα σχήματα, τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ αὐτὸς τὸ μὲν ὄνομα καὶ τὸ ῥῆμα ἃ ἐστιν ἁπλούστερα καὶ εἰς ἃ ἀναλύεται ὁ συλλογισμὸς ὅρους ὠνόμασε, τὰς δὲ ἐκ τούτων συγκειμένας προτάσεις

διαστήματα, τὰ δὲ ἐκ τούτων αὐτῶν σχήματα». (Διότι ὅπως ἀκριβῶς ἐκεῖνοι (δηλ. οἱ γεωμέτραι) τὰ μὲν σημεῖα ἄτινα εἶναι ἁπλούστερα πάντων τῶν ἄλλων καὶ ἔχουν εἰς μεγαλύτερον βαθμὸν θεμελιώδη χαρακτῆρα τὰ ὀνομάζουν ὅρους, ἐκεῖνα δὲ (τὰ στοιχεῖα) ἄτινα σύγκεινται ἐκ τούτων, δηλ. τὰς γραμμὰς τὰς ὀνομάζουν διαστήματα προσέτι δὲ τὰ ἐκ τούτων συντιθέμενα τὰ καλοῦν σχήματα, κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον, καὶ αὐτὸς (ὁ Ἀριστοτέλης), τὸ μὲν ὄνομα καὶ τὸ ῥῆμα, τὰ ὁποῖα εἶναι ἁπλούστερα καὶ εἰς τὰ ὁποῖα ἀναλύεται ὁ συλλογισμὸς τὰ ὠνόμασεν ὅρους, τὰς δὲ ἐκ τούτων συμπεθειμένας προτάσεις διαστήματα, τὰ δὲ ἐκ τούτων παραγόμενα, τὰ ὠνόμασε σχήματα). Ἡ ἐπιλογὴ τῆς μαθηματικῆς ὁρολογίας καὶ αἱ συσχετίσεις μὲ τὴν διαίρεσιν μαρτυροῦν ὅτι ἡ ἀνακάλυψις τοῦ συλλογισμοῦ ἔχει γίνει ἐνῶ εἰσέτι διετέλει ἐργαζόμενος ἐντὸς τοῦ πλατωνικοῦ κύκλου. Ζητεῖ ὁ Σταγιρίτης νὰ εὕρῃ μέθοδον ἥτις θὰ τὸν καταστήσῃ ἱκανὸν νὰ παρουσιάζῃ προτάσεις ἀναγκαστικῶς ἀληθεῖς. Διὰ τοῦτο χαρακτηρίζει τὸν συλλογισμὸν ὡς ὄργανον βίας «βιαστικώτερον ὁ συλλογισμὸς» («Τοπικὰ» 105α 18). Ὅπως ὁ Φίλιππος καὶ ὁ Ἀλέξανδρος ἐπεζήτουν νὰ δημιουργήσουν στρατιωτικὴν δύναμιν ἱκανὴν νὰ ὑποτάξῃ τὸν κόσμον, οὕτω καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους ἡ προσπάθεια ἔτεινε νὰ ἀνακαλύψῃ τὸ διανοητικὸν ἐκεῖνο ὄργανον, δι' οὗ θὰ ἠσφάλιζε τὴν ἀνακάλυψιν καὶ σταθερὰν κατοχὴν τῆς ἐπιστημονικῆς γνώσεως, δι' ἧς ἠδύνατο νὰ κατακτηθῇ ὁ πνευματικὸς κόσμος.

Αἱ λογικαὶ ἔρευναι εἶχον προπαρασκευασπικὸν χαρακτῆρα οὖσαι προωρισμέναι νὰ ἀποκαλύψουν τὴν μέθοδον τῆς ἐπιστήμης. Μὲ τὴν ἐπίλυσιν τοῦ προβλήματος τούτου ἠσχολήθη εἰς τὸ σύγγραμμά του «Ἀναλυτικὰ Ὕστερα», ὅπερ ἀποτελεῖ καὶ τὴν ἐπιστημολογικήν του μεθοδολογίαν. Αἱ μέθοδοι δι' ὧν καταρτίζεται ἡ ἐπιστήμη εἶναι ἡ ἀπόδειξις, ὁ ὁρισμός, ἡ διαίρεσις, ἡ ἐπαγωγὴ καὶ ἡ ἀναλογία.

Ὄργανον τῆς ἀποδείξεως εἶναι ὁ ἀποδεικτικὸς συλλογισμός, ὅστις διαφέρει τοῦ διαλεκτικοῦ καὶ ῥητορικοῦ συλλογισμοῦ κατὰ τὴν φύσιν τῶν προκειμένων προτάσεων ἐξ ὧν παράγεται τὸ συμπέρασμα. Εἰς τὸν ἀποδεικτικὸν συλλογισμὸν αἱ προτάσεις πρέπει νὰ εἶναι ἀληθεῖς καὶ πρῶται, περισσότερον κατανοηταὶ ἐν συγκρίσει μὲ τὸ συμπέρασμα, νὰ ἐνέχουν δὲ ἐν ἑαυταῖς ἀποχρώσαν αἰτιολογίαν τοῦ ἐξ αὐτῶν προκύπτοντος συμπεράσματος. Κατὰ συνέπειαν ἡ ἀπόδειξις πρέπει νὰ ἀφορμηθῇ ἀπὸ προτάσεις ὧν ἡ ἀλήθεια εἶναι ἀφ' ἑαυτῶν φανερά. Πᾶσα λοιπὸν ἀπόδειξις θὰ στηριχθῇ κατὰ τὴν πρώτην της ἐκκίνησιν εἰς ἀναποδείκτους προτάσεις. Ἂν δὲν συνέβαινε τοῦτο, ἀλλ' ἐζητεῖτο διαρκῶς ἀπόδειξις καὶ τῶν προτάσεων ἐξ ὧν ἀφορμᾶται ἡ ἀποδεικτικὴ διαδικασία, θὰ ἤμεθα ὑποχρεωμένοι νὰ ἀνατρέχωμεν διαρκῶς εἰς νέαν ἀπόδειξιν καὶ ἡ ἀναδρομὴ αὕτη θὰ διήρκει ἐπ' ἄπειρον. Εἴμεθα ἄρα ὑποχρεωμένοι νὰ σταθῶμεν εἰς πρώτας τινὰς ἀμέσους ἀρχάς, αἵτινες διακρίνονται! 1) Εἰς ἀξιώματα, δηλαδὴ προτάσεις τὰς ὁποίας πρέπει νὰ κατέχῃ ἐκεῖνος ὅστις πρόκειται νὰ μάθῃ ὁτιδήποτε! «Ἡ δ' ἀνάγκη (ἀρχὴν) ἔχειν τὸν ὁτιοῦν μαθησόμενον ἀξίωμα». Τοιαῦτα ἀξιώματα εἶναι ἡ ἀρχὴ τῆς ἀντιφάσεως (τὸ Α δὲν δύναται νὰ εἶναι συγχρόνως Β καὶ ὄχι Β), καὶ ἀρχὴ τῆς τοῦ μέσου ἢ τρίτου ἀποκλείσεως (τὸ Α ὀφείλει νὰ εἶναι Β ἢ ὄχι Β), περὶ ὧν ἐγένετο λόγος ἀνωτέρω. 2) Εἰς κοινὰς προτάσεις ἃς χρησιμοποιοῦν πλειότεραι τῆς μιᾶς ἐπιστῆμαι. Τοιαύτη κοινὴ πρότασις εἶναι π.χ. «Τὰ ἴσα ἀπὸ ἴσων ἂν ἀφέλῃ ὅτι ἴσα τὰ λοιπὰ» («Ἀναλυτικὰ Ὕστερα» 76α 41) («Ἂν ἀπὸ ἴσα ἀφαιρεθοῦν ἴσα, ἡ ἰσότης δὲν μεταβάλλεται»). Ἡ πρότασις αὕτη χρησιμοποιεῖται ὡς ἀποδεικτικὴ ἀρχὴ καὶ ἀπὸ τοὺς μαθηματικοὺς καὶ ἀπὸ τοὺς γεωμέτρας. Τὰ ἀξιώματα καὶ αἱ κοιναὶ προτάσεις δὲν ἐμφανίζονται εἰς τὰς πρακειμένας προτάσεις ὡς ἀποδεικτικαὶ ἀρχαί, ἀλλὰ χρησιμεύουν ὡς κανόνες κατὰ τὴν ἀποδεικτικὴν διαδικασίαν. 3) Εἰς θέσεις, αἵτινες εἶναι διάφοροι δι' ἑκάστην ἐπιστήμην ἀναλόγως πῆς φύσεώς της. Ταύτας καλεῖ ὁ Ἀριστοτέλης καὶ ἰδίας ἀρχάς, καθορίζων αὐτὰς ὡς ἑξῆς: «Ἔτσι δ' ἴδια μὲν καὶ ἃ λαμβάνεται εἶναι, περὶ ἃ ἡ ἐπιστήμη θεωρεῖ τὰ ὑπάρχοντα «καθ' αὐτά, οἷον μονάδας ἡ ἀριθμητική, ἡ δὲ γεωμετρία σημεῖα καὶ γραμμάς. Ταῦτα γὰρ λαμβάνουσι τὸ εἶναι καὶ τοδὶ εἶναι» («Ἀναλυτικὰ Ὕστερα», 76β 3) («Ἴδιαι δὲ ἀρχαί, πῶν ὁποίων δεχόμεθα τὴν ὕπαρξιν εἶναι τὰ ἀντικείμενα τῶν ὁποίων ἡ ἐπιστήμη ἐρευνᾷ τὰ οὐσιαστικὰ χαρακτηριστικά. (Τοιαῦται ἴδιαι ἀρχαὶ εἶναι) π.χ. διὰ πὴν ἀριθμητικὴν αἱ μονάδες, διὰ δὲ τὴν γεωμετρίαν τὰ σημεῖα καὶ αἱ γραμμαί. Διότι περὶ αὐτῶν οἱ ἐπιστήμονες παραδέχανται ὅτι ὑπάρχουν καὶ ὅτι ἐμφανίζουν ὡρισμένα οὐσιαστικὰ χαρακτηριστικά). Εἶναι φανερὸν ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης ἐννοεῖ ἐνταῦθα τὰς θεμελιώδεις ἐννοίας ἐξ ὧν ἀφορμῶνται αἱ διάφοροι ἐπιστῆμαι. Τὰς ἰδίας ταύτας ἀρχὰς διαιρεῖ: α) Εἰς ὑποθέσεις, δηλαδὴ εἰς πρατάσεις αἵτινες δεβαιοῦν τὴν ὕπαρξιν τῶν θεμελιωδῶν τούτων ἐννοιῶν· δέχεται δηλαδὴ ὁ γεωμέτρης ὅτι ὑπάρχουν σημεῖα, ὁ ἀριθμητικὸς ὅτι ὑπάρχουν ἀριθμοί. Αἱ ὑποθέσεις ἀναφέρονται εἰς τὸ «ὅτι ἐστί». β) Εἰς ὁρισμοὺς ἢ ὅρους, εἰς προτάσεις καθοριζούσας τί εἶναι ἡ τιθεμένη ἔννοια, τί εἶναι π.χ. ἡ γραμμὴ ἢ τὸ σημεῖον. Διὰ τούτων διευκρινίζεται τὸ οὐσιαστικὸν περιεχόμενον, τὸ «τί ἐστι». Αἱ ἐπιστῆμαι δέχονται ἄνευ ἀποδείξεως τὰς πρώτας ταύτας ἐννοίας καὶ προχωροῦν ἔπειτα διὰ τῆς ἀποδείξεως εἰς τὴν κατάδειξιν καὶ τῶν λοιπῶν χαρακτηριστικῶν τῶν χαρακτηριζόντων τὰ ἀντικείμενα ἅτινα ἐξετάζει ἡ ἐπιστήμη. Κατ' ἀκολουθίαν ἑκάστη ἐπιστήμη σύγκειται ἐκ τριῶν στοιχείων: α) ἐκ τῶν ἀξιωμάτων καὶ τῶν κοινῶν ἀρχῶν, β) ἐκ τοῦ γένους τῶν ἀντικειμένων ἅτινα καθορίζονται ὡς ἀποτελοῦντα τὸ θέμα της διὰ τῶν θεμελιωδῶν ἐπιστημονικῶν ὁρισμῶν, γ) ἐκ τῶν προτάσεων αἵτινες ἀπορρέουν ἐκ τῶν ληφθεισῶν ἀρχικῶν ἐννοιῶν ὑπὸ τὴν ἐγγύησιν τῶν ἀποδεικτικῶν ἀξιωμάτων. Τοιαῦται εἶναι π.χ. διὰ τὴν μαθηματικὴν τὰ διάφορα θεωρήματα καὶ πορίσματα.

Εἶναι ἄξιον πολλῆς προσοχῆς ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης ὁμιλεῖ καὶ περὶ αἰτημάτων, διακρίνων ταῦτα ἀπὸ τὰς ὑποθέσεις καὶ τοὺς ὅρους: «Ἔστι γὰρ αἴτημα τὸ ὑπεναντίον τοῦ μανθάνοντος τῇ δόξῃ, ἢ ὃν ἄν τις ἀποδεικτὸν ὂν λαμβάνῃ καὶ χρῆται μὴ δείξας» («Ἀναλυτικὰ Ὕστερα», 76 β 32), (Εἶναι δηλαδὴ αἴτημα πρότασις ἀντίθετος πρὸς τὴν γνώμην τοῦ μανθάνοντος (δηλαδὴ πρότασις μὴ θεωρουμένη ὡς ἀφ' ἑαυτῆς ἀληθὴς) ἢ πρότασις ἥτις καίτοι εἶναι ἐπιδεκτικὴ ἀποδείξεως γίνεται δεκτὴ καὶ χρησιμοποιεῖται ἄνευ ἀποδείξεως). Ἡ ἀκρίβεια μεθ' ἧς περιγράφει τὴν μεθοδολογίαν τῶν ἀποδεικτικῶν ἐπιστημῶν καταδεικνύει ὅτι εἶχε σπουδάσει μετὰ προσοχῆς τὰς μαθηματικὰς ἐπιστήμας. Ἁπλῆ παραβολὴ τῆς ὀνοματολογίας ἥτις χρησιμοποιεῖται εἰς τὰ «Ἀναλυτικὰ» πρὸς τοὺς χρησιμοποιουμένους εἰς πὰ περίφημα στοιχεῖα τοῦ Εὐκλείδου ὅρους ἀρκεῖ νὰ καταδείξῃ ὅτι αἱ μεθοδολογικαὶ ἔρευναι τοῦ Σταγιρίτου ἀπέδωκαν πλουσίους καρπούς. Τὸ ἀριστοτελικὸν «ἀξίωμα», ὅπερ ἦτο ἔκφρασις εἰλημμένη ἀπὸ τὴν τεχνικὴν γλῶσσαν τῶν μαθηματικῶν (βλ. «Μετὰ τὰ φυσικὰ» 1005 β 20 περὶ τῶν ἐν τοῖς μαθήμασι καλουμένων ἀξιωμάτων), ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὰς «κοινὰς ἐννοίας» τοῦ Εὐκλείδου. Οὕτω ἡ συχνάκις ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους χρησιμοποιουμένη πρόπασις «ἂν ἀπὸ ἴσα ἀφαιρεθοῦν ἴσα μένουν πάλιν ἴσα» εἶναι ἡ τρίτη ἐκ τῶν κοινῶν ἐννοιῶν τῶν ἀναγραφομένων ἐν τοῖς στοιχείοις. Ἐκεῖνο δὲ τὸ ὁποῖον καλεῖ ὁ Ἀριστοτέλης «ὁρισμὸν» καλύπτει ἀκριβῶς τοὺς ὑπὸ τοῦ Εὐκλείδου ὀναμαζομένους «ὅρους». Συνήθως πιστεύεται ὅτι ἡ συμβολὴ ἣν προσέφερεν ὁ Ἀριστοτέλης εἰς τὴν μαθηματικὴν ἐπιστήμην δὲν ὑπῆρξεν ἀξιόλογος, διότι δὲν τὴν ἐπηύξησε δι' ἀνακαλύψεως νέων θεωρημάτων. Καὶ ἂν ὑποθέσωμεν ὅτι τοῦτο εἶναι ἀληθές, θὰ ἦτο ὅμως ἄδικον νὰ παραβλεφθῇ ἡ ὑπηρεσία ἣν προσέφερε διὰ τοῦ καθορισμοῦ τῆς ἀποδεικτικῆς μεθόδου ἣν χρησιμοποιεῖ ἡ ἐπιστήμη αὕτη. Ἐνῶ ὁ Σπεύσιππος καὶ ὁ Ξενοκράτης κατηύθυνον τὰς μαθηματικὰς ἐρεύνας εἰς ματαίας μεταφυσικὰς ἀναζητήσεις, ἐπικινδύνους διὰ τὴν ὑπόστασιν τῶν μαθηματικῶν ὡς ἀκριβολογικῆς ἐπιστήμης, ὁ Ἀριστοτέλης παρουσίασε θαυμαστὴν ἔρευναν δι' ἧς καθωρίσθη ὁ ἀκριβολογικὸς χαρακτὴρ τῆς ἀποδεικτικῆς μεθόδου. Ὑπῆρξεν οὕτω πρόδρομος τοῦ Εὐκλείδου καὶ ἐπροφύλαξε τὴν ἔρευναν ἀπὸ παραπλανήσεις αἵτινες ἠπείλουν νὰ ἐκτρέψουν τὴν μαθηματικὴν σκέψιν ἀπὸ τὸν ὀρθὸν δρόμον.

Ἑπέρα μορφὴ ἣν χρησιμοποιεῖ ἡ ἐπιστημονικὴ μεθοδολογία εἶναι ὁ ὁρισμὸς ὃν ὁ Ἀριστοτέλης θεωρεῖ ὡς πρότασιν δι' ἧς ἐκφράζεται τί εἶναι ἕνα πρᾶγμα: «Ὁρισμὸς οὐσίας τις γνωρισμὸς» («Ἀναλυτικὰ Ὕστερα» 90 β 16). Διακρίνει δὲ τρία εἴδη ὁρισμῶν: 1) Ἀναποδείκτους ὁρισμοὺς οἵτινες χρησιμοποιοῦνται ὑπὸ τῶν ἐπιστημόνων ὡς θεμελιώδεις ἔννοιαι: «Ὁρισμὸς μὲν γὰρ τοῦ τί ἐστι καὶ οὐσίας· αἱ δὲ ἀποδείξεις φαίνονται πᾶσαι ὑποτιθέμεναι καὶ λαμβάνουσαι τὸ τί ἐστιν, οἷον αἱ μαθηματικαὶ τί μονὰς τί τὸ περιττὸν καὶ αἱ ἄλλαι ὁμοίως») («Ἀναλυτικὰ Ὕστερα» 90 β 30) (Διότι ὁ ὁρισμὸς εἶναι δηλωτικὸς τοῦ τί εἶναι ἓν πρᾶγμα καὶ τῆς οὐσίας του αἱ δὲ ἀποδείξεις δάζουν ὡς θεμέλιον καὶ καθορίζουν χωρὶς ἀπόδειξιν τὸ τί εἶναι (μία ἀρχικὴ ἔννοια), π.χ. αἱ μαθηματικαὶ τί εἶναι μονὰς καὶ περιττὸς ἀριθμὸς καὶ αἱ ἄλλαι ὁμοίως). Τὰ στοιχεῖα τὰ ἀποτελοῦντα τὸν ὁρισμὸν ἀποτελοῦν ἀδιαίρετον ἑνότητα. 2) Αἰτιολογικοὺς ὁρισμοὺς καταρτιζομένους κατόπιν ἀποδεικτικῆς πορείας. Οἱ τοιοῦτοι ὁρισμοὶ εἶναι ἡ διὰ προτάσεως ἔκφρασις τοῦ συμπεράσματος μιᾶς ἀποδείξεως, δι' ἧς καθορίζεται ὁ λόγος γεγονότος τινὸς ἢ ἰδιότητός τινος, ἣν κέκτηται ὄν τι. Κλασικὸν παράδειγμα τοιούτου ὁρισμοῦ εἶναι ἡ πρότασις «ἔκλειψις τῆς σελήνης εἶναι ἡ ἀντίφραξις ὑπὸ τῆς γῆς» («Ἀναλυτικὰ Ὕστερα» 93 β 7) (δηλαδὴ ὁ σκοτισμὸς της λόγῳ τῆς παρεμβολῆς τῆς σκιᾶς τῆς γῆς). 3) Ὀνομαστικοὺς ὁρισμοὺς δι' ὧν ἐκφράζεται τί σημαίνει λέξις τις.

Ὁ εἰς κυριολεκτικὴν σημασίαν νοούμενος ὡς δήλωσις τῆς οὐσίας πράγματός τινος ὁρισμὸς συνίσταται ἐκ τοῦ γένους καὶ τῆς εἰδοποιοῦ διαφορᾶς, τῆς διαφορᾶς δηλαδὴ διὰ τῆς προσθήκης τῆς ὁποίας παράγεται τὸ εἶδος. Οὕτω εἰς τὸν ὁρισμὸν ζῴων λογικόν, δι' οὗ δηλοῦται ἡ οὐσία τοῦ ἀνθρώπου, ἡ ἔνδειξις ζῴων ἀποτελεῖ τὸ γένος, τὸ δὲ λογικὰν τὴν εἰδοποιὸν διαφοράν. Διὰ νὰ εἶναι δὲ ὀρθὸς ὁ ὁρισμὸς πρέπει ἡ εἰδοποιὸς διαφορὰ νὰ προσιδιάζῃ ἀποκλειστικῶς εἰς τὸ ὁριζόμενον καὶ νὰ ἀνήκῃ εἰς τὰ οὐσιώδη γνωρίσματα εἰς «τὰ καθ' αὐτὸ ὑπάρχοντα ἐν τῷ τί ἐστιν». Διὰ τοῦτο διὰ νὰ ἀποτελεσθῇ ὀρθὸς ὁρισμὸς εἶναι ἀπαραίτητον νὰ βοηθηθῶμεν ἀπὸ μεθοδικὴν διαίρεσιν τῶν γενῶν.

Ἐκτὸς τοῦ ὁρισμοῦ, ὡς μέσον ἀπαραίτητον διὰ τὸν καταρτισμὸν τῆς ἐπιστήμης θεωρεῖ ὁ Ἀριστοτέλης καὶ τὴν ἐπαγωγήν. Ὁμιλοῦντες προηγουμένως περὶ τοῦ ἐπαγωγικοῦ συλλογισμοῦ, ἐτονίσαμεν ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης δέχεται καὶ ἑτέραν μορφὴν τῆς ἐπαγωγῆς ἥτις συμπίπτει μὲ τὴν ὑπὸ τῶν ἐπιστημολόγων τῆς νεωτέρας ἐποχῆς ὀνομαζομένην ἀτελῆ ἢ ἐπιστημονικὴν ἐπαγωγὴν καθ' ἣν ὑψούμεθα ἐκ τῆς παρατηρήσεως μιᾶς μοναδικῆς περιπτώσεως εἰς τὴν θεωρίαν τοῦ γενικοῦ. Εἰς τὴν οὕτω νοουμένην ἐπαγωγὴν ἀποδίδει ὑψίστην σημασίαν ὁ Ἀριστοτέλης, διδάσκων ὅτι δι' αὐτῆς κατορθώνομεν νὰ γίνωμεν κάτοχοι τῶν ἀρχῶν τῆς ἐπιστήμης! «Δῆλον δὴ ἡμῖν τὰ πρῶτα ἐπαγωγῇ γνωρίζειν ἀναγκαῖον» (Εἶναι φανερὸν ὅτι εἴμεθα ἠναγκασμένοι νὰ ἀποκτῶμεν διὰ τῆς ἐπαγωγῆς τὴν γνῶσιν τῶν πρώτων ἐπιστημονικῶν ἀρχῶν). Ὥστε ἡ ἐπαγωγὴ εἶναι κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη μέσον δι' οὗ ἀντιλαμβανόμεθα τὰς ἀρχὰς τῆς ἐπιστήμης.

Καὶ τῆς ἀναλογίας προσέτι ποιεῖται συχνὴν χρῆσιν ὡς ἐπιστημονικῆς μεθόδου ὁ Ἀριστοτέλης. Ὡς μεθοδικὴν μορφὴν τῆς νοήσεως τὴν ὀνομάζει «παράδειγμα» καὶ τὴν θεωρεῖ ὡς ἀτελῆ συλλογιστικὴν πορείαν καθ' ἣν ἀφορμώμενοι ἐκ μερικῶν περιπτώσεων, κρίνομεν περὶ ἄλλων ἐπίσης μερικῶν. Ἐκ τῆς παρατηρήσεως ὅτι ὁ πόλεμος τῶν Θηβαίων πρὸς τοὺς ὁμόρους αὐτῶν Φωκεῖς ἦτο κακόν, φθάνομεν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι καὶ ὁ ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων ἀναληφθεὶς ἐναντίον τῶν ὁμόρων αὐτῶν Θηβαίων πόλεμος εἶναι ἐπίσης κακόν. Ἐκτὸς ὅμως τῆς στενῆς ταύτης σημασίας ἀπαντᾶται εἰς τὰ ἀριστοτελικὰ συγγράμματα ὁ ὅρος «ἀνάλογον», σημαίνων τὴν μεταξὺ δύο ὄντων ὑπάρχουσαν μορφολο-

γικὴν ὁμοιότητα κατασκευῆς. Εἶναι φανερὸν ὅτι τὸν ὅρον καὶ τὴν ἔννοιαν τὰ ἐδανείσθη ὁ Ἀριστοτέλης ἀπὸ τὴν μαθηματικὴν ἐπιστήμην, χρησιμοποιεῖ δὲ αὐτὴν εἰς τὰ βιολογικά του συγγράμματα ὡς μέθοδον ἐρεύνης. Οὕτω π.χ. λέγει ὅτι τὰ βράγχια τῶν ἰχθύων ἀντιστοιχοῦν μὲ τοὺς πνεύμονας, τὰ πτερὰ τῶν ὀρνίθων μὲ τὰς λεπίδας τῶν ἰχθύων. Ὅ,τι εἶναι διὰ τὸ πλοῖον ὁ κυβερνήτης, εἶναι διὰ τὴν πολιτείαν ὁ ἄρχων. Οἱοσδήποτε κατηγορικὸς χαρακτηρισμὸς δύναται νὰ χρησιμοποιηθῇ οὐ μόνον κατὰ τὴν κυριολεκτικὴν ἀλλὰ κατὰ τὴν ἀναλογικήν του σημασίαν. Τὴν τοιαύτην ἀναλογικὴν χρῆσιν τῶν κατηγορικῶν χαρακτηριστικῶν ἐτόνισε μετ' ἐμφάσεως ὁ μέγας τοῦ Καθολικισμοῦ φιλόσοφος Θωμᾶς Ἀκινάτος διδάσκων ὅτι ὅλα τὰ κατηγορήματα τὰ ἀποδιδόμενα εἰς τὸν ἄνθρωπον δύνανται νὰ ἀποδοθοῦν λαμβανόμενα ἐν ἀναλογικῇ σημασίᾳ καὶ εἰς τὸν Θεόν. Ἐντεῦθεν προέκυψεν ἡ γνωστὴ θεωρία περὶ «ἀναλογίας τοῦ ὄντος» («ἀναλόγικια ἔντις», ANALOGIA ENTIS), ἡ ἀπαντῶσα εἰς τὴν νεοθωμιστικὴν φιλοσοφίαν. Εὐρυτάτη δὲ ἐγένετο χρῆσις τῆς αὐτῆς ἀρχῆς καὶ εἰς τὴν νεωτέραν βιολογίαν.

Ἀπομένει εἰσέτι νὰ καθορισθῇ καὶ ἡ σημασία τοῦ ὅρου ἐνθύμημα καὶ ἐπιχείρημα, ἅτις ἁπανταχοῦ πολλαχοῦ ἐν ταῖς ἀριστοτελικαῖς συγγραφαῖς. Ἐνθύμημα παρ' Ἀριστοτέλει σημαίνει τὸν πιθανολογικόν, ἐπιχείρημα δὲ τὸν διαλεκτικὸν συλλογισμὸν ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν νεωτέραν ὁρολογίαν ἥτις ἐνθύμημα ὀνομάζει τὸν ἐλλιπῆ συλλογισμόν, ἐπιχείρημα δὲ τὸν ἀνεπτυγμένον.

Ἀποτελεῖ λαμπρότατον ἐπιστημονικὸν κατόρθωμα ἡ ἐκ μέρους τοῦ Ἀριστοτέλους ἵδρυσις τῆς Λογικῆς ὡς φιλοσοφικῆς ἐπιστήμης. Εἰς πεῖσμα δὲ τῆς παρελεύσεως αἰώνων ἡ ἀριστοτελικὴ Λογικὴ καὶ ἡ Εὐκλείδειος Γεωμετρία διατηροῦν τὸ κῦρός των ἀπαραμείωτον, ἀποδεικνύουσαι κατὰ τὸν πλέον ἐναργῆ τρόπον πόσον μεγάλαι ἦσαν αἱ διάνοιαι ἐκείνων ποὺ τὰς ἵδρυσαν.

ΜΕΤΑΦΥΣΙΚΗ (ΠΡΩΤΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ)

Θέμα καὶ μέθοδος. Ἐκτὸς τῆς Λογικῆς ὁ Ἀριστοτέλης ὑπῆρξεν ἱδρυτὴς καὶ τοῦ φιλοσοφικοῦ κλάδου ὅστις σήμερον καλεῖται Μεταφυσικὴ ἢ Ὀντολογία. Καὶ αἱ δύο ὅμως αὗται ὀνομασίαι εἶναι μεταγενέστεραι. Ἡ ὀνομασία μεταφυσικὴ προέρχεται ἐκ τῆς ὀνομασίας τῆς ὁμάδος τῶν συγγραμμάτων τοῦ Ἀριστοτέλους ἅτινα, ὅπως λέγει ἡ παράδοσις, κατετάχθησαν μετὰ τὰ φυσικὰ συγγράμματα. Ἀλλ' ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῶν Νεοπλατωνικῶν εἰς τὸν ὅρον «μετὰ τὰ φυσικὰ» ἀπεδόθη μεταφορικὴ σημασία, διότι ἐθεωρήθη ὡς σημαίνων τὴν ἐπιστήμην ἥτις ἐξετάζει τὰς πέραν τῆς φύσεως ὑπεραισθητὰς ἀρχὰς τῶν ὄντων. Ὁ ὅρος «μεταφυσικὴ» εἶναι νεώτερος, ἐχρησιμοποιήθη δὲ διὰ πρώτην φορὰν ἀπὸ τὸν Ἄραβα ἀριστοτελιστὴν Ἀβερρόην κατὰ τὸν 12ον μ.Χ. αἰῶνα. Ὁ Σταγιρίτης εἰς τὰ συγγράμματά του, ὀνομάζει τὴν ὑπ' αὐτοῦ ἱδρυθεῖσαν νέαν μάθησιν Πρώτην Φιλοσοφίαν, ἐπειδὴ τὴν θεωρεῖ ὡς κατὰ τὸ ἀξίωμα καὶ τὴν προτεραιότητα προπορευομένην πασῶν τῶν λοιπῶν. Ἐπειδὴ δὲ εἰς τὴν ἁρμοδιότητά της ὑπάγεται καὶ τὸ πρόβλημα τὸ ἀναφερόμενον εἰς τὴν πρώτην ἀρχὴν τῶν ὄντων, ἥτις εἶναι ὁ Θεός, ὀνομάζει τὴν ρηθεῖσαν μάθησιν καὶ θεολογικήν. Διαστέλλων ταύτην τῶν λοιπῶν μαθήσεων παρατηρεῖ ὅτι πᾶσαι αἱ ἄλλαι ἐπιστῆμαι ἀσχολοῦνται περὶ τμῆμά τι τοῦ ὄντος, ἐκκινοῦν ἀπὸ θεμελιώδεις τινας ἐννοίας καὶ προχωροῦν χρησιμοποιοῦσαι τὰ ὑψιστα ἀποδεικτικὰ ἀξιώματα εἰς τὴν ἀπόδειξιν τῶν προτάσεών των.. Διὰ τοῦτο εἶναι ἀνάγκη νὰ ἱδρυθῇ ἡ Πρώτη Φιλοσοφία, ἥτις θὰ ἐξετάσῃ τὰς θεμελιώδεις ἐννοίας ἐφ' ὧν στηρίζονται αἱ ἐπιστῆμαι, θὰ διερευνήσῃ τὴν ἀξίαν τῶν ἀποδεικτικῶν ἀξιωμάτων καὶ θὰ ἀνακαλύψῃ τὰ γενικὰ χαρακτηριστικὰ τῆς ἐννοίας καὶ ἀμερίστου ὀντολογικῆς πραγματικότητος. Ἡ ἀποστολή της ἄρα θὰ εἶναι νὰ ἐξετάσῃ τὸ «ὂν ἢ ὄν», δηλαδὴ τὸ ὂν ὄχι ὡς ὡρισμένον τι εἶδος, ὡς ἀριθμόν, ὡς φυσικὸν ἢ τεχνητὸν ἀντικείμενον, ἀλλ' ἐν τῇ γενικότητί του, διερευνῶσα τί εἶναι ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἐνυπάρχον εἰς οἱονδήποτε ὂν τοῦ παρέχει πραγματικότητα. Ὥστε ἡ πρώτη φιλοσοφία θὰ εἶναι ἐπιστήμη συνοπτικὴ ἔχουσα τὴν ἀποστολὴν νὰ ἐρευνήσῃ ὁλόκληρον τὴν πραγματικότητα καὶ νὰ κάμῃ νοητὴν τὴν ἑνότητά της ἀναγομένη εἰς τὰς πρώτας ἀρχὰς καὶ τὰς αἰτίας, ἐξ ὧν ἀντλοῦν τὰ πράγματα τὴν οὐσιαστικήν των ὕπαρξιν. Καθορίζων τὴν ἀποστολήν της ὁ Ἀριστοτέλης γράφει: «Σκεπτέον δὲ τοῦ ὄντος αὐτοῦ τὰ αἴτια καὶ τὰς ἀρχὰς ἢ ὄν» («Μετὰ τὰ Φυσικὰ» 108 α 2) (Πρέπει νὰ ἐξετάσωμεν τὰ αἴτια καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ ὄντος ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ὅτι εἶναι ὄν). Συμφώνως πρὸς τὸν τοιοῦτον καθορισμὸν ἡ ἀποστολὴ τῆς πρώτης φιλοσοφίας εἶναι διττή. Πρῶτον ἔχει νὰ ἐξακριβώσῃ τὰ κοινὰ ὅλων τῶν ὄντων χαρακτηριστικά. Ποῖον εἶναι τὸ κοινὸν ὀντολογικὸν περιεχόμενον τὸ ὁποῖον ὑπάρχει εἰς ἓν ὑλικὸν ἀντικείμενον, εἰς ἓν ζῶον, εἰς ἕνα ἄνθρωπον, εἰς ἓν τεχνητὸν ἀντικείμενον; Ἡ δευτέρα της ἐπιδίωξις εἶναι προχωροῦσα πέραν τῶν ἀμέσων δεδαμένων νὰ διεισδύσῃ εἰς τὰς πρώτας αἰτίας καὶ ἀρχὰς ἐξ ὧν πηγάζει ἡ ὀντολογικὴ πραγματικότης. Ὅθεν λόγῳ τῆς διττῆς ἀποστολῆς της, ἡ ὀντολογικὴ ἔρευνα θὰ παρουσιάσῃ δύο φάσεις. Πρῶτον τὴν φάσιν τῆς περιγραφικῆς ἢ φαινομενολογικῆς διερευνήσεως τῶν ὀντολογικῶν δεδομένων καὶ δεύτερον τὴν φάσιν τῆς ἀναγωγικῆς πορείας πρὸς τὰ αἴτια καὶ τὰς ἀρχάς. Ὡς τρίτη καὶ δευτερεύουσα φάσις δύναται νὰ νοηθῇ ἡ ἐκ τῶν εὑρημένων ἀρχῶν παραγωγικὴ κάθοδος πρὸς τὴν πραγματικότητα μὲ τὸν σκοπὸν τῆς διασαφηνίσεως τοῦ ὀντολογικοῦ της περιεχομένου. Συμφώνως πρὸς ταῦτα αἱ ὀντολογικαὶ ἔρευναι τοῦ Ἀριστοτέλους ἐπειδὴ ἑκάστοτε ἐξυπηρετοῦν ἕνα τῶν δηλωθέντων μερικωτέρων σκοπῶν ἐμφανίζονται ἐξωτερικῶς διϊστάμεναι ὡς πρὸς τοὺς ἐπιδιωκομένους εἰδικωτέρους σκοπούς. Ἀλλ' ἡ τοιαύτη διαφορὰ εἶναι μόνον ἐξωτερικὴ μὴ δυναμένη νὰ διαταράξῃ τὴν ἑνότητα τῆς κοινῆς των κατευθύνσεως. Ἡ διαπίστωσις αὕτη ἐνέχει μεγάλην σπουδαιότητα διὰ τὴν κατανόησιν τοῦ ἀριστοτελικοῦ ὀντολογικοῦ συστήματος ὡς ἑνιαίου συνόλου. Εἶναι ἐνδεχόμενον ἂν θεωρήσωμεν μονομερῶς μίαν ἐκ τῶν φάσεων ὡς τὴν κυριωτέραν νὰ μὴ δυνηθῶμεν νὰ συλλάβωμεν τὸ ἑνιαῖον σύνολον. Τοῦτο συμβαίνει πολλάκις εἰς τοὺς φιλολόγους οἵτινες θέλουν νὰ ἐξακριβώσουν τὰ ἐξελικτικὰ στάδια δι' ὧν διῆλθεν ἡ σκέψις τοῦ Ἀριστοτέλους. Οὕτω ὁ Γερμανὸς ἀριστοτελιστὴς Γαῖγκερ, ὅστις προσέφερεν ἀνεκτιμήτους ὑπηρεσίας εἰς τὴν ἔρευναν, τοποθετεῖ τὴν ἀναγωγικὴν θεώρησιν εἰς τὸ πρῶτον χρονολογικῶς στάδιον, τὰς δὲ περιγραφικὰς (φαινομενολογικὰς) ἀναζητήσεις εἰς τὸ δεύτερον, διασπῶν οὕτω τὴν ἐσωτερικὴν ἑνότητα τῆς ἀριστοτελικῆς ὀντολογικῆς σκέψεως.

Δέον νὰ ληφθῇ ὑπ' ὄψιν ὅτι ὁ Σταγιρίτης ἦτο προικισμένος μὲ ἐξαιρετικὸν συνοπτικὸν βλέμμα, ἡ δὲ σκέψις του ἐμφανίζει θαυμαστὴν ὀργανικὴν ἑνότητα, ἀναπτυσσομένη οὐχὶ γραμμικῶς ἀλλὰ κατὰ ὁμοκέντους κύκλους. Αἱ μέθοδοι ἃς χρησιμοποιεῖ κατὰ τὰς μεταφυσικάς του ἐρεύνας ὁ Ἀριστοτέλης εἶναι κυρίως δύο: Ἡ διασαφήνισις τῆς σημασίας τῶν ὅρων καὶ ἡ ἀπορητικὴ διερεύνησις τῶν προβλημάτων. Ἡ πρώτη καθιστᾷ φανερὸν ὅτι ὁ ὅρος «ὂν» καὶ «οὐσία» δὲν λαμβάνεται πάντοτε εἰς τὴν αὐτὴν σημασίαν. Διὰ νὰ προχωρήσωμεν λοιπὸν εἰς τὰς ἐρεύνας μας πρέπει νὰ διασαφηνίσωμεν τὰς πολλαπλᾶς τοῦ ὄντος σημασίας. Πρέπει νὰ γνωρίζωμεν τί ἐννοοῦμεν ὅταν ἐκφωνοῦμεν τὰς λέξεις «ὂν» καὶ «οὐσία». Ἡ μελέτη ἄρα τῶν πολλαπλῶν σημασιῶν τοῦ «εἶναι» ἀποτελεῖ θεμελιώδες πρόβλημα τῆς ὀντολογίας. Ὑπάρχει μία ἀρχικὴ καὶ θεμελιώδης σημασία τοῦ ὄντος ἐντὸς τῶν πλαισίων τῆς ὁποίας πρέπει νὰ κινούμεθα κατὰ τὰς ὀντολογικάς μας ἐρεύνας. Ἀλλὰ διὰ νὰ μένωμεν ἐντὸς τῶν πλαισίων τούτων, πρέπει ἡ σκέψις μας νὰ κινῆται κατὰ τρόπον ὥστις θὰ ἐξασφαλίζῃ συνέχειαν καὶ ἐσωτερικὴν ἀκολουθίαν. Ὥστε ἡ πρώτη φιλοσοφία ἔχει τὴν ὑποχρέωσιν νὰ καθορίσῃ τὰ ἀνώτατα λογικὰ ἀξιώματα ἅτινα ἐξασφαλίζουν τὴν ἀκολουθίαν τῆς σκέψεως πρὸς τὸν ἑαυτόν της. Ταῦτα εἶναι ἡ ἀρχὴ τῆς ἀντιφάσεως καὶ ἡ τῆς τοῦ τρίτου ἢ μέσου ἀποκλείσεως. Πῶς καθώρισε καὶ ὑπερήσπισε ταῦτα κατὰ τῶν Σοφιστῶν ἀνεπτύξαμεν ἐν τοῖς προηγουμένοις ὁμιλοῦντες περὶ τῆς ἀριστοτελικῆς γνωσιοθεωρίας. Τῆς ἀπορητικῆς μεθόδου γίνεται εὐρυτάτη χρῆσις εἰς τὴν ἀριστοτελικὴν ὀντολογίαν. Τὸ σύγγραμμά του «Μετὰ τὰ φυσικὰ» εἰς ὃ ἐμπεριέχονται αἱ ὀντολογικαὶ του ἔρευναι εἶναι κατὰ τὸ μέγιστον μέρος μελέτη ἀπορητικῶν προβλημάτων. Ἐπειδὴ ὅμως πολλὰ ἐκ τῶν προβλημάτων τούτων ἔχουν συζητηθῇ ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος καὶ τῶν παλαιοτέρων φιλοσόφων ὁ Ἀριστοτέλης ἀναγκάζεται νὰ λάβῃ θέσιν ἔναντι τῶν συμπερασμάτων εἰς ἃ εἶχε φθάσει ἡ μέχρις αὐτοῦ ἔρευνα. Οὕτω ἀναγκάζεται νὰ προσβῇ εἰς κριτικὴν καὶ ἱστορικὴν ἐξέτασιν τῶν φιλοσοφικῶν δοξασιῶν τῶν προγενεστέρων καὶ τῶν συγχρόνων του ἐρευνητῶν ἀσκῶν πολλάκις δριμυτάτην πολεμικήν. Διὰ τοῦτο εἶναι ἀνάγκη νὰ ἐκτεθῇ προεισαγωγικῶς ἡ σχετικὴ μὲ τὰς πλατωνικὰς ὀντολογικὰς ἀρχὰς κριτικὴ ἔρευνα.

Ἡ κριτικὴ τῆς θεωρίας τῶν ἰδεῶν. Ὁ Ἀριστοτέλης ρητῶς λέγει ὅτι διαφωνεῖ πρὸς τὸν Πλάτωνα ὁ ὁποῖος ἐθεώρησε τὰς καθολικὰς ἐννοίας ὡς ὀντολογικὰς ὀντότητας χωρίσας ταύτας ἀπὸ τὰ αἰσθητὰ εἰς ἃ ἀναφέρονται. Κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη τὰ καθολικὰ γνωρίσματα ὑπάρχουν μέσα εἰς τὰ συγκεκριμένα ὄντα καὶ δὲν δύνανται ἀποχωριζόμενα αὐτῶν νὰ λάβουν αὐθύπαρκτον ὑπόστασιν. Οἱ πλατωνικοὶ ἐδέχοντο ὅτι ὑπάρχει τὸ αὐτόζωον (καθαυτὸ ζῶον—πρότυπον ζῴων), ὁ αὐτοάνθρωπος κλπ. καὶ ὅτι τὰ ἀνώτατα ταῦτα γένη ἀποτελοῦν τὰς ὀντολογικὰς ἀρχὰς τῆς πραγματικότητος. Ὁ Ἀριστοτέλης παρατηρεῖ ὅτι τὸ νὰ δεχθῶμεν τὴν ὕπαρξιν τοιούτων ἀνωτάτων γενῶν, ἅτινα ἑκάλουν οἱ Πλατωνικοὶ ἰδέας, δὲν μᾶς εὐκολύνει εἰς τὴν κατανόησιν τῆς πραγματικότητος, διότι μένει ἀνεξήγητον κατὰ ποῖον τρόπον ἐπικοινωνοῦν αἱ ἰδέαι αὗται μὲ τὰ πραγματικῶς ὑφιστάμενα ὄντα. Τὴν δυσχέρειαν ταύτην ὁ Πλάτων προσεπάθησε νὰ ὑπερνικήσῃ λέγων ὅτι τὰ πραγματικὰ ὄντα ἔχουν εἴδος τι «μετοχῆς» ἐπὶ τῶν ἰδεῶν. Ἀλλ' ἡ τοιαύτη ἐξήγησις εἶναι κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη μόνον μία ποιητικὴ μεταφορὰ ἥτις οὐδὲν ἐξηγεῖ. Ἂν δεχθῶμεν ὅτι ὑπάρχει μία ὀντότης «αὐτοάνθρωπος» χωριστὴ ἀπὸ τοὺς πολλοὺς ἀνθρώπους τῆς δεδομένης πραγματικότητος, θὰ χρειασθῇ νὰ μεσολαβῇ κάτι τὸ ὁποῖον θὰ συνδέῃ τὸν αὐτοάνθρωπον μὲ τοὺς συγκεκριμένους ἀνθρώπους. Θὰ δεχθῶμεν λοιπὸν τὴν ὕπαρξιν ἑνὸς μεσάζοντος «τρίτου ἀνθρώπου». Ἀλλὰ τὸ πρόβλημα δὲν λύεται, διότι πάλιν θὰ χρειασθῇ εἰς τέταρτος ἄνθρωπος μεταξὺ τοῦ τρίτου καὶ τοῦ αὐτοανθρώπου καὶ οὕτω καθ' ἑξῆς ἐπ' ἄπειρον. Ἐκτὸς τούτου ἐφ' ὅσον αἱ ἰδέαι θεωροῦνται ὡς «παραδείγματα ἐν τῷ ὄντι ἑστῶτα», ὑποδείγματα ὑπάρχοντα ἐν τῷ σύμπαντι, κατ' ἀπομίμησιν τῶν ὁποίων ἔχουν δημιουργηθῇ τὰ συγκεκριμένα αἰσθητὰ ὄντα, θὰ πρέπει νὰ ἐκπηγάζῃ ἐξ αὐτῶν κινητικὴ ἐνέργεια. Ἀλλ' ἐφ' ὅσον αἱ ἰδέαι εἶναι ἀκίνητα καὶ ἐν στάσει εὑρισκόμενα ὑποδείγματα δὲν δύνανται νὰ θεωρηθοῦν ἀρχαὶ τῆς κινήσεως, ἣν παρουσιάζουν τὰ ἐπὶ μέρους συγκεκριμένα ὄντα. Πρὸς τοῦτοις πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ νοηθῇ ἡ μετοχὴ τῶν συγκεκριμένων ὄντων εἰς τὰς ἰδέας, ἀφοῦ ἕκαστον ἐκ τούτων μετέχει εἰς περισσοτέρας τῆς μιᾶς ἰδέας. Οὕτω π.χ. ὁ συγκεκριμένος ἄνθρωπος θὰ μετέχῃ καὶ τῆς ἰδέας τοῦ ἀνθρώπου (αὐτοανθρώπου) καὶ τῆς ἰδέας τοῦ ζώου (αὐτοζώου). Πῶς εἶναι δυνατὴ ἡ πολλαπλῆ αὕτη μετοχή; Θὰ πρέπει εἰς ἕκαστον συγκεκριμένον ὂν νὰ συναντῶνται καὶ νὰ ἐνυπάρχουν πολλαὶ ἰδέαι, δηλαδὴ πολλαὶ οὐσίαι. Ἡ πολλότης ὅμως αὕτη τῶν οὐσιῶν θὰ διασπάσῃ τὴν οὐσιαστικὴν ἑνότητα ἥτις ἀποτελεῖ τὸ οὐσιαστικὸν χαρακτηριστικὸν ἑκάστου τῶν συγκεκριμένων ὄντων. Ἂν τὸ γενικὸν εἶναι «ἡ ἰδέα», τότε εἰς ὅλα τὰ εἴδη τῶν ὄντων, ἀκόμη καὶ τῶν εὐτελεστάτων, πρέπει νὰ ἀντιστοιχοῦν ἰδέαι. Θὰ ἔνωμεν δηλαδὴ «ἰδέαν» τοῦ πτηνοῦ, τῆς τριχός, τῶν ἐφθαρμένων ἤδη ἀντικειμένων, ἐφ' ὅσον ἀποτελοῦν ἢ ἀπετέλεσαν πολλότητα. Ἀλλὰ τὸ νὰ παραδεχθῶμεν ἰδέαν τῶν μὴ ὑπαρ-

χόντων πραγμάτων ἰσοδυναμεῖ μὲ τὸ νὰ δεχθῶμεν ὅτι τὸ «οὐκ ὄν» εἶναι αὐθύπαρκτος οὐσία. Ἐξ ὅλων τούτων συμπεραίνεται ὅτι ἡ παραδοχὴ ὑπάρξεως αὐθυπάρκτων ἰδεῶν ἀντιπροσωπευουσῶν τὴν οὐσίαν πολλῶν ὁμοειδῶν ἀντικειμένων οὐδόλως εὐσταθεῖ. Κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη ἡ γενικὴ ἔννοια δὲν εἶναι κάτι τὸ ὁποῖον ἔχει ὕπαρξιν χωριστὴν ἀπὸ τὰ πολλὰ ἐπὶ μέρους ἀντικείμενα «ἓν παρὰ τὰ πολλὰ», ἀλλὰ κάτι τὸ ὁποῖον ἀποδίδεται ὡς κατηγόρημα ἐπάνω εἰς πολλὰ ἀντικείμενα «ἓν κατὰ πολλῶν». Τὸ καθολικὸν λοιπὸν ὑπάρχει μέσα εἰς τὸ συγκεκριμένον ὡς μορφολογικὴ ποιότης, ὡς ἔσχατον εἶδος, ὡς «δευτέρα οὐσία» καὶ οὐχὶ ὡς ὕψιστον γένος. Ἂν θεωρήσωμεν τὰ ὕψιστα γένη ὡς αὐθυποστάτους ὀντότητας καὶ ἰδέας, δὲν κάμνομεν τίποτε ἄλλο εἰμὴ νὰ πολλαπλασιάζωμεν ἄνευ λόγων τὸν ἀριθμὸν τῶν ἀϊδίων καὶ μὴ εἰς φθορὰν ὑπαγομένων οὐσιῶν.

Ἡ κριτικὴ τῆς θεωρίας τῶν ἀριθμῶν. Μὲ τὴν ἀναίρεσιν τῆς θεωρίας τῶν ἰδεῶν δὲν περατοῦται ἡ ὅλη προπαρασκευαστικὴ διὰ τὴν ἵδρυσιν τῆς πρώτης φιλοσοφίας ἐργασία. Χρειάζεται νὰ ἀνατραπῇ καὶ ἡ ἀντίληψις ἐκείνων οἵτινες ὑποστηρίζουν ὅτι αἱ ἀρχαὶ τῶν ὄντων εἶναι αἱ μαθηματικαὶ ὀντότητες. Εἶναι γνωστὸν ὅτι οὐ μόνον οἱ Πυθαγόρειοι ἐθεώρησαν τοὺς ἀριθμοὺς ὡς ἀποτελοῦντας τὴν οὐσίαν τῶν ὄντων, ἀλλὰ καὶ ὁ Πλάτων κατὰ τὴν τελευταίαν περίοδον τῆς ζωῆς του, ἀντιλαμβανόμενος ὅτι ἡ θεωρία τῶν ἰδεῶν δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ εὐσταθήσῃ τὴν μετέτρεψεν εἰπὼν ὅτι αἱ «ἰδέαι» εἶναι ἀριθμοί. Ἔδωκεν οὕτω τὴν ἀφορμὴν νὰ ἐρευνηθῇ ἡ ὀντολογικὴ οὐσία τῶν μαθηματικῶν ἀντικειμένων, ἤτις συνετέλεσεν εἰς τὴν ἐμφάνισιν πολλῶν ἀριθμολογικῶν θεωριῶν. Κατὰ μίαν ἐκ τούτων οἱ ἀριθμοὶ εἶναι ὀντότητες αἵτινες μεσολαβοῦν μεταξὺ τῶν ἰδεῶν καὶ συγκεκριμένων ὄντων, καταστασσόμεναι εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν ὄντων ἅτινα ὀρθὸν εἶναι νὰ ἐπονομάζωνται «μεταξύ», δηλ. ὄντα ὑπάρχοντα εἰς τὸ μεσοδιάστημα τῶν αἰσθητῶν καὶ ὑπεραισθητῶν. Κατὰ τὸν Σπεύσιππον, τὸν διαδεχθέντα τὸν Πλάτωνα εἰς τὴν Ἀκαδημίαν, τὴν οὐσίαν τῆς πραγματικότητος δὲν τὴν ἀποτελοῦν οἱ «εἰδητικοὶ» ἀριθμοί, οἱ ἀριθμοὶ δηλαδὴ οἱ ὁποῖοι συγχρόνως εἶναι καὶ ἰδέαι, ὅπως τοὺς καθώριζεν ὁ Πλάτων, ἀλλὰ οἱ κοινοὶ μαθηματικοὶ ἀριθμοί. Ὁ δὲ Ξενοκράτης ἐπεχείρει νὰ συμβιβάσῃ τὰ πράγματα ταυτίζων τὰς ἰδέας μὲ τοὺς ἀριθμούς. Ὁ Ἀριστοτέλης κατεπολέμησεν ἀπάσας ταύτας τὰς ἀντιλήψεις. Δέχεται ὅτι ἔχουν ὕπαρξιν αἱ μαθηματικαὶ ἐν γένει ὀντότητες, οὐχὶ ὅμως καὶ αὐθυπαρξίαν. Ὑπάρχουν ὡς σταθερὰ χαρακτηριστικὰ τῶν αἰσθητῶν ἀντικειμένων, οὐχὶ ὅμως ὡς χωρισταὶ αὐθύπαρκτοι ὀντότητες. Αἱ μαθηματικαὶ ὀντότητες ἀπὸ τὴν μαθηματικὴν σκέψιν κατόπιν ἀφαιρέσεως. Οὕτω π.χ. ὁ μαθηματικὸς παραβλέπει ἅπαντα τὰ συγκεκριμένα στοιχεῖα, τὴν βαρύτητα, τὴν σκληρότητα, τὴν θερμότητα κλπ. καὶ συγκεντρώνει τὴν προσοχήν του εἰς τὴν ποιότητα καὶ τὴν συνέχειαν. Ὁ ἀριθμητικὸς ἐξετάζει τὰς ἄνευ συνεχείας ποσότητας, ὁ δὲ γεωμέτρης τὰς μετὰ ἐκτάσεως καὶ συνεχείας ποσότητας. Ἡ ποσότης ὅμως ὡς ποσότης δὲν εἶναι κάτι τὸ αὐθύπαρκτον, ἀλλὰ χαρακτηριστικὸν ἀποδιδόμενον εἰς τὸ αἰσθητὸν συγκεκριμένον ἀντικείμενον. Διὰ τοῦτο δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ ἀρχικὸν ὀντολογικὸν δεδομένον, ἀλλὰ πρέπει νὰ τοποθετηθῇ εἰς τὴν τάξιν τῶν παραγώγων ὀντολογικῶν χαρακτηριστικῶν. Ὡς προϊόντα λοιπὸν παραγόμενα κατόπιν λογικῆς ἀφαιρέσεως αἱ μαθηματικαὶ ὀντότητες δὲν δύνανται νὰ θεωρηθοῦν ἀρχαὶ ὀντολογικαί. Ἐπίσης εἰς τὸ προκαταρκτικὸν στάδιον τῶν ὀντολογικῶν ἐρευνῶν τοῦ Ἀριστοτέλους κατατάσσεται καὶ ἡ διευκρίνησις ὅτι οὐδὲν ἐκ τῶν ἐναντίων, δηλαδὴ οὐδεμία ἐκ τῶν ἀντιτιθεμένων ἰδιοτήτων τῶν ὄντων, ὁπόταν εἶναι τὸ ψυχρόν, θερμόν, ὑγρόν, ξηρὸν κλπ., δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς οὐσία. Εἰς τὴν ἀνακάλυψιν ταύτην εἶχεν ἤδη φθάσει κατὰ τὸ 355 π.Χ. ὅτε ἔγραψε τὸν διάλογόν του «Εὔδημος». Συμφώνως πρὸς τὴν γνώμην του ταύτην αἱ ἀντιθέσεις ψυχροῦ, θερμοῦ, ὑγροῦ, ξηροῦ καὶ αἱ πυθαγορικαὶ συζυγίαι τῶν ἐναντιοτήτων δὲν δύνανται νὰ θεωρηθοῦν ὀντολογικὰ στοιχεῖα. Ὁ Ἀριστοτέλης φαίνεται ὅτι εἶχεν ἀσκήσει κριτικὴν ἐπὶ τῆς θεωρίας τῶν πλατωνικῶν ἰδεῶν καὶ ἀριθμῶν πολὺ ἐνωρὶς, ἐνῶ ἀκόμη εὑρίσκετο ἐν τῇ Ἀκαδημίᾳ, ἤτοι πρὸ τοῦ 347 π.Χ. Ὁ Κὰρπ εἰς μελέτην του δημοσιευθεῖσαν εἰς τὸ γερμανικὸν περιοδικὸν «Ἑρμῆς» (1933) διατείνεται ὅτι τὸ «περὶ ἰδεῶν» σύγγραμμα τοῦ Ἀριστοτέλους δι' οὗ κατεπολεμεῖτο ἡ πλατωνικὴ ἰδεολογία εἶναι ἀρχαιότερον τοῦ πρώτου βιβλίου τῶν «Μετὰ τὰ Φυσικά». Ὁ δὲ Φίλιππσον ἠθέλησε νὰ ἀποδείξῃ ὅτι τὸ ἀπολεσθὲν ἐκεῖνο σύγγραμμα εἶχε γραφῇ πρὶν γράψῃ ὁ Πλάτων τὸν «Παρμενίδην» ἢ «Σοφιστήν».

Τὸ κεντρικὸν πρόβλημα. Ἤδη μετὰ τὴν γενομένην ἀρνητικὴν προπαρασκευὴν εἶναι καιρὸς νὰ τεθῇ ὑπὸ τὴν θετικὴν μορφὴν τὸ ὀντολογικὸν πρόβλημα. Ὁ Ἀριστοτέλης τὸ θέτει ὑπὸ τὴν μορφὴν «ἀπορητικοῦ προβλήματος» ὅπερ εἶναι προωρισμένον κατὰ τὴν γνώμην του νὰ βασανίζῃ τὴν σκέψιν τοῦ ἀνθρώπου: «καὶ δὴ καὶ τὸ πάλαι τε καὶ νῦν καὶ ἀεὶ ζητούμενον καὶ ἀεὶ ἀπορούμενον, τί τὸ ὄν, τοῦτό ἐστι τίς ἡ οὐσία» («Μετὰ τὰ Φυσικὰ» 1028 β 2) (Οὕτω λοιπὸν καὶ τὸ ἀπὸ τοὺς παναρχαίους χρόνους καὶ τώρα καὶ πάντοτε ἀποτελοῦν ἀφορμὴν διαρκοῦς ζητήσεως καὶ διαρκοῦς ἀπορίας ἐρώτημα, τί εἶναι τὸ ὄν, ἰσοδυναμεῖ μὲ τὸ ἐρώτημα ποία εἶναι ἡ οὐσία). Ἐκ τοῦ ἐρμηνευθέντος χωρίου συνάγεται ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης δὲν ἔχει τὴν ματαιοδοξίαν νὰ φαντάζεται ὅτι θὰ λύσῃ τελειωτικῶς τὸ πρόβλημα, διότι σαφῶς λέγει ὅτι τοῦτο θὰ ἀποτελῇ ἀφορμὴν ἀπορίας εἰς ὅλους τοὺς αἰῶνας. Τὸ τιθέμενον λοιπὸν ἐρώτημα εἶναι: τί ἐστὶ τὸ ὄν; Ποῖον εἶναι —ὅπως ἐρωτᾶ καὶ σήμερον ἡ φαινομενολογικὴ ὀντολογία τοῦ Χάϊντεγγερ — τὸ νόημα τοῦ ὄντος; Ἢ ἐκφραστικώτερον, τί εἶναι ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον κάμνει ὥστε ἓν ὂν νὰ μᾶς δίδεται ὡς οὐσιαστικὴ ἑνότης; Ποία εἶναι ἡ εἰς τὸ «εἶναι» ἐνυπάρχουσα οὐσία; Τί εἶναι ἐπὶ τέλους αὐτὸ τὸ ὁποῖον λέγομεν οὐσίαν; Τὴν μεγάλην καὶ δυσκολοκατανίκητον ταύτην ἀπορίαν ἀναλαμβάνει νὰ ἐπεξεργασθῇ ὁ Σταγιρίτης εἰς τὰ φερόμενα ὑπὸ στοιχεῖα Ζ καὶ Η βιβλία τῆς πρώτης φιλοσοφίας («Μετὰ τὰ Φυσικά»).

Διὰ νὰ διερευνηθῇ τὸ «εἶναι» πρέπει νὰ καθορισθῇ ὑπὸ ποίαν σημασίαν θὰ τὸ λαμβάνωμεν κατὰ τὰς διερευνήσεις μας, ποίαν σημασίαν θὰ τοῦ ἀποδίδωμεν. Ὀφείλομεν λοιπὸν νὰ προβῶμεν εἰς ἀνάλυσιν τῶν ποικίλων σημασιῶν ἵνα ἐπιλέξωμεν ἐκείνας αἵτινες προσιδιάζουν διὰ τὸν σκοπὸν τῆς ἐρεύνης μας. Τὸ ὂν ἐκφωνεῖται εἰς πολλὰς σημασίας «πολλαχῶν λέγεται». Ἅπασαι αἱ σημασιολογικαὶ ποικιλίαι του δύνανται νὰ συνοψισθοῦν εἰς τέσσαρας κεφαλαιώδεις σημασίας: 1) εἰς τὸ κατὰ συμβεβηκὸς ὂν 2) τὸ κατὰ τὰ σχήματα τῶν κατηγοριῶν νοούμενον ὂν 3) εἰς τὸ ὂν ὅπερ λαμβάνομεν εἰς τὴν σημασίαν τοῦ ἀληθοῦς καὶ ψευδοῦς 4) εἰς τὸ ὂν ὅπερ λαμβάνομεν ὡς σημαῖνον τὸ «δυνάμει ὂν» καὶ «τὸ ἐνεργείᾳ ὄν». Λέγοντες ὂν κατὰ συμβεβηκὸς νοοῦμεν τὸ ὂν ὅπερ δὲν δηλοῖ σταθερὰ καὶ βέβαια χαρακτηριστικά. Π.χ. Αὐτὴ ἐδῶ ἡ οἰκία ἐμφανίζει ποικίλα χαρακτηριστικά· λέγομεν ὅτι αὐτὴ εἶναι ὡραία, εἶναι κάτι ποὺ ἔφερε καλὴν τύχην εἰς τὸν κτήτορά της. Ἐπίσης λέγομεν αὐτὸς ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἐγγράμματος, εἶναι ξανθὸς κλπ. Εἰς τὰς περιπτώσεις ταύτας τὸ «εἶναι» ἐκφράζει τὴν ὕπαρξιν καθορισμῶν δευτερευούσης φύσεως, οἵτινες δὲν καθορίζουν ὡς πρὸς τὰ οὐσιαστικά του χαρακτηριστικὰ τὸ ὂν εἰς ὃ ἀποδίδονται. Ὑπάρχει λοιπὸν εἰς τὴν φύσιν μία τοιούτου εἴδους ποιότης ὑπάρξεως. Ὑπάρχουν χαρακτηριστικὰ μὴ ὑπαγόμενα εἰς ἀκρίβειαν καὶ βέβαιον καθορισμόν. Ἅπαντα ταῦτα λέγονται «συμβεβηκότα» ἔχουν δηλαδὴ συμπτωματικὴν ἄνευ σημασίας ὕπαρξιν. Ἡ ὕπαρξίς των βαδίζει μαζὶ «συν+βέβηκε» μὲ τὰ οὐσιαστικὰ γνωρίσματα ὡς κάτι τὸ ὅλως δευτερεῦον καὶ συμπτωματικόν. Εἶναι αὐτονόητον ὅτι ἡ συμπτωματικὴ αὕτη μορφὴ τοῦ ὄντος δὲν δύναται νὰ ἀπασχολήσῃ τὴν πρώτην φιλοσοφίαν. Μόνον ἐφ' ὅσον ἓν γνώρισμα ἀπορρέει κατὰ λογικὴν ἀναγκαιότητα ἀπὸ τὴν οὐσίαν τοῦ ὑποκειμένου, δύναται νὰ ἀποτελέσῃ ἀντικείμενον ἐπιστημονικῆς γνώσεως. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει πρόκειται περὶ τοῦ «καθαυτὸ συμβεβηκότος» ὅπερ δέον νὰ διασταλῇ ἀπὸ τοῦ εἰς γενικὴν ἔννοιαν νοουμένου συμβεβηκότος ὡς δεδομένου συμπτωματικοῦ. Ἤδη προκειμένου νὰ διερευνήσωμεν τὸ ὂν εἰς τὴν σημασίαν τῆς ἀληθείας καὶ τοῦ ψεύδους πρέπει νὰ διευκρινήσωμεν τί ἐννοοῦμεν ὅταν λέγωμεν π.χ. ἡ διάμετρος εἶναι ἀσύμμετρος. Ἐννοοῦμεν προφανῶς ὅτι ἡ κρίσις αὕτη ὑπάρχει ὡς ἀληθὴς κρίσις ἐνῶ ἡ κρίσις ἡ διάμετρος εἶναι σύμμετρος ἀποτελεῖ κρίσιν μὴ οὖσαν ἀληθῆ. Τὸ «εἶναι» λοιπὸν εἶναι δηλωτικὸν ἐνταῦθα οὐχὶ ὑπάρξεως ἢ ἀνυπαρξίας δεδομένου τινὸς ἀντικειμένου, ἀλλὰ τῆς ὑπάρξεως ἢ ἀνυπαρξίας τῆς συμφωνίας τῶν κρίσεων μὲ τὰ πράγματα ἤτοι τῆς ἀληθείας ἢ τοῦ ψεύδους. Πᾶν ὅ,τι εἶναι ἀληθὲς τὸ θεωροῦμεν ὑπαρκτὸν, πᾶν ὅ,τι εἶναι ψευδὲς ἀνύπαρκτον. Ἀλλ' ἡ οὕτω νοουμένη ἀλήθεια δὲν ὑπάρχει ὡς τι τὸ αὐθύπαρκτον ἀλλ' ἀποτελεῖ ἐπεισόδιον εἰς τὴν περιοχὴν τῆς διανοήσεως. Διὰ τοῦτο χαρακτηρίζεται ὑπὸ τοῦ Σταγιρίτου ὡς «πάθος τῆς διανοίας» γεγονὸς δηλαδὴ ὅπερ ἔχει ὑπόστασιν μόνον ἐν τῇ διανοίᾳ ὅπερ δὲν «δηλοῖ ἔξω οὖσαν τινὰ φύσιν τοῦ ὄντος» («Μ.τ.Φ.» 1028 α 2) (δὲν μᾶς θέτει ἀμέσως εἰς ἄμεσον ἐνόρασιν καὶ ἐπαφὴν τῆς καθαυτὸ ὑπαρχούσης πραγματικότητος). Εἶναι φανερὸν ὅτι οὕτω δέον νὰ χαρακτηρισθοῦν ἅπαντα τὰ προϊόντα τοῦ διασκεπτικοῦ νοῦ ἤτοι τὰ λογικὰ ἐννοιολογικὰ στοιχεῖα τὰ παραγόμενα διὰ τῆς ἀφαιρετικῆς καὶ συλλογιστικῆς ἐνεργείας τῆς διανοήσεως θεωρούμενα ὡς λογικὰ περιεχόμενα. Αἱ κρίσεις ὡς ἀντιπροσωπευτικαὶ τῆς πραγματικότητος δὲν εἶναι αὐτὴ αὕτη ἡ πραγματικότης, ἀλλὰ ἡ ἐν τῇ διανοίᾳ ἀντιπροσώπευσίς της «ὁμοιώματα τῶν πραγμάτων». Ὥστε ἡ ὀντολογία δὲν δύναται νὰ λάβῃ ὡς ἀντικείμενόν της τὰ ἐν τῇ διανοίᾳ ὑπάρχοντα ἀπεικονίσματα τῶν ὄντων ἀλλὰ εἶναι ὑποχρεωμένη νὰ στραφῇ εἰς αὐτὰ ταῦτα τὰ ὄντα. Τὰ διανοήματα ἔστω καὶ ἂν εἶναι ἀληθινά, πρέπει νὰ θεωρηθοῦν ὡς ἀναπαράστασις τῆς ὀντολογικῆς πραγματικότητος καὶ νὰ διασταλοῦν ἀπὸ αὐτὴν ταύτην τὴν πραγματικότητα.

Φθάνομεν κατόπιν τῆς ἀνωτέρω ἀναλύσεως εἰς τὴν τρίτην σημασιολογικὴν ποικιλίαν, εἰς τὸ ὂν ὅπερ νοοῦμεν καθοδηγούμενοι ἀπὸ τὰς σημασίας τοῦ πίνακος τῶν δέκα κατηγοριῶν. Λέγομεν π.χ. αὐτὸς ἐδῶ ὁ ἄνθρωπος ὑπάρχει, ἐπίσης λέγομεν ὅτι τὸ ὕψος τοῦ ἀνθρώπου τούτου εἶναι δέκα ποδῶν ἢ ὅτι ὁ ἄνθρωπος οὗτος εἶναι διπλάσιος τοῦ ἀπέναντι αὐτοῦ ἱσταμένου. Εἰς ποίαν ἐκ τῶν περιπτώσεων τούτων ἐκφράζει τὸ «εἶναι» κυριολεκτικὴν σημασίαν; Τὴν αὐτὴν ὀντολογικὴν σημασίαν ἔχει τὸ «εἶναι» ἑνὸς συγκεκριμένου ὄντος καὶ μιᾶς ποιότητος; Εἰς τὸ αὐτὸ ὀντολογικὸν ἐπίπεδον ἵσταται ἡ διαβίωσις ὅτι ὑπάρχει ὁ Σωκράτης καὶ ὅτι τὸ χρῶμα του εἶναι λευκόν; Ἀντιμετωπίζων τὰ ἐρωτήματα ταῦτα ὁ Ἀριστοτέλης ἀποκρίνεται ὅτι τὴν κυρίως ὀντολογικὴν σημασίαν ἔχει τὸ εἶναι, ὅταν δηλοῦνται δι' αὐτοῦ συγκεκριμένα ἀντικείμενα: ὁ Σωκράτης, αὐτὸς ἐδῶ ὁ ἵππος, τοῦτο ἐδῶ τὸ δένδρον, ὅταν δεικνύῃ τὸ «τ ὁ δ ε τ ι» («ἓν αἰσθητὸν καὶ ἀπολύτως συγκεκριμένον ἀντικείμενον τὸ ὁποῖον δυνάμεθα νὰ δείξωμεν μὲ τὸ δάκτυλόν μας καὶ νὰ εἴπωμεν «αὐτὸ ἐδῶ εἶναι»). Ὥστε ὁ χῶρος τῶν καθαυτὸ ὀντολογικῶν ἀναζητήσεών μας εἶναι ἡ κατηγορία τῆς οὐσίας ὡς δηλωτικὴ τοῦ τόδε τι, ὡς ὑποκείμενον ἐφ' οὗ δύνανται νὰ ἀποδοθῶσι ἅπασαι αἱ λοιπαὶ κατηγορίαι. Ἰδοὺ λοιπὸν ὅτι καθωρίσθη τὸ κεντρικὸν πρόβλημα τῶν ὀντολογικῶν ἀναζητήσεων. Ἀπομένει μόνον νὰ διερευνηθῇ ἡ σημασία τοῦ ὄντος καὶ ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῆς δυνάμεως καὶ ἐνεργείας.

Ὁ Ἀριστοτέλης πρῶτος ἔχει εἰσαγάγει εἰς τὴν φιλοσοφικὴν

όρολογίαν τοὺς δύο ἀντιθετικοὺς ὅρους «δυνάμει ὄν» καὶ «ἐνεργείᾳ ὄν» τῶν ὁποίων καὶ σήμερον γίνεται χρῆσις εἰς τὴν φιλοσοφίαν καὶ τὴν ἐπιστήμην. Λέγων «δυνάμει ὄν» ἐννοεῖ ἓν πρᾶγμα μέσα εἰς τὸ ὁποῖον ὑπολανθάνει δυναμική τις ἱκανότης, ἱκανὴ νὰ προαγάγῃ τοῦτο εἰς ἀνάπτυξιν. Οὕτω π.χ. λέγομεν ὅτι ὁ σπόρος ἐνὸς δένδρου ἔχει τὴν δύναμιν νὰ ἀναπτυχθῇ καὶ νὰ γίνῃ δένδρον· Ὁμοίως λέγουν οἱ παιδαγωγοὶ ὅτι εἰς μαθητὴς ἔχει τὴν ἱκανότητα νὰ γίνῃ μέγας μαθηματικός. Τὸ παιδὶ τὸ ὁποῖον ἔχει τὴν τοιαύτην πρὸς τὰ μαθηματικὰ προδιάθεσιν λέγομεν ὅτι εἶναι «δυνάμει μαθηματικός». Ὅταν σπουδάσῃ τὰ μαθηματικὰ καὶ γίνῃ πράγματι μέγας μαθηματικός, τότε λέγομεν ὅτι εἶναι «ἐνεργείᾳ μαθηματικός». Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον τὸ μάρμαρον ὅπερ ἔχει ἐμπρός του ὁ καλλιτέχνης ὁ προτιθέμενος νὰ κατασκευάσῃ ἕνα ἀνδριάντα εἶναι «δυνάμει ἀνδριάς». Τὸ αὐτὸ μάρμαρον ὅταν λάβῃ τὴν μορφὴν ἐκ μέρους τοῦ καλλιτέχνου καὶ ἀποτελέσῃ ἄγαλμα εἶναι «ἐνεργείᾳ ἀνδριάς». Ἡ αὐτὴ ἀντίθεσις τοῦ «δυνάμει» καὶ «ἐνεργείᾳ» ἰσχύει καὶ διὰ τὸν ἐν ἐργασίᾳ εὑρισκόμενον καλλιτέχνην ἐν συγκρίσει μὲ τὸν ἐν ἀναπαύσει διατελοῦντα. Ὁ ἐν ἀναπαύσει εὑρισκόμενος καλλιτέχνης εἶναι εἰς τὴν κατάστασιν τοῦ «δυνάμει», δύναται δηλαδὴ ὅταν θελήσῃ νὰ ἐργασθῇ καλλιτεχνικῶς. Ὁ ἐν ἐργασίᾳ εὑρισκόμενος καλλιτέχνης εἶναι εἰς τὴν κατάστασιν τῆς ἐνεργείας. Ὅταν εἰς ἓν ὃν ἀναπτυχθοῦν ἅπασαι αἱ λανθάνουσαι ἱκανότητες καὶ φθάσῃ τοῦτο εἰς τὴν πλήρη του ἀνάπτυξιν, τότε λέγομεν ὅτι ἔχει φθάσει εἰς τὴν κατάστασιν τῆς «ἐντελεχείας» δηλαδὴ τῆς τελείας ἀναπτύξεώς του. Ὁ Ἀριστοτέλης διὰ τῶν διακρίσεών του τούτων ἔκαμε φανερὸν ὅτι ὀφείλομεν νὰ ἀναγνωρίσωμεν τὴν ὕπαρξιν λανθανουσῶν τάσεων, προδιαθέσεων καὶ ἱκανοτήτων ἐπιδεκτικῶν ἀναπτύξεως. Ἔθεσεν οὕτω τὴν βάσιν διὰ νὰ θεμελιωθῇ ἡ ἐξελικτικὴ θεώρησις τοῦ σύμπαντος. Μεταξὺ τῶν νεωτέρων ἐπιστημῶν ἡ βιολογία, ἡ ψυχολογία καὶ ἡ παιδαγωγικὴ χρησιμοποιοῦν εὐρύτατα τὴν ἀντίληψιν ὅτι πράγματι ὑπάρχουν τοιαῦται λανθάνουσαι δυναμικαὶ προϋποθέσεις ἐπιδεκτικαὶ ἀναπτύξεως καὶ τελειοποιήσεως.

Συνοψίζοντες ἤδη τὴν γενομένην σχετικῶς μὲ τὸ κύριον πρόβλημα τῆς ὀντολογίας ἀνάλυσιν διαπιστοῦμεν ὅτι τοῦτο διασχίζεται εἰς μερικώτερα προβλήματα. Ἡ ἀναλυτική του ἐξέτασις ὀφείλει νὰ ἐξετάσῃ τί εἶναι οὐσία καὶ εἶτα νὰ διευκρινήσῃ τὴν οὐσίαν ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῆς δυνάμεως καὶ ἐνεργείας.

Τὸ πρόβλημα τῆς οὐσίας. Εἴδομεν ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης δὲν ἀπεδέχθη τὴν ὕπαρξιν ἰδεῶν καὶ ἀριθμῶν ὡς χωριστῶν ὀντοτήτων ἔξω ἀπὸ τὰ πράγματα. Διορθώνων τὴν πλατωνικὴν θεωρίαν εἶπεν ὅτι τὰ εἴδη ὑπαρχουν ἐντὸς τῶν πραγμάτων ἀποτελοῦντα τὸ οὐσιαστικὸν αὐτῶν περιεχόμενον. Κατεβίβασεν οὕτω τὰς πλατωνικὰς ἰδέας ἀπὸ τὸν ὑπερουράνιον τόπον καὶ τὰς ἐποποθέτησε μέσα εἰς τὰ πράγματα. Ἡ οὐσία λοιπὸν πρέπει νὰ ἀναζητηθῇ εἰς τὰ ἐπί μέρους συγκεκριμένα ὄντα. Ὥστε ἂν θέλωμεν νὰ μάθωμεν τί ἐστὶ οὐσία πρέπει νὰ προχωρήσωμεν εἰς ὀντολογικὴν ἀνάλυσιν μιᾶς συγκεκριμένης ἀτομικότητος, νὰ μελετήσωμεν τὴν ὀντολογικὴν ὑφὴν τῶν ἀντικειμένων ὅσα κατατάσσονται εἰς τὴν κατηγορίαν τῆς οὐσίας. Προχωρῶν εἰς τὴν ἀνάλυσίν του ἐρωτᾷ ὁ Ἀριστοτέλης ποῖα εἶναι τὰ γνωρίσματα τῆς ἐπὶ μέρους συγκεκριμένης οὐσίας, τῆς αἰσθητῆς οὐσίας, τοῦ αἰσθητοῦ ἀντικειμένου. Τοιαύτη οὐσία εἶναι π.χ. εἷς δεδομένος ἄνθρωπος, ὁ Σωκράτης. Τὸ πρῶτον της χαρακτηριστικὸν εἶναι ὅτι ἀποτελεῖ πάντοτε τὸ ὑποκείμενον οἱασδήποτε λογικῆς κρίσεως ἥτις ἀναφέρεται εἰς αὐτόν. Λέγω περὶ τοῦ Σωκράτους ὅτι εἶναι σοφός, γέρων, πτωχὸς κλπ. Ἀποδίδω εἰς αὐτὸν πολλὰ κατηγορούμενα. Δὲν δύναται ὅμως νὰ χρησιμοποιηθῇ ὁ ὅρος Σωκράτης ὡς κατηγορούμενον ἄλλης οὐσίας ἔξω ἀπὸ τὸν ἑαυτόν του. Ὥστε τὸ πρῶτον γνώρισμα τῆς οὐσίας εἶναι ὅτι ἀποτελεῖ πάντοτε ὑποκείμενον μὴ δυναμένη νὰ ἀποδοθῇ εἰς ἄλλοτι ὂν ὡς κατηγορούμενον. Δηλαδὴ ὁ Σωκράτης ὁ υἱὸς τοῦ Σωφρονίσκου εἶναι ἰδιαιτέρα ἀτομικότης μὴ συμπίπτουσα μὲ οὐδεμίαν ἄλλην. Δεύτερον χαρακτηριστικόν της εἶναι τὸ ὅτι δὲν ἀντιμετωπίζεται ἀπὸ καμμίαν ἀντίθεσιν. Δὲν δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι ὑπάρχει ἐν σχέσει μὲ τὴν ἀτομικὴν ὑπόστασιν Σωκράτης κάποιος ἀντίθετος ὅρος, ὅπως λέγομεν ὅτι τὸ ἀντίθετον τοῦ λευκοῦ εἶναι τὸ μαῦρον. Ἡ οὐσία εἶναι φορεὺς ἀντιθέσεων (ὁ Σωκράτης γίνεται γέρων ἐνῶ ἦτο προηγουμένως νέος, δίκαιος ἐνῶ προηγουμένως ἦτο ἄδικος) χωρὶς νὰ ὑπάρχῃ ἕναντι αὐτῆς ἀντίθεσίς τις. Ἐπίσης ἡ οὐσία δὲν εἶναι ἐπιδεκτικὴ βαθμολογήσεως. Δὲν δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι ὁ Σωκράτης εἶναι εἰς μεγαλύτερον βαθμὸν ἢ μικρότερον Σωκράτης. Ὥστε οὐσία εἶναι τὸ ὑποκείμενον θεωρούμενον ὡς ἔσχατος φορεὺς ἰδιοτήτων ἀντιθέσεων καὶ καθορισμῶν. Δὲν δύναται ἡ οὐσία νὰ ταυτισθῇ μὲ τὰς ἰδιότητάς της. Ἀντιθέτως ὀφείλομεν νὰ εἴπωμεν ὅτι οὐσία εἶναι ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἔχει ἰδιότητας, ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον εὑρίσκεται εἰς ὡρισμένας σχέσεις μὲ ἄλλα ὄντα, ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἐνεργεῖ καὶ πάσχει. Τὸ αἰσθητὸν ὂν π.χ. ὁ Σωκράτης ὑφίσταται παντοίας μεταβολὰς σωματικὰς καὶ ψυχικάς. Γίνεται νέος, γέρων, σοφός, δίκαιος. Παρ' ὅλας αὐτὰς τὰς ἀλλοιώσεις διατηρεῖται ὡς ἑνιαία ἑνότης. Λέγομεν ὅτι ἔχομεν ἐμπρός μας αὐτὸν τὸν ἴδιον τὸν Σωκράτη. Κάτι λοιπὸν μένει τὸ ἀμετάβλητον μέσα ἀπὸ ὅλας αὐτὰς τὰς μεταβολάς. Ὅπισθεν ὅλων τῶν μεταβολῶν, εἰς ἃς ὑπόκειται ἓν ὑπαρκτὸν ὄν, ὑπάρχει κάτι ποὺ συγκρατεῖ τὴν ἑνότητά του, εἰς ἄγνωστος Χ ὅπως λέγουν οἱ μαθηματικοί. Εἰς πᾶν μεταβλητὸν ὂν ἐνυπάρχει ὡς πυρὴν ἀμετάβλητόν τι στοιχεῖον διατηρούμενον τὸ αὐτὸ εἰς πεῖσμα ὅλων τῶν ἐν τῷ χρόνῳ συμβαινουσῶν μεταβολῶν. Ἂν πάρωμεν ἓν τεμάχιον χαλκοῦ καὶ τὸ παρακολουθήσωμεν ἐπί τινα χρόνον θὰ διαπιστώσωμεν ὅτι ὑφίσταται ἀλλοιώσεις κατὰ τὴν θερμότητά του, κατὰ τὴν διάταξιν καὶ τὸ σχῆμα τῶν μορίων του. Δυνάμεθα νὰ τοῦ δώσωμεν διαφορετικὸν σχῆμα καὶ χρῶμα. Δὲν θὰ παύσῃ ὅμως νὰ εἶναι ἓν τεμάχιον χαλκοῦ. Τί εἶναι αὐτὸ τὸ ἀμετάβλητον τὸ ὁποῖον κάμνει ὥστε αὐτὸ τὸ τεμάχιον νὰ εἶναι τεμάχιον χαλκοῦ, ὁ Σωκράτης νὰ εἶναι Σωκράτης καὶ οὐχὶ Περικλῆς; Διὰ τοῦ ἐρωτήματος τούτου τίθεται ἡ δυσχερεστάτη περὶ οὐσίας ἀπορία. Τὸ ἀμετάβλητον τοῦτο δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ εἶναι αἱ ἰδιότητες. Διότι μία ἰδιότης δὲν μεταβάλλεται εἰς ἄλλην. Ὅταν ἐπέλθῃ μία ἰδιότης ἐξαφανίζεται ἡ ἄλλη. Ἡ μία ἰδιότης ἐκτοπίζει τὴν ἄλλη. Ὥστε ἂν δεχθῶμεν ὅτι οὐσία εἶναι αἱ διαδοχικαὶ τοῦ ὄντος ἰδιότητες θὰ διασπασθῇ ἡ ἑνότης τοῦ ὄντος καὶ δὲν θὰ δύναται νὰ γίνῃ λόγος περὶ τούτου τοῦ συγκεκριμένου ὄντος ὡς ἑνιαίας ἀτομικότητος. Ὅθεν εἶναι ἀνάγκη νὰ διεισδύσωμεν εἰς αὐτὸν τὸν ἔσχατον καὶ ἀμετάβλητον πυρῆνα, ἐκ τοῦ ὁποίου πηγάζει ἡ οὐσιαστικὴ ἑνότης παντὸς ὑπαρκτοῦ ὄντος. Ζητεῖται μὲ ἄλλους λόγους ὁ καθορισμὸς αὐτοῦ τοῦ ἀγνώστου Χ, ὅστις ἵσταται ὄπισθεν τῶν προσιτῶν εἰς τὴν αἴσθησίν μας πραγματικῶν ἰδιοτήτων καὶ φαινομένων.

Τὸ εἶδος καὶ ἡ ὕλη. Διὰ νὰ λύσῃ τὸ τεθὲν πρόβλημα ὁ Σταγιρίτης ἐσκέφθη κατὰ τὸν ἀκόλουθον τρόπον: Ἔθεσε τὸ ἐρώτημα ἂν εἶναι δυνατὸν νὰ συλληφθῇ ὁ ἀμετάβλητος οὐσιαστικὸς πυρὴν διὰ τῆς αἰσθήσεως. Ἡ ἀπάντησίς του εἰς τὸ ἐρώτημα τοῦτο ὑπῆρξε ἀρνητική. Εἰς τὴν αἴσθησίν μας ὑποπίπτουν πάντοτε μεταβληταὶ ἰδιότητες καὶ μεταβλητὰ φαινόμενα. Τὸ διὰ τῶν αἰσθήσεων ἀποκαλυπτόμενον περιεχόμενον τῶν πραγμάτων εἶναι πάντοτε μεταβλητὸν καὶ στερεῖται ἑνότητος. Ἡ διαπίστωσις αὕτη ἦτο μία ἀναμφισβήτητος ἀλήθεια, τὴν ὁποίαν εἶχε διατυπώσει ὁ Ἡράκλειτος καὶ εἶχον δεχθῇ καὶ ὁ Δημόκριτος καὶ ὁ Πλάτων. Τὸ σύνολον λοιπὸν τῶν αἰσθητῶν ἰδιοτήτων δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ ἀποτελοῦν τὸν ζητούμενον ἑνοποιητικὸν ὀντολογικὸν πυρῆνα. Συμφώνως πρὸς ταῦτα ὁ ζητούμενος ὀντολογικὸς πυρὴν θὰ εἶναι ἡ πέραν τῶν αἰσθητῶν ἰδιοτήτων ἑνοποιητικὴ ἀρχὴ ἡ ἑνοποιοῦσα τὰ φαινόμενα. Συγχρόνως ὅμως πρέπει νὰ εἶναι καὶ πηγὴ ἐξ ἧς ἐκπορεύονται πᾶσαι αἱ σημειούμεναι αἰσθηταὶ ἀντιδράσεις, ὧν ἔκφρασις εἶναι αἱ φαινομενικαὶ ἰδιότητες. Καὶ τοῦτο διότι ὁ ὀντολογικὸς οὗτος πυρὴν οὐ μόνον συνδέει εἰς ἑνότητα τὰς ὑπὸ τοῦ αἰσθητοῦ ὄντος ἐμφανιζομένας ἰδιότητας, ἀλλὰ ἔχει καὶ τὴν δύναμιν νὰ ἀντιδρᾷ εἰς τὰς ἐπιδράσεις τὰς ἐκπορευομένας ἐκ τῶν αἰσθητῶν δεδομένων. Ὁ Σωκράτης οὐ μόνον εἶναι ἑνότης διαδοχικὴ ἰδιοτήτων, ἀλλὰ καὶ πηγὴ ἐνεργειῶν. Τώρα κάμνει τοῦτο, τώρα κάμνει ἢ ὑφίσταται τὸ ἄλλο. Ὁμοίως καὶ ἓν τεμάχιον χαλκοῦ δὲν ἀποτελεῖ μόνον ἑνότητα, ἀλλὰ καὶ πηγὴν ἀντιδράσεων. Παρουσιάζει ἀντίστασιν, ἐμφανίζει χημικὰς ἀντιδράσεις. Ἰδοὺ λοιπὸν ὅτι κατωρθώσαμεν νὰ προσδιορίσωμεν τὸν ζητούμενον ὀντολογικὸν πυρῆνα διὰ τριῶν χαρακτηριστικῶν. Ὁ πυρὴν οὗτος εἶναι: 1ον) Οὐχὶ προσιτὸς εἰς τὴν αἴσθησιν, ἀλλὰ μόνον εἰς τὴν νόησιν. Εἶναι τι τὸ νοούμενον. 2ον) Εἶναι πηγὴ ἑνότητος τοῦ αἰσθητοῦ ὑπαρκτοῦ ὄντος. 3ον) Εἶναι πηγὴ ἐνεργείας. Τὸ ἐνυπάρχον τοῦτο εἰς τὰ αἰσθητὰ ὑπαρκτὰ ὄντα ἑνοποιητικὸν καὶ ἐνεργητικὸν μὴ αἰσθητὸν δεδομένον ὀνομάζει ὁ Ἀριστοτέλης «εἶδος». Ἐκλέγει δὲ τὴν λεκτικὴν ταύτην ἔκφρασιν διὰ νὰ δείξῃ ὅτι εἶναι τι τὸ ὁποῖον δύναται νὰ «ἴδῃ» ἡ νόησις, τὸ «ὁρώμενον» διὰ τῆς «νοήσεως». Ὡς εἴπομεν ἐν τοῖς προηγουμένοις, νόησιν λέγων ὁ Ἀριστοτέλης νοεῖ τὴν ἄμεσον ἔνόρασιν, τὴν συνοπτικὴν ματιάν. δι' ἧς ὁ νοῦς ἀντιλαμβάνεται οὐσιαστικῶς τὰ πράγματα. Τὸ εἶδος ἀποτελεῖ τὸν οὐσιαστικὸν πυρῆνα τῶν πραγμάτων διότι δίδει εἰς αὐτὰ ἑνότητα καὶ ὡς πηγὴ ἐνεργείας τὰ καθιστᾷ ἱκανὰ νὰ ἐνεργοῦν καὶ νὰ ἀντιδροῦν. Τὸν ὅρον «εἶδος» παρέλαβεν ὁ Ἀριστοτέλης ἀπὸ τὸν Πλάτωνα, ὡς συνώνυμον δὲ ὅρον χρησιμοποιεῖ καὶ τὴν λέξιν «μορφή».

Ἀφοῦ καθώρισε τὸ εἶδος ὡς ἀποτελοῦν τὸν οὐσιαστικὸν πυρῆνα τῶν πραγμάτων, ὁ Ἀριστοτέλης θέτει τὸ πρόβλημα ἂν εἰς τὰ πράγματα καὶ γενικώτερον εἰς τὸ σύμπαν ὑπάρχῃ μόνον τὸ εἶδος, ἀποκλειομένης τῆς ὑπάρξεως οἱουδήποτε ἄλλου στοιχείου. Ἂν ἐδέχετο τὴν ὕπαρξιν μόνον τοῦ εἴδους, θὰ κατέληγεν εἰς τὸν ἀπόλυτον ἰδανισμόν, ὅστις παραβλέπει τὴν ὕπαρξιν ἐν τῷ κόσμῳ μιᾶς ὀντότητος, ἥτις εἶναι διάφορος τοῦ εἴδους. Τὸ τοιοῦτον θὰ ἦτο κάτι ἀντιτιθέμενον πρὸς τὸν σεβασμόν, ὃν ἐδείκνυεν ὁ Σταγιρίτης πρὸς τὰ δεδομένα τῆς πραγματικότητος. Δὲν ἐδίστασε λοιπὸν νὰ δεχθῇ καὶ τὴν ὕπαρξιν δευτερεύοντός τινος στοιχείου, δυναμένου νὰ ἐξηγήσῃ τὴν ἐν τῷ κόσμῳ παρατηρουμένην μεταβολήν. Ἐκτὸς τοῦ ἀμεταβλήτου καὶ ἐνεργητικοῦ εἴδους, ὑπάρχει καὶ κάτι τὸ μεταβλητὸν καὶ παθητικόν, ἐφ' οὗ ἀσκεῖ τὴν ἑνοποιητικὴν καὶ ἐνεργητικήν του ἐπίδρασιν τὸ εἶδος. Τὸ στοιχεῖον τοῦτο τὸ ὠνόμασεν ὁ Ἀριστοτέλης «ὕλην» εἰσαγαγὼν νέον ὅρον, ὅστις ὑπάρχει εἰσέτι ἐν χρήσει εἰς τὴν φιλοσοφικὴν ὁρολογίαν. Ὁ ὅρος ἐλήφθη ἐκ τῆς τεχνολογίας τῆς ἐποχῆς του καὶ σημαίνει ξυλείαν προερχομένην ἐκ δάσους καὶ κατάλληλον διὰ κατεργασίας πρὸς ναυπήγησιν πλοίων καὶ λοιπῶν ἀντικειμένων τῆς καθημερινῆς χρήσεως. Ἐπροτιμήθη δὲ διὰ νὰ δηλωθῇ ὅτι ὕλη εἶναι ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον εἶναι ἐπιδεκτικὸν νὰ λάβῃ μίαν οἱανδήποτε μορφήν. Διετυπώθη καὶ ἡ γνώμη ὅτι εἰς τὴν λέξιν ὕλη, νοουμένην ὡς ναυπηγήσιμον ξυλείαν, ἐνυπολανθάνει ἡ πυθαγορικὴ ἀλληγορία ἡ παραβάλλουσα τὸν κόσμον μὲ πλοῖον καὶ τὸν Θεὸν μὲ κυβερνήτην. Πάντως ἡ γενικωτάτη σημασία τοῦ ὅρου «ὕλη» παρὰ τῷ Ἀριστοτέλει εἶναι δηλωτικὴ οἱουδήποτε πράγματος, ὅπερ εἶναι ἐπιδεκτικὸν μορφοποιήσεως. Τὸ μάρμαρον εἶναι ὕλη ἐν σχέσει μὲ τὸν ἐξ αὐτοῦ κατασκευαζόμενον ἀνδριάντα, οἱ λίθοι καὶ τὰ ξύλα εἶναι ὕλη ἐν σχέσει μὲ τὴν ἐξ αὐτῶν κατασκευαζομένην οἰκίαν. Οἱ εἰσαχθέντες ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους ὅροι εἶδος (μορφή) καὶ ὕλη, κατέστησαν κτῆμα τῆς φιλοσοφικῆς διανοήσεως. Εἰς τὴν καντιανὴν καὶ μετακαντιανὴν φιλοσοφίαν. γίνεται εὐρυτάτη χρησιμοποίησις αὐτῶν ὡς θεμελιωδῶν φιλοσοφικῶν ἐννοιῶν.

Μετὰ τὰς προκαταρκτικὰς ταύτας διακρίσεις προχωρεῖ ὁ Ἀριστοτέλης εἰς ἀκριβεστέρους καθορισμούς. Τὸ εἶδος ὁρίζεται ὡς ἀρχή, ἥτις δίδει μορφὴν εἰς τὴν ὕλην. Διὰ τῆς μεσολαβήσεως τῆς ἐξ αὐτοῦ πηγαζούσης ἐνεργείας λαμβάνει τὴν ὀντότητά του οἱονδήποτε ὄν. Δὲν ἐνυπάρχει εἰς τὰ ὄντα ὑπὸ τὴν μορφὴν ἑνὸς ἐπὶ πλέον ὑλικοῦ στοιχείου, ἀλλὰ ἵσταται ὑπεράνω πάντων τῶν ὑλικῶν στοιχείων, ἅτινα συγκροτοῦν ἓν ὄν. Οὔτε εἶναι σύνθεσις στοιχείων. Δέον νὰ νοηθῇ ὡς ἀρχικὴ πηγὴ ἐνεργείας καὶ ἑνότητος. Εἶναι ὂν συγχρόνως δὲ καὶ ἕν, οὐσία ἅμα καὶ ἑνότης. Κατανοοῦμεν τὴν οὐσίαν πράγματός τινος μόνον διὰ τῆς κατανοήσεως τοῦ εἴδους του. Ἡ διὰ λέξεων ἔκφρασις, ἥτις δεικνύει τὸ εἶδος, ὀνομάζεται «ὁρισμός». Πᾶς δὲ εἰς τὸν καθορισμὸν τοῦ εἴδους ἀναφερόμενος ὁρισμὸς συλλαμβάνεται οὐχὶ διὰ τῆς αἰσθήσεως, ἀλλὰ μὲ τὰ «μάτια τῆς ψυχῆς», διὰ «νοητικῆς ἐποπτείας» καὶ σημαίνει τὴν οὐσίαν ἑνὸς πράγματος, τί εἶναι ἓν πρᾶγμα. Ὅταν λέγωμεν ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι ζῶον λογικόν, ὁρίζομεν αὐτὸν ἐπὶ τῇ βάσει τῆς οὐσίας του. Εἰς τὴν ὁρολογίαν τῆς νεωτέρας φιλοσοφίας, οἱ ὁρισμοὶ συμπίπτουν μὲ τὰς λεγομένας οὐσιαστικὰς τῶν ὄντων ἐννοίας, μὲ τὴν διαφορὰν ὅτι οἱ πλεῖστοι τῶν νεωτέρων φιλοσόφων διδάσκουν ὅτι αἱ ἔννοιαι παράγονται ὑπὸ τῆς διανοητικῆς ἐνεργείας τοῦ νοῦ, συνδέοντος διάφορα γνωρίσματα, ἐνῶ ὁ Ἀριστοτέλης τὰς θεωρεῖ ὡς ἀδιαιρέτους καὶ ἀσυνθέτους πνευματικὰς ἀντιλήψεις, «ἐποπτείας» τῆς νοήσεως. Διὰ νὰ δηλώσῃ δὲ τὸ ἀδιαιρέτως ἐποπτευόμενον εἶδος τὸ ἀποτελοῦν τὴν θεμελιώδη ὀντότητα ἑνὸς ὄντος χρησιμοποιεῖ τὸν ὑπ' αὐτοῦ πλασθέντα τολμηρὸν νεολογισμὸν «τὸ τί ἦν εἶναι». Ἂν ἠθέλαμεν νὰ ἐξηγήσωμεν τὸν ὅρον τοῦτον κατὰ λέξιν, θὰ ἐχρησιμοποιοῦμεν τὴν δημώδη ἔκφρασιν «τί ἤτανε νὰ εἶναι» ἓν πρᾶγμα, τὸν ἀρχικὸν τρόπον τῆς κατασκευῆς του, ἐκ τοῦ ὁποίου καθορίζεται ἡ μορφὴ τὴν ὁποίαν ἔχει ἓν πρᾶγμα τόσον εἰς τὸ παρελθὸν ὅσον καὶ εἰς τὸ παρὸν καὶ εἰς τὸ μέλλον. Δεικνύεται διὰ τοῦ ὅρου τούτου τί εἶναι ἓν πρᾶγμα (π.χ. ἄνθρωπος, φυτόν, ζῶον) δυνάμει τῆς ἱστορικότητός του καὶ τί θὰ ἐξακολουθήσῃ νὰ εἶναι εἰς τὸ μέλλον. Δηλοῦται δι' αὐτοῦ τὸ ἀμετάβλητον εἶδος, ὅπως ἦτο ἐκ πρώτης καταβολῆς καὶ ὅπως ἐξακολουθεῖ νὰ ὑπάρχῃ ἐν τῷ παρόντι καὶ μέλλοντι, ἡ ὑπερχρονικὴ ἑνότης τοῦ εἰδολογικοῦ πλάσματος. Κατὰ συνέπειαν τὸ «εἶδος» εἶναι ἀρχὴ τῆς ἐνιαίας ὑφῆς τοῦ συγκεκριμένου πράγματος, ἡ συγκρατοῦσα τοῦτο εἰς ἑνότητα ἐνεργητικήν. Ἐκ τῆς τοιαύτης ἀντιλήψεως εἰς τοὺς νεωτέρους χρόνους ὁρμηθεὶς ὁ Λάϊμπνιτς, ἔφθασεν εἰς τὴν ἰδέαν τῆς μονάδος, ἥτις εἶναι τὸ ἀριστοτελικὸν εἶδος ἀπηλλαγμένον πάσης ἑπαφῆς μὲ τὴν ὑλικότητα. Ὁ Ἀριστοτέλης ὅμως, προκειμένου περὶ τῶν ἐγκοσμίων ὄντων, δέχεται ὅτι τὸ εἶδος εὑρίσκεται ἐμπραγματωμένον ἐν τῇ ὕλῃ. Τὸ οὕτω καλούμενον εἶδος, καλεῖται «ἔσχατον» καὶ «ἄτομον εἶδος». Τὸ ἐκ τῆς ὕλης καὶ εἴδους συναπαρτιζόμενον σύμπλεγμα καλεῖ «σύνολον». Τὸ εἶδος οὔτε γεννᾶται οὔτε φθείρεται. Εἰς τὰ φθαρτὰ ὄντα τοῦ κόσμου τούτου μεταδίδεται διὰ τῆς ἐνεργείας καὶ ὑφίσταται διὰ μιᾶς ἀδιαλείπτου διαδοχικῆς τῆς ὕλης μορφοποιήσεως. Τὴν ὕλην θεωρεῖ ὡς προϋπόθεσιν, ἥτις καθιστᾷ δυνατὴν τὴν ὕπαρξιν τῶν φαινομενικῶν αἰσθησιακῶν ἰδιοτήτων, τὰς ὁποίας παρατηροῦμεν εἰς τὰ πράγματα. Ἡ ὕπαρξίς της ἔγκειται ἁπλῶς καὶ μόνον εἰς τὰ φαινόμενα. Εἰς τὸ Λ τῶν «Μετὰ τὰ φυσικά» (1070 α 10) γράφει ὁ Ἀριστοτέλης ὅτι ἡ ὕλη δύναται νὰ θεωρηθῇ οὐσία «τόδε τι οὖσα τῷ φαίνεσθαι» (ἡ ὕλη κατορθώνει νὰ παρουσιάζεται ὡς πραγματικότης ἐπειδὴ λαμβάνει συγκεκριμένην ὕπαρξιν, λόγω τῶν φαινομένων ἅτινα ἐμφανίζει). Ὅθεν ἡ ὕλη δέον νὰ θεωρηθῇ ὡς πηγὴ τῆς ἀσταθείας καὶ μεταβλητικότητος τῆς ἐνυπαρχούσης εἰς τὸν κόσμον τῶν φαινομένων. Διακρίνει τὴν ὕλην ὁ Ἀριστοτέλης εἰς «πρώτην» καὶ εἰς «ἐσχάτην» Λέγων πρώτην ἐννοεῖ τὴν ὕλην εἰς τὴν πρωταρχικὴν καὶ ἀρχέγονον μορφὴν τῆς ἀκαθοριστίας. Ἂν νοήσωμεν τὴν ὑλικότητα ἀποχωρισμένην κάθε προσδιορισμοῦ, ἔχομεν τὴν πρώτην ὕλην. Ἐπειδὴ ὅμως διδάσκει ὅτι ἡ ἐνέργεια προηγεῖται τῆς δυνάμεως, εἶναι ἀδύνατον νὰ εὑρεθῇ κάπου εἰς τὸ σύμπαν ὕλη ὁλοκληρωτικῶς στερουμένη μορφῆς. Διὰ τοῦτο ὅπου ἀναφέρει τὴν πρώτην ὕλην, τὴν θεωρεῖ προσδιωρισμένην ὑπό τινος στοιχειώδους καθορισμοῦ καὶ ἐφαρμοζομένην ἐν συνεπαφῇ μὲ τὸ θερμὸν καὶ ψυχρὸν ἢ μὲ τὸ ξηρὸν καὶ τὸ ὑγρόν. Ἡ ἐν τῷ μεταβλητῷ κόσμῳ ὑπάρχουσα πρωταρχικὴ ὕλη, ἐμφανίζεται πάντοτε ὑπὸ μορφὴν ἑνὸς ἐκ τῶν τεσσάρων στοιχείων (πυρός, ὕδατος, ἀέρος, γῆς), ἐξ ὧν συνίστανται ὑλικῶς τὰ σώματα. Ὁμιλεῖ ἐπίσης καὶ περὶ ὕλης νοητῆς, θεωρῶν ὡς τοιαύτην τὴν κατὰ χῶρον ἔκτασιν. Ταύτην ὁ Ἀριστοτέλης ὀνομάζει καὶ ὕλην «μαθηματικήν». Ἡ ἀντίληψις αὕτη ἐνθυμίζει τὰς περὶ ἐκτάσεως δοξασίας τοῦ Καρτεσίου. Καὶ προκειμένου περὶ λογικῶν στοιχείων δὲν διστάζει νὰ χρησιμοποιήσῃ τὸν αὐτὸν ὅρον. Οὕτω π.χ. χαρακτηρίζει τὰ ἀνώτατα λογικὰ γένη ἐν σχέσει μὲ τὰ ἄτομα εἴδη ὡς ὕλην. Αἱ ἔννοιαι ζῶον καὶ ὀργανικὸν αἱ ἐμπεριεχόμεναι εἰς τὸ ἄτομον εἶδος ἄνθρωπος εἶναι ἐν συγκρίσει πρὸς τοῦτο ὕλη. Πρὸς ἔνδειξιν τῆς ὕλης χρησιμοποιεῖ ὁ Ἀριστοτέλης καὶ τὴν ἔκφρασιν «δυνάμει ὄν», διότι ἡ ὕλη εἶναι ἐπιδεκτικὴ νὰ γίνῃ κάτι. Ὁ χαλκὸς δύναται νὰ γίνῃ ἀνδριάς, τὸ ξύλον δύναται νὰ γίνῃ διὰ τῆς ἐργασίας τοῦ ξυλουργοῦ τράπεζα, διὰ τῆς ἐργασίας τοῦ ναυπηγοῦ πλοῖον. Ἡ ὕλη, ἥτις ἔχει συναποτελέσει μετὰ τοῦ εἴδους ἓν συγκεκριμένον ὄν (τὸ σύνολον), ὀνομάζεται «ἐσχάτη ὕλη». Ὕλη δηλαδή, ἥτις ἔχει φθάσει εἰς τὸ τελευταῖον στάδιον τοῦ καθορισμοῦ της. Οὐδέποτε ἀποβάλλει ὅμως τὴν ἀοριστίαν της ἡ ὕλη καὶ οὐδέποτε ὑποτάσσεται τελειωτικῶς εἰς τὸ εἶδος. Διατηρεῖ ἐν ἑαυτῇ τὴν ἀοριστίαν της καὶ ἀντιδρᾷ εἰς τὴν ἐπένδυσίν της διὰ τῆς μορφῆς. Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ταύτης ἡ ὕλη καλεῖται καὶ «μὴ ὄν», κάτι τὸ ὁποῖον δὲν ἔχει πάρει ὡρισμένον εἶδος. Δὲν εἶναι ὅμως ἐστερημένη ὑπάρξεως καὶ πλάσμα τῆς ἀφαιρετικῆς σκέψεως, ὅπως ἐδίδασκεν ὁ Πλάτων, ἀλλὰ κάτι τὸ πλαστικόν, «ἐκμαγεῖον», ὅπερ δύναται νὰ δεχθῇ μορφοποίησιν καὶ νὰ γίνῃ κάτι. Ἐκ τῆς ὕλης ἐκπηγάζουν αἱ παρεκκλίσεις καὶ τὰ σφάλματα, ἅτινα παρατηροῦνται εἰς τὴν φύσιν.

Δύναμις καὶ ἐνέργεια. Διὰ τῆς ὕλης καὶ τοῦ εἴδους μᾶς παρεσχέθη στατικὴ περιγραφὴ τῶν συγκεκριμένων ὄντων, τὰ ὁποῖα, ὅπως ειδομεν, τὰ καλεῖ ὁ Ἀριστοτέλης αἰσθητὰς οὐσίας. Διὰ νὰ συμπληρωθῇ ἡ ὀντολογικὴ των διερεύνησις πρέπει νὰ ἐξετασθοῦν ταῦτα καὶ ἀπὸ δυναμικῆς ἐξελικτικῆς ἀπόψεως. Ἡ ἁπλῆ παρατήρησις δεικνύει ὅτι τὰ ὄντα δὲν μένουν ἀνεξέλικτα. Καίτοι διατηροῦσι τὴν ἑνότητά των εἰς πᾶσαν στιγμὴν τοῦ χρόνου, ὑπόκεινται καὶ εἰς μεταβολήν, ἐξερχόμενα ἐκ τῆς καταστάσεως τοῦ δυνάμει εἰς τὴν κατάστασιν τοῦ ἐνεργεῖα εἶναι. Ὑπάρχουν κατὰ ταῦτα δύο ὑπαρκτικοὶ τρόποι, ὁ τῆς δυνάμεως καὶ ὁ τῆς ἐνεργειας. Ἡ ὕλη ὑπάρχει κατὰ τρόπον δυναμικόν, ὡς λανθάνουσα προδιάθεσις. Τὸ εἶδος ὑπάρχει κατὰ τρόπον ἐνεργητικόν, ὡς ἐνέργεια ἐπιδρῶσα ἐπὶ τῆς ὕλης καὶ ἀφυπνίζουσα τὴν ὑπνώττουσαν εἰς τοὺς κόλπους της ἱκανότητα. Ἡ ἐνέργεια προηγεῖται τῆς δυνάμεως. Ὅταν δὲ φθάσῃ εἰς τὸν ὕψιστον βαθμὸν τῆς ἀναπτύξεως, ἀποτελεῖ τὴν «ἐντελέχειαν». Ἐντελέχεια λεκτικῶς σημαίνει τὴν κατάστασιν, καθ' ἣν ἀντικείμενόν τι «ἔχει ἐντελῶς», ἀπέκτησε τὴν ὑψίστην του ἐντέλειαν. Ἡ ἐντελέχεια νοουμένη ὡς ἀποκτηθεῖσα «ἕξις», δηλαδὴ ὡς σταθερὸν ἀπόκτημα τοῦ ὑποκειμένου, ὀνομάζεται ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους «πρώτη ἐντελέχεια». Ἡ ὡς λανθάνουσα παρὰ τῷ ἐπιστήμονι ὑπάρχουσα ἐπιστημονικὴ γνῶσις εἶναι πρώτη ἐντελέχεια. Ἡ δὲ ἐπιστήμη ἐκδηλουμένη ὡς ἐνεργητικὴ θεωρητικὴ ἐργασία καὶ ἐνασχόλησις κατὰ τὴν ἐπιστημονικὴν τοῦ ἐπιστήμονος ἐργασίαν, ἀποτελεῖ τὴν κατὰ κυριολεξίαν «νοουμένην ἐντελέχειαν». Ἡ μετάπτωσις ἀπὸ τῆς δυναμικῆς καταστάσεως εἰς τὴν ἐνεργητικὴν καὶ τὸ ἀντίθετον εἶναι φαινόμενον, ὅπερ παρατηρεῖται μόνον εἰς τὰς συνθέτους φθαρτὰς οὐσίας, εἰς τὰ ὄντα δηλαδὴ τὰ ὑπάρχοντα εἰς τὴν ἐγκόσμιον περιοχήν, ἡ ὁποία κεῖται κάτω ἀπὸ τὴν σελήνην. Αἱ πρῶται οὐσίαι, αἵτινες εἶναι ἀπηλλαγμέναι ἀπὸ τὴν ὑλικότητα, ὅπως ὁ Θεὸς καὶ οἱ νόες, οἵτινες καθοδηγοῦν τὰς οὐρανίους σφαίρας, «τὰ ἀΐδια αἰσθητά», ἤτοι τὰ ὄντα ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα καίτοι εἶναι προσιτὰ εἰς τὴν αἴσθησιν, ὅμως δὲν ὑπόκεινται εἰς φθορὰν κατὰ τὴν, κυκλικήν των κίνησιν, εὑρίσκονται πάντοτε εἰς τὴν κατάστασιν τῆς ἐνεργείας. Ὁ Θεὸς εἶναι καθαρὰ ἐνέργεια. Οὕτω τὰ ἐν τῷ σύμπαντι ὄντα δύνανται νὰ κλιμακωθῶσιν εἰς ἱεραρχικὴν τάξιν ἀναλόγως τῆς μετοχῆς των εἰς τὴν ἐνεργητικὴν κατάστασιν. Διὰ τῆς διακρίσεως τῆς δυνάμεως ἀπὸ τῆς ἐνεργείας, κατώρθωσεν ὁ Ἀριστοτέλης νὰ ἑρμηνεύσῃ τὸ φαινόμενον τῆς ἐγκοσμίου μεταβολῆς. Οἱαδήποτε μεταβολὴ εἶναι μετάπτωσις κατὰ βαθμολογικὰ ἐξελικτικὰ στάδια ἀπὸ τῆς μιᾶς καταστάσεως εἰς τὴν ἄλλην. Ὁ κόσμος δὲν εἶναι κάτι τί στατικόν, κάτι τὸ ὁποῖον ἵσταται, ὅπως ἐδίδασκεν ὁ ἱδρυτὴς τῆς ἐλεατικῆς φιλοσοφίας Παρμενίδης, ἀλλὰ κάτι τὸ συνεχῶς μορφοποιούμενον, διαρκὴς μορφοποιητικὴ διαδικασία. Διὰ τῆς ἀντιλήψεώς του ταύτης ἐγένετο ὁ Ἀριστοτέλης εἰσηγητὴς τῆς δυναμικῆς ἀντιλήψεως τοῦ κόσμου καὶ ἡρμήνευσε τὰ φαινόμενα τῆς γενέσεως καὶ τῆς κινήσεως, ὑπερενίκησε τὴν στειρότητα τῆς ἐλεατικῆς φιλοσοφίας καὶ χρησιμοποίησας τὴν περὶ αἰωνίας καὶ συνεχοῦς κινήσεως διδασκαλίαν τοῦ Ἡρακλείτου, ὅστις ἐδίδασκεν ὅτι τὰ «πάντα ῥεῖ».

Ἡ γένεσις καὶ ἡ ἀρχὴ τῆς ἀτομικότητος. Κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη ὁ κόσμος εἶναι αἰώνιος καὶ οὔτε γεννᾶται οὔτε φθείρεται. Ἀλλ' ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ γίνῃ λόγος περὶ γενέσεως καὶ φθορᾶς; Εἰς τὸ ἐρώτημα τοῦτο δίδεται ἡ ἀπάντησις ὅτι γένεσις καὶ φθορὰ ὑπάρχει μόνον διὰ τὰ συγκεκριμένα ὄντα (τὰς αἰσθητὰς οὐσίας), αἵτινες σύγκεινται ἐξ ὕλης καὶ εἴδους. Περὶ γενέσεως πρόκειται ὅταν ποσότης τις ὕλης ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς ἐκ τοῦ εἴδους πηγαζούσης ἐνεργείας λάβῃ ὡρισμένην μορφὴν καὶ ἐμφανισθῇ ὡς συγκεκριμένον ὄν, ὡς «αὐτὸς ἐδῶ ὁ ἄνθρωπος», «αὐτὸ ἐδῶ τὸ δένδρον». Τὸ σύμπλεγμα τοῦτο τῆς ὕλης καὶ τοῦ εἴδους δύναται νὰ διαλυθῇ, ὁπότε ἐξαφανίζεται τὸ μέχρι τοῦδε ὑφιστάμενον συγκεκριμένον ἀτομικὸν ὄν. Κατ' οὐσίαν ὅμως δὲν πρόκειται περὶ φθορᾶς, διότι ἡ μὲν ὕλη δὲν χάνεται, ἀλλὰ περιέχεται εἰς ἄλλην ὀλιγώτερον ἢ περισσότερον καθωρισμένην μορφήν. Οὔτε τὸ εἶδος ἐξαφανίζεται, διότι μεταδίδεται διὰ τῆς ἐνεργείας εἰς ἄλλην ὕλην καὶ ἐπιφέρει νέαν μορφοποίησιν. Τὸ εἶδος τῶν φθαρτῶν ὄντων δὲν διαιωνίζεται ὡς ἀτομικὴ μονάς, ἀλλὰ διὰ τῆς διαδοχικῆς εἰς ἄλλα ὄντα ἐνσωματώσεώς του. Τὸ ἄρρεν γονιμοποιοῦν τὸ θῆλυ διαιωνίζει τὸ εἶδος τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ ζώου. Τὸ ὑπὸ τοῦ δένδρου παραγόμενον σπέρμα, πῖπτον εἰς τὴν γῆν, ἀναπτύσσεται καὶ γίνεται δένδρον, ὅπερ διαιωνίζει τὸ εἶδος εἰς ὃ ἀνήκει. Ὁ ἀτομικὸς ὅμως ὀργανισμὸς τοῦ ἀνθρώπου ἢ τοῦ δένδρου δὲν διαιωνίζεται, ἀλλὰ ὅταν φθάσῃ εἰς τὴν πλήρη ἀνάπτυξίν του καὶ ἐκτελέσῃ τὴν διαιώνισιν, ἀρχίζει νὰ κλίνῃ πρὸς τὴν παρακμὴν καὶ διάλυσιν. Ὁ κύκλος ὅμως τῆς γενέσεως ἐξακολουθεῖ καὶ διὰ τούτου διαιωνίζεται τὸ εἶδος. Τὸ αὐτὸ συμβαίνει καὶ εἰς τὸν ἀνόργανον κόσμον. Τὰ τέσσαρα στοιχεῖα μεταπίπτουν συνεχῶς τὸ ἓν εἰς τὸ ἄλλο. Τὸ ὕδωρ π.χ. χάνον τὴν ὑγρότητά του γίνεται γῆ, ἥτις διατηρεῖ τὴν ἰδιότητα τῆς ψυχρότητος, ἀλλὰ ἀποβάλλει τὴν ἰδιότητα τῆς ὑγρότητος. Ἡ γῆ πάλιν, ἀποβάλλουσα τὴν ψυχρότητά της καὶ διατηροῦσα τὴν ξηρότητά της, γίνεται πῦρ. Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον κυκλικῶς τὸ ἓν ἁπλοῦν στοιχεῖον παράγεται ἀπὸ τὸ ἄλλο. καὶ μεταβάλλεται εἰς τὸ ἄλλο: «Φανερὸν ὅτι κύκλῳ τε ἔσται ἡ γένεσις τῶν ἁπλῶν σωμάτων ἀποτελεῖ κύκλον). Ὥστε καὶ προκειμένου περὶ τῶν ἀνοργάνων οὐσιῶν δὲν ὑπάρχει κατὰ κυριολεξίαν γένεσις κα φθορά, ἀλλὰ κυκλοφοριακὴ ἀλληλοδιάδοχος μετάπτωσις (335 α 27). Τὰ εἴδη τῶν ἁπλῶν σωμάτων μένουν πάντοτε σταθερὰ καὶ οὐδέποτε ἐξαφανίζονται. Ἐπίσης σταθερὰ μένει καὶ ἡ παρουσία τῆς ὕλης. Γεννᾶται ἤδη τὸ ἐρώτημα πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ διακρίνεται τὸ ἓν ὂν ἀπὸ τὸ ἄλλο καὶ νὰ ἀποτελῇ ἰδίαν ἀτομικότητα. Τὸ πρόβλημα τοῦτο, ὅπερ προεκάλεσεν εἰς τοὺς μεταγενεστέρους ἀπεράντους συζητήσεις, τὸ ἔλυσεν ὁ Ἀριστοτέλης, διατυπώσας τὴν ἀντίληψιν ὅτι ἡ κατὰ

τὴν ἀτομικότητα διάκρισις προέρχεται ἐπειδὴ τὸ ὑλικὸν στοιχεῖον, ὅπερ περιλαμβάνεται εἰς τὸ συγκεκριμένον ὄν, ἐμπεριέχει ἀκαθοριστίαν μὴ ἐπιτρέπουσαν νὰ ἀναγνωρισθῇ ἐν αὐτῷ ἡ μορφολογικὴ ταυτότης. Π.χ. δύο ἄνθρωποι ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τοῦ εἴδους εἶναι οἱ αὐτοί. Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ὅμως τῆς ὕλης, ἐπειδὴ οὐδέποτε κατανικᾶται ἐν τῇ ὕλῃ ἡ ἀοριστια καὶ ἡ ἑτερότης δὲν δύνανται νὰ ταυτισθοῦν. Ἡ παρατηρουμένη ἀτομικὴ διαφορὰ εἶναι γνώρισμα οὐχὶ τοῦ εἴδους λαμβανομένου χωριστά, ἀλλὰ τοῦ ἐξ εἴδους καὶ ὕλης συναπαρτιζομένου συνόλου. Ἐπειδὴ δὲ εἰς τὴν ἀτομικὴν ὑπόστασιν σημειώνει τὴν παρουσίαν της ἡ ὕλη, διὰ τοῦτο τὸ ἄτομον ἐμπεριέχει ἐν ἑαυτῷ ριζικὴν ἀκαθοριστίαν. Ὁ «λόγος» δὲν ἰσχύει νὰ τὸ ὑποτάξῃ, οὐδὲ δύναται νὰ ὑπάρξῃ ἐπιστήμη ἀναφερομένη εἰς τὸ ἄτομον, ἀλλὰ μόνον εἰς τὸ εἶδος, ὅπερ ἐν αὐτῷ ἐνυπάρχει.

Ἡ κίνησις καὶ τὰ τέσσαρα αἴτια. Ἡ μία μορφή, ὑφ' ἣν ἐμφανίζεται ἡ μεταβολή, εἴδομεν ὅτι εἶναι ἡ γένεσις. Ἑτέρα μορφὴ τῆς, ἥτις δέον νὰ ἐομηνευθῇ, εἶναι καὶ ἡ κίνησις. Διὰ νὰ γίνῃ οἱαδήποτε μεταβολὴ πρέπει νὰ γίνῃ μετάβασις ἀπὸ μίαν κατάστασιν εἰς ἄλλην. Διὰ τοῦτο πολλάκις παρ' Ἀριστοτέλει οἱ ὅροι κίνησις καὶ μεταβολὴ λαμβάνονται ὡς ταυτόσημοι. Ὅπως εἴπομεν ἀνωτέρω, οἱ δύο ἀκραῖοι πόλοι, οἵτινες καθορίζουν τὰς καταστάσεις τοῦ ὄντος εἶναι ἡ δύναμις καὶ ἡ ἐνέργεια. Διὰ νὰ παρουσιάσῃ οἱονδήποτε ὂν μεταβολήν, θὰ ἐκκινήσῃ ἀπὸ μίαν «δυνάμει» κατάστασιν καὶ θὰ μεταβῇ εἰς μίαν «ἐνεργείᾳ» κατάστασιν. Τὴν διαδικασίαν ταύτην τῆς μεταβάσεως ἀπὸ τὸ δυνάμει εἶναι εἰς τὸ ἐν ἐνεργείᾳ εἶναι, καλεῖ ὁ Ἀριστοτέλης «κίνησιν». Ὁμολογεῖ καὶ ὁ ἴδιος ὅτι εἶναι πολὺ δύσκολον νὰ δώσῃ ἐν σχέσει μὲ αὐτὴν ὁρισμόν, διότι ἡ κίνησις οὔτε δύναμις εἶναι οὔτε ἐνέργεια, ἀλλὰ κάτι τὸ μεσάζον. Ὅταν π.χ. ἐκτελῆται οἰκοδομικὴ ἐργασία διὰ τὴν κατασκευὴν μιᾶς οἰκίας, ἡ διαδικασία τῆς ἐκτελουμένης ἐργασίας ἀποτελεῖ κίνησιν, ἥτις ἄγει ἀπὸ τὸ δυνάμει ὄν, ἀπὸ τὰ δεδομένα ὑλικά, εἰς τὴν συντέλεσιν τῆς οἰκίας. Διὰ τοῦτο ὁ Ἀριστοτέλης δίδει τὸν ἀκόλουθον ὁρισμόν: «ἡ τοῦ δυνάμει ὄντος ἐντελέχεια ἡ τοιοῦτον κίνησίς ἐστι». («Φυσικά» 201 α 10). (Κίνησις εἶναι ἡ ἐμπραγματωμένη ὕπαρξις τοῦ δυνάμει ὄντος ὡς δυνάμει ὄντος). Ἐπίσης ὁρίζει ταύτην καὶ ὡς «ἀτελῆ ἐνέργειαν», ὡς πραγματικότητα δευτέρου βαθμοῦ, ὡς τρόπον τινὰ κατὰ τὸ ἥμισυ μόνον πραγματικότητα. Πάντως δι' αὐτῆς λαμβάνει ἐνισχυμένην ὕπαρξιν τὸ δυνάμει ὄν, δηλαδὴ ἡ ὕλη, καὶ ἐμφανίζεται ὡς πραγματικὸς παράγων. Ἐπειδὴ ἡ οὕτω νοουμένη κίνησις θεωρεῖται ταυτόσημος ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους μὲ τὴν μεταβολήν, ἡ θεώρησις τῶν ἐν τῷ κόσμῳ σημειουμένων μεταβολῶν δὲν εἶναι ἄλλο τι εἰμὶ μελέτη τῶν μορφῶν, ὑφ' ἃς ἐμφανίζεται ἡ κίνησις. Κατ' ἀκολουθίαν ἡ ἀριστοτελικὴ φιλοσοφία δύναται νὰ χαρακτηρισθῇ πρὸς τὴν διερεύνησιν τῆς ἐγκοσμίου περιοχῆς ὡς φιλοσοφία τῆς κινήσεως. Θέλει νὰ παρακολουθήσῃ τὴν δυναμικὴν διαδικασίαν τῆς κινήσεως, ἥτις ἀφορμωμένη ἀπὸ τοῦ δυνάμει ὄντος βαδίζει πρὸς τὴν ἐντελέχειαν. Ἡ κίνησις προκαλεῖται ἀπὸ τὴν ἐνεργητικὴν ἐπίδρασιν τοῦ εἴδους καὶ βαδίζει εἰς τὴν ἐντὸς ὕλης πραγμάτωσίν του. Κατὰ ταῦτα τὸ εἶδος εἶναι οὐ μόνον πηγή, ἐξ ἧς ἀπορρέει ἡ κίνησις, ἀλλὰ καὶ τέλος, εἰς ὃ αὕτη κατευθύνεται. Οὕτω εἰσάγει δύο εἰσέτι ὅρους ὁ Ἀριστοτέλης: τὸν ὅρον «ὅθεν ἡ κίνησις» καὶ τὸν ὅρον «τελικὴν αἰτίαν». Διὰ τῶν τεσσάρων δὲ τούτων ὅρων παρέχει τὴν ἐξήγησιν τῆς γενέσεως καὶ μεταβολῆς τῶν ἐγκοσμίων ὄντων. Διὰ νὰ ἐξηγηθῇ ἡ γένεσις καὶ μεταβολὴ οἱουδήποτε ὄντος δέον νὰ ὑπάρχουν αἱ ἀκόλουθαι προϋποθέσεις: 1) τὸ εἶδος ἢ ἡ οὐσία, 2) ἡ πηγὴ τῆς κινήσεως, τὸ «ὅθεν ἡ κίνησις», 3) ἡ τελικὴ αἰτία ἕνεκεν τῆς ὁποίας ἐκτελεῖται ἡ κίνησις, τὸ «οὗ ἕνεκα», 4) ἡ ὕλη. Αἱ τέσσαρες αὗται προϋποθέσεις ἀποτελοῦν τὰ λεγόμενα ὑπὸ τῶν ἀριστοτελικῶν «τέσσαρα αἴτια»: Τὸ 1ον, οὐσιαστικὸν αἴτιον (οὐσία)· 2ον) τὸ ποιητικὸν αἴτιον (ὅθεν ἡ κίνησις)· 3ον) τὸ τελικὸν αἴτιον· 4ον) τὸ ὑλικὸν αἴτιον.

Διὰ νὰ διασαφηνίσῃ ἐποπτικῶς, ἤτοι διὰ προσιτοῦ εἰς τὴν κοινὴν ἀντίληψιν παραδείγματος, τὰ ἐν λόγῳ αἴτια, ὁ Ἀριστοτέλης χρησιμοποιεῖ ἓν παράδειγμα εἰλημμένον ἐκ τῆς ἐπαγγελματικῆς ζωῆς. Ἂς ὑποθέσωμεν ὅτι εὑρισκόμεθα εἰς τὸ ἐργαστήριον τοῦ Πραξιτέλους καὶ τὸν παρακολουθοῦμεν κατασκευάζοντα τὸ περίφημον ἄγαλμα τοῦ Ἑρμοῦ. Ἐμπρός του ἔχει ἕνα ὄγκο μαρμάρου, ἐξ οὗ θὰ κατασκευάσῃ τὸν ἀνδιάντα. Αὐτὸς ὁ μαρμάρινος ὄγκος ἀποτελεῖ τὸ ἀπὸ ὑλικῆς ἀπόψεως αἴτιον, τὴν ὑλικὴν αἰτίαν. Διὰ νὰ προχωρήσῃ εἰς τὴν ἐργασίαν του πρέπει νὰ ἔχῃ εἰς τὸν νοῦν του ἓν πρότυπον, τὴν εἰκόνα τοῦ Ἑρμοῦ πρὸς τὴν ὁποίαν θὰ ἐξομοιώσῃ τὸ μάρμαρον. Τὸ πρότυπον τοῦτο ἀποτελεῖ τὸ εἶδος ἢ τὴν οὐσιαστικὴν αἰτίαν. Ἐπειδὴ δὲ ὑπάρχει μέσα εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ καλλιτέχνου λέγεται καὶ «ἀπὸ εἴδος τὸ ἐν τῇ ψυχῇ». Διὰ νὰ κατασκευάσθῃ τὸ ἄγαλμα πρέπει νὰ τεθοῦν εἰς κίνησιν αἱ χεῖρες τοῦ καλλιτέχνου διὰ νὰ χειρισθοῦν τὴν σμίλην. Ἡ κίνησις αὕτη ἀποτελεῖ τὴν ποιητικὴν αἰτίαν, ἔχει δὲ ὡς ἀρχήν της, ὡς «ὅθεν ἡ κίνησις», τὸν καλλιτέχνην, ὃν παρακινεῖ εἰς ἐργασίαν ἡ πρόθεσις νὰ πραγματοποιήσῃ τὸ ἐν τῇ ψυχῇ του πρότυπον. Ὅταν ἡ ἐργασία τελειώσῃ θὰ ἔχωμεν ἐνώπιόν μας τὸ ἄγαλμα τοῦ Ἑρμοῦ. Τοῦτο ἦτο τὸ τελικῶς ἐπιδιωκόμενον τέρμα, ἕνεκα τοῦ ὁποίου ἐξετελέσθη ἡ ἐργασία, τὸ τελικὸν αἴτιον. Ἡ παρουσία τῶν τεσσάρων τούτων αἰτίων διαπιστοῦται ὄχι μόνον εἰς τὴν παραγωγὴν τεχνιτῶν ἀντικειμένων ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν φύσιν. Προκειμένου π.χ. περὶ τῆς γενέσεως μιᾶς δρυός, ὁ πρὸς τοῦτο ἀπαιτούμενος σπόρος ἀποτελεῖ τὴν ὑλικὴν αἰτίαν. Διὰ νὰ παραχθῇ ἐκ τοῦ σπόρου μία νέα δρῦς, πρέπει ἡ ἀνάπτυξις νὰ γίνῃ σύμφωνα πρὸς ὡρισμένον ἐξελικτικὸν σχῆμα κατόλληλον διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς δρυός. Ὁ νόμος αὐτὸς ὁ ρυθμίζων τὴν ἀνάπτυξιν ἀποτελεῖ τὸ εἶδος, ὅπερ αἰωρεῖται ὡς πρότυπον πρὸς ὃ τείνει νὰ ἐξομοιωθῇ τὸ ἀναπτυσσόμενον φυτόν. Ὁ σπόρος, ὅμως δὲν ἐδημιουργήθη ἐκ τοῦ μηδενός, ἦλθε τὴν καταγωγήν του ἐξ ἄλλης δρυός ἐξ ἧς ἔλαβε μαζὶ μὲ τὰ συστατικά του καὶ τὴν δυναμικὴν ἱκανότητα νὰ τεθῇ εἰς κίνησιν καὶ ἀνάπτυξιν. Ἡ ἄλλη ἐκείνη δρῦς ἐξ ἧς προέρχεται ὁ σπόρος ἀποτελεῖ τὴν «ποιητικὴν αἰτίαν», ἤτοι τὸ «ὅθεν ἡ κίνησις». Ὅταν ὁ σπόρος ἀναπτυχθῇ καὶ καταστῇ τέλειον δένδρον, τότε λέγομεν ὅτι ἡ νέα αὕτη δρῦς ὑπῆρξεν ἡ τελικὴ αἰτία, ὁ τελικὸς σκοπὸς τῆς ὅλης διαδικασίας. Κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη, εἰς τὴν βιολογικὴν περιοχὴν τὸ εἶδος, ἡ ποιητικὴ καὶ τελικὴ αἰτία συμπίπτουν εἰς μίαν ἀρχήν, ἐναντι τῆς ὁποίας ὡς τι τὸ διάφορον ἵσταται ἡ ὕλη.

Διὰ τῆς θεωρίας τῶν αἰτίων φρονεῖ ὁ Ἀριστοτέλης ὅτι ἔδωκεν ἀπάντησιν εἰς τὴν ἀπορίαν τῶν παλαιῶν φιλοσόφων, οἵτινες ἐζήτησαν νὰ εὕρουν τὰς αἰτίας τῆς γενέσεως καὶ μεταβολῆς τῶν ὄντων. Τὰ ὄντα δημιουργοῦνται διὰ τῆς ἐπιδράσεως τῆς ἐκ τοῦ εἴδους ἐκπηγαζούσης ἐνεργείας ἐπὶ τῆς ὕλης. Ἡ διαδικασία τῆς παραγωγῆς των εἶναι ἡ κίνησις. Ἐν τῇ ὕλῃ ὑπάρχει δυναμική τις τάσις ἐπιποθοῦσα τὴν ἐπένδυσίν της διὰ μορφῆς. Συμφώνως πρὸς ταῦτα καὶ αὐτὴ ἡ ὕλη δὲν πρέπει νὰ ληφθῇ ὡς κάτι τὸ ὅλως ἀδρανές, ἀλλ' ὡς ἔν ἐντὸς τοῦ ὁποίου ὑπνώττει πόθος καὶ ἔρως πρὸς μορφοποίησιν. Διὰ νὰ ἀφυπνισθῇ ὅμως ὁ πόθος οὗτος χρειάζεται νὰ ἐπιδράσῃ ἡ ἐνέργεια. Τίθεται οὕτω τὸ ζήτημα: Ποία εἶναι ἡ πρώτη ἐκείνη πηγὴ ἐξ ἧς ἔλκει τὴν προέλευσίν της ἡ ἐνέργεια, ἥτις ἐπιδρῶσα εἰς τὴν ὕλην θέτει αὐτὴν εἰς σκόπιμον κίνησιν, ἐξ ἧς παράγονται ὅλα τὰ ὄντα; Ἀπόκρισιν εἰς τὴν ἐν λόγῳ ἀπορίαν μᾶς δίδει ἡ ἀριστοτελικὴ θεολογία.

Ἡ ὀντολογικὴ θεολογία. Εἴδομεν ἀνωτέρω ὅτι λέγοντες μεταβολὴν ἐννοοῦμεν τὴν μετάβασιν ἀπὸ τὸ δυνάμει ὄν, εἰς τὸ ἐνεργείᾳ ὄν. Διὰ μίαν τοιαύτην ὅμως κίνησιν χρειάζεται νὰ προϋπάρχῃ πάντοτε ἐνέργεια: «ἀεὶ γὰρ ἐκ τοῦ δυνάμει ὄντος γίνεται τὸ ἐνεργείᾳ ὂν ὑπὸ ἐνεργείᾳ ὄντος» (διότι αἰωνίως τὸ κατ' ἐνέργειαν ὑπάρχον παράγεται ἀπό κάτι τό ὁποῖον ὑπάρχει κατὰ δύναμιν, διὰ τῆς ἐπενεργείας ἑνὸς ὄντος ὅπερ ὑπάρχει κατ' ἐνέργειαν). Πᾶσα λοιπὸν κίνησις ἔχει τὴν αἰτίαν της εἰς προπορευομένην χρονικῶς ταύτης ἐνέργειαν. Ἂν ἀναδρομικῶς θελήσωμεν νὰ παρακολουθήσωμεν τὴν ἄλυσιν τῶν ἐνεργειῶν αἵτινες προηγοῦνται τῶν κινήσεων, δυνάμεθα νὰ δεχθῶμεν ὅτι δὲν ὑπάρχει οὐδεμία ἀρχή, ἀλλὰ ἡ σειρὰ αὕτη προχωρεῖ ἐπ' ἄπειρον. Τοιοῦτο τι ὅμως νὰ συμβαίνῃ εἶναι ἀδύνατον, διότι ἂν δὲν ὑπῆρχεν ἓν πρῶτον μέλος εἰς τὴν σειράν, δὲν θὰ ὑπῆρχε κανὲν δεύτερον καὶ τρίτον καὶ θὰ ἐκμηδενίζετο ἡ ὅλη σειρὰ τῶν ἐνεργειῶν καὶ τῶν κινήσεων ὡς στερουμένη μιᾶς πρώτης ἀρχῆς. Κατ' ἀκολουθίαν πρέπει νὰ δεχθῶμεν μίαν πρώτην ἀρχὴν ἥτις ἐνεργεῖ ὡς αἰτία τῆς παγκοσμίου κινήσεως. Μία τοιαύτη ἀρχὴ πρέπει νὰ εἶναι καθαρὰ ἐνέργεια, διότι ἂν ἐνέχῃ ἴχνος δυναμικότητος, ἐνδεχόμενον εἶναι νὰ μὴ ἐνεργήσῃ καὶ νὰ μηδενισθῇ ἡ σειρὰ τῶν κινήσεων. Τοιαύτη ἀρχὴ πρέπει κατ' ἀνάγκην νὰ εἶναι οὐσία καὶ εἶδος, διότι ὡς εἴδομεν πᾶσα ἐνέργεια ἔχει τὴν πηγήν της εἰς τὴν οὐσίαν καὶ τὸ εἶδος. Ἡ οὕτω νοουμένη πρώτη ἀρχὴ δὲν δύναται νὰ ὑπόκειται εἰς κίνησιν καὶ ἀλλοίωσιν, διότι ἂν συνέβαινε τοῦτο θὰ ἔπρεπε νὰ δεχθῶμεν μίαν ἄλλην ὑψηλοτέραν ἀρχήν, ἥτις θὰ προεκάλει τὴν κίνησίν της. Ὅθεν ἀναγκαζόμεθα, διὰ νὰ μὴ ἐκτραπῶμεν εἰς τὸ ἄπειρον, νὰ δεχθῶμεν μίαν ἀρχήν, ἥτις καίτοι εἶναι ἀκίνητος καὶ ἀμετάβλητος ἀποτελεῖ τὴν πρώτην πηγὴν πάσης ἐνεργείας καὶ κινήσεως. Τὴν ἀρχὴν αὐτὴν ὀνομάζει ὁ Ἀριστοτέλης «πρῶτον κινοῦν» καὶ «κινοῦν ἀκίνητον». Ὥστε ὁ Θεὸς εἶναι αἰωνία καὶ ἀναλλοίωτος οὐσία, ἐξ ἧς ἀπορρέει πᾶσα ἐνέργεια (δηλ. πραγματικότης) καὶ πᾶσα κίνησις. Δὲν ὑπάρχει ἐν χώρῳ καὶ τόπῳ, διότι δὲν ἔχει τίποτε τὸ ὑλικόν.

Ὁ χρόνος ὡς κάτι τὸ ὁποῖον συνοδεύει τὴν κίνησιν, ἤτις προκαλεῖται ἀπὸ τὴν ἐκ τῆς πρώτης ἀρχῆς προκαλουμένην ἐνέργειαν, εἶναί τι τὸ δευτερεῦον καὶ παράγωγον ἐν σχέσει μὲ τὴν θείαν ὑπόστασιν. Ὁ δὲ τόπος ἐπειδὴ συνδέεται μὲ τὴν ὑλικότητα δὲν εἶναί τι τὸ ὁποῖον δύναται νὰ ἔχῃ σχέσιν μὲ τὴν ἄϋλον πρώτην οὐσίαν. Ὁ Θεὸς εἶναι ἐν σχέσει μὲ τὸν κόσμον ὑπερβατική, ὑπερβατικότης δηλαδή, ἥτις δὲν ὑπάρχει μέσα εἰς τὸν χῶρον ποὺ κατέχει ὁ κόσμος, ἀλλ' εὑρίσκεται ἐκτὸς αὐτοῦ καὶ ἔχει ὑπερβῆ, «ξεπεράσει» κατὰ τὴν κοινὴν ἔκφρασιν, εἰς οἱανδήποτε στιγμὴν τὴν περιοχήν, ἐντὸς τῆς ὁποίας εὑρίσκεται τοποθετημένος ὁ κόσμος. Ὁ Θεὸς τοῦ Ἀριστοτέλους τοποθετεῖται ἐκεῖ ὅπου ὁ Πλάτων ἔθετε τὴν «ἰδέαν τοῦ ἀγαθοῦ» καὶ τὸ «ἕν», ἤτοι τὴν ὑψίστην καὶ μοναδικὴν αἰτίαν τῆς ὑπάρξεως καὶ τῆς νοήσεως. Δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ ὅπως φρονεῖ ὁ Πανθεϊσμός, ὡς ταυτιζόμενος μὲ τὸν κόσμον, διότι ὁ κόσμος σύγκειται ἐξ οὐσιῶν ὑποκειμένων εἰς ἀλλοίωσιν καὶ συμπεπλεγμένων μὲ τὴν ὑλικότητα. Κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὰς ὑλικὰς οὐσίας, τὸ θεῖον ὂν εἶναι καθαρὸν εἶδος, καθαρὰ ἐνέργεια. Οὐδέποτε εἰς τὴν κατάστασιν τοῦ δυνάμει ὄντος, δὲν ὑπάρχει ἐν αὐτῷ κατάστασις λανθανούσης ὑπάρξεως. Ἡ ὕπαρξίς του εἶναι καθαρὰ ἀλήθεια, ἐνέργεια καὶ ζωή. Ἡ παρὰ τῷ Θεῷ ἐνέργεια ἀποτελεῖ πηγὴν ὑψίστης εὐδαιμονίας, εἶναι ἡ ἀποκορύφωσις τῆς θεωρίας καὶ τῆς νοήσεως. Ἡ ἀνθρωπίνη νόησις δὲν ἔχει ἑνότητα διότι διασπᾷ ἑαυτὴν στρεφομένη πρός τι ἀντικείμενον. Εἶναι νόησις ἀντικειμένου τινὸς καὶ παρεπιπτόντως νόησις ἑαυτῆς. Ὁ Θεός, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὸν ἄνθρωπον, νοεῖ ἑαυτόν, εἶναι νοῦς ἔχων ὡς ἀντικείμενον τὸν ἑαυτόν του («νόησις νοήσεως»). Εἰς τὴν τοιαύτην δὲ νόησιν, ἥτις ἐκτελεῖται μόνον ὑπὸ τοῦ θείου ὄντος, ἐνυπάρχει ἡ ὑψίστη μακαριότης: «Καὶ ἡ θεωρία τὸ ἥδιστον καὶ ἄριστον. Εἰ οὖν οὕτως εὖ ἔχει ὡς ἡμεῖς ποτὲ ὁ Θεὸς ἀεί, θαυμαστόν· εἰ δὲ μᾶλλον, ἔτι θαυμασιώτερον· ἔχει δὲ ὧδί. Καὶ ζωὴ δέ γε ὑπάρχει· ἡ γὰρ νοῦ ἐνέργεια ζωή, ἐκεῖνος δὲ ἡ ἐνέργεια. Ἐνέργεια δὲ ἡ καθ' αὑτὴν ἐκείνου ζωὴ ἀρίστη καὶ ἀΐδιος. Φαμὲν δὲ τὸν Θεὸν εἶναι ζῶον ἀΐδιον ἄριστον, ὥστε ζωὴ καὶ αἰὼν συνεχὴς ὑπάρχει τῷ Θεῷ» («Μετὰ τὰ Φύσικά» 1074 6 24). (Ἡ θεωρία βεβαίως εἶναι τὸ εὐχαριστότατον καὶ ἄριστον πρᾶγμα. Ἂν λοιπὸν ὁ Θεὸς ἔχῃ πάντοτε μίαν μακαριότητα ὡσὰν ἐκείνην, τὴν ὁποίαν ἀπολαμβάνομεν ἡμεῖς εἰς ὀλίγας τοῦ βίου μας

στιγμάς, εἶναι ὕπαρξις θαυμαστή. Ἂν δὲ ἀπολαμβάνη αὐτὴν τὴν μακαριότητα (ἐξυψωμένην) εἰς μεγαλύτερον βαθμόν, εἶναι ἀκόμη περισσότερον ἡ ὕπαρξίς του θαυμασιωτέρα. Καὶ πράγματι συμβαίνει τοῦτο. Καὶ ἀποτελεῖ βεβαίως τὴν πηγὴν τῆς ζωῆς. Διότι ἡ ἐνέργεια τοῦ νοῦ εἶναι ζωή, ὁ δὲ Θεὸς εἶναι ἡ καθαρὰ ἐνέργεια. Τὴν δὲ ζωὴν τοῦ Θεοῦ τὴν ἀποτελεῖ ἡ καθ' αὐτὸ ἐνέργεια καθιστῶσα αὐτὴν ἀρίστην καὶ «ἀΐδιον», ἤτοι αἰώνιον. Ἀποφαινόμεθα προσέτι ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι ὂν ἐμφορούμενον ἀπὸ τὴν ζωὴν ἀΐδιον καὶ ἄριστον. Ὥστε ὁ Θεὸς ἔχει ζωὴν καὶ αἰωνιότητα συνεχῆ καὶ ἀΐδιον). Προκύπτει κατόπιν τοῦ τοιούτου χαρακτηρισμοῦ τῆς θείας ὑποστάσεως ἡ ἀπορία, πῶς ὁ εἷς τὴν ὑπερβατικὴν σφαῖραν (εἰς περιοχὴν δηλαδὴ ἥτις εἶναι ἔξω καὶ πέραν τοῦ κόσμου) ἐνδιατρίβων ὑπερκόσμιος Θεὸς μεταδίδει τὴν ἐνέργειαν τὴν ἀπαιτουμένην διὰ νὰ προκληθῇ ἡ ἐν τῷ κόσμῳ αἰωνίως διαρκοῦσα κίνησις. Τὴν ἀπορίαν ταύτην λύει ὁ Σταγιρίτης ἁπάντων ὅτι ὁ Θεὸς ἐπιδρᾷ κατὰ τρόπον ψυχικὸν εἰς τὸν κόσμον, διεγείρει τὴν κίνησιν ἀποτελῶν ἀντικείμενον πόθου, ἔρωτος καὶ νοσταλγίας: «κινεῖ δὲ ὡς ἐρώμενον» («Μετὰ τὰ Φυσικά» 1072 6 3). Ὅπως ἓν πρόσωπον τὸ ὁποῖον ἀγαπῶμεν μᾶς θέτει εἰς συναισθηματικὴν κατάστασιν, ἐκδηλουμένην διὰ κινήσεων καὶ πράξεων, ὅπως ἡ θέα ἑνὸς καλλιτεχνικοῦ ἀντικειμένου μᾶς προκαλεῖ ἔλξιν καὶ πλησίασιν, κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ ὁ Θεός, ἐμπνέων εἰς τὸν κόσμον ἔρωτα θέτει αὐτὸν εἰς κίνησιν. Κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη ὁ Θεὸς δὲν εἶναι μόνον τὸ πρῶτον νοητόν, ἀλλὰ καὶ τὸ πρῶτον ὀρεκτόν, τὸ ὕψιστον ἀγαθόν, εἰς ὃ κατευθύνεται πᾶσα ὕπαρξις. Δηλαδὴ ὄχι μόνον ἐπιδίωξις, στόχος ὃν θέλει νὰ ἐπιτύχῃ τὸ λογικόν μας, ἀλλ' ἐπιθυμητὸν ἀντικείμενον, εἰς τὸ ὁποῖον ἐπιθυμεῖ νὰ πλησιάσῃ ἡ βούλησίς μας. Ὁλόκληρος ἡ φύσις, ἣν ὁ Ἀριστοτέλης δὲν νοεῖ ὡς νεκρὰν ὕλην, ἀλλ' ὡς ἐνέχουσαν ἐν ἑαυτῇ ἀκαθορίστους δυναμικὰς τάσεις, ἀφυπνίζεται ἀπὸ ἔρωτα πρὸς τὸ θεῖον καὶ διὰ νὰ ἐξομοιωθῇ πρὸς αὐτὸ ἀποβάλλει τὴν ἀοριστίαν καὶ ἐπενδύεται τὸ εἶδος. Ὁ Θεὸς προκαλεῖ τὴν κίνησιν τῆς ἐξωτάτης σφαίρας τῶν ἀπλανῶν ἀστέρων, ἐξ ἧς προκαλεῖται ἡ κίνησις τοῦ σύμπαντος. Αἱ ἐσωτερικαὶ σφαῖραι τῶν οὐρανῶν συμπαρασύρονται εἰς ἐκείνην τὴν γενικὴν κίνησιν παρουσιάζουσαι ὅμως καὶ ἰδικήν των καθωρισμένην κίνησιν. Διὰ νὰ ἐξηγήσῃ ὁ Ἀριστοτέλης καὶ τὴν ἰδίαν κίνησιν τῶν ἐσωτερικῶν οὐρανίων σφαιρῶν, ἐφ' ὧν εἶναι στερεωμένοι οἱ πλανῆται, δέχεται ὅτι ἐκτὸς τοῦ πρώτου κινοῦντος ἀκινήτου ὑπάρχουν καὶ ἕτερα δευτερεύοντα κινοῦντα ἀκίνητα, ἅτινα εἶναι νοητικὰ ὄντα, ὧν ἡ ὀντολογικὴ ὑφὴ εἶναι ἀνάλογος πρὸς τὴν τοῦ θείου ὄντος. Αὐτὰ ρυθμίζουν τὴν κίνησιν τῶν οὐρανίων σφαιρῶν. Ἡ πρὸς τὸν Θεὸν σχέσις των δὲν εἶναι σχέσις εἴδους καὶ γένους, ἀλλὰ ἀναλογικὴ ὁμοιότης. Αὐτὰ τὰ ἐπὶ μέρους νοητικὰ ὄντα τὰ ἐξομοιώνει ὁ Ἀριστοτέλης μὲ τοὺς θεοὺς τῆς ἑλληνικῆς μυθολογίας, δικαιώνων οὕτω κατὰ τὴν συνήθειάν του τὰς παμπαλαίας λαϊκὰς πολυθεϊστικὰς ἀντιλήψεις.

Ἀποτελεῖ ἀμφισβητούμενον πρόβλημα ἂν ὁ Ἀριστοτέλης δέχεται τὴν ὕπαρξιν θείας προνοίας ἐν τῷ κόσμῳ. Ὁ Γερμανὸς ἱστορικοφιλόσοφος Τσέλλερ, ἔχει ὑποστηρίξει τὴν ἀντίληψιν ὅτι ὁ Σταγιρίτης δὲν παραδέχεται θείαν πρόνοιαν, ὁ Αὐστριακὸς ἀριστοτελιστὴς Μπρεντάνο ὅμως ὑπεστήριζε τὸ ἀντίθετον, ἐπικαλούμενος ἀρκετὰ χωρία ἐκ τῶν ἀριστοτελικῶν συγγραμμάτων. Εἰς τὸ «Περὶ γενέσεως καὶ φθορᾶς» 336 β 31 ἀναγινώσκομεν: «Ἐπεὶ γὰρ ἐν ἅπασιν ἀεὶ τοῦ βελτίονος ὀρέγεσθαί φαμεν τὴν φύσιν, βέλτιον δὲ τὸ εἶναι ἢ τὸ μὴ εἶναι τοῦτο δ' ἀδύνατον ἐν ἅπασιν ὑπάρχειν, διὰ τὸ πόρρω τῆς ἀρχῆς ἀφίστασθαι, τῷ λειπομένῳ τρόπῳ συνεπλήρωσε τὸ ὅλον ὁ Θεός, ἐντελεχῆ ποιήσας τὴν γένεσιν· οὕτω γὰρ ἂν μάλιστα συνείροιτο τὸ εἶναι διὰ τὸ ἐγγύτατα εἶναι τῆς οὐσίας τὸ γίγνεσθαι ἀεὶ καὶ τὴν γένεσιν». (Διότι ἐπειδὴ διισχυριζόμεθα ὅτι εἰς ὅλας τὰς περιπτώσεις πάντοτε ἡ φύσις ἐμφανίζει τάσιν πρὸς τὸ καλύτερον, καὶ ἐπειδὴ τὸ εἶναι (ἡ ὕπαρξις) τυγχάνει καλύτερον ἀπὸ τὸ μὴ εἶναι (δηλαδὴ ἀπὸ τὴν ἀνυπαρξίαν), καὶ ἐπειδὴ ἀφ' ἑτέρου αὐτὸ τὸ καλύτερον (δηλαδὴ ἡ συνεχὴς καὶ αἰωνία ὕπαρξις) δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπάρχῃ εἰς ὅλα τὰ ὄντα, διότι ἔχουν μεγάλην ἀπόστασιν ἀπὸ τὴν πρώτην ἀρχήν, μὲ τὸν μόνον (δυνατὸν) τρόπον, ὅστις ὑπελείπετο, συνεπλήρωσε τὸ ὅλον ὁ Θεός, μὲ τὸ νὰ κάμῃ τὴν γένεσιν κάτι τὸ ὁποῖον ἔχει αἰωνίαν διάρκειαν. Διότι αὐτὸς μόνον εἶναι ὁ τρόπος διὰ νὰ ἀποκτήσῃ ἐσωτερικὴν συνεπαφὴν τὸ εἶναι, ἐπειδὴ τὸ διαρκὲς γίγνεσθαι καὶ ἡ ἀδιάκοπος γένεσις ἔχει μεγίστην ὁμοιότητα μὲ τὸ εἶναι). Ἐκ τοῦ χωρίου τούτου, ἂν δεχθῶμεν ὅτι ὁ ὅρος «Θεὸς» δὲν εἶναι ταυτόσημος μὲ τὸν ὅρον «φύσις», συμπεραίνομεν ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης ἐδέχετο ὕπαρξιν προνοίας. Πάντως τὸ ζήτημα τοῦτο δὲν κατέστη δυνατὸν νὰ διασαφηνισθῇ, διότι δὲν δυνάμεθα νὰ ἐναρμονίσωμεν τὰς σποραδικῶς διατυπουμένας εἰς τὰ ἀριστοτελικὰ συγγράμματα γνώμας. Ἡ ἐπικρατοῦσα γνώμη εἶναι ὅτι ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τῆς δημιουργίας τοῦ κόσμου, ὁ Ἀριστοτέλης διαφωνεῖ πρὸς τὸν Πλάτωνα. Εἰς τὸν «Τίμαιον» ὁ Πλάτων μᾶς περιγράφει πῶς ὁ Δημιουργὸς ἀποβλέπων εἰς τὰς ἰδέας δημιουργεῖ τὸν κόσμον. Ὁ Ἀριστοτέλης δὲν φαίνεται νὰ δέχεται ὅτι ὑπάρχει ἄμεσος ἐκ μέρους τοῦ Θεοῦ δημιουργικὴ ἐπέμβασις. Κατὰ τὸν Σταγιρίτην ὁ κόσμος ἔχει προαιωνίως ὑπάρξει ὡς ἀποτέλεσμα τῆς προαιωνίας ἐπιδράσεως τοῦ Θεοῦ ἐπὶ τῆς φύσεως, εἰς ἣν ἐμπνέει ἔρωτα θέτοντα ταύτην εἰς κίνησιν. Εἰς πᾶσαν τοῦ χρόνου στιγμὴν ἀντιστοιχεῖ εἰς τὴν ὕπαρξιν τοῦ Θεοῦ ταυτόχρονος ὕπαρξις τοῦ κόσμου. Διὰ τοῦτο ὁ κόσμος εἶναι ἐξ ἴσου ὅπως καὶ ὁ Θεὸς «ἀΐδιος», αἰώνιος.

Διὰ τοῦ καθορισμοῦ τῆς πρώτης ὀντολογικῆς ἀρχῆς ὡς πηγῆς καθαρᾶς ἐνεργείας, λύεται καὶ τὸ εἰς τὴν ὕπαρξιν τοῦ κακοῦ ἀναφερόμενον πρόβλημα. Τὸ κακὸν ἐπειδὴ εἶναι στέρησις τοῦ ἀγαθοῦ, δὲν δύναται νὰ καταταχθῇ εἰς τὸ ἐνεργείᾳ ὄν, ἀλλ' ἀνήκει εἰς τὸ δυνάμει ὄν, ἀποτελοῦν ἐπακολούθημά του. Διὰ τοῦτο δὲν δύναται νὰ ὑπάρχῃ εἰς τὴν περιοχὴν τῶν πρώτων ἀρχῶν τὸ κακόν, ἀλλ' ἀποτελεῖ χαρακτηριστικὸν τῶν ἐπὶ μέρους συγκεκριμένων ὄντων, ἐφ' ὅσον ταῦτα δὲν ἐμφανίζουν τὴν εἰς τὸ εἶδος των ἁρμόζουσαν τελειότητα: «Δῆλον ἄρα ὅτι οὐκ ἔστι τὸ κακὸν παρὰ τὰ πράγματα. Ὕστερον γὰρ τῇ φύσει τὸ κακὸν τῆς δυνάμεως. Οὐκ ἄρα οὐδ' ἐν τοῖς ἐξ ἀρχῆς καὶ τοῖς ἀΐδιοις οὐδέν ἐστιν οὔτε κακὸν οὔτε ἁμάρτημα οὔτε διεφθαρμένον. Καὶ γὰρ ἡ διαφθορὰ τῶν κακῶν ἐστι» («Μετὰ τὰ Φυσικά» 1051 α 18). (Ὥστε εἶναι φανερὸν ὅτι δὲν ὑπάρχει τὸ κακὸν ὡς ὀντότης χωριστὴ ἔξω ἀπὸ τὰ συγκεκριμένα ὄντα. Διότι σύμφωνα μὲ τὴν φύσιν του τὸ κακὸν εἶναι ἐν συγκρίσει μὲ τὸ δυνάμει ὂν ὑστερώτερον. Δὲν ὑπάρχει ἄρα εἰς τὰ πρωταρχικὰ καὶ τὰ ἀΐδια ὄντα οὔτε κακόν, οὔτε ἁμάρτημα, οὔτε τι τὸ διεφθαρμένον. Διότι ἡ διαφθορὰ ἀνήκει εἰς τὰ κακά). Ἐκ τοῦ χωρίου τούτου ἀποδεικνύεται ὅτι ἡ σκέψις τοῦ Ἀριστοτέλους οὐδόλως ἔχει ἐπηρεασθῇ ἀπὸ τὸν ζωροαστρικὸν μεταξὺ τοῦ ἀγαθοῦ καὶ κακοῦ δυϊσμόν, ὅστις ἐθεώρει τὸ κακὸν ὡς ἀΐδιον ἀρχήν. Τὸ κακὸν κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη εἶναι χαρακτηριστικὸν τῶν αἰσθητῶν ἐπὶ μέρους ἀντικειμένων καὶ ἔχει τὴν πηγήν του εἰς τὴν ὕλην.

Ἀνασκοποῦντες ἤδη τὴν ὅλην ὀντολογικὴν σύνθεσιν, ἣν ἐσχεδίασεν ὁ Σταγιρίτης, διαπιστώνομεν ὅτι ἡ θεώρησίς του τυγχάνει ὅλως ἐνεργητική. Ἐν τῷ σύμπαντι ἐκδηλοῖ τὴν παρουσίαν της μία ὑπερτάτη ἐνεργητικὴ ἀρχή, ἥτις ἐνεργητικοποιεῖ πᾶσαν δεδομένην δυνατότητα. Τὸ οὕτω οἰκοδομούμενον μεταφυσικὸν σύστημα δέον νὰ ὀνομασθῇ ἀπόλυτος ἐνεργισμός. Ἡ πρώτη ἀρχὴ εἶναι καὶ παρ' Ἀριστοτέλει πηγὴ ἐνεργείας, ἀπαράλλακτα ὅπως καὶ τὸ «ἀγαθὸν» καὶ τὸ «ἓν» τοῦ Πλάτωνος. Ἡ ἀρχὴ αὕτη δίδει τὴν ὕπαρξιν καὶ τὴν ἑνότητα εἰς τὸ σύμπαν καὶ θέτει εἰς κίνησιν τὴν ὕλην, ἥτις καὶ αὐτὴ δὲν εἶναι νεκρά, ἀλλὰ ἔχει μέσα εἰς τὸν ἑαυτόν της τὴν τάσιν νὰ ἐξελιχθῇ. Ὀρθῶς λοιπὸν ὁ παλαιὸς σχολιαστὴς ἐσημειωσεν ὅτι κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη «ἡ ἐνοποιὸς αὐτοῦ (δηλαδὴ τοῦ Θεοῦ) καὶ δημιουργικὴ δύναμις πάντων τῶν ὄντων αἰτία ἐστι τοῦ ἔχειν ὥσπερ ἔχειν» (ἡ ἐνοποιητικὴ καὶ δημιουργικὴ δύναμις τοῦ Θεοῦ εἶναι δι' ὅλα τὰ ὄντα ἡ αἰτία νὰ ἔχουν ὅπως ἔχουν). Τὸ σύμπαν καὶ τὸ σύνολον τῆς μεταβλητῆς καὶ ἀϊδίου οὐσίας ἐμφανίζεται ἀποτελοῦν ἑνότητα ἐνιαίου ἀναλογικοῦ σχηματισμοῦ. Τὸ ὂν καὶ τὸ ἓν δὲν εἶναι πλέον ὅπως εἰς τοὺς πλατωνικοὺς ἁπλᾶ λογικὰ γένη, ἀλλὰ γνήσια ὀντολογικὰ καὶ ὑπερβατικὰ χαρακτηριστικὰ σημειώνοντα τὴν παρουσίαν των εἰς ὅλην τὴν ὀντολογικὴν περιοχήν. Διὰ τῆς τοιαύτης δὲ ὀντολογικῆς θεωρήσεως ἐτέθησαν ὑπὸ τοῦ Σταγιρίτου σταθερὰ θεμέλια διὰ νὰ στηριχθῇ καὶ νὰ ἀναπτυχθῇ ὁ μεταφυσικὸς ὑπερβατισμὸς (TRANSCENDENTALISMUS) τρανσεντενταλίσμους, ἤτοι ἡ θεωρία ἥτις διδάσκει ὅτι τὸ «ἓν» καὶ τὸ «ὂν» ὅπως καὶ τὸ «ἀγαθόν», εἶναι χαρακτηριστικαὶ ἰδιότητες, αἵτινες «ὑπερβαίνουσαι» τὰς μερικευμένας καὶ διηρημένας περιοχὰς τῆς πραγματικότητος, ἐξαπλοῦνται ἐφ' ὅλων τῶν ὄντων ἀποτελοῦσαι τὰ γενικὰ αὐτῶν χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα. Αἱ ὀντολογικαὶ θεωρίαι τοῦ Ἀριστοτέλους ἔχουν συμπεριληφθῇ εἰς τὸ «Μετὰ τὰ φυσικά» του. Ὁ ἀναγνώστης ὁ προτιθέμενος νὰ ἀναγνώσῃ τὸ βιβλίον τοῦτο πρέπει νὰ κέκτηται φιλοσοφικὴν προπαίδειαν καὶ νὰ ἔχῃ ἀσκηθῇ εἰς τὸ λογικῶς σκέπτεσθαι. Χρειάζεται νὰ παρακολουθῇ τὴν ἐσωτερικὴν συνάφειαν τῶν σκέψεων καὶ νὰ μὴ ἐπαναπαύεται εἰς τὴν λεκτικὴν μετάφρασιν, ἥτις ὅσον τελεία καὶ ἂν εἶναι, ἂν λείπῃ ἀπὸ τὸν ἀναγνώστην ἡ φιλοσοφικὴ προπαίδευσις, εἰς οὐδὲν ὠφελεῖ. Ὁ ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους ἱδρυθεὶς κλάδος τῆς Μεταφυσικῆς, ἐκαλλιεργήθη καθ' ὅλον τὸν χριστιανικὸν μεσαίωνα, θεωρούμενος ὡς τὸ ἐπιστέγασμα τοῦ συνόλου τῶν φιλοσοφικῶν σπουδῶν. Ὁ Κάντιος κατὰ τὸν 18ον αἰῶνα διὰ τῆς «Κριτικῆς τοῦ Καθαροῦ Λόγου», ἔφάνη ὅτι κατήργησε τὴν Μεταφυσικήν, ἀποδείξας ὅτι διὰ τοῦ λόγου δὲν δυνάμεθα νὰ φθάσωμεν εἰς τὴν ἀνακάλυψιν ὑπεραισθητῶν ἀληθειῶν. Μετὰ ταῦτα ὅμως πάλιν ἀνεφάνη ἡ Μεταφυσικὴ μὲ τὰ συστήματα τοῦ Φίχτε, Σέλλιγκ, Ἐγέλου καὶ Σοπενχάουερ. Ἡ ἐπελθοῦσα στροφὴ πρὸς τὴν θετικιστικὴν φιλοσοφίαν συνετέλεσε κατὰ τὸ δεύτερον ἥμισυ τοῦ παρελθόντος αἰῶνος νὰ περιπέσῃ καὶ πάλιν εἰς παραμέλησιν. Μετὰ ὅμως τὸ τέρμα τοῦ πρώτου παγκοσμίου πολέμου, οἱ φιλοσοφοῦντες ἤρχισαν νὰ ὁμιλοῦν περὶ νέας ἀναστάσεως τῆς Μεταφυσικῆς. Τὰ σύγχρονα ρεύματα τῆς ὑπαρξιακῆς φιλοσοφίας ἐπανέρχονται καὶ πάλιν εἰς τὴν διερεύνησιν τῶν μεταφυσικῶν προβλημάτων καὶ προσπαθοῦν νὰ θέσουν ἐκ νέου ὑπὸ συζήτησιν τὴν ὑπὸ τοῦ μεγαλοφυοῦς Σταγιρίτου διατυπωθεῖσαν ὀντολογικὴν ἀπορίαν «Τί τὸ ὄν;».

ΦΥΣΙΚΗ

Τὸ θέμα τῆς φυσικῆς. Ἡ ἐπιστήμη, ἥτις ἔχει ὡς ἀντικείμενόν της τὴν μελέτην τῆς φύσεως καλεῖται ὑπὸ τοῦ Σταγιρίτου Φυσική. Φύσιν δὲ λέγων νοεῖ τὸ σύνολον τῶν ἀπαρτιζόντων τὴν φυσικὴν πραγματικότητα ἀντικειμένων, τὰ ὁποῖα ἐμφανίζουν ὡς κύριον διακριτικόν των γνώρισμα ὅτι ἔχουν μέσα εἰς τὸν ἴδιον τὸν ἑαυτόν των τὴν ἀρχὴν τῆς κινήσεως καὶ τῆς ἠρεμίας των. Ἔχουν δηλαδὴ μέσα των μίαν δύναμιν νὰ παραγάγουν κίνησιν. Φυσικὸν ἀντικείμενον εἶναι ἐκεῖνον ὅπερ γεννᾶται, φθείρεται, κινεῖται καὶ ἀλλοιοῦται. Οὕτω π.χ. ἓν δένδρον ἄνευ ἐξωτερικῆς ἐπιδράσεως ἔχει τὴν τάσιν νὰ αὐξηθῇ καὶ μετὰ παρέλευσιν ὡρισμένου χρόνου νὰ μαρανθῇ καὶ νὰ διαλυθῇ. Τὸ πῦρ ἔχει τὴν ἰδιότητα νὰ ἐκφεύγῃ πρὸς τὰ ἐπάνω, εἰς λίθος ἀφιέμενος ἐλεύθερος πίπτει ἐπὶ τῆς γῆς. Ὅλαι αἱ κινήσεις καὶ ἀλλοιώσεις αὗται ἔχουν τὴν πηγὴν καὶ τὴν ἀφετηρίαν των ἐντὸς τῶν ὑρισταμένων ταύτας ὄντων. Δὲν δύναται ὅμως ἓν μάρμαρον νὰ μεταβληθῇ ἀπὸ μόνον του εἰς ἄγαλμα τοῦ Ἑρμοῦ. Διὰ τοῦτο λέγομεν ὅτι τὸ ἄγαλμα τοῦ Ἑρμοῦ, ὡς ἄγαλμα, εἶναι τεχνητὸν ἀντικείμενον. Δύναται βεβαίως νὰ καταπέσῃ, νὰ συντριβῇ καὶ νὰ ἀλλοιωθῇ, ἀλλ' αἱ μεταβολαὶ αὗται προέρχονται ἐκ τῆς ὑλικῆς του φύσεως, ἐκ τοῦ ὅτι εἶναι φυσι-

κὸν ἀντικείμενον. Κατὰ συνέπειαν φυσικὰ ὄντα εἶναι τὰ ζῶα καὶ τὰ μέρη αὐτῶν, τὰ φυτὰ καὶ τὰ ἁπλᾶ σώματα «τῶν ὄντων τὰ μέν ἐστι φύσει, τὰ δὲ δι' ἄλλας αἰτίας. Φύσει μὲν τά τε ζῶα καὶ τὰ μέρη αὐτῶν καὶ τὰ φυτὰ καὶ τὰ ἁπλᾶ τῶν σωμάτων, οἷον γῆ καὶ πῦρ καὶ ἀὴρ καὶ ὕδωρ. Τούτων μὲν γὰρ ἕκαστον ἐν ἑαυτῷ ἔχει ἀρχὴν κινήσεως καὶ στάσεως, τὰ μὲν κατὰ τόπον, τὰ δὲ κατ' αὔξησιν καὶ φθίσιν, τὰ δὲ κατ' ἀλλοίωσιν» (ἐκ τῶν ὄντων ἄλλα μὲν ὑπάρχουν ἐκ φύσεως, ἄλλα δὲ ὀφείλουν τὴν ὕπαρξίν των εἰς ἄλλας αἰτίας (δηλαδὴ εἰς τὴν τέχνην ἢ τὴν τύχην). Φυσικὰ μὲν ἀντικείμενα εἶναι τὰ ζῶα καὶ τὰ μέρη των καὶ τὰ φυτὰ καὶ τὰ ἁπλᾶ σώματα, δηλαδὴ ἡ γῆ, τὸ πῦρ, ὁ ἀὴρ καὶ τὸ ὕδωρ. Διότι ἕκαστον ἐκ τούτων ἔχει μέσα εἰς τὸν ἑαυτόν του μίαν ἀρχὴν κινήσεως καὶ στάσεως, ἄλλα μὲν ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τοῦ τόπου, ἄλλα δὲ ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῆς ἀναπτύξεως καὶ παραχμῆς, ἄλλα δὲ ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῆς ἀλλοιώσεως. Φυσικὰ λοιπὸν ἀντικείμενα εἶναι οὐ μόνον τὰ ὀργανικὰ σώματα, ἀλλὰ καὶ τὰ ὑλικὰ στοιχεῖα, καθὼς καὶ αἱ ἐξ αὐτῶν παραγόμεναι συνθέσεις. Εἰς τὰ φυσικὰ ὄντα ὑπάρχει ἔμφυτος ὁρμὴ πρὸς μεταβολὴν «ὡς οὔσης τῆς φύσεως ἀρχῆς τινος καὶ αἰτίας τοῦ κινεῖσθαι καὶ ἠρεμεῖν, ἐν ᾧ ὑπάρχει πρώτως καθαυτὸ καὶ μὴ κατὰ συμβεβηκός» («Φυσικά» 192 6 20) (ἐπειδὴ ἡ φύσις εἶναι κάποια ἀρχὴ καὶ αἰτία κινήσεως καὶ ἠρεμίας, ἐντὸς ἐκείνου τοῦ ὄντος, εἰς τὸ ὁποῖον ἀνήκει (ἡ ἀρχὴ καὶ ἡ αἰτία τῆς κινήσεως) πρωταρχικῶς (ἄνευ μεσολαβήσεως τρίτου τινός), ὡς ἀχώριστος οὐσιαστικὴ καὶ οὐχὶ συμπτωματικὴ ἰδιότης του). Ἡ φύσις κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη δὲν εἶναι νεκρά, ἀλλ' αἰωνία πηγὴ κινήσεως. Ἔχει μέσα εἰς τὸν ἑαυτόν της τάσιν νὰ ἐξέλθῃ ἐκ τῆς ἀκαθοριστίας καὶ νὰ ἀποκτήσῃ μορφήν. Κατευθύνεται ἀπὸ μίαν μὴ συνειδητὴν γνῶσιν τῶν σκοπῶν, τοὺς ὁποίους τείνει νὰ πραγματοποιήσῃ. Ὡθεῖται πρὸς ἀνάληψιν μορφῆς ὑπὸ μὴ συνειδητῆς τελολογίας. Εἶναι ἐν τῷ συνόλῳ της ὂν δαιμονικὸν καὶ θεῖον «δαιμονία καὶ θεία». Ἡ ὑλιστικὴ φυσιοκρατία τῆς νεωτέρας ἐποχῆς, ἥτις ἐξισώνει τὴν φύσιν μὲ τὴν ὕλην εἶναι ἐξ ὁλοκλήρου ξένη πρὸς τὸ πνεῦμα τοῦ Ἀριστοτέλους.

Ἀφοῦ διὰ τῶν ἀνωτέρω καθορισμῶν ἀνεγνωρίσθη ὡς κύριον χαρακτηριστικὸν τῶν φυσικῶν ὄντων ἡ κίνησις, ἡ φιλοσοφία τῆς φύσεως δὲν δύναται εἰμὴ νὰ λάβῃ ταύτην ὡς θέμα της. Ἡ κίνησις θὰ νοηθῇ εἰς γενικωτάτην σημασίαν κατὰ τρόπον ὥστε νὰ ταυτισθῇ μὲ τὴν ἔννοιαν τῆς μεταβολῆς. Διὰ νὰ προχωρήσωμεν λοιπὸν εἰς τὸν καταρτισμὸν τῆς φυσικῆς φιλοσοφίας ἀνάγκη εἶναι νὰ διαστείλωμεν τὰ διάφορα εἴδη τῆς μεταβολῆς. Παρατηροῦντες τὰ φυσικὰ ὄντα διαπιστώνομεν ὅτι πᾶσα μεταβολὴ ἐμφανίζεται: 1ον) ὡς μετάβασις ἀπὸ τὸ μὴ ὂν εἰς τὸ ὄν (γένεσις) ἢ ἀντιστρόφως ὡς μετάβασις ἐκ τοῦ ὄντος εἰς τὸ μὴ ὄν (φθορά), 2ον) ὡς μετάβασις ἀπὸ ἓν ὑπάρχον εἰς ἐπίσης ὑπάρχον. Τὸ μεταβαλλόμενον δὲν ἐξαφανίζεται, ἀλλ' ἁπλῶς μεταβάλλεται. Αὐτὴ εἶναι ἡ εἰς κυριολεκτικὴν σημασίαν κίνησις, παρουσιάζεται δὲ ὑπὸ τρεῖς μερικωτέρας ὄψεις: α') ὡς κίνησις κατὰ τὸ ποσὸν (αὔξησις — φθίσις, δηλ. ἐλάττωσις), β') ὡς κίνησις κατὰ τὸ ποιὸν (ἀλλοίωσις) καὶ γ') ὡς κίνησις κατὰ τόπον (φορά). Ἐκ τῶν εἰδῶν τούτων τῆς μεταβολῆς ἡ γένεσις καὶ ἡ φθορὰ ἀναφέρονται εἰς τὴν κατηγορίαν τῆς οὐσίας. Ἐπειδὴ οὐδὲν ὑπάρχει τὸ ὁποῖον νὰ εἶναι ἐν σχέσει μὲ τὴν οὐσίαν τὸ ἐναντίον της, ἡ δὲ κίνησις εἶναι μετάβασις ἐκ δοθέντος ὅρου εἰς ἄλλον εὑρισκόμενον πρὸς τὸν δοθέντα εἰς σχέσιν ἐναντιότητος (δύναμις — ἐνέργεια, γέρων — νέος κ.λ.π.), συνάγεται ὅτι δὲν δύναται ἡ γένεσις καὶ ἡ φθορὰ νὰ θεωρηθῇ ὡς κίνησις «αἱ κατὰ γένεσιν καὶ φθορὰν οὐ κινήσεις» (Φυσ. 224 α 35). Τὰ κύρια ἄρα εἴδη τῆς κινήσεως εἶναι ἡ ποσοτικὴ αὔξησις καὶ ἐλάττωσις, ἡ ποιοτικὴ ἀλλοίωσις καὶ ἡ κατὰ τόπον κίνησις. Ἐκ τῶν τριῶν τούτων ἡ θεμελιωδεστέρα μορφὴ εἶναι ἡ τοπικὴ κίνησις. Πᾶσα αὔξησις καὶ ἐλάττωσις προϋποθέτει κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη ἀλλοίωσιν, πᾶσα δὲ ἀλλοίωσις τὴν κατὰ τόπον κίνησιν. Κατ' ἀκολουθίαν ἀπομένει ὡς κύριον θέμα τῆς ἐξετάσεως ἡ τοπικὴ κίνησις (φορά). Ἀλλ' ἐπειδὴ ἡ τοπικὴ κίνησις δὲν δύναται νὰ νοηθῇ ἄνευ τόπου, χρόνου καὶ συνεχείας, ἡ δὲ συνέχεια μᾶς ἐμπλέκει μὲ τὰ προβλήματα τῆς ἐπ' ἄπειρον διαιρετότητος, τὰ θέματα ἅτινα ὑποχρεούμεθα νὰ ἐξετάσωμεν εἶναι ἐκτὸς τῆς κινήσεως, ὁ τόπος, ὁ χρόνος, τὸ συνεχὲς καὶ τὸ ἄπειρον. Ἐπειδὴ δὲ ὁ τόπος δύναται νὰ εἶναι πλήρης ἢ κενός, προστίθενται ἐπὶ πλέον καὶ τὰ εἰς τὴν ὕπαρξιν τοῦ κενοῦ ἀναφερόμενα προβλήματα.

Τὸ ἄπειρον. Ἐπικρατεῖ ἡ πλάνη τεθεῖσα εἰς κυκλοφορίαν κυρίως ὑπὸ τοῦ Γερμανοῦ ἱστορικοφιλοσόφου Σπέγκλερ (SPENGLER) ὅτι ἡ ἀρχαία σκέψις δὲν ἠδύνατο νὰ σκεφθῇ τὸ ἄπειρον. Τοῦτο ἀποτελεῖ πλάνην, διότι ἡ ἔννοια τοῦ ἀπείρου εἶχεν ἐπιμόνως συζητηθῇ ὑπὸ τῶν ἀρχαίων σοφῶν. Ὁ Ἀναξίμανδρος ἐθεώρησε τὸ ἄπειρον ὡς ὑψίστην ὀντολογικὴν ἀρχήν, οἱ Πυθαγόρειοι ἀνεγνώριζον τὴν ὕπαρξίν του ταυτίζοντες τοῦτο μὲ τὸν ἄρτιον ἀριθμόν, ὁ δὲ Πλάτων ἐδέχετο τὴν ὕπαρξιν δύο ἀπείρων, συναποτελούντων τὴν δυάδα τοῦ μεγάλου καὶ τοῦ μικροῦ, ἐδίδασκε δὲ ὅτι τὸ ἄπειρον ὑπάρχει καὶ εἰς τὰ αἰσθητὰ καὶ εἰς τὰς Ἰδέας. Ὁ Ἀριστοτέλης ἔχων ὑπ' ὄψιν του τὰς ἀνωτέρω θεωρίας, διεμόρφωσεν ἰδίαν περὶ ἀπείρου διδασκαλίαν, ἣν ἀνέπτυξεν εἰς τὸ τρίτον βιβλίον τῶν «Φυσικῶν» του καταδείξας ὅτι δὲν ἐστερεῖτο μαθηματικῆς μεγαλοφυΐας. Ὑποβάλλων εἰς κριτικὴν διερεύνησιν τὴν ἀντίληψιν τῶν Ἰώνων φιλοσόφων, οἵτινες ἐδέχοντο τὸ ἄπειρον ὡς σωματικὴν οὐσίαν, ἀποδεικνύει ὅτι ἡ ἔννοιά του εἶναι ἀσυμβίβαστος πρὸς τὴν ἔννοιαν τὴν καθοριζομένην τί εἶναι ἓν σῶμα ὑπαρκτόν. Πᾶν ὑπαρκτὸν σῶμα ὑπάρχει, διότι καθορίζεται ἀπὸ συγκεκριμένα ὅρια. Ἐπειδὴ ἄπειρον εἶναι ἐκεῖνο, ὅπερ δὲν ἔχει ὅρια, δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ τὸ ἄπειρον ὡς συγκεκριμένη οὐσία. Διὰ τοῦτο ὁ Σταγιρίτης θεωρεῖ τὸ ἄπειρον ὡς μαθηματικὸν προσδιοριστικὸν γνώρισμα δυνάμενον νὰ ἀποδοθῇ εἰς ἓν ὑποκείμενον. Δύναται νὰ τεθῇ ζήτημα ἂν ὁ ἀὴρ εἶναι ἄπειρος, ἂν ὁ χρόνος καὶ ὁ τόπος εἶναι ἄπειρος, οὐχὶ ὅμως ἂν ὑπάρχῃ τὸ ἄπειρον ὡς καθ' αὐτὸ οὐσία. Ὥστε ἡ κριτικὴ ἐξέτασις δεικνύει ὅτι τὸ ἄπειρον δὲν ὑπάρχει. Ἀλλ' ἡ τοιαύτη λύσις δὲν ἱκανοποιεῖ τὰς ἀπορίας μας. Διότι ἂν δεχθῶμεν ὅτι δὲν ὑπάρχει ἄπειρον θὰ καταλήξωμεν εἰς πολλὰ ἀδύνατα συμπεράσματα «ὅτι δ' εἰ μή ἐστιν ἄπειρον ἁπλῶς, πολλὰ ἀδύνατα συμβαίνει δῆλον. Τοῦ τε γὰρ χρόνου ἔσται τις ἀρχὴ καὶ τὰ μεγέθη οὐ διαιρετὰ εἰς μεγέθη, καὶ ἀριθμὸς οὐκ ἔσται ἄπειρος. (Φυσ. 206 α 9), ἤτοι ἂν ἀπορρίψωμεν ἁπλῶς τὴν ὕπαρξιν ἀπείρου, θὰ φθάσωμεν εἰς συμπεράσματα, ἅτινα εἶναι ἀδύνατον νὰ γίνουν ἀποδεκτά: 1ον) Θὰ ἀναγκασθῶμεν νὰ δεχθῶμεν ὅτι ὁ χρόνος ἔχει ἀρχὴν καὶ τέλος, 2ον) Τὰ μεγέθη δὲν εἶναι διαιρετὰ εἰς μεγέθη καὶ θὰ καταλήξωμεν εἰς ἀτόμους γραμμὰς τοῦ Ξενοκράτους, 3ον) Ὁ ἀριθμὸς δὲν θὰ εἶναι ἄπειρος, δηλαδὴ ἡ σειρὰ τῶν ἀριθμῶν δὲν θὰ δύναται νὰ προχωρῇ ἐπ' ἄπειρον. Ἡ σημειωθεῖσα ἀντινομία ἀναγκάζει τὴν σκέψιν μας νὰ ἀποφανθῇ ὡς δίκαιος διαιτητὴς ὅτι δὲν δυνάμεθα νὰ ἐγκρίνωμεν μίαν ἀπολύτως θετικὴν ἢ ἀρνητικὴν λύσιν. Εἶναι ἀνάγκη νὰ δεχθῶμεν ὅτι ὑπό τινα μὲν ἀπόψιν ὑπάρχει τὸ ἄπειρον, ὑπό τινα δὲ ἄλλην δὲν ὑπάρχει. Ἡ τοιαύτη διαπίστωσις μᾶς ἀναγκάζει νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι τὸ ἄπειρον δὲν ὑπάρχει ἐνέργεια, ἀλλὰ δυνάμει. Εἶναι μία δυνατότης, ἥτις δύναται νὰ πλησιάσῃ πρὸς τὴν πραγματοποίησίν της χωρὶς ὅμως καὶ νὰ φθάνῃ εἰς ὁλοκληρωτικὴν ἐμπραγμάτωσιν. Εἶναι κάτι ἔξω τοῦ ὁποίου εὑρίσκεται πάντοτε κάτι ἄλλο ἐπιπλέον «οὗ ἀεί τι λαβεῖν ἔστιν ἔξω» (Φυσ. 207 α 7) (κάτι τὸ ὁποῖον μένει πάντοτε χωρὶς τέρμα καὶ διὰ τοῦτο εἶναι ἀτελές). Ὑπάρχει ἡ ἀπειρότης ὡσὰν μία ἐπ' ἄπειρον χωρὶς τέρμα προχώρησις, ἐν εἴδει μαθηματικῆς σειρᾶς, ἧς οἱ διαδοχικοὶ ὅροι ἐξακολουθοῦν νὰ διαδέχωνται ἀλλήλους ἐπ' ἄπειρον. Προφανὲς εἶναι ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης ἔχει φθάσει εἰς τὴν ἀντίληψιν τοῦ ὑπὸ τῆς συγχρόνου μας μαθηματικῆς ἐπιστήμης λεγομένου δυναμικοῦ ἀπείρου καὶ ὅτι δὲν δέχεται τὴν ὕπαρξιν «ἐνεργείᾳ ἀπείρου».

Ἐπὶ τῇ βάσει τῆς δυναμικῆς ταύτης ἐννοίας τοῦ ἀπείρου ὁ Ἀριστοτέλης διακρίνει τρία εἴδη ἀπείρου: 1ον) Τὸ «κατὰ πρόθεσιν» ἄπειρον, ἐκεῖνο δηλαδὴ τὸ ἄπειρον, εἰς ὃ τείνει χωρὶς νὰ φθάσῃ εἰς τέρμα ἡ διαρκὴς πρόσθεσις. 2ον) Τὸ κατὰ «διαίρεσιν ἢ καθαίρεσιν» ἄπειρον, τὸ ἄπειρον εἰς ὃ τεινομεν χωρὶς νὰ φθάνωμεν εἰς τέρμα διὰ διαιρέσεως ἢ ἀφαιρέσεως. 3ον) Τὸ «κατὰ πρόσθεσιν ἅμα καὶ διαίρεσιν» ἄπειρον, ὅπερ εἶναι συνδυασμὸς τῶν ἀνωτέρω. Τὸ κατὰ πρόσθεσιν ἄπειρον ἀνήκει εἰς τοὺς ἀριθμούς, τὸ κατὰ διαίρεσιν εἰς τὰ γεωμετρικὰ μεγέθη καὶ τὸ κατὰ πρόσθεσιν καὶ διαίρεσιν εἰς τὸν χρόνον. Ὁ Ἀριστοτέλης διὰ μαθηματικοῦ συλλογισμοῦ ἀποδεικνύει ὅτι τὸ κατὰ πρόσθεσιν καὶ τὸ κατὰ διαίρεσιν ἄπειρον εἶναι τὸ αὐτό «Τὸ δὲ κατὰ πρόσθεσιν τὸ αὐτὸ ἐστί πως καὶ τὸ κατὰ διαίρεσιν· ἐν γὰρ τῷ πεπερασμένῳ κατὰ πρόσθεσιν γίγνεται ἀντεστραμμένως· ἢ γὰρ διαιρούμενον εἰς ἄπειρον ὁρᾶται, ταύτῃ προστιθέμενον φανεῖται πρὸς τὸ ὡρισμένον. Ἐν γὰρ τῷ πεπερασμένῳ μεγέθει ἂν λαβών τις ὡρισμένον προσλαμβάνῃ τῷ αὐτῷ λόγῳ, μὴ τὸ αὐτό τι τοῦ ὅλου μέγεθος περιλαμβάνων οὐ διέξεισι τὸ πεπερασμένον· ἐὰν δ' οὕτως αὔξῃ τὸν λόγον ὥστε ἀεί τι τὸ αὐτὸ περιλαμβάνειν μέγεθος, διέξεισι, διὰ τὸ πᾶν πεπερασμένον ἀναιρεῖσθαι ὅτωοὖν ὡρισμένῳ» (Φυσ. 206 β 3). (Τὸ δὲ κατὰ πρόσθεσιν ἄπειρον εἶναι τὸ αὐτὸ μὲ τὸ κατὰ διαίρεσιν. Διότι εἰς ἓν πεπερασμένον μέγεθος τὸ κατὰ πρόσθεσιν ἄπειρον παράγεται κατὰ τρόπον ἀντίστροφον πρὸς τὸ κατὰ διαίρεσιν. Διότι καθ' ὃν λόγον βλέπομεν τὸ πεπερασμένον νὰ διαιρῆται ἐπ' ἄπειρον, κατὰ τὸν αὐτὸν λόγον θὰ ἴδωμεν νὰ γίνεται ἡ πρόσθεσις ἐπ' ἄπειρον εἰς τὸ ληφθὲν ὡρισμένον τμῆμα τοῦ πεπερασμένου μεγέθους. Διότι ἐὰν κανεὶς ἀποχωρίσῃ ἐντὸς ἑνὸς πεπερασμένου μεγέθους ὡρισμένον τι μέρος καὶ προσθέτῃ διαρκῶς ἓν ἄλλο μέρος καθωρισμένον ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ αὐτοῦ λόγου, χωρὶς τὸ ἑκάστοτε προστιθέμενον νὰ εἶναι τὸ αὐτὸ μέρος (δηλ. κλάσμα) τοῦ ληφθέντος ἀρχικοῦ συνολικοῦ μεγέθους, δὲν θὰ δυνηθῇ νὰ διέλθῃ (νὰ ἐξαντλήσῃ) τὸ δοθὲν πεπερασμένον μέγεθος. Ἂν ὅμως αὐξάνῃ τὸν λόγον (τοῦ λαμβανομένου τμήματος) οὕτως ὥστε πάντοτε νὰ λαμβάνῃ τὸ ἴδιον μέγεθος θὰ τὸ διέλθῃ (θὰ τὸ ἐξαντλήσῃ). Διότι οἱονδήποτε πεπερασμένον μέγεθος ἐξαντλεῖται διαιρούμενον δι' ἑνὸς καθωρισμένου μεγέθους ὁσονδήποτε καὶ ἂν εἶναι μικρὸν τὸ λαμβανόμενον μέγεθος). Ὁ Ἀριστοτέλης θέλει νὰ εἴπῃ ὅτι ἂν μίαν εὐθεῖαν ΑΧ τὴν διαιρέσωμεν εἰς δύο τμήματα ἴσα τὸ ΑΒ ὅπερ καλεῖ «ὡρισμένον» καὶ τὸ ΒΧ, καὶ τὸ δεύτερον τμῆμα ΒΧ ὅπερ εἶναι $\frac{1}{2}$ τῆς ὅλης γραμμῆς τὸ διαιρέσωμεν καὶ αὐτὸ πάλιν εἰς δύο ἴσα τμήματα ΒΓ καὶ ΓΧ καὶ τὸ τελευταῖον $\frac{1}{4}$ ΓΧ εἰς δύο ἐπίσης ἴσα καὶ προχωρήσωμεν διαιροῦντες κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον, θὰ γεννηθῇ ὄχι μόνον ἡ ἄπειρος σειρὰ $\frac{1}{2}, \frac{1}{4}, \frac{1}{8}$ κλπ., ἀλλὰ καὶ ἡ ἄπειρος προσθετικὴ σειρὰ $\frac{1}{2}, \frac{1}{2}+\frac{1}{4}, \frac{1}{4}+\frac{1}{8}+\frac{1}{8}$ κλπ. ἐφ' ὅσον εἰς τὸ «ὡρισμένον» τμῆμα ΑΒ προστίθενται διαρκῶς τὰ ἐκ τῆς διαιρέσεως προκύπτοντα κλάσματα. Ἂν ὅμως ἡ διαίρεσις γίνῃ κατὰ τρόπον ὥστε νὰ λαμβάνωμεν πάντοτε ἴσα πρὸς ἄλληλα μέρη, δηλαδὴ $\frac{1}{4}$ ἢ $\frac{1}{3}$, ἡ διαίρεσις θὰ φθάσῃ εἰς ἓν τέλος, ὅσον μι-

κρὰ καὶ ἂν ληφθοῦν τὰ κλάσματα. Ὁμοίως καὶ ἡ πρόσθεσις τῶν ἐκ τῆς διαιρέσεως προκυπτόντων μερῶν θὰ φθάση εἰς τέρμα δίδουσα ὡς ἄθροισμα τὴν δοθεῖσαν εὐθεῖαν. Εἶναι φανερὸν ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης δέχεται τὴν ὕπαρξιν φθινουσῶν κατὰ ὡρισμένον λόγον ἀριθμητικῶν προόδων.

Κατόπιν τῶν ἀνωτέρω ὁ Ἀριστοτέλης φθάνει εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι δὲν ὑπάρχει πραγματικὸν καὶ ἐνεργείᾳ ὑπάρχον ἄπειρον ὑφιστάμενον διὰ τῆς συγχρόνου παρουσίας ὅλων τῶν συναπαρτιζόντων αὐτὸ στοιχείων. Ὁ ἄπειρος χρόνος δὲν ὑφίσταται ὡς ὑπαρκτὸν ἄπειρον, διότι τὰ τμήματα, ἐξ ὧν ἀπαρτίζεται, τὰ ἄπειρα «νῦν», ἔρχονται εἰς τὴν ὕπαρξιν κατὰ διαδοχὴν μὴ δυνάμενα νὰ συνυπάρξουν. Ὅταν λαμβάνῃ τὸ ἓν «νῦν» ὑπόστασιν, τὸ ἡγούμενον ἤδη ἔχει ἐκλείψει. Ὥστε ὁ χρόνος ὅπως καὶ ὁ ἀριθμὸς εἶναι «δυνάμει καὶ κατὰ πρόσθεσιν» ἄπειροι ποσότητες. Ἀλλ' ἐνῶ ὁ χρόνος εἶναι ἐπ' ἄπειρον διαιρετός, ὁ ἀριθμὸς ὡς ἀπαρτιζόμενος ἀπὸ ἀσυνεχεῖς μονάδας δὲν δύναται νὰ εἶναι ἐπ' ἄπειρον διαιρετός. Ἡ γεωμετρικὴ ὅμως ἔκτασις (τὸ μέγεθος) εἶναι ποσότης ἐπ' ἄπειρον διαιρετή. Δὲν εἶναι ὅμως κατὰ πρόσθεσιν ἄπειρος, διότι τὸ ἀκρότατον γεωμετρικὸν ὅριον εἶναι ἡ σφαῖρα τῶν ἀπλανῶν. Πέραν ταύτης δὲν ὑπάρχει χῶρος καὶ ἔκτασις. Ἡ ὕπαρξις ἣν ἀποδίδει ὁ Ἀριστοτέλης εἰς τὸ ἄπειρον συνίσταται εἰς τὴν ἐν συνεχεῖ σειρᾷ ἀλληλοδιαδοχήν. Ἡ οὕτω νοουμένη ἄπειρος διαδοχικὴ σειρὰ δὲν δύναται νὰ διοδευθῇ ἐντὸς πεπερασμένου χρόνου, δὲν δυνάμεθα δηλ. νὰ τὴν περάσωμεν ἐντὸς καθωρισμένου διὰ τῆς μετρήσεως χρόνου. Ἡ διαιρετότης τοῦ διαστήματος καὶ τῆς κινήσεως εἶναι δυνάμει διαιρετότης καὶ οὐχὶ ἐνεργείᾳ. Πᾶν θετικῶς δεδομένον ἐν τῇ πραγματικότητι διάστημα καὶ πᾶσα πραγματικὴ κίνησις εἶναι πεπερασμένη. Τὸ σόφισμα τοῦ Ζήνωνος τοῦ Ἐλεάτου ἀρνουμένου τὴν κίνησιν καὶ τὴν ἔκτασιν τὸ ἀναιρεῖ ὁ Σταγιρίτης, παρατηρῶν ὅτι ὁ Ζήνων λαμβάνει τὴν ἐπ' ἄπειρον διαιρετότητα ὡς συντετελεσμένην καὶ συγχέει τὴν δυνατότητα πρὸς τὴν πραγματικότητα. Ἡ φύσις ἔχει ἀποστροφὴν πρὸς τὸ ἄπειρον τείνουσα πάντοτε εἰς τὸ πεπερασμένον. Διὰ τοῦτο τὸ ἄπειρον θεωρεῖται ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους ὡς δείκτης σφάλματος Πᾶσα πρότασις ἥτις δύναται νὰ μᾶς ἀγάγῃ εἰς τὸ ἄπειρον εἶναι κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη ἐσφαλμένη. Τὰ πάντα ἐν τῷ δεδομένῳ κόσμῳ εἶναι πεπερασμένα. Μόνον προκειμένου περὶ τοῦ κινουμένου ἀκινήτου δὲν δύναται νὰ γίνῃ λόγος περὶ περατότητος. Ὁ Θεὸς ὡς πηγὴ ἐνεργείας ἐμφανίζει «ἀϊδιότητα» αἰωνιότητα καὶ ἐπειδὴ κεῖται ἐκτὸς τοῦ χώρου δὲν δύναται νὰ τεθῇ ἐν σχέσει μὲ τὴν οὐσίαν του πρόβλημα ἀπειρότητος ἢ περατότητος.

Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἡ νεωτέρα εὐρωπαϊκὴ σκέψις ἀπὸ τοῦ 15ου αἰῶνος ἐξεδήλωσε τὴν προτίμησίν της πρὸς τὸ ἄπειρον, ἡ δὲ νέα μαθηματικὴ συζητεῖ σήμερον τὰ εἰς τὸ πραγματικὸν ἄπειρον ἀναφερόμενα προβλήματα Ἐξ ἴσου ὅμως ἀληθὲς εἶναι ὅτι πολλοὶ ἐκ τῶν διασήμων ἐρευνητῶν τοῦ σύμπαντος τείνο ν ἐκ νέου πρὸς τὴν ἰδέαν τῆς περατότητος. Οὕτως ὁ ἱδρυτὴς τῆς «θεωρίας τῆς σχετικότητος» Ἀϊνστάϊν ἔχει τὴν γνώμην ὅτι ἡ ἀκτὶς τοῦ σύμπαντος, θεωρημένου ὡς κοσμικοῦ συνόλου, δὲν εἶναι ἄπειρος, ἀλλὰ καθωρισμένη. Κάμνει δὲ λόγον περὶ ἑνὸς σύμπαντος εἰς τὸ ὁποῖον καίτοι τοῦτο εἶναι πεπερασμένον, «καθωρισμένον» δύναται ἐν τούτοις νὰ ὑπάρξῃ ἐντὸς αὐτοῦ, τοῦ σύμπαντος δηλαδή, κίνησις ἐπ' ἄπειρον συνεχιζομένη. Μὲ ἄλλας λέξεις οἱ σύγχρονοι ἐπιστήμονες, μὲ τὴν βοήθειαν τῶν «ἀνωτέρων» λεγομένων μαθηματικῶν, ὑποστηρίζουν τὴν ἄποψιν ὅτι τὸ σύμπαν περικλείεται εἰς μίαν τεραστίαν νοητὴν σφαῖραν, ἥτις διαρκῶς ἐπεκτείνεται, «διαστέλλεται». (Σχετικῶς μὲ τὴν ἀριστοτελικὴν περὶ ἀπείρου ἀντίληψιν βλέπε βαθυστόχαστον μελέτην Ι. Γεωργοπούλου «Τὸ κατ' Ἀριστοτέλη μαθηματικὸν ἄπειρον», Παιδαγ. Ἐπιθεώρησις, Ἰούνιος 1947).

Ὁ τόπος. Ἤδη ὁ Ἡσίοδος, λέγων εἰς τὴν «Θεογονίαν» του ὅτι πρῶτον ἀπὸ ὅλα τὰ ὄντα ἐγεννήθη τὸ χάος («πάντων μὲν πρώτιστα χάος γένετο»), ἐδέχθη ὅτι ὁ χῶρος ἔχει ἰδίαν ὕπαρξιν ἀνεξάρτητον τῶν αἰσθητῶν, ἀποτελῶν ἀπαραίτητον προϋπόθεσιν διὰ τὴν ὕπαρξίν των. Ἐκ τῶν προσωκρατικῶν φιλοσόφων ὁ Παρμενίδης ἐδέχθη ὅτι τὸ «εἶναι» ἐκδηλοῦται πάντοτε ὡς πλήρωσις χώρου καὶ ὅτι ὁ χῶρος εἶναι ὀντολογικὸν γνώρισμα τοῦ εἶναι. Ὁ μαθητὴς του Ζήνων εἶναι ὁ πρῶτος ὅστις ἔθεσε τὸ ἀναφερόμενον εἰς τὸν χῶρον ἀπορητικὸν πρόβλημα. Ἐφ' ὅσον, εἶπε, δεχάμεθα ὅτι διὰ νὰ ὑπάρξῃ ἓν πρᾶγμα πρέπει νὰ εὑρεθῇ ἐν χώρῳ, πρέπει καὶ ὁ χῶρος, διὰ νὰ εἶναι καὶ αὐτὸς ὑπαρκτός, νὰ ὑπάρχῃ μέσα εἰς ἄλλον χῶρον καὶ ἐκεῖνος εἰς ἄλλον ἐπ' ἄπειρον. Διὰ τῆς παρατηρήσεώς του ταύτης ἤθελε νὰ δείξῃ ὅτι ὁ χῶρος εἶναι κάτι τὸ ἀνύπαρκτον. Καὶ ὁ Πλάτων ἐθεώρησε τὸν χῶρον ὑπό τινα ἔποψιν ὡς «μὴ ὄν», κάτι τὸ ὁποῖον δὲν ἔχει μορφήν, ἀλλ' εἶναι ἐπιδεκτικὸν οἱασδήποτε μορφῆς «πανδεχές», δηλαδὴ κάτι τὸ ὁποῖον δέχεται τὰ πάντα. Ἡ τοιαύτη ἀρνητικὴ ἄποψις τοῦ προβλήματος ἀναγκάζει τὸν Ἀριστοτέλη νὰ ἀρχίσῃ τὴν διερεύνησίν του μὲ τὴν ἀπόδειξιν τῆς ὑπάρξεως τοῦ τόπου. Πρέπει νὰ σημειωθῇ ὅτι ὡς ὅρον τεχνικὸν οὐδέποτε χρησιμοποιεῖ τὴν λέξιν χῶρος, πολὺ δὲ σπανίως τὴν λέξιν χώρα, ἀλλὰ προτιμᾷ τὴν ἔνδειξιν τόπος. Εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς γίνεται φανερὸν ὅτι ἀφετηρία του εἶναι ἡ συγκεκριμένη ἀντίληψις τοῦ χώρου, ὅπως τὸν ζῶμεν εἰς τὴν καθημερινὴν ζωήν, ὅταν καθορίζωμεν τὴν τοποθέτησιν ἀντικειμένου τινὸς εἰς τὸ διάστημα, τὸ «ποῦ» εἶναι τοποθετημένον ἢ κατευθύνεται ἓν συγκεκριμένον ὄν.

Ἐξετάζων τὴν εἰς τὴν ὕπαρξιν τοῦ τόπου ἀναφερομένην ἀπορίαν, ἀποφαίνεται ὅτι περὶ τῆς ὑπάρξεως τοῦ τόπου μᾶς πείθουν τὰ ἀκόλουθα ἐπιχειρήματα: 1ον) Ἡ δυνατότης τῆς μετακινήσεως τῶν πραγμάτων. Ἐδῶ ὅπου ὑπῆρχε προηγουμένως ὕδωρ τώρα ὑπάρχει ἀήρ. Τὰ σώματα μετετοπίσθησαν ἀλλ' ὁ τόπος τὸν ὁποῖον εἶχον διαδοχικῶς καταλάβει μένει ὁ αὐτός. 2ον) Τὰ ἁπλᾶ σώματα ἔχουν τὴν τάσιν νὰ κινοῦνται πρὸς ὡρισμένον μέρος τοῦ χώρου. Οὕτω τὸ πῦρ τείνει πρὸς τὰ ἄνω, ἡ γῆ πρὸς τὰ κάτω. Διὰ νὰ εἶναι δυνατὴ τοιαύτη μετακίνησις πρέπει νὰ ὑπάρχῃ τόπος. Ὄχι μόνον ὑπάρχει ὁ τόπος, ἀλλ' ἔχει καὶ ποιοτικὰς ποικιλίας, ὅπως τὸ ἄνω καὶ κάτω. 3ον) Καὶ ἐκεῖνοι οἱ ὁποῖοι δέχονται τὴν ὕπαρξιν κενοῦ, ὅπως οἱ ἀτομικοὶ Δημόκριτος καὶ Λεύκιππος, ἀναγκωρίζουν ὅτι ὑπάρχει τόπος, νοοῦντες τὸ κενὸν ὡς ἀδειανὸν τόπον. Ἀφοῦ λοιπὸν ἐδείχθη ἡ ὕπαρξις τοῦ τόπου πρέπει νὰ προχωρήσωμεν εἰς τὸν προσδιορισμὸν τῆς οὐσίας του. Ἡ ἔρευνά μας θὰ προχωρήσῃ ἀρνητικῶς. Θὰ δείξωμεν κατὰ πρῶτον ὅτι δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ταυτισθῇ μὲ τὸ εἶδος. Διότι τὸ μὲν εἶδος σώματός τινος Α εἶναι τὸ ὅριον αὐτοῦ τοῦ ἰδίου σώματος Α, ἐνῶ ὁ χῶρος εἶναι τὸ ὅριον τοῦ σώματος ἐν ᾧ περιέχεται τὸ σῶμα Α. Τὸ εἶδος εἶναι ἀχώριστον ἀπὸ τὸ ὄν εἰς ὃ ἀνήκει, ἐνῶ ὁ τόπος χωρίζεται, διότι μετὰ τὴν μετατόπισιν τοῦ καταλαμβάνοντος τὸν ὡρισμένον χῶρον σώματος ὁ τόπος ἐκεῖνος μένει. Οὔτε ὕλη δύναται νὰ εἶναι ὁ τόπος. Διότι καὶ ἡ ὕλη δὲν δύναται νὰ χωρισθῇ ἀπὸ τὸ πρᾶγμα ἐκεῖνο τοῦ ὁποίου εἶναι ὕλη, οὔτε δύναται νὰ νοηθῇ ὡς κάτι ὅπερ τὸ περιέχει. Ὁ τόπος ὅμως καὶ χωρίζεται καὶ περιέχει. Χωρίζεται, διότι ὕλη εἶναι αὐτὸ ἅπερ προηγουμένως ἦτο ἀὴρ καὶ τώρα ἔγινεν ὕδωρ, ἐνῶ ὁ τόπος εἶναι ἐκεῖνο εἰς ὃ προηγουμένως ἦτο ἀὴρ καὶ τώρα εἶναι ὕδωρ. Ἡ ὕλη δὲν περιέχει ἀλλὰ περιέχεται ὑπὸ τοῦ εἴδους, ἐνῶ ὁ τόπος περιέχει καὶ τὸ εἶδος. Ὥστε ἡ θεωρία τοῦ Πλάτωνος, ὅστις ἐταύτιζεν εἰς τὸν «Τίμαιον» τὴν ὕλην μὲ τὴν «χώραν», δὲν εἶναι ὀρθή. Κατόπιν τῆς ἀρνητικῆς ταύτης ἐξετάσεως δυνάμεθα νὰ προχωρήσωμεν εἰς θετικὸν καθορισμὸν ὁρίζοντα τὸν τόπον ὡς τὸ «πέρας τοῦ περιέχοντος σώματος», ὡς τὸ ἐσωτερικὸν ὅριον ἑνὸς σώματος, ὅπερ περιέχει ἄλλο τι· ὅριον δὲ κατὰ τὸ ὁποῖον ἔρχεται εἰς ἐπαφὴν μὲ τὸ ὑπ' αὐτοῦ περιεχόμενον. Εἶναι εἶδος τι ἀκινήτου ἀγγείου, ὅπερ δὲν ἐξαφανίζεται καὶ μετὰ τὴν ἐξ αὐτοῦ μετατόπισιν τῶν κατεχόντων αὐτὰ ἀντικειμένων. Ὅπως τὸ ἀγγεῖον εἶναι τόπος μεταφορητός, δυνάμενος νὰ μετακινηθῇ καὶ νὰ μεταφερθῇ, οὕτω καὶ ὁ τόπος εἶναι εἶδός τι ἀγγείου ἀμετακινήτου «ἔστι δ' ὥσπερ τὸ ἀγγεῖον τόπος μεταφορητός, οὕτω καὶ ὁ τόπος ἀγγεῖον ἀμετακίνητον» (212 α 15). Ἐπειδὴ ὅμως μεταχειριζόμεθα τὴν λέξιν τόπος εἰς εἰδικωτέραν σημασίαν διὰ νὰ σημάνωμεν χώρους οἵτινες φαίνονται νὰ κινοῦνται, ὅπως εἶναι τὸ κινούμενον πλοῖον, χῶρος κινούμενος περιέχων τοὺς ναύτας, δι' αὐτὸ ὁ ἀκριβὴς καὶ τελικὸς ὁρισμὸς τοῦ τόπου εἶναι «τὸ τοῦ περιέχοντος πέρας ἀκίνητον πρῶτον» (τὸ πρῶτον ἀκίνητον ὅριον τοῦ περιέχοντος). Δηλαδὴ ὁ τόπος εἶναι τὸ ἐσωτερικὸν ὅριον τοῦ πρώτου κατ' ἄμεσον σειρὰν σώματος, ὅπερ ἀκίνητον ὂν περιέχει ἓν ἄλλο σῶμα. Δηλαδὴ ὅταν ἓν σῶμα Α περιέχεται εἰς ἓν σῶμα Β καὶ τὸ Β περιέχεται εἰς τὸ Γ, τόπος τοῦ Α σώματος εἶναι ἡ ἐσωτερικὴ ἐπιφάνεια τοῦ Β, καθ' ἣν τὸ Α ἐφάπτεται τοῦ Β. Ἐκ τούτου ἔπεται ὅτι ἐνῶ ὅλα τὰ ἐγκόσμια ὄντα εὑρίσκονται ἐν τόπῳ καὶ ἔχουν ὡρισμένον τόπον, διὰ τὸ σύμπαν δὲν ὑπάρχει τόπος, ἐφ' ὅσον τοῦτο δὲν περιέχεται ὑπὸ ἄλλου τινός. «Καὶ διὰ τοῦτο ἡ μὲν γῆ ἐν τῷ ὕδατι, τοῦτο δὲ ἐν τῷ ἀέρι, οὗτος δ' ἐν τῶν αἰθέρι, ὁ δ' αἰθὴρ ἐν τῷ οὐρανῷ. Ὁ δ' οὐρανὸς οὐκέτι ἐν ἄλλῳ». («Φυσικὰ» 212 β 20). Ὥστε ὁ ἀριστοτελικὸς τόπος εἶναι πεπερασμένος, ἀποτελῶν τὸ ἐσωτερικὸν ὅριον τῆς οὐρανίου σφαίρας. Ἐκ τῆς ἀνωτέρω ἐκθέσεως καθίσταται φανερὸν ὅτι ὁ τόπος εἶναι χαρακτηριστικὸν οἱουδήποτε ὄντος, χωρὶς νὰ ἀσκῇ ἐπὶ τῶν ὄντων οὐδεμίαν ἐπενέργειαν. Δὲν θεωρεῖται ὡς μορφὴ τῆς ἐποπτείας, ὅπως τὸν ὥρισεν ὁ Κάντιος, ἥτοι ὡς μορφὴν ἣν ἐμφανίζει ἡ αἴσθησις ὑποχρεωτικῶς, ὅταν ἀντιλαμβάνεται τὰ αἰσθητὰ ἀντικείμενα, ἀλλ' ὡς ἰδεατὸν ὅριον ἐπαφῆς. Εἶναι λοιπὸν κατηγορικὸν γνώρισμα τῶν ἐγκοσμίων ὄντων τὸ ὁποῖον, λόγω τοῦ ὅτι εἶναι ὅριον, ἐνέχει ἐν ἑαυτῷ ἰδανικότητα. Ὁ ἀριστοτελικὸς χῶρος δὲν εἶναι ὁμοειδὴς ὅπως ὁ μαθηματικός, ἀλλ' ἐμφανίζει ποιοτικὰς ποικιλίας ὡς φυσικὸς τόπος ἀποτελῶν τὸν χῶρον, εἰς τὸν ὁποῖον τείνουν νὰ ἐντοπισθοῦν ὡρισμένα σώματα. Οὕτω τοῦ πυρὸς ὁ φυσικὸς τόπος εἶναι τὸ ἄνω, τῆς δὲ γῆς τὸ κάτω. Ἡ πρὸς τὰ ἄνω κίνησις τοῦ πυρὸς καὶ ἡ πρὸς τὰ κάτω τῆς γῆς δὲν ὀφείλονται εἰς ἐπενέργειάν τινα τοῦ τόπου, ἀλλ' εἰς τὴν φυσικὴν ἕξιν καὶ σύστασιν τῶν στοιχείων. Ὁ οὕτω περιγραφεὶς τόπος δὲν συμπίπτει μὲ τὴν ἔννοιαν τῆς ἐκτάσεως ἣν ὁ Ἀριστοτέλης ἐξετάζει κατὰ τὴν διερεύνησιν τοῦ προβλήματος τῶν συνεχῶν μεγεθῶν. Ἐν τῷ ἀριστοτελικῷ τόπῳ ἄπειρος εὐθύγραμμος κίνησις δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ. Δύναται νὰ ὑπάρξῃ ὅμως ἄπειρος κυκλικὴ κίνησις. Ἀξίζει νὰ σημειωθῇ ὅτι ὁ Μπέρξον εἷς μίαν ἐκ τῶν ἀρχαιοτέρων φιλοσοφικῶν του πραγματειῶν, φέρουσαν τὸν τίτλον «Τί ἐφρόνει ὁ Ἀριστοτέλης περὶ τοῦ τόπου», εἶχεν ἐξετάσει τὴν ἀριστοτελικὴν περὶ τόπου ἄποψιν.

Τὸ κενόν. Αἱ περὶ τοῦ κενοῦ γνῶμαι τῶν παλαιῶν φιλοσόφων ἦσαν διχασμέναι Ἐνῶ οἱ Ἐλεᾶται καὶ ὁ Πλάτων ἀπέρριπτον τὴν ὕπαρξίν του, οἱ ἀτομικοὶ (Λεύκιππος καὶ Δημόκριτος) ἐδίδασκον ὅτι ἄνευ τοῦ κενοῦ δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ οὔτε κίνησις, οὔτε πύκνωσις, οὔτε ἀραίωσις τῶν μορίων τῆς ὕλης. Ὁ Ἀριστοτέλης, διαφωνῶν πρὸς τοὺς ἀτομικούς, ἀποδεικνύει

ὅτι διὰ νὰ ὑπάρξῃ κίνησις δὲν εἶναι ἀπαραίτητος ἡ ὕπαρξις κενοῦ, διότι ἡ κίνησις ὡς μετατόπισις ἑρμηνεύεται διὰ τῆς «ἀντιπεριστάσεως», ἤτοι διὰ τῆς ἀνταλλαγῆς τῶν τόπων οὓς κατέχουν τὰ σώματα. Τὸ ἓν σῶμα ἐξωθοῦν τὸ ἄλλο καταλαμβάνει τὴν θέσιν του. Ἡ πύκνωσις ἑνὸς σώματος δύναται καὶ αὐτὴ νὰ ἐξηγηθῇ ἂν δεχθῶμεν ὅτι διὰ τῆς πιέσεως ἐξωθεῖται κάτι τὸ ὁποῖον περιείχετο εἰς τὸ πιεζόμενον σῶμα (π.χ. διὰ τῆς πιέσεως ἐξωθεῖται ὁ ἀὴρ ὁ ἐμπεριεχάμενος εἰς τὸ ὕδωρ). Ἐκτὸς τούτου, ἂν δεχθῶμεν τὴν ὕπαρξιν κενοῦ, δὲν θὰ δυνηθῶμεν νὰ ἐξηγήσωμεν διατὶ ἄλλα ἐκ τῶν σωμάτων (τὸ πῦρ) τείνουν νὰ κινηθοῦν πρὸς τὰ ἐπάνω καὶ ἄλλα πρὸς τὰ κάτω (ἡ γῆ), ἐφ' ὅσον τὸ κενὸν θὰ εἶναι ὁμοειδὲς πρὸς ὅλας τὰς κατευθύνσεις καὶ δὲν θὰ ὑπάρχῃ λόγος τὰ ἁπλᾶ σώματα νὰ λάβουν αὐτὴν ἢ ἐκείνην τὴν κατεύθυνσιν. Ἐκ τούτου συνάγεται ὅτι αἱ κινήσεις τῶν ἁπλῶν σωμάτων κατευθύνονται πρὸς τόπον πλήρη ὡρισμένης ὕλης, εἰς ἣν ὀφείλεται ἡ κατεύθυνσις τῆς κινήσεώς των. Ἡ παραδοχὴ δὲ τοῦ κενοῦ μᾶς ἐμπλέκει καὶ εἰς ἄλλας παραλόγους ἀκολουθίας ἐν σχέσει μὲ τὴν κίνησιν. Ἡ ταχύτης τῆς κινήσεως ποικίλλει, λέγει ὁ Ἀριστοτέλης, ἀφ' ἑνὸς μὲν κατ' ἀντίστροφον λόγον πρὸς τὴν πυκνότητα τοῦ διαστήματος, δι' οὗ διέρχεται τὸ κινητόν, καὶ κατ' εὐθὺν λόγον πρὸς τὴν βαρύτητα τοῦ κινουμένου σώματος. Κατὰ συνέπειαν σῶμα τι διερχόμενον διὰ τοῦ κενοῦ καὶ μὴ εὑρίσκον ἀντίστασιν μηδεμίαν, θὰ διήρχετο ἄπειρον χῶρον εἰς χρόνον μηδέν. Ἕν δὲ βαρὺ σῶμα θὰ διέτρεχε τὸ κενὸν ταχύτερον ἢ ἓν ἐλαφρότερόν του. Ἀλλ' εἶναι φανερὸν ὅτι οὐδὲν σῶμα διατρέχει ἀπόστασίν τινα εἰς χρόνον μηδὲν καὶ ὅτι ὅταν δὲν ὑπάρχῃ διάμεσόν τι δι' οὗ διέρχονται τὰ σώματα, δὲν ὑπάρχει λόγος διὰ νὰ κινηθῇ τὸ βαρύτερον σῶμα ταχύτερον ἀπὸ τὸ ἐλαφρότερον. Ὅθεν πειθόμεθα ἐκ τῶν ἀκολουθιῶν τούτων αἵτινες εἶναι ἄτοποι, ὅτι κενὸν δὲν ὑπάρχει. Οὔτε εἶναι ἀνάγκη διὰ νὰ ἐξηγήσωμεν τὴν συστολὴν καὶ διαστολὴν τῶν σωμάτων, νὰ δεχθῶμεν ὅτι ἐν τῷ σώματι ὑπάρχουν κενά. Ἡ διαστολὴ καὶ συστολὴ τῶν σωμάτων δὲν εἶναι ποσοτικὴ ἀλλοίωσις ἀλλὰ ποιοτική. Ἡ πρώτη ὕλη, ἥτις ἐμφανίζεται ὡς ψυχρόν, θερμόν, ξηρὸν καὶ ὑγρόν, ἔχει τὴν δυνατότητα οὐ μόνον νὰ μεταπίπτῃ εἰς τὰς σημειωθείσας ποιοτικὰς ἀντιθέσεις, ἀλλὰ καὶ νὰ καταλαμβάνῃ μεγαλύτερον ἢ μικρότερον χῶρον. Ὅταν ὁ ἀὴρ παράγεται ἐκ τοῦ ὕδατος, ὁ μετασχηματισμὸς δὲν ὀφείλεται εἰς τὴν προσθήκην ἐξωτερικοῦ τινος δεδομένου, ἀλλ' εἰς τὴν ἐνεργητικοποίησιν μιᾶς δυνατότητος ἐνυπαρχούσης ἐν τῷ ὕδατι. Ὥστε ἡ συστολὴ καὶ διαστολὴ ἐξηγεῖται ὡς ποιοτικὴ ἀλλοίωσις καὶ ὄχι διὰ τῆς ἐπεκτάσεως ἐπὶ τοῦ διαθεσίμου κενοῦ χώρου. Ὁ Ἀριστοτέλης δὲν φαντάζεται τὴν ὕλην ὡς σῶμα τὸ ὁποῖον ἔχει πόρους καὶ διάκενα μεταξὺ τῶν σωματικῶν τμημάτων του. Τὴν θεωρεῖ ὡς ὑλικὸν ἱκανὸν νὰ πληρώσῃ τὸν χῶρον μὲ ὅλους τοὺς δυνατοὺς βαθμοὺς ἐντάσεως, ἱκανὴν πρὸς συστολὴν καὶ διαστολήν, χωρὶς νὰ χάσῃ τὴν συνέχειάν της. Κατὰ τὴν ὀξυδερκῆ παρατήρησιν τοῦ διαπρεποῦς ἀριστοτελιστοῦ καθηγητοῦ τοὺ Πανεπιστημίου τῆς Ὀξφόρδης Χαρόλδου Γιοαχὶμ (H. JOACHIM), ἡ ὕλη νοουμένη καθ' ὃν τρόπον ὑποδεικνύει ὁ Ἀριστοτέλης ταυτίζεται μὲ τὸ «πραγματικὸν» (REALE), ὅπως τὸ περιγράφει ὁ Κάντιος εἰς τὸ ὑπὸ τὸν τίτλον «Αἱ προλήψεις τῆς ἐμπειρίας» κεφάλαιον τῆς «Κριτικῆς τοῦ καθαροῦ λόγου». Κατὰ τὸν Κάντιον «εἰς ὅλα του τὰ φαινόμενα ἔχει τὸ πραγματικόν, δηλαδὴ ἐκεῖνο ὅπερ εἶναι ἀντικείμενον τῆς αἰσθήσεως, βαθμοὺς ἐντάσεως, δηλαδὴ ἕνα βαθμόν». («Κριτικὴ τοῦ καθαροῦ λόγου», ἔκδ. Β', σελ. 207). Ὁ Κάντιος θέλει νὰ εἴπῃ ὅτι ἡ ὕλη, θεωρουμένη ὡς πηγὴ τῶν φαινομένων καὶ ἀντικειμένων τῶν αἰσθήσεων, παρουσιάζει ἐμφανίσεις αἵτινες δύνανται νὰ βαθμολογηθοῦν εἰς βαθμοὺς οἵτινες, ὅσον καὶ ἂν σμικρύνωνται, οὐδέποτε θὰ φθάσουν εἰς τὸ μηδέν. «Ἐκ τῆς ἐμπειρίας», δηλαδὴ ἀπὸ τὰ δεδομένα ἅτινα εἶναι προσιτὰ εἰς τὴν ἐμπειρικὴν παρατήρησιν, προσθέτει εἰς τὸ αὐτὸ μέρος τοῦ συγγράμματός του «οὐδέποτε θὰ δυνηθῶμεν νὰ ἀρυσθῶμεν ἀπόδειξιν διὰ τὴν ὕπαρξιν ἑνὸς κενοῦ τόπου ἢ ἑνὸς κενοῦ χρόνου». Οὕτω καὶ ὁ Ἀριστοτέλης, ὅταν λέγῃ ὅτι κενὸν δὲν ὑπάρχει, δὲν ἀναφέρεται εἰς τὴν μὴ ὕπαρξιν π.χ. ἀέρος εἴς τινα χῶρον, ἀλλὰ εἰς τὸ ἀδύνατον τῆς ὑπάρξεως χώρου μὴ πεπληρωμένου ἀπὸ μίαν οἱασδήποτε ποιότητος ὕλην. Ἡ ὕλη εἶναι ἐπιδεκτικὴ ὑποβαθμίσεως, χωρὶς νὰ φθάνῃ ποτὲ εἰς τὸ μηδέν, κατὰ τρόπον ὥστε νὰ ὑπάρχῃ τὸ ἀπολύτως νοούμενον κενόν.

Ὁ χρόνος. Τὴν ἀρχὴν τῆς περὶ χρόνου ἀριστοτελικῆς διερευνήσεως τὴν ἀποτελεῖ ἡ ἐπεξεργασία τῶν ἀποριῶν, αἵτινες ἀνακύπτουν ἀπὸ μίαν θεώρησιν τοῦ χρόνου, ὅπως τὴν κάμνει ὁ κοινὸς καὶ μὴ φιλοσοφῶν ἄνθρωπος. Ἡ πρώτη ἀπορία εἶναι ἐκείνη ἥτις θέτει τὸ ἐρώτημα ἂν ὑπάρχει ὁ χρόνος. Πρόχειρος διερεύνησις τῆς ἐννοίας τοῦ χρόνου ὅπως αὐτὸς μᾶς δίδεται εἰς τὴν καθημερινήν μας ζωήν, ἀρκεῖ νὰ δείξῃ ὅτι τὸ σύνολον τοῦ χρόνου ἀποτελεῖται ἀπὸ δύο μεγάλα τμήματα, ἐξ ὧν τὸ ἓν εἶναι τὸ παρελθὸν καὶ τὸ ἄλλο τὸ μέλλον. Ἐκ τούτων τὸ μὲν παρελθὸν ἔχει ἤδη καταδαπανήσει τὴν ὕπαρξίν του καὶ ἔπαυσε νὰ ὑπάρχῃ, τὸ δὲ μέλλον εἶναι καὶ αὐτὸ κάτι ποὺ δὲν ὑπάρχει, ἀλλὰ πρόκειται νὰ ὑπάρξῃ. Ἐφ' ὅσον τὰ δύο τμήματα τὰ συνιστῶντα τὸν χρόνον εἶναι ἀνύπαρκτα, καὶ ὁ χρόνος ὁ ἀποτελῶν τὸ ἄθροισμά των, εἴτε ὡς ἄπειρος ληφθῇ εἴτε ὡς πεπερασμένος, κατὰ λογικὴν ἀνάγκην θὰ εἶναι ἀνύπαρκτος. Εἶναι βεβαίως δυνατὸν νὰ ὑποστηρίξωμεν ὅτι ὁ χρόνος δὲν ἀποτελεῖται μόνον ἀπὸ τὸ παρελθὸν καὶ τὸ μέλλον, ἀλλ' ὡς συστατικὸν ἐμφανίζεται καὶ τὸ παρόν. Μήπως λοιπὸν ἡ ὕπαρξις τοῦ χρόνου στηρίζεται εἰς τὴν τρίτην του αὐτὴν διάστασιν, εἰς τὸ ὅτι τὸν ἀντιλαμβανόμεθα ὡς παρόντα χρόνον; Ὁ Ἀριστοτέλης παρατηρεῖ ὅτι τὸ παρὸν ὑποπίπτει εἰς τὴν ἀντίληψίν μας ὑπὸ τὴν μορφὴν χρονικῶν στιγμῶν. Μετατοπιζόμενοι ἀπὸ τὸ παρελθὸν πρὸς τὸ μέλλον διερχόμεθα διὰ διαδοχικῆς σειρᾶς χρονικῶν στιγμῶν. Ἀντιμετωπίζομεν διαρκῶς ἓν «τώρα». Λέγομεν «τώρα συμβαίνει τοῦτο», «τώρα αἰσθανόμεθα ἐκεῖνο». Αὐτὰ τὰ διαδοχικὰ «τώρα» τὰ καλεῖ ὁ Ἀριστοτέλης «νῦν» καὶ κάμνει τὴν παρατήρησιν ὅτι δυνατὸν νὰ θεωρήσωμεν τὸν χρόνον συγκείμενον ἀπὸ τὰ διάφορα αὐτὰ χρονικὰ στίγματα, ἀπὸ τὰ διαδοχικὰ «νῦν». Ἀλλὰ καὶ ἔπειτα ἀπὸ τὴν παροχώρησιν αὐτὴν ἀνακύπτουν νέαι ἀπορίαι, διότι τὸ «νῦν» δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ μέρος τοῦ χρόνου, ἀλλὰ μόνον ὅριον εἰς ὃ τέμνεται τὸ παρελθὸν μὲ τὸ μέλλον. Ὡς ὅριον εἶναι μόνον ἰδεώδης τομὴ ἄνευ χρονικοῦ περιεχομένου. Χρόνος ὅμως σημαίνει διάρκεια, ἀλλὰ τὸ «νῦν» εἶναι ἄπλοῦν στίγμα ἄνευ διαρκείας, ὅπως εἰς τὴν γραμμὴν τὸ σημεῖον λαμβάνεται ἄνευ ἐκτάσεως. Ἂν δεχθῶμεν λοιπὸν ὅτι ὁ χρόνος συναπαρτίζεται ἀπὸ διαδοχικὰ «νῦν», εἶναι ὡσὰν νὰ θέλωμεν νὰ συνθέσωμεν τὸν χρόνον ἀπὸ στοιχεῖα μὴ ἔχοντα χρονικότητα. Ὥστε καὶ ὡς παρὸν λαμβανόμενος ὁ χρόνος, εἶναι κάτι τὸ ἀνύπαρκτον, ἐπειδὴ καὶ τὸ παρὸν ὡς ὁριακὴ τομὴ δύο ἐπίσης ἀνυπάρκτων μεγεθῶν, τοῦ παρελθόντος καὶ τοῦ μέλλοντος, εἶναι ἐπίσης ἀνύπαρκτον.

Ἀφοῦ λοιπὸν ἡ ἐξέτασις τῶν προφιλοσοφικῶν ἀποριῶν οὐδόλως διεφώτισε τὸ ζήτημα, προστρέχει ὁ Ἀριστοτέλης εἰς τὴν φιλοσοφικὴν παράδοσιν ἵνα ἐκεῖθεν ἁρυσθῇ σχετικὰς πληροφορίας. Αἱ προϋπάρχουσαι ἀντιλήψεις ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ ἦσαν δύο. Οἱ μὲν Πυθαγόρειοι ἑταύτιζον τὸν χρόνον μὲ τὴν οὐράνιον σφαῖραν, ὁ δὲ Πλάτων μὲ τὴν ὅλην περιφερειακὴν κίνησιν τῆς οὐρανίου σφαίρας. Ὁ Ἀριστοτέλης παρατηρεῖ ὅτι ἡ μὲν ἀντίληψις τῶν Πυθαγορείων εἶναι ἀναξία συζητήσεως. Εἶναι προφανὲς ὅτι οἱ Πυθαγόρειοι ἐπειδὴ διεπίστωσαν ἀφ' ἑνὸς μὲν ὅτι πάντα τὰ ὄντα καὶ τὰ γεγονότα τοποθετοῦνται ἐν τινι χρόνῳ ἀφ' ἑτέρου δὲ ὅτι ὁ χῶρος ὃν κατέχουν τὰ ὄντα καὶ γεγονότα εἶναι ὁ οὐρανός, ἔφθασαν νὰ ταυτίσουν τὸν χρόνον καὶ τὸν οὐρανόν, κάμνοντες σύγχυσιν μεταξὺ τῆς ἐγχρόνου καὶ τῆς τοπικῆς ἐνυπάρξεως. Ἀπομένει λοιπὸν ὡς θέμα συζητήσεως ἡ γνώμη τοῦ Πλάτωνος, καθ' ἣν ὁ χρόνος εἶναι κίνησις.

Κρίνων τὴν πλατωνικὴν ἀντίληψιν ὁ Σταγιρίτης παρατηρεῖ ὅτι δὲν δυνάμεθα νὰ ταυτίσωμεν τὸν χρόνον μὲ τὴν κίνησιν διὰ τοὺς ἀκολούθους λόγους: 1) Ἡ κίνησις εἶναι συμβεβηκὸς ὅπερ ἐπισυμβαίνει μόνον εἰς τὸ ὡρισμένον ὃν ὅπερ εὑρίσκεται «τώρα» ἐν κινήσει. Ὁ χρόνος ὅμως εὑρίσκεται πανταχοῦ καὶ εἶναι ὁμοιόμορφος δι' ὅλα τὰ ὄντα ἀνεξαρτήτως τῆς ποιότητος τῶν κινήσεων ἃς ἐκτελοῦν. 2) Ἂν παραδεχθῶμεν μαζὶ μέ τινας ἐκ τῶν Ἰώνων φιλοσόφων ὅτι ὑπάρχουν πολλὰ παγκόσμια συστήματα, θὰ ἔπρεπε νὰ ὑπάρχουν πολλοὶ χρόνοι καὶ ὄχι ὁ εἷς καὶ ὁμοιόμορφος παγκόσμιος χρόνος. 3) Ἡ κίνησις εἶναι ἄλλοτε βραδυτέρα καὶ ἄλλοτε ταχυτέρα. Ὁ χαρακτηρισμὸς της ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῆς ταχύτητος ἢ βραδύτητος γίνεται ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ὁμοιομόρφου καὶ ἰσοταχοῦς ροῆς τοῦ χρόνου. Ἄρα ὁ χρόνος δέον νὰ διασταλῇ τῆς κινήσεως ὡς μέτρον ταύτης. Διὰ τῶν τριῶν τούτων ἐπιχειρημάτων ἐδείχθη ὅτι ὁ χρόνος δὲν δύναται νὰ ταυτισθῇ μὲ τὴν κίνησιν. Συγχρόνως ὅμως ἐφθάσαμεν καὶ εἰς τὸ θετικὸν συμπέρασμα ὅτι ὁ χρόνος εἶναι ἀναποσπάστως συνδεδεμένος μὲ τὴν κίνησιν. Ὥστε τὸ θετικόν μας «εὕρημα» εἶναι ὅτι ναὶ μὲν ὁ χρόνος δὲν συμπίπτει μὲ τὴν κίνησιν, εἶναι ὅμως στενῶς συνδεδεμένος μὲ αὐτὴν ὡς «πάθος» καὶ «ἕξις» αὐτῆς, ὡς ἓν ἐπεισόδιον δηλαδὴ διαδραματιζόμενον ἐκ παραλλήλου καὶ ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ φαινομένου τῆς κινήσεως. Ἀλλὰ τὴν κίνησιν ἐνταῦθα δὲν πρέπει νὰ τὴν θεωρήσωμεν ὡς τοπικὴν, ἀλλ' εὐρύτερον ὡς συμπίπτουσαν μὲ τὴν ἔννοιαν τῆς μεταβολῆς, εἰς ἣν ὑπάγεται οὐ μόνον ἡ κατὰ τόπον φορὰ ἀλλὰ καὶ ἡ ἀλλοίωσις, ἡ αὔξησις καὶ ἡ ἐλάττωσις, καὶ ὑπὸ σχετικὴν ἔννοιαν ἡ γένεσις καὶ φθορά. Ἐπιβεβαιώνων τὴν ἐν λόγῳ διαπίστωσιν ὁ Ἀριστοτέλης παρατηρεῖ ὅτι χρόνος δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ χωρὶς νὰ παραλληλίζεται ἀπὸ μεταβολήν. Λέγων μεταβολὴν δὲν ἀναφέρεται μόνον εἰς τὰς μεταβολὰς ἃς ἀντιλαμβανόμεθα νὰ συμβαίνουν εἰς τὸν ἐξωτερικὸν κόσμον, διότι διὰ νὰ ἔχωμεν τὴν αἴσθησιν τοῦ χρόνου ἀρκοῦν καὶ μόναι των αἱ ἐσωτερικῶς ἐν τῇ ψυχῇ μας σημειούμεναι μεταβολαί. Εἰς τὰς περιπτώσεις καθ' ἃς λόγῳ ἀπουσίας ἐξωτερικῶν μεταβολῶν δὲν ἀντιλαμβανόμεθα τὴν ὕπαρξιν μιᾶς ἐξωτερικῆς ἀντικειμενικῆς χρονικῆς ροῆς, ἔχομεν δυνάμει τῶν ἐν τῇ ψυχῇ μεταβολῶν τὴν αἴσθησιν τῆς παρελεύσεως χρόνου. Οὕτω βλέπομεν ὅτι ἔχει σημειώσει ὁ Ἀριστοτέλης τὴν ὕπαρξιν τοῦ ἐσωτερικοῦ ψυχολογικοῦ χρόνου, περὶ οὗ τόσον μεγάλος λόγος γίνεται εἰς τὴν νεωτέραν φιλοσοφίαν καὶ ἰδιαιτέρως εἰς τὸν Αὐγουστῖνον, τὸν Πασκάλ, τὸν Κάντιον, τὸν Μπέρξον, τὸν Χοῦσσερλ καὶ τὸν Χάϊντεγγερ. Τὴν τοιούτου εἴδους ροὴν λαμβάνων εἰς τὴν καθαρὰν τυπικὴν της μορφὴν ὁ Κάντιος ἐχαρακτήρισε τὸν χρόνον ὡς τὴν κατ' ἐξοχὴν μορφὴν τῆς αἰσθησιακῆς ἐποπτείας, ὡς ἀναγκαῖον χαρακτηριστικὸν ὅπερ συνοδεύει τὴν αἴσθησιν κατὰ τὴν ἀντίληψιν τῶν ἀντικειμένων

Ὁ Ἀριστοτέλης ὅμως προχωρεῖ ἀπροκαλύπτως εἰς γενικωτέραν τοῦ χρονικοῦ φαινομένου διερεύνησιν καὶ ἀπὸ ψυχολογικῆς καὶ ἀπὸ ἀντικειμενικῆς πλευρᾶς. Κατ' ἀρχὰς ἐρευνῶν τὸ πρόβλημα ἀρνητικῶς, καθαρίζει πότε δὲν αἰσθανόμεθα τὴν ὕπαρξιν χρόνου. Τοῦτο συμβαίνει πρωτίστως ὅταν οὐδεμία ἐσωτερικὴ ἐν τῇ ψυχῇ μεταβολὴ συμβαίνῃ, ἢ ὅταν συμβαίνῃ ἀλλοίωσις καθ' ἣν σημειοῦται παρομοία ἔλλειψις αἰσθήσεως τοῦ χρόνου εἶναι ἐκείνη καθ' ἣν ἀντιλαμβανόμεθα μίαν χρονικὴν στιγμὴν ἐν «νῦν» ὡς τὸ αὐτό, χωρὶς ὅμως νὰ τὸ θεωροῦμεν

καὶ ὡς προπορευόμενον ἢ ἐπακολουθοῦν ἐν συγκρίσει πρὸς ἕν ἄλλο ἐντὸς τῆς μιᾶς καὶ συνεχοῦς χρονικῆς κινήσεως. Ἐὰν ὑπῆρχεν ἕν ὂν τὸ ὁποῖον θὰ ἦτο ἱκανὸν νὰ ἀντιλαμβάνεται τὰ διάφορα μεμονωμένα «νῦν» ἐν ἀπολύτῳ μοναδικότητι καὶ ἄνευ συσχετίσεως κατὰ τὴν τάξιν διαδοχικῆς προτεραιότητος ἢ ἀκολουθίας, τὸ ὂν τοῦτο δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ ζήσῃ τὸν χρόνον ὡς ροήν, ἀλλὰ θὰ ἐζοῦσε τὰς ἀλληλοδιαδόχους στιγμὰς τοῦ χρόνου ἄνευ συνεχείας καὶ συσχετίσεως. Ὅταν ἡ ψυχὴ μένῃ μέσα εἰς κάτι τὸ ἀπολύτως μοναδικὸν καὶ ἀδιαίρετον «ἓν ἐνὶ καὶ ἀδιαιρέτῳ φαίνηται ἡ ψυχὴ μένειν», δὲν αἰσθάνεται χρόνον. Τὸ ὂν αὐτὸ τὸ ὁποῖον θὰ εἶχε τὴν δυνατότητα νὰ ἀντιληφθῇ τὸ «νῦν» θὰ ἔπρεπε διὰ νὰ ἔχῃ τὴν ἀντίληψιν τοῦ χρόνου, νὰ ζῇ τὸ «νῦν» τοῦτο ἢ ὡς ἓν «νῦν», τὸ ὁποῖον διαφυλάττον τὴν θεμελιώδη του ταυτότητα ἐν τούτοις ἄλλοτε μὲν εἶναι «πρότερον νῦν», ἄλλοτε δὲ «ὕστερον νῦν» ἢ ὡς ὅριον, ὡς κάτι δηλαδὴ τὸ ὁποῖον χωρίζει μίαν προτέραν χρονικὴν φάσιν ἀπὸ μίαν ὑστερωτέραν, χωρὶς τὸ ἴδιον νὰ ἔχῃ χρονικὴν ἔκτασιν: «Ὅταν μὲν ὡς ἓν τὸ νῦν αἰσθανώμεθα καὶ μὴ ἦτοι ὡς πρότερον καὶ ὕστερον ἐν τῇ κινήσει, ἢ ὡς τὸ αὐτὸ μὲν πρότερον δὲ καὶ ὑστέρου τινός, οὐ δοκεῖ χρόνος γεγονέναι οὐδεὶς» («Φυσικὰ» 219 α 30) («Ὅταν ἀντιλαμβανώμεθα τὸ «νῦν» ὡς ἓν μὲν ἀλλ' ὄχι ὅμως ὡς ἓν πρότερον ἢ ὕστερον ἐν τῇ κινήσει, ἢ ὡς τὸ αὐτὸ μὲν πρότερον δὲ καὶ ὑστέρου τινός, οὐ δοκεῖ χρόνος γεγονέναι οὐδεὶς»).

Διὰ νὰ ἔχωμεν λοιπὸν ἀντίληψιν τοῦ χρόνου πρέπει νὰ διακρίνωμεν μέσα εἰς τὴν κίνησιν τὸ πρότερον καὶ τὸ ὕστερον. Διὰ ν' ἀπαραιτήτως χρόνος χρειάζεται ν' ἀπαρεμβάλῃ ἡ ψυχὴ μεταξὺ δύο «νῦν» ἓν διάστημα ροῆς: «Καί τότε φαμὲν γεγονέναι χρόνον, ὅταν τοῦ προτέρου καὶ ὑστέρου ἐν τῇ κινήσει αἴσθησιν λάβωμεν. Ὁρίζομεν δὲ τῷ ἄλλο καὶ ἄλλο ὑπολαβεῖν αὐτά, καὶ μεταξύ τι αὐτῶν ἕτερον. Ὅταν γὰρ ἕτερα τὰ ἄκρα τοῦ μέσου νοήσωμεν καὶ δύο εἴπῃ ἡ ψυχὴ τὰ νῦν τὸ μὲν πρότερον τὸ δ' ὕστερον τότε καὶ τοῦτο φαμὲν εἶναι χρόνον. Τὸ γὰρ ὁριζόμενον τῷ νῦν χρόνος εἶναι δοκεῖ» («Φυσικὰ» 219 α 22). (Καί τότε λέγομεν ὅτι ἔχει διαρρεύσει χρόνος, ὅταν λάβωμεν ἀντίληψιν τοῦ ἐν τῇ κινήσει προτέρου καὶ ὑστέρου. Ὁ καθορισμὸς δὲ τοῦ προτέρου καὶ ὑστέρου συντελεῖται μὲ τὸ νὰ θεωρήσωμεν ὡς ξεχωριστὰ τὸ ἕνα ἀπὸ τὸ ἄλλο, καὶ μὲ τὸ νὰ παρεμβάλωμεν μεταξύ τους (διάστημά) τι διάφορον αὐτῶν. Διότι ὅταν νοήσωμεν τὰ (δύο) ἄκρα (ποῦ μεσολαβοῦντος διαστήματος) ὡς κάτι τὸ διάφορον, καὶ ἡ ψυχή μας διαστείλῃ τὰ δύο νῦν ὡς διάφορα, τὸ μὲν ὡς ἓν πρότερον, τὸ δὲ ἄλλο ὡς ὕστερον, τότε λέγομεν ὅτι αὐτὸ τὸ ὁποῖον αἰσθανόμεθα εἶναι χρόνος. Διότι φαίνεται ὁ χρόνος νὰ εἶναι ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ὁρίζεται διὰ τοῦ νῦν).

Διὰ νὰ εἰσδύσωμεν εἰς τὸ νόημα τῶν ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους παρεχομένων καθορισμῶν εἶναι ἀνάγκη νὰ διακριβώσωμεν πόθεν προέρχονται οἱ χαρακτηρισμοὶ πρότερον καὶ ὕστερον, οἵτινες δίδουν εἰς πολλοὺς ἐκ τῶν νεωτέρων τὴν ἀφορμὴν νὰ φρονοῦν ὅτι ἀριστοτελικὸς χρόνος εἶναι χρόνος «χωροποιημένος» ὅπως λέγει ὁ Μπέρξον, δηλαδὴ ἕνας χρόνος εἰς ὃν ἀποδίδαμεν ἔκτασιν, ἀντιλαμβανόμενοι αὐτὸν ὡσὰν μίαν εὐθεῖαν γραμμὴν συναποτελουμένην ἀπὸ τὴν συνένωσιν σημείων. Ὁ Ἀριστοτέλης προλαμβάνων τὴν ἀπορίαν μας παρέχει τὴν διασαφήνισιν ὅτι τὰ δύο ταῦτα χαρακτηριστικὰ εὑρίσκονται κατὰ πρῶτον εἰς τὸν τόπον: «Τὸ δὲ δὴ πρότερον καὶ ὕστερον ἐν τόπῳ πρῶτον ἐστί» («Φυσικὰ» 219 α 15). Λέγων ὅμως πρῶτον δὲν νοεῖ τὸ κατὰ φύσιν πρῶτον, ἀλλὰ τὸ πρὸς ἡμᾶς πρῶτον, αὐτὸ τὸ ὁποῖον εἶναι ἀμέσως προσιτὸν εἰς τὴν ἰδικήν μας ἀντίληψιν. Εἴπομεν ἀνωτέρω ὅτι ἀναλύων τὴν χρονικότητα ὁ Ἀριστοτέλης χρησιμοποιεῖ τὴν ἐνδειξιν κίνησις εἰς τὴν εὐρυτέραν σημασίαν τῆς μεταβολῆς, ἤτις δὲν συμπίπτει μόνον μὲ τὴν ἔννοιαν τῆς τοπικῆς μόνον μετακινήσεως ἀλλ' ἔχει εὐρύτερον πλάτος περιλαμβάνουσα οἱανδήποτε ἀλλαγὴν καταστάσεως. Εἶναι φανερὸν ὅτι τὸ ἐν τῷ χρόνῳ πρότερον καὶ ὕστερον δὲν ἔχει καθαυτὸ εἰλημμένον τοπικὴν ὀντότητα ἀλλ' εἶναι κάτι διάφορον, τὸ ὁποῖον δυνάμεθα νὰ φαντασθῶμεν βοηθούμενοι ἀπὸ τὴν χρησιμοποίησιν τῶν ἐνδείξεων αὐτῶν ἐπὶ τοπικῶν καθορισμῶν. Ἀναγνωρίζει ὁ Ἀριστοτέλης ὅτι αἱ ἐνδείξεις πρότερον καὶ ὕστερον εἶναι μεταφορικαὶ εἰλημμέναι ἐκ τῆς ἐκτάσεως (ἐκ τοῦ μεγέθους συμφώνως μὲ τὴν ὁρολογίαν του) καὶ διὰ τοῦτο ἐφιστᾷ τὴν προσοχήν μας ἐπὶ τῆς ἐν ἀναλογικῇ σημασίᾳ χρησιμοποιήσεώς των: «Ἐπεὶ δ' ἐν τῷ μεγέθει ἐστὶ τὸ πρότερον καὶ ὕστερον ἀνάλογον τοῖς ἐκεῖ» («Φυσικὰ» 219 α 16) (Ἀφοῦ δὲ ὑπάρχει εἰς τὸ μέγεθος (δηλ. τὴν ἔκτασιν) τὸ πρότερον καὶ ὕστερον, ἀναγκαστικῶς θὰ ὑπάρχῃ τὸ πρότερον καὶ ὕστερον εἰς τὴν κίνησιν, κατ' ἀναλογίαν τῆς ἐν τῷ μεγέθει ὑπάρξεώς του).

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω προκύπτει ὅτι ὁ ἀριστοτελικὸς χρόνος εἶναι κάτι τὸ συγκροτούμενον ὄχι συνθετικῶς καὶ στατικῶς, ἀλλ' ὡς ἀδιοπλεῖπτω ροή, ἤτις λαμβάνει ὑπόστασιν ἐν κινήσει καὶ ἤτις ἐμφανίζεται ὡς μονοδιάστατον ροϊκὸν συνεχές, ἐπὶ τοῦ ὁποίου δύνανται νὰ γίνουν ἄπειροι ὁριακαὶ τομαί (αἵτινες δὲν εἶναι ἄλλο τι εἰμὴ τὰ διάφορα νῦν) χωρὶς νὰ σταματήσῃ ἡ συνέχεια καὶ ἡ ροή. Καλοῦμεν τὸ συνεχὲς τοῦτο μονοδιάστατον ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰς τρεῖς διαστάσεις τὰς ὁποίας ἐμφανίζει ὁ χῶρος, πορουσιάζων μῆκος, πλάτος, ὕψος, διὰ νὰ δείξωμεν τὴν ἀπόλυτον ἁπλότητά του. Αἱ διάφοροι ὁριακαὶ τομαὶ εἶναι ἐπιδεκτικαὶ χαρακτηρισμοῦ ἐπὶ τῇ βάσει τῆς προτεραιότητος καὶ τῆς ἐπακολουθήσεως (τοῦ πρότερον καὶ ὕστερον) ἀναλόγως τῆς ἐννοίας τῆς φορᾶς τῆς ροῆς, εἴτε ἀπὸ τὸ παρελθὸν πρὸς τὸ μέλλον, εἴτε ἀπὸ τὸ μέλλον πρὸς τὸ παρελθόν. Ἐπειδὴ δὲ ὁ χαρακτηρισμὸς τῶν οὕτος ἐπιτρέπει νὰ σχηματισθῇ νοητὴ σειρὰ προτεραιοτήτων ὑποκειμένη εἰς ἀρίθμησιν, καταλήγει ὁ Ἀριστοτέλης εἰς τὸν περίφημόν του ὁρισμόν: «Τοῦτο γάρ ἐστιν ὁ χρόνος ἀριθμὸς κινήσεως κατὰ τὸ πρότερον καὶ ὕστερον. Οὐκ ἄρα κίνησις ὁ χρόνος, ἀλλ' ἡ ἀριθμὸν ἔχει ἡ κίνησις» («Φυσικὰ» 219 β 1) (Διότι τοῦτο εἶναι ὁ χρόνος, δηλαδὴ ἀριθμὸς κινήσεως ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τοῦ πρότερον καὶ ὕστερον. Ὁ χρόνος ἄρα δὲν εἶναι κίνησις, ἀλλὰ ἐκεῖνο ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὸ ὁποῖον ἡ κίνησις εἶναι ἐπιδεκτικὴ ἀριθμήσεως). Διὰ τὴν ὁλοσχερῆ κατανόησιν τοῦ ὁρισμοῦ ὑπενθυμίζομεν ὅτι ἡ κίνησις δέον νὰ νοηθῇ εὐρύτερον ὡς μεταβολή, ὁ δὲ ἀριθμὸς ὄχι ὡς μέτρον ἀριθμητικόν, ἀλλὰ ὡς κάτι τὸ ἀριθμούμενον: «Ὁ δὲ χρόνος ἐστὶ τὸ ἀριθμούμενον καὶ οὐχὶ ᾧ ἀριθμοῦμεν». Καθορίζων τὸν χρόνον ὡς ἀριθμούμενον λύει ὁ Ἀριστοτέλης καὶ τὸ πρόβλημα τῆς γενικότητος τοῦ χρόνου. Ὅπως ὁ ἀριθμὸς 8 μένει ὁ ἴδιος ἀνεξαρτήτως τῶν ἀριθμουμένων ἀντικειμένων, δυνάμενος νὰ δηλώσῃ τὴν παρουσίαν ἀκτὸ ἵππων ἢ ἀκτὼ ἀνθρώπων, οὕτω καὶ ὁ χρόνος ὡς ἀριθμὸς καίτοι ἀναφέρεται εἰς διάφορα ἀντικείμενα μένει ὁ αὐτός. Ὁ ἀριθμητικὸς χαρακτὴρ τοῦ χρόνου κάμνει δυνατὴν τὴν σύγκρισιν καὶ παραβολὴν οἱωνδήποτε χρόνων καὶ ἐμμέσως ἐπιτρέπει τὴν συσχέτισιν τῶν κινήσεων καὶ τῶν μεταβολῶν. Οὕτω ἑκάστη μεταβολὴ ἔχει ἰδίαν χρονικὴν διάρκειαν καὶ ἰδίαν χρονικὴν θέσιν. Οἱ ἰδιαίτεροι ὅμως οὗτοι χρόνοι συχωνεύονται εἰς ἑνότητα δυνάμει τῆς ταυτότητος τοῦ «νῦν». Ἄρα κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη ὑπάρχει τὸ γεγονὸς τοῦ χρονικοῦ συγχρονισμοῦ. Εἶναι δηλαδὴ δυνατὸν νὰ ὑπάρξουν δύο ἀπολύτως σύγχρονα γεγονότα, διότι τὸ «νῦν» εἶναι πάντοτε τὸ αὐτό: «Ὁ δ' ἅμα πᾶς χρόνος ὁ αὐτός. Τὸ γὰρ νῦν τὸ αὐτὸ ὅ ποτ' ἦν» («Φυσικὰ» 219 β 10) («Ὅλοι οἱ σύγχρονοι χρόνοι — δηλ. οἱ χρόνοι τῶν κατ' ἀπόλυτον συγχρονισμὸν ἐπισυμβαινόντων γεγονότων — ἀποτελοῦν ταυτότητα. Διότι τὸ νῦν εἶναι τὸ αὐτό, ἀνεξαρτήτως τῶν ἰδιαζόντων προσδιοριστικῶν του). Ὁ Ἀριστοτέλης θέλει νὰ εἴπῃ ὅτι ἐφ' ὅσον τὸ «νῦν» δὲν χαρακτηρίζεται οὔτε ὡς πρότερον οὔτε ὡς ὕστερον μένει τὸ αὐτό, Ὥστε γεγονότα ὧν οἱ χρόνοι νοούμενοι ὡς ἀριθμοὶ δὲν εὑρίσκονται διὰ τῆς συγκρίσεως φέροντες τὸ χαρακτηριστικὸν τοῦ πρότερον καὶ ὕστερον, ἔχουν τὸν αὐτὸν χρόνον. Διὰ νὰ νοήσωμεν ἐποπτικώτερον τὸ πρᾶγμα ἂς θεωρήσωμεν ὅτι ἡ ψυχή μας εἶναι εἶδος τι φωτεινοῦ προβολέως ὅστις κατὰ τὴν νύκτα ἐκπέμπει διαρκῶς εὐθυγράμμους φωτεινὰς ἀκτῖνας μέ χρονικὰς διαλείψεις, τῶν ὁποίων ἡ διάρκεια εἶναι ἀπειροελάχιστη, προσεγγίζουσα ὡς νοητὸν της ὅριον τὴν τιμὴν τοῦ μηδενός. Ἂς θεωρήσωμεν ἀκόμη ὅτι ἡ ἐκπομπὴ ἑκάστης ἀκτῖνος σημαίνει καὶ κατόπτευσιν ἐκ μέρους τῆς ψυχῆς της ἐναντι αὐτῆς πραγματικότητος. Εἶναι εὐνόητον ὅτι αἱ ἀκτῖνες αὐταὶ θὰ φωτίζουν τὸ σύμπαν κατὰ τὴν ἔννοιαν μιᾶς γραμμῆς ἰδεατῆς, τῆς ὁποίας τὸ πλάτος θὰ τείνει πρὸς τὸ μηδέν. Πᾶν ὅ,τι πίπτει ἐπὶ τῆς ἐν εἴδει ὁριακῆς γραμμῆς ἐποπτευούσης ψυχικῆς ἀκτῖνος θὰ θεωρηθῇ ὡς ἔχον τὸν αὐτὸν χρόνον ὡς ἀμόχρονον.

Ἐκ τῆς ἀνωτέρω ἐποπτικῆς παραβολῆς ἔγινε φανερὸν ὅτι τὸ «νῦν» ὁ Ἀριστοτέλης τὸ θεωρεῖ ὡς εἶδος τι στιγμιαίας ὁράσεως συντελουμένης εἰς ποσότητα χρόνου τείνουσαν πρὸς τὸ μηδέν. Ἡ στιγμιαία αὐτὴ ἑνόρασις ἔχει τὸ προσὸν νὰ εἶναι πλήρως ἀποτετελεσμένη ἐμφανιζομένη μέσα εἰς τὸν ὁρίζοντα ἀπολύτου «ἐνεργείας», δηλ. πραγματικότητος: «Τὸ γὰρ ἐν τῷ νῦν ὅλον τι» («Ἠθικὰ Νικομάχεια» 1147 β 9) («Ἐκεῖνο ὅπερ παρέχεται περιλαμβανόμενον ἐν τῷ νῦν εἶναι ἓν ὅλον). Τὸ νῦν ἄρα δέον νὰ νοηθῇ ὡς ἀπόλυτος παρουσία, ὡς στιγμὴ μέσα εἰς τὴν ὁποίαν ἀντιμετωπίζομεν τὸ παρόν. Ἡ στιγμὴ αὐτὴ ὅμως δὲν ἔχει χρονικὴν ἔκτασιν, εἶναι ἁπλῆ «ματιά», «ριπὴ ὀφθαλμοῦ» ὅπως εἶπεν ὁ Ἀπόστολος Παῦλος. Ἐπειδὴ εἶναι ὅριον, δύναται νὰ ἔχῃ μόνον ὡς ὅριον ὑπόστασιν, ἤτοι κέκτηται ἰδανικὴν ὕπαρξιν. Διαρκῶς ὅμως κινεῖται, καὶ ὡς ἀντίστοιχον τῆς κινήσεώς της ἐμφανίζεται ἡ χρονικὴ ροή. Ὥστε ὡς πρῶτον χαρακτηριστικὸν τοῦ «νῦν» εἶναι τὸ ὅτι ἐμφανίζεται ὡς ἀντιμετώπισις τοῦ παρόντος, ἀπόλυτος παρουσία ἐν τῇ ὁποίᾳ ἀντιμετωπίζομεν τὴν φευγαλέαν καὶ διαρκῶς κινουμένην διάστασιν τοῦ παρόντος.

Ἐκτὸς τοῦ ἀνωτέρω χαρακτηριστικοῦ τὸ «νῦν» ἔχει ἐξ ἴσου σπουδαῖον γνώρισμα τὴν ἰδιότητα νὰ ὑφίσταται δύο θεμελιώδεις τροποποιήσεις, μεταπίπτον καὶ γινόμενον ἐν διαδοχικῇ κινητικῇ σειρᾷ ἄλλοτε πρότερον καὶ ἄλλοτε ὕστερον «νῦν». Μὲ τοὺς χαρακτηρισμοὺς τούτους ὁ Ἀριστοτέλης ἐννοεῖ τὰς δύο θεμελιώδεις τροποποιήσεις οἱασδήποτε χρονικῆς στιγμῆς. Πρῶτον δηλαδὴ ὅτι πᾶσα χρονικὴ στιγμὴ εἶναι ἐπιδεκτικὴ νὰ μεταπέσῃ καὶ νὰ γίνῃ, ἐνῶ ἦτο στιγμὴ τοῦ παρόντος, στιγμὴ τοῦ παρελθόντος (πρότερον), δεύτερον δὲ ὅτι κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον μεταπίπτει εἰς στιγμὴν τοῦ μέλλοντος (ὕστερον). Οὕτω τροποποιούμενον τὸ ἐν κινήσει πάντοτε εὑρισκόμενον «νῦν» παράγει τὴν ροὴν τοῦ χρόνου, ὅστις χαρακτηρίζεται ὡς παρελθὸν ἢ μέλλον. Τὸ παρὸν εἶναι φευγαλέον καὶ κινητικὸν ὅριον τῶν δύο τούτων τμημάτων τῶν ἐκτεινομένων ἐπὶ τῆς αὐτῆς ροῆς.

Τὸ παρελθὸν εἶναι ὁ χρόνος ὁ καταρτιζόμενος διὰ τῆς ἀναμνήσεως. Στρέφουσα ἡ ψυχὴ τὸ βλέμμα της πρὸς τὰ ὀπίσω καὶ διατρέχουσα τὴν διαδοχικὴν σειρὰν τῶν χρονικῶν στιγμῶν (τῶν νῦν) ἅτινα ἐτοποθετήθησαν εἰς τὴν χρονικὴν φάσιν ἥτις προηγεῖται τῆς δεδομένης χρονικῆς στιγμῆς μέσα εἰς τὴν ὁποίαν ζῶμεν, ἀντιλαμβάνεται τὸ παρελθὸν ὡς ἐπεκτεινόμενον ἐπ' ἄπειρον πρὸς τὰ ὀπίσω. Οὕτω λαμβάνει ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἀναμνήσεως ἡ ψυχὴ τὴν αἴσθησιν τοῦ «πρὸ ὀλίγου», τοῦ «χθές», τοῦ «πέρυσι», τοῦ «πρὸ χιλίων ἐτῶν». Συγκρίνουσα τὰς ἐπὶ τῆς χρονικῆς γραμμῆς τοῦ παρελθόντος κειμένας χρονικὰς στιγμὰς λαμβάνει τὴν αἴσθησιν ὅτι ἡ μία προηγεῖται καὶ ἡ ἄλλη ἀκολουθεῖ. Κρατοῦσα ὑπὸ τὸ ὄμμα της τὰς ἀκολουθούσας χρονικὰς στιγμὰς ἐν τῇ σχέσει των πρὸς τὰς προηγουμένας, λαμβάνει τὴν αἴσθησιν τοῦ ἐν τῷ παρελθόντι μέλλοντος. Μεταφέρουσα ἔπειτα διὰ τῆς φαντασίας τὴν παράστασιν τοῦ ἐν τῷ ἀναμνηστικῷ χρόνῳ παρελθόντος καὶ μέλ-

λοντος πέραν τῆς ἀπολύτως παρούσης χρονικῆς στιγμῆς, λαμβάνει αἴσθησιν τῆς «ἐν τῷ μέλλοντι» ροῆς τοῦ χρόνου. Φθάνει οὕτω εἰς τὴν ἀντίληψιν ἑνὸς χρόνου ὁ ὁποῖος δὲν ἔχει ἤδη ὑπάρξει ἀλλὰ πρόκειται νὰ ὑπάρξῃ. Τὸ ἀπολύτως νοούμενον παρὸν εἶναι ἀδιαλείπτως μετακινούμενον ὅριον, τὸ ὁποῖον διαχωρίζει τὰς δύο χρονικὰς φάσεις, τὸν χρόνον ὅστις ἔχει ἤδη ὑπάρξει καὶ ἔχει θυθισθῆ εἰς τὸ παρελθὸν καὶ τὸν χρόνον ὅστις δὲν ἔχει ἀκόμη ὑπάρξει ἀλλὰ πρόκειται νὰ ὑπάρξῃ. Διὰ τοῦτο ὀνομάζει ὁ Ἀριστοτέλης τὸ νῦν «πέρας» τοῦ χρόνου, ὅπερ ἔχει τὴν δύναμιν ἑνῶ δὲν εἶναι τὸ ἴδιον τμῆμα τοῦ χρόνου, νὰ συνδέῃ καὶ νὰ χωρίζῃ τὸν χρόνον. Ὁ χρόνος ὡς ἐνιαῖον ροϊκὸν συνεχές λαμβάνει τὴν ὑπόστασίν του διὰ τῆς ἀδιαλείπτου ροῆς τῆς χρονικῆς στιγμῆς. Ὅπως κατὰ τὸν σχολιαστὴν Ἰ. Φιλόπονον ἡ γραμμὴ εἶναι «ρύσις σημείου», οὕτω καὶ ὁ χρόνος εἶναι «ρύσις τοῦ νῦν», γέννημα τῆς ροῆς τοῦ νῦν. Εἶναι ἄξιον πολλῆς προσοχῆς ὅτι ὁ Νεύτων εἰς πραγματείαν του τοῦ 1704 γράφει: «Αἱ γραμμαὶ γεννῶνται ὄχι μὲ τὴν παράθεσιν μερῶν, ἀλλὰ μὲ τὴν συνεχῆ κίνησιν τῶν σημείων». Τὸ γενετικὸν λοιπὸν στοιχεῖον τῆς γραμμῆς, καθὼς καὶ παρομοίων συνεχῶν, εἶναι ἡ ταχύτης μεθ' ἧς κινεῖται ἡ σημειουμένη αὔξησις. Εἶναι λίαν ἐνδεικτικὸν ὅτι τὸ στοιχεῖον τοῦτο ὀνομάζει ὁ Νεύτων «ροὴν» (φλουξίον), τὸ δὲ παραγόμενον μέγεθος «ροϊκόν» (φλουέντ). Ἡ ὡς ἀπολύτως παρεῦσα νοουμένη χρονικὴ στιγμὴ ἀποτελεῖ τὸν ἀρχικώτερον τρόπον τῆς παροχῆς τοῦ χρόνου, ἐπειδὴ τὸ «νῦν» εἶναι «τόδε τι», ἤτοι μία χρονικὴ στιγμὴ ἀπολύτως καθωρισμένη. Ἡ χρονικὴ δηλαδὴ φάσις τοῦ παρόντος ὡς παρόντος, τὸ ὁποῖον δὲν εἶναι ἄλλο τι παρὰ ὅριον τῆς τομῆς καὶ συναντήσεως τοῦ παρελθόντος καὶ τοῦ μέλλοντος, ἀποτελεῖ τὸν προνομιακὸν χαρακτῆρα τῆς ἐν χρόνῳ ὑποστάσεως. Αἱ τροποποιήσεις πρότερον καὶ ὕστερον εἶναι ὑστερογενεῖς φάσεις τῆς ὑπάρξεως τοῦ χρόνου. Ὥστε ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον δίδεται ἐντελεχειακῶς, δηλαδὴ κατ' ἄμεσον ἐντελεχειακὴν παρουσίαν, εἶναι τὸ «νῦν». Ἡ ἄπειρος σειρὰ τοῦ χρόνου δὲν ὑπάρχει ἐνέργεια, ἀλλὰ δυνάμει. Τοῦτο σημαίνει κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη ὅτι ὁ συγκεκριμένος χρόνος εἶναι πεπερασμένος. Τὸν χρόνον τὸν ζῶμεν κατὰ στιγμάς, δὲν ἔχει κανὲν νόημα νὰ ἰσχυρισθῶμεν ὅτι ὁ χρόνος ἀποτελεῖ εἰς τὴν πραγματικότητα ἄθροισμα. Λέγομεν βεβαίως «ἐζήσαμεν δέκα ἔτη», ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν ἡ ἀναφερομένη εἰς δέκα ἔτη ἀνάμνησίς μας λαμβάνει ὑπόστασιν εἰς μίαν ἀπολύτως παροῦσαν χρονικὴν στιγμήν. Διαρκῶς ἀνακύπτει πάντοτε ἓν νέον «νῦν», μέσα εἰς τὸ ὁποῖον δίδεται ἑκάστοτε ἡ αἴσθησις καὶ τοῦ παρελθόντος καὶ τοῦ μέλλοντος. Ἄπειρος εἶναι ὁ διὰ διαρκοῦς προσθέσεως σχηματιζόμενος χρόνος, ὅστις εἶναι κατ' ἀνάγκην δυνάμει ὄν, μὴ ἐμφανίζων ὡς σύνολον πραγματικὴν ὑπόστασιν.

Ἡ κατάδειξις τῶν θεμελιωδῶν τούτων χαρακτηριστικῶν τοῦ «νῦν» ὡς ἀπολύτου παρουσίας, ὡς ἐπιδεικτικοῦ μεταπτώσεως εἰς τὴν φάσιν τοῦ παρελθόντος καὶ μέλλοντος καὶ ἡ σημασία του ὡς προϋποθέσεως διὰ τὸν ἀπαρτισμὸν τῆς χρονικῆς ροῆς, ἀποτελοῦν περίλαμπρον συμβολὴν διὰ τὴν μελέτην τοῦ δυσχερεστάτου τούτου φιλοσοφικοῦ προβλήματος. Παρέσχε βεβαίως καὶ ὁ Πλάτων ἀφορμὴν εἰς τὴν ἐν λόγῳ ἀνάλυσιν διὰ τῆς ἐννοίας τοῦ «ἐξαίφνης», περὶ οὗ ἔκαμε λόγον εἰς τὸν «Παρμενίδην» του (156 θ), λέγων «ἡ ἐξαίφνης αὕτη φύσις ἄτοπος» καὶ προσπαθεῖ διὰ ταύτης νὰ ἐξηγήσῃ τὴν μετάβασιν τοῦ «ἑνὸς» ἀπὸ τὸν τεθέντα θετικὸν καθορισμὸν εἰς ἄλλον, εὑρισκόμενον πρὸς τὸν πρῶτον εἰς σχέσιν ἀντιθέσεως. Ἡ συστηματικὴ ἀνάπτυξις ὅμως τοῦ προβλήματος ὀφείλεται εἰς τὸν Ἀριστοτέλη. Εἰς τὴν σύγχρονον φιλοσοφίαν ὁ Δανὸς φιλόσοφος Κιρκεγκάαρντ, ἐπέστησε τὴν προσοχήν του εἰς τὰς ἐννοίας τοῦ «ἐξαίφνης» καὶ τοῦ «νῦν» καὶ ἔδωκε τὴν ἀφορμὴν νὰ λάβῃ κεντρικὴν θέσιν εἰς τὸ σύγχρονον φιλοσοφικὸν ρεῦμα, ὅπερ καλεῖται «ὑπαρξισμὸς» καὶ ἀντιπροσωπεύεται ἀπὸ τοὺς Γερμανοὺς Γιάσπερς καὶ Χάϊντεγγερ καὶ τοὺς Γάλλους Σάρτρ καὶ Γαβρ. Μαρσέλ, ἡ ἔννοια τῆς χρονικῆς στιγμῆς, θεωρουμένης ὡς στιγμιαίας ἐπιπτεύσεως, ὡς «ριπῆς ὀφθαλμοῦ». Ὁ Χάϊντεγγερ ἰδίως ἠθέλησε νὰ προσδώσῃ εἰς τὴν ἔννοιαν ταύτην ὀντολογικὴν βαρύτητα, θεωρήσας ταύτην ὡς ἐνοποιοῦσαν τὰς διεσπαρμένας χρονικὰς διαστάσεις. Περαιτέρω προχωροῦσα διασαφήνισις καταδεικνύει ὅτι διὰ τῆς διαρκοῦς καὶ συγγενοῦς μετακινήσεως τοῦ «νῦν» καταρτίζεται ὁ χρόνος ὡς συνεχές, περιλαμβάνων ἐν ἑαυτῷ οἱονδήποτε ἔγχρονον ὄν. Πᾶν συγκεκριμένον ὑπαρκτὸν ἀντικείμενον περιέχεται ἐν τῷ χρόνῳ, ὅστις τὸ περιβάλλει ἐπεκτεινόμενος πέραν αὐτοῦ, τόσον πρὸς τὴν κατεύθυνσιν τοῦ μέλλοντος, ὅσον καὶ τοῦ παρελθόντος. Τὰ ἐν τῷ χρόνῳ περιεχόμενα ὄντα εἶναι τὰ φθαρτὰ ἀντικείμενα, ἀνεξαρτήτως ἂν εὑρίσκωνται ἐν κινήσει ἢ ἐν ἠρεμίᾳ. Διότι ὅπως εἶναι ὁ χρόνος ἀριθμὸς κινήσεως εἶναι καὶ ἀριθμὸς ἠρεμίας ἑνὸς ὄντος, ὅπερ εἶναι ἐπιδεκτικὸν κινήσεως. Τὰ ἀκίνητα ὅμως ὄντα, ὅπως εἶναι τὰ μαθηματικὰ ἀντικείμενα καὶ οἱ λογικοὶ ὁρισμοί, ὡς μὴ ὑποκείμενα εἰς κίνησιν δὲν ὑπόκεινται καὶ εἰς ἀρίθμησιν καὶ διὰ τοῦτο δὲν περιέχονται ἐν χρόνῳ. Βλέπομεν οὕτω ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης ἀναγνωρίζει ἓν εἶδος ἐξωχρονικῶν μαθηματικῶν καὶ λογικῶν ὀντοτήτων, αἵτινες κέκτηνται οὐχὶ πραγματικὴν φυσικὴν ὕπαρξιν, ἀλλὰ μόνον ἰδεώδη ὑπόστασιν. Ἡ διαπίστωσις ὅτι ἡ διάμετρος τοῦ τετραγώνου εἶναι ἀσύμμετρος πρὸς τὴν πλευρὰν εἶναι κάτι τὸ ὁποῖον εὑρίσκεται ἐκτὸς τῆς περιοχῆς τοῦ χρόνου. Οὐ μόνον δὲ κατὰ τὴν θετικὴν των ἔκφρασιν αἱ ἰδεώδεις αὐταὶ ὀντότητες τυγχάνουσιν ἐκτὸς τῆς ἐπιρείας τοῦ χρόνου, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν ἀρνητικὴν των διατύπωσιν. Τὸ ὅτι εἶναι ψευδὲς ὅτι ἡ διάμετρος εἶναι σύμμετρος, ἀποτελεῖ πρότασιν μὴ περιεχομένην ἐν τῷ χρόνῳ. Ὥστε οὐδὲ τὰ ἀΐδια ὄντα τὰ ἀποτελοῦντα τὰς πρώτας ἀρχάς, ὅπως ὁ Θεὸς καὶ τὰ μερικώτερα κινοῦντα ἀκίνητα, τὰ ρυθμίζοντα τὴν κίνησιν τῶν οὐρανίων σφαιρῶν, περιέχονται ἐν χρόνῳ. Ὅθεν μόνον ἡ κίνησις περιέχεται ἐν χρόνῳ. Ἐπειδὴ δὲ παντοῦ ἐν τῷ κοσμικῷ σύμπαντι ὑπάρχει κίνησις, παντοῦ ὑπάρχει χρόνος ἑνοποιούμενος λόγῳ τῆς κατά τινα ἔποψιν ταυτότητος τοῦ «νῦν». Τοῦτο σημαίνει ὅτι οἱονδήποτε γεγονὸς ἔχει ἐν τῇ κοσμικῇ τοῦ σύμπαντος ἐξελίξει ὡρισμένην χρονικὴν θέσιν, ὅτι διὰ τὸν καθορισμὸν οἱουδήποτε γεγονότος εἶναι ἀναγκαία καὶ «παράμετρος», ὅπως λέγουν οἱ μαθηματικοί, τοῦ χρόνου. (Βλέπε θεωρίαν Μινκόβσκι). Ὅπως ὁ χρόνος μετρεῖται διὰ τῆς κινήσεως, οὕτω καὶ ἡ κίνησις μετρεῖται διὰ τοῦ χρόνου. Ταχυτέρα εἶναι ἡ κίνησις ἐκείνη, ἣν ἑκτελεῖ κινητόν τι, ὅπερ φθάνει πρωτήτερα εἰς ὡρισμένον τινὰ σταθμόν, ἐν συγκρισει μὲ ἓν ἄλλο, ὅπερ ἀκολουθοῦν ὁμοιόμορφον κίνησιν διανύει τὸ αὐτὸ διάστημα εἰς περισσότερον χρόνον. Διὰ νὰ ληφθῇ δὲ κίνησίς τις ὡς μέτρον τοῦ χρόνου πρέπει νὰ εἶναι ἀπολύτως ὁμοιόμορφος. Ἐπειδὴ δὲ ἀπολύτως ὁμοιόμορφος κίνησις εἶναι ἡ κυκλικὴ κίνησις τῆς οὐρανίου σφαίρας, διὰ τοῦτο αὕτη λαμβάνεται ὡς μέτρον τῆς κινήσεως. Κατ' ἀκολουθίαν μόνον ἡ κίνησις δύναται νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς ταχυτέρα ἢ βραδυτέρα οὐχὶ ὅμως καὶ ὁ χρόνος. Ἀλλ' ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ἀνακύπτει τὸ ἐρώτημα διατί λέγομεν ὅτι αἰσθανόμεθα νὰ τρέχῃ ὁ χρόνος ταχύτερον ἢ βραδύτερον; Εἰς στιγμὰς π.χ. ἀγωνίας λέγομεν ὅτι ὁ χρόνος ἐπιμηκύνεται καὶ γίνεται ἀτελεύτητος. Τὸ ἐπιχείρημα τοῦτο χρησιμοποιεῖται κυρίως ὑπὸ τῶν ἀποδιδόντων εἰς τὸν χρόνον ψυχολογικὴν μόνον ὑπόστασιν. Ὁ σχολιαστὴς τοῦ Ἀριστοτέλους Θεμίστιος, λύει τὴν ἀπορίαν, παρατηρῶν ὅτι εἰς τὰς περιπτώσεις ταύτας πρόκειται περὶ ἐντονωτέρας αἰσθήσεως τῆς κινήσεως κατ' ἀκολουθίαν καὶ τοῦ χρόνου «ὅσοις γε ἡ ἐνέργεια σὺν πόνῳ καὶ ἀλγηδόνι, οὗτοι διὰ τὸ σφόδρα αἰσθάνεσθαι τῆς κινήσεως σφόδρα αἰσθάνονται καὶ τοῦ χρόνου» (εἰς ὅσους ἡ ἐνέργεια συνοδεύεται ἀπὸ πόνον καὶ αἴσθησιν ἄλγους, αὐτοὶ ἐπειδὴ εἰς ὕψιστον βαθμὸν αἰσθάνονται τὴν κίνησιν, αἰσθάνονται τὸν χρόνον εἰς μεγάλην ἔντασιν). Ἡ διαπίστωσις αὕτη ἀναπτυσσομένη καταλήγει εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ὑψίστην αἴσθησιν τῆς χρονικότητος δυνάμεθα νὰ ἔχωμεν εἰς τὴν ὑψίστην ἔντασιν τοῦ πόνου. Καὶ πράγματι εἰς τὰ νεώτερα συστήματα τῆς ὑπαρξιακῆς φιλοσοφίας τοῦ Κιρκεγκάαρντ καὶ τοῦ Χάϊντεγγερ, εὑρίσκομεν τὴν ἀγωνίαν εἰς ἀπόλυτον σύνδεσιν μὲ τὴν ἔντονον αἴσθησιν τῆς χρονικότητος.

Περατώνων τὴν ἔρευνάν του ὁ Ἀριστοτέλης, θέτει πρόβλημα ἀναφερόμενον εἰς τὴν σχέσιν χρόνου καὶ ψυχῆς. Εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπάρξῃ χρόνος ἂν δὲν ὑπάρχῃ ψυχή, ἐφ' ὅσον ἐδέχθημεν ὅτι ὁ χρόνος εἶναι ἀριθμός; Διὰ νὰ ὑπάρξῃ κάτι τὸ ἀριθμούμενον πρέπει νὰ ὑπάρξῃ κάτι ὅπερ ἐκτελεῖ τὴν ἀρίθμησιν. Εἰς τὴν προβαλλομένην ἀπορίαν ἀπαντῶν ὁ Ἀριστοτέλης μὲ τὴν συνηθισμένην του βραχυλογίαν δίδει τὴν ἀκόλουθον λύσιν: «Εἰ δὲ μηδὲν ἄλλο πέφυκεν ἀριθμεῖν ἢ ψυχὴ καὶ ψυχῆς νοῦς, ἀδύνατον εἶναι χρόνον ψυχῆς μὴ οὔσης, ἀλλ' ἢ τοῦτο ὅ ποτε ὄν ἐστιν ὁ χρόνος, οἷον εἰ ἐνδέχεται κίνησιν εἶναι ἄνευ ψυχῆς» («Φυσικὰ» 223 α 25). ("Αν λοιπὸν (δεχθῶμεν ὅτι) οὐδὲν ἄλλο ἔχει τὴν ἱκανότητα νὰ ἑκτελῇ ἀρίθμησιν παρὰ μόνον ἡ ψυχή, καὶ ἐκ (τῶν μερῶν) τῆς ψυχῆς ὁ νοῦς, (προκύπτει τὸ συμπέρασμα ὅτι) δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπάρχῃ χρόνος, ἂν δὲν ὑπάρχῃ ψυχή, ἀλλὰ μόνον εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπάρχῃ ἐκεῖνο εἰς τὸ ὁποῖον ἀποδίδεται ὡς χαρακτηριστικὸν οὐσιῶδες ὁ χρόνος, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον θὰ συνέβαινε π.χ. ἂν ἦτο δυνατὸν νὰ ὑπάρξῃ κίνησις χωρὶς νὰ ὑπάρχῃ ψυχή). Εἰς τὸ πρῶτον μέρος τῆς ἀπαντήσεώς του ὁ Ἀριστοτέλης πλησιάζει τὴν ὑποκειμενικὴν ἀντίληψιν τοῦ χρόνου θεωρῶν τοῦτον ὡς δημιουργούμενον ὑπὸ τῆς ψυχικῆς ἐνεργείας τῆς ἀριθμήσεως. Προσθέτει δὲ ὅτι μόνον ἂν δεχθῶμεν ὅτι εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπάρξῃ κίνησις χωρὶς νὰ ὑπάρχῃ παραλλήλως νοητικὴ ἐνέργεια, δυνάμεθα νὰ δεχθῶμεν ὅτι χρόνος δὲν ὑπάρχει, ἀλλὰ ὑπάρχει μόνον ἡ γενικῶς ὡς μεταβολὴ νοουμένη κίνησις. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει θὰ ὑπῆρχε τὸ πραγματικὸν γεγονὸς τῆς μεταβολῆς, εἰς ὃ ἀποδίδονται οἱ χρονικοὶ χαρακτηρισμοί. Πέραν τούτου οὐδεμίαν διασαφήνισιν μᾶς παρέχει ὁ ἴδιος ὁ Ἀριστοτέλης. Ἐκ τῶν σχολιαστῶν του ὁ Θεμίστιος ἑρμηνεύων τὸ ἀνωτέρω χωρίον παρατηρεῖ: «Μᾶλλον δὲ οὐδὲ κίνησιν εἶναι δυνατὸν ἄνευ ψυχῆς. Ἀρχὴ μὲν γὰρ πάσης κινήσεως ἡ κυκλοφορία· ὑπὸ γὰρ ταύτης ἀλλοιοῦται τὰ πάθη τὰ σωματικὰ καὶ αὔξει καὶ φθίνει, αὕτη δὲ ὑπὸ νοῦ καὶ κατ' ὄρεξιν». (Μᾶλλον δὲ οὐδὲ κίνησις εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπάρξῃ ἄνευ ψυχῆς. Διότι, ὡς γνωστόν, ἀρχὴ τῆς κινήσεως εἶναι ἡ γενικὴ τοῦ σύμπαντος κυκλικὴ κίνησις· διότι ὑπὸ ταύτης προκαλοῦνται αἱ σωματικαὶ ἀλλοιώσεις καὶ αἱ αὐξήσεις καὶ αἱ ἐλαττώσεις, ἡ δὲ κυκλικὴ τοῦ σύμπαντος κίνησις προκαλεῖται ὑπὸ τοῦ νοῦ καὶ ὀφείλει τὴν ὕπαρξίν της εἰς τὴν τάσιν, ἣν ἔχει ἡ φύσις). Ὁ Θεμίστιος, στηριζόμενος ἐπὶ τῆς γνώμης τοῦ Ἀριστοτέλους, καθ' ἣν ὁ Θεὸς εἶναι ἀκίνητον κινοῦν ὅπερ κινεῖ τὴν φύσιν ὡς ἀντικείμενον ἔρωτος καὶ ὀρέξεως (κινεῖ δ' ὡς ἐρώμενον), ἀποφαίνεται ὅτι δὲν δύναται νὰ ὑφίσταται μόνη ἡ κίνησις χωρὶς νὰ ὑπάρχῃ ψυχή, διὰ τῆς ἀριθμήσεως τῆς ὁποίας λαμβάνει ὑπόστασιν ὁ χρόνος. Καὶ ὁ χρόνος εἶναι συστατικὸν τῆς πραγματικότητος, ἐμφανιζόμενον παντοῦ ὅπου ἐμφανίζεται ψυχὴ καὶ κίνησις. Ὁ θεῖος νοῦς, θέτων εἰς κίνησιν τὴν φύσιν, γίνεται αἰτία νὰ παράγεται ἡ χρονικὴ ροή. Τὴν ἀντίληψιν ταύτην ἐπεκτείνων ὁ Αὐγουστῖνος, εἶπεν ὅτι ὁ Θεὸς προηγεῖται τῆς ροῆς τοῦ χρόνου, προηγούμενος πρὸ ὅλων τῶν αἰώνων. Ὡς τελευταῖον πρόβλημα ἐξετάζεται ὁ χρόνος ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῆς ἐπιδράσεώς του ἐπὶ τῶν ἐγχρόνων ὄντων. Διὰ νὰ παραχθῇ ἓν ἔγχρονον ἀντικείμενον χρειάζεται βεβαίως χρόνον, ἀλλὰ ἐπὶ πλέον συναπαιτεῖται καὶ δημιουργικὴ ἐνέργεια. Διὰ νὰ παραχθῇ ἓν δένδρον χρειάζεται νὰ ὑπάρχῃ ἡ ἐν τῷ σπέρματι καταβολή, διὰ νὰ κατασκευασθῇ ἡ οἰκία χρειάζεται ἡ ἐνέργεια τοῦ κτίστου.

Ἡ ἐκ τοῦ χρόνου ἐκπηγάζουσα ἐνέργεια δὲν εἶναι δημιουργική. Ἐξ ἀντιθέτου ὅμως εἶναι καταλυτικὴ καὶ φθαρτική, διότι ὅλα τὰ ἔγχρονα ὄντα διὰ τῆς φθορᾶς, τῆς παλαιώσεως καὶ τοῦ γήρατος ἄγονται εἰς τὸν ἐξαφανισμὸν καὶ τὴν διάλυσίν των. Ἐκ τούτου συμπεραίνει ὁ Ἀριστοτέλης, καταπολεμῶν τὴν γνώμην τοῦ Ξενοκράτους, ὅστις ἐθεώρει τὴν ἐπίδρασιν τοῦ χρόνου δημιουργικήν, ὅτι ὁ χρόνος «φθορᾶς μᾶλλον ἔσται καθ' αὐτὸν αἴτιος ὁ χρόνος ἢ γενέσεως», εἶναι εἰς τὴν οὐσίαν αἴτιος μᾶλ-

λον φθορᾶς ἢ γενέσεως (δημιουργίας). Καὶ τοῦτο διότι ὁ χρόνος εἶναι προϋπόθεσις μεταβολῆς, κατὰ δὲ τὸν Ἀριστοτέλη «ἐκστατικὸν ἡ μεταβολὴ καθ' αὐτήν» (222 6 21), ἡ μεταβολὴ εἶναι κάτι τὸ ὁποῖον φέρει ἔκστασιν ἐκ τῆς οὐσίας, ἐκτοπίζει τὰ ὄντα ἀπὸ τὸ εἶναι καὶ τὰ ρίπτει εἰς τὸ μὴ εἶναι. Σημειώνομεν ἐνταῦθα ὅτι ὁ Γερμανὸς φιλόσοφος Χάϊντεγγερ, εἰς τὸ πολύκροτον βιβλίον του «Εἶναι καὶ χρόνος», τὸ χαρακτηριστικὸν τῆς «ἐκστατικότητος» δι' οὗ χαρακτηρίζει ὁ Ἀριστοτέλης τὴν μεταβολήν, τὸ ἀποδιδει εἰς τὴν χρονικότητα, γράφων ἐν σελίδι 339: «Ἡ χρονικότης εἶναι εἰς τὴν οὐσίαν της ἐκστατική», δηλαδὴ ἐπιφέρει διαρκῶς μετατόπισιν καὶ ἀλλοίωσιν.

Ἀνασκοποῦντες τὴν ἀνάλυσιν τοῦ χρόνου ὅπως τὴν παρουσίασεν ὁ Σταγιρίτης, διαπιστώνομεν ὅτι καὶ οἱ μεταγενέστεροι φιλόσοφοι κατὰ τὴν ἔρευναν τοῦ αὐτοῦ προβλήματος ἐκινήθησαν ἐπὶ τῶν μεγάλων ὁδηγητικῶν γραμμῶν, τὰς ὁποίας ἐκεῖνος ἐχάραξεν. Ὁ Αὐγουστῖνος, καίτοι ἐτόνισε περισσότερον τὴν ὑποκειμενικὴν ψυχολογικὴν πλευρὰν τοῦ χρονικοῦ φαινομένου, ὅταν καθορίζη τὸν χρόνον ὡς διάστασιν καὶ διάσπασιν τῆς ψυχῆς, διατυπώνει ἀρνητικῶς τὸ ἐννοιολογικὸν περιεχόμενον τῆς ἀριστοτελικῆς ἐκείνης προτάσεως, ἥτις λέγει ὅτι δὲν ὑπάρχει χρόνος εἰς τὴν περίπτωσιν καθ' ἣν ἓν ἐνὶ καὶ ἀδιαιρέτῳ ἡ ψυχὴ φαίνηται μένειν» («Φυσικὰ» 218 6 30). Ἡ ἀντίληψις ὅτι ὁ χρόνος δὲν εἶναι συμπαράθεσις χρονικῶν στιγμῶν, ἀλλὰ γεννᾶται διὰ τῆς ροῆς τοῦ νῦν, ὅπως καὶ ἡ γραμμὴ γεννᾶται διὰ τῆς ροῆς τοῦ σημείου, ὑπῆρξεν ἀνακάλυψις σημασίας. Ἐπανεμφανίζεται εἰς τὴν περίφημον πραγματείαν τοῦ Νεύτωνος «Μέθοδος τῶν ροῶν», ἐκδοθεῖσαν κατὰ τὸ 1671. Ἐπίσης εἰς τὴν φαινομενογικὴν ἀνάλυσιν τοῦ χρόνου, ὅπως τὴν παρουσιάζει ὁ ἱδρυτὴς τῆς φαινομενολογίας Ἐδ. Χοῦσσερλ, θεωρῶν τὸν πρωταρχικὸν φαινομενολογικὸν χρόνον ὡς καθαρὰν ροήν. Καὶ αὐτὴ ἡ ἀντίληψις τοῦ Μπέρξον, ἡ ἀντιτιθεμένη πρὸς τὴν κατ' ἀναλογίαν τοῦ τόπου ἐκδοχὴν τοῦ χρόνου, ἐπήγασεν ἐκ τῆς μελέτης τῆς ἀριστοτελικῆς ἀντιλήψεως. Εἰς τὴν ἄμεσον ἐξάρτησιν πρὸς τὴν θεώρησιν τοῦ Ἀριστοτέλους εὑρίσκεται, ὅπως ἔχει σημειώσει ἤδη ὁ Χάϊντεγγερ καὶ ἡ περὶ χρόνου διδασκαλία τοῦ Ἐγέλου, ὅστις διὰ νὰ ἑρμηνεύση τὴν παραγωγὴν τῆς ἐννοίας τοῦ χρόνου, ἀφορμᾶται ἀπὸ τὴν παροῦσαν χρονικὴν στιγμήν, «τὸ νῦν», θεωρῶν αὐτὴν ὡς σημεῖον καὶ ὅριον. Ὅπως καὶ ὁ Ἀριστοτέλης οὕτω καὶ ὁ Ἔγελος, ἐξαίρει τὴν κυκλικὴν κίνησιν τοῦ χρόνου. Αἱ ὀλίγαι αὗται ἱστορικαὶ συσχετίσεις ἀρκοῦν διὰ νὰ δείξουν τὴν γονιμότητα καὶ τὴν ἀξίαν τῆς ἀριστοτελικῆς ἀντιλήψεως.

Τὸ συνεχές. Σχολιάζων εἰς τὸ βιβλίον του «Παραδόσεις περὶ τῆς ἱστορίας τῶν Μαθηματικῶν» (ἔκδοσις 3η, σελ. 204) ὁ Γερμανὸς μαθηματικὸς Μόριτς Κάντωρ τὰς περὶ τοῦ ἀπείρου καὶ συνεχοῦς γνώμας τοῦ Ἀριστοτέλους, ἐκφράζει τὴν ἀντίληψιν ὅτι θὰ ἠδύναντο νὰ χρησιμοποιηθοῦν καὶ σήμερον ὡς «εἰσαγωγὴ εἰς τὸν ἀπειροστικὸν λογισμόν». Τὸ ἀριστοτελικὸν ἄπειρον, ὡς ἀναπτύξαμεν προηγουμένως, δὲν εἶναι στατικὴ κατάστασις, ἀλλ' ἡ αὔξησις θεωρημένη καθ' ἑαυτήν, τὸ δὲ συνεχὲς εἶναι ἡ ἰδιότης δύο συνεχομένων μερῶν νὰ ἔχουν τὸ ἓν καὶ τὸ ἄλλο τὸ αὐτὸ πέρας: «Λέγω δ' εἶναι συνεχὲς ὅταν ταὐτὸ γένηται καὶ ἓν τι ἑκατέρου πέρας οἷς ἅπτονται... Τοῦτο δὲ οὐκ οἷόν τε δυοῖν ὄντοιν εἶναι τοῖν ἐσχάτοιν» («Φυσικὰ 227 α 10). (Καθορίζω δὲ ὅτι περὶ συνεχοῦς πρόκειται ὅταν τὸ ὅριον ἑκάστου ἐκ τῶν δύο πραγμάτων, ἅτινα ἐφάπτονται εἶναι ἓν καὶ τὸ αὐτό. Δὲν δύναται δὲ νὰ γίνη λόγος περὶ συνεχοῦς ἂν τὰ ὅρια (τῶν συνεχομένων) διακρίνωνται ὡς δύο χωριστὰ ὅρια). Κατὰ τὸν διδόμενον ὁρισμὸν δύο πράγματα Α καὶ Β εἶναι συνεχῆ μόνον ὅταν τὰ ὁριά των δι' ὧν ἐφάπτονται συγχέονται, μὴ δυνάμενα νὰ ἀποχωρισθοῦν ὡς διακεκριμένος ἀνήκοντα τὸ μὲν εἰς τὸ Α καὶ τὸ δὲ εἰς τὸ Β. Ὅταν ὑπάρχη συνεπαφὴ μόνον, χωρὶς τὰ ὅρια νὰ συγχέωνται, τότε τὰ συνεφαπτόμενα σώματα λέγονται «ἁπτόμενα». Ἐκ τοῦ ὁρισμοῦ τούτου προκύπτει ὅτι τὰ συνεχῆ ποσὰ δὲν δύνανται νὰ θεωρηθοῦν συντεθειμένα ἐξ ἀδιαιρέτων ἐλαχίστων μερῶν. Διότι τὰ ἀδιαίρετα δὲν θὰ εἶχον ὅρια δι' ὧν νὰ ἔλθουν εἰς ἐπαφὴν καὶ νὰ συναποτελέσουν μέγεθος. Κατ' ἀκολουθίαν, εἰς τὰ συνεχῆ μεγέθη εἶναι' δυνατὴ ἡ ἐπ' ἄπειρον διαίρεσις χωρὶς νὰ φθάνωμεν εἰς τὸ μηδέν. Διὰ τῆς τοιαύτης ἐκδοχῆς τοῦ συνεχοῦς ἀνεσκευάσθησαν ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ τὰ παράδοξα σοφίσματα τοῦ Ζήνωνος, δι' ὧν οὗτος ἀνήρει τὴν κίνησιν. Βεβαίως εἶναι ἀδύνατον νὰ διέλθωμεν ἓν διάστημα ἐπ' ἄπειρον διαιρετὸν ἐντὸς πεπερασμένου χρόνου.

Συνεχῆ ποσὰ εἶναι τρία: Τὰ μεγέθη (δηλ. ἡ ἔκτασις), ἡ κίνησις καὶ ὁ χρόνος. Ταῦτα εἶναι ἐπ' ἄπειρον διαιρετά. Κατ' ἀκολουθίαν τὸ γεωμετρικὸν σημεῖον δέον νὰ λαμβάνεται ἄνευ ἐκτάσεως, ἡ δὲ χρονικὴ στιγμὴ ὡς ἁπλοῦν στῖγμα μὴ παρέχον χρόνον οὔτε διὰ κίνησιν οὔτε δι' ἠρεμίαν. Πᾶσα δὲ κίνησις εἶναι διαιρετὴ ἀπὸ διπλῆς ἀπόψεως: Πρῶτον ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τοῦ χρόνου, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἐκτελεῖται, δεύτερον δὲ ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῶν χωριστῶν κινήσεων τῶν ἐκτελουμένων ὑπὸ τῶν μερῶν τοῦ ἐν κινήσει σώματος.

Κινηματικὴ καὶ δυναμική. Προκαταρκτικῶς ὁ Ἀριστοτέλης κρίνει ἐπάναγκες νὰ ἀνασκευάση τὰς δοξασίας τοῦ Μελίσσου καὶ τοῦ Ζήνωνος, οἵτινες ἠρνοῦντο τὴν ὕπαρξιν τῆς κινήσεως. Πρὸς ἀνασκευήν των χρησιμοποιεῖ τὸ ἀκόλουθον ἐπιχείρημα: «Εἰ γὰρ κατ' ἀλήθειαν οὕτως ἔχει, καθάπερ φασί τινες εἶναι τὸ ὂν ἄπειρον καὶ ἀκίνητον, ἀλλ' οὔτε φαίνεταί γε κατὰ τὴν αἴσθησιν, ἀλλὰ κινεῖσθαι πολλὰ τῶν ὄντων. Εἴπερ οὖν ἐστὶ δόξα ψευδὴς ἢ ὅλως δόξα, καὶ κίνησις ἐστί, κἂν εἰ φαντασία, κἂν εἰ ὁτὲ μὲν οὕτως δοκεῖ εἶναι ὁτὲ δὲ ἑτέρως· ἡ γὰρ φαντασία καὶ ἡ δόξα κινήσεις τινὲς εἶναι δοκοῦσι» («Φυσικὰ» 254 α 22). (Διότι ἂν ὑποθέσωμεν ὅτι οὕτως ἔχουν τὰ πράγματα, ὅπως λέγουν τινὲς (δηλαδὴ ὁ Μέλισσος) ἰσχυριζόμενοι ὅτι τὸ ὂν εἶναι ἄπειρον καὶ ἀκίνητον, ἐν τούτοις ὅμως τὰ δεδομένα, ἅτινα παρέχει ἡ κατ' αἴσθησιν ἀντίληψις δὲν συμφωνοῦν μὲ αὐτούς, ἀλλὰ δεικνύουν ὅτι πολλὰ ἐκ τῶν ὄντων κινοῦνται. Ἂν παραδεχθῶμεν ὅτι ὑπάρχει ψευδὴς δοξασία ἢ γενικῶς δοξασία, προκύπτει τὸ συμπέρασμα ὅτι ὑπάρχει καὶ κίνησις, καὶ τὸ αὐτὸ συμβαίνει ἂν δεχθῶμεν ὅτι ὑπάρχει φαντασία, καὶ ὅτι παρουσιάζεται ἄλλοτε μὲν κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον καὶ ἄλλοτε κατ' ἄλλον. Διότι πράγματι ἡ φαντασία καὶ ἡ δοξασία φαίνονται νὰ εἶναι εἴδός τι κινήσεως). Ὁ Ἀριστοτέλης λέγει ὅτι καὶ εἰς τὴν περίπτωσιν, καθ' ἣν ἤθελον διισχυρισθῆ οἱ ἀρνούμενοι τὴν ὕπαρξιν τῆς κινήσεως φιλόσοφοι τι πρόκειται περὶ φαντασίας, ὁ ἰσχυρισμός των αὐτὸς δὲν ἀνατρέπει τὴν ὕπαρξιν τῆς κινήσεως, διότι καὶ ἡ φαντασία καὶ ἡ δοξασία εἶναι εἴδός τι κινήσεως. Ἀρκεῖ νὰ προσέξωμεν ὀλίγον διὰ νὰ ἀντιληφθῶμεν ὅτι ὁ ἀποδεικτικὸς οὗτος συλλογισμὸς τοῦ Ἀριστοτέλους ἐνθυμίζει μεθοδολογικῶς τὸ «νοῶ ἄρα ὑπάρχω» τοῦ Καρτεσίου. Καὶ εἰς τὰς δύο περιπτώσεις ἐπιτελεῖται μετάβασις ἀπὸ τὴν σκέψιν (νοῶ παρὰ τῷ Καρτεσίῳ, φαντάζομαι καὶ δοξάζω παρὰ Ἀριστοτέλει) εἰς τὴν ὕπαρξιν («ἐγὼ ὑπάρχω», παρὰ Καρτεσίῳ, «ἡ κίνησις ὑπάρχει», παρ' Ἀριστοτέλει)' Δικαίως ἄρα ἐτέθη ὑπὸ τοῦ Π. Σχοὺλ (βλέπε γαλλικὸν περιοδικὸν «Φιλοσοφικὴ Ἐπιθεώρησις» τεῦχος Ἀπριλίου Ἰουνίου 1948), τὸ ζήτημα κατὰ πόσον ὁ Καρτέσιος ἔχει ὡς πρότυπόν του ἐκτὸς τοῦ Αὐγουστίνου καὶ τὸν Ἀριστοτέλη κατὰ τὴν διατύπωσιν τῆς ἀρχῆς του «νοῶ ἄρα ὑπάρχω».

Ἀφοῦ ἀπέδειξε τὴν ὕπαρξιν τῆς κινήσεως, προχωρεῖ ὁ Σταγιρίτης εἰς τὴν μελέτην τῆς κινήσεως ὡς προκαλουμένης ὑπὸ τῆς δυνάμεως. Τὸ σύστημά του εἶναι ἐξ ὁλοκλήρου δυναμικόν. Ὅπισθεν οἱασδήποτε κινήσεως βλέπει δύναμιν ἐνεργοῦσαν. Καὶ αὐτὴ ἡ κίνησις εἶναι ἐνεργητικὴ κατάστασις, εἰς ἣν ἀγομένη ἡ ὕλη παρουσιάζει τὰ διάφορα φαινόμενα: «ἡ τοῦ δυνάμει ὄντος ἐντελέχεια ἢ τοιοῦτον», δηλαδὴ ἡ ἐμπραγμάτωσις τῆς ὕλης ὑπὸ τὴν ἰδιότητα τῆς ὕλης (καὶ οὐχὶ τῆς οὐσίας). Εἰς τὴν περὶ κινήσεως θεωρίαν του περιλαμβάνει ὁ Ἀριστοτέλης ὅλα τὰ φαινόμενα, ἅτινα ἡ νεωτέρα φυσικὴ κατατάσσει εἰς τὸ περὶ βαρύτητος κεφάλαιον. Κατὰ τὸν Πλάτωνα ὑπάρχει φυσικὴ τάσις ἐνυπάρχουσα εἰς τὰ σώματα, ἥτις τὰ ἀναγκάζει ἑλκόμενα ἀπὸ τὰ ὁμοειδῆ των νὰ τείνουν νὰ συνενωθοῦν μὲ αὐτά. Ἓν τμῆμα ἀέρος ἑλκόμενον τρόπον τινὰ ὑπὸ ἀέρος, ὅστις ὑπάρχει εἰς μεγαλυτέραν ποσότητα, τείνει πρὸς αὐτόν. Καὶ ὁ Ἀριστοτέλης δέχεται τὴν πλατωνικὴν ἀντίληψιν, διδάσκων ὅτι οἱονδήποτε σῶμα τείνει πρὸς ἐκεῖνο τὸ μέρος τοῦ κοσμικοῦ σύμπαντος εἰς τὸ ὁποῖον ἔχουν συσσωρευθῆ μεγάλαι ποσότητες ὁμοειδοῦς πρὸς αὐτὸ ὕλης. Διαστέλλων ὅμως ἐν τῷ σφαιρικῷ σύμπαντι ἓν ἀπόλυτον «κάτω», ὅπερ εἶναι τὸ κέντρον τῆς γῆς, καὶ ἓν ἀπόλυτον «ἄνω», ὅπερ τοποθετεῖ εἰς τὴν περιφέρειαν τῆς οὐρανίου σφαίρας, φθάνει νὰ δεχθῆ ὅτι ὑπάρχουν εἰς τὸ κοσμικὸν σύστημα δύο δυναμικαὶ τάσεις ἐκδηλούμεναι ὡς κινήσεις. Ἡ μία εἶναι κεντρομόλος κατευθυνομένη πρὸς τὸ κέντρον, ἡ δὲ ἑτέρα φυγόκεντρος, τείνουσα πρὸς τὴν περιφέρειαν. Ἐκ τῶν στοιχείων τὸ μὲν πῦρ ἔχει τὴν ἰδιότητα νὰ τείνη πρὸς τὰ ἄνω, ἡ δὲ γῆ πρὸς τὸ κέντρον τοῦ σύμπαντος. Πρόκειται περὶ ἀντιλήψεως, ἣν ἤδη εἶχε διατυπώσει ὁ Ἀναξαγόρας. Συμπληρώνων ταύτην ὁ Ἀριστοτέλης ὡς πρὸς τὴν τοποθέτησιν τῶν ἄλλων στοιχείων, προσθέτει ὅτι τὸ μὲν ὕδωρ τείνει νὰ καταλάβη θέσιν ὑψηλοτέραν τῆς γῆς, ὁ δὲ ἀὴρ ὑψηλότερον τοῦ ὕδατος. Λογικὸν ἐπακολούθημα ἀπορρέον ἐκ τῆς βασικῆς ταύτης ἀντιλήψεως εἶναι νὰ διαιρεθοῦν τὰ σώματα εἰς βαρέα, ἅτινα τείνουν νὰ κινηθοῦν πρὸς τὸ κέντρον τῆς γῆς, καὶ εἰς ἐλαφρά, ἅτινα ἐκδηλώνουν κίνησιν πρὸς τὰ ἄνω. Ἄρα δι' ἕκαστον σῶμα ὑπάρχει εἷς «φυσικὸς» τόπος, ὃν τείνει νὰ καταλάβη, καὶ μία φυσικὴ «φύσει» κίνησις, ἣν τείνει νὰ ἐκτελέση. Κατὰ συνέπειαν διὰ τὰ ὑπάρχοντα τέσσαρα σώματα ὑπάρχουν γενικῶς δύο κινήσεις, ἡ μία ἥτις τείνει πρὸς τὸ κέντρον (κεντρομόλος) καὶ ἡ ἄλλη, ἥτις τείνει νὰ ἀπομακρυνθῆ ἀπὸ τὸ κέντρον (φυγόκεντρος): «Τέτταρα σώματα διὰ τὰς τέτταρας ἀρχάς, ὧν διπλῆν εἶναι φαμεν τὴν κίνησιν, τὴν μὲν ἀπὸ τοῦ μέσου, τὴν δὲ εἰς τὸ μέσον» («Φυσ.» 339 α 14). Ἡ ἀντίληψις περὶ φυσικῆς κινήσεως εἶναι λίαν σπουδαία διὰ τὴν κατανόησιν τοῦ ἀριστοτελικοῦ συστήματος, διότι πρὸς ταύτην ἀντιπαραθέτει τὴν «βίαιον» κίνησιν. Λέγων βιαίαν κίνησιν ὁ Ἀριστοτέλης νοεῖ ἐκείνην, ἥτις προκύπτει ἐκ τῆς ἀνθρωπίνης ἐπὶ τῆς φύσεως ἐπενεργείας ἢ ἐκ τῶν προσκρούσεων τῶν ὑλικῶν σωμάτων πρὸς ἄλληλα. Ἡ βίαιος κίνησις χαρακτηρίζεται ὡς «παρὰ φύσιν» καὶ ὡς ὑστερογενὴς παραγομένη ὑπὸ τῆς φυσικῆς: «Πᾶσα κίνησις ἢ βί'α ἢ κατὰ φύσιν· ἡ μὲν βίαιος παρὰ φύσιν, ἡ δὲ παρὰ φύσιν ὑστέρα τῆς κατὰ φύσιν· ὥστε εἰ μὴ κατὰ φύσιν ἔστιν ἑκάστω τῶν φυσικῶν σωμάτων κίνησις, οὐδὲ τῶν ἄλλων ἔσται κίνησις οὐδεμία» (215 α 1). (Πᾶσα κίνησις εἶναι ἢ βιαία ἢ φυσική· ἡ μὲν βιαία εἶναι ἐναντία πρὸς τὴν φύσιν καὶ ὑστερωτέρα ἐν συγκρίσει μὲ τὴν φυσικήν. Ὥστε ἂν ἕκαστον ἐκ τῶν φυσικῶν σωμάτων δὲν εἶχε μίαν φυσικὴν κίνησιν δὲν θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ ὑπάρξη καμμία ἄλλη ἀπὸ τὰς ἄλλας κινήσεις). Ἅπασαι λοιπὸν αἱ κινήσεις ἀνάγονται εἰς τὰς ἀρχικὰς φυσικὰς κινήσεις. Αἱ κινήσεις, ἃς ἐκτελεῖ ὁ ἄνθρωπος διὰ τῶν ἐργαλείων του ὑποπίπτουν κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν παρὰ φύσιν κινήσεων.

Ἡ κίνησις παρουσιάζει πολλὰς μορφὰς ἐμφανιζομένη ὡς εὐθύγραμμος καὶ ὡς κυκλική, ὡς ὁμοιόμορφος καὶ ἀνομοιόμορφος, ὡς συνεχὴς καὶ ὡς διακεκομμένη. Ἡ εὐθύγραμμος κίνησις δὲν δύναται νὰ εἶναι συνεχής, διότι ἐφ' ὅσον ὁ χῶρος εἶναι πεπερασμένος, διὰ νὰ εἶναι συνεχής, φθάνουσα εἰς τὸ ἀκρότατον ὅριον θὰ ὑποχρεωθῆ νὰ ἀνακάμψη. Ὁ Ἀριστοτέλης ἀποδεικνύει διὰ γεωμετρικῆς ἀναλύσεως ὅτι ἡ ἐκτέλεσις τῆς ἀνακάμψεως ἀδύνατον εἶναι νὰ πραγματοποιηθῆ ἂν δὲν μεσολαβήση μεταξὺ τῶν δύο φάσεων τῆς ἀνακάμψεως στιγμή τις ἀκινησίας. Ὥστε ἡ μόνη συνεχὴς κίνησις εἶναι ἡ κυκλική. Ἡ κυκλικὴ κίνησις τῆς οὐρανίας σφαίρας εἶναι ἡ ἀρχική, ἐξ ἧς πᾶσαι αἱ ἄλλαι πηγάζουν. Διὰ τοῦτο δὲ καλεῖται καὶ «πρώτη». Εἶναι συ-

νεχὴς καὶ αἰωνία, διότι προκαλεῖται ἀπὸ τὸ Πρῶτον Κινοῦν Ἀκίνητον, τὸν Θεόν, ὅστις εὑρίσκεται πάντοτε ἐν καταστάσει ἐνεργείας. Οὐδέποτε ἄρα ὑπάρχει φόβος μήπως διακοπῇ ἡ κίνησις αὕτη. Ὁ κόσμος εἶναι ἀΐδιος, ἀντικατοπτρίζων τὴν ἀϊδιότητα τῆς θείας νοήσεως, ἥτις προωθεῖ τοῦτον ἐκ τῆς δυναμικῆς εἰς τὴν ἐντελεχειακὴν κατάστασιν. Ἡ κυκλικὴ κίνησις τοῦ πρώτου οὐρανοῦ, εἶναι κίνησις διατρέχουσα πάντοτε τὸ αὐτὸ περιφερειακὸν διάστημα, οὗσα πάντοτε ἡ αὐτὴ μὲ τὸν ἑαυτόν της. Διέρχεται διὰ σημείων τοῦ ἑαυτοῦ της, ἀφορμᾶται ἐκ τοῦ ἑαυτοῦ της καὶ κατευθύνεται εἰς τὸν ἑαυτόν της. Δικαίως λοιπὸν κατατάσσεται εἰς τὴν κατηγορίαν τοῦ ταὐτοῦ καὶ μὴ ἀλλοιουμένου.

Ἡ κυκλικὴ κίνησις εἶναι πάντοτε ἰσοταχής. Τοῦτο ἀποδεικνύει ὁ Ἀριστοτέλης διὰ τοῦ ἀκολούθου ἐπιχειρήματος: Πᾶσα βιαία (μὴ φυσικὴ) κίνησις ὅσον περισσότερον ἀπομακρύνεται ἀπὸ τὴν ἀφετηρίαν της τόσον περισσότερον ἐπιβραδύνεται. Πᾶσα ἀφ' ἑτέρου φυσικὴ κίνησις, ὅσον περισσότερον πλησιάζει τὸ κινητὸν εἰς τὸν φυσικόν του τόπον, κατὰ τοσοῦτον ἐπιτυγχάνεται. Εἷς λίθος ἀφιέμενος ἀπὸ ὕψους πίπτει πρὸς τὴν γῆν μὲ διαρκῶς ἐπιταχυνομένην κίνησιν. Ἐπίσης μία ποσότης πυρὸς ὑψοῦται κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη πρὸς τὰ ἄνω μὲ διαρκῶς ἐπαυξανομένην ταχύτητα. Ἡ κυκλικὴ κίνησις, ὅμως, ἐπειδὴ δὲν παρουσιάζει οὔτε ἀπομάκρυνσιν οὔτε πλησίασιν, δὲν δύναται νὰ ἐμφανίσῃ οὔτε ἐπιτάχυνσιν οὔτε ἐπιβράδυνσιν, ἀλλὰ μένει πάντοτε ἰσοταχής. Διὰ τοῦτο λαμβάνεται ἡ ἰσοταχὴς κίνησις τῆς οὐρανίου σφαίρας, ὡς μέτρον πασῶν τῶν λοιπῶν κινήσεων. Ἡ κίνησις αὕτη εἶναι αἰωνία καὶ προκαλεῖται ὑπὸ τοῦ πρώτου κινοῦντος ἀκινήτου, ὅπερ, ὡς εἴπομεν ἀνωτέρω, εὑρίσκεται ἐκτὸς τῆς τοπικῆς ἐκτάσεως. Ἡ ὕπαρξις κινοῦντος ἀκινήτου ἀποδεικνύεται ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους διὰ σειρᾶς θεωρημάτων. Ἂν δεχθῶμεν, παρατηρεῖ, ὡς πηγὴν τῆς κινήσεως σειρὰν κινούντων, ἄτινα καὶ αὐτὰ κινοῦνται, τότε θὰ ἔχωμεν διαρκῆ ἀποσύνθεσιν τῆς κινήσεως. Ἡ κινοῦσα ἀρχὴ θὰ μερίζεται εἰς τμῆμα, ὅπερ μεταδίδει εἰς ἄλλο κινητὸν τὴν κίνησιν καὶ εἰς τμῆμα, ὅπερ δέχεται ἀπὸ ἄλλο τὴν κίνησιν. Οὕτω δὲν θὰ εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπάρξῃ ἐνιαία κίνησις. Κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη, κίνησις δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ χωρὶς τὴν ἰσυνεχῶς ἀνανεουμένην ἐνέργειαν τοῦ κινοῦντος. Δὲν χρησιμοποιεῖ ὁ Ἀριστοτέλης οὔτε τὴν ἀρχὴν τῆς ἀδρανείας οὔτε τὴν ἔννοιαν τῆς μάζης, ἀλλὰ διδάσκει ὅτι διὰ νὰ ὑπάρχῃ κίνησις ἀπαιτεῖται διαρκὴς ἐπαφὴ τοῦ κινοῦντος καὶ τοῦ κινουμένου. Διὰ νὰ ἐξηγήσῃ δὲ τὴν δυσκολίαν, ἥτις προκύπτει ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι ἓν ἑξακοντιζόμενον βλῆμα ἐξακολουθεῖ νὰ εὑρίσκεται ἐν κινήσει καίτοι ἔχει χάσει τὴν ἐπαφήν του μὲ τὴν δύναμιν, ἥτις τὸ ἐξεκόντισε, δέχεται ὅτι ἡ ἑξακοντίζουσα τὸ βλῆμα δύναμις μεταδίδεται εἰς τὸν ἀέρα καὶ ἐξακολουθεῖ δρῶσα ἐπὶ τοῦ σώματος. Μὲ τὴν διαφορὰν ὅτι ὅσον περισσότερον ἀπομακρύνεται τῆς πηγῆς της, τόσον περισσότερον ἐξαντλεῖται.

Ἐντὸς τοῦ πλαισίου τῶν ἐκτεθεισῶν γενικῶν ἀρχῶν κινεῖται καὶ ἡ ἀναφερομένη εἰς τὴν ἐξέτασιν τῶν φαινομένων τῆς βαρύτητος καὶ τῆς κινήσεως τῶν ἐπιγείων σωμάτων ἀριστοτελικὴ διδασκαλία. Ἡ ταχύτης τῆς φυσικῆς κινήσεώς σώματός τινος καθορίζεται ἀπὸ τρεῖς παράγοντας. Ὁ εἷς εἶναι ἡ «ροπὴ» τοῦ σώματος, δηλαδὴ τὸ βάρος ἢ ἡ ἐλαφρότης, ἣν κέκτηται, ἀναλόγως τῆς φυσικῆς του συστάσεως, τὸ σῶμα. Ἔχομεν ἤδη σημειώσει ἀνωτέρω ὅτι τὰ φυσικὰ σώματα κινοῦνται τὰ μὲν βαρύτερα πρὸς τὰ κάτω τὰ δὲ ἐλαφρότερα πρὸς τὰ ἐπάνω. Αὐξανομένης τῆς ποσότητος τοῦ κινουμένου πυρός, ἡ ταχύτης τῆς πρὸς τὰ ἄνω κινήσεώς του αὐξάνεται· αὐξανομένης ἐπίσης τῆς ποσότητος τῆς γηΐνης ὕλης, ἡ ταχύτης, μεθ' ἧς πίπτει εἰς τὴν γῆν αὐξάνεται «τὸ πλεῖον πῦρ θᾶττον φέρεται (δηλαδὴ πρὸς τὰ ἄνω) καὶ ἡ πλείων γῆ εἰς τὸν αὐτῆς τόπον (δηλαδὴ πρὸς τὰ κάτω). («Περὶ Οὐρανοῦ» 277 β 4). Ὁ δεύτερος παράγων εἶναι ἡ πυκνότης τοῦ ὑλικοῦ περιβάλλοντος διὰ μέσου τοῦ ὁποίου ἐκτελεῖται ἡ κίνησις. Ὅσον πυκνότερον εἶναι τὸ μεσολαβοῦν ὑλικόν, τόσον ἐπιβραδύνεται ἡ κίνησις. Λίθος πίπτων εἰς τὴν γῆν διὰ μέσου τοῦ ἀέρος κινεῖται ταχύτερον ἀπὸ τὸν λίθον, ὅστις ριπτόμενος ἐν τῇ θαλάσσῃ διὰ τοῦ ὕδατος κινεῖται πρὸς τὸν βυθόν. Ὡς τρίτος παράγων ἐπιπροστίθεται τὸ σχῆμα τοῦ κινουμένου σώματος. Ἓν αἰχμηρὸν ἀντικείμενον, ἐπειδὴ διασχίζει εὐκολώτερον τὴν διάμεσον ὕλην, κινεῖται ταχύτερον. Ἀλλ' ὁ τρίτος οὗτος παράγων διὰ τὸν Ἀριστοτέλη δὲν εἶναι τόσον σημαντικὸς καὶ διὰ τοῦτο δέν λαμβάνεται ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ὑπ' ὄψιν εἰς τὰ ὑπ' αὐτοῦ διατυπούμενα θεωρήματα. Ἂν παραστήσωμεν μὲ Δ τὸ διανυόμενον διάστημα, μὲ Ρ τὴν σταθερὰν ποσότητα τῆς ροπῆς (βαρύτητος, ἐλαφρότητος), ἣν κέκτηται τὸ κινούμενον σῶμα λόγω τῆς ὑλικῆς του συστάσεως, καὶ μὲ Τ τὸν χρόνον, προκύπτει σχετικῶς μὲ τὴν φυσικὴν κίνησιν ὅτι ἡ διανυομένη ἀπόστασις ἰσοῦται μὲ τὸ γινόμενον τῆς ροπῆς ἐπὶ τὸν χρόνον διαιρούμενον διὰ τῆς πυκνότητος τοῦ περιβάλλοντος, δι' οὗ ἐκτελεῖται ἡ κίνησις. Ἤτοι ἔχομεν τὸν τύπον

$$\Delta = \frac{P \cdot T}{\text{πυκνότης διαμέσου ὕλης.}}$$

Εὐνόητον εἶναι ὅτι ἡ ταχύτης, ἣν παριστῶμεν μὲ Υ θὰ εἶναι ὁ λόγος τῆς ροπῆς πρὸς τὴν πυκνότητα

$$Y = \frac{P}{\text{πυκνότης διαμέσου ὕλης.}}$$

Ἡ ταχύτης εἶναι εὐθέως ἀνάλογος πρὸς τὴν ροπὴν καὶ ἀντιστρόφως ἀνάλογος πρὸς τὴν πυκνότητα. Ἔχων ὑπ' ὄψιν του τὴν σχέσιν ταύτην ὁ Ἀριστοτέλης κατέληξεν, ὡς εἴπομεν ἀνωτέρω, εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ἐν τῷ κενῷ, εἰς τὸ ὁποῖον ἡ πυκνότης τῆς διαμέσου ὕλης ἰσοῦται μὲ τὸ μηδὲν ἡ ταχύτης τῶν κινουμένων σωμάτων θὰ ἦτο ἄπειρος. Ἀλλ' ἐπειδὴ ἡ κίνησις, διὰ νὰ ὑπάρξῃ, χρειάζεται χρόνον, οὗσα ὑποχρεωμένη νὰ διέλθῃ διὰ χρονικῶν φάσεων, ἂν ὁ χρόνος της μηδενισθῇ, θὰ μεταβληθῇ ἡ κίνησις εἰς ἀπόλυτον ἠρεμίαν. Ἐκ τῶν ἀνωτέρω ἐπίσης προκύπτει ὅτι ἡ πτῶσις ἑνὸς φύσει βαρέος σώματος (τῆς γῆς) ὑφίσταται ἐπιτάχυνσιν καὶ ἡ ἀνύψωσις ἑνὸς φύσει ἐλαφροῦ σώματος (τοῦ πυρὸς) ὑφίσταται ἐπιτάχυνσιν. Ἡ ἐπιταχυνομένη αὕτη κίνησις τῶν σωμάτων ἐντὸς τοῦ φυσικοῦ αὐτῶν τόπου ἐξηγεῖται, κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη, ἐκ τῆς ἐν τῇ ὕλῃ ἐγκειμένης τάσεως πρὸς ἀνάληψιν μορφῆς: «Τὸ δ' εἰς τὸν αὐτοῦ τόπον φέρεσθαι ἕκαστον τὸ εἰς τὸ αὐτοῦ εἶδός ἐστι φέρεσθαι». (Περὶ «Οὐρανοῦ» 310 α 33). (Τὸ νὰ κινῆται ἕκαστον σῶμα πρὸς τὸν φυσικόν του τόπον ἰσοδυναμεῖ μὲ τὸ νὰ ἐπιδοθῇ, νὰ ἐπενδυθῇ τὸ οὐσιαστικόν του εἶδος). Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο φανερὸν εἶναι ὅτι ἡ φυσικὴ θεώρησις ἐκβάλλει εἰς τὴν μεταφυσικὴν ὀντολογίαν.

Οἱ ἀνωτέρω διατυπωθέντες καθορισμοὶ δὲν ἰσχύουν διὰ τὰς μὴ φυσικὰς κινήσεις. Μὴ φυσικὴ κίνησις, ὡς εἴπομεν, εἶναι ἐκείνη, ἥτις προκαλεῖται ἐπὶ τοῦ κινητοῦ ὑπὸ τῆς δυνάμεως τοῦ ἀνθρώπου ἢ ὑπὸ μηχανικῶν δυνάμεων ἐκ προσκρούσεων ὄγκων ὕλης. Κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὴν φυσικὴν κίνησιν, προκειμένου περὶ βιαίας κινήσεως, ἡ ροπὴ ἐλαττώνει τὴν ταχύτητα. Ὅσον βαρύτερον εἶναι ἓν σῶμα κινούμενον βιαίως, τόσον ἡ ταχύτης του ἐλαττώνεται. Ὅσον ἐλαφρότερον εἶναι ἓν σῶμα κινούμενον βι-

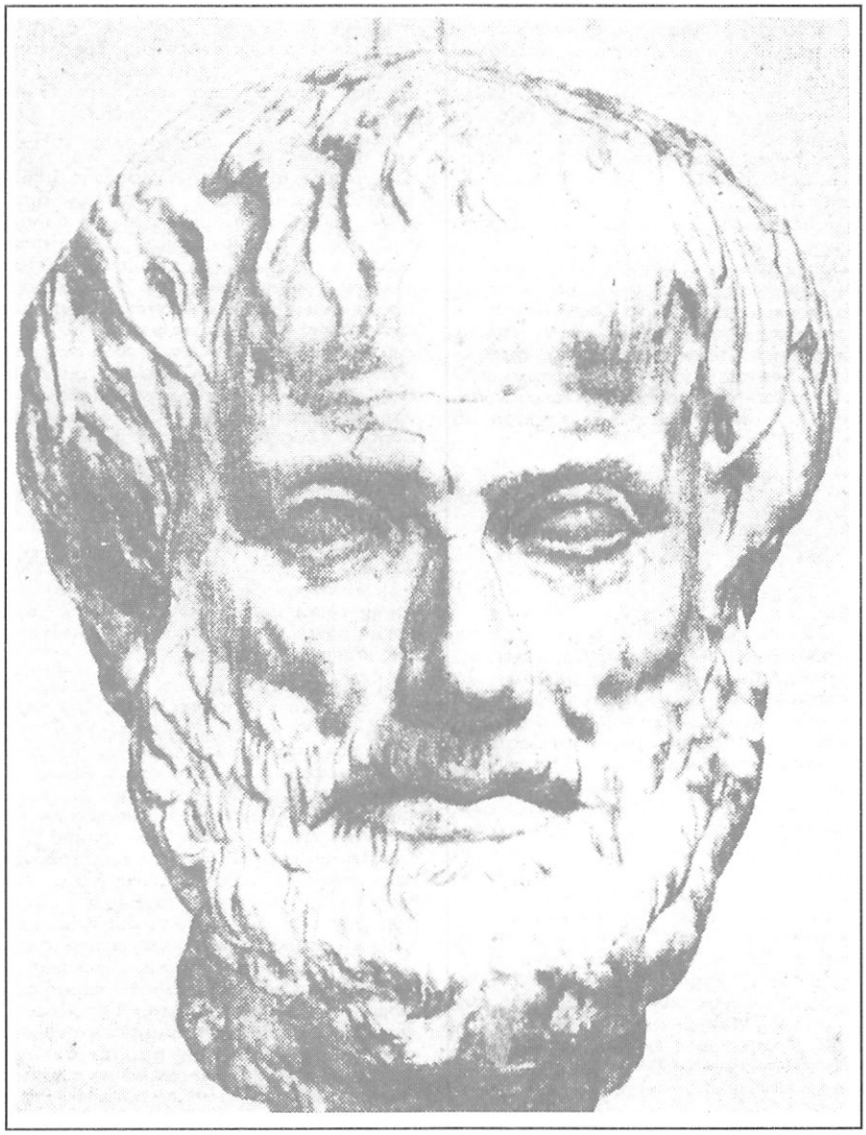

Ἀριστοτέλης. (Ὡραῖον ἀντίγραφον ἀπὸ ἔργον τοῦ 4ου π.Χ. αἰῶνος, εὑρισκόμενον εἰς τὸ ἐν Βιέννῃ Μουσεῖον Ἱστορίας τῆς Τέχνης).

αίως, τόσον ἡ ταχύτης του ἐλαττώνεται. Ὥστε διὰ νὰ κινήσωμεν εἰς μεγαλυτέραν ἀπόστασιν ἓν βαρύτερον ἢ ἐλαφρότερον σῶμα, παρὰ φύσιν χρειάζεται νὰ αὐξήσωμεν τὴν ἐφαρμοζομένην δύναμιν. Ἂν παραστήσωμεν τὴν ἐνεργοῦσαν δύναμιν μὲ Ε, εἶναι φυσικὸν ὅτι ἡ διανυομένη ἀπόστασις ἐκφράζεται διὰ τοῦ τύπου

$$\Delta = \frac{EXT}{P},$$

ἡ δὲ ταχύτης θὰ εἶναι

$$Y = \frac{E}{P},$$

ἤτοι τὸ βάρος ἐπιδρᾶ μειωτικῶς ἐπὶ τῆς ταχύτητος καὶ τῆς διανυομένης ἀποστάσεως. Ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἐν λόγω σχέσεων καταρτίζει ὁ Ἀριστοτέλης ἐξ γενικοὺς τύπους ἐξισώσεων, οἱ ὁποῖοι καθορίζουν τὰ φαινόμενα τῆς δυναμικῆς ἐκφράζοντες τὰς σχέσεις αἰτινες ὑπάρχουν μεταξὺ τῶν ποσοτήτων τῆς ἐνεργούσης δυνάμεως καὶ τῶν παραγομένων μηχανικῶν ἔργων ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τοῦ χρόνου, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἐκτελεῖται ἡ μετακίνησις τοῦ διανυομένου διαστήματος καὶ τῆς ροπῆς τοῦ μετακινουμένου σώματος. Ἐξαίρει μετ' ἐπιμονῆς τὴν ἀντίληψιν ὅτι ἡ ἐνεργοῦσα δύναμις δὲν εἶναι συνεχὲς ποσὸν δυνάμενον νὰ ὑποδιαιρῆται ἐπ' ἄπειρον. Ἀντιθέτως καταπίπτουσα ἡ δύναμις κατωτέρω ἐλαχίστου ὁρίου οὐδὲν ἔργον ἀποδίδει. «Οὐ γὰρ εἰ ἡ ὅλη ἰσχὺς τοσήνδε ἐκίνησεν, ἡ ἡμίσεια οὐ κινήσει οὔτε ποσὴν οὐτ' ἐν ὁποσωοῦν· εἰς γὰρ ἂν κινοίη τὸ πλοῖον, εἴπερ ἥ τε τῶν νεωλκῶν τέμνεται ἰσχὺς εἰς τὸν ἀριθμὸν καὶ τὸ μῆκος, ὃ πάντες ἐκίνησαν» («Φυσικὰ 225 α 15). (Διότι ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι τὸ σύνολον μιᾶς δεδομένης καὶ ἐνεργούσης δυνάμεως παράγει ὡρισμένου μήκους μεταφορικὴν κίνησιν, δὲν ἕπεται ὅτι τὸ ἥμισυ τῆς δεδομένης ταύτης δυνάμεως θὰ παραγάγῃ μεταφορικὴν κίνησιν, ἥτις θὰ ἀποτελῇ τμῆμα τῆς προηγουμένης, ἐντὸς ἑνὸς χρόνου ὅστις θὰ εἶναι τμῆμα τοῦ προηγουμένου συνολικοῦ χρόνου. Διότι ἂν εἶχον οὕτω τὰ πράγματα, εἷς ἄνθρωπος θὰ ἠδύνατο νὰ θέτῃ εἰς κίνησιν τὸ πλοῖον, ἐὰν ἡ συνολικὴ δύναμις ἥτις ἕλκει τὸ πλοῖον καὶ τὸ μῆκος τῆς μετατοπίσεως ὅπερ παρουσιάζεται ἕπεται ἀπὸ τὴν κοινὴν ὅλων προσπάθειαν, εἶναι δυνατὸν νὰ ἀναλύεται εἰς τμήματα ἀνάλογα μὲ τὸν ἀριθμὸν τῶν ἐργατῶν οἵτινες ἕλκουν τὸ (πλοῖον). Ἂν δηλαδὴ Ν ἐργάται ἐξετέλεσαν ἔργον τι, ἕκαστος ἐκ τούτων μόνος δὲν δύναται νὰ ἐκτελέσῃ τὸ

$$\frac{1}{N}$$

τοῦ ἔργου τούτου.

Δὲν εἶναι δυνατὴ λοιπὸν ἡ ἀναλυτικὴ ἀντιστοιχία ἔργου καὶ δυνάμεως. Δὲν δυνάμεθα νὰ εἴμεθα βέβαιοι ὅτι εἰς τὰ

$$\frac{A}{N}$$

τῆς δυνάμεως ἀντιστοιχεῖ

$$\frac{A}{N}$$

τοῦ ἔργου. Ὁ Ἀριστοτέλης ἔχει τὴν ἰδέαν ὅτι τὸ συνολικὸν ἀποτέλεσμα δὲν ἐπέρχεται διὰ τῆς βαθμιαίας ἐπαυξήσεως, ἀλλ' ἐπισυμβαίνει ὅλον μαζὶ διὰ μιᾶς, «ἁθρόον», κατὰ τὸ τέλος τοῦ συνολικοῦ χρόνου καθ' ὃν ἐνεργεῖ ἡ δύναμις. Τὴν οὕτω ἐπερχομένην μετατροπὴν τῆς ἀποτελεσματικότητος τῆς δυνάμεως τὴν ὀνομάζει «ἁθρόαν» καὶ τὴν ἐφαρμόζει καὶ εἰς τὸ φαινόμενον τῆς ἀλλοιώσεως· «Οὐ γὰρ εἰ μεριστὸν εἰς ἄπειρα τὸ ἀλλοιούμενον, διὰ τοῦτο καὶ ἡ ἀλλοίωσις, ἀλλ' ἁθρόα γίγνεται παλλάκις ὥσπερ ἡ πῆξις» (253 6 23) (Διότι ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι τὸ ὂν τὸ ὑφιστάμενον τὴν ἀλλοίωσιν εἶναι ἐπιδεκτικὸν μερισμοῦ ἐπ' ἄπειρον δὲν ἕπεται ὅτι καὶ ἡ ἀλλοίωσις εἶναι ἐπ' ἄπειρον μεριστή, ἀλλὰ τοὐναντίον ἐπισυμβαίνει ὅλη μαζὶ ὅπως ἡ πῆξις). Διὰ τῆς ἁθρόας ἀλλοιώσεως ὁ Ἀριστοτέλης ἀνεσκεύαζε ὅτι οἱονδήποτε μέρος ἐκ τοῦ σωροῦ τῆς κέγχρου δύναται νὰ παραγάγῃ κρότον. Πρόκειται περὶ τῆς ἐρωτήσεως ἣν, ὡς λέγει ἡ παράδοσις, ἀπηύθυνεν ὁ Ζήνων ὁ Ἐλεάτης εἰς τὸν Πρωταγόραν. Κατ' ἀρχὰς τὸν ἠρώτησεν ἂν ποσότης ἑνὸς μεδίμνου ἀπὸ κόκκους κεγχριοῦ πίπτοντος ἀπὸ ὕψους τινὸς κάμνει κρότον. Ὁ Πρωταγόρας ἀπήντησεν ὅτι πράγματι παράγεται κρότος. Εἶτα ὁ Ζήνων τοῦ ὑπέβαλε τὴν ἐρώτησιν ἂν εἷς καὶ μόνον κόκκος κεγχριοῦ παράγει κρότον. Ἀφοῦ δὲ ὁ Πρωταγόρας ἀπήντησεν ἀρνητικῶς, προέβαλεν ὁ Ζήνων τὴν ἀπορίαν πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ παράγεται ἐκ τοῦ συνόλου τῶν κόκκων κρότος ἐνῶ ἐκ τῆς πτώσεως ἑνὸς μόνον κόκκου οὐδεὶς θόρυβος γίνεται ἀκουστός.

Τὰ συμπεράσματα εἰς ἃ ἄγει ἡ ἀριστοτελικὴ σπουδὴ τῶν φαινομένων τῆς κινήσεως καὶ τῆς δυνάμεως δὲν εἶναι κατὰ πάντα βεβαίως σύμφωνα μὲ τὰ πρεσβευόμενα ὑπὸ τῆς νεωτέρας ἐπιστήμης, ὅπως αὕτη ἀνεπτύχθη μετὰ τὴν ἐμφάνισιν τοῦ Γαλιλαίου καὶ τοῦ Κεπλέρου. Εἶναι φανερὸν ὅτι λείπει ἡ ἔννοια τοῦ διαφορικοῦ. Ἀποτελεῖ ὅμως μίαν ἀπαρχὴν θεωρήσεως τῶν δυναμικῶν φαινομένων καὶ μελέτης αὐτῶν ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ μαθηματικοῦ λογισμοῦ. Ἐμφανὴς ἀτέλεια τῆς ἀριστοτελικῆς δυναμικῆς ἐνυπάρχει εἰς τὸ ὅτι θεωρεῖ τὰ κινητικὰ καὶ δυναμικὰ φαινόμενα ὅλως ἁπλᾶ καὶ δὲν τὰ ἀναλύει εἰς τοὺς συνιστῶντας αὐτὰ παράγοντας. Προχωρεῖ ἐνίοτε εἰς τὴν ἀναλυτικὴν μελέτην τῆς κινήσεως, χωρὶς ὅμως νὰ φθάνῃ εἰς τὰς ἐσχάτας ἀκολουθίας. Οὕτω μελετῶν ὁ Σταγιρίτης τὴν περιστροφικὴν κίνησιν, ἣν ἀποκαλεῖ «δίνησιν», ἀνακαλύπτει ὅτι πᾶσα περιστροφικὴ κίνησις σύγκειται ἐξ ἕλξεως καὶ ἀπώσεως: «Ἡ δὲ δίνησις σύγκειται ἐξ ἕλξεώς τε καὶ ὥσεως· ἀνάγκη γὰρ τὸ δινοῦν τὸ μὲν ἕλκειν τὸ δ' ὠθεῖν· τὸ μὲν γὰρ ἀφ' αὑτοῦ τὸ δὲ πρὸς αὐτὸ ἄγει» («Φυσικὰ» 244 α 2) ('Η δὲ περιστροφικὴ κίνησις σύγκειται ἐξ ἕλξεως συγχρόνως καὶ ἀπώσεως· διότι εἶναι ἀνάγκη νὰ προκαλοῦν τὴν περιστροφὴν ἀφ' ἑνὸς μὲν νὰ ἀσκῇ ἕλξιν ἀφ' ἑτέρου δὲ ἄπωσιν· διότι τὸ προκαλοῦν τὴν περιστροφὴν ἀφ' ἑνὸς μὲν φέρει τὸ περιστρεφόμενον μακρὰν ἀπὸ τὸν ἑαυτόν του, ἀφ' ἑτέρου ὅμως τὸ φέρει πλησίον του). Πολὺ ὀρθῶς παρατηρεῖ ὁ Ἄγγλος ἀριστοτελικὸς B. Ρὸςς (W. ROSS) ὅτι ἡ τοιαύτη ἀνάλυσις τῆς περιστροφικῆς κινήσεως εἰς δύο εὐθυγράμμους εἶχεν ἀγάγει τὸν Ἀριστοτέλη εἰς μίαν ὁδὸν ἐφ' ἧς πορευόμενος ἔπειτα ἀπὸ αἰῶνας ὁ Νεύτων ἐφθασεν εἰς τὴν ἑρμηνείαν τῆς κινήσεως τῶν πλανητῶν. Ὁ Ἀριστοτέλης δὲν ἠθέλησε νὰ ἐφαρμόσῃ τὴν τοιαύτην ἀνάλυσιν καὶ εἰς τὴν περιστροφικὴν κίνησιν τῶν οὐρανίων σφαιρῶν, ἣν ἐπέμενε νὰ θεωρῇ ἐνιαίαν καὶ ἀνεπίδεκτον ἀναλύσεως.

Αἰτιοκρατία καὶ ἀπροσδιοριστία. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι διὰ τῆς θεωρίας τῶν τεσσάρων αἰτίων προσεπάθησεν ὁ Ἀριστοτέλης νὰ αἰτιολογήσῃ τὰ φαινόμενα τῆς μεταβολῆς ἅτινα παρουσιάζονται εἰς τὸν φυσικὸν κόσμον. Ἀλλὰ τὸ σύστημά του δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ἓξ ὁλοκλήρου αἰτιοκρατικόν. Εἴδομεν ὅτι ἓν ἐκ τῶν αἰτίων εἶναι καὶ ἡ ὕλη, ἥτις ἔχει ὡς χαρακτηριστικὸν τὸ ὅτι εἶναι κάτι τὸ ὁποῖον δὲν ἐπιδέχεται ἀπόλυτον καθορισμόν. Ἐντὸς τῆς ὕλης ὑπάρχει ἔλλειψις λεπτότητος, μία θεμελιώδης ἀδεξιότης. Τὸ ὑλικὸν π.χ. ἐκ τοῦ ὁποίου κατασκευάζομεν ἓν ἐργαλεῖον ἔχει λόγω τῆς ὑλικῆς του συστάσεως συμφυεῖς ἰδιότητας ἀκαταλλήλους διὰ τὸν σκοπὸν δι' ὃν προορίζεται. Διὰ νὰ γίνῃ ἓν πριόνι χρειάζεται βεβαίως νὰ ἐπινοήσωμεν τὸ σχέδιόν του, νὰ διαγνώσωμεν ὅτι χρειάζεται νὰ ἔχῃ ὡρισμένης μορφῆς ὀδόντας καὶ νὰ κατασκευασθῇ ἀπὸ ὑλικὸν ἀνθεκτικὸν ὅπως ὁ σίδηρος (Φυσ. 200 α 4). Ὁ σίδηρος ὅμως ἔχει καὶ ἄλλας ἰδιότητας αἵτινες δὲν εἶναι πλήρως ἐνηρμονισμέναι μὲ τὸν σκοπὸν ὃν ἐπιδιώκει νὰ ἐκτελέσῃ τὸ πριόνι ὡς ἐργαλεῖον. Ὑφίσταται π.χ. μὲ τὴν παρέλευσιν τοῦ χρόνου ὀξείδωσιν. Ἡ ἀκαθοριστία λοιπὸν τῆς ὕλης ἐμποδίζει νὰ εἶναι τὰ πάντα ἠτιολογημένα σύμφωνα μὲ τὸ τελικὸν αἴτιον. Οἱαδήποτε φυσικὴ δύναμις εἶναι κάτι τὸ δίσημον. Διότι ἀφ' ἑνὸς μὲν ἐνεργεῖ κατὰ τυφλὴν ἀναγκαιότητα πρὸς μίαν κατεύθυνσιν, ἀφ' ἑτέρου ὅμως παραμένει πάντοτε ἀσταθὴς ὑποκύπτουσα εἰς τὴν ἐπίδρασιν τῆς μεταβολῆς. Δὲν δυνάμεθα νὰ στηριχθῶμεν μεθ' ὁλοκληρωτικῆς βεβαιότητος ἐπὶ αἰσθητοῦ τινος ἀντικειμένου, διότι λόγω τῆς ἀοριστίας τῆς ὕλης εἶναι δυνατὸν νὰ προκύψουν ἀποτελέσματα ἀπρόβλεπτα. Κατ' ἀκολουθίαν ἀπόλυτος αἰτιοκρατία εἰς τὸν φθαρτὸν φυσικὸν κόσμον τῆς μεταβολῆς, ὅστις κεῖται κάτω ἀπὸ τὴν σελήνην, δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ. Ἡ ἀοριστία τῆς ὕλης θὰ παρουσιάζῃ ἀπροσδιοριστίαν τινά. Λόγω τῆς τοιαύτης ἀπροσδιοριστίας εἶναι δυνατὸν νὰ γίνεται λόγος περὶ τύχης καὶ συμπτωματικότητος. Προκειμένου ὅμως περὶ τῶν ἀϊδίων ὄντων τοῦ ὑπὲρ τὴν σελήνην τόπου ἅτινα δὲν ἔχουν ὕλην ἀκαθόριστον ἀλλὰ μόνον τοπικήν, εἶναι δυνατὴ ἡ ἀπόλυτος αἰτιοκρατία καὶ ὁ ἀποκλεισμὸς τῆς συμπτωματικότητος.

Τὰ τέσσαρα στοιχεῖα. Τὸ σύμπαν διαιρεῖται κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη εἰς δύο περιοχάς: Ἡ μία φθάνει μέχρι τῆς τροχιᾶς ἣν διαγράφει περὶ τὴν γῆν ἡ σελήνη καὶ ἀπαρτίζει τὸν ὑποσελήνιον τόπον ἐν τῷ ὁποίῳ βασιλεύει ἡ μεταβολή, ἡ ἀλλοίωσις, ἡ γένεσις καὶ ἡ φθορά. Ἡ ἄλλη περιοχὴ περιλαμβάνει τὸν ὑπερσελήνιον τόπον, εἰς τὸν ὁποῖον βασιλεύει ἡ ἀΐδιος κίνησις τῶν ἀθανάτων ἀϊδίων οὐσιῶν καὶ φθάνει μέχρι τῆς σφαίρας τῶν ἀπλανῶν. Εἰς τὸν ὑποσελήνιον τόπον λαμβάνει χώραν ἡ κυκλοφορικὴ κίνησις τῶν τεσσάρων ἁπλῶν σωμάτων, γῆς, ὕδατος, ἀέρος καὶ πυρός, ἅτινα καὶ ὁ Ἀριστοτέλης ἀκολουθῶν τὴν παραδεδομένην ὁρολογίαν καλεῖ «στοιχεῖα». Ταῦτα ἀποτελοῦν τὰς συγκεκριμένας ἐμφανίσεις τῆς πρωταρχικῆς ὕλης, ἥτις εἶναι κάτι τὸ ὁποῖον δύναται νὰ γίνῃ ἀντικείμενον τῶν αἰσθήσεών μας «δυνάμει σῶμα αἰσθητόν». Ἡ πρώτη αὕτη ὕλη οὐδαμοῦ εὑρίσκεται γυμνή, ἀλλὰ πάντοτε προσδιωρισμένη ποιοτικῶς ὑπὸ τὴν μορφὴν ἑνὸς τῶν τεσσάρων στοιχείων. Ἡ λογικὴ ἀνάλυσις ἀποσυνθέτουσα τὰ συγκεκριμένα φαινόμενα ἀποκαλύπτει ὡς ἀρχὰς τὴν ὕλην, τὸ εἶδος καὶ τὴν στέρησιν. Ἂν δηλαδὴ προχωρήσωμεν εἰς τὴν ἀνάλυσιν τῆς αἰσθητῆς πραγματικότητος θὰ φθάσωμεν εἰς τὴν στερουμένην πάσης μορφῆς ὕλην, ἥτις δυνάμει τῆς στερήσεώς της ταύτης δέχεται τὸ εἶδος. Εἰς τὴν πραγματικότητα ὅμως οὐδέποτε συναντῶμεν ἄποιον ὕλην, ἀλλ' ἀντικρύζομεν πάντοτε ὕλην προσδιωρισμένην ποιοτικῶς. Ὁ τοιοῦτος κατὰ ποιὸν προσδιορισμὸς τῆς ὕλης καθίσταται δυνατὸς οὐχὶ διὰ τῆς ποικιλίας τῶν συνδέσεων τῶν μορίων της, ὅπως ἐδόξαζον οἱ ἀτομικοί, ἀλλὰ διὰ τῆς ἐπενεργείας δύο ζευγῶν ἀντιτιθεμένων πρὸς ἀλλήλας ποιοτήτων. Ἡ διὰ τῆς συνθέσεως τῶν ἀτόμων παραγωγὴ τῆς ὕλης κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη εἶναι ἀδύνατος, διότι ἡ ποσοτικὴ θεώρησις δὲν δύναται νὰ ἑρμηνεύσῃ τὸν ποιοτικὸν διαφορισμόν. Ἅλμα ἐκ τῆς ποσότητος εἰς τὴν ποιότητα εἶναι λογικὸν σφάλμα διασπὸν τὴν ἑνότητα τῆς θεωρήσεως. Τὰ δύο ζεύγη τῶν ἰδιοτήτων τῶν ἑρμηνευουσῶν τὰς ποικιλίας τῆς ὕλης εἶναι κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη, ὅστις ἀκολουθεῖ εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο τοὺς ἰατρούς, τὸ θερμὸν - ψυχρὸν καὶ τὸ ξηρὸν - ὑγρόν. Ἡ πρώτη συζυγία διαδραματίζει τὸ ἐνεργητικὸν μέρος, ἡ δὲ δευτέρα τὸ παθητικόν. Τὸ θερμὸν συνενώνει τὰ ὁμοειδῆ καὶ διαχωρίζει τὰ ἑτεροειδῆ, ἐνῶ τὸ ψυχρὸν συνενώνει τόσον τὰ ὁμοειδῆ ὅσον καὶ τὰ ἑτεροειδῆ. Αἱ τέσσαρες αὗται θεμελιώδεις ἰδιότητες λαμβανόμεναι ἀνὰ δύο παρέχουν ἓξ συνδυσμοὺς ἐξ ὧν δύο εἶναι ἀδύνατον νὰ συνυπάρξουν. Διότι ἡ σύζευξις τοῦ θερμοῦ μὲ τὸ ψυχρὸν καὶ τοῦ ξηροῦ μὲ τὸ ὑγρὸν εἶναι ἀδύνατος. Ὑπάρχουν λοιπὸν τέσσαρες συνδυασμοὶ ποιοτήτων οὓς

ἐπιδεχομένη ἡ ἀσχημάτιστος ὕλη ἐμφανίζεται ὡς ἓν τῶν τεσσάρων στοιχείων. Τὸ θερμὸν μετὰ τοῦ ξηροῦ ἀποτελεῖ τὸ πῦρ, τὸ θερμὸν μετὰ τοῦ ὑγροῦ τὸν ἀέρα, τὸ ψυχρὸν μετὰ τοῦ ὑγροῦ τὸ ὕδωρ καὶ τὸ ψυχρὸν μετὰ τοῦ ξηροῦ τὴν γῆν. Τὰ στοιχεῖα δὲν παραμένουν ἀμετάβλητα καὶ αἰώνια, ἀλλὰ μεταπίπτουν λόγω τῆς ἐπικρατήσεως μιᾶς ἀντιθέτου ἰδιότητος διαρκῶς εἰς ἄλληλα. Ὅταν φθείρεται τὸ ἕν, γεννᾶται τὸ ἄλλο καὶ οὕτω ἔχομεν ἕνα διαρκῆ κύκλον γενέσεως καὶ φθορᾶς τῶν στοιχείων. Ἐκ τοῦ συνδυασμοῦ τῶν στοιχείων παράγονται τὰ ἐπὶ μέρους μικτὰ σώματα. Κατὰ τὴν συντελουμένην μῖξιν ἐξακολουθοῦν νὰ ὑφίστανται τὰ μιγνυόμενα σώματα μόνον δυνάμει, διότι ἐκ τῆς μίξεώς των ἀνακύπτει νέον εἶδος. Τὰς μίξεις ὁ Ἀριστοτέλης δὲν τὰς θεωρεῖ μηχανικὰ μίγματα ἀλλὰ χημικὰς ἑνώσεις. Ἡ προσδιωρισμένη ποιοτικῶς ὕλη παρέχει τὴν δυνατότητα τῆς γενέσεως καὶ τῆς φθορᾶς τῶν ὄντων. Αἱ ἀτομικαὶ οὐσίαι θεωροῦμεναι ὡς σύνολα εἶναι φθαρταὶ καὶ γεννηταί. Ἡ ὕλη καὶ τὸ εἶδος παραμένουν ἀθάνατα. Ἄρα οὐδεμία ἀτομικὴ οὐσία εἰς τὸν τόπον, ὅστις κεῖται κάτω ἀπὸ τὴν σελήνην μένει ἀναλλοίωτος καὶ ἀθάνατος. Ἡ γένεσις προκαλεῖται πάντοτε ἀπὸ ἓν ὄν, τὸ ὁποῖον ἔχει πραγματικὴν ὕπαρξιν ὑπάρχον «ἐντελεχείᾳ» καὶ οὐχὶ δυνάμει. Διὰ νὰ γεννηθῇ εἷς ἄνθρωπος π.χ. πρέπει νὰ προϋπάρξῃ ἕτερος ἄνθρωπος, ἐξ οὗ νὰ παραχθῇ τὸ σπέρμα. Πάντοτε προηγεῖται τὸ τέλειον καὶ τὸ ἐντελεχειακόν. Ἡ πραγματικότης ἔχει πάντοτε τὴν προτεραιότητα ἐν συγκρίσει μὲ τὴν δυνατότητα. Ἡμεῖς οἱ ἄνθρωποι κάμνομεν τὸ λάθος νὰ νομίζωμεν ὅτι ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον τελειοποιεῖται διὰ τῆς διαδικασίας τῆς γενέσεως εἶναι πράγματι ὑστερογενές. Ὁ Ἀριστοτέλης διαρκῶς τονίζει ὅτι τὸ «τῇ γενέσει ὕστερον» εἶναι κατὰ φύσιν «φύσει» πρότερον. Τὸ ἐν ἐντελεχείᾳ ἄρα εἶδος εἶναι ἐκεῖνο ὅπερ ὀντολογικῶς προηγεῖται καὶ ἀναγκάζει τὴν ὕλην νὰ ἐπενδυθῇ τὴν μορφήν.

Τὸ ἀστρονομικὸν καὶ κοσμολογικὸν σύστημα. Ὁ κόσμος ἐν τῷ συνόλῳ του ἀποτελεῖ σφαιρικὴν περιοχήν, ἧς τὸ κέντρον κατέχει ἡ ἐπίσης σφαιρικὴ γῆ. Ἐπειδὴ ὁ οὐρανὸς εἰς τὸν παρατηρητὴν τὸν μετακινούμενον ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τῆς γῆς δὲν παρέχει πρὸς θέαν τοὺς αὐτοὺς ἀστερισμούς, θεωρεῖ ὁ Ἀριστοτέλης ὡς βέβαιον ὅτι τὸ σχῆμα τῆς γῆς εἶναι σφαιρικὸν καὶ ὅτι ἡ σφαῖρα, ἥτις τὴν ἀποτελεῖ δὲν εἶναι ἀρκετὰ μεγάλη. Εὑρίσκει δὲ πιθανὸν ὅτι ἡ ἀπόστασις, ἥτις χωρίζει τὰς Ἡρακλείους στήλας ἀπὸ τῶν Ἰνδιῶν δὲν εἶναι πολὺ μεγάλη. «Διὸ τοὺς ὑπολαμβάνοντας συνάπτειν τὸν περὶ τὰς Ἡρακλείους στήλας τόπον τῷ περὶ τὴν Ἰνδικήν, καὶ τοῦτον τὸν τρόπον εἶναι τὴν θάλατταν μίαν μὴ λίαν ὑπολαμβάνειν ἄπιστα δοκεῖν». (Περὶ Οὐρανοῦ 298 α 8). (Διὰ τοῦτο προκύπτει τὸ συμπέρασμα ὅτι οἱ φρονοῦντες ὅτι ὑπάρχει συνέχεια μεταξὺ τοῦ τόπου τῶν Ἡρακλείων στηλῶν καὶ τῆς Ἰνδικῆς καὶ ὅτι τοιουτοτρόπως ἡ μεσολαβοῦσα θάλασσα εἶναι ἡ αὐτὴ δὲν ὑποστηρίζουν δοξασίαν ὑπερβολικὰ ἀπίθανον). Τὸ χωρίον τοῦτο τοῦ Ἀριστοτέλους εἶναι ἀξιοσημείωτον διότι παρέσχεν ἀφορμὴν εἰς τὸν Κολόμβον νὰ ὑποβάλῃ ὅτι ἠδύνατο πλέων πρὸς δυσμὰς νὰ φθάσῃ εἰς τὰς Ἰνδίας. Εἰς τὸ αὐτὸ χωρίον μᾶς παρέχει ὁ Σταγιρίτης καὶ πληροφορίας περὶ τοῦ μήκους τῆς περιμέτρου τῆς γηΐνης σφαίρας «καὶ τῶν μαθηματικῶν ὅσοι τὸ μέγεθος ἀναλογίζεσθαι πειρῶνται τῆς περιφερείας, εἰς τετταράκοντα λέγουσιν εἶναι μυριάδας σταδίων. Ἐξ ὧν τεκμαιρομένοις οὐ μόνον σφαιροειδῆ τὸν ὄγκον ἀναγκαῖον εἶναι τῆς γῆς, ἀλλὰ καὶ μὴ μέγαν πρὸς τὸ τῶν ἄλλων ἄστρων μέγεθος». (Καὶ ἐκ τῶν μαθηματικῶν ὅσοι προσπαθοῦν νὰ ὑπολογίσουν τὸ μέγεθος τῆς περιφερείας, λέγουν ὅτι εἶναι περίπου τεσσαράκοντα μυριάδες σταδίων. Ἐκ τούτων συνάγεται τὸ ἀναγκαστικὸν συμπέρασμα ὅτι ὄχι μόνον εἶναι σφαιροειδὴς ὁ ὄγκος τῆς γῆς, ἀλλὰ οὐχὶ μέγας ἐν συγκρίσει μὲ τὸν ὄγκον τῶν ἄλλων ἄστρων). Αἱ τεσσαράκοντα μυριάδες σταδίων ἰσοδυναμοῦν μὲ 73.000 χιλιόμετρα, ἤτοι μὲ τὸ διπλάσιον σχεδὸν τοῦ πραγματικοῦ μήκους.

Προηγουμένως ἐγένετο λόγος περὶ τῆς περιοχῆς, ἥτις περικλείεται ὑπὸ τῆς τροχιᾶς τῆς σελήνης. Ὑπεράνω ταύτης καὶ μέχρι τῆς σφαίρας, ἐφ' ἧς εὑρίσκονται οἱ ἀπλανεῖς, ἐκτείνεται ὁ τόπος ἀϊδίων αἰσθητῶν. Εἰς αὐτὸν δὲν ὑπάρχουν τὰ τέσσαρα γνωστὰ στοιχεῖα, ἀλλὰ τὴν ὕλην του τὴν ἀποτελεῖ τὸ «πέμπτον σῶμα», ἡ πέμπτη οὐσία κοινῶς λεγομένη «πεμπτουσία», ἥτις εἶναι ὁ αἰθήρ. Ἤδη πρὶν ἀποχωρήσῃ ἐκ τῆς Ἀκαδημίας εἶχε διατυπώσει τὴν θεωρίαν του περὶ τῆς ὑπάρξεως τοῦ πέμπτου τούτου σώματος. Ἐκ τοῦ αἰθέρος φαίνεται δοξάζων ὁ Ἀριστοτέλης ὅτι σύγκεινται καὶ αἱ διαφανεῖς ὁμόκεντροι οὐράνιαι σφαῖραι, ἐφ' ὧν εἶναι προσηλωμένοι οἱ ἀπλανεῖς καὶ οἱ πλανῆται. Ἐκ τῆς οὐσίας ταύτης ἐπίσης ἀποτελεῖται τὸ σῶμα τῶν ἀπλανῶν ἀστέρων καὶ τῶν ἑπτὰ πλανητῶν, οἵτινες εἶναι ὄντα μὲ ζωὴν καὶ ψυχήν, μὴ ὑποκείμενα εἰς ἄλλην τινὰ μεταβολὴν εἰμὴ τὴν κατὰ τόπον κίνησιν. Εὑρίσκονται πάντοτε ἐν ἐνεργητικῇ καταστάσει χωρὶς νὰ ὑπόκεινται εἰς κάματον καὶ ἐξάντλησιν. Ἡ κίνησίς των δὲν ἐμπεριέχει οὐδεμίαν ἐναντιότητα, διότι εἶναι κυκλικὴ καὶ ἰσοταχής. Ἡ μόνη δυνατότης εἶναι παρ' αὐτοῖς ἡ κατὰ τόπον μετακίνησις. Ἐπειδὴ δμως ἡ παρατήρησις δεικνύει ὅτι ἕκαστος τῶν πλανητῶν οὐ μόνον ἀκολουθεῖ τὴν κίνησιν τῆς οὐρανίου σφαίρας, ἥτις περιστρέφεται ἐξ ἀνατολῶν πρὸς δυσμάς, ἀλλὰ ἐκτελεῖ καὶ ἰδίαν κίνησιν, εὑρίσκεται εἰς τὴν ἀνάγκην ἡ ἐξετάζουσα τὰ φαινόμενα ταῦτα ἀστρονομικὴ ἐπιστήμη νὰ ἐξηγήσῃ τὴν ποικιλίαν τῶν σημειουμένων ἰδιαιτέρων κινήσεων.

Ὡς πρὸς τὴν ὀνομασίαν τῶν πλανητῶν δέχεται ὁ Ἀριστοτέλης τὰ παραδεδομένα ὀνόματα καὶ τὴν παραδεδεγμένην τάξιν τῶν ἀπὸ τῆς γῆς ἀποστάσεων αὐτῶν δεχόμενος ὅτι εἶναι τεταγμένοι κατὰ τὴν ἀκόλουθον σειράν: Σελήνη, Ἥλιος, Ἑρμῆς, Ἀφροδίτη, Ἄρης, Ζεὺς καὶ Κρόνος. Οἱ ἀπλανεῖς ἀστέρες εἶναι προσηλωμένοι ἐπὶ τῆς κοίλης ἐπιφανείας τῆς ἐξωτάτης σφαίρας, ἥτις ὀνομάζεται καὶ πρῶτος οὐρανός. Δὲν ἔχουν ἰδίαν κίνησιν, ἀλλὰ συμπαρασύρονται ἀπὸ τὴν ἐντὸς εἴκοσι τεσσάρων ὡρῶν ἐκτελουμένην κίνησιν τοῦ πρώτου οὐρανοῦ, λόγω τῆς ὁποίας παράγεται ἡ ἡμέρα καὶ ἡ νύξ. Ἐντὸς τῆς σφαίρας τοῦ πρώτου τούτου οὐρανοῦ, ἐμπεριέχεται μία δευτέρα σφαῖρα συγκεντρικὴ πρὸς τὴν πρώτην, τῆς ὁποίας οἱ πόλοι εἶναι τοποθετημένοι ἐπὶ ἄξονος, ὅστις εἶναι διάφορος τοῦ ἄξονος τῆς πρώτης. Ἐντὸς τῆς δευτέρας δὲ ταύτης σφαίρας ἐμπεριέχεται καὶ τρίτη καὶ οὕτω καθ' ἑξῆς. Ὅλαι αἱ εἰρημέναι σφαῖραι ἔχουν ὡς κέντρον των τὸ κέντρον τῆς γῆς, εἶναι δὲ διαφανεῖς καὶ ἑκάστη μεταδίδει τὴν κίνησίν της εἰς τὴν σφαῖραν, ἥτις ἐμπεριέχεται ἐντὸς αὐτῆς. Ἑκάστη δὲ ἐκ τῶν ἐμπεριεχομένων σφαιρῶν ἔχει τὴν δυνατότητα νὰ ἐκτελῇ καὶ ἰδίαν κίνησιν, ἐνῶ συγχρόνως ἐπηρεάζεται ἀπὸ τὴν κίνησιν τῶν ἐξωτέρων σφαιρῶν, αἵτινες τὴν περικλείουν. Ἕκαστος ἐκ τῶν πλανητῶν εἶναι προσηλωμένος ἐπὶ ἑνὸς σημείου τοῦ ἰσημερινοῦ τῆς ἐσωτάτης ἐκ τῶν ὁμοκέντρων σφαιρῶν τῶν ἀποτελουσῶν τὸ κινοῦν αὐτὸν σύστημα καὶ κινεῖται κατὰ τὴν κίνησιν, τὴν ὁποίαν μεταδίδει εἰς αὐτὸν οὐ μόνον ἡ σφαῖρα, ἐφ' ἧς ἔχει προσηλωθῇ, ἀλλὰ καὶ αἱ ἐξωτερικαὶ σφαῖραι, αἱ ἐμπεριέχουσαι τὴν ἰδικήν του σφαῖραν. Οὕτω κατορθώνεται νὰ ἐξηγηθῇ πῶς ἕκαστος πλανήτης ἀνατέλλει καὶ δύει μαζὶ μὲ τοὺς ἀπλανεῖς ἐκτελῶν συγχρόνως καὶ μετακίνησιν ἐπὶ τῆς ἐκλειπτικῆς, καθὼς καὶ ἰδιαιτέρας ἄλλας κινήσεις. Ὁ συνδυασμὸς τῶν ἐπὶ μέρους κινήσεων τῶν σφαιρῶν τούτων ἀρκεῖ διὰ νὰ ἐξηγήσῃ ἁπάσας τὰς φαινομενικὰς κινήσεις τῶν πλανητῶν. Γεννᾶται δμως τὸ πρόβλημα πόσαι τοιαῦται ὁμόκεντροι σφαῖραι χρειάζονται διὰ νὰ ἐπιτευχθῇ ἡ ζητουμένη ἐξήγησις τῶν πλανητικῶν κινήσεων. Ὁ μέγας μαθηματικὸς Εὔδοξος, ὅστις πρῶτος διετύπωσε τὴν περὶ τῶν σφαιρῶν θεωρίαν, ἐθεώρει ἀναγκαίας ἑκτὸς τῆς σφαίρας τῶν ἀπλανῶν καὶ ἄλλας 27 ἀκόμη σφαίρας, ὁ δὲ Κάλλιππος, μαθητὴς τοῦ Εὐδόξου καὶ συνεργάτης τοῦ Ἀριστοτέλους, ὅστις διώρθωσε τὸ Ἀθηναϊκὸν ἡμερολόγιον κατὰ τὸ 330 π.Χ., ἀνεβίβαζε τὸν ἀριθμὸν των εἰς 33. Ὁ Ἀριστοτέλης ἐθεώρησε τὸν ἀριθμὸν τοῦτον ἀνεπαρκῆ. Ἐσκέφθη ὅτι ἐχρειάζοντο καὶ ἄλλαι σφαῖραι, αἵτινες θὰ ἐξουδετέρωνον τὴν ἐπίδρασιν τῶν περιεχουσῶν τὰς ἐσωτέρας σφαιρῶν καὶ θὰ ἐπανέφερον ἑκάστην τῶν ἐσωτερικῶν σφαιρῶν εἰς τὴν ἀρχικήν των θέσιν. Εἶναι αἱ λεγόμεναι «ἀνελίττουσαι σφαῖραι», ἐκεῖναι δηλαδή, αἵτινες δι' ὀπισθοδρομικῆς κινήσεως ἐπαναφέρουν τὰς περιεχομένας σφαίρας εἰς τὴν ἀρχικήν των θέσιν. Ἐπειδὴ ὑπελόγιζε τὰς ἐν λόγω σφαίρας εἰς 22, ὁ ὅλος ἀριθμὸς τῶν οὐρανίων σφαιρῶν ἔπρεπε νὰ ἀνέρχεται κατὰ τὸν ὑπολογισμόν του εἰς 55. Διὰ νὰ γίνῃ ἐποπτικώτερον ἀντιληπτὴ ἡ ἐν λόγω θεωρία ἂς παρακολουθήσωμεν τὸν Εὔδοξον ὅταν ἑρμηνεύῃ τὴν κίνησιν τοῦ ἡλίου. Ὁ ἥλιος ἐκτελεῖ κατὰ τὸν Εὔδοξον τρεῖς κινήσεις: 1) Τὴν ἡμερησίαν κίνησιν μαζὶ μὲ τὴν σφαῖραν τῶν ἀπλανῶν. 2) Τὴν ἐτησίαν κίνησίν των ἐπὶ τῶν δώδεκα ζωδίων τῆς ἐκλειπτικῆς. 3) Μίαν τρίτην κίνησιν, κατὰ τὴν ἔννοιαν τροχιᾶς κύκλου, ὁ ὁποῖος τέμνει λοξῶς τὰ ζώδια κατὰ τὸ πλάτος των: «κατὰ τὸν λελοξωμένον ἐν τῷ πλάτει τῶν ζωδίων». («Μετὰ τὰ Φυσικά» 1073 β). Τὴν τρίτην ταύτην κίνησιν ἐτεκμαίρετο ὁ Εὔδοξος, ἴσως ἐκ τῆς διαφορᾶς μεταξὺ τοῦ τροπικοῦ καὶ ἀστρικοῦ ἔτους, καὶ τὴν ἐθεώρει ὡς εἶδός τι κλίσεως τοῦ ἡλίου. Διὰ νὰ ἐξηγήσῃ τὰς τρεῖς ταύτας κινήσεις ὑπέθεσε τὴν ὕπαρξιν τριῶν σφαιρῶν. Ἐκ τούτων ἡ ἐξωτέρα στρέφεται περὶ τοὺς πόλους τῆς σφαίρας τῶν ἀπλανῶν, παρακολουθοῦσα τὴν ἡμερησίαν της κίνησιν. Ἡ δευτέρα στρέφεται περὶ ἄξονα κάθετον ἐπὶ τοῦ κύκλου, ὅστις διχοτομεῖ τὰ ζώδια, ἡ δὲ τρίτη στρέφεται περὶ ἄξονα, ὁ ὁποῖος τέμνει λοξῶς τὰ ζώδια κατὰ τὸ πλάτος των. Αἱ κινήσεις τῶν τριῶν αὐτῶν σφαιρῶν ἐξηγοῦν πλήρως τὰς κινήσεις τοῦ ἡλίου. Τὸ αὐτὸ γίνεται καὶ προκειμένου περὶ τῶν ἄλλων πλανητῶν δι' ἀναλόγων πρὸς τὴν πολλαπλότητα τῶν κινήσεών των σφαιρῶν.

Ἡ θεωρία αὕτη τοῦ Εὐδόξου δέχεται ὅτι ἕκαστος τῶν πλανητῶν ἔχει ἴδιον καὶ αὐτόνομον σύστημα σφαιρῶν ἀσχέτων πρὸς τὰς σφαίρας τῶν λοιπῶν πλανητῶν. Τὴν αὐτὴν δὲ αὐτονομίαν τῶν σφαιρικῶν συστημάτων ἐδέχετο καὶ ὁ ἀστρονόμος Κάλλιππος. Ὁ Ἀριστοτέλης δμως διαφωνῶν ὡς πρὸς τοῦτο μὲ τοὺς δύο ἀστρονόμους ὑπεστήριζεν ὅτι τὰ συστήματα τῶν σφαιρῶν ἀποτελοῦν ἑνότητα καὶ ὅτι τὸ ἓν ἐπιδρᾷ ἐπὶ τοῦ ἄλλου. Αἱ σφαῖραι ἔχουν ἐπαφὴν πρὸς ἀλλήλας. Διʼ αὐτὸ εὑρέθη ἠναγκασμένος νὰ ὑποθέσῃ καὶ τὴν ὕπαρξιν ἀνελισσουσῶν σφαιρῶν, αἵτινες ἐξουδετερώνουν τὴν ἐπίδρασιν τῆς κινήσεως τῶν διαφόρων σφαιριῶν συστημάτων ἐπʼ ἀλλήλων. Ἀφʼ ἑνὸς μὲν ηὔξησε τὸν ἀριθμὸν τῶν σφαιρῶν, ἀλλʼ ἀφʼ ἑτέρου καὶ τὸν ἠλάττωσε, διότι ἐθεώρησεν ὡς ἐπαρκῆ τὴν μετάδοσιν τῆς ἡμερησίας κινήσεως ἐκ μόνης τῆς σφαίρας τῶν ἀπλανῶν χωρὶς νὰ χρειάζεται δι' ἕκαστον τῶν πλανητῶν ἰδιαιτέρα διὰ τὴν ἐκτέλεσιν τῆς κινήσεως ταύτης σφαῖρα.

Ἀλλὰ γεννᾶται τὸ ζήτημα τίς εἶναι ὁ προκαλῶν καὶ κατευθύνων τὰς ἐσωτερικὰς ταύτας κινήσεις. Ὁ Ἀριστοτέλης δέχεται τὴν ὕπαρξιν ἰσαρίθμων (55) κινούντων ἀκινήτων, ἅτινα εἶναι καὶ αὐτὰ νοητικαὶ οὐσίαι ἀνάλογοι πρὸς τὸ πρῶτον κινοῦν ἀκίνητον, δηλαδὴ τὸν Θεόν. Τὰ κινοῦντα ταῦτα ἀκίνητα τὰ ἐξομοιώνει πρὸς τοὺς ἐπὶ μέρους θεοὺς τοῦ εἰδωλολατρικοῦ πολυθεϊσμοῦ. Οἱ σχολιασταὶ τοῦ Μεσαίωνος τὰ ἐθεώρησαν πνευματικὰ ὄντα, ταυτίζοντες αὐτὰ μὲ τοὺς ἀγγέλους. Ἡ θεωρία περὶ ὑπάρξεως σφαιρῶν διετηρήθη ἐπὶ πολὺ ἐν τῇ ἀστρονομίᾳ μέ τινας παραλλαγάς. Οἱ ἀστρονόμοι τοῦ Μεσαίωνος, χρησιμοποιοῦντες τὴν θεωρίαν τῶν ἐπικύκλων, περιώρισαν τὸν ἀριθμὸν των εἰς μίαν δι' ἕκαστον πλανήτην. Εἰς τὸν Δάντην, Μίλτωνα καὶ Σαίξπηρ, προκειμένου περὶ τῆς περιγραφῆς τῶν κινήσεων τῶν οὐρανίων σωμάτων, γίνεται πολλάκις λόγος περὶ τῶν οὐρανίων σφαιρῶν. Καὶ αὐτὸς ὁ Κοπέρνικος δέχεται τὴν

ὕπαρξίν των καὶ ὡμίλησε περὶ τροχιᾶς τῶν ἀστέρων, θεωρῶν ταύτην ὡς ἁπλῆν γεωμετρικὴν γραμμήν, διαγραφομένην ὑπὸ τῆς κινήσεώς των.

Ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τῆς ὑπάρξεως ἑνὸς μόνον κόσμου ὁ Ἀριστοτέλης δέχεται ἓν καὶ μόνον κοσμικὸν σύστημα, ἀποκρούων τὰς περὶ πληθύος τῶν κόσμων ἀντιλήψεις, ἃς εἶχον ὑποστηρίξει οἱ Ἴωνες φυσιολόγοι καὶ ὁ Δημόκριτος. Τὸ ἐνιαῖον τοῦ κόσμου ἀποδεικνύεται κατὰ τὸν Σταγιρίτην ἐκ τοῦ ἐνιαίου τῆς πρώτης ἀρχῆς. Ἐπειδὴ ἡ πρώτη ἀρχὴ ἦτις μεταδίδει τὴν πρωταρχικὴν κίνησιν ὡς πρῶτον κινοῦν ἀκίνητον εἶναι μία, ἕπεται ὅτι καὶ τὸ ὑπ' αὐτῆς κινούμενον κοσμικὸν σύστημα εἶναι ἕν. Ἄρα δὲν δύνανται νὰ ὑπάρξουν ἄλλοι κόσμοι ἐκτὸς τοῦ δεδομένου ἐνιαίου κόσμου «ὅτι δὲ εἷς οὐρανὸς φανερόν. Εἰ γὰρ πλείους οὐρανοὶ ὥσπερ ἄνθρωποι, ἔσται εἴδει μία ἡ περὶ ἕκαστον ἀρχή, ἀριθμῷ δέ γε πολλαί. Ἀλλ' ὅσα ἀριθμῷ πολλά, ὕλην ἔχει. Εἷς γὰρ λόγος καὶ ὁ αὐτὸς πολλῶν, οἷον ἀνθρώπου, Σωκράτης δὲ εἷς. Τὸ δὲ τί ἦν εἶναι οὐκ ἔχει ὕλην τὸ πρῶτον· ἐντελέχεια γάρ. Ἓν ἄρα καὶ λόγῳ καὶ ἀριθμῷ τὸ πρῶτον κινοῦν ἀκίνητον ὄν. Καὶ τὸ κινούμενον ἄρα ἀεὶ καὶ συνεχῶς ἓν μόνον. Ἄρα εἷς οὐρανὸς μόνος» («Μετὰ τὰ Φυσικὰ» 1074 α 31). («Οτι δὲ ὁ οὐρανὸς (δηλ. ὁ κόσμος) εἶναι εἷς, εἶναι φανερόν. Διότι ἐὰν ὑπάρχουν περισσότεροι οὐρανοὶ («κόσμοι), ὅπως ὑπάρχουν περισσότεροι ἄνθρωποι, ἡ ἀρχὴ ἑκάστου ἐξ αὐτῶν θὰ ἦτο ἐνιαία μόνον κατὰ τὸ εἶδος, κατὰ τὸν ἀριθμὸν ὅμως θὰ ὑπῆρχον πολλαὶ ἀρχαί. Ὅσα ὅμως εἶναι πολλὰ κατὰ τὸν ἀριθμόν, ἔχουν ὕλην. Διότι εἷς καὶ ὁ αὐτὸς ἐννοιαλογικὸς ὁρισμὸς ἁρμόζει εἰς πολλὰ ἄτομα, π.χ. ὁ ἐννοιολογικὸς ὁρισμὸς τοῦ ἀνθρώπου εἶναι εἷς, ὁ Σωκράτης ὅμως εἶναι ἕν (ἀπὸ τὰ πολλὰ ἄτομα τὰ ὑπαγόμενα εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ ὁριομοῦ ὁριζομένην ἔννοιαν). Ἀλλὰ ἡ πρώτη οὐσιαστικὴ ἀρχὴ (δηλ. ὁ Θεὸς) δὲν ἔχει ὕλην, διότι εἶναι (καθαρὰ) ἐντελέχεια. Ὥστε καὶ κατὰ τὸν ἐννοιολογικὸν ὁρισμὸν καὶ κατὰ τὸν ἀριθμὸν εἶναι ἓν ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον προκαλεῖ πρωταρχικῶς τὴν κίνησιν, μένον αὐτὸ ἀκίνητον. Καὶ ἐκεῖνο λοιπὸν τὸ ὁποῖον κινεῖται κίνησιν συνεχῆ καὶ ἀδιάλειπτον εἶναι ἕν). Κατὰ παράδοξον τρόπον ὁ Γερμανὸς ἀριστοτελιστὴς Γαῖγκερ ἐκλαμβάνει τὸ ἀνωτέρω χωρίον, ἀναφερόμενον εἰς τὸ πρόβλημα τῆς ὑπάρξεως πολλῶν κινούντων ἀκινήτων καὶ τὸ θεωρεῖ ὡς παρεμβεβλημένην ἐκ τοῦ περιθωρίου ὑστερογενῆ κριτικὴν παρατήρησιν τοῦ Ἀριστοτέλους. Ἡ τοιαύτη ἀντίληψίς του εἶναι ὅλως ἀστήρικτος, διότι ἐνταῦθα πρόκειται περὶ τῆς ἑνότητος τοῦ κόσμου καὶ οὐχὶ περὶ τῆς ἀντιπαραθέσεως τοῦ πρώτου κινοῦντος πρὸς τὰ λοιπά. Εἰς τοὺς σχολιαστάς, καθὼς καὶ εἰς τὸν Γαῖγκερ, φαίνεται ἀδικαιολόγητον πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπάρξουν πολλὰ δευτερεύοντα κινοῦντα ἀκίνητα, παραλλήλως πρὸς τὴν ὕπαρξιν ἑνὸς πρώτου. Τοιαύτη ὅμως δυσκολία εἶναι ἀνύπαρκτος διὰ τὸ ἀριστοτελικὸν σύστημα, εἰς τὸ ὁποῖον ἡ γενικὴ ἑνότης, εἶναι ἑνότης ἀναλογική. Ὁ Θεὸς εἶναι ἡ ὑψίστη ἐντελέχεια, τὸ καθαρὸν εἶδος καὶ ἡ ὑψίστη νόησις. Τοῦτο ὅμως δὲν ἐμποδίζει νὰ ὑπάρχουν ἐκ παραλλήλου καὶ ἄλλαι ἐντελέχειαι, εἴδη καὶ νοητικὰ ὄντα φέροντα κατασκευὴν οὐχὶ τὴν αὐτὴν πρὸς τὸ πρῶτον ἀλλ' ἀναλογικήν. Ὡς τοιαῦτα εἴδη καὶ ἐντελεχείας παραδέχεται ὁ Ἀριστοτέλης ἐκτὸς τῶν κινούντων τὰς οὐρανίους σφαίρας καὶ τὰ ἐν τῷ κόσμῳ εἴδη καὶ ἰδίως τὰς ψυχὰς τῶν ἀνθρώπων. Ἡ ἑνότης τοῦ ἀριστοτελικοῦ συστήματος δὲν εἶναι μαθηματικὴ ἀλλὰ ἀναλογική.

Ἀνασκοποῦντες τὰς εἰς τὴν ἐπιστήμην τῆς Φυσικῆς ἀναφερομένας μελέτας τοῦ Ἀριστοτέλους διαπιστώνομεν ὅτι εἶναι ὅλως ἐσφαλμέναι ἡ ἀντίληψις ἐκείνων, οἵτινες ὑποστηρίζουν ὅτι ὁ Σταγιρίτης ἠρκέσθη νὰ μελετήσῃ τὰ φυσικὰ φαινόμενα μόνον ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῆς συγκεκριμένης μορφολογικῆς καὶ ποιοτικῆς των ἐμφανίσεως. Ἡ προσεκτικὴ μελέτη τῶν φυσικῶν συγγραμμάτων του δεικνύει ὅτι ἐχρησιμοποίησεν εὐρύτατα καὶ τὴν μαθηματικὴν ἀνάλυσιν. Ἔχει διατυπώσει πληθὺν θεωρημάτων, δι' ὧν παρέχεται τὸ κῦρος τῆς μαθηματικῆς ἀποδείξεως εἰς τὰς ὑπ' αὐτοῦ ὑποστηριζομένας φυσικὰς θεωρίας. Αἱ περὶ τοῦ συνεχοῦς καὶ ἀπείρου ἰδίαι ἀναλύσεις του παρέσχον τὴν βάσιν ἐπὶ τῆς ὁποίας ἐστηρίχθη ἡ νεωτέρα μαθηματικὴ σκέψις, διὰ νὰ μελετήσῃ τὰ συνεχῆ ποσά, τοῦ χρόνου καὶ τῆς κινήσεως.

ΒΙΟΛΟΓΙΑ

Βιολογικὴ μορφολογία. Ἐξ ἴσου λαμπρὰ τυγχάνει καὶ ἡ συμβολὴ ἣν προσήνεγκεν ὁ Μακεδὼν φιλόσοφος διὰ τὴν θεμελίωσιν τῆς βιολογικῆς ἐπιστήμης. Οἱ μεγαλύτεροι ἐκ τῶν νεωτέρων βιολόγων καὶ ζωολόγων ἐξύμνησαν τὸ ἔργον του μὲ ἐνθουσιασμόν. Ὁ Δαρβῖνος (βλ. «Βίος καὶ Ἐπιστολαὶ» τόμ. ΙΙΙ σελ. 252) εἶπεν ὅτι προσέβλεπε κάποτε πρὸς τὸν Κυβιέρον καὶ τὸν Λιννaῖον ὡσὰν νὰ ἦσαν θεοί. Καὶ οἱ δύο ὅμως οὗτοι, προσέθεσε, παραβαλλόμενοι πρὸς τὸν συγγραφέα τοῦ «Περὶ ζώων μορίων» συγγράμματος φαίνονται ὡσὰν μαθηταί. Προηγουμένως οὐ μόνον ὁ Κυβιέρος εἶχε ἐκφρασθῇ ἐπαινετικῶς διὰ τὸ ἔργον τοῦ Σταγιρίτου, ἀλλὰ καὶ ὁ Ι. Χέρσελλ καὶ ὁ Ντὲ Βλανβίλλ. Αἱ παρατηρήσεις αἱ γενόμεναι κατὰ τὸν παρελθόντα αἰῶνα ἐπὶ τῆς ἀνατομικῆς κατασκευῆς τῶν λείων γαλεῶν, ἀναφορικῶς μὲ τὸ πρόβλημα τῆς κατασκευῆς τῶν ὀργάνων ἀναπαραγωγῆς, ἐπεβεβαίωσαν πλήτως τὰ ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους διδαχθέντα εἰς τὸ σύγγραμμά του «Αἱ περὶ τὰ ζῶα Ἱστορίαι» (565 β 6). Πράγματι, τὰ τρία μεγάλα βιολογικὰ ἔργα τοῦ Ἀριστοτέλους τυγχάνουν ἄξια τοῦ ἐκδηλωθέντος ὑπὸ τῶν νεωτέρων θαυμασμοῦ. Εἰς τὸ «Περὶ τὰ ζῶα Ἱστορίαι» μᾶς παρέχεται ἡ περιγραφὴ τῶν φαινομένων τῆς ζωῆς τῶν ζώων εἰς ὅλην τὴν ποικιλίαν τῶν μορφῶν των, εἰς τὸ «Περὶ ζώων μορίων» περιέχονται οὐ μόνον ἀνατομικαὶ περιγραφαὶ ἀλλὰ καὶ ἀποκαλύπτονται οἱ σκοποὶ τῆς λειτουργίας τῶν ὀργάνων ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἀνατομικῆς περιγραφῆς αὐτῶν. Τὸ δὲ «Περὶ ζώων γενέσεως» ἀποτελεῖ πραγματείαν περὶ τῆς γενέσεως τῶν ἐχόντων ζωὴν ὄντων ἀπὸ ἀπόψεως τεκνογονικῆς καὶ ἐμβρυολογικῆς. Διὰ τῶν ἐργασιῶν του τούτων ὁ μέγας Μακεδὼν φιλόσοφος προσέφερε πολύτιμον συμβολὴν διὰ τὴν ταξινόμησιν τῶν ζώων καὶ ἀνεδείχθη μέγας ἐρευνητὴς τῆς συγκριτικῆς ἀνατομίας καὶ ἐμβρυολογίας. Εἶναι ἀξία παντὸς θαυμασμοῦ ἡ ὀξύτης τῆς παρατηρήσεώς του. Εἰς τὰ βιολογικὰ συγγράμματά του, ἅτινα ἀπαρτίζουν τὸ ¼ τοῦ ὅλου περισωθέντος ἔργου του, μνημονεύει 500 εἴδη ζώων. Δὲν ἐξετάζει πάντα ταῦτα μετὰ τῆς αὐτῆς λεπτομερείας. Ἐκ τῶν περιγραφῶν του ὅμως γίνεται φανερὸν ὅτι θὰ εἶχε κάμει ὁ ἴδιος ἀνατομικὰς ἐρεύνας ἐπὶ 50 τουλάχιστον εἰδῶν ζώων. Ἀνατομὰς ἐπὶ τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος δὲν φαίνεται ὅτι εἶχε κάμει. Ἀλλὰ δύναται νὰ συναχθῇ μετ' ἀσφαλείας ὅτι εἶχεν ἀνατάμει ἀνθρώπινον ἔμβρυον. Μᾶς παρέχει πλήρη περιγραφὴν τῶν τεσσάρων θαλάμων τοῦ στομάχου τῶν μηρυκαστικῶν (507 α 36). Γνωρίζει λεπτομερείας ὡς πρὸς τὸν τρόπον τῆς γονιμοποιήσεως τῶν κεφαλοπόδων, ἃς ἀνεκάλυψαν ἐκ νέου μόνον κατὰ τὸν 19ον αἰῶνα. Γνωρίζει πῶς γίνεται ἡ γονιμοποίησις τῶν πολυπόδων διὰ τῆς λεγομένης ὑπ' αὐτοῦ «πλεκτάνης», ἥτις ἀποτελεῖ εἰδικὸν πρὸς τοῦτο πλόκαμον, τοῦ ὁποίου τὴν λειτουργίαν δὲν ἐγνώριζεν ὁ Κυβιέρος. Περιγράφει («Περὶ τὰ ζῶα Ἱστορίαι» Ζ κεφ. 3) τὴν προοδευτικὴν ἐξέλιξιν τοῦ νεοσσοῦ καὶ σημειώνει τὴν κατὰ τὴν τετάρτην ἡμέραν ἐμφάνισιν τῆς καρδίας: «Καὶ ὅσον στιγμὴ αἱματίνη ἐν τῷ λευκῷ ἡ καρδία. Τοῦτο δὲ τὸ σημεῖον πηδᾷ καὶ κινεῖται ὥσπερ ἔμψυχον». Γνωρίζει ὅτι τὰ κήτη πρέπει νὰ καταταχθοῦν εἰς τὰ θηλαστικά. Εἶναι ἄξιον προσοχῆς ὅτι ὁ Λιννaῖος μόλις κατὰ τὴν δεκάτην ἔκδοσιν τοῦ «Συστήματος τῆς Φύσεως» ἐταξινόμησεν εἰς τὴν τάξιν τῶν θηλαστικῶν τὰ κήτη, ἅτινα προηγουμένως κατέτασσεν εἰς τοὺς ἰχθῦς.

Βιολογικὸν ταξινομητικὸν σύστημα. Ὁ Ἀριστοτέλης κατενόησεν ὅτι ἡ κατὰ διχοτομίαν διαίρεσις, ὅπως ἐχρησιμοποιεῖτο ἐν τῇ Πλατωνικῇ Ἀκαδημίᾳ, δὲν ἦτο μέθοδος εὐνοϊκὴ διὰ τὰς ζωολογικὰς μελέτας. Διὰ τοῦτο ὑπέβαλε ταύτην εἰς κριτικὴν ἐξέτασιν εἰς τὸ «Περὶ ζώων μορίων» σύγγραμμά του (κεφ. 2—4) καὶ διεπίστωσεν ὅτι οὐ μόνον διασπᾷ τὰς φυσικὰς ὁμάδας, ἀλλὰ εἶναι καὶ στεῖρα: «Τὸ διχοτομεῖν τῇ μὲν ἀδύνατον τῇ δὲ κενόν», δηλαδὴ εἶναι ἀφ' ἑνὸς μὲν ἀδύνατον ἀφ' ἑτέρου δὲ ἄκαρπον, διότι ἐργάζεται ἐπὶ τῇ βάσει ἀρνητικῶν κριτηρίων. Καὶ πράγματι κατὰ τὴν διχοτομίαν τὸ ἓν ἐκ τῶν ἀντιδιηρημένων μελῶν χαρακτηρίζεται ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι δὲν παρουσιάζει τὰ γνωρίσματα ἅτινα παρουσιάζει τὸ ἕτερον. Οὕτω π.χ. ὅταν διαιροῦμεν τὰ ζῶα εἰς δίποδα καὶ ὄχι δίποδα, τὸ δεύτερον μέλος μένει ὅλως ἀόριστον. Κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη δὲν πρέπει νὰ στηριζώμεθα ἐπὶ ἑνὸς μόνον χαρακτηριστικοῦ, ἀλλὰ καλύτερον εἶναι νὰ λαμβάνωμεν ἐξ ἀρχῆς πολλὰ χαρακτηριστικά. Ἂν καὶ δὲν μᾶς παραδίδει ρητῶς μίαν ὡρισμένην ταξινόμησιν ὡς ἀπολύτως ἰσχύουσαν, ἐκ τῆς μελέτης τῶν συγγραμμάτων του γίνεται φανερὰ ἡ θεμελιώδης ταξινομητική του ἀποψις. Αὕτη συνίσταται εἰς τὴν διαίρεσιν τῶν ζώων εἰς δύο μεγάλας κατηγορίας, ἤτοι εἰς «ἔναιμα» καὶ «ἄναιμα». Εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν ἐναίμων κατατάσσει τὰ ζωοτόκα τετράποδα, τὰ ᾠοτόκα τετράποδα, τοὺς ὄρνιθας, τοὺς ἰχθῦς καὶ τὰ κήτη. Εἰς δὲ τὴν κατηγορίαν τῶν ἀναίμων κατατάσσει τὰ μαλάκια, τὰ μαλακόστρακα, τὰ ὀστρακόδερμα καὶ τὰ ἔντομα, ὡς κορύφωμα δὲ τῆς ταξινομήσεως θεωρεῖ τὸν ἄνθρωπον. Ἡ διάκρισις εἰς ἔναιμα καὶ ἄναιμα διετηρήθη ἐπὶ μακρὸν καὶ μόλις κατὰ τὸν 18ον αἰῶνα ἀντικατεστάθη διὰ τῆς ὑπὸ τοῦ Λιννaίου εἰσαχθείσης ταξινομήσεως εἰς σπονδυλωτὰ καὶ ἀσπόνδυλα. Ἀλλὰ καὶ αἱ δύο διακρίσεις τοῦ Ἀριστοτέλους ἀντιστοιχοῦν πλήρως πρὸς τὰς δύο ὑποδιαιρέσεις ἃς εἰσηγήθη ὁ Λιννaῖος. Γνωρίζει ἐπίσης ὁ Ἀριστοτέλης τὴν ἀρχὴν τῆς συνεχείας τῶν ἐμβίων ὄντων, παρατηρῶν ὅτι: «ἡ γὰρ φύσις μεταβαίνει συνεχῶς ἀπὸ τῶν ἀψύχων εἰς τὰ ζῶα, διὰ τῶν ζώντων μέν, οὐκ ὄντων δὲ ζώων» ('Η φύσις μεταβαίνει χωρὶς νὰ δημιουργῇ κενὸν ἀπὸ τὰ ἄψυχα εἰς τὰ (ἔμψυχα) ζῶα δι' ὄντων ἅτινα ἔχουν μὲν ζωήν, ἀλλὰ δὲν εἶναι ζῶα) («Περὶ ζώων μορίων» 681 α 12). Τοιαῦτα εἴδη μεταξὺ ζώων καὶ φυτῶν εἶναι κατὰ Ἀριστοτέλη ἡ θαλασσία ἀνεμώνη, ὁ σπόγγος καὶ ἡ μέδουσα. Εἶναι φανερὸν ὅτι τὴν ταξινόμησίν του ὁ Ἀριστοτέλης τὴν κάμνει ἔχων ὑπ' ὄψιν του πολλὰ γνωρίσματα, ἅτινα θεωρεῖ συμπεπλεγμένα μὲ τὴν ἰδιότητα τοῦ ἐναίμου καὶ τοῦ ἀναίμου καὶ ἐνέχοντα βιολογικὴν σπουδαιότητα. Τοιαῦτα εἶναι ἡ παρουσία εἰς τὸν βιολογικὸν ὀργανισμὸν μεγαλυτέρας ποσότητος θερμότητος, ἥτις τεκμηριοῦται ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι τὸ ζῶον ὅπερ ἔχει μεγαλυτέραν θερμότητα ἔχει καὶ αἷμα ἐρυθρόν. Ἐφρόνει δὲ ὁ Ἀριστοτέλης ὅτι μεταξὺ τῶν ἐναίμων ζώων τὰ θερμότερα εἶναι ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα ἔχουν ἐφοδιασθῇ μὲ πνεύμονας. Ἡ λειτουργία τῶν πνευμόνων ἀποσκοπεῖ εἰς τὸ νὰ μετριάζῃ τὴν θερμότητα τοῦ αἵματος. Ἐπίσης ὡς προσὸν διὰ τὴν εἰς ἀνωτέραν βαθμολογικὴν κλίμακα κατάταξιν τῶν ζώων θεωρεῖται καὶ ὁ τρόπος τῆς ἀναπαραγωγῆς. Τὰ ζωοτόκα εἶναι κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη ἀνώτερα τῶν ᾠοτόκων, διότι λόγῳ τῆς μεγαλυτέρας ὀργανικῆς των θερμότητος κατορθώνουν νὰ γεννοῦν ζῶντα νεογνὰ καὶ οὐχὶ ᾠά. Τὰ ζῶα τὰ ἔχοντα ἀνωτέραν ἀνάπτυξιν διαιωνίζουν τὸ γένος των διὰ γενετησίου μίξεως. Τὰ ἀτελέστατα τῶν ζώων παράγονται ἐκ μιᾶς αὐταμάτου γενέσεως ἄνευ γονιμοποι-

ήσεως. Τοιαύτην γένεσιν έμφανίζουν οί σκώληκες οίτινες γεννώνται έκ τής γής κατόπιν σήψεως ύλικών συστατικών. Τό σφάλμα τούτο τού 'Αριστοτέλους εύκόλως έξηγείται ώς προερχόμενον έκ τών άτελών μέσων παρατηρήσεως. 'Εχρειάσθησαν δέ αίώνες όλόκληροι ίνα διά τής τελειοποιήσεως τών μέσων τής παρατηρήσεως άνασκευασθή ή γνώμη αύτη τού Σταγιρίτου. 'Επίσης είς τά άτελή μέσα τής παρατηρήσεως δέον νά άποδοθή ή άντίληψις τού Σταγιρίτου ότι ύπάρχουν ζώα γεννώμενα έκ τού πυρός καί άλλαι τινές άνακρίβειαι ώς πρός τόν άριθμόν τών όδόντων τών θηλέων ζώων καί ώς πρός τήν έπίδρασιν τού ψύχους έπί τού χρωματισμού τών πτερών ζώων διαβιούντων είς ψυχρά κλίματα.

Φυσιολογία. Μετά μεγάλης προσοχής έμελέτησεν ό Σταγιρίτης τό φαινόμενον τής ζωής. 'Ως κύρια χαρακτηριστικά του θεωρεί τήν θρέψιν, τήν άναπαραγωγήν καί τήν κατά τόπον κινησιν. Τήν θρέψιν θεωρεί όφειλομένην είς τήν ύπό τού ζώου λαμβανομένην τροφήν ήτις ύφίσταται κατεργασίαν διά τής πέψεως, ήν ό 'Αριστοτέλης φαντάζεται κατ' άναλογίαν τού μαγειρεύματος. 'Επειδή δέ τό σώμα τού ζώου σύγκειται έκ τών φυσικών στοιχείων, πρέπει ή τροφή νά είναι άνάμικτος έξ αύτών. Διά τής πέψεως παράγεται άφ' ένός μέν τό αίμα όπερ είναι ή ύλη τής διατροφής καί ό συντηρητής τής θερμότητος, άφ' έτέρου δέ δευτερεύοντα ύδατώδη προϊόντα. Τό αίμα όπερ χαρακτηρίζεται ώς «ή έσχάτη τροφή», ήτοι τροφή είς τήν τελειοτάτην της μορφήν δημιουργεί καί συντηρεί τά εύγενέστερα μέρη τού σώματος «ή φύσις έκ μέν τής καθαρωτάτης ύλης σάρκας καί τών άλλων αίσθητηρίων τά σώματα συνίστησιν, έκ δέ τών περιττωμάτων όστᾶ καί νεῦρα καί τρίχας ἔτι δέ ὄνυχας καί ὁπλάς» (744 β 22) (ή φύσις έκ μέν τής καθαρωτάτης ύλης (δηλ. τού αίματος) συνθέτει τάς σάρκας καί τά σώματα τών λοιπών αίσθητηρίων, έκ τρίχας, άκόμη δέ τούς όνυχας καί τάς όπλάς). Είναι άληθές ότι ό Σταγιρίτης δέν έγνώριζε τήν λειτουργίαν τού νευρικού συστήματος καί τού έγκεφάλου, ούτε διέκρινε τάς άρτηρίας άπό τών φλεβών. Διά τούτο θεωρεί τάς σάρκας ώς διαδραματιζούσας σπουδαίαν λειτουργίαν έν τῷ όργανισμῷ. Διακρίνει τάς ίνας ώς χωριστόν στοιχείον τού όργανισμού μεταξύ τών νεύρων καί φλεβών καί φαίνεται ότι άποδίδει είς αύτάς καί τά όστᾶ τήν έκτέλεσιν τών έκουσίων κινήσεων. Κέντρον τής βιολογικής λειτουργίας ώς καί ἕδραν τών φυσικών φαινομένων ἐδέχετο ό 'Αριστοτέλης τήν καρδίαν, καίτοι ήδη ό ίατρός 'Αλκμαίων ό Κροτωνιάτης είχε διαγνώσει ότι ό έγκέφαλος έκπληροί τήν έν λόγω λειτουργίαν. 'Ο Σταγιρίτης διαφωνῶν πρός τόν 'Αλκμαίωνα καί άκολουθῶν προφανῶς γνώμας Σικελῶν ίατρῶν, θεωρεί ώς κεντρικόν όργανον όλων τών λειτουργιών τήν καρδίαν, έκλαμβάνων τόν έγκέφαλον ώς προωρισμένον διά νά έλαττώνη τήν θερμότητα τού αίματος. Παρατηρήσεις ίατρικαί άναφερόμεναι είς τά έπακόλουθα, τά όποία έχουν διά τήν ζωήν αί καρδιακαί άνωμαλίαι καί παθήσεις, είχον πείσει τόν Σταγιρίτην ότι ή ἕδρα τής ζωής συγχρόνως καί τής ψυχής εύρίσκεται είς τήν καρδίαν. Παρά τάς όμολογουμένως ταύτας έλλείψεις, άπό άλλων άπόψεων τά συμπεράσματα τών έρευνών του τυγχάνουν άξια πολλής προσοχής, διότι πρῶτος αύτός είσήγαγε καί τόν όρον «όργανικός» τόν όποίον έχρησιμοποίει είς τήν σημασίαν ήν έχει άκόμη καί σήμερον έν τῇ έπιστήμη. 'Ορίζων τήν ψυχήν εἶπεν ότι αὕτη εἶναι ἐντελέχεια «σώματος ὀργανικοῦ» καί έν γένει έθεώρησεν ώς άπαραίτητον προϋπόθεσιν διά τήν ὕπαρξιν τής ζωής τήν ὕπαρξιν όργάνων. Όσον περισσότερον άνεπτυγμένον τυγχάνει βιολογικόν τι είδος κατά τοσούτον ό άριθμός τών όργάνων ἄτινα κέκτηται εἶναι μεγαλύτερος. Διήρεσε τά ὄργανα είς όμοιομερῆ (τά ὀστᾶ, αἱ σάρκες, αἱ τρίχες κλπ.) καί είς άνομοιομερῆ (οἱ ὀφθαλμοί, οἱ μυκτῆρες, αἱ χεῖρες καί έν γένει ἅπαντα τά μέρη τού όργανισμού τά δυνάμενα νά έκτελοῦν ἐργασίαν ἰδία κινητικήν). Τά όμοιομερῆ εἶναι δεκτικά αἰσθήσεως, πᾶσαι ἄμως αἱ κινητικαί καί πρακτικαί των ἐκδηλώσεις ἐκτελοῦνται διά τῶν ἀνομοιομερῶν ἄτινα συμπίπτουν μέ τά λεγόμενα έν τῇ ὁρολογία τής νεωτέρας ἐπιστήμης ὄργανα. Μετά μεγάλης δέ ἀγχινοίας προέβη είς τήν σύγκρισιν τῶν ὀργάνων δι' ὧν εἶναι ἐφωδιασμένα τά διάφορα εἴδη τῶν ζώων. 'Ο 'Αριστοτέλης εἶχεν ἐξαιρετικήν ἱκανότητα νά ἀνιχνεύη τάς ἐν τῇ φύσει ὑπαρχούσας ἀναλογίας καί νά τάς ἀνακαλύπτη ἐκεῖ ὅπου κανείς δέν ὑποπτεύει τήν ὕπαρξίν των. Οὕτω π.χ. παραβάλλει τόν στόμαχον τῶν ζώων μέ τάς ρίζας τῶν φυτῶν, διαγιγνώσκων οὕτω ὅτι ἡ ἀνάγκη τῆς λήψεως τροφῆς ἐκ τοῦ περιβάλλοντος δεσμεύει τό ζῶον εἰς ὡρισμένον φυσικόν περιβάλλον. Γνωρίζει δέ καί τήν ἀρχήν τῆς κατανομῆς ἑκάστης τῶν λειτουργιῶν εἰς ὡρισμένα εἰδικευμένα ὄργανα παρά τοῖς τελειοτέροις ζώοις. 'Η ἀναπαραγωγή τῶν εἰδῶν ἀπησχόλησε σοβαρῶς τάς μελέτας τοῦ Σταγιρίτου. Συνεζήτησε τό πρόβλημα ἂν διά τήν γένεσιν τοῦ σπέρματος συνεργοῦν ὅλα τά μέλη τοῦ σώματος. Τήν θεωρίαν ταύτην τῆς «παγγενέσεως» εἶχον, φαίνεται, ὑποστηρίξει οἱ 'Ιπποκρατικοί θέλοντες νά ἐξηγήσουν τά φαινόμενα τῆς κληρονομικότητος. 'Ο 'Αριστοτέλης ἀνασκευάζει ταύτην ἐπικαλούμενος τά γεγονότα ὀπισθοχωρητικῆς κληρονομικότητος, καθ' ἣν ἀνακύπτουν γνωρίσματα ἄτινα κατεῖχον ὄχι οἱ γονεῖς τοῦ νεογνοῦ, ἀλλά οἱ ἀπώτεροι πρόγονοί του. Οὕτω ἀναφέρεται ὑπό τοῦ 'Αριστοτέλους ὡς ἀποδεικτικόν στοιχεῖον ὅτι ἐκ συζεύξεως νεάνιδός τινος ἐν Ἤλιδι μετά Νέγρου ἐνεφανίσθη μέλας ἀπόγονος οὐχί εἰς τήν πρώτην ἀλλά εἰς τήν δευτέραν γενεάν. Αἱ σωματικαί ἰδιότητες δέν μεταδίδονται κατά μεταβίβασιν ἀλλά δημιουργοῦνται ἐκ νέου ἐκ τῆς σπερματικῆς καταβολῆς «ταύτην δ' εἴ τι δημιουργεῖ ὕστερον, τοῦτ' ἂν εἴη τό τῆς ὁμοιότητος αἴτιον, ἀλλ' οὐ τό ἀπελθεῖν ἀπό παντός» (722 β 1) (ἐάν ὑπάρχη κάτι ὅπερ δημιουργεῖ ὕστερον τήν ἐμφανιζομένην ὁμοιότητα, εἶναι αὐτό τό ἴδιον (δηλ. τό σπέρμα) καί ὄχι τό ὅτι προέρχεται ἀπό ὅλα τά μέρη τοῦ ὀργανισμοῦ τῶν γονέων). Ὥστε τό σπέρμα δέν προέρχεται ἀπό ὅλα τά μέλη τοῦ σώματος, ἀλλά ἀπό τό αἷμα ὅπερ περισσεύει μετά τόν ἀπαρτισμόν τῶν σαρκῶν καί τήν συντήρησίν των. 'Εκ τῆς περισσείας τοῦ αἵματος δημιουργεῖται τό σπέρμα, ὅπερ ἔχει τήν ἱκανότητα νά δημιουργῆ συστατικά ὁμοιομερῆ καί ἀνομοιομερῆ ἀνάλογα μέ τά τοῦ σώματος ἐξ οὗ προέρχεται. 'Η ἐπενέργεια δέ ἤτις σημειώνεται ἐκ μέρους τοῦ ἄρρενος ἐπί τοῦ θήλεος συνίσταται εἰς τό ὅτι τοῦτο δέν ἐπενεργεῖ διά μεταβιβάσεως ὑλικῶν, ἀλλά διά μεταδόσεως κινήσεως ἐνεργοῦν οὕτω ἐν εἴδει ἐργαλείου. Ἄρα τό θῆλυ διαδραματίζει τό μέρος τῆς παθητικῆς ὕλης, τό δέ ἄρρεν τῆς ἐνεργητικῆς κινήσεως. Κατά τήν ἀνάπτυξιν τοῦ ζωντανοῦ ὄντος προηγεῖται πάντοτε ἡ ἐμφάνισις τῶν γενικωτέρων χαρακτηριστικῶν καί μετά ταῦτα ἐμφανίζονται τά εἰδικώτερα. Οὕτω εἰς τά ζῶα ἐμφανίζεται πρῶτον ἡ θρεπτικὴ ψυχὴ καί ἔπειτα ἡ αἰσθητική, τελευταία δέ ἐν τῷ ἀνθρώπω ἐμφανίζεται ἡ λογικὴ ψυχή.

Τὸ γενικὸν βιολογικὸν σύστημα. 'Ο 'Αριστοτέλης δέν δέχεται ὅτι τό φαινόμενον τῆς ζωῆς δύναται νά ἐξηγηθῇ μηχανικῶς ἢ φυσικοχημικῶς, ὅπως λέγομεν ἡμεῖς σήμερον. 'Επίσης ἀντιτίθεται κατά τῆς θεωρίας τῆς ἐξελίξεως τῶν εἰδῶν ὅπως τήν διδάσκει ὁ Δαρβῖνος. Θεωρεῖ τά εἴδη ἀμετακίνητα καί αἰωνίως ὑπάρχοντα ἂν καί δέχεται ὅτι ὡρισμέναι ὀργανικαὶ ἐπενέργειαι ἐπενεργοῦν ἐπί τῆς βιολογικῆς καταστάσεως. Οὕτω ἀποφαίνεται: «ἐν μικροῖς μορίοις γινομένης τῆς μεταβολῆς γίνεσθαι τὰ μὲν πεζὰ τὰ δ' ἔνυδρα τῶν ζώων» (κατόπιν μικρᾶς μεταβολῆς παρατηρουμένης εἰς ἐπουσιώδη μόρια συμβαίνει νά γίνωνται ἄλλα μέν ἀπό τά ζῶα πεζά (χερσαῖα) ἄλλα δέ ἔνυδρα). 'Επίσης ἔχει παρατηρήσει τόν ἐντός τοῦ αὐτοῦ εἴδους κατά τό φῦλον μεταβολισμόν: «μικροῦ γὰρ μορίου πηρωθέντος εἰς τὸ θῆλυ μεταβάλλει τὸ ζῶον» (590 α 1) (ὅταν ὑποστῇ βλάβην μικρόν μόριον μεταβάλλεται εἰς θηλυκόν τό ζῶον), ἐμμένει ὅμως εἰς τήν ἀντίληψιν τῆς σταθερότητος τῶν εἰδῶν. 'Η μορφὴ εἶναι κατά τόν Σταγιρίτην ἡ αἰτία χάριν τῆς ὁποίας λαμβάνει ὑπόστασιν ἡ γενετικὴ διαδικασία. Προηγεῖται πάντοτε ὁ τελολογικός σκοπός καί πρός ἐξυπηρέτησίν του λαμβάνει ὕπαρξιν ἡ γενετικὴ διαδικασία. 'Ο σκοπός προϋπάρχει καί ρυθμίζει τήν ἐνέργειαν καθοδηγῶν αὐτήν εἰς τό ἐπιδιωκόμενον τέρμα. 'Ο 'Αριστοτέλης ἐπαναλαμβάνει ἐνταῦθα μίαν ἀντίληψιν περί τῆς συμφώνως πρός σκοπούς ἐνεργείας τῆς φύσεως, τήν ὁποίαν πρῶτος εἶχεν εἰσηγηθῆ ὁ ἐκ Κλαζομενῶν τῆς Μικρᾶς 'Ασίας φιλόσοφος 'Αναξαγόρας. 'Από τῆς ἀπόψεως ταύτης ἡ φύσις ἐργάζεται ὅπως ὁ καλλιτέχνης καί ὁ κατασκευαστὴς χρησίμων ἀντικειμένων. Συλλαμβάνει τό σχέδιον καί ἔπειτα καθορίζει ἐπί τῇ βάσει αὐτοῦ τό χρησιμοποιηθησόμενον ὑλικόν καί τήν διαδικασίαν τῆς κατασκευῆς. Κατά τό στάδιον τῆς ἐμπραγματώσεως τοῦ σκοποῦ ἐκτελοῦνται πάντοτε ἐργασίαι μηχανικῆς μορφῆς ἐπειδή τό ὑλικόν πρέπει νά ὑποταχθῆ εἰς τόν ἐπιδιωκόμενον σκοπόν. 'Ο 'Αριστοτέλης ὁμιλεῖ συχνάκις περί μιᾶς μηχανικῆς ἢ ὅπως τήν λέγει ὁ ἴδιος «ἐξ ὑποθέσεως» αἰτιότητος ὀφειλομένης εἰς τό ὅτι ἡ ὕλη ὑπεισέρχεται ὡς ἀπαραίτητος προϋπόθεσις τῆς βιολογικῆς διαδικασίας. Εἰς τό σύνολόν της ὅμως ἡ βιολογικὴ διαδικασία δέν δύναται νά ἐξηγηθῇ ἄνευ τῆς σκοπίμου καθοδηγήσεως τῆς προερχομένης ἐκ τῆς ἐμμόνου εἰς τήν φύσιν προσιδιαζούσης σκοπιμότητος. 'Από τῆς ἀπόψεως ταύτης ἡ γενικὴ βιολογικὴ θεωρία τοῦ Σταγιρίτου διατηρεῖται καί σήμερον εἰσέτι ἐν τῇ ζωῇ ἐπανεμφανισθεῖσα εἰς τόν λεγόμενον «βιταλισμόν». Πολλοί ἐκ τῶν συγχρόνων μας βιολόγων, μή πιστεύοντες ὅτι ὁ Δαρβῖνος καί ὁ Λαμάρκ κατώρθωσαν νά λύσουν τό βιολογικόν πρόβλημα ἐστράφησαν εἰς ἀναζήτησιν παραγόντων οὐχί μηχανικῶν. Μεταξύ τούτων ὁ περισσότερον πλησιάζων πρός τάς ἀριστοτελικάς ἀντιλήψεις εἶναι ὁ Γερμανός φιλόσοφος Ντρὶς (DRIESCH) ὅστις ἐπανέφερεν εἰς τήν κοινήν χρῆσιν τόν ἀριστοτελικόν ὅρον «ἐντελέχεια». Ὅταν δέ διασαφηνίζων ταύτην λέγη «ἐντελέχεια εἶναι εἷς μή τοπικός καθοριστὴς τοῦ γίγνεσθαι» εἶναι φανερόν ὅτι συναντᾶται πλήρως μέ τήν ἀριστοτελικήν τελολογίαν (βλ. Ντρὶς «Διδασκαλία περὶ πραγματικότητος» σελ. 77 'Επίσης καὶ ἀρίστην πραγματείαν Γ. Παλαιολόγου «'Η ἀντίθεσις ἐν τῇ ψυχολογικῇ ἐρεύνῃ», ἔκδοσις δευτέρα).

'Η χρονολογία καὶ ἡ θέσις τῶν βιολογικῶν σπουδῶν εἰς τὸ ἀριστοτελικὸν σύστημα. 'Υποστηρίχθη ὑπό τοῦ Γαΐγκερ, ὅτι ὑστερογενῶς ὁ 'Αριστοτέλης ἐπεδόθη εἰς τάς βιολογικάς μελέτας, ὅταν εἶχε πλέον ἀπαλλαγῆ ἀπό τήν ἐπίδρασιν τῆς πλατωνικῆς φιλοσοφίας καί ἐστράφη εἰς τήν ἐμπειρικὴν ἔρευναν καταστήσας ἀντικείμενον τῆς διερευνήσεώς του τό «ἔνυλον εἶδος». Ὡς τεκμήριον τῆς τοιαύτης μεταστροφῆς, τῆς ἐπισυμβάσης εἰς τήν στέψιν τοῦ Σταγιρίτου θεωρεῖ ὁ Γαΐγκερ τό λαμπρότατον ἐγκώμιον τῶν βιολογικῶν σπουδῶν, μέ τό ὁποῖον κλείει τό πρῶτον βιβλίον τοῦ «Περὶ ζώων μορίων» ἀριστοτελικοῦ συγγράμματος. 'Υπερασπίζων τάς βιολογικὰς σπουδὰς ἔναντι τῶν μεταφυσικῶν, γράφει ὁ 'Αριστοτέλης: «Ἐπεὶ δὲ περὶ ἐκείνων διήλθομεν λοιπὸν περὶ τῆς ζωικῆς φύσεως τιμιώτερον. Καὶ γὰο ἐν τοῖς μὴ κεχαρισμένοις αὐτῶν πρὸς τὴν αἴσθησιν κατὰ τὴν θεωρίαν ὅμως ἡ δημιουργήσασα φύσις ἀμηχάνους ἡδονὰς παρέχει τοῖς δυναμένοις τὰς αἰτίας γνωρίζειν καὶ φύσει φιλοσόφοις. Καὶ γὰρ ἂν εἴη παράλογον καὶ ἄτοπον, εἰ τὰς μὲν εἰκόνας αὐτῶν θεωροῦντες χαίρομεν ὅτι τὴν

δημιουγήσασαν τέχνην συνθεωροῦμεν, οἷον τὴν γραφικὴν ἢ τὴν πλαστικὴν αὐτῶν δὲ τῶν φύσει συνεστώτων μὴ μᾶλλον ἀγαπῶμεν τὴν θεωρίαν δυνάμενοί γε τὰς αἰτίας καθαρᾶν· διὸ δεῖ μὴ δυσχεραίνειν παιδικῶς τὴν περὶ τῶν ἀτιμοτέρων ζώων ἐπίσκεψιν. Ἐν πᾶσι γὰρ τοῖς φυσικοῖς ἔνεστί τι θαυμαστόν». (Ἀφοῦ δὲ περὶ ἐκείνων (τῶν προβλημάτων τῆς μεταφυσικῆς) ἐπραγματεύθημεν, ὑπολείπεται νὰ ὁμιλήσωμεν περὶ τῆς φύσεως τῶν ζώων, χωρὶς κατὰ τὸ δυνατὸν νὰ παραλείψωμεν τίποτε, τὸ ὁποῖον εἶναι ἄξιον ὀλιγωτέρας ἢ περισσοτέρας προσοχῆς καὶ ἐκτιμήσεως. Διότι καὶ εἰς ἐκεῖνα, ἅτινα ὡς πρὸς τὸ νὰ τὰ ἀντιλαμβανώμεθα διὰ τῶν αἰσθήσεων δὲν μᾶς εἶναι εὐχάριστα, παρέχει ἡ δημιουργήσασα αὐτὰ φύσις κατὰ τὴν θεώρησίν των ἀπερίγραπτον εὐγαρίστησιν εἰς ἐκείνους, οἵτινες δύνανται νὰ κατανοοῦν τὰς αἰτίας καὶ ἔχουν φιλοσοφικὴν διάθεσιν. Διότι θὰ ἦτο παράλογον καὶ ἄτοπον τὸ νὰ χαίρωμεν ὅταν παρατηροῦμεν τὰς εἰκόνας αὐτῶν (δηλαδὴ τῶν ζώων) διὰ τὸν λόγον ὅτι συγχρόνως ἀπολαμβάνομεν τὴν θέαν τῆς τέχνης, ἥτις τὰς ἐδημιούργησε, δηλαδὴ τῆς ζωγραφικῆς ἢ πλαστικῆς, ἐξ ἀντιθέτου ὅμως νὰ μὴ ἀγαπῶμεν ἀκόμη περισσότερον τὴν θεώρησιν τῶν δημιουργημάτων αὐτῆς ταύτης τῆς φύσεως, ἐφ' ὅσον εἴμεθα εἰς θέσιν νὰ διακρίνωμεν τὰς αἰτίας των. Δι' αὐτὸ δὲν πρέπει νὰ ἀποκρούωμεν, ὡσὰν νὰ εἴμεθα μικρὰ παιδιά, τὴν σπουδὴν τῶν ζώων, ἅτινα δὲν θεωροῦνται πολλῆς προσοχῆς ἄξια. Διότι εἰς ὅλα τὰ δημιουργήματα τῆς φύσεως ὑπάρχει κάτι τὸ θαυμαστόν). Ἀλλὰ καὶ ἐκ τοῦ ὡραίου τούτου τμήματος δὲν προκύπτει ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης ἐξῆλθεν ἐκ τῶν γενικῶν σκοπῶν, οὓς ἐπιδιώκει νὰ πραγματώσῃ ἡ φιλοσοφικὴ θεωρία. Ἐξ ἀντιθέτου καταδεικνύεται ὅτι ἡ βιολογικὴ ἔρευνα κινεῖται ὑπὸ τοῦ πόθου τῆς διερευνήσεως τῶν αἰτίων καὶ ἐμψυχώνεται ὑπὸ τῆς πρὸς θεωρίαν ἐφέσεως. Ἀποτελεῖ θεμελιώδες σφάλμα νὰ παραγνωρίζωμεν ὅτι αἱ ἐπιστημονικαὶ καὶ αἱ βιολογικαὶ ἔρευναι εἶχον ἤδη ἀρχίσει εἰς τὴν Πλατωνικὴν Ἀκαδημίαν, ἀφ' ἧς ἐποχῆς εἰσῆλθον εἰς αὐτὴν ὁ Εὔδοξος καὶ ἰδίᾳ οἱ ἐκ Σικελίας ἰατροί. Ἤδη ὁ κωμικὸς Ἐπικράτης διακωμωδῶν τὰς ἐν τῇ Ἀκαδημίᾳ ἀσχολίας ἔλεγε: «Περὶ γὰρ φύσεως ἀφοριζόμενοι διεχώριζον ζώων τε ϐ'ον δένδρων τε φύσιν λαχάνων τε γένη κατ' ἐν τούτοις τὴν κολοκύντην ἐξήταζον τίνος ἐστὶν γένους». (Διότι διαχωρίζοντες (εἰς χωριστὰς περιοχὰς ὅλην) τὴν φύσιν δι' ὁρισμῶν, διεχώριζον τὸν βίον (τὰ βιολογικὰ εἴδη) τῶν ζώων, τὰ φυσικὰ εἴδη τῶν δένδρων καὶ τὰ γένη τῶν λαχάνων· καὶ ἔπειτα μεταξὺ αὐτῶν ἐξήταζον τὴν κολοκύνθην (ζητοῦντες νὰ προσδιορίσουν) εἰς ποῖον γένος ἀνήκει). Ἕτερον τεκμήριον πιστοποιοῦν ὅτι ἐν τῇ Ἀκαδημίᾳ ἐγίνοντο βιολογικαὶ ἔρευναι εἶναι τὸ ὅτι ὁ Σπεύσιππος εἶχε γράψει μέγα σύγγραμμα, «Τὰ ὅμοια», εἰς ὃ κατέτασσε τὰ φυσικὰ ὄντα εἰς γένη καὶ εἴδη. Αἱ τοιαῦται ἔρευναι ἀπέρρευσαν ἐκ τῆς διαιρετικῆς μεθόδου, ἣν μετὰ τόσης ἐπιμονῆς ὑπεστήριζεν ὁ Πλάτων εἰς τοὺς διαλόγους του «Φαῖδρον» καὶ «Σοφιστήν». Εἶναι βεβαίως αὐτονόητον ὅτι ἡ μέθοδος τῶν τοιούτων διερευνήσεων ἐν τῇ Ἀκαδημίᾳ δὲν ἦτο ἀνεπτυγμένη εἰς τὸν ϐαθμόν, εἰς ὃν προήγαγε ταύτην ὁ Ἀριστοτέλης ἐν τῇ Ἀκαδημίᾳ. Ἡ πολεμικὴ τοῦ Ἀριστοτέλους κατὰ τῆς πλατωνικῆς διχοτομίας, περὶ ἧς ἐγένετο λόγος ἀνωτέρω, ἀποδεικνύει ὅτι εἰς τὰς βιολογικὰς μελέτας ὁ Σταγιρίτης εἶχε λάϐει ὥθησιν ὑπὸ τῶν διδασκαλιῶν τοῦ Πλάτωνος. Ἡ ἔρευνα τῶν τελευταίων δεκαετηρίδων ἔδειξεν ὅτι ὁ Πλάτων κατὰ τὴν τελευταίαν περίοδον τῆς ζωῆς του εἶχε πλησιάσει εἰς τὴν μελέτην τοῦ ἀτόμου εἴδους, ὅπερ ἤθελε νὰ προσδιορίσῃ διὰ τῆς διαιρετικῆς μεθόδου. Συνεπῶς αἱ βιολογικαὶ μελέται τοῦ Σταγιρίτου ἀποτελοῦν οὐσιώδες τμῆμα τῆς φιλοσοφίας του ἂν δὲν ἀντιτίθενται πρὸς τὸ πνεῦμα τῆς πλατωνικῆς φιλοσοφίας. Τοῦτο ἀποδεικνύει καὶ τὸ γεγονὸς ὅτι καὶ ἐπ' αὐτῶν ἔχουν ἐφαρμογὴν αἱ γενικαὶ φιλοσοφικαὶ ἀρχαὶ τοῦ ἀριστοτελικοῦ συστήματος. Τὰ βιολογικὰ φαινόμενα ἐρευνῶνται διὰ τῶν ἐννοιῶν, τῆς δυνάμεως καὶ ἐνεργείας, τῆς ὕλης καὶ τοῦ εἴδους, ϐασικὴν δὲ σημασίαν ἔχει διὰ τὴν ἑρμηνείαν των ἡ ἔννοια τῆς ἐντελεχείας. Ὅ,τι εἶναι διὰ τὰς φθαρτὰς ἀψύχους φυσικὰς οὐσίας τὸ εἶδος καὶ ἡ μορφή, τὸ αὐτὸ εἶναι διὰ τὰ ἔχοντα ζωὴν ὄντα ἡ ψυχὴ θεωρουμένη ὡς εἶδος καὶ ἐντελεχεία. Οὕτω παρασκευάζεται ἐν τῷ συστήματι ἡ ἀπὸ τῆς μελέτης τῆς ζωῆς εἰς τὴν σπουδὴν τῆς ψυχῆς μετάϐασις. Πάντως κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη τὸ ὀργανικὸν προηγεῖται κατὰ φύσιν τοῦ ἀνοργάνου, ἡ ἔμϐιος, δηλαδὴ ἡ μὲ ζωὴν προικισμένη, ὕλη ἔχει τὴν προτεραιότητα ἔναντι τῆς ἀδρανοῦς. Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ἐσκέφθησαν καὶ πολλοὶ ἐκ τῶν νεωτέρων φυσιολόγων καὶ φιλοσόφων. Οὕτω ὁ Φέχνερ ἐδόξαζεν ὅτι ἡ ὀργανικὴ ζωὴ ἀποτελεῖ τὴν πρωταρχικὴν τῆς ὕλης κατάστασιν, ἡ δὲ ἀνόργανος ὕλη εἶναι ἡ ὑποϐάθμισίς της. Ἐπίσης καὶ ὁ μέγας φυσιοδίφης Χέλμχολτς ἐδέχετο ὅτι τὰ πρῶτα σπέρματα τῆς ζωῆς ἦλθον εἰς τὸν πλανήτην μας ἀπὸ ἄλλα οὐράνια σώματα. Κατὰ τὴν ἐποχήν, καθ' ἣν εἶχεν ἱδρύσει τὸ Λύκειον ὁ Ἀριστοτέλης διέθετε καὶ μέσα καὶ ϐοηθοὺς διὰ νὰ προχωρήσῃ εἰς τὰς ϐιολογικὰς ἐρεύνας. Κύριος συνεργάτης του ὑπῆρξεν ὁ μαθητής του καὶ κατόπιν διάδοχός του Θεόφραστος.

ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ

Ὁ ρ ι σ μ ὸ ς κ α ὶ ε ἴ δ η ψ υ χ ῆ ς. Συνακόλουθος πρὸς τὰς προεκτεθείσας ϐάσεις τῆς ϐιολογίας τυγχάνει καὶ ἡ περὶ ψυχῆς ἀριστοτελικὴ διδασκαλία. Ἡ ψυχὴ εἶναι ἡ ἐν τῷ ἐμψύχῳ ὄντι ἐσωτερικὴ καὶ ἀόρατος ἀρχή, ἐξ ἧς προέρχεται ἡ συντήρησις, ἡ αἴσθησις καὶ ἡ κίνησίς του ἐξασφαλίζεται ἡ διὰ μέσου τῶν φυσιολογικῶν ἀλλοιώσεων συνέχειά του. Ὁ Σωκράτης γίνεται ἀνήρ, γηράσκει, ἀποκτᾶ ἀρετὰς καὶ σοφίαν ἐξακολουθῶν νὰ εἶναι πάντοτε ὁ Σωκράτης. Τὸ ἀμετάϐλητον τοῦτο ὑποκείμενον, ὅπερ ἀποτελεῖ τὴν ϐάσιν τῆς προσωπικῆς του ὑποστάσεως, εἶναι ἡ ψυχή του. Αὕτη δέον νὰ νοηθῇ ὡς πηγὴ ἐνεργητικότητος, ἐκδηλουμένη διὰ τῆς σκέψεως, τῆς ϐουλήσεως καὶ τῶν ποικίλων αἰσθησιακῶν καὶ κινητικῶν ἀντιδράσεων πρὸς τοὺς ἐξωτερικοὺς ἐρεθισμούς. Ἡ ψυχὴ εἶναι τὸ «εἶδος» καὶ ἡ μορφὴ τοῦ σώματος, ζωοποιοῦσα καὶ πλαστουργοῦσα τοῦτο, ὅπως μορφοποιεῖ ἐν τῇ φύσει τὴν ὕλην, τὸ εἶδος. Κατὰ τὸν κλασσικὸν ἀριστοτελικὸν ὁρισμόν, ἡ ψυχὴ εἶναι «ἐντελέχεια ἡ πρώτη σώματος φυσικοῦ ὀργανικοῦ δυνάμει ζωὴν ἔχοντος» (δηλαδὴ ἡ πρώτη ἐντελέχεια (ἀποτελεσμένη μορφή) ἑνὸς φυσικοῦ ὀργανικοῦ σώματος, ὅπερ ἔχει δυνάμει ζωήν, δηλαδὴ δύναται νὰ συγκρατηθῇ εἰς τὴν ζωήν). Λέγων ὁ Ἀριστοτέλης πρώτην ἐντελέχειαν ἐννοεῖ τὸ ἀποτέλεσμα ὅπερ ἐπῆλθε κατόπιν τῆς ἐπενεργείας τοῦ εἴδους ἐπὶ τῆς ὕλης. Οὕτω π.χ. ὁ ἐπιστήμων κατόπιν θεωρητικῆς ἐνασχολήσεως, ἀποκτᾷ ἐν ἑαυτῷ τὴν ἐπιστήμην ὡς διανοητικὸν περιεχόμενον. Ἡ παρουσία αὐτῆ τῆς ἐπιστήμης ἐν τῇ ψυχῇ τοῦ ἐπιστήμονος, ἐφ' ὅσον ὑπάρχει κατὰ τὰς ὥρας τῆς μὴ ἐνεργητικῆς του θεωρητικῆς ἀπασχολήσεως ἐν λανθανούσῃ καταστάσει, καλεῖται ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους πρώτη ἐντελέχεια. Καὶ ἡ ψυχὴ λοιπὸν εἶναι ἡ οὐσιαστικὴ μορφή, ἥτις ἀποτελεῖ τὴν προϋπόθεσιν πρὸς ζωήν, ἡ πρώτη ἐμφάνισις, ὑφ' ἣν ἐμφανίζεται τὸ ἐμψυχώμενον σῶμα. Ὁ Ἀριστοτέλης θέλει νὰ εἴπῃ ὅτι ἡ ψυχὴ δὲν ἀναπτύσσει εἰς πᾶσαν στιγμὴν ὅλας της τὰς ἐνεργητικότητας. Ὑπάρχουν στιγμαί, ὅπως ὁ ὕπνος, καθ' ἃς ἡ αἴσθησις καὶ ἡ νόησις διακόπτονται. Παρὰ ταῦτα ὅμως ἐξακολουθεῖ ἡ ψυχικὴ ὑπόστασις νὰ ὑπάρχῃ ἐν λανθανούσῃ καταστάσει, δυναμένη νὰ ἀχθῇ εἰς τὴν πλήρη καὶ «δευτέραν», ὅπως τὴν λέγει ὁ Ἀριστοτέλης «ἐντελέχειαν». Ἡ ἀρχικὴ αὕτη μορφὴ τῆς ὑποστάσεως τοῦ ζῶντος ὀργανικοῦ σώματος καλεῖται ὑπὸ τοῦ Σταγιρίτου ψυχή. Θεωρεῖται δὲ ὅτι ἀποτελεῖ διὰ τὸ σῶμα τὴν πηγὴν τῆς κινήσεως, τὸ «ὅθεν ἡ κίνησις», τὴν «οὐσίαν» καὶ τὸ τελικὸν αἴτιον, τὸ «οὗ ἕνεκα». Διὰ τοῦτο εἶναι ἡ ψυχὴ «τοῦ ζῶντος σώματος αἰτία καὶ ἀρχή». («Περὶ ψυχῆς» 415 ϐ 7).

Ἀφορμώμενος ὁ Ἀριστοτέλης ἀπὸ τὰς διαφοράς, ἃς παρουσιάζουν ὡς ἔμψυχα ὄντα, τὰ φυτά, τὰ ζῶα καὶ ὁ ἄνθρωπος, διακρίνει ὡς κατώτατον εἶδος τὴν θρεπτικὴν ψυχήν, ἥτις ὑπάρχει καὶ εἰς τὰ φυτά. Αἱ κυριώτεραι ἱκανότητες ταύτης εἶναι ἡ αὐξητικὴ καὶ ἡ γεννητική. Εἰς ὑψηλοτέραν ϐαθμῖδα ἵσταται τὸ αἰσθησιακὸν εἶδος τῆς ψυχῆς, εἰς ὃ μετέχουν καὶ τὰ ζῶα, τὴν δὲ ὑψίστην ϐαθμῖδα κατέχει ἡ νοητικὴ ψυχή, ἥτις προσιδιάζει μόνον εἰς τὸν ἄνθρωπον. Ὁ ἄνθρωπος ἔχει νοητικὴν ψυχὴν χωρὶς νὰ στερῆται καὶ τῆς αἰσθητικῆς καὶ θρεπτικῆς, τὰ ζῶα ἔχουν αἰσθητικὴν καὶ θρεπτικὴν συνάμα ψυχήν, τὰ δὲ φυτὰ μόνον θρεπτικήν. Ἀντιστοίχως πρὸς τὰ μνημονευθέντα εἴδη τῆς ψυχῆς ὑπάρχουν καὶ αἱ ἀκόλουθοι ψυχαὶ ἱκανότητες ἢ «μόρια», ὅπως λέγει ὁ Ἀριστοτέλης. Εἰς τὰ φυτὰ ὑπάρχει τὸ θρεπτικόν, εἰς τὰ ζῶα ἐκτὸς τούτου καὶ τὸ αἰσθητικόν, ὀρεκτικὸν καὶ κινητικόν. Ἐν δὲ τῷ ἀνθρώπῳ ἐκτὸς ὅλων τῶν προηγουμένων καὶ ὁ νοῦς, ὅστις διακρίνεται εἰς παθητικὸν καὶ ἐνεργητικόν.

Ψ υ χ ι κ ὰ φ α ι ν ό μ ε ν α κ α ὶ λ ε ι τ ο υ ρ γ ί α ι. Ἐξετάζων μετὰ μεγάλης παρατηρητικότητος ὁ Ἀριστοτέλης τὰ ψυχικὰ φαινόμενα, διακρίνει ταῦτα εἰς πάθη, δυνάμεις καὶ ἕξεις. Πάθη λέγων ἐννοεῖ τὰ ὑπὸ τῆς νεωτέρας ψυχολογίας καλούμενα συναισθήματα, δυνάμεις, τὰς ψυχικὰς προδιαθέσεις διὰ τῶν ὁποίων καθιστάμεθα ἱκανοὶ νὰ αἰσθανώμεθα τὰ συναισθήματα, ἕξεις δὲ τὰς σταθερὰς τῆς ψυχῆς καταστάσεις. «Τὰ ἐν τῇ ψυχῇ γιγνόμενα τρία ἐστί, πάθη, δυνάμεις, ἕξεις. Λέγω δὲ πάθη μὲν ἐπιθυμίαν, ὀργήν, φόϐον, θράσος, φθόνον, χαράν, φιλίαν, μῖσος, πόθον, ζῆλον, ἔλεον, ὅλως οἷς ἕπεται ἡδονὴ ἢ λύπη». (Ἠθ. Νικομ. 1105 20). Εἶναι φανερὸν ὅτι ὡς πάθη νοοῦνται τὰ φαινόμενα καθ' ἃ αἰσθανόμεθα χαρὰν ἢ λύπην. Ὁ ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους εἰσαχθεὶς ὅρος «πάθη» πρὸς δήλωσιν τῆς συναισθηματικῆς καὶ θυμικῆς ζωῆς ἐπέζησε καὶ παρὰ τοῖς νεωτέροις. Αἱ δυνάμεις πλησιάζουν πρὸς τὰς ψυχικὰς δυνάμεις τῆς παλαιᾶς ψυχολογίας, ἥτις ἠρμήνευε τὴν παραγωγὴν ἑκάστου φαινομένου διὰ τῆς ὑπάρξεως ἀντιστοίχου δυνάμεως, δεχομένη ὕπαρξιν δυνάμεως, ἱκανῆς νὰ ἀντιλαμϐάνεται τὴν λύπην, τὴν χαρὰν κλπ. Ἕξεις δὲ εἶναι αἱ σταθεραὶ κατὰ ποιὸν καταστάσεις, ἃς ἀποκτᾷ ἡ ψυχή. Τοιαύτη ἕξις εἶναι π.χ. ἡ ἀρετὴ ἢ ἡ κακία. Ἀπὸ λειτουργικῆς ἀπόψεως διακρίνει ὁ Σταγιρίτης τρεῖς μεγάλας ψυχικὰς λειτουργίας. Τὴν αἴσθησιν, τὴν ὄρεξιν καὶ τὸν νοῦν. Τῶν λειτουργιῶν τούτων προηγεῖται ἡ θρεπτικὴ δύναμις τῆς ψυχῆς, ἥτις ὑπάρχει καὶ εἰς τὰ φυτά. Ἡ ἐν τοῖς φυτικοῖς καὶ ζωϊκοῖς ὀργανισμοῖς συντελουμένη θρέψις, ἐξεταζομένη ὡς ϐιολογικὸν φαινόμενον, δὲν εἶναι, κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη, μηχανικὴ λειτουργία, ἀλλὰ ἐνεργητικότης καθοδηγουμένη ἀπὸ τὴν θρεπτικὴν ψυχήν. Αὕτη ἀσκεῖ ρόλον καθοδηγητικόν, παρέχουσα καθοδήγησιν εἰς τὸ θρεπτικὸν ὑλικόν, ἀνάλογον μὲ τὴν καθοδήγησιν, ἣν παρέχει ὁ πηδαλιοῦχος διὰ τοῦ πηδαλίου εἰς τὴν κίνησιν τοῦ πλοίου. Ἡ ἐνέργειά της κατὰ ταῦτα εἶναι ὅλως ρυθμιστικὴ καὶ τελολογική, ἀποσκοποῦσα εἰς τὴν διατήρησιν τῆς ζωῆς τοῦ ἀτόμου καὶ τοῦ εἴδους. (Βλέπε Γ. Παλαιολόγου μνημονευθὲν ἔργον, σελ. 208).

Ἡ α ἴ σ θ η σ ι ς. Μετὰ μεγάλης ἐπιμελείας μελετῶνται εἰς τὰ ἀριστοτελικὰ συγγράμματα τὰ φαινόμενα τῆς αἰσθήσεως. Ἡ αἴσθησις ὁρίζεται οὐχὶ ὡς παθητικὴ ἀλλοίωσις τῆς ψυχῆς, ἀλλ' ὡς κριτικὴ δύναμις, ἐνεργητικότης δηλαδή, δι' ἧς ἡ ψυχὴ διακρίνει τὰς μεταξὺ τῶν σωμάτων διαφοράς. Διαστέλλονται δὲ τρία εἴδη αἰσθήσεως. Ἡ αἴσθησις τοῦ ἰδίου, ἡ τοῦ κοινοῦ καὶ ἡ τοῦ κατὰ συμϐεϐηκός. Λέγοντες αἴσθησιν τοῦ ἰδίου νοοῦμεν τὴν αἴσθησιν τὴν ἀναφερομένην εἰς ἓν διακεκριμένον εἶδος αἰσθημάτων, ὅπως τὴν αἴσθησιν τῆς ὁράσεως, τῆς ἀκοῆς, τῆς ἁφῆς. Οἱ παλαιότεροι φυσιολόγοι ἐθεώρουν ταύτην ὡς ἀλλοίωσιν τοῦ αἰσθητηρίου ὀργάνου προκαλουμένην ὑπὸ ὑλικοῦ ὁμοίας ἢ ἀντιθέτου φύσεως. Ὁ Ἀριστοτέλης, ἀπορρίπτων τὴν παθητικὴν ταύτην ἐκδοχήν, θεωρεῖ τὴν αἴσθησιν ὡς ἐνεργητικότητα τῆς ψυχῆς, δι' ἧς ἀναπαριστᾷ ἡ αἴσθησις ἐν ἑαυτῇ τὸ εἶδος τοῦ αἰσθητοῦ: «Καθόλου δὲ περὶ πάσης αἰσθήσεως δεῖ λαϐεῖν ὅτι ἡ

μὲν αἴσθησίς ἐστι τὸ δεκτικὸν τῶν αἰσθητικῶν εἰδῶν, ἄνευ τῆς ὕλης, οἷον ὁ κηρὸς τοῦ δακτυλίου ἄνευ τοῦ σιδήρου». («Περὶ ψυχῆς», 424 α 18). (Γενικῶς δὲ πρέπει νὰ ἔχωμεν περὶ οἱασδήποτε αἰσθήσεως τὴν ἀκόλουθον γενικὴν ἀντίληψιν, δηλαδὴ ὅτι ἡ αἴσθησις εἶναι ἡ δύναμις ἡ δυναμένη νὰ δεχθῇ τὰς μορφὰς τῶν ἐνύλων αἰσθητῶν ὄντων, χωρὶς τὴν ὕλην των, ἀκριβῶς ὅπως ὁ κηρὸς δέχεται τὸ χαραγμένον ἐπὶ τοῦ σιδήρου σχῆμα χωρὶς νὰ δέχεται ἐν ἑαυτῷ καὶ τὸν σίδηρον). Δὲν εἶναι λοιπὸν ἡ αἴσθησις τυφλὴ εἰσδοχὴ ἀνοργανώτων ἐντυπώσεων, ὅπως διδάσκει ὁ Κάντιος, ἀλλὰ ἱκανότης τῆς ψυχῆς νὰ δέχεται μέσα εἰς τὸν ἑαυτόν της τὴν μορφὴν τῶν αἰσθητῶν πραγμάτων. Τὰ αἰσθητὰ πράγματα δὲν εἰσέρχονται εἰς τὴν ψυχὴν τὰ ἴδια, ἀλλὰ στέλλουν εἰς τὴν ψυχικὴν περιοχὴν ὡς ἀντιπροσώπους των τὰς εἰκόνας των, τὰ εἴδη των. Δι' αὐτὸ ὁ Ἀριστοτέλης καλεῖ τὴν ψυχὴν «τόπον εἰδῶν», χῶρον δηλαδὴ μέσα εἰς τὸν ὁποῖον ὑπάρχουν αἱ καθαραὶ καὶ ἀπηλλαγμέναι ἀπὸ τὴν ὕλην μορφαὶ τῶν πραγμάτων. Δι' αὐτὸ ἡ αἴσθησις μᾶς δίδει τὴν ἀληθινὴν καὶ οὐσιαστικὴν μορφὴν τῶν πραγμάτων, ὅπως εἶναι εἰς τὴν πραγματικότητα. Τοῦτο ἐννοεῖ ὁ Ἀριστοτέλης λέγων: «Ἡ τοῦ αἰσθητοῦ ἐνέργεια καὶ ἡ τῆς αἰσθήσεως ἡ αὐτὴ μέν ἐστι καὶ μία» (426 α 15). Διὰ τοῦτο αἱ αἰσθήσεις ὅταν δὲν εὑρίσκωνται εἰς παθολογικὴν κατάστασιν, δὲν μᾶς ἀπατοῦν, ἀλλὰ τὸ περιεχόμενόν των εἶναι ἀληθές. Εἶναι δυνατὸν ὅμως νὰ ὑποστοῦν βλάβας λόγω τῆς ἐντάσεως τοῦ ἐρεθισμοῦ, ὁπότε μᾶς δίδουν περιεχόμενον ἀνακριβές. Διὰ νὰ μεταδοθῇ ἡ αἴσθησις πρέπει κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη νὰ ὑπάρχῃ μεταξὺ τοῦ αἰσθητοῦ καὶ τοῦ αἰσθανομένου κάτι τὸ διάμεσον, ὅπως τὸ φῶς διὰ τὴν ὅρασιν, ὁ ἀὴρ διὰ τὴν ἀκοήν. Εἰς τὴν ἁφὴν δὲν φαίνεται ποῖον εἶναι τὸ διάμεσον ἐκ πρώτης ὄψεως. Ἂν σκεφθῶμεν ὅμως, θὰ ἀνακαλύψωμεν ὅτι δὲν εἶναι ἡ σὰρξ ὄργανον τῆς ἁφῆς, ἀλλὰ κάτι ὅπερ κεῖται ἐντὸς τῆς σαρκός. Ὥστε καὶ ἐν τῇ ἁφῇ ὑπάρχει τι τὸ διάμεσον. Τὸ αὐτὸ ἰσχύει καὶ διὰ τὴν γεῦσιν, διότι αὕτη εἶναι εἴδός τι τῆς ἁφῆς. Διὰ δὲ τὴν ὄσφρησιν ὡς διάμεσον λειτουργεῖ τόσον ὁ ἀὴρ ὅσον καὶ τὸ ὕδωρ καὶ τὸ πῦρ, ὅπερ παράγει καπνὸν πλήρη ὁσμῆς. Ἑκάστη τῶν εἰδικῶν αἰσθήσεων ἀναφέρεται εἰς ἓν γένος καὶ κινεῖται μεταξὺ ἀντιθέσεων, οἷαι εἶναι τὸ φωτεινὸν - σκοτεινόν, βαρὺ - ἐλαφρόν, γλυκὺ - πικρόν κλπ. Ὁ Ἀριστοτέλης κατενόησεν ὅτι ἡ αἴσθησις τῆς ἁφῆς δὲν τυγχάνει ἁπλῆ, ἀλλ' εἶναι περιληπτικὴ ἔνδειξις διὰ διαφορετικὰς αἰσθήσεις, οἷαι αἱ τοῦ ψυχροῦ - θερμοῦ, βαρέος - ἐλαφροῦ, σκληροῦ - μαλακοῦ. Ἐπίσης γνωρίζει ὅτι αὕτη εἶναι ἡ σπουδαιοτάτη τῶν αἰσθήσεων: «Ἀφὴ ἀναγκαιοτάτη, πρώτη αἴσθησις, μόνη πᾶσι ζώοις ὑπάρχει», (413 6 5). Συμφωνεῖ ὡς πρὸς τὴν ἐκτίμησίν του ταύτην πρὸς τὸν Διδερὸ (DIDEROT), ὅστις εἶπεν ὅτι ἡ ἁφὴ εἶναι «ἡ βαθυτάτη καὶ φιλοσοφικωτάτη τῶν αἰσθήσεων». Πέραν τῆς αἰσθήσεως τοῦ ἰδίου διακρίνει ὁ Ἀριστοτέλης τὴν κοινὴν αἴσθησιν, ἥτις δύναται νὰ ἀντιλαμβάνεται ὄχι μόνον τὰς ποιοτικὰς διαφορὰς τῶν σωμάτων, ἀλλὰ καὶ νὰ τὰς συγκρίνῃ, νὰ τὰς συνταξιθετῇ καὶ νὰ τὰς συσχετίζῃ. Αὐτὴ εἶναι ἡ ἀρχή, ἥτις ἀποδίδει εἰς τὸ ἐνιαῖον αἰσθητὸν ἀντικείμενον τὸ σύνολον τῶν ἰδιοτήτων του καὶ τὸ προσδίδει εἰς τὰ δεδομένα τῶν αἰσθήσεων πραγματικότητα: «ὅλως γὰρ τὸ ἑφ' ἑκάστης αἰσθήσεώς φησιν ἡ ἀρχή» (461 6 4) (διότι ἐν γένει τὸ ἀντικείμενον, τὸ ὁποῖον παρέχει ἑκάστη αἴσθησις σημειώνει τὴν παρουσίαν της εἰς ὅλας τὰς εἰδικὰς αἰσθήσεις: «Ἔστι δέ τις καὶ κοινὴ δύναμις ἀκολουθοῦσα πάσαις, ἡ καὶ ὅτι ὁρᾷ καὶ ἀκούει αἰσθάνεται· οὐ γὰρ δὴ τῇ γε ὄψει ὁρᾷ ὅτι ὁρᾷ. Καὶ κρίνει δὴ καὶ δύναται κρίνειν ὅτι ἕτερα τὰ γλυκέα τῶν λευκῶν, οὔτε γεύσει οὔτε ὄψει οὔτ' ἀμφοῖν, ἀλλά τινι κοινῷ μορίῳ τῶν αἰσθητηρίων ἁπάντων» (445 α 15). (Ὑπάρχει δὲ καὶ κάποια κοινὴ (αἰσθησιακὴ) δύναμις, ἥτις παρακολουθεῖ ὅλας τὰς αἰσθήσεις, διὰ τῆς ὁποίας αἰσθάνεται τὸ αἰσθανόμενον ὑποκείμενον ὅτι βλέπει καὶ ἀκούει· διότι δὲν βλέπει διὰ τῆς ὄψεως ὅτι βλέπει. Καὶ κρίνει λοιπόν, καὶ δύναται νὰ κρίνῃ ὅτι εἶναι διαφορετικὰ τὰ γλυκέα ἀπὸ τὰ λευκὰ ὄχι διὰ τῆς γεύσεως ἢ τῆς ὁράσεως, οὔτε διὰ τῶν δύο μαζί, ἀλλὰ μὲ μίαν δύναμιν, ἥτις εἶναι κοινὸν κτῆμα ὅλων τῶν αἰσθητηρίων). Οὕτω ἡ κοινὴ αἴσθησις οὐ μόνον διακρίνει τὰ εἰδικὰ αἰσθήματα, ἀλλὰ καὶ συνειδητοποιεῖ τὴν λειτουργίαν τῶν αἰσθήσεων, καθιστῶσα εἰς ἡμᾶς συνειδητὸν ὅτι ἐνεργεῖ ἐν ἡμῖν ὡρισμένη αἴσθησις. Ἔχει δὲ τὸ ἐξαιρετικὸν προσὸν νὰ διατηρῇ τὴν ἐνεργητικότητά της καὶ ἐν τῷ ὕπνῳ, ἐνῶ αἱ ἄλλαι αἰσθήσεις ἀδρανοῦν. Ἀντικείμενα ἅτινα ἀντιλαμβάνεται ἡ αἴσθησις αὕτη εἶναι ἡ κίνησις, ἡ ἠρεμία, ὁ ἀριθμός, ἡ μορφὴ καὶ τὸ μέγεθος. Τὰ δεδομένα ταῦτα ἀντιλαμβάνεται ἡ κοινὴ αἴσθησις ὄχι συνειρμικῶς ἐπὶ τῇ βάσει συνδυασμοῦ στοιχείων, ὅπως ἐφρόνει ἡ νεωτέρα συνειρμικὴ ψυχολογία, ἀλλ' ἀμέσως. Δὲν χρειάζεται νὰ σκεφθῶμεν ἐπὶ πολὺ διὰ νὰ κατανοήσωμεν ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης προλαμβάνων κατὰ τρόπον θαυμαστὸν τὰς ἀντιλήψεις, ἃς ἀνέπτυξαν ἐπὶ τῶν ἡμερῶν μας οἱ ὀπαδοὶ τῆς λεγομένης «μορφολογικῆς ψυχολογίας», διεπιστώνει ὅτι τὰ μορφολογικὰ δεδομένα εἶναι πρωταρχικὰ καὶ δὲν παράγονται ἐκ συνδυαστικῆς ἐπιγενέσεως. Ἐπίσης εἶναι ἄξιον προσοχῆς ὅτι τὴν λειτουργίαν τῶν αἰσθήσεων ἐκδέχεται ὅλως δυναμικῶς ὡς ἐνέργημα. Ἐχρειάσθη ἐπίμονος προσπάθεια ἰδίᾳ ἐκ μέρους τοῦ Μπρεντάνο καὶ τῆς φαινομενολογικῆς σχολῆς κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ αἰῶνος μας διὰ νὰ ἀρχίσουν οἱ ψυχολόγοι νὰ κάμνουν σαφῆ διάκρισιν μεταξὺ ψυχικοῦ ἐνεργήματος καὶ ψυχικοῦ περιεχομένου. Ὡς πρὸς τὰ αἰσθήματα, ἅτινα μᾶς παρέχει ἡ κοινὴ αἴσθησις, ὁ Ἀριστοτέλης σημειώνει ὅτι ταῦτα δὲν εἶναι ἐξ ἴσου ἀξιόπιστα, ὅπως καὶ τὰ αἰσθήματα, ἅτινα παρέχονται ἀπὸ τὰς εἰδικὰς αἰσθήσεις. Σχετικῶς μὲ τὰ κοινὰ αἰσθήματα, τὸ μέγεθος, σχῆμα κλπ., εἶναι δυνατὸν νὰ ἀπατηθῶμεν, ὄχι ὅμως σχετικῶς μὲ τὰ χρώματα ἢ τοὺς ἤχους.

Ὅπως ἐσημειώσαμεν ἀνωτέρω, ὡς τρίτον εἶδος αἰσθήσεως διαστέλλει ὁ Σταγιρίτης τὴν αἴσθησιν τοῦ κατὰ συμβεβηκός. Διὰ τοῦ ὅρου τούτου δηλώνει τὸ γεγονὸς ὅτι, ὅταν ἀντικρύζωμεν ἕνα ἄνθρωπον δὲν ἀντιλαμβανόμεθα μόνον ὅτι ἔχομεν ἐμπρός μας ἓν ὄν, ὅπερ εἶναι ἄνθρωπος, ἀλλὰ τὸν γνωστόν μας ἄνθρωπον Κλέωνα. Πρόκειται προφανῶς περὶ τῆς αἰσθήσεως τῆς συνοδευομένης ἀπὸ στενῶς συνδεδεμένας μὲ αὐτὴν συνειρμικὰς παραστάσεις Συμφώνως δὲ πρὸς τὰς βιολογικάς του ἀρχὰς ὁ Σταγιρίτης ἔδραν τῆς αἰσθήσεως ὑπολαμβάνει τὴν καρδίαν: «Ἡ μὲν γὰρ καρδία ἐν τοῖς ἔμπροσθεν καὶ ἐν μέσῳ κεῖται, ἐν ᾗ τὴν ἀρχὴν φαμεν τῆς ζωῆς καὶ πάσης κινήσεώς τε καὶ αἰσθήσεως» (665 α 10). (Ἡ καρδία βεβαίως κεῖται εἰς τὸ ἐμπρόσθιον καὶ μέσον μέρος τοῦ σώματος καὶ λέγομεν ὅτι εἰς αὐτὴν ὑπάρχει ἡ ἀρχὴ πάσης ζωῆς καὶ τῆς κινήσεως καὶ τῆς αἰσθήσεως).

Ἡ καρδιακὴ χώρα ἀποτελεῖ τὴν περιοχήν, ἐξ ἧς ἔχει τὴν προέλευσίν του τὸ «σύμφυτον πνεῦμα», ὅπερ διὰ τῶν «πόρων» διαχέεται εἰς τὰ περιφερειακὰ αἰσθητήρια «ἡ δ' ὄσφρησις καὶ ἡ ἀκοὴ πόροι συνάπτοντες πρὸς τὸν ἀέρα τὸν θύραθεν, πλήρεις συμφύτου πνεύματος, περαίνοντες δὲ πρὸς τὰ φλέβια τὰ περὶ τὸν ἐγκέφαλον τείνοντα ἀπὸ τῆς καρδίας» (Περὶ Ζώων Γεν. 744 α 1) (ἡ δὲ ὄσφρησις καὶ ἡ ἀκοὴ εἶναι διανοίγματα, τὰ ὁποῖα ἐπικοινωνοῦν μὲ τὸν ἐξωτερικὸν ἀέρα, εἶναι δὲ γεμᾶτα ἀπὸ σύμφυτον πνεῦμα (δηλαδὴ ἀπὸ πνεῦμα δημιουργούμενον ἀπὸ τῆς πρώτης στιγμῆς, ἀφ' ἧς ὑπάρχει τὸ ὄν), καταλήγουν δὲ πρὸς τὰς μικρὰς φλέβας, αἵτινες ἀρχίζουσαι ἀπὸ τὴν καρδίαν εἶναι τοποθετημέναι γύρω ἀπὸ τὸν ἐγκέφαλον).

Ὁ Ἀριστοτέλης ἀνευρίσκει ἐνταῦθα τὴν σύνδεσιν τῶν αἰσθητηρίων πρὸς τὸν ἐγκέφαλον, ἀλλὰ τελικῶς θεωρεῖ τοῦτον διάμεσον σταθμόν, ἄγοντα εἰς τὴν καρδίαν. Εἰς τὸ σύμφυτον πνεῦμα ὑπάρχει ἡ ἕδρα τῶν λειτουργιῶν τῆς ζωῆς. Ἐν αὐτῷ ὑπάρχει τὸ «ἔμφυτον θερμόν», ὅπερ εἶναι ὁ φορεὺς τῆς ψυχικῆς ἐνεργητικότητος.

Ἡ περὶ αἰσθήσεως ἀριστοτελικὴ θεωρία καταργεῖ τὴν διάκρισιν μεταξὺ πρωτευουσῶν (ἀντικειμενικῶν) καὶ δευτερευουσῶν (ὑποκειμενικῶν) αἰσθησιακῶν ποιοτήτων, ἣν εἶχε διατυπώσει κατὰ τὴν ἀρχαίαν ἐποχὴν ὁ Δημόκριτος καὶ ἐπανέλαβε κατὰ τὴν νεωτέραν ὁ Ἄγγλος Λόκε. Ἀναγνωρίζει ὡς ὑπαρχούσας ἐν τῷ ἀντικειμένῳ ἁπάσας τὰς αἰσθητὰς ἰδιότητας καὶ διδάσκει ὅτι κατὰ τὴν αἴσθησιν τὸ ὑποκειμενικὸν καὶ ἀντικειμενικὸν στοιχεῖον συμπίπτουσιν εἰς ἀδιαχώριστον ταυτότητα. Οὕτω διασώζει τὴν ἀξιοπιστίαν τῶν αἰσθήσεων, αἵτινες θεωροῦνται ἱκαναὶ νὰ μᾶς παρουσιάσουν τὰ ἀντικείμενα ὅπως εἶναι. Ἔκδηλος τυγχάνει ἡ ἀντίθεσις τῆς ἀριστοτελικῆς διδασκαλίας πρὸς τὴν ἄποψιν τοῦ Καντίου, ὅστις διδάσκει ὅτι δυνάμεθα μόνον φαινόμενα νὰ ἀντιληφθῶμεν καὶ ὅτι τὰ ὄντα εἰς τὴν οὐσιαστικήν των μορφὴν μᾶς διαφεύγουν.

Ἡ λειτουργικὴ νομοτέλεια τῆς ψυχικῆς ζωῆς. Ἡ ἀριστοτελικὴ περιγραφὴ τῆς ψυχικῆς ζωῆς δὲν σταματᾷ εἰς τὴν αἴσθησιν. Ἡ αἴσθησις δύναται νὰ θέσῃ τὸ ἔμψυχον ὂν εἰς σχέσιν μόνον μὲ τὸ παρόν. Ἀλλὰ τὰ ἔμψυχα ὄντα ζοῦν ὄχι μόνον μὲ τὸ παρόν, ἀλλὰ καὶ μὲ τὸ παρελθὸν καὶ μὲ τὸ μέλλον. Ἐκ τούτου συνάγεται ὅτι ὑπάρχουν πέραν τῆς αἰσθήσεως καὶ ἄλλαι ψυχικαὶ δυνάμεις, ὧν ἡ λειτουργία δὲν εἶναι προσδεδεμένη εἰς τὸ ἄμεσον παρόν. Πρώτη ἐξ αὐτῶν εἶναι κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη ἡ φαντασία. Λέγων φαντασίαν ἐννοεῖ ὁ Σταγιρίτης δύο τινά: Πρῶτον μὲν τὴν εἰκόνα τοῦ αἰσθητοῦ ἀντικειμένου, ἥτις ἐξακολουθεῖ νὰ μένῃ εἰς τὴν ψυχήν, ἐνῶ πλέον ἔχει παύσει τὸ αἰσθητὸν σῶμα νὰ ἐπενεργῇ ὡς ἐρεθισμός. Τὴν τοιαύτην εἰκόνα ὀνομάζει ἡ νεωτέρα ψυχολογία παράστασιν. Ἡ δευτέρα σημασία εἶναι ἐκείνη, καθ' ἣν φαντασία σημαίνει τὴν ψυχικὴν ἐκείνην λειτουργίαν τὴν θέτουσαν εἰς ἐνέργειαν τὴν φανταστικὴν δύναμιν τῆς ψυχῆς (τὸ φανταστικόν), δι' ἧς ἐπανέρχεται ἡ ψυχὴ εἰς τὰς παραστάσεις, ρυθμίζει τὴν πορείαν αὐτῶν, τὰς συνδυάζει ἄλλας μὲν κρατοῦσα, ἄλλας δὲ ἀπωθοῦσα. Ἡ αἴσθησις ἀφήνει εἰς τὰ αἰσθητήρια ἴχνος τι «διὸ καὶ ἀπελθόντων τῶν αἰσθητῶν ἔνεισιν αἱ αἰσθήσεις καὶ αἱ φαντασίαι ἐν τοῖς αἰσθητηρίοις» (διὰ τοῦτο καὶ ὅταν ἀπομακρυνθοῦν ἀπὸ τὴν αἴσθησιν τὰ αἰσθητὰ μένουν τὰ αἰσθήματα καὶ αἱ παραστατικαὶ εἰκόνες τῶν ἀντικειμένων). Αἱ παραστάσεις, ἃς ὁ Ἀριστοτέλης καλεῖ καὶ φαντάσματα, εἶναι ὡσὰν «ζωγράφημα» ἀπεικονίζον τὸ αἰσθητόν." Ολαι δὲ αὗται αἱ παραστάσεις διὰ τῆς κοινῆς αἰσθήσεως συγκεντρούμεναι προωθοῦνται πρὸς τὴν ἕδραν τῶν ψυχικῶν λειτουργιῶν, τὴν καρδίαν. Κατὰ τὴν ἡμέραν οἱ πραγματικοὶ ἐρεθισμοὶ τὰς ἀπωθοῦν, κατὰ τὴν νύκτα ὅμως ὁπότε παύουν τὰ αἰσθητὰ ἀντικείμενα ἐπενεργοῦντα ἐπὶ τῶν αἰσθήσεων ἀνακύπτουν τὰ ὑπόλοιπα ταῦτα τῆς αἰσθήσεως καὶ ἀρχίζουν νὰ κινοῦνται παράγοντα μηχανικῶς τὰ ἐνύπνια. Ἡ διατήρησις ἐν τῇ ψυχῇ τῶν τοιούτων φαντασμάτων καλεῖται ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους μνήμη. Δὲν ἀρκεῖ ὅμως ἡ ἁπλὴ διατήρησις τοῦ φαντάσματος ἐν τῇ ψυχῇ διὰ νὰ ἀποτελέσῃ μνήμην. Χρειάζεται ἐπὶ πλέον ἡ συνείδησις ὅτι τὸ ἐν τῇ ψυχῇ φάντασμα εἶναι εἰκὼν ἑνὸς αἰσθητοῦ ἀντικειμένου: «Μνήμη ἐστὶ φαντάσματος, ὡς εἰκόνος οὗ φάντασμα ἕξις» (Περὶ μν. 451 α 14). (Ἡ μνήμη εἶναι κατοχὴ παρασπάσεως θεωρουμένης ὡς εἰκόνος τοῦ ἀντικειμένου τὸ ὁποῖον ἀπεικονίζει ἐν τῇ ψυχῇ). Ἐκ τοῦ ὁρισμοῦ τούτου προκύπτει ὅτι διὰ νὰ ὑπάρξῃ μνήμη πρέπει νὰ ὑπάρχῃ ἡ συνείδησις τοῦ χρόνου, δι' ἧς θὰ γίνῃ ἀναφορὰ τῆς παραστάσεως εἰς τὸ ἀντικείμενον ὅπερ προηγουμένως ἔδρασεν ὡς ἐρεθισμός. Ἡ ἀντίληψις τοῦ ἀμέσως παρόντος ἐρεθισμοῦ εἶναι αἴσθησις· μνήμη εἶναι ἡ ἀναφορὰ πρὸς τὸ παρελθόν, ἐλπὶς δὲ ἡ ἀναφορὰ εἰς τὸ μέλλον. Διὰ τοῦτο μνήμην ἔχουν μόνον ὅσα ἐκ τῶν ζώων ἔχουν συνείδησιν τοῦ χρόνου: «Τοῦ μὲν παρόντος αἴσθησις, τοῦ δὲ μέλλοντος ἐλπίς, τοῦ δὲ γενομένου μνήμη. Διὸ μετὰ χρόνου πᾶσα μνήμη· ὥσθ' ὅσα χρόνου αἰσθάνεται, ταῦτα μόνα τῶν ζώων μνημονεύει» (449 β 27). Μία ψυχικὴ παράστασις κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη, ἐφ' ὅσον δὲν παρακολουθεῖται ἀπὸ τὴν συνείδησιν ὅτι ἀποτελεῖ εἰκόνα προϋπάρξαντος εἰς τὴν αἴσθησιν ἀντικειμένου, εἶναι ἁπλοῦν «φάντασμα». Ὅταν ὑπάρχῃ ἡ συνείδησις τῆς ἀναφορᾶς εἶναι «μνημόνευμα», δηλαδὴ μνημονικὴ παράστασις, ὅπως

λέγει ἡ σύγχρονος ψυχολογία. Διάφορος λειτουργία τῆς μνήμης δέον νὰ θεωρηθῇ ἡ ἀνάμνησις. Μνήμη εἶναι ἡ διατήρησις ἐν τῇ ψυχῇ τῶν μνημονικῶν παραστάσεων καὶ ἡ αὐτόματος ἐπάνοδός των εἰς τὴν συνείδησιν. Ἀνάμνησιν δὲ καλεῖται ἡ ἱκανότης τὴν ὁποίαν κέκτηται ὁ ἄνθρωπος νὰ ἀνακαλῇ ἐνσυνειδήτως ἀπὸ τὸ παρελθὸν τὰς μνημονικὰς εἰκόνας. Εἶναι μία ἀνωτέρας μορφῆς ψυχικὴ λειτουργία συνδεομένη μὲ τὴν συλλογιστικήν. Διὰ τοῦτο μνήμην μὲν ἔχουν πολλὰ ζῶα, ἀνάμνησιν ὅμως μόνον ὁ ἄνθρωπος, διότι ἡ ἀνάμνησις εἶναι σκόπιμος ἀναζήτησις χρησιμοποιοῦσα καὶ τὴν συλλογιστικὴν πορείαν «τοῦ μὲν μνημονεύειν καὶ τῶν ἄλλων ζώων μετέχει πολλά, τοῦ δ' ἀναμιμνήσκεσθαι οὐδὲν τῶν ζώων πλὴν ἀνθρώπος. Αἴτιον δ' ὅ,τι τὸ ἀναμιμνήσκεσθαι οἷον συλλογισμός τις». Προλαμβάνων δὲ ὁ Σταγιρίτης τὴν ἔρευναν τῆς νεωτέρας συνειρμικῆς ψυχολογίας διετύπωσε τοὺς νόμους τῆς ἀναπλάσεως τῶν παραστάσεων εἰπὼν ὅτι πᾶσα ἀνάμνησις ἀφορμᾶται «ἀφ' ὁμοίου ἢ ἐναντίου ἢ τοῦ σύνεγγυς» (451 β 18). Πᾶσα δηλαδὴ ἀνάπλασις τῶν παραστάσεων διέπεται, ὡς λέγει ἡ σημερινὴ ψυχολογία, ἢ ἀπὸ τὸν νόμον τῆς ὁμοιότητος ἢ τὸν νόμον τῆς ἀντιθέσεως ἢ τὸν νόμον τῆς κατὰ χρόνον ἀλληλοδιαδοχῆς καὶ τῆς κατὰ τόπον συμπλησιάσεως.

Ὑπεράνω τῶν φανταστικῶν καὶ μνημονικῶν λειτουργιῶν τοποθετεῖται ἡ νοητικὴ ἐνέργεια ἥτις ἐκδηλοῦται διὰ τῆς κρίσεως. Κατὰ τὴν ἀριστοτελικὴν διδασκαλίαν ἡ κρίσις εἶναι νοητικὴ ἐνέργεια καθ' ἣν δὲν συνδέομεν ἁπλῶς παραστάσεις ἀλλὰ λαμβάνοντες θέσιν ἔναντι τῆς συνδέσεως ἀποφαινόμεθα περὶ τῆς ἀληθείας ἢ ψεύδους τοῦ περιεχομένου τῆς κρίσεως. Τὴν οὕτω ἐκδηλουμένην νοητικὴν ἐνέργειαν καλεῖ ὁ Ἀριστοτέλης διάνοιαν, ἐφ' ὅσον εὑρίσκεται ἐν συμφωνίᾳ μὲ τὸ ἀληθές. Ὅταν ἡ λογικὴ ἐνέργεια δὲν ἀποκαλύπτῃ τὴν ἀλήθειαν, τότε ἔχομεν τὴν δόξαν ἥτις δύναται κατὰ τύχην μόνον νὰ εἶναι ἀληθής. Ἡ διάνοια ἀναλόγως τοῦ ἀντικειμένου της μερίζεται εἰς ἐπιστήμην ἥτις σπουδάζει τὸ ὄν, καὶ εἰς φρόνησιν ἥτις καθορίζει τὸ πρακτέον. Οὕτω ὁ Ἀριστοτέλης εἰσάγει τὴν διαστολὴν τῆς θεωρητικῆς ἀπὸ τῆς πρακτικῆς φιλοσοφίας, τοῦ θεωρητικοῦ ἀπὸ τοῦ πρακτικοῦ λόγου, ὅπως θὰ εἴπῃ ἀργότερον ὁ Κάντιος. Ὡς πρὸς τὴν ὕλην ἣν χρησιμοποιεῖ ἡ διάνοια ὁ Ἀριστοτέλης ἀποφαίνεται ὅτι αὕτη συνίσταται ἐκ «φαντασμάτων», δηλαδὴ ἐκ παραστάσεων ὅπως λέγομεν σήμερον. «Οὐδέποτε νοεῖ ἄνευ φαντάσματος ἡ ψυχὴ» (431 α 16) καὶ «τῇ δὲ διανοητικῇ ψυχῇ τὰ φαντάσματα οἷον αἰσθήματα ὑπάρχει» (οὐδέποτε νοεῖ ἡ ψυχὴ χωρὶς νὰ χρησιμοποιῇ παραστάσεις. Εἰς τὴν διανοητικὴν ψυχὴν αἱ παραστάσεις χρησιμοποιοῦνται ὡσὰν νὰ εἶναι αἰσθήματα). Εὐλόγως ἄρα δυνάμεθα νὰ φθάσωμεν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ φαντασία κατέχει μεσάζουσαν θέσιν μεταξὺ νοήσεως καὶ αἰσθήσεως. Τοιαύτην τοποθέτησιν τῆς φαντασίας εὑρίσκομεν καὶ εἰς τὸν Κάντιον, ὅστις εἰς τὸ περίφημον «περὶ τοῦ σχηματισμοῦ» κεφάλαιον τῆς Κριτικῆς τοῦ Καθαροῦ Λόγου ἐπειράθη νὰ δείξῃ ὅτι ἡ δύναμις ἥτις ἐπιζευγνύει τὸ νοητὸν μὲ τὸν αἰσθητὸν κόσμον εἶναι ἡ ὑπερβατικὴ φαντασία.

Ἡ συναισθηματικὴ καὶ βουλητικὴ λειτουργία. Μετὰ τῆς αὐτῆς ἐπιμελείας ἐνέκυψεν ὁ Ἀριστοτέλης καὶ εἰς τὴν μελέτην τῶν θυμικῶν ψυχικῶν φαινομένων. Διακρίνει, ὡς εἴπομεν ἀνωτέρω, τὰς θυμικὰς καταστάσεις ὀνομάζων ταύτας πάθη καὶ τὰς θυμικὰς δυνάμεις ἃς περιλαμβάνει ὑπὸ τὴν περιληπτικὴν ἔνδειξιν ὄρεξις. Τὰ πάθη συμπίπτουν πρὸς τὰ ὑπὸ τῆς νεωτέρας ψυχολογίας ὀνομαζόμενα συναισθήματα καὶ συσχετίζονται μὲ τὴν συναίσθησιν τῆς ἡδονῆς καὶ λύπης. Ἡ συναίσθησις τῆς ἡδονῆς προκύπτει ἐκ τῆς ἀνεμποδίτου λειτουργίας μιᾶς ἐνεργείας, συμφώνως πρὸς τὴν φυσικὴν κατασκευὴν τοῦ ὄντος ὅπερ τὴν ἐκτελεῖ: «ἡ ἡδονὴ ἐνέργεια ἀνεμπόδιστος τῆς κατὰ φύσιν ἕξεως» («Ἠθικὰ Νικομάχεια» 1153 α 14). Ἡ συναίσθησις τοῦ ἐμποδισμοῦ μιᾶς τοιαύτης ἐνεργείας ἀποτελεῖ τὴν λύπην. Ἡ ἀκώλυτος δρᾶσις οἱασδήποτε κατὰ φύσιν λειτουργίας εἶναι πηγὴ ἡδονῆς. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ αἰσθησιακὴ λειτουργία ἐφ' ὅσον ἐπιτελεῖται ἀνεμποδίστως συνοδεύεται ἀπὸ ἡδονήν. Ἀλλ' εἰς μέγιστον βαθμὸν εὐχάριστος διὰ τὸν ἄνθρωπον εἶναι ἡ ἡδονὴ ἡ συνοδεύουσα τὴν τελειοτάτην ἐνέργειάν του, ἥτις εἶναι ἡ διανοητικὴ καὶ θεωρητική του δραστηριότης: «κατὰ πᾶσαν αἴσθησιν ἐστὶν ἡδονή, ὁμοίως δὲ καὶ διάνοιαν καὶ θεωρίαν, ἡδίστη δ' ἡ τελειοτάτη» (1174 β 21) (Εἰς πᾶσαν αἴσθησιν ἀντιστοιχεῖ ἀνάλογος ἡδονὴ ἐπίσης δὲ ἀντιστοιχεῖ ἡδονὴ καὶ εἰς τὴν ἐκτέλεσιν διανοητικῆς σκέψεως καὶ εἰς τὴν θεωρίαν. Εἰς ὕψιστον δὲ βαθμὸν εὐχάριστος εἶναι ἡ τελειοτάτη ἡδονή). Τοιαύτην τελειοτάτην διὰ τὸν ἄνθρωπον ἡδονὴν θεωρεῖ ὁ Ἀριστοτέλης τὴν ἐκ τῆς θεωρίας προερχομένην: «Ἐπεὶ καὶ ἄνευ λύπης καὶ ἐπιθυμίας εἰσὶν ἡδοναὶ οἷαι αἱ τοῦ θεωρεῖν ἐνέργειαι, τῆς φύσεως οὐκ ἐνδεοῦς οὔσης» (1153 α 1) (Διότι ὑπάρχουν ἡδοναὶ μὴ συνοδευόμεναι ἀπὸ λύπην καὶ ἐπιθυμίαν, ὁποῖαι εἶναι αἱ παραγόμεναι ἐκ τῶν ἐνεργειῶν τῆς θεωρίας, καθ' ἃς ἡ φυσικὴ κατάστασις εἶναι ἀπηλλαγμένη ἀπὸ τὴν πίεσιν τῆς ἐλλείψεως). Μεταξὺ τῶν θεωρητικῶν ἐνεργειῶν αἵτινες συνοδεύονται ἀπὸ τὴν ἀπηλλαγμένην πάσης ἐπιθυμίας, λύπης καὶ ἐλλείψεως ἡδονήν, τὴν πρώτην θέσιν ἔχει ἡ φιλοσοφία: «Δοκεῖ γὰρ ἡ φιλοσοφία θαυμαστὰς ἡδονὰς ἔχειν καθαριότητι καὶ τῷ βεβαίῳ· εὔλογον δὲ τοῖς εἰδόσι τῶν ζητούντων ἥδιω τὴν διαγωγὴν εἶναι» (1177 α 25) (Καὶ πράγματι ἡ σπουδὴ τῆς σοφίας παρέχει ἡδονὰς θαυμαστὰς λόγῳ τῆς καθαρότητός των καὶ τῆς σταθερότητός των· εἶναι δὲ εὔλογον ὅτι ἡ ἐκ τῆς σοφίας ἀπόλαυσις εἰς τοὺς κατέχοντας αὐτὴν (δηλ. τὴν σοφίαν) εἶναι μεγαλυτέρα παρὰ εἰς ἐκείνους οἵτινες τὴν ἀναζητοῦν). Ἡ ἡδονὴ διαφορίζεται ἀναλόγως τῶν ἐνεργειῶν ἐξ ὧν προέρχεται. Ὑπάρχουν σωματικαὶ ἡδοναὶ ποικίλλουσαι κατὰ τὰς αἰσθήσεις καὶ μαθηματικαὶ ποικίλλουσαι κατὰ τὰ μαθήματα. Ὑπάρχουν ἡδοναὶ προερχόμεναι ἐκ τῆς ἐλπίδος καὶ τῆς ἀναμνήσεως: «δι' ἐλπίδα καὶ μνήμην». Διακρίνεται δὲ καὶ ὡς ἴδιον γένος ἡδονῆς καὶ «ἡ ἀπὸ ἐλέου καὶ φόβου διὰ μιμήσεως ἡδονὴ» («Ποιητικὴ» 1453 β 12) (ἡ ἐκ τοῦ ἐλέου καὶ φόβου διὰ τῆς μιμήσεως παραγομένη ἡδονή). Πρόκειται περὶ τῆς αἰσθητικῆς ἀπολαύσεως τῆς προερχομένης ἐκ τῆς τραγικῆς ποιήσεως. Τὸ κύριον αἴτιον ὅπερ παράγει τὴν ἐκ τῆς καλλιτεχνίας ἐκπηγάζουσαν ἡδονὴν εἶναι κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη ἡ μίμησις. Τὸ μιμεῖσθαι συνοδεύεται πάντοτε ὑπὸ χαρᾶς. Τὸ κύριον ἀξιολογικὸν γνώρισμα τῆς ἡδονῆς εἶναι γενικῶς ἡ συνέχεια καὶ ἡ ἁπλότης. Ἡ θεωρητικὴ ἡδονὴ οὖσα συνεχὴς καὶ κατὰ τὸ δυνατὸν ἁπλῆ τυγχάνει ὑψίστης ἀξίας. Ἀλλὰ τὴν ἐντελεστάτην ἡδονὴν δὲν δύναται νὰ ἀπολαύσῃ ὁ ἄνθρωπος, διότι ἡ ἀνθρωπίνη φύσις δὲν εἶναι ἁπλῆ. Ὁ Θεὸς ὅμως λόγῳ τῆς ἁπλότητός του ἀπολαμβάνει μίαν καὶ ἁπλῆν ἡδονήν: «Εἷ του ἡ φύσις ἁπλῆ εἴη ἀεὶ ἡ αὐτὴ πρᾶξις ἡδίστη ἔσται. Διὸ ὁ Θεὸς ἀεὶ μίαν καὶ ἁπλῆν χαίρει ἡδονήν» (1154 β 25) (Ἐὰν ὄντος τινὸς ἡ φύσις εἶναι ἁπλῆ, πάντοτε θὰ εἶναι εἰς αὐτὸ ἡ αὐτὴ πρᾶξις πρόξενος ὑψίστης ἡδονῆς. Δι' αὐτὸ ὁ Θεὸς χαίρει μίαν καὶ ἁπλῆν ἡδονήν). Ἐπειδὴ ἡ φύσις τῶν ἀνθρώπων δὲν εἶναι ἁπλῆ ἀλλ' ἐμπεριέχει πάντοτε κάτι τὸ ἕτερον, ὅπερ εἶναι ἡ ἀρχὴ τῆς φθαρτότητος, δὲν δυνάμεθα νὰ ἀπολαύσωμεν τὴν μίαν καὶ ἐνιαίαν ἡδονήν. Ἐπειδὴ λοιπὸν ἡ φύσις τοῦ ἀνθρώπου ἐνέχει ἐν ἑαυτῇ κάτι τὸ ὁποῖον εἶναι ἐλλειπτικόν, ἡ μεταβολὴ εἶναι διὰ τὸν ἄνθρωπον πρόξενος εὐχαριστήσεως: «Μεταβολὴ δὲ πάντων γλυκύτατον, κατὰ τὸν ποιητὴν διὰ πονηρίαν τινά. Ὥσπερ γὰρ ἄνθρωπος εὐμετάβολος ὁ πονηρός, καὶ ἡ φύσις ἡ δεομένη μεταβολῆς· οὐ γὰρ ἁπλῆ οὐδ' ἐπιεικὴς» ('Η δὲ μεταβολὴ εἶναι γλυκύτατον πάντων, ὅπως εἶπεν ὁ ποιητής, λόγῳ πονηρίας τινός. Διότι ὅπως ὁ πονηρὸς εἶναι ἄνθρωπος εὐκόλως μεταβαλλόμενος, οὕτω καὶ ἡ φύσις ἡ ἔχουσα ἀνάγκην μεταβολῆς εἶναι πονηρά, διότι δὲν εἶναι οὔτε ἁπλῆ οὔτε τελεία). Ἐκτὸς τῆς διερευνήσεως τῆς ἡδονῆς καὶ λύπης, ὡς χαρακτηριστικῶν τῶν συναισθημάτων, προέβη ὁ Ἀριστοτέλης εἰς τὴν σπουδὴν καὶ αὐτῶν τούτων τῶν συναισθημάτων. Τὰ πορίσματά τῆς μελέτης του περιέχονται εἰς τὸ περὶ Ρητορικῆς σύγγραμμά του. Τὸ χαρακτηριστικὸν των εἶναι ὅτι ἀποτελοῦνται ἐξ ἀναμίξεως ἡδονῆς καὶ λύπης μὲ ἐπικράτησιν κατὰ τὸ ἧττον ἢ μᾶλλον τοῦ ἑνὸς ἐκ τῶν δύο τούτων χαρακτηριστικῶν. Συναισθήματα ἐν οἷς ἐπικρατεῖ ἡ ἡδονὴ εἶναι ἡ χαρά, ἡ φιλία, τὸ θράσος. Εἰς τὴν ὀργήν, τὸν φόβον, τὸ μῖσος, τὸν ἔλεον ὑπερισχύει ἡ λύπη. Εἰς τὸ δεύτερον βιβλίον τῆς «Ρητορικῆς» περιέχει ὑποδειγματικὴν περιγραφὴν τῶν διαφόρων εἰδῶν τῶν συναισθημάτων. Ὁ Ἀριστοτέλης εἶχε τὴν ἰδέαν ὅτι ἀσκοῦν διὰ τὴν διαμόρφωσιν τοῦ ἠθικοῦ βίου τὰ συναισθήματα ὑψίστην ἐπίδρασιν. Δέχεται δὲ ὅτι καὶ παρὰ τῷ Θεῷ ὑπάρχει συναισθηματικὸς βίος ὑψίστης μακαριότητος. Συνιστᾷ οὐχὶ τὴν ἐξουδετέρωσιν αὐτῶν, ἀλλὰ τὸν μετριασμόν των καὶ τὴν ἀποκάθαρσίν των, οὐχὶ τὴν «κένωσιν», ἀλλὰ τὴν «κάθαρσιν». Ἐξετάζων ὁ Ἀριστοτέλης τὴν γενικὴν ὁμάδα τῶν φαινομένων τῶν περιλαμβανομένων ὑπὸ τὴν γενικὴν ἔνδειξιν «ὄρεξις» διακρίνει ταῦτα εἰς τρεῖς μερικωτέρας κατηγορίας: «Τρία εἴδη ὀρέξεως· ἐπιθυμία, θυμὸς καὶ βούλησις» (1187 β 37). Ἡ ἐπιθυμία εἶναι ὄρεξις ἀναφερομένη εἴς τι τὸ αἰσθητόν, ὅπερ παρουσιάζεται εἰς αὐτὴν ὡς ἐπιθυμητὸν λόγῳ τῆς ἡδονῆς ἥτις δύναται νὰ ἀπορεύσῃ ἐξ αὐτοῦ. Διὰ τοῦτο εἶναι ἡ ἐπιθυμία ὄρεξις τοῦ ἡδέος. Ἡ βούλησις ὀφ' ἑτέρου συνδέεται πάντοτε μὲ τὴν διανόησιν. Ἡ λύπη ἢ ἡ εὐχαρίστησις ἡ ἀπορρέουσα ἔκ τινος ἐπιδιωκομένου πράγματος καθορίζεται διά τινος συλλογισμοῦ (πρακτικὸς συλλογισμός). Διὰ τοῦτο ἡ βούλησις συνδέεται μὲ τὸ λογιστικὸν τμῆμα τῆς ψυχῆς καὶ συνοδεύεται ἀπὸ τὴν πεποίθησιν ὅτι εἶναι δυνατὴ ἡ ἀπόκτησις τοῦ ποθουμένου. Ἡ ἐπιθυμία προκαλεῖται ὑπὸ τῆς φαντασίας: «Ὀρεκτικὸν δὲ οὐκ ἄνευ φαντασίας» («Περὶ ψυχῆς» 433 β 28) (Ἡ ὀρεκτικὴ ἐνέργεια εἶναι ἀδύνατος ἄνευ φαντασίας). Εὐθὺς ὡς τεθῇ τὸ αἴσθημα συνοδεύεται ὑπὸ τῶν συναισθηματικῶν ποιοτήτων καὶ προκαλεῖ ἀντίδρασιν ἐπιζητήσεως ἢ ἀποφυγῆς. Καὶ ἡ βούλησις εἶναι ὄρεξις, μὲ τὴν διαφορὰν ὅτι προκαλεῖται ἀπὸ τὸν λογισμόν: «Ὅταν δὲ κατὰ λογισμὸν κινῆται, καὶ κατὰ βούλησιν κινεῖται, ἡ δὲ ὄρεξις κινεῖ παρὰ τὸν λογισμόν» (433 α 24) (Ὅταν μία κίνησις συμβαίνῃ ἐπὶ τῇ βάσει λογισμοῦ, λέγομεν ὅτι γίνεται κατὰ βούλησιν, ἡ δὲ ὄρεξις προκαλεῖ κινήσεις εἰς ἃς ἀντιτίθεται ὁ λογισμός). Ἡ ἐπιθυμία καὶ ἡ βούλησις ἐκδηλοῦνται ὡς κινήσεις ἐκτελούμεναι ὑπὸ τοῦ σωματικοῦ μηχανισμοῦ. Ἀφετηρία τῶν κινήσεων δὲν εἶναι ὁ ἐγκέφαλος ἀλλ' ἡ καρδία. Ὥστε διὰ πᾶσαν βουλητικὴν ἐκδήλωσιν ἀπαιτεῖται: 1) Τὸ ἀντικείμενον τὸ ὁποῖον θεωρεῖται ὡς ἐπιθυμητόν. 2) Ἡ ὄρεξις ἥν τοῦτο διεγείρει ἐν τῇ ψυχῇ. 3) Ἡ ἐκ μέρους τοῦ αἰσθανομένου τὴν ὄρεξιν ζώου ἐκτελουμένη κίνησις.

Ὡς πρὸς τὸ τρίτον μέρος τοῦ ὀρεκτικοῦ, τὸν θυμόν, ὁ Ἀριστοτέλης δὲν μᾶς παρέχει ἀπολύτως σαφεῖς καθορισμούς. Ἄλλοτε τὸ ταυτίζει μὲ τὴν ὀργήν, ἄλλοτε μὲ τὴν ἀνδρείαν, ἄλλοτε θεωρεῖ τοῦτο εἶδος τι τῆς ἐπιθυμίας ὅπερ πειθαρχεῖ περισσότερον εἰς τὸν λόγον ἢ ἡ ἐπιθυμία: «Ὁ θυμὸς ἀκολουθεῖ τῷ λόγῳ πως, ἡ δὲ ἐπιθυμία οὔ».

Ἐν τῇ ἀναλυτικῇ περιγραφῇ τοῦ ψυχικοῦ βίου δέον νὰ ἔχωμεν ὑπ' ὄψιν ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης συνδέει στενώτατα τὰς βουλητικὰς καὶ διανοητικὰς λειτουργίας. Πᾶσα διανοητικὴ παράστασις θεωρεῖται ὡς προκαλοῦσα ὀρεκτικὴν τάσιν πρὸς ἑαυτήν. Πᾶν τὸ νοητὸν εἶναι συνάμα καὶ ὀρεκτόν. Τοῦτο συμβαίνει διότι ἡ θεώρησις τοῦ εἴδους, ἡ ὕψωσις εἰς τὴν ἀντίκρυσιν τῆς μορφολογικῆς ὑφῆς, θεωρεῖται πάντοτε ὡς ὄρεξις καὶ ἔρως. Ὑπάρχει πάντοτε δυναμικὴ τις τάσις συνοδευομένη ἀπὸ συναισθηματικὰς καταστάσεις, ἥτις ὠθεῖ πρὸς τὸ εἶδος. Κατὰ τὴν ἀριστοτελικὴν ἀντίληψιν, ἡ βούλησις εἶναι διανοητικὴ ὄρεξις τείνουσα πρὸς τὸ πρῶτον ὀρεκτόν, ὅπερ συνάμα δύναται νὰ θεωρηθῇ καὶ ὡς πρῶτον νοητόν. Ὁ λόγος καὶ ἡ νόησις ἐνέχουν ἐν ἑαυτοῖς ἀπέραντον δυναμικὴν τάσιν. Ἐπὶ τῆς ἀριστοτελικῆς ταύτης γνώμης ὁ Λάιμπνιτς στηριζόμενος ἔφθασεν εἰς τὴν ἰδέαν ὅτι εἰς ἑκάστην

μονάδα ὑπάρχει «ἐνέργεια ἐσωτερικῆς ἀρχῆς» τείνουσα πρὸς αὐτοανάπτυξιν.

'Η ἐλευθερία τῆς βουλήσεως. Οἱ Ἱστορικοὶ τῆς φιλοσοφίας δὲν συμφωνοῦν ἂν ὁ 'Αριστοτέλης δέχεται ἐξ ὁλοκλήρου τὴν ἐλευθερίαν τῆς βουλήσεως. 'Ο ἐπισημότερος ἀπὸ τοὺς Γερμανοὺς ἐρευνητὰς τῆς 'Ελληνικῆς Φιλοσοφίας Τσέλλερ φρονεῖ ὅτι ὁ 'Αριστοτέλης θεωρεῖ τὴν βούλησιν τοῦ ἀνθρώπου ἐλευθέραν. Πράγματι, ὑπάρχουν ἀρκετὰ χωρία εἰς τὰ ἀριστοτελικὰ συγγράμματα, συνηγοροῦντα ὑπὲρ τῆς ἀπόψεως ταύτης. Εἰς τὰ «'Ηθικὰ Νικομάχεια» (1113 β 6) ἀναγινώσκομεν. «'Εφ' ἡμῖν δὲ ἡ ἀρετή, ὁμοίως δὲ καὶ ἡ κακία» ('Η ἀρετὴ εἶναι πρᾶγμα ἐξαρτώμενον ἐκ τῆς ἰδικῆς μας θελήσεως, ὁμοίως δὲ καὶ ἡ κακία). Εἰς τὸ αὐτὸ σύγγραμμα (1113 β 18) ὁ ἄνθρωπος θεωρεῖται ὡς «ἀρχὴ καὶ γεννητὴς τῶν πράξεων ὥσπερ καὶ τῶν παίδων» ('Ο ἄνθρωπος εἶναι ἀρχὴ καὶ δημιουργὸς τῶν πράξεών του ὅπως καὶ τῶν παιδιῶν τὰ ὁποῖα γεννᾶ). Ἐπὶ τῆς οὕτω νοουμένης ἐλευθερίας στηρίζει ὁ 'Αριστοτέλης τὸν καταλογισμὸν τῶν πράξεων καὶ εὑρίσκει δικαίαν τὴν ἐπιβολὴν τῶν ποινῶν. 'Υπάρχουν ὅμως ἐξ ἀντιθέτου καὶ χωρία ἄτινα περιορίζουν τὴν ἔννοιαν τῆς οὕτω τιθεμένης ἐλευθερίας. Διότι ὁ 'Αριστοτέλης λέγει ὅτι ὅταν ὁ ἄνθρωπος κατόπιν μιᾶς ἐκλογῆς ἀποκτήσῃ ὡρισμένην ἠθικὴν ἕξιν, δὲν δύναται νὰ τὴν ἀποβάλῃ κατὰ βούλησιν. Ναὶ μὲν ἡ ἀρχικὴ ἐκλογὴ εἶναι εἰς χεῖρας μας καὶ δυνάμεθα νὰ ἐκλέξωμεν τὸν ἐνάρετον ἢ κακὸν βίον, ὅταν ὅμως κάμωμεν τὴν ἐκλογήν μας δὲν δυνάμεθα πλέον νὰ ἀλλάξωμεν τρόπον ζωῆς. 'Ο ἄδικος δὲν δύναται πλέον νὰ γίνῃ δίκαιος, ὅπως καὶ ὁ ἀσθενὴς δὲν δύναται κατὰ βούλησιν νὰ γίνῃ ὑγιής. «Οὐ μὴν ἐάν γε βούληται ἄδικος ὢν παύσεται καὶ ἔσται δίκαιος· οὐδὲ γὰρ ὁ νοσῶν ὑγιής. Καὶ εἰ οὕτως ἔτυχεν ἐκὼν νοσεῖ, ἀκρατῶς βιοτεύων καὶ ἀπειθῶν τοῖς ἰατροῖς. Τότε μὲν ἐξὴν αὐτῷ μὴ νοσεῖν, προεμένῳ δ' οὐκέτι, ὥσπερ οὐδ' ἀφέντι λίθον ἔτ' αὐτὸν δυνατὸν ἀναλαβεῖν» ('Ηθικὰ Νικομάχεια» 1114 α 13) ('Αντιθέτως δὲν θὰ δυνηθῇ ὁ ἄδικος, ὅταν τὸ θελήσῃ, νὰ παύσῃ νὰ εἶναι ἄδικος καὶ νὰ γίνῃ δίκαιος διότι καὶ ὁ ἀσθενὴς δὲν θὰ δυνηθῇ, ἐὰν τὸ θελήσῃ, νὰ γίνῃ ὑγιής. Καὶ ἐὰν συνέπεσε νὰ γίνῃ τοιουτοτρόπως, μὲ τὴν θέλησίν του κατέστη ἀσθενής, ζῶν ἄνευ ἐγκρατείας καὶ παρακούων τὰς συμβουλὰς τῶν ἰατρῶν. Εἰς τὴν ἀρχὴν ὅμως (πρὶν ἀκολουθήσῃ ἄσωτον βίον) ἐξηρτᾶτο ἀπ' αὐτὸν νὰ μὴ εἶναι ἀσθενής, ὅταν ὅμως δὲν ἔλαβε τὰς δεούσας προφυλάξεις, δὲν ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν θέλησίν του, καθὼς ἀκριβῶς καὶ ἐκεῖνος δστις ἔρριψε λίθον δὲν δύναται νὰ τὸν πάρῃ ὀπίσω). Ἐκ τοῦ παρατεθέντος χωρίου προκύπτει ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι εἰς τὴν ἀρχὴν ἐλεύθερος νὰ ἐκλέξῃ μίαν πορείαν διὰ τὴν ζωήν του. Ἅπαξ ὅμως ἐπιτελέσῃ τὴν ἐκλογήν, τὰ ἐπακόλουθα προκύπτουν μετ' ἀναγκαιότητος. Τὴν ἀρχικὴν ταύτην ἐκλογὴν ἐξ ἧς ἐξαρτᾶται ἡ ἐξέλιξις τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου ὀνομάζει ὁ 'Αριστοτέλης προαίρεσιν, ἥτις διαστέλλεται καὶ ἀπὸ τὴν ἑκουσίαν πρᾶξιν καὶ ἀπὸ τὴν βούλησιν. Λέγων ἑκούσιον νοεῖ ὁ 'Αριστοτέλης πρᾶξιν τῆς ὁποίας ἡ πρώτη ἀφετηρία εὑρίσκεται εἰς τὸν πράττοντα, ὅστις τὴν ἐκτελεῖ χωρὶς νὰ ἐκβιάζεται ὑπὸ ὑλικῆς ἢ ἠθικῆς βίας ἢ ὑπὸ ἀγνοίας, διατελῶν ἐν γνώσει τῶν λεπτομερειῶν τῶν ἀναφερομένων εἰς ταύτην. «'Οντος δ' ἀκουσίου τοῦ βίᾳ καὶ δι' ἄγνοιαν, τὸ ἑκούσιον δόξειαν ἂν εἶναι οὗ ἡ ἀρχὴ ἐν αὐτῷ εἰδότι τὰ καθ' ἕκαστον ἐν οἷς ἡ πρᾶξις» (1111 α 12) ('Ενῶ λοιπὸν τὸ ἀκούσιον εἶναι ἐκεῖνο ὅπερ πράττεται ὑπὸ τὸν ἀναγκασμὸν τῆς βίας ἢ τῆς ἀγνοίας, ὡς ἑκούσιον δύναται νὰ θεωρηθῇ ἡ πρᾶξις ἐκείνη τῆς ὁποίας ἡ ἀφετηρία εἶναι μέσα εἰς τὸν πράττοντα ὅστις γνωρίζει τὰ ἀναφερόμενα εἰς τὴν πρᾶξιν). 'Η οὕτω νοουμένη ἑκούσιος πρᾶξις ἀποδίδεται ὑπὸ τοῦ 'Αριστοτέλους καὶ εἰς τὰ νήπια καὶ εἰς τὰ ζῶα. "Οταν ἡ ἑκουσία πρᾶξις συνοδεύεται ἀπὸ τὴν συναίσθησιν ὅτι τὸ ἐπιδιωκόμενον τέλος εἶναι ἀγαθόν, τότε πρόκειται περὶ βουλήσεως. 'Αλλὰ καὶ ἡ βούλησις δὲν εἶναι κάτι τὸ τέλειον, διότι δυνάμεθα νὰ θέσωμεν ὡς σκοπὸν τῆς ἐπιδιώξεώς μας κάτι τὸ ἀδύνατον. "Οταν προχωρήσωμεν εἰς ἀναλογισμὸν ὡς πρὸς τὴν δυνατότητα τῆς ἐπιτυχίας τοῦ τιθεμένου σκοποῦ καὶ ὡς πρὸς τὰ ἀπαιτούμενα διὰ τὴν πραγμάτωσίν του μέσα, τότε ἔχομεν τὴν προαίρεσιν. Συμφώνως πρὸς τὴν διατύπωσιν αὐτὴν παρέχει ὁ 'Αριστοτέλης τὸν ἀκόλουθον ὁρισμὸν τῆς προαιρέσεως: «'Οντος δὲ τοῦ προαιρετοῦ βουλευτοῦ ὀρεκτοῦ τὸν ἐφ' ἡμῖν καὶ ἡ προαίρεσις ἂν εἴη βουλευτικὴ ὄρεξις τῶν ἐφ' ἡμῖν» (1113 β 19). ('Αφοῦ δὲ τὸ ἀντικείμενον τῆς προαιρέσεώς μας εἶναι ἓν ἐπιθυμητὸν ἀντικείμενον πρὸς τὸ ὁποῖον τείνομεν κατόπιν σκέψεως καὶ τὸ ὁποῖον εἶναι εἰς τὴν ἐξουσίαν μας, κατ' ἀκολουθίαν ἡ προαίρεσις εἶναι ἐπιθυμία μετὰ σκέψεως ἀναφερομένη εἰς πρᾶγμα ἐξαρτώμενον ἐκ τῆς ἐξουσίας ἡμῶν). Εἶναι φανερὸν ὅτι τὸ πρόβλημα τὸ ἀναφερόμενον εἰς τὴν ἐλευθερίαν τῆς βουλήσεως δὲν τίθεται ὑπὸ τοῦ 'Αριστοτέλους καθ' ὅλην του τὴν γενικότητα. Δὲν συζητεῖ τὸ πρόβλημα τῆς μεταφυσικῆς ἐλευθερίας, ἀλλὰ τὸ τῆς πρακτικῆς. 'Η περιοχὴ τῆς οὕτω νοουμένης ἐλευθερίας εἶναι περιωρισμένη ἐντὸς τοῦ κύκλου «τῶν ἐφ' ἡμῖν» τῶν ἀνθρωπίνων δυνατοτήτων. 'Ο 'Αριστοτέλης παραδέχεται ὅτι εἰς τὸν κόσμον τὸν κείμενον κάτω ἀπὸ τὴν σελήνην βασιλεύει σχετικῶς μὲ τὰ καθ' ἕκαστον ἀντικείμενα καὶ γεγονότα ποιά τις ἀπροσδιοριστία. Χάρις εἰς τὴν ὕπαρξιν τῆς τοιαύτης ἀπροσδιοριστίας εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπάρξῃ ἡ ἐλευθερία. 'Επειδὴ τὰ πάντα δὲν ὑπόκεινται εἰς ἄκαμπτον καὶ ἐκ τῶν προτέρων καθωρισμένην ἀναγκαιότητα, εἶναι δυνατὸν νὰ ἀσκήσῃ τὴν ἐκλογήν του καὶ ὁ ἄνθρωπος καθορίζων καὶ αὐτὸς τὴν πορείαν τῶν ἐπὶ μέρους γεγονότων. Διὰ τὴν περιοχὴν ὅμως τῶν ἀιδίων ὄντων, ἔνθα ἐπικρατεῖ ἀπόλυτος νομοτέλεια, ἀφανιζομένης τῆς ἀπροσδιοριστίας, οὐδεὶς τόπος καταλείπεται διὰ νὰ ὑπάρξῃ ἡ ὑπὸ μεταφυσικὴν ἔκδοχὴν νοουμένη ἀπόλυτος ἐλευθερία. 'Ημεῖς αἱ ἄνθρωποι εἴμεθα ἐλεύθεροι, διότι εἴμεθα ἀτελεῖς.

'Ο ποιητικὸς καὶ παθητικὸς νοῦς. 'Η ἀριστοτελικὴ ψυχολογία ὡς ὑψίστην της ἀποκορύφωσιν, εἰς ἣν συναντᾶται μὲ τὴν ὀντολογίαν, μᾶς παρέχει τὴν ἀναφερομένην εἰς τὸν νοῦν διδασκαλίαν. Εἴδομεν ὅτι αἱ κατώτεραι ψυχικαὶ δυνάμεις, τὸ θρεπτικόν, αἰσθητικόν, ὀρεκτικὸν καὶ κινητικόν, εἶναι κοιναὶ καὶ εἰς τὰ ζῶα καὶ εἰς τὸν ἄνθρωπον. 'Εκείνη ἡ δύναμις, ἥτις προσιδιάζει ἐξ ὁλοκλήρου εἰς τὸν ἄνθρωπον καὶ ἀποτελεῖ τὸ θεῖον καὶ ἀθάνατον μόριον τῆς ψυχῆς του εἶναι, κατὰ τὸν 'Αριστοτέλη, ὁ νοῦς. Τὰ ὑπόλοιπα μέρη τῆς ψυχῆς, ἀποτελοῦντα τὸ εἶδος καὶ τὴν ἐντελέχειαν τῆς σωματικῆς ὑποστάσεως τοῦ ἀνθρώπου, συναποθνήσκουν μαζὶ μὲ αὐτόν. Μόνον δὲ ὁ νοῦς, ὅστις ἔρχεται εἰς τὴν ψυχὴν ἀπ' ἔξω, «θύραθεν», ἔχει ἀνεξάρτητον ἀπὸ τὴν ὕλην αὐθυπαρξίαν καὶ ζωὴν ἀθάνατον. 'Επιλαμβανόμενος τῆς ἐξετάσεως τοῦ νοητικοῦ στοιχείου ἐν τῇ ψυχῇ, ὁ 'Αριστοτέλης ἐπαναφέρει εἰς τὴν ἐπικαιρότητα τὴν ἀντίληψιν, ἣν εἶχε διατυπώσει πρῶτος ὁ 'Αναξαγόρας. Φαίνεται δέ, ὡς ἐξάγεται ἰδία ἐκ τῶν δραμάτων τοῦ Εὐριπίδου, ὅτι ἡ πίστις εἰς τὴν ὕπαρξιν τοῦ νοῦ ὡς ὀντολογικοῦ στοιχείου περὶ τὰ τέλη τοῦ 5ου π.Χ. αἰῶνος ἦτο εὐρύτατα διαδεδομένη.

'Εφαρμόζων καὶ ἐπὶ τοῦ νοῦ ὁ 'Αριστοτέλης τὴν γενικὴν μεταξὺ τοῦ ἐνεργείᾳ καὶ δυνάμει ὄντος διάκρισιν διαστέλλει τὸν ποιητικὸν νοῦν ἀπὸ τὸν παθητικόν. 'Ο παθητικὸς νοῦς λαμβάνει ὑπόστασιν καὶ συναποθνήσκει μαζὶ μὲ τὸ σῶμα καὶ παρέχει εἰς τὸν ἄνθρωπον τὴν ἱκανότητα νὰ δέχεται μέσα εἰς τὴν ψυχήν του τὴν ἀπεικόνισιν τῆς μορφῆς τῶν ἀντικειμένων ἐν τῇ ὑψίστῃ των γενικότητι. «Δυνάμει πώς ἐστι τὰ νοητὰ ὁ νοῦς, ἀλλ' ἐντελεχείᾳ οὐδὲν πρὶν ἂν νοῇ. Δεῖ δ' οὕτως ὥσπερ ἐν γραμματίῳ, ᾧ μηδὲν ὑπάρχει ἐντελεχείᾳ γεγραμμένον». (Περὶ ψυχ. 429 β 30). (Εἶναι κατὰ κάποιον τρόπον δυνάμει ὁ νοῦς τὰ νοητά, ἀλλ' εἰς τὴν πραγματικότητα δὲν εἶναι τίποτε πρὶν ἀρχίσῃ νὰ νοῇ. Πρέπει δὲ νὰ συμβαίνῃ μὲ αὐτόν ὅ,τι καὶ μὲ τὸν πίνακα, ἐπάνω εἰς τὸν ὁποῖον γράφομεν, ὅταν πραγματικῶς οὐδὲν ἔχει γραφῆ ἐπ' αὐτοῦ). Συμφώνως πρὸς τὸ παρατιθέμενον χωρίον, ὁ παθητικὸς νοῦς εἶναι ἡ ἱκανότης, ἣν κέκτηται ἡ ψυχὴ νὰ ἀποδεχθῇ ἐν ἑαυτῇ τὰ εἴδη τῶν νοητῶν ὄντων. Πρόκειται περὶ μιᾶς διαδικασίας, καθ' ἣν ἡ ἐσωτερικὴ νόησις ἀφομοιοῦται πρὸς τὸ νοούμενον ἀντικείμενον, ὅπερ ἔχει ἀπέναντί της. Συμβαίνει δηλαδὴ κάτι τὸ ἀνάλογον μὲ ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον παρετηρήσαμεν εἰς τὴν αἴσθησιν. Τὸ αἰσθητὸν ἀντικείμενον ἐρεθίζει τὴν αἴσθησιν καὶ παράγει ἐπ' αὐτῆς τὸ ἀποτύπωμά του, ὁπότε λέγομεν ὅτι βλέπομεν τὴν εἰκόνα τοῦ ὡρισμένου τούτου ἀντικειμένου. Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ἡ ἔννοια τοῦ ἀνθρώπου ἐπηρεάζει τὴν νόησιν καὶ ἀφίνει ἐπάνω εἰς αὐτὴν ἓν νοητικὸν σχῆμα, ὅπερ λέγομεν ὅτι εἶναι ἡ γενικὴ ἔννοια τοῦ ἀνθρώπου. 'Η ἀντίληψις αὕτη τῶν νοητικῶν ἀντικειμένων θεωρουμένη ἀπὸ τῆς παθητικῆς της πλευρᾶς, εἶναι ὁ παθητικὸς νοῦς. Χρησιμοποιοῦντες νεωτερικὸν ὅρον θὰ ἐλέγομεν ὅτι ὁ παθητικὸς νοῦς εἶναι ἡ ἐποπτικὴ δεκτικότης τῆς νοήσεως, ἡ ἱκανότης αὐτῆς νὰ ἑνορᾷ τὸ νενικὸν καὶ νὰ τὸ δέχεται ἐν ἑαυτῇ. 'Ο 'Αριστοτέλης δέχεται τοιαύτην ἑνόρασιν καὶ ἐν τῇ αἰσθήσει. Μὲ τὴν διαφορὰν ὅτι κατὰ τὴν νόησιν ἔχομεν συνείδησιν ὅτι ἀντικρύζομεν τὸ εἶδος ὡς εἶδος. Εἰς τὴν αἴσθησιν ἀντικρύζομεν τὴν ἐν ὕλῃ ἐμφάνισιν τοῦ εἴδους, δηλαδὴ τοῦ ἐννοιολογικοῦ σχήματος. 'Η αἴσθησις δεικνύει τὸ νοητὸν ὡς συγκεκριμένον καὶ ἀμέσως πρὸς ἡμᾶς προσιτὸν ὡς «πρὸς ἡμᾶς πρότερον». 'Η νόησις μᾶς τὸ ἐμφανίζει εἰς τὴν ἀρχικήν του καθαρότητα ὡς νοητὸν εἶδος ἄνευ ἀναμίξεως μὲ ὕλην ὡς «φύσει πρότερον».

'Υπεράνω τοῦ παθητικοῦ νοῦ τάσσεται ὁ ποιητικός, ὅστις μένει ἀθάνατος. Αἱ ἐνδείξεις, τὰς ὁποίας μᾶς παρέχει ὁ 'Αριστοτέλης εἰς τὸ πέμπτον κεφάλαιον τοῦ τρίτου «περὶ ψυχῆς» βιβλίου του σχετικῶς μὲ τὸν ποιητικὸν νοῦν εἶναι λίαν σύντομοι: «'Επεὶ δ' ὥσπερ ἐν ἁπάσῃ τῇ φύσει ἔστί τι τὸ μὲν ὕλη ἑκάστῳ γένει (τοῦτο δὲ ὃ πάντα δυνάμει ἐκεῖνα) ἕτερον δὲ τὸ αἴτιον καὶ ποιητικόν, τῷ ποιεῖν πάντα οἷον ἡ τέχνη πρὸς τὴν ὕλην πέπονθεν, ἀνάγκη καὶ ἐν τῇ ψυχῇ ὑπάρχειν ταύτας τὰς διαφοράς. Καὶ ἔστιν ὁ μὲν τοιοῦτος νοῦς τῷ πάντα γίνεσθαι, ὁ δὲ τῷ πάντα ποιεῖν, ὡς ἕξις τις οἷον τὸ φῶς· τρόπον γάρ τινα καὶ τὸ φῶς ποιεῖ τὰ δυνάμει ὄντα χρώματα ἐνεργείᾳ χρώματα. Καὶ οὗτος ὁ νοῦς χωριστὸς καὶ ἀπαθὴς καὶ ἀμιγὴς, τῇ οὐσίᾳ ὢν ἐνέργεια. 'Αεὶ γὰρ τιμιώτερον τὸ ποιοῦν τοῦ πάσχοντος καὶ ἡ ἀρχὴ τῆς ὕλης. Τὸ δ' αὐτό ἐστιν ἡ κατ' ἐνέργειαν ἐπιστήμη τῷ πράγματι». ('Επειδὴ δὲ ὅπως εἰς ὅλην τὴν φύσιν ὑπάρχει ἀφ' ἑνὸς μὲν κάτι τὸ ὁποῖον χρησιμεύει ὡς ὕλη εἰς ἕκαστον γένος τῶν ὄντων (αὗτη δὲ ἡ ὕλη εἶναι δυνάμει πάντα τὰ ἀντικείμενα τὰ ἀνήκοντα εἰς ἐκεῖνο τὸ γένος, δηλαδὴ παρέχει ὑλικόν, ἐξ οὗ γίνονται ὅλα τὰ ἀντικείμενα τὰ ἀνήκοντα εἰς ἐκεῖνο τὸ γένος), ἀφ' ἑτέρου δὲ ὑπάρχει τὸ αἴτιον καὶ ἡ παράγουσα ποιητικὴ δύναμις, ἐπειδὴ διὰ τῆς ἐνεργείας της παράγει τὰ πάντα, ὅπως π.χ. συμβαίνει νὰ γίνεται μὲ τὴν τέχνην ἐν σχέσει μὲ τὴν ὕλην, εἶναι ἀνάγκη νὰ ὑπάρχουν καὶ εἰς τὴν ψυχὴν αἱ διαφοραὶ αὐταί. Καὶ πραγματικῶς τὸ ἓν εἶδος τοῦ νοῦ εἶναι ἀντίστοιχον μὲ τὴν ὕλην, ἐπειδὴ εἶναι ἐπιδεκτικὸν νὰ γίνῃ τὰ πάντα, τὸ δὲ ἄλλο ἀντιστοιχεῖ μὲ τὸ ποιητικὸν αἴτιον, ἐπειδὴ δύναται νὰ γίνῃ αἴτιον παραγωγῆς τῶν πάντων, λειτουργοῦν ὡς ἐνεργητικὴ ἐπενέργεια ὅπως π.χ. τὸ φῶς. Διότι κατὰ κάποιον τρόπον καὶ τὸ φῶς κάμνει τὰ χρώματα, ἅτινα ὑπῆρχον ὡς δυνατότητες, νὰ παρουσιασθοῦν ὡς πραγματικὰ χρώματα. Καὶ αὐτὸ τὸ εἶδος τοῦ νοῦ εἶναι χωριστὸν καὶ ἀπαθὲς καὶ ἀμιγές, ἐπειδὴ εἶναι κατὰ τὴν οὐσίαν του ἐνέργεια, δηλαδὴ τελεία πραγματικότης. Διότι πάντοτε ἡ ποιητικὴ αἰτία εἶναι πολυτιμοτέρα τῆς παθητικῆς καὶ ἡ παρέχουσα τὴν κίνησιν ἀρχὴ εἶναι πολυτιμοτέρα τῆς ὕλης. 'Η δὲ πραγματικὴ ἐν ἐνεργείᾳ ἐπιστήμη ταυτίζεται μὲ τὸ ἀντικείμενόν της). Συμφώνως πρὸς τὰ ὑπὸ τοῦ 'Αριστοτέλους λεγόμενα, ὁ ποιητικὸς νοῦς εἶναι ἡ ἐνεργητικότης, ἥτις προωθεῖ τὴν νοητικὴν λειτουργίαν εἰς τὴν δι' αὐτενεργείας σύλληψιν τῶν νοητικῶν μορφῶν. "Οπως τὰ χρώματα ἐὰν δὲν ὑπάρχῃ φῶς δὲν εἶναι ὁρατά, οὕτω καὶ τὰ νοητὰ ἀντικείμενα, ἂν δὲν ὑπάρχῃ ὁ ποιητικὸς νοῦς δὲν δύνανται νὰ ὑπάρξουν. 'Η λειτουργία του εἶναι διττή. 'Αφ' ἑνὸς μὲν προωθεῖ εἰς τὴν ἐντελέ-

χειαν τὰ νοητὰ εἴδη, ἀφ' ἑτέρου δὲ κατορθώνει ὥστε ταῦτα νὰ ἐγγράφωνται εἰς τὴν ἀνθρωπίνην παθητικὴν - νόησιν. Διευκολύνει ἄρα δύο λειτουργίας, καθιστᾶ ἐναργῆ τὰ νοητικὰ εἴδη καὶ κατορθώνει νὰ τὰ προσοικειωθῇ ἡ ψυχή. Οὕτω ἀποτελεῖ καὶ τὴν ἐγγύησιν τῆς ἀνταποκρίσεως τῶν ἐν τῇ ψυχῇ εἰδῶν πρὸς τὴν ἰδανικὴν πραγματικότητα. Ἐπειδὴ δὲ καὶ καθαρὰ ἐνέργεια, δὲν μετέχει τῶν λειτουργιῶν τῆς μνήμης καὶ ἀναμνήσεως, αἵτινες προσιδιάζουν εἰς τὸ παθητικὸν τμῆμα. Οὕτω ἐξηγεῖται διατί ὁ ἄνθρωπος δὲν ἀναμιμνήσκεται τῆς προϋπάρξεως, ἣν ἔσχεν ὁ ποιητικὸς νοῦς. Ἂν ἠθέλαμεν νὰ μεταχειρισθῶμεν νεωτερικὸν ὅρον, θὰ ἐλέγομεν ὅτι ὁ ποιητικὸς νοῦς παρουσιάζει τὴν ἐνεργητικὴν πλευρὰν τῆς νοητικῆς ἐνοράσεως. Πλησιάζει πρὸς τὴν ὑπὸ τοῦ Καντίου καὶ Φίχτε λεγομένην ὑπερβατικὴν ἐνεργητικότητα, δι' ἧς τὸ ὑποκείμενον θέτει τὸ πραγματικόν. Μὲ τὴν διαφορὰν ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης ἀποδίδει ὀντολογικὴν σημασίαν εἰς τὴν ἐνεργητικότητα ταύτην.

Οἱ σχολιασταὶ τῆς ἀρχαιότητος καὶ τοῦ μεσαίωνος ἠσχολήθησαν μὲ ἐπιμονὴν νὰ προσδιορίσουν κατὰ τὴν οὐσίαν του τὸν ποιητικὸν νοῦν. Ὁ σπουδαιότερος τῶν σχολιαστῶν Ἀλέξανδρος ὁ Ἀφροδισιεὺς (2ος αἰὼν μ.Χ.) εἶπεν ὅτι ὁ ποιητικὸς νοῦς εἶναι ἀριθμητικῶς εἷς δι' ὅλους τοὺς ἀνθρώπους, ταυτιζόμενος μὲ τὸν Θεόν. Λέγων λοιπὸν ὁ Ἀριστοτέλης ὅτιὁ ἄνθρωπος κέκτηται παθητικὸν νοῦν φθαρτόν, ἐννοεῖ ὅτι ἕκαστος ἄνθρωπος δύναται νὰ φωτισθῇ ἀπὸ τὴν λάμψιν τῆς θείας νοήσεως καὶ νὰ ἀντιληφθῇ τὴν πραγματικότητα κατὰ τὸ οὐσιαστικὸν καὶ ἰδανικὸν της περιεχόμενον. Τὴν διδασκαλίαν ταύτην τροποποιῶν ὁ μέγας ἀριστοτελιστὴς τῶν Ἀράβων Ἀβερρόης (12ος αἰὼν μ.Χ.), ἐξέφερε τὴν γνώμην ὅτι ὁ ποιητικὸς νοῦς δὲν ταυτίζεται μὲ τὸν Θεόν, ἀλλ' εἶναι εἷς καὶ κοινὸς δι' ὅλους τοὺς ἀνθρώπους νοῦς. Κατέληξεν οὕτω εἰς τὴν θεωρίαν τοῦ «μονοψυχισμοῦ», τοῦ ἀναγνωρίζοντος μίαν καὶ μόνην ψυχὴν κοινὴν εἰς ὅλους τοὺς ἀνθρώπους. Ὁ δὲ Θωμᾶς Ἀκινᾶτος, ἀπορρίπτων καὶ τὰς δύο προηγουμένας ἑρμηνείας, ἐδέχθη ὅτι ὁ ποιητικὸς νοῦς ἀποτελεῖ τὸ λογικὸν μόριον τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς, ὅπερ δὲν μεταδίδεται διὰ τῆς συλλήψεως, ἀλλ' ἔχει δημιουργηθῇ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ. Ἡ ἑρμηνεία τοῦ Θωμᾶ φαίνεται προσεγγίζουσα περισσότερον πρὸς τὰ ἀριστοτελικὰ κείμενα. Οὐδὲν χωρίον ἐκ τῶν συγγραμμάτων τοῦ Σταγιρίτου ταυτίζει τὸν ποιητικὸν ἀνθρώπινον νοῦν μὲ τὸν Θεόν, ἀλλὰ θεωρεῖ αὐτὸν ὑπεισελθόντα εἰς τὴν ἀνθρωπίνην ψυχήν. Εἶναι λίαν πιθανὸν ὅτι ὁ νοῦς εἶναι οὐσία ἐμφανίζουσα ἀναλογικὴν ὁμοιότητα ὄχι ὅμως καὶ ταυτότητα μὲ τὸν Θεὸν ὡς ὑπέρτατον καὶ καθαρὸν εἶδος. Εἰς τὰ «Ἠθικὰ Νικομάχεια» (1177 α 13) γίνεται λόγος περὶ τοῦ νοῦ ὡς δυνάμεως ἐνυπαρχούσης ἐν ἡμῖν καὶ ἀντιλαμβανομένης τὸ θεῖον: «Εἴτε δὴ νοῦς τοῦτο εἴτε ἄλλο τι, ὃ δὴ κατὰ φύσιν δοκεῖ ἄρχειν καὶ ἡγεῖσθαι καὶ ἔννοιαν ἔχει περὶ καλῶν καὶ θείων, ὂν καὶ αὐτὸ εἴτε τῶν ἐν ἡμῖν τὸ θειότατον» (Εἴτε ὁ νοῦς τοῦτο εἴτε ἄλλο τι, τὸ ἀποῖον φαίνεται νὰ ἄρχῃ σύμφωνα μὲ τὴν φύσιν του καὶ νὰ μᾶς καθοδηγῇ καὶ νὰ ἀντιλαμβάνεται τὰ καλὰ καὶ τὰ θεῖα, εἴτε ἐπειδὴ εἶναι θεῖον καὶ αὐτό, εἴτε ἐπειδὴ εἶναι τὸ κατ' ἐξοχὴν ἐν ἡμῖν θεῖον). Εἶναι σαφὲς ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης δέχεται ὅτι ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ὑπάρχει θεῖον νοητικὸν στοιχεῖον, δι' οὗ φθάνομεν εἰς τὴν ἀντίληψιν τῶν ἀρχῶν τῆς ἐπιστήμης, ἤτοι τῶν ὁρισμῶν καὶ τῶν ἀξιωμάτων. Διὰ τοῦτο ὁ νοῦς δὲν εἶναι ἐπιστήμη ἀλλὰ ἀρχὴ ἐπιστήμης, χῶρος ἐν τῷ ὁποίῳ σχηματίζονται αἱ θεμελιώδεις γενικαὶ ἔννοιαι αἱ ἀντιπροσωπεύουσαι ἐν τῇ ψυχῇ τὴν πραγματικότητα κατὰ τὴν οὐσιαστικήν της ὑφὴν «τόπος εἰδῶν». Δὲν ἀποκλείεται καὶ ὁ Θεὸς νὰ εἶναι κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη ἀνάλογος τόπος τῶν καθαρῶν πέραν τῆς ὕλης πρώτων εἰδῶν ἐξ ὧν ἀντλεῖ ἡ πραγματικότης τὴν ὑπόστασίν της. Λέγων ὁ Σταγιρίτης ὅτι τὸ πρῶτον κινοῦν εἶναι νόησις νοήσεως, εἶναι πιθανὸν νὰ ἐννοῇ ὅτι τὸ περιεχόμενον τῆς θείας νοήσεως εἶναι τὰ καθαρὰ εἴδη, θεωρούμενα ὡς πηγαὶ ἐνεργείας, καὶ ὡς ἀπολύτως παροῦσαι αἰώνιαι ἐντελέχειαι. Ὁ ἀνθρώπινος νοῦς, καθὼς καὶ ὁ θεῖος εἶναι ὄντα πλήρη ζωῆς, ἤτις συνεχίζεται ἀπαύστως ἐν ὑψίστῃ μακαριότητι ἡ ὁποία παράγεται ἐκ τῆς συνεχοῦς, ἀδιαλείπτου καὶ καθαρᾶς θεωρίας.

ΗΘΙΚΗ

Τὸ ἀντικείμενον τῆς πρακτικῆς φιλοσοφίας. Ἡ ἠθικὴ κατατάσσεται εἰς τὴν ὁμάδα τῶν ἐπιστημῶν, αἵτινες ἔχουν σκοπὸν νὰ ἀναζητήσουν καὶ νὰ καθορίσουν τοὺς κανόνας τῆς πρακτικῆς τοῦ ἀνθρώπου συμπεριφορᾶς ὡς ἰδιώτου καὶ ὡς μέλους τῆς πολιτικῆς κοινότητος. Διαφέρουν αἱ ἐπιστῆμαι αὗται αἵτινες καλοῦνται πρακτικαὶ τῶν θεωρητικῶν, διότι ἔχουν ὡς θέμα των τὰς πράξεις τῶν ἀνθρώπων αἵτινες ἔχουν τὸ χαρακτηριστικὸν τῆς ἐνδεχομενικότητος. Ἀνήκουν δηλαδὴ εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ δυνατοῦ καὶ ἐνδεχομένου, ἐξαρτώμεναι ἐκ τῶν προτιμήσεων τοῦ ἀνθρώπου. Αἱ θεωρητικαὶ ἐπιστῆμαι ἀσχολοῦνται μὲ τὴν ἀνεύρεσιν τῶν αἰωνίων ἀληθειῶν, αἱ πρακτικαὶ ἔχουν ὡς θέμα τὰς πράξεις τῶν ἀνθρώπων, ἐφ' ὅσον αὗται προέρχονται ἐκ τῆς ἐλευθέρας ἐκλογῆς του καὶ δύνανται νὰ ἐκτελεσθοῦν ἢ νὰ μὴ ἐκτελεσθοῦν. Διὰ τοῦτο δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐφαρμοσθῇ εἰς τὰς πρακτικὰς ἐπιστήμας ἡ ἀποδεικτικὴ μέθοδος τῶν θεωρητικῶν. Μία ἠθικὴ «ἀποδεδειγμένη κατὰ γεωμετρικὸν τρόπον», ὅπως εἶπεν ὁ Σπινόζα, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ γίνῃ δεκτὴ ἀπὸ τὸν Ἀριστοτέλη. Κατὰ συνέπειαν πρέπει νὰ διαστείλωμεν τὴν θεωρητικὴν ἀλήθειαν ἀπὸ τὴν πρακτικὴν καὶ τὸν θεωρητικὸν λόγον ἀπὸ τὸν πρακτικόν. Ὁ βαθμὸς δὲ τῆς ἀκριβολογίας ὃν δικαιούμεθα νὰ ἀναμένωμεν ἀπὸ τὰς ἐρεύνας τῆς πρακτικῆς φιλοσοφίας εἶναι ἐν συγκρίσει πρὸς τὰς θεωρητικὰς ἠλαττωμένος. Ὡς ἀντιστάθμισμα ὅμως ἐμφανίζεται τὸ ὅτι αἱ πρακτικαὶ ἐπιστῆμαι ἀσχολοῦνται μὲ τὴν ἀνθρωπίνην ἐλευθερίαν, παρέχουσαι ὁδηγίας ἀπαραιτήτους διὰ τὴν καλὴν της χρῆσιν. Εἰς τὰς θεωρητικὰς ἐπιστήμας δὲν νοεῖται δυνατότης ἐλευθέρας ἐκλογῆς εἰς τὴν μορφὴν εἰς ἣν ὑπάρχει εἰς τὰς πρακτικάς. Συμφώνως πρὸς ταῦτα αἱ πρακτικαὶ ἐπιστῆμαι ἔχουν ὡς θέμα των τὴν δημιουργικὴν ἱκανότητα τοῦ ἀνθρώπου, τὴν ἐκδηλουμένην δι' ἐλευθέρων πράξεων προτιμήσεως. Ἔχουν ὡς θέμα των τὸν ἄνθρωπον ὡς δημιουργὸν τῶν πράξεών του καὶ δὲν ἀρκοῦνται νὰ ἐξετάσουν περιγραφικῶς τὰς ἀνθρωπίνους πράξεις, ἀλλ' ὑψοῦνται εἰς τὴν θεώρησίν των ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῆς ὀρθότητός των. Γενικῶς ἡ πρακτικὴ ἀριστοτελικὴ φιλοσοφία ἐμφανίζεται ὡς μάθησις ἀφ' ἑνὸς μὲν ἀνθρωπολογική, ἀφ' ἑτέρου δὲ καὶ κανονιστική, ἐπιδιώκουσα νὰ καθορίσῃ ποία εἶναι ἡ ἀρίστη κατὰ ποιὸν πρᾶξις καὶ ὁ ἄριστος ἠθικὸς βίος.

Τὸ ἀντικείμενον τῆς Ἠθικῆς. Ἡ ἠθικὴ εἶναι ἐπιστήμη ἥτις ἐξετάζει τὴν πρακτικὴν συμπεριφορὰν τοῦ ἀνθρώπου ὡς ἰδιώτου. Διὰ νὰ καθορισθῇ λοιπὸν τὸ θέμα της πρέπει νὰ προβῶμεν εἰς ἀνάλυσιν τῶν πράξεων ἃς ἐκτελεῖ ὁ ἄνθρωπος ὡς ἠθικὸν ὄν. Ποῖον εἶναι τὸ ἀντικείμενον ὅπερ ἐπιδιώκει ὁ ἄνθρωπος κατὰ τὴν πρακτικήν του συμπεριφοράν; Ἂν θεωρήσωμεν οἱανδήποτε ἀνθρωπίνην πρᾶξιν θὰ διαπιστώσωμεν ὅτι εἶναι ἐνέργεια τείνουσα εἰς τὴν πραγμάτωσιν σκοποῦ τινος. Τοὺς σκοποὺς δὲ δυνάμεθα νὰ διακρίνωμεν εἰς δύο κατηγορίας. Ὑπάρχουν σκοποὶ οὓς ἐπιδιώκομεν οὐχὶ διὰ νὰ μείνωμεν εἰς αὐτούς, ἀλλὰ διὰ νὰ φθάσωμεν δι' αὐτῶν εἰς ἄλλον ἀπώτερον σκοπόν. Οὕτω ἡ γυμναστικὴ κίνησις εἶναι σκοπὸς τῶν γυμναστικῶν ἀσκήσεων, χρησιμεύει ὅμως διὰ νὰ ἐπιτύχωμεν δι' αὐτῆς τὴν ὑγείαν. Ἡ γυμναστικὴ κίνησις εἶναι λοιπὸν ἐν συγκρίσει πρὸς τὴν ὑγείαν μέσον, ἐν ἀναφορᾷ ὅμως πρὸς τὰς γυμναστικὰς ἀσκήσεις σκοπός. Αὐτανόητον τυγχάνει ὅτι μεγαλυτέραν ἀξίαν ἔχει πάντοτε ὁ σκοπὸς ἐν συγκρίσει πρὸς τὰ μέσα δι' ὧν ἐπιδιώκεται. Ἂν ἐξετάσωμεν τὰς πράξεις τῶν ἀνθρώπων θὰ βεβαιωθῶμεν ὅτι ἀποτελοῦν ἅλυσιν ἀλληλοδιαδόχων σκοπῶν. Ἡ μία πρᾶξις γίνεται διὰ τὴν ἄλλην καὶ αὕτη διὰ τὴν τρίτην καὶ οὕτω καθεξῆς. Ἐὰν δεχθῶμεν ὅτι ἡ σειρὰ τῶν σκοπῶν προχωρεῖ ἐπ' ἄπειρον, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπάρξῃ ποτὲ σκόπιμος πρᾶξις. Πρέπει λοιπὸν νὰ δεχθῶμεν ὅτι ὑπάρχει εἷς τελικὸς σκοπὸς τῆς ἀνθρωπίνης πρακτικῆς δραστηριότητος, ἐν ὄψει τοῦ ὁποίου ἐκτελοῦνται ὅλαι αἱ σκόπιμοι πράξεις. Τοιοῦτος ἔσχατος σκοπὸς εἶναι τὸ ἀγαθόν, ὅπερ ἀποτελεῖ τὸν στόχον πασῶν τῶν ἐπιδιώξεών μας: «Εἰ δή τι τέλος ἐστὶ τῶν πρακτῶν ὃ δι' αὐτὸ βουλόμεθα, τἆλλα δὲ διὰ τοῦτο, καὶ μὴ πάντα δι' ἕτερον αἱρούμεθα (πρόεισι γὰρ οὕτω γ' εἰς ἄπειρον, ὥστ' εἶναι κενὴν καὶ ματαίαν τὴν ὄρεξιν) δῆλον ὡς τοῦτ' ἂν εἴη τἀγαθὸν καὶ τὸ ἄριστον» («Ἠθ. Νικομαχ.» 1094 α 18) (Ἐὰν λοιπὸν ὑπάρχῃ εἷς σκοπὸς τελικὸς κατὰ τὰς πράξεις ἃς ἐκτελοῦμεν, τὸν ὁποῖον ἐπιζητοῦμεν αὐτὸν καθ' ἑαυτόν, τὰς δὲ ἄλλας πράξεις τὰς πράττομεν δι' αὐτόν, καὶ ἂν δὲν προτιμῶμεν διαρκῶς ἕνα σκοπὸν διὰ τὴν ἐξυπηρέτησιν ἑνὸς ἄλλου (διότι κατὰ τοῦτον τὸν τρόπον θὰ προκύψῃ μία ἐπ' ἄπειρον προχώρησις κατὰ τρόπον ὥστε νὰ μείνῃ ἡ ἀνθρώπινος ἐπιθυμία κοινὴ καὶ ματαία), εἶναι φανερὸν ὅτι ὁ ἔσχατος οὗτος σκοπὸς ἀποτελεῖ τὸ ἀγαθὸν καὶ τὸ ἄριστον).

Ἡ ἐπιστήμη ἥτις ἔχει τὴν ἀρμοδιότητα νὰ καταστήσῃ φανερὸν ποῖον εἶναι τὸ ὕψιστον ἀγαθὸν (τὸ ἄριστον) καὶ πῶς δύναται νὰ ἀποκτηθῇ ἀπὸ τὸν ἄνθρωπον εἶναι ἡ ἠθική.

Τὸ ὕψιστον ἀγαθόν. Προκειμένου νὰ διερευνηθῇ τὸ ἀγαθὸν ὑπομιμνήσκει ὁ Ἀριστοτέλης ὅτι ὁ διδάσκαλός του Πλάτων ἐθεώρησε τοῦτο ὡς ἐνιαίαν καὶ ὑψίστην ἰδέαν. Διαφωνῶν ὁ Ἀριστοτέλης, παρατηρεῖ ὅτι τὸ ἀγαθὸν δὲν ἀποτελεῖ ἑνότητα ὀντολογικὴν ἀλλὰ ἀναλογικήν. Ἀντικρούων τὸν Πλάτωνα ὅστις κατὰ τὴν τελευταίαν διάλεξιν τὴν ὁποιαν ἔκαμε ὀλίγον πρὸ τοῦ θανάτου του εἶχε ταυτίσει τὸ ἀγαθὸν μὲ τὸ ἕν, παρατηρεῖ ὁ Ἀριστοτέλης ὅτι τὸ ἀγαθὸν δὲν ἔχει ἐνιαῖον τύπον, ὃν θεώμενοι θὰ ἠδυνάμεθα νὰ γίνωμεν εὐτυχεῖς, ἀλλὰ ποικίλλει κατὰ τὰ εἴδη τῶν ἐπιστημῶν. Ἄλλο εἶναι τὸ ἀγαθόν, προκειμένου περὶ τῆς στρατηγικῆς, ἄλλο προκειμένου περὶ τῆς ἰατρικῆς, τῆς ὑφαντικῆς καὶ οὕτω καθ' ἑξῆς. Ὑπάρχουν πολλὰ εἴδη ἀγαθῶν, ἀναλόγως τῆς ἐνεργητικότητος εἰς ἣν ἐπιδίδεται ὁ ἄνθρωπος. Ἂν συγκρίνωμεν τὰ πολλαπλὰ ταῦτα ἀγαθά, θὰ ἴδωμεν ὅτι ἔχουν τὸ κοινὸν χαρακτηριστικὸν ὅτι εἶναι ἀντικείμενα τῆς προτιμήσεώς μας «αἱρετά». Συγχρόνως ὅμως ἐμφανίζονται ἀποτελοῦντα ἱεραρχίαν τινά. Ὅσα εἶναι μέσα, παραπέμποντα εἰς ἄλλα ἀνώτερα, δὲν εἶναι τέλεια. Ὅσα ὅμως ἀποτελοῦν αὐτοσκοπὸν εἶναι τέλεια. Ὥστε τὸ ὕψιστον ἀγαθὸν εἶναι ἐκεῖνο ὅπερ προτιμῶμεν ὡς αὐτοσκοπὸν «καθαυτὸ» θεωροῦντες τοῦτο «τέλειον» καὶ «αὐτάρκες». Ποῖον ὅμως ἀγαθὸν ἐμφανίζει αὐτὰ τὰ χαρακτηριστικά; Εἰς τὸ ἐρώτημα τοῦτο ὅλοι δίδουν, κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη, τὴν ἀπάντησιν ὅτι τοιοῦτον ἀγαθὸν εἶναι ἡ εὐδαιμονία: Τὴν γὰρ εὐδαιμονίαν καὶ οἱ πολλοὶ καὶ οἱ χαρίεντες λέγουσιν». («Ὡς ὕψιστον ἀγαθὸν ἀναγνωρίζουν καὶ οἱ μορφωμένοι καὶ οἱ ἀμόρφωτοι τὴν εὐδαιμονίαν). Διότι καὶ ἐκεῖνοι οἵτινες δέχονται τὰ ὕψιστα ἀγαθὰ εἴτε τὴν ἡδονὴν εἴτε τὴν πολιτικὴν δύναμιν ἢ τὴν ἀπασχόλησιν μὲ τὴν ἐπιστήμην (θεωρίαν) τὰ θεωροῦν ὡς μέσα δι' ὧν ἐπιτυγχάνεται ἡ εὐδαιμονία τῆς ζωῆς. Αὕτη ἀποτελεῖ τὸ τέλος τῆς ἀρετῆς. Κατ' ἀκολουθίαν πρέπει ἡ ἐπιστήμη τῆς ἠθικῆς νὰ διερευνήσῃ τὴν ἔννοιαν τῆς εὐδαιμονίας.

Τί εἶναι ἡ εὐδαιμονία. Τὸ προσεχὲς λοιπὸν ζήτημα εἶναι νὰ καθορίσωμεν εἰς τί συνίσταται ἡ εὐδαιμονία. Διὰ νὰ λύσῃ τὸ πρόβλημα τοῦτο ὁ Ἀριστοτέλης χρησιμοποιεῖ τὴν πλατωνικὴν ἀντίληψιν, καθ' ἣν ἡ εὐδαιμονία ἑκάστου ὄντος ἔγκειται εἰς τὴν ἀνεμπόδιστον ἐκ μέρους αὐτοῦ ἐπιτέλεσιν τοῦ ἔργου δι' ὃ εἶναι προωρισμένον. Πρέπει λοιπόν, διὰ νὰ καθορίσωμεν τὴν ἀνθρωπίνην εὐδαιμονίαν, νὰ ἀνακαλύψωμεν τὸ ἔργο δι' ὃ εἶναι ὁ ἄνθρωπος προωρισμένος: «Ὥσπερ γὰρ αὐλητῇ καὶ ἀγαλματοποιῷ καὶ παντὶ τεχνίτῃ, καὶ ὅλως ὧν ἔστιν ἔργον τι καὶ πρᾶξις, ἐν τῷ ἔργῳ δοκεῖ τἀγαθὸν εἶναι καὶ τὸ εὖ, οὕτω δόξειεν

ἂν καὶ ἀνθρώπῳ, εἴπερ ἔστι ἔργον τι» (1097 β 25). (Διότι ὅπως δι' ἕνα αὐλητὴν καὶ ἀγαλματοποιὸν καὶ οἱονδήποτε τεχνίτην καὶ γενικῶς δι' ὅλα τὰ ὄντα ἄτινα ἔχουν νὰ ἐκτελέσουν ἓν ἔργον καὶ μίαν πρᾶξιν, φαίνεται νὰ συνίσταται τὸ εἰς αὐτὰ ἀναφερόμενον ἀγαθὸν καὶ ἡ τελειότης εἰς τὴν ὑπ' αὐτῶν ἐκτελουμένην ἐνεργητικότητα, τὸ αὐτὸ πρέπει νὰ ἰσχύῃ καὶ διὰ τὸν ἄνθρωπον, ἀφοῦ βεβαίως καὶ αὐτὸς ἔχει νὰ ἐκτελέσῃ ἓν ἔργον). 'Ως ἔργον προσιδιάζον εἰς τὸν ἄνθρωπον θὰ θεωρήσωμεν μόνον τὴν λειτουργίαν ἐκείνην, ἣν κατ' ἐξαίρεσιν ἐξ ὅλων τῶν ἄλλων ὄντων ἐπιτελεῖ ὁ ἄνθρωπος. 'Η ζωὴ καὶ ἡ αὔξησις δὲν δύνανται νὰ ληφθοῦν ὡς τοιοῦτον γνώρισμα, διότι ὑπάρχουν καὶ εἰς τὰ ζῶα. 'Επίσης καὶ ἡ λειτουργία τῶν αἰσθήσεων δὲν εἶναι ἀποκλειστικὸν χαρακτηριστικὸν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους. Ὑπάρχει ὅμως εἰς τὸν ἄνθρωπον ἓν γνώρισμα ὅπερ τὸν διακρίνει ἀπὸ τὰ ἄλλα ζῶα. Τοῦτο εἶναι τὸ ὅτι ἡ ἀνθρωπίνη ζωὴ καθορίζει τὰς πράξεις της σύμφωνα μὲ τὸν λόγον. 'Εν τῷ ἀνθρώπῳ ὑπάρχει δύναμίς τις, ὁ λόγος, ὅστις ρυθμίζει τὴν συμπεριφορὰν του σύμφωνα μὲ προκαθωρισμένον σχέδιον. 'Επίσης ὑπάρχει ἐν τῷ ἀνθρώπῳ καὶ δευτέρα τις δύναμις, ἥτις κατανοεῖ τὸ ὑπὸ τοῦ λόγου προτεινόμενον σχέδιον καὶ συμμορφοῦται πρὸς τοῦτο. Τὸ ἔργον ἄρα ὅπερ ἔχει νὰ ἐπιτελέσῃ ὁ ἄνθρωπος εἶναι «ψυχῆς ἐνέργεια κατὰ λόγον» (ἡ συμφώνως πρὸς τὸν λόγον ἐνέργεια τῆς ψυχῆς του). Πᾶσα ὅμως ἐνέργεια δύναται νὰ ἐπιτελεσθῇ εἰς διαφόρους βαθμοὺς τελειότητος. Ὁ αὐλητὴς π.χ. δύναται νὰ αὐλῇ τελειότερον ἢ ἀτελέστερον. Μεταξὺ τινῶν διαβαθμίσεων τῆς τελειότητος, μεθ' ἃς ἐπιτελεῖται ἔργον τι, αὐτονοήτων εἶναι ὅτι τυγχάνει προτιμητέα ἡ ἐμφανίζουσα ὑπεροχήν, ἡ «κατ' ἀρετήν», ὅπως ἔλεγον εἰς τὴν γλῶσσαν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης οἱ παλαιοὶ Ἕλληνες. Ὥστε τὸ ἔργον τοῦ ἀνθρώπου εἰς ὃ συνίσταται ἡ εὐδαιμονία του, εἶναι «Ψυχῆς ἐνέργεια κατ' ἀρετήν», ἡ σύμφωνος μὲ τὴν ἀρετὴν ἐνέργεια τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς, δι' ἧς ὁ ἄνθρωπος ἀποδίδει, τὸ ἔργον δι' ὃ εἶναι προωρισμένος. Ὁ 'Αριστοτέλης ἀποδεικνύει ὅτι καὶ αἱ λαϊκαὶ ἀντιλήψεις κατὰ βάθος εἶναι σύμφωνοι μὲ τὸν ὑπ' αὐτοῦ διατυπωθέντα ὁρισμόν. Εἰς τοὺς ὑποστηρίζοντας ὅτι ἡ εὐδαιμονία εἶναι ἡ ἀρετή, δίδει τὴν ἀπάντησιν ὅτι δὲν εἶναι ἡ ἀρετὴ εὐδαιμονία, ἀλλὰ εὐδαιμονία εἶναι ἡ ἐνεργητικότης ἐκείνη πρὸς ἣν τείνει ἡ ἀρετή. Πρὸς τοὺς ταυτίζοντας τὴν εὐδαιμονίαν μὲ τὴν ἡδονήν, ἀπαντᾷ ὅτι ἡ ἡδονὴ εἶναι ἁπλοῦν ἐπακολούθημα τῆς εὐδαιμονίας. Πρὸς ἐκείνους δὲ οἵτινες λέγουν ὅτι ἡ εὐδαιμονία εἶναι ταυτόσημος μὲ τὸν πλοῦτον καὶ τὰ ὑλικὰ ἀγαθὰ ἀποτελοῦν μόνον τὴν προϋπόθεσιν διὰ νὰ ὑπάρξῃ ἡ εὐδαιμονία. Εἶναι προφανὲς ὅτι ἡ ἀριστοτελικὴ ἠθικὴ ἀντιτίθεται πρὸς τὰ εὐδαιμονιστικὰ συστήματα, ἅτινα θεωροῦν ὡς ὕψιστον ἀγαθὸν τὴν ἀπόλαυσιν. Τὸ ἠθικὸν ἰδεῶδες τοῦ 'Αριστοτέλους εἶναι οὐχὶ ἡ ἀπόλαυσις ἀλλ' ἡ ἐνεργητικότης. Εὐδαίμων εἶναι ὁ ἄνθρωπος ὅστις ὑψώνει εἰς τὸν μεγαλύτερον βαθμὸν τῆς ἀποδοτικότητός της τὴν ἀπόδοσιν τῆς ἀνθρωπίνης δραστηριότητος θεωρουμένης ὡς ἐκδηλώσεως τοῦ ἀνθρώπου ὡς λογικοῦ ὄντος. 'Αφ' ἑτέρου ἡ ἀριστοτελικὴ ἠθικὴ δὲν ἐμφανίζει τὴν αὐστηρότητα τῶν ἀσκητικῶν συστημάτων, διότι ἀναγνωρίζει τὴν ἀξίαν τῶν ὑλικῶν ἀγαθῶν ὡς προϋποθέσεων διὰ τὴν ἀπόκτησιν τῆς εὐδαιμονίας καὶ θεωρεῖ ὡς παρακολούθημα τῆς εὐδαιμονίας καὶ τὴν ἡδονήν. Οὕτω λέγει ὁ 'Αριστοτέλης ὅτι ἄνθρωπος διάγων ἐν ἐσχάτῃ ἐνδείᾳ δὲν δύναται νὰ εἶναι εὐδαίμων. 'Ο βασανιζόμενος μὲ τὸ βασανιστήριον τοῦ τροχοῦ, ὅσον ἐνάρετος καὶ ἂν εἶναι, δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ κατὰ τὸν Σταγιρίτην εὐδαίμων: «Οἱ δὲ τὸν τροχιζόμενον καὶ τὸν δυστυχίαις μεγάλαις περιπίπτοντα εὐδαίμονα φάσκοντες εἶναι, ἐὰν ᾖ ἀγαθός, ἢ ἑκόντες ἢ ἄκοντες οὐδὲν λέγουσι» (1153 β 19). ('Εκεῖνοι δὲ οἱ ὁποῖοι λέγουν ὅτι ὁ βασανιζόμενος διὰ τοῦ τροχοῦ ἢ ὁ περιπίπτων εἰς μεγάλας δυστυχίας εἶναι εὐδαίμων, ἀρκεῖ μόνον νὰ εἶναι ἐνάρετος, ἢ μὲ τὴν θέλησίν των, ἢ παρὰ τὴν θέλησίν των λέγουν ἀσύστατα πράγματα). 'Ως πρὸς τὴν ἡδονὴν λέγει τὰ ἀκόλουθα: «Τελειοῖ δὲ τὴν ἐνέργειαν ἡ ἡδονὴ οὐχ ὡς ἡ ἕξις ἐνυπάρχουσα, ἀλλ' ὡς ἐπιγιγνόμενόν τι τέλος, οἷον τοῖς ἀκμαίοις ἡ ὥρα» (1174 β 31). ('Επιφέρει ἡ ἡδονὴ ὁλοκλήρωσιν τῆς ἐνεργείας, οὐχὶ ὡς ποιότης ἐνυπάρχουσα ἐντὸς τῆς ἐνεργείας, ἀλλ' ὡς κάτι ὅπερ ἐπιπροστίθεται εἰς αὐτήν, ὅπως ἀκριβῶς ἡ ὡραιότης ἀποτελεῖ ἐπακολούθημα τῆς νεότητος). 'Ο 'Αριστοτέλης ἵσταται μακρὰν τῆς ἀσκητικῆς ἀναλγησίας καὶ ἀναγνωρίζει τὴν ἀξίαν ἣν ἔχουν τὰ ἐξωτερικὰ καὶ φυσικὰ ἀγαθά. Τὸ μικρὸ παιδὶ π.χ. δὲν δύναται νὰ ἔχῃ εὐδαίμονα βίον, διότι δὲν εἶναι ἀνεπτυγμέναι αἱ πνευματικαὶ δυνάμεις του. Τὸ αὐτὸ συμβαίνει καὶ διὰ τὸν διανοητικῶς ἢ σωματικῶς ἀνάπηρον. Χρησιμοποιοῦντες νεωτερικοὺς ὅρους θὰ ἐλέγομεν ὅτι ὁ Σταγιρίτης κατατάσσει τὰ ἀγαθὰ εἰς ἱεραρχικὴν κλίμακα ἀναλόγως τῆς συμβολῆς των διὰ τὴν πραγμάτωσιν τῆς εὐδαιμονίας, θεωρουμένης ὡς ἀνεμποδίστου ἐκδηλώσεως τῶν εὐγενεστέρων ἐνεργειῶν ἃς δύναται νὰ ἐπιτελέσῃ ὁ ἄνθρωπος. Οὕτω ἡ ἀριστοτελικὴ ἠθικὴ θέλει νὰ ὑψώσῃ τὸν ἄνθρωπον εἰς τὸ ἠθικὸν ἰδεῶδες, λαμβάνουσα ὑπ' ὄψιν ἁπάσας τὰς ἀπαιτουμένας ὑλικὰς προϋποθέσεις. Δὲν εἶναι ἓν σύστημα τυπολογικόν, ἀλλὰ γνωρίζει νὰ ἐκτιμᾷ τὴν ἠθικὴν πραγματικότητα καὶ ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τοῦ ὑλικοῦ της περιεχομένου. 'Εκ τούτου ἐξηγεῖται, διατί εἷς τῶν κυριωτέρων ἀντιπροσώπων τῆς καθ' ὕλην ἐκδοχῆς τῆς 'Ηθικῆς, ὁ Νικ. Χάρτμαν, μετὰ μεγάλης προσοχῆς ἐξετάζει τὰς εἰς τὴν ἀρετὴν ἀναφερομένας ἀντιλήψεις τοῦ 'Αριστοτέλους, χρησιμοποιῶν τὸν ἀριστοτελικὸν ὅρον ἀρετὴ ὡς ταυτόσημον μὲ τὸν νεωτερικὸν ὅρον ἠθικὴ ἀξία.

Ἡ ἔννοια τῆς ἀρετῆς. 'Αφοῦ τὸ κύριον γνώρισμα τοῦ εὐδαίμονος βίου εἶναι ἡ συμμόρφωσις τῆς ψυχικῆς μας ἐνεργητικότητος πρὸς τὴν ἀρετήν, εἴμεθα ὑποχρεωμένοι διὰ νὰ προχωρήσωμεν εἰς τὰς ἠθικὰς ἀναζητήσεις νὰ δείξωμεν τί εἶναι ἡ ἀρετή. Κατὰ τὸν 'Αριστοτέλη αἱ ἀρεταὶ τυγχάνουν ἕξεις ἄξιαι ἐπαίνου: «Τῶν ἕξεων δὲ τὰς ἐπαινετὰς ἀρετὰς λέγομεν» (1103 α 9). ('Ονομάζομεν ἀρετὰς ἐκείνας ἐκ τῶν ἕξεων αἵτινες εἶναι ἄξιαι ἐπαίνου). "Οταν λέγωμεν ἕξιν εἰς τὴν ἀριστοτελικὴν ὁρολογίαν ἐννοοῦμεν μίαν ἀποκτηθεῖσαν διὰ τῆς ἐπανειλημμένης λειτουργίας ἱκανότητα νὰ ἐπιτελοῦμεν ἐνέργημά τι. Διὰ τῆς ἐπαναλήψεως μιᾶς λειτουργίας ἐπέρχεται ἐπὶ τῶν ὀργανικῶν ὑλικῶν συστατικῶν μεταβολή τις ποιοτική, ἥτις τὰ καθιστᾷ ἱκανὰ νὰ ἐκτελοῦν εὐκολώτερον καὶ τελειότερον τὴν ῥηθεῖσαν λειτουργίαν. "Αρα ἕξις εἶναι σταθερὰ ποιότης ἀποκτηθεῖσα ὑπὸ τῆς ψυχῆς, δυνάμει τῆς ὁποίας ἐκτελεῖ ἔργον τι. 'Εκ τούτου προκύπτει ὅτι ἡ ἀρετὴ δὲν εἶναι φυσική τις προδιάθεσις, ἀλλὰ κάτι τὸ ὁποῖον ἀποκτᾶται κατόπιν πρακτικῆς ἐνεργητικότητος καὶ ἐπιμόνου ἀσκήσεως. Διὰ τοῦτο καὶ χαρακτηρίζεται ὡς ἀξία ἐπαίνου ψυχικὴ διάθεσις. 'Η ἀρετὴ λοιπὸν ἀποκτᾶται οὐχὶ διὰ τῆς διδασκαλίας, ὅπως ἡ θεωρητικὴ γνῶσις, ἀλλὰ διὰ τῆς πράξεως. Τὸ παιδὶ δύναται νὰ μάθῃ τὰ μαθηματικὰ διὰ τῆς διδασκαλίας. παρατηρεῖ ὁ Σταγιρίτης, δὲν ἠμπορεῖ ὅμως νὰ διδαχθῇ μὲ τὴν αὐτὴν ἐπιτυχίαν καὶ τὴν ἠθικήν, διότι τοῦ λείπει ἡ περὶ τὸν βίον καὶ τὰς πράξεις ἐμπειρία. 'Επειδὴ δὲ αἱ ἀρεταὶ ἀναφέρονται εἰς τὴν ἐνεργητικότητα τοῦ ἀνθρώπου, ἂν θελήσωμεν νὰ τὰς ὑποδιαιρέσωμεν, πρέπει νὰ λάβωμεν ὑπ' ὄψιν μας εἰς πόσας μεγάλας κατηγορίας δυνάμεθα νὰ διακρίνωμεν τὴν ἀνθρωπίνην ἐνεργητικότητα. Εἴπομεν εἴδη ἀνωτέρω ὅτι διαστέλλομεν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ δύο ἐνεργητικότητας. 'Η μία εἶναι ἡ ἐνεργητικότης τοῦ λόγου, ἡ δὲ ἑτέρα ἐκείνη ἥτις πείθεται εἰς τὸν λόγον καὶ ἐκτελεῖ τὰς ἐπιταγάς του. 'Η πρώτη ἀναφέρεται γενικῶς εἰς τὴν διανοητικὴν ἐνέργειαν, ἡ δὲ δευτέρα εἰς τὴν βουλητικὴν ἠθικὴν πρᾶξιν. Καὶ αἱ ἀρεταὶ λοιπὸν θὰ διαιρεθοῦν εἰς δύο μεγάλας ὁμάδας. Εἰς τὴν πρώτην ὁμάδα κατατάσσομεν τὰς «διανοητικὰς» ἀρετὰς αἵτινες εἶναι ἡ σοφία καὶ ἡ φρόνησις, εἰς τὴν δευτέραν δὲ ὁμάδα ταξιθετοῦμεν τὰς «ἠθικὰς» ἀρετάς, αἵτινες σχετίζονται μὲ τὰς ἐκδηλώσεις τῆς βουλήσεως καὶ ἐν γένει μὲ τὸν ἠθικὸν βίον. Αἱ διανοητικαὶ ἀρεταὶ ἔχουν τὴν γένεσίν των ἐκ τῆς διδασκαλίας, αἱ ἠθικαὶ ὅμως ἐκ τοῦ διαρκοῦς καὶ ἀδιαλείπτου ἐθισμοῦ, «ἐξ ἔθους», δι' ὃ καὶ καλοῦνται ἠθικαί. 'Ο ἐθισμὸς κατὰ τὸν 'Αριστοτέλη δὲν εἶναι δυνατὸς εἰς τὰ φυσικὰ ὄντα. Δὲν δυνάμεθα νὰ συνηθίσωμεν ἕνα λίθον νὰ μὴ πίπτῃ πρὸς τὰ κάτω. 'Εξ ἀντιθέτου ὁ ἄνθρωπος εἶναι τὸ κατ' ἐξοχὴν ἐπιδεκτικὸν ἐθισμοῦ ὄν. "Εχει μὲν φυσικὴν προδιάθεσιν νὰ δεχθῇ τὰς ἀρετὰς ὁ ἄνθρωπος, ἀλλὰ διὰ νὰ γίνουν σταθεραί του ἕξεις πρέπει νὰ παρεμβληθῇ τὸ ἔθος, ὁ σταθερὸς διὰ τῆς πράξεως ἐθισμός.

Αἱ ἠθικαὶ ἀρεταί. 'Ο ὁρισμὸς ὃν δίδει σχετικῶς μὲ τὰς ἠθικὰς ἀρετὰς ὁ 'Αριστοτέλης εἶναι ὁ ἀκόλουθος: «"Εστιν ἄρα ἡ ἀρετὴ ἕξις προαιρετική, ἐν μεσότητι οὖσα τῇ πρὸς ἡμᾶς, ὡρισμένη λόγῳ καὶ ὡς ἂν ὁ φρόνιμος ὁρίσειεν» ('Ηθ. Νικ. 1106 β 36). (Εἶναι λοιπὸν ἡ ἀρετὴ ἕξις (σταθερὰ ψυχικὴ διάθεσις) προερχομένη ἐκ τῆς προαιρέσεως, ἥτις κρατεῖται εἰς μίαν μεσότητα σχετικὴν μὲ ἡμᾶς, ἥτις μεσότης καθορίζεται ὑπὸ τοῦ λόγου, συμφώνως πρὸς τὸν καθορισμὸν τὸν ὁποῖον θὰ ἔδιδεν εἷς φρόνιμος ἄνθρωπος). 'Ως πρῶτον χαρακτηριστικὸν τῆς ἀρετῆς θεωρεῖται τὸ «προαιρετικόν», δηλαδὴ τὸ ὅτι ἔχει τὴν ἀρχὴν της εἰς τὴν ἐλευθέραν προαίρεσιν. 'Ως δεύτερον χαρακτηριστικόν της ἀναφέρεται τὸ ὅτι αὕτη «συνίσταται εἰς μίαν μεσότητα ἥτις εἶναι ἀνάλογος μὲ ἡμᾶς». Τὸ χαρακτηριστικὸν τοῦτο ἀναλύεται εἰς δύο γνωρίσματα, ἐξ ὧν τὸ πρῶτον εἶναι ὅτι ἡ ἀρετὴ εἶναι μεσότης, τὸ δὲ δεύτερον ὅτι ἡ μεσότης αὕτη εἶναι οὐχὶ ἀπόλυτος ἀλλ' ἐν σχέσει πρὸς ἡμᾶς. Τρίτον δὲ χαρακτηριστικὸν ἀποτελεῖ τὸ ὅτι ἡ μεσότης καθορίζεται διὰ τοῦ ὀρθοῦ λόγου ὅπως τὸν καθορίζει οὐχὶ οἱοσδήποτε ἄνθρωπος, ἀλλὰ ὁ φρόνιμος καὶ σπουδαῖος. 'Επειδὴ ἐν τοῖς προηγουμένοις, λόγου γενομένου περὶ ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως, διεσαφηνίσθη ἡ ἔννοια τῆς προαιρέσεως, ἀπομένει νῦν νὰ προχωρήσωμεν εἰς ἀνάπτυξιν ἀναφερομένην εἰς τὰ ὑπόλοιπα χαρακτηριστικά.

Κατὰ πρῶτον πρέπει νὰ καταστήσωμεν σαφὲς τί ἐννοεῖ ὁ 'Αριστοτέλης θεωρῶν τὴν ἀρετὴν μεσότητα. 'Η ἀρετὴ οὕτως καθοριζομένη εἶναι τὸ ὀρθὸν μέτρον τὸ εὑρισκόμενον μεταξὺ δύο ἀντιθέτων ἀκροτήτων, ἐξ ὧν τὸ ἓν ἐμφανίζει «ἔλλειψιν», τὸ δὲ ἕτερον «ὑπερβολήν». Οὕτω π.χ. ἡ ἀνδρεία ἀποτελεῖ τὸ ὀρθὸν μέτρον μεταξὺ τῆς δειλίας ἥτις συνίσταται εἰς τὴν ἔλλειψιν καὶ τοῦ θράσους ὅπερ συνίσταται εἰς τὴν ὑπερβολήν. Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ἡ σωφροσύνη ἀποτελεῖ τὸ μέσον μεταξὺ τῆς ἀναισθησίας καὶ ἀκολασίας, ἡ ἐλευθεριότης μεταξὺ τῆς ἀνελευθερίας καὶ ἀσωτείας. 'Η μεγαλοπρέπεια εἶναι τὸ μέσον μεταξὺ τῆς μικροπρεπείας καὶ ἀπειροκαλίας, ἡ δὲ μεγαλοψυχία μεταξὺ τῆς μικροψυχίας καὶ τῆς χαυνότητος. Μεταξὺ τῆς ἀφιλοτιμίας καὶ τῆς φιλοτιμίας παρεμβάλλεται ὡς μεσότης ἀρετή τις δι' ἣν ἡ γλῶσσα δὲν ἔχει εἰδικὴν ἔκφρασιν. 'Η πραότης εἶναι τὸ μέσον μεταξὺ ἀοργησίας καὶ ὀργιλότητος, ἡ ἀλήθεια μεταξὺ εἰρωνείας καὶ ἀλαζονείας, ἡ εὐτραπέλεια μεταξὺ ἀγροικίας καὶ βωμολοχίας, ἡ φιλία μεταξὺ δυσκολίας καὶ κολακείας, ἡ αἰδὼς μεταξὺ καταπλήξεως καὶ ἀναισχυντίας καὶ ἡ νέμεσις (δηλ. ἀγανάκτησις) μεταξὺ ἐπιχαιρεκακίας καὶ φθόνου. "Αν θεωρήσωμεν τὸν ἀνωτέρω πίνακα βλέπομεν ὅτι περιλαμβάνει τέσσαρας ὁμάδας ἀρετῶν. Εἰς τὴν πρώτην ὁμάδα περιέχονται τρεῖς ἀρεταὶ σχετικαὶ μὲ τὸν φόβον καὶ εὐψυχίαν: 1) 'Η ἀνδρεία. 2) 'Η σωφροσύνη. 3) 'Η πραότης. 'Η δευτέρα ὁμὰς περιλαμβάνει τέσσαρας ἀρετὰς σχετικὰς μὲ τὴν χρῆσιν τῶν ὑλικῶν ἀγαθῶν καὶ τὴν διαχείρισιν τῆς δυνάμεως: 1) Τὴν ἐλευθεριότητα. 2) Τὴν μεγαλοπρέπειαν. 3) Τὴν μεγαλοψυχίαν καὶ 4) Τὴν ἀρετὴν τὴν περιεχομένην μεταξὺ φιλοδοξίας καὶ ἀποστροφῆς πρὸς τὰς τιμάς. Εἰς τὴν τρίτην ὁμάδα περιέχονται τρεῖς ἀρεταὶ ἀναφερόμεναι εἰς τὰς κοινωνικὰς σχέσεις τῶν ἀνθρώπων: 1) 'Η ἀλήθεια. 2) 'Η εὐτραπέλεια. 3) 'Η φιλία. Εἰς δὲ τὴν τετάρτην ὁμάδα καταπάσσονται δύο ἀρεταὶ σχετικαὶ μὲ τὴν συναισθηματικὴν θέσιν ἣν λαμβάνει ὁ ἄνθρωπος ἐν ὄψει τῆς καταστάσεως

τῶν συνανθρώπων του. Εἶναι δὲ αὗται: 1) Ἡ αἰδὼς καὶ 2) Ἡ νέμεσις, δηλ. ἡ δικαία ἀγανάκτησις. Ἐὰν προσέξωμεν εἰς ἁπάσας ταύτας τὰς ὁμάδας θὰ διαγνώσωμεν ὅτι δι' ἑκάστης ἀρετῆς ἐπιδιώκεται ἡ κυριάρχησις ἑνὸς ὡρισμένου εἴδους συναισθημάτων, ἐπὶ τῷ σκοπῷ ὅπως καταστῶμεν ἱκανοὶ νὰ πράξωμεν τὸ ὀρθόν, μὴ ἐπηρεαζόμενοι ἀπὸ τὴν ψυχικὴν ταραχὴν εἰς ἣν δυνατὸν νὰ μᾶς περιαγάγῃ ἡ συναισθηματικὴ ἐπίδρασις.

Ἡ ἀντίληψις τοῦ Ἀριστοτέλους ὅτι ἡ ἀρετὴ εἶναι μεσότης προεκάλεσε πολλάκις τὰ εἰρωνικὰ σχόλια πολλῶν πολεμίων τῆς ἠθικῆς του θεωρίας, οἵτινες τοῦ ἐπιρρίπτουν τὴν μομφὴν ὅτι πειρᾶται νὰ λύσῃ τὰ ἠθικὰ προβλήματα διὰ τῆς εὐκόλου μεθόδου τῆς συμβιβαστικῆς λύσεως. Ἂν ὑπερεντεινομένη ἡ ἀνδρεία ἄγεται εἰς ὑπερβολὴν καὶ καθίσταται θράσος, ἤτοι κακία, δὲν συνάγεται τὸ παράλογον συμπέρασμα ὅτι ἡ ἔντασις τοῦ βαθμοῦ τῆς ἀρετῆς καθίσταται ἀφορμὴ νὰ περιπέσῃ αὐτὴ εἰς κακίαν; Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει φρονοῦν πολλοὶ ἐκ τῶν ἐπικριτῶν ὅτι καταλύεται ὁ ἀξιολογικὸς χαρακτὴρ τῆς ἀρετῆς.

Κατὰ τῶν ἐν λόγῳ ἐπικρίσεων ἀντεπεξῆλθε κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους ὁ Γερμανὸς φιλόσοφος Νικ. Χάρτμαν εἰς τὸ μέγα συστηματικὸν περὶ Ἠθικῆς σύγγραμμά του. Ἀντικρούων τὰς ἐπικρίσεις ἀνέφερεν ἓν ἀξιοσημείωτον χωρίον ἐκ τοῦ δευτέρου βιβλίου τῶν «Ἠθικῶν Νικομαχείων» ὅπερ λύει τελειωτικῶς τὸ πρόβλημα (1107 α 5). «Διὸ κατὰ μὲν τὴν οὐσίαν καὶ τὸν λόγον τὸν τί ἦν εἶναι λέγοντα μεσότης ἐστὶν ἡ ἀρετή, κατὰ δὲ τὸ ἄριστον καὶ τὸ εὖ ἀκρότης». (Διὰ τοῦτο ὡς πρὸς μὲν τὴν οὐσίαν της καὶ τὸν ὁρισμόν, ὅστις ἐκφράζει τὴν ὀντότητά της, ἡ ἀρετὴ εἶναι μεσότης, ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ὅμως τοῦ ἀρίστου καὶ τῆς τελειότητος εἶναι ἀκρότης). Κατὰ τὸ ὀντολογικὸν της περιεχόμενον, ἤτοι κατὰ τὴν ἀξιολογικήν της ὕλην, εἶναι ἡ ἀρετὴ μεσότης, ἀλλὰ κατὰ τὸν ἀξιολογικόν της χαρακτῆρα εἶναι κάτι τὸ ἀπόλυτον, ὅπερ δὲν ἐπιδέχεται οὐδεμίαν ἐπὶ πλέον ὑπερβολήν. Κατὰ συνέπειαν τὸ νόημα τοῦ ἀριστοτελικοῦ ὁρισμοῦ τῆς ἀρετῆς ὡς μεσότητος εἶναι ὅτι ἡ ἀρετὴ ἀπὸ ὀντολογικῆς μὲν ἀπόψεως εἶναι μεσότης εὑρισκομένη μεταξὺ ἀπροσδιοριστίας τῆς ὑπερβολῆς καὶ ἐλλείψεως, ἀπὸ ἀξιολογικῆς ὅμως πλευρᾶς θεωρουμένη εἶναι ὑψίστη τελειότης μὴ ἐπιδεχομένη περαιτέρω ὑπερβολήν, ἀλλ' ἐνέχουσα τὸ χαρακτηριστικὸν τοῦ ἀπολύτου. Θεωρούμεναι εἰς τὴν βαθυτέραν των οὐσίαν αἱ ὡς ἠθικαὶ χαρακτηριζόμεναι ἀρεταὶ εἶναι ἀξιολογικαὶ συνθέσεις προκύπτουσαι οὐχὶ ἐκ τῆς κατὰ βαθμὸν ἐξυψώσεως ἑνὸς μόνον ἀξιολογικοῦ στοιχείου, ἀλλ' ἐκ τῆς ὀργανικῆς συνδέσεως δύο καθ' ὕλην ἀντιθέτων ἀξιολογικῶν στοιχείων. Ἡ ἀνδρεία π.χ. δὲν εἶναι οὔτε ἀλόγιστον θράσος, οὔτε ὑπολογισμένη προφύλαξις, διότι τόσον ἡ ἀλόγιστος τόλμη ὅσον καὶ ἡ δειλία καθ' ἑαυτὰς λαμβανόμεναι στεροῦνται ἀπολύτου ἀξίας. Εἶναι ἡ σύνθεσις ἡ ἀπαρτιζομένη ἐξ ἀμφοτέρων.

Εἰς τὸν δοθέντα ὁρισμὸν τῶν ἀρετῶν ἡ μεσότης δὲν θεωρεῖται ἀπόλυτος, ἀλλ' εἶναι μεσότης ἐν σχέσει μὲ «ἡμᾶς», δηλαδὴ μὲ τὸν ἄνθρωπον ὡς ὑποκείμενον τῆς ἠθικῆς πράξεως. Ὁ φρόνιμος ἄνθρωπος ἔχει τὴν ἁρμοδιότητα νὰ προβῇ εἰς τὸν καθορισμὸν τῆς μεσότητος ταύτης. Ὥστε ἡ μεσότης ποικίλλει κατὰ τὰς περιστάσεις καὶ τὰ πρόσωπα, ὡς πρὸς τὸν καθορισμόν της ὅμως κατάλληλος εἶναι ὁ φρόνιμος, ἤτοι ὁ ὑψωθεὶς ἤδη διὰ τῆς πράξεως εἰς ἠθικὴν προσωπικότητα. Προαπαιτεῖται ἄρα εὔστοχος κρίσις διὰ νὰ ἀντιληφθῇ ὁ ἄνθρωπος εἰς ἑκάστην δεδομένην περίστασιν ποία πρᾶξις εἶναι ἑνάρετος. Ὁ Ἀριστοτέλης ἀποφεύγει νὰ παράσχῃ ἐκ τῶν προτέρων ἀντικειμενικὰ κριτήρια, ἀλλὰ καθορίζει τὸ ὑποκειμενικὸν τρόπον τῆς διαδικασίας δι' ἧς καθορίζεται ἑκάστοτε τὸ πρακτέον. Ἐπειδὴ δὲ σχετικοποιεῖ τὴν ἀρετὴν ἐπὶ τῇ βάσει τῶν συγκεκριμένων περιστατικῶν, ἡ ἠθική του θεωρία εἶναι ὅλως ἀνθρωπιστικὴ ἀποφεύγουσα πᾶσαν ἀπάνθρωπον ἀκαμψίαν.

Ἡ δικαιοσύνη. Ὁλόκληρον τὸ πέμπτον βιβλίον τῶν «Ἠθικῶν Νικομαχείων» ἔχει διαθέσει ὁ Ἀριστοτέλης διὰ τὴν μελέτην τῆς δικαιοσύνης. Ἡ πραγματεία του ἔχει τὸ ἐξαιρετικὸν ὅτι διὰ πρώτην φορὰν εἰς τὴν Ἑλληνικὴν Φιλοσοφίαν ἐμφανίζεται τὸ πνεῦμα τοῦ ἀλτρουϊσμοῦ καθαρὸν ἀπὸ πάσης συσχετίσεως μὲ τὴν ἐγωϊστικῶς νοουμένην ἀτομικὴν εὐδαιμονίαν. Ἡ δικαιοσύνη χαρακτηρίζεται ὡς ἀγαθὸν ὅπερ δὲν ἀποσκοπεῖ εἰς τὴν εὐδαιμονίαν τοῦ ἀσκοῦντος αὐτήν, ἀλλ' εἶναι ἀρετὴ ἔχουσα ὡς στόχον της τὸν ἄλλον ἄνθρωπον. «Διὰ δὲ τὸ αὐτὸ τοῦτο καὶ ἀλλότριον ἀγαθὸν δοκεῖ εἶναι ἡ δικαιοσύνη μόνη τῶν ἀρετῶν, ὅτι πρὸς ἕτερόν ἐστιν» (1130 α 3) (Διὰ τὸν λόγον ἀκριβῶς αὐτόν, φαίνεται νὰ εἶναι ἡ δικαιοσύνη ἀγαθὸν ὅπερ ἀνήκει εἰς ἄλλον (καὶ ὄχι εἰς τὸν ἀσκοῦντα αὐτήν), διότι ἀναφέρεται εἰς ἕνα ἄλλον). Ὁ Ἀριστοτέλης διαστέλλει τὴν εὐρύτερον ἀπὸ τὴν στενώτερον νοουμένην δικαιοσύνην. Κατὰ τὴν εὐρυτέραν της σημασίαν ἡ δικαιοσύνη θεωρεῖται περιλαμβάνουσα πάσας τὰς ἀρετάς, διότι εἶναι ταυτόσημος μὲ τὸν σεβασμὸν τῶν νόμων οἵτινες ἐπιτάσσουν τὴν ἄσκησιν τῆς ἀρετῆς καὶ τὴν ἀποφυγὴν τῆς κακίας. Ὑπ' αὐτὴν τὴν ἔννοιαν λαμβανομένη ἡ δικαιοσύνη εἶναι ἡ τελεία ἀρετὴ εἰς ἣν ἐμπεριέχονται πᾶσαι αἱ ἄλλαι. Ἡ εἰς στενωτέραν ἔννοιαν λαμβανομένη δικαιοσύνη ὑποδιαιρεῖται, κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη, εἰς τὰ ἀκόλουθα εἴδη: 1ον) Εἰς διανεμητικὴν «ἓν μέν ἐστιν εἶδος τὸ ἐν ταῖς διανομαῖς τιμῆς ἢ χρημάτων ἢ τῶν ἄλλων ὅσα μεριστὰ τοῖς κοινωνοῦσι τῆς πολιτείας» (1130 6 30). (Τὸ ἓν εἶδος τῆς δικαιοσύνης εἶναι ἐκεῖνο ὅπερ ἀναφέρεται εἰς τὰς διανομὰς τῶν τιμῶν ἢ τῶν χρημάτων ἢ τῶν ἄλλων ἀγαθῶν ὅσα διαμοιράζονται οἱ ἀποτελοῦντες μέλη τῆς πολιτικῆς κοινότητος). Ἡ διανομὴ πρέπει νὰ γίνεται κατὰ γεωμετρικὴν ἀναλογίαν, λαμβάνουσα ὑπ' ὄψιν τὴν ἀξίαν τῶν προσώπων. Ὅσοι ἔχουν τὴν αὐτὴν ἀξίαν θὰ λαμβάνουν τὸ αὐτὸ μερίδιον, ὅσοι ὅμως δὲν ἔχουν τὴν αὐτὴν ἀξίαν δὲν θὰ λαμβάνουν τὸ αὐτὸ μερίδιον. 2ον) Εἰς δικαιοσύνην ἐν συναλλάγμασιν ἢ διορθωτικήν, ἥτις δὲν λαμβάνει ὑπ' ὄψιν τὴν προσωπικὴν ἀξίαν, ἀλλὰ προβαίνει εἰς τὴν διανομὴν τῶν ἀγαθῶν κατ' ἀριθμητικὴν ἀναλογίαν, θεωροῦσα τὰ πρόσωπα ὡς ἴσα πρὸς ἄλληλα. Διὰ ταύτης ἐπιδιώκεται ἀφ' ἑνὸς μὲν νὰ ἐπέρχεται ἐξίσωσις τῶν ἀνταλλαγῶν κατὰ τὰς ἐκουσίας συναλλαγάς, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἰσοσταθμησις τῆς ποινῆς καὶ τοῦ ἀδικήματος κατὰ τὰ διαπραττόμενα ἐγκλήματα. «Ἐν δὲ τὸ ἐν τοῖς συναλλάγμασι διορθωτικόν. Τούτου δὲ μέρη δύο· τῶν γὰρ συναλλαγμάτων τὰ μὲν ἑκούσιά ἐστι τὰ δ' ἀκούσια. Ἑκούσια μὲν τοιάδε, οἷον πρᾶσις, ὠνή, δανεισμός, ἐγγύη, χρῆσις, παρακαταθήκη, μίσθωσις. Τῶν δ' ἀκουσίων τὰ μὲν λαθραῖα, οἷον κλοπή, μοιχεία, τὰ δὲ βίαια, οἷον αἰκία, δεσμός, θάνατος» (1130 6 33). (Τὸ ἕτερον εἶδος τῆς δικαιοσύνης εἶναι ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ρυθμίζει καὶ ἐξισώνει τὰς ἀνισότητας κατὰ τὰς πρὸς ἀλλήλους τῶν ἀνθρώπων συναλλαγάς. Τοῦτο δὲ ὑποδιαιρεῖται εἰς δύο. Διότι ἐκ τῶν συναλλαγῶν τῶν ἀνθρώπων ἄλλαι μὲν εἶναι ἑκούσιαι ἄλλαι δὲ ἀκούσιαι. Ἑκούσιαι εἶναι ἡ πώλησις, ἡ ἀγορά, ὁ δανεισμός, ἡ ἐγγύησις, ἡ ἐπικαρπία, ἡ παρακαταθήκη, ἡ μίσθωσις. Ἐκ δὲ τῶν ἀκουσίων ἄλλαι μὲν εἶναι λαθραῖαι, ὅπως ἡ κλοπή, ἡ μοιχεία κλπ., ἄλλαι δὲ διαπράττονται διὰ τῆς βίας, ὅπως ἡ σωματικὴ κακοποίησις, ἡ φυλάκισις, ὁ θάνατος). 3ον) Ὡς τρίτον εἶδος δικαιοσύνης διαστέλλει ὁ Ἀρισποτέλης τὸ δίκαιον ὅπερ συνέχει τὰς ἀλλακτικὰς κοινωνίας, ἤτοι τὰς κοινότητας ὧν τὰ μέλη παρέχουν πρὸς ἄλληλα ἀμοιβαίας ὑπηρεσίας. «Δοκεῖ δέ τισι καὶ τὸ ἀντιπεπονθὸς εἶναι ἁπλῶς τὸ δίκαιον, ὥσπερ οἱ Πυθαγόρειοι ἔφασαν. Ὡρίζοντο γὰρ ἁπλῶς τὸ δίκαιον, τὸ ἀντιπεπονθὸς ἄλλῳ. Τὸ δ' ἀντιπεπονθὸς οὐκ ἐφαρμόττει οὔτ' ἐπὶ τὸ νεμητικὸν δίκαιον οὔτ' ἐπὶ τὸ διορθωτικόν» (1132 6 21). (Μερικοὶ δὲ (φιλόσοφοι) φρονοῦν ὅτι γενικῶς καὶ ἡ παροχὴ ἀμοιβαίων ὑπηρεσιῶν εἶναι τὸ δίκαιον. Αὐτὴν τὴν γνώμην εἶχον καὶ οἱ Πυθαγόρειοι. Διότι ὡρίζον ὅτι δίκαιον γενικῶς εἶναι ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον λαμβάνει κανεὶς πρὸς ἀνταπόδοσιν ὑφ' ἑνὸς ἄλλου. Ἡ δὲ κατ' ἀμοιβαιότητα δικαιοσύνη δὲν ταυτίζεται οὔτε μὲ τὴν διανεμητικὴν οὔτε μὲ τὴν διορθωτικήν). Πράγματι διαφέρει τῶν ἄλλων διότι τὰ ἄλλα δύο εἴδη ἀποτελοῦν δικαιοσύνην ἀπονεμομένην ὑπὸ τῶν ὀργάνων τῆς δικαστικῆς ἐξουσίας. Ἡ κατ' ἀμοιβαιότητα ὅμως δικαιοσύνη ἀσκεῖται οἰκειοθελῶς ὑπὸ τῶν ἐν τῇ κοινωνίᾳ ζώντων μελῶν. Ἡ σπουδαιότης αὐτῆς εἶναι ὑψίστη, διότι διὰ ταύτης συνέχεται ἡ πολιτικὴ κοινωνία. «Τῷ ἀντιποιεῖν γὰρ ἀνάλογον συμμένει ἡ πόλις». (Διότι ἡ κατὰ τὸ ἀνάλογον μέτρον ἀπόδοσις ἀμοιβαίων ὑπηρεσιῶν συγκρατεῖ τὴν πολιτικὴν κοινότητα). Εἶναι προφανὲς ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης νοεῖ τὴν ὑφ' ἡμῶν σήμερον διαφημιζομένην ὡς θεμέλιον τῆς συμβιώσεως κοινωνικὴν δικαιοσύνην. Ἂν ἔπαυεν ἡ κατὰ σχέσιν ἀναλογίας παροχὴ ἀμοιβαίων ὑπηρεσιῶν μεταξὺ τῶν πολιτῶν θὰ ὑπεβιβάζετο ἡ κοινωνία εἰς κοινότητα δούλων μὴ ἀμειβομένων ἀναλόγως τῆς παρεχομένης ἐργασίας, καὶ εἰς κοινότητα κυρίων οἵτινες θὰ ἀπελάμβανον δυσανάλογα ὀφέλη πρὸς τὰς ὑπ' αὐτῶν παρεχομένας ὑπηρεσίας. Ἡ κατὰ τὸν τρόπον τοῦτον ἀνταλλαγὴ ἀμοιβαίων ὑπηρεσιῶν πρέπει νὰ γίνεται, λέγει ὁ Ἀριστοτέλης, κατὰ τὸν ἀντιπεπονθότα λόγον, ὅστις ἀποτελεῖ, μετὰ τὴν γεωμετρικὴν καὶ τὴν ἀριθμητικήν, τὸ τρίτον εἶδος ἀναλογίας. Ἡ ἀνάγκη δὲ τῆς κατ' ἀναλογίαν ἀνταλλαγῆς ὑπηρεσιῶν ὥθησε, κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη, τοὺς ἀνθρώπους νὰ ἐπινοήσουν ὡς κοινὸν μέτρον τῶν ἀνταλλαγῶν τὸ χρῆμα.

Ὁ Ἀριστοτέλης ἐφαρμόζων τὸν ὁρισμὸν τῆς ἀρετῆς ὡς μεσότητος καὶ ἐπὶ τῆς δικαιοσύνης, διδάσκει ὅτι ἡ ἀφορῶσα ταύτην μεσότης ἔχει ἴδιον τύπον. Εἶναι μέσον περιβαλλόμενον οὐχὶ ὑπὸ δύο διαφόρων καὶ ἀντιθέτων ἀξιολογικῶν στοιχείων, ἀλλὰ καὶ τὰ δύο ἄκρα τὰ περιβάλλοντα ταύτην τὰ ἀποτελεῖ ἡ ἀδικία. Εἶναι ἡ ἀδικία καὶ ὑπερβολὴ ὡς πρὸς τὴν ἐκ μέρους τοῦ ἀδίκου ἀπάκτησιν ἰδίων ὠφελημάτων καὶ ἔλλειψις τῆς βλάβης ἣν ἤθελεν ἐπιφέρει εἰς ἑαυτὸν ὁ ἄδικος διὰ τῆς δικαιοτέρας συμπεριφορᾶς του. Ἡ δικαιοσύνη ἀποβλέπει πάντοτε εἰς τὸ ἴσον ἄνευ πλεονεξίας προέρχεται δὲ ἐξ ἐσωτερικῆς προαιρέσεως.

Κατὰ τὴν ἀπονομὴν τῆς δικαιοσύνης συνιστᾷ ὁ Ἀριστοτέλης νὰ γίνεται χρῆσις καὶ τοῦ ἐπιεικοῦς. Εἶναι δὲ τὸ ἐπιεικὲς «ἐπανόρθωμα νόμου ᾗ ἐλλείπει διὰ τὸ καθόλου» (διόρθωσις τοῦ νόμου ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῆς ἐλλείψεως ἣν παρουσιάζει λόγῳ τῆς γενικότητός του). Ὁ νομοθέτης προσπαθῶν νὰ περιλάβῃ εἰς γενικοὺς τύπους τὰς ἐπὶ μέρους περιπτώσεις πολλάκις δὲν κατορθώνει τοῦτο. «Ὅταν λοιπὸν ἐμφανίζῃ προφανῶς τοιαύτην ἔλλειψιν ὁ νόμος, ὁ δικαστὴς πρέπει νὰ ἐφαρμόζῃ τοῦτον μετ' ἐπιεικείας, ἔχων ὑπ' ὄψιν του ὅτι καὶ ὁ ἴδιος ὁ νομοθέτης ἂν ἀντεμετώπιζε τὴν συγκεκριμένην περίπτωσιν δὲν θὰ προέβαινεν εἰς τὴν κατὰ γράμμα τοῦ νόμου ἐφαρμογήν Τὴν τοιαύτην προσεκτικὴν τῶν νόμων ἐφαρμογὴν εἶχεν ἤδη συστήσει καὶ ὁ Πλάτων εἰς τὸν «Πολιτικόν» του (294 Β). Συγκρίνοντες τὰς περὶ δικαιοσύνης ἀντιλήψεις τοῦ Ἀριστοτέλους πρὸς τὰς τοῦ Πλάτωνος διαπιστώνομεν ὅτι ὁ Σταγιρίτης ἔδωκε περιεχόμενον εἰς τὴν ἔννοιαν αὐτήν. Ὁ Πλάτων θεωρεῖ τὴν δικαιοσύνην ὡς ἐστερημένην περιεχομένου τυπικὴν ἀρετήν, ἥτις ἐξασφαλίζει τὴν ἁρμονίαν μεταξὺ τῶν ψυχικῶν μερῶν ἐξ ὧν συνίστανται ὁ ἀτομικὸς ἄνθρωπος καὶ μεταξὺ τῶν ἀτόμων ὡς μελῶν τῆς πολιτικῆς κοινότητος. Ὁ Ἀριστοτέλης προβαίνει εἰς λεπτομερῆ μελέτην τῆς ἐννοίας τῆς δικαιοσύνης εἰς τὴν συγκεκριμένην τὴν λειτουργίαν

ἢν ἐπιτελεῖ ὡς συνεκτικὴ δύναμις ρυθμίζουσα τὰς σχέσεις τῶν ἀτόμων ἅτινα διαβιοῦν ἐν πολιτικῇ κοινωνίᾳ.

Αἱ διανοητικαὶ ἀρεταί. Ἐκτὸς τῶν ἠθικῶν ἀρετῶν κάμνει λόγον ὁ Ἀριστοτέλης καὶ περὶ τῶν διανοητικῶν. Ἐπειδὴ ἡ εὐδαιμονία εἶναι ἐνεργητικότης τῆς ψυχῆς, πρέπει νὰ μελετήσωμεν ἅπαντα τὰ εἴδη τῆς ψυχικῆς ἐνεργητικότητος, τόσον ἀπὸ ἀπόψεως ἠθικῆς ὅσον καὶ διανοητικῆς. Αἱ διανοητικαὶ ἐνέργειαι οὖσαι ἐκδηλώσεις τοῦ λόγου, ὅστις καθοδηγεῖ τὸ ἄλογον μέρος τῆς ψυχῆς, ἀποτελοῦν τὰς τυπικὰς προϋποθέσεις τῆς ἠθικῆς πράξεως καὶ διὰ τοῦτο πρέπει ἡ ἠθικὴ θεωρία νὰ προβῇ εἰς τὴν ἐξέτασίν των. Ὅπως εἴδομεν ἀνωτέρω πᾶσα διανοητικὴ ἐνέργεια ἐκδηλοῦται ἢ ὡς κατασκευὴ ἀντικειμένων (ποίησις) ἢ ὡς ἠθικὴ πρακτικὴ ἐνέργεια (πρᾶξις) ἢ ὡς ζήτησις τῆς ἀληθείας (θεωρία). Εἰς τὰς ἐνεργείας ταύτας, ἃς ἐκτελεῖ ἡ ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου, ἀντιστοιχοῦν κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη αἱ ἀρεταὶ τῆς τέχνης, τῆς φρονήσεως, τῆς ἐπιστήμης καὶ τοῦ νοῦ. Ἐκ τούτων ἡ μὲν τέχνη καὶ φρόνησις ἀναφέρονται εἰς τὸ τμῆμα ἐκεῖνο τοῦ ὄντος ὅπερ ἐμφανίζει ἀστάθειαν καὶ συμπτωματικότητα, ὁ νοῦς ὅμως καὶ ἡ ἐπιστήμη ἐξετάζουν τὰς αἰωνίους καὶ ἀμετακινήτους ἀληθείας. Ἐκ τούτων ὁ μὲν νοῦς ἀντιλαμβάνεται δι' ἐνοράσεως τὰς πρώτας καὶ θεμελιώδεις ἐπιστημονικὰς ἐννοίας, ἡ δὲ ἐπιστήμη ἀσχολεῖται μὲ τὴν ἀποδοτικὴν διερεύνησιν τῆς ἀληθείας. Λαμβανομένης ὑπ' ὄψιν τῆς ἀξίας τῶν σκοπῶν οὓς προτίθεται νὰ πραγματοποιήσῃ ἑκάστη τῶν διανοητικῶν ἀρετῶν, προκύπτει καθωρισμένη βαθμολογικὴ διαβάθμισις, ἥτις ἀρχίζει μὲ τὴν τέχνην, προχωρεῖ εἰς τὴν φρόνησιν, ὑψοῦται εἰς τὴν ἐπιστήμην καὶ ἀποκορυφοῦται εἰς τὸν νοῦν. Ἡ τέχνη εἶναι δύναμις ἥτις μᾶς καθιστᾶ ἱκανοὺς νὰ κατασκευάσωμεν κάτι βοηθούμενοι ἀπὸ καθωρισμένον κανόνα: «ἕξις τις μετὰ λόγου ποιητική» (1140 α 7). Ἡ φρόνησις εἶναι δύναμις σύμφωνος μὲ τὴν ἀλήθειαν, ἥτις μᾶς κάμνει ἱκανοὺς νὰ ἐκδηλώνωμεν τὴν πρακτικήν μας δραστηριότητα μὲ τὴν βοήθειαν ὡρισμένου κανόνος ἐν σχέσει μὲ τὰ πράγματα ἅτινα εἶναι ἀγαθὰ ἢ κακὰ διὰ τὸν ἄνθρωπον: «Ἕξις ἀληθὴς μετὰ λόγου πρακτικὴ περὶ τὰ ἀνθρώπῳ ἀγαθὰ καὶ κακά» (1140 β 5). Ἡ ἐπιστήμη καὶ ὁ νοῦς περιλαμβάνονται ὡς ἀρεταὶ διανοητικαὶ ὑπὸ τὴν περιληπτικὴν ἔνδειξιν τῆς σοφίας ἥτις ὁρίζεται «ἐπιστήμη καὶ νοῦς τῶν τιμιωτάτων τῇ φύσει» (1141 β 2) (ἐπιστημονικὴ γνῶσις καὶ ἄμεσος ἐποπτικὴ ἔνόρασις τῶν ὄντων ἅτινα ἵστανται εἰς τὴν ὑψίστην ἀξιολογικὴν βαθμίδα). Ἡ διανοητικὴ ἐκείνη ἀρετὴ ἥτις ἔχει συνάφειαν μὲ τὰς ἠθικὰς ἀρχὰς εἶναι, κατόπιν τῶν ἀνωτέρω, ἡ φρόνησις, θεωρουμένη ὄχι ὅπως παρὰ τοῖς Πλατωνικοῖς ὡς θεωρητική, ἀλλ' ὡς πρακτικὴ σοφία. Διὰ τοῦ διαχωρισμοῦ τῆς σοφίας ἀπὸ τῆς φρονήσεως ὁ Ἀριστοτέλης διαφωνεῖ πρὸς τὸν Σωκράτη, ὅστις ἐθεώρει τὴν ἀρετὴν γνῶσιν. Ἡ ἠθικὴ ἀρετὴ κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη, δὲν συνίσταται εἰς τὴν γνῶσιν μόνον τοῦ ἠθικοῦ κανόνος ἀλλ' ἀπαιτεῖ τὴν διὰ τοῦ πρακτικοῦ ἐθισμοῦ καθυποταγὴν τοῦ ἀλόγου τμήματος τῆς ψυχῆς εἰς τὰς ἐπιταγὰς τοῦ λόγου.

Ἡ ἠθικὴ εὐθύνη. Ὁ ὁρισμὸς τῆς ἀρετῆς ὡς «ἕξεως προαιρετικῆς», ὡς σταθερᾶς καταστάσεως προερχομένης ἐκ συνειδητῆς ἐκλογῆς καὶ δυναμένης νὰ μᾶς καθοδηγῇ εἰς τὴν ἐκλογὴν τοῦ καλοῦ καὶ ἀγαθοῦ, προϋποθέτει τὴν ἠθικὴν ἐλευθερίαν καὶ τὴν εὐθύνην ἐφ' ἧς στηρίζεται ὁ ἐπικαταλογισμὸς τῶν πράξεων καὶ ἡ ἐπιβολὴ τῆς ποινῆς. Ὡς ἐλαφρυντικὰ μετριάζοντα τὴν εὐθύνην δέχεται ὁ Ἀριστοτέλης ἀφ' ἑνὸς μὲν τὴν ἐπιβολὴν βίας, ἀφ' ἑτέρου δὲ τὴν ἄγνοιαν. Ὡς πρὸς τὴν ἄγνοιαν ὅμως παρατηρεῖ ὅτι αὐτὴ δὲν πρέπει νὰ προέρχεται ἐξ ἀμελείας τοῦ ὑποκειμένου. Ἡ δικαιολογία τῆς ἀγνοίας εἰς ἐξαιρετικὰς μόνον περιστάσεις δέον νὰ λαμβάνεται ὑπ' ὄψιν, διότι εἶναι ἀδιανόητον ὅτι ὑπάρχει λογικὸς ἄνθρωπος ἀγνοῶν τοὺς γενικοὺς νόμους τῆς ἠθικότητος.

Τὸ ὕψιστον ἰδεῶδες τῆς ζωῆς. Διὰ νὰ ἀποβῇ ὁ ἄνθρωπος εὐδαίμων εἶναι ἀπαραίτητον αἱ ἐνέργειαι τῆς ψυχῆς του νὰ εἶναι σύμφωνοι μὲ τὴν ἀρετήν. Ἐπειδὴ ὅμως αἱ ἀρεταὶ εἶναι πολλῶν εἰδῶν προβάλλει τὸ ἐρώτημα ποῖον εἶδος ἀρετῆς δύναται νὰ καταστήσῃ τὸν ἄνθρωπον πραγματικῶς εὐδαίμονα. Ἂν πρόκειται νὰ ἐκλέξωμεν τὴν ἄσκησιν ἀρετῆς τινος ὡς ἀποτελοῦσαν τὴν εὐδαιμονίαν, εἶναι φανερὸν ὅτι θὰ πρέπει νὰ προτιμήσωμεν ἐκείνην τὴν ἀρετὴν ἧς ἡ ἄσκησις ἀποτελεῖ ἔσχατον καὶ ὕψιστον σκοπόν. Συγκρίνοντες τὰς ἀρετὰς εἴδομεν ὅτι τὴν ἀνωτάτην θέσιν κατέχει μεταξὺ τούτων ἡ σοφία. Ἡ φρόνησις εἶναι κατωτέρας τάξεως ἀρετή, ἥτις εἶναι χρήσιμος διὰ νὰ μᾶς κάμῃ ἱκανοὺς νὰ ἀποκτήσωμεν τὴν σοφίαν. Τὴν ὑψίστην ἄρα εὐδαιμονίαν θὰ μᾶς παράσχῃ ἡ θεωρητικὴ τῆς ψυχῆς ἐνέργεια. Ἡ ἐνέργεια λοιπὸν τοῦ νοῦ ἡ σύμφωνος μὲ τὴν ἀρετὴν ἥτις προσιδιάζει εἰς αὐτὸν ἀποτελεῖ τὴν τελείαν εὐδαιμονίαν. Ἡ οὕτω νοουμένη θεωρητικὴ ἐνέργεια κατ' ἀνάγκην, λέγει ὁ Ἀριστοτέλης, συνοδεύεται καὶ ἀπὸ τὴν τελειοτάτην κατ' εἶδος ἡδονήν. Ὅπως εἴδομεν ἀνωτέρω, ἡ γνησία ἡδονὴ προκύπτει ἐκ τῆς ἀνεμποδίστου ἐνεργείας τῆς κατὰ φύσιν ἕξεως. Ὅθεν ἀδύνατον εἶναι, ὅταν ἐνεργῇ ἀνεμποδίστως ἐν ἡμῖν ὁ νοῦς, ὡς θεωρητικὴ ἐνέργεια, νὰ μὴ συνοδεύεται ἡ δραστηριότης του αὐτὴ ἀπὸ τὸ ὑψίστης καθαρότητος εἶδος τῆς ἡδονῆς. Τὰ ἄλλα εἴδη τῆς ἡδονῆς καὶ ἰδίως αἱ σωματικαὶ τυγχάνουν συγκεχυμέναι καὶ ἱκαναὶ νὰ προσελκύσουν πρὸς ἑαυτὰς τὰ ἀνδράποδα καὶ τοὺς βαναύσους. Μόνον ἡ ἐκ τῆς θεωρητικῆς φιλοσοφικῆς γνώσεως προκύπτουσα ἡδονὴ ἐμφανίζει καθαρότητα, σταθερότητα καὶ αὐτάρκειαν. Κατ' ἀκολουθίαν τὸ ὕψιστον ἰδεῶδες εἶναι ὁ θεωρητικὸς βίος. Ὁ πρακτικὸς βίος τυγχάνει ἁπλοῦν προπαρασκευαστικὸν στάδιον προωρισμένον νὰ ἀγάγῃ ἡμᾶς εἰς τὴν θεωρητικὴν ἐνατένισιν. Ὑπερέχει προσέτι καὶ ἀπὸ τὸν πολιτικὸν καὶ ἀπὸ τὸν στρατιωτικὸν βίον, καίτοι καὶ τὰ δύο ταῦτα εἴδη φαίνονται νὰ προβαδίζουν κατὰ τὸ κάλλος καὶ τὴν μεγαλοπρέπειαν. Ἀλλὰ τόσον ὁ πολιτικὸς ὅσον καὶ ὁ στρατιωτικὸς βίος εἶναι τεταγμένοι νὰ ὑπηρετοῦν ἀπωτέρους σκοπούς. Διὰ τοῦτο μόνον ὁ θεωρητικὸς βίος ἀποτελῶν ὕψιστον σκοπὸν καὶ ἐμφανίζων αὐτάρκειαν δύναται νὰ θεωρηθῇ ὕψιστον ἰδεῶδες. Ὁ Ἀριστοτέλης εἶναι ἀρκετὰ πραγματιστὴς ὥστε νὰ γνωρίζῃ ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ δὲν δύναται νὰ διάγῃ διαρκῶς βίον θεωρητικόν: «Ὁ δὲ τοιοῦτος ἂν εἴη βίος κρείττων ἢ κατ' ἄνθρωπον· οὐ γὰρ ᾗ ἄνθρωπός ἐστιν οὕτω βιώσεται, ἀλλ' ᾗ θεῖόν τι ἐν αὐτῷ ὑπάρχει· ὅσον δὲ διαφέρει τοῦτο τοῦ συνθέτου, τοσοῦτον καὶ ἡ ἐνέργεια τῆς κατὰ τὴν ἄλλην ἀρετὴν» (1177 β 26) (Ὁ δὲ τοιοῦτος (δηλ. ὁ θεωρητικὸς) βίος πρέπει νὰ εἶναι ἀνώτερος ἀπὸ τὸν βίον ὅσπις εἶναι σύμμετρος μὲ τὰς ἀνθρωπίνους δυνάμεις· διότι θὰ ζήσῃ κατὰ τὸν τρόπον αὐτὸν ὄχι ἐπειδὴ εἶναι ἄνθρωπος, ἀλλ' ἐπειδὴ ὑπάρχει ἐν ἑαυτῷ κάτι τὸ ὁποῖον εἶναι θεῖον. Ὅσον δὲ ὑπερέχει τὸ θεῖον τοῦτο στοιχεῖον ἀπὸ τὸ σύνθετον ἐκ σώματος καὶ ψυχῆς ἀνθρώπινον ὄν, τοσοῦτον ὑπερέχει καὶ ἡ ἐνέργειά του (δηλ. ἡ θεωρητικὴ ἐνέργεια) ἀπὸ τὴν ἐνέργειαν τὴν σχετικὴν μὲ τὴν ὑπόλοιπον ἀρετήν, δηλαδὴ τὴν ἠθικήν). Τὸ οὕτω νοούμενον ἰδεῶδες εἶναι προσπάθεια νὰ ὑψωθῇ ὁ θνητὸς ἄνθρωπος εἰς τὴν ἀθανασίαν. Καθῆκον τοῦ ἀνθρώπου εἶναι νὰ μὴ φρονῇ ἀνθρώπινα καὶ θνητὰ ἀλλὰ νὰ ὑψοῦται, ἐφ' ὅσον εἶναι δυνατὸν εἰς τὴν ἀθανασίαν καὶ νὰ κάμνῃ τὰ πάντα διὰ νὰ ζῇ σύμφωνα μὲ τὰς ἐπιταγὰς τοῦ κρατίστου τμήματος τοῦ ἑαυτοῦ του: «Οὐ χρὴ

Ἀριστοτέλης.
(Μαρμάρινον ἄγαλμα εὑρισκόμενον εἰς τὴν ἔπαυλιν Σπάντα ἐν Ρώμῃ).

ἀνθρώπινα φρονεῖν καὶ θνητά, ἀλλ' ἐφ' ὅσον ἐνδέχεται ἀθανατίζειν καὶ πάντα ποιεῖν πρὸς τὸ ζῆν κατὰ τὸ κράτιστον τῶν ἐν αὐτῷ». Ἆρα ἡ θεωρία ἐπειδὴ ἐξομοιώνει τὸν ἄνθρωπον μὲ τὸν Θεὸν καταντᾶ νὰ λαμβάνῃ χαρακτῆρα τινὰ θρησκευτικῆς διακονίας. Διὰ τοῦτο ὁ Ἀριστοτέλης εἰς τὸ τέλος τῶν «Ἠθικῶν Εὐδημείων» τὴν ταυτίζει μὲ τὸ «Θεὸν θεραπεύειν καὶ θεωρεῖν». Κατ' ἀκολουθίαν ὁ εἰς εἰδικωτέραν ἔννοιαν λαμβανόμενος ἠθικὸς βίος θεωρεῖται ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους ὡς παρέχων εἰς τὸν ἄνθρωπον δεύτερον κατὰ βαθμὸν εἶδος εὐδαιμονίας. Αἱ ἠθικαὶ ἀρεταὶ καὶ τὰ ὑλικὰ ἀγαθὰ λαμβάνουν ἀξίαν μόνον διότι εἶναι μέσα δι' ὧν καθίσταται δυνατὸν νὰ ὑφοῦται ὁ ἄνθρωπος διὰ τῆς θεωρίας εἰς τὴν κατάστασιν ἐκείνην τῆς μακαριότητος ἥτις προσιδιάζει ἐξ ὁλοκλήρου εἰς τὸν Θεόν: «Τοῖς μὲν γὰρ θεοῖς ἅπας ὁ βίος μακάριος, τοῖς δ' ἀνθρώποις ἐφ' ὅσον ὁμοίωμά τι τῆς τοιαύτης ἐνεργείας ὑπάρχει· τῶν δ' ἄλλων ζώων οὐδὲν εὐδαιμονεῖ, ἐπειδὴ οὐδαμῇ κοινωνῇ θεωρίας» (1178 6 25) (Εἰς τοὺς θεοὺς ὁ βίος εἶναι ἐξ ὁλοκλήρου μακάριος, εἰς τοὺς ἀνθρώπους ὅμως ὑπάρχει ἡ μακαριότης ἐφ' ὅσον ὑπάρχει εἰς αὐτοὺς ὁμοιότης τις μὲ αὐτὴν (δηλ. τὴν θεωρητικὴν) ἐνέργειαν. Ἐκ δὲ τῶν ἄλλων ζώων οὐδὲν εἶναι μέτοχον εὐδαιμονίας, διότι οὐδὲν εἶναι μέτοχον θεωρίας). Ἡ ἐνέργεια τοῦ Θεοῦ ὅσπις εἶναι τὸ μακαριώτατον τῶν ὄντων εἶναι ἡ θεωρία, διὰ τοῦτο καὶ ἡ εὐδαιμονία, συμπεραίνει ὁ Σταγιρίτης, εἶναι «θεωρία τις» ἐνορατικὴ κατοχὴ τοῦ συνόλου τῆς εἰδολογικῆς πραγματικάτητος, συνυφασμένη μὲ τὸ αἴσθημα ὑψίστης ἐνεργητικότητος καὶ μακαριάτητος.

Κατὰ τοῦ οὕτω τιθεμένου ἰδεώδους τοῦ θεωρητικοῦ βίου διετυπώθησαν πολλαὶ ἐπικρίσεις, ἐξ ὧν αἱ σπουδαιότεραι εἶναι αἱ ἀκόλουθοι: Διετυπώθη ἡ ἀντίληψις ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης λησμονῶν ὅτι ὥρισε τὸν ἄνθρωπον ὡς φύσει ζῶον πολιτικόν, ἔθεσεν εἰς αὐτὸν ὡς ὕψιστον ἰδεῶδες τὴν θεωρίαν. Ἀλλ' εἶναι προφανὲς ὅτι ὁ ὁρισμὸς «φύσει πολιτικὸν ζῶον» σημαίνει μόνον ὅτι ἔχει ὁ ἄνθρωπος ἐκ φύσεως τὴν τάσιν νὰ ἀποτελέσῃ πολιτικὴν κοινωνίαν. Ἡ τάσις ὅμως αὕτη δὲν ἀποτελεῖ ἔσχατον σκοπόν, εἶναι ἁπλῶς μία τῶν φυσικῶν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ὁρέξεων. Ἂν ὁ Ἀριστοτέλης ἔθετεν ὡς τελικὸν σκοπὸν τῆς ἀνθρωπίνης δραστηριάτητος τὸν ἀπαρτισμὸν πολιτικῆς κοινότητος, τότε θὰ διέπραττε τὸ σφάλμα νὰ ἀποθεώσῃ τὸ Κράτος καὶ νὰ τὸ θεωρήσῃ ὡς ἔσχατον σκοπόν, ὅπως ἔκαμεν ὁ Ἔγελος καὶ οἱ ὀπαδοὶ τοῦ κραπικοῦ ὁλοκληρωτισμοῦ. Ἀντιθέτως τόσον ὁ Ἀριστοτέλης ὅσον καὶ ὁ Πλάτων, δὲν θεωροῦν τὴν πολιτείαν ὡς αὐτοσκοπόν, ἀλλ' ὡς μέσον προωρισμένον νὰ καταστήσῃ δυνατὴν τὴν τελείαν ζωήν, τὸ «εὖ ζῆν», τὴν ἀπόκτησιν δηλαδὴ ἀρετῆς καὶ σοφίας. Ἐξ ἴσου ἀστήρικτος εἶναι καὶ ἡ ἀντίληψις ἐκείνων οἵτινες φρονοῦν ὅτι ἡ ἐξύψωσις τῆς θεωρίας εἰς ὕψιστον ἰδεῶδες ἀποτελεῖ ὑπόλειμμα τῶν πλατωνικῶν ἐπιδράσεων καὶ διὰ τοῦτο εἶναι ξένη πρὸς τὸ πραγματολογικὸν πνεῦμα τῶν ἀναζητήσεων τοῦ Σταγιρίτου, ὅπως αὗται διεμορφώθησαν κατὰ τὴν περίοδον τῆς ἐν τῷ Λυκείῳ δράσεώς του. Καὶ αὕτη ἡ ἀντίληψις παραγνωρίζει τὴν ἑνότητα τῆς ὅλης φιλοσοφικῆς συνθέσεως, ἣν μᾶς ἐκληροδότησεν ὁ Σταγιρίτης. Οὐδέποτε παρημέλησε τὴν ἀναγωγικὴν πρὸς τὰς πρώτας ἀρχὰς πορείαν ἡ ἀριστοτελικὴ σκέψις. Παραλληλίζονται πάντοτε· εἰς αὐτὴν αἱ φαινομενολογικαὶ περιγραφικαὶ ἔρευναι μὲ τὴν προσπάθειαν τῆς ἑνοποιήσεως δι' ἀναγωγῆς εἰς τὰς πρώτας ἀρχάς. Ὅπως εἰς τὴν φιλοσοφίαν διακρίνει μίαν πρώτην φιλοσοφίαν ἐν ἀντιπαραβολῇ μὲ ἄλλας ἃς ἀποκαλεῖ δευτέρας, οὕτω καὶ προκειμένου περὶ τῆς εὐδαιμονίας διακρίνει ὡς πρώτην εὐδαιμονίαν τὴν συνισταμένην εἰς τὴν καθ' ὁμοίωσιν πρὸς τὸν θεῖον νοῦν θεωρίαν, ἐν ἀντιπαραβολῇ πρὸς τὴν δευτέραν εὐδαιμονίαν, τὴν ἀπορρέουσαν ἀπὸ τὴν ἄσκησιν τῶν ἠθικῶν ἀρετῶν καὶ ἀπὸ τὴν παρουσίαν ὑλικῶν ἀγαθῶν καθιστώντων δυνατὴν τὴν ἠθικὴν ἀρετὴν καὶ τὴν θεωρίαν.

ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ

Ἡ πολιτικὴ κοινωνία. Ἀντικρούων ὁ Ἀριστοτέλης τὰς δοξασίας τῶν σοφιστῶν, οἵτινες ἐθεώρουν τὴν πολιτικὴν κοινότητα ὡς θεσμὸν συγκρατηθέντα κατόπιν συμβάσεως, ἀποφαίνεται ὅτι αὕτη τυγχάνει δημιούργημα τῆς φύσεως. Ὁ ἄνθρωπος ἔχει μέσα του φυσικὴν τάσιν, ἥτις τὸν ὠθεῖ νὰ ζήσῃ ἐν κοινωνίᾳ καὶ νὰ δημιουργήσῃ πολιτείαν καὶ οἰκονομίαν: «Ὁ γὰρ ἄνθρωπος οὐ μόνον πολιτικόν, ἀλλὰ καὶ οἰκονομικὸν ζῶον... ἀλλὰ κοινωνικὸν ἄνθρωπος ζῶον πρὸς οὓς φύσει συγγένειά ἐστιν». («Ἠθ. Εὐδήμεια» 1242 α 22). (Διότι ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶναι μόνον ζῶον πολιτικόν, ἀλλὰ καὶ οἰκονομικόν... ἀλλὰ εἶναι καὶ κοινωνικὸν ζῶον πρὸς ἐκείνους, πρὸς τοὺς ὁποίους ἔχει κατὰ φύσιν συγγένειαν). Ἡ πολιτικὴ κοινωνία, ἡ «πόλις» ὅπως λέγει ὁ Ἀριστοτέλης, ἀκολουθῶν τὸν συνήθη παρ' Ἕλλησιν ὅρον πρὸς ἔκφρασιν τῆς ἐννοίας τοῦ Κράτους, κέκτηται ὀντολογικὴν προτεραιότητα ἔναντι τοῦ ἀτόμου: «Καὶ πρότερον δὲ τῇ φύσει πόλις ἢ οἰκία καὶ ἕκαστος ἡμῶν ἐστιν. Τὸ γὰρ ὅλον πρότερον ἀναγκαῖον εἶναι τοῦ μέρους· ἀναιρουμένου γὰρ τοῦ ὅλου οὐκ ἔσται ποὺς οὐδὲ χείρ». («Πολ.» 1253 α 18). (Καὶ πρότερον βεβαίως κατὰ τὴν φύσιν εἶναι ἡ πόλις καὶ ὄχι ἡ οἰκογένεια ἢ τὸ μεμονωμένον ἄτομον ἑνὸς ἑκάστου ἐξ ἡμῶν. Διότι κατὰ λογικὴν ἀναγκαιότητα τὸ σύνολον ἔχει προτεραιότητα ἔναντι τοῦ μέρους. Διότι ἂν διασπασθῇ ἡ ὁλότης (τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος) δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ οὔτε πόδι οὔτε χέρι). Ὁ Ἀριστοτέλης θέλει νὰ εἴπῃ ὅτι τὸ καθαυτὸ λαμβανόμενον ἀνθρώπινον ἄτομον εἶναι ἐν σχέσει μὲ τὴν πολιτείαν λογικὴ ἀφαίρεσις, κάτι δηλαδὴ τὸ ὁποῖον ἐπινοοῦμεν διὰ τῆς σκέψεως χωρὶς νὰ ὑπάρχῃ εἰς τὴν πραγματικότητα. Οὐδαμοῦ συναντῶμεν τὸ ἄτομον ὑπάρχον μεμονωμένον. Πάντοτε ἀποτελεῖ ὀργανικὸν μέλος μιᾶς πολιτικῆς κοινότητος. Τὸ αὐτὸ ἰσχύει καὶ διὰ τὴν οἰκογένειαν. Αὕτη ὑπάρχει ἐντεταγμένη εἰς εὐρύτερον σύνολον, ὅπερ καλεῖται πολιτικὴ κοινωνία. Ἀφοῦ καθωρίσθη ὅτι ἡ πολιτικὴ κοινωνία εἶναι δημιούργημα τῆς φύσεως, προχωρεῖ ἡ διερεύνησις τοῦ φιλοσόφου μας εἰς τὴν ἐξέτασιν τῆς εἰδοποιοῦ διαφορᾶς, ἥτοι τοῦ καθ' ἑξοχὴν χαρακτηρίζοντος αὐτὴν γνωρίσματος, ὅπερ διαστέλλει ταύτην ἀπὸ τὰς κοινωνίας, ἃς συγκροτοῦν καὶ ἄλλα ζῶα προικισμένα ὑπὸ τῆς φύσεως μὲ τὴν τάσιν πρὸς τὸν κοινωνικὸν βίον. Ἡ διαφορὰ ἔγκειται εἰς τὸ ὅτι ἡ πολιτικὴ κοινωνία τῶν ἀνθρώπων στηρίζεται ἐπὶ τῆς ἱκανότητος, ἣν κέκτηται ὁ ἄνθρωπος νὰ ἐννοῇ τὰς ἰδέας τοῦ δικαίου, τοῦ ἀγαθοῦ, τοῦ ὠφελίμου καὶ νὰ ἐκφράζῃ ταύτας διὰ λόγου. Τὰ ζῶα δύνανται νὰ ἐκφράζωσι μόνον συναισθήματα, ὁ ἄνθρωπος ὅμως ὑφοῦται εἰς τὴν νόησιν καὶ ἔκφρασιν τῶν ἰδεῶν διὰ τῶν ὁποίων συνδέονται πρὸς ἄλληλα τὰ μέλη τῆς πολιτικῆς κοινότητος: «Λόγον δὲ μόνον ἄνθρωπος ἔχει τῶν ζώων· ἡ μὲν οὖν φωνὴ τοῦ λυπηροῦ καὶ ἡδέος ἐστὶ σημεῖον, διὸ καὶ τοῖς ἄλλοις ὑπάρχει ζώοις (μέχρι γὰρ τούτου ἡ φύσις αὐτῶν ἐλήλυθε, τοῦ ἔχειν αἴσθησιν λυπηροῦ καὶ ἡδέος καὶ ταῦτα σημαίνειν ἀλλήλοις), ὁ δὲ λόγος ἐπὶ τῷ δηλοῦν ἐστι τὸ συμφέρον καὶ τὸ βλαβερόν, ὥστε καὶ τὸ δίκαιον καὶ τὸ ἄδικον· τοῦτο γὰρ πρὸς τἄλλα ζῶα τοῖς ἀνθρώποις ἴδιον, τὸ μόνον ἀγαθοῦ καὶ κακοῦ καὶ δικαίου καὶ ἀδίκου καὶ τῶν ἄλλων αἴσθησιν ἔχειν· ἡ δὲ τούτων κοινωνία ποιεῖ οἰκίαν καὶ πόλιν». («Πολ.» 1253 α 9). (Λόγον δὲ ἐκ τῶν ζώων μόνον ὁ ἄνθρωπος ἔχει· ἡ ἱκανότης βεβαίως πρὸς ἐκφώνησιν ἀνάρθρων κραυγῶν ὑπάρχει καὶ εἰς τὰ ἄλλα ζῶα (διότι ἡ φύσις των ἔχει φθάσει μέχρι τοῦ σημείου νὰ ἀντιλαμβάνεται τὸ λυπηρὸν καὶ τὸ εὐχάριστον καὶ νὰ κάμνῃ φανερὰν τὴν ἀντίληψιν τῶν συναισθημάτων τούτων τὸ ἓν εἰς τὸ ἄλλο), ὁ λόγος ὅμως χρησιμεύει διὰ νὰ δηλώνεται τὸ συμφέρον καὶ τὸ θλιβερὸν καὶ κατ' ἀκολουθίαν καὶ τὸ δίκαιον καὶ τὸ ἄδικον. Διότι ἐν συγκρίσει πρὸς τὰ ἄλλα ζῶα ἔχει ὡς ἰδιαίτερον χαρακτηριστικὸν ὁ ἄνθρωπος, τὸ ὅτι μόνον οὗτος ἀντιλαμβάνεται τὸ δίκαιον καὶ τὸ ἄδικον καὶ τὰς ὑπολοίπους (ἰδέας)· καὶ ἡ ἀπὸ κοινοῦ ἀντίληψις (τῶν ἀνωτέρω ἰδεῶν) γίνεται αἰτία νὰ δημιουργῆται ἡ οἰκογένεια καὶ ἡ πολιτεία). Ἐκ τοῦ παρατεθέντος χωρίου γίνεται φανερὸν ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης διαστέλλει τὴν ἀνθρωπίνην πολιτικὴν κοινότητα ἀπὸ τὰς κατ' ἀγέλας συμβιώσεις τῶν ζώων. Ὁ συνεκτικὸς πολιτικὸς δεσμὸς τῆς ἀνθρωπίνης κοινωνίας δὲν εἶναι τὰ συναισθήματα, ἀλλὰ ἡ κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ἀντίληψις τῶν ποιοτήτων τῶν πραγμάτων (δηλαδὴ τῶν ἰδεῶν). Μόνον ἐπειδὴ οἱ ἄνθρωποι ἔχουν τὴν ἱκανότητα νὰ ἀντιλαμβάνωνται κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον τί εἶναι ἀγαθὸν καὶ κακόν, δίκαιον καὶ ἄδικον, ὠφέλιμον καὶ βλαβερόν, συναπαρτίζουν πολιτικὴν κοινότητα. Κατὰ ταῦτα ἡ πολιτικὴ κοινότης εἶναι ὑπερβιολογική, ἀποτελοῦσα τρόπον τινὰ κοινότητα ἰδεῶν, τὰς ὁποίας ἀντιλαμβάνονται κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον τὰ συναποτελοῦντα μίαν ὡρισμένην πολιτικὴν κοινωνίαν ἐπὶ μέρους ἄτομα. Ὁ ἄνθρωπος κατὰ πρῶτιστον λόγον εἶναι ζῶον πολιτικόν, κατὰ δεύτερον δὲ λόγον κοινωνικὸν καὶ οἰκονομικόν.

Ἐὰν θελήσωμεν νὰ συγκρίνωμεν τὰς περὶ πολιτικῆς κοινότητος ἀντιλήψεις τοῦ Ἀριστοτέλους πρὸς τὰς τῶν νεωτέρων φιλοσόφων καὶ κοινωνιολόγων, θὰ διαπιστώσωμεν ὅτι ὁ Σταγιρίτης εἶδεν ὀρθότερον καὶ πληρέστερον τὰ πράγματα. Ἐκ τῶν νεωτέρων θεωροῦν τὸν ἄνθρωπον ἄλλοι μὲν μονομερῶς ὡς κοινωνικὸν καὶ ἄλλοι ὡς οἰκονομικὸν ζῶον, χωρὶς νὰ λαμβάνουν ὑπ' ὄψιν ὅτι εἶναι καὶ πολιτικόν. Οὕτω οἱ πλεῖστοι τῶν ὀπαδῶν τοῦ φυσικοῦ δικαίου καὶ ἰδία ὁ ἀρχηγέτης τῶν Γρότιος (17ος αἰών), πιστεύουν ὅτι ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ὑπάρχει ἔμφυτός τις τάσις πρὸς τὴν κοινωνικότητα, τὴν τοιαύτην δὲ δοξασίαν δέχονται καὶ οἱ πλεῖστοι τῶν σοσιαλιστῶν. Οἱ οἰκονομολόγοι τῆς νεωτέρας ἐποχῆς ἐπρόσεξαν ἀποκλειστικῶς εἰς τὸ οἰκονομικὸν φαινόμενον καὶ διέδωκαν τὴν περὶ οἰκονομικοῦ ἀνθρώπου («χόμο οἰκονόμικους») πλασματικὴν ὑπόθεσιν. Οἱ μαρξισταὶ ἐπίσης τοποθετοῦν ὑπεράνω τῆς κοινωνίας καὶ τῆς πολιτείας τὸ οἰκονομικὸν φαινόμενον καὶ θεωροῦν τὸν κοινωνικὸν καὶ πολιτικὸν βίον τοῦ ἀνθρώπου ὡς δευτερογενῆ καὶ παράγωγα «ἐποικοδομήματα», ἀπορρέοντα ἀπὸ τὰς οἰκονομικὰς σχέσεις. Παρομοίαν ἰδέαν κατὰ τὴν ἀρχαιότητα εἶχεν ἀναπτύξει, ὅπως ἐμνημονεύσαμεν ἀνωτέρω, ὁ Φαλέας ὁ Χαλκηδόνιος, διδάξας ὅτι μόνον ἡ ἐξ ἴσου διανομὴ τῶν ἀγαθῶν θὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν εὐρυθμίαν καὶ σταθερότητα τῆς πολιτικῆς ζωῆς. Οἱ ὀπαδοὶ τῆς ὀργανικολογικῆς καὶ ὁλοκρατικῆς κοινωνιολογίας (Αὐστραλίας κοινωνιολόγος Σπάνν), συγχέοντες τὴν βιολογικὴν καὶ ὑπερβιολογικὴν ἐξέλιξιν, θεωροῦν τὸ πολιτικὸν φαινόμενον ὡς βιολογικόν. Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰς ἀντιλήψεις ταύτας, διδάσκει ὁ Ἀριστοτέλης ὅτι διὰ νὰ ζήσῃ ὁ ἄνθρωπος συμφώνως πρὸς τὴν φύσιν του πρέπει νὰ εἶναι εἰς θέσιν νὰ ἐννοήσῃ τί εἶναι δίκαιον καὶ ἄδικον, ἀγαθὸν καὶ κακόν, καὶ τί εἶναι αἱ λοιπαὶ γενικαὶ ἔννοιαι, αἵτινες συναπαρτίζουν τὸν πνευματικόν, ὅπως λέγομεν ἡμεῖς σήμερον, κόσμον. Εἶναι ἀδύνατον κατὰ τὸν Σταγιρίτην νὰ ὑπάρξῃ κοινωνία ἄνευ νόμων. Ὁ ἄνευ νόμων ζῶν ἄνθρωπος ἀποβάλλων τὴν ἀνθρωπίνην ὀντότητά του, ἐκπίπτει εἰς κατάστασιν χειροτέραν τοῦ θηρίου: «Ὥσπερ γὰρ καὶ τελεωθὲν βέλτιστον τῶν ζώων ἄνθρωπός ἐστιν, οὕτω καὶ χωρισθὲν νόμου καὶ δίκης χείριστον πάντων. Χαλεπωτάτη γὰρ ἀδικία ἔχουσα ὅπλα». («Πολ.» 1253 α 31). (Διότι, ὅπως εἶναι ὁ ἄνθρωπος ὅταν φθάσῃ εἰς τὴν ὑψίστην του τελειότητα τὸ ἄριστον ἐξ ὅλων τῶν ζώων, κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ ὅταν χωρισθῇ ἀπὸ τὸν νόμον καὶ τὴν δικαιοσύνην εἶναι τὸ χείριστον ἐξ ὅλων τῶν ζώων. Διότι εἶναι φοβερώτατον πρᾶγμα ἡ ἀδικία, ὅταν κρατῇ εἰς τὰς χεῖράς της ὅπλα). Ὅταν λοιπὸν δὲν ὑπάρχῃ πολιτικὴ κοινότης καὶ νόμος δὲν δύναται νὰ δημιουργηθῇ οὔτε κοινωνία οὔτε καὶ οἰκονομία, διότι ὁ ἄνθρωπος ἐκπίπτει εἰς τὴν τάξιν τοῦ ἀγρίου θηρίου, ὅπερ οὔτε κοινωνίαν οὔτε οἰκονομίαν δύναται νὰ δημιουργήσῃ. Ἡ δικαιοσύνη εἶναι κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη θεσμὸς πολιτικός. Αὐτὴ καθορίζει τί εἶναι δί-

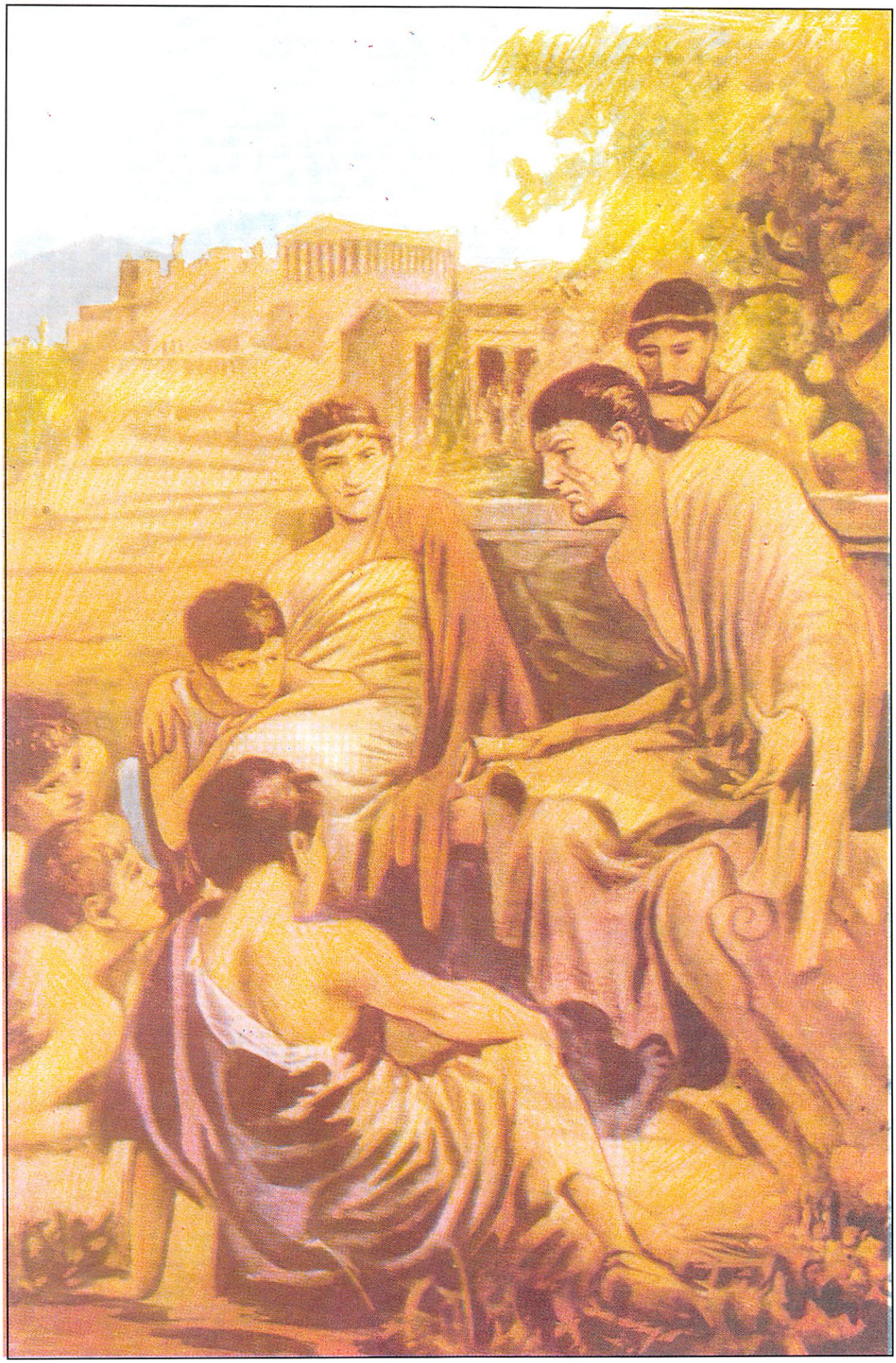

'Ο 'Αριστοτέλης διδάσκων τοὺς μαθητάς του εἰς τὸ Λύκειον (κατὰ νεωτέραν ἀναπαράστασιν).

καιον, ὁ δὲ τοιοῦτος καθορισμὸς δὲν εἶναι ἄλλο τι εἰμὴ ἐπιταγὴ ἀπορρέουσα ἀπὸ τὴν πολιτικὴν κοινότητα. «Ἡ δὲ δικαιοσύνη πολιτικόν· ἡ γὰρ δικη πολιτικῆς κοινωνιας τάξις ἐστιν· ἡ δὲ δίκη τοῦ δικαίου κρισις». («Πολ.» 1253 α 37). ('Η δὲ δικαιοσύνη εἶναι κάτι, τὸ ὁποῖον ὑπάγεται εἰς τὴν πολιτειαν· διότι ἡ δίκη εἶναι ἐπιταγὴ ὁριζομένη ὑπὸ τῆς πολιτικῆς κοινότητος· δικη δὲ εἶναι νὰ καθορισωμεν τί εἶναι δίκαιον).

'Ανακηρύττων ὁ 'Αριστοτέλης τὸ πολιτικὸν φαινόμενον ὡς πρωταρχικόν, καταρρίπτει καὶ τὰς θεωριας, αἵτινες ὑποστηρίζουν ὅτι ἡ πολιτεια παρήχθη κατόπιν συμβάσεως. Τοιαύτας ἀντιλήψεις ὑπεστηριξαν, ἀνανεώνοντες τὰς δοξασίας τῶν παλαιῶν Σοφιστῶν καὶ 'Επικουρείων κατὰ τὴν νεωτέραν ἐποχὴν ὁ Ρουσσὼ καὶ ὁ Ἄγγλος φιλόσοφος καὶ πολιτειολόγος Θωμᾶς Χόμπες. 'Ο μὲν Ρουσσὼ ἐδίδαξεν ὅτι ὁ ἄνθρωπος τυγχάνων ἐκ φύσεως ἀγαθός, ρέπει εἰς τὴν κοινωνικότητα καὶ συνάπτει μετὰ τῶν συνανθρώπων του συμβόλαιον, ἐξ οὗ λαμβάνει ὑπόστασιν ἀντικειμενικήν, κῦρος καὶ ἰσχὺν ἡ διοικοῦσα τὴν πολιτείαν γενικὴ βούλησις. 'Ο δὲ Χόμπες, ἐπειδὴ θεωρεῖ τὸν ἄνθρωπον ὡς ἐκ φύσεως ἐγωιστὴν καὶ μεριμνῶντα διὰ τὴν αὐτοσυντήρησίν του, ἐκλαμβάνει τὸ συμβόλαιον τοῦτο ὡς συνθήκην ὑποταγῆς, δι' ἧς τὰ ἐπὶ μέρους ἄτομα ἐκχωροῦν εἰς τὸ ἀπολυταρχικὸν κράτος μέρος τῆς ἐλευθερίας των. Ἂν ἀφορμηθῶμεν ἀπὸ τὰς ἀντιλήψεις τοῦ 'Αριστοτέλους, θὰ φθάσωμεν εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι αἱ περὶ συμβάσεως θεωρίαι δὲν δύνανται νὰ εὐσταθήσουν. Εἶναι εὐνόητον ὅτι διὰ νὰ συναφθῇ οἱαδήποτε σύμβασις προϋποτίθεται ὅτι τὰ συμβαλλόμενα μέλη εἶναι λογικὰ ὄντα, δυνάμενα νὰ ἀντιληφθοῦν τὴν ἰδέαν τοῦ δικαίου. Πολιτικὴν κοινότητα δύνανται νὰ ἀπαρτίζουν τὰ ἄτομα, ἐφ' ὅσον ἀντιλαμβάνονται κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον τί εἶναι δίκαιον καὶ τί ἄδικον, τί εἶναι ἀγαθὸν καὶ κακόν. Εἶναι λοιπὸν ἡ πολιτεία κοινότης στηριζομένη ἐπὶ πνευματικῶν ἰδεωδῶν. 'Η πολιτικὴ καὶ πολιτιστικὴ πραγματικότης δὲν εἶναι οὔτε ἀποτέλεσμα παραχθὲν ἐκ τῶν ἐνστικτωδῶν πρὸς κοινωνικότητα ὁρμῶν, ἢ ἐξ ἐγωιστικῶν ὑπολογισμῶν, οὐδὲ ἐδημιουργήθη ἐπὶ οἰκονομικῶν βάσεων πρὸς πλήρωσιν ἀναγκῶν ὑλικῆς φύσεως. Δὲν εἶναι ὀργάνωσις βιολογική, ὅπως εἶναι αἱ ἀγέλαι τῶν κοινωνικῶν ζώων, αἵτινες χρησιμεύουν πρὸς διαφύλαξιν τῆς ζωῆς τῶν ἀπειλούντων ταύτας μελῶν καὶ πρὸς διαιώνισιν τοῦ βιολογικοῦ εἴδους. Εἶναι πρὸ παντὸς δημιούργημα πνευματικόν, ὅπερ καθιστᾷ τὸν ἄνθρωπον ἱκανὸν νὰ ζήσῃ «κατ' ἀρετήν», νὰ προωθηθῇ ἀπὸ τὸ «ζῆν» εἰς τὸ «εὖ ζῆν». Οὕτω βλέπομεν ὅτι ὁ 'Αριστοτέλης εἶχεν ἤδη ἀπὸ αἰώνων ἀνασκευάσει τὰς θεωρίας, τὰς ὁποίας κατὰ μὲν τὴν ἀρχαίαν ἐποχὴν ὑπεστήριξαν οἱ Σοφισταὶ καὶ οἱ 'Επικούρειοι, κατὰ δὲ τὴν νεωτέραν ὁ 'Υλισμὸς καὶ ὁ Μαρξισμός.

'Η γ έ ν ε σ ι ς τ ῆ ς π ό λ ε ω ς. 'Αφοῦ καθώρισεν ὁ 'Αριστοτέλης κατὰ τὴν οὐσίαν της τὴν πολιτικὴν κοινότητα, ἔρχεται κατόπιν νὰ ἐκθέσῃ τὴν γενετικὴν ταύτης ἐξέλιξιν. 'Ο πρῶτος πυρὴν διὰ τὴν συγκρότησιν τῆς πόλεως εἶναι ὁ ο ἶ κ ο ς (ἡ οἰκογένεια), ὅστις ἀποτελεῖται διὰ τῆς συζεύξεως τοῦ ἀνδρὸς μετὰ τῆς γυναικός, διὰ τῆς ἀποκτήσεως τέκνων, δούλων καὶ ἰδιοκτησίας. Οὕτω ἐν τῷ οἴκῳ ἀναφαίνονται αἱ πρῶται τέσσαρες κοινωνικαὶ σχέσεις, προκύπτουσαι ἐκ τῆς ἀλληλοσυσχετίσεως τῶν ἀποτελούντων τὴν οἰκογένειαν μελῶν. 'Η σχέσις τοῦ οἰκοδεσπότου πρὸς τοὺς δούλους εἶναι δεσποτική, ἡ πρὸς τὴν σύζυγόν του εἶναι συζυγική, ἡ πρὸς τὰ τέκνα πατρική καὶ ἡ πρὸς τὴν ἰδιοκτησίαν χρηματιστική. Ἐκ τῆς συνενώσεως πολλῶν οἴκων συναπαρτίζεται ἀνωτέρας μορφῆς κοινότης, ἥτις ὀνομάζεται κ ώ μ η. Ἐκ δὲ τῆς συνενώσεως πολλῶν κωμῶν συναποτελεῖται ἡ π ό λ ι ς, ἥτις διὰ τοὺς ἀρχαίους Ἕλληνας ταυτίζεται μὲ τὸν νεώτερον ὅρον Κ ρ ά τ ο ς. 'Η πόλις εἶναι «ἡ γενῶν καὶ κωμῶν κοινωνία ζωῆς τελείας καὶ αὐτάρκους». («Πολ.» 1280 6 40). ('Η πόλις συγκροτεῖται διὰ τῆς συνενώσεως οἰκογενειῶν καὶ κωμῶν εἰς μίαν τελείαν καὶ δυναμένην νὰ ὑπάρξῃ διὰ τῶν ἰδικῶν της πόρων διαβίωσιν). 'Η πόλις ἐξεταζομένη γενετικῶς ἐμφανίζεται ὡς ὑστερογενὲς ἀποτέλεσμα μακρᾶς ἐξελικτικῆς πορείας. Τοῦτο οὐδόλως ἐπηρεάζει τὴν ἀπὸ ὀντολογικῆς ἀπόψεως προτεραιότητά της, διότι κατὰ τὴν ἀριστοτελικὴν φιλοσοφίαν, ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον εἶναι κατὰ τὴν γένεσιν ὕστερον εἶναι κατὰ τὴν φύσιν πρότερον.

'Ο π ρ ο ο ρ ι σ μ ὸ ς τ ῆ ς π ό λ ε ω ς. 'Εν ἀντιθέσει πρὸς τοὺς Σοφιστάς, οἵτινες ἐχαρακτήριζον τὴν πόλιν ὡς ἀναγκαῖον κακόν, προωρισμένον νὰ ὑπερασπίζῃ τοὺς πολίτας ἀπὸ τοὺς ἐξωτερικοὺς καὶ ἐσωτερικοὺς ἐχθροὺς καὶ νὰ καθιστᾷ τὸν βίον των ἀπὸ ὑλικῆς ἀπόψεως ἀνετώτερον, ὁ 'Αριστοτέλης εἶναι πεπεισμένος περὶ τῆς ἠθικῆς ἀποστολῆς τῆς πολιτείας. 'Η πόλις κατ' αὐτὸν εἶναι τελεία κοινωνία «γινομένη μὲν οὖν τοῦ ζῆν ἕνεκα, οὖσα δὲ τοῦ εὖ ζῆν» (1252 6 29), (ἥτις ὀφείλει τὴν γένεσίν της μὲν εἰς τὴν τάσιν πρὸς διατήρησιν τῆς ζωῆς, τὴν ὕπαρξίν της ὅμως εἰς τὴν τάσιν πρὸς ἐξύψωσιν (ἠθικοποίησιν) τῆς ζωῆς). Διὰ τοῦτο ὁ κύριος προορισμὸς τοῦ Κράτους εἶναι νὰ καταστήσῃ τοὺς πολίτας του ἐναρέτους. Οὕτω ἀποκαθιστᾶται ἡ συνάφεια μεταξὺ τῆς ἠθικῆς καὶ τῆς πολιτικῆς. 'Αμφότεραι ἔχουν ὡς κοινὸν σκοπὸν νὰ ἀναπτύξουν τὰς ἀνωτέρας τάσεις τοῦ ἀνθρώπου, νὰ καταστήσουν δυνατὴν τὴν ἀπόκτησιν τῆς κατὰ φύσιν ἀρετῆς δι' ἕκαστον μέλος τῆς πολιτικῆς κοινότητος. Εἶναι φανερὸν ὅτι ὁ 'Αριστοτέλης δὲν ὑψώνει τὴν πολιτείαν εἰς αὐτοσκοπόν, ἀλλὰ τὴν θεωρεῖ ὡς προϋπόθεσιν διὰ τὴν ἀπόκτησιν τῆς ἀρετῆς. Διὰ νὰ γίνῃ ὁ ἄνθρωπος ἐνάρετος πρέπει νὰ ζήσῃ ἐν τῇ πολιτικῇ κοινότητι. Διὰ νὰ συντηρηθῇ ἔξω τῆς πολιτικῆς κοινότητος ὁ ἄνθρωπος, πρέπει νὰ εἶναι ἢ θηρίον ἢ Θεός. Κατὰ συνέπειαν, ἡ ἀποστολὴ τῆς πόλεως εἶναι πρωτίστως παιδευτική, ἀφοῦ ἡ παιδεία εἶναι τὸ μέσον δι' οὗ ἀποκτᾷ ὁ ἄνθρωπος τὴν προσιδιάζουσαν εἰς αὐτὸν ἀρετήν. Ἐκ τούτου συνάγεται ὅτι ἡ πολιτεία ἔχει τὴν ὑποχρέωσιν νὰ μεριμνᾷ διὰ τὴν παιδείαν καὶ ἠθικότητα τῶν πολιτῶν της. Τὸ Κράτος κατὰ τὸν 'Αριστοτέλη εἶναι ἵδρυμα παιδευτικὸν καὶ ἠθοπλαστικόν, προωρισμένον νὰ ὑψώσῃ τὸν ἄνθρωπον εἰς τὸν κατ' ἀρετὴν βίον. Ἐπειδὴ δὲ ὁ ἔσχατος ἠθικὸς σκοπὸς εἶναι ἡ θεωρητικὴ ἐνασχόλησις, τὸ Κράτος ἐξεν ἄξιαν μόνον, ἐφ' ὅσον διὰ τῆς ὅλης ὀργανώσεως καὶ διοικήσεώς του παρέχει εἰς τοὺς πολίτας του τὴν δυνατότητα νὰ ἀναπτύξουν τὰς πνευματικάς των δυνάμεις, ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε νὰ διάγουν βίον θεωρητικόν.

'Ο 'Αριστοτέλης ἀντιτίθεται πρὸς τὰ τυραννικὰ καθεστῶτα τῆς ἀρχαιότητος, ἅτινα ἀντιστοιχοῦν μὲ τὰς συγχρόνους δικτατορίας τοῦ διεθνιστικοῦ ὁλοκληρωτισμοῦ. Τὸ Κράτος δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς τεράστιος ἀντιπνευματικὸς ὀργανισμός, ὅπως τὸ περιέγραψεν ὁ Θωμᾶς Χόμπες, παρομοιάζων τοῦτο πρὸς τὸ κῆτος Λεβιάθαν, ὅπερ κατὰ τὴν 'Αγίαν Γραφὴν εἶχε κρατήσει εἰς τὴν κοιλίαν του ἐπὶ τριήμερον τὸν προφήτην 'Ιωνᾶν. Ἐξ ἀντιθέτου εἶναι ἵδρυμα πνευματικὸν καὶ ἐκπαιδευτικὸν μὲ ἀποστολὴν παρομοίαν πρὸς μερικοὺς ἐκ τῶν σκοπῶν, οὓς ἠθέλησε νὰ πραγματοποιήσῃ ἡ Χριστιανικὴ Ἐκκλησία. Ἐκ τούτου ἐξηγεῖται διατί οἱ θεολόγοι τοῦ Καθολικισμοῦ εἶχον ἐκδηλώσει ζωηρὸν ἐνδιαφέρον διὰ τὴν ἀριστοτελικὴν πολιτειολογίαν. 'Ο 'Αριστοτέλης ἔχει κατανοήσει βαθύτατα ὅτι ἡ ἀρχαία πόλις εἶναι ἑνότης ὀργανική, συγχρόνως δὲ καὶ θίασος κοινῆς λατρείας, καὶ σχολεῖον εἰς τὸ ὁποῖον οἱ παῖδες ἐκπαιδεύονται συμφώνως πρὸς ὡρισμένα ἀπὸ πάντας ἀναγνωριζόμενα ἰδεώδη. Σκοπὸς τῆς ἀρχαίας πολιτείας δὲν εἶναι νὰ διαστρέψῃ δι' ἀνελευθέρου πολιτικῆς προπαγάνδας τὴν ψυχὴν τῶν νέων, ὅπως γίνεται εἰς τὰ σύγχρονα ὁλοκληρωτικὰ καθεστῶτα, ἀλλὰ νὰ ὁδηγήσῃ τούτους εἰς τὸν κατ' ἀρετὴν βίον διὰ παιδείας ἁρμοζούσης εἰς ἐλευθέρους ἀνθρώπους.

'Η κ ο ι ν ω ν ι κ ὴ σ ύ σ τ α σ ι ς τ ῆ ς Π ο λ ι τ ε ί α ς κ α ὶ ἡ δ ο υ λ ε ί α. Εἴδομεν ἀνωτέρω ὅτι ὡς πυρῆνας συνιστῶντας τὴν πόλιν, θεωρεῖ ὁ 'Αριστοτέλης τοὺς οἴκους καὶ ὅτι ἕκαστος οἶκος περιλαμβάνει ὡς μέλη του ἐκτὸς τῶν ἐλευθέρων καὶ τοὺς δούλους. 'Η τοιαύτη θεμελιώδης ἀντίληψις θέτει τὸ σχετικὸν μὲ τὴν ὕπαρξιν καὶ δικαιολόγησιν τοῦ θεσμοῦ τῆς δουλείας πρόβλημα. 'Ο νεώτερος πολιτισμὸς εἶναι πολλάκις ὑπερβολικός, ὅταν κρίνῃ τὰς περὶ δουλείας ἀντιλήψεις τῶν παλαιῶν. Λησμονοῦν οἱ ἐπικριταὶ ὅτι κατὰ τὸν παρελθόντα αἰῶνα προεστάνται ἱερώμενοι ἐδικαιολόγουν τὴν ὕπαρξιν τῆς δουλείας, καὶ ὅτι μόλις πρὸ ὀλίγων δεκαετηρίδων κατέστη δυνατὸν νὰ ψηφισθοῦν εἴς τινας χώρας συνταγματικαὶ διατάξεις καταργοῦσαι τὸν ἀπάνθρωπον τοῦτον θεσμόν. Ἐπίσης παραβλέπεται τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ ἀνάπτυξις τῆς νεωτέρας βιομηχανίας καὶ ἡ ἐπικράτησις τῶν ὁλοκληρωτικῶν δικτατορικῶν τάσεων εἰς τὴν πολιτικὴν ζωὴν καταβιβάζει τοὺς δῆθεν ἐλευθέρους ἐργάτας, καθὼς καὶ τοὺς κατὰ τὸ ὄνομα μόνον ἐλευθέρους πολίτας τοὺς ἀνήκοντας εἰς τὰ ὁλοκληρωτικὰ κράτη, εἰς ἐπίπεδον ζωῆς πολὺ κατώτερον ἐν συγκρίσει μὲ τὴν διαβίωσιν τῶν δούλων εἰς πολλὰ μέρη τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος. Καθορίζων ὁ 'Αριστοτέλης τί εἶναι δοῦλος λέγει: «'Ο δοῦλος κτῆμά τι ἔμψυχον· καὶ ὥσπερ ὄργανον πρὸ ὀργάνων πᾶς ὑπηρέτης· εἰ γὰρ ἠδύνατο ἕκαστον τῶν ὀργάνων κελευσθὲν ἢ προαισθανόμενον ἀποτελεῖν τὸ αὐτοῦ ἔργον... αἱ κερκίδες ἐκέρκιζον αὐταὶ καὶ τὰ πλῆκτρα ἐκιθάριζεν, οὐδὲν ἂν ἔδει οὔτε τοῖς ἀρχιτέκτοσιν ὑπηρετῶν οὔτε τοῖς δεσπόταις δούλων». (1253 6 31). ('Ο δοῦλος εἶναι ἔμψυχόν τι κτῆμα· καὶ πᾶς ὁ ἐκτελῶν ὑπηρετικὴν ἐργασίαν δοῦλος δύναται νὰ θεωρηθῇ ὅτι εἶναι κατά τινα τρόπον ὄργανον, ὅπερ προηγεῖται τῶν ἄλλων ὀργάνων (δηλαδὴ ἓν ἔμψυχον ἐργαλεῖον, τὸ ὁποῖον πρέπει νὰ εἶναι παρὸν εἰς τὴν διάθεσίν μας διὰ νὰ τεθοῦν εἰς ἐνέργειαν τὰ ἄψυχα ἐργαλεῖα· τοιοῦτος εἶναι ὁ χειριζόμενος τὴν μηχανὴν ἐργάτης). Διότι ἂν ἠμποροῦσε ἕκαστον ἐκ τῶν ἐργαλείων εἴτε κατόπιν προσταγῆς, εἴτε ἀφοῦ μόνον του εἶχε τὴν ἀπαιτουμένην νοημοσύνην, νὰ κάμνῃ τὴν ἐργασίαν του, ἂν π.χ. αἱ κερκίδες ἐκινοῦντο αὐτομάτως καὶ τὰ πλῆκτρα ἐκιθάριζον αὐτομάτως, τότε οὔτε οἱ ἀρχιτέκτονες θὰ εἶχαν ἀνάγκην ἐργατῶν οὔτε οἱ δεσπόται δούλων). 'Ο 'Αριστοτέλης κατώρθωσε νὰ διαγνώσῃ, ὅτι μόνον ἡ τελειοποίησις εἰς θαυμαστὸν βαθμὸν τῆς τεχνικῆς θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ καταλύσῃ τὸν θεσμὸν τῆς δουλείας. Ὅσον διὰ τὴν ἐποχήν του ἐδέχθη τὴν διατήρησιν τοῦ θεσμοῦ καὶ προσεπάθησε νὰ εὕρῃ ἐπιχειρήματα διὰ νὰ τὸν δικαιολογήσῃ. Τὸ κύριον ἐπιχείρημά του εἶναι τὸ ἀκόλουθον: Εἰς ὅλας τὰς περιοχὰς τῆς φύσεως ὑπάρχει ἐν ἀνώτερον τμῆμα καὶ ἓν κατώτερον. Εἰς τὸν ἄνθρωπον διακρίνομεν τὸ σῶμα καὶ τὴν ψυχήν, εἰς δὲ τὴν ψυχὴν εὑρίσκομεν ἓν λογικὸν τμῆμα καὶ ἓν ἄλογον. Πανταχοῦ ὅπου ἡ φύσις παράγει τοιαύτας διαφορὰς τὸ συμφέρον καὶ τῶν δύο διαφόρων μερῶν εἶναι νὰ ἄρχῃ μὲν τὸ ποιοτικῶς ἀνώτερον τμῆμα, νὰ ὑπακούῃ δὲ τ ὸ ποιοτικῶς κατώτερον. Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ἡ φύσις παράγει δύο μεγάλας κατηγορίας ἀνθρώπων. Τὰ ἄτομα τῆς πρώτης κατηγορίας εἶναι ἱκανὰ διὰ τὴν ἐπιτέλεσιν πολιτικῆς ἐνεργείας, ἀκαταλλήλα ὅμως διὰ τὴν ἐκτέλεσιν βαναύσου ἐργασίας. Τὰ τῆς δευτέρας κατηγορίας κέκτηται ἰδιότητας ἀντιθέτους. Κατ' ἀκολουθίαν ὁ διαχωρισμὸς τῶν ἀνθρώπων εἰς πολιτικῶς ἐλευθέρους καὶ δούλους προέρχεται ἐκ τῆς φυσικῆς των κατασκευῆς καὶ διὰ τοῦτο εἶναι θεσμὸς τῆς φύσεως, ὅστις ἀποβλέπει νὰ ἐξυπηρετήσῃ τόσον τὸ συμφέρον τοῦ δεσπότου, ὅσον καὶ τὸ συμφέρον τοῦ δούλου. Κρίνων τὰς ἐπικρατούσας περὶ δουλείας ἀντιλήψεις, ὁ 'Αριστοτέλης δὲν δέχεται ὅτι ἡ ὑποδούλωσις ἀνθρώπων ἡττηθέντων κατὰ τὸν πόλεμον δύναται νὰ ὑποβιβάσῃ τοὺς νικημένους εἰς τὴν τάξιν τῶν δούλων. Διότι ἡ κατὰ τὸν πόλεμον ὑπερίσχυσις δὲν ἀποδεικνύει ὅτι ὁ νικητὴς εἶναι ἀνώτερος ἀπὸ ἠθικῆς ἀπόψεως ἐν συγκρίσει μὲ τὸν ἡττηθέντα. Εἶναι δυνατὸν ἡ νίκη του νὰ ὀφείλεται εἰς τὸ ὑπερβάλλον πλῆθος τῶν μαχητῶν καὶ τῶν μέσων. Ἐπίσης δὲν ἔχει τὴν ἰδέαν ὁ 'Αριστοτέλης ὅτι ἡ δουλεία μεταδίδεται κληρονομικῶς διὰ τῆς γεννήσεως. Εὑρίσκει δυνατὸν ὅτι ἐκ τοῦ δούλου εἶναι δυνατὸν νὰ γεννηθοῦν τέκνα ἄξια νὰ καταστοῦν ἐλεύθεροι ἄνθρωποι. Συνιστᾷ δὲ ὅτι δὲν πρέπει νὰ ἔχῃ χάσει πᾶσαν ἐλπίδα περὶ ἀποκτήσεως τῆς ἐλευθερίας του ὁ εἰς δουλείαν περιπεσὼν ἄνθρω-

πος. Εἶναι καλύτερον, λέγει, εἰς ὅλους τοὺς δούλους νὰ προβάλλεται ὡς ἐπιβράβευσις ἡ ἀπελευθέρωσίς των: «Βέλτιον πᾶσι τοῖς δούλοις ἄθλον προκεῖσθαι τὴν ἐλευθερίαν». Οἱ δοῦλοι δέον νὰ τυγχάνουν νουθετήσεως. Πάντως ἄνθρωποι ἔχοντες δουλικὴν ψυχήν, δὲν δύνανται νὰ συναπαρτίσουν ἐλευθέραν πόλιν. Κατ' ἐξοχὴν γένος ἀνθρώπων εἶναι οἱ Ἕλληνες. Τὸ γένος τῶν βαρβάρων εἶναι κατὰ φύσιν δοῦλον: «Δοῦλον καὶ βάρβαρον ταὐτὸν φύσει». Διὰ τοῦτο ἀντετάχθη ὁ Ἀριστοτέλης εἰς τὴν πολιτικὴν τοῦ Ἀλεξάνδρου, ὅστις ἠθέλησε νὰ μεταχειρισθῇ κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ἀδιακρίτως τοὺς Ἕλληνας καὶ τοὺς βαρβάρους.

Ὁ ἐλεύθερος πολίτης. Εἰς τὸ ἐρώτημα τί εἶναι ὁ ἐλεύθερος πολίτης, ὁ Ἀριστοτέλης δίδει τὴν ἀπάντησιν ὅτι δὲν ἀρκεῖ οὔτε ἡ σταθερὰ ἔν τινι πόλει διαμονή, οὔτε ἡ καταγωγὴ διὰ νὰ χαρακτηρίσουν ἕνα ἄνθρωπον ὡς πολίτην ὡρισμένης πόλεως. Πολίτης εἶναι ἐκεῖνος, ὅστις ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ μετέχῃ εἰς τὴν ἀπονομὴν τῆς δικαιοσύνης καὶ νὰ ἀποτελῇ μέλος τῶν πολιτικῶν ἀρχῶν, αἵτινες ἀσκοῦν τὴν πολιτικὴν ἐξουσίαν. «Ὧ γὰρ ἐξουσία κοινωνεῖν ἀρχῆς βουλευτικῆς ἢ κριτικῆς, πολίτην ἤδη λέγομεν ταύτης τῆς πόλεως, πόλιν δὲ τὸ τῶν τοιούτων πλῆθος ἱκανὸν πρὸς αὐτάρκειαν ζωῆς» (1275 α 18). (Πολίτην ὀνομάζομεν ἐκεῖνον, ὅστις ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ συμμετέχῃ εἰς τὴν βουλευτικὴν ἢ δικαστικὴν ἐξουσίαν, πόλιν δὲ τὸ πλῆθος τὸ ἀπαρτιζόμενον ὑπὸ τοιούτων πολιτῶν, ὅπερ εἶναι ἐπαρκὲς διὰ ν' ἀνταποκριθῇ μὲ ἰδικά του μέσα εἰς τὰς ἀνάγκας τῆς ζωῆς).

Ὁ ὁρισμὸς οὗτος ἰσχύει διὰ τὰ δημοκρατικὰ πολιτεύματα καὶ οὐχὶ διὰ τὴν σπαρτιατικὴν καὶ κρητικὴν πολιτικὴν ὀργάνωσιν, αἵτινες δὲν ἀνεγνώριζον εἰς ὅλους τοὺς πολίτας νομοθετικὰ καὶ δικαστικὰ δικαιώματα, ὅπως γίνεται σήμερον εἰς τὰ ὁλοκληρωτικὰ κράτη. Ἡ πόλις, ὅπως τὴν ἐννοεῖ ὁ Ἀριστοτέλης, δὲν διοικεῖται δι' ἀντιπροσωπευτικοῦ συστήματος, ἀλλ' ἕκαστος τῶν πολιτῶν μετέχει ἀπ' εὐθείας εἰς τὴν διακυβέρνησιν τῆς πολιτείας. Θὰ ἦτο σφάλμα ὅμως νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης ἀγνοεῖ τὸ ἀντιπροσωπευτικὸν σύστημα. Ἀπ' ἐναντίας, τὸ γνωρίζει καὶ τὸ συνιστᾷ, γράφων εἰς τὰ «Πολιτικά» του (1298 β 21), τὰ ἀκόλουθα: «Συμφέρει δὲ καὶ τὸ αἱρετοὺς εἶναι τοὺς βουλευομένους ἢ κληρωτοὺς ἴσους ἐκ τῶν μορίων, συμφέρει δὲ κἂν ὑπερβάλλωσι πολὺ κατὰ τὸ πλῆθος οἱ δημοτικοὶ τῶν πολιτικῶν, ἢ μὴ πᾶσι διδόναι μισθόν, ἀλλ' ὅσοι σύμμετροι πρὸς τὸ τῶν γνωρίμων πλῆθος, ἢ ἀποκληροῦν τοὺς πλείους». (Εἶναι δὲ συμφέρον οἱ συμμετέχοντες εἰς τὰ βουλευτικὰ (νομοθετικὰ) σώματα, νὰ ἐκλέγωνται διὰ ψήφου ἢ νὰ ὁρίζωνται διὰ κληρώσεως κατ' ἴσον ἀριθμὸν μελῶν ἐκ τῶν ἀποτελουσῶν τὴν πολιτείαν μερίδων. Εἶναι προσέτι συμφέρον καὶ εἰς τὴν περίπτωσιν, καθ' ἣν ὁ πληθυσμὸς τοῦ λαοῦ εἶναι πολὺ ἀνώτερος τοῦ ἀριθμοῦ τῶν πολιτῶν, οἵτινες ἔχουν πεῖραν εἰς τὰ πολιτικά, ἢ νὰ μὴ παρέχεται (βουλευτικὸς) μισθὸς εἰς ὅλους τοὺς πολίτας, ἀλλὰ μόνον εἰς ἀριθμὸν ἀνάλογον μὲ τὸν ἀριθμὸν τῶν πολιτῶν τῶν ἐχόντων πεῖραν εἰς τὰ πολιτικά, ἢ νὰ ἀποκλείεται ἀπὸ τὴν κλήρωσιν ὁ μεγαλύτερος ἀριθμὸς τῶν πολιτῶν). Εἶναι προσέτι ἱστορικῶς βεβαιωμένον ὅτι ἦτο γνωστὸν τὸ ἀντιπροσωπευτικὸν σύστημα καὶ εἰς τὰς ἀρχαίας πολιτείας. Ὁ ὀργανισμὸς τῆς δευτέρας ἀθηναϊκῆς συμμαχίας, τῆς συσταθείσης κατὰ τὸ 377 π.Χ., προέβλεπε τὴν σύγκρότησιν βουλευτικοῦ σώματος, εἰς ὃ μετεῖχον οἱ ἀντιπρόσωποι τῶν συμάχων, ἀποτελοῦντες «Συνέδριον».

Ἡ συμμετοχὴ εἰς τὴν νομοθετικὴν καὶ δικαστικὴν ἐξουσίαν θεωροῦνται ὡς ὕψιστα δικαιώματα τοῦ πολίτου. Εἰς τὴν ἐκτελεστικὴν ἐξουσίαν δὲν ἀποδίδεται μεγάλη σημασία, διότι καλεῖται ἁπλῶς νὰ ἐφαρμόσῃ τὰ ὑπὸ τῆς νομοθετικῆς καὶ δικαστικῆς ἐπιτασσόμενα, μετέχουν δὲ εἰς ταύτην μὲ τὴν σειρὰν των ὅλοι οἱ πολῖται. Εἶναι αὐτονόητον ὅτι τὸ σύστημα τοῦτο τῆς ἀμέσου ἐκ μέρους τῶν πολιτῶν ἀσκήσεως τῶν πολιτικῶν ἐξουσιῶν ἠδύνατο νὰ ἐφαρμοσθῇ εἰς τὰς ἀρχαίας πολιτείας λόγῳ τοῦ ὀλιγαρίθμου τῶν ἀποτελούντων ταύτας πολιτῶν. Ὁ Ἀριστοτέλης ἔμεινε πιστὸς εἰς τὸ πολιτικὸν ἰδεῶδες τοῦ ἀρχαίου ἑλληνισμοῦ, ἀναγνωρίσας ὡς μονάδα τῆς ὀργανώσεως τῆς πολιτικῆς ζωῆς τὴν πόλιν, τὴν ἔχουσαν σύμμετρον πλῆθος πολιτῶν. Ὡς πρὸς δὲ τὴν σύνθεσίν της ἀποφαίνεται ὅτι ἀρίστη πόλις εἶναι ἐκείνη, ἥτις σύγκειται ἐκ πολιτῶν μέσης περιουσιακῆς καταστάσεως. Διότι ὅσοι μὲν ἐκ τῶν πολιτῶν κέκτηνται μεγάλα πλούτη γίνονται ἀλαζόνες καὶ ἀναπτύσσουν εἰς ὕψιστον βαθμὸν τὴν πονηρίαν, ὅσοι δὲ μαστίζονται ἀπὸ τὴν ἀπορίαν, ἀναγκάζονται νὰ γίνουν «κακοῦργοι καὶ πονηρότεροι». Ὥστε ἡ ἀρίστη πολιτεία εἶναι ἡ ἀπαρτιζομένη ἐκ πολιτῶν, οἱ ὁποῖοι δὲν εἶναι οὔτε πολὺ εὔποροι οὔτε πολὺ ἄποροι. Ἡ μεσότης τῶν περιουσιῶν διαφυλάττει τὰς πόλεις ἀπὸ τὰς στάσεις καὶ τὰς κοινωνικὰς ἀναστατώσεις. Ἡ συνοδεύουσα τοὺς πολίτας ἀμοιβαία σχέσις εἶναι ἡ φιλία.

Αἱ μορφαὶ τῆς πολιτικῆς διακυβερνήσεως. Τὰς μορφὰς τῶν πολιτευμάτων διακρίνει ὁ Ἀριστοτέλης ἀναλόγως τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἀτόμων, εἰς τὰς χεῖρας τῶν ὁποίων ἐναπόκειται ἡ ἄσκησις τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας. Ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ κριτηρίου τούτου, δυνάμεθα νὰ διακρίνωμεν τρία εἴδη πολιτευμάτων, ἐφ' ὅσον τὴν πολιτικὴν ἐξουσίαν διαχειρίζεται ἢ εἷς ἢ ὀλίγοι ἢ εἶναι διανεμημένη εἰς τὸ πλῆθος, τὸν δῆμον. Ὡς δεύτερον κριτήριον διαφορίσεως προστίθεται ὁ σκοπός, ὃν προτίθεται νὰ ἐξυπηρετήσῃ ἡ μορφὴ τῆς πολιτικῆς διακυβερνήσεως. Εἶναι δυνατὸν νὰ θέσῃ ὡς ἰδεῶδες ἢ τὴν ἐξυπηρέτησιν τοῦ κοινοῦ ἢ τὴν ἐξυπηρέτησιν τοῦ ἰδίου συμφέροντος. Αἱ πολιτικαὶ μορφαί, αἵτινες προκύπτουν ὅταν τεθῇ ὡς βάσις τὸ κοινὸν συμφέρον εἶναι αἱ «ὀρθαὶ» πολιτεῖαι, ἐκεῖναι δὲ αἵτινες προκύπτουν ὅταν ἀναγνωρισθῇ ὡς ἰδεῶδες τὸ ἴδιον συμφέρον εἶναι αἱ «ἡμαρτημέναι» πολιτεῖαι ἢ «παρεκβάσεις» (δηλαδὴ ἐκτροπαὶ ἀπὸ τοῦ ὀρθοῦ πολιτικοῦ ἰδεώδους). Ἐπὶ βάσει τῶν δύο τούτων κριτηρίων, δυνάμεθα νὰ διακρίνωμεν δύο ὁμάδας πολιτευμάτων. Ἡ πρώτη ὁμάς, ἀποτελοῦσα τὰ ὀρθὰ πολιτεύματα, περιλαμβάνει: 1ον) τὴν βασιλείαν, 2ον) τὴν ἀριστοκρατίαν καὶ 3ον) τὴν πολιτείαν. Εἰς τὴν πρώτην περίπτωσιν, ἡ διακυβέρνησις τῆς πολιτείας εὑρίσκεται εἰς χεῖρας ἑνός, τοῦ βασιλέως, εἰς τὴν δευτέραν εἰς χεῖρας ὀλίγων, τῶν ἀρίστων, καὶ εἰς τὴν τρίτην εἰς τὰς χεῖρας τῶν πολλῶν. Ἡ δευτέρα ὁμὰς περιλαμβάνει τὰ ἡμαρτημένα πολιτεύματα, ἢ παρεκβάσεις, ἅτινα εἶναι: 1ον) ἡ τυραννίς, 2ον) ἡ ὀλιγαρχία καὶ 3ον) ἡ δημοκρατία, ἣν ὁ Ἀριστοτέλης λαμβάνει ὡς συνώνυμον μὲ τὴν ὀχλοκρατίαν. Τῆς βασιλείας παρέκβασις τυγχάνει ἡ τυραννίς, τῆς ἀριστοκρατίας ἡ ὀλιγαρχία καὶ τῆς πολιτείας ἡ δημοκρατία. Ἡ βαρυτέρα μορφὴ τῆς ἐκτροπῆς τῶν πολιτευμάτων πρὸς τὸ κακὸν εἶναι, κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη, ἡ τυραννίς. Ἡ ὀλιγαρχία εἶναι εἰς ὀλιγώτερον βαθμὸν ἐκτροπὴ ἀπὸ τοῦ ὀρθοῦ πολιτεύματος καὶ ἡ παρέκβασις. Τὰ εἴδη τῶν πολιτευμάτων δὲν μένουν σταθερά, ἀλλὰ μεταπίπτουν τὸ ἓν εἰς τὸ ἄλλο. Ὅπως καὶ εἰς τὸ σύμπαν, οὕτω καὶ εἰς τὰ πολιτεύματα παρατηρεῖται περιοδικὴ κυκλικὴ κίνησις. Εἰς τὰ «Πολιτικά» του (1316 α 25), ὑποδηλώνει ὁ Ἀριστοτέλης τὴν γνώμην ὅτι μετὰ τὴν τυραννίδα ἐπακολουθεῖ ἡ «πρώτη καὶ ἀρίστη» πολιτεία, δηλαδὴ ἡ βασιλεία, προσθέτει δέ: «Οὕτω γὰρ ἂν ἐγίγνετο συνεχὲς καὶ κύκλος». (Διότι διὰ τῆς τοιαύτης μεταπτώσεως θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ δημιουργηθῇ συνέχεια κύκλος). Τῶν ἓξ τούτων γενικῶν τύπων, τῶν ὀρθῶν καὶ ἡμαρτημένων πολιτευμάτων ὑπάρχουν, κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη, πληθὺς ποικιλωτάτων παραλλαγῶν. Ἡ κατάδειξις τούτων ἀποτελεῖ ἔργον οὐχὶ θεωρητικῆς διερευνήσεως, ἀλλὰ θετικῆς ἱστορικῆς καὶ ἐθνολογικῆς ἐρεύνης. Πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον προέβη ὁ Ἀριστοτέλης εἰς τὸ τεράστιον ἐγχείρημα τῆς περιγραφῆς τῶν πολιτευμάτων πολλῶν ἑλληνικῶν καὶ βαρβαρικῶν πόλεων. Ὅπως ἀνεφέραμεν εἰς τὰ προηγούμενα, ὅλαι αἱ σχετικαὶ μὲ τὸν σκοπὸν αὐτὸν συγγραφαὶ ἀπετέλεσαν μεγάλην συλλογὴν περιλαμβάνουσαν τὴν ἱστορίαν καὶ περιγραφὴν τῶν πολιτευμάτων 158 πόλεων. Ἐκ ταύτης διεσώθη μόνον ἡ κατὰ τὸν παρελθόντα αἰῶνα ἀνευρεθεῖσα ἐν Αἰγύπτῳ «Ἀθηναίων Πολιτεία». Εἶναι ἐκτὸς πάσης ἀμφιβολίας ὅτι εἰς τὴν κολοσσιαίαν ταύτην συλλεκτικὴν ἐργασίαν ὑπεβοηθήθη ὁ Ἀριστοτέλης ὑπὸ τῶν ἐν τῷ Λυκείῳ μαθητῶν του.

Ἡ ἰδέα τῆς ἐννόμου συντάξεως τῆς Πολιτείας. Ἡ πολιτεία εἶναι, κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη, ἓν ὅλον μὲ ἰδικήν του ζωήν. Ἐκεῖνο δὲ τὸ ὁποῖον ἐξασφαλίζει τὴν συνέχειαν τῆς ζωῆς τῆς πολιτείας, εἶναι τὸ πολίτευμά της. Διὰ νὰ

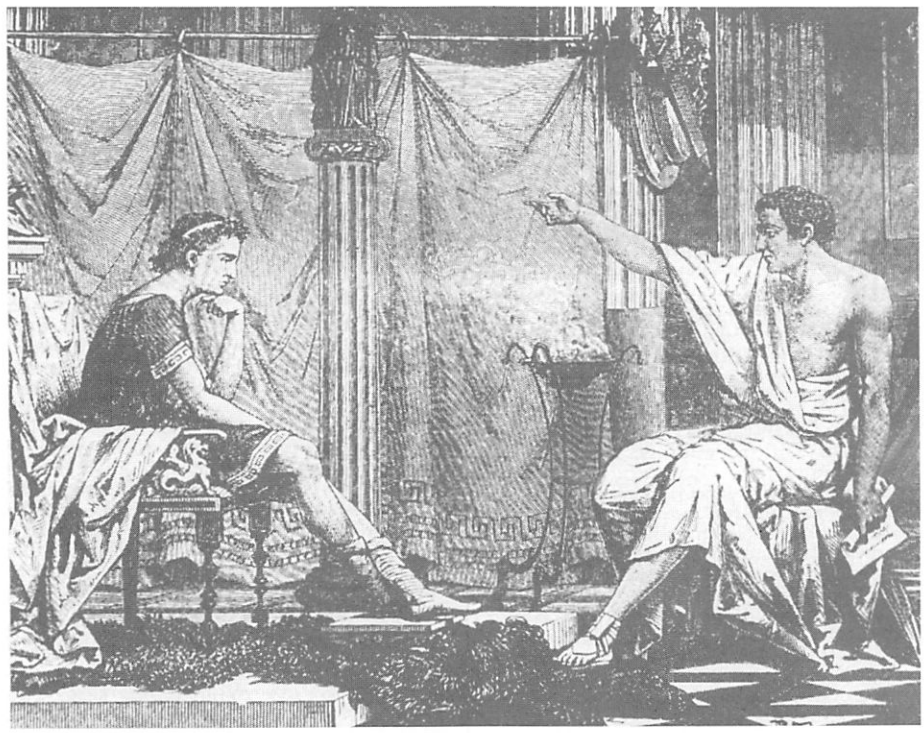

Ἀναπαράστασις σκηνῆς ποὺ ἐμφανίζει τὸν Ἀριστοτέλη διδάσκοντα τὸν μαθητοῦ Μέγαν Ἀλέξανδρον.

ὑπάρξη καὶ νὰ δυνηθῆ νὰ διατηρηθῆ ἐν τῇ ζωῇ ἡ πόλις πρέπει νὰ κέκτηται ὡρισμένον πολίτευμα εὐνοοῦν τὴν εὐόδωσιν τοῦ σκοποῦ της. Διὰ τοῦτο πρέπει νὰ ὁρισθῆ τί εἶναι πολίτευμα γενικῶς καὶ ποῖον εἶναι τὸ ἄριστον πολίτευμα. Τὸ σύνολον τῶν νόμων δὲν ἀποτελεῖ γενικῶς τὸ πολίτευμα, ἀλλὰ τὸ πνεῦμα τοῦ πολιτεύματος καθορίζει τὴν ποιότητα τῶν νόμων. Οἱ νομικοὶ θεσμοί, οἵτινες καθορίζουν τὴν οὐσίαν τοῦ πολιτεύματος, ἀποτελοῦν χωριστὴν ὁμάδα νομικῶν διατάξεων. Οὕτω βλέπομεν ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης διακρίνει σαφῶς τοὺς λεγομένους σήμερον συνταγματικοὺς θεσμοὺς ἀπὸ τὴν ὑπόλοιπον νομοθεσίαν. Ὁ ὁρισμός, ὃν δίδει προκειμένου περὶ τῶν θεσμῶν, οἵτινες καθορίζουν τὴν οὐσίαν τοῦ πολιτεύματος, εἶναι ὁ ἀκόλουθος: «Πολιτεία μὲν γάρ ἐστι τάξις ταῖς πόλεσιν ἡ περὶ τὰς ἀρχάς, τίνα τρόπον νενέμηνται καὶ τί τὸ κύριον τῆς πολιτείας, καὶ τί τὸ τέλος ἑκάστης κοινωνίας ἐστί· νόμοι δὲ κεχωρισμένοι τῶν δηλούντων τὴν πολιτείαν, καθ' οὓς δεῖ τοὺς ἄρχοντας ἄρχειν καὶ φυλάττειν τοὺς παραβαίνοντας αὐτούς». («Πολ.» 1289 α 15). (Πολίτευμα εἶναι ἡ ὀργάνωσις τῶν πόλεων ἡ ἀναφερομένη εἰς τὰ ἀξιώματα καὶ τὴν ἄσκησιν τῶν ἐξουσιῶν, κατὰ ποῖον τρόπον ἔχουν διανεμηθῆ, καὶ ποία ἐξουσία ἀσκεῖ τὴν πολιτικὴν κυριαρχίαν, καὶ ἡ καθορίζουσα ποῖος εἶναι ὁ σκοπός, ὃν ἐπιδιώκει ἑκάστη εἰς κοινότητα συνένωσις τῶν ἀπαρτιζόντων αὐτὴν μελῶν. Οἱ νόμοι δέ, συμφώνως μὲ τοὺς ὁποίους πρέπει οἱ ἄρχοντες νὰ ἀσκοῦν τὴν ἐξουσίαν καὶ νὰ ἐπιτηροῦν (καὶ νὰ τιμωροῦν) τοὺς παραβαίνοντας αὐτούς, πρέπει νὰ διακρίνωνται ἀπὸ τοὺς θεσμούς, οἵτινες φανερώνουν τὸ εἶδος τοῦ πολιτεύματος). Οὐ μόνον διακρίνονται οἱ συνταγματικοὶ θεσμοὶ ἀπὸ τὰς ὑπολοίπους ἐπὶ μέρους διατάξεις, ἀλλὰ καὶ διατυποῦται ἡ γνώμη ὅτι οἱ ἄρχοντες πρέπει νὰ ἀσκοῦν τὴν ἐξουσίαν ἐπὶ τῇ βάσει καθωρισμένων νόμων. «Τὸν ἄρα νόμον ἄρχειν αἱρετώτερον μᾶλλον ἢ τῶν πολιτῶν ἕνα τινά, κατὰ τὸν αὐτὸν δὲ λόγον τοῦτον, κἂν εἴ τινας ἄρχειν βέλτιον, τούτους καταστατέον νομοφύλακας καὶ ὑπηρέτας τοῖς νόμοις» (1287 α 18). (Εἶναι προτιμότερον ἄρα νὰ ἄρχῃ μᾶλλον ὁ νόμος παρὰ κάποιος ἐκ τῶν πολιτῶν, συμφώνως δὲ πρὸς τὴν αὐτὴν σκέψιν, καὶ εἰς τὴν περίπτωσιν, καθ' ἣν θὰ ἦτο προτιμότερον νὰ ἀσκοῦν τὴν ἀρχὴν περισσότεροι τοῦ ἑνὸς ἄρχοντες, οὗτοι πρέπει νὰ διορίζωνται φύλακες καὶ ὑπηρέται τῶν νόμων). Λέγων νόμον ὁ Ἀριστοτέλης δὲν νοεῖ μόνον τὸν γραπτόν, ἀλλὰ καὶ τὸ ἄγραφον ἔθος, ὅπερ ἵσταται ὑπεράνω τοῦ νόμου, «ὁ κατὰ τὰ ἤθη νόμος». Εἶναι φανερὸν ὅτι ἡ τόσον συνήθως ἐπαναλαμβανομένη εἰς τὰ φιλελεύθερα πολιτεύματα ἀρχὴ ὅτι ὁ ἄρχων πρέπει νὰ θεωρῆται ὑπηρέτης τοῦ νόμου, τυγχάνει γνωστὴ εἰς τὸν Ἀριστοτέλη. Αἱ δύο αὗται θεμελιώδεις ἀντιλήψεις, αἱ ἀναφερόμεναι εἰς τὴν κυριαρχίαν τῶν νόμων καὶ αἱ θεωροῦσαι τὸν ἄρχοντα ὑπηρέτην αὐτῶν, διεδόθησαν εἰς τὴν Δυτικὴν Εὐρώπην διὰ τοῦ Θωμᾶ τοῦ Ἀκινάτου, ὅστις εἶχε μελετήσει εἰς τὴν λατινικὴν μετάφρασιν τὰ «Πολιτικὰ» τοῦ Ἀριστοτέλους. Ἔχει βεβαιωθῆ ὅτι αἱ ἰδέαι, ἃς ἐκθέτει ὁ Λόκε εἰς τὴν «Πραγματείαν» περὶ πολιτικῆς διακυβερνήσεως» ἀνάγονται ἐν τελευταίᾳ ἀναλύσει εἰς τὰς ἀριστοτελικὰς ἀντιλήψεις. Ὁ Ριχάρδος Χώκερ (R. HOOKER), ὅστις ἐπέδρασεν ἐπὶ τῆς σκέψεως τοῦ Λόκε διὰ τῆς πραγματείας του «Ἐκκλησιαστικὴ Πολιτεία», ἤντλει τὰς δοξασίας του ἀπὸ τὴν ἀριστοτελικὴν διδασκαλίαν τοῦ Θωμᾶ Ἀκινάτου. Οὕτω αἱ ἀριστοτελικαὶ πολιτειακαὶ θεωρίαι, ἐπηρεάσασαι τὸν Λόκε, ἐπέδρασαν δι' αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ πολιτειολόγου Μπούρκε (BURKE) καὶ συνέβαλον διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ ἀγγλικοῦ φιλελευθερισμοῦ. Ἐπίσης διετηρήθη ζωντανὴ ἡ ἐπίδρασίς των καὶ ἐπὶ τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας. Οὐ μόνον εἰς τὴν παπικὴν ἐγκύκλιον τοῦ τεσσαρακοστοῦ ἔτους, ἀλλὰ καὶ εἰς τὰ συγγράμματα τοῦ διαπρεποῦς συγχρόνου μας καθολικοῦ φιλοσόφου Μαριταίν (βλ. βιβλίον του «Τὰ δικαιώματα τοῦ ἀνθρώπου», ἐκδοθὲν κατὰ τὸ 1944), εἶναι φανερὰ ἡ ἐπιβίωσις τῆς ἀριστοτελικῆς πολιτικῆς φιλοσοφίας. Δίκαιον ἄρα εἶναι νὰ ἀπονεμηθῆ εἰς τὸν Σταγιρίτην ὁ τίτλος τοῦ πρώτου συστηματικοῦ συνταγματολόγου. Τὸ κράτος, ὅπως τὸ θέλει ὁ Ἀριστοτέλης ,εἶναι κράτος δικαίου, ἐν τῷ ὁποίῳ ἄρχει ὁ νόμος. Ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος προστάσσει νὰ ἄρχῃ ὁ νόμος, προστάσσει νὰ ἄρχῃ ὁ Θεὸς καὶ ὁ νοῦς. Ἐκεῖνος δὲ ὅστις προστάσσει νὰ ἄρχῃ ὁ ἄνθρωπος, προσθέτει ὅτι πρέπει νὰ ἄρχῃ καὶ θηρίον. Ὁ νόμος εἶναι νοῦς μὴ ὑποκείμενος εἰς τὰς παρορμήσεις τῆς ὀρέξεως «ἄνευ ὀρέξεως νοῦς ὁ νόμος ἐστίν». («Πολιτικὰ 1287 α 32). Εἶναι δηλαδὴ νοῦς, ὅστις δὲν παρασύρεται ἀπὸ παθολογικὰς ὁρμὰς καὶ ὀρέξεις.

Τὸ ἄριστον πολίτευμα. Αἱ πολιτειακαὶ ἀριστοτελικαὶ μελέται ἀποκορυφοῦνται εἰς τὴν ἐξέτασιν τοῦ προβλήματος τοῦ ἀναφερομένου εἰς τὸν καθορισμὸν τοῦ ἀρίστου πολιτεύματος. Διὰ νὰ παράσχῃ ἱκανοποιητικὴν λύσιν εἰς τὸ σπουδαιότατον τοῦτο πρόβλημα ὁ Ἀριστοτέλης, προβαίνει κατ' ἀρχὰς εἰς ἱστορικὴν καὶ κριτικὴν ἐπισκόπησιν τῶν προταθέντων ὑπὸ τῶν προγενεστέρων του ἰδεωδῶν πολιτευμάτων. Ἐξετάζων τὴν ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος σχεδιασθεῖσαν ἰδεώδη πολιτείαν, ἐκφράζει τὴν ζωηράν του πρὸς ταύτην ἀντίθεσιν. Καταπολεμῶν τὴν βασικὴν πλατωνικὴν ἀντίληψιν, καθ' ἣν ἡ πολιτεία πρέπει νὰ ἀποτελῇ ἐνιαῖον σύνολον, παρατηρεῖ ὅτι κατὰ φύσιν ἔγκειται εἰς τὴν οὐσίαν τοῦ πολιτειακοῦ ὀργανισμοῦ, νὰ περιέχῃ ποικιλίαν καὶ διαφοροποίησιν. Κατὰ τὸν Πλάτωνα ἡ σύνδεσις τῆς πόλεως εἰς ἀδιάσπαστον ἑνότητα θὰ ἐπιτευχθῆ, ἐὰν ἐξουδετερωθῆ ἡ διάκρισις «ἰδικόν μου» καὶ «ἰδικόν σου» διὰ τῆς κοινοκτημοσύνης τῶν περιουσιῶν, τῶν γυναικῶν καὶ τῶν τέκνων. Ἀλλ' ἡ τοιαύτη ἀπὸ κοινοῦ κτῆσις, παρατηρεῖ ὁ Σταγιρίτης, θὰ ἐπιφέρῃ τὴν ἐλάττωσιν τοῦ κοινοῦ διαφέροντος διὰ τὰ πράγματα τῆς πολιτείας. «Ὅταν τὸ παιδὶ εἰς τὸ σύστημα τῆς καταργήσεως τῆς οἰκογενείας ἀνήκῃ εἰς ὅλους τοὺς πολίτας, καταντᾶ νὰ μὴ ἀνήκῃ εἰς κανένα. «Ἥκιστα γὰρ ἐπιμελείας τυγχάνει τὸ πάντων κοινόν». (διότι τὸ πρᾶγμα, ὅπερ ἀνήκει εἰς ὅλους μαζὶ προκαλεῖ εἰς ἐλάχιστον βαθμὸν τὸ διαφέρον). Θὰ ἐπέλθῃ λοιπὸν χαλάρωσις καὶ εἰς τὰς φιλικὰς κοινωνικὰς σχέσεις τῶν πολιτῶν, πτῶσις τῆς παραγωγῆς τῶν ἀγαθῶν καὶ ἐν γένει παραμέλησις τῶν κοινῶν ὑποθέσεων. Σοβαραὶ δὲ θὰ εἶναι καὶ αἱ δυσχέρειαι εἰς τὴν ἀπὸ κοινοῦ συμβίωσιν τῶν πολιτῶν, αἵτινες θὰ προκύψουν ἐκ τῆς κοινογαμίας, ἐξ ἧς θὰ προέλθουν αἰμομιξίαι καὶ παντοειδῆ δυσάρεστα καὶ ἐπιβλαβῆ διὰ τὴν ἁρμονικὴν συμβίωσιν τῶν πολιτῶν ἐπακόλουθα. Ὑποστηρίζων ὁ Σταγιρίτης τοὺς ὑπάρχοντας κοινωνικοὺς θεσμοὺς τῆς οἰκογενείας καὶ ἰδιοκτησίας, παρατηρεῖ ὅτι δὲν πρέπει αἱ παρατηρούμεναι κατὰ τὴν ἐφαρμογήν των παρεκτροπαὶ νὰ ἐπικαλύπτουν τὴν θεμελιώδη ἀξίαν, ἣν κέκτηνται. Τὴν ὀρθότητα τῆς παρατηρήσεως ταύτης λαμβάνων ὑπ' ὄψιν ὁ Ἔγελος, εἶπεν ὅτι ὁ Πλάτων δὲν εἶναι τόσον ἰδεαλιστὴς ὅσον ὁ Ἀριστοτέλης. Ἰδεαλισμὸς κατὰ τὸν Ἔγελον δὲν εἶναι νὰ καταστρέφωμεν τὴν πραγματικότητα, διὰ νὰ εὕρωμεν ἀλλαχοῦ τὸ ἰδεῶδες, ἀλλὰ νὰ δυνάμεθα νὰ διακρίνωμεν τὰ ἐν τῷ πραγματικῷ δεδομένα στοιχεῖα τοῦ ἰδεώδους. Μετὰ τῆς αὐτῆς δριμύτητος ἐπικρίνει καὶ τὸ πολιτειακὸν σύστημα, ὅπερ προέτεινεν ὁ Πλάτων διὰ τῶν «Νόμων» του. Παρατηρεῖ ὅτι διὰ νὰ ἐφαρμοσθῆ ἡ ὑποδεικνυομένη πολιτειακὴ ὀργάνωσις, ἀπαιτεῖται νὰ διατεθῆ μεγάλη ἐδαφικὴ ἐπικράτεια, ἀφοῦ θὰ εἶναι ὑποχρεωμένη ἡ πόλις νὰ θρέψῃ πεντακισχιλίους στρατιώτας, οἵτινες οὐδεμίαν ἄλλην ἐκτὸς τῆς στρατιωτικῆς ὑπηρεσίας θὰ ἐκτελοῦν ἐργασίαν. Ἀφίσταται ἀκαθόριστος ὁ τρόπος τῆς ρυθμίσεως τῶν ἐξωτερικῶν σχέσεων καὶ δὲν καθορίζεται κατὰ ποῖον τρόπον θὰ ἐπαρκοῦν τὰ ἀγαθὰ διὰ τὸν πληθυσμόν. Ὁ δὲ τρόπος τῆς ἐκλογῆς τῶν ἀρχόντων δεικνύει τάσεις ὀλιγαρχικάς.

Τὰς αὐτὰς ἀντιρρήσεις προβάλλει ὁ Ἀριστοτέλης καὶ κατὰ τοῦ πολιτειακοῦ συστήματος τοῦ προταθέντος ὑπὸ τοῦ ἐκ Χαλκηδόνος καταγομένου Φαλέα, ὅστις προλαμβάνων τὰ περὶ ἰσοδιανομῆς τῶν ἀγαθῶν σοσιαλιστικὰ κηρύγματα, ἐθεμελίωνε τὴν πολιτειακὴν ὀργάνωσιν ἐπὶ τῆς ἰσότητος τῶν περιουσιῶν. Κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη, ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἀσκεῖ ἐπίδρασιν εὐεργετικὴν διὰ τὴν πολιτικὴν ζωὴν εἶναι ὄχι ἡ ἰσότης, ἀλλὰ ἡ μεσότης τῶν περιουσιῶν, ἡ κατοχὴ δηλαδὴ περιουσίας, ἥτις νὰ μὴ συνεπάγεται οὔτε ὑπερβολικὸν πλουτισμόν, οὔτε ὑπερβολικὴν ἔνδειαν. Δὲν εἶναι ἀληθές, λέγει, ὅτι οἱ ἄνθρωποι ἀναγκάζονται νὰ προβαίνουν εἰς ἀδικήματα πιεζόμενοι ὑπὸ οἰκονομικῶν μόνον ἀφορμῶν. Ἡ ἐγκληματικότης ἔχει τὴν αἰτίαν της ὄχι μόνον εἰς οἰκονομικά, ἀλλὰ καὶ εἰς ἠθικὰ αἴτια. Ἡ φύσις τῆς ἀνθρωπίνης ἐπιθυμίας εἶναι ἀνικανοποίητος καὶ ἄπειρος καὶ ὑπάρχουν πολλοὶ ἄνθρωποι, οἵτινες θέτουν ὡς σκοπὸν τῆς ζωῆς των τὴν ἱκανοποίησιν τῶν ἐπιθυμιῶν των: «ἄπειρος γὰρ ἡ τῆς ἐπιθυμίας φύσις, ἧς πρὸς ἀναπλήρωσιν οἱ πολλοὶ ζῶσι» (1267 β 3). Ὥστε ἡ θεραπεία τοῦ κακοῦ δὲν θὰ ἐπιτευχθῆ διὰ τῆς ἐξισώσεως τῶν περιουσιῶν, ἀλλὰ διὰ μέτρων, δι' ὧν θὰ ἐπιτύχωμεν οἱ μὲν φαῦλοι νὰ μὴ δύνανται νὰ πλεονεκτοῦν, οἱ δὲ ἔχοντες ἀξίαν ἄνθρωποι νὰ μὴ θέλουν νὰ πλεονεκτοῦν. Καὶ ἡ πολιτειακὴ ὀργάνωσις τοῦ ἀρχιτέκτονος Ἱπποδάμου τοῦ Μιλησίου, ὅστις ὥριζεν ὅτι ἡ πόλις δέον νὰ ἀπαρτίζεται ἐκ δέκα χιλιάδων ἀνδρῶν διηρημένων εἰς τὰς τρεῖς τάξεις, τῶν τεχνιτῶν, τῶν γεωργῶν καὶ πολεμιστῶν, εἶναι κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη θεωρητικὴ ἐκ τῶν προτέρων κατασκευή, ἐνέχουσα πολλὰ σφάλματα. Μετὰ τινος δὲ εἰρωνείας ἀναφέρει ὅτι ὁ Ἱπποδάμος ἠρέσκετο νὰ τρέφῃ πυκνὴν κόμην καὶ νὰ φέρῃ πολυτελῆ κοσμήματα «περὶ τὸν βίον περιττότερος τριχῶν τε πλήθει καὶ κόσμῳ πολυτελεῖ» (1. 267 β 25). Συζητῶν δὲ θεσμόν, ὃν προέτεινεν ὁ Ἱπποδάμος, καθ' ὃν πᾶς ὅστις θὰ ἀναδεικνύεται εὐρετὴς νέων πολιτειακῶν θεσμῶν ὠφελούντων τὴν πολιτείαν, θὰ ἐτύγχανεν ἐξαιρετικῶν ἀμοιβῶν καὶ τιμῶν, παρατηρεῖ ὁ Ἀριστοτέλης, ὅτι μετὰ μεγάλης περισκέψεως πρέπει ἡ πολιτεία νὰ προχωρῇ εἰς νομικοὺς νεωτερισμούς. Αἱ συχναὶ ἀλλαγαὶ τῶν νόμων ἀποβαίνουν ὀλέθριαι διὰ τὴν συνοχὴν τῆς πολιτείας. «Ὁ γὰρ νόμος ἰσχὺν οὐδεμίαν ἔχει πρὸς τὸ πείθεσθαι παρὰ τὸ ἔθος, τοῦτο δ' οὐ γίνεται εἰ μὴ διὰ χρόνου πλῆθος, ὥστε τὸ ραδίως μεταβάλλειν ἐκ τῶν ὑπαρχόντων νόμων εἰς ἕτερους νόμους καινοὺς ἀσθενῆ ποιεῖν ἐστιν τὴν τοῦ νόμου δύναμιν» (1269 α 20). (Διότι ὁ νόμος ἀντλεῖ τὴν ἰσχύν του, δι' ἧς πείθει τοὺς πολίτας μόνον διὰ τοῦ ἔθισμοῦ, ὁ τοιοῦτος ὅμως ἔθισμὸς ἀπαιτεῖ μακρὸν χρόνον, ὥστε ἡ εὔκολος μεταβολὴ καὶ μετάβασις ἀπὸ τοὺς ὑπάρχοντας νόμους εἰς ἄλλους νεωτέρους ἰσοδυναμεῖ μὲ τὸ νὰ καθιστῶμεν ἀσθενῆ τὴν δύναμιν τῶν νόμων). Συνοψίζων δὲ γενικῶς τὴν εἰς τὰς ἰδεώδεις πολιτείας ἀναφερομένην ἐξέτασίν του συμπεραίνει ὁ Ἀριστοτέλης, ὅτι οἱ πραγματευθέντες περὶ τῆς ἀρίστης πολιτείας δὲν προέτειναν πράγματα πρακτικὰ καὶ χρήσιμα.

Εἰσερχόμενος εἶτα εἰς τὴν θετικὴν διερεύνησιν τοῦ προβλήματος παρατηρεῖ ὅτι τοῦτο παρουσιάζει πολλαπλᾶς ἀπόψεις. Κατὰ τὴν ἐξέτασίν του δυνάμεθα νὰ διακρίνωμεν τὰ ἀκόλουθα μερικώτερα προβλήματα: Εἶναι δυνατὸν νὰ ἀναζητήσωμεν τὴν ἰδεωδῶς ἀρίστην πολιτείαν ἀνεξαρτήτως τῶν συνθηκῶν, ἃς μᾶς παρουσιάζει ἡ πραγματικότης. Δυνάμεθα ὅμως νὰ ἀναζητήσωμεν ποία εἶναι ἡ ἀρίστη πολιτεία λαμβανομένων ὑπ' ὄψιν τῶν δεδομένων συνθηκῶν (τὴν ἐκ τῶν ὑπαρχόντων ἀρίστην). Ἡ τρίτη περίπτωσις εἶναι ἐκείνη, τὴν ὁποίαν δυνάμεθα νὰ ἐπιτύχωμεν λαμβάνοντες ὡς ἀφετηρίαν τὴν δεδομένην πολιτειακὴν ὀργάνωσιν (τὴν ἐξ ὑποθέσεως ἀρίστην). Κατὰ συνέπειαν πρέπει ἀφορμώμενοι ἀπὸ τὰς δοθείσας πολιτείας, νὰ τροποποιήσωμεν ταύτας κατὰ τρόπον ὥστε νὰ ἀνταποκριθοῦν πρὸς τοὺς γενικοὺς σκοποὺς τοὺς ὁποίους προτίθεται νὰ πραγματοποιήσῃ ὁ ἐν πολιτείᾳ ἄνθρωπινος βίος.

Ἡ ἐπιθυμητὴ μορφὴ τῆς πολιτείας δὲν εἶναι δυνατόν, φρονεῖ ὁ Ἀριστοτέλης, νὰ εἶναι κατὰ τοὺς χρόνους του ἡ βασιλεία. Τῆς βασιλείας ἡ ἀκμὴ συμπίπτει κατὰ τοὺς ἡρωικοὺς χρόνους. «Οὐ γίνονται δ' ἔτι βασιλεῖαι νῦν, ἀλλ' ἂν περ γίγνωνται, μοναρχίαι καὶ τυραννίδες μᾶλλον» (1313 α 3). (Εἰς τοὺς χρόνους μας δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπάρξουν βασιλεῖαι· ἀλλὰ καὶ ἂν

ἐγκαθιδρυθοῦν βασιλικὰ πολιτεύματα, ἐκτρέπονται εἰς μοναρχίας καὶ τυραννίδας). Ἡ τυραννικὴ ἀρχὴ εἶναι ἡ βαρυτέρα πολιτειακὴ παρέκβασις. Ὅπως ἡ βασιλεία, ὅταν δὲν ἐκτραπῇ τοῦ σκοποῦ της, εἶναι τὸ ἄριστον τῶν πολιτευμάτων, οὕτω καὶ ἡ τυραννὶς εἶναι ἡ χειρίστη πολιτειακὴ μορφή. Ἐπίσης σπανία εἶναι καὶ ἡ ἀριστοκρατικὴ πολιτεία. Ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον μεταπίπτει καὶ αὕτη εἰς ὀλιγαρχίαν. Κατὰ ταῦτα ὑπολείπονται νὰ συγκριθοῦν τὰ δύο ταῦτα πολιτεύματα, ἡ ὀλιγαρχία καὶ ἡ δημοκρατία. Ὁ Ἀριστοτέλης ἀδιστάκτως προτιμᾷ τὴν δημοκρατίαν ὡς μετριωτέρας μορφῆς παρέκβασιν. Εἶναι πολὺ ἐνδιαφέρουσα ἡ σειρὰ τῶν σκέψεων, δι' ὧν ὁ Ἀριστοτέλης ἀνεδείχθη ὁ πρῶτος ὑποστηρικτὴς τῆς καθολικῆς ψηφοφορίας, ἰσχυρισθεὶς ὅτι ἡ κρίσις τῶν πολλῶν ἐν τῷ συνόλῳ της εἶναι ἀνωτέρα τῆς κρίσεως τοῦ ἑνὸς ἢ τῶν ὀλίγων, οὐ μόνον προκειμένου περὶ πολιτικῶν, ἀλλὰ καὶ περὶ καλλιτεχνικῶν ζητημάτων. «Ὅτι δὲ δεῖ κύριον εἶναι μᾶλλον τὸ πλῆθος ἢ τοὺς ἀρίστους μὲν ὀλίγους δέ, δόξειεν ἂν λύεσθαι καί τινα ἔχειν ἀπολογίαν, τάχα δ' ἂν καὶ ἀλήθειαν. Τοὺς γὰρ πολλούς, ὧν ἕκαστός ἐστιν οὐ σπουδαῖος ἀνήρ, ὅμως ἐνδέχεται συνελθόντας εἶναι βελτίους ἐκείνων, οὐχ ὡς ἕκαστον, ἀλλ' ὡς σύμπαντας... πολλῶν γὰρ ὄντων ἕκαστον μόριον ἔχειν ἀρετῆς καὶ φρονήσεως, καὶ γίνεσθαι συνελθόντων ὥσπερ ἕνα ἄνθρωπον τὸ πλῆθος πολύποδα καὶ πολύχειρα καὶ πολλὰς ἔχοντ' αἰσθήσεις, οὕτω καὶ περὶ τὰ ἤθη καὶ τὴν διάνοιαν. Διὸ καὶ κρίνουσιν ἄμεινον οἱ πολλοὶ καὶ τὰ τῆς μουσικῆς ἔργα καὶ τὰ τῶν ποιητῶν· ἄλλοι γὰρ ἄλλο τι μόριον, πάντα δὲ πάντες» (1281 α 40). (Τὸ ὅτι δὲ ἡ πολιτικὴ κυριαρχία πρέπει νὰ εἶναι εἰς τὰς χεῖρας τοῦ λαοῦ καὶ ὄχι εἰς χεῖρας τῶν ἀρίστων, οἵτινες ἀποτελοῦν ὀλιγαρχίαν, εἶναι ἓν πρόβλημα, τὸ ὁποῖον δύναται νὰ ἔχῃ λύσιν καὶ νὰ ὑποστηριχθῇ ἐπειδὴ περιέχει κάποιαν ἀλήθειαν. Διότι ὅλον μαζὶ τὸ πλῆθος τῶν ἀνθρώπων, ἐκ τῶν ὁποίων ἕκαστος χωριστὰ λαμβανόμενος δὲν εἶναι σπουδαῖος, ὅταν συνέλθῃ εἰς γενικὴν συνάθροισιν εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπερβάλῃ κατὰ τὸ ποιὸν ἐκείνους τοὺς ὀλίγους σπουδαίους. Διότι εἶναι δυνατὸν ἀφοῦ εἶναι πολλοί, ἕκαστος ἐξ αὐτῶν νὰ ἔχῃ ἓν μικρὸν ποσοστὸν ἀρετῆς καὶ φρονήσεως. Καὶ ὅταν συνέλθουν ὅλοι μαζὶ γίνεται ὁ λαὸς ὡσὰν εἷς ἄνθρωπος, ὅστις ἔχει πολλοὺς πόδας, πολλὰς χεῖρας καὶ πολλὰς αἰσθήσεις. Τὸ αὐτὸ συμβαίνει καὶ ὡς πρὸς τὸν χαρακτῆρα καὶ τὴν νοημοσύνην. Διὰ τοῦτο κρίνουν οἱ πολλοὶ καλύτερον καὶ τὰ ἔργα τῆς μουσικῆς καὶ τὰ ἔργα τῶν ποιητῶν. Μερικοὶ ἀπ' αὐτοὺς κρίνουν ἐπιτυχῶς ἓν μέρος τῶν ἔργων τούτων, ἄλλοι δὲ ἓν ἄλλο μέρος, ὅλοι δὲ μαζὶ κρίνουν ἐπιτυχῶς ὅλα τὰ μέρη τοῦ ἔργου). Ὁ Ἀριστοτέλης πάντοτε ἐλάμβανε ὑπ' ὄψιν του τὴν ἀξίαν, ἣν ἔχουν αἱ δοξασίαι, ἃς συμμερίζεται μέγα πλῆθος ἀνθρώπων, καὶ τοῦτο ἦτο ἡ αἰτία, ἥτις τὸν ὤθησεν, ὡς ἐσημειώσαμεν ἀνωτέρω, εἰς ἐθνολογικὰς καὶ λαογραφικὰς μελέτας. Πιστὸς εἰς τὴν ἀντίληψίν του ταύτην, ἀποδοκιμάζει τὴν ὀλιγαρχίαν καὶ προτιμᾷ ἀντὶ ταύτης τὴν δημοκρατίαν. Ὅσον ὅμως καὶ ἂν θεωρῇ τὴν δημοκρατίαν ὡς μετριωτέραν πολιτειακὴν παρέκβασιν, δὲν εἶναι διατεθειμένος νὰ δεχθῇ ταύτην ὡς προτιμητέαν πολιτειακὴν μορφήν. Ὅθεν προχωρεῖ εἰς τὴν προτίμησιν ἰδιαιτέρου πολιτειακοῦ συστήματος διὰ συνθέσεως τῶν πλεονεκτημάτων, τὰ ὁποῖα δυνάμεθα νὰ εὕρωμεν εἰς τὰς ἐξετασθείσας πολιτειακὰς μορφάς. Τὸ διὰ τῆς τοιαύτης συνθέσεως καταρτιζόμενον σύστημα καλεῖται Πολιτεία, ὁρίζεται δὲ ὡς «μῖξις τῶν δύο τούτων, δημοκρατίας καὶ ἀρετῆς» ἢ «ὀλιγαρχίας καὶ δημοκρατίας». Ὁ Ἀριστοτέλης παρατηρεῖ ὅτι εἰς τὴν πολιτικὴν πραγματικότητα σπανίως ἐπραγματοποιήθη ὁ τοιοῦτος μικτὸς πολιτειακὸς τύπος «ὥστε διὰ ταύτας τὰς αἰτίας ἢ μηδέποτε τὴν μέσην γίγνεσθαι πολιτείαν ἢ ὀλιγάκις καὶ παρ' ὀλίγοις. Εἰς γὰρ ἀνὴρ συνεπείσθη μόνος τῶν πρότερον ἐφ' ἡγεμονίᾳ γενομένων ταύτην ἀποδοῦναι τὴν τάξιν, ἤδη δὲ καὶ τοῖς ἐν ταῖς πόλεσιν ἔθος καθέστηκε μηδὲ βούλεσθαι τὸ ἴσον, ἀλλ' ἢ ἄρχειν ζητεῖν ἢ κρατουμένους ὑπομένειν» (1296 α 35). (Ὥστε διὰ τὰς αἰτίας αὐτὰς συνέβη ἢ νὰ μὴ πραγματοποιῆται ποτὲ ἡ μέση πολιτεία ἢ νὰ πραγματοποιηθῇ πολὺ ὀλίγας φορὰς καὶ εἰς ὀλίγους ἀνθρώπους. Διότι μόνον εἷς ἄνθρωπος ἐξ ὅλων, οἵτινες ἔσχον εἰς τὰς χεῖρας των πολιτικὴν δύναμιν ἔπεισε τὸν ἑαυτόν του νὰ ἐγκαθιδρύσῃ τοιαύτην πολιτικὴν τάξιν. Ἀλλ' εἰς τὴν ἐποχήν μας ἔχει καταντήσει συνήθεια εἰς ἐκείνους, οἵτινες δροῦν εἰς τὰς πόλεις νὰ μὴ ἀγαποῦν τὴν ἰσονομίαν, ἀλλὰ νὰ ἐπιζητοῦν ἢ νὰ ἄρχουν ἢ νὰ ὑποδουλώνωνται καὶ νὰ εἶναι ἀρχόμενοι). Δὲν δυνάμεθα νὰ καθορίσωμεν ποῖος εἶναι ὁ εἷς οὗτος ἀνὴρ περὶ οὗ γίνεται λόγος εἰς τὸ παρατιθέμενον χωρίον. Πολλοὶ ἐκ τῶν ἑρμηνευτῶν φρονοῦν ὅτι πρόκειται περὶ τοῦ Σόλωνος, ἄλλοι δὲ εἰς τὸν φίλον τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ τοποτηρητὴν τοῦ Ἀλεξάνδρου Ἀντίπατρον. Δὲν ἀποκλείεται ὅμως νὰ ὑπονοῆται καὶ ὁ ῥήτωρ Λυκοῦργος, ὅστις ἐπεράθη κατὰ τὰ ἔτη τῆς ἀρχῆς του (338—326 π.Χ.) νὰ εἰσαγάγῃ εἰς τὸ ἀθηναϊκὸν δημοκρατικὸν πολίτευμα στοιχεῖα εἰλημμένα ἐκ τοῦ σπαρτιατικοῦ.

Τὸ σχέδιον τῆς ἰδεώδους ἀριστοτελικῆς πολιτείας. Εἰς τὰ δύο τελευταῖα βιβλία τῶν «Πολιτικῶν» μᾶς δίδει ὁ Σταγιρίτης εἰς γενικὰς γραμμὰς τὸ σχέδιον τῆς ὀργανώσεως τῆς κατὰ τὴν γνώμην του ἀρίστης δυνατῆς πολιτείας. Ἡ πολιτεία δὲν πρέπει νὰ θεωρηθῇ αὐτοσκοπός, ἀλλ' εἶναι προωρισμένη νὰ καταστήσῃ δυνατὴν τὴν ἀρίστην ζωήν. Ἀρίστη ὅμως δύναται νὰ καταστῇ ἡ ζωὴ ὄχι διὰ τῶν ὑλικῶν καὶ σωματικῶν ἀγαθῶν, ἀλλὰ διὰ τῶν ψυχικῶν ἀρετῶν. Ἡ ἑνότης λοιπὸν τῆς πολιτείας ἔγκειται εἰς τοὺς ἠθικοὺς καὶ πνευματικοὺς σκοπούς, τοὺς ὁποίους καλεῖται νὰ πραγματοποιήσῃ, παιδεύουσα τοὺς πολίτας συμφώνως πρὸς τὴν ἀρετήν. Ἡ ὅλη διαρρύθμισίς της πρέπει νὰ ἀποβλέπῃ εἰς τὸν σκοπὸν τοῦτον. Ὡς πρὸς τοὺς ἐξωτερικοὺς ὅρους, ἡ πόλις δὲν πρέπει νὰ ἔχῃ ἔκτασιν τοσαύτην ὥστε νὰ μὴ δύνανται οἱ πολῖται νὰ ἐπικοινωνοῦν ἀπ' εὐθείας πρὸς ἀλλήλους. Ὁ ἀριθμὸς τῶν πολιτῶν πρέπει νὰ εἶναι τοσοῦτος ὥστε νὰ ἐξασφαλίζῃ τὴν αὐτάρκειαν τῆς πόλεως καὶ τὴν ὑπεράσπισίν της ἐναντίον τῶν πολεμίων. Πρὸς τοῦτο εἶναι ἀνάγκη νὰ διαθέτῃ καὶ ναυτικὴν δύναμιν ἐπαρκῆ. Δὲν πρέπει ὅμως ἡ ναυτικὴ δύναμις νὰ εἶναι τόσον μεγάλη ὥστε νὰ γίνῃ ἀφορμὴ συγκεντρώσεως εἰς τὴν πόλιν πολυπληθοῦς ναυτικοῦ ὄχλου. Ἐρευνᾶται κατόπιν ἡ ποιότης τῶν πολιτῶν οἱτινες συναπαρτίζουν τὴν πόλιν καὶ ὁ ὑλικὸς ἐξοπλισμὸς ὁ ἀπαραίτητος διὰ τὴν συντήρησίν της. Καθορίζεται ὅτι πολιτικὰ δικαιώματα ἔχουν μόνον οἱ στρατευσιμένοι πολῖται. Οἱ γεωργοὶ καὶ οἱ τεχνῖται δὲν κρίνονται ἄξιοι νὰ μετάσχουν ἐνεργῶς τῆς πολιτικῆς ζωῆς Διὰ τοῦτο δέον νὰ εἶναι ἢ δοῦλοι ἢ βάρβαροι ἢ περίοικοι. Τὸ σύνολον τῶν ἐλευθέρων πολιτῶν διαιρεῖται εἰς τρία. Οἱ νεώτεροι ἐκτελοῦν τὴν στρατιωτικὴν ὑπηρεσίαν, οἱ τῆς μεσαίας ἡλικίας ἀναλαμβάνουν τὰ πολιτικὰ ἀξιώματα, εἰς δὲ τοὺς γέροντας ἀπονέμονται τὰ ἱερατικὰ ἀξιώματα. Ἡ πόλις πρέπει νὰ περιβάλλεται διὰ τειχῶν, νὰ εἶναι ἐκτισμένη εἰς ὑγιεινὴν τοποθεσίαν, νὰ ἔχῃ διακοσμηθῇ διὰ ναῶν καὶ δημοσίων οἰκοδομημάτων καὶ νὰ διαθέτῃ στρατιωτικὴν ὀργάνωσιν κατάλληλον πρὸς ἄμυναν. Ἀλλὰ διὰ νὰ ἐπιτελέσῃ τὸν προορισμόν της ἡ πολιτειακὴ ὀργάνωσις ὀφείλει πρωτίστως νὰ ρυθμίσῃ τὰ κατὰ τὴν παιδείαν τῶν πολιτῶν.

Ἡ παιδεία καὶ ἡ μουσική. Ἡ πολιτεία ὀφείλει νὰ μεριμνᾷ προληπτικῶς διὰ νὰ συνέρχωνται οἱ πολῖται εἰς γάμον εἰς ἡλικίαν εὐνοϊκὴν διὰ τὴν τεκνογονίαν. Τὸ κανονικὸν ἔτος διὰ τὸν γάμον ὡς πρὸς μὲν τὸν ἄνδρα εἶναι τὸ 37ον, ὡς πρὸς δὲ τὴν γυναῖκα τὸ 18ον. Ὁ ἀριθμὸς τῆς γεννήσεως πρέπει νὰ ἐλέγχηται ὑπὸ τῆς πολιτείας, ἥτις θὰ ἀσκῇ τὴν ἐποπτείαν της καὶ ἐπὶ τῶν γυναικῶν κατὰ τὸν χρόνον τῆς ἐγγυμοσύνης των. Τὰ γεννώμενα τέκνα μέχρι τοῦ 5ου ἔτους δὲν θὰ ὑποβάλλωνται εἰς οὐδένα κόπον, ἀλλὰ θὰ ἀσχολοῦνται μὲ παιγνίδια. Θὰ ἀνατρέφωνται εἰς τὸ σπίτι μέχρι τῆς ἡλικίας τῶν 7 ἐτῶν, λαμβανομένης μερίμνης νὰ μὴ ἀναστρέφωνται μετὰ δούλων, ὧν αἱ ἕξεις εἶναι δυνατὸν νὰ ἐπιδράσωσιν ἐπιβλαβῶς ἐπὶ τοῦ θυμικοῦ καὶ τῆς διανοίας των. Ἡ συστηματικὴ ἀγωγὴ ἀρχίζει ἀπὸ τοῦ 7ου ἔτους καὶ διαιρεῖται εἰς δύο περιόδους. Ἡ μία ταύτων τερματίζεται κατὰ τὸ 14ον ἔτος, ἡ δὲ δευτέρα κατὰ τὸ 21ον. Ἡ ἐκπαίδευσις θὰ διατελῇ ὑπὸ τὴν αὐστηρὰν ἐποπτείαν τῶν ἀρχόντων, οἵτινες θὰ μεριμνοῦν διὰ νὰ μὴ ἐπηρεάζωνται οἱ νέοι ἀπὸ κακοὺς λόγους καὶ ἀνοικείους εἰκόνας. Ἀπὸ τοῦ 5ου μέχρι τοῦ 7ου ἔτους ἁπλῶς θὰ βλέπουν ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα ἀργότερον θὰ μάθουν. Ὁ Ἀριστοτέλης διαστέλλει τὴν μάθησιν ἀπὸ τὸ παιγνίδι, διδάσκων ὅτι ἡ μάθησις ἀπαιτεῖ κόπον. Ὑποχρεωτικῶς θὰ διδάσκωνται τὰ παιδιὰ γραφήν, ἀνάγνωσιν, γυμναστικήν, μουσικὴν καὶ σχέδιον. Ὁ σκοπὸς ὅμως τῆς διδασκαλίας δὲν θὰ εἶναι ἡ εἰδίκευσις εἰς ἑκάστην τῶν μαθήσεων τούτων, ἀλλὰ θὰ ἐπιδιώκεται ἡ μόρφωσις τῆς ψυχῆς. Εἶναι ἀνάρμοστον εἰς ἐλεύθερον ἄνθρωπον νὰ θέλῃ νὰ ἀποκτήσῃ εἰδικὴν ἐπαγγελματικὴν μόρφωσιν εἰς ἕκαστον ἐκ τῶν ἀνωτέρω μνημονευθέντων κλάδων. Ἡ ἐκπαίδευσις εἰς τοὺς καλλιτεχνικοὺς κλάδους εἶναι ἀναγκαία οὐ μόνον διὰ τὴν ἐπίδρασιν ἣν ἀσκοῦν ἐπὶ τῆς ψυχῆς, ἀλλὰ καὶ διὰ νὰ δύνανται οἱ ἐλεύθεροι πολῖται νὰ καλύπτουν τὰς ὥρας τῆς σχολῆς των. Σκοπὸς τῆς γυμναστικῆς δὲν εἶναι ὁ βάναυσος ἀθλητισμὸς ὅστις ἀποθηριώνει τὴν ψυχήν. Ἡ τοιαύτη θηριωδία δὲν πρέπει νὰ συγχέεται μὲ τὴν ἀνδρείαν. Κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη, τὰ θηριώδη καὶ ληστρικὰ ἔθνη δὲν μετέχουσιν ἀνδρείας, ἀλλὰ ἀνδρεῖοι γίνονται οἱ πολῖται οἱ ἐθισθέντες νὰ διακινδυνεύουν διὰ τὴν ἐπίτευξιν ἠθικῶν σκοπῶν. Ἡ ἀπασχόλησις μὲ τὴν γυμναστικὴν πρέπει νὰ γίνεται κατὰ τρόπον ὥστε οἱ πρὸς τοῦτο καταβαλλόμενοι κόποι νὰ μὴ βλάπτουν τὴν αὔξησιν τοῦ σώματος καὶ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς διανοίας. Ἡ ἡλικία ἡ κατάλληλος δι' εἰδικευμένα θεωρητικὰ μαθήματα εἶναι τὸ 14ον ἔτος. Εἶναι δὲ ἐπαρκὲς τριετὲς διάστημα διὰ τὸν καταρτισμὸν τοῦ τροφίμου εἰς τὰ μαθήματα ταῦτα. Μετὰ τὸ 17ον ἔτος εἶναι καιρὸς νὰ ὑποβάλλεται ὁ νέος εἰς βαρυτέρας γυμναστικὰς ἀσκήσεις. Κατὰ τὴν περίοδον ταύτην τῆς ἡλικίας των θὰ ἀσκῶνται καὶ εἰς τὰ στρατιωτικά. Εἶναι φανερὸν ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης ἔχει ὑπ' ὄψιν του τὸν θεσμὸν τῆς ἐφηβείας ὅστις ἐφημόσθη εἰς τὰς Ἀθήνας ὑποχρεωτικῶς διὰ τῶν μεταρρυθμίσεων αἵτινες εἰσήχθησαν κατὰ τὸ 338 π.Χ. μετὰ τὴν ἐν Χαιρωνείᾳ μάχην. Ἐκ τῶν προτεινομένων παιδευτικῶν μέτρων καταφαίνεται ὅτι ὁ Σταγιρίτης θεωρεῖ ὡς προϋποθέσεις πρὸς παίδευσιν τὴν ὕπαρξιν εὐνοϊκῶν φυσικῶν προδιαθέσεων, τὸν ἐθισμὸν καὶ τὴν διὰ τοῦ λόγου διαπαιδαγώγησιν. «Ἀλλὰ μὲν ἀγαθοί γε καὶ σπουδαῖοι γίγνονται διὰ τριῶν. Τὰ δὲ τρία ταῦτά ἐστι φύσις, ἔθος, λόγος» (1323 α 38). (Ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι οἱ ἄνθρωποι γίνονται ἐνάρετοι καὶ ἀξιόλογοι διὰ τῆς συνεργασίας τριῶν παραγόντων. Οἱ τρεῖς οὗτοι παράγοντες εἶναι αἱ φυσικαὶ προδιαθέσεις, ὁ ἐθισμὸς καὶ ἡ διὰ τοῦ λόγου καθοδήγησις). Λαμβάνον μέριμναν τὸ ἀριστοτελικὸν παιδευτικὸν σύστημα διὰ τὰς προδιαθέσεις, ἀρχίζει τὴν ἀγωγὴν πρὸ τῆς γεννήσεως τοῦ τέκνου καθορίζον τοὺς εὐνοϊκοὺς διὰ τὴν τεκνογονίαν ὅρους κατὰ τὰς συζεύξεις καὶ τὴν περίοδον τῆς ἐγκυμοσύνης. Διὰ νὰ ἀνταποκριθῇ εἰς τὰς ἀπαιτήσεις τοῦ ἐθισμοῦ, φροντίζει νὰ δημιουργῇ γύρω ἀπὸ τὸν τρόφιμον εὐνοϊκὸν παιδευτικόν, ὅπως λέγομεν ἡμεῖς σήμερον, περιβάλλον. Ἡ διδασκαλία εἶναι τὸ μέσον δι' οὗ ἐνεργεῖ ὁ λόγος. Ὡς πρὸς τὴν πολιτικὴν ἀγωγὴν φρονεῖ ὁ Ἀριστοτέλης ὅτι αὕτη ἐπιτυγχάνεται, ἂν ὁ τρόφιμος ἐθισθῇ εἰς τὸ νὰ πειθαρχῇ. Ἀποκρούει ὡς ἄσκοπον τὸν πολιτικὸν προπαγανδισμόν, ὅπως οὗτος ἀσκεῖται εἰς τὴν νεωτέραν ἐποχὴν διὰ τῶν ποικιλωνύμων νεολαιῶν. «Διὸ τῆς πολιτικῆς οὐκ ἔστιν οἰκεῖος ἀκροατὴς ὁ νέος· ἄπειρος γὰρ τῶν κατὰ τὸν

βίον πράξεων, οἱ λόγοι δ' ἐκ τούτων καὶ περὶ τούτων. Ἔτι δὲ τοῖς πάθεσιν ἀκολουθητικός ὤν, ματαίως ἀκούσεται καὶ ἀνωφελῶς, ἐπειδὴ τὸ τέλος ἐστὶν οὐ γνῶσις ἀλλὰ πρᾶξις. Διαφέρει δ' οὐδὲν νέος τὴν ἡλικίαν ἢ τὸ ἦθος νεαρός. Οὐ γὰρ παρὰ τὸν χρόνον ἡ ἔλλειψις, ἀλλὰ διὰ τὸ κατὰ πάθος ζῆν καὶ διώκειν ἕκαστα» (Ἠθ. Νικ. 1095 α 2). (Διὰ τοῦτο δὲν εἶναι ὁ νέος κατάλληλος ἀκροατὴς τῆς πολιτικῆς ἐπιστήμης. Διότι εἶναι ἄπειρος τῶν σχετικῶν μὲ τὴν πολιτικὴν ζωὴν πράξεων. Τὰ ἐπιχειρήματα δὲ (ἅτινα χρησιμοποιεῖ ἡ πολιτικὴ διδασκαλία) ἀντλοῦνται ἀπὸ τὰς πράξεις αὐτὰς καὶ ἔχουν αὐτὰς ὡς θέμα των. Ἀκόμη ἐπειδὴ ἔχει τὴν τάσιν νὰ ἀκολουθῇ τὰς ψυχικάς του ἀφιθυμίας ματαίως καὶ ἀνωφελῶς θὰ ἀκούῃ τὰ (πολιτειολογικὰ) μαθήματα, διότι τὸ ἐπιδιωκόμενον διὰ τῶν μαθημάτων τούτων τέρμα δὲν εἶναι ἡ ἀπόκτησις γνώσεως, ἀλλὰ πρακτικῆς ἠθικῆς ἱκανότητος. Δὲν διαφέρει δὲ καθόλου ἂν πρόκειται περὶ νεαροῦ κατὰ τὴν ἡλικίαν ἢ περὶ νεαροῦ κατὰ τὸ ἦθος. Διότι ἡ ἔλλειψις δὲν προκύπτει ἐκ τοῦ χρόνου (τῆς ἡλικίας), ἀλλὰ προκύπτει ἀπὸ τὴν συμφώνως πρὸς τὰ πάθη διαβίωσιν καὶ ἐπιδίωξιν τῶν διαφόρων σκοπῶν).

Ὡς παράγοντα σημαντικώτατον διὰ τὴν παιδείαν θεωρεῖ ὁ Ἀριστοτέλης καὶ τὴν μουσικήν. Εἶναι ἡ τέχνη ἥτις διὰ τῶν ρυθμῶν καὶ μελῳδιῶν ἀπεικονίζει τὰς ψυχικὰς καταστάσεις καὶ τὰ ψυχικὰ πάθη καὶ ἐπιδρᾷ ἀμέσως εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ ἀκροατοῦ. Ἐθίζουσα τὸν ἀκροατὴν νὰ δοκιμάζῃ ὡρισμένα συναισθήματα, ὀργήν, λύπην, οἶκτον, φόβον, ἐπιδρᾷ ἐπὶ τῆς ποιότητος τοῦ χαρακτῆρος του. Διὰ τοῦτο πρέπει ἡ παιδεία νὰ χρησιμοποιῇ τὴν μουσικὴν ἵνα διὰ ταύτης ἐπιδρᾷ ἐπὶ τῆς διαμορφώσεως τοῦ ἤθους τοῦ παιδευομένου. Ἐκτὸς τῆς ἠθικῆς ταύτης ἐπιδράσεως ἡ μουσικὴ δύναται νὰ χρησιμοποιηθῇ καὶ δι' ἄλλους σκοπούς. Εἶναι μέσον παιδιᾶς, ἀναπαύσεως καὶ ἀνακουφίσεως ἀπὸ τῶν κόπων. Δύναται νὰ χρησιμοποιηθῇ ὡς ἐρεθισμὸς πρὸς ἔντασιν τῆς ἀνθρωπίνης δραστηριότητος, ὅπως συμβαίνει μὲ τὰ πολεμικὰ ἄσματα. Ἐν τέλει δύναται νὰ χρησιμοποιηθῇ καὶ δι' ἰατρικοὺς σκοποὺς ἐπιδιώκουσα νὰ ἐπιφέρῃ τὴν κάθαρσιν, ἤτοι τὴν ἀπαλλαγὴν τῆς ψυχῆς ἀπὸ παθολογικὰς ἀφιθυμίας. Κατὰ συνέπειαν αἱ μελῳδίαι διαιροῦνται εἰς ἠθικάς, αἵτινες προορίζονται νὰ ἐπιδράσωσιν ἐπὶ τοῦ χαρακτῆρος μορφωτικῶς, εἰς πρακτικάς, αἵτινες διεγείρουν τὴν ἀνθρωπίνην δραστηριότητα καὶ εἰς ἐνθουσιαστικάς, δι' ὧν ἐπιτελεῖται ἡ διὰ τῆς καθάρσεως θεραπεία τῶν κατειλημμένων ὑπὸ ἐνθουσιασμοῦ (δηλ. παθολογικῆς διεγέρσεως) ψυχῶν. Αἱ ἠθικαὶ μελῳδίαι εἶναι προωρισμέναι νὰ μορφώνουν τὰς ψυχὰς τῶν ἐλευθέρων καὶ χρησιμοποιοῦνται διὰ σκοποὺς παιδευτικούς. Τὰ πρακτικὰ καὶ καθαρτικὰ μέλη προορίζονται διὰ τοὺς ἀπαιδεύτους καὶ τοὺς βαναύσους, εἰς οὓς προσφέρουν διπλῆν ἐξυπηρέτησιν: Ἀφ' ἑνὸς μὲν παρέχουν εἰς αὐτοὺς ψυχικὴν ἀνάπαυσιν, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἐνεργοῦν ἰατρικῶς καὶ καθαρτικῶς ἀπαλλάσσοντα τὴν ψυχὴν των ἀπὸ τῶν ἰσχυρῶν παθῶν τοῦ θρησκευτικοῦ ἐνθουσιασμοῦ, τοῦ ἐλέου, τοῦ φόβου καὶ τῶν παρομοίων ψυχικῶν συναισθημάτων. Ἡ τοιαύτη κάθαρσις οὐ μόνον ἐπιφέρει ψυχικὴν κατηρέμησιν ἀλλὰ διεγείρει εἰς τὰς ψυχὰς τῶν ὑφισταμένων ταύτην καὶ ἡδονὴν ἀβλαβῆ». Πρόκειται περὶ καθάρσεως νοουμένης ὡς ἰατρικῆς ἐνεργείας παραλλήλου πρὸς τὴν διὰ φαρμάκων ἀπαλλαγὴν τοῦ σώματος ἀπὸ τὰς ἐπιβλαβεῖς ὕλας τὰς ἐνυπαρχούσας εἰς αὐτό. Ἐκ τῶν ἠθικῶν μελῳδιῶν ἡ προσφορωτέρα διὰ τὴν ἐξυπηρέτησιν τῶν σκοπῶν τῆς ἀγωγῆς εἶναι ἡ δωριστὶ ἁρμονία. Τὰ δωρικὰ μέλη ἔχουν κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη μεγαλοπρεπῆ σοβαρότητα καὶ ἐκφράζουν ἤθος γεμᾶτον ἀπὸ ἀνδρείαν: «Περὶ δὲ τῆς δωριστὶ (μελῳδίας) πάντες ὁμολογοῦσιν ὡς στασιμωτάτης οὔσης καὶ μάλιστα ἤθος ἐχούσης ἀνδρεῖον» («Πολιτικὰ» 1342 β 13). Μὲ τὴν πραγματείαν περὶ μουσικῆς τελειώνει καὶ τὸ σχέδιον τῆς ἀρίστης πολιτείας, τὸ ὁποῖον μᾶς ἄφῆκεν ὁ Σταγιρίτης. Εἶναι προφανὲς ὅτι πρόκειται περὶ ἔργου, ὅπερ γραφὲν κατὰ τὴν τελευταίαν περίοδον τῆς ζωῆς του, δὲν κατέστη δυνατὸν νὰ περατωθῇ.

Ἡ οἰκονομικὴ ἀριστοτελικὴ θεωρία. Ὁ Ἀριστοτέλης μελετῶν τὸν πολιτικὸν καὶ ἠθικὸν βίον τῶν ἀνθρώπων δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἀφήσῃ ἀνεξέταστα καὶ τὰ οἰκονομικὰ προβλήματα. Κατὰ τὴν ἀντίληψίν του, ἣν εἴδομεν διατυπουμένην εἰς τὰ «Ἠθικὰ Εὐδήμεια», ὁ ἄνθρωπος εἶναι μὲν πρωτίστως ζῶον πολιτικόν, ἀλλὰ συγχρόνως καὶ κοινωνικὸν καὶ οἰκονομικόν. Προτάσσεται τὸ χαρακτηριστικὸν τῆς πολιτικότητος διότι κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη, ἂν δὲν ὑπάρχῃ πολιτικὴ δύναμις ἐγγυωμένη τὴν ἀσφάλειαν τῶν μελῶν τῆς πολιτικῆς κοινωνίας, δὲν δύνανται νὰ ἀναπτυχθοῦν οὔτε κοινωνικαὶ οὔτε οἰκονομικαὶ σχέσεις. Τὴν οἰκονομικὴν ἐπιστήμην κατατάσσει ὁ Ἀριστοτέλης εἰς «τὰς ἐντιμοτάτας τῶν δυνάμεων» θέτων ταύτην εἰς τὴν αὐτὴν μοῖραν μὲ τὴν στρατηγικὴν καὶ ῥητορικὴν («Ἠθικὰ Νικομάχεια» 1094 β 2). Ἐπίσης εἰς τὰ «Πολιτικὰ» (1258 α 39) χαρακτηρίζει ταύτην ὡς «ἀναγκαίαν καὶ ἐπαινουμένην» ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν «καπηλικὴν» καὶ τὴν «δοβολοστατικὴν», ἐναντίον τῶν ὁποίων ἐκφράζει τὴν ἀποστροφήν του. Τὴν οἰκονομικὴν θεωρεῖ ὡς μάθησιν ἥτις ἵσταται ὑπὸ τὴν πολιτικήν, διὰ τοῦτο κάμνει λόγον περὶ αὐτῆς εἰς τὰ πολιτειολογικά του συγγράμματα ἐν συνεπαφῇ πάντοτε πρὸς τὰ πολιτειολογικὰ καὶ ἠθικὰ δεδομένα. Ἐκ τούτου ἐξηγεῖται διατὶ οἱ οἰκονομολογικοὶ ὅροι οὓς χρησιμοποιεῖ ἐνέχουν ἐν ἑαυτοῖς ἀπάχρωσιν πολιτειολογικὴν καὶ ἠθικήν.

Ἀποτελεῖ ὑψίστην ὑπηρεσίαν εἰς τὴν οἰκονομικὴν ἐπιστήμην ὁ ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους γενόμενος καθαρισμὸς πολλῶν θεμελιωδῶν οἰκονομικῶν ἐννοιῶν καὶ αἱ σχετικαὶ μὲ τὴν ῥύθμισιν τῆς ἀνθρωπίνης οἰκονομικῆς δραστηριότητος ὑποδείξεις του. Ὁ Γερμανὸς οἰκονομολόγος Σόμπαρτ παρατηρεῖ εἰς τὸ βιβλίον του «Αἱ τρεῖς πολιτικαὶ οἰκονομίαι» τὰ ἀκόλουθα: «Ὁ Ἀριστοτέλης εἶναι ὁ στοχαστὴς ὅστις ἀντελήφθη μετὰ μεγίστης βαθυνοίας τὰ προβλήματα τῆς οἰκονομικῆς ζωῆς καὶ ὅστις διὰ τῆς θεωρήσεώς του ἐπίσης παρέσχε διὰ τὴν περὶ οἰκονομίας διδασκαλίαν διὰ μέσου δύο χιλιετηρίδων ὑποδειγματικὰς ὑποδείξεις. Κτῆμα κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη εἶναι «ὄργανον πρὸς ζωήν», δηλαδὴ μέσον προωρισμένον νὰ ἐξυπηρετήσῃ τοὺς σκοποὺς τῆς ζωῆς. Χαρακτηρίζεται ὡς «πρακτικὸν καὶ χωριστὸν» ἐξυπηρετικὸν τῆς ζωῆς καὶ τὸ ὁποῖον κέκτηται ὕπαρξιν χωριστὴν ἀπὸ τὸν κάτοχόν του. Οὕτω ἡ ἐργατικὴ ἐνέργεια ἣν κέκτηται ὁ ἐλεύθερος ἄνθρωπος ὡς ψυχοφυσικὸς ὀργανισμός, ὅπως τὴν καθορίζει ὁ οἰκονομολόγος Ἀλέξ. Κάκκαλης εἰς τὸ γερμανιστὶ ἐκδεδομένον βιβλίον του «Ἡ θεωρία τῆς ἐργασίας», δὲν εἶναι ἀπὸ τῆς ἀριστοτελικῆς ἀπόψεως κτῆμα. Τὸ κτῆμα διαστέλλεται ἀπὸ τὸ ὄργανον: «Τὰ μὲν οὖν ὄργανα ποιητικὰ ὀργανά ἐστι, τὸ δὲ κτῆμα πρακτικόν». (Τὰ κυρίως ὄργανα ἔχουν δύναμιν κατασκευαστικήν, τὸ δὲ κτῆμα ἐξυπηρετικὴν διὰ τὴν ζωὴν) (1254 α 1).

Οὕτω αἱ κερκίδες εἶναι ὄργανα κατασκευαστικά, ἡ ἐσθὴς ὅμως ἡ κατασκευαζομένη ὑπὸ τούτων εἶναι ἀντικείμενον κατάλληλον διὰ χρησιμοποίησιν καὶ ἐπομένως δι' ἐξυπηρέτησιν τῆς ζωῆς. Εἶναι προφανὲς ὅτι διαστέλλονται ἐνταῦθα τὰ ὑφ' ἡμῶν σήμερον λεγόμενα μέσα παραγωγῆς (ποιητικὰ ὄργανα) ἀπὸ τὰ δι' αὐτῶν παραγόμενα οἰκονομικὰ ἀγαθὰ (τὰ κτήματα). Προορισμὸς τῶν μέσων παραγωγῆς εἶναι κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη ἡ «ποίησις», δηλαδὴ ἡ κατασκευαστικὴ παραγωγικὴ ἐνέργεια, τῶν δὲ κτημάτων ἡ πρᾶξις καὶ ἡ χρῆσις, δηλαδὴ ἡ ἐξυπηρέτησις τῶν ἀναγκῶν τῆς ζωῆς. Τὸ πλῆθος τῶν κτημάτων καλεῖται ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους «κτῆσις», κατοχὴ ἀγαθῶν καὶ ἀντιτίθεται πρὸς τὴν «χρῆσιν», τὴν διὰ τὴν κάλυψιν ἀναγκῶν χρησιμοποίησιν τῶν ἀγαθῶν. Ὁ πλοῦτος εἶναι «ὀργάνων πλῆθος οἰκονομικῶν καὶ πολιτικῶν» (1256 β 36) ἢ ἀναλυτικώτερον «θησαυρισμὸς χρημάτων πρὸς ζωὴν ἀναγκαίων καὶ χρησίμων εἰς κοινωνίαν πόλεως καὶ οἰκίας». Λέγων χρήματα ἐννοεῖ μέσα παραγωγῆς καὶ ὑλικὰ ἀγαθὰ προωρισμένα διὰ τὴν ἐξυπηρέτησιν τῶν οἰκογενειακῶν καὶ κρατικῶν ἀναγκῶν. Ἐπειδὴ δὲ διὰ τῶν ἀγαθῶν ἐξυπηρετεῖται ἡ κοινωνικὴ ζωὴ ἐν τῷ οἴκῳ καὶ ἐν τῇ πολιτείᾳ, ἀναπόφευκτον εἶναι νὰ δημιουργηθοῦν καὶ σχέσεις ἀνταλλαγῆς. Διότι ὅλαι αἱ πολιτικαὶ κοινωνίαι εἶναι ἀπὸ τινος ἀπόψεως καὶ κοινωνίαι ἀνταλλαγῆς «ἀλλακτικαί». Εἰς τὴν οἰκογένειαν ἡ ἀνταλλαγὴ ἐμφανίζεται ὡς ἀμοιβαία προσφορὰ ὑπηρεσιῶν. Μεταξὺ ὅμως οἴκων καὶ πόλεων αἱ ἀνταλλαγαὶ ἐπεκτείνονται καὶ εἰς τὴν κατ' ἀμοιβαιότητα ἀνταλλαγὴν ἀγαθῶν. Κατόπιν τῆς διαπιστώσεως ταύτης ἠναγκάσθη ὁ Ἀριστοτέλης νὰ προβῇ εἰς τὴν μελέτην τῶν συναφῶν μὲ τὴν ἀλλαγὴν ταύτην οἰκονομικῶν φαινομένων καὶ νὰ διαστείλῃ τὴν ἀξίαν χρήσεως ἀπὸ τὴν ἀνταλλακτικήν: «Ἑκάστου γὰρ κτήματος διττὴ ἡ χρῆσίς ἐστιν, ἀμφότεραι δὲ καθ' αὑτὸ μὲν ἀλλ' οὐχ ὁμοίως καθ' αὑτό, ἀλλ' ἡ μὲν οἰκεία ἡ δ' οὐκ οἰκεία τοῦ πράγματος, οἷον ὑποδήματος ἥτε ὑπόδεσις καὶ ἡ μεταβλητικὴ ἀμφότεραι γὰρ ὑποδήματος χρήσεις· καὶ γὰρ ὁ ἀλλαττόμενος τῷ δεομένῳ ὑποδήματος ἀντὶ νομίσματος ἢ τροφῆς χρῆται τῷ ὑποδήματι ἢ ὑπόδημα, ἀλλ' οὐ τὴν οἰκείαν χρῆσιν· οὐ γὰρ ἀλλαγῆς ἕνεκα γέγονε. Τὸν αὐτὸν δὲ τρόπον ἔχει καὶ περὶ τῶν ἄλλων χρημάτων» (1257 α 6) («Ἕκαστον κτῆμα δύναται νὰ χρησιμοποιηθῇ κατὰ δύο τρόπους, καὶ οἱ δύο δὲ οὗτοι τρόποι τῆς χρησιμοποιήσεώς του ἀνήκουν εἰς τὸ πρᾶγμα τοῦτο σύμφωνα μὲ τὴν οὐσίαν του, ἀλλὰ δὲν ἀνήκουν εἰς αὐτὸ θεωρούμενον ἀπὸ τῆς αὐτῆς ἀπόψεως. Ὁ εἷς τρόπος τῆς χρησιμοποιήσεως εἶναι ἡ εἰδικὴ χρησιμοποίησις δι' ἣν προορίζεται δυνάμει τῆς κατασκευῆς του τὸ ἀντικείμενον, ὁ ἄλλος ὅμως οὐχί. Τὸ ὑπόδημα π.χ. δύναται νὰ χρησιμοποιηθῇ διὰ νὰ τὸ φορέσωμεν ἢ διὰ νὰ τὸ ἀνταλλάξωμεν (μὲ ἓν ἄλλο πρᾶγμα). Καὶ οἱ δύο οὗτοι τρόποι τῆς χρησιμοποιήσεώς του εἶναι χρησιμοποιήσεις τοῦ ὑποδήματος. Διότι πράγματι ἐκεῖνος ὅστις δίδει τὸ ὑπόδημα εἰς ἐκεῖνον ὅστις τὸ χρειάζεται καὶ λαμβάνει νόμισμα ἢ τροφήν, χρησιμοποιεῖ τὸ ὑπόδημα ὡς ὑπόδημα(καὶ ὄχι ὡς ἀκατέργαστον ὑλικόν). Δὲν τὸ χρησιμοποιεῖ ὅμως διὰ τὸν σκοπὸν διὰ τὸν ὁποῖον εἶναι ἐκ κατασκευῆς προωρισμένον. Διότι δὲν κατασκευάζεται τὸ ὑπόδημα διὰ νὰ χρησιμοποιηθῇ ὡς εἶδος ἀνταλλαγῆς (ἀλλὰ διὰ νὰ τὸ φοροῦν οἱ ἄνθρωποι). Τὸ αὐτὸ συμβαίνει καὶ σχετικῶς μὲ τὰ ἄλλα χρησιμοποιούμενα πράγματα). Ἡ σπουδαιότης τῆς γινομένης διαστολῆς γίνεται αἰσθητὴ ἂν ἐνθυμηθῶμεν ὅτι κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους ἡ διάκρισις τῆς ἀξίας χρήσεως ἀπὸ τῆς ἀνταλλακτικῆς ὑπῆρξε μία τῶν θεμελιωδεστάτων βάσεων ἐφ' ἃς ἐστηρίχθη ἡ ἐπιστήμη τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας. Ἐκ τῆς διαστολῆς δὲ ταύτης ὁδηγούμενος ὁ Ἀριστοτέλης ἔφθασεν εἰς τὴν ἀντίληψιν ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἐφεῦρε τὸ νόμισμα, ὡς κοινὸν μέτρον ὅπερ καθιστᾷ «σύμμετρα» τὰ ἀγαθά. Ἐπειδὴ ὅμως ἡ ἐκτίμησις τῶν ἀγαθῶν δὲν δύναται νὰ γίνῃ μετ' ἀπολύτου ἀκριβείας τὸ νόμισμα σχετικῶς μόνον δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς κοινὸν μέτρον τῶν ἀξιῶν καὶ ἡ διὰ τούτου ἐκτίμησις, ὡς ἐνέχουσα τὴν ὑποκειμενικότητα τοῦ «νομίζειν» ἓν ἀγαθὸν ὡς σύμμετρον μὲ ἓν ἄλλο, παρέσχε τὴν ἀφορμὴν νὰ ὀνομασθῇ «νόμισμα», δηλαδὴ σχετικὴ καὶ ὑποκειμενικὴ συμφώνως πρὸς τὴν ἐξυπηρέτησιν ἀναγκῶν ἐκτίμησις τῆς ἀξίας. Κατ' ἀκολουθίαν «οἷον δ' ὑπάλλαγμα τῆς χρείας τὸ νόμισμα, γέγονε κατὰ συνθήκην· καὶ διὰ τοῦτο τοὔνομα ἔχει νόμισμα ὅτι οὐ φύσει ἀλλὰ νόμῳ ἐστί, καὶ ἐφ' ἡμῖν μεταβαλεῖν καὶ ποιῆσαι ἄχρηστον» («Ἠθικὰ Νικομάχεια» 1133 α 28) (Τρόπον δέ τινα ἀντιπροσώπευσις τῶν ἀναγκῶν ἔχει καταστῇ τὸ νόμισμα ἐπὶ τῇ βάσει κατὰ σύμβασιν συμφωνίας· καὶ διὰ τοῦτο ἔλαβε τὸ ὄνομα νόμισμα, διότι

δὲν ὑπάρχει κατὰ φύσιν ἀλλὰ κατὰ νενομισμένην σύμβασιν, καὶ εἶναι εἰς τὴν ἐξουσίαν μας νὰ τὸ μεταβάλωμεν καὶ νὰ τὸ κάμωμεν ἄχρηστον). Ὁ μόνος λόγος δσπις ἐπιβάλλει τὴν χρῆσιν τοῦ νομίσματος εἶναι ἡ διευκόλυνσις τῶν ἀνταλλαγῶν ἐπὶ τῇ βάσει ἐνιαίου μέτρου. Διότι ὅταν δὲν ὑπάρχῃ ἀνταλλαγή, δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ κοινωνία, οὔτε εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπάρχῃ ἀνταλλαγὴ ἂν δὲν ὑπάρξῃ ἰσότης, οὔτε ἰσότης ἂν δὲν ὑπάρχῃ κοινὸν μέτρον: «Οὔτε γὰρ ἂν μὴ οὔσης ἀλλαγῆς κοινωνία ἦν, οὔτ' ἀλλαγὴ ἰσότητος μὴ οὔσης, οὔτ' ἰσότης μὴ οὔσης συμμετρίας». Ὡς πρὸς τὴν ἐκδήλωσιν τῆς οἰκονομικῆς δραστηριότητος τοῦ ἀνθρώπου διαστέλλει ὁ Ἀριστοτέλης δύο διάφορα εἴδη οἰκονομίας. Τὸ πρῶτον εἶναι ἡ «κατὰ φύσιν κτητική» ἥτις ἐξυπηρετεῖ τὰς συμφώνους πρὸς τὸν λόγον ἀνάγκας τῆς οἰκογενείας καὶ τῆς πόλεως διὰ τῆς ἀνταλλαγῆς ἀμοιβαίων ὑπηρεσιῶν καὶ ἀγαθῶν. Τὸ δεύτερον εἶδος εἶναι ἡ «χρηματιστικὴ» ἥτις ἐξυπηρετεῖ ἀλογίστους ἐπιθυμίας, οὖσα «παρὰ φύσιν». Μερικώτερα εἴδη ταύτης εἶναι ἡ καπηλική, ἡ ἐμπορία, ἡ ὁβολοστατικὴ (τοκογλυφία) καὶ ἡ μισθαρνία (ἐκτέλεσις ἐπὶ χρηματικῇ ἀμοιβῇ σωματικῆς ἐργασίας). Εἰς τὴν μισθαρνίαν κατατάσσει τὴν ὑφ' ἡμῶν σήμερον καλουμένην βιομηχανίαν ὡς καὶ τὴν ἐκμετάλλευσιν τοῦ φυσικοῦ πλούτου. Ἔναντι τῆς χρηματιστικῆς ἐκδηλώνει τὴν τελείαν ἀποστροφὴν του ὁ Σταγιρίτης. Ἐπίσης καταφρονεῖ τὴν βιοτεχνίαν ὡς βάναυσον ἐνασχόλησιν. Ὁ σκοπὸς τῆς ζωῆς εἶναι ἡ ἠθικὴ πρᾶξις καὶ ὄχι ἡ κατασκευαστικὴ ἐνεργητικότης (ποίησις). Ὁ πλοῦτος οὐδέποτε πρέπει νὰ ὑψοῦται εἰς αὐτοσκοπόν, τὸ δὲ οἰκονομικὸν ἰδεῶδες τῆς πολιτείας δέον νὰ εἶναι ἡ αὐτάρκεια (βλ. Δημ. Στεφανίδου: «Ἡ Κοινωνικὴ Οἰκονομικὴ ἐν τῇ Ἱστορικῇ της ἐξελίξει» τάμ. Ι σελ. 121). Αἱ οἰκοναμικαὶ ἀντιλήψεις τοῦ Σταγιρίτου ἤσκησαν μεγίστην ἐπίδρασιν ἐπὶ τῆς μεσαιωνικῆς σχολαστικῆς φιλοσοφίας, ἥτις ἐπὶ τῇ βάσει τούτων προσπαθεῖ νὰ ἱδρύσῃ εἶδός τι θεονομικῆς οἰκονομίας. Ὁ Θωμᾶς Ἀκινᾶτος ἐγκρίνει τὰς πλείστας τῶν οἰκονομικῶν ἀντιλήψεων τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ τὰς διαδίδει εἰς τὸν μεσαιωνικὸν καθολικισμόν. Ἡ ἀριστοτελικὴ οἰκοναμολογία ἐμφανίζει ὡς ἰδιαίτερον χαρακτηριστικὸν ὅτι μελετᾷ τὸ οἰκονομικὸν φαινόμενον ἐν ἀμέσῳ συναρτήσει μὲ τὸ πολιτικὸν καὶ ἠθικόν. Δὲν δέχεται ὅτι ἡ οἰκονομία δύναται νὰ δρᾷ ὡς ἰδιαιτέρα καὶ αὐτόνομος ἐνεργητικότης μὴ περιοριζαμένη ὑπὸ τῶν ἰδεωδῶν τῆς ἠθικότητος. Ἀντιτίθεται καὶ πρὸς τὸ σύστημα τῆς κοινοκτημοσύνης, ἐξ ἴσου δμως καὶ πρὸς τὸν ἀποθησαυρισμὸν καὶ συσσώρευσιν ἀγαθῶν. Τὰ οἰκονομικὰ μέσα δὲν ἀποτελοῦν αὐτοσκοπόν, ἀλλ' ὁ προορισμός των εἶναι νὰ καταστήσουν δυνατὴν τὴν κατ' ἀρετὴν ζωὴν τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῇ πολιτικῇ κοινωνίᾳ.

Γενικὴ ἐπισκόπησις τῆς ἀριστοτελικῆς πολιτειολογίας. Εἶναι προφανὲς ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης ἔμεινε πιστὸς εἰς τὴν γνησίως ἑλληνικὴν ἀντίληψιν τῆς κατὰ πόλεις ὀργανώσεως τῆς πολιτειακῆς ζωῆς. Συγχρόνως ὑπῆρξεν ὁπαδὸς καὶ τῆς κοινῆς ὅλων τῶν Ἑλλήνων πολεμικῆς ἐναντίον τῶν βαρβάρων συνεργασίας. Ἡ τοιαύτη πανελλήνιος πολιτικὴ συνεχίζει τὴν μορφὴν ὑφ' ἣν ἐξεδηλοῦτο ἡ κοινὴ σύμπραξις ὅλων τῶν Ἑλλήνων, τιθεμένων ὑπὸ τὴν καθοδήγησιν μιᾶς ἡγεμονίδος πόλεως. Τὴν ἐκστρατείαν τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου κατὰ τῶν Περσῶν ἔβλεπεν ὡς πολιτικοστρατιωτικὴν πρᾶξιν, ἀνάλογον πρὸς τὴν ἐπὶ τῶν Μηδικῶν ἡγεμονίαν τῆς Σπάρτης καὶ τῶν Ἀθηνῶν. Εἶναι πεπλανημένη ἡ ἀντίληψις ἡ ὑποστηρίζουσα ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης δὲν ἠδυνήθη νὰ ἐννοήσῃ ὅτι ἐνεφανίζετο εἰς τὰς ἡμέρας του νέος τρόπος πολιτειακῆς ὀργανώσεως καταργῶν τὴν σημασίαν τῆς ἀρχαίας πόλεως. Ἂς μὴ λησμονῶμεν ὅτι καὶ ὁ Ρουσσὼ ἔπειτα ἀπὸ αἰῶνας ὑπεστήριξεν ὅτι ἡ ὠργανωμένη πολιτικὴ κοινότης πρέπει νὰ εἶναι ὀλιγάριθμος, οὕτως ὥστε νὰ διοικῆται κατ' ἄμεσον τρόπον ὑπὸ τῶν πολιτῶν. Ἡ δρᾶσις τῆς ἀρχαίας πόλεως διετηρήθη ἐπὶ μακρὸν κατὰ τὴν ἐποχὴν τῶν ἑλληνιστικῶν χρόνων, ὁπότε αἱ συνοικισθεῖσαι ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων εἰς τὴν Ἀνατολὴν μεγάλαι πόλεις ἀπετέλεσαν κέντρα πολιτιστικῆς καὶ πολιτικῆς δράσεως. Καὶ κατὰ τὴν βυζαντινὴν ἀκόμη περίοδον ἡ Κωνσταντινούπολις ἔχει τὴν συνείδησιν ὅτι δὲν εἶναι εἰμὴ πόλις ἡγεμονὶς «πόλις βασιλεύουσα». Ὁ Ἀριστοτέλης διὰ τῆς πολιτικῆς του φιλοσοφίας ἠθέλησε νὰ ἀποκαλύψῃ ποία εἶναι ἡ πολιτικὴ τοῦ ἀνθρώπου ζωὴ καὶ ποῖος ὁ καλύτερος τρόπος τῆς ρυθμίσεώς της. Αἱ ἔρευναί του εἶναι φύσεως τόσον πραγματολογικῆς ὅσον καὶ κανονιστικῆς. Τὴν πολιτειακὴν πραγματικότητα δὲν τὴν ἐξετάζει ὡς ἐμπειριστὴς ἀλλ' ὑπὸ τὸ φῶς τοῦ ἰδεώδους. Ἀναζητεῖ τὰ ἐν τῇ πολιτειακῇ πραγματικότητι ἐνυπάρχοντα ἰδεώδη στοιχεῖα καὶ πειρᾶται νὰ ἀγάγῃ ταῦτα εἰς πλήρη καὶ ἐναρμόνιον ὁλοκλήρωσιν. Ἀποκρούει τὴν μηχανιστικὴν περὶ τῆς πολιτικῆς ζωῆς θεωρίαν τῶν Σοφιστῶν καὶ ἀποδέχεται τὴν γνώμην τοῦ Πλάτωνος, διακηρύξαντος ὅτι ἡ ὀρθὴ ρύθμισις τοῦ πολιτειακοῦ βίου δύναται νὰ ἀχθῇ εἰς αἴσιον πέρας μόνον ὑπὸ τὴν καθοδήγησιν τοῦ ἠθικοῦ ἰδεώδους. Ἡ ἀποθηρίωσις ἡ παρατηρουμένη εἰς τὴν πολιτειακὴν ζωὴν τῆς Εὐρώπης, ἀφ' ἧς ἔπαυσεν ἡ ἠθικότης νὰ ρυθμίζῃ τὴν ὀργάνωσιν τῶν νεωτέρων κολοσσιαίων κατὰ τὴν ἔκτασιν καὶ δυναμικότητα κρατῶν δικαιώνουν πλήρως τὰς ἀντιλήψεις τοῦ Σταγιρίτου.

ΡΗΤΟΡΙΚΗ

Ἂν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν τὴν ἐπίδρασιν ἣν ἤσκει ἐπὶ τοῦ βίου τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων ἡ ρητορική, δὲν θὰ μᾶς φανῇ παράδοξον διατὶ ὁ Σταγιρίτης ἠσχολήθη ἐπιμόνως εἰς τὴν μελέτην της. Συνεχίζει ὡς πρὸς τοῦτο τὴν ἔρευναν ἣν εἶχεν ἀρχίσει ὁ Πλάτων μὲ τὸν «Γοργίαν» κατ' ἀρχὰς καὶ μὲ τὸν «Φαῖδρον», ὅστις ἐγράφη κατὰ τὴν ἐποχὴν περίπου καθ' ἣν εἰσῆλθεν ὁ Ἀριστοτέλης εἰς τὴν Ἀκαδημίαν. Ὁ Ἀριστοτέλης ὁρίζει τὴν ρητορικὴν ὡς τεχνικὴν δεξιότητα ἀναλόγου μὲ τὴν διαλεκτικήν. Καὶ αἱ δύο ἔχουν τὸ κοινὸν γνώρισμα ὅτι ἀσχολοῦνται μὲ οἱονδήποτε ζήτημα, χωρὶς νὰ ἔχουν γνώσεις ἐπιστημονικὰς ἀναφερομένας εἰς τοῦτο. Ὁ σκοπός των εἶναι νὰ δημιουργήσουν εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ ἀκροατοῦ πειθὼ καὶ οὐχὶ βεβαίαν γνῶσιν. Εἰδικώτερον ἡ ρητορικὴ εἶναι «δύναμις περὶ ἕκαστον τοῦ θεωρῆσαι τὸ ἐνδεχόμενον πιθανὸν» («Ρητορικὴ» 1355 β 25). (Τεχνικὴ δεξιότης νὰ ἀνακαλύψωμεν θεωρητικῶς, ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον εἰς οἱανδήποτε περίπτωσιν δύναται νὰ εἶναι ἱκανὸν νὰ καταπείσῃ τὸν ἀκροατήν). Τὰ μέσα ἅτινα δύανται νὰ καταπείσουν τὸν ἀκροατὴν καλοῦνται «πίστεις», διαιροῦνται δὲ εἰς ἀτέχνους καὶ ἐντέχνους. Ἄτεχνοι πίστεις εἶναι τὰ ἀντικειμενικῆς φύσεως πειστήρια, ἤτοι οἱ μάρτυρες, αἱ γραπταὶ ἀποδείξεις, αἱ κατόπιν βασανιστηρίων καὶ ἐξαναγκασμοῦ μαρτυρικαὶ καταθέσεις. Ἔντεχνοι πίστεις καλοῦνται ἐκεῖναι ἃς ἀφευρίσκει ὁ ρήτωρ διὰ τῆς ἱκανότητός του. Αὗται εἶναι τὸ ἦθος τοῦ ρήτορος, ἡ ἱκανότης του νὰ ἐπηρεάσῃ συναισθηματικῶς τοὺς ἀκροατάς, καὶ ἡ δεξιότης του νὰ ἐπινοήσῃ ἀποδεικτικὰ ἐπιχειρήματα. Κατὰ συνέπειαν ὁ ρήτωρ πρέπει νὰ εἶναι ἠθικὴ προσωπικότης ἱκανὴ νὰ ἐπισύρῃ τὸν σεβασμὸν εἰς τοὺς λόγους του ἐκ μέρους τῶν ἀκροατῶν. Ἐκτὸς τούτου πρέπει νὰ ἔχῃ δεξιότητα πρὸς διέγερσιν ὡρισμένων θυμικῶν καταστάσεων εἰς τὰς ψυχὰς τῶν ἀκροατῶν. Διὰ νὰ διευκολύνῃ τὴν ἀποστολὴν ταύτην τῆς ρητορικῆς ὁ Ἀριστοτέλης, προβαίνει εἰς περιγραφὴν τῶν ψυχικῶν παθῶν τὰ ὁποῖα πρέπει νὰ διεγείρῃ ὁ ρήτωρ. Ταῦτα εἶναι ἡ ὀργή, ἡ φιλία, τὸ μῖσος, ὁ φόβος, ὁ ἔλεος, ἡ αἰσχύνη, ἡ χάρις, ὁ φθόνος ὁ ζῆλος. Ἐπίσης περιγράφει καὶ τὴν ἰδιάζουσαν εἰς ἑκάστην βαθμίδα τῆς ἀνθρωπίνης ἡλικίας θυμικὴν κατάστασιν. Αἱ σχετικαὶ ἀναλύσεις αἵτινες περιέχονται εἰς τὸ δεύτερον βιβλίον τῆς «Ρητορικῆς» του ἀποτελοῦν θαυμαστὴν ἀνάλυσιν τοῦ ψυχικοῦ βίου. Μᾶς παρέχουν πλήρη περιγραφὴν τῶν ψυχικῶν παθῶν καὶ τῶν συνηθεστέρων ἀνθρωπίνων χαρακτηρολογικῶν τύπων. Τὸ τρίτον προσὸν τοῦ ρήτορος εἶναι ἡ ἱκανότης του νὰ ἐπινοῇ πειστικὰ ἐπιχειρήματα. Δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ χρησιμοποιῇ ἐπιστημονικοὺς συλλογισμούς, ἀλλὰ τὸν «συλλογισμὸν ἐξ εἰκότων ἢ σημείων», δστις εἰς τὴν ρητορικὴν ὁρολογίαν καλεῖται «ἐνθύμημα». Ἡ ἐπιτυχία τοῦ ρήτορος ἐξαρτᾶται ἐπίσης καὶ ἐξ ἄλλων τεχνικῶν του δεξιοτήτων ἀναφερομένων εἰς τὴν ἐνημέρωσίν του μὲ τὸ λεκτικὸν ὕφος, ὅπερ ἁρμόζει ἑκάστοτε εἰς τὴν ὁμιλίαν του. Ὁ ρήτωρ πρέπει νὰ εἶναι ἔμπειρος εἰς τὴν τεχνικὴν τοῦ ρητορικοῦ λόγου, εἰς τὴν «λέξιν», ὅπως ἔλεγον οἱ ἀρχαῖοι ρητοροδιδάσκαλοι, καὶ νὰ γνωρίζῃ τὴν ὀργανικὴν διάταξιν τῶν μερῶν τοῦ ρητορικοῦ λόγου καὶ τὰ γένη αὐτοῦ. Τὰ ὀργανικὰ μέρη ἐξ ὧν ἀπαρτίζεται ὁ ρητορικὸς λόγος εἶναι τὸ προοίμιον, ἡ πρόθεσις, ἡ ἀπόδειξις καὶ ὁ ἐπίλογος. Τὰ δὲ γένη του εἶναι τὸ δικανικόν, τὸ ἐπιδεικτικὸν καὶ τὸ συμβουλευτικόν. Ἡ κυρία ἀρετὴ τοῦ ρητορικοῦ ὕφους ἔγκειται, κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη, εἰς τὴν σαφήνειαν καὶ εἰς τὴν προσαρμογὴν πρὸς τὴν φύσιν τοῦ θέματος. Δὲν πρέπει νὰ πλησιάζῃ οὔτε πρὸς τὸν κοινόχρηστον φραστικὸν τύπον, οὔτε νὰ ἐκτρέπεται εἰς ποιητικὰς ἐκφράσεις. Ἡ ἀπαγγελία πρέπει νὰ εἶναι φυσικὴ καὶ νὰ χρωματίζεται ἀναλόγως τῶν ἐκφραζομένων νοημάτων καὶ συναισθημάτων. Ὁ ρήτωρ διὰ νὰ δύναται νὰ ἀντιμετωπίζῃ οἱονδήποτε ἐπιχείρημα, πρέπει νὰ γνωρίζῃ τοὺς λεγομένους «τόπους», ἤτοι γενικὰς προτάσεις, ἐξ ὧν δύναταί τις νὰ ἀντλήσῃ ἐπιχειρήματα δυνάμενα νὰ ἐφαρμοσθοῦν ἐπὶ πάσης φύσεως ζητημάτων. Κυρίως δμως πρέπει νὰ εἶναι κάτοχος τῶν γενικοῦ κύρους προτάσεων, τῶν σχετιζομένων μὲ τὰ προβλήματα τῆς ἠθικῆς καὶ τῆς πολιτικῆς.

ΠΟΙΗΤΙΚΗ

Μεταξὺ τῶν ἔργων ἅτινα ἤσκησαν μεγίστην ἐπίδρασιν εἰς τὴν παγκόσμιαν φιλολογίαν δύναται νὰ καταταχθῇ ἀσφαλῶς καὶ ἡ «Ποιητικὴ» τοῦ Ἀριστοτέλους. Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῆς Ἀναγεννήσεως ἐδημιουργήθη ζωηρότατον διαφέρον περὶ τὸ μικρὸν αὐτὸ βιβλιάριον καὶ αἱ σχετικαὶ μὲ τὴν ἑρμηνείαν του συζητήσεις συνεχίζονται καὶ σήμερον μετὰ τῆς αὐτῆς ζωηρότητος. Δυστυχῶς ἡ ἀριστοτελικὴ αὕτη συγγραφὴ ἔφθασεν ἠκρωτηριασμένη μέχρις ἡμῶν. Περιεσώθη μόνον τὸ πρῶτον τμῆμα, ὅπερ διαλαμβάνει περὶ τοῦ ἔπους καὶ τῆς τραγῳδίας, ἀπωλέσθη δὲ τὸ μέρος εἰς ὃ ἐξητάζετο ἡ κωμῳδία καὶ ἡ ἰαμβικὴ ποίησις. Γράφων τὴν «Ποιητικὴν» του δὲν ἠθέλησεν ὁ Σταγιρίτης νὰ παρουσιάσῃ ἓν σύστημα αἰσθητικῆς, ὅπως τὸ ἐννοοῦμεν ἡμεῖς σήμερον. Ἡ συγγραφή του εἶναι ὄχι αἰσθητική, ἀλλὰ θεωρία περὶ τῆς τέχνης. Τὸ πρόβλημά της εἶναι νὰ ἀποκαλύψῃ τοὺς γενικοὺς κανόνας οἵτινες καθοδηγοῦν τὴν ποιητὴν κατὰ τὴν καλλιτεχνικήν του ἐργασίαν. Καταδεικνύεται ὁ ἀληθὴς λόγος δστις ἀναβιβάζει τὴν ἁπλῆν ἐμπειρικὴν δεξιοτεχνίαν εἰς ἀληθινὴν «ποιητικὴν ἕξιν».

Διὰ νὰ εἰσέλθωμεν εἰς τὸ νόημα τῆς περὶ τέχνης θεωρίας τοῦ Ἀριστοτέλους, πρέπει νὰ ἀφορμηθῶμεν ἀπὸ τὰς ὀντολογικὰς ἀρχὰς τοῦ ὅλου του συστήματος. Ἡ ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου, κατὰ τὸν Σταγιρίτην, εἶναι εἶδος καὶ νοῦς δστις εἰσδέχεται τὰ νοητὰ εἴδη καὶ ἔχει τὴν δύναμιν νὰ μορφοδοτῇ ὄχι μόνον τὸ ἰδικόν της σῶμα, ἀλλὰ νὰ διαμορφώνῃ καὶ τὴν ἐξωτερικὴν ὕλην, συμφώνως πρὸς σχέδιον ὑπ' αὐτῆς συλλαμβανόμενον. Ἡ ἐνεργητικότης, δι' ἧς ἡ ψυχὴ δίδει εἰς τὰ διάφορα αἰσθητὰ ὑλικὰ

μορφήν, εἶναι ἡ ποίησις νοουμένη εἰς εὐρυτάτην σημασίαν ὡς κατασκευὴ ἑνὸς αἰσθητοῦ ἀντικειμένου ἐξ αἰσθητῆς ὕλης ἐπὶ τῇ βάσει προτύπου. Ὅπως ἡ φύσις δημιουργεῖ τὰ φυσικὰ ὄντα, οὕτω καὶ ὁ ἄνθρωπος δημιουργεῖ τεχνητὰ ἀντικείμενα. Ὥστε κατὰ τὴν τεχνικήν του ἐνεργητικότητα ὁ ἄνθρωπος ἐνεργεῖ ὅπως καὶ ἡ φύσις, συμμορφώνει πρὸς ὡρισμένην μορφὴν τὸ δεδομένον αἰσθητὸν ὑλικόν. Διὰ τοῦτο πᾶσα τέχνη εἶναι μίμησις τῆς φύσεως, δημιουργικὴ ἀνθρωπίνη ἐνέργεια ἐνεργοῦσα ὅπως καὶ ἡ δημιουργοῦσα τὰ φυσικὰ ὄντα φύσις. Ἐπειδὴ δὲ πᾶσα ἐνεργητικότης συνοδεύεται καὶ ὑπὸ ἀντιστοίχου ἡδονῆς, καὶ ἡ τεχνικὴ μιμητικὴ ἐνέργεια παράγει ἀντίστοιχον ἡδονήν. Οὕτω ὁ Ἀριστοτέλης κατώρθωσε νὰ διακρίνῃ τὴν ἐκ τῆς τέχνης παραγομένην εὐχαρίστησιν, τὴν ὑφ' ἡμῶν λεγομένην καλλιτεχνικὴν ἀπόλαυσιν, ὡς ἰδιαίτερον εἶδος ἡδονῆς. Συμφώνως πρὸς τὰς θεμελιώδεις ταύτας ἀριστοτελικὰς ἀρχὰς καὶ ἡ ὑφ' ἡμῶν σήμερον καλουμένη καλλιτεχνικὴ ἐνεργητικότης δέον νὰ θεωρηθῇ μίμησις. Ὁ καλλιτέχνης κατὰ τὴν ἐργασίαν του ἐνεργεῖ ὅπως καὶ ἡ φύσις. Ἐπὶ τῇ βάσει δηλαδὴ ἑνὸς προτύπου πλάττει αἰσθητόν τι ἀντικεῖμενον. Τὸ πρότυπον τοῦτο ἢ τὸ ἐπινοεῖ ὁ ἴδιος ἢ τὸ λαμβάνει ἀπὸ τὴν φύσιν καὶ τὴν κοινωνίαν. Τὸ πρῶτον συμβαίνει προκειμένου περὶ τεχνητῶν ἀντικειμένων, ὅπως π.χ. εἶναι μία οἰκία, ἓν πλοῖον, τὸ δὲ δεύτερον ὅταν πρόκειται περὶ φυσικῶν ἀντικειμένων, φυτῶν, ζώων, ἀνθρώπων καὶ τῶν πράξεων αὐτῶν. Ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν δευτέραν περίπτωσιν ἡ ἀντίληψις τοῦ εἴδους δὲν εἶναι παθητικὴ εἰσδοχή, ἀλλὰ διείσδυσις εἰς τὸν ὀντολογικὸν πυρῆνα τοῦ φυσικοῦ ὄντος, ἥτις συντελεῖται διὰ τῆς ἐνεργείας τοῦ ποιητικοῦ νοῦ. Ἀφοῦ ἀντιληφθῇ τὸ εἶδος ὁ καλλιτέχνης ἔρχεται ἔπειτα εἰς τὴν ἀπεικόνισίν του, χρησιμοποιῶν ὡς αἰσθητὴν ὕλην τὰ χρώματα, τὰ σχήματα, τὰς κινήσεις, τοὺς ἤχους, τὰς λέξεις καὶ τὰ νοήματα. Ὥστε μίμησις εἶναι ὄχι νὰ ἀντιγράψωμεν ἓν ἀντικείμενον, ἀλλὰ νὰ ἀπεικονίσωμεν μέσα εἰς αἰσθητὸν ὑλικὸν τὴν αἰωνίαν καὶ ἀμετάβλητον μορφὴν του. Διὰ τῆς τέχνης ὁ ἄνθρωπος ὑψοῦται εἰς εἰδοποιητικὴν τῆς ὕλης ἀρχήν, συμμετέχει κατά τινα τρόπον εἰς τὴν δημιουργικὴν ἐνέργειαν, ἥτις παράγει τὸν κόσμον. Ἡ χαρὰ τὴν ὁποίαν αἰσθανόμεθα, λέγει ὁ Ἀριστοτέλης ἀντικρύζοντες τὰ καλλιτεχνικὰ ἀντικείμενα, ὀφείλεται εἰς τὸ ὅτι ὑψούμεθα εἰς τὴν θεώρησιν τῆς δημιουργικῆς ἐνεργητικότητος τῆς τέχνης, κατὰς εἰκόνας αὐτῶν (δηλ. τῶν φυσικῶν ὄντων) θεωροῦντες χαίρομεν ὅτι τὴν δημιουργήσασαν τέχνην συνθεωροῦμεν» (Περὶ ζώων μορ. 645 α 12). Δὲν ἐννοεῖ ὁ Ἀριστοτέλης τὴν τέχνην ὡς ἐξωτερίκευσιν συναισθημάτων τὰ ὁποῖα ὑπάρχουν μέσα εἰς τὸν ὑποκειμενικὸν κόσμον τοῦ τεχνίτου, ἀλλ' ὡς παροχὴν μορφῆς εἰς τὸ αἰσθητὸν ὑλικόν, ὡς παράστασιν καὶ ἐξεικόνισιν ἑνὸς εἴδους, μιᾶς μορφῆς ἐπάνω εἰς τὴν ὕλην. Ἡ τέχνη εἶναι ἰδεοδήλωσις τῆς πρὸς μαρφοδότησιν τάσεως τῆς ψυχῆς μας. Διὰ τῆς τέχνης τείνομεν νὰ ἐξεικονίσωμεν ἀντικειμενικῶς τὴν ἀληθινὴν μορφὴν τοῦ ἀνθρωπίνου ἤθους, τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων καὶ τῶν ἀνθρωπίνων συναισθημάτων καὶ ψυχικῶν κινημάτων. Ἐπειδὴ δὲ ἡ τέχνη τείνει εἰς τὴν παράστασιν τοῦ εἴδους, ἔχει τάσιν πρὸς τὸ καθολικόν, πλησιάζουσα πρὸς τὴν φιλόσοφον θεωρίαν. «Διὸ καὶ φιλοσοφώτερον καὶ σπουδαιότερον ποίησις ἱστορίας ἐστίν· ἡ μὲν γὰρ ποίησις μᾶλλον τὰ καθόλου, ἡ δὲ ἱστορία τὰ καθ' ἕκαστον λέγει» («Περὶ Ποιητικῆς» 1451 6 5) (Διὰ τοῦτο εἶναι πρᾶγμα φιλοσοφικώτερον καὶ σπουδαιότερον ἡ ποίησις ἐν συγκρίσει μὲ τὴν ἱστορίαν· διότι ἡ μὲν ποίησις ἐκθέτει περισσότερον τὰ γενικά, ἡ δὲ ἱστορία τὰ μερικά). Ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἀντιλήψεών του τούτων προχωρεῖ εἰς τὴν «Ποιητικήν» του εἰς τὴν ἐξιστόρησιν τῆς ἱστορικῆς ἐξελίξεως τῶν ποιητικῶν εἰδῶν καὶ εἰς τὸν καθορισμὸν τῆς οὐσίας των. Εἶναι φανερὰ ἡ προτίμησίς του πρὸς τὸ ἔπος καὶ τὴν τραγωδίαν. Διὰ τῶν δύο τούτων καλλιτεχνικῶν εἰδῶν ἐπιτυγχάνεται πληρεστάτη μίμησις τῶν ἀνθρωπίνων ἠθῶν, ψυχικῶν συγκινήσεων καὶ πράξεων. Ἀναγνωρίζεται ὅμως καὶ ἡ μουσικὴ ὡς τέχνη ἱκανὴ νὰ ἀπεικονίσῃ περισσότερον ἐπιτυχῶς ἀπὸ οἱανδήποτε ἄλλην τὰς ἠθικὰς συγκινήσεις τῆς ψυχῆς καὶ νὰ τὰς μεταδώσῃ. «Ἔστι δ' ὁμοιώματα μάλιστα παρὰ τὰς ἀληθινὰς φύσεις ἐν τοῖς ρυθμοῖς καὶ μέλεσιν ὀργῆς καὶ πραότητος ἔτι δ' ἀνδρείας καὶ σωφροσύνης καὶ πάντων τῶν ἐναντίων τούτοις καὶ τῶν ἄλλων ἠθικῶν» (Πολ. 1340 α 18) (Διὰ τῶν ρυθμῶν καὶ τῶν μελῶν ἐπιτυγχάνεται ἐξεικόνισις, πλησιάζουσα εἰς ὕψιστον βαθμὸν τὴν πραγματικὴν φύσιν τῆς ὀργῆς καὶ τῆς πραότητος, ἀκόμη δὲ καὶ τῆς ἀνδρείας καὶ τῆς σωφροσύνης καὶ τῶν ἐναντίων πρὸς ταύτας κακιῶν καθὼς καὶ τῶν ἄλλων ποιοτήτων τοῦ ἠθικοῦ χαρακτῆρος). Πάντως ὅμως τὴν ψυχὴν τῆς ποιητικῆς συνθέσεως τὴν ἀπατελεῖ ὁ μῦθος. Πολυθρύλητος κατέστη ὁ ἀρισμὸς τῆς τραγωδίας, τὸν ὁποῖον μᾶς ἔδωσεν ὁ Σταγιρίτης εἰς τὴν «Ποιητικήν» του: «Ἔστιν οὖν τραγωδία μίμησις πράξεως σπουδαίας καὶ τελείας, μέγεθος ἐχούσης, ἡδυσμένῳ λόγῳ, χωρὶς ἑκάστου τῶν εἰδῶν ἐν τοῖς μορίοις, δρώντων καὶ οὐ δι' ἀπαγγελίας, δι' ἐλέου καὶ φόβου περαίνουσα τὴν τῶν τοιούτων παθημάτων κάθαρσιν» (Εἶναι λοιπὸν ἡ τραγωδία μίμησις πράξεως σοβαρῆς καὶ πλήρους, ἡ ὁποία ἔχει (εὐσύνοπτον) μέγεθος, (γιναμένη) διὰ λόγου παρέχοντος τέρψιν, τοῦ ὁποίου (λόγου) ἕκαστον ἰδιαίτερον εἶδος ἔχει χρησιμοποιηθῇ εἰς ἓν ξεχωριστὸν τμῆμα τῆς τραγωδίας, ἐκτελουμένη διὰ δράσεως (τῶν προσώπων) καὶ οὐχὶ δι' ἀπαγγελίας, μὲ ἔλεον (οἶκτον) καὶ φόβον ἐπιτυγχάνουσα τὴν κάθαρσιν τῶν τοιούτων παθημάτων). Τὰ ἄλλα τμήματα τοῦ ὁρισμοῦ εἶναι εὐκόλως νοητά, ἐκεῖνο ὅμως τὸ ὁποῖον κατεβασάνισε καὶ καταβασανίζει ἀκόμη τοὺς ἑρμηνευτὰς εἶναι τὸ τελευταῖον μέρος «δι' ἐλέου καὶ φόβου περαίνουσα τὴν τῶν τοιούτων παθημάτων κάθαρσιν». Ἐν σχέσει μὲ τὴν ἑρμηνείαν του ἀνακύπτουν τὰ ἀκόλουθα προβλήματα. Πῶς θὰ ἐξηγηθῇ τὸ «δι' ἐλέου καὶ φόβου»; Διὰ τῆς διεγέρσεως τῶν συναισθημάτων τοῦ ἐλέου καὶ τοῦ φόβου ἢ διὰ τῆς παραστάσεως, ἐν τῷ θεάτρῳ σκηνῶν προκαλουσῶν τὸν ἔλεον καὶ τὸν φόβον; Θὰ ληφθοῦν αἱ μὲ τὸ διὰ ἐκφερόμεναι γενικαὶ ὡς προσδιορίζουσαι τὴν μετοχὴν περαίνουσα ἢ ὡς ἀναφερόμεναι εἰς τὴν ἐν γένει διεξαγωγὴν τῆς μιμήσεως, ὅπως καὶ ὁ προηγούμενος ἐμπρόθετος προσδιορισμὸς δι' ἀπαγγελίας; Εἰς τὴν μετοχὴν περαίνουσα δύναται νὰ δοθῇ ἡ ἔννοια τοῦ ἐνεργεῖν ἢ τοῦ φέρειν εἰς πέρας, ἐπιτυγχάνειν. Ποία ἐκ τούτων εἶναι προτιμητέα; Τὸν ἄρθρον τὴν τὸ ἀναφερόμενον εἰς τὴν λέξιν κάθαρσιν ποίαν δύναμιν ἔχει; Εἶναι περιττὸν ἢ ἔχει κτητικὴν σημασίαν, σημαίνον τὴν προσιδιάζουσαν καὶ οἰκείαν κάθαρσιν; Μεγάλη ἀμφισβήτησις ἠγέρθη σχετικῶς μὲ τὴν ἀντωνυμίαν τοιούτων. Ἑρμηνευταί τινες τὴν ἐκλαμβάνουν ὡς ἰσοδύναμον μὲ τὴν δεικτικὴν τούτων, φρονοῦντες ὅτι δι' αὐτῆς ἐπαναλαμβάνονται τὰ συναισθήματα τοῦ φόβου καὶ ἐλέου. Ἄλλοι τὴν ἐξηγοῦν ὡς ἐνέχουσαν τὴν σημασίαν τούτων καὶ τῶν παρομοίων. Ἀλλὰ τάχα διατὶ δὲν ἔγραψεν ὁ Ἀριστοτέλης «τούτων καὶ τῶν τοιούτων»; Ἄλλοι φρονοῦν ὅτι συμφώνως πρὸς τὸ πνεῦμα τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης τὸ τοιούτων σημαίνει τῶν ἐλεεινῶν καὶ φοβερῶν. Καὶ ὡς πρὸς τὰ παθήματα ἐπικρατεῖ διαφωνία. Ἄλλοι νομίζουν ὅτι πρόκειται περὶ τῶν ψυχικῶν συγκινήσεων τῶν δημιουργουμένων εἰς τὴν ψυχὴν τῶν θεατῶν, ὁ Γκαῖτε δὲ ἐφρόνει ὅτι πρόκειται περὶ τῶν ψυχικῶν παθημάτων ὄχι ἐν τῇ ψυχῇ τοῦ θεατοῦ ἀλλ' ἐν τῷ θεάτρῳ. Ὁ Δ. Βερναρδάκης ὑπεστήριξε τὴν γνώμην ὅτι διὰ τῆς λέξεως ταύτης σημαίνονται τὰ ἐν τῇ τραγωδίᾳ παριστανόμενα τραγικὰ γεγονότα, φόνοι, κακώσεις, δυστυχίαι κλπ. Ἀλλ' ἡ λέξις ἥτις ἀπετέλεσε τὸν σταυρὸν τοῦ μαρτυρίου τῶν ἑρμηνευτῶν ὑπῆρξεν ἡ κάθαρσις. Εἰς ταύτην ἐδόθησαν πολυειδεῖς ἑρμηνεῖαι αἵτινες δύνανται νὰ συνοψισθοῦν εἰς τρεῖς κατηγορίας. Ἡ πρώτη εἶναι ἡ ἀποδώσασα εἰς ταύτην ἰατρικὴν σημασίαν καὶ θεωροῦσα αὐτὴν ἰσοδύναμον μὲ τὸν λατινικὸν ὅρον «purgatio». Ἡ δευτέρα εἶναι ἡ ἠθικὴ καὶ ἡ αἰσθητικὴ ἑρμηνεία, ἥτις τὴν θεωρεῖ ἰσοδύναμον μὲ τὸν λατινικὸν ὅρον «lenocinium». Ἡ δὲ τρίτη εἶναι ἐκείνη ἥτις τὴν ἑρμηνεύει ὡς καθαρισμὸν καὶ ἐξιλέωσιν. Ἤδη ἀπὸ τῶν χρόνων τῆς Ἀναγεννήσεως εἶχεν ὑποστηριχθῆ καὶ ἡ ἰατρικὴ καὶ ἡ ἠθικὴ ἐκδοχή.

Μέχρι τῶν μέσων τοῦ 19ου αἰῶνος ἐφαίνετο ὑπερισχύουσα ἡ ἠθικὴ ἑρμηνεία. Τὴν εἶχεν ὑποστηρίξει κατὰ τὸν 16ον αἰῶνα ὁ Γάλλος φιλόλογος Λαμπῖνος, κατόπιν δὲ τὴν παρουσίασαν πολλοὶ ἀξιολογώτατοι καλλιτέχναι καὶ λόγιοι ὑπὸ πολλὰς ἀποχρώσεις. Οὕτω ὁ Ρακίνας εἶπεν ὅτι ἡ κάθαρσις ἀφαιρεῖ ἀπὸ τὰς ψυχικὰς συγκινήσεις, ἃς αἰσθάνεται ὁ θεατής, τὴν ὑπερβολὴν καὶ τὴν ἐλαττωματικότητα ἣν ἐνέχουν. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον τὰς ἄγει εἰς μετριασμὸν σύμφωνον μὲ τὸν λόγον. Ὁ Βαττὼ κατόπιν ὑπεστήριξεν ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης λέγων κάθαρσιν ἐννοεῖ τὴν κατὰ ποιὰν μεταβολὴν τῶν ἐν τῇ ψυχῇ τοῦ θεατοῦ συγκινήσεων. Ἐπειδὴ αἱ συγκινήσεις ἀναφέρονται εἰς πλασματικὰ γεγονότα, παύουν νὰ εἶναι πρόξενοι πραγματικῆς λύπης καὶ παράγουν τὴν «ἀβλαβῆ ἡδονήν», περὶ ἧς γίνεται λόγος εἰς τὰ «Πολιτικὰ» τοῦ Ἀριστοτέλους. Ὁ Λέσσιγκ λαμβάνων ὡς ἀφετηρίαν τὴν ἀριστοτελικὴν ἀντίληψιν, καθ' ἣν ἡ ἀρετὴ εἶναι μεσότης, φρονεῖ ὅτι διὰ τῆς ἀριστοτελικῆς καθάρσεως νοεῖται ἡ διαδικασία ἥτις μετριάζουσα τὰς συγκινήσεις τὰς μεταβάλλει εἰς καταστάσεις ἀναρέτους. Ὁ δὲ Γ. Χέρμανν ἐκδεχόμενος τὸν ὅρον ἠθικῶς ἅμα καὶ αἰσθητικῶς τὸν ἑρμηνεύει ὡς ὑποθηλοῦντα τὴν μεταμόρφωσιν τῶν συγκινήσεων. Ἡ τραγωδία δηλαδὴ διὰ τῆς ἰδέας τοῦ καλοῦ καὶ ὑψηλοῦ μεταμορφώνει τὸν μὲν φόβον εἰς δέος πρὸ τοῦ Θείου, τὸν δὲ ἔλεον εἰς φιλανθρωπίαν. Παρατρέχοντες τὰς ἄλλας τοῦ αὐτοῦ τύπου ἑρμηνείας, σημειώνομεν ὅτι πᾶσαι αὗται δέχονται ὅτι ἡ κάθαρσις ἀναφέρεται εἰς τὰς ψυχικὰς συγκινήσεις (τὰ παθήματα) τῶν θεατῶν. Φρονοῦν ὅτι καθαίρονται τὰ παθήματα, ἀλλὰ δὲν ἀποβάλλονται, διότι ὁ Ἀριστοτέλης δὲν ἐδίδαξε τὴν ἀπάθειαν, ἀλλὰ τὴν μετριοπάθειαν. Συντακτικῶς λοιπὸν ἡ γενικὴ παθημάτων εἶναι ὑποκειμενική, σημαίνουσα ὅτι ὑφίστανται κάθαρσιν τὰ παθήματα.

Κατὰ τῆς ἑρμηνείας ταύτης ἀντεπεξῆλθον κατὰ τὸν παρελθόντα αἰῶνα δύο μεγάλοι φιλόλογοι, ὁ Μπέρναϊς καὶ ὁ Βάϊλ, οἵτινες ἔφθασαν εἰς τὰ αὐτὰ συμπεράσματα, ἐργασθέντες ἀνεξαρτήτως ἀλλήλων. Κατ' αὐτοὺς ὁ ὅρος κάθαρσις δέον νὰ ἐξηγηθῇ κατ' ἀναλογίαν τῆς ἰατρικῆς σημασίας, εἰς ἣν χρησιμοποιοῦν τὴν λέξιν αὐτὴν οἱ Ἱπποκρατικοὶ ἰατροί, ὁ Ἀριστοτέλης καὶ οἱ Νεοπλατωνικοί. Δὲν πρόκειται περὶ καθάρσεως τῶν παθημάτων, ἀλλὰ περὶ καθάρσεως τῆς ψυχῆς ἀπὸ τῶν παθημάτων. Ὅπως ὁ ἄνθρωπος λαμβάνων καθαρτικὸν φάρμακον ἀποβάλλει ἐκ τοῦ σώματός του ἐπιβλαβῆ ὑλικά, οὕτω καὶ ὁ θεατὴς ἀντικρύζων τὴν τραγωδίαν ὑφίσταται διέγερσιν ἐλεεινῶν καὶ φοβερῶν συναισθημάτων, ἄγουσαν εἰς κένωσιν αὐτῶν. Ἐκ τῆς κενώσεως ταύτης ἀνακουφίζεται ἡ ψυχή. Ἡ γενικὴ παθημάτων εἶναι ἀντικειμενικὴ ἢ καλύτερον χωριστική, σεπαρατίβους ὅπως λέγουν οἱ Λατῖνοι, σημαίνουσα ἀπομάκρυνσιν ἀπὸ τῆς ψυχῆς τῶν τοιούτων συγκινήσεων. Πρὸς ἐπίρρωσιν τῆς ἑρμηνείας ταύτης ὁ Μπέρναϊς ἀναφέρει τὸ χωρίον τῶν «Πολιτικῶν» εἰς ὃ γίνεται λόγος περὶ θεραπείας τῶν καταλαμβανομένων ὑπὸ ἱεροῦ ἐνθουσιασμοῦ ἀσθενῶν διὰ τῶν καθαρτικῶν μελῶν. Ἐπικαλεῖται δὲ καὶ παρομοίαν ἑρμηνείαν γενομένην ἤδη ὑπὸ τῶν Νεοπλατωνικῶν Ἰαμβλίχου καὶ Πρόκλου. Ἡ ἐπιχειρηματολογία τοῦ Μπέρναϊς ὑπῆρξε λίαν ἰσχυρὰ καὶ ἐκλάνισε τὴν ἀντίθετον ἐκδοχήν. Ἐπ' ἐσχάτων μάλιστα ἐνισχύθη ἡ ἐξήγησίς του ὑπὸ τῆς ἐπικρατήσεως τῶν ψυχαναλυτικῶν καθαρτικῶν θεωριῶν. Οὔ-

τω ὁ Γάλλος ἱστορικὸς τῆς φιλοσοφίας Ρομπὲν ὑποστηρίζει ὅτι ὁ ὅρος κάθαρσις σημαίνει «ἐκκένωσιν ψυχικῶν συγκινήσεων, «ἀπωθημένων», ὅπως λέγουν οἱ ψυχαναλυταί, αἵτινες ἐνυπάρχουν ἐν ἡμῖν δυνάμει, καὶ εἰς τὰς ὁποίας εἶναι ἐπωφελὲς διὰ τὴν ὑγείαν μας νὰ δώσωμεν διέξοδον, ἤτις εἶναι ἐν ταυτῷ καὶ πηγὴ χαρᾶς».

Ἰδίαν ἑρμηνείαν παρουσίασεν ὁ Ἕλλην ἔξοχος φιλόλογος καὶ δραματικὸς Δημ. Βερναρδάκης. Οὗτος παρετήρησεν ὅτι δὲν ἦτο δυνατὸν εἰς ὁρισμὸν περιγράφοντα τὴν οὐσίαν τῆς τραγωδίας ἀντικειμενικῶς νὰ εἰσέλθῃ ὁ μέγας συστηματικὸς Ἀριστοτέλης εἰς περιγραφὴν τοῦ ψυχολογικοῦ ἀποτελέσματος ὅπερ παράγει εἰς τὰς ψυχὰς τῶν θεατῶν. Διὰ τοῦτο ἀποφαίνεται ὅτι ὁ ὅρος παθήματα δὲν δηλοῖ ψυχολογικὰ γεγονότα, ἀλλὰ τὰ ἐν τῷ θεάτρῳ διαδραματιζόμενα ἐλεεινὰ καὶ φοβερὰ περιστατικά. Ἡ δὲ λέξις κάθαρσις ἔχει τὴν σημασίαν τοῦ ἐξαγνισμοῦ, ὅστις ἦτο σύνηθες θρησκευτικὸν ἔθος τῶν παλαιῶν. Ὅθεν λέγει «κάθαρσις τῶν ἐλεεινῶν καὶ φοβερῶν παθημάτων εἶναι ἡ ἐν τῇ τύχῃ τῶν προσώπων τοῦ δράματος ἀνταπόδοσις τῶν ἔργων καὶ τῆς προαιρέσεως αὐτῶν, τῶν μὲν δρασάντων τὰ παθήματα ταῦτα τιμωρουμένων, τῶν δὲ παθόντων ἱκανοποιουμένων» (Δ. Βερναδάκη «Φοίνισσαι» να΄). Παραπλησίαν ἑρμηνείαν παρουσίασε κατὰ τὸ 1928 καὶ ὁ Γερμανὸς φιλόλογος Ἐρ. Ὄττε, εἰπὼν ὅτι διὰ τοῦ ἐλέου καὶ φόβου καθαίρεται τὸ μιαρὸν τῆς πράξεως. Ἐπρότεινε πρὸς τούτοις νὰ διορθωθῇ τὸ ἐν τῷ ἀριστοτελικῷ κειμένῳ εὑρισκόμενον «παθημάτων» εἰς «πραγμάτων», ὅπερ σημαίνει τὰ ἐν τῇ τραγωδίᾳ διαδραματιζόμενα περιστατικά.

Ἐξ ὅλων τῶν ἀνωτέρω προκύπτει τὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ ὀρθὴ ἑρμηνεία δὲν ἔχει εὑρεθῇ καὶ ὅτι πρὸς ἀνεύρεσίν της χρειάζεται νὰ ἀκολουθήσωμεν νέαν ὁδόν. Δὲν εἶναι ἐνταῦθα ὁ χῶρος διὰ μίαν τοιαύτην προσπάθειαν. Ἁπλῶς θὰ ἠδυνάμεθα νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι ὁ ἴδιος ὁ Ἀριστοτέλης μᾶς λέγει ὅτι τὸ δεύτερον κύριον χαρακτηριστικὸν τῆς τραγωδίας εἶναι ὅτι αὐτὴ τυγχάνει μίμησις φοβερῶν καὶ ἐλεεινῶν, «ἐπεὶ δὲ οὐ μόνον τελείας ἐστὶ πράξεως, ἀλλὰ καὶ φοβερῶν καὶ ἐλεεινῶν» (1452 α 1) «καὶ ταύτην φοβερῶν καὶ ἐλεεινῶν εἶναι μιμητικήν» (1452 β 32).

Προσδιορίζων δὲ τὴν ἐκ τῆς θέας τῆς τραγωδίας παραγομένην εἰδικὴν ἀπόλαυσιν, ἀποφαίνεται, χωρὶς νὰ κάμῃ λόγον περὶ καθάρσεως, ὅτι αὐτὴ εἶναι ἡ ἡδονὴ ἥτις προκύπτει ἀπὸ τὸν ἔλεον καὶ φόβον διὰ τῆς μιμήσεως, «ἡ ἀπ' ἐλέου καὶ φόβου διὰ μιμήσεως ἡδονὴ» (1453 β 10). Κατὰ συνέπειαν θὰ ἠδυνάμεθα νὰ ἰσχυρισθῶμεν ὅτι εἰς τὸ οὐσιαστικὸν ὁρισμὸν τῆς τραγωδίας δὲν ἔχει τὴν θέσιν της ἡ κάθαρσις, ἥτις εἶναι παρεπόμενον τῆς ἐπενεργείας τῆς τραγωδίας. Περὶ τῆς καθάρσεως, ὡς «συμβεβηκότος» συνοδεύοντος τὴν καλλιτεχνικὴν ἀπόλαυσιν, εἶναι πιθανὸν ὅτι θὰ εἶχε πραγματευθῇ ὁ Ἀριστοτέλης εἰς τὸ ἀπολεσθὲν τμῆμα τῆς «Ποιητικῆς», τὸ ἀναφερόμενον εἰς τὰ καθαρτικὰ καὶ πρακτικὰ μέλη. Δὲν εἶναι λοιπὸν ἀπίθανον ἡ λέξις κάθαρσις νὰ εἰσήχθη ὑπὸ τῶν Νεοπλατωνικῶν εἰς τὸν ὁρισμὸν καὶ νὰ ἀντικατέστησεν ἄλλην τινὰ λέξιν κειμένην ἐν τῷ ἀρχικῷ κειμένῳ. Δὲν ἀποκλείεται νὰ εἶχε γραφῇ ἀρχικῶς μίμησιν, ἢ ἐὰν ὁ Ἀριστοτέλης ἀπέφυγε νὰ χρησιμοποιήσῃ ἐν τῷ αὐτῷ ὁρισμῷ δὶς τὴν ἰδίαν λέξιν, ἔκθεσιν (δηλ. τυπολογικὴν παράστασιν) ἢ σύστασιν, ἢ ἀκόμη καὶ σύνθεσιν. Ἀλλὰ περὶ τοῦ προβλήματος τούτου καὶ ἄλλων σχετικῶν μὲ τὴν ψυχολογίαν τοῦ καλλιτέχνου κ.λπ. θὰ γίνῃ λόγος εἰς τὸ ἄρθρον «Ποιητικὴ» τοῦ παρόντος τόμου.

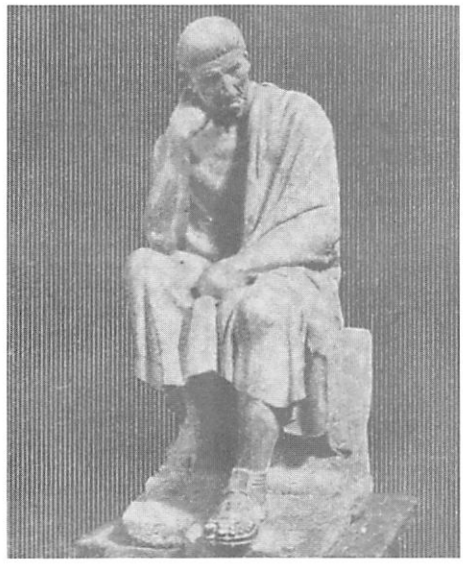

Γλυπτὸν τοῦ μεγάλου Ἕλληνος φιλοσόφου Ἀριστοτέλους (384—322 π.Χ.) εὑρισκόμενον εἰς τὸ Μητροπολιτικὸν Μουσεῖον τῆς Νέας Ὑόρκης.

Η ΓΕΝΕΤΙΚΗ ΕΞΕΛΙΞΙΣ
ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΤΟΥ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ

Ἀφ' ἧς ἐποχῆς ὁ Γερμανὸς φιλόλογος Γαῒγκερ ἐξέδωκε κατὰ τὸ 1912 τὸ βιβλίον του «Ἱστορία τῆς γενέσεως τῆς ἀριστοτελικῆς μεταφυσικῆς», ἐπεδιώχθη νὰ ἀποκαλυφθοῦν τὰ διάφορα ἐξελικτικὰ στάδια δι' ὧν διῆλθεν ἡ σκέψις τοῦ Ἀριστοτέλους. Κατὰ τὸ 1923 ὁ Γαῒγκερ ἐδημοσίευσε τὸ βιβλίον του «Ἀριστοτέλης», εἰς τὸ ὁποῖον ἐξέθετε τὰ συμπεράσματα τῶν ἐρευνῶν του. Τὴν ὅλην δρᾶσιν τοῦ Ἀριστοτέλους διαιρεῖ ὁ Γερμανὸς φιλόλογος εἰς τρεῖς περιόδους. Τὴν πρώτην τούτων, ἥτις ἀρχίζει μὲ τὴν εἴσοδόν του εἰς τὴν Ἀκαδημίαν κατὰ τὸ 367 καὶ λήγει μὲ τὴν ἐκ ταύτης κατὰ τὸ 347 π.Χ. ἀποχώρησιν, χαρακτηρίζει ὡς πλατωνίζουσαν περίοδον. Κατὰ ταύτην ὁ Ἀριστοτέλης εἶναι ὀπαδὸς τοῦ Πλάτωνος καὶ ἀσχολεῖται μὲ τὰ ὑπερβατικὰ προβλήματα τὰ σχετικὰ μὲ τὴν ἔρευναν τοῦ ὑπεραισθητοῦ εἴδους. Ἐπακολουθεῖ ἔπειτα ἡ μεταβατικὴ περίοδος ἀπὸ τοῦ 347—335 π.Χ., καθ' ἣν ὁ Σταγιρίτης πραγματοποιεῖ βαθμηδὸν τὴν ἀπὸ τοῦ πλατωνισμοῦ χειραφέτησίν του. Ἡ τρίτη περίοδος ἀπὸ τοῦ 335 μέχρι τοῦ θανάτου του τὸ 323 π.Χ. ἀποτελεῖ τὴν ἐποχὴν καθ' ἣν παρουσιάζει τὸ πνεῦμα τοῦ φιλοσόφου μας τὴν μεγίστην δυνατὴν ἀπόκλισιν ἀπὸ τοῦ πλατωνισμοῦ, στρεφόμενον εἰς τὴν ἐπαγωγικὴν καὶ ἐμπειρικὴν ἔρευναν τῆς πραγματικότητος, εἰς τὴν διερεύνησιν τοῦ «ἐνύλου εἴδους» καὶ εἰς τὴν ὀργάνωσιν τῆς ἐπιστημονικῆς ἐρεύνης ἐν τῷ Λυκείῳ. Ἐπὶ τῇ βάσει τῆς τριπλῆς ταύτης διαστρωματώσεως ὁ Γαῒγκερ ἐπειράθη νὰ διακρίνῃ εἰς τὰ ἐπιστημονικὰ συγγράμματα τοῦ Ἀριστοτέλους ἓν παλαιότερον καὶ ἓν νεώτερον στρῶμα. Κατατάσσει εἰς τὸ ἀρχαιότερον στρῶμα ὅλα ἐκεῖνα τὰ τμήματα τῶν συγγραμμάτων, εἰς τὰ ὁποῖα ἐμφανίζεται τάσις ἀναγωγῆς ἐκ τῶν συγκεκριμένων καὶ ἐσχάτων δεδομένων εἰς τὰς πρώτας ἀρχάς, καθὼς καὶ τὰ τμήματα ἐκεῖνα εἰς ἃ ὑπερισχύει ἡ κανονιστικὴ ἄποψις περισσότεραν ἀπὸ τὴν πραγματολογικήν. Οὕτω κατατάσσει ὁ Γαῒγκερ τὰ δύο τελευταῖα βιβλία τῶν «Πολιτικῶν» εἰς τὸ ἀρχαιότερον στρῶμα, ἐπειδὴ ἀποτελοῦν ἔκθεσιν περὶ τῆς ἀρίστης πολιτείας. Ὅλα τὰ τμήματα τῶν συγγραμμάτων, εἰς ἃ εἶναι αἰσθητὴ ἡ τάσις πρὸς φαινομενολογικὴν καὶ ἐπαγωγικὴν μελέτην τῶν δεδομένων, τὰ κατατάσσει εἰς τὸ νεώτερον τμῆμα. Οὕτω τὰ βιβλία Ζ, Η, Θ, τῶν «Μετὰ τὰ Φυσικὰ» τὰ κατατάσσει εἰς τὸ νεώτερον στρῶμα, ὅπως καὶ τὰ βιβλία Δ, Ε καὶ Ζ τῶν «Πολιτικῶν». Ἐπίσης τὰ «Ἠθικὰ Εὐδήμεια» τὰ θεωρεῖ γραφέντα κατὰ τὴν μεταβατικὴν ἐποχήν. Αἱ ἀντιλήψεις αὗται τοῦ Γαῒγκερ, παρ' ὅλον τὸ τεράστιον κῦρος τοῦ εἰσηγητοῦ των, δὲν ἐγένοντο ὑφ' ὅλων ἀποδεκταὶ καὶ τοῦτο διότι ἐστηρίχθησαν ἐφ' ἑνὸς σχήματος ἐκ τῶν προτέρων σχεδιασθέντος, δι' οὗ προκαταβολικῶς καθορίζεται ἡ ἐξελικτικὴ πορεία ἣν διήνυσεν ἡ σκέψις τοῦ Ἀριστοτέλους. Διὰ νὰ φθάσωμεν εἰς ἐξηκριβωμένα συμπεράσματα θὰ ἔπρεπε νὰ εἴχομεν εἰς χεῖρας μας τὰ ἀπολεσθέντα διαλογικὰ συγγράμματα τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ νὰ ἐργασθῶμεν ἐπ' αὐτῶν μὲ τὴν μέθοδον τὴν ἐφαρμοσθεῖσαν ἐπὶ τῶν πλατωνικῶν διαλόγων, ἥτις πράγματι ἀπέδωκε λαμπρὰ ἀποτελέσματα. Ὀφείλομεν νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι εἰς τὸ βιβλίον του ὁ Γαῒγκερ ἠθέλησε νὰ παρουσιάσῃ καὶ φιλολογικὰ τεκμήρια, ἀποδεικνύοντα τὴν ἀρχαιότητα ὡρισμένων τμημάτων ἐκ τῶν περισωθέντων ἀριστοτελικῶν συγγραμμάτων.

Οὕτω, στηριζόμενος εἰς τὴν χρῆσιν τοῦ πρώτου πληθυντικοῦ προσώπου εἰς χωρία τινὰ τοῦ Α βιβλίου τῶν «Μετὰ τὰ Φυσικὰ» (990 β 9, 11, 16, 23. 991 β 7, 992 α 11, 27, 28) φθάνει εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι τοῦτο ἐγράφη καθ' ἣν ἐποχὴν διετέλει ὁ Ἀριστοτέλης εἰς στενὸν σύνδεσμον μὲ τὴν Ἀκαδημίαν. Εἰς τὰ χωρία ταῦτα ὅμως ἡ χρῆσις τοῦ πρώτου πληθυντικοῦ προσώπου ὀφείλεται εἰς τὸ ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης κάμνει πᾶσαν παραχώρησιν εἰς τοὺς ἀντιπάλους του, ἀφορμώμενος ἐκ τῶν ἀντιλήψεών των διὰ νὰ τὰς καταρρίψῃ. Εἶναι φανερὸν ὅτι κατόπιν τῆς ἀπωλείας τῶν διαλογικῶν ἀριστοτελικῶν ἔργων εἴμεθα ὑποχρεωμένοι νὰ ἐργασθῶμεν ἐπὶ τῶν περισωθέντων ἐπιστημονικῶν ἀριστοτελικῶν συγγραμμάτων, ἅτινα ἔχουν γραφῇ διὰ νὰ χρησιμεύσουν ἢ ὡς βάσεις τῶν προφορικῶν παραδόσεων τοῦ Σταγιρίτου εἰς τὸ Λύκειον, ἢ ὡς περιλήψεις γενομένων διδασκαλιῶν καὶ ἅτινα δὲν ἔχουν ἐκδοθῇ ἀπὸ τὸν ἴδιον τὸν συγγραφέα των. Ἀσφαλῶς θὰ περιέχεται εἰς αὐτὰ καὶ ὑλικὸν προερχόμενον ἐκ παλαιοτέρων μελετῶν. Ἀλλ' ὁ Ἀριστοτέλης ἦτο πνεῦμα λίαν ἰσχυρὸν καὶ ἠδυνήθη νὰ συγχωνεύσῃ ὅλον τὸ ὑλικὸν εἰς θαυμαστὴν ἑνότητα. Ἡ προσεκτικὴ ἔρευνα ἀπέδειξεν ἀληθῆ τὴν ἀντίληψιν τοῦ Μπρενᾶτο, ὅστις συνήθιζε νὰ λέγῃ ὅτι ἐκεῖ ὅπου οἱ νεώτεροι ἑρμηνευταὶ σημειώνουν ἀντιφάσεις εἰς τὰ ἀριστοτελικὰ συγγράμματα, πρόκειται περὶ ἀδυναμίας νὰ εἰσδύσουν εἰς τὸ ἀληθινὸν νόημα. Χρειάζεται λοιπὸν μεγάλη περίσκεψις εἰς τὴν διακρίβωσιν τῶν διαφόρων στρωμάτων. Ὁ Ἀριστοτέλης εἶναι πνεῦμα εὐρύτατον καὶ δύναται νὰ χρησιμοποιῇ κατὰ τὴν αὐτὴν περίοδον τῆς ἐξελίξεώς του πολλὰς συγχρόνους μεθόδους καὶ ἀπόψεις. Ἡ ἀποκλειστικωτέρα προτίμησις μιᾶς ἐξ αὐτῶν ὀφείλεται πολλάκις εἰς ἐξωτερικὰ αἴτια. Οὕτω ὅταν ἐγκατεστάθη εἰς τὸ Λύκειον εἶχε, κατόπιν τῆς ἐκ μέρους τοῦ Ἀλεξάνδρου χορηγίας χρηματικῶν πόρων, τὴν εὐκαιρίαν νὰ προβαίνῃ εἰς συλλογὴν ἀρχειακοῦ καὶ φυσιογνωστικοῦ ὑλικοῦ, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον δὲν ἠδύνατο νὰ κάμῃ εἰς τὴν Μυτιλήνην ἢ εἰς τὴν Ἄσσον.

Ἡ ἐξέλιξις τῆς σκέψεώς του εἶναι ὅλως ὀργανικὴ καὶ συνακόλουθος πρὸς ἑαυτήν. Τὸ πνεῦμα του εἶναι ἐξ ἀρχῆς πολυμερὲς καὶ ἐπεκτείνεται ἀναπτυσσόμενον ὑπὸ τὴν μορφὴν συγκεντρικῶν κύκλων, τῶν ὁποίων τὸ κέντρον μένει τὸ αὐτὸ ἐνῶ ἡ ἀκτὶς αὐξάνεται κατὰ μῆκος. Ἡ λεπτομερεστέρα παρακολούθησις τῶν σχετικῶν προβλημάτων θὰ γίνῃ κατωτέρω εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῶν ἀριστοτελικῶν συγγραμμάτων.

Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

Ἡ ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους ἱδρυθεῖσα Περιπατητικὴ σχολή, δὲν ἠδυνήθη νὰ ἐξακολουθήσῃ τὴν ἔρευναν μετὰ τῆς αὐτῆς εὐρύτητος καὶ δημιουργικότητος. Ὁ ἄμεσος διάδοχός του Θεό-

φραστος ἀπησχολήθη εἰδικώτερον μὲ τὴν Βοτανικὴν καὶ τὴν Ἱστορίαν τῆς Φυσικῆς. Ὁ Εὔδημος ὁ Ρόδιος ἔγραψε, πρῶτος αὐτός, Ἱστορίαν τῆς Μαθηματικῆς. Πρωτότυπον ἔρευναν ἀναφερομένην εἰς τὰ φυσικὰ προβλήματα παρουσίασεν ὁ διάδοχος τοῦ Θεοφράστου Στράτων ὁ Λαμψακηνὸς (287—269 π.Χ.). Μετὰ τοῦτον ἡ σχολὴ περιῆλθεν εἰς παρακμήν. Τὰ ἐπιστημονικὰ συγγράμματα τοῦ Ἀριστοτέλους ἐλησμονήθησαν καὶ ἐμελετῶντο μόνον οἱ διάλογοί του. Ἡ κατὰ τὰ μέσα τοῦ 1ου π. Χ. αἰῶνος γενομένη ὑπὸ τοῦ Ἀνδρονίκου τοῦ Ροδίου ἔκδοσις τῶν ἀριστοτελικῶν ἐπιστημονικῶν συγγραφῶν, παρέσχε τὴν ἀφορμὴν νὰ ἀρχίσῃ ζωηρὰ ἑρμηνευτικὴ καὶ σχολιαστικὴ ἐργασία γύρω ἀπὸ αὐτάς, ἥτις ηὐνοήθη ἀπὸ τὰς τάσεις τοῦ ἀρχαϊσμοῦ. Ὁ μεγαλύτερος τῶν σχολιαστῶν ἀνεδείχθη περὶ τὸ 200 μ.Χ., ὁ Ἀλέξανδρος ὁ Ἀφροδισιεύς. Ἐν γένει ὅμως ἡ ἐν Ἀθήναις περιπατητικὴ σχολὴ δὲν ἐσημείωσεν ἀξιόλογον πνευματικὴν δρᾶσιν. Διετηρεῖτο ἀκόμη ὡς ἀνεξάρτητον ἐκπαιδευτικὸν ἵδρυμα κατὰ τὸ 180 μ.Χ., τυχοῦσα τότε καὶ χρηματικῆς ἐνισχύσεως ὑπὸ τοῦ Μάρκου Αὐρηλίου. Μετὰ ταῦτα δὲν παρέχει σημεῖα ζωῆς. Ἀλλ' ἡ ἀριστοτελικὴ φιλοσοφία δὲν ἐκαλλιεργεῖτο μόνον ὑπὸ τῶν περιπατητικῶν. Ὁ κλάδος τῆς λογικῆς εἶχε γίνει ἀποδεκτὸς ὡς θεμελιῶδες τμῆμα τῆς φιλοσοφικῆς ἐπιστήμης ἀπὸ ὅλας τὰς ἀρχαίας σχολὰς καὶ τὸ αὐτὸ συνέβη καὶ μὲ τοὺς λοιποὺς κλάδους. Ἤδη ὁ Ποσειδώνιος εἶχεν ἀρχίσει τὴν προσπάθειαν ἑνοποιήσεως τῶν πλατωνικῶν δογμάτων μὲ τὰ ἀριστοτελικά, ἡ δὲ συγχώνευσις ἐπετεύχθη εἰς τοὺς κόλπους τῶν Νεοπλατωνικῶν. Κατὰ τὸν 5ον μ.Χ. αἰῶνα, ἀκμάζουν καὶ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ καὶ ἐν Ἀθήναις αἱ ἀριστοτελικαὶ σπουδαί, ὑπὸ τὴν καθοδήγησιν ἰδίᾳ τοῦ Νεοπλατωνικοῦ Πρόκλου. Κατὰ τὴν πρώτην τοιακονταετίαν τοῦ 6ου αἰῶνος, εὑρίσκομεν εἰς τὰς σχολὰς τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῆς Ἀλεξανδρείας ἑρμηνευτὰς καὶ σχολιαστὰς μεγάλης ἀξίας, ἐκ τῶν ὁποίων οἱ σημαντικώτεροι εἶναι ὁ χριστιανὸς Ἰωάννης ὁ Φιλόπονος καὶ οἱ ἐθνικοὶ Δαμάσκιος καὶ Σιμπλίκιος. Ὅταν κατὰ τὸ 529 ἐκλείσθη διὰ διατάγματος τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἡ ἐν Ἀθήναις σχολὴ τῶν φιλοσόφων, ὁ Δαμάσκιος μετὰ τοῦ Σιμπλικίου καὶ ὀλιγαρίθμων μαθητῶν κατέφυγον εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ βασιλέως τῶν Περσῶν, εἰς ἣν ὅμως δὲν ἔτυχον εὐμενοῦς ὑποδοχῆς, ἀναγκασθέντες διὰ τοῦτο νὰ ἐπιστρέψουν εἰς τὰς ἑλληνικὰς χώρας. Κατὰ τὸν 5ον μ.Χ. αἰῶνα, πολλὰ τῶν ἀριστοτελικῶν ἔργων μετεφράσθησαν εἰς τὴν συριακὴν γλῶσσαν, ἐκ δὲ τοῦ συριακοῦ μετεγλωττίσθησαν εἰς τὴν ἀραβικὴν περὶ τὴν 8ην μ.Χ. ἑκατονταετηρίδα. Οἱ Ἄραβες ἐπὶ τῇ βάσει τῶν μεταφράσεων τούτων ἐπεδόθησαν μετὰ ζήλου εἰς τὴν φιλοσοφίαν καὶ ἀνέδειξαν σημαντικωτάτους ἀριστοτελικοὺς κατὰ τὸν 11ον καὶ 12ον αἰῶνα, τὸν Ἀβικέννων καὶ Ἀβερρόην. Διὰ τῶν λατινικῶν δὲ μεταφράσεων ἐκ τοῦ ἀραβικοῦ ἐγένοντο διὰ πρώτην φορὰν κατὰ τὸν 12ον αἰῶνα γνωστὰ πολλὰ ἐκ τῶν ἀριστοτελικῶν συγγραμμάτων εἰς τὴν Ἑσπερίαν.

Κατὰ τὸν δωδέκατον αἰῶνα ὁ Ἀριστοτελισμὸς εἶχεν εὐρύτατα διαδοθῆ καὶ εἰς τοὺς Δυτικούς. Εἰς τὴν χριστιανικὴν Δύσιν, κατὰ τοὺς πρώτους αἰῶνας, ἦτο γνωστὸν μέρος μόνον ἐκ τῶν λογικῶν συγγραφῶν τοῦ Ἀριστοτέλους, ὅπερ εἶχε μεταφράσει ὁ Βοήθιος (480—525 μ.Χ.). Τὸ τμῆμα τοῦτο ἐδιδάσκετο εἰς τὰ σχολεῖα τῆς Δύσεως καὶ ἀπετέλει τὸ μάθημα τῆς διαλεκτικῆς. Πολὺ ἀργότερον, κατὰ τὸν 10ον αἰῶνα, ἐγένετο γνωστὸν τὸ σύνολον τῶν λογικῶν ἀριστοτελικῶν συγγραμμάτων ἐξ ἀραβικῶν μεταφράσεων. Μόλις δὲ κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς 13ης ἑκατονταετηρίδος ἐγένοντο προσιτὰ μεταγλωττισθέντα εἰς τὴν λατινικὴν ἐκ τοῦ ἀραβικοῦ τὰ «Μετὰ τὰ φυσικὰ» καὶ τὰ «Φυσικὰ» μετὰ σχολίων τοῦ Ἀβερρόη. Ἡ Δυτικὴ Ἐκκλησία κατ' ἀρχὰς ἀπηγόρευσε τὴν ἀνάγνωσίν των, κατὰ τὴν δευτέραν ὅμως γενεὰν τοῦ μνημονευθέντος αἰῶνος, ἠναγκάσθη νὰ ἄρῃ τὴν ἀπαγόρευσίν της. Ἔκτοτε ἀρχίζει ἐπιμελὴς μελέτη καὶ σχολιασμὸς τῶν ἀριστοτελικῶν ἔργων εἰς τὴν Δυτικὴν Εὐρώπην.

Ὁ Ἀριστοτέλης ἀναγνωρίζεται ὑπὸ τοῦ Θωμᾶ τοῦ Ἀκινάτου (1225—1274 μ.Χ.), ὡς ὁ «κατ' ἐξοχὴν φιλόσοφος», χρησιμοποιεῖται δὲ ἡ διδασκαλία του ὡς βάσις διὰ νὰ οἰκοδομηθῇ ἡ χριστιανικὴ θεολογικὴ ἐπιστήμη. Τὸ διεγερθὲν ζωηρὸν διαφέρον ἐγένετο ἀφορμὴ νὰ ἀναζητηθοῦν καὶ τὰ ἑλληνικὰ κείμενα, ὁ δὲ ἑλληνομαθὴς Μέρμπεκε, ὁ διατελέσας καὶ ἐπίσκοπος ἐν Κορίνθῳ, κατὰ προτροπὴν τοῦ Θωμᾶ προέβη, ἔχων ὑπ' ὄψιν του καὶ ἑλληνικὰ χειρόγραφα, εἰς τὴν ἐπεξεργασίαν τῶν λατινικῶν μεταφράσεων καὶ οὕτω ἐγένετο προσιτὸν εἰς τοὺς δυτικοὺς τὸ σύνολον τῶν ἀριστοτελικῶν ἔργων. Οἱ παρακολουθήσαντες τὰς Σταυροφορίας μοναχοὶ τῆς Δύσεως, εὗρον τὴν εὐκαιρίαν νὰ ἀποκτήσουν ἑλληνομάθειαν καὶ νὰ ἀναγνώσουν τὰ ἀριστοτελικὰ συγγράμματα εἰς τὴν ἑλληνικήν. Οἱ δυτικοὶ θεολόγοι συνεδύασαν τὴν ἀριστοτελικὴν διδασκαλίαν μὲ τὰ δόγματα τοῦ Αὐγουστίνου εἰς ἑνιαῖον σύστημα, σύμφωνον μὲ τὴν χριστιανικὴν πίστιν.

Ἐκ τῆς γενομένης ἱστορικῆς ἐκθέσεως ἐλέγχεται ὡς μύθευμα ὁ θρῦλος περὶ χιλιετοῦς κατατυρανήσεως τοῦ δυτικοῦ εὐρωπαϊκοῦ πνεύματος, ὑπὸ τοῦ ἀριστοτελισμοῦ. Ἐξ ἀντιθέτου ἡ μετὰ τὸν 10ον αἰῶνα ἀσχολία τῶν φιλοσόφων τῆς Δύσεως μὲ τὸν Ἀριστοτέλη, προήγαγε τὰς ἐπιστημονικὰς σπουδάς. Ὁ Γαλιλαῖος ἐκ τῆς μελέτης τῶν περὶ κενοῦ γνωμῶν τοῦ Ἀριστοτέλους, παρεκινήθη νὰ ἀφήσῃ νὰ πέσουν ἀπὸ τοῦ ὕψους τοῦ πύργου τῆς Πίζης σώματα διαφόρου βάρους. Ὁ Φρ. Βάκων, παρ' ὅλον ὅτι καταπολεμεῖ τὸν ἀριστοτελισμόν, μένει πιστὸς εἰς τὴν μεταφυσικὴν τῶν εἰδῶν καὶ θεμελιώνει τὴν μεταξὺ τῆς φυσικῆς καὶ μεταφυσικῆς διαφορὰν ἐπὶ τῆς ἀριστοτελικῆς διακρίσεως μεταξὺ τῆς «κάουζα ἐφφίκιενς» (ποιητικῆς αἰτίας) καὶ τῆς «κάουζα φορμάλις» (εἰδητικοῦ αἰτίου).

Εἰς τὴν ἑλληνικὴν χριστιανικὴν Ἀνατολήν, οὐδέποτε ἔπαυσεν ἡ μελέτη τῆς ἀριστοτελικῆς φιλοσοφίας. Οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας ἐχρησιμοποίησαν τὴν ἀριστοτελικὴν λογικὴν ὡς μεθοδολογικὸν ὄργανον διὰ τὴν σαφῆ ταξινόμησιν καὶ διαλεκτικὴν ὑπεράσπισιν τῶν δογμάτων. Ἐκεῖνος, ὅστις ἐφήρμοσε πλήρως τὴν ἀριστοτελικὴν φιλοσοφίαν ἐπὶ τῆς χριστιανικῆς θεολογίας, εἶναι ὁ κατὰ τὸν 8ον αἰῶνα ἀκμάσας μέγας δογματικὸς Ἰωάννης Δαμασκηνός. Ὁ Φώτιος κατὰ τὸν 9ον αἰῶνα, μελετᾷ τὸν Ἀριστοτέλη καὶ συντάσσει ἐγχειρίδια διὰ τὴν ἐν τοῖς σχολείοις διδασκαλίαν τῆς διαλεκτικῆς. Εἰς δὲ τὴν ὑπὸ τοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Μονομάχου ἐπανιδρυθεῖσαν ἐν Κωνσταντινουπόλει κατὰ τὸν 11ον αἰῶνα Ἀκαδημίαν, ἡ ἀριστοτελικὴ φιλοσοφία ἐδιδάσκετο ἐκ παραλλήλου μὲ τὴν πλατωνικήν. Ὁ Μιχαὴλ ὁ Ψελλός, καίτοι θαυμαστὴς τοῦ Πλάτωνος, ἔγραψε «Σύνοψιν εἰς τὴν Ἀριστοτέλους λογικὴν ἐπιστήμην», εἰς ἣν παρίστανε διὰ συμβολικῶν γραμμάτων καὶ λέξεων τοὺς συνδυασμοὺς τῶν ἐννοιῶν καὶ τῶν κρίσεων πρὸς ἀπαρτισμὸν συλλογισμῶν. Θαυμαστὴς τοῦ Ἀριστοτέλους ὑπῆρξε κατὰ τὴν αὐτὴν ἐποχὴν ὁ ἐν τῇ Ἀκαδημίᾳ συνάδελφος καὶ φίλος τοῦ Ψελλοῦ Ἰωάννης ὁ Ξιφιλῖνος. Ὁ διαδεχθεὶς ἐν τῇ ἕδρᾳ τὸν Ψελλὸν Ἰωάννης ὁ Ἰταλός, ἠσχολήθη μὲ τὴν ἐξήγησιν τῶν ἀριστοτελικῶν λογικῶν συγγραφῶν, ἐπίσης δὲ καὶ ὁ Μιχαὴλ ὁ Ἐφέσιος, ὅστις φαίνεται ὅτι εἶχε καλῶς μελετήσει καὶ τὰ «Πολιτικά». Κατὰ τὰ μέσα τοῦ 13ου αἰῶνος, ὁ Νικηφόρος Βλεμμύδης, ἔγραψεν ἐπιτομὴν τῆς λογικῆς καὶ φυσικῆς. Κατὰ τὸν 14ον αἰῶνα ἀριστοτελικοὶ εἶναι ὁ Γεώργιος Παχυμέρης καὶ ὁ μοναχὸς Σοφονίας. Κατὰ τὸν αὐτὸν αἰῶνα ὁ Θεόδωρος ὁ Μετοχίτης ἠσχολήθη μὲ τὰς ἀριστοτελικὰς φυσικὰς συγγραφάς, ἀνεφύη δὲ καὶ ἔρις μεταξὺ τῶν πλατωνιστῶν, ἐκπροσωπουμένων ὑπὸ τοῦ Νικηφόρου Γρηγορᾶ, καὶ τῶν ἀριστοτελιστῶν, ὧν ἀρχηγὸς ἦτο ὁ αὐτοκράτωρ Ἰωάννης ὁ Καντακουζηνός. Τὴν ἔριδα ταύτην συνέχισαν κατὰ τὸν 15ον αἰῶνα, ὁ Γεώργιος Πλήθων καὶ ὁ πατριάρχης Γεώργιος Σχολάριος, ὅστις ὑπῆρξεν ὁ τελευταῖος ἀριστοτελικός. Μετὰ τὴν ἅλωσιν οὐδεὶς ἀνεδείχθη ἀξιοσημείωτος ἐν Ἑλλάδι μελετητὴς τῆς ἀριστοτελικῆς φιλοσοφίας. Ὁ Βησσαρίων τότε μετέφρασε τὰ «Μετὰ τὰ φυσικὰ» καὶ ὁ Ἀργυρόπουλος τὰ «Φυσικά». Πάντως εἰς τὰ ἑλληνικὰ σχολεῖα κατὰ τὴν περίοδον τῆς δουλείας, ἐδιδάσκετο ὡς ἰδιαίτερον μάθημα ἡ ἀριστοτελικὴ λογική, ἠσχολήθησαν δὲ μὲ αὐτὴν ὁ Θεόφιλος Κορυδαλλεὺς (17ος αἰών) καὶ ὁ Βικέντιος Δαμωδὸς καὶ Γεώργιος Σουγδουρῆς (18ος αἰών). Οἱ ἐν τῇ χώρᾳ μας σήμερον φιλοσοφοῦντες διανοούμενοι, εὑρίσκοντες πολὺ εὐκολώτερον τὴν ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ εἰσαγωγὴν φιλοσοφικῶν ἰδεῶν, ἀπαξιοῦν νὰ κύψουν μὲ εὐλάβειαν εἰς τὰ κείμενα, ἅτινα μᾶς ἐκληροδότησεν ὁ Ἀριστοτέλης καὶ οἱ ἄλλοι Ἕλληνες σοφοὶ καὶ ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐβασίσθησαν διὰ νὰ διατυπώσουν τὰς ἰδικάς των θεωρίας οἱ ξένοι νεώτεροι στοχασταί, τοὺς ὁποίους δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ θαυμάζουν τόσον ὑπερβολικὰ οἱ νεώτεροι Ἕλληνες.

Ἐκτὸς τῆς ἱστορικῆς της ἐπιβιώσεως ἡ φιλοσοφία τοῦ Σταγιρίτου ἐμφανίζει ἐξαιρετικὴν ζωτικότητα, διότι ἐπιδρᾷ καὶ σήμερον ἀκόμη ἐπὶ τῆς ἀνθρωπίνης σκέψεως. Ἐπιζῇ ὡς ἀπηρτισμένον καὶ συγχρονισμένον φιλοσοφικὸν σύστημα εἰς τὸν Νεοθωμισμόν. Ἡ διεθνὴς φιλοσοφικὴ καὶ ἐπιστημονικὴ ὁρολογία χρησιμοποιεῖ πλείστους ὅρους, τεθέντας εἰς χρῆσιν ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους. Ὅταν ὁ οἰκονομολόγος ὁμιλῇ περὶ τοῦ «δυναμικοῦ» τῆς βιομηχανίας, ὁ φυσικὸς περὶ ὕλης καὶ ἐνεργείας, περὶ δυναμικῆς καὶ κινητικῆς ἐνεργείας, ὁ παιδαγωγὸς περὶ ἐξελίξιμων προδιαθέσεων, ὁ μαθηματικὸς περὶ τοῦ συνεχοῦς, ὁ ἱστοριοδίφης περὶ ἱστορισμοῦ καὶ ἐξελικτισμοῦ, ὁ αἰσθητικὸς περὶ ὕλης καὶ μορφῆς τοῦ καλλιτεχνήματος, πρόκειται περὶ ἐννοιῶν ἀριστοτελικῶν. Ἡ τυπικὴ λογικὴ ἵσταται σχεδὸν ἄνευ σημαντικῶν προόδων, ὅπως τὴν ἐσχεδίασεν αὐτός. Ἡ νεωτέρα βιολογία πλησιάζει πρὸς τὴν περὶ ἐντελεχείας θεωρίαν του, καὶ εἰς τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Μπέρξον εὑρίσκομεν ἰσχυρὰν ἀπήχησιν τοῦ ἀριστοτελικοῦ δυναμισμοῦ. Ἡ φιλοσοφικὴ ἔννοια τῆς δυνάμεως, ἀπετέλεσε τὴν βάσιν διὰ νὰ ἱδρυθῇ ἡ μοναδολογία τοῦ Λάϊμπνιτς, ἡ ἐκδεχομένη τὴν μονάδα ὡς τελολογικὴν ὀντότητα, ἐγκλείουσαν ἐν ἑαυτῇ τάσιν πρὸς ἐξέλιξιν. Ὁ αὐτὸς δυναμισμὸς ὑπόκειται ὡς μεταφυσικὴ ἀρχὴ εἰς τὰ συστήματα τοῦ Σοπεγχάουερ καὶ τοῦ Νίτσε, εἰς δὲ τὴν σύγχρονον ὑπαρξιακὴν φιλοσοφίαν ἐνεφανίσθη καὶ πάλιν ἡ ἔννοια τῆς δυνάμεως ὡς σπουδαιότατον ὑπαρξιακὸν χαρακτηριστικόν. Ἡ νεωτέρα φυσικὴ ἔρευνα ἐπανέρχεται ἤδη εἰς τὴν ἰδέαν ὅτι τὸ σύμπαν εἶναι πεπερασμένον καὶ θέτει εἰς ἄμεσον συνάφειαν τὸν χρόνον μὲ τὴν κίνησιν, κατὰ τρόπον ὅστις μᾶς ὑπενθυμίζει τὸν ἀριστοτελικὸν ὁρισμὸν τὸν ὁρίζοντα «τὸν χρόνον ὡς ἀριθμὸν κινήσεως».

Ἡ ἀξία τῶν ἀριστοτελικῶν σπουδῶν. Ἐκ τῶν ἀνωτέρω συνάγεται ὅτι ἡ μελέτη τῶν ἀριστοτελικῶν συγγραμμάτων κέκτηται ὑψίστην σπουδαιότητα διὰ τὴν κατανόησιν τῶν προβλημάτων, ἅτινα καὶ σήμερον ἀπασχολοῦν τὴν σύγχρονον φιλοσοφικὴν σκέψιν. Διὰ νὰ γίνῃ τοῦτο φανερὸν ἀρκεῖ ἓν καὶ μόνον παράδειγμα. Σήμερον ὁ θόρυβος, ὅστις γίνεται σχετικῶς μὲ τὴν ὑπαρξιακὴν φιλοσοφίαν, ἔφερεν εἰς τὴν ἐπικαιρότητα τὴν θεμελιώδη ἀρχὴν τοῦ Καρτερίου «νοῶ, ἄρα ὑπάρχω». Ὅσοι δὲν ἔχουν ἐγκύψει εἰς τὰ φιλοσοφικὰ κείμενα νομίζουν ὅτι πρόκειται περὶ ἀρχῆς ἀπολύτως νέας, ἥτις διὰ τοῦτο σημαίνει τὴν στροφὴν τῆς εὐρωπαϊκῆς σκέψεως πρὸς νέους ὁρίζοντας. Ἡ ἱστορικὴ ὅμως ἔρευνα ἔχει δείξει ὅτι ὁ Αὐγουστῖνος κατὰ τὰ τέλη τοῦ 4ου μ.Χ. αἰῶνος, συνάγει τὸ περὶ ὑπάρξεως τοῦ ἐγὼ συμπέρασμα, ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἐκτελεῖ ἐν τῇ διανοίᾳ του σκέψεις, ἔστω καὶ ἂν δι' αὐτὰν δὲν εὑρίσκῃ τὸ ἀληθές. Τὸ ὅτι ἀμφιβάλλομεν καὶ σκεπτόμεθα, ἔστω καὶ ἐσφαλμένως, ἀποδεικνύει ὅτι ὑπάρχομεν. Ἀλλὰ καὶ ὁ Αὐγουστῖνος δὲν δύναται νὰ διεκδικήσῃ διὰ τὸν ἑαυτόν του τὴν ἀπόλυτον πατρότητα τοῦ ἐπιχειρήματος τούτου. Ὅπως παρετήρησεν ὁ Γάλλος φιλόσοφος Μπρεϊέ, εἷς ἐκ τῶν ἐγκριτωτέρων μελετητῶν τῆς ἀρχαίας φιλοσοφίας, εἰς τὸ γαλλιστὶ ἐκδιδόμενον περιοδικὸν «Φιλοσοφικὴ Ἐπιθεώρησις», ἔτους 1942, παρὰ τῷ Ἀριστοτέλει εἰς τὸ ἔργον του «Περὶ αἰσθήσεως» (448 α 25), ὑπάρχει μία «ἀρχαϊκὴ μορφὴ τοῦ νοῶ, ἄρα ὑπάρχω». Τὸ χωρί-

ον τοῦτο ἔχει ὡς ἑξῆς: «Εἰ ὅτε αὐτὸς αὐτοῦ τις αἰσθάνεται ἢ ἄλλου ἐν συνεχεῖ χρόνῳ, μὴ ἐνδέχεται τότε λανθάνειν ὅτι ἐστίν». («Οταν δηλαδὴ κάποιος ἔχη αἴσθησιν τοῦ ἑαυτοῦ του ἢ ἑνὸς ἄλλου μέσα εἰς συνεχῆ χρόνον, τότε εἶναι ἀδύνατον νὰ μὴ ἔχη τὴν συνε.δησιν ὅτι ὑπάρχει). Εὐστόχως παρατηρεῖ ὁ Μπρεῖέ, ὅτι «τόσον ὁ Ἀριστοτέλης ὅσον καὶ ὁ Καρτέσιος εἶναι σύμφωνοι, ὡς πρὸς τὴν ἀδιαίρετον ἑνότητα τῆς ἀντιλήψεως τοῦ ἐγὼ καὶ τῆς ὑπάρξεως». Καὶ ὁ Ἀριστοτέλης ἀφορμᾶται ἀπὸ τὴν ἄμεσον ἐνόρασιν τῶν διαδραματιζομένων εἰς τὴν σφαῖραν τοῦ ἐγὼ γεγονότων, διὰ νὰ μεταβῆ εἰς τὴν διαβεβαίωσιν περὶ τῆς ὑπάρξεως τοῦ ἐγὼ εἰς τὸ «ὅτι ἐστίν». Λίαν ἀξιοσημείωτον προσέτι εἶναι ὅτι ὁ «συνεχὴς χρόνος», ἡ «διάρκεια», ὅπως θὰ ἔλεγεν ὁ Μπέρξον, θεωρεῖται ἐνταῦθα ὡς στοιχεῖον ὅπερ ἐπικυρώνει τὴν ὑπαρκτικὴν ἀλήθειαν καὶ βεβαιότητα, «τὸ μὴ λανθάνειν ὅτι ἐστίν». Αἱ ἱστορικαὶ αὗται συσχετίσεις πρὸς προβλήματα, ἅτινα καὶ σήμερον εἶναι ἀμέσου ἐνδιαφέροντος, ἀρκοῦν νὰ δείξουν πόσον δύνανται νὰ προωθηθοῦν αἱ συστηματικαὶ καὶ φιλοσοφικαὶ σπουδαὶ ἐκ τῆς μελέτης τῶν ἀριστοτελικῶν συγγραμμάτων.

Αἱ ἀνωτέρω διαπιστώσεις ἐγένοντο ἀφορμὴ νὰ τεθῆ πρόβλημα κατὰ πόσον ὁ Καρτέσιος εἶχεν ὑπ' ὄψιν του τὰ ἀριστοτελικὰ κείμενα εἴτε ἀμέσως εἴτε ἐμμέσως ἐκ τῆς ἀναγνώσεως μεσαιωνικῶν φιλοσοφικῶν συγγραμμάτων. Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι ὁ Γάλλος φιλόσοφος εἰς τοὺς «Κανόνας διὰ τὴν διεύθυνσιν τοῦ πνεύματος», κάμνει λόγον περὶ τῆς Σωκρατικῆς ἀμφιβολίας. Εἰς τὸν δωδέκατον κανόνα γράφει: «Ἂν ὁ Σωκράτης λέγη ὅτι ἀμφιβάλλει περὶ ὅλων, προκύπτει κατὰ λογικὴν ἀναγκαιότητα ὅτι κατανοεῖ τοὐλάχιστον τοῦτο: ὅτι δηλαδὴ ἀμφιβάλλει. Οὕτω, γνωρίζει λοιπὸν ὅτι πρᾶγμά τι δύναται νὰ δείξη πόσον καρποφόρος καὶ διὰ τὴν κατανόησιν καὶ ἐπεξεργασίαν τῶν μεγάλων προβλημάτων, ἅτινα ἀπασχολοῦν τὴν σημερινὴν φιλοσοφικὴν σκέψιν, δύναται νὰ ἀποβῆ ἡ μελέτη τῆς ἀριστοτελικῆς φιλοσοφίας, ἡ ἀφορμωμένη ἀπὸ τὰ κείμενα, ἅτινα περιεσώθησαν μέχρις ἡμῶν, ἀλλὰ καὶ συγχρόνως, ἐπαναλαμβάνω, καταδεικνύεται τὸ πολλάκις λεχθέν, πόσον μεγάλαι διάνοιαι ὑπῆρξαν οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες σοφοὶ καὶ κυρίως ὁ Πλάτων καὶ ὁ Ἀριστοτέλης, ἄνευ τῆς συμβολῆς καὶ τῆς ἐπιδράσεως τῶν ὁποίων δὲν ὄχι μόνον ἡ νεωτέρα διανόησις θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ δημιουργηθῆ καὶ νὰ ἐξελιχθῆ, ἀλλὰ καὶ αἱ φυσικαὶ ἀκόμη ἐπιστῆμαι εἶναι ζήτημα ἐὰν θὰ ἠδύναντο νὰ ἐξελιχθοῦν ὅπως ἐξελίχθησαν εἰς τὴν ἐποχήν μας. Τοιαύτης ἀξίας καὶ σημασίας εἶναι ἡ πνευματικὴ κληρονομία μας καὶ ἰδοὺ διατί ἡ Ἑλλὰς κατέχει, κατὰ γενικὴν ἄλλωστε ὁμολογίαν, τὴν πνευματικὴν ἡγεσίαν τῆς ἀνθρωπότητος.

Κ. Δ. Γεωργούλης

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ ΕΡΓΑ

Παρατίθενται κατωτέρω εὐρεῖαι περιλήψεις τῶν κυριωτέρων ἔργων τοῦ Ἀριστοτέλους:

«ΗΘΙΚΑ ΕΥΔΗΜΕΙΑ». Ὑπὸ τὸν τίτλον τοῦτον φέρεται ἡ μία ἐκ τῶν τριῶν περὶ ἠθικῆς πραγματειῶν τοῦ Ἀριστοτέλους. Κατὰ τὴν παράδοσιν, ὠνομάσθησαν Εὐδήμεια, διότι ἐξεδόθησαν ὑπὸ τοῦ Εὐδήμου τοῦ Ροδίου, μαθητοῦ τοῦ Ἀριστοτέλους. Κατ' ἄλλην ἐκδοχὴν ὁ τίτλος των οὗτος ὀφείλεται εἰς τὸ ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης τὰ ἀφιέρωσεν εἰς τὸν Εὔδημον. Ἀλλ' ἡ ἀντίληψις αὕτη, καθὼς καὶ ἑτέρα παρομοία πρὸς αὐτὴν ἐν σχέσει μὲ τὰ «Ἠθικὰ Νικομάχεια», δὲν δύναται νὰ εὐσταθήσῃ, διότι κατὰ τὸν 4ον π.Χ. αἰῶνα, δὲν φαίνεται νὰ συνήθιζον οἱ συγγραφεῖς νὰ ἀφιερώνουν, ὅπως γίνεται εἰς μεταγενεστέρους χρόνους, τὰ βιβλία των εἰς προσφιλῆ πρὸς αὐτοὺς πρόσωπα.

Τὰ «Ἠθικὰ Εὐδήμεια» ἀποτελοῦνται ἐξ 8 βιβλίων: Α, Β, Γ, Δ, Ε, Ζ, Η, Θ. Ἐκ τούτων τὰ Δ, Ε, Ζ, βιβλία συμπίπτουν κατὰ λέξιν μὲ τὰ Ε, Ζ, Η βιβλία τῶν «Ἠθικῶν Νικομαχείων». Ἐπειδὴ δὲ εἰς τὰ περισσότερα χειρόγραφα τὰ περιέχοντα τὰ «Ἠθικὰ Εὐδήμεια», ἐλλείπουν τὰ μεσαῖα ταῦτα βιβλία, ἐνῶ περιέχονται εἰς τὰ «Ἠθικὰ Νικομάχεια», δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν ὅτι τὰ ἐν λόγω βιβλία Δ, Ε, Ζ, ἔχουν ληφθῆ ἐκ τῶν «Νικομαχείων». Συνεπῶς τὰ «Ἠθικὰ Εὐδήμεια» παρουσιάζουν εἰς τὸ μέσον των χάσμα καλυφθὲν ὑπὸ τοῦ ἀντιστοίχου τμήματος τῶν «Ἠθικῶν Νικομαχείων».

Τὸ περιεχόμενον τῶν «Ἠθικῶν Εὐδημείων». Τὰ πρῶτα 6 κεφάλαια τοῦ Α βιβλίου ἀποτελοῦν τὸ προοίμιον τῆς ὅλης πραγματείας. Ὡς ἀφετηρία τῆς συζητήσεως λαμβάνεται ἐπίγραμμα ἀναγεγραμμένον εἰς τὸ προπύλαιον τοῦ ἐν τῇ νήσῳ Δήλῳ Ἱεροῦ τῆς Λητοῦς, ὅπερ εἶχεν οὕτω:

> Κάλλιστον τὸ δικαιότατον, λῷστον δ' ὑγιαίνειν
> πάντων δ' ἥδιστον, οὗ τις ἐρᾷ τὸ τυχεῖν.

(Κάλλιστον πρᾶγμα εἶναι τὸ δικαιότατον, ἐπωφελέστατον δὲ ἡ ὑγεία, ἀπὸ ὅλα δὲ τὸ πλέον εὐχάριστον εἶναι νὰ ἐπιτύχη κανεὶς ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἀγαπᾷ).

Πρὸς τὸ ἐπίγραμμα τοῦτο, τὸ ὁποῖον χωρίζει τὸ καλὸν ἀπὸ τὸ ἀγαθὸν καὶ τὸ εὐχάριστον, ἐκδηλοῖ ὁ Ἀριστοτέλης τὴν διαφωνίαν του. Ἡ εὐδαιμονία, λέγει, εἶναι συγχρόνως καὶ κάλλιστον καὶ ἄριστον καὶ ἥδιστον: «Ἡ γὰρ εὐδαιμονία κάλλιστον καὶ ἄριστον ἁπάντων οὖσα ἥδιστόν ἐστιν» («Ηθ. Εὐδ.» 1214 α 7). Τοιουτοτρόπως τίθεται ὡς γενικὸν τὸ πρόβλημα, τὸ ὁποῖον πρέπει νὰ ἐξετάσῃ ἡ πραγματεία, ἡ εὐδαιμονία. Περὶ αὐτῆς πρέπει νὰ γίνῃ ἔρευνα, διὰ νὰ δειχθῆ εἰς τί συνίσταται καὶ πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ ἀποκτηθῆ «ἐν τίνι τὸ εὖ ζῆν καὶ πῶς κτητόν».

Ὡς πρὸς τὸ πρῶτον ἐρώτημα δίδεται προκαταβολικῶς ἡ πληροφορία ὅτι ὑπάρχουν τρεῖς ἀπαντήσεις. Ἄλλοι φρονοῦν ὅτι τὴν εὐδαιμονίαν ἀποτελεῖ ἡ φρόνησις, ἄλλοι νομίζουν ὅτι αὕτη συνίσταται εἰς τὴν ἀρετήν, καὶ ἄλλοι ταυτίζουν τὴν εὐδαιμονίαν μὲ τὴν ἡδονήν. Ἐπὶ τῇ βάσει τῶν κριτηρίων τούτων, ὁ ἀνθρώπινος βίος ἐμφανίζεται ὑπὸ τρεῖς μορφάς, ἤτοι: 1) ὡς βίος θεωρητικὸς ἢ φιλόσοφος, ἐφ' ὅσον ἀποβλέπει εἰς τὴν φρόνησιν (τὴν θεωρητικὴν κατανόησιν τῶν ὄντων)· 2) ὡς βίος πολιτικός, ἐφ' ὅσον ἀποβλέπει εἰς τὴν ἄσκησιν ἠθικῆς ἀρετῆς, καὶ 3) ὡς βίος ἀπολαυστικός, ἐφ' ὅσον ἔχει ὡς στόχον τῶν ἐπιδιώξεών του τὴν ἡδονήν. Τὸ δεύτερον πρόβλημα τὸ ἀναφερόμενον εἰς τὸν τρόπον, διὰ τοῦ ὁποίου ἀποκτᾶται ἡ εὐδαιμονία καὶ ἡ ἀρετή, ἐξετάζεται εἰς τὸ 5ον κεφάλαιον ἐν συνεπαφῇ μὲ τὴν γνώμην τοῦ Σωκράτους, ὅστις ἐδίδασκεν ὅτι αἱ ἀρεταὶ ἦσαν ἐπιστῆμαι. Ὁ συγγραφεὺς τῆς πραγματείας ἀποκρούει τὴν γνώμην ταύτην τοῦ Σωκράτους, παρατηρῶν ὅτι δὲν μᾶς ἐνδιαφέρει νὰ γνωρίζωμεν τί εἶναι ἡ ἀρετή, ἀλλὰ ποῖαι εἶναι αἱ προϋποθέσεις, αἵτινες εἶναι ἀπαραίτητοι διὰ τὴν ἀπόκτησίν της: «Περὶ ἀρετῆς οὐ τὸ εἰδέναι τιμιώτατόν τί ἐστιν, ἀλλὰ τὸ γινώσκειν ἐκ τίνων ἐστίν. Οὐ γὰρ εἰδέναι βουλόμεθα τί ἐστιν ἀνδρεία, ἀλλ' εἶναι ἀνδρεῖοι, οὐδὲ τί ἐστι δικαιοσύνη, ἀλλ' εἶναι δίκαιοι, καθάπερ καὶ ὑγιαίνειν μᾶλλον ἢ γινώσκειν τί ἐστι τὸ ὑγιαίνειν καὶ εὖ ἔχειν ἢ γινώσκειν τί ἐστι τὸ εὖ ἔχειν» («Ηθ. Εὐδ.» 1216 α 37). (Προκειμένου περὶ τῆς ἀρετῆς, ὑψίστην ἀξίαν δὲν ἔχει νὰ γνωρίζωμεν τί εἶναι ἡ ἀρετή, ἀλλὰ τί εἶναι ἀπαραίτητον διὰ τὴν ἀπόκτησίν της. Διότι ἡ βούλησίς μας δὲν ἀποβλέπει εἰς τὸ νὰ κάμη νὰ μάθωμεν τί εἶναι ἡ ἀνδρεία, ἀλλὰ εἰς τὸ νὰ μᾶς κάμη νὰ εἴμεθα ἀνδρεῖοι, οὔτε ἀποβλέπει νὰ μᾶς μάθη τί εἶναι δικαιοσύνη, ἀλλὰ νὰ μᾶς καταστήση δικαίους· Ὁμοίως ἀποβλέπει νὰ μᾶς κάμη ὑγιεῖς καὶ ὄχι γνώστας τοῦ τί εἶναι ἡ ὑγεία, ἐπίσης δὲ ἀποβλέπει (ἡ βούλησις) νὰ μᾶς δώση εὐεξίαν καὶ ὄχι νὰ μᾶς διδάξη τί εἶναι ἡ εὐεξία).

Εἶναι φανερὸν ὅτι ἔχει ὁ συγγραφεὺς τῶν «Ἠθικῶν Εὐδημείων» τοποθετηθῆ πέραν τῶν σωκρατικῶν περὶ ἀρετῆς ἀντιλήψεων καὶ ὅτι παραδέχεται τὴν ὕπαρξιν τῆς ἀρετῆς ὡς ἐμπειρικοῦ δεδομένου. Ἡ μέθοδος, τὴν ὁποίαν θὰ ἀκολουθήσῃ ἡ ἔρευνα τῶν προβλημάτων, ὁρίζεται εἰς τὸ 6ον κεφάλαιον, ἔνθα ἀναγράφεται «πειρατέον δὲ περὶ πάντων τούτων ζητεῖν τὴν πίστιν διὰ τῶν λόγων, μαρτυρίοις καὶ παραδείγμασι χρώμενον τοῖς φαινομένοις» (1216 β 26). (Πρέπει νὰ προσπαθῆ νὰ ἀναζητῆ κανεὶς ἀξιόπιστον συμπέρασμα περὶ ὅλων τῶν μνημονευθέντων ζητημάτων διὰ θεωρητικῶν συλλογισμῶν, χρησιμοποιῶν ὡς ἀποδείξεις καὶ παραδείγματα τὰς ἐπικρατούσας περὶ αὐτῶν δοξασίας).

Εἰς τὸ 7ον κεφάλαιον γίνεται μετάβασις ἀπὸ τοῦ προοιμίου εἰς τὸ πρῶτον ἐκ τῶν κυρίων θεμάτων, ὅπερ ἀναφέρεται εἰς τὸν καθορισμὸν τῆς οὐσίας τῆς εὐδαιμονίας «τί ἐστιν ἡ εὐδαιμονία». Εἰς τὸ τιθέμενον ἐρώτημα δίδεται ἡ ἀπάντησις ὅτι εὐδαιμονία εἶναι «τῶν ἀνθρώπῳ πρακτῶν ἄριστον», τὸ μέγιστον ἀγαθὸν ἐξ ἐκείνων τὰ ὁποῖα δύναται νὰ ἐπιτύχῃ ὁ ἄνθρωπος διὰ τῆς πρακτικῆς ἠθικῆς του ἱκανότητος. Ἡ ἀπάντησις αὕτη φέρει εἰς τὴν ἐπικαιρότητα τὸ πρόβλημα τὸ ἀναφερόμενον εἰς τὴν ἰδέαν τοῦ ἀγαθοῦ. Ὑπάρχει ἓν ἐνιαῖον ἀγαθόν, ὅπως ἐδίδασκεν ὁ Πλάτων, ἢ ὑπάρχει ποικιλία ἀγαθῶν; Ὁ συγγραφεὺς τῆς πραγματείας διαφωνεῖ πρὸς τὸν Πλάτωνα καὶ δέχεται ὅτι ὑπάρχουν πολλὰ εἴδη ἀγαθῶν. Μεταξὺ δὲ τῶν ποικίλων ἀγαθῶν, ὑψίστην ἀξίαν ἔχει τὸ ἀγαθόν, ὅπερ ἀποτελεῖ τὸν στόχον τῆς ἠθικῆς πρακτικῆς ἐνεργείας τοῦ ἀνθρώπου. Εἶναι δὲ τοῦτο τὸ ἀγαθὸν τὸ θέμα, περὶ τοῦ ὁποίου πραγματεύονται αἱ τρεῖς ἐπιστῆμαι, ἤτοι ἡ πολιτική, ἡ οἰκονομικὴ καὶ ἡ περὶ τὸν καθορισμὸν τῆς φρονήσεως ἀσχολουμένη ἐπιστήμη τῆς ἠθικῆς: «Ὥστε τοῦτ' ἂν εἴη αὐτὸ τὸ ἀγαθὸν τὸ τέλος τῶν ἀνθρώπων πρακτῶν. Τοῦτο δ' ἐστὶ τὸ ὑπὸ τὴν κυρίαν πασῶν, αὕτη δ' ἐστὶ πολιτικὴ καὶ οἰκονομικὴ καὶ φρόνησις» (1218 β 11). («Ωστε τοῦτο θὰ εἶναι τὸ καθαυτὸ ἀγαθόν, δηλαδὴ ὁ στόχος, εἰς τὸν ὁποῖον ἀποβλέπουν ὅλαι αἱ πράξεις τοῦ ἀνθρώπου. Τοῦτο δὲ εἶναι τὸ ὑπαγόμενον εἰς τὴν δικαιοδοσίαν τῆς ἐπιστήμης, ἥτις ἔχει ἐν συγκρίσει πρὸς ὅλας τὰς ἄλλας τὴν κυριαρχίαν. Αὕτη δὲ ἡ ἐπιστήμη εἶναι ἡ πολιτική, ἡ οἰκονομικὴ καὶ ἡ φρόνησις, δηλαδὴ ἡ ἠθική). Εἰς τὸ χωρίον τοῦτο βλέπομεν ὅτι τὰ «Ἠθικὰ Εὐδήμεια» ἀποχωρίζουν ὡς ἰδιαίτερον κλάδον τὴν ἠθικὴν (φρόνησιν) ἀπὸ τῆς πολιτικῆς. Εἰς τὰ «Ἠθικὰ Νικομάχεια» ἡ ἠθικὴ ἐμφανίζεται ὑποτεταγμένη εἰς τὴν πολιτικήν.

Εἰς τὸ Β΄ βιβλίον ἡ συζήτησις ἐπιλαμβάνεται τῆς ἐξετάσεως τοῦ θέματος τοῦ ἀναφερομένου εἰς τὴν ποικιλίαν τῶν εἰδῶν ὑπὸ τὰ ὁποῖα ἐμφανίζονται τὰ ἀγαθά. Ἔχομεν ἀγαθὰ ὑπάρχοντα ἐκτὸς τῆς ψυχῆς καὶ ἀγαθὰ ὑπάρχοντα ἐντὸς τῆς ψυχῆς. Εἰς τὰ τελευταῖα ταῦτα ὑπάγεται ἡ φρόνησις, ἡ ἀρετὴ καὶ ἡ ἡδονὴ καὶ γενικώτερον ἡ εὐδαιμονία, ἥτις ἀποτελεῖ τὸ κυριώτερον θέμα τῆς πραγματείας. Λαμβανομένου λοιπὸν ὑπ' ὄψιν ὅτι ἡ εὐδαιμονία εἶναι ἀγαθὸν ὑπάρχον ἐντὸς τῆς ψυχῆς, διὰ νὰ διευκρινηθῆ ἡ οὐσία της πρέπει νὰ διευκρινηθῆ ποία εἶναι ἡ οὐσία τῶν ἀγαθῶν, τὰ ὁποῖα ὑπάρχουν ἐντὸς τῆς ψυχῆς. Ἐὰν στρέψωμεν τὸ βλέμμα τῆς παρατηρήσεώς μας πρὸς τὴν ψυχήν, θὰ ἴδωμεν ὅτι ἐντὸς αὐτῆς ὑπάρχουν ἕξεις, δυνάμεις, ἐνέργειαι καὶ κινήσεις. Συμφώνως πρὸς ταῦτα ἡ εὐδαιμονία εἶναι ἐνέργεια ἐκτελουμένη ὑπὸ ψυχῆς ἀγαθῆς. Ἐὰν δηλαδὴ ἡ ψυχὴ εἶναι καλῆς ποιότητος καὶ ἔχη τὴν ἱκανότητα νὰ ἐνεργῇ, τότε γεννᾶται ἡ εὐδαιμονία. Ὅθεν πρέπει ἡ ψυχὴ νὰ ἔχη τὴν δύναμιν τῆς ἐνεργητικότητος, διὰ νὰ δύναται νὰ «πράττῃ εὖ». Τὸ «πράττειν εὖ» διὰ τοὺς Ἕλληνας ἔχει διπλῆν σημασίαν. Σημαίνει τὴν καλῆς ποιότητος ἐνεργητικότητα καὶ συγχρόνως τὴν ἐξ αὐτῆς ἐκπηγάζουσαν εὐτυχίαν. Ὁ λαὸς τῶν Ἑλλήνων δὲν εὑρισκε τὴν εὐτυχίαν του εἰς τὴν ἀπόλαυσιν, ἀλλὰ εἰς τὴν δρᾶσιν. Ἄνευ τῆς ἐννοίας τῆς δράσεως δὲν νοεῖται ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων ἡ εὐδαιμονία. Ὅθεν ἡ εὐδαιμονία ἔχει ὡς ἀπαραίτητον προϋπόθεσιν τὴν ἐνεργητικότητα τῆς ψυχῆς. Ἡ ἱκανότης τῆς ψυχῆς νὰ ἐμφανίσῃ ἐνεργητικότητα ἄγουσαν εἰς τὴν εὐδαιμο-

νίαν εἶναι ἡ ἀρετή, ἥτις ὁρίζεται ὡς «ἡ βελτίστη διάθεσις ἢ ἕξις ἢ δύναμις τῆς ψυχῆς». Τοιουτοτρόπως μεταβαίνομεν ἤδη εἰς τὴν ἐξέτασιν τῆς ἠθικῆς ἀρετῆς ὡς προϋποθέσεως τῆς εὐδαιμονίας. Τίθεται οὕτω τὸ πρόβλημα: τί εἶναι ἀρετή; Ἡ ἀπόκρισις δίδεται εἰς τὸ 3ον κεφάλαιον τοῦ μνημονευθέντος βιβλίου.

Ἡ ἠθικὴ ἀρετή, ὅπως ἐλέχθη ἀνωτέρω, εἶναι πρακτικὴ ἐνέργεια τῆς ψυχῆς. Ἐπειδὴ δὲ ἡ ἐνέργεια εἶναι μία κατάστασις, ἥτις δὲν δύναται νὰ νοηθῇ ἄνευ κινήσεως, δυνάμεθα τὴν ἀρετὴν νὰ θεωρήσωμεν ὡς μίαν κίνησιν ἐκδηλουμένην ἐπὶ ἑνὸς συνεχοῦς διαστήματος. Εἰς πᾶν ὅμως συνεχὲς καὶ ὑποκείμενον εἰς διαίρεσιν διάστημα, ὑπάρχουν ὡς πρὸς τὴν σχετικὴν πρὸς τοῦτο κίνησιν, αἱ ἔννοιαι τῆς ὑπεροχῆς, τῆς ἐλλείψεως καὶ τοῦ μέσου. Ἀπὸ ποιοτικῆς ἀπόψεως ἀναμφισβήτητον τυγχάνει ὅτι ἐκ τῶν τριῶν τούτων ἐννοιῶν, ἡ προτιμοτέρα εἶναι τὸ μέσον. Ἄρα καὶ ἡ ἀρετὴ θεωρουμένη ὡς κίνησις, δὲν πρέπει νὰ ἔχῃ τὰ χαρακτηριστικὰ οὔτε τῆς ἐλλείψεως, οὔτε τῆς ὑπεροχῆς, ἀλλὰ τῆς μεσότητος. Ἐκ τούτου ἀγόμεθα εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ ἀρετὴ πρέπει νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς μεσότης. Ἡ τελειότης τῆς μεσότητος ἔγκειται εἰς τὸ ὅτι περιλαμβάνει μέσα εἰς τὸν ἑαυτόν της τὰ πλήρη ἀξίας χαρακτηριστικά, τὰ ἐνυπάρχοντα εἰς τὰς δύο ἀκρότητας. Εἶναι ἡ μεσότης, κατά τινα τρόπον, ἐξίσωσις τῶν δύο ἀκροτήτων, αἵτινες, ἂν δὲν συνδιαλλαγοῦν διὰ τῆς μεσότητος, εἶναι προωρισμέναι νὰ ἀλληλοφθαροῦν. Ἡ δειλία π.χ., εἶναι ὅλως ἀντίθετος πρὸς τὴν θρασύτητα. Αἱ δύο αὗται ἀντιθετικαὶ καταστάσεις τοῦ ἤθους δύνανται νὰ συναντηθοῦν εἰς τὴν ἀρετὴν τῆς ἀνδρείας, ἥτις συμπεριλαμβάνει πᾶν ὅ,τι ἀξιόλογον ἔχει τόσον ἡ δειλία, ὅσον καὶ ἡ θρασύτης. Ἡ οὕτω νοουμένη μεσότης ταυτίζεται μὲ τὸ ἴσον, τὸ ὁποῖον παρεντιθέμενον μεταξὺ τοῦ ἐλάσσονος καὶ τοῦ μείζονος, ἄγει ταῦτα εἰς συνδιαλλαγήν. «Τὸ ἴσον τοῦ μὲν ἐλάσσονος μεῖζον, τοῦ μείζονος δὲ ἔλαττον». («Ἠθ. Εὐδ.» 1220 6 33). (Τὸ ἴσον εἶναι ἐν συγκρίσει πρὸς τὸ μικρότερον μεγαλύτερον, ἐν συγκρίσει δὲ πρὸς τὸ μεγαλύτερον μικρότερον). Εἶναι προφανὲς ὅτι ἡ θεωρία περὶ τῆς ἀρετῆς ὡς μεσότητος στηρίζεται ἐπὶ τῆς ἀριθμητικῆς περὶ ἀναλογιῶν θεωρίας. Ὁ συγγραφεὺς τῆς πραγματείας θέλει νὰ εἴπῃ ὅτι ἡ ἀρετὴ εἶναι μία ἁρμονικὴ ἐνέργεια τῆς ψυχῆς ἀπηλλαγμένη τῆς ἀοριστίας, ἥτις προέρχεται ἐκ τῆς ὑπερβολῆς ἢ ἐλλείψεως. Ὑπερνικῶσα τὴν ἀοριστίαν τῆς ἐλλείψεως καὶ ὑπερβολῆς, ἡ ἀρετὴ κατανικᾷ τὴν ἀοριστίαν τῆς ὕλης καὶ καθιστᾷ ἱκανὴν τὴν ψυχὴν νὰ λάβῃ ὡρισμένην ὀντολογικὴν μορφήν.

Μετὰ τὴν διασαφήνισιν τῆς οὐσίας τῆς ἠθικῆς ἀρετῆς, παρέχεται ὁ ἀκόλουθος πίναξ τῶν ἀρετῶν (Κεφ. 3):

Ἔλλειψις	Μεσότης	Ὑπερβολὴ
1 ἀναλγησία	πραότης	ὀργιλότης
2 δειλία	ἀνδρεία	θρασύτης
3 ἀναισθησία	σωφροσύνη	ἀκολασία
4 κατάπληξις	αἰδὼς	ἀναισχυντία
5 ἀνώνυμον	νέμεσις	φθόνος
6 ζημία	δίκαιον	κέρδος
7 ἀνελευθερία	ἐλευθεριότης	ἀσωτεία
8 εἰρωνεία	ἀλήθεια	ἀλαζονεία
9 ἀπέχθεια	φιλία	κολακεία
10 αὐθάδεια	σεμνότης	ἀρέσκεια
11 κακοπάθεια	καρτερία	τρυφερότης
12 μικροψυχία	μεγαλοψυχία	χαυνότης
13 μικροπρέπεια	μεγαλοπρέπεια	δαπανηρία
14 εὐήθεια	φρόνησις	πανουργία

Ὁ ἀνωτέρω πίναξ τῶν ἠθικῶν ἀρετῶν παραβαλλόμενος πρὸς τὴν ἀντίστοιχον εἰς τὰ «Ἠθικὰ Νικομάχεια» (1107 α 28 κ.ἑ.) ἀπαρίθμησιν, παρουσιάζει τέσσαρας ἀρετὰς ἐπὶ πλέον, ἤτοι τὴν δικαιοσύνην, καρτερίαν, φρόνησιν καὶ σεμνότητα, ἐπὶ ἔλαττον δὲ δύο ἀρετάς, ἤτοι τὴν εὐτραπελίαν καὶ τὴν μεταξὺ τοῦ φιλοτίμου καὶ ἀφιλοτίμου ἀνώνυμον ἀρετήν. Εἰς τὸν ἀνωτέρω πίνακα αἱ ἀρεταὶ ἀναγράφονται εἰς τὴν μεσαίαν στήλην, εἰς τὴν ἀριστερὰν στήλην σημειοῦνται αἱ ἀντίστοιχοι κακίαι, αἱ προερχόμεναι ἐξ ἐλλείψεως, εἰς δὲ τὴν δεξιὰν αἱ ἀντίστοιχοι κακίαι, αἱ προερχόμεναι ἐξ ὑπερβολῆς. Εἰς τὴν ὑπ' ἀριθμὸν 5 συστοιχίαν, ἡ ἀρετὴ τῆς νεμέσεως εἶναι ἡ σύμμετρος λύπη διὰ τὴν εὐτυχίαν ἀναξίου νὰ εὐτυχῇ ἄνθρωπου καὶ ἡ σύμμετρος ἐπιδοκιμασίας διὰ τὴν δυστυχίαν ἀνθρώπου, ὅστις εἶναι ἄξιος νὰ δυστυχήσῃ. Διὰ τοῦτο ἡ νέμεσις τοποθετεῖται εἰς τὰ «Ἠθικὰ Νικομάχεια» μεταξὺ φθόνου καὶ ἐπιχαιρεκακίας.

Εἰς τὸ κεφάλαιον 4 γίνεται νέα διαίρεσις τῶν ἀρετῶν ἐπὶ τῇ βάσει τῶν δύο τμημάτων τῆς ψυχῆς. Ἐπειδὴ ἡ ψυχὴ διαιρεῖται εἰς ἓν λογικὸν καὶ εἰς ἓν ἄλογον τμῆμα, αἱ ἀρεταὶ θὰ ὑποδιαιρεθοῦν ἀντιστοίχως εἰς δύο κατηγορίας. Αἱ ἀρεταὶ τοῦ λογικοῦ τμήματος ἀποτελοῦν τὰς διανοητικὰς ἀρετάς, αἱ δὲ τοῦ ἀλόγου τὰς ἠθικάς. Αἱ τελευταῖαι ἀναφέρονται εἰς τὴν ἀνθρωπίνην συμπεριφορὰν καὶ εἰδικώτερον εἰς τὰς πρακτικὰς ἐνεργείας καὶ εἰς τὰς ἐξ αὐτῶν πηγαζούσας συναισθηματικὰς καταστάσεις (πράξεις - πάθη). Ἐπειδὴ αἱ συναισθηματικαὶ καταστάσεις, αἵτινες ἐκδηλοῦνται ὡς ἡδονὴ καὶ λύπη, ἀποτελοῦν κριτήρια ἐκτιμήσεως τῆς πράξεως, προκύπτει τὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ συγκεκριμένη ἠθικὴ συμπεριφορὰ ἔχει ὡς ὕλην καὶ ὡς στόχον τῶν ἐνεργειῶν της τὴν ἡδονὴν καὶ λύπην. Κατὰ τὴν ἠθικὴν συμπεριφορὰν τίθεται πρόβλημα, ἂν πρέπει νὰ ἐπιδιώξωμεν ἢ νὰ ἀποφύγωμεν λύπας ἢ ἡδονάς. Ἕνεκα τούτου φθάνομεν εἰς τὸ ἀκόλουθον συμπέρασμα: «Ὥστε διά τε ταῦτα καὶ διὰ τὰς ἔμπροσθεν θέσεις συμβαίνει πᾶσαν ἠθικὴν ἀρετὴν περὶ ἡδονὰς εἶναι καὶ λύπας... Δι' ἡδονὰς δὲ καὶ λύπας φαύλους φαμὲν εἶναι, τῷ διώκειν καὶ φεύγειν ἢ ὡς μὴ δεῖ ἢ ἃς μὴ δεῖ. Διὸ καὶ διορίζονται πάντες προχείρως ἀπάθειαν καὶ ἠρεμίαν περὶ ἡδονὰς καὶ λύπας εἶναι τὰς ἀρετάς, τὰς δὲ κακίας ἐκ τῶν ἐναντίων». («Ἠθ. Εὐδ.» 1221 6 37). (Ὥστε ἕνεκα τῶν ἀναπτυχθέντων καὶ ἕνεκα τῶν προηγηθεισῶν διαπιστώσεων, προκύπτει τὸ συμπέρασμα ὅτι πᾶσα ἠθικὴ ἀρετὴ ἀναφέρεται εἰς ἡδονὰς καὶ λύπας. Ἀποβλέποντες δὲ εἰς ἡδονὰς καὶ λύπας χαρακτηρίζομεν (τοὺς ἀνθρώπους) ὡς φαύλους, ἐπειδὴ τὰς ἐπιζητοῦν καὶ τὰς ἀποφεύγουν ἢ κατ' ἀνάρμοστον τρόπον, ἢ ἐπειδὴ ἐπιζητοῦν καὶ ἀποφεύγουν τὰς ἡδονὰς καὶ λύπας, τὰς ὁποίας δὲν πρέπει. Διὰ τοῦτο, κατὰ τοὺς προχείρους ὁρισμούς, οἱ πολλοὶ ἄνθρωποι ὁρίζουν τὰς ἀρετὰς ὡς ἀπάθειαν καὶ ἠρεμίαν, ἐν σχέσει μὲ τὰς ἡδονὰς καὶ λύπας, τὰς δὲ λύπας κατὰ τὸν ἀντίστροφον τρόπον).

Εἰς τὰ ἑπακολουθοῦντα κεφάλαια (4—9) καθορίζεται τὸ εἶδος τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων, εἰς τὰς ὁποίας ἀναφέρεται ἡ ἀρετή, διασαφηνίζονται δὲ αἱ ἔννοιαι τῆς ἑκουσίου καὶ ἀκουσίου πράξεως. Ἡ ἀρετὴ καὶ ἡ κακία ἀναφέρονται εἰς πράξεις, τῶν ὁποίων αἴτιος τυγχάνει ὁ ἄνθρωπος. Ὁ Ἀριστοτέλης δέχεται ὅτι ὑπάρχουν πράξεις, τῶν ὁποίων ἀρχὴ καὶ αἴτιον εἶναι ὁ ἄνθρωπος. Συνεπῶς ἡ ἀρετὴ τοῦ ἀνθρώπου σχετίζεται ἀμέσως μὲ τὴν ἀνθρωπίνην ἐλευθερίαν, καὶ διὰ τοῦτο κατατάσσεται τόσον αὐτὴ ὅσον καὶ ἡ κακία εἰς τὰς ἑκουσίους ἐνεργείας τοῦ ἀνθρώπου «ἡ ἀρετὴ καὶ ἡ κακία τῶν ἑκουσίων» («Ἠθ. Εὐδ.» 1223 α 19). Κατόπιν τῆς διαπιστώσεως αὐτῆς, πρέπει νὰ καθορισθοῦν αἱ ἔννοιαι τοῦ ἑκουσίου καὶ ἀκουσίου. Ἑκούσιον εἶναι ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον πράττει ὁ ἄνθρωπος ἀκολουθῶν τὴν ὑπόδειξιν τῆς σκέψεώς του «ἐν τῷ διανοούμενόν πως πράττειν εἶναι τὸ ἑκούσιον». («Ἠθ. Εὐδ.» 1224 α 7). (Ἡ ἑκουσία πρᾶξις εἶναι ἡ πραττομένη μετὰ σκέψεως). Ἀκουσία εἶναι μία πρᾶξις ὅταν διαπράττεται ἢ ὑπὸ τὸ κράτος βιαίου ἐξαναγκασμοῦ ἢ ἐξ ἀγνοίας: «Ὅταν γάρ τι τῶν ἐξωθεν παρὰ τὴν ἐν αὐτῷ ὁρμὴν κινῇ ἢ ἠρεμίζῃ βίᾳ φαμέν, ὅταν δὲ μὴ οὐ βίᾳ». («Ἠθ. Εὐδ.» 1224 6 7). (Διότι ὅταν εἷς ἐξωτερικὸς παράγων κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὴν ὑπάρχουσαν ἐσωτερικὴν ὁρμὴν παράγῃ κίνησιν ἢ ἠρεμίαν, τὸ γεγονὸς τοῦτο τὸ χαρακτηρίζομεν ὡς συντελεσθὲν κατ' ἐξαναγκασμόν. Ὅταν δὲν συμβαίνῃ παρόμοιον πρᾶγμα, δὲν πρόκειται περὶ ἐξαναγκασμοῦ». «Ὅσα οὖν ἐφ' ἑαυτῷ ὂν μὴ πράττειν πράττει μὴ ἀγνοῶν καὶ δι' αὐτόν, ἑκούσια ταῦτ' ἀνάγκη εἶναι. Ὅσα δὲ ἀγνοῶν καὶ διὰ τὸ ἀγνοεῖν ἄκων». («Ἠθ. Εὐδ.» 1225 6 8). (Ὅσα λοιπὸν ὁ ἄνθρωπος, παρ' ὅλον ὅτι δύναται νὰ μὴ τὰ πράξῃ, τὰ πράττει εὑρισκόμενος ἐν πλήρει γνώσει καὶ παρακινούμενος ἀπὸ τὸν ἑαυτόν του, αὐτὰ εἶναι κατὰ λογικὴν ἀναγκαιότητα ἑκούσια. Ὅσα ὅμως πράττει εὑρισκόμενος ἐν ἀγνοίᾳ καὶ λόγῳ τῆς ἀγνοίας του εἶναι ἀκούσια).

Τὸ κεφάλαιον 10 ἀσχολεῖται νὰ καθορίσῃ τὴν κεφαλαιώδη δι' ὅλην τὴν θεωρίαν τῆς ἀριστοτελικῆς ἠθικῆς ἔννοιαν τῆς προαιρέσεως. Διαστέλλεται ἡ ἔννοια τῆς προαιρέσεως ἀπὸ τὴν ἔννοιαν τῆς βουλήσεως. Ἡ βούλησις ἀναφέρεται εἰς ἕνα σκοπὸν ἀνεξαρτήτως τῆς δυνατότητος τῆς πραγματοποιήσεώς του. Οὕτω π.χ. ἡ βούλησις τοῦ ἀνθρώπου παρακινεῖ τοῦτον νὰ ἐπιθυμῇ τὴν ἀθανασίαν. Κατ' ἀντίθεσιν πρὸς αὐτὴν ἡ προαίρεσις ἀναφέρεται εἰς πράγματα δυνάμενα νὰ πραγματοποιηθοῦν διὰ τῆς ἀνθρωπίνης πρακτικῆς ἐνεργείας. Τὰ θέματα μὲ τὰ ὁποῖα ἀσχολεῖται ἡ προαίρεσις εἶναι ἐκεῖνα περὶ τῶν ὁποίων ἐναπόκειται εἰς τὸν ἄνθρωπον νὰ σκεφθῇ καὶ νὰ ἀποφασίσῃ. Διὰ τοῦτο ἡ προαίρεσις, ὡς ἀπόφασις περὶ τοῦ πρακτέου, ἑπακολουθεῖ ἔπειτα ἀπὸ σκέψιν: «Διὸ ἐκ δόξης βουλευτικῆς ἐστιν ἡ προαίρεσις. Περὶ μὲν δὴ τοῦ τέλους οὐδεὶς βουλεύεται, ἀλλὰ τοῦτο πᾶσι, περὶ δὲ τῶν εἰς τοῦτο τεινόντων». («Ἠθ. Εὐδήμ.» 1226 6 9). (Διὰ τοῦτο ἡ προαίρεσις ἑπακολουθεῖ ἔπειτα ἀπὸ τὴν σκέψιν, διὰ τῆς ὁποίας ἀποφασίζομεν. Περὶ μὲν τοῦ ἐσχάτου ἐπιδιωκομένου σκοποῦ κανεὶς δὲν κρίνει ὅτι οὗτος πρέπει νὰ καταστῇ θέμα ἀποφάσεως. Διότι ὁ ἔσχατος σκοπὸς κεῖται ὡς κοινὸς δι' ὅλους στόχος. Ἀλλὰ σκεπτόμεθα καὶ ἀποφασίζομεν περὶ τῶν μέσων, ἅτινα ὁδηγοῦν εἰς τὴν πραγματοποίησίν του). Εἶναι φανερὸν ὅτι ὁ συγγραφεὺς τῶν «Ἠθικῶν Εὐδημείων», διακρίνει τὴν βουλητικὴν ἐνόρασιν τῶν ἐσχάτων σκοπῶν τῆς ἠθικῆς συμπεριφορᾶς ἀπὸ τὴν διασκεπτικὴν ἐνέργειαν, ἥτις ἐκλέγει τὰ πρὸς πραγματοποίησίν των μέσα. Αἱ ὕψισται ἐπιδιώξεις τῆς ἀνθρωπίνης ἠθικῆς ζωῆς συλλαμβάνονται δι' ἐνοράσεως, ἥτις κατὰ κανόνα τὰς ἀντιλαμβάνεται, ἐκτὸς ἂν εἶναι διεστραμμένη. «Ὁμοίως δὲ καὶ ἡ βούλησις φύσει μὲν τοῦ ἀγαθοῦ ἔστι, παρὰ φύσιν δὲ τοῦ κακοῦ, καὶ βούλευται φύσει μὲν τὸ ἀγαθόν, παρὰ φύσιν δὲ καὶϛ διαστροφὴν καὶ τὸ κακόν». («Ἠθ. Εὐδ.» 1127 α 28). (Ὁμοίως δὲ καὶ ἡ βούλησις κατὰ φύσιν μὲν ἔχει ὡς στόχον της τὸ ἀγαθόν, κατὰ παράβασιν δὲ τῆς φύσεως τὸ κακόν, καὶ ἐπιθυμεῖ κατὰ φύσιν τὸ ἀγαθόν, κατὰ διαστροφὴν δὲ καὶ τὸ κακόν). Ὅπως ὁ θεωρητικὸς νοῦς ἀντιλαμβάνεται ἀπ' εὐθείας τὰ ἀξιώματα καὶ τὰς βασικὰς ἐννοίας τῶν θεωρητικῶν ἐπιστημῶν, κατὰ τρόπον ἀντίστοιχον καὶ ὁ πρακτικὸς νοῦς ἀντιλαμβάνεται ἀπ' εὐθείας τὰς ὑψίστας ἠθικὰς ἀξίας. Ἡ ἀποστολὴ τῆς προαιρέσεως εἶναι ἐν ὄψει ἑνὸς ἐσχάτου σκοποῦ νὰ καθορίσῃ δι' ἐκλογῆς τὰ πρὸς πραγμάτωσίν του ἀπαιτούμενα μέσα. Εἰς τὸ 11ον κεφάλαιον ἀναπτύσσεται ὅτι ἡ προαίρεσις δὲν λειτουργεῖ πάντοτε κατὰ ἐπιτυχῆ τρόπον. Ὁ ἄνθρωπος εἶναι ὡς ἀρχὴ τῶν πράξεών του θεωρούμενος ἐλεύθερος νὰ ἐκλέξῃ μεταξὺ τῶν παρουσιαζομένων δυνατοτήτων ἢ ἐκείνας τὰς ὁποίας ὑπαγορεύει ὁ λόγος ἢ τὰς ἀντιθέτους. Διὰ τοῦτο τὸ ἠθικὸν ποιὸν τοῦ ἀνθρώπου κρίνεται ἐκ τῆς προαιρέσεώς του, ἐκ τῶν περιπτώσεων δηλαδή, κατὰ τὰς ὁποίας ἐκλέγει καὶ καθορίζει τὰς πράξεις του ἐν πλήρει ἐλευθερίᾳ καὶ ἐν πλήρει γνώσει.

Εἰς τὸ τρίτον βιβλίον τὸ θέμα εἶναι ἡ περιγραφὴ τῶν ἠθικῶν ἀρετῶν. Δίδονται ὁρισμοὶ καὶ διὰ παραδειγμάτων διασαφηνισμοὶ περὶ τῆς ἀνδρείας, τῆς σωφροσύνης, τῆς πραότητος, τῆς μεγαλοψυχίας καὶ τῆς μεγαλοπρεπείας. Ἐν δὲ τῷ τελευ-

ταίω (7ω) κεφαλαίω, ἔχομεν σύντομον ἐξέτασιν ἀναφερομένην εἰς τὸν χαοακτηρισμὸν τοῦ φθονεροῦ καὶ ἐπιχαιρεκάκου. Μεταξὺ ἀμφοτέρων τούτων ἵσταται ὁ νεμεσητικός. Οἱ ἀρχαῖοι, σημειώνει ὁ συγγραφεὺς τῆς πραγματείας «ἐκάλουν νέμεσιν, τὸ λυπεῖσθαι μὲν ἐπὶ ταῖς παρ' ἀξίαν κακοπραγίαις καὶ εὐπραγίαις, χαίρειν δὲ ἐπὶ ταῖς ἀξίαις». («Ἠθ. Εὐδ.» 1233 6 24). Ἡ φιλία ὁρίζεται ὡς μεσότης μεταξὺ ἔχθρας καὶ κολακείας, ἡ αἰδὼς ὡς μεσότης μεταξὺ ἀναισχυντίας καὶ καταπλήξεως. Ἡ σεμνότης εἶναι τὸ μέσον μεταξὺ αὐθαδείας καὶ ἀρεσκείας, ὁ δὲ ἀληθὴς εἶναι εἰς τὸ μέσον μεταξὺ εἴρωνος καὶ ἀλαζόνος. Ὁ εὐτράπελος ἀποτελεῖ τὴν μεσότητα μεταξὺ τοῦ ἀγροίκου καὶ τοῦ βωμολόχου.

Λεπτομερέστερον δὲν θὰ ἀσχοληθῶμεν μὲ τὸ περιεχόμενον τοῦ τρίτου βιβλίου, διότι πρόκειται περὶ πραγμάτων περὶ τῶν ὁποίων θὰ γίνῃ λόγος κατὰ τὴν ἀνάλυσιν τοῦ ἀντιστοίχου τμήματος τῶν «Ἠθικῶν Νικομαχείων».

Ὡς ἐσημειώσαμεν ἀνωτέρω, τὰ βιβλία Δ, Ε, Ζ τῶν «Ἠθικῶν Εὐδημείων», συμπίπτουν κατὰ λέξιν μὲ τὰ βιβλία Ε, Ζ καὶ Η τῶν «Ἠθικῶν Νικομαχείων». Προβαίνομεν συνεπῶς εἰς τὴν ἀνάλυσιν τοῦ Η' βιβλίου τῶν «Ἠθικῶν Εὐδημείων».

Τὸ θέμα τοῦ βιβλίου τούτου τὸ ἀποτελεῖ ἡ φιλία. Ἡ ἀρετὴ αὐτὴ ἔχει διὰ τὸν Ἀριστοτέλη οὐ μόνον ἠθικήν, ἀλλὰ καὶ πολιτικὴν καὶ κοινωνικὴν σημασίαν. Διότι, κατὰ τὸν Σταγιρίτην, ἡ φιλία εἶναι σταθερώτερον ἀπὸ τὴν δικαιοσύνην θεμέλιον τῆς πολιτείας. Τὸ πλάτος τῆς ἐννοίας τῆς φιλίας εἰς τὰ ἀριστοτελικὰ συγγράμματα εἶναι μέγιστον. Συμπεριλαμβάνει τὴν εὔνοιαν, τὴν φιλικὴν διάθεσιν ἀπὸ τῆς ἁπλῆς συμπαθείας μέχρι τῆς στενωτάτης συνδέσεως. Εἰς αὐτὴν περιλαμβάνονται καὶ τὰ οἰκογενειακὰ συναισθήματα τῆς ἀγάπης τῶν γονέων πρὸς τὰ τέκνα καὶ τῶν τέκνων πρὸς τοὺς συγγενεῖς, καθὼς καὶ ἡ πολιτικὴ ὁμοφροσύνη καὶ ὁμόνοια. Ἡ ἀριστοτελικὴ φιλία δὲν συμπεριλαμβάνει τὸν παιδικὸν ἔρωτα, τὸν ὁποῖον ρητῶς ὁ Ἀριστοτέλης ἀποδοκιμάζει, χαρακτηρίζων αὐτὸν ὡς θηριώδη διαστροφὴν (βλέπε «Ἠθ. Νικομ.» 1148, 6 27).

Ἡ ἀνάπτυξις τοῦ θέματος ἀρχίζει μὲ τὸ 1ον κεφάλαιον, εἰς τὸ ὁποῖον ἀνακεφαλαιοῦνται αἱ κοινῶς παραδεδεγμέναι δοξασίαι περὶ φιλίας. Ἀναφέρεται ὅτι ἄλλοι μὲν φρονοῦν ὅτι φιλία δύναται νὰ ὑπάρξῃ μεταξὺ ὁμοίων ὄντων, ἄλλοι δὲ νομίζουν ὅτι μόνον ἀντιθέτου φύσεως ὄντα ἔχουν ἀνάγκην φιλίας δι' ἀλληλοσυμπλήρωσιν. Πάντως διαπιστοῦται ὅτι ὅλαι αἱ δοξασίαι δέχονται τὴν φιλίαν ὡς «ἠθικὴν ἕξιν», θεωροῦν δὲ τὸν φίλον ὡς μέγιστον ἀγαθόν. Εἰς τὸ δεύτερον κεφάλαιον καθορίζεται ὅτι ὑπάρχουν τρία εἴδη φιλίας: ἡ κατ' ἀρετήν, ἡ δι' ἡδονὴν καὶ ἡ κατὰ τὸ χρήσιμον. Κατὰ τὸ πρῶτον εἶδος τὸν σύνδεσμον μεταξὺ φίλων τὸν ἀποτελεῖ ἡ ἀρετή. Κατὰ τὸ δεύτερον εἶδος, ὁ σύνδεσμος ὀφείλεται εἰς τὴν εὐχαρίστησιν, ἡ ὁποία δημιουργεῖται ἐκ τοῦ φιλικοῦ δεσμοῦ. Τὸ τρίτον εἶδος εἶναι ἡ ἐπὶ τοῦ κοινοῦ συμφέροντος ἱδρυομένη φιλία. Τίθεται ἤδη τὸ ἐρώτημα: Ποῖον εἶδος ἐκ τῶν τριῶν ἔχει τὴν προτεραιότητα; Ὡς πρωταρχικὸν εἶδος καὶ ὡς «πρώτη φιλία» ἀναδηρύσσεται ἡ κατ' ἀρετήν. Εἰς αὐτὴν δὲ δύνανται νὰ ἀναχθοῦν τὰ ὑπόλοιπα ἤδη φιλίας. Ἀλλ' ἡ πρωταρχικότης αὕτη δὲν ἔχει ἀντολογικὴν σημασίαν. Δὲν ὑπάρχει ἓν ἀντολογικῶς νοούμενον «πρῶτον φίλον», ὅπως ἤθελε νὰ ἀναπτύξῃ ὁ Πλάτων εἰς τὸν νεανικόν του διάλογον, τὸν «Λύσιν». Ἡ ἑνότης τῶν τριῶν εἰδῶν τῆς φιλίας δὲν εἶναι ἀντολογική, ἀλλὰ ἀναλογική: «Ἀνάγκη ἄρα τρία φιλίας εἴδη εἶναι καὶ μήτε καθ' ἓν ἁπάσας μήθ' ὡς εἴδη ἑνὸς γένους μήτε πάμπαν λέγεσθαι ὁμωνύμως. Πρὸς μίαν γάρ τινα λέγεται καὶ πρώτη» («Ἠθ. Εὐδήμ.» 1236 α 15) (Κατὰ λογικὴν ἄρα ἀναγκαιότητα ὑπάρχουν τρία εἴδη φιλίας καὶ ὅλαι δὲν ἀναφέρονται εἰς ἓν πρῶτον εἶδος, οὔτε δύνανται νὰ χαρακτηρισθοῦν ὡς εἴδη ἑνὸς γένους, οὔτε πάλιν χαρακτηρίζονται καθ' ἁπλῆν ὁμωνυμίαν χωρὶς νὰ ὑπάρχῃ οὐσιαστικὴ σχέσις. Διότι ὅλα αὐτὰ τὰ εἴδη ἀναφέρονται εἰς μίαν, τὴν ὁποίαν χαρακτηρίζομεν ἀρχικήν).

Εἶναι φανερὸν ὅτι τὸ εἶδος τῆς ἀναφορᾶς εἶναι «κατ' ἀναλογίαν» καὶ ὁ τρόπος τῆς ὅλης διαπραγματεύσεως τοῦ προβλήματος προϋποθέτει τὴν περὶ πολλαπλῶν σημασιῶν τοῦ ὄντος θεωρίαν τοῦ Ἀριστοτέλους. Τὸ τμῆμα τοῦτο τῶν «Ἠθικῶν Εὐδημείων» φαίνεται νὰ ἔχῃ γραφῇ κατὰ τὸ ὑπόδειγμα τοῦ 2ου κεφαλαίου τοῦ ὑπὸ στοιχεῖον Γ βιβλίου τῶν «Μετὰ τὰ φυσικά».

Ἡ πρώτη φιλία, ἥτις ὡς ἐλέχθη, στηρίζεται εἰς τὴν ἀρετήν, δὲν ἀπαντᾶται συχνάκις, γεννᾶται μέσα εἰς τὰς ψυχὰς τῶν ἀγαθῶν ἀνδρῶν καὶ ἀντέχει εἰς τὸν χρόνον καὶ τὰ ἀτυχήματα. Ἡ ἐπὶ ἀμοιβαίας εὐχαριστήσεως καὶ ἐπὶ τοῦ συμφέροντος στηριζομένη φιλία, ἥτις εἶναι καὶ ἀσταθής, ἀπαντᾶται εἰς τοὺς φαύλους, εἰς τὰ παιδία καὶ εἰς τὰ θηρία. Ἐπειδὴ ὁ σπουδαῖος ἄνθρωπος ἔχει ἦθος σταθερὸν καὶ ἀποκρυσταλλωμένον, καὶ ἡ φιλία του εἶναι σταθερά. Ὁ φαῦλος δὲν ἔχει ἦθος βέβαιον καὶ στερεωμένον. Εἰς τὴν αὐτὴν ἡμέραν ὑφίστανται πολλὰς μεταβολάς. Διὰ τοῦτο μεταξὺ τῶν φαύλων δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπάρχουν σταθεραὶ φιλίαι. Τὸ αὐτὸ ἰσχύει καὶ διὰ τοὺς νέους. Ἐπειδὴ ὁ νέος εὑρίσκεται λόγῳ τῆς ἀναπτύξεώς του, εἰς διαρκῆ μεταβολήν, δὲν δύναται νὰ ἔχῃ οὔτε σταθερὸν ἦθος, οὔτε σταθερότητα εἰς τὴν φιλίαν (κεφ. 2—5).

Εἰς τὸ δον κεφάλαιον ἀνερευνᾶται ἡ βάσις τῆς φιλίας καὶ διαπιστοῦται ὅτι αὕτη εἶναι ἡ ἀγάπη, τὴν ὁποίαν ἔχει ὁ ἄνθρωπος πρὸς τὸν ἑαυτόν του. Τοιουτοτρόπως ἡ ἀλτρουϊστικὴ ἀγάπη ἀνάγεται εἰς τὴν ἐγωϊστικήν. Διότι ἡ ἐγωϊστικὴ ἀγάπη καὶ ἡ φιλία τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν ἑαυτόν του δὲν εἶναι ἐναίσια καὶ ἀδιαίρετος, ἀλλὰ διχάζεται. Ὁ ἄνθρωπος εἰς τὴν ἐσωτερικήν του σύστασιν διαιρεῖται εἰς ἓν λογικὸν καὶ εἰς ἓν ἄλογον τμῆμα, εἰς σῶμα καὶ ψυχήν. Ἡ φιλία συνεπῶς, τὴν ὁποίαν ἔχει ὁ ἄνθρωπος πρὸς τὸν ἑαυτόν του, δὲν ἀναφέρεται μόνον εἰς τὸ λογικὸν τμῆμα τῆς ψυχῆς, τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖ τὸν καθαυτὸ ἄνθρωπον, ἀλλ' ἐπεκτείνεται καὶ εἰς τὸ ἄλογον καὶ σωματικὸν μέρος. Τοιουτοτρόπως ὁ ἄνθρωπος ἀγαπᾷ τὸ σῶμά του καθὼς καὶ πᾶν ὅ,τι ἀποτελεῖ προέκτασιν τοῦ ἑαυτοῦ του. Τοιαύτη προέκτασις εἶναι τὰ τέκνα του, τὰ ὁποῖα αἰσθάνεται ὡς ἀποτελοῦντα μέρος τοῦ ἑαυτοῦ του. Κατ' ἀνάλογον ἐπέκτασιν ἀγαπᾷ καὶ τοὺς φίλους του, εἰς τοὺς ὁποίους βλέπει ἐπέκτασιν τοῦ ἑαυτοῦ του. Ὁ ἀγαθὸς ἄνθρωπος, ἐπειδὴ ἔχει ἀποκαταστήσει τὴν ἐσωτερικήν του ἑνότητα, εἶναι πάντοτε φίλος μὲ τὸν ἑαυτόν του καὶ πιστὸς εἰς τοὺς ἀναρέτους φίλους του. Ὁ φαῦλος, ἐπειδὴ διατελεῖ ἐν διαρκεῖ διασπάσει, οὔτε μὲ τὸν ἑαυτόν του εἶναι φίλος, οὔτε πρὸς τοὺς ἄλλους φαύλους δύναται νὰ συνάψῃ ἀληθινὴν φιλίαν, ἀλλὰ φιλίαν στηριζομένην μόνον ἐπὶ τοῦ συμφέροντος καὶ τῆς προσωρινῆς εὐχαριστήσεως. Εἶναι ἄξιον προσοχῆς ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὰς ἀντιλήψεις τῆς νεωτέρας ἐποχῆς, θεωρεῖ τὸν ἄνθρωπον, τὸν ζῶντα ἐν συνεχεῖ διαστάσει πρὸς τὸν ἑαυτόν του, ὡς φαῦλον καὶ μοχθηρόν: «Ὁ μοχθηρὸς οὐχ εἷς ἀλλὰ πολλοί, καὶ τῆς αὐτῆς ἡμέρας ἕτερος καὶ ἐμπλήκτου» (1240 6 16) «Ὁ διεφθαρμένος ἄνθρωπος δὲν δύναται νὰ ἔχῃ ἑνότητα, ἀλλὰ ὀνομάζει πρὸς πλῆθος ἀνθρώπων, καὶ κατὰ τὴν αὐτὴν ἡμέραν παρουσιάζεται ὡσὰν κάποιος ἄλλος καὶ ἄστατος».

Ἐνῶ εἰς τὴν σύγχρονόν μας ἐποχὴν θεωρεῖται προσὸν ὁ ἄνθρωπος νὰ ἔχῃ ἐσωτερικὰς κρίσεις καὶ ἐσωτερικὰς ἀνησυχίας, διὰ τοὺς ἀρχαίους Ἕλληνας ἡ τοιαύτη ἐσωτερικὴ ἀναταραχὴ εἶναι ἀπόδειξις μοχθηρίας καὶ φαυλότητος. Ὥστε ἡ φιλία ἡ ἐκδηλουμένη πρὸς τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους, κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη, ἔχει τὴν πρώτην της ρίζαν εἰς τὴν φιλίαν τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν ἑαυτόν του. Ἡ ἀρχικὴ πρὸς τὸ ἐγὼ φιλία εἶναι συγχρόνως φιλία ὄχι μόνον πρὸς τὸ ἐγώ, ἀλλὰ καὶ πρὸς κάτι διάφορον τοῦ ἐγώ, τὸ ὁποῖον εἶναι τὸ ἄλογον τμῆμα τῆς ψυχῆς τὸ σωματικὸν ἐγώ, τὰ τέκνα καὶ οἱ φίλοι. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον καταργεῖται ὁ μεταξὺ τοῦ ἐγωϊσμοῦ καὶ τοῦ ἀλτρουϊσμοῦ δυϊσμός.

Μετὰ τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ ἀνωτέρω προβλήματος ἡ ἐξέτασις λαμβάνει ἐν τῷ 7ῳ κεφαλαίῳ ὡς θέμα της τὴν εὔνοιαν, ἥτις ὁρίζεται ὡς ἀρχὴ φιλίας. Εἶδος φιλίας σχετικῆς μὲ τὴν πολιτικὴν ζωὴν εἶναι καὶ ἡ ὁμόνοια, ἥτις λαμβάνει ὑπόστασιν «ὅταν περὶ τοῦ ἄρχειν καὶ τοῦ ἄρχεσθαι ἡ αὐτὴ προαίρεσις ᾖ» (ὅταν, ἐν σχέσει μὲ τὴν ἄσκησιν τῆς ἀρχῆς καὶ τὴν ὑποταγὴν εἰς τὴν ἀρχήν, ὑπάρχει ἡ αὐτὴ ἐκδήλωσις τῆς βουλήσεως). Εἰς τὸ 8ον κεφάλαιον καθορίζεται ὅτι ἐντονώτερον αἰσθάνονται τὴν φιλίαν οἱ εὐεργετοῦντες ἄλλους παρὰ οἱ εὐεργετούμενοι. Διὰ τοῦτο ἡ ἀγάπη τῶν γονέων πρὸς τὰ τέκνα εἶναι πολὺ μεγαλυτέρα ἐν συγκρίσει μὲ τὴν ἀγάπην τῶν τέκνων πρὸς τοὺς γονεῖς.

Αἱ ἀναπτυχθεῖσαι ἀντιλήψεις ἄγουν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ φιλία ἀποτελεῖ βάσιν τῆς πολιτείας καὶ τῆς τάξεως δικαίου (κεφ. 9ον). Ἀποτέλεσμα τῆς φιλίας εἶναι ἡ ἰσότης, ἥτις εἶναι ἢ ἀριθμητικὴ ἢ ἀναλογική. Ἰσότης ἀναλογικὴ εἶναι ἡ μεταξὺ τῶν γονέων καὶ τέκνων, διότι οἱ γονεῖς δίδουν περισσότερα καὶ λαμβάνουν ὀλιγώτερα. Ἰσότης ἀριθμητικὴ εἶναι ἡ μεταξὺ τῶν πολιτῶν καὶ τῶν μελῶν μιᾶς συλλογικῆς ἑνώσεως (κεφ. 10ον). Ἀναλόγως δὲ τῶν φιλικῶν σχέσεων, διασπέλλεται ἡ φιλία ἐν τῷ 11ῳ κεφαλαίῳ εἰς φιλίαν συγγενικὴν (μεταξὺ συγγενῶν), ἑταιρικὴν (μεταξὺ συμτρόφων, οἵτινες δὲν εἶναι συγγενεῖς) καὶ εἰς κοινωνικήν, ἥτις λέγεται καὶ πολιτική. Τὰ εἴδη ταῦτα τῆς φιλίας ἀπορρέουν ἀπὸ τὴν φύσιν τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἀπὸ τὴν ἀνάγκην τῆς ἀντιμετωπίσεως τῶν οἰκονομικῶν ἀναγκῶν.

Ὁ Ἀριστοτέλης εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο διατυπώνει τὴν ἀντίληψιν ὅτι ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶναι μόνον ζῶον πολιτικόν, ἀλλὰ καὶ οἰκονομικόν: «ὁ γὰρ ἄνθρωπος οὐ μόνον πολιτικὸν ἀλλὰ καὶ οἰκονομικὸν ζῶον» («Ἠθ. Εὐδήμ.» 1242 α 22). Ὥστε ἡ ὡς νεωτερικὴ διαβοηθεῖσα περὶ «οἰκονομικοῦ ἀνθρώπου» ἀντίληψις τῶν νεωτέρων οἰκονομολόγων (HOMO OECONOMICUS) δὲν εἶναι ἄγνωστος εἰς τὴν ἀρχαιότητα. Ἡ διαφορὰ ἐγκειται εἰς τὸ ὅτι πρωταρχικῶς ὁ ἄνθρωπος θεωρεῖται ζῶον πολιτικόν, βάσει δὲ τῆς πολιτικῆς κοινότητος καὶ τῆς κοινότητος δικαίου θεωροῦνται ἡ οἰκογένεια καὶ ἡ φιλία: «Διὸ ἐν οἰκίᾳ πρῶτον ἀρχαὶ καὶ πηγαὶ φιλίας καὶ πολιτείας καὶ δικαίου» (1242 α 40). Ἐπειδὴ δὲ ὑπάρχουν διάφορα εἴδη φιλίας καὶ αἱ πρὸς τοὺς φίλους ὑποχρεώσεις καὶ σχέσεις παρουσιάζουν ποικιλίαν.

Ἡ ὅλη περὶ φιλίας ἔρευνα τοῦ 7ου βιβλίου τερματίζεται μὲ τὸ 11ον κεφάλαιον, ὅπερ θέτει τὸ πρόβλημα τῶν σχέσεων τῆς αὐταρκείας πρὸς τὴν φιλίαν. Ἐὰν ὁ μετ' ἀρετῆς εὐδαίμων ἄνθρωπος εἶναι αὐτάρκης, ποία ἀνάγκη ὑπάρχει νὰ ἔχῃ οὗτος φίλους; Εἰς τὴν ἀπορίαν αὐτὴν δίδεται εὐφυεστάτη ἀπάντησις. Ἂς ὑποθέσωμεν ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἐκτελεῖ ὅλας του τὰς συναισθηματικὰς καὶ διανοητικὰς ἐνεργείας χωρὶς νὰ ἔχῃ τὴν συνείδησιν ὅτι πρόκειται περὶ ἐνεργειῶν αἵτινες προέρχονται ἀπὸ τὸν ἑαυτόν του καὶ ἀναφέρονται εἰς τὸν ἑαυτόν του. Εἰς μίαν τοιαύτην περίπτωσιν ἡ σκέψις του καὶ τὰ συναισθήματά του δὲν θὰ εἶχον κανὲν διαφέρον δι' αὐτόν. Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον δίδει ἐνδιαφέρον εἰς τὰς ἐνεργείας καὶ τὴν ζωὴν τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἡ συναίσθησις ὅτι ἡμεῖς οἱ ἴδιοι εἴμεθα οἱ ἐνεργοῦντες καὶ ζῶντες. Τὸ νὰ ἔχῃ αὐτοσυνειδησίαν ὁ ἄνθρωπος περὶ τῶν ἐνεργειῶν του ἀποτελεῖ δι' αὐτὸν ὑψίστην εὐδαιμονίαν. Ἀλλ' ὅπως εἴδομεν ἀνωτέρω, ὁ φίλος εἶναι ἓν δεύτερον ἐγώ, μία ἐπέκτασις τοῦ ἰδικοῦ μας ἐγώ. Ὅταν συνεπῶς ἵσταται πλησίον μας ὁ φίλος καὶ μᾶς παρακολουθῇ εἰς τὰς διαφόρους ἐκδηλώσεις τῆς ζωῆς μας, τὸ αἴσθημα τῆς αὐτοσυνειδησίας καὶ ἡ ἐξ αὐτοῦ προερχομένη εὐαρέσκεια πολλαπλασιάζεται. Τοιουτοτρόπως ἐνισχύεται ἡ περὶ τῆς ὑπάρξεώς μας βεβαιότης καὶ ἡ περιοχὴ τοῦ ἐσωτερικοῦ μας κόσμου ἐπεκτείνεται πέραν τοῦ ἰδικοῦ μας ἐγώ. Ὁ φίλος

ἀποτελεῖ μίαν ἀναδίπλωσιν τοῦ ἑαυτοῦ μας, λαμβάνοντες αἴσθησιν τῆς ὑπάρξεως τοῦ φίλου μας διπλασιάζομεν τὴν περὶ τῆς ἰδίας μας ὑπάρξεως βεβαιότητα: «Τὸ οὖν τοῦ φίλου αἰσθάνεσθαι τὸ αὐτοῦ πως ἀνάγκη αἰσθάνεσθαι εἶναι, καὶ τὸ αὐτὸν πως γνωρίζειν· ὥστε καὶ τὰ φορτικὰ μὲν συνήδεσθαι καὶ συζῆν τῷ φίλῳ ἡδὺ εὐλόγως... μᾶλλον δὲ τὰς θειοτέρας ἡδονάς· αἴτιον δὲ ὅτι ἀεὶ ἥδιον ἑαυτὸν θεωρεῖν ἐν τῷ βελτίονι ἀγαθῷ» («Ἠθ. Εὐδ.» 1245 α 35) (Τὸ νὰ αἰσθάνεται κανεὶς ὅτι πλησίον του ὑπάρχει ὁ φίλος εἶναι κατὰ λογικὴν ἀναγκαιότητα τὸ ἴδιον ὡσὰν νὰ αἰσθάνεται τὴν ἰδικήν του ὕπαρξιν, καὶ ὡσὰν νὰ γνωρίζῃ κάπως τὸν ἑαυτόν του. Ὥστε φυσικὸν εἶναι νὰ ἀποτελῇ εὐχαρίστησιν ἡ συμμετοχὴ καὶ εἰς τὰς κατωτέρου εἴδους εὐχαριστήσεις καὶ βιοτικὰς ἐνεργείας τοῦ φίλου. Μεγαλυτέρα ὅμως εὐχαρίστησις εἶναι νὰ συμμερίζεται μὲ αὐτὸν τὰς περισσότερον θεϊκὰς εὐχαριστήσεις. Ἡ αἰτία εἶναι ὅτι προξενεῖ πάντοτε μεγαλυτέραν εὐχαρίστησιν τὸ νὰ βλέπῃ κανεὶς τὸν ἑαυτόν του εὑρισκόμενον εἰς τὴν περιοχὴν ἑνὸς ἀνωτέρου κατὰ τὴν ἀξίαν ἀγαθοῦ).

Ὁ ἔρως εἶναι παρόμοιος μὲ τὴν φιλίαν, ὑπολείπεται ὅμως ταύτης, διότι περιορίζεται εἰς τὴν περιοχὴν τῆς αἰσθήσεως: «Ὅθεν καὶ ὁ ἔρως δοκεῖ φιλία ἄμοιον εἶναι· τοῦ γὰρ συζῆν ὀρέγεται ὁ ἐρῶν ἀλλ' οὐχ ἧ μάλιστα δοκεῖ, ἀλλὰ κατ' αἴσθησιν» («Ἠθ. Εὐδ.» 1225 α 25) (Ὅθεν καὶ ὁ ἔρως φαίνεται νὰ εἶναι κάτι ὅμοιον μὲ τὴν φιλίαν. Διότι ἐπιδιώκει ὁ ἔρως τὴν ἀπὸ κοινοῦ συμβίωσιν, ἀλλ' ὄχι ὅμως κατὰ τὸν πρέποντα τρόπον, ἀλλὰ μόνον τὴν ἐντὸς τῶν ὁρίων τῆς αἰσθήσεως συμβίωσιν).

Εἶναι φανερὸν κατόπιν τῶν ἀνωτέρω ὅτι ἡ φιλία εἶναι ἀφορμὴ ἰσχυροποιήσεως τοῦ συναισθήματος τῆς αὐτοσυνειδησίας καὶ ἐπεκτάσεως τοῦ ἐγώ μας ἔξω τῶν στενῶν ὁρίων τῆς ἀτομικῆς του ὑποστάσεως.

Τὸ ὄγδοον (Θ') βιβλίον συνάγει τὰ γενικὰ ὡς πρὸς τὸ ἠθικὸν ἰδεῶδες τῆς ζωῆς καὶ τὴν εὐδαιμονίαν συμπεράσματα. Εἰς τὸ κεφάλαιον 1 ὑπογραμμίζεται ὅτι αἱ ἀρεταὶ δὲν εἶναι ἐπιστῆμαι. Κατὰ συνέπειαν καὶ ἡ φρόνησις δὲν δύναται νὰ καταταχθῇ εἰς τὰς ἐπιστήμας. Ὡς πρὸς τοῦτο ἡ ἀντίληψις τοῦ Σωκράτους, γράφει ὁ συγγραφεὺς τῆς πραγματείας, χαρακτηρίζοντος τὴν ἀρετὴν ὡς φρόνησιν πρέπει νὰ θεωρηθῇ ἐσφαλμένη: «Καὶ ὀρθῶς τὸ σωκρατικὸν, ὅτι οὐδὲν ἰσχυρότερον φρονήσεως· ἀλλ' ὅτι ἐπιστήμην ἔφη οὐκ ὀρθόν· ἀρετὴ γὰρ ἔστι καὶ οὐκ ἐπιστήμη» («Ἠθ. Εὐδ.» 1246 6 34) (Καὶ εἶναι ἀληθινὴ ἡ λεχθεῖσα ὑπὸ τοῦ Σωκράτους γνώμη, ὅτι τίποτε δὲν εἶναι ἰσχυρότερον ἀπὸ τὴν φρόνησιν. Ἀλλὰ τὸ ἐσφάλμα ἔγκειται εἰς τὸ ὅτι τὴν ἐχαρακτήρισεν ὡς ἐπιστήμην. Διότι ἡ φρόνησις δὲν εἶναι ἀρετὴ καὶ οὐχὶ ἐπιστήμη). Ἀλλὰ καὶ ἡ φρόνησις δὲν εἶναι ἀρκετὴ νὰ ἀσφαλίσῃ τὴν εὐπραγίαν, διότι χρειάζεται καὶ ἡ συνδρομὴ τῆς καλῆς τύχης ἢ «εὐτυχίας». Δὲν δυνάμεθα νὰ ἀρνηθῶμεν ὅτι εἰς τὴν ζωὴν παρουσιάζονται περιπτώσεις ἀποδεικνύουσαι ὅτι ὑπάρχουν εὐτυχῆ ἄτομα: «Ὅτι μὲν γὰρ εἰσί τινες εὐτυχεῖς ὁρῶμεν· ἄφρονες γὰρ ὄντες καταρθοῦσι πολλά, ἐν οἷς ἡ τύχη κυρία» (1247 α 3). (Βλέπομεν ὅτι ὑπάρχουν μερικοὶ ἄνθρωποι εὐτυχεῖς· διότι, ἐνῶ δὲν ἔχουν φρόνησιν, ὅμως ἔχουν πολλὰς ἐπιτυχίας, ἐξαρτωμένας ἀπὸ τὴν τύχην).

Ἀλλὰ προσεκτικωτέρα ἔρευνα δύναται νὰ δείξῃ ὅτι ἡ ἐπίδρασις τῆς τύχης δὲν εἶναι τόσον εὐρεῖα ὅσον κοινῶς νομίζεται. Ὑπάρχουν δύο εἴδη εὐτυχίας, ἡ προερχομένη ἐκ τοῦ Θεοῦ καὶ ἡ προερχομένη ἐκ τῆς τύχης. Ὁ Θεός, ὡς ἀρχὴ κινήσεως τῆς ψυχῆς, προκαλεῖ νοήματα καὶ βουλητικὰς ἀποφάσεις, αἵτινες ἀποληγοῦν εἰς εὐπραγίαν. Ἡ τύχη εἶναι πηγὴ τῆς ἄνευ λόγου εὐτυχίας, τῆς συμπτωματικῶς ἐμφανιζομένης. Τὸ πρῶτον εἶδος τῆς εὐτυχίας εἶναι συνεχές, τὸ δὲ δεύτερον οὐχὶ συνεχὲς (κεφ. 2ον).

Κατόπιν τῆς διευκρινήσεως ὅλων τῶν ἠθικῶν προβλημάτων, προβαίνει ἡ ἔρευνα ἐν κεφαλαίῳ 3 εἰς τὸν καθορισμὸν τῆς καλοκαγαθίας, ἥτις εἶναι ἀρετὴ ἀπαρτιζομένη ἐκ τῆς συνθέσεως ὅλων τῶν μερικῶν ἀρετῶν καὶ τῆς ἀληθοῦς εὐδαιμονίας. Διὰ νὰ φθάσῃ ὁ ἄνθρωπος εἰς τὴν εὐδαιμονίαν πρέπει νὰ ζῇ συμφώνως πρὸς τὰς ἐπιταγὰς τοῦ ἐνυπάρχοντος εἰς τὸ ἐσωτερικόν του θείου στοιχείου, τὸ ὁποῖον εἶναι ὁ νοῦς. Ὥσπε ἐκείνη ἡ ἀπόκτησις τῶν ἀγαθῶν θὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν ἀρίστην εὐδαιμονίαν, ἡ ὁποία θὰ παράσχῃ εἰς τὸν ἄνθρωπον τὴν εὐχέρειαν νὰ ἀφιερωθῇ εἰς τὸν «θεὸν θεραπεύειν καὶ θεωρεῖν», νὰ λατρεύῃ τὸν Θεὸν καὶ νὰ ἀσχολῆται μὲ τὴν ἐνόρασιν αὐτοῦ: «Ἥτις οὖν αἵρεσις καὶ κτῆσις τῶν φύσει ἀγαθῶν ποιήσει τὸν τοῦ θεοῦ μάλιστα θεωρίαν, ἢ σώματος ἢ χρημάτων ἢ φίλων ἢ τῶν ἄλλων ἀγαθῶν, αὕτη ἀρίστη, καὶ οὗτος ὁ ὅρος κάλλιστος. Εἴ τις δ' ἢ δι' ἔνδειαν ἢ δι' ὑπερβολὴν κωλύει τὸν θεὸν θεραπεύειν καὶ θεωρεῖν, αὕτη δὲ φαύλη» (1249 6 16). (Ἐκείνη λοιπὸν ἡ ἐκλογὴ καὶ ἡ ἀπόκτησις τῶν κατὰ φύσιν ἀγαθῶν, δηλαδὴ ἡ τῶν σωματικῶν ἀγαθῶν, ἢ τῶν χρημάτων, ἢ τῶν φίλων ἢ τῶν παρομοίων ἀγαθῶν, ἥτις θὰ καταστήσῃ δυνατὴν τὴν ἐνόρασιν τοῦ Θεοῦ, αὕτη εἶναι ἡ ἀρίστη, καὶ αὐτὸς εἶναι ὁ κάλλιστος καθορισμός. Πᾶσα δὲ ἐκλογὴ καὶ ἀπόκτησις ἀγαθῶν, ἡ ὁποία εἴτε λόγῳ ἐλλείψεως, εἴτε λόγῳ ὑπερβολῆς, ἐμποδίζει νὰ λατρεύωμεν τὸν Θεὸν καὶ νὰ ἀσχολούμεθα μὲ τὴν ἐνόρασίν του, πρέπει νὰ θεωρῆται ὡς ἐστερημένη ἀξίας). Εἶναι φανερὸν ὅτι ἡ εὐδαιμονία ταυτίζεται ἐνταῦθα μὲ τὴν θεωρίαν, εἰς τὴν ὁποίαν ἀποδίδεται θρησκευτικὴ σημασία. Ὅπως ἡ εὐδαιμονία τοῦ Θεοῦ ἔγκειται εἰς τὴν θεωρητικήν του ἐνεργητικότητα, κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ ὁ ἄνθρωπος ἀποκτᾷ εὐδαιμονίαν, ἐφ' ὅσον ὁ νοῦς του μένει ἀνεμπόδιστος διὰ νὰ ἐπιδοθῇ εἰς τὴν θεωρητικὴν ἐνατένισιν τοῦ κόσμου. Πάντα τὰ ἄλλα ἀγαθὰ ἀντλοῦν τὴν ἀξίαν των ἀπὸ τὴν καταλληλότητά των νὰ παράσχουν εἰς τὸν ἄνθρωπον τὴν εὐκαιρίαν νὰ ἐπιδοθῇ εἰς τὴν θεωρίαν. Λέγων ὁ Ἀριστοτέλης θεωρίαν ἐννοεῖ τὴν διὰ τῆς νοητικῆς ἐνεργείας κατανόησιν τῆς πραγματικότητος. Διὰ τῶν ἐκφράσεων «θεωρία θεοῦ» καὶ «θεὸν θεραπεύειν καὶ θεωρεῖν», δὲν εἰσάγονται θρησκευτικαὶ καὶ μυστικιστικαὶ τάσεις, ἀλλ' ἐξυψώνεται μέχρι τοῦ θείου ἐπιπέδου ἡ ἀξία τῆς θεωρητικῆς ἐνοράσεως. Συγχρόνως οὐδόλως παραμελεῖται ὁ ἠθικὸς βίος, διότι εὐθὺς ἀμέσως παρέχεται ἡ ἐπεξήγησις ὅτι τὸ αἴτημα τοῦ θεωρητικοῦ βίου ἀπαντεῖ ἵνα τὸ μὴ λογικὸν μέρος τῆς ψυχῆς ὑποτάσσεται εἰς τὸ νοητικόν: «Καὶ οὗτος τῆς ψυχῆς ὁ ὅρος ἄριστος, τὰ ἤκιστα αἰσθάνεσθαι τοῦ ἄλλου μέρους τῆς ψυχῆς, ἢ τοιοῦτον» (Καὶ αὐτὸς εἶναι ὁ ἄριστος διὰ τὴν ψυχὴν καθορισμός· ἐλάχιστα νὰ εἶναι αἰσθητὸν τὸ ἄλλο — δηλαδὴ τὸ ἄλογον — μέρος τῆς ψυχῆς, ὑπὸ τὴν ἰδιότητά του αὐτήν). Καὶ γίνεται οὕτω φανερὸν ὅτι τὴν ἀνθρωπίνην εὐδαιμονίαν τὴν δημιουργεῖ ἡ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ὑπερίσχυσις τῶν νοητικῶν λογικῶν τάσεων ἔναντι τῶν ἀλόγων ὁρμῶν. Καὶ ὁ εἷς τὰ «Ἠθικὰ Νικομάχεια» τιθέμενος σκοπὸς τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς εἶναι ὁ αὐτός. Καὶ ἐκεῖ σκοπὸς τῆς ζωῆς τίθεται ἡ εὐδαιμονία, ὡς εὐδαιμονία δὲ καθορίζεται ἡ ἐνασχόλησις μὲ τὴν θεωρίαν, ὁ θεωρητικὸς βίος. Ἡ διαφορὰ μεταξὺ τῶν δύο πραγματειῶν ἔγκειται ὅτι εἰς τὰ «Ἠθικὰ Εὐδήμεια» ἐξαίρεται περισσότερον ἡ θρησκευτικὴ καὶ ἡ ἠθικὴ σημασία τοῦ θεωρητικοῦ βίου.

Ἡ θέσις τῶν «Ἠθικῶν Εὐδημείων» εἰς τὸ σύνολον τῶν ἀριστοτελικῶν συγγραμμάτων. Ἡ παρουσία εἰς τὸ σῶμα τῶν ἀριστοτελικῶν συγγραμμάτων τριῶν ἠθικῶν συγγραφῶν ἔχει δημιουργήσει ἤδη ἀπὸ τῶν ἀρχαίων χρόνων φιλολογικὸν ζήτημα. Ἰδιαιτέρως διὰ τὰ «Ἠθικὰ Εὐδήμεια» ὑπάρχουν παλαιαὶ μαρτυρίαι, αἵτινες τὰ ἀποδίδουν εἰς τὸν Εὔδημον τὸν Ρόδιον. Πρώτη χρονολογικῶς ἐκ τῶν σχετικῶν μαρτυριῶν εἶναι ἡ ὑπὸ τοῦ Εὐσεβίου (Προπ. Εὐαγγ. XV, 4) γινομένη μνεία περὶ τῶν ἀριστοτελικῶν ἠθικῶν πραγματειῶν: «Αἱ γοῦν Ἀριστοτέλους περὶ ταῦτα πραγματεῖαι Εὐδήμειοί τε καὶ Νικομάχειοι καὶ Μεγάλων Ἠθικῶν ἐπιγραφόμεναι». Ἐπειδὴ τὴν πληροφορίαν ταύτην ἀντλεῖ ὁ Εὐσέβιος ἀπὸ τὸν φιλόσοφον Ἀττικόν, προκύπτει τὸ συμπέρασμα ὅτι κατὰ τὸν 2ον μ.Χ. αἰῶνα ἐφέροντο τὰ «Ἠθικὰ Εὐδήμεια» ὡς ἰδιαιτέρα συγγραφή. Ἐπίσης ὁ κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 2ου μ.Χ. ζήσας σχολιαστὴς τῶν ἠθικῶν συγγραφῶν τοῦ Ἀριστοτέλους, Ἀσπάσιος, προκειμένου περὶ τῶν τριῶν βιβλίων, ἅτινα εἶναι κοινὰ καὶ διὰ τὰ «Εὐδήμεια» καὶ διὰ τὰ «Νικομάχεια Ἠθικά», ἐκφράζει ἀμφιβολίαν, ἂν ταῦτα καθὼς καὶ τὰ 12—15 κεφάλαια τοῦ 7ου βιβλίου τῶν «Ἠθικῶν Νικομαχείων» ἐγράφησαν ὑπὸ τοῦ Εὐδήμου ἢ τοῦ Ἀριστοτέλους: «Πλὴν εἴτε Εὐδήμου ταῦτά ἐστιν ἐνδόξως εἰρημένα» (ἀλλ' εἴτε ὑπὸ τοῦ Εὐδήμου, εἴτε ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους ἐγράφησαν, ἡ ἐν αὐτοῖς ἀνάπτυξις γίνεται κατὰ τὴν διαλεκτικὴν μέθοδον). Λόγῳ τῶν ἀνωτέρω μνημονευθεισῶν καθὼς καὶ ἄλλων μαρτυριῶν τὰ «Ἠθικὰ Εὐδήμεια» ἐθεωρήθησαν ὡς γραφέντα ὑπὸ τοῦ Εὐδήμου τοῦ Ροδίου ἔχοντος πρὸς ὀφθαλμῶν τὰ χειρόγραφα ἢ χειρογράφους σημειώσεις τῶν προσαδόσεων τοῦ Ἀριστοτέλους. Διὰ τοῦτο συνήθως εἰς τὰς ἐκδόσεις τῶν ἀριστοτελικῶν ἔργων φέρονται ὑπὸ τὸν τίτλον «Εὐδήμου τοῦ Ροδίου Ἠθικά».

Μὲ τὸν τίτλον αὐτὸν τὰ ἐξέδωκε κατὰ τὸ 1884 ὁ Σούσεμιλ. Τὴν ἐκδοχὴν ταύτην τῆς παραδόσεως ὑπεστήριξεν ὁ Γερμανὸς ἀριστοτελιστὴς Λ. Σπέγκελ εἰς τὴν περίφημον διατριβήν του «Περὶ τῶν ἐπ' ὀνόματι τοῦ Ἀριστοτέλους φερομένων ἠθικῶν συγγραφῶν», τὴν ἐκδοθεῖσαν κατὰ τὸ 1841—1843. Ὁ Σπέγκελ ὑπεστήριξεν ὅτι ὁ Εὔδημος δὲν ἐξέδωκε μόνον τὰ «Ἠθικὰ Εὐδήμεια», ἀλλ' ἔκαμεν ἐπεξεργασίαν ἐπ' αὐτῶν. Ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ὑποθέσεώς του ταύτης ἐξηγεῖ τὰς διαφορὰς τὰς παρατηρουμένους πρὸς τὰ «Ἠθικὰ Νικομάχεια» ὡς προερχομένας ἐκ τῆς ἀτομικότητος τοῦ Εὐδήμου. Ἐπειδὴ ὁ Εὔδημος ἀσχολήθεις μὲ τὴν ἱστορίαν τῶν θρησκειῶν ἦτο ἄνθρωπος θρησκευτικοῦ χαρακτῆρος, ὁ θρησκευτικὸς τόνος, ὅστις εἶναι αἰσθητὸς εἴς τινα τμήματα τῶν «Ἠθικῶν Εὐδημείων» θεωρεῖται ὀφειλόμενος εἰς τὰς θρησκευτικὰς κλίσεις τοῦ συγγραφέως των. Κατὰ τῶν ἀντιλήψεων τοῦ Σπέγκελ ἀντεπεξῆλθεν ὁ Γερμανὸς φιλόλογος Ε. Κάπ, διὰ τοῦ κατὰ τὸ 1912 ἐκδοθέντος συγγράμματός του: «Ἡ σχέσις τῶν «Ἠθικῶν Εὐδημείων» πρὸς τὰ «Νικομάχεια». Διὰ τούτου ὑπεστήριξεν ὅτι τὰ «Ἠθικὰ Εὐδήμεια» ἐγράφησαν ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους πρὸ τῶν «Ἠθικῶν Νικομαχείων» καὶ ἀντιπροσωπεύουν παλαιοτέραν φάσιν τῶν περὶ ἠθικῆς φιλοσοφίας ἀντιλήψεών του. Ὁμοίως καὶ ὁ γνωστὸς ἀριστοτελιστὴς Β. Γιαῒγκερ εἰς τὸ βιβλίον του «Ἀριστοτέλης» (1923) ἠθέλησε νὰ ἀποδείξῃ ὅτι τὰ «Ἠθικὰ Εὐδήμεια» ἀνάγονται εἰς τὴν μεταβατικὴν ἐποχὴν τῆς ἐξελίξεως τοῦ Σταγιρίτου, καθ' ἣν δὲν εἶχεν ἀπελευθερωθῇ ἀπὸ τὴν πλατωνικὴν ἐπίδρασιν. Καὶ ὁ μαθητὴς τοῦ Γιαῒγκερ, Ρ. Βάλτσερ εἰς τὴν διατριβήν του «Ἠθικὰ Μεγάλα καὶ ἡ ἀριστοτελικὴ ἠθική» (1929) ὑπεστήριξε τὰς ἀντιλήψεις τοῦ διδασκάλου του, ὅστις τὰς εἶχεν ὑποστηρίξει καὶ διὰ νέας διατριβῆς του: «Ἡ ἀρχὴ καὶ κυκλοφορία τῶν φιλοσοφικῶν ἰδεῶν τῆς ζωῆς» δημοσιευθείσης κατὰ τὸ 1928. Καὶ ὁ Αὐστριακὸς ἀριστοτελιστὴς Φὸν Ἄρνιμ ὑπεστήριξε τὴν γνησιότητα τῶν «Ἠθικῶν Εὐδημείων».

Ὁ Γιαῒγκερ διὰ νὰ ἀποδείξῃ ὅτι τὰ «Ἠθικὰ Εὐδήμεια» ἀποτελοῦν τὸ παλαιότερον μεταξὺ τῶν ἠθικῶν τοῦ Ἀριστοτέλους συγγραφῶν δοκίμιον, στηρίζεται κυρίως εἰς τὴν χρησιμοποίησιν τοῦ ὅρου φρόνησις εἰς πλατωνικὴν σημασίαν. Εἰς τὸ προοίμιον τῶν «Ἠθικῶν Εὐδημείων» ἀπαντᾷ πράγματι ἡ λέξις φρόνησις, λαμβανομένη ὡς συνώνυμος μὲ τὴν σοφίαν καὶ γενικώτερον τὴν ἱκανότητα νὰ θεωρήσωμεν τὸν κόσμον διὰ τῆς νοητικῆς ἐποπτείας.

Ἐπειδὴ δὲ εἰς τὰ «Ἠθικὰ Νικομάχεια» ὁ αὐτὸς ὅρος φρόνη-

σις λαμβάνεται εἰς διάφορον σημασίαν, σημαίνων τὴν πρακτικὴν σοφίαν καὶ τὴν ἱκανότητα νὰ ρυθμίζωμεν τὰς πράξεις μας διὰ τοῦ λογικοῦ, ὁ Γιαῒγκερ ἄγεται εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι τὰ «Ἠθικὰ Εὐδήμεια» ἐγράφησαν εἰς ἐποχὴν κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ Ἀριστοτέλης ἐλάμβανε τὸν ὅρον φρόνησις εἰς τὴν πλατωνικήν του σημασίαν. Ἡ ἀντίληψις αὕτη τοῦ Γιαῒγκερ δὲν ἐγένετο ἀποδεκτή, ἐπειδὴ δὲν εἶναι σύμφωνος μὲ τὴν χρῆσιν τῆς λέξεως φρόνησις εἰς τὰ «Ἠθικὰ Εὐδήμεια». Διότι ὑπάρχουν χωρία εἰς τὸ σύγγραμμα τοῦτο, εἰς τὰ ὁποῖα ἡ φρόνησις λαμβάνεται εἰς τὴν σημασίαν τῆς πρακτικῆς σοφίας. Ταῦτα εἶναι τὸ 1218 6 14: «Αὕτη δέ ἐστι πολιτικὴ καὶ οἰκονομικὴ καὶ φρόνησις». Εἰς τὸ 1246 6 34 ῥητῶς ἀποκρύνεται ὁ συγγραφεὺς τῶν «Ἠθικῶν Εὐδημείων» ἀπὸ τὴν πλατωνικὴν καὶ σωκρατικὴν ἔκδοχὴν τῆς φρονήσεως ὡς ταυτοσήμου πρὸς τὴν ἐπιστήμην (Βλέπε ἀνωτέρω παρατεθεῖσαν ἑρμηνείαν τοῦ αὐτοῦ χωρίου). Ἐπίσης εἰς τὴν αὐτὴν σελίδα στίχ. 37 εἰς τὸ χωρίον «Ἡ φρόνησις ποιεῖ τὴν εὐπραγίαν» ἔχει ἡ φρόνησις τὴν σημασίαν τῆς πρακτικῆς σοφίας. Τὸ αὐτὸ συμβαίνει καὶ εἰς τὸ χωρίον: «Οὐ γὰρ ἐπιτακτικὸς ἄρχων ὁ Θεός, ἀλλ' οὗ ἕνεκα ἡ φρόνησις ἐπιτάττει» (1249 6, 14) ('Ο Θεὸς δὲν εἶναι ἄρχων ἐκδίδων διαταγάς, ἀλλ' ἡ ἀρχὴ ἐκείνη, πρὸς τὴν ὁποίαν ἀποβλέπουσα ἡ πρακτικὴ σοφία ἐκδίδει τὰς διαταγάς της). Ἡ χρῆσις τῆς φρονήσεως εἰς τὰ ἀνωτέρω χωρία ὡς ὅρου ταυτοσήμου πρὸς τὴν πρακτικὴν σοφίαν ἀποδεικνύει ὅτι ὁ συγγραφεὺς τῶν «Εὐδημείων 'Ηθικῶν» εἶναι ἐν γνώσει τῶν σχετικῶν τμημάτων τῶν «Νικομαχείων», εἰς τὰ ὁποῖα ἡ φρόνησις καθορίζεται: ὡς πρακτικὴ σοφία. Συνεπῶς ἡ ἐπιχειρηματολογία τοῦ Γιαῒγκερ δὲν φαίνεται ὡς πρὸς τὸ σημεῖον τοῦτο ἰσχυρά. Πρέπει νὰ ἔχωμεν ὑπ' ὄψιν μας ὅτι εἰς τὰ πλατωνικὰ καὶ ἀριστοτελικὰ συγγράμματα δὲν ὑπάρχει αὐστηρῶς καθωρισμένη ὁρολογία. Οὕτω εἰς τὰ συγγράμματα τοῦ Ἀριστοτέλους ἡ λέξις φρόνησις χρησιμοποιεῖται ἄλλοτε μὲν μὲ τὴν πλατωνικὴν της σημασίαν ὡς ταυτόσημος μὲ τὴν ἐπιστήμην καὶ τὴν σοφίαν καὶ ἄλλοτε εἰς τὴν στενὴν ἠθικὴν σημασίαν της ὡς ταυτόσημος μὲ τὴν πρακτικὴν σοφίαν.

Εἶναι λίαν ἀξιοπρόσεκτος ἡ χρῆσις της εἰς τὸ ἀκόλουθον χωρίον τοῦ «Περὶ αἰσθήσεως καὶ αἰσθητῶν» (437 α 1), ἔνθα ἡ φρόνησις διαχωρίζεται εἰς φρόνησιν νοητῶν καὶ φρόνησιν πρακτῶν: «Τοῖς δὲ καὶ φρονήσεως τυγχάνουσι τοῦ εὖ ἕνεκα. Πολλὰς γὰρ εἰσαγγέλλουσι διαφοράς, ἐξ ὧν ἧττε τῶν νοητῶν ἐγγίγνεται φρόνησις καὶ ἡ τῶν πρακτῶν». (Αἱ δὲ αἰσθήσεις εἰς τὰ ὄντα τὰ μετέχοντα τῆς ἱκανότητος νὰ κατανοοῦν θεωρητικῶς τὴν πραγματικότητα, ὑπάρχουν χάριν τῆς ἐξυψώσεως τῆς ζωῆς· ἐκ τούτων δὲ δημιουργεῖται ἡ φρόνησις ἡ ἀναφερομένη εἰς τὰ νοητὰ καὶ ἡ φρόνησις ἡ ἀναφερομένη εἰς τὴν πρακτικὴν σφαῖραν). Ὅθεν ἦτο δυνατὸν ὁ συγγραφεὺς τῶν «Ἠθικῶν Εὐδημείων» νὰ χρησιμοποιῇ τὴν φρόνησιν ὄχι μόνον εἰς τὴν πλατωνικὴν θεωρητικήν, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν πρακτικὴν σημασίαν της. Ἐὰν δὲ προσέξωμεν τὰς περιπτώσεις, καθ' ἃς ἐν τῷ πρώτῳ βιβλίῳ χρησιμοποιεῖται ἡ φρόνησις, λαμβανομένη εἰς πλατωνικὴν σημασίαν, θὰ διακριβώσωμεν ὅτι ὁ συγγραφεὺς ἀναφέρεται εἰς ἕνας καὶ οὐχὶ ἰδικάς του γνώμας. Δὲν δυνάμεθα συνεπῶς στηριζόμενοι ἐπὶ τῶν χωρίων αὐτῶν, νὰ δεχθῶμεν ὅτι ὁ συγγραφεὺς τῶν «Εὐδημείων» μένει προσκεκολλημένος εἰς τὰς πλατωνικὰς ἀντιλήψεις. Ὡς πρὸς τὸν ἰσχυρισμὸν τοῦ Γιαῒγκερ ὅτι ὁ συγγραφεὺς τῶν «Ἠθικῶν Εὐδημείων» βλέπει τὸν σκοπὸν τοῦ βίου ὑπὸ θρησκευτικὴν προοπτικήν, λέγων ὅτι οὗτος συνίσταται εἰς τὸ «Θεὸν θεραπεύειν καὶ θεωρεῖν», ἔχει ἤδη παρατηρηθῆ ὑπὸ πολλῶν ἐρευνητῶν ὅτι τὸ αὐτὸ γίνεται καὶ εἰς τὰ «Ἠθικὰ Νικομάχεια», ἔνθα ἀναγινώσκομεν ἐν σχέσει μὲ τὸν σκοπὸν τῆς ζωῆς: «Χρή... ἐφ' ὅσον ἐνδέχεται ἀθανατίζειν καὶ πάντα ποιεῖν πρὸς τὸ ζῆν κατὰ τὸ κράτιστον τῶν ἐν αὐτῷ» ('Ηθ. Νικ. 1177 6 33). (Πρέπει νὰ προσπαθῶμεν, ὅσον δυνάμεθα νὰ ἀσχολούμεθα μὲ ἀσχολίας ἁρμοζούσας εἰς ἀθανάτους, καὶ νὰ κάμνωμεν τὰ πάντα διὰ νὰ ζῶμεν συμφώνως πρὸς τὰς προσταγὰς τοῦ ἀρίστου τμήματος τοῦ ἑαυτοῦ μας). Τὸ «Θεὸν θεραπεύειν καὶ θεωρεῖν» τῶν «Ἠθικῶν Εὐδημείων» δὲν σημαίνει ὅτι πρέπει νὰ ἐπιδίδεται ὁ ἄνθρωπος εἰς μυστικὴν ἐπικοινωνίαν διὰ λατρευτικῶν πράξεων πρὸς τὸ Θεῖον. Τὸ νόημα τοῦ προστάγματος τούτου εἶναι ὅτι, ὅπως ὁ Θεὸς εὑρίσκει τελείαν ἡδονὴν εἰς τὴν θεωρίαν τοῦ ἑαυτοῦ του τοιουτοτρόπως καὶ ὁ ἄνθρωπος πρέπει νὰ θηρεύῃ τὴν εὐτυχίαν του ὄχι δι' ἀποκτήσεως ὑλικῶν ἀγαθῶν, ἀλλὰ διὰ τῆς ἐνασχολήσεώς του μὲ τὰς θεωρητικὰς ἐπιστήμας, ἐξομοιούμενος κατὰ τὸ δυνατὸν μὲ τὸν θεῖον νοῦν. Ἡ πρακτικὴ σοφία, ἡ φρόνησις, εἶναι ἡ ἱκανότης νὰ ρυθμίζωμεν τὸν βίον μας κατὰ τρόπον, ὥστε νὰ καθίσταται δυνατὴ ἡ πραγματοποίησις τοῦ ἐσχάτου τούτου σκοποῦ τῆς ζωῆς. Ὁ Γιαῒγκερ ἠθέλησε νὰ συσχετίσῃ ὡρισμένα τμήματα τῶν «Ἠθικῶν Εὐδημείων» πρὸς ἀντίστοιχα χωρία τοῦ πρωΐμου ἀριστοτελικοῦ διαλόγου «Προτρεπτικός». Ἀλλ' ἐκ τῆς τοιαύτης παραβολῆς οὐδὲν δύναται νὰ συναχθῇ περὶ πρωΐμου συγγραφῆς τῶν «Ἠθικῶν Εὐδημείων», διότι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον πρόκειται περὶ κοινῶν δοξασιῶν, αἵτινες δὲν ἔχουν στενὴν σχέσιν μὲ τὴν ἐπακολουθοῦσαν ἐπιστημονικὴν ἀνάπτυξιν. Περὶ τοῦ ὅτι ἡ «πρώτη φιλία» δὲν ἔχει σχέσιν μὲ τὸ «πρῶτον φίλον» τοῦ πλατωνικοῦ διαλόγου «Λύσιδος», ἐγένετο εἰς προηγούμενα λόγος.

Ἐξ ὅλων τῶν ἀνωτέρω προκύπτει τὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ ἀντίληψις τοῦ Γιαῒγκερ ὑποστηρίξαντος ὅτι τὰ «Ἠθικὰ Εὐδήμεια» ἀποτελοῦν τὴν πρώτην φράσιν τῆς ἀριστοτελικῆς ἠθικῆς, δὲν δύναται νὰ εὐσταθήσῃ. Ὅθεν ἀναγκαζόμεθα νὰ ἀκολουθήσωμεν τὴν γνώμην τῶν Ἄγγλων μεταφραστῶν τῶν ἀριστοτελικῶν συγγραμμάτων τῆς Ὀξφόρδης, οἱ ὁποῖοι δέχονται ὅτι τὰ «Ἠθικὰ Εὐδήμεια» ἐγράφησαν μετὰ τὰ «Ἠθικὰ Νικομάχεια». Πρὸς τὴν γνώμην ταύτην συντάσσεται καὶ ὁ Γερμανὸς φιλόλογος Γκέφκεν («Ἑλληνικὴ Γραμματολογία», τόμος 2ος, σελ. 220 κ. ἑ.). Ὑπάρχουν προσέτι καὶ ἐξωτερικὰ τεκμήρια πείθοντα ὅτι τὰ «Ἠθικὰ Εὐδήμεια» ἐγράφησαν κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Θεοφράστου. Ἡ μνεία ἐν 1240 α 30, περὶ ὀρνίθων, οἱ ὁποῖοι συμμερίζονται διά τινος ἐναισθητικοῦ τρόπου τὰς ὠδῖνας τῶν συντρόφων των «συνωδίνοντες», δὲν προσαρμόζεται μὲ τὰς ζωολογικὰς ἀντιλήψεις τοῦ Ἀριστοτέλους. Τὰ περὶ φιλίας μεταξὺ τροχιλου καὶ κροκοδείλων ἐν 1236 6 9, προέρχονται ἐξ ἀναγνώσεως τοῦ Ἡροδότου 2, 68 καὶ μᾶς κάμνουν νὰ ὑποπτευώμεθα ἐπίδρασιν τοῦ Θεοφράστου, ὅστις συνήθιζε νὰ κάμνῃ τοιαῦτα δάνεια. Εἰς τὰ «Ἠθικὰ Εὐδήμεια», λαμβάνει μεγαλυτέραν σημασίαν τὸ θέμα τῆς «εὐτυχίας» καὶ τῆς τύχης. Εἶναι δὲ γνωστὸν ὅτι τὴν τύχην ἀνεγνώριζεν ὡς σημαντικὸν διὰ τὴν ἀνθρωπίνην ζωὴν παράγοντα ὁ Θεόφραστος. Ἐπίσης τὸ γεγονὸς ὅτι ἀναφέρονται περισσότερα δοξογραφικὰ στοιχεῖα εἰς τὰ «Ἠθικὰ Εὐδήμεια» ἀποτελεῖ ἀπόδειξιν ἐπιδράσεως τοῦ Θεοφράστου. Ὁ ἀποχωρισμὸς τῆς ἠθικῆς ἀπὸ τὴν πολιτικὴν καὶ ὁ χαρακτηρισμὸς τοῦ ἀνθρώπου ὡς «ζώου οἰκονομικοῦ», ἀποδεικνύει ὅτι τὰ «Ἠθικὰ Εὐδήμεια» ἐγράφησαν εἰς χρόνον μεταγενέστερον τῶν «Νικομαχείων». Σημαντικῶς συνηγοροῦσα ὑπὲρ τῆς ἐκδοχῆς ταύτης ἔνδειξις εἶναι καὶ τὸ ὅτι τὰ ἱστορικὰ παραδείγματα, ἅτινα ἀναφέρονται καὶ εἰς τὰς δύο πραγματείας, ἔχουν ἀναπτυχθῆ μὲ μεγαλυτέρας λεπτομερείας εἰς τὰ «Ἠθικὰ Νικομάχεια». Οὕτω εἰς τὰ «Ἠθικὰ Νικομάχεια» (1118 α 32), γίνεται λόγος περί τινος ὀφοφάγου, ὅστις εὔχετο νὰ εἶχε φάρυγγα μακρότερον γεράνου. Εἰς τὸ ἀντίστοιχον τμῆμα τῶν «Ἠθικῶν Εὐδημείων» (1231 α 16), προστίθεται ὅτι ὁ ὀφοφάγος οὗτος ἦτο ὁ «Φιλόξενος ὁ Ἐρύξιδος». Εἰς τὸ 1216 α 16 τῶν «Εὐδημείων», ἀναφέρεται ἐκτὸς τοῦ Σαρδαναπάλου, ὅστις μόνον μνημονεύεται εἰς τὸ 1095 6 22 τῶν «Νικομαχείων» καὶ ὁ Σμινδυρίδης ὁ Σιβαρίτης. Τὰ ὑπὸ τῶν «Ἠθικῶν Εὐδημείων» παρατιθέμενα ἀποσπάσματα παλαιοτέρων συγγραφέων παρατίθενται περισσότερον ἀνεπτυγμένα παρὰ εἰς τὰ «Νικομάχεια». (Βλέπε Γκέφκεν εἰς τὴν σελίδα μνημονευθέντος συγγράμματός του). Τὸ ἐν 1226 α 29, τῶν «Εὐδημείων» ἀπαντώμενον: «οὐ βουλευόμεθα περὶ τῶν ἐν Ἰνδοῖς», ἀποτελεῖ ἔνδειξιν ὅτι τὸ τμῆμα τοῦτο τῶν «Ἠθικῶν Εὐδημείων» ἐγράφη εἰς ἐποχὴν μεταγενεστέραν τῶν ἐκστρατειῶν τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου. Ἡ ἐν 1241 5 26, μνεία περὶ «φρατέρων ἢ τῶν ὀργίων (γραπ. ὀργεώνων ἢ ὀργιαστῶν)», προϋποθέτει ἀκροατὰς Ἀθηναίους καὶ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἔχῃ γραφῆ ἐν Ἄσσῳ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Παρατηρεῖται προσέτι ὅτι ὁ συγγραφεὺς τῶν «Εὐδημείων» ἔχει ὑπ' ὄψιν του ὡρισμένα χωρία ἐκ τῶν «Πολιτικῶν» τοῦ Ἀριστοτέλους. Ἐν 1231 6 38, ἐμφανίζεται γνωρίζων τὴν ἐν «Πολιτικοῖς» 1257 α 6, διαστολὴν τῆς χρήσεως εἰς καθαυτὸ χρῆσιν καὶ εἰς μεταβλητικὴν (ἀνταλλακτικὴν) χρῆσιν. Γνωρίζει ἐπίσης ὁ συγγραφεὺς τῶν «Ἠθικῶν Εὐδημείων» καὶ τὴν περὶ ὀρθῶν πολιτειῶν καὶ παρεκβάσεων θεωρίαν, τὴν ἀναπτυσσομένην εἰς τὰ «Πολιτικά». Ὅθεν σαφῶς προκύπτει τὸ συμπέρασμα ὅτι τὰ «Ἠθικὰ Εὐδήμεια» ἔχουν γραφῆ μετὰ τὰ «Νικομάχεια», μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἀριστοτέλους, ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν ἀντιλήψεων τοῦ Θεοφράστου. Ὡς πρὸς τὸν συγγραφέα των ὑπάρχει μία ἔνδειξις, ἥτις καθιστᾶ πιθανὴν τὴν ὑπόθεσιν ὅτι οὗτος εἶναι ὁ Εὔδημος ὁ Ρόδιος. Εἰς τὸ 2ον κεφάλαιον τοῦ Θ' βιβλίου τῶν «Ἠθικῶν Εὐδημείων», κατὰ τὴν ἐξέτασιν τοῦ προβλήματος τῆς εὐτυχίας ἀναγράφονται, προκειμένου περὶ τοῦ περιφήμου γεωμέτρου τοῦ 5ου αἰῶνος, Ἱπποκράτους τοῦ Χίου, τὰ ἀκόλουθα: «Ἱπποκράτης γεωμετρικὸς ὤν, ἀλλὰ περὶ τὰ ἄλλα δοκεῖ βλὰξ καὶ ἄφορων εἶναι, καὶ πολὺ χρυσίον πλέων ἀπώλεσεν ὑπὸ τῶν ἐν Βυζαντίῳ πεντηκοστολόγων δι' εὐήθειαν». ('Ο Ἱπποκράτης, ὅστις ἦτο ἄριστος ἐρευνητὴς τῆς γεωμετρίας, ὅμως ὡς πρὸς τὰ ἄλλα φαίνεται ὅτι ἦτο βλὰξ καὶ ἄφρων. Ἔχασε δὲ πολλὰ χρήματα, ὅταν ἐταξίδευε, τὰ ὁποῖα τοῦ ἐπῆραν οἱ ἐν Βυζαντίῳ εἰσπράκτορες τοῦ φόρου τοῦ ἴσου πρὸς τὸ πεντηκοστὸν μέρος τῆς ἀξίας τῶν ἐμπορευμάτων, ἕνεκα τῆς ἁπλοϊκότητός του). Ἐπειδὴ εἶναι γνωστὸν ὅτι ὁ Εὔδημος ὁ Ρόδιος εἶχεν ἀσχοληθῆ μὲ τὴν ἱστορίαν τῆς ἀριθμητικῆς καὶ γεωμετρίας, δυνάμεθα νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι αὐτὸς ἠδύνατο νὰ γράψῃ τὴν ἐν λόγω εἴδησιν. Πάντως πρέπει νὰ θεωρηθῇ βέβαιον ὅτι τὰ «Ἠθικὰ Εὐδήμεια» ἐγράφησαν μετὰ τὰ «Ἠθικὰ Νικομάχεια». Δυστυχῶς δὲν ἔχουν γίνει μελέται ἐπαρκεῖς διὰ τὴν ἑρμηνείαν τῶν «Ἠθικῶν Εὐδημείων» καὶ διὰ τὸν προσδιορισμὸν τῆς σχέσεώς των πρὸς τὰς ἄλλας ἀριστοτελικὰς συγγραφάς. Σημαντικὸν ἐμπόδιον ἀποτελεῖ καὶ ἡ κακὴ κατάστασις τῶν χειρογράφων, διὰ τῶν ὁποίων παρεδόθησαν.

Κ. Δ. Γεωργούλης

«ΗΘΙΚΑ ΜΕΓΑΛΑ». Εἶναι ἡ τρίτη ἐκ τῶν περὶ ἠθικῆς πραγματειῶν τῶν φερομένων εἰς τὰ Ἀριστοτελικὰ συγγράμματα. Καίτοι τιτλοφοροῦνται «Μεγάλα» παραβαλλόμενα κατὰ τὸ μῆκος πρὸς ἑκατέραν ἐκ τῶν δύο ἄλλων διατριβῶν, ὑπολείπονται. Οὕτω τὸ κείμενον τῶν «Ἠθικῶν Μεγάλων» καταλαμβάνει εἰς τὴν ἔκδοσιν τοῦ Μπέκκερ 34 σελίδας, ἐνῶ τὸ κείμενον τῶν «Ἠθικῶν Νικομ.» καταλαμβάνει 84. Καὶ τὸ κείμενον τῶν «Ἠθικῶν Εὐδημείων», ἂν συνυπολογισθοῦν καὶ τὰ κοινὰ πρὸς τὰ «Νικομάχεια» βιβλία Δ, Ε, Ζ, ὑπερβαίνει τὸ κείμενον τῶν «Μεγάλων» κατὰ 24 σελίδας. Διὰ τοῦτο ὁ τίτλος «Μεγάλα» οὐδόλως τυγχάνει προσαρμοζόμενος πρὸς τὰ πράγματα. Τὰ «Ἠθικὰ Μεγάλα» ἀπαρτίζονται ἐκ δύο βιβλίων, Α καὶ Β. Τὸ Α περιέχει 35 κεφάλαια, τὸ δὲ Β 17. Τὸ εἰς αὐτὰ περιεχόμενον ὑλικὸν ἔχει ληφθῆ κυρίως ἀπὸ τὰ «Ἠθικὰ Εὐδήμεια», εἰς ἀρκετὰ ὅμως μέρη ἀπὸ τὰ «Ἠθικὰ Νικομάχεια». Ὅθεν πρόκειται οὐχὶ περὶ αὐτοτελοῦς συγγράμματος, ἀλλὰ περὶ περιλήψεως, ἡ ὁποία φιλοδοξεῖ νὰ ἐκφράσῃ τὰς Ἀριστοτελικὰς περὶ ἠθικῆς ἀντιλήψεις συντομώτερον, σαφέστερον καὶ ὡριστικώτερον. Τὴν περὶ ἠθικῆς πραγματείαν, ὁ συγγραφεὺς θεωρεῖ ὡς μέρος τῆς πολιτικῆς. Εὐθὺς ἐν ἀρχῇ ἀναγινώσκομεν: «Ἐπειδὴ προαιρούμεθα λέγειν ὑπὲρ ἠθικῶν, πρῶτον ἂν εἴη σκεπτέον τίνος ἐστὶ μέρος τὸ ἦθος. Ὡς μὲν οὖν συντόμως εἰπεῖν, δοκεῖ οὐκ ἄλλης, ἀλλὰ τῆς πολιτικῆς εἶναι μέρος». (Ἐπειδὴ ἡ πρόθεσίς μας εἶ-

ναι νὰ ὁμιλήσωμεν περὶ τῶν ἠθικῶν, κατ' ἀρχὰς πρέπει νὰ ἐξετάσωμεν τίνος μέρος εἶναι τὸ ἦθος. Διὰ νὰ ἐκφρασθῶμεν συντόμως, λέγομεν ὅτι τὸ ἦθος φαίνεται νὰ μὴ ἀποτελῇ μέρος καμμίας ἄλλης ἐπιστήμης, ἀλλὰ τῆς πολιτικῆς). Εἰς τὰ πρῶτα εἴκοσι κεφάλαια τοῦ Α' βιβλίου, περιέχεται τὸ θεμελιωτικὸν τῆς ἠθικῆς μέρος. Γίνεται λόγος περὶ τοῦ ἀγαθοῦ, διαστέλλεται ἡ ἐπιθυμία ἀπὸ τὸν θυμὸν καὶ τὴν βούλησιν, καθορίζεται δὲ τί εἶναι ἀκουσία καὶ ἑκουσία πρᾶξις, καὶ διασαφηνίζεται ἡ ἔννοια τῆς προαιρέσεως. Ἄξιον προσοχῆς εἶναι ὅτι ἐν τῷ Α' κεφαλαίῳ κατακρίνεται ὁ Πυθαγόρας, διότι, ἂν καὶ πρῶτος ὡμίλησε περὶ ἀρετῆς, ὅμως ἐταύτισεν αὐτὴν πρὸς τὸν ἀριθμόν. «Πρῶτος μὲν οὖν ἐνεχείρισεν Πυθαγόρας περὶ ἀρετῆς εἰπεῖν οὐκ οἰκείαν τῶν ἀρετῶν τὴν θεωρίαν ἐποιεῖτο». (Πρῶτος ἐπεχείρησε νὰ ὁμιλήσῃ περὶ τῆς ἀρετῆς ὁ Πυθαγόρας, οὐχὶ ὅμως ὀρθῶς· διότι ἐπειδὴ ἀνῆγε τὰς ἀρετὰς εἰς τοὺς ἀριθμοὺς ἐκάμνε μίαν ἀνοίκειον ὡς πρὸς τὰς ἀρετὰς θεώρησιν). Ὁ Σωκράτης ἐξήτασε τὸ θέμα καλύτερον, ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ὑπέπεσεν εἰς τὸ σφάλμα νὰ ταυτίζῃ τὴν ἀρετὴν μὲ τὴν ἐπιστήμην. Καὶ αὐτὸς ὁ Πλάτων, καίτοι μεγάλως συνετέλεσε διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ἠθικῆς, ἔκαμε τὸ σφάλμα νὰ ἐγκαταμίξῃ τὴν περὶ ἀρετῶν θεώρησιν εἰς τὴν περὶ ἀγαθοῦ θεωρίαν: «Μετὰ ταῦτα δὲ ὁ Πλάτων διείλετο τὴν ψυχὴν εἷς τε τὸν λόγον ἔχον καὶ εἰς τὸ ἄλογον ὀρθῶς, καὶ ἀπέδωκεν ἑκάστου ἀρετὰς προσηκούσας. Μέχρι μὲν τούτου καλῶς, μετὰ μέντοι τοῦτο οὐκ ἔτι ὀρθῶς· τὴν γὰρ ἀρετὴν κατέμιξεν εἰς τὴν πραγματείαν τὴν ὑπὲρ τἀγαθοῦ, οὐ δὴ ὀρθῶς. Ὑπὲρ γὰρ τῶν ὄντων καὶ ἀληθείας λέγοντα οὐκ ἔδει ὑπὲρ ἀρετῆς φράζειν. Οὐδὲν γὰρ τούτῳ κάνείνῃ κοινόν». («Ἐπειτα δὲ ὁ Πλάτων διήρεσε τὴν ψυχὴν εἰς τὸ λόγον ἔχον καὶ ἄλογον μέρος ὀρθῶς, καὶ καθώρισε δι' ἕκαστον ἐκ τούτων τῶν μερῶν τὰς πρεπούσας ἀρετάς. Ἕως ἐδῶ ὀρθῶς ἔπραξε περαιτέρω ὅμως οὐχὶ ὀρθῶς. Διότι τὴν περὶ ἀρετῆς ἔρευναν τὴν συμπεριέλαβεν εἰς τὴν περὶ ἀγαθοῦ πραγματείαν, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον δὲν εἶναι ὀρθόν. Διότι ἐφ' ὅσον ὡμίλει περὶ τῶν ὄντων καὶ τῆς ἀληθείας, δὲν ἔπρεπε νὰ προχωρήσῃ εἰς συζητήσεις, ἐν σχέσει μὲ τὴν ἀρετήν. Διότι μεταξὺ τῶν δύο τούτων προβλημάτων οὐδὲν τὸ κοινὸν ὑπάρχει). Ἐκ τοῦ ἑρμηνευθέντος χωρίου καταφαίνεται ὅτι ὁ συγγραφεὺς τῶν «Ἠθικῶν Μεγάλων» ἔχει ταχθῇ ὑπὲρ τοῦ τελείου διαχωρισμοῦ τῶν ἠθικῶν ἀπὸ τὰ ὀντολογικὰ προβλήματα. Θέλει νὰ ἱδρύσῃ τὴν ἠθικὴν ὡς μάθησιν χωριστὴν ἀπὸ τὴν ὀντολογίαν. Ἀπὸ τοῦ 20 κεφαλαίου εἰσέρχεται εἰς τὸν καθορισμὸν τῶν γνωστῶν ἐκ τῶν ἄλλων δύο πραγματειῶν ἠθικῶν ἀρετῶν. Ἡ περὶ ἀρετῶν πραγματεία καταλαμβάνει ὅλα τὰ ἀπὸ τοῦ 20 κεφάλαια τοῦ Α' βιβλίου, καθὼς καὶ τὰ 6 κεφάλαια τοῦ Β'. Εἰς τὸ 7 κεφάλαιον τοῦ Β' βιβλίου γίνεται λόγος περὶ τῆς ἡδονῆς, εἰς δὲ τὸ 8 περὶ εὐτυχίας. Αὕτη καθορίζεται ὡς ἄλογος φύσις. Ὁ γὰρ εὐτυχὴς ἐστιν, ὁ ἄνευ λόγου ἔχων ὁρμὴν πρὸς τὰ ἀγαθὰ καὶ τούτων ἐπιτυγχάνων· τοῦτο δ' ἐστὶ φύσεως. Ἐν γὰρ τῇ ψυχῇ ἔνεστι τῇ φύσει τοιοῦτον ὦ ὁρμῶμεν ἀλόγως πρὸς ἃ εὖ ἔχομεν, καὶ εἴ τις ἐρωτήσειε τὸν οὕτως ἔχοντα, διατὶ τοῦτο ἀρέσκει μοι, ὅμοιον πάσχων τοῖς ἐνθουσιάζουσιν». (Διότι ὁ εὐτυχὴς εἶναι ἐκεῖνος ὅστις ἔχει χωρὶς λόγον ὁρμὴν πρὸς τὰ ἀγαθὰ καὶ δύναται νὰ τὰ ἐπιτύχῃ. Τοῦτο δὲ εἶναι πρᾶγμα φυσικόν. Διότι εἰς τὴν ψυχὴν ἐνυπάρχει κατὰ φύσιν κάτι τὸ ὁποῖον μᾶς κάμνει νὰ ὁρμῶμεν χωρὶς λόγον πρὸς ἐκεῖνα διὰ τὰ ὁποῖα ἔχομεν καταλλήλους προδιαθέσεις. Καὶ ἂν κανεὶς ἤθελεν ἐρωτήσει τὸν διακείμενον εἰς τοιαύτην κατάστασιν, διατὶ ἀρέσει εἰς σέ νὰ πράττῃς κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον, δὲν γνωρίζω ἀπαντᾶ, ἀλλ' αὐτὸ τὸ πρᾶγμα μοῦ ἀρέσει. Συμβαίνει εἰς αὐτὸν ἀκριβῶς ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον συμβαίνει εἰς τοὺς καταλαμβανομένους ὑπὸ ἐνθουσιασμοῦ). Εἰς τὸ 9 κεφάλαιον γίνεται λόγος περὶ τῆς «καλοκαγαθίας». Ὁ συγγραφεὺς ἀκολουθεῖ, ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τοῦτο τὰ «Ἠθικὰ Εὐδήμεια». Εἰς τὸ 10 κεφάλαιον τίθεται ἡ ἐρώτησις τί εἶναι τὸ κατὰ τὸν ὀρθὸν λόγον πράττειν. Ἡ ἀπάντησις εἶναι ὅτι πράττει τις κατὰ τὸν ὀρθὸν λόγον «ὅταν τὸ ἄλογον μέρος τῆς ψυχῆς μὴ κωλύῃ τὸ λογιστικὸν ἐνεργεῖν τὴν αὐτοῦ ἐνέργειαν» (ὅταν τὸ ἄλογον μέρος τῆς ψυχῆς δὲν ἐμποδίζῃ τὸ λογιστικὸν νὰ ἀσκῇ τὴν εἰς αὐτὸ ἁρμόζουσαν ἐνέργειαν). Ἀπὸ τοῦ 11 δὲ κεφαλαίου μέχρι τέλους τοῦ Β' βιβλίου γίνεται λόγος περὶ φιλίας.

Τὸ περιεχόμενον τῶν «Ἠθικῶν Μεγάλων» δὲν παρέχει νέας ἀπόψεις. Ἐξαίρει μόνον τὸν πρακτικὸν χαρακτῆρα τῆς ἠθικῆς. Τὴν φρόνησιν τὴν νοεῖ ἀκριβῶς ὅπως καθορίζεται εἰς τὸ ἕκτον βιβλίον τῶν «Νικομαχείων». Δὲν τὴν ὑψώνει ὑπεράνω τῆς σοφίας, ἀλλὰ τὴν θεωρεῖ ὡς ἕνα πληρεξούσιόν της, ὅστις ἔχει λάβει ἐξουσιοδότησιν ἀπὸ τὸν οἰκοδεσπότην νὰ φροντίζῃ διὰ τὰς ὑποθέσεις τοῦ οἴκου, διὰ νὰ μένῃ εἰς τὸν κύριον διαθέσιμος χρόνος πρὸς θεωρίαν: «Τῆς σοφίας οὐκ ἄρχει ἀλλ' ἴσως ἔχει ὥσπερ ἐν οἰκίᾳ ὁ ἐπίτροπος. Οὗτος γὰρ πάντων κύριος καὶ πάντα διοικεῖ. Ἀλλ' οὔτω οὗτος ἄρχει πάντων, ἀλλὰ παρασκευάζει τῷ δεσπότῃ σχολήν, ὅπως ἂν ἐκεῖνος μὴ κωλυόμενος ὑπὸ τῶν ἀναγκαίων ἐκλείπηται τοῦ τῶν καλῶν τι καὶ προσηκόντων πράττειν. Οὕτω καὶ ὁμοίως τούτῳ ἡ φρόνησις, ὥσπερ ἐπίτροπός τις ἐστὶ τῆς σοφίας καὶ παρασκευάζει ταύτῃ σχολὴν καὶ τὸ ποιεῖν τὸ αὑτῆς ἔργον, κατέχουσα τὰ πάθη καὶ ταῦτα σωφρονίζουσα». («Ἡ φρόνησις δὲν ἐξουσιάζει τὴν σοφίαν. Ἀλλ' εἶναι ἴσως ὅπως ὁ εἷς τὴν οἰκίαν ἐπίτροπος (οἰκονόμος). Διότι οὗτος εἶναι κύριος ὅλων καὶ ὅλα τὰ διοικεῖ. Ἀλλὰ δὲν ἔχει ὅμως φθάσει εἰς τὸ σημεῖον νὰ εἶναι ἄρχων ὅλων, ἀλλὰ προπαρασκευάζει διὰ τὸν δεσπότην διαθέσιμον χρόνον, ἵνα αὐτὸς (δηλ. ὁ δεσπότης) μὴ ἐμποδίζεται ἀπὸ τὰς ἀναγκαίας ὑποθέσεις καὶ ἀποκλείεται ἀπὸ τὴν διάπραξιν καλῶν καὶ πρεπουσῶν πράξεων. Τοιουτοτρόπως καὶ κατὰ παρόμοιον μὲ αὐτὸν τρόπον εἶναι καὶ ἡ φρόνησις. Εἶναι ἓν εἶδος ἐπιτρόπου, τὸν ὁποῖον διορίζει ἡ σοφία. Καὶ παρασκευάζει ἡ φρόνησις διαθέσιμον χρόνον εἰς τὴν σοφίαν καὶ καθιστᾶ δυνατὴν τὴν ἄσκησιν τοῦ ἔργου της, συγκρατοῦσα καὶ σωφρονίζουσα τὰ πάθη). Ἡ ὑπερίσχυσις τῶν πρακτικῶν τάσεων εἶναι καταφανὴς καὶ εἰς τὸ 1185 6 2 ἔνθα ἀναγράφεται ὅτι ἀπὸ ἠθικῆς ἀπόψεως ἐπαινετὸς δὲν εἶναι ὁ κάτοχος σοφίας, ἀλλ' ὁ κάτοχος ἠθικῆς ἀρετῆς.

Ἡ θέσις τῶν «Ἠθικῶν Μεγάλων» εἰς τὸ σύνολον τῶν ἀριστοτελικῶν ἠθικῶν συγγραμμάτων. Γενικῶς ἀναγνωρίζεται σήμερον ὅτι τὸ ἐν λόγω σύγγραμμα δὲν ἐγράφη ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους. Τοῦτο διαπιστοῦται καὶ ἐκ τοῦ λεκτικοῦ ὕφους καὶ ἐκ πραγματικῶν στοιχείων. Οὕτω χρησιμοποιοῦνται εἰς αὐτὸ οἱ μεταγενέστεροι τύποι: οἴδαμεν, οἴδασι, εἰδήσω, εἰδήσεις, εἰδήσας, εἰδήσομεν. Ἀντὶ τῆς περὶ μετὰ γενικῆς γίνεται χρῆσις τῆς ὑπέρ. Ἀπαντᾶται ἡ ἀήθης διὰ τὸν Ἀριστοτέλη ἔκφρασις «τὸ ἄριστον ἀγαθόν» καὶ ἡ ἔκφρασις «τὸ ὅλον» ἀντὶ «ὅλως». Γίνεται χρῆσις τοῦ παρατατικοῦ «ἦν» ἀντὶ τοῦ «ἐστί», ἀποφεύγεται δὲ συστηματικῶς ἡ ἀττικὴ σύνταξις. Τὸ ὕφος ἔχει ζωηρότητα καὶ ἐνίοτε λαμβάνει διαλεκτικὸν τόνον, ὑπενθυμίζοντα τὴν στωϊκὴν διατριβήν. Χρησιμοποιεῖται ἐνίοτε ὁ ὅρος ἐπιστήμη ὡς συνώνυμος μὲ τὴν τέχνην. Γίνεται λόγος συχνάκις περὶ ὁρμῆς καὶ περὶ παθῶν, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον προδίδει ἐπίδρασιν προερχομένην ἐκ τῆς φιλοσοφίας τῶν Στωϊκῶν. Αἱ ἀρεταὶ ὁρίζονται ὡς «μεσότητες τῶν παθῶν». Ἐνῶ εἰς τὰ «Ἠθικὰ Νικομάχεια» ἡ δικαιοσύνη ὁρίζεται «ἀρετὴ τελεία, ἀλλ' οὐχ ἁπλῶς ἀλλὰ πρὸς ἕτερον» 1130 α 25, τὰ «Ἠθικὰ Μεγάλα» ἐκφράζουν ἀντίθετον ἄποψιν: «οὐκ γὰρ ἐστιν ἐν τοῖς πρὸς ἕτερον δικαίοις οὗσιν καθ' αὑτὸν εἶναι δίκαιον» 1103 6 11. Ταῦτα πάντα ἀποδεικνύουν τὴν μὴ γνησιότητα τῶν «Μεγάλων Ἠθικῶν». Ὑπὲρ τῆς γνησιότητος των εἶχε συνηγορήσει δι' ἐπανειλημμένων διατριβῶν του, ἐκδοθεισῶν κατὰ τὸ 1929 εἰς τὰς δημοσιεύσεις τῆς ἐν Βιέννῃ Ἀκαδημίας τῶν Ἐπιστημῶν, ὁ Αὐστριακὸς ἀριστοτελικὸς φὸν Ἄρνιμ ὑποστηρίξας ὅτι τὸ ἐν λόγω σύγγραμμα ἀποτελεῖ τὴν ἀρχαιοτέραν ἐκ τῶν περὶ ἠθικῆς πραγματειῶν τοῦ Ἀριστοτέλους. Ἡ τοιαύτη ἀντίληψις κατερρίφθη ὁλοσχερῶς ἰδίᾳ ὑπὸ τῶν ἐπιχειρημάτων καὶ τεκμηρίων, τὰ ὁποῖα προσήγαγεν ὁ Βέρνερ Γιαῖγκερ. Τὸ ζήτημα δὲ ἐλύθη ὁριστικῶς, ἀφ' ὅτου ὁ Γιαῖγκερ ἀνεκάλυψε σχόλιον εἰς ἀρχαῖον κῶδικα (VINDOBON. GR. PHIL. 315 NESSEL), εἰς τὸ ὁποῖον ἀναφέρεται ὅτι ἡ παρατεθεῖσα ἀνωτέρω ἀντίληψις, ἡ ἐξομολογοῦσα τὴν φρόνησιν μὲ τὸν ἐπίτροπον, προέρχεται ἐκ τοῦ Θεοφράστου. Τὸ ἀκόλουθον σχόλιον ἔχει ὡς ἑξῆς: «Ὁ δὲ γε Θεόφραστος παραπλησίως λέγει τὴν φρόνησιν (ἔχειν) πρὸς τὴν σοφίαν, ὡς ἔχουσιν οἱ ἐπιτροπεύοντες δοῦλοι τῶν δεσποτῶν πρὸς τοὺς δεσπότας· ἐκεῖνοι τε γὰρ πάντα πράττουσιν ἃ δεῖ γενέσθαι ἐν τῇ οἰκίᾳ, ἵνα οἱ δεσπόται σχολὴν ἄγωσι πρὸς τὰ ἐλευθέρια ἐπιτηδεύματα, ἥ τε τὰ πρακτέα τάττει, ἵν' ἡ σοφία σχολὴν ἄγῃ πρὸς τὴν θεωρίαν τῶν τιμιωτάτων». («Ὁ δὲ Θεόφραστος λέγει ὅτι ἡ φρόνησις ἔχει παρομοίαν πρὸς τὴν σχέσιν, τὴν ὁποίαν ἔχουν οἱ ἐκ μέρους τῶν δεσποτῶν διοριζόμενοι ὡς πληρεξούσιοι διαχειρισταὶ δοῦλοι πρὸς τοὺς διορίζοντας αὐτοὺς δεσπότας. Διότι ἐκεῖνοι κάμνουν, ὅλα ὅσα πρέπει νὰ γίνωνται εἰς τὴν οἰκίαν, ἵνα οἱ δεσπόται ἔχουν διαθέσιμον χρόνον διὰ τὰς εἰς ἐλευθέρους ἁρμοζούσας ἐνασχολήσεις. Καὶ ἡ φρόνησις καθορίζει ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα πρέπει νὰ γίνουν, ἵνα ἡ σοφία ἔχῃ τὸν ἀπαιτούμενον ἐλεύθερον χρόνον διὰ νὰ ἀσχολῆται μὲ τὴν θεωρίαν τῶν ἀξιολογωτάτων ὄντων). Στηριζόμενοι εἰς τὸ σχόλιον τοῦτο δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν ὅτι τὰ «Ἠθικὰ Μεγάλα» ἐγράφησαν μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἀριστοτέλους εἰς τὸ Λύκειον ὑπό τινος περιπατητικοῦ ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ Θεοφράστου. Περὶ τῆς χρονολογίας τῆς συγγραφῆς των βεβαιούμεθα ἀκόμη περισσότερον ἐκ τοῦ ἐν 1205 α 23 ἀναφερομένου Νηλέως, ὅστις ἦτο υἱὸς τοῦ Κορίσκου καὶ μαθητὴς τοῦ Θεοφράστου. Εἰς τὸν Νηλέα εἶχε διὰ τῆς διαθήκης του κληροδοτήσει ὁ Θεόφραστος τὴν βιβλιοθήκην του. Ὅθεν δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς βέβαιον ὅτι τὰ «Μεγάλα Ἠθικὰ» ἐγράφησαν καθ' ἣν ἐποχὴν ἦτο διευθυντὴς τοῦ Λυκείου ὁ Θεόφραστος (322—287 π.Χ.). Ὁ Γιαῖγκερ ἐξέφρασε τὴν γνώμην ὅτι ὁ συγγραφεὺς τοῦ ἐν λόγω συγγράμματος τυγχάνει περιπατητικός τις, ὅστις ἤθελε νὰ συμβιβάσῃ τὰς περὶ ἠθικῆς διϊσταμένας γνώμας τοῦ Θεοφράστου καὶ Δικαιάρχου. Ὁ τελευταῖος οὗτος ἔδιδε τὴν ὑπεροχὴν οὐχὶ εἰς τὴν σοφίαν, ἀλλ' εἰς τὴν φρόνησιν καὶ ἐθεώρει ὡς πρωτεύοντα οὐχὶ τὸν θεωρητικὸν ἀλλὰ τὸν πολιτικὸν βίον.

Μετὰ τῶν ἀριστοτελικῶν περὶ ἠθικῆς πραγματειῶν συνεκδίδεται καὶ μικρὰ ἐκ δύο σελίδων στερεοτύπου ἐκδόσεως διατριβὴ «Περὶ ἀρετῶν καὶ κακιῶν», ἥτις ἔχει γραφῇ ὑπὸ μεταγενεστέρου. Εἰς αὐτὴν περιέχονται ὁρισμοὶ τῶν ἀρετῶν καὶ κακιῶν.

Κ. Δ. Γεωργούλης

«ΗΘΙΚΑ ΝΙΚΟΜΑΧΕΙΑ». Εἶναι ἡ τελειοτέρα περὶ ἠθικῆς συγγραφὴ τοῦ Ἀριστοτέλους. Ὁ τίτλος «Νικομάχειαι» ὀφείλεται εἰς τὸ ὅτι ἡ πραγματεία αὕτη ἐξεδόθη ὑπὸ τοῦ υἱοῦ τοῦ Ἀριστοτέλους Νικομάχου, βοηθουμένου πιθανῶς ὑπὸ τοῦ Θεοφράστου. Ἡ συγγραφὴ ἀπαρτίζεται ἐκ δέκα βιβλίων: Α, Β, Γ, Δ, Ε, Ζ, Η, Θ, Ι, Κ. Τὰ πρῶτα τέσσερα βιβλία Α—Δ ὡς πρὸς τὸ περιεχόμενον παρουσιάζουν ἀντιστοιχίαν πρὸς τὰ τρία βιβλία (Α—Γ) τῶν «Ἠθικῶν Εὐδημείων». Τὰ ἑπόμενα τρία (Ε, Ζ, Η) συμπίπτουν κατὰ λέξιν μέ τὰ Δ, Ε, Ζ τῶν «Εὐδημείων». Τὰ Θ καὶ Ι τῶν «Νικομαχείων» καὶ τὸ περιεχόμενον ἀποτελοῦν ἀντιστοιχίαν πρὸς τὰ δύο τελευταῖα βιβλία τῶν «Εὐδημείων» (Η καὶ Θ). Τὸ τελευταῖον βιβλίον τῶν «Νικομαχείων» (Κ) δὲν ἔχει εἰς τὰ «Εὐδήμεια» βιβλίον ἀντίστοιχον.

Εἰς τὴν διάταξιν τῆς ὕλης παρουσιάζονται ἀνωμαλίαι τινές. Οὕτω τὸ περὶ ἡδονῆς πρόβλημα ἐξετάζεται δύο φοράς. Πρῶτον μὲν εἰς τὰ κεφάλαια 12—15 τοῦ Η βιβλίου, δεύτερον δέ εἰς τὰ 1—5 κεφάλαια τοῦ τελευταίου βιβλίου Κ. Εἰς τὰ κεφάλαια 12—15 τοῦ ρηθέντος Η βιβλίου, ἐμφανίζονται σημαντικαὶ ἀνωμαλίαι ὕφους. Οὕτω ἐν 1152 6 12 αἱ σκέψεις εἰσάγονται ἐπανειλημμένως διὰ τοῦ «ἔτι» καὶ διατυποῦνται διὰ προτάσεων, τῶν ὁποίων τὸ μῆκος καταλαμβάνει τὸ ἥμισυ μόνον ἑνὸς στίχου: «ἔτι ὁ σώφρων φεύγει τὰς ἡδονάς· ἔτι ὁ φρό-

νιμος τὸ ἄλυπον διώκει, οὐ τὸ ἡδύ». Παρὰ τὰς εἴς τινα σημεῖα ὅμως ἀτελείας καὶ ἀνωμαλίας, ἡ ὅλη συγγραφὴ ἐμφανίζει ἐσωτερικὴν συνάφειαν.

Εἰς τὸν κατωτέρω πίνακα συνοψίζονται τὰ κύρια θέματα ἑκάστου ἐκ τῶν βιβλίων:

Βιβλίον Α΄: Τὸ γενικὸν θέμα τῆς πραγματείας. Ἡ εὐδαιμονία τελικὸς σκοπὸς τῆς ζωῆς. Ἡ εὐδαιμονία ὡς τελεία ἐνέργεια τῆς ψυχῆς κατ' ἀρετήν. Διαίρεσις τῶν ἀρετῶν εἰς ἠθικὰς καὶ διανοητικάς.

Βιβλίον Β΄: Ἡ ἀρετὴ ὡς ἕξις δυναμένη νὰ ἐκλέγῃ καὶ νὰ πράττῃ. Ἡ ἀρετὴ ὡς μεσότης.

Βιβλίον Γ΄: Ἡ ψυχολογία τῶν ἠθικῶν πράξεων. Περὶ ἑκουσίας καὶ ἀκουσίας πράξεως. Περὶ προαιρέσεως. Περὶ ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως. Περιγραφὴ τῶν διαφόρων ἠθικῶν ἀρετῶν.

Βιβλίον Δ΄: Συνέχεια περιγραφῆς τῶν διαφόρων ἠθικῶν ἀρετῶν.

Βιβλίον Ε΄: Περὶ δικαιοσύνης.

Βιβλίον Ζ΄: Περὶ διανοητικῶν ἀρετῶν. Διευκρίνησις τῆς οὐσίας τῆς φρονήσεως ὡς πρακτικῆς σοφίας ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν πλατωνικὴν ἀντίληψιν.

Βιβλίον Η΄: Διαταραχαὶ καὶ ἀδυναμίαι τῆς βουλήσεως, σχετικαὶ μὲ τὰς ἠθικὰς ἀρετάς. Περὶ ἡδονῆς.

Βιβλία Θ΄ καὶ Ι΄: Περὶ φιλίας.

Βιβλίον Κ΄: Περὶ ἡδονῆς. Τὸ γενικὸν συμπέρασμα τοῦ ἔργου. Ἡ θεωρία τὸ ὕψιστον ἀγαθὸν τοῦ ἀνθρωπίνου βίου.

Ἐκ τοῦ ἀνωτέρω πίνακος καταφαίνεται ἡ ἑνότης τοῦ ἔργου. Τὸ Α΄ βιβλίον εἶναι τὸ προοίμιον τῆς ὅλης πραγματείας. Ἡ ἔρευνα κατ' ἀρχὰς συγκεντρώνεται εἰς τὴν ἔννοιαν τῆς ἠθικῆς ἀρετῆς, διότι αὕτη ἐθεωρήθη ὡς τὸ πρῶτον καὶ ἀπαραίτητον στοιχεῖον τῆς εὐδαιμονίας. Προχωρεῖ ἔπειτα ὁ Ἀριστοτέλης εἰς τὴν ἔρευναν τῶν ψυχολογικῶν προϋποθέσεων τῆς ἀρετῆς καὶ ἔπειτα προβαίνει εἰς τὴν ἀντικειμενικὴν περιγραφὴν τῶν διαφόρων ἠθικῶν ἀρετῶν.

Εἰς τὸ Ε΄ βιβλίον ἁμιλεῖ περὶ δικαιοσύνης, διότι αὕτη δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς περιλαμβάνουσα μέσα εἰς τὸν ἑαυτόν της γενικῶς ὅλας τὰς ἀρετάς. Ὁ ἀπὸ πάσης ἀπόψεως ἠθικὸς ἄνθρωπος εἶναι καὶ δίκαιος, ὁ δὲ δίκαιος πρέπει νὰ περικοσμῆται, κατὰ τὴν παλαιὰν ἑλληνικὴν ἀντίληψιν ἀπὸ ὅλας τὰς ἀρετάς. Ἐκτὸς τούτου, ἡ δικαιοσύνη δὲν εἶναι μόνον ἀτομική, ἀλλὰ καὶ κοινωνικὴ ἀρετή. Διὰ τοῦτο ἡ ἐξέτασίς της ἔρχεται ἔπειτα ἀπὸ τὰς ἐπὶ μέρους ἠθικὰς ἀρετάς, ὡς ἐπιστέγασις αὐτῶν.

Μετὰ ταῦτα ἡ ἔρευνα λαμβάνει ὡς ἀντικείμενον τὰς διανοητικὰς ἀρετάς, διότι αὗται ἀποτελοῦν τὰς τοπικὰς προϋποθέσεις τὰς ἀπαραιτήτους διὰ τὴν γένεσιν τῶν ἠθικῶν ἀρετῶν. Αἱ ἠθικαὶ ἀρεταὶ εἶναι μεσότητες, ἀλλὰ τὸ μέσον μόνον ὁ λόγος καὶ ἡ φρόνησις εἶναι εἰς θέσιν νὰ τὸ καθορίσουν. Ἐπειδὴ δὲ ἡ ρύθμισις τῶν ψυχικῶν παθῶν καὶ ἡ στάσις μας ἔναντι τῶν ἡδονῶν ἐξαρτῶνται ἐκ τῶν διανοητικῶν ἀρετῶν, διὰ τοῦτο ἡ περὶ αὐτῶν ἐξέτασις προηγεῖται τῆς ἐρεύνης, τῆς ἀναφερομένης εἰς τὴν παθολογίαν τῆς βουλήσεως καὶ εἰς τὴν ἡδονήν.

Μετὰ τοῦτο δύο ὁλόκληρα βιβλία ἀφιεροῦνται εἰς τὴν ἔρευναν τῆς φιλίας. Θὰ ἠδύνατό τις νὰ σκεφθῇ ὅτι θὰ ἦτο δυνατὸν ἡ περὶ φιλίας πραγματεία νὰ συμπεριληφθῇ εἰς τὴν ἔρευναν τῶν ἠθικῶν ἀρετῶν. Τοῦτο ὅμως, κατὰ τὰς ἀντιλήψεις τοῦ Ἀριστοτέλους, δὲν ἦτο δυνατόν, διότι ἡ φιλία δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ ἄνευ τῆς διανοητικῆς ἀρετῆς τῆς φρονήσεως Ὥστε ἔπρεπε νὰ προηγηθῇ ἡ περὶ τῶν διανοητικῶν ἀρετῶν ἐξέτασις, καὶ νὰ ἐξακολουθήσῃ ἡ περὶ φιλίας πραγματεία. Διὰ ταύτης μελετᾶται ὁ τρόπος τῆς ἐν τῇ πολιτείᾳ συμβιώσεως τοῦ ἀνθρώπου.

Κατόπιν τούτου προχωρεῖ ὁ Ἀριστοτέλης εἰς τὴν συναγωγὴν τῶν γενικῶν συμπερασμάτων καὶ εἰς τὴν λύσιν τοῦ τεθέντος προβλήματος. Τὸ πρόβλημα ἦτο ἡ εὐδαιμονία. Ἐπειδὴ δὲ ἡ ἔννοια τῆς εὐδαιμονίας ἐμφανίζεται συνδεσμένη στενῶς μὲ τὴν ἔννοιαν τῆς ἡδονῆς, ἔπρεπε νὰ γίνῃ μία συστηματικωτέρα ἀνάλυσις σχετικὴ μὲ τὴν ἡδονήν. Ἀφοῦ δὲ καθωρίσθη καὶ τὸ ζήτημα τοῦτο, λύεται ἔπειτα τὸ γενικὸν πρόβλημα καὶ ἀποδεικνύεται ὅτι τὴν εὐδαιμονίαν τὴν παρέχει εἰς τὸν ἄνθρωπον ὁ θεωρητικὸς βίος.

Ἀπὸ λογοτεχνικῆς ἀπόψεως κρινόμενα τὰ «Ἠθικὰ Νικομάχεια», καταστάσσονται εἰς τὴν πρώτην σειρὰν τῶν ἀριστοτελικῶν συγγραμμάτων. Ἡ ἔκφρασις διατηρεῖ τὴν ζωηρότητα τῆς προφορικῆς ἁμιλίας. Ἡ ἔκθεσις τῶν νοημάτων δὲν γίνεται δογματικῶς, ἀλλὰ διὰ τῆς ἐπεξεργασίας ἀποριῶν. Εἶναι προφανὲς ὅτι τὸ σύγγραμμα τοῦτο ἀπέρρευσεν ἀπὸ προφορικὰς διδασκαλίας τοῦ Ἀριστοτέλους πρὸς προχωρημένους μαθητάς. Ἡ ἀκρόασις τῶν μαθημάτων τῆς ἠθικῆς δὲν δύναται, λέγει ὁ Ἀριστοτέλης, νὰ ὠφελήσῃ τὸν εἰς τὴν παιδικὴν ἡλικίαν εὑρισκόμενον ἄνθρωπον, διότι προϋποθέτει ὅτι ὁ ἀκροατὴς εἶναι κάτοχος φρονήσεως καὶ ἐμπειρίας: «Γεωμετρικοὶ μὲν νέοι καὶ μαθηματικοὶ γίνονται καὶ σοφοὶ τὰ τοιαῦτα, φρόνιμοι δ' οὐ δοκεῖ γίγνεσθαι. Αἴτιον δ' ὅτι καὶ τῶν καθέκαστά ἐστιν, ἃ γίγνεται γνώριμα ἐξ ἐμπειρίας, νέος δ' ἔμπειρος οὐκ ἔστι». («Ἠθ. Νικομάχεια» 1142 α 12). (Διότι οἱ νέοι μανθάνουν γεωμετρίαν καὶ μαθηματικὰ καὶ ἀποκτοῦν σοφίαν σχετικὰ μὲ αὐτὰ τὰ μαθήματα, δὲν γίνονται ὅμως κάτοχοι πρακτικῆς ἠθικῆς γνώσεως. Ἡ αἰτία εἶναι ὅτι ἡ πρακτικὴ ἠθικὴ γνῶσις ἀναφέρεται εἰς συγκεκριμένας περιπτώσεις, αἱ ὁποῖαι καθίστανται εὐδιάκριτοι λόγῳ ἐμπειρίας. Τὸ παιδὶ δὲ δὲν ἔχει ἐμπειρίαν). Τὴν αὐτὴν γνώμην ἐκφράζει ὁ Ἀριστοτέλης, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὴν πολιτικομανίαν πολλῶν παιδαγωγῶν τῆς νεωτέρας ἐποχῆς, καὶ πρὸς τὴν διδασκαλίαν τοῦ μαθήματος τῆς πολιτικῆς εἰς τὰ παιδία: Τῆς πολιτικῆς οὐκ ἔστιν οἰκεῖος ἀκροατὴς ὁ νέος ἄπειρος γὰρ τῶν κατὰ τὸν βίον πράξεων, οἱ λόγοι δ' ἐκ τούτων καὶ περὶ τούτων· ἔτι δὲ τοῖς πάθεσιν ἀκολουθητικὸς ὢν ματαίως ἀκούσεται καὶ ἀνωφελῶς» (1095 α 6). (Δὲν εἶναι τὸ παιδὶ κατάλληλος ἀκροατὴς τῶν μαθημάτων τῆς πολιτικῆς ἐπιστήμης. Διότι δὲν ἔχει ἐμπειρίαν σχετικὴν μὲ τὰς πράξεις τῆς ζωῆς· τὰ δὲ προβλήματα τῆς πολιτικῆς ἐπιστήμης λαμβάνονται ἀπὸ τὰς πράξεις αὐτὰς καὶ ἀναφέρονται εἰς αὐτάς. Ἀκόμη ἐπειδὴ ὑποτάσσεται τὸ παιδὶ εἰς τὰ πάθη, θὰ ἀκούσῃ τὰ μαθήματα ταῦτα ματαίως καὶ ἀνωφελῶς).

Καὶ ἡ νεωτέρα παιδαγωγικὴ παρατήρησις μᾶς βεβαιώνει περὶ τῶν μηδαμινῶν ἀποτελεσμάτων, τὰ ὁποῖα ἔφερε τὸ λεγόμενον μάθημα τῆς πολιτειακῆς ἀγωγῆς. Ἡ δὲ ψυχαναλυτικὴ ἔρευνα ἐπεβεβαίωσε τὸν ἰσχυρισμὸν τοῦ Ἀριστοτέλους ὅτι ὁ νέος διατελεῖ ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν ἰσχυρῶν ὁρμῶν καὶ παθῶν. Παρὰ τὴν τοιαύτην κρίσιν του περὶ τῶν ἀποτελεσμάτων τῆς φρονηματιστικῆς διδασκαλίας εἰς τοὺς νέους, ὁ Ἀριστοτέλης ἔχει τὴν γνώμην ὅτι διὰ ὡρίμους μαθητὰς ἡ ἠθικὴ διδασκαλία συνεπάγεται ὠφέλιμα ἀποτελέσματα. Διὰ τοῦτο δίδει πολλάκις εἰς τὸν λόγον του πρατρεπτικὸν χαρακτῆρα, ρητῶς δὲ λέγει ὅτι ἡ περὶ ἠθικῆς πραγματεία του δὲν ἔχει τὸν σκοπὸν νὰ θεραπεύσῃ σκοποὺς καθαρῶς θεωρητικούς, ἀλλὰ καὶ πρακτικούς: «Ἐπεὶ οὖν ἡ παροῦσα πραγματεία οὐ θεωρίας ἕνεκά ἐστιν ὥσπερ αἱ ἄλλαι (οὐ γὰρ ἵνα εἰδῶμεν τί ἐστιν ἡ ἀρετὴ σκεπτόμεθα, ἀλλ' ἵν' ἀγαθοὶ γενώμεθα, ἐπεὶ οὐδὲν ἂν ἦν ὄφελος αὐτῆς), ἀναγκαῖον ἐπισκέψασθαι τὰ περὶ τὰς πράξεις, πῶς πρακτέον αὐτάς». («Ἠθ. Νικομ.» 1103 6 26). (Ἀφοῦ λοιπὸν ἡ παροῦσα πραγματεία δὲν ἔχει νὰ ἐξυπηρετήσῃ θεωρητικοὺς σκοπούς, ὅπως ἄλλαι (διότι δὲν κάμνομεν τὴν ἔρευνάν μας διὰ νὰ γνωρίσωμεν τί εἶναι ἡ ἀρετή, ἀλλὰ διὰ νὰ γίνωμεν ἐνάρετοι, διότι ἐν ἐναντίᾳ περιπτώσει δὲν θὰ προέκυπτεν ἐξ αὐτῆς οὐδεμία ὠφέλεια) εἶναι ἀνάγκη νὰ ἐξετάσωμεν τὰ προβλήματα, τὰ ἀναφερόμενα εἰς τὰς πράξεις, πῶς πρέπει νὰ τὰς πράττωμεν).

Αἱ πολλαπλαῖ ἀναλύσεις τῶν ἠθικῶν προβλημάτων παρέχουν εἰς τὸν Σταγιρίτην τὴν εὐκαιρίαν νὰ ἐμφανίσῃ τὴν μεγάλην του ἐμπειρίαν, ὡς πρὸς τὰ προβλήματα τῆς ζωῆς καὶ τὴν ἀνθρωπιστικήν του διάθεσιν. Γνωρίζει ὄχι μόνον νὰ περιγράφῃ τὴν ἠθικὴν πραγματικότητα, ἀλλὰ καὶ νὰ διεισδύῃ εἰς τὴν ψυχολογικὴν διαδικασίαν τῶν βουλητικῶν καὶ ἠθικῶν φαινομένων. Φαίνεται κάτοχος τῆς σοφίας τῶν προγενεστέρων φιλοσόφων καὶ ἀρέσκεται νὰ συζητῇ τὰς γνώμας ἰδιαιτέρως τοῦ Πλάτωνος.

Εἰς τὰ σημεῖα, εἰς ἃ ἀσκεῖ πολεμικὴν συγκρατεῖται ἐντὸς τῶν ὁρίων οὐ μόνον τῆς εὐπρεπείας, ἀλλὰ καὶ τῆς εὐλαβείας. Προκαλεῖ ἀπορίαν τὸ ὅτι οὐδεμίαν μνείαν κάμνει περὶ τῶν ἠθικῶν δοξασιῶν τοῦ Δημοκρίτου. Ἡ αἰτία ἴσως εἶναι ὅτι ἀπεδοκίμαζε τὸν δογματικὸν καὶ ἀποφεγματικὸν χαρακτῆρα, εἰς τὸν ὁποῖον ὁ Δημόριτος εἶχε διατυπώσει τὰς ἠθικάς του ἀντιλήψεις. Τὰ περὶ φιλίας βιβλία δεικνύουν τὴν ψυχικήν του εὐαισθησίαν. Δύναται νὰ αἰσθανθῇ ὅλας τὰς συναισθηματικὰς ἀποχρώσεις τῆς φιλίας. Γνωρίζει ἐπίσης τὴν ἀνθρωπίνην ψυχὴν ὄχι μόνον εἰς τὰς κανονικάς, ἀλλὰ καὶ εἰς τὰς παθολογικάς της ἐκφάνσεις. Πάντα ταῦτα τὰ πλεονεκτήματα τάσσουν τὰ «Ἠθικὰ Νικομάχεια» εἰς τὴν πρώτην γραμμὴν τῶν συγγραφῶν, αἱ ὁποῖαι μᾶς βοηθοῦν ὄχι μόνον νὰ κατανοήσωμεν τὰ ἠθικὰ φαινόμενα, ἀλλὰ καὶ νὰ συμμορφώσωμεν καὶ τὸ ἰδικόν μας ἦθος πρὸς τὰ ἠθικὰ πρότυπα καὶ τὰ ἰδεώδη, τὰ ὁποῖα ἔζησε καὶ παρουσίασε διὰ τῶν συγγραμμάτων του ὁ μέγας Σταγιρίτης.

Ἀνάλυσις τοῦ περιεχομένου. Βιβλίον Α΄.— Ὡς ἀφετηρίαν τῶν ἐρευνῶν του λαμβάνει ὁ Ἀριστοτέλης τὴν ἰδέαν τοῦ ἀγαθοῦ, ἥτις εἶχε διὰ τὸν Πλάτωνα καταστῇ τὸ κεντρικὸν σημεῖον τῶν ὀντολογικῶν καὶ ἠθικῶν του στοχασμῶν: «Πᾶσα τέχνη καὶ πᾶσα μέθοδος, ὁμοίως δὲ πρᾶξίς τε καὶ προαίρεσις ἀγαθοῦ τινος ἐφίεσθαι δοκεῖ· διὸ καλῶς ἀπεφήναντο τἀγαθὸν οὗ πάντ' ἐφίεται». (Κάθε τέχνη καὶ συστηματικὴ πραγματεία, ὁμοίως δὲ καὶ κάθε πρᾶξις καὶ βουλητικὴ ἀπόφασις φαίνεται νὰ ἔχῃ ὡς στόχον τῶν ἐπιδιώξεών της τὸ ἀγαθόν. Διὰ τοῦτο εἶναι ὀρθὸς ὁ ὁρισμὸς τὸν ὁποῖον ἔδωκαν ἐκεῖνοι οἵτινες εἶπον ὅτι ἀγαθὸν εἶναι ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἐπιδιώκουν πάντα τὰ ὄντα). Μὲ τὰς λέξεις αὐτὰς ἀρχίζει ἡ ὅλη πραγματεία. Ὁμιλῶν ὁ Ἀριστοτέλης περὶ τέχνης καὶ μεθόδου, ἔχει ὑπ' ὄψιν τὴν ἠθικὴν ἐπιστήμην καὶ ἔρευναν, ὁ δὲ ὁρισμὸς τοῦ ἀγαθοῦ ἀνήκει εἰς τὸν μέγαν μαθηματικὸν καὶ φίλον τοῦ Πλάτωνος Εὔδοξον. Ἀλλὰ περὶ τοῦ ἀγαθοῦ δὲν ὑπάρχει ὁμοφωνία, διότι ἄλλα μὲν ἀγαθὰ παρουσιάζονται ὡς τελικοὶ σκοποὶ καὶ ὡς ἔργα, ἄλλα δὲ ὡς μέσα πρὸς ἐπίτευξιν τῶν ἔργων καὶ ὡς ἐνέργειαι. Ἕνεκα τῆς διαφορᾶς αὐτῆς καὶ αἱ εἰς τὸ ἀγαθὸν ἀναφερόμεναι ἐπιστῆμαι καὶ τέχναι ἄλλαι ἀναφέρονται εἰς ἔργα καὶ τελικὰς ἐπιδιώξεις, ἄλλαι δὲ εἰς ἐνεργείας. Ἡ παρατήρησις ὅμως διαπιστώνει ὅτι ὅλαι αὐταὶ αἱ ἐπιστῆμαι καὶ τέχναι πρέπει νὰ ὑποταχθοῦν εἰς μίαν, ἥτις, ἀποβλέπουσα εἰς τὸν ἔσχατον σκοπὸν τῆς ζωῆς, παρέχει τοὺς μερικοὺς σκοποὺς εἰς τὰς ὑπ' αὐτὴν ἐπιστήμας, ὅπως ἀκριβῶς ὁ ἀρχιτέκτων καθορίζει τί ἔργον πρέπει νὰ ἐκτελέσῃ ἕκαστος ἐργάτης. Τοιαύτη ἀρχιτεκτονικὴ ἐπιστήμη εἶναι ἡ πολιτική, μέρος τῆς ὁποίας τυγχάνει ἡ ἠθική.

Ἀφοῦ καθωρίσθη ὅτι ἡ ἠθικὴ ὑπάγεται εἰς τὴν πολιτικήν, γίνεται λόγος περὶ τοῦ βαθμοῦ ἀκριβολογίας, τὸν ὁποῖον δυνάμεθα νὰ ἀπαιτήσωμεν ἀπόλυτον ἀκρίβειαν λόγῳ τῆς μεγάλης ποικιλίας, τὴν ὁποίαν ἐμφανίζουν τὰ δεδομένα τῆς ἠθικῆς ζω-

ῆς: «Τὰ δὲ καλὰ καὶ τὰ δίκαια πολλὴν ἔχει διαφορὰν καὶ πλάνην· τοιαύτην δέ τινα πλάνην ἔχει καὶ τὰ ἀγαθὰ διὰ τὸ πολλοῖς συμβαίνειν βλάβας ἀπ' αὐτῶν. Ἤδη γάρ τινες ἀπώλοντο διὰ πλοῦτον, ἕτεροι δὲ δι' ἀνδρείαν». («Ηθ. Νικομ.», 1104 6 14). (Τὰ δὲ πρέποντα καὶ τὰ δίκαια παρουσιάζουν πολλὴν διαφορὰν καὶ ἀστάθειαν· παρομοίαν ἀστάθειαν ἐμφανίζουν καὶ τὰ ἀγαθά, διότι προκύπτουν εἰς πολλοὺς βλάβαι ἀπὸ αὐτά. Διότι πολλάκις ἕως τώρα πολλοὶ ἐτάχθησαν ἕνεκα τοῦ πλούτου των, ἄλλοι δὲ ἕνεκα τῆς ἀνδρείας των). Ὅθεν πρέπει νὰ ἀρκούμεθα εἰς μίαν πιθανολογικὴν περὶ αὐτῶν βεβαιότητα: «Ἀγαπητὰν οὖν περὶ τοιούτων καὶ ἐκ τοιούτων λέγοντας παχυλῶς καὶ τύπῳ τἀληθὲς ἐνδείκνυσθαι, καὶ περὶ τῶν ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ καὶ ἐκ τῶν τοιούτων λέγοντας τοιαῦτα καὶ συμπεραίνεσθαι». (Πρέπει λοιπὸν νὰ εἴμεθα ἱκανοποιημένοι, ἐφόσον ὁμιλοῦμεν περὶ τοιούτων προβλημάτων καὶ ἀφορμώμεθα ἐκ τοιούτων προϋποθέσεων, μὲ χονδρὰς γραμμὰς καὶ μὲ γενικὸν σχεδίασμα νὰ φανερώνωμεν τὴν ἀλήθειαν, καὶ ἐφ' ὅσον ὁμιλοῦμεν περὶ γεγονότων, τὰ ὁποῖα ἐμφανίζουν μόνον μίαν οὐχὶ ἀπολύτως νοουμένην ἐπαναληπτικὴν συχνότητα, καὶ ἐφ' ὅσον ἀφορμώμεθα ἀπὸ παρομοίας προϋποθέσεις, νὰ καταλήγωμεν καὶ εἰς ἀνάλογα συμπεράσματα).

Ἐκ τοῦ ἐρμηνευθέντος χωρίου καταφαίνεται ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης δὲν δέχεται ὅτι εἶναι δυνατὸν νὰ ἱδρυθῇ μία ἠθικὴ μὲ ἀπολύτως ἀποδεικτικὸν κῦρος. Εἰς τὸ δεύτερον κεφάλαιον τίθεται τὸ ἐρώτημα: Ποῖον εἶναι τὸ ὕψιστον ἀγαθὸν τῆς ζωῆς; Διαπιστοῦται ὅτι ἐπὶ τοῦ ζητήματος τούτου ὑπάρχει κοινὴ ὁμοφωνία καὶ τῶν ἀπαιδεύτων καὶ τῶν πεπεδευμένων. Ὅλοι θεωροῦν ὡς ὕψιστον ἀγαθὸν τὸ εὖ ζῆν, τὸ εὖ πράττειν καὶ γενικῶς τὴν εὐδαιμονίαν. Διαφωνοῦν ὅμως ὡς πρὸς τὸν καθορισμὸν τοῦ περιεχομένου, τὸ ὁποῖον ἀποδίδουν εἰς τὸν ὅρον εὐδαιμονία. Διὰ τοῦτο πρέπει νὰ ὑποβληθοῦν εἰς ἐξέτασιν αἱ περὶ εὐδαιμονίας διάφοροι δοξασίαι. Ἡ ἐν λόγω ἐξέτασις πρέπει νὰ ἀρχίσῃ ἀπὸ τὰ προσιτὰ εἰς ἡμᾶς ἄμεσον ἀντίληψιν δεδομένα: «ἀρκτέαν ἀπὸ τῶν ἡμῖν γνωρίμων».

Ὑπάρχουν τρεῖς δοξασίαι ἐν σχέσει μὲ τὴν εὐδαιμονίαν. Ἄλλοι μὲν θεωροῦν ὡς εὐδαιμονίαν τὸν ἀπολαυστικὸν βίον, ἄλλοι τὸν πολιτικὸν καὶ ἄλλοι τὸν θεωρητικόν. Ὁ πρῶτος συνίσταται εἰς τὴν ἀπόλαυσιν τῶν ἡδονῶν, ὁ δεύτερος εἰς τὴν ἄσκησιν τῆς πολιτικῆς ἀρετῆς καὶ ὁ τρίτος εἰς τὴν εὐχαρίστησιν, ἥτις ἀπορρέει ἀπὸ τὴν ἐνασχόλησιν τῆς διανοίας μὲ θεωρητικὰ ἐπιστημονικὰ προβλήματα. Τὸ πρῶτον εἶδος τῆς ζωῆς προτιμοῦν οἱ ἀμόρφωτοι καὶ εἶναι ἀπορριπτέον. Ὁ πολιτικὸς βίος φαίνεται προτιμότερος, ἀλλὰ καὶ αὐτὸς δὲν ἔχει ἰδίαν ἀξίαν. Ὁ πολιτικὸς ζητεῖ κυρίως νὰ τιμᾶται ἀπὸ τοὺς ἄλλους. Ἀλλ' ἡ τιμὴ εἶναι κάτι τὸ μεταβλητόν, ἐξαρτώμενον ἐκ τῆς ἐκτιμήσεως τῶν ἄλλων. Ἀλλὰ τὸ ἀγαθὸν εἶναι κάτι τὸ ὁποῖον κεῖται μέσα εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ ἀνθρώπου καὶ οὐχὶ ἔξω αὐτοῦ. Ὁ προτιμῶν τὸν πολιτικὸν βίον ἐπιδιώκει νὰ ἐκτιμηθῇ ὑπὸ τῶν ἄλλων, θεωρούμενος ὡς κάτοχος ἀρετῆς. Ὥστε ἡ ἐπιδίωξίς του εἶναι ἡ κατοχὴ ἀρετῆς. Ἀλλ' ἡ ἁπλῆ κατοχὴ τῆς ἀρετῆς δὲν δημιουργεῖ τὴν εὐδαιμονίαν. Εἶναι δυνατὸν νὰ εἶναί τις κάτοχος τῆς ἀρετῆς, ἐνῶ εὑρίσκεται εἰς κατάστασιν ὕπνου ἢ νὰ διαπελῇ εἰς διαρκεῖς κακοπαθείας. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ἡ κατοχὴ τῆς ἀρετῆς οὐδεμίαν θὰ τοῦ ἐξησφάλιζεν εὐδαιμονίαν. Ὅθεν χρειάζεται νὰ ἐρευνηθῇ ποίου εἴδους ἀγαθὸν δύναται νὰ δημιουργήσῃ τὴν εὐδαιμονίαν. Οὕτω ἡ συζήτησις προχωρεῖ εἰς τὴν ἐξακρίβωσιν τοῦ εἰς καθολικὴν σημασίαν νοουμένου ἀγαθοῦ (κεφ. 4).

Τὸ τιθέμενον πρόβλημα φέρει τὴν ἔρευναν εἰς τὴν ἐξέτασιν τῶν περὶ ἀγαθοῦ ἀντιλήψεων τῆς πλατωνικῆς ἰδεολογίας. Ὁ Ἀριστοτέλης ἐκφράζει ἀπροκαλύπτως τὴν διαφωνίαν του πρὸς τὴν περὶ ἰδεῶν θεωρίαν τοῦ Πλάτωνος, καίτοι, λέγει, στενὸς φιλικὸς δεσμὸς τὸν συνέδεε πρὸς τὸν διδάσκαλόν του. Τὸ ἀγαθὸν δὲν δύναται νὰ νοηθῇ κατὰ τρόπον ἐνιαῖον. Δὲν ὑπάρχει ἓν ἐνιαῖον ἀγαθόν, ἀλλὰ δι' ἑκάστην ὀντολογικὴν κατηγορίαν ὑπάρχει διαφορετικοῦ εἴδους ἀγαθόν. Τοιουτοτρόπως πρέπει καὶ διὰ τὸν ἄνθρωπον νὰ ὑπάρχῃ ἓν ἀγαθόν, τὸ ὁποῖον νὰ ἀποτελῇ τὸν τελικὸν στόχον τῶν προτιμήσεών του. Συγχρόνως τὸ τοιοῦτον ἀγαθὸν πρέπει νὰ ἐμφανίζῃ καὶ αὐτάρκειαν. Νὰ εἶναι δηλαδὴ ἐπαρκὲς κατὰ τρόπον, ὥστε νὰ καθιστᾷ τὴν ζωὴν πλήρη ἀξίας. Λέγων ζωὴν ὁ Ἀριστοτέλης δὲν ἀναφέρεται μόνον εἰς τὴν ἀτομικήν, ἀλλὰ συμπεριλαμβάνει καὶ τὴν κοινωνικὴν ζωήν: «Τὸ γὰρ τέλειον ἀγαθὸν αὔταρκες εἶναι δοκεῖ. Τὸ δὲ αὔταρκες λεγόμενον οὐκ αὐτῷ μόνῳ τῷ ζῶντι βίον μονώτην, ἀλλὰ καὶ γονεῦσι καὶ τέκνοις καὶ γυναικὶ καὶ ὅλως τοῖς φίλοις καὶ τοῖς πολίταις, ἐπειδὴ φύσει πολιτικὸν ὁ ἄνθρωπος». (1097 6, 8). (Διότι τὸ τέλειον ἀγαθὸν φαίνεται νὰ ἔχῃ αὐτάρκειαν. Ἡ δὲ αὐτάρκεια δὲν πρέπει νὰ νοηθῇ ἀναφεραμένη εἰς ἐκεῖνον μόνον, ὅστις διάγει βίον ἀτομικόν, ἀλλὰ καὶ εἰς τοὺς γονεῖς καὶ τὰ τέκνα καὶ τὴν σύζυγον καὶ γενικῶς εἰς τοὺς φίλους καὶ τοὺς πολίτας, ἐπειδὴ ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἐκ φύσεως ὂν πολιτικόν).

Εἰς τὸ ἕκτον κεφάλαιον καθορίζεται τί εἶναι ἡ εὐδαιμονία νοουμένη ὡς τέλειον καὶ αὐτάρκες ἀγαθόν. Διὰ τὸν τοιοῦτον καθορισμὸν χρησιμοποιεῖται ἡ πλατωνικὴ ἔννοια τοῦ ἔργου. Ὅπως διὰ κάθε τεχνίτην ὑπάρχει ἓν καθωρισμένον ἔργον, τοιουτοτρόπως καὶ διὰ τὸν ἄνθρωπον ὡς ὁλότητα ὑπάρχει ἓν ἔργον, μία καθωρισμένη ἐνεργητικότης, τῆς ὁποίας ἡ ἐκτέλεσις ἀποτελεῖ τὸ ἀπόλυτον αὐτοῦ χαρακτηριστικόν. Ἡ ἐνεργητικότης αὕτη διὰ τὸν ἄνθρωπον δὲν δύναται νὰ εἶναι οὔτε ἡ θρεπτικὴ οὔτε ἡ αὐξητικὴ ζωὴ οὔτε ἡ αἰσθητική, διότι ἀναλόγους ἐνεργητικότητας παρατηροῦμεν καὶ εἰς τὰ ζῶα. Ὅθεν τὸ ἰδιαίτερον χαρακτηριστικὸν τοῦ ἀνθρώπου εἶναι μία ἐνεργητικότης «πρακτικὴ τοῦ λόγον ἔχοντος» (1098 α, 3) (Πρακτικὴ ἐνεργητικότης προερχομένη ἐκ τοῦ τμήματος τῆς ψυχῆς, τὸ ὁποῖον ἔχει λόγον, δύναται δηλαδὴ νὰ καθορίσῃ ἓν σχέδιον καὶ νὰ δώσῃ ἕνα κανόνα, συμφώνως πρὸς τὸν ὁποῖον θὰ ρυθμισθῇ ἡ πρακτικὴ συμπεριφορά). Εἶναι φανερὸν ὅτι ἡ ἐνεργητικότης αὕτη εἶναι ψυχῆς ἐνέργεια κατὰ λόγον ἢ μὴ ἄνευ λόγου» (ἐνεργητικότης τῆς ψυχῆς συνοδευσμένη ὑπὸ λόγου ἢ ἐνεργητικότης, ἀπὸ τὴν ὁποίαν δὲν ἀπουσιάζει ἡ καθοδήγησις τοῦ λόγου). Ἐπειδὴ δὲ τὸ χαρακτηριστικὸν ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον δίδει ἀξίαν εἰς οἱονδήποτε εἶδος ἐνεργητικότητος εἶναι ἡ ἀρετή, δηλαδὴ ἡ δεξιότης καὶ ἡ ἐπιτυχία μετὰ τῆς ὁποίας αὕτη διεξάγεται, ἕπεται ὅτι τὸ «ἀνθρώπινον ἀγαθὸν ψυχῆς ἐνέργεια γίνεται κατ' ἀρετὴν» (Τὸ διὰ τὸν ἄνθρωπον ἀγαθὸν εἶναι ἡ σύμφωνα μὲ τὴν ἀρετὴν ἐνέργεια τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς). Ἐπειδὴ δὲ ὑπάρχουν πολλαὶ ἀρεταὶ ἡ ἐνεργητικότης τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς πρέπει νὰ εἶναι σύμφωνος μὲ τὴν ἀρίστην ἐξ ὅλων τούτων τῶν ἀρετῶν: «Εἰ δὲ πλείους αἱ ἀρεταὶ κατὰ τὴν ἀρίστην καὶ τελειοτάτην· ἔτι δ' ἐν βίῳ τελείῳ. Μία γὰρ χελιδὼν ἔαρ οὐ ποιεῖ, οὐδὲ μία ἡμέρα. Οὕτω δὲ οὐδὲ μακάριον καὶ εὐδαίμονα μία ἡμέρα οὐδ' ὀλίγος χρόνος» (1090 6, 17) (Ἐφ' ὅσον δὲ ὑπάρχουν περισσότεραι ἀρεταί, ἡ ἐνεργητικότης τῆς ψυχῆς πρέπει νὰ ρυθμίζεται συμφώνως μὲ τὴν ἀρίστην καὶ τελειοτάτην. Τοῦτο δὲ πρέπει νὰ γίνεται κατὰ τὴν διάρκειαν μιᾶς ζωῆς μὲ ὁλοκληρωμένην διάρκειαν. Διότι ὅπως μία χελιδὼν δὲν φέρει τὴν ἄνοιξιν, τοιουτοτρόπως καὶ μία ἡμέρα καὶ ὀλίγος χρόνος δὲν κάμνει τὸν ἄνθρωπον μακάριον καὶ εὐδαίμονα). Εἶναι λίαν σημαντικὸν ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης δὲν θεωρεῖ τὴν ἀπόκτησιν τῆς ἀρετῆς ὡς εὐδαιμονίαν, ἀλλὰ τὴν συμφώνως μὲ τὴν ἀρετὴν ἐνεργητικότητα τῆς ψυχῆς. Λαμβάνει δὲ ὑπ' ὄψιν καὶ τὴν διάρκειαν τῆς ζωῆς καὶ τὴν παρουσίαν ὡρισμένων ἐξωτερικῶν ἀγαθῶν. Δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ εἶναι εὐδαίμων εἷς ἄνθρωπος ὅστις εἶναι λίαν ἄσχημος κατὰ τὴν μορφήν, ἢ κατάγεται ἐξ εὐτελεστάτου γένους ἢ εἶναι ἄτεκνος ἢ ζῇ βίον ὄχι κοινωνικόν. Ὁ Ἀριστοτέλης θέλει νὰ εὑρίσκεται πάντοτε ἐντὸς τοῦ πλαισίου τῶν κοινῶς παραδεδεγμένων περὶ εὐδαιμονίας ἀντιλήψεων καὶ διὰ τοῦτο εἰς τὰ κεφάλαια 8 καὶ 9 ἐπιβεβαιοῖ τὴν πρότασιν ὅτι ἡ εὐδαιμονία εἶναι ἐνεργητικότης τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς διὰ τῶν κοινῶν ἀντιλήψεων, καθὼς καὶ διὰ τῶν γνωμῶν τῶν παλαιοτέρων σοφῶν.

Ὁ εὐδαίμων βίος ἔχει τὸ προσὸν νὰ ἔχῃ μέσα εἰς τὸν ἑαυτόν του ὡς ἐσωτερικόν του στοιχεῖον καὶ τὴν ἡδονήν. «Οὐδὲν δὴ προσδεῖται τῆς ἡδονῆς ὁ βίος αὐτῶν, ὥσπερ περιάπτου τινός, ἀλλ' ἔχει τὴν ἡδονὴν ἐν ἑαυτῷ» (1099 α, 15) (Οὐδεμίαν δὲ ἔχει ἀνάγκην τῆς ἡδονῆς ὁ βίος τῶν εὐδαιμόνων, νὰ ἔλθῃ νὰ προστεθῇ εἰς αὐτὸν ὡς μία ἐξωτερικὴ προσθήκη, ἀλλ' ἔχει μέσα εἰς τὸν ἑαυτόν του τὴν ἡδονήν). Τὴν κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον νοουμένην εὐδαιμονίαν δύναται νὰ τὴν ἀποκτήσῃ πᾶς ἄνθρωπος διὰ μαθήσεως καὶ ἐθισμοῦ, ἐφ' ὅσον ἔχει τὰς ἀπαιτουμένας προδιαθέσεις. Δὲν παρέχεται βεβαίως ὡς δώρημα ἐκ μέρους τῶν θεῶν ἡ εὐδαιμονία, ἀλλ' εἶναι κάτι τὸ θεῖον διότι ἀποτελεῖ τὴν ἐπιβεβαίωσιν τῆς ἀρετῆς: «Φαίνεται δὲ κἂν εἰ μὴ θεόπεμπτός ἐστιν, ἀλλὰ δι' ἀρετὴν καί τινα μάθησιν ἢ ἄσκησιν παραγίνεται, τῶν θειοτάτων εἶναι· τὸ γὰρ τῆς ἀρετῆς ἆθλον καὶ τέλος ἄριστον εἶναι φαίνεται καὶ θεῖόν τι καὶ μακάριον. Εἴη δ' ἂν καὶ πολύκοινον· δυνατὸν γὰρ ὑπάρξει πᾶσι τοῖς μὴ πεπηρωμένοις πρὸς ἀρετὴν διὰ τινος μαθήσεως καὶ ἐπιμελείας» (1099 6 14) (Εἶναι δὲ φανερὸν ὅτι ἡ εὐδαιμονία, ἔστω καὶ ἂν δὲν εἶναι θεόπεμπτος, ἀλλὰ δημιουργεῖται ἕνεκα τῆς ἀρετῆς μὲ τὴν μεσολάβησιν μαθήσεως ἢ ἀσκήσεως, ὅμως δύναται νὰ καταταχθῇ μεταξὺ τῶν καθ' ὑπερβολὴν ἐχόντων σχέσιν μὲ τὸ Θεῖον πραγμάτων. Διότι ἡ ἐπιβράβευσις καὶ ἡ ἀποτελείωσίς της ἐμφανίζεται ὡς κάτι τὸ θεῖον καὶ μακάριον. Πρέπει δὲ νὰ εἶναι δυνατὸν νὰ ἀποκτηθῇ ἀπὸ τὴν μεγάλην πλειονότητα τῶν ἀνθρώπων. Διότι εἶναι δυνατὸν νὰ ἀποκτήσουν διὰ μαθήσεως καὶ ἐπιμελείας πάντες ὅσοι δὲν ἔχουν κάποιαν σημαντικὴν ἀναπηρίαν ἐν σχέσει μὲ τὴν ἀρετήν). Προφανῶς ὁ Ἀριστοτέλης θεωρεῖ τὴν εὐδαιμονίαν ὡς ἔργον τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἐκφράζει τὴν αἰσιόδοξον ἀντίληψιν ὅτι πᾶς ἄνθρωπος ἔχων τὰς συνήθεις προϋποθέσεις δύναται νὰ καταστῇ διὰ τῆς μαθήσεως καὶ ἀσκήσεως ἐνάρετος καὶ εὐδαίμων. Τίθεται κατόπιν τὸ πρόβλημα, ἂν αἱ δυστυχίαι ἢ εὐτυχίαι τῶν ζώντων ἐπηρεάζουν τὴν εὐδαιμονίαν τῶν οἰκείων πρὸς αὐτοὺς νεκρῶν (κεφάλ. 11).

Ἡ δεδομένη ἀπάντησις εἶναι ὅτι ὁ ἐν λόγω ἐπηρεασμὸς εἶναι ὅλως ἀσήμαντος: «Ἔοικε γὰρ εἰ καὶ δεικνεῖται πρὸς αὐτοὺς ὁτιοῦν, εἴτ' ἀγαθὰν εἴτε τοὐναντίον, ἀφαυρόν τι καὶ μικρόν... τοσοῦτόν γε καὶ τοιοῦτον, ὥστε μὴ ποιεῖν εὐδαίμονας τοὺς μὴ ὄντας, μηδὲ τοὺς ἄντας ἀφαιρεῖσθαι τὸ μακάριον» (1. 101 6, 1). (Διότι φαίνεται ὅτι καὶ ἂν παραδεχθῶμεν ὅτι φθάνει μέχρι τῶν νεκρῶν ὁ,τιδήποτε εἴτε ἀγαθόν, εἴτε κακὸν θὰ εἶναι ἄνευ ἰσχύος καὶ σημαντικότητος, θὰ εἶναι τόσον καὶ τοιοῦτον, ὥστε οὔτε θὰ κάμνῃ εὐδαίμονας ἐκείνους, οἱ ὁποῖοι δὲν εἶναι, οὔτε θὰ ἀφαιρῇ τὴν μακαριότητα ἀπὸ ἐκείνους οἱ ὁποῖοι τὴν ἔχουν). Εἰς τὸ τελευταῖον (13) κεφάλαιον διαπιστοῦται ὅτι ἐφ' ὅσον ἐδείχθη ὅτι ἡ εὐδαιμονία εἶναι ἐνέργεια τῆς ψυχῆς συμφώνως μὲ τὴν ἀρετήν, πρέπει ἡ ἔρευνα νὰ προχωρήσῃ εἰς τὴν ἐξακρίβωσιν τῆς οὐσίας τῆς ἀρετῆς. Γενικῶς αἱ ἀρεταὶ διαιροῦνται εἰς δύο κατηγορίας: Εἰς διανοητικὰς ἀρετάς, αἱ ὁποῖαι ἀναφέρονται εἰς τὸ τμῆμα ἐκεῖνο τῆς ψυχῆς, τὸ ὁποῖον δύναται νὰ πείθεται εἰς τὰ προστάγματα τοῦ λόγου. Τοιουτοτρόπως ἀρχίζει ἡ περὶ τῶν ἠθικῶν ἀρετῶν ἔρευνα.

Βιβλίον Β'. Κατ' ἀρχὰς ἐρευνᾶται κατὰ ποῖον τρόπον δυνάμεθα νὰ ἀποκτήσωμεν τὰς ἀρετάς. Ὡς πρὸς μὲν τὴν ἀπόκτησιν τῶν διανοητικῶν ἀρετῶν διαπιστοῦται ὅτι εἶναι ἀπαραίτητος ἡ διδασκαλία. Ἀλλ' ἡ ἀπόκτησις τῶν ἠθικῶν ἀρετῶν πραγματοποιεῖται μόνον διὰ τοῦ ἐθισμοῦ: «Ἡ δὲ ἠθικὴ

ἐξ ἔθους περιγίγνεται, ὅθεν καὶ τοὔνομα ἔσχηκε μικρὸν παρεκκλῖνον ἀπὸ τοῦ ἔθους» (1103 α, 16) («Ἡ δὲ ἠθικὴ ἀρετὴ δημιουργεῖται ἐκ τοῦ ἔθους (ἐθισμοῦ)· εἰς τοῦτο ὀφείλεται καὶ ἡ ἀναμαγία της, ἡ ὁποία μικρὰν διαφορὰν παρουσιάζει ἐν συγκρίσει μὲ τὴν λέξιν ἔθος). Καμμία ἐκ τῶν ἠθικῶν ἀρετῶν δὲν εἶναι ἔμφυτος. Διότι ὁ ἐθισμὸς δὲν εἶναι φαινόμενον ἀπαντώμενον εἰς τὴν φύσιν «Ὁ λίθος φύσει κάτω φερόμενος οὐκ ἐθισθείη ἄνω φέρεσθαι, οὐδ' ἂν μυριάκις αὐτὸ ἐθίζῃ τις ἄνω ῥιπτῶν» («Ὁ λίθος, τοῦ ὁποίου τὸ φυσικὸν εἶναι νὰ φέρεται πρὸς τὰ κάτω δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ συνηθίσῃ νὰ φέρεται πρὸς τὰ ἐπάνω, ἔστω καὶ ἂν προσπαθήσῃ κανεὶς νὰ τὸν συνηθίσῃ ρίπτων αὐτὸν ἀναριθμήτους φορὰς πρὸς τὰ ἐπάνω). Ἀλλ' οὔτε παρὰ φύσιν γεγονὸς εἶναι ὁ ἐθισμός. Ἀποτελεῖ πραγματοποίησιν δυνατοτήτων, προδιαθέσεων, ὅπως λέγομεν εἰς τὴν νεωτέραν ἐποχήν. Ὁ ἄνθρωπος ἔχει τὰς προδιαθέσεις νὰ καταστῇ ἐνάρετος. Διὰ νὰ γίνῃ ὅμως τοῦτο πρέπει αἱ προδιαθέσεις νὰ μεταβοῦν ἀπὸ τὴν κατάστασιν τῆς δυνατότητος εἰς τὴν κατάστασιν τῆς πραγματικότητος. Αὐτὸ δὲ θὰ κατορθωθῇ διὰ τῆς διαρκοῦς ἐνεργείας καὶ πράξεως. Ἂν δὲν συμμετάσχῃ ἐνεργῶς εἰς τὴν πρακτικὴν ἠθικὴν ζωήν, δὲν γίνεται ὁ ἄνθρωπος ἐνάρετος. Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ἀπομακρύνεται ὁ Ἀριστοτέλης ἀπὸ τὰς διδασκαλίας τοῦ Σωκράτους, ὅστις ἐταύτιζε τὴν ἀρετὴν μὲ τὴν ἐπιστήμην. Ὁ Σταγιρίτης διαρκῶς τονίζει ὅτι χρειάζεται ὁ ἐθισμὸς καὶ ἡ πρακτικὴ ἄσκησις. Ὅπως γινόμεθα κιθαρισταὶ κιθαρίζοντες, οὕτω γινόμεθα δίκαιοι πράττοντες τὰ δίκαια. Ὁ ἐθισμὸς δὲ διὰ νὰ καταστῇ ἀποτελεσματικὸς πρέπει νὰ ἀρχίσῃ ἀπὸ τῆς παιδικῆς ἡλικίας. Ἀλλ' ἐφ' ὅσον δημιουργεῖται ἡ ἀρετὴ διὰ τῆς πρακτικῆς ἐνεργείας, πρέπει νὰ καθορισθῇ ποίαν μορφὴν πρέπει νὰ ἔχῃ ἡ ἐνέργεια διὰ νὰ παραχθῇ ἡ ἀρετή.

Ὁ Ἀριστοτέλης λέγει (κεφ. 2), ὅτι ἀκριβολογικοὶ καθορισμοὶ δὲν δύνανται νὰ δοθοῦν. Ὡς ὁδηγητικὸς κανὼν ὅμως δύναται νὰ θεωρηθῇ τὸ γεγονὸς ὅτι κατὰ τὴν πρακτικήν μας ἐνέργειαν ἀντικρύζομεν πάντοτε μίαν ὑπερβολὴν καὶ μίαν ἔλλειψιν. Ὅταν φοβούμεθα π.χ. τὰ πάντα τότε καταντῶμεν δειλοὶ καὶ καταγέλαστοι. Ὅταν δὲν φοβούμεθα τίποτε γινόμεθα θρασεῖς. Προκύπτει ἐκ τούτου ὁ κανὼν ὅτι κατὰ τὴν πρακτικήν μας ἐνέργειαν πρέπει νὰ ἐθιζώμεθα νὰ ἀποφεύγωμεν πᾶσαν ὑπερβολὴν καὶ ἔλλειψιν. Ὡς σημεῖον τὸ ὁποῖον θὰ μᾶς διαφωτίζῃ περὶ τῆς ὀρθότητος τῶν πράξεών μας θὰ εἶναι ἡ ἑπακολουθοῦσα ἡδονὴ καὶ λύπη. Ἡ χαρὰ π.χ. ἥτις προκύπτει ἐκ τῆς ἀποχῆς ἀπὸ τὰς σωματικὰς ἡδονάς, εἶναι σημεῖον πιστοποιοῦν τὴν παρουσίαν τῆς σωφροσύνης. Ἂν ἀπὸ τὴν ἀποχὴν αὐτὴν προκύπτῃ λύπη τοῦτο εἶναι σημεῖον πιστοποιοῦν ὅτι ὁ αἰσθανόμενος τὴν λύπην αὐτὴν εἶναι ἀκόλαστος. Ἐκ τούτου συνάγεται καὶ ἓν δεύτερον χαρακτηριστικὸν τῆς ἀρετῆς συνιστάμενον εἰς τὸ ὅτι ἡ ἠθικὴ ἀρετὴ ἀναφέρεται εἰς ἡδονὰς καὶ λύπας: «Περὶ ἡδονὰς καὶ λύπας ἐστὶν ἡ ἠθικὴ ἀρετή». Ὅθεν ἀνευρέθησαν δύο χαρακτηριστικὰ τῆς ἀρετῆς. Τὸ πρῶτον εἶναι ὅτι ἡ ἀρετὴ προσπαθεῖ νὰ κρατηθῇ εἰς τὸ μέσον ἀποφεύγουσα πᾶσαν ὑπερβολὴν καὶ ἔλλειψιν, τὸ δὲ δεύτερον ὅτι ἀναφέρεται εἰς ἡδονὰς καὶ λύπας, κανονίζει ποίας ἐκ τῶν ἡδονῶν καὶ λυπῶν πρέπει νὰ ἐπιδιώκωμεν καὶ νὰ ἀποφεύγωμεν. Πρὶν προχωρήσῃ ὁ Ἀριστοτέλης εἰς τὸν ὁρισμὸν τῆς οὐσίας τῆς ἀρετῆς ἀσχολεῖται εἰς τὸ 3ον κεφάλαιον μὲ μίαν ἀξιοπρόσεκτον ἀπορίαν. Ἐλέχθη ἀνωτέρω ὅτι ἡ ἀπόκτησις τῆς ἀρετῆς ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς πρακτικῆς ἀσκήσεως. Ἂς ὑποθέσωμεν ὅτι εἷς νέος θέλει νὰ ἀπακτήσῃ τὴν ἀρετὴν τῆς δικαιοσύνης. Συμφώνως πρὸς τὰ λεχθέντα διὰ νὰ γίνῃ δίκαιος, πρέπει νὰ πράξῃ δικαίας πράξεις. Ἀλλὰ διὰ νὰ πράξῃ δίκαια πρέπει ἤδη νὰ εἶναι δίκαιος. Πῶς δύναται νὰ λυθῇ ἡ ἀπορία αὕτη, ἥτις προϋποθέτει ὅτι ὁ νέος γνωρίζει τὰ δίκαια, πρὶν μάθῃ ταῦτα διὰ τῆς πράξεως; Τὴν ἀπορίαν ταύτην λύει ὁ Ἀριστοτέλης ἐξετάζων πῶς μανθάνουν τὰ παιδιὰ τὴν γραφὴν ἢ τὴν μουσικήν. Ἐπιδίδονται εἰς δοκιμὰς καὶ κατ' αὐτὰς ἀναφαίνεται μία πρώτη ἐπιτυχία, ἥτις ὀφείλεται εἴτε εἰς ὑπόδειξιν εἴτε εἰς τὴν τύχην. Ἡ πρώτη αὕτη ἐπιτυχία γίνεται ἀπαρχὴ νέων ἐπιτυχιῶν καὶ τοιουτοτρόπως μανθάνει τὸ παιδὶ μουσικὴν ἢ γραμματικήν: «Ἐνδέχεται γὰρ γραμματικόν τι ποιῆσαι καὶ ἀπὸ τύχης καὶ ἄλλου ὑποθεμένου» (1105 α 22) (Διότι εἶναι ἐνδεχόμενον νὰ κάμῃ κάτι σύμφωνον μὲ τὴν γραμματικήν, εἴτε ἐκ τύχης εἴτε κατόπιν συμβουλῆς ἄλλου). Εἰς τὰς ὀλίγας ταύτας λέξεις τοῦ Σταγιρίτου ὑποκρύπτεται ὁλόκληρος θεωρία περὶ μαθήσεως. Παραμοίας ἀντιλήψεις διετύπωσαν κατὰ τὴν σύγχρονόν μας ἐποχὴν οἱ ψυχολόγοι οἱ ἐξετάζοντες τὸ φαινόμενον τῆς μαθήσεως. Κατὰ τὴν φυσικὴν μάθησιν σημειοῦται μία πρώτη ἐπιτυχία, ἥτις γίνεται βάσις τῆς περαιτέρω μαθήσεως. Ὁ Ἀοιστοτέλης θεωρεῖ ὡς κεφαλαιώδη τὴν γνώμην ὅτι, προκειμένου περὶ τῆς ἠθικῆς ἀρετῆς, ἡ θεωρητικὴ γνῶσις ἔχει μηδαμινὴν ἀξίαν, τὸ πᾶν δὲ ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς πρακτικῆς ἀσκήσεως.

Μετὰ τὴν λύσιν τῆς ῥηθείσης ἀπορίας συζητεῖται ἐν τῷ κεφ. 4 ἂν ἡ ἀρετὴ πρέπει νὰ θεωρηθῇ ψυχικὸν συναίσθημα ἢ ψυχικὴ προδιάθεσις ἢ σταθερὰ ἕξις καὶ διάθεσις τῆς ψυχῆς. Δὲν δύναται νὰ εἶναι συναίσθημα, ὅπως ἡ ὀργή, ὁ φόβος, τὸ ἔλεος κλπ. Διότι τὸ συναίσθημα δὲν ἔχει σχέσιν μὲ τὴν προαίρεσιν (ἐκλογὴν τῶν πράξεων), καὶ διὰ τοῦτο δὲν δύναται νὰ ἔχῃ σημαντικότητα διὰ τὴν ἠθικήν. Εἶναι ἁπλῶς ψυχολογικὸν φαινόμενον. Δὲν δύναται ἡ ἀρετὴ νὰ εἶναι δυναμικὴ προδιάθεσις, διότι δὲν κρίνομεν τοὺς ἀνθρώπους λαμβάνοντες ὑπ' ὄψιν τὸ τί δύνανται νὰ πράξουν, ἀλλὰ μόνον ἐκ τῶν ἐνεργειῶν των. Ὥστε ἡ ἀρετὴ εἶναι σταθερὰ ἕξις καὶ διάθεσις τῆς ψυχῆς. Προέρχεται ἐκ τῶν προδιαθέσεων, ἐφ' ὅσον αὗται ἀνεπτύχθησαν διὰ τῆς πρακτικῆς ἐνεργητικότητος καὶ κατέστησαν σταθερὰ γνωρίσματα τῆς ψυχῆς. Διὰ τῆς ἀρετῆς κατορθώνει ἡ ψυχὴ νὰ ἐκλέγῃ μεταξὺ τῶν πρὸ αὐτῆς ἐμφανιζομένων πρακτικῶν δυνατοτήτων «προαιρεῖται». Εἰς τὸ 5ον κεφάλαιον παρέχονται τὰ ἰδιαίτερα χαρακτηριστικὰ τὰ ὁποῖα χαρακτηρίζουν τὴν ὡς ἕξιν νοουμένην ἀρετήν. Ἡ ἀρετὴ εἶναι ἕξις ἥτις καθιστᾶ τὸν ἄνθρωπον ἱκανὸν νὰ ἐκτελέσῃ τὸ ἔργον διὰ τὸ ὁποῖον εἶναι κατάλληλος. Ἀλλὰ διὰ νὰ καταρθωθῇ τοῦτο πρέπει ἡ ἀρετὴ νὰ δύναται νὰ εὑρίσκῃ ποῖον εἶναι τὸ ἀπὸ ὑπερβολὴν καὶ ἔλλειψιν ἀπηλλαγμένον μέσον. Θὰ ἠδύνατό τις νὰ ὑποθέσῃ ὅτι τὸ μέσον τοῦτο εὑρίσκεται δι' ἀριθμητικοῦ ὑπολογισμοῦ. Οὕτω εἰς τὴν ἀριθμητικὴν πρόοδον 2, 6, 10, τὸ μέσον εἶναι τὸ 6. Ἀλλὰ προκειμένου περὶ τῶν ἀνθρωπίνων ἐνεργειῶν δὲν ἔχει ἰσχὺν τὸ ὑπὸ τῆς ἀριθμητικῆς καθοριζόμενον μέσον. «Οὐ γὰρ εἴ τω δέκα μναῖ φαγεῖν πολύ, δύο δὲ ὀλίγον, ὁ ἀλείπτης ἕξ μνᾶς προστάξει· ἔστι γὰρ ἴσως καὶ τοῦτο πολὺ τῷ ληψομένῳ ἢ ὀλίγον. Μίλωνι μὲν γὰρ ὀλίγον, τῷ δὲ ἀρχομένῳ τῶν γυμνασίων πολύ» (1106 β 1) (Διότι ἐὰν ὑποθέσωμεν ὅτι εἷς ἕνα ἀθλητὴν ἡ ποσότης τῶν τροφίμων τῶν ἀγοραζομένων διὰ δέκα μνῶν θὰ ἦτο ὑπερβολική, ἡ δὲ διὰ δύο ἀγοραζομένη ὀλίγη, ὁ προπονητὴς δὲν θὰ διέπασσε νὰ ἀγορασθοῦν τρόφιμα 6 μνῶν. Διότι καὶ ἡ ποσότης αὕτη δύναται νὰ εἶναι διὰ τὸν ἀθλητὴν ὅστις θὰ τὴν λάβῃ εἴτε ὑπερβολικὴ εἴτε ἐλλιπής. Διὰ τὸν Μίλωνα π.χ. θὰ ἦτο ἐλλιπής, δι' ἕνα ὅμως ἀθλητήν, ὅστις διὰ πρώτην φορὰν ἐπιδίδεται εἰς τὸν ἀθλητισμὸν θὰ ἦτο ὑπερβολική). Ὁ Ἀριστοτέλης καταπολεμεῖ ἐνταῦθα τὴν ἀριθμολογικὴν θεωρίαν τὴν διδασκαμένην εἰς τὴν Πλατωνικὴν Ἀκαδημίαν, ἥτις ἔλυεν ὅλα τὰ προβλήματα διὰ τῶν μαθηματικῶν ἀναλογιῶν. Τὸ μέσον, λέγει ὁ Σταγιρίτης, τοῦ ὁποίου τὸν καθορισμὸν ἐπιζητεῖ ἡ ἠθικὴ ἀρετὴ δὲν δύναται νὰ εὑρεθῇ διὰ τοῦ ἀριθμητικοῦ λογισμοῦ. Δὲν κεῖται εἰς τὸ μέσον μιᾶς εὐθείας γραμμῆς, τῆς ὁποίας τὰ ἄκραῖα σημεῖα συμβολίζουν τὴν ὑπερβολὴν καὶ ἔλλειψιν. Ποῦ κεῖται τὸ μέσον, δὲν θὰ τὸ καθορίσῃ ὁ μαθηματικὸς, ἀλλ' ὁ κάτοχος ἠθικῆς ἐμπειρίας, συνετὸς ἄνθρωπος. Διὰ τοῦτο τὸ μέσον δὲν εἶναι τὸ ἀπολύτως καὶ ἀντικειμενικῶς θεωρούμενον μέσον, ἀλλὰ τὸ μέσον τὸ καθοριζόμενον διὰ τῆς ἐκτιμητικῆς ἐνεργείας τοῦ ἀνθρώπου, ὅστις εἶναι κάτοχος ἠθικῆς ἐμπειρίας καὶ ὀνομάζεται ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους «φρόνιμος». Κατόπιν τῶν ἀνωτέρω ἡ ἀρετὴ ὁρίζεται ὡς μεσότης, ἥτις στοχάζεται τοῦ μέσου. «Ἔστιν ἄρα ἡ ἀρετὴ ἕξις προαιρετικὴ ἐν μεσότητι οὖσα τῇ πρὸς ἡμᾶς, ὡρισμένῃ λόγῳ καὶ ᾧ ἂν ὁ φρόνιμος ὁρίσειεν. Μεσότης δὲ δύο κακιῶν τῆς μὲν καθ' ὑπερβολήν, τῆς δὲ κατ' ἔλλειψιν» (1106 β 36). (Εἶναι ἄρα ἡ ἀρετὴ σταθερὰ ψυχικὴ διάθεσις, ἥτις ἔχει τὴν δύναμιν νὰ καθορίζῃ τὴν προαίρεσιν, καὶ ἥτις κρατεῖται εἰς μίαν μεσότητα, ἥτις μεσότης εἶναι οὐχὶ ἀπόλυτος, ἀλλὰ σχετικὴ μὲ ἡμᾶς καὶ καθορίζεται ὑπὸ τοῦ λόγου συμφώνως πρὸς τὸν καθορισμὸν τὸν ὁποῖον θὰ ἔδιδεν εἷς φρόνιμος ἄνθρωπος. Εἶναι δὲ ἡ ἀρετὴ μεσότης τοποθετημένη μεταξὺ δύο κακιῶν, ἐκ τῶν ὁποίων ἡ μὲν μία παρουσιάζει ὑπερβολήν ἡ δὲ ἄλλη ἔλλειψιν). Θὰ ἦτο παρεξήγησις νὰ νομίσωμεν ὅτι ἡ μεσότης αὕτη ἀποτελεῖ συμβιβασμόν. Αὕτη ἀπὸ ἀξιολογικῆς ἀπόψεως πρέπει νὰ νοηθῇ ὡς ἔξαρσις ὑπεράνω τῆς μετριότητος. «Ἡ ἀρετὴ κατὰ τὸ ἄριστον καὶ τὸ εὖ ἀκρότης (1107 α 7).

Εἰς τὰ ἑπακολουθοῦντα 6, 7 καὶ 8 κεφάλαια παρέχονται γενικαὶ διασαφήσεις ἐν σχέσει μὲ τὴν μεσότητα. Ὑπάρχουν κακίαι, ὅπως ἡ κλαπή, ἡ ἀνδροφοβία, ἡ μοιχεία, ἐν σχέσει μὲ τὰς ὁποίας δὲν δύναται νὰ χρησιμοποιηθῇ ἡ ἔννοια τῆς μεσότητος: «πάντα γὰρ ταῦτα καὶ τὰ τοιαῦτα ψέγεται τῷ αὐτὰ φαῦλα εἶναι, ἀλλ' οὐχ αἱ ὑπερβολαὶ αὐτῶν καὶ αἱ ἐλλείψεις» (1107 α 12) (Διότι ὅλα αὐτὰ καὶ τὰ παράμοια ψέγονται διότι εἶναι καθαυτὰ φαῦλα, καὶ ὁ ψόγος δὲν ἀναφέρεται εἰς τὰς ὑπερβολὰς αὐτῶν καὶ τὰς ἐλλείψεις). Ἑπακολουθεῖ γενικὴ ἐπισκόπησις τῶν ἠθικῶν ἀρετῶν ὡς μεσοτήτων καὶ εἰς τὸ 9ον κεφάλαιον παρέχονται δύο κανόνες εὐκολύνοντες ἡμᾶς κατὰ τὴν εὕρεσιν τῆς μεσότητος.

1ον) Ἐκ τῶν προκειμένων δύο κακῶν, θὰ ἐκλέγωμεν τὸ μικρότερον.

2ον) Θὰ προσέχωμεν ὥστε νὰ μὴ παρασυρώμεθα ἀπὸ τὰς ἁπαμικάς μας κλίσεις. «Σκοπεῖν δὲ δεῖ πρὸς ἃ καὶ αὐτοὶ εὐκατάφοροι ἐσμὲν (ἄλλοι γὰρ πρὸς ἄλλο πεφύκαμεν)· τοῦτο δ' ἔσται γνώριμον ἐκ τῆς ἡδονῆς καὶ τῆς λύπης τῆς γινομένης περὶ ἡμᾶς. Εἰς τοὐναντίον δ' ἑαυτοὺς ἀφέλειαν· πολὺ γὰρ ἀπάγοντες τοῦ ἁμαρτάνειν εἰς τὸ μέσον ἥξομεν» (1109 β 1) «Πρέπει δὲ νὰ ἐξακριβώσωμεν πρὸς ποίας κακίας ἔχομεν προδιάθεσιν καὶ κλίσιν (διότι κάθε ἄνθρωπος ἔχει πλασθῇ ἀπὸ τὴν φύσιν μὲ διαφορετικὰς κλίσεις). Ἡ ἐξακρίβωσις αὕτη θὰ καταστῇ δυνατὴ ἐὰν παρατηροῦμεν ποίου εἴδους ἡδονὰς καὶ λύπας δακιμάζομεν. Πρέπει δὲ νὰ ὠθοῦμεν τὸν ἑαυτόν μας πρὸς τὴν ἀντίθετον κατεύθυνσιν ἐν σχέσει μὲ τὴν κακίαν πρὸς τὴν ὁποίαν ἔχαμεν φυσικὴν κλίσιν. Διότι λαμβάνοντες μεγάλην ἀπόστασιν ἀπὸ τὴν ἐσφαλμένην συμπεριφορὰν θὰ φθάσωμεν εἰς τὸ μέσον). Εἶναι ἄξιον προσοχῆς ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης οὐδόλως θεωρεῖ ἀναξίαν τῆς ἀποστολῆς τῆς ἠθικῆς ἐνασχόλησιν νὰ διατυπώνῃ καὶ παραγγέλματα καθοδηγοῦντα τὸν ἄνθρωπον εἰς τὸν δρόμον τῆς ἀρετῆς.

Βιβλίον Γ'. Ἡ ἀρετή, ὅπως ἐλέχθη ἀνωτέρω, εἶναι ψυχικὴ διάθεσις σχετιζομένη μὲ τὴν προαίρεσιν, δηλαδὴ τὴν ἑκουσίαν ἐκλογὴν τῶν πράξεων. Ὅθεν χρειάζεται νὰ ἐξετασθῇ τί εἶναι ἑκούσιαι καὶ ἀκούσιαι πράξεις. Ἡ πρᾶξις εἶναι ἀκουσία ὅταν διαπράττηται εἴτε ὑπὸ τὴν πίεσιν βίας εἴτε ὅταν ὀφείλεται εἰς ἄγνοιαν. Ὑπάρχουν καὶ μικταὶ μεταξὺ τῶν ἑκουσίων καὶ ἀκουσίων. Ὅταν π.χ. ἐκτέλεση τις κάτι, διαταχθεὶς ὑπὸ τοῦ τυράννου, ἢ ὅταν κατὰ τὴν τρικυμίαν ἀπορρίψῃ εἰς τὴν θάλασσαν πολύτιμα πράγματα. Ἀλλὰ καὶ αἱ πράξεις αὐταὶ εἶναι ἑκούσιαι, διότι καὶ κατ' ἀρχὰς δὲν αἴρεται ἡ δυνατότης τῆς ἐκ μέρους μας ἐκλογῆς. Θὰ ἠδύνατό τις νὰ ἐπεκτείνῃ τόσον πολὺ τὴν ἔννοιαν τοῦ ἐξαναγκασμοῦ, ὥστε νὰ ἰσχυρισθῇ ὅτι αἱ πράξεις τὰς ὁποίας πράττομεν πρὸς ἀπόλαυσιν ἡδονῆς ἢ πρὸς ἐξυπηρέτησιν ὡρισμένων σκοπῶν, εἶναι καὶ

αὐταὶ ἀκούσιαι, ἐφ' ὅσον προκαλοῦνται ἀπὸ αἰτίας αἴτινες δὲν ὑπάρχουν μέσα εἰς τὸν ἄνθρωπον. Πράγματι μίαν τοιαύτην ἀντίληψιν ὑπεστήριζε κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους ὁ Γερμανὸς φιλόσοφος Κάντιος. Ὁ Ἀριστοτέλης φρονεῖ ὅτι ἡ ἐπίδρασις τῶν ἐξωτερικῶν κινήτρων δὲν αἴρει τὸν χαρακτῆρα τῆς πράξεως ὡς ἑκουσίας. Ὥστε ἀκουσία πρᾶξις εἶναι ἐκείνη ἥτις προκαλεῖται ἐξ ἐξωτερικῆς ἐν σχέσει μὲ τὸν πράττοντα αἰτίας, χωρὶς νὰ παρέχῃ καμμίαν συνδρομὴν διὰ τὴν ἐκτέλεσίν της ὁ ὑφιστάμενος τὴν βίαν «ἔοικε δὴ τὸ βίαιον, εἶναι οὗ ἔξωθεν ἡ ἀρχή, μηδὲν συμβαλλομένου τοῦ βιασθέντος» (1106 6 16). Εἰς τὸ δεύτερον κεφάλαιον γίνεται λόγος περὶ τῆς ἀγνοίας ὡς ἀρχῆς τῆς ἀκουσίας πράξεως. Ὁ Ἀριστοτέλης προχωρεῖ εἰς λεπτοτάτας ψυχολογικὰς διακρίσεις, διακρίνων τὸ μὴ ἑκούσιον ἀπὸ τὸ ἀκούσιον. Ἀκουσία εἶναι ἡ πρᾶξις ἥτις διαπραχθεῖσα, ἐπιφέρει μεταμέλειαν. Τοῦτο ἀποδεικνύει ὅτι ὁ διαπράξας αὐτὴν εὑρίσκετο ἐν πλήρει ὡς πρὸς αὐτὴν ἀγνοίᾳ. Διότι οὐδόλως θὰ διέπραττε τὴν πρᾶξιν αὐτήν, ἂν δὲν διετέλει ἐν ἀγνοίᾳ. Περὶ μὴ ἑκουσίου πρόκειται εἰς τὰς περιπτώσεις, καθ' ἃς δὲν σημειοῦται μεταμέλεια, διότι δὲν ὑπῆρχε πρόθεσις. Ὅθεν πρέπει νὰ διακριθῇ τὸ ἐξ ἀγνοίας ἐναντίον τῆς θελήσεώς μας πραχθὲν ἀπὸ τὸ πραχθὲν ἄνευ προθέσεως. Ἡ ἔλλειψις τῆς προθέσεως δὲν δύναται νὰ συγκαλύψῃ ἄγνοιαν ἀναφερομένην εἰς τὰ ἠθικὰ τοῦ ἀνθρώπου καθήκοντα. Ἡ τοιαύτη ἄγνοια εἶναι ἔνδειξις φαυλότητος καὶ ἀδικίας «ἀγνοεῖ μὲν οὖν πᾶς ὁ μοχθηρὸς ἃ δεῖ πράττειν καὶ ὧν ἀφεκτέον, καὶ διὰ τὴν τοιαύτην ἁμαρτίαν ἄδικοι καὶ ὅλως κακοὶ γίγνονται» (1110 6 23) (πᾶς φαῦλος ἀγνοεῖ τί πρέπει καὶ τί δὲν πρέπει νὰ πράττῃ καὶ ἕνεκα τῆς τοιαύτης ἀπελείας γίνονται ἄδικοι καὶ ἐξ ὁλοκλήρου κακοί). Ἡ ἔλλειψις προθέσεως ἔχει ἐφαρμογὴν μόνον ὡς πρὸς σφάλματα γενόμενα ὡς πρὸς τὴν ἐκλογὴν τῶν μέσων ἑνὸς ἐπιδιωκομένου σκοποῦ, ἀναφέρεται δὲ εἰς τὰς συγκεκριμένας πράξεις καὶ προκαλεῖ τὸν οἶκτον καὶ τὴν συμπάθειαν. Συνεπῶς δὲν δέχεται ὁ Ἀριστοτέλης τὴν πρότασιν τοῦ Σωκράτους κατὰ τὴν ὁποίαν «οὐδεὶς ἑκὼν κακός». Ἡ κακία δὲν εἶναι κάτι τὸ ἀκούσιον καὶ δὲν δύναται νὰ καλυφθῇ διὰ τῆς ἀγνοίας. Ἡ ἄγνοια δὲν δύναται νὰ γίνῃ δεκτή, προκειμένου περὶ τῶν γενικῶν σκοπῶν τῆς βουλήσεως, ἀλλ' ὑφίσταται ὡς δικαιολογία μόνον διὰ σφάλματα διαπραττόμενα, ὡς πρὸς τὴν ἐπιλογὴν τῶν μέσων. Ὥστε τὸ ἀκούσιον εἶναι ἢ τὸ πραττόμενον ὑπὸ τὴν πίεσιν βίας ἢ τὸ πραττόμενον ἐξ ἀγνοίας. Τὸ μὴ ἑκούσιον εἶναι πρᾶξις ἥτις διαπράττεται ἄνευ προθέσεως καὶ ὀφείλεται εἰς τὴν ἄγνοιαν τῶν συγκεκριμένων μέσων διὰ τῶν ὁποίων θὰ ἐπραγματοποιεῖτο ὁ τεθεὶς σκοπός. Ὥστε ἑκουσία πρᾶξις εἶναι ἐκείνη εἰς τὴν ὁποίαν τὸ κίνημα ὑπάρχει ἐντὸς τοῦ ἐνεργοῦντος καὶ εἰς τὴν ὁποίαν εἶναι γνωστὰ τὰ πρὸς ἐπίτευξιν αὐτῆς μέσα. «Τὸ ἑκούσιον δόξειεν ἂν εἶναι οὗ ἡ ἀρχὴ ἐν αὐτῷ εἰδότι τὰ καθέκαστα. ἐν οἷς ἡ πρᾶξις». (Κεφάλαιον 3). (Ἑκούσιαι εἶναι αἱ πράξεις ἐκεῖναι τῶν ὁποίων ἡ ἀρχὴ ὑπάρχει μέσα εἰς τὸν ἐκτελοῦντα αὐτὰς μὲ τὴν παρατήρησιν ὅτι ὁ ἐκτελῶν αὐτὰς γνωρίζει τὰ ἀπαιτούμενα διὰ τὴν ἐκτέλεσίν των μέσα).

Εἰς τὸ τέταρτον κεφάλαιον ἀρχίζει ἡ ἐξέτασις τῆς προαιρέσεως, ἥτις ἀποτελεῖ σπουδαιότατον στοιχεῖον τῆς ἀριστοτελικῆς ἠθικῆς. Ἀποτελεῖ τὴν ὑψίστην μορφὴν ὑπὸ τὴν ὁποίαν ἐκδηλοῦται ἡ ἑκουσία πρᾶξις. Δὲν ταυτίζεται ὅμως μὲ τὴν ἑκουσίαν πρᾶξιν, διότι ἑκουσίας πράξεις ἐκτελοῦν καὶ τὰ ζῶα καὶ τὰ παιδιά. Προαίρεσις εἶναι ἑκουσία πρᾶξις συνοδευομένη ἀπὸ ἐκλογὴν μεταξὺ διαφόρων πρακτικῶν δυνατοτήτων. Δὲν ταυτίζεται οὔτε μὲ τὴν ἐπιθυμίαν, οὔτε μὲ τὸν θυμὸν (τὴν μετὰ πάθους ἐπιδίωξιν ἑνὸς σκοποῦ) οὔτε μὲ τὴν βούλησιν. Οὔτε ἡ ἐπιθυμία, οὔτε ὁ θυμὸς παρέχουν δυνατότητα ἐκλογῆς, ἀλλὰ ἀποτελοῦν ἐκδηλώσεις ἑκουσίας ὁρμῆς πρὸς ἓν ἀντικείμενον. Ἡ βούλησις ἀφ' ἑτέρου δὲν ἔχει ὡς κύριον γνώρισμά της τὴν ἐκλογήν, διότι δύναται νὰ ἀναφέρεται εἰς πράγματα ἀδύνατα ἢ σχέσει μὲ τὰ ὁποῖα οὐδεμία δύναται νὰ νοηθῇ πρακτικὴ ἐκλογή. Ἐκτὸς τούτου ἡ βούλησις ἀναφέρεται καὶ εἰς πράγματα, ὅπινα δὲν ἐξαρτῶνται ἐκ τῶν εἰς ἡμᾶς προσιτῶν δυνατοτήτων. Ἡ τρίτη διαφορὰ συνίσταται εἰς τὸ ὅτι ἡ βούλησις ἀναφέρεται εἰς ἐσχάτους σκοπούς, ἐνῶ ἡ προαίρεσις εἰς τὰ μέσα, τὰ ὁποῖα εἶναι ἀπαραίτητα διὰ τὴν πραγμάτωσιν τῶν τιθεμένων σκοπῶν. Ἐπίσης ἡ προαίρεσις δὲν δύναται νὰ ταυτισθῇ μὲ τὴν θεωρητικὴν σκέψιν (δόξαν), διότι αὕτη δύναται νὰ ἀναφέρεται καὶ εἰς πράγματα ἀδύνατα. Ποῖον εἶναι λοιπὸν τὸ χαρακτηριστικόν, τὸ ὁποῖον διακρίνει τὴν προαίρεσιν ἀπὸ τὰς μνημονευθείσας ψυχικὰς ἐνεργείας; Τὸ ζητούμενον χαρακτηριστικὸν εἶναι ὅτι ἡ προαίρεσις εἶναι νοητὴ μόνον περὶ πραγμάτων περὶ τῶν ὁποίων ἔχει θέσιν τὸ «βουλεύεσθαι», τὸ νὰ θέσωμεν δηλαδὴ τὸ πρᾶγμα ὑπὸ διάσκεψιν μὲ τὸν σκοπὸν νὰ λάβωμεν περὶ αὐτοῦ μίαν ἀπόφασιν, νὰ δώσωμεν μίαν πρακτικὴν λύσιν. Τὸ «βουλεύεσθαι» οὐδεμίαν ἔχει θέσιν περὶ θεωρητικῶν προβλημάτων, ἀλλ' εἶναι ἐνέργεια καθορίζουσα τί πρέπει νὰ πράξωμεν ἢ νὰ μὴ πράξωμεν. Κινεῖται, ὅπως θὰ ἐλέγομεν χρησιμοποιοῦντες καντιακοὺς ὅρους, εἰς τὴν σφαῖραν ὄχι τοῦ θεωρητικοῦ, ἀλλὰ τοῦ πρακτικοῦ λόγου. Ἡ πρᾶξις τῆς προαιρέσεως εἶναι ἐνέργεια διὰ τῆς ὁποίας κατόπιν σκέψεως ἀποφασίζομεν τί θὰ πράξωμεν. Εἶναι πρᾶξις ἐπιδοκιμάζουσα ἢ ἀπορρίπτουσα ὡοισμένην καὶ συγκεκριμένην πρακτικὴν ἐνέργειαν. Ἀποτελεῖ ἐκδήλωσιν, ὅπως λέγει ὁ Ἀριστοτέλης, τοῦ «πρακτικοῦ νοῦ». Διὰ νὰ χρησιμοποιήσωμεν νεωτερικοὺς ὅρους, ἡ προαίρεσις, ὡς διασκεπτικὴ ἐνέργεια ταυτίζεται μὲ τὸ ἀξιολογικῶς κρίνειν, εἶναι ἔκφανσις τῆς λειτουργίας τῶν ἀξιολογικῶν κρίσεων, ὥστε θεμελιῶδες χαρακτηριστικὸν τῆς προαιρέσεως εἶναι ἡ «βούλευσις», ὁ διὰ τῆς σκέψεως καθορισμὸς ἑνὸς πρακτικοῦ σκοποῦ. Ἡ βούλευσις δὲν δύναται νὰ νοηθῇ προκειμένου περὶ μαθηματικῶν προβλημάτων. Δὲν δύναται νὰ συγκροτηθῇ ἓν συμβούλιον διὰ νὰ καθορίσῃ δι' ἀποφάσεων, ἂν ἡ λύσις ἑνὸς μαθηματικοῦ προβλήματος εἶναι ὀρθή. Ἡ βούλευσις ἀναφέρεται ὄχι εἰς κρίσεις θεωρητικάς, ἀλλὰ πρακτικὰς καὶ ἀξιολογικάς. Τὸ ἀντικείμενόν της εἶναι προβλήματα, τῶν ὁποίων ἡ ἔκβασις εἶναι ἄδηλος δὲ πῶς ἀποβήσεται καὶ ἐν οἷς ἀδιόριστον» (θέματα μὲ ἄδηλον ἔκβασιν καὶ ἐμπεριέχοντα ἀπροσδιοριστίαν).

Εἰς τὸ 5ον κεφάλαιον ἐκθέτει ὁ Ἀριστοτέλης τὴν διαδικασίαν τῆς βουλεύσεως διὰ τῆς ὁποίας καθορίζει ἡ προαίρεσις τὸ πρακτέον Σχηματικῶς δυνάμεθα νὰ παραστήσωμεν κατὰ τὸν ἀκόλουθον τρόπον τὰ στάδια, διὰ τῶν ὁποίων αὕτη διέρχεται:

1ον) Ἡ βούλησις θέτει σκοπόν, λέγει ὅτι ἐπιθυμεῖ τὸ Α
2ον) Ἡ βούλησις ἐξετάζει τὰς δυνατότητας. Λέγει διὰ νὰ γίνῃ τό:

Α χρειάζεται ὡς μέσον τὸ Β
διὰ τὸ Β χρειάζεται τὸ Γ
... ...
διὰ τὸ Μ χρειάζεται τὸ Ν
Ἀλλὰ τὸ Ν δύναμαι νὰ τὸ πράξω

3ον) Ἡ προαίρεσις ἀποφασίζει νὰ ἐκτελέσῃ τὸ Ν
4ον) Ἐκτέλεσις καὶ πρακτικὴ δρᾶσις. Ἐκτελεῖται τὸ Ν.

Ἡ διαδικασία αὕτη χαρακτηρίζεται ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους ὡς ὁμοία μὲ τὴν ἀναλυτικὴν γεωμετρικὴν μέθοδον: «Θέμενοι τὸ τέλος τὸ πῶς καὶ διὰ τίνων ἔσται σκοποῦσι... ἕως ἂν ἔλθωσιν ἐπὶ τὸ πρῶτον αἴτιον, ὃ ἐν τῇ εὑρέσει ἔσχατόν ἐστιν. Ὁ γὰρ βουλευόμενος ἔοικε ζητεῖν καὶ ἀναλύειν τὸν εἰδημένον τρόπον ὥσπερ διάγραμμα... καὶ τὸ ἔσχατον ἐν τῇ ἀναλύσει πρῶτον ἐν τῇ γενέσει. Κἂν μὲν ἀδυνάτῳ ἐντύχωσιν ἀφίστανται... ἐὰν δὲ δυνατὸν φαίνηται ἐγχειροῦσι πράττειν» (1112 6 12) (Ἀφοῦ θέσουν τὸν ἐπιδιωκόμενον σκοπὸν ἐξετάζουν πῶς καὶ διὰ τίνων μέσων θὰ ἐκτελεσθῇ ἕως ὅτου φθάσουν εἰς τὴν πρώτην αἰτίαν, ἡ ὁποία κατὰ τὴν ἀναλυτικὴν ἀναζήτησιν ἐμφανίζεται ὡς τελευταία. Διότι ἐκεῖνος, ὅστις ἀσχολεῖται μὲ μίαν βούλευσιν εἶναι φανερὸν ὅτι κάμνει τὴν ἀναζήτησίν του καὶ τὴν ἀνάλυσίν του κατὰ τὸν ἐκτεθέντα τρόπον, ὡσὰν νὰ κάμνῃ ἀνάλυσιν διὰ νὰ λύσῃ ἓν γεωμετρικὸν πρόβλημα κατασκευῆς ὡρισμένου σχήματος. Καὶ ἂν μὲν καταλήξουν εἰς ἀδύνατον παραιτοῦνται, ἐὰν δὲ τὸ τελευταῖον εὕρημα φαίνεται δυνατὸν προβαίνουν εἰς τὴν πρᾶξιν). Κατόπιν τούτου ὁ Ἀριστοτέλης δίδει τὸν ἀκόλουθον ὁρισμὸν εἰς τὴν προαίρεσιν: «Ὄντος δὲ τοῦ προαιρετοῦ βουλευτοῦ ὀρεκτοῦ τῶν ἐφ' ἡμῖν, καὶ ἡ προαίρεσις ἂν εἴη βουλευτικὴ ὄρεξις ὧν ἐφ' ἡμῖν» (1113 α 9) (Ἐπειδὴ τὸ ἀντικείμενον τῆς προαιρέσεως εἶναι κάτι τὸ ὁποῖον ἐπιθυμοῦμεν κατόπιν βουλεύσεως καὶ τοῦ ὁποίου ἡ πραγματοποίησις ἐξαρτᾶται ἀπὸ ἡμᾶς, καὶ ἡ προαίρεσις δύναται νὰ ὁρισθῇ ὡς ἐπιθυμία κατόπιν βουλεύσεως, ἥτις ἀναφέρεται εἰς πράγματα, τῶν ὁποίων ἡ πραγματοποίησις ἐξαρτᾶται ἀπὸ ἡμᾶς). Εἶναι φανερὸν ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης δέχεται τὸν ἄνθρωπον ὡς ὂν δυνάμενον νὰ ἐκλέγῃ ἐλευθέρως. Διὰ τοῦτο λέγει: «ἔοικε ἄνθρωπος εἶναι ἀρχὴ τῶν πράξεων». Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἡ λέξις προαίρεσις εἰς ἄλλα ἀριστοτελικὰ χωρία ἔχει εὐρυτέραν σημασίαν, ἀναφερομένη ὄχι μόνον εἰς τὰ μέσα πραγματοποιήσεως τῶν πράξεων, ἀλλὰ καὶ εἰς τοὺς τιθεμένους σκοπούς. Ἀλλὰ τοῦτο δὲν ἀποτελεῖ ἀντίφασιν. Ἡ προαίρεσις ὡς ἀναφερομένη εἰς πράγματα ἐξαρτώμενα ἐκ τῶν ἀνθρωπίνων δυνατοτήτων, ἀσκεῖ ἀποφασιστικὴν ἐπίδρασιν καὶ ἐπὶ τῆς ἐκλογῆς τῶν σκοπῶν, ἀποτρέπουσα ἡμᾶς ἀπὸ τὴν ἐπιδίωξιν τῶν ἀδυνάτων.

Οἱ τελικοὶ σκοποὶ τίθενται διά τινος ὁράσεως, ἤτις εἶναι ἐπιτυχής, ὅταν ὁ ἐκτελῶν αὐτὴν τυγχάνῃ σπουδαῖος: «Καθ' ἑκάστην γὰρ ἕξιν ἴδια ἔστι καλὰ καὶ ἡδέα, καὶ διαφέρει πλεῖστον ἴσως ὁ σπουδαῖος τῷ τἀληθὲς ἐν ἑκάστοις ὁρᾶν, ὥσπερ κανὼν καὶ μέτρον αὐτὸς ὤν» (1112 6 31) (Διότι δι' ἕκαστον εἶδος τοῦ ἀνθρωπίνου χαρακτῆρος ἀντιστοιχοῦν ἰδιαίτεραι κατηγορίαι ἰδεωδῶν καὶ εὐχαρίστων πραγμάτων. Καὶ ἔχει μεγίστην ἴσως ὑπεροχὴν ὁ ἀπὸ ἠθικῆς ἀπόψεως ἀξιόλογος ἄνθρωπος, ἐπειδὴ διακρίνει τὴν ἀλήθειαν εἰς τὰς συγκεκριμένας περιπτώσεις, ὡσὰν νὰ εἶναι ὁ ἴδιος μέτρον καὶ κανών). Οὕτω δίδεται ἀπάντησις εἰς τὸ τεθὲν ἐν τῷ 7 κεφαλαίῳ πρόβλημα, τὸ ἀναφερόμενον εἰς τὴν παρουσιαζομένην ἐν σχέσει μὲ τὸ ἀγαθὸν ποικιλίαν. Τὸ συμπέρασμα ἐκ τῶν γενομένων ἀνωτέρω ἀναπτύξεων διατυποῦται εἰς τὸ 7ον κεφάλαιον. Ἐφ' ὅσον ὁ ἄνθρωπος ἀναγνωρίζεται ὡς πρώτη αἰτία τῶν πράξεών του καὶ ἡ ἀρετὴ καὶ ἡ κακία εἶναι πράγματα ἐξαρτώμενα ἐκ τῆς θελήσεώς του. Ὥστε ἡ σωκρατικὴ πρότασις: «οὐδεὶς ἑκὼν κακὸς» δὲν δύναται νὰ εὐσταθήσῃ. Διὰ τοῦτο καὶ οἱ νομοθέται ἔχουν ὁρίσει ποινὰς διὰ τοὺς διαπράττοντας κακίας, ἐπειδὴ θεωροῦν τὴν ἀρετὴν καὶ τὴν κακίαν ὡς πράγματα ἐξαρτώμενα ἐκ τῆς θελήσεώς μας. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ὁ διαφθαρεὶς ἄνθρωπος δὲν δύναται εὐκόλως νὰ ἀποβάλῃ τὴν κακίαν. Ἀλλὰ ἡ εὐθύνη του ἔγκειται εἰς τὸ ὅτι ἠθέλησεν εἰς τὴν ἀρχὴν νὰ παραδώσῃ τὴν ψυχήν του εἰς τὴν κακίαν. Εἰς τὴν ἀρχικὴν ἐκείνην ἀπόφασιν, διὰ τῆς ὁποίας ἐξέλεξε τὴν κακίαν, ἔγκειται ἡ εὐθύνη του. Οὐδὲ εἶναι σταθερὸς ὁ ἰσχυρισμὸς ὅτι ἡ ἀρετὴ εἶναι εἶδος ἐμφύτου εὐφυΐας. Ἡ εὐφυΐα εἶναι προϋπόθεσις τῆς ἀρετῆς, ἀλλ' ὁ ἄνθρωπος γίνεται ἐνάρετος μόνον κατόπιν ἐκουσίας ἀποφάσεως καὶ πολυχρονίου ἀσκήσεως. Εἶναι φανερὸν ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης ὑποστηρίζει τὴν ἠθικὴν πρακτικὴν ἐλευθερίαν τοῦ ἀνθρώπου. Πολλοὶ ἐκ τῶν ἱστορικῶν τῆς φιλοσοφίας ψέγουν τὸν Ἀριστοτέλη, διότι δὲν διεσαφήνισε τὸ πρόβλημα τῆς ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως. Ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον αἱ ἐπικρίσεις αὗται δὲν στηρίζονται ἐπὶ τῆς μελέτης τῶν ἀριστοτελικῶν κειμένων. Οἱ νεώτεροι ἠθικολόγοι κά-

μναν τὸ σφάλμα νὰ συγχέουν τὴν ἔννοιαν τῆς ἑκουσίας πράξεως. Ὁ Ἀριστοτέλης διέγνωσεν ὅτι ἡ ἔννοια τοῦ ἑκουσίου, ἐφ' ὅσον ἀπαντᾶται καὶ εἰς τὰ ζῶα, δὲν δύναται νὰ ἔχῃ θέσιν εἰς τὴν ἠθικήν. Ἐπίσης οἱ νεώτεροι ψυχολόγοι λαμβάνουν τὴν βούλησιν ὡς κεχωρισμένην ψυχικὴν λειτουργίαν. Ἀλλὰ τοιοῦτος χωρισμὸς διὰ τὸν Ἀριστοτέλη, τὸν ὑπέρμαχον τῆς συνολικῆς θεωρήσεως, δὲν δύναται νὰ εἶναι ὀρθός. Ὡς παρετήρησεν ὁ Ἕλλην φιλόλογος Β. Δεδούσης εἰς τὴν μελέτην του «Μορφωτικὲς ἀρχὲς στὸν Ἀριστοτέλη» σελ. 7, ὁ Σταγιρίτης ἔχει ἐνώπιόν του ὄχι χωρισπὰς ψυχικὰς δυνάμεις, ἀλλὰ τὸν ἄνθρωπον ὁλόκληρον.

Τὸ δεύτερον ἥμισυ τοῦ Γ΄ βιβλίου (κεφ. 8—15) ἀσχολεῖται μὲ τὴν λεπτομερῆ περιγραφὴν τῶν ἀρετῶν τῆς ἀνδρείας καὶ τῆς σωφροσύνης. Ἡ ἀνδρεία εἶναι «μεσότης περὶ φόβους καὶ θάρρη», ὁ δὲ ἀνδρεῖος εἶναι «ὁ περὶ τὸν καλὸν θάνατον ἀδεὴς» (ἐκεῖνος, ὅστις δὲν φοβεῖται τὸν ἔντιμον θάνατον). Ἡ ἀνδρεία περιβάλλεται ὑπὸ δύο κακιῶν. Εἰς τὸ ἓν ἄκρον ὑπὸ τοῦ φόβου, ὅπερ ὁρίζεται ὡς «προσδοκία κακοῦ». Εἰς τὸ ἄλλο ἄκρον ὑπὸ τοῦ θράσους, τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖ προσποίησιν ἀνδρείας. Ὑπάρχουν πέντε εἴδη ἀνδρείας: 1ον) Πολιτικὴ ἀνδρεία, ἥτις καταφρονεῖ τοὺς κινδύνους, πειθομένη εἰς τὰ προστάγματα τῶν νόμων τῆς πόλεως. 2ον) Ἀνδρεία «ἐξ ἐμπειρίας», δηλ. ἐπαγγελματική, ὅπως ἡ τῶν στρατιωτῶν. Αὕτη στηρίζεται εἰς τὴν γνῶσιν τοῦ πολέμου. Ταύτην ἔχων ὑπ' ὄψιν ὁ Σωκράτης ἐθεώρει τὴν ἀνδρείαν ἐπιστήμην. 3ον) Ἡ ἐκ τῆς ὀργῆς παραγομένη, «ἡ διὰ τὸν θυμὸν ἀνδρεία». 4ον) Ἡ ἐκ τῆς αἰσιοδόξου κράσεως ἀνδρεία, ἥτις στηρίζεται ἐπὶ τῆς αἱματώδους κράσεως. 5ον) Ἡ ἐξ ἀγνοίας ἀνδρεία. Ἐκδηλοῦται δὲ κυρίως ἡ ἀνδρεία εἰς τὰς ἐπικινδύνους περιστάσεις, «ἔστιν μᾶλλον περὶ τὰ φοβερά». Διὰ τοῦτο ἀπαιτεῖ ψυχικὴν δύναμιν διὰ νὰ κατανικᾷ τὴν λύπην, τὴν δημιουργουμένην ὑπὸ τῶν φοβερῶν περιστατικῶν «διὸ καὶ ἐπίλυπον ἡ ἀνδρεία καὶ δικαίως ἐπαινεῖται».

Ἀπὸ τοῦ 13ου κεφαλαίου ἀρχίζει ἡ περιγραφὴ τῆς σωφροσύνης, ἥτις χαρακτηρίζεται ὡς «μεσότης περὶ τὰς ἡδονάς». Δὲν νοοῦνται ὅμως ὅλαι ἀνεξαιρέτως αἱ ἡδοναὶ ὡς παρέχουσαι τὴν ἀφορμὴν νὰ δειχθῇ ὁ ἄνθρωπος σώφρων ἢ ἀκόλαστος. Δὲν δύναται νὰ χαρακτηρισθῇ ἀκόλαστος ὁ μὴ τηρῶν τὸ προσῆκον μέτρον ὡς πρὸς τὴν ἀπόλαυσιν τῶν προερχομένων ἐκ τῆς νοητικῆς θεωρίας ἢ ἐκ τῶν αἰσθήσεων τῆς ὁράσεως, τῆς ἀκοῆς καὶ τῆς ὀσφρήσεως. Ἀκόλαστος εἶναι ἐκεῖνος, ὅστις δὲν τηρεῖ τὸ προσῆκον μέτρον ὡς πρὸς τὰς σωματικὰς ἡδονάς. Τοιαῦται δὲ εἶναι αἱ περὶ τὴν γεῦσιν καὶ τὴν ἁφὴν ἡδοναί, ἡ γαστριμαργία καὶ αἱ ἀφροδίσιοι ἡδοναί. Ἡ ἀκολασία εἶναι κακία περισσότερον ἑκουσία ἀπὸ τὴν δειλίαν. Διότι τὴν ἀκολασίαν τὴν δημιουργεῖ ἡ ὀδυνὴ ἐνῶ τὴν δειλίαν ἡ λύπη. Τὸ ἀντίθετον τῆς ἀκολασίας εἶναι ἡ ἀναισθησία, ἤτοι τὸ νὰ μὴ ἐπιδιώκῃ τις οὐδόλως τὰς σωματικὰς ἡδονάς. Τὸ τοιοῦτον ὅμως εἶναι λίαν σπάνιον. Εἰς τὴν σωφροσύνην πρέπει νὰ ἀσκῆται διὰ τοῦ ἐθισμοῦ τὸ παιδί, διότι τοῦτο εἶναι πλῆρες ἐπιθυμιῶν. Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο αἱ παρατηρήσεις τοῦ Ἀριστοτέλους ἐπεβεβαιώθησαν ὑπὸ τῆς ψυχαναλυτικῆς ἐρεύνης.

Βιβλίον Δ΄. Τὰ πρῶτα τρία κεφάλαια ἀσχολοῦνται μὲ τὸν καθορισμὸν τῆς ἐλευθεριότητος, ἥτις εἶναι ἀρετὴ περιβαλλομένη ἑκατέρωθεν ὑπὸ τῶν κακιῶν τῆς ἀνελευθερίας καὶ ἀσωτείας. Ἡ ἐλευθεριότης ὁρίζεται ὡς «ἡ περὶ χρήματα μεσότης». Τὸ νὰ κρατοῦμεν τὸ ὀρθὸν μέτρον ὡς πρὸς τὴν χρησιμοποίησιν τῶν χρημάτων. Γίνεται δὲ καταφανὴς ἡ ἀρετὴὶ αὕτη ὄχι τόσον εἰς τὴν περίπτωσιν τῆς λήψεως, ἀλλὰ τῆς παροχῆς εἰς ἄλλους χρημάτων. Ἡ ἀσωτεία καὶ ἡ ἀνελευθερία «περὶ χρήματα ὑπερβολαὶ καὶ ἐλλείψεις· καὶ τὴν μὲν ἀνελευθερίαν προσάπτομεν ἀεὶ τοῖς μᾶλλον ἢ δεῖ περὶ χρημάτων σπουδάζουσι, τὴν δ' ἀσωτείαν ἐπιφέρομεν ἐνίοτε συμπλέκοντες· τοὺς γὰρ ἀκρατεῖς καὶ εἰς ἀκολασίαν δαπανηροὺς .ἀσώτους καλοῦμεν» (1119 6 27) (ὑπερβολαὶ καὶ ἐλλείψεις ἐν σχέσει μὲ τὰ χρήματα. Καὶ τὴν μὲν ἀνελευθερίαν τὴν ἐπιῤῥίπτομεν πάντοτε εἰς ἐκείνους, οἱ ὁποῖοι ἐπιδεικνύουν φροντίδα μεγαλυτέραν ἀπὸ ὅσον πρέπει· ἐν σχέσει μὲ τὰ χρήματα τὴν δὲ ἀσωτείαν τὴν ἐπιῤῥίπτομεν πάντοτε εἰς ἐκείνους, οἱ ὁποῖοι ἐπιδεικνύουν φροντίδα μεγαλυτέραν ἀπό ὅσαν πρέπει· ἐν σχέσει μέ τά χρήματα τὴν δὲ ἀσωτείαν τὴν ἐπιῤῥίπτομεν συνδυάζοντες αὐτὴν μὲ τὴν κακίαν τῆς ἀκρατείας. Διότι τοὺς ἐστερημένους ἐγκρατείας καὶ δαπανῶντας πολλὰ χρήματα δι' ἀκολασίας, τοὺς ὀνομάζομεν ἀσώτους). Ἐλευθέριος εἶναι ὁ ἄνθρωπος ὁ κάμνων δαπάνας εἰς πρέποντα πράγματα συμμέτρως μὲ τὴν περιουσίαν του. Ὁ κάμνων ὑπερβολικὰς δαπάνας εἶναι ἄσωτος. Ὁ ἀνελεύθερος παρουσιάζεται ἐλλειπτικὸς ὡς πρὸς τὴν δόσιν τῶν χρημάτων, ὑπερβολικὸς δὲ ὡς πρὸς τὴν λῆψιν. Ἡ ἀσωτεία εἶναι δυνατὸν διὰ τῆς παιδαγωγίας νὰ ἰατρευθῇ, οὐχὶ ὅμως καὶ ἡ ἀνελευθερία. Ἰδίως δὲ τὸ γῆρας καὶ πᾶσα ἀδυναμία ὠθεῖ τοὺς ἀνθρώπους εἰς τὴν ἀνελευθερίαν. Τὸ νὰ ὑπομένῃ κανεὶς ὀνείδη ἕνεκα κέρδους ἀποτελεῖ τὴν αἰσχροκέρδειαν, ἥτις εἶναι τὸ «κερδαίνειν χρήματα ὅθεν οὐ δεῖ» πορισμὸς χρημάτων δι' ἀπρεπῶν μέσων.

Εἰς τὰ 4ον, 5ον, 6ον κεφ. γίνεται λόγος περὶ τῆς ἀρετῆς τῆς μεγαλοπρεπείας, ἥτις περιβάλλεται ἀμφοτέρωθεν ὑπὸ τῶν κακιῶν τῆς μικροπρεπείας ἀφ' ἑνὸς καὶ τῆς ἀπειροκαλίας (βαναυσίας) ἀφ' ἑτέρου. Εἶναι καὶ αὐτὴ ἀρετὴ ἀναφερομένη ὅπως καὶ ἡ ἐλευθεριότης εἰς τὴν χρῆσιν τῶν χρημάτων, μέ τὴν διαφοράν μόνον ὅτι ἀναφέρεται εἰς τὰς μεγάλας δαπάνας. Διὰ· τοῦτο ὑπερέχει ὡς πρὸς τὸ μέγεθος ἀπὸ τὴν ἐλευθεριότητα. Ὁ μεγαλοπρεπὴς εἶναι ἐλεύθερος, ὁ ἐλεύθερος ὅμως δὲν εἶναι μεγαλοπρεπής. Γνωρίζει ὁ μεγαλοπρεπὴς τὸ πρέπον καὶ δύναται νὰ κάμνῃ δαπάνας ἐντὸς τοῦ ὁρίου τοῦ πρέποντος. Αἱ δαπάναι του ἀναφέρονται εἰς τὴν λατρείαν τῶν θεῶν καὶ εἰς θυσίας καὶ μεγάλα οἰκοδομήματα: «κατασκευὰς καὶ θυσίας». Εἶναι δὲ ἡ μεγαλοπρέπεια χαρακτηριστικὸν τῶν εὐγενῶν καὶ ἐνδόξων ἀνδρῶν. Ὁ δὲ κεκοσμημένος διὰ ταύτης δαπανᾷ ὄχι διὰ τὴν ἐξυπηρέτησιν τοῦ ἑαυτοῦ του ἀλλὰ τοῦ κοινοῦ.

Ἡ εἰς τὰ 7ον, 8ον καὶ 9αν κεφάλαια παρεχομένη περιγραφὴ τῆς μεγαλοψυχίας καὶ τοῦ μεγαλοψύχου διακρίνεται διὰ τὴν ἀριστοτεχνικήν της διατύπωσιν. Κατατάσσεται μεταξὺ τῶν καλυτέρων καὶ ἀπὸ ἀπόψεως μορφῆς καὶ ἀπὸ ἀπόψεως περιεχομένου ἀρχαίων κειμένων. Συγχρόνως ἀπεικονίζει ἓν ἠθικὸν ἰδεῶδες ζωῆς, ὅπως τὸ ἀντελαμβάνετο ὁ κατὰ πάντα ἀξιοπρεπὴς ἐλεύθερος ἄνθρωπος τῆς ἀρχαιότητος. Ἡ μεγαλοψυχία περιβάλλεται ἑκατέρωθεν ὑπὸ δύο κακιῶν, ἀφ' ἑνὸς μὲν ὑπὸ τῆς μικροψυχίας, ἀφ' ἑτέρου δὲ ὑπὸ τῆς χαυνότητος. Μεγαλόψυχος εἶναι «ὁ μεγάλων ἑαυτὸν ἀξιῶν ἄξιος ὤν», ὁ κρίνων τὸν ἑαυτόν του ἄξιον μεγάλων, ἐνῶ συγχρόνως εἶναι πράγματι ἄξιος μεγάλων. Μικρόψυχος εἶναι ὁ κρίνων ἑαυτὸν ἄξιον εἰς βαθμὸν μικρότερον τῆς πραγματικῆς του ἀξίας «ἐλαττόνων εἰ ἄξιος». Χαῦνος δὲ εἶναι «ὁ μεγάλων ἑαυτὸν ἀξιῶν ἀνάξιος ὤν», ἐκεῖνος ὅστις κρίνει ἄξιον τὸν ἑαυτόν του μεγάλων, ἐνῶ πραγματικῶς εἶναι ἀνάξιος. Ἐξαίρων τὴν ἀρετὴν τῆς μεγαλοψυχίας, ἀνεκάλυψεν ὁ Ἀριστοτέλης, ὅπως λίαν ὀρθῶς παρετήρησεν ὁ Ν. Χάρτμαν, ὅτι ὑπάρχει μία «ἠθικὴ» ἀξία τῆς ὑπερηφανίας». Ἡ μεγαλοψυχία ἀποτελεῖ τὴν αὐτοβεβαίωσιν τῆς ἀξίας ἑνὸς ἀτόμου, τὸ ὁποῖον εἶναι πράγματι ἀξιόλογον, τὴν ἠθικὴν αὐτοσυνειδησίαν. Τὸ ἀντικείμενον εἰς τὸ ὁποῖον ἀναφέρεται εἶναι ἡ τιμὴ νοουμένη ὡς τὸ ὕψιστον ἐκ τῶν ἐξωτερικῶν ἀγαθῶν, τὸ ὁποῖον ἀπονέμεται εἰς τοὺς θεοὺς καὶ εἶναι ὁ στόχος πάντων ὅσοι εἶναι κάτοχοι πολιτικῆς ἐξουσίας. Ὁ μεγαλόψυχος συνηθίζει νὰ μὴ δέχεται ἀλλὰ νὰ κάμνῃ εἰς ἄλλους εὐεργεσίας. Δέχεται μετὰ καρτερίας τὰ δυσμενῆ πλήγματα τῆς τύχης. Δὲν ὑπεροχαίρει διὰ τὰς εὐτυχίας. Ἐκθέτει τὸν ἑαυτόν του εἰς μεγάλους κινδύνους καὶ ὅταν κινδυνεύῃ ἀφειδὴς τοῦ βίου, ὡς οὐκ ἄξιον ὂν πάντως ζῆν» (1124 6 7) (Ἐκθέτει τὸν ἑαυτόν του εἰς μεγάλους κινδύνους καὶ ὅταν εἰσέρχεται εἰς κίνδυνον δέν φείδεται τῆς ζωῆς του, ἐπειδὴ πιστεύει ὅτι δὲν ἀξίζει νὰ κάμνῃ τὰ πάντα διὰ νὰ περισώσῃ τὴν ζωήν του). Δὲν εἶναι μνησίκακος, οὐδὲ ὑπενθυμίζει τὰς ὑπ' αὐτοῦ γενομένας πρὸς ἄλλους εὐεργεσίας. Ἐκδηλώνει ἀπροκαλύπτως τὴν φιλίαν καὶ τὴν ἔχθραν του (ὢν φανερόφιλος καὶ φανερομισής». Ἐκφράζει μέ ἐλευθεροστομίαν τὰς σκέψεις του καὶ ἐκφράζεται καταφρονητικῶς διὰ τὸν ἑαυτόν του μόνον ἐνώπιον τοῦ λαοῦ: «Παῤῥησιαστὴς καὶ ἀληθευτικὸς πλὴν ὅτι μὴ δι' εἰρωνείαν· εἴρων δὲ πρὸς τοὺς πολλούς». Ζῇ πάντοτε κατὰ τὰς ἰδικός του ἀντιλήψεις. δὲν εἶναι κακολόγος, οὔτε ἐπαινετικός, δέν καταφεύγει εἰς παρακλήσεις. Ὡς πρὸς τὴν ἐξωτερικήν του παράστασιν ἐμφανίζεται κατὰ τὸν ἀκόλουθον τρόπον: «Καὶ κίνησις δὲ βραδεῖα καὶ φωνὴ βαρεῖα καὶ λέξις στάσιμος· οὐ γὰρ σπευστικὸς ὁ περὶ ὀλίγα σπουδάζων, οὐδὲ σύντονος ὁ μηδὲν μέγα οἰόμενος. Ἡ δ' ὀξυφωνία καὶ ἡ ταχύτης διὰ τούτων» (Ἡ κίνησίς του εἶναι βραδεῖα, ἡ φωνή του βαρεία καὶ ὁ λόγος του ἤρεμος· διότι ὁ ἄνθρωπος, ὁ ὁποῖος θεωρεῖ πολὺ ὀλίγα πράγματα ὡς σπουδαῖα, δὲν εἶναι ποτὲ βιαστικός, καὶ ἐκεῖνος ὅστις τίποτε δὲν θεωρεῖ μέγα, δὲν ὠψώνει τὴν φωνήν του εἰς ὑψηλὸν τόνον. Ἀλλ' ἡ εἰς ὀξὺν τόνον φωνὴ καὶ ἡ ταχεῖα ὁμιλία προέρχονται ἐκ τῶν ἀνωτέρω σημειωθεισῶν διαθέσεων).

Ὁποίαν σχέσιν ἔχει ἡ ἐλευθεριότης πρὸς τὴν μεγαλοπρέπειαν, τὴν αὐτὴν ἔχει καὶ ἄνευ ὀνόματός τις ἀρετή, τοποθετουμένη μεταξὺ τῆς ἀφιλοτιμίας καὶ φιλοτιμίας. Πρόκειται περὶ τῆς ἀρετῆς, τὴν ὁποίαν οἱ νεώτεροι καλοῦμεν φιλοδοξίαν. Αὕτη κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη (κεφάλ. 10), πρέπει νὰ ἀποτελῇ τὴν μεσότητα μεταξὺ ὑπερβολικῆς ἐπιδιώξεως τῆς τιμῆς καὶ τῆς ἀδιαφορίας διὰ τὴν ἀπόκτησίν της.

Ἐπακολουθεῖ ἐν τῷ κεφαλαίῳ 11 ἡ ἐξέτασις τῆς ἀρετῆς τῆς πραότητος, περιβαλλομένης ὑπὸ τῶν κακιῶν τῆς ὀργησίας καὶ τῆς ὀργιλότητος. Ὁ πρᾶος προσπαθεῖ νὰ εἶναι ἀτάραχος καὶ νὰ μὴ παρασύρεται ὑπὸ τοῦ πάθους τῆς ὀργῆς. Δὲν ἐκριζώνει ὅμως τὴν ὀργὴν ἀπὸ τὴν ψυχήν του, διότι οἱ μὴ ὀργιζόμενοι δι' ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα πρέπει νὰ ὀργίζωνται, θεωροῦνται ἠλίθιοι: «Οἱ γὰρ μὴ ὀργιζόμενοί ἐφ' οἷς δεῖ, ἠλίθιοι δοκοῦσιν εἶναι». Ὁ πρᾶος θὰ ὀργισθῇ διὰ μίαν δικαίαν ὑπόθεσιν καὶ διὰ τὴν ὀργήν του δὲν θὰ ἀπομακρυνθῇ ἀπὸ τὰ προστάγματα τοῦ λόγου, διότι τὸ νὰ ἀνέχεται κανεὶς προπηλακισμοὺς καὶ τὸ νὰ ἀφίνῃ ἀπροστατεύτους τοὺς οἰκείους του, εἶναι πρᾶγμα ἐπιτρεπόμενον μόνον εἰς δούλους: «τὸ δὲ προπηλακιζόμενον ἀνέχεσθαι καὶ τοὺς οἰκείους περιορᾶν ἀνδραποδῶδες».

Εἰς τὰ κεφάλαια 12, 13, 14, γίνεται λόγος περὶ τῶν ἀρετῶν τῆς κοινωνικῆς συμπεριφορᾶς. Ἐξετάζεται κατ' ἀρχὰς ἀνώνυμος τις ἀρετή, κειμένη μεταξὺ τῆς τάσεως νὰ ἀρέσκωμεν εἰς πάντας (ἀρεσκείας) ἀφ' ἑνὸς καὶ τῆς ἀντικοινωνικῆς διαθέσεως (δυσκολίας) ἀφ' ἑτέρου. Ἡ ἀνώνυμος αὕτη ἀρετὴ ὁμοιάζει μὲ τὴν φιλίαν μερικῶς, διότι ὁ κάτοχός της συμπεριφέρεται πρὸς τοὺς ἄλλους, ὅπως ὁ φίλος, χωρὶς ὅμως νὰ παρακινῆται πρὸς τοῦτο ὑπὸ ἀγάπης. Πρόκειται περὶ τῆς λεγομένης σήμερον κοινωνικότητος. Ὁ ἄρεσκος κατὰ τὴν συναναστροφήν του μὲ τοὺς ἄλλους οὐδέποτε τοὺς λυπεῖ, ἀλλὰ πάντοτε τοὺς ἐπαινεῖ, ὁ δύσκολος συνηθίζει, νὰ φέρῃ πάντοτε ἀντιῤῥήσεις καὶ νὰ γίνεται εἰς τοὺς ἄλλους ὀχληρός. Ὅταν ὁ ἄρεσκος ὠθῆται εἰς τὴν συμπεριφορὰν του μὲ τὸν σκοπὸν νὰ ἐξασφαλίσῃ εἰς τὸν ἑαυτόν του ὑλικὰ ὠφελήματα, τότε λέγεται κόλαξ.

Δευτέρα κοινωνικὴ ἀρετὴ εἶναι ἐκείνη, ἥτις εὑρίσκεται εἰς τὸ μέσον τῆς ἀλαζονείας καὶ τῆς εἰρωνείας. Ὁ μὲν ἀλαζὼν ἐμφανίζει τὸν ἑαυτόν του κάτοχον διαφημιστικῶν ἰδιοτήτων, τὰς ὁποίας ἢ δὲν ἔχει, ἢ τὰς ἔχει εἰς κατώτερον βαθμόν: «Ὁ ἀλαζὼν προσποιητικὸς τῶν ἐνδόξων καὶ μὴ ὑπαρχόντων καὶ μειζόνων ἢ ὑπάρχει». Ὁ εἴρων εἶναι ἐξ ἀντιθέτου ἐκεῖνος, ὅστις ἀρνεῖται ὅτι εἶναι κάτοχος ἐπαινετῶν ἰδιοτήτων ἢ ἐμφανίζει τὸν ἑαυτόν του κάτοχον αὐτῶν εἰς μικρότερον βαθμόν: «Ὁ δ' εἴρων ἀνάπαλιν ἀρνεῖσθαι τὰ ὑπάρχοντα ἢ ἐλάττω ποιεῖν». Μεταξὺ τῶν δύο τούτων ἵσταται ὁ ἄνθρωπος, ὁ ὁποῖος ἐμφανίζει

τὸν ἑαυτόν του διὰ τῶν λόγων, ὅπως ἀκριβῶς εἶναι: «Ὁ δὲ μέσος αὐθέκαστός τις ὢν ἀληθευτικὸς καὶ τῷ βίῳ καὶ τῷ λόγῳ, τὰ ὑπάρχοντα ὁμολογῶν εἶναι περὶ αὐτὸν καὶ οὔτε μεῖζω οὔτε ἐλάττω» (1127 α 23). (Ὁ δὲ εἰς τὸ μέσον — τῶν δύο κακιῶν — ἱστάμενος εἶναι ἄνθρωπος ποὺ τὰ λέγει «ὀρθὰ - κοφτὰ» καὶ ἀληθινὸς καὶ ὡς πρὸς τὴν ζωὴν καὶ ὡς πρὸς τοὺς λόγους του, ἀποδίδων εἰς ἑαυτὸν ἐκείνας ἀκριβῶς τὰς ἰδιότητας, τὰς ὁποίας ἔχει χωρὶς τίποτε νὰ προσθέτῃ καὶ τίποτε νὰ ἀφαιρῇ).

Ἐπακολουθεῖ εἶτα ἡ ἐξέτασις τῆς ἀρετῆς τῆς εὐτραπελίας, ἥτις περιβάλλεται ὑπὸ τῶν κακιῶν τῆς ἀγροικίας καὶ τῆς βωμολοχ.ας. Εὐτραπελία εἶναι ἡ κομψὴ καὶ εὐάρεστος πρὸς τοὺς ἄλλους συμπεριφορά. Ἡ βωμολοχ.α εἶναι ἡ συνήθεια νὰ γελοιοποιοῦμεν καὶ νὰ σκώπτωμεν τὰ πάντα. Ἡ ἀγροικία δὲν ἀνέχεται οὐδὲ τὸν ἐλαφρότερον ἀστεϊσμόν. Ὁ ἀγροῖκος οὐδὲν συνεισφέρει εἰς τὴν κοινωνικὴν ἀναστροφήν. Ἡ εὐτραπελία παρέχει εἰς τὴν ζωὴν ἀνάπαυσιν καὶ ἀποτελεῖ ἔνδειξιν εὐφυΐας. Εἰς τὸ τελευταῖον 15ον κεφάλαιον γίνεται λόγος περὶ τῆς αἰδοῦς. Ὁ Ἀριστοτέλης δὲν θεωρεῖ αὐτὴν ὡς ἀρετήν, ἀλλὰ κυρίως ὡς συναίσθημα μὲ ἰδιαιτέρας σωματικὰς ἐκδηλώσεις, ὅπως τὸ ἐρύθημα τοῦ προσώπου. Ἡ αἰδὼς ὁρίζεται «φόβος ἀδοξίας», περιβάλλεται δὲ ὑπὸ τῶν κακιῶν τῆς καταπλήξεως καὶ τῆς ἀναισχυντίας. Ἡ αἰδὼς κερδίζει εἰς τοὺς νέους, προφυλάττει δὲ αὐτοὺς ἀπὸ πολλὰς παρεκτροπάς. Μὲ τὴν ἐξέτασιν τὴν ἀναφερομένην εἰς τὴν αἰδὼ τερματίζεται τὸ τέταρτον βιβλίον. Θὰ ἐπερίμενεν κανεὶς νὰ γίνῃ λόγος καὶ περὶ τῆς νεμέσεως ὡς ἀρετῆς, περιβαλλομένης ὑπὸ τῶν κακιῶν τῆς ἐπιχαιρεκακίας καὶ τοῦ φθόνου. Ἀλλ' ὁ Ἀριστοτέλης δὲν εἰσέρχεται εἰς σχετικὴν ἐξέτασιν, διότι τὴν θεωρεῖ, ὅπως καὶ τὴν αἰδώ, μᾶλλον ψυχικὸν συναίσθημα καὶ ὄχι ἀρετήν. Ἀρκεῖται εἰς ὅσα σημειωτικῶς ἀναφέρει ἐν 1108 β 1 κ.ἑ. Περὶ τῆς πραγματικῆς ταξινομήσεως τῶν ἀρετῶν καὶ τῆς φιλοσοφικῆς των σημασίας, βλέπε ἄρθρον Ἀριστοτέλους, εἰς τὸν παρόντα τόμον.

Βιβλίον Ε'. Εἰς τὸ βιβλίον τοῦτο τὸ θέμα εἶναι ἡ ἐξέτασις τῆς ἀρετῆς τῆς δικαιοσύνης. Συνεξετάζεται δὲ καὶ πρόβλημα τοῦ δικαίου (κεφ. 10) καὶ καθορίζεται εἰς τὸ κεφάλαιον 14 τί εἶναι ἐπιείκεια. Τὴν ἀνάπτυξιν τῶν προβλημάτων τούτων δύναται νὰ ἴδῃ ὁ ἀναγνώστης εἰς τὸ ἄρθρον τοῦ παρόντος τόμου. Ἡ δικαιοσύνη ἐμφανίζεται κυρίως ὡς διανεμητικὴ καὶ διορθωτική. Δύναται ὅμως νὰ διακριθῇ καὶ ὡς τρίτον αὐτῆς εἶδος, ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἀπαντᾶται εἰς τὰς περιπτώσεις τῆς ἀμοιβαίας ἀνταλλαγῆς ὑπηρεσιῶν. Εἰς τὴν διανεμητικὴν δικαιοσύνην, τὸ δίκαιον διανέμεται κατ' ἀξίαν, ἡ δὲ ἀξία εἰς μὲν τὰς δημοκρατίας εἶναι ἡ ἐλευθερία, εἰς τὴν ὀλιγαρχίαν ὁ πλοῦτος ἢ εὐγένεια καὶ εἰς τὴν ἀριστοκρατίαν ἡ ἀρετή. Τὸ δίκαιον δὲ θεωρεῖται ὡς μία ἀναλογικὴ σχέσις: «Ἔστιν ἄρα τὸ δίκαιον ἀνάλογόν τι. Τὸ γὰρ ἀνάλογον οὐ μόνον ἐστὶ μοναδικοῦ ἀριθμοῦ ἴδιον, ἀλλ' ὅλως ἀριθμοῦ· ἡ γὰρ ἀναλογία ἰσότης ἐστὶ λόγων καὶ ἐν τέτταρσιν ἐλαχίστοις... ἔστιν ἄρα ὡς ὁ πρῶτος ὅρος πρὸς τὸν δεύτερον, οὕτως ὁ τρίτος πρὸς τὸν τέταρτον καὶ ἐναλλάξ, ἄρα ὡς ὁ πρῶτος πρὸς τὸν μαθηματικοί· ἐν γὰρ τῇ γεωμετρικῇ συμβαίνει καὶ τὸ ὅλον πρὸς τὸ ὅλον· ὅπερ ἡ νομὴ συνδυάζει, κἂν οὕτως συντεθῇ, δικαίως συνδυάζει. Ἡ ἄρα τοῦ πρώτου ὅρου τῷ τρίτῳ καὶ ἡ τοῦ δευτέρου τῷ τετάρτῳ σύζευξις τὸ ἐν διανομῇ δίκαιόν ἐστι. Καλοῦσι δὲ τὴν τοιαύτην ἀναλογίαν γεωμετρικὴν οἱ μαθηματικοί· ἐν γὰρ τῇ γεωμετρικῇ συμβαίνει καὶ τὸ ὅλον, πρὸς τὸ ὅλον, ὅπερ ἑκάτερον πρὸς ἑκάτερον» (1131 α, 29). (Τὸ δίκαιον λοιπὸν ὑπάγεται εἰς τὴν ἔννοιαν τοῦ ἀναλόγου. Διότι ἡ ἀναλογία δὲν εἶναι μόνον χαρακτηριστικὸν τοῦ ἓκ μονάδων (ἴσων πρὸς ἀλλήλας) συγκειμένου ἀριθμοῦ, ἀλλὰ καὶ τοῦ εἰς γενικευομένην ἔννοιαν νοουμένου ἀριθμοῦ· διότι ἡ ἀναλογία εἶναι ἰσότης λόγων (ἀναλογικῶν σχέσεων) καὶ προϋποθέτει τοὐλάχιστον 4 ὅρους. Οἱαν λοιπὸν σχέσιν ἔχει ὁ πρῶτος ὅρος (Α) πρὸς τὸν δεύτερον (Β), τὴν αὐτὴν σχέσιν θὰ ἔχῃ ὁ τρίτος (Γ) πρὸς τὸν τέταρτον (Δ) καὶ κατ' ἐναλλαγήν, οἱαν σχέσιν ἔχει ὁ πρῶτος (Α) ἀριθμὸς πρὸς τὸν τρίτον (Γ), τὴν αὐτὴν θὰ ἔχῃ καὶ ὁ δεύτερος (Β) πρὸς τὸν τέταρτον (Δ). Ὥστε ὁν λόγον θὰ ἔχῃ καὶ τὸ ἄθροισμα τοῦ (Α + Γ) πρὸς τὸ ἄθροισμα τοῦ (Β + Δ). Αὐτὸς εἶναι ὁ συνδυασμός, τὸν ὁποῖον κάμνει ἡ διανομή, καὶ ἂν γίνῃ ἡ σύνθεσις κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον πραγματοποιεῖ δίκαιον συνδυασμόν. Ὥστε ἡ σύζευξις τοῦ πρώτου ὅρου πρὸς τὸν τρίτον Γ καὶ τοῦ δευτέρου Β πρὸς τὸν τέταρτον Δ, ἀποτελεῖ τὴν βάσιν τῆς διανεμητικῆς δικαιοσύνης. Τὴν ἀναλογίαν τοῦ εἴδους τούτου τὴν ὀνομάζουν οἱ μαθηματικοὶ γεωμετρίαν. Διότι εἰς αὐτήν, ὃν λόγον ἔχει τὸ ἄθροισμα Α + Γ, πρὸς τὸ ἄθροισμα Β + Δ, τὸν αὐτὸν λόγον ἔχει ἓν ἕκαστον ἐκ τῶν μελῶν χωριστὰ λαμβανόμενον πρὸς τὸ ἄλλο). Ὁ Ἀριστοτέλης ἔχει ὑπ' ὄψιν του τὴν ἀκόλουθον σειρὰν ἀναλογιῶν μεταξὺ τῶν ὅρων Α, Β, Γ, Δ. ὑποτιθεμένου ὅτι Α καὶ Β συμβολίζουν πρόσωπα καὶ Γ, Δ ἀξίας ἀπονεμομένας εἰς αὐτά:

1ον. Α : Β = Γ : Δ.
2ον. Α : Γ = Β : Δ.
3ον. Α — Γ : Β + Δ = Α : Β.

Ὥστε εἰς ἕκαστον ἐκ τῶν προσώπων Α καὶ Β διανέμεται διαφορετικοῦ μεγέθους ἀξία, εἰς τὸ ἓν Γ καὶ εἰς τὸ ἄλλο Δ. Ἡ διανομὴ θὰ εἶναι δικαία, ἐφ' ὅσον θὰ γίνῃ κατὰ τρόπον, ὅστις θὰ εἶναι ἀνάλογος μὲ τὸν λόγον τῆς ἀξίας, ἣν ἔχει τὸ Α πρόσωπον ἐν συγκρίσει πρὸς τὸ Β. Δὲν πρόκειται λοιπὸν περὶ ἀριθμητικῆς ἰσότητος, ἀλλὰ περὶ ἀναλογικῆς.

Εἰς τὴν διορθωτικὴν δικαιοσύνην, ἡ ἀπονομὴ τοῦ δικαίου γίνεται κατὰ τὴν ἀριθμητικὴν ἀναλογίαν, διότι ἐπιδιώκεται ἡ ἀπὸ ἀριθμητικῆς ἀπόψεως ἐπανόρθωσις. Ἂς ὑποθέσωμεν ὅτι ἔχομεν ἐνώπιόν μας δύο πρόσωπα Α καὶ Β, τὰ ὁποῖα ἔχουν ὡς πολῖται τὰ αὐτὰ δικαιώματα, ἤτοι Α = Β. Ἂς ὑποθέσωμεν τώρα ὅτι τὸ πρόσωπον Α σφετερίζεται ἓν ἀγαθὸν Γ, τὸ ὁποῖον ἀφαιρεῖ ἀπὸ τὸ πρόσωπον Β. Θὰ προκύψουν αἱ ποσότητες Α + Γ καὶ Β — Γ.

Ὁ δικαστής, ὅστις μεριμνᾷ διὰ τὴν διόρθωσιν τῶν ἀδικημάτων, θὰ ἀποκαταστήσῃ τὸ δίκαιον, ἀφαιρῶν ἀπὸ τὸ Α πρόσωπον, τὸ ὠφέλημά του (Α + Γ — Γ) καὶ προσθέτων τοῦτο εἰς τὸ ἀδικούμενον πρόσωπον Β (Β — Γ + Γ). Ττοιουτοτρόπως ἐπανορθοῦνται τὰ πράγματα ἐπερχομένης τῆς ἰσότητος, ἥτις ἐκφράζεται κατὰ τὸν ἀκόλουθον τρόπον: Α + Γ — Γ = Β — Γ + Γ: «Ἐπὰν γὰρ δύο ἴσων ἀφαιρεθῇ ἀπὸ θατέρου, πρὸς θάτερον δὲ προστεθῇ, δυσὶ τούτοις ὑπερέχει θάτερον· εἰ γὰρ ἀφηρέθη μὲν μὴ προσετέθη δέ, ἐνὶ ἂν μόνον ὑπερεῖχε· τοῦ μέσον ἄρα ἑνί, καὶ τὸ μέσον τοῦ ἀφ' οὗ ἀφηρέθη ἑνί» (1132 α, 33). (Διότι ἐὰν ἐκ δύο ἴσων γραμμῶν (Α = Β) ἀφαιρεθῇ ἀπὸ μίαν (Β) ἓν τμῆμα (Β — Γ) καὶ προστεθῇ εἰς τὴν ἄλλην (Α + Γ), ἡ Α θὰ ὑπερέχῃ πρὸς τὴν Β κατὰ τὸ διπλάσιον τοῦ ἑνὸς λόγῳ τμήματος (2 Γ). Διότι ἂν ἀφαιρεῖτο μόνον τὸ τμῆμα Γ καὶ δὲν προσετίθετο εἰς τὸ Β Α, ἡ διαφορὰ θὰ ἦτο ἓν μόνον τμῆμα Γ. Ὥστε τὸ Α ὑπερέχει ἓν συγκρίσει μὲ τὸ ἀρχικὸν μῆκος κατὰ ἓν τμῆμα Γ, τὸ δὲ ἀρχικὸν μῆκος ὑπερέχει ἀπὸ τὸ ὑποστὰν τὴν ἀφαίρεσιν Β κατὰ ἓν τμῆμα Γ). Ὁ Ἀριστοτέλης χρησιμοποιεῖ καὶ ἑποπτικὴν παράστασιν διὰ γραμμῶν, πρὸς δήλωσιν τῶν ἐν λόγῳ σχέσεων, χρησιμοποιῶν τὸν συνήθη εἰς τοὺς ἀρχαίους μηχανισμὸν τῆς γεωμετρικῆς ἀλγέβρας. Καὶ ὡς πρὸς τὴν δικαιοσύνην, ἥτις γεννᾶται κατὰ τὴν ἀμοιβαίαν προσφορὰν ὑπηρεσιῶν τὰ «Ἠθικὰ Νικομάχεια» παρέχουν καθορισμοὺς ἀπὸ ἀριθμητικῆς ἀπόψεως. Περὶ αὐτοῦ εἶχον κάμει λόγον οἱ Πυθαγόρειοι, θεσπίσαντες τὸν κανόνα ὅτι αἱ ἀνταλλασσόμεναι ὑπηρεσίαι πρέπει νὰ στηρίζωνται ἐπὶ τῆς κατὰ τὸ ἀντιπεπονθὸς ἀναλογίας», ἤτοι ἐπὶ τῆς ἀναλογίας ἀμοιβαιότητος. Τὸ δίκαιον τοῦτο, ὅπερ ἀπονέμεται κατὰ γεωμετρικὴν καὶ οὐχὶ μαθηματικὴν ἀναλογίαν, ἀποτελεῖ τὸν συνεκτικὸν δεσμὸν τῆς πολιτικῆς καὶ κοινωνικῆς ζωῆς. Ἡ συσχέτισις, λέγει ὁ Ἀριστοτέλης, γίνεται κατὰ διάμετρον. Ἂς ὑποθέσωμεν ὅτι ἔχομεν ἐνώπιόν μας ἓν τετράγωνον ΑΒΓΔ.

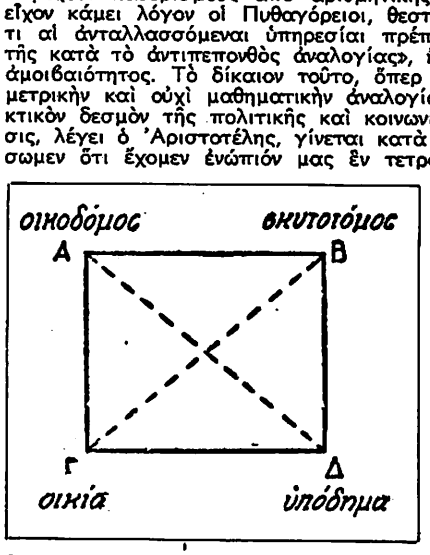

Ἂς τοποθετήσωμεν τώρα εἰς τὸ Α τὸν οἰκοδόμον, εἰς τὸ Β τὸν σκυτοτόμον, εἰς τὸ Γ τὴν οἰκίαν καὶ εἰς τὸ Δ τὸ ὑπόδημα. Αἱ ἀμοιβαῖαι ἐξυπηρετήσεις θὰ γίνωνται κατὰ τὴν ἔννοιαν τῶν διαγωνίων. Ἤτοι ἡ διαγώνιος ΑΔ δεικνύει ὅτι ὁ οἰκοδόμος ἔχει ἀνάγκην ὑποδημάτων, ἡ δὲ διαγώνιος ΒΓ δεικνύει ὅτι ὁ σκυτοτόμος ἔχει ἀνάγκην οἰκίας. Εἶναι αὐτονόητον ὅτι διὰ νὰ καθορισθῇ ὁ βαθμὸς ὑπὸ τὸν ὁποῖον θὰ ἐμφανισθῇ ἡ ἀξία ἑκάστης ἐξυπηρετήσεως πρέπει νὰ καθορισθῇ ἡ σχέσις τῶν μεταξὺ τοῦ Δ (ὑποδήματος) καὶ τοῦ Γ (οἰκίας) ἀξίας, ἤτοι πρέπει νὰ γνωρίζωμεν πόσα ὑποδήματα ἀποτελοῦν τὴν ἀξίαν τῆς οἰκίας. Πρέπει ἄρα νὰ εὑρεθῇ ἓν κοινὸν μέτρον ἀξίας μεταξὺ ἑτερογενῶν πραγμάτων διὰ νὰ καταστοῦν δυναταὶ αἱ ἀνταλλαγαί. Ἀπὸ πρακτικῆς ἀπόψεως τὸ ζητούμενον κοινὸν μέτρον εἶναι αἱ πρὸς κάλυψιν ἀνάγκαι, «ἡ χρεία», ἥτις ἀποκαθιστᾷ τὴν σύνδεσιν ὅλων τῶν ἀνταλλασσομένων ὑπηρεσιῶν: «Ἡ χρεία ἢ τὰ πάντα συνέχει· εἰ γὰρ μηδὲν δέοιντο ἢ μὴ ὁμοίως, ἢ οὐκ ἔσται ἀλλαγὴ ἢ οὐχ ἡ αὐτή. Οἷον δ' ἀπάλλαγμα τῆς χρείας τὸ νάμισμα γέγονε κατὰ συνθήκην» (1133 α, 28) ('Η χρεία, ἡ ὁποία συνέχει τὰ πάντα. Διότι ἂν δὲν εἶχον ἀνάγκας οἱ ἄνθρωποι ἢ δὲν εἶχον ὁμοίας ἀνάγκας, ἢ δὲν θὰ ὑπῆρχον ἀνταλλαγαί, ἢ δὲν θὰ εἶχον τὸ χαρακτηριστικὸν τῆς ἀμοιβαιότητος. Τὸ νόμισμα δὲ ἐνεφανίσθη ὡς ἓν εἶδος ἀντιπροσώπου τῶν ἀναγκῶν κατὰ σύμβασιν). Αἱ σκέψεις αὐταὶ τοῦ Ἀριστοτέλους ἀποτελοῦν τὴν πρώτην προσπάθειαν πρὸς θεμελίωσιν ἐπιστημονικῆς οἰκονομολογίας.

Ἄξιον πολλῆς προσοχῆς τυγχάνει τὸ 10 κεφάλαιον, εἰς τὸ ὁποῖον γίνεται λόγος περὶ δικαίου. Ἡ πρώτη διάκρισις εἶναι ἡ μεταξὺ τοῦ πολιτικοῦ καὶ μὴ πολιτικοῦ δικαίου. Τὸ πολιτικὸν δίκαιον ἀπαντᾶται «ἐπὶ κοινωνῶν βίου πρὸς τὸ εἶναι αὐτάρκειαν, ἐλευθέρων καὶ ἴσων ἢ κατ' ἀναλογίαν ἢ κατ' ἀριθμόν» ('Επὶ ἀνθρώπων ἀποτελούντων συμβιωτικὴν κοινότητα ἐξασφαλίζουσαν τὴν διὰ τῶν ἰδίων της μέσων συντήρησιν, οἱ ὁποῖοι ἄνθρωποι εἶναι ἐλεύθεροι καὶ ἴσοι ἢ κατ' ἀναλογίαν (δηλαδὴ κατὰ τὴν διανεμητικὴν δικαιοσύνην) ἢ κατὰ τὸν ἀριθμὸν (κατὰ τὴν ἀνταλλακτικὴν δικαιοσύνην). Μεταξὺ μὴ ἐλευθέρων καὶ ἴσων ἀνθρώπων ὑπάρχει μόνον δίκαιον νοούμενον εἰς μεταφορικὴν σημασίαν). Μεταξὺ πατρὸς καὶ τέκνων, κυρίου καὶ δούλου, δὲν ὑπάρχει πολιτικὸν δίκαιον. Διότι τοῦτο ἔχει θεσπισθῇ πρὸς πρόληψιν ἀμοιβαίως διαπραττομένων ἀδικιῶν. Ἀλλὰ νὰ διαπράξῃ ἀδικίαν κανεὶς πρὸς τὸν ἑαυτόν του τυγχάνει ὅλως ἀδιανόητον. Ἐπειδὴ δὲ τὰ τέκνα καὶ οἱ δοῦλοι θεωροῦνται ὡς μέλη τοῦ σώματος τοῦ πατρὸς καὶ δεσπότου, δὲν δύναται νὰ νοηθῇ ὅτι εἶναι δυνατὴ ἡ διάπραξις ἀδικίας ἐναντι αὐτῶν καὶ διὰ τοῦτο περιττεύει πᾶς νόμος. Νομικαὶ σχέσεις δικαίου εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν εἶναι νοηταὶ μόνον ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τοῦ οἰκονομικοῦ δικαίου.

Ὁ ἄρχων θεωρεῖται φύλαξ τοῦ δικαίου, πρέπει δὲ νὰ ἄρχῃ κατὰ τὸν νόμον, ἡ ἀνταμοιβή του δὲ εἶναι ἡ τιμὴ καὶ τὸ γέρας. Πᾶς ἄρχων μὴ ἀρκούμενος εἰς αὐτὰ καθίσταται τύραννος. Τὸ πολιτικὸν δίκαιον διαιρεῖται εἰς φυσικὸν καὶ εἰς νομικόν: «Φυσικὸν μὲν τὸ πανταχοῦ τὴν αὐτὴν ἔχον δύναμιν, καὶ οὐ τὸ δοκεῖν ἢ μή, νομικὸν δὲ ὃ ἐξ ἀρχῆς μὲν οὐδὲν διαφέρει οὕτως ἢ ἄλλως, ὅταν δὲ θῶνται διαφέρει» (Φυσικὸν δίκαιον εἶναι ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἔχει πανταχοῦ τὴν αὐτὴν ἰσχύν, χωρὶς νὰ ἐπηρεάζεται ἀπὸ τὸ ἂν εἶναι σύμφωνον ἢ ὄχι μὲ τὰς ὑποκειμενικὰς ἀντιλήψεις τῶν ἀνθρώπων. Νομικὸν εἶναι ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον πρὶν θεσπισθῇ θὰ ἦτο ὅλως ἀδιάφορον, ἂν ἐθεσπίζετο κατ' αὐτὸν ἢ ἐκεῖνον τὸν τρόπον, ἅπαξ ὅμως θεσπισθῇ παύει νὰ εἶναι ἀδιάφορον). Τὸ φυσικὸν δίκαιον εἶναι: «Φύσει ἀκίνητον καὶ παντοῦ τὴν αὐτὴν ἔχει δύναμιν, ὥσπερ τὸ πῦρ καὶ ἐνθάδε καὶ ἐν Περσίᾳ καίει» (Κατὰ φύσιν εἶναι ἀκίνητον, καὶ ἔχει πανταχοῦ τὴν αὐτὴν ἰσχύν, ὅπως τὸ πῦρ καίει κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ ἐδῶ καὶ εἰς τὴν Περσίαν). Διακρίνει οὕτω ὁ Ἀριστοτέλης τὸ ὑπερυποκειμενικὸν περιεχόμενον τοῦ δικαίου ἀπὸ τὸ λεγόμενον σήμερον «θετικὸν δίκαιον», τὸ ὁποῖον αὐτὸς καλεῖ νομικόν. Δὲν συμφωνεῖ δὲ μὲ τοὺς Σοφιστὰς εἰς τὴν ἀντίληψιν ὅτι τὸ νομικὸν δίκαιον ἐπειδὴ ἐμφανίζεται ὑπὸ ποικίλας μορφάς, εἶναι ὑποκειμενικόν. Αἱ ποικιλίαι δὲν εἶναι κάτι τὸ ἀφύσικον. Καὶ αὐτὴ ἡ φύσις ἀνέχεται ποικιλίας. Ἐπὶ τῇ βάσει τῶν τεθεισῶν ἀρχῶν καθορίζει τί εἶναι ἀδίκημα. Ὡς ἀπαραίτητον γνώρισμα ἀναγνωρίζει τὴν ἑκουσιότητα τῆς πράξεως: «Ἀδικεῖ μὲν καὶ δικαιοπραγεῖ, ὅταν ἑκὼν τις ταῦτα πράττῃ· ὅταν δ' ἄκων οὔτ' ἀδικεῖ οὔτ' ἀδικοπραγεῖ». Ἡ ἐξέτασις εἰδικώτερον ἐν σχέσει μὲ τὸ δίκαιον προβλημάτων ἐξακολουθεῖ εἰς τὰ κεφάλαια 11, 12, 13. Εἰς τὸ 14ον κεφάλαιον γίνεται λόγος περὶ τῆς ἐπιεικείας, νοουμένης ὡς διορθώσεως τῆς ἐλλείψεως τὴν ὁποίαν παρουσιάζει ὁ νόμος λόγῳ τῆς γενικότητός του: «Ἐπανόρθωμα νόμου ἢ ἐλλείπει διὰ τὸ καθόλου». Εἰς τὸ τελευταῖον, 15ον, ἀποφαίνεται ὁ Ἀριστοτέλης, ὅτι δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ νοηθῇ ἑκουσία ἀδικία τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν ἑαυτόν του διαπραττομένη. Καὶ ὁ ἀκρατὴς καὶ ὁ αὐτακτονῶν ὑποπίπτουν εἰς τὰ παθήματά των αὐτὰ παρὰ τὴν θέλησίν των, ὑπὸ τὸ κράτος ἰσχυρᾶς διαταράξεως τοῦ θυμικοῦ. Τὸ νὰ ἀδικῇ κανεὶς κηρύσσεται ἐν τέλει χειρότερον ἀπὸ τὸ νὰ ἀδικῆται: «Τὸ μὲν γὰρ ἀδικεῖν μετὰ κακίας καὶ ψεκτόν, τὸ δ' ἀδικεῖσθαι ἄνευ κακίας καὶ ἀδικίας» (Τὸ νὰ διαπράττῃ τις ἀδίκημα εἶναι πρᾶξις προκαλουμένη ἐκ κακίας καὶ δι' αὐτὸ συνεπάγεται κατάκρισιν. Τὸ νὰ ὑφίσταταί τις ἀδικίαν δὲν προέρχεται ἐκ κακίας οὔτε καὶ ἐξ ἀδίκου προθέσεως).

Βιβλίον Ζ'. Τὸ βιβλίον τοῦτο ἔχει ὡς σκοπόν του νὰ καθορίσῃ τὴν οὐσίαν τῶν διανοητικῶν ἀρετῶν, ἤτοι τῆς τέχνης, φρονήσεως, ἐπιστήμης, νοῦ καὶ σοφίας. Εἰς τὸ ἄρθρον τοῦ παρόντος τόμου Ἀριστοτέλης, ἔχει γίνει διασαφήνισις τοῦ ἐννοιολογικοῦ περιεχομένου τῶν ἀρετῶν τούτων. Μένει τώρα νὰ ἐπιστήσωμεν τὴν προσοχήν μας εἰς τὴν ὅλην διάρθρωσιν τοῦ βιβλίου καὶ εἰς τινας λεπτομερείας. Εἰς τὸ πρῶτον κεφάλαιον τίθεται ὡς σκοπὸς τοῦ βιβλίου νὰ καθορισθῇ τί εἶναι ὁ ὀρθὸς λόγος μὲ τὸν ὁποῖον κατορθώνομεν νὰ ἐκλέγωμεν κατὰ τὴν ἀρετὸν ζωήν μας τὸ μέσον. Πρὸς λύσιν τοῦ προβλήματος γίνονται εἰς τὸ 2ον κεφάλαιον μερικαὶ ψυχολογικαὶ διακρίσεις. Ἡ ψυχὴ διαιρεῖται εἰς ἓν μέρος ἔχον λόγον καὶ ἓν ἄλογον. Τὸ μέρος ὅπερ ἔχει λόγον, διαιρεῖται εἰς θεωρητικὸν ἀφ' ἑνὸς καὶ εἰς πρακτικὸν ἀφ' ἑτέρου. Οὕτω ὁ Ἀριστοτέλης ἱδρύει πρῶτος τὴν μεταξὺ θεωρητικοῦ καὶ πρακτικοῦ νοῦ ἢ λόγου, ὅπως λέγουν οἱ νεώτεροι, διάκρισιν, ἡ ὁποία ἀργότερον θὰ ἀποβῇ ἰδίως εἰς χεῖρας τοῦ Γερμανοῦ φιλοσόφου Καντίου ὑψίστης σπουδαιότητος. Ὁ θεωρητικὸς λόγος ἀναφέρεται εἰς ὄντα ἀΐδια καὶ ἀκίνητα, εἰς τὰς ἰδεώδεις ἀμεταβλήτους ἰδιότητας τῶν ὄντων. Ὁ πρακτικὸς λόγος ἀναφέρεται εἰς πράγματα ἐνδεχομενικῆς φύσεως, τὰ ὁποῖα ἐξαρτῶνται ἀπὸ τὴν κατασκευαστικὴν (ποίησιν), καὶ ἀπὸ τὴν ἠθικὴν (πρακτικὴν) ἐνεργητικότητα τοῦ ἀνθρώπου. Ἂν ἤδη θεωρήσωμεν τὴν ψυχὴν ἀπὸ πρακτικῆς ἀπόψεως, θὰ διακρίνωμεν ἐν αὐτῇ τρεῖς ἐνεργητικότητας, τὴν αἴσθησιν, τὸν νοῦν καὶ τὴν ὄρεξιν. Ἡ αἴσθησις δὲν εἶναι ἀρχὴ καὶ πηγὴ ἠθικότητος, ἀλλὰ μόνον ἡ ὄρεξις διότι ἡ προαίρεσις εἰς τὰ προηγούμενα, ἔχει ὁρισθῇ ὡς «ὄρεξις βουλευτικὴ», δηλαδὴ ὄρεξις καθοδηγουμένη ὑπὸ τοῦ ὀρθοῦ λόγου. Ἡ βουλευτικὴ αὕτη ὄρεξις ἐκδηλοῦται διὰ δύο ἐνεργειῶν, ἀντιστοίχων πρὸς τὰ ἐνεργήματα τοῦ θεωρητικοῦ νοῦ. Ὅπως τὰ ἐνεργήματα τῆς θεωρητικῆς σκέψεως, ἀπὸ ἀπόψεως ὀρθότητος, εἶναι ἡ ἀλήθεια καὶ τὸ ψεῦδος, τοιουτοτρόπως τὰ ἐνεργήματα τῆς ὀρέξεως εἶναι ἡ ἀποφυγὴ ὡρισμένων πράξεων ἢ ἡ ἐπιδίωξίς των. Πῶς ἐξηγεῖται ὅμως ὅτι ἡ ὄρεξις δύναται νὰ κρίνῃ ἐπιτυχῶς τί πρέπει νὰ ἀποφεύγῃ καὶ τί πρέπει νὰ ἐπιδιώκῃ. Τοῦτο ἐπιτυγχάνεται διότι ἡ ὄρεξις καθοδηγεῖται ὑπὸ τοῦ πρακτικοῦ νοῦ. Ἐκ τῆς συζεύξεως δὲ τῆς ὀρέξεως μετὰ τοῦ καθοδηγοῦντος αὐτὴν νοῦ παράγεται ὁ ὀρεκτικὸς νοῦς ἢ ἡ διανοητικὴ ὄρεξις ἤτις ταυτίζεται μὲ τὴν προαίρεσιν.

Ἡ διαπίστωσις ὅτι τὴν ἠθικὴν ζωὴν δὲν τὴν ρυθμίζει ὁ θεωρητικός, ἀλλ' ὁ πρακτικὸς λόγος, ἀποτελεῖ ἀνακάλυψιν τοῦ Ἀριστοτέλους, ἡ ὁποία ἐπιβεβαιώθη ὑπὸ τῆς μετέπειτα ἐρεύνης. Εἰς τὴν σύγχρονον φιλοσοφίαν πολὺς γίνεται λόγος περὶ «ἀξιολογικῶν» κρίσεων, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰς λογικάς. Ἡ νεωτέρα θεωρία περὶ ἀξιῶν δέχεται ὅτι ὑπάρχει ἓν εἶδος ἀξιολογικοῦ λογισμοῦ καὶ ἀξιολογικῆς ἐναργείας (EVIDENTIA). Δὲν εἶναι δὲ διόλου τυχαῖον ὅτι αἱ τοιαῦται ἀντιλήψεις εἰσήχθησαν εἰς τὴν νέαν φιλοσοφίαν κατὰ τὸν 19ον αἰῶνα ὑπὸ τοῦ μεγάλου Αὐστριακοῦ Ἀριστοτελικοῦ Φράντς Μπρεντάνο (βλέπε σύγγραμμά του «Περὶ τῆς πηγῆς τῆς ἠθικῆς γνώσεως» 1889). Ὁ ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους γενόμενος συνδυασμὸς τῆς ὀρέξεως μετὰ τοῦ πρακτικοῦ νοῦ, καθιστᾷ ἀδύνατον τὸν ἠθικὸν σχετικισμόν, διότι ἀναγνωρίζεται ὅτι δύναται νὰ καθορισθῇ ποῖος ἠθικὸς σκοπὸς εἶναι ὀρθὸς καὶ ποῖος ὄχι.

Εἰς τὸ 3ον καὶ 4ον κεφάλαιον δίδονται ὁρισμοὶ ἐν σχέσει μὲ τὴν ἐπιστήμην καὶ τὴν τέχνην. Ἡ ἐπιστήμη εἶναι διδακτὴ καὶ μαθητή, προϋποθέτει δὲ τὸν συλλογισμὸν καὶ τὴν ἐπαγωγήν, Ὁρίζεται κυρίως ὡς ἕξις ἀποδεκτὴ «ἡ ἄρα ἐπιστήμη ἕξις τις μετὰ λόγου ἀληθοῦς ποιητικὴ» (μόνιμος εἷς τὴν κατοχὴν τῆς ψυχῆς ἱκανότης, δυνάμει τῆς ὁποίας κατασκευάζομεν κάτι, ὁδηγούμενοι ἀπὸ ἓν ἀληθινὸν σχέδιον). Ἀναφέρεται ἡ τέχνη εἰς τὴν παραγωγὴν ἔργου μὴ ὑπάρχοντος προηγουμένως καὶ μὴ δυναμένου νὰ κατασκευασθῇ ἀφ' ἑαυτοῦ ἄνευ τῆς παρεμβάσεως τοῦ ἀνθρώπου. «Ἔστι δὲ τέχνη πᾶσα περὶ γένεσιν καὶ τὸ τεχνάζειν καὶ θεωρεῖν ὅπως ἂν γένηταί τι τῶν ἐνδεχομένων καὶ εἶναι καὶ μὴ εἶναι, καὶ ὧν ἡ ἀρχὴ ἐν τῷ ποιοῦντι, ἀλλὰ μὴ ἐν τῷ ποιουμένῳ· οὔτε γὰρ τῶν ἐξ ἀνάγκης ὄντων ἢ γινομένων ἡ τέχνη ἐστίν, οὔτε τῶν κατὰ φύσιν» (1140 α 10). (Πᾶσα τέχνη ἀσχολεῖται μὲ τὴν παραγωγὴν μὴ ὑπάρχοντος προηγουμένως ἀντικειμένου καὶ μὲ τὴν ἐπινόησιν καὶ μελέτην τῶν μέσων διὰ τῶν ὁποίων θὰ παραχθῇ ἓν ἀντικείμενον τὸ ὁποῖον εἶναι δυνατὸν νὰ ὑφίσταται ἢ νὰ μὴ ὑφίσταται. Τοῦ ἀντικειμένου τούτου ἡ ἀφετηρία τῆς ὑπάρξεως, ὑπάρχει μέσα εἰς τὸν κατασκευαστὴν καὶ ὄχι εἰς τὸ κατασκευαζόμενον. Διότι ἡ τέχνη δὲν ἀναφέρεται οὔτε εἰς τὰ κατ' ἀναγκαιότητα ὑπάρχοντα ὄντα οὔτε εἰς τὰ φυσικά).

Τὸ 5ον κεφάλαιον ἔχει μεγίστην σημασίαν διὰ τὴν ἠθικήν, διότι πραγματεύεται περὶ φρονήσεως. Αὕτη καθορίζεται ὡς «ἕξις ἀληθής, μετὰ λόγου πρακτικὴ περὶ τῷ ἀνθρώπῳ ἀγαθά» (1140 6 41) (κατάστασις τῆς ψυχῆς ἀδιάψευστος, ἥτις μᾶς κάμνει ἱκανοὺς νὰ ἐνεργῶμεν πρακτικῶς ἐν σχέσει μὲ τὰ ἀγαθὰ τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς ὑπὸ τὴν καθοδήγησιν τοῦ λόγου). Παράδειγμα φρονίμου ἀνθρώπου εἶναι ὁ Περικλῆς «Περικλέα καὶ τοὺς τοιούτους φρονίμους οἰόμεθα εἶναι ὅτι τὰ αὐτοῖς ἀγαθὰ καὶ τὰ τοῖς ἀνθρώποις, δύνανται θεωρεῖν· εἶναι δὲ τοιούτους ἡγούμεθα τοὺς οἰκονομικοὺς καὶ τοὺς πολιτικούς· ἔνθεν καὶ τὴν σωφροσύνην τούτῳ προσαγορεύομεν τῷ ὀνόματι, ὡς σώζουσαν τὴν φρόνησιν· σώζει δὲ τὴν ὑπόληψιν. Οὐ γὰρ ἅπασαν ὑπόληψιν διαφθείρει, οὐδὲ διαστρέφει τὸ ἡδύ, καὶ τὸ λυπηρόν οἷον ὅτι τὸ τρίγωνον δύο ὀρθὰς ἔχει ἢ οὐκ ἔχει. ἀλλὰ τὰς περὶ τὸ πρακτόν» (1140 6 7). (Θεωροῦμεν φρονίμους τὸν Περικλέα καὶ τοὺς ὁμοίους πρὸς αὐτόν, διότι δύνανται νὰ ἀντιλαμβάνωνται διὰ τῆς σκέψεως, ποῖα εἶναι τὰ εἰς τὸν ἑαυτόν των καὶ τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους ἀγαθά. Νομίζομεν δὲ ὅτι τοιοῦτοι φρόνιμοι ἄνθρωποι εἶναι οἱ οἰκονομικοὶ καὶ οἱ πολιτικοί. Ἕνεκα τούτου καὶ τὴν σωφροσύνην τὴν ὀνομάζομεν μὲ τὸ ὄνομα τοῦτο, διότι σώζει τὴν φρόνησιν. Διότι σώζει τὴν κριτικὴν ἱκανότητα, ἥτις εἶναι ἀπαραίτητος διὰ τὴν φρόνησιν. Διότι τὰ συναισθήματα τοῦ εὐχαρίστου καὶ τοῦ δυσαρέστου δὲν διαφθείρουν ὅλα τὰ εἴδη τῆς κριτικῆς ἱκανότητος. Δὲν διαφθείρεται π.χ. ὑπὸ τῶν συναισθημάτων τούτων ἡ κριτικὴ ἱκανότης. διὰ τῆς ὁποίας εὑρίσκομεν ὅτι αἱ γωνίαι τοῦ τριγώνου εἶναι ἢ δὲν εἶναι ἴσαι μὲ δύο ὀρθάς. Ἀλλὰ διαφθείρεται ἡ κριτικὴ ἱκανότης ἡ ἀνασφρομένη εἰς τὸν καθορισμὸν ἐκείνου τὸ ὁποῖον πρέπει νὰ πράττωμεν). Ἡ φρόνησις, προσθέτει ὁ Ἀριστοτέλης, «ἀρετὴ τίς ἐστι καὶ οὐ τέχνη».

Διὰ τῶν καθορισμῶν τούτων ἡ φρόνησις εἰδικεύεται καὶ περιορίζεται εἰς τὴν πρακτικήν της μόνον σημασίαν. Ἡ θεωρητικὴ φρόνησις ταυτίζεται ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους μὲ τὴν ἐπιστήμην καὶ τὴν σοφίαν. Προκειμένου περὶ ἠθικῶν προβλημάτων, φρόνησις διὰ τὸν Ἀριστοτέλη εἶναι ἡ κριτικὴ ἱκανότης ἡ ἐπιτυγχάνουσα νὰ καθορίζῃ τί πρέπει νὰ πράττωμεν εἰς ἑκάστην συγκεκριμένην περίπτωσιν. Ἐπὶ τοῦ τοιούτου διαχωρισμοῦ στηριζόμενος ὁ Γερμανὸς φιλόλογος Γιαῖγκερ ἰσχυρίζεται ὅτι τὰ τμήματα τῶν ἀριστοτελικῶν ἠθικῶν ἔργων, εἰς τὰ ὁποῖα χρησιμοποιεῖται ἡ λέξις φρόνησις εἰς τὴν εὐρυτέραν σημασίαν, εἶναι ἀρχαιοτέρα, ἀναγόμενα εἰς τὴν πλατωνικὴν περίοδον. Ὁ ἰσχυρισμὸς οὗτος εἶναι ὑπερβολικός. διότι οἱ ἀρχαῖοι φιλόσοφοι δὲν τηροῦν σχολαστικῶς τὴν περὶ τοὺς ὅρους ἀκριβολογίαν, ὅπως οἱ νεώτεροι. Οὕτω καὶ εἰς αὐτὸ τὸ πρῶτον βιβλίον τῶν «Νικομαχείων» (1096 6 16) χρησιμοποιεῖται τὸ ἀπαρέμφατον φρονεῖν εἰς τὴν πλατωνικὴν σημασίαν: «τὸ φρονεῖν καὶ ὁρᾶν καὶ ἡδοναί τινες καὶ τιμαί». Πρέπει νὰ σημειωθῇ ὅτι, ὡς ἐξάγεται ἐκ τοῦ διαλόγου «Φιλήβου» (19 D), καὶ ὁ Πλάτων δὲν ἐλάμβανε μονομερῶς τὴν φρόνησιν, ἀλλὰ διέκρινε διάφορα εἴδη αὐτῆς. Ἡ ἐτυμολογία τῆς σωφροσύνης ὑπάρχει καὶ ἐν «Κρατύλῳ» (411 D).

Τὸ 6ον κεφάλαιον καθορίζει τὴν οὐσίαν τοῦ νοῦ. Ὁ νοῦς δὲν δύναται νὰ ταυτισθῇ οὔτε μὲ τὴν τέχνην οὔτε μὲ τὴν ἐπιστήμην, οὔτε μὲ τὴν φρόνησιν, ἀλλ' εἶναι ἡ ἐποπτικὴ δύναμις διὰ τῆς ὁποίας ἀντιλαμβανόμεθα τὰς πρώτας ἀρχὰς τῶν ἐπιστημῶν, ἤτοι τὰ ἀξιώματα καὶ τὰς θεμελιώδεις καὶ πρωταρχικὰς ἐπιστημονικὰς ἐννοίας.

Μετὰ ταῦτα, εἰς τὸ 7ον κεφάλαιον γίνεται λόγος περὶ σοφίας. Εἰς τὴν συνήθη ὁμιλίαν χαρακτηρίζομεν ὡς σοφοὺς καὶ τοὺς ἐξόχους καλλιτέχνας, ὅπως τὸν Φειδίαν καὶ τὸν Πολύκλειτον. Πᾶς ὅστις γνωρίζει τέχνην ἢ ἐπιστήμην τινὰ εἰς τὸν ὕψιστον βαθμὸν τῆς ἀκριβολογίας χαρακτηρίζεται ὡς σοφός: «Ὥστε δῆλον ὅτι ἀκριβεστάτη ἂν τῶν ἐπιστημῶν εἴη ἡ σοφία. Δεῖ ἄρα τὸν σοφὸν μὴ μόνον τὰ ἐκ τῶν ἀρχῶν εἰδέναι, ἀλλὰ καὶ περὶ τὰς ἀρχὰς ἀληθεύειν. Ὥστε εἴη ἂν ἡ σοφία νοῦς καὶ ἐπιστήμη, ὥσπερ κεφαλὴν ἔχουσα ἐπιστήμη τῶν τιμιωτάτων» (1141 α 10) (Ὥστε ἡ σοφία πρέπει νὰ εἶναι ἡ

ἀκριβεστάτη ἐξ ὅλων τῶν ἐπιστημῶν. Ὁ δὲ σοφὸς δὲν ἀρκεῖ νὰ γνωρίζῃ μόνον ὅσα προκύπτουν ἐκ τῶν πρώτων ἀρχῶν, ἀλλὰ πρέπει νὰ εἶναι κάτοχος τῆς ἀληθείας καὶ ἐν σχέσει μὲ τὰς πρώτας ἀρετάς. Ὥστε ἡ σοφία εἶναι συγχρόνως νοῦς καὶ ἐπιστήμη, μία ἐπιστήμη, ἥτις ἀποτελεῖ τὴν κεφαλὴν ὑπεράνω ὅλων τῶν ἄλλων ἐπιστημῶν, ἔχουσα ὡς ἀντικείμενόν της τὰ ἔχοντα ὑψίστην ἀξίαν ἀντικείμενα).

Εἶναι φανερὸν ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης λέγων σοφίαν νοεῖ τὴν πρώτην φιλοσοφίαν (τὴν κοινῶς λεγομένην μεταφυσικήν), ἥτις εἶναι ἐπιστήμη ἀναφερομένη εἰς τὴν «πρώτην καὶ κυριωτάτην ἀρχὴν» («Μετὰ τὰ Φυσικὰ» 1064 6 1), καὶ διὰ τοῦτο καλεῖται καὶ «ἐπιστήμη τῶν θείων» («Μ.τ.Φ.» 983 α 6). Ἡ σοφία εἶναι ἀνωτέρα ἐν συγκρίσει μὲ τὴν πολιτικὴν καὶ τὴν ἠθικήν. Αἱ δύο τελευταῖαι αὗται ἐπιστῆμαι θὰ ἐτοποθετοῦντο εἰς τὴν ἀνωτάτην ἀξιολογικὴν βαθμῖδα μόνον ἂν ἦτο βέβαιον ὅτι ὁ ἄνθρωπος τυγχάνει τὸ ἄριστον ἐκ τῶν ἐν τῷ κόσμῳ ὄντων. Ἀλλὰ μίαν τοιαύτην προνομιακὴν διὰ τὸν ἄνθρωπον τοποθέτησιν δὲν τὴ δέχεται ὁ Ἀριστοτέλης. Ἀρκεῖ ἡ θεώρησις τοῦ ἐνάστρου οὐρανοῦ διὰ νὰ μᾶς κάμῃ νὰ ἐννοήσωμεν ὅτι ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶναι τὸ τελειότατον ἐκ τῶν ὄντων: «Ἄτοπον γὰρ εἴ τις τὴν πολιτικὴν ἢ τὴν φρόνησιν σπουδαιοτέραν οἴεται εἶναι, εἰ μὴ τὸ ἄριστον τῶν ἐν τῷ κόσμῳ ἄνθρωπός ἐστι... καὶ γὰρ ἀνθρώπου ἄλλα πολὺ θειότερα τὴν φύσιν, οἷον φανερώτατά γε ἐξ ὧν ὁ κόσμος συνέστηκεν. Ἐκ δὲ τῶν εἰρημένων δῆλον ὅτι ἡ σοφία ἐστὶ καὶ ἐπιστήμη καὶ νοῦς τῶν τιμιωτάτων τῇ φύσει» (Διότι θὰ ἦτο ἄτοπον ἐὰν κανεὶς θεωρῇ τὴν πολιτικὴν καὶ τὴν ἠθικὴν ὡς ἐπιστήμας ἀξιολογωτέρας τῆς σοφίας, ἐκτὸς ἂν δεχθῶμεν ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι τὸ ἄριστον ἐκ τῶν ἐν τῇ φύσει ὄντων. Ἀλλ' ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι ὑπάρχουν πράγματα πολὺ θεϊκώτερα ἀπὸ τὸν ἄνθρωπον ὡς πρὸς τὴν οὐσίαν των, ὅπως π.χ. τοιαῦτα εἶναι κατὰ τρόπον φανερώτατον τὰ οὐράνια σώματα, ἐκ τῶν ὁποίων τὸ κοσμικὸν σύνολον ἀπαρτίζεται. Ἐκ τῶν λεχθέντων προκύπτει ὅτι ἡ σοφία εἶναι καὶ ἐπιστήμη καὶ νοῦς, ἔχουσα ὡς ἀντικείμενόν της τὰ κατὰ φύσιν ἀξιολογώτατα ὄντα). Ὥστε εἰς τὴν πρώτην βαθμῖδα προωθεῖται ἡ σοφία, θεωρουμένη καὶ ὡς ἐποπτικὸς τῶν πρώτων ἀρχῶν νοῦς καὶ ὡς ἀποδεικτικὸς διασκεπτικὸς λόγος, ὅπως συμβαίνει μὲ τὴν ἐπιστήμην. Ἡ ἀποστολὴ τοῦ σοφοῦ εἶναι ἡ ἀσχολία μὲ τὴν ἐπιστήμην καὶ ἡ θεώρησις «τῶν τιμιωτάτων τῇ φύσει». Μίαν τοιαύτην θεώρησιν ὀνομάζουν τὰ «Ἠθικὰ Εὐδήμεια» «θεὸν θεραπεύειν καὶ θεωρεῖν».

Εἶναι ἄξιον παρατηρήσεως ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης δὲν θέτει εἰς τὴν ὑψίστην ἀξιολογικὴν βαθμῖδα τὸν ἄνθρωπον καὶ δὲν πίπτει εἰς τὸ σφάλμα τῆς ἀνθρωπολατρείας ὅπως ὁ ἱδρυτὴς τῆς θετικιστικῆς φιλοσοφίας Κόντ καὶ ὁ Γερμανὸς μαρξιστὴς Φόϋερμπαχ, οἵτινες ἀμφότεροι κατὰ τὸν 19ον αἰῶνα ἠθέλησαν νὰ ἱδρύσουν τὴ «θρησκείαν τῆς ἀνθρωπότητος». Πρότυπα σοφῶν, κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη, ὑπῆρξαν ὁ Θαλῆς καὶ ὁ Ἀναξαγόρας, οἵτινες ἠρεύνων «τὰ θαυμαστὰ καὶ τὰ δαιμόνια» καὶ δὲν ἐνδιεφέροντο διὰ τὰ ἀτομικά των ἀγαθά.

Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν σοφίαν ἡ φρόνησις δὲν ἀσχολεῖται μὲ τὸ γενικὸν ἀλλὰ μὲ τὰ καθ' ἕκαστον. Ἡ φρόνησις εἶναι ἡ αὐτὴ μὲ τὴν πολιτικὴν· Ἡ πολιτικὴ ἀφ' ἑτέρου διαιρεῖται εἰς δύο εἴδη: 1) εἰς τὴν ἀρχιτεκτονικὴν πολιτικήν, ἥτις ταυτίζεται μὲ τὴν νομοθετικὴν 2) εἰς τὴν χειροτεχνικὴν πολιτικήν, ἥτις διαμοιράζεται εἰς τὴν βουλευτικὴν καὶ δικαστικήν. Ἡ φρόνησις προσέτι ἐμφανίζεται καὶ ὡς οἰκονομικὴ ὅταν ἀναφέρεται εἰς τὴν συντήρησιν τῆς οἰκογενείας, καὶ ὡς κυρίως ἠθική, ἥτις καθοδηγεῖ τὸ ἄτομον εἰς τὴν συμπεριφοράν του. Συνεπῶς προκύπτει τὸ ἀκόλουθον σχῆμα:

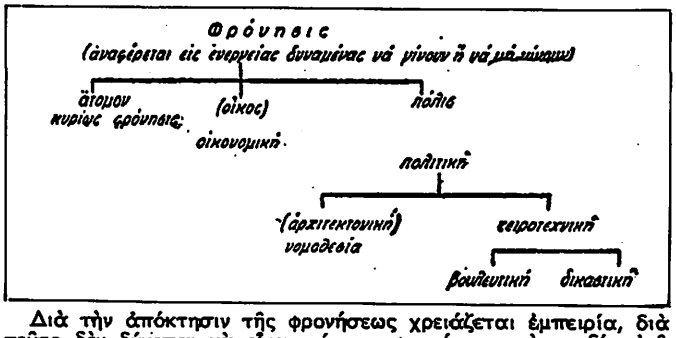

Διὰ τὴν ἀπόκτησιν τῆς φρονήσεως χρειάζεται ἐμπειρία, διὰ τοῦτο δὲν δύνανται νὰ εἶναι κάτοχοι φρονήσεως τὰ παιδία ἐνῶ δύνανται νὰ γίνουν εὐκόλως κάτοχοι τῆς μαθηματικῆς ἐπιστήμης. Ἡ μαθηματικὴ ἐπιστήμη εἶναι ὅλως ἀφηρημένη, ἐνῷ ἡ ἠθικὴ καὶ ἡ φυσικὴ ἀναστρέφονται μὲ ἐμπειρικὰ δεδομένα. Τὴν παρατήρησιν τοῦ Ἀριστοτέλους ὅτι οἱ νέοι δύνανται ταχέως νὰ φθάσουν εἰς ὑψηλὴν βαθμῖδα μαθηματικῆς γνώσεως ἐπεβεβαίωσε καὶ ἡ ἐμπειρικὴ παρατήρησις. Ὁ Πασκάλ, ὁ Γκάους, ὁ Μπολτσάνα, ὁ Νεύτων κλπ. εἶχον φθάσει εἰς τὴν κορυφὴν τῆς μαθηματικῆς σοφίας εἰς νεαρωτάτην ἡλικίαν. Ὥστε ἡ φρόνησις δὲν εἶναι ἐπιστήμη, διότι δὲν ἀναφέρεται εἰς τὸ ἀφηρημένον καθολικὸν ἀλλ' εἰς τὸ συγκεκριμένον δεδομένον, ὅπως καὶ ἡ αἴσθησις. Ἐμφανίζεται ἡ φρόνησις ὡς κάτι τὸ ἀντίστοιχον μὲ τὸν ἐποπτικὸν νοῦν, διότι ὁ μὲν νοῦς ἔχει ὡς ἀντικειμενόν του τοὺς ὅρους τοὺς μὴ δυναμένους νὰ ἐκφρασθοῦν δι' ἐννοιῶν, ἡ δὲ φρόνησις τὰς συγκεκριμένας περιπτώσεις, τὰς ὁποίας δὲν δύναται νὰ ἀντιληφθῇ ἡ ἐπιστήμη, ἀλλὰ μόνον ἡ αἴσθησις: «Ὁ μὲν γὰρ νοῦς τῶν ὅρων, ὧν οὐκ ἔστι λόγος, ἡ δὲ τοῦ ἐσχάτου οὗ οὐκ ἔστιν ἐπιστήμη, ἀλλ' αἴσθησις (1142 α 25). Εἶναι ἐξ αὐτοῦ καταφανές, ὅτι τὴν φρόνησιν ὁ Ἀριστοτέλης ἐνταῦθα τὴν ἐκλαμβάνει ὡς ἐποπτικὴν δύναμιν, ἱκανὴν νὰ ἀντιληφθῇ τὸ ἀξιόλογον στοιχεῖον, τὸ ὁποῖον ἐνυπάρχει εἰς ἑκάστην συγκεκριμένην ἠθικὴν περίπτωσιν. Ἡ ἐποπτεία αὕτη δὲν δύναται νὰ ὑπαχθῇ εἰς τὴν αἴσθησιν, ἀλλ' εἶναι ἰδιαιτέρου εἴδους: «ἐκείνης δ' ἄλλο εἶδος». Εἶναι οὐχὶ αἰσθησιακή, ἀλλά, ὅπως θὰ ἐλέγομεν ἡμεῖς εἰς τὴν σύγχρονον φιλοσοφικὴν ὁρολογίαν, ἀξιολογικὴ ἐποπτεία. Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο τερματίζονται αἱ ἀναζητήσεις τῶν 5 — 8 κεφαλαίων.

Εἰς τὸ 9ον κεφάλαιον ἐξετάζονται σημασιολογικαί τινες ποικιλίαι τῆς φρονήσεως καὶ κατὰ πρῶτον ἡ εὐβουλία. Αὕτη ὁρίζεται ὡς «ὀρθότης ἡ κατὰ τὸ συμφέρον πρὸς τὸ τέλος, οὗ ἡ φρόνησις ἀληθὴς ὑπόληψίς ἐστίν» (ὀρθότης ἐν σχέσει πρὸς ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἐξυπηρετεῖ τὴν πραγμάτωσιν τοῦ τεθέντος τελικοῦ σκοποῦ, τὸν ὁποῖον συνέλαβε κατὰ τὸν ὀρθὸν τρόπον ἡ φρόνησις). —

Εἰς τὸ 10ον κεφάλαιον καθορίζεται τί εἶναι σύνεσις καὶ εὐσυνεσία. Ἡ σύνεσις διαφέρει ἀπὸ τὴν φρόνησιν, διότι δὲν ἐκδίδει διαταγὴν περὶ τοῦ πρακτέου, ἀλλ' ἀρκεῖται νὰ ἐκτιμήσῃ τοῦτο κριτικῶς ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῆς ὀρθότητός του: «Ἡ μὲν γὰρ φρονησις ἐπιτακτική ἐστιν... ἡ δὲ σύνεσις κριτικὴ μόνον». Ὡς τρίτη σημασιολογικὴ διαφορὰ ἐξετάζεται ὁ ὅρος γνώμη, ἥτις καθορίζεται· «ἡ τοῦ ἐπιεικοῦς κρισις ὀρθή» (ἡ ὀρθὴ κρίσις τοῦ διὰ τὴν ἐπιείκειάν του διακρινομένου κριτοῦ). Δι' αὐτὸ ὁμιλοῦμεν καὶ περὶ «συγγνώμης», τῆς παρεχομένης ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου τοῦ ἀσκοῦντος τὴν ἐπιεικειαν. Εἰς τὸ 12ον κεφάλαιον ἀναπτύσσεται ὅτι τὸ τελικὸν τέρμα ὅλων τῶν περιγραφέντων ἐνεργημάτων τὸ ἀποτελοῦν αἱ συγκεκριμέναι περιπτώσεις, εἰς τὰς ὁποίας τίθενται τὰ περὶ πρακτέου προβλήματα. Ὁ νοῦς, λαμβάνων τὴν ἀφετηρίαν του ἀπὸ τὰς ἀνεπιδέκτους ἀποδείξεως πρώτας ἀρχάς, ὡς θεωρητικὸς νοῦς, ὅταν ἔρχεται εἰς τὴν πρᾶξιν ἀντικρύζει τὰ ἔσχατα ἀντικειμενικὰ καὶ συγκεκριμένα δεδομένα. Εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν δὲν ἐνδιαφέρει ἡ μείζων καὶ καθολικὴ πρότασις τοῦ συλλογισμοῦ, ἀλλὰ ἡ ἐλάσσων. Ὅπως εἰς τὸν θεωρητικὸν ἀποδεικτικὸν συλλογισμὸν ἡ μείζων πρότασις συλλαμβάνεται δι' ἐποπτεύσεως, κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ εἰς τοὺς συλλογισμοὺς τοὺς καθορίζοντας τί πρέπει νὰ πράξωμεν, ἡ ἐλάσσων πρότασις συλλαμβάνεται δι' ἐποπτεύσεως: «Καὶ γὰρ τῶν πρώτων ὅρων καὶ τῶν ἐσχάτων νοῦς ἐστι καὶ οὐ λόγος· καὶ ὁ μὲν κατὰ τὰς ἀποδείξεις τῶν ἀκινήτων ὅρων καὶ πρώτων, ὁ δ' ἐν ταῖς πρακτικαῖς τοῦ ἐσχάτου καὶ τοῦ ἐνδεχομένου καὶ τῆς ἑτέρας προτάσεως» (1143 6 α). (Διότι ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἀντιλαμβάνεται καὶ τοὺς πρώτους καὶ τοὺς τελευταίους ὅρους εἶναι ὁ νοῦς — ἡ ἐποπτικὴ ἐνέργεια — καὶ ὄχι ὁ λόγος — ἡ διασκεπτικὴ ἐνέργεια. Διότι ὁ νοῦς εἰς τὰς ἀποδείξεις ἀποκαλύπτει τοὺς ἀκινήτους καὶ πρώτους ὅρους, ὁ δὲ νοῦς, ὅστις ἔχει νὰ κάμῃ μὲ τὰς πρακτικὰς προτάσεις, ἀποκαλύπτει τοὺς ἐσχάτους καὶ ἐνδεχομένους ὅρους καὶ ἀσχολεῖται κυρίως μὲ τὸν καταρτισμὸν τῆς ἐλάσσονος προτάσεως τοῦ πρακτικοῦ συλλογισμοῦ). Δηλαδὴ εἶναι γνωστὸν ὅτι ἡ ἀνδρεία εἶναι κάτι τὸ ὁποῖον πρέπει νὰ προτιμῶμεν καὶ νὰ πραγματοποιῶμεν (μείζων πρότασις). Εἰς τὴν ἐλάσσονα πρότασιν πρέπει νὰ διατυπωθῇ ἂν αὐτὴ ἐδῶ ἡ συγκεκριμένη πρᾶξις ἔχῃ τὰ ἀξιολογικὰ στοιχεῖα τῆς ἀνδρείας. Δι' ἕνα τοιοῦτον καθορισμόν, ἁρμοδιότητα ἔχει ὁ πρακτικὸς νοῦς.

Ἡ τοιαύτη δεξιότης ἀποτελεῖ ἓν εἶδος ὁράσεως, ἁπαντωμένης ἐκ τῆς ἐμπειρίας. Ὥστε πρέπει, προκειμένου περὶ πρακτικῶν ζητημάτων, νὰ προστρέχωμεν εἰς τὴν συμβουλὴν τῶν ἐμπείρων· διότι οὗτοι ἐπειδὴ ἔχουν ἀποκτήσει ὄργανον ὁράσεως ἐκ τῆς ἐμπειρίας βλέπουν ὀρθῶς: «Διὰ γὰρ τὸ ἔχειν ἐκ τῆς ἐμπειρίας ὄμμα ὁρῶσιν ὀρθῶς» (1142 6 13). Εἶναι φανερὸν ἐκ τῶν ἀνωτέρω, ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης διαχωρίζει καὶ θεωρεῖ ὡς ἰδιαίτερον εἶδος τοὺς πρακτικοὺς συλλογισμούς, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τοὺς θεωρητικούς. Εἰς τὸ 13 κεφάλαιον, ἐξετάζεται ἡ ἐκ τῆς σοφίας καὶ τῆς φρονήσεως προκύπτουσα ὠφέλεια. Ἡ διδομένη ἀπάντησις εἶναι ὅτι, ἐφ' ὅσον ἀμφότεραι τυγχάνουν ἀρεταὶ τῶν ἀντιστοίχων τμημάτων τῆς ψυχῆς, ἡ ἄσκησις καὶ ἡ ἐνεργητικοποίησίς των θὰ ἐπιφέρῃ τὴν τελείωσιν τῶν ἀρετῶν τῆς ψυχῆς καὶ ἐπομένως θὰ συντελέσῃ διὰ τὴν ἀπόκτησιν τῆς εὐδαιμονίας. Ἡ σοφία δὲν εἶναι ὅπως ἡ ἰατρική, ἥτις ἀποκαθιστᾷ τὴν ὑγείαν, ἀλλ' ὅπως ἡ ὑγεία εἶναι στοιχεῖον τῆς εὐδαιμονίας, κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ ἡ σοφία εἶναι θεμέλιον τῆς εὐδαιμονίας. Ἡ φρόνησις ἀφ' ἑτέρου εἶναι ὠφέλιμος διότι ἐξευρίσκει τὰ μέσα, διὰ τῶν ὁποίων ὁ ὑπὸ τῆς προαιρέσεως τεθεὶς σκοπὸς θὰ πραγματωθῇ. Ὑπάρχει μία δύναμις τῆς ψυχῆς, ἥτις λέγεται «δεινότης». Αὕτη πραγματοποιεῖ τοὺς τιθεμένους σκοπούς, ἡ δὲ φρόνησις παρακολουθεῖται πάντοτε ἀπὸ τὴν δεινότητα ταύτην. Δι' αὐτὸ τοὺς φρονίμους τοὺς χαρακτηρίζομεν πάντοτε «δεινοὺς καὶ πανούργους». Ἐν τέλει τὸ ὅλον βιβλίον κλείεται μὲ δύο διαπιστώσεις: Ἡ πρώτη εἶναι ὅτι ὑπάρχουν εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ ἀνθρώπου φυσικαὶ πρὸς ἀρετὴν προδιαθέσεις. Ἀλλ' αὐταὶ δὲν ἀρκοῦν διὰ νὰ κάμουν τὸν ἄνθρωπον ἐνάρετον. Ὁ συνδυασμὸς τοῦ νοῦ μὲ τὰς φυσικὰς προδιαθέσεις καὶ ἡ ἐνεργητικοποίησίς των ὑπ' αὐτοῦ μᾶς ἀναβιβάζει ἀπὸ τὴν φυσικὴν ἀρετὴν εἰς τὴν κυρίως νοουμένην ἀρετήν. Ἡ δευτέρα διαπίστωσις εἶναι ὅτι ὁ Σωκράτης ἔκαμε σφάλμα, ὅταν ἐταύτιζε τὴν ἀρετὴν μὲ τὴν ἐπιστήμην. Εἰς τὸ σφάλμα τοῦτο παρεσύρετο ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ ἀρετὴ συμμορφοῦται μὲ τὸν ὀρθὸν λόγον καὶ εἶναι ἀξεχώριστη ἀπὸ τὴν φρόνησιν. Ἡ φρόνησις ὅμως δὲν δύναται νὰ τεθῇ εἰς ὑψηλοτέραν βαθμῖδα ἀπὸ τὴν σοφίαν, διότι εἶναι ἐνέργεια ἐξυπηρετοῦσα τὴν σοφίαν. Ὅπως ἡ ἰατρικὴ δὲν δύναται νὰ τεθῇ ὑπεράνω τῆς ὑγείας, τοιουτοτρόπως καὶ ἡ φρόνησις δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ ἀξιολογωτέρα τῆς σοφίας. Ἡ φρόνησις ἔχει τὴν ἁρμοδιότητα νὰ ἐκδίδῃ ἐπιταγάς. Ἀλλ' αἱ ἐπιταγαί της δὲν εἶναι ἐπιταγαὶ

ἀπευθυνόμεναι πρὸς τὴν σοφίαν, ἀλλ' ἐκδίδονται πρὸς ἐξυπηρέτησιν τῆς σοφίας: «Ἐκείνης οὖν ἕνεκα ἐπιτάττει· ἀλλ' οὐκ ἐκείνη ἔτι ὅμοιον κἂν εἴ τις τὴν πολιτικὴν φαίη ἄρχειν τῶν θεῶν, ὅτι ἐπιτάττει περὶ τὰ πάντα τὰ ἐν τῇ πόλει». (Ἐκδίδει διαταγὰς ὄχι πρὸς ἐκείνην, ἀλλ' ἕνεκα ἐκείνης. Ἂν δὲν παραδέχετο κανεὶς τοῦτο, θὰ ἦτο ὡσὰν νὰ ἔλεγεν ὅτι ἡ πολιτικὴ ἄρχει τῶν θεῶν, διότι ρυθμίζει διὰ διαταγῶν ὅλα ὅσα γίνονται εἰς τὴν πόλιν). Διὰ τῶν ἀναπτύξεων, αἵτινες ἔγιναν εἰς τὸ Ζ΄ βιβλίον, δίδεται ἡ ἀπάντησις εἰς τὸ ἐρώτημα τί εἶναι ὀρθὸς λόγος. Ὡς τοιοῦτος χαρακτηρίζεται ὁ ἀποκαλυπτόμενος ὑπὸ τῆς βουλευτικῆς ἱκανότητος καὶ ἐξυπηρετούμενος ὑπὸ τῆς φρονήσεως.

Βιβλίον Η΄. Τὸ περιεχόμενον τοῦ βιβλίου τούτου διαιρεῖται εἰς δύο μεγάλα τμήματα. Τὸ πρῶτον περιλαμβάνει τὰ 12 πρῶτα κεφάλαια καὶ ἔχει ὡς θέμα του τὴν ἐξήγησιν τῶν διαφόρων διαταραχῶν τῆς βουλήσεως, τὸ δὲ δεύτερον τὰ 4 τελευταῖα καὶ ἐξετάζει τί εἶναι ἡ ἡδονή. Εἰς τὸ πρῶτον κεφάλαιον καθορίζονται ποῖα εἶναι τὰ τρία πράγματα, τὰ ὁποῖα ὡς ἠθικοὶ ἄνθρωποι πρέπει νὰ ἀποφεύγωμεν. Ταῦτα εἶναι ἡ κακία, ἡ ἀκολασία (ἔλλειψις αὐτοσυγκρατήσεως) καὶ ἡ θηριότης (θηριωδία). Θέμα τῆς παρούσης ἐξετάσεως θὰ εἶναι ἡ ἀκράτεια, ἡ μαλακία καὶ ἡ τρυφή, καθὼς καὶ αἱ ἀντιτιθέμεναι πρὸς αὐτὰς ἀρεταὶ τῆς ἐγκρατείας καὶ καρτερίας. Ἡ ἐξέτασις καθορίζεται ὅτι θὰ γίνῃ κατὰ τὴν ἀκόλουθον μέθοδον: Θὰ ἐκτεθοῦν πρῶτον αἱ κοινῶς παραδεδεγμέναι περὶ τῶν ἠθικῶν τούτων φαινομένων ἀντιλήψεις, μετὰ δὲ τοῦτο θὰ γίνῃ ἐπ' αὐτῶν ἀπορητικὴ ἐπεξεργασία. Ἐν κεφαλαίῳ 2 καθορίζεται ὅτι ἐγκρατὴς εἶναι ἐκεῖνος, ὅστις ἐμένει εἰς τὰ προστάγματα τοῦ ὀρθοῦ πρακτικοῦ λόγου κατ' ἀντίθεσιν πρὸς ἐκεῖνον, ὅστις ἀπομακρύνεται «ἐξίσταται» ἀπ' αὐτῶν. Ἀλλ' ἤδη τίθεται ἡ ἀπορία (κεφ. 3), πῶς εἶναι δυνατόν, ἐνῶ ἔχει κανεὶς ὀρθὰς σκέψεις, νὰ μὴ ἀκολουθῇ αὐτάς, ἀλλὰ νὰ πίπτῃ εἰς τὴν ἀκράτειαν. Ὁ Σωκράτης ἐδίδασκεν ὅτι μία τοιαύτη ἀντινομία δὲν εἶναι δυνατή. Ἐφ' ὅσον ἡ ἀρετή, κατ' αὐτόν, εἶναι ἐπιστήμη, πρέπει ἡ ἔλλειψις ἐγκρατείας νὰ θεωρηθῇ προερχομένη ἐξ ἀγνοίας: «δεινὸν γὰρ ἐπιστήμης ἐνούσης, ἄλλο τι κρατεῖν καὶ περιέλκειν αὐτὴν ὥσπερ ἀνδράποδον» (διότι εἶναι φοβερὸν πρᾶγμα, ἐνῶ ὑπάρχει μέσα εἰς τὴν ψυχὴν ἡ ἐπιστήμη, νὰ κυριαρχῇ ἐν ἄλλο πρᾶγμα καὶ νὰ τὴν σύρῃ μαζί του ὡσὰν ἀνδράποδον). Οἱ ἐν τῇ Ἀκαδημείᾳ ὀπαδοὶ τοῦ Πλάτωνος, διὰ νὰ συμβιβάσουν τὰ πράγματα, ἐδίδασκον ὅτι ἡ πραγματικὴ γνῶσις δὲν διαταράσσεται ὑπὸ τῆς ἀκρασίας, ἀλλὰ μόνον ἡ κατὰ προσέγγισιν γνῶσις, ἡ δόξα. Ἀλλ' ἡ διόρθωσις αὕτη οὐδεμίαν ἔχει σημασίαν, διότι ἡ δόξα παρουσιάζεται ἐξ ἴσου ἐπίμονος καὶ ἰσχυρὰ μὲ τὴν ἐπιστήμην. Διὰ νὰ λύσῃ τὴν ἀπορίαν ὁ Ἀριστοτέλης χρησιμοποιεῖ εἰς τὰ κεφάλαια 4 καὶ 5 τὰς ἀκολούθους δύο λύσεις: 1ον) Τὴν ἐπιστήμην κατέχει ὁ ἄνθρωπος, ὑπὸ τὴν μορφὴν τῆς ἐντελεχείας καὶ κατὰ λανθάνοντα τρόπον, ὑπὸ τὴν μορφὴν τῆς δυνάμεως. Κατὰ τὴν δευτέραν μορφὴν τῆς κατοχῆς, ἡ ἐπιστήμη περιπίπτει εἰς προσωρινὴν λήθην, ὅπως συμβαίνει κατὰ τὸν ὕπνον, τὴν μέθην καὶ τὴν φρενοπάθειαν. Δι' αὐτὸ ὁ ἄνθρωπος ἐκτρέπεται εἰς ἀκολασίας μὴ χαλιναγωγούμενος ὑπὸ τῆς ἐν αὐτῷ ὑπαρχούσης ἐπιστήμης. 2ον) Εἶναι δυνατὸν ὁ ἄνθρωπος νὰ κατέχῃ μίαν γενικὴν γνῶσιν, χωρὶς ὅμως νὰ δύναται νὰ τὴν ἐφαρμόσῃ ἐπὶ τῆς συγκεκριμένης περιπτώσεως. Εἶναι δυνατὸν νὰ γνωρίζωμεν ὅτι τὰ ξηρὰ ὠφελοῦν τὴν ὑγείαν, ἀδυνατοῦμεν ὅμως πολλάκις νὰ καθορίσωμεν συγκεκριμένως ἂν αὐτὴ ἐδῶ ἡ τροφὴ εἶναι ξηρά. Ἐκτὸς τούτου αἱ ἡδοναὶ καὶ λύπαι, καθὼς καὶ ἄλλαι ψυχικαὶ παθήσεις εἶναι δυνατὸν νὰ ἀναστείλουν τὴν χρησιμοποίησιν τῆς γνώσεως: «Οὐ γὰρ τῆς κυρίως ἐπιστήμης εἶναι δοκούσης παρούσης γίνεται τὸ πάθος, οὐδ' αὕτη περιέλκεται διὰ τὸ πάθος, ἀλλὰ τῆς αἰσθητικῆς». (Διότι τὸ πάθος δὲν ἐμφανίζεται, ἐνῶ ὑπάρχει ἡ εἰς κυριολεκτικὴν σημασίαν νοουμένη ἐπιστήμη, οὐδὲ διαστρεβλώνεται ἡ οὕτω νοουμένη ἐπιστήμη ὑπὸ τοῦ πάθους, ἀλλὰ τὸ πάθος ἐμφανίζεται ὅταν ὑπάρχῃ μόνον γνῶσις ἀντλουμένη ἀπὸ τὴν αἴσθησιν). Εἰς τὸ κεφάλαιον 6 τίθεται τὸ ἐρώτημα ἂν ἡ ἀκρασία καὶ ἡ ἐγκράτεια ἀναφέρωνται εἰς τὰ αὐτὰ ἀντικείμενα, εἰς τὰ ὁποῖα καὶ ἡ ἀκολασία καὶ σωφροσύνη, ἤτοι εἰς τὰς σωματικὰς ἡδονάς. Ὑπάρχουν καὶ ἕτερα εἴδη ἀκρασίας ὀφειλόμενα εἴτε εἰς τὴν ἀποθηρίωσιν, ὅπως αὕτη ἀπαντᾶ εἰς τοὺς βαρβάρους, εἴτε εἰς κακὸν ἐθισμὸν καὶ παθολογικὴν ἐπίδρασιν νόσου. Τοιαύτη ἀκρασία κατέχει τοὺς θηριώδεις ἀνθρώπους καὶ τοὺς διατελοῦντας ὑπὸ τὸ κράτος ἀνωμάλων ὀρέξεων. Αἱ ἔκτροπαὶ τοῦ παιδικοῦ ἔρωτος καταδικάζονται αὐστηρῶς, καταπατησσόμενοι εἰς τὰς νοσηματώδεις ἢ ἐξ ἐθισμοῦ διαστροφάς. Εἰς μεταφορικὴν σημασίαν χρησιμοποιούμενος ὁ ὅρος ἀκρασία, δύναται νὰ ἀναφέρεται ὄχι μόνον εἰς τὰς σωματικὰς ἡδονάς, ἀλλὰ καὶ εἰς τὰ χρήματα, τὸ κέρδος καὶ τὰς τιμάς. Οὕτω χαρακτηρίζομεν πολλοὺς ὡς ἀκρατεῖς χρημάτων, ὅταν δαπανοῦν ταῦτα ἀφειδῶς. Εἰς τὸ 7ον κεφάλαιον γίνεται λόγος περὶ «ἀκρατείας θυμοῦ». Ὁ ἀκρατὴς θυμὸς ὁμοιάζει μὲ «τοὺς ταχεῖς τῶν διακόνων, οἱ πρὶν ἀκοῦσαι κἂν τὸ λεγόμενον ἐκθέουσιν, εἶτα ἁμαρτάνουσιν» (μὲ τοὺς ταχεῖς ὑπηρέτας, οἱ ὁποῖοι πρὶν ἀκούσουν τὴν διδομένην εἰς αὐτοὺς ἐντολήν, ἐξορμοῦν νὰ τὴν ἐκτελέσουν καὶ δι' αὐτὸ ἀποτυγχάνουν). Ὁ θυμὸς ἀκολουθεῖ ἐν μέρει τὰ προστάγματα τοῦ λόγου, ἐν μέρει δὲ παρακούει εἰς αὐτά. Ἀντιθέτως ἡ ἐπιθυμία ἀρνεῖται νὰ ὑποταχθῇ εἰς τὸν λόγον, διὰ τοῦτο ἔναντι αὐτῆς ὁ θυμὸς ἔχει ἀπὸ ἠθικῆς ἀπόψεως ὑπεροχήν. Ἐὰν συγκρίνωμεν τοὺς ἀκολάστους πρὸς τοὺς ἀκρατεῖς, θὰ διαπιστώσωμεν ὅτι οἱ πρῶτοι οὐδεμίαν αἰσθάνονται μεταμέλειαν. Ἀντιθέτως, οἱ ἀκρατεῖς μετανοοῦν, διότι ἡττῶνται ὑπὸ τῶν ἡδονῶν. Ἡττῶνται προσέτι καὶ ὑπὸ τῆς ἀδικίας. Οἱ ἀκρατεῖς εἶναι ὅπως οἱ Μιλήσιοι, περὶ τῶν ὁποίων ἐλέχθη ὅτι δὲν εἶναι ἀσύνετοι, πράττουν ὅμως ἀσυνέτους πράξεις: «Μιλήσιοι ὀξύνετοι μὲν οὐκ εἰσί, δρῶσι δ' οἷάπερ ὀξύνεται». Δὲν ἔχουν ὅμως τὴν ψυχικὴν δύναμιν νὰ ἐμμείνουν εἰς τὰ προστάγματα τοῦ λόγου. Ἐπειδὴ διατηροῦν ὅμως εἰς τὴν ψυχήν του κάτι ἀπὸ τὸν λόγον, δύνανται νὰ ἰαθοῦν, ἐνῶ διὰ τοὺς ἀκολάστους πᾶσα ἴασις εἶναι ἀδύνατος. Ἡ ἀκρασία εἶναι κυρίως ἔλλειψις ψυχικῆς ἀντιστάσεως καὶ ἐμφανὴς ἀδυναμία βουλήσεως. Ἡ ἀκολασία ὁμοιάζει μὲ τὰ χρόνια νοσήματα, ὅπως π.χ. εἶναι ἡ φθίσις, ἡ ἀκρασία μὲ τὰ μὴ συνεχῶς πιέζοντα τὸν ἄνθρωπον, ὅπως ἡ ἐπιληψία, ἥτις καταλαμβάνει τὸν ἀσθενῆ κατ' ἀραιὰ χρονικὰ διαστήματα. Εἰς τὸ 10ον κεφάλαιον γίνεται διάκρισις μεταξὺ τῶν ἐγκρατῶν καὶ ἰσχυρογνωμόνων. Ἡ ἰσχυρογνωμοσύνη φέρει τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς ὑπερβολῆς, τῆς ἀμαθείας καὶ ἀγροικίας. Οἱ ἰδιογνώμονες (δηλαδὴ ἰδιότροποι), μένουν προσκεκολλημένοι εἰς τὰς ἰδιοτροπίας των, ἐπειδὴ προξενεῖ εἰς αὐτοὺς χαρὰν τὸ νὰ δυνηθοῦν νὰ ἐπιβάλλουν τὰς ἰδικάς των γνώμας. Ὁ ἀκρατὴς δὲν δύναται συγχρόνως νὰ εἶναι καὶ φρόνιμος, ἀλλὰ δὲν ἀποκλείεται νὰ ἔχῃ μίαν ἐξαιρετικὴν ἱκανότητα «δεινότητα» ἐν σχέσει πρὸς ὡρισμένας ἐνεργείας. Ἐκ τούτου συμβαίνει ὥστε νὰ σχηματίζωμεν τὴν ψευδῆ ἐντύπωσιν ὅτι ὁ ἀκρατὴς ἐνίοτε εἶναι φρόνιμος. Εἰς τὸν τοιοῦτον ἄνθρωπον ἡ φρόνησις δὲν ἐνεργεῖ ἐξ ὁλοκλήρου, ἀλλ' ἀναστέλλεται ἡ ἐπίδρασίς της, ὅπως ἀκριβῶς συμβαίνει εἰς τὸν ὕπνον καὶ τὴν μέθην. Ὁ ἀκρατὴς ὁμοιάζει μὲ πόλιν, ἥτις ψηφίζει ἀναλόγους νόμους, ἀλλὰ δὲν τοὺς ἐφαρμόζει. Ὁ πονηρὸς ἄνθρωπος, ἀντιθέτως, ὁμοιάζει μὲ πόλιν, ἥτις ἔχει μὲν κακοὺς νόμους, ἀλλὰ τοὺς ἐφαρμόζει. Θεραπεύονται εὐκολώτερον οἱ μελαγχολικῆς κράσεως ἀκρατεῖς, ἐκεῖνοι δηλαδὴ οἵτινες σκέπτονται μὲν ὀρθῶς, δὲν ἐκτελοῦν ὅμως τὰς ἀποφάσεις, τὰς ὁποίας λαμβάνουν. Ἐπίσης εὐκόλως θεραπεύονται καὶ ἐκεῖνοι, οἵτινες ἐγένοντο κατόπιν ἐθισμοῦ ἀκρατεῖς. Ἀνίατοι εἶναι οἱ λόγῳ φυσικῶν προδιαθέσεων καταστάντες ἀκόλαστοι. Τὴν ἔλλειψιν ἀντιστάσεως κατὰ τῶν πειρασμῶν τῆς ἡδονῆς καὶ τῶν ἄλλων κινήτρων, καλεῖ ὁ Ἀριστοτέλης μαλακίαν, τὸ δὲ ἀντίθετον ταύτης καρτερίαν.

Τὰ ὑπολειπόμενα τέσσαρα κεφάλαια (12—15) ἔχουν ὡς θέμα των τὴν ἐξέτασιν τῆς ἡδονῆς. Τὸ τμῆμα τοῦτο τοῦ Η΄ βιβλίου, ἐθεωρήθη ὑπὸ πολλῶν ἐρμηνευτῶν ὡς παρέμβλημα, ἐπειδὴ συστηματικὸς λόγος περὶ ἡδονῆς γίνεται εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ 10ου βιβλίου καὶ ἐπειδὴ εἶναι κατὰ τὴν ἔκθεσιν συνοπτικὸν καὶ στερεῖται ἐπεξεργασίας, ὡς πρὸς τὴν λεκτικὴν ἔκφρασιν. Ἡ τελευταία αὕτη παρατήρησις τυγχάνει ἀναμφισβήτητος, καὶ πρέπει νὰ δεχθῶμεν ὅτι ἔχομεν ἐμπρός μας ἓν σύντομον σχεδίασμα, τὸ ὁποῖον θὰ ἐσκόπευεν ὁ Ἀριστοτέλης νὰ ἀναπτύξῃ εὐρύτερον. Ἀλλ' ὁπωσδήποτε δὲν στερεῖται ὀργανικῆς τινος συνδέσεως πρὸς τὰ προηγούμενα. Ἐφ' ὅσον διεπιστώθη ὅτι ἡ ἠθικὴ ἀρετὴ καὶ κακία ἀναφέρονται εἰς ἡδονὰς καὶ λύπας, ἡ σειρὰ ἀπαιτεῖ νὰ παρασχεθοῦν σχετικαὶ περὶ τῶν δύο τούτων καταστάσεων πληροφορίαι. Πρὸς τοῦτο συντρέχει καὶ τὸ ὅτι «τὴν εὐδαιμονίαν οἱ πλεῖστοι μεθ' ἡδονῆς εἶναί φασιν· διὸ καὶ τὸ μακάριον ὠνομάκασιν ἀπὸ τοῦ χαίρειν» (1152 β 6), (τὸ μέγα πλῆθος τῶν ἀνθρώπων λέγει ὅτι ἡ εὐδαιμονία συνοδεύεται ἀπὸ τὴν ἡδονήν· καὶ ἔχουν πλάσει τὸ ὄνομα μακάριος ἀπὸ τὴν λέξιν χαίρω· δηλαδὴ μα - χάριον). Ἐκκινῶν ἀπὸ τοιαύτας σκέψεις, θέτει ὁ Ἀριστοτέλης εἰς τὸ 12ον κεφάλαιον τὰς πρὸς συζήτησιν ἀπόψεις. αἵτινες εἶναι τρεῖς: 1ον) Ὑπάρχουν φιλόσοφοι, οἱ ὁποῖοι ἀρνοῦνται ἐξ ὁλοκλήρου νὰ χαρακτηρίσουν οἱανδήποτε ἡδονὴν ὡς ἀγαθόν. Τὴν ἐν λόγῳ γνώμην εἶχεν ὑποστηρίξει ὁ διάδοχος ἐν τῇ Ἀκαδημίᾳ τοῦ Πλάτωνος Σπεύσιππος, ὅστις διεχώριζεν αὐστηρῶς τὴν ἡδονὴν ἀπὸ τὸ ἀγαθόν. 2ον) Ἄλλοι φιλόσοφοι μερικὰς μὲν ἡδονὰς δέχονται ὡς ἀγαθάς, ἄλλας ὅμως ὄχι. Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ὑπονοεῖται ὁ Πλάτων, ὅστις ἐν τῷ διαλόγῳ του «Φιλήβῳ» 48 α κ.ἑ., εἶχεν ὁμιλήσει περὶ ἡδονῶν, αἵτινες δύνανται νὰ χαρακτηρισθοῦν ὡς ἀγαθαί. 3ον) Τρίτη ἀντίληψις εἶναι ἐκείνη, ἥτις διισχυρίζεται ὅτι, ἔστω καὶ ἂν δεχθῶμεν ὅτι πᾶσαι αἱ ἡδοναὶ εἶναι ἀγαθαί, ἐκ τούτου δὲν προκύπτει ὅτι ἡ ἡδονὴ εἶναι τὸ ἄριστον: «εἰ καὶ πᾶσαι ἀγαθαί, μὴ ἐνδέχεσθαι εἶναι τὸ ἄριστον ἡδονήν». Καὶ ἐνταῦθα πάλιν ὑπονοεῖται ὁ Πλάτων, ὅστις ἐν «Φιλήβῳ» 53 C, γράφει περὶ τῆς ἡδονῆς ὅτι «ἀεὶ γένεσίς ἐστιν, οὐσία δ' οὐκ ἔστι τὸ παράπαν ἡδονή», (ἡ ἡδονὴ εἶναι πάντοτε μία γενετικὴ διαδικασία καὶ οὐδέποτε δύναται νὰ γίνῃ δεκτὸν ὅτι ἔχει ἀληθινὴν ὕπαρξιν ἡ ἡδονή). Ἐπεξηγῶν τὸ παρατεθὲν χωρίον τοῦ Πλάτωνος ὁ Ἀριστοτέλης, γράφει: «γένεσίς ἐστιν εἰς φύσιν αἰσθητήν, οὐδεμία δὲ γένεσις συγγενὴς τοῖς τέλεσιν, οἷον οὐδεμία οἰκοδόμησις οἰκίᾳ», (ἡ ἡδονὴ εἶναι γενετικὴ διαδικασία, ἥτις καθίσταται αἰσθητὴ λόγῳ τοῦ συνοδεύοντος αὐτὴν συναισθήματος, καὶ ἥτις προπαρασκευάζει μίαν φυσικὴν κατάστασιν. Οὐδεμία ὅμως γενετικὴ διαδικασία δύναται νὰ καταταχθῇ εἰς τὸ αὐτὸ εἶδος μὲ τὸ ἀποτέλεσμα, τὸ ὁποῖον παράγει. Π.χ. οὐδεμία οἰκοδόμησις δύναται νὰ καταταχθῇ εἰς τὸ αὐτὸ εἶδος πραγμάτων, εἰς τὸ ὁποῖον καὶ ἡ οἰκία). Ἐναντίον τῆς ἀντιλήψεως ὅτι ἡ ἡδονὴ εἶναι ἀγαθόν, συνηγοροῦν καὶ τὰ ἀφόλουθα: 4ον) Ὁ σώφρων ἀποφεύγει τὰς ἡδονάς. 5ον) Ὁ φρόνιμος ἐπιδιώκει ὄχι τὸ ἡδύ, τὴν ἡδονήν, ἀλλὰ τὴν ἀπαλλαγὴν ἀπὸ τὴν λύπην. 6ον) Αἱ ἡδοναί, καὶ ἰδίᾳ αἱ ἀφροδίσιοι, ἀποτελοῦν πρόσκομμα διὰ τὴν φρόνησιν. 7ον) Οὐδεμία ὑπάρχει τέχνη τῆς ἡδονῆς, ἂν καὶ διὰ τὴν παραγωγὴν τῶν ἀγαθῶν ὑπάρχουν ὡρισμέναι τέχναι. Ἂν ἦτο ἡ ἡδονὴ ἀγαθόν, θὰ ὑπῆρχε τέχνη πρὸς παραγωγήν της. 8ον) Τὰ παιδιὰ καὶ τὰ θηρία ἐπιδιώκουν τὰς ἡδονάς. 9ον) Ὑπάρχουν αἰσχραὶ ἡδοναί, αἵτινες ἐπιφέρουν τὸν ὀνειδισμὸν τῶν ἀσκούντων αὐτάς. 10ον) Αἱ ἡδοναὶ εἶναι ἐλαφεραί, διότι γεννοῦν νόσους. Σχεδὸν τὸ σύνολον τῶν ἀνωτέρω ἐπιχειρημάτων ἔχει ληφθῆ ἐκ τοῦ πλατωνικοῦ διαλόγου «Φίληβος».

Εἰς τὸ 13ον κεφάλαιον προχωρεῖ ἡ συζήτησις εἰς τὴν ἀναίρεσιν τῶν μνημονευθέντων ἐπιχειρημάτων. Αἱ ἡδοναὶ δὲν εἶναι «γενέσεις», δηλαδὴ γενετικαὶ διαδικασίαι, ἀλλὰ ἐνέργειαι. Δὲν παρακολουθοῦν τὴν γένεσιν, ἀλλὰ τὴν χρησιμοποίησιν διαφόρων ἐνεργειῶν. Ὥστε ὁ δοθεὶς ὁρισμὸς ὅτι ἡ ἡδονὴ εἶναι «αἰσθητὴ γένεσις» πρέπει νὰ τροποποιηθῇ καὶ νὰ διατυπωθῇ κα-

τὰ τὸν ἀκόλουθον τρόπον: «Τὴν ἡδονὴν λεκτέον ἐνέργειαν τῆς κατὰ φύσιν ἕξεως, ἀντὶ δὲ τοῦ αἰσθητὴν ἀνεμπόδιστον» (1153 α, 14). ('Η ἡδονὴ πρέπει νὰ χαρακτηρισθῆ ὡς ἐνέργεια τῆς φυσικῆς καταστάσεως, ἀντὶ δὲ τοῦ χαρακτηρισμοῦ αἰσθητή, νὰ τεθῆ τὸ χαρακτηριστικὸν ἀνεμπόδιστος). Οὐδεμίαν σημασίαν ἔχει ὅτι τινὲς ἐκ τῶν ἡδονῶν προκαλοῦν νοσήματα. Διότι ἂν ἐσκεπτόμεθα κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον, θὰ ἔπρεπε νὰ δεχθῶμεν ὅτι καὶ ἡ διανοητικὴ ἐργασία, ἐπειδὴ δύναται ἀγομένη εἰς ὑπερβολὴν νὰ βλάψη τὴν ὑγείαν, δὲν εἶναι ἀγαθόν. Ἐπίσης οὐδεμίαν ἀξίαν ἔχει τὸ ἐπιχείρημα ὅτι ἐν σχέσει μὲ τὴν ἡδονὴν δὲν ὑπάρχει τέχνη τις, διότι τὸ αὐτὸ συμβαίνει καὶ μὲ τὰς λοιπὰς ἐνεργείας. Αἱ τέχναι δὲν ἀναφέρονται εἰς τὰς ἐνεργείας, ἀλλὰ εἰς τὰς δυναμικὰς αὐτῶν προϋποθέσεις. Εἰς τὸ ἐπιχείρημα ὅτι τὰ παιδία καὶ τὰ θηρία ἐπιδιώκουν τὰς ἡδονάς, ἐνῶ ὁ φρόνιμος τὰς ἀποφεύγει, ἀντιτάσσεται τὸ γεγονὸς ὅτι αἱ ἡδοναὶ δὲν εἶναι ἀπολύτως καὶ ἀνεξαιρέτως ἀγαθαί. Ὑπάρχουν καὶ ἡδοναὶ συνοδευόμεναι ἀπὸ ἐπιθυμίαν καὶ λύπην, αὐτὰς δὲ καὶ τὰς ἐν σχέσει μὲ ταύτας ὑπερβολὰς ἀποφεύγει ὁ σώφρων. Ὑπάρχουν ὅμως ἡδοναὶ ἀπηλλαγμέναι ἐπιθυμίας καὶ λύπης, αὗται δὲ εἶναι αἱ προερχόμεναι ἐκ τῆς θεωρητικῆς ἐνεργείας: «Ἐπεὶ καὶ ἄνευ λύπης καὶ ἐπιθυμίας εἰσὶν ἡδοναί, οἷαι αἱ τοῦ θεωρεῖν». Εἶναι ἐσφαλμένη ἡ ἀντίληψις ὅτι ἡ ἡδονὴ γενᾶται, ὅταν πληροῦται μία σωματικὴ ἔνδεια, ἓν «κενόν», ὅπως ἔλεγεν ὁ Πλάτων εἰς τὸν «Φίληβον». Ἡ ἡδονὴ γενᾶται, ὅταν μία κατὰ φύσιν ἐνέργεια, τὸ ὁρᾶν π.χ. ἢ τὸ θεωρεῖν, ἐνεργῇ ἀνεμπόδιστος. Ὅταν βλέπωμεν ἓν καλλιτεχνικὸν ἀντικείμενον αἰσθανόμεθα χαρὰν ἀπηλλαγμένην ἀπὸ λύπην καὶ ἐπιθυμίαν. Ἡ ἡδονή, τὴν ὁποίαν ἡ τοιαύτη θεώρησις μᾶς παρέχει, δὲν δύναται νὰ θεωρηθῆ παρασχεθεῖσα ἐκ τῆς πληρώσεως ἐνδείας τινός. Εἶναι καθαρὰ καὶ ἄμικτος ἡδονή.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω ἀναπτυχθέντων συνάγεται ἐν κεφαλαίῳ 14ῳ ὅτι ἡ λύπη εἶναι κακόν. Ὁ Σπεύσιππος ἤθελε νὰ ἀποφύγη τὸ ἀνωτέρω συμπέρασμα λέγων ὅτι, ὅπως τὸ μεγαλύτερον ἀντιτίθεται ὄχι μόνον πρὸς τὸ μικρότερον, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὸ ἴσον, τοιουτοτρόπως καὶ ἡ ἡδονὴ δύναται νὰ νοηθῆ ὄχι μόνον ὡς ἀντίθεσις πρὸς τὴν λύπην, ἀλλὰ καὶ πρὸς μίαν κατάστασιν συναισθηματικῆς ἀδιαφορίας. Πάντως, ὅμως λέγει ὁ Ἀριστοτέλης, δὲν θὰ ἠδύνατό ὁ Σπεύσιππος νὰ ἰσχυρισθῆ ὅτι ἡ ἡδονὴ εἶναι τὸ ἀπολύτως νοούμενον κακόν, ὁπότε ἡ ἀντίθεσίς της, δηλαδὴ ἡ λύπη, θὰ ἦτο ἀπηλλαγμένη παντὸς ἴχνους κακίας. Εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπάρχουν κακαὶ ἡδοναί, ἀλλὰ τοῦτο δὲν ἐμποδίζει νὰ ὑπάρχῃ μία ὡρισμένη ἡδονή, ἤτις νὰ δύναται νὰ χαρακτηρισθῆ ὡς τὸ ἄριστον. Ἐὰν ἡ ἡδονὴ εἶναι ἀνεμπόδιστος ἐνέργεια, εἴτε ὅλων τῶν λειτουργιῶν τοῦ ἀνθρώπου εἴτε τῆς ἀρίστης ἐξ αὐτῶν, δὲν θὰ ἠδυνάμεθα νὰ ἀρνηθῶμεν ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει νὰ τὴν ταυτίσωμεν μὲ τὸ ἄριστον. Εἶναι φανερὸν ὅτι ἐνταῦθα ὁ Ἀριστοτέλης καταπολεμεῖ τὰς ἀσκητικὰς ὑπερβολὰς τοῦ Σπευσίππου καὶ τοῦ κυνικοῦ Ἀντισθένους. Ὅθεν συντασσόμενος μὲ τὰς κοινὰς λαϊκὰς ἀντιλήψεις, ἀναγνωρίζει τὴν σημασίαν, τὴν ὁποίαν ἔχουν τὰ ὑλικὰ ἀγαθά, διὰ τὴν εὐδαιμονίαν: «Διὸ προσδεῖται ὁ εὐδαίμων τῶν ἐν τῷ σώματι ἀγαθῶν καὶ τῶν ἐκτὸς καὶ τῆς τύχης, ὅπως μὴ ἐμποδίζηται (διά: κατὰ διόρθωσιν τοῦ Κοραῆ) ταῦτα. Οἱ δὲ τὸν τροχιζόμενον καὶ τὸν δυστυχίαις μεγάλαις περιπίπτοντα εὐδαίμονα φάσκοντες εἶναι ἑκόντες ἢ ἄκοντες οὐδὲν λέγουσιν. Διὰ δὲ τὸ προσδεῖσθαι τῆς τύχης δοκεῖ τισιν ταὐτὸν εἶναι ἡ εὐτυχία τῇ εὐδαιμονίᾳ οὐκ οὖσα, ἐπεὶ καὶ αὐτὴ ὑπερβάλλουσα ἐμπόδιός ἐστιν, καὶ ἴσως οὐκέτι εὐτυχίαν καλεῖν δίκαιον» (1153 β, 16). Διὰ τοῦτο ἔχει ἀνάγκην ἐπιπροσθέτως ὁ εὐδαίμων καὶ τῶν σωματικῶν ἀγαθῶν (δηλαδὴ τῆς καλῆς ποιότητος τοῦ σώματός του) καὶ τῶν ἄλλων ὑλικῶν ἀγαθῶν καὶ τῆς τύχης, ἵνα μὴ ἐμποδίζεται ἐκ τῆς ἐλλείψεως αὐτῶν. Ἐκεῖνοι δὲ οἱ ὁποῖοι λέγουν ὅτι ὁ ὑποβαλλόμενος εἰς τὸ διὰ τοῦ τροχοῦ βασανιστήριον καὶ ὁ ὑποπίπτων εἰς μεγάλας δυστυχίας, ἐξακολουθεῖ νὰ εἶναι εὐδαίμων, λέγουν εἴτε μὲ τὴν θέλησίν των, εἴτε παρὰ τὴν θέλησίν των, πράγματα ἀσύστατα. Ἐπειδὴ δὲ ἡ εὐδαιμονία ἔχει ἐπιπροσθέτως ἀνάγκην τῆς εὐτυχίας, σχηματίζουν μερικοὶ τὴν γνώμην ὅτι ἡ εὐτυχία εἶναι τὸ ἴδιον πρᾶγμα μὲ τὴν εὐδαιμονίαν, ἐνῶ δὲν εἶναι. Πρέπει νὰ σημειώσωμεν ὅτι ἡ ὑπερβολικὴ εὐτυχία ἀποτελεῖ ἐμπόδιον διὰ τὴν εὐδαιμονίαν, καὶ εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν δὲν πρέπει νὰ τὴν ὀνομάζωμεν εὐτυχίαν). Ὅθεν πρέπει νὰ δικαιολογηθῆ ἡ κοινῶς παραδεδεγμένη ἀντίληψις, ἡ συνδέουσα τὴν εὐδαιμονίαν μὲ τὴν ἡδονήν. Καὶ τὰ παιδία καὶ τὰ θηρία κινοῦνται πρὸς ἀπόκτησιν ἡδονῆς, νοοῦντα ταύτην συμφώνως πρὸς τὴν ἀντιληπτικήν των δύναμιν. Ἡ πραγματικὴ των ὅμως ἐπιδίωξις εἶναι ἡ πραγματικὴ ἡδονή, ἡ συνοδεύουσα τὴν ἀνεμπόδιστον λειτουργίαν τῶν ἀνθρωπίνων ἐνεργειῶν.

Τὸ ὅλον βιβλίον τελειώνει μὲ τὸ 14ον κεφάλαιον, εἰς τὸ ὁποῖον ἐξετάζεται, διατί αἱ σωματικαὶ ἡδοναὶ θεωροῦνται ἀπὸ τὸν πολὺν κόσμον ὡς ἄξιαι μεγαλυτέρας προτιμήσεως. Ἡ πρώτη αἰτία εἶναι διότι ἔχουν τὴν ἱκανότητα νὰ μᾶς ἐλευθερώνουν ἀμέσως ἀπὸ τὴν λύπην: «ἐκκρούουσι τὴν λύπην». Ἡ δευτέρα αἰτία εἶναι ὅτι διὰ τῆς παρουσίας των μετριάζουν τὴν λύπην, ἤτις κατὰ τὴν γνώμην φυσιολόγων τινῶν παρακολουθεῖ πάντοτε οἱανδήποτε σωματικὴν λειτουργίαν. Οἱ ἐν λόγῳ φυσιολόγοι διδάσκουν ὅτι καὶ ἡ ἐνέργεια τῆς ὁράσεως καὶ ἡ τῆς ἀκοῆς προκαλοῦν λύπην, ἡ ὁποία δὲν μᾶς εἶναι αἰσθητή, διότι τὴν ἔχομεν συνηθίσει. Ἐναντίον τῆς διαρκοῦς ταύτης λύπης αἱ σωματικαὶ ἡδοναὶ ἀποτελοῦν ἀποτελεσματικὴν ἀντίδρασιν. Ἡ τρίτη αἰτία εἶναι ὅτι οἱ πολλοὶ ἄνθρωποι δὲν δύνανται λόγῳ ἐλλείψεως μορφώσεως νὰ δοκιμάσουν τὴν κεκαθαρμένην ἀπὸ λύπην καὶ ἐπιθυμίαν ἡδονήν, τὴν «ἄμικτον ἡδονήν», ὅπως ὁ Πλάτων εἰς τὸν «Φίληβον», ἢ τὴν «Ἐξυψωμένην ἡδονὴν - λιμπίντο», ὅπως λέγουν οἱ νεώτεροι ψυχαναλυταί. Θὰ ἦτο καλὸν διὰ τὸν ἄνθρωπον νὰ ὑπῆρχεν ἓν εἶδος ἡδονῆς, ἀλλ' ἐπειδὴ ἡ φύσις του εἶναι εὐμετάβλητος καὶ ἀτελὴς δὲν ὑπάρχει ἓν μόνιμον εἶδος ἡδονῆς. Τοῦτο εἶναι μόνον τοῦ Θεοῦ προσόν: «Διὸ Θεὸς ἀεὶ μίαν καὶ ἁπλῆν χαίρει ἡδονήν· οὐ γὰρ μόνον κινήσεώς ἐστιν ἐνέργεια, ἀλλὰ καὶ ἀκινησίας καὶ ἡδονὴ μᾶλλον ἐν ἠρεμίᾳ ἐστὶν ἢ ἐν κινήσει. Μεταβολὴ δὲ πάντων γλυκύ, κατὰ τὸν ποιητήν, διὰ πονηρίαν τινά· ὥσπερ γὰρ ἄνθρωπος εὐμετάβολος ὁ πονηρός, καὶ ἡ φύσις ἡ δεομένη μεταβολῆς· οὐ γὰρ ἁπλῆ οὐδ' ἐπιεικὴς» (1154 β, 26). (Διὰ τοῦτο καὶ ὁ Θεὸς ἀπολαμβάνει μίαν μόνον καὶ ἁπλῆν ἡδονήν. Διότι δὲν ὑπάρχει μόνον ἐνέργεια ἐν τῇ κινήσει, ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ ἀκινησίᾳ καὶ ἡ ἡδονὴ λαμβάνει ὑπόστασιν μᾶλλον ἐν τῇ ἀκινησίᾳ παρὰ ἐν τῇ κινήσει. Ἡ δὲ μεταβολὴ εἶναι τὸ γλυκύτατον ἐξ ὅλων τῶν πραγμάτων, ὅπως λέγει ὁ ποιητὴς (Εὐριπίδης, Ὀρεστ. 234), ἐξ αἰτίας κάποιας κακῆς ποιότητος. Διότι ὅπως ὁ εὐμετάβλητος ἄνθρωπος εἶναι κακῆς ποιότητος, κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ ἡ φύσις, ἥτις ἔχει ἀνάγκην μεταβολῆς εἶναι κακῆς ποιότητος. Διότι δὲν εἶναι οὔτε καλή, οὔτε ὅπως ἔπρεπε νὰ εἶναι). Τὰ 4 τελευταῖα κεφάλαια τοῦ Η' βιβλίου καίτοι κατὰ τὸ ὕφος ἀνεπεξέργαστα, ἔχουν πυκνὸν περιεχόμενον καὶ προέρχονται ἐκ τῆς γραφίδος τοῦ Ἀριστοτέλους. Τοῦτο μαρτυρεῖται καὶ ἐκ σπουδαιοτάτης μεθοδολογικῆς ὁδηγίας, τὴν ὁποίαν συναντῶμεν ἐν 1154 α 23: «Ἐπεὶ δ' οὐ μόνον τἀληθὲς δεῖ εἰπεῖν, ἀλλὰ καὶ τὸ αἴτιον τοῦ ψεύδους· τοῦτο γὰρ συμβάλλεται πρὸς τὴν πίστιν· ὅταν γὰρ εὔλογον φανῇ τὸ διατὶ φαίνεται ἀληθὲς οὐκ ὂν ἀληθές, πιστεύειν ποιεῖ τῷ ἀληθεῖ μᾶλλον» (Δὲν πρέπει νὰ ἀρκούμεθα εἰς τὸ νὰ παρουσιάζωμεν διὰ τοῦ λόγου τὴν ἀλήθειαν, ἀλλὰ καὶ τὸ αἴτιον τοῦ ψεύδους. Διότι τοῦτο πολὺ συντελεῖ, διὰ νὰ γίνῃ πιστευτὴ ἡ ἀλήθεια. Διότι, ὅταν κανεὶς κατανοήσῃ καλῶς τὴν αἰτίαν ἕνεκα τῆς ὁποίας κάτι ἐμφανίζεται ὡς ἀληθές, ἐνῶ δὲν εἶναι ἀληθές, τότε ἀποδέχεται τὴν ἀλήθειαν μετὰ μεγαλυτέρας ἐμπιστοσύνης). Λίαν ὀρθῶς ὁ Γκόμπερτς παραλληλίζει τὴν γνώμην ταύτην τοῦ Ἀριστοτέλους μὲ τὸ παράγγελμα, τὸ ὁποῖον ἐξέφερεν ὁ ἱδρυτὴς τοῦ γαλλικοῦ θετικισμοῦ Αὐγ. Κόντ, εἰπὼν ὅτι: «πρέπει νὰ καταστρέφωμεν μόνον ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον δυνάμεθα νὰ ἀντικαταστήσωμεν».

Βιβλίον Θ'. Ἀπὸ τοῦ βιβλίου Θ' ἀρχίζει ἡ περὶ φιλίας ἐξέτασις, ἥτις καταλαμβάνει καὶ τὸ ἑπόμενον βιβλίον Ι'. Τὸ περιεχόμενον τῶν σχετικῶν ἀναπτύξεων εἶναι τὸ αὐτὸ μὲ τὸ περιεχόμενον τοῦ βιβλίου Η' τῶν «Ἠθικῶν Εὐδημείων», μὲ τὴν διαφορὰν ὅτι ἡ ἀνάπτυξις εἰς τὰ «Ἠθικὰ Νικομάχεια» καταλαμβάνει μεγαλύτερον χῶρον. Εἰς τὰ «Ἠθικὰ Εὐδήμεια» ἡ περὶ φιλίας πραγματεία καταλαμβάνει 13 περίπου σελίδας τῆς στερεοτύπου ἐκδόσεως τοῦ Μπέκκερ, ἐνῶ εἰς τὰ «Ἠθικὰ Νικομάχεια» καταλαμβάνει 17 πλήρεις σελίδας. Ἐπειδὴ ἔχει γίνει εἰς τὸ ἄρθρον «Ἠθικὰ Εὐδήμεια» ἀνάπτυξις τῶν οὐσιωδῶν σημείων τῆς περὶ φιλίας θεωρίας τοῦ Ἀριστοτέλους, τὴν διόρθωσιν τῶν Θ' καὶ Ι' βιβλίων τῶν «Ἠθικῶν Νικομαχείων» καὶ θὰ προβῶμεν εἰς ἀπαραιτήτους τινὰς παρατηρήσεις καὶ συμπληρώσεις. Εἰς τὸ 1ον κεφάλαιον ἔχομεν ἓν ἐγκώμιον τῆς φιλίας. Ἡ φιλία ἐνδιαφέρει οὐ μόνον τὴν ἠθικήν, ἀλλὰ καὶ τὴν πολιτικὴν διὰ τὰς ἀκολούθους αἰτίας: 1ον) Ἐὰν δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ χαρακτηρισθῆ ὡς ἀρετή, εἶναι ὅμως κάτι τὸ ὁποῖον προϋποθέτει τὴν ἀρετὴν «ἔστι γὰρ τις ἀρετὴ ἢ μετ' ἀρετῆς». 2ον) Στηρίζεται ἐπὶ προδιαθέσεως ἥτις ὑπάρχει εἰς ὅλα τὰ ζωντανὰ ὄντα, καὶ εἰς τοὺς ἀνθρώπους καὶ εἰς τὰ ζῶα. 3ον) Εἶναι συνεκτικὸς δεσμὸς τῆς πολιτείας «ἔοικε δὲ καὶ τὰς πόλεις συνέχειν ἡ φιλία καὶ οἱ νομοθέται μᾶλλον περὶ αὐτὴν σπουδάζειν ἢ τὴν δικαιοσύνην· ἡ γὰρ ὁμόνοια ὁμοίον τι τῇ φιλίᾳ ἔοικεν εἶναι, ταύτης δὲ μάλιστα ἐφίενται καὶ τὴν στάσιν ἔχθραν οὖσαν μάλιστα ἐξελαύνουσιν. Καὶ φίλων μὲν ὄντων οὐδὲν δεῖ δικαιοσύνης, δίκαιοι δ' ὄντες προσδέονται φιλίας». (Φαίνεται δὲ νὰ ἀποτελῇ συνεκτικὸν δεσμὸν τῶν πόλεων ἡ φιλία καὶ οἱ νομοθέται ἐνδιαφέρονται περισσότερον δι' αὐτὴν παρὰ διὰ τὴν δικαιοσύνην. Διότι φαίνεται ἡ ὁμόνοια νὰ εἶναι κάτι ὅμοιον μὲ τὴν φιλίαν, ἐπιδιώκουν δὲ αὐτὴν οἱ νομοθέται εἰς ὕψιστον δεσμὸν καὶ τὴν διχοστασίαν, ἥτις εἶναι ἡ ἔχθρα, εἰς ὕψιστον βαθμὸν τὴν ἀποδιώκουν. Διότι μεταξὺ τῶν φίλων δὲν χρειάζεται δικαιοσύνη, ἐκεῖνοι δὲ οἵτινες εἶναι δίκαιοι χρειάζονται ἐπιπροσθέτως τὴν φιλίαν).

Ὁ Ἀριστοτέλης διδάσκει ὅτι τὸ Κράτος πρέπει νὰ ἀπαρτίζῃ κοινότητα φιλίας εἰς τὴν ὁποίαν ἡ ἔχθρα δὲν θὰ δύναται νὰ δημιουργήσῃ στάσιν, πάλιν τῶν τάξεων ὅπως λέγουν οἱ ὀπαδοὶ τοῦ ἱστορικοῦ ὑλισμοῦ. Εἰς τὸ 2ον κεφάλαιον διατυποῦνται αἱ σχετικαὶ ἀπορίαι. Προϋποθέτει ἡ φιλία διὰ νὰ ὑπάρξῃ ὁμοιότητα μεταξὺ τῶν φίλων ἢ ἀναμοιότητα; Προϋποθέτει νὰ εἶναι ἐνάρετοι οἱ μέλλοντες νὰ γίνουν φίλοι; Ποῖα εἶναι τὰ εἴδη ὑπὸ τὰ ὁποῖα ἡ φιλία ἐμφανίζεται; Ποῖον εἶναι τὸ ἀντικείμενον εἰς τὸ ὁποῖον κατευθύνεται ἡ φιλία, δηλαδὴ τὸ φιλητόν; Εἶναι ὁ στόχος τῆς φιλίας τὸ ἀγαθόν, τὸ ἡδὺ ἢ τὸ χρήσιμον; Προκειμένου περὶ ἀψύχων δὲν δύναται νὰ γίνῃ λόγος περὶ φιλίας. Διότι ἡ φιλία προϋποθέτει ἀνταπόκρισιν «ἀντιφίλησιν». Ὅταν λέγω ὁ Α ἄνθρωπος εἶναι φίλος τοῦ Β δὲν πρόκειται περὶ φιλίας κυριολεκτικῶς νοουμένης. Ἡ πραγματικὴ φιλία συνοδεύεται ὑπὸ διαθέσεως, ἤτις ἐπιθυμεῖ νὰ ὑπάρξουν ἀγαθὰ εἰς τὸν ἀγαπώμενον φίλον. Εἰς τὸ 3 κεφάλαιον διαστέλλονται τρία εἴδη φιλίας ἀνάλογα πρὸς τὰ εἴδη τοῦ φιλητοῦ. Ἔχομεν φιλίαν στηριζομένην ἐπὶ τῆς χρησιμότητος καὶ ἐπιδιώξεως ὠφελείας καὶ φιλίαν στηριζομένην ἐπὶ τῆς ἡδονῆς. Καὶ τὰ δύο ταῦτα εἴδη δὲν δύνανται νὰ χαρακτηρισθοῦν ὡς ἀνήκοντα εἰς τὴν τελείαν φιλίαν. Ἀποτελοῦν φιλίαν «κατὰ συμβεβηκὸς» εὐκόλως διαλυομένην. Οἱ γέροντες ρέπουν εἰς τὴν φιλίαν εἰς τὴν ὁποίαν ὁ κοινὸς δεσμὸς εἶναι τὸ συμφέρον.

Εἰς τοὺς νέους ὁ συνεκτικὸς τῆς φιλίας δεσμὸς εἶναι τὸ ἡδύ, δηλαδὴ ἡ ἐκ τῆς συναναστροφῆς προκύπτουσα εὐχαρίστησις. Διʼ αὐτὸ οἱ νέοι συνάπτουν ταχέως φιλίας καὶ ταχέως τὰς διαλύουν. Τοιαύτην ἀστάθειαν ἐμφανίζει καὶ ἡ ἐρωτικὴ φιλία «καὶ ἐρωτικοὶ δ' οἱ νέοι· κατὰ πάθος γὰρ καὶ διʼ ἡδονὴν τὸ πολὺ τῆς ἐρωτικῆς· διόπερ φιλοῦσι καὶ ταχέως παύονται πολλάκις

τῆς αὐτῆς ἡμέρας μεταπίπτοντες». (Οἱ νέοι τείνουν νὰ συνάπτουν ἐρωτικὰς φιλίας, ἡ δὲ ἐρωτικὴ φιλία καθοδηγεῖται ἀπὸ τὸ πάθος καὶ τὸ κίνητρόν της εἶναι ἡ ἡδονή· δι' αὐτὸ ἀγαποῦν καὶ ταχέως ἡ ἀγάπη των διαλύεται, καὶ παρουσιάζουν κατὰ τὴν αὐτὴν ἡμέραν πολλὰς μεταπτώσεις). Εἰς τὸ 4ον κεφάλαιον γίνεται λόγος περὶ τῆς «τελείας φιλίας», ἤτις συνάπτεται μεταξὺ τῶν ἀγαθῶν ἀνδρῶν καὶ τῆς ὁποίας ὁ συνεκτικὸς δεσμὸς εἶναι τὸ ἀγαθόν. Αὕτη ἡ φιλία περικλείει καὶ τὸ ἡδὺ καὶ τὸ ὠφέλιμον, παραμένει δὲ σταθερά. 'Αλλὰ πρὸς σύναψίν της χρειάζεται χρόνος, διὰ νὰ βεβαιωθοῦν οἱ συνάπτοντες αὐτὴν ὅτι ἀμφότεροι εἶναι ἀγαθοί.

Εἰς τὰ «Ἠθικὰ Εὐδήμεια» τὸ εἶδος τοῦτο τῆς φιλίας ὀνομάζεται «πρώτη φιλία». Τὰ λοιπὰ δύο εἴδη τῆς φιλίας θεωροῦνται ἐν τῷ κεφαλαίῳ 5 ὡς ἀποτελοῦντα φιλίαν οὐχὶ πραγματικήν, ἀλλὰ κατ' ἀπομίμησιν τῆς τελείας φιλίας. Δι' αὐτὸ αἱ φιλίαι αἱ ἐπὶ τοῦ ἡδέος καὶ χρησίμου στηριζόμεναι εἶναι ἀσταθεῖς καὶ εὐδιάβλητοι. 'Η τελεία φιλία εἶναι ἀδιάβλητος, διότι οἱ ἀγαθοὶ φίλοι εἶναι πλήρεις ἐμπιστοσύνης πρὸς ἀλλήλους, κατὰ τρόπον ὥστε νὰ μὴ ἐγχωρῇ οὐδεμία διαβολή. 'Επειδὴ δὲ ἡ φιλία εἶναι ἐνέργεια, δὲν δύναται νὰ ὑπάρχῃ ἐν λαθανούσῃ καταστάσει χωρὶς νὰ ἐκδηλώνεται. Διὰ τοῦτο συνάγεται ἐν κεφαλαίῳ 6 τὸ συμπέρασμα ὅτι ὁ ἐπὶ μακρὸν χωρισμὸς ἀπ' ἀλλήλων τῶν φίλων διαλύει τὴν φιλίαν. 'Επίσης ἐκ τῆς φιλικῆς σχέσεως πρέπει νὰ προκύπτῃ ἡδονή 'Εκ τούτου ἐξηγεῖται διατὶ δὲν συνάπτονται φιλίαι μεταξὺ τῶν γερόντων. 'Η γεροντικὴ ἡλικία εἶναι πλήρης ἀσθενειῶν καὶ λυπῶν, καὶ δὲν δύναται νὰ διαθέσῃ τὴν ἡδονὴν τὴν ὁποίαν ἀπαιτεῖ ἡ φιλία. Καὶ μέσα εἰς τὴν φιλίαν γίνεται αἰσθητὴ ἡ πρὸς ἡδονὴν τάσις συμπάσης τῆς φύσεως· «μάλιστα γὰρ ἡ φύσις φαίνεται τὸ λυπηρὸν φεύγειν, ἐφίεσθαι δὲ τοῦ ἡδέος» (εἶναι φανερὸν ὅτι ἡ φύσις εἰς ὑπερβολικὸν βαθμὸν ἀποφεύγει τὴν λύπην καὶ ἔχει ὡς στόχον της τὴν ἡδονήν). 'Η φιλία, συμφώνως πρὸς τὴν γιναμένην εἰς τὸ 7 κεφάλαιον ἀνάπτυξιν, δὲν εἶναι πάθος ἀλλὰ ἕξις, ἱκανότης δηλαδὴ τῆς ψυχικῆς διαθέσεως. Πάθος εἶναι τὸ ψυχολογικὸν βίωμα τῆς φιλίας, «ἡ φίλησις», ὅπως λέγει τὸ ἀρχαῖον κείμενον. 'Ο φίλος διὰ τὸν φίλον εἶναι ἓν ἀγαθόν. 'Ο ἀγαπῶν ἄρα τὸν φίλον του ἀγαπᾷ κάτι τὸ ἀποῖον ἐν τελευταίᾳ ἀναλύσει εἶναι εἰς αὐτὸν ἀγαθόν. 'Η φιλία συνοδεύεται ἀπὸ κάποιαν εὐχαρίστησιν ἀπορρέουσαν ἐξ αὐτῆς. Δι' αὐτὸ οἱ στρυφνοὶ ἄνθρωποι καὶ οἱ γέροντες δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ συνάπτουν φιλίας. 'Η φιλία, ὅπως καὶ ὁ ἔρως, δὲν δύναται νὰ συνάπτεται πρὸς πολλούς. Οἱ δυνάσται οἱ κατέχοντες τὴν πολιτικὴν ἐξουσίαν ἐκλέγουν τοὺς φίλους των ἐπὶ τῇ βάσει ὡρισμένων σκοπῶν, ἄλλους τοὺς κάμνουν φίλους διὰ νὰ διασκεδάζουν μὲ τὴν εὐτραπελίαν των, ἄλλους δὲ διότι ἔχουν τὴν ἱκανότητα νὰ ἐκτελοῦν τὰς προστα γάς των 'Αναλόγως τοῦ μεγέθους τῶν παρεχομένων ἐν τῇ φιλίᾳ ἀμοιβαίων ὑπηρεσιῶν διακρίνει τὸ 8ον κεφάλαιον πρῶτον φιλίας ἐν ἰσότητι καὶ δεύτερον φιλίας καθ' ὑπεροχήν. Κατὰ τὸ πρῶτον εἶδος αἱ ἀμοιβαίως προσφερόμεναι ὑπηρεσίαι εἶναι ἴσαι. Κατὰ τὸ δεύτερον ὅμως εἶδος οὐχί. Παραδείγματα δευτέρου εἴδους φιλίας εἶναι ἡ φιλία τοῦ πατρὸς πρὸς τὸν υἱόν, τοῦ ἀνδρὸς πρὸς τὴν γυναῖκα, τοῦ ἄρχοντος πρὸς τὸν ἀρχόμενον.

Εἰς τὸ 9ον κεφάλαιον προστίθενται παρατηρήσεις τινές, ὡς πρὸς τὴν δυνατότητα τῆς διατηρήσεως τῆς φιλίας. 'Εὰν μεταξὺ τῶν φίλων μεσολαβήσῃ μεγάλη ἀπόστασις καὶ βαθμολογικὴ διαφορά, εἴτε κατὰ τὸν πλοῦτον, εἴτε κατὰ τὰ ἀξιώματα κλπ., ἡ φιλία διαλύεται. 'Επειδὴ οἱ θεοὶ χωρίζονται κατὰ τὴν ἀξίαν διὰ μεγάλου διαστήματος ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους, δὲν δύναται νὰ νοηθῇ φιλία μεταξὺ αὐτῶν καὶ τῶν ἀνθρώπων. Διὰ τὸν αὐτὸν λόγον, ὅταν εἷς ἐκ τῶν φίλων μας λάβῃ μέγα ἀξίωμα, παύει νὰ τιμᾶ διὰ τῆς φιλίας του τοὺς πρώην φίλους του. 'Εν τέλει τοῦ κεφαλαίου ἀναπτύσσεται ἡ ἄποψις ὅτι ἡ φιλία συνίσταται εἰς τὸ νὰ ἀγαπῶμεν ἄλλους καὶ ὄχι νὰ ἀγαπώμεθα ὑπὸ ἄλλων. 'Ως παράδειγμα ἀναφέρονται αἱ μητέρες τῶν ὁποίων ὑψίστη χαρὰ εἶναι τὸ ὅτι ἀγαποῦν τὰ παιδιά των, χωρὶς νὰ ἔχουν ἀνταπόδοσιν «φιλοῦσι μὲν ἀντιφιλεῖσθαι δ' οὐ ζητοῦσιν, ἀλλ' ἱκανὸν αὐτοῖς ἔοικεν εἶναι ἐὰν ὁρῶσιν εὖ πράττοντας» (ἀγαποῦν τὰ παιδιά των καὶ δὲν ἀπαιτοῦν ἀνταπόδοσιν τῆς ἀγάπης, ἀλλὰ φαίνεται νὰ ἀρκοῦνται νὰ τὰ βλέπουν εὐτυχισμένα). Τὴν ἀντίληψιν ὅτι ἡ ἀγάπη δὲν ἀπαιτεῖ ἀνταγάπην ἐπανέλαβεν κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους ὁ Σπινόζα. "Ωστε ἡ κυρία ἀρετὴ τῶν φίλων δὲν εἶναι ἡ παθητικὴ ἀλλὰ ἡ ἐνεργητικὴ ἀγάπη. Αὐτὴ ἐξισώνει τὴν διάφορον ἀξίαν τὴν ὁποίαν ἔχουν οἱ φίλοι καὶ ὑψώνει τὴν φιλίαν εἰς ἰσότητα. Εἰς τὸ κεφάλαιον 10 σημειοῦται ὅτι ἡ καθ' ὑπεροχὴν καὶ ἀφισότητα φιλία λαμβάνει ὑπόστασιν μεταξὺ ἐναντίας ποιότητος ἀτόμων, ἤτοι μεταξὺ πένητος καὶ πλουσίου, ἀμαθοῦς καὶ σοφοῦ, ὡραίου καὶ ἀσχήμου, ἐραστοῦ καὶ ἐρωμένου. Λέγομεν συνήθως ὅτι τὰ ἀντίθετα ἐπιδιώκουν τὰ πρὸς αὐτὰ ἀντίθετα, ὅπως τὸ ἄσχημον τὸ ὡραῖον, τὸ ξηρὸν τὸ ὑγρόν. 'Η ἀλήθεια εἶναι ὅτι ὁ στόχος τῶν ἐπιδιώξεων δὲν εἶναι τὸ ἀντίθετον ἀλλὰ τὸ μέσον. Τὸ ξηρὸν δὲν ἐπιδιώκει νὰ ἔλθῃ εἰς τὴν ὑγρότητα, ἀλλ' εἰς μίαν μέσην μεταξὺ ὑγροῦ καὶ ξηροῦ κατάστασιν.

Εἰς τὸ κεφάλαιον 11 διαπιστώνεται ὅτι ἡ περιοχὴ εἰς τὴν ὁποίαν λαμβάνει ὑπόστασιν ἡ φιλία καὶ τὸ δίκαιον, εἶναι ἡ κοινότης «κοινωνία». Εἰς πᾶσαν κοινότητα συμπαρευρίσκεται καὶ ἡ φιλία καὶ τὸ δίκαιον». Διὰ τοῦτο ἡ παλαιὰ παροιμία λέγει «κοινὰ τὰ τῶν φίλων». Τὸ δίκαιον πάντοτε εὑρίσκεται εἰς ἑξάρτησιν μὲ τὴν κοινότητα ὅπως καὶ τὸ ἄδικον. Τὸ αὐτὸ ἀδίκημα διαπραττόμενον ἐντὸς τῆς οἰκογενειακῆς κοινότητος, π.χ. εἶναι πολὺ βαρύτερον, παρὰ ἂν διαπραχθῇ ἐντὸς μὴ οἰκογενειακοῦ κύκλου. Τὸ νὰ κτυπήσῃ π.χ. κανεὶς τὸν πατέρα του εἶναι πρᾶξις πολὺ ἀδικοτέρα ἀπὸ τοῦ νὰ κτυπήσῃ ἕνα ἄλλον ἄνθρωπον. 'Η πολιτικὴ κοινότης εἶναι ἡ συνολικὴ κοινωνία ἡ συμπεριλαμβάνουσα ἐν ἑαυτῇ πάσας τὰς μερικωτέρας κοινωνίας, ἐπιδιώκει δὲ οὐχὶ τὸ ἀτομικὸν συμφέρον ἀτόμων ἢ ὁμάδων, ἀλλὰ τὸ συμφέρον τῆς κοινότητος. 'Η πολιτικὴ κοινότης ἔχει τὴν προτεραιότητα ἐν συγκρίσει πρὸς πᾶσαν ἄλλην κοινότητα, διότι ἐξυπηρετεῖ ὄχι τὸ στιγμιαῖον, ἀλλὰ τὸ μόνιμον συμφέρον. «Πᾶσαι δ' αὗται ὑπὸ τὴν πολιτικὴν ἐοίκασιν εἶναι, οὐ γὰρ τοῦ παρόντος συμφέροντος ἡ πολιτικὴ ἐφίεται, ἀλλ' εἰς ἅπαντα τὸν βίον» (1160 α 21). ("Ολαι αἱ μερικῆς σημασίας κοινότητες τάσσονται κάτω ἀπὸ τὴν πολιτικὴν κοινότητα· διότι ἡ πολιτικὴ κοινότης δὲν ἐπιδιώκει τὸ πρόσκαιρον συμφέρον, ἀλλὰ τὸ ἀναφερόμενον εἰς ὅλην τὴν ζωήν). 'Εφ' ὅσον λοιπὸν ἀπεκαλύφθη ἡ ὕπαρξις στενῆς σχέσεως μεταξὺ πολιτικῆς κοινότητος καὶ φιλίας, πρέπει νὰ ἐρευνηθῇ ἡ ἐπίδρασις τὴν ὁποίαν ἀσκεῖ ἡ ὀργάνωσις τῆς πολιτείας ἐπὶ τῆς φιλίας. 'Η ἔρευνα αὕτη γίνεται εἰς τὰ 12ον καὶ 13ον κεφάλαια. Αἱ ὀρθαὶ μορφαὶ τῆς πολιτικῆς ὀργανώσεως εἶναι τρεῖς, ἡ μοναρχία, ἡ ἀριστοκρατία καὶ ἡ τιμοκρατία. Εἰς ταύτας ἀντιστοιχοῦν τρεῖς παρεκβάσεις, ἡ τυραννίς, ἡ ὀλιγαρχία καὶ ἡ δημοκρατία. Μεταξὺ τῆς πολιτικῆς καὶ οἰκογενειακῆς ὀργανώσεως παρατηρεῖται σταθερὰ ἀντιστοιχία. 'Η σχέσις πατρὸς πρὸς υἱὸν εἶναι ἀνάλογος πρὸς τὰς σχέσεις τοῦ βασιλέως πρὸς τοὺς ὑπηκόους του. 'Η σχέσις τοῦ συζύγου εἶναι ἀνάλογος πρὸς τὴν σχέσιν τοῦ ἀριστοκράτου πρὸς τοὺς ὑποτελεῖς του. 'Η σχέσις δὲ τῶν ἀδελφῶν πρὸς ἀλλήλους, εἶναι ἀνάλογος μὲ τὰς σχέσεις τῶν πολιτῶν τῆς τιμοκρατίας. 'Επειδὴ δὲ ἡ τιμοκρατία εἶναι πολὺ ὁμοία μὲ τὴν δημοκρατίαν, διὰ τὸν λόγον ὅτι πάντες οἱ ἔχοντες ἴσον ποσὸν χρημάτων θεωροῦνται ἴσοι πρὸς ἀλλήλους, δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι εἰς τὰς δημοκρατίας ἡ σχέσις τῶν πολιτῶν δύναται νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς ἀδελφική. Πράγματι εἰς τὴν γαλλικὴν δημοκρατίαν τοῦ 1789, ὁ ὅρος ἀδελφικότης (FRATERNITE) ἐχρησιμοποιήθη εὐρύτατα. 'Αλλὰ διὰ τὸν 'Αριστοτέλην, ὡς παρετήρησεν ὁ Γκόμπερτς, μία τοιαύτη ἀδελφικότης δὲν θὰ ἦτο συγγενειακῆς μορφῆς, ἀλλὰ θὰ ἀπέρρεεν ἀπὸ τὴν ἰδέαν τῆς ἰσότητος (EGALITE). Τὸ 12ον κεφάλαιον τελειώνει μὲ μίαν πικρὰν ἐκ μέρους τοῦ 'Αριστοτέλους ἐπίκρισιν τοῦ δημοκρατικοῦ πολιτεύματος «δημοκρατία δὲ μάλιστα μὲν ἐν ταῖς ἀδεσπότοις τῶν οἰκήσεων (ἐνταῦθα γὰρ πάντες ἐξ ἴσου) καὶ ἐν οἷς ἀσθενὴς ὁ ἄρχων καὶ ἑκάστω ἐξουσία» (1161 α 6). ('Η δημοκρατία δὲ πρὸ πάντων ἀναφαίνεται εἰς τὰς κατοικήσεις ὅπου δεν ὑπάρχει ἰδιοκτήτης· διότι εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν ὅλοι εἶναι ἴσοι καὶ ἐκεῖ ὅπου ὁ ἄρχων εἶναι ἀνίσχυρος καὶ ὁ καθένας κάμνει ὅ,τι θέλει). 'Αναλόγως πρὸς τὰ εἴδη τῶν πολιτευμάτων παρατηροῦνται καὶ ἰδιαίτερα εἴδη φιλιῶν. Εἰς τὰ μοναρχικὰ πολιτεύματα ἡ φιλία λαμβάνει τὴν μορφὴν σχέσεως πατρὸς πρὸς τὰ τέκνα. Εἰς τὰς ἀριστοκρατίας ἐπικρατεῖ τὸ κατ' ἀρετὴν εἶδος τῆς φιλίας. Εἰς τὰς τιμοκρατίας ἀπαντᾶται ἡ ἐπὶ τῆς ἰσότητος στηριζομένη φιλία τὸ αὐτὸ δὲ συμβαίνει καὶ εἰς τὰς δημοκρατίας. 'Η φιλία λαμβάνει τὸν χαρακτῆρα τῆς ἀδελφικῆς (FRATERNITE), καὶ τῆς ἑταιρικῆς (συντροφικῆς) σχέσεως. 'Η φιλία γίνεται λίαν σπανία εἰς τὰς τυραννίδας. Εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν ὁ μόνος δεσμὸς ὁ συνδέων τοὺς ἀνθρώπους εἶναι ἡ ὠφελιμότης καὶ ἡ σκαπανότης. 'Εν τέλει συζητεῖται τὸ πρόβλημα, ἂν εἶναι δυνατὸν νὰ συναφθῇ πρὸς δοῦλον φιλία. 'Η ἀπάντησις εἶναι ἡ ἀκόλουθος: «ἢ μὲν δοῦλος οὐκ ἔστι φιλία πρὸς αὐτόν· ἢ δ' ἄνθρωπος· δοκεῖ γὰρ εἶναί τι δίκαιον παντὶ ἀνθρώπῳ πρὸς πάντα τὸν δυνάμενον κοινωνῆσαι νόμου καὶ συνθήκης· καὶ φιλία δὴ καθ' ὅσον ἄνθρωπος» (1161 6 5). ('Από τῆς ἀπόψεως ὅτι εἶναι δοῦλος, δὲν δύναται νὰ συναφθῇ πρὸς αὐτὸν φιλία. 'Αλλ' ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ὅτι εἶναι ἄνθρωπος εἶναι δυνατὴ πρὸς αὐτὸν φιλία. Διότι φαίνεται ὅτι διὰ πάντα ἄνθρωπαν ὑπάρχει ἡ δυνατότης νὰ ἔλθῃ εἰς σχέσεις δικαίου πρὸς πάντα ἄνθρωπον, ὅστις δύναται νὰ εἰσέλθῃ εἰς κοινωνίαν διεπομένην ὑπὸ νόμου ἢ ὑπὸ συμβάσεως). Δὲν χρειάζονται σχόλια διὰ νὰ γίνῃ φανερὰ ἡ ἀνθρωπιστικὴ τοῦ 'Αριστοτέλους διάθεσις. "Εχει φθάσει εἰς τὴν σύλληψιν τῆς ἰδέας ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἀποτελεῖ αὐτοτελὲς νομικὸν ὑποκείμενον.

Τὰ διάφορα εἴδη τῆς φιλίας ἐξετάζονται εἰς τὸ 14ον κεφάλαιον. Διαιροῦνται δὲ εἰς δύο κατηγορίας: 1) εἰς τὴν συγγενικὴν καὶ 2) εἰς τὴν φιλίαν μεταξὺ μὴ συγγενῶν (συντροφικὴν φιλίαν). Αἱ πρὸς ἐξυπηρέτησιν πολιτικῶν σκοπῶν ὁμάδες, αἱ φυλετικαὶ καὶ κατὰ περίστασιν, ὡς ταξίδια, ἀδολιαρίαι κλπ. σχηματιζόμεναι ὁμάδες, διακρίνονται εἰς ἰδιαιτέραν τάξιν καὶ λέγονται κοινωνικαί. Εἰς τὴν τελευταίαν κατηγορίαν κατατάσσονται καὶ οἱ διὰ ξενίας φιλικοὶ δεσμοί, «αἱ ξενικαὶ φιλίαι».

"Ολα τὰ εἴδη τῆς συγγενικῆς φιλίας ἐξαρτῶνται ἐκ τῆς πατρικῆς. Οἱ πατέρες ἀγαποῦν τὰ τέκνα των ὅπως τὸν ἑαυτόν των, ὁμοίως δὲ καὶ αἱ μητέραι. Διὰ τὴν φιλίαν μεταξὺ συντρόφων ἀσκεῖ μεγάλην ἐπίδρασιν ἡ ἐκ μικρᾶς ἡλικίας συνοικείωσις καὶ συνδιατριβή. 'Η μεταξὺ ἀδελφῶν σχέσις ὁμοιάζει μὲ τὴν συντροφικὴν φιλίαν. 'Η μεταξὺ ἀνδρὸς καὶ γυναικὸς φιλία εἶναι ἐξ ὁλοκλήρου κατὰ φύσιν. Διότι κατὰ φύσιν ὁ ἄνθρωπος εἶναι πρωταρχικῶς ζῶον, τεῖνον νὰ συνδυασθῇ πρὸς τὸ ἑτερόφυλόν του, καὶ δευτερογενῶς πολιτικῶς 'Η οἰκογένεια εἶναι ἐν συγκρίσει μὲ τὴν πολιτείαν κάτι τὸ πρωταρχικώτερον.

Τὰ δύο τελευταῖα κεφάλαια ἐξετάζουν τὰς κατὰ τὴν φιλίαν παρουσιαζομένας διενέξεις καὶ προστριβάς. Κυρίως εἰς τὴν φιλίαν τῆς παροχῆς ἀμοιβαίων ὑπηρεσιῶν παρουσιάζονται προστριβαί, ἰδιαιτέρως εἰς τὴν περίπτωσιν καθ' ἣν αἱ προσφερόμεναι ἐξυπηρετήσεις δὲν ἔχουν ἐκ τῶν προτέρων σταθερῶς καθορισθῇ. Μία φιλία, εἰς τὴν ὁποίαν αἱ ἐξυπηρετήσεις καθορίζονται

ἐκ τῶν προτέρων, καλεῖται νομικὴ φιλία, ἡ δὲ φιλία, ἥτις συνάπτεται ἄνευ ὅρων, καλεῖται ἠθική. Εἰς τὰς πρὸς ὠφέλειαν συναπτομένας φιλίας μέτρον τῆς φιλίας εἶναι ἡ ὠφέλεια τοῦ λαμβάνοντος. Εἰς τὰς κατ' ἀρετὴν φιλίας μέτρον εἶναι ἡ προαίρεσις τοῦ προσφέροντας τὴν φιλικὴν ἐξυπηρέτησιν. Εἰς τὰς κατ' ἀρχὴν φιλίας αἱ προστριβαὶ εἶναι ἀνύπαρκτοι.

Εἰς τὸ τελευταῖον κεφάλαιον ἐξετάζονται αἱ προστριβαὶ αἱ παρατηρούμεναι εἰς τὴν φιλίαν προσώπων, τὰ ὁποῖα δὲν εἶναι ἴσα, ἀλλὰ τὸ ἓν ἵσταται εἰς ὑπεροχωτέραν θέσιν ἐν συγκρίσει μὲ τὸ ἄλλο, ὅπως ὁ πατὴρ καὶ τὸ τέκνον. Διὰ νὰ συγκρατηθοῦν αἱ φιλίαι τοῦ εἴδους τούτου πρέπει εἰς μὲν τὸν ὑπερέχοντα νὰ ἀπονέμεται μεγαλύτερον μερίδιον τιμῆς, εἰς δὲ τὸν κατώτερον μεγαλύτερον μερίδιον ὠφελείας. Διότι «τῆς μὲν ἀρετῆς ἡ τιμὴ γέρας, τῆς δ' ἐνδείας ἐπικουρία τὸ κέρδος» (τῆς ἀρετῆς ἐπιβράβευσις εἶναι ἡ ἀπονομὴ τιμῆς, διὰ δὲ τὴν ἔνδειαν ἐπικουρία εἶναι τὸ κέρδος).

Βιβλίον Ι'. Καὶ εἰς τοῦτο ἐξακολουθεῖ ἡ περὶ φιλίας πραγματεία. Εἰς τὸ πρῶτον κεφάλαιον παρέχονται ὁδηγίαι κατάλληλοι διὰ τὴν διατήρησιν τῆς φιλίας καὶ ἐξομάλυνσιν τῶν ἀναφυομένων μεταξὺ τῶν φίλων διαφορῶν. Τὸ αὐτὸ γίνεται καὶ εἰς τὸ 2ον κεφάλαιον, ἔνθα γίνεται λόγος καὶ περὶ τῶν προσώπων πρὸς τὰ ὁποῖα θὰ ἀναφέρωνται αἱ φιλικαὶ ὑπηρεσίαι, καὶ καθορίζονται διάφοροι περιπτώσεις. Ἐπακολουθεῖ εἰς τὸ 3ον κεφάλαιον ὁ καθορισμὸς τῶν συνθηκῶν ὑπὸ τὰς ὁποίας ἐπέρχεται ἡ διάλυσις τῆς φιλίας. Αἱ ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ ἡδέος ἢ χρησίμου συναπτόμεναι φιλίαι διαλύονται, ὅταν τὸ ἡδὺ ἢ τὸ χρήσιμον ἐκλείψῃ. Αἱ ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἀρετῆς συναπτόμεναι φιλίαι διαλύονται ὅταν ὁ εἷς τῶν φίλων ἐκπέσῃ τῆς ἀρετῆς, ἢ ὅταν ὁ ἕτερος φθάσῃ εἰς μέγα ὕψος ἀρετῆς. Διὰ τοῦτο δὲν δύναται νὰ παραμείνῃ σταθερὰ ἡ φιλία μεταξὺ δύο παιδίων, ἐκ τῶν ὁποίων τὸ ἓν μένει παιδί, ἐνῶ τὸ ἄλλο ἀναπτύσσεται. Πρὸς τοὺς φίλους, τοὺς ὁποίους ἄλλοτε εἴχομεν καὶ μετὰ τὴν διάλυσιν τῆς φιλίας πρέπει νὰ συμπεριφερώμεθα κατὰ τρόπον δεικνύοντα ὅτι ἔχει διασωθῇ εἰς τὴν ψυχήν μας ἀνάμνησις τῆς παλαιᾶς φιλικῆς σχέσεως. Τὸ θέμα τῶν ἐρευνῶν ἀλλάσσει ἀπὸ τοῦ 4ου κεφαλαίου. Εἰς τοῦτο ἀποδεικνύει ὁ Ἀριστοτέλης ὅτι ὅλα τὰ εἴδη τῆς φιλίας ἀνάγονται εἰς μίαν καὶ ἀρχικήν, ἥτις εἶναι ἡ φιλία τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν ἴδιον τὸν ἑαυτόν του. Διὰ τῆς τολμηρᾶς ταύτης σκέψεως καταργεῖται τὸ μεταξὺ ἐγωϊσμοῦ καὶ ἀλτρουϊσμοῦ χάσμα, ἐφ' ὅσον ὁ φίλος ἀναγνωρίζεται ὡς ἐπέκτασις τοῦ ἑαυτοῦ μας. Φίλος μας εἶναι ἐκεῖνος, τὸν ὁποῖον ἀγαπῶμεν καὶ διὰ τὸν ὁποῖον ποθοῦμεν νὰ εἶναι εὐτυχής. Ἀλλὰ μίαν τοιαύτην φιλίαν ἔχομεν καὶ πρὸς τὸν ἴδιον τὸν ἑαυτόν μας: «Πρὸς ἑαυτὸν δὲ τούτων ἕκαστον τὰ ἐπιεικῆ ὑπάρχει οὗτος γὰρ ὁμογνωμονεῖ ἑαυτῷ καὶ τῶν αὐτῶν ὀρέγεται κατὰ πᾶσαν τὴν ψυχήν· καὶ βούλεται δὴ ἑαυτῷ τἀγαθὰ καὶ ζῆν δὲ βούλεται ἑαυτὸν καὶ σώζεσθαι καὶ μάλιστα τοῦτο ὧ φρονεῖ» (1166 α 10) (Ὅλοι αὐτοὶ οἱ ὁρισμοὶ ἐμφανίζονται καὶ εἰς τὰ συναισθήματα τὰ ὁποῖα ἔχει ἀπέναντι τοῦ ἑαυτοῦ του ὁ ἐνάρετος ἄνθρωπος. Διότι αὐτὸς εὑρίσκεται πάντοτε κατὰ τὰς γνώμας του εἰς συμφωνίαν μὲ τὸν ἑαυτόν του καὶ ἐπιδιώκει τὰ αὐτὰ πράγματα δι' ὅλων του τῶν ψυχικῶν δυνάμεων. Ἡ βούλησίς του ἔχει ὡς στόχον της τὴν πραγματοποίησιν ἐκείνων τὰ ὁποῖα εἶναι διὰ τὸν ἑαυτόν του ἀγαθά. Θέλει λοιπὸν ὁ ἐνάρετος ἄνθρωπος νὰ ζῇ ὁ ἑαυτός του καὶ νὰ διασώζεται καὶ μάλιστα τοῦτο τὸ μέρος τῆς ψυχῆς του, διὰ τοῦ ὁποίου σκέπτεται).

Ἕκαστος ἄνθρωπος ἀγαπᾷ τὴν ἰδικήν του ἀτομικὴν ὕπαρξιν, δὲν θὰ ἦτο δὲ διατεθειμένος νὰ ἐγκαταλίπῃ τὴν ἰδικήν του ἀτομικὴν ὑπόστασιν καὶ νὰ γίνῃ κάτι ἄλλο διάφορον ἀπὸ ὅ,τι εἶναι διὰ νὰ ἀπολαύσῃ πάντα τὰ ἀγαθά: «Ἀγαθὸν γὰρ τῷ σπουδαίῳ τὸ εἶναι, ἕκαστος δ' ἑαυτῷ βούλεται τἀγαθά, γενόμενος δ' ἄλλος αἱρεῖται οὐδεὶς πάντ' ἔχειν (ἔχει γὰρ καὶ νῦν ὁ θεὸς τἀγαθόν) ἀλλ' ὧν ὅ,τι ποτ' ἐστὶ» (1166 α 19) (Διότι εἰς τὸν ἀξιόλογον ἄνθρωπον ἡ ὕπαρξίς του εἶναι ἀγαθόν, πᾶς δὲ ἄνθρωπος θέλει τὰ ἀγαθὰ τὰ σχετιζόμενα μὲ τὸν ἑαυτόν του, οὐδεὶς δὲ προτιμᾷ νὰ ἔχῃ ὅλα τὰ ἀγαθά, ἐὰν πρόκειται νὰ ἀλλάξῃ ἡ ὑπόστασίς του καὶ νὰ γίνῃ ἄλλος διαφορετικὸς ἀπὸ ὅ,τι ἦτο (διότι καὶ ὁ Θεὸς ἔχει τὸ ἀγαθὸν ἀμέσως καὶ εἰς τὴν κατάστασιν εἰς τὴν ὁποίαν εὑρίσκεται χωρὶς νὰ εἶναι ἀνάγκη νὰ ἀλλάσσῃ), ἀλλὰ προτιμᾷ νὰ ἔχῃ τὰ ἀγαθά, διατηρούμενος εἰς τὴν κατάστασιν εἰς τὴν ὁποίαν εὑρίσκεται).

Ὁ ἀρχικὸς καὶ πρῶτος σύντροφος τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ὁ ἴδιος ὁ ἑαυτός του, μὲ τὸν ὁποῖον συνδιατρίβει πάντοτε, συμμεριζόμενος τὰς ἡδονάς, λύπας καὶ πάσας τὰς ἀπασχολήσεις «συναλγεῖ τε καὶ συνήδεται ἑαυτῷ» (συμμερίζεται μὲ τὸν ἑαυτόν του τοὺς πόνους καὶ τὰς εὐχαριστήσεις). Ὁ φίλος εἶναι εἷς δεύτερος ἑαυτός μας καὶ διὰ τοῦτο συμμετέχει εἰς ὅλας τὰς λύπας, τὰς χαρὰς καὶ τὰς ἀπασχολήσεις μας: «ἔστι γὰρ ὁ φίλος ἄλλος αὐτός» (διότι ὁ φίλος εἶναι εἷς ἄλλος ἑαυτός μας). Ὅθεν ἡ ἀληθινὴ φιλία πρὸς ἄλλον ἔχει ὡς πρότυπόν της τὴν φιλίαν, τὴν ὁποίαν ἔχει ἕκαστος πρὸς τὸν ἑαυτόν του, Ἀλλὰ φιλίαν καὶ ὁμογνωμοσύνην πρὸς τὸν ἑαυτόν του ἔχει μόνον ὁ ἐνάρετος ἄνθρωπος. Διὰ τοῦτο αὐτὸς δύναται νὰ ἔχῃ καὶ φίλους. Ὁ φαῦλος ζῇ ἐν διαρκεῖ διαστάσει πρὸς τὸν ἑαυτόν του, καὶ ὡς ἐκ τούτου καὶ πρὸς τοὺς ἄλλους εὑρίσκεται εἰς ἔριδας καὶ διαφοράς, μὴ δυνάμενος νὰ συνάψῃ σταθερὰς φιλίας. Οἱ φαῦλοι εὑρίσκονται «ἐν διαρκεῖ φυγῇ» ἐναντι τοῦ ἑαυτοῦ των, δὲν ἔχουν οὐδὲν ἴχνος φιλίας εἰς τὴν ψυχήν των καὶ εἰς τὸ τέλος αὐτοκτονοῦν: «Οἷς δὲ πολλὰ καὶ δεινὰ πέπρακται καὶ διὰ τὴν μοχθηρίαν μισοῦνται, καὶ φεύγουσι τὸ ζῆν καὶ ἀναιροῦσιν ἑαυτούς. Ζητοῦσί τε οἱ μοχθηροί, μεθ' ὧν συνημμερεύσουσιν, ἑαυτοὺς δὲ φεύγουσιν· ἀναμιμνήσκονται γὰρ πολλῶν καὶ δυσχερῶν, καὶ τοιαῦτ' ἕτερα ἐλπίζουσι καθ' ἑαυτοὺς ὄντες, μεθ' ἑτέρων δ' ἐπιλανθάνονται» (1166 6 11). (Ὅσοι δὲ ἔχουν διαπράξει πολλὰ ἀνοσιουργήματα καὶ εἶναι λόγω τῆς κακίας των μισητοί, εἰς αὐτοὺς καὶ ἡ ζωὴ εἶναι κάτι ἀπὸ τὸ ὁποῖον πρέπει νὰ φύγουν καὶ αὐτοκτονοῦν. Ζητοῦν δὲ οἱ κακοὶ ἄνθρωποι συντρόφους, μαζὶ μὲ τοὺς ὁποίους θὰ περάσουν τὴν ἡμέραν των, ἀποφεύγουν δὲ νὰ μείνουν μόνοι μὲ τὸν ἑαυτόν των. Διότι, ὅταν μένουν μόνοι, καταβασανίζονται ἀπὸ πολλὰς καὶ δυσαρέστους ἀναμνήσεις, καὶ ἡ προσδοκία τοῦ μέλλοντος τοὺς βασανίζει μὲ τὴν ἀπειλὴν παρομοίων ἐνδεχομένων. Ὅταν δὲ κάμνουν συντροφιὰν μὲ τοὺς ἄλλους, ὅλα αὐτὰ τὰ λησμονοῦν).

Εἶναι ἄξιον προσοχῆς ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης ἔχει ἐπισημάνει τὸ φαινόμενον τῆς φυγῆς πρὸ τοῦ ἑαυτοῦ μας καὶ τῆς ἐκζητήσεως τῆς λήθης διὰ τῆς ἐναρθρώσεώς μας εἰς τὴν ὁμάδα. Ἡ ὑπαρξιακὴ φιλοσοφία τῆς τρίτης δεκαετηρίδος τοῦ 20οῦ αἰῶνος, ἔφερε πάλιν εἰς τὴν ἐπικαιρότητα καὶ τὸ γεγονὸς τῆς φυγῆς καὶ τὸ γεγονὸς τῆς λήθης. Ἐλέχθη ὅτι οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες δὲν εἶχον βαθὺν ἐσωτερικὸν ψυχικὸν ὁρίζοντα καὶ ἠγνόουν τὴν σπουδαιότητα τῶν λεγομένων «ἐσωτερικῶν διακρίσεων». Ἡ μελέτη τῶν κειμένων τοῦ Ἀριστοτέλους ἀποδεικνύει ὅτι τὰ φαινόμενα ταῦτα ἦσαν γνωστά, ἀλλ' ἐθεωροῦντο ἐνδημοῦντα εἰς μοχθηρὰς ψυχάς, αἵτινες γέμουν διασπάσεως καὶ διαρκοῦς μεταμελείας. Τὴν ὅλην του ψυχολογικὴν ἀνάλυσιν τερματίζει ὁ Σταγιρίτης διὰ τῆς ἀκολούθου προτρεπτικῆς νουθεσίας: «Οὐ δὴ φαίνεται ὁ φαῦλος οὐδὲ πρὸς ἑαυτὸν φιλικῶς διακεῖσθαι διὰ τὸ μηδὲν ἔχειν φιλητόν· εἰ δὴ τὸ οὕτως ἔχει λίαν ἐστὶν ἄθλιον, φευκτέον τὴν μοχθηρίαν διατεταμένως καὶ πειρατέον ἐπιεικῆ εἶναι· οὕτω γὰρ καὶ πρὸς ἑαυτὸν φιλικῶς ἂν ἔχοι καὶ ἑτέρῳ φίλος γένοιτο». (Ὁ φαῦλος εἶναι φανερὸν ὅτι οὔτε πρὸς τὸν ἑαυτόν του διάκειται φιλικῶς, διότι δὲν ἔχει μέσα του τίποτε τὸ ὁποῖον νὰ εἶναι ἄξιον φιλίας. Ἐὰν λοιπὸν μία τοιαύτη κατάστασις ἀποτελῇ ἀθλιότητα, πρέπει μὲ τὴν καταβολὴν ὅλων μας τῶν δυνάμεων νὰ ἀποφεύγωμεν τὴν κακίαν καὶ νὰ προσπαθῶμεν νὰ εἴμεθα ἐνάρετοι. Διότι, μόνον κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον καὶ πρὸς τὸν ἑαυτόν του κανεὶς θὰ ἔχῃ φιλικὴν διάθεσιν καὶ πρὸς ἄλλους θὰ γίνῃ φίλος).

Εἰς τὸ 5ον κεφάλαιον γίνεται λόγος περὶ τῆς εὐνοίας. Αὕτη εἶναι μία ἐπιπολαία καὶ ἄνευ θέρμης συμπάθεια, προκαλουμένη ἐξ ἐξωτερικῶν ἐντυπώσεων. Ὅπως δὲν δύναται νὰ αἰσθανθῇ κανεὶς ἔρωτα πρὸς ἓν πρόσωπον, ἂν δὲν ὑπάρξῃ κατ' ἀρχὴν ἡ ἐκ τῆς θέας τοῦ προσώπου τούτου εὐχαρίστησις, κατὰ τὸν αὐτὸν τοόπον δὲν δύναται νὰ συναφθῇ φιλία, ἂν δὲν προηγηθῇ ἡ εὔνοια, ἡ συμπάθεια, ὅπως λέγομεν σήμερον. Δι' αὐτὸ ἡ εὔνοια χαρακτηρίζεται ὡς ἀρχὴ φιλίας.

Περὶ τῆς ὁμονοίας γίνεται λόγος εἰς τὸ 6ον κεφάλαιον. Ὁμόνοια δὲν εἶναι ἡ σύμπτωσις τῶν γνωμῶν εἰς ὅλα τὰ ζητήματα, π.χ. καὶ εἰς τὰ ἀστρονομικὰ καὶ εἰς τὰ μαθηματικά. Ἡ ὁμόνοια ἀναφέρεται μόνον εἰς τὰς πολιτικὰς πράξεις, καλεῖται δὲ διὰ τοῦτο καὶ «φιλία πολιτική». Μόνον οἱ ἐνάρετοι ἄνθρωποι δύνανται νὰ ὁμονοοῦν, ὄχι• ὅμως καὶ οἱ φαῦλοι, τῶν ὁποίων αἱ γνῶμαι μεταβάλλονται, ὅπως τὰ ρεύματα τοῦ Εὐρίπου. Οἱ φαῦλοι, ἐπιδιώκοντες ἕκαστος τὸ ἰδικόν του συμφέρον, δὲν δύνανται νὰ ὁμονοοῦν. Οἱ ἐνάρετοι θυσιάζουν τὸ ἀτομικὸν συμφέρον εἰς τὸ δίκαιον καὶ τὸ κοινόν.

Εἰς τὸ 7ον κεφάλαιον συζητεῖται ἡ ἀπορία διατί οἱ εὐεργέται ἀγαποῦν τοὺς ὑπ' αὐτῶν εὐεργετηθέντας εἰς βαθμὸν ἀνώτερον, παρὰ οἱ εὐεργετηθέντες τοὺς εὐεργετήσαντας. Ἡ λαϊκὴ ἀντίληψις ἐξηγεῖ τὸ φαινόμενον τοῦτο, ἐξομοιώνουσα τὸν εὐεργέτην πρὸς τὸν δανειστήν, τὸν δὲ εὐεργετούμενον πρὸς τὸν ὀφειλέτην. Ὁ δανειστὴς ἐπιθυμεῖ νὰ ὑπάρχῃ καὶ νὰ εὑρίσκεται εἰς καλὴν κατάστασιν ὁ ὑπ' αὐτοῦ δανεισθείς, διότι οὕτω θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ ἐξοφλήσῃ οὗτος τὸ πρὸς αὐτὸν χρέος του. Ὁ ὀφειλέτης ὅμως ἐπιθυμεῖ ἐνδομύχως νὰ μὴ ὑπάρχῃ ὁ δανειστής, διὰ νὰ μὴ ὑποχρεωθῇ νὰ ἀποδώσῃ τὴν ὀφειλήν. Ἡ τοιαύτη λύσις τῆς ἀπορίας ἀπορρίπτεται, διότι ἡ εὐεργεσία δὲν εἶναι δάνειον, ἀλλ' ἐκδήλωσις φιλίας πρὸς τὸν εὐεργετούμενον. Ἐπιτυχεστέρα εἶναι ἡ ἑρμηνεία, κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ εὐεργεσία εἶναι ἓν ἔργον προσφιλὲς εἰς ἐκεῖνον ὅστις τὴν ἐπραγματοποίησεν. Ὅπως οἱ τεχνῖται ἀγαποῦν τὰ ἔργα των; οἱ ποιηταὶ τὰ ποιήματά των, αἱ μητέρες τὰ τέκνα των, οὕτω καὶ οἱ εὐεργέται ἀγαποῦν τοὺς ὑπ' αὐτῶν εὐεργετηθέντας, διότι δι' αὐτῶν διασώζεται τὸ ἔργον τῆς εὐεργεσίας. Ἡ βαθυτέρα αἰτία εἶναι φύσεως ὀντολογικῆς. Ἡ ὕπαρξις εἶναι κάτι τὸ ἀγαπητὸν εἰς ὅλους. Ἡ πραγματικὴ ὕπαρξις συμπίπτει μὲ τὴν κατάστασιν ἐκείνην, κατὰ τὴν ὁποίαν τὸ ὑπάρχον ὂν ἐμφανίζει ἐνεργητικότητα. Ὅθεν ἐπειδὴ ἡ εὐεργεσία εἶναι ἐκδήλωσις τῆς ἐνεργητικότητος τῆς ὑπάρξεώς μας, μᾶς εἶναι περισσότερον ἀγαπητὴ παρὰ τὸ νὰ δεχώμεθα ἡμεῖς εὐεργεσίαν ἐκ μέρους ἄλλου. Ἡ ἀγάπη λοιπόν, τὴν ὁποίαν ἐκδηλοῦμεν πρὸς τὸν ὑφ' ἡμῶν εὐεργετούμενον, εἶναι ἀγάπη ἀπευθυνομένη πρὸς τὸν ἴδιον τὸν ἑαυτόν μας: «Τούτου δ' αἴτιον ὅτι τὸ εἶναι πᾶσιν αἱρετὸν καὶ φιλητόν, ἐσμὲν δ' ἐνεργεία (τῷ ζῇν γὰρ καὶ πράττειν), ἐνεργείᾳ δ' ὁ ποιήσας τὸ ἔργον ἐστί πως· στέργει δὴ τὸ ἔργον, διότι καὶ τὸ εἶναι» (1168 α 5). (Ἡ αἰτία τούτου εἶναι ὅτι ἡ ὕπαρξις εἰς ὅλους ἀποτελεῖ ἀντικείμενον προτιμήσεως καὶ ἀγάπης, ἐχομεν δὲν τὴν ὕπαρξιν ὅταν εἴμεθα εἰς κατάστασιν ἐνεργείας (ὅταν δηλαδὴ ζῶμεν καὶ πράττωμεν). Τὸ (ἐκ τῆς ἐνεργείας δὲ παραχθέν) ἔργον ἀντιπροσωπεύει κατά τινα τρόπον τὸν κατασκευαστήν του εἰς πλήρη ἐνεργείας κατάστασίν του. Ὁ κατασκευαστὴς λοιπὸν ἀγαπᾷ τὸ ἔργον του, διότι ἀγαπᾷ καὶ τὴν ἰδικήν του ὑπόστασιν).

Ἡ λύσις αὕτη μᾶς κάμνει νὰ ἐννοήσωμεν, διατί ἀγαπῶμεν περισσότερον τὰ ἔργα, ὅσα μᾶς ἐστοίχισαν μεγάλους κόπους. Αἱ μητέρες ἀγαποῦν τὰ τέκνα των περισσότερον, διότι καταβάλλουν μεγάλους κόπους διὰ νὰ τὰ γεννήσουν καὶ νὰ τὰ ἀναθρέψουν. Ἄρα στοιχεῖον, καθιστῶν πρᾶγμά τι ἀγαπητὸν εἶ-

ναι ὁ καταβληθεὶς διὰ τὴν δημιουργίαν του κόπος. Τὴν ἀντίληψιν ταύτην θορυβωδῶς διεκήρυξε κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους ὁ Γερμανὸς φιλόσοφος Νίτσε, ὡς ἴδιον εὕρημα. Λίαν ἐνδιαφέρουσα εἶναι ἡ ἐν τῷ κεφαλαίῳ 8 γινομένη ἐν σχέσει μὲ τὴν φιλίαν ἔρευνα. Ἡ λαϊκὴ ἀντίληψις κατακρίνει τὴν φιλαυτίαν, θεωρεῖ δὲ φίλαυτον τὸν ἄνθρωπον, ὅστις διαμφισβητεῖ διὰ τὸν ἑαυτόν του τὴν κυριότητα ἰδίως ὑλικῶν ἀγαθῶν. Μία τοιούτου εἴδους φιλαυτία εἶναι βεβαίως κατακριτέα. Ὑπάρχει ὅμως καὶ ἕτερον εἶδος φιλαυτίας, τὸ ὁποῖον δὲν γνωρίζει ἡ λαϊκὴ ἀντίληψις. Πρόκειται περὶ τῆς φιλαυτίας τῆς νοουμένης ὡς ἀγάπης τοῦ ἀτόμου ἀπευθυνομένης ὄχι πρὸς τὰς ὁρμὰς καὶ τὰς ἐπιθυμίας του, ἀλλὰ πρὸς τὸ καλύτερον τμῆμα τοῦ ἑαυτοῦ του, δηλαδὴ τὴν σκέψιν. Ὁ φίλαυτος τοῦ δευτέρου τούτου εἴδους «ἀπονέμει ἑαυτῷ τὰ κάλλιστα καὶ μάλιστ' ἀγαθὰ καὶ χαρίζεται ἑαυτοῦ τῷ κυριωτάτῳ» (ἀπονέμει εἰς τὸν ἑαυτόν του τὰ ὡραιότατα καὶ ἀνώτατα ἀγαθὰ καὶ ἐξυπηρετεῖ τὸ σπουδαιότερον τοῦ ἑαυτοῦ του τμῆμα). Ὥστε κατ' ἀνάγκην ὁ ἀνάρετος θὰ εἶναι φίλαυτος. Αὐτὸς ἐκλέγει διὰ τὸν ἑαυτόν του τὴν μερίδα τοῦ ἀγαθοῦ, καὶ ἐπειδὴ εἶναι ἀγαθός, δρᾷ ἐπωφελῶς καὶ διὰ τοὺς φίλους καὶ τὴν πατρίδα: «Ἀληθὲς δὲ περὶ τοῦ σπουδαίου καὶ τὸ τῶν φίλων ἕνεκα πολλὰ πράττειν καὶ τῆς πατρίδος, κἂν δέῃ ὑπεραποθνήσκειν». (Εἶναι δὲ ἀληθὲς ἐν σχέσει μὲ τὸν ἀνάρετον ἄνθρωπον τὸ ὅτι πολλὰ πράττει διὰ νὰ ἐξυπηρετήσῃ τοὺς φίλους του καὶ τὴν πατρίδα του καὶ ὅτι ὅταν χρειάζεται θυσιάζῃ καὶ τὴν ζωήν του).

Εἶναι ἄξιον πολλῆς προσοχῆς, ὅτι πηγὴν τῆς αὐτοθυσίας θεωρεῖ ὁ Ἀριστοτέλης τὴν εὐγενῆ φιλαυτίαν. Ὁ ἐκλέξας τὴν ἀγαθὴν μερίδα ἐνάρετος ἄνθρωπος, ἐν τῇ ἐπιδιώξει τῶν εὐγενῶν ἰδεωδῶν, δὲν διστάζει νὰ θυσιάσῃ καὶ τὴν ζωήν του: «Ἐν πᾶσι δὲ τοῖς ἐπαινετοῖς ὁ σπουδαῖος φαίνεται ἑαυτῷ τοῦ καλοῦ πλέον νέμων. Οὕτω μὲν οὖν φίλαυτον εἶναι δεῖ, καθάπερ εἴρηται· ὡς δ' οἱ πολλοί, οὐ χρή». (Εἰς ὅλας δὲ τὰς ἐπαινετὰς πράξεις εἶναι φανερὸν ὅτι ὁ ἀξιόλογος ἄνθρωπος ἀπονέμει εἰς τὸν ἑαυτόν του τὸ μεγαλύτερον μερίδιον τῶν ἀξιολόγων ὑποχρεώσεων. Ὑπὸ τὴν ἔννοιαν αὐτήν, ὅπως τὴν ἀνεπτύξαμεν, πρέπει νὰ εἶναι κανεὶς φίλαυτος καὶ ὄχι ὑπὸ τὴν ἔννοιαν, ὑπὸ τὴν ὁποίαν νοεῖ τὴν φιλαυτίαν ἡ λαϊκὴ ἀντίληψις).

Περισσότερον βαθεῖα εἶναι ἡ ἐξέτασις τῆς ἐν τῷ 9ῳ κεφαλαίῳ συζητουμένης ἀπορίας, ἤτις ἐρωτᾷ ἂν ὁ εὐδαίμων ἔχῃ ἀνάγκην φίλων. Ὁ Ἀριστοτέλης λύει τὴν τεθεῖσαν ἀπορίαν καταφατικῶς. Μεταξὺ τῶν χρησιμοποιουμένων διὰ τὴν λύσιν της ἐπιχειρημάτων, δύο εἶναι τὰ σπουδαιότερα:

1) Ὁ ὕψιστος σκοπὸς τῆς ζωῆς εἶναι ἡ ὡς θεωρία ἐκδηλουμένη ἐνέργεια. Ἡ εἰς τὸν ἑαυτόν μας ἀναφερομένη θεώρησις ὅμως εἶναι δυσχερής. Εὐκολωτέρα δὲ εἶναι ἡ εἰς τὸν ἄλλον ἄνθρωπον ἀναφερομένη θεώρησις. Ὥστε τὸ νὰ ἔχωμεν πλησίον μας φίλους καὶ νὰ λαμβάνωμεν αὐτοὺς ὡς ἀντικείμενον τῆς θεωρητικῆς ἀπασχολήσεως τῆς σκέψεώς μας, θὰ καταστήσῃ εὐκολωτέραν τὴν θεώρησιν τοῦ ἑαυτοῦ μας καὶ τὴν αὐτογνωσίαν. Ὁ Ἀριστοτέλης γνωρίζει καλῶς ὅτι ἡ εἰς ἓν ἄλλο ἐγὼ ἀναφερομένη γνῶσις προηγεῖται τῆς ἰδικῆς μας αὐτογνωσίας: «Πρῶτον γνωρίζομεν τὸ σὺ καὶ ἔπειτα τὸ ἐγώ», εἶπεν ὁ Νίτσε. Ὁ Ἀριστοτέλης λέγει «θεωρεῖν δὲ μᾶλλον τοὺς πέλας δυνάμεθα ἢ ἑαυτοὺς καὶ τὰς ἐκείνων πράξεις ἢ τὰς οἰκείας» (1. 169 6 33). (Δυνάμεθα νὰ θεωρῶμεν καλύτερον τοὺς ἄλλους καὶ ὄχι τοὺς ἑαυτούς μας καὶ τὰς πράξεις ἐκείνων καὶ ὄχι τὰς ἰδικάς μας». Ἐκ τούτων προκύπτει τὸ συμπέρασμα: «ὁ μακάριος δὴ φίλων τοιούτων δεήσεται, εἴπερ θεωρεῖν προαιρεῖται πράξεις ἐπιεικεῖς καὶ οἰκείας» (ὁ εὐδαίμων θὰ ἔχῃ ἀνάγκην τοιούτων φίλων, ἐφ' ὅσον θὰ προτιμᾷ νὰ θεωρῇ πράξεις ἐναρέτους καὶ ἁρμοζούσας εἰς τὴν φύσιν του). Ὥστε εἶναι ἰσχυρὸν μέσον ἀτομικῆς καὶ ἠθικῆς αὐτογνωσίας.

2) Τὸ δεύτερον ἐπιχείρημα ἀντλεῖται ἀπὸ τὸ φαινόμενον τῆς αὐτοσυνειδησίας. Δὲν ἐκτελοῦμεν μόνον ὡς ψυχικὰ ὄντα αἰσθητικὰς καὶ νοητικὰς ἐνεργείας. Ἔχομεν συγχρόνως καὶ τὴν συνείδησιν ὅτι ἡμεῖς εἴμεθα οἱ αἰσθανόμενοι καὶ ἐνεργοῦντες. Ἡ τοιαύτη αὐτοσυνειδησία μᾶς δίδει ἀσφαλῆ διαβεβαίωσιν περὶ τοῦ ὅτι ὑπάρχομεν καὶ ζῶμεν. Ἐπειδὴ δὲ τὸ ζῆν εἶναι εἰς ὑπερβολικὸν βαθμὸν εὐχάριστον, ἀνακαλύπτων ὁ ἄνθρωπος τὸν ἑαυτόν του ζῶντα καὶ αἰσθανόμενον, πληροῦται χαρᾶς καὶ μακαριότητος. Ἐπίσης ὅταν ἀνακαλύπτῃ ὅτι καὶ ὁ φίλος του, ὅστις εἶναι ἕν ἕτερον ἐγώ, ὑπάρχει, πληροῦται χαρᾶς καὶ μακαριότητος. Ἡ τοιαύτη δὲ ἀνακάλυψις τῆς ὑπάρξεως τοῦ φίλου γίνεται εἰς τὴν κοινωνικὴν ζωὴν διὰ τῆς συμβιώσεως καὶ τῆς συναισθήσεως. Ὅθεν ἡ ὕπαρξις φίλων εἶναι μέσον, τὸ ὁποῖον συμπληρώνει τὴν μακαριότητα τοῦ εὐδαίμονος: «Ὁ δ' ὁρῶν ὅτι ὁρᾷ αἰσθάνεται καὶ ὁ ἀκούων ὅτι ἀκούει καὶ ὁ βαδίζων ὅτι βαδίζει, καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων ὁμοίως ἔστι τι τὸ αἰσθανόμενον ὅτι ἐνεργοῦμεν, ὥστε ἂν αἰσθανώμεθα ὅτι αἰσθανόμεθα, κἂν νοῶμεν ὅτι νοοῦμεν, τὸ δ' ὅτι αἰσθανόμεθα ἢ νοοῦμεν ὅτι ἐσμέν (τὸ γὰρ εἶναι ἦν αἰσθάνεσθαι ἢ νοεῖν), τὸ δ' αἰσθάνεσθαι ὅτι ζῇ τῶν ἡδέων καθ' αὑτό (φύσει γὰρ ἀγαθὸν ζωή, τὸ δ' ἀγαθὸν ὑπάρχον ἐν ἑαυτῷ αἰσθάνεσθαι ἡδύ), αἱρετὸν δὲ τὸ ζῆν καὶ μάλιστα τοῖς ἀγαθοῖς, ὅτι τὸ εἶναι ἀγαθὸν αὐτοῖς ἐστιν καὶ ἡδύ (συναισθανόμενοι γὰρ τοῦ καθ' αὑτὸ ἀγαθοῦ ἥδονται), ὡς δὲ πρὸς ἑαυτὸν ἔχει ὁ σπουδαῖος, καὶ πρὸς τὸν φίλον (ἕτερος γὰρ αὐτὸς ὁ φίλος ἐστίν)· καθάπερ οὖν τὸν αὐτὸν εἶναι αἱρετόν ἐστιν ἑκάστῳ οὕτω καὶ τὸ τὸν φίλον ἢ παραπλησίως» (1170 α 29). (Ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος βλέπει ἔχει τὴν συνείδησιν ὅτι βλέπει· καὶ ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος ἀκούει ἔχει τὴν συνείδησιν ὅτι ἀκούει καὶ ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος βαδίζει ἔχει τὴν συνείδησιν ὅτι βαδίζει, καὶ κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον εἰς ὅλας τὰς ἄλλας λειτουργίας ὑπάρχει κάτι τὸ ὁποῖον ἔχει τὴν συνείδησιν ὅτι ἐκτελοῦμεν ἐνεργείας. Ὥστε ὅταν ἀντιλαμβανώμεθα κάτι διὰ τῆς αἰσθήσεως, ἔχομεν τὴν συνείδησιν ὅτι ἐκτελοῦμεν μίαν αἰσθησιακὴν ἐνέργειαν, καὶ ὅταν ἀντιλαμβανόμεθα κάτι διὰ τῆς νοήσεως, ἔχομεν τὴν συνείδησιν ὅτι ἐκτελοῦμεν νοητικὴν ἐνέργειαν, τὸ ὅτι δὲ ἔχομεν τὴν συνείδησιν ὅτι ἐκτελοῦμεν αἰσθησιακὰς καὶ νοητικὰς ἐνεργείας, ἰσοδυναμεῖ μὲ τὸ ὅτι ἔχομεν συνείδησιν ὅτι ὑπάρχομεν (διότι εἴπομεν ὅτι τὸ εἶναι ταυτίζεται μὲ τὸ αἰσθάνεσθαι ἢ νοεῖν). Τὸ νὰ ἔχῃ δὲ κανεὶς τὴν συνείδησιν ὅτι ζῇ, κατατάσσεται εἰς τὰ καθαυτὸ εὐχάριστα — διότι ἡ ζωὴ εἶναι κατὰ φύσιν ἀγαθόν, τὸ νὰ λαμβάνῃ δὲ κανεὶς συνείδησιν ὅτι ἔχει μέσα του ἓν ἀγαθόν, εἶναι εὐχάριστον. Ἡ ζωὴ δὲ εἶναι κάτι τὸ ὁποῖον τυγχάνει προτιμήσεως καὶ πρὸ πάντων εἰς τοὺς ἀγαθοὺς —ἐναρέτους—, διότι τὸ εἶναι (ἡ ὕπαρξις) τυγχάνει εἰς αὐτοὺς ἀγαθὸν καὶ εὐχάριστον — διότι, λαμβάνοντες συνείδησιν τοῦ καθαυτὸ ἀγαθοῦ, ἀπολαμβάνουν ἡδονήν. Ὁ δὲ ἀξιόλογος ἄνθρωπος ἔχει ἀπέναντι τοῦ φίλου του τὰς αὐτὰς ἀκριβῶς διαθέσεις, τὰς ὁποίας ἔχει ἀπέναντι τοῦ ἑαυτοῦ του — διότι ὁ φίλος εἶναι ἓν δεύτερον διὰ τὸν ἀξιόλογον ἄνθρωπον ἐγώ. Ὅπως λοιπὸν προτιμᾷ κανεὶς τὸ νὰ ὑπάρχῃ ὁ ἑαυτός του, κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον, ἢ κατὰ κάποιον παρόμοιον, προτιμᾷ κανεὶς νὰ ὑπάρχῃ καὶ ὁ φίλος του).

Τὸ ἐρμηνευθὲν χωρίον εἶναι ἀπὸ πολλῶν ἀπόψεων ἄξιον προσοχῆς καὶ σπουδῆς. Ἀπαδεικνύει ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης ἔχει φθάσει εἰς τὴν ἀντίληψιν τοῦ ἐγὼ ὡς φορέως τῶν συνειδησιακῶν πράξεων. Γνωρίζει ὅτι ὑπεράνω τῶν ψυχολογικῶν ἐνεργειῶν ὑπάρχει ἡ αὐτοσυνειδησία. Ἡ αὐτοσυνειδησία δὲ αὕτη, ἡ παρακολουθοῦσα τὰ ψυχολογικὰ ἐνεργήματα, μᾶς βεβαιώνει περὶ τῆς ὑπάρξεώς μας. Ἐφ' ὅσον ἔχομεν συνείδησιν αἰσθησιακῶν καὶ νοητικῶν πράξεων ἐκτελουμένων ὑπὸ τοῦ ἑαυτοῦ μας, βεβαιούμεθα περὶ τῆς ὑπάρξεώς μας. Δὲν χρειάζονται περισσότερα σχόλια διὰ νὰ καταστῇ φανερὰ ἡ συνάφεια τῆς ἀριστοτελικῆς ταύτης ἀντιλήψεως μὲ τὴν πρότασιν τοῦ Καρτεσίου: «νοῶ ἄρα ὑπάρχω». Μὲ τὴν διαφορὰν ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης δὲν χρησιμοποιεῖ τὴν πρότασιν ταύτην διὰ νὰ κατανικήσῃ ἀμφιβολίαν ἀνάλογον πρὸς ἐκείνην, ἥτις ἐβασάνιζε τὸν Καρτέσιον. Ὁ Σταγιρίτης εἶναι σταθερῶς στερεωμένος εἰς τὴν ὕπαρξιν καὶ οὐδεμία ἀμφιβολία ἔχει τὴν δύναμιν νὰ γεννήσῃ εἰς τὴν ψυχήν του δισταγμόν.

Εἰς τὸ 10ον κεφάλαιον, τίθεται τὸ ζήτημα ἂν εἶναι δυνατὸν νὰ ἔχῃ κανεὶς πολλοὺς φίλους. Ἡ ἀπάντησις εἶναι ὅτι καὶ ἐπὶ τῆς περιπτώσεως ταύτης ἰσχύει τὸ μέτρον. Δὲν πρέπει κανεὶς νὰ ἔχῃ οὔτε πολὺ ὀλίγους οὔτε ὑπερβολικὰ πολλοὺς φίλους: «μήτ' ἄφιλον εἶναι μήτ' αὖ πολύφιλον καθ' ὑπερβολήν». Αἱ φιλίαι αἵτινες κατέστησαν πολυθρύλητοι περιορίζονται συνήθως μεταξὺ δύο μόνον ἀτόμων. Μόνον ὁ πολιτευόμενος δύναται νὰ ἔχῃ πολλοὺς φίλους, χωρὶς νὰ ἐξαναγκάζεται νὰ καθίσταται καὶ ἄρεσκος: «Πολιτικὸς μὲν οὖν ἐστι πολλοὺς εἶναι φίλον καὶ μὴ ἄρεσκον ὄντα, ἀλλ' ὡς ἀληθῶς ἐπιεικῆ».

Ἐξετάζεται εἶτα (κεφάλαιον 11ον) πότε ἔχει κανεὶς ἀνάγκην φίλων, κατὰ τὴν δυστυχίαν ἢ κατὰ τὴν εὐτυχίαν. Διαπιστοῦται ὅτι εἰς τὰς δυστυχίας χρειάζονται οἱ φίλοι διὰ νὰ μᾶς ἀνακουφίζουν. Εἰς τὰς εὐτυχίας δὲ ἡ ζωὴ καθίσταται διὰ τῆς παρουσίας τῶν φίλων εὐχαριστοτέρα: «ἐν δὲ ταῖς εὐτυχίαις τῶν φίλων παρουσία τὴν διαγωγὴν ἡδεῖαν ἔχει». (Εἰς τὰς εὐτυχίας ἡ παρουσία φίλων μᾶς κάμνει νὰ διάγωμεν ζωὴν εὐχάριστον).

Τὸ τελευταῖον κεφάλαιον κλείεται μὲ παρατηρήσεις ἐν σχέσει μὲ τὴν κοινὴν ζωὴν τῶν φίλων. Ἡ ἀπὸ κοινοῦ ζωὴ εἶναι κάτι τὸ ὁποῖον χαροποιεῖ τοὺς φίλους. Συνηθίζουν δὲ νὰ ἀσχολοῦνται οἱ φίλοι εἰς ἀπασχολήσεις αἱ ὁποῖαι παρέχουν κοινὴν εὐχαρίστησιν. Ὁ Ἀριστοτέλης θέλει νὰ εἴπῃ ὅτι τὴν φιλίαν συνένει ἡ κοινὴ ὀντολογικὴ φύσις τῶν φίλων καὶ ἡ περὶ τὰς κοινὰς προτιμήσεις συνεχὴς ἀπασχόλησις: «Καὶ ὅτι ποτ' ἐστὶν ἑκάστῃ τὸ εἶναι ἢ οὗ χάριν αἱροῦνται τὸ ζῆν ἐν τούτῳ μετὰ τῶν φίλων βούλονται διάγειν». (Ὁ κάθε ἄνθρωπος θέλει νὰ ζῇ ἀσχολούμενος μετὰ τῶν φίλων του εἰς ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖ τὴν ὕπαρξίν των ἢ εἰς ἐκεῖνο χάριν τοῦ ὁποίου φρονοῦν ὅτι πρέπει νὰ ζοῦν). Δι' αὐτὸ συνδέει τοὺς φίλους μία διαρκὴς ἀσχολία, ἄλλοι συγγυμνάζονται, ἄλλοι συμπίνουν, ἄλλοι συγκυνηγοῦν. Ἡ φιλία τῶν μοχθηρῶν ἀνθρώπων αὐξάνει τὴν μοχθηρίαν των. Ἡ φιλία τῶν ἐναρέτων αὐξάνεται διὰ τῆς φιλικῆς ἀναστροφῆς.

Βιβλίον Κ'. Τὸ τελευταῖον βιβλίον τῶν «Ἠθικῶν Νικομαχείων» διαιρεῖται εἰς δύο μέρη. Τὸ πρῶτον (κεφ. 1—5), ἀποτελεῖ πραγματείαν περὶ ἡδονῆς, τὸ δὲ δεύτερον (6—9) περὶ εὐδαιμονίας. Τὸ τελευταῖον (10) κεφάλαιον προπαρασκευάζει τὴν μετάβασιν ἀπὸ τὴν ἠθικὴν εἰς τὴν πολιτικήν. Ὅπως ἔχει σημειωθῇ εἰς τὰ προηγούμενα, ἡ προκειμένη περὶ ἡδονῆς ἐξέτασις ἐκ πρώτης ὄψεως φαίνεται περιττὴ ἐπανάληψις, ἀφοῦ περὶ τοῦ αὐτοῦ θέματος ἐγένετο λόγος εἰς τὰ 13—15 κεφάλαια τοῦ Η' βιβλίου. Ἡ προσεκτικὴ μελέτη ὅμως ἑκατέρου τῶν μερῶν ἀποδεικνύει ὅτι εἰς μὲν τὸ βιβλίον Η' ἡ περὶ ἡδονῆς μελέτη ἐγένετο ἐν ὄψει τοῦ προβλήματος τῶν ἀρετῶν, αἵτινες διεπιστώθη ὅτι ἀναφέρονται εἰς ἡδονὰς καὶ λύπας. Ἀλλ' ἡ ἐν Κ' βιβλίῳ ἐξέτασις εἶναι συστηματικωτέρα, διότι ἔχει σκοπόν της νὰ καθορίσῃ τὴν συμβολὴν τῆς ἡδονῆς πρὸς ἀπόκτησιν εὐδαιμονίας. Εἰς τὸν 1ον κεφάλαιον τίθεται τὸ περὶ ἡδονῆς ζήτημα. Ἡ ἐξέτασίς του ἀποδεικνύεται ἐξ αὐτῶν τῶν πραγμάτων ἀπαραίτητος: «Μάλιστα γὰρ δοκεῖ συνῳκειῶσθαι τῷ γένει ἡμῶν, διὸ παιδεύομεν τοὺς νέους οἰακίζοντες ἡδονῇ καὶ λύπῃ· δοκεῖ δὲ καὶ πρὸς τὴν τοῦ ἤθους ἀρετὴν μέγιστον εἶναι τὸ χαίρειν οἷς δεῖ καὶ μισεῖν ἃ δεῖ. Διατείνει γὰρ ταῦτα διὰ παντὸς τοῦ βίου, ροπὴν ἔχοντα καὶ δύναμιν πρὸς ἀρετήν τε καὶ τὸν εὐδαίμονα βίον». (Διότι ἡ ἡδονὴ φαίνεται νὰ ἔχῃ ἀναπόσπαστον οἰκειότητα μὲ τὸ γένος ἡμῶν ὡς ἀνθρώπων. Δι' αὐτὸ μορφώνομεν τὰ παιδιά, χρησιμοποιοῦντες διὰ τὴν ἀγωγήν των ὡς πηδάλιον τὴν ἡδονὴν καὶ λύπην· φαίνεται δὲ νὰ ἀσκῇ μεγίστην ἐπίδρασιν ἡ ἡδονὴ ὡς πρὸς τὸ νὰ χαίρωμεν δι' ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα πρέπει καὶ νὰ μισῶμεν ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα πρέπει. Διότι ἡ ἡδονὴ καὶ ἡ λύπη ἀσκοῦν συνεχῶς τὴν ἐπίδρασίν

των καθ' ὅλην τὴν ζωὴν καὶ ἔχουν ἐπίδρασιν καὶ διὰ τὴν ἀρετὴν καὶ διὰ τὴν εὐδαιμονίαν). Ὡς πρὸς τὴν ἡδονὴν ἔχουν διχαχθῆ αἱ γνῶμαι τῶν φιλοσόφων. Ἄλλοι μὲν ἔχουν ἐξ ὁλοκλήρου πεισθῆ ὅτι εἶναι ἀγαθόν. Ἄλλοι ὅμως δὲν δέχονται αὐτὴν ὡς ἀγαθόν, διότι φοβοῦνται ὅτι ἡ διακήρυξις μιᾶς τοιαύτης γνώμης θὰ εἶχε δυσάρεστα ἀποτελέσματα. Θὰ ἐνίσχυε τὴν πρὸς τὴν ἡδονὴν κλίσιν τῶν πολλῶν ἀνθρώπων, καὶ θὰ ἐγίνετο ἀφορμὴ βλαβῶν. Δι' αὐτὸ μερικοὶ ἐκ τῶν φιλοσόφων κατηγοροῦν τὴν ἡδονὴν διὰ νὰ ἀποτρέψουν τοὺς ἀνθρώπους ἀπὸ αὐτὴν καὶ νὰ τοὺς φέρουν εἰς τὸ ὀρθὸν μέσον μεταξὺ ἡδονῆς καὶ λύπης, οὕτως ὥστε νὰ τοὺς ἀπαλλάξουν ἀπὸ τὴν δουλείαν εἰς τὰς ἡδονάς. Ἀλλ' ἡ ὁλοκληρωτικὴ κατάκρισις τῆς ἡδονῆς ἀντιστρατεύεται πρὸς τὰ πράγματα. Δι' αὐτὸ πρέπει νὰ γίνῃ συστηματικὴ ταύτης ἔρευνα.

Εἰς τὸ 2ον κεφάλαιον προχωρεῖ ἡ συζήτησις εἰς τὴν ἐξέτασιν τῶν περὶ ἡδονῆς φιλοσοφικῶν θεωριῶν. Κατ' ἀρχὰς ἐξετάζεται ἡ ἀντίληψις τοῦ περιφήμου ἀστρονόμου καὶ φίλου τοῦ Πλάτωνος Εὐδόξου τοῦ Κνιδίου, παρατίθεται δὲ κατὰ λέξιν ἡ σχετικὴ δοξασία του: «Εὔδοξος μὲν οὖν τὴν ἡδονὴν τἀγαθὸν ὤετ' εἶναι διὰ τὸ πάνθ' ὁρᾶν ἐφιέμενα αὐτῆς καὶ ἔλλογα καὶ ἄλογα, ἐν πᾶσι δ' εἶναι τὸ αἱρετὸν τὸ ἐπιεικές, καὶ τὸ μάλιστα κράτιστον· τὸ δὴ πάντ' ἐπὶ ταὐτὸ φέρεσθαι μηνύειν ὡς πᾶσι τοῦτο ἄριστον ὄν (ἕκαστον γὰρ τῷ αὐτῷ ἀγαθὸν εὑρίσκειν, ὥσπερ καὶ τροφήν), τὸ δὲ πᾶσιν ἀγαθόν, καὶ οὗ πάντ' ἐφίεται, τἀγαθὸν εἶναι» (1173 α 11). ('Ὁ Εὔδοξος εἶχε τὴν ἀντίληψιν ὅτι ἡ ἡδονὴ εἶναι τὸ ἀγαθόν, διότι βλέπομεν ὅτι ὅλα τὰ ζῶα καὶ ἔλλογα καὶ ἄλογα τὴν ἐπιδιώκουν. Εἰς ὅλας δὲ τὰς περιπτώσεις, ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖ τὸν στόχον τῆς ἐπιδιώξεως καὶ τῆς προτιμήσεως, πρέπει νὰ θεωρῆται ὡς ἀγαθόν· ἐκεῖνο δὲ τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖ εἰς ὕψιστον βαθμὸν στόχον τῆς προτιμήσεως, εἶναι τὸ ἄριστον. Τὸ ὅτι λοιπὸν ὅλα (τὰ ζῶα) κινοῦνται πρὸς τὸν αὐτὸν στόχον, ἀποκαλύπτει ὅτι ὁ στόχος πρὸς τὸν ὁποῖον φέρονται ἀποτελεῖ τὸ ὕψιστον ἀγαθόν. (Διότι ἕκαστον κατορθώνει νὰ εὑρίσκῃ ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον εἶναι εἰς τὸν ἑαυτόν του ἄριστον, καθὼς ἀκριβῶς καὶ τὴν τροφήν του). Ἐκεῖνο δὲ τὸ ὁποῖον εἶναι δι' ὅλα τὰ ὄντα (ὅπως ἡ ἡδονή) ἀγαθὸν καὶ ἀποτελεῖ τὸν στόχον τῶν ἐπιδιώξεών των εἶναι τὸ ἀγαθόν). Τὸ ἐρμηνευθὲν χωρίον ἔχει ληφθῆ ἐκ συγγράμματος τοῦ Εὐδόξου. Τοῦτο ἀποδεικνύεται ἐκ τῶν λέξεων «ἔλλογα» καὶ «φέρεσθαι». Τὴν λέξιν ἔλλογα εἰς οὐδὲν τῶν λοιπῶν ἀριστοτελικῶν συγγραμμάτων τὴν συναντῶμεν, τὸ δὲ φέρεσθαι εἶναι ὅρος συνηθισμένος εἰς τὴν γλωσσικὴν χρῆσιν τῶν ἀστρονόμων. Ἡ περὶ ἡδονῆς γνώμη τοῦ Εὐδόξου, προσθέτει ὁ Ἀριστοτέλης, εἶχεν ἐπιβληθῆ, ἐπειδὴ ὁ ἀστρονόμος οὗτος εἶχε μεγάλην ὡς πρὸς τὸ ἦθος ἀρετὴν καὶ σωφροσύνην. Ἐκ τούτου ἐξηγεῖται διατί ὁ Ἀριστοτέλης ἐχρησιμοποίησε τὰ ἐπιχειρήματα αὐτοῦ καὶ ὄχι τοῦ Ἀριστίππου, ὅστις δὲν ἦτο ἀδιάβλητος κατὰ τὸ ἦθος. Ὁ Εὔδοξος ἔφερεν ἀκόμη καὶ τὸ ἀκόλουθον ἐπιχείρημα: Ἡ παρατήρησις ἀποδεικνύει ὅτι ὅλοι θεωροῦμεν τὴν λύπην ὡς κάτι τὸ καθαυτὸ φευκτόν. Συνεπῶς ἡ ἀντίθεσίς της, δηλαδὴ ἡ ἡδονή, εἶναι κάτι τὸ καθαυτὸν αἱρετόν. Ἐχαρακτήριζε δὲ τὴν ἡδονὴν ὡς καθαυτὸ ἐπιδιωκόμενον ἀγαθὸν καὶ οὐχὶ ἐξυπνοετικὸν ἄλλου τινός: «Οὐδένα γὰρ ἐπερωτᾶν τίνος ἕνεκα ἥδεται, ὡς καθ' αὐτὴν οὖσαν αἱρετὴν τὴν ἡδονήν». (Οὐδεὶς ἀπευθύνει τὴν ἐρώτησιν, πρὸς τίνα σκοπὸν αἰσθάνεται κανεὶς τὴν ἡδονήν. Ὅλοι φρονοῦν ὅτι ἡ ἡδονὴ ἀξίζει τὴν προτίμησίν μας διὰ μόνον τὸν ἑαυτόν της).

Ἔφερε προσέτι τὸ ἐπιχείρημα ὅτι ἡ ἡδονὴ προσπιθεμένη εἰς οἱονδήποτε ἀγαθόν, τὸ καθιστᾶ ἄξιον μεγαλυτέρας προτιμήσεως. Τὸ τελευταῖον τοῦτο ἐπιχείρημα τοῦ Εὐδόξου κρίνεται ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους ὡς ἐσφαλμένον. Διότι ἂν δεχθῶμεν ὅτι ἀγαθόν τι Α καθίσταται περισσότερον ἀγαθὸν ἂν προστεθῆ εἰς αὐτὸ τὸ ἀγαθὸν Β, εἶναι φανερὸν ὅτι τὸ Α δὲν δύναται νὰ εἶναι τὸ ἀπολύτως νοούμενον ἀγαθόν. Τὴν παρατήρησιν αὐτὴν τὴν εἶχε κάμει ὁ Πλάτων εἰς τὸν διάλογον «Φίληβος» 60 D. Ὁ Ἀριστοτέλης δέχεται τὴν γνώμην ταύτην τοῦ Πλάτωνος, ἀλλὰ δὲν εἶναι διατεθειμένος νὰ συμμερισθῇ τὴν ἀντίληψιν ἐκείνων, οἱ ὁποῖοι, ἀντιστρατευόμενοι πρὸς τὰς κοινῶς παραδεδεγμένας ἀντιλήψεις, ἀρνοῦνται ὅτι ἡ ἡδονὴ ἀποτελεῖ τὸν κοινὸν ὅλων τῶν ὄντων στόχον. Αἱ καθολικαὶ τῶν ἀνθρώπων πεποιθήσεις, ἐνέχουν, κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη, μίαν δόσιν ἀληθείας, τὴν ὁποίαν δὲν δυνάμεθα νὰ παρίδωμεν: «Οἱ δ' ἐνιστάμενοι ὡς οὐκ ἀγαθὸν οὐ πάντ' ἐφίεται, μὴ οὐδὲν λέγουσιν. Ἃ γὰρ πᾶσι δοκεῖ, ταῦτ' εἶναι φαμέν. Ὁ δ' ἀναιρῶν ταύτην τὴν πίστιν οὐ πάνυ πιστότερα ἐρεῖ. Εἰ μὲν γὰρ τὰ ἀνόητα ὀρέγεται αὐτῶν, ἦν ἄν τι τὸ λεγόμενον, εἰ δὲ καὶ τὰ φρόνιμα πῶς λέγοιεν ἂν τι; ἴσως δὲ καὶ ἐν τοῖς φαύλοις ἔστι τι φυσικὸν ἀγαθὸν κρεῖττον ἢ καθ' αὑτά, ὃ ἐφίεται τοῦ οἰκείου ἀγαθοῦ» (1172 6 35) ('Ἐκεῖνοι δὲ ὅσοι φέροντες ἐνστάσεις ἀρνοῦνται νὰ δεχθοῦν ὡς ἀγαθὸν ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ἐπιδιώκουν ὅλα τὰ ὄντα, εἶναι πιθανὸν ὅτι λέγουν ἀσύστατα πράγματα. Διότι ὅσα ἐπιδοκιμάζονται ὑπὸ τῆς κοινῆς ὅλων δοξασίας, αὐτὰ τὰ ἀναγνωρίζομεν ὡς ἀληθῆ. Ἐκεῖνος δὲ ὁ ὁποῖος ἀναιρεῖ αὐτὴν τὴν ὑφ' ὅλων παραδεδεγμένην πεποίθησιν, δὲν θὰ ἔχῃ νὰ παρουσιάσῃ ἀντιλήψεις περισσότερον ἀξιόπιστους. Διότι ἂν συνέβαινε νὰ ἔχουν αὐτὴν τὴν τάσιν πρὸς τὴν ἡδονὴν μόνον τὰ στερούμενα νοήσεως ὄντα, θὰ εἶχον κάποιαν ἀξίαν αἱ ἐνστάσεις των. Ἀλλ' ἐφ' ὅσον τὴν ἡδονὴν ἐπιδιώκουν καὶ τὰ ἔχοντα νόησιν ὄντα, πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ ἔχῃ ἀξίαν τὸ ἐπιχείρημά των; Διότι ἴσως καὶ εἰς τὰ κατωτέρας ἀξίας ὄντα νὰ ὑπάρχῃ ἓν φυσικὸν ἀγαθὸν ἀνώτερον τῆς κατωτερότητάς των, τὸ ὁποῖον ἔχει ὡς ἐπιδίωξίν του τὸ εἰς τὴν φύσιν τοῦ ὄντος προσαρμοζόμενον ἀγαθόν). Τὸ ἐρμηνευθὲν χωρίον κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἀποτελεῖ παράθεσιν εἰλημμένην ἀπὸ τὸ σύγγραμμα τοῦ Εὐδόξου. Ἀναιρεῖ κατόπιν ὁ Ἀριστοτέλης καὶ ἓν ἄλλο ἐπιχείρημα, ὅπερ ἀνήκει εἰς τὸν Σπεύσιππον, ὡς ἀναφέρομεν ἀνωτέρω. Ὁ Σπεύσιππος ἔλεγεν ὅτι ἐκ τοῦ ὅτι ἡ λύπη εἶναι κακόν, δὲν ἕπεται ὅτι ἡ ἡδονὴ εἶναι ἀγαθόν. Διότι τὴν ἀντίθεσιν πρὸς τὸ κακὸν δύναται νὰ ἀποτελέσῃ ἓν ἄλλο κακόν, καὶ εἶναι δυνατὸν καὶ τὸ ἀγαθὸν καὶ τὸ κακὸν νὰ ἀποτελέσουν ἀντίθεσιν κατὰ τοῦ ἀδιαφόρου «ἀντικεῖσθαι γὰρ κακὸν κακῷ καὶ ἄμφω τῷ μηδετέρῳ». Ἀλλ' ὁ Ἀριστοτέλης παρατηρεῖ ὅτι ἂν ἡ ἡδονὴ κατετάσσετο εἰς τὴν αὐτὴν κατηγορίαν μὲ τὴν λύπην, δὲν θὰ ἦτο κάτι τὸ ὁποῖον ἐπιδιώκουν οἱ ἄνθρωποι. Ἂν δὲν ἦτο οὔτε κακόν, οὔτε ἀγαθόν, θὰ ἄφινε τὸν ἄνθρωπον ὅλως ἀσυγκίνητον, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον οὐδόλως συμβαίνει.

Καὶ ἡ ἀντίρρησις ὅτι ἡ ἡδονὴ διὰ νὰ εἶναι ἀγαθὸν ἔπρεπε νὰ εἶναι «ποιότης» καὶ νὰ μὴ ἐμπλέκεται εἰς τὴν ἀπροσδιοριστίαν τοῦ πολλοῦ καὶ ὀλίγου, οὐδεμίαν ἔχει, κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη, ἀποδεικτικὴν ἀξίαν. Πράγματι περὶ ἀντιρρήσεως, τὰς ὁποίας εἶχεν ἐκφέρει ὁ Πλάτων εἰς τὸν «Φίληβον» (24 κ.ἑ.). Κατ' αὐτῶν ἀντιτάσσεται ὅτι ἡ ἡδονὴ δὲν εἶναι ποιότης, ὅπως οὐδὲ αἱ ἀρεταὶ εἶναι ποιότητες. Τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ ἡδονὴ εἶναι ἐπιδεκτικὴ βαθμολογικῶν διαβαθμίσεων, ἐμφανιζομένη ὡς κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον ἔντονος, οὐδεμίαν ἔχει ἐπὶ τοῦ ζητήματος ἐπίδρασιν. Τοιαύτη βαθμολογικὴ αὐξομείωσις παρουσιάζεται καὶ ἐν σχέσει μὲ τὰς ἀρετάς. Λέγομεν, π.χ., αὐτὸς ὁ ἄνθρωπος εἶναι δικαιότερος ἐκείνου. Ἐκ τούτου ὅμως δὲν ἕπεται ὅτι ἡ ἀρετὴ τῆς δικαιοσύνης εἶναι ἄμορφος καὶ ἀόριστος. Ἡ μορφολογικὴ συμμετρία δὲν εἶναι ἀπολύτως καθωρισμένη, ἀλλ' ἐπιδέχεται ἔντασιν καὶ χαλάρωσιν. Ἐπίσης ἀστήρικτος εἶναι, κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη, καὶ ἡ ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος διατυπωθεῖσα ἀντίληψις, ὅτι ἡ ἡδονὴ εἶναι κίνησις καὶ γένεσις παραγομένη κατὰ τὴν διαδικασίαν τῆς πληρώσεως ἀναγκῶν. Οὐσιώδη χαρακτηριστικὰ τῆς κινήσεως εἶναι ἡ ταχύτης καὶ ἡ βραδύτης. Ἀλλὰ τὰ χαρακτηριστικὰ ταῦτα δὲν δύνανται νὰ ἀποδοθοῦν εἰς τὴν ἡδονήν. Εἶναι βεβαίως νοητὸν νὰ εἴπωμεν ὅτι ταχέως ἢ βραδέως μετατιθέμεθα εἰς τὴν κατάστασιν τῆς ἡδονῆς ἢ τῆς ὀργῆς. Ἀλλ' οὐδὲν νόημα ἔχει νὰ διισχυρισθῶμεν ὅτι ἡ ἡδονὴ κατὰ τὴν στιγμὴν τῆς ἀπολαύσεώς της εἶναι ταχυτέρα ἢ βραδυτέρα.

Ὁ Ἀριστοτέλης, ὅμως κατόπιν καὶ ὁ Ἐπίκουρος, θεωρεῖ τὴν ἡδονὴν πραγματοποιουμένην μέσα εἰς ἀδιαίρετον χρονικὴν στιγμήν. Γένεσιν ὀνομάζουν τινὲς τὴν ἡδονὴν λαμβάνοντες ὑπ' ὄψιν κυρίως τὰς σωματικὰς ἡδονάς, κατὰ τὰς ὁποίας γίνεται ἀναπλήρωσις ἐλλείψεων σημειουμένων ἐν τῷ σώματι. Ἀλλ' ἡ ἀλήθεια καὶ εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν εἶναι ὅτι ἡ ἡδονὴ δὲν εἶναι γένεσις καὶ ἀναπλήρωσις, ἀλλ' ἁπλοῦν ἐπακολούθημα τούτων. Πρέπει δὲ νὰ ληφθῇ ὑπ' ὄψιν ὅτι ὑπάρχουν καὶ ἡδοναὶ ἄσχετοι μὲ οἱονδήποτε εἶδος ἀναπληρώσεως. Τοιαῦται εἶναι αἱ ἡδοναὶ τῆς ὁράσεως, ἀκοῆς, ὀσφρήσεως καὶ τῶν πνευματικῶν ἐνασχολήσεων. Ὅλαι αὐταὶ αἱ ἡδοναὶ δὲν ἔχουν ὡς σκοπὸν νὰ ἐξουδετερώσουν λύπην προερχομένην ἐκ προϋπαρχούσης ἐνδείας «ἄλυποι γὰρ εἰσιν αἵ τε μαθηματικαὶ καὶ τῶν καπὰ τὰς αἰσθήσεις αἱ διὰ τῆς ὀσφρήσεως, καὶ ἀκροάματα δὲ καὶ ὁράματα πολλὰ καὶ μνήμαι καὶ ἐλπίδες. Τίνος οὖν αὗται γενέσεις ἔσονται; Οὐδενὸς γὰρ ἔνδεια γεγένηται, οὗ γένοιτ' ἂν ἀναπλήρωσις» (ἄλυποι εἶναι αἱ ἡδοναὶ αἱ συνοδεύουσαι τὴν μάθησιν, καὶ ἐκ τῶν αἰσθησιακῶν, αἱ διὰ τῆς ὀσφρήσεως, αἱ προερχόμεναι ἀπὸ πολλὰ ἀκροάματα, ὁράματα, καὶ ἀπὸ τὰς ἀναμνήσεις καὶ ἐλπίδας. Τίνος πράγματος θὰ θεωρηθοῦν ὅτι εἶναι αὗται γενέσεις; Διότι δὲν ἔχει ἐκ τῶν προτέρων δημιουργηθῆ καμμία ἔνδεια, τῆς ὁποίας ἀναπλήρωσις θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ χαρακτηρισθοῦν αἱ ἐν λόγῳ ἡδοναί). Δὲν πρέπει νὰ περιορίζωμεν τὴν ἔννοιαν τῆς ἡδονῆς εἰς τὰς ἐπονειδίστους καὶ παθολογικῆς προελεύσεως σωματικὰς ἡδονάς. Διότι οὐδεὶς φρόνιμος θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ τὰς λεχθῇ ὡς ἀποτελούσας τὸ ἀγαθόν: «Οὐδεὶς τ' ἂν ἕλοιτο ζῆν παιδίου διάνοιαν ἔχων διὰ βίου, ἡδύμενος ἐφ' οἷς τὰ παιδία ὡς οἷόν τε μάλιστα, οὐδὲ χαίρειν ποιῶν τι τῶν αἰσχίστων μηδέποτε μέλλων λυπηθήναι» (Κανεὶς δὲν θὰ ἐπροτίμα νὰ ζῇ ὅλην του τὴν ζωὴν ἔχων διάνοιαν παιδιοῦ καὶ ἀπολαμβάνων εἰς τὸν ὕψιστον βαθμὸν τὰς ἡδονάς, τὰς ὁποίας ἀπολαμβάνουν τὰ παιδιά, οὔτε νὰ ἀπολαμβάνῃ χαράν προερχομένην ἐξ αἰσχίστων πράξεων, ἔστω καὶ ἂν μελλοντικῶς δὲν πρόκειται νὰ ὑποστῇ οὐδεμίαν λύπην). Ἐξ ἀντιθέτου θὰ προετίμα πᾶς ἄνθρωπος νὰ βλέπῃ, νὰ ἐνθυμῆται καὶ νὰ ἔχῃ τὰς ἀρετὰς ἔστω καὶ ἂν δὲν ἐπρόκειτο νὰ ἀπολαύσῃ ἐκ τούτου ἡδονὴν «περὶ πολλοῦ τε σπουδὴν ποιησοίμεθ' ἂν καὶ εἰ μηδεμίαν ἐπιφέρει ἡδονήν, οἷον ὁρᾶν μηνιμονεύειν τὰς ἀρετὰς ἔχειν. Εἰ δ' ἐξ ἀνάγκης ἕπονται τούτοις ἡδοναί, οὐδὲν διαφέρει» (Θὰ καταβάλλομεν πολλὴν προσπάθειαν, ἔστω καὶ ἂν οὐδεμία θὰ προέκυπτεν ἡδονή, νὰ βλέπωμεν, νὰ ἐνθυμούμεθα, νὰ κατέχωμεν ἐπιστήμην, νὰ ἔχωμεν ἀρετάς. Ἂν τώρα ἐκ τῶν ἐνεργειῶν τούτων προκύπτῃ ἡδονή, τοῦτο εἶναι ὅλως ἀδιάφορον). Τὸ συμπέρασμα τῆς μακρᾶς ἐν τῷ κεφαλαίῳ 2 ἐρεύνης εἶναι ὅτι δὲν ἔχουν δίκαιον ἐκεῖνοι, οἵτινες ταυτίζουν τὴν ἡδονὴν μὲ τὸ κακόν. Ἀλλὰ καὶ ἐξ ἀντιθέτου δὲν εἶναι πᾶσαι αἱ ἡδοναὶ ἀγαθαί. Ὑπάρχουν διάφορα εἴδη ἡδονῶν, καὶ ἕκαστον ἐξ αὐτῶν ἔχει, ἀναλόγως τῆς προελεύσεώς του, ἰδίαν ἀξίαν.

Εἰς τὸ 3ον κεφάλαιον ἐκφέρει ὁ Ἀριστοτέλης τὴν ἰδικήν του περὶ ἡδονῆς ἀντίληψιν. Ὅπως ἡ δρασις εἰς κάθε στιγμὴν εἶναι κάτι τὸ τέλειον, τὸ αὐτὸ συμβαίνει καὶ μὲ τὴν ἡδονήν. Τὸ συνοπτικὸν βλέμμα, μὲ τὸ ὁποῖον ἀντιλαμβανόμεθα π.χ. ἕνα ὡραῖον ναὸν ὡς σύνολον, ἔχει μίαν ἔξω τοῦ χρόνου κειμένην τελειότητα. Λέγων ὁ Ἀριστοτέλης «ὁρᾶν» νοεῖ τὴ συνοπτικὴν «ματιὰν», τὴν ἐριτὴν ὀφθαλμοῦ, ὅπως λέγει ὁ Παῦλος, τὸ AUGENBLICK τοῦ Κιρκεγκάαρντ. «Δοκεῖ γὰρ ἡ μὲν δρασις καθοντιοῦν χρόνον

τελεία εἶναι· οὐ γὰρ ἔστιν ἐνδεὴς οὐδενὸς δ' εἰς ὕστερον γενόμενον τελειώσει αὐτῆς τὸ εἶδος· τοιούτω δ' ἔοικε καὶ ἡδονή. "Ολον γὰρ τί ἐστι, καὶ κατ' οὐδένα χρόνον λάβοι τις ἡδονήν, ἧς ἐπὶ πλέον χρόνον γενομένης τελειωθήσεται τὸ εἶδος» (1174 α 14) (Διότι φαίνεται ἡ ἐνέργεια τῆς ὁράσεως νὰ εἶναι τελεία εἰς οἱανδήποτε χρονικὴν στιγμὴν τῆς διαρκείας της. Διότι δὲν χρειάζεται εἰς αὐτὴν τίποτε, τὸ ὁποῖον προστιθέμενον κατόπιν εἰς αὐτὴν θὰ ὁδηγήσῃ τὸ εἶδος της εἰς τὴν ὑψίστην τελείωσιν. "Ἐν τοιοῦτον πρᾶγμα φαίνεται νὰ εἶναι καὶ ἡ ἡδονή. Διότι ἀποτελεῖ ἀδιάσπαστον ὅλον. Καὶ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπάρξῃ εἰς κάποιαν χρονικὴν στιγμὴν ἡδονή, τῆς ὁποίας τὸ εἶδος θὰ ἐγίνετο τελειότερον διὰ τῆς παρατάσεως τῆς διαρκείας της). Ἡ ἡδονὴ δὲν εἶναι οὔτε κίνησις, οὔτε μετάβασις ἀπὸ μίαν κατάστασιν εἰς ἄλλην. Ἐμφανίζεται πάντοτε ὡς ἀποτελειωμένη ὁλότης ἀνεπίδεκτος χρονικῆς διαιρέσεως. Ὁ ὁρίζων δηλαδὴ τῆς ἡδονῆς εἶναι ἡ ἑνότης τῶν τριῶν διαστάσεων τοῦ χρόνου καὶ ἡ ἀπακρυστάλλωσίς των εἰς τὴν ἀδιαίρετον ἑνότητα τοῦ «νῦν», τῆς ἀδιαιρέτως νοουμένης χρονικῆς στιγμῆς. "Οπως λοιπὸν διὰ τὴν ὅρασιν, τὴν στιγμὴν καὶ τὴν μονάδα δὲν ὑπάρχει γένεσις, ὁμοίως καὶ ἡ ἔννοια τῆς διαιρέσεως εἶναι ἀσυμβίβαστος μὲ τὴν ἔννοιαν τῆς ἡδονῆς.

Ἀφοῦ καθωρίσθη τί εἶναι ἡ ἡδονή, γίνεται λόγος εἰς τὸ 4ον κεφάλαιον περὶ τῶν προϋποθέσεων, αἵτινες ἀπαιτοῦνται διὰ νὰ ἐμφανισθῇ αὕτη. Τοιαύτη προϋπόθεσις εἶναι ἡ ἐνέργεια τῶν αἰσθησιακῶν καὶ διανοητικῶν λειτουργιῶν τοῦ ἀνθρώπου. "Οταν ἐνεργῇ ἡ αἴσθησις, ἢ ἡ διάνοια, ὡς ἀντίστοιχον τῆς ἐνεργείας ἐμφανίζεται ἡ ἡδονή. Αὐτονόητον εἶναι ὅτι τὸ εἶδος τῆς ἡδονῆς καὶ ἡ ἀξία της εἶναι ἀνάλογος τοῦ εἴδους καὶ τῆς ἀξίας τῆς λειτουργίας πρὸς τὴν ὁποίαν ἀντιστοιχεῖ: «Κατὰ πᾶσαν γὰρ αἴσθησίν ἐστιν ἡδονή· ὁμοίως δὲ καὶ διάνοιαν καὶ θεωρίαν, ἡδίστη δ' ἡ τελειοτάτη, τελειοτάτη δ' ἡ τοῦ εὖ ἔχοντος πρὸς τὸ σπουδαιότατον τῶν ὑπ' αὐτήν» (Διότι εἰς πᾶσαν αἴσθησιν ἀντιστοιχεῖ ὡρισμένη ἡδονή, ὁμοίως δὲ εἰς κάθε διανοητικὴν καὶ θεωρητικὴν ἐνέργειαν ἀντιστοιχεῖ ὡρισμένη ἡδονή. Εἰς ὕψιστον βαθμὸν εὐχάριστος εἶναι ἡ τελειοτάτη ἐκ τῶν ἡδονῶν, τελειοτάτη δὲ εἶναι ἡ ἡδονὴ τοῦ εἰς καλὴν κατάστασιν ὀργάνου, ὅταν κατευθύνεται εἰς τὸ ἀξιολογώτατόν ἀντικείμενον). Ἀποτελεῖ δὲ ἡ ἡδονὴ τελείωσιν τῆς ἐνεργείας: «Τελειοῖ δὲ τὴν ἐνέργειαν ἡ ἡδονὴ οὐχ ὡς ἡ ἕξις ἐνυπάρχουσα, ἀλλ' ὡς ἐπιγιγνόμενόν τι τέλος, οἷον τῆς ἀκμαίοις ἡ ὥρα». (Καθιστᾶ δὲ τελείαν τὴν ἐνέργειαν ἡ ἡδονή ὄχι ὅπως ἡ σταθερὰ κατάστασις συνοδεύουσα πάντοτε τὴν ἐνέργειαν, ἀλλ' ὡς κάποιον ἀποτέλεσμα, τὸ ὁποῖον ἔρχεται νὰ προστεθῇ, ὅπως ἀκριβῶς ἡ ὡραιότης εἶναι ἐπιπρόσθετον κόσμημα ἐκείνων, οἱ ὁποῖοι εὑρίσκονται εἰς νέαν καὶ ἀκμαίαν ἡλικίαν). "Ωστε ἡ ἡδονὴ εἶναι ἓν εἶδος μακαριότητος, ἡ ὁποία συνοδεύει τὴν ἐνέργειαν τῆς ἀρετῆς. Ἡ συνεχὴς ἀπόλαυσις ἡδονῆς διὰ τὸν ἄνθρωπον εἶναι ἀδύνατος. Διότι μόνον ἂν ἡ ἀνθρωπίνη ἐνέργεια ἦτο συνεχής, θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ ἀντιστοιχῇ πρὸς αὐτὴν συνεχὴς ἡδονή. Παρατηρεῖται προσέτι καὶ ἀπάμβλυνσις τῆς ἡδονῆς, ὅταν αὕτη ἐπαναλαμβάνεται πολλάκις. Ἡ ἔφεσις τῆς ἡδονῆς, ἡ παρατηρουμένη εἰς τὰ ζωντανὰ ὄντα, ἐξηγεῖται ἐκ τῆς ἀγάπης των πρὸς τὴν ζωήν. Ἡ ἡδονὴ τελειοποιεῖ τὴν ἐνέργειαν καὶ συνεπῶς καὶ αὐτὴν τὴν ζωήν, ἥτις εἶναι ἐνέργεια. "Εκαστος δὲ προσελκύεται ὑπὸ τῆς ἡδονῆς διὰ νὰ πράξῃ ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα εἶναι προσφιλῆ εἰς αὐτόν. Εἶναι δύσκολον νὰ εἴπῃ κανεὶς ἂν προτιμῶμεν τὴν ζωὴν διὰ νὰ ἀπολαμβάνωμεν τὴν ἡδονή, ἢ μᾶς φαίνεται ἡ ἡδονὴ ἀξιόλογος, ἐπειδὴ ἐξυπηρετεῖ τὴν ζωήν. Πάντως μεταξὺ τῆς ζωῆς καὶ ἡδονῆς ὑπάρχει ἀδιάσπαστος σύζευξις.

Εἰς τὸ κεφάλαιον 5 καθορίζεται ὅτι ὑπάρχουν ποικίλα εἴδη τῆς ἡδονῆς, ἀναλόγως πρὸς τὰ ποικίλα εἴδη τῶν λειτουργιῶν, ὑπὸ τὰ ὁποῖα ἐμφανίζεται ἡ ἐνέργεια τοῦ ἀνθρώπου. Δι' ἑκάστην ἐνέργειαν ὑπάρχει ἰδιαίτερον εἶδος ἡδονῆς, τὸ ὁποῖον συντελεῖ διὰ τὴν ἀνύψωσιν τῆς ἀποδοτικότητος τῆς ἐνεργείας. Ὁ Ἀριστοτέλης ἐξαίρει τὸν γνωστὸν διδακτικὸν κανόνα, ὅτι ἡ μετ' εὐχαριστήσεως ἀπασχόλησις εἴς τι ἀντικείμενον συντελεῖ εἰς τὴν καλυτέραν ἀπόδοσιν: «Μᾶλλον γὰρ ἕκαστα κρίνουσι καὶ ἐξακριβοῦσι οἱ μεθ' ἡδονῆς ἐνεργοῦντες, οἷον γεωμετρικοὶ γίνονται οἱ χαίροντες τῷ γεωμετρεῖν» (Φθάνουν δὲ εἰς καλυτέραν κριτικὴν ἱκανότητα καὶ ἀκριβολογίαν οἱ μετὰ χαρᾶς ἀπασχολούμενοι εἰς ἐνέργειάν τινα, π.χ. προοδεύουν εἰς τὴν γεωμετρίαν ἐκεῖνοι εἰς τοὺς ὁποίους ἡ ἀπασχόλησις μὲ αὐτὴν προξενεῖ χαράν). Μεταξὺ τῶν διαφόρων εἰδῶν ἡδονῆς ὑπάρχει ἀλληλοεξουδετέρωσις. Ἡ ἡδονὴ ἡ συνοδεύουσα τὴν μουσικὴν ἀκρόασιν ἐξουδετερώνει διὰ τὸν μουσικὸν τὴν ἐκ τοῦ ποιητικοῦ κειμένου προερχομένην ἡδονήν, καὶ τὸν περιορίζει μόνον εἰς τὸ νὰ ἀκούῃ τὴν μουσικήν, χωρὶς νὰ προσέχῃ εἰς τοὺς λόγους. Κακῶς ἐκτελουμένη ἐνέργεια δὲν προκαλεῖ ἡδονήν. "Οταν εἰς τὸ θέατρον ἡ παράστασις δὲν διεξάγεται καλῶς, παρέχει ἀνίαν καὶ εἰς αὐτοὺς τοὺς θεατροφίλους. "Οπως ἡ συνοδεύουσα μίαν ἐνέργειαν ἡδονὴ ἀνυψώνει τὴν ἀποδοτικότητα, κατ' ἀνάλογον τρόπον καὶ ἡ λύπη καταρρίπτει τὴν ἀπόδοσιν καὶ συντελεῖ διὰ νὰ ἀποστραφῶμεν τὴν παρέχουσαν λύπην ἀσχολίαν. Ἡ ἀξία τῶν ἡδονῶν ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς ἀξίας τῶν ἀντιστοίχων ἐνεργειῶν. Ἐπειδὴ δὲ ἕκαστον ζῶον ἔχει νὰ ἐπιτελέσῃ ἰδίαν ἐνέργειαν, δι' ἕκαστον εἶδος ζώου ὑπάρχει καὶ ἰδιαιτέρα προσιδιάζουσα εἰς αὐτὸ ἡδονή. "Αλλη εἶναι ἡ ἡδονὴ τοῦ κυνός, ἄλλη τοῦ ἵππου, ἄλλη τοῦ ἀνθρώπου. Οἱ ἄνθρωποι δὲ ἐμφανίζουν διαφόρους καὶ ποικίλας ἐν σχέσει μὲ τὰς ἡδονὰς προτιμήσεις. Προκύπτει, συνεπῶς, τὸ ζήτημα νὰ καθορισθῇ ἓν κριτήριον διὰ τὴν ἀξιολόγησιν τῶν διαφόρων εἰδῶν τῆς ἡδονῆς. Τοιοῦτον μέτρον εἶναι διὰ τὸν Ἀριστοτέλη ὁ σπουδαῖος ἄνθρωπος, ἤτοι ἐκεῖνος ὅστις ἔχει ἠθικὴν ἐμπειρίαν καὶ εἶναι κάτοχος τῆς ἀρετῆς.

Ἀπὸ τοῦ 6ου κεφαλαίου ἀρχίζει ἡ διατύπωσις τοῦ γενικοῦ παρίσματος ὁλοκλήρου τοῦ συγγράμματος. Ἐξετάζεται ποῖον εἶναι καὶ εἰς τί συνίσταται ὁ εὐδαίμων βίος. Ὑπενθυμίζεται ὅτι ἡ εὐδαιμονία δὲν εἶναι ἕξις, δηλαδὴ ὡρισμένης ποιότητος κατάστασις, ἡ ὁποία ὑπάρχει μέσα εἰς τὴν ψυχήν. "Αν ἡ εὐδαιμονία ἦτο κάτι τὸ ὑπάρχον μέσα εἰς τὴν ψυχὴν σταθερῶς, θὰ ἠδυνάμεθα νὰ χαρακτηρίσωμεν ὡς εὐδαίμονα καὶ τὸν καθ' ὅλον τὸν βίον κοιμώμενον καὶ διάγοντα ζωὴν φυτοῦ. Διὰ νὰ ὑπάρξῃ εὐδαιμονία πρέπει ἡ ψυχὴ νὰ ἐνεργήσῃ, νὰ κατευθύνῃ τὴν ἐνεργητικότητά της εἰς ἓν ἀντικείμενον. Εἶναι προφανὲς ὅτι τὸ ἀριστοτελικὸν ἠθικὸν σύστημα καταστάσσεται εἰς τὸν ἐνεργισμὸν (ACTUALICMUS).

"Οπως ἐλέχθη εἰς τὰ προηγούμενα, ἡ ἐνέργεια δὲν θὰ εἶναι τυχαία, ἀλλὰ θὰ ἐμφανίζῃ ὡρισμένην μορφήν. Θὰ εἶναι ἐνέργεια αὐτοτελής, ἥτις δὲν θὰ ἔχῃ ὡς ἀποστολὴν νὰ ἐξυπηρετήσῃ ἄλλον ἀπώτερον σκοπόν. Αὐτὴ ἡ ἰδία θὰ ἀποτελῇ σκοπόν. Τοιαύτην αὐτοτέλειαν ἐμφανίζει καὶ ἡ διὰ τοῦ παιγνιδίου ἐκδηλουμένη ἐνέργεια. Διότι «ὁ παιγνίδι ἀποτελεῖ αὐτοσκοπόν. Παίζομεν διὰ νὰ παίζωμεν καὶ ὄχι διὰ νὰ ἐξυπηρετήσωμεν ἕνα ἀπώτερον σκοπόν. Ἀλλὰ εἰς τὸ παιγνίδι δὲν δύναται νὰ ἀναγνωρισθῇ πραγματικὴ ἀξία καὶ δὲν δυνάμεθα νὰ τὸ θεωρήσωμεν ὡς ἔσχατον σκοπὸν τῆς ζωῆς: «Οὐκ ἐν παιδιᾷ ἄρα ἡ εὐδαιμονία· καὶ γὰρ ἄτοπον τὸ τέλος εἶναι παιδιάν, καὶ πραγματεύεσθαι καὶ κακοπαθεῖν τὸν βίον ἅπαντα τοῦ παίζειν χάριν» (Ἡ εὐδαιμονία δὲν συνίσταται εἰς τὴν παιδιάν. Διότι θὰ ἦτο ἄτοπον, ὁ ἔσχατος σκοπὸς τῆς ζωῆς νὰ εἶναι τὸ παιγνίδι καὶ νὰ ὑποβαλλώμεθα εἰς κάπους καὶ κακοπαθείας εἰς ὅλην μας τὴν ζωὴν χάριν τοῦ παιγνιδιοῦ). Τὸ παιγνίδι εἶναι μόνον μία ἀνάπαυσις, ἡ ὁποία μᾶς παρέχει δυνάμεις διὰ νὰ ἐνεργήσωμεν: «Παίζειν δ' ὅπως σπουδάζῃ, κατ' Ἀνάχαρσιν ὀρθῶς ἔχειν δοκεῖ. Ἀναπαύσει γὰρ ἔοικεν ἡ παιδιά, ἀδυνατοῦντες δὲ συνεχῶς πονεῖν ἀναπαύσεως δέονται» (Φαίνεται νὰ εἶναι ὀρθὸν τὸ ἀπόφθεγμα τὸ λεχθὲν ἀπὸ τὸν Ἀνάχαρσιν: «Παίζει κανεὶς μὲ τὸν σκοπὸν νὰ κάμνῃ κάτι τὸ σπουδαῖον». Διότι τὸ παιγνίδι ὁμοιάζει μὲ ἀνάπαυσιν, ἐπειδὴ δὲ οἱ ἄνθρωποι δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ὑποβάλλωνται εἰς συνεχεῖς κόπους ἐπιδίδονται εἰς τὸ παιγνίδι). "Οθεν τὸ παιγνίδι ἐπειδὴ στερεῖται ἀξιολογικοῦ περιεχομένου δὲν δύναται νὰ ἀποτελέσῃ ἔσχατον σκοπὸν τῆς ζωῆς καὶ ἐνεργητικότητα ταυτιζομένην μὲ τὴν εὐδαιμονίαν. Διότι ἡ παιδιὰ εἶναι ἀνάπαυσις, ἡ δὲ ἀνάπαυσις γίνεται διὰ νὰ διευκολύνῃ τὴν ἐνέργειαν. "Ωστε καταλήγομεν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ὁ εὐδαίμων βίος εἶναι ὁ κατ' ἀρετήν. Μόνον ὁ βίος αὐτὸς μᾶς χαρίζει τὴν εὐδαιμονίαν.

Εἰς τὸ 8 κεφάλαιον καθορίζεται ὁριστικώτερον εἰς τί συνίσταται ἡ εὐδαιμονία. Εἶναι αὕτη ἐνέργεια ἐκπορευομένη ἐκ τοῦ ἀρίστου τιμήματος τῆς ἀνθρωπίνης ὑποστάσεως. Ἐπειδὴ δὲ τὸ ἄριστον καὶ θεϊκώτατον τμῆμα τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ὁ νοῦς, προκύπτει τὸ συμπέρασμα ὅτι μόνον ἡ ἐνέργεια τοῦ νοῦ, ἡ θεωρία παρέχει ὑψίστην εὐδαιμονίαν. Αὕτη δύναται νὰ ἐνεργῇ συνεχέστερον ἀπὸ τὰς ἄλλας ἀνθρωπίνους ἐνεργείας, ἔχει δὲ καὶ αὐτάρκειαν. Αἱ ἠθικαὶ ἀρεταὶ διὰ νὰ ἐνεργήσουν χρειάζεται νὰ ὑπάρχῃ κοινωνικὸν περιβάλλον καὶ ὑλικὰ μέσα. Ἡ θεωρητικὴ τοῦ νοῦ ἐνέργεια δὲν εἶναι ἐξωτερικὰς προϋποθέσεις. "Οπου καὶ ἂν εὑρεθῇ ὁ ἄνθρωπος δύναται νὰ θέσῃ εἰς ἐνέργειαν τὸν νοῦν του καὶ νὰ ὑψωθῇ εἰς τὴν θεωρίαν: «Ὁ μὲν δίκαιος δεῖται πρὸς οὓς δικαιοπραγήσει καὶ μεθ' ὧν, ὁμοίως δὲ καὶ ὁ σώφρων καὶ ὁ ἀνδρεῖος, ὁ δὲ σοφὸς καὶ καθ' αὑτὸν ὢν δύναται θεωρεῖν, καὶ ὅσῳ σοφώτερος ἢ μᾶλλον» (Ὁ μὲν δίκαιος χρειάζεται νὰ ὑπάρχουν καὶ ἄλλα πρόσωπα πρὸς τὰ ὁποῖα καὶ μαζὶ μὲ τὰ ὁποῖα θὰ ἐκδηλώσῃ τὴν δικαιοσύνην του, τὸ αὐτὸ δὲ συμβαίνει καὶ διὰ τὸν σώφρονα καὶ διὰ τὸν ἀνδρεῖον. Ὁ δὲ σοφὸς καὶ μόνος ἂν εὑρεθῇ δύναται νὰ ἀσχοληθῇ μὲ θεωρητικὰ προβλήματα, καὶ ὅσον σοφώτερος εἶναι τόσον περισσότερον μόνος θὰ ἀσχοληθῇ μὲ αὐτά). Ἡ διὰ τῆς θεωρίας πραγματοποιουμένη εὐδαιμονία ταυτίζεται μὲ τὴν καθαρὰν εὐδαιμονίαν, ἥτις εἶναι ἀπαλλαγὴ ἀπὸ τῶν πρακτικῶν μεριμνῶν, πραγματικὴ ἐλευθερία καὶ «σχολή»: «Δοκεῖ τε ἡ εὐδαιμονία ἐν τῇ σχολῇ εἶναι· ἀσχολούμεθα γὰρ ἵνα σχολάζωμεν καὶ πολεμοῦμεν ἵνα εἰρήνην ἄγωμεν» (Καὶ φαίνεται ἡ εὐδαιμονία νὰ συνίσταται εἰς τὴν ἀπαλλαγὴν ἀπὸ τῶν ἀσχολιῶν· διότι ἐπιδιδόμεθα εἰς ἀσχολίας διὰ νὰ ἀποκτήσωμεν εὐκαιρίαν νὰ ἀπαλλαγῶμεν ἀπὸ αὐτὰς καὶ πολεμοῦμεν, ἵνα ἐξασφαλίσωμεν τὴν εἰρήνην).

Λέγων «σχολὴν» ὁ Ἀριστοτέλης νοεῖ τὴν κατάστασιν τῆς μακαριότητος, ἥτις προσιδιάζει εἰς τὸν Θεόν, τὴν ἀπαλλαγὴν ἀπὸ τὰς πρακτικὰς μερίμνας καὶ τὴν ὕψωσιν τοῦ βλέμματος διὰ τῆς θεωρητικῆς τοῦ νοῦ ἐνεργείας πρὸς τὸ τιμιώτατον τμῆμα τοῦ κόσμου, τὸ ὁποῖον εἶναι ὁ Θεός. Ἡ θεωρία εἶναι ἐκδήλωσις τῆς ἐνεργητικότητος τοῦ νοῦ, ὅστις εἶναι τὸ θεῖον ἐν τῷ ἀνθρώπῳ στοιχεῖον. Διὰ ταύτης ὑψοῦται κατά τινα τρόπον ὁ ἄνθρωπος ἀπὸ τὴν θνητότητα εἰς τὴν ἀθανασίαν. "Ωστε τὸ ὕψιστον ἠθικὸν ἰδεῶδες τῆς ζωῆς εἶναι ὁ θεωρητικὸς βίος. Ἐπειδὴ δὲ ἡ θεωρία εἶναι καθαρωτάτη μορφὴ ἐνεργείας, τὸ ἀριστοτελικὸν ἠθικὸν σύστημα χαρακτηρίζεται ἐνεργισμός.

Κατὰ δεύτερον λόγον ἡ εὐδαιμονία δύναται νὰ θεωρηθῇ ὅτι ἔγκειται εἰς τὴν ἄσκησιν τῶν ἠθικῶν ἀρετῶν. Εἰς τὸ κεφάλαιον 8 ἀναπτύσσεται ἡ ἀντίληψις αὕτη καὶ προστίθεται ὅτι ἡ κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον νοουμένη εὐδαιμονία ἔχει ἐλλιπῆ αὐτάρκειαν. Ἡ ἄσκησις τῶν ἠθικῶν ἀρετῶν προϋποθέτει ὅτι ὁ ἐνάρετος ἔχει εἰς τὴν διάθεσίν του ὑλικὰ ἀγαθὰ καὶ ὅτι ζῇ εἰς κοινωνικὸν περιβάλλον. Ἄνευ ὑλικῶν μέσων δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐπιτελεσθοῦν ἠθικαὶ πράξεις, ἡ δὲ ἀρετὴ δὲν δύναται νὰ κριθῇ ἐκ μό-

νης τῆς προαιρέσεως, ἀλλὰ πρέπει νὰ πιστοποιηθῆ καὶ διὰ πράξεων. Ὅθεν καὶ πάλιν βεβαιοῦται ὅτι ὁ θεωρητικὸς βίος ἔχει τὴν πρώτην θέσιν. Καὶ ἡ εὐδαιμονία τῶν θεῶν συνίσταται ὄχι τόσον εἰς τὴν ἄσκησιν ἠθικῶν ἀρετῶν, ἀλλ' εἰς τὴν μακαριότητα τὴν προερχομένην ἀπὸ τὴν θεωρίαν. Εἰς τὸ κεφάλαιον 9 σημειοῦται ὅτι διὰ νὰ ἐξασφαλισθῆ ἡ εὐδαιμονία χρειάζεται μία ποσότης ἐξωτερικῶν ἀγαθῶν. Τὸ πλεονέκτημα τοῦ σοφοῦ καὶ τοῦ ἐναρέτου ἔγκειται εἰς τὸ ὅτι δὲν χρειάζεται εἰς αὐτὸν πλῆθος ἀγαθῶν, ἀλλὰ μία μετρία μερὶς ἐκ τούτων. Εἰς ταῦτα ἀρκούμενος ὁ σοφὸς ἀσχολεῖται μὲ τὴν θεωρίαν, ἥτις εἶναι ἀπασχόλησις προσφιλὴς εἰς τοὺς θεούς. Διὰ τοῦτο ἀγαπᾶται ἀπὸ τοὺς θεοὺς καὶ καθίσταται θεοφιλής.

Εἰς τὸ 10 καὶ τελευταῖον κεφάλαιον ἐπιτελεῖται ἡ εἰς τὴν πολιτικὴν ἐπιστήμην μετάβασις. Διαπιστοῦται ὅτι ἡ ἠθικὴ διὰ λόγων προτροπῆ δὲν ἀρκεῖ διὰ νὰ καταστήσῃ ἐναρέτους τοὺς πολίτας. Οἱ ἔχοντες εὐγενὲς ἦθος ἐπηρεάζονται ὑπὸ τῆς ἠθικῆς προτροπῆς: «Τοὺς δὲ πολλοὺς ἀδυνατεῖν πρὸς καλοκαγαθίαν προτρέψασθαι». Οὐ γὰρ πεφύκασιν αἰδοῖ πειθαρχεῖν, ἀλλὰ φόβῳ, οὐδ' ἀπέχεσθαι τῶν φαύλων διὰ τὸ αἰσχρόν, ἀλλὰ διὰ τὰς τιμωρίας. Πάθει γὰρ ζῶντες τὰς οἰκείας ἡδονὰς διώκουσι καὶ δι' ὧν αὗται ἔσονται, φεύγουσι δὲ τὰς ἀντικειμένας λύπας, τοῦ δὲ καλοῦ καὶ ὡς ἀληθέος ἡδέος οὐδ' ἔννοιαν ἔχουσιν, ἄγευστοι ὄντες. Τοὺς δὴ τοιούτους τίς ἂν λόγος μεταρρυθμίσαι;» (1179 6 10) (Τὸν ὄχλον ὅμως αἱ παραινέσεις εἶναι ἀνίκανοι νὰ τὸν προτρέψουν εἰς τὴν ἀρετήν. Διότι οἱ ἀποτελοῦντες τὸν ὄχλον πολλοὶ ἄνθρωποι δὲν εἶναι πλασμένοι νὰ πειθαρχοῦν εἰς τὴν ἐντροπήν, ἀλλ' εἰς τὸν φόβον, καὶ δὲν ἀποφεύγουν τὰς κακὰς πράξεις κινούμενοι ἀπὸ τὴν ἐντροπὴν ἀλλὰ ἕνεκα τῶν τιμωριῶν. Διότι ζῶντες ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν τοῦ πάθους ἐπιδιώκουν τὰς ἀντιστοίχους πρὸς τὰ πάθη των ἡδονὰς καὶ ζητοῦν νὰ ἐξεύρουν τὰ μέσα διὰ τῶν ὁποίων αὗται θὰ ὑπάρξουν, ἀποφεύγουν δὲ τὰς ἀντιτιθεμένας εἰς τὰς ἡδονάς των λύπας, δὲν ἔχουν δὲ καμμίαν κατανόησιν τοῦ καλοῦ καὶ τῆς ἀληθινῆς ἡδονῆς, ἐπειδὴ οὐδέποτε ἐδοκίμασαν αὐτὰ τὰ πράγματα. Τοὺς τοιούτους λοιπὸν ἀνθρώπους ποῖος λόγος θὰ ἠδύνατο νὰ μεταβάλῃ;).

Ἐξετάζονται περαιτέρω αἱ ἀπαραίτητοι διὰ τὴν ἀπόκτησιν τῆς ἀρετῆς προϋποθέσεις. Αὗται εἶναι ἡ φύσις (φυσικὴ προδιάθεσις), τὸ ἔθος (ὁ ἐθισμὸς) καὶ ἡ διδαχή. Ἐκ τούτων ἡ φύσις εἶναι κάτι τὸ διαφεῦγον τὰς ἀνθρωπίνους δυναπότητας, διότι αἱ φυσικαὶ προδιαθέσεις καὶ τὰ φυσικὰ χαρίσματα δωροῦνται ἐκ μέρους τῶν θεῶν. Ὁ ἐθισμὸς ἀσκεῖ μεγάλην ἐπίδρασιν διὰ τὴν ἠθικοποίησιν τῶν ἀνθρώπων. Κύριον δὲ μέσον ἐθισμοῦ ἀποτελοῦν αἱ ὑπὸ τῶν νόμων ἐπιβαλλόμεναι τιμωρίαι. Ὅθεν ἐκεῖνος ὅστις ἐνδιαφέρεται διὰ τὴν ἠθικοποίησιν τῶν ἀνθρώπων πρέπει νὰ ἐξετάσῃ ποῖα εἶναι τὰ νομοθετικὰ μέτρα, ἅτινα πρέπει νὰ θεσπισθοῦν. Τὰ μέτρα ταῦτα θὰ εἶναι τοιαῦτα, ὥστε νὰ μεριμνοῦν διὰ τὴν ἀγωγὴν τῶν πολιτῶν. Αἱ πολιτεῖαι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, σημειώνει ὁ Ἀριστοτέλης, ἐξαιρουμένων μόνον τῶν Λακεδαιμονίων, σὐδόλως μεριμνοῦν νὰ κατευθύνουν τὴν ἀγωγὴν διὰ νομοθετικῶν μέτρων.

Ἡ μελέτη τῆς νομοθεσίας ἔχει μείνει εἰς τὰς χεῖρας τῶν σοφιστῶν, οἱ ὁποῖοι καίτοι οὐδεμίαν ἐμπειρίαν τῆς πολιτικῆς ζωῆς ἔχουν, ἐμφανίζουν τοὺς ἑαυτούς των ὡς διδασκάλους τῆς νοθοθετικῆς καὶ πολιτικῆς ἐπιστήμης. Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ἀσκεῖ ὁ Ἀριστοτέλης πολεμικὴν κατὰ τῶν ἀντιλήψεων, τὰς ὁποίας ὁ Ἰσοκράτης εἶχεν ἀναπτύξει ἐν τῷ «Περὶ ἀντιδόσεως» (79) λόγῳ του. Ἀλλ' ἡ πολιτικὴ ἐμπειρία δὲν ἀποκτᾶται οὔτε διὰ τῆς τυφλῆς συμμετοχῆς εἰς τὴν πολιτικὴν ζωήν, ὅπως γίνεται ἐκ μέρους τῶν ἐμπειρικῶν πολιτευομένων, οὔτε μὲ τὴν συλλογὴν νομοθετικῶν διατάξεων ἰσχυουσῶν εἰς διαφόρους πόλεις. Χρειάζεται ἐπιστημονικὴ μελέτη τῶν δεδομένων τῆς πολιτικῆς ζωῆς. Αὐτὴν τὴν μελέτην ὑπόσχεται ὁ Ἀριστοτέλης ὅτι θὰ κάμῃ εἰς τὰ «Πολιτικὰ» του: «Παραλιπόντων οὖν τῶν προτέρων ἀνερεύνητον τὸ περὶ νομοθεσίας, αὐτοὺς ἐπισκέψασθαι μᾶλλον βέλτιον ἴσως, καὶ ὅλως δὴ περὶ πολιτείας, ὅπως εἰς δύναμιν ἡ περὶ τὰ ἀνθρώπεια φιλοσοφία τελειωθῇ». (Ἀφοῦ λοιπὸν οἱ προγενέστεροι παρέλειψαν νὰ ἐρευνήσουν τὸ περὶ νομοθεσίας πρόβλημα, ἴσως νὰ εἶναι καλύτερον νὰ τὸ ἐρευνήσωμεν ἡμεῖς οἱ ἴδιοι τόσον αὐτὸ ὅσον καὶ τὸ γενικὸν πολιτικὸν πρόβλημα, διὰ νὰ φθάσῃ εἰς τὴν τελειότητά της, ἐφ' ὅσον τοῦτο εἶναι δυνατόν, ἡ μὲ τὰ ἀνθρώπινα πράγματα ἀσχολουμένη φιλοσοφία). Τοιουτοτρόπως συνδέεται ἡ ἠθικὴ μὲ τὴν πολιτικὴν καὶ ἀμφότεραι ἀποτελοῦν τὴν μελετῶσαν τὰ ἀνθρώπινα φιλοσοφίαν.

Ἀ ξ ί α κ α ὶ ἐ π ί δ ρ α σ ι ς τ ῶ ν «Ἠ θ ι κ ῶ ν Ν ι κ ο μ α χ ε ί ω ν». Ἡ προηγηθεῖσα ἀνάλυσις ὁμιλεῖ εὐγλώττως περὶ τῆς ἀξίας τοῦ συγγράμματος τούτου τοῦ Ἀριστοτέλους, τὸ ὁποῖον δικαίως χαρακτηρίζεται ὡς ἔργον ὑψίστης ὡριμότητος. Ἐκτὸς τῶν ἄλλων μᾶς καθιστᾶ γνώριμον τὴν ἠθικὴν πλευρὰν τῆς φυσιογνωμίας τοῦ συγγραφέως. Μᾶς βεβαιώνει ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης δὲν εἶναι ὁ ξηρὸς τοῦ φιλοσοφικοῦ ἐργαστηρίου ἐρευνητής, ἀλλὰ ἐξαίρετος ἠθικὴ προσωπικότης. Γνωρίζει καλῶς τὰ ἀνθρώπινα πράγματα καὶ εἶναι κάτοχος ὑψίστης πρακτικῆς σοφίας. Αἰσθάνεται ἐνθουσιασμὸν διὰ τὸν ἐνάρετον βίον καὶ ζῇ εἰς τὴν ψυχήν του ἡ παράδοσις τῶν πατροπαραδότων ἑλληνικῶν ἀρετῶν. Ὅ,τι εἶναι διὰ τὴν χριστιανικὴν ἐποχὴν τὸ κακόν, εἶναι διὰ τὸν ἄνθρωπον εἰς τὴν ὑπερβολὴν καὶ τὴν ἔνδειαν. Ἡ ἀρετὴ εἶναι κάτι τὸ ἁρμονικὸν καὶ τὸ σύμμετρον. Ὁ ἠθικὸς κόσμος θεωρεῖται ὡς κάτι τὸ πραγματικῶς δεδομένον καὶ ὑφιστάμενον. Τὸ νόημα δὲ τῆς ἠθικῆς πραγματικότητος εἶναι δυνατὸν νὰ ἀνακαλυφθῇ διὰ τῆς ἀπορητικῆς μεθόδου. Διὰ τοῦτο δύο εἶναι αἱ μεθοδικαὶ μορφαὶ τῆς ἀριστοτελικῆς ἠθικῆς ἐρεύνης: 1ον) Ἡ ἀκριβὴς περιγραφὴ τῶν δεδομένων τῆς ἠθικῆς πραγματικότητος. 2ον) Ἡ διὰ τῆς ἀπορητικῆς μεθόδου εὕρεσις τοῦ νοήματός της.

Δὲν ὁμοιάζει μὲ μερικοὺς ἐκ τῶν νεωτέρων σοφῶν ὁ Ἀριστοτέλης, οἱ ὁποῖοι προβάλλουν τὴν ἀλαζονικὴν ἀξίωσιν νὰ κατασκευάσουν οἱ ἴδιοι τὴν ἠθικὴν πραγματικότητα καὶ τὰ ἰδεώδη της. Διὰ τὸν Σταγιρίτην τὰ ἠθικὰ ἰδεώδη ὑπάρχουν μέσα εἰς τὴν πραγματικότητα καὶ δύνανται νὰ συλληφθοῦν διὰ τῆς ἐποπτικῆς καὶ ἰδεοποιούσης θεωρήσεως. Πᾶς «φρόνιμος» ἄνθρωπος δύναται νὰ ἀντιληφθῇ τὴν πραγματικότητα αὐτὴν καὶ νὰ συμμορφώσῃ τὴν συμπεριφοράν του πρὸς ταύτην. Τῆς ἠθικῆς ἀρετῆς δύναται νὰ γίνῃ μέτοχος πᾶς ἄνθρωπος, ἀρκεῖ νὰ ἔχῃ τὴν δύναμιν νὰ χαλιναγωγήσῃ τὰ πάθη του. Ἡ ἐπιστήμη τῆς ἠθικῆς δὲν ἔχει νὰ ἐξυπηρετήσῃ μόνον θεωρητικοὺς σκοπούς. Ἡ κυρία της ἐπιδίωξις εἶναι νὰ μᾶς βοηθήσῃ νὰ γίνωμεν ἠθικοί.

Διὰ τὴν ἔρευναν τῶν ἠθικῶν φαινομένων τὰ «Ἠθικὰ Νικομάχεια» ἐβοήθησαν κατὰ πολύ. Δι' αὐτῶν πρῶτον ἐγένετο ὁ διαχωρισμὸς τοῦ θεωρητικοῦ ἀπὸ τὸν πρακτικὸν λόγον, ὅστις διηνεκόλυνε κατόπιν τὸν Κάντιον εἰς τὰς φιλοσοφικάς του ἐρεύνας. Ἐπίσης σπουδαῖος εἶναι ὁ καθορισμὸς τῶν πρακτικῶν (ἠθικῶν) συλλογισμῶν ὡς ἰδιαιτέρας μορφῆς τῆς συλλογιστικῆς σκέψεως.

Ἐπικαιρότητα ἀκατάλυτον ἔχει ἡ περὶ ἠθικῆς ἀρετῆς ὡς μεσότητος ἀντίληψίς του, ἥτις δικαίως ἐθεωρήθη ὑπὸ τοῦ Ν. Χάρτμαν ὡς ἐκφράζουσα τὴν ἀντίληψιν ὅτι ἡ ἀρετὴ εἶναι σύνθεσις καὶ συμπλοκὴ ἀντιτιθεμένων ἀξιολογικῶν στοιχείων. Ὡς πρὸς τὸ πρόβλημα τῆς ἠθικῆς ἐλευθερίας ἀποφεύγει ὁ Ἀριστοτέλης τὴν συνήθη εἰς τοὺς πλείστους ἐκ τῶν νεωτέρων ἠθικολόγων σύγχυσιν μεταξὺ ἑκουσίας καὶ κατ' ἐλευθέραν ἐκλογὴν πράξεως. Ἀνεκτίμητον προτέρημα τῆς ἠθικῆς του εἶναι ὅτι καταργεῖ τὸν μεταξὺ ἐγωισμοῦ καὶ ἀλτρουισμοῦ δυισμόν. Ἄξιαι πολλῆς προσοχῆς εἶναι αἱ ἀναλύσεις του, διὰ τῶν ὁποίων ἐξηγεῖ πῶς ἀπὸ τὸ ἐγὼ παράγεται τὸ δεύτερον πρόσωπον, τὸ σύ. Δι' ὅλα αὐτὰ τὰ «Ἠθικὰ Νικομάχεια» δύνανται νὰ θεωρηθοῦν καὶ σήμερον σύγγραμμα ἀπολύτου ἐπικαιρότητος. Κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ἡ ἐπίδρασίς του ὑπῆρξε μεγίστη. Ἡ Ἑλληνικὴ Χριστιανικὴ φιλοσοφία, ἀπεδέχθη διὰ τῆς μεσολαβήσεως τοῦ Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ, κατὰ τὸ πλεῖστον τὰς ἠθικάς του θεωρίας. Ὁ Θωμᾶς Ἀκινάτος, ἡσχολήθη μὲ τὰ «Ἠθικὰ Νικομάχεια» καὶ ἔγραψεν ἐκτεταμένον εἰς αὐτὰ ὑπόμνημα. Καίτοι ὁ Λούθηρος εἶχε δριμύτατα κατακρίνει τὰ «Ἠθικὰ» τοῦ Ἀριστοτέλους, ὁ Μελάγχθων τὰ ἐμελέτησε καὶ ἐπειράθη νὰ τὰ προσαρμόσῃ εἰς τὴν χριστιανικὴν ἠθικήν. Μία ἐκ τῶν κυριωτέρων ἀντιλήψεων τοῦ Σπινόζα, καθ' ἣν ἡ ἠθικότης ἐπιτυγχάνεται διὰ τῆς ὑποταγῆς τῶν παθῶν εἰς τὸν λόγον, ἔχει ἀριστοτελικὴν προέλευσιν. Διὰ τούτου εἰσήχθησαν πολλαὶ ἠθικαὶ ἀριστοτελικαὶ ἀντιλήψεις εἰς τὴν νεωτέραν φιλοσοφίαν. Ἐκ τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων τοῦ προσφάτου παρελθόντος ὁλίγοι ἠσχολήθησαν μὲ τὰ «Ἠθικὰ Νικομάχεια». Πολύτιμος διὰ τὴν ἀποκατάστασιν τοῦ κειμένου εἶναι ἡ ἔκδοσις αὐτῶν μαζὶ μὲ τὰ «Πολιτικὰ» ὑπὸ τοῦ Κοραῆ (1821—1822). Μετάφρασιν ἐδημοσίευσεν ὁ Κ. Ζάμπας. Μὲ τὴν ἀποκατάστασιν τοῦ κειμένου ἠσχολήθη λίαν ἐπιτυχῶς καὶ ὁ φιλόλογος Β. Δεδούσης, εἰς ἐναίσιμον διατριβήν του ἐγκριθεῖσαν ὑπὸ τοῦ ἐν Θεσσαλονίκῃ Πανεπιστημίου.

Κ. Δ. Γ ε ω ρ γ ο ύ λ η ς

«ΜΕΤΑΦΥΣΙΚΑ» ἢ «Μετὰ τὰ Φυσικά». Ἔργον τοῦ Ἀριστοτέλους, ἀποτελοῦν τὸν πυρῆνα τῆς φιλοσοφίας τοῦ Σταγιρίτου φιλοσόφου καὶ ἔχουν ὑπόθεσιν τὴν πρώτην φιλοσοφίαν, ἤτοι τὴν ἔρευναν περὶ τῶν πρώτων ἀρχῶν καὶ αἰτίων, ἐκ τῶν ὁποίων τὰ ὄντα ἀντλοῦν τὴν οὐσιαστικήν των ὕπαρξιν. Τὸ πολύτιμον τοῦτο σύγγραμμα περιῆλθεν εἰς ἡμᾶς ἐν κακῇ καταστάσει, ὁ τίτλος δὲ «Μετὰ τὰ Φυσικά», εἶναι μεταγενέστερος τοῦ φιλοσόφου, ἀπαντώμενος κατὰ πρῶτον εἰς τὸν Περιπατητικὸν φιλόσοφον καὶ ἱστορικὸν τοῦ 1ου π.Χ. αἰῶνος Νικόλαον τὸν Δαμασκηνόν. Κατὰ τὴν ταξινόμησιν καὶ νέαν ἔκδοσιν τῶν ἀριστοτελικῶν συγγραμμάτων ὑπὸ τοῦ ἑνάτου, ἢ δεκάτου διαδόχου τοῦ Ἀριστοτέλους ἐν τῇ Περιπατητικῇ Σχολῇ Ἀνδρονίκου τοῦ Ροδίου (1ος π.Χ. αἰών), ἐτέθη ὁ τίτλος «Μετὰ τὰ Φυσικά», ὑποδηλῶν ἁπλῶς τὴν θέσιν τοῦ ἔργου εἰς τὴν σειρὰν τῆς ἐκδόσεως, ἐνῶ ὁ Ἀριστοτέλης τὸ σύνολον τῶν ἔργων του τῶν σχετικῶν μὲ τὴν ὀντολογίαν ὀνομάζει Πρώτην Φιλοσοφίαν. Τὸ ἔργον ἀποτελεῖται ἀπὸ δέκα καὶ τέσσαρα βιβλία, διακρινόμενα διὰ τῶν γραμμάτων τοῦ ἑλληνικοῦ ἀλφαβήτου Α—Ν, τὰ δύο ὅμως πρῶτα σημειοῦνται διὰ τοῦ Α κεφαλαίου καὶ α μικροῦ. Ἡ ὅλη σειρὰ τῶν βιβλίων εἶναι τεταραγμένη, φαίνεται δέ, ὅτι ἐπεξειργασμένα εἶναι τὰ βιβλία Α—Β—Γ—Ε—Ζ—Η καὶ Θ, ἴσως δὲ νὰ μὴ εἶναι ἀπίθανος ἡ γνώμη, κατὰ τὴν ὁποίαν τὸ ἔργον εἶναι συνένωσις διαφόρων πραγματειῶν, ἐκ τῶν ὁποίων ἄλλαι μὲν εἶχον χαθῆ, ἄλλαι δὲ ἦσαν ἀτελεῖς καὶ ἀνέκδοτοι, διότι τὸ σύγγραμμα ἀνήκει εἰς τὰ ἀκροαματικά, ἠκροάσατο δὲ τούτου καὶ ὁ Μέγας Ἀλέξανδρος, κατὰ μαρτυρίαν τοῦ Πλουτάρχου («Βίος Μ. Ἀλεξάνδρου», 7). Κατὰ τὸ πλεῖστον τὸ ἔργον εἶναι ἔρευνα διαφόρων ἀπορητικῶν προβλημάτων, ἐκ τῶν ὁποίων ἀρκετὰ εἶχον μελετηθῆ ὑπὸ τῶν προγενεστέρων φιλοσόφων καὶ δὴ τοῦ Πλάτωνος.

Ἀ ν ά λ υ σ ι ς τ ο ῦ ἔ ρ γ ο υ. Ὁ Ἀριστοτέλης εἰς τὸ Α βιβλίον (κεφ. 1—9), κατ' ἀρχὰς περιγράφει τὸν τρόπον, κατὰ τὸν ὁποῖον σχηματίζεται ἡ ἀνθρώπινος ἐμπειρία, ἐπιστήμη καὶ σοφία, μετὰ δὲ τὴν διαπίστωσιν, ὅτι ἡ σοφία εἶναι ἡ γνῶσις τῶν ὄντων, καὶ συνεπῶς σκοπὸς της εἶναι ἡ ἔρευνα τῶν αἰτίων καὶ πρώτων ἀρχῶν τῶν ὄντων, προβαίνει εἰς τὴν ἱστορικὴν καὶ κριτικὴν ἐξέτασιν τῶν προσωκρατικῶν φιλοσοφικῶν δοξασιῶν, αἵτινες ἐδέχοντο μίαν ἢ δύο πρώτας ἀρχάς, καὶ εἶτα τῶν Ἰδεῶν τοῦ Πλάτωνος. Ἀσκῶν λεπτομερῆ καὶ δριμεῖαν κριτικήν, λέγει ὅτι ἅπαντες οἱ φιλοσοφήσαντες δὲν κατώρθωσαν νὰ διευκρινή-

σουν σαφῶς τὴν πρώτην τῶν ὄντων αἰτίαν καὶ διατυπώνει τὰ κατ' αὐτὸν τέσσαρα αἴτια, ἤτοι τὰ «τί ἦν εἶναι, ὑποκείμενον, ὅθεν ἡ κίνησις, οὗ ἕνεκα», ἤτοι τὴν οὐσίαν, τὴν ὕλην, τὸ ποιητικὸν καὶ τὸ τελικὸν αἴτιον τῶν ὄντων καὶ καταλήγει εἰς τὴν γνώμην, ὅτι εἶναι ἀναγκαία ἡ ἐξέτασις τῶν προκυψασῶν ἀπορειῶν πρὸς εὐκολωτέραν διασάφησιν καὶ τῶν μελλουσῶν νὰ παρουσιασθοῦν ἐν τῇ ἐρεύνῃ τοιούτων. Εἰς τὸ βιβλίον Α (κεφ. 1—3), ἀφοῦ ὁμολογεῖ τὰς μεγίστας δυσκολίας, αἱ ὁποῖαι παρουσιάζονται ἐν τῇ ζητήσει τῆς ἀληθείας, παρατηρεῖ, ὅτι ὅλοι οἱ ἐρευνηταί, ἀνεξαρτήτως τῆς ὀρθότητος τῶν δοξασιῶν των, συμβάλλουν εἰς τὴν προσπάθειαν πρὸς ἀνεύρεσιν τῆς ἀληθείας, τὴν ὁποίαν καθορίζει ὡς σκοπὸν τῆς ἐπιστήμης, ἐξετάζων δὲ τὴν σειρὰν τῶν αἰτίων ἀποδεικνύει, ὅτι αὕτη δὲν εἶναι ἄπειρος καὶ τέλος ἐκθέτει τὸν κατὰ τὴν γνώμην του τρόπον τῆς διδασκαλίας καὶ τῶν ἀκροάσεων, ὁ ὁποῖος πρέπει νὰ προσαρμόζηται πρὸς τὴν ἑκάστοτε εἰδικὴν φύσιν τῆς διδασκομένης ὕλης. Εἰς τὸ Β βιβλίον (κεφ. 1—6) καὶ πάλιν τονίζει ἐν ἀρχῇ τὴν ἀνάγκην τοῦ καθορισμοῦ τῶν σημείων, ἐφ' ὧν ὑφίστανται βασικαὶ ἀπορίαι, τὴν ἔρευναν τῶν ὁποίων θεωρεῖ ὠφελιμωτάτην καὶ διατυπώνει 14 ἀπορητικὰ προβλήματα, τὰ ὁποῖα ἀνακύπτουν ἀμέσως κατὰ τὴν ζήτησιν τῶν πρώτων ἀρχῶν τῶν ὄντων. Εἰς τὸ βιβλίον Γ (κεφ. 1—8), καθορίζει, ὅτι θέμα τῆς πρώτης φιλοσοφίας εἶναι τὸ ὂν ὡς ὂν καὶ πᾶν ὅ,τι ἀνήκει εἰς τὸ ὂν ὡς ἐκ τῆς φύσεώς του, ἡ ἐπιστήμη δὲ αὕτη διακρίνεται ἀπὸ ὅλας τὰς μερικὰς ἐπιστήμας, διότι αὕτη ἐπιζητεῖ τὴν καθολικὴν θεώρησιν τοῦ ὄντος λαμβανομένου ὡς ὄντος. Κατὰ ταῦτα ἀντικείμενον τῆς πρώτης φιλοσοφίας εἶναι: α΄) ἡ οὐσία, εἰς τὴν ὁποίαν ἀναφέρονται ὅλα τὰ ἐπὶ μέρους ὄντα, β΄) τὰ εἴδη τοῦ ὄντος ὡς ὄντος, γ΄) τὸ Ἕν, ἀφοῦ τοῦτο οὐδόλως εἶναι διάφορον ἀπὸ τὸ ὄν, δ΄) τὸ πλῆθος, διότι, ὅσα εἶναι τὰ εἴδη τοῦ ἑνός, τόσα εἶναι καὶ τὰ εἴδη τοῦ ὄντος καὶ ε΄) ἡ σχέσις μεταξὺ ὅλου καὶ μέρους, γένους καὶ εἴδους. Ἐπίσης ἀντικείμενον τῆς πρώτης φιλοσοφίας εἶναι καὶ ἡ ἔρευνα τῶν ἀποδεικτικῶν ἀρχῶν, ἰδιαιτέρως δὲ τῆς θεμελιώδους λογικῆς ἀρχῆς τῆς ἀντιφάσεως, τὴν ἀρχὴν δὲ ταύτην ὑπερασπίζει κατὰ τοῦ σκεπτικισμοῦ, τῆς σχετικότητος καὶ τῆς ἁπλοϊκῆς φαινομενολογίας καὶ καταδεικνύει τὰ ἐσφαλμένα συμπεράσματα, εἰς τὰ ὁποῖα ὁδηγεῖ ἡ ἄρνησις τῆς ἀρχῆς τῆς ἀντιφάσεως. Ἀνασκευάζων τὰς δοξασίας τοῦ Πρωταγόρου μὴ δεχομένου ἀλήθειαν ἐξ ἀντικειμένου, ἀλλὰ ὑποστηρίζοντος, ὅτι δύναται νὰ ὑπάρξουν δύο ἀντίθετοι γνῶμαι μας ἐξ ἴσου ἀληθεῖς καὶ αἱ δύο, ὑπερασπίζει τὴν θεμελιώδη λογικὴν ἀρχὴν τῆς τοῦ τρίτου ἢ μέσου ἀποκλείσεως καὶ ἀποδεικνύει τὸ ψεῦδος τῶν γνωμῶν, ὅτι ὅλα εἶναι ἀληθῆ καὶ ψευδῆ καὶ ὅτι ὅλα εὑρίσκονται εἰς κίνησιν καὶ ἠρεμίαν. Τὸ Δ βιβλίον εἰς ἕκαστον ἐκ τῶν τριάκοντα κεφαλαίων του περιλαμβάνει ἑρμηνείαν τῶν τριάκοντα φιλοσοφικῶν ὅρων: ἀρχή, αἴτιον, στοιχεῖον, φύσις, ἀναγκαῖον, ἕν, ὄν, ταυτά - ἕτερα - διάφορα - ὅμοια, ἀντικείμενα, πρότερα καὶ ὕστερα, δύναμις, ποσόν, ποιόν, πρός τι, τέλειον, πέρας, καθ' ὅ, διάθεσις, ἕξις, πάθος, στέρησις, ἔχειν, ἐκ τινος, μέρος, ὅλον, κολοβόν, γένος, ψεῦδος, συμβεβηκός. Εἰς τὸ Ε βιβλίον (κεφ. 1—4), κατ' ἀρχὰς διαχωρίζει τὰς ἐπιστήμας εἰς πρακτικάς, ποιητικὰς καὶ θεωρητικάς, τὰς τελευταίας δὲ πάλιν διακρίνει εἰς φυσικάς, αἵτινες ἔχουν ὡς ἀντικείμενον τὰ χωριστά, ἤτοι τὰ ἔχοντα αὐθύπαρκτον ὕπαρξιν, τὰ ὁποῖα ὅμως ἔχουν καὶ κίνησιν, εἰς μαθηματικὰς ἐρευνώσας τὰ ἀκίνητα ἀντικείμενα καὶ μὴ χωριστά, καὶ εἰς τὴν θεολογικὴν ἢ πρώτην φιλοσοφίαν ἀσχολουμένην μὲ τὰ ἀκίνητα καὶ χωριστὰ καὶ ἐξαίρει τὴν σημασίαν τῶν θεωρητικῶν ἐπιστημῶν, ἐκ τούτων δὲ περισσότερον τιμᾷ τὴν πρώτην φιλοσοφίαν ἢ θεολογικήν. Ἀπὸ τὴν ἔρευναν τῆς πρώτης φιλοσοφίας ἀποκλείει τὸ κατὰ συμβεβηκὸς ὄν, μὲ τὸ ὁποῖον οὐδεμία ἐπιστήμη ἀσχολεῖται, διότι τὸ κατὰ συμβεβηκὸς ὂν ὀφείλει τὴν γένεσιν καὶ ὕπαρξίν του εἰς τυχαῖα αἴτια, ὁμοίως δὲ ἀποκλείει ἀπὸ τὴν ἔρευναν τῆς πρώτης φιλοσοφίας καὶ τὸ εἶναι, τὸ ὑπὸ τῆς λογικῆς κρίσεως παρουσιαζόμενον ὡς φαινόμενον τῆς διανοήσεως, διότι τὸ «εἶναι» δὲν εἶναι δηλωτικὸν τῆς ὑπάρξεως ἢ ἀνυπαρξίας ἑνὸς ἀντικειμένου, ἀλλὰ τῆς ὑπάρξεως ἢ ἀνυπαρξίας τῆς συμφωνίας τῶν κρίσεων πρὸς τὰ πράγματα, ἡ οὕτω δὲ νοουμένη ἀλήθεια δὲν ὑπάρχει ὡς τι αὐθύπαρκτον, ἀλλ' εἶναι «πάθος τῆς διανοίας», κατὰ τὸν φιλόσοφον. Εἰς τὸ Ζ βιβλίον (κεφ. 1—17), ὁ Ἀριστοτέλης ἐξετάζει τὸ αἰώνιον πρόβλημα τῆς φιλοσοφικῆς ζητήσεως «τί εἶναι τὸ ὄν», δηλαδὴ τί εἶναι ἡ οὐσία καὶ μετὰ διεξοδικὴν ἀνάλυσιν καταλήγει εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι οὐσία εἶναι τὸ εἶδος, τὸ ὁποῖον εἶναι προσιτὸν οὐχὶ εἰς τὴν αἴσθησιν, ἀλλὰ μόνον εἰς τὴν νόησιν. Τὸ μὴ αἰσθητὸν τοῦτο εἶδος ἐνυπάρχει εἰς τὰ αἰσθητὰ ὑπαρκτὰ ὄντα διαμορφοῦν ἕκαστον τούτων εἰς ἑνιαίαν ὕπαρξιν, εἰς ἓν ὀργανικὸν σύνολον, προσθέτει δέ, ὅτι ἡ οὐσία δὲν εἶναι στοιχεῖον, ἀλλὰ ἡ ἀρχὴ τῆς ὀργανώσεως ἑνὸς ὄντος. Εἰς τὸ Η βιβλίον (κεφ. 1—6), ἀφοῦ καθώρισεν ὡς κεντρικὸν πυρῆνα τῶν ὄντων τὸ εἶδος, ἐρευνᾷ, ἂν τοῦτο εἶναι τὸ μοναδικὸν στοιχεῖον, δέχεται δὲ ὅτι πλὴν τοῦ ἀμεταβλήτου καὶ ἐνεργητικοῦ εἴδους ὑπάρχει καὶ ἡ ὕλη, ἐπὶ τῆς ὁποίας τὸ εἶδος ἐνεργεῖ μορφοποιητικῶς καὶ οὕτω λαμβάνουν ὀντότητα τὰ διάφορα ὄντα. Τὸ εἶδος, ἐμφανιζόμενον ὑπὸ διαφόρους ποικιλίας, ἀποτελεῖ ὡς ἐνέργεια τὴν οὐσίαν τῶν αἰσθητῶν, ἔχουσαν γένεσιν καὶ φθοράν, ἀλλὰ τὸ εἶδος ὡς ἀρχὴ τῆς οὐσίας εἶναι γεννητόν, χωρὶς νὰ γίνεται καὶ φθαρτόν, χωρὶς νὰ φθείρεται, καθορίζει δὲ καὶ τὴν πρὸς τὸν ὁρισμὸν καὶ τὸν ἀριθμὸν ὑφισταμένην ἀναλογίαν τοῦ εἴδους, ὡς καὶ τὴν σχέσιν τῆς ὕλης πρὸς τὰς ἀφθάρτους αἰσθητὰς οὐσίας καὶ πρὸς τὰ φυσικὰ φαινόμενα. Περαιτέρω ἀποδεικνύει, ὅτι ὅλα τὰ ὄντα δὲν ἔχουν ὕλην, ἀλλὰ μόνον ὅσα ὑπόκεινται εἰς γένεσιν καὶ ὑφίστανται μεταβολὴν καὶ ἐξετάζει τὴν πρὸς τὴν ἕξιν καὶ στέρησιν σχέσιν τῆς ὕλης. Τὴν διὰ τῶν λέξεων διατύπωσιν τὴν δεικνύουσαν τὸ εἶδος ὀνομάζει ὁρισμόν, τοῦ ὁποίου ἑρμηνεύει τὴν ἑνότητα καὶ καταλήγει μὲ τὴν διαπίστωσιν, ὅτι ἡ ἐσχάτη ὕλη καὶ ἡ μορφὴ (τὸ εἶδος) εἶναι τὸ αὐτό, ὑπάρχουν δὲ τὸ μὲν ἓν «δυνάμει», τὸ δὲ ἄλλο «ἐνεργείᾳ» καὶ ἀποτελοῦν μίαν ἑνότητα. Ἀφοῦ ὁ φιλόσοφος ἐξήτασε στατικῶς τὰ ὄντα, τὰς αἰσθητὰς οὐσίας, ὅπως τὰ ὀνομάζει, εἰς τὸ βιβλίον Θ (κεφ. 1—10), ἐξετάζει ταῦτα ἀπὸ ἐξελικτικῆς ἀπόψεως, ἀμιλῶν περὶ δυνάμεως καὶ ἐνεργείας, τῆς ὁποίας ὕψιστος βαθμὸς ἀναπτύξεως εἶναι ἡ «ἐνδελέχεια». Ἀφοῦ καθοριζει, ὅτι δύναμις εἶναι ἡ κίνησις πρὸς παραγωγήν, διακρίνει δυνάμεις ἀλόγους καὶ δυνάμεις μετὰ λόγου, ἀντικρούων δὲ τὴν γνώμην τῶν Μεγαρικῶν, ὅτι, ὅταν ἔχωμεν ἐνέργειαν, ἔχομεν καὶ δύναμιν, ἀποδεικνύει, ὅτι δυνατὸν νὰ ὑπάρχῃ δύναμις χωρὶς νὰ ἐκδηλοῦται καὶ ὡς ἐνέργεια, ὅπως δὲ ὑπάρχει τὸ δυνατόν, οὕτω δύναται νὰ ὑπάρχῃ καὶ τὸ ἀδύνατον, τὸ ὁποῖον ὅμως δὲν ταυτίζεται πρὸς τὸ ψεῦδος. Τὸ σύνολον τῶν δυνάμεων διακρίνεται εἰς δυνάμεις ἐμφύτους, εἰς δυνάμεις ἐξ ἐθισμοῦ καὶ εἰς δυνάμεις ἀπὸ μάθησιν, ἡ δὲ ἐνεργητικοποίησίς των γίνεται μὲ τὴν ὄρεξιν καὶ τὴν κίνησιν καὶ καθορίζει τὰς προϋποθέσεις ὑπὸ τὰς ὁποίας δύναταί τι νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς «δυνάμει» ὄν. Ἡ ἐνέργεια ὅμως εἶναι πρότερον ἀπὸ τὴν δύναμιν, ἀπὸ τὴν ὁποίαν εἶναι ἀνωτέρα καὶ τελειοτέρα, ὑποδεικνύει δὲ ἐν τέλει τοῦ βιβλίου, ὅτι σχετικῶς μὲ ὅσα δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀλλάξουν κατάστασιν δὲν παρουσιάζεται ἄλλοτε ἀλήθεια καὶ ἄλλοτε ψεῦδος, ἀλλὰ εἶναι πάντοτε τὰ αὐτά. Εἰς τὸ βιβλίον Ι (κεφ. 1—10), ἀναλύει τὰς σημασίας τοῦ ἑνός, τὸ ὁποῖον ὡς κύριον χαρακτηριστικὸν ἔχει τὴν διαιρετότητα, τὸ ἓν ὅμως δὲν εἶναι κατὰ τὸν Ἀριστοτέλην οὐσία, ὅπως ἐδέχοντο οἱ Πυθαγόρειοι καὶ κατόπιν ὁ Πλάτων, ἀλλὰ χαρακτηρισμὸς παρακολουθῶν τὸ ὄν.

Ἀκολούθως ἐξετάζει τὴν ἰσότητα, τὴν πολλότητα, τὴν ταυτότητα, τὴν ἑτερότητα, τὴν διαφορὰν καὶ τὴν ἐναντίωσιν, ἡ ὁποία εἶναι ἡ μεγίστη διαφορά. Ἐπίσης ἐν συνεχείᾳ ἐξετάζει τὴν ἀντιθετικὴν σχέσιν τοῦ μεγάλου καὶ μικροῦ πρὸς τὸ ἴσον καὶ τοῦ ἑνὸς πρὸς τὰ πολλά, τὴν φύσιν τῶν διαμέσων ὅρων, οἵτινες ἀποτελοῦν τὰ «μεταξὺ τῶν διαφόρων ἀντιθέσεων, τὰ ἕτερα κατὰ τὸ εἶδος καὶ τὴν ἐναντίωσιν, ἡ ὁποία ὑπάρχει μεταξὺ τῶν κατὰ τὸ εἶδος ἑτέρων, συμπεραίνει δὲ ὅτι τὰ φθαρτὰ ὄντα διαφέρουν κατὰ τὸ εἶδος ἀπὸ τὰ ἄφθαρτα. Εἰς τὸ Κ βιβλίον (κεφ. 1—12), γίνεται ἀνακεφαλαίωσις τῶν ἀπορητικῶν προβλημάτων, τὰ ὁποῖα διετυπώθησαν εἰς τὰ 2—6 κεφάλαια τοῦ Β βιβλίου, τῶν εἰς τὰ 1—2 κεφάλαια τοῦ Γ βιβλίου λεχθέντων περὶ τοῦ θέματος τῆς πρώτης φιλοσοφίας καὶ τῆς διαφορᾶς ταύτης, ἀπὸ τὴν Φυσικὴν καὶ τὰ Μαθηματικά, ὡς καὶ τῶν εἰς τὰ 3—8 κεφάλαια τοῦ αὐτοῦ βιβλίου περὶ τῆς ἀντιφάσεως. Περαιτέρω ἀνακεφαλαιώνει τὰ ἀναφερθέντα εἰς τὸ 1ον κεφάλαιον τοῦ Ε βιβλίου περὶ τῆς διακρίσεως τῶν θεωρητικῶν ἐπιστημῶν εἰς φυσικάς, μαθηματικὰ καὶ θεολογικήν, ἥτις ἀσχολεῖται μὲ τὸ χωριστὸν καὶ ἀκίνητον ὄν, ὡς καὶ εἰς τὰ κεφάλαια 2—4 τοῦ αὐτοῦ βιβλίου περὶ τοῦ ἀποκλεισμοῦ ἀπὸ τὴν ἔρευναν τῆς πρώτης φιλοσοφίας τοῦ κατὰ συμβεβηκὸς ὄντος καὶ τοῦ ὑπὸ τῆς λογικῆς κρίσεως ἐμφανιζομένου ὄντος. Εἰς τὸ ὑπόλοιπον τμῆμα τοῦ βιβλίου τούτου, ὁμιλεῖ περὶ δυνάμεως, ἐνεργείας καὶ κινήσεως, περὶ μὴ ὑπάρξεως τοῦ «ἐνεργείᾳ» ἀπείρου, περὶ μεταβολῆς καὶ κινήσεως καὶ περὶ τοῦ ὅτι δὲν ὑπάρχει κίνησις κινήσεως, οὔτε γένεσις γενέσεως, οὔτε γενικῶς μεταβολὴ τῆς μεταβολῆς, ταῦτα δὲ ἀποτελοῦν ἀνακεφαλαίωσιν τῶν ἀναπτυχθέντων εἰς τὸ ὑπὸ τὸν τίτλον «Φυσικὰ» βιβλίον τοῦ φιλοσόφου, ἐν τέλει δὲ ὁρίζει τὸ ἄμα, τὸ ἅπτεσθαι, τῆς ἑξῆς καὶ τὸ συνεχές. Εἰς τὸ βιβλίον Λ (κεφ. 1—10), ἐρευνῶνται τὰ εἴδη τῶν οὐσιῶν, τὰς ὁποίας διακρίνει εἰς αἰσθητάς, φθαρτάς, ἀϊδίους, καὶ ἀκινήτους, πρὸς ταύτας δὲ ἀντιστοιχοῦν τρία αἴτια μεταβολῆς των, ἡ ὕλη, τὸ εἶδος καὶ ἡ στέρησις. Ἡ γένεσις ἑκάστης οὐσίας ὀφείλεται εἰς τὴν ἐνέργειαν ἄλλης συνωνύμου της, αἰτία δὲ τῆς γενέσεως εἶναι ἡ τέχνη, ἡ φύσις, ἡ τύχη καὶ τὸ αὐτόματον καὶ χωριστὴν αὐθυπαρξίαν ἔχουν μόνον τὰ φυσικὰ ἀντικείμενα. Ἀπὸ καθολικῆς ἀπόψεως, ὅλα τὰ εἴδη ἔχουν κατὰ τὸν ἀναλογικὸν μορφισμὸν τὰς αὐτὰς ἀρχάς, ἤτοι τὸ εἶδος, τὴν ὕλην, τὴν στέρησιν καὶ τὸ κινοῦν, ἐκ τῆς ὑπάρξεως δὲ τριῶν οὐσιῶν, δύο φυσικῶν καὶ μιᾶς ἀκινήτου, προκύπτει ἡ ἀναγκαιότης τῆς ὑπάρξεως ἀϊδίου - ἀκινήτου οὐσίας, ἱκανὴς νὰ προκαλῇ τὴν μεταβολὴν καὶ αὕτη εἶναι καθαρὰ ἐνέργεια καὶ ἀρχὴ τῆς ἀπαρασαλεύτου τάξεως τοῦ σύμπαντος. Τὸ κινοῦν ἀκίνητον τοῦτο εἶναι ἀΐδιον καὶ οὐσία καὶ ἐνέργεια καὶ εἶναι τὸ πρῶτον νοητὸν καὶ ὀρεκτὸν ἀντικείμενον ἑνὸς ἔρωτος παγκοσμίου, ἡ ὑψίστη ἐγρήγορσις, αἰωνία μακαριότης, βασικὴ ἀρχὴ τῆς ζωῆς ἄνευ μεγέθους, ἀδιαίρετος, ἀπαθής, ἀναλλοίωτος καὶ πηγὴ τῆς ἀϊδίου κινήσεως τοῦ σύμπαντος. Ἐκτὸς ἀπὸ τὴν πρώτην κινοῦσαν ἀκίνητον ἀρχήν, ὑπάρχουν καὶ κινοῦντα ἀκίνητα τόσα, ὅσα εἶναι αἱ οὐράνιαι σφαῖραι, τὰς ὁποίας ὁ μὲν Εὔδοξος ὑπελόγισεν εἰς εἴκοσιν ἕξ, ὁ Κάλλιπος εἰς τριάκοντα τρεῖς καὶ ὁ Ἀριστοτέλης εἰς πεντήκοντα πέντε ἢ τεσσαράκοντα ἑπτά, διότι προσθέτει καὶ τὰς ἀνελισσούσας σφαίρας. Εἰσερχόμενος εἶτα εἰς τὴν νοολογίαν λέγει, ὅτι ἡ πρώτη ἀρχὴ ὑπάρχει ὡς νόησις νοήσεως, τὸ δὲ ἀγαθὸν καὶ τὸ ἄριστον ὑπάρχει ὡς τι αὐθύπαρκτον, καθεαυτὸ καὶ ὡς σταθερὰ ἐνδοκόσμιος τάξις, ἀνασκευάζων δὲ τὰς ἀντιθέτους ἀντιλήψεις τοῦ Ἀναξαγόρου, τοῦ Ἐμπεδοκλέους καὶ ἄλλων θεολόγων καὶ φυσικῶν φιλοσόφων, καταλήγει μὲ τὴν διαπίστωσιν, ὅτι τὸ σύμπαν εἶναι σύνταξις, ὑπείκουσα εἰς μίαν μόνην ἀρχήν, ἐπαναλαμβάνων τὸ ὁμηρικόν, ὅτι «δὲν εἶναι καλὸν ἡ πολυαρχία, εἷς ἄς εἶναι ὁ ἀρχηγός» (οὐκ ἀγαθὸν πολυκοιρανίη· εἷς κοίρανος ἔστω, «Ἰλιάδος» Β΄ 204). Τὸ βιβλίον Μ (κεφ. 1—10), ἀποτελεῖ τὸ ἀριθμολογικὸν τμῆμα τοῦ συγγράμματος, εἰς τοῦτο δὲ ἐρευνᾷ τὴν ὕπαρξιν τῶν μαθηματικῶν ἀντικειμένων καὶ ἰδεῶν καὶ ἐκ τῆς ἐξετάσεως ταύτης συμπεραίνει, ὅτι αἱ ἰδέαι δὲν δύνανται νὰ ἑρμηνεύσουν τὴν κίνησιν τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου. Συζητῶν τὸ πρόβλημα, ἂν οἱ ἀριθμοὶ ὡς χωρισταὶ οὐσίαι εἶναι αἱ πρῶται αἰτίαι τῶν ὄντων, λέγει, ὅτι οἱ ἀριθμοὶ εἶναι α΄) ἀσύμβλητοι, β΄) συμβλητοὶ καὶ γ΄) ἄλλοι συμβλητοὶ καὶ ἄλλοι ἀσύμβλητοι. Εἶτα παραθέτει τὰς γνώμας τοῦ Πλάτωνος, δεχομένου ὕπαρξιν χωριστὰ τοῦ εἰδητικοῦ

καὶ μαθηματικοῦ ἀριθμοῦ, τοῦ Σπευσίππου, ἀποδεχομένου μόνον ὕπαρξιν τοῦ μαθηματικοῦ ἀριθμοῦ, τοῦ Ξενοκράτους, ταυτίζοντος τὸν εἰδητικὸν καὶ μαθηματικὸν ἀριθμὸν καὶ τῶν Πυθαγορείων, ἀποδιδόντων μέγεθος εἰς τοὺς ἀριθμούς, καὶ προχωρῶν εἰς τὴν ἀνασκευὴν τῶν θεωριῶν τούτων, διαπιστώνει τὴν ἀνεπάρκειαν τῶν γενικῶν ἀρχῶν τῆς ἀριθμολογίας, ἀφοῦ παρέθεσε τὰς δυσκολίας ὡς πρὸς τὰς πρώτας ἀρχὰς τῶν γεωμετρικῶν ἀντικειμένων καὶ ὡς πρὸς τὴν γένεσιν τῶν ἀριθμῶν καὶ μεγεθῶν.

Εἶτα ἐξετάζει τὰ μαθηματικὰ καὶ τὰς Ἰδέας ὡς στοιχεῖα τῶν ὄντων, ἀναγνωρίζει τὰς ὑφισταμένας δυσκολίας διὰ τὴν αὐθυπαρξίαν τῶν Ἰδεῶν καὶ καταλήγει εἰς τὴν γνώμην, ὅτι ἡ ἐπιστήμη εἶναι καθολικὴ ἀπὸ δυναμικῆς μόνον ἀπόψεως. Εἰς τὸ βιβλίον Ν (κεφ. 1—6), ἀφοῦ ἀποδεικνύει ὅτι ἡ περὶ Ἰδεῶν ἀντίληψις θεωρεῖ τὰ ἐναντία ὡς ἀρχάς, προβάλλει τὰς περὶ τῆς εἰδητικῆς καὶ ὑλικῆς ἀρχῆς παρουσιαζομένας ἀντιρρήσεις, ὡς καὶ τὰς σχετικὰς μὲ τὴν σύστασιν τῶν ἀΐδιων ἀπὸ στοιχεῖα, ὁπότε τὰ ἀΐδια θὰ ἦσαν σύνθετα καὶ συνεπῶς θὰ εἶχον ὕλην. Αἰτία τῶν σφαλμάτων τούτων εἶναι ἡ διδομένη ἑρμηνεία περὶ τῆς πολλότητος τῶν ὄντων, ἡ ὁποία ἑρμηνεύεται ἀπὸ τὸ «δυνάμει» ὄν. Ὑποβάλλει εἶτα τὴν ἀριθμολογικὴν θεωρίαν εἰς κριτικὴν καὶ ἀποδεικνύει, ὅτι οἱ ἀριθμοί, ἂν εἶναι ἀΐδιοι, δὲν δύνανται νὰ σύγκεινται ἀπὸ στοιχεῖα. Ἐξετάζων τὴν σχέσιν τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ καλοῦ πρὸς τὰ στοιχεῖα καὶ τὰς ἀρχάς, ἀποκρούει τὴν γνώμην τῶν θεολόγων καὶ ἄλλων συγχρόνων του ἐρευνητῶν, ὅτι τὸ ἀγαθὸν εἶναι ὑστερογενές, διότι ἄμεσος συνέπεια τούτου εἶναι ἡ δημιουργία πλήθους ἀγαθῶν καὶ ἡ μετοχὴ ὅλων τῶν ὄντων, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ «αὐτοέν», εἰς τὸ κακόν. Ἐρευνῶν τὰς σχέσεις τῶν ἀριθμῶν πρὸς τὰ πρῶτα των στοιχεῖα, λέγει, ὅτι οἱ ἀριθμοὶ δὲν εἶναι οὐσίαι, οὔτε αἰτία τῆς μορφῆς, οὔτε ἀπὸ τὴν ἄποψιν τοῦ ὅ τινος ἕνεκα καὶ τελειώνει τὸ ἔργον μὲ τὴν διαπίστωσιν, ὅτι τὰ αἰσθητὰ ὄντα καὶ οἱ ἀριθμοὶ ὁπωσδήποτε δὲν δύνανται νὰ θεωρηθοῦν ὡς αἴτια τῆς γενέσεως τῶν ὄντων.

Τὸ ἔργον θεωρεῖται ὡς τὸ σπουδαιότερον τῶν Ἀριστοτελικῶν συγγραμμάτων καὶ διὰ τὴν κριτικήν του ὀξύνοιαν καὶ διὰ τὰς πυκνὰς καὶ ἐν στενωτάτῃ ἀλληλουχίᾳ ἐκτιθεμένας φιλοσοφικὰς ἐννοήσεις, αἵτινες βεβαίως καθιστοῦν τὸ ὕφος βαρὺ καὶ αὐστηρῶς ἐπιστημονικόν. Μειονέκτημα τοῦ ἔργου εἶναι ἡ ἔλλειψις ἀπολύτου συνοχῆς, αἱ πολλαὶ ἐπαναλήψεις καὶ αἱ διάφοροι κριτικαὶ παρατηρήσεις ἐπὶ τῶν αὐτῶν προβλημάτων, τοῦτο δὲ ἴσως νὰ ὀφείληται εἰς τὴν ἀτελῆ ἐπεξεργασίαν τοῦ ὅλου ἔργου, ὡς ἐν ἀρχῇ ἐλέχθη· παρ' ὅλην ὅμως τὴν ὄχι τελείαν μορφήν, ὑπὸ τὴν ὁποίαν παρεδόθη ἡμῖν τὸ ἔργον, εἶναι πολυτιμότατον, διότι περιέχει τὰς βασικὰς ἀρχὰς τῆς ἀριστοτελικῆς ὀντολογίας, δεικνύει δὲ ὅλον τὸ βάθος τῆς σκέψεως τοῦ μεγάλου τούτου στοχαστοῦ τῆς ἀρχαιότητος. Τὸ ἔργον μετεφράσθη εἰς τὴν νεοελληνικὴν (δημοτικὴν) μετὰ ἐκτενοῦς εἰσαγωγῆς καὶ σημειώσεων ὑπὸ τὸν τίτλον «Πρώτη Φιλοσοφία» καὶ ὑπότιτλον «Τὰ μετὰ τὰ Φυσικά», ὑπὸ τοῦ Κ. Δ. Γεωργούλη (ἔκδοσις Ἀλεξίου καὶ Πικοπούλου — Θεσσαλονίκη, 1935). Διὰ τὰς λοιπὰς ξένας ἐκδόσεις βλέπε ἄρθρον Ἀριστοτέλους, τοῦ παρόντος τόμου, ἀναλυτικὴν δὲ ἑρμηνείαν τῆς ἀριστοτελικῆς ὀντολογίας εἰς τὰς διαφόρους Ἱστορίας τῆς Φιλοσοφίας, ὡς καὶ εἰς τὸ μνημονευθὲν ἄρθρον τοῦ παρόντος τόμου.

«ΑΝΑΛΥΤΙΚΑ». Ὁμὰς συγγραμμάτων τοῦ Ἀριστοτέλους, ὑποδιηρημένη εἰς δύο τμήματα καὶ κατατασσομένη εἰς τὸ σῶμα τῶν λογικῶν πραγματειῶν, τὸ γνωστὸν ὑπὸ τὸν τίτλον «Ὄργανον». Ἑκάτερον ἐκ τῶν τμημάτων τῶν «Ἀναλυτικῶν» ὑποδιαιρεῖται εἰς δύο βιβλία καὶ ὀνομάζεται τὸ μὲν πρῶτον «Ἀναλυτικὰ Πρότερα», τὸ δὲ δεύτερον «Ἀναλυτικὰ Ὕστερα».

«Ἀναλυτικὰ Πρότερα». Εἰς ταῦτα ἐξετάζονται αἱ γενικαὶ μορφαί, ὑφ' ἃς ἐμφανίζονται οἱ παντὸς εἴδους λογικοί, διαλεκτικοὶ καὶ ἐπιστημονικοὶ συλλογισμοί. Ἐρευνῶνται καὶ ἀνακαλύπτονται οἱ διέποντες τὴν τυπικὴν ὀρθότητα τῶν συλλογισμῶν κανόνες, ἀνεξαρτήτως τῆς ἀληθείας τῶν προτάσεων, ἐξ ὧν ἀπαρτίζονται. Τὸ πρῶτον βιβλίον πραγματεύεται περὶ τοῦ τρόπου, καθ' ὃν πρέπει νὰ καταρτίζηται οἱοσδήποτε συλλογισμός, διαιρεῖται δὲ εἰς τρία μέρη. Εἰς τὸ πρῶτον (κεφ. 1—26), ὅπερ παρέχει τοὺς κανόνας τοὺς διέποντας τὸν καταρτισμὸν τοῦ συλλογισμοῦ, τὸ δεύτερον (κεφ. 27—31) μᾶς καθοδηγεῖ διὰ τὴν εὕρεσιν τοῦ μέσου ὅρου. Εἰς δὲ τὸ τρίτον (κεφ. 32—46) δεικνύεται πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ ἀναχθοῦν τὰ διάφορα σχήματα τοῦ συλλογισμοῦ εἰς ἓν ἀρχικὸν καὶ πρῶτον.

Εἰς τὸ δεύτερον βιβλίον ἐξετάζεται οὐχὶ πῶς καταρτίζεται ὁ συλλογισμός, ἀλλὰ ποία εἶναι ἡ ἀποδοτικότης καὶ ποῖα τὰ σφάλματα τῶν κατηρτισμένων συλλογισμῶν. Ὑποδιαιρεῖται δὲ καὶ τοῦτο εἰς τρία μέρη. Τὸ πρῶτον μέρος (κεφ. 1—15) δεικνύει τὴν ἀποδοτικότητα καὶ σπουδαιότητα τῶν διαφόρων σχημάτων τοῦ συλλογισμοῦ, τὸ δεύτερον (κεφ. 16—21), κάμνει λόγον διὰ τὰ σφάλματα, ἅτινα εἶναι ἐνδεχόμενον νὰ διαπραχθοῦν κατὰ τὴν συλλογιστικὴν πορείαν, τὸ δὲ τρίτον (κεφ. 22—27), καταδεικνύει ὅτι πᾶσα ἀποδεικτικὴ μέθοδος, διὰ νὰ ἔχῃ ἐπιστημονικὴν ἀξίαν, πρέπει νὰ δύναται νὰ ἀναχθῇ εἰς τὸν τύπον τοῦ συλλογισμοῦ. Εἰς τὸ τμῆμα τοῦτο γίνεται λόγος περὶ ἐπαγωγῆς, ἀναλογίας, ἐνθυμήματος καὶ σημείου, ὡς ἀτελῶν μορφῶν τοῦ συλλογισμοῦ.

«Ἀναλυτικὰ Ὕστερα». Εἰς ταῦτα ἐξετάζεται ὁ συλλογισμὸς ἀπὸ ἀπόψεως πραγματικῆς ἀληθείας, ὡς μέσον ποὸς εὕρεσιν τῆς ἀληθείας καὶ συγκρότησιν τῆς ἐπιστήμης. Τὸ θέμα, ἐν συγκρίσει πρὸς τὰ «Ἀναλυτικὰ πρότερα», εἰδικεύεται καὶ περιορίζεται μόνον εἰς τὴν διερεύνησιν τοῦ ἐπιστημονικοῦ ἢ ἀποδεικτικοῦ συλλογισμοῦ. Τὸ πρῶτον βιβλίον διαιρεῖται εἰς δύο μέρη. Εἰς τὸ πρῶτον μέρος (κεφ. 1—6), καθορίζει ὁ Ἀριστοτέλης, ἀφορμώμενος ἀπὸ τὸν προσδιορισμὸν τῆς οὐσίας τῆς ἐπιστήμης, τοὺς ὅρους τοὺς ὁποίους πρέπει νὰ πληροῦν ἀπὸ ἀπόψεως ἀληθείας αἱ συγκροτῶσαι τὸν συλλογισμὸν προκείμεναι προτάσεις. Εἰς δὲ τὸ δεύτερον (κεφ. 7—34), καθορίζει τὰ χαρακτηριστικὰ γενικῶς τῆς ἀποδείξεως.

Τὸ δεύτερον βιβλίον ὑποδιαιρεῖται εἰς τρία μέρη. Εἰς τὸ πρῶτον (κεφ. 1—10), καθορίζονται τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς ἀποδείξεως, θεωρουμένης ὑπὸ τὴν μορφὴν τοῦ ὁρισμοῦ τοῦ καθορ.ζοντος τὰς οὐσιαστικὰς ἰδιότητας τῶν ὄντων. Εἰς τὸ δεύτερον (κεφ. 11—18), γίνεται βαθυτέρα ἐπεξεργασία προβλημάτων, ἅτινα προηγουμένως δὲν εἶχον ἀναπτυχθῆ ἐπαρκῶς. Εἰς δὲ τὸ τρίτον (κεφ. 19), προστίθεται ἡ ἔκθεσις τοῦ τρόπου, καθ' ὃν γίνονται προσιταὶ αἱ ἀμέσως ἐναργεῖς προτάσεις, οἵτινες χρησιμεύουν ὡς ἀποδεικτικαὶ ἀρχαί, ἐξ ὧν ἀφορμῶνται ἀποδεικτικὴ διαδικασία.

Ὡς καταφαίνεται ἐκ τοῦ περιεχομένου τῶν ἀναλυτικῶν συγγραμμάτων, ταῦτα συναπαρτίζουν κατὰ τὸ μέγιστον μέρος τὴν ἐπιστήμην, τὴν ὁποίαν σήμερον ὀνομάζομεν λογικήν. Ὁ Ἀριστοτέλης τὴν ὠνόμαζεν ἀναλυτικήν. Ὁ ὅρος λογική, εἰς τὴν σημασίαν, εἰς ἣν χρησιμοποιεῖται σήμερον, εἶναι μεταγενέστερος, ἀπαντῶν εἰς τοὺς μετὰ τὸν Κικέρωνα χρόνους. Ὡς κύριον θέμα τῆς ἀναλυτικῆς ἐθεώρει ὁ Ἀριστοτέλης τὸν συλλογισμόν, ὃν ὥριζεν ὡς λογικὴν συνάφειαν, εἰς τὴν ὁποίαν, ὅταν τεθοῦν προτάσεις τινές, παράγεται κατ' ἀναγκαιότητα δυνάμει αὐτῶν νέα πρότασις: «Συλλογισμὸς δέ ἐστι λόγος ἐν ᾧ τεθέντων τινῶν ἕτερόν τι τῶν κειμένων ἐξ ἀνάγκης συμβαίνει τῷ ταῦτα εἶναι». Τεθέντος ὅτι πρῶτον πάντες οἱ ἄνθρωποι εἶναι θνητοὶ καὶ δεύτερον ὅτι ὁ Σωκράτης εἶναι ἄνθρωπος, προκύπτει κατὰ λογικὴν ἀναγκαιότητα ἐκ τῶν τεθεισῶν προτάσεων ἡ τρίτη πρότασις: ὁ Σωκράτης εἶναι θνητὸς ὡς ἀναγκαστικὸν συμπέρασμα. Ἡ ἀναφερομένη εἰς τὰς ἐννοίας καὶ κρίσεις διδασκαλία περιλαμβάνεται εἰς τὰ «Ἀναλυτικά», ἐφ' ὅσον σχετίζεται μὲ τὴν λειτουργίαν τοῦ συλλογισμοῦ, ἐξετάζεται δὲ συστηματικώτερον εἰς τὰς «Κατηγορίας» καὶ εἰς τὸ «Περὶ ἑρμηνείας».

Ὁ Ἀριστοτέλης ἐξέλεξε τὸν ὅρον ἀναλυτική, διότι ἤθελε νὰ ὑποδηλώσῃ ὅτι σκοπὸς τῆς ἐρεύνης του ἦτο ἡ ἀνάλυσις τῆς συγκεκριμένης σκέψεως εἰς τὰ συστατικά της καὶ ἡ ἀνεύρεσις τῆς καθαρᾶς αὐτῆς μορφῆς. Εἰς τὰ «Ἀναλυτικὰ Πρότερα» ἡ ἄποψίς του εἶναι ἐξ ὁλοκλήρου τυπολογική, εἰς δὲ τὰ «Ἀναλυτικὰ Ὕστερα», ἐξετάζεται ἡ συγκεκριμένη μορφή, ἣν λαμβάνει ὁ ὑπὸ τῆς ἐπιστήμης χρησιμοποιούμενος ἀποδεικτικὸς συλλογισμός. Χρησιμοποιοῦντες νεωτερικοὺς ὅρους, θὰ ἐλέγομεν ὅτι εἰς τὴν πρώτην περίπτωσιν ὁ Ἀριστοτέλης μᾶς παρουσιάζει τὴν καθαρῶς τυπικὴν λογικήν, ἢ τὴν λογικὴν τῆς αὐστηρᾶς τυπικῆς ἀκολουθίας, εἰς δὲ τὴν δευτέραν τὴν λογικὴν τῆς ἐπιστημονικῆς ἀληθείας. Ἐκτὸς τοῦ ἐπιστημονικοῦ συλλογισμοῦ, ἔχει ὁ Ἀριστοτέλης ἐρευνήσει εἰς τὰ «Τοπικὰ» καὶ εἰς τοὺς «Σοφιστικοὺς ἐλέγχους» καὶ τὸν πιθανολογικὸν (διαλεκτικὸν) συλλογισμόν, γενόμενος οὕτω πρόδρομος τῆς θεωρίας τῶν πιθανοτήτων.

Ὁ Ἀριστοτέλης, ἀφορμιθεὶς ἐκ τῆς περὶ λογικῆς διαιρέσεως διδασκαλίας τοῦ Πλάτωνος καὶ ἐργασθεὶς ὅλως πρωτοτύπως, κατώρθωσε νὰ φέρῃ εἰς φῶς τὸ σύστημα τῆς λογικῆς καὶ νὰ ἐπιτελέσῃ ἐπιστημονικὸν κατόρθωμα, ὅπερ θαυμάζουν οἱ μετέπειτα αἰῶνες. Ὁ μέγιστος τῶν νεωτέρων φιλοσόφων Κάντιος, ὡμολόγησεν, ὅτι τοιαύτη εἶναι ἡ τελειότης τοῦ ἀριστοτελικοῦ λογικοῦ συστήματος, ὥστε νὰ μὴ δύναται νὰ προστεθῇ εἰς τοῦτο τίποτε τὸ ἀξιόλογον.

Κ. Δ. Γεωργούλης

«ΦΥΣΙΚΑ». Ὑπὸ τὸν τίτλον τοῦτον ἡ «Φυσικῆς ἀκροάσεως», περιεσώθη πραγματεία τοῦ Ἀριστοτέλους, ἀποτελουμένη ἐξ 8 βιβλίων. Τοῦ ἑβδόμου ἐκ τῶν βιβλίων τούτων ἐσώθη καὶ δευτέρα διατύπωσις, μεταφρασθεῖσα εἰς τὴν λατινικὴν τὸ πρῶτον πιθανῶς ὑπὸ τοῦ Μαίρμπεκε (κατὰ τὸν 14ον αἰῶνα). Μνημονεύει ὅμως τὴν δευτέραν ταύτην διατύπωσιν καὶ ὁ Σιμπλίκιος, ὁ σχολιαστὴς τῶν ἔργων τοῦ Ἀριστοτέλους.

Ἐκ τοῦ καταλόγου τῶν πραγματειῶν τοῦ Ἀριστοτέλους, ἃς ἀναγράφει ὁ Διογένης ὁ Λαέρτιος, πληροφορούμεθα ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης εἶχε γράψει καὶ τὰ ἑξῆς ἔργα, ἀναφερόμενα εἰς τὴν λεγομένην σήμερον φυσικὴν πειραματικήν: Περὶ προβλημάτων (μηχανικῆς), Περὶ κινήσεως, ἀπτικόν, Περὶ φύσεως α΄, β΄, γ΄, Περὶ μεγέθους, Περὶ μουσικῆς. Ἐκ τῶν πραγματειῶν τούτων ἐσώθησαν ὀλίγα τινὰ περὶ προβλημάτων. Ὅθεν δὲν ἔχομεν εἰς τὴν διάθεσίν ἡμῶν τὸ πλῆρες ἔργον τοῦ Ἀριστοτέλους, τὸ διαλαμβάνον ὅ,τι σήμερον ἐξετάζεται ὑπὸ τῆς φυσικῆς πειραματικῆς.

Εἰς τὴν σωθεῖσαν πραγματείαν «Φυσικὰ» ὁ Ἀριστοτέλης ἐκθέτει γενικὰς ἀρχὰς τῶν φυσικῶν φαινομένων. Εἰς τὴν φύσιν παρατηροῦμεν: στάσιν, κίνησιν, ἀλλοίωσιν, ὕλην, μορφὴν τῆς ὕλης (εἶδος), κινῆσαν καὶ τὸ οὗ ἕνεκα ἡ κίνησις ἢ ἡ ἀλλοίωσις, δηλαδὴ τὸν τελικὸν σκοπὸν τῆς κινήσεως ἢ ἀλλοιώσεως. Ἡ ἐπιστήμη περὶ φύσεως ἐρευνᾷ τὰ μεγέθη, τὴν κίνησιν καὶ τὸν χρόνον. Ἕκαστον τῶν τριῶν τούτων ἀντικειμένων θὰ εἶναι ἄπειρον ἢ πεπερασμένον.

1.— Τὸ ἄπειρον ὡς στοιχεῖον τῶν ὄντων (ἐν τῇ δεδομένῃ φύσει) εἶναι ἀνύπαρκτον. Διότι ἂν τοῦτο ὡς στοιχεῖον τῶν ὄντων ἦτο ὑπαρκτόν, ἔπρεπε νὰ ἔχῃ ἀρχήν, ἐὰν δὲ ἔχῃ ἀρχὴν θὰ ἔχῃ καὶ τέλος· συνεπῶς δὲν εἶναι ἄπειρον. Διακρίνει δύο εἴδη ἀπείρου. Τὸ δυνάμει ἄπειρον καὶ τὸ ἐνεργείᾳ ἄπειρον. Ἄπειρον ἐνεργείᾳ δὲν ὑπάρχει, ἀλλ' εἶναι τοῦτο νοητικὸν κατασκεύασμα τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος. Τοιοῦτον ἄπειρον ἐνεργείᾳ ἀπαντᾷ κατὰ τὴν ἀρίθμησιν. Εἰς τὴν πραγματικότητα ὅ-

μως (εἰς τὴν δεδομένην φύσιν) δὲν ὑπάρχει (τὴν ἀπόδειξιν τούτου παρέχει ὁ Ἀριστοτέλης καὶ εἰς τὰ Μετὰ τὰ φυσικὰ Κ). Ἀντιθέτως τὸ δυνάμει ἄπειρον ὑπάρχει· ὑπάρχει δηλαδὴ τὸ ἄπειρον ἐν τῷ πεπερασμένῳ. Τοῦτο ἀποδεικνύεται ὡς ἑξῆς: Θεωρήσωμεν μέγεθος Α. Λαμβάνομεν τούτου τὸ ἥμισυ. Ἐκ τοῦ ὑπολοίπου λαμβάνομεν τὸ ἥμισυ. Ἐκ τοῦ νέου ὑπολοίπου λαμβάνομεν τὸ ἥμισυ. Ἐὰν ἐξακολουθήσωμεν λαμβάνοντες κατὰ τὸν τρόπον τοῦτον ἐπ' ἄπειρον, τελικῶς θὰ ἔχωμεν λάβει ὅλον τὸ μέγεθος Α. Διὰ τοῦ θεωρήματος τούτου ὁ Ἀριστοτέλης ἀποδεικνύει τὴν εὕρεσιν τοῦ ἀθροίσματος φθινούσης γεωμετρικῆς προόδου. Δὲν πρέπει δὲ νὰ διαφεύγῃ τῆς προσοχῆς μας ὅτι ὁ θεμελιωτὴς τῆς Λογικῆς εἶχε γράψει καὶ πραγματείαν καθαρῶς μαθηματικήν, ὡς μνημονεύει ὁ Διογένης ὁ Λαέρτιος. Τὸ περίφημον θεώρημα τοῦ Ἀπολλωνείου κύκλου δὲν ἀνήκει εἰς τὸν Ἀπολλώνιον, ἀλλὰ εἰς τὸν Ἀριστοτέλη, ὅστις περιλαμβάνει τὴν συναφὴ ἀπόδειξιν εἰς τὴν πραγματείαν αὐτοῦ Μετεωρολογικὰ (ΙΙΙ, 5). Ἡ θεωρία περὶ ἀπείρου τοῦ Ἀριστοτέλους ἀποτελεῖ τὸ θεμέλιον τῶν λεγομένων Ἀνωτέρων Μαθηματικῶν.

Τὸ ἄπειρον δὲν ὑπάρχει εἰς τὴν φύσιν ἐνεργείᾳ, διότι ἡ φύσις, ἔχουσα ὑπόστασιν, εἶναι μία· τοῦτο δηλοῦται διὰ τῆς φράσεως «πεπερασμένου ὄντος τοῦ παντός». Ὅτι τὸ Σύμπαν, ὡς δημιούργημα τοῦ Θεοῦ, εἶναι πεπερασμένον, ὁ Ἀριστοτέλης τὸ δέχεται ὡς αὐταπόδεικτον, ὡς καὶ ὁ Πλάτων. Εἰς τὴν παραδοχὴν δὲ ταύτην στηρίζει καὶ τὰ ἐπιχειρήματα περὶ τοῦ χώρου, τῆς κινήσεως καὶ τοῦ χρόνου.

2.— Ὁ χῶρος ἢ ὑπάρχει ἢ δὲν ὑπάρχει. Ἐκ τῆς ἐποπτείας γνωρίζομεν ὅτι ὑπάρχει. Τί εἶναι ὅμως ὁ χῶρος; Ἐν πρώτοις δὲν εἶναι ὕλη. Ἔχει ὅμως μέγεθος. Ἐφ' ὅσον ἔχει μέγεθος εἶναι διαιρετὸς ἐπ' ἄπειρον (δυνάμει ἄπειρον). Εἶναι ὅμως καὶ πεπερασμένος, διότι τὸ Σύμπαν εἶναι πεπερασμένον, καὶ μάλιστα πρῶτον δημιούργημα τοῦ Δημιουργοῦ εἶναι ὁ χῶρος. Πᾶν σῶμα καταλαμβάνει χῶρον καὶ δύο σώματα εἶναι ἀδύνατον νὰ κατέχουν συγχρόνως τὸν αὐτὸν χῶρον. Τὸ Σύμπαν δὲν εἶναι κάπου. Διότι αὐτὸ τὸ κάπου εἶναι τὸ Σύμπαν. Ἔξω τοῦ Σύμπαντος δὲν ὑπάρχει τι καὶ διὰ τοῦτο τὰ πάντα εἶναι ἐν τῷ Σύμπαντι: «Ὁ γὰρ οὐρανὸς τῷ πᾶν ἴσως. Ἔστι δ' ὁ τόπος οὐχ ὁ οὐρανός, ἀλλὰ τοῦ οὐρανοῦ τι τὸ ἔσχατον καὶ ἁπτάμενον τοῦ κινητοῦ σώματος πέρας ἡρεμοῦν καὶ διὰ τοῦτο ἡ μὲν γῆ ἐν τῷ ὕδατι, τοῦτο δ' ἐν τῷ ἀέρι, οὗτος δ' ἐν τῷ αἰθέρι, ὁ δὲ αἰθὴρ ἐν τῷ οὐρανῷ, ὁ δ' οὐρανὸς οὐκέτι ἐν ἄλλῳ» (Δ (5) 17). (Διότι ἴσως ὁ οὐρανὸς εἶναι τὸ Σύμπαν τῆς Δημιουργίας. Εἶναι δὲ χῶρος οὐχὶ ὁ οὐρανὸς (ἡ οὐράνιος σφαῖρα), ἀλλὰ κάτι ἡρεμοῦν, τὸ ὁποῖον εἶναι τὸ ἔσχατον τοῦ οὐρανοῦ (δηλ. τὸ λεπτότερον δημιούργημα) καὶ τὸ ὁποῖον ἐφάπτεται παντὸς κινητοῦ σώματος ὡς πέρας ἀκίνητον καὶ διὰ τοῦτο ἡ μὲν γῆ εἶναι ἐντὸς τοῦ ὕδατος, τοῦτο ἐντὸς τοῦ ἀέρος, οὗτος ἐντὸς τοῦ αἰθέρος,, ὁ δὲ αἰθὴρ ἐντὸς τοῦ οὐρανοῦ, ἐνῶ ὁ οὐρανὸς δὲν περιέχεται ὑπὸ ἄλλου τινός). «Ὥστε τὸ τοῦ περιέχοντος πέρας ἀκίνητον πρῶτον τοῦτ' ἔστιν ὁ τόπος (χῶρος)» (Δ, 4—5, 20). Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν Ἀναξαγόραν, τὸν Λεύκιππον καὶ τὸν Δημόκριτον, ὁ Ἀριστοτέλης ὑποστηρίζει ὅτι ἡ ὕλη καὶ ὁ χῶρος εἶναι μεγέθη συνεχῆ. Ὅθεν εἶναι ἀδύνατος ἡ ὕπαρξις τοῦ κενοῦ, θεωρουμένου ὑπὸ τῶν ἀτομιστῶν ὡς τοῦ ἀντίποδος τοῦ πλήρους. Ἀλλὰ καὶ οἱ Πυθαγόρειοι ὑποστηρίζουν τὴν ὕπαρξιν τοῦ κενοῦ: «Εἶναι δ' ἔφασαν καὶ οἱ Πυθαγόρειοι κενόν, καὶ ἐπεισιέναι αὐτῷ τῷ οὐρανῷ ἐκ τοῦ ἀπείρου πνεύματος ὡς ἀναπνέοντι καὶ τὸ κενὸν ὃ διορίζει τὰς φύσεις, ὡς ὄντος τοῦ κενοῦ χωρισμοῦ τινὸς τῶν ἐφεξῆς καὶ τῆς διορίσεως· καὶ τοῦτ' εἶναι πρῶτον ἐν τοῖς ἀριθμοῖς· τὸ γὰρ κενὸν διορίζειν τὴν φύσιν αὐτῶν» (Εἶπον δὲ καὶ οἱ Πυθαγόρειοι ὅτι ὑπάρχει τὸ κενὸν τὸ ὁποῖον ἐπεισῆλθεν εἰς τὸν οὐρανὸν ἐκ τοῦ ἀπείρου πνεύματος, ὡς ἀναπνέοντος (τοῦ οὐρανοῦ) τὸ κενὸν τὸ ὁποῖον καθορίζει τὰς φύσεις τῶν σωμάτων, ὡς ὄντος τοῦ κενοῦ κάποιου χωρισμοῦ τῶν συνεχῶν πραγμάτων καὶ τῆς διακρίσεως τούτων ἀπὸ ἄλλα πράγματα· καὶ τοῦτο παρατηρεῖται πρῶτον εἰς τοὺς ἀριθμούς· διότι τὸ κενὸν καθορίζει τὴν φύσιν αὐτῶν). Κατὰ τὸ ἀνωτέρω χωρίον οἱ Πυθαγόρειοι ἐπίστευον εἰς τὴν συνέχειαν τῶν ἀριθμῶν. Ἔστωσαν οἱ ἀριθμοὶ 1, 2, 3... Μεταξὺ τῶν ἀριθμῶν τούτων δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ παρεμβληθῇ ἄλλος ἀκέραιος· ὥστε παρουσιάζουν οὗτοι συνέχειαν. Ἐνῶ ὅμως συμβαίνει τοῦτο, ὑπάρχει δηλαδὴ συνέχεια, ἐν τούτοις, μεταξὺ 1 καὶ 2 ἢ 2 καὶ 3 δὲν ὑπάρχει κοινόν τι μέρος ὡς τοῦτο συμβαίνει εἰς τὰ συνεχῆ μεγέθη. Ἑπομένως μεταξὺ τῶν ἀριθμῶν ὑπάρχει, κατὰ τοὺς Πυθαγορείους τὸ κενόν.

Ὁ Ἀριστοτέλης ἀπαντᾷ εἰς τὰ «Φυσικὰ» καὶ εἰς τοὺς ἀτομιστὰς καὶ εἰς τοὺς Πυθαγορείους καὶ ἀποδεικνύει ὅτι τὸ κενὸν εἶναι ἀνύπαρκτον. Οὐδεὶς, λέγει, δύναται νὰ ὑποστηρίξῃ διατὶ κινηθὲν σῶμα θὰ σταματήσῃ κάπου· διότι, διατὶ νὰ σταματήσῃ ἐδῶ καὶ ὄχι ἐκεῖ; Ὥστε, ἢ θὰ ἠρεμήσῃ ἐὰν εὕρῃ ἐμπόδιον μεγαλύτερον τῆς κινούσης δυνάμεως, ἢ θὰ κινῆται ἐπ' ἄπειρον ἐὰν δὲν εὕρῃ ἐμπόδιον: «Ἔτι οὐδεὶς ἂν ἔχοι εἰπεῖν διατὶ κινηθὲν στήσεταί που· τί γὰρ μᾶλλον ἐνταῦθα ἢ ἐνταῦθα; ὥστε ἢ ἠρεμήσει ἢ εἰς ἄπειρον ἀνάγκη φέρεσθαι, ἐὰν μή τι ἐμποδίσῃ κρεῖττον» (Δ, (8) 19—22). Ἐδῶ βλέπομεν σαφέστατα τὴν διατύπωσιν ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους τῆς ἀρχῆς τῆς ἀδρανείας, ἡ ὁποία φέρεται εἰς τὴν διεθνῆ βιβλιογραφίαν, καὶ τὴν ἑλληνικὴν δυστυχῶς ὡς πρῶτον ἀξίωμα τῆς ἀδρανείας τῆς δυναμικῆς τοῦ Νεύτωνος!

Ἐὰν ὑπάρχῃ κενόν, κινηθὲν σῶμα εἶναι ἀδύνατον νὰ σταματήσῃ ἅπαξ κινηθὲν ἐντὸς τοῦ κενοῦ· ἡ δὲ κίνησις θὰ εἶναι ὁμαλή, «ἐν δὲ τῷ κενῷ πάντη ὁμοίως τὸ τοιοῦτον». Διότι,, γενικῶς, τὸ αὐτὸ βάρος καὶ σῶμα κινεῖται ταχύτερον διὰ δύο αἰτίας: ἢ ἕνεκα τῆς διαφόρου πυκνάπητος τοῦ μέσου διὰ τοῦ ὁποίου κινεῖται ἐὰν ἡ μᾶζα τοῦ κινητοῦ καὶ ἡ ἐπιφερομένη δύναμις εἶναι ἀμεταβλήτα, ἢ ἕνεκα τῆς μεταβολῆς τῆς κινούσης δυνάμεως ἢ τῆς μάζης τοῦ σώματος, τῶν λοιπῶν στοιχείων τῆς κινήσεως παραμενόντων σταθερῶν: «Ὡρῶμεν γὰρ τὸ αὐτὸ βάρος καὶ σῶμα θᾶττον φερόμενον διὰ δύο αἰτίας, ἢ τῷ διαφέρειν τὸ δι' οὗ, οἷον δι' ὕδατος ἢ γῆς ἢ ἀέρος, ἢ τῷ διαφέρειν τὸ φερόμενον, ἐὰν τἆλλα ταὐτὰ ὑπάρχῃ, διὰ τὴν ὑπεροχὴν τοῦ βάρους ἢ τῆς κουφότητος» (Δ' (8) 25—28). (Σημ.: Καὶ ταῦτα φέρονται σήμερον εἰς τὴν βιβλιογραφίαν ὡς ἀξιώματα τοῦ Νεύτωνος!).

Ὅσον μεγαλυτέρα εἶναι ἡ πυκνότης τοῦ μέσου, ἐντὸς τοῦ ὁποίου κινεῖται σῶμά τι, τόσον βραδυτέρα εἶναι ἡ κίνησις. Ἔστω κινητὸν Α κινούμενον ἐντὸς μέσου πυκνότητος Β εἰς χρόνον Γ καὶ διανύον ἀπόσπασίν τινα, καὶ τὸ αὐτὸ κινητὸν κινούμενον ἐντὸς μέσου πυκνότητος Δ καὶ διανύον τὴν αὐτὴν ἀπόστασιν (ὡς τὸ Α) εἰς χρόνον Ε. Ἔστω λοιπὸν ὅτι τὸ μέσον Β εἶναι ὕδωρ, τὸ δὲ Δ ἀήρ· ὅσον ἀραιότερος εἶναι ὁ ἀὴρ τοῦ ὕδατος τόσον ταχύτερον θὰ κινηθῇ τὸ σῶμα Α ἐντὸς τοῦ μέσου Δ παρὰ ἐντὸς τοῦ μέσου Β. Ἂς ἔχῃ λοιπὸν τὸν αὐτὸν λόγον τὸν ὁποῖον ἔχει ἡ πυκνότης τοῦ ἀέρος πρὸς τὴν πυκνότητα τοῦ ὕδατος, ἡ ταχύτης ἐντὸς τοῦ ἀέρος πρὸς τὴν ταχύτητα ἐντὸς τοῦ ὕδατος. Συνεπῶς ἂν θεωρήσωμεν τὴν πυκνότητα τοῦ ὕδατος, διπλασίαν τῆς πυκνότητος τοῦ ἀέρος, ὁ χρόνος τῆς κινήσεως τοῦ Α ἐντὸς τοῦ ὕδατος θὰ εἶναι διπλάσιος τοῦ χρόνου τῆς κινήσεως τοῦ Α ἐντὸς τοῦ ἀέρος, ὅταν ἡ μᾶζα τοῦ Α καὶ ἡ προκαλοῦσα τὴν κίνησιν δύναμις παραμένουν σταθεραί. Ἐὰν τὸ ἓν μέσον ἐντὸς τοῦ ὁποίου γίνεται ἡ κίνησις εἶναι κενὸν (ἀντὶ τοῦ ὕδατος νὰ εἶναι κενόν), τότε ὁ λόγος τῶν πυκνοτήτων ἀέρος καὶ κενοῦ θὰ εἶναι λόγος ποσοῦ τινός πρὸς μηδέν, ὁμοίως δὲ καὶ ὁ λόγος τῆς ταχύτητος ἐντὸς τοῦ ἀέρος πρὸς τὴν ταχύτητα ἐντὸς τοῦ κενοῦ θὰ εἶναι λόγος ποσοῦ τινὸς πρὸς μηδέν. Κατὰ συνέπειαν δὲν δυνάμεθα νὰ κάμωμεν σύγκρισίν τινα, ἀφοῦ τὸ σῶμα εἰς τὸ κενὸν θὰ κινηθῇ ἀστραπιαίως εἰς μηδὲν χρόνον, διὰ νὰ διανύσῃ τὴν ἀπόστασιν.

Τὸ θεώρημα τοῦτο προκαλεῖ ἔκπληξιν καὶ θαυμασμόν. Ἐν πρώτοις τὸ συναφὲς χωρίον τῶν «Φυσικῶν» τοῦ Ἀριστοτέλους εἶναι τὸ ἀρχαιότερον ἐκ τῶν σωζομένων, εἰς τὸ ὁποῖον χρησιμοποιοῦνται τὰ γράμματα τοῦ ἀλφαβήτου εἰς τὴν διατύπωσιν ἀλγεβρικῶν πράξεων. Τὸ σπουδαιότερον ὅμως εἶναι ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης χρησιμοποιεῖ πρῶτος τὰ μαθηματικὰ διὰ τὴν ἀπόδειξιν φυσικῶν νόμων. Ὅθεν δικαίως δύναται νὰ θεωρηθῇ οὗτος ὡς ὁ ἱδρυτὴς τῆς θεωρητικῆς ἢ μαθηματικῆς φυσικῆς. Ἀλλὰ καὶ ἄλλο συμπέρασμα συνάγεται ἐκ τοῦ ἀνωτέρω θεωρήματος: ὅτι διαίρεσις διὰ τοῦ μηδενὸς δὲν γίνεται.

3. — Ὡς πρὸς τὸν χρόνον, ὁ Ἀριστοτέλης ἀποδεικνύει ὅτι οὗτος εἶναι ἰδιότυπον συνεχὲς μέγεθος καὶ μέτρον τῆς κινήσεως, ἤτοι ἀριθμὸς ἐκφράζων τὴν κίνησιν. Λαμβάνομεν δὲ ἔννοιαν τοῦ χρόνου ἐκ τῆς κινήσεως.

4. — Ὡς πρὸς τὴν βαρύτητα, ὁ Ἀριστοτέλης δέχεται τὴν ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος διατυπωθεῖσαν θεωρίαν ὅτι τὰ σώματα ἕλκονται ἀμοιβαίως. Ὁ Ἀριστοτέλης ἐπεξέτεινε τὴν θεωρίαν ταύτην διὰ τῆς προσθήκης, ὅτι πάντα τὰ σώματα κατεσκευάσθησαν οὕτω πως ὑπὸ τοῦ Δημιουργοῦ, ὥστε τὰ μὲν βαρύτερα νὰ κατευθύνωνται πρὸς ἓν σημεῖον τῆς οὐρανίου σφαίρας, τὰ δὲ ἐλαφρότερα πρὸς ἄλλο σημεῖον, τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖ τὸν ἀντίποδα τοῦ πρώτου.

Ἡ γενικὴ ἀρχή, ἀπὸ τῆς ὁποίας ἀναχωρεῖ ὁ Ἀριστοτέλης πρὸς διατύπωσιν τῶν θεωριῶν του ἐπὶ τῶν φυσικῶν φαινομένων εἶναι τὰ ἑξῆς: Ὁ Δημιουργός, τὸν ὁποῖον εἰς τὰ «Φυσικὰ» ὀνομάζει «κινοῦν ἀκίνητον», ἐδημιούργησεν ἕνα Κόσμον, εἰς τὸν ὁποῖον ἔδωσε διά τινος δυνάμεως κίνησιν. Ἡ κίνησις αὕτη εἶναι κυκλικὴ καὶ συνεχής, διότι ὁ Κόσμος εἶναι σφαιρικός. Τὰ ἐπὶ μέρους δημιουργήματα τῆς οὐρανίου σφαίρας, ὑπόκεινται εἰς ἰδίας κυκλικὰς κινήσεις, ὀφειλομένας εἰς τὴν τὸ πρῶτον δοθεῖσαν κίνησιν. Συνέπεια τῆς κινήσεως ταύτης εἶναι ἡ δυνατότης μετατοπίσεως τῶν γηΐνων σωμάτων καὶ ἡ ἀλλοίωσις. Τὰ πάντα εἰς τὸν δημιουργηθέντα κόσμον εἶναι συνεχῆ, διότι ὁ Κόσμος εἶναι εἷς. Τί εἶναι ἐκτὸς τοῦ Σύμπαντος, δὲν ἐρευνᾶται ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους, διότι τὸ ἔξω τοῦ Σύμπαντος δὲν ἀποτελεῖ δεδομένην Φύσιν. Ἡ ὑπόθεσις ὅτι ὁ χρόνος εἶναι κάτι, τὸ ὁποῖον ὑπάρχει ἀσχέτως πρὸς τὸν δημιουργηθέντα Κόσμον, ἐπίσης εἶναι ἐκτὸς τῆς Φύσεως, καὶ συνεπῶς ἐπὶ τούτου οὐδεμία σκέψις δύναται νὰ γίνῃ. Ἀντιτίθεται ὅμως ὁ Ἀριστοτέλης πρὸς τὴν ὑπὸ προγενεστέρων φυσικῶν φιλοσόφων διατυπωθεῖσαν ἀρχὴν «Ἓν τὸ πᾶν», διότι προκειμένης ἑρμηνείας τῶν φυσικῶν φαινομένων, ἡ ἀρχὴ αὕτη παρουσιάζει ἀοριστίαν.

Ἡ ἐπίδρασις τῶν θεωριῶν τοῦ Ἀριστοτέλους περὶ Φύσεως, ἤρχισε 300 ἔτη περίπου μετὰ τὸν θάνατόν του καὶ ἐκυριάρχησεν ἀπολύτως ἐπὶ 1600 ἔτη, ἐπὶ τῆς ἐπιστημονικῆς σκέψεως. Κατὰ τὸν παρελθόντα αἰῶνα καὶ τὸ πρῶτον τέταρτον τοῦ τρέχοντος (20οῦ), ὑποστηρίχθη ἡ γνώμη ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης ἀπετέλεσε φραγμὸν εἰς τὴν ἐξέλιξιν τῆς φυσικῆς πειραματικῆς, ἡ ὁποία δῆθεν εὗρε τὸν δρόμον της ὅταν ἠλευθερώθη ἀπὸ τῶν Ἀριστοτελείων δεσμῶν. Ἡ ἀντίληψις αὕτη δὲν εἶναι ὀρθὴ καὶ προέρχεται ἐκ τῆς μὴ κατανοήσεως τῶν φυσικῶν θεωριῶν τοῦ Ἀριστοτέλους. Ἐξ ἄλλου, πρέπει νὰ σημειώσωμεν ὅτι οἱ ὑποστηρίζοντες τοιαύτας ἀντιλήψεις, θὰ ἐπηρεάσθησαν πιθανῶς ἐκ τῆς ἀντιθέσεως τῶν Καθολικῶν πρὸς τοὺς Διαμαρτυρομένους. Διότι ἡ Καθολικὴ Ἐκκλησία ἐθεώρει καὶ θεωρεῖ τὸν Ἀριστοτέλη σχεδὸν ὡς ἅγιόν της. Τόση ἦτο ἡ πίστις τῶν Καθολικῶν πρὸς τὰς θεωρίας τοῦ Ἀριστοτέλους, ὥστε νὰ ψηφισθῇ νόμος εἰς τὸ γαλλικὸν Κοινοβούλιον κατὰ τὸ 1624, ὅτι πᾶς ὁ ἀντι-

λέγων πρὸς αὐτὰς ἐτιμωρεῖτο μὲ θάνατον, ὡς ἀναγράφει ὁ Γερμανὸς Ἱστορικὸς τῆς μαθηματικῆς ἐπιστήμης Σιμόν, εἰς τὸ σύγγραμμά του «Ἱστορία τῶν μαθηματικῶν κατὰ τὴν ἀρχαιότητα» (σελὶς 224, 1909).

Εἶναι πιθανὸν ὅτι λεπτομέρειαί τινες τῶν «Φυσικῶν» τοῦ Ἀριστοτέλους, δὲν εἶναι σύμφωνοι πρὸς τὰ ὑπὸ τῆς σημερινῆς ἐπιστήμης ὑποστηριζόμενα. Αἱ γενικαὶ ὅμως θεωρίαι του παραμένουν ἀδιασάλευτοι. Αἱ θεωρίαι τοῦ Αἰνστάϊν, αἱ ὁποῖαι ἀποτελοῦν γενναῖον καὶ τολμηρὸν βῆμα πρὸς ἑρμηνείαν τοῦ χώρου καὶ τοῦ χρόνου, δὲν ἔχουν ἀκόμη γίνει ἀποδεκταὶ ἄνευ ἀντιρρήσεων, (βλέπε καὶ λέξιν Ἀριστοτέλης, τοῦ παρόντος τόμου).

Εὐάγ. Σταμάτης

«ΠΟΛΙΤΙΚΑ». Σύγγραμμα τοῦ Ἕλληνος φιλοσόφου Ἀριστοτέλους, ἀποτελούμενον ἐξ ὀκτὼ βιβλίων καὶ περιέχον τὰς περὶ τοῦ πολιτικοῦ βίου θεωρίας του. Τὰ θέματα, τὰ ὁποῖα ἀναπτύσσονται εἰς ἕκαστον ἐκ τῶν ὀκτὼ βιβλίων, εἶναι τὰ ἀκόλουθα:

Βιβλίον Ι: Ἱστορικογενετικὴ θεώρησις τῆς συστάσεως τῆς πολιτείας. Ἡ πολιτικὴ κοινότης ὡς ἐπέκτασις τῆς οἰκογενειακῆς κοινότητος.

Βιβλίον ΙΙ: Αἱ περὶ πολιτείας θεωρίαι τοῦ Πλάτωνος, τοῦ Φαλέα, τοῦ Χαλκηδονίου καὶ τοῦ Ἱπποδάμου τοῦ Μιλησίου. Τὰ πολιτεύματα τῆς Σπάρτης, τῶν Κρητῶν καὶ τῆς Καρχηδόνος. Οἱ νομοθέται Σόλων, Ζάλευκος, Χαρώνδας, Ὀνομάκριτος, Φιλόλαος, Δράκων, Πιττακός, Ἀνδροδάμας.

Βιβλίον ΙΙΙ: Τί εἶναι πόλις καὶ πολίτης. Διάκρισις τῶν διαφόρων εἰδῶν τῶν πολιτευμάτων.

Βιβλίον ΙV. Περιγραφὴ τῶν ἐν τῇ πραγματικότητι ὑφισταμένων πολιτευμάτων καὶ τῶν ποικιλιῶν, τὰς ὁποίας παρουσιάζουν.

Βιβλίον V: Δυναμικὴ ἐξέτασις τῆς πολιτικῆς ζωῆς. Ἡ παθολογία τῶν πολιτευμάτων.

Βιβλίον VΙ: Διὰ ποίων μέτρων εἶναι δυνατὸν νὰ προστατευθοῦν τὰ δημοκρατικὰ καὶ ὀλιγαρχικὰ πολιτεύματα.

Βιβλίον VΙΙ: Ποῖαι εἶναι αἱ βάσεις τοῦ ἀρίστου πολιτεύματος. Αἱ θεμελιώδεις ἀρχαὶ τῆς παιδείας.

Βιβλίον VΙΙΙ: Τὸ πρόγραμμα τῆς ἀγωγῆς τῶν *νέων*.

Τὸ ἐξαιρετικὸν προτέρημα τῶν «Πολιτικῶν» εἶναι ὅτι εἰς αὐτὰ συνδυάζεται τόσον ἡ θεωρητικὴ ὅσον καὶ ἡ ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἱστορικῆς πραγματικότητος ἔρευνα τῶν προβλημάτων. Διὰ τοῦτο ἀνεγνωρίσθησαν μετὰ ζῆλου ὑπὸ τῶν μεταγενεστέρων καὶ ἐπέδρασαν ἐπὶ τῆς διαμορφώσεως τῶν πολιτειακῶν ἀντιλήψεων τῆς νεωτέρας ἐποχῆς.

Σύντομος ἀνάλυσις τοῦ περιεχομένου τῶν «Πολιτικῶν». Κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη, διὰ νὰ ἐξηγήσωμεν τὴν γένεσιν τῆς πολιτικῆς κοινότητος, πρέπει νὰ ἀφορμηθῶμεν ἀπὸ τὴν διαπίστωσιν ὅτι ἡ ὕπαρξις τοῦ ἀτόμου προϋποθέτει τὴν ὕπαρξιν τῆς κοινότητος. Οὐδαμοῦ ὑπάρχει εἷς μεμονωμένος ἄνθρωπος δυνάμενος νὰ ζήσῃ μονήρη βίον. Ἡ πραγματικότης μᾶς παρουσιάζει τὸν ἄνθρωπον ζῶντα εἰς τοὺς κόλπους μιᾶς κοινότητος. Ἡ κοινότης προϋπάρχει τοῦ ἀτόμου. Συνεπῶς ἡ ἀνθρωπίνη πολιτικὴ κοινότης δὲν ἀποτελεῖ τεχνητὴν συνένωσιν ἀτόμων. Ἀντιθέτως ὁ ἄνθρωπος εἶναι εἷς τὴν βαθυτέραν του οὐσίαν πλασμένος ἀπὸ τὴν φύσιν νὰ ἀποτελῇ μέλος μιᾶς κοινότητος. Διὰ τοῦτο, συμπεραίνει ὁ Ἀριστοτέλης ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι πρωταρχικῶς «ζῷον πολιτικόν». Κατ' ἀκολουθίαν ἡ πολιτεία δὲν δημιουργεῖται, ὅπως ἔλεγον οἱ Σοφισταί, «νόμῳ», δηλαδὴ κατόπιν συμφωνίας, τὴν ὁποίαν συνάπτουν τὰ συναποτελοῦντα αὐτὴν ἄτομα. Ἀντικρούων τὰς ἀντιλήψεις τῶν Σοφιστῶν, ὁ Ἀριστοτέλης λέγει ὅτι ἡ πολιτεία εἶναι φυσικὸν δημιούργημα. Τὸ νὰ ζῇ ὁ ἄνθρωπος ὡς μέλος ὡρισμένης πολιτικῆς κοινότητος, δὲν εἶναι μία ἐπίκτητος ἰδιότης. Ἡ ἔνταξίς του εἰς τὴν πολιτικὴν κοινότητα ἀποτελεῖ πρωταρχικὸν καὶ ὀντολογικὸν χαρακτηριστικόν. Ὅταν ὁ ἄνθρωπος τεθῇ ἐκτὸς τῆς πολιτικῆς κοινότητος, παύει νὰ εἶναι ἄνθρωπος. Ἓν ὃν τὸ ὁποῖον ζῇ ἐκτὸς τῆς πολιτικῆς κοινότητος, εἶναι ἢ θηρίον ἢ θεός. Διὰ νὰ ἀναπτύξῃ ὁ ἄνθρωπος τὰς ἱκανότητάς του καὶ διὰ νὰ ἀποκτήσῃ τὴν εἰς τὴν φύσιν του ἁρμόζουσαν ἀρετήν, πρέπει νὰ συμμετάσχῃ εἰς τὴν πολιτικὴν ζωήν. Ἡ ἔννοια τῆς πολιτικῆς κοινότητος διὰ τὸν Ἀριστοτέλη εἶναι ἔννοια ἱσταμένη εἰς ἀνώτερον ἐπίπεδον ἐν συγκρίσει πρὸς τὴν ἔννοιαν καὶ τῆς κοινωνικῆς καὶ οἰκονομικῆς κοινότητος. Διότι διὰ νὰ καταστῇ δυνατὸν νὰ ὑπάρξῃ κοινωνία καὶ οἰκονομία, πρέπει νὰ ὑπάρχῃ πολιτικὴ δύναμις, ἥτις θὰ προστατεύῃ τὰ εἰς ἐπικοινωνίαν ἐρχόμενα ἄτομα καὶ θὰ διαφυλάττῃ τὰ οἰκονομικὰ ἀγαθὰ τὰ προερχόμενα ἐκ τῆς συνεργασίας των.

Ἡ μορφή, ὑπὸ τὴν ὁποίαν ὑφίσταται ἡ πολιτικὴ κοινότης εἶναι, κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη, ἡ πόλις ὅπως εἶχεν ἀναπτυχθῇ εἰς τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα. Κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη, τὰ μεγάλα πολιτειακὰ συγκροτήματα, τὰ ἀποτελούμενα ἀπὸ μυριάδας ἀτόμων διεσπαρμένων εἰς ἀπεράντων ἔκτασιν, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ συγκροτήσουν γνησίαν πολιτικὴν κοινότητα. Ἡ πόλις θεωρεῖται ὡς ἀναπτυχθεῖσα ἀπὸ τὴν συνένωσιν πολλῶν κωμῶν, αἱ δὲ κῶμαι ἀπὸ τὴν συνένωσιν πολλῶν οἰκογενειῶν. Συνεπῶς ἡ πόλις πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὡς ἐπέκτασις τῆς οἰκογενείας. Ὁπως ἡ συμβίωσις τοῦ ἀνθρώπου εἰς οἰκογένειαν ἐπιβάλλεται ἀπὸ τὴν φύσιν, κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ ἡ πολιτικὴ συμβίωσις εἶναι θεσμός, ὅστις ἔχει τὰς ρίζας του εἰς τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν. Ἡ γενεσιουργὸς αἰτία, ἡ ὁποία προκαλεῖ τὴν συγκρότησίν της, εἶναι ἡ ἀνάγκη τῆς συντηρήσεως εἰς τὴν ζωὴν τῶν ἀτόμων, τὰ ὁποῖα τὴν συναποτελοῦν. Ὁ σκοπὸς ὅμως, εἰς τὴν πραγματοποίησιν τοῦ ὁποίου ἀποβλέπει ἡ πολιτικὴ συμβίωσις, εἶναι ἀφ' ἑνὸς μὲν ἡ αὐτάρκεια, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἡ ἐξύψωσις τῆς ζωῆς: «Ἡ δὲ ἐκ πλειόνων κωμῶν κοινωνία τέλειος πόλις, ἤδη πάσης ἔχουσα πέρας τῆς αὐταρκείας... γενομένη μὲν τοῦ ζῆν ἕνεκεν, οὖσα δὲ τοῦ εὖ ζῆν». («Πολιτ.» 1252 β 28). (Ἡ τελεία κοινωνία, ἡ ἀπαρτιζομένη ἀπὸ πολλὰς κώμας, ἀποτελεῖ πόλιν, ἥτις πλέον φθάνει εἰς τὸ ὕψιστον σημεῖον τῆς αὐταρκείας, δηλαδὴ ὁ λόγος, ὅστις προκαλεῖ τὴν συγκρότησίν της εἶναι ἡ ἐξασφάλισις τῆς ζωῆς τῶν πολιτῶν της, ἐκεῖνο ὅμως τὸ ὁποῖον συντηρεῖ τὴν ὕπαρξίν της εἶναι ἡ πραγματοποίησις μιᾶς ἐξυψώσεως τῆς ζωῆς). Ἡ βάσις δὲ ἐπὶ τῆς ὁποίας θεμελιοῦται ἡ πολιτικὴ κοινότης, εἶναι τὸ γεγονὸς ὅτι οἱ ἄνθρωποι ὡς λογικὰ ὄντα δύνανται νὰ κατανοήσουν τί εἶναι ἀγαθὸν καὶ κακόν, δίκαιον καὶ ἄδικον. Ἀφοῦ ἡ πόλις εἶναι ἐπέκτασις τοῦ θεσμοῦ τῆς οἰκογενείας, διὰ νὰ κατανοήσωμεν τὴν συγκρότησίν της πρέπει νὰ ἀσχοληθῶμεν μὲ τὴν μελέτην τῶν στοιχείων, τὰ ὁποῖα συναπαρτίζουν τὴν οἰκογένειαν. Διὰ τοῦτο προβαίνει ὁ Ἀριστοτέλης εἰς τὴν ἔρευναν τῶν κοινωνικῶν σχέσεων, αἵτινες δημιουργοῦνται, εἰς τοὺς κόλπους τῆς οἰκογενείας. Ἐξετάζει τὴν σχέσιν τοῦ κυρίου πρὸς τὸν δοῦλον, τοῦ συζύγου πρὸς τὴν σύζυγον, τῶν γονέων πρὸς τὰ τέκνα, καὶ τὸν τρόπον καθ' ὃν ἀποκτᾶται καὶ διατηρεῖται ἡ οἰκογενειακὴ ἰδιοκτησία. Χαρακτηρίζει τὸν δοῦλον ὡς «ἔμψυχον ἐργαλεῖον» καὶ δικαιολογεῖ τὸν θεσμὸν τῆς δουλείας λέγων ὅτι οἱ δοῦλοι λόγῳ τῆς κατωτερότητος τῆς φύσεώς των δὲν δύνανται νὰ ζήσουν ὡς ἐλεύθεροι. Ἡ μόνη ἀρετή, τὴν ὁποίαν δύναται νὰ ἀποκτήσῃ ὁ δοῦλος εἶναι ἡ προθυμία πρὸς ἐξυπηρέτησιν καὶ ὑποταγήν. Ἀποδοκιμάζει τὸν ἐκ μὴ φυσικῶν πηγῶν προερχόμενον θησαυρισμὸν κα κλείει τὴν ἔρευναν τοῦ πρώτου βιβλίου διὰ τῆς ἐπισκοπήσεως τῶν νομικῶν σχέσεων, αἵτινες δημιουργοῦνται εἰς τοὺς κόλπους τῆς οἰκογενείας.

Τὸ δεύτερον βιβλίον μᾶς παρέχει κριτικὴν ἐξέτασιν τῶν ἰδεωδῶν πολιτειῶν. Κατακρίνεται ἡ ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος σχεδιασθεῖσα ἰδεώδης πολιτεία. Ἡ κοινότης τῶν γυναικῶν, τῶν τέκνων καὶ τῶν ἀγαθῶν ἐὰν ἐπραγματοποιεῖτο θὰ ἐδημιούργει μίαν γενικὴν ἀδιαφορίαν ἐν σχέσει μὲ τὴν εἰς ὅλους ἀνήκουσαν ἰδιοκτησίαν, θὰ ἐνέκρωνε τὸν ζῆλον διὰ τὴν προαγωγὴν τοῦ κοινοῦ ἀγαθοῦ καὶ θὰ κατέπνιγε τὰ συναισθήματα τῆς ἀγάπης μεταξὺ τῶν ἀτόμων. Ὀλιγώτερον δυσμενεῖς εἶναι αἱ κρίσεις τοῦ Ἀριστοτέλους προκειμένου περὶ τῶν θεσμῶν, τοὺς ὁποίους συνιστᾷ ὁ Πλάτων εἰς τοὺς «Νόμους». Συζητεῖται μετὰ ταῦτα ἡ γνώμη τοῦ σοφιστοῦ Φαλέα, ὅστις ἐδίδασκεν ὅτι ἔπρεπεν αἱ περιουσίαι τῶν πολιτῶν νὰ εἶναι ἴσαι: «δεῖν ἴσας εἶναι τὰς κτήσεις τῶν πολιτῶν». Ἀλλὰ καὶ τὴν γνώμην ταύτην εὑρίσκει ὁ Ἀριστοτέλης ἐσφαλμένην. Μὲ εἰρωνείαν δὲ ἐκφράζεται περὶ τῶν πολιτειακῶν ἀντιλήψεων τοῦ ἀρχιτέκτονος Ἱπποδάμου. Οὗτος δὲν περιωρίζετο νὰ ἐκπονῇ ἀρχιτεκτονικὰ σχέδια διὰ τὴν οἰκοδόμησιν τῶν πόλεων, ἀλλ' εἶχεν ἐπινοήσει καὶ σχέδιον ὀργανώσεως τοῦ πολιτικοῦ καὶ οἰκονομικοῦ βίου. Ἐπίσης ἐπικριτικὴν στάσιν τηρεῖ ὁ Ἀριστοτέλης ἀπέναντι τῶν πολιτευμάτων τῆς Λακεδαίμονος, τῆς Κρήτης καὶ τῆς Καρχηδόνος, τὰ ὁποῖα ἐθεωροῦντο ὡς προσεγγίζοντα πρὸς τὰς ὑπὸ τῶν φιλοσόφων σχεδιαζομένας ἰδεώδεις πολιτείας. Τὸ δεύτερον βιβλίον κλείεται μὲ κριτικὰς παρατηρήσεις καὶ πληροφορίας, ἀναφερομένας εἰς τὴν δρᾶσιν τῶν ὀνομαστῶν νομοθετῶν τῆς ἀρχαϊκῆς ἐποχῆς.

Πλούσιον εἰς ὕλην καὶ εἰς ἐπεξεργασίαν προβλημάτων εἶναι τὸ τρίτον βιβλίον. Εἰς τοῦτο ὁρίζεται τί εἶναι πολίτης καὶ πόλις: ὧι γὰρ ἐξουσία κοινωνεῖν ἀρχῆς βουλευτικῆς ἢ κριτικῆς πολίτην ἤδη λέγομεν εἶναι, πόλιν δὲ τὸ τῶν τοιούτων πλῆθος ἱκανὸν πρὸς αὐτάρκειαν ζωῆς» (1275 β 18). (Ἐκεῖνος ὅστις ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ μετέχῃ εἰς τὴν νομοθετικὴν καὶ δικαστικὴν ἐξουσίαν ὀνομάζεται ἀπὸ ἡμᾶς πολίτης, πόλις δὲ καλεῖται εἷς ἀριθμὸς ἀπὸ τοιούτους πολίτας, ἐπαρκὴς διὰ νὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν αὐτάρκειαν τῆς ζωῆς των). Διαστέλλεται ἔπειτα ἡ ἀρετὴ τοῦ ἀγαθοῦ ἀνδρὸς ἀπὸ τὴν ἀρετὴν τοῦ ἀγαθοῦ πολίτου. Εἶναι δυνατὸν νὰ εἶναι κανεὶς ἀγαθὸς πολίτης χωρὶς νὰ εἶναι συγχρόνως καὶ ἀγαθὸς ἀνήρ. Οἱ ἄρχοντες ὅμως πρέπει νὰ συνδυάζουν εἰς τὸ πρόσωπόν των τὰς ἀρετὰς καὶ τοῦ ἀγαθοῦ ἀνδρὸς καὶ τοῦ ἀγαθοῦ πολίτου. Οἱ ἀσκοῦντες τὰ βάναυσα ἐπαγγέλματα δὲν δύνανται νὰ εἶναι ἀγαθοὶ πολῖται εἰς τὰς ἀριστοκρατικὰς πολιτείας. Εἰς τὰς ὀλιγαρχίας ὅμως τοῦτο εἶναι δυνατόν: «ἐν δὲ ταῖς ὀλιγαρχίαις βάναυσον ἐνδέχεται (εἶναι πολίτην)· πλουτοῦσι γὰρ καὶ οἱ πολλοὶ τῶν τεχνιτῶν» (1278 α 21). (Εἰς δὲ τὰς ὀλιγαρχίας εἶναι δυνατὸν νὰ συγκαταλέγεται εἰς τὴν τάξιν τῶν πολιτῶν ὁ ἀσκῶν βάναυσον τέχνην. Διότι οἱ περισσότεροι ἀπὸ τοὺς τεχνίτας ἀποκτοῦν πλοῦτον).

Μετὰ τὸν καθορισμὸν τῆς ἐννοίας τοῦ πολίτου καὶ τῆς πολιτείας, προχωρεῖ ἡ ἔρευνα εἰς τὴν διάκρισιν τῶν ὑπαρχόντων εἰδῶν τῶν πολιτευμάτων. Ταῦτα διαιροῦνται ἐπὶ τῇ βάσει δύο ἀπόψεων. Ἐὰν λάβωμεν ὑπ' ὄψει τὸν ἀριθμὸν τῶν ἀσκούντων τὴν πολιτικὴν ἐξουσίαν, δυνάμεθα νὰ διαιρέσωμεν τὰ πολιτεύματα εἰς ἓξ κατηγορίας: Ὅταν ὁ ἀσκῶν τὴν ἐξουσίαν εἶναι εἷς, ἔχομεν τὴν βασιλείαν καὶ τυραννίδα, ὅταν ὀλίγοι, τὴν ἀριστοκρατίαν καὶ ὀλιγαρχίαν, καὶ ὅταν πολλοί, τὴν πολιτείαν καὶ δημοκρατίαν. Ἡ δευτέρα διάκρισις προκύπτει, ἂν λάβωμεν ὑπ' ὄψει τὸν τρόπον τῆς λειτουργίας τῆς πολιτείας. Ὅταν οἱ ἄρχοντες θέτουν ὡς σκοπὸν των νὰ ἐξυπηρετήσουν ὄχι τὸ ἰδικόν των συμφέρον, ἀλλὰ τὰ συμφέροντα τοῦ κοινοῦ, τότε ἔχομεν τὰς «ὀρθὰς» πολιτείας. Ὅταν οἱ ἄρχοντες ἐπιδιώκουν τὴν ἐξυπηρέτησιν τοῦ ἰδικοῦ των συμφέροντος, ἔχομεν τὰς μὴ ὀρθὰς πολιτείας, τὰς ὁποίας ὁ Ἀριστοτέλης ὀνομάζει «παρεκβάσεις», δηλαδὴ διεφθαρμένας πολιτείας. Ὀρθὰ πολιτεύματα ἐξυπηρετοῦντα τὸ κοινὸν συμφέρον εἶναι ἡ «βασιλείαι», ἡ «ἀριστοκρατία» καὶ ἡ «πολιτεία». Αἱ ἀντίστοιχοι δὲ πρὸς αὐτὰς παρεκβάσεις (διεφθαρμένα πολιτεύματα), εἶναι ἡ «τυραννίς», ἡ «ὀλιγαρχία» καὶ ἡ «δημοκρατία».

Λέγων δημοκρατίαν ὁ Ἀριστοτέλης, ἐννοεῖ τὴν ὀχλοκρατίαν. Ὡς ἄριστον πολίτευμα θεωρεῖται ἡ βασιλεία, ὑπὸ τὴν προϋπό-

θεσιν, ὅτι ὁ βασιλεὺς εἶναι ἐξαιρετικὴ προσωπικότης. Τὸ χείριστον πολίτευμα εἶναι ἡ τυραννίς. Γίνεται κατόπιν λεπτομερεστέρα σύγκρισις τῶν διαφόρων εἰδῶν τῶν πολιτευμάτων καὶ συνάγεται τὸ συμπέρασμα ὅτι εἶναι προτιμότερον ἐν τῇ πολιτείᾳ νὰ ἄρχῃ ὁ νόμος καὶ οὐχὶ ἡ ἀνθρωπίνη αὐθαιρεσία: «ὁ μὲν οὖν τὸν νόμον κελεύων ἄρχειν δοκεῖ κελεύειν ἄρχειν τὸν Θεὸν καὶ τὸν νοῦν μόνους, ὁ δ' ἄνθρωπον κελεύων προστίθησι καὶ θηρίον· ἥ τε γὰρ ἐπιθυμία τοιοῦτον, καὶ ὁ θυμὸς ἄρχοντας διαστρέφει καὶ τοὺς ἀρίστους ἄνδρας» 1287 a 28. ('Εκεῖνος δέ, ὅστις διατάσσει νὰ εἶναι ἄρχων ὁ νόμος, εἶναι φανερὸν ὅτι διατάσσει νὰ εἶναι ἄρχοντες μόνον ὁ Θεὸς καὶ ὁ νοῦς. 'Εκεῖνος δὲ ὁ ὁποῖος διατάσσει νὰ ἄρχῃ ὁ ἄνθρωπος προσθέτει ὡς ἄρχοντα καὶ τὸ θηρίον. Διότι ἓν τοιοῦτον θηρίον εἶναι καὶ ἡ ἐπιθυμία, καὶ ἡ ἕξαψις τοῦ θυμοῦ συνήθως διαστρέφει καὶ τοὺς ἀρίστους ἄνδρας, ὅταν ἔχουν εἰς τὰς χεῖρας των ἐξουσίαν). Διὰ τῆς ἀντιλήψεώς του ταύτης κατέστη ὁ 'Αριστοτέλης εἷς ἐκ τῶν ἐνθερμοτέρων ὑποστηρικτῶν τῆς νομοκρατικῆς πολιτείας. Αἱ τοιαῦται του δὲ ἀντιλήψεις ἐπέδρασαν διὰ τῆς φιλοσοφίας τῆς Καθολικῆς 'Εκκλησίας καὶ ἐπὶ τῆς διαμορφώσεως τοῦ 'Αγγλικοῦ Πολιτεύματος κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους.

Μὲ τὸ τέταρτον βιβλίον ἀρχίζει ἡ ἀπὸ στατικῆς ἀπόψεως μορφολογικὴ περιγραφὴ τῶν πολιτευμάτων. Λαμβάνονται ὡς θέμα τῆς ἐξετάσεως τὰ καλύτερα ἐκ τῶν ὑπαρχόντων πολιτευμάτων. Ἄσκῶν ὁ 'Αριστοτέλης συνεχῆ κριτικὴν ἐναντίον τῶν πολιτικῶν ἀντιλήψεων τοῦ Πλάτωνος, ἀποφαίνεται ὅτι εἷς τὸ ἀριστοκρατικὸν πολίτευμα ὑπάρχει δυνατότης νὰ συμπίπτουν εἰς τὸ αὐτὸ πρόσωπον αἱ ἠθικαὶ καὶ αἱ πολιτικαὶ ἀρεταί. 'Επανέρχεται εἶτα εἰς τὴν ἐξέτασιν τῶν πολιτευμάτων τῆς Σπάρτης καὶ τῶν Κρητῶν καὶ καταλήγει εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι τὸ ἄριστον πολίτευμα εἶναι ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον συνενώνει τὰ ὀρθὰ στοιχεῖα τὰ περιεχόμενα εἰς τὰ ποικίλα εἴδη τῶν πολιτευμάτων: «δῆλον ἄρα ὅτι καὶ ἡ κοινωνία ἡ πολιτικὴ ἡ ἀρίστη ἡ διὰ τῶν μέσων, καὶ τὰς τοιαύτας ἐνδέχεται εὖ πολιτεύεσθαι πόλεις, ἐν αἷς δὴ πολὺ τὸ μέσον» 1295 b 34. (Εἶναι λοιπὸν φανερόν, ὅτι καὶ ἡ ἀρίστη πολιτικὴ κοινότης εἶναι ἐκείνη, εἰς τὴν ὁποίαν κάτοχος τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας εἶναι ἡ μεσαία τάξις τῶν πολιτῶν καὶ αὐταὶ αἱ πόλεις δύνανται νὰ πολιτεύωνται καλῶς, εἰς τὰς ὁποίας τὴν πλειονοψηφίαν ἀποτελεῖ ἡ μεσαία τάξις). Οὕτω βλέπομεν τὸ πολιτειακὸν ἰδεῶδες τοῦ 'Αριστοτέλους νὰ στηρίζεται εἰς τὴν ἰδέαν τῆς μεσότητος, ἥτις χρησιμοποιεῖται καὶ εἰς τὰ ἠθικά συγγράμματά του διὰ τὸν καθορισμὸν τῆς ἐννοίας τῆς ἀρετῆς. Τοιαύτην ὅμως πολιτείαν στηριζομένην ἐπὶ τῆς μεσαίας τάξεως δὲν δύναται νὰ ἀνεύρῃ ὁ Σταγιρίτης ὑπάρχουσαν κατὰ τὴν ἐποχήν του. Διὰ τοῦτο γράφει: «διὰ ταύτας τὰς αἰτίας ἡ μηδέποτε τὴν μέσην γίνεσθαι πολιτείαν ἢ ὀλιγάκις καὶ παρ' ὀλίγοις» 1296 b 36 (δι' αὐτὰς τὰς αἰτίας συμβαίνει ὥστε ἡ μέση αὐτὴ πολιτεία ἢ μηδέποτε νὰ πραγματοποιεῖται ἢ νὰ πραγματοποιεῖται σπανιώτατα καὶ εἰς ὀλίγας πόλεις). Συμπληρώνων δὲ καὶ ἐπεκτείνων τὴν ἀναλυτικὴν ἔρευνάν του, τὴν ἀναφερομένην εἰς τὰ συστατικὰ στοιχεῖα τῆς πολιτείας, ἀναφέρει ὅτι ταῦτα εἶναι τρία, ἤτοι: «τὸ βουλευόμενον περὶ τῶν κοινῶν, δεύτερον τὸ περὶ τὰς ἀρχάς... τρίτον δέ τι τὸ δικάζον» 1297 b 41. ('Εκεῖνο, τὸ ὁποῖον ἀποφασίζει περὶ τῶν δημοσίων ὑποθέσεων, ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ἔχει εἰς τὰς χεῖρας του τὰ ἀξιώματα τῆς πολιτείας καὶ ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἔχει τὴν δικαστικὴν ἐξουσίαν). Διὰ τῆς διακρίσεως ταύτης τῶν πολιτικῶν ἁρμοδιοτήτων ὁ 'Αριστοτέλης ἐγένετο πρόδρομος τῆς περὶ διακρίσεως τῶν τριῶν ἐξουσιῶν θεωρίας, τὴν ὁποίαν ἀνέπτυξε κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους ὁ Μοντεσκιέ.

'Εν ἀντιθέσει πρὸς τὸ τέταρτον, τὸ πέμπτον βιβλίον μᾶς παρέχει μίαν δυναμικὴν θεώρησιν τοῦ πολιτικοῦ βίου. 'Εξιστορεῖ πῶς ἐξελίσσονται καὶ πῶς φθείρονται τὰ διάφορα πολιτεύματα. Συγχρόνως δὲ μνημονεύονται πλεῖστα ἱστορικὰ περιστατικά, διὰ τῶν ὁποίων ἐπικυροῦνται καὶ ἐπαληθεύονται αἱ ἐκτιθέμεναι ἀντιλήψεις. 'Ιδιαίτερος λόγος γίνεται περὶ τῶν ἐπαναστάσεων καὶ τῶν ἐμφυλίων ἐρίδων. Αἰτία, ἥτις προκαλεῖ τὰς ἐπαναστάσεις εἶναι αἱ μονομερεῖς καὶ ἐσφαλμέναι ἀντιλήψεις, τὰς ὁποίας ἔχουν οἱ ἄνθρωποι περὶ τῆς δικαιοσύνης. Οἱ δημοκρατικοί, ἐπειδὴ φρονοῦν ὅτι οἱ ἄνθρωποι εἶναι ἴσοι, ἐννοοῦν τὴν δικαιοσύνην ὡς ἰσότητα ὡς πρὸς ὅλα. Οἱ ὀλιγαρχικοὶ νοοῦν αὐτὴν ὡς ἀνισότητα. Τὰ πραγματικὰ περιστατικά, τὰ ὁποῖα γίνονται ἀφορμὴ τῆς ἐκρήξεως τῶν ἐπαναστάσεων εἶναι ποικίλα, ἀναλόγως τῶν διαφόρων πολιτευμάτων. Καταβάλλεται προσπάθεια διὰ τὸν καθορισμὸν τῶν αἰτίων καὶ τῶν ἀποτελεσμάτων τῶν ἐπαναστάσεων καὶ ἀναζητοῦνται διὰ τὴν πρόληψιν αὐτῶν. Τὸ ὅλον βιβλίον κλείεται μὲ ἐπίκρισιν τῶν εἰς τὸ αὐτὸ θέμα ἀναφερομένων γνωμῶν τοῦ Πλάτωνος, αἵτινες ἐκτίθενται εἰς τὴν «Πολιτείαν».

Τὸ τελευταῖον θέμα τὸ ἀναπτυσσόμενον εἰς τὸ πέμπτον βιβλίον ἐξετάζεται εὐρύτερον καὶ εἰς τὸ ἕκτον. 'Αναζητοῦνται τὰ μέτρα τὰ δυνάμενα νὰ προστατεύσουν καὶ νὰ διασώσουν τὰ δημοκρατικὰ καὶ τὰ ὀλιγαρχικὰ πολιτεύματα. 'Ανθεκτικὴ ἐναντίον τῆς φθορᾶς εἶναι ἡ δημοκρατία ὅταν οἱ πολῖται της ἀσχολοῦνται μὲ τὴν γεωργίαν καὶ τὴν κτηνοτροφίαν: «βέλτιστος γὰρ δῆμος ὁ γεωργικός ἐστιν, ὥστε καὶ ποιεῖν ἐνδέχεται δημοκρατίαν ὅπου ζῇ τὸ πλῆθος ἀπὸ γεωργίας ἢ νομῆς. Διὰ μὲν γὰρ τὸ μὴ πολλὴν οὐσίαν ἔχειν ἄσχολος, ὥστε μὴ πολλάκις ἐκκλησιάζειν». (Καλύτερα δημοκρατία εἶναι ἡ γεωργική, ὥστε εἶναι δυνατὸν νὰ διατηρῆται τὸ δημοκρατικὸν πολίτευμα, ἐκεῖ ὅπου ὁ λαὸς ζῇ ἀπὸ τὴν γεωργίαν καὶ τὴν κτηνοτροφίαν. Διότι ἐπειδὴ οἱ πολῖται δὲν ἔχουν πολλὴν περιουσίαν, εὑρίσκονται πάντοτε εἰς ἀνασχόλησιν καὶ δὲν ἔχουν τὴν εὐκαιρίαν νὰ συχνάζουν εἰς τὰς δημοσίας συνελεύσεις) 1318 b 9. Πρέπει ὅμως νὰ λαμβάνεται πρόνοια ἵνα μὴ περιπίπτῃ ὁ λαὸς εἰς ὑπερβολικὴν ἔνδειαν, διότι ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει σαλεύονται τὰ θεμέλια τοῦ πολιτεύματος.

Πολὺ δυσκολωτέρα εἶναι ἡ διαφύλαξις τοῦ ὀλιγαρχικοῦ πολιτεύματος, ἕνεκα τῆς φιλαυτίας καὶ ἐγωισμοῦ τῶν ἀρχόντων, ἕνεκα τῶν ὁποίων προκαλεῖται ἡ ἀγανάκτησις τοῦ λαοῦ. Τὸ τελευταῖον κεφάλαιον τοῦ ἕκτου βιβλίου ἐπανέρχεται εἰς τὸ θέμα τὸ ἀναπτυχθὲν εἰς τὸ τέλος τοῦ τετάρτου βιβλίου. 'Ομιλεῖ περὶ τῆς ὀργανώσεως τῆς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας τῆς ἐναποκειμένης εἰς τὰς χεῖρας τῶν ἀρχόντων. Μὲ τὸ ἕβδομον βιβλίον ἀρχίζει ὁ 'Αριστοτέλης νὰ ἐκθέτῃ πῶς πρέπει, κατὰ τὴν γνώμην του, νὰ ὀργανωθῇ τὸ ἄριστον πολίτευμα. 'Ενῶ εἰς τὰ προηγούμενα βιβλία ἀμφιβάλλει ἂν ὑπάρχῃ ταυτότης μεταξὺ τῶν ἠθικῶν καὶ τῶν πολιτικῶν ἀρετῶν, εἰς τὸ ἕβδομον ἀποφαίνεται ρητῶς, ὅτι ὑπάρχει σύμπτωσις μεταξὺ τοῦ ἀγαθοῦ, τὸ ὁποῖον ἐπιδιώκει τὸ ἄτομον καὶ τοῦ ἠθικοῦ ἰδεώδους, τὸ ὁποῖον προτίθεται νὰ πραγματοποιήσῃ ἡ πολιτεία. Προχωρεῖ ἔπειτα εἰς τὸν καθορισμὸν τοῦ πληθυσμοῦ τῆς πόλεως, παρέχει ὁδηγίας διὰ τὴν ἐκλογὴν τοῦ καταλλήλου πρὸς ἵδρυσίν της ἐδάφους, ρυθμίζει τὴν κοινωνικὴν σύστασιν τοῦ πληθυσμοῦ καὶ τὸ ἀρχιτεκτονικὸν σχέδιον, συμφώνως πρὸς τὸ ὁποῖον πρέπει νὰ κτισθῇ μία πόλις. Ὁ πληθυσμὸς πρέπει νὰ εἶναι ἐπαρκὴς διὰ τὴν φρούρησιν καὶ συντήρησιν τῆς πόλεως, οὐχὶ ὅμως καὶ ὑπερβολικός. 'Η τοποθεσία τῆς πόλεως πρέπει διὰ τῆς ὀχυρότητός της νὰ ἐξασφαλίζῃ δυνατότητα ἀμύνης κατὰ τῶν ἐχθρῶν. Καλὸν εἶναι νὰ γειτνιάζῃ πρὸς τὴν θάλασσαν. Δὲν πρέπει νὰ ἀπαρτίζεται ἐκ μιᾶς μόνον τάξεως πολιτῶν, ἀλλὰ νὰ ὑπάρχουν τάξεις δυνάμεναι νὰ ἀνταποκριθοῦν εἰς τὰς ποικίλας ἀνάγκας τῆς πολιτικῆς ζωῆς. Πολιτικὰ δικαιώματα θὰ ἔχουν μόνον οἱ στρατευόμενοι ἄνδρες, οὐχὶ ὅμως καὶ οἱ τεχνῖται καὶ ἐργάται. Διὰ νὰ διατηρηθῇ ὅμως ἡ πολιτεία πρέπει νὰ λαμβάνῃ μέριμναν διὰ τὴν ὀρθὴν παιδείαν τῶν νέων. "Ενεκα τούτου ἡ ἔρευνα στρέφεται εἰς τὸν καθορισμὸν τῶν ἀρχῶν ἐπὶ τῶν ὁποίων δύναται νὰ θεμελιωθῇ ἡ ὀρθὴ ἀνατροφὴ τῶν νέων. 'Η μέριμνα διὰ τὴν ἀνατροφὴν συμπεριλαμβάνει καὶ μέτρα εὐγονισμοῦ, ρυθμίζοντα τὴν ἡλικίαν κατὰ τὴν ὁποίαν τὰ δύο φῦλα πρέπει νὰ ἔρχωνται εἰς σύζευξιν καὶ ποῖα σωματικὰ καὶ ψυχικὰ προσόντα ἀπαιτοῦνται διὰ τὴν σύναψιν γάμων. 'Η ἀνατροφὴ θὰ ἀρχίσῃ μὲ τὴν ἐπιμέλειαν τοῦ σώματος καὶ θὰ ἐπεκταθῇ εἰς φροντίδα διὰ τὴν πνευματικὴν ἀνάπτυξιν. Εἰς τὸ τελευταῖον κεφάλαιον τοῦ ἑβδόμου βιβλίου παρέχονται ὁδηγίαι διὰ τὴν νηπιακὴν καὶ προσχολικὴν ἀγωγήν. Αἱ περίοδοι τῆς ἐκπαιδεύσεως εἶναι αἱ τρεῖς ἑπταετίαι ἀπὸ τῆς γεννήσεως μέχρι τῆς συμπληρώσεως τοῦ 21ου ἔτους. Εἶναι φανερόν, ὅτι ὁ 'Αριστοτέλης ἀποδίδει ἀπὸ πολιτικῆς ἀπόψεως μεγάλην σημασίαν εἰς τὴν ἀγωγήν. Τὸ κράτος, κατὰ τὴν ἀντίληψίν του, πρέπει νὰ ἔχῃ εἰς χεῖρας του τὴν ρύθμισιν καὶ ἐπίβλεψιν τῆς ἀγωγῆς τῶν νέων. 'Η πολιτεία κατὰ βάθος εἶναι ἵδρυμα ἐκπαιδευτικόν.

Εἰς τὸ ὄγδοον βιβλίον ἐκτίθενται αἱ γενικαὶ ἀρχαὶ τοῦ προγράμματος τῆς ἀγωγῆς. Ὡς μαθήματα δυνάμενα νὰ ἐκπαιδεύσουν τὴν νεολαίαν ἀναγνωρίζονται γενικῶς τὰ γράμματα, ἡ γυμναστικὴ καὶ ἡ μουσική. Ὡς τέταρτον δὲ ἐπιπρόσθετον μάθημα δύναται νὰ προστεθῇ καὶ ἡ γραφικὴ (δηλαδὴ τὸ σχέδιον). Ὁ 'Αριστοτέλης συνιστᾷ ἵνα ἡ ὅλη ἀγωγὴ τηρῆται ἐντὸς τῶν ὁρίων τῆς μεσότητος. Οἱ ὑπερβολικοὶ κάματοι πρέπει νὰ ἀποφεύγωνται, αἱ δὲ γυμναστικαὶ ἀσκήσεις καὶ τὰ μαθήματα δὲν πρέπει νὰ εἶναι δυσανάλογα πρὸς τὰς δυνάμεις τῶν ἐκπαιδευομένων. Τὸ ὄγδοον βιβλίον τερματίζεται μὲ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς μορφωτικῆς καὶ θεραπευτικῆς δυνάμεως, τὴν ὁποίαν ἀσκεῖ ἡ μουσικὴ ἐπὶ τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς. Αἱ μονομερεῖς περὶ τῶν μουσικῶν ρυθμῶν γνῶμαι τοῦ Πλάτωνος γίνονται ἀντικείμενον ἐπικρίσεως ἐκ μέρους τοῦ 'Αριστοτέλους.

'Η ἑνότης τῶν «Πολιτικῶν». 'Εκ τῆς γενομένης ἀναλύσεως καταφαίνεται ὅτι, τὰ «Πολιτικὰ» δὲν ἀποτελοῦν σύγγραμμα μὲ αὐστηρὰν συστηματικὴν ἑνότητα. 'Απετελέσθησαν ἐκ πραγματειῶν, τὰς ὁποίας ἔγραψεν ὁ 'Αριστοτέλης κατὰ διαφόρους ἐποχάς, διὰ νὰ ἔχῃ αὐτὰς ὑπ' ὄψει του κατὰ τὴν προφορικὴν του διδασκαλίαν. 'Η νεωτέρα ἔρευνα προσεπάθησε νὰ διακρίνῃ τὰς διαφόρους ὁμάδας τῶν συνενωθεισῶν εἰς ἕνα ἑνιαῖον σῶμα πραγματειῶν καὶ νὰ προσδιορίσῃ καὶ τὸν χρόνον τῆς συγγραφῆς των. Ὁ κορυφαῖος ἐκ τῶν μελετητῶν τῶν ἀριστοτελικῶν συγγραμμάτων, Γερμανὸς φιλόλογος W. JAEGER, ἔχει καταλήξει, κατόπιν μακροτάτης ἐρεύνης, εἰς τὰ ἀκόλουθα συμπεράσματα: Τὰ δύο τελευταῖα βιβλία Η — Θ ἀποτελοῦν τὸ ἀρχαιότερον στρῶμα τοῦ ἔργου καὶ ἔχουν γραφῆ ὅταν ὁ 'Αριστοτέλης εὑρίσκετο εἰς τὴν "Ασσον καὶ εἶχεν ὑποστῆ τὴν ἐπίδρασιν τῶν πολιτικῶν ἰδεῶν τοῦ 'Ερμείου, τοῦ τυράννου τοῦ 'Αταρνέως. Τὰ δύο ταῦτα βιβλία ἀποτελοῦν σχεδίασμα διὰ τὴν ἵδρυσιν μιᾶς ἰδεώδους πολιτείας, ἀναλόγου πρὸς τὴν πλατωνικήν. Εἰς τὸ αὐτὸ στρῶμα κατατάσσει ὁ JAEGER καὶ τὰ Β καὶ Γ βιβλία, ἅτινα ἐγράφησαν, κατὰ τὴν γνώμην του, ἐν "Ασσῳ. Τὰ βιβλία Δ, Ε, Ζ, φρονεῖ ὁ JAEGER, ὅτι τὰ ἔγραψεν ὁ 'Αριστοτέλης ὅταν εἶχε πλέον ἐπανέλθει εἰς τὰς 'Αθήνας καὶ ἐδίδασκεν εἰς τὸ Λύκειον. Ὡς λόγον, ἀποδεικνύοντα τὸν ἰσχυρισμόν του τοῦτον, ἐπικαλεῖται ὁ Γερμανὸς φιλόλογος τὸ γεγονὸς ὅτι, τὰ προβλήματα εἰς τὰ εἰρημένα τρία βιβλία ἐξετάζονται ἐπὶ τῇ βάσει τῶν δεδομένων τῆς ἐρεύνης τῆς ὀργανωθείσης εἰς τὸ Λύκειον. Ὁ 'Αριστοτέλης, διὰ τῶν μαθητῶν του, εἶχε καταρτίσει συλλογὴν τῶν πολιτευμάτων 158 πόλεων, τὸ ὑλικὸν δὲ τοῦτο χρησιμοποιεῖ διὰ νὰ φθάσῃ εἰς τὰ συμπεράσματα τὰ ἐκτιθέμενα εἰς τὰ ὑπὸ στοιχεῖα Δ, Ε, Ζ βιβλία τῶν «Πολιτικῶν» του. Πραγματικῶς, τὰ βιβλία Δ, Ε, Ζ ἔχουν γραφῆ μὲ πνεῦμα τελείως ρεαλιστικόν, ὑπενθυμίζον ἐνίοτε τὴν νοοτροπίαν τοῦ Μακιαβέλι. Τὸ πρῶτον βιβλίον (Α), φρονεῖ ὁ JAEGER, ὅτι ἐγράφη μετὰ τὰ Δ, Ε, Ζ βιβλία, διὰ νὰ χρησιμεύσῃ ὡς εἰσαγωγὴ τοῦ ὅλου ἔργου. Αἱ ὑπὸ τοῦ JAEGER ἀναπτυχθεῖσαι γνῶμαι δὲν ἐγένοντο ὑπὸ ὅλων τῶν φιλολόγων ἀποδεκταί. Σφοδρῶς κατεπολέμησε ταύτας ὁ φὸν ARNIM. Κατ' αὐτόν, τὰ βιβλία Α, Γ ἀποτελοῦν τὸ ἀρχαιότερον στρῶμα καὶ ἐγράφησαν πρὸ τῆς ἐπανόδου τοῦ 'Αριστοτέλους εἰς τὰς 'Αθή-

νας. Ἐπ' αὐτῶν βλέπει ὁ φὸν ARNIM ἐπίδρασιν ἐκ μέρους τοῦ ὑπὸ τὸν τίτλον «Πολιτικὸς» διαλόγου τοῦ Πλάτωνος. Τὸ δεύτερον στρῶμα ἀποτελοῦν, κατὰ τὸν φὸν ARNIM, τὰ βιβλία Δ, Ε, γραφέντα μετὰ τὸ 336 π.Χ. Ὀλίγον μετὰ ταῦτα ἐγράφη τὸ Ζ. Τὸ τρίτον στρῶμα ἀποτελεῖ τὸ βιβλίον Β καὶ τὸ τέταρτον τὸ Η καὶ Θ. Ἄλλοι φιλόλογοι ἐξέφερον διαφόρους γνώμας. Τὸ ζήτημα τοῦτο συνδέεται πρὸς τὸ ὅλον πρόβλημα, τὸ ὁποῖον ἀναφέρεται εἰς τὸν καθορισμὸν τῶν σταδίων, διὰ τῶν ὁποίων διῆλθεν ἡ φιλοσοφικὴ καὶ συγγραφικὴ δραστηριότης τοῦ Ἀριστοτέλους.

Βιβλιογραφία. Ἡ ἀρίστη καὶ νεωτάτη ἔκδοσις τοῦ κειμένου εἶναι ἡ γενομένη ὑπὸ τοῦ Γερμανοῦ φιλολόγου O. IMMISCH εἰς τὴν βιβλιοθήκην τοῦ TEUBNER, κατὰ τὸ 1929. Μετάφρασιν ἐξέδωκεν ὁ Π. Θεοδωρόπουλος καὶ ἡ σειρὰ τῶν ἐκδόσεων τῆς Βιβλιοθήκης ἀρχαίων συγγραφέων Ζαχαροπούλου μὲ κείμενον καὶ μετάφρασιν Π. Λεκατσᾶ. Βλέπε ἄρθρον «Ἀριστοτέλης» τοῦ ἀνὰ χεῖρας τόμου.

Κ. Δ. Γεωργούλης

ΠΟΙΗΤΙΚΗ ἐπὶ τὸ συντομώτερον, ἀντὶ τοῦ πλήρους «Περὶ ποιητικῆς». Τίτλος μικροῦ συγγράμματος τοῦ Ἀριστοτέλους, ὅπερ ἀποτελεῖται ἀπὸ ἓν βιβλίον, ἐνῶ πιθανῶς ἐγράφησαν δύο, τοῦ ἑτέρου μὴ διασωθέντος. Τὴν ἀρχικὴν ὕπαρξιν καὶ δευτέρου βιβλίου τῆς Ποιητικῆς, συνάγομεν ἐξ αὐτοῦ τοῦ Ἀριστοτέλους, ὅστις ἐν κεφ. 6, 1, ὑπόσχεται ὅτι θὰ ὁμιλήσῃ «περὶ κωμωδίας ὕστερον». Καὶ ἡ Ρητορικὴ τοῦ αὐτοῦ συγγραφέως συχνάκις παραπέμπει προκειμένου περὶ τοῦ «γελοίου» εἰς τὴν Ποιητικήν, δηλαδὴ εἰς τὸ δεύτερον βιβλίον αὐτῆς, ἔνθα ὁ λόγος περὶ ἰάμβου καὶ κωμωδίας. Καὶ ἄλλη ἀπόφανσις τῶν Πολιτικῶν τοῦ Ἀριστοτέλους δηλοῖ ὅτι περὶ «καθάρσεως» θὰ γίνῃ εὐρύτερος λόγος «ἐν τοῖς περὶ ποιητικῆς», ἤτοι εἰς τὰ περὶ Ποιητικῆς βιβλία. Ἐπειδὴ δὲ τοιοῦτος λόγος δὲν γίνεται εἰς τὸ διασωθὲν τμῆμα τῆς Ποιητικῆς, συνάγεται ὑπό τινων ὅτι λόγος περὶ «καθάρσεως» ἐγίνετο εἰς τὸ μὴ διασωθὲν βιβλίον. Πάντως τὸ θέμα τοῦ περιεχομένου τοῦ 2ου βιβλίου συζητεῖται ἀκόμη.

Ὁ ὅρος «ποιητικὴ» εἶναι οὐσιαστικοποιημένον ἐπίθετον κατὰ παράλειψιν τοῦ οὐσιαστικοῦ «τέχνη». Χρησιμοποιεῖται ὅμως ὁ ὅρος ποιητικὴ (τέχνη) ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους, ὑπὸ τὴν ἔννοιαν: ποίησις. Περὶ ποιητικῆς = περὶ ποιήσεως. Ἡ νεωτέρα χρῆσις τοῦ ὅρου ποιητικὴ (τέχνη) μὲ τὴν σημασίαν θεωρία περὶ ποιήσεως, εἶναι μεταγενεστέρα τοῦ Ἀριστοτέλους, προέρχεται δὲ πιθανῶς ἐκ τοῦ λατινικοῦ ARS POETICA.

Ἡ «Ποιητικὴ» ἀνήκει εἰς τὴν κατηγορίαν ἐκείνην τῶν συγγραμμάτων τοῦ Ἀριστοτέλους, τὰ ὁποῖα προωρίζοντο οὐχὶ πρὸς ἔκδοσιν, ἀλλὰ διὰ τὴν ἐν τῇ Σχολῇ διδασκαλίαν του, τοὺς λεγομένους «ἀκροαματικοὺς λόγους» (βλ. τὸ ἄρθρον Ἀριστοτέλους τοῦ παρόντος τόμου). Ἐντεῦθεν ἐξηγοῦνται καὶ αἱ ποικίλαι ἰδιορρυθμίαι καὶ ἀνωμαλίαι τοῦ ὕφους, ἀβλεπτήματά τινα περὶ τὰς παραπομπὰς καὶ τὴν χρῆσιν τῶν ὅρων καί τινες ὑπερβολαὶ καὶ ἐλαφραὶ ἀντιφάσεις.

Τὸ συγγραμμάτιον τοῦτο τοῦ Ἀριστοτέλους διαφέρει τῶν ἐχόντων τὸν αὐτὸν τίτλον σημερινῶν ἔργων. Ἐνῶ δηλαδὴ αἱ σημεριναὶ ποιητικαὶ εἶναι συγγράμματα ἱστορικοῦ καὶ περιγραφικοῦ χαρακτῆρος, βοηθοῦντα τοὺς μελετητὰς τῆς συγχρόνου ποιήσεως εἰς τὸ νὰ κατανοήσουν καλύτερον τὴν καλλιτεχνικὴν μορφήν της καὶ ἀπολαύσουν βαθύτερον τὰ ποιητικὰ προϊόντα τῆς τέχνης τοῦ λόγου, ἡ Ποιητικὴ τοῦ Ἀριστοτέλους ἀπευθύνεται περισσότερον πρὸς τοὺς ποιητάς, παρὰ πρὸς τοὺς ἀναγνώστας τῆς ποιήσεως, καὶ σκοπεῖ νὰ κάμῃ εἰς αὐτοὺς οἱονεὶ ὑποδείξεις τοῦ ποιητικῶς ὀρθοῦ, τοῦ δέοντος. Ἔχει λοιπὸν δεοντολογικὸν καὶ «κανονικὸν» (κανονιστικὸν) χαρακτῆρα. Ὁ Ἀριστοτέλης ἔχει μὲν πρὸ ὀφθαλμῶν πλουσιώτατον ὑλικὸν τῆς ἀρχαίας ποιητικῆς πράξεως, δὲν ἐπιδιώκει ὅμως τὴν ταξινόμησιν αὐτοῦ ἀλλὰ τὴν συναγωγὴν καὶ διατύπωσιν νόμων καὶ κανόνων τῆς ποιήσεως. Τὰ ἐπὶ μέρους στοιχεῖα τῶν κανόνων τούτων λαμβάνει ὁ Ἀριστοτέλης ἀπὸ τὸ ποιητικὸν ὑλικὸν τῆς ἐποχῆς του καὶ τοῦ πνευματικοῦ τοῦ παρελθόντος, συμπληρώνει ὅμως καὶ συνθέτει αὐτὰ διὰ ἰδικῆς του κριτικῆς, γινομένης ἐπὶ τῇ βάσει τῶν γενικῶν ἀρχῶν τῆς καθόλου πνευματικῆς καὶ καλλιτεχνικῆς ζωῆς. Συνδυάζει οὕτω στοιχεῖα ἐμπειρικὰ μετὰ θεωρητικῶν καὶ γενικῶν, ἱστορικὰ μετὰ ὑπεριστορικῶν ὑπὸ ἕνα γενικὸν δεοντολογικὸν τόνον.

Ὁ ἀκροαματικὸς χαρακτὴρ τῆς Ποιητικῆς ἄγει ἡμᾶς εἰς τὸ νὰ τοποθετήσωμεν αὐτὴν χρονολογικῶς εἰς τὴν περίοδον τῆς μεγάλης διδακτικῆς καὶ ἐπιστημονικῆς δραστηριότητος τοῦ Ἀριστοτέλους, εἰς τὴν ἐν Ἀθήναις Φιλοσοφικὴν Σχολήν του, τὸ Λύκειον (335—323 π.Χ.). Εἰδικώτερον ἡ συγγραφὴ τῆς Ποιητικῆς, ὡς γενομένη μετὰ τὴν τῆς Ρητορικῆς, τάσσεται χρονικῶς περὶ τὸ 330 π.Χ. Τῆς Ποιητικῆς διεσώθη καὶ ἀραβικὴ μετάφρασις, ἡ ὁποία βοηθεῖ εἰς τὴν κριτικὴν ἀποκατάστασιν τοῦ κειμένου τῆς Ποιητικῆς (βλ. τὸ σχετικὸν ἔργον τοῦ TKATSCH).

Ἡ διάρθρωσις καὶ τὸ περιεχόμενον τῆς Ποιητικῆς. Εἰς τὸ διασωθὲν «Περὶ ποιητικῆς» βιβλίον δύνανται νὰ διακριθοῦν 4 μέρη: α) Γενικὰ περὶ ποιήσεως (κεφ. 1—5)· β) Περὶ τραγωδίας (κεφ. 6—22)· γ) Περὶ ἐποποιΐας (κεφ. 23—24) καὶ δ) Κριτικὴ τῆς ποιήσεως (κεφ. 25—26).

Εἰς τὸ πρῶτον, τὸ γενικὸν μέρος τοῦ ἔργου ὁ Ἀριστοτέλης χαρακτηρίζει τὴν ποίησιν ὡς μίμησιν, μίμησις δὲ εἶναι ὄχι μόνον ἡ ποίησις, ἀλλὰ καὶ πᾶσαι αἱ καλαὶ τέχναι, εἴτε μουσικαὶ εἴτε εἰκαστικαί. Τὴν θεωρ'αν αὐτὴν περὶ τέχνης ὡς μιμήσεως ὁ Ἀριστοτέλης παραλαμβάνει ἀπὸ τὸν Πλάτωνα (βλ. «Πολιτείαν» καὶ «Φαῖδρον»). Εἶναι δέ, κατὰ τὸν Ἀριστοτέλην ἡ ποίησις μίμησις τῶν καθόλου, ἐν ἀντιδιαστολῇ πρὸς τὴν ἐμπειρίαν, ἤτις εἶναι γνῶσις τῶν καθ' ἕκαστον (βλ. καὶ «Μετὰ τὰ Φυσικά», 981 α 15 καὶ «Ρητορικὴ» 1356 β 30). Αἱ μιμητικαὶ τέχναι διακρίνονται ἀλλήλων κατὰ τὰ μέσα τῆς μιμήσεως, τὸ ἀντικείμενον αὐτῆς καὶ τὸν τρόπον τῆς μιμήσεως. Ἀκολουθεῖ μετὰ τὴν διάκρισιν ταύτην ἔκθεσις περὶ τῆς γενέσεως καὶ ἱστορικῆς ἐξελίξεως τῆς ποιήσεως.

Τὸ δεύτερον μέρος τοῦ ἔργου εἶναι, ὡς εἴπομεν, ἀφιερωμένον εἰς τὴν ἐξέτασιν τῆς τραγωδίας. Προτάσσεται ὁ περ.φημος ὁρισμὸς τῆς τραγωδίας. (Τούτου λεπτομερῆ ἑρμηνείαν βλ. εἰς τὸ ἄρθρον Ἀριστοτέλης τοῦ παρόντος τόμου). Ἀκολουθεῖ ἡ διάκρισις τῶν κατὰ ποιὸν μερῶν τῆς τραγωδίας. Ταῦτα εἶναι: ὁ μῦθος, τὸ ἦθος, ἡ διάνοια, ἡ λέξις, ἡ μελοποιΐα καὶ ἡ ὄψις. Τὰ μέρη αὐτὰ ἀντιστοιχοῦν πρὸς τὰ θεμελιώδη διακριτικὰ τῶν εἰδῶν τῆς μιμήσεως, ἤτοι τὰ μέσα, τὸ ἀντικείμενον καὶ τὸν τρόπον τῆς μιμήσεως. Οὕτως εἰς μὲν τὰ μέσα τῆς μιμήσεως ἐν τῇ περιοχῇ τῆς τραγωδίας ὑπάγονται ἡ μελοποιΐα καὶ ἡ λέξις, εἰς τὸ ἀντικείμενον τῆς μιμήσεως ἡ διάνοια, τὰ ἤθη καὶ ὁ μῦθος, εἰς δὲ τὸν μιμητικὸν τρόπον, ἡ ὄψις.

Ἐξ ὅλων τούτων τῶν 6 κατὰ ποιὸν μερῶν τῆς τραγωδίας, τὸ σπουδαιότερον κατὰ τὸν Ἀριστοτέλην εἶναι ὁ μῦθος. Ὅ,τι δι' ἓν ὀργανικὸν ὂν εἶναι ἡ ψυχή, εἶναι διὰ τὴν τραγωδίαν ὁ μῦθος (δηλαδὴ ἡ ὑπόθεσις τῆς τραγωδίας, ἡ ὁποία ἦτο εἰλημμένη ἀπὸ τὸν κόσμον τῆς μυθολογίας). Ὁ μῦθος πρέπει νὰ ἀποτελῇ ἓν ὅλον, νὰ ἔχῃ δηλαδὴ ἀρχήν, μέσον καὶ τέλος, νὰ ἔχῃ μέγεθος ὡρισμένον, ἑνότητα καὶ λογικὴν συνοχήν. Εἰς τὸ περιεχόμενον τοῦ μύθου περιλαμβάνει ὁ Ἀριστοτέλης τρία τινά: πράξεις, ἤθη, πάθη. Ἐκ τούτων τὰ ἤθη διακρίνει ὁ φιλόσοφος ὡς κάτι ξεχωριστὸν κατὰ ποιὸν τῆς τραγωδίας, λόγω τῆς μεγάλης σημασίας, ποὺ ἔχει ἡ διαγραφὴ τῶν χαρακτήρων εἰς τὸ ἔργον τῆς δραματουργίας. Αἱ ἰδιότητες τοῦ τραγικοῦ ἤθους εἶναι, κατὰ τὸν Ἀριστοτέλην, τέσσαρες: ἡ χρηστότης, τὸ «ἁρμόττον» (δηλαδὴ ἡ ἁρμονία τοῦ ὕφους πρὸς τὸ γένος καὶ τὴν κοινωνικὴν θέσιν τοῦ προσώπου καὶ πρὸς τὴν ἐξέλιξιν τῆς τραγικῆς δράσεως), τὸ «ὅμοιον» (δηλαδὴ ἡ ἁρμονία τοῦ ἤθους πρὸς τὴν ἱστορικὴν παράδοσιν) καὶ ἡ ὁμαλότης (δηλαδὴ ἡ σταθερότης καὶ ἡ συνέπεια). Τρίτον κατὰ ποιὸν μέρος τῆς τραγωδίας εἶναι ἡ «διάνοια», ἤτοι τὸ περιεχόμενον τῶν λόγων τῶν προσώπων, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν δρᾶσιν αὐτῶν, ἤτοι τὰς ἐν τῇ σκηνῇ ἀναπαριστωμένας πράξεις των. Περὶ τῆς διανοίας διεξοδικῶς διαλαμβάνει ὁ Ἀριστοτέλης οὐχὶ εἰς τὴν Ποιητικήν, ἀλλὰ εἰς τὴν Ρητορικήν του. Ἡ «λέξις», τὸ τέταρτον μέρος τῆς τραγωδίας, εἶναι τὸ λεκτικόν, εἰς τὸ ὁποῖον ἀφιεροῦνται μίαν σχετικῶς πρόχειρον ἐξέτασιν εἰς τὰ κεφάλαια 20—22. Τέλος ἡ μὲν «μελοποιΐα» εἶναι ἡ σύνθεσις τοῦ μουσικοῦ μέρους τοῦ δράματος. θέμα κείμενον ἐκτὸς τῶν ὁρίων τῆς Ποιητικῆς, ἡ δὲ «ὄψις» εἶναι ἡ παράστασις τοῦ ἔργου ἀπὸ σκηνῆς (σκηνοθεσία, ὑπόκρισις, ἀπαγγελία, σκηνογραφία, ἐνδυμασία ὑποκριτῶν).

Τὰ κατὰ ποσὸν μέρη τῆς τραγωδίας εἶναι ὁ πρόλογος, τὰ ἐπεισόδια καὶ τὰ χορικὰ (πάροδος, στάσιμον, κορμός, ἔξοδος).

Τὸ τρίτον μέρος τῆς Ποιητικῆς ἀναφέρεται εἰς τὴν ἐποποιΐαν. Ἐξετάζονται δὲ αἱ ἰδιότητες τοῦ ἔπους ἐν σχέσει πρὸς τὴν τραγωδίαν, (ἑνότης, εἴδη καὶ μέρη τῆς ἐποποιΐας, μέγεθος, μέτρον, δραματικότης, λογικὴ συνοχή, λέξις).

Τὰ δύο τελευταῖα κεφάλαια (25—26) τῆς Ποιητικῆς ἀποτελοῦν τὸ τέταρτον μέρος αὐτῆς. Εἰς τοῦτο ὁ Ἀριστοτέλης συζητεῖ πρῶτον 5 ὁμάδας «προβλημάτων» (δηλαδὴ προβαλλομένων πρὸς λύσιν ζητημάτων) καὶ 12 εἴδη λύσεων. Διὰ τούτων παρέχονται εἰς τὸν ποιητὴν ὑποδείξεις περὶ τοῦ τρόπου, καθ' ὃν οὗτος πρέπει νὰ ἀμύνεται κατὰ τῶν ἐπιθέσεων τῆς κριτικῆς. Τέλος εἰς τὸ 26ον κεφάλαιον γίνεται σύγκρισις τραγωδίας καὶ ἐποποιΐας.

Ἡ Ποιητικὴ εἰς τὴν νεωτέραν ἔρευναν. Τὸ «Περὶ ποιητικῆς» ἔργον τοῦ Σταγιρίτου εἶναι ἀπὸ τὰ ὀλίγα κλασσικὰ ἔργα, ἅτινα κατ' ἐξοχὴν ἀπησχόλησαν καὶ ἀπασχολοῦν εἰσέτι τὴν φιλολογικὴν καὶ αἰσθητικὴν ἔρευναν. Μέρος τῶν ἑρμηνευτικῶν προβλημάτων (π.χ. τῶν ἐννοιῶν τῆς «μιμήσεως» καὶ τῆς «καθάρσεως») ἐκτίθεται εἰς τὸ ἄρθρον Ἀριστοτέλης τοῦ παρόντος τόμου. Συμπληρωματικῶς παρατηροῦμεν ὅτι ἡ περὶ τέχνης θεωρία τοῦ Ἀριστοτέλους εἶναι ἐν ὀλίγοις ἡ ἑξῆς: Τῆς τέχνης ἔργον εἶναι ἀφ' ἑνὸς μὲν νὰ ὑπερβάλῃ τὴν φύσιν, ἐπιτελοῦσα, ὅσα δὲν ἠμπορεῖ νὰ κάμῃ ἐκείνη, ἀφ' ἑτέρου δὲ νὰ μιμηθῇ τὴν φύσιν: «ὅλως δὲ ἡ τέχνη τὰ μὲν ἐπιτελεῖ, ἃ ἡ φύσις ἀδυνατεῖ ἀπεργάζεσθαι, τὰ δὲ μιμεῖται» («Φυσ.» II 8, 199 α, 15 κ.ἑ.). Κατὰ ταῦτα, ἡ μίμησις αὕτη δὲν εἶναι ἁπλῆ διὰ τῶν μέσων τῆς τέχνης ἀπόδοσις τῶν ὄντων, ὅπως ταῦτα παρουσιάζονται εἰς τὰς αἰσθήσεις μας, ἀλλὰ καὶ ἔκφρασις τῆς ἐσωτερικῆς οὐσίας των. Εἰδικώτερον ἡ ποιητικὴ μορφὴ τῆς τέχνης, ἡ ποίησις, μιμουμένη, ἐξιδανικεύει τὴν πραγματικότητα: «οὐ τὸ τὰ γενόμενα λέγειν, τοῦτο ποιητοῦ ἔργον ἐστίν, ἀλλ' οἷα ἂν γένοιτο, καὶ τὰ δυνατὰ κατὰ τὸ εἰκὸς ἢ τὸ ἀναγκαῖον». («Ποιητ.» IX, 1). Δηλαδή: «τοῦ ποιητοῦ ἔργον δὲν εἶναι νὰ λέγῃ τὰ γενόμενα, ἀλλὰ ὅσα εἶναι ἐπόμενον νὰ συμβοῦν, καὶ τὰ δυνατὰ νὰ συμβοῦν, ἐπειδὴ ἢ εἶναι ἀνάγκη νὰ συμβοῦν ἔτσι ἢ κατὰ κανόνα συμβαίνουν ἔτσι». Ἑπομένως ἡ ποίησις εἶναι πρᾶγμα φιλοσοφικώτερον καὶ σπουδαιότερον ἀπὸ τὴν Ἱστορίαν· διότι ἡ μὲν ποίησις λέγει μᾶλλον τὰ καθόλου συμβαίνοντα, ἡ δὲ Ἱστορία τὰ καθ' ἕκαστον (ἄνθρωπον) συμβαίνοντα.

Τὸ ἔργον τοῦτο τοῦ Ἀριστοτέλους, ὡς ἀντληθὲν ἀπὸ πλουσιώτατον δραματικόν, ἐπικὸν καὶ καθόλου ποιητικὸν ὑλικόν, ἔχει καὶ διὰ τὴν ἐποχήν μας πολὺ μεγάλην σπουδαιότητα, ὅσον καὶ ἂν νεώτεροί τινες λόγιοι ἐπροσπάθησαν νὰ ἀμφισβητήσουν ἓν τινι μέτρῳ τὴν ἀξίαν του διὰ τὴν σημερινὴν περὶ τέχνης ἀντίληψιν. Ὀρθῶς παρατηρεῖ ὁ Γκέφκεν, ὅτι εἰς τὴν πνευματικὴν δημιουργίαν τοῦ Ἀριστοτέλους ὀφείλομεν μέγα μέρος ἀπὸ τὸ περιεχόμενον τῆς αἰσθητικῆς καὶ τεχνοκριτικῆς μας συνειδήσεως.

Βιβλιογραφία: Ἑλληνικὴ ἔκδοσις (ἐν τῇ Βιβλιοθήκῃ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν) τοῦ «Περὶ ποιητικῆς» τοῦ Ἀριστοτέλους, ὑπὸ Σ. Μενάρδου καὶ Ἰω. Συκουτρῆ (εἰσαγωγὴ ἀσυμπλήρωτος, κείμενον, μετάφρασις, σημειώσεις), ἐν Ἀθήναις 1937.— Ε. Παπανούτσου. Ἡ κάθαρσις τῶν παθῶν κατὰ τὸν Ἀριστοτέλην, Ἀθῆναι 1953 (ἐν τῇ συλλογῇ τοῦ Γαλλικοῦ Ἰνστιτούτου Ἀθηνῶν, 71).— Ἀγγλικὴ ἔκδοσις τοῦ I. Μπαϋγουώτερ, Ὀξφόρδη 1909.— Γαλλικὴ τοῦ I. Χάρντυ (ἐν τῇ συλλογῇ Μπυντέ).—Ἰταλικὴ ἔκδοσις τοῦ Α. Ροστάνι, Τουρῖνον 1928. — Γερμανικὴ ἔκδοσις τοῦ Α. Γκούντεμαν, Βερολῖνον 1934.— Λεπτομερῆ βιβλιογραφίαν τῆς σχετικῆς ἐρεύνης, βλ. εἰς τὴν Γραμματολογίαν (γερμαν.) τοῦ Γκέφκεν, τόμ. Β΄ 1934, σημειώσεων σελ. 190 κ.ἑ.

Κωνστ. Ι. Βουρβέρης

«ΡΗΤΟΡΙΚΗ ΤΕΧΝΗ». Ἔργον τοῦ Ἀριστοτέλους ἐκ τῶν τελευταίων τοῦ φιλοσόφου, διότι ἡ συγγραφή του τοποθετεῖται μεταξὺ τῶν ἐτῶν 334—324 π.Χ. Ἀποτελεῖται ἐκ τριῶν βιβλίων, ἐκ τῶν ὁποίων εἰς μὲν τὰ δύο πρῶτα πραγματεύεται περὶ πίστεων καὶ εἰς τὸ τρίτον περὶ τοῦ λεκτικοῦ. Τὸ τρίτον βιβλίον εἶναι χρησιμώτατον εἰς τοὺς φιλολόγους, διότι εἰς τοῦτο περιέχονται οἱ τεχνικοὶ ὅροι τῆς γραμματικῆς, ὑποτίθεται δέ, ὅτι κατ' ἀρχὰς ἦτο ἰδιαιτέρα διατριβή, ἐπειδὴ ὁ Διογένης ὁ Λαέρτιος ἀναφέρει (πρβλ. βιβλ. V 24), μόνον δύο βιβλία τῆς «Ρητορικῆς Τέχνης». Περὶ τῆς γνησιότητος τοῦ ἔργου ἠγέρθησαν διάφοροι ἀμφιβολίαι αἱ ὁποῖαι ὅμως δὲν εὑρίσκουν σήμερον δὲ γενικῶς θεωρεῖται ὡς γνήσιον ἔργον τοῦ Ἕλληνος φιλοσόφου. Καὶ τὰ τρία βιβλία ἀποτελοῦν τὸ ὅλον τῆς ρητορικῆς, τὴν ὁποίαν ὁ συγγραφεὺς θεωρεῖ (πρβλ. Βιβλ. Γ΄ 1, 1403 D), συνιστάμενην ἐκ τριῶν μερῶν: («πρῶτον μὲν ἀπὸ ποῖα στοιχεῖα πρέπει νὰ συντίθενται αἱ ἀποδείξεις, δεύτερον δὲ περὶ τοῦ λεκτικοῦ καὶ τρίτον ὁποῖα πρέπει νὰ εἶναι ἡ διάταξις τῶν μερῶν τοῦ λόγου»).

Ἀνάλυσις τοῦ περιεχομένου. Εἰς τὸ πρῶτον βιβλίον τῆς «Ρητορικῆς» καταδεικνύεται ἐν ἀρχῇ ἡ μεταξὺ ρητορικῆς καὶ διαλεκτικῆς ὑφισταμένη συγγένεια καὶ καθορίζεται, ὅτι ὁ σκοπὸς καὶ ἡ χρησιμότης τῆς ρητορικῆς εἶναι νὰ ὑποδεικνύῃ τὴν πιθανωτέραν ὄψιν ἑκάστου ζητήματος καὶ οὐχὶ νὰ δημιουργῇ πλήρη πεποίθησιν, προσέτι δὲ νὰ ἀποκαλύπτῃ, τί εἶναι πιθανὸν καὶ τί ἁπλῶς φαίνεται ὡς πιθανόν. Περαιτέρω ὁρίζει τὴν ρητορικὴν ὡς ἱκανότητα τῆς ἀνευρέσεως δι' ἕκαστον ζήτημα τῶν ἐπιχειρημάτων τῶν δυναμένων νὰ πείσουν καὶ διακρίνει τρία εἴδη τοῦ ρητορικοῦ λόγου: τὸν συμβουλευτικὸν (πολιτικόν), τὸν πανηγυρικὸν καὶ τὸν δικανικόν, τοὺς σκοποὺς τῶν ὁποίων ἐξετάζει λεπτομερῶς, ἀναλύων τὰς ἰδέας τοῦ ὠφελίμου, τοῦ ὡραίου καὶ τοῦ ὀρθοῦ, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἀντιστοίχως στηρίζονται τὰ τρία εἴδη τοῦ ρητορικοῦ λόγου. Ὑποδεικνύει κατόπιν, πῶς ὁ ρήτωρ δύναται νὰ αὐξήσῃ τὴν δύναμιν τῆς ἐπιχειρηματολογίας του διὰ τοῦ κύρους τοῦ χαρακτῆρος του ἢ τῶν ἠθῶν του καὶ διὰ τῆς γνώσεως τῶν παθῶν τοῦ ἀκροατηρίου καὶ διὰ τῆς ἱκανότητός του νὰ χρησιμοποιήσῃ ταῦτα.

Ἐν συνεχείᾳ εἰς τὸ Β΄ βιβλίον προβαίνει εἰς τὴν ἀνάλυσιν τῶν κυριωτέρων παθῶν, ἀμιλῶν περὶ τῆς ὀργῆς καὶ τῆς πραότητος, περὶ τῆς ἀγάπης καὶ τοῦ μίσους, περὶ φόβου, περὶ ἐντροπῆς, περὶ εὐνοίας, περὶ οἴκτου, περὶ ἀγανακτήσεως, περὶ φθόνου, περὶ ἀμίλλης, περὶ τῶν ἠθῶν τῶν εὐγενῶν, τῶν πλουσίων, τῶν ἰσχυρῶν καὶ τῶν εὐτυχῶν. Τὰ πάθη δὲ καὶ τὰ ἤθη ταῦτα ἐξετάζει καὶ καθ' ἑαυτὰ καὶ ἐν σχέσει πρὸς τὰς διαφόρους ἡλικίας ἢ τοὺς διαφόρους ὅρους τοῦ ἀνθρωπίνου βίου. Ἐρευνᾷ κατόπιν τὰ κοινὰ χαρακτηριστικὰ εἰς ὅλα τὰ εἴδη τοῦ ρήτορος χρησιμοποιούμενα ἐπιχειρήματα ἀνήκουν εἰς τὸ γνωστὸν ἐκ τῆς τυπικῆς Λογικῆς γένος τοῦ συλλογισμοῦ, ὅμως ὁ ρητορικὸς συλλογισμὸς δὲν χρησιμοποιεῖ ἅπαντας τοὺς ὅρους καὶ τὰς προτάσεις τοῦ τυπικοῦ συλλογισμοῦ, ἵνα μὴ καταπονῇ τοὺς ἀκροατάς, παραλείπων τοὺς γνωστοὺς ἢ προφανεῖς, ἤτοι χρησιμοποιεῖ τὸ ἐνθύμημα. Διὰ τοῦτο ἐξετάζει τὰ ἐνθυμήματα, διαφορίνων ταῦτα εἰς δεικτικὰ καὶ ἐλεγκτικά, καὶ ἐν συνεχείᾳ ὁμιλεῖ περὶ τῶν κοινῶν τόπων τούτων, ἤτοι περὶ τῶν διαφόρων τύπων, εἰς τοὺς ὁποίους ἀνάγονται αἱ μορφαὶ ἑκάστης ἀμφισβητήσεως, ἡ ὁποία εἶναι προϋπόθεσις ἑκάστου ρητορικοῦ λόγου, ἀφοῦ οὗτος εἶναι προσπάθεια πειθοῦς. Ἐν τέλει τοῦ Β΄ βιβλίου ὁμιλεῖ περὶ ἀνασκευῆς, περὶ ὑπερβολῆς καὶ περὶ μειώσεως.

Εἰς τὸ Γ΄ βιβλίον ὁ συγγραφεὺς ἀσχολεῖται μὲ τὰ ἐξωτερικὰ στοιχεῖα, μὲ τὴν τεχνικὴν τοῦ ρητορικοῦ λόγου, ἤτοι: μὲ τὸ λεκτικόν, τὰς ἰδιότητας τοῦ ὕφους, τὴν εἰκόνα, τὴν ὀρθὴν χρῆσιν τῆς γλώσσης, τὸν ρυθμόν, τὰ σχήματα, τὴν καλλιέπειαν, τὴν διάταξιν τοῦ λόγου καὶ τῶν διαφόρων τμημάτων του, ἤτοι τοῦ προοιμίου, τῆς διηγήσεως, τῆς ὑποδείξεως καὶ τοῦ ἐπιλόγου.

Ἀξία τοῦ ἔργου. Ἡ τόσον λεπτομερειακὴ καὶ ἀναλυτικὴ μέθοδος, τὴν ὁποίαν ἐχρησιμοποίει ὁ συγγραφεὺς εἰς τὴν ἀκριβολόγον ἀπαρίθμησιν τῶν εἰδῶν τῶν ἐνθυμημάτων καὶ τῶν κοινῶν τύπων, προσδίδουν εἰς τὸ ἔργον χαρακτῆρα ποιᾶς τινος σχολαστικότητος. Πλὴν ὅμως δὲν πρέπει νὰ παραβλεφθῇ, ὅτι ἡ «Ρητορικὴ Τέχνη» τοῦ φιλοσόφου, εἶναι τὸ πρῶτον ἔργον, διὰ τοῦ ὁποίου ἐτέθησαν αἱ βάσεις τῆς ἐπιστημονικῆς ἐρεύνης τοῦ θέματος, ἡ δὲ μέθοδος, τὴν ὁποίαν ἠκολούθησε, χρησιμοποιεῖται εἰς πᾶσαν ἐπιστημονικὴν ἔρευναν, ἡ ὁποία δὲν καθίσταται ἐφικτὴ ἄνευ πλήρους καὶ ἐξαντλητικῆς ἀναλύσεως τοῦ ἐξεταζομένου ζητήματος μέχρι καὶ τῶν μικροτέρων λεπταμερειῶν τούτου. Ἀκριβῶς δὲ ἡ ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους χρησιμοποιηθεῖσα μέθοδος, ἕνεκα τῆς πρωτοτυπίας της καὶ τῆς ὑπεροχῆς της, εἶναι ἡ μόνη ἀληθής, ἐξ ὅσων ἐκληρονόμησεν εἰς ἡμᾶς ἡ ἀρχαιότης καὶ προσδίδει πάντοτε εἰς τὸ ἔργον νεότητα καὶ γονιμόπητα.

Αἱ ἐκπληκτικῆς ἀκριβείας καὶ θαυμαστῆς ἀναλυτικότητος, παρατηρήσεις περὶ τῶν παθῶν, εἰς πολλὰ κεφάλαια τοῦ Β΄ βιβλίου, εἶναι ἀπὸ τὰ ὡραιότερα τμήματα τοῦ ὅλου ἔργου καὶ ἀπέβησαν ἀναμασταί, λόγω τῶν γενομένων πολλῶν ἀπομιμήσεων αὐτῶν. Τέλος δὲ τὰ δώδεκα κεφάλαια τοῦ Γ΄ βιβλίου περὶ λεκτικοῦ εἶναι ὅ,τι βαθύτερον καὶ ἀκριβέστερον παρέδωκεν ἡ ἀρχαία ἑλληνικὴ λογοτεχνία περὶ τῆς ἱστορίας τοῦ ἑλληνικοῦ ὕφους καὶ τῶν οὐσιωδῶν χαρακτηριστικῶν του.

Μεταφράσεις: Ἡ «Ρητορικὴ Τέχνη» μετὰ τῶν λοιπῶν Ἀριστοτελικῶν ἔργων, μετεφράσθη ἀπὸ τοῦ μεσαίωνος ἤδη εἰς τὴν Λατινικήν, τὴν Ἀραβικὴν καὶ τὴν Συριακήν, κατὰ τὸν 13ον δὲ αἰῶνα μετεφράσθη εἰς τὴν Λατινικὴν ὑπὸ τοῦ Γουλιέλμου ντὲ Μερμπέκ, περιλαμβάνεται δὲ ἡ «Ρητορικὴ» καὶ εἰς τὸν Γαλλικὴν μετάφρασιν ὁλοκλήρου τοῦ Ἀριστοτέλους, τὴν ὑπὸ τοῦ Βαρθολομαίου Σαὶντ Ἱλαὶρ γενομένην. Ἰδιαίτερα εἰς τὴν Γαλλικὴν μετάφρασις τῆς «Ρητορικῆς» (ὁμοῦ μετὰ τῆς Ποιητικῆς), εἶναι ἡ τοῦ Ρυὲλ (Παρίσιοι 1886)· εἰς τὴν Ἑλληνικὴν δὲ τελευταῖαι μεταφράσεις μετὰ σημειώσεων καὶ εἰσαγωγῆς εἶναι ἡ τοῦ Ἠλ. Ἠλιοῦ (ἔκδ. Ἰωάν. καὶ Π. Ζαχαροπούλου, 1940 εἰς τρεῖς τόμους) καὶ Ἐπαμ. Μαλαίνου (Α΄ καὶ Β΄ τόμος) καὶ Σπυρ. Ν. Φίλιππα (Γ΄ καὶ Δ΄ τάμος) εἰς τὰς ἐκδόσεις Παπύρου (1938—1952).

«ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΑ». Ἔργον τοῦ Ἀριστοτέλους ἐκ τριῶν βιβλίων, τοῦ ὁποίου ὅμως ἡ γνησιότης ἀμφισβητεῖται. Τὸ τρίτον βιβλίον διεσώθη καὶ ἐν λατινικῇ μεταφράσει ὑπὸ τὸν τίτλον «Νόμοι ἀνδρὸς καὶ γαμετῆς», ὁ φιλόσοφος ὅμως εἶχε πραγματευθῇ τὸ θέμα τῶν οἰκονομικῶν ζητημάτων εἰς τὸ πρῶτον βιβλίον τῶν «Πολιτικῶν» του, διὰ τοῦτο δὲν θεωρεῖται γνήσιον τὸ ἔργον, ἐπειδὴ θὰ ἦτο περιττὸν νὰ ἀμιλήσῃ καὶ πάλιν ἐπὶ τοῦ ἰδίου ζητήματος εἰς ἰδιαίτερον ἔργον. Τὸ πρῶτον βιβλίον ἀπεδόθη ὑπὸ τοῦ Ἐπικουρίου Φιλοδήμου εἰς τὸν Θεόφραστον, ἀλλὰ καὶ ἡ ἄποψις αὕτη δὲν φαίνεται πιθανή, ἴσως δὲ νὰ συνετάχθη ὑπὸ νεωτέρου τινὸς Περιπατητικοῦ περὶ τὸ 250—200 π.Χ. Εἰς τὸ δεύτερον βιβλίον ἀναφέρεται σειρὰ παραδειγμάτων περὶ τοῦ τρόπου κατὰ τὸν ὁποῖον κατώρθωσαν νὰ ἐξοικονομήσουν χρήματα ἰδιῶται καὶ πόλεις ἔχουσαι ἀνάγκην τοιούτων. Ὅπως π.χ. οἱ Χῖοι ἀναφέρεται, ὅτι ἀπεφάσισαν, ὅπως οἱ ὀφειλόται χρημάτων μὴ ἐπιστρέψουν ταῦτα εἰς τοὺς δανειστάς των, ἀλλ' εἰς τὴν πόλιν, ἡ ὁποία λαμβάνουσα τὰ κεφάλαια κατέβαλεν εἰς τοὺς δικαιούχους τὰς ἐκ τῶν τόκων προσόδους (βλ. κεφ. XIII). Πάντως ἡ διατριβὴ οὐδὲν φιλοσοφικὸν ἐνδιαφέρον παρουσιάζει. Τὸ κείμενον ἀποκατέστησεν ἐπιτυχῶς ὁ Ζουσεμὶλ εἰς τὴν ἐν Λειψίᾳ γενομένην ἔκδοσιν κατὰ τὸ 1878. (Βλέπε καὶ EGGER, LES ECONOMIQUES D' ARISTOTE ET DE THEOPHRASTE - ANNALES DE LA FACULTE DES LETTRES DE BURDEAUX, 1889, σελ. 364—381).

ΑΚΑΔΗΜΕΙΚΟΙ ΦΙΛΟΣΟΦΟΙ

Κατωτέρω παρατίθενται βιογραφίαι καὶ φιλοσοφικαὶ θέσεις ἢ ἀπόψεις τῶν κυριωτέρων ἀρχαίων φιλοσόφων ὀπαδῶν τοῦ Πλάτωνος, τῶν χαρακτηριζομένων ὡς Ἀκαδημεικῶν.

ΣΠΕΥΣΙΠΠΟΣ. Ἕλλην φιλόσοφος. Ἐγεννήθη ἐν Ἀθήναις τὸ 407 π.Χ. καὶ ἀπέθανεν ἐπίσης ἐν Ἀθήναις τὸ 339 π.Χ. Ἦτο ἐξ ἀδελφῆς ἀνεψιὸς τοῦ Πλάτωνος καὶ διεδέχθη αὐτὸν εἰς τὴν διεύθυνσιν τῆς Ἀκαδημίας. Τὴν ἀνατροφήν του εἶχεν ἐποπτεύσει ὁ ἴδιος ὁ Πλάτων, ἀλλὰ δὲν εἶχε κατορθώσει νὰ διαμορφώσῃ τὸ ἦθος αὐτοῦ κατ' ἄριστον τρόπον, διότι παραδίδεται ὅτι ὁ Σπεύσιππος εἶχε πολλὰ ἐλαττώματα. Εἰς μεγάλην ἡλικίαν προσεβλήθη ὑπὸ ρευματισμῶν καὶ διὰ τοῦτο διεκομίζετο εἰς τὴν Ἀκαδημίαν ἐπὶ φορείου διὰ νὰ διδάξῃ. Μίαν ἡμέραν ὁ Διογένης ὁ Κυνικός, ἰδὼν αὐτὸν κομιζόμενον ἐπὶ φορείου τὸν ἐλεεινολόγησεν, εἰπὼν ὅτι δὲν ἄξιζε τὸν κόπον νὰ ζῇ εὑρισκόμενος εἰς τοιαύτην κατάστασιν. Ὁ Σπεύσιππος τότε ἀπήντησεν εἰς τὸν Διογένη, ὅτι ὁ ἄνθρωπος δὲν ζῇ διὰ τῶν ποδιῶν, ἀλλὰ διὰ τοῦ νοῦ. Ἡ παρὰ τῷ Διογένει τῷ Λαερτίῳ φερομένη εἴδησις, ὅτι ἑτερμάτισε τὸν βίον δι' αὐτοκτονίας δὲν φαίνεται ἀληθής.

Τὴν Πλατωνικὴν φιλοσοφίαν ὁ Σπεύσιππος ἐκαλλιέργησε πρὸς δύο κατευθύνσεις: Συνέχισε τὴν εὑρεῖαν χρησιμοποίησιν τῆς ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος εἰσαχθείσης μεθόδου τῆς λογικῆς διαιρέσεως. Ἐδίδασκεν ὅτι διὰ νὰ καταρτίσῃ κανεὶς τὸν ὁρισμὸν τὸν ἀναφερόμενον εἰς ἓν ἀντικείμενον, πρέπει νὰ γνωρίζῃ ὅλας τὰς διαφορὰς τὰς διακρινούσας τοῦτο ἀπὸ ὅλα τὰ ἄλλα ἀντικείμενα. Κατ' ἀκολουθίαν, ἡ μερικὴ γνῶσις ἑνὸς ἀντικειμένου ἔχει ὡς προϋπόθεσίν της τὴν συνολικὴν γνῶσιν ὁλοκλήρου τῆς πραγματικότητος. Ἡ μερικευμένη ἄρα γνῶσις προϋποθέτει τὴν γενικὴν ὀντολογικὴν γνῶσιν τῆς πραγματικότητος. Ὁ Σπεύσιππος προσεπάθησε νὰ παρουσιάσῃ μίαν τοιαύτην γενικὴν γνῶσιν εἰς ἓν σύγγραμμά του ἀπολεσθέν, τὸ ὁποῖον ἔφερε τὸν τίτλον «Ὅμοια». Εἰς τοῦτο ἐξητάζοντο ὅλαι αἱ μεταξὺ τῶν πραγμάτων ὑφιστάμεναι ὁμοιότητες. Ἐδίδασκε προσέτι ὁ Σπεύσιππος, ὅτι ἡ «ἐπιστημονικὴ αἴσθησις», δηλαδὴ ἡ αἴσθησις, ἐφ' ὅσον καθοδηγεῖται ὑπὸ τῆς ἐπιστημονικῆς μεθόδου, εἶναι ἱκανὴ νὰ ἀποκρύψῃ τὰ οὐσιώδη χαρακτηριστικὰ τῶν πραγμάτων, «τοὺς λόγους» τῶν αἰσθητῶν ὄντων. Τὰ νοητὰ ὅμως ὄντα εἶναι ἀντιληπτὰ μόνον διὰ τοῦ «ἐπιστημονικοῦ λόγου». Ἡ ἑτέρα κατεύθυνσις, πρὸς τὴν ὁποίαν συνέχισε τὰς ἐρεύνας τοῦ Πλάτωνος, ἦτο ἡ φιλοσοφικὴ ἀριθμολογία. Ἡ σπουδαιότης τὴν ὁποίαν ἀπέδιδεν ἀπὸ φιλοσοφικῆς ἀπόψεως εἰς τὴν μαθηματικὴν ἐπιστήμην, προεκάλεσε σφοδρὰν ἔκ μέρους τοῦ Ἀριστοτέλους πολεμικήν, τῆς ὁποίας ἀπήχησιν ἔχομεν εἰς τὰ τελευταῖα βιβλία τοῦ Ἀριστοτελικοῦ συγγράμματος «Τὰ μετὰ τὰ φυσικά». Ἡ ἀπώλεια

τῶν συγγραφῶν τοῦ Σπευσίππου, δὲν μᾶς καθιστᾶ δυνατὸν νὰ ἀναπαραστήσωμεν τὸ φιλοσοφικόν του σύστημα. Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι τοῦτο περιεῖχε καὶ προσωπικάς του ἀντιλήψεις διαφορετικὰς ἀπὸ τὰς γνώμας τοῦ Πλάτωνος. Οὕτω μανθάνομεν ἐκ τῆς Ἀριστοτελικῆς κριτικῆς, ὅτι ὁ Σπεύσιππος δὲν συνεμερίζετο τὴν ἀντίληψιν τοῦ Πλάτωνος κατὰ τὴν ὁποίαν τὸ ἀγαθὸν ὑπάρχει ἐν ἀρχῇ, ἀλλ' ἐδίδασκεν ὅτι τὸ ἀγαθὸν ἐμφανίζεται ἐν τέλει ὡς ἀποτέλεσμα μακροτάτης ἐξελικτικῆς διαδικασίας. Ὡς πρὸς τὴν εὐδαιμονίαν ἐδέχετο ὅτι αὕτη εἶναι «ἕξις», συνισταμένη εἰς τὸ «κατὰ φύσιν ζῆν». Αἱ ἀρεταὶ εἶναι τὰ ὄργανα, διὰ τῶν ὁποίων δημιουργεῖται ἡ εὐδαιμονία.

Βιβλιογραφία. Τὰ ἀποσπάσματα τοῦ Σπευσίππου ἔχουν συμπεριληφθῇ εἰς τὴν συλλογὴν τῶν «Ἀποσπασμάτων τῶν Ἑλλήνων φιλοσόφων», τὴν ἐκδοθεῖσαν ὑπὸ τοῦ MULLACH — RAVAISSON, SPEUSIPPI DE PRIMIS RERUM PRINCIPIIS PLACITA.—M. FISCHER, DE SPEUSIPPI VITA.

Κ. Δ. Γεωργούλης

ΞΕΝΟΚΡΑΤΗΣ — 1) ὁ Χαλκηδόνιος. Φιλόσοφος, ἐκ τῶν πρώτων μαθητῶν τοῦ Πλάτωνος καὶ τρίτος κατὰ σειρὰν σχολάρχης τῆς Ἀκαδημείας, διαδεχθεὶς τὸν Σπεύσιππον, τὸν ἄμεσον ἐν τῇ διευθύνσει τῆς Σχολῆς διάδοχον τοῦ Πλάτωνος. Ἐγεννήθη ἐν Χαλκηδόνι περὶ τὸ 394 π.Χ., ἀπέθανε δὲ τὸ 314 π.Χ. Τὴν Ἀκαδημείαν διηύθυνεν ἐπὶ 25 ἔτη (339 — 314 π.Χ.).

Αἱ περὶ τοῦ βίου καὶ τῆς διδασκαλίας τοῦ Ξενοκράτους σωζόμεναι μαρτυρίαι τῆς παραδόσεως δὲν εἶναι ἐπαρκεῖς καὶ πλήρεις, ὥστε νὰ μᾶς ἐπιτρέπουν νὰ σχηματίσωμεν ἐντελῆ καὶ ἄνευ κενῶν καὶ χασμάτων εἰκόνα τῆς προσωπικότητος καὶ τοῦ ἔργου του.

Γνωρίζομεν, ὅτι μετέβη μετὰ τοῦ Σπευσίππου καὶ τοῦ Πλάτωνος εἰς τὰς Συρακούσας, ἐσχετίσθη μετὰ τῶν Πυθαγορείων τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος (Κάτω Ἰταλίας) καὶ ἐγνώρισε τὴν διδασκαλίαν των. Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Πλάτωνος καὶ τὴν ὑπὸ τοῦ Σπευσίππου ἀνάληψιν τῆς διευθύνσεως τῆς Σχολῆς (347 π.Χ.), συνώδευσε τὸν Ἀριστοτέλη κατὰ τὴν ἔξ Ἀθηνῶν ἀποδημίαν του. Οἱ δύο ἄνδρες μετέβησαν εἰς Μικρὰν Ἀσίαν καὶ δὴ καὶ εἰς τὴν ἐν τῇ παραλίᾳ τῆς Τροίας πόλιν Ἄσσον, ἐκεῖ δὲ ἐπεδόθησαν εἰς φιλοσοφικὰς μελέτας ἐν συνεργασίᾳ μὲ τοὺς πλατωνικοὺς Ἔραστον καὶ Κορίσκον. Ἡ ἐξ Ἀθηνῶν ἀναχώρησις τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ τοῦ Ξενοκράτους εἶχε τὴν ἔννοιαν, ὅτι ὁ διάδοχος τοῦ Πλάτωνος Σπεύσιππος, εἰς ὃν μάλιστα αὐτὸς ὁ Πλάτων διά τῆς διαθήκης του ἀνέθεσε τὴν διεύθυνσιν τῆς Σχολῆς του, ἦτο ὁ κληρονόμος μόνον τοῦ ἀξιώματος τῆς διευθύνσεως, οὐχὶ δὲ καί τοῦ πλατωνικοῦ πνεύματος, τὸ ὁποῖον, εὑρεθὲν μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Πλάτωνος ἄνευ ἑστίας, εἶχεν ἀνάγκην νέας κοιτίδος. Ὡς τοιαύτη δὲ ἕδρα τοῦ πνεύματος ἐζητήθη καί ἐξελέχθη τότε ἡ Ἄσσος. Ἐκεῖ ὁ Ξενοκράτης ἐγνώρισε καὶ τὸν Ἑρμείαν, τὸν τύραννον τοῦ Ἀταρνέως.

Ὁ Ξενοκράτης ἦτο μία ἄνευ ἀξιώσεως, φιλήσυχος φύσις, οὐδέποτε παρέχουσα ἀφορμὴν εἰς προσωπικὰς προστριβάς. Ὅλαι αἱ μαρτυρίαι τῆς παραδόσεως παρουσιάζουν αὐτὸν ὡς ἄνθρωπον ἀγνοῦ, ἐντίμου καὶ ἄκρως ἀκεραίου χαρακτῆρος. Ἦτο τύπος ἀσκητικός, οἷος δὲν ἦτο ὁ Πλάτων. Κατὰ τὸν Βιλαμόβιτς ἐσκέπτετο καὶ ἔζη ὡς μοναχός, κατὰ δὲ τὸ ἓν τέταρτον αἰῶνος, ποὺ διηύθυνε τὴν Ἀκαδήμειαν, εἶχε μεταβάλει αὐτὴν σχεδὸν εἰς μοναστήριον. Τὸν Ξενοκράτη ὁ Πλάτων προέτρεψε κάποτε νὰ θύῃ εἰς τὰς Χάριτας, πρὸς τὰς ὁποίας, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν Διδάσκαλον, ἐπεδείκνυεν ἀδιαφορίαν καὶ ἀμέλειαν. Ἀλλὰ τὸ μειονέκτημα τοῦτο καὶ τὴν ἔλλειψιν εὐγλωττίας καὶ κομψότητος ἀνεπλήρωνε τὸ κῦρος καὶ τὸ ἀξίωμα τῆς προσωπικότητός του. Ἡ ἠθικὴ του ἐπιβολὴ ἦτο αἰσθητὴ εἰς ὅλον τὸν δῆμον τῶν Ἀθηναίων. Χαρακτηριστικῶς παραδίδεται, ὅτι δὲν ἐπείραξε μικρὸν πτηνόν, ποὺ εἶχε καταφύγει εἰς τοὺς κόλπους του, καὶ ὅτι ἔμεινεν ὅλως ἀπαθής, ὅταν ἡ Φρύνη ἠθέλησε νὰ τὸν ἐνοχλήσῃ μὲ μίαν ἐξυπνον ἐρωτικήν της ἐπίθεσιν.

Ἦτο συγγραφεὺς πολυγραφώτατος, μαθητὴς ἀφωσιωμένος εἰς τὸν Διδάσκαλόν του· ὑπῆρξε δὲ ὁ σχετικῶς ἐπιφυλακτικώτερος καὶ συντηρητικώτερος ἐξ ὅλων τῶν μαθητῶν τοῦ Πλάτωνος εἰς διατύπωσιν ἀντιρρήσεων κατὰ τῆς διδασκαλίας του ἢ εἰς προβολὴν καινοτομιῶν ἢ ἀποκλίσεων ἀπ' αὐτῆς. Ὁ Ξενοκράτης κατέχει σημαίνουσαν θέσιν ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ πλατωνικοῦ κειμένου, διότι ἐπεμελήθη τῆς πρώτης ἐπισήμου καὶ ὑπευθύνου, οὕτως εἰπεῖν, ἐκδόσεως τῶν ἔργων τοῦ Πλάτωνος ὑπὸ τῆς Ἀκαδημίας, τελούσης ὑπὸ τὴν διεύθυνσίν του. Κατὰ τὴν τελευταίαν πνευματικὴν περίοδον τοῦ Πλάτωνος, ἐγένετο ἐν τῇ Ἀκαδημίᾳ, μία εὐρεῖα ἔρευνα καὶ συζήτησις περὶ τῆς οὐσίας καὶ τῆς σημασίας τῆς ἡδονῆς, ταύτης δὲ μετέσχον ὁ Ξενοκράτης, ὁ Σπεύσιππος καὶ ὁ Ἀριστοτέλης διὰ τῶν περὶ ἡδονῆς ἔργων των, ὁ δὲ Πλάτων διὰ τοῦ διαλόγου του «Φιλήβου».

Ἡ φιλοσοφικὴ σκέψις τοῦ Ξενοκράτους ἐστερεῖτο πρωτοτυπίας. Οὗτος ἠρκεῖτο εἰς τὸ νὰ ἐπενδύῃ καὶ παρουσιάζῃ τὴν πλατωνικὴν διδασκαλίαν διὰ τῶν μαθηματικῶν συμβόλων τῶν Πυθαγορείων. Ὁ Ἰάμβλιχος παραδίδει, ὅτι ὁ Ξενοκράτης ἐνεβάθυνεν εἰς τὰς «πυθαγορικὰς ἀκροάσεις, μάλιστα δὲ τὰ Φιλολάου συγγράμματα». Πόση σημασίαν ἀπέδιδεν ὁ Ξενοκράτης εἰς τὰ μαθηματικά, δεικνύουν τὰ πολλὰ καὶ διεξοδικὰ μαθηματικὰ καὶ ἀστρονομικὰ του συγγράμματα. Τίτλοι τινῶν ἐξ αὐτῶν κατὰ Διογένην τὸν Λαέρτιον: «Λογιστικὰ» (9 βιβλία), «Τὰ περὶ τὰ μαθήματα» (6 βιβλία), «Περὶ ἀριθμῶν θεωρίαι», «Περὶ διαστημάτων», «Τὰ περὶ ἀστρολογίαν», «Περὶ γεωμετρίας», «Πυθαγόρεια» κ.ἄ. Λέγεται, ὅτι ἀπέκρουσε μαθητήν τινα, ἄγευστον τῶν μαθηματικῶν, ὡς ἀπαράσκευον διὰ τὴν σπουδὴν τῆς φιλοσοφίας, εἰπών: «λαβὰς οὐκ ἔχεις φιλοσοφίας».

Ὁ Ξενοκράτης ρητῶς διακρίνει τὰς τρεῖς βασικὰς φιλοσοφικὰς μαθήσεις ἀπ' ἀλλήλων διὰ τῶν ὅρων «διαλεκτικὴ» (λογική, γνωσιολογία, διαιρετική), «φυσικὴ» καὶ «ἠθική». Ἐν τῇ γνωσιολογίᾳ, εἰς ἣν ἀναφέρονται πολλὰ συγγράμματά του («Περὶ σοφίας», «Περὶ ἐπιστήμης», «Περὶ τοῦ ψεύδους» κ.ἄ.), ἀποκλίνων πως ἀπὸ τοῦ Πλάτωνος, διαστέλλει τρεῖς βαθμίδας τῆς γνώσεως: τὴν νόησιν, τὴν αἴσθησιν καὶ τὴν δόξαν. Ἡ νόησις ἐξασφαλίζει ἀληθῆ γνῶσιν καὶ ἐπιστήμην, ἡ δευτέρα, ἡ αἴσθησις, παρέχει μὲν καὶ αὐτὴ ἀληθῆ, ἀλλ' ἐν ἤσσονι μοίρᾳ καὶ ὀλιγώτερον ἀσφαλῆ γνῶσιν, ἡ δόξα τέλος εἶναι ἄλλοτε μὲν ἀληθής, ἄλλοτε δὲ ψευδής. Ἀντίστοιχα πρὸς ἑκάστην γνωστικὴν βαθμίδα εἶναι καὶ τὰ ὑποκείμενα τῆς οἰκείας γνώσεως, ταῦτα δὲ εἶναι ἡ νοητὴ οὐσία, ἡ αἰσθητὴ καὶ ἡ σύνθετος καὶ δοξαστή. Ἡ πρώτη εἶναι ἡ τῶν ἐκτὸς τοῦ οὐρανοῦ ὄντων, ἡ δευτέρα περιλαμβάνει τὰ ἐντὸς τοῦ οὐρανοῦ, ἡ δὲ τρίτη αὐτὸν τὸν οὐρανόν. Διὰ ταῦτα παρεδόθησαν κατὰ τὸν Ξενοκράτη καὶ τρεῖς Μοῖραι: ἡ Ἄτροπος τῶν νοητῶν, οὖσα ἀμετάθετος (ἀμετάτρεπτος), ἡ Κλωθὼ τῶν αἰσθητῶν καὶ ἡ Λάχεσις τῶν δοξαστῶν.

Ἀκολουθῶν τοὺς Πυθαγορείους ὁ Ξενοκράτης, δέχεται ὡς πρώτας ἀρχὰς τὸ ἓν ἢ περιττὸν καὶ τὴν δυάδα, τὸ ἄρτιον. Τὴν μονάδα, τὸ ἕν, ὀνομάζει πρῶτον ἢ ἄρρενα Θεὸν καὶ ταυτίζει μὲ τὸν νοῦν ἢ τὸν Δία, τὴν δὲ δυάδα λέγει θήλειαν θεὰν καὶ μητέρα τῶν θεῶν. Ἐκ τῶν δύο τούτων πρώτων ἀρχῶν (τοῦ ἑνὸς καὶ τῆς δυάδος) ἐγεννήθησαν οἱ ἀριθμοί, τοὺς ὁποίους ὁ Ξενοκράτης ταυτίζει μὲ τὰς ἰδέας καὶ τοὺς μαθηματικοὺς ἀριθμούς. Παραδέχεται τὴν ἐξ ἐλαχίστων καὶ ἀδιαιρέτων (ἀτόμων) γραμμῶν παραγωγὴν ὅλων τῶν μορφῶν καὶ τῶν μεγεθῶν. Κατὰ τῆς θεωρίας ταύτης τοῦ Ξεοκράτους στρέφεται τὸ φερόμενον μεταξὺ τῶν συγγραμμάτων τοῦ Ἀριστοτέλους «Περὶ ἀτόμων γραμμῶν». Τῆς ψυχῆς ἡ οὐσία εἶναι ἀριθμὸς αὐτοκίνητος, ὑφ' ἑαυτοῦ κινούμενος.

Εἰς τὴν κοσμολογίαν ὁ Ξενοκράτης ἀφιέρωσε τὰ συγγράμματά του ὑπὸ τὸν τίτλον «Φυσικὴ ἀκρόασις» (6 βιβλία), «Τὰ περὶ ἀστρολογίαν» (6 βιβλία) καὶ «Περὶ θεῶν» κ.ἄ. Ὁ κόσμος διαιρεῖται εἰς τὸν ὑπὸ τὴν σελήνην, τὸν οὐρανὸν καὶ τὸν ὑπὲρ τὸν οὐρανὸν (ὑπερουράνιον). Θεῖαι δυνάμεις, καλοὶ καὶ κακοὶ δαίμονες κυριαρχοῦν εἰς ὅλα τὰ τμήματα αὐτὰ τοῦ Σύμπαντος. Εἰς τὴν ἀντίληψιν δὲ ταύτην περὶ εἰσδύσεως καὶ ἐκτάσεως τοῦ Θείου εἰς ὅλον τὸν κόσμον ἐστήριζεν ὁ Ξενοκράτης τὴν περὶ ἑνότητος τοῦ κόσμου διδασκαλίαν του. Θεὸς ἦτο ὁ οὐρανός, ὀλύμπιοι θεοὶ ἦσαν οἱ ἀστέρες καὶ εἰς τὸν ὑποσέληνον Κόσμον ἐκυριάρχουν ἀγαθοὶ καὶ κακοὶ δαίμονες, οἱ ὁποῖοι ἦσαν ὄντα ἐνδιάμεσα μεταξὺ θεῶν καὶ ἀνθρώπων.

Διὰ τῆς διδασκαλίας του αὐτῆς περὶ δαιμόνων ὁ Ξενοκράτης συνετέλεσεν εἰς τὴν καλλιέργειαν τῆς δεισιδαιμονίας καὶ τῆς τάσεως πρὸς ἀποδαιμόνωσιν τῆς ἀρχαίας θρησκείας. Κατὰ τὸν Πλούταρχον «Ξενοκράτης παράδειγμα τῷ λόγῳ ἐποιήσατο τὸ τῶν τριγώνων, θείῳ μὲν ἀπεικάσας τὸ ἰσόπλευρον, θνητῷ δὲ τὸ σκαληνόν, τὸ δ' ἰσοσκελὲς δαιμονίῳ· τὸ μὲν γὰρ ἴσον πάντη, τὸ δ' ἄνισον πάντη, τὸ δὲ πῇ μὲν ἴσον, πῇ δ' ἄνισον, ὥσπερ ἡ δαιμόνων φύσις, ἔχουσα καὶ πάθος θνητοῦ καὶ θεοῦ δύναμιν». Σύμφωνα δηλαδὴ μὲ τὴν μαρτυρίαν αὐτὴν ὁ Ξενοκράτης τὰς ἰδέας ἢ τὸ θεῖον παρομοιάζει μὲ ἰσόπλευρον τρίγωνον, διότι, ὅπως αὐτό, οὕτω καὶ ἡ θεία οὐσία εἶναι πανταχοῦ ὁμοία πρὸς αὐτήν. Τὰ θνητὰ ἀπεικάζονται πρὸς σκαληνὸν τρίγωνον, πανταχοῦ ἄνισον πρὸς ἑαυτό, ἡ δὲ φύσις τῶν δαιμόνων, ἡ μεταξὺ τῆς θείας καὶ τῆς θνητῆς φύσεως κειμένη, μετέχει ἀμφοτέρων, ἤτοι τῆς τε ἰσότητος καὶ τῆς ἀνισότητος.

Ὡς πρὸς τὴν ὕλην, ἐξ ἧς συνέστησαν τὰ κύρια μέρη τοῦ κόσμου, ὁ Ξενοκράτης ἐδέχετο μίαν διαβάθμισιν ἀπὸ τῆς τελειοτέρας πρὸς τὴ ἀτελεστέραν ὕλην. Ἐδέχετο τὰ τέσσαρα στοιχεῖα κατὰ τὴν φιλοσοφικὴν παράδοσιν καὶ ὡς πέμπτον τὸν αἰθέρα. Ἔλεγε δέ, ὅτι ὁ μὲν ἥλιος καὶ τὰ ἄστρα σύγκεινται ἐκ πυρὸς καὶ τοῦ πρώτου πυκνοῦ. Ἡ σελήνη ἐκ τοῦ προσιδιάζοντος εἰς αὐτὴν ἀέρος καὶ τοῦ δευτέρου πυκνοῦ, ἡ δὲ γῆ ἐκ πυρός, ὕδατος καὶ τοῦ τρίτου τῶν πυκνῶν. Τὸν χρόνον ὁ Ξενοκράτης, ἀκολουθῶν τὸν Πλάτωνα («Τίμαιος» 38 Α, 39 Β κ.ἀ.), ὥριζεν ὡς μέτρον τῶν γεννητῶν καὶ κίνησιν ἀΐδιον.

Ἡ ψυχὴ κατὰ Ξενοκράτη εἶναι καθαρῶς πνευματικὸν ὄν, δύναται δὲ νὰ ὑπάρχῃ καὶ χωρισμένη ἀπὸ τοῦ σώματος. Ὁ λόγος (τὸ λογικόν) ἔρχεται ἔξωθεν, ἐκ προτέρας ὑπάρξεως, («θύραθεν εἰσκρίνεσθαι τὸν νοῦν»). Ἡ ψυχὴ εἶναι ἀθάνατος, τῆς δ' ἀθανασίας μετέχουν καὶ τὰ ἄλογα μέρη αὐτῆς.

Ὁ Ξενοκράτης ἦτο φυτοφάγος. Συνίστα δὲ τὴν ἀποφυγὴν τῆς κρεοφαγίας, ὄχι διότι ἔβλεπεν εἰς τὰ ζῶα κάτι τὸ συγγενὲς μὲ τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν, ἀλλὰ διότι ἐνόμιζεν, ὅτι οἱ τρώγοντες κρέας ὑφίστανται τὴν δυσμενῆ ἐπίδρασιν τῆς ἀλογίας τῶν ζώων.

Τὸ μεγαλύτερον μέρος τῆς διδασκαλίας καὶ τῆς συγγραφικῆς του δράσεως ὁ Ξενοκράτης εἶχε διαθέσει εἰς τὴν ἠθικήν. Παραθέτομεν τινὰς ἐκ τῶν τίτλων ἠθικῶν συγγραμμάτων τοῦ Ξενοκράτους, παραδοθέντων ὑπὸ τοῦ Διογένους τοῦ Λαερτίου: «Περὶ σοφίας», «Περὶ πλούτου», «Περὶ ἐγκρατίας», «Περὶ τοῦ ὠφελίμου», «Περὶ τοῦ ἐλευθέρου», «Περὶ φιλίας», «Περὶ εὐδαιμονίας», «Περὶ σωφροσύνης», «Περὶ πολιτείας» κλπ. Ἡ ἠθικὴ τοῦ Ξενοκράτους συμφωνεῖ πρὸς τὴν πλατωνικήν. Πάντα τὰ ὄντα «κατ' αὐτὸν εἶναι ἀγαθὰ ἢ κακὰ ἢ οὐδέτερα. Συμφώνων πρὸς τοὺς ἄλλους πλατωνικούς, ὁ Ξενοκράτης, διέκρινεν ἀγαθὰ τῆς ψυχῆς καὶ ἀγαθὰ τοῦ σώματος καὶ τοῦ ἐξωτερικοῦ βίου, ὕψιστον ὅμως καὶ σπουδαιότατον ὅλων ἔτασσε τὴν ἀρετήν. Ἐν δευτέρᾳ δὲ μοίρᾳ ἐτοποθέτει τὰ σωματικὰ ἀγαθὰ (ὑγίειαν, κάλλος), καὶ τὰ τοῦ ἐξωτερικοῦ βίου (πλοῦτον, ὑπόληψιν). Ἡ εὐδαιμονία ἔγκειται εἰς τὴν ἀπόκτησιν τῆς οἰκείας ἀρετῆς· διὰ τοῦ διδάγματος δὲ τούτου ὁ Ξενοκράτης προελάμβανε τὸ «ὁμολογουμένως τῇ φύσει ζῆν» (νὰ ζῇ κανεὶς σύμφωνα μὲ τὴν φύσιν, δηλαδὴ κατὰ λόγον καὶ κατ' ἀρετήν) τῶν Στωικῶν. Μόνη ἡ ἀρετὴ καὶ ἡ ἄσκησις ἐναρέτου βίου κάμνει τὸν ἄνθρωπον εὐδαίμονα. Εἰς τοῦτο δὲ ὁ Ξενοκράτης παρέσχεν ἑαυτὸν ὑπό-

δειγμα διὰ τοῦ ἀμώμου καὶ ἀγνοῦ βίου του, ὅστις ἦτο ἀπολύτως σύμφωνος μὲ τὸν λόγον του, τὴν διδασκαλίαν του. Ἔργον τοῦ ἀνθρώπου κύριον, ἔλεγεν ὁ Ξενοκράτης, εἶναι νὰ καταβάλῃ τὸν ἐν ἑαυτῷ τιτανικὸν διὰ τοῦ ἐν ἑαυτῷ θείου καὶ οὕτω νὰ ἀπελευθερώσῃ ἑαυτὸν ἀπὸ τῶν δεσμῶν τοῦ σώματος. Ἀπήτει καθαρότητα καὶ ἀγνότητα ὄχι μόνον τῶν πράξεων, ἀλλὰ καὶ τῶν σκέψεων καὶ διαλογισμῶν. Κατὰ τὸν Αἰλιανὸν (Ποικ. Ἱστ. XIV, 42) «Ξενοκράτης... ἔλεγε μηδὲν διαφέρειν ἢ τοὺς πόδας ἢ τοὺς ὀφθαλμοὺς εἰς ἀλλοτρίαν οἰκίαν τιθέναι· ἐν ταύτῳ γὰρ ἁμαρτάνειν τόν τε εἰς ἃ μὴ δεῖ χωρίᾳ βλέποντα καὶ εἰς οὓς μὴ δεῖ τόπους παριόντα». («Ὁ Ξενοκράτης ἔλεγεν, ὅτι τίποτε δὲν διαφέρει τὸ νὰ βάζῃ κανεὶς τοὺς πόδας του ἀπὸ τὸ νὰ ρίπτῃ τὰ μάτια του εἰς ξένον σπίτι· κάμνει τὸ αὐτὸ ἁμάρτημα ἐκεῖνος, ποὺ στρέφει τὸ βλέμμα του εἰς μέρη, ποὺ δὲ πρέπει, μὲ ἐκεῖνον, ποὺ εἰσέρχεται εἰς ἀπηγορευμένα μέρη).

Βιβλιογραφία. R. HEINZE (Χάϊντσε) (Ἔκθεσις τῆς διδασκαλίας καὶ συλλογὴ τῶν σωθέντων ἀποσπασμάτων τοῦ Ξενοκράτους) Λειψία, 1892. Ἐδ. Τσέλλερ (ZELLER), Ἱστορία τῆς φιλοσοφίας (γερμανιστί), 11 μέρος, Α΄ τόμος, Λειψία, 1889. Κ. Πραῖχτερ (PRAECHTER), Ἡ φιλοσοφία τῆς ἀρχαιότητος (γερμανιστί), Βερολῖνον, 1926. Τσέλλερ - Νέστλε (κατὰ μετάφρασιν Χ. Θεοδωρίδου), Ἱστορία τῆς φιλοσοφίας, Ἀθῆναι, 1942.

Κωνστ. Ι. Βουρβέρης

ΗΡΑΚΛΕΙΔΗΣ. Ὄνομα συγγραφέων, φιλοσόφων καὶ καλλιτεχνῶν τῆς ἀρχαιότητος, ὧν σπουδαιότεροι εἶναι οἱ ἑξῆς: —1) Ὁ Ποντικός. Ἕλλην φιλόσοφος καὶ συγγραφεὺς φιλοσοφικῶν καὶ φιλολογικῶν ἔργων. Ἐγεννήθη ἐν Ἡρακλείᾳ τοῦ Πόντου κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς 4ης πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδος ἐκ πατρὸς καλουμένου Εὐθύφρονος καὶ ἀπέθανεν αὐτόθι τὸ 330. Ἀνῆκεν εἰς οἰκογένειαν πλουσίαν τῆς Ἡρακλείας, διψῶν δὲ μάθησιν ἦλθεν ἐν νεαρᾷ ἡλικίᾳ εἰς Ἀθήνας, ἔνθα ἠκροάσθη τῆς διδασκαλίας τοῦ Σπευσίππου καὶ αὐτοῦ τοῦ Πλάτωνος ἐν τῇ Ἀκαδημίᾳ. Τοσαύτη ἦτο ἡ ἐπίδοσις αὐτοῦ ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ, ὥστε ὅταν ὁ Πλάτων ἀπεδήμησε διὰ δευτέραν φορὰν εἰς Σικελίαν πρὸς Διονύσιον τὸν Νεώτερον, ἀντικατέστησεν αὐτὸν ἐν τῇ διευθύνσει τῆς Σχολῆς. Βραδύτερον διετέλεσε μαθητὴς καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους, ἠκροάσθη δὲ καί τινων Πυθαγορείων. Μετὰ μακρὰν ἐν Ἀθήναις διαμονὴν ἐπανῆλθεν εἰς τὴν πατρίδα του καὶ ἵδρυσεν ἐν αὐτῇ σχολήν, ἐν τῇ ὁποίᾳ ἐδίδαξε μέχρι τοῦ θανάτου του. Πλούσιος ὤν, ἔζη βίον πολυδάπανον καὶ τρυφηλόν, κατείχετο δὲ ἀπὸ ὑπέρμετρον φιλοδοξίαν, περὶ τῆς ὁποίας μαρτυροῦν δύο ἀνέκδοτα τοῦ βίου του διασωθέντα ὑπὸ Διογένους τοῦ Λαερτίου. Κατὰ τὸ πρῶτον ἀνέκδοτον ἐκρύφθη καὶ διέδωσεν ὅτι ἀπέθανε, βοηθούμενος δὲ ὑπὸ φίλου του ἔθεσε ἐντὸς τῆς νεκρικῆς κλίνης δράκοντα, ἵνα πιστευθῇ ὅτι ἀπῆλθε πρὸς τοὺς θεούς, ἀλλ' ἡ ἀπάτη του ἀπεκαλύφθη. Κατὰ τὸ δεύτερον, ἐνῶ ἡ πατρίς του ἐμαστίζετο ὑπὸ λοιμοῦ καὶ ἀπέστειλε θεωροὺς εἰς τὸ μαντεῖον τῶν Δελφῶν ἵνα ζητήσουν χρησμὸν περὶ τοῦ πρακτέου, ὁ Ἡρακλείδης διέφθειρε διὰ χρημάτων αὐτοὺς διὰ νὰ εἴπουν ὅτι τότε μόνον θὰ παύσῃ ὁ λοιμός, ὅταν οἱ Ἡρακλεῶται στεφανώσουν τὸν Ἡρακλείδην διὰ χρυσοῦ στεφάνου δημοσίᾳ καὶ μετὰ τὸν θάνατόν του τιμῶσιν αὐτὸν ὡς ἥρωα. Εἰς τοὺς θεωροὺς ἐπανελθόντας ἐκ τοῦ μαντείου καὶ ἀνακοινώσαντας τὸν ὑποβολιμαῖον αὐτὸν χρησμὸν ἐπείσθησαν οἱ Ἡρακλεῶται καὶ ἐξετέλεσαν τὰ χρησμοδοτηθέντα, ἀλλ' ἐνῶ ἐστεφάνουν τὸν Ἡρακλείδην ἐν τῷ θεάτρῳ, οὗτος ἀπέθανεν ἐξ ἀποπληξίας, ἀπέθανε δὲ ταυτοχρόνως καὶ ἡ Πυθία δηχθεῖσα ὑπὸ δράκοντος. Ἀποκαλυφθείσης δὲ οὕτω τῆς ἀπάτης, οἱ θεωροὶ ἐλιθοβολήθησαν.

Ὁ Ἡρακλείδης ὑπῆρξε πολυγραφώτατος συγγραφεύς. Τὰ ἔργα του, ἅτινα ἅπαντα, ἐκτὸς ἀποσπασμάτων τινῶν, ἀπωλέσθησαν, δὲν ἀναφέρονται, μόνον εἰς φιλοσοφικὰ ζητήματα, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν λογοτεχνίαν, τὴν ρητορικήν, τὴν μουσικὴν καὶ τὴν ἱστορίαν. Τοὺς τίτλους αὐτῶν ἐν μακρῷ καταλόγῳ διέσωσε Διογένης ὁ Λαέρτιος. Ἐξ αὐτῶν ἀναφέρομεν τινάς, τοὺς ἑξῆς: Ἠθικά: «Περὶ ἡδονῆς», «Περὶ δικαιοσύνης», «Περὶ σωφροσύνης». Φυσικά: «Περὶ νοῦ καὶ ψυχῆς», «Περὶ τῶν ἐν Ἅιδῃ καὶ περὶ τῶν ἐν Οὐρανῷ», «Περὶ φύσεως». Γραμματικά: «Περὶ Ὁμήρου καὶ Ἡσιόδου ἡλικίας», «Περὶ Ἀρχιλόχου καὶ Ὁμήρου». Μουσικά: «Περὶ τῶν παρ' Εὐριπίδῃ καὶ Σοφοκλεῖ», «Περὶ μουσικῆς», «Περὶ ποιητικῆς καὶ ποιητῶν». Ρητορικά: «Περὶ τοῦ ρητορεύειν ἢ Πρωταγόρας». Ἱστορικά: «Περὶ τῶν Πυθαγορείων», «Περὶ εὑρημάτων». Πλὴν τούτων ἀποδίδονται εἰς αὐτὸν καὶ ἄλλα, ὡς τὰ «Περὶ χρηστηρίων», «Περὶ τῶν φυσικῶς ἀπορρουμένων», «Ζωροάστρης» κ.ἄ. Κατὰ Ἀριστόξενον δὲ τὸν Μουσικόν, ὁ Ἡρακλείδης ἔγραψε καὶ τραγῳδίας, τὰς ὁποίας οὗτος παρουσίαζεν ὡς ἔργα τοῦ Θέσπιδος, ἵνα τύχουν μεγαλυτέρας προσοχῆς, ὑπὸ τοὺς τίτλους: «Φόρβας», «Ἱερεῖς», «Ἡμίθεοι» καὶ «Πενθεύς», καὶ ἑτέραν «Παρθενοπαῖος», τὴν ὁποίαν παρουσίαζεν ὡς ἔργον τοῦ Σοφοκλέους. Περὶ αὐτοῦ Διογένης ὁ Λαέρτιος ἀναφέρει ὅτι ἔγραψε καὶ ἐπιγράμματα «κάλλιστα καὶ ἄριστα», μὴ διασωθέντα ἐπίσης. Τὰ ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Ἡρακλείδου φερόμενα μακρὰ ἀποσπάσματα συγγράμματος «Περὶ πολιτειῶν», θεωροῦνται σήμερον ὑπὸ τῶν κριτικῶν ὡς ἀπάνθισμα ἐκ τῶν «Πολιτειῶν» τοῦ Ἀριστοτέλους, συγγραφὲν ὑπὸ Ἡρακλείδου τοῦ Λέμβου.

Περὶ τῶν φιλοσοφικῶν ἰδεῶν τοῦ Ἡρακλείδου τούτου γνωρίζομεν ἐκ παλαιῶν εἰδήσεων ὅτι ὡς θεὸν ἐθεώρει ὁτὲ μὲν τὸν κόσμον αὐτόν, ὁτὲ δὲ τὸν νοῦν. Τὴν ψυχὴν ἐθεώρει ὡς «αἰθέριον σῶμα καὶ φωτοειδές». Εἰς τὴν ἠθικὴν ἠκολούθει πιστῶς τὸν Πλάτωνα. Εἰς τὴν φυσικὴν συνεδύαζε τὴν περὶ ἀτόμων θεωρίαν τοῦ Δημοκρίτου μὲ τὴν περὶ νοῦ θεωρίαν τοῦ Ἀναξαγόρου, πρεσβεύων ὅτι ὁ νοῦς ἐδημιούργησε τὸν κόσμον διὰ συνθέσεως τῶν ἀτόμων. Τὸν κόσμον ἐθεώρει ἄπειρον, τοὺς πλανήτας θεοὺς κινουμένους περὶ τὴν Γῆν καὶ τὴν Γῆν κινουμένην περὶ τὸν ἄξονά της ἐκ Δυσμῶν πρὸς Ἀνατολάς. Ἔσχε πολλοὺς ἐπικριτὰς τῶν ἔργων του, διότι ἐχρησιμοποίει τὰς πηγὰς ἀνεξελέγκτως.

Χ. Σκαλισιάνος

ΠΟΛΕΜΩΝ. Ὁ Ἀθηναῖος. Φιλόσοφος, υἱὸς τοῦ Φιλοστράτου, ἀκμάσας κατὰ τὰ τέλη τοῦ 4ου καὶ ἀρχὰς τοῦ 3ου π.Χ. αἰῶνος. Νέος, διῆγε βίον ἄσωτον καὶ φιλήδονον. Ἡμέραν τινὰ εἰσελθὼν ἐστεφανωμένος καὶ ἐν μέθῃ εἰς τὴν Ἀκαδημίαν καὶ ἀκούσας τὴν διδασκαλίαν τοῦ Ξενοκράτους περὶ σωφροσύνης, μετεστράφη εἰς τὰ φρονήματα καὶ ἔγινε μαθητὴς τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τῆς Ἀκαδημίας, διδάσκων, ὅτι τὸ κατὰ φύσιν ζῆν εἶναι τὸ μέγιστον ἀγαθόν, αὐτὴ ἡ ἀρετή. Διεδέχθη τὸν Ξενοκράτην ὡς προϊστάμενος τῆς Ἀκαδημίας (314—270 π.Χ.).

ΚΡΑΤΗΣ. Ἀθηναῖος ἀκαδημεικὸς φιλόσοφος τοῦ 3ου π.Χ. αἰῶνος, υἱὸς τοῦ Ἀντιγένους, τὸν δῆμον Θριάσιος. Μαθητὴς καὶ στενώτατος φίλος τοῦ Πολέμωνος, διεδέχθη αὐτὸν εἰς τὴν σχολαρχίαν τῆς Ἀκαδημίας τὸ 270 ἢ 267 π.Χ., διετέλεσε δὲ τοιοῦτος μέχρι τοῦ 265, ὅτε ἀπέθανε, ταφεὶς εἰς τὸν αὐτὸν μετὰ τοῦ Πολέμωνος τάφον. Καίπερ μὴ ἀναμιγνυόμενος εἰς τὴν πολιτικήν, παρακλήσει τῶν Ἀθηναίων μετέβη ὡς πρεσβευτὴς αὐτῶν πρὸς Δημήτριον τὸν Πολιορκητὴν καὶ πρὸς τὸν Πύρρον, εἰς τὰς ἀποστολὰς δὲ ταύτας ἀναφέρονται οἱ «Πρεσβευτικοὶ» καὶ «Δικηγορικοὶ» λόγοι αὐτοῦ. Πλὴν τούτων ἔγραψε «Περὶ κωμῳδίας» καὶ «Φιλοσοφούμενα».

ΚΡΑΝΤΩΡ. Φιλόσοφος ἐκ Σόλων τῆς Κιλικίας, ἀκμάσας περὶ τὸ 330—270 π.Χ. Ἐν Ἀθήναις ἐγένετο μαθητὴς τοῦ Ξενοκράτους. Κατόπιν ἵδρυσεν ἰδίαν σχολήν, ὅπου ἐφοίτησεν ὁ Ἀρκεσίλαος, σχολάρχης τῆς Νέας Ἀκαδημίας, εἰς τὸν ὁποῖον, κατὰ Διογένη τὸν Λαέρτιον (IV, 27), ἐκληροδότησε τὴν ἐκ δώδεκα ταλάντων περιουσίαν του. Κυρίως ὁ Κράντωρ εἶναι κήρυξ τῆς ἠθικῆς, ὁ δὲ Ὁράτιος τὸν μνημονεύει ὡς ἕνα ἐκ τῶν ἀνεγνωρισμένων ἠθικοδιδασκάλων, παραλλήλως πρὸς τὸν Στωϊκὸν Χρύσιππον. Ἀντετίθετο ὅμως πρὸς τὴν αὐστηρότητα τῶν Στωϊκῶν καὶ τῶν Κυνικῶν, ζητούντων τὴν τελείαν ἀπαλλαγὴν ἀπὸ τῶν παθῶν, συνιστῶν μόνον τὸν περιορισμὸν αὐτῶν. Συνέγραψεν «Ὑπομνήματα ἠθικὰ» ἐμμέτρως καὶ εἰς πεζόν, εἶναι δὲ ὁ πρῶτος σχολιαστὴς τοῦ πλατωνικοῦ ἔργου «Τίμαιος». Αἱ φιλοσοφικαὶ του ἀπόψεις ἐμφανίζουν κρᾶμα ὀρφικῶν καὶ πυθαγορείων δοξασιῶν, τὴν ὀνομαστὴν δὲ παραμυθητικὴν καὶ παραινετικήν του πραγματείαν «Περὶ πένθους», ἐμιμήθη ὁ Κικέρων εἰς τὰ ἔργα του: «DE CONSOLATIONE» καὶ «TUSCULANGE DISPUTATIONES». Ἐκ τῶν ἔργων τοῦ φιλοσόφου ἐσώθησαν μόνον μερικὰ ἀποσπάσματα, εἰς τὰ ὁποῖα μαντεύεται ἔντεχνος συγκερασμὸς τῆς Πλατωνικῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς Ἰσοκρατικῆς ρητορικῆς, ἀπεδίδετο δὲ εἰς αὐτὸν καὶ τὸ ἐπὶ τοῦ τάφου τοῦ Πλάτωνος ἐπίγραμμα:

«Σῶμα μὲν ἐν κόλποις κατέχει τόδε γαῖα Πλάτωνος
ψυχὴ δ' ἰσοθέων τάξιν ἔχει μακάρων».
(Αὐτὸ μὲν ἐδῶ τὸ σῶμα τοῦ Πλάτωνος τὸ κατέχει ἡ γῆ,
ἡ δὲ ψυχὴ του εἶναι μεταξὺ τῶν ἰσοθέων μακάρων).

ΑΡΚΕΣΙΛΑΟΣ. Ὁ Πιταναῖος. Φιλόσοφος, ἱδρυτὴς τῆς Μέσης Ἀκαδημιας. Ἐγεννήθη ἐν Πιτάνῃ τῆς μικρασιατικῆς Αἰολίδος τὸ 316 π.Χ., κατὰ τὸν Ἕρμιππον (παρὰ Διογένει IV 44). Πρῶτος ἐν Πιτάνῃ διδάσκαλός του ὑπῆρξεν ὁ μαθηματικὸς Αὐτόλυκος, ἀλλ' ὅταν ἀνεχώρησε μὲ διάμεσον σταθμὸν τὴν Χίον καὶ ἦλθεν εἰς τὰς Ἀθήνας, ἔγινε πρῶτον μαθητὴς τοῦ Θεοφράστου, εἰς τὴν σχολὴν τοῦ ὁποίου παρέμεινεν ἕως ὅτου τὸν προσείλκυσεν ὁ Κράντωρ εἰς τὴν Ἀκαδημίαν. Μέσον τοῦ Κράντορος ὁ Ἀρκεσίλαος ἐγνώρισε τὸν Πολέμωνα, ἀρχηγὸν τότε τῆς Ἀκαδημίας, καὶ τὸν Κράτητα, οἱ ὁποῖοι τοῦ ἐφάνησαν «θεοί τινες ἢ λείψανα τοῦ χρυσοῦ γένους». Καὶ ἡ ἐπίδρασις των ὑπῆρξε θεμελιώδης ἐπὶ τὸν κατευθύνσεών του. Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Κράτητος, ὁ Ἀρκεσίλαος προέστη τῆς Μέσης λεγομένης Ἀκαδημίας καὶ ὑπὸ τὴν ἰδιότητά του αὐτὴν ἀνέλαβε τὴν πάλιν κατὰ τοῦ δογματισμοῦ, πιστεύων ὅτι οὕτω συνεχίζει τὸ φιλοσοφικὸν ἰδεῶδες τοῦ ἱδρυτοῦ της, ὅπως αὐτὸ χαράσσεται εἰς τὴν προσωπικότητα τοῦ Σωκράτους τῶν πλατωνικῶν διαλόγων καὶ ὅτι προφυλάττει τὴν ἐπιστήμην ἀπὸ τὴν ἀρτηριοσκλήρωσιν τῆς προκαταλήψεως. Οὕτως ἀντὶ νὰ ἐπιβάλῃ ὡς βάσιν τῆς σχολῆς του ὡρισμένας προσωπικάς του θεωρίας, συνεζήτει ἐπὶ τῶν θεωριῶν τῶν ἄλλων, ἀναχωρῶν ἀπὸ τὴν ἀρχὴν ὅτι τὸ οὐσιῶδες γνώρισμα τῆς σοφίας δὲν εἶναι ἡ γνῶσις τῶν πάντων, ἀλλὰ ἡ ἔρευνα καὶ ἡ προσπάθεια τῆς ἀπελευθερώσεως ἀπὸ τὴν πλάνην. Ἀπομακρυνόμενος λοιπὸν ὁ Ἀρκεσίλαος ἀπὸ τοὺς περιπατητικοὺς καὶ τοὺς στωικοὺς δὲν προσεχώρει οὔτε εἰς τοὺς σκεπτικούς, οἱ ὁποῖοι σκοπὸν των θέτουν τὴν εὕρεσιν τῆς ἀληθείας διὰ τῆς σκέψεως, ἀλλ' ἐπλησίαζε πραγματικῶς μᾶλλον, παρὰ τὴν φαινομενικήν του ἀπομάκρυνσιν, πρὸς τὰς ἰδέας τοῦ Πλάτωνος, παραδεχομένου τὴν «δόξαν», τὴν ὑποκειμενικὴν δηλαδὴ παράστασιν, ἡ ὁποία ἐστηρίζετο εἰς τὴν «εἰκασίαν». Τοῦ ὀφείλεται ἰδίως ἡ ἀπόδειξις ἡ σχετιζομένη πρὸς τὸν φαῦλον κύκλον ὁ ὁποῖος παρουσιάζεται πάντοτε ὅταν ἀναζητοῦντες κριτήριον πιστεύομεν ὅτι δὲν ὑπάρχει ἀλήθεια, τὴν ὁποίαν δὲν δυνάμεθα νὰ ὑποτάξωμεν εἰς αὐτό. Διὰ τοῦτο «οἱ περὶ τὸν Ἀρκεσίλαον οὐδὲν ὥρισαν κριτήριον». Μολονότι δὲ ἀκολουθῶν τὸ παράδειγμα τοῦ Σωκράτους, περιωρίσθη εἰς τὴν προφορικὴν διδασκαλίαν καὶ δὲν ἄφησε συγγράμματα, ἡ ἐπίδρασίς του ἐξηκολούθησε καὶ διετηρήθη εἰς τὴν ἰ-

στορίαν τῆς φιλοσοφίας, ἡ δὲ ζημία ἀπὸ τὴν ἔλλειψιν ἔργων του περιωρίσθη εἰς τὴν ἐνίοτε γέννησιν παρερμηνειῶν τῆς διδασκαλίας του.

ΛΑΚΥΔΗΣ ὁ Ἀλεξάνδρου. Ἀρχαῖος φιλόσοφος, καταγόμενος ἐκ Κυρήνης, ὁ ὁποῖος, διαδεχθεὶς τὸν Ἀρκεσίλαον εἰς τὴν σχολὴν τῆς Μέσης Ἀκαδημίας, προέστη ταύτης ἐπὶ 25 ἢ 26 ἔτη — 241)40—215)14 π.Χ. Οὗτος δὲ ἐδίδασκεν εἰς τὴν Ἀκαδημίαν τοῦ Πλάτωνος, ἀλλ' εἰς παρακείμενον κῆπον, ὀνομασθέντα Λακύδειον, καὶ παρασκευασθέντα ὑπὸ τοῦ Ἀττάλου τοῦ Φιλομήτορος, βασιλέως τῆς Περγάμου, ὅστις ἐκάλεσεν εἰς τὴν αὐλήν του τὸν φιλόσοφον. Ὁ Λακύδης ὅμως, ἀποποιηθεὶς τὴν πρόσκλησιν, ἀπήντησεν ὅτι αἱ εἰκόνες πρέπει νὰ θεωρῶνται ἐκ τοῦ μακρόθεν, κατὰ Διογένην τὸν Λαέρτιον, προτιμήσας νὰ ζήσῃ διὰ βίου πτωχός, πρᾶγμα οὐχὶ σύνηθες διὰ τοὺς τότε φιλοσόφους. Ἦτο κράσεως ἀσθενικῆς, καὶ φύσις ποιητικὴ καὶ εὐαίσθητος, προσέτι δὲ φιλόπονος ἐκ νεανικῆς ἡλικίας καὶ εὐχάριστος εἰς τὴν διδασκαλίαν του, διὰ τοῦτο καὶ ἀπέκτησε πολλοὺς μαθητάς, ὅπως Ἀρίστιππον τὸν Κυρηναῖον, τὸν Τηλεκλῆ, τὸν Εὔανδρον, πιθανῶς δὲ καὶ τὸν Χρύσιππον.

ΑΡΙΣΤΙΠΠΟΣ ὁ ἀκαδημαϊκός. Φιλόσοφος ἐκ Κυρήνης, ζήσας περὶ τὸ 260 π.Χ., ἀνήκων ὅμως ὄχι εἰς τὴν Κυρηναϊκὴν σχολήν, ἀλλ' εἰς τὴν Μέσην λεγομένην ἀκαδημίαν, ὑπάρξας ὁ ἐπιφανέστερος τῶν μαθητῶν τοῦ Λακίδου καὶ θεωρούμενος συγγραφεὺς τοῦ ὑπὸ τοῦ Διογένους τοῦ Λαερτίου ἀναφερομένου ἔργου «Περὶ φυσιολόγων».

ΚΑΡΝΕΑΔΗΣ. —1) Ἕλλην φιλόσοφος, καταγόμενος ἐκ τῆς ἐν Βορείῳ Ἀφρικῇ ἑλληνικῆς πόλεως Κυρήνης. Ἡ γέννησίς του τίθεται εἰς τὰ ἔτη 214—212 π.Χ., ὁ δὲ θάνατός του, ὅστις συνέβη εἰς Ἀθήνας, κατὰ τὸ 129—128 π.Χ. Ὁ πατήρ του ὠνομάζετο Φιλόκωμος ἢ Ἐπίκωμος. Ὁ Καρνεάδης, ἐλθὼν εἰς Ἀθήνας, ἐμαθήτευσεν εἰς τὴν Ἀκαδημίαν, ἥτις μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἀρκεσιλάου εἶχε περιπέσει εἰς ἀφάνειαν. Μετέσχε μετὰ τοῦ Στωϊκοῦ Διογένους καὶ τοῦ περιπατητικοῦ Κριτολάου τῆς πρεσβείας, ἥτις ἐστάλη κατὰ τὸ 156 π.Χ. εἰς Ρώμην. Ἐκεῖ ἔκαμε δύο διαλέξεις, ἐκ τῶν ὁποίων ἡ μὲν πρώτη ἀπετέλει ἐγκώμιον τῆς δικαιοσύνης, ἡ δὲ δευτέρα δριμυτάτην αὐτῆς κατάκρισιν. Ἡ ρωμαϊκὴ νεολαία ἐξεδήλωσε τὸν ἀπροκάλυπτον θαυμασμόν της διὰ τὴν διαλεκτικὴν δεινότητα τοῦ φιλοσόφου, ἀλλ' ἡ Σύγκλητος, κατόπιν ἐνεργειῶν τοῦ Κάτωνος, τὸν διέταξε νὰ ἀπομακρυνθῇ ἀμέσως ἐκ τῆς Ρώμης, διὰ νὰ μὴ καταστῇ αἴτιος διαφθορᾶς τῶν νέων. Περὶ τῶν ἐπιχειρημάτων, διὰ τῶν ὁποίων ἀπεδείκνυε τὰς δύο περὶ δικαιοσύνης ἀντιθέτους ἀπόψεις, δὲν ἔχομεν πληροφορίας. Εἶναι λίαν πιθανὸν ὅτι θὰ ἐχρησιμοποίει τὴν μεταξὺ τοῦ φυσικοῦ καὶ κατὰ σύμβασιν δικαίου ἀντίθεσιν. Τοῦτο ἐξάγεται ἐκ τῆς πληροφορίας, καθ' ἣν εἰς τὴν μίαν τῶν διαλέξεών του ἀπεδείκνυεν ὅτι οἱ Ρωμαῖοι ἔπρεπε νὰ ἀφήσουν ἐλευθέρους τοὺς λαοὺς καὶ νὰ ἐπανέλθουν εἰς τὴν κατὰ φύσιν διαβίωσιν εἰς τὰς πρωτογόνους καλύβας τοῦ Λατίου. Προϊστάμενος τῆς ἐν τῇ Ἀκαδημίᾳ φιλοσοφικῆς σχολῆς φαίνεται ὅτι ἔγινε πρὸ τοῦ 156 π.Χ., διετήρησε δὲ τὴν διεύθυνσίν της μέχρι τοῦ 131 π.Χ. Κατώρθωσε νὰ τὴν ἐξαγάγῃ ἐκ τῆς ἀφανείας καὶ νὰ προσδώσῃ εἰς αὐτὴν νέαν λαμπρότητα διὰ τῆς διδασκαλίας του, γενόμενος ἱδρυτὴς τῆς λεγομένης νεωτέρας Ἀκαδημίας. Σύγγραμμα οὐδὲν κατέλιπε, τὰς δὲ διδασκαλίας του γνωρίζομεν ἐκ συγγραφῶν τῶν μαθητῶν του, καὶ ἰδία τοῦ διαδόχου του ἐν τῇ Ἀκαδημίᾳ Κλειτομάχου.

Ἡ διδασκαλία του παρουσιάζει δύο πλευράς, ἀρνητικὴν καὶ θετικήν. Ἀφ' ἑνὸς μὲν ἠσχολήθη μὲ τὸν κριτικὸν ἔλεγχον καὶ ἀνασκευὴν τῶν δογμάτων τῶν Στωϊκῶν καὶ ἰδίᾳ τοῦ Χρυσίππου, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἀνέπτυξε τὴν περὶ πιθανότητος διδασκαλίαν. Καταπολεμῶν ἐπὶ τοῦ γνωσιολογικοῦ πεδίου τὸν δογματισμὸν τῶν Στωϊκῶν, ἰσχυρίζετο ὅτι βεβαία γνῶσις δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ, ἐπειδὴ οὔτε ἡ διὰ τῶν αἰσθητηρίων μας ἀντίληψις, οὔτε ἡ ἀπόδειξις δύνανται νὰ μᾶς παράσχουν βεβαιότητα. Οὐδεμία ὑπάρχει παράστασις, ἥτις θὰ ἠδύνατο νὰ διακριθῇ ἀπὸ ἄλλας ὁμοίας πρὸς αὐτὴν ψευδεῖς παραστάσεις. Τοῦτο συμβαίνει εἰς τὰς παραισθήσεις καὶ τὰ ὄνειρα. Ἀφοῦ λοιπὸν αἱ κατ' αἴσθησιν ἐντυπώσεις μᾶς ἀπατοῦν, δὲν εἶναι ὀρθὴ ἡ «περὶ καταληπτικῆς φαντασίας» δοξασία τῶν Στωϊκῶν. Ἐπίσης καὶ ἡ μέθοδος τῆς ἀποδείξεως δὲν μᾶς παρέχει ἀπόλυτον βεβαιότητα. Πᾶσα ἀπόδειξις στηρίζεται ἐπὶ ἀναποδείκτων ἀξιωματικῶν προτάσεων. Ἐὰν προχωρήσωμεν εἰς τὰς ἀποδεικτικὰς ἀρχὰς καὶ τὰς ἀποδείξωμεν δι' ἄλλων, θὰ εἴμεθα ὑποχρεωμένοι νὰ φέρωμεν νέας ἀποδείξεις δι' ἐκείνας τὰς ἄλλας καὶ οὕτω καθεξῆς. ἐπ' ἄπειρον. Ἐφ' ὅσον ἄρα δὲν ὑπάρχει ἓν κριτήριον τῆς ἀληθείας, ἀποδεικτικῶς βεβαιωμένη γνῶσις δὲν ὑπάρχει.

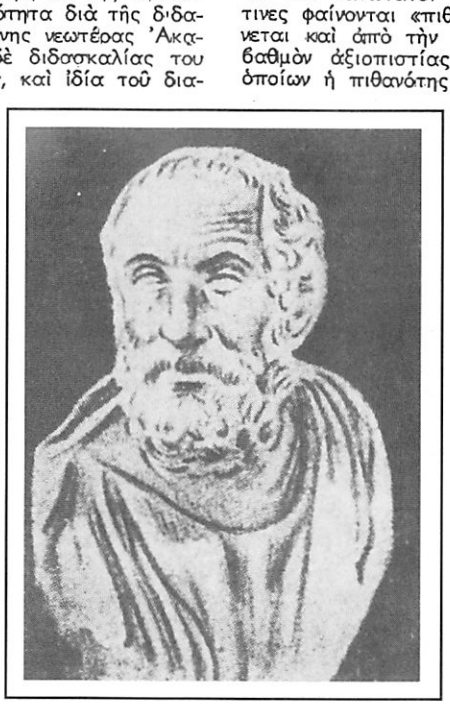

Καρνεάδης.

Ἀνέτρεπε προσέτι καὶ τὰ περὶ Θεοῦ, Προνοίας καὶ λόγου δόγματα τῶν Στωϊκῶν. Ἀπεδείκνυε ὅτι αἱ περὶ τῶν ἀντικειμένων τούτων ἀντιλήψεις των περιέχουν ἀντιφάσεις (ἀντινομίας), ὅπως θὰ ἔλθῃ ἔπειτα ἀπὸ αἰῶνας νὰ εἴπῃ ὁ Κάντ. Οἱ Στωϊκοὶ π.χ., ὡς ἀποδεικτικὸν λόγον τῆς ὑπάρξεως τοῦ Θεοῦ ἐπεκαλοῦντο τὴν κοινὴν ὁμοφωνίαν ὅλων τῶν λαῶν. Ὁ Καρνεάδης ἀντιπαρετήρει ὅτι ἡ ἐν λόγῳ ὁμοφωνία δὲν ἀποδεικνύει τὴν ὕπαρξιν τοῦ Θεοῦ. Ἀποδεικνύει μόνον ὅτι ὑπάρχει εἰς ὅλους τοὺς ἀνθρώπους μία κοινὴ πίστις περὶ ὑπάρξεως τοῦ Θεοῦ. Οἱ Στωϊκοὶ ἐδέχοντο ὅτι ὑπάρχει εἷς παγκόσμιος λόγος, ἐκ τοῦ ὁποίου ἐκπηγάζει καὶ ὁ ἀνθρώπινος λόγος. Ὁ Καρνεάδης ἀπήντα ὅτι, διὰ νὰ εἶναι ὀρθὸς ὁ ἰσχυρισμός των, πρέπει νὰ ἀποδείξουν προηγουμένως ὅτι τὸ λογικὸν τοῦ ἀνθρώπου δὲν εἶναι γέννημα τῆς φύσεως. Οἱ Στωϊκοί, διὰ νὰ ἀποδείξουν τὴν ὕπαρξιν τοῦ Θεοῦ, ἔλεγον ὅτι αὐτὴ προκύπτει ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι ὁ κόσμος εἶναι ἓν δημιούργημα, κατασκευασμένον ἐπὶ τῇ βάσει σχεδίου. Ὁ Καρνεάδης ἀντιπαρετήρει ὅτι ἡ τελευταία αὐτὴ πρότασίς των χρήζει ἀποδείξεως.

Οἱ Στωϊκοὶ ἐδέχοντο ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι ὂν σωματικόν, ἔμψυχον καὶ αἰώνιον. Ὁ Καρνεάδης κατεπολέμει τὴν δοξασίαν των λέγων ὅτι ἡ αἰωνιότης δὲν συμβιβάζεται μὲ τὴν ἐμψυχίαν. Ἂν ὁ Θεὸς εἶναι ἔμψυχον ὄν, θὰ ὑπόκειται εἰς τὴν ἐπίδρασιν ἐντυπώσεων, αἵτινες ἐν τέλει θὰ προξενήσουν φθορὰν εἰς τὴν οὐσίαν του. Ὁ Θεὸς δὲν δύναται νὰ νοηθῇ ὡς ἐνάρετος, ὅπως ἐδόξαζον οἱ Στωικοί. Πῶς, ἠρώτα ὁ Καρνεάδης, θὰ ἀποδώσωμεν εἰς τὸν Θεὸν τὴν ἀρετὴν τῆς ἀνδρείας; Ἀνδρεία εἶναι ἡ θαρραλέα ἀντιμετώπισις τοῦ κινδύνου. Ἀλλὰ ποῖος εἶναι ἐκεῖνος ὁ κίνδυνος τὸν ὁποῖον ἀντιμετωπίζει ὁ Θεός; Εὗρισκε προσέτι ὁ Καρνεάδης ἀσυμβίβαστον τὴν δοξασίαν περὶ ὑπάρξεως τοῦ Θεοῦ πρὸς ὡρισμένα γεγονότα, τὰ ὁποῖα παρατηροῦνται ἐν τῇ φύσει. Πῶς συμβιβάζεται, ἔλεγεν, ἡ ὕπαρξις δηλητηριωδῶν ἑρπετῶν μὲ τὴν πρόνοιαν; Δὲν δυνάμεθα νὰ δεχθῶμεν ὅτι κατὰ τινα ἀνωτέραν πρόνοιαν ἐδόθη εἰς τὸν ἄνθρωπον ἡ λογικὴ δύναμις, διότι πολλοὶ ἄνθρωποι τὴν χρησιμοποιοῦν πρὸς τὸ κακόν. Ἂν ὁ Θεὸς εἶναι ὑλικός, κατὰ τὴν ἀντίληψιν τῶν Στωϊκῶν, εἶναι ἀδύνατον, ἔλεγεν ὁ Καρνεάδης, νὰ εἶναι ὂν ἔμψυχον, διότι ἡ ὕλη δὲν δύναται νὰ ἔχῃ τὴν αἴσθησιν ψυχικῶν καταστάσεων. Ἐπίσης πᾶν ὑλικόν, ὡς σύνθετον, εἶναι προωρισμένον νὰ φθαρῇ. Καὶ ὡς πρὸς τὰ ἠθικὰ ζητήματα ἤσκει ὀξυτάτην κριτικήν. Ἔλεγεν ὅτι μετὰ τῆς αὐτῆς ἀποδεικτικῆς βεβαιότητος δύναται νὰ ἀποδειχθῇ ὅτι πρᾶξίς τις εἶναι τόσον ἀγαθὴ ὅσον καὶ κακή. Εἶναι φανερὸν ὅτι προλαμβάνει ἐν πολλοῖς τὴν διαλεκτικὴν μέθοδον τῆς ἐξετάσεως τῶν μεταφυσικῶν προβλημάτων, τὴν ὁποίαν βλέπομεν νὰ χρησιμοποιῇ ὁ Κάντ εἰς τὴν ὑπερβατικὴν διαλεκτικὴν τῆς «Κριτικῆς τοῦ καθαροῦ λόγου». Ὁ Καρνεάδης δὲν ἤθελε νὰ ἀποδείξῃ, ἂν ὑπάρχῃ ἢ δὲν ὑπάρχῃ Θεός. Ἤθελε μόνον νὰ κάμῃ φανερὸν ὅτι αἱ ὑπὸ τῶν Στωϊκῶν χρησιμοποιούμεναι ἀποδείξεις τυγχάνουν πλήρεις ἀντινομιῶν. Ἑπομένως ὁ Καρνεάδης πρῶτος, κατὰ τρόπον βεβαίως ὑποτυπώδη, ἔθεσε τὰ προβλήματα τῆς κριτικῆς φιλοσοφίας καὶ θεοδικίας. Λίαν ἀξιοσημείωτον εἶναι ὅτι καταπολεμῶν τὰς περὶ εἱμαρμένης ἀντιλήψεις τῶν Στωϊκῶν, ἐδέχετο τὴν ἐλευθερίαν τῆς βουλήσεως.

Εἰς τὸ θετικὸν μέρος τῆς φιλοσοφίας του ἀναπτύσσει τὴν περὶ πιθανότητος θεωρίαν. Εἰς τὸν ἄνθρωπον εἶναι μόνον προσιτὴ ἡ γνῶσις τῶν πιθανοτήτων. Ὑπάρχουν τρεῖς βαθμοὶ πιθανότητος συνοδεύοντες τὰς «φαντασίας», δηλαδὴ τὰς παραστάσεις, τὰς ὁποίας μᾶς παρέχει ὁ ἐξωτερικὸς κόσμος. Τὸν πρῶτον καὶ κατώτατον βαθμὸν παρουσιάζουν αἱ παραστάσεις, αἵτινες φαίνονται «πιθαναί», χωρὶς ἡ ἀξιοπιστία των νὰ στερεώνεται καὶ ἀπὸ τὴν μαρτυρίαν ἄλλων παραστάσεων. Ἀνώτερον βαθμὸν ἀξιοπιστίας ἐμφανίζουν αἱ παραστάσεις ἐκεῖναι, τῶν ὁποίων ἡ πιθανότης δὲν τίθεται ἐν ἀμφιβόλῳ ἐκ μέρους ἄλλων παραστάσεων. Αὗται καλοῦνται «πιθαναὶ καὶ ἀπερίσπαστοι», δηλαδὴ ἀπηλλαγμέναι ἀντιφάσεων. Ὅταν δὲ αἱ παραστάσεις εἶναι βεβαιωμέναι ἀπὸ πάσης πλευρᾶς, φθάνουν εἰς τὸν ὕψιστον βαθμὸν ἀξιοπιστίας καὶ ὀνομάζονται «πιθαναὶ καὶ ἀπερίσπαστοι καὶ περιωδευμέναι». Ἡ ἐκ μέρους τοῦ Καρνεάδου ἀμφισβήτησις τῆς ἀπολύτου ἐγκυρότητος τῆς γνώσεως δὲν ἀπέβη μόνον εἰς ὄφελος τοῦ σκεπτικισμοῦ καὶ τοῦ σχετικισμοῦ. Ὑπέσκαψε καὶ τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ μυστικισμοῦ. Ὁ ἄνθρωπος ὅταν πεισθῇ ὅτι ἀδύνατος ἀποβαίνει ἡ εὕρεσις τῆς ἀληθείας διὰ λογικῶν μέσων, ἐπικαλεῖται πρὸς ἀνακάλυψίν της τὴν βοήθειαν τῶν ἀντιλογικῶν δυνάμεων τῆς ψυχῆς του. Πληροφορίας περὶ τῆς ζωῆς του μᾶς παρέχει ὁ Διογένης ὁ Λαέρτιος (4, 63). Ἐξαίρει τὴν φιλοπονίαν του καὶ τὴν διαλεκτικήν του δεινότητα, ἥτις τόσον ἐξετιμήθη, ὥστε οἱ μαθηταί των ἐν Ἀθήναις ρητορικῶν σχολῶν ἀφήσαντες τὴν ἀκρόασιν τῶν ρητοροδιδασκάλων ἤρχοντο καὶ ἤκουον τὰς παραδόσεις του. Ἡ κυρία του ἀσχολία ἦτο νὰ ἀνατρέπῃ τὰ δόγματα τοῦ Στωϊκοῦ Χρυσίππου. Διὰ τοῦτο ἐσυνήθιζε νὰ λέγῃ: «Εἰ μὴ γὰο ἦν Χρύσιππος οὐκ ἂν ἦν ἐγώ» ("Αν δὲν ὑπῆρχεν ὁ Χρύσιππος δὲν θὰ ὑπῆρχον ἐγώ). Κατὰ τὸν θάνατόν του, σημειώνει ὁ Διογένης ὁ Λαέρτιος, συνέβη ἔκλειψις σελήνης, ἥτις ἑρμηνεύθη ὡς ὑποδηλώνουσα τὴν συμπάθειαν τῆς ἀψύχου φύσεως πρὸς τὸν φιλόσοφον. Περὶ τῶν δοξασιῶν του εἰδήσεις μᾶς παρέχουν ὁ Σέξτος ὁ Ἐμπειρικὸς «Πρὸς μαθηματικοὺς» (7, 159 καὶ 9. 13), ὁ δὲ Κικέρων εἰς τὰ «Ἀκαδημεικὰ πρότερα» (2, 30, 98) καὶ εἰς τὸ «Περὶ φύσεως θεῶν» (3, 17, 43 καὶ 3, 29).

Βιβλιογραφία: NOSTLE, «Οἱ μετασωκρατικοί»

(1923), H. HARTMANN, «Βεβαιότης καὶ ἀλήθεια» (1927).
Κ. Δ. Γεωργούλης

ΚΛΕΙΤΟΜΑΧΟΣ. Φιλόσοφος γεννηθεὶς ἐν Καρχηδόνι τὸ 187 π.Χ. Ἐλθὼν εἰς Ἀθήνας εἰς ἡλικίαν 40 ἐτῶν, ἐγένετο μαθητὴς τοῦ Καρνεάδου, τὸν ὁποῖον καὶ διεδέχθη, ἀναλαβὼν κατὰ τὸ 127 π.Χ. τὴν διεύθυνσιν τῆς Ἀκαδημίας. Ἀπέθανε κατὰ τὸ 109 π.Χ. Ὁ Στοβαῖος ἀναφέρει τὸ ἀκόλουθον ἀπόφθεγμά του: «Οὐδὲν τῶν ἀνθρωπίνων βέβαιόν ἐστι, ἀλλὰ πάντα φέρεται φορᾷ τινι παραλόγῳ» (Ἀνθολ. 3 233). Τὴν διαλεκτικὴν δὲ τὴν παρωμοίαζε μὲ τὴν σελήνην, ἥτις ἄλλοτε αὐξάνεται καὶ ἄλλοτε φθίνει: «Κλειτόμαχος εἴκαζε τὴν διαλεκτικὴν τῇ σελήνῃ· καὶ γὰρ ταύτην οὐ παύεσθαι φθίνουσαν καὶ αὐξανομένην». Κατὰ πληροφορίας, τὰς ὁποίας μᾶς παρέχει Σέξτος ὁ Ἐμπειρικὸς (Πρὸς Μαθηματικούς 2, 20 κ.ἑ.) ἐπὶ τοῦ Κλειτομάχου ἤρχισεν ἡ ἐκ μέρους τῶν φιλοσόφων κατὰ τῆς ρητορικῆς πολεμική. Ὡς πρὸς τὰ γνωσιολογικὰ προβλήματα, ἔμενε πιστὸς εἰς τὰς διδασκαλίας τοῦ Καρνεάδου· ἀλλ' ὡς πρὸς τὰ ἠθικὰ ἔλεγεν, ὡς μαρτυρεῖ ὁ Κικέρων (Ἀκαδ. 2, 139), ὅτι οὐδέποτε εἶχε κατορθώσει νὰ κατανοήσῃ ποία ἦτο ἡ γνώμη τοῦ Καρνεάδου. Ὑπῆρξε δὲ τοσοῦτον φιλόπονος, ὥστε συνέγραψε τετρακόσια συγγράμματα, διὰ τῶν ὁποίων ἀνέπτυσσε τὰ διδάγματα τοῦ Καρνεάδου.

Βιβλιογραφία: Διογ. Λαέρτ. 4, 67. A. SCHMEKEL, PHILOS, DER MIT. STOA. Κ. Δ. Γεωργούλης

ΠΕΡΙΠΑΤΗΤΙΚΟΙ ΦΙΛΟΣΟΦΟΙ

Παραθέτομεν κατωτέρω τοὺς βίους καὶ τὰ ἔργα τῶν κυριωτέρων μαθητῶν τοῦ Ἀριστοτέλους τῶν ἀποκληθέντων Περιπατητικῶν Φιλοσόφων.

ΘΕΟΦΡΑΣΤΟΣ. Μαθητὴς καὶ πιστὸς φίλος τοῦ Ἀριστοτέλους, ἀναδειχθεὶς εἰς σχολάρχην τῆς Περιπατητικῆς Σχολῆς μετὰ τὸν θάνατον τοῦ διδασκάλου του. Ἐγεννήθη εἰς Ἐρεσσὸν τῆς Λέσβου τὸ 372 π.Χ. ἀπὸ πατέρα βαφέα, νεώτατος δὲ μετέβη εἰς Ἀθήνας, ὅπου ἐγένετο μαθητὴς τοῦ Πλάτωνος κατ' ἀρχάς, εἶτα δὲ τοῦ Ἀριστοτέλους, παρὰ τοῦ ὁποίου ἐπωνομάσθη Θεόφραστος, διὰ τὴν μεγάλην του εὐγλωττίαν, κατὰ τὸν Διογένην τὸν Λαέρτιον (V, 38), ἐνῶ πρότερον ἐκαλεῖτο Τύρταμος. Κατὰ τὴν παράδοσιν, ὁ Ἀριστοτέλης ἐζήτησεν οἶνον τῆς Λέσβου καὶ τῆς Ρόδου ἀπὸ τοὺς μαθητάς του, ὅταν δὲ οὗτοι τοὺς προσεκόμισαν καὶ ἐδοκίμασεν, ἐπήνησε μὲν καὶ τὰ δύο εἴδη τοῦ οἴνου, προσέθεσεν ὅμως: «ἡδίων ὁ Λέσβιος», ὑποδεικνύων τὴν πρὸς τὸν Θεόφραστον προτίμησίν του. Ἀποθανών, ἐκληροδότησεν εἰς τὸν Θεόφραστον τὴν βιβλιοθήκην του, τοῦ πρότεινε δὲ ἐν τῇ διαθήκῃ τὴν κόρην του ὡς σύζυγον καὶ τὴν φροντίδα τῆς ἀνατροφῆς τοῦ υἱοῦ του. Ὁ Θεόφραστος ἐδέχθη μὲν τὴν βιβλιοθήκην, ἀπέθανεν ὅμως, ὡς φαίνεται, ἄγαμος εἰς ἡλικίαν 85 ἐτῶν τὸ 287 π.Χ., ἀφοῦ ἐπὶ 34 ἔτη προέστη τοῦ Λυκείου, λέγεται δ' ὅτι ἀποθανόντα τὸν προέπεμψαν οἱ Ἀθηναῖοι πεζῇ εἰς τὸν τάφον. Τὴν βιβλιοθήκην τοῦ Ἀριστοτέλους ὁ Θεόφραστος ἐκληροδότησεν εἰς τὸν Νηλέα τὸν Σκήψιον, μετὰ τὸν θάνατον τοῦ ὁποίου ἀπωλέσθη, διασκορπισθεῖσα εἰς πολλούς, τὴν βιβλιοθήκην ὅμως τοῦ Θεοφράστου ἠγόρασεν ὁ περιπατητικὸς φιλόσοφος Ἀπελλικών, ἀπὸ τοῦ ὁποίου περιῆλθεν εἰς τὸν Σύλλαν, ὅστις καὶ τὴν μετέφερεν εἰς Ρώμην, ἐκεῖ δὲ ὁ Ἀνδρόνικος ὁ Ρόδιος ἀντιγράψας τὰ ἔργα του, τὰ ἐδημοσίευσε. Τὴν διαθήκην τοῦ Θεοφράστου διέσωσεν ὁ Διογένης ὁ Λαέρτιος (V, 29). Ὁ Θεόφραστος διῆλθε τὸ πλεῖστον μέρος τῆς ζωῆς του ἐν Ἀθήναις, γενόμενος ἀληθινὸς Ἀθηναῖος, ἂν καὶ κατά τι ἀνέκδοτον μία λαχανοπῶλις τὸν ἀνεγνώρισεν ὡς ξένον ἐκ τῆς προφορᾶς. Ἐξ Ἀθηνῶν ἀπουσίασεν ἐπ' ὀλίγον μόνον, ὅτε ἐπὶ Δημητρίου τοῦ Πολιορκητοῦ κατὰ τὸ 318 π.Χ. διὰ νόμου Σοφοκλέους τοῦ Εὐβουλίδου ἀπηγορεύθη ἐπὶ ποινῇ θανάτου ἡ ἵδρυσις φιλοσοφικῆς σχολῆς ἄνευ ἀδείας τῆς βουλῆς καὶ τοῦ δήμου, ἀλλὰ τὸ ἑπόμενον ἔτος, καταργηθέντος τοῦ νόμου, ὁ Θεόφραστος καὶ οἱ λοιποὶ φιλόσοφοι, οἵτινες ἔφυγον, ἐπανῆλθον εἰς Ἀθήνας. Διὰ τῆς συνδρομῆς τοῦ μαθητοῦ τοῦ Δημητρίου τοῦ Φαληρέως ἀπέκτησε κῆπον, ὅστις ἀπέβη τὸ ἐντευκτήριον τῶν περιπατητικῶν φιλοσόφων, ταχέως δὲ διὰ τῆς εὐρυμαθείας του κατέκτησε τὴν δόξαν, γενόμενος ἀγαπητότατος εἰς τοὺς Ἀθηναίους, οἵτινες τὸν Ἀγνωνίδην κατηγορήσαντα τὸν φιλόσοφον ἐπὶ ἀσεβείᾳ, παρ' ὀλίγον νὰ καταδικάσουν ὡς συκοφάντην, ἀθωώσαντες παμψηφεὶ τὸν Θεόφραστον (Διογ. Λαέρτ. V, 37). Ἀλλὰ καὶ παρὰ τοῦ Κασσάνδρου τῆς Μακεδονίας καὶ τοῦ Πτολεμαίου τῆς Αἰγύπτου ἐτιμᾶτο πολύ. Οἱ μαθηταί του ὑπῆρξαν πάμπολλοι, περίπου δισχίλιοι, κατὰ τὸν Σουΐδαν. Ὡς ἀναφέρει ὁ Κικέρων, ὁ Θεόφραστος περὶ τὸ τέλος τῆς ζωῆς του παρεπονεῖτο, διότι ἡ φύσις ἔκαμε μακρόβια μερικὰ ζῶα περιττὰ καὶ ὄχι τοὺς ἀνθρώπους, οἵτινες θὰ ἐτελειοποίουν τὰς τέχνας καὶ τὰς ἐπιστήμας. Ὁμοίως δὲ καὶ ὁ ἅγιος Ἱερώνυμος ἀναφέρει ὅτι ὁ Θεόφραστος, ὅταν ἐπλησίαζε τὸ τέλος του, εἶπεν ὅτι λυπεῖται, ἐπειδὴ ἀφίνει τὴν ζωήν, μόλις ἤρχισε νὰ γίνεται σοφός. Ἐκ τῶν πλείστων περισωθεισῶν γνωμῶν του καταδεικνύεται ἡ δύναμις τοῦ πνεύματός του, ἡ παρατηρητικότης, ἡ κρίσις καὶ ἡ ὀρθοφροσύνη του. Εἰς τὰς κυρίως φιλοσοφικάς του πεποιθήσεις, δὲν ἀπεμακρύνθη τοῦ διδασκάλου του Ἀριστοτέλους, δὲν ὑπῆρξε δὲ δημιουργικός, συμπληρώσας μόνον εἰς ὡρισμένα σημεῖα τὴν Ἀριστοτελικὴν λογικήν. Ὡς πρὸς τὴν στάσιν του ἀπέναντι τῆς ζωῆς, δὲν περιεφρόνει τὰς ὑλικὰς ἀπολαύσεις, ὡς οἱ Κυνικοί, ἀντιθέτως μάλιστα καὶ πλοῦτον πολὺν ἀπέκτησε καὶ δούλους πολλοὺς εἶχε καὶ πολυτελῶς ἔζη. Ἀλλὰ τὰς ἡδονὰς ὁ φιλόσοφος ἐθεώρει ὡς ἀνάπαυσιν χρήσιμον, παρεδέχετο δ' ὅτι ἡ ἐν μέτρῳ ἡδονὴ καὶ ἀπόλαυσις τῆς ζωῆς ὄχι μόνον συμβιβάζεται μὲ τὸ νόημα τῆς φιλοσοφίας, ἀλλὰ καὶ καθιστᾶ τὸν ἄνθρωπον ἀνώτερον, διότι τοῦ ἐπιτρέπει νὰ αὔξήσῃ τὴν εὐτυχίαν του. Ἐπίσης ἐπρέσβευεν ὅτι ἡ ἀπόλυτος εὐτυχία ἀνήκει μόνον εἰς τὸ θεῖον καὶ ὄχι εἰς τὸ σοφόν, ὅπως παρεδέχοντο οἱ Στωικοί, τὴν φρόνησιν ἐθεώρει ὑπηρέτριαν τῆς σοφίας, ἂν καὶ ἔλεγεν ὅτι ἡ εὐτυχία ὀφείλεται εἰς τὴν τέχνην περισσότερον παρὰ εἰς τὴν φρόνησιν, ἐδίδασκε δὲ τοὺς μαθητάς του νὰ ζοῦν ὡς ἀληθεῖς μὲν φιλόσοφοι, ἀλλὰ καὶ ὡς καλοὶ πολῖται.

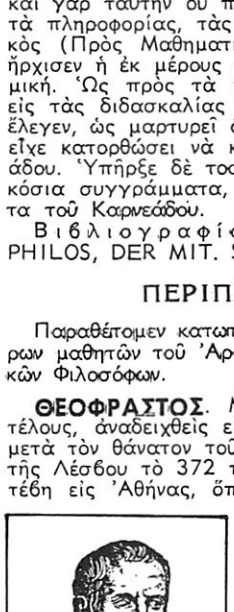

Θεόφραστος

Ἀπὸ ἐπιστημονικῆς ὅμως πλευρᾶς τὸ ἔργον του εἶναι σημαντικώτατον, διότι προσεπάθησε νὰ ἐμβαθύνῃ καὶ νὰ συμπληρώσῃ τὰς ἀριστοτελικὰς μελέτας, ἠσχολήθη δὲ μὲ ὅλους τοὺς κλάδους τῆς σοφίας τῶν χρόνων του. Ἀπὸ τὸν Διογένη τὸν Λαέρτιον διεσώθη κατάλογος τῶν ἔργων του, τὰ ὁποῖα ἀνέρχονται περίπου εἰς 240. Ἠσχολήθη μὲ τὴν λογικήν, μεταφυσικήν, ἠθικήν, γεωμετρίαν, φυτολογίαν, φυσιολογίαν, ποιητικήν, ρητορικήν, μουσικήν, θρησκείαν, θρησκειολογίαν, νομοθεσίαν. Ἰδιαιτέρως δὲ προσέφερε σημαντικὰς ὑπηρεσίας εἰς τὰς φυσικὰς ἰδίως ἐπιστήμας, ἐπεξεργασθεὶς τὰς παρατηρήσεις, αἵτινες συνεκεντρώθησαν ἀπὸ τὸ φυτικὸν καὶ τὸ ζωικὸν βασίλειον κατὰ τὴν ἐκστρατείαν τοῦ Μεγ. Ἀλεξάνδρου εἰς Ἀσίαν, τακτοποιήσας τὸ ὑλικὸν τοῦτο. Καὶ αἱ μὲν περὶ τῶν φυτῶν μελέται του δικαίως τοῦ προσέδωκαν τὸν τίτλον τοῦ πατρὸς τῆς βοτανικῆς, αἱ δὲ περὶ τῶν ζώων παρατηρήσεις του καὶ ἰδίως αἱ περὶ τῆς αἰτίας τῆς ἀλλαγῆς τοῦ χρώματός των, ἐκ τῶν ὁποίων φαίνεται ὅτι ἀντελήφθη τὸν νόμον τῆς προσαρμογῆς πρὸς τὸ γεωφυσικὸν περιβάλλον, ἔθεσαν τὰ θεμέλια τῆς ζωολογικῆς ἐπιστήμης. Σήμερον ἐκ τῶν ἔργων τοῦ Θεοκρίτου ἀπομένουν:

α) «Αἱ περὶ φυτῶν ἱστορίαι», ἐξ 9 βιβλίων, ἔργον καθαρῶς περιγραφικόν, εἰς τὸ ὁποῖον προσπαθεῖ νὰ ταξινομήσῃ τὰ διάφορα χαρακτηριστικὰ τῶν φυτῶν, καθορίζων τὰς μεταξύ των διαφοράς, ὡς καὶ τὴν διὰ τοὺς ἀνθρώπους χρῆσιν των.

β) «Περὶ φυτῶν αἰτιῶν», εἰς 6 βιβλία. Εἰς τὴν πραγματείαν ταύτην, συνέχειαν τῆς προηγουμένης, ὁ Θεόφραστος προσπαθεῖ νὰ ἑρμηνεύσῃ τὰ αἴτια, εἰς τὰ ὁποῖα ὀφείλονται αἱ μεταξύ τῶν φυτῶν διαφοραί, χρησιμοποιῶν τὴν θεωρίαν τῶν τεσσάρων ἀριστοτελικῶν αἰτίων (ὕλη, εἶδος, κινοῦν, τέλος).

γ) «Περὶ λίθων». Τὸ σύγγραμμα τοῦτο θεωρεῖται ἀπόσπασμα μεγαλυτέρου περὶ ὀρυκτολογίας, περιέχει δὲ πολυτίμους πληροφορίας περὶ τῆς ἐπεξεργασίας τῶν λίθων ὑπὸ τῶν ἀρχαίων. Ἐπίσης διεσώθησαν πλεῖστα ἀποσπάσματα ἐκ τῶν κατ' ἐξοχὴν φυσικῶν συγγραμμάτων τοῦ Θεοφράστου περὶ πυρός, περὶ ὀσμῶν, περὶ ἀνέμων, περὶ σημείων, ὑδάτων καὶ πνευμάτων καὶ εὐδιῶν, περὶ κόπων, περὶ ἱδρώτων, περὶ λιποψυχίας.

δ) «Περὶ αἰσθήσεων καὶ αἰσθητῶν». Πραγματεία ἐκ μεγαλυτέρου ἔργου, ἐπιγραφομένου «Φυσικῶν δόξαι». Ἀπετέλει πολύτιμον πηγὴν διὰ τοὺς μετέπειτα μελετητὰς τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας, διότι ἐξ αὐτοῦ παρέλαβον τὰς κυριωτέρας πληροφορίας διὰ τὰς φιλοσοφικὰς διδασκαλίας τῶν παλαιοτέρων φυσικῶν φιλοσόφων, τῶν ὁποίων τὰ ἔργα ἀπωλέσθησαν.

ε) «Χαρακτῆρες», ἐκ 30 κεφαλαίων καὶ ἑνὸς προοιμίου. Εἶναι τὸ γνωστότερον ἐκ τῶν ἔργων τοῦ φιλοσόφου, καίτοι ὑπὸ πολλῶν ἡ γνησιότης του ἠμφεσβητήθη, θεωρούντων τοῦτο ὡς ληφθὲν ἀπὸ τὸ περὶ ἠθῶν σύγγραμμα τοῦ Θεοφράστου. Ὁ φιλόσοφος ἐν αὐτῷ δὲν ἀντέγραψεν ἁπλῶς τοὺς ἀνθρώπους τῶν χρόνων του, ἀλλ' ἐμελέτησε μετὰ προσοχῆς τὰ πρότυπα, τὰ ὁποῖα τοῦ παρουσίαζεν ἡ κοινωνικὴ ζωή, ἠρεύνησε τὴν ψυχικήν των ἰδιοσυστασίαν καὶ ἐδημιούργησεν ὡς ζωγράφος ἀληθεῖς τύπους. Οἱ ἀναλυόμενοι χαρακτῆρες εἶναι: ὁ εἴρων, ὁ κόλαξ, ὁ φλύαρος, ὁ ἀγροῖκος, ὁ φιλάρεσκος, ὁ ἀναιδής, ὁ πολύλογος, ὁ διαδοσίας, ὁ ἀναίσχυντος, ὁ μικρολόγος, ὁ ἀπρεπής, ὁ φορτικός, ὁ ψευδοπρόθυμος, ὁ μωρός, ὁ αὐθάδης, ὁ δεισιδαίμων, ὁ μεμψίμοιρος, ὁ φιλύποπτος, ὁ ἀκάθαρτος, ὁ ὀχληρός, ὁ ματαιόδοξος, ὁ φιλάργυρος, ὁ ἀλαζών, ὁ ὑπερήφανος, ὁ δειλός, ὁ ὀλιγαρχικός, ὁ ὀψιμαθής, ὁ κακολόγος, ὁ φιλοπόνηρος καὶ ὁ αἰσχροκερδής. Οἱ «Χαρακτῆρες» στερεοῦνται περιτέχνου ἐπεξεργασίας καὶ φραστικοῦ πλούτου, ἔχουν ὅμως ἀρχαϊκὴν ἁπλότητα καὶ γυμνὴν ἀκριβολογίαν, διαπνέονται δὲ ἀπὸ μίαν εἰρωνικὴν διάθεσιν, μὴ ἀπέχουσαν πολὺ τῆς περιφρονήσεως καὶ ἐνίοτε τοῦ σαρκασμοῦ.

Διεσώθησαν ἐπίσης καὶ ἀποσπάσματα ἔργων τοῦ Θεοφράστου. Ἐκδόσεις τοῦ Θεοφράστου παλαιότεραι εἶναι: ἡ τοῦ Ἄλδου («EDITIONES PRINCIPES», Βενετία, 1496) καὶ τοῦ Βίμμερ (Τόϋμπνερ, 1854)· εἰδικαὶ δὲ τῶν «Χαρακτήρων»: ἡ ὑπὸ τῆς Φιλολογικῆς Ἑταιρίας τῆς Λειψίας (Τόϋμπνερ, 1898) μετάφρασις μετὰ σχολίων, ἡ τοῦ Καζωμπὼν (1592), τοῦ Ἄστ (1816), τοῦ Ντύμπνερ (1841) καὶ τοῦ Οὐσὶνγκ (1868)· κριτικὴν δὲ τοῦ κειμένου ἔκαμεν ὁ Ντίλς (THEOPHRASTEA», Βερολῖνον, 1883). Μετάφρασιν εἰς τὴν γαλλικὴν μετὰ κριτικῆς τοῦ κειμένου ἐξέδωκεν ὁ Ο. Ναβὰρ (1920), ἐπίσης δὲ καὶ ὁ Λὰ Μπρυγιέρ. Σημαντικὴ εἶναι ἡ μετάφρασις τῶν «Χαρακτήρων» εἰς τὴν γαλλικὴν ὑπὸ τοῦ Ἀδαμαντίου Κοραῆ (Παρίσιοι, 1799), ὅστις ἀποκατέστησε καὶ τὸ κείμενον, ὁ δὲ Διον. Λεονταράκης, μετέφρασε τοὺς «Χαρακτῆρας» εἰς τὴν ἰταλικὴν (Βολωνία, 1830, καὶ Πίζα, 1834). Εἰς τὴν νέαν ἑλληνικὴν τὸ πρῶτον μετεφράσθησαν ὑπὸ τοῦ Δημητρίου Δάρβαρη (Βιέννη, 1795), τελευταία δὲ μετάφρασις εἰς τὴν δημοτικὴν εἶναι ἡ τοῦ Μαρίνου Σιγούρου (ἐκδόσεις Ι. καὶ Π. Ζαχαροπούλου, 1939), μετὰ εἰσαγωγῆς, σημειώσεων καὶ κειμένου. Ν.Ι.Α.

ΣΤΡΑΤΩΝ. Ὁ Φυσικὸς Περιπατητικὸς φιλόσοφος, μαθητὴς καὶ διάδοχος τοῦ Θεοφράστου. Ὠνομάσθη «φυσικὸς» διότι ἠσχολήθη κυρίως μὲ τὴν μελέτην τῶν φυσικῶν ζητημάτων. Ἔγραψε πλεῖστα συγγράμματα καὶ περὶ τῶν ζητημάτων τῆς μετα-

φυσικῆς, τῆς λογικῆς καὶ τῆς ἠθικῆς. Ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ Δημοκρίτου ἡρμήνευσε ἐμπειρικο-φυσιοκρατικῶς τὴν Ἀριστοτελικὴν φιλοσοφίαν καὶ θεωρεῖται ὡς ἱδρυτὴς ἑνὸς φυσιοκρατικοῦ πανθεϊσμοῦ.

ΛΥΚΩΝ. Ἡγέτης τῆς Περιπατητικῆς Σχολῆς ἐπὶ 44 ὅλα ἔτη (272—228), διαδεχθεὶς τὸν Στράτωνα. Ἐγεννήθη περὶ τὸ 300 π.Χ., υἱὸς τοῦ ἐκ Τρωάδος Ἀστυάνακτος. Βιογράφος αὐτοῦ ὑπῆρξεν Ἀντίγονος ὁ Καρύστιος, ἀλλ' ἀποσπάσματα μόνον ἐσώθησαν ἐκ τῆς ἐν λόγω βιογραφίας. Ἐνδιαφέρουσα ὅμως εἶναι ἡ παρὰ Διογένει τῷ Λαερτίῳ διαθήκη τοῦ Λύκωνος. Ἀρχηγὸς γενόμενος τῆς τῶν Περιπατητικῶν Σχολῆς, ὠργάνωσε συμπόσια εὔθυμα καὶ πολυτελῆ, διῆγε δὲ κατὰ τρόπον ἐπιδεικτικόν, φορῶν ἐνδύματα μαλακὰ καὶ ἐμφανίσιμα, καίτοι ὁ βίος οὗτος ἀντέκειτο εἰς τὴν φιλοσοφίαν. Κολακεύων καὶ περιποιούμενος τοὺς βασιλεῖς Εὐμένη καὶ Ἄτταλον, ἐπέτυχε γενναίας χορηγίας ὑπὲρ τῆς Σχολῆς. Οἱ Ἀθηναῖοι ὠφελήθησαν ἀπὸ τὰς συμβουλὰς τοῦ ἀνδρός, ὡς διδασκόμεθα ἀπὸ ἐπιγραφάς. Πλὴν τῶν ἄλλων ἱκανοτήτων του, ὁ Λύκων ἀπέβη φυσιογνωμία εὐρύτερον γνωστή, διὰ τὸ φίλαθλόν του πνεῦμα καὶ διὰ τὴν πρὸς αὐτὸν ἀποδοθεῖσαν ὑπὸ τῶν Ἀμφικτυόνων ἐν Δελφοῖς τιμήν. Ἐν τούτοις βέβαιον εἶναι, ὅτι κατὰ τὴν μακρὰν διεύθυνσιν τῆς Περιπατητικῆς Σχολῆς ὑπ' αὐτοῦ, ἡ φιλοσοφία διῆλθε περίοδον καταπτώσεως, χαρακτηριζομένη ὡς ἐπιδεικτικὴ καὶ εὔθυμος μέχρι παιδαριώδους καταστάσεως. Ἕνεκα τούτου, ὡς παρὰ πάντων ὡμολογήθη παλαιῶν καὶ νεωτέρων, καὶ ὁ Περίπατος ἐπὶ δύο αἰῶνας κατέπεσεν ἐπιστημονικῶς. Καὶ τὰ μνημονευόμενα ἔργα τοῦ Λύκωνος ὡς εὐθυμογραφικὰ χαρακτηρίζονται.

ΚΡΙΤΟΛΑΟΣ. Ἀριστοτελικὸς φιλόσοφος ἐκ Φασήλιδος τῆς ἐν Μ. Ἀσίᾳ Λυκίας, διαδεχθεὶς πιθανῶς ἐν τῇ σχολαρχίᾳ τῆς περιπατητικῆς σχολῆς Ἀρίστωνα τὸν Κεῖον καὶ ἀκμάσας κατὰ τὸν 2ον π.Χ. αἰῶνα. Κατὰ τὸ 155 π.Χ. ἐστάλη μετὰ τοῦ Καρνεάδου, τοῦ Διογένους καὶ ἄλλων φιλοσόφων ὡς πρέσβυς εἰς τὴν Ρώμην παρὰ τῶν Ἀθηναίων, ἵνα ἐπιτύχῃ τὴν ἀπαλλαγὴν ἀπὸ τοῦ ἑξ ἑκατὸν ταλάντων προστίμου, τὸ ὁποῖον ἐπεβλήθη εἰς τὰς Ἀθήνας διὰ τὴν καταστροφὴν τοῦ Ὠρωποῦ. Ἐν Ρώμῃ διδάξας δημοσίᾳ, ὡς καὶ οἱ ἄλλοι συναποσταλέντες μετ' αὐτοῦ φιλόσοφοι, προσείλκυσε τὴν ἐκτίμησιν τῶν Ρωμαίων καὶ παρέμεινεν ἐκεῖ ἐγκύψας ἰδίως εἰς τὴν καλλιέργειαν τῆς ρητορικῆς, ἀπέθανε δὲ εἰς βαθὺ γῆρας. Ὁ Κριτόλαος ἀποτελεῖ ἐξαίρεσιν ἐν τῇ σχολῇ τῶν περιπατητικῶν, μετὰ τὴν ἐπὶ Λύκωνος, σημειωθεῖσαν κατάπτωσιν, διότι διεκρίθη διὰ τὴν πρωτοτυπίαν τῆς διδασκαλίας του, χαράξας ἐν αὐτῇ ἐπιστημονικὴν ὁδὸν ἐν τῇ ἐρεύνῃ τὴν ὁποίαν ἠκολούθησε καὶ ὁ διάδοχός του Δημήτριος ὁ Τύριος. Ὁ Κικέρων ἠρύσθη πολλὰ ἐκ τῶν θεωριῶν τοῦ Κριτολάου περὶ τοῦ ὑπερτάτου ἀγαθοῦ, ἐκ τῶν συγγραμμάτων του ὅμως οὐδὲν ὑπολείπεται (πρβλ. Κικέρωνος DE ORAT, II, 37—155 καὶ 38—160).

ΔΙΟΔΩΡΟΣ ὁ Τύριος. Ἕλλην περιπατητικὸς φιλόσοφος τοῦ 2ου π.Χ. αἰῶνος ἐκ τῆς φοινικικῆς Τύρου καταγόμενος, μαθητὴς τοῦ Κριτολάου, τὸν ὁποῖον, καθ' ἃ ἀναφέρει Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεύς, ἐγκατασταθέντα ἐν Ρώμῃ, διεδέχθη, γενόμενος εἷς τῶν ἀρχηγῶν τῆς Ἀριστοτελικῆς σχολῆς. Ὑπεστήριζεν, ὅπως καὶ ὁ διδάσκαλός του, ὅτι ἡ ψυχὴ σχηματίζεται ἀπὸ τὸν αἰθέρα, ἡ δὲ ἠθικὴ του διδασκαλία στηρίζεται εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ «ἀσχλήτως καὶ καλῶς ζῆν». Ἐπίστευε δηλαδὴ ὅτι εἶναι μὲν ἡ ἀρετὴ τὸ ἄκρον ἀγαθόν, οὐσιαστικὸς ὅμως ὅρος τοῦ ἀγαθοῦ τούτου εἶναι ἡ Ἐλλειψις ὀδύνης καὶ προσεπάθει οὗτος, ἀπομακρυνόμενος τῶν περὶ ἠθικῆς ἀπόψεων τοῦ Ἀριστοτέλους, νὰ συμβιβάσῃ τὰς στωϊκὰς μὲ τὰς ἐπικουρείους δοξασίας.

ΙΕΡΩΝΥΜΟΣ ὁ Περιπατητικός. Βλέπε τόμον 10 σελ. 571 τῆς ἐγκυκλοπαιδείας μας.

ΑΡΙΣΤΩΝ ὁ Κεῖος. Βλέπε τόμον 4, σελὶς 464.

ΚΥΝΙΚΟΙ ΦΙΛΟΣΟΦΟΙ

Ἡ τρίτη μετὰ τοὺς ὀπαδοὺς τοῦ Πλάτωνος (Ἀκαδημεικοὺς) καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους (Περιπατητικοὺς) φιλοσοφικὴ σχολὴ ἡ ἐμφανισθεῖσα εἰς Ἀθήνας μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Σωκράτους εἶναι ἡ ἱδρυθεῖσα ὑπὸ τοῦ μαθητοῦ αὐτοῦ Ἀντισθένους σχολὴ τῶν Κυνικῶν Φιλοσόφων.

Κατωτέρω παρατίθενται αἱ βιογραφίαι καὶ αἱ φιλοσοφικαὶ ἀντιλήψεις τοῦ Ἀντισθένους, τοῦ Κράτητος, τοῦ Δημητρίου, καὶ τοῦ Δημώνακτος.

Αἱ βιογραφίαι τοῦ Διογένους καὶ τῶν λοιπῶν κυνικῶν δημοσιεύονται εἰς τὸ κείμενον τῆς Ἐγκυκλοπαιδείας καὶ εἰς τὰ ἀντίστοιχα ἄρθρα.

ΑΝΤΙΣΘΕΝΗΣ. Ἕλλην φιλόσοφος ἱδρυτὴς τῆς Σχολῆς τῶν Κυνικῶν, γεννηθεὶς τὸ 444 π.Χ. ἐν Ἀθήναις ἐκ πατρὸς Ἀντισθένους καὶ μητρὸς ἐκ Θράκης ἢ κατ' ἄλλους ἐκ Φρυγίας, ἀποθανὼν δὲ τὸ 370. Ὑπῆρξε μαθητὴς τοῦ Γοργίου καὶ ἤνοιξε κατ' ἀρχὰς σχολὴν ρητορικῆς, ἀλλὰ κατόπιν περιῆλθεν εἰς ρῆξιν μὲ τὸν διδάσκαλόν του καὶ τὸν ἐγκατέλειψεν, ὑβρίσας αὐτὸν ὡς καὶ τὸν Ἰσοκράτη. Ὅταν ἀνεφάνη ὁ Σωκράτης, ὁ Ἀντισθένης ἀφωσιώθη εἰς αὐτὸν καὶ ἐγένετο μαθητής του, προσελκυσθεὶς ἀπὸ τὸ ἐπαγωγὸν βεβαίως τῆς διδασκαλίας του καὶ κυρίως τῆς ἠθικῆς, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὸν λιτὸν καὶ ἐγκρατῆ βίον του. καὶ τὸν ἀνεξάρτητον χαρακτῆρα του.

Ὅταν ἀπέθανεν ὁ Σωκράτης, ὁ Ἀντισθένης ἵδρυσε σχολὴν πλησίον τοῦ γυμνασίου Κυνοσάργους, ἐκ τούτου δὲ καὶ διὰ τὸν ἀνέστιον, λιτὸν καὶ ἀφρόντιδα βίον ὃν διῆγον καὶ διὰ τὴν χαρακτηριζομένην ὡς αὐθάδη παρρησίαν καὶ ἀνεξαρτησίαν οἱ ὀπαδοὶ καὶ μαθηταί του — ἐν οἷς Διογένης ὁ Σινωπεὺς καὶ Κράτης ὁ Θηβαῖος — ὠνομάσθησαν Κυνικοί. Ὁ Ἀντισθένης καθυβρίσας τὸν Ἀλκιβιάδη, τὸν δὲ Πλάτωνα Σάθωνα ἀποκαλῶν χλευαστικῶς, κατεφρόνει καὶ τὸν πλοῦτον καὶ πᾶσαν ἐπίδειξιν, ἀλλὰ καὶ τὰς γενικεύσεις καὶ πᾶν ὅ,τι δὲν ἦτο χειροπιαστόν. Ὅ,τι δίδουν αἱ αἰσθήσεις εἶναι ἀληθές, συνεπῶς τὸ ἐπὶ μέρους μόνον. Γενικαὶ ἰδέαι, ὡς ὀντότητες, δὲν ὑπάρχουν. «Ἵππον μου ὁρῶ, ἔλεγε χαρακτηριστικῶς, ἱππότητα δὲ οὐχ ὁρῶ». Εἶναι λοιπὸν ὁ πρῶτος διατυπώσας σαφῶς αἰσθησιαρχικὴν θεωρίαν. Ἐν τῇ ἀρνήσει δὲ οἱασδήποτε ὀντότητος εἰς τὰς γενικὰς ἰδέας εἶναι πρόδρομος τῶν ὀνοματιστῶν (μομιναλιστῶν) τοῦ μεσαίωνος. Ἀπέδιδε κυρίαν καὶ ἀποκλειστικὴν σημασίαν εἰς τὴν πρᾶξιν, κατειρωνευόμενος τὰς θεωρίας καὶ τὰς συζητήσεις καὶ ἀντιγωμίας, προερχομένας κατ' αὐτὸν ἐξ ἀσυνεννοησίας, διότι εἶχε τὴν γνώμην καὶ τὴν διεκήρυσσεν, ὅτι κάθε ἔννοια μόνον ἓν πρᾶγμα δηλοῖ, ὅταν δὲ οἱ ἄνθρωποι διαφωνοῦν σημαίνει ὅτι δὲν ὁμιλοῦν διὰ τὸ ἴδιον πρᾶγμα. Δι' αὐτὸ καὶ δὲν εὕρισκε νὰ ἔχουν λόγον τινὰ οἱ ὁρισμοί. Κάθε πρᾶγμα εἶναι αὐτὸ ποὺ εἶναι καὶ τὸ δηλοῖ κανεὶς ὀνομάζων αὐτό, ὅταν εἶναι ἁπλοῦν, ὅταν δὲ εἶναι σύνθετον παρατάσσων τὰ ὀνόματα τῶν ἁπλῶν στοιχείων ἐξ ὧν σύγκειται.

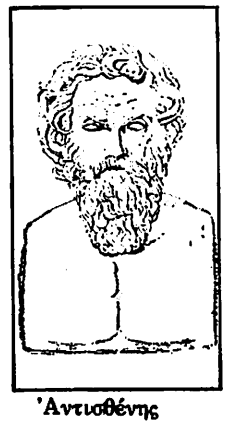

Ἀντισθένης

Ἡ αἰσθησιαρχικὴ καὶ χονδροκόπου τινὸς ἐμπειρισμοῦ μετέχουσα ἀντίληψις αὐτὴ περὶ τῶν πραγμάτων τοῦ κόσμου ἔρχεται εἰς ἐκφανῆ ἀντίθεσιν μὲ τὰς λεπτὰς ἀναλύσεις καὶ τὰς περὶ ἰδεῶν θεωρίας τοῦ Πλάτωνος καὶ τῶν μαθητῶν του. Ὁ Ἀντισθένης κυριώτερον προορισμὸν τῆς φιλοσοφίας ἐθεώρει τὴν ἠθικήν· ἐπ' αὐτῆς δὲ ἡ διδασκαλία του ἦτο ἐξ ἴσου ἁπλῆ καὶ θετική. Ἡ γνῶσις δὲν εἶναι αὐτοσκοπός. Μέσον εἶναι πρὸς ἐξασφάλισιν τῆς εὐδαιμονίας. Πρέπει νὰ ὑπηρετήσῃ τὴν ἀρετήν, ἡ ὁποία, κατ' αὐτόν, ἀρκεῖ πρὸς εὐδαιμονίαν. Καὶ εἶναι, ὅπως ἐδίδαξε καὶ ὁ Σωκράτης, διδακτὴ ἡ ἀρετή. Ἀλλὰ διὰ νὰ διδαχθῇ δὲν ἔχει ἀνάγκην συλλογισμῶν καὶ ἀναλύσεων («οὔτε λόγων πολλῶν, οὔτε μαθήσεως δεομένην») Οὔτε ἔχει ἀνάγκην νὰ συμπεριφέρεται συμφώνως πρὸς τοὺς νόμους ὁ ἐνάρετος ἄνθρωπος, ἀρκεῖ ν' ἀφήσῃ τὴν φύσιν αὐτοῦ νὰ ἐκδηλωθῇ ἐλευθέρως καὶ ἀνεπηρεάστως ἀπὸ ἐξωτερικῆς βίας ἢ πλάνης καὶ ἀπὸ ἐσωτερικοῦ πάθους. Πῶς δὲ ἀποκτᾶ τις ἀνεξαρτησίαν ἀπὸ τοῦ ἔξω κόσμου; Περιορίζων τὰς ἐκ τῆς ζωῆς ἀπαιτήσεις του ὥστε οὐδενὸς ἢ ἐλαχίστου νὰ ἔχῃ ἀνάγκην. Ἡ ἀκολασία, ἡ τρυφή, ἡ καλαπέρασις εἶναι παράγοντες δυστυχίας. Διὰ ν' ἀσφαλισθῇ καὶ δὲ ἐκ τῆς κακῆς ἐπηρείας τῶν παθῶν πρέπει νὰ τὰ χαλιναγωγῇ καὶ νὰ ἐθισθῇ εἰς πᾶσαν στέρησιν καὶ ἀντιξοότητα. Ἡ ἀληθινὴ ἀρετή, ἔλεγε, δὲν ἔχει ἀνάγκην ἀπὸ τίποτε. Οὔτε νόμων ἀνάγκην ἔχει ὁ σοφὸς κατὰ κρίσιν ἑαυτοῦ ὢρῶν καὶ φερόμενος. Οἱ νόμοι εἶναι διὰ τοὺς πολλούς, τοὺς μετρίους, ὄχι διὰ τοὺς ἐκλεκτούς. Γενικῶς ἐπρέσβευεν ἰδέας κοσμοπολιτικάς, ἐθεώρει ἀπαμάκρυνσιν ἐκ τοῦ φυσικοῦ τὴν διαίρεσιν τῶν ἀνθρώπων εἰς ἔθνη ἀντιμαχόμενα. Καὶ κατὰ τὴν ἀποστροφὴν πρὸς οἱανδήποτε ἀνάμιξιν εἰς τὴν πολιτικήν, ὁ Ἀντισθένης ὑπῆρξεν ἀναρχικός, ὡς θὰ ἐλέγομεν σήμερον, καθὼς καὶ εἰς τὰς ἐλευθερίους περὶ γάμου, ἔρωτος καὶ οἰκογενείας ἀντιλήψεις του. Πρότυπον καὶ ἔμβλημα τῆς σχολῆς καὶ προστάτην ὁ Ἀντισθένης εἶχεν ἀνακηρύξει τὸν Ἡρακλέα.

Τὰς ἰδέας αὐτὰς ὁ Ἀντισθένης ἐδίδασκε μετὰ δεινότητος λόγου καὶ ὄφους χαριεστάτου. Εἶχε φήμην ρήτορος δεινοῦ, ἀντιπαραβαλλόμενος πρὸς τὸν Ἰσοκράτη, καὶ ἡ γλῶσσα του ἐπηνεῖτο ὡς κανὼν ἀττικῆς καλλιεπείας. Ἀλλὰ κυρίως ἡ πνευματώδης ἐποιμολογία του καὶ ἡ καυστικότης τῶν ἀπαντήσεών του ἦσαν παροιμιώδεις. Παραδίδονται πολλοὶ λόγοι αὐτοῦ μαρτυροῦντες διστικὴν σοφίαν καὶ πνεῦμα ὀξύτατον. Εἴς τινα ὅστις τὸν ἠρώτησε τί γυναῖκα νὰ νυμφευθῇ, ὡραίαν ἢ ἄσχημον, ἀπήντησεν ὅτι ἂν νυμφευθῇ ὡραίαν θὰ τὴν ἔχῃ «κοινήν», ἐὰν δὲ ἄσχημον «ποινήν».

Ἄλλοτε πάλιν ἀκούσας ὅτι φθονεροί τινες τὸν ἐπήνουν, ἐξέφρασε τὸν φόβον μήπως ἔκαμε τίποτε κακόν. Ἐφαρμόζων τὰς περὶ ἐγκρατείας καὶ ἀνεπιδειξίας θεωρίας του, περιεφέρετο ἀνυπόδητος, μὲ ἐφθαρμένον τρίβωνα, μὲ ἕνα σακκούλι εἰς τὸν ὦμον καὶ ῥάβδον ἀνὰ χεῖρας, ἀκολουθούμενος ἀπὸ τοὺς ὀλίγους μαθητάς του ἐξωθοῦντας, ὡς ὁ Διογένης, ἔτι περαιτέρω αὐτοῦ τὴν περιφρόνησιν πρὸς πᾶσαν ἄνεσιν καὶ πρὸς πάντα κοινωνικὸν ἢ ἄλλον δεσμὸν καὶ τύπον.

Ἔγραψεν ἔργα πολλὰ ρητορικὰ καὶ φιλοσοφικά, ἠθικὰ ἰδίως. Ἐκ τῶν λεγομένων τοῦ Διογένους ὑπάρχει ἡ πληροφορία ὅτι τὰ ἔργα του ἐπλήρουν δέκα τόμους.

ΔΙΟΓΕΝΗΣ ὁ Κυνικός. Βλέπε τόμον 8, σελὶς 226 τῆς Ἐγκυκλοπαιδείας μας (ἐκ παραδρομῆς εἰς τὸ τέλος τοῦ ἀνωτέρω ἄρθρου τοῦ τόμου 8 περὶ Διογένους, γίνεται παραπομπὴ εἰς τὸν τόμον «Τὸ Ἀρχαῖο Ἑλληνικὸν Πνεῦμα», καὶ συνεπῶς τὰ

σχετικὰ μὲ τὸν Διογένην περιλαμβάνονται εἰς τὸ ἄρθρον Διογένης τοῦ τόμου 8 τῆς ἐγκυκλοπαιδείας μας).

ΚΡΑΤΗΣ ὁ Θηβαῖος. Ἐπιφανὴς κυνικὸς φιλόσοφος, υἱὸς τοῦ Ἀσκώνδα, γεννηθεὶς ἐν Θήβαις καὶ ἀκμάσας περὶ τὰ 330 π.Χ. Ὑπῆρξεν ὁ σπουδαιότερος μαθητὴς τοῦ Διογένους, ἀπηλλαγμένος ὅμως τῆς ἀναισχυντίας αὐτοῦ, ὡς καὶ τῆς ἀποτομότητος τοῦ Ἀντισθένους. Ἡ οἰκογένειά του ὑπῆρξε πλουσία, αὐτὸς ὅμως ἔζη πενιχρῶς, διότι κατά τινας διέτειμεν ὅλην τὴν περιουσίαν του εἰς τοὺς πτωχούς, κατ' ἄλλους ἔρριψε τὰ χρήματά του εἰς τὴν θάλασσαν καὶ κατ' ἄλλους κατέθηκε ταῦτα εἰς τραπεζίτην μὲ τὴν ἐντολὴν νὰ παραδώσῃ οὗτος ταῦτα εἰς τὰ τέκνα μόνον ἐὰν δὲν φιλοσοφήσουν, καθ' ὅσον οἱ φιλόσοφοι δὲν ἔχουσιν ἀνάγκην χρημάτων. Καίπερ δυσειδὴς καὶ κυφός, ἐνέπνευσεν ἔρωτα εἰς τὴν ἐξ εὐγενῶν τῆς Θράκης καταγομένην Ἱππαρχίαν, ἣν καὶ ἐνυμφεύθη ἐπὶ τῇ συμφωνίᾳ νὰ ἀκολουθήσῃ αὐτὴ τὸν βίον του. Εἰσήρχετο ἀπρόσκλητος εἰς τὰς οἰκίας, δι' ὃ καὶ «θυρεπανοίκτης» προσωνομάσθη, ἐλέγχων μετὰ περισσῆς πραότητος καὶ διὰ τοῦτο τῆς κοινῆς συμπαθείας τυγχάνων, ἐλέγετο δὲ ὅτι πολλοὶ ἐπέγραφον εἰς τὰς θύρας των: «Εἴσοδος Κράτητι, ἀγαθῷ δαίμονι». Πλειστάκις ἐπεσκέφθη τὰς Ἀθήνας. Εἶναι ὁ τελευταῖος ἔνδοξος ἀντιπρόσωπος τῆς κυνικῆς φιλοσοφίας, ὑπῆρξε δὲ διδάσκαλος τοῦ στωικοῦ Ζήνωνος. Ἔγραψε πολλὰ ἔργα καὶ στίχους, ἐπιστολάς, τραγωδίας φιλοσοφικοῦ περιεχομένου καὶ μικρὰ ποιήματα.

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ὁ Κυνικός. Ἕλλην φιλόσοφος τοῦ 1ου μ.Χ. αἰῶνος. Ἐδίδασκεν ὅτι τὸ μόνον ἀγαθὸν εἰς τὸν κόσμον εἶναι ἡ ἀρετή, διὰ τὴν ἀπόκτησιν τῆς ὁποίας ἐπιβάλλεται ἡ αὐτάρκεια ὄχι μόνον ἡ ὑλική, ἀλλὰ καὶ ἡ πνευματική. Οὕτω, ἐκτὸς τῶν ὑλικῶν ἀπολαύσεων πρέπει νὰ παύσῃ ὁ ἄνθρωπος ἐπιδιώκων τὴν φήμην, τὴν δόξαν, τὴν σοφίαν καὶ τὰς γνώσεις, ἀρκούμενος εἰς ὅσα στοιχειωδῶς καὶ ἐκ τῆς πείρας διδάσκεται. Ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τῶν ἀπόψεών του αὐτῶν, ἦτο ὁ Δημήτριος ὁ Κυνικὸς κατηγορηματικός, χρησιμοποιῶν γλῶσσαν ἄνευ φραγμοῦ, βωμολοχῶν, ὑβρίζων καὶ περιπαίζων τοὺς πάντας, μὴ φειδόμενος οὐδὲ αὐτῶν τῶν αὐτοκρατόρων Νέρωνος καὶ Βεσπασιανοῦ, ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τῶν ὁποίων ἔζησε. Τοῦτο ἔγινεν ἀφορμὴ νὰ ὑποστῇ διωγμοὺς καὶ ἐξορίας, τοὺς ὁποίους ὅμως ὑφίστατο μὲ ἀπάθειαν, χωρὶς νὰ παραπονῆται καὶ χωρὶς νὰ ἐπιζητῇ βελτίωσιν τῆς θέσεώς του. Ὁ Σενέκας τὸν ἀνέφερε συχνὰ χαρακτηρίζων αὐτὸν ὡς μεγάλον φιλόσοφον.

ΔΗΜΩΝΑΞ. Κύπριος φιλόσοφος, ζήσας ἐν Ἀθήναις, κατὰ τὸν 2ον μ.Χ. αἰ. Ὁ Λουκιανὸς ἀφιέρωσεν εἰδικὴν πραγματείαν εἰς αὐτόν, ὑπὸ τὸν τίτλον «Δημώνακτος βίος», εἰς τὴν ὁποίαν μεγάλως ἐπαινεῖ αὐτόν. Κατήγετο ἐξ εὐγενοῦς οἰκογενείας, προτιμήσας τὸν λιτὸν καὶ ἀπέριττον βίον τοῦ κυνικοῦ, ἐγένετο δὲ μαθητὴς τῶν Ἀγαθοβούλου, Δημητρίου, Ἐπικτήτου καὶ Τιμοκράτους τοῦ Ἡρακλείτου. Ὁ Δημώναξ, ἂν καὶ κατατάσσεται εἰς τοὺς κυνικοὺς φιλοσόφους, ὅμως εἶναι μᾶλλον ἐκλεκτικός, διότι «φιλοσοφίας εἶδος οὐχ ἓν ἀποτεμόμενος, ἀλλὰ πολλὰ εἰς ταὐτὸ καταμίξας, οὐ πάνυ τι ἐξέφαινε τίνι αὐτῶν ἔχαιρεν», ὁ ἴδιος δ' ἔλεγε: «Σωκράτην μὲν σέβω, θαυμάζω δὲ Διογένην, καὶ φιλῶ Ἀρίστιππον». Εἰς τὴν καθ' ἡμέραν ζωὴν του ἦτο ὡς πρὸς τὸ ἦθος σωκρατικὸς καὶ ὡς πρὸς τὸν τρόπον τῆς διαίτης κυνικός. Παρίσταται ὑπὸ τοῦ Λουκιανοῦ πρᾶος, φαιδρός, ἀκέραιος, μετριόφρων καὶ ἐλευθερόστομος, διὰ τὴν δημοτικότητά του δὲ κατηγορήθη ὡς ἄθεος, ἀλλὰ διὰ τῆς ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ δήμου ἀπολογίας του, προὐκάλεσε τὸν θαυμασμὸν καὶ τὴν ἐκτίμησιν τῶν Ἀθηναίων τόσον, ὥστε ὅταν διήρχετο, οἱ ἄρχοντες ὑπηγείροντο καὶ ἐσιώπων. Χαρακτηριστικὸν τοῦ μεγάλου σεβασμοῦ τῶν Ἀθηναίων πρὸς τὸν Δημώνακτα, ἀλλὰ καὶ τοῦ χαρακτῆρος αὐτοῦ, εἶναι τὸ ἀκόλουθον ἐπεισόδιον: Κάποτε εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ δήμου, ἐξερράγη σοβαρὰ ἔρις μεταξὺ ἀντιφρονούντων, ἡ ὁποία ἐγενικεύθη. λαβοῦσα χαρακτῆρα στάσεως. Τότε μεταξὺ τῶν ἐριζόντων ἐνεφανίσθη ὁ Δημῶναξ καὶ ἡ ἔρις ἐκόπασε διὰ μιᾶς, πάντες, δὲ ἡσύχασαν καὶ ἐσιώπων. Κατόπιν αὐτοῦ ὁ Δημῶναξ, ἰδὼν τοὺς Ἀθηναίους ὁμονοοῦντας, ἀπεχώρησε χωρὶς νὰ εἴπῃ λέξιν. Εὐδαίμονα ἐθεώρει τὸν ἐλεύθερον, ὅστις οὔτε ἐλπίζει τι, οὔτε φοβεῖται, κατεπολέμει δὲ τοὺς πρὸς ἐπίδειξιν καὶ οὐχὶ ἀληθῶς φιλοσοφοῦντας. Σώζονται πλεῖστα ἀποφθέγματά του, ἐξ ὧν καταδεικνύεται τὸ σπιθηροβόλον καὶ φιλοσοφημένον πνεῦμα του. Ἀπέθανεν ὑπερεκατοντούτης, εἰς δὲ τοὺς ἐρωτῶντας τί παραγγέλλει περὶ τῆς ταφῆς του, ἀπήντησε κυνικώτατα: «μὴ πολυπραγμονῆτε, ἡ ὀδμὴ με θάψει». Οἱ Ἀθηναῖοι ὅμως τὸν ἐκήδευσαν μεγαλοπρεπῶς, τὸν δὲ λίθον, ἐφ' οὗ συνήθιζε νὰ κάθηται πρὸς ἀνάπαυσιν, ἐτίμησαν ὡς ἱερόν.

N.I.A.

ΚΥΡΗΝΑΙΟΙ ΦΙΛΟΣΟΦΟΙ

Παρατίθενται κατωτέρω αἱ βιογραφίαι δύο ἐκ τῶν κυριωτέρων φιλοσόφων τῆς λεγομένης Κυρηναϊκῆς Σχολῆς, ἤ ἄλλως. Ἡδονιστικῆς, ἤτοι τοῦ Ἀριστίππου, μαθητοῦ τοῦ Σωκράτους καὶ τοῦ ἐγγονοῦ τοῦ Ἀριστίππου, ἐπίσης ὀνομαζομένου.

ΑΡΙΣΤΙΠΠΟΣ. Ὁ πρεσβύτερος. Ὁ Ἱδρυτὴς τῆς Κυρηναϊκῆς λεγομένης φιλοσοφικῆς σχολῆς (435—356 π. Χ.). Ἐγεννήθη εἰς τὴν Κυρήνην τῆς Β. Ἀφρικῆς, ἐκ πατρὸς Ἀριτάδου, εὐπόρου ἐμπόρου. Ἐν τῇ πατρίδι του ἀκόμη ερισκόμενος, ἐπεδόθη εἰς φιλοσοφικὰς μελέτας, γνωρίσας τὴν διδασκαλίαν τοῦ Πρωταγόρου. Κατόπιν, εἰς ἀνδρικὴν ἤδη ἡλικίαν καὶ ἔχων συγκεκροτημένας φιλοσοφικὰς ἀντιλήψεις, ἦλθεν εἰς τὰς Ἀθήνας, παρακολουθήσας τὴν διδασκαλίαν τοῦ Σωκράτους, μὲ τὸν ὁποῖον ὁ Ξενοφῶν τὸν παρουσιάζει εἰς τὰ «Ἀπομνημονεύματα» ἀναπτύσσοντα τὰς ἡδονιστικὰς δοξασίας του ἐν διαλόγῳ πρὸς τὸν Σωκράτη, ἀναπτύσσοντα τὴν ἀνάγκην τῆς ἐγκρατείας. Μετὰ τὴν καταδίκην καὶ τὸν θάνατον τοῦ Σωκράτους, ὁ Ἀρίστιππος ἐπεσκέφθη πολλὰς ἑλληνικὰς πόλεις, κηρύσσων τὰς θεωρίας του καὶ διατρίβων εἰς αὐλὰς διαφόρων τυράννων καὶ ἀντὶ ἀμοιβῆς, πρῶτος αὐτὸς ἐκ τῶν μαθητῶν τοῦ Σωκράτους, διδάξας ἐπὶ χρήμασιν. Ἐζήτει δὲ ὑπερβολικὰ δίδακτρα, καὶ πρός τινα πατέρα ὁδηγήσαντα πρὸς αὐτὸν τὸν υἱον του καὶ εἰποντα ὅτι μὲ ὅσα ἐζήτει ὁ φιλόσοφος ἠδύνατο νὰ ἀγοράσῃ ἓν ὑποζύγιον, ὁ Ἀρίστιππος ἀπήντησεν: «Ἀγόρασε λοιπὸν διὰ νὰ ἔχῃς δύο ὑποζύγια!», ἐννοῶν καὶ τὸν ἀμόρφωτον υἱόν του. Γενικῶς ἀναφέρεται ὡς ἑτοιμόλογος καὶ εὐθύμου χαρακτῆρος, κατηγορεῖται ὅμως ὑπὸ πολλῶν ὡς κόλαξ «κύων βασιλικός», κατὰ Διογένη, καὶ εὐκολοπροσάρμοστος «χρόνῳ καὶ τόπῳ», κατὰ Σουΐδαν. Ὑπὸ Διογένους δὲ τοῦ Λαερτίου, ἀναφέρεται καὶ ἄλλο ἐπεισόδιον τοῦ Ἀριστίππου, πεσόντος εἰς τοὺς πόδας τοῦ τυράννου τῶν Συρακουσῶν Διονυσίου, διὰ νὰ τὸν δυσωπήσῃ ὑπὲρ φίλου του· εἰς τοὺς κατηγορήσαντας αὐτὸν διὰ τὴν ταπείνωσιν αὐτήν, ἀπήντησε: «Δὲν εἶμαι ἐγὼ ὁ αἴτιος τῆς ταπεινώσεως αὐτῆς, ἀλλὰ ὁ Διονύσιος, ὅστις τὰ ὦτα τὰ ἔχει εἰς τὰ γόνατα». Ἐγκατασταθεὶς εἰς τὴν πατρίδα του ὁ Ἀρίστιππος, ἵδρυσε φιλοσοφικὴν σχολήν, Κυρηναϊκὴν ἐπικληθεῖσαν, διδάσκων ἐπὶ χρήμασι τοὺς νέους καὶ διάγων τρυφηλῶς, λοιδορούμενος ὡς ἐκ τούτου ὅτι «πολυτελῶς ὀψωνεῖ καὶ ὅτι κέκτηται οἶνον παλαιὸν καὶ ἑταίρας». Ὁ πυρὴν τῆς διδασκαλίας του εἶναι ἡ διαπίστωσις ὅτι ἡ μὲν ἡδονή, φύσει εὐάρεστος οὖσα, ἀποτελεῖ ἀγαθόν, τὸ δὲ ἄλγος, φύσει δυσάρεστον ὄν, ἀποτελεῖ κακόν. Ὕψιστος λοιπὸν σκοπὸς τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἡ ἡδονὴ καὶ εἰς αὐτὸν τὸν σκοπὸν πρέπει νὰ κατατείνωσιν ὅλαι αἱ πράξεις ἡμῶν. Ὡς πρὸς τὸν καθορισμὸν τῆς ἡδονῆς, ὑπάρχει παρὰ τῷ Ἀριστίππῳ ἡ πρὸς τὰς σωματικὰς ἡδονὰς καὶ ὑλικὰς ἀπολαύσεις προτίμησις, χωρὶς νὰ παραβλέπεται τελείως καὶ ἡ σημασία τῶν ψυχικῶν καὶ πνευματικῶν ἀπολαύσεων. Λόγω τοῦ ἰδανικοῦ της ἡ φιλοσοφία τοῦ Ἀριστίππου ἀπεκλήθη «ἡδονιστική», «κυρηναϊκὴ» δὲ ἡ σχολὴ του ἐκ τῆς πατρίδος του. Ἔργα τοῦ Ἀριστίππου δὲν διεσώθησαν, πέντε δὲ ἐπιστολαί, ἀποδιδόμεναι εἰς αὐτόν, θεωροῦνται ὑποβολιμαῖαι. Παραδίδεται ὅμως ὅτι ἔγραψε διαλόγους. ὅπως καὶ ὁ Πλάτων, κατ' ἄλλους μὲν 6, κατ' ἄλλους δὲ 25, ἐξ ὧν καὶ μερικοί, ὡς ὁ «Περὶ τοῦ Λαΐδος κατόπτρου» ἐλαφροῦ πως περιεχομένου.

ΑΡΙΣΤΙΠΠΟΣ. Ὁ Νεώτερος. Ἔγγονος τοῦ πρεσβυτέρου ἐκ τῆς θυγατρός του Ἀρήτης, ἥτις ἐκ τοῦ πατρός της διδαχθεῖσα τὴν ἡδονικὴν φιλοσοφίαν, τὴν ἐδίδαξεν εἰς τὸν υἱόν της, διὰ τοῦτο ἀποκληθέντα Μητροδίδακτον. Διεδέχθη τὴν μητέρα του εἰς τὴν σχολαρχίαν τῆς Κυρηναϊκῆς σχολῆς. Προήγαγε καὶ διέδωκε τὴν ἡδονικὴν φιλοσοφίαν τοῦ πάππου του, συστηματοποιημένην ἤδη ὑπὸ τοῦ ἰδίου.

ΦΙΛΟΣΟΦΟΙ ΤΗΣ ΜΕΓΑΡΙΚΗΣ ΚΑΙ ΕΡΕΤΡΙΑΚΗΣ ΣΧΟΛΗΣ

Κατωτέρω παρατίθενται αἱ βιογραφίαι καὶ αἱ φιλοσοφικαὶ γνῶμαι καὶ ἀπόψεις τῶν κυριωτέρων φιλοσόφων τῆς Μεγαρικῆς καὶ τῆς συγγενοῦς πρὸς αὐτὴν Ἐρετριακῆς σχολῶν.

ΕΥΚΛΕΙΔΗΣ. Ἕλλην φιλόσοφος ἐκ Μεγάρων, καὶ διὰ τοῦτο Μεγαρικὸς ἐπικληθείς. Ἐπειδὴ διετέλεσε καὶ μαθητὴς τοῦ Σωκράτους ἐπονομάζεται καὶ Σωκρατικός. Ἔζησεν ἀπὸ τοῦ 450—380 π.Χ., ἀνεδείχθη δὲ καὶ ἱδρυτὴς ἱδ.ας σχολῆς, οἱ ὁπαδοὶ τῆς ὁποίας ἀπεκλήθησαν κατ' ἀρχὰς Μεγαρικοί, ἔπειτα δὲ ἐριστικοὶ καὶ διαλεκτικοί. Ὁ Αὖλος Γέλλιος εἰς τὰς «Ἀττικὰς νύκτας», διέσωσε τὴν εἴδησιν ὅτι τόσον πιστὸς μαθητὴς τοῦ Σωκράτους ἦτο ὁ Εὐκλείδης, ὥστε καὶ μετὰ τὴν κήρυξιν τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου, ὁπότε οἱ Μεγαρεῖς ἐτάχθησαν μετὰ τῶν ἐχθρῶν τῶν Ἀθηναίων, ἤρχετο λίαν πρωΐαν εἰς τὰς Ἀθήνας, διὰ νὰ διαμένῃ πλησίον τοῦ Σωκράτους καὶ ἀπήρχετο τὴν ἑσπέραν μετημφιεσμένος εἰς γυναῖκα. Ὁ σύνδεσμός του μετὰ τοῦ Πλάτωνος ἦτο τόσον στενός, ὥστε ὁ Πλάτων μετὰ τὴν καταδίκην τοῦ Σωκράτους, ἐζήτησε μετὰ τῶν λοιπῶν συμμαθητῶν του καταφύγιον καὶ παρηγορίαν πλησίον τοῦ Εὐκλείδου εἰς τὰ Μέγαρα. Εἰς τὸν «Φαίδωνα» τοῦ Πλάτωνος, ἀναφέρεται ὡς συντροφεύσας τὸν Σωκράτη ἐν τῷ δεσμοτηρίῳ κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς θανατικῆς του ἐκτελέσεως. Ὁ πρόλογος τοῦ «Θεαιτήτου» ἀποτελεῖ τιμητικὴν ἀφιέρωσιν τοῦ διαλόγου τούτου εἰς τὸν Εὐκλείδην, διότι ἐν αὐτῷ ἀναφέρεται ὅτι ὁ διάλογος ὁ γενόμενος μεταξὺ τοῦ Θεαιτήτου καὶ τοῦ Σωκράτους, κατεγράφη ὑπὸ τοῦ παραστάντος κατ' αὐτὸν Εὐκλείδου. Διὰ τῆς πλασματικῆς ταύτης εἰδήσεως, εἶναι προφανὲς ὅτι ὁ Πλάτων ἤθελησε νὰ συνδέσῃ τὴν μνήμην τοῦ Εὐκλείδου μὲ τὴν μνήμην τοῦ Σωκράτους. Ἐπειδὴ ὁ μνημονευθεὶς διάλογος ἐγράφη κατὰ τὸ 367, ὁ Βιλαμόβιτς εἰκάζει ὅτι ὁ Εὐκλείδης ἦτο ἀκόμη εἰς τὴν ζωὴν κατὰ τὸ ἔτος ἐκεῖνο. Τοῦτο ὅμως δὲν φαίνεται πιθανὸν καὶ δὲν συμβιβάζεται μὲ τὰς λοιπὰς περὶ τοῦ Εὐκλείδου χρονολογικὰς εἰδήσεις. Ὁ Σλάϊερμάχερ ἐξέφερε τὴν γνώμην, ὅτι οἱ ἐν σελ. 248 τοῦ «Σοφιστοῦ» μνημονευόμενοι «φίλοι τῶν εἰδῶν», τῶν ὁποίων τὰς ἀντιλήψεις καταπολεμεῖ ὁ Πλάτων, εἶναι ὁ Εὐκλείδης καὶ οἱ ὁπαδοί του. Ἀλλ' ὁ Βιλαμόβιτς λίαν ὀρθῶς ἀντιπαρετήρησεν ὅτι δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀναφέρεται ἡ πολεμικὴ ἐκείνη εἰς τὸν Εὐκλείδην, διότι οὐδόλως εἶναι βεβαιωμένον ὅτι οὗτος παρεδέχετο πολλότητα ἰδεῶν. Ὁ Βιλαμόβιτς φρονεῖ ὅτι ἐπὶ τοῦ Εὐκλείδου εἶχον ἀσκήσει ἰσχυ-

Εὐκλείδης ὁ Μεγαρικός.

ρὰν ἐπίδρασιν αἱ ἀντιλήψεις τοῦ Πλάτωνος καὶ ὅτι τοὺς δύο τούτους ἄνδρας συνέδεε θερμὴ φιλία. Ἐξ ἀρχαίων μαρτυριῶν, τὰς ὁποίας μᾶς παρέχουν ὁ Πλούταρχος καὶ ὁ Στοβαῖος, μανθάνομεν ὅτι διεκρινετο ὁ Εὐκλείδης δι' ἐξαιρετικὴν τοῦ ἤθους πραότητα: «Εὐκλείδης τοῦ ἀδελφοῦ πρὸς αὐτὸν ἐκ διαφορᾶς εἰπόντος, ἀπολοίμην εἰ μή σε τιμωρησαίμην, ἐγὼ δέ, φήσας, ἀπολοίμην εἰ μή σε πείσαιμι, διέτρεψε παραχρῆμα καὶ μετέθηκεν» (Πλουτάρχ. «Ἠθικά», ἔκδ. Βερν., τόμ. 3, 202, 23). («Ὁ Εὐκλείδης, ὅταν ὁ ἀδελφός του κατόπιν κάποιας διαφορᾶς τοῦ εἶπεν ὅτι «εὔχομαι νὰ ἐξολοθρευθῶ ἐὰν δὲν σὲ τιμωρήσω», αὐτὸς τοῦ ἀπήντησε «καὶ ἐγὼ εὔχομαι νὰ ἐξολοθρευθῶ ἐὰν δὲν σὲ μεταπείσω». Τοιουτοτρόπως ἀμέσως τὸν ἔκαμε νὰ μεταμεληθῇ καὶ νὰ ἀλλάξῃ γνώμην) (βλ. Στοβαίου Ἄνθολ. 84, 15). Κατὰ μαρτυρίαν τοῦ Διογένους τοῦ Λαερτίου, ἔγραψεν ἓξ διαλόγους: «Διαλόγους δὲ συνέγραψεν ἕξ, Λαμπρίαν, Αἰσχίνην, Φοίνικα, Κρίτωνα, Ἀλκιβιάδην, Ἐρωτικόν» (Διογ. Λαερτ. 2, 108). Ἐκ τῶν συγγραμμάτων του οὐδὲν λείψανον διεσώθη. Δυνάμεθα νὰ εἰκάσωμεν ὅτι οἱ διάλογοί του θὰ ἐγράφησαν κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 4ου αἰῶνος κατὰ μίμησιν τῶν πλατωνικῶν.

Τὸ φιλοσοφικὸν σύστημα τοῦ Εὐκλείδου ἀποτελεῖ προσπάθειαν συνδυασμοῦ τῶν δοξασιῶν τῆς Ἐλεατικῆς σχολῆς μὲ τὰς ἀντιλήψεις τὰς διδαχθείσας ὑπὸ τοῦ Σωκράτους καὶ τοῦ Πλάτωνος. Κατὰ μαρτυρίαν τοῦ Διογένους τοῦ Λαερτίου (2, 106), ὁ Εὐκλείδης ἠσχολεῖτο καὶ μὲ τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Παρμενίδου καὶ τὰ Παρμενίδεια μετεχειρίζετο. Ὁ ἀριστοτελικὸς φιλόσοφος Ἀριστοκλῆς ὁ Μεσσήνιος, μᾶς παρέχει (βλέπε Εὐσεβίου Εὐαγγ. προπαρ. 14, 17, 1) τὰς ἀκολούθους περὶ τῶν δοξασιῶν τοῦ Εὐκλείδου πληροφορίας: «Τὸ ὂν ἓν εἶναι καὶ τὸ ἕτερον μὴ εἶναι μηδὲ γεννᾶσθαί τι μηδὲ φθείρεσθαι μηδὲ κινεῖσθαι τὸ παράπαν». (Τὸ ὂν εἶναι ἓν καὶ πᾶν τὸ διάφορον ἀπὸ τὸ ὂν οὐδεμίαν ἔχει ὕπαρξιν. Δὲν ὑπάρχει ἀπολύτως καμμία οὔτε ὕπαρξις οὔτε φθορὰ οὔτε κίνησις). Ὡς ἐξάγεται ἐκ μαρτυρίας τοῦ Διογένους τοῦ Λαερτίου, ἐταύτιζε τὸ ἐναίον ὂν τῶν Ἐλεατῶν μὲ τὸ ἀγαθὸν τοῦ Σωκράτους καὶ τοῦ Πλάτωνος: «Οὗτος ἓν τὸ ἀγαθὸν ἀποφαίνετο πολλοῖς ὀνόμασι καλούμενον· ὁτὲ μὲν γὰρ φρόνησιν, ὁτὲ δὲ θεὸν καὶ ἄλλοτε νοῦν καὶ τὰ λοιπά. Τὰ δ' ἀντικείμενα τῷ ἀγαθῷ ἀνήρει μὴ εἶναι φάσκων». («Ὁ Εὐκλείδης διετύπωνε τὴν γνώμην ὅτι τὸ ἀγαθὸν εἶναι ἕν, τὸ ὁποῖον ὃν ἀποκαλεῖται διὰ πολλῶν ὀνομασιῶν. Διότι ἄλλοτε τὸ ὀνομάζουν φρόνησιν, ἄλλοτε θεόν, ἄλλοτε νοῦν καὶ τοῦ ἀποδίδουν καὶ ἄλλας ὀνομασίας. Ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα ἀποτελοῦν ἀντίθεσιν πρὸς τὸ ἀγαθὸν τὰ ἐκήρυττεν ὡς ἀνύπαρκτα, λέγων ὅτι δὲν ὑπάρχουν).

Ἐκ πρώτης ὄψεως φαίνεται παράδοξος ἡ εἰς τὰ ἀνωτέρω ἀποσπάσματα διατυπουμένη ἀντίληψις συμφώνως πρὸς τὴν ὁποίαν τὸ μὴ ἀγαθόν, ἤτοι τὸ κακόν, κηρύσσεται ἀνύπαρκτον καὶ ταυτίζεται μὲ τὸ μὴ ὄν, Ὁ Γκόμπερτζ λίαν ὀρθῶς παραλληλίζει πρὸς τὰς ἀντιλήψεις ταύτας τοῦ Εὐκλείδου τὴν δοξασίαν τοῦ Αὐγουστίνου, ὅστις ἐχαρακτήριζε τὸ κακὸν ὡς στέρησιν τοῦ ἀγαθοῦ. Ἡ νεωτέρα φιλοσοφία τῆς αἰσιοδοξίας διδάσκει ἐπίσης ὅτι τὸ κακὸν ἔχει μόνον φαινομενικὴν ὕπαρξιν. Εἰς τὴν νεωτέραν βιολογίαν, ἥτις ἐγκρίνει τὴν θεωρίαν τῆς ἐξελίξεως, πολλάκις ἠθικὸν θεωρεῖται ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἐξασφαλίζει τὴν σταθερότητα καὶ διάρκειαν τῆς ζωῆς. Οἱ Δαρβινισταὶ ἐν τῇ προσπαθείᾳ των, παρατηρεῖ ὁ Γκόμπερτζ, νὰ παραγάγουν τὴν ἠθικὴν ἀπὸ τὴν βιολογίαν, δὲν δυσκολεύονται νὰ θεωρήσουν ὡς ἠθικὰς ἐκείνας τὰς βιολογικὰς ἰδιότητας, αἱ ὁποῖαι ἐξασφαλίζουν τὴν ἐπιβίωσιν τῶν ὄντων κατὰ τὸν περὶ ὑπάρξεως ἀγῶνα. Οὕτω καὶ ὁ Εὐκλείδης πᾶν τὸ συντελοῦν εἰς τὴν ὁλοκλήρωσιν τῆς ὑπάρξεως τὸ ἐθεώρει ὡς ὄν, πᾶν δὲ τὸ βλαπτικὸν ὡς μὴ ὄν.

Ὁ Εὐκλείδης εἶχεν ἀσχοληθῆ καὶ μὲ τὸ πρόβλημα τῆς λογικῆς. Ὁ Διογένης ὁ Λαέρτιος (2, 107), ἀναφέρει τὰ ὁκόλουθα: «Ταῖς τε ἀποδείξεσιν ἐνίστατο οὐ κατὰ λήμματα, ἀλλὰ κατ' ἐπιφοράν. Καὶ τὸν διὰ παραβολῆς λόγον ἀνήρει, λέγων ἤτοι ἐξ ὁμοίων αὐτὸν ἢ ἐξ ἀνομοίων συνίστασθαι. Καὶ εἰ μὲν ἐξ ὁμοίων περὶ αὐτὰ δεῖν μᾶλλον ἢ οἷς ὁμοιά ἐστιν ἀναστρέφεσθαι· εἰ δ' ἐξ ἀνομοίων παρέλκειν τὴν παράθεσιν». (Καὶ ἀντέκρουε τὰς ἀποδείξεις ἐπιτιθέμενος οὐχὶ κατὰ τῶν προτάσεων, αἵτινες λαμβάνονται ὡς βάσεις τῆς ἀποδείξεως, ἀλλὰ κατὰ τοῦ συμπεράσματος. Καὶ ἀνέτρεπε τὸν συλλογισμὸν τὸν καταρτιζόμενον ἐπὶ τῇ βάσει συγκρίσεως στηριζομένης εἰς ὁμοίας περιπτώσεις. Ἔλεγε δὲ ὅτι ὁ συλλογισμὸς οὗτος σύγκειται ἢ ἐξ ὁμοίων ἢ ἐξ ἀνομοίων περιπτώσεων. Καὶ ἂν μὲν σύγκειται ἐξ ὁμοίων, πρέπει νὰ περιορισθῶμεν εἰς αὐτὰ τὰ ἴδια τὰ πράγματα χωρὶς νὰ ἐκταθῶμεν καὶ εἰς τὰ πράγματα, τὰ ὁποῖα παρουσιάζουν μόνον ἁπλῆν ὁμοιότητα. Ἐὰν δὲ σύγκειται ἐξ ἀνομοίων, ἡ σύγκρισις εἶναι ὅλως περιττή).

Ὁ Εὐκλείδης ἐστρέφετο προφανῶς κατὰ τοῦ ἀναλογικοῦ συλλογισμοῦ, ὅστις ἀφορμώμενος ἀπὸ μίαν μερικὴν τῶν ἀντικειμένων ὁμοιότητα, ἐπεκτείνει ταύτην περαιτέρω τῶν δεδομένων. Ἀπήτει, μὲ τὴν ἀκαμψίαν, ἥτις διακρίνει τοὺς λογικευομένους νὰ μείνωμεν ἐπάνω εἰς τὰ δεδομένα καὶ νὰ μὴ τὰ ὑπεροπτῶμεν δι' αὐθαιρέτων γενικεύσεων. Πάντα ταῦτα καταδεικνύουν ὅτι παρ' ὅλην του τὴν πλησίασιν πρὸς τὸν Πλάτωνα, δὲν κατώρθωσε νὰ ἀπαλλαγῇ ἀπὸ τὴν ἀκαμψίαν τοῦ λογικισμοῦ, τὸν ὁποῖον εἶχε κληρονομήσει ἀπὸ τοὺς Ἐλεάτας. Διὰ τοῦτο κατέληξε τὸ σύστημά του νὰ γίνῃ ἄκαρπος ἐριστικὴ διαλεκτική. Ὁ Τίμων ἔσκωψε τὴν ἐριστικήν του ταύτην διάθεσιν διὰ τῶν στίχων: «Ἀλλ' οὐ μοι τούτων φλεδόνων μέλει... οὐδ' ἐριδάντεω Εὐκλείδου, Μεγαρεῦσιν ὃς ἔμβαλε λύσσαν ἐρισμοῦ». («Ἀλλὰ δὲν λογαριάζω αὐτοὺς τοὺς φλύαρους... οὔτε τὸν ἐριστικὸν Εὐκλείδην, ὁ ὁποῖος ἔσπειρεν εἰς τὴν ψυχὴν τῶν Μεγαρέων τὴν λύσσαν τῆς ἐριστικῆς συζητήσεως).

Πραγματικῶς ἡ ὑπ' αὐτοῦ ἱδρυθεῖσα μεγαρικὴ σχολὴ ἐφρόντισε νὰ τελειοποιήσῃ τὴν ἄκαρπον ἐριστικὴν δεξιοτεχνίαν. Μαθητής του ὑπῆρξεν ὁ περίφημος κατασκευαστὴς σοφισμάτων Εὐβουλίδης, ὅστις ἤσκησεν ἀδιάλλακτον πολεμικὴν κατὰ τοῦ Ἀριστοτέλους.

Κ. Δ. Γεωργούλης

ΣΤΙΛΠΩΝ. Ἐπιφανὴς φιλόσοφος τῆς Μεγαρικῆς σχολῆς, τῆς ὁποίας ὑπῆρξεν ἀρχηγός. Ἐγεννήθη εἰς Μέγαρα καὶ ἔζησεν αὐτόθι μέχρι βαθυτάτου γήρατος καὶ σχεδὸν καθ' ὅλην τὴν ζωήν του. Ἤκμασε κατὰ τὰ τέλη τοῦ 4ου καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ 3ου π.Χ. αἰῶνος. Ὁ Διογένης ὁ Λαέρτιος (Β. 113—120) ἀναφέρει, ὅτι ἦτο μαθητὴς τοῦ ἱδρυτοῦ τῆς Μεγαρικῆς σχολῆς Εὐκλείδου, ὅστις ἔζη εἰσέτι τὸ 360 π.Χ. Τοῦτο ὅμως δὲν φαίνεται νὰ εἶναι ἀληθές. Πιθανώτερον εἶναι, ὅτι ὑπῆρξε μαθητὴς τῶν Μεγαρικῶν τῆς μετὰ τὸν Εὐκλείδην γενεᾶς. Βέβαιον εἶναι, ὅτι ἤκουσε τὸν Διογένην τὸν κυνικόν, ὅστις καὶ ἐπηρέασε τὴν φιλοσοφίαν του, καὶ τὸν Θεόφραστον. Κατὰ τὸν Διογένην Λαέρτιον (Β. 113) ἦτο «πολιτικότατος» καὶ δεινότατον διαλεκτικὸς καὶ τὸ κῦρος του τοσοῦτον, ὥστε ὡς ἀρχηγὸς τῆς Μεγαρικῆς σχολῆς ἀνήγαγεν αὐτὴν εἰς ἀκμὴν καὶ ἐπέτυχε τὴν εἰς αὐτὴν προσχώρησιν πολλῶν ἐπιφανῶν φιλοσόφων ἐκ τῶν ἄλλων σχολῶν. «Τοσοῦτον εὑρεσιολογία καὶ σοφιστεία προῆγε τοὺς ἄλλους, ὥστε μικροῦ δεῆσαι πᾶσαν τὴν Ἑλλάδα ἀφορῶσαν εἰς αὐτὸν μεγαρίσαι». Ὁ αὐτὸς ἀναφέρει, ὅτι ἐξωρίσθη ὑπὸ τοῦ Ἀρείου Πάγου ἐκτὸς τῶν Ἀθηνῶν, διότι ἠρνεῖτο τὴν θεότητα τῆς Ἀθηνᾶς. Ἐξ ὅλων τῶν ἐκ τῆς ἀρχαιότητος σχετικῶν πληροφοριῶν προκύπτει ὅτι ἐθαυμάζετο καὶ ἐτιμᾶτο ἐξαιρετικῶς παρ' ὅλων διὰ τὸ ἦθος του καὶ τὸν χαρακτῆρα του, καὶ τὴν ἀνωτέραν ἠθικὴν προσωπικότητά του. Ὁ Πλούταρχος ἐπαινεῖ τὴν πραότητά του καὶ τὴν μετριοπάθειάν του καὶ ὁ Διογένης Λαέρτιος λέγει, ὅτι ἦτο «ἀφελὴς καὶ ἀνεπίπλαστος πρό τε τὸν ἰδιώτην ἐνθε ος».

Εἰς τὴν φιλοσοφίαν του, διαμορφωθεῖσαν καὶ ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς φιλοσοφίας τῶν κυνικῶν, ἔχεται σταθερῶς τοῦ ἐλεατισμοῦ τῆς Μεγαρικῆς Σχολῆς καὶ ἀρνεῖται τὸ γίγνεσθαι καὶ πᾶσαν κίνησιν. Τὸ ὄν, κατ' αὐτόν, εἶναι ἕν, ἀδιαίρετον, ἀγέννητον καὶ ἀθάνατον. Πηγὴ τῆς ἀληθοῦς γνώσεως εἶναι μόνον ὁ λόγος. Ἐπὶ πλέον ἦτο πολέμιος τῆς θεωρίας τῶν ἰδεῶν. Ὡσαύτως ἠρνεῖτο τὴν δυνατότητα τῆς συνδέσεως ὑποκειμένου καὶ κατηγορουμένου καὶ συνεπῶς καὶ πασῶν τῶν προτάσεων (τῶν συνθετικῶν προτάσεων κατὰ τὸν Κάντ) ἐκτὸς τῶν ἐπὶ τῆς ταυτότητος ὑποκειμένου καὶ κατηγορουμένου βασιζομένων, αἱ ὁποῖαι ὅμως καταλήγουν εἰς τὴν ταυτολογίαν καὶ δὲν προάγουν τὴν γνῶσιν. Ἡ ἐπίδρασις τῆς φιλοσοφίας τῶν κυνικῶν εἶναι ἰσχυροτέρα εἰς τὸ πεδίον τῆς ἠθικῆς του. Τὸ ὕψιστον ἀγαθόν, κατ' αὐτόν, εἶναι ἡ ἀπάθεια τῆς ψυχῆς. Ἡ ἀνεξαρτησία ἀπὸ παντὸς ἐξωτερικοῦ, δηλονότι ἡ πνευματικὴ καὶ ἠθικὴ ἐλευθερία, ἡ αὐτάρκεια τοῦ σοφοῦ, ἡ ὑπερτάτη αὐτὴ ἀρχὴ τῆς φιλοσοφίας τῶν κυνικῶν, εἶναι τὸ ἰδεῶδες του. Ὁ Στίλπων ὑπῆρξε διδάσκαλος ἐπιφανῶν φιλοσόφων καὶ δὴ τοῦ Ζήνωνος, τοῦ ἱδρυτοῦ τοῦ στωϊκισμοῦ.

Ν. Κορκοφίγκας

ΑΛΕΞΙΝΟΣ. Ἠλεῖος φιλόσοφος, μαθητὴς τοῦ Εὐβουλίδου, ἀκμάσας περὶ τὸ 300—270 π.Χ. καὶ ἀνήκων εἰς τὴν μεγαρικὴν φιλοσοφικὴν αἵρεσιν, ἡ ὁποία ἐπὶ τῆς ἐποχῆς του εἶχε καταστήσει ἄγονος καὶ ἐριστική, ὥστε νὰ εὐχαριστῆται μὲ ἔξυπνα, ἀλλὰ χωρὶς ἀξίαν σοφίσματα. Τὸν Ἀλεξῖνον διὰ τὴν ἐριστικήν του διάθεσιν εἶχον ἐπονομάσει «Ἐλεγξῖνον». Κανένα ἔργον του δὲν διεσώθη, ἐκτὸς ἀπὸ ἕνα μόνον ἀπόσπασμα, εἰς τὸ ὁποῖον παρωδεῖ τὴν ἀπόδειξιν τοῦ στωϊκοῦ Ζήνωνος διὰ τὴν λογικότητα τοῦ κόσμου.

ΔΙΟΔΩΡΟΣ ὁ Κρόνος. Φιλόσοφος διαλεκτικός, γεννηθεὶς εἰς τὴν πόλιν Ἴασον τῆς Καρίας. Ἔζησε κατὰ τὸν 3ον π.Χ. αἰῶνα ἐν Ἀλεξανδρείᾳ παρὰ Πτολεμαίῳ τῷ Σωτῆρι. Ἐγένετο ὀπαδὸς τῆς θεωρίας τῆς Μεγαρικῆς Σχολῆς, συνδυαζούσης τὴν περὶ Ἠθικῆς διδασκαλίαν τοῦ Σωκράτους μετὰ τῆς δοξασίας τῶν Ἐλεατῶν καὶ διδασκούσης, ὅτι ἓν μόνον εἶναι τὸ ἀληθὲς ἄμα καὶ ἀγαθόν, ὅπερ περιστατικῶς καλεῖται Θεός, νοῦς κλπ. Τὴν θεωρίαν των ταύτην οἱ τῆς Μεγαρικῆς Σχολῆς ὑποστήριζον διὰ σοφιστικῆς διαλεκτικῆς. Καὶ ὁ Διόδωρος εἰς ταύτην κυρίως ἠσχολήθη καὶ διέπρεψεν, ἐπεκλήθη δ' ὕστερον καὶ Ἐριστικὸς καὶ ἐγένετο διδάσκαλος τῆς διαλεκτικῆς. Τοῦ Διοδώρου μαθηταὶ ἐγένοντο πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ ὁ Ζήνων ὁ Κιτιεύς, ὁ Ἀρκεσίλαος, ὁ διαλεκτικὸς Φίλων κ.ἄ. Κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ μαθητοῦ αὐτοῦ Φίλωνος, ὁ Διόδωρος ἐκληροδότησε τὴν διαλεκτικὴν αὐτοῦ εἰς τὰς πέντε θυγατέρας του. Περὶ τῆς μεγάλης ἱκανότητος αὐτοῦ ὡς διαλεκτικοῦ μαρτυροῦν ὁ Κικέρων καὶ Σέξτος ὁ Ἐμπειρικός. Ἔργα τοῦ Διοδώρου δὲν ἐσώθησαν. Μίαν μόνον συγγραφὴν αὐτοῦ μνημονεύει Διογένης ὁ Λαέρτιος.

ΜΕΝΕΔΗΜΟΣ (350—278 ἢ 275 π.Χ.). Ἕλλην φιλόσοφος, γεννηθεὶς ἐν Ἐρετρίᾳ καὶ ἱδρυτὴς τῆς ἐρετριακῆς σχολῆς. Μολονότι εὐγενοῦς καταγωγῆς, εἰργάσθη ὡς κτίστης καὶ σκηνοποιὸς μέχρις ὅτου ἀπεστάλη μετὰ μικρᾶς στρατιωτικῆς δυνάμεως εἰς τὰ Μέγαρα, ἔνθα συνεδέθη διὰ στενῆς φιλίας μετὰ τοῦ ἐκ Φλιοῦντος Ἀσκληπιάδου. Ἠκολούθησε βραδύτερον τὰ μαθήματα τοῦ Στίλπωνος καὶ εἶτα τοῦ ἐν Ἠλείᾳ Φαίδωνος, ἐπιστρέψας δὲ ἐν Ἐρετρίᾳ, ἵδρυσε τὴν ἐκεῖ σχολήν. Ἔλαβε σημαντικὸν μέρος εἰς τὰς πολιτικὰς ὑποθέσεις τῆς πόλεως κατὰ τὴν ἐποχὴν τῶν Διαδόχων τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου καὶ ἀπεστάλη ὡς πληρεξούσιος πρέσβυς εἰς τὰς αὐλὰς τοῦ Πτολεμαίου, τοῦ Λυσιμάχου καὶ τοῦ Δημητρίου Πολιορκητοῦ. Ἡ φιλία του ὅμως μὲ τὸν υἱὸν τοῦ Δημητρίου Ἀντίγονον

Γονατᾶν, τὸν κατέστησεν ὕποπτον καὶ ἠναγκάσθη νὰ καταφύγῃ εἰς τὸν ναὸν τοῦ Ἀμφιαράου ἐν Ὠρωπῷ καὶ εἶτα παρὰ τῷ Ἀντιγόνῳ, εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ ὁποίου λέγεται ὅτι καὶ ἀπέθανεν ἐκ λύπης. Ὁ Ἀθήναιος ἀναφέρει ὅτι ὁ Μενέδημος ἦτο πλατωνικός, ἀλλὰ τὸ πιθανώτερον εἶναι ὅτι ἀνήκει εἰς τὴν μεγαρικὴν σχολήν, ὡς διατελέσας μαθητὴς τοῦ Στιλπωνος, ὡς ἐλέχθη. Ὡς πρὸς τὴν θεωρίαν του στερούμεθα πηγῶν, διότι δὲν ἔγραψε τίποτε καὶ οἱ ἀρχαῖοι εἶχον συγκεχυμένας ἐντυπώσεις περὶ τῆς διδασκαλίας του. Κατὰ Διογένην τὸν Λαέρτιον, ὁ Μενέδημος δὲν ἐδέχετο ταυτότητα τοῦ Καλοῦ μετὰ τοῦ Ὠφελίμου, δὲν ἀνεγνώριζε δὲ ὡς ἀληθείας παρὰ τὰς ἁπλᾶς καὶ καταφατικὰς προτάσεις. Εἶχεν ὑιοθετήσει πλήρως τὴν ἑνότητα τοῦ ὄντος τῶν Ἐλεατῶν. Ἡ ἐρετριακὴ σχολὴ ἔπαυσεν ὑφισταμένη μετὰ βραχεῖαν ζωήν.

ΣΤΩΙΚΟΙ ΦΙΛΟΣΟΦΟΙ

Παρατίθενται κατωτέρω αἱ βιογραφίαι, αἱ φιλοσοφικαὶ θεωρίαι καὶ αἱ γνῶμαι τῶν κυριωτέρων ἐκπροσώπων τῆς Στωικῆς Σχολῆς.

ΖΗΝΩΝ. Ὁ Κιτιεύς. Εἶναι ἱδρυτὴς τῆς Στωικῆς Σχολῆς. Υἱὸς τοῦ Μνασέου, ἐκ τῆς πόλεως Κιτίου τῆς Κύπρου, ἐγεννήθη ἐν Κιτίῳ τὸ 342 π.Χ. καὶ ἀπέθανε τὸ 270 ἐν Ἀθήναις. Κατὰ τὰς περὶ τοῦ προσώπου καὶ τοῦ βίου αὐτοῦ πληροφορίας Διογένους τοῦ Λαερτίου καὶ ἄλλων, ὁ Ζήνων ὑπῆρξε χαρακτηριστικὸς τύπος φιλοσόφου τῶν μεταριστοτελικῶν χρόνων. Μετερχόμενος κατ' ἀρχὰς τὸ ἐπάγγελμα τοῦ ἐμπόρου, ὅπως καὶ ὁ πατήρ του, λέγεται ὅτι κατὰ ἓν ταξιδιόν του πρὸς ἐμπορίαν διὰ τὰς Ἀθήνας, ἐναυάγησε παρὰ τὰς ἀκτὰς τῆς Ἀττικῆς καὶ ἀπολέσας μετὰ τῶν ἐμπορευμάτων, τὰ ὁποῖα συνώδευε, καὶ ὁλόκληρον τὴν περιουσίαν του, ἔσωσε μόνον τὴν ζωήν. Φθάσας ἐν ἐσχάτῃ ἐνδείᾳ εἰς Ἀθήνας, καὶ ἐπιδοθεὶς ἔκτοτε μετὰ ζήλου εἰς τὴν μελέτην τῆς φιλοσοφίας, εὗρε τόσον μεγάλην παρηγορίαν εἰς αὐτήν, ὥστε λέγεται ὅτι ἀνεφώνησε μετ' ἀνακουφίσεως: «Νῦν εὐπλόηκα, ὅτε νεναυάγηκα!». (Διογ. Λαέρτ. VII, 4).

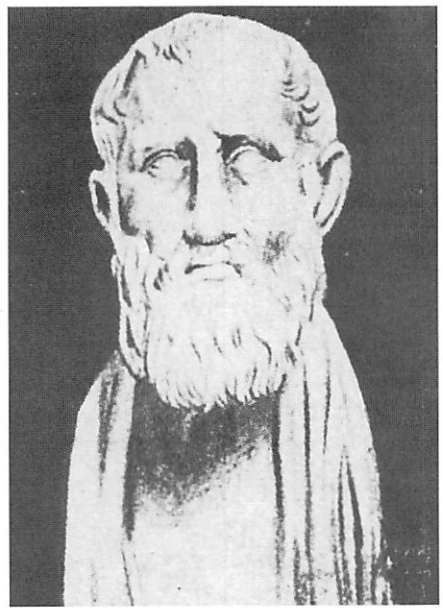

Ζήνων ὁ Κιτιεύς.

Εἰς τὴν ἐνασχόλησιν μὲ τὴν φιλοσοφίαν παρωρμήθη ἀπὸ τὴν ἀνάγνωσιν τῶν «Ἀπομνημονευμάτων» τοῦ Ξενοφῶντος, ἐξ ἧς ἀπεκόμισε ζωηρὰν εἰκόνα τῆς μεγάλης ὑποβλητικῆς φυσιογνωμίας τοῦ Σωκράτους. Κατ' ἀρχὰς προσεκολλήθη εἰς τὸν κυνικὸν φιλόσοφον Κράτητα καὶ ἤκουσε τὴν διδασκαλίαν του, ἐπειδὴ δὲ κατὰ τὸ διάστημα αὐτὸ συνέγραψε τὸ πρῶτον ἔργον του ὑπὸ τὸν τίτλον «Πολιτεία», τὸ ὁποῖον πολυειδῶς ἐπεκρίθη ὑπὸ τῶν ἀντιφρονούντων πρὸς τὸν Κράτητα φιλοσόφων, ἐλέχθη σκωπτικῶς περὶ αὐτοῦ ὅτι τὸ ἔργον τοῦτο ἔγραψεν ὁ Ζήνων «ἐπὶ τῆς τοῦ κυνὸς οὐρᾶς», ὑπὸ τὴν ἔμπνευσιν δηλαδὴ τοῦ Κυνικοῦ ἐκείνου. Μετ' οὐ πολὺ ὅμως αἰσθανθεὶς ἀποστροφὴν πρὸς τὴν εὐτελῆ ζωὴν τῶν Κυνικῶν γενικῶς καὶ εὑρίσκων ἀνεπαρκῆ καὶ πενιχρὰν τὴν διδασκαλίαν τοῦ Κράτητος, ἐστράφη πρὸς τὸν Μεγαρικὸν Στίλπωνα, ἀπὸ τὸν ὁποῖον εἰς μάτην ὁ Κράτητος ἐπεχείρησε νὰ τὸν ἀποσπάσῃ, ἐν τέλει δὲ ἠκροάσθη τῆς διδασκαλίας τοῦ ἀκαδημικοῦ Ξενοκράτους, καὶ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ξενοκράτους ἤκουσε τὸν ἐπίσης ἀκαδημικὸν Πολέμωνα.

Εἴκοσιν ἔτη διήρκεσαν αἱ παρὰ τοῖς ἀνωτέρω φιλοσόφοις σπουδαί του. Ἐπειδὴ δὲ καθ' ὅλον αὐτὸ τὸ διάστημα οὔτε τῶν Κυνικῶν, οὔτε τῶν Μεγαρικῶν, οὔτε τῶν Ἀκαδημικῶν αἱ θεωρίαι ἱκανοποίουν τὴν δίψαν του πρὸς γνῶσιν τῆς ἀληθείας, ἀπεφάσισε νὰ ἱδρύσῃ ἰδίαν φιλοσοφικὴν σχολήν. Ὡς τόπον διδασκαλίας ἐξέλεξε τὴν ὑπὸ τοῦ Πεισιάνακτος κτισθεῖσαν καὶ ὑπὸ τοῦ διασήμου ζωγράφου Πολυγνώτου διὰ ζωγραφιῶν διακοσμηθεῖσαν, διὰ τοῦτο δὲ Ποικίλην καλουμένην, στοάν. Ἐντεῦθεν βραδύτερον ἐκλήθησαν οἱ μαθηταί του Στωικοὶ ἢ «οἱ ἀπὸ τῆς Στοᾶς», ἐνῶ κατ' ἀρχὰς ἐκαλοῦντο ἐκ τοῦ ὀνόματος τοῦ διδασκάλου των Ζηνώνειοι, τὰ δὲ δύο πρῶτα ἐκεῖνα ὀνόματα ἀπεδόθησαν ἔκτοτε καὶ εἰς πάντας τοὺς κατὰ τοὺς μετέπειτα χρόνους ὀπαδοὺς τῆς στωικῆς φιλοσοφίας.

Ὡς ἀναφέρεται ὑπὸ τῶν ἀρχαίων, ὁ Ζήνων κατ' ἀρχὰς ἐδίδασκε περιπατῶν ἐν τῇ στοᾷ καὶ ἀκολουθούμενος ὑπὸ τῶν μαθητῶν του, ὡς ὁ Ἀριστοτέλης. Ἀλλ' οἱ μαθηταί του ἦσαν ἐν ἀρχῇ ὀλίγοι. Ὅτε δὲ κατόπιν ἐπληθύνθησαν, ἐδίδασκεν ἐπισήμως ἀπὸ βήματος, ἔχων κατέναντι αὐτοῦ τοὺς μαθητάς του. Τὸ ὕφος του κατὰ τὴν διδασκαλίαν ἐστερεῖτο γλαφυρότητος καὶ ὁ λόγος του ἐστερεῖτο ἀκριβείας καὶ γραμματικῆς ὀρθοεπείας. Τοῦ κατελογίζετο ἰδιαιτέρως ὑπὸ τῶν ἀρχαίων ὅτι δὲν ἐκυριολέκτει εἰς τὴν χρῆσιν τῶν λέξεων, ἀλλ' ἐσχημάτιζε, παρὰ τοὺς κανόνας τῆς γλώσσης, καὶ ἐχρησιμοποίει ὅλως νέας λέξεις, ὅτι «ἐκαινοτόμει τοῖς ὀνόμασιν», ὡς λέγει ὁ Γαληνός. Ἐπεκρίνετο ἐπίσης ὑπὸ τῶν Μεγαρικῶν καὶ ἰδίᾳ ὑπὸ τοῦ τελευταίου διδασκάλου του Πολέμωνος, ὅτι οὐδὲν νέον προσέφερεν εἰς τὴν φιλοσοφίαν, ἀλλ' ἐσφετερίζετο ἁπλῶς τὰ δόγματα ἄλλων φιλοσόφων, προβάλλων αὐτὰ ὡς ἴδια καὶ ὅτι ἐπεδίωκε νὰ καλύπτῃ τὸν σφετερισμὸν αὐτὸν μὲ τὸ νὰ τὰ προσφέρῃ εἰς τοὺς μαθητάς του ὑπὸ γλωσσικὴν μεταμφίεσιν, δηλαδὴ μὲ λέξεις τῆς ἰδίας του ἐπινοίας. Εἰς τὴν ἐπίκρισιν αὐτὴν ὁ Πολέμων κάμνει ἕνα κακόβουλον ὑπαινιγμὸν κατὰ τοῦ Ζήνωνος, ἀποβλέπων εἰς τὸ γεγονὸς ὅτι εἰς τὴν γενέτειράν του Κίτιον ἦσαν ἐγκατεστημένοι καί τινες Φοίνικες ἔποικοι, καὶ ὅτι ἐπομένως οὗτος ὑπέστη τὴν ἐπίδρασιν αὐτῶν εἰς τὸν χαρακτῆρα καὶ εἰς τὴν γλῶσσαν του. Οὕτω, ὡς ἀναφέρει Διογένης ὁ Λαέρτιος (VII, 25), ὁ Πολέμων εἶπεν εἰς αὐτόν: «Οὐ λανθάνεις, ὦ Ζήνων, ταῖς κηπαίαις παρεισρέων θύραις, καὶ τὰ δόγματα κλέπτων, φοινικικῶς μεταμφιεννύς», δηλαδή: «Δέν μᾶς διαφεύγεις τὴν προσοχήν, Ζήνων, ὅτι εἰσέρχεσαι λάθρα ὡς κλέπτης διὰ τῶν κηπαίων (ὀπισθίων) θυρῶν καὶ κλέπτεις τὰ δόγματα τῶν φιλοσόφων καὶ πωλεῖς ἔπειτα αὐτὰ μετημφιεσμένα εἰς φοινικικὸν ἔνδυμα».

Παρ' ὅλα ταῦτα, ὁ Ζήνων ἔσχε πολλοὺς μαθητὰς καὶ ἡ διδασκαλία του εἶχε βαθεῖαν ἀπήχησιν εἰς τὰς ψυχάς των, εἰς τοῦτο δὲ συνετέλεσε κυρίως ἡ ἠθικὴ ἐπιβολή, ἣν ἤσκει ἐπ' αὐτῶν ἡ μεγάλη ἠθικὴ προσωπικότης του. Ὅλαι αἱ περὶ αὐτοῦ εἰδήσεις τῶν ἀρχαίων συμφωνοῦν ἐπὶ τοῦ σημείου αὐτοῦ. Ἐξαίρονται ἰδίως ἡ ἀνιδιοτέλειά του, ἡ λιτότης του, ἡ ἀξιοπρεπὴς καὶ προσηνὴς ἅμα πρὸς πάντας στάσις του καὶ ἡ παροιμιώδης καταστᾶσα ἐγκράτειά του. «Τοῦ φιλοσόφου Ζήνωνος ἐγκρατέστερος», ἔλεγον παροιμιωδῶς οἱ Ἀθηναῖοι, ὁσάκις ἤθελον νὰ ἐξάρουν τὴν ἐγκράτειάν τινος. Ὁ βασιλεὺς τῆς Μακεδονίας Ἀντίγονος ὁ Γονατᾶς (318—239 π.Χ.), ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν τοῦ ὁποίου διετέλουν τότε αἱ Ἀθῆναι, μεγάλως ἐτίμα αὐτὸν καὶ παντοιοτρόπως ἐδείκνυε τὴν πρὸς αὐτὸν ἐκτίμησίν του συνομιλῶν μετ' αὐτοῦ εὐχαρίστως καὶ ἀκροώμενος τῆς διδασκαλίας του, ὁσάκις ἤρχετο εἰς τὰς Ἀθήνας. Ἀναφέρεται μάλιστα ὅτι ἐκάλεσεν αὐτὸν εἰς Πέλλαν ἵνα τοῦ ἀναθέσῃ τὴν παίδευσιν πάντων τῶν Μακεδόνων, ὡς ἔγραφεν ἐν ἐπιστολῇ του, ἀλλ' ὁ Ζήνων ἠρνήθη καὶ ἀπέστειλεν ἀντὶ ἑαυτοῦ δύο μαθητάς του, τὸν συμπολίτην του καὶ σύνοικον ἐν Ἀθήναις Περσαῖον καὶ τὸν Θηβαῖον Φιλωνίδην. Τὴν ἀλληλογραφίαν τοῦ βασιλέως Ἀντιγόνου πρὸς τὸν Ζήνωνα, παραθέτει Διογένης ὁ Λαέρτιος ἐν τῷ ἔργῳ του, ἀλλ' ἡ γνησιότης αὐτῆς ἀμφισβητεῖται. Ὄχι μόνον δ' ὁ βασιλεὺς τῶν Μακεδόνων, ἀλλὰ καὶ ὁ δῆμος τῶν Ἀθηναίων ἐτίμησεν αὐτὸν πολυειδῶς.

Ἐκτιμῶντες οἱ Ἀθηναῖοι τὴν παροιμιώδη ἐντιμότητα τοῦ χαρακτῆρος του, ἐνεπιστεύοντο εἰς αὐτὸν πρὸς φύλαξιν τὰς κλεῖδας τῶν πυλῶν τῆς πόλεώς των, ἀναγνωρίζοντες δ' ἐξ ἄλλου μετ' εὐγνωμοσύνης τὴν εὐεργετικὴν ἐπίδρασιν τῆς διδασκαλίας του ἐπὶ τοῦ ἤθους τῆς ἀθηναϊκῆς νεότητος, ἀπένειμαν εἰς αὐτὸν διὰ ψηφίσματος τοῦ δήμου δημοσίᾳ ἔπαινον καὶ ἐστεφάνωσαν αὐτὸν διὰ χρυσοῦ στεφάνου «ἀρετῆς ἕνεκα καὶ σωφροσύνης», καὶ μετὰ τὸν θάνατόν του ἀνήγειραν χαλκοῦν ἀνδριάντα του καὶ παρέσχον εἰς αὐτὸν δημοσίαν ταφὴν ἐν τῷ Κεραμεικῷ.

Ζήσας ἐν αὐστηρᾷ ἐγκρατείᾳ καὶ ἐν ἀπολύτῳ ὑγείᾳ, καθ' ὅλον τὸν βίον του, εἶχε φθάσει εἰς ἡλικίαν 72 ἐτῶν, ὅτε αἴφνης κατὰ τὸ τελευταῖον ἔτος ἠσθένησε βαρέως καὶ ἡ ἀσθένεια αὐτὴ ἐγένετο ἀφορμὴ νὰ ὑποστῇ παράδοξον τέλος. Ὡς ἀναφέρει Διογένης ὁ Λαέρτιος, μόλις ἀναλαβών, ὁ Ζήνων ἐκ τῆς νόσου, ἀνέλαβε πάλιν τὰ καθήκοντά του εἰς τὴν σχολήν, ἐπανερχόμενος δ' ἐξ αὐτῆς εἰς τὴν οἰκίαν του ἔπεσεν ἐξ ἀδυναμίας τῶν ποδῶν του καθ' ὁδὸν κατὰ γῆς καὶ ὑπέστη θλᾶσιν τοῦ βραχιονίου ὀστοῦ. Τότε, λέγει ὁ Διογένης, ἀνέκραξεν ὁ Ζήνων ἀπευθυνόμενος πρὸς τὴν Γῆν, ἐπαναλαμβάνων ἕνα στίχον ἐκ τῆς «Νιόβης» τοῦ ποιητοῦ Τιμοθέου: «Ἔρχομαι, τί μ' αὖεις;» (δηλαδὴ «Ἔρχομαι, τί μὲ καλεῖς;) καὶ μεταβὰς εἰς τὴν οἰκίαν του ἔδωσε τέλος εἰς τὴν ζωήν του ἀποπνίξας ἑαυτόν.

Ἡ πρᾶξις αὕτη τοῦ ἑκουσίως θνήσκειν κατὰ τὴν ἐπέλευσιν τοῦ γήρατος καὶ τῶν ἐκ τοῦ γήρατος δεινῶν ἦτο σύμφωνος πρὸς τὴν ἠθικὴν ἀρχὴν τοῦ ἱδρυτοῦ τῆς Στοᾶς καὶ τῶν κατόπιν Στωικῶν ἐν γένει, κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ ζωὴ ἔχει ἀξίαν διὰ τὸν ἄνθρωπον μόνον ἐφ' ὅσον οὗτος δύναται ν' ἀπολαύῃ τῆς κατὰ τοὺς Στωικοὺς εὐδαιμονίας, ψυχικῆς δηλαδὴ ἀταραξίας καὶ γαλήνης, χάνει δὲ τὴν ἀξίαν της, ἰδίως διὰ τὸν φιλόσοφον, ὅταν οὗτος δὲν δύναται νὰ ἐλπίζῃ εὐδαιμονίαν οὔτε διὰ τὸν ἑαυτόν του οὔτε διὰ τοὺς ἄλλους.

Ἐκ τῶν μαθητῶν τοῦ Ζήνωνος ὀνομαστότεροι ὑπῆρξαν, ἐκτὸς τοῦ διαδεχθέντος αὐτὸν εἰς τὴν διεύθυνσιν τῆς Σχολῆς Κλεάνθους, ὁ προαναφερθεὶς Περσαῖος Ἀρίστων ὁ Χῖος, Ἥριλλος ὁ Καρχηδόνιος, Διονύσιος ὁ Ἡρακλεώτης, Σφαῖρος ὁ Βοσποριανὸς καὶ Ἄρατος, ὁ ποιητὴς τῶν «Φαινομένων».

Ὁ Ζήνων ἔγραψε πολλὰ συγγράμματα, ἅτινα πάντα ἀπωλέσθησαν, μόνον δὲ τοὺς τίτλους αὐτῶν διέσωσεν ὁ Διογένης ὁ Λαέρτιος. Ἐκ τούτων ἑπτὰ εἶναι ἠθικά: ἡ προαναφερθεῖσα «Πολιτεία», «Περὶ τοῦ κατὰ φύσιν βίου», «Περὶ ὁρμῆς ἢ περὶ ἀνθρώπου φύσεως», «Περὶ παθῶν», «Περὶ καθήκοντος», «Περὶ νόμου», «Περὶ τῆς ἑλληνικῆς παιδείας». Τέσσαρα φυσικά: «Περὶ ὄψεως», «Περὶ τοῦ ὅλου», «Περὶ σημείων», «Πυθαγορικά». Καὶ τέλος τρία λογικά: «Καθολικὰ περὶ λέξεων», «Προβλημάτων ὁμηρικῶν πέντε» καὶ «Περὶ ποιητικῆς ἀκροάσεως».

Ἡ γλῶσσα τῶν συγγραμμάτων του ἐπεκρίνετο ὑπὸ τῶν ἀρχαίων ὡς μὴ καθαρὰ ἀττική, ὡς καὶ ὁ προφορικός του λόγος, περὶ οὗ ἐν ἀρχῇ εἴπομεν. Ἐν τούτοις ἐθαυμάζετο ἡ εὐκολία αὐτοῦ περὶ τὸ δημιουργεῖν νέας λέξεις, πρὸ πάντων δὲ ἡ ὑπ' αὐτοῦ εἰσαγωγὴ πλείστων νέων φιλοσοφικῶν ὅρων καὶ φράσε-

ων, δι' ὧν ἐπλουτίσθη ἡ φιλοσοφικὴ γλῶσσα καὶ ἡ φιλοσοφικὴ σκέψις καθόλου. Ὡς παράδειγμα ἀναφέρομεν τὸ ὅτι ὁ Ζήνων πρῶτος συνέλαβε καὶ ὠνόμασε τήν, μεγίστης σημασίας διὰ τὴν ἠθικὴν ἔννοιαν τοῦ «καθήκοντος». Περὶ τοῦ φιλοσοφικοῦ συστήματος τοῦ Ζήνωνος δὲν δύναται νὰ γίνῃ ἰδιαίτερος ἐνταῦθα λόγος, διότι εἶναι αὐτὴ αὕτη ἡ στωικὴ φιλοσοφία εἰς τὰς βάσεις της, συστηματοποιηθεῖσα ἔπειτα ὑπὸ τοῦ Χρυσίππου καὶ συμπληρωθεῖσα ὑπὸ τούτου καὶ τῶν μεταγενεστέρων Στωικῶν.

Βιβλιογραφία: Γ. Βέϋγκολντ: «Ζήνων ὁ ἐκ Κιτίου καὶ ἡ διδασκαλία του». Ἰένα 1872.— Ε. Βέλμαν: «Ἡ φιλοσοφία τοῦ στωικοῦ Ζήνωνος».— Α. Πῆρσον: «Ἀποσπάσματα τοῦ Ζήνωνος καὶ τοῦ Κλεάνθους», Λονδῖνον 1891.

Χ. Σκαλισιᾶνος

ΚΛΕΑΝΘΗΣ. Ἕλλην φιλόσοφος, ἀνήκων εἰς τὴν σχολὴν τῶν Στωϊκῶν. Ὡς πρὸς τὸ ἔτος τῆς γεννήσεώς του ἡ παράδοσις δὲν εἶναι ὁμόφωνος. Κατὰ τὸν πίνακα τῶν Στωϊκῶν τὸν περιεχόμενον εἰς τοὺς Ἡρακλειτικοὺς παπύρους, ἡ γέννησίς του τοποθετεῖται εἰς τὸ 330 π.Χ., κατὰ Διογένη τὸν Λαέρτιον ὅμως εἰς τὸ 304 π.Χ. Ὡς ἔτος θανάτου του παραδίδεται τὸ 231. Λόγω τῆς ἀβεβαιότητος τοῦ ἔτους τῆς γεννήσεώς του δὲν ὑπάρχει ὁμοφωνία τῆς παραδόσεως ὡς πρὸς τὴν διάρκειαν τῆς ζωῆς του. Ἄλλαι εἰδήσεις φέρουν αὐτὸν ζήσαντα 99 ἔτη, ἄλλαι δὲ 80. Κατήγετο ἐκ τῆς Ἄσσου τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, ὁ δὲ πατήρ του ἐκαλεῖτο Φανέας. Εἰς τὴν πρώτην του νεότητα ὁ Κλεάνθης ἠσχολεῖτο μὲ τὸν ἀθλητισμὸν καὶ λόγω τῆς ρωμαλεότητος τοῦ σώματός του εἶχεν ἀναδειχθῆ ἄριστος πυγμάχος. Κατεχόμενος ἀπὸ ἔρωτα πρὸς τὴν φιλοσοφίαν, ἦλθεν εἰς τὰς Ἀθήνας ἔχων τέσσαρας μόνον δραχμὰς καὶ ἐγένετο μαθητὴς τοῦ ἱδρυτοῦ τῆς στωϊκῆς φιλοσοφίας Ζήνωνος. Διὰ νὰ ἐξοικονομῇ δὲ τὰ μέσα τῆς συντηρήσεώς του εἰργάζετο τὴν νύκτα εἰς τοὺς κήπους ἀντλῶν ὕδωρ, ἐξ οὗ καὶ Φρεάντλης, ἐπωνομάσθη. Κατὰ τὸν Διογένη τὸν Λαέρτιον, κληθεὶς ἐνώπιον τῆς βουλῆς τοῦ Ἀρείου Πάγου διὰ νὰ ἀποδείξῃ πόθεν ἐπορίζετο τὰ πρὸς συντήρησίν του χρήματα, ἔφερεν ὡς μάρτυρα τὸν ἰδιοκτήτην τοῦ κήπου εἰς τὸν ὁποῖον εἰργάζετο κατὰ τὴν νύκτα. Οἱ Ἀρεοπαγῖται ἐπήνεσαν τὴν φιλεργίαν του καὶ ἀπεφάσισαν νὰ τὸν ἐπιβραβεύσουν παρέχοντες εἰς αὐτὸν δωρεὰν ἐκ δέκα μνῶν. Ἀλλ' ὁ Κλεάνθης κατὰ σύστασιν τοῦ Ζήνωνος δὲν ἐδέχθη αὐτάς. Παρηκολούθει μετ' ἀφοσιώσεως τὰ μαθήματα τοῦ Ζήνωνος καὶ ἐπειδὴ ἡ πενία του δὲν τοῦ ἐπέτρεπε νὰ ἀγοράζῃ χάρτην, ἔγραφεν αὐτὰ εἰς ὄστρακα καὶ εἰς ὠμοπλάτας βοῶν. Δὲν τὸν διέκρινεν εὐκολία κατὰ τὴν μάθησιν. Μετὰ δυσκολίας ἀφωμοίωνε καὶ ἐνετύπωνεν εἰς τὴν μνήμην του τὰ μαθήματα. Ἀλλ' ἅπαξ ἐγίνετο κάποιος τοῦ διδαχθέντος, οὐδέποτε ἐλησμόνει αὐτό. Διὰ τοῦτο τὸν παρωμοίαζον, ὅπως καὶ τὸν Ξενοκράτη, μὲ βραχύστομα ἀγγεῖα καθὼς καὶ μὲ χαλκίνας πινακίδας, αἵτινες δυσκόλως δέχονται τὰ γράμματα, ἀλλὰ διατηροῦν αὐτὰ ἐπὶ πολὺ ἀνεξίτηλα. Ὅταν οἱ συμμαθηταί του τὸν περιέπαιζον διὰ τὴν ἐπιμονήν μετὰ τῆς ὁποίας ἤκουε τὰ μαθήματα τοῦ Ζήνωνος, ἀπεκρίνετο ὅτι αὐτὸς μόνος ἦτο ἱκανὸς νὰ βαστάσῃ τὸ μέγα φορτίον τῶν διδαγμάτων τοῦ διδασκάλου. Διὰ τὴν περὶ τὰ μαθήματα καρτερικότητά του καὶ τὴν ρωμαλεότητα τοῦ σώματός του ἐπωνομάζετο καὶ δεύτερος Ἡρακλῆς.

Τὴν διεύθυνσιν τῆς σχολῆς ἀνέλαβε κατὰ τὸ 262 π.Χ., ὁπότε ἀπέθανεν ὁ Ζήνων. Ὡς διδάσκαλος διεκρίνετο διὰ τὴν συστηματικότητα τῆς σκέψεώς του καὶ διὰ τὴν μετ' ἄκρας βραχυλογίας διατύπωσιν τῆς διδασκαλίας του. Εἰς τὸν πίνακα τῶν Στωϊκῶν ὑπάρχει ἡ ἀκόλουθος μαρτυρία: «Τοῦτ' ἦν Κλεάνθης· ὡς περὶ τὰς σπονδὰς ἑκάστω μικρὸν ἀπαρχάμενος, πλατύνει δὲ τὸν λόγον οὐδέποτε ἐθέλων ἢ οὐ δυνάμενος» (ἕνα τέτοιο πρᾶγμα ἔκαμνεν ὁ Κλεάνθης, δηλαδὴ ὅπως ἀκριβῶς γίνεται εἰς τὰς σπονδάς, προσέφερεν εἰς τὸν καθένα ἓν μικρὸν τμῆμα τῆς διδασκαλίας, οὐδέποτε δὲ ἤθελε νὰ παρουσιάσῃ μίαν μακρὰν ἀνάπτυξιν ἑνὸς θέματος. Ἴσως δὲ νὰ μὴ ἦτο ἱκανὸς πρὸς τοῦτο).

Ὡς ἀρχηγὸς τῆς σχολῆς ἐξηκολούθει νὰ ζῇ βίον αὐστηρὸν καὶ ἠθικώτατον. Συνήθιζε δὲ νὰ συνάπτῃ μὲ τὸν ἑαυτόν του διάλογον κρίνων τὰς πράξεις του. Ἀκολουθῶν τὸ παράδειγμα τοῦ Ζήνωνος, ἐτερμάτισεν οἰκειοθελῶς τὸν βίον του. Εἰς τὸ χεῖλος του παρουσιάσθη ἐξάνθημα, τὸ ὁποῖον ἰατροὶ τὸ ἐχαρακτήρισαν ὡς κακόηθες. Ὁ Κλεάνθης μετὰ τὴν τοιαύτην διάγνωσιν, ἔπαυσε νὰ λαμβάνῃ οἱανδήποτε τροφὴν καὶ ἀπέθανεν ἐξ ἀσιτίας. Ἐθεώρησεν ἀνάξιον ἑαυτοῦ νὰ ἐπιδεικνύῃ φιλοζωΐαν καὶ νὰ προσπαθῇ διὰ θεραπείας νὰ ἀναβάλλῃ τὸ μοιραῖον τέλος.

Τὰ συγγράμματα τοῦ Κλεάνθους. Πίνακα τῶν συγγραφῶν του μᾶς παραθέτει ὁ Διογένης ὁ Λαέρτιος (7, 481). Τὴν πρώτην ὁμάδα ἀποτελοῦν αἱ εἰς τὰ φυσικὰ προβλήματα ἀναφερόμεναι πραγματεῖαι. Ἐπειδὴ δὲ οἱ Στωϊκοὶ ἐθεώρουν καὶ τὴν ψυχὴν ὑλικὸν σῶμα, εἰς τὰ φυσικὰ συγγράμματα περιελαμβάνοντο καὶ αἱ πραγματευόμεναι ψυχολογικὰ ζητήματα μελέται. Διεσώθησαν οἱ ἀκόλουθοι τίτλοι ψυχολογικῶν πραγματειῶν: «Περὶ αἰσθήσεως», «Περὶ ὁρμῆς, δύο», δηλαδὴ βιβλία. Φυσικοῦ περιεχομένου συγγραφαὶ ἦσαν: «Περὶ τῆς Ζήνωνος φυσιολογίας, δύο», «Τῶν Ἡρακλείτου ἐξηγήσεων, τέσσαρα». Ἡ πραγματεία αὕτη ἦτο καὶ τὸ μεγαλύτερον κατ' ἔκτασιν σύγγραμμα τοῦ Κλεάνθους. Φυσικὰ ζητήματα ἐξητάζοντο καὶ εἰς τὰς πραγματείας «Πρὸς Δημόκριτον», «Περὶ χρόνου», ἔνθα ὡρίζετο ὁ χρόνος ὡς διάστημα τῆς τοῦ κόσμου κινήσεως.

Δι' ἰδιαιτέρου συγγράμματος ὑπὸ τὸν τίτλον «Πρὸς Ἀρίσταρχον» κατεπολέμησεν ὁ Κλεάνθης τὸ ἡλιοκεντρικὸν ἀστρονομικὸν σύστημα. Κατὰ μαρτυρίαν τοῦ Πλουτάρχου (Ἠθικὰ 923 α) ἐπέρριπτεν εἰς τὸν Ἀρίσταρχον τὴν κατηγορίαν ὅτι ἐξώθει τοὺς Ἕλληνας εἰς ἀσέβειαν, ἐπειδὴ ἐδίδασκεν ὅτι ἡ ἑστία τοῦ κόσμου (δηλαδὴ ἡ γῆ) εὑρίσκεται ἐν κινήσει. Μυθολογικοῦ καὶ ἀρχαιολογικοῦ περιεχομένου φαίνεται ὅτι ἦσαν τὰ συγγράμματα: «Ἀρχαιολογίαι», «Περὶ θεῶν», «Περὶ γιγάντων», «Περὶ Ὑμεναίου», «Περὶ τοῦ ποιητοῦ», δηλαδὴ τοῦ Ὁμήρου.

Τὴν δευτέραν σειρὰν τῶν συγγραμμάτων του ἀπετέλουν συγγραφαὶ ἀναφερόμεναι εἰς ἠθικὰ ζητήματα. Διεσώθησαν δὲ οἱ ἀκόλουθοι τίτλοι: «Περὶ τοῦ καθήκοντος, τρίαι», «Περὶ τοῦ λόγου, τρίαι», «Περὶ ἀρετῶν», «Περὶ ἔρωτος», «Περὶ ἐλευθερίας», «Πρὸς Ἡρίλλον». Εἰς τὸ τελευταῖον τοῦτο σύγγραμμα πιθανῶς θὰ κατεπολεμεῖτο ἡ δοξασία τοῦ Ἡρίλλου, κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ σκοπὸς τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς εἶναι ἡ ἀπάκτησις ἐπιστήμης. Ἠθικοῦ περιεχομένου ἦσαν καὶ αἱ συγγραφαί: «Περὶ ἡδονῆς», «Περὶ τιμῆς», «Διατριβῶν, δύο».

Σημαντικὸς ἀριθμὸς συγγραμμάτων του ἀνεφέρετο καὶ εἰς τὰ λογικὰ προβλήματα. Διεσώθησαν δὲ οἱ ἀκόλουθοι τίτλοι: «Περὶ ἰδεῶν», «Περὶ τῶν ἀπόρων», «Περὶ διαλεκτικῆς», «Περὶ τρόπων», «Περὶ κατηγορημάτων». Οὐδὲν ἐκ τῶν σημειωθέντων συγγραμμάτων διεσώθη. Σποραδικῶς διάφοροι συγγραφεῖς μᾶς παρέχουν ὀλίγα ἀποσπάσματα, τὰ ὁποῖα ἔχει καταχωρήσει ὁ φὸν Ἄρνιμ εἰς τὸν πρῶτον τόμον σελὶς 103 κ.ἑ. τῆς συλλογῆς «τῶν παλαιοτέρων Στωϊκῶν ἀποσπασμάτων».

Αἱ φιλοσοφικαὶ δοξασίαι τοῦ Κλεάνθους. Καίτοι εἰς τὰς γενικὰς γραμμὰς ἀκολουθεῖ ὁ Κλεάνθης τὰς δοξασίας τοῦ Ζήνωνος, ὑπάρχουν ἄμως καὶ σημεῖα εἰς τὰ ὁποῖα καινοτομεῖ. Ἐπὶ τοῦ γνωσιολογικοῦ ζητήματος θεωρεῖ ὡς κριτήριον τῆς ἀληθείας τὴν «καταληπτικὴν φαντασίαν». Ἡ ψυχὴ παραμοιάζεται μὲ πίνακα ἐκ κηροῦ, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἀποτυποῦνται, ὡσὰν σφραγίσματα, αἱ εἰκόνες τῶν ἐξωτερικῶν ἀντικειμένων. Ὑπὸ τοῦ Κλεάνθους γίνεται τὸ πρῶτον λόγος περὶ «λεκτοῦ». Ἡ περὶ «λεκτοῦ» διδασκαλία εἶναι σπουδαιοτάτη. Ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὴν νεωτέραν περὶ ὑπάρξεως ἰδεωδῶν σημασιῶν θεωρίαν. Κατὰ μαρτυρίαν τοῦ Κλήμεντος τοῦ Ἀλεξανδρέως (Στρωμ. 930) «λεκτὰ γὰρ τὰ κατηγορήματα καλοῦσι Κλεάνθης καὶ Ἀρχέδημος». Τὸ λεκτὸν εἶναι ἡ εἰς τὰς λεκτικὰς ἐκφράσεις ἀντιστοιχοῦσα σημασία. Κάτι δηλαδὴ τὸ ὁποῖον δὲν ἔχει σωματικήν, ἀλλ' ἰδεώδη ὕπαρξιν. Δὲν εἶναι βέβαιον ἂν ὁ Κλεάνθης ἔφθασεν εἰς τὴν ἀνακάλυψιν αὐτὴν ἢ πρό κειται περὶ διδασκαλίας, τὴν ὁποίαν παρέλαβεν ἀπὸ τὸν διδάσκαλόν του Ζήνωνα. Πάντως, ἡ εἰς τὸ «λεκτὸν» ἀναφερομένη θεωρία εἶναι γονιμωτάτη, διότι ἀποκαλύπτει τὴν ὕπαρξιν ἑνὸς αὐτοτελοῦς κόσμου, ἀπαρτιζομένου ἀπὸ τὸ σύμολον τῶν ἰδεωδῶς νοουμένων σημασιῶν. Ἡ φαινομενολογικὴ φιλοσοφία τοῦ Χούσσερλ ἐπρόσεξε τὴν διδασκαλίαν ταύτην καὶ τὴν ἐχαρακτήρισεν ὡς ἀποτελοῦσαν τὴν βάσιν διὰ τὴν οἰκοδόμησιν μιᾶς ἐξ ὁλοκλήρου «καθαρᾶς λογικῆς». Ὁ Κλεάνθης διαίρει τὸ λεκτὸν ὡς «τὸ κατὰ λογικὴν φαντασίαν ὑφιστάμενον» (ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ὑπάρχει δυνάμει τῆς λογικῆς φαντασίας, ἤτοι τῆς δεκτικότητος, ἣν ἐμφανίζει ἡ λογικὴ δύναμις, δυναμένη νὰ λαμβάνῃ ἐντυπώσεις ἀπὸ ἰδεωδῶς ὑφιστάμενα ἀντικείμενα).

Διὰ τῶν τοιούτων διδασκαλιῶν διεσπᾶτο ὁ ὑλισμὸς τῆς Στοᾶς καὶ ἠνοίγετο δρόμος πρὸς τὴν λογικῶς νοουμένην ἰδεοκρατίαν. Ἀξιοσημείωτος εἶναι καὶ ἡ πολεμικὴ τὴν ὁποίαν ἤσκησεν ὁ Κλεάνθης ἐναντίον τῆς διδασκαλίας τοῦ Μεγαρικοῦ φιλοσόφου Διοδώρου, δαπὶς ἐπονομάζεται καὶ Κρόνος. Οὗτος εἶχε διατυπώσει ἕνα περίφημον συλλογισμόν, δστις λέγεται «κυριεύων λόγος». Διὰ τούτου κατεπολέμει τὴν ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους εἰσαχθεῖσαν μεταξὺ τοῦ δυνάμει καὶ ἐνεργείᾳ ἄντος διάκρισιν. Ὁ Διόδωρος ἔλεγεν ὅτι δυναπὸν εἶναι μόνον ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον εἶναι εἰς τὸ παρὸν ἢ θὰ εἶναι εἰς τὸ μέλλον ἀληθὲς καὶ πραγματικόν. Ἑπομένως δὲν ὑπάρχουν πολλαὶ δυναπόητες, ἀλλὰ μία καὶ μόνη, ἤτις καὶ πραγματοποιεῖται κατ' ἀναγκαιότητα. Τὴν ἀλήθειαν τοῦ συλλογισμοῦ του ἀπεδείκνυεν ὁ Διόδωρος χρησιμοποιῶν τὰς ἀκολούθους δύο προτάσεις:

1) Πᾶσα ἀληθὴς κρίσις περὶ τοῦ παρελθόντος εἶναι ἀναγκαία.

2) Ἀπὸ τὸ δυνατὸν δὲν δύναται νὰ προέλθῃ ἀδύνατον.

Ὁ Κλεάνθης κατεπολέμει τὸν συλλογισμὸν τοῦ Διοδώρου μὴ δεχόμενος τὴν πρώτην πρότασίν του. Ἀπεδείκνυε δηλαδὴ ὅτι πᾶσα περὶ τοῦ παρελθόντος ἀληθὴς κρίσις δὲν εἶναι συγχρόνως καὶ ἀναγκαία. Δὲν ὑπῆρχεν ἀπόλυτος ἀνάγκη νὰ διαμορφωθοῦν κατὰ τὸ παρελθὸν τὰ πράγματα, ὅπως διεμορφώθησαν, ἀλλ' ὑπῆρχε δυνατότης νὰ διαμορφωθοῦν καὶ κατ' ἄλλον τρόπον. Ὡς πρὸς τὴν διαίρεσιν τῆς φιλοσοφίας εἰς κλάδους, προέτεινεν ὁ Κλεάνθης ἰδικήν του ταξινόμησιν. Ἐνῶ ὁ Ζήνων διήρει τὴν φιλοσοφίαν εἰς λογικόν, φυσικὸν καὶ ἠθικὸν μέρος, ὁ Κλεάνθης εἰσήγαγεν ἑξαμερῆ διαίρεσιν, εἰς διαλεκτικήν, ρητορικήν, ἠθικήν, πολιτικήν, φυσικὴν καὶ θεολογίαν. Τὴν ρητορικὴν ὡρίζεν ὡς «ἐπιστήμην τοῦ ὀρθῶς λέγειν», δὲν τὴν ἐθεώρει ἁπλῶς ὡς τέχνην τῆς εὐγλωττίας, ἀλλ' ὡς ἱκανότητα νὰ ἀνακαλύπτῃ καὶ νὰ καθιστᾷ φανερὰν τὴν πραγματικὴν ἀλήθειαν.

Ὡς πρὸς τὰς φυσικὰς δοξασίας θεωρεῖ τὸ πῦρ ὡς τὴν ἐνεργητικὴν καὶ παθητικὴν πρώτην ἀρχὴν καὶ αἰτίαν. Ταυτίζει προ-

σέτι τὸ πῦρ μὲ τὴν ἄποιον ὕλην καὶ τὸν θεόν. Αἱ ἐν τῇ φύσει μεταβολαὶ προκαλοῦνται ἐκ τῆς ἐν τῷ σύμπαντι σημειουμένης κινήσεως, ἥτις βαίνει ἀπὸ τὸ κέντρον πρὸς τὴν περιφέρειαν καὶ ἐξ αὐτῆς πάλιν πρὸς τὸ κέντρον. Τὴν παγκόσμιον ταύτην κίνησιν καλεῖ τόνον. "Οταν ἡ κίνησις προχωρῇ πρὸς τὴν περιφέρειαν, τότε τὸ πῦρ μεταβάλλεται εἰς ὕδωρ. 'Αλλ' ἡ μεταβολὴ αὕτη δὲν εἶναι ὁλοκληρωτική, διότι παραμένει εἰς τὸ ἔσχατον σημεῖον ποσότης τις πυρός, ἐνῶ τὸ ὕδωρ ὡς βαρύτερον κατακαθίζει εἰς τὸ μέσον. Λόγω τῆς διαφορᾶς τοῦ βάρους μεταξὺ πυρὸς καὶ τῆς ὑγρᾶς μάζης, ἐπέρχεται σύγκρουσις καὶ ἀντιστροφὴ τῆς κατευθύνσεως τῆς κινήσεως. "Οθεν τὸ σύμπαν κινεῖται κατὰ δύο ἀντιθέτους κατευθύνσεις, ἐκ τῶν ὁποίων ἡ μία ἀποτελεῖ τὴν πρὸς τὰ ἄνω ὁδόν, ἡ δὲ ἑτέρα τὴν πρὸς τὰ κάτω. Ἐξ ἀφορμῆς δὲ τῶν ἀντιθέτων τούτων δύο κινήσεων, ἐχομεν τὰς περιόδους τῆς διακοσμήσεως, ἤτοι τῆς γενέσεως τοῦ κόσμου καὶ τῆς ἐκπυρώσεως, ἤτοι τῆς διὰ τοῦ πυρὸς καταστροφῆς του.

Ἡ διαφορὰ τῶν ἀντιλήψεων τοῦ Κλεάνθους πρὸς τὰς δοξασίας τοῦ Ζήνωνος ἔγκειται εἰς τὸ ἀκόλουθον σημεῖον: Ὁ Ζήνων ἐδίδασκεν ὅτι ὅλος ὁ ὄγκος τοῦ πυρὸς μεταβάλλεται εἰς ὕδωρ, ἐνῶ ὁ Κλεάνθης ἐδέχετο ὅτι ἓν τιμῆμα τοῦ πυρός, «τὸ ἔσχατον πῦρ», παραμένει ἀμετάβλητον καὶ γίνεται αἰτία τῆς πρὸς ἀντίθετον κατεύθυνσιν δευτέρας κινήσεως. Ὁ ἥλιος εἶναι ὁ ἡγεμὼν τοῦ σύμπαντος, αὐτὸς τρέφει τὸ σύμπαν καὶ τὸ ζωοποιεῖ, προκαλῶν ἀναθυμιάσεις διὰ τῆς θερμότητός του ἐκ τῶν θαλασσίων ὑδάτων. Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ ἡ ψυχὴ ἐν τῷ ἀνθρωπίνῳ σώματι ἀποτελεῖ τὸ ζωτικὸν θερμὸν στοιχεῖον, τρεφομένη ἀπὸ τὰς ἀναθυμιάσεις τοῦ αἵματος. Ἡ ψυχὴ εἶναι ὑλική, μέρος δὲ τῆς πατρικῆς καὶ τῆς μητρικῆς ψυχῆς μεταβιβάζεται εἰς τὸ σῶμα τοῦ τέκνου. Καίτοι δὲ αἱ ψυχαὶ εἶναι ὑλικαί, διατηροῦνται ὅμως καὶ μετὰ θάνατον μέχρι τῆς διὰ πυρὸς καταστροφῆς τοῦ κόσμου («ἐκπυρώσεως»).

Ὁ ἠθικὸς προορισμὸς τοῦ ἀνθρώπου εἶναι, κατὰ τὸν Κλεάνθη, τὸ νὰ ζῇ ὁ ἄνθρωπος ἐν ἁρμονίᾳ μὲ τὴν φύσιν «ὁμολογουμένως τῇ φύσει ζῆν», λέγων δὲ φύσιν νοεῖ τὴν ἐν τῷ σύμπαντι κρατοῦσαν λογικὴν καὶ ἁρμονικὴν τάξιν. Διέπεται δὲ αὕτη ἡ τάξις ὑπὸ τῆς εἱμαρμένης, συγχρόνως καὶ τῆς προνοίας. Πᾶν δ,τι συμβαίνει κατὰ πρόνοιαν, συμβαίνει καὶ καθ' εἱμαρμένην, οὐχὶ ὅμως καὶ τἀνάπαλιν, ὡς ἐδόξαζεν ὁ Χρύσιππος. Ὁ ἄνθρωπος, κατὰ τὸν Κλεάνθη, δύναται νὰ συμπεριφέρεται καὶ ἀδίκως καὶ ἀθέως. Ὁ Θεὸς δύναται καὶ τὰς ἀδίκους πράξεις νὰ ἐντάσσῃ εἰς τὴν δικαίαν τάξιν.

Ἡ θεολογία τοῦ Κλεάνθους ἐκφράζεται πλήρως εἰς τὸν περίφημον ὕμνον του πρὸς τὸν Δία. Ἐπειδὴ ὁ ὕμνος οὗτος εἶναι μία ἐκ τῶν ἀξιοσημειώτων ἐκδηλώσεων τοῦ θρησκευτικοῦ διάθματος, παραθέτομεν τοῦτον, ὅπως μᾶς τὸν διέσωσεν ὁ Στοβαῖος (Ἐκλ. 1, 1, 12 σελ. 25):

«Κύδιστ' ἀθανάτων, πολυώνυμε, παγκρατὲς ἀεὶ
Ζεῦ φύσεως ἀρχηγέ, νόμου μέτα πάντα κυβερνῶν,
χαῖρε· σὲ γὰρ πάντεσσι θέμις θνητοῖσι προσαυδᾶν.
Ἐκ σοῦ γὰρ γένος εἶσ' ἠχου μίμημα λαχόντες
μοῦνοι, ὅσα ζώει τε καὶ ἕρπει θνήτ' ἐπὶ γαῖαν
τῷ σε καθυμνήσω καὶ σὸν κράτος αἰὲν ἀείσω.
σοὶ δὴ πᾶς ὅδε κόσμος, ἑλισσόμενος περὶ γαῖαν,
πείθεται, ἦ κεν ἄγῃς καὶ ἑκὼν ὑπὸ σεῖο κρατεῖται
τοῖον ἔχεις ὑποεργὸν ἀνικήτοις ὑπὸ χερσὶν
ἀμφήκη, πυρόεντα ἀειζώοντα κεραυνόν·
τοῦ γὰρ ὑπὸ πληγῆις φύσεως πάντ' ἔργα τελεῖται·
ᾧ σὺ κατευθύνεις κοινὸν λόγον, ὃς διὰ πάντων
φοιτᾷ, μιγνύμενος μεγάλοις μικροῖς τε φάεσσι·
ᾧ σὺ τόνος γεγαὼς ὕπατος βασιλεύεις διὰ παντός.
Οὐτέ τι γίγνεται ἔργον ἐπὶ χθονὶ σοῦ δίχα δαῖμον
οὔτε κατ' αἰθέριον θεῖον πόλον, οὔτε ἐνὶ πόντῳ,
πλὴν ὁπόσα ῥέζουσι κακοὶ σφετεραίρασιν ἀνοίαις·
ἀλλὰ σὺ καὶ τὰ περισσὰ ἐπίσταται ἄρτια, θεῖνα
καὶ κοσμεῖν τἄκοσμα καὶ οὐ φίλα σοὶ φίλα ἐστίν,
ὧδε γὰρ εἰς ἓν πάντα συνήρμοκας ἐσθλὰ κακοῖσι
ὥσθ' ἕνα γίγνεσθαι πάντων λόγον αἰὲν ἐόντα,
ὃν φεύγοντες ἐῶσι ὅσοι θνητῶν κακοί εἰσι·
δύσμοροι, οἵ τ' ἀγαθῶν μὲν ἀεὶ κτῆσιν ποθέοντες
οὔτ' ἐσορῶσι θεοῦ κοινὸν νόμον, οὔτε κλύουσιν,
ᾧ κεν πειθόμενοι σὺν νῷ βίον ἐσθλὸν ἔχοιεν·
αὐτοὶ δ' αὖθ' ὁρμῶσιν ἄνοι κακὸν ἄλλος ἐπ' ἄλλο,
οἱ μὲν ὑπὲρ δόξης σπουδὴν δυσέριστον ἔχοντες,
οἱ δ' ἐπὶ κερδοσύνας τετραμμένοι οὐδένι κόσμῳ,
ἄλλοι δ' εἰς ἄνεσιν καὶ σώματος ἡδέα ἔργα,
ἀλλὰ κακοῖς ἐπέκυρσαν, ἐπ' ἄλλοτε δ' ἄλλα φέρονται
σπεύδοντες μάλα πάμπαν ἐναντία τῶνδε γενέσθαι.
Ἀλλὰ Ζεῦ πάνδωρε κελαινεφές, ἀργικέραυνε,
ἀνθρώπους μὲν ῥύου, ἀπειροσύνης ἀπὸ λυγρῆς
ἣν σὺ πάτερ σκέδασον ψυχῆς ἄπο, δὸς δὲ κυρῆσαι
γνώμης ἣ πίσυνος σὺ δίκης μετὰ πάντα κυβερνᾷς
ὄφρ' ἂν τιμηθέντες ἀμειβώμεσθά σε τιμῇ,
ὑμνοῦντες τὰ σὰ ἔργα διηνεκές, ὡς ἐπέοικε
θνητὸν ἐόντ' ἐπεὶ οὔτε βροτοῖς γέρας ἄλλο τι μεῖζον
οὔτε θεοῖς, ἢ κοινὸν ἀεὶ νόμον ἐν δίκῃ ὑμνεῖν».

('Ενδοξότατε ἐκ τῶν ἀθανάτων, κάτοχε πολλῶν ὀνομάτων καὶ αἰωνίας παντοδυναμίας, Ζεῦ, ἀρχηγὲ τῆς φύσεως, σὺ ὁ ὁποῖος κυβερνᾷς τὰ πάντα μετὰ δικαιοσύνης χαῖρε· διότι ὅλων τῶν θνητῶν καθῆκον εἶναι νὰ σὲ προσφωνοῦν. Διότι κατάγονται ἀπὸ σέ, λαβόντες ὡς μερίδιον τὴν δι' ἠχου (δηλαδὴ διὰ τῆς γλώσσης) ἀπομίμησιν (μιμητικὴν παράστασιν καὶ ἔκφρασιν τῶν πραγμάτων), μόνοι ἐξ ὅλων τῶν ζώων ὅσα ζοῦν καὶ σύρονται ὄντα θνητὰ ἐπάνω εἰς τὴν γῆν. Διὰ τοῦτο θὰ σὲ ὑμνήσω καὶ τὴν κυριαρχίαν σου διαρκῶς θὰ τραγουδῶ. Διότι εἰς σὲ ὅλος αὐτὸς ἐδῶ ὁ κόσμος, στρεφόμενος κυκλικῶς γύρω ἀπὸ τὴν γῆν, ὑπακούει (κινούμενος), εἰς οἱανδήποτε διεύθυνσιν τὸν ὁδηγεῖς καὶ μὲ τὴν θέλησίν του κυριαρχεῖται ὑπὸ σοῦ. Διότι ἔχεις ἕνα τόσον ἰσχυρὸν ἐκτελεστὴν τῆς θελήσεώς σου κάτω ἀπὸ τὰς ἀνικήτους χεῖρας σου τὸν ἀμφίστομον, πυρετώδη καὶ αἰωνίαν ζωὴν ἔχοντα κεραυνόν. Διότι κάτω ἀπὸ τὰ πλήγματα αὐτοῦ ἐκτελοῦνται ὅλαι αἱ ἐνέργειαι τῆς φύσεως. Διὰ τούτου σὺ κατευθύνεις τὸν κοινὸν λόγον, ὅστις περιτριγυρίζει διὰ μέσου ὁλοκλήρου τοῦ σύμπαντος, ἀναμιγνυόμενος καὶ μὲ τὰ μεγάλα καὶ μὲ τὰ μικρὰ φωτεινὰ οὐράνια σώματα. Διὰ τούτου (τοῦ κεραυνοῦ) ἔχεις γίνει ὑπερτάτη συνεκτικὴ κίνησις καὶ βασιλεύεις διὰ μέσου ὅλου τοῦ σύμπαντος. Καὶ δὲν γίνεται χωρὶς τὴν θέλησίν σου, θεέ μου, κανὲν ἔργον, οὔτε ἐπάνω εἰς τὴν γῆν, οὔτε εἰς τὴν οὐρανίαν θεϊκὴν σφαῖραν, οὔτε εἰς τὴν θάλασσαν, ἐκτὸς ἐκείνων, τὰ ὁποῖα διαπράττουν οἱ κακοὶ διὰ τῶν ἰδικῶν των ἀνοησιῶν. Ἀλλὰ σὺ γνωρίζεις καὶ τὰ περιττὰ (τὰ μὴ τέλεια) νὰ τὰ καθιστᾶς ἄρτια (τέλεια), καὶ τὰ ἄκοσμα νὰ τὰ κάμνῃς κόσμια καὶ τὰ μὴ ἀγαπητὰ εἶναι εἰς σὲ ἀγαπητά. Διότι τοιουτοτρόπως ἔχεις συνενώσει τὰ πάντα εἰς ἑνότητα καὶ τὰ κακὰ μὲ τὰ καλά, ὥστε νὰ ἀποτελῆται ἐξ ὅλων εἷς ἐνιαῖος λόγος, ὅστις ἔχει αἰωνίαν ὕπαρξιν. Αὐτὸν τὸν ἀποφεύγουν καὶ δὲν τὸν προσέχουν ὅσοι ἐκ τῶν θνητῶν δὲν εἶναι καλοί. Οἱ δυστυχεῖς! Ἐνῶ ποθοῦν τὴν ἀπόκτησιν τῶν ἀγαθῶν, οὔτε βλέπουν, οὔτε ἀκούουν τὸν κοινὸν νόμον, εἰς τὸν ὁποῖον, ἐὰν ἤθελον ὑπακούσει θὰ εἶχον μετὰ φρονήσεως ζωὴν εὐτυχισμένην. Οἱ ἴδιοι δὲ ἀφ' ἑτέρου ὁρμοῦν χωρὶς φρόνησιν, ὁ καθεὶς εἰς διαφορετικὸν κακόν, ἄλλοι μὲν καταβάλλοντες προσπάθειαν γενναῖσαν ἔριδας διὰ τὴν ἀπόκτησιν δόξης, ἄλλοι δὲ ἔχοντες στραφῇ πρὸς κερδοσκοπίαν κατὰ τρόπον οὐχὶ κόσμιον, καὶ ἄλλοι εἰς ἀνάπαυσιν καὶ εἰς τὰς σωματικὰς ἡδονάς. Ἀλλὰ συνήθως προσκρούουν εἰς ἀτυχήματα, εἰς κάθε δὲ περίπτωσιν παρασύρονται εἰς διαφορετικὰ πράγματα, ἐνῶ ἡ προσπάθειά των ἦτο νὰ παραχθοῦν πράγματα ἐξ ὁλοκλήρου ἀντίθετα ἀπὸ αὐτά, τὰ ὁποῖα συνέβησαν εἰς αὐτούς. Ἀλλά, Ζεῦ, δοτις δωρίζεις τὰ πάντα, συνάζεις τὰ μαῦρα σύννεφα καὶ ἐξακοντίζεις τὸν λαμπρὸν κεραυνόν, τοὺς ἀνθρώπους σῶζε ἀπὸ τὴν ἀξιοθρήνητον ἔλλειψιν κατανοήσεως τῶν πραγμάτων. Αὐτήν, σὺ πάτερ, παρακαλῶ νὰ τὴν σκορπίσῃς μακρὰν ἀπὸ τὴν ψυχήν, παραχώρησον δὲ εἰς αὐτοὺς νὰ γίνουν μέτοχοι εἰς τὴν δικαιοσύνην σου, μετὰ τῆς ὁποίας σὺ τὰ πάντα κυβερνᾷς, ἵνα, ἀφοῦ τιμηθῶμεν, σὲ τιμήσωμεν δι' ἀνταποδόσεως τῆς τιμῆς, ὑμνοῦντες διαρκῶς τὰ ἔργα σου, ὅπως ἁρμόζει εἰς ἄνθρωπον, ὅστις εἶναι θνητός· διότι οὔτε εἰς τοὺς θνητούς, οὔτε εἰς τοὺς θεοὺς παρεχωρήθη ἄλλη χάρις μεγαλυτέρα, ἀπὸ τὸ νὰ τιμοῦν τὸν κοινὸν νόμον, πάντοτε σύμφωνα μὲ τὸ δίκαιον.

Βιβλιογραφία: Τὰ ἀποσπάσματά 6λ. ἐν 103 κ.ἑκ: «STOICORUM VETERUM FRAGMENTA», S. V. ARNIM τόμ. 1 κ.ἑ., παρὰ TEUBNER, 1921.— WILAMOVITZ — MAELLENDORF, «KI. UND ARISTARCH», εἰς περιοδικὸν «HERMES», τόμος 20, ἔτος 1885.— Τοῦ αὐτοῦ, «HELLENIST. DICHTUNG», II, 1924.— Τοῦ αὐτοῦ, «REDEN UND VORTR.», τόμος I, σελ. 306.— Β. Ἰωαννίδου, «Ἀπόστολος Παῦλος καὶ Στωικοί», σελ. 24.

Κ. Δ. Γεωργούλης

ΧΡΥΣΙΠΠΟΣ. Ὁ κορυφαῖος τῆς Στωϊκῆς φιλοσοφίας υἱὸς τοῦ Ἀπολλωνίου, γεννηθεὶς εἰς Σόλους ἢ εἰς Ταρσὸν κατὰ τὸ 281—277 π.Χ., διότι κατὰ τὸν Διογένη τὸν Λαέρτιον (VII, 184, πρβλ. καὶ Λουκιανόν, Μακρόβιοι 204), ἀπέθανε κατὰ τὴν 143 Ὀλυμπιάδα, ἤτοι κατὰ τὸ 208—204 π.Χ. Κατὰ τὰς ὑπὸ Διογένους τοῦ Λαερτίου παρεχομένας πληροφορίας (VII, 179—202), φαίνεται ὅτι ἡ πατρική του περιουσία ἐδημεύθη καὶ κατ' ἀρχὰς ἤρχισε τὸ στάδιόν του ὡς ἀθλητής, διότι ὑπῆρξε δολιχοδρόμος. Ἔπειτα ἐλθὼν εἰς Ἀθήνας ἐμαθήτευσε πλησίον τοῦ Ζήνωνος καὶ τοῦ Κλεάνθους, τὸν ὁποῖον ἀποθανόντα διεδέχθη εἰς τὴν διεύθυνσιν τῆς Στοᾶς (Στράβωνος XIII, 57), ἀναφέρεται δέ, ὅτι παρηκολούθησε μαθήματα φιλοσοφίας καὶ πλησίον τῶν Ἀκαδημαϊκῶν Ἀρκεσιλάου καὶ Λακύδου. Πρὸς τοὺς ἀντιπάλους τῆς Στοᾶς ἠγωνίσθη μετὰ ὀξυνοίας καὶ διαλεκτικῆς δεινότητος, μὲ τὴν εὐδόκιμον διδακτικήν του δρᾶσιν καὶ μὲ τὰ πολυάριθμα καὶ διεξοδικὰ συγγράμματά του, συντελέσας εἰς τὴν διάδοσιν τῆς Στωϊκῆς φιλοσοφίας, τῆς ὁποίας συμπληρώσας τὸ διδακτικὸν σύστημα καὶ ὑπερνικήσας τὰς διασπαστικὰς τάσεις, αἵτινες ἤρχισαν ἐκδηλούμεναι ἐν αὐτῇ, ἐτιμήθη ὡς δεύτερος ἱδρυτής της, ὀνομασθεὶς ἡγεμὼν τῆς Στοᾶς, δικαίως δὲ περὶ αὐτοῦ ἐλέχθη, ὅτι εἰ μὴ ἦν Χρύσιππος, οὐκ ἂν ἦν Στοά. Οἱ Ἀθηναῖοι ἐτίμησαν τὸν ἄνδρα διὰ τῆς παραχωρήσεως πολιτικῶν δικαιωμάτων, τιμὴν τὴν ὁποίαν ἀπεδέχθη, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν Ζήνωνα καὶ τὸν Κλεάνθην, οἵτινες ἀπεποιήθησαν, ἵνα μὴ ἀδικήσουν τὰς πατρίδας των, ἀπέθανε δέ, κατὰ τὴν παράδοσιν, ἐξ ὑπερβολικοῦ γέλωτος, μετὰ βίον ἥσυχον, ἀφιερωμένον εἰς τὴν μελέτην καὶ συγγραφήν. Πρὸς τιμήν του ἐστήθη ἐν τῷ Κεραμεικῷ ἀνδριάς, ἐπειδὴ ὅμως ἦτο μικρὸς κατὰ τὸ σῶμα, ὑπεκρύπτετο ὑπὸ τοῦ παρακειμένου ἵππέως, διὰ τοῦτο καὶ ὁ Καρνεάδης ἔλεγεν αὐτὸν εἱρωνικῶς Κρύψιππον.

Ὑπῆρξε φιλοπονώτατος, συγγραφεὺς περὶ τὰ 705 βιβλία, τὰ ὁποῖα ὅμως ἐνωρὶς ἀπωλέσθησαν, διατηρηθέντων πολλῶν ἀποσπασμάτων, ἰδίως ἐκ τοῦ «Περὶ ἀποφατικῶν πρὸς Ἀριστογόραν». Ὁ μέγας ἀριθμὸς οὗτος τῶν συγγραμμάτων του, τὰ ὁ-

ποῖα κατὰ τὸ πλεῖστον ἀναφέρονται ὑπὸ Διογένους τοῦ Λαερτίου (VII, 189—202), ἐξηγεῖται, διότι ὁ φιλόσοφος παρενέβαλεν εἰς ταῦτα πολλὰ καὶ ἐκτενῆ ἀποσπάσματα ἐκ ποιητῶν καὶ πεζογράφων καὶ διὰ τοῦτο ἐλέγετο, ὅτι, ἐὰν τις ἀφήρει ἐκ τῶν βιβλίων τοῦ Χρυσίππου τὰ ἐν αὐτοῖς ξένα, ὁ χάρτης θὰ ἀπέμενε κενός.

Προσέτι ἕνεκα τῆς πολυγραφίας του, δὲν ἐπέφερεν ἐπαρκεῖς διορθώσεις εἰς τὰ ἔργα του (Διογένης Λαέρτιος, X, 27), διὰ τοῦτο δὲ καὶ Διονύσιος ὁ Ἁλικαρνασσεὺς (Περὶ συνθέσεως ὀνομάτων V, 4—31), ἐπαινεῖ μὲν τὴν διαλεκτικὴν δεινότητα τοῦ Χρυσίππου, ἀλλὰ ψέγει τὴν σύνθεσιν τοῦ λόγου. Παρὰ ταῦτα ὅμως, καίτοι ἔγραφε τόσον ἡμελημένως ὅμως συνέβαλε τὰ μέγιστα εἰς τὴν μελέτην γραμματικῶν καὶ ἐτυμολογικῶν ζητημάτων, ἰδίως διὰ τῶν ἔργων του «Περὶ τῶν πέντε πτώσεων», «Περὶ τῶν προσηγοριῶν», «Περὶ τῆς κατὰ λέξεις ἀνωμαλίας πρὸς Διόνυσον», «Περὶ σολοικισμῶν», «Περὶ σολοικιζόντων λόγων πρὸς Διόνυσον», «Περὶ τῆς διαφορᾶς τῶν ἀορίστων, α΄, β΄, γ΄, δ΄», «Περὶ τῶν κατὰ τὸ ὑποκείμενον ὡρισμένων ἐκφορῶν», «Περὶ τῶν ἐνικῶν καὶ πληθυντικῶν ἐκφορῶν», «Περὶ τῶν στοιχείων τοῦ λόγου καὶ τῶν λεγομένων», «Περὶ τῆς συντάξεως τῶν λεγομένων» καὶ ἄλλων.

Γενικῶς ὁ Χρύσιππος ἀνήκει εἰς τοὺς σοφωτάτους ἄνδρας τῆς ἀρχαιότητος, ἤθους ὑψηλοῦ καὶ μεγαλοπρεποῦς, μὴ κολακεύσας τοὺς βασιλεῖς τῆς Μακεδονίας, οὔτε καὶ ἀναθέσας σύγγραμμά τι εἰς τούτους, ὡς ἔπραξαν ἄλλοι καὶ δὲν διεκρίνετο μὲν διὰ τὴν δημιουργικότητά του, ἀλλ' εἶχε διάνοιαν διατακτικὴν καὶ κοσμητικήν, διαμορφώσας, συστηματοποιήσας καὶ συμπληρώσας τὴν Στωϊκὴν φιλοσοφίαν. Χαρακτηριστικὴ ἐπίσης ἀπόδειξις τῆς ἐλευθεροφροσύνης τοῦ ἀνδρὸς εἶναι ἡ ἀπάντησις ποὺ ἔδωσεν κάποτε —κατὰ τὸν Στοβαῖον ('Ανθολόγιον) — ὅταν ἠρωτήθη διατὶ δὲν πολιτεύεται: «Διότι — εἶπεν ὁ Χρύσιππος — ἐὰν μὲν καλῶς πολιτευθῶ θὰ ἀπαρέσκει εἰς τοὺς ἀνθρώπους, ἐὰν δὲ κακῶς πολιτευθῶ θὰ ἀπαρέσκει εἰς τοὺς θεούς!...». Εἰς τὴν διδασκαλίαν του ὁ Χρύσιππος, ὅσον εἶναι γνωστὸν ἐκ τῶν διασωθέντων ἀποσπασμάτων του καὶ ἐκ τῶν μετ' αὐτὸν Στωικῶν, προέτασσε τὴν λογικήν, εἶτα τὴν φυσικὴν καὶ κατέληγεν εἰς τὴν ἠθικήν.

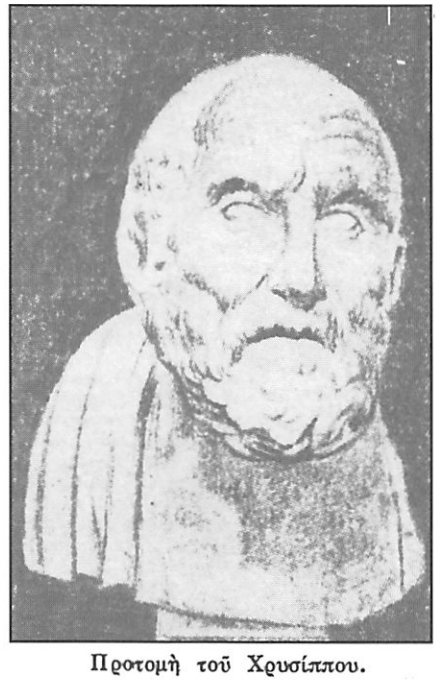

Προτομὴ τοῦ Χρυσίππου.

Ἐν τῇ Λογικῇ ἐνῶ ὁ Ζήνων καὶ ὁ Κλεάνθης ἐδέχοντο, ὅτι ἡ παράστασις (φαντασία) εἶναι τύπωσις τῶν ὄντων εἰς τὴν ψυχήν, ὁ Χρύσιππος ἐδέχετο ταύτην ὡς ἀλλοίωσιν (ἑτεροίωσιν) τῆς ψυχῆς, προκαλουμένης ἐκ τῶν ὄντων, κατ' αὐτὸν δὲ ἡ ἀντίληψις πληροφορεῖ ἡμᾶς περὶ τῶν ἐσωτερικῶν καταστάσεων καὶ ἐνεργειῶν. Ἐκ τῆς ἀντιλήψεως ἐδέχετο ὅτι παράγονται αἱ ἀναμνήσεις καὶ ἐκ τούτων ἡ ἐμπειρία, διὰ συλλογισμῶν δὲ φθάνομεν εἰς τὰς γενικὰς παραστάσεις (τὰς ἐννοίας), αἵτινες δημιουργοῦνται φυσικῶς, ἄνευ τέχνης, ἐκ γνωστῶν ἐμπειριῶν σχηματίζουσαι τὰς κοινὰς ἐννοίας πρὸ πάσης ἐπιστημονικῆς ἐρεύνης καὶ τὰς ὁποίας ἀνομάζει διὰ τοῦτο, πρῶτος αὐτός, προλήψεις (προπαρασήματα, προεννοίας). Τὸ μέρος τῆς διαλεκτικῆς τοῦ Χρυσίππου, τὸ ἀντιστοιχοῦν πρὸς τὴν ἡμετέραν τυπικὴν λογικήν, ἀσχολεῖται μὲ τὸ «σημαινόμενον» καὶ «λεκτόν», ἤτοι μὲ τὰς ἐννοίας καὶ τὰς προτάσεις, ἐκ τῶν προσδιορισμῶν δὲ τῶν ἐννοιῶν τὸ σπουδαιότερον εἶναι ἡ θεωρία τῶν κατηγοριῶν. Ἐκ τούτων οἱ Στωϊκοὶ ἀπὸ τοῦ Χρυσίππου ἀντὶ τῶν δέκα τοῦ Ἀριστοτέλους, ἐδέχοντο τέσσαρας εὑρισκομένας μεταξὺ των εἰς τοιαύτην σχέσιν, ὥστε ἑκάστη ἐπομένη νὰ εἶναι ἀκριβέστερος προσδιορισμὸς τῆς προηγουμένης, ὥσπε νὰ περιέχῃ ταύτην ἐν ἑαυτῇ, ἦσαν δὲ αὗται: 1) Τὸ «ὑποκείμενον», ἤτοι ἡ οὐσία, 2) τὸ ποιὸν ἢ ποιὸς (λόγος), ἤτοι ἡ οὐσιαστικὴ ἰδιότης, διαιρουμένη εἰς τὸ «κοινῶς ποιὸν» καὶ τὸ «ἰδίως ποιόν», 3) τὸ «πῶς ἔχον», ἡ συμπτωματικὴ ἰδιότης καὶ 4) τὸ «πρός τί πως ἔχον», ἡ σχετικῶς πρός τι ἕτερον συμπτωματικὴ ἰδιότης, ὡς γενικὴν δὲ ἔννοιαν περιέχουσαν ἁπάσας τὰς κατηγορίας ὁ Χρύσιππος ἐδέχετο τὸ «τί», διαιρῶν τοῦτο εἰς ἂν καὶ μὴ ὄν. Ἐξήτασεν ἐπίσης ἰδιαιτέρως τοὺς ὑποθετικοὺς καὶ διαζευκτικοὺς συλλογισμούς, τὰς συνθέτους κρίσεις, τὴν διαίρεσιν, τὴν ἀπόδειξιν, καὶ τὰ σοφίσματα. Ἡ λογική, ὅπως αὕτη διεμορφώθη παρὰ τοῦ Χρυσίππου, στερεῖται βεβαίως εὐρυτέρας ἐπιστημονικῆς ἀξίας, διότι ναὶ μὲν ἐξήτασε μετὰ περισσοτέρας ἀκριβείας λεπτομερείας τινάς, ἀλλ' ὁ ἐξωτερικὸς φορμαλισμός, τὸν ὁποῖον εἰσήγαγεν εἰς τὴν λογικήν, δὲν ὠφελεῖ εἰς τὴν συνολικὴν τῆς ἐπιστήμης κατάστασιν.

Ἐν τῇ Φυσικῇ ὁ Χρύσιππος ἐπέμεινε ἰδιαιτέρως εἰς τὴν ἑνότητα τῆς πρώτης ἀρχῆς καὶ τῆς ἐξ αὐτῆς προερχομένης κοσμικῆς τάξεως, ἔχει δηλαδὴ ἀντίληψιν μονιστικήν, ἤτις ὅμως κατέληγεν εἰς τὸν πανθεϊσμόν. Ὡς ἐσχάτην αἰτίαν τοῦ κόσμου ἐδέχετο τὸν τελειότατον λόγον, τὸ ἀγαθώτατον καὶ φιλανθρωπότατον ὄν, τὴν θεότητα, ἤτις εἶχε τοιαύτας ἰδιότητας, διότι ἦτο ἐκ τῆς τελειοτάτης ὕλης, ἐπειδὴ δὲ τὰ πάντα ἐν τῷ κόσμῳ ὀφείλουν τὴν κίνησιν καὶ τὴν ζωὴν των εἰς τὴν θεότητα, αὕτη εὑρίσκεται πρὸς αὐτὰ εἰς τὴν αὐτὴν σχέσιν, τὴν ὁποίαν ἔχει ἡ ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸ σῶμα. Διότι ἡ θεότης εἶναι ἡ ψυχή, ὁ νοῦς, ὁ λόγος, ἡ πρόνοια, τὸ πεπρωμένον, ἡ φύσις, ὁ κοινὸς νόμος διαπερῶν πάντα τὰ ὄντα ὡς πνεῦμα καὶ δίδων ζωὴν εἰς ταῦτα· καθ' ὃν δὲ τρόπον, καίτοι ἡ ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου εὑρίσκεται εἰς ὅλον τὸ σῶμα τὸ κυρίαρχον μέρος ταύτης, τὸ ἡγεμονικόν, ἔχει ἰδίαν ἕδραν, οὕτω καὶ ἡ ψυχὴ τοῦ σύμπαντος, ἡ θεότης, εἴτε ὁ Ζεύς, πρέπει νὰ ἑδρεύῃ εἰς τὴν ἐξωτάτην περιφέρειαν τοῦ κόσμου, ἁπλουμένη ἐκεῖθεν πανταχοῦ. Ἀλλ' ἡ θεότης εἶναι τὸ ἀμέσως θεῖον, ἐνῶ ὁ κόσμος εἶναι τὸ ἐμμέσως τοιοῦτον, διὰ νὰ πλάσῃ δὲ τὸν κόσμον ἡ θεότης, ἓν τμῆμα τῆς οὐσίας της, ἤτις εἶναι τὸ πνεῦμα, τὸ πῦρ, μετεμόρφωσεν εἰς ἀέρα καὶ εἶτα εἰς ὕδωρ, ὅπου κατῴκησεν ὡς σπερματικὸς λόγος, ἤτοι ὡς μορφοπλαστικὴ δύναμις. Ἀπὸ τὸ ὕδωρ διὰ τῆς ἐνεργείας τῆς θεότητος, ἓν μέρος ἀπέμεινεν ὡς χῶμα, ἕτερον ἔμεινεν ὕδωρ καὶ τὸ τρίτον ἔγινε ἀήρ, ἐκ τούτου δὲ διὰ τῆς περαιτέρω ἀραιώσεως ἤναψε τὸ πῦρ ὡς στοιχεῖον καὶ οὕτω ἐσχηματίσθη τὸ σῶμα τοῦ κόσμου, διακρινόμενον τῆς ψυχῆς του, τῆς θεότητος.

Τὰ πάντα, κατὰ τὸν Χρύσιππον, καθορίζει μία ἀλύγιστος ἀνάγκη, μία ἀδιάσπαστος ἀλληλουχία αἰτίων καὶ ἀποτελεσμάτων χωρὶς νὰ ἐξαιρῆται οὔτε ἡ ἀνθρωπίνη βούλησις, ἥτις ἐνεργεῖ ἐλευθέρως, ὅσον κατευθύνεται ὑπὸ τῆς ἰδίας της ὁρμῆς καὶ ὅ,τι ἐπιβάλλει ἡ φύσις, δύναται μὲν νὰ τὸ πράξῃ ἐλευθέρως καὶ μὲ τὴν συγκατάθεσίν της, ἀλλ' εἶναι ὑποχρεωμένη νὰ ἐκτελέσῃ τοῦτο ὁπωσδήποτε. Πρωτουργὸς τῆς φυσικῆς ταύτης θεολογίας καὶ θεοδικίας εἶναι ὁ Χρύσιππος, ἀλλὰ τὴν ἄποψιν, ὅτι ὁ κόσμος ἐπλάσθη διὰ τοὺς ἀνθρώπους καὶ τοὺς θεοὺς τὴν ὑποσπήριξε μᾶλλον δι' ἐπιπολαίας καὶ ἐν πολλοῖς μικρολόγου τελεολογίας.

Ἐν τῇ Ἠθικῇ ὡς κατευθυντήριον ἰδέαν ἀκολουθεῖ τὴν ἀρχὴν τῶν Στωικῶν «ὁμολογουμένως τῇ φύσει ζῆν», διευρύνας ταύτην εἰς τὴν καθολικὴν φύσιν καὶ ἰδιαιτέρως τὴν ἀνθρωπίνην. Ὡς κοινὴν ρίζαν ὅλων τῶν ἀρετῶν ἐθεώρει τὴν σοφίαν ὡς ἐπιστήμην τῶν θείων καὶ ἀνθρωπίνων πραγμάτων, ἐκ ταύτης δὲ ἐδίδασκεν ὅτι προέρχονται: ἡ φρόνησις, ἡ ἀνδρεία, ἡ σωφροσύνη καὶ ἡ δικαιοσύνη, ἀλλὰ μεταξὺ τῶν ἀρετῶν τούτων ἐδέχετο ἐσωτερικὰς ποιοτικὰς διαφοράς. Ἰδανικὸν τύπον πάσης τελειότητος ἐθεώρει τὸν σοφόν, ὅστις εἶναι καὶ ὁ πραγματικῶς εὐδαίμων, ἡ ἀρετὴ δὲ τούτου εἶναι ἀναφαίρετος, δυναμένη νὰ καταστραφῇ μόνον ὑπὸ τῆς φρενοπαθείας τὴν εὐδαιμονίαν δὲ τοῦ σοφοῦ ἐδέχετο ἴσην πρὸς τὴν τῆς θεότητος, τοῦ Διός, διότι ὁ σοφὸς εἶναι ἀπηλλαγμένος ἀναγκῶν καὶ λυπῶν καὶ πάντοτε ἐνεργεῖ ὀρθῶς. Ὑπὸ τοῦ Χρυσίππου ἐξεδόθησαν καὶ σχόλια εἰς τὸν Ὅμηρον, τὸν Ἡσίοδον καὶ τὸν Πίνδαρον.

Βιβλιογραφία: Χρ. Ἀρώνη: Χρύσιππος γραμματικὸς ('Ιένα 1885, διδακτορικὴ διατριβή), Πέτερσεν: «Αἱ βάσεις τῆς φιλοσοφίας τοῦ Χρυσίππου» (1827). Τὰ σωζόμενα ἀποσπάσματα ἐκ τῶν ἔργων τοῦ Χρυσίππου εὑρηνται εἰς τὴν ἔκδοσιν J. V. ARNIM: «Ἀποσπάσματα τῶν παλαιῶν Στωικῶν» (1903).

ΠΕΡΣΑΙΟΣ. Στωϊκὸς φιλόσοφος καὶ γεωμέτρης, ἐκ Κιττίου Κρήτης, ἀκμάσας περὶ τὰ μέσα τοῦ 3ου π.Χ. αἰῶνος, μαθητὴς (κατ' ἄλλους πρῶτον, δοῦλος καὶ εἶτα μαθητὴς) τοῦ φιλοσόφου Ζήνωνος. Ἐπί τινα ἔτη ἔζησεν εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ βασιλέως τῆς Μακεδονίας Ἀντιγόνου τοῦ Γονατᾶ, σταλεὶς ἐκεῖ ὑπὸ τοῦ Ζήνωνος, ὅστις, μὴ δυνάμενος νὰ ἀνταποκριθῇ εἰς τὰς ἐπιμόνους προσκλήσεις τοῦ Ἀντιγόνου μεταβαίνων προσωπικῶς ὁ ἴδιος, ἀπέστειλε τὸν μαθητήν του. Ἐν Μακεδονίᾳ ὁ Περσαῖος ὄχι μόνον φιλοσοφίαν ἐδίδαξεν εὐδοκιμώτατα, ἀλλὰ καὶ στρατιωτικὰς ἀρετὰς ἐπέδειξεν ἀξιοθαυμάστους, διὸ καὶ ὁ Γονατᾶς τὸν ἀπέστειλεν ὡς στρατιωτικὸν διοικητὴν Κορίνθου, ὅπου ὅμως καὶ εὗρε τὸν θάνατον, γενναίως μαχόμενος, ὅταν ὁ Ἄρατος τῆς Ἀχαϊκῆς Συμπολιτείας ἐξεπόρθησε τὴν Κόρινθον (τὸ 223 π.Χ.). Ἐκ τῶν ἔργων του μόνον οἱ τίτλοι διεσώθησαν· οὕτω ὁ Διογένης ὁ Λαέρτιος λέγει περὶ αὐτοῦ ὅτι εἶχε γράψει «Περὶ βασιλείας», «Περὶ Λακεδαιμονίων πολιτείας», «Περὶ γάμου», «Περὶ ἀσεβείας» κ.ἄ.· ὁ Ἀθηναῖος, λέγει ὅτι εἶχε γράψει «Συμποτικοὺς διαλόγους» καὶ «Συμποτικὰ ὑπομνήματα»· τίτλους τινὰς ἔργων του ἀναφέρει καὶ ὁ Κικέρων εἰς τὸ ἔργον του «DE NATURA DEORUM» (ἐν I 15, 38). Ὁ Πρόκλος, τέλος μᾶς πληροφορεῖ, ὅτι ὁ Περσαῖος ἐμελέτησε πρῶτος τὰς σπειροειδεῖς ἢ «σπειρικάς», τομὰς δηλαδὴ τῆς σπείρας ὑπὸ ἐπιπέδων παραλλήλων πρὸς τὸν ἄξονά της.

ΠΑΝΑΙΤΙΟΣ: Ὁ Ρόδιος. Στωϊκὸς φιλόσοφος (180—110 π.Χ.), μαθητὴς τοῦ Διογένους καὶ τοῦ Ἀντιπάτρου. Ἔζησεν ἐπὶ πολὺ εἰς Ρώμην, ἔνθα ἵδρυσε σχολὴν καὶ εἰσήγαγε τὴν στωϊκὴν φιλοσοφίαν, συγκεράσας αὐτὴν μετὰ τοῦ ρωμαϊκοῦ πνεύματος. Ὅτε δὲ ἀπέθανεν ὁ Ἀντίπατρος, ἐπέστρεψεν εἰς Ἀθήνας καὶ διεδέχθη αὐτὸν ὡς ἀρχηγὸς τῆς στωϊκῆς σχολῆς. Ὑπῆρξεν ἐκ τῶν ἐπιφανεστέρων ἀντιπροσώπων τοῦ στωϊκοῦ τῆς

ἐποχῆς του, συγγράψας πλείστας πραγματείας, ὡς «Περὶ καθήκοντος», — τῆς ὁποίας πλείστας πραγματείας, ὡς «Περὶ καθήκοντος», — τῆς ὁποίας ὀλίγον διωρθωμένην μετάφρασιν ἀποτελεῖ ἡ «Περὶ καθηκόντων» τοῦ Κικέρωνος — «Περὶ δικαστῶν», «Μαντείας», «Προνοίας», «Ἡσυχίας τῆς ψυχῆς» κλπ. Οὐδὲν τῶν συγγραμμάτων αὐτῶν σώζεται, πλὴν ἐλαχίστων ἀποσπασμάτων.

ΠΟΣΕΙΔΩΝΙΟΣ. Στωικὸς φιλόσοφος, μαθητὴς τοῦ στωικοῦ Παναιτίου, ἀκμάσας περὶ τὸ 100 π.Χ. Ἐγεννήθη ἐν Ἀπαμείᾳ τῆς Συρίας, ἀλλ' ἐβίωσεν καὶ ἔδρασεν ὡς διδάσκαλος καὶ συγγραφεὺς ἐν Ρόδῳ, ὅπου ἐτιμήθη μεγάλως καὶ περιεβλήθη ὑψηλὰ ἀξιώματα, ἀποσταλεὶς καὶ ὡς πρεσβευτὴς τῶν Ροδίων εἰς τὴν Ρώμην κατὰ τὸ ἔτος 87 π.Χ. Πολλοὶ Ρωμαῖοι ἐχρημάτισαν μαθηταί του, ἡ δὲ ἀριστοκρατία τῆς κοσμοκρατείρας ἐτίμα αὐτὸν μεγάλως. Κατὰ τὴν ἐπιστροφήν του ἀπὸ τὸν κατὰ τοῦ Μιθριδάτου πόλεμον, ἐπεσκέφθη τὸν γέροντα πλέον ἄνδρα ὁ Πομπήιος, ἐπιδαψιλεύσας εἰς αὐτὸν ἀνηκούστους τέως διὰ μὴ Ρωμαῖον πολίτην τιμάς. Διὰ τὴν παράδοσιν τῶν Ρωμαίων εὐγενῶν, ἐδημιούργησεν ὁ Ποσειδώνιος νέον πνευματικὸν στοιχεῖον, τὸ ὁποῖον παρέσχεν εἰς αὐτοὺς δύναμιν ἀντιστάσεως, συνεχισθεῖσαν καὶ μετὰ τὴν νίκην τῆς μοναρχίας. Διὰ τῆς στωικῆς φιλοσοφίας ἐπειράθη καὶ ὁ Ποναίτιος νὰ παιδαγωγήση τοὺς εὐγενεῖς τούτους εἰς πράους, φιλανθρώπους καὶ δικαίους ἄρχοντας τῶν λαῶν. Ἀλλ' ἐνῶ ὁ διδάσκαλός του εἶναι αὐστηρὸς ὀρθολογιστὴς ὡς πρὸς τὴν θρησκείαν καὶ τὴν θεολογίαν, κατεπολέμει τὴν πίστιν εἰς τὴν ἀθανασίαν καὶ τὴν μαντικὴν καὶ διέκρινεν ὅλως διόλου τὴν ἠθικὴν ἀπὸ τὰς θρησκευτικὰς δοξασίας, τὴν ἀρετὴν ἀπὸ τὴν εὐσέβειαν, ὁ μαθητής του ρέπει πρὸς τὸν μυστικισμὸν καὶ συγκροτεῖ θρησκευτικὴν κατ' οὐσίαν κοσμοθεωρίαν. Ἡ κατὰ τὸ σημεῖον τοῦτο διαφορὰ τοῦ Ποσειδωνίου ἀπὸ τὴν διδασκαλίαν τοῦ Παναιτίου, μαρτυρεῖ τὴν ἐν τῷ μεταξὺ ἐπελθοῦσαν μεγάλην μεταλλαγὴν τῶν καιρῶν, τὸ κυριώτατον χαρακτηριστικὸν τῆς ὁποίας συνίστατο εἰς τοῦτο, ὅτι ἡ μὲν μυστικίζουσα θρησκευτικότης εἶχε μεγάλως διαδοθῆ, ὁ δὲ ὀρθολογισμὸς τῶν προτέρων χρόνων περιωρίζετο ὀλονὲν περισσότερον. Νέον πνεῦμα εἶχε λοιπὸν ἀναφανῆ καὶ ἡ Στοὰ ἔσπευσε νὰ προσαρμοσθῆ ὅσον ἠδύνατο πρὸς αὐτό, καὶ δι' ἄλλων καὶ ἰδίᾳ διὰ τοῦ Ποσειδωνίου. Οἱ στωικοὶ ἐφίλουν, ὡς γνωστόν, τὸ σύστημα, τὴν λογικὴν καὶ συστηματικὴν διάρθρωσιν τῆς διδασκαλίας των εἰς ἐνιαῖον ὅλον. Ὑπὸ μορφὴν συστήματος ἐμφανίζει καὶ ὁ Ποσειδώνιος τὴν μεταρρύθμισιν τῆς Στοᾶς, εἰς τὴν ὁποίαν προέβη. Ἐπὶ κεφαλῆς θέτει τὸν ὁρισμὸν τῆς σοφίας καὶ τῆς φιλοσοφίας. Ἡ τελευταία αὕτη εἶναι ἀγάπη πρὸς τὴν σοφίαν, ἡ ὁποία πάλιν εἶναι γνῶσις τῶν θείων καὶ ἀνθρωπίνων πραγμάτων καὶ τῶν αἰτίων αὐτῶν. Ἡ σοφία αὕτη γεννᾶ εἰς τὸν ἄνθρωπον τὴν ροπήν, ὅπως ἀποβῆ ὅμοιος πρὸς τὸ θεῖον καὶ ὁδηγεῖ εἰς τὴν πεποίθησιν ὅτι ἡ ἀρετὴ ὑπερέχει ἄπειρον ὅσον παντὸς ἐν ἀνθρώποις ἀγαθοῦ. Ὁ Ποσειδώνιος πιστεύει ἀκλονήτως, ὅτι ἡ πανσοφία τῶν Στωικῶν δέον νὰ περιλαμβάνη ἐν ἑαυτῇ καὶ τὴν γνῶσιν τῶν θείων πραγμάτων, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν παλαιοτέραν Στοάν, ἡ ὁποία ἦτο ἄθρησκος κατὰ βάθος καὶ ἐφρόνει ὅτι ὁ σοφὸς δὲν χρήζει Θεοῦ, ὢν ὁ ἴδιος Θεὸς ἐπὶ τῆς γῆς. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ὁ Κλεάνθης εἰσήγαγε διὰ τοῦ ζωντανοῦ πανθεϊσμοῦ του θρησκευτικὸν στοιχεῖον εἰς τὴν Στοάν. Τοῦτο ὅμως ἠχρήστευσεν ὁ Χρύσιππος διὰ τῆς θεολογίας του, ἡ ὁποία προσεπάθει νὰ δικαιολογήση πᾶσαν μυθολογίαν καὶ πᾶσαν μορφὴν λατρείας. Ὁ Ποναίτιος, τέλος, οὐδένα χῶρον, ὡς ἤδη εἴπομεν, εἶχεν εἰς τὸ σύστημά του διὰ τὴν θρησκείαν, οὔτε εἰς αὐτὴν τὴν ἠθικήν του. Διὰ τοῦτο ὅπου κατὰ τοὺς ἑλληνιστικοὺς χρόνους ἀναφαίνονται θρησκευτικαὶ τάσεις, ζητοῦν ἔπαφὴν πρὸς τὸν Πλάτωνα καὶ τοὺς Πυθαγορείους ἢ ἐμπνέονται ὑπ' αὐτῶν, ὡς βλέπομεν καὶ περὶ τὸν Ποσειδώνιον. Ὁ ἀγὼν αὐτοῦ κατὰ τῆς περὶ κόσμου καὶ βίου θεωρίας τοῦ Ἐπικούρου, ἡ ὁποία εἶχεν εὑρεῖαν διάδοσιν μεταξὺ τῶν Ρωμαίων, μαρτυρεῖ ὅτι ὁ Ποσειδώνιος ἀπέβλεπε διὰ τῆς μεταρρυθμίσεως ἢ τῆς ἀποκαταστάσεως, ὡς ὁ ἴδιος ὠνόμαζεν αὐτήν, τῆς Στοᾶς, εἰς τὴν ἀνανέωσιν τῆς θρησκείας καὶ εἰς τὴν ἀναβίωσιν τῆς πίστεως.

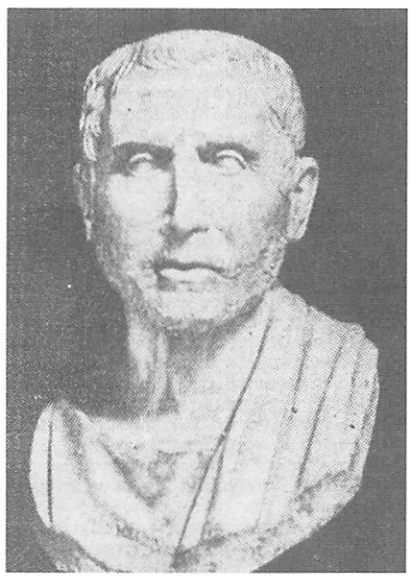

Ποσειδώνιος.

Πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ἐπιστρέφει εἰς τὸν πανθεϊσμὸν τοῦ Κλεάνθους, προσφεύγει εἰς τὸν Πλάτωνα καὶ τὴν Ἀκαμήδειαν καθόλου, χρησιμοποιεῖ τὴν ἐπιστήμην τῶν Ἀλεξανδρεωτῶν, ἰδίᾳ τὰ μαθηματικὰ καὶ τὴν ἀστρονομίαν. Τὸ σύστημά του διαπνέεται ὑπὸ τῆς θρησκευτικότητος, ποὺ χαρακτηρίζει τοὺς χρόνους του, καὶ κορυφοῦται εἰς θρησκευτικὸν μυστικισμόν, πρὸς τὸν ὁποῖον κατατείνουν τὰ καθ' ἕκαστον μέρη τοῦ ὅλου τούτου. Ἐν αὐτῷ ἀπαντῶμεν τὸν ἰδεαλισμὸν τῆς πλατωνικῆς καὶ τῆς ἀριστοτελικῆς φιλοσοφίας, τὴν διὰ τῶν αἰώνων συνεχιζομένην πνοὴν τοῦ ἑλληνικοῦ μυστικισμοῦ, τὸν σεβασμὸν πρὸς τὰς θρησκευτικὰς παραδόσεις καὶ τὰ θρησκευτικὰ σύμβολα τῶν λαῶν, βαθεῖαν κατανόησιν τῶν θρησκευτικῶν ὁρμῶν καὶ ἀναγκῶν, ἰδέας καὶ πορίσματα τῶν θετικῶν ἐπιστημῶν τῶν χρόνων ἐκείνων. Διότι καὶ αἱ ἐπιστῆμαι αὗται χρησιμεύουν ἐν τέλει πρὸς ἐξύμνησιν τῆς θεότητος, ἡ ὁποία διαθέει καὶ ἐμψυχώνει τὸν κοσμικὸν ὀργανισμόν. Πρὸς τὸ ἔνθεον τοῦτο ὀργανικὸν σύμπαν παράλληλος εἶναι ὁ ἀνθρώπινος ὀργανισμός, τὸν ὁποῖον ζωογονεῖ καὶ διέπει ἡ ψυχή, ὅπως τὸν μακρόκοσμον ὁ Θεός. Καὶ ὅπως ἡ κοσμολογία αὕτη οὕτω καὶ ἡ μυστικὴ θεολογία τοῦ Ποσειδωνίου τὰς ρίζας της ἔχει εἰς πλατωνίζουσαν περὶ τῶν τυχῶν τῆς ψυχῆς διδασκαλίαν. Συμφώνως πρὸς αὐτήν, ἡ ψυχὴ ἀποτελεῖ μόριον τῆς πυρίνης πνοῆς τοῦ Θεοῦ. Κατελθοῦσα ἐκ τῆς οὐρανίου περιοχῆς ἐπὶ τῆς γῆς, ἐνεκλείσθη εἰς τὸ δεσμωτήριον τοῦ σώματος, διὰ τοῦ ὁποίου καὶ ἐμολύνθη, περιπλακεῖσα εἰς ἐπιθυμίας τῆς σαρκὸς καὶ τῆς ὕλης καθόλου. Τὴν θείαν ὅμως καταγωγήν της μαρτυρεῖ ἡ ροπὴ πρὸς γνῶσιν τοῦ Θεοῦ καὶ ὁ ἀσίγητος πόθος πρὸς ἐπιστροφὴν εἰς τὴν οὐράνιον πατρίδαν της. Ἡ ἄνοδος αὕτη συντελεῖται διὰ τῶν σφαιρῶν τοῦ ὕδατος, τοῦ ἀέρος καὶ τοῦ πυρὸς καὶ διὰ τῶν κατὰ τὴν διάρκειαν αὐτῆς ποικίλων καθαρμῶν, εἰς τοὺς ὁποίους ὑποβάλλεται διὰ νὰ καταστῇ τέλος ἀξία τῆς εἰσοδοχῆς εἰς τὴν περὶ τὸν αἰθέρα χώραν τοῦ οὐρανοῦ.. Ἀλλὰ πρὸς τὴν ἀνάληψιν ταύτην εἰς τοὺς οὐρανοὺς δὲν εἶναι πᾶσα ψυχὴ ἱκανή. Μόνον ἐνάρετος βίος ἀνοίγει τὸν δρόμον, ὁ ὁποῖος ὁδηγεῖ πρὸς τὰ ἄνω. Μόνον ὅσοι μοχθοῦν κατὰ τὸν ἐνθάδε βίον ὅπως διατηρήσουν τὸ θεῖον μέρος τῆς φύσεώς των ἀμόλυντον ἀπὸ τὰς ἐπιθυμίας τοῦ σώματος, εὑρίσκουν εἴσοδον εἰς κρείττονα, καθαρώτερον βίον, εἰς τὴν ἀληθινὴν ζωήν. Δι' αὐτοὺς προσκτᾶται νόημα ὁ θάνατος. Περὶ τοῦ μέλλοντος τούτου ἀσφαλεῖς εἶναι πρὸ πάντων οἱ μεγάλοι εὐεργέται τῆς ἀνθρωπότητος, ἐν οἷς καὶ οἱ μεγάλοι ἡγεμόνες. Οὕτω ψυχή, παρέχουσα ζωὴν εἰς τὸν ὀργανισμὸν τῆς φιλοσοφίας, εἶναι ἡ ἠθική, ἡ θεραπεία τῆς ἀρετῆς, ἡ ὁποία ταυτίζεται πρὸς τὴν φιλοσοφίαν ὑπὸ τῆς Στοᾶς. Τὸ νέον ὅμως παρὰ Ποσειδωνίῳ συνίσταται εἰς τὸ ἑξῆς: ὅτι ἡ ἀρετή, ἡ ἠθικὴ ἀνεξαρτησία τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τοῦ κόσμου, εἶναι ἀναγκαία συνέπεια τῆς πανθεϊστικῆς γνώσεως τοῦ κόσμου, τῆς μυστικιστικῆς εὐσεβείας, ἡ βίωσις τῆς συγγενείας, ἡ ὁποία ὑφίσταται μεταξὺ τοῦ ἑλλόγου σύμπαντος καὶ τῆς ἐκ τῶν θείων στοιχείων αὐτοῦ καταγομένης ψυχῆς τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ ἄνθρωπος ὀφείλει νὰ γνωρίσῃ πόθεν κατάγεται τὸ πνευματικὸν μέρος τῆς ψυχῆς του καὶ ποὺ μέλλει νὰ ἐπιστρέψῃ. Αὐτὸ εἶναι τὸ νόημα τῆς δελφικῆς ἐντολῆς: Γνῶθι σαυτόν. Καί, συνειδὼς ὁ ἄνθρωπος τὴν πηγὴν τοῦ ἐν τῷ στήθει του εὐγενεστάτου στοιχείου τῆς ψυχῆς του, ὀφείλει νὰ συναισθάνεται ἑαυτὸν ὡς μέρος τῆς πολιτείας τοῦ σύμπαντος, τὸ ὁποῖον περιλαμβάνει ἐν ἑαυτῷ θεΐά τε καὶ ἀνθρώπινα. Ἡ πολιτεία αὕτη φέρει, ὡς εἶναι φανερόν, ὑπερβατικὸν χαρακτῆρα. Ἐκ τῆς ἰδέας ταύτης τοῦ ὑπερβατικοῦ ὁρμώμενος ὁ Ποσειδώνιος, προχωρεῖ εἰς μεγαλοπρεπῆ συγκρότησιν τῆς Ἱστορίας τοῦ ἀνθρωπίνου πολιτισμοῦ. Σκοπὸς τῆς πολιτιστικῆς ἐξελίξεως εἶναι ἡ ἐπιστροφὴ τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὴν φυσικήν του κοινωνίαν μετὰ τῆς θεότητος, καὶ δὴ διὰ τῆς φιλοσοφίας, τῆς γνώσεως τῶν θείων καὶ τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων. Οὕτω προσκτᾶται καὶ ἡ ἐπιστήμη, διὰ τῆς ὁποίας λαμβάνομεν γνῶσιν τοῦ σύμπαντος, ἠθικὸν καὶ ἀκόμη καὶ θρησκευτικὸν χαρακτῆρα καὶ σκοπόν.

Ἡ φιλοσοφία τοῦ Ποσειδωνίου εἶναι ἡ τελευταία μεγάλη δημιουργία τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος πρὸ τοῦ Πλωτίνου. Ἐν τῷ προσώπῳ του συνδυάζονται κατὰ θαυμαστὸν τρόπον, βαθεῖα ἱστορικὴ αἴσθησις, ἱκανότης πρὸς ἀκριβῆ ἔρευναν, θεωρητικὴ νόησις καὶ θρησκευτικὸν συναίσθημα. Τὸ σύστημά του ἀποτελεῖ ἀρχιτεκτονικὸν οἰκοδόμημα, τὸ ὁποῖον βασίζεται ἐπὶ τῶν καθ' ἕκαστον ἐπιστημῶν καὶ κορυφοῦται, ὡς εἴπομεν, εἰς θρησκευτικὸν μυστικισμόν. Ἐν αὐτῷ συγκεφαλαιώνει τὰ πορίσματα τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος διὰ συστηματικῆς συναρτήσεως πρὸς ἄλληλα. Παρόμοιόν τι ἐπειχήρησαν βραδύτερον ὁ Ὠριγένης καὶ ὁ Πορφύριος, ὑπελείφθησαν ὅμως τοῦ Ποσειδωνίου. Ἡ καθολικότης τοῦ πνεύματός του παρέσχεν εἰς τὰς καθολικὰς τάσεις τῆς Στοᾶς ἰδιάζουσαν μορφὴν διὰ τῆς ἰδιοτύπου προσωπικότητός του. Ὁ θρησκευτικὸς χαρακτὴρ τῆς κοσμοθεωρίας του δὲν ἐπέδρασε μόνον ἐπὶ τῆς ἐξελίξεως τῆς μετ' αὐτὸν φιλοσοφίας, ἀλλὰ ἤσκησε μεγάλην δύναμιν καὶ ἐπὶ τῆς θρησκευτικότητος εὐρυτάτων κύκλων. Προσέδωσε νέαν κατεύθυνσιν εἰς τὴν ἐξέλιξιν τῆς Στοᾶς, παρέσχεν εἰς τὴν θρησκευτικὴν διάθεσιν τῶν χρόνων του κραταιὰν ἔκφρασιν, ἡ ὁποία διὰ τοῦ Πλουτάρχου καὶ τοῦ Σενέκα, διὰ τοῦ Πλατωνισμοῦ καὶ τοῦ Νεοπλατωνισμοῦ ἐπιβάλλει εἰς τοὺς ἑπειτα αἰῶνας τὸν ἰδιότυπον χαρακτῆρα της. Ἐπέδρασεν ἀκόμη ἰσχυρῶς καὶ ἐπὶ τῆς χριστιανικῆς γραμματείας τῶν πρώτων αἰώνων καὶ ἀμέσως καὶ ἐμμέσως διὰ τοῦ Φίλωνος. Ἡ καθολικότης τοῦ πνεύματός του, ἡ εἰς τὰς ψυχικὰς ἀνάγκας τῶν χρόνων του ἀνταποκρινομένη βαθεῖα θρησκευτικότης του, ἡ ἐκλαΐκευσις τῆς διδασκαλίας τῆς Στοᾶς καὶ ἡ ἁπλούστευσις τῆς φιλοσοφικῆς γλώσσης, δὲν ἀποτελοῦν τὰ μόνα αἴτια τῆς εὐρείας ταύτης ἐπιδράσεως τοῦ ἀνδρός. Ὁ Ποσειδώνιος εἶναι καὶ μέγας ἐπιστήμων, ὁ ὁποῖος προήγαγε διὰ τῶν ἐρευνῶν του τὴν ἐπιστημονικὴν γνῶσιν. Ἡ συνάρτησις λ.χ. τῆς παλιρροίας πρὸς τὴν σελήνην εἶναι ἰδική του ἀνακάλυψις. Ἡ μετ' αὐτὸν ἐπιστημονικὴ γραμματεία στηρίζεται κατὰ μέγα μέρος ἐπ' αὐτοῦ ἢ τροφοδοτεῖται ἀπὸ τὰς ἰδέας του. Ἀλλ' ὁ Ρόδιος στοχαστὴς εἶναι καὶ ἀξιολογώτατος συγγραφεύς, ὁ τελευταῖος μέγας Ἕλλην συγγραφεύς, ὁ ὁποῖος χειρίζεται ἀριστοτεχνικῶς τὴν κοινήν, τὴν διὰ τῆς ἐξελίξεως διαμορφωθεῖσαν ζῶσαν γλῶσσαν τῆς ἑλληνιστικῆς οἰκουμένης. Τὸ ἱστορικὸν του ἔργον ἦτο συντεταγμένον ἐντὸς τοῦ πλαισίου τῶν περιλάμπρων μορφῶν τῆς ἑλληνιστικῆς

ἱστοριογραφίας καὶ ἡ γλώσσα του, ζωντανή, νευρώδης, ποιητική, ἦτο διηνθισμένη διὰ πλουσίων εἰκόνων καὶ γνωμικῶν. Πολυΐστωρ σοφός, βαθὺς στοχαστής, λογοτέχνης, ἐρευνητὴς καὶ ἐπιστήμων μεγάλου κύρους, γνώστης τῆς ἐποχῆς του καὶ τοῦ ρωμαϊκοῦ πνεύματος, ὅπως πρὸ αὐτοῦ ὁ Πολύβιος, ἦτο φυσικὸν νὰ ἀσκήση τεραστίαν ἐπιρροὴν ἐπὶ συγχρόνων καὶ μεταγενεστέρων. Ἀλλ' ὁ σημαντικώτερος λόγος τῆς ἐπιδράσεως αὐτοῦ ὀφείλεται εἰς τὸ γεγονός, ὅτι ὁ Ποσειδώνιος ἦτο κάτι περισσότερον ἀπὸ ἐπιστήμων, στοχαστὴς καὶ λογοτέχνης. Ἦτο προφητικὴ φυσιογνωμία, ἡ ὁποία μὲ φλόγα γνησίως θρησκευτικὴν ὕμνησε τὸν κόσμον, ἐν τῷ ὁποίῳ ἐνοικεῖ τὸν Θεῖον Πνεῦμα, τὰ πάντα ζωοποιοῦν καὶ διακοσμοῦν, καὶ ἔδειξεν εἰς τὸν ἄνθρωπον τὴν θέσιν του ἐντὸς αὐτοῦ καὶ τὸν ἀληθινὸν του προορισμόν, ἀνυψώσας εἰς σαφήνειαν καὶ βεβαιότητα τὰς ἀορίστους προαισθήσεις τῶν χρόνων του.

Ν. Ι. Λούβαρις

ΣΕΝΕΚΑΣ. Λούκιος Ἀνναῖος. Ὀνομαστὸς Ρωμαῖος φιλόσοφος, ποιητὴς καὶ δραματουργός, υἱὸς τοῦ Μάρκου Ἀνναίου Σενέκα, γεννηθεὶς εἰς τὴν Κορδούην τῆς Ἱσπανίας τὸ 2 μ.Χ. καὶ ἀποθανὼν εἰς Ρώμην τὸ 66 μ.Χ. Ὁ πατήρ του ὡδήγησεν αὐτὸν εἰς πολὺ μικρὰν ἡλικίαν εἰς τὴν Ρώμην καὶ ἐμερίμνησε περὶ τῆς μορφώσεώς του, ὑπῆρξε δὲ ὁ διδάσκαλός του εἰς τὴν ρητορικήν. Κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ σταδίου του ἤσκησε τὸ δικηγορικὸν ἐπάγγελμα ἐν Ρώμῃ. Αἱ πρῶται λαμπραὶ ἐπιτυχίαι του ὡς δικηγόρου ἀνησύχησαν μεγάλως τὸν αὐτοκράτορα Καλλιγούλαν, ὁ ὁποῖος ἀπεφάσισε τὴν ἐξόντωσίν του, ἀλλὰ μετεπείσθη ὑπὸ μιᾶς τῶν εὐνοουμένων του, ἡ ὁποία ἦτο ἐρωμένη τοῦ Σενέκα, εἰπούσης αὐτῷ ὅτι ὁ ἐν λόγω ἦτο φθισικὸς καὶ ἡ ζωή του θὰ ἦτο βραχυτάτη. Ὁ Σενέκας διὰ νὰ λησμονηθῇ τελείως, ἐρρίφθη μὲ πάθος εἰς τὰς μελέτας καὶ εἰς τὴν ζωὴν τελείας καὶ αὐστηρᾶς ἐγκρατείας καθ' ὁλοκληρίαν πυθαγορικῆς. Τῇ προτροπῇ τοῦ πατρός του ἵδρυσε φιλοσοφικὴν σχολήν, ἡ ὁποία πολὺ ταχέως ἔγινε λίαν ὀνομαστὴ καὶ εἰλκύσε πᾶν ὅ,τι πλέον ἐκλεκτὸν καὶ ἐπιφανὲς ὑπῆρχεν ἐν Ρώμῃ. Μεταξὺ τῶν ἀκροατῶν του ἦτο καὶ ἡ κόρη τοῦ Γερμανικοῦ Ἰουλία. Ἐκ τούτου λαβοῦσα ἀφορμὴν ἡ Μεσσαλίνα, κατηγορησε τὸν Σενέκαν ἐπὶ μοιχείᾳ. Καὶ ἡ μὲν Ἰουλία κατεδικάσθη ὑπὸ τοῦ Καλλιγούλα εἰς θάνατον καὶ ἐξετελέσθη, ὁ δὲ Σενέκας, καίτοι ἀθῷος, κατεδικάσθη εἰς ἐξορίαν εἰς τὴν Κορσικήν, ὅπου παρέμεινεν ἐπὶ ὀκταετίαν καὶ ὅπου ἔγραψε τὴν θαυμασίαν του «Παρηγορίαν πρὸς τὴν Ἑλβίαν», τὴν μητέρα του. Ἡ μόνωσις καὶ αἱ ἐκεῖ κακουχίαι του ἔκαμψαν τὸ ἠθικόν του καὶ ἠσθάνετο νὰ τὸν ἐγκαταλείπουν αἱ δυνάμεις του. Ἡ πτῶσις ὅμως τῆς Μεσσαλίνας καὶ ὁ γάμος τῆς Ἀγριππίνας μετὰ τοῦ Κλαυδίου ἀνέτρεψαν τὴν κατάστασιν καὶ τὸ 49 μ.Χ. ἀνεκλήθη ἐκ τῆς ἐξορίας του καὶ ἀνετέθη εἰς αὐτὸν ὑπὸ τῆς Ἀγριππίνας ἡ ἐκπαίδευσις τοῦ υἱοῦ της Νέρωνος. Ἡ διαπαιδαγώγησις ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Νέρωνος δὲν ὑπῆρξε τελείως ἄκαρπος, διότι ἡ κατὰ τὰ πρῶτα πέντε ἔτη τῆς βασιλείας τοῦ Νέρωνος ὑπῆρξε καλὴ καὶ σοφή. Ἡ ζωὴ ὅμως τοῦ Σενέκα εἰς τὸ νέον περιβάλλον του τὸν ὑπεχρέωνεν εἰς συμβιβασμούς, ὑποχωρήσεις καὶ παρεκκλίσεις ἐκ τῶν φιλοσοφικῶν ἀρχῶν του καὶ τοῦ διδασκαλιῶν του. Ἠναγκάσθη μάλιστα νὰ συνθέσῃ καὶ ἐγκώμιον πρὸς τὸν Κλαύδιον, τὸν ὁποῖον ἐξεδικήθη βραδύτερον γράψας τὴν περίφημον σάτιράν του «Ἀποκολοκύνθωσις», εἰς ἣν ἐσατίριζεν αὐτόν.

Προτομὴ τοῦ Λευκ. Σενέκα, τοῦ Νεωτέρου.

Μὲ τὴν εὔνοιαν καὶ τὴν ὑποστήριξιν τοῦ Νέρωνος ὁ Σενέκας ἀπέκτησε μεγάλην ἰσχὺν καὶ μεγάλην περιουσίαν, χωρὶς νὰ ἐνδιαφέρεται ἐὰν ἡ κτῆσις της ἦτο σύμφωνος μὲ τὴν φιλοσοφικὴν διδασκαλίαν του. Φυσικὸν ἐπακόλουθον τῆς νέας ζωῆς του ἦτο νὰ προβαίνῃ εἰς μεγαλυτέρας ὑποχωρήσεις ἀπὸ ἠθικῆς ἀπόψεως καὶ νὰ φθάσῃ μέχρι τοῦ σημείου νὰ ἐπιδοκιμάζῃ καὶ τὴν ὑπὸ τοῦ Νέρωνος θανάτωσιν τῆς μητρός του Ἀγριππίνας. Ἐξ ἄλλου ἡ σύζευξίς του εἰς μεγάλην ἡλικίαν μετὰ τῆς Πομπηΐας Παυλίνας, κόρης ὡραίας, πλουσίας καὶ ἐπιφανοῦς, ὡς καὶ κατὰ πολὺ νεωτέρας του, εἶχεν ὡς συνέπειαν νὰ παρασυρθῇ εἰς ἔρωτας πολὺ παπειωνικοὺς δι' αὐτόν.

Τὸ τέλος τοῦ Σενέκα ὑπῆρξε τραγικώτατον. Ἀναμιχθεὶς εἰς τὴν κατὰ τοῦ Νέρωνος συνωμοσίαν τοῦ Πείσωνος, ὁ ὁποῖος ἴσως ἠθέλησε νὰ τὸν ἀναβιβάσῃ εἰς τὸν θρόνον, διετάχθη ὑπὸ τοῦ Νέρωνος νὰ αὐτοκτονήσῃ ἀνοίγων τὰς φλέβας του, ὅπερ καὶ ἔπραξεν. Ὁ θάνατός του, τουλάχιστον, ὑπῆρξεν ἄξιος ἑνὸς στωϊκοῦ. Ἡ σύζυγός του Παυλίνα ἠθέλησε νὰ τὸν ἀκολουθήσῃ εἰς τὸν θάνατον, ἀποπειραθεῖσα νὰ αὐτοκτονήσῃ, κατωρθώθη ὅμως νὰ κλεισθοῦν τὰ τραύματά της καὶ ἔζησεν ἔτη τινὰ εἰς κατάστασιν πλήρους καταπτώσεως, φθίνουσα καὶ τηκομένη.

Ὁ Σενέκας ὡς φιλόσοφος εἶναι εἷς ἐκ τῶν ἐπιφανεστέρων καὶ σημαντικωτέρων Ρωμαίων στωϊκῶν, ὅστις ὅμως εἰς πολλὰ ἔχει ὑποστῆ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ Πλάτωνος, τῶν Κυνικῶν καὶ τοῦ Ἐπικούρου. Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τοὺς παλαιοτέρους στωϊκούς, δέχεται παραχωρήσεις πρὸς τὰς ἀδυναμίας τῶν ἀνθρώπων καὶ ἔχει τὴν θεωρίαν ὅτι οἱ ἄνθρωποι εἶναι κακοὶ καὶ ἀδύνατοι καὶ θὰ μείνουν ἐσαεὶ ὡς τοιοῦτοι. Ἡ κοσμοθεωρία του εἶναι καθ' ὁλοκληρίαν στωική. Ὁ Θεὸς εἶναι ἡ κοσμικὴ δύναμις, ἡ ὁποία διαπερνᾷ τὸ πᾶν, ἡ πρώτη αἰτία ἀπὸ τὴν ὁποίαν ἐξαρτῶνται ὅλαι αἱ ἄλλαι. Ἡ θέλησίς του εἶναι ὁ νόμος ὅλου τοῦ κόσμου. Ὁ Θεὸς εἶναι τὸ πνεῦμα τοῦ σύμπαντος, ὁ λόγος, ἡ μοῖρα καὶ ἡ πρόνοια. Φέρει ἐν αὐτῷ τὰ ἀρχέτυπα τῶν ὄντων (τὰς ἰδέας), αἱ ὁποῖαι εἶναι αἰώναι. Ὁ ἀνθρώπινος λόγος ἢ ἡ «ψυχὴ» εἶναι μιὰ ἀπόρροια τοῦ θείου «πνεύματος», δεσμευμένη μέσα εἰς τὸ σῶμα. Ἡ ψυχὴ εἶναι ἀθάνατος καὶ μετὰ τὸν θάνατον μεταβαίνει εἰς τὴν γαλήνην τοῦ θείου ὄντος.

Ἡ φιλοσοφία εἶναι «ἔρως τῆς σοφίας» καὶ εἶναι ἀχώριστη ἀπὸ τὴν ἀρετήν, διδάσκει τὸ πράττειν, τὸ δέον γενέσθαι, εἶναι ἡ τέχνη τοῦ ὀρθῶς ζῆν. Σκοπός της εἶναι ἡ ἠθική. Ἡ ἀρετὴ εἶναι τὸ μοναδικὸν ἀγαθόν. Ἡ οὐσία τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ὁ ὀρθὸς λόγος, διὰ τοῦ ὁποίου ἐπιτυγχάνει τὸν προορισμόν του καὶ ζῇ κατὰ φύσιν. Οἱ ἄνθρωποι εἶναι κοινωνικὰ ὄντα, συγγενεῖς, μέλη ἑνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ Ὅλου, καὶ ὀφείλουν νὰ εἶναι ἄνθρωποι ἀκόμη καὶ πρὸς τοὺς σκλάβους. Ὁ σοφὸς εἶναι ἐσωτερικῶς ἐλεύθερος, ἰσχυρὸς καὶ μέγας καὶ ἰδιαιτέρως ὅταν ἀγωνίζεται κατὰ τοῦ κακοῦ καὶ τῆς δυστυχίας.

Ἡ ὑψηλὴ καὶ μεγαλοπρεπὴς ἔννοια τοῦ Θεοῦ τοῦ Σενέκα, ὁ τονισμὸς τῆς τάσεως τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὴν ἀμαρτίαν, καὶ τοῦ καθήκοντος πρὸς τὸν πλησίον μας, καὶ ἡ εἰκὼν τὴν ὁποίαν δίδει περὶ τῆς ζωῆς εἰς τὸ ὑπερπέραν, καταφανῶς ἐπηρεασμένος ὑπὸ τοῦ Ποσειδωνίου, φανερώνουν τὴν στενὴν συγγένειαν τῆς φιλοσοφίας του πρὸς τὸν Χριστιανισμόν. Διὰ τὸν λόγον αὐτὸν ἐδημιουργήθη ὁ θρῦλος περὶ ἐπικοινωνίας τοῦ Σενέκα μετὰ τοῦ Ἀποστόλου Παύλου. Βέβαιον εἶναι ὅτι ἡ συγγένεια τῆς φιλοσοφίας τοῦ Σενέκα μὲ τὴν Χριστιανικὴν διδασκαλίαν συνετέλεσεν εἰς τὸ νὰ ἀναγνωσθῇ οὗτος εὐρύτατα, ὡς ὁ Ἐπίκτητος, καὶ θὰ ἀσκήσῃ συνεπῶς μεγίστην ἐπίδρασιν εἰς τὸν κόσμον καὶ ἰδία εἰς τοὺς νεωτέρους χρόνους.

Ὁ Σενέκας ἔγραψε πολλὰ ἔργα, ἐκ τῶν ὁποίων τὰ κυριώτερα εἶναι: «Διαλογων βιβλια 12», «Φυσικῶν ζητημάτων βιβλ. 7», «Περὶ γαλήνης τῆς ψυχῆς», «Περὶ τῆς προνοίας», «Περὶ εὐτυχοῦς ζωῆς» κ.ἄ. Ἐκτὸς τούτων ἔγραψε τὴν προαναφερθεῖσαν σατιραν του «Ἀποκολοκύνθωσις» καὶ τραγωδίας: «Ἡρακλῆς ὁ μαινόμενος», «Τρωάδες», «Φοίνισσαι», «Μήδεια», «Φαίδρα», «Οἰδίπους», «Ἀγαμέμνων», «Θυέστης», «Ἡρακλῆς ἐπὶ τῆς Οἴτης». Ἐπίσης σώζονται καὶ 124 ἐπιστολαί του, τῶν ὁποίων ὅμως ἀμφισβητεῖται ἡ γνησιότης.

Ν. Κορκοφίγκας

ΙΕΡΟΚΛΗΣ. Στωϊκὸς φιλόσοφος τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἀδριανοῦ (117—138 μ.Χ.). Εἰς τὸ «Ἀνθολόγιον» τοῦ Στοβαίου σώζονται ἀποσπάσματα ἐκ τοῦ συγγράμματός του «Περὶ καθηκόντων» ἢ «Φιλοσοφούμενα». Αἱ φιλοσοφικαὶ ἀπόψεις τοῦ Ἱεροκλέους εἶναι ἐν πολλοῖς σύμφωνοι πρὸς τὰς θεωρίας τῶν παλαιῶν ὀρθοδόξων στωϊκῶν. Ἐπίσης ἔχουν σωθῇ ἀποσπάσματα τοῦ ἔργου του «Ἠθικὴ στοιχείωσις».

ΕΠΙΚΤΗΤΟΣ. —1) Στωϊκὸς φιλόσοφος ἐξ Ἱεραπόλεως τῆς Φρυγίας. Ἔζησε περὶ τὰ 50—120 μ.Χ. Ὡς στωϊκὸς φιλόσοφος ἀνήκει εἰς τὴν τρίτην καὶ τελευταίαν περίοδον τῆς στωϊκῆς φιλοσοφίας, τὴν καλουμένην Νέαν Στοάν. Μετὰ τοῦ Σενέκα καὶ τοῦ Μάρκου Αὐρηλίου ἀποτελεῖ τὴν τριάδα τῶν κυριωτέρων φιλοσόφων τῆς Νέας Στοᾶς.

Λεπτομερείας τοῦ βίου του δὲν γνωρίζομεν πολλάς. Εἶναι εἰς ἡμᾶς γνωστὸν ἐκ πληροφοριῶν συγχρόνων του ὅτι ἦτο σύγχρονος τοῦ Νέρωνος, ὅτι ἔζησεν ἐπὶ τῆς αὐτοκρατορίας τοῦ Τραϊανοῦ, ὅτι ἐγνώρισεν ἴσως τὸν Ἀδριανὸν πρὸ τῆς ἀναρρήσεώς του εἰς τὸν θρόνον. Ἦτο δοῦλος τοῦ Ἐπαφροδίτου, τοῦ γνωστοῦ ἀπελευθέρου τοῦ Νέρωνος, καὶ ἐγένετο κατόπιν καὶ αὐτὸς ἀπελεύθερος. Καθ' ὃν χρόνον ἦτο ἀκόμη δοῦλος, ἤκουσε τὴν διδασκαλίαν τοῦ στωϊκοῦ φιλοσόφου Μουσωνίου Ρούφου καὶ ἔκτοτε ἀφωσιώθη εἰς τὴν σπουδὴν τῆς φιλοσοφίας καὶ εἰς τὴν ἐφαρμογὴν τῆς αὐστηρᾶς στωϊκῆς ἠθικῆς εἰς τὸν βίον του. Ἦτο χωλὸς κατὰ τὸν ἕνα πόδα κατὰ τινας μὲν ἐκ γενετῆς, κατ' ἄλλους δὲ ἐκ βιαιοπραγίας τοῦ πρώην κυρίου του κατ' αὐτοῦ. Ὅτε ὁ αὐτοκράτωρ Δομιτιανὸς διὰ διατάγματος ἐξεδίωκεν ἐκ τῆς Ρώμης ὅλους τοὺς ὑπόπτους ἐπὶ φιλοδημοκρατισμῷ φιλοσόφους, ἀπεσύρθη ὁ Ἐπίκτητος εἰς Νικόπολιν τῆς Ἠπείρου. Ἐκεῖ κατὰ πᾶσαν πιθανότητα παρέμεινε μέχρι τοῦ θανάτου του ζήσας ἐν πτωχείᾳ μόνον ἄνευ οἰκογενείας καὶ ἄνευ οὐδεμιᾶς προσόδου, μὴ ἔχων ἄλλο τι, ὅπως ἔλεγεν, ἢ τὴν γῆν, τὸν οὐρανὸν καὶ ἓν ἱμάτιον.

Ὁ Ἐπίκτητος οὐδὲν συνέγραψεν ἐξ ἀποστροφῆς πρὸς τὴν δόξαν καὶ τὴν ὑστεροφημίαν, ἀλλ' ἐκήρυττε τὴν ἠθικήν του μὲ ἀκατάβλητον ζῆλον καὶ μὲ φιλάλληλον πρόθεσιν νὰ ὠφελήσῃ τοὺς ἀνθρώπους ἠθικοποιῶν αὐτούς. Διδάσκων τοὺς μαθητάς του, μετεχειρίζετο ὕφος ἁπλοῦν, ὥστε, ὅπως λέγει εἷς ἐκ τῶν μαθητῶν του, ἐγέννα εἰς τὰς ψυχὰς τῶν ἀκροατῶν του ὅ,τι συναίσθημα ἤθελε. Τόσος ἦτο ὁ ἐνθουσιασμὸς τὸν ὁποῖον ἐνέπνεε διὰ τοῦ λόγου του καὶ τοῦ ὅλου βίου του, ὥστε εἷς τῶν θαυμαστῶν του ἐπλήρωσε μετὰ τὸν θάνατόν του τὸν 3.000 ἀττικὰς δραχμὰς δι' ἕνα πήλινον λύχνον, τὸν ὁποῖον ἐκεῖνος ἐχρησιμοποίει ἐν ζωῇ, διὰ νὰ τὸν ἔχῃ ὡς πολύτιμον ἐνθύμιον τοῦ λατρευτοῦ διδασκάλου. Εἷς τῶν ἐν Νικοπόλει μαθητῶν του, ὁ Ἀρριανός, ὁ ὁποῖος κατόπιν διωρίσθη ἔπαρχος εἰς τὴν Καππαδοκίαν, συνέγραψε δύο συγγράμματα, εἰς τὰ ὁποῖα ἐκθέτει τὴν διδασκαλίαν τοῦ Ἐπικτήτου ἓν ὑπὸ τὸν τίτλον: «Ἐπικτήτου διατριβαί» καὶ ἕτερον ὑπὸ τὸν τίτλον: «Ἐγχειρίδιον». Τὸ πρῶτον διηρημένον εἰς ὀκτὼ βιβλία, ἐκ τῶν ὁποίων περιεσώθησαν τὰ τέσσερα πρῶτα, περιλαμβάνει τὰ φιλοσοφικὰ μαθήματα τοῦ Ἐπικτήτου, ὅπως τὰ ἤκουσε παρ' αὐτοῦ ὁ συγγράψας μαθητής, ἐνῶ εἰς τὸ δεύτερον, τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖ περίληψιν τοῦ πρώτου, ἐξαίρονται καὶ ἀναπτύσσονται ὑπὸ τοῦ συγγραφέως τὰ ἠθικὰ ἀξιώματα τοῦ διδασκάλου.

Ὅπως προκύπτη ἐκ τῶν ἔργων τούτων τοῦ Ἀρριανοῦ, μο-

λονότι ὁ Ἐπίκτητος τηρεῖ πιστῶς τὴν στωϊκὴν παράδοσιν, θίγων κατὰ τὴν διδασκαλίαν του καὶ ὑποστηρίζων ὅλα τὰ σπουδαῖα σημεῖα τῆς στωϊκῆς φιλοσοφίας, ἐν τούτοις ἀσχολεῖται διὰ μακρῶν καὶ κυρίως μόνον μὲ τὴν στωϊκὴν ἠθικήν, καὶ ὄχι τόσον μὲ τὴν θεωρίαν τῶν ἠθικῶν ἀξιωμάτων ὅσον μὲ τὴν ἐφαρμογὴν αὐτῶν εἰς τὸν βίον. Ἡ φιλοσοφία τοῦ Ἐπικτήτου εἶναι κυρίως ἠθικὸν κήρυγμα μὲ ἔντονον θρησκευτικὴν χροιάν. Τὸ σπουδαιότερον ζήτημα τῆς ζωῆς εἶναι κατ' αὐτὸν τὸ νὰ γνωρίζωμεν πῶς νὰ συμπεριφερώμεθα κατὰ τὰς διαφόρους περιστάσεις τοῦ βίου. Πρὸς τοῦτο δίδων συμβουλὰς εἰς τοὺς μαθητάς του, εἰσέρχεται καὶ εἰς τὰς ἐλαχίστας λεπτομερείας τῆς καθημερινῆς ζωῆς, προθυμοποιούμενος νὰ μὴ ἀφήσῃ κανὲν σημεῖον τοῦ δρόμου πρὸς τὴν ἀρετὴν ἀδιαφώτιστον. Εἷς τινα σημεῖα φαίνεται ἀποκλίνων πρὸς τὸν τρόπον τῆς ζωῆς τῶν κυνικῶν, προβάλλων ὡς πρότυπον τὸν τρόπον τῆς ζωῆς τοῦ κυνικοῦ Διογένους, τὸν ὁποῖον διὰ τοῦτο καὶ χαρακτηρίζει ὡς τὸν μέγιστον τῶν σοφῶν. Τὴν πρὸς τὰ ὑλικὰ ἀγαθὰ ἄλλωστε περιφρόνησιν τῶν κυνικῶν συνεμερίζοντο μᾶλλον ἢ ἧττον πάντες οἱ στωϊκοὶ ἀκολουθοῦντες ὡς πρὸς τοῦτο τὸ παράδειγμα τοῦ ἱδρυτοῦ τῆς Στοᾶς Ζήνωνος τοῦ Κιτιέως, ὅστις εἰσήχθη τὸ πρῶτον εἰς τὴν φιλοσοφίαν ὑπὸ τοῦ κυνικοῦ φιλοσόφου Κράτητος, τοῦ ὁποίου ὑπῆρξε μαθητής.

Ὡς ἀφετηρίαν τῆς διδασκαλίας του λαμβάνει ὁ Ἐπίκτητος τὸν ὁρισμὸν τῆς εὐδαιμονίας, τὸ ζήτημα εἰς τί συνίσταται καὶ πῶς ἐπιτυγχάνεται ἡ εὐδαιμονία ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου. Τὴν εὐδαιμονίαν, λέγει, θέτομεν ὡς σκοπὸν τοῦ βίου μας καὶ ὡς μέσον πρὸς ἐπίτευξιν αὐτῆς θέτομεν καὶ ἐπιδιώκομεν ἄλλος πλοῦτον, ἄλλος τιμάς, ἄλλος δόξαν, ἄλλος ἡδονὰς κ.τ.τ., πράγματα δηλ. ποὺ δὲν εἴμεθα βέβαιοι ὅτι θὰ ἠμποροῦμεν νὰ ἐπιτύχωμεν καὶ τὰ ὁποῖα ἄλλωστε ἐπιδιωκόμενα καὶ ἐπιτυγχανόμενα, ἔστω, ὑφ' ἡμῶν ἄγουν ἐνίοτε εἰς τὸ ἀντίθετον τῆς εὐδαιμονίας, εἰς τὴν κακοδαιμονίαν. Τὸ μόνον ποὺ εἶναι εἰς τὴν ἐξουσίαν τοῦ ἀνθρώπου καὶ ποὺ ἀποτελεῖ πράγματι τὴν εὐδαιμονίαν του, τὴν ἀληθινὴν εὐδαιμονίαν, εἶναι ἡ ψυχικὴ γαλήνη, ἡ «ἀταραξία», ὅπως τὴν ὠνόμαζον οἱ Στωϊκοί. Τὴν ἀταραξίαν δὲ αὐτὴν ἐπιτυγχάνει ὁ ἄνθρωπος, ὅταν δὲν ταράσσεται ἡ ψυχή του οὔτε ἀπὸ ἐπιθυμίας καὶ πάθη προεσχόμενα πάντοτε ἀπὸ τὴν ὑπ' αὐτοῦ ἐπιδίωξιν ἐξωτερικῶν ἀγαθῶν, ὅπως ἐκεῖνα ποὺ νομίζει ὅτι τὸν ὁδηγοῦν εἰς τὴν εὐδαιμονίαν, οὔτε ἀπὸ φόβους ἐξωτερικῶν κακῶν, ὅπως εἶναι ὁ πόνος, ἡ πτωχεία, ἡ νόσος καὶ αὐτὸς ὁ θάνατος. Τὰ ἐξωτερικὰ πράγματα, αὐτὰ καθ' ἑαυτά, δὲν εἶναι ἐκεῖνα ποὺ καθιστοῦν ἡμᾶς εὐτυχεῖς ἢ δυστυχεῖς, ἀλλ' αἱ περὶ αὐτῶν κρίσεις μας, αἱ ἰδέαι τὰς ὁποίας ἔχομεν περὶ τῆς δυνάμεώς των τοῦ νά μᾶς κάμνουν εὐτυχεῖς ἢ δυστυχεῖς.

Τοιαύτη εἶναι ἡ θεωρία τῆς ἠθικῆς τοῦ Ἐπικτήτου. Τὴν θεωρίαν αὐτὴν ἐπιδιώκει οὗτος νὰ ἐφαρμόζῃ εἰς τὸν βίον μετὰ πάσης αὐστηρότητος καὶ ἀποδέχεται μὲ πραγματικὴν στωϊκὴν ἀπάθειαν ὅλας, ἀκόμη καὶ τὰς μᾶλλον παραδόξους συνεπείας τῆς ἐφαρμογῆς της. Ποίας συνεπείας, λέγει, ἠμποροῦν νὰ ἔχουν δι' ἡμᾶς ὁ πόνος, ἡ πενία, ἀκόμη καὶ αὐτὸς ὁ θάνατος, ἂν δὲν τὰ φοβούμεθα; Διὰ τὸν Σωκράτη δὲν ἦτο κακὸν ὁ θάνατος, διότι δὲν τὸν ἐφοβεῖτο. Ὁ ἀληθινὸς φιλόσοφος εἶναι ἕτοιμος νὰ τὰ ὑποστῇ ὅλα. Δέν προσηλώνεται εἰς τίποτε τοῦ ὁποίου ἡ ἀπόκτησις ἢ ἡ διατήρησις δὲν ἐξαρτᾶται ἀπὸ αὐτόν. Κλεισμένος μέσα εἰς τὸν ἑαυτόν του, ἔχων πεποίθησιν ἐπὶ τὴν σοφίαν του καὶ τὴν ἀρετήν του, κύριος τῆς εὐτυχίας του, τὴν ὁποίαν κανεὶς δέν εἶναι εἰς θέσιν νὰ τοῦ ἀφαιρέσῃ, προσβλέπει μὲ γαλήνην καὶ ἀταραξίαν πρὸς ὅλα ὅσα συμβαίνουν ὁλόγυρά του καὶ εἰς ὁλόκληρον τὸ Σύμπαν. Τίποτε δέν τὸν τρομάζει, τίποτε δὲν τὸν ἐκπλήττει, τίποτε δέν τὸν συγκινεῖ. «Ἀνέχου καὶ ἀπέχου:», (ὑμόμενε δηλαδὴ μετὰ καρτερίας ὅλας τὰς ἀντιξοότητας τῆς ζωῆς καὶ περιορίζων εἰς τὸ ἐλάχιστον τὰς ἀνάγκας σου ἄπεχε ὅσον σοῦ εἶναι δυνατὸν ἀπὸ τοῦ νὰ ποθῇς ὑλικὰ ἀγαθά!), ἰδοὺ ἐν συνόψει τὸ μυστικὸν τῆς εὐδαιμονίας κατὰ τὸν Ἐπίκτητον.

Συνεπῆ πρὸς τὴν θεωρίαν του αὐτὴν τῆς ἀπαθείας ἔναντι τῶν ἀπειλούντων ἡμᾶς δεινῶν εἶναι καὶ τὰ συμπεράσματα, τὰ ὁποῖα ἐξάγει ἐξ αὐτῆς ὁ Ἐπίκτητος ἐν σχέσει μὲ τὴν στάσιν τὴν ὁποίαν ὀφείλομεν νὰ τηρῶμεν ἔναντι τῶν δεινῶν τῶν καταπιπτόντων ἄλλους. Ἐάν, λέγει ὁ Ἐπίκτητος, δέ πρέπει νὰ συγκινῆται ὁ φιλόσοφος διὰ τὰ δεινά, τὰ ὁποῖα πλήττουν αὐτὸν προσωπικῶς, διατί νὰ συγκινῆται διὰ τὰ δεινά, τὰ ὁποῖα πλήττουν ἄλλους; Ὅταν μάλιστα δὲν ἠμπορῇ νὰ τὰ ἀποτρέψῃ; Ἐκ πρώτης ὄψεως, μὲ τὰ ἀνωτέρω ταῦτα φαίνεται ὁ Ἐπίκτητος ὅτι συνιστᾶ εἰς τοὺς ἀνθρώπους νὰ εἶναι τέλειοι ἐγωϊσταί, ν' ἀποβλέπῃ δηλαδὴ ἕκαστος ἐξ αὐτῶν μόνον εἰς τὸ πῶς νὰ διατηρῇ τὴν ἰδικήν του ἀταραξίαν καὶ γαλήνην καὶ νὰ μὴ ἐνδιαφέρεται διὰ τὰ παθήματα τῶν ἄλλων, εἰς τὴν πραγματικότητα ὅμως δὲν ἀποκηρύσσει ὡς ἀνάρμοστα δι' ἕνα φιλόσοφον ὅλα τὰ συναισθήματα ποὺ συγκινοῦν ἐν γένει τοὺς ἀνθρώπους. Ἡ ἀπάθεια, τὴν ὁποίαν συνιστᾶ, λέγει ὁ ἴδιος, δὲν εἶναι ὡς ἡ ἀπάθεια ἑνὸς ἀγάλματος. Ἐπιτρέπεται εἰς τὸν ἄνθωπον νὰ ἔχῃ γυναῖκα καὶ παιδιὰ καὶ νὰ ἀγαπᾷ καὶ ἐκείνην καὶ αὐτά. Ἠμπορεῖ μάλιστα νὰ χρησιμοποιῇ πλοῦτον καὶ ἀξιώματα, ἐὰν ὁ Θεὸς τοῦ τὰ ἔχῃ στείλει, ἐὰν δηλαδὴ δὲν τὰ ἔχῃ ἐπιδιώξει αὐτὸς ἐπιμόνως. Ὅπως εἰς ἕνα συμπόσιον, ἠμπορεῖ νὰ λαμβάνῃ μὲ μέτρον ὅ,τι τοῦ προσφέρεται εἰς τὸ πινάκιον. Ἐκεῖνο ὅμως τὸ ὁποῖον συνιστᾶ καὶ εἰς τὸ ὁποῖον ἐπιμένει ἰδιαιτέρως ὁ Ἐπίκτητος, εἶναι τὸ νὰ μὴ προσκολλώμεθα εἰς τὰ ἀγαθὰ αὐτὰ ὡς ἐὰν ἦσαν ἀληθινὰ ἀγαθά, ἀσφαλῆ καὶ βέβαια, νὰ μὴ ἐξαρτῶμεν ἡμῶν τὴν ὑπαρξίν μας ἀπὸ τὴν κατοχὴν ἢ μὴ αὐτῶν, νὰ μὴ καταλαμβανώμεθα πρὸ πάντων ἀπὸ ὑπερβολικὰ συναισθήματα χαρᾶς ὅταν τὰ ἔχωμεν καὶ λύπας ὅταν τὰ χάνωμεν. Ὁ ἄνθρωπος, λέει ὁ Ἐπίκτητος, πρέπει νὰ εἶναι ἀνὰ πᾶσαν στιγμὴν ἕτοιμος νὰ ἐγκαταλείψῃ τὰ ἀγαθὰ ταῦτα καί, ὅταν τὰ ἐγκαταλείπῃ, δὲν πρέπει νὰ λέγῃ: «Τὰ ἔχασα», ἀλλά: «Τὰ ἀπέδωκα εἰς Ἐκεῖνον ὁ ὁποῖος μοῦ τὰ ἔδωσεν, εἰς τὸν Θεόν».

Ὡς πρὸς τὴν στάσιν τὴν ὁποίαν πρέπει νὰ τηρῶμεν ἔναντι τῆς δυστυχίας τῶν ἄλλων, ὁ Ἐπίκτητος συνιστᾶ ὅπως ἐργαζώμεθα ἐν τῷ μέτρῳ τῶν δυνάμεών μας ἵνα ἀνακουφίζωμεν καὶ παρηγορῶμεν τοὺς ἄλλους, πρὸ πάντων ὅμως ὅπως τοὺς διαφωτίζωμεν εἰσάγοντες αὐτοὺς εἰς τὴν φιλοσοφίαν. Ἕνας τοιοῦτος διαφωτισμὸς εἶναι ἡ μεγαλυτέρα καὶ ἡ μᾶλλον σωτήριος εὐεργεσία τὴν ὁποίαν ἠμπορεῖ νὰ κάμῃ ἄνθρωπος εἰς ἄνθρωπον. Καὶ ὄντως τὸν διαφωτισμὸν τῶν ἄλλων προεβάλλεν εἰς ἑαυτὸν ὁ Ἐπίκτητος ὡς τὸν κατ' ἐξοχὴν σκοπὸν τοῦ βίου του. Ἐμστερνιζόμενος τὴν περὶ ἑνότητος καὶ ἀλληλεγγύης ὅλων τῶν ἀνθρώπων διδασκαλίαν τῶν Στωικῶν περιπτύσσεται ἐν τῇ φιλαλληλία του ὁλόκληρον τὸ γένος τῶν ἀνθρώπων ἀδιακρίτως φυλῆς καὶ πατρίδος καὶ ζητεῖ ὅλους, εἰ δυνατόν, τοὺς ἀνθρώπους νὰ διαφωτίσῃ καὶ καθοδηγήσῃ εἰς τὴν ὁδὸν τῆς ἀρετῆς. Προσβλέπει, ὅπως λέγει, πρὸς ὅλους τοὺς ἀνθρώπους ὡς πρὸς ἀδελφούς, πρὸς ἀδελφοὺς πάσχοντας, ἀσθενεῖς, καὶ φλέγεται ὑπὸ τῆς ἐπιθυμίας νὰ τοὺς θεραπεύσῃ. Παραβάλλει τὴν σχολὴν τοῦ φιλοσόφου μὲ ἰατρεῖον, ἀλλὰ μὲ ἰατρεῖον ψυχῶν. Ὅπως δὲ ἀπὸ ἐν ἰατρεῖον σωμάτων ἐξέρχονται οἱ ἀσθενεῖς θεραπευμένοι ἀλλὰ ἀλγοῦντες (λόγω τῶν καυτηριάσεων καὶ ἄλλων θεραπευτικῶν μέσων χρησιμοποιουμένων κατὰ τὴν ἀρχαίαν ἐποχήν), οὕτω καὶ οἱ ἐξερχόμενοι θεραπευμένοι ἀπὸ τὸ σχολεῖον τοῦ φιλοσόφου πρέπει νὰ ἐξέλθουν ἀλγοῦντες κατ' ἀρχάς, διότι μαζὶ μὲ τὰς κακίας ἀπὸ τὰς ὁποίας ἐθεραπεύθησαν ἠναγκάσθησαν νὰ στερηθοῦν καὶ τῶν ἡδονῶν, τὰς ὁποίας αἱ κακίαι τοῖς παρεῖχον ὡς δέλεαρ. «Ἰατρεῖόν ἐστιν, ὦ ἄνδρες, τὸ τοῦ φιλοσόφου σχολεῖον· ἐξ οὗ δεῖ ἡσθέντας ἐξελθεῖν, ἀλλ' ἀλγήσαντας. Ἔρχεσθε γὰρ οὐχ ὑγιεῖς». (Διατριβαὶ Ἐπικτήτου III, 23, 30).

Οὕτω ὁ πτωχὸς ἀπελεύθερος, ὁ κάτισχνος καὶ χωλὸς Ἐπίκτητος, ὁ ὁποῖος ἀπέτρεπε τοὺς μαθητάς του ἀπὸ τοῦ νὰ αἰσθάνωνται ἁπλῶς οἶκτον πρὸς τοὺς πάσχοντας, ἀφιέρωσεν ὅλας τὰς στιγμὰς τῆς ἀθλίας του ζωῆς εἰς τὸ νὰ διδάσκῃ ὅλους ὅσους συνήντα εἰς τὸν δρόμον του πῶν ὅ,τι ἐπίστευεν ὅτι θὰ τοὺς ὠφελήσῃ, θὰ τοὺς παρηγορήσῃ καὶ θὰ τοὺς καταστήσῃ ἱκανοὺς νὰ διατηρήσουν τὴν ἀταραξίαν τῆς ψυχῆς των, πρᾶγμα ποὺ εἶναι κατ' αὐτὸν ἡ ἀληθινὴ εὐδαιμονία. Ἠγάπα τοὺς ἀνθρώπους μὲ μίαν ὑπὸ τοῦ ὀρθοῦ λόγου κατευθυνομένην ἀγάπην, ἀγάπην εὐγενεστέραν καὶ ἀνωτέραν ἐκείνης, ἡ ὁποία προκαλεῖται ἐξ ἐνστίκτου ὑπὸ τῆς θέας τῆς ἀνθρωπίνης δυστυχίας καὶ τὴν ὁποίαν καλοῦμεν συμπάθειαν, οἶκτον.

Τὸ «Ἐγχειρίδιον τοῦ Ἐπικτήτου» ἐξεδόθη κατ' ἀρχὰς ἐν λατινικῇ μεταφράσει τὸ ἔτος 1493 ἐν Ρώμῃ, τὸ δὲ πρωτότυπον κείμενον τὸ ἔτος 1528 ἐν Ἐνετίᾳ. Αἱ «Διατριβαὶ» ἐδημοσιεύθησαν κατὰ πρώτην φορὰν ἐν Ἐνετίᾳ τὸ 1535. Ἐκ τῶν πολυαρίθμων ἐκδόσεων τῶν ἔργων τούτων διακρίνονται ἡ τοῦ Σάϊγκχώζερ ἐν Λειψίᾳ (1799—1800), πεντάτομος, καὶ ἡ τοῦ Ντύμπνερ ἐν τῇ Ἑλληνικῇ Βιβλιοθήκῃ Διδότου (1842). Μεταφράσεις τούτων εἰς τὴν γερμανικὴν ὑπὸ Γκράμπτισ· (1905) καὶ Καπέλλε (1906). Συγγράμματα σχετικὰ μὲ τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Ἐπικτήτου ἄξια λόγου εἶναι: «EPIKTET UND DIE STOA», STUTTGART 1890, «DIE ETHIK DES STOIKERS EPIKTET» (1894) καὶ «EPIKTET UND DAS NEUE TESTAMENT» (1911) ἅπαντα ὑπὸ Α. Μπονχόφφερ.

Χ. Σκαλιστιάνος

ΜΑΡΚΟΣ ΑΥΡΗΛΙΟΣ. Ρωμαῖος αὐτοκράτωρ γεννηθεὶς ἐν Ρώμῃ τῇ 26 Ἀπριλίου 121 μ.Χ., γόνος οἰκογενείας πατρικίων διακριθέντων καὶ ὡς ὑπάτων. Τὸν πατέρα του Ἄννιον Οὐῆρον ἔχασεν εἰς νεαρὰν ἡλικίαν καὶ ἀνετράφη ὑπὸ τῆς μητρός του Δομιτίας Λουκίλλης εἰς τὸν οἶκον τοῦ πατρός της καὶ πάππου του. Ὡς μικρὸν παιδίον ὠνομάζετο Μᾶρκος Σευῆρος ἐκ τοῦ ἐκ πατρὸς πάππου του κατὰ τὰ ρωμαϊκὰ ἔθιμα, μετὰ τὸν θάνατον τοῦ πατρός του ὠνομάσθη ἐξ αὐτοῦ Μᾶρκος Ἄννιος Οὐῆρος, υἱοθετηθεὶς δὲ κατὰ συμβουλὴν τοῦ αὐτοκράτορος Ἀδριανοῦ ὑπὸ τοῦ ὑπὸ τούτου υἱοθετηθέντος θείου του Ἀντωνίνου μετωνομάσθη Μᾶρκος Αὐρήλιος κατὰ τὸν ἐκ μητρὸς πρόπαππόν του γενόμενος οὕτω ἐπίδοξος διάδοχος τοῦ αὐτοκρατορικοῦ θρόνου. Ἡ ἀπρόοπτος αὕτη ἀνύψωσις ἐνέβαλεν εἰς τοῦτον αἴσθημα μελαγχολίας καὶ ἀπογνώσεως, διότι ὡς λέγει ὁ βιογράφος του Καπιτωλῖνος ἀνελογίζετο «τὴν σκοτεινὴν πλευρὰν ἐν τῷ βίῳ τῶν ἰθυνόντων», μετὰ δυσκολίας δὲ ἐπείσθη νὰ ἐγκατασταθῇ εἰς τὰ ἀνάκτορα τοῦ θείου του. Ὅτε κατὰ τὸ 141 μ.Χ. ἀπέθανεν ὁ Ἀδριανὸς καὶ τὸν διεδέχθη ὁ Ἀντωνῖνος, καίτοι ὁ Μᾶρκος ἐγένετο διάδοχος, δὲν ἤλλαξε τὸν ἁπλοῦν καὶ ἥσυχον τρόπον τῆς ζωῆς του, ἀσχολούμενος κατὰ τὰς ὥρας τῆς ἀναπαύσεως μὲ τὴν ρητορικὴν καὶ τὴν φιλοσοφίαν. Πρῶτος διδάσκαλός του ὑπῆρξεν ὁ Καρνήλιος Φρόντων, ὅστις προσε-

Ἡ στήλη τοῦ Μάρκου Αὐρηλίου, εἰς τὴν PIAZZA COTANNA τῆς Ρώμης.

πάθει νὰ τὸν ἑλκύσῃ εἰς τὴν ἀττικίζουσαν σοφιστικὴν ῥητορικήν, δυσκόλως ὅμως προσηρμόζετο πρὸς τὴν λεπτότητα τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος καὶ διὰ τοῦτο, ὅταν ἐγνώρισε τὸν στωϊκὸν φιλόσοφον Ἰούνιον Ρούστικον ἐστράφη ὁριστικῶς εἰς τὴν στωϊκὴν φιλοσοφίαν, ἐπιδοθεὶς εἰς τὴν μελέτην τῶν δογμάτων της ὑπὸ τὴν ὁδηγίαν καὶ ἄλλων ἐπιφανῶν στωϊκῶν, τοὺς ὁποίους μὲ εὐγνωμοσύνην ἀναφέρει εἰς τὸ πρῶτον βιβλίον τοῦ ἔργου (6λ. κατ.). Παρ' ὅλην τὴν αὐτοκρατορικὴν χλιδὴν τῆς Αὐλῆς, διετήρησε τὸ λιτοδίαιτον τοῦ προηγουμένου βίου του μετὰ τινος ἀσκητισμοῦ, διότι ἐξηκολούθησε νὰ κατακλίνεται ἐπὶ σκληρᾶς στρωμνῆς, ὑπῆρξε δὲ πάντοτε μετριόφρων καὶ ὑποχωρητικὸς ἀπέναντι τῶν συμβούλων του, στοργικὸς πρὸς τοὺς διδασκάλους του, πιστὸς εἰς τοὺς φίλους του καὶ ἀφωσιωμένος εἰς τὴν οἰκογένειάν του, νυμφευθεὶς τὴν κόρη τοῦ Ἀντωνίου Φαυστῖναν, οὐχὶ ἀμέμπτου ἠθικῆς, κατὰ τὴν παράδοσιν, ἐκ τῆς ὁποίας ἀπέκτησε δέκα τρία τέκνα. Ἰδίως ὅμως ἦτο συνδεδεμένος διὰ στενῆς φιλίας μετὰ τοῦ αὐτοκράτορος καὶ θείου του, μετὰ τοῦ ὁποίου συνειργάσθη ἐπὶ εἰκοσαετίαν ἀδιαταράκτως λαβὼν παρὰ τούτου τὰς πολιτικάς, οἰκονομικὰς κατευθύνσεις διὰ τὴν δημοσίαν ζωήν. Κατὰ τὸ 161 μ.Χ. ἀποθανόντος τοῦ Ἀντωνίνου, ὁ Μᾶρκος Αὐρήλιος ἐγένετο αὐτοκράτωρ, προσθέσας εἰς τὸ ὄνομά του καὶ τὸ τοῦ θείου του καὶ οὕτως ἐλέγετο «Μᾶρκος Αὐρήλιος Ἀντωνῖνος», προσλαβὼν ὡς συνάρχοντα καὶ τὸν ἑτεροθαλῆ ἀδελφόν του Λεύκιον Οὐῆρον. Ἂν καὶ ἀπεστρέφετο τὸν πόλεμον, ὅμως ἠναγκάσθη ὡς αὐτοκράτωρ νὰ διέλθῃ ὅλην του τὴν ζωὴν εἰς πολέμους. Κατὰ πρῶτον ἅμα τῇ ἀνόδῳ του εἰς τὸν θρόνον, ἐπανεστάτησαν οἱ Ἀρμένιοι καὶ οἱ Πάρθοι εἰς τὰς ἀνατολικὰς ἐπαρχίας τοῦ κράτους, ὅπου καὶ ἐξεστράτευσε μετὰ τοῦ Λευκίου Οὐήρου, ὅστις ὅμως διαμείνας ἐν Ἀντιοχείᾳ παρεδόθη εἰς ἐπαίσχυντον ἀκολασίαν, ἐνῶ ὁ Μᾶρκος Αὐρήλιος προήλασε μέχρι τοῦ Τίγρητος καταλαβὼν τὴν Σελεύκειαν καὶ Κτησιφῶντα καὶ ἀποκρούσας τὸν κίνδυνον μετὰ τετραετῆ σκληρὸν καὶ πείσμονα ἀγῶνα πρὸς τὸν βασιλέα τῶν Πάρθων Βολογέσον Γ΄, ἀναγκασθέντα νὰ ἐγκαταλείψῃ εἰς τοὺς Ρωμαίους τὸ μέγρι τοῦ ἀρχαίου Μηδικοῦ τείχους τμῆμα τῆς Μεσοποταμίας. Τὰ στρατεύματα τοῦ Αὐρηλίου ἐν Βαβυλῶνι προσεβλήθησαν ὑπὸ ἐπιδημίας εὐλογίας ἢ κατ' ἄλλους ἐκ πανώλους, κατὰ δὲ τὴν εἰς Ἰταλίαν ἐπάνοδόν των ἡ νόσος μετεδόθη ἐκεῖ καὶ τὰ θύματά της ἦσαν ἄπειρα καὶ ἐν αὐτῇ τῇ Ρώμῃ. Ἐκ τῆς φοβερᾶς νόσου ἠρημώθησαν αἱ πλουσιώτεραι περιφέρειαι τῆς αὐτοκρατορίας, προκληθείσης δεινῆς οἰκονομικῆς κρίσεως, ὁ δὲ αὐτοκράτωρ ἠναγκάσθη νὰ πωλῇ εἰς πλειοδοτικὰς δημοπρασίας τοὺς θησαυροὺς καὶ τὰ τιμαφλῆ τῶν ἀνακτόρων διὰ νὰ ἀντιμετωπίσῃ τὰς δαπάνας τῆς ἐκστρατείας καὶ νὰ καταβάλῃ τοὺς μισθοὺς τῶν πολεμιστῶν. Συγχρόνως ἐξερράγη φοβερὰ ἐπανάστασις τῶν γερμανικῶν φυλῶν Κονάδων καὶ Μαρκομάννων, κατοίκων τῆς σημερινῆς Βοημίας καὶ Μοραβίας, οἱ ὁποῖοι διαβάντες τὸν μέσον Δούναβιν ἐξεχύθησαν ἄλλοι μὲν εἰς τὴν ἑλληνικὴν χερσόνησον, ἄλλοι δὲ πρὸς τὴν Ἰταλίαν, φθάσαντες μέχρι τῆς Ἀκηλυΐας (τῆς νῦν Βενετίας).

Ὁ Μᾶρκος Αὐρήλιος μετὰ τοῦ συνάρχοντος Λευκίου Οὐήρου, ἔσπευσεν εἰς τὸν τόπον τοῦ κινδύνου καὶ μετὰ ἑξαετῆ σκληρὸν καὶ ἐπίμονον ἀγῶνα, κατὰ τὸν ὁποῖον ἐπανειλημμένως ἐνίκησε τοὺς βαρβάρους, κατὰ τὸ 174 μ.Χ., συνωμολογήθη εἰρήνη διὰ τοῦ καθορισμοῦ συνοριακῆς ζώνης καὶ τῆς ὑπὸ τῶν Ρωμαίων καταλήψεως στρατιωτικῶν θέσεων εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς χώρας τῶν Γερμανῶν. Ἐνῶ ἠσχολεῖτο μὲ τὴν στρατιωτικὴν καὶ διοικητικὴν ὀργάνωσιν τῶν κατακτηθεισῶν περιοχῶν, ὁ τοπάρχης τῆς Συρίας Ἀβίδιος Κάσσιος ἐπανεστάτησεν ἐπωφελούμενος τῆς ἀπουσίας τοῦ αὐτοκράτορος μακρὰν τῆς Ρώμης ἐπὶ τόσα ἔτη καὶ ἀνεκηρύχθη αὐτὸς αὐτοκράτωρ, ὁ δὲ Μᾶρκος Αὐρήλιος διὰ συντομωτάτης πορείας σπεύδει εἰς Συρίαν ἐκ Παννονίας (τῆς σημερινῆς Οὐγγαρίας) ἐναντίον τοῦ ἀποστάτου. Παρὰ τὸν Ταῦρον ἀπέθανεν ἡ συνοδεύουσα τὸν Μᾶρκον Αὐρήλιον σύζυγός του Φαυστῖνα, ἐν τῷ μεταξὺ ὅμως ὁ Κάσσιος ἐφονεύθη ὑπὸ τῶν στρατιωτῶν του καὶ ὁ αὐτοκράτωρ μετὰ ὀκταετῆ ἀπουσίαν ἐπέστρεψε τὸν Νοέμβριον τοῦ 176 μ.Χ. εἰς Ρώμην, ὅπου κατήγαγε θρίαμβον, τότε δὲ ἱδρύθη ἐν τῷ Καπιτωλίῳ ὁ σωζόμενος ἔφιππος ἀνδριάς του, κατασκευάσθη δὲ ἀψὶς τοῦ θριάμβου καὶ ὁ Ἀντωνίνειος κίων ἢ ὁ Μάρκου στῦλος, ἐπὶ τοῦ ὁποίου εἰκονίζεται γερμανικὸν χαράκωμα καὶ Ρωμαῖοι στρατιῶται ἐφορμῶντες κατὰ τούτου. Ἐπὶ δύο ἔτη ὁ αὐτοκράτωρ ἀπήλαυσε τὴν γαλήνην τῆς εἰρήνης, κατὰ τὸ διάστημα δὲ τοῦτο προσεπάθησε νὰ ἐπηρεάσῃ τὸν πρεσβύτερον υἱόν καὶ διάδοχόν του Κόμμοδον, τὸν ὁποῖον ἀπὸ τοῦ 177 μ.Χ. προσέλαβεν ὡς συνάρχοντα, καθιερώσας οὕτω τὴν κληρονομικότητα τοῦ θρόνου. Κατὰ τὸ 178 μ.Χ. ὁ ἐκ τῶν Γερμανῶν κίνδυνος ἐμφανισθεὶς καὶ πάλιν ἀπειλητικός, ἠνάγκασε τὸν αὐτοκράτορα νὰ ἐκστρατεύσῃ διὰ δευτέραν φορὰν εἰς τὸν Κάτω Δούναβιν καὶ μετὰ διετίαν, ἐνῶ νικητὴς ἐσχεδίαζε νὰ ἱδρύσῃ δύο νέας ἐπαρχίας πέραν τοῦ Δουνάβεως ὡς προτείχισμα κατὰ τῶν βαρβαρικῶν ἐπιδρομῶν, προσβληθεὶς ὑπὸ τῆς ἐπιδημίας, ἡ ὁποία δὲν εἶχεν ἐξαλειφθῆ, ἀπέθανεν εἰς τὸ ἐν Οὐϊνδοβόνῃ στρατόπεδον (τὴν σημερινὴν Βιέννην), κατὰ τὸ 180 μ.Χ., εἰς ἡλικίαν πεντήκοντα ἐννέα ἐτῶν.

Ὁ ἀνάξιος υἱός του Κόμμοδος μετ' ὀλίγον ὑπεχώρησε, συνάψας ἀπιμωτικὴν εἰρήνην πρὸς τοὺς βαρβάρους, κατέστρεψε δὲ οὕτω τὸ μετὰ τόσων μόχθων καὶ τῆς ἰδίας ζωῆς ἐξαγορασθὲν ἔργον τοῦ πατρός του, ἀναδειχθεὶς μετέπειτα ὡς αὐτοκράτωρ εἰς μίαν ἀπὸ τὰς εἰδεχθεστέρας μορφὰς τῆς ἱστορίας. Ὁ Μᾶρκος Αὐρήλιος κατὰ τὴν ἐπάνοδόν του ἐκ τῆς εἰς Ἀνατολὴν δευτέρας ἐκστρατείας του κατὰ τοῦ Κασσίου, διερχόμενος ἐξ Ἀθηνῶν διώρισεν ἐπὶ μισθῷ διδασκάλους εἰς τὰς σπουδαιοτέρας τέσσαρας ἐκεῖ φιλοσοφικὰς σχολὰς καὶ ἐμυήθη εἰς τὰ Ἐλευσίνια Μυστήρια.

Εἰς τὴν ἐσωτερικὴν διακυβέρνησιν τοῦ κράτους προσεπάθησε νὰ τακτοποιήσῃ τὰ οἰκονομικὰ καὶ νὰ βελτιώσῃ τὴν διοίκησιν τῶν ἐπαρχιῶν, ἐθέσπισε δὲ καὶ νόμους ὑπὲρ τῶν ἀπόρων τάξεων καὶ τῶν δούλων, καίτοι ὅμως ἐδίδασκε τὴν ἀρετήν, τὴν ἀγάπην καὶ τὴν πραότητα ὡς φιλόσοφος, ὅμως κατεδίωξε τοὺς χριστιανοὺς ὡς αὐτοκράτωρ, ἀντιμετωπίζων τούτους ὡς κίνδυνον διὰ τὸ κράτος του, διὰ πρώτην δὲ φορὰν ἀπὸ τούτου γίνεται λόγος περὶ διωγμῶν κατὰ τοῦ Χριστιανισμοῦ. Κατὰ τὰς ἐκστρατείας του ὁ φιλόσοφος αὐτοκράτωρ εἰς τὰς ὥρας τῆς σχολῆς του, ἐν τῇ σκηνῇ του συνέγραψε ἑλληνιστὶ ἔργον ὑπὸ τὸν «Μάρκου Αὐρηλίου Αὐτοκράτορος τῶν εἰς ἑαυτὸν βιβλία ιβ΄», τὸ ὁποῖον, ἂν καὶ ἀποτελῇ τρόπον τινὰ προσωπικὴν ἐξομολόγησιν, διαπνεομένην ἀπὸ ἀπόλυτον εἰλικρίνειαν καὶ ἀφέλειαν, ὅμως δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ μὴ ἐγράφῃ πρὸς ἐπίδρασιν ἐπὶ τῶν συγχρόνων του διότι εἶναι ἔργον πραγματικῆς πνευματικῆς δράσεως. Τὸ βιβλίον στερούμενον τελείως ἀρχιτεκτονικῆς καὶ συγκείμενον ἐκ γενικῶν ἰδεῶν, ἀρκετὰ συχνὰ ἐπαναλαμβανομένων, παρουσιάζει ὅμως εἰς τὸν ἀναγνώστην ἀναγλυφον τὸν χαρακτῆρα τοῦ αὐτοκράτορος καὶ τὰς ἐνδομύχους του σκέψεις ἐπὶ τῆς ζωῆς καὶ τῶν προβλημάτων της, ἡ δὲ ὑπὸ μορφὴν ἀποφθεγμάτων καὶ ἀφορισμῶν ἔκθεσις των προσδίδει εἰς τὰ ἐπὶ μέρους τιμήματα αὐτοτέλειαν καὶ τινα ποικιλίαν, δυνάμενον διὰ τοῦτο νὰ ἀναγνωσθῇ οὐχὶ ἐν συνεχείᾳ, ἀλλὰ καὶ κατὰ περικοπάς. Ἀπὸ λογοτεχνικῆς ἀπόψεως, δὲν δεικνύει καὶ πολὺ ἀνεπτυγμένον καλαισθητικὸν συναίσθημα, διότι αἱ εἰκόνες ἄλλοτε μὲν εἶναι πλήρεις ζωηρότητος καὶ χρωματισμοῦ (πρβλ. Δ΄ 20 καὶ Ε΄ 33), ἄλλοτε δὲ ἄνευ εἱρμοῦ ἢ καὶ ἀηδιαστικαὶ (πρβλ. Γ΄ 8 καὶ Ε΄ 28). Ὁμοίως καὶ αἱ παραβολαὶ ἄλλαι μὲν ἔχουν πραγματικὸν συσχετισμὸν καὶ φυσικότητα (πρβλ. Α΄ 10), ἐνῶ ἄλλαι εἶναι ἀπολύτως ἄσχετοι μεταξύ των (πρβλ. Γ΄—13), πάντως ὅμως τὸ ἔργον διακρίνεται διὰ τὴν εὐγένειαν τῆς ἐκφράσεως, τὴν ἀφέλειαν καὶ τὴν φυσικότητα τοῦ ὕφους, ὡς καὶ τὴν κλασικὴν λιτότητά του. Ἡ γλῶσσα του, ἂν καὶ δὲν εἶναι ἡ κλασικὴ ἀττική, ὅμως εἶναι ἀξιόλογος διὰ τὴν ἐποχήν της καὶ καθίσταται παραστατικωτέρα καὶ ζωηροτέρα διὰ τῶν νεολογισμῶν καὶ τῶν λαϊκῶν γλωσσικῶν στοιχείων, τὰ ὁποῖα χρησιμοποιεῖ ὁ συγγραφεύς. Τὸ περιεχόμενον ἀποτελεῖ εὐαγγέλιον τῆς Στωικῆς φιλοσοφίας, δεικνύον ἠθικὸν μεγαλεῖον καὶ ἀνωτερότητα σκέψεως, μὲ ἀμείλικτον δὲ ἀποκάλυψιν παρουσιάζει τὰ ἐνδότερα τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς. Πλὴν τοῦ εἰς «Ἑαυτὸν» συνέγραψε καὶ νεανικὴν διατριβὴν «Περὶ ὕπνου», φέρουσαν ἔκδηλον τὴν σφραγῖδα τῆς ῥητορικῆς, ἐσώθησαν δὲ καὶ ἐπιστολαί του πρὸς τὸν Φρόντωνα, ἀποσπάσματα ἀπὸ λόγους του καὶ αὐτοκρατορικὰ διατάγματα λατινιστὶ συντεταγμένα μὲ λεπτότητα τέχνης καὶ ἀρκετὴν κομψοτεχνίαν.

Ἡ εἰς τὸ Καπιτώλιον προτομὴ τοῦ Μάρκου Αὐρηλίου.

Ἄγνωστος παραμένει ὁ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ αὐτοκράτορος πρῶτος ἐκδότης τοῦ ἔργου «Εἰς ἑαυτόν» καὶ οὐδὲν γνωρίζομεν περὶ τῆς διαδόσεως τοῦ ἔργου μέχρι τοῦ 10ου μ.Χ. αἰῶνος, ὁπότε ὁ Βυζαντινὸς Σουΐδας ἀμιλεῖ περὶ αὐτοῦ, ἴσως ἔχων ὑπ' ὄψει σχετικὸν χειρόγραφον ἢ καὶ τὸ πρωτότυπον. Ἐπὶ ὁλοκλήρους αἰῶνας τὸ βιβλίον ἔμενεν ἄγνωστον εἰς τὰς βιβλιοθήκας τῶν μεσαιωνικῶν μοναστηρίων, ἐμφανίζεται δὲ τὸ πρῶτον κατὰ τὸ 1559, ὅτε ὁ Ἑλβετὸς καθηγητὴς Ξυλάνδερ ἐξέδωκε τὸ ἔργον εἰς τὴν Ζυρίχην βάσει χειρογράφου ἀπολεσθέντος καὶ τὸ ὁποῖον τοῦ εἶχε δανείσει ὁ ποιητὴς Τοξίτας. Ἡ πρώτη ἔκδοσις τοῦ Ξυλάνδερ φιλολογικῶς φέρει τὴν ὀνομασίαν Τ. Κατὰ τὸ 1652 ὁ Ἄγγλος θεολόγος καὶ φιλόλογος Γκατέϊκερ ἐξέδωκε τὸ ἔργον μὲ λατινικὴν μετάφρασιν καὶ σχόλια, ὁ αὐτὸς δὲ ἐκδότης καὶ ἑρμηνευτὴς φαίνεται ,ὅτι ἔκαμε καὶ τὴν ὑποδιαίρεσιν τοῦ βιβλίου εἰς κεφάλαια, καὶ ἡ διαίρεσις δὲ τοῦ ἔργου εἰς βιβλία δώδεκα, παρ' ὅλον τὸν τίτλον, δὲν ἀποδίδεται εἰς τὸν συγγραφέα. Κατὰ τὸ 1675 ὁ καρδινάλιος Μπαρμπερίν, μετέφρασε τὸ ἔργον εἰς τὴν ἰταλικὴν ἀπὸ χειρόγραφον τοῦ 14ου αἰῶνος τῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Βατικανοῦ, φέρον τὸ διακριτικὸν στοιχεῖον Α. Ἀξιομνημόνευτος εἶναι ἡ ἔκδοσις τοῦ Ἀδ. Κοραῆ μετὰ προλεγομένων καὶ διορθώσεων, αἵτινες ἐπα-

ληθεύθησαν ἀπολύτως ἐκ νέων χειρογράφων (Παρίσιοι, 1816), ἐπηκολούθησαν δὲ καὶ ἄλλαι ἐκδόσεις τοῦ ἔργου, διότι ὄχι μόνον δὲν ἐσβέσθη τὸ ἐνδιαφέρον διὰ τοῦτο, ἀλλ' ἀντιθέτως ηὐξησεν, ἀπέκτησε δὲ πολλοὺς μελετητάς, ἀφοῦ ὡς παρατηρεῖ ὁ Ἐρνέστος Ρενὰν ἐξωτερικεύει «τὸ ἐνδάμυχον μαρτύριον» τοῦ ἀνθρώπου καὶ κατὰ τὸν Φρ. Νίτσε «τὸν ἄνθρωπον, ὁ ὁποῖος ὑποφέρει, τὸν τονώνει καὶ τὸν ἡσυχάζει». Ἑλληνικὴ ἔκδοσις μετὰ μεταφράσεως εἰς τὴν νεοελληνικήν, εἰσαγωγῆς ἐκτενοῦς καὶ σημειώσεων εἶναι ἡ τοῦ Φέλιξ ντὲ Τζιάρτζιο εἰς τὴν σειρὰν τῶν ἐκδόσεων Ι. καὶ Π. Ζαχαροπούλου (Ἀθῆναι, 1939).

ΕΠΙΚΟΥΡΕΙΟΙ ΦΙΛΟΣΟΦΟΙ

Παρατίθενται κατωτέρω αἱ βιογραφίαι τοῦ Ἐπικούρου, τοῦ μαθητοῦ αὐτοῦ Μητροδώρου καὶ τοῦ Λατίνου ποιητοῦ Λουκρητίου, εἰς τὸν ὁποῖον ὀφείλεται κατὰ μέγα μέρος ἡ διάσωσις καὶ ἐκλαΐκευσις τῆς φιλοσοφίας τῶν ἐπικουρείων.

ΕΠΙΚΟΥΡΟΣ (341—270 π.Χ.). Ἕλλην φιλόσοφος ἱδρυτὴς ἰδίας φιλοσοφικῆς σχολῆς, ἥτις ἔλαβε τὴν ἐπωνυμίαν ἐκ τοῦ ὀνόματός του ὀνομασθεῖσα σχολὴ τῶν Ἐπικουρείων. Ἐγεννήθη εἰς τὴν νῆσον Σάμον, τὴν ὁποίαν εἶχον ἀνακτήσει οἱ Ἀθηναῖοι διὰ τοῦ στρατηγοῦ Τιμοθέου κατὰ τὸ 365. Κατὰ τὸ 352 ἀπεστάλη ἀθηναϊκὴ κληρουχία εἰς τὴν νῆσον, εἰς αὐτὴν δὲ συμπεριελαμβάνετο καὶ ὁ πατὴρ τοῦ Ἐπικούρου Νεοκλῆς, ὅστις ἦτο Ἀθηναῖος, Γαργήττιος κατὰ τὸν δῆμον ἐκ τοῦ γένους τῶν Φιλαϊδῶν. Ἡ σύζυγος τοῦ Νεοκλέους ἐξ ἧς ἐγεννήθη ὁ Ἐπίκουρος ὠνομάζετο Χαιρεστράτη. Ἀμφότεροι οἱ γονεῖς του φαίνεται ὅτι ἦσαν ταπεινῆς καταγωγῆς. Ὁ πατὴρ του ἦσκει τὸ ἐπάγγελμα τοῦ γραμματοδιδασκάλου, ἡ δὲ μήτηρ του περιήρχετο τὰ οἰκίδια ἀναγινώσκουσα καθαρμούς. Συμφώνως πρὸς εἰδήσεις προερχομένας ἐκ τῶν ἀντιπάλων του, τὰς ὁποίας διέσωσεν ὁ Διογένης ὁ Λαέρτιος (10, 4), λέγεται διὰ τὸν Ἐπίκουρον: «σὺν τῇ μητρὶ περιάντα αὐτὸν εἰς τὰ οἰκίδια καθαρμοὺς ἀναγιγνώσκειν καὶ σὺν τῷ πατρὶ γράμματα διδάσκειν λυπρού τινος μισθαρίου. Ἀλλὰ καὶ τῶν ἀδελφῶν ἕνα προαγωγεύειν Λεοντίῳ τε συνεῖναι τῇ ἑταίρᾳ» (περιτριγυρίζων ὁ Ἐπίκουρος μαζὶ μὲ τὴν μητέρα του εἰς τὰ οἰκίδια ἀνεγίγνωσκε καθαρμοὺς καὶ μαζὶ μὲ τὸν πατέρα του ἐδίδασκε γράμματα ἀντὶ εὐτελοῦς μισθοῦ. Ἀλλὰ καὶ εἷς ἐκ τῶν ἀδελφῶν του ἦτο προαγωγὸς καὶ συνέζη μὲ τὴν ἑταίραν τὴν ὀνομαζομένην Λεόντιον). Τόσον ἡ ἰδική του ζωὴ ὅσον καὶ τῶν συγγενῶν του καὶ τῶν ὀπαδῶν του διεβλήθη καθ' ὑπερβολὴν (βλέπε Ι. Δ. Πασσᾶ «Μετὰ τὴν θύελλαν», σελ. 198). Ἀφορμὴν δὲ εἰς τὰς τοιαύτας λοιδωρίας φαίνεται ὅτι ἐκτὸς τῶν ἄλλων παρέσχε καὶ ἡ πολεμικὴ ἐκ μέρους τοῦ Ἐπικούρου καὶ τῶν ὀπαδῶν του ἐναντίον τῶν ἄλλων φιλοσοφικῶν σχολῶν. Ἀπὸ νεαρᾶς ἡλικίας ἐστράφη ὁ Ἐπίκουρος εἰς φιλοσοφικὰς σπουδάς. Ἡ πρώτη ἐξωτερικὴ ἀφορμὴ πρὸς τοῦτο ὑπῆρξεν ἡ ἀδυναμία τοῦ γραμματοδιδασκάλου τοῦ διδάσκοντος αὐτὸν τὰ γράμματα νὰ τοῦ ἐξηγήσῃ τί ἦτο τὸ ὑπὸ τοῦ Ἡσιόδου ἀναφερόμενον χάος. Διαμένων ἀκόμη ἐν Σάμῳ, συμφώνως πρὸς εἴδησιν παρεχομένην ὑπὸ τοῦ Κικέρωνος (Περὶ φύσ. θεῶν 1, 26, 72) τοῦ Διογένους τοῦ Λαερτίου καὶ τοῦ Σουΐδα, ἤκουσε μαθήματα παρὰ τοῦ πλατωνικοῦ φιλαρόφου Παμφίλου. Τὴν ἐνασχόλησίν του μὲ τὴν φιλοσοφίαν ἤρχισεν ἀπὸ ἡλικίας δώδεκα ἐτῶν «ἄρξασθαί τε φιλοσοφῶν ἐτῶν ὑπάρχοντα δυοκαίδεκα». (Διογ. Λαέρτ. 10, 1, 14). Εἰς ἡλικίαν 14 ἐτῶν, μετέβη εἰς τὴν πλησίον τῆς Σάμου κειμένην νῆσον Τέων διὰ νὰ μαθητεύσῃ πλησίον τοῦ ἐκ τῆς νήσου ταύτης καταγομένου φιλοσόφου Ναυσιφάνους, ὅστις ἦτο ὀπαδὸς τῆς φιλοσοφίας τοῦ Δημοκρίτου, εἶχε διατελέσει καὶ ἀκροατὴς τοῦ σκεπτικιστοῦ Πύρρωνος καὶ ἐδίδασκε φιλοσοφίαν, μαθηματικὰ καὶ ρητορικὴν εἰς ἀκροατήριον συγκείμενον ἐκ πλουσίων καὶ ἀγαπώντων τὰς ἡδονὰς νεανίσκων. Πλησίον αὐτοῦ ἔμεινεν ὁ Ἐπίκουρος τρία ἔτη (327—324). Εἰς ἐπιστολάς, τὰς ὁποίας ἔγραψεν ἀργότερον, καταφέρεται κατὰ τοῦ διδασκάλου του, ἀποκαλῶν αὐτὸν «πλεύμονα» (δηλαδὴ μαλάκιον) καὶ «ἀγράμματον» καὶ ἀπατεῶνα «μετὰ μειρακίων κραιπαλώντων» ἀναστρεφόμενον.

Τὴν πολεμικήν του δὲ ἐπεξέτεινε καὶ κατὰ τοῦ Δημοκρίτου, ἀποκαλῶν αὐτὸν «Ληρόκριτον». Πάντως ἀνεγνώριζεν ὁ Ἐπίκουρος ὅτι ὁ Ναυσιφάνης ἦτο κάτοχος σοφιστικῆς δυνάμεως, δὲν παρεδέχετο ὅμως αὐτὸν ὡς διδάσκαλον σοφίας λέγων περὶ αὐτοῦ: «Καὶ γὰρ πονηρὸς ἄνθρωπος ἦν καὶ ἐπιτετηδευκὼς τοιαῦτα, ἐξ ὧν οὐ δυνατὸν εἰς σοφίαν ἐλθεῖν» (Διότι ἦτο ὁ Ναυσιφάνης ἄνθρωπος πονηρὸς καὶ εἶχεν ἀσχοληθῆ εἰς τοιαῦτα μαθήματα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἀφορμώμενος κανεὶς δὲν δύναται νὰ φθάσῃ εἰς σοφίαν). Τὰς κατὰ τοῦ διδασκάλου του αἰτιάσεις ἠρμήνευον οἱ παλαιοὶ ὡς προερχομένας ἐκ τῆς τάσεώς του νὰ ἐμφανίζῃ τὸν ἑαυτόν του ὡς αὐτοδίδακτον. Ὁ Σέξτος ὁ Ἐμπειρικὸς (Πρὸς μαθημ. 1, 2) γράφει ὅτι μία ἐκ τῶν ἀφορμῶν νὰ καταπολεμῇ ὁ Ἐπίκουρος τὴν σπουδὴν τῶν μαθηματικῶν ἦτο ἡ ἔχθρα του πρὸς τὸν Ναυσιφάνη, ὅστις ἐπεμελεῖτο τῆς διδασκαλίας αὐτῶν. Ἀποδίδει δὲ ὁ Σέξτος τὴν κατὰ τοῦ Ναυσιφάνους ἔχθραν εἰς τὴν τάσιν, τὴν ὁποίαν εἶχεν ὁ Ἐπίκουρος νὰ ἐμφανίζῃ ἑαυτὸν ὡς αὐτοδίδακτον: «Πολλοὺς γὰρ τῶν νέων συνεῖχε καὶ τῶν μαθημάτων σπουδαίως ἐπιμελεῖτο, μάλιστα δὲ ρητορικῆς. Γενόμενος οὖν τούτου μαθητὴς ὁ Ἐπίκουρος ὑπὲρ τοῦ δοκεῖν αὐτοδίδακτος εἶναι καὶ αὐτοφυὴς φιλόσοφος, ἠρνεῖτο ἐκ παντὸς τρόπου, τήν τε περὶ αὐτοῦ φήμην ἐξαλείφειν ἔσπευδε πολύς τε ἐγίνετο τῶν μαθημάτων κατήγορος, οἷς ἐκεῖνος ἐσεμνύνετο» (Διότι πολλοὺς ὁ Ναυσιφάνης ἐκ τῶν νέων συνεκράτει ὡς ἀκροατάς του καὶ ἐπεδείκνυε μεγάλην φροντίδα διὰ τὴν διδασκαλίαν τῶν μαθημάτων, πρὸ πάντων δὲ διὰ τὴν ρητορικήν. Γενόμενος λοιπὸν μαθητής του ὁ Ἐπίκουρος, διὰ νὰ δώσῃ τὴν ἐντύπωσιν ὅτι ἦτο αὐτοδίδακτος καὶ φιλόσοφος ἐξ ἰδιοφυΐας, ἠρνεῖτο ἐκ παντὸς τρόπου ὅτι ὑπῆρξε μαθητής του, καὶ προσεπάθει νὰ ἐκμηδενίσῃ τὴν φήμην του καὶ ἐγίνετο κατήγορος ὑπερβολικὸς τῶν μαθημάτων διὰ τὴν καλὴν διδασκαλίαν τῶν ὁποίων ἐκεῖνος ἠσθάνετο ὑπερηφάνειαν). Παρὰ τοὺς ἰσχυρισμοὺς τούτους τοῦ Ἐπικούρου εἶναι φανερὰ ἡ ἐπίδρασις τοῦ διδασκάλου του ἐπ' αὐτοῦ. Ὡς τέλος τῆς ἠθικῆς ζωῆς ὑπελάμβανε ὁ Ναυσιφάνης τὴν «ἀκαταπληξίαν» ἀκολουθῶν τὴν περὶ «ἀθαμβίας» διδασκαλίαν τοῦ Δημοκρίτου: «Ναυσιφάνης τὴν ἀκαταληξίαν· ταύτην γὰρ ἔφη ὑπὸ Δημοκρίτου ἀθαμβίην λέγεσθαι». Ὁμοίως καὶ ὁ Ἐπίκουρος ἐθεώρει ὡς ἰδεῶδες τῆς ἠθικῆς ζωῆς τὴν «ἀταραξίαν», ἥτις συμπίπτει τελείως μὲ τὴν ἀκαταπληξίαν τοῦ Ναυσιφάνους.

Εἰς ἀπόσπασμα δὲ τοῦ Ἐπικούρου ἀπαντᾷ ἡ ἔκφρασις «ἀκατάληπτος πρός τε τὰς ὀχλήσεις καὶ τὸν θάνατον». Κατὰ τὸν Ἀρίστωνα ὁ Ἐπίκουρος πολλὰς δοξασίας, τὰς ὁποίας ἐξέθετεν εἰς τὸν «Κανόνα» του, τὰς εἶχε δανεισθῆ ἀπὸ τὸ ὑπὸ τὸν τίτλον «Τρίπους» ἔργον τοῦ Ναυσιφάνους. «Ἀρίστων δέ φησιν ἐν τῷ Ἐπικούρου βίῳ τὸν «Κανόνα» γράψαι αὐτὸν ἐκ τοῦ Ναυσιφάνους Τρίποδος» (Διογ. Λαέρτ. 10, 14). (Ὁ Ἀρίστων λέγει ἐν τῷ β' ω τοῦ Ἐπικούρου, ὅτι οὗτος ἤντλησε τὸ ὑλικόν, τὸ ὁποῖον ἐκθέτει εἰς τὸν «Κανόνα» ἐκ τοῦ Τρίποδος τοῦ Ναυσιφάνους). Ὁ Ἀπολλόδωρος ἀναφέρει μεταξὺ τῶν διδασκάλων τοῦ Ἐπικούρου καὶ τὸν Πραξιφάνη χωρὶς νὰ προσθέτῃ περὶ αὐτοῦ πληροφορίας. Ὁ Κικέρων ἔχει σημειώσει τὴν τάσιν τοῦ Ἐπικούρου νὰ ἀρνῆται ὅτι ἐμαθήτευσεν εἰς διδάσκαλόν τινα. Προσθέτει δὲ εἰρωνευόμενος αὐτὸν τὰ ἀκόλουθα: «Τοῦτο θὰ τὸ ἐπίστευεν καὶ ἂν δὲν τὸ ἔλεγε, καθὼς θὰ ἔβλεπον πίστιν εἰς κτήτορα κακοῦ οἰκοδομήματος, ὅστις θὰ ὑπερηφανεύετο ὅτι διὰ τὴν κατασκευὴν τοῦ οἰκοδομήματος οὐδένα εἶχε προσλάβει ὡς ἀρχιτέκτονα» (Περὶ φύσ. θεῶν, 1, 26, 72).

Ἐπειδὴ ἦτο Ἀθηναῖος πολίτης, ἦλθεν εἰς τὰς Ἀθήνας κατὰ τὸ 323, εἰς ἡλικίαν 18 ἐτῶν, διὰ νὰ ἐκπληρώσῃ τὴν στρατιωτικήν του θητείαν ὡς φρουρὸς «περίπολος» τῆς χώρας. Ἔσχε δὲ τότε ὡς συνέφηβον τὸν ποιητὴν Μένανδρον. Εἶναι πιθανὸν ὅπως εἰκάζει ὁ Κικέρων, ὅτι ἤκουσε τὸν Ξενοκράτη, οὐχὶ ὅμως καὶ τὸν Ἀριστοτέλη, διότι οὗτος εἶχε φύγει εἰς Χαλκίδα. Εἶναι ἀμφίβολον ὅμως, ἂν κατὰ τὰ δύο ἔτη τῆς ἐν Ἀθήναις παραμονῆς του ἠδυνήθη νὰ παρακολουθήσῃ λόγω τῶν στρατιωτικῶν του καθηκόντων, φιλοσοφικὰ μαθήματα. Διὰ τοῦτο δὲν φαίνεται νὰ ἤσκησε μεγάλην ἐπίδρασιν ἐπὶ τῆς πνευματικῆς του ἐξελίξεως ἡ ἐν Ἀθήναις κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην παραμονή του.

Μετὰ τὸν τερματισμὸν τῆς στρατιωτικῆς του θητείας δὲν ἠδυνήθη νὰ ἐπανέλθῃ εἰς Σάμον. Οἱ Ἀθηναῖοι κληροῦχοι, οἱ ἐγκατασταθέντες ἐν τῇ νήσῳ κατὰ τὸ 365, 362 καὶ 352, εἶχον ἐξορισθεῖ ἐκ τῆς νήσου τοὺς αὐτόχθονας κατόχους τῶν ἀγροτικῶν κλήρων Σαμίους. Ἀλλὰ κατὰ τὸ 324, διὰ τοῦ διατάγματος τοῦ Ἀλεξάνδρου, τὸ ὁποῖον ἀνέγνωσεν εἰς τοὺς Ὀλυμπιακοὺς ἀγῶνας ὁ ἀπεσταλμένος του Νικάνωρ, ἐδικαιοῦντο οἱ ἐξόριστοι ὅλων τῶν ἑλληνικῶν πόλεων νὰ ἐπανέλθουν εἰς τὰς ἑστίας των. Ὁ Περδίκκας κατὰ τὸ 323, ἐφήρμοσε τὸ διάταγμα τοῦτο ἐν Σάμῳ καὶ ἐξεδιωξε τοὺς ἐγκατασταθέντας Ἀθηναίους ἀποίκους. Ὁ πατὴρ τοῦ Ἐπικούρου τότε ἠναγκάσθη νὰ καταφύγῃ εἰς Κολοφῶνα, ὅπου ἦλθε κατὰ τὸ 322 καὶ αὐτὸς ὁ ἴδιος. Περιελθὼν ἐκεῖ εἰς πενίαν, δὲν εἶχε τὰ μέσα νὰ συνεχίσῃ τὰς σπουδάς του εἰς τὰς περιφήμους τότε φιλοσοφικὰς σχολὰς τῆς Ἀκαδημίας καὶ τοῦ Λυκείου. Διὰ αὐτὸν τὸν λόγον ἔλεγεν ἀργότερον ὅτι ἦτο αὐτοδίδακτος, ἐννοῶν ὅτι κατὰ τὴν νεανικὴν του ἡλικίαν δὲν εἶχεν μαθητεύσει πλησίον οὐδενὸς ἐκ τῶν φιλοσόφων. Ἀπὸ τοῦ 322 μέχρι τοῦ 310, διέτριβεν ἐν Κολοφῶνι, ἀποζῶν ἐκ παραδόσεων εἰς ὀλιγαρίθμους μαθητάς. Κατὰ τὸ 310 ἦλθεν εἰς Μυτιλήνην καὶ ἐκεῖθεν εἰς Λάμψακον. Ἐν Μυτιλήνῃ διαμένων ἦσκει τὸ ἐπάγγελμα τοῦ διδασκάλου τῆς φιλοσοφίας, περιῆλθε δὲ εἰς ἔριδας πρὸς τὸν ἀριστοτελικὸν φιλόσοφον Πραξιφάνη, ὅστις ἐδίδασκε τὰ ἀριστοτελικὰ δόγματα, ὅπως τὰ εἶχεν ὁ Ἀριστοτέλης διατυπώσει εἰς τοὺς ἀπολεσθέντας διαλόγους του, συνδυάζων αὐτὰ μὲ τὰς πλατωνικὰς περὶ ἠθικῆς ἀρετῆς διδασκαλίας. Δὲν εἶναι ἀπίθανον ὅτι ἐκ τῆς συγκρούσεως ἐκείνης παρεκινήθη νὰ ἐπισωρεύσῃ βαρυτάτας λοιδορίας κατὰ τοῦ Ἀριστοτέλους: «Καὶ Ἀριστοτέλη ἄσωτον, ὃν καταφαγόντα τὴν πατρῴαν οὐσίαν στρατεύεσθαι καὶ φαρμακοπωλεῖν» (Διογ. Λαέρτ. 10, 8). (Καὶ ἔλεγεν ὁ Ἐπίκουρος ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης ἦτο ἄσωτος, καὶ ὅτι ἀφοῦ κατεσπατάλησε τὴν περιουσίαν του, ἤσκει τὸ ἐπάγγελμα τοῦ μισθοφόρου στρατιώτου καὶ τοῦ φαρμακοπώλου).

Ἐν Μυτιλήνῃ καὶ Λαμψάκῳ διαμένων, διεμόρφωσε τὸ σύστημα τῆς φιλοσοφίας του: «Ὑπάρχοντα δ' αὐτὸν ἐτῶν δύο καὶ τριάκοντα ἐν Μυτιλήνῃ καὶ Λαμψάκῳ πρῶτον συστήσασθαι σχολὴν ἐπὶ ἔτη πέντε, εἶθ' οὕτως εἰς Ἀθήνας μετελθεῖν» (Δ. Λαέρτ. 10, 15). Ἐκ τῶν πόλεων δὲ τούτων κατήγοντο οἱ πιστότεροι τῶν μαθητῶν καὶ ὀπαδῶν του. Ὁ διάδοχός του ἐν τῇ σχολῇ Ἕρμαρχος, κατήγετο ἐκ Μυτιλήνης, ὁ δὲ Μητρόδωρος καὶ ὁ ἀδελφός του Τιμοκράτης, ὁ Ἰδομενεύς, ὁ Λεοντεὺς μετὰ τῆς συζύγου του Θεμίστας, ὁ Κωλώτης, ὁ Πολύαινος, ἴσως δὲ καὶ ὁ Κτήσιππος κατήγοντο ἐκ Λαμψάκου.

Ἡ ἐγκατάστασίς του εἰς Ἀθήνας. Εἰς Ἀθήνας ἦλθε κατὰ τὸ 306. Προηγουμένως δὲν θὰ ἦτο εὔκολον νὰ ἐγκατασταθῇ ἐκεῖ, διότι τῆς πόλεως ἄρχων ἦτο ὁ φίλος τοῦ Κασσάνδρου Δημήτριος ὁ Φαληρεύς. Ὅτε ἐξεδιώχθη οὗτος ὑπὸ τοῦ Δημητρίου τοῦ Πολιορκητοῦ, κατέστη δυνατὴ ἡ ἐγκατάστασις τοῦ Ἐπικούρου, ὅστις ἦτο ἐχθρὸς τῶν φίλων τοῦ Κασσάνδρου, διότι ἡ οἰκογένειά του εἶχεν ἐξορισθῆ ἐκ Σάμου ὑπὸ τοῦ Περδίκκα. Ἐγκατασταθεὶς ἐν Ἀθήναις, ἠγόρασεν ἀντὶ 80 μνῶν κῆπον, κείμενον μεταξὺ τῆς Ἀκαδημίας καὶ τῆς πόλεως, ἔνθα ἐφιλοσόφει μετὰ τῶν μαθητῶν του, ζῶν μετ' αὐ-

τῶν κοινοβιακῶς ἐν κοινοκτημοσύνῃ. Ἐν τῇ διαθήκῃ του, ἣν περιέσωσεν ὁ Διογένης ὁ Λαέρτιος, ἀναφέρεται ὅτι εἶχεν εἰς τὴν κατοχήν του οἰκίαν κειμένην εἰς τὴν συνοικίαν τὴν καλουμένην Μελίτην. Περὶ τοῦ τρόπου τῆς διαβιώσεως τῶν ὀπαδῶν τοῦ Ἐπικούρου εἰς τὸν κῆπον, πολλὰ ἀναφέρονται. Δὲν περιωρίζοντο εἰς τὴν φιλοσοφίαν, ἀλλ' ἐφαίδρυνον τὴν ζωήν των διὰ συμποσίων καὶ διασκεδάσεων. Αἱ ἀντίζηλοι φιλοσοφικαὶ σχολαί, ἔθετον εἰς τὴν κυκλοφορίαν διαδόσεις περὶ πολυτελῶν γευμάτων καὶ ὀργίων τελουμένων ὑπὸ τῶν Ἐπικουρείων. Ὁ Διογένης ὁ Λαέρτιος μᾶς παρέχει τὴν πληροφορίαν ὅτι ὁ Ἐπίκουρος ἐδαπάνα, καθὼς ὁ ἴδιος ἔγραφεν εἰς τοὺς ἐν Μυτιλήνῃ φίλους του, μίαν μνᾶν ἡμερησίως (δηλ. 100 ἀττικὰς δραχμάς): «Μνᾶν τ' ἀναλίσκειν ἡμερησίαν εἰς τὴν τράπεζαν, ὡς αὐτὸς ἐν τῇ πρὸς τοὺς ἐν Μυτιλήνῃ φιλοσόφους». Ἡ δραχμὴ τότε εἶχεν ἀξίαν 3 ὀβολῶν, δύο δὲ ὀβολοὶ ἦρκουν διὰ τὴν διατροφὴν ἡμερησίως ἑνὸς δούλου. Ἂν λοιπὸν ὑποτεθῇ ὅτι ὁ Ἐπίκουρος ἐδαπάνα δι' ἑαυτὸν 100 δραχμὰς καθημερινῶς, ἀναντιρρήτως πρόκειται περὶ κολοσσιαίας δαπάνης. Ἀλλ' ἡ ἀλήθεια φαίνεται ὅτι ἔχει ἄλλως. Ἡ δαπάνη τῶν 100 δραχμῶν θὰ διετίθετο δι' ἅπαντας τοὺς κοινοβιακὴν ζωὴν διάγοντας ὀπαδούς. Εἶναι βεβαιωμένον ὅτι ἐν τῷ κήπῳ ἔζων καὶ αἱ ἑταῖραι, ὅπως τὸ Λεόντιον Μαρμάριον, Ἐρώτιον, Νικίδιον, ἡ Δημηλάτη καὶ ἡ Ἡδεῖα. Ἀλλὰ κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἡ ἀναστροφὴ μετὰ ἑταιρῶν οὐδόλως προσέκρουεν εἰς τὰ ἤθη. Ὁ δὲ Ἐπίκουρος διαμείνας ἐπὶ πολὺ εἰς τὰς πλησίον τῆς μικρασιατικῆς ἀκτῆς νήσους, ὅπου οὐδένα ἐσκανδάλιζεν ἡ μετὰ τῶν ἑταιρῶν διαβίωσις, εὗρισκε τὴν μετὰ τῶν ἑταιρῶν ἀναστροφὴν ὡς κάτι τὸ συνηθισμένον. Σχετικῶς μὲ τὰ πολυθρύλητα δεῖπνα εἶναι βεβαιωμένον ὅτι κατὰ τὴν 20ὴν ἑκάστου μηνὸς ἐγίνετο συμπόσιον εἰς μνήμην τοῦ φίλου του Μητροδώρου, τὸ δὲ συμπόσιον τοῦτο ἐξηκολούθει νὰ τελῆται καὶ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἐπικούρου, εἰς μνήμην οὐ μόνον τοῦ Μητροδώρου, ἀλλὰ καὶ τοῦ Ἐπικούρου. Περὶ τούτου κάμνει μνείαν εἰς τὴν διαθήκην του, γράφων: «Εἰς τὴν γινομένην σύνοδον ἑκάστου μηνὸς ταῖς εἰκάσι τῶν συμφιλοσοφούντων ἡμῖν εἰς τὴν ἡμῶν τε καὶ Μητροδώρου μνήμην» (Διογ. Λαέρτ. 10, 18). Τινὲς τῶν ἱστορικῶν φρονοῦν ὅτι ἡ ἑορτὴ αὕτη ἐθεσπίσθη ὑπὸ τῶν Ἐπικουρείων, οἵτινες καὶ διὰ τοῦτο ἀπεκλήθησαν «Εἰκαδεῖς» καὶ «Εἰκαδισταί». Ἡ νεωτέρα ἔρευνα ἀπέδειξεν ὅτι οἱ Ἐπικούρειοι δὲν ἔφεραν τὸ ἐπώνυμον τοῦτο. Εἰκαδεῖς ἦσαν θρησκευτικὸς σύλλογος, ὅστις ἐφέρετο συσταθεὶς ὑπὸ τοῦ ἥρωος Εἰκαδέως εἰς ἀνάμνησιν τῶν γενεθλίων τοῦ Ἀπόλλωνος. Εἶναι δὲ λίαν πιθανὸν ὅτι οἱ Ἐπικούρειοι ἑώρταζον τὴν ἑορτὴν ταύτην τιμῶντες τὸν Ἀπόλλωνα ὡς προστάτην τοῦ θιάσου των. Κατὰ τὸ ἀττικὸν δίκαιον μόνον ὑπὸ τὸν τύπον θρησκευτικοῦ θιάσου ἦτο δυνατὸν νὰ συσταθοῦν ἐν Ἀθήναις φιλοσοφικαὶ σχολαί. Ὅπως δὲ ἡ Ἀκαδημία καὶ τὸ Λύκειον ἦσαν λατρευτικοὶ θίασοι τῶν Μουσῶν, κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ ἐν τῷ κήπῳ τῶν Ἐπικουρείων ἐτιμεῖτο ὡς προστάτης τοῦ θιάσου ὁ Ἀπόλλων.

Εἰς ἐνίσχυσιν τῆς γνώμης ταύτης ἔρχονται καὶ οἱ ὑπὸ τοῦ Πλουτάρχου μνημονευόμενοι («Ἠθικά», 1098 C) στίχοι: «Ὑμνεῖτε δ' αἰσχρῶς κλῶνα πρὸς καλὸν δάφνης ὁ Φοῖβος οὐ προσῳδά». (Ἐξυμνεῖτο δὲ κατὰ τρόπον ἄσχημον ὁ Φοῖβος ρυθμιζομένου τοῦ χρόνου τοῦ ἄσματος πρὸς τὴν κίνησιν ὡραίου κλωνίου δάφνης οὐχὶ κατὰ τρόπον ἁρμονικόν). Ἐπίσης κατ' ἔτος κατὰ τὴν δεκάτην τοῦ μηνὸς Γαμηλιῶνος ἐτελεῖτο συμπόσιον πρὸς ἑορτασμὸν τῶν γενεθλίων τοῦ Ἐπικούρου: «τὴν εἰθισμένην ἄγεσθαι γενέθλιον ἡμέραν ἑκάστου ἔτους τῇ προτέρᾳ δεκάτῃ τοῦ Γαμηλιῶνος». Τὰ συμπόσια ταῦτα διεβλήθησαν ὡς συνοδευόμενα ὑπὸ ὀργίων. Ἐξ ἀνευρεθέντων παπύρων διεσαφηνίσθη ἐσχάτως ὅτι δὲν ἐπρόκειτο περὶ ὀργίων, ἀλλὰ περὶ εὐθύμου εὐωχίας: «εὐωχεῖσθαι αὐτοὺς καὶ γελᾶν». Ὁ Ἐπίκουρος ἔλεγεν ὅτι πρέπει κανεὶς νὰ φιλοσοφῇ συγχρόνως καὶ νὰ γελᾷ: «γελᾶν ἅμα δεῖν καὶ φιλοσοφεῖν». Καὶ αἱ τεθεῖσαι εἰς κυκλοφορίαν ἰδίᾳ ὑπὸ τῶν Στωικῶν ἀσελγεῖς ἐπιστολαὶ δὲν προήρχοντο ἐκ τῆς γραφίδος τοῦ Ἐπικούρου: «Διότιμος δ' ὁ στωικὸς δυσμενῶς ἔχων πρὸς αὐτὸν πικρότατα αὐτὸν διαβέβληκεν, ἐπιστολὰς φέρων πεντήκοντα ἀσελγεῖς ὡς Ἐπικούρου καὶ ὁ τὰς εἰς Χρύσιππον ἀναφερόμενα ἐπιστόλια ὡς Ἐπικούρου συντάξας» (Διογ. Λαέρτ. 10, 3). («Ὁ Διότιμος ὁ στωικὸς διακείμενος δυσμενῶς πρὸς τὸν Ἐπίκουρον, τὸν ἔχει διαβάλει πικρότατα, θέτων εἰς κυκλοφορίαν πεντήκοντα ἀσελγεῖς ἐπιστολάς, ὡς προερχομένας ἐκ τοῦ Ἐπικούρου, καθὼς καὶ ἐκεῖνος, ὅστις συνέταξεν ὡς προερχομένας ἐκ τοῦ Ἐπικούρου τὰς μικρὰς πρὸς Χρύσιππον ἐπιστολάς).

Ἐκτὸς τοῦ Διοτίμου διέσυραν τὸν Ἐπίκουρον καὶ ὁ στωικὸς Ποσειδώνιος, ὁ Νικόλαος, ὁ Σωτίων καὶ ὁ Διονύσιος ὁ Ἁλικαρνασσεύς. Ὁ Διογένης ὁ Λαέρτιος ἀποκρούει τὰς ἐναντίον τοῦ Ἐπικούρου κατηγορίας γράφων τὰ ἀκόλουθα: «Τῷ γὰρ ἀνδρὶ μάρτυρες ἱκανοὶ τῆς ἀνυπεβλήτου πρὸς πάντας εὐγνωμοσύνης ἥ τε πατρὶς χαλκαῖς εἰκόσι τιμήσασα οἵ τε φίλοι τοσοῦτοι τὸ πλῆθος ὡς μηδ' ἂν πόλεσιν ὅλαις μετρηθῆναι δύνασθαι». (Διότι εἶναι ἐπαρκεῖς μάρτυρες ἐπιβεβαιοῦντες τὴν πρὸς ὅλους εὐμενῆ διάθεσιν, καὶ ἡ πατρίς του, ἥτις τὸν ἐτίμησε διὰ χρυσῶν εἰκόνων, καὶ οἱ φίλοι του οἵτινες ἦσαν τοσοῦτοι κατὰ τὸ πλῆθος, ὥστε ὁ ἀριθμός των νὰ ὑπερβαίνῃ τὸν ἀριθμὸν τῶν πολιτῶν ὁλοκλήρων πόλεων).

Ὁ Διογένης ὁ Λαέρτιος ἀντικρούει ὡς ψευδεῖς τὰς εἰδήσεις αἵτινες φέρουν τὸν Ἐπίκουρον ἐξυβρίζοντα τοὺς παλαιοτέρους φιλοσόφους. Οἱ διαβολεῖς τῆς φήμης του λέγουν ὅτι ἐξύβριζε τοὺς πάντας: «τούς τε περὶ Πλάτωνα Διονυσοκόλακας καὶ αὐτὸν Πλάτωνα χρυσοῦν... φορμοφόρον τε Πρωταγόραν καὶ γραφέα Δημοκρίτου καὶ ἐν κώμαις γράμματα διδάσκειν. Ἡράκλειτον τε κυκητὴν καὶ Δημόκριτον Ληρόκριτον καὶ Ἀντίδωρον Σαινίδωρον τούς τε κυνικοὺς ἐχθροὺς τῆς Ἑλλάδος καὶ τοὺς διαλεκτικοὺς πολυφθονωτέρους. Πύρρωνα δ' ἀμαθῆ καὶ ἀπαίδευτον». (Τοὺς ὀπαδοὺς τοῦ Πλάτωνος τοὺς ὠνόμαζε Διονυσοκόλακας (δηλαδὴ ὑποκριτὰς καὶ κόλακας τοῦ τυράννου Διονυσίου), τὸν ἴδιον δὲ τὸν Πλάτωνα χρυσοῦν (δηλαδὴ ἐστοίχιζε πολὺν χρυσὸν εἰς τοὺς προστάτας του). Καὶ διὰ τὸν Πρωταγόραν ἔλεγεν ὅτι ἦτο ἀχθοφόρος καὶ γραφεὺς τοῦ Δημοκρίτου καὶ ἔκαμνε τὸν διδάσκαλον εἰς τὰ χωρία. Τὸν Ἡράκλειτον ἐχαρακτήριζεν ὡς δημιουργὸν συγχύσεως (λόγω τῆς ἀσαφείας του), τὸν Δημόκριτον Ληρόκριτον καὶ τὸν Ἀντίδωρον Σαινίδωρον (κολακεύοντα τοὺς πάντας διὰ δῶρα). Ἐχαρακτήριζε δὲ τοὺς κυνικοὺς ἐχθροὺς τῆς Ἑλλάδος καὶ τοὺς ἀσχολουμένους μὲ τὴν διαλεκτικὴν τοὺς ἐχαρακτήριζεν ὡς γεμάτους ἀπὸ φθόνον. Τὸν Πύρρωνα ἐχαρακτήριζεν ὡς ἀμαθῆ καὶ ἀπαίδευτον). Παρ' ὅλον ὅτι ὁ Διογένης ὁ Λαέρτιος διαψεύδει τὰ ἀνωτέρω, δὲν εἶναι ἀπίθανον ὅτι οἱ ὀπαδοὶ τοῦ Ἐπικούρου κατὰ τὴν πολεμικὴν των ἐναντίον τῶν ἄλλων σχολῶν ἔφθανον εἰς τοιαύτας ἀκρότητας. Πρὸς πίστωσιν τῆς χρηστότητος τοῦ Ἐπικούρου, ὁ Διογένης ὁ Λαέρτιος ἀναφέρει ὅτι ὅλοι ὅσοι προσῆλθον διὰ νὰ γίνουν μαθηταί του ἔμειναν πιστοὶ εἰς αὐτὸν ἐκτὸς τοῦ Μητροδώρου τοῦ Στρατονικέως, ὅστις προσεχώρησεν εἰς τὴν σχολὴν τοῦ Καρνεάδου. Ἡ εὐγνωμοσύνη δὲ πρὸς τοὺς γονεῖς του καὶ ἡ ἡμερότης τῆς ψυχῆς του φαίνεται ἐκ τῆς διασωθείσης διαθήκης του. Ἐν γένει ἦτο κατὰ τὸν βιογράφον του μεστὸς πραότητος καὶ φιλανθρωπίας: «Τῆς μὲν γὰρ πρὸς θεοὺς ὁσιότητος καὶ πρὸς πατρίδα φιλίας ἄλεκτος ἡ διάθεσις. Ὑπερβολῇ γὰρ ἐπιεικείας οὐδὲ πολιτείας ἥψατο. Καὶ χαλεπωτάτων δὲ καιρῶν κατασχόντων τηνικάδε τὴν Ἑλλάδα, αὐτόθι καταβιῶναι, δὶς ἢ τρὶς τοὺς περὶ τὴν Ἰωνίαν τόπους διαδραμόντα πρὸς τοὺς φίλους οἳ καὶ πανταχόθεν πρὸς αὐτὸν ἀφικνοῦντο καὶ συνεβίων αὐτῷ ἐν τῷ κήπῳ... Διοκλῆς δέ... φησὶ εὐτελέστατα καὶ λιτότατα διαιτωμένους... κοτύλῃ γοῦν, φησί, οἰνιδίου ἠρκοῦντο, τὸ δὲ πᾶν ὕδωρ ἐν αὐτοῖς πιστόν. Τόν τ' Ἐπίκουρον μὴ ἀξιοῦν εἰς τὸ κοινὸν κατατίθεσθαι τὰς οὐσίας καθάπερ τὸν Πυθαγόραν κοινὰ τὰ τῶν φίλων λέγοντα. Ἀπιστούντων γὰρ εἶναι τὸ τοιοῦτον οὐδὲ φίλων. Αὐτός τέ φησιν ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς ὕδατι μόνον ἀρκεῖσθαι καὶ ἄρτῳ λιτῷ» (Δ. Λαέρτ. 10, 10) (Εἶναι δὲ ἀνέκφραστον πόσον μεγάλη ἦτο ἡ εὐλάβειά του πρὸς τοὺς θεοὺς καὶ ἡ ἀγάπη του πρὸς τὴν πατρίδα. Διότι ἕνεκα τῆς ὑπερβολικῆς του χρηστότητος οὐδόλως ἀνεμίχθη εἰς τὴν πολιτικήν. Καὶ ἐνῶ ἐνέσκηψαν τότε εἰς τὴν Ἑλλάδα περιστάσεις δυσμενέστατα, διήγαγε διαρκῶς εἰς τὸ αὐτὸ μέρος τὴν ζωήν του, ἀφοῦ ἔκαμε μόνον δύο ἢ τρεῖς φορὰς διαδρομὴν εἰς τὰ μέρη τῆς Ἰωνίας πρὸς τοὺς φίλους του, οἱ ὁποῖοι ἤρχοντο πρὸς αὐτὸν ἐξ ὅλων τῶν τόπων καὶ διήγον κοινὴν ζωὴν εἰς τὸν κῆπον, ζῶντες, ὅπως λέγει ὁ Διοκλῆς, ἄνευ πολυτελείας καὶ μετὰ λιτότητος. Διότι ἠρκοῦντο εἰς μίαν μόνον κοτύλην οἴνου καὶ γενικῶς τὸ ποτόν των ἦτο ὕδωρ. Ὁ δὲ Ἐπίκουρος δὲν διετύπωσεν ὡς προσταγὴν νὰ καταθέτουν οἱ φίλοι εἰς τὸ κοινὸν τὰς περιουσίας των, ὅπως ὁ Πυθαγόρας, ὅστις προσέπαπτε αἱ περιουσίαι τῶν φίλων νὰ εἶναι κοιναί. Διότι μία τοιαύτη προσταγὴ ἀναφέρεται οὐχὶ εἰς φίλους, ἀλλ' εἰς ἀνθρώπους οἵτινες δὲν ἔχουν ἐμπιστοσύνην ὁ εἷς πρὸς τὸν ἄλλον. Καὶ ὁ ἴδιος λέγει εἰς τὰς ἐπιστολάς ὅτι ἠρκεῖτο εἰς τὸ νὰ πίνῃ ὕδωρ καὶ νὰ τρώγῃ ἁπλοῦν —οὐχὶ πολυτελῶς κατασκευασμένον— ἄρτον).

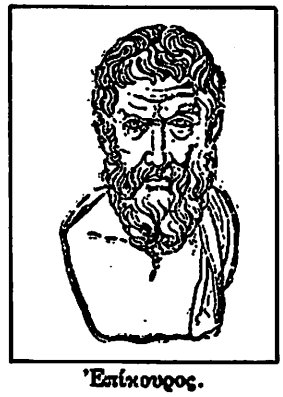

Ἐπίκουρος.

Διὰ νὰ ἀποδείξουν δὲ οἱ ὀπαδοί του ὅτι τὰ περὶ πολυτελῶν γευμάτων καὶ συμποσίων λεγόμενα ἦσαν ψευδῆ, ἀνέφερον ὅτι ὁ Ἐπίκουρος εἰς ὅλην του τὴν ζωὴν ἦτο ἀσθενικός, πάσχων ἐξ ὑδρωπικῆς νάσου τῆς γνωστῆς ὑπὸ τὴν ἐπωνυμίαν τοῦ ὕδρωπος ἀσκίτου.

Ὡς πρὸς τὴν ζωὴν τοῦ Ἐπικούρου ἐν Ἀθήναις, δὲν ἔχομεν λεπτομερείας. Τοῦτο ἐξηγεῖται ἐκ τοῦ τρόπου τῆς διαβιώσεώς του. Δὲν ἀνεμιγνύοντο οὔτε αὐτὸς οὔτε οἱ ὀπαδοί του εἰς τὴν πολιτικὴν δρᾶσιν. Διῆγον ζωήν, ἥτις ἐσκόπει νὰ τοὺς κρατήσῃ μακρὰν οἱασδήποτε ἐκ τῆς δράσεως προκυπτούσης περιπετείας. Ἡ θεωρητικὴ φιλοσοφικὴ των ἐνασχόλησις δὲν ἀπέβλεπεν εἰς τὴν ἐπαύξησιν τῆς γνώσεως ἁλλ' εἰς τὴν ἐξυπηρέτησιν τῆς εὐδαιμονους ζωῆς. Ὡς εὐδαίμονα ζωὴν δὲν θεωροῦν τὴν «κατ' ἀρετὴν» δρᾶσιν τῆς ψυχῆς, ἀλλὰ τὴν μείωσιν τοῦ πόνου, τὴν κατασίγασιν τῆς ἀηδυχίας καὶ τῆς ταραχῆς καὶ τὸν ἐφησυχασμὸν τῆς ψυχῆς. Εὐδαίμων ζωὴ ἦτο διὰ τὸν Ἐπίκουρον ἐκείνη, τὴν ὁποίαν δὲν συνταράσσει οὔτε ὁ πόνος, οὔτε αἱ πολιτικαὶ περιπέτειαι οὔτε αἱ μεταφυσικαὶ ἀηδυχίαι περὶ ὑπάρξεως θεῶν καὶ περὶ συνεχίσεως τῆς ζωῆς πέραν τοῦ τάφου. Ἡ ἐμφάνισις ἄρα τοῦ Ἐπικούρου καὶ τῆς σχολῆς του προέρχεται ἐκ τῆς σημειωθείσης ἐν Ἀθήναις κατὰ τὸ τέλος τοῦ 4ου αἰῶνος παρακμῆς. Οἱ Ἀθηναῖοι πολῖται δὲν δύνανται νὰ συνεχίσουν τὴν ἔντονον δρᾶσιν τῆς πόλεώς των καὶ περιορίζονται εἰς μίαν διὰ τῆς φιλοσοφίας ρύθμισιν τῆς ζωῆς, ἥτις ἔχει σκοπὸν νὰ τοὺς κρατήσῃ μακρὰν πάσης περιπετείας, διακινδυνεύσεως καὶ πόνου.

Η ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑ ΤΟΥ ΕΠΙΚΟΥΡΟΥ

Ἡ διδασκαλία τοῦ Ἐπικούρου ἦτο κυρίως πρακτική. Παρεῖχε τὴν ἰδικήν του συμπεριφορὰν ὡς πρότυπον διαβιώσεως ἱκανὴν νὰ ἀσφαλίσῃ τὴν εὐδαιμονίαν. Διατελῶν ὑπὸ τὴν ἐπήρειαν ἀνιάτων νοσημάτων, ὅμως εὗρισκε τρόπον νὰ μὴ χάνῃ τὴν γαλήνην καὶ τὴν ἀταραξίαν του. Εἰς τὴν διδασκαλίαν του ἦτο δο-

γματικὸς καὶ συνήθιζε τοὺς ἀκροατάς του νὰ ἀπομνημονεύουν τὰς δοξασίας του. Οἱ φιλόσοφοι τῆς προτιμήσεώς του ἦσαν ὁ Ἀναξαγόρας καὶ ὁ Ἀρχέλαος ὁ διδάσκαλος τοῦ Σωκράτους: «Μάλιστα δ' ἀπεδέχετο τῶν ἀρχαίων Ἀναξαγόραν, καίτοι ἓν τισιν ἀντειπὼν αὐτῷ, καὶ Ἀρχέλαον τὸν Σωκράτους διδάσκαλον, ἐγύμναζε δὲ τοὺς γνωρίμους καὶ διὰ μνήμης ἔχειν τὰ ἑαυτοῦ συγγράμματα» (Διογ. Λαέρτ. 10, 12) ('Ἐκ τῶν παλαιῶν φιλοσόφων, τοῦ ἤτο ἀρεστὸς ὁ Ἀναξαγόρας, καίτοι εἰς μερικὰ σημεῖα εἶχε διατυπώσει ἀντιρρήσεις κατὰ τοῦ συστήματός του, καὶ ὁ Ἀρχέλαος ὁ διδάσκαλος τοῦ Σωκράτους. Ἤσκει δὲ τοὺς μαθητάς του νὰ ἀπομνημονεύουν τὰ συγγράμματά του). Εἶναι προφανὲς ὅτι ὁ Ἐπίκουρος ἐφέρετο ὡς ἀρχηγὸς κοσμοθεωρητικῆς αἱρέσεως καὶ ἀπήτει ὑπακοὴν εἰς τὰ δόγματά του.

Ὁ θάνατός του ἐπῆλθε δι' ἐπισχέσεως τῶν οὔρων, προελθούσης ἐκ λίθου τῶν νεφρῶν: «Τελευτῆσαι δ' αὐτὸν λίθῳ τῶν οὔρων ἐπισχεθέντων, ἡμέρας νοσήσαντα τέσσαρας καὶ δέκα. Ὅτε καί φησιν Ἑρμιππος ἐμβάντα αὐτὸν εἰς πύελον χαλκῆν κεκραμένην ὕδατι θερμῷ καὶ αἰτήσαντα ἄκρατον ροφῆσαι. Τοῖς τε φίλοις παραγγείλαντα τῶν δογμάτων μεμνῆσθαι, οὕτω τελευτῆσαι» (Δ. Λαέρτ. 10, 16) ('Ἐτελεύτησε κατόπιν στραγγουριάσεως τῶν οὔρων ἐκ λίθου τῶν νεφρῶν ἀφοῦ διετέλεσεν ἀσθενὴς 14 ἡμέρας. Τότε λέγει ὁ Ἑρμιππος ὅτι ἀφοῦ εἰσῆλθεν εἰς σκάφην χαλκίνην πλήρη ψυχροῦ ὕδατος ἀναμεμιγμένου μὲ θερμόν, ἐζήτησε μὴ ἀναμεμιγμένον μὲ ὕδωρ κρασὶ καὶ τὸ ἐρρόφησε. Καὶ ἀφοῦ παρήγγειλεν εἰς τοὺς φίλους του νὰ κρατοῦν εἰς τὴν μνήμην των τὰ δόγματά του, κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἀπέθανεν).

Εἶναι πρόδηλος ἡ διαφορὰ τοῦ τέλους του πρὸς τὸ ἡρωϊκὸν τέλος τοῦ Σωκράτους. Ὁ Ἐπίκουρος εἰς τὰς τελευταίας στιγμάς του προσπαθεῖ νὰ μετριάσῃ τὴν αἴσθησιν τοῦ πόνου καὶ μεριμνᾷ διὰ τὴν ἐπιβίωσιν τῶν δογμάτων του. Κατὰ τὴν τελευταίαν ἡμέραν τῆς ζωῆς του ἔγραψεν ἐπιστολὴν πρὸς τὸν φίλον του Ἰδομενέα.

Ἡ διαθήκη του: Ὁ βιογραφήσας αὐτὸν μετὰ πολλῆς συμπαθείας Διογένης ὁ Λαέρτιος διέσωσε καὶ τὴν διαθήκην του. Εἰς ταύτην ὑπάρχουν διατάξεις ἀσφαλίζουσαι τὴν ἐξακολούθησιν ὑπὸ τὴν διοίκησιν τοῦ Ἑρμάρχου τῆς ἐν τῷ κήπῳ λειτουργίας τῆς σχολῆς. Λαμβάνεται δὲ πρόνοια διὰ νὰ τελοῦνται τὰ θρησκευτικὰ νόμιμα πρὸς τιμὴν τῶν συγγενῶν του: «Ἐκ δὲ τῶν γινομένων προσόδων καὶ δεδομένων ἀφ' ἡμῶν Ἀμυνομάχῳ καὶ Τιμοκράτει κατὰ τὸ δυνατὸν μεριζέσθωσαν μεθ' Ἑρμάρχου σκοποῦμενοι εἴς τε τὰ ἐναγίσματα τῷ τε πατρὶ καὶ μητρὶ καὶ τοῖς ἀδελφοῖς καὶ ἡμῖν εἰς τὴν εἰθισμένην ἄγεσθαι γενέθλιον ἡμέραν» (Τὰ δὲ προκύπτοντα εἰσοδήματα ἐκ τῆς παραχωρουμένης ὑφ' ἡμῶν εἰς τὸν Ἀμυνόμαχον καὶ Τιμοκράτην περιουσίας, νὰ μοιράζωνται, ἐφ' ὅσον εἶναι δυνατόν, κατόπιν συμβουλίου εἰς τὸ ὁποῖον θὰ λαμβάνῃ μέρος καὶ ὁ Ἑρμαρχος, διὰ νὰ δαπανῶνται εἰς τὰ μνημόσυνα τὰ τελούμενα εἰς μνήμην τοῦ πατρός μου, τῆς μητρός μου καὶ τῶν ἀδελφῶν μου καὶ εἰς τὴν ἰδικήν μου μνήμην, κατὰ τὴν συνηθισμένην ἑορταστικὴν ἡμέραν τῶν γενεθλίων μου).

Λαμβάνεται πρόνοια καὶ διὰ τὸν υἱὸν καὶ τὴν θυγατέρα τῶν φίλων του Μητροδώρου καὶ Πολυαίνου, καθὼς καὶ δι' ἐκείνους οἵτινες ἀφιέρωσαν τὴν περιουσίαν των ὑπὲρ τῆς σχολῆς. Ἐν τέλει δὲ ἀφίνονται ἐλεύθεροι καί τινες τῶν εἰς τὴν ὑπηρεσίαν του διατελεσάντων δούλων: «Ἐπιμελείσθωσαν δὲ καὶ Ἀμυνόμαχος καὶ Τιμοκράτης τοῦ υἱοῦ τοῦ Μητροδώρου Ἐπικούρου καὶ τοῦ υἱοῦ τοῦ Πολυαίνου, φιλοσοφούντων αὐτῶν καὶ συζώντων μεθ' Ἑρμάρχου "Ωσαύτως δὲ τῆς θυγατρὸς τῆς Μητροδώρου τὴν ἐπιμέλειαν ποιείσθωσαν καὶ εἰς ἡλικίαν ἐλθοῦσαν ἐκδότωσαν ᾧ ἂν Ἑρμαρχος ἕληται τῶν φιλοσοφούντων μετ' αὐτοῦ, οὕτως αὐτῆς εὐτάκτου καὶ πειθαρχούσης Ἑρμάρχῳ... Ἐπιμελείσθωσαν δὲ καὶ Νικάνορος, καθάπερ καὶ ἡμεῖς, ἵν' ὅσοι τῶν συμφιλοσοφούντων ἡμῖν χρείαν ἐν τοῖς ἰδίοις παρεσχημένοι καὶ τὴν πᾶσιν οἰκειότητα ἐνδεδειγμένοι, συγκαταγηράσκειν μεθ' ἡμῶν προείλοντο ἐν φιλοσοφίᾳ, μηδενὸς τῶν ἀναγκαίων ἐνδεεῖς καθεστήκωσιν κατὰ τὴν ἡμετέραν δύναμιν... Ἀφίημι δὲ τῶν παίδων ἐλεύθερον Μῦν, Νικίαν, Λύκωνα. Ἀφίημι δὲ καὶ Φαίδριον ἐλεύθερον» (Νὰ ἐπιμεληθοῦν δὲ οἱ (ἐκτελεσταὶ τῆς διαθήκης) Ἀμυνόμαχος καὶ Τιμοκράτης τοῦ υἱοῦ τοῦ Μητροδώρου Ἐπικούρου καὶ τοῦ υἱοῦ τοῦ Πολυαίνου, ὑπὸ τὸν δρον αὐτοὶ νὰ ἀσχολοῦνται μὲ τὴν φιλοσοφίαν καὶ νὰ ζοῦν μαζὶ μὲ τὸν Ἑρμαρχον. Ὁμοίως νὰ λάβουν πρόνοιαν καὶ διὰ τὴν θυγατέρα τοῦ Μητροδώρου, ὅταν ἔλθῃ εἰς ἡλικίαν νὰ τὴν ὑπανδρεύσουν μὲ ἐκεῖνον τὸν ὁποῖον ἤθελεν ἐκλέξει ὁ Ἑρμαρχος, ἐξ ἐκείνων οἵτινες φιλοροφιῶν μαζί του, ἐφ' ὅσον αὐτὴ δεικνύει κοσμιότητα καὶ ὑπακούει εἰς τὸν Ἑρμαρχον... Νὰ λάβουν δὲ πρόνοιαν καὶ τοῦ Νικάνορος, ὅπως καὶ ἡμεῖς. Ἵνα δσοι ἐξ ἐκείνων οἵτινες ἀνήκουν εἰς τὸν ἰδικόν μας φιλοσοφικὸν κύκλον καὶ προσέφεραν χρηματικὴν βοήθειαν ἐκ τῆς περιουσίας των, ἔχοντες δείξει πᾶσαν δυνατὴν οἰκειότητα, ἀποφάσισαν νὰ περάσουν τὸ γῆρας των μαζί μας ἀσχολούμενοι μὲ τὴν φιλοσοφίαν, αὐτοὶ νὰ μὴ περιέλθουν εἰς καμμίαν στέρησιν τῶν ἀναγκαιούντων πρὸς συντήρησίν των, ἐφ' ὅσον ἐξαρτᾶται ἐξ ἡμῶν... Ἀφίνω δὲ ἐλευθέρους ἐκ τῶν δούλων τὸν Μῦν, τὸν Νικίαν καὶ τὸν Λύκωνα. Ἀφίνω δὲ καὶ τὸ Φαίδριον ἐλεύθερον).

Ἐκ τῶν διατάξεων τῆς διαθήκης καταφαίνεται ὅτι ἡ σχολὴ τοῦ Ἐπικούρου ἦτο συγχρόνως καὶ κοινοβιακὸν ἵδρυμα, τὸ ὁποῖον ἐλάμβανε πρόνοιαν διὰ τὴν συντήρησιν τῶν μελῶν του καὶ διὰ τὴν θεραπείαν τῶν οἰκογενειακῶν των ἀναγκῶν. Εἶχε διαμορφωθῆ εἰς κλειστὸν θίασον καὶ ἑταιρίαν ἀπεριορίστου ἀλληλοβοηθείας μεταξὺ τῶν μελῶν του. Τοιοῦτοι σύλλογοι συνεκροτοῦντο ὑπὸ τῶν μαθητῶν τοῦ Ἐπικούρου εἰς πολλὰ κέντρα καὶ τὰ μετέχοντα εἰς τούτους μέλη ἀνήρχοντο εἰς πολλὰς χιλιάδας. Ἐφ' ὅσον οἱ πολιτικαὶ καὶ κοινοτικοὶ δεσμοὶ τῆς παλαιᾶς πόλεως ἐξηρθρώνοντο, ἐπὶ τοσοῦτον κατεβάλλετο προσπάθεια νὰ δημιουργῶνται νέοι δεσμοὶ μεταξὺ τῶν ἀτόμων ἅτινα περιήρχοντο εἰς μόνωσιν. Ὁ νέος δεσμὸς τὸν ὁποῖον εἰσηγοῦνται οἱ Ἐπικούρειοι εἶναι ἡ φιλία, στηριζομένη ὄχι μόνον ἐπὶ κοινῆς κοσμοθεωρίας, ἀλλὰ ἐπὶ τῆς κοινότητος τῶν ἀγαθῶν καὶ τῆς ἀπὸ κοινοῦ ἀντιμετωπίσεως τῶν ὑλικῶν ἀναγκῶν τῆς ζωῆς. Ἐκ τῆς διαθήκης βεβαιοῦται προσέτι καὶ τὸ φιλάνθρωπον τοῦ Ἐπικούρου ἦθος.

ΣΥΓΓΡΑΜΜΑΤΑ ΤΟΥ ΕΠΙΚΟΥΡΟΥ

Ὁ Ἐπίκουρος ὑπῆρξεν ἐκ τῶν πολυγραφωτέρων συγγραφέων τῆς ἀρχαιότητος. Μόνον ὁ Χρύσιππος θὰ ἠδύνατο νὰ παραβληθῇ πρὸς αὐτὸν ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τοῦ πλήθους τῶν συγγραμμάτων: «Ἐζήλου δ' αὐτὸν Χρύσιππος ἐν πολυγραφίᾳ, καθὰ φησὶ καὶ Καρνεάδης, παράσιτον αὐτὸν τῶν βιβλίων ἀποκαλῶν εἰ γάρ τι γράψαι ὁ Ἐπίκουρος, ἐριλονείκει τοσοῦτον γράψαι ὁ Χρύσιππος», Διογ. Λαέρ. 10, 27: ('Ἦτο δὲ ζηλωτὴς του κατὰ τὴν πολυγραφίαν ὁ Χρύσιππος, ὅπως ἀναφέρει ὁ Καρνεάδης, ἀποκαλῶν αὐτὸν παράσιτον τῶν βιβλίων ἐκείνου (τοῦ Ἐπικούρου). Διότι ἂν ἔλχη γράψῃ κάτι ὁ Ἐπίκουρος, ὁ Χρύσιππος προσπάθει νὰ δείξῃ ὅτι ἔγραψεν ἀνάλογον κατὰ τὸ μῆκος περὶ τοῦ αὐτοῦ θέματος σύγγραμμα).

Τὰ ἔργα του κατελάμβανον τὴν ἔκτασιν 300 κυλίνδρων, τινὲς δὲ ἐκ τῶν τίτλων των οἵτινες διεσώθησαν ὑπὸ τοῦ Διογένους τοῦ Λαερτίου εἶναι οἱ ἀκόλουθοι: Περὶ φύσεως ἑπτὰ καὶ τριάκοντα (βιβλία), Περὶ ἀτόμων καὶ κενοῦ, περὶ ἔρωτος, Ἐπιταμὴ τῶν πρὸς τοὺς φυσικούς, Πρὸς τοὺς Μεγαρικούς διαπορίαι, Κύριαι δόξαι, Περὶ αἱρέσεων καὶ φυγῶν, Περὶ τέλους, Περὶ Κριτηρίου ἢ Κανών, Χαιρέδημος, Περὶ θεῶν, Περὶ ὁσιότητος, Ἡγησιάναξ, Περὶ βίων δ'. Περὶ δικαιοπραγίας, Νεοκλῆς πρὸς Θεμιστον, Συμπόσιον, Εὐρύλοχος πρὸς Μητρόδωρον, Περὶ τοῦ ὁρᾶν, Περὶ τῆς ἐν ἀτόμῳ γωνίας, Περὶ ἁφῆς, Περὶ εἱμαρμένης, Περὶ παθῶν δόξαι πρὸς Τιμοκράτην, Προγνωστικόν, Προτρεπτικός, Περὶ εἰδώλων, Περὶ φαντασίας, Ἀριστόβουλος, Περὶ μουσικῆς, Περὶ δικαιοσύνης καὶ τῶν ἄλλων ἀρετῶν, περὶ δώρων καὶ χάριτος, Πολυμήδης, Τιμοκράτης γ', Μητρόδωρος ε', Ἀντίδωρος β', Περὶ νόσων δόξαι πρὸς Μίθραν, Καλλιστόλας, Περὶ βασιλείας, Ἀναξιμένης ἐπιστολαί.

Ἐκ τοῦ μεγάλου τούτου ὄγκου τῶν συγγραμμάτων του ἐσώθησαν τρεῖς ἐπιστολαί. Ἐκ τούτων ἡ μία ἀπευθυνομένη πρὸς Ἡρόδοτον (Διογ. Λαέρτ. 10, 35—83), παρέχει περίληψιν περὶ τῶν φυσικῶν τοῦ Ἐπικούρου δοξασιῶν. Ἡ πρὸς Πυθοκλέα (84—121) πραγματευομένη «περὶ μεταρσίων» δηλ. περὶ μετεωρολογίας φαίνεται συμπιληθεῖσα ἐκ τοῦ περὶ φύσεως σύγγράμματος. Ἡ πρὸς Μενοικέα (122—123) περιέχει δοξασίας «περὶ βίων». Ἐκτὸς τούτων διεσώθησαν 44 ἀφορισμοὶ φερόμενοι ὑπὸ τὸν τίτλον «Κύριαι δόξαι» (Διογ. Λαέρτ. 10, 139—154). Εἰς δὲ τὸν Βατικανὸν κώδικα ὑπ' ἀριθ. 1950 τοῦ 14ου αἰῶνος ἀνεκάλυψεν ὁ Βόπε κατὰ τὸ 1888 ἑτέραν συλλογὴν γνωμῶν ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἐπικούρου προσφώνησις». Ἀποσπάσματα ἐκ τοῦ «Περὶ φύσεως» συγγράμματός του ἀνεκαλύφθησαν εἰς τοὺς Ἡρακλειωτικοὺς κυλίνδρους, οἵτινες ἀνῆκον εἰς τὸν Πίσωνα, ὅστις πιθανῶς διετέλεσεν ὕπατος κατὰ τὸ 59 π.Χ. Διὰ τὴν μελέτην τοῦ ἔργου τοῦ Ἐπικούρου πολύτιμον βοήθημα τυγχάνει τὸ κατὰ τὸ 1887 ἐκδοθὲν σύγγραμμα τοῦ Γερμανοῦ Οὔζενερ ὑπὸ τὸν τίτλον «EPICUREA». Κατὰ δὲ τὸ 1926 ἐν Ὀξφόρδῃ ὁ Κύριλ Μπαίλεϋ ἐξέδωκε τὰ κείμενα τὰ σχετικὰ μὲ τὸν Ἐπίκουρον μετὰ μεταφράσεως καὶ σχολίων. Κατὰ τὰς παλαιὰς εἰδήσεις ἐφέροντο τὰ συγγράμματα τοῦ Ἐπικούρου ὡς χρησιμοποιοῦντα ἡμελημένην γλῶσσαν. Ἐλέγετο ὅτι ὁ Ἐπίκουρος δὲν ἔσχε κατὰ τὴν νεότητά του τὴν εὐκαιρίαν νὰ καταρτισθῇ εἰς τὴν ἐγκύκλιον παιδείαν, καὶ διὰ τοῦτο διετήρει ἀντιπάθειαν πρὸς ταύτην. Εἰς τὴν πρὸς Πυθοκλέα ἐπιστολὴν ἔγραφε: «Παιδείαν δὲ πᾶσαν, μακάριε, φεῦγε τὸ ἀκάτιον ἀρέμενος», ('Ἀπόφευγε οἱανδήποτε παιδείαν, ἀφοῦ σηκώσῃς ὅλα τὰ πανιὰ τοῦ πλοίου σου). Ὁ Ἀριστοφάνης ὁ Βυζάντιος ἐγκωμιάζει τὴν γλωσσικὴν ἔκφρασιν τοῦ Ἐπικούρου χαρακτηρίζων αὐτὴν ὡς «ἰδιωτικωτάτην», ὡς τὰ μάλιστα προσωπικήν, δηλ. ἀπαλλαγμένην ἀπὸ τὸν κοινὸν καὶ καθιερωμένον τύπον. Ὁ Οὔζενερ εὑρίσκει ὅτι ἰδία ἡ πρὸς Μενοικέα ἐπιστολὴ δεικνύει μεγάλην ἐπιμέλειαν περὶ τὸ ὕφος. Οὕτω λαμβάνεται φροντὶς νὰ ἀποφεύγεται ἡ χασμωδία. Ἴσως, λέγει ὁ Οὔζενερ, τὸ ἰδιωματικὸν ὕφος τοῦ Ἐπικούρου, θὰ ὑπῆρχεν εἰς τὰ συστηματικά του συγγράμματα, τὰ ὁποῖα λόγῳ τῆς σπουδῆς μετὰ τῆς ὁποίας ἐγράφοντο δὲν ἦσαν πρότυπα ἐπιμεμελημένης γλώσσης. Πραγματικῶς τὸ προοίμιον τῆς πρὸς Μενοικέα ἐπιστολῆς, τὸ ὁποῖον παραθέτομεν ἔχει γραφῆ μετὰ πολλῆς χάριτος καὶ ἐπιμελείας.

«Ἐπίκουρος Μενοικεῖ χαίρειν. Μήτε νέος τις ὢν μελλέτω φιλοσοφεῖν, μήτε γέρων ὑπάρχων κοπιάτω φιλοσοφῶν. Οὔτε γὰρ ὥρος οὐδεὶς ἐστιν οὔτε πάρωρος πρὸς τὸ κατὰ ψυχὴν ὑγιαίνειν. Ὁ δὲ λέγων ἢ μήπω τοῦ φιλοσοφεῖν ὑπάρχει ὥραν ἢ παρεληλυθέναι τὴν ὥραν ὅμοιος ἐστὶ τῷ λέγοντι πρὸς εὐδαιμονίαν ἢ μὴ παρεῖναι τὴν ὥραν ἢ μηκέτι εἶναι. Ὥστε φιλοσοφητέον καὶ νέῳ καὶ γέροντι, τῷ μὲν ὅπως γηράσκων νεάζῃ τοῖς

ἀγαθοῖς διὰ τὴν χάριν τῶν γεγονότων, τῷ δὲ ὅπως νέος ἅμα καὶ παλαιὸς ἡ διὰ τὴν ἀφοβίαν τῶν μελλόντων Μελετᾶν οὖν χρὴ τὰ ποιοῦντα τὴν εὐδαιμονίαν, εἴπερ παρούσης μὲν αὐτῆς πάντα ἔχομεν, ἀπούσης δὲ πάντα πράττομεν εἰς τὸ ταύτην ἔχειν».

('Ο 'Επίκουρος ἀποστέλλει εἰς τὸν Μενοικέα χαιρετισμόν. Μήτε ὅποιος εἶναι νέος νὰ διστάζῃ νὰ ἀσχολῆται μὲ τὴν φιλοσοφίαν, μήτε ὅποιος ἔχει πιὰ γίνει γέρων νὰ ἀποφεύγῃ φοβούμενος τοὺς κόπους νὰ φιλοσοφῇ. Διότι κανεὶς δὲν εἶναι οὔτε ἄωρος, οὔτε περασμένης ἡλικίας ἐν σχέσει μὲ τὴν ψυχικὴν ὑγείαν. 'Εκεῖνος δὲ ὅστις λέγει ὅτι δὲν ἦλθε δι' αὐτὸν ἡ κατάλληλος ἐποχὴ τῆς ἡλικίας του διὰ νὰ φιλοσοφῇ ἢ ὅτι ἐπέρασεν ἡ κατάλληλος διὰ τὴν φιλοσοφίαν ἐποχὴ τῆς ἡλικίας, ὁμοιάζει μὲ ἐκεῖνον ὅστις λέγει ὅτι ἢ δὲν ἔχει ἔλθει ὁ καιρὸς ἢ ἔχει περάσει πλέον ὁ καιρὸς ὁ κατάλληλος διὰ τὴν ἀπόκτησιν εὐδαιμονίας. "Ωστε πρέπει νὰ ἀσχολῆται μὲ τὴν φιλοσοφίαν καὶ ὁ γέρων καὶ ὁ νέος, ὁ μὲν γέρων ἵνα ἐνῶ γίνεται γέρων καθίσταται ὅμως νέος ὡς πρὸς τὴν μακαριότητα ἐξ ἀφορμῆς τῆς εὐχαριστήσεως ἣν παρέχει ἡ ἀνάμνησις ἐκείνων τὰ ὁποῖα ἔχει δοκιμάσει, ὁ δὲ νέος ἵνα εἶναι καὶ νέος συγχρόνως καὶ παλαιὸς ἕνεκα τῆς ἀφοβίας ἀπέναντι τῶν μελλόντων. Πρέπει λοιπὸν νὰ ἐξακριβώνωμεν διὰ τῆς μελέτης, ποῖα εἶναι ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα δημιουργοῦν τὴν εὐδαιμονίαν, δοθέντος ὅτι, ὅταν ἔχωμεν τὴν εὐδαιμονίαν ἔχομεν τὰ πάντα, ὅταν δὲ δὲν τὴν ἔχωμεν, πράττομεν τὰ πάντα διὰ νὰ τὴν ἀποκτήσωμεν).

'Ο λόγος τοῦ 'Επικούρου συχνάκις περιπίπτει εἰς «ἔμμετρον» καὶ «ἔρρυθμον» ἐκφρασιν, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἐθεωρεῖτο ὑπὸ τῶν ἀρχαίων τεχνογράφων ὡς ἐλάττωμα διὰ τὸν πεζὸν λόγον. Τὸ ὕφος του δεικνύει λεπτότητα ψυχικῆς διαθέσεως καὶ συμπάθειαν. Κατωτέρω παραθέτομεν ὀλίγα ἐκ τῶν περισωθέντων ἀποσπασμάτων του, χαρακτηριστικὰ καὶ διὰ τὸν ἐκφραστικὸν καὶ διὰ τὸν προσωπικὸν του χαρακτῆρα.

Εἰς ἀπόσπασμα ἐπιστολῆς του πρὸς τὸν φίλτατον μαθητήν του Κωλώτην γράφει τὰ ἀκόλουθα:

«'Ως σεβαμένῳ γὰρ σοι τὰ τότε ὑφ' ἡμῶν λεγόμενα προσέπεσεν ἐπιθύμημα ἀφυσιολόγητον τοῦ περιπλακῆναι ἡμῖν γονάτων ἐφαπτάμενον καὶ πάσης τῆς εἰθισμένης ἐπιλήψεως γίνεσθαι κατὰ τὰς σεβάσεις τινῶν καὶ λιτάς. 'Εποίεις οὖν καὶ ἡμᾶς ἀνθιεροῦν σὲ αὐτὰν καὶ ἀντισέβεσθαι. "Αφθαρτός μοι περιπάτει καὶ ἡμᾶς ἀφθάρτους διανοοῦ»

(Εἰς σὲ ὅστις κατελαμβάνεσο ἀπὸ σεβασμὸν πρὸς τὰ τότε λεγόμενα ὑφ' ἡμῶν συνέβη νὰ καταληφθῇς ἀπὸ ἐπιθυμίαν μὴ δυναμένην νὰ ὑπολογισθῇ δι' ἐπιστημονικοῦ τρόπου, νὰ περιβάλῃς διὰ στενοῦ ἐναγκαλισμοῦ τὸ σῶμα μας, ἐγγίζων τὰ γόνατά μας καὶ ἀπὸ ἐπιθυμίαν νὰ κάμῃς ὅλας ἐκείνας τὰς σωματικὰς ἐπαφὰς αἵτινες συνηθίζονται νὰ γίνωνται ὅταν ἐκδηλώνῃ κανεὶς τὸν σεβασμόν του καὶ τὰς ἱκεσίας του πρὸς ἄλλον. "Εκαμνες λοιπὸν καὶ ἡμᾶς νὰ σὲ θεωροῦμεν πρὸς ἀνταπόδοσιν ἱερὸν καὶ νὰ ἀνταποδίδωμεν εἰς σὲ τὸν σεβασμόν μας. Εὔχομαι νὰ περνᾶς τὴν ζωήν σου ὡς ἀθάνατος καὶ νὰ σκέπτεσαι καὶ δι' ἡμᾶς ὡσὰν νὰ εἴμεθα ἀθάνατοι).

Περισσόθη καὶ τιμῆμα χαριεστάτης διὰ τὴν ἁπλότητά της ἐπιστολῆς, ἀπευθυνομένης πρὸς νέον ἢ νέαν: «'Αφείγμεθα εἰς Λάμψακον ἐγὼ καὶ Πυθοκλῆς καὶ "Ερμαχος καὶ Κτήσιππος, καὶ ἐκεῖ καπειλήφαμεν ὑγιαίνοντας Θεμίσταν καὶ τοὺς λοιποὺς φίλους. Εὖ δὲ ποιεῖς καὶ σὺ εἰ ὑγιαίνεις καὶ ἡ μάμμη σου καὶ πάπαι καὶ Μάτρωνι πάντα πείθῃ ὥσπερ καὶ ἔμπροσθεν. Εὖ γὰρ ἴσθι, ἡ αἰτία ὅτι καὶ ἐγὼ καὶ οἱ λοιποὶ πάντες σὲ μέγα φιλοῦμεν, ὅτι τούτοις πείθῃ πάντα». ("Εχομεν φθάσει εἰς τὴν Λάμψακον ἐγὼ καὶ ὁ Πυθοκλῆς καὶ ὁ "Ερμαρχος καὶ ὁ Κτήσιππος καὶ ἐκεῖ ἔχομεν εὕρει ὑγιεῖς τὴν Θεμίσταν καὶ τοὺς λοιποὺς φίλους. Εἶναι δὲ εὐτύχημα καὶ τὸ ὅτι σὺ ὑγιαίνεις καὶ ἡ μάμμη σου καὶ ὑπακούεις καθ' ὅλα εἰς τὸν μπαμπᾶ καὶ εἰς τὸν Μάτρωνα ὅπως καὶ προηγουμένως. Νὰ ξέρῃς καλὰ ὅτι ἡ αἰτία διὰ τὴν ὁποίαν σὲ ἀγαπῶμεν πολὺ καὶ ἐγὼ καὶ οἱ ἄλλοι ὅλοι εἶναι τὸ ὅτι δεικνύεις καθ' ὅλα ὑποταγὴν εἰς τούτους). 'Εκ τοῦ ἀποσπάσματος τούτου καταφαίνεται ὅτι οἱ φιλικοὶ δεσμοί, οἱ συνδέοντες τὸν 'Επίκουρον μὲ τοὺς ὀπαδούς του εἶχον τὴν τρυφερότητα οἰκογενειακῶν σχέσεων. Εἰς τὸν κῆπον ἀνεστρέφοντο ὡς ἐλέχθη ἀνωτέρω καὶ ἑταῖραι. Πρὸς μίαν ἑταίραν ὀνομαζομένην Λεόντιον ἔγραψεν ὁ 'Επίκουρος: «Παιδὰν ἄναξ, φίλον Λεόντιον, οἷου κροτοθορύβου ἡμᾶς ἐνέπλησεν ἀναγνόντας σου τὸ ἐπιστολάριον» (Βασιλεῦ, 'Απόλλων, ἀγαπημένον Λεοντάριον, ἀπὸ ποίους κρότους καὶ θορύβους μᾶς ἐγέμισεν ἡ χαριτωμένη σου ἐπιστολὴ ὅταν τὴν ἀνεγνώσαμεν). Γράφων προσέτι πρὸς τὴν Θεμίσταν τὴν σύζυγον τοῦ Λεοντέως λέγει: «Οἷος εἰμὶ ἐὰν μὴ ὑμεῖς πρὸς ἐμὲ ἀφίκησθε, αὐτὸς τρικύλιστος ὅποι ἂν μεῖς κα ἰΘεμίστα παρακαλῆτε ὠθεῖσθαι». (Εἶμαι ἕτοιμος, ἐὰν δὲν ἔλθητε σεῖς καὶ ἡ Θεμίστα πρὸς ἐμέ, ὁ ἴδιος κυλιόμενος νὰ ἔλθω δι' ὠθισμῶν ἐκεῖ ὅπου διατάσσετε σεῖς καὶ ἡ Θεμίστα). Πρὸς τὸν φίλον του ἔφηβον Πυθοκλέα ἔγραφε: «Καθεδοῦμαι προσδοκῶν τὴν ἱμερτὴν καὶ ἰσόθεόν σου εἴσοδον». (Θὰ καθίσω περιμένων τὴν ἐπιθυμητὴν καὶ ἰσόθεον εἴσοδόν σου).

Πλήρης πόνου, ἀλλὰ καὶ ἐγκαρτερήσεως εἶναι καὶ ἀπόσπασμα ἐξ ἐπιστολῆς, τὴν ὁποίαν ἔγραψε κατὰ τὴν ἑβδόμην ἡμέραν τῆς ἀσθενείας, ἥτις ἐπέφερε τὸν θάνατόν του: «'Εβδόμῃ γὰρ ἡμέρᾳ ὅτε ταῦτ' ἔγραφον οὐχὶ ἀποκεχώρηκεν δὴ κατὰ τὴν οὖρησιν ἐμοὶ οὐδὲν καὶ ἀλγηδόνες ἐνῆσαν τῶν ἐπὶ τὴν τελευταίαν ἡμέραν ἀγουσῶν. Σὺ οὖν ἄν τι γένηται, τὰ παιδία τὰ Μητροδώρου διοίκησον τέσσαρ' ἢ πέντε ἔτη· μηθὲν πλεῖον δαπανῶν ἢ περ νῦν εἰς ἐμὲ δαπανᾶς κατ' ἐνιαυτόν». (Κατὰ πὴν ἑβδόμην ἡμέραν ὅτε ἔγραφον ταῦτα, εἶχεν ἐπέλθει τελεία ἐπίσχεσις τῶν οὔρων μου καὶ μὲ ἐβασάνιζον πόνοι ἀπὸ ἐκείνους, οἱ ὁποῖοι ὁδηγοῦν τὸν ἄνθρωπον εἰς τὴν τελευταίαν ἡμέραν τῆς ζωῆς του. Σὺ λοιπόν, ἂν συμβῇ κάτι τὸ δυσάρεστον, ἀνάλαβε τὴν φροντίδα τῆς συντηρήσεως τῶν τέκνων τοῦ Μητροδώρου ἐπὶ τέσσαρα ἢ πέντε ἔτη, διαθέτων πρὸς τοῦτο δαπάνην, ἡ ὁποία νὰ μὴ ὑπερβαίνῃ τὴν δαπάνην, τὴν ὁποίαν διαθέτεις δι' ἐμὲ δι' ἓν ἔτος).

Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΟΥ ΕΠΙΚΟΥΡΟΥ

Γενικὸς χαρακτηρισμός. 'Ο 'Επίκουρος ἀπήρτισε τὴν φιλοσοφίαν του διὰ συνδυασμοῦ στοιχείων, ἅτινα παρέλαβεν ἀπὸ τοὺς παλαιοτέρους καὶ τοὺς συγχρόνους του. Συνεδύασε τὴν ἐπὶ τῇ βάσει τῆς θεωρίας τῶν ἀτόμων μηχανικὴν ἐξήγησιν τοῦ σύμπαντος τοῦ Δημοκρίτου μετὰ τῶν λογικῶν θεωριῶν τῆς αἰσθησιοκρατίας, βοηθηθεὶς πρὸς τοῦτο ὑπὸ τῶν σκεπτικιστικῶν ἀντιλήψεων τοῦ Πύρρωνος. 'Εσημειώσαμεν ἤδη ἀνωτέρω ὅτι ὁ διδάσκαλός του Ναυσιφάνης εἶχεν ὑπάρξει καὶ ἀφοσιωμένος τοῦ Πύρρωνος. Τὸ ἠθικὸν μέρος τῆς ἐπικουρείου φιλοσοφίας ἐστηρίχθη ἐπὶ τῶν ἡδονιστικῶν ἀντιλήψεων τῆς Κηρυναϊκῆς σχολῆς τοῦ 'Αριστίππου, ἀφορμᾶται δὲ ἀπὸ τῆς ἀντιλήψεως ὅτι ὅπως καὶ τὸ σύμπαν, τοιουτοτρόπως καὶ ἡ κοινωνία ἀποτελεῖται ἀπὸ τὸ μηχανικὸν ἄθροισμα τῶν μεμονωμένων ὑπαρχόντων ἐξ ἀρχῆς ἀτόμων. 'Η κυρία ἐπιδίωξις τοῦ συστήματος εἶναι πρακτική. 'Επιδιώκεται ἡ ἐξασφάλισις εὐδαίμονος ζωῆς. Η καλλιέργεια τῆς ἐπιστήμης δὲν δύναται νὰ ἀποτελέσῃ αὐτοσκοπόν, ἀλλ' εἶναι μέσον ἐξυπηρετικὸν τῆς εὐδαιμονίας τῆς ζωῆς. Τὸ ὅλον σύστημα ἀποτελεῖ συνδυασμὸν τῆς μηχανικῆς ἀτομοκρατίας, πρὸς τὴν λογικὴν αἰσθησιοκρατίαν καὶ τὴν κοινωνικὴν ἀτομοκρατίαν. 'Η κοινωνικὴ ζωὴ δὲν ἔχει ἐν τελευταίᾳ ἀναλύσει τὸν σκοπὸν νὰ ἐξυπηρετήσῃ κοινωνικοὺς ὑπερατομικοὺς σκοπούς, ἀλλ' ἡ κυριωτέρα της ἐπιδίωξις εἶναι νὰ ἀσφαλίσῃ τὸν εὐδαίμονα βίον τοῦ ἀτόμου. 'Ιστορικῶς ἡ γένεσις τῆς ἐπικουρείου φιλοσοφίας εἶναι φαινόμενον παράλληλον πρὸς τὴν ἀρξαμένην ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ 4ου π.Χ. αἰῶνος χαλάρωσιν τῶν πολιτικῶν καὶ ἠθικῶν δεσμῶν, οἵτινες συνέδεον εἰς πολιτικὴν καὶ πολιτιστικὴν ἑνότητα τοὺς πολίτας τῆς ἀρχαίας πόλεως. 'Η φιλοσοφία τοῦ 'Επικούρου ἀπετέλεσε τὴν βάσιν τῆς ἀτομιστικῆς ἀντιλήψεως περὶ τοῦ σύμπαντος καὶ τῆς ὑλιστικῆς μεταφυσικῆς. Κατὰ τοὺς χρόνους τῆς παρακμῆς τοῦ 'Ελληνισμοῦ, εἶχεν ἐξαπλωθῇ εἰς εὐρύτατα λαϊκὰ στρώματα.

Κατὰ τὸν 17ον αἰῶνα τὴν ἐπανέφερεν εἰς τὴν ζωὴν ὁ "Αγγλος Χόμπτς καὶ ὁ Γάλλος Γκασεντί. Κατὰ τὸν 19ον αἰῶνα ἡ φιλοσοφία τοῦ 'Επικούρου προσείλκυσε τὴν προσοχὴν τοῦ ἱδρυτοῦ τοῦ κομμουνιστικοῦ συστήματος Καρόλου Μάρξ, ὅστις κατὰ τὸ 1841 ἔγραψε διατριβὴν ὑπὸ τὸν τίτλον: «Διαφορὰ μεταξὺ τῆς φυσικῆς φιλοσοφίας τοῦ Δημοκρίτου καὶ τοῦ 'Επικούρου». Αὕτη ὑπεβλήθη εἰς τὴν φιλοσοφικὴν σχολὴν τοῦ ἐν Γερμανίᾳ πανεπιστημίου τῆς 'Ιένης καὶ ἐπὶ τῇ βάσει αὐτῆς ἔλαβεν ὁ Μάρξ τὸν τίτλον τοῦ διδάκτορος. "Εκτοτε τὸ φυσικὸν καὶ τὸ γνωσιολογικὸν τμῆμα τῆς ἐπικουρείου φιλοσοφίας ἐχρησιμοποιήθη ὡς βάσις τοῦ διαλεκτικοῦ ὑλισμοῦ. 'Η γνωσιολογικὴ θεωρία τοῦ διαλεκτικοῦ ὑλισμοῦ, ἥτις ἐκδέχεται τὴν γνῶσιν ὡς ἀντικατοπτρισμὸν μέσα εἰς τὴν ἀνθρωπίνην σκέψιν τῆς ἀνεξαρτήτως καὶ αὐτοτελῶς ὑπαρχούσης ἀντικειμενικῆς πραγματικότητος, ἀποτελεῖ δάνειον αὐτουσίως εἰσαχθὲν εἰς τὸ φιλοσοφικὸν σύστημα τοῦ κομμουνισμοῦ, ἐκ μέρους τοῦ Μάρξ. Καὶ αὐτὸς ὁ Λένιν ἔμεινε πιστὸς εἰς τὴν περὶ εἰδώλων γνωσιολογικὴν ἀντίληψιν τοῦ 'Επικούρου. Μεταξὺ τῆς φιλοσοφίας τοῦ 'Επικούρου καὶ τῶν νεωτέρων ὑλιστικῶν κοσμοθεωριῶν, ὑπάρχει προσέτι συμφωνία ὡς πρὸς τοὺς εὐδαιμονιστικοὺς σκοποὺς τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς. Παρατηρεῖται ὅμως διαφορὰ μεταξὺ τῶν ὡς πρὸς τὴν ἐκτίμησιν τῆς ἀξίας τῶν μαθηματικῶν ἐπιστημῶν. Αἱ νέαι ὑλιστικαὶ θεωρίαι τιμοῦν τὰς μαθηματικὰς ἐπιστήμας, διότι ἄνευ αὐτῶν δὲν δύναται νὰ προχωρήσῃ ἡ ἔρευνα τῆς φύσεως. 'Ο 'Επίκουρος καὶ οἱ μαθηταί του ὑπῆρξαν δριμύτατοι πολέμιοι τῆς μαθηματικῆς ἐπιστήμης. 'Εφοβοῦντο ὅτι τὰ μαθηματικὰ ἀναγκάζουν τὸν φιλοσοφοῦντα νὰ δεχθῇ τὴν ὕπαρξιν ἰδεωδῶν ἀντικειμένων ἐπὶ ζημίᾳ τῆς ὑλοκρατικῆς κοσμοθεωρίας. 'Εκ τούτου δὲ ἐξηγεῖται καὶ ἡ παραδιδομένη ἀντίθεσις τοῦ 'Επικούρου πρὸς τὸν Δημόκριτον. 'Ο 'Επίκουρος διησθάνετο ὅτι ὁ Δημόκριτος ἐδέχετο ἕνα οὐχὶ ὑλιστικόν, ἀλλὰ καθαρῶς μαθηματικὸν ἀτομισμόν, παρόμοιον πρὸς ἐκεῖνον τὸν ὁποῖον ἐκθέτει ὁ Πλάτων εἰς τὸν «Τίμαιον». Διὰ τοῦτο ἔλαβε θέσιν πολεμικὴν ἔναντι τῶν μαθηματικῶν γενικῶς. 'Η στάσις του αὕτη ἐγένετο ἀφορμὴ νὰ μὴ καλλιεργηθοῦν εἰς πὴν σχολήν του αἱ εἰς τὴν μαθηματικὴν ἐπιστήμην ἀναφερόμεναι σπουδαί. 'Εξ ἀντιθέτου ἐμελετήθησαν εἰς αὐτὴν προβλήματα ἀναφερόμενα εἰς τὴν λογικήν, εἰς τὴν ἠθικὴν καὶ τὰς πολιτιστικὰς ἐπιστήμας. 'Ετέθη ἐκ νέου τὸ πρόβλημα τοῦ κατόπιν «συνθήκης» καὶ συμβάσεως σχηματισμοῦ τῆς κοινωνίας, καὶ ἐπανήρχισαν αἱ συζητήσεις, τὰς ὁποίας εἶχον ἀρχίσει κατὰ τὸν 5ον αἰῶνα οἱ Σοφισταί. 'Εξήτασαν δὲ καὶ τὸ πρόβλημα τῆς δημιουργίας τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῆς γλώσσης, ὡς καὶ τὸ λογικὸν πρόβλημα, τὸ ἀναφερόμενον εἰς τὸ κῦρος τοῦ ἀναλογικοῦ καὶ ἐπαγωγικοῦ συλλογισμοῦ. 'Η ἔρευνα αὕτη ἐγένετο ὑπὸ τοῦ Φιλοδήμου κατὰ τὸν 1ον π.Χ. αἰῶνα, εἰς τὸ σύγγραμμά του «Περὶ σημείων καὶ σημειώσεων».

Αἱ χαρακτηριστικαὶ ἀπόψεις τῆς φιλοσοφίας τοῦ 'Επικούρου. Τὸ κανονικὸν μέρος. Κατὰ τὸν Διογένη τὸν Λαέρτιον τὸ σύστημα τοῦ 'Επικούρου διαιρεῖται «εἰς τρία τὸ τε κανονικόν, τὸ καὶ φυσικὸν καὶ ἠθικόν». 'Η διαίρεσις αὕτη ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὴν συνήθη ταξινόμησιν τῶν φιλοσοφικῶν προβλημάτων εἰς λογικά, φυσικὰ καὶ ἠθικά. Τὰς περὶ τῶν λογικῶν ζητημάτων ἀντιλήψεις του εἶχεν

ἀναπτύξει ὁ Ἐπίκουρος εἰς τὸ ὑπὸ τὸν τίτλον «Κανὼν» βιβλίον του, περὶ τοῦ ὁποίου ἀνεφέραμεν ἀνωτέρω τὴν εἴδησιν ὅτι τὸ ὑλικόν του εἶχε ληφθῆ ἀπὸ τὸ σύγγραμμα τοῦ Ναυσιφάνους τὸ φερόμενον ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν «Τρίπους». Ἡ εἴδησις αὕτη εἶναι ὑπερβολική, ἀλλὰ δὲν στερεῖται ἀληθινῆς βάσεως. Ἀπὸ μεθοδολογικῆς ἀπόψεως ἐξετάζων τὴν πορείαν τῆς φιλοσοφίας ἀπορρίπτει ὁ Ἐπίκουρος τὴν διαλεκτικὴν «τὴν διαλεκτικὴν ὡς παρέλκουσαν ἀποδοκιμάζουσιν· ἀρκεῖν γὰρ τοὺς φυσικοὺς χωρεῖν κατὰ τοὺς τῶν πραγμάτων φθόγγους» Διογ. Λαέρτ. 10. 31) (ἀποδοκιμάζουν οἱ Ἐπικούρειοι τὴν διαλεκτικὴν θεωροῦντες ταύτην περιττήν· διότι εἶναι ἀρκετὸν νὰ προχωροῦν οἱ φυσικοὶ ἀκολουθοῦντες τὴν φωνὴν τῶν πραγμάτων). Κατὰ Διογένη τὸν Λαέρτιον, ὁ Ἐπίκουρος: «Ἐν τῷ Κανόνι λέγων ἐστὶ κριτήρια τῆς ἀληθείας εἶναι τὰς αἰσθήσεις, τὰς προλήψεις καὶ τὰ πάθη, οἱ δ' Ἐπικούρειοι καὶ τὰς φανταστικὰς ἐπιβολὰς τῆς διανοίας». Ἡ αἴσθησις εἶναι ἡ δεικτικότης τῶν αἰσθητηρίων, ἅτινα εἶναι ἱκανὰ νὰ δέχωνται τὰ «εἴδωλα» καὶ τοὺς «τύπους» τῶν ἐξωτερικῶν ἀντικειμένων. «Πᾶσα αἴσθησις ἄλογός ἐστι καὶ μνήμης οὐδεμιᾶς δεκτική· οὔτε γὰρ ὑπ' αὐτῆς οὔθ' ὑφ' ἑτέρου κινηθεῖσα δύναταί τι προσθεῖναι ἢ ἀφαιρεῖν οὐδ' ἐστὶ τὸ δυνάμενον αὐτὸς διελέγξαι· οὔτε γὰρ ἡ ὁμοιογενὴς αἴσθησις τὴν ὁμοιογενῆ διὰ τὴν ἰσοσθένειαν, οὔθ' ἡ ἀνομοιογενὴς τὴν ἀνομοιογενῆ· οὐ γὰρ τῶν αὐτῶν εἰσὶ κριτικαί· οὐθ' ἡ ἑτέρα τὴν ἑτέραν· οὐ γὰρ τῶν αὐτῶν εἰσὶ κριτικαί· οὐθ' ἡ ἑτέρα τὴν ἑτέραν· πάσαις γὰρ προσέχομεν. Οὔτε μὴν λόγος. Πᾶς γὰρ λόγος ἀπὸ τῶν αἰσθήσεων ἤρτηται. Καὶ τὸ τὰ ἐπασθήματα δ' ὑγιεστάναι πιστοῦται τὴν τῶν αἰσθήσεων ἀλήθειαν. Ὑφέστηκε δὲ τὸ θ' ὁρᾶν ἡμᾶς καὶ ἀκούειν. ὥσπερ τὸ ἁλγεῖν. Ὅθεν καὶ περὶ τῶν ἀδήλων ἀπὸ τῶν φαινομένων χρὴ σημειοῦσθαι. Καὶ γὰρ αἱ ἐπίνοιαι πᾶσαι ἀπὸ τῶν αἰσθήσεων γεγόνασι κατά τε περίπτωσιν καὶ ἀναλογίαν καὶ ὁμοιότητα καὶ σύνθεσιν συμβαλλομένου τι καὶ λογισμοῦ. Τά τε τῶν μαινομένων φαντάσματα καὶ τὰ κατ' ὄναρ ἀληθῆ. Κινεῖ γάρ· τὸ δὲ μὴ ὂν οὐ κινεῖ». (Διότι πᾶσα αἴσθησις οὐδεμίαν ἔχει μετοχὴν εἰς τὸν λόγον καὶ δὲν εἶναι ἐπιδεκτικὴ μνήμης. Διότι δὲν δύναται οὔτε τεθεῖσα εἰς κίνησιν ἀπὸ τὸν ἑαυτόν της ἢ ἀπὸ κάτι ἄλλο νὰ προσθέσῃ ἢ νὰ ἀφαιρέσῃ κάτι, οὐδὲ ὑπάρχει ἀνωτέρα (γλωσιολογικὴ ἀρχὴ) δυναμένη νὰ ἐλέγξῃ τὰς αἰσθήσεις. Διότι οὔτε ἡ αἴσθησις τοῦ ὅτι τοῦ γένους δύναται νὰ ἐλέγξῃ ἄλλην ἀνήκουσαν εἰς τὸ αὐτὸ γένος ἕνεκα κατοχῆς ἴσης δυνάμεως, οὔτε ἡ ἀνομοιογενὴς αἴσθησις δύναται νὰ ἐλέγξῃ τὴν ἀνομοιογενῆ. Διότι ἡ κριτικὴ ἑκάστου ἀνομοιογενῶν αἰσθήσεων ἀναφέρεται εἰς ἄλλα ἀντικείμενα. Οὔτε ἡ μία αἴσθησις δύναται νὰ ἐλέγξῃ τὴν ἄλλην, διότι εἰς ὅλας προσέχομεν ἐξ ἴσου. Οὔτε ὁ λόγος ἢ (σκέψις) δύναται νὰ ἐλέγξῃ τὰς αἰσθήσεις. Διότι πᾶς λόγος ἐξαρτᾶται ἐκ τῶν αἰσθήσεων. Καὶ τὸ γεγονὸς ὅτι καὶ τὰ ἐνεργήματα, τὰ ὁποῖα παράγονται διὰ τῶν αἰσθήσεων ἔχουν πραγματικὴν ὑπόστασιν πιστοποιεῖ τὴν ἀλήθειαν τῶν αἰσθήσεων. Διότι ἔχει πραγματικὴν ὑπόστασιν καὶ ἡ ὅρασις καὶ ἡ ἀκοή, ὅπως ἀκριβῶς καὶ τὸ αἴσθημα τοῦ πόνου. Ὅθεν σχετικὰ μὲ τὰ μὴ φανερὰ πράγματα διὰ τὴν ἑρμηνείαν των πρέπει νὰ ἀναζητοῦμεν σημεῖα ἀπὸ ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα μᾶς δεικνύουν αἱ αἰσθήσεις. Διότι ὅλαι αἱ σκέψεις ἕλκουν τὴν καταγωγήν των ἀπὸ τὰς αἰσθήσεις, εἴτε συμφώνως πρὸς τὴν τυχαίαν των πρόσπτωσιν, εἴτε κατ' ἀναλογικὴν σχέσιν, εἴτε κατὰ σχέσιν ὁμοιότητος, εἴτε κατὰ σχέσιν συνδυασμοῦ, μὲ κάποιαν βοήθειαν τοῦ λογισμοῦ. Καὶ ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα φαντάζονται ὅτι βλέπουν οἱ μαινόμενοι καὶ ὅσα βλέπομεν ὀνειρευόμενοι ἐνέχουν ἀλήθειαν. Διότι παράγουν κίνησιν. Ἐκεῖνο δὲ τὸ ὁποῖον δὲν ὑπάρχει, δὲν δύναται νὰ παραγάγῃ κίνησιν). Διὰ τοῦ ἑρμηνευθέντος ἀποσπάσματος ὁ Ἐπίκουρος ἀνεδείχθη ἅπαξ διὰ παντὸς ἱδρυτὴς πάσης αἰσθησιοκρατίας. Διαπιστώνει ὅτι ἡ αἴσθησις εἶναι ἀπολύτως ἐναργὴς καὶ ἀνεπίδεκτος ἐλέγχου. Ἐξαγγέλλει τὴν ἀρχὴν ὅτι δὲν ὑπάρχει τίποτε εἰς τὴν νόησιν, τὸ ὁποῖον νὰ μὴ ὑπῆρχε προηγουμένως εἰς τὴν αἴσθησιν. Γνωρίζει τὴν εἰδικὴν ἐνέργειαν τῶν αἰσθήσεων καὶ βεβαιώνει τὴν ἀληθινότητα τοῦ βιωματικῶς περιεχομένου τῆς αἰσθήσεως ἐν γένει. Εἶναι λίαν ἀξιοπρόσεκτον ὅτι θέτει ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ ἐπιπέδου ἐνεργείας, οὐ μόνον τὰ αἰσθησιακὰ περιεχόμενα, ἀλλὰ καὶ τὰ συναισθηματικά, ἤτοι τὴν συναίσθησιν τῆς ἡδονῆς καὶ τῆς λύπης, τὰ ὁποῖα καλεῖ πάθη.

Ἡ πρόληψις εἶναι «μνήμη τοῦ πολλάκις ἔξωθεν φανέντος». Ὁ Ἐπίκουρος θεωρεῖ τὰς καθημερινὰς ἐννοίας ὡς συναπαρτισθείσας ἐκ τῆς ἐπανειλημμένης αἰσθήσεως ὁμοειδῶν ἀντικειμένων. Θεωρεῖ τὰς γενικὰς κρίσεις ὡς παραχθείσας ἐκ συγχωνεύσεως πολλῶν ὁμοειδῶν. Ἡ πρόληψις λέγεται ὑπόληψις ὅταν ἡ γενικὴ ἔννοια δὲν προέρχεται ἐκ τῆς ρηθείσης συγχωνεύσεως ὁμοειδῶν αἰσθήσεων, ἀλλὰ σχηματίζεται κατόπιν ἠθελημένων συνδυασμῶν γενομένων ἐπὶ τῶν αἰσθησιακῶν στοιχείων. Ἵνα ἡ ὑπόληψις θεωρηθῇ ὡς ἀληθής, πρέπει νὰ ἐπιβεβαιώνεται ὑπὸ τῆς αἰσθήσεως ἢ τοὐλάχιστον νὰ μὴ ὑπάρχουν ἐνδείξεις μαρτυροῦσαι περὶ τῆς ἀναληθείας της. Διὰ τῶν «ὑπολήψεων» ὁ Ἐπίκουρος προχωρεῖ πέραν τῆς δεδομένης πραγματικότητος εἰς τὴν ἐπιβεβαίωσιν ὑπάρξεως ὄντων μὴ ἀμέσως ἐναργῶν. Τοιαῦτα εἶναι τὰ ἄτομα καὶ τὸ κοσμικὸν σύμπαν νοούμενον εἰς συνολικὸν αὐτῶν ἄθροισμα. Διὰ τῶν ὑπολήψεων προχωροῦμεν εἰς τὰς «φανταστικὰς ἐπιβολὰς» ἤτοι τὰς συνολικὰς ἐνορατικὰς θεωρήσεις τῆς πραγματικότητος, αἵτινες μᾶς ἀποκαλύπτουν τὰ ὄντα εἰς τὴν ἀληθινήν των οὐσίαν.

Ἡ λογικὴ καὶ ἡ γνωσιολογία τοῦ Ἐπικούρου στηρίζονται εἰς τὴν ὑπόθεσιν ὅτι αἱ αἰσθήσεις ἔχουν τὴν ἱκανότητα νὰ ἀντικατοπτρίζουν μετ' ἐναργείας τὴν ἐξωτερικὴν ἀντικειμενικότητα. Ἡ γνῶσις καὶ ἡ λογικὴ ἀλήθεια γεννῶνται ἐκ συγχωνεύσεως αὐτομάτου καὶ ἠθελημένου συνδυασμοῦ τῶν ψυχολογικῶν αἰσθησιακῶν στοιχείων.

Τὸ φυσικὸν τῆς φιλοσοφίας τοῦ Ἐπικούρου. Ἡ φιλοσοφία τῆς φύσεως δὲν δύναται νὰ εἶναι αὐτοσκοπὸς κατὰ τὸν Ἐπίκουρον ἀλλ' ὁ προορισμός της εἶναι νὰ συμβάλῃ εἰς τὴν εὐδαιμονίαν τῆς ζωῆς: «Εἰ μηθὲν ἡμᾶς αἱ τῶν μετεώρων ὑποψίαι ἠνώχλουν καὶ αἱ περὶ τοῦ θανάτου, μήποτε πρὸς ἡμᾶς ἤ τι, ἔτι τε τὸ μὴ κατανοεῖν τοὺς ὅρους τῶν ἀλγηδόνων καὶ τῶν ἐπιθυμιῶν, οὐκ ἂν προσεδεόμεθα φυσιολογίας» Κυρ. Δόξ. 11. (Ἐὰν αἱ ἐξ ἀφορμῆς τῶν οὐρανίων σωμάτων δημιουργούμεναι ἀνησυχίαι δὲν μᾶς ἠνώχλουν, καθὼς καὶ αἱ ἀναφερόμεναι εἰς τὸν θάνατον, μήπως εἶναι ὁ θάνατος ἓν πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἔχει σχέσιν μὲ ἡμᾶς, ἐπίσης καὶ ἂν δὲν εὑρισκόμεθα ἐν ἀδυναμίᾳ νὰ διακρίνωμεν τὰ σύνορα τῶν ἀλγηδόνων καὶ τῶν ἐπιθυμιῶν, οὐδεμίαν θὰ εἴχομεν ἀνάγκην φυσικῆς φιλοσοφίας). Ὥστε ἡ φιλοσοφία τῆς φύσεως εἶναι προωρισμένη νὰ μᾶς ἀπαλλάξῃ ἀπὸ τοὺς φόβους τοὺς ὁποίους γεννᾷ ἡ ἀντίκρυσις τοῦ σύμπαντος, ἡ ἀντιμετώπισις τοῦ θανάτου καὶ ἡ ἄγνοιά μας ὡς πρὸς τὰ ὅρια τὰ χωρίζοντα τὸν πόνον ἀπὸ τὴν ἐπιθυμίαν. Εἶναι φανερὸν ὅτι ὁ Ἐπίκουρος δὲν ἐπιδιώκει τὴν γνῶσιν τῆς φύσεως θεωρῶν ταύτην ὡς μέσον δυνάμενον νὰ πραγματοποιήσῃ τὴν κυριαρχίαν τοῦ ἀνθρώπου ἐπὶ τοῦ φυσικοῦ περιβάλλοντος. Ἡ σπουδὴ τῆς φύσεως εἶναι δι' αὐτὸν μέσον διὰ νὰ καταπνίξῃ πᾶσαν μεταφυσικὴν ἀνησυχίαν τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ μεταφυσικὴ δὲ ἀνησυχία δι' αὐτὸν συνδυάζεται μὲ τὰς λίαν διαδεδομένας κατὰ τὴν ἐποχήν του θρησκευτικὰς δεισιδαιμονίας. Εἶναι προφανὴς ἡ διαφορὰ ἡ διαστέλλουσα τὴν Ἐπικούρειον φυσικὴν φιλοσοφίαν ἀπὸ τὰ νεώτερα ὑλιστικὰ συστήματα. Ὁ νεώτερος ὑλισμὸς σπουδάζει τὴν φιλοσοφίαν τῆς φύσεως κυρίως διὰ λόγους ὠφελιμιστικούς. Ἐπιδιώκει διὰ ταύτης νὰ δημιουργήσῃ τὴν τεχνικὴν πρὸς ἐκμετάλλευσιν τῶν φυσικῶν δυνάμεων. Παρομοίας τάσεις δὲν εὑρίσκομεν εἰς τοὺς Ἐπικουρείους.

Ὡς θεμελιῶδες βασικὸν ἀξίωμα δέχεται ὁ Ἐπίκουρος τὴν ἀρχὴν τῆς ἀφθαρσίας τῆς σωματικῆς κοσμικῆς οὐσίας ἐπαναλαμβάνων τὰ ἐπιχειρήματα τῶν Ἐλεατῶν, τοῦ Ἀναξαγόρου καὶ τοῦ Δημοκρίτου. «Οὐδὲν γίγνεται ἐκ τοῦ μὴ ὄντος. Πᾶν γὰρ ἐκ παντὸς ἐγίγνετ' ἄν, σπερμάτων γε οὐθὲν προσδεόμενον. Καὶ εἰ ἐφθείρετο δὲ τὸ ἀφανιζόμενον εἰς τὸ μὴ ὄν, πάντ' ἂν ἀπωλώλει τὰ πράγματα, οὐκ ὄντων τῶν εἰς ἃ διελύετο. Καὶ μὴν καὶ τὸ πᾶν ἀεὶ τοιοῦτον ἦν οἷον νῦν ἐστι καὶ ἀεὶ τοιοῦτον ἔσται· οὐθὲν γὰρ ἔστιν εἰς ὃ μεταβάλλει, παρὰ γὰρ τὸ πᾶν οὐθὲν ἐστὶν ὃ ἂν εἰσελθὸν εἰς αὐτὸ τὴν μεταβολὴν ποιήσαιτο. Τὸ πᾶν ἐστι σῶμα. Τὰ μὲν γὰρ σώματα ὡς ἔστιν αὐτὴ ἡ αἴσθησις ἐπὶ πάντων μαρτυρεῖ. Εἰ δὲ μὴ ἦν ὃ κενὸν καὶ χώραν καὶ ἀναφὴ φύσιν ὀνομάζομεν, οὐκ ἂν εἶχε τὰ σώματα ὅπου ἦν οὐδὲ δι' οὗ ἐκινεῖτο καθάπερ φαίνεται κινούμενα» Ἐπιστολὴ πρὸς Ἡρόδοτ. παρὰ Διογ. Λαερ. 10, 38. (Οὐδὲν παράγεται ἐκ τοῦ μὴ ὄντος. Διότι πᾶν πρᾶγμα θὰ παρήγετο ἀπὸ ἓν ἄλλο οἱονδήποτε πρᾶγμα, ἂν δὲν εἶχεν ἀνάγκην νὰ παραχθῇ ἀπὸ κάποιον σπέρμα. Καὶ ἂν ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἐξαφανίζεται ἐφθείρετο καὶ ἐγίνετο μὴ ὄν, θὰ εἶχον περιέλθει εἰς ἀνυπαρξίαν ὅλα τὰ πράγματα, ἐφ' ὅσον δὲν θὰ ὑπῆρχον ἐκεῖνα εἰς τὰ ὁποῖα θὰ διελύοντο. Προσέτι καὶ τὸ σύμπαν ἦτο πάντοτε τοιοῦτον ὁποῖον εἶναι τώρα, καὶ αἰωνίως θὰ εἶναι τοιοῦτον. Διότι δὲν ὑπάρχει τίποτε εἰς τὸ ὁποῖον θὰ ἠδύνατο νὰ μεταβληθῇ. Διότι ἔξω ἀπὸ τὸ πᾶν δὲν ὑπάρχει τίποτε τὸ ὁποῖον θὰ εἰσήρχετο εἰς αὐτὸ καὶ θὰ ἐγίνετο πρόξενον μεταβολῆς. Τὸ πᾶν εἶναι σῶμα. Τὴν ὕπαρξιν τῶν σωμάτων τὴν ἐπιβεβαιώνει γενικῶς διὰ τῆς μαρτυρίας της ἡ αἴσθησις. Ἂν ὅμως δὲν ὑπῆρχεν ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ὀναμάζομεν κενὸν καὶ χώραν καὶ μὴ ὑποκειμένην εἰς τὴν ἀφὴν φύσιν. δὲν θὰ εἶχαν τὰ σώματα ποῦ νὰ ὑπάρξουν, οὔτε διάστημα διὰ τοῦ ὁποίου νὰ κινηθοῦν, ὅπως τώρα εἶναι φανερὸν ὅτι κινοῦνται).

Ἀποδέχεται ὁ Ἐπίκουρος ὡς δύο ἀρχὰς τὸ κενὸν καὶ τὰ ἄτομα, ἀκολουθῶν τὰς διδασκαλίας τοῦ Λευκίππου καὶ τοῦ Δημοκρίτου. Εἶναι ἄξιον προσοχῆς ὅτι διετύπωσεν ἀμφιβολίας ὡς πρὸς τὴν ὕπαρξιν τοῦ Λευκίππου «Ἀλλ' οὐδὲ Λεύκιππόν τινα γεγενῆσθαι φησι φιλόσοφον» (Ἔλεγεν ὁ Ἐπίκ. ὅτι οὐδέποτε ὑπῆρξε φιλόσοφός τις ὀνομαζόμενος Λεύκιππος). Ἡ νεωτέρα ἔρευνα ἐξηγεῖ τὴν ἔκφρασιν τῆς ἀμφιβολίας ταύτης ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι κατὰ τὸν 3ον αἰῶνα τὰ συγγράμματα τῶν δύο μεγάλων ἱδρυτῶν τῆς ἀτομικῆς θεωρίας συνεξεδίδοντο εἰς τὸ αὐτὸ σῶμα ὡς ἑνιαία διδασκαλία.

Καίτοι ἐδέχθη ὁ Ἐπίκουρος τὰ ἄτομα καὶ τὸ κενὸν ὡς πρῶτα συστατικὰ τοῦ σύμπαντος εἰς πολλὰ σημεῖα διεφώνησε πρὸς τὸν Δημόκριτον. Ἀπέρριπτε τὸν μαθηματικὸν ἀτομισμὸν τοῦ Δημοκρίτου καὶ δὲν ἀπεδέχετο τὸν διαχωρισμὸν τῶν ἰδιοτήτων τῶν σωμάτων εἰς πρωτευούσας καὶ δευτερευούσας.

Περὶ τούτου σαφῶς ἐκφράζεται εἰς χωρίον τῆς πρὸς Ἡρόδοταν ἐπιστολῆς του (Διογ. Λαέρτ. 10, 68). Τὰ ἄτομα τοῦ Ἐπικούρου ἔχουν καθωρισμένην φύσιν καὶ διὰ τοῦτο δύνανται νὰ χρησιμεύσουν ὡς «σπέρματα» τῶν ὄντων. Ἡ ποικιλία τῶν ἀντικειμένων τῆς δεδαμένης πραγματικότητος δὲν ἐξαρτᾶται ἀπολύτως ἐκ τῶν συνδυασμῶν τῶν ἀτόμων ἀλλὰ μᾶλλον ἐκ τῆς μορφῆς τῶν ἀρχικῶν ἀτόμων.

Ὡς πρὸς τὰ ἄτομα λέγει ὁ Ἐπίκουρος ὅτι ταῦτα «ἀπερίληπτά ἐστι ταῖς διαφοραῖς τῶν σχημάτων· οὐ γὰρ δυνατὸν γενέσθαι τὰς τοιαύτας διαφορὰς ἐκ τῶν αὐτῶν σχημάτων περιειλημμένων. Καὶ καθ' ἑκάστην δὲ σχημάτισιν ἁπλῶς ἄπειροί εἰσιν αἱ ἄτομοι, ταῖς δὲ διαφοραῖς οὐχ ἁπλῶς ἄπειροι ἀλλὰ μόνον ἀπερίληπτοι». (Αἱ ἄτομοι ὡς πρὸς τὰς διαφορὰς τῶν σχημάτων δὲν εἶναι ἐπιδεκτικαὶ καθορισμοῦ. Διότι εἶναι ἀδύνατον νὰ παραχθοῦν αἱ διαφοραὶ τοῦ εἴδους αὐτοῦ ἀπὸ τὰ αὐτὰ σχήματα, ἂν αὐτὰ ἦσαν ἐπιδεκτικὰ καθορισμοῦ. Εἰς ἕκαστον σχη-

μιατισμὸν γενικῶς αἱ ἄτομοι οὐσίαι εἶναι ἄπειροι, οὐχὶ ὅμως ἀπολύτως ἄπειροι ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῆς διαφορᾶς τοῦ σχήματός των, ἀλλὰ ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ταύτης δὲν εἶναι ἐπιδεκτικαὶ καθορισμοῦ) (Διογ. Λαέρτ. 43).

Εἶναι φανερὸν ὅτι κατὰ τὸν Ἐπίκουρον τὰ ἄτομα εἶναι κατὰ τὸν ἀριθμὸν ἄπειρα, ἀλλὰ κατὰ τὸ σχῆμα των δὲν εἶναι ἄπειρα ἀλλὰ «ἀπερίληπτα». Τὰ χαρακτηρίζει ὡς ἀπερίληπτα, διότι θεωρεῖ τὰ εἴδη τῶν σχημάτων των ὄχι ἄπειρα ἀλλὰ περιωρισμένα κατὰ τὸν ἀριθμόν. Εἶναι ἅμως ἀδύνατον εἰς τὸν ἄνθρωπον, ὅστις ζῇ εἰς τὸν παρόντα μερικὸν κόσμον νὰ «περιλάβῃ» τὰ εἴδη τῶν σχημάτων των ἐντὸς πεπερασμένου ἀριθμοῦ. Εἶναι δυνατὸν εἰς τοὺς ἄλλους ἐν τῷ σύμπαντι ὑπάρχοντας κόσμους νὰ ὑφίστανται ἄτομα διαφορετικὰ κατὰ τὸ εἶδος ἀπὸ τὰ ἄτομα τὰ ὑπάρχοντα εἰς τὸν ἰδικόν μας κόσμον.

Τυγχάνει ὅλως εὐνόητον διατὶ ὁ Ἐπίκουρος ἐδέχθη ὅτι κατὰ τὴν ἀρχικὴν των σύστασιν τὰ ἄτομα ἔχουν διάφορον σχῆμα. Διὰ τῆς ὑποθέσεως ταύτης δυνάμεθα νὰ ἑρμηνεύσωμεν τοὺς σωματικοὺς σχηματισμοὺς ἐποπτικῶς, ἐπὶ τῇ βάσει «μοντέλλων» ὅπως λέγουν οἱ ἀπαδοὶ τῆς νεωτέρας μηχανιστικῆς φυσικῆς. Ὅλαι αἱ αἰσθηταὶ ποικιλίαι θὰ ἠδύναντο νὰ ἀναχθοῦν εἰς ὡρισμένους τύπους ἀρχικῶν ἀτόμων. Ἂν δεχθῶμεν ὅμως ὅτι οἱ σωματικοὶ σχηματισμοὶ ἀπορρέουν ἀπὸ τοὺς συνδυασμούς, τότε ἡ ἐξήγησίς των θὰ γίνῃ ἐπὶ τῇ βάσει ἀριθμητικῶν μαθηματικῶν ὑπολογισμῶν πρὸς καθορισμὸν τῆς μορφῆς τῶν συνδυασμῶν. Τοιαύτην μέθοδον ἠκολούθησεν ὁ Πλάτων εἰς τὸν «Τίμαιον». Ὁ Ἐπίκουρος, ἐπειδὴ ἐφοβεῖτο τὰ μαθηματικά, νομίζων ὅτι ταῦτα μᾶς παραπλανοῦν εἰς πλασματικοὺς κόσμους ἐδέχθη τὸ «περιληπτὸν» τῶν σχημάτων τῶν ἀτόμων. Ἡ φυσικὴ τοῦ Ἐπικούρου εἶναι ἐποπτικὴ καὶ ἀπορρίπτει τὴν χρῆσιν τοῦ ἀφαιρετικοῦ μαθηματικοῦ λογισμοῦ. Ἐκαινοτόμησε προσέτι καὶ εἰς τὰς κινηματικὰς θεωρίας. Ὁ Πλούταρχος εἰς τὴν πραγματείαν του «Πότερα τῶν ζώων φρονιμώτερα τὰ χερσαῖα ἢ τὰ ἔνυδρα» («Ἠθικά», ἔκδ. Γρ. Βερναρδάκη, τόμ. 6, σελ. 25) ὁμιλεῖ περὶ τῆς θεωρίας τῆς «παρεγκλίσεως», ἣν ἐχρησιμοποίησεν ὁ Ἐπίκουρος διὰ νὰ ἐξηγήσῃ τὴν μηχανικὴν γένεσιν τοῦ κόσμου χωρὶς νὰ καταργήσῃ καὶ τὴν ψυχολογικὴν ἐλευθερίαν τοῦ ἀνθρώπου: «Οὐδὲ γὰρ αὐτοὶ τῷ Ἐπικούρῳ διδόασιν ὑπὲρ τῶν μεγίστων σμικρὸν οὕτω πρᾶγμα καὶ φαῦλον, οἶμαι, ἄτομον παρεγκλῖναι μίαν ἐπὶ τοὐλάχιστον, ὅπως ἄστρα καὶ ζωὴ καὶ τύχη παρεισέλθῃ καὶ τὸ ἐφ' ἡμῖν μὴ ἀπόληται» (Διότι οἱ Περιπατητικοὶ καὶ Στωικοὶ δὲν κάμνουν προκειμένου περὶ μεγίστων ζητημάτων μίαν μικρὰν καὶ ἀσήμαντον παραχώρησιν, νὰ δεχθοῦν δηλαδὴ ὅτι μία ἄτομος οὐσία ἔκαμε μίαν ἀλλαγὴν κατευθύνσεως πρὸς τὰ πλάγια ὑπὸ μίαν γωνίαν ἀπείρως μικράν, ἵνα τοιουτοτρόπως εἰσέλθουν εἰς τὸ σύμπαν καὶ ἄστρα καὶ ζῶα καὶ ἡ τύχη χωρὶς συγχρόνως νὰ ἀναιρεθῇ καὶ ἡ ἐλευθερία τῆς βουλήσεώς μας). Ἐνῶ ὁ Δημόκριτος ἐδέχετο ὅτι τὰ ἄτομα πίπτουν ἀκολουθοῦντα τὴν καταιάρυφον, ἡ δὲ σύγκρουσις, ἤτις παράγει τὴν δίνην προέρχεται ἐκ τῆς διαφορετικῆς ταχύτητός των λόγῳ τοῦ διαφόρου βάρους των, ὁ Ἐπίκουρος δοξάζει ὅτι τὰ ἄτομα παρεκκλίνουν ἐκ τῆς φορᾶς των κατὰ μίαν μεγίστην γωνίαν, ἡ δὲ παρέκκλισις αὕτη προκαλεῖ συγκρούσεις καὶ δίνας. Ἡ παρέκκλισις δὲν δύναται κατὰ τὸν Ἐπίκουρον νὰ ἐξηγηθῇ ἐξ ἐπιδράσεων ἐξωτερικῶν, ἀλλὰ προέρχεται ἐκ τῆς ἐσωτερικῆς ὑφῆς τῶν ἀτόμων. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον εὑρίσκεται δικαιολογία διὰ μὲ διαπασθῇ ἡ ἐπὶ τοῦ κόσμου κυριαρχία μιᾶς ἀπολύτου μηχανιστικῆς αἰσιοδοξίας. Εἰσάγεται ἡ ἀρχὴ τῆς «ἀπροσδιοριστίας», ἐφ' ὅσον ὁμολογεῖται ὅτι ἐκπορεύεται ἐκ τῶν ἀτόμων ἐνέργεια ἀρχικῶς μὴ ὀφειλομένη εἰς ἐξωτερικὰ αἴτια. Διὰ ταύτης δὲ δύναται νὰ ἐξηγηθῇ καὶ ἡ ἐλευθερία τῆς βουλήσεως. Καὶ ὁ ἄνθρωπος ἔχει μέσα του μίαν τοιαύτην ἀρχήν, δυνάμει τῆς ὁποίας διασπᾷ τὴν σειρὰν τῶν ἐξωτερικῶν γεγονότων, καθιστάμενος δημιουργὸς τῶν πράξεών του.

Ὁ Ἐπίκουρος κατελαμβάνετο ὑπὸ τράμου πρὸ μιᾶς ἀμετακλήτου Εἱμαρμένης ὅπως τὴν ἐδέχοντο οἱ Στωικοί. Εἰς τὴν προσδιορισμένην σειρὰν τῶν γεγονότων ὑπὸ τῆς Εἱμαρμένης οὐδεμία θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ νοηθῇ διάσπασις. Ὅθεν θὰ καθίστατο δοῦλος αὐτῆς ὁ ἄνθρωπος καὶ θὰ ἔφθανεν εἰς ἀπελπισίαν, γνωρίζων ὅτι οὐδεμία θὰ ὑπῆρχε διαφυγή. Μία τοιαύτη δουλεία εἰς τὴν Εἱμαρμένην ἦτο κάτι τὸ ἐξ ὁλοκλήρου ἀπαράδεκτον διὰ τὸν Ἐπίκουρον. Θὰ ἦτο προτιμοτέρα ταύτης ἡ κυριαρχικὴ ἐκ τῶν ἀνθρώπων βούλησις τῶν θεῶν: «Ἐπεὶ κρεῖττον ἦν τῷ περὶ θεῶν μύθῳ κατακολουθεῖν ἢ τῇ τῶν φυσικῶν εἱμαρμένῃ δουλεύειν· ὁ μὲν γὰρ ἐλπίδα παραιτήσεως ὑπογράφει θεῶν διὰ τιμῶν, ἡ δὲ ἀπαραίτητον ἔχει τὴν ἀνάγκην» (Ἐπιστολὴ πρὸς Μενοικέα, Διογ. (Λαέρ. 133) (Διότι θὰ ἦτο προτιμότερον νὰ ἀκολουθῶμεν τὸν περὶ τῶν θεῶν μῦθον παρὰ νὰ δουλεύωμεν εἰς τὴν εἱμαρμένην, ὅπως τὴν παριστάνουν οἱ φυσικοὶ φιλόσοφοι. Διότι ὁ περὶ θεῶν μῦθος ἀφίνει νὰ διαφαίνεται κάποια ἐλπὶς ἐξιλεώσεως διὰ τῆς μεσολαβήσεως τῆς πρὸς τοὺς θεοὺς τιμῆς. Ἡ θεωρία ὅμως περὶ εἱμαρμένης ἐμφανίζει τὴν ἀνάγκην ἀνεξιλέωτον).

Διὰ νὰ ἀποφύγῃ τὴν τυραννίαν τῆς εἱμαρμένης καὶ διὰ νὰ παραχωρήσῃ ποσὸν τι ἐλευθερίας εἰς τὴν κίνησιν τοῦ παγκοσμίου καὶ τοῦ ἀνθρωπίνου γεγονότος ἐπενόησεν ὁ Ἐπίκουρος τὴν περὶ παρεκκλίσεως δοξασίαν του. Ἐπίσης μετὰ φανατισμοῦ κατεπολέμησεν ὁ Ἐπίκουρος καὶ τὰς περὶ τύχης δοξασίας: «Τὴν δὲ τύχην οὔτε θεὰν ὡς οἱ πολλοὶ νομίζουν ὑπολαμβάνων, οὐδὲν γὰρ θεῶ πράττεται — οὔτε ἀβέβαιον αἰτίαν... ἀρχὰς μέντοι μεγάλων ἀγαθῶν ἢ κακῶν ὑπὸ ταύτης χορηγεῖσθαι» (Διογ. Λαέρτ. 134) (Τὴν τύχην δὲν τὴν ἐνόμιζεν ὅπως ὁ ὄχλος, θεὰν διότι οὐδὲν πράττεται ὑπὸ τοῦ θεοῦ ἀτάκτως. Οὔτε τὴν ἐθεώρει ἀβέβαιον αἰτίαν. Ἐφράνει ἅμως ὅτι ὑπὸ ταύτης παρέχεται εἰς τοὺς ἀνθρώπους ἡ ἀφετηρία μεγάλων ἀγαθῶν ἢ κακῶν).

Τὸν κόσμον ὁρίζει ὁ Ἐπίκουρος κατὰ τὸν ἀκόλουθον τρόπον: «Κόσμος ἐστὶ περιοχή τις οὐρανοῦ, ἄστρα τε καὶ γῆν καὶ πάντα τὰ φαινόμενα περιέχουσα, ἀποτομὴν ἔχουσα ἀπὸ τοῦ ἀπείρου καὶ καταλήγουσα ἐν πέρατι ἢ ἀραιῷ ἢ πυκνῷ καὶ οὗ λυομένου πάντα τὰ ἐν αὐτῷ σύγχυσιν λήψεται — καὶ λήγουσαν ἢ ἐν περιαγομένῳ, ἢ ἐν στάσιν ἔχοντι καὶ στρογγύλην ἢ τρίγωνον ἢ οἱανδήποτε περιγραφήν» (Ἐπιστολὴ πρὸς Πυθοκλ., Διογ. Λαέρ. 88) (Κόσμος εἶναι περιοχή τις τοῦ οὐρανοῦ περιλαμβάνουσα ἐντός της καὶ ἄστρα καὶ γῆν καὶ ὅλα τὰ φαινόμενα. Αὕτη ἡ περιοχὴ ἀποτελεῖ μίαν τομὴν ἐκ τοῦ ἀπείρου καὶ καταλήγει εἰς ἓν πέρας, τὸ ὁποῖον εἶναι ἢ ἀραιὸν ἢ πυκνόν. Ὅταν διαλυθῇ τὸ κοσμικὸν σύνολον θὰ περιέλθουν εἰς σύγχυσιν ὅσα περιέχονται εἰς αὐτό. Τὸ τελικὸν σύνολον τοῦ κόσμου ὑπάρχει μέσα εἰς κάτι τὸ ὁποῖον περιστρέφεται ἢ ἀκινητεῖ καὶ ἡ περιφέρειά του ἔχει σχῆμα στρογγύλον ἢ τριγωνικὸν ἢ οἱασδήποτε ἄλλας μορφάς). Ἐν τῷ σύμπαντι ὑπάρχουν κενὰ διαστήματα «μετακόσμια», ἐντὸς τῶν ὁποίων διαβιοῦν ἐν πλήρει μακαριότητι οἱ θεοί. Πάντα τὰ ἐν τῷ κόσμῳ ἄντα καὶ αὐταὶ αἱ ψυχαὶ τῶν ἀνθρώπων εἶναι σύνολον ἀτόμων, τῶν ὁποίων τὰ σχήματα προσδιορίζουν καὶ τὴν μορφολογικὴν κατασκευὴν τῶν ἀντικειμένων τῆς πραγματικότητος. Ὡς πρὸς τὴν γενετικὴν διαδικασίαν, δυνάμει τῆς ὁποίας παρήχθησαν τὰ ἐγκόσμια ἄντα, ἀκολουθεῖ ὁ Ἐπίκουρος τὰς δοξασίας τῶν Ἰώνων φιλοσόφων καὶ τοῦ Ἐμπεδοκλέους.

Τὸ ἠθικὸν μέρος τῆς φιλοσοφίας τοῦ Ἐπικούρου. Ἡ θεμελιώδης πρότασις ἐκ τῆς ὁποίας ἀπορρέει ὁλόκληρον τὸ σύστημα τῆς ἠθικῆς τῶν Ἐπικουρείων εἶναι ὅτι ἡ ἡδονὴ εἶναι «ἀρχὴ καὶ τέλος τοῦ μακαρίως ζῆν». Ἀλλὰ δὲν πρόκειται περὶ μιᾶς ἡδονῆς τῶν σωματικῶν ἀπολαύσεων, ὅπως τὴν ἐνόει ὁ Ἀρίστιππος ὁ Κυρηναῖος. Ὁ φιλόσοφος ἐκεῖνος τοῦ ὁποίου ἡ νεανικὴ ἡλικία ἀνάγεται εἰς τὴν τελευταίαν τριακονταετίαν τοῦ 5ου αἰῶνος ἦτο ἰσχυρὸς ἀνὴρ δυνάμενος νὰ ἀπολαύσῃ τὴν ἡδονὴν εἰς τὰς ἐνεργητικάς της ἐκδηλώσεις: «τὴν κατὰ κίνησιν ἡδονήν». Ἐν ἀντιθέσει πρὸς αὐτὸν ὁ Ἐπίκουρος εἶναι ἀσθενικὸν ἄτομον, ἀντιπροσωπεύει δὲ καὶ μίαν ἐποχήν, ἤτις ἔχει χάσει τὴν συναίσθησιν τῆς δυνομικότητος καὶ τῆς ἀσφαλείας τῆς ζωῆς. Ἡ εὐδαιμονία τοῦ Ἐπικούρου ὑπόσχεται νὰ παράσχῃ ἓν εἶδος παθητικῆς ἡδονῆς· τὴν «ἐν στάσει ἡδονήν». Ἐφευρίσκει ἕνα συνδυασμὸν παραγγελμάτων ἱκανῶν νὰ παράσχουν εἰς τὸ ξερριζωμένον ἄτομον, τὸ ὁποῖον ἔνει περιπτέσει εἰς ἀγωνίαν τὴν αἴσθησιν κάποιας ἀσφαλείας. Ὁ τοιοῦτος συνδυασμὸς ἀποτελεῖ τὴν λεγομένην «τετραφάρμακον» (Φιλόδ. πρὸς Στωικούς, Ἡράκλ. πάπυρ. 1005 στήλ. 5, 1, 7) «Καὶ πανταχῇ ποιοεπόμενον ἡ τετράφαρμακος· ἄφοβον ὁ θεός, ἀνύποπτον ὁ θάνατος, καὶ τἀγαθὸν μὲν εὔκτητον, τὸ δὲ δεινὸν εὐκαρτέρητον» (Πανταχοῦ ἂς μᾶς παρακολουθοῦν τὰ ἑξῆς τέσσαρα φάρμακα. Ὁ Θεὸς δὲν εἶναι κάτι τὸ ὁποῖον πρέπει νὰ φοβούμεθα, ὁ θάνατος δὲν πρέπει νὰ μᾶς ἐμπνέῃ ὑποψίας περὶ μελλόντων κακῶν. Τὸ ἀγαθὸν δύναται εὐκόλως νὰ ἀποκτηθῇ. τὸ κακὸν δυνάμεθα νὰ τὸ ἀντιμετωπίσωμεν μὲ ἐγκαρτέρησιν).

Τὸ ἰδεῶδες πρὸς τὸ ὁποῖον τείνει ὁ Ἐπίκουρος εἶναι ἀρνητικῶς μὲν ἡ «ἀταραξία», ἡ «ἀφοβία» καὶ ἡ «ἀπονία», θετικῶς δὲ ἡ «εὐθυμία», ἡ «χαρὰ» καὶ ἡ «εὐφροσύνη». Ὁ Ἐπίκουρος εἶναι ἐκεῖνος, ὅστις διὰ τῆς διδασκαλίας του ὁδηγεῖ τοὺς ὀπαδούς του εἰς τὸν δρόμον τοῦτον τῆς ἀσφαλείας καὶ σωτηρίας. Διὰ τοῦτο προσηγορεύετο «σωτὴρ», εἰς δὲ τοὺς ἡρακλειωτικοὺς παπύρους ἀναγράφεται ὅτι οἱ ὀπαδοὶ ἔπρεπε νὰ τὸν ὑμνοῦν ὡς σωτῆρα των: «Ὑμνεῖν καὶ τὸν σωτῆρα τὸν ἡμέτερον». Αὐτὸς ἦτο ἱκανὸς νὰ διδάσκῃ τὴν ἐγκαρτέρησιν ἐνώπιον τῶν σωματικῶν ἀλγηδόνων καὶ ἐνώπιον τοῦ θανάτου καὶ ἐνώπιον τῶν θεῶν. Εἰς τὰς «Κυρίας δόξας» του παρέχει συντόμους ἐν σχέσει μὲ τὰ ἀντικείμενα ταῦτα ἀφοριστικὰς ὁδηγίας:

«1. Τὸ μακάριον καὶ ἄφθαρτον οὔτε αὐτὸ πράγματα ἔχει οὔτε ἄλλῳ παρέχει, ὥστε οὔτε ὀργαῖς οὔτε χάρισι συνέχεται. Ἐν ἀσθενεῖ γὰρ πᾶν τὸ τοιοῦτον. 2. Ὁ θάνατος οὐδὲν πρὸς ἡμᾶς· τὸ γὰρ διαλυθὲν ἀναισθητεῖ· τὸ δ' ἀναισθητοῦν οὐδὲν πρὸς ἡμᾶς. 3. Ὁ ὅρος τοῦ μεγέθους τῶν ἡδονῶν ἡ πασὶς τοῦ ἀλγοῦντος ὑπεξαίρεσις. Ὅπου δ' ἂν τὸ ἡδόμενον ἐνῇ, καθ' ὃν ἂν χρόνον ἦ, οὐκ ἔστι τὸ ἀλγοῦν ἢ λυπούμενον ἢ τὸ συναμφότερον. 4. Οὐ χρονίζει τὸ ἀλγοῦν συνεχῶς ἐν τῇ σαρκί, ἀλλὰ τὸ μὲν ἄκρον τὸν ἐλάχιστον χρόνον παρέστη, τὸ δὲ μόνον ὑπερτεῖνον τὸ ἡδόμενον κατὰ σάρκα οὐ πολλὰς ἡμέρας συμμένει. Αἱ δὲ πολυχρόνιοι τῶν ἀρρωστιῶν πλεονάζον ἔχουσι τὸ ἡδόμενον ἐν τῇ σαρκὶ ὑπερ τὸ ἀλγοῦν.... 8. Οὐδεμία ἡδονὴ καθ' ἑαυτὴν κακόν· ἀλλὰ τὰ τινῶν ἡδονῶν ποιητικὰ πολλαπλασίους ἐπιφέρει τὰς ὀχλήσεις τῶν ἡδονῶν» (1. Τὸ μακάριον καὶ ἄφθαρτον, δηλαδὴ ὁ Θεός, οὔτε τὸ ἴδιον ἔχει ἐνοχλήσεις οὔτε εἰς ἄλλο ὂν παρέχει, ὥστε δὲν ἐπηρεάζεται οὔτε ἀπὸ τὴν ὀργὴν οὔτε ἀπὸ εὐχαριστίας. Διότι ὅλα αὐτὰ ἀποτελοῦν ἐνδείξεις ἀσθενοῦς ὄντος. 2. Ὁ θάνατος οὐδεμίαν σχέσιν ἔχει μὲ ἡμᾶς. Διότι ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον εὑρίσκεται ἐν διαλύσει δὲν ἔχει αἴσθησιν. Ἡ δὲ ἔλλειψις τῆς αἰσθήσεως δὲν ἔχει σχέσιν μὲ ἡμᾶς. 3. Ὅριον

τοῦ μεγέθους πῶν ἡδονῶν εἶναι ἡ ἀφαίρεσις παντὸς πόνου. Ὅπου δὲ ὑπάρχει ἡ ἡδονή, κατὰ τὸν χρόνον ἀκριβῶς κατὰ τὸν ὁποῖον σημειώνει τὴν παρουσίαν της, δὲν ὑπάρχει ἄλγος ἢ λύπη ἢ καὶ τὰ δύο μαζί. 4. Τὸ αἴσθημα τοῦ ἄλγους δὲν δύναται νὰ σημειώνῃ τὴν παρουσίαν του συνεχῶς μέσα εἰς τὴν σάρκα. Ἀλλὰ ὁ μὲν ὑπερβολικὸς βαθμὸς τοῦ ἄλγους σημειώνει τὴν παρουσίαν του ἐπὶ ἐλάχιστον χρονικὸν διάστημα. Τὸ δὲ εἶδος ἐκεῖνο τοῦ ἄλγους, τὸ ὁποῖον μόνον παρουσιάζει μεγαλυτέραν ἔντασιν ἐν συγκρίσει μὲ τὴν ἡδονὴν μέσα εἰς τὴν σάρκα, δὲν διατηρεῖται ἐπὶ πολλὰς ἡμέρας. Αἱ δὲ νόσοι αἱτινες διαρκοῦν πολὺν καιρὸν δημιουργοῦν περισσοτέρας ἀφορμὰς ἡδονῆς διὰ τὴν σάρκα παρὰ ἄλγους.... 8. Οὐδεμία ἡδονὴ εἶναι καθ' ἑαυτὴν θεωρουμένη κακόν. Ἀλλὰ αἱ προκαταρκτικαὶ πρὸς ἀπόλαυσιν μερικῶν ἡδονῶν ἐνέργειαι συνεπάγονται ἐνοχλήσεις πολὺ περισσοτέρας ἐν συγκρίσει πρὸς τὰς ἡδονάς).

Εἰς τὴν συλλογὴν «Ἐπικούρου προσφώνησις» (10), ἀναγράφεται: «Μέμνησο ἅτι θνητὸς ὢν τῇ φύσει καὶ λαβὼν χρόνον ὡρισμένον ἀνέβης τοῖς περὶ φύσεως διαλογισμοῖς ἐπὶ τὴν ἀπειρίαν καὶ τὸν αἰῶνα καὶ κατεῖδες τὰ τ' ἐόντα τὰ τ' ἐσσόμενα πρὸ τ' ἐόντα» (Νὰ ἐνθυμεῖσαι ὅτι ὑπάρχων θνητὸς καὶ λαβὼν εἰς τὴν διάθεσίν του πεπερασμένον χρόνον ἀνέβης μὲ τοὺς διαλογισμούς σου τοὺς ἀναφερομένους εἰς τὴν φύσιν μέχρι τῆς ἐνοράσεως τοῦ ἀπείρου καὶ τῆς αἰωνιότητος καὶ διέκρινες καθαρὰ καὶ ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα ὑπάρχουν καὶ ὅσα θὰ ὑπάρξουν καὶ ὅσα ὑπῆρχον προηγουμένως).

Κατὰ ρητὴν μαρτυρίαν παρεχομένην ὑπὸ τοῦ Πλουτάρχου («Ἠθικὰ» 1091, 13, ἔκδ. Γ. Βερναρδάκη, τόμ. 6, σελ. 376), ὁ Ἐπίκουρος ἀνεγνώριζε καὶ τὴν ὕπαρξιν ψυχικῶν ἡδονῶν: «Ὁμοια δὲ καὶ τὰ Ἐπικούρου λέγοντος τὴν τἀγαθοῦ φύσιν ἐξ αὐτῆς τῆς φυγῆς τοῦ κακοῦ καὶ τῆς μνήμης καὶ ἐπιλογίσεως καὶ χάριτος, ὅτι τοῦτο συμβέβηκεν αὐτῷ γεννᾶσθαι. Τὸ γὰρ ποιοῦν, φησιν, ἀνυπέρβλητον γῆθος τὸ παρ' αὐτοῦ πεφευγμένον μέγα κακόν» (Ὅμοια δὲ εἶναι καὶ τὰ τοῦ Ἐπικούρου, ὅστις λέγει ὅτι ἡ φύσις τοῦ ἀγαθοῦ γεννᾶται ἐκ τῆς ἀποφυγῆς τοῦ κακοῦ καὶ ἐκ τῆς μνήμης καὶ τοῦ ἐπιλογισμοῦ καὶ τῆς εὐχαριστήσεως τῆς προερχομένης ἐκ τοῦ ὅτι τοῦτο ἔχει συμβῆ εἰς αὐτόν. Διότι ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον γεννᾶ ἀνυπέρβλητον ἀγαλλίασιν εἶναι μέγα κακὸν τὸ ὁποῖον ἔχομεν ἀποφύγει).

Ὑψούμενος ὁ Ἐπίκουρος ὑπεράνω τοῦ «ἥδεσθαι» εἰς τὸ «χαίρειν» κατώρθωνε νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὴν σφαῖραν τῶν ψυχικῶν εὐχαριστήσεων καὶ νὰ ἀποφεύγῃ τὸν παχυλὸν ἡδονισμόν. Τοιουτοτρόπως συνέβαινεν ὥστε εἰς τὸ ἠθικὸν του σύστημα νὰ ὑπάρχῃ χῶρος διὰ τὴν χαράν, ἥτις προκύπτει ἀπὸ τὴν πνευματικὴν σχέσιν τῆς φιλίας καὶ ἀπὸ τὴν συναίσθησιν ὅτι ἔχομεν ἀποκτήσει τὴν φιλοσοφικὴν ἀρετὴν τῆς φρονήσεως καὶ τὰς ἄλλας ἠθικὰς ἀρετάς. Διὰ τῆς φρονήσεως κατορθώνει ὁ Ἐπίκουρος νὰ συγκρίνῃ τὰς ἡδονὰς πρὸς ἀλλήλας καὶ νὰ ἐπιλέγῃ μεταξὺ αὐτῶν τὰς ἀβλαβεῖς καὶ πολυχρονιωτέρας. Ἐπίσης διὰ τῆς φρονήσεως διακρίνει ποῖαι ἐκ τῶν ἐπιθυμιῶν τυγχάνουν φυσικαὶ καὶ ἀναγκαῖαι καὶ ποῖαι οὔτε φυσικαὶ οὔτε ἀναγκαῖαι. «Φυσικὰς καὶ ἀναγκαίας ἡγεῖται ὁ Ἐπίκουρος τὰς ἀλυηδόνας ἀπολυούσας, ὡς ποτὸν ἐπὶ δίψους· φυσικὰς δὲ οὐκ ἀναγκαίας δὲ τὰς ποικιλλούσας μόναν τὴν ἡδονήν, μὴ ὑπεξαιρουμένας δὲ τὸ ἄλγημα, ὡς πολυτελῆ σιτία· οὔτε φυσικὰς οὔτε ἀναγκαίας ὡς στεφάνων καὶ ἀνδριάντων ἀναθέσεις» (Κύρ. Δόξ. 29). (Θεωρεῖ δὲ ὁ Ἐπίκουρος φυσικὰς καὶ ἀναγκαίας τὰς ἐπιθυμίας αἵτινες μᾶς ἀπαλλοτριώνουν ἀπὸ τὸν πόνον, ὅπως ὅταν διψῶμεν τὸ ποτόν· φυσικὰς δὲ καὶ οὐχὶ ἀναγκαίας ἐκεῖνας αἱ ὁποῖαι κάμνουν ποικιλωτέραν τὴν ἡδονὴν χωρὶς νὰ ἐπιβάλλωνται πρὸς τὸν σκοπὸν νὰ μᾶς ἀπαλλάξουν ἀπὸ τὸν πόνον. Οὔτε φυσικαὶ οὔτε ἀναγκαῖαι ἐπιθυμίαι εἶναι π.χ. αἱ ἀφιερώσεις στεφάνων καὶ ἀνδριάντων). Ἡ γενικὴ τάσις τῆς Ἐπικουρείου ἠθικῆς εἶναι ἡ ἀπολύτρωσις ἀπὸ τὸν πόνον, ἥτις ἐξασφαλίζει μίαν παθητικὴν ἡδονήν, «καταστηματικὴν ἡδονήν». Ἐκ ταύτης προέρχεται ἡ γαλήνη τῆς ζωῆς ὁ «εγαληνισμὸς τοῦ βίου» καὶ ἡ ψυχικὴ «ἀταραξία». Ὁ ὕψιστος σκοπὸς τοῦ βίου εἶναι ἡ ἐπίτευξις τῶν ἐν λόγω καταστάσεων. Ἡ ἀρετὴ εἶναι μία μόνον προϋπόθεσις διὰ νὰ ἀποκτήσωμεν τὴν ψυχικὴν αὐτὴν γαλήνην.

Καὶ ὁ Ἐπίκουρος, ὅπως καὶ οἱ Στωικοί, ὑψώνει ὡς ἰδεῶδες πρότυπον τὸν «σοφόν». Ὁ Διογένης ὁ Λαέρτιος ἀφιέρωσεν εἰδικὸν τμῆμα τῆς βιογραφίας του διὰ νὰ ἐκθέσῃ τί ἐφρόνει ὁ Ἐπίκουρος περὶ τοῦ σοφοῦ: «Πρότερον δὲ διέλθωμεν ἃ τ' αὐτῷ δοκεῖ περὶ τοῦ σοφοῦ καὶ τοῖς ἀπ' αὐτοῦ. Βλάβαι ἐξ ἀνθρώπων ἢ διὰ μῖσος, ἢ διὰ φθόνον, ἢ διὰ καταφρόνησιν γίνεσθαι, ὧν τὸν σοφὸν λογισμῷ περιγίγνεσθαι. Ἀλλὰ καὶ τὸν ἅπαξ γενόμενον σοφὸν μηκέτι τὴν ἐναντίαν λαμβάνειν διάθεσιν μηδὲ πλάττειν ἑκόντα... οὐδὲ μὴν ἐκ πάσης σώματος ἕξεως σοφὸν γενέσθαι ἂν οὐδ' ἐν παντὶ ἔθνει. Κἂν στρεβλωθῇ δ' ὁ σοφός, εἶναι αὐτὸν εὐδαίμονα. Μόνον τε χάριν ἕξειν τὸν σοφὸν φίλοις καὶ παροῦσι καὶ ἀποῦσι» (Διογ. Λαέρτ. 10, 117). (Προηγουμένως δὲ ἂς ἐκθέσωμεν τί φρονεῖ αὐτὸς καὶ οἱ ὀπαδοί του περὶ τοῦ σοφοῦ. Ἐκ τῶν ἀνθρώπων προέρχονται βλάβαι ἢ λόγω μίσους, ἢ φθόνου, ἢ καταφρονήσεως. Αὐτὰς τὰς βλάβας θὰ τὰς κατανικήσῃ ὁ σοφὸς διὰ τῆς σκέψεώς του. Ὅταν κανεὶς γίνῃ μιὰ φορὰ γιὰ πάντα σοφὸς δὲν δύναται νὰ μεταπέσῃ εἰς τὴν ἀντίθετον κατάστασιν, οὔτε εἶναι δυνατὸν νὰ διαπλάσῃ τὸν ἑαυτόν του κατ' ἄλλον τρόπον. Ἀλλὰ δὲν δύναται νὰ γίνῃ κανεὶς σοφὸς ξεκινῶν ἀπὸ οἱανδήποτε σωματικὴν κατάστασιν, οὐδὲ ζῶν μέσα εἰς οἱανδήποτε κοινωνικὴν ὁμάδα. Καὶ ἂν ὑποβληθῇ ὁ σοφὸς εἰς στρεβλώσεις ἐν τούτοις θὰ εἶναι εὐδαίμων. Καὶ τὸ συναίσθημα τῆς εὐγνωμοσύνης πρὸς τοὺς φίλους καὶ παρόντας καὶ ἀπόντας θὰ τὸ διατηρῇ μόνον ὁ σοφός). Τὸ νὰ γίνῃ κανεὶς σοφὸς ἰσοδυναμεῖ μὲ μίαν ὀντολογικὴν μεταμόρφωσιν τῆς ὑπάρξεώς του, ἀνάλογον μὲ ἐκείνην τὴν ὁποίαν ὠνειρεύετο ὁ Νίτσε, ἐλπίζων ὅτι κάποτε δι' αἰφνιδίας μεταμορφώσεως θὰ γεννηθῇ ἀπὸ τὸν ἄνθρωπον ὁ ὑπεράνθρωπος. Ὁ Ἐπίκουρος προέβαλλεν ἐν μέσῳ τῶν κουρασμένων ἀνθρώπων τῆς ἐποχῆς του ὄχι μόνον ὡς θεωρητικὸς διδάσκαλος, ἀλλ' ὡς προσωπικότης, ἥτις εἶχεν ὑπερβῇ τὰ ἄρια τῆς συνήθους ἀνθρωπίνης ὑποστάσεως καὶ εἶχε γίνει κάτοχος τῆς σοφίας.

Αἱ πολιτιστικαί, πολιτικαὶ καὶ θρησκευτικαὶ ἀντιλήψεις τοῦ Ἐπικούρου. Ὁ Ἐπίκουρος ἀνενέωσε τὰς δοξασίας τῶν Σοφιστῶν, συμφώνως πρὸς τὰς ὁποίας ἡ πολιτεία ἐσχηματίσθη κατόπιν συμβάσεως: «Τὸ τῆς φύσεως δίκαιον ἔστι σύμβολον τοῦ συμφέροντος εἰς τὸ μὴ βλάπτειν ἀλλήλους μηδὲ βλάπτεσθαι. Ὅσα τῶν ζώων μὴ ἠδύναντο συνθήκας ποιεῖσθαι τὰς ὑπὲρ τοῦ μὴ βλάπτειν ἄλληλα μηδὲ βλάπτεσθαι, πρὸς ταῦτα οὐδέν ἐστιν οὐδὲ δίκαιον οὐδὲ ἄδικον. Ὡσαύτως δὲ καὶ τῶν ἐθνῶν ὅσα μὴ ἠδύνατο ἢ μὴ ἐβούλετο τὰς συνθήκας ποιεῖσθαι τὰς ὑπὲρ τοῦ μὴ βλάπτειν μηδὲ βλάπτεσθαι. Οὐκ ἦν τι καθ' ἑαυτὸ δικαιοσύνη, ἀλλ' ἐν ταῖς μετ' ἀλλήλων συστροφαῖς, καθ' ὁπηλίκους δήποτ' ἀεὶ τόπους συνθήκη τις ὑπὲρ τοῦ μὴ βλάπτειν μηδὲ βλάπτεσθαι» (Διογ. Λαέρτιος 150). (Τὸ φυσικὸν δίκαιον εἶναι σύμβασις ἀναφερομένη εἰς τὸ συμφέρον, καὶ σκοπεῖ νὰ μὴ βλάπτῃ ὁ εἷς τὸν ἄλλον καὶ νὰ μὴ βλάπτεται. Ὅσα ἐκ τῶν ζώων δὲν ἠδύναντο νὰ κάμουν συμφωνίας ὥστε νὰ μὴ βλάπτουν ἄλληλα καὶ νὰ μὴ βλάπτωνται, σχετικῶς μὲ αὐτὰ δὲν ὑπάρχει κανὲν οὔτε δίκαιον οὔτε ἄδικον. Ὡσαύτως δὲ καὶ ἐκ τῶν ἐθνῶν ὅσα δὲν ἠδύναντο ἢ δὲν ἤθελον νὰ κάμνουν συμφωνίας σχετικῶς μὲ τὸ νὰ βλάπτουν καὶ νὰ μὴ βλάπτωνται καὶ ὡς πρὸς αὐτὰ δὲν πάρχει δίκαιον καὶ ἄδικον. Δὲν ὑπάρχει μία ἰδεωδὼς καὶ ἀπολύτως νοουμένη δικαιοσύνη, ἀλλὰ ἡ δικαιοσύνη λαμβάνει ὑπόστασιν κατὰ τὴν μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων ἀναστροφήν, εἰς ὁποιασδήποτε ἐκτάσεως χώρας, ὡς συμφωνία ἐξασφαλίζουσα τὸ νὰ μὴ βλάπτουν καὶ νὰ μὴ βλάπτωνται οἱ ἄνθρωποι).

Τυγχάνει πρόδηλον ὅτι ὁ Ἐπίκουρος θεωρεῖ τὸ δίκαιον ὡς θεσμὸν ὠφελιμιστικὸν ἐξυπηρετοῦντα τὴν ἀσφάλειαν τῶν ἀνθρώπων ἀπὸ πάσης βλάβης. Ἡ ἀδικία, λέγει, πρέπει νὰ ἀποφεύγεται, ὄχι διότι εἶναι ἓν πρᾶγμα κακὸν καθ' ἑαυτό, ἀλλὰ διότι δὲν δύναται νὰ μείνῃ ἀπαρατήρητος καὶ νὰ μὴ συνεπιφέρῃ βλαβερὰ ἐπακόλουθα: «Ἡ ἀδικία οὐ καθ' ἑαυτὴν κακόν, ἀλλ' ἐν τῷ κατὰ τὴν ὑποψίαν φόβῳ εἰ μὴ λήσει τοὺς ὑπὲρ τοιούτων ἐφεστηκότας κολαστάς. Οὐκ ἔστι τὸν λάθρα τι ποιοῦντα ὧν συνέθεντο πρὸς ἀλλήλους εἰς τὸ μὴ βλάπτειν μηδὲ βλάπτεσθαι, πιστεύειν ὅτι λήσει, κἂν μυριάκις ἐπὶ τοῦ παρόντος λανθάνῃ· μέχρι γὰρ καταστροφῆς ἄδηλον εἰ καὶ λήσει». (Ἡ ἀδικία δὲν εἶναι, θεωρουμένη καθ' ἑαυτήν, κακόν. Ἀλλ' εἶναι κακὸν λόγω τοῦ φόβου, τὸν ὁποῖον ἐμπνέει ἡ ὑποψία, μήπως κανεὶς δὲν διαφύγῃ τὴν προσοχὴν τῶν ταχθέντων τιμωρῶν διὰ τὰ ἀδικήματα. Δὲν εἶναι δυνατὸν ἐκεῖνος, ὅστις διαπράττει κρυφίως κάτι ἀπὸ ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα διὰ συμβάσεως ἀπηγορεύθησαν καὶ ἀναφέρονται εἰς τὸ νὰ μὴ βλάπτωμεν οὔτε νὰ βλαπτώμεθα, νὰ πιστεύῃ ὅτι δὲν θὰ γίνῃ ἀντιληπτός, ἔστω καὶ ἂν ἀπείρους φορὰς ἕως τώρα ἔχῃ μείνει ἀπαρατήρητος. Διότι μέχρι τέλους τῆς ζωῆς του εἶναι ἄδηλον ἂν θὰ γίνῃ ἀντιληπτός).

Σημειώνει ἐπίσης ὁ Ἐπίκουρος ὅτι ἀναλόγως τῆς ποικιλίας τῶν διαφόρων χωρῶν παρατηρεῖται καὶ ποικιλία τῶν κοινωνικῶν ἐθίμων: «Κατὰ μὲν τὸ κοινὸν πᾶσι τὸ δίκαιον τὸ αὐτό. Συμφέρον γάρ τι ἦν ἐν τῇ πρὸς ἀλλήλους κοινωνίᾳ. Κατὰ δὲ τὸ ἴδιον, χώρας καὶ ὁσωνδήποτε αἰτιῶν, οὐ πᾶσι συνέπεται τὸ αὐτὸ δίκαιον εἶναι». (Σύμφωνα μὲ τοὺς κοινοὺς δι' ὅλους τοὺς ἀνθρώπους ὅρους, τὸ δίκαιον εἶναι τό αὐτό. Διότι εἶναι συμφέρον ὅπερ φέρει ὠφέλειαν κατὰ τὴν μεταξὺ ἀλλήλων κοινωνίαν. Συμφώνως δὲ μὲ τοὺς ἰδιαιτέρους ὅρους τοὺς ἐξαρτωμένους ἀπὸ τὴν φύσιν τῆς χώρας καὶ ὁσωνδήποτε ἄλλων αἰτιῶν, δὲν συνακολουθεῖ τὸ δίκαιον ὥστε νὰ εἶναι τὸ αὐτό).

Πρακτικῶς οἱ Ἐπικούρειοι, διὰ τῶν περὶ φιλίας διδασκαλιῶν των προεχώρουν περισσότερον ἀπὸ τὸν ὠφελιμισμὸν καὶ ἔφθανον εἰς τὴν ἀνιδιοτελῆ συμπάθειαν καὶ φιλανθρωπίαν. Κατὰ τὸν Διογένη τὸν Λαέρτιον (10, 120), ὁ σοφός, ὅπως τὸν νοοῦν οἱ Ἐπικούρειοι, πρέπει νὰ εἶναι ἱκανός: «Τύχῃ τε ἀντιτάξεσθαι φίλον τε οὐδένα προήσεσθαι... καὶ ὑπὲρ φίλου ποτὲ τεθνήξεσθαι». (Νὰ ἀντιταχθῇ ἐναντίον κακοτυχίας, νὰ μὴ ἐγκαταλείψῃ τὸν φίλον του, καὶ νὰ θυσιάσῃ τὴν ζωήν του ὑπὲρ τοῦ φίλου). Μεταξὺ δὲ τῶν ἠθικῶν προσταγμάτων, τὰ ὁποῖα προέρχονται ἐκ τῆς σχολῆς τοῦ Ἐπικούρου, καταλέγεται καὶ ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον λέγει: «Τὸ εὖ ποιεῖν ἥδιόν ἐστι τοῦ εὖ πάσχειν». (Τὸ νὰ εὐεργετῇ κανεὶς εἶναι εὐχαριστότερον ἀπὸ τὸ νὰ εὐεργετῆται). Εἰς τὴν συλλογὴν γνωμῶν «Ἐπικούρου Προσφώνησις» (39), ἀναγράφεται: «Οὔθ' ὁ τὴν χρείαν ἐπιζητῶν διὰ παντὸς φίλος οὔθ' ὁ μηδέποτε συνάπτων. Ὁ μὲν γὰρ καπηλεύει τῇ χάριτι τὴν ἀμοιβήν ὁ δὲ ἀποκόπτει τὴν περὶ τοῦ μέλλοντος εὐελπιστίαν». (Οὔτε ἐκεῖνος, ὅστις ἐπιζητεῖ συνεχῶς τὸ συμφέρον του δύναται νὰ εἶναι φίλος, οὔτε ἐκεῖνος ὅστις δὲν συνδυάζει τὸ συμφέρον του μὲ τὴν φιλίαν. Διότι ὁ πρῶτος μεταβάλλει τὴν εὔνοιαν τὴν προκύπτουσαν ἐκ τῆς φιλίας εἰς ἐμπόριον διὰ νὰ λάβῃ ἀμοιβήν δι' αὐτήν, ὁ δὲ ἄλλος ἀποκόπτει ἀπὸ τὴν ρίζαν της πᾶσαν καλὴν περὶ τοῦ μέλλοντος ἐλπίδα).

Ἀξιοπαρατηρήτους ἀντιλήψεις ἐξέφρασεν ὁ Ἐπίκουρος καὶ σχετικῶς μὲ τὴν διαμόρφωσιν τῆς ἀνθρωπίνης γλώσσης. Ἀποκρούει τὴν ἐξ ὁλοκλήρου συμβατικὴν περὶ γενέσεως τῆς γλώσσης θεωρίαν καὶ διδάσκει ὅτι αἱ γλωσσικαὶ ἐκδηλώσεις ἀποτελοῦν τὴν φυσικὴν ἔκφρασιν τῶν ἀνθρωπίνων συγκινήσεων, ἐμφανίζουσαι μορφολογικὰς ποικιλίας ἀναλόγους πρὸς ταύτας: «Ὅθεν καὶ τὰ ὀνόματα ἐξ ἀρχῆς μὴ θέσει γενέσθαι, ἀλλ' αὐτὰς τὰς φύσεις τῶν ἀνθρώπων καθ' ἕκαστα ἔθνη ἴδια πασχού-

σας πάθη καὶ ἴδια λαμβανούσας φαντάσματα, ἰδίως τὸν ἀέρα ἐκπέμπειν, στελλόμενον ὑφ' ἑκάστων τῶν παθῶν καὶ τῶν φαντασμάτων, ὡς ἄν ποτε καὶ ἡ παρὰ τοὺς τόπους τῶν ἐθνῶν διαφορὰ εἴη. "Υστερον δὲ κοινῶς καθ' ἕκαστα ἔθνη τὰ ἴδια τεθῆναι πρὸς τὸ τὰς δηλώσεις ἧττον ἀμφιβόλους γενέσθαι ἀλλήλοις καὶ συντομωτέρως δηλουμένας» (Διογ. Λαέρτ. 75). ("Οθεν καὶ αἱ λέξεις κατὰ τὸ πρωταρχικὸν στάδιον δὲν καθωρίσθησαν κατόπιν συμβάσεως, ἀλλ' αἱ ἴδιαι αἱ φύσεις τῶν ἀνθρώπων ἐφ' ὅσον ἀναλόγως ἑκάστης κοινωνικῆς ὁμάδος ὑφίσταντο ἰδιαιτέρας ψυχολογικὰς παραστάσεις, ἐξέπεμπον τὸν ἀέρα (τῆς φωνῆς) κατὰ διάφορον τρόπον, ἐφ' ὅσον διεμορφώνετο κατὰ διάφορον τρόπον ὑπὸ μιᾶς ἑκάστης ψυχολογικῆς συγκινήσεως καὶ παραστάσεως, ἀναλόγως ἑκάστοτε τῆς κατὰ τόπους διαφορᾶς τῶν κοινωνικῶν ὁμάδων. 'Αλλ' εἰς μεταγενεστέρους χρόνους διὰ κοινῆς συμβάσεως εἰς ἑκάστην ὁμάδα καθωρίσθησαν ἰδιαίτερα γλωσσικὰ σύμβολα, ἵνα αἱ ἀνακοινώσεις γίνωνται μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων μὲ ὀλιγωτέραν ἀμφιβολίαν καὶ μεγαλυτέραν συντομίαν). Ὁ 'Επίκουρος διακρίνει ἓν πρωτογενὲς στάδιον τῆς διαμορφώσεως τῆς γλώσσης. Κατὰ τοῦτο αἱ λέξεις δημιουργοῦνται αὐτομάτως ὑπὸ τὴν πίεσιν τῆς τάσεως πρὸς ἀνακοίνωσιν καὶ ἀποτελοῦν ἐκφραστικὰ ὁμοιώματα τῶν συγκινήσεων καὶ ψυχολογικῶν παραστάσεων. Κατόπιν δὲ ἐπακολουθεῖ τὸ δεύτερον στάδιον, κατὰ τὸ ὁποῖον ἀρχίζει ἡ κατόπιν συμβάσεως ὀνοματοθεσία.

Ὡς πρὸς τὰ θρησκευτικὰ ζητήματα, ὁ 'Επίκουρος προσεπάθησε νὰ καταπολεμήσῃ τὴν λίαν διαδεδομένην κατὰ τοὺς χρόνους του δεισιδαιμονίαν. Δὲν ἠρνεῖτο τὴν ὕπαρξιν θεῶν, ἀλλ' ἐτοποθέτει τούτους εἰς τὰ μεταξὺ τῶν διαφόρων κόσμων διάκενα, τὰ «μετακόσμια», ἔνθα ἔλεγεν ὅτι ζοῦν ἐν πλήρει μακαριότητι χωρὶς οὐδένα νὰ ἐνοχλοῦν. Εἰς τὴν πρὸς Μενοικέα ἐπιστολήν (Διογ. Λαέρτ. 123) γράφει: «Πρῶτον μὲν τὸν θεὸν ζῶον ἄφθαρτον καὶ μακάριον νομίζων, ὡς ἡ κοινὴ τοῦ θεοῦ νόησις ὑπεγράφη, μηδὲν μήτε τῆς ἀφθαρσίας ἀλλότριον μήτε τῆς μακαριότητος ἀνοίκειον αὐτῷ πρόσαπτε. Πᾶν δὲ τὸ φυλάττειν αὐτοῦ δυνάμενον τὴν μετ' ἀφθαρσίας μακαριότητα περὶ αὐτοῦ δόξαζε. Θεοὶ μὲν γὰρ εἰσίν· ἐναργὴς γὰρ αὐτῶν ἡ γνῶσις. Οἵους δ' αὐτοὺς οἱ πολλοὶ νομίζουσιν, οὐκ εἰσίν... 'Ασεβὴς δὲ οὐχ ὁ τοὺς τῶν πολλῶν θεοὺς ἀναιρῶν, ἀλλ' ὁ τὰς τῶν πολλῶν δόξας θεοῖς προσάπτων. Οὐ γὰρ προλήψεις εἰσίν, ἀλλ' ὑπολήψεις ψευδεῖς αἱ τῶν πολλῶν περὶ θεῶν ἀποφάσεις». (Πρῶτον μὲν τὸν θεὸν νὰ ἐκλαμβάνῃ ὡς ζωντανὸν ὂν ἄφθαρτον καὶ μακάριον, ἀκριβῶς ὅπως ἡ σχηματισμένη κοινὴ περὶ θεοῦ ἔννοια ἔχει διαμορφωθῇ, καὶ νὰ μὴ προσάπτῃς εἰς αὐτὸν τίποτε τὸ ὁποῖον νὰ εἶναι ἀσυμβίβαστον πρὸς τὴν ἀφθαρσίαν καὶ τὴν μακαριότητά του. Νὰ ἐγκρίνῃς δὲ σχετικῶς μὲ αὐτὸν πᾶσαν δοξασίαν, ἥτις δύναται νὰ διαφυλάττῃ τὴν μετ' ἀφθαρσίας μακαριότητά του. Διότι οἱ θεοὶ ὑπάρχουν. Διότι ἡ ἀναγνώρισις τῆς ὑπάρξεώς των στηρίζεται ἐπὶ τῆς ἐναργείας. Δὲν εἶναι ὅμως ὅπως τοὺς φαντάζεται ὁ ὄχλος. 'Ασεβὴς δὲ δὲν εἶναι ὁ ἀποδεικνύων ἀνυποστάτους τὰς περὶ θεῶν δοξασίας τοῦ ὄχλου. Διότι αἱ περὶ θεῶν ἀντιλήψεις τοῦ ὄχλου δὲν εἶναι γενικαὶ ἔννοιαι ἔχουσαι τὸ προσὸν τῆς ἀληθινότητος, ἀλλὰ ψευδεῖς καὶ ἀνεξακόλουθοι δοξασίαι). Ὁ 'Επίκουρος ἀναγνωρίζει ὅτι ὑπάρχουν θεοί. Τὴν ὕπαρξίν των συνάγει ἐκ τῆς γενικότητος τῆς περὶ τῆς ὑπάρξεώς των ἀνθρωπίνης δοξασίας. Οἱ θεοὶ ἐκπέμπουν εἴδωλα πρὸς τοὺς ἀνθρώπους ἀπεικονίζοντα τὴν μορφήν των καὶ ἐπὶ τῇ βάσει τῆς εἰσδοχῆς εἰς τὰ ἀνθρώπινα αἰσθητήρια τῶν εἰδώλων τούτων ἐσχηματίσθη ἡ γενικὴ περὶ αὐτῶν ἰδέα, ἡ «πρόληψις», ὅπως λέγει ὁ 'Επίκουρος. 'Αποκρούει ὅμως πάντα ἀνθρωπομορφισμόν, καὶ πᾶσαν ἐπέμβασιν τῶν θεῶν εἰς τὰ ἀνθρώπινα. Παρὰ ταῦτα συνιστᾷ τὴν ἐκτέλεσιν λατρευτικῶν πράξεων, λαμβάνει μέρος εἰς αὐτὰς καὶ δὲν θεωρεῖ ἀνάρμοστον εἰς τὸν σοφὸν τὴν προσευχήν. Κατὰ τὰς πράξεις τῆς λατρείας, φρονεῖ ὁ 'Επίκουρος, ὅτι ὁ ἄνθρωπος πλησιάζων πρὸς τὸν Θεόν, καὶ λαμβάνων αὐτὸν ὡς πρότυπον μακαριότητος, συνεξομοιοῦται πρὸς αὐτόν. Ἡ θρησκεία τοῦ 'Επικούρου προσομοιάζει πρὸς τὴν «θεωρίαν τῆς θείας οὐσίας» (CONTEMPLATIO), ὅπως τὴν νοεῖ ὁ Σπινόζα. Εἰς τὸν Θεὸν βλέπει τὴν ὑψίστην ἀποκορύφωσιν τῆς μακαριότητος καὶ ἀοχλησίας, ἥτις ὑπῆρξε διὰ τοὺς 'Επικουρείους τὸ ὕψιστον ἰδεῶδες τῆς ζωῆς. Ἡ ἐνατένισις αὐτῆ καθιστᾷ συμπαθητικὴν τὴν φυσιογνωμίαν του καὶ καθιστᾷ νοητὴν τὴν πρὸς αὐτὸν προτίμησιν τοῦ Αὐγουστίνου, ὅστις εἶπεν ὅτι θὰ προετίμα ἐξ ὅλων τῶν ἐθνικῶν φιλοσόφων τὸν 'Επίκουρον, ἂν εἶχε δεχθῇ τὴν εἰς τὴν μέλλουσαν ζωὴν τιμωρίαν τῶν ἁμαρτημάτων καὶ ἐπιβράβευσιν τῶν ἀρετῶν.

Κ. Δ. Γεωργούλης

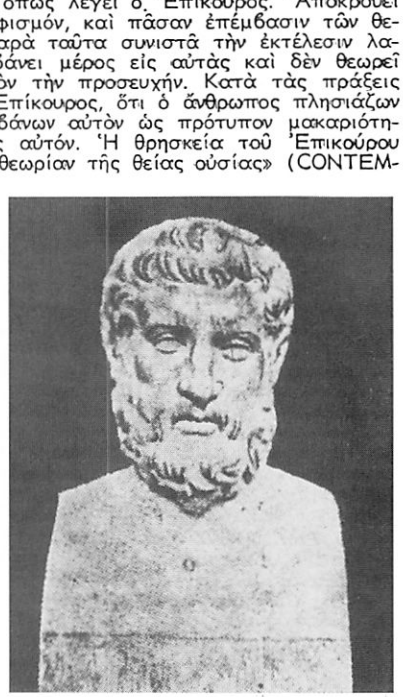

Προτομὴ Μητροδώρου τοῦ Λαμψακηνοῦ, εἰς τὸ Μουσεῖον Καπιτωλείου τῆς Ρώμης.

ΜΗΤΡΟΔΩΡΟΣ ὁ Λαμψακηνός. 'Επικούρειος φιλόσοφος, ἀποκαλούμενος ὑπὸ τοῦ Κικέρωνος «δεύτερος 'Επίκουρος» (330 περίπου — 277 π.Χ.). 'Υπῆρξεν ἐκ τῶν προσφιλεστέρων μαθητῶν τοῦ 'Επικούρου ὁ ὁποῖος τοῦ ἀφιέρωσε πολλά του συγγράμματα. 'Εκ τῶν ἔργων του, τὰ ὁποῖα μνημονεύει ὁ Διογένης ὁ Λαέρτιος: «Περὶ αἰσθήσεων», «Περὶ 'Επικούρου ἀρρωστίας», «Περὶ πλούτου», «Περὶ εὐγενείας», «Περὶ τῆς ἐπὶ σοφίαν πορείας» κλπ., ἐλάχιστα ἀποσπάσματα σώζονται παρὰ Πλουτάρχῳ Σενέκα καὶ Κλήμεντι τῷ 'Αλεξανδρεῖ.

ΛΟΥΚΡΗΤΙΟΣ ἢ Λοκρήτιος Τίτος Κάρος (T. LUCRETIUS CARUS). Ὁ ἐπιφανέστερος ἐκ τῶν διδακτικῶν καὶ εἷς ἐκ τῶν σπουδαιοτέρων Ρωμαίων ποιητῶν.

Πιθανῶς ἐγεννήθη περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ 96 καὶ ἀπέθανε κατὰ τὸ 55 π.Χ., κατὰ τὴν ἐπικρατεστέραν γνώμην τοῦ Μὰρξ (DE AETATE LUCRETII ἐν τῷ RHEIN MUSEAUM, 1888). 'Ακολουθῶν τὰς φυσικὰς ψυχολογικὰς καὶ ἠθικὰς ἀρχὰς τοῦ 'Επικούρου, τὸν ὁποῖον ὀνομάζει διδάσκαλον καὶ καύχημα τῆς 'Ελλάδος ἀνέπτυξε ταύτας εἰς τὸ διασωθὲν μεγαλοπρεπὲς καὶ μεγαλότεχνον φιλοσοφικὸν του ποίημα τὸ ἐπιγραφόμενον «Περὶ φύσεως», συντεταγμένον εἰς δακτυλικοὺς ἑξαμέτρους καὶ ὑποδιαιρούμενον εἰς ἓξ βιβλία.

'Απαισιόδοξος καὶ χαρακτῆρος μελαγχολικοῦ καὶ ἐκ φύσεως καὶ τῶν κατὰ τοὺς χρόνους του πολιτικῶν ἀνωμαλιῶν, ἂν καὶ εἰς τὴν τάξιν τῶν ἱππέων ἀνήκων, δὲν ἀνεμίχθη εἰς τὴν πολιτικήν. Κατά τινα παράδοσιν ἀναφερομένην ὑπὸ τοῦ 'Ιερωνύμου, γυνή τις ἀγαπήσασα τὸν ποιητήν, ἵνα τὸν προσελκύσῃ, ἐπότισε τοῦτον μὲ φίλτρα, ἐκ τῶν ὁποίων παρεφρόνησε, κατὰ τὰ διαστήματα δὲ τῶν ἀναλαμπῶν τοῦ λογικοῦ του ἔγραψε τὸ ποίημα, τελικῶς δὲ ηὐτοκτόνησεν. "Ενεκα τῆς αὐτοκτονίας του τὸ ποίημα ἔμεινεν ἀτελὲς καὶ ἀνεπεξέργαστον καὶ κατά τινα παράδοσιν, ἐξέδωκε τοῦτο ὁ Μᾶρκος Κικέρων καὶ ὁ ἀδελφός του Κόϊντος, ὑπομνήματα δὲ συνέταξεν ὁ Μᾶρκος Βαλέριος Πρόβος.

Τὸ ποίημα προσφωνεῖται πρός τινα Γάϊον Μέμμιον, εἰς τὸν πρόλογον δὲ ὁ ποιητὴς ἐπικαλεῖται τὴν 'Αφροδίτην, ἂν καὶ μὴ πιστεύων εἰς τὴν ρωμαϊκὴν θρησκείαν, σκοπὸς δὲ τοῦ ποιητοῦ εἶναι νὰ ἀπαλλάξῃ διὰ τῆς 'Επικουρείου φιλοσοφίας τοὺς ἀνθρώπους ἀπὸ τὰ κακὰ τῆς δεισιδαιμονίας, τὸν φόβον τοῦ θανάτου καὶ τῶν μετὰ θάνατον βασάνων. Δὲν πιστεύει εἰς οὐδεμίαν περὶ τοῦ κόσμου πρόνοιαν, οἱ θεοὶ δέ, κατ' αὐτόν, δημιουργήσαντες τὸν κόσμον ὥρισαν νόμους φυσικούς, τοὺς ὁποίους ἄφησαν νὰ ἐνεργοῦν ἐλευθέρως. 'Αναγνωρίζει τὴν μεγάλην δυσχέρειαν τοῦ ἔργου του, ὁ ποιητὴς ὅμως ἔχει μεγάλην φιλοδοξίαν διὰ ποιητικὰς δάφνας (πρβλ Α', 136 καὶ ἑξῆς). Τὴν ξηρότητα τῆς φιλοσοφικῆς ἐκθέσεως διανθίζει μὲ τερπνὰς περιγραφὰς καὶ μὲ θαυμάσια ἐπεισόδια ἐνθουσιάζοντα τὸν ἀναγνώστη, ἡ γλῶσσα του ὅμως μᾶλλον ἀρχαιότροπος καὶ τραχεῖα καθιστᾷ τὸ ἔργον ἐνίοτε δυσερμήνευτον. Ἡ χαλαρότης τοῦ ἑξαμέτρου καὶ διάφοροι τεχνικαὶ ἀτέλειαι ὀφείλονται εἰς τὸν πρόωρον θάνατον τοῦ ποιητοῦ, ὅστις δὲν ἐπεξειργάσθη τὸ ποίημα.

Κύρια χειρόγραφα εἶναι οἱ κώδικες Α τοῦ 9ου καὶ Β τοῦ 10ου μ.Χ. αἰῶνος εἰς Λεϋντεν τῆς 'Ολλανδίας, ὑπάρχουν ὅμως καὶ ἕτερα εἴκοσι περίπου νεώτερα χειρόγραφα ἀντίγραφα ἐκ τοῦ ἀπολεσθέντος κώδικος τοῦ 'Ιταλοῦ λογίου Πόντζιο. Ἡ πρώτη ἔκδοσις ἐγένετο κατὰ τὸ 1473 ὑπὸ Φερνάνδου ντὲ Μπρίξια, εἶτα δὲ ὑπὸ τοῦ Γάλλου Διονυσίου Λαμπίνου μετὰ ὑπομνήματος (Παρίσιοι 1564). πρώτη ὅμως ὄντως ἐπιστημονικὴ εἶναι ἡ τοῦ Λάχμαν (Βερολῖνον, 1850), εἶτα δὲ ἡ τοῦ BERNAYS (Λειψία, 1851), τοῦ MUNRO μὲ σημειώσεις εἰς τὴν ἀγγλικὴν (Κανταβουγία, 1903, πέμπτη ἔκδοσις), ἡ στερεότυπος τοῦ BRIEGER καὶ ἡ τοῦ 'Ιταλοῦ φιλολόγου GIUSSANI (1896—1898). 'Αξιόλογα ἔργα περὶ τοῦ Λουκρητίου εἶναι τοῦ H. DIELS μὲ γερμανικὴν μετάφρασιν καὶ τοῦ Μάρθα (LE POEME DE LUCRECE 1869 καὶ 1909). Περὶ τοῦ Λουκρητίου γενικῶς βλέπε RIBBECK, Λατινικὴν γραμματολογίαν (ἑλληνικὴ μετάφρασις Σ. Σακελλαροπούλου, τόμ. Α', 407—430) καὶ Σ. Σακελλαροπούλου, «Συνοπτικὴ 'Ιστορία τῶν Λατινικῶν Γραμμάτων» (τεῦχος Α', 77—81).

ΣΚΕΠΤΙΚΟΙ ΦΙΛΟΣΟΦΟΙ

Παρατίθενται κατωτέρω αἱ βιογραφίαι τῶν κυριωτέρων ἐκπροσώπων τῆς λεγομένης Σχολῆς τῶν Σκεπτικῶν.

ΜΗΤΡΟΔΩΡΟΣ ὁ Χῖος. "Ελλην φιλόσοφος, τοῦ τέλους τοῦ 5ου καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ 4ου π.Χ. αἰῶνος, πρόδρομος τῆς σχολῆς τῶν Σκεπτικῶν. Μαθητὴς κατ' ἄλλους τοῦ Δημοκρίτου καὶ κατ' ἄλλους τῶν Νέσσου καὶ Χίου καὶ 'Αναξάρχου τοῦ 'Αβδηρίτου, ἦτο κατά τινας καὶ ἰατρὸς καὶ ἐδίδαξεν ἰατρικήν. 'Αναφέρεται ὑπὸ τοῦ Διογένους τοῦ Λαερτίου (βιβλίον IX), κατὰ τὴν θεωρίαν του δέ, ἡ γνῶσις τῆς ἀληθείας ἦτο ἀδύνατος, ὁ δὲ ἄνθρωπος ἀγνοεῖ ἀκόμη καὶ ὅτι τὰ πάντα τοῦ εἶναι ἄγνωστα. Κυρίως ὁ Μητρόδωρος ὑπεστήριζεν ὅτι ὄχι μόνον τίποτε δὲν γνωρίζομεν πραγματικῶς, ἀλλὰ πρέπει νὰ ἀμφιβάλλωμεν καὶ δι' ἐκεῖνα ποὺ νομίζομεν ὅτι γνωρίζομεν. Τὸ βιβλίον του «Περὶ φύσεως», τὸ ὁποῖον μεγάλως ἐξετιμήθη ὑπὸ τῶν ἀρχαίων, δυστυχῶς δὲν διεσώθη. (Βλέπε καὶ 'Ερμὰν Ντὶλς «'Αποσπάσματα Προσωκρατικῶν» Β' τόμος, σελὶς 231—234).

Ι. Δ. Π.

ΠΥΡΡΩΝ. "Ελλην φιλόσοφος, ἀκμάσας κατὰ τὸ πρῶτον ἥμισυ τοῦ 3ου π.Χ. αἰῶνος, ἱδρυτὴς τῆς ὁμωνύμου φιλοσοφικῆς

σχολῆς καὶ τοῦ φιλοσοφικοῦ δόγματος τοῦ ἀποκληθέντος Πυρρωνείου (Πυρρωνισμός, ἡ ἀρχαία Σκέψις). Ὁ Πύρρων, γεννηθεὶς εἰς τὴν Ἦλιδα περὶ τὸ ἔτος 365 π.Χ., ἦτο υἱὸς τοῦ Πλειστάρχου καὶ κατ' ἀρχὰς ἐγένετο ζωγράφος, ἠκολούθησε δὲ κατόπιν μαθήματα φιλοσοφίας ἐν τῇ Μεγαρικῇ Σχολῇ τοῦ Ἀναξάρχου, ὡς καὶ τῆς φιλοσοφικῆς σχολῆς τῆς ἰδιαιτέρας του πατρίδος Ἦλιδος, ἥτις παρουσίαζε πολλὴν συγγένειαν πρὸς τὴν Μεγαρικὴν σχολήν. Ἐν συνεχείᾳ ἔλαβε μέρος εἰς τὴν ἐκστρατείαν τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου (334—323 π.Χ.), φθάσας μέχρι τῶν Ἰνδιῶν καὶ γνωρισθεὶς ἐκεῖ μετὰ τῶν Ἰνδῶν γυμνοσοφιστῶν, καθὼς καὶ ἐν Περσίᾳ μετὰ τῶν ἱερέων τῆς θρησκείας τοῦ Ζωροάστρου καὶ τῶν Μάγων. Κατὰ τὴν ἐκστρατείαν τῶν Ἰνδιῶν ὁ Πύρρων συνώδευε τὸν διδάσκαλόν του, φιλόσοφον Ἀνάξαρχον, ὅστις ἦτο ὀπαδὸς τῆς φιλοσοφικῆς σχολῆς τοῦ Δημοκρίτου. Ἐπιστρέψας κατόπιν εἰς τὴν πατρίδα του, ἵδρυσεν ἰδίαν σχολὴν καὶ ἐδίδαξεν ἐπὶ μακρὸν ἐκεῖ, χωρὶς ὅμως νὰ ἔχῃ πολλοὺς ὀπαδούς, ἐτιμήθη ὅμως πολὺ ὑπὸ τῶν συμπολιτῶν του, καθὼς καὶ ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων οἵτινες τιμητικῶς ἀνεγνώρισαν εἰς αὐτὸν πολιτικὰ δικαιώματα. Ὁ Πύρρων ἔζησε μέχρις ἡλικίας 95 ἐτῶν καὶ ἀπέθανε περὶ τὸ ἔτος 270 π.Χ., καθ' ὅλον δὲ τὸ διάστημα τῆς ζωῆς του καὶ συμφώνως πρὸς τὸ φιλοσοφικόν του δόγμα, τὸ ὁποῖον παρουσίαζεν ὡς πρακτικὸν μέσον τοῦ ζῆν ἄνευ λύπης καὶ μετ' ἀταραξίας, ὑπῆρξεν ἀπαθὴς καὶ ἄνευ στενοχωρίας, γεγονὸς τὸ ὁποῖον δικαιολογεῖ καὶ ἀξιολογεῖ ἓν τινι μέτρῳ τὴν σκοπιμότητα καὶ τὴν πρακτικὴν σημασίαν τοῦ φιλοσοφικοῦ του συστήματος. Ὁ ἴδιος ὁ Πύρρων οὔτε ἔγραψέ τι, οὔτε καὶ εἶχεν εὕρει πολλοὺς ὀπαδοὺς τοῦ φιλοσοφικοῦ αὐτοῦ δόγματος. Τοῦτο διετυπώθη γραπτῶς ὑπὸ τοῦ μαθητοῦ του Τίμωνος τοῦ Φλιασσίου, ὅστις κατόπιν, ἐγκατασταθεὶς εἰς τὰς Ἀθήνας, ἐδίδαξεν ἐκεῖ ἐπὶ μακρὰ ἔτη.

Τὸν βίον τοῦ Πύρρωνος συνέγραψεν ὁ Ἀντίγονος ὁ Καρύστιος εἰς ἴδιον ἔργον, τὰς δὲ θεωρίας τῆς φιλοσοφικῆς αὐτοῦ διδασκαλίας διετύπωσαν ὡσαύτως καὶ οἱ Αἰνησίδημος καὶ Φαβωρῖνος ὡς καὶ ὁ Σέξτος Ἐμπειρικὸς εἰς ἰδιαίτερα συγγράμματα, μὴ διασωθέντα μέχρις ἡμῶν καὶ ἐκ τῶν ὁποίων ἤντλησεν εἰδήσεις ὁ Διογένης Λαέρτιος, διὰ τοῦ ὁποίου κυρίως γνωρίζομεν τὰ τοῦ φιλοσόφου τούτου, ὡς καὶ διάφορα περὶ αὐτοῦ ἀνέκδοτα, πλασθέντα ἐπὶ τὸ ὑπερβολικώτερον καὶ μὲ τάσεις εὐθυμολογίας ἐν σχέσει πρὸς τὸν σκεπτικισμὸν τοῦ Πύρρωνος καὶ τῶν κατόπιν ὀπαδῶν αὐτοῦ. Εἰδήσεις ὡσαύτως περὶ τοῦ Πύρρωνος καὶ τοῦ φιλοσοφικοῦ αὐτοῦ δόγματος ἔχομεν καὶ ἐκ τοῦ Φωτίου ἐμμέσως (Μυριόβιβλος).

Τὸ φιλοσοφικὸν δόγμα τοῦ Πυρρωνισμοῦ (Πυρρώνειος αἵρεσις, ἡ ἀρχαία Σκέψις). Ὁ Πύρρων ἀντέτασσε κατὰ τῶν διαφόρων φιλοσοφικῶν σχολῶν τῆς ἐποχῆς του τὸν ἰσχυρισμὸν ὅτι ματαιοπονοῦν πρὸς εὕρεσιν τῆς ἀληθείας, δεχόμενος ὅτι δὲν ὑπάρχει, οὔτε ἀλήθεια οὔτε ψεῦδος ἐπὶ τῆς κρίσεως τῶν πραγμάτων καὶ ὅτι τὸ καλύτερον εἶναι νὰ εἴμεθα ἐπιφυλακτικοὶ ἐν παντὶ καὶ νὰ ἔχωμεν μίαν ἠθελημένην ἄγνοιαν ἐπὶ τῶν πραγμάτων ὡς ἀρχὴν καὶ σκοπὸν τοῦ βίου, οὗτινος οὕτω ἐξασφαλίζομεν τὴν εὐδαιμονίαν διὰ τῆς ψυχικῆς ἀπαθείας καὶ τῆς ἀταραξίας. Κατὰ τὸν Πύρρωνα καὶ τοὺς μετέπειτα ὀπαδούς του, λόγῳ τοῦ ἀθεβαίου τῶν αἰσθήσεων ἡμῶν, διαφεύγει ἡ ἀντικειμενικὴ γνῶσις περὶ τῆς φύσεως καὶ τῆς ποιότητος τῶν πραγμάτων καὶ πᾶσα περὶ αὐτῶν κρίσις καὶ συγκεκριμένη γνώμη κατ' ἀνάγκην θὰ εἶναι ἐσφαλμένη. Οὕτω, κατὰ τὸ Σκεπτικὸν δόγμα τοῦ φιλοσόφου τούτου, ἀποδοκιμάζονται ἀμφότερα τὰ μέσα τῆς γνώσεως, ἤτοι ἡ κατ' αἴσθησιν ἀντίληψις καὶ ἡ κριτικὴ νόησις, ὡς μὴ συντελοῦντα εἰς γνῶσιν τῆς ἀληθείας ἐπὶ τῶν πραγμάτων, τὰ ὁποῖα δὲν δύνανται νὰ θεωρηθῶσιν, οὔτε ὡς τοιαῦτα, οὔτε ὡς ἄλλως ἔχοντα. Κατὰ ταῦτα καὶ ἐν ἄλλαις λέξεσι τὰ πράγματα εἶναι ἀπρόσιτα εἰς τὸν ἄνθρωπον καὶ «ἀκαταλήπτα», διὸ καὶ πρέπει οὗτος ν' ἀπέχῃ πάσης περὶ αὐτῶν κρίσεως, διότι ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα μᾶς πληροφοροῦν αἱ αἰσθήσεις περὶ τῶν πραγμάτων δὲν εἶναι αὐτὰ καθ' ἑαυτὰ τὰ πράγματα, ἀλλ' ὅπως ταῦτα φαίνονται ἑκάστοτε εἰς ἡμᾶς, φαίνονται δὲ διαφόρως, οὐ μόνον ἀπὸ ἀνθρώπου εἰς ἄνθρωπον, ἀλλὰ καὶ εἰς ἡμᾶς τοὺς ἰδίους διαφόρως ἀναλόγως τῶν περιστάσεων καὶ τῶν αἰσθήσεων, διὰ μέσου τῶν ὁποίων τὰ θεωροῦμεν. Οὕτω π.χ. αἱ ζωγραφίαι εἰς μὲν τὴν ὅρασιν φαίνονται ὡς ἔχουσαι ἐσοχὰς καὶ ἐξοχὰς καὶ βάθος δὲ εἰς τὴν ἁφὴν οὐχί, καὶ τὸ μέλι, τὸ ὁποῖον εἶναι εὐχάριστον εἰς τὴν γεῦσιν δὲν εἶναι τοιοῦτον εἰς τὴν ὅρασιν οὔτε εἰς τὴν ἁφὴν (Αἰνησίδημος).

Ἐκ τούτων καὶ ἄλλων συνάγεται ὅτι ὁ ἄνθρωπος, διὰ τῶν αἰσθήσεων, δὲν εἶναι εἰς θέσιν νὰ γνωρίζῃ ἐπακριβῶς πῶς ἔχουσι καθ' ἑαυτὰ τὰ πράγματα καὶ δὲν εἶναι φρόνιμον νὰ διατυπώνῃ ἰσχυρισμοὺς μὲ ἀξιώσεις βεβαιότητος περὶ αὐτῶν, ἀφοῦ δὲν εἶναι ἀπολύτως βέβαιος ὅτι αἱ ἐντυπώσεις του εἶναι σύμφωνοι πρὸς τὴν βαθυτέραν καὶ πραγματικὴν φύσιν τῶν ὄντων καὶ τῶν πραγμάτων. Κατὰ τὸ δόγμα τοῦτο ὡσαύτως δὲν ὑπάρχει τῇ ἀληθείᾳ οὔτε δίκαιον, οὔτε ἄδικον, οὔτε καλόν, οὔτε κακόν, οὔτε ἠθικόν, οὔτε ἀνήθικον, οὔτε πρέπον, οὔτε ἀπρεπὲς καὶ αἰσχρόν, ἀλλὰ πάντα πράττουσιν οἱ ἄνθρωποι, ἀκολουθοῦντες τὰς καθιερωμένας συνηθείας καὶ τὰς ἐπιταγὰς τῶν νόμων καὶ τῆς κοινωνίας τὰ παραδεδεγμένα, διὰ τοῦτο ἡ ὀρθοτέρα καὶ μᾶλλον ἁρμόζουσα εἰς σοφὸν στάσις εἶναι νὰ μὴ ἀποφαίνεται δογματικῶς περὶ τῶν πραγμάτων καὶ νὰ μὴ δέχεται μίαν συγκεκριμένην γνώμην ὡς ὀρθοτέραν τῆς ἄλλης ἢ τῶν ἄλλων, ἀλλὰ νὰ διατηρῇ ἐπιφυλάξεις, δηλαδὴ νὰ τηρῇ στάσιν: «Ἐποχῆς, ἀφασίας καὶ ἀκαταληψίας», ἤτοι νὰ παραμένῃ «ἀκλινής, ἀκράδαντος, ἀπρόπτωτος καὶ ἀρρεπὴς» πρὸς τὰ πάντα ὡς ἀκατάληπτα καὶ ἀδιάγνωστα. Ἡ στάσις αὕτη τοῦ «μὴ ἐπέχειν καὶ μηδὲν λέγειν» περὶ τῶν πραγμάτων, ἀντίθετος οὖσα τῆς «κατα-λήψεως» τῶν Στωικῶν, ἀποτελεῖ τὴν θεμελιώδη ἀρχὴν τοῦ Πυρρωνείου δόγματος (τὸ ὁποῖον καλεῖται ὡσαύτως καὶ ἀρχαία Σκέψις) ἀρνουμένου πᾶσαν ἀντικειμενικὴν ἀλήθειαν, γνῶσιν καὶ ἐπιστήμην.

Ὁ Πυρρωνισμὸς ἀποτελῶν πλήρη ἄρσιν τῆς σχέσεως μεταξὺ ὑποκειμένου καὶ ἀντικειμένου καὶ δεχόμενος τὰς ὡς ἀνωτέρω ἐκτεθείσας ἀρχάς, ἀπέβλεπε κατ' ἀρχὰς εἰς λόγους πρακτικοὺς τοῦ βίου, οὗτινος κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἐξασφαλίζεται ἡ ἀπάθεια καὶ ἡ ἀταραξία καὶ κατὰ συνέπειαν καὶ ἡ εὐδαιμονία. Βραδύτερον ὅμως τὸ φιλοσοφικὸν τοῦτο δόγμα, διαδοθὲν διὰ τοῦ Τίμωνος τοῦ Φλιασσίου εἰς τὰς Ἀθήνας, συνεκεράσθη μετ' ἄλλων φιλοσοφικῶν δογμάτων καὶ μάλιστα τῆς Νέας Ἀκαδημίας, ἥτις εἶχεν ἤδη ἀλλοιώσει καὶ τὰς φιλοσοφικὰς δοξασίας τοῦ Πλάτωνος.

Βιβλιογραφία: Περὶ τοῦ Πύρρωνος πληροφορίας ἔχομεν εἰς τὰ ἀκόλουθα συγγράμματα: Διογένους Λαερτίου φιλοσόφων βίοι καὶ δογμάτων συναγωγαί. — Ἀνθολογία Ζ', 576. — Σουΐδα Λεξικὸν (ἐν τῇ οἰκείᾳ λέξει). — Παυσανίου Περιήγησις, Ἠλειακὰ Β', Βιβλ. ΣΤ', κεφ. 24,5. — Φωτίου Μυριόβιβλος ἢ Βιβλιοθήκη ἐν Ἑλληνικῇ Πατρολογίᾳ τόμ. 101—105. — Νεώτερα βοηθήματα περὶ τῶν ἀρχαίων καὶ νεωτέρων Σκεπτικῶν: Ἐμμ. Σαισσέ, Ὁ Σκεπτικισμὸς (Αἰνησίδημος, Πασκάλ, Κάντ) Παρίσιοι 1865. — Β. Μπροσσάρ, οἱ Ἕλληνες Σκεπτικοὶ (1887). — Ἔντβυντ Μπέραν, Στωικοὶ καὶ Σκεπτικοὶ (Ὀξφόρδη 1913). — Π. Τομά, Μαθήματα Φιλοσοφίας (1929) σελ. 707, Περὶ Σκεπτικισμοῦ.

Πέτρος Π. Καλονάρος

ΝΑΥΣΙΦΑΝΗΣ. Ἀρχαῖος Ἕλλην φιλόσοφος ἐκ Τέω, μαθητὴς τοῦ ἱδρυτοῦ τῆς σχολῆς τῶν Σκεπτικῶν Πύρρωνος τοῦ Ἠλείου, διδάσκαλος δὲ τοῦ Ἐπικούρου, εἰς τὸν ὁποῖον ἐδίδαξε τὰ δόγματα τοῦ Δημοκρίτου, κατὰ Διογένην τὸν Λαέρτιον (IX 69 καὶ X, 8). Εἰς τὸ σύγγραμμά του, τὸ ὁποῖον ἐπεγράφετο «Τρίπους», ἀνέπτυξε τὰς περὶ γνώσεως θεωρίας τοῦ διδασκάλου του, φαίνεται δὲ ὅτι τὸ ἔργον του τοῦτο ἦτο ἀξιόλογον, διότι ἐξ αὐτοῦ ἤντλησεν ὄχι μόνον ὁ μαθητής του Ἐπίκουρος (Διογ. Λαέρτιος X, 14), ἀλλὰ καὶ ἐμπειρικοὶ ἰατροὶ (Γαληνοῦ Ὑποτυπώσ. κεφ. 11, σελ. 63). Πρῶτος καθώρισε τὴν διαφορὰν μεταξὺ δημηγορίας ἢ ἀγορεύσεως, κατ' οὐσίαν δὲ ἦτο ὀπαδὸς τοῦ Δημοκρίτου, τοῦ ὁποίου τὰς φιλοσοφικὰς θεωρίας ἐδιδάχθη ἀπὸ τὸν Μητρόδωρον, μαθητὴν τοῦ Δημοκρίτου.

ΤΙΜΩΝ ὁ Φλιάσιος. Σκεπτικὸς φιλόσοφος, γεννηθεὶς περὶ τὸ 320—315 καὶ ἀποθανὼν 90τούτης κατὰ τὸ 230 π.Χ. Ἀναφέρεται (πρβλ. Διογένους Λαερτίου, IX 109—116), ὅτι κατ' ἀρχὰς διετέλεσε χορευτὴς δραματικοῦ τινὸς θιάσου, κατόπιν ἀποδημίας εἰς Μέγαρα, ἠκροάσθη τοῦ Στίλπωνος καὶ ἐπανῆλθεν εἰς Φλιοῦντα, συναντήσας δὲ τὸν ἱδρυτὴν τοῦ Σκεπτικισμοῦ Πύρρωνα τὸν Ἠλεῖον μεταβαίνοντα εἰς τὰ Πύθια, ἠσπάσθη τὴν θεωρίαν του καὶ μετώκησεν εἰς Ἦλιδα. Στερούμενος ὅμως τῶν πρὸς τὸ ζῆν, μετέβη εἰς Ἑλλήσποντον καὶ Προποντίδα καὶ δὴ εἰς Χαλκηδόνα, ὅπου ἀπέκτησε φήμην καὶ χρήματα. Περιώδευσεν εἰς πολλὰ μέρη τῆς Ἑλλάδος, ἐγκατασταθεὶς τέλος εἰς Ἀθήνας, ὅπου ἐδίδασκε μέχρι τοῦ θανάτου του, ἐξασκῶν τὸ ἐπάγγελμα τοῦ διδασκάλου τῆς ρητορικῆς, συνῆψε δὲ σχέσεις μὲ τοὺς συγχρόνους του ποιητάς, ὡς τὸν τραγικὸν Ὅμηρον, τὸν Αἰτωλὸν Ἀλέξανδρον, τὸν Ἄρατον καὶ ἄλλους ἐπιφανεῖς τῆς ἐποχῆς του, ὅπως Ἀντίγονον τὸν Γονατᾶν καὶ Πτολεμαῖον τὸν Φιλάδελφον, οἵτινες τὸν ἐτίμησαν ἀρκούντως. Τὰ εἰς πεζὸν ἔργα του εἶναι ἄγνωστα, τὴν φήμην του ὅμως ὀφείλει εἰς τὰ ποιήματά του, διότι συνέθεσεν ἔπη, σατιρικά, δράματα, τριάκοντα τραγωδίας καὶ ἑξήκοντα κωμωδίας, διεκρίνοντο ὅμως οἱ Σίλλοι του, ἐκ τριῶν βιβλίων φιλοσοφικὸν ποίημα, εἰς τὸ ὁποῖον ὑπὸ μορφὴν φανταστικοῦ ταξιδίου εἰς τὸν Ἅδην, παρωδεῖ εἰς ἑξαμέτρους δακτυλικοὺς στίχους τὸν δογματισμὸν τῶν φιλοσόφων σχολῶν, ἐκ τούτων δὲ ἐσώθησαν περὶ τοὺς 140 στίχοι.

Ἐκτὸς τούτων ἔγραψε καὶ ἓν διδακτικὸν ποίημα φανταστικῶν παραστάσεων εἰς μέτρον ἐλεγειακὸν ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἰνδαλμοί». Ἐκ τῶν διασωθέντων ἀποσπασμάτων του, τὰ ὁποῖα περιλαμβάνονται εἰς «ἀποσπάσματα Ἑλλήνων φιλοσόφων» τοῦ Μουμπλάχ, (ἔκδ. Διδότου, τόμος Α', σελ. 83 κ.ἑ.) καὶ εἰς τοὺς «Ἕλληνας συλλογράφους» τοῦ Βάχσμουτ (Λειψία, 1885), μαρτυρεῖται ὅτι ὁ Φλάσιος φιλόσοφος καὶ σατιρικὸν πνεῦμα εἶχε καὶ ποιητικὴν φύσιν μὴ στερουμένην ζωηρότητος καὶ φαντασίας.

ΝΕΟΠΛΑΤΩΝΙΚΟΙ ΦΙΛΟΣΟΦΟΙ

Παρατίθενται κατωτέρω αἱ βιογραφίαι καὶ θεωρίαι τῶν κυριωτέρων ἐκπροσώπων τοῦ Νεοπλατωνισμοῦ:

ΑΜΜΩΝΙΟΣ ΣΑΚΚΑΣ. Βλέπε τόμο. 3, σελὶς 210 τῆς Ἐγκυκλοπαιδείας μας.

ΠΛΩΤΙΝΟΣ. Ὁ ἱδρυτὴς τῆς νεοπλατωνικῆς φιλοσοφίας (204 ἢ 205—269 ἢ 270 μ.Χ.). Ἐγεννήθη ἐν Αἰγύπτῳ, ἴσως ἐν Συκοπόλει. Περὶ τῆς καταγωγῆς καὶ τῆς οἰκογενείας του οὐδὲν γνωρίζομεν, διότι οὐδέποτε ὠμίλησεν οὔτε περὶ αὐτῆς, οὔτε περὶ τοῦ τόπου, ὅπου εἶδε τὸ φῶς. Ἴσως, διότι συνησθάνετο ἑαυτὸν ὡς ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἀπεσταλμένον προφήτην πρὸς

σωτηρίαν τῶν ἀνθρώπων. Κατείχετο ὑπὸ τῆς καθολικῆς ἐκείνης ἀγάπης πρὸς τὸ ἀνθρώπινον γένος, διὰ τὴν ὁποίαν δὲν ἔχουν σημασίαν οἱ δεσμοὶ τῆς συγγενείας ἢ τῆς φιλίας. Ἐθεώρει ὅλους τοὺς ἀνθρώπους ὡς συγγενεῖς καὶ ὡς πατρίδα του τὸν ὑπεραισθητὸν κόσμον τοῦ πνεύματος. Ἀπὸ τοῦ ὀγδόου ἔτους τῆς ἡλικίας του σπουδάζει περὶ τὴν ρητορικὴν καὶ τὴν γραμματικήν. Ἀλλ' ἡ μάθησις αὕτη δὲν τὸν ἱκανοποιεῖ. Παθεῖ βαθυτέραν καὶ περιεκτικωτέραν παιδείαν, ἀπὸ τὴν ὁποίαν ἐλπίζει ἀπάντησιν εἰς τὸ πρόβλημα περὶ τοῦ νοήματος τοῦ βίου καὶ περὶ τῆς πρώτης ἀρχῆς τοῦ κόσμου, περὶ τοῦ λόγου τῆς ἑνότητος καὶ συναρτήσεως τοῦ παντός. Διὰ τοῦτο καταλαμβάνεται ὑπὸ τῆς ἀνάγκης πρὸς φιλοσοφικὴν γνῶσιν, πρὸς τὴν ὁποίαν στρέφεται ὀλίγον πρὸ τοῦ τριακοστοῦ ἔτους τῆς ἡλικίας του. Πρὸς τοῦτο φοιτᾷ εἰς τὰς ἐν Ἀλεξανδρείᾳ σχολὰς τῶν περιφημοτέρων φιλοσόφων, χωρὶς ὅμως νὰ ἱκανοποιηθῇ ἀπὸ τὰς ἀπαντήσεις των. Ἀντὶ τῆς ἀληθείας περὶ τῶν μεγάλων ἐκείνων προβλημάτων, ἐξέμαθε μόνον τὰ πρὸς τ' ἄλληλα συγκρουόμενα δόγματα τῶν σχολῶν. Διὰ τοῦτο ἐγκατέλιπε πλήρης ἀπορυθμίας τὴν ἄσκοπον δι' αὐτὸν φοίτησιν καὶ ἐν τῇ ἀπελπισίᾳ του διηγήθη εἰς φίλον τινὰ τὴν κατάστασιν τῆς ψυχῆς του. Τοῦτο ὑπῆρξεν ἡ σωτηρία του, διότι ὁ φίλος ἐκεῖνος ἤγαγεν αὐτὸν εἰς ἀφανῆ τινὰ φιλόσοφον, τὸν Ἀμμώνιον Σακκᾶν. Λέγεται, ὅτι ἅμα τῇ συναντήσει του μετὰ τοῦ πολλοῦ λόγου ἀξίου ἀνδρὸς τούτου ἀνέκραξε: «Τοῦτον ἐζήτουν». Καὶ ἀπὸ τῆς στιγμῆς ἐκείνης ἔγινε πιστὸς καὶ ἀφωσιωμένος μαθητὴς τοῦ Ἀμμωνίου. Ὁ φιλόσοφος οὗτος, ἐκ χριστιανῶν γονέων καταγόμενος, εἶχε περὶ ἑαυτὸν ἐκλεκτὸν κύκλον μαθητῶν, μετὰ τῶν ὁποίων διελέγετο περὶ τῆς θεότητος καὶ τοῦ μυστηρίου της. Φύσις βαθύτατα θρησκευτική, ἐπίστευεν ὅτι εἰς τὴν γνῶσιν τοῦ Θεοῦ φθάνομεν ὄχι διὰ τῆς νοήσεως, ἀλλὰ διὰ μυστικῆς θέας, δι' ἀμέσου διώσεως αὐτοῦ. Συγχρόνως ἐδίδασκεν, ὅτι οἱ Ἕλληνες φιλόσοφοι κατεῖχον πλήρως τὴν θρησκευτικὴν ἀλήθειαν, τὴν ὁποίαν καὶ ἐδίδαξαν πολὺ πρὸ Χριστοῦ. Ὅπως ἐκεῖνος, κατέτεινε καὶ ὁ Ἀμμώνιος πρὸς ὑψίστην ἐνιαίαν ἀρχὴν τοῦ παντός, πρὸς τὴν ὁποίαν ἐκίνει αὐτὸν ἀσίγητος πόθος. Ὁ Πλωτῖνος ἔμεινε καθήμενος παρὰ τοὺς πόδας τοῦ πεφιλημένου τούτου διδασκάλου ἐπὶ ὀκτὼ ἔτη, τ.ἔ. μέχρι τοῦ θανάτου τοῦ Ἀμμωνίου, ὁ ὁποῖος ἀπεχώρησε τοῦ κόσμου τούτου κατὰ τὸ 242 μ.Χ. Ὁ Πλωτῖνος ἐγκαταλείπει τότε τὴν Ἀλεξάνδρειαν καὶ μετέχει τῆς ἐκστρατείας τῶν Ρωμαίων κατὰ τῶν Περσῶν, φλεγόμενος ὑπὸ τῆς ἐπιθυμίας νὰ γνωρίσῃ τὴν φιλοσοφίαν καὶ τὴν θρησκείαν αὐτῶν. Μετὰ τὴν ἀποτυχίαν τῆς ἐκστρατείας ταύτης μεταβαίνει, τεσσαρακοντούτης ἤδη τὴν ἡλικίαν, εἰς τὴν Ἀντιόχειαν καὶ ἐκεῖθεν εἰς τὴν Ρώμην. Ἐνταῦθα δημιουργεῖ ἀθορύβως ἐκλεκτὸν κύκλον μαθητῶν, ἐνώπιον τῶν ὁποίων ἀναπτύσσει τὰς φιλοσοφικάς του ἰδέας. Ὁ κύκλος οὗτος εὐρύνεται ἀπὸ ἡμέρας εἰς ἡμέραν. Μεταξὺ τῶν ἀκροατῶν του συγκαταλέγονται μέλη τῆς ἀνωτάτης κοινωνίας, ἄνδρες καὶ γυναῖκες. Ἡ διδασκαλία γίνεται ὑπὸ μορφὴν διαλόγου. Ἀναγινώσκονται τὰ ἔργα τῶν φιλοσόφων, τὰ ὁποῖα ἑρμηνεύονται ἔπειτα. Ἐνταῦθα ἀναπτύσσει ὁ Πλωτῖνος ὅλον ἐκεῖνο τὸ θέλγητρον, τὸ ὁποῖον συνηθίζει νὰ ἀσκῇ ἐπὶ τῶν ψυχῶν ὁ λόγος προφητικῶν καὶ θεηλάτων ἀνδρῶν. Ἡ φήμη του αὐξάνει ἐπὶ μᾶλλον καὶ εἰς τὰ μαθήματά του ἀρχίζουν νὰ προσέρχωνται ἀκόμη καὶ συγκλητικοὶ καὶ ἄλλοι ἐπίσημοι. Πόσον μεγάλη ἦτο ἡ ἐπίδρασις τῆς διδασκαλίας τοῦ Πλωτίνου μαρτυρεῖ ἡ περίπτωσις τοῦ συγκλητικοῦ Ρογατιανοῦ, ὁ ὁποῖος ὑπὸ τὸ κράτος τῶν λόγων τοῦ φιλοσόφου, ἀπεξένωσεν ἑαυτὸν τῶν ὑπαρχόντων του, ἀπηλευθέρωσε τοὺς δούλους του καὶ παρητήθη τοῦ πραιτωριανοῦ ἀξιώματος. Ἀλλὰ τὸ κήρυγμα τοῦ τελευταίου Ἕλληνος φιλοσόφου εἰσεχώρησε μέχρι τῶν ἀνακτόρων τοῦ αὐτοκράτορος Γαλλιηνοῦ, τοῦ ὁποίου ἡ σύζυγος ἐτίμα τὸν Πλωτῖνον ὡς παρὰ Θεοῦ ἀπεσταλμένον προφήτην.

Ὁ κύκλος τῶν μαθητῶν καὶ φίλων ἀπετέλει τρόπον τινὰ θρησκευτικὴν κοινότητα, τῆς ὁποίας τὰ μέλη συνεδέοντο πρὸς ἄλληλα διὰ τῆς κοινῆς λατρείας τοῦ Σωκράτους καὶ τοῦ Πλάτωνος. Ὑπῆρχον ἐπίσημοι ἡμέραι, κατὰ τὰς ὁποίας ἑορτάζοντο τὰ γενέθλια τῶν δύο τούτων μεγάλων ἡρώων τοῦ πνεύματος. Κατ' αὐτὰς ἐψάλλοντο ὕμνοι καὶ προσεφέροντο θυσίαι εἰς τὰς σκιάς των. Τὴν πρὸς τὸν Πλάτωνα τιμὴν καὶ ἀγάπην τοῦ Πλωτίνου, μαρτυρεῖ καὶ ἡ πρότασίς του πρὸς τὸν αὐτοκράτορα, ὅπως ἱδρυθῇ ἐν Καμπανίᾳ πόλις ὑπὸ τὸ ὄνομα Πλατωνόπολις, ἐν τῇ ὁποίᾳ ἔμελλε νὰ πραγματοποιηθῇ τὸ περὶ πολιτείας ἰδεῶδες τοῦ μεγάλου φιλοσόφου. Τὰ τελευταῖα ἔτη τοῦ βίου του διῆλθεν ὁ Πλωτῖνος ἐν μονώσει καὶ θλίψει. Πολλοὶ τῶν στενωτέρων φίλων του εἶχον ἀποθάνει, μεταξὺ αὐτῶν καὶ ὁ αὐτοκράτωρ Γαλλιηνός. Ὁ ἴδιος κατελήφθη ὑπὸ τρομερᾶς νόσου, συνεπείᾳ τῆς ὁποίας ἐτυφλώθη σχεδὸν ὁλοσδιόλου. Ἀδυνατῶν νὰ συνεχίσῃ τὴν ἀναστροφὴν πρὸς τοὺς φίλους καὶ μαθητάς του, ἐγκατέλιπε τὴν Ρώμην καὶ ἀπεχώρησεν εἰς τὸ κτῆμα φίλου τινός, ἐν Καμπανίᾳ. Ἐδῶ διήνυσε τὰς τελευταίας ἡμέρας τοῦ βίου του. Ἑτοιμοθάνατος πλέον παρέμεινε κατ' ἀρχὰς ἄνευ ἰατρικῆς βοηθείας. Ὅτε τέλος κατέφθασεν ὁ μετακληθεὶς ἰατρός, ὑπεδέχθη αὐτὸν ὁ φιλόσοφος διὰ λόγων ἀξίων αὐτοῦ ὡς φιλοσόφου καὶ εὐσεβοῦς ἀνδρός. Σὲ μόνον, ἀνέκραξεν, ἀνέμενον ἀκόμη, ἵνα ἀναγάγω τὸ ἐν ἐμοὶ θεῖον εἰς τὸ ἐν τῷ σύμπαντι θεῖον.

Ἡ συγγραφικὴ δρᾶσις τοῦ Πλωτίνου ἐμφανίζεται ἀρκετὰ ἀργά. Ἐπὶ μακρὸν χρόνον μετέδιδε τὴν διδασκαλίαν τοῦ Ἀμμωνίου καὶ τὰς ἰδίας αὐτοῦ ἰδέας μόνον εἰς τοὺς μύστας, εἰς τοὺς οἰκείους καὶ φίλους, μετὰ τῶν ὁποίων συνέδεεν αὐτὸν ψυχικὴ συγγένεια καὶ ἀγάπη. Μόνον αἱ συχναὶ προτροπαὶ τῶν τελευταίων τούτων, ἐκίνησαν τέλος αὐτὸν εἰς τὴν ἀπόφασιν, ὅπως γνωρίσῃ γραπτῶς τὸ περιεχόμενον τῆς φιλοσοφίας του εἰς εὐρύτερον κύκλον ἀνθρώπων. Τὰ συγγράμματά του συνέλεξε καὶ κατέταξεν ὁ μαθητής του Πορφύριος, διαιρέσας αὐτὰ εἰς Ἐννεάδας, περιλαμβανομένας εἰς ἓξ βιβλία. Ἕκαστον αὐτῶν περιέχει ἐννέα πραγματείας, αἱ ὁποῖαι ἀσχολοῦνται περὶ τὰ ὕψιστα προβλήματα τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος, περὶ τὴν θεότητα, τὸν Λόγον, τὴν ψυχήν, τὴν ἀθανασίαν, τὴν ἐλευθερίαν, τὸ καλόν, τὴν ἀλήθειαν, τὴν φύσιν, τὴν ὕλην. Αἱ πραγματεῖαι αὗται εἶναι μαθήματα ἢ διαλέξεις τοῦ Πλωτίνου πρὸς τοὺς μαθητάς του περὶ τῶν μεγάλων ἐκείνων προβλημάτων τῆς φιλοσοφίας, αἱ ὁποῖαι ἐγένοντο ἐξ ὡρισμένων ἑκάστοτε ἀφορμῶν καὶ τὰς ὁποίας κατέγραψεν ὕστερον ὁ Πλωτῖνος. Αἱ πραγματεῖαι αὗται ἀνέρχονται εἰς 54, διαιρεθεῖσαι ὑπὸ τοῦ Πορφυρίου εἰς τρία μέρη ἐπὶ τῇ βάσει τῆς χρονικῆς αὐτῶν ἐμφανίσεως. Αἱ πραγματεῖαι τῆς πρώτης περιόδου δύνανται νὰ χαρακτηρισθοῦν ὡς Πλατωνικαί, διότι ἡ ἐποχὴ τῆς γενέσεώς των συμπίπτει πρὸς τὸν χρόνον τῆς μεγίστης ἐπιδράσεως τοῦ Πλάτωνος ἐπὶ τοῦ πνεύματος τοῦ Πλωτίνου. Ἡ δευτέρα περίοδος τῆς συγγραφικῆς δράσεως τοῦ φιλοσόφου χαρακτηρίζεται ὡς Ἀριστοτελική, χωρὶς νὰ σημαίνῃ τοῦτο ἀποξένωσιν ἀπὸ τοῦ Πλάτωνος. Ὁ Πλωτῖνος ἐξαρτᾶται καθ' ὅλον του τὸν βίον ἀπὸ τὴν πλατωνικὴν φιλοσοφίαν καὶ ὁ νεοπλατωνισμός, τοῦ ὁποίου ἐγένετο ἱδρυτὴς σημαίνει ἀναγέννησιν τῆς φιλοσοφίας ταύτης κατὰ τοὺς Ἑλληνορρωμαϊκοὺς χρόνους.

Ἡ ἐπίδρασις ὅμως τοῦ Ἀριστοτέλους εἶναι φανερὰ εἰς τὰς πλείστας τῶν πραγματειῶν τῆς δευτέρας ταύτης περιόδου. Ἡ στροφὴ αὕτη πρὸς τὸν Ἀριστοτέλη ἐξηγεῖται ἀπὸ τὴν φύσιν τῶν προβλημάτων, εἰς τὰ ὁποῖα ἤχθη κατ' ἀνάγκην ὁ Πλωτῖνος καὶ τὰ ὁποῖα εἶχε πραγματευθῇ ὁ μέγας ἐκεῖνος φιλόσοφος μεθοδικῶς καὶ μετ' ἐπιστημονικῆς ἀκριβείας. Ὅ,τι εἶχε βιώσει διὰ τῆς ἐνοράσεως ἐπιδιώκει τώρα νὰ ἐμπεδώσῃ καὶ νὰ ἀποδείξῃ ἐπιστημονικῶς. Τὴν τρίτην περίοδον τῆς συγγραφικῆς του δράσεως χαρακτηρίζουν συνήθως ὡς τὴν Στωικήν. Κατ' αὐτὴν ἡ προσοχή του στρέφεται πρὸς τὸ πρόβλημα τῆς εὐδαιμονίας. Ἐπιθυμεῖ νὰ δείξῃ εἰς τοὺς ἀνθρώπους εἰς τί συνίσταται τὸ ὕψιστον ἀγαθόν, ἡ ἀληθινὴ των εὐτυχία. Καλεῖ τὰ πνεύματα πρὸς περισυλλογήν, πρὸς ἐπιστροφὴν εἰς τὴν πραγματικὴν των πατρίδα, θέλει νὰ ἐπαναγάγῃ αὐτὰ εἰς τὸν Θεόν, ὡς τὸν ἔσχατον λόγον τῆς ὑπάρξεώς των. Προσπαθεῖ νὰ ἀναφλέξῃ εἰς τὰς ψυχὰς τὸν πλατωνικὸν Ἔρωτα, τοῦ ὁποίου τὸ νόημα ἑρμηνεύει κατὰ νέαν τρόπον. Αἱ πραγματεῖαι τοῦ σταδίου τούτου τῆς δράσεώς του φέρουν δημῳδῆ κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον χαρακτῆρα, τὸ ὕφος των διαφέρει ἀπὸ τὸ ὕφος τῶν προγενεστέρων, τὰ θέματά των εἶναι πρακτικῆς φύσεως. Τοῦτο ὀφείλεται εἰς τὸ γεγονός, ὅτι τὰ πλήγματα τῆς μοίρας, περὶ ὧν ἔγινε λόγος ἀνωτέρω, ἐπέδρασαν καὶ ἐπὶ τῆς γλώσσης καὶ ἐπὶ τῆς ἐκλογῆς τῶν θεμάτων του. Εἶναι φυσικὸν νὰ ἐνδιαφέρῃ τώρα αὐτὸν τὸ πρόβλημα τῆς ἀληθινῆς εὐτυχίας, τὸ πρόβλημα τοῦ κακοῦ ἐν τῷ κόσμῳ, τὸ πρόβλημα τῆς θείας προνοίας.

Ἐμβαθύνοντες εἰς τὸν βίον καὶ τὸ ἔργον τοῦ Πλωτίνου, δυνάμεθα νὰ συγκροτήσωμεν τὴν προσωπικότητα καὶ νὰ διαγνώσωμεν τὴν σημασίαν της. Ὁ Πλωτῖνος εἶναι θαθεία θρησκευτικὴ φύσις. Ἐκ τῶν ἔργων του ἀπαστράπτει ἡ ἐσωτερικότης τοῦ μυστικοῦ συναισθήματος καὶ ὁ ἐνθουσιασμὸς τοῦ προφήτου. Τὸ θρησκευτικὸν γνώρισμα τῆς φύσεώς του συνδέεται πρὸς μεγάλην θεωρητικὴν ἱκανότητα καὶ ὀξύνοιαν. Ὡς προφήτης καὶ φιλόσοφος εἶναι συγχρόνως καὶ παιδαγωγός. Ἡ ἀγωγὴ τῶν νέων ἐνδιαφέρει αὐτὸν ὅσον καὶ τὸν Πλάτωνα. Διὰ τοῦτο ἀναπτύσσει, ὡς ἐκεῖνος, εὐρεῖαν παιδαγωγικὴν καὶ μεταρρυθμιστικὴν δρᾶσιν. Ὁ Πορφύριος ἱστορεῖ, ὅτι ἡ οἰκία του ἦτο πλήρης παίδων καὶ νέων ἀμφοτέρων τῶν φύλων. Πλεῖστοι γονεῖς, μέλη τῆς ἀνωτέρας κοινωνίας τῆς Ρώμης, ἤγον πρὸς αὐτὸν τὰ τέκνα καὶ ἐνεπιστεύοντο αὐτὰ εἰς αὐτόν, ὡς εἰς ἱερὸν καὶ θεῖον φύλακα. Συχνὰ προσφεύγουν πρὸς αὐτὸν καὶ ὡς πρὸς διαιτητήν, ἵνα ἐξενέγκῃ γνώμας ἐπὶ ὑφισταμένων διαφορῶν. Διότι γνωρίζουν τὸ αἴσθημα τῆς δικαιοσύνης, τὸ ὁποῖον τὸν διακρίνει, καὶ τὴν εὐθυκρισίαν αὐτοῦ, τὸ ἀδέκαστον τοῦ χαρακτῆρος, τὴν βαθεῖαν ἐκ μέρους του γνῶσιν τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς. Κοινὸν μετὰ τοῦ Πλάτωνος ἔχει τὴν θρησκευτικήν, φιλοσοφικὴν καὶ παιδαγωγικὴν ὁρμήν, ἐλλείπει ὅμως ἀπ' αὐτοῦ τὸ αἰσθητικόν, ἡ καλλιτεχνικὴ αἴσθησις καὶ διάθεσις. Ἐξ ἄλλου, ρέπει περισσότερον ἢ ὁ Πλάτων πρὸς τὴν ἄσκησιν. Ὁ Πλάτων ἀγαπᾷ τὸν κόσμον τοῦτον καὶ εὐφραίνεται ἐπὶ τῷ ὡραίῳ, ὁ Πλωτῖνος ἀγωνίζεται νὰ ὑπερνικήσῃ αὐτόν, χωρὶς ὅμως νὰ καταλύῃ καὶ πάντα δεσμὸν πρὸς τὴν ζωὴν καὶ τὰ καθήκοντα, τὰ ὁποῖα ἐπιβάλλει. Ἀλλὰ τὸ κέντρον τῆς ὑπάρξεώς του ἀποτελεῖ ὁ Θεός, ἐν τῷ ὁποίῳ ἀναπαύεται ἡ ψυχή του. Διὸ τὸ κεφάλαιον τοῦ βίου του συνίσταται εἰς τὴν ἀποκάλυψιν τοῦ Θεοῦ, ὡς ἐγνώρισεν αὐτὴν διὰ τοῦ διώματος καὶ τῆς ἐνοράσεως. Οὕτω γίνεται ἱδρυτὴς καὶ προφήτης φιλοσοφικῆς θρησκείας, προωρισμένης διὰ τοὺς ἀριστοκράτας τοῦ πνεύματος, τὴν διανόησιν τῆς ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας.

Ὁ κόσμος, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἔζησε καὶ ἔδρασεν ὁ Πλωτῖνος, δὲν εἶναι ὁ κόσμος τῆς κλασικῆς ἀρχαιότητος. Εἶναι κόσμος προϊούσης παρακμῆς. Ἤδη ὁ κόσμος, τὸν ὁποῖον ἐδημιούργησεν ὁ Ἀλέξανδρος καὶ ἡ πολιτικὴ τῶν Διαδόχων, διαφέρει μεγάλως τῆς κλασικῆς ἑλληνικῆς ἀρχαιότητος. Ἀλλ' ὁπωσδήποτε διαπνέεται ἀπὸ δημιουργικὴν πνοήν, ἡ ὁποία ἐχάρισεν εἰς τὴν ἀνθρωπότητα καὶ νέα μεγάλα πολιτιστικὰ ἀγαθά. Ἀλλ' ἡ ἀπώλεια τῆς ἐλευθερίας του διὰ τῆς ὑποδουλώσεως τῆς οἰκουμένης εἰς τὴν Ρώμην, ὡς καὶ ἡ ἀνάμιξις λαῶν, θρησκειῶν, ἠθῶν καὶ ἐθίμων, ὡδήγησαν κατ' ἀνάγκην εἰς συνεπείας, αἱ ὁποῖαι κατὰ τοὺς χρόνους, καθ' οὓς ἤκμασεν ὁ Πλωτῖνος ἦσαν ἰδιαζόντως αἰσθηταί. Ἡ παρακμὴ τῶν ἠθῶν εἶχε χαλαρώσει τὰς ἠθικὰς δυνάμεις τῶν λαῶν τῆς οἰκουμένης. Φιλοσοφικαὶ πτῆσεις ἄξιαι λόγου δὲν ὑπῆρχον. Ἡ πολιτικὴ δρᾶσις εἶχεν ἀπολέσει τὸ θέλγητρόν της. Ἡ αὐστηρὰ στρατιωτικὴ κυριαρχία τῆς Ρώμης ἐπεκάθητο ὡς βαρὺς ἐφιάλτης ἐπὶ τοῦ στήθους τῶν λαῶν, οἱ ὁποῖοι ἐπόθουν λυτρωμόν, ἀπαλλαγὴν ἀπὸ τὴν πραγματικότητα, ἀπὸ τὰς ἀντινομίας καὶ τὰς θλίψεις της, ἀπὸ κενότητα καὶ τὴν ἐρημίαν τῆς ψυχῆς των. Ἐντεῦθεν ὁ θρησκευτι-

κὸς χαρακτὴρ τῶν χρόνων τούτων. Ἀλλ' ἡ θρησκεία, ἂν ἐξαιρέσῃ τις τὸν ἀγωνιζομενον ἀκόμη πρὸς διάδοσιν τῆς διδασκαλίας του καὶ διατύπωσιν αὐτῆς Χριστιανισμόν, εὑρισκετο εἰς οἰκτρὰν κατάστασιν. Ἐπεκράτει τυφλὴ δεισιδαιμονία παρὰ τῶ λαῶ, σκέψις καὶ ἀδιαφορια παρὰ ταις ἀνωτέραις τάξεσιν. Συνεπεια τοῦ κλονισμοῦ τῆς πίστεως εἰς τοὺς πατρώους θεούς, οἱ ἄνθρωποι ἐστρέφοντο πρὸς τοὺς ξένους θεούς, παρ' ὧν προσεδόκουν βοήθειαν καὶ σωτηρίαν, ἢ ἀνεζήτουν τὸν ἕνα, ἄγνωστον θεόν, τοῦ ὁποιου προαισθησιν εἶχον. Εἰς τὸν κλονισμὸν τῆς παλαιᾶς πίστεως εἶχε συμβάλει μεγάλως καὶ ἡ φιλοσοφία, ἡ ὁποία τὸ μὲν ἐκήρυττεν ὑψηλοτέραν τινὰ περὶ Θεοῦ ἰδέαν, ὅπως ἡ τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους, τὸ δὲ ἠρνεῖτο παντελῶς τὴν ὕπαρξιν αὐτοῦ, ὡς ἡ Σκέψις καὶ οἱ Ἐπικούρειοι.

Οἱ διάδοχοι τῶν μεγάλων ἐκείνων στοχαστῶν δὲν κατώρθωσαν νὰ διατηρήσουν τὴν καθαρότητα ἐκεινης τῆς ἰδέας τοῦ Θεοῦ. Μόνον ἡ θρησκεύουσα Στοὰ τῶν Ἑλληνορρωμαϊκῶν χρόνων, ὁ Μᾶρκος Αὐρήλιος, ὁ Σενέκας, ὁ Ἐπίκτητος, διετήρησαν μίαν καθαρῶς πνευματικὴν παράστασιν περὶ Θεοῦ. Τὸ ἀποτέλεσμα τῆς καταστάσεως ταύτης ἦτο ὅτι ὁ βίος ἀπώλεσε τὸ περιεχόμενόν του καὶ ἐστερήθη τοῦ νοήματός του. Ἀνήσυχος ἡ ἀνθρωπινη ψυχὴ ἐζήτει νέον περιεχόμενον καὶ νέας ἀξίας, τὰς ὁποιας ἠδυνάτει πλέον νὰ παράσχῃ εἰς αὐτὴν ἡ θρησκεία. Ἀλλ' ὅμως τὴν ἐλπίδα τῆς εὑρέσεως ἠφάνιζεν ἡ ἀμφιβολία. Εἰς τὴν αὐτὴν ἀδυναμίαν, ἡ ὁποία ἐχαρακτήριζε τὴν θρησκείαν, εἶχε καταντήσει καὶ ἡ φιλοσοφία τῶν χρόνων ἐκείνων. Αἱ ἄκαρποι ἔριδες τῶν φιλοσοφικῶν σχολῶν πρὸς ἀλλήλας καὶ ἡ ἄνευ περιεχομένου διαλεκτική, ἡ ὁποία ἐξέπιπτεν εἰς σοφίσματα, ἐκλόνισαν τὸ κῦρος αὐτῆς. Ὡς ἡ πίστις οὕτω διελύθη καὶ ἡ γνῶσις. Οὐδὲν στήριγμα ἀπέμεινε διὰ τὸν βίον. Παρὰ ταῦτα ἡ θεοκρατία, ἡ μείζις τῶν θρησκειῶν πρὸς ἀλλήλας, ἔδωκεν ἀφορμὴν καὶ πρὸς κάτι τὸ σημαντικόν: Ἐδημιούργησε τὴν προαίσθησιν ὅτι ὄπισθεν τῶν διαφόρων θεῶν ὑπεκρύπτετο μία ἑνιαία θεία δύναμις. Ἀνάλογόν τι ἐδημιούργησε καὶ ὁ φιλοσοφικὸς συγκρητισμός. Ὄπισθεν τοῦ πλήθους τῶν ἀντιμαχομένων πρὸς ἀλλήλας φιλοσοφικῶν δοξασιῶν, ἤρχισαν νὰ διαισθάνωνται τὴν ὕπαρξιν μιᾶς αἰωνίας ἀληθείας. Ἀλλὰ καὶ ἡ σύνδεσις θρησκείας καὶ φιλοσοφίας ὡδήγησεν εἰς εὐνοϊκὸν ἀποτέλεσμα, χαρακτηριστικὸν διὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους. Φιλοσοφικὴ θεωρία καὶ θρησκευτικὸν βίωμα συμπληρώνουν τὸ ἓν τὸ ἄλλο. Ἡ φιλοσοφία κατατείνει πάλιν πρὸς τὸν αἰώνιον Λόγον τοῦ παντὸς καὶ προσκτᾶται οὕτω πλούσιον καὶ αἰώνιον περιεχόμενον. Ἐξ ἄλλου, ἐμβάλλει εἰς τὴν θρησκείαν τὸν δυναμισμὸν τῆς νοήσεως. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἀπαλλάσσεται αὕτη ἀπὸ τὰς ἀγροίκους καὶ συγκεχυμένας παραστάσεις περὶ Θεοῦ καὶ τῶν θείων πραγμάτων. Οὕτω ὁ φιλόσοφος γίνεται μυστικὸς καὶ ὁ θρησκευτικὸς ἄνθρωπος, ζητητὴς τοῦ φωτὸς καὶ τῆς σοφίας. Καὶ ὁ μὲν καὶ ὁ δὲ ἐπιδιώκουν τὴν ἠθικὴν ἀναγέννησιν τῶν ἀνθρώπων, καὶ οἱ δύο ἐπιζητοῦν νὰ ἀνυψώσουν αὐτὸν ὑπεράνω τῆς στενότητος καὶ τῶν ἀντινομιῶν τοῦ ἐπιγείου βίου καὶ νὰ ὑψώσουν αὐτὸν εἰς ἀνώτερον καὶ καθαρώτερον κόσμον, ἀμφότεροι κατέχονται ἀπὸ τὸ βίωμα τοῦ αἰωνίου καὶ ρέπουν πρὸς τὴν μυστικὴν του θέαν. Παραπλήσιόν τι ἐπεζήτουν καὶ οἱ μεγάλοι φιλόσοφοι τῶν χρόνων τῆς ἀκμῆς τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος, ὁ Πυθαγόρας, ὁ Ἐμπεδοκλῆς καὶ πρὸ πάντων ὁ Πλάτων, ὁ φιλόσοφος, καλλιτέχνης καὶ προφήτης. Τούτους ὑπενθυμίζουν κατὰ τοὺς Ἑλληνορρωμαϊκοὺς χρόνους ἄνδρες οἷοι: Ἀπολλώνιος ὁ Τυανεύς, Πλούταρχος ὁ Χαιρωνεύς, Μάξιμος ὁ Τύριος, οἱ ὁποῖοι συνδυάζουν ἐν ἑαυτοῖς εἰς μίαν ἑνότητα φιλοσοφικὴν θεωρίαν καὶ προφητικὴν ἔνόρασιν. Κατέχονται ὑπὸ θρησκευτικοῦ πόθου, παραπλησίου πρὸς τὴν νοσταλγίαν τῶν μεγάλων ἐκείνων στοχαστῶν. Διὸ δυνάμεθα νὰ θεωρήσωμεν αὐτοὺς ὡς προδρόμους τοῦ Πλωτίνου, τοῦ μεγάλου ἱδρυτοῦ τῆς νεοπλατωνικῆς σχολῆς. Ἀλλ' ὁ Μεσσίας σημαίνει κάτι πολὺ περισσότερον τοῦ Προδρόμου. Ὁ Πλωτῖνος ὑπερέχει ἀσυγκρίτως αὐτῶν καὶ ὡς πρὸς τὴν εὐρύτητα τοῦ κόσμου του καὶ ὡς πρὸς τὸ μεγαλειῶδες ὕψος τοῦ πνεύματός του.

Ὅσα εἴπομεν πρὸς χαρακτηρισμὸν τῶν χρόνων τοῦ Πλωτίνου, ἐπανευρίσκομεν ὡς ἐν μικρογραφία εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν. Οὐδεμία πόλις εἶναι τόσον χαρακτηριστικὴ διὰ τὴν πνευματικὴν φυσιογνωμίαν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ὅσον ἡ πόλις αὕτη. Ἀποτελεῖ τὸ πνευματικὸν κέντρον ὅλων ἐκείνων ὅσοι μετεῖχον ἑλληνικῆς παιδείας ἢ ἐπεζήτουν τὴν πρόσκτησιν αὐτῆς. Οἱ πνευματικοὶ φραγμοί, οἱ ὁποῖοι ὑφίσταντο μεταξὺ τῶν λαῶν διὰ τῆς διαφορᾶς ἢ τῆς ἀντιθέσεως τῆς γλώσσης, τῆς φιλοσοφίας, τῆς θρησκείας, τῶν ἠθῶν καὶ ἐθίμων, τῆς ἀγωγῆς, δὲν ἴσχυον ἐνταῦθα. Ἦτο λοιπὸν φυσικὸν εἰς τὴν πόλιν αὐτὴν νὰ γεννηθῇ ἡ ἰδέα τῆς μιᾶς ἀνθρωπότητος καὶ τῆς κοινῆς μοίρας της, τὴν ὁποίαν εἶχε προπαρασκευάσει ἡ φιλοσοφία τῆς Στοᾶς. Ὅλαι αἱ θρησκεῖαι τοῦ ἀρχαίου κόσμου καὶ ὅλα τὰ φιλοσοφικὰ δόγματα συνηντῶντο εἰς αὐτὴν τὴν πόλιν, ἐθεραπεύοντο ἐν αὐτῇ καὶ ὑπὸ ποικίλας μορφὰς ἀνεμιγνύοντο πρὸς ἄλληλα.

Εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν ἐξακολουθοῦν νὰ δροῦν ὅλαι αἱ φιλοσοφικαὶ σχολαὶ τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος: ἡ Ἀκαδημία, ὁ Περίπατος, ἡ Στοά, οἱ Πυθαγόρειοι, ὁ Ἐπίκουρος, ἀκόμη καὶ ἡ φιλοσοφία τοῦ Ἡρακλείτου. Ἐνταῦθα κυρίως ἔλαβε χώραν ἡ στενὴ σύζευξις τῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς θρησκείας, τὴν ὁποίαν ὑπεδηλώσαμεν. Ἡ Ἀνατολὴ κατ' ἐξοχὴν προσέφερε τὸ πλούσιον θρησκευτικὸν ὑλικόν, ἡ ἑλληνικὴ φιλοσοφία ἀνέλαβε τὴν διαπότισιν αὐτοῦ διὰ τοῦ φωτὸς τοῦ πνεύματος. Ἐν τῇ σχολῇ τῶν Πυθαγορείων ἡ ἑλληνικὴ φιλοσοφία ἑνοῦται μετὰ τῆς θρησκείας τοῦ Διονύσου, ἡ πλατωνικὴ μετὰ τῆς θρησκείας τοῦ Ἰσραὴλ διὰ τοῦ Φίλωνος, ἡ φιλοσοφία τῶν πατέρων καὶ ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων προβαίνει εἰς σύνθεσιν τῆς θύραθεν φιλοσοφίας καὶ τῶν ἀληθειῶν τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ ὁ Νεοπλατωνισμὸς σημαίνει σύζευξιν τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος καὶ τοῦ πνεύματος τῆς Ἀνατολῆς. Ὅλαι αὗται αἱ φιλοσοφικαὶ κατευθύνσεις, τὰς ὁποίας ἀπαντῶμεν εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν, ἐμφανίζουν συγγενῆ γνωρίσματα, φέρουν χαρακτῆρα θρησκευτικόν, ρέπουν πρὸς τὸν κοσμοπολιτισμόν, ἐνδιαφέρονται διὰ τὴν δημιουργίαν καὶ τὴν φιλοσοφικὴν θεμελίωσιν μιᾶς καθολικῆς θρησκειας τῆς ἀνθρωπότητος, ἐπιδιώκουν τὴν σύνθεσιν τῶν δογμάτων καὶ τῶν δοξασιῶν ὅλων τῶν λαῶν καὶ ὅλων τῶν ἐποχῶν εἰς ἑνιαῖον ὅλον, ζητοῦν ἕνα ἄγνωστον θεόν. Ὅλα ταῦτα τὰ γνωρίσματα ἀνταποκρίνονται εἰς τὴν ἀνάγκην τῆς ἐποχῆς, κεφάλαιον τῆς ὁποίας ἀποτελεῖ ἡ παλαιὰ πόλις τῶν Πτολεμαίων. Ζητεῖ τὸν Θεόν, ἐνδιαφέρεται διὰ τὴν σχέσιν τῆς ψυχῆς πρὸς αὐτόν, διὰ τὴν καταγωγὴν τῆς τελευταίας ταύτης, διὰ τὴν τύχην της, διὰ τὰ μέσα, τῇ βοηθείᾳ τῶν ὁποίων εἶναι δυνατὴ ἡ ἐπιστροφή της εἰς τὸν Θεόν, εἰς τὸν ἀπολεσθέντα παράδεισον. Καὶ ἡ φιλοσοφία καὶ ἡ ἐποχὴ κατέχονται ὑπὸ τοῦ νοσταλγικοῦ πόθου πρὸς τὸν Θεόν, ὁμιλοῦν περὶ δύο ὁδῶν, τῆς ὁδοῦ ἡ ὁποία ἄγει ἐκ τοῦ Θεοῦ εἰς τὸν κόσμον καὶ τὴν ψυχήν, καὶ τῆς ὁδοῦ, ἡ ὁποία ὁδηγεῖ ἐκ τῆς ψυχῆς εἰς τὸν Θεὸν διὰ τοῦ κόσμου. Καὶ ἡ συναίσθησις τῆς ἀποστάσεως ἀπὸ τὸ ἀπρόσιτον μεγαλεῖον τῆς θεότητος δημιουργεῖ τὴν ἰδέαν μέσων ὄντων μεταξὺ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπου, οἷα: ὁ Λόγος παρὰ Φίλωνι, ἡ κοσμικὴ ψυχὴ παρὰ Πλωτίνῳ. Κατὰ τοὺς τοιούτους χρόνους συνηθίζουν νὰ ἀναφαίνωνται ἄνδρες, οἱ ὁποῖοι ὑπὸ τὸν χιτῶνα τοῦ φιλοσόφου ὑποκρύπτουν τὸν τύπον τοῦ προφήτου, χωρὶς νὰ κέκτηνται οὔτε τὸ βάθος οὔτε τὴν μυστικὴν θέαν τῆς θρησκευτικῆς μεγαλοφυΐας. Ὡς ἡ οἰκουμένη καθόλου, ἐγνώριζε καὶ ἡ Ἀλεξάνδρεια τοὺς κήρυκας τούτους. Διότι ἡ πόλις αὕτη παρεῖχεν εὐνοϊκὸν ἔδαφος διὰ τὴν δρᾶσιν αὐτῶν. Κηρύττουν μετάνοιαν καὶ ἐπιστροφήν, προτρέπουν εἰς καθαρότητα τοῦ βίου, ἐργάζονται πρὸς ἀναβίωσιν τῆς παλαιᾶς λατρείας καὶ τῶν μυστηρίων. Ὅλων τούτων ὑπερεῖχεν ἄπειρον ὅσον ὡς πρὸς τὴν σημασίαν διὰ τὸν πνευματικὸν καὶ ἠθικὸν βίον ὁ Χριστιανισμός, τοῦ ὁποίου λαμπροὶ ἐκπρόσωποι ἔδρων ἐν Ἀλεξανδρείᾳ. Ἐναντίον αὐτοῦ ἀγωνίζεται ἡ φιλοσοφία. Ἰσχυρίζεται, ὅτι ὅσα προσφέρει οὗτος ὡς τι νέον, εἶχον ἤδη ἀποκαλυφθῆ ὑπὸ τοῦ Σωκράτους καὶ τοῦ Πλάτωνος. Ὅ,τι συνέλαβε καὶ διεμόρφωσε τὸ ἑλληνικὸν πνεῦμα, τοῦτο παρέχει δι' εἰκόνων καὶ συμβόλων ὁ Χριστιανισμός. Οἱ χριστιανοί, ἐξ ἄλλου, προσπαθοῦν νὰ καταδείξουν, ὅτι οἱ παλαιοὶ φιλόσοφοι ἦσαν πρόδρομοι τοῦ Χριστοῦ, ἐν τῷ ὁποίῳ ἀπεκαλύφθη ἐξ ὁλοκλήρου ὁ Θεῖος Λόγος, ἐνῶ ἐκεῖνοι ἔλαβον μερικὴν μόνον γνῶσιν αὐτοῦ. Εἰς τὴν πόλιν ταύτην ἠνδρώθη καὶ ἐπαιδεύθη ὁ Πλωτῖνος. Ἀλλ' εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν ὑπῆρχε καὶ ἄλλο τι, ἄνευ τοῦ ὁποίου δὲν εἶναι νοητὴ ἡ πνευματικὴ ἐξέλιξις τοῦ ἱδρυτοῦ τοῦ Νεοπλατωνισμοῦ. Τὸ ἄλλο τοῦτο ἦτο τὸ Μουσεῖον. Ἐν αὐτῷ ἐφυλάσσοντο οἱ πνευματικοὶ θησαυροὶ τοῦ ἀρχαίου κόσμου. Τὰ γραπτὰ προϊόντα τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος εἶχον συγκεντρωθῆ ὑπὸ τὴν στέγην αὐτοῦ, εἶχον ταξινομηθῆ κατὰ κατηγορίας καὶ ἐμελετῶντο συντόνως. Αἱ γραμματικαί, φιλολογικαὶ καὶ ἱστορικαὶ ἐργασίαι τῶν ἐπιμελητῶν τῆς ἀπεράντου εἰς πλοῦτον βιβλιοθήκης ταύτης, ἀποτελοῦν μίαν ἀπὸ τὰς πηγάς, ἀπὸ τὰς ὁποίας ἤντλησεν ὁ Πλωτῖνος τὴν γνῶσιν τῆς ἀρχαίας φιλοσοφίας. Ἐξ αὐτῆς ὁρμηθεὶς ἐπροχώρησεν εἰς τὴν ἀφομοίωσιν τῶν θρησκευτικῶν καὶ φιλοσοφικῶν δογμάτων τῶν λαῶν τῆς οἰκουμένης, διεμόρφωσεν αὐτὰ εἰς σύνθεσιν, ἡ ὁποία φέρει τὴν γνησίαν σφραγῖδα τοῦ ἑλληνισμοῦ. Ὅθεν δικαίως θεωρεῖται ἡ φιλοσοφία του ὡς ἡ ἐσχάτης τελεία ἔκφρασις τῆς ἑλληνικῆς ψυχῆς.

Ἡ φιλοσοφία αὕτη ἔχει ἐν συντομίᾳ ὡς ἑξῆς: Ὑπάρχουν δύο κόσμοι, ὁ θεῖος καὶ ὁ γήϊνος, οἱ ὁποῖοι ἀντίτίθενται πρὸς ἀλλήλους καὶ οἱ ὁποῖοι συναντῶνται ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ ψυχῇ. Αὕτη μετέχει ἀμφοτέρων, εἶναι συγχρόνως θεία καὶ χοϊκή. Οὕτω τὴν διδασκαλίαν τοῦ Πλωτίνου διαθέει δυαρχία, ἡ ὁποία ρέπει πρὸς ὑπερνίκησιν τῆς ἀντιθέσεως. Ὑπάρχει τι τὸ Θεῖον καὶ Καθαρόν, τὸ ὁποῖον χωρεῖ πολὺ πέραν τῆς ψυχικῆς φύσεως τοῦ ἀνθρώπου, καὶ ἅμα τι τὸ ἀντίθετον, τὸ ξένον πρὸς τὸ θεῖον, ὑπεράνω τοῦ ὁποίου πρέπει νὰ ὑψωθῇ ἡ ψυχή. Αἱ δύο αὗται ἀντίθετοι πρὸς ἀλλήλας ἀρχαί, τὸ αἰσθητὸν καὶ τὸ ὑπεραισθητόν, ἀνασαλεύουν τὴν ψυχὴν καὶ ἀπαιτοῦν παρ' αὐτῆς ὅπως ἐκλέξῃ μεταξὺ αὐτῶν. Ὁ προορισμὸς αὐτῆς συνίσταται εἰς τὴν ὑπερνίκησιν τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου καὶ εἰς τὴν πτῆσιν αὐτῆς πρὸς τὸν ὑπεραισθητὸν τὸν νοητόν, ἐκ τοῦ ὁποίου κατάγεται. Οὕτω μετὰ τῆς κεντρικῆς ἐκείνης μεταφυσικῆς ἰδέας συνδέει ὁ Πλωτῖνος ἠθικήν, τῆς ὁποίας τὸ κεφάλαιον συνίσταται εἰς τὴν κατάδειξιν τοῦ ἀληθινοῦ ὑπεραισθητοῦ προορισμοῦ τοῦ ἀνθρώπου. Φέρει λοιπὸν θρησκευτικὸν χαρακτῆρα, ὡς καθόλου καὶ ἡ μεταφυσική του. Ὑψίστη Ἰδέα, ἀφ' ἧς ἁρμᾶται καὶ πρὸς τὴν ὁποίαν καταπείνει ἡ μεταφυσικὴ αὕτη, εἶναι ὁ Θεὸς ὡς πηγὴ πάσης ζωῆς, ἐκ τοῦ ὁποίου προῆλθον τὰ πάντα καὶ εἰς τὸν ὁποῖον ἐπιστρέφουν τὰ πάντα. Ὁ Θεὸς εἶναι ὑπερβατικόν, ἐπέκεινα τοῦ κόσμου. Εἶναι τὸ Ἕν, ἐκ τοῦ ὁποίου πηγάζει ὁ πλοῦτος καὶ ἡ ποικιλία τῶν μορφῶν τῆς ὑπάρξεως. Ἀσύλληπτος ὑπὸ τοῦ νοῦ, κατοικεῖ ἐν τῷ ἰδίῳ αὐτοῦ φωτὶ καὶ ἄνευ σχέσεώς τινος πρὸς τὴν ὕλην. Προσιτὸς εἶναι μόνον εἰς τὴν μυστικὴν θέαν, τὴν θεωρίαν, καὶ εἰς τὸ βίωμα. Οὐδὲν κατηγόρημα ἁρμόζει εἰς αὐτὸν οὔτε κἂν ἡ ἰδέα τῆς προσωπικότητος, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ τὸν πυρῆνα τῆς ἰδίας ἡμῶν φύσεως, διότι καὶ ἡ προσωπικότης σημαίνει μονομέρειαν καὶ περιορισμόν. Εἶναι ὅμως ὁ λόγος τοῦ ἐν ἡμῖν προσωπικοῦ βίου καὶ διὰ τοῦτο ἡ δύναμις, ἡ ὁποία δημιουργεῖ τὴν ἑνότητα τῆς πνευματικῆς μας ὑπάρξεως.

Ὁ Πλωτῖνος διδάσκει καθαρὸν μονοθεϊσμόν. Εἷς μόνος Θεὸς ὑπάρχει καὶ ὁσάκις ὁμιλεῖ περὶ Θεῶν ἐννοεῖ ὑπ' αὐτοὺς μέσα ὄντα ἢ πνευματικὰς δυνάμεις, δι' ὧν συντελεῖται ἡ ἐπαφὴ μεταξὺ ὑπεραισθητοῦ καὶ αἰσθητοῦ. Ἀλλ' ὁ μονοθεϊσμός του συγγενεύει πρὸς τὸν πανθεϊσμὸν κατὰ τοῦτο, ὅτι δὲν ἐξαίρει τὴν προσωπικότητα τοῦ Θεοῦ καὶ διδάσκει τὴν πανταχοῦ ἐν τῷ κόσμῳ παρουσίαν τῆς θείας δυνάμεως καὶ τοῦ θείου

πνεύματος. Πρὸς τούτοις ἐφ' ὅσον τὸ θεῖον Ἓν πλήρωι τὰ πάντα καὶ διαθέει τὰ πάντα, τὸ καθ' ἕκαστον ἄτομον δὲν εἶναι παρὰ μέρος τῆς θείας ζωῆς τοῦ σύμπαντος καὶ στερεῖται αὐτοτελείας ἐναντι τῆς θεότητος. Ἐν συγκρίσει πρὸς τὸν ἐν αὐστηρᾶ ἐννοίᾳ θεϊσμὸν δυνάμεθα νὰ χαρακτηρίσωμεν τὴν περὶ Θεοῦ διδασκαλίαν τοῦ Πλωτίνου ὡς πανθεΐζουσαν. Ὅλα εἶναι κατὰ τὴν οὐσίαν των θεῖα, ὁ κόσμος εἶναι πλήρης τοῦ τὰ πάντα λαμπρύνοντος φωτὸς τῆς θεότητος. Παρὰ ταῦτα ὅμως Θεὸς καὶ κόσμος δὲν ταυτίζονται, ἂν καὶ ὁ τελευταῖος ἀπορρέει κατ' ἀνάγκην ἀπὸ ἐσωτερικὴν ἀναγκαιότητα, ἐκ τοῦ Θεοῦ. Διότι ὁ Θεὸς εἶναι ὑπερβατικός.

Ἐκ τοῦ Θεοῦ, τοῦ θείου Ἑνός, ἀπορρέει ὁ κόσμος τῆς ἐλλόγου πραγματικότητος, τὸ κοσμικὸν πνεῦμα. Τοῦτο τελεῖται δι' αἰωνίας ἐνεργείας ὑψίστης θείας κινήσεως. Διότι ὁ Θεὸς εἶναι καθαρὰ ἐνέργεια καὶ ἐξ αὐτοῦ πηγάζει πᾶσα κίνησις. Ἀλλ' ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν ἀνθρωπίνην ἐνέργειαν εἶναι ἡ θεία κίνησις ἀκουσία, ἀθέλητος, κατ' ἀνάγκην. Ὁ κόσμος δὲν εἶναι ἐλευθέρα δημιουργικὴ πρᾶξις τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ ἀπορρέει ἐκ τοῦ Θείου κατ' ἀνάγκην, ἀκτινοβολεῖται, τρόπον τινά, ἐξ αὐτοῦ, ὡς αἱ ἀκτῖνες τοῦ ἡλίου ἀπὸ τὸ ἡλιακὸν φῶς, μὲ τὴν διαφοράν, ἐννοεῖται, ὅτι τὸ φαινόμενον τῆς ἀπορροῆς εἶναι καθαρῶς πνευματικόν. Μᾶλλον ἁρμόζουσα θὰ ἦτο διὰ τοῦτο ἡ παρομοίωσις τῆς θείας ἀκτινοβολίας πρὸς τὴν ἀκτινοβολίαν τοῦ ψυχικοῦ κάλλους ἢ τῆς ἀγαθότητος, τὴν ὁποίαν παρατηροῦμεν παρὰ τοῖς ἀνθρώποις ὡς ἔκφρασιν τῆς ἐσωτερικῆς των φύσεως. Ἡ περίσσεια, ὁ ἀπέραντος πλοῦτος τοῦ Θεοῦ ὑπερεκχειλίζει καὶ κινεῖ αὐτὸν εἰς τὴν ἀπορροὴν ἐκείνην, διὰ τῆς ὁποίας ἀποκαλύπτει ἑαυτόν. Τὸ φαινόμενον τοῦτο, ἡ ἐκτύλιξις τοῦ κόσμου κατ' ἀνάγκην ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ ὑψίστου ὄντος δύναται νὰ νοηθῇ ἢ ὡς ἐξέλιξις ἢ ὡς ἀπορροή. Κατὰ τὴν πρώτην περίπτωσιν ἐν ἀρχῇ ἵσταται τὸ ἀτελὲς καὶ ἄμορφον, τὸ ὁποῖον ρέπει πρὸς μορφοποίησιν καὶ τελείωσιν. Κατὰ τὴν δευτέραν τοὐναντίον ἐν ἀρχῇ ὑπάρχει τὸ ἀπολύτως τέλειον, πᾶν δὲ ὅ,τι ἀπορρέει ἐξ αὐτοῦ εἶναι ἀμυδρὰ μόνον ἀκτὶς ἀπὸ τὸ φῶς τῆς πρώτης τοῦ κόσμου ἀρχῆς. Εἶναι φανερὸν ὅτι παρὰ Πλωτίνῳ πρᾶκειται περὶ ἀπορροῆς. Ἐξ ὑψίστου τινὸς σημείου, ἐκ τοῦ Ἑνός, ἀναβλύζει, συνεπείᾳ τῆς ὑπερβαλλούσης πληρότητος αὐτοῦ, πρῶτον ὁ νοητὸς κόσμος, τὸ πνεῦμα, ὁ κόσμος τῶν Ἰδεῶν. Ἐξ αὐτοῦ ἐκχέεται, τρόπον τινὰ ἡ κοσμικὴ ψυχή, ἡ ὁποία ἀφ' ἑνὸς μὲν εἶναι ἐστραμμένη πρὸς τὸ ἄνωθεν καταρρέον φῶς, ἀφ' ἑτέρου σὲ μετοχετεύει αὐτὸ πρὸς τὰ κάτω, μέχρι τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου.

Τὸ κοσμικὸν πνεῦμα εἶναι ὁ κόσμος τῶν Ἰδεῶν. Αὗται ἀποτελοῦν τὰ αἰώνια πρότυπα τοῦ Εἶναι καὶ τοῦ Γίγνεσθαι, διὰ τῶν ὁποίων ἐκτυλίσσεται ἡ θεία Ἑνότης εἰς τὴν ἀπειρίαν τῆς πολλότητος, χωρὶς ἡ ἀπορροὴ αὕτη νὰ ἀφαιρῇ τίποτε ἀπὸ τὸν πλοῦτον καὶ τὸ κάλλος τοῦ Θεοῦ. Διότι τὸ Θεῖον εἶναι ἀπεράντως πλούσιον καὶ δύναται νὰ ἐκπέμπῃ ἐξ ἑαυτοῦ ἀεὶ νέας ἀναλαμπάς, χωρὶς κατ' οὐδὲν νὰ μειοῦται ὁ πλοῦτος του. Κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὴν ἀπεραντοσύνην του εἶναι ὁ κόσμος τῶν Ἰδεῶν κόσμος περιωρισμένων, αἰωνίων καὶ ἀσωμάτων μορφῶν. Τὸν κόσμον τοῦτον τῶν Ἰδεῶν ἀπαντῶμεν καὶ παρὰ Πλάτωνι. Ἀλλὰ παρ' αὐτῷ ἐμφανίζεται στενώτερον συνδεδεμένος μετὰ τῆς θεότητος, τοῦ ἀγαθοῦ. Ὁ Θεὸς εἶναι διὰ τὸν μέγαν φιλόσοφον ἡ ἰδέα τῶν Ἰδεῶν, ἡ ἀξία πασῶν τῶν ἀξιῶν. Νόημα καὶ σκοπὸς πασῶν τῶν Ἰδεῶν εἶναι τὸ ἀγαθόν, τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖ τὸ ὕψιστον καὶ καθολικὸν νόημα τοῦ παντός. Ἀλλὰ τὸ ἀγαθὸν τοῦτο, ὁ Θεός, δὲν κέκτηται ἰδίαν σφαῖραν ὑπάρξεως. Τοὐναντίον ὁ Πλωτῖνος τοποθετεῖ αὐτὸ ὑπεράνω τοῦ κόσμου τῶν Ἰδεῶν. Αὗται ἀνήκουν κατ' αὐτὸν εἰς τὴν σφαῖραν τοῦ πνεύματος, εἰς τὴν περιοχὴν τῆς συνειδητῆς νοήσεως, ἐνῶ τὸ Ἓν, τὸ ἀγα, θόν, χωρεῖ πολὺ πέρα τῆς νοήσεως καὶ τῆς συνειδήσεως.

Ἐκ τοῦ πνεύματος γεννᾶται διὰ περαιτέρω ἀπορροῆς ἡ κοσμικὴ ψυχή, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ τὴν τρίτην βαθμῖδα τῆς ἐκτυλίξεως τοῦ Θείου εἰς τὸν κόσμον. Ἡ ψυχὴ αὕτη μετέχει τοῦ κόσμου ἐκείνου τοῦ πνεύματος ὡς τοῦτο μετέχει τῆς οὐσίας τοῦ Ἑνός. Οὕτω ἡ μαρμαρυγὴ τῆς θεότητος διαχέεται ἀνὰ σύμπαντα τὸν κόσμον, ὁ ὁποῖος ἀντικατοπτρίζει οὕτω τὸ θεῖον κάλλος. Τὸ Ἓν, τὸ Πνεῦμα ἢ ὁ Λόγος καὶ ἡ κοσμικὴ ψυχὴ συγκροτοῦν τὸν νοητὸν κόσμον, πρὸς τὸν ὁποῖον ὡς τὸν μόνον ἀληθινὸν καὶ αἰώνιον στρέφεται ἡ νοσταλγία τοῦ Πλωτίνου.

Παρὰ τὸν ὑπεραισθητὸν τοῦτον κόσμον ἵσταται ὁ αἰσθητός. Ἐν αὐτῷ κυριαρχεῖ ἡ ὕλη, ἡ ὁποία εἶναι ξένη πρὸς τὸ θεῖον Ἓν καὶ πρὸς τὸν Λόγον. Ἀποτελεῖ τὴν αἰτίαν καὶ τὸν λόγον τοῦ κακοῦ ἐν τῷ κόσμῳ. Κατ' οὐσίαν ὅμως σημαίνει μόνον τὴν ἀρνησιν τοῦ οὐσιώδους, τοῦ κατ' ἀλήθειαν Εἶναι. Διαταράσσει καὶ θολώνει τὸ κάλλος τοῦ πνεύματος καὶ ἐξασθενεῖ τὴν δύναμιν τῆς ἐνεργείας του. Ἐν σχέσει πρὸς τὸ ὅλον τοῦ κόσμου εἶναι τὸ καθαρὸν Μηδέν, τὸ μὴ ὄν.

Ἡ κοσμικὴ ψυχὴ ἀποτελεῖ τὸν λόγον τῆς μεταβάσεως τοῦ Θείου εἰς τὸν κόσμον. Χρησιμεύει ὡς ἐξήγησις τῆς μεταπτώσεως τοῦ ὑπεραισθητοῦ εἰς τὸν αἰσθητόν. Ὡς ὁ πλατωνικὸς ἔρως μεσιτεύει καὶ αὐτὴ μεταξὺ τῶν δύο κόσμων, μετέχουσα ἀμφοτέρων. Εἰς αὐτὴν ὀφείλεται ἡ πολλότης καὶ ἡ πολυμορφία τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου. Προωρισμένη κατ' ἀρχὰς διὰ τὴν θεωρίαν, τὴν μυστικὴν θέαν τῆς θείας οὐσίας, συνυφάνθη βραδύτερον συνεπείᾳ ἰδίας τινὸς ἐνοχῆς μετὰ τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου. Οὕτω ἀφ' ἑνὸς θεᾶται τὸ Αἰώνιον καὶ δέχεται τὴν καθαρὰν μορφὴν ἐκ τοῦ πνεύματος τοῦ πατρὸς καὶ ἀφ' ἑτέρου δημιουργεῖ, ἀναβλέπουσα πρὸς τὰς Ἰδέας, τὸν αἰσθητὸν κόσμον, ὡς ὁ δημιουργὸς τοῦ Πλάτωνος ἐν τῷ Τιμαίῳ.

Ἐκ τῆς ψυχῆς ταύτης τοῦ παντὸς ἀπορρέουν αἱ ψυχαὶ τῶν θεῶν, τῶν δαιμόνων, τῶν ἡρώων καὶ τῶν ἀνθρώπων. Κατ' ἀκολουθίαν μετέχει καὶ ἡ ἀνθρωπίνη ψυχὴ ἀμφοτέρων τῶν κόσμων καὶ ἀμφοτέρων τῶν ἐνεργειῶν ἐκείνων. Τὸ μὲν θεᾶται τὸ Θεῖον μετ' ἠρέμου ἀφοσιώσεως, διαγιγνώσκουσα τὴν ἀπάτην τῶν αἰσθήσεων καὶ πειρωμένη νὰ ἀπαλλαγῇ τῶν δεσμῶν τοῦ σωματικοῦ, ἀναζητεῖ τὴν θείαν της πατρίδα καὶ ὑψοῦται μέχρι τοῦ Ἑνὸς διὰ τῆς ἐκστάσεως, τὸ δὲ δρᾶ ἐντὸς τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου, δημιουργεῖ ὡς μυστικὴ δύναμις τὸ ἴδιον αὐτῆς σῶμα καὶ διαμορφώνει τὴν ζωήν, παροῦσα εἰς ὅλην τὴν ἀνθρωπίνην δρᾶσιν ἐπὶ τῆς γῆς.

Ἡ διδασκαλία αὕτη τοῦ Πλωτίνου, ἰσυνοπτικὴν εἰκόνα τῆς ὁποίας παρέσχομεν, δὲν δύναται νὰ νοηθῇ ἄνευ τῆς συσχετίσεως αὐτῆς πρὸς τὴν καθόλου ἐξέλιξιν τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος τῆς ὁποίας τὸ τέρμα ἀποτελεῖ. Τὴν περὶ Ἑνὸς ἰδέαν ἀπαντῶμεν ἤδη εἰς τοὺς προσωκρατικούς, ὡς ἀπαντῶμεν ἤδη παρὰ τῷ Σωκράτει τὸ ὕψος τοῦ ἠθικοῦ φρονήματος. Ἀλλὰ τὴν μεγίστην ροπὴν ἤσκησεν ἐπὶ τοῦ Πλωτίνου ὁ Πλάτων. Ἐξ αὐτοῦ κατάγονται αἱ κυριώτεραι μεταφυσικαὶ ἔννοιαι τῆς νεοπλατωνικῆς φιλοσοφίας, ἡ ἰδέα τοῦ θείου Ἑνός, τοῦ πλατωνικοῦ ἀγαθοῦ, ἡ ἰδέα τοῦ νοητοῦ κόσμου, ἡ ἰδέα τῆς ὑπερνικήσεως τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου καὶ τῆς ὑψώσεως εἰς τὸν ὑπεραισθητόν, ἰδέα τοῦ κάλλους καὶ τῆς τελειότητος τοῦ κόσμου, κατ' ἀρχὴν δὲ καὶ ἡ περὶ ψυχῆς τοῦ κόσμου ἰδέα, ἡ ὁποία οὐδεμίαν σχέσιν ἔχει πρὸς τὴν κοσμικὴν ψυχὴν τῆς Στοᾶς. Πλὴν τοῦ Πλάτωνος, ἀλλ' ἐν ἧσσονι μοίρα ροπὴν ἐπὶ τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Πλωτίνου ἤσκησε καὶ ὁ Ἀριστοτέλης καὶ ἡ Στοά. Ἐκ τῆς φιλοσοφίας τοῦ πρώτου κατάγεται ἡ ἔννοια τοῦ Νοῦ, αἱ κατηγορίαι, δι' ὧν μορφοῦται ὁ ὑπεραισθητὸς καὶ ὁ αἰσθητὸς κόσμος, ἴσως καὶ ἡ ἰδέα τῶν ἐπαλλήλων σφαιρῶν τοῦ κόσμου, ὡς ὑπερεχουσῶν ἡ μία τῆς ἄλλης μορφῶν τῆς ζωῆς. Ἀκριβεστέρα ἐν τούτοις σύγκρισις τοῦ Πλωτίνου πρὸς τὸν Πλάτωνα καὶ τὸν Ἀριστοτέλη δεικνύει ὅτι δὲν πρόκειται περὶ ἁπλοῦ δανεισμοῦ. Αἱ ἰδέαι ἐκείνου προσλαμβάνουν ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ τοῦ Πλωτίνου νέαν μορφὴν μετὰ νέου ἐν πολλοῖς περιεχομένου. Τὸ ἀγαθόν, τὸ ὁποῖον παρὰ Πλάτωνι εἶναι κατὰ πρῶτον λόγον ἔκφρασις τοῦ αἰσθητικοῦ καὶ ἠθικοῦ περιεχομένου τῆς συνειδήσεως, εἶναι παρὰ τῷ Πλωτίνῳ θρησκευτικὴ κατ' ἐξοχὴν ἀξία. Ὁ κόσμος τῶν ἰδεῶν τοῦ Πλάτωνος, δὲν εἶναι ἀπολύτως ἀνεξάρτητος κόσμος ἰδεῶν καὶ ὀντοτήτων, ὡς παρὰ Πλάτωνι, ἀλλὰ διανοήματα τοῦ θείου Λόγου τοῦ παντός. Ἡ περὶ ψυχῆς τοῦ κόσμου διδασκαλία τοῦ Πλωτίνου εἶναι πολυπλοκωτέρα, ἢ παρὰ Πλάτωνι, ἐμφανίζει διττὴν ὄψιν, μετέχει δύο κόσμων.

Ὁ Ἔρως τέλος εἶναι πολὺ περισσότερον ἢ παρὰ Πλάτωνι καθαρὰ ἀγάπη τοῦ ἰδεώδους, τοῦ Θεοῦ. Ἡ θρησκευτικὴ φύσις τοῦ Πλωτίνου ὁδηγεῖ αὐτὸν εἰς στενωτέραν συσχέτισιν ὅλων τούτων πρὸς τὸ Ἓν, διοῖ αὐτὰ κατὰ θρησκευτικὸν ὅλως τρόπον καὶ ἐμβάλλει εἰς αὐτὰ ἰδιότυπον βάθος. Τὸ αὐτὸ ἰσχύει καὶ ὡς πρὸς τὸν Νοῦν καὶ τὰς κατηγορίας τοῦ Ἀριστοτέλους. Ἡ θεωρητικὴ καὶ μεθοδολογικὴ σημασία αὐτῶν ὑποχωρεῖ πρὸ τοῦ μεταφυσικοῦ νοήματος, τὸ ὁποῖον ἐμβάλλει εἰς αὐτὰς ὁ Πλωτῖνος. Κατ' ἀκολουθίαν, εἰ καὶ παρέλαβε παρ' αὐτῶν τὰς θεμελιώδεις ἐννοίας τῆς φιλοσοφίας του, ἐμφανίζεται ὅμως ὅλως διόλου αὐτοτελὴς καὶ πρωτότυπος. Κοινὰ ἔχει τέλος καὶ πρὸς τὴν Στοὰν καὶ καθόλου τὴν δημώδη φιλοσοφίαν τῶν ἑλληνιστικῶν χρόνων. Ἀλλ' ἡ διδασκαλία αὐτοῦ περὶ ὑψίστου ἀγαθοῦ, περὶ προνοίας, καὶ περὶ εὐδαιμονίας σημαίνει ἐν συγκρίσει πρὸς τὴν ἰδέαν τῆς φιλοσοφίας ταύτης τεραστίαν ἐμβάθυνσιν. Κοινὰ πρὸς τὸν Παναίτιον, τὸν Ποσειδώνιον, τὸν Κικέρωνα, τὸν Ἐπίκτητον ἔχει ὁ Πλωτῖνος τὰ προβλήματα τὰ ἀναφερόμενα εἰς τὴν αἰωνιότητα ἢ τὴν ἐν χρόνῳ γένεσιν τοῦ κόσμου, εἰς τὸν ὑλισμὸν καὶ τὴν καταπολέμησίν του, εἰς τὴν ἐν τῷ κόσμῳ τάξιν καὶ τὴν θείαν πρόνοιαν, εἰς τὸ κακὸν καὶ τὴν ἀξίαν αὐτοῦ ὡς μέσου ἀγωγῆς. Ἀλλ' ὁ Πλωτῖνος εἰσδύει βαθύτερον εἰς τὰ προβλήματα ταῦτα, ἀνακαλύπτει νέας πλευράς, μετασχηματίζει αὐτά, ἐμβάλλει νέαν ζωὴν εἰς αὐτὰ καὶ διὰ τοῦ βάθους τοῦ θρησκευτικοῦ του βιώματος ἐνισχύει τὴν μεταφυσικὴν των θεώρησιν. Καὶ καθόλου εἰπεῖν ἀναπτρέχει μὲν ὁ Πλωτῖνος εἰς τοὺς θησαυροὺς τοῦ παρελθόντος, ἀλλὰ εἰς τὰς ἰδέας καὶ τὰς μορφάς, τὰς ὁποίας παραλαμβάνει ἐξ αὐτοῦ, ἐμφυσᾷ νέαν ζωήν. Ὅλα πληροῦνται ὑπὸ νέου πνεύματος, διὸ καὶ ὑψοῦται ἡ φιλοσοφία του εἰς τὴν σύλληψιν ἑνὸς νέου Θεοῦ καὶ ἑνὸς νέου κόσμου.

Θὰ προσπαθήσωμεν νὰ συμπληρώσωμεν ὅσα περὶ φιλοσοφίας του ἐξεθέσαμεν ἀνωτέρω, διὰ τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ περὶ μυστικῆς θέας, τ.ἔ. περὶ θεωρίας τοῦ Θεοῦ καὶ ἑνώσεως μετ' αὐτοῦ. Ὁ σκοπὸς καὶ τὸ τέρμα τῆς φιλοσοφίας τοῦ Πλωτίνου, πρὸς τὸν ὁποῖον κατατείνουν ὅλοι οἱ δρόμοι τῆς διανοήσεώς του, εἶναι ἡ θεωρία τοῦ Ἑνός, ἡ μυστικὴ θέα τῆς θεότητος. Ὡς στοχαστὴς ἐκτιμᾷ μεγάλως τὴν νόησιν, ἀλλὰ ὑπέρκειται δι' αὐτὸν σφαῖρα, ἡ ὁποία κεῖται πολὺ πέρα τοῦ λόγου καὶ ἐν τῇ ὁποίᾳ κατοικεῖ τὸ θεῖον Ἓν ἐν ἀπροσίτῳ εἰς τὴν νόησιν μρνώσει. Εἰς αὐτὸ προσπελάζομεν διὰ τῆς δυνάμεως τοῦ Ἔρωτος καὶ τῆς μυστικῆς θέας. Οὕτω ἡ φιλοσοφία τοῦ Πλωτίνου, ἡ ὁποία εἶναι κυρίως εἰπεῖν φιλοσοφία τῆς θρησκείας, μεταπίπτει εἰς μυστικισμὸν καὶ ἐμφανίζεται ὡς ἡ πρώτη μεγάλη διαμόρφωσις τοῦ μυστικισμοῦ εἰς τὴν Δύσιν, δηλαδὴ τῆς μορφῆς ἐκείνης τῆς θρησκευτικῆς συνειδήσεως, ἡ ὁποία ποθεῖ καὶ ἐπιτυγχάνει τὴν ἄρσιν τῆς μεταξὺ τῆς ψυχῆς καὶ τῆς ὑπὲρ λόγον θεότητος ἀποστάσεως καὶ τὴν πλήρη μετ' αὐτῆς ἕνωσιν κατὰ τὴν διάρκειαν ἤδη τοῦ ἐπιγείου βίου. Τὴν κοσμοθεωρίαν τοῦ Πλωτίνου διακρίνει τὸ μὲν τὸ σύστημα τῶν ἀπορροῶν, τὸ δὲ ἐσώτατός τις μυστικισμός. Θεώμεθα τὸ θεῖον Ἓν, τὴν ἀρχὴν καὶ πηγὴν τοῦ Εἶναι καὶ τῆς Ζωῆς, τὴν αἰτίαν καὶ τὸν λόγον τοῦ κάλλους καὶ τῆς ἀγάπης, τὴν ἔκχυσιν τοῦ φωτός του εἰς τὸ κοσμικὸν πνεῦμα καὶ τούτου πάλιν εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ κό-

ὅμου, ἡ ὁποία μορφοποιεῖ τὴν ὕλην τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου. Ἐκτὸς τοῦ κόσμου τούτου ἡ ἀνθρωπίνη ψυχὴ τελεῖ εἰς κατάστασιν ἀποξενώσεως ἀπὸ τοῦ Θεοῦ, εἰ καὶ κατάγεται ἐκ τῆς ψυχῆς ἐκείνης τοῦ παντός. Ἐλησμόνησε τὴν θεᾶν της ἀποστολήν, θελήσασα νὰ γίνῃ ἀτομική. Ἡ ροπὴ αὕτη ἠφάνισε τὴν ἱκανότητα αὐτῆς ὅπως θεᾶται τὸ μεγαλεῖον καὶ τὴν δόξαν τῆς θεότητος. Ἐντεῦθεν τὸ καθῆκον καὶ ἡ ἀνάγκη πρὸς ἐπαναγωγὴν αὐτῆς εἰς τὴν θείαν αὐτῆς πηγήν. Τοῦτο δὲ εἶναι δυνατὸν ἀκριβῶς διότι εἶναι θείας φύσεως, ἔχει πλασθῇ καθ' ὁμοίωσιν καὶ εἰκόνα τοῦ Θεοῦ. Ὅπως κατορθώσῃ ὅμως τοῦτο δέον νὰ ἀπαλλάξῃ ἑαυτὴν τῶν δεσμῶν τῆς ὕλης καὶ ὑψωθῇ εἰς τὸν νοητὸν κόσμον. Τρεῖς εἶναι οἱ τρόποι πρὸς τὴν τοιαύτην ἀπαλλαγὴν καὶ ἀνύψωσιν, ἡ ἀγάπη, ἡ τέχνη καὶ ἡ φιλοσοφία. Διὰ τοῦτο οἱ πνευματικοὶ ἄνθρωποι ἔχουν πρὸ πάντων τὴν ἱκανότητα ὅπως ὑψωθοῦν μέχρι τοῦ Ἑνὸς διὰ τῆς θεωρίας. Ἡ φύσις ταύτης συνίσταται εἰς νοσταλγικὴν τάσιν πρὸς τὸ Θεῖον καὶ προσιδιάζει εἰς ὅλας τὰς μορφὰς τῶν ὄντων, ἀκόμη καὶ εἰς αὐτὴν τὴν φύσιν. Πρὸ πάντων ὅμως προσιδιάζει εἰς τὴν ἀνθρωπίνην ψυχήν, καὶ δὴ εἰς τὸ καθαρώτερον αὐτῆς τμῆμα. Τὸν πρῶτον ἐκ τῶν τριῶν ἐκείνων τρόπων, οἱ ὁποῖοι ὁδηγοῦν εἰς τὴν θεωρίαν, ἀποτελεῖ, ὡς εἴπομεν, ἡ τέχνη, ἡ ὁποία δημιουργεῖ τὴν αἰσθητικὴν θεωρίαν, τὴν διὰ τοῦ ὡραίου μετάθεσιν εἰς τὴν μυστικὴν θέαν τῆς ἰδέας, τοῦ ἀγαθοῦ, τοῦ θείου. Ἔτι σημαντικώτερος εἶναι ὁ τρόπος, τὸν ὁποῖον ἀκολουθεῖ ὁ ἐρωτικὸς ἵνα ἑνωθῇ μετὰ τῆς θεότητος. Ἡ ἀγάπη του κατευθύνεται ἐπὶ μᾶλλον πρὸς τὰ ἀσώματα ὄντα ἕως ὅτου διαγνώσῃ ὅτι ἓν καὶ μόνον κάλλος ὑπάρχει, ὁ Θεός, καὶ τὸν τρόπον τῆς μετ' αὐτοῦ ἑνώσεως. Διὰ τῆς διώσεως τοῦ κάλλους τῶν αἰσθητῶν καὶ τοῦ κάλλους τῆς ψυχῆς ὑψοῦται ὁ ἄνθρωπος εἰς τὴν δίωσιν καὶ τὴν θέαν τοῦ ὑπερβατικοῦ κάλλους, τὸ ὁποῖον εἶναι ὁ πρωταρχικὸς λόγος καὶ ἡ πρώτη πηγὴ παντὸς κάλλους. Ὁ καθαρμὸς τῆς ψυχῆς διὰ τῆς ἀσκήσεως τῆς ἀρετῆς καὶ διὰ τῆς γνώσεως ἀποτελεῖ τὴν προϋπόθεσιν τῆς αἰσθητικῆς ταύτης θεωρίας. Τοῦτο ὅμως δὲν ἀρκεῖ. Ὁ ἄνθρωπος δέον πρὸς τούτοις νὰ συγκεντρωθῇ, νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὴν οὐσίαν τῆς φύσεώς του. Τότε ἀντικαθίσταται ὁ ὑλικὸς ὀφθαλμὸς ἀπὸ τοῦ πνευματικοῦ, διὰ τοῦ ὁποίου μόνου εἶναι δυνατὴ ἡ θέα τοῦ αἰωνίου κάλλους.

Εἰς τὴν θεωρίαν τοῦ Θείου φθάνομεν καὶ διὰ τῆς φιλοσοφίας, διότι αὕτη νοεῖ διὰ τοῦ λόγου τὸν κόσμον τῶν ἰδεῶν. Ὁ λόγος νοῶν ἑαυτὸν νοεῖ τὸν ἰδανικὸν κόσμον, ὁ ὁποῖος ἐνυπάρχει ἐν αὐτῷ. Ἐν αὐτῷ καὶ δι' αὐτοῦ εἶναι εἰς τὸν ἄνθρωπον προσιτὴ ἡ ἀπόλυτος ἀλήθεια. Καὶ ἐπειδὴ ἐξ ἄλλου ὁ λόγος εἶναι ἀφ' ἑαυτοῦ ἐλεύθερος, ἐλευθεροῦται δι' αὐτοῦ ἡ ψυχὴ καὶ προσκτᾶται ἐπαφὴν πρὸς τὸν ὑπεραισθητὸν κόσμον. Ἀμφοτέρων τῶν τρόπων τούτων ὑπερέχει ὁ τρόπος τῆς ἀγάπης, ὁ διὰ τῆς ἀγάπης δρόμος τῆς ψυχῆς πρὸς τὸ Θεῖον, ὁ ὁποῖος ὁδηγεῖ εἰς τὴν ὑψίστην βαθμῖδα τῆς ὑψώσεως μέχρις αὐτοῦ. Τὸν δρόμον τοῦτον ἐγνώρισεν ἐξ ἰδίας πείρας ὁ μέγας μυστικὸς Πλωτῖνος. Διὰ τοῦτο ἀρχίζει ἡ φιλοσοφία του ἀπὸ τὴν ἰδέαν τοῦ ἀγαθοῦ ὡς ὑπερβατικῆς ἀρχῆς πάντων τῶν ὄντων καὶ καταλήγει εἰς τὴν ἰδέαν τῆς τὸν Θεὸν θεωρούσης ἀγάπης. Ἡ θεωρία λαμβάνει ἐνταῦθα τὴν μορφὴν τῆς δι' ἀγάπης κοινωνίας μετὰ τοῦ Θεοῦ. Θεὸς καὶ ψυχὴ εἶναι παρόντα τὸ ἓν ἐν τῷ ἄλλῳ. Ἡ ψυχὴ ζῇ, κινεῖται καὶ ὑπάρχει ἐν τῷ Θεῷ, τὸν ὁποῖον συναισθάνεται ὡς ὄντα τὰ πάντα ἐν πᾶσιν. Οὕτω φθάνει ἡ ψυχὴ εἰς τὸ τέρμα τοῦ πόθου της. Ἑνοῦται μετὰ τῆς θεότητος καὶ ἀποβαίνει μακαρία, ὡς μακάριος γίνεται ὁ θνητὸς διὰ τῆς κτήσεως τοῦ ἀντικειμένου τῆς ἀγάπης του. Ἀλλ' ἡ γνῆνη αὕτη ἀγάπη εἶναι ἁπλῶς ἀπείκασμα τῆς ἀληθινῆς ἐκείνης ἀγάπης τῆς ψυχῆς πρὸς τὸν Θεόν. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ μακαριότης τῆς ἑνώσεως μετὰ τοῦ Θεοῦ ὑπερβάλλει ἄπειρον ὅσον τὴν μακαριότητα ἐκείνην τῆς ἐπιγείου ἀγάπης. Εἶναι φανερὸν ὅτι ἡ ἕνωσις αὕτη εἶναι κάτι πολὺ περισσότερον τῆς μυστικῆς θέας. Κατὰ τὴν διὰ τῆς ἀγάπης ἕνωσιν, ἡ ψυχὴ διαλύεται ἐν τῷ Θεῷ, συγχωνεύεται μετ' αὐτοῦ. Ἡ κατάστασις αὕτη τῆς ψυχῆς εἶναι ἀνέκφραστος, διότι οὐδεμία γλῶσσα δύναται νὰ τὴν περιγράψῃ. Διὰ τοῦτο ἀπαγορεύεται καὶ ὑπὸ τῶν μυστηρίων, ἐν οἷς ἐτελεσιουργεῖτο ἡ ἕνωσις μετὰ τῆς θεότητος, ἡ ἀνακοίνωσις τῶν κατ' αὐτὰ τελουμένων εἰς τοὺς ἀμυήτους. Διότι τὸ Θεῖον εἶναι ἀπερίγραπτον καὶ ἀνέκφραστον δι' ἐκείνους, οἱ ὁποῖοι δὲν ἔλαβον γνῶσιν αὐτοῦ διὰ μυστικῆς θέας. Μόνον οἱ οὕτω διώσαντες τὸν Θεὸν προσκτῶνται εἰκόνα αὐτοῦ ἐν τῷ βάθει τῆς ψυχῆς. Τὸ δίωμα ὅμως τοῦτο δι' οὐδενὸς τρόπου εἶναι δυνατὸν νὰ μεταδοθῇ εἰς τοὺς βεβήλους. Κατὰ τὰς στιγμὰς ταύτας ἡ ψυχὴ πληροῦται ὑπὸ τοῦ Θείου, ἀποβαίνει ἕνθεος, μετατίθεται εἰς τὴν κατάστασιν τῆς ἐκστάσεως, τῆς ἁπλώσεως, τῆς διαλύσεως ἑαυτῆς ἐν τῷ Θεῷ. Ὅ,τι τελεῖται κατὰ τὸ μυστήριον τοῦτο τῆς ἑνώσεως Θεοῦ καὶ ἀνθρώπου, κατὰ τὴν θέωσιν ταύτην τῆς ἐσωτέρας μας φύσεως, εἶναι ἡ φυγὴ τῆς μονήρους ψυχῆς πρὸς τὸν μονήρη Θεόν.

Ἡ φιλοσοφία τοῦ Πλωτίνου εἶναι δημιούργημα τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος, μαρτυροῦσα μόνον δευτερεύουσαν ὅλως ἐπίδρασιν ἀνατολικῶν στοιχείων. Ἀπεκάλυψε διὰ μίαν ἀκόμη φορὰν τὰς ὑψηλὰς ἀξίας, τὰς ὁποίας εἶχε δημιουργήσει ἡ Ἑλλὰς καὶ διετύπωσεν αὐτὰς ὑπὸ νέαν μορφήν. Κατέδειξε τὸν ἀπέραντον πλοῦτον τῆς δημιουργικῆς δυνάμεως τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος, τὸ ὁποῖον ἐπειράθη νὰ ἐναρμονίσῃ πρὸς τὸ πνεῦμα τῆς Ἀνατολῆς, συνεχιστὴς κατὰ τοῦτο πολλῶν ἄλλων πρὸ αὐτοῦ. Θεωροῦντες τὴν σύνθεσιν, τὴν ὁποίαν ἐφιλοτέχνησεν ἡ διάνοια καὶ ἡ ψυχὴ τοῦ Πλωτίνου, ἀντιλαμβανόμεθα τὴν σημασίαν τῆς Ἑλλάδος διὰ τὴν ἀνθρωπότητα. Διότι ἡ φιλοσοφία του δὲν εἶναι φαινόμενον παρακμῆς, ὡς τὰ πλεῖστα δημιουργήματα τῶν χρόνων ἐκείνων, ἀλλὰ μεγαλειώδης συγκεφαλαίωσις ὅλων τῶν πνευματικῶν δυνάμεων τοῦ ἀρχαίου κόσμου. Συνηρμολόγησε θρησκείαν καὶ φιλοσοφίαν εἰς μίαν ἱερὰν ἑνότητα καὶ ἐδημιούργησεν ὑστάτην τινὰ ἄνθησιν τοῦ θνήσκοντος ἑλληνικοῦ κόσμου, τὴν φιλοσοφίαν τῆς αἰσθητικῆς ἐμψυχώσεως τοῦ κόσμου. Διὰ τοῦ Πλωτίνου ὑψώθη πάλιν ἡ φιλοσοφία εἰς πνευματικὴν δύναμιν καθολικῆς σημασίας, ἡ ὁποία ἔλαβεν ἀποφασιστικὴν θέσιν ἀπέναντι ὅλων τῶν πνευματικῶν ρευμάτων, τὰ ὁποῖα διέσειον τὸ Ρωμαϊκὸν κράτος. Τὸ πνεῦμα ἐν τούτοις τοῦ Πλωτίνου δὲν εἶχε τὴν δύναμιν ὅπως προαγάγῃ τὴν λύσιν τῶν προβλημάτων, τὰ ὁποῖα ἀπησχόλησαν τὴν κλασικὴν φιλοσοφίαν τῶν Ἑλλήνων. Οὔτε τὴν δύναμιν νὰ συγκροτήσῃ συστηματικὴν τινὰ ἀπάντησιν εἰς αὐτά. Ἡ τοὐλάχιστον ἡ διδασκαλία του δὲν ἀποτελεῖ σύστημα πρωτίστης τάξεως. Ὑπολείπεται κατὰ πολὺ τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους. Τὸ κέντρον τοῦ ἐνδιαφέροντός του δὲν ἀποτελεῖ ἡ θεωρητικὴ καὶ ἐπιστημονικὴ νόησις, ἀλλ' ἡ θρησκευτικὴ ἀξία. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ κοσμοθεωρία του καὶ ἡ ἠθικὴ του ἔχουν θρησκευτικὸν κυρίως περιεχόμενον. Εἶναι μᾶλλον θρησκευτικὸς προφήτης, ὁ ὁποῖος περιέβαλε τὸ βαθὺ βίωμα τοῦ Θεοῦ, τὸ ὁποῖον ἔλαχεν εἰς αὐτόν, διὰ τῶν μορφῶν τῆς ἑλληνικῆς διανοήσεως, συγκεντρώσας εἰς ἓν πᾶν ὅ,τι μέγα καὶ ἀξίας περιεκτικὸν εἶχε δημιουργήσει ἡ Ἑλλάς. Καὶ διὰ τοῦτον ἀκόμη τὸν λόγον δύναται νὰ θεωρηθῇ ὁ ἱδρυτὴς τῆς Νεοπλατωνικῆς σχολῆς, ὡς ὁ τελευταῖος Ἕλλην φιλόσοφος καὶ στοχαστής, ἐκ τῆς φιλοσοφίας τοῦ ὁποίου ἀκούομεν ἅπαξ ἔτι ὅλα τὰ θέματα ὅσα εἶχε διανοηθῇ τὸ ἑλληνικὸν πνεῦμα, καὶ καταναοοῦμεν ποῖα αἰώνια ἀγαθὰ ἐχάρισε τοῦτο εἰς τὴν ἀνθρωπότητα, τὸν ὑπερβατικὸν κόσμον τῶν ἰδεῶν, τὸν Ἔρωτα καὶ τὸν Λόγον, τὴν μυστικὴν θεωρίαν καὶ τὸ κάλλος. Εἶναι λοιπὸν ἡ φιλοσοφία τοῦ Πλωτίνου ἡ τελευταία μεγάλη ἀναλαμπὴ τοῦ ἑλληνικοῦ τούτου πνεύματος. Οἱ καιροὶ καὶ ἡ ψυχικὴ ὑφὴ τοῦ φιλοσόφου διεμόρφωσαν αὐτὴν μᾶλλον εἰς φιλοσοφίαν τῆς θρησκείας. Δι' αὐτῆς ἠθέλησε νὰ ἀντιδράσῃ κατὰ τῆς ἐποχῆς του καὶ νὰ ὑπερακοντίσῃ τὸν Χριστιανισμόν. Ἀλλ' ἡ προσπάθειά του ὑπῆρξε ματαία. Ἡ νέα θρησκεία ἀπεδείχθη ἰσχυροτέρα αὐτοῦ. Ἀλλ' εἰς τὸ σύστημά της ἀνέλαβε γενναίας καὶ ὑψηλὰς ἰδέας τοῦ νεοπλατωνισμοῦ καὶ οὕτω συνέβαλεν εἰς τὴν ἐπιβίωσιν αὐτῶν διὰ μέσου τῶν αἰώνων καὶ εἰς τὴν συνέχισιν τῆς ἐπενεργείας αὐτῶν.

Ἤδη ἡ χριστιανικὴ φιλοσοφία καὶ θεολογία τοῦ 3ου αἰῶνος μαρτυρεῖ τὴν ροπήν, τὴν ὁποίαν ἔσχεν ἐπὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων, πολλοὶ τῶν ὁποίων μαρτυροῦν ἀγάπην πρὸς αὐτὸν καὶ σεβασμὸν πρὸς τὸ ὕψος τῶν διανοημάτων του καὶ χρησιμοποιοῦν τὰ διανοήματα αὐτοῦ τὸ μὲν ἐν τῷ ἀγῶνι κατὰ τῆς Γνώσεως, τὸ δὲ πρὸς συγκρότησιν τῶν ἰδίων αὐτῶν συνθέσεων. Αἰσθητὴ εἶναι ἡ ἐπίδρασις αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ Αὐγουστίνου καὶ βραδύτερον ἐπὶ τοῦ Ψευδοδιονυσίου, ὁ ὁποῖος εἰσήγαγε τὴν μυστικὴν θεολογίαν τοῦ Πλωτίνου εἰς τὴν χριστιανικὴν ἐκκλησίαν. Ἀλλὰ ἡ δυσνόητος καὶ ἐν πολλοῖς αἰνιγματικὴ γλῶσσα τοῦ νεοπλατωνικοῦ φιλοσόφου παρέσχεν ἀφορμὴν πρὸς συχνὴν παρερμηνείαν τῶν διανοημάτων του, καὶ παρ' αὐτῶν ἔτι τῶν πλησιέστατα αὐτῷ προσκειμένων μαθητῶν του. Γενναίως συνέβαλεν εἰς τὴν γνῶσιν τῆς φιλοσοφίας αὐτοῦ κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Ἀναγεννήσεως ὁ Μαρσίλιος Φικῖνος. Οἱ Ἐγκυκλοπαιδισταὶ ἠρμήνευον κατὰ τὸν 18ον αἰῶνα τὴν φιλοσοφίαν ταύτην ὡς πανθεϊσμόν, καὶ μάλιστα ὡς συγγενέστατον πρὸς τὸν πανθεϊσμὸν τοῦ Σπινόζα. Ἀλλ' ἡ φιλοσοφία τοῦ Πλωτίνου διαφέρει μεγάλως τοῦ πανθεϊσμοῦ τούτου. Συμφώνως πρὸς τὸν τελευταῖον τοῦτον, αἱ δύο ἀρχαί, ἔκστασις καὶ νόησις ἢ ὕλη καὶ πνεῦμα, εἶναι ἀνεξάρτητοι ἀλλήλων καὶ ὑπάρχουν αὐτοτελῶς παρ' ἀλλήλας. Οὔτε ἡ φυσικὴ πραγματικότης ἀνάγεται εἰς τὴν πνευματικήν, οὔτε αὕτη εἰς ἐκείνην.

Δὲν ὑφίσταται ψυχοφυσικὴ αἰτιότης, μόνον ψυχοφυσικὸς παραλληλισμὸς λαμβάνει χώραν. Παρὰ Πλωτίνῳ τοὐναντίον οὔτε παράλληλοι οὔτε ἰσότιμοι εἶναι αἱ δύο αὗται ἀρχαί. Ἡ ἰσημασία καὶ ἡ πραγματικότης τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου εἶναι πολὺ ὑποδεεστέρα τῆς πραγματικότητος καὶ τῆς ἀξίας τοῦ πνευματικοῦ. Ἡ ὕλη ἑρμηνεύεται ὡς ἄρνησις μόνον τοῦ πνεύματος στερουμένη ἰδίας ἀξίας. Ἀλλ' ἡ φιλοσοφία τοῦ Πλωτίνου διαφέρει ἐν πολλοῖς καὶ ἀπὸ τοῦ πανθεϊσμοῦ ἐν τῇ συνήθει σημασίᾳ τῆς λέξεως, τ.ἔ., ὡς ταύτισις Θεοῦ καὶ κόσμου οὕτως, ὥστε ὁ Θεὸς νὰ ἐξαντλῆται, τρόπον τινά, εἰς τὴν φύσιν καὶ αὕτη νὰ εἶναι πάλιν ἐκτύλιξις τῆς θείας οὐσίας ἐν τῷ κόσμῳ, ὡς ἐδίδασκεν ἡ Στοά, ὁ Ἰορδάνης Βρουῆνος καὶ ἄλλοι.

Ὁ Πλωτῖνος ἐξαίρει σαφῶς καὶ ἰσχυρῶς τὴν ὑπερβατικότητα τοῦ Θεοῦ. Τὸ Ἕν καὶ τὸ πνεῦμα τοῦ πατρὸς ἀνήκουν κατ' αὐτὰν εἰς τὸν ὑπεραισθητὸν κόσμον. Πρὸς τὸν αἰσθητὸν τελοῦν εἰς σχέσιν μόνον διὰ τῆς κοσμικῆς ψυχῆς. Πανθεϊστικὰ ὅμως στοιχεῖα δὲν δυνάμεθα νὰ ἀρνηθῶμεν εἰς τὸν νεοπλατωνισμὸν τοῦ Πλωτίνου. Τὸ Ἕν, ὁ Θεός, στερεῖται προσωπικότητος, ὡς ὑψίστη καὶ καθολικὴ ἀρχὴ τῶν ὄντων πληροῖ καὶ πᾶν αἰσθητὸν κόσμον καὶ δημιουργεῖ τὸ κάλλος τῆς φύσεως καὶ τῶν φαινομένων τῆς ζωῆς, ἡ ἀτομικὴ ψυχὴ διαλύεται ἐν τῷ Ἑνί, ἀποβάλλουσα τὴν αὐτοσυνειδησίαν. Κατὰ τὸ τέλος τοῦ παρελθόντος καὶ τὴν ἀρχὴν τοῦ παρόντος αἰῶνος, παρηρμηνεύθη ὁ Πλωτῖνος καὶ ὑπὸ τῶν Νεοκαντιανῶν. Ἐπὶ τῇ βάσει τῆς περὶ ἐμπειρίας ἐννοίας τοῦ Καντίου, ἡ ὁποία ἀποκλείει τὸ δυνατὸν τῆς γνώσεως τοῦ ὑπεραισθητοῦ καὶ ἐξ ἀντιθέσεως ἐντεῦθεν πρὸς πᾶσαν μεταφυσικήν, ἐκήρυξαν τὴν φιλοσοφίαν αὐτοῦ ὡς φαντασιώδη καὶ ὡς ἀνατολικὸν μυστικισμόν, τυφλώττοντες πρὸς τὸ κάλλος, τὸν πλοῦτον καὶ τὴν πρωτοτυπίαν αὐτῆς, ὡς καὶ πρὸς τὴν νέαν καὶ βαθεῖαν θεώρησιν τοῦ ἀξιολογικοῦ κόσμου, τὴν ὁποίαν μαρτυρεῖ. Τοὐναντίον ἡ φιλοσοφία τοῦ γερμανικοῦ ἰδανισμοῦ προήγαγε τὴν κατανόησιν τῆς φιλοσοφίας ταύτης, πρὸς τὸ περιεχόμενον τῆς ὁποίας συνησθάνετο ἑαυτὴν ἐσώτατα συγγενῆ. Ἡ περὶ τὸν Πλωτῖνον τέλος ἔρευνα τοῦ εἰκοστοῦ αἰῶνος κατέβαλε τὰς βάσεις ὀρθῆς ἑρμηνείας αὐτοῦ καὶ δικαιοτέρας κρίσεως.

Ν. Ι. Λούβαρις

ΠΡΟΚΛΟΣ ὁ Λύκιος. Νεοπλατωνικὸς φιλόσοφος τῆς Ἀθηναϊκῆς Σχολῆς ἐκ τῶν τελευταίων ἀντιπροσώπων τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς φιλοσοφίας, γεννηθεὶς ἐν Κωνσταντινουπόλει περὶ τὸ 410—412 μ.Χ. καὶ διδάξας ἐπὶ πεντηκονταετίαν σχεδόν, ἤτοι ἀπὸ τοῦ 438 περίπου ἐν Ἀθήναις, ὅπου καὶ ἀπέθανε κατὰ τὸ 485 μετὰ Χριστόν.

Κατὰ τὸν βιογράφον, μαθητὴν καὶ διάδοχόν του Μαρῖνον τὸν Νεαπολίτην (Βίος Πρόκλου ἢ περὶ εὐδαιμονίας 6—8), ὁ πατὴρ τοῦ Πρόκλου ἦτο νομικός, καλούμενος Πατρίκιος, ἡ δὲ μήτηρ του ἐλέγετο Μάρκελλα, ἀφοῦ δὲ ἐν Ξάνθῳ τῆς Λυκίας ἔμαθε τὰ πρῶτα γράμματα, μετέβη εἰς Ἀλεξάνδρειαν, ὅπου ὡς μαθητὴς τοῦ Ὡρίωνος καὶ τοῦ Λεωνᾶ ἐπεδόθη εἰς γραμματικὰς καὶ ῥητορικὰς σπουδάς, κατόπιν δὲ ὁ μὲν Ἥρων ἐδίδαξεν εἰς αὐτὸν μαθηματικά, ὁ δὲ Ὀλυμπιόδωρος εἰσήγαγε τοῦτον εἰς τὴν Ἀριστοτελικὴν φιλοσοφίαν. Ἐλθὼν εἰς Ἀθήνας ἤκουσε τὸν γέροντος πλέον Πλουτάρχου τοῦ Ἀθηναίου καὶ ἰδίως τοῦ μαθητοῦ τούτου Συριανοῦ ὅπως μαρτυρεῖται ἐκ τοῦ ὑπὸ τοῦ ἰδίου συντεθέντος ἐπιγράμματος (Ἀνθολογ. II, 7, 341):

> «Πρόκλος ἐγὼ γενόμην Λύκιος γένος, ὃν Συριανὸς
> ἐνθάδ' ἀμοιβὸν ἐῆς θρέψε διδασκαλίας.
> Ξυνὸς δ' ἀμφοτέρων ὅδε σώματα δέξατο τύμβος,
> αἴθε δὲ καὶ ψυχὰς χῶρος ἑὰς λελάχοι».

(Ἐγὼ ὁ Πρόκλος ὑπῆρξα Λύκιος τὴν καταγωγήν, τὸν ὁποῖον ἐξέθρεψε ἐδῶ ὁ Συριανὸς ἀνταποδοτὴν τῆς διδασκαλίας του. Αὐτὸς ὁ κοινὸς τάφος ἐδέχθη τὰ σώματα καὶ τῶν δύο, εἴθε δὲ νὰ λάχῃ καὶ εἰς πὰς ψυχὰς τῶν χῶρος κοινός).

Παρὰ τοῦ Συριανοῦ ἐδιδάχθη τὴν νέαν πλατωνικὴν φιλοσοφίαν, ἐπειδὴ δὲ διεδέχθη τοῦτον εἰς τὴν διεύθυνσιν τῆς Σχολῆς, ἐπωνομάσθη Διάδοχος (Μαρίνου, Βίος Πρόκλου, 26). Ἐν τῇ Σχολῇ τῶν Ἀθηνῶν ὁ Πρόκλος δὲν ἐδίδασκεν, ἀλλ' ἐκήρυττε τὰ δόγματα τῆς φιλοσοφικῆς αἱρέσεως, εἰς τὴν ὁποίαν ἀνῆκε, διὰ τῆς ἀγνώστου δὲ τοῦ ἤθους του, τῆς ἰσχυρᾶς μνήμης, τῆς ὡραίας, εὐγενοῦς καὶ ἀξιοπρεποῦς μορφῆς του, ἐνέπνεε μεγάλην ἐντύπωσιν εἰς τοὺς μαθητάς του, οἱ ὁποῖοι διέβλεπον εἰς τοῦτον τὸν τέλειον τύπον τοῦ φιλοσόφου. Ἂν καὶ κατὰ τὴν ἀρετὴν ἦτο ἐφάμιλλος τῶν χριστιανῶν, ἐν τούτοις ἤλθεν εἰς ἀντίθεσιν διὰ τῆς διδασκαλίας του πρὸς τούτους, διότι ἠγωνίζετο νὰ διατηρῇ παρὰ τῷ λαῷ τὴν προσήλωσιν πρὸς τὴν εἰδωλολατρείαν διὰ τῆς αὐστηρᾶς τηρήσεως ἀρχαίων καὶ πρὸ πολλοῦ ἐκλιπόντων ἐθίμων καὶ προσεπάθει νὰ ἀναζωογονήσῃ τὴν ἀρχαίαν θρησκείαν διὰ τῶν φιλοσοφικῶν θεωριῶν του, ἕνεκα δὲ τῆς κατὰ τῶν χριστιανῶν πολεμικῆς του ἐξηναγκάσθη ὑπὸ τούτων νὰ φύγῃ εἰς Ἀσίαν ἐπί τινα χρόνον.

Ὁ φιλόσοφος ὑπέστη τὴν ἐπίδρασιν τῶν Πυθαγορείων δοξασιῶν, καίτοι δὲ ἔζη ἐν Ἀθήναις, ἐπηρεάσθη πολὺ ἀπὸ τὸν μυστικισμὸν καὶ τὰς θρησκευτικὰς παραδόσεις τῆς Ἀνατολῆς, πρὸς τὰς ὁποίας ἐπίστευεν ἀκραδάντως, ἀρυσθεὶς ἄφθονον ὑλικὸν διὰ τὴν θεουργικὴν διδασκαλίαν του ἐκ τῶν μυστηριακῶν θρησκειῶν τῆς Ἀσίας. Προσεπάθησε νὰ συνδυάσῃ εἰς τὰς φιλοσοφικάς του θεωρίας ὅλας τὰς γνωστὰς κατὰ τὴν ἐποχήν του πολυθεϊκὰς θρησκείας, διακρινόμενος, ὅπως ὅλοι οἱ Νεοπλατωνικοί, διὰ τὴν ἔμπνευσίν του, μετὰ τῆς ὁποίας συμπηνοῦτο ἀπέραντος πολυμάθεια καὶ πραγματικὸς ὀργανωτικὸς νοῦς. Δὲν διεκρίνετο διὰ τὴν δημιουργικὴν δύναμιν, ἀλλὰ διὰ τὴν μέθοδον, κατὰ τὸν βιογράφον του ὅμως ἐπενόησε καὶ ὁ ἴδιος θεωρίας τινάς, διότι «πολλῶν τε καὶ αὐτὸς πατὴρ ἐγένετο δογμάτων οὐ πρότερον ἐγνωσμένων, φυσικῶν τε καὶ νοερῶν καὶ τῶν ἔτι θειοτέρων». Κυρίως ὅμως ἠσχολήθη ὅπως ἑρμηνεύσῃ καὶ συμβιβάσῃ τὰ δόγματα τῶν ἀρχαίων θεολογιῶν, διότι «πᾶσαν μὲν θεολογίαν ἑλληνικήν τε καὶ βαρβαρικὴν καὶ τὴν μυθικοῖς πλάσμασιν ἐπισκιαζομένην, κατεῖδε τε φαδίως καὶ... εἰς φῶς ἤγαγεν, ἑξηγούμενός τε πάντα ἐνθουσιαστικώτερον καὶ εἰς συμφωνίαν ἄγων».

Ὁ βίος τοῦ Πρόκλου ὑπῆρξεν ἀσκητικός, ἐγκρατὴς καὶ αὐστηρός, ἐδαπάνα δὲ τὴν περιουσίαν του εἰς ἀγαθοεργίας, τὰς ὁποίας ἐγνώριζε μετὰ πολλῆς νοημοσύνης νὰ ὁρίζῃ καὶ νὰ ἐκλέγῃ, διότι ἡ νεοπλατωνικὴ φιλοσοφία ἀγωνιζομένη κατὰ τοῦ Χριστιανισμοῦ πλὴν τῆς ἰδίας κοσμοθεωρίας ἐνεφάνιζε καὶ ἐν τῇ πράξει κοινωνικὴν δρᾶσιν ἀξιόλογον. Ὁ βιογράφος του ἐκθειάζων τὴν ἄμετρον φιλοπονίαν τοῦ φιλοσόφου, λέγει ὅτι μετὰ τὴν διδακτικὴν καὶ συγγραφικὴν ἡμερησίαν ἐργασίαν του, μετέβαινε πρὸς συνάντησιν τῶν ἄλλων φιλοσόφων πρὸς συζήτησιν φιλοσοφικῶν ζητημάτων, ἀκόμη καὶ κατὰ τὴν ἑσπέραν καὶ «ταῦτα πάντα μετὰ τὴν νυκτερινὴν ἐκείνην καὶ ἄγρυπνον θρησκείαν, μετὰ τὸ προσκυνῆσαι ἥλιον ἀνίσχοντα, μεσουρανοῦντά τε καὶ ἐπὶ δύσιν ἰόντα», οἱ λόγοι δὲ οὗτοι τοῦ βιογράφου του μαρτυροῦν καὶ τὴν βαθυτάτην θρησκευτικότητα, ὑπὸ τὴς ὁποίας διεπνέετο ὁ φιλόσοφος.

Φιλοσοφικαὶ δοξασίαι τοῦ Πρόκλου. Τὸ φιλοσοφικόν του σύστημα ἀποτελεῖ οὐσιαστικῶς τὸν ἐπίλογον τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς φιλοσοφίας, ἡ δὲ νέα πλατωνικὴ φιλοσοφία διὰ τοῦ Πρόκλου διεμορφώθη μὲν εἰς σύστημα, ἀλλ' ἀπώλεσε τὴν δημιουργικήν της δύναμιν καὶ κατέπεσεν εἰς σχολαστικήν. Ὁ Πρόκλος, δραματιστὴς καὶ διαλεκτικὸς συγχρόνως, συνεπλήρωσε τὸν Νεοπλατωνισμόν, χωρὶς δὲ νὰ προσθέσῃ κατ' οὐσίαν τίποτε εἰς αὐτόν, τὸν συνεπλήρωσε καὶ ἐτελείωσε τὴν μεθοδικὴν ὀργάνωσίν του, ἐγκλείσας ὅμως τοῦτον εἰς αὐστηρὰ πλαίσια τὸν κατέστησε πλέον ἀδρανῆ καὶ ἀνίκανον νὰ ἐπιζήσῃ, διὰ τοῦτο καὶ ἡ σχολὴ μετ' αὐτὸν φθίνει ὁλονὲν μέχρι τῆς πλήρους ἐξαφανίσεώς της. Θρησκεία καὶ φιλοσοφία, κατὰ τὸν Πρόκλον, ἐκφράζουν τὰς ἰδίας ἀληθείας, ἡ μὲν πρώτη χρησιμοποιοῦσα σύμβολα, ἡ δὲ δευτέρα ἰδέας, ἀναπτύσσων δὲ τὰς περὶ κόσμου θεωρίας τοῦ Ἰαμβλίχου προσεπάθησε νὰ ἑξηγήσῃ τὴν κίνησιν καὶ τὴν πρόοδον τοῦ κόσμου διὰ τῆς τριαδικῆς ἐξελίξεως, ἐνέτεινε δὲ τὸ ὑπερβατικὸν τοῦ Θεοῦ ὑπὲρ τὸν Πλωτῖνον, δεχόμενος τὸν Θεὸν ὑπερκείμενον καὶ τῆς ἐνότητος καὶ τῆς οὐσίας, «τὸ ἐπέκεινα τοῦ ἑνὸς» καὶ «τὸ ἀναιτίως αἴτιον». Ἐκ τούτου δὲ ἐκπορεύονται κατὰ τριαδικὴν μορφὴν ἐξελίξεως τὰ πάντα, τὰ ὁποῖα δὲν εἶναι «ὁ νοητὸς κόσμος» τοῦ Πλωτίνου, οὔτε «τὸ δεύτερον καὶ κατώτερον ἕν» τοῦ Ἰαμβλίχου, ἀλλὰ αἱ «αὐτοτελεῖς ἑνάδες». Αὗται κατὰ τὸ σύστημα τοῦ Πρόκλου ἀποτελοῦν ὑπερκόσμιον ἑνότητα καὶ εἶναι οἱ ὑπέρτατοι θεοί, ὑπὸ τὰς ἑνάδας δὲ εἶναι ἡ τριὰς τοῦ νοητοῦ, τοῦ ὁποίου κυρία ἰδιότης εἶναι ἡ οὐσία, τοῦ νοητοῦ καὶ νοεροῦ συγχρόνως, τὸ ὁποῖον ἔχει ὡς βασικὴν ἰδιότητα τὴν ζωὴν καὶ τοῦ νοεροῦ, ἔχοντος ὡς θεμελιώδη ἰδιότητα τὸν νοῦν.

Ἑκάστη τῶν τριάδων τούτων ὑποδιαιρεῖται εἰς ἑτέρας τρεῖς τριάδας καὶ αὗται εἰς ἄλλας τρεῖς κ.ο.κ., ἀπὸ τὰ ἀφηρημένα εἰς τὰ συγκεκριμένα, ἀπὸ τὰ γενικὰ εἰς τὰ μερικά, ἀπὸ τὰ γένη εἰς τὰ εἴδη, ἑκάστην δὲ ἀπὸ τὰς τριάδας ταύτας ὁ Πρόκλος ἀποκαλεῖ μὲ ἓν ὄνομα τῶν ἑλληνικῶν θεοτήτων καὶ διαιρεῖ κατὰ τὸ τριαδικὸν τοῦτο σύστημα τοὺς θεούς, τοὺς δαίμονας καὶ τοὺς ἥρωας. Ἡ ψυχὴ περιλαμβάνει τὸ θεῖον, τὸ δαιμονικὸν καὶ τὸ ἀνθρώπειον, τὴν δὲ ὕλην ὁ Πρόκλος παράγει ἀμέσως ἐκ τοῦ ἀπείρου τῆς πρώτης τριάδος τοῦ νοητοῦ. Ὁ κόσμος καὶ γενικῶς πὰ ὄντα, ὡς παραγόμενα εἶναι ὅμοια καὶ ἀνόμοια συγχρόνως πρὸς τὸ παράγον αἴτιον, κατὰ τὴν ἐξέλιξίν των δὲ διέρχονται ἐκ τριῶν καταστάσεων. Διότι, ἕνεκα τῆς ὁμοιότητός των πρὸς τὸ παράγον αἴτιον εὑρίσκονται καὶ μένουσιν εἰς τὴν αἰτίαν, ἡ ὁποία ἐγέννησε ταῦτα (μονή), ἕνεκεν ὅμως τῆς ἀνομοιότητός των πρὸς ταύτην ἐξέρχονται καὶ χωρίζονται ἀπ' αὐτῆς (πρόοδος), ἀλλ' ἐπειδὴ συγγενεύουν πρὸς τὴν γεννήσασαν ταῦτα αἰτίαν, ἂν καὶ ἐχωρίσθησαν παύτης, τείνουν πρὸς αὐτὴν καὶ ἐπιδιώκουν τὴν μετὰ ταύτης συνένωσιν (ἐπιστροφή). Αἱ περὶ ἐξελίξεως ἀντιλήψεις αὗται τοῦ Πρόκλου ὁμοιάζουν πρὸς τὴν ἰδεαλιστικὴν διαλεκτικὴν τοῦ Ἐγέλου περὶ θέσεως, ἀντιθέσεως καὶ συνθέσεως, ἀλλὰ ἡ ὁμοιότης αὕτη εἶναι μόνον ἐξωτερική, διότι αἱ μὲν θεωρίαι τοῦ Πρόκλου περὶ ἐξελίξεως ἀφορροῦν καθαρῶς μυθολογικὰς δυνάμεις, ἐνῶ τοῦ Ἐγέλου ἀναφέρονται εἰς τὴν ἐξέλιξιν ἐννοιῶν.

Ἔργα τοῦ Πρόκλου. Ὁ φιλόσοφος συνέγραψε πλείστας πραγματείας καὶ ὑπομνήματα, ἐκ τῶν ὁποίων πολλὰ διεσώθησαν μέχρις ἡμῶν. Εἰς ἡλικίαν εἰκοσιοκτὼ ἐτῶν συνέγραψε τὰ γλαφυρότατα καὶ πλήρη ἐπιστημοσύνης ὑπομνήματα εἰς τὸν «Τίμαιον» τοῦ Πλάτωνος, διὰ τῆς συγγραφῆς δὲ ταύτης εἶχεν ἤδη καταστῆ γνωστὸς πρὶν ἀναλάβῃ τὴν διεύθυνσιν τῆς Σχολῆς τῶν Ἀθηνῶν. Συνέταξεν ἐπίσης ὑπομνήματα εἰς τοὺς Πλατωνικοὺς Διαλόγους, πρῶτον Ἀλκιβιάδην, Παρμενίδην, Κρατύλον καὶ τὴν Πολιτείαν, ἀποδίδονται δὲ εἰς ποῦτον, ἂν καὶ οὐνὶ μετὰ βεβαιότητος, ὑπόμνημα περὶ τῶν ἔργων τοῦ Ἡσιόδου καὶ τὰ Παρὰ τοῦ Φωτίου διασωθέντα (βιβλ. 249) πολύτιμα λείψανα Γραμματικῆς Χρηστομαθείας, ἐκ τῶν ὁποίων μανθάνομεν διάφορα γραμματολογικὰ ζητήματα καὶ ἰδίως περὶ τοῦ ἐπικοῦ κύκλου.

Συνέταξε πρὸς τούτοις διαφόρους πραγματείας συστηματικάς, ἤτοι περὶ τῆς κατὰ Πλάτωνα θεολογίας, Στοιχείωσιν θεολογικὴν καὶ Στοιχείωσιν φυσικὴν ἢ περὶ κινήσεως, διεσώθησαν δὲ ἐν Λατινικῇ μεταφράσει αἱ πραγματεῖαι «Περὶ τῆς προνοίας», «Περὶ τῶν δέκα πρὸς τὴν πρόνοιαν ἀπορημάτων» καὶ «Περὶ ὑποστάσεως τῶν κακῶν». Ἔγραψεν ἐπίσης: «Περὶ ἐπιστολιμαίου χαρακτῆρος», ἐκδοθὲν ὑπὸ Βέστερμαν (Λειψία 1856), «Ἐπιχειρήματα ιη΄ κατὰ χριστιανῶν» καὶ «Ὑπομνήματα εἰς τὰ «Λογικὰ τοῦ Ἀριστοτέλους συγγράμματα», ποιητικαὶ δὲ συνθέσεις του ἐσώθησαν, δύο ἐπιγράμματα καὶ ἓξ ὕμνοι εἰς διαφόρους θεούς. Ὁ Πρόκλος δὲν ἦτο μόνον φιλόσοφος, ἀλλὰ καὶ μαθηματικὸς καὶ ἀστρονόμος, σχετικὰ δὲ ἔργα του εἶναι «Ὑποτυπώσεις τῶν ἀστρονομικῶν ὑποθέσεων», εἰς τὰς ὁποίας πραγματεύεται ἐν συντομίᾳ περὶ τῶν συστημάτων τοῦ Ἱππάρχου, τοῦ Ἀριστάρχου καὶ τοῦ Κλαυδίου Πτολεμαίου. Ὑπ' αὐτοῦ ἐπίσης συνετάχθη «Σφαῖρα», σύγγραμμα ἐκδοθὲν ὑπὸ Μπαΐημπριτζ (Λονδῖνον, 1620), εἰς τοῦτο δὲ πραγματεύεται περὶ τῶν οὐρανίων κύκλων, ἔχων ὑπ' ὄψει του τὸν Γεμῖνον, ὁμοίως «Παράφρασις εἰς τὴν τοῦ Πτολεμαίου τετράβιβλον», «Ὑπόμνημα εἰς τὸ πρῶτον τῶν Εὐκλείδου στοιχείων», μὴ πλήρες ἐντελῶς, καὶ ἀστρολογικὴ διατριβὴ «Περὶ ἀποτελεσμάτων τῶν ἡλιακῶν καὶ σεληνιακῶν ἐκλείψεων», ἐκδοθεῖσα λατινιστὶ ('Αστρολογικοὶ Πίνακες, Βιέννη 1551). Ἡ γλῶσσα τῶν συγγραμμάτων τοῦ Πρόκλου εἶναι καθαρά, σαφὴς καὶ κλασσικωτέρα πολλῶν ἄλλων συγχρόνων του, ἐνίοτε ὅμως ἐπιδιώκει τὴν σαφήνειαν δι' ὑπερβολικῶν καὶ οὐχὶ ἀναγκαίων πλατυασμῶν καὶ πολυλογίας περιττῆς.

Τὰ ποιήματά του διακρίνονται διὰ τὸν πλοῦτον καὶ τὴν μεγαλοπρέπειαν τῆς φράσεως, ἀλλὰ ὑστεροῦν ὡς πρὸς τὸ πηγαῖον τῆς ἐμπνεύσεως, καὶ γενικώτερον στεροῦνται ποιητικῆς πνοῆς, προδίδοντα, ὅτι δὲν εἶναι ἔργα ποιητοῦ, ἀλλὰ φιλοσόφου. Ἡ λογοτεχνικὴ ἀξία τῶν ἔργων του δὲν εἶναι σημαντική, διότι τὸ ὕφος του εἶναι μονότονον καὶ μετὰ ξηρότητος ἀναπτύσσει γνώμας, αἱ ὁποῖαι ὁμοιάζουν πρὸς μαθηματικοὺς τύπους,

ἀπὸ τοὺς ὁποίους ὅμως ἐλλείπει τὸ σπαθερὸν ὑπόβαθρον. Ἡ συμβολή του ὅμως εἰς τὰς φιλοσοφικὰς μελέτας ὑπῆρξε λίαν σημαντική, διότι διὰ τῆς συστηματικῆς ἐκθέσεως τοῦ Νεοπλατωνισμοῦ παρέσχεν εἰς τοὺς μεταγενεστέρους μεθοδικὴν ἐξήγησιν τῆς Νεοπλατωνικῆς φιλοσοφίας.

Ἔκδοσις τῶν ἔργων τοῦ Πρόκλου ἐγένετο ὑπὸ τοῦ Β. Κουζεν εἰς ἓξ τομους (Παρίσιοι, 1820—1827), ἡ δὲ ἔκδοσις τοῦ 1864 συνεπληρώθη ἀπὸ ἄλλας μεταγενεστέρας εἰδικὰς ἐκδόσεις.

ΠΟΡΦΥΡΙΟΣ ὁ Τύριος (ἢ Φοῖνιξ ἢ Βατανιώτης). Νεοπλατωνικὸς φιλόσοφος, γεννηθεὶς περὶ τὸ 232 μ.Χ. Διετέλεσε κατ' ἀρχὰς μαθητὴς τοῦ Λογγίνου ἐν Ἀθήναις καὶ εἶτα τοῦ Πλωτίνου ἐν Ρώμῃ, ἔνθα καὶ ἀπέθανε περὶ τὸ 304. Ὁ Πορφύριος ἠσχολήθη κυρ.ως μὲ τὴν ἑρμηνείαν καὶ τὴν ὑπεράσπισιν τοῦ συστήματος τοῦ Πλωτίνου καὶ τὴν σαφεστέραν αὐτοῦ ἀνάπτυξιν. Ἐκ τῶν πολλῶν αὐτοῦ ἔργων, εἰς ἃ ἐπραγματεύετο ὄχι μόνον φιλοσοφικὰ θέματα, ἀλλὰ καὶ μαθηματικά, ἀστρονομικά, ἱστορικά, γραμματικὰ κλπ., ἐλάχιστα διεσώθησαν. Ταῦτα εἶναι ὁ «Πυθαγόρειος βίος» ἐκ τῆς «Φιλοσόφου ἱστορίας» του καί τινα μικρότερα ἀποσπάσματα, καὶ τὸ «Περὶ τῆς ἐκ λογίων φιλοσοφίας», ἐπιτομὴ τῆς διδασκαλίας τοῦ Πλωτίνου. Ἡ «Εἰσαγωγὴ» ἢ «Αἱ πέντε φωναί», σπουδαῖον ἔργον τοῦ Πορφυρίου, ὃν ἐν γενικῇ χρήσει κατὰ τὸν Μεσαίωνα, διεσώθη ὁλόκληρον. Ἐν ὅλῳ ἢ ἐν μέρει σώζονται καὶ τὰ ἔργα του: «Αἱ πρὸς τὰ νοητὰ ἀφορμαί», «Περὶ ἀποχῆς τῶν ἐμψύχων», «Ἡ πρὸς Μαρκέλλαν καὶ ἡ πρὸς Ἀνεβὼ ἐπιστολή», «Ζητήματα ὁμηρικά», «Περὶ τοῦ ἐν Ὀδυσσείᾳ ἄντρου τῶν νυμφῶν», καί τινα ἄλλα. Ὁ Πορφύριος ὑπῆρξε σφοδρότατος πολέμιος τοῦ Χριστιανισμοῦ, γράψας 15 βιβλία κατὰ τῶν χριστιανῶν. Ταῦτα ὅμως κατεστράφησαν ἐπὶ τῶν αὐτοκρατόρων Θεοδοσίου Β' καὶ Οὐαλεντινιανοῦ, οἵτινες εἶχον διατάξει τὴν καῦσιν πάντων τῶν κατὰ τοῦ Χριστιανισμοῦ γραφέντων ἔργων.

ΙΑΜΒΛΙΧΟΣ. Νεοπλατωνικὸς φιλόσοφος, μαθητὴς τοῦ Πορφυρίου. Ἐγεννήθη ἐν Χαλκίδι τῆς λεγομένης Κοίλης Συρίας, μεταξὺ Λιβάνου καὶ Ἀντιλιβάνου. Τὸ ὄνομά του τυγχάνει ἑβραϊκῆς προελεύσεως καὶ σημαίνει «ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος θὰ φέρῃ τὴν κυριαρχίαν». Αἱ περὶ τοῦ βίου του εἰδήσεις εἶναι λίαν πενιχραί. Ὁ βιογράφος του Εὐνάπιος μᾶς παρέχει πληροφορίας ἀναφερομένας μόνον εἰς τὰ θεουργικά του κατορθώματα. Πότε ἐγεννήθη δὲν γνωρίζομεν. Ἴσως ἡ γέννησίς του νὰ συμπίπτῃ περὶ τὸ ἔτος 270 μετὰ Χριστόν. Εἶναι βέβαιον ὅτι κατὰ τὸ 330 μ.Χ., ὁπότε ἐβασίλευεν ὁ Κωνσταντῖνος, εἶχεν ἀποθάνει, διότι δὲν ἐπέζησε νὰ ἴδῃ τὴν ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος τούτου θανάτωσιν τοῦ μαθητοῦ του Σωπάτρου. Ὑπάρχει ἀκόμη σχετικῶς μὲ τὸν Ἰάμβλιχον ἡ πληροφορία ὅτι ὑπῆρξε μαθητὴς ἐν Ρώμῃ τοῦ Πορφυρίου καὶ ὅτι ἵδρυσε φιλοσοφικὴν σχολὴν εἰς τὴν πατρίδα του, τὴν ἐν Συρίᾳ Χαλκίδα. Ἥκμαζε μεγάλην ἐπιβολὴν ἐπὶ τῶν μαθητῶν του, οἵτινες τὸν ἀπεκάλουν «θεῖον». Τὰ διασωθέντα συγγράμματά του εἶναι: 1) «Βίος Πυθαγόρου», 2) «Λόγοι προτρεπτικοὶ εἰς φιλοσοφίαν», 3) «Τὰ θεολογούμενα τῆς ἀριθμητικῆς», 4) «Περὶ τῆς κοινῆς μαθηματικῆς ἐπιστήμης», 5) «Περὶ τῆς Νικομάχου ἀριθμητικῆς εἰσαγωγῆς», 6) «Περὶ μυστηρίων».

Ὁ Ἰάμβλιχος ἠσχολήθη, ὅπως φαίνεται ἐκ τῶν τίτλων τῶν ἔργων του, ὄχι μόνον μὲ τὴν φιλοσοφίαν, ἀλλὰ καὶ μὲ τὴν μαθηματικὴν ἐπιστήμην. Εἰς τὸ ἔργον του «Λόγοι προτρεπτικοὶ εἰς φιλοσοφίαν», μᾶς διέσωσεν ἀρκετὰ τμήματα ἐκ τοῦ «Προτρεπτικοῦ», τὸν ὁποῖον εἶχε γράψει ὁ Ἀριστοτέλης. Γενικῶς ἀποδέχεται τὰς φιλοσοφικὰς τοῦ Πλωτίνου θεωρίας, εἰσάγει ὅμως καὶ ἰδικάς του ἀντιλήψεις. Τοιουτοτρόπως θέτει ὑπεράνω τοῦ ἑνός, ὅπερ διὰ τὸν Πλωτῖνον εἶναι ἡ πρώτη ἀρχή, ἄλλην ἀνωτέραν ὀντολογικὴν βαθμίδα, τὴν ὁποίαν ὀνομάζει «ἄρρητον ἀρχήν». Ἀπὸ αὐτὴν παράγεται τὸ ἕν, τὸ ὁποῖον νοεῖται ὡς ταυτιζόμενον μὲ τὸ ἀγαθόν. Ἀπὸ τὸ ἓν μετὰ ταῦτα γεννᾶται ὁ νοῦς. Οὗτος πάλιν διαχωρίζεται εἰς δύο τμήματα, εἰς τὸ «νοητόν», τὸ ὁποῖον περιλαμβάνει τὰς ἰδέας, καὶ τὸ «νοερόν», τὸ ὁποῖον περιλαμβάνει τὰς ψυχάς. Ἑκάτερον τῶν μερῶν τούτων διαιρεῖται εἰς τριάδας. Τὸ νοητὸν διαιρεῖται εἰς τὴν «ὕπαρξιν», «δύναμιν τῆς ὑπάρξεως» καὶ «νόησιν τῆς δυνάμεως», τὸ δὲ νοερὸν εἰς «νοῦν», «δύναμιν» καὶ «δημιουργόν». Ἑκάστη πάλιν ἐκ τῶν ὑποδιαιρέσεων διαιρεῖται εἰς τριάδας, οὕτως ὥστε νὰ προκύπτουν 18 νέαι διαιρέσεις. Αἱ διαιρέσεις αὗται περιλαμβάνουν τοὺς ὑπερκοσμίους θεούς. Εἰς κατωτέραν βαθμίδα τοποθετοῦνται οἱ ἐγκόσμιοι θεοί, οἵτινες διαχωρίζονται εἰς τρεῖς βαθμίδας, εἰς τὴν βαθμίδα τῶν οὐρανίων θεῶν, ἥτις περιλαμβάνει 360 τάξεις, τῶν ὑπουρανίων, ἥτις περιλαμβάνει 72 τάξεις. καὶ τῶν φυσικῶν, ἥτις περιλαμβάνει 42 τάξεις. Μετὰ δὲ τὰς θείας ταύτας τάξεις κατατάσσονται οἱ ἄγγελοι, οἱ δαίμονες καὶ οἱ ἥρωες. Ἡ ἐν λόγῳ κατάταξις παρεῖχε τὴν εὐκολίαν εἰς τὸν Ἰάμβλιχον νὰ δίδῃ μίαν θέσιν ἐντὸς τοῦ θεολογικοῦ του συστήματος εἰς ὅλους τοὺς ἀρχαίους θεοὺς τῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν βαρβάρων. Εἶναι προφανὲς ὅτι ὁ Ἰάμβλιχος προσεπάθησε διὰ τοῦ συστήματός του νὰ ἀντιτάξῃ ἐναντίον τοῦ Χριστιανισμοῦ θεολογικὸν σύστημα ἑνοποιοῦν τὴν εἰδωλολατρικὴν θρησκείαν τῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν βαρβάρων. Τὸ σύστημά του εἶναι φιλοσοφικὸν συγχρόνως καὶ θρησκευτικόν.

Ἀξία πολλῆς προσοχῆς εἶναι ἡ τριαδικὴ διαλεκτικὴ μέθοδος, τὴν ὁποίαν ἐχρησιμοποίησεν ὁ Ἰάμβλιχος. Εἰς ἑκάστην τριάδα διακρίνει τρία στοιχεῖα: 1) Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον μένει, «τὸ μένον». 2) Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον προκύπτει ὡς νέον, «τὸ προϊόν». 3) Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον γίνεται αἰτία ἵνα τὸ προϊὸν ἐπαναστρέφῃ πρὸς τὰ ὀπίσω, «τὸ ἐπιστρέφον». Ἑκάστη ἐκ τῶν τριάδων του ἀποτελεῖ κλειστὸν σύστημα, «διάκοσμον», ὅστις ἔχει μίαν ἀρχικὴν βάσιν, ἓν στοιχεῖον διάφορον τῆς βάσεως καὶ ἓν τρίτον στοιχεῖον, τὸ ὁποῖον ἐπενεργεῖ ὡς συνθετικὴ δύναμις μεταξὺ τῆς ἀρχικῆς βάσεως καὶ τῆς παραχθείσης διαφορᾶς. Δὲν χρειάζονται περισσότερα σχόλια διὰ νὰ καταδειχθῇ ὅτι ὁ τριαδικὸς διαλεκτικισμὸς τοῦ Χέγκελ καὶ τοῦ Μάρξ ἀποτελεῖ ἁπλῆν ἐπανάληψιν τοῦ ἐξελικτικοῦ σχήματος, τὸ ὁποῖον εἰσήγαγεν ὁ Ἰάμβλιχος.

Ἡ θρησκευτικὴ διάθεσις τοῦ Ἰαμβλίχου ἐπηρεάζει καὶ τὰς περὶ ἠθικῆς ἀντιλήψεις του. Εἰς τὰ τέσσαρα εἴδη τῶν ἠθικῶν ἀρετῶν, τὰ ὁποῖα ἐδέχετο ὁ Πορφύριος (πρακτικήν, καθαρτικήν, θεωρητικὴν καὶ παραδειγματικὴν ἀρετήν), προσθέτει καὶ ὡς πέμπτον εἶδος τὴν «ἱερατικὴν ἀρετήν», ἥτις βοηθεῖ τὸν ἄνθρωπον νὰ ὑψωθῇ μέχρι τοῦ πρώτου ὄντος. Τὸν τρόπον ζωῆς, ὅστις ὑψώνει μέχρις ἐκείνου τοῦ σημείου τὸν ἄνθρωπον, μᾶς περιγράφει ὁ Ἰάμβλιχος εἰς τὸ «Περὶ μυστηρίων» σύγγραμμά του. Διὰ τῆς ἐναρέτου ζωῆς καὶ διὰ τῆς βοηθείας τῶν θεῶν δύναται ὁ ἄνθρωπος νὰ λυτρωθῇ ἀπὸ τὰ δεσμὰ τῆς «Εἱμαρμένης», ἥτις εἶναι τυφλὴ καὶ ἀδυσώπητος δύναμις, ὑποχωροῦσα μόνον εἰς τὴν δύναμιν τῶν θεῶν. Κατὰ τὸν Ἰάμβλιχον, αἱ ψυχαὶ τῶν ἀνθρώπων δὲν μετενσαρκοῦνται εἰς ζῶα, διότι ταῦτα στεροῦνται λογικοῦ. Ἐξιλεοῦνται δὲ αἱ ψυχαὶ διὰ τοῦ ἐναρέτου βίου καὶ τῶν θεουργικῶν τελετουργιῶν. Ὁ Ἰάμβλιχος ὡς κύριον σκοπὸν τῆς ζωῆς του ἐθεώρησε τὴν ἑνοποίησιν τῶν φιλοσοφικῶν καὶ θρησκευτικῶν ἰδεῶν τοῦ ἀρχαίου κόσμου εἰς θρησκευτικοφιλοσοφικὸν σύστημα, ἱκανὸν νὰ ἀνακόψῃ τὴν πρόοδον τοῦ Χριστιανισμοῦ. Πρὸς τὸν σκοπὸν δὲ τοῦτον εἶχε συνδεθῇ καὶ μὲ τὸν Μέγαν Κωνσταντῖνον διὰ τοῦ μαθητοῦ του Σωπάτρου.

Κ. Δ. Γεωργούλης

ΙΕΡΟΚΛΗΣ. Νεοπλατωνικὸς φιλόσοφος, διδάξας ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ἀπὸ τοῦ 420 μέχρι τοῦ 450 μ.Χ. Αἱ θεωρίαι του εἶναι ἐπηρεασμέναι ἀπὸ τὸν πρὸ τοῦ Πλωτίνου πλατωνισμόν, ὑπάρχουν δὲ ἀναμεμιγμέναι εἰς αὐτὰς ἀρκετὰ ἀριστοτελικὰ καὶ στωικὰ στοιχεῖα. Παρατηρεῖται ἐπίσης εἰς ὡρισμένα αὐτῶν σημεῖα καὶ ἐπίδρασις τοῦ Χριστιανισμοῦ. Εἰς τὸ ἔργον του «Περὶ προνοίας καὶ εἱμαρμένης καὶ τῆς τοῦ ἐφ' ἡμῖν πρὸς τὴν θείαν ἡγεμονίαν συντάξεως», προσεπάθησε νὰ συμβιβάσῃ τὰς μεταξὺ Πλάτωνος καὶ Ἀριστοτέλους ὑπαρχούσας κατ' ἄλλους ἀντιφάσεις. Διὰ τοῦ συγγράμματος αὐτοῦ ὁ Ἱεροκλῆς ἠθέλησε νὰ συνδέσῃ τὴν ἀρχαίαν φιλοσοφίαν καὶ μάλιστα τὸν νεοπλατωνισμὸν πρὸς τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Χριστιανισμοῦ. Ὁ Ἱεροκλῆς ἔγραψεν ἐπίσης ὑπομνήματα εἰς τὸν Γοργίαν καὶ εἰς τὰ «Χρυσᾶ ἔπη» τοῦ Πυθαγόρου. Ἐκ τῶν τριῶν δυνάμεων τῆς ψυχῆς (λογικόν, θυμικὸν καὶ ἐπιθυμητικόν) θεωρεῖ ἀθάνατον μόνον τὸ λογικόν. Ὁ νοῦς εἶναι τὸ θεῖον μέρος ἐν ἡμῖν, εὑρισκόμενον ὑπεράνω τῆς λογικῆς ψυχῆς. Συμφώνως πρὸς τοὺς νεοπλατωνικούς, διακρίνει τρεῖς βαθμίδας τῶν ὄντων: θεούς, ἀγγέλους - δαίμονας καὶ ἀνθρώπους. Ἐν τῇ ἠθικῇ θεωρεῖ τὴν ἀρετὴν ὡς προβαθμίδα τῆς ὑψίστης γνώσεως τῆς ἀληθείας. Ἐπισκεφθεὶς τὸ Βυζάντιον, προεκάλεσε τὴν ἐξέγερσιν τῶν χριστιανῶν καὶ κατεδικάσθη εἰς μαστίγωσιν, διότι δὲν ἠθέλησε νὰ ἀποκηρύξῃ τὰς εἰδωλολατρικὰς του θεωρίας. Ὁ Ἱεροκλῆς ἦτο μαθητὴς τοῦ νεοπλατωνικοῦ φιλοσόφου Πλουτάρχου καὶ διδάσκαλος τοῦ ἐκ Γάζης Αἰνείου καὶ τοῦ Θεοσεβίου.

Βιβλιογραφία: BEKKER, «FKAGMENTA PHILOS. GRAEC.» (1, 408, 416).— ROBINSON (Ὀξφόρδη 1772) εὑρετήριον λέξεων παρὰ Ἰ. Ἰ.— J. NICOLE, «UN TRAITE DE MORALE PAYENNE CHRISTIANISEE» (Γενεύη, 1852).— MARIO MEUNIER, «VERS D' OR, COMMENTAIRE D' HIEROCLES», PARIS 1927.

ΙΣΙΔΩΡΟΣ ὁ Ἀλεξανδρεύς. Φιλόσοφος νεοπλατωνικὸς ἀκμάσας κατὰ τὸ δεύτερον ἥμισυ τοῦ Ε' καὶ τὸ πρῶτον ἥμισυ τοῦ ΣΤ' μ.Χ. αἰῶνος, ἀποθανὼν πρὸ τοῦ 526 μ.Χ. Λαβὼν ἐθνικὴν μόρφωσιν ἐν τῇ γενετείρᾳ του ἦλθεν εἰς Ἀθήνας γενόμενος μαθητὴς τοῦ Πρόκλου, ὅστις ἐστήριζεν ἐπ' αὐτοῦ πολλὰς ἐλπίδας, διότι, ὡς λέγει ὁ Φώτιος (βιβλ. 242), ἐθαύμαζε τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ὡς ἔνθεον καὶ πλήρες φιλοσόφου ζωῆς. Διεδέχθη εἰς τὴν διεύθυνσιν τῆς Νεοπλατωνικῆς σχολῆς τὸν διάδοχον τοῦ Πρόκλου Μαρῖνον τὸν ἐκ Νεαπόλεως Παλαιστίνης, ἀλλὰ δὲν ἐπέτυχεν εἰς τὴν διεύθυνσιν τῆς σχολῆς καὶ διὰ τοῦτο μετὰ τινα χρόνον παραδώσας τὴν σχολὴν εἰς τὸν Ἡγίαν μετέβη εἰς Ἀλεξάνδρειαν, ὅπου ἐνυμφεύθη, εἰς δὲ τὸν υἱόν του ἔδωκε τὸ ὄνομα τοῦ διδασκάλου του Πρόκλου.

Μαθηταί του ἀναφέρονται ἡ νεοπλατωνικὴ Θεοδώρα καὶ Σεραπίων ὁ ἐρημίτης. Ὁ φιλόσοφος εἶχε μὲν εὔστροφον διάνοιαν, ἀπέκλινεν ὅμως πρὸς τὴν θεοσοφίαν, περιφρονῶν τὰ βιβλία καὶ τὰς ἐπιστημονικὰς μελέτας, ἐνεπιστεύετο δὲ διὰ πᾶν εὕρεσιν τῆς ἀληθείας μᾶλλον εἰς τὴν ὑψηλοτέραν ἔμπνευσιν, τὴν ἔκτασιν καὶ τὸν ἐνθουσιασμόν, παρὰ εἰς τὴν μεθοδικὴν ἔρευναν.

Ν. Ι. Α.

ΙΣΙΔΩΡΟΣ ὁ Γαζαῖος. Φιλόσοφος νεοπλατωνικὸς τοῦ Ε' μ. Χ. αἰῶνος. Οὗτος μετὰ τὸ κλείσιμον τῆς ἐν Ἀθήναις φιλοσοφικῆς σχολῆς κατὰ τὸ 529 μ.Χ. ὑπὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἀπῆλθεν εἰς τὸν βασιλέα τῆς Περσίας Χοσρόην μετ' ἄλλων ἓξ φιλοσόφων, τοῦ Δαμασκίου, Σιμπλικίου, Διογένους, Ἑρμείου, Εὐλαλίου καὶ Πρισκιανοῦ, ἐλπίζων εἰς καλυτέρων μεταχείρισιν. Ἐπειδὴ ὅμως δὲν ἠδύνατο νὰ προσαρμοσθῇ πρὸς τὰ ἐν Περσίᾳ ἤθη, ἐπέστρεψε μετὰ τῶν ἄλλων εἰς Ἑλλάδα. Βιογραφίαν του ἔγραψεν ὁ Δαμάσκιος, ἐκ τῆς ὁποίας ἐλάχιστα τμήματα διεσώθησαν.

ΝΕΟΠΥΘΑΓΟΡΕΙΟΙ ΦΙΛΟΣΟΦΟΙ

Κατὰ τοὺς πρώτους αἰῶνας τῆς ρωμαιοκρατίας ἤκμασεν ἀπροσδοκήτως ἡ ἀρχαιοτάτη φιλοσοφικὴ σχολὴ τῶν πυθαγορεί-

ων μὲ κυριώτερον ἐκπρόσωπόν των τὸν Ἀπολλώνιον τὸν Τυανέα.

ΑΠΟΛΛΩΝΙΟΣ ὁ Τυανεύς. Φιλόσοφος, θεόσοφος, θαυματουργός, θεουργός, ὁ τυπικώτατος ἐκπρόσωπος τοῦ θρησκευτικοῦ καὶ φιλοσοφικοῦ συγκριτισμοῦ τῶν περὶ Χριστὸν χρόνων. Ἡ νεότης του συμπίπτει περίπου εἰς τὴν ἀρχὴ τοῦ 1ου μετὰ Χριστὸν αἰῶνος (κατ' ἀκριβέστερον καθορισμὸν τὸν Ἀπρίλιον τοῦ 17 μ.Χ. ἦγεν ἡλικίαν μεταξὺ τοῦ 16ου καὶ 20οῦ ἔτους), ἦτο υἱὸς ὁμωνύμου τινὸς ἐξελληνισμένου Καππαδόκου, παμπλούτου καὶ ἐκ παλαιᾶς οἰκογενείας τῶν Τυάνων καταγομένου, ἐξεπαιδεύθη δὲ κυρίως εἰς τὴν Ταρσὸν τῆς Κιλικίας, τὴν περίφημον ἐκείνην ἑστίαν τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας, ἐπίσης δὲ καὶ εἰς τὰς Αἰγάς, τὴν γειτονικὴν τῆς Ταρσοῦ πόλιν.

Ἀπολλώνιος ὁ Τυανεύς.

Μετὰ τὸ πέρας τῆς θεωρητικῆς του παιδεύσεως ὑπέβαλεν ἑαυτὸν εἰς αὐστηρὰν ἄσκησιν — εἰς πενταετῆ σιωπήν, — διέμενε δὲ κατὰ τὸ διάστημα τοῦτο ἄλλοτε εἰς τὴν Παμφυλίαν, ἄλλοτε εἰς τὴν Κιλικίαν. Πασίγνωστος πλέον διὰ τὴν εὐσέβειαν, τὴν σοφίαν καὶ τὴν θαυματουργὸν δύναμιν, ἤρχισε τὸν ἀξιομνημόνευτον πλάνητα βίον του. Οἱ βιογράφοι του, καὶ μάλιστα ὁ Φιλόστρατος, διατείνονται ὅτι μετέβη ὄχι μόνον εἰς Ἀντιόχειαν καὶ ἄλλας πόλεις τῆς δυτικῆς Ἀσίας, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν Μεσοποταμίαν καὶ εἰς τὰς Ἰνδίας. Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ἡ βιογραφία τοῦ Φιλοστράτου καθίσταται ἐξ ὁλοκλήρου πολυμαθὴς μυθιστορία, αἱ τοιοῦτου δὲ τύπου μυθιστορίαι ἦσαν κατ' ἐξοχὴν ἀρεσταὶ εἰς τοὺς χρόνους τοῦ Σεπτιμίου Σεβήρου.

Ἐπανελθὼν ὁ Ἀπολλώνιος ἐκ τῶν εἰς τὴν ἀπωτάτην Ἀνατολὴν περιηγήσεων τούτων (αἱ ὁποῖαι θὰ ἤρχισαν περὶ τὸ 45 μ.Χ.) διέτριψε (κατὰ τὰ τελευταῖα πιθανῶς ἔτη τῆς ἀρχῆς τοῦ Κλαυδίου καὶ τὰ πρῶτα τοῦ Νέρωνος) μὲ ἰδιαιτέραν προτίμησιν εἰς πᾶς ἑλληνικὰς χώρας τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, ὅπου, ἐν μέσῳ περιβάλλοντος ἀκράτως θεραπεύοντος τὸ σῶμα, ἐξέπληττεν ἡ ἄκρα ἀγνεία του, ὅπως ἐπίσης ἐξέπληττεν, ἰδίᾳ εἰς τὴν Ἰωνίαν, ὁ ζῆλος του κατὰ τῆς χρήσεως ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων «βαρβαρικῶν», ὡς ἔλεγε, δηλαδὴ ρωμαϊκῶν ἀνομάτων. Ὥριμος πλέον ἀπεφάσισε νὰ ἐπισκεφθῇ καὶ τὰ δυτικὰ μέρη τοῦ Ρωμαϊκοῦ κράτους, ἐν πρώτοις δὲ τὴν χώραν πῶν πόθων του, τὴν Ἑλλάδα.

Ἀπὸ τὴν Ἔφεσον, ὡς λέγεται, ἀπῆλθε διὰ Περγάμου κατὰ πρῶτον εἰς τὰς ἀρχαιότητας τοῦ Ἰλίου, αἱ ὁποῖαι ὅλως ἰδιαιτέρως ἐδέσμευσαν τὴν προσοχήν του. Ἀπ' ἐκεῖ μετέβη, ἀκολουθῶν ἐκ τοῦ ἐγγὺς τὰς ἀναμνήσεις τοῦ μυθικοῦ καὶ ἡρωϊκοῦ παρελθόντος τῶν Ἑλλήνων, διὰ Λέσβου καὶ Εὐβοίας, εἰς τὸν Πειραιᾶ τὸ φθινόπωρον τοῦ 60 μ.Χ., καθ' ὃν χρόνον ἑορτάζοντο τὰ Ἐλευσίνια μυστήρια. Ἐὰν πιστεύσωμεν τὸν Φιλόστρατον, αἱ Ἀθῆναι παρέσχον εἰς τὸν Ἀπολλώνιον μεγάλην εὐκαιρίαν διὰ νὰ φανῇ εἰς ὅλον τὸ μεγαλεῖον του, πρᾶγμα ἄλλως τε ὄχι δυσχερές, ἕνεκα τῆς γνωρίμιας του εἰς τὴν ἔνδοξον πόλιν μὲ πολλοὺς φιλοσόφους καὶ παλλὰς λατρείας. «Ὡς τις δεύτερος Ἐπιμενίδης» λέγεται ὅτι ἐδίδαξε «περὶ τῆς ἑκάστη θεάτητι ἀρεσκούσης θυσίας» καὶ τοῦ καταλληλοτάτου τρόπου αὐτῆς. Ἀπὸ Κερκυραῖον τινα θηλυδρίαν νεανίαν σπουδάζοντα εἰς τὰς Ἀθήνας καὶ ἀνάγοντα τὸ γένος του εἰς τὸ βασιλέα τῶν Φαιάκων Ἀλκίνοον, «ἀπήλασε τὸν δαίμονα» καὶ κατέστησεν αὐτὸν σοβαρὸν φιλόσοφον. Κατέβαλε δὲ πᾶσαν προσπάθειαν ὅπως ἀποτρέψῃ τοὺς Ἀθηναίους ἀπὸ τὴν ἐκφαύλισιν τῆς ἑορτῆς τῶν Διονυσίων διὰ γυναικείας πομπῆς, ἀσελγῶν χορῶν καὶ ἄλλων ἀκολασιῶν, ὡσαύτως δὲ καὶ ἀπὸ τὴν ἐξακολούθησιν τῶν ἐπονειδίστων καὶ εἰς αὐτοὺς εἰσχωρησάντων ἀγώνων τῶν μονομάχων, παροδικῶς μόνον, ὡς φαίνεται τὸ τελευταῖον τοῦτο κατορθώσας.

Τὴν ἄνοιξιν τοῦ 61 ἐπεσκέφθη, κατὰ τὰ λεγόμενα, ὁ Ἀπολλώνιος τοὺς ἐν Θερμοπύλαις Ἀμφικτίονας, ἔπειτα δὲ τὰ περιφημότατα ἱερά, τοὺς ναοὺς τοῦ Ἀπόλλωνος εἰς Ἄβας καὶ Δελφούς, τὸ μαντεῖον τῆς Δωδώνης, τὸ μαντεῖον τοῦ Τροφωνίου εἰς τὴν Λεβάδειαν, τὸ ἱερὸν τοῦ Ἀμφιαράου εἰς τὸν Ὠρωπόν, τέλος τὸ ἱερὸν τῶν Μουσῶν εἰς τὸν Ἑλικῶνα, ἐως ὅτου τὸν Ἰούλιον τοῦ 61 κατὰ πρόσκλησιν τῶν Ἠλείων μετέσχε τῆς ἑορτῆς τῶν Ὀλυμπιακῶν ἀγώνων. Εἰς τὴν Ὀλυμπίαν συνῆψε στενωτέρας σχέσεις μὲ τοὺς Σπαρτιάτας, ἐπεσκέφθη καὶ τὴν Σπάρτην, ὅπου διέμεινε μέχρι τοῦ ἔαρος τοῦ 62, λέγεται δὲ ὅτι αἱ σοβαραὶ συμβουλαί του περιέσπειλαν τὴν ἐν Σπάρτῃ αἰσθητὴν ἤδη κατάπτωσιν τῶν ἠθῶν καὶ τῆς ἀγωγῆς τῶν νέων. Ὁ Ἀπολλώνιος ἐξακολουθεῖ τὸν πλάνητα βίον του. Μεταβαίνει εἰς τὴν Κρήτην. Τὸ 66 ἐμφανίζεται εἰς τὴν Ρώμην, κατόπιν εἰς τὴν Ἱσπανίαν (66—67), τέλος ἐπανέρχεται τὸν Σεπτέμβριον τοῦ 68 εἰς τὴν Ἑλλάδα, τὸν αὐτὸν μῆνα μυεῖται τὰ Ἐλευσίνια μυστήρια, κατόπιν (68—69) ἐπισκέπτεται πάλιν τὰ ἐν Ἑλλάδι ἱερά, τὸ ἔαρ τοῦ 69 δὲ περιοδεύει τὴν Χίον, τὴν Ρόδον, τὴν Αἴγυπτον καὶ τὰς περὶ τὸν ἄνω Νεῖλον χώρας.

Εἰς τὴν Αἴγυπτον γνωρίζεται μὲ τὸν αὐτοκράτορα Βεσπασιανόν, παρὰ τοῦ ὁποίου ἐξαιρέτως τιμᾶται. Μόλις ὅμως ἀργότερον ἔμαθεν ὅτι ὁ Βεσπασιανὸς ἀφήρεσεν ἀπὸ τὴν Ἀχαΐαν τὴν πλασματικὴν αὐτονομίαν, τὴν ὁποίαν ὁ Νέρων εἶχε δώσει εἰς αὐτήν, καὶ τὴν κατέστησε πάλιν ρωμαϊκὴν ἐπαρχίαν, κατελήφθη ὁ ἑλληνικώτατος Ἀπολλώνιος ὑπὸ μεγάλης ὀργῆς καὶ ἀπέρριψεν ἐπανειλημμένως καὶ ὁριστικῶς τὴν πρόσκλησιν τοῦ αὐτοκράτορος, ἐπιθυμοῦντος νὰ ἔχῃ αὐτὸν πλησίον του, καὶ πολλὰς ἔγραψεν εἰς τὸν Βεσπασιανὸν πικροτάτας ἐπιστολάς, εἰς τὰς ὁποίας παρέβαλλεν αὐτόν, ὅστις «τοὺς Ἕλληνας, οὓς ὁ Νέρων παίζων ἠλευθέρωσεν, αὐτὸς σπουδάζων ἐδουλώσατο», πρὸς τὸν Ξέρξην καὶ τὸν συνέκρινεν εἰς δυσμενῆ παραλληλισμὸν μὲ τὸν Νέρωνα, ὁ ὁποῖος, τοὐλάχιστον εἰς τὴν περίστασιν ταύτην κατὰ τὸν Ἀπολλώνιον, ἐνήργησε γενναιότερον ἢ ὁ ἐξυμνούμενος Φλάβιος. Παρὰ ταῦτα, ἡ ἀγανάκτησις δὲν ὡδήγησεν αὐτὸν εἰς διακοπὴν πάσης σχέσεως μὲ τὸν οἶκον τῶν Φλαβίων. Τούναντίον, ὅπως καὶ ἄλλως δὲν παρεγνώριζε τὴν χρηστότητα τῆς νέας ἐπὶ Βεσπασιανοῦ καταστάσεως, οὕτω μετὰ τὴν ἐκ τοῦ ἄνω Νείλου ἐπάνοδόν του συνῆψε φιλικωτάτας σχέσεις καὶ πρὸς τὸν εὐγενῆ υἱὸν τοῦ αὐτοκράτορος, τὸν Τίτον, πρῶτον δι' ἐπιστολῶν, ἔπειτα, τὸ 71, καὶ διὰ προσωπικῆς γνωριμίας εἰς Κιλικίαν. Δὲν πρέπει δὲ νὰ παραλείψωμεν ὅτι τὸ 69 ἢ 70, εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν, συνεβούλευσε τὸν Βεσπασιανὸν νὰ φροντίζῃ ὡς ἡγεμὼν διηνεκῶς ὥστε αἱ ἑλληνικαὶ ἐπαρχίαι νὰ πυγχάνουν τοιούτων μόνον διοικητῶν οἱ ὁποῖοι νὰ γνωρίζουν τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν καὶ τοὺς ἑλληνικοὺς τρόπους τοῦ ζῆν.

Περιοδεύει τὴν Φοινίκην, τὴν Συρίαν, τὴν Κιλικίαν καὶ διαμένει ἐπὶ μακράν, ὡς φαίνεται, εἰς τὴν Ἰωνίαν. Ἐν τῷ μεταξὺ τὸ στυγνόν, ἀλλόκοτον καὶ δεσποτικὸν πνεῦμα τῶν τελευταίων ἰδίως ἐτῶν τῆς ἡγεμονίας τοῦ Δομιτιανοῦ ἐμπιστεῖ, τοὐλάχιστον εἰς τοὺς εὐγενεστέρους Ἕλληνας, ἐντύπωσιν δυσμενεστάτην. Ὑπὸ ποιαύτην ἐντύπωσιν διατελῶν ὁ γηραιὸς Ἀπολλώνιος καταλαμβάνεται ἀπὸ ἰσχυρὰν ἀντιπάθειαν ἐναντίον τῆς φαυλότητος τοῦ ἐσχάτου ἐκ τοῦ οἴκου τῶν Φλαβίων αὐτοκράτορος. Εὑρισκόμεθα εἰς τὸ ἔτος 92 περίπου, εἰς τὴν δυτικὴν Μικρὰν Ἀσίαν. Ὁ Ἀπολλώνιος ζητεῖ, πλὴν ἄλλων, νὰ ἐξεγείρῃ τὰ πνεύματα καὶ αὐτῶν ἀκόμη τῶν ἐν Ἀσίᾳ ἀνωτάτων Ρωμαίων ὑπαλλήλων κατὰ τοῦ τυραννικοῦ Δομιτιανοῦ, ὑπαινισσόμενος λίαν σαφῶς τοὺς αἱματηροὺς τρόπους διὰ τῶν ὁποίων οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες ἀπηλλάσσοντο τῶν τυράννων των. Διετύπωνε δὲ ἀπεριφράστως τὴν γνώμην του καὶ εἰς τὴν Σμύρνην καὶ εἰς τὴν Ἔφεσον καὶ μάλιστα ὅταν ἡ Ἔφεσος ἑώρταζε τὸν «ἀνόσιον αἰμομιξίαν» θεωρούμενον ψευδῆ γάμον τοῦ Δομιτιανοῦ μὲ τὴν ὡραίαν ἀνεψιάν του Ἰουλίαν. Ἐννοεῖται ὅτι καὶ ἕνεκα τοῦ ἰδιαιτέρου κύρους τοῦ ἀνδρὸς καὶ διότι εἰς τοὺς συγχρόνους φιλοσόφους πολλοὺς εἶχε πρὸς ἀντιπάλους, ἡ τοιαύτη διαγωγή του δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ διαφύγῃ ἐπὶ μακρὰν τὸν αὐτοκράτορα, εἰς τὸν ὁποῖον εἶχεν ἤδη καταστῆ ὕποπτος λόγῳ τῶν σχέσεών του πρὸς τὸν Νερούαν καὶ ἄλλους Ρωμαίους εὐπατρίδας, τοὺς ὁποίους ὁ Δομιτιανὸς μεγάλως ὑπέβλεπε. Διὸ καὶ ὁ αὐτοκράτωρ διενοεῖτο νὰ συλλάβῃ τὸν θρασὺν «δημηγόρον» καὶ νὰ τὸν παραπέμψῃ εἰς δίκην.

Ὁ ἀτράμητος Ἀπολλώνιος, καθ' ἃ ἀναφέρει ὁ Φιλόστρατος, μεταβαίνει εἰς τὸ σπήλαιον τοῦ λέοντος. Τὸ ἔαρ τοῦ 93 εὑρίσκομεν αὐτὸν εἰς τὴν Ρώμην, ὅπου μόλις ἦλθε συνελήφθη. Ἀπαγγέλλεται κατ' αὐτοῦ κατηγορία, ὅτι ὄχι μόνον τοὺς Ρωμαίους φίλους του παρώρμησεν εἰς συνωμοσίαν κατὰ τοῦ αὐτοκράτορος, ἀλλ' ὅτι ἐθυσίασε καί παῖδα τινα Ἀρκάδα, ἵνα ἐκ τῶν σπλάγχνων τούτου μαντευθῇ περὶ τῆς ἐπιτυχίας τῶν σχεδίων τῆς συνωμοσίας. Μετά τινα χρόνον ἄγεται ἐνώπιον τοῦ αὐτοκράτορος, μετὰ τοῦ ὁποίου ἔρχεται εἰς μακρὰν καὶ ζωηρὰν συζήτησιν, ἀπολήξασαν εἰς πλήρη ῥῆξιν. Ὁ Ἀπολλώνιος ἐν τῷ μεταξὺ ἐτηρεῖτο ὑπὸ αὐστηρὰν φρούρησιν, μετεχειρίζοντο δὲ αὐτὸν ὡς ἀποδεδειγμένον «κακοποιόν». Μετ' ὀλίγον χάριν εἰς τὰς ἐνεργείας ἰσχυροῦ Ρωμαίου φίλου του, ἐπανέρχεται εἰς τὴν προτέραν ἡπιωτέραν φυλακὴν καὶ εὐθὺς ἔπειτα ἄγεται εἰς δίκην, παρόντος καὶ τοῦ Δομιτιανοῦ. Εἴτε δὲ διότι θετικῶς δὲν ἦσαν εἰς θέσιν νὰ κατηγορήσουν τι τοῦ Ἀπολλωνίου, εἴτε διότι ὁ ἔξοχος ἀνήρ, εἰς τὸν ὁποῖον ὁ κόσμος ὅλος ἀπέβλεπε ὑπερφυσικῆς ἰδιότητος, πράγματι εἶχεν ἐπιβάλει σεβασμὸν εἰς τὸν δεισιδαίμονα Δομιτιανόν, τὸ πρᾶγμα ἔληξεν εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος παῦσιν τῆς δίκης καὶ εἰς τὴν ἀκώλυτον τοῦ Ἀπολλωνίου ἐκ Ρώμης διαφυγήν.

Ὁ Ἀπολλώνιος μετέβη τὸ πρῶτον εἰς Ποτιόλους ἢ Δικαιαρχίαν καὶ ἀπ' ἐκεῖ διὰ Σικελίας εἰς Ἀχαΐαν, ἔνθα κατὰ Ἰούλιον τοῦ 93 παρέστη εἰς τὴν πανήγυριν τῶν Ὀλυμπιακῶν ἀγώνων καὶ ἐχαιρετίσθη μὲ πάνδημον χαρὰν ἀπὸ τοὺς Ἕλληνας «ἀπολωλότα ἤδη νομίζοντας αὐτόν». Ἀφοῦ δὲ ἐπὶ τεσσαράκοντα ἡμέρας διέτριψεν εἰς Ὀλυμπίαν, μετέβη εἰς τὸ μαντεῖον τοῦ Τροφωνίου, ἔπειτα δὲ διέμεινε δύο ὁλόκληρα ἔτη ἐν μέσῳ τῶν Ἑλλήνων τῆς Ἀχαΐας, μεθ' ὃ τὸ 95 ἐπανῆλθεν εἰς τὴν ἀγαπητήν του Ἰωνίαν, ὅπου διέμενε ἰδίως εἰς τὴν Ἔφεσον καὶ τὴν Σμύρνην. Εὑρίσκετο δὲ εἰς τὴν Ἔφεσον ὅταν, ὄχι μετὰ πολὺν χρόνον, τὸν Σεπτέμβριον τοῦ 96, ἀπεκαλύφθη εἰς τὸν μισοτύραννον φιλόσοφον ἐν παυτοχρόνῳ, ὡς λέγεται πρὸς τὸν φόνον δράματι, ὅτι ὁ Δομιτιανὸς ἐφονεύθη εἰς τὸ παλάτιόν του ὑπὸ πολλῶν ἐκ τῶν ἀμέσως περιστοιχιζόντων αὐτὸν καὶ ὅτι ὁ φίλος του, ὁ ἐξαίρετος καὶ φιλαθήναιος Νερούας, ἀνῆλθεν εἰς τοῦ Παλατίνου τὸν θρόνον. Μὲ τὸ γεγονὸς αὐτὸ λήγει καὶ τοῦ Ἀπολλωνίου ἡ δρᾶσις. Ἐπέζησε κατὰ πᾶσαν πιθανότητα τῆς βραχείας καὶ ἀγαθῆς διακυβερνήσεως τοῦ Νερούα. Ἀπέθανε δέ, ὑπέργηρως, ἐν ἀρχῇ, φαίνεται, τῆς ἡγεμονίας τοῦ Τραϊανοῦ, περὶ

τὸ ἔτος 100, ὅπως παραδίδουν οἱ ἀρχαῖοι βιογράφοι καὶ ἱστορικοὶ καὶ οἱ Βυζαντῖνοι χρονογράφοι καὶ δέχεται ὁ Μάμμσεν ἐν τῇ ὑπ' αὐτοῦ γενομένῃ ἐκδόσει τοῦ Χρονικοῦ τοῦ Λατίνου ἐκκλησιαστικοῦ πατρὸς Κασσιοδώρου.

Δὲν παρῆλθε πολὺς χρόνος καὶ ποικιλώτατα διεδόθησαν φήμαι περὶ τοῦ θαυμαστοῦ ἀνδρός. Πάντως ἡ μνήμη τοῦ 'Απολλωνίου — τοῦ ὁποίου καὶ μετὰ ἑκατὸν ἔτη ζωηρὰν ἐτήρουν τὴν ἀνάμνησιν καὶ ἀλλαχοῦ ἀλλ' ἰδίως εἰς τὴν πατρίδα του, τὰ Τύανα, εἰκόνες καὶ ναοί, ὅπως παραδίδει ὁ Φιλόστρατος, ὁ Κάσσιος Δίων καὶ ἡ «Αὐγουσταία 'Ιστορία» — παρέμεινεν εἰς τὸν ἐθνικὸν κόσμον τῶν ὑστέρων χρόνων, μηδὲ τῶν αὐτοκρατόρων ἐξαιρουμένων, εἰς μεγάλας καὶ μάλιστα θείας τιμάς. Καὶ ὑπὸ τῶν χριστιανῶν ἀκόμη ἐτιμᾶτο ὁ 'Απολλώνιος πρὶν παρ' αὐτοῖς ἐπικρατήσῃ ἡ περὶ ἐχθρότητος τούτου πρὸς τὸν Χριστιανισμὸν ἄκριτος γνώμη, τὴν ὁποίαν ἐπιφανεῖς ἐρευνηταί, ὅπως ὁ Γιάσομπ, ὁ Νεάντερ, ὁ Σμὶτ καὶ ἄλλοι, ἀνήρεσαν. Εἰς δὲ τοὺς ἐθνικοὺς αἱ περὶ τοῦ 'Απολλωνίου ὡς «πολλὰ καὶ θαυμάσια διαπράξαντος» παραδόσεις καὶ ἡ θρυλουμένη αὐστηρὰ ἠθικότης τοῦ βίου, ἔδωσαν ἀφορμὴν νὰ ἀντιτάξουν, εἰς τοὺς χρόνους τῶν κατὰ τοῦ Χριστιανισμοῦ διωγμῶν τὸ μυθῶδες κατασπὰν πρόσωπον τοῦ γόητος τῶν Τυάνων κατὰ τοῦ προσώπου τοῦ Θεανθρώπου. Κατὰ δὲ τοὺς ἐπὶ Διοκλητιανοῦ διωγμοὺς (330 καὶ κατόπιν), εἰς τὴν Νικομήδειαν, κέντρον τῆς ἐν τῇ 'Ανατολῇ ἀντιχριστιανικῆς κινήσεως, ὁ 'Ιεροκλῆς, ἀντίπαλος τοῦ Χριστιανισμοῦ ἔγραψε περὶ 'Απολλωνίου, συγκρίνων αὐτὸν πρὸς τὸν 'Ιησοῦν καὶ ζητῶν διὰ τῆς συγκρίσεως ταύτης νὰ δείξῃ τὴν ὑπεροχὴν τοῦ 'Απολλωνίου, «ὃς ἐκ παιδὸς κομιδῇ νέος, καὶ ἀφ' οὗ περὶ ἐπετράπετο τῷ φιλανθρώπῳ 'Ασκληπιῷ, πολλὰ καὶ θαυμαστὰ διεπράξατο... ἡμεῖς μὲν τὰν τὰ τοιαῦτα πεποιηκότα οὐ θεάν, ἀλλὰ θεοῦ κεχαρισμένον ἄνδρα ἡγούμεθα, οἱ δὲ δι' ὀλίγας τερατείας τὸν 'Ιησοῦν θεὸν ἀναγορεύουσι».

Μετὰ τὸν 'Ιεροκλέα, εἰς τὸν ὁποῖον ἀπήντησεν ὁ ἐκκλησιαστικὸς ἱστορικὸς Εὐσέβιος («Πρὸς τὰ ὑπὸ τοῦ Φιλοστράτου εἰς 'Απολλώνιον τὸν Τυανέα διὰ τὴν 'Ιεροκλεῖ παραληφθεῖσαν αὐτοῦ τε καὶ τοῦ Χριστοῦ σύγκρισιν»), ἔγραψεν ὁ Νέος Πλατωνικὸς Εὐνάπιος: «'Απολλώνιός τε ὁ ἐκ Τυάνων οὐκέτι φιλόσοφος, ἀλλ' ὥς τι θεῶν καὶ ἀνθρώπων μέσαν. Τὴν μὲν γὰρ Πυθαγόρειον φιλοσοφίην ζηλώσας πολὺ τὸ θειότερον καὶ ἐνεργὰν κατ' αὐτὴν ἐπεδείξατο. 'Αλλὰ τὸ μὲν ἐς τοῦτον ὁ Λήμνιος ἐπετέλεσε Φιλόστρατος, Βίον ἐπιγράμας 'Απολλωνίου τὸ βιβλίον, δέον 'Επιδημίαν ἐς ἀνθρώπους θεοῦ καλεῖν». Εἰς τοὺς μεταγενεστέρους Βυζαντίνους εἶχε κατασπᾷ τὸ «ἐνδιάμεσον» τοῦτο «θεοῦ καὶ ἀνθρώπου», ὁ «μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων παρεπιδημῶν θεός», ὅλως μυθῶδες πρόσωπον, νομιζόμενος ὑπ' αὐτῶν 'Απολλώνιος ὡς ζήσας κατὰ τοὺς χρόνους Κωνσταντίνου τοῦ Μεγάλου, ὅπως ἔδειξεν ὁ Μπούρκχαρτ εἰς τὸ περὶ τῶν χρόνων τοῦ αὐτοκράτορος τούτου βιβλίον του. Τέλος ἀπογόνους δὲν κατέλιπεν ὁ φιλόσοφος τῶν Τυάνων. 'Αδέσποτον μόνον φήμη κατέστησεν αὐτὸν πατέρα τοῦ «θεοειδοῦς» 'Αλεξάνδρου τοῦ Πηλοπλάτωνος, τοῦ ἐκ Σελευκείας τῆς Κιλικίας, γεννηθέντος ἐξ ἀθεμίτου σχέσεως τοῦ 'Απολλωνίου πρὸς τὴν «περιττὴν τὸ εἶδος» σύζυγον 'Αλεξάνδρου τινός, συνηγόρου ἐν δικαστηρίοις.

Ὁ ἐξελληνισμένος οὗτος Καππαδόκης, ὁ ἑλληνικώτερος τῶν 'Ελλήνων τῶν χρόνων του, καὶ κατὰ τὸν τρόπον τοῦ βίου καὶ κατὰ τὴν πνευματικήν του τάσιν ἀφωσιωμένος εἰς τὴν φιλοσοφίαν καὶ τὴν αὐστηρότητα τῆς ἀρχαίας Πυθαγορείου Σχολῆς, ἐπεδίωκε νὰ ἐμπνεύσῃ πνευματικωτέραν οὐσίαν εἰς τὴν διεφθαρμένην πολυθεΐαν τῶν χρόνων του. Κατασπᾶς ὁ 'Απολλώνιος κατὰ τὸν 1ον μ.Χ. αἰῶνα ὁ περικλεέστατος ἐκπρόσωπος τῆς Πυθαγορείου Σχολῆς, ἐθεώρει καὶ οὗτος τὴν μυθολογίαν «κατ' οὐσίαν ἁπλοῦν ἔργον τῶν ποιητῶν», οἱ ὁποῖοι οὐδόλως κηδόμενοι τῆς ἀληθείας «διάζονται πιθανοὺς φαίνεσθαι τοὺς ἑαυτῶν λόγους». 'Εξήγει δὲ καὶ αὐτὸς τοὺς μύθους ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀλληγορικῶς. «'Απεστρέφετο καὶ αὐτὸς μεγάλως τὴν αἰσθητὴν παράστασιν τῆς θεότητος». Καὶ στηριζόμενος ἐπὶ ἀσυνήθους εὐρείας γνώσεως τῶν ἐν τῷ κλασσικῷ κόσμῳ ἀρχαιόθεν ἐπικρατούντων θρησκευμάτων μετὰ τῶν ἱεροτελεστιῶν των καὶ τῶν θεσμίων, τῆς ἱστορίας καὶ τῆς ἀρχῆθεν σημασίας αὐτῶν, ἐζήτει, κατὰ τὰς μακροπάτας εἰς τὰς χώρας τοῦ 'Ελληνορρωμαϊκοῦ κάσμου περιοδείας του, νὰ διδάσκῃ πανταχοῦ τοὺς ἱερεῖς «περὶ τοῦ ἰδεώδους ὑποκειμένου τοῦ ἔργου» των. Περιπλέον δέ, ἐπειδὴ ἐπρέσβευεν αὐστηροτάτας ἠθικὰς ἀρχάς, καὶ ἀκριβῶς αὐταὶ ἀπετέλουν τὸ κέντρον τοῦ ὅλου θρησκευτικοῦ καὶ φιλοσοφικοῦ συστήματός του ἐζήτει καὶ ἀμέσως καὶ πρακτικῶς νὰ ἐπιδρᾷ καί, ὅπως οἱ Στωικοί, νὰ καταπολεμῇ τὴν φαύλην ἠθικὴν κατάστασιν τῶν χρόνων του καὶ νὰ ἐπιτύχῃ ἠθικήν τινα μεταρρύθμισιν. 'Αλλὰ τοσοῦτον ὁλοσχερῶς εἰς τὴν ψυχήν του ἐπεκράτει καὶ τὸ πνευματικὸν ρεῦμα τῶν χρόνων του, ὥστε μετὰ τῆς ἰδεώδους ταύτης τάσεως, μετὰ τῆς ἀρχαϊκῆς πρὸς τὴν ἐλευθερίαν ἀγάπης, μετὰ τῆς ἰσχυρᾶς ἀριμῆς ἐνθουσιασμοῦ, ἔχοντος τὴν προέλευσίν του εἰς μυστικισμόν, ἡνοῦτο καὶ φανατική τις δεισιδαιμονία καὶ κλίσις πρὸς μαγείαν, προφητείαν καὶ θαυματουργίαν. Αἱ τελευταῖαι δὲ αὗται ἀπόκρυφοι ἰδιότητες, γνωσταὶ εἰς ἡμᾶς ἐκ τοῦ Φιλοστράτου καὶ ἄλλων, ἀντλούντων πάντων τούτων τὰς εἰδήσεις των ἐκ πηγῶν ὄχι διαυγῶν, κατέστησαν τὸν 'Απολλώνιον ὑποκείμενον ἐξετάσεως ὑπὸ τῶν παραψυχολόγων τῶν χρόνων μας, οἵτινες ὥρισαν αὐτὸν ὡς ἰσχυρότατον μέντιουμ κ.ἄ.

Ὅ,τι δυνάμεθα μετὰ βεβαιότητος νὰ ἰσχυρισθῶμεν εἶναι τοῦτο: «Ὅτι ὁ ἀρχαῖος κόσμος ὁ ὁποῖος εἰς τὴν μνήμην τοῦ 'Απολλωνίου καθιέρωσεν εἰκόνας, ναούς, θυσίας καὶ νομίσματα, δὲν ἐπλανήθη. Καὶ ὅτι ἀληθῶς ὁ 'Απολλώνιος μὲ τὴν φιλοσοφίαν καὶ τὴν ἠθικήν του, μὲ τὴν ἀγάπην του πρὸς τὴν ἐλευθερίαν, ἀγάπην τρεφομένην ἀπὸ τὰς μεγάλας παραδόσεις τοῦ παρελθόντος, μὲ τὴν περιφρόνησιν πρὸς τὴν ἡδονὴν — καίτοι αἱ γυναῖκες ἔξαλλοι ἐκ θαυμασμοῦ συνωθοῦντο περὶ αὐτὸν — κατ' ἀνάγκην ὁ 'Απολλώνιος ἐνεποίησεν ἐντύπωσιν ἐπιβάλλουσαν σεβασμόν, καθ' ὃν χρόνον ἡ διάλυσις καὶ καταστροφὴ τῆς ἀρχαίας θρησκείας καὶ ἠθικότητος ηὐξάνετο διηνεκῶς μὲ βήματα γιγαντιαῖα. Ἡ ἐμφάνισις δὲ τοιούτου ἀνδρὸς ἐν μέσῳ τῶν 'Ελλήνων ἀποκτᾷ ἰδιάζον ἐνδιαφέρον, διότι εἰς τὰς θεωρίας τοῦ 'Απολλωνίου περὶ τοῦ «'Ελληνισμοῦ» — ὑπὸ τὴν γενικωτάτην ἠθικὴν ἱστορικὴν ἔννοιαν τοῦ ὀνόματος — εὑρίσκομεν τὸ ἀριστότερον καὶ γνησιώτερον πρότυπον τῶν φρονημάτων καὶ αἰσθημάτων τῶν πεπαιδευμένων ἀνδρῶν τῆς 'Ανατολῆς πρὸς τὴν παλαιὰν πατρίδα τοῦ ἀρχαίου πολιτισμοῦ. Μὲ τὴν ἔμμονον καὶ σφοδρὰν ἀγάπην του πρὸς τὴν 'Ελλάδα ἐζήτει ἐναγωνίως εἰς τοὺς "Ελληνας τῶν χρόνων τοῦ Νέρωνος καὶ τῶν διαδόχων αὐτοῦ νὰ βλέπῃ τὸν λαὸν τοῦ κλασικοῦ παρελθόντος. 'Εκ τῆς ὑπὸ τοῦ Νέρωνος γενομένης πλασματικῆς, ὡς ἐλέχθη ἀνωτέρω, «ἀνορθώσεως τῆς ἐλευθερίας τῶν 'Ελλήνων» προσεδόκα τὴν «ἐπάνοδον τῶν 'Ελλήνων εἰς τὰ Δωρικὰ καὶ 'Αττικὰ ἤθη» καὶ χάριν τῆς σκιώδους καὶ ἀπατηλῆς ταύτης εἰκόνος «ἐλευθερίας καὶ αὐτονομίας» ἦτο ἕτοιμος ὁ ἑλληνίζων Καππαδόκης νὰ συγχωρήσῃ τὸν οὐτιδανώτατον τῶν ἀνθρώπων διὰ τὰ αἰσχρουργήματά του, αὐτὸν ἀκριβῶς διὰ τὸν ὁποῖον ὀλίγον πρότερον ἔθετε δηκτικῶς τὸ ζήτημα: «'Εὰν ὁ Νέρων ἄδων δὲν κατέστη εἰς τοὺς "Ελληνας ὀλεθριώτερος ἢ ὁ Ξέρξης διὰ τῶν ἐξ 'Ασίας μυριάδων πολεμιστῶν».

Καὶ ὅμως! Ὁ ὑπὲρ τῶν 'Ελλήνων κοπτόμενος καὶ κατεξαντλούμενος φιλόσοφος τῶν Τυάνων ἐτίμα ἁπλῶς εἰς τὸ πρόσωπον τῶν συγχρόνων τὸ ἱερὸν παρελθόν, περὶ αὐτῶν δέ, πέραν τοῦ οἴκτου καὶ τῆς στοργῆς καὶ τῆς ἐλπίδος, οὐδεμίαν ἔτρεφεν αὐταπάτην. Καὶ ἔγραφεν, ἀπογοητευμένος, ἀπὸ τὸ "Αργος εἰς τοὺς σοφοὺς τοῦ ἐν 'Αλεξανδρείᾳ Μουσείου: «'Εγενόμην ἐν "Αργει καὶ Φωκίδι καὶ Λοκρίδι καὶ ἐν Σικυῶνι καὶ ἐν Μεγάροις καὶ διαλεγόμενος τοῦ ἔμπροσθεν χρόνοις ἐπαυσάμην ἐκεῖ. Τί, οὖν, εἴ τις ἔροιτο, τὸ αἴτιον; 'Εγὼ φράσαιμι ὑμῖν καὶ ταῖς Μούσαις: 'Εβαρβαρώθην οὐ χρόνιος ὢν ἀφ' 'Ελλάδος, ἀλλὰ χρόνιος ἐν 'Ελλάδι». Ὁ διηνεκὴς ὑπὲρ τῆς 'Ελλάδος καὶ τῆς ἠθικῆς τάξεως ἀγὼν τοῦ 'Απολλωνίου εἶναι ἐκ τῶν ὑψίστων ἐνδείξεων τοῦ τί δύναται νὰ κατορθώσῃ ἡ ἑλληνικὴ παιδεία ὅταν ἐνσωματωθῇ εἰς «εὐτυχῆ» φύσιν.

Ε. Π. Φωτιάδης

Παρετέθησαν εἰς τὰ προηγούμενα κείμενα εὐρύταται, ἀναλυτικαὶ καὶ ἐμπεριστατωμέναι περιλήψεις τῶν ἔργων τῶν κυριωτέρων ἀρχαίων 'Ελλήνων σοφῶν (φυσιολόγων καὶ φιλοσόφων). 'Επειδὴ διὰ τὰ κείμενα αὐτὰ κατεβλήθη προσπάθεια ἀπὸ τοὺς ἁρμοδίους συνεργάτας μας νὰ εἶναι ὅσον τὸ δυνατὸν περισσότερον ἁπλᾶ καὶ κατανοητά, πιστεύομεν ὅτι δύνανται αὐτὰ νὰ ὠφελήσουν οἱονδήποτε ἀναγνώστην ποὺ θὰ ἤθελε μετὰ προσοχῆς νὰ τὰ διαβάσῃ διὰ νὰ ἀποκτήσῃ μίαν εὐρυτέραν καὶ σαφεστέραν γνῶσιν τῆς ἀφθάστου πνευματικῆς κληρονομίας μας.

Καὶ ἀκριβῶς αὐτὴ ἦτο καὶ εἶναι ἡ πρόθεσις καὶ ὁ σκοπὸς αὐτῆς τῆς ἐκδόσεως. Νὰ παρουσιασθοῦν δηλαδὴ εἰς ὅσον τὸ δυνατὸν εὐρύτερον κοινὸν ἁπλᾶ καὶ κατὰ τρόπον περισσότερον ἁπλοῦν καὶ εὐκολονόητον αἱ ἔννοιαι, αἱ θεωρίαι καὶ τὰ διδάγματα τῶν ἀρχαίων σοφῶν, βάσει τῶν ὁποίων ἐξεπολιτίσθησαν καὶ ἀνεπτύχθησαν οἱ σημερινοὶ λεγόμενοι προηγμένοι καὶ πολιτισμένοι λαοί. Διότι ἐνῶ οἱ ἄλλοι, οἱ ξένοι ἐξεπολιτίσθησαν ἀπὸ τὴν ἰδικήν μας πνευματικὴν κληρονομίαν ἐμεῖς οἱ φυσικοὶ κληρονόμοι τῶν πνευματικῶν αὐτῶν θησαυρῶν, ὄχι μόνον ἀγνοοῦμεν τὰ κείμενα αὐτὰ ἀλλὰ συνήθως δὲν γνωρίζομεν οὔτε τοὺς τίτλους τῶν ἔργων των καὶ πολλάκις οὔτε τὰ ὀνόματα τῶν πλείστων ἐκ τῶν σοφῶν αὐτῶν.

Καὶ φυσικὰ τὸ φαινόμενον αὐτὸ ἐνῶ προκαλεῖ τεραστίαν ζημίαν εἰς τοὺς κυβερνωμένους, τὸν Λαόν, ταυτοχρόνως δὲν εἶναι ὑπερβολὴ ἐὰν λεχθῇ, ὅτι τὸ ὀλιγώτερον εἶναι ἐντροπὴ διὰ τοὺς ἑκάστοτε πολιτικοὺς καὶ πνευματικοὺς ἡγέτας τοῦ τόπου αὐτοῦ πρὸ δὲν ἐφρόντισαν νὰ καταστήσουν κτῆμα τοῦ Λαοῦ τὰς ἀσυγκρίτους αὐτὰς διδασκαλίας τῶν σοφῶν προγόνων μας...

Ι. Δ. Π.

Ἡ Ἑλληνικὴ Ἐπιστήμη

Ἡ ἑλληνικότης τῆς μαθηματικῆς ἐπιστήμης καὶ ἡ σημασία τῆς ἱστορίας της. — Αἱ περίοδοι τῆς ἀναπτύξεως τῆς ἑλληνικῆς μαθηματικῆς ἐπιστήμης. Γεωμετρικαὶ ἀνακαλύψεις τοῦ Θαλοῦ. Πυθαγορικὴ ἀριθμολογία. — Ἡ περὶ ἀναλογιῶν θεωρία τῶν Πυθαγορείων. — Γεωμετρικαὶ ἀνακαλύψεις τῶν Πυθαγορείων. — Ἡ ἀνακάλυψις τῶν ἀσυμμέτρων μεγεθῶν. Αἱ συνέπειαι τῆς ἀνακαλύψεως τῶν ἀσυμμέτρων μεγεθῶν. Ἡ συμβολὴ τῶν Πυθαγορείων. — Ἀπὸ τὴν ἀνακάλυψιν τῶν ἀσυμμέτρων εἰς τὰ ἀπειροστά. Ἡ ὑπὸ τοῦ Δημοκρίτου δοθεῖσα λύσις — Αἱ πρόοδοι εἰς τὴν μεθοδολογίαν καὶ τὴν συστηματοποίησιν. Τὰ τεθέντα κατὰ τὰ μέσα τοῦ 5ου π.Χ. αἰῶνος πρὸς λύσιν μεγάλα μαθηματικὰ προβλήματα. Ὁ τετραγωνισμὸς τοῦ κύκλου. — Ὁ τετραγωνισμὸς τοῦ Ἀντιφῶντος. Ὁ τετραγωνισμὸς τοῦ Βρύσωνος. Τὸ δήλιον πρόβλημα. — Ἡ τετραγωνίζουσα Ἱππίου τοῦ Ἠλείου καὶ ἡ τριχοτόμησις τῆς γωνίας. Ἡ συμβολὴ τοῦ Πλάτωνος. Αἱ ἀριθμολογικαὶ γνώσεις τοῦ Πλάτωνος. Αἱ γεωμετρικαὶ γνώσεις τοῦ Πλάτωνος. — Ἡ περὶ ἀναλογιῶν θεωρία. Ἡ σπουδὴ τῶν ἀσυμμέτρων μεγεθῶν. Ἡ δημιουργικὴ ἀσχολία τοῦ Πλάτωνος μὲ τὰ μαθηματικά. — Αἱ περὶ τῶν ἀσυμμέτρων μεγεθῶν καὶ στερεῶν σωμάτων ἔρευναι τοῦ Θεαιτήτου. — Αἱ ἀνακαλύψεις τοῦ Εὐδόξου. Ἐπέκτασις τῆς θεωρίας τῶν ἀναλογιῶν. — Ἡ λεγομένη μέθοδος τῆς ἐξαντλήσεως. — Ἡ συμβολὴ τοῦ Ἀρχύτου. — Ὁ Ἀριστοτέλης καὶ ἡ μαθηματικὴ ἐπιστήμη. — Αἱ μαθηματικαὶ ἔρευναι τοῦ Μεναίχμου. — Αἱ ἔρευναι τῶν λοιπῶν μαθητῶν τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους. Ἀνασκόπησις τῆς τρίτης περιόδου. Ἀλεξανδρινὴ περίοδος Ὁ Εὐκλείδης. — Ἡ θεμελίωσις τῆς μαθηματικῆς γνώσεως. — Τὰ αἰτήματα. — Ἡ ἀξία τῶν «Στοιχείων» τοῦ Εὐκλείδου. Αἱ μὴ Εὐκλείδειοι γεωμετρίαι. — Ἀρχιμήδης. Αἱ γεωμετρικαὶ ἀνακαλύψεις τοῦ Ἀρχιμήδους. — Τὸ Ἀρχιμήδειον ἀριθμητικὸν σύστημα. Κόνων. — Ἐρατοσθένης. — Ἀπολλώνιος. — Ἡ παράδοσις τῶν συγγραμμάτων τοῦ Ἀπολλωνίου καὶ ἡ ἐπίδρασις αὐτῶν. Αἱ μαθηματικαὶ ἔρευναι κατὰ τὸν 2ον π.Χ. αἰῶνα. — Αἱ ἀρχαὶ τῆς τριγωνομετρίας. Ἡ στασιμότης τῆς μαθηματικῆς ἐρεύνης κατὰ τὸν 1ον π.Χ. αἰῶνα. — Ἡ ἀνάπτυξις τῆς σφαιρικῆς γεωμετρίας καὶ κοσμογραφίας. Μενέλαος ὁ Ἀλεξανδρεύς. Αἱ ἐργασίαι τοῦ Κάρπου καὶ Σπόρου. — Ἡ ἀνάπτυξις τῆς κοσμογραφίας διὰ τοῦ Κλαυδίου Πτολεμαίου. — Ἡ ἐφαρμογὴ τῶν μαθηματικῶν εἰς τὰ μηχανικὰ καὶ μετρητικὰ προβλήματα. — Νικόμαχος ὁ Γερασηνός. — Θέων ὁ Σμυρναῖος. Ἡ λογιστικὴ πρόδρομος τῆς ἀλγέβρας. — Αἱ πρῶται ἀρχαὶ τοῦ ἀλγεβρικοῦ λογισμοῦ. — Ἡ τελευταία διὰ τοῦ Πάππου ἀναλαμπή. — Οἱ ἐκ τῆς Νεοπλατωνικῆς σχολῆς προερχόμενοι σχολιασταὶ τῶν ἀρχαίων μαθηματικῶν συγγραμμάτων. — Ἡ ἀπὸ τοῦ 330 μέχρι τοῦ 537 ἐποχή. — Θέων ὁ Ἀλεξανδρεύς. Ἡ κατὰ τὸ πρῶτον ἥμισυ τοῦ 6ου αἰῶνος ἀναγέννησις τῆς σπουδῆς τῶν ἔργων τοῦ Ἀρχιμήδους. Μηχανικοὶ καὶ τεχνικοί. — Γεωγράφοι, ἰατροὶ κ.τ.λ.

Ἀστρονομία καὶ Γεωγραφία εἰς τὴν Ἑλλάδα.

Αἱ φυσικαὶ ἐπιστῆμαι εἰς τὴν Ἑλλάδα. Ἡ φυσικὴ Ἰωνικὴ σχολή. — Ζήνων ὁ Ἐλεάτης. — Οἱ Πυθαγόρειοι. Ἡράκλειτος ὁ Ἐφέσιος, Ἐμπεδοκλῆς ὁ Ἀκραγαντῖνος. Ἀναξαγόρας. — Ἀτομικὴ θεωρία. — Ἀριστοτέλης. — Ἡ φυσικὴ πειραματικὴ μετὰ τὸν Ἀριστοτέλη. Μηχανική. — Ὀπτική. — Ἀκουστική. Μουσική. Ἡ Χημεία, ἡ Βοτανική, ἡ Ζωολογία, ἡ Βιολογία καὶ ἡ Ἰατρικὴ εἰς τὴν Ἑλλάδα.

Η ΕΛΛΗΝΙΚΟΤΗΣ ΤΗΣ ΜΑΘΗΜΑΤΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ

Καμμία ἄλλη ἐπιστήμη δὲν εἶναι εἰς τόσον μεγάλον βαθμὸν ἀντιπροσωπευτικὴ τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος, ὅσον ἡ μαθηματικὴ ἐπιστήμη. Οἱ Ἕλληνες τὴν ἐθεμελίωσαν, τῆς ἐχάραξαν τὰς μεγάλας κατευθυντηρίους γραμμάς, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐξακολουθεῖ νὰ κινῆται καὶ νὰ ἀναπτύσσεται ἀκόμη καὶ σήμερον, καὶ ἐδημιούργησαν τὴν τεχνικήν της ὁρολογίαν. Ἐὰν ἀνοίξη κανεὶς καὶ σήμερον οἱονδήποτε μαθηματικὸν βιβλίον εἰς οἱανδήποτε γλῶσσαν καὶ ἂν ἔχη τοῦτο γραφῆ, θὰ διαπιστώσῃ ὅτι ὄχι μόνον ὁ τρόπος τῆς σκέψεως εἶναι τελείως ἑλληνικός, ἀλλὰ καὶ ὅλοι οἱ ὅροι διατηροῦνται εἰς τὴν γλωσσικὴν μορφήν, τὴν ὁποίαν τοὺς ἔδωκαν οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες. Καὶ εἰς τὰς περιπτώσεις ἀκόμη εἰς τὰς ὁποίας γίνεται χρῆσις μὴ ἑλληνικῶν ὅρων, πρόκειται περὶ μεταφράσεως ἑλληνικῶν διὰ τῆς παρεμβάσεως τῆς λατινικῆς ἢ τῆς ἀραβικῆς. Ὅλαι αἱ θεμελιώδους σημασίας ἔννοιαι αἱ χρησιμοποιούμεναι εἰς τοὺς πολυαρίθμους κλάδους τῆς μαθηματικῆς ἐπιστήμης, παραμένουν ὅπως τοὺς ἐδημιούργησεν ἡ ἑλληνικὴ ἀρχαιότης. Οὐδεὶς νέος ὅρος ἀνεκαλύφθη, ὅστις θὰ δύναται νὰ ἀντικαταστήσῃ τοὺς ἑλληνικοὺς ὅρους, ἀπόδειξιν, θεώρημα, πρόβλημα, αἴτημα, πρότασιν, ἐκφώνησιν, συμπέρασμα κλπ. Τὰ ἑλληνικὰ μαθηματικὰ συγγράμματα τοῦ Εὐκλείδου, τοῦ Ἀρχιμήδους, τοῦ Ἀπολλωνίου, τοῦ Πάππου, τοῦ Πτολεμαίου, καθὼς καὶ τῶν δευτερευούσης ἀκόμη σημασίας μαθηματικῶν συγγραφέων, ἀποτελοῦν πρότυπα θαυμαστῆς ἀκριβολογίας κατὰ τὸν στοχασμόν, ἀπαραμίλλου σαφηνείας κατὰ τὴν ἔκφρασιν καὶ ζηλευτῆς λεκτικῆς λιτότητος. Ἀπὸ τῆς στιγμῆς, κατὰ τὴν ὁποίαν τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος ἤρχισε νὰ πραγματοποιῇ τὸ ἐξανθρωπιστικὸν του ἔργον, ἐπελήφθη συγχρόνως καὶ τῆς θεμελιώσεως καὶ ἀναπτύξεως τῆς ἐπιστήμης τῶν μαθηματικῶν. Ὅλοι οἱ μεγάλοι φιλόσοφοι τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος ἦσαν συγχρόνως καὶ μεγάλοι μαθηματικοί, δυνάμενοι ὄχι μόνον νὰ παρακολουθήσουν τὰς προόδους, αἵτινες συνετελοῦντο εἰς τὴν περιοχὴν τῆς μαθηματικῆς γνώσεως, ἀλλὰ καὶ νὰ τὴν ὑποβοηθήσουν δημιουργικῶς. Ὑποδειγματικὴ εἶναι ἡ στάσις τοῦ Πλάτωνος ἔναντι τῆς νεαρᾶς τότε ἐπιστήμης τῶν ἀριθμῶν. Αὐτὸς τὴν περιέθαλψε, τὴν ὥπλισε μὲ ἀσφαλῆ μεθοδολογικὸν ὁπλισμὸν καὶ διήνοιξεν ἐμπρός της νέας ὁδούς. Ἀλλὰ καὶ εἰς τὰς ἐποχάς, κατὰ τὰς ὁποίας τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος ἀγωνιζόμενον διὰ νὰ περισώσῃ τὸν πολιτισμόν του ἀπὸ τὰς ἐπιδρομὰς τῶν βαρβάρων, δὲν εἶχε τὴν ἄνεσιν νὰ ἐπιδοθῇ εἰς δημιουργικὴν εἰς τὴν περιοχὴν τῶν ἐπιστημῶν ἐργασίαν, συνετήρει καὶ διεφύλαττεν ὡς ἐγκόλπιόν του τὰ μαθηματικὰ ἑλληνικὰ συγγράμματα. Καθ' ὅλην τὴν μεσαιωνικὴν περίοδον, ὁ Εὐκλείδης καὶ οἱ λοιποὶ μαθηματικοὶ συγγραφεῖς ἀναγινώσκονται, σχολιάζονται καὶ διαφυλάττονται μὲ εὐλάβειαν. Ἡ καθυστέρησις τῶν μαθηματικῶν σπουδῶν κατὰ τὸν 14ον μ.Χ. αἰῶνα, ἐθεωρήθη μέγα ἀτύχημα καὶ ὁ φιλόσοφος Θεόδωρος Μετοχίτης μετ' ἀπελπισίας ἀναφωνεῖ: «Οὐ γὰρ εἶχον ὅ,τι δρῴην ἂν ἐκλελοιπότος παρ' ἡμῖν οὐκ οἶδ' ὅπως πάλαι τῶν χρό-

νων τοῦδε τοῦ σπουδάσματος». (Δὲν ἤξευρα τί νὰ κάμω, διότι εἶχον διακοπὴ ἀπὸ πολὺν καιρόν, δὲν γνωρίζω πῶς, αἱ μαθηματικαὶ σπουδαί). Ἡ κατὰ τοὺς χρόνους τῶν Παλαιολόγων Ἀναγέννησις, συνετέλεσε νὰ ἀνανεωθοῦν αἱ σπουδαὶ περὶ τὰ μαθηματικὰ καὶ νὰ διασωθοῦν πολλὰ ἀρχαῖα μαθηματικὰ συγγράμματα. Ἐπ' αὐτῶν δὲ τῶν συγγραμμάτων στηριζόμενοι οἱ μεγαλοφυεῖς ἀνακαινισταὶ τῆς Ἀναγεννήσεως, ἐπραγματοποίησαν τὴν διὰ μαθηματικῶν τύπων μελέτην τῶν νόμων τῆς φύσεως, ἥτις εἶχεν ὡς ἀποτέλεσμά της τὰς νεωτέρας τεχνικὰς ἀνακαλύψεις. Ἡ ἱστορικὴ ἔρευνα ἀπέδειξεν ὅτι ὁ διδάσκαλος τοῦ Νεύτωνος, Ἰσαὰκ Μπάρροου, ὅστις κατὰ τὴν γνώμην πολλῶν προήχθη τοῦ Νεύτωνος εἰς τὴν ἀνακάλυψιν τοῦ ἀπειροστικοῦ λογισμοῦ, ἠσχολήθη ἐπὶ πολὺ εἰς τὴν μελέτην τῶν ὁρισμῶν τοῦ Εὐδόξου, τῶν ἀναφερομένων εἰς τὰς ἀναλογίας. Ἐκεῖ ἐγύμνασε τὸ πνεῦμα του ἐπὶ τὴν «ἀκριβείαν τῶν ἀρχαίων», τὴν ὁποίαν ἐκληροδότησε καὶ εἰς τὸν μαθητήν του Νεύτωνα. Ὁλόκληρον τὸ ὑπόβαθρον τοῦ τεχνικοῦ πολιτισμοῦ, διὰ τὸν ὁποῖον εἶναι ὑπερήφανος ἡ νεωτέρα ἐποχή, στηρίζεται ἐπὶ τῆς ἐπιστήμης τῶν ἀριθμῶν, τὴν ὁποίαν ἐδημιούργησαν οἱ Ἕλληνες. Ἡ νεωτέρα πρόοδος ἔχει τὰς ρίζας της εἰς τὴν ἀναζωογόνησιν τῶν μαθηματικῶν σπουδῶν, ἥτις ἐπετεύχθη ἀφ' ἧς στιγμῆς ἤρχισαν οἱ λαοὶ τῆς Ἑσπερίας νὰ μελετοῦν τοὺς ἀρχαίους Ἕλληνας μαθηματικούς. Οἱ Ἄραβες ἀπὸ δυσμῶν καὶ οἱ Ἕλληνες ἀπὸ ἀνατολῶν, ἐμύησαν ἤδη ἀπὸ τοῦ 10ου αἰῶνος τοὺς δυτικοὺς λαοὺς εἰς τὰ ἀρχαῖα μαθηματικά. Αὐτὰ ἐλήφθησαν ὡς τὸ πρότυπον ἀκριβολογικῶς συντεταγμένης ἐπιστήμης καὶ ἐγύμνασαν τὸ πνεῦμα τῶν λαῶν τῆς Ἑσπερίας εἰς τὸ ἐπιστημονικῶς σκέπτεσθαι. Συμφώνως πρὸς ταῦτα ὁλόκληρον τὸ οἰκοδόμημα τοῦ τεχνικοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ, στηρίζεται ἐπὶ τῶν βάσεων τὰς ὁποίας ἔθεσαν οἱ Ἕλληνες, δημιουργήσαντες τὴν μαθηματικὴν ἐπιστήμην. Ἄνευ τῆς ἀνακαλύψεως ταύτης ἡ ἀνθρωπότης θὰ ἔπλεεν εἰς τὸ σκότος παχυλοῦ ἐμπειρισμοῦ καὶ ἡ λογικὴ σκέψις θὰ παρέμενεν ἀτροφικὴ καὶ ὑποτυπώδης. Εἶναι ἡ ἀλήθεια, ὅτι ὁ νεώτερος ἄνθρωπος λησμονεῖ πολλάκις τὸν μόχθον, ὅστις κατεβλήθη παρὰ τῶν προγενεστέρων του διὰ νὰ δημιουργηθῇ τὸ πολιτιστικὸν περιβάλλον, ἐπάνω εἰς τὸ ὁποῖον ἵσταται. Νομίζει ὅτι αἱ ἐπιστῆμαι εἶναι αὐτοφυῆ προϊόντα, προερχόμενα εἰς τὸ φῶς τῆς ἡμέρας κατόπιν φυσικῆς αὐτομάτου ἐξελίξεως. Παραβλέπεται ὅτι ἐχρειάσθησαν ἡρωϊκαὶ προσπάθειαι διὰ νὰ ἐξέλθῃ ὁ ἄνθρωπος ἀπὸ τὴν περίοδον τῆς καθαρῶς βιολογικῆς καὶ φυτικῆς του ὑπάρξεως. Τὸ θαῦμα τοῦτο συνετελέσθη εἰς τὴν χώραν μας χάρις εἰς τὴν ἡρωϊκὴν τόλμην τῶν πρώτων θεμελιωτῶν τῆς ἑλληνικῆς μαθηματικῆς ἐπιστήμης, οἵτινες ἐθεώρησαν τὸ σύμπαν ὑποτεταγμένον εἰς τὸν ἀριθμόν. Ἡ ἔκθεσις, ἥτις ἐπακολουθεῖ, δὲν εἶναι παρὰ μία ἐξιστόρησις τῆς συνεχείας ἐκείνων τῶν προσπαθειῶν. Θὰ παρακολουθήσωμεν τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ἑλληνικῆς μαθηματικῆς ἐπιστήμης, ἀπὸ τὰς πρώτας της ρίζας. Διὰ μιᾶς τοιαύτης ἀναδρομῆς δὲν ἐπιδιώκεται μόνον ἁπλῶς ἱστορικὸς κατατοπισμός, Ἀνατρέχοντες εἰς τὰς πρώτας ἀρχὰς καὶ ρίζας μιᾶς ἐπιστήμης, κατανοοῦμεν τὸ ἀρχικόν της νόημα. Ἡ ἱστορικὴ ἀναδρομὴ ἐπιβάλλεται ἀπὸ τὴν ἀνάγκην νὰ κατανοήσωμεν τὸ μελετώμενον φαινόμενον εἰς τὴν οὐσίαν του. Τὴν ἀλήθειαν ταύτην ἔχει ἤδη διακηρύξει ὁ Ἀριστοτέλης λέγων: «εἰ δέ τις ἐξ ἀρχῆς τὰ πράγματα φυόμενα βλέψειεν κάλλιστα ἂν οὕτω θεωρήσειεν» (ἐὰν κανεὶς ἤθελεν ἐξετάσει τὰ πράγματα, παρακολουθῶν αὐτὰ ἀπὸ τὴν πρώτην ἀρχὴν τῆς γενέσεώς των, αὐτὸ ἀποτελεῖ τὸν καλύτερον τρόπον διὰ νὰ ἐμβαθύνῃ εἰς τὴν οὐσίαν των).

Δὲν εἶναι δὲ οὐδόλως τυχαῖον ὅτι ἤδη ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ παρελθόντος αἰῶνος ἔχει δημιουργηθῇ μεγάλη ἐπιστημονικὴ κίνησις σχετικῶς μὲ τὴν ἱστορικὴν ἀνάπτυξιν τῆς ἑλληνικῆς μαθηματικῆς ἐπιστήμης. Εἰς τοῦτο συνετέλεσεν ἐκτὸς τῶν ἄλλων καὶ ἡ ἀναφυεῖσα «κρίσις» τῆς θεμελιώσεως τῆς μαθηματικῆς ἐπιστήμης. Οἱ μαθηματικοὶ ἀνεκάλυψαν αἰφνιδίως, ὅτι ἡ ἐπιστήμη των, παρ' ὅλον ὅτι καυχᾶται ὡς ἡ ἀκριβεστάτη τῶν ἐπιστημῶν, εἶχε χάσει τὸ συναίσθημα ὅτι ἐστηρίζετο εἰς ἀπαρασάλευτα θεμέλια. Ἡ ὑπέρμετρος ἀνάπτυξις τοῦ τεχνικοῦ μέρους τῆς μαθηματικῆς σκέψεως, εἶχεν ἐπηρεάσει τὴν καθαρότητα τοῦ θεωρητικοῦ στοχασμοῦ. Διὰ τὴν ὑπερνίκησιν τῆς κρίσεως ἐγένετο ἀνπιληπτὸν ὅτι ἓν ὑπῆρξεν ἀμυντήριον μέσον. Ἡ ἱστορικὴ ἀναδρομὴ πρὸς τὴν πρώτην θεμελίωσιν. Τοῦτο ἔφερε τοὺς μαθηματικοὺς τῆς ἐποχῆς μας εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ ἀναδράμουν πρὸς τὰ ὀπίσω καὶ νὰ συνάψουν οἱονεὶ ἀπολογιστικὸν διάλογον πρὸς τοὺς πρώτους θεμελιωτάς. Ὅπως πᾶσα φιλοσοφία εἶναι ὑποχρεωμένη νὰ λογαριασθῇ μὲ τὸν Πλάτωνα καὶ τὸν Ἀριστοτέλη, κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον καὶ ἡ μαθηματικὴ τῆς ἐποχῆς μας ὑποκύπτει εἰς τὸν ἀναγκασμὸν νὰ δώσῃ λόγον τῶν πραξέων της διὰ τῆς ἀναδρομῆς εἰς τοὺς χρόνους τῶν πρώτων ἱδρυτῶν.

ΑΙ ΠΕΡΙΟΔΟΙ ΤΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΕΩΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΜΑΘΗΜΑΤΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ

Παρακολουθοῦντες ἱστορικῶς τὴν ἀνάπτυξιν τῶν μαθηματικῶν ἐν Ἑλλάδι, διακρίνομεν τὰς ἀκολούθους ἑπτὰ περιόδους:

1η Θεμελιωτικὴ περίοδος: Ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ 6ου αἰῶνος, ὁπότε σημειοῦται ἡ ἐπιστημονικὴ δρᾶσις τοῦ Θαλῆ μέχρι τῶν μέσων τοῦ 5ου αἰῶνος (450 π.Χ.), ὁπότε τίθενται πρὸ τῆς μαθηματικῆς ἐρεύνης τὰ τρία μεγάλα γεωμετρικὰ προβλήματα.

2α Περίοδος πρώτης ἀναπτύξεως καὶ κρίσεως: Ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ 5ου αἰῶνος μέχρι τοῦ 368 π.Χ. ἔτους, κατὰ τὸ ὁποῖον ἱδρύθη ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος ἡ Ἀκαδημία.

3η Περίοδος σταθεροποιήσεως καὶ ὑπερνικήσεως τῆς κρίσεως: Ἀπὸ τοῦ 386 μέχρι τοῦ 323, ὁπότε ἀνῆλθεν εἰς τὸν θρόνον τῆς Ἀλεξανδρείας ὁ Πτολεμαῖος ὁ πρῶτος.

4η Περίοδος ὡριμότητος καὶ ὑψίστης ἀκμῆς: Ἀπὸ 323 π.Χ. μέχρι 30 π.Χ. ἔτους, κατὰ τὸ ὁποῖον κατελύθη ὑπὸ τῶν Ρωμαίων τὸ ἑλληνικὸν βασίλειον τῶν Λαγιδῶν.

5η Περίοδος τῶν σχολιαστῶν: Ἀπὸ τοῦ 30 π.Χ. μέχρι τῆς κτίσεως τῆς Ἁγίας Σοφίας 537 μ.Χ.

6η Περιοδος συντηρήσεως τῶν ἀρχαίων συγγραμμάτων ἐν Βυζαντίῳ: Ἀπὸ 537 μ.Χ. μέχρι τῆς ἁλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως 1453. Μετὰ τὸ ἔτος τοῦτο καταλυθείσης τῆς Ἑλληνικῆς Αὐτοκρατορίας τερματίζεται ἡ περὶ τὰ μαθηματικὰ ἐν τῇ Ἑλλάδι ἐρευνητικὴ ἀσχολία.

7η Περίοδος ἀπὸ τοῦ 1453 μέχρι σήμερον: Εἶναι προφανὲς ὅτι ἡ ἀνάπτυξις τῆς μαθηματικῆς ἐπιστήμης παρακολουθεῖ τὰς τύχας τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους. Ἐκκινεῖ ἀπὸ τὴν Ἰωνίαν, μεταφέρεται εἶτα εἰς τὸ κέντρον τοῦ Ἑλληνισμοῦ, τὰς Ἀθήνας, καὶ φθάνει εἰς τὸ κατακόρυφον τῆς ἀναπτύξεώς της, εἰς τὴν Ἀλεξάνδειαν. Μετὰ τὴν κατάλυσιν τοῦ βασιλείου τῶν Λαγιδῶν ἀνασυγκροτεῖται διὰ τῶν μεγάλων σχολιαστῶν καὶ κατὰ τὴν μεσαιωνικὴν περίοδον λαμβάνεται ἡ μέριμνα νὰ διατηρηθοῦν τὰ παλαιὰ συγγράμματα, νὰ σχολιασθοῦν καὶ νὰ ἑρμηνευθοῦν. Κατὰ τὴν τελευταίαν περίοδον ἀναζωογονοῦνται καὶ πάλιν αἱ μαθηματικαὶ σπουδαί. Τὸ δουλωμένον ἔθνος ἀπὸ τοῦ 18ου αἰῶνος δεικνύει μέγα ἐνδιαφέρον διὰ τὰς μαθηματικὰς σπουδάς. Ὁ Βενιαμὶν ὁ Λέσβιος καὶ ὁ Θεόφιλος Καΐρης, ἐγνώριζον καὶ ἐκαλλιέργουν μὲ ἀγάπην καὶ ἀφοσίωσιν τὰς μαθηματικὰς ἐπιστήμας. Μετὰ δὲ τὴν ἀπελευθέρωσιν παρουσιάσθη ζωηρὰ τάσις, διὰ νὰ διαδοθοῦν εἰς τὴν χώραν μας αἱ μαθηματικαὶ σπουδαί.

Η ΠΡΩΤΗ (ΘΕΜΕΛΙΩΤΙΚΗ) ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΓΕΩΜΕΤΡΙΚΑΙ ΑΝΑΚΑΛΥΨΕΙΣ ΤΟΥ ΘΑΛΗ

Θεμελιωτὴς τῆς ἑλληνικῆς γεωμετρίας ἔχει ἀναγνωρισθῇ ὁ Θαλῆς ὁ Μιλήσιος (624 — 546 π.Χ.). Τέσσαρα θεωρήματα, κατὰ τὴν παράδοσιν, ἀνεκαλύφθησαν ὑπὸ τοῦ Μιλησίου σοφοῦ. 1ον: Πᾶσα διάμετρος διαιρεῖ τὸν κύκλον εἰς δύο ἴσα μέρη. 2ον: Αἱ παρὰ τὴν βάσιν γωνίαι παντὸς ἰσοσκελοῦς τριγώνου εἶναι ὅμοιαι (δηλαδὴ ἴσαι). 3ον: Αἱ κατὰ κορυφὴν γωνίαι εἶναι ἴσαι. 4ον: Δοθείσης τῆς βάσεως καὶ τῶν ἑκατέρωθεν ταύτης γωνιῶν, δύναται νὰ σχηματισθῇ τὸ τρίγωνον. Ὁ Πλούταρχος μᾶς δίδει βάσιν διὰ νὰ πιστεύσωμεν ὅτι ὁ Θαλῆς ἐγνώριζε τὸ θεώρημα συμφώνως πρὸς τὸ ὁποῖον ὅταν τὰ τρίγωνα εἶναι ὅμοια, αἱ πλευραὶ αὐτῶν τυγχάνουν ἀνάλογοι. Διότι κατὰ τὸν συγγραφέα τοῦτον, ὁ Θαλῆς κατώρθωσε νὰ μετρήσῃ τὸ ὕψος τῶν πυραμίδων τῆς Αἰγύπτου, διὰ τῆς συγκρίσεως τοῦ μήκους τῆς σκιᾶς των πρὸς τὸ μῆκος τῆς σκιᾶς ράβδου ὡρισμένου μήκους. Ἀφοῦ π.χ. παρετήρησεν ὅτι ράβδος ὕψους 1 μέτρου ἔρριπτε σκιὰν 2 μέτρων, συνεπέραινεν ὅτι πυραμὶς ὕψους 100 μέτρων ἔδει νὰ ρίπτῃ σκιὰν μήκους 200 μέτρων. Ἐπίσης ὁ Πρόκλος ἀναφέρει ὅτι στηριζόμενος εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς ὁμοιότητος τῶν τριγώνων, κατώρθωνεν ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ φαινομενικοῦ ὕψους τῶν ἱστῶν νὰ καθορίζῃ τὴν ἀπόστασιν, εἰς ἣν εὑρίσκοντο ἀπὸ τοῦ παρατηρητοῦ τὰ πλοῖα. Εἰς τὸν Θαλῆν ἀποδίδεται ὑπὸ τῆς Παμφίλης καὶ ἡ ἀνακάλυψις ὅτι ἡ ἐγγεγραμμένη εἰς ἡμικύκλιον γωνία εἶναι ὀρθή. Αἱ ἀνακαλύψεις τοῦ Θαλῆ τυγχάνουν ὅλως διάφοροι ἀπὸ τὰς περὶ γεωμετρίας γνώσεις τῶν Αἰγυπτίων, οἵτινες ἠσχολοῦντο ἀποκλειστικῶς μὲ τὴν μέτρησιν οὐχὶ γραμμῶν, ἀλλὰ ἐπιφανειῶν. Ἡ παράδοσις δὲν μᾶς δίδει πληροφορίας περὶ τῆς ἀποδεικτικῆς διαδικασίας, τὴν ὁποίαν χρησιμοποιῶν ὁ σοφὸς οὗτος ἐπραγματοποίησε τὰς ρηθείσας ἀνακαλύψεις του. Ἁπλῶς ὁ Πρόκλος ἀναφέρει ὅτι ἄλλαι μὲν ἐκ τῶν ἀποδείξεών του ἐστηρίζοντο ἐπὶ τῆς θεωρητικῆς σκέψεως, ἄλλαι δὲ εἰς τὴν διὰ τῶν αἰσθήσεων παρατήρησιν. Πάντως τὰς προτάσεις ταύτας ἐθεώρει ὁ Μιλήσιος σοφὸς ὡς ἐχούσας γενικὸν καὶ ἀνεπίδεκτον ἀμφισβητήσεως κῦρος, γενόμενος οὕτω θεμελιωτὴς τῆς θεωρητικῆς γεωμετρίας. Περὶ Θαλοῦ ἀναφέρονται περισσότερα εἰς τὸ σχετικὸν ἄρθρον περὶ Προσωκρατικῶν τοῦ παρόντος τόμου.

Ὁ μέγιστος τῶν φιλοσόφων τῆς νεωτέρας ἐποχῆς Κάντιος, εἰς τὸν πρόλογον τοῦ ἔργου του «Κριτικὴ τοῦ καθαροῦ λόγου», ἀναγνωρίζει ὅτι εἰς τοὺς ἀρχαίους Ἕλληνας ἀνήκει ἡ τιμὴ ὅτι πρῶτοι αὐτοὶ ἔθεσαν γενικῶς τὰ θεμέλια τῆς μαθηματικῆς ἐπιστήμης. Τιμητικῶς δὲ ἀναφέρει καὶ τὸ ὄνομα τοῦ Μιλησίου σοφοῦ, ὡς ἀρχηγέτου τῆς ἐπιστημονικῆς ἐρεύνης: «Ἡ μαθηματικὴ ἐπιστήμη, ἀπὸ ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι τῶν ὁποίων φθάνει ἡ ἱστορία τοῦ ἀνθρωπίνου λόγου, ἐβάδισεν ἐπὶ τῆς ἀσφαλοῦς ἐπιστημονικῆς ὁδοῦ μόνον εἰς τὸν ἀξιοθαύμαστον λαὸν τῶν Ἑλλήνων. Ἀλλὰ πρέπει τις νὰ σκεφθῇ ὅτι δὲν ἦτο τοῦτο δι' αὐτὴν τόσον εὔκολον, ὅσον θὰ ἦτο διὰ τὴν λογικήν, ὅπου ὁ λόγος ἔχει νὰ κάμῃ μόνον μὲ τὸν ἑαυτόν του διὰ νὰ εὕρῃ ἐκείνην τὴν βασιλικὴν ὁδόν, καὶ νὰ τὴν ἀνοίξῃ διὰ τὸν ἑαυτόν της. Εἰς τὸν πρῶτον, ὅστις ἀπέδειξεν ἰδιότητα, ἣν ἔχει τὸ ἰσοσκελὲς τρίγωνον (εἴτε οὗτος ὠνομάζετο Θαλῆς εἴτε ἄλλως πως), ἐνεφανίσθη αἰφνιδίως ἓν φῶς». Τὴν παρουσίασιν τῆς πρώτης ἀποδεικτικῶς βεβαιωμένης γενικοῦ κύρους προτάσεως παραβάλλει ὁ Κάντιος μὲ αἰφνίδιον φωτισμόν, ὅστις ἔκαμεν ὁρατὴν τὴν κατεύθυνσιν πρὸς τὴν ὁποίαν ἡ ἀνθρωπότης ἔπρεπε νὰ κατευθύνῃ τὴν ἐπιστημονικήν της δραστηριότητα. Ἐπὶ κεφαλῆς τῆς μεγάλης ταύτης κινήσεως ἵσταται ὁ Θαλῆς ὁ Μιλήσιος, τὸν ὁποῖον δικαίως ἡ ἀρχαία παράδοσις ἐμφανίζει ὡς τύπον τοῦ θεωρητικοῦ ἀνθρώπου, ὁ ὁποῖος παρὰ τὰς πρακτικάς του ἱκανότητας, ἀποφασίζει νὰ ἀφιερώσῃ τὴν ζωήν του εἰς τὴν θεραπείαν τῆς θεωρητικῆς ἐπιστήμης.

Μὲ γεωμετρικὰς σπουδὰς φαίνεται ὅτι ἠσχολήθη καὶ ὁ Ἀναξίμανδρος. (Περισσότερα ἀναφέρονται εἰς σχετικὸν ἄρθρον περὶ Προσωκρατικῶν τοῦ παρόντος τόμου). Τοῦτο συνάγεται ἐξ εἰδήσεως, ἥτις ἀναφέρει ὅτι εἶχε γράψει τὴν πραγματείαν, εἰς τὴν ὁποίαν εἶχε συμπεριλάβει ἁπάσας τὰς μέχρι τῆς ἐποχῆς του ἀνακαλυφθείσας γεωμετρικὰς προτάσεις. Ἀλλὰ καὶ ἐκ

τῆς ἀσχολίας του περὶ τὸν σχεδιασμὸν τῶν γεωγραφικῶν χαρτῶν καὶ περὶ τὴν κατασκευὴν ἡλιακῶν ἡμερολογίων, βεβαιούμεθα ὅτι δὲν ἐτύγχανεν ἄμοιρος γεωμετρικῶν γνώσεων. Ἡ κατασκευὴ τῶν χαρτῶν προϋποθέτει γνώσεις περὶ ὁμοίων σχημάτων.

ΟΙ ΠΥΘΑΓΟΡΕΙΟΙ. ΠΥΘΑΓΟΡΙΚΗ ΑΡΙΘΜΟΛΟΓΙΑ

Προχωροῦντες εἰς διερευνήσεις περισσότερον ὑφισταμένας ἀπὸ τὴν ἐποπτικότητα τῆς Γεωμετρίας, οἱ Πυθαγόρειοι ἠδυνήθησαν νὰ θέσουν τὰς βάσεις τῆς ἀριθμητικῆς. Διὰ τῶν ἐρευνῶν των ἐτέθησαν ζητήματα ἀναφερόμενα εἰς τὴν φύσιν τῶν ἀριθμῶν καὶ διεχωρίσθη ἡ καθαρὰ ἀριθμητικὴ ἀπὸ τὴν ἐφηρμοσμένην, ἤτις ἐκλήθη ὑπὸ τῶν παλαιῶν Ἑλλήνων λογιστική. Περὶ τὸ τελευταῖον τέταρτον τοῦ ὄου αἰῶνος, ἤρχισαν οἱ Πυθαγόρειοι τὰς θεωρητικάς των ἐρεύνας. Ἀνεκάλυψαν ὅτι τὰ μήκη τῶν χορδῶν, ἐξ ὧν προκύπτουν ἁρμονικὰ διαστήματα καὶ ὁ βαθμὸς τῆς ἐντάσεώς των ἔχουν πρὸς ἄλληλα ἁπλοῦν ἀκέραιον λόγον. Ἐπίσης ἀνεκάλυψαν ὅτι τὸ ὕψος τῶν τόνων εἶναι εὐθέως ἀνάλογον πρὸς τὴν ταχύτητα τῆς κινήσεως τῶν χορδῶν καὶ ἀντιστρόφως ἀνάλογον πρὸς τὸ μῆκος αὐτῶν. Ἐκ τῶν ἀνακαλύψεων τούτων ἀφορμώμενοι, ἔφθασαν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι, ὅπως ἡ οὐσία τῶν μουσικῶν τόνων ἐξαρτᾶται ἐκ τῶν ἀριθμῶν, οἱ ὁποῖοι καθορίζουν τὴν ποιότητά των καὶ τὰ διαστήματά των, οὕτω καὶ τὰ λοιπὰ ὄντα εἰς τὴν οὐσίαν των εἶναι ἀριθμοί. Δὲν περιορίζονται νὰ θεωρήσουν οἱ Πυθαγόρειοι, ὅπως κάμνομεν ἡμεῖς σήμερον, τοὺς ἀριθμοὺς ὡς μέσα διὰ τῶν ὁποίων ἐκτελοῦμεν λογιστικὰς πράξεις, ἀλλ' ἀπέδωκαν εἰς αὐτοὺς ὀντολογικὴν σπουδαιότητα. Ἕκαστος ἀριθμὸς ἐκλαμβάνεται ὡς ὀντολογικὴ ὀντότης, τῆς ὁποίας πρέπει νὰ ἀποκαλυφθοῦν διὰ τῆς ἐρεύνης αἱ ἰδιότητες. Διὰ νὰ ἀνακαλύψουν τὰς ἰδιότητας ταύτας τῶν ἀριθμῶν, ἐπρόσεξαν οἱ Πυθαγόρειοι εἰς τὰς ἀριθμητικὰς πράξεις, δι' ὧν σχηματίζονται ἐξ ἀλλήλων. Φυσικὸν ἦτο ἡ ἔρευνα νὰ δείξῃ ὅτι ὁ διπλασιασμὸς καὶ ἡ ἀντιστοιχοῦσα πρὸς τοῦτον διαίρεσις διὰ τοῦ 2 εἶναι αἱ κατ' ἐξοχὴν γενετικαὶ τῶν ἀριθμῶν πράξεις. Ἐπὶ τῇ βάσει τῆς τοιαύτης διαπιστώσεως διήρεσαν τοὺς ἀριθμοὺς εἰς ἐπιδεκτικοὺς διαιρέσεως διὰ τοῦ 2, τοὺς ὁποίους ἐκάλεσαν ἀρτίους, καὶ εἰς μὴ ἐπιδεκτικούς, τοὺς ὁποίους ὠνόμασαν περιττούς. Γενικεύοντες δὲ τὴν ἐν λόγῳ ἀντιστοιχίαν τῶν περιττῶν καὶ τῶν ἀρτίων, ἀνήχθησαν εἰς τὴν μεταξὺ τοῦ ἀπείρου καὶ πεπερασμένου ἀντίθεσιν. Προνομιακὴν θέσιν εἰς τὸ σύστημα τῶν Πυθαγορείων κατέχει ὁ περιττὸς ἀριθμός, ὅστις ἀποτελεῖ σύνολον μὲ ἀρχήν, μέσον καὶ τέλος. Ὁ περιττὸς ταυτίζεται μὲ τὸ πεπερασμένον, ὁ ἄρτιος μὲ τὸ ἄπειρον, διότι εἶναι διαιρετὸς ἐπ' ἄπειρον. Ὁ ἄρτιος ἔχει μέσα εἰς τὸν ἑαυτόν του τὸ ἄπειρον, ἓν κενόν, τὸ ὁποῖον ἐπιτρέπει τὴν ἐπ' ἄπειρον διαίρεσιν.

Προχωροῦντες εἰς τὴν ἐπὶ τῇ βάσει τῆς διαιρετότητος διερεύνησιν τῶν ἀριθμῶν διέστειλαν καὶ ἄλλα εἴδη. Ὡς τρίτον εἶδος ἀνεγνώρισαν τὸν ἀρτιοπέριττον ἀριθμόν, ἤτοι τὸν ἀριθμὸν ὅστις εἰς πρώτην διαίρεσιν δίδει ἀριθμοὺς περιττούς, ὅπως ὁ 6 καὶ ὁ 10, οἵτινες δίδουν τὸ 3 καὶ 5. Τέταρτον εἶδος ἀριθμοῦ ἐθεωρήθη ὁ περισσάρτιος, ὁ ἀναλυόμενος δηλαδὴ εἰς ἄρτιον καὶ περιττόν, ὅπως ὁ 12 = 3 X 4, καὶ πέμπτον εἶδος τὸν ἀρτιάκις ἄρτιον, ὅπως ὁ 32 = 4 X 8.

Ἐκτὸς τῆς διαιρέσεως καὶ τοῦ πολλαπλασιασμοῦ λαμβάνεται ὑπ' ὄψιν καὶ ἡ πρόσθεσις διὰ τὸν προσδιορισμὸν τῶν ὀντολογικῶν ἰδιοτήτων τῶν ἀριθμῶν. Ἡ δεκὰς ὡς προκύπτουσα ἐκ τῆς προσθέσεως τῶν τεσσάρων πρώτων κατὰ σειρὰν ἀριθμῶν 1 + 2 + 3 + 4 = 10, ἐκτιμᾶται ὡς συγκεντρώνουσα ἅπαντα τὰ προσόντα αὐτῶν. Περιέχει ὅλα τὰ εἴδη τῶν ἀριθμῶν, διότι τὸ 2 ἀντιπροσωπεύει τοὺς ἀρτίους, τὸ 3 τοὺς περιττούς, τὸ 1 τὸ ἀρτιοπέριττον εἶδος, διότι γεννᾶ καὶ τὸ περιττὸν καὶ τὸ ἄρτιον, καὶ ἐν τέλει καὶ τὸ 4, ὅπερ εἶναι ὁ πρῶτος τετράγωνος ἀριθμός. Ὁ σχηματισμὸς τῶν ἀριθμῶν ἐξετάζεται ὑπὸ τῶν Πυθαγορείων ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ διπλασιασμοῦ καὶ τῆς προσθέσεως. Οἱ ἀριθμοὶ ἀναλύονται εἰς τοὺς παράγοντας, οἵτινες τοὺς ἀποτελοῦν εἴτε διὰ πολλαπλασιασμοῦ εἴτε διὰ προσθέσεως. Συγκρίνεται δὲ τὸ ἄθροισμα τῶν διαιρετῶν τοῦ ἀριθμοῦ συμπεριλαμβανομένης καὶ τῆς μονάδος πρὸς τὸν ἀριθμὸν καὶ ἐπὶ τῇ βάσει τῆς συγκρίσεως ταύτης, οἱ ἀριθμοὶ διακρίνονται εἰς ὑπερτελεῖς, ἐλλιπεῖς καὶ τελείους. Ὑπερτελὴς εἶναι εἷς ἀριθμὸς ὅταν τὸ ἄθροισμα τῶν διαιρετῶν του εἶναι μεγαλύτερον ἀπὸ αὐτὸν (π.χ. τοῦ 12 μεγαλύτερον τὸ 1 + 2 + 3 + 4 + 6). ἐλλιπὴς εἶναι ὅταν τὸ ἄθροισμα τῶν διαιρετῶν του ὑπολείπεται αὐτοῦ (π.χ. τοῦ 8 μικρότερον τὸ 1 + 2 + 4). Τέλειος δὲ εἶναι ὁ ἀριθμὸς τοῦ ὁποίου τὸ ἄθροισμα τῶν διαιρετῶν του εἶναι ἴσον μὲ αὐτόν (28 = 1 + 2 + 4 + 7 + 14).

Ὠθούμενοι ἀφ' ἑτέρου οἱ Πυθαγόρειοι ἀπὸ τὴν διακρίνουσαν τὸν ἑλληνικὸν λαὸν τάσιν πρὸς τὴν ἐποπτείαν, ἐξήτασαν τοὺς ἀριθμοὺς ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῆς γεωμετρικῆς αὐτῶν παραστάσεως. Ὁ γεωμετρικὸς των συμβολισμὸς γίνεται διὰ γεωμετρικῶν σχημάτων, εἰς τὰ ὁποῖα αἱ μονάδες τῶν ἀριθμῶν παρίστανται διὰ σημείων ἀποτελούντων γεωμετρικὰ σχήματα. Κατόπιν τούτου οἱ ἀριθμοὶ χαρακτηρίζονται ὡς τρίγωνοι, τετράγωνοι, πεντάγωνοι, ἑξάγωνοι, πυραμιδοειδεῖς, κύβοι, ἐπίπεδοι κλπ. Τρίγωνος π.χ. εἶναι ὁ ἀριθμὸς 3, διότι αἱ τρεῖς του μονάδες δύνανται νὰ συμβολισθοῦν διὰ τριῶν στιγμῶν, ἐκ τῶν ὁποίων ἑκάστη κατέχει τὴν κορυφὴν γωνίας ἰσοσκελοῦς τριγώνου. Δεύτερος κατὰ σειρὰν τρίγωνος ἀριθμὸς εἶναι ὁ 6, οὗτινος ἡ διάταξις τῶν μονάδων, συμβολιζομένων διὰ στιγμῶν, δύναται νὰ ἀπαρτίσῃ τρίγωνον κατὰ τὸν ἐν τῷ σχήματι ὑπ' ἀριθμὸν 1 ὑποδεικνυόμενον τρόπον.

Σχῆμα 1.

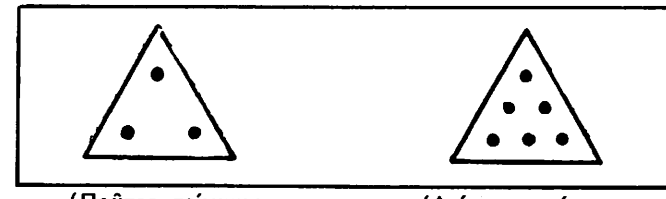

(Πρῶτος τρίγωνος ἀριθμός) (Δεύτερος τρίγωνος ἀριθμός).

Οἱ Πυθαγόρειοι ἐμελέτησαν τὴν γεωμετρικὴν παράστασιν τῶν τελείων ἀριθμῶν καὶ κατέληξαν εἰς σημαντικὰ ἀποτελέσματα. Λαμβάνοντες ὡς ἀφετηρίαν τὴν μονάδα, καταρτίζουν σειρὰς διὰ τῆς διαδοχικῆς προσθήκης τῶν περιττῶν ἀριθμῶν, εἰς τὰς ὁποίας τὸ ἄθροισμα δίδει ἀριθμὸν τέλειον, ὅστις εἶναι συγχρόνως καὶ τετράγωνος (δηλαδὴ παράγεται διὰ πολλαπλασιασμοῦ ἀριθμοῦ ἐπὶ τὸν ἑαυτόν του (2 X 2 = 4, κλπ.):

1
1 + 3 = 4
1 + 3 + 5 = 9
1 + 3 + 5 + 7 = 16
1 + 3 + 5 + 7 + 9 = 25.

Γεωμετρικῶς παρίστανται οἱ διὰ τῶν διαδοχικῶν προσθέσεων προκύπτοντες ἀριθμοὶ διὰ τοῦ γνώμονος. Γνώμων δὲ εἶναι ἡ ὀρθὴ γωνία, τὴν ὁποίαν ἐχρησιμοποίουν διὰ νὰ καθορίζουν παρατηροῦντες τὸ μῆκος τῆς ριπτομένης ὑπὸ τῆς κατακορύφου πλευρᾶς σκιᾶς τὴν ὥραν τῆς ἡμέρας. Ὁμοιάζει μὲ τὴν γωνίαν, τὴν ὁποίαν χρησιμοποιοῦν οἱ ξυλουργοὶ καὶ σήμερον. Ἡ μονὰς συμβολίζεται ὑπὸ μιᾶς στιγμῆς σημειουμένης ἐναντι τῶν ἄκρων τῶν καθοριζουσῶν τὴν γωνίαν γραμμῶν (βλέπε σχῆμα 2). Ἐὰν περιβάλωμεν τὸν ἀρχικὸς ληφθέντα γνώμονα διὰ τριῶν στιγμῶν συμβολιζουσῶν τὸν πρῶτον τριγωνικὸν ἀριθμὸν (3), τότε τὸ ἄθροισμα τῆς μονάδος μετὰ τοῦ 3 θὰ ἀποτελέσῃ τὸ πρῶτον τετράγωνον, κατὰ τὸ σχῆμα 3. Ἐκ τοῦ σχήματος τούτου εἶναι καταφανὲς ὅτι ὁ ἀριθμὸς 3 εἶναι ὁ πρῶτος γνώμων. Δι' ὁμοίου συμβολισμοῦ προχωροῦμεν εἰς τὴν παράστασιν τοῦ 5 ὡς δευτέρου γνώμονος κλπ., κατὰ τὸ σχῆμα 4.

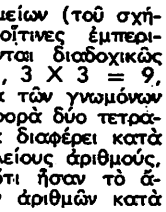

Σχῆμα 2.

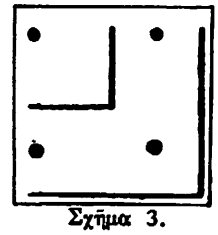

Σχῆμα 3.

Διὰ τῶν διατάξεων τῶν σημείων (τοῦ σχήματος 4) ἐντὸς γνωμόνων, οἵτινες ἐμπερικλείουν ἀλλήλους, σχηματίζονται διαδοχικῶς τετράγωνα, ἤτοι 2 X 2 = 4, 3 X 3 = 9, 4 X 4 = 16. Ἕκαστος ἄρα τῶν γνωμόνων (3, 5, 7) ἐμφανίζεται ὡς διαφορὰ δύο τετραγώνων, τῶν ὁποίων ἡ πλευρὰ διαφέρει κατὰ μονάδα. Ὡς πρὸς δὲ τοὺς τελείους ἀριθμούς, οἱ Πυθαγόρειοι ἀνεκάλυψαν ὅτι ἦσαν τὸ ἄθροισμα τῆς σειρᾶς περιττῶν ἀριθμῶν κατὰ τὸν τύπον:

1 + 3 + 5 + 7 ... +
+ (2ν—1) = ν.ν.

Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ἐξήτασαν καὶ τὰ ἀθροίσματα τῶν ἀρτίων ἀριθμῶν, διατεταγμένων εἰς σειρὰς ἀφορμωμένας ἀπὸ τοῦ δύο. Εἰς τὸν ἀρχικὸν γνώμονα παρενθέτουν δύο στιγμὰς (βλέπε σχῆμα 5), περιβάλλουν δὲ τοῦτον διαδοχικῶς δι' ἀρτίων ἀριθμῶν (σχῆμα 6). Οὕτω προκύπτουν αἱ ἀκόλουθοι ἀριθμητικαὶ σειραί:

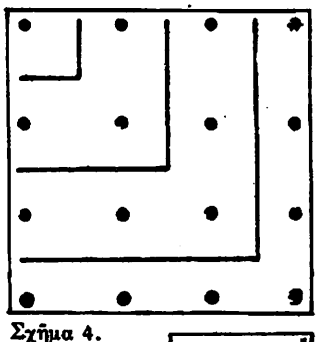

Σχῆμα 4.

2 + 4 = 6 ἢ (3 X 2)
2 + 4 + 6 = 12 ἢ (3 X 4)
2 + 4 + 6 + 8 = 20 ἢ (4 X 6).

Σχῆμα 5.

Τὰ ἀθροίσματά των εἶναι ἄρτιοι ἀριθμοί, δυνάμενοι νὰ ἀναλυθοῦν εἰς δύο παράγοντας, ἐξ ὧν ὁ πρῶτος ἰσοῦται μὲ τὸ ἥμισυ τοῦ τελευταίου ὅρου τῆς σειρᾶς, ὁ δὲ ἕτερος μὲ τὸ αὐτὸ ἥμισυ ηὐξημένον κατὰ τὴν μονάδα. Οἱ ἀριθμοὶ οὗτοι καλοῦνται ἑτερομήκεις καὶ ὁρίζονται ὡς «ἔχοντες τὴν ἑτέραν πλευρὰν τῆς ἑτέρας μονάδι μείζονα», ἤτοι (ν—1).ν. Οἱ ἑτερομήκεις ἀριθμοὶ παρίστανται δι' ὀρθογωνίων ἐν ἀντιθέσει πρὸς τοὺς τετραγώνους, οἵτινες παρίστανται διὰ τετραγώνων. Οἱ Πυθαγόρειοι ἐθεώρουν τοὺς ἑτερομήκεις ὡς ἐμπερικλείοντας μέσα εἰς τὸν ἑαυτόν των τὴν ἀπειρότητα. Ἐκτὸς τῶν τριγώνων ἀριθμῶν ἐγίνετο λόγος εἰς τὴν ἀρχαιότητα καὶ περὶ πενταγώνων, οἵτινες διετάσσοντο εἰς σειράς, τῆς ὁποίας λόγος τῶν ὅρων ἦτο τὸ 3 (5—2). Ἦτοι πεντάγωνοι ἀριθμοὶ ἦσαν οἱ ἀποτελοῦντες τὴν σειράν: 1, 4, 7, 10.

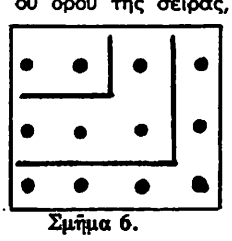

Σχῆμα 6.

Η ΠΕΡΙ ΑΝΑΛΟΓΙΩΝ ΘΕΩΡΙΑ ΤΩΝ ΠΥΘΑΓΟΡΕΙΩΝ

Σημαντικὴ ἀνακάλυψις τῶν Πυθαγορείων ὑπῆρξε καὶ ἡ περὶ ἀναλογιῶν διδασκαλία των. Λέγοντες ἀναλογίαν οἱ Πυθαγόρειοι ἑνόουν «ὁμοιότητα λόγων». Ὅταν δηλαδὴ δοθοῦν ὡρισμένοι ἀριθμητικοὶ ὅροι καὶ παρατηρηθῇ ὅτι ἡ ἀριθμητικὴ σχέσις ἡ ὑφισταμένη μεταξὺ τοῦ πρώτου ὅρου καὶ τοῦ δευτέρου, ὑφίσταται καὶ μεταξὺ τοῦ δευτέρου καὶ τοῦ τρίτου, τότε λέγομεν ὅτι οἱ ὅροι οὗτοι ἀποτελοῦν ἀναλογίαν. Οἱ Πυθαγόρειοι διέκριναν τρία εἴδη ἀναλογιῶν, τὴν ἀριθμητικήν, τὴν γεωμετρικὴν καὶ τὴν ὑπεραντίαν, τὴν ὁποίαν ἐκάλουν καὶ ἁρμονικήν. Ἀριθμητικὴ εἶναι ἡ ἀναλογία ὅταν οἱ τρεῖς ἀριθμητικοὶ ὅροι παρουσιάζουν μίαν σταθερὰν διαδοχικὴν διαφοράν, ἤτοι: α—6 = 6—γ, 6—4 = 4—2. Ἡ διαφορὰ δηλαδὴ μεταξὺ τοῦ πρώτου καὶ τοῦ δευτέρου εἶναι ἡ αὐτὴ μὲ τὴν μεταξὺ τοῦ δευτέρου καὶ τοῦ τρίτου ὅρου διαφοράν. Εἰς τὴν ἀναλογίαν αὐτὴν τὸ 6 : 4 μεγαλύτερον τοῦ 4 : 2. Εἰς τὴν γεωμετρικὴν ἀναλογίαν ὃν λόγον ἔχει ὁ πρῶτος ὅρος πρὸς τὸν δεύτερον, τὸν αὐτὸν ἔχει ὁ δεύτερος πρὸς τὸν τρίτον, ἤτοι α : 6 = 6 : γ, 8 : 4 =4 : 2. Εἰς ταύτην ὁ λόγος τῶν μεγαλυτέρων ὅρων 8 : 4 εἶναι ὁ αὐτὸς μὲ τὸν λόγον τῶν μικροτέρων 4 : 2, ἤτοι 8 : 4 = 4 : 2. Εἰς τὴν ἁρμονικὴν ἀναλογίαν ἡ διαφορὰ ἥτις προκύπτει ἂν ἀφαιρεθῇ ὁ δεύτερος ὅρος ἀπὸ τὸν πρῶτον ἀποτελεῖ κλασματικὸν μέρος τοῦ πρώτου, ἴσον μὲ τὸ κλασματικὸν μέρος τοῦ τρίτου κατὰ τὸ ὁποῖον ὑπερέχει αὐτοῦ ὁ δεύτερος. Ἤτοι ἂν δοθοῦν οἱ ἀριθμοὶ 6, 4, 3 ἡ διαφορὰ 2, ἥν δίδει ὁ δεύτερος ὅρος 4 ἀφαιρούμενος ἀπὸ τὸ 6, εἶναι τὸ 1 : 3 τούτου. Ἐπίσης καὶ ἡ διαφορὰ 1, ἥτις προκύπτει ἀφαιρουμένου τοῦ 3 ἀπὸ τὸ 4, εἶναι τὸ 1 : 3 τοῦ τρίτου ὅρου 3. Τὴν ἀναλογίαν ταύτην γράφομεν χρησιμοποιοῦντες κλασματικὴν παράστασιν ὡς ἑξῆς: (6—4) : (4—3) = 6 : 3, καὶ γενικῶς (α—6) : (6—γ) = α : γ.

Εἰς αὐτὴν ὁ λόγος τῶν μειζόνων ὅρων εἶναι μεγαλύτερος ἀπὸ τὸν λόγον τῶν μικροτέρων, ἤτοι 6:4 μεγαλύτερον τοῦ 4:3, καὶ γενικῶς α:β μεγαλύτερον τοῦ β:γ.

Ἐκ τῆς ἀναλογίας ταύτης προεχώρησαν οἱ Πυθαγόρειοι εἰς τὴν ἀνακάλυψιν τῆς λεγομένης «μουσικῆς μεσότητος», ἥτις ἐθεωρήθη ἡ τελειοτέρα πασῶν, καὶ παριστανομένη μὲ νεώτερα μαθηματικὰ σύμβολα ἐκφράζεται διὰ τῆς ἀριθμητικῆς παραστάσεως: α:[(α+6):2] = [(2α6):(α+6)]:6.

Ὡς πρὸς τὴν ὑπὸ τῶν ἀρχαίων παράστασίν των ὑπενθυμίζομεν ὅτι διὰ τὴν ἀριθμητικὴν ὑποδήλωσιν τῶν ἁρμονιῶν δὲν ἐχρησιμοποιοῦντο κλασματικαὶ παραστάσεις A:B = M:N, ἀλλὰ ἐδηλοῦντο αὗται ὡς ἰσοδύναμα γινόμενα A·N = B·M. Αἱ ἓν λόγῳ ἀναλλοίωτοι ἐφηρμόσθησαν καὶ εἰς τὴν Μουσικήν, διότι τὰ μουσικὰ διαστήματα ἐθεωρήθησαν ἀντιστοιχοῦντα πρὸς τοὺς ἀριθμητικοὺς λόγους τοὺς ὑφισταμένους μεταξὺ τῶν τιμῶν διὰ τῶν ὁποίων καθορίζονται τὰ μήκη τῶν χορδῶν, τῆς ἐπιτάσεως οὔσης τῆς αὐτῆς. Ἡ ὀκτάδα (διὰ πασῶν) καθωρίσθη ὡς ἀντιστοιχοῦσα εἰς τὸν λόγον 2:1, ἡ πέμπτη (ἡ διὰ πέντε) εἰς τὸν λόγον 3:2, καὶ ἡ τετάρτη (ἡ διὰ τεσσάρων) εἰς τὸν λόγον 4:3. Διὰ δὲ τὴν παράστασιν τῶν τεσσάρων σταθερῶν τόνων τοῦ ἀκταχόρδου καθιέρωσαν οἱ Πυθαγόρειοι τοὺς ἀριθμοὺς 6, 8, 9, 12, ἐθεώρησαν δὲ τὴν διὰ πασῶν ὡς ἐκφραζομένην διὰ τῆς σχέσεως 12:6, τὴν πέμπτην διὰ 12:8 καὶ τὴν τετάρτην διὰ 12:9. Ὡς ἁρμονικὴν δὲ μέσον μεταξὺ 6 καὶ 12 ἐθεωρήθη ὁ 8, διότι οἱ ἀριθμοὶ 12, 8, 6 ἀποτελοῦν ἁρμονικὴν ἀναλογίαν.

ΓΕΩΜΕΤΡΙΚΑΙ ΑΝΑΚΑΛΥΨΕΙΣ ΤΩΝ ΠΥΘΑΓΟΡΕΙΩΝ

Σημαντικὰς ἀνακαλύψεις ἐπραγματοποίησαν οἱ Πυθαγόρειοι εἰς τὴν γεωμετρίαν. Ἀνέπτυξαν κυρίως τὴν μετρικὴν γεωμετρίαν ἀσχοληθέντες μὲ τὴν μέτρησιν γεωμετρικῶν μεγεθῶν. Αἱ κυριώτεραι ἀνακαλύψεις των ὑπῆρξαν αἱ ἀκόλουθοι:

1ον) Κατὰ μαρτυρίαν τοῦ Πρόκλου (Σχόλ. εἰς Εὐκλ. Στοιχεῖα, ἔκδοσις Φριντλάϊν (FRIEDLEIN), σελ. 304 11) ὁ Πυθαγόρας ἀνεκάλυψεν ὅτι δοθέντος ἑνὸς σημείου ὁ περὶ αὐτὸ τόπος διανέμεται εἰς γωνίας, ὧν τὸ ἄθροισμα ἰσοῦται μὲ τέσσαρας ὀρθάς. «Ὁ περὶ ἓν σημεῖον τόπος εἰς τέτρασιν ὀρθαῖς ἴσας γωνίας διανέμεται». Ὁ τόπος οὗτος πληροῦται ὑπὸ 6 ἰσοπλεύρων τριγώνων. Ἐπίσης πληροῦται ὑπὸ τεσσάρων τετραγώνων καὶ τριῶν κανονικῶν ἑξαγώνων. Ἐὰν ὅμως προσπαθήσωμεν νὰ πληρώσωμεν αὐτὸν δι' ἄλλων πολυγώνων τὸ ἄθροισμα τῶν γωνιῶν των θὰ παρουσιάσῃ ἢ ἔλλειψιν ἢ πλεόνασμα ἐν συγκρίσει πρὸς τὰς 4 ὀρθάς. Κατὰ τὸν Πρόκλον οἱ ὅροι παραβολή, ὑπερβολὴ καὶ ἔλλειψις εἰσήχθησαν κατὰ πρῶτον ὑπὸ τῶν Πυθαγορείων πρὸς σύγκρισιν γεωμετρικῶν μεγεθῶν, ἐχρησιμοποιήθησαν δὲ κατόπιν ὑπὸ τοῦ Ἀπολλωνίου διὰ τὴν ὀνομασίαν τῶν γνωστῶν καμπύλων.

2ον) Εἰς τοὺς Πυθαγορείους ὀφείλεται κατὰ μαρτυρίαν τοῦ Πρόκλου καὶ ἡ ἀπόδειξις τοῦ θεωρήματος τοῦ ἀποδεικνύοντος ὅτι τὸ ἄθροισμα τῶν γωνιῶν παντὸς τριγώνου ἰσοῦται μὲ δύο ὀρθάς.

3ον) Ὑπ' αὐτῶν ἐλύθη τὸ πρόβλημα τὸ συνιστάμενον εἰς τὴν κατασκευὴν ἐπὶ δοθείσης εὐθείας ὑπὸ ὡρισμένην γωνίαν παραλληλογράμμου τὸ ὁποῖον νὰ εἶναι ἴσον πρὸς δοθὲν τρίγωνον.

4ον) Εἶχον φθάσει εἰς τὴν διαίρεσιν τῶν γεωμετρικῶν σχημάτων καὶ τὴν σύνθεσιν αὐτῶν διὰ τριγώνων.

5ον) Ἡ παράδοσις ἀποδίδει εἰς τοὺς Πυθαγορείους καὶ τὴν εὕρεσιν τῶν λεγομένων «κοσμικῶν σωμάτων», ἤτοι τῶν τεσσάρων στοιχείων ἐξ ὧν ἔχει συσταθῇ τὸ κοσμικὸν σύμπαν. Ταῦτα εἶναι τὸ τετράεδρον, ὅπερ συμβολίζει τὸ πῦρ, τὸ ὀκτάεδρον, ὅπερ συμβολίζει τὸν ἀέρα, τὸ εἰκοσάεδρον, ὅπερ συμβολίζει τὸ ὕδωρ καὶ τὸν κύβον, ὁ ὁποῖος συμβολίζει τὴν γῆν. Ἐκτὸς τούτων εἶναι λίαν πιθανὸν ὅτι ἐγνώριζον καὶ τὸ πεντάεδρον. Τοῦτο τὸ εἰκάζομεν ἐξ εἰδήσεων, αἵτινες ἀναφέρουν ὅτι οἱ Πυθαγόρειοι ἐχρησιμοποίουν τὸ πεντέγραμμα (κοινῶς σήμειον πενταλφα) ὡς σύμβολον ὑγείας. Λέγουσι δὲ οἱ Πυθαγόρειοι κανονικὰ σώματα ἑνόουν, σώματα τῶν ὁποίων ἡ ἐπιφάνεια σχηματίζεται ὑπὸ τετραγώνων καὶ ἰσοπλεύρων τριγώνων. Τὸ ἁπλούστατον ἐκ τούτων ἦτο ὁ κύβος, ὅστις σύγκειται ἀπὸ ἓξ τετράγωνα τεμνόμενα κατ' ὀρθὰς γωνίας. Τὸ τετράεδρον εἶναι ἡ τετράπλευρος πυραμίς, ἥτις σχηματίζεται ἀπὸ τέσσαρα ἰσόπλευρα τρίγωνα, τὸ δὲ εἰκοσάεδρον ἀπὸ εἴκοσι. Εἰς τὰ τέσσαρα ταῦτα σώματα προστίθεται ὡς πέμπτον καὶ τὸ δωδεκάεδρον, τὸ ὁποῖον κατεσκευάσθη, ὡς ἀναφέρει ἡ παράδοσις ὑπὸ τοῦ Ἱππάσου κατὰ τὸ πρῶτον τέταρτον τοῦ πέμπτου αἰῶνος. Τοῦτο τὸ ἐθεώρουν σχηματιζόμενον ὑπὸ δώδεκα ἰσοπλεύρων πενταγώνων, κατὰ δὲ τὸν Πλούταρχον ἦτο σύμβολον «τῆς τοῦ παντὸς σφαίρας». Εἰς ἓν ἀπόσπασμα τοῦ Φιλολάου ἀναγινώσκομεν: «Καὶ τὰ μὲν τῆς σφαίρας σώματα πέντε ἐστί, τὰ ἐν τῇ σφαίρα πῦρ (καὶ) ὕδωρ καὶ γῆ καὶ ἀήρ, καὶ ὁ τᾶς σφαίρας ὁλικὰς πέμπτον». (Τὰ σώματα (τὰ ἐνυπάρχοντα εἰς τὸ ἐσωτερικὸν) τῆς σφαίρας εἶναι πέντε, πῦρ καὶ ὕδωρ καὶ γῆ καὶ ἀήρ καὶ ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον χρησιμεύει ὡς φορτηγὸν πλοῖον τῆς σφαίρας, τὸ πέμπτον). Τὸ πέμπτον σῶμα κοινῶς θεωρεῖται ὡς ἐγγεγραμμένον εἰς τὴν σφαῖραν δωδεκάεδρον.

Τὴν παράδοσιν ὅτι ὁ Ἵππασος κατώρθωσε νὰ ἐγγράψῃ εἰς σφαῖραν τὸ δωδεκάεδρον μᾶς διέσωσεν ὁ Ἰάμβλιχος, ὅστις εἰς τὸν ὑπ' αὐτοῦ συγγραφέντα βίον τοῦ Πυθαγόρα (88 κ.ἑ.) γράφει τὰ ἀκόλουθα:

«Περὶ δὲ Ἱππάσου μάλιστα (δηλ. φάσιν) ὡς ἦν μὲν τῶν Πυθαγορείων, διὰ δὲ τὸ ἐξενεγκεῖν καὶ γράμμασθαι πρῶτος σφαῖραν τὴν ἐκ τῶν δώδεκα πενταγώνων ἀπώλετο κατὰ θάλασσαν ὡς ἀσεβήσας, δόξαν δὲ λάβοι ὡς εὑρών, εἶναι δὲ πάντα ἐκείνου τοῦ ἀνδρὸς· προσαγορεύουσι γὰρ οὕτω τὸν Πυθαγόραν καὶ οὐ καλοῦσιν ὀνόματι». (Περὶ δὲ τοῦ Ἱππάσου ἀφριβῶς λέγουν ὅτι συγκατελέγετο εἰς τοὺς Πυθαγορείους. Ἐπειδὴ δὲ ἐδημοσίευσε πρῶτος καὶ διὰ γραφικῆς παραστάσεως παρέστησε τὴν σφαῖραν τὴν ἀποτελουμένην ἐκ δώδεκα πενταγώνων εὗρε τὸν θάνατον πνιγεὶς εἰς τὴν θάλασσαν ἐπειδὴ (διὰ τῶν ἀποκαλύψεών του) διέπραξεν ἀσέβειαν. Ἔλαβε δὲ τὴν δόξαν ὅτι αὐτὸς ἔκαμε (τὴν ἀνωτέρω μνημονευθεῖσαν) ἀνακάλυψιν, ἐνῶ ὅλα αὐτὰ ἦσαν εὑρήματα ἐκείνου τοῦ ἀνδρός· διότι δι' αὐτῆς τῆς προσαγορεύσεως συνηθίζουν νὰ ὀνομάζουν τὸν Πυθαγόραν καὶ δὲν τὸν ὀνομάζουν μὲ τὸ ὄνομά του).

Εἰς τὸ χωρίον τοῦτο ἡ «ἐκ δώδεκα πενταγώνων σφαῖρα» εἶναι τὸ ἐκ δώδεκα πενταγώνων δωδεκάεδρον, ὅπερ λόγῳ τοῦ ὅτι προσεγγίζει πρὸς τὴν σφαῖραν, ἐκαλεῖτο κοινῶς παρὰ τοῖς ἀρχαίοις σφαῖρα. Ὡς πρὸς τὰς εἰδήσεις ταύτας ἐγένοντο εἰς τοὺς νεωτέρους ἱστορικοὺς πολλαὶ συζητήσεις. Ἡ ἔρευνα μετὰ ἐπίμονον ἀντιβολὴν τῶν εἰδήσεων κατέληξεν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι οἱ Πυθαγόρειοι ἐγνώριζον ἐμπειρικῶς τὴν ὕπαρξιν τῶν πέντε τούτων κανονικῶν σωμάτων οὐχὶ ὅμως καὶ τὴν γεωμετρικήν των κατασκευήν. Διὰ νὰ συντελεσθῇ ἡ κατὰ γεωμετρικοὺς κανόνας κατασκευὴ τῶν σωμάτων τούτων χρειάζονται νὰ λυθοῦν προβλήματα ἀναφερόμενα εἰς τὰ ἀσύμμετρα μεγέθη. Τοιαῦτα ὅμως προβλήματα ἐμελετήθησαν καὶ ἐλύθησαν μόνον κατὰ τὸ πρῶτον ἥμισυ τοῦ τετάρτου αἰῶνος ὑπὸ τοῦ Ἀθηναίου μαθηματικοῦ Θεαιτήτου, ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω. Συνεπῶς ἡ ἔρευνα κατέληξεν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι οἱ Πυθαγόρειοι ἐγνώριζον μόνον ἐκ τῆς ἐμπειρίας τὰ ἐν λόγῳ σχήματα. Ἀρχαιολογικαὶ ἔρευναι ἔδειξαν ὅτι εἰς τὴν βόρειον Ἰταλίαν κατὰ τὸν ἕκτον π.Χ. αἰῶνα ἦσαν γνωστὰ στερεὰ μὲ δώδεκα ἕδρας. Πλησίον τῆς Παδούης εὑρέθη ἐν χαλκοῦν δωδεκάεδρον καὶ 26 ἀντικείμενα δωδεκαεδρικῆς μορφῆς. Οἱ κάτοικοι τῆς βορείου Ἰταλίας κατεσκεύαζον τοιαῦτα ἀντικείμενα ἀπομιμούμενοι τὴν κρυσταλλικὴν μορφὴν ὑπὸ τὴν ὁποίαν ἐμφανίζεται εἰς τὰ μέρη ἐκεῖνα ὁ πυρίτης. Τοιαῦτα ἀντικείμενα ἔδωσαν ἀφορμὴν νὰ σχηματίσουν καὶ οἱ Πυθαγόρειοι ἐμπειρικὴν ἔποπτείαν περὶ δωδεκαέδρου καὶ εἰκοσιέδρου, ἐφ' ὅσον ἀπαντῶνται καὶ κρυσταλλώσεις ἐν τῇ φύσει μὲ εἴκοσι ἕδρας. Ὁ κατόπιν εὑρύτατα διαδοθεὶς Νεοπυθαγορισμὸς ἀπέδωκεν εἰς τοὺς Πυθαγορείους ἀναδρομικῶς καὶ τὴν γνῶσιν τῆς γεωμετρικῆς κατασκευῆς τῶν πέντε γεωμετροικῶν σωμάτων. Συμφώνως ποὸς τὰ ἀνωτέρω, τὸ παραπεθὲν ἀνωτέρω ἀπόσπασμα τοῦ Φιλολάου λαμβάνει ἄλλην ἑρμηνείαν. Τὰ σώματα ἄτινα ἀναφέρονται ὡς ἐνυπάρχοντα εἰς τὴν σφαῖραν δὲν εἶναι τὰ κοσμικὰ σώματα, ἡ δὲ ὀλκὰς δὲν εἶναι τὸ δωδεκάεδρον. Ὁ Φιλόλαος ἀνατρέχει εἰς τὴν θεωρίαν τοῦ Ἐμπεδοκλέους, ὅστις ἐδέχετο ὅτι τὰ τέσσαρα στοιχεῖα περιέχονται μέσα εἰς τὴν σφαῖραν.

6ον) Ὑπὸ τῶν Πυθαγορείων ἐτέθη τὸ πρόβλημα τῆς κατασκευῆς σχήματος τὸ ὁποῖον νὰ εἶναι ἴσον μὲ ἓν ἄλλο δοθὲν σχῆμα καὶ ὅμοιον πρὸς ἕτερον ἐπίσης δοθέν.

Ἀλλ' ἡ ἀνακάλυψις ἐκείνη, ἥτις ἐπέδρασε τὰ μέγιστα διὰ τὴν περαιτέρω ἐξέλιξιν τῆς γεωμετρίας, εἶναι ἡ ἀπόδειξις τῆς προτάσεως, ἥτις λέγει ὅτι τὸ τετράγωνον τῆς ὑποτεινούσης τοῦ ὀρθογωνίου τριγώνου ἰσοῦται μὲ τὸ ἄθροισμα τῶν τετραγώνων τῶν δύο καθέτων πλευρῶν αὐτοῦ. Ἡ πρότασις αὕτη ἐπωνομάσθη «Πυθαγόρειον θεώρημα» καὶ ἡ ἀνακάλυψις ἀπεδόθη εἰς

τὸν Πυθαγόραν, ὅστις εὐχαριστῶν τοὺς θεούς, λέγεται ὅτι προσέφερεν εἰς αὐτοὺς ἑκατόμβην. Ἡ προσφορὰ αἱματηρᾶς θυσίας ὑπὸ τῶν Πυθαγορείων εἶναι ὅλως ἀπίθανος. Ἐπίσης δὲν δυνάμεθα νὰ γνωρίζωμεν κατὰ ποῖον τρόπον ἀπεδείχθη κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην τὸ θεώρημα. Οὔτε εἶναι βέβαιον ὅτι ὀφείλεται αὐτὴ εἰς τὸν Πυθαγόραν. Εἶναι βέβαιον ὅτι οἱ Αἰγύπτιοι καὶ οἱ Βαβυλώνιοι ἐγνώριζον ὅτι ἓν τρίγωνον τοῦ ὁποίου αἱ πλευραὶ ἔχουν τὴν σχέσιν τῶν ἀριθμῶν 3, 4 καὶ 5, εἶναι ὀρθογώνιον. Ἀλλὰ τὸ ζήτημα δὲν ἀναφέρεται εἰς τὴν ἐμπειρικὴν διαπίστωσιν τῆς ὑπάρξεως τοιαύτης μεταξὺ τῶν πλευρῶν σχέσεως, ἀλλ' εἰς τὴν ἀπόδειξιν τῆς κατὰ γενικὸν τρόπον διατυπωθείσης προτάσεως. Οἱ νεώτεροι μαθηματικοὶ ἔχουν ὑποδείξει 12 τρόπους, κατὰ τοὺς ὁποίους εἶναι δυνατὸν νὰ ἐπιτευχθῇ ἡ λύσις. Δὲν εἶναι ἀπίθανον οἱ Πυθαγόρειοι νὰ ἀνεκάλυψαν τὴν ἀπόδειξιν μελετῶντες τὰς ἰδιότητας τῶν τετραγώνων ἀριθμῶν. Ἐξ ἴσου πιθανὸν εἶναι ὅτι ἐχρησιμοποίησαν τὰς σχέσεις τῶν ἀναλογιῶν, τὰς ὑφισταμένας μεταξὺ τῶν πλευρῶν ὁμοίων τριγώνων, αἵτινες ἦσαν ἤδη γνωσταὶ εἰς τὸν Θαλῆν. Ἐκτὸς τούτου, ἐπὶ τῇ βάσει τῆς αὐτῆς ἀρχῆς τῶν ἀναλογιῶν, ἠδυνήθησαν οἱ Πυθαγόρειοι νὰ κατασκευάσουν τετράγωνον, ὅπερ ἔχει ἐμβαδὸν ἴσον μὲ τὸ δοθὲν ὀρθογώνιον. Διότι ἐν τῷ δοθέντι ὀρθογωνίῳ τριγώνῳ ΑΒΓ (σχῆμα 7) ἡ ἐκ τῆς κορυφῆς τῆς ὀρθῆς γωνίας ἀγομένη ΒΔ, λαμβανομένη εἰς τὸ τετράγωνον, ἰσοῦται μὲ τὸ γινόμενον τῶν ΑΔ καὶ ΔΓ. Ἄρα δυνάμεθα ἐὰν κατασκευάσωμεν τετράγωνον, τοῦ ὁποίου ἡ πλευρὰ εἶναι ἴση μὲ τὴν ΒΔ, τοῦτο θὰ ἔχῃ ἐμβαδὸν ἴσον μὲ τὸ ἐμβαδὸν ὀρθογωνίου παραλληλογράμμου. Ἡ βάσις καὶ τὸ ὕψος εἶναι ἡ ΑΔ καὶ ἡ ΔΓ. Οὕτω ἐπετεύχθη ὁ τετραγωνισμὸς τοῦ ὀρθογωνίου καὶ μὲ αὐτὸν ἐτέθη τὸ πρόβλημα τοῦ τετραγωνισμοῦ καὶ ἄλλων σχημάτων.

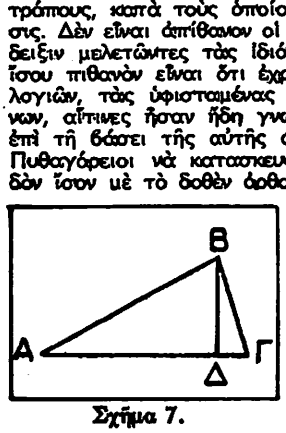

Σχῆμα 7.

Η ΑΝΑΚΑΛΥΨΙΣ ΤΩΝ ΑΣΥΜΜΕΤΡΩΝ ΜΕΓΕΘΩΝ

Οἱ Πυθαγόρειοι ἐθεώρουν τὸ τετράγωνον ὡς τὸ θεμελιωδέστερον καὶ ἁπλούστερον τῶν εὐθυγράμμων σχημάτων. Ἀπὸ ἀπόψεως μετρητικῆς ἐπόμενον ἦτο νὰ δεχθοῦν ὡς ἀφετηρίαν τετράγωνον, τοῦ ὁποίου ἡ πλευρὰ λαμβάνεται ἴση μὲ τὴν μονάδα, θεωρουμένην ὡς ἀρχικὸν μέτρον. Ἔστω τὸ τετράγωνον ΑΒΓΔ (σχῆμα 8) τοῦ ὁποίου τὴν πλευρὰν λαμβάνομεν ἴσην μὲ τὴν μονάδα. Ἂν θελήσωμεν νὰ κατασκευάσωμεν τετράγωνον μὲ ἐμβαδὸν διπλάσιον τοῦ δοθέντος, ὁ ζητούμενος διπλασιασμὸς δὲν δύναται νὰ ἐπιτευχθῇ διὰ τοῦ διπλασιασμοῦ τῆς πλευρᾶς, διότι ἂν λάβωμεν πλευρὰν ἔχουσαν τιμὴν 2 καὶ σχηματίσωμεν τετράγωνον, τὸ ἐμβαδὸν θὰ τετραπλασιασθῇ (2Χ 2=4). Τὸ Πυθαγόρειον θεώρημα ὅμως μᾶς δίδει ἀμέσως τὴν δυνατότητα νὰ λύσωμεν γεωμετρικῶς τὸ τεθὲν πρόβλημα. Ἐπιζευγνύοντες τὰ σημεῖα Α καὶ Γ τοῦ πρὸς διπλασιασμὸν δοθέντος τετραγώνου ΑΒΓΔ (σχῆμα 9) σχηματίζομεν τὴν διαγώνιον ΑΓ, ἥτις εἶναι συγχρόνως καὶ ὑποτείνουσα τῶν ὀρθογωνίων τριγώνων ΑΒΓ καὶ ΑΔΓ. Ἂν μὲ πλευρὰν τὴν ΑΓ σχηματίσωμεν τὸ τετράγωνον ΑΕΖΓ, τὸ ἐμβαδὸν αὐτοῦ προφανῶς θὰ εἶναι διπλάσιον ἀπὸ τὸ ἐμβαδὸν τοῦ δοθέντος τετραγώνου ΑΒΓΔ, διότι κατὰ τὸ Πυθαγόρειον θεώρημα, τὸ τετράγωνον τῆς ὑποτεινούσης (ΑΓ) ἰσοῦται τῷ ἀθροίσματι τῶν τετραγώνων τῶν δύο ἄλλων πλευρῶν (τῆς ΑΒ καὶ τῆς ΒΓ). Διὰ τῆς χρησιμοποιήσεως τῆς διαγωνίου, τὸ πρόβλημα ἀπὸ γεωμετρικῆς ἀπόψεως ἐλύθη. Ἂν ὅμως θελήσωμεν νὰ προσδιορίσωμεν ἀριθμητικῶς τὴν τιμὴν τῆς διαγωνίου ταύτης, θὰ προσκόψωμεν εἰς ἀνυπερβλήτους δυσχερείας. Τίθεται λοιπὸν δυσχερέστατον πρόβλημα, ὅπερ θὰ ἠδύνατο διὰ φραστικῆς διατυπώσεως, πλησιαζούσης τὸ περιεχόμενον τοῦ Πυθαγορείου θεωρήματος, νὰ ἐκφρασθῇ διὰ τοῦ ἀκολούθου ἐρωτήματος: Ποῖον εἶναι τὸ μῆκος τῆς ὑποτεινούσης τοῦ ὀρθογωνίου τριγώνου, ὅταν ἑκάστη τῶν καθέτων πλευρῶν ἰσοῦται μὲ τὴν μονάδα; Ἡ λύσις ἀνεζητήθη διὰ τῆς εὑρέσεως κλασματικῆς ἀριθμητικῆς ἐκφράσεως, ἥτις πολλαπλασιαζομένη μὲ τὸν ἑαυτόν της, νὰ δίδῃ τὸν ἀριθμὸν 2. Ἦτοι, ἐτέθη τὸ πρόβλημα τῆς εὑρέσεως τῆς τετραγωνικῆς ρίζης τοῦ 2. Μετὰ πολλὰς ἀναζητήσεις, οἱ Πυθαγόρειοι κατέληξαν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι τὸ ζητούμενον μέγεθος τυγχάνει ἀσύμμετρον πρὸς τὴν πλευράν. Τοῦτο σημαίνει ὅτι δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ ἓν κοινὸν μέτρον, τὸ ὁποῖον νὰ μετρᾷ τὴν διαγώνιον καὶ τὴν πλευράν. Διότι ἐὰν ἦσαν ἀριθμοὶ σύμμετροι, ὁ λόγος αὐτῶν θὰ ἐξεφράζετο διὰ τοῦ ἀναγώγου κλάσματος δ:π, εἰς τὸ ὁποῖον τὸ π συμβολίζει τὴν πλευράν, τὸ δὲ δ τὴν διαγώνιον. Τοὺς ἀριθμοὺς π καὶ δ λαμβάνομεν ὡς τοὺς κατὰ τὴν ἀριθμητικὴν τιμὴν ἐλαχίστους καὶ μὴ ἐπιδεχομένους ἀναγωγήν, εἰς μικροτέρους. Ἀλλὰ κατὰ τὸ Πυθαγόρειον θεώρημα τὸ δδ=2ππ. Τοῦτο ὅμως σημαίνει ὅτι τὸ 2ππ εἶναι ἀριθμὸς ἄρτιος, ἐκ τούτου δὲ ἕπεται ὅτι καὶ ὁ δδ εἶναι ἀριθμὸς ἄρτιος. Ἄρα καὶ ὁ ἀριθμὸς δ εἶναι ἄρτιος.

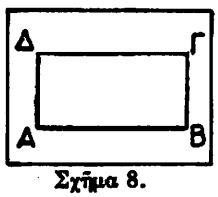

Σχῆμα 8.

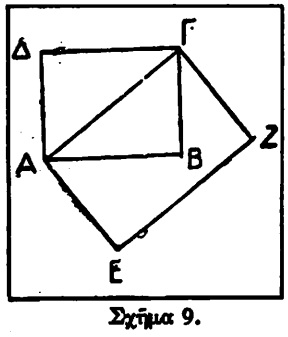

Σχῆμα 9.

Ἐπειδὴ ὅμως τὸ δ:π κλάσμα ἐλήφθη ἀνάγωγον, πρέπει ὁ ἀριθμὸς π νὰ εἶναι περιττός. Ἐφ ὅσον ὅμως ὁ δ εἶναι ἄρτιος, δυνάμεθα τὸ Πυθαγόρειον θεώρημα νὰ τὸ ἐκφράσωμεν ὑπὸ τὴν μορφὴν 4(δ:2).(δ:2) = 2ππ ἢ 2.(δ:2).(δ:2) = π.π. Ἀλλ' εἶναι φανερὸν ὅτι κατὰ τὴν παράστασιν ταύτην, ὁ π, ὃν ἐδέχθημεν ὡς περιττόν, εἶναι συγχρόνως καὶ ἄρτιος. Κατὰ ταῦτα ἡ ὑπόθεσίς μας, κατὰ τὴν ὁποίαν τὸ π ἐλήφθη ὡς σύμμετρος, καὶ δυνάμενος νὰ ἔχῃ συμμετρικὸν λόγον πρὸς τὴν πλευράν, ἐκφραζόμενον διὰ δ:π τυγχάνει ψευδής.

Μίαν τοιαύτην διὰ τῆς εἰς ἄτοπον ἀπαγωγῆς ἀπόδειξιν, φρονεῖ ὁ Γάλλος φιλόσοφος Λεὸν Μπρουνσβικ ὅτι εἶχεν ὑπ' ὄψιν του ὁ Ἀριστοτέλης ὅταν γράφῃ εἰς τὰ «Ἀναλυτικὰ Πρότερα» (41 α 26) τὰ ἀκόλουθα: «Ἀσύμμετρος ἡ διάμετρος διὰ τὸ γίνεσθαι τὰ περιττὰ ἴσα τοῖς ἀρτίοις συμμέτρου τεθείσης» (Ἡ διάμετρος εἶναι ἀσύμμετρος διότι ἂν τὴν δεχθῶμεν ὡς σύμμετρον, θὰ φθάσωμεν εἰς ἰσότητα, ἥτις θὰ ἐξισώνῃ ἕνα περιττὸν ἀριθμὸν πρὸς ἕνα ἄρτιον). Ὁ Ἀριστοτέλης θέλει νὰ εἴπῃ ὅτι ἂν δεχθῶμεν τὴν διαγώνιον τοῦ ζητουμένου διπλασίου τετραγώνου ὡς ἀριθμὸν σύμμετρον, θὰ ἀναγκασθῶμεν νὰ δεχθῶμεν ὅτι ἡ πλευρὰ εἶναι συγχρόνως ἀριθμὸς περιττὸς καὶ ἄρτιος.

Διὰ τῶν ἐρευνῶν τούτων διεπιστώθη ὅτι δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ εὑρεθῇ εἷς ἀριθμὸς μετρούμενος ὑπὸ ἀρχικῶς ὡρισμένης μονάδος μετρήσεως, ὁ ὁποῖος νὰ ἀντιστοιχῇ πρὸς τὴν διαγώνιον τετραγώνου τὸ ὁποῖον ἔχει πλευρὰν τὴν μονάδα. Διὰ νὰ ἐκφρασθῶμεν μὲ νεωτέρους ὅρους λέγομεν ὅτι ἀνεκαλύφθη τότε ὅτι ἡ τετραγωνικὴ ρίζα τοῦ 2 εἶναι ἀριθμὸς ἀσύμμετρος. Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἐθεωρήθη παράδοξον καὶ ἀνεξήγητον ἦτο ὅτι ὑπάρχουν εἰς τὴν πραγματικότητα δεδομένα γεωμετρικὰ μεγέθη τὰ ὁποῖα παρ' ὅλον ὅτι εἶναι ἐποπτικῶς ἀντιληπτὰ δὲν δύνανται νὰ μετρηθοῦν, ἀρνούμενα νὰ ὑποταχθοῦν εἰς τὸν λογισμόν. Ἐνῶ οἱ Πυθαγόρειοι ἰσχυρίζονται ὅτι τὰ πάντα εἶναι ἀριθμοί, ὅτι εἰς οἱονδήποτε ὂν ἀντιστοιχεῖ ἀριθμός, εὑρέθη ὅτι μεγέθη τινὰ ἀρνοῦνται νὰ ὑποταχθοῦν εἰς τὸν ὀντολογικὸν τοῦτον νόμον. Ὥστε δὲν εἶναι τὸ πᾶν ἀριθμητὸν καὶ ὑποτεταγμένον εἰς τὸν λόγον, «ρητόν». Εἰς τὴν διδομένην πραγματικότητα κάμνει τὴν ἐμφάνισίν του τὸ ἄλογον καὶ τὸ ἄρρητον διασπῶν καὶ διαταράσσον τὰς ἁρμονικὰς σχέσεις. Μία τοιαύτη ἀνακάλυψις δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ μὴ ἐπιφέρῃ κλονισμὸν εἰς τὸ οἰκοδόμημα ὅπερ προσεπάθουν νὰ ἀνεγείρουν οἱ Πυθαγόρειοι.

Ἡ ἀνακάλυψις τῆς ὑπάρξεως ἀσυμμέτρων μεγεθῶν φυσικὸν ἦτο νὰ προξενήσῃ κατάπληξιν εἰς τοὺς κύκλους τῶν Πυθαγορείων, ἀπήχησιν δὲ ταύτης μᾶς δίδει σχόλιον εἰς τὸ δέκατον βιβλίον τῶν «Στοιχείων» τοῦ Εὐκλείδου, ἔχον ὡς ἑξῆς: «Τῶν γὰρ Πυθαγορείων λόγος τὸν πρῶτον τὴν περὶ τούτων (δηλαδὴ τῶν ἀλόγων) θεωρίαν εἰς τοὺμφανὲς ἐξαγαγόντα ναυαγίῳ περιπεσεῖν, καὶ ἴσως ἡνίττοντο, ὅτι πᾶν τὸ ἄλογον ἐν τῷ παντὶ καὶ ἄλογον καὶ ἀνείδεον κρύπτεσθαι φιλεῖ καὶ εἴ τις ἂν ψυχὴ τύχῃ ἐπιδράμοι τῷ τοιούτῳ εἴδει τῆς ζωῆς καὶ πρόχειρον καὶ φανερὸν τοῦτο ποιήσηται εἰς τὸν τῆς γενέσεως ὑποφέρεται πόντον καὶ τοῖς ἀστάτοις ταύτης κλύζεται ῥεύμασιν· τοιοῦτον σέβας καὶ οὗτοι εἶχον οἱ ἄνδρες περὶ τὴν τῶν ἀλόγων θεωρίαν» (Διότι λέγουν οἱ Πυθαγόρειοι ὅτι ὁ πρῶτος ὅστις ἔφερεν εἰς τὸ φῶς τῆς δημοσιότητος τὴν περὶ τῶν ἀσυμμέτρων θεωρίαν, περιέπεσεν εἰς ναυάγιον καὶ ἴσως ἤθελον δι' αἰνιγματικῆς ἐκφράσεως νὰ εἴπουν διὰ τῆς διηγήσεώς αὐτῆς, ὅτι πᾶν ὅ,τι μένει ἐσωτερικὸν εἰς τὸ σύμπαν δὲν ὑποτάσσεται εἰς τὸν λόγον, συνηθίζει νὰ ἀποκρύπτεται καὶ νὰ μένῃ ἔξω ἀπὸ τὴν ἀναλογικὴν σχέσιν καὶ τὴν ἀνάληψιν εἴδους (δηλαδὴ καθωρισμένης μορφῆς). Καὶ ἐὰν καμμία ψυχὴ ἤθελε κατὰ τύχην ὁρμήσει πρὸς ἓν τοιοῦτον εἶδος ζωῆς καὶ ἤθελε παρουσιάσει εἰς τὸ φῶς τῆς ἡμέρας τὸ ἄλογον, αὐτὴ ἡ ψυχὴ κατακρημνίζεται εἰς τὴν ὑγρὰν περιοχὴν τῆς γενέσεως καὶ κλυδωνίζεται ἀπὸ τὰ ἀστάμητα τῆς ῥεύματα. Τοιοῦτον σέβας καὶ αὐτοὶ οἱ ἄνδρες εἶχον σχετικῶς μὲ τὴν εἰς τὰ ἄλογα (ἀσύμμετρα μεγέθη) ἀναφερομένην θεωρίαν). Ἡ ἔκφρασις «κρύπτεσθαι φιλεῖ» προέρχεται ἀπὸ ἀπόσπασμα τοῦ Ἡρακλείτου, ὅστις διατείνεται ὅτι ἓν τῇ φύσει ἐνυπάρχει ῥιζικὴ τις τάσις πρὸς ἀπόκρυψιν. Τὸ ἄλογον συνεπῶς ἐμφανίζεται εἰς τὸ ἀνώτερον χωρίον ὡς συμβολίζον τὴν φύσιν, ἥτις ἀρνεῖται νὰ ἀποκαλύψῃ εἰς τὸν ἄνθρωπον τὰ μυστικά της καὶ τιμωρεῖ ὡς ἀσέβειαν τὴν προσπάθειαν νὰ ὑποδληθῇ εἰς τὸν ζυγὸν τοῦ λόγου, ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον λόγῳ τῆς φύσεώς του δὲν ὑποτάσσεται εἰς τὸ εἶδος καὶ τὸν λογικὸν καθορισμόν.

ΑΙ ΣΥΝΕΠΕΙΑΙ ΤΗΣ ΑΝΑΚΑΛΥΨΕΩΣ ΤΩΝ ΑΣΥΜΜΕΤΡΩΝ ΜΕΓΕΘΩΝ

Μετὰ τὴν ἀνακάλυψιν ὅτι ὑπάρχουν ἀσύμμετρα γεωμετρικὰ μεγέθη οἱ Πυθαγόρειοι κατενόησαν ὅτι δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ προχωρήσουν εἰς τὰς γεωμετρικὰς των ἐρεύνας, χρησιμοποιοῦντες ἀκεραίους ἀριθμούς. Ἠναγκάσθησαν νὰ δώσουν εἰς τὴν ἄλγεβραν γεωμετρικὴν μορφήν. Τὴν ἐξίσωσιν (α+6) · (α+6) = α · α+2α+6 · 6 τὴν ἔδειξαν ἐποπτικῶς διὰ τοῦ κατωτέρω σχήματος (Σχ. 10), σχηματίζοντες τετράγωνον, τοῦ ὁποίου ἡ πλευρὰ εἶναι τὸ ἄθροισμα τῶν μηκῶν α καὶ 6 καὶ ἀναλύοντες τοῦτο

εἰς τετράγωνα καὶ ὀρθογώνια. Ἐκ τῆς ἀναλύσεως τοῦ τετραγώνου εἶναι φανερὸν ὅτι ἐν τῷ συνόλῳ του ἀποτελεῖται ἀπὸ ἓν τετράγωνον ἔχον πλευρὰν τὴν α, ἓν τετράγωνον ἔχον πλευρὰν τὴν β καὶ δύο ὀρθογώνια ἕκαστον ἐκ τῶν ὁποίων ἔχει ὡς διαστάσεις του τὴν α καὶ β ἤτοι $(\alpha+\beta)\cdot(\alpha+\beta) = \alpha\cdot\alpha+2\beta\alpha+\beta\cdot\beta$. Εἶναι ἐπίσης φανερὸν ὅτι ἡ διαφορὰ τοῦ $(\alpha+\beta)\cdot(\alpha+\beta)$ καὶ $(\alpha\cdot\alpha)$ εἶναι τὸ ἐν εἴδει γνώμονος σχῆμα τὸ συναπαρτιζόμενον ἐκ $2\beta\alpha+\beta\cdot\beta$ (ἤτοι ἐκ τοῦ μικροῦ τετραγώνου τοῦ ἔχοντος πλευρὰν β καὶ ἐκ δύο ὀρθογωνίων ἑκατέρου τῶν ὁποίων ἡ βάσις εἶναι ἡ α, ὕψος δὲ ἡ β). Οὕτω ἐδημιουργήθη ἓν εἶδος γεωμετρικῆς ἀλγέβρας διὰ τῆς ὁποίας ἐκτελεῖται πρόσθεσις καὶ ἀφαίρεσις παριστανομένων τῶν ποσοτήτων διὰ γραμμῶν καὶ τετραγώνων καὶ ὀρθογωνίων ἐπιφανειῶν. Τὸ γινόμενον τοῦ πολλαπλασιασμοῦ παρίσταται δι' ὀρθογωνίου τοῦ ὁποίου τὸ ὕψος καὶ ἡ βάσις παριστοῦν τοὺς παράγοντας. Ἡ κατασκευὴ ἐν δοθείσῃ ἐπιφανείᾳ σχημάτων πρὸς λύσιν δοθέντος προβλήματος καλεῖται διαίρεσις, δύναται δὲ νὰ παραβληθῇ μὲ τὴν ὁμώνυμον ἀριθμητικὴν πρᾶξιν. Κατὰ τὰς συγκρίσεις ταύτας τῶν γραμμῶν καὶ ἐπιφανειῶν ἐχρησιμοποιήθησαν, ὡς φαίνεται ἐξ ἀξιοπίστων μαρτυριῶν ἤδη ὑπὸ τῶν Πυθαγορείων οἱ ὅροι παραβολή, ὑπερβολὴ καὶ ἔλλειψις. Ὁ Πρόκλος, ἀρυόμενος τὰς πληροφορίας του ἀπὸ τὸν Εὔδημον, γράφει σχετικῶς (Σχόλ. εἰς Εὐκλ. 419) «Ἔστι μὲν ἀρχαῖα φασὶν οἱ περὶ τὸν Εὔδημον καὶ τῆς τῶν Πυθαγορείων Μούσης εὑρήματα ἥ τε παραβολὴ τῶν χωρίων καὶ ἡ ὑπερβολὴ καὶ ἡ ἔλλειψις. Ἀπὸ δὲ τούτων καὶ οἱ νεώτεροι τὰ ὀνόματα λαβόντες μετήγαγον αὐτὰ καὶ ἐπὶ τὰς κωνικὰς λεγομένας γραμμάς».

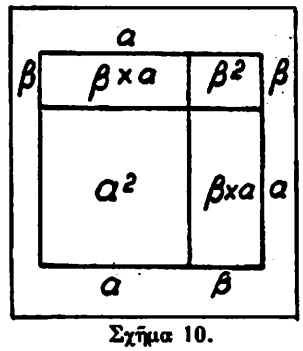

Σχῆμα 10.

Η ΣΥΜΒΟΛΗ ΤΩΝ ΠΥΘΑΓΟΡΕΙΩΝ

Διὰ τῶν ἐρευνῶν τῶν Πυθαγορείων συμπεριελήφθησαν εἰς συστηματικὴν ἑνότητα αἱ μαθηματικαὶ ἀνακαλύψεις καὶ συνεπετέλεσαν μεθοδικῶς συντεταγμένον σύστημα δυνάμενον νὰ μεταδοθῇ διὰ τῆς διδασκαλίας καὶ εἰς τοὺς μεταγενεστέρους. Διὰ τοῦτο ὠνομάσθησαν αἱ ἀνακαλυφθεῖσαι προτάσεις «μαθήματα», ἤτοι ἀλήθειαι τὰς ὁποίας δύναται νὰ προσοικειωθῇ ὁ ἀρχάριος διὰ τῆς μαθήσεως. Ἡ λέξις μάθησις δὲν σημαίνει ἁπλῶς κατοχὴν τοῦ διδασκομένου, ἀλλὰ συγχρόνως καὶ βαθεῖαν τούτου κατανόησιν. Καὶ ἀπὸ μεθοδολογικῆς ἀπόψεως ἔθεσαν οἱ Πυθαγόρειοι τὰ πρῶτα θεμέλια τῆς μαθηματικῆς ἐπιστήμης. Ὕψωσαν τὴν ἀπόδειξιν εἰς αὐστηρῶς λογικὴν διαδικασίαν καὶ ἐχρησιμοποίησαν καὶ τὴν εἰς ἄτοπον ἀπαγωγήν, ὡς ἀποδεικτικὴν μέθοδον. Καθώρισαν τὴν ἔννοιαν τῶν ἀκεραίων ἀριθμῶν ὡς συστημάτων ἀπαρτιζομένων ἐκ μονάδων καὶ τὴν ἔννοιαν τῆς μεταξὺ αὐτῶν σχέσεως. Αἱ προσπάθειαί των νὰ καθορίσουν ἀριθμητικῶς τὴν τετραγωνικὴν ῥίζαν τοῦ 2 ἐγένοντο ἀφορμὴ νὰ λάβουν ἐντονωτέραν συνείδησιν περὶ κλασματικῶν ἀριθμῶν. Σπουδαιοτάτη ὑπῆρξεν ὡς εἴδομεν, ἡ ἀνακάλυψις τῶν ἀσυμμέτρων μεγεθῶν, ἥτις ἔθεσεν αὐτοὺς πρὸ νέων προβλημάτων καὶ προεκάλεσαν ἔντονον κρίσιν εἰς τὴν περιοχὴν τῶν μαθηματικῶν σπουδῶν. Εἰς τὴν στερεομετρίαν δὲν φαίνεται ἐπιτελέσαντες μεγάλας ἀνακαλύψεις. Ὡς πρὸς τὰς μεταφυσικὰς περὶ τῶν ἀριθμῶν γνώσεις αὐτῶν θὰ γίνῃ λόγον εἰς τὸ οἰκεῖον περὶ ἑλληνικῆς φιλοσοφίας τμῆμα. (Περισσότερα περὶ Πυθαγόρου καὶ Πυθαγορείων βλέπε εἰς τὸ κατωτέρω σχετικὸν ἄρθρον τοῦ παρόντος τόμου).

ΔΕΥΤΕΡΑ ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΠΡΩΤΗΣ ΑΝΑΠΤΥΣΕΩΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΜΑΘΗΜΑΤΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ

(Ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ πέμπτου αἰῶνος μέχρι 386 π.Χ.)

ΤΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΤΗΣ ΠΕΡΙΟΔΟΥ

Κατὰ τὴν δευτέραν περίοδον σημειοῦται λόγῳ τῆς ἀνακαλύψεως τῶν ἀσυμμέτρων μεγεθῶν ἔντονος κρίσις εἰς τὰ μαθηματικά. Ἀνακαλύπτεται ὅτι ἡ περὶ ἀναλογιῶν θεωρία δὲν δύναται νὰ ἐφαρμοσθῇ ἐπὶ τῶν ἀσυμμέτρων μεγεθῶν. Συγχρόνως τίθενται πρὸς λύσιν καὶ τρία μεγάλα προβλήματα: 1ον) Τὸ πρόβλημα τοῦ τετραγωνισμοῦ τοῦ κύκλου. 2ον) Τὸ πρόβλημα τοῦ διπλασιασμοῦ τοῦ κύβου (δήλιον πρόβλημα) καὶ 3ον) τὸ πρόβλημα τῆς τριχοτομήσεως τῆς ὀξείας γωνίας. Συνεπῶς τὸ διαφέρον τῆς ἐρεύνης περιστρέφεται πρὸς τὴν μελέτην τῶν ἀσυμμέτρων μεγεθῶν ἀφ' ἑνὸς καὶ περὶ τὴν σπουδὴν τοῦ προβλήματος τῆς εὑρέσεως μέσης ἀναλόγου. Τοῦτο ὅμως ἄγει εἰς τὴν μελέτην καμπύλων γραμμῶν μὴ δυναμένων νὰ κατασκευασθοῦν διὰ τοῦ κανόνος καὶ διαβήτου.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΝΑΚΑΛΥΨΙΝ ΤΩΝ ΑΣΥΜΜΕΤΡΩΝ ΕΙΣ ΤΑ ΑΠΕΙΡΟΣΤΑ

Διὰ τῆς ἀνακαλύψεως τῶν ἀσυμμέτρων μεγεθῶν ἐκλονίσθησαν αἱ βάσεις τῆς ἀριθμητικῆς θεωρίας, τὴν ὁποίαν προσεπάθουν νὰ οἰκοδομήσουν, οἱ Πυθαγόρειοι. Ἀντελήφθησαν καὶ αὐτοὶ ὅτι δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἐκφρασθοῦν αἱ μαθηματικαὶ σχέσεις τῶν ὄντων διὰ τῶν ἀκεραίων ἀριθμῶν. Τὸ γεωμετρικὸν μέγεθος, ὅπερ ἐποπτικῶς ἐμφανίζει ἡ διαγώνιος τετραγώνου, τοῦ ὁποίου τὸ ἐμβαδὸν ἔχει ἀριθμητικὴν τιμὴν 2 δὲν δύναται νὰ καταμετρηθῇ, ἤτοι νὰ ὑποδιαιρεθῇ ἐπὶ τῇ βάσει μονάδος, ἥτις ἔχει πεπερασμένον μῆκος. Διὶ τοῦτο ἠναγκάσθησαν νὰ δεχθοῦν ὅτι τὰ γεωμετρικὰ μεγέθη σύγκεινται ἀπὸ ἀπείρως μικρὰ τμήματα, τῶν ὁποίων ὁ ἀριθμὸς εἶναι ἄπειρος. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἠνοίχθη διὰ τὰς μαθηματικὰς θεωρίας νέος ὁρίζων. Ἡ μαθηματικὴ σκέψις ἐτέθη πρὸ τοῦ ἀπείρου διότι ἠναγκάσθη νὰ δεχθῇ ὅτι τὰ γεωμετρικὰ μεγέθη τυγχάνουν ἀπείρως μικρὰ καὶ ἐπ' ἄπειρον διαιρετά. Τὴν ἔννοιαν τοῦ ἀπείρως μικροῦ ὡς ποσότητος, ἥτις τείνει πρὸς τὸ μηδέν, χωρὶς ὅμως νὰ εἶναι δυνατὸν νὰ μηδενισθῇ, τὴν ἐξέφρασε μὲ ἀκριβολογικὴν διατύπωσιν πρῶτος ὁ Ἀναξαγόρας, εἰπών: «Οὔτε γὰρ τοῦ σμικροῦ ἔστι τό γε ἐλάχιστον, ἀλλ' ἔλασσον ἀεί· τὸ γὰρ ἐὸν οὐκ ἔστι τὸ μὴ εἶναι». (Δοθέντος μικροῦ τινος πράγματος δὲν δυνάμεθα διὰ τῆς διαιρέσεώς του νὰ φθάσωμεν εἰς τὸ ἐλάχιστον, ἀλλ' ἑκάστοτε θὰ φθάνωμεν εἰς κάτι περισσότερον μικρόν. Διότι εἶναι ἀδύνατον τὸ ὂν νὰ παύσῃ νὰ ὑπάρχῃ). Κατόπιν τούτου τὰ συγκεκριμένα μεγέθη θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ θεωρηθοῦν ἄπειρα ἀθροίσματα κατὰ τὸ πλῆθος καὶ τὴν μικρότητα. Ὁ Ἀναξαγόρας φαίνεται ὅτι εἶχε συνείδησιν τῆς ἐννοίας τοῦ ὁρίου διότι προσεπάθει νὰ ἐπιλύσῃ τὸ πρόβλημα τοῦ τετραγωνισμοῦ τοῦ κύκλου, θεωρῶν τὸ ἐμβαδὸν αὐτοῦ ὡς ὅριον τοῦ ἐμβαδοῦ τῶν δυναμένων νὰ ἐγγραφοῦν ἐντὸς αὐτοῦ κανονικῶν πολυγώνων. Τὴν αὐτὴν δὲ μέθοδον φαίνεται ὅτι εἶχε χρησιμοποιήσει πρὸς ἐπίλυσιν τοῦ ἰδίου προβλήματος καὶ ὁ σοφιστὴς Ἀντιφῶν. Αἱ προσπάθειαι αὗται ἐμφανίζουν ὡς κοινὸν σημεῖον τὴν ἀντίληψιν ὅτι ἄπειρα κατὰ τὸ πλῆθος μέρη ἔχοντα κάποιον μέγεθος δύνανται νὰ παραγάγουν μέγεθος. «Τὰ ἄπειρα τῷ πλήθει μεγεθός τι ἔχοντα ποιεῖ μεγεθος». (Σιμπλίκιος Σχόλ. εἰς Ἀριστοτέλους Φυσικὰ III, 4). Κατὰ τὴν ἀνωτέρω ἐκδοχὴν γίνεται δεκτόν: 1ον) Ὅτι τὰ μεγέθη εἶναι ἐπ' ἄπειρον διαιρετά. 2ον) Ὅτι εἶναι δυνατὸν τὰ ἀπείρως μικρὰ μεγέθη νὰ δώσουν πεπερασμένον μέγεθος. Εἰς τὰ συμπεράσματα ταῦτα θὰ εἶχον φθάσει οἱ Πυθαγόρειοι κατὰ τὸ πρῶτον τέταρτον τοῦ 5ου αἰῶνος. Ἐκ τούτων δὲ λαβὼν ἀφορμὴν ὁ Ἀναξαγόρας, ἔφθασεν εἰς ὁριστικώτερον διατυπωθέντα συμπεράσματα.

Ἡ ἐξέλιξις ὅμως δὲν ἐπροχώρησεν ἄνευ σφοδρᾶς πολεμικῆς, ἥτις ὑπεστήριζεν ἀντιτιθεμένας ἀπόψεις. Φορεὺς τῶν ἀντιτιθεμένων τούτων ἰδεῶν ὑπῆρξεν ὁ Ζήνων ὁ Ἐλεάτης, τὸν ὁποῖον ὁ Ἀριστοτέλης θεωρεῖ ὡς ἱδρυτὴν τῆς διαλεκτικῆς. Ἡ ἀπονομὴ εἰς αὐτὸν τοῦ ἐν λόγῳ τίτλου συνετέλεσε νὰ παραγνωρισθῇ ἡ διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς μαθηματικῆς ἐπιστήμης συμβολή του, ἥτις ὑπῆρξε σπουδαιοτάτη. Ὁ Ζήνων κατεπολέμησε τὴν γνώμην ὅτι τὰ πεπερασμένα μεγέθη συντίθεται ἐξ ἀπείρων κατὰ τὸ πλῆθος ἀρχικῶν μερῶν διὰ τοῦ ἀκολούθου ἐπιχειρήματος:

Τὰ συνιστῶντα τὸ μέγεθος ἄπειρα ἀρχικὰ μέρη ἢ ἔχουν μέγεθός τι πεπερασμένον καὶ διάφορον τοῦ μηδενὸς ἢ πρέπει νὰ στεροῦνται οἱουδήποτε μεγέθους, ὁπότε ἕκαστον ἐξ αὐτῶν θὰ ἰσοῦται μὲ τὸ μηδέν. Ἐὰν δεχθῶμεν ὅτι ἔχουν μέγεθός τι ἕστω καὶ ἐλάχιστον, ἐπειδὴ εἶναι ἄπειρα, διὰ τῆς προσθέσεως θὰ δώσουν ἄθροισμα ἀπείρως μέγα. Ἂν τὰ δεχθῶμεν ἐστερημένα οἱουδήποτε γεμέθος, τότε τὸ ἄθροισμά των θὰ ἀποδώσῃ μηδέν. Διότι τὸ μηδὲν καὶ ἀπείρους φορὰς ἂν προστεθῇ ἀπομένει αἰωνίως μηδέν. Αἱ ὑπὸ τοῦ Ζήνωνος προταθεῖσαι ἀντιρρήσεις δὲν περιωρίσθησαν εἰς τὸ ἐπίπεδον τῆς μαθηματικῆς ἐπιστήμης, ἀλλὰ δι' αὐτῶν ἐζητήθη νὰ ἀμφισβητηθῇ τὸ κῦρος τῆς δεδομένης ἐμπειρικῆς καὶ ἐποπτικῆς πραγματικότητος. Ὁ Ζήνων παρουσίασεν ἐπιχειρήματα διὰ τῶν ὁποίων ἠθέλησε νὰ ἀποδείξῃ ὅτι παραδεχόμενοι ὡς πραγματικῶς ὑφισταμένας τὴν μεταβολὴν καὶ τὴν κίνησιν, περιπλεκόμεθα εἰς ἀντιφάσεις μὴ δυναμένας νὰ ὑπερβληθοῦν. Συνεπέραινε λοιπὸν ὅτι ὁ δεδομένος ἐποπτικῶς καὶ ἐμπειρικῶς κόσμος εἶναι ἀπατηλὸν φαινόμενον ἀσυμβίβαστον πρὸς τὴν λογικὴν σκέψιν. Ὡς πρὸς τὸ ὑπὸ συζήτησιν μαθηματικὸν πρόβλημα, ἠρνήθη τὴν δυνατότητα ὑπάρξεως πλήθους ἀρχικῶν μεγεθῶν, ἐξ ὧν θὰ ἠδύνατο νὰ παραχθῇ τὸ ἕν. Ἐβεβαίωνε καὶ διὰ τοῦ τρόπου τούτου τὴν διδασκαλίαν τοῦ διδασκάλου του Παρμενίδου, ὅστις ἔλεγεν ὅτι τὸ ὂν εἶναι ἕν.

Η ΥΠΟ ΤΟΥ ΔΗΜΟΚΡΙΤΟΥ ΔΟΘΕΙΣΑ ΛΥΣΙΣ

Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο παρεμβαίνει ὁ Δημόκριτος, ὅστις ἐπιχειρεῖ νὰ δώσῃ λύσιν δυναμένην νὰ δικαιώσῃ ἀμφοτέρας τὰς ἀντιμαχομένας ἀντιλήψεις. Δέχεται τὴν γνώμην τῶν Ἐλεατῶν, συμφωνῶν μὲ αὐτοὺς ὡς πρὸς τὸ ὅτι αἱ αἰσθήσεις δὲν μᾶς ἀποκαλύπτουν τὸν κόσμον ὅπως πραγματικῶς ὑπάρχει. Ἡ κατ' αἴσθησιν ἀντίληψις ὀνομάζεται ἀπὸ τὸν Ἀβδηρίτην σοφὸν «σκοτίη γνώμη», δηλαδὴ ἐσκοτισμένη ἀντίληψις τῶν πραγμάτων. Ἐναντὶ αὐτῆς θέτει τὴν ἀληθινήν, τὴν «γνησίαν γνώμην». Διαφωνεῖ πρὸς τούτους ὡς πρὸς τὴν γνώμην ὅτι ὁ κόσμος εἶναι ἑνιαῖος καὶ ἀδιαίρετος. Τὸ ἑνιαῖον καὶ ἀδιαίρετον τὸ μεταφέρει ὁ Δημόκριτος εἰς τὰ ἄτομα. Λέγει εἰς τοὺς Ἐλεάτας ὅτι ὀρθῶς ἐκλαμβάνουν τὴν ἀληθῆ πραγματικότητα ὡς ἑνιαίαν καὶ ἀδιαίρετον ὑπόστασιν. Ἀλλὰ τὸ ἀδιαίρετον καὶ ἑνιαῖον δὲν πρέπει νὰ ζητηθῇ εἰς τὸ κοσμικὸν σύμπαν, ἀλλ' εἰς τὰ στοιχεῖα, ἐκ τῶν ὁποίων συναπαρτίζεται. Τὰ ἀρχικὰ στοιχεῖα εἶναι ἑνότητες μὴ ἐπιδεχόμεναι διαίρεσιν. Τὰ ἀρχικὰ ταῦτα καὶ ἀνεπίδεκτα διαιρέσεως στοιχεῖα, ὀνομάζει ὁ Δημόκριτος, ἀκολουθῶν τὸν διδάσκαλόν του Λεύκιππον, ἄτομα. Οἱονδήποτε λοιπὸν μέγεθος δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο, παρὰ ἄθροισμα τοιούτων ἀτόμων. Τοιαῦτα βασικὰ συστατικὰ τῆς πραγματικότητος ἐδέχετο καὶ ὁ Ἀναξαγόρας, ἀποκαλῶν ταῦτα σπέρματα. Ὁ Δημόκριτος ἀπομακρύνεται ἀπὸ τὰς γνώμας τοῦ Ἀναξαγόρα.

διότι θέτει τέρμα εἰς τὴν διαιρετότητα τῶν βασικῶν στοιχείων. Διὰ τῶν ἀντιλήψεών του αὐτῶν ὁ Δημόκριτος ὑπῆρξε, μαζὶ μὲ τὸν Ἀναξαγόραν, θεμελιωτὴς τοῦ ἀπειροστικοῦ λογισμοῦ. Ὁ Πλούταρχος μᾶς ἐκθέτει μετὰ μεγάλης σαφηνείας τὴν σειρὰν τῶν σκέψεων, διὰ τῶν ὁποίων ὁ Ἀβδηρίτης σοφὸς ἤχθη εἰς τὴν μεγάλην του μαθηματικὴν ἀνακάλυψιν. Ἂς ὑποθέσωμεν, ἐσκέφθη ὁ Δημόκριτος, ὅτι ἔχομεν ἐμπρός μας ἕνα κῶνον Α Β Γ (σχῆμα 11) καὶ ὅτι τὸν τέμνομεν διαρκῶς δι' ἐπιπέδου παραλλήλου πρὸς τὴν βάσιν του. Τὰς τομὰς τὰς κάμνομεν κατὰ τρόπον, ὥστε ἑκάστη νὰ εἶναι εἰς ὕψιστον βαθμὸν πλησιεστάτη πρὸς τὴν ἀμέσως ἐπακολουθοῦσαν ὕστερον ἀπὸ αὐτήν. Πῶς πρέπει τώρα νὰ φαντασθῶμεν τὰς διὰ τῶν διαδοχικῶν τομῶν παραγομένας κυκλικὰς ἐπιφανείας; Εἶναι αὐταὶ ἄνισοι ἢ ἴσαι; Ἂν εἶναι ἄνισοι, ἡ ἐπιφάνεια τοῦ κώνου δὲν θὰ εἶναι ὁμαλή, ἀλλὰ θὰ ἐμφανίζῃ βαθμιδωτὰς χαραγάς. Ἂν τὰς λάβωμεν ὡς ἴσας, τότε ὁ κῶνος θὰ εἶναι κύλινδρος. Ἀλλὰ καὶ αἱ δύο αὐταὶ ἐκδοχαὶ εἶναι ἐξ ἴσου παράδοξοι. Ὅθεν ἀναγκαζόμεθα, πρὸς ἄρσιν τῆς παραδοξότητος, νὰ δεχθῶμεν ὅτι κατὰ τὴν «γνησίαν γνώμην», ὅταν δηλαδὴ ἀντικρύσωμεν τὴν πραγματικότητα ἀπηλλαγμένοι ἀπὸ τὰς ἀτελείας τῆς αἰσθήσεως, ὁ κῶνος θὰ μᾶς δώσῃ τὴν ἄποψιν τοῦ κυλίνδρου. Ἂν σκεφθῶμεν κατ' ἀνάλογον τρόπον, θὰ συμπεράνωμεν ὅτι πραγματικῶς ἡ σφαῖρα εἶναι πολύεδρον, ὁ δὲ κύκλος πολύγωνον. Ὁ Ἀρχιμήδης ρητῶς ἀναφέρει περὶ τοῦ Δημοκρίτου ὅτι πρῶτος αὐτὸς διετύπωσε χωρὶς ἀπόδειξιν τὴν πρότασιν, κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ κῶνος εἶναι τὸ ἓν τρίτον τοῦ κυλίνδρου, ἡ δὲ πυραμὶς τοῦ πρίσματος, τοῦ ἔχοντος τὸ αὐτὸ ὕψος καὶ τὴν αὐτὴν βάσιν. Καὶ τὰ δύο μνημονευθέντα θεωρήματα ἀπεδείχθησαν ὑπὸ τοῦ Εὐδόξου, ἀλλὰ τὸ ὅτι ὁ Δημόκριτος πρῶτος διετύπωσε τὰς ἐκφωνήσεις των, δεικνύει ὅτι ὁ Ἀβδηρίτης μαθηματικὸς εἶχεν ἐνορατικῶς διαισθανθῆ τὴν λύσιν. Εἶναι δὲ προφανὲς ὅτι τὴν ἀπορίαν διατί ὁ κῶνος δὲν παρουσιάζει βαθμιδωτὴν ἐπιφάνειαν, ὁ Δημόκριτος τὴν ἔλυε δεχόμενος τὴν ὕπαρξιν ἀσυμμέτρων μεγεθῶν, μὴ προσιτῶν εἰς τὴν αἴσθησιν. Ἡ παράδοσις ἀναφέρει καὶ σύγγραμμα τοῦ Δημοκρίτου ὑπὸ τὸν τίτλον «Περὶ ἀλόγων γραμμῶν καὶ ναστῶν» (Περὶ ἀσυμμέτρων γραμμῶν καὶ στερεῶν).

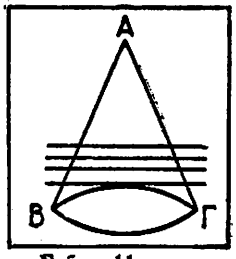

Σχῆμα 11.

Ἐκ τῶν ἐκτεθέντων καταφαίνεται ὅτι ἡ συμβολὴ τοῦ Δημοκρίτου, διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς μαθηματικῆς ἐπιστήμης, ὑπῆρξε τεραστία. Δυστυχῶς, λόγω τῆς ἀπωλείας τῶν συγγραμμάτων του, δὲν δυνάμεθα νὰ γνωρίζωμεν οὔτε τὴν ἔκτασιν, οὔτε τὸ οὐσιαστικὸν περιεχόμενον τῶν ἀνακαλύψεών του. Τὸ σπουδαιότερον πρόβλημα εἶναι ἂν ὁ ἀτομικισμὸς τοῦ Δημοκρίτου εἶναι φυσικῆς ἢ μαθηματικῆς μορφῆς. Εἶναι δύσκολον νὰ δεχθῶμεν ὅτι ἐπρόκειτο περὶ φυσικοῦ ἀτομικισμοῦ. Δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐδέχετο τὸ ἄτομον ὁ Ἀβδηρίτης σοφὸς ὅπως τὸ δέχονται οἱ νεώτεροι χημικοί ὡς ἐλαχίστην ποσότητα ποιοτικῶς καθωρισμένης ὕλης. Εἰς τὸ πλαίσιον τῶν δημοκριτείων ἀντιλήψεων αἱ ποιότητες εἶναι συνθέσεις καὶ διὰ τοῦτο παράγωγα δεδομένα. Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ἀρχικόν, εἶναι οἱ γεωμετρικοὶ καθορισμοί. Συνεπῶς εἶναι λίαν πιθανὸν ὅτι ὁ Δημόκριτος διέκρινε τὸ φυσικὸν ἄτομον ἀπὸ τὸ μαθηματικόν, ἐκάλει δὲ τὸ τελευταῖον τοῦτο «ἀμερὲς» καὶ τὸ ἐχαρακτήριζεν ὡς «ἀδιαίρετον». Ὅθεν δικαιούμεθα νὰ φθάσωμεν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι εἶχε τεθῆ ὑπὸ τοῦ Ἀβδηρίτου σοφοῦ πρόβλημα ἀναφερόμενον εἰς τὴν μαθηματικὴν σύστασιν καὶ ὑφὴν τοῦ χώρου. Ὁ χῶρος, κατὰ τὸν μέγαν αὐτὸν φιλόσοφον, ἔχει δομὴν ἀτομιστικήν. Ἡ τοιαύτη ἀντίληψις του φαίνεται ἐπηρεάσασα, ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω καὶ τὸν Πλάτωνα.

ΑΙ ΠΡΟΟΔΟΙ ΕΙΣ ΤΗΝ ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑΝ ΚΑΙ ΤΗΝ ΣΥΣΤΗΜΑΤΟΠΟΙΗΣΙΝ

Ἡ συνεχὴς περὶ τὰ μαθηματικὰ ἀσχολία ἐγένετο ἀφορμὴ νὰ καταστῇ συνειδητὴ ἡ χρησιμοποιουμένη διὰ τὴν λύσιν τῶν μαθηματικῶν προβλημάτων μεθοδικὴ πορεία καὶ ἡ ἀνάγκη τῆς κατατάξεως τῶν ἀποδεδειγμένων μαθηματικῶν ἀληθειῶν εἰς σύστημα. Κατὰ τὰ μέσα τοῦ 5ου αἰῶνος, ὁ μαθηματικὸς Ἱπποκράτης ὁ Χῖος, ἐχρησιμοποίει συνειδητῶς κατὰ τὰς ἐρεύνας του τὴν μέθοδον τῆς ἀναλύσεως, ἤτοι ἀνῆγε τὴν λύσιν τοῦ ὑπὸ μελέτην προβλήματος, εἰς τὴν λύσιν ἄλλου προβλήματος, τὸ ὁποῖον ἐθεώρει εὐκολώτερον. Τὸ πρόβλημα π.χ. τοῦ διπλασιασμοῦ τοῦ κύβου ἀνῆγεν εἰς τὸ ἀκόλουθον πρόβλημα: δοθεισῶν δύο εὐθειῶν ἐκ τῶν ὁποίων ἡ μία λαμβάνεται διπλασία τῆς ἄλλης νὰ εὑρεθοῦν δύο μέσαι ἀνάλογοι ἐν συνεχεῖ ἀναλογίᾳ πρὸς τὰς δοθείσας. Δοθεισῶν δηλαδὴ τῶν εὐθειῶν α, 6, ἐξ ὧν ἡ 6 τυγχάνει διπλασία τῆς α, 6 = 2α, νὰ εὑρεθοῦν δύο μέσαι ἀνάλογοι χ, ψ πρὸς τὰς δοθείσας, ἤτοι νὰ λυθῇ ἡ ἐξίσωσις α : χ = χ : ψ = ψ : 6. Ἐκ τῆς εἰδήσεως δὲ ἧτις λέγει ὅτι πρῶτος οὗτος συνέγραψε «Στοιχεῖα» Γεωμετρίας, συνάγεται ὅτι θὰ εἶχε φθάσει εἰς τὴν ἰδέαν τῆς συστηματικῆς κατατάξεως τῶν μέχρι τῆς ἐποχῆς του ἀνακαλυφθεισῶν γεωμετρικῶν ἀληθειῶν. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἡ ἀναλυτικὴ μέθοδος διετυπώθη κατὰ τρόπον συγκεκριμένον ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος. Ἀλλὰ τοῦτο οὐδόλως σημαίνει ὅτι δὲν εἶχε προηγηθῆ προπαρασκευαστικὴ ἐργασία ἐκ μέρους τοῦ Ἱπποκράτους. Οὐ μόνον ὁ Πλάτων ἠσχολήθη μετὰ ζήλου εἰς τὰ μαθηματικά, ἀλλὰ καὶ ὁ διδάσκαλός του Σωκράτης, ὁ ὁποῖος κατὰ μαρτυρίαν τοῦ Ξενοφῶντος (Ἀπομν. IV, 7, 3) δὲν ἦτο ἄπειρος τῶν δυσκολονοήτων γεωμετρικῶν θεωρημάτων: «Οὐκ ἄπειρός γε αὐτῶν (δηλ. τῶν δυσσυνέτων διαγραμμάτων) ἦν».

ΤΑ ΤΕΘΕΝΤΑ ΠΡΟΣ ΛΥΣΙΝ ΜΕΓΑΛΑ ΜΑΘΗΜΑΤΙΚΑ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΚΑΤΑ ΤΑ ΜΕΣΑ ΤΟΥ 5ΟΥ Π.Χ. ΑΙΩΝΟΣ

Ἡ ἀνάπτυξις τῆς μαθηματικῆς ἐρεύνης ἀπησχολήθη κατὰ τὸ δεύτερον ἥμισυ τοῦ 5ου π.Χ. αἰῶνος, μὲ τὴν μελέτην ἀφ' ἑνὸς μὲν τῶν ἀσυμμέτρων μεγεθῶν, ἀφ' ἑτέρου δὲ μὲ τὴν ἐπίλυσιν τριῶν γεωμετρικῶν προβλημάτων, ἅτινα ἦσαν, ὁ τετραγωνισμὸς τοῦ κύκλου, ὁ διπλασιασμὸς τοῦ κύβου καὶ ἡ τριχοτόμησις τῆς ὀξείας γωνίας. Μὲ τὴν μελέτην τῶν ἀσυμμέτρων ἠσχολήθη ὁ ἐκ Κυρήνης Θεόδωρος, ὁ ὁποῖος ἀνήκει εἰς τὴν γενεὰν τοῦ Σωκράτους καὶ ἀναφέρεται ὡς διδάξας τὴν γεωμετρίαν εἰς τὸν Πλάτωνα. Ὁ Ξενοφῶν δὲ τὸν ἀναφέρει εἰς τὰ Ἀπομνημονεύματά του (IV, 2, 10), ὡς «ἀγαθὸν» γεωμέτρην. Ὁ Πλάτων εἰς τὸν διάλογόν του «Θεαίτητον» (147 D), μνημονεύει ὅτι ὁ Θεόδωρος ἀπεδείκνυε τὸ ἀσύμμετρον ὡρισμένων τετραγωνικῶν ριζῶν. Εἴδομεν ὅτι οἱ παλαιότεροι Πυθαγόρειοι ἐγνώριζον τὸ ἀσύμμετρον τῆς τετραγωνικῆς ρ.ζης τοῦ 2. Ὁ Θεόδωρος ἀπεδείκνυεν ὅτι τὸ τετράγωνον τοῦ ὁποίου τὸ ἐμβαδὸν ἔχει ἀριθμητικὴν τιμὴν ἐκφραζομένην διὰ 3 ἢ 5 ἢ γενικῶς δι' ἀριθμοῦ μὴ τετραγώνου μέχρι τοῦ 17, πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὡς ἀσύμμετρον πρὸς τὴν μονάδα. Ἦτοι ἀπέδειξεν ὅτι αἱ τετραγωνικαὶ ρίζαι τῶν ἀριθμῶν 3, 5, 6, 7, 8, 10, 11, 12, 13, 15 καὶ 17 πρέπει νὰ καταταχθοῦν εἰς τὰ ἀσύμμετρα μεγέθη. Ἡ ἀπόδειξίς του πρέπει νὰ ἐστηρίζετο ἐπὶ γεωμετρικῶν σχηματισμῶν, ὡς ἐξάγεται ἐκ τοῦ πλατωνικοῦ κειμένου, εἰς τὸ ὁποῖον γίνεται χρῆσις τοῦ ρήματος ἔγραφε, ὅπερ σημαίνει ἀπεδείκνυεν ἐπὶ τῇ βάσει γεωμετρικῶν σχημάτων. Διὰ τῆς ἀνακαλύψεως ταύτης ἐπεδεινώθη ἔτι περισσότερον ἡ εἰς τὴν περιοχὴν τῆς μαθηματικῆς ἐπιστήμης σοβοῦσα κρίσις. Τὰ ἀσύμμετρα μεγέθη ἠρνοῦντο νὰ ὑποταχθοῦν εἰς τὰς ἀρχὰς τῆς γενικῆς ἀριθμητικῆς καὶ θὰ ἔπρεπεν ἢ νὰ σταματήσῃ ἡ περαιτέρω ἐξέλιξις τῶν μαθηματικῶν ἢ νὰ ὑπερνικηθῇ ἡ κρίσις. Πράγματι πρὸς στιγμὴν ἠγέρθησαν ἀμφιβολίαι σχετικῶς πρὸς τὴν δυνατότητα τῆς περαιτέρω προόδου τῆς μαθηματικῆς ἐρεύνης. Φορεὺς τῶν τοιούτων ἀμφιβολιῶν ὑπῆρξεν ὁ σοφιστὴς Πρωταγόρας, ὅστις ἔλεγεν ὑπαινισσόμενος τὸν Ἱππίαν τὸν Ἠλεῖον, ὅτι πολλοὶ ἐκ τῶν σοφιστῶν βλάπτουν τοὺς νέους διὰ τῆς διδασκαλίας τῆς γεωμετρίας. Τὴν ἐπικίνδυνον ἐκείνην κρίσιν ὑπερενίκησεν ἡ μαθηματικὴ ἐπιστήμη, ὡς δὲ θὰ ἴδωμεν κατωτέρω, χάρις εἰς τὴν μεγαλοφυΐαν τοῦ Εὐδόξου κατὰ τὸν 4ον π.Χ. αἰῶνα.

Ἐπίμονοι ἐσημειώθησαν, ὡς εἴπομεν, προσπάθειαι, διὰ τὴν λύσιν τῶν τριῶν γεωμετρικῶν προβλημάτων περὶ τὰ ὁποῖα εἶχε συγκεντρωθῆ ἡ ἐργασία περιφήμων γεωμετρῶν κατὰ τὸ τελευταῖον ἥμισυ τοῦ 5ου π.Χ. αἰῶνος. Ἐπειδὴ αἱ γενόμεναι πρὸς λύσιν των ἔρευναι τυγχάνουν λίαν σημαντικαὶ διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ἐπιστήμης, πρέπει νὰ γίνῃ εἰδικὸς περὶ ἑνὸς ἑκάστου ἐξ αὐτῶν λόγος.

Ο ΤΕΤΡΑΓΩΝΙΣΜΟΣ ΤΟΥ ΚΥΚΛΟΥ

Μὲ τὴν λύσιν τοῦ προβλήματος τούτου ἠσχολήθη ὁ Ἀναξαγόρας. Ἡ παράδοσις ἀναφέρει ὅτι ἐπεχείρει νὰ τὸ λύσῃ διὰ γεωμετρικῶν διαγραμμάτων. Ἐκτὸς τούτου ἀναφέρεται ὅτι ἄλλοι τρεῖς ἐρευνηταὶ ἠσχολήθησαν μὲ τὸ αὐτὸ πρόβλημα. Ὁ Ἱπποκράτης ὁ Χῖος, ὁ Ἱππίας ὁ Ἠλεῖος καὶ ὁ Ἀντιφῶν. Ὁ Ἱπποκράτης ὁ Χῖος ἐχρησιμοποίησε δύο γεωμετρικὰς προτάσεις, τὰς ὁποίας εἶχεν ἀνακαλύψει καὶ ἠθέλησε νὰ προχωρήσῃ εἰς τὴν λύσιν, ἐπιλύων κατὰ τὴν συνήθειάν του ἄλλο πρόβλημα εὐκολώτερον. Ἐπεχείρησε δηλαδὴ κατ' ἀρχὰς νὰ εὕρῃ τὸν τετραγωνισμὸν τῶν μηνίσκων. Μηνίσκοι εἶναι εἰς τὴν γεωμετρικὴν ὁρολογίαν γεωμετρικὰ σχήματα ὁμοιάζοντα μὲ τὴν σελήνην (μήνην), ὅπως ἐπροσυσιάζεται μὲ σχῆμα ἐλλειπτικὸν κατὰ τὰς πρώτας ἡμέρας τῆς ἐμφανίσεώς της. Ἂν γράψωμεν ὀρθογώνιον τρίγωνον ΒΑΓ (σχῆμα 12), δυνάμεθα μὲ διάμετρον τὰς πλευρὰς του ΒΑ, ΑΓ, νὰ σχηματίσωμεν τρία ἡμικύκλια. Τὸ πρῶτον εἶναι τὸ ἡμικύκλιον ὅπερ γράφεται μὲ διάμετρον τὴν ὑποτείνουσαν ΒΓ καὶ διέρχεται διὰ τῆς κορυφῆς Α τῆς ὀρθῆς γωνίας. Τὰ δύο ἄλλα ἡμικύκλια, ἅτινα ἐγράφησαν μὲ διαμέτρους τὴν ΒΑ καὶ τὴν ΑΓ, κεῖνται ἐκτὸς τοῦ τριγώνου καὶ ἔχουν κοινὰ μέρη μὲ τὸ ἡμικύκλιον τῆς ΒΓ τὰ κυκλικὰ τμήματα ΒΖΑ καὶ ΑΗΓ. Ἂν τώρα ἀφαιρέσωμεν ἀπὸ τὸ ἡμικύκλιον, ὅπερ κατεσκευάσθη ἐπὶ τῆς ΒΑ τὸ κυκλικὸν τμῆμα ΒΖΑ (τοῦ ἡμικυκλίου ΒΑΓ) μένει τὸ σεληνοειδὲς τμῆμα ΒΖΑΔ, ὅπερ καλεῖται μηνίσκος. Ἐπίσης ἂν ἀφαιρέσωμεν ἀπὸ τὸ ἡμικύκλιον τὸ κατασκευαζόμενον ἐπὶ τῆς ΑΓ τὸ κυκλικὸν τμῆμα ΑΗΓ, μένει τὸ σεληνοειδὲς τμῆμα ΑΗΓΕ, ὅπερ ἐπίσης καλεῖται μηνίσκος. Ἂς ἐξετάσωμεν τώρα τὴν σχέσιν τῶν ἐμβαδῶν τῶν τριῶν ἡμικυκλίων. Ἐκ τοῦ πυθαγορείου θεωρήματος προκύπτει ὅτι τὰ ἐμβαδὰ σχημάτων οἱασδήποτε μορφῆς, τὰ ὁποῖα κατασκευάζονται ἐπὶ τῶν πλευρῶν ἑνὸς ὀρθογωνίου τριγώνου, ἔχουν ἄθροισμα ἴσον μὲ τὸ ἐμβαδὸν τοῦ σχήματος, ὅπερ κατασκευάζεται μὲ πλευρὰν τὴν ὑποτείνουσαν, ἄρα τὰ ἐμβαδὰ τῶν ἡμικυκλίων ΒΔΑ + ΑΓΕ = ΒΑΓ. Ἀλλὰ τὸ ΒΔΑ = ΒΖΑΔ + ΒΖΑ, τὸ δὲ ΑΓΕ = ΑΓΗ + ΑΗΓΕ, τὸ δὲ ΒΑΓ ἰσοῦται μὲ τὸ τρίγωνον ΒΑΓ, εἰς ὃ προστίθενται τὰ τμήματα ΒΖΑ καὶ ΑΗΓ. Ὥστε θὰ ἔχωμεν τὴν ἰσότητα: ΒΖΑΔ + ΒΖΑ + ΑΓΗ + ΑΗΓΕ = ΒΑΓ + ΒΖΑ + ΑΗΓ.

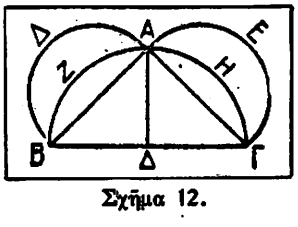

Σχῆμα 12.

Ἐκ ταύτης ἀφαιρουμένων τῶν ἴσων ἐξ ἑκάστου μέλους, προκύπτει ὅτι ΒΖΑΔ + ΑΗΓΕ = ΒΑΓ.

Οὕτω εὑρέθη ὅτι ὑπάρχει εὐθύγραμμος ἐπιφάνεια, τῆς ὁποίας τὸ ἐμβαδὸν ἰσοῦται μὲ τὰ ἐμβαδὰ δύο ἐπιφανειῶν περατουμένων ὑπὸ καμπύλων εὐθειῶν. Ἐπειδὴ δὲ ΒΑ = ΓΑ, θὰ ἔχωμεν κατὰ τὸ πυθαγόρειον θεώρημα:

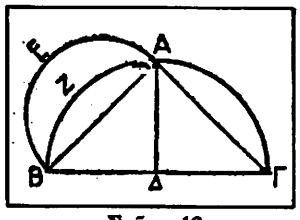

Σχῆμα 13.

$$(ΒΓ).(ΒΓ) = 2(ΒΑ).(ΒΑ).$$

Ἐπειδὴ δὲ οἱ κύκλοι ἔχουν πρὸς ἀλλήλους τὸν αὐτὸν λόγον, ὃν καὶ τὰ τετράγωνα τῶν διαμέτρων των, θὰ ἔχωμεν ἡμικύκλιον ΒΑΓ = 2 ἡμικύκλια ΒΕΑ. Ἄρα:

$$ΒΕΑ = ΒΑΓ : 2.$$

Ἀλλὰ ΒΔΑ = ΒΑΓ : 2, ἄρα ΒΕΑ = ΒΑΔ, ἀφαιρουμένου τοῦ κοινοῦ μέρους ΒΖΑ, ἔχομεν ΒΖΑΕ = ΒΔΑ. Ἦτοι εὑρέθη τρίγωνον, ὅπερ ἔχει τὸ αὐτὸ ἐμβαδὸν μὲ τὸν μηνίσκον (σχ. 13). Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἤχθη ὁ μηνίσκος εἰς σχέσιν μὲ τὸ τετράγωνον, τοῦ ὁποίου ἥμισυ εἶναι τὸ τρίγωνον ΒΑΔ, καὶ διὰ τοῦτο ὁ Ἱπποκράτης ἠδυνήθη νὰ ἰσχυρισθῇ ὅτι ἐτετραγώνισε τὸν μηνίσκον. Εἶναι προφανὲς ὅτι διὰ νὰ φθάσῃ εἰς τὰ συμπεράσματά του ταῦτα ὁ Ἱπποκράτης χρησιμοποιεῖ τὸ θεώρημα, ὅπερ λέγει ὅτι τὰ ἡμικύκλια ἔχουν πρὸς ἄλληλα τὸν αὐτὸν λόγον, τὸν ὁποῖον ἔχουν πρὸς ἄλληλα καὶ τὰ τετράγωνα τῶν διαμέτρων των.

Ὁ Ἱπποκράτης δὲν περιωρίσθη εἰς τὸν τετραγωνισμὸν μόνον τοῦ μηνίσκου τοῦ μνημονευθέντος εἴδους, ἀλλὰ ἐτετραγώνισε κατὰ τὴν παράδοσιν ἓξ εἴδη μηνίσκων. Οὕτω π.χ. εὗρεν ὅτι οἱ τρεῖς μηνίσκοι οἱ κατασκευαζόμενοι ἐπὶ τῶν τριῶν πλευρῶν τοῦ ἐγγεγραμμένου εἰς κύκλον κανονικοῦ ἑξαγώνου ἰσοῦνται μὲ τὸ ἄθροισμα τραπεζίου ἀπαρτιζομένου ἐκ τῆς διαμέτρου τοῦ ἡμικυκλίου καὶ τῶν τριῶν τοῦ ἑξαγώνου πλευρῶν καὶ ἑνὸς ἡμικυκλίου, ὅπερ ἔχει ὡς διάμετρον μίαν τῶν πλευρῶν τοῦ ἑξαγώνου. Ἦτοι τὸ ἐν τῷ ἡμικυκλίῳ Λ (σχῆμα 14) ἐγγεγραμμένον τραπέζιον ΑΒΓΔ ἰσοῦται μὲ τοὺς τρεῖς μηνίσκους σὺν τῷ ἡμικυκλίῳ ὅπερ σχηματίζεται μὲ διάμετρον τὴν πλευρὰν τοῦ ἑξαγώνου, ἣν παριστῶμεν διὰ Θ, ἤτοι:

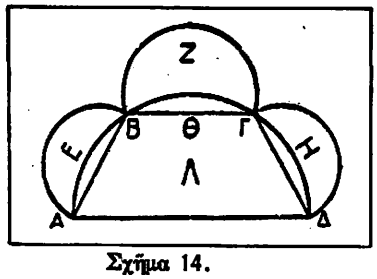

Σχῆμα 14.

Μην. Ε + μην. Ζ + μην. Η + ἡμικύκλ. Θ = τραπέζ. ΑΒΓΔ.

Ὁ θεμελιωτὴς τῆς ἀλγέβρας Βιέτα εἰς ἔργον του γραφὲν κατὰ τὸ 1593 διατυπώνει τὴν γνώμην ὅτι ὁ Ἱπποκράτης ἐκ τῶν πέντε δυνατῶν περιπτώσεων εἶχεν ἐξετάσει μόνον τὰς τρεῖς. Ὁ Γάλλος μαθηματικὸς καταδεικνύει προσέτι καὶ τὴν στενὴν συμάφειαν τὴν ὁποίαν ἔχει ὁ τετραγωνισμὸς τῶν μηνίσκων μὲ τὸ πρόβλημα τοῦ τετραγωνισμοῦ τοῦ κύκλου. Διὰ νὰ προχωρήσῃ εἰς τὴν διαπραγμάτευσιν τῶν ζητημάτων τούτων ὁ Ἱπποκράτης ἀφωρίσθη ἀπὸ ἀποδεδειγμένας θεωρητικὰς προτάσεις. Ἐκ τούτων ὁ λόγος τῶν κύκλων πρὸς τὰ τετράγωνα τῶν διαμέτρων του ὁ Εὔδημος φέρει τοῦτον ὡς γνωρίζοντα τὴν πρότασιν κατὰ τὴν ὁποίαν «ὅμοια κυκλικὰ τμήματα ἔχουν πρὸς ἄλληλα τὸν αὐτὸν λόγον ὃν ἔχουν αἱ βάσεις των δυνάμει, δηλαδὴ εἰς τὸ τετράγωνον». Προσεπάθησε νὰ τετραγωνίσῃ ὄχι μόνον τοὺς μηνίσκους τοὺς σχηματιζομένους ἐκτὸς τῆς ἡμιπεριφερείας, ἀλλὰ καὶ ἐντὸς ταύτης, καὶ ἀκόμη ἐντὸς τόξου ὅπερ εἶναι μικρότερον ἢ μεγαλύτερον τῆς ἡμιπεριφερείας. Ἐσκέπτετο ὅτι ἂν κατάρθωνε νὰ τετραγωνίσῃ ὅλα τὰ εἴδη τῶν μηνίσκων θὰ ἔφθανεν εἰς τὸν τετραγωνισμὸν τοῦ κύκλου, διότι ἐνόμιζεν ὅτι ὁ κύκλος δύναται νὰ ἀναλυθῇ εἰς μηνίσκους χωρὶς νὰ μείνῃ ὑπόλοιπον. Ἐπειδὴ ὅμως ἡ τοιαύτη ἀνάλυσις εἶναι ἀκατόρθωτος, πᾶσα δὲ ἀνάλυσις τοῦ κύκλου εἰς μηνίσκους ἀφίνει ὑπόλοιπον, ἡ ἀπόπειρα τοῦ Ἱπποκράτους ἀπέτυχεν. Ὁ Ἀριστοτέλης κάμνει λόγον περὶ τῆς ἀποπείρας ταύτης τοῦ Χίου μαθηματικοῦ, κατατάσσων ταύτην εἰς τὰ ψευδογραφήματα, ἤτοι εἰς τὰς ἐσφαλμένας ἐπὶ τῇ βάσει γεωμετρικῶν σχημάτων (καὶ οὐχὶ ἀριθμητικῶν ὑπολογισμῶν) ἀποδείξεις. Ἀλλὰ ἡ ἀξία τῶν προσπαθειῶν τοῦ Ἱπποκράτους οὐδόλως μειοῦται ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι δὲν ἔφθασεν εἰς τὸ ποθούμενον ἀποτέλεσμα. Ἔθεσεν ἓν πρόβλημα τὸ ὁποῖον ὑπῆρξε καρποφόρον διὰ τὰς γεωμετρικὰς σπουδὰς ὄχι μόνον κατὰ τὴν ἀρχαιότητα, ἀλλὰ καὶ εἰς τοὺς νεωτέρους χρόνους. Ὅπως ἐμνημονεύσαμεν ἀνωτέρω ὁ Βιέτα ἠσχολήθη πάλιν μὲ αὐτό, ἐκτὸς δὲ τούτου καὶ ὁ Μπερνουΐγι. Ὅθεν δικαίως δύναται νὰ καταταχθῇ ὁ Ἱπποκράτης μεταξὺ τῶν μεγαλοφυεστέρων μαθηματικῶν ὅλων τῶν αἰώνων.

Ο ΤΕΤΡΑΓΩΝΙΣΜΟΣ ΤΟΥ ΑΝΤΙΦΩΝΤΟΣ

Τὴν λύσιν τοῦ αὐτοῦ προβλήματος ἐπεχείρησε καὶ ὁ Ἀντιφῶν ὁ σοφιστής, σύγχρονος ἢ ὀλίγον νεώτερος ἀπὸ τὸν Ἱπποκράτη τὸν Χῖον. Κατὰ μαρτυρίαν τοῦ Σιμπλικίου, ἐνέγραψεν ἐντὸς τοῦ κύκλου τετράγωνον (σχῆμα 15), ἔπειτα ἔφερεν ἀπὸ τὸ μέσον ἑκάστης πλευρᾶς τοῦ τετραγώνου κάθετον τερματιζομένην πρὸς τὴν περιφέρειαν. Ἐπιζευγνύων τὸ σημεῖον συναντήσεως τῶν καθέτων μὲ τὰς τέσσαρας κορυφὰς τῶν γωνιῶν τοῦ τετραγώνου ἐσχημάτιζεν ἀκτὼ τρίγωνα, ἅτινα προστιθέμενα εἰς τὸ τετράγωνον συναπετέλουν μὲ αὐτὸ ὀκτάγωνον. Ἄγων πάλιν καθέτους ἐπὶ τὰ μέσα τῶν πλευρῶν τοῦ ὀκταγώνου ἐσχημάτιζε δεκαεξάγωνον καὶ οὕτω καθεξῆς.

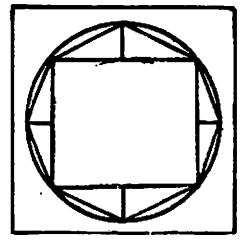
Σχῆμα 15.

Διὰ τῆς μεθόδου ταύτης ἤλπιζεν ὅτι ἐξαντλουμένου τοῦ ἐπιπέδου θὰ ἐγγραφῇ πολύγωνόν τι ἐν τῷ κύκλῳ τοῦ ὁποίου αἱ πλευραὶ λόγῳ τῆς μικρότητός των θὰ συμπέσουν μὲ τὴν περιφέρειαν: «Ὥστε ποτε διαπαντωμένου τοῦ ἐπιπέδου ἐγγραφήσεσθαί τι πολύγωνον τούτῳ τῷ τρόπῳ ἐν τῷ κύκλῳ, οὗ αἱ πλευραὶ διὰ σμικρότητα ἐφαριμόσουσι τῇ τοῦ κύκλου περιφερείᾳ». Οἱ ἀρχαῖοι γεωμέτραι θεωροῦν τὴν λύσιν τοῦ σοφιστικήν, διότι συγχέει τὴν ἔννοιαν τοῦ κατὰ προσέγγισιν πρὸς τὴν ἔννοιαν τοῦ ἀπολύτως καθωρισμένου. Συγχέει τὴν πεπερασμένην προσέγγισιν μὲ τὴν ἐπ' ἄπειρον ἐπεκτεινομένην καὶ μὴ τερματιζομένην. Ἀλλὰ δὲν εἶναι ἀπίθανον ὅτι ὁ Ἀντιφῶν ἦτο ὀπαδὸς τοῦ μαθηματικοῦ ἀτομισμοῦ. Ἴσως νὰ ἐπίστευεν ὅτι τόσον αἱ εὐθεῖαι ὅσον καὶ αἱ καμπύλαι γραμμαὶ δύνανται νὰ ἀναλυθοῦν εἰς ἀμερῆ τῆς αὐτῆς μορφῆς. Ὑπὸ τὴν προϋπόθεσιν αὐτὴν θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ συμπέσουν τὰ ἐλάχιστα τμήματα τῆς καμπύλης καὶ τῆς εὐθείας. Διὰ τοῦτο ὀρθῶς παρετήρησαν οἱ παλαιοὶ γεωμέτραι ὅτι ὁ τετραγωνισμός του ἀπῄρει τὴν ἐπ' ἄπειρον διαιρετότητα τοῦ διαστήματος. Ὁ Θεμίστιος παρατηρεῖ σχολιάζων τὸν τετραγωνισμὸν τοῦ Ἀντιφῶντος: «Τοῦτο δ' ἦν (τοῦ) τὴν ἐπ' ἄπειρον τομὴν ἀναιροῦντος, ἣν ὑπόθεσιν ὁ γεωμέτρης λαμβάνει» (Αὐτὸς ὁ τρόπος τῆς λύσεως τοῦ προβλήματος δεικνύει ἄνθρωπον ὅστις ἀνατρέπει τὴν ἐπ' ἄπειρον τομὴν (τῆς ἐκτάσεως) ἀρχήν, τὴν ὁποίαν λαμβάνει ὁ γεωμέτρης ὡς θεμελιώδη βάσιν).

Ο ΤΕΤΡΑΓΩΝΙΣΜΟΣ ΤΟΥ ΒΡΥΣΩΝΟΣ

Ἐκτὸς τοῦ Ἀντιφῶντος ἀναφέρεται ὅτι καὶ ὁ Βρύσων ἐπεχείρησε νὰ εὕρῃ λύσιν διὰ τὸ πρόβλημα τοῦ τετραγωνισμοῦ τοῦ κύκλου. Δὲν γνωρίζομεν ἐπακριβῶς ποία ἦτο ἡ λύσις ἣν παρουσίαζεν. Ὁ Ἀριστοτέλης χαρακτηρίζει ταύτην εἰς τὰ «Ὕστερα ἀναλυτικὰ» καὶ τοὺς «Σοφιστικοὺς ἐλέγχους» 171 b 16 κ.ἑ. ὡς σοφιστικὸν ψευδογράφημα, ἐξαπάτησιν δηλαδὴ χρησιμοποιοῦσαν ψευδῆ γεωμετρικὴν κατασκευήν. Ὁ Θεμίστιος μᾶς παρέχει τὰς ἑξῆς πληροφορίας ὡς πρὸς τὸν τρόπον τῆς ὑπὸ τοῦ Βρύσωνος ἐπιλύσεως: «Ὁ κύκλος φησὶν (ὁ Βρύσων) τῶν ἐγγραφομένων πολυγώνων ἀπάντων μείζων ἐστί, τῶν περιγραφομένων δ, ἐλάττων. Ὁμοίως καὶ τὸ πολύγωνον τὸ μεταξὺ γραφόμενον τῶν τε ἐγγραφομένων καὶ τῶν περιγραφομένων τῷ κύκλῳ. Τῶν αὐτῶν ἄρα μείζων τε καὶ ἐλάττων ἐστὶν ὁ κύκλος καὶ τουτὶ τὸ πολύγωνον ὥστε καὶ ἀλλήλοις ἴσα» (Ὁ κύκλος, λέγει ὁ Βρύσων, εἶναι μεγαλύτερος ὅλων τῶν ἐγγραφομένων ἐντὸς αὐτοῦ πολυγώνων, μικρότερος δὲ ἀπὸ τὰ περιγραφόμενα πέριξ αὐτοῦ. Ὁμοίως δὲ καὶ τὸ πολύγωνον τὸ ὁποῖον δυνάμεθα νὰ γράψωμεν μεταξὺ τῶν ἐγγραφομένων καὶ περιγραφομένων εἰς τὸν κύκλον πολυγώνων θὰ παρουσιάζῃ τὴν αὐτὴν σχέσιν. Εἶναι ἄρα καὶ ὁ κύκλος καὶ τὸ περὶ οὗ πρόκειται γραφόμενον πολύγωνον τῶν αὐτῶν μεγαλύτερα καὶ μικρότερα. Ἄρα θὰ εἶναι καὶ μεταξύ των ἴσα).

Ἐπειδὴ δὲ δυνάμεθα νὰ τετραγωνίσωμεν οἱονδήποτε εὐθύγραμμον σχῆμα, συνεπέρανεν ὁ Βρύσων ὅτι τετραγωνίζοντες τὸ πολύγωνον τὸ μεσολαβοῦν μεταξὺ τῶν ἐγγεγραμμένων καὶ περιγεγραμμένων εἰς τὸν κύκλον πολυγώνων, ἔχομεν τὴν λύσιν τοῦ προβλήματος. Ὁ παλαιὸς σχολιαστὴς προσθέτει ὅτι ἡ τοιαύτη λύσις κατὰ τὴν γνώμην τῶν Νεοπλατωνικῶν συνέπιπτε μὲ τὴν ὑπὸ τοῦ Ἀντιφῶντος διδομένην. «Τὸ γὰρ μεταξὺ τοῦ ἐγγραφομένου καὶ περιγραφομένου εὐθυγράμμου γραφόμενον σχῆμα ἐφαρμόζειν τῇ τοῦ κύκλου περιφερείᾳ. Τοῦτο καὶ ὁ Ἀντιφῶν ἐποίει, ἕως οὗ ἐφήρμοσεν, ὡς ἐκεῖνος ἔλεγεν, εὐθεῖαν περιφερείᾳ ὅπερ ἀδύνατον» (Διότι ὁ Βρύσων ἰσχυρίζετο ὅτι συμπίπτουν αἱ γραμμαὶ τοῦ ἐγγραφομένου καὶ περιγραφομένου εὐθυγράμμου σχήματος μὲ τὴν περιφέρειαν τοῦ κύκλου. Τὸ ἴδιον ἔκαμε καὶ ὁ Ἀντιφῶν, ἕως ὅτου ἐπέτυχεν, ὅπως ἔλεγεν ἐκεῖνος, τὴν σύμπτωσιν εὐθείας πρὸς τὴν περιφέρειαν, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον εἶναι ἀδύνατον).

Τὰ παλαιὰ σχόλια ἀναφέρουν ὅτι ὁ Πρόκλος ἐθεώρει τὴν λύσιν ἐσφαλμένην, διότι ἔλεγεν ὅτι δὲν εἶναι ἀληθὲς ὅτι ὅταν δύο πράγματα εἶναι πρὸς τὸ αὐτὸ πρᾶγμα μεγαλύτερα καὶ μικρότερα, ἕπεται ἐκ τούτου ὅτι εἶναι ἴσα καὶ πρὸς ἄλληλα φύ γὰρ ἀληθὲς τὸ τοῦ αὐτοῦ μείζονα καὶ ἐλάττονα ταῦτα ἴσα εἶναι ἀλλήλοις». Πλείονας πληροφορίας περὶ τοῦ Βρύσωνος δὲν κατέχομεν. Πάντως φαίνεται νεώτερος τοῦ Ἀντιφῶντος, ἡ δὲ σκέψις του κινεῖται πρὸς τὴν κατεύθυνσιν εἰς ἣν εὗρε κατόπιν τὸ ὀρθὸν ὁ Εὔδοξος.

ΤΟ ΔΗΛΙΟΝ ΠΡΟΒΛΗΜΑ

Ἐξ ἴσου εἶχε κινήσει τὸ ἐνδιαφέρον τῶν παλαιῶν γεωμετρῶν καὶ τὸ δήλιον πρόβλημα. Τὸ ἱστορικόν του τὸ διέσωσεν ὁ Ε-

φατοσθένης είς τὴν πρὸς τὸν βασιλέα Πτολεμαῖον ἐπιστολήν του ἣν ἔχει παραθέσει εἰς τὰ σχόλιά του ὁ Εὐτόκιος. Κάποτε οἱ κάτοικοι τῆς νήσου Δήλου πιεζόμενοι ὑπὸ λοιμοῦ, ἠρώτησαν τὸ μαντεῖον διά τίνος μέσου θὰ ἐλυτρώνοντο ἀπὸ τὴν ἐπιδημίαν. Τὸ μαντεῖον τοὺς ἔδωκε τὴν ἀπάκρισιν ὅτι διὰ νὰ καταπαύση ὁ λοιμὸς ἔπρεπε νὰ διπλασιάσουν κατ' ὄγκον βωμόν τινα. Μὴ δυνάμενοι νὰ εὕρουν πῶς θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ ἐπιτύχουν τὸν διαταχθέντα διπλασιασμόν, ἔστειλαν ἀπεσταλμένους εἰς τὸν Πλάτωνα ζητοῦντες νὰ εὕρη αὐτὸς μὲ τοὺς ἐν τῇ Ἀκαδημίᾳ μαθηματικοὺς τὴν λύσιν. Καὶ ταῦτα μὲν ἀναφέρει ἡ παράδοσις. Ἀλλ' ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι τὸ πρόβλημα θὰ εἶχε τεθῆ εἰς παλαιοτέρους χρόνους. Γνωρίζομεν ὅτι οἱ Πυθαγόρειοι εἶχον ἀσχοληθῆ μὲ τὰ κανονικὰ πολύεδρα καὶ μὲ τὸν κύβον. Ἐπίσης αὐτοὶ εἶχον ἀνακαλύψει καὶ τὰ ἀσύμμετρα μεγέθη. Ἐπειδὴ κατὰ τὴν ἐπίλυσιν τοῦ προβλήματος τοῦ διπλασιασμοῦ τοῦ κύβου ὑπεισέρχεται καὶ ἡ δυσκολία ἤτις ἐδημιουργήθη ἀπὸ τὴν ἀνακάλυψιν ὅτι ἡ διαγώνιος τετραγώνου ἔχοντος ἐμβαδὸν δύο τετραγωνικῶν ποδῶν εἶναι μέγεθος ἀσύμμετρον πρὸς τὴν πλευράν, πρέπει νὰ δεχθῶμεν ὅτι τὸ δήλιον πρόβλημα εἶχεν ἀπασχολήσει κατὰ τὰ μέσα τοῦ πέμπτου αἰῶνος καὶ τοὺς Πυθαγορείους.

Πρῶτος φαίνεται ὅτι ἐπελήφθη διὰ θεωρητικῶν μέσων τῆς λύσεως τοῦ τεθέντος προβλήματος ὁ Ἱπποκράτης ὁ Χῖος. Ἐφαρμόζων τὴν συνήθη του μέθοδον ἠθέλησε νὰ ὑπερνικήση τὰς δυσκολίας, ἀνάγων τὴν λύσιν τοῦ τεθέντος ζητήματος εἰς τὴν λύσιν ἄλλου εὐκολωτέρου. Ὅπως ἐλέχθη εἰς τὰ προηγούμενα ὁ Ἱπποκράτης μετέβαλε τὸ στερεομετρικὸν πρόβλημα εἰς ἀλγεβρικόν. Ἐσκέφθη ὅτι ἡ δι' ἀριθμητικῶν συμβόλων ἔκφρασίς του εἶναι $x \cdot x \cdot x = 2a \cdot a \cdot a$. Ἦτοι ἂν ἡ πλευρὰ τοῦ δοθέντος κύβου εἶναι α, ὁ ζητούμενος κύβος θὰ ἔχη πλευρὰν χ, ἥτις ὑψουμένη εἰς τὴν τρίτην δύναμιν, θὰ δίδη τὸ διπλάσιον τοῦ ὄγκου ὃν δίδη ἡ πλευρὰ τοῦ γνωστοῦ κύβου α, ὑψουμένη εἰς τὴν τρίτην δύναμιν.

Ὁ Ἱπποκράτης ἐσκέφθη ὅτι ἡ ἐξίσωσις αὕτη δύναται νὰ μεταβληθῆ εἰς συνεχῆ ἀναλογίαν τῆς μορφῆς: $\alpha : x = x : \psi = \psi : 2\alpha$ ἐν τῇ ὁποίᾳ χ καὶ ψ εἶναι αἱ δύο ζητούμεναι μέσαι ἀνάλογοι μεταξὺ τῶν γνωστῶν μεγεθῶν α καὶ 2α. Ἐκ τῆς ἀναλογίας ταύτης προκύπτει ὅτι ἡ ζητουμένη πλευρὰ θὰ εἶναι α ἐπὶ κυβικὴν ρίζαν τοῦ 2. Τίθεται συνεπῶς ἀπὸ γεωμετρικῆς ἀπόψεως τὸ πρόβλημα νὰ κατασκευασθῆ διὰ γεωμετρικῶν μέσων ὁ ἀσύμμετρος ἀριθμὸς α ἐπὶ κυβικὴν ρίζαν τοῦ 2.

Η ΤΕΤΡΑΓΩΝΙΖΟΥΣΑ ΙΠΠΙΟΥ ΤΟΥ ΗΛΕΙΟΥ ΚΑΙ Η ΤΡΙΧΟΤΟΜΗΣΙΣ ΤΗΣ ΓΩΝΙΑΣ

Ὁ ἐξ Ἤλιδος σοφιστὴς Ἱππίας, ὁ ὁποῖος εἶχεν ἀσχοληθῆ μὲ πολλὰς τέχνας καὶ ἐπιστήμας, ἀναφέρεται ὡς ἀνακαλύψας ἰδίαν καμπύλην, ἥτις ὠνομάσθη τετραγωνίζουσα. Ἐκ τῆς ὀνομασίας ταύτης δυνάμεθα νὰ εἰκάσωμεν ὅτι ἡ ἐν λόγω καμπύλη ἐχρησιμοποιεῖτο οὐ μόνον διὰ τὴν τριχοτόμησιν τῆς γωνίας ἀλλὰ καὶ διὰ τὸν τετραγωνισμὸν τοῦ κύκλου. Ὁ Πάππος μᾶς διέσωσε τὸν τρόπον τῆς κατασκευῆς της, ὅστις εἶναι ὁ ἀκόλουθος: Λαμβάνομεν ἓν τετράγωνον ΑΒΓΔ (σχῆμα 16) καὶ ἐγγράφομεν ἐντὸς αὐτοῦ μὲ ἀκτῖνα ΑΒ τεταρτημόριον κύκλου. Ἂς φαντασθῶμεν τώρα ὅτι ἡ ἀκτὶς ΑΒ κινεῖται ἀπὸ τὸ Δ μὲ κίνησιν ὁμοιόμορφον. Ἐπίσης φανταζόμεθα ὅτι κατὰ τὸν αὐτὸν χρόνον καὶ ἡ πλευρὰ τοῦ τετραγώνου ΒΓ (ἡ ἐφαπτομένη δηλαδὴ εἰς τὸ σημεῖον Β) κινεῖται μετὰ τῆς αὐτῆς ὁμοιομόρφου κινήσεως ἀπὸ τὸ ΒΓ πρὸς τὸ ΑΔ, μένουσα πάντοτε παράλληλος πρὸς τὴν ΑΔ. Εἶναι προφανὲς ὅτι ἐκ τῶν σημείων τῶν συνεχῶς παραγομένων ἐκ τῆς τομῆς τῆς κινουμένης ἀκτῖνος ΑΒ καὶ ΒΓ θὰ σχηματισθῆ καμπύλη. Διότι μετά τινα χρόνον θὰ συναντηθοῦν εἰς τὸ σημεῖον Ζ καὶ εἶτα εἰς τὸ σημεῖον Λ (σχῆμα 17). Θὰ σχηματισθῆ λοιπὸν ἡ καμπύλη ΒΖΛΙ, τῆς ὁποίας ὅλα τὰ σημεῖα πληροῦν τὴν κάτωθι συνθήκην: Ἂν ἀπὸ τὸ Ζ φέρωμεν κάθετον ἐπὶ τὴν ΑΔ, τὴν ΖΘ, καὶ προεκτείνωμεν τὴν ΑΖ μέχρις ὅτου συναντήση τὴν περιφέρειαν εἰς τὸ σημεῖον Ε, ὃν λόγον ἔχει ἡ ΒΔ πρὸς τὴν ΕΔ, τὸν αὐτὸν λόγον θὰ ἔχη καὶ ἡ ΒΑ πρὸς τὴν ΖΘ, ἤτοι $B\Delta : E\Delta = BA : Z\Theta$. Ἐπίσης ἡ $BE\Delta : BA = BA : A\Theta$.

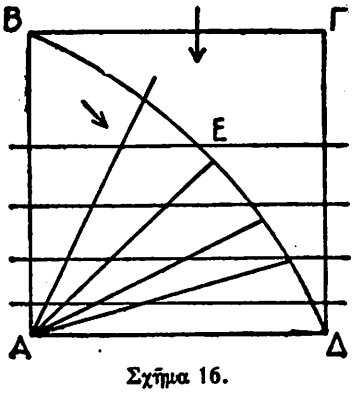

Σχῆμα 16.

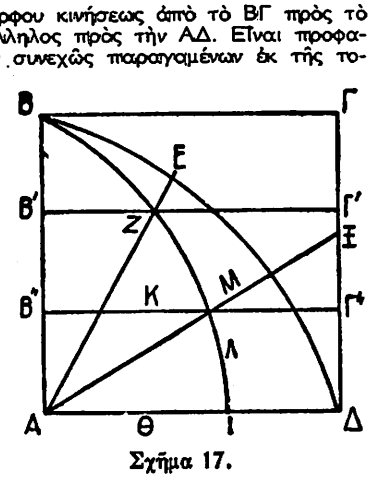

Σχῆμα 17.

Ὁ Πάππος ἀποδεικνύει τὰς σχέσεις ταύτας στηριζόμενος εἰς προτάσεις ἀνακαλυφθείσας ὑπὸ τοῦ Ἀρχιμήδους καὶ ἄλλων νεωτέρων τοῦ Ἱππίου γεωμετρῶν. Διὰ τοῦτο δὲν γνωρίζομεν ἂν ὁ Ἡλεῖος σοφιστὴς εἶχε θεωρητικῶς ἀποδείξη τὰς μεταμορφωθείσας σχέσεις ἢ ἁπλῶς εἶχεν ἀνακαλύψει τὴν καμπύλην. Διὰ ταύτης διαιρεῖται εὐκόλως πᾶσα γωνία εἰς τρία. Διότι ἂν εἰς τὸ δοθὲν σχῆμα ΖΘ ληφθῆ ὡς τριπλασία τῆς ΖΚ, εὐκόλως δεικνύεται ὅτι ἡ γωνία ΕΑΞ εἶναι τριπλασία τῆς ΞΑΔ. Καὶ γενικῶς ἡ ἀναλογία $BE\Delta : E\Delta = BA : Z\Theta$ λύει τὸ πρόβλημα τῆς διαιρέσεως μιᾶς γωνίας εἰς ὁσαδήποτε μέρη. Ἐπίσης ἐκ τοῦ αὐτοῦ σχήματος τυγχάνει φανερὸν ὅτι ἡ τετραγωνίζουσα βοηθεῖ διὰ τὸν τετραγωνισμὸν τοῦ κύκλου. Διότι ἂν καθορίσωμεν τὸ σημεῖον Ι, εἰς τὸ ὁποῖον συναντᾷ αὕτη τὴν εὐθεῖαν ΑΔ, εἶναι εὔκολον νὰ ἀποδειχθῆ ὅτι $BE\Delta : AB = AB : AI$. Λόγω τῆς ἐλλείψεως πηγῶν, δὲν δυνάμεθα νὰ προσδιορίσωμεν μέχρι τίνος θεωρητικοῦ σημείου εἶχε προχωρήσει ὁ Ἱππίας εἰς τὰς ἀνακαλύψεις του. Ἀλλ' ὁπωσδήποτε, μὲ τὴν σπουδὴν τῆς τετραγωνιζούσης ἤνοιξε τὸν δρόμον πρὸς τὴν ἀνωτέραν γεωμετρίαν.

Η ΤΡΙΤΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ (386–323) Η ΣΥΜΒΟΛΗ ΤΟΥ ΠΛΑΤΩΝΟΣ ΑΙ ΑΡΙΘΜΟΛΟΓΙΚΑΙ ΓΝΩΣΕΙΣ ΤΟΥ ΠΛΑΤΩΝΟΣ

Θεωροῦμεν συνήθως τὸν Πλάτωνα ὡς μέγαν φιλόσοφον, ὅστις διασαφήνισε τὸ ἀντικείμενον καὶ τὴν μέθοδον τῆς φιλοσοφικῆς ἐρεύνης καὶ διὰ τῆς δημιουργικῆς του ἐργασίας ἐθεμελίωσε τὴν κοσμοθεωρίαν τοῦ Ἰδεαλισμοῦ. Ἡ λαμπρότης τοῦ φιλοσοφικοῦ του ἔργου ἐγένετο ἀφορμὴ νὰ μὴ ἐκτιμηθῆ ὅσον ἔπρεπεν ἡ συμβολή του διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῶν ἐπιστημῶν καὶ ἰδιαιτέρως τῶν μαθηματικῶν. Μόλις κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη μὲ τὴν ἐμφάνισιν τῶν νέων μαθηματικῶν θεωριῶν τῶν ἀναφερομένων εἰς τὰ σύνολα καὶ τὰς τάξεις καὶ μὲ τὴν συζήτησιν τῶν γνωσιολογικῶν προβλημάτων τῶν σχετιζομένων μὲ τὰς πρώτας ἀρχὰς ἐπὶ τῶν ὁποίων στηρίζεται ἡ ἐπιστήμη τῶν ἀριθμῶν, ἐδόθη ἡ ἀφορμὴ νὰ μελετηθοῦν τὰ πλατωνικὰ συγγράμματα ἀπὸ καθαρῶς ἐπιστημονικῆς ἀπόψεως. Αἱ γενόμεναι μελέται ἔδειξαν ὅτι ὁ Πλάτων ὑπῆρξεν ὄχι μόνον γνώστης τῆς μαθηματικῆς ἐπιστήμης τῆς ἐποχῆς του ἀλλὰ καὶ διὰ τῶν κατευθύνσεων τὰς ὁποίας ἔδιδεν εἰς τοὺς ἐρευνητάς οἵτινες εἶχον συγκεντρωθῆ εἰς τὴν ὑπ' αὐτοῦ ἱδρυθεῖσαν κατὰ τὸ 386 π.Χ. Ἀκαδημίαν συνετέλεσε νὰ καθορισθῆ ὁ θεωρητικὸς χαρακτὴρ τῆς μαθηματικῆς ἐπιστήμης, νὰ ὑπερνικηθῆ ἡ ὀξυτάτη κρίσις ἥτις ἠμπόδιζε τὴν ἀνάπτυξίν της κατὰ τρόπον ὥστε νὰ δυνηθῆ ἡ ἔρευνα νὰ προχωρήση πρὸς νέας λαμπρὰς ἀνακαλύψεις. Διὰ τοῦ Πλάτωνος ὑψοῦται ἡ ἀριθμητικὴ ἔρευνα εἰς τὴν ἐπίγνωσιν τῆς θεωρητικῆς της ἀποστολῆς. Αἱ ἔννοιαι τοῦ μεγάλου καὶ τοῦ μικροῦ, παραπτηρεῖ ὁ Πλάτων εἰς τὴν «Πολιτείαν» του (524 C), ὅπως τὰς χρησιμοποιεῖ ἡ πρακτικὴ ἀριθμητική, «ἡ λογιστική», εἶναι τελείως συγκεχυμέναι. Τὴν ἰδίαν ποσότητα ἡ κοινὴ ἀριθμητικὴ ἀντίληψις τὴν θεωρεῖ συγχρόνως καὶ μεγάλην καὶ μικράν.

Παραβάλλων π.χ. ὁ ἁπλοῦς ἄνθρωπος ἓξ ἀστραγάλους πρὸς τέσσαρας τοὺς θεωρεῖ περισσοτέρους, παραβάλλων ὅμως αὐτοὺς πρὸς δώδεκα τοὺς θεωρεῖ ὀλιγωτέρους. Ὅταν κάμνη προσθέσεις, προσθέτει τὰ ἀνόμοια πράγματα χωρὶς νὰ τὸν ἐνδιαφέρῃ ἡ ἀνομοιότης καὶ ἡ ἀνισότης των. Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν πρακτικὴν ἀριθμητικήν, ἡ ἀποστολὴ τῆς θεωρητικῆς εἶναι κατὰ τὸν Πλάτωνα νὰ ὑψωθῆ εἰς τὴν θεώρησιν τῆς φύσεως τῶν ἀριθμῶν διὰ τῆς νοήσεως. Χρέος της εἶναι νὰ φθάσῃ εἰς τὰς «ἀποθέσεις», δηλαδὴ εἰς τὰς βάσεις καὶ τὰ πρῶτα θεμέλια τῆς ἀριθμητικῆς, καὶ κατερχομένη μεθοδικῶς ἀπ' αὐτὰς νὰ δικαιολογήσῃ τὰς προτάσεις τὰς ὁποίας θέλει νὰ ἀποδείξῃ. Ὁμοίως καὶ ὁ πρακτικὸς γεωμέτρης, ὁ ὁποῖος ἀσχολεῖται μὲ ὁρατὰ σχήματα, ἂν θέλῃ νὰ γίνῃ ἐπιστήμων πρέπει νὰ ἐννοήσῃ ὅτι τὰ ὁρατὰ γεωμετρικὰ σχήματα ἀποτελοῦν γραφικὰς μόνον ἀπεικονίσεις τῶν ἰδεωδῶν γεωμετρικῶν ἀντικειμένων.

Τὴν ἀστρονομικὴν ἐπιστήμην δὲν τὴν ἐνδιαφέρει ἡ λαμπρὰ ποικιλία τῶν οὐρανίων σωμάτων, ἀλλ' ἡ ἐξακρίβωσις καὶ ἡ κατανόησις τῶν ἀληθινῶν κινήσεων των ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἀκριβοῦς ταχύτητός των καὶ τοῦ ἀληθινοῦ των σχήματος (Πλάτων Πολιτ. 529 D). Οἱ πρὸ τοῦ Πλάτωνος μαθηματικοὶ ὁδηγούμενοι ἀπὸ τὴν ἔμφυτον πρὸς τὴν ἐπιστημονικὴν ἀλήθειαν ὁρμήν, εἶχον ἀνακαλύψει πολλὰς ἐπιστημονικὰς προτάσεις. Ἀλλ' ἐκεῖνος ὅστις «ἔφθασε πρῶτος εἰς τὴν σαφῆ ἐπίγνωσιν τῆς θεωρητικῆς φύσεως τῆς μαθηματικῆς ἐρεύνης καὶ διέγνωσεν ὅτι πρέπει νὰ στηριχθῆ τὸ οἰκοδόμημα τῶν μαθηματικῶν ἐπιστημῶν ἐπὶ ἀσφαλοῦς θεμελιώσεως καὶ νὰ καθορισθῆ ἡ μέθοδος, εἶναι ὁ Πλάτων.

Ὅτι ὁ μέγας Ἀθηναῖος φιλόσοφος ἦτο πλήρως κάτοχος τῶν μαθηματικῶν γνώσεων τῆς ἐποχῆς του, προκύπτει καὶ ἀπὸ τὴν ἁπλῆν μόλις ἀνάγνωσιν τῶν ὑπ' αὐτοῦ συγγραφέντων διαλόγων. Εἰς τὸν «Εὐθύφρονα» π.χ., ὅστις κατατάσσεται εἰς τὰ συγγράμματα τῆς πρώτης του περιόδου, ὁμιλῶν περὶ τῶν ἀριθμῶν γενικῶς, θεωρεῖ ὡς μίαν θεμελιώδη ὑποδιαίρεσίν των τὸν ἄρτιον, τὸν ὁποῖον ὀνομάζει καὶ ἰσοσκελῆ, κατ' ἀναλογίαν τοῦ ὁμωνύμου εἴδους τῶν τριγώνων, προφανῶς ἐπειδὴ δύναται νὰ διαιρεθῆ εἰς δύο ἴσα μέρη. Ἄρτιος εἶναι «ὃς ἂν μὴ σκαληνὸς ἢ ἀλλ' ἰσοσκελὴς» (ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος δὲν ὑποδιαιρεῖται εἰς δύο ἄνισα τμήματα ἀλλ' εἰς δύο ἴσα) «Εὐθύφρ.» 11.

Εἰς τοὺς «Νόμους» 895 Ε δίδει ἄχι μόνον χαρακτηρισμὸν πε-

ρὶ ἀρτίου ἀριθμοῦ, ἀλλὰ καὶ ἀκριβῆ ὁρισμὸν λέγων ὅτι εἶναι «ἀριθμὸς διαιρούμενος εἰς δύο ἴσα μέρη». Εἰς τὸν Παρμενίδην» (144 Α) μᾶς παρουσιάζει τελείαν διαίρεσιν τῶν ἀριθμῶν εἰς εἴδη ἄτινα προκύπτουν ἐκ τοῦ πολλαπλασιασμοῦ ἀρτίων καὶ περιττῶν. «Ἄρτιά τε ἄρα ἀρτιάκις ἂν εἴη καὶ περιττὰ περιττάκις καὶ ἄρτια περιττάκις καὶ περιττὰ ἀρτιάκις» (δηλαδὴ πᾶς ἀριθμὸς θὰ εἶναι γινόμενον ἀρτίων ἐπὶ ἀρτίους ἢ περιττῶν ἐπὶ περιττούς ἢ (ἀναλόγως τῆς τάξεως τῶν παραγόντων του) ἀρτίων ἐπὶ περιττοὺς ἢ περιττῶν ἐπὶ ἀρτίους). Τὴν αὐτὴν ὑποδιαίρεσιν εὑρίσκομεν καὶ εἰς τὸ ἕβδομον βιβλίον τῶν «Στοιχείων» τοῦ Εὐκλείδου 'Ορισμ. 8—11). Ἔχει ἐμβαθύνει προσέτι εἰς τὸ πρόβλημα τῆς διαιρετότητος καὶ τῆς ἀναλύσεως τῶν ἀριθμῶν εἰς παράγοντας.

Εἰς τοὺς «Νόμους» καθορίζει τὸν ἀριθμὸν τοῦ πληθυσμοῦ τῆς πόλεως εἰς 5040, ὅστις ἰσοῦται μὲ τὸ γινόμενον τῶν ἑπτὰ πρώτων ἀριθμῶν: (1X2X3X4X5X6X7 = 5040). 'Ο ἀριθμὸς τῶν πολιτῶν τῶν ἀπαρτιζόντων τὴν εὔνομουμένην πόλιν, λέγει ὁ Πλάτων, πρέπει νὰ εἶναι τοιοῦτος ὥστε νὰ εἶναι ἐπιδεκτικὸς πολλῶν διαιρέσεων διὰ νὰ εὐκολύνῃ τοὺς ἄρχοντας κατὰ τὰς διανομάς. 'Ὡς πρὸς τὸν ῥηθέντα ἀριθμὸν 5040 λέγει ὁ Πλάτων «μιᾶς δεουσῶν ἑξήκοντα δύναιτ' ἂν τέμνεσθαι τομῶν, ξυνεχεῖς δὲ ἀπὸ μιᾶς μέχρι δέκα» (εἶναι ἐπιδεκτικὸς 59 διαιρέσεων μὴ ἀφινουσῶν ὑπόλοιπον, καὶ διαιρεῖται ἀπὸ ὅλους τοὺς ἀριθμοὺς ἀπὸ τὸ 1 ἕως τὸ 10). Ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἀναλύσεως τῶν παραγόντων διαιρεῖ τοὺς ἀριθμοὺς ἐν τῷ «Θεαιτήτῳ» (147 Ε) εἰς τετραγώνους καὶ εἰς προμήκεις. Τετράγωνοι εἶναι οἱ ἀριθμοὶ οἱ παραγάμενοι ἐκ τοῦ πολλαπλασιασμοῦ ἑνὸς ἀριθμοῦ ἐπὶ τὸν ἑαυτόν του 4X4 = 16, προμήκης δὲ ὀνομάζεται ὁ παραγόμενος ἐκ τοῦ πολλαπλασιασμοῦ δύο ἀριθμῶν ἀνίσων πρὸς ἀλλήλους 6X4. = 24. Οἱ τετράγωνοι γεωμετρικῶς συμβολίζονται μὲ τετράγωνα, οἱ δὲ προμήκεις μὲ ὀρθογώνια.

Καὶ ἡ ἔννοια τῶν ἀριθμητικῶν σειρῶν τυγχάνει γνωστὴ εἰς τὸν Πλάτωνα. Εἰς τὸν «Τίμαιον» (35 α κ.ἑ.) περιγράφεται ὁ τρόπος τῆς ἀναμίξεως, διὰ τῆς ὁποίας ὁ Δημιουργὸς ἐκ τοῦ ταὐτοῦ, καὶ τοῦ ἑτέρου καί τινος τρίτου εἴδους οὐσίας διεμόρφωσε τὴν ψυχὴν τοῦ κόσμου. Μετὰ τὴν ἀνάμιξιν διήρεσε τὸ ὅλον μῖγμα εἰς ἑπτὰ μέρη ἐπὶ τῇ βάσει δύο γεωμετρικῶν προόδων. Ἐκ τούτων ἡ μία ἔχει λόγον 2 (1, 2, 4, 8), ἡ δὲ ἑτέρα 3 (1, 3, 9, 27). 'Ο Δημιουργὸς ἐκ τῶν δύο τούτων γεωμετρικῶν προόδων, κατήρτισε μίαν ἐνιαίαν σειρὰν (1, 2, 3, 4, 9, 8, 27). 'Ο Θέων ὁ Σμυρναῖος κατατάσσει τοὺς ἐν λόγῳ ἀριθμοὺς εἰς τὴν λεγομένην δευτέραν «Τετρακτύν», κατὰ τὸ ἀκόλουθον σημεῖωμα 18:

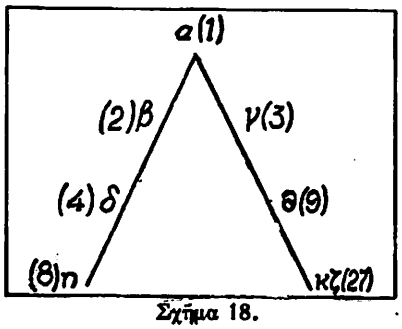

Σχῆμα 18.

'Η πρώτη τετρακτὺς εἶναι ἡ κατὰ πρόσθεσιν ἐκ τῶν τεσσάρων πρώτων κατὰ σειρὰν ἀριθμῶν ἀπαρτιζομένη (1 + 2 + 3 + 4 = 10) καὶ λέγεται «κατ' ἐπισύνθεσιν». 'Η ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος χρησιμοποιουμένη ἐν τῷ «Τιμαίῳ» λέγεται «κατὰ πολλαπλασιασμόν» (1 X 2 = 2, 2 X 2 = 4, 4 X 2 = 8, 1 X 3 = 3, 3 X 3 = 9, 9 X 3 = 27). 'Η τετρακτὺς αὕτη, ἐθεωρήθη ὑπὸ τῶν παλαιῶν, ὡς ἀναφέρει Θέων ὁ Σμυρναῖος, ὡς περιέχουσα ὅλας τὰς ἁρμονικὰς σχέσεις, ἐκ τῶν ὁποίων συναπαρτίζεται ἡ ἁρμονία τοῦ σύμπαντος: «τοὺς μουσικοὺς καὶ γεωμετρικοὺς ἀριθμητικοὺς λόγους περιέχουσα, ἐξ ὧν καὶ ἡ τοῦ παντὸς ἁρμονία συνέστη» (περιέχει τὰς μουσικάς, γεωμετρικὰς καὶ ἀριθμητικὰς ἀναλογίας, ἐκ τῶν ὁποίων ἔλαβε τὴν ὑπόστασίν της ἡ ἁρμονία τοῦ παντός). Πράγματι οἱ παρεχόμενοι διὰ ταύτης ἀριθμοί, ἐκφράζουν μουσικάς, γεωμετρικὰς καὶ ἀριθμητικὰς σχέσεις. 'Η σειρὰ 1, 2, 4, 8, ἀντιπροσωπεύει ἀπὸ μουσικῆς ἀπόψεως τὰς σχέσεις τῆς διὰ πασῶν, ἡ δὲ σειρὰ 1, 3, 9, 27, τὰς σχέσεις τῆς πέμπτης. Ἀπὸ γεωμετρικῆς ἀπόψεως ἡ μονὰς συμβολίζει τὴν ἀρχὴν καὶ τὸ σημεῖον, τὸ 2 καὶ 3 συμβολίζουν τὴν πλευράν, διότι εἶναι ἀσύνθετοι καὶ πρῶτοι, δυνάμενοι νὰ μετρηθοῦν διὰ τῆς μονάδος. Οἱ τρίτοι ὅροι 4 καὶ 9 παριστοῦν τετράγωνα, τὸ 2 καὶ 3 δηλαδὴ ὑψωμένα εἰς τὴν δευτέραν δύναμιν, οἱ δὲ τέταρτοι ὅροι 8 καὶ 27 παριστοῦν κύβους, διότι εἶναι ὁ 2 καὶ 3 ὑψωμένοι εἰς τὴν τρίτην δύναμιν.

Ἐνδεικτικὸν διὰ τὴν εὐκολίαν, μετὰ τῆς ὁποίας ἠδύνατο νὰ κινῆται ἐντὸς τοῦ πλαισίου τῶν ἀριθμητικῶν γνώσεων τῆς ἐποχῆς του ὁ Πλάτων μᾶς παρέχει τὸ πολυθρύλητον τρίτον κεφάλαιον τοῦ ὀγδόου βιβλίου τῆς «Πολιτείας» του. Εἰς τοῦτο ὁμιλῶν ὁ Ἀθηναῖος σοφὸς περὶ τῆς ἀκμῆς καὶ παρακμῆς τῶν πολιτειῶν, λέγει ὅτι τὸ σύμπαν κινεῖται κατὰ κυκλικὰς περιόδους, τῶν ὁποίων ἡ χρονικὴ διάρκεια εἶναι καθωρισμένη. 'Υπάρχει ἀριθμητικὸς καθορισμός, ὅστις καθορίζει τὴν περίοδον τῆς γεννήσεως τῶν ἀνθρωπίνων ὄντων, ἄλλος δὲ καθορίζει τὴν περίοδον τῆς γεννήσεως τῶν θείων ὄντων. «Ἔστι δὲ θείῳ μὲν γεννητῷ περίοδος, ἣν ἀριθμὸς περιλαμβάνει τέλειος». ('Υπάρχει διὰ τὴν γέννησιν τοῦ ὑπὸ τῶν θεῶν δημιουργουμένου ὄντος χρονικὴ περίοδος, τὴν ὁποίαν καθορίζει τέλειος ἀριθμός). Ἀκολουθεῖ δὲ περιγραφὴ τῶν δύο ἀριθμῶν διὰ μαθηματικῶν ἐκφράσεων, εἰς τὰς ὁποίας περιλαμβάνονται αἱ ἐκφράσεις «αὐξήσεις δυνάμεναι καὶ δυναστευόμεναι» (πολλαπλασιασμοὶ ριζῶν καὶ τετραγώνων) «ἀποστάσεις», «ὅροι», «πυθμένες» (δηλ. οἱ ἐλάχιστοι ὅροι οἱ ἐκφράζοντες ἕνα γεωμετρικὸν λόγον π.χ. πυθμὴν τοῦ διπλασίου εἶναι τὸ 2 : 1). Συμφώνως πρὸς τὰς ἐνδείξεις, τὰς ὁποίας μᾶς παρέχει ὁ Πλάτων, ὁ ἀριθμὸς τοῦ ἀνθρωπίνου γεννητοῦ εἶναι (3.3.3.) + (4.4.4.) + (5.5.5.), δηλαδὴ 27 + 64 + 125 = 216, ὁ δὲ ἀριθμὸς τοῦ θείου γεννητοῦ (3X4X5) εἰς τὴν τετάρτην = 3600, εἰς τὸ τετράγωνον = 12960000. 'Ο ἀριθμὸς 216 ἐλέγετο καὶ ψυχογονικὸς κύβος, διότι ἰσοῦται μὲ τὸν ἀριθμὸν τῶν ἡμερῶν 7 μηνῶν, οἱ ὁποῖοι ἀποτελοῦν τὸν ἐλάχιστον ὅρον κυοφορίας. Κατ' ἀναλογίαν λοιπὸν δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν ὅτι ὁ 12960000, ἀντιπροσωπεύει τὸν ἀριθμὸν τῶν ἡμερῶν 36 χιλιάδων ἐτῶν, τὰ ὁποῖα φαίνεται ὅτι ὁ Πλάτων ἐθεώρει ὡς συναποτελοῦντα μίαν μεγάλην κυκλικὴν κοσμικὴν περίοδον, τὸν «μέγαν ἐνιαυτόν».

ΑΙ ΓΕΩΜΕΤΡΙΚΑΙ ΓΝΩΣΕΙΣ ΤΟΥ ΠΛΑΤΩΝΟΣ

Τὰ πλατωνικὰ συγγράμματα ἐμφανίζουν προσέτι τὸν συγγραφέα των ἐμπειρότατον καὶ περὶ τὴν γεωμετρίαν. Εἰς τὸν «Μένωνα» 75 καὶ 76 γίνεται λόγος περὶ τῶν ἐννοιῶν τοῦ «πέρατος», τοῦ «ἐσχάτου», τοῦ «στερεοῦ» καὶ τοῦ «ἐπιπέδου». Δίδεται δὲ καὶ ἀκριβολογικὸς ὁρισμὸς τοῦ σχήματος τῶν στερεῶν σωμάτων: «Στερεοῦ πέρας σχῆμα εἶναι». (Σχῆμα εἶναι τὸ ὅριον τοῦ στερεοῦ). Εἰς τὸν «Παρμενίδην» (137 Ε), μᾶς δίδει τὸν ὁρισμὸν τοῦ στρογγύλου: «Στρογγύλου γέ που ἐστι τοῦτο, οὗ ἂν τὰ ἔσχατα πανταχῇ ἀπὸ τοῦ μέσου ἴσον ἀπέχῃ» (στρογγύλον εἶναι ἐκεῖνο τοῦ ὁποίου πάντα τὰ ἔσχατα σημεῖα ἀπέχουν ἐξ ἴσου ἀπὸ τοῦ μέσου). Εἰς τὸ αὐτὸ χωρίον ὑπάρχει καὶ ὁρισμὸς τῆς εὐθείας: «Εὐθύ γε, οὗ ἂν τὸ μέσον ἀμφοῖν τοῖν ἐσχάτοιν ἐπίπροσθεν ἦ» (εὐθεῖα γραμμὴ εἶναι ἐκείνη τῆς ὁποίας τὸ μέσον καλύπτει (σκεπάζει τὴν θέαν) καὶ τῶν δύο της ἄκρων). Εἶναι φανερὸν ὅτι ὁ Πλάτων ἐχρησιμοποίει διὰ τὸν ὁρισμὸν τῆς εὐθείας τὴν ἔννοιαν τῆς διευθύνσεως ὅπως μᾶς τὴν δίδει ἡ ὀπτικὴ ἀκτίς. Τοῦτο συνάγεται καὶ ἐκ τῶν εἰς Εὐκλείδην σχολίων τοῦ Πρόκλου, εἰς τὰ ὁποῖα ἀναγράφεται: «Ὁ δὲ Πλάτων ἀφορίζεται τὴν εὐθεῖαν γραμμήν, ἧς τὰ μέσα τοῖς ἄκροις ἐπιπροσθεῖ... ὅθεν δὴ καὶ οἱ ἀστρολογικοὶ φασι τότε τὸν ἥλιον ἐκλείπειν, ὅταν ἐπὶ μιᾶς εὐθείας γένηται αὐτός τε καὶ ἡ σελήνη καὶ τὸ ὄμμα τὸ ἡμέτερον». ('Ο δὲ Πλάτων ὁρίζει τὴν εὐθεῖαν γραμμὴν ὡς ἐκείνης τῆς ὁποίας τὰ μεσαῖα τμήματα ἀποκρύπτουν τὰ ἀκραῖα... Διὰ τοῦτο λοιπὸν καὶ οἱ ἀστρονόμοι λέγουν ὅτι τότε συμβαίνει ἔκλειψις ἡλίου, ὅταν ἔλθουν εἰς τὴν αὐτὴν εὐθεῖαν αὐτὸς καὶ ἡ σελήνη καὶ ὁ ὀφθαλμός μας). Ἴσως δὲ ὁ πλατωνικὸς οὗτος περὶ τῆς εὐθείας ὁρισμὸς νὰ ἐνοησιμοποίησεν ὡς βάσις διὰ νὰ ὁρισθῇ εἰς τὰ στοιχεῖα τοῦ Εὐκλείδου ἡ εὐθεῖα ὡς «γραμμή, ἥτις ἐξ ἴσου τοῖς ἐφ' ἑαυτῆς σημείοις κεῖται».

Καὶ ὡς πρὸς τὸ σημεῖον, τὸ ὁποῖον ἐθεωρεῖτο ὑπὸ τῶν γεωμετρῶν ὡς τὸ ἔσχατον στοιχεῖον, τὸ προκύπτον ἐκ τῆς ἀναλύσεως τῶν μεγεθῶν, ὁ Πλάτων διετύπωσεν ἀντιλήψεις λίαν ἀξιοσημειώτους. 'Ο Ἀριστοτέλης εἰς τὰ «Μετὰ τὰ φυσικὰ» (992 α, 20), ἀναφέρει ὅτι ὁ Πλάτων κατεπολέμει τὴν ἔννοιαν τοῦ σημείου, θεωρῶν ταύτην ὡς δογματικὸν πλάσμα τῶν γεωμετρων: «Διεμάχετο ὁ Πλάτων ὡς ἄντι γεωμετρικῷ δόγματι». Ἀντὶ νὰ χρησιμοποιῇ τὸν ὅρον σημεῖον ἢ στιγμή, προετίμα τὴν ἔνδειξιν ἀρχὴν γραμμῆς καὶ ἐδέχετο ὡς ἀφετηρίαν τὰς ἀτόμους γραμμάς: «Ἀλλ' ἐκάλει ἀρχὴν γραμμῆς, τοῦτο δὲ πολλάκις ἐτίθει τὰς ἀτόμους γραμμάς». Ὅπως λίαν ὀρθῶς παρετήρησεν ὁ Ταίηλορ, διὰ τῆς πολεμικῆς του ταύτης, ὁ Ἀθηναῖος σοφὸς ἀπέκρουε τὴν ἀντίληψιν ὅτι τὸ σημεῖον εἶναι τὸ ἐλάχιστον μέρος τῆς ἐκτάσεως καὶ ἀντετίθετο εἰς τὸν ταυτισμόν του μὲ τὴν μονάδα. Ἐφρόνει ὅτι τὸ σημεῖον, παρ' ὅλον ὅτι δὲν ἔχει μέγεθος, εἶναι ὅμως ἀρχὴ τοῦ μεγέθους. Δὲν δύναται νὰ ταυτισθῇ μὲ τὸ 1, ἀλλ' εὑρίσκεται πρὸ αὐτοῦ, ἐκεῖ ὅπου τὰ νεώτερα μαθηματικὰ θέτουν ὡς ἀρχὴν τῆς σειρᾶς τῶν ἀριθμῶν τὸ μηδέν (0). Αἱ γραμμαὶ ἐλαμβάνοντο ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος ὡς «ἄτομοι», ἀνεπίδεκτοι ἐξαντλητικῆς διαιρέσεως, προφανῶς διότι ἐθεωροῦντο ὡς κάτι τὸ συνεχὲς (κοντίνουμ), τὸ ὁποῖον δύναται νὰ διαιρῆται διαρκῶς χωρὶς νὰ ἀφίνῃ ὑπόλοιπον.

'Υποδειγματικὴν διερεύνησιν καὶ λύσιν θεωρητικοῦ γεωμετρικοῦ προβλήματος, τὸ ὁποῖον μᾶς διαφωτίζει περὶ τῆς ἐργασίας, ἥτις ἐγίνετο εἰς τὴν Ἀκαδημίαν, μᾶς παρέχει ὁ Πλάτων εἰς τὸν «Μένωνα» 82 κ.ἑ. Πρόκειται περὶ τῆς γεωμετρικῆς κατασκευῆς τετραγώνου, τὸ ὁποῖον νὰ εἶναι διπλάσιον κατὰ τὸ ἐμβαδόν, ἐν συγκρίσει πρὸς τὸ δοθὲν τετράγωνον. Μᾶς δίδεται δηλαδὴ τὸ τετράγωνον ΑΒΔΓ (σχῆμα 19), τοῦ ὁποίου ἡ πλευρὰ ἔχη μῆκος δύο ποδῶν καὶ ζητεῖται ποῖον μῆκος θὰ πρέπει νὰ ἔχη ἡ πλευρὰ τετραγώνου, ὅπερ εἶναι διπλάσιον τοῦ ΑΒΔΓ.

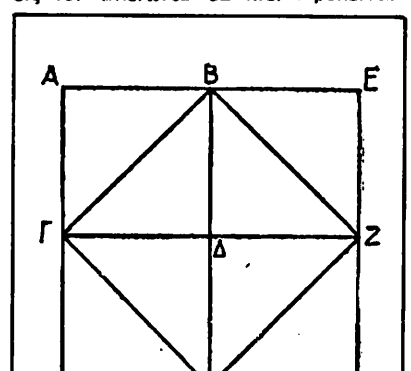

Σχῆμα 19.

'Ο Πλάτων, παρουσιάζει τὸν Σωκράτη, ἐπιλύοντα τὸ πρόβλημα δι' ἐρωτήσεων, τὰς ὁποίας ἀπευθύνει πρὸς παρατυχόντα δοῦλον. Ἐρωτώμενος ὁ δοῦλος, ποῖον πρέπει νὰ εἶναι τὸ μῆκος τῆς πλευρᾶς διπλασίου κατ' ἐμβαδὸν

τετραγώνου, άπαντᾶ ὅτι τοῦτο θὰ εἶναι διπλάσιον, ἤτοι 4 πόδες. Ὁ Σωκρατης διὰ νέας ἐρωτήσεως τὸν κάμνει νὰ ἐννοήση ὅτι τετράγωνον μὲ πλευρὰν 4 ποδῶν θὰ ἔχη οὐχὶ διπλάσιον ἐμβαδόν, ἀλλὰ τετραπλάσιον, διότι 4Χ4 = 16. Ἄρα ἡ πλευρὰ τοῦ ζητουμένου τετραγώνου θὰ εἶναι μεγαλυτέρα τῶν 2 ποδῶν, μικροτέρα ὅμως τῶν 4. Ἂν εἶναι μήκους 3 ποδῶν, τότε τὸ ἐμβαδὸν θὰ εἶναι διπλάσιον, διοτι θὰ ἀνέρχεται εἰς 9 πόδας. Γίνεται συνεπῶς φανερὸν ὅτι τὸ πρόβλημα δὲν δύναται νὰ λυθῆ διὰ τῆς ἀριθμητικῆς καὶ ὁ δοῦλος, κασοδηγούμενος ὑπὸ τοῦ Σωκράτους, προβαίνει εἰς γεωμετρικὴν λύσιν. Τοποθετεῖ κατ' ἐπέκτασιν τοῦ τετραγώνου ΑΒΓΔ ἕτερα τρία, τὸ ΒΕΖΔ, τὸ ΖΔΘΗ καὶ τὸ ΔΘΙΓ, ἅτινα μετὰ τοῦ δοθέντος ἀποτελοῦν τὸ τετράγωνον ΑΕΗΙ, τὸ ὁποῖον προφανῶς εἶναι τετραπλάσιον τοῦ ἀρχικῶς ληφθέντος. Δυνάμεθα ἤδη φέροντες τὰς διαγωνίους ΓΒ, ΒΖ, ΖΘ καὶ ΘΓ, νὰ διαιρέσωμεν εἰς δύο ἴσα ἰσοσκελῆ ὀρθογώνια τρίγωνα ἕκαστον τῶν τεσσάρων τετραγώνων. Εἶναι φανερὸν ὅτι τὸ σχηματισθὲν διὰ τῶν διαγωνίων τετραγώνων ΓΒΖΘ, ἐπειδὴ εἶναι τὸ ἥμισυ τοῦ τετραπλασίου ΑΕΗΙ, θὰ εἶναι ἐν συγκρίσει μὲ τὸ ἀρχικῶς δοθὲν ΑΒΓΔ διπλάσιον. Τοιουτοτρόπως ἐλύθη τὸ πρόβλημα καὶ εὑρέθη ὅτι ἡ πλευρὰ τοῦ ζητουμένου τετραγώνου θὰ εἶναι ἡ ΓΒ. Ταύτην δυνάμεθα νὰ καθορίσωμεν καὶ ἀριθμητικῶς. Ἐκ τοῦ Πυθαγορείου θεωρήματος γνωρίζομεν ὅτι (ΑΒ).(ΑΒ) + (ΑΓ).(ΑΓ) = (ΓΒ).(ΓΒ). Ἀντικαθιστῶντας τὸ ΑΒ καὶ ΑΓ διὰ τῶν ἀριθμητικῶν των τιμῶν λαμβάνομεν τὴν ἰσότητα 2.2+2.2 = (ΒΓ).(ΒΓ), ἤτοι (ΒΓ).(ΒΓ) = 8, ἐξάγοντες τὴν τετραγωνικὴν ρίζαν εὑρίσκομεν ὅτι ἡ πλευρὰ τοῦ ζητουμένου τετραγώνου θὰ ἰσοῦται μὲ τὴν τετραγωνικὴν ρίζαν τοῦ 8 ΒΓ = τετραγωνικὴ ρίζα τοῦ 8. Τὴν πλευρὰν ταύτην προσθέτει ὁ Πλάτων τὴν ἐκάλουν οἱ Σοφισταὶ διάμετρον. Ἐκ τῆς παρασχεθείσης λεπτομεροῦς ἀναπαραγωγῆς τῆς ἀποδεικτικῆς διαδικασίας πείθεται καὶ ὁ πλέον δύσπιστος ἐρευνητὴς ὅτι εἰς τὴν Πλατωνικὴν Ἀκαδημίαν οἱ γεωμέτραι εἰργάζοντο μὲ ἀπόλυτον ἐπιστημονικότητα καὶ ἐπίγνωσιν τῆς μεθοδολογικῆς πορείας.

Ἀλλ' ὁ κλάδος τῆς Γεωμετρίας ὁ ὁποῖος πολλὰ χρεωστεῖ εἰς τὸν Πλάτωνα, εἶναι ἡ στερεομετρία. Οἱ Πυθαγόρειοι μέχρι τῆς ἐποχῆς τοῦ Πλάτωνος διήρουν τὰ μαθηματικὰ εἰς τέσσαρας κλάδους, τὴν ἀριθμητικήν, τὴν γεωμετρίαν, τὴν ἀστρονομίαν καὶ τὴν μουσικήν. Πρῶτος ὁ Ἀθηναῖος σοφὸς συνέλαβε τὴν ἰδέαν ὅτι θὰ ἔπρεπε μεταξὺ τῆς γεωμετρίας, ἥτις μελετᾶ τὰς ἐπιφανείας τῶν στερεῶν σωμάτων, καὶ τῆς ἀστρονομίας, ἥτις ἔχει ὡς ἀντικείμενον τῆς σπουδῆς της τὰ οὐράνια σώματα, νὰ παρεντεθῆ νέα μάθησις, ἥτις θὰ μελετήση καὶ τὴν τρίτην διάστασιν τῶν σωμάτων. Εἰς τὸ ἕβδομον βιβλίον τῆς «Πολιτείας» τοῦ (528 κ. ε.) διατυπώνει τὴν ἀντίληψίν του αὐτὴν καὶ ἐκφράζει τὴν ἐλπίδα ὅτι ἐντὸς ὀλίγου θὰ παρουσιάσουν αἱ εἰς τὰ στερεὰ ἀναφερόμεναι σπουδαί, μεγάλας ἀνακαλύψεις. Εἶναι πιθανὸν ὅτι ἡ περίφημος εἰκὼν περὶ τῶν δεσιμωτῶν τοῦ σπηλαίου, μὲ τὴν ὁποίαν ἀρχίζει τὸ ἕβδομον βιβλίον τῆς «Πολιτείας», ἀποτελεῖ καὶ ἐπίκρισιν τῶν γεωμετρῶν ἐκείνων οἱ ὁποῖοι εἶχον τὴν ἰδέαν ὅτι ἀντικείμενον τῆς σπουδῆς τῆς μαθήσεως ταύτης ἔπρεπε νὰ εἶναι αἱ δύο μόνον διαστάσεις. Ἡ μαθηματικὴ μεγαλοφυΐα τοῦ Ἀθηναίου σοφοῦ ἀντελήφθη τὴν κατεύθυνσιν πρὸς τὴν ὁποίαν πρέπει νὰ στραφοῦν αἱ γεωμετρικαὶ ἔρευναι. Ἐγένετο οὕτω ὁ Πλάτων εἷς ἐκ τῶν πρώτων θεμελιωτῶν τῆς στερεομετρίας. Διὰ τοῦτο ἡ σπουδὴ τῶν κανονικῶν πολυέδρων, συνεδέθη μὲ τὸ ὄνομά του. Τὰ πέντε κανονικὰ πολύεδρα, τὰ ὁποῖα χρησιμοποιεῖ ὁ Πλάτων διὰ νὰ ἐξηγήση τὴν συγκρότησιν τοῦ ὑλικοῦ σύμπαντος, ἐκλήθησαν ὑπὸ τῶν παλαιῶν καὶ πλατωνικὰ σώματα. Εἰς τὴν «Πολιτείαν» του προαναγγέλλονται μόνον αἱ στερεαμετρικαὶ ἀνακαλύψεις. Φαίνεται ὅτι ὁ Πλάτων θὰ ἐγνώριζε τὰς ἐργασίας τοῦ Θεαιτήτου τὰς ἀναφερομένας εἰς τὴν σπουδὴν τῶν στερεῶν. Περὶ τῆς συμβολῆς τούτου ἐν σχέσει μὲ τὴν εἴδησιν τὴν ἀποδίδουσαν τὴν κατασκευὴν των θέλει νὰ γίνει λόγος εἰδικώτερος εἰς τὰ ἑπόμενα. Ὁπωσδήποτε εἰς τὸν Πλάτωνα ἀνήκει ἡ τιμὴ ὅτι εἰσηγήθη συγκρότησιν ἐκ τῶν συναφῶν σπουδῶν νέου ἐπιστημονικοῦ κλάδου. Διὰ τὸν προτεινόμενον κλάδον ὁ Πλάτων δὲν εἶχε χρησιμοποιήσει εἰδικὴν ὀνομασίαν. Εἰς τὴν «Πολιτείαν» διὰ νὰ δηλώση τὸ ἀντικείμενον τῆς στερεαμετρίας μεταχειρίζεται τὴν ἔκφρασιν «τὸ περὶ τὴν τῶν κύβων αὔξησιν καὶ τοῦ βάθους μετέχον» (μελέτη τῆς διαστάσεως τοῦ κύβου καὶ παντὸς ἔχοντος βάθος). Εἰς τοὺς «Νόμους» (817Ε) τὴν θεωρεῖ ὡς ἰδιαίτερον τμῆμα τῆς γεωμετρίας ἀσχολούμενον μὲ τὴν μέτρησιν τῶν σωμάτων. Ἡ ὅλη γεωμετρία εἶναι ἐπιστήμη «μετρική μήκους καὶ ἐπιπέδου καὶ βάθους» (ἐπιστήμη μετροῦσα γραμμάς, ἐπιφανείας καὶ σώματα). Ὁ ὅρος στερεομετρία χρησιμοποιεῖται κατὰ πρῶτον εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ Φιλίππου τοῦ Ὀπουντίου γραφεῖσαν «Ἐπινομίδα», ἥτις προσηρτήθη εἰς τοὺς «Νόμους» τοῦ Πλάτωνος. Ἐκεῖ (990D) ἀναγράφεται «τέχνη, ἣν δὴ στερεομετρίαν ἐκάλεσαν οἱ προστυχεῖς αὐτῇ γεγονότες» (εἰς τέχνην, τὴν ὁποίαν, ὡς γνωστόν, ὠνόμασαν στερεομετρίαν οἱ ἀσχοληθέντες μὲ αὐτήν). Ἐπίσης ὁ ὅρος στερεομετρία χρησιμοποιεῖται ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους εἰς τὰ «Ἀναλυτικὰ ὕστερα» (78 6, 38) «οἷον τὰ ὀπτικὰ πρὸς γεωμετρίαν καὶ τὰ μηχανικὰ πρὸς στερεαμετρίαν» (ὁποίαν σχέσιν ἔχει ἡ ὀπτικὴ πρὸς τὴν γεωμετρίαν, τὴν αὐτὴν σχέσιν ἔχει ἡ μηχανικὴ πρὸς τὴν στερεομετρίαν δηλαδὴ ἡ ὀπτικὴ εἶναι ὑποτεταγμένη εἰς τὴν γεωμετρίαν καὶ ἡ μηχανικὴ εἰς τὴν στερεομετρίαν).

Η ΠΕΡΙ ΑΝΑΛΟΓΙΩΝ ΘΕΩΡΙΑ

Τὴν προσοχὴν τοῦ Πλάτωνος προσείλκυσε τὸ πρόβλημα τῶν ἀναλογιῶν, τὸ ὁποῖον, κατὰ τὸ πρῶτον ἥμισυ τοῦ 4ου αἰῶνος ἀπετέλει τὸ κεντρικώτερον θέμα τῆς μαθηματικῆς ἐρεύνης. Ὅπως εἴδομεν εἰς τὰ προηγούμενα, διὰ τῆς ἀνακαλύψεως, τῶν ἀσυμμέτρων μεγεθῶν εἶχε προκύψει δυσχέρεια κατὰ τὴν ἐφαρμογὴν τῶν ἀναλογιῶν εἰς τὰ μεγέθη. Ἡ περαιτέρω ἐξέλιξις τῶν μαθηματικῶν θὰ ἀνεκόπτετο, ἂν δὲν καθίστατο δυνατὸν νὰ ὑπερνικηθοῦν αἱ ἀναφανεῖσαι δυσκολίαι. Ὁ Πλάτων εἶχεν ἀντιληφθῆ τὴν σοβαρότητα τοῦ ζητήματος καὶ μεταξὺ τῶν ἐν τῇ Ἀκαδημίᾳ ἀναζητήσεων τὸ μνημονευθὲν πρόβλημα μαζὶ μὲ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς στερεαμετρίας εἶχε γίνει ἀντικείμενον ἐπισταμένων καὶ πολυχρονίων μελετῶν. Αἱ ἐν τῇ Ἀκαδημίᾳ ἔρευναι δὲν ἀπέδησαν ἄκαρποι, διότι, ὡς θὰ ἴδωμεν εἰς τὰ ἑπόμενα, ὁ μέγας μαθηματικὸς Εὔδοξος κατώρθωσε νὰ ὑπερνικήση τὰς ὡς πρὸς τὴν ἐφαρμογὴν τῶν ἀναλογιῶν ἐπὶ τῶν μεγεθῶν δυσχερείας. Ὁ Πλάτων παρηκολούθει τὰς ἐρεύνας καὶ ἦτο εἰς θέσιν νὰ ἐκφέρη κρίσεις καὶ νὰ προαισθάνεται ἐνορατικῶς πρὸς ποίαν κατεύθυνσιν ἔπρεπε νὰ προχωρήσουν αἱ ἔρευναι. Δυστυχῶς τὰ διαλογικά του συγγράμματα δὲν μᾶς δίδουν πλήρως τὰ στοιχεῖα διὰ νὰ ἀναπαραστήσωμεν τὴν ὅλην περὶ ἀναλογιῶν διδασκαλίαν του, ὅπως τὴν ἐδίδασκεν ὁ ἴδιος εἰς τὴν Ἀκαδημίαν, καὶ εἰς τὴν ἐνότητα ὑπὸ τὴν ὁποίαν τὴν παρουσίασε διὰ τῆς «Περὶ ἀγαθοῦ» τελευταίας του διαλέξεως. Ὑπάρχουν ὅμως ἀρκεταὶ ἐνδείξεις αἱ ὁποῖαι μαρτυροῦν ὅτι ὁ Πλάτων εἶχεν ἐγκύψει βαθύτατα εἰς τὴν περὶ ἀναλογιῶν θεωρίαν. Περὶ τούτου δυνάμεθα νὰ βεβαιωθῶμεν ἀναγιγνώσκοντες τὸ μέρος ἐκεῖνο τοῦ «Τιμαίου» εἰς τὸ ὁποῖον ἐξισπορεῖται πῶς ὁ Δημιουργὸς ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἀναλογιῶν διήρθρωσεν εἰς ἁρμονικὴν ἑνότητα τὴν ψυχὴν τοῦ κόσμου.

Ἐξεθέσαμεν ἀνωτέρω ὅτι εἰς τὸν «Τίμαιον (35α κ.ἑ.) ἐξιστορεῖται πῶς ὁ Δημιουργὸς διήρεσε τὸ ὅλον μῖγμα, ἐκ τοῦ ὁποίου ἀπετελέσθη ἡ ψυχὴ τοῦ κόσμου, ἐπὶ τῇ βάσει δύο γεωμετρικῶν προόδων, τῶν ὁποίων οἱ ὅροι συναποτελοῦν τὴν σειρὰν 1, 2, 3, 4, 9, 8, 27, διατεταγμένην εἰς τετρακτὺν κατὰ τὸ σχῆμα τὸ ὁποῖον ἀπεικονίσθη εἰς τὰ προηγούμενα. Ὁ Πλάτων προχωρεῖ ἔπειτα εἰς τὸν καθορισμὸν τῶν ὑφισταμένων μεταξὺ τῶν ἀριθμῶν τῆς τετρακτύος διαστημάτων, χρησιμοποιῶν τὰς δύο ἐκ τῶν κατὰ τὴν ἐποχήν του γνωστῶν ἀναλογιῶν, ἤτοι τὴν ἀριθμητικὴν (δηλαδὴ ἀναλογίαν τοῦ τύπου 2, 3, 4) καὶ τὴν ἁρμονικὴν (δηλαδὴ ἀναλογίαν τοῦ τύπου 3, 4, 6). Ὁ καθορισμὸς τῶν διαστημάτων γίνεται ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἐκ τῆς ἀκουστικῆς γνωστῶν σχέσεων. Χρησιμοποιῶν δηλαδὴ τὰς περὶ μουσικῶν διαστημάτων γνώσεις τῆς ἐποχῆς του, εὑρίσκει ὅτι μεταξὺ τῶν ἑπτὰ ἀριθμῶν τῆς σειρᾶς ὑπάρχουν 6 διαστήματα καὶ δώδεκα λόγοι (1: 2—2 :1, 2: 3—3 :2, 3: 4—4 :3, 4: 9—9 :4, 9: 8—8 :9, 8: 27—27:8). Προβαίνει δὲ κατόπιν εἰς τὴν συμπλήρωσιν τῶν διαστημάτων διὰ τῆς ἀριθμητικῆς καὶ τῆς ἁρμονικῆς ἀναλογίας, ἐκφράζων ἐν τέλει τὰς ἀριθμητικάς των σχέσεις «τοὺς λόγους» των δι' ἀκεραίων ἀριθμῶν. Χρησιμοποιοῦνται κατὰ τοὺς γινομένους ὑπολογισμοὺς αἱ γνωσταὶ εἰς τὴν τότε μουσικὴν ἀριθμητικαὶ σχέσεις, ὁ πολλαπλάσιος λόγος, ὁ ἡμιόλιος, ὁ ἐπίτριτος καὶ ὁ ἐπάγδοος. Εἰς τὸν πολλαπλάσιον ὁ μεγαλύτερος ὅρος εἶναι ἀφριβὲς πολλαπλάσιον τοῦ μικροτέρου 2:2 = 2 (1:2). Ὁ ἡμιόλιος λόγος ἐμφανίζει γενικῶς τὸν τύπον 1+1:2, ἤτοι ὁ δεύτερος ὅρος περιέχει τὸν πρῶτον καὶ ἐπὶ πλέον ἓν δεύτερον τοῦ πρώτου 3:2 = 1+1:2. Ὁ ἐπίτριτος ἐμφανίζει γενικῶς τὸν τύπον 1+1:3, ἤτοι ὁ δεύτερος ὅρος περιέχει τὸν πρῶτον καὶ ἐπὶ πλέον ἓν τρίτον αὐτοῦ 4:3 = 1+1:3. Ὁ δὲ ἐπόγδοος ἐμφανίζει τὸν τύπον 9:8 = 1+1:8, ἤτοι περιέχει τὸν πρῶτον καὶ ἐπὶ πλέον τὸ ἓν ὄγδοον αὐτοῦ. Διὰ τῆς συμπληρώσεως τῶν διαστημάτων ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἀνωτέρω ἀναλογιῶν καὶ λόγων προκύπτουν 36 ὅροι διατεταγμένοι εἰς 7 σειράς, ἐκ τῶν ὁποίων ἐκάστη ἀποδίδει ὡρισμένον ἀριθμὸν τόνων, λειμμάτων καὶ ἀποτομῶν. Εἰς τὸ μουσικὸν σύστημα τὸ ὁποῖον ἀκολουθεῖ ὁ Πλάτων, δὲν ὑπάρχουν ἡμιτόνια, ἀλλὰ ὁ τόνος διαιρεῖται εἰς ἓν μεγαλύτερον τμῆμα, ὅπερ καλεῖται ἀποτομή, καὶ εἰς ἓν μικρότερον ὅπερ μένει ἀφαιρουμένου τοῦ μεγαλυτέρου καὶ διὰ τοῦτο καλεῖται λεῖμμα. Ἡ σειρὰ τῶν ὅρων οἵτινες προκύπτουν ἐκ τῶν ἐν τῷ «Τιμαίῳ» ὑπολογισμῶν εἶναι μικροτέρα ἀπὸ τὴν σειρὰν ἣν ἐμφανίζει ἡ διὰ πασῶν ἐν ἐχρησιμοποίουν οἱ Ἕλληνες, καὶ ἡ ὁποία συνίστατο ἐκ δύο τετραχόρδων περιεχόντων τέσσαρας τόνους συμβολιζομένους ἀπὸ τοὺς ἀριθμοὺς 6, 8, 9, 12, εἰς τὴν γλῶσσαν δὲ τῆς νεωτέρας μουσικῆς διὰ μί, λά, σί, μὶ δευτέρα. Ὁ Πλάτων παρουσιάζων τὴν σειρὰν ταύτην τῶν διαστημάτων δεικνύει ὅτι ἡ ἐν τῷ σύμπαντι ὑπάρχουσα ἁρμονία εἶναι ἀσυγκρίτως ποικιλωτέρα ἀπὸ τὴν παραγομένην ἀπὸ τὰ μουσικὰ ὄργανα τὰ ὁποῖα χειρίζονται οἱ ἄνθρωποι. Ἡ ἀνθρωπίνη μουσικὴ χρησιμοποιεῖ τὸν διπλάσιον λόγον τῆς διὰ πασῶν 2:1, ἐνῶ ἡ παγκόσμιος ἁρμονία ἐκφράζεται διὰ διαστημάτων ἅτινα φθάνουν μέχρι τοῦ ἀριθμοῦ 17.

Εἶναι φανερὸν ὅτι ὁ Ἀθηναῖος σοφὸς παρατάσσων τὴν μακρὰν σειρὰν τῶν ἀναλογικῶν σχέσεων εἰς τὸ «Τίμαιόν» του, ἤθελε νὰ δείξη ὅτι τὰ ἐγκόσμια ὄντα εὑρίσκονται πρὸς ἄλληλα εἰς ἐναρμονίους σχέσεις αἵτινες δὲν εἶναι τυχαῖαι, ἀλλὰ ἀκολουθοῦν τοὺς νόμους τῆς ἀριθμητικῆς καὶ τῆς ἁρμονικῆς ἀναλογίας. Παλαιότερον ἡ ἔρευνα ἐχαρακτήριζε τοὺς εἰς τὸν «Τίμαιον» περιεχομένους ἀριθμητικοὺς ὑπολογισμοὺς εἰς ἀριθμητικὰ παιγνίδια. Σὺν τῷ χρόνῳ ὅμως ἀπεδείχθη ὅτι πρόκειται περὶ ἐφαρμογῆς τῆς θεωρίας τῶν ἀναλογικῶν σχέσεων. Οἱ ἀριθμητικοὶ ὑπολογισμοὶ τοῦ Πλάτωνος συγκρινόμενοι μὲ τοὺς ἀντιστοίχους ὑπολογισμοὺς τῆς νεωτέρας φυσικῆς, φαίνονται πρωτόγονοι. Εἰς τὸ βάθος ὅμως αὐτῶν ὑποκρύπτεται ἡ ἀντίληψις ὅτι τὰ ἐν τῷ κόσμῳ φαινόμενα εἶναι ἐπιδεκτικὰ μαθηματικῶν καθορισμῶν. Τίθενται οὕτω ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης τὸ θεμέλιον ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐστηρίχθη ἡ χρησιμοποιοῦσα τὸν μαθηματικὸν λογισμὸν φυσικὴ τῶν νεωτέρων χρόνων. Καταναοῦμεν κατόπιν τούτου διατὶ ὁ «Τίμαιος» ὑπῆρξε κατὰ τὴν Ἀναγέννησιν τὸ προσφιλέστερον ἀνάγνωσμα εἰς τοὺς κύκλους τῶν μεγάλων ἐρευνητῶν, οἵτινες ἐδημιούργησαν τὴν νεωτέραν φυσικήν.

Η ΣΠΟΥΔΗ ΤΩΝ ΑΣΥΜΜΕΤΡΩΝ ΜΕΓΕΘΩΝ

Ἐκ τῆς μελέτης τῶν ἀναλογιῶν ὁρμώμενος ὁ Πλάτων φαίνεται ὅτι ἐπροχώρησε καὶ εἰς τὸ πρόβλημα τῆς χρυσῆς τομῆς, διὰ

τοῦ ὁποίου ζητεῖται ἡ διαίρεσις μιᾶς εὐθείας εἰς μέσον καὶ ἄκρον λόγον. Πρέπει δηλαδὴ ἡ τομή της νὰ γίνη κατὰ τοιοῦτον τρόπον, ὥστε τὸ μεγαλύτερον μέρος της νὰ εἶναι ἡ μέση ἀνάλογος μεταξὺ τοῦ ὅλου της καὶ τοῦ μικροτέρου της μέρους. Ὅπως λέγει ὁ Πρόκλος εἰς τὰ σχόλιά του εἰς Εὐκλείδην τὸ πρόβλημα τῆς χρυσῆς τομῆς, τεθὲν κατ' ἀρχὰς ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος, ἐμελετήθη εὐρύτερον ἀπὸ τὸν Εὔδοξον «Εὔδοξος δὲ ὁ Κνίδιος...καὶ τὰ περὶ τὴν τομὴν ἀρχὴν λαβόντα παρὰ τοῦ Πλάτωνος εἰς πλῆθος προήγαγεν καὶ ταῖς ἀναλύσεσιν ἐπ' αὐτῶν χρησάμενος». Αἱ περὶ τὰ τοιαῦτα δὲ προβλήματα ἐνασχολήσεις τοῦ Ἀθηναίου σοφοῦ, ὡδήγουν τοῦτον καὶ εἰς τὴν μελέτην τῶν ἀσυμμέτρων μεγεθῶν.

Εἰς τὰ πλατωνικὰ συγγράμματα γίνεται πολλάκις μνεία περὶ τῶν ἀσυμμέτρων. Εἰς τὸν «Ἱππίαν τὸν μείζονα» (3036), ὅστις ἔχει γραφῆ εἰς τὴν πρώτην περίοδον τῆς συγγραφικῆς δράσεως τοῦ Πλάτωνος, ἀπαντῶνται μνεῖαι περὶ ἀρρήτων «ἢ οὐδὲν κωλύει, ὥσπερ ἀρτίων ὄντων τινῶν ἀμφοτέρων τάχα μὲν ἑκάτερα, περιττὰ εἶναι, τάχα δ' ἄρτια, καὶ οὐ ἀρρήτων ἑκατέρων ὄντων τάχα μὲν ῥητὰ τὰ συναμφότερα εἶναι, τάχα δ' ἄρρητα» (ἢ δὲν ἐμποδίζει νὰ συμβαίνη κάτι παρόμοιον εἰς ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον συμβαίνει εἰς τὴν περίπτωσιν, κατὰ τὴν ὁποίαν καὶ οἱ δύο μέν ἀριθμοί ἀποτελοῦν ἄρτιον, ἐνῶ ὁ καθένας των εἶναι περιττός, καὶ πάλιν ἐνῶ τὸ καθένα ἐκ τῶν συνενουμένων στοιχείων εἶναι ἀσύμμετρον, τὸ ἐξ αὐτῶν ἀποτελούμενον δύναται νὰ εἶναι ἢ ἀσύμμετρον ἢ συμμετρον). Ἡ παρατήρησις αὕτη εἶναι προφανὲς ὅτι σχετίζεται μὲ τὴν διαίρεσιν τῆς εὐθείας εἰς ἄκρον καὶ μέσον λόγον. Ὁ Εὐκλείδης (XIII, 6) ἀποδεικνύει ὅτι ἑκατέρα ἐκ τῶν διὰ τῆς διαιρέσεως ταύτης προκυπτουσῶν «ἀποταμῶν», εἶναι ἀσύμετρος.

Ἡ περὶ ἀσυμμέτρων θεωρία ὑπῆρξεν ἓν ἐκ τῶν θεμάτων, διὰ τὰ ὁποῖα ἐνδιαφέρετο ζωηρῶς ὁ Πλάτων. Οὐ μόνον εἰς τὴν «Πολιτείαν» (534θ) ὁμιλεῖ περὶ «ἀλόγων γραμμῶν», ἀλλὰ καὶ εἰς τὸν «Θεαίτητον» (147 Ε κ.ἑ.) μᾶς παρέχει πληροφορίας πολὺ διαφωτιστικὰς διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῶν εἰς τὰ ἀσύμμετρα μεγέθη ἀναφερομένων μελετῶν τῆς ἐποχῆς του. Ἐκ τούτων συνάγεται ὅτι ἐν τῇ Ἀκαδημίᾳ διὰ τῶν μελετῶν τοῦ Θεαιτήτου εἶχον φθάσει εἰς σημαντικὰ συμπεράσματα. Ὁ Θεαίτητος εἶχε διαστείλει τὰς τετραγωνικὰς ῥίζας, αἵτινες εἶναι σύμμετροι ἀπὸ τὰς ἀσυμμέτρους, ὀνομάζων τὰς μέν πρώτας «μήκη» τὰς δὲ δευτέρας «δυνάμεις». Ἀπέδιδε δὲ τόσον μεγάλην σημασίαν εἰς τὰ σχετικὰ προβλήματα ὁ Πλάτων, ὥστε εἰς τοὺς «Νόμους» του, τοὺς ὁποίους ἔγραψε κατὰ τὴν γεροντικήν του ἡλικίαν, συνιστᾶ νὰ χρησιμοποιηθῇ ἡ περὶ ἀσυμμέτρων θεωρία διὰ τὴν μόρφωσιν τῶν νέων εἰς τὰ σχολεῖα. Μετὰ λύπης του παρατηρεῖ ὅτι πάντες οἱ Ἕλληνες σχετικῶς μὲ τὰς μετρήσεις τοῦ μήκους, τοῦ πλάτους καὶ τοῦ βάθους, ἔχουν τὴν ἀντίληψιν ὅτι εἶναι πάντοτε δυναταὶ ἐπὶ τῇ βάσει ἀλλήλων «μῆκός τε καὶ πλάτος πρὸς βάθος, ἢ πλάτος καὶ μῆκος πρὸς ἄλληλα ἄρ' οὗ διανοούμεθα περὶ ταῦτα οὕτως Ἕλληνες πάντες ὡς δυνατά ἐστι μετρεῖσθαι πρὸς ἄλληλα ἀμῶς γέ πως;» (Ἆρα γε σχετικῶς μὲ τὴν σχέσιν τοῦ μήκους καὶ τοῦ πλάτους πρὸς τὸ βάθος ἢ μὲ τὴν ἀμοιβαίαν σχέσιν τοῦ πλάτους πρὸς τὸ μῆκος, δέν ἔχομεν τὴν ἀντίληψιν οἱ Ἕλληνες, ὅτι εἶναι δυνατὸν νὰ μετρηθοῦν κατά τινα τρόπον τὸ ἓν ἐν σχέσει μὲ τὸ ἄλλο;)

Εἰς τὸ χωρίον τοῦτο ἐπικρίνει ὁ Πλάτων τοὺς συγχρόνους του, διότι δὲν εἶχον γνῶσιν ὅτι ὑπάρχουν ἀσύμμετρα μεγέθη. Δέν ἐγνώριζον, π.χ. ὅτι ἡ διαγώνιος εἶναι ἀσύμμετρος μὲ τὴν πλευράν, ὅτι εἰς εἴδη τινὰ τριγώνων δὲν ὑπάρχει σύμμετρος σχέσις μεταξὺ πλευρῶν καὶ ἐμβαδοῦ καὶ ὅτι ὑπάρχουν σώματα στερεά, εἰς τὰ ὁποῖα αἱ ἀριθμητικαὶ σχέσεις μεταξὺ ἐπιφανειῶν καὶ ὄγκων δὲν δύνανται νὰ ἐκφρασθοῦν διὰ συμμέτρων μεγεθῶν. Ἐπίσης θεωρεῖ ὡς ἔλλειψιν παιδεύσεως τὸ ὅτι ἀγνοοῦν οἱ σύγχρονοί του «τὰ τῶν μετρητῶν τε καὶ ἀμέτρων πρὸς ἄλληλα ἦτινι φύσει γέγονεν» (πὼς ἀνεπτύχθη ἡ θεωρία, ἡ ἀναφερομένη εἰς τὰ μεγέθη ἅτινα δὲν εἶναι σύμμετρα πρὸς ἄλληλα (820 C). Προσθέτει δὲ «Ταῦτα τοίνυν», φημί τοὺς νέους δεῖν μανθάνειν» (ἰσχυρίζομαι ὅτι πρέπει οἱ νέοι νὰ ἀποκτοῦν τὴν μάθησιν αὐτῶν). Ἔχοντες ὑπ' ὄψιν τὴν ἐνδελεχῆ μελέτην τοῦ προβλήματος τῶν ἀσυμμέτρων, δυνάμεθα νὰ δεχθῶμεν τὴν ὑπό τινων ἐρευνητῶν προταθεῖσαν ἀντίληψιν ὅτι ἀπὸ τὰς μελέτας αὐτὰς ἀνήχθη ὁ Ἀθηναῖος σοφὸς εἰς τὴν περὶ ἀορίστου δυάδος ἀριθμολογικὴν καὶ ὀντολογικὴν θεωρίαν. Εἶναι πολὺ πιθανὸν ὅτι λέγων ἀόριστον δυάδα καὶ ταυτίζων αὐτὴν μὲ τὸ «μέγα καὶ τὸ μικρόν», θὰ εἶχεν ὑπ' ὄψιν του κάτι παρόμοιον πρὸς τὰς «τομάς», περὶ τῶν ὁποίων γίνεται λόγος εἰς τὰς ἀνωτέρας ἀριθμολογικὰς θεωρίας τῆς ἐποχῆς μας. Καὶ ἡ σύγχρονός μας ἀριθμολογικὴ θεωρία δέχεται ὅτι δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ εὕρωμεν ἓν ῥητὸν κλάσμα, τὸ τετράγωνον τοῦ ὁποίου νὰ εἶναι ἀκριβῶς ὁ ἀριθμὸς 2. Δυνάμεθα ὅμως νὰ διαιρέσωμεν ὅλα τὰ ῥητὰ κλάσματα εἰς δύο τάξεις: εἰς τὴν τάξιν τῶν κλασμάτων, τῶν ὁποίων τὸ τετράγωνον εἶναι μικρότερον τοῦ 2, καὶ εἰς τὴν τάξιν τῶν κλασμάτων τῶν ὁποίων τὸ τετράγωνον εἶναι μεγαλύτερον τοῦ 2. Οὕτω ἡ τομή μας περιβάλλεται ἑκατέρωθεν ὑπὸ τοῦ μικροῦ ἀφ' ἑνὸς (κλάσματα, ὧν τὸ τετράγωνον εἶναι μικρότερον τοῦ 2) καὶ τοῦ μεγάλου ἀφ' ἑτέρου (κλάσματα, ὧν τὸ τετράγωνον εἶναι μεγαλύτερον τοῦ 2).

Η ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΚΗ ΑΣΧΟΛΙΑ ΤΟΥ ΠΛΑΤΩΝΟΣ ΜΕ ΤΑ ΜΑΘΗΜΑΤΙΚΑ

Ὁ Πλάτων ἐν τῇ Ἀκαδημίᾳ ἠσχολεῖτο νὰ θέτη προβλήματα πρὸς λύσιν εἰς τοὺς συνεργάτες του. Ὁ ἴδιος δὲν διεξεδίκει διὰ τὸν ἑαυτόν του τὴν δόξαν νὰ ἀνακαλύψη νέας μαθηματικὰς ἀληθείας. Κατὰ τὴν γνώμην του ἅπασαι αἱ μαθηματικαὶ ἀλήθειαι συγκρινόμεναι πρὸς τὴν ὀντολογικὴν ἀλήθειαν τὴν ὁποίαν ἀποκαλύπτει ἡ καθαρὰ φιλοσοφία, ἡ ὑπ' αὐτοῦ καλουμένη διαλεκτική, εἶναι δευτέρας τάξεως. Ἔχουν μέσα εἰς τὸν ἑαυτόν των κάτι τὸ ὑποθετικόν. Ἀφορμῶνται λέγει ὁ Πλάτων καὶ οἱ γεωμέτραι καὶ οἱ περὶ τὴν μαθηματικὴν ἀσχολούμενοι ἀπὸ «ὑποθέσεις», ἤτοι ἀπὸ τὰς θεμελιώδεις ἐννοίας δι' ὧν καθορίζεται τί εἶναι ἀριθμός, τί εἶναι σημεῖον, γραμμὴ κλπ. χωρὶς νὰ δύνανται νὰ δώσουν λόγον περὶ τῆς ὀρθότητος τῶν ἐννοιῶν τούτων ἐπὶ τῶν ὁποίων στηρίζεται τὸ ὅλον οἰκοδόμημα τῆς ἐπιστήμης των: «Ὑποθέμενοι τό τε περιττὸν καὶ τὸ ἄρτιον καὶ τὰ σχήματα τῶν γωνιῶν τριτὰ εἴδη. Ταῦτα μὲν ὡς εἰδότες ποιησάμενοι ὑποθέσεις αὐτά, οὐδένα λόγον οὔτε αὐτοῖς οὔτε ἄλλοις ἀξιοῦσι περὶ τούτων διδόναι ὡς παντὶ φανερῶν». (Ἀφοῦ λάβουν ὡς βάσιν τὴν ἔννοιαν τοῦ ἀρτίου καὶ περιττοῦ καὶ τῶν σχημάτων καὶ τῶν τριῶν εἰδῶν τῶν γωνιῶν, λαμβάνοντες ὅλα αὐτὰ ὡς γνωστὰ καὶ θέτοντες ταῦτα ὡς θεμέλια, φρονοῦν ὅτι δὲν ἀξίζει τὸν κόπον νὰ δώσουν λογαριασμὸν οὔτε εἰς τὸν ἑαυτόν των οὔτε εἰς τοὺς ἄλλους ἐπειδὴ τὰ θεωροῦν ὡς φανερὰ εἰς ὅλους). «Πολιτ.» 510 C. Ἡ ἀντίληψίς του αὕτη μᾶς ἐξηγεῖ διατὶ δὲν ἠσχολήθη ὁ ἴδιος μὲ τὸν πλουτισμὸν τῆς μαθηματικῆς ἐπιστήμης διὰ νέων προτάσεων. Διὰ μίαν τοιαύτην ἐργασίαν πάντως πρέπει νὰ δεχθῶμεν ὅτι εἶχεν ἐπαρκῆ ἱκανότητα. Τοῦτο ἀποδεικνύεται ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι ἡ παράδοσις ὁμιλεῖ καὶ περὶ μαθηματικῶν ἀνακαλύψεων γενομένων ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος. Ὁ Ἥρων ἀναφέρει ὅτι ὁ Πλάτων συνεπλήρωσε τὴν λύσιν τῆς ἀορίστου ἐξισώσεως χ.χ.+ψ.ψ. = ω.ω. Παρουσίασεν ὡς πραγματοποιοῦντα τὴν λύσιν ταύτην τὸν τύπον (ν.ν—1) + (2ν.2ν) = (ν.ν+1). (ν.ν+1), διὰ τῶν ὁποίων ἐπιτυγχάνεται ἡ εὕρεσις δύο τετραγώνων ἀριθμῶν τῶν ὁποίων τὸ ἄθροισμα ἀποτελεῖ ἀριθμὸν τετράγωνον. Πολυθρύλητον ζήτημα ἀποτελεῖ ἡ ἐπ' ὀνόματι τοῦ Πλάτωνος φερομένη λύσις τοῦ Δηλίου προβλήματος τὴν ὁποίαν μᾶς διέσωσεν ὁ σχολιαστὴς τοῦ Ἀρχιμήδους Εὐτόκιος εἰς τὰ «Περὶ σφαίρας καὶ κυλίνδρου» σχόλιά του. Ἡ ἐκτιθεμένη ὑπὸ τοῦ Εὐτοκίου λύσις δὲν ἐπιτυγχάνεται διὰ τοῦ διαβήτου καὶ κανόνος, ἀλλὰ χρειάζεται μηχανικὴ κατασκευὴ ἤτις θὰ χρησιμοποιήση τὴν περιστροφὴν καὶ μετατόπισιν. Ἂν δοθῇ (σχ. 20) ἡ ὀρθὴ γωνία ΑΒΓ ἧς ἡ ΑΒ εἶναι διπλασία τῆς ΒΓ καὶ προεκταθῇ ἡ ΒΓ πρὸς τὸ Ε καὶ ἡ ΑΒ πρὸς τὸ Δ, ἂν κατορθωθῇ διὰ μηχανικῆς συσκευῆς νὰ σχηματισθοῦν εἰς Ε καὶ Δ ὀρθαὶ γωνίαι ΑΕΔ καὶ ΕΔΓ τότε ἡ ΒΔ εἶναι ἡ πλευρὰ τοῦ ζητουμένου κύβου. Διότι ἐκ τῶν ὀρθογωνίων τριγώνων ΑΕΔ καὶ ΕΔΓ προκύπτει ὅτι ΑΒ : ΒΕ = ΒΕ : ΒΔ = ΒΔ : ΒΓ. Ἂν τώρα συμβολίσωμεν τὴν ΑΒ διὰ τοῦ 6, τὴν ΒΓ διὰ τοῦ α, τὴν ΒΕ διὰ ψ καὶ τὴν ΒΔ διὰ χ, θὰ ἔχωμεν 6 : ψ = ψ : χ = χ : α. Ὅπως εἴδαμεν εἰς τὰ προηγούμενα ἐκ τῆς ἐξισώσεως ταύτης προκύπτει ὅτι χ = α ἐπὶ κυβικὴν ῥίζαν τοῦ 2. Ἆρα ἡ ΒΔ εἶναι ἡ ζητουμένη πλευρά. Ὁ Εὐτόκιος παραθέτει καὶ εἰκόνα τῆς συσκευῆς διὰ τῆς ὁποίας εἶναι δυνατὸν νὰ κατασκευασθοῦν αἱ περὶ τὸ Ε καὶ Δ ὀρθαὶ γωνίαι. Σχετικῶς μὲ τὴν λύσιν ταύτην ἐδημιούργει εἰς τοὺς ἱστορικοὺς τῆς ἀρχαίας ἐπιστήμης μέγα ζήτημα. Εἰς τὴν πρὸς τὸν βασιλέα Πτολεμαῖον ἐπιστολὴν τοῦ Ἐρατοσθένους δὲν ἀναφέρεται ὅτι ἀνήκει εἰς τὸν Πλάτωνα ἡ ἀναφερθεῖσα λύσις. Τούναντίον ὁ Πλούταρχος ἀφηγεῖται εἰς τὸν βίον Μαρκέλλου ὅτι ὁ Πλάτων ἀπέκρουε τὰς ὑπὸ τοῦ Ἀρχύτου καὶ τοῦ Μεναιχμου ἐπινοηθείσας διὰ μηχανικῶν μέσων λύσεις τοῦ προβλήματος. Ἐπίσης Θέων ὁ Σμυρναῖος, ὅστις ἀνῆκεν εἰς τὸν ὑπὸ τοῦ Ἐρατοσθένους γραφέντα διάλογον ὑπὸ τὸν τίτλον «Πλατωνικὸς» ἀναφέρει μὲν τὴν εἰς τοὺς Δηλίους δοθεῖσαν ὑπὸ τοῦ Ἀπόλλωνος προσταγήν, χωρὶς νὰ λέγῃ ὅτι ὁ Πλάτων παρουσίασε σχετικὴν λύσιν. Ἐπειδὴ ὅμως ὁ Εὐτόκιος φαίνεται νὰ εἶχεν ὑπ' ὄψιν τὸν «Πλατωνικὸν» τοῦ Ἐρατοσθένους, δυνάμεθα νὰ εἰκάσωμεν ὅτι εἰς αὐτὸν θὰ ὑπῆρχεν ἡ εἰδησις ἡ σχετικὴ μὲ τὴν λύσιν τοῦ Πλάτωνος.

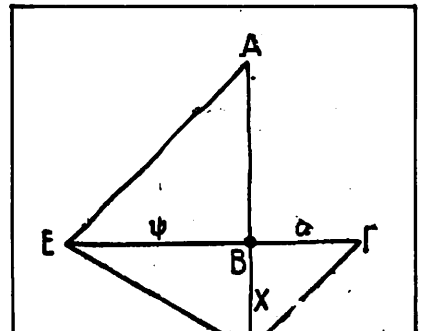

Σχῆμα 20.

Δὲν εἶναι ἀπίθανον ὁ Πλάτων νὰ εἶχε καθορίσει μόνον τὰς θεωρητικὰς προϋποθέσεις ὑφ' ἃς θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ λυθῇ τὸ πρόβλημα ἐπὶ τῇ βάσει τῶν σχέσεων τῶν πλευρῶν ὀρθογωνίων τριγώνων, ὡς ἐξετέθη ἀνωτέρω. Φυσικὸν δὲ ἦτο οἱ ἐν τῇ Ἀκαδημίᾳ ἐργαζόμενοι μαθηματικοὶ νὰ προσπαθήσουν νὰ εὕρουν διὰ μηχανικῶν μέσων τὴν λύσιν τοῦ προβλήματος. Τὸ κύριον ἐνδιαφέρον τοῦ Πλάτωνος συνεκεντροῦτο εἰς τὴν διασαφήνισιν τῆς μεθόδου τὴν ὁποίαν ὠνόμαζεν «ἐξ ὑποθέσεως σκοπεῖσθαι», καὶ τὴν ὁποίαν ὁ ἴδιος ὁμολογεῖ ὅτι εἶχε παραλάβει ἐκ τῶν γεωμετρῶν. Εἰς τὸν «Μένωνα» (86 Ε) μᾶς παρέχει συγκεκριμένον παράδειγμα τοῦ τρόπου κατὰ τὸν ὁποῖον χρησιμοποιεῖται ἡ μέθοδος αὕτη εἰς τὴν γεωμετρίαν: «Λέγω δὲ τὸ ἐξ ὑποθέσεως ὧδε, ὥσπερ οἱ γεωμέτραι πολλάκις σκοποῦνταί, ἐπειδάν τις ἔρηται αὐτούς, οἷον περὶ χωρίου, εἰ οἷόν τε ἐς τόνδε τὸν κύκλον τόδε τὸ χωρίον τριγώνου ἐνταθῆναι, εἶποι ἄν τις ὅτι, οὔπω οἶδά εἰ ἔστιν τοῦτο τοιοῦτον, ἀλλ' ὥσπερ μέν τινα ὑπόθεσιν προύργου οἶμαι ἔχειν πρὸς τὸ πρᾶγμα τοιάνδε· εἰ μὲν ἐστι τοῦτο τὸ χωρίον οἷον παρὰ τὴν δο-

θεῖσαν αὐτοῦ γραμμὴν παραπείναντα ἐλλείπειν τοιούτῳ χωρίῳ οἷον ἂν αὐτὸ τὸ παρατεταμένον ἦ, ἄλλο τι συμβαίνειν μοι δοκεῖ, καὶ ἄλλο αὖ, εἰ ἀδύνατον ἐστιν ταῦτα παθεῖν. Ὑποθέμενος οὖν θέλω εἰπεῖν σοι τὸ συμβαῖνον περὶ τῆς ἐντάσεως αὐτοῦ εἰς τὸν κύκλον, εἴτε ἀδύνατον εἴτε μὴ» (Ἐννοῶ δὲ τὴν ἐξέτασιν ἐπὶ τῇ βάσει ὑποθέσεως κατὰ τὸν ἀκόλουθον τρόπον. Τὴν ἐννοῶ ὅπως ἀκριβῶς τὴν χρησιμοποιοῦν κατὰ τὴν ἔρευνάν των οἱ γεωμέτραι, ὅταν κανεὶς τοὺς ἐρωτήσῃ π.χ. περὶ ἐπιφανείας τινός, ἐὰν εἶναι δυνατὸν εἰς αὐτὸν ἐδῶ τὸν δεδομένον κύκλον, νὰ ἐγγραφῇ αὐτὴ ἐδῶ ἡ δεδομένη ἐπιφάνεια, θὰ ἀπεκρίνετο εἰς γεωμέτρης ὅτι δὲν γνωρίζω ἐὰν ἡ δεδομένη ἐπιφάνεια εἶναι ἐπιδεικτικὴ μᾶς τοιαύτης ἐγγραφῆς. Νομίζω ὅμως ὅτι ἔχω μίαν ἀποτελεσματικὴν ὑπόθεσιν ἐν σχέσει πρὸς τὴν λύσιν τοῦ προβλήματος, τὴν ἀκόλουθον: Ἐὰν ἡ δοθεῖσα ἐπιφάνεια εἶναι τοιαύτη, ὥστε νὰ εἶναι δυνατὸν νὰ κατασκευασθῇ ἐπὶ τῆς δοθείσης γραμμῆς τῆς παραλληλογράμμων κατὰ τρόπον ὥστε νὰ ἐμφανίζεται ἔλλειψις κατ' ἐπιφάνειαν ἴσην πρὸς τὸ κατασκευασθὲν σχῆμα, θὰ προκύψῃ ἓν ἄλλο ἀποτέλεσμα, καὶ ἓν ἄλλο πάλιν ἀποτέλεσμα θὰ προκύψῃ ἂν δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ γίνῃ αὐτὴ ἡ κατασκευή. Ἐκκινῶν λοιπὸν ἀπὸ ὑποθέσεις ἔχω τὴν δύναμιν νὰ σοῦ εἴπω τί συμβαίνει σχετικῶς μὲ τὴν ἐγγραφὴν τῆς δοθείσης ἐπιφανείας εἰς τὸν κύκλον, ἐὰν εἶναι δυνατὴ ἢ ὄχι). Εἰς τὸ χωρίον τοῦτο τίθεται τὸ πρόβλημα ἐγγραφῆς εἰς κύκλον ὡρισμένης διαμέτρου τριγώνου, τοῦ ὁποίου μία πλευρὰ τυγχάνει καθωρισμένη. Τὸ πρόβλημα μετατρέπεται εἰς τὴν κατασκευὴν ὡρισμένου παραλληλογράμμου τοῦ ὁποίου τὸ ἐμβαδὸν πρέπει νὰ ἐκπληροῖ ὡρισμένας συνθήκας. Πολλοὶ ἐρευνηταὶ φρονοῦν ὅτι πρόκειται περὶ ἐπιλύσεως τῆς ἐξισώσεως τοῦ τετάρτου βαθμοῦ χ.χ. (2αχ—χ.χ.) = 6.6. 6.6. Ἡ λύσις τοῦ προβλήματος ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς διαπιστώσεως τῶν ὅρων ὑπὸ τοὺς ὁποίους εἶναι δυνατή. Ἡ ἀντίληψις αὕτη μᾶς ἄγει εἰς τὴν ἀναλυτικὴν μέθοδον, ἥτις ἀποδίδεται ὑπὸ τῆς παραδόσεως εἰς τὸν Πλάτωνα. Ὁ Πρόκλος εἰς τὰ σχόλιά του εἰς τὸν Εὐκλείδην μᾶς διαβεβαιοῖ περὶ τούτου γράφων: «Μέθοδοι δ' ὅμως παραδίδονται καλλίστη μὲν ἡ διὰ τῆς ἀναλύσεως ἐπ' ἀρχὴν ὁμολογουμένην ἀνάγουσα τὸ ζητούμενον ἣν καὶ ὁ Πλάτων, ὡς φασίν, Λεωδάμαντι παραδέδωκεν, ἀφ' ἧς καὶ ἐκεῖνος πολλῶν κατὰ γεωμετρίαν εὑρετὴς ἱστόρηται γενέσθαι» (Ἐκ τῶν παραδεδομένων μεθόδων ἡ καλλίστη εἶναι ἡ ἀναλυτική, ἡ ὁποία ἀνέρχεται ἀπὸ τὴν ἀποδεικτέαν πρότασιν εἰς μίαν παραδεδεγμένην ἤδη ἀρχήν. Αὐτήν, ὅπως λέγει ἡ παράδοσις, τὴν ἐδίδαξεν ὁ Πλάτων εἰς τὸν Λεωδάμαντα, ταύτην δὲ χρησιμοποιῶν καὶ ἐκεῖνος (δηλαδὴ ὁ Λεωδάμας) ἐπραγματοποίησε πολλὰς γεωμετρικὰς ἀνακαλύψεις). Εἰς τὸν Πλάτωνα ἀνήκει ἡ τιμὴ ὅτι διέγνωσε τὴν παιδαγωγικὴν ἀξίαν τῆς μαθηματικῆς μεθόδου καὶ τῆς ἐν γένει ἐνασχολήσεως μὲ τὰ μαθηματικά. Ἐθεώρει ταῦτα ὡς γενικὸν προπαιδευτικὸν μάθημα, ὅπερ ἀσκεῖ τὴν σκέψιν καὶ τὴν καθιστᾷ ἱκανὴν νὰ ἐπιλαμβάνεται τῆς ἐξετάσεως παντοειδῶν προβλημάτων. Διὰ πρώτην φορὰν διαγιγνώσκεται ὅτι ἡ ἀσχολία μὲ τὰ μαθηματικὰ προάγει τὴν εἰδολογικὴν μόρφωσιν, ὀξύνει δηλαδὴ τὸ πνεῦμα καὶ τὸ καθιστᾷ ἱκανὸν νὰ ἐπιλύῃ δύσκολα προβλήματα οἱασδήποτε φύσεως. Διὰ τοῦτο εἰς τὸ πρόθυρον τῆς Ἀκαδημίας εἶχε γραφῇ τὸ ρητόν: «Μηδεὶς ἀγεωμέτρητος εἰσίτω».

Εἰς παλαιοτέραν ἐποχὴν κατὰ τὴν ὁποίαν δὲν εἶχον εἰσέτι προαχθῇ αἱ πλατωνικαὶ μελέται ἦτο λίαν διαδεδομένη ἡ ἀντίληψις ὅτι ὁ Πλάτων κατ' ἀρχὰς ἠσχολεῖτο μὲ λογικὰ προβλήματα ὁρισμοῦ ἐννοιῶν, ἀκολουθῶν τὸ παράδειγμα τοῦ διδασκάλου του Σωκράτους. Ἐπιστεύετο δὲ ὅτι μὲ τὰ μαθηματικὰ ἠσχολήθη μετέπειτα ὅταν ταξιδεύσας εἰς τὴν Αἴγυπτον καὶ τὴν Κάτω Ἰταλίαν ἦλθεν εἰς ἐπικοινωνίαν μὲ τοὺς Πυθαγορείους. Ἀλλ' ἡ προσεκτικὴ ἐξέτασις τῶν διαλόγων τῆς νεανικῆς του ἐποχῆς ἀπέδειξεν ὅτι ἡ κλίσις καὶ ἡ ἀσχολία τοῦ Ἀθηναίου σοφοῦ περὶ τὴν ἐπιστήμην τῶν ἀριθμῶν χρονολογεῖται ἀπὸ τῆς νεανικῆς του ἐποχῆς. Ὅπως ἐξεθέσαμεν ἀνωτέρω εἰς τὸν «Ἱππίαν τὸν μείζονα», ὅστις ἐγράφη πρὸ τοῦ πρώτου ταξιδίου του, γίνεται λόγος περὶ ἀσυμμέτρων μεγεθῶν. Ἐπίσης εἰς τὸν «Πρωταγόραν» φαίνεται ζωηρῶς ὁ νεαρὸς εἰσέτι συγγραφεύς του ἐνδιαφερόμενος διὰ τὰ μαθηματικά. Ἡ χρησιμοποίησις τῆς δι' ὑποθέσεων διερευνήσεως φιλοσοφικῶν προβλημάτων ἐμφανίζεται καὶ εἰς τὸν διάλογον τῆς νεανικῆς του ἐποχῆς «Χαρμίδην», ἔνθα ἀπαντῶνται οἱ ὅροι «ὑπόθεσις» καὶ «συμβαῖνον» (δηλαδὴ ἀποτέλεσμα). (Πλατ. Χαριμ. 160 D, 163 A, 164 C, 175 B). Αἱ Ἀθῆναι ἤδη ἀπὸ τοῦ μέσου τοῦ 5ου αἰῶνος εἶχον καταστῆ κέντρον πνευματικὸν εἰς τὸ ὁποῖον ἐκαλλιεργοῦντο αἱ μαθηματικαὶ ἐπιστῆμαι. Αἱ εἰδήσεις αἱ ὁποῖαι φέρουν τὸν Πλάτωνα ὡς μυηθέντα τὰ μαθηματικὰ ὑπὸ τῶν Πυθαγορείων ἐπλάσθησαν κατὰ τὴν μεταγενεστέραν ἐποχὴν καὶ ἐτέθησαν εἰς κυκλοφορίαν κυρίως ὑπὸ τῶν Πυθαγορείων.

Συνοψίζοντες τὰ ἀνωτέρω καταλήγομεν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ὁ Πλάτων πρέπει νὰ καταταχθῇ εἰς τοὺς κυριωτέρους θεμελιωτὰς τῆς μαθηματικῆς ἐπιστήμης. Προσέφερε μεγάλας ὑπηρεσίας εἰς ταύτην οὐχὶ δι' ἰδίων μαθηματικῶν ἀνακαλύψεων, ἀλλὰ διὰ τῆς διασαφηνίσεως τῆς μεθόδου καὶ διὰ τοῦ καθορισμοῦ τῶν νέων κατευθύνσεων πρὸς τὰς ὁποίας ἔδει νὰ προχωρήσῃ ἡ μαθηματικὴ ἔρευνα. Ἦτο τελείως κάτοχος τῶν μαθηματικῶν γνώσεων τῆς ἐποχῆς του καὶ ἠδύνατο νὰ παρουσιάζῃ καὶ ἰδικάς του ἀνακαλύψεις. Δὲν κατέγινεν ὅμως εἰς τοῦτο διότι κατέτασσε τὴν μαθηματικὴν εἰς τὰς μαθήσεις ἐκείνας αἱ ὁποῖαι δὲν δύνανται νὰ δώσουν λόγον περὶ τῆς θεμελιώσεώς των. Τὸ ἐνδιαφέρον του ἦτο ἐστραμμένον εἰς τὸ εὐρύτερον πρόβλημα τῆς θεμελιώσεως τῆς ἀνθρωπίνης γνώσεως ἐν τῷ συνόλῳ της. Ὑψηλότερον τῆς μαθηματικῆς ἐπιστήμης ἔθετε τὴν φιλοσοφίαν τῶν ἀριθμῶν περὶ τῆς ὁποίας γίνεται λόγος εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας.

ΟΙ ΣΥΝΕΡΓΑΤΑΙ ΤΟΥ ΠΛΑΤΩΝΟΣ ΜΑΘΗΜΑΤΙΚΟΙ

ΑΙ ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΑΣΥΜΜΕΤΡΩΝ ΜΕΓΕΘΩΝ ΚΑΙ ΣΤΕΡΕΩΝ ΣΩΜΑΤΩΝ ΕΡΕΥΝΑΙ ΤΟΥ ΘΕΑΙΤΗΤΟΥ

Σπουδαιότατος συνεργάτης τοῦ Πλάτωνος ἐν τῇ Ἀκαδημίᾳ προωθήσας κατὰ πολὺ τὰς μαθηματικὰς ἐρεύνας ὑπῆρξεν ὁ Θεαίτητος (415—369 π.Χ.). Ὁ Πλάτων διὰ νὰ τιμήσῃ τὴν μνήμην του, ἔγραψεν ἰδιαίτερον διάλογον, φέροντα τὸ ὄνομά του. Ὁ μέγας οὗτος μαθηματικὸς εἰργάσθη ἐπὶ δύο μεγάλων προβλημάτων, ἐκ τῶν ὁποίων τὸ ἓν ἀνεφέρετο εἰς τὰ ἀσύμμετρα μεγέθη, τὸ δὲ δεύτερον εἰς τὴν γεωμετρικὴν κατασκευὴν τῶν πέντε στερεῶν σωμάτων. Εἴδομεν ἀνωτέρω ὅτι οἱ Πυθαγόρειοι ἀνεκάλυψαν ὅτι ἡ τετραγωνικὴ ρίζα τοῦ δύο παρίσταται διὰ μεγέθους ἀσυμμέτρου, ἤτοι εἶναι ἀριθμὸς ἀσύμμετρος, ὅπως λέγομεν σήμερον. Ὁ ἐκ Κυρήνης μαθηματικὸς Θεόδωρος διὰ γεωμετρικῶν κατασκευῶν ἀνεκάλυψεν ὅτι τὸ αὐτὸ ἰσχύει διὰ τὰς τετραγωνικὰς ρίζας τῶν μεγεθῶν τῶν συμβολιζομένων ὑπὸ τετραγώνων, ὧν ἡ ἀριθμητικὴ τιμὴ εἶναι 3, 5, 6, 8, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 17. Ὁ Θεαίτητος συνεχίζων τὰς ἐρεύνας τοῦ Θεοδώρου, κατώρθωσε νὰ γενικεύσῃ τὰς παρατηρήσεις ταύτας καὶ νὰ ἀποδείξῃ γενικῶς ὅτι ἡ τετραγωνικὴ ρίζα ν διὰ οἱονδήποτε ἀκέραιον ἀριθμὸν ν εἶναι ἀσύμμετρος, ὑπὸ τὴν προϋπόθεσιν ὅτι ὁ ἀριθμὸς ν δὲν εἶναι τετράγωνον ἀκεραίου. Τοῦτο προκύπτει ἐκ τῶν ἐν τῷ «Θεαιτήτῳ» (148 α) παρεχομένων γενικῶν παρατηρήσεων ἐπὶ τῶν γραμμῶν, αἵτινες πολλαπλαζόμεναι ἀποδίδουν ἐπιφανείας: «Ὅσαι μὲν γραμμαὶ τὸν ἰσόπλευρον καὶ ἐπίπεδον ἀριθμὸν τετραγωνίζουσι, μῆκος ὡρισάμεθα, ὅσαι δὲ τὸν ἑτερομήκη δυνάμεις, ὡς μήκη μὲν οὐ ξυμμέτρους ἐκείναις, τοῖς δ' ἐπιπέδοις, ἃ δύνανται καὶ περὶ τὰ στερεὰ ἄλλο τοσοῦτον». (Ὅσαι μὲν γραμμαὶ ἀποδίδουν ὡς τετράγωνόν των ἀριθμὸν ἰσόπλευρον, δηλαδὴ ἀναλυόμενον εἰς δύο ἴσους μεταξὺ των παράγοντας, τὰς ὠνομάσαμεν μήκη, ὅσαι δὲ ἀποδίδουν ἀριθμὸν μὲ παράγοντας ἀνίσους, τὰς ὠνομάσαμεν δυνάμεις, ἐπειδὴ ὡς πρὸς τὸ μῆκος δὲν ἔχουν κοινὸν μέτρον μὲ ἐκείνας, ἀλλ' ἔχουν κοινὸν μέτρον ὡς πρὸς τὰς ἐπιπέδους ἐπιφανείας, τὰς ὁποίας παράγουν. Ἓν δὲ ἀνάλογον πρᾶγμα συμβαίνει καὶ σχετικῶς μὲ τὰ στερεά). Ὁ Θεαίτητος διαιρεῖ τοὺς ἀριθμοὺς εἰς τετραγώνους, οἵτινες παράγονται ἐκ τοῦ πολλαπλασιασμοῦ ἑνὸς ἀριθμοῦ ἐπὶ τὸν ἑαυτόν του (8, 9, 16, 25) καὶ εἰς ἑτερομήκεις, οἵτινες δὲν παράγονται διὰ τοιούτου πολαπλασιασμοῦ (6 = 2 Χ 3, 8 = 2 Χ 4). Ἐπὶ τῇ βάσει τῆς διακρίσεως ταύτης, διαιροῦμεν τὰς γραμμὰς εἰς ἐκείνας, ἐφ' ὧν δύναται νὰ κατασκευασθῇ τετράγωνον, οὗ τὸ ἐμβαδὸν ἐκπροσωπεῖται ἀπὸ τετράγωνον ἀριθμὸν 4, 9, 16, 25. Μία τοιαύτη γραμμὴ καλεῖται μῆκος. Αἱ γραμμαί, ἐφ' ὧν κατασκευάζεται τετράγωνον, καλοῦνται δυνάμεις. Ἂν κατασκευάσωμεν τετράγωνον μὲ ἐπιφάνειαν 3 πόδας, ἡ γραμμή, ἐφ' ἧς κατασκευάζεται καλεῖται δύναμις καὶ εἶναι ἀσύμμετρος μὲ τὴν γραμήν, ἐφ' ἧς κατασκευάζεται τετράγωνον, οὗ τὸ ἐμβαδὸν εἶναι 5. Ἀλλὰ τὰ τετράγωνα ἐμβαδοῦ 3 καὶ 5 τετραγωνικῶν ποδῶν εἶναι σύμμετρα πρὸς ἄλληλα μετροῦμενα ὑπὸ τοῦ ἑνὸς τετραγωνικοῦ ποδός. Ἐπειδὴ λοιπὸν αἱ γραμμαὶ αὗται δὲν εἶναι ἀμέσως πρὸς ἀλλήλας σύμμετροι, ἀλλ' ἐμμέσως διὰ τῆς ἀναγωγῆς εἰς τὰς δυνάμεις των, δηλαδὴ εἰς τὰ τετράγωνα, ἅτινα κατασκευάζονται ἐπ' αὐτῶν, χαρακτηρίζονται ὡς «δυνάμει» σύμμετροι. Πράγματι καλοῦνται ὑπὸ τοῦ Εὐκλείδου (βιβλ. Χ ὁρ. 3) «εὐθεῖαι δυνάμει σύμμετροι». Ἐκ τῆς διαπιστώσεως ὅτι ὑπάρχουν γραμμαὶ ἀσύμμετροι προκύπτει εἶτα ὅτι ὑπάρχει τὸ ἀσύμμετρον καὶ εἰς τὰ στερεὰ μεγέθη.

Εἶναι φανερὸν ὅτι αἱ ἔρευναι τοῦ Θεαιτήτου εἶχον προχωρήσει ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε νὰ ἀνακαλύψουν ὅτι ὑπάρχει καὶ ἀσυμμετρία εἰς τὰ κυβικὰ μεγέθη. Ἐπὶ ποίων προτάσεων στηριζόμενος κατώρθωσεν ὁ Θεαίτητος νὰ στηρίξῃ ἀποδεικτικῶς τὰς γενικεύσεις του, δὲν εἶναι γνωστόν. Εἰκάζεται ὅτι προκαταρκτικῶς θὰ εἶχε μελετήσει τὸ πρόβλημα τῆς ἀναλύσεως τῶν ἀριθμῶν εἰς τοὺς πρώτους των παράγοντας. Πάντως κατώρθωσε νὰ ἀποδείξῃ ὅτι τὰ τετράγωνα τὰ σχηματιζόμενα ἐπὶ ρητῶν ἀριθμῶν, ἔχουν μεταξύ των τὴν σχέσιν ἑνὸς τετραγώνου ἀριθμοῦ πρὸς ἕτερον τετράγωνον ἀριθμόν. Καὶ ἀντιστρόφως τὰ τετράγωνα, ἅτινα δὲν ἔχουν πρὸς ἄλληλα τὴν σχέσιν τετραγώνων ἀριθμῶν, ἔχουν σχηματισθῇ ἐπὶ μὴ ρητῶν (δηλαδὴ ἐπὶ ἀσυμμέτρων γραμμῶν). Ἀπεδείχθη οὕτω ἡ ὕπαρξις ἀσυμμέτρων γραμμῶν, συγχρόνως δὲ ἐδείχθη λόγῳ τῆς ἀσυμμετρίας των ὅτι ἡ κατασκευὴ των δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ γίνῃ μὲ προχείρους μετρήσεις, ἀλλὰ ἔπρεπε νὰ στηριχθῇ ἐπὶ συνθετωτέρων ὑπολογισμῶν. Ἡ ἀνακάλυψις αὕτη τοῦ Θεαιτήτου ἔχει συμπεριληφθῇ εἰς τὸ 10ον βιβλίον τοῦ Εὐκλείδου. Ἐκεῖ ἀναγράφεται ὡς πόρισμα τῆς 9ης προτάσεως ὅτι: «Ὅσα ἄρα τετράγωνα λόγον οὐκ ἔχει, ὃν τετράγωνος ἀριθμὸς πρὸς τετράγωνον ἀριθμόν, ἀλλ' ἁπλῶς, ὃν ἀριθμὸς πρὸς ἀριθμόν, σύμμετρα μὲν ἔσται αὐτὰ τὰ τετράγωνα δυνάμει, οὐκέτι δὲ καὶ μήκει». (Ὅσα ἄρα τετράγωνα δὲν ἔχουν μεταξύ των σχέσιν, τὴν ὁποίαν ἔχει τετράγωνος ἀριθμὸς πρὸς τετράγωνον, ἀλλ' ἁπλῶς ἔχουν τὴν σχέσιν, τὴν ὁποίαν ἔχει ἀριθμὸς πρὸς ἀριθμόν, θὰ εἶναι μόνον κατὰ δυνατότητα σύμμετρα, οὐχὶ ὅμως καὶ ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τοῦ μήκους). Τὰ παλαιὰ σχόλια τὰ ἑρμηνεύοντα τὴν ἀνωτέρω μνημονευθεῖσαν ἐνάτην πρότασιν τοῦ 10ου βιβλίου τοῦ Εὐκλείδου, ἀναγνωρίζουν ταύτην ὡς εὕρημα τοῦ Θεαιτήτου καὶ σημειώνουν: «Τὸ θεώρημα τοῦτο Θεαιτήτειόν ἐστιν εὕρημα, καὶ μέμνηται αὐτοῦ ὁ Πλάτων ἐν Θεαιτήτῳ, ἀλλ' ἐκεῖ

μὲν μερικώτερον ἔγκειται, ἐνταῦθα δὲ καθόλου». (Τὸ θεώρημα τοῦτο εἶναι εὕρημα τοῦ Θεαιτήτου καὶ τὸ ἀναφέρει ὁ Πλάτων εἰς τὸν Θεαίτητον, ἀλλὰ ἐκεῖ μὲν ἔχει διατυπωθῆ μὲ μερικωτέραν διατύπωσιν, ἐδῶ δὲ μὲ γενικήν), (βλέπε Εὐκλείδου ἔργα, ἔκδοσις Χάϊμπεργκ, τόμος V, σελ. 450). Οὐ μόνον δὲ ἀπέδειξεν ὁ Θεαίτητος τὸ ἀσύμμετρον τῶν ἐν λόγῳ γραμμῶν, ἀλλὰ καὶ ἠσχολήθη καὶ μὲ τὴν γεωμετρικήν των κατασκευήν. Διότι, ἐὰν δοθοῦν μία εὐθεῖα Α καὶ δύο ἀριθμοὶ Δ καὶ Ε, δυνάμεθα νὰ εὕρωμεν μίαν εὐθεῖαν Ζ τοιαύτην, ὥστε Α : Ζ = Δ : Ε. Πρὸς τοῦτο πρέπει νὰ εὑρεθῆ μεταξὺ τῶν Α καὶ Ζ μέση ἀνάλογος Β. Διότι κατόπιν τῆς εὑρέσεως ταύτης θὰ ἔχωμεν (Α.Α) = (Β.Β) = Α : Ζ = Δ : Ε. Εἰς τὴν περίπτωσιν δὲ κατὰ τὴν ὁποίαν τὸ Δ πρὸς τὸ Ε, δὲν ἔχουν σχέσιν τετραγώνου πρὸς τετράγωνον, προκύπτει ἐκ τῆς ἐξισώσεως ὅτι κατεσκευάσαμεν μίαν ἀσύμμετρον γραμμήν, τὴν Α ἐπὶ τετραγ. ρίζα τοῦ Δ:Ε. Ἡ τοιαύτη κατασκευὴ προϋποθέτει. ὡς εἴδομεν τὴν δυνατότητα τῆς κατασκευῆς τῆς μέσης ἀναλόγου.

Περὶ τούτου γίνεται λόγος εἰς τὸ πόρισμα τῆς ἕκτης προτάσεως τοῦ 10ου βιβλίου τοῦ Εὐκλείδου, ἔνθα ὁ σχολιαστὴς παρατηρεῖ: «Μεγέθη πρὸς ἄλληλα λόγον ἔχειν λέγεται, ὅταν μέσον αὐτῶν δύνηται ἐμπεσεῖν μέγεθος ἀνάλογον» (Εὐκλ. Χάϊμπεργκ τόμ. V σελ. 448) (Λέγομεν ὅτι ὑπάρχει λόγος ἀμοιβαῖος μεταξὺ μεγεθῶν ὅταν παρεμπίπτη μεταξὺ αὐτῶν μέσον ἀνάλογον μέγεθος). Ἡ μελέτη τῶν ἀσυμμέτρων ἔφερε τὸν Θεαίτητον εἰς ἐπαφὴν μὲ τὸ πρόβλημα τῶν λόγων καὶ ἀναλογιῶν. Εἰς αὐτὸν ὀφείλεται ἡ εἰσαγωγὴ τοῦ ὅρου «ἀποτομὴ» διὰ τοῦ ὁποίου δηλοῦται τὸ μεῖζον τμῆμα εὐθείας τεμνομένης εἰς μέσον καὶ ἄκρον λόγον. Περὶ τούτου μᾶς πληροφορεῖ ὁ Ἄραψ σχολιαστὴς τοῦ δεκάτου βιβλίου τοῦ Εὐκλείδου, ὅστις ἀρύεται τὴν πληροφορίαν του ἀπὸ τὴν ἱστορίαν τοῦ Εὐδήμου.

Τὸ δεύτερον θέμα τὸ ὁποῖον ἀπησχόλησε τὸν Θεαίτητον ὑπῆρξεν ἡ γεωμετρικὴ κατασκευὴ τῶν πέντε κανονικῶν πολυέδρων τῶν δυναμένων νὰ ἐγγραφοῦν ἐντὸς σφαίρας. Ταῦτα ἦσαν, ὅπως ἐστημειώσαμεν ἀνωτέρω, ἡ πυραμίς, ἥτις ἐκαλεῖτο καὶ τετράεδρον, ὁ κύβος, τὸ ὀκτάεδρον, τὸ δωδεκάεδρον καὶ τὸ εἰκοσάεδρον. Καλοῦνται δὲ ταῦτα καὶ πλατωνικὰ σώματα διότι ὁ Πλάτων εἰς τὸν «Τίμαιον» ἀναπτύσσει τὴν γνώμην ὅτι ἡ πυραμὶς εἶναι τὸ στοιχειώδες σχῆμα τοῦ πυρός, τὸ ὀκτάεδρον τοῦ ἀέρος, τὸ εἰκοσάεδρον τοῦ ὕδατος καὶ ὁ κύβος τῆς γῆς. Εἰς τὸν αὐτὸν διάλογον ἐκτίθεται καὶ ἡ σύστασίς των καὶ αἱ γεωμετρικαί των ἰδιότητες. Πάντα ταῦτα τὰ σώματα συναπαρτίζονται ἐκ στοιχειωδῶν ἰσοπλεύρων τριγώνων. Τὸ τετράεδρον ἔχει 4 ἐπιφανείας, 4 γωνίας καὶ 24 στοιχειώδη τρίγωνα, ἔχει δὲ καὶ τὴν ἰδιότητα νὰ διαιρῆ εἰς ἴσα μέρη τὴν ἐπιφάνειαν τῆς σφαίρας εἰς τὴν ὁποίαν ἐγγράφεται. Τὸ ὀκτάεδρον ἔχει ὀκτὼ τριγωνικὰς ἐπιφανείας, ἓξ στερεὰς γωνίας καὶ συντίθεται ἀπὸ 48 στοιχειώδη τρίγωνα. Τὸ εἰκοσάεδρον παρουσιάζει εἴκοσι τριγωνικὰς ἐπιφανείας, 12 στερεὰς γωνίας καὶ 120 στοιχειώδη τρίγωνα. Ὁ κύβος 6 τετραγωνικὰς ἐπιφανείας ἑκάστη τῶν ὁποίων ἀπαρτίζεται ἐκ 4 στοιχειωδῶν τριγώνων. Ὥστε ἔχει 24 στοιχειώδη τρίγωνα καὶ 8 στερεὰς γωνίας. Ἓν εἰκοσάεδρον ὕδατος ἀναλυόμενον γεννᾶ, κατὰ τὸν Πλάτωνα, ἓν τετράεδρον πυρὸς καὶ δύο ὀκτάεδρα ἀέρος, ἓν ὀκτάεδρον ἀέρος ἀναλύεται εἰς δύο τετράεδρα πυρός. Ὁ Πλάτων ἀποδεικνύεται εἰς τὸν «Τίμαιον» γνώστης τῆς κατασκευῆς καὶ συστάσεως τῶν κανονικῶν πολυέδρων. Ἀλλ' εἰς τὸ 7ον βιβλίον τῆς «Πολιτείας» του, ὅπως ἐξεθάσαμεν εἰς τὰ προηγούμενα, παρεπονεῖτο διότι αἱ στερεομετρικαὶ ἔρευναι δὲν εἶχον φθάσει εἰς σημαντικὰς ἀνακαλύψεις. Εἶναι λοιπὸν φανερὸν ὅτι κατὰ τὸ μεσοδιάστημα μεταξὺ τοῦ χρόνου καθ' ὃν ἔγραφε τὸ ἕβδομον βιβλίον τῆς «Πολιτείας» καὶ τῆς ἐποχῆς κατὰ τὴν ὁποίαν ἔγραφε τὸν «Τίμαιον» διάστημα ἐσημειώθησαν εἰς τὴν περιοχὴν τῆς στερεομετρίας ἀνακαλύψεις τὰς ὁποίας ἐχρησιμοποίησεν ὁ Πλάτων εἰς τὸν «Τίμαιον». Οὕτω εἰς τὸν διάλογόν του τοῦτον φαίνεται ὁ Πλάτων γνωρίζων προτάσεις σχετικὰς μὲ τὴν κατασκευὴν στερεῶν σωμάτων ἐγγεγραμμένων εἰς τὴν σφαῖραν αἱ ὁποῖαι ἐκτίθενται εἰς τὸ δέκατον τρίτον βιβλίον τοῦ Εὐκλείδου ἀπὸ τῆς προτάσεως ιγ΄ κ.ἑ. Ἐκ τούτου συμπεραίνομεν ὅτι αἱ γενόμεναι ἀνακαλύψεις ἦσαν ἐπιστημονικοῦ χαρακτῆρος καὶ διὰ τοῦτο περιελήφθησαν εἰς τὸ XIII βιβλίον τοῦ Εὐκλείδου. Τίθεται οὕτω τὸ ζήτημα ποῖος εἶναι ὁ πραγματοποιήσας τὰς ἀνακαλύψεις ταύτας.

Ὁ Πλάτων, ὅπως ἐλέχθη ἀνωτέρω, δὲν ἠσχολεῖτο αὐτοπροσώπως εἰς τὴν ἔρευναν, ἀλλὰ περιωρίζετο νὰ ὑποδεικνύη τὴν κατεύθυνσιν πρὸς τὴν ὁποίαν ἔπρεπεν αὗτη νὰ προχωρήση. Αἱ ἀνακαλύψεις ἄρα αὗται ἐπραγματοποιήθησαν ὑπό τινος τῶν συνεργατῶν του. Ἐπειδὴ ὅμως τὸ πρόβλημα τῆς κατασκευῆς τῶν κανονικῶν πολυέδρων προϋποθέτει γνῶσιν τῆς κατασκευῆς ἀσυμμέτρων γραμμῶν, ἣν ὡς εἴδομεν, κατεῖχεν ὁ Θεαίτητος, εἶναι φανερὸν ὅτι εἰς τοῦτον ὀφείλονται αἱ ἐν λόγῳ ἀνακαλύψεις. Πραγματικῶς ἡ παράδοσις μαρτυρεῖ ὅτι οὗτος εἶναι ὁ ἀνακαλύψας τὸν τρόπον τῆς γεωμετρικῆς κατασκευῆς τῶν κανονικῶν πολυέδρων.

Εἰς σχόλιον ἀναφερόμενον εἰς τὸ XIII βιβλίον τοῦ Εὐκλείδου ἀναγράφεται ἡ ἀκόλουθος πληροφορία: «Ἐν τούτῳ τῷ βιβλίῳ, τουτέστι τῷ ιγ΄, γράφεται τὰ λεγόμενα Πλάτωνος Ε σχήματα, ἃ αὐτοῦ μὲν οὐκ ἔστιν, τρία δὲ τῶν προειρημένων ε σχημάτων τῶν Πυθαγορείων ἐστίν, ὅ τε κύβος καὶ ἡ πυραμὶς καὶ τὸ δωδεκάεδρον, Θεαιτήτου δὲ τὸ ὀκτάεδρον καὶ τὸ εἰκοσάεδρον. Εὐκλείδου δὲ ἐπιγράφεται καὶ τοῦτο τὸ βιβλίον διὰ τὸ στοιχειώδη τάξιν ἐπιτεθηκέναι καὶ ἐπὶ τούτου τοῦ στοιχείου» (Εὐκλ. ἔκδοσις Χάϊμπεργκ, τόμ. 5ος σελ. 654, 1—10) (Εἰς αὐτὸ τὸ βιβλίον, δηλαδὴ τὸ δέκατον τρίτον, κατασκευάζονται τὰ λεγόμενα πέντε σώματα τοῦ Πλάτωνος, τὰ ὁποῖα δὲν ἀνεκάλυψεν αὐτός, ἀλλὰ τρία ἐκ τῶν μνημονευθέντων πέντε σωμάτων εἶναι ἀνακάλυψις τῶν Πυθαγορείων, δηλαδὴ καὶ ὁ κύβος καὶ ἡ πυραμὶς καὶ τὸ δωδεκάεδρον, ἀνασκάλυψις δὲ τοῦ Θεαιτήτου εἶναι τὸ ὀκτάεδρον καὶ τὸ εἰκοσάεδρον. Τὸ δὲ βιβλίον φέρεται ὡς ἀνῆκον εἰς τὸν Εὐκλείδην διότι ἔβαλε συστηματικὴν σειρὰν καὶ ὡς πρὸς τὸ γεωμετρικὸν τοῦτο θέμα).

Εἰς ἐνίσχυσιν δὲ τῆς μαρτυρίας ταύτης ἔρχεται καὶ ἡ εἴδησις τὴν ὁποίαν μᾶς παρέχει ὁ Σουΐδας εἰς τὴν λέξιν Θεαίτητος γράφων περὶ αὐτοῦ: «Πρῶτος δὲ τὰ πέντε καλούμενα στερεὰ ἔγραψε» (Πρῶτος ὁ Θεαίτητος ἀνεκάλυψε τὸν τρόπον τῆς γεωμετρικῆς κατασκευῆς τῶν ὀνομαζομένων πέντε στερεῶν σωμάτων). Εἰς τὰς δύο ταύτας μαρτυρίας ἀντιτίθεται ἡ μαρτυρία τοῦ Πρόκλου, ὅστις εἰς τὰ σχόλια, ἅτινα ἔγραψεν ἑρμηνεύων τὰ στοιχεῖα τοῦ Εὐκλείδου, ἀποδίδει τὴν περὶ ἀσυμμέτρων θεωρίαν ὡς καὶ τὴν κατασκευὴν τῶν πέντε κοσμικῶν σωμάτων εἰς τὸν Πυθαγόραν: «Ὃς δὴ καὶ τὴν τῶν ἀλόγων πραγματείαν καὶ τὴν τῶν κοσμικῶν σχημάτων σύστασιν ἀνεῦρεν» (Ὁ ὁποῖος, ὅπως εἶναι γνωστόν, ἀνεκάλυψε καὶ τὴν εἰς τὰ μὴ ἐπιδεκτικὰ ἀναλογιῶν ἀναφερομένην θεωρίαν καὶ τὸν τρόπον τοῦ σχηματισμοῦ τῶν κοσμικῶν σχημάτων).

Ἀλλ' αἱ ἔρευναι τοῦ Βὸγκτ καὶ τῆς Εὔας Σὰξ (βλέπε βιβλίον της εἰς τὴν γερμανικήν: «Τὰ πέντε πλατωνικὰ σώματα») ἔδειξαν ὅτι ὁ Πρόκλος γράφων τὰ ἀνωτέρω δὲν εἶχεν ὑπ' ὄψιν του τὴν ἱστορίαν τῶν μαθηματικῶν, ἣν εἶχε γράψει ὁ Εὔδημος, ἀλλ' ἠκολούθει τοὺς θρύλους τοὺς διαδοθέντας κατὰ τὴν ἑλληνιστικὴν καὶ μεταγενεστέραν ἐποχὴν ὑπὸ τῶν Νεοπυθαγορείων, οἵτινες ἀπέδιδον ὅλας τὰς γεωμετρικὰς ἀνακαλύψεις εἰς τὸν Πυθαγόραν. Συνεπῶς τυγχάνει ἀξιοπιστοτέρα ἡ παραδοθεῖσα ἐκ τῶν σχολίων τοῦ ἀνωνύμου σχολιαστοῦ τοῦ Εὐκλείδου μαρτυρία, ἥτις ἀπορρέει ἀπὸ τὸν Πάππον, ὅστις εἶχεν ὑπ' ὄψιν του τὴν ὑπὸ τοῦ Εὐδήμου συγγραφεῖσαν ἱστορίαν. Περισσότερον ἀξιόπιστος τυγχάνει ἡ μαρτυρία τοῦ Σουΐδα διότι προέρχεται ἐκ κύκλων, οἵτινες δὲν διετέλουν ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ Νεοπυθαγορισμοῦ.

Συνεπῶς ἡ ἀνακάλυψις τῆς κατασκευῆς τῶν σχημάτων τούτων ὀφείλεται εἰς τὸν Θεαίτητον, ὅστις καὶ τὰ συνέκρινε μὲ τὴν ἀκτῖνα τῆς σφαίρας ἐντὸς τῆς ὁποίας ἐγγράφονται. Καὶ ὁ ὑπὸ τοῦ Εὐκλείδου παρεχάμενος ὁρισμὸς ὁ καθορίζων ὅτι κανονικὸν σχῆμα εἶναι «σχῆμα περιεχόμενον ὑπὸ ἰσοπλεύρων τε καὶ ἰσογωνίων ἴσων ἀλλήλοις», ἀπορρέει ἀπὸ σύγγραμμα τὸ ὁποῖον εἶχε γράψει «Περὶ τῶν πέντε σχημάτων» ὁ Θεαίτητος. Ἐπίσης καὶ οἱ ὑπ' ἀριθ. 25—28 ὁρισμοὶ τῶν σχημάτων τούτων καὶ ἰδία τοῦ ὀκταέδρου καὶ εἰκοσαέδρου οἱ ἀπαντῶντες εἰς τὸ ἑνδέκατον βιβλίον τοῦ Εὐκλείδου ὀφείλονται εἰς τὸν Θεαίτητον. Εἶναι εὔλογον ὅτι αἱ δύο αὗται ὀνομασίαι ὀκτάεδρον καὶ εἰκοσάεδρον ἐχρησιμοποιήθησαν τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ Θεαιτήτου. Αἱ ὀνομασίαι πυραμὶς' καὶ κύβος ἦσαν ἐν χρήσει καὶ εἰς τοὺς παλαιοτέρους ληφθεῖσαι ἀπὸ τὴν κοινὴν γλῶσσαν.

Ἡ λέξις πυραμίς, ὅπως ἔδειξαν αἱ ἔρευναι τοῦ Ντὶλς, δὲν εἶναι αἰγυπτιακὴ λέξις, ἀλλὰ ἑλληνική, σημαίνουσα πλακοῦντα προσφερόμενον εἰς τοὺς νεκρούς, ὅστις ἀπεικονίζεται καὶ εἰς ἀττικὴν ὑδρίαν τοῦ ἕκτου αἰῶνος, ἥτις εὑρίσκετο εἰς τὸ μουσεῖον τοῦ Βερολίνου. Ἐπίσης καὶ ἡ λέξις κύβος εἶναι προελεύσεως ἑλληνικῆς. Ἡ ὀνομασία δωδεκάεδρον θὰ προέρχεται ἀσφαλῶς ἐκ τῶν Πυθαγορείων, διότι τὸ σχῆμα τοῦτο, ὡς εἴπομεν ἀνωτέρω, ἦτο εἷς αὐτοὺς γνωστὸν ἐκ κρυσταλλωμάτων πυρίτου, ἅτινα ἀπαντοῦν εἰς τὴν Βόρειον Ἰταλίαν. Ὥστε δυνάμεθα νὰ εἴμεθα βέβαιοι ὅτι μόνον αἱ ὀνομασίαι τοῦ ὀκταέδρου καὶ εἰκοσαέδρου ὀφείλονται εἰς τὸν Θεαίτητον. Δυνάμεθα προσέτι νὰ εἴπωμεν μετὰ βεβαιότητος ἀκολουθοῦντες τὴν γνώμην, ἣν πρῶτος διετύπωσεν ὁ Γάλλος Ταννερύ, ὅτι ὁ Εὐκλείδης περιέλαβεν εἰς τὸ δέκατον τρίτον βιβλίον τῶν «Στοιχείων» του ἀναλλοιώτους πολλὰς προτάσεις ἐκ τοῦ συγγράμματος τοῦ Θεαιτήτου. Αἱ εἰς τὸ βιβλίον τούτου ὑπ' ἀριθ. 1—5 προτάσεις καὶ ἡ 8 πρότασις εἶναι λίαν πιθανὸν ὅτι ἐλήφθησαν ἐκ τοῦ βιβλίου τοῦ Θεαιτήτου.

Καὶ ἡ ἑνάτη πρότασις ἡ ἀναφερομένη εἰς τὸ πεντάγωνον, προέρχεται ἐκ τοῦ Θεαιτήτου, ἐπίσης δὲ καὶ αἱ ὑπ' ἀριθ. 13—17 προτάσεις αἱ ἀναφερόμεναι εἰς τὴν κατασκευὴν τῶν πέντε στερεῶν σωμάτων ἀποτελοῦν ἀνακαλύψεις τοῦ Θεαιτήτου. Εἰς αὐτὸν ὀφείλεται καὶ ὁ ὑπολογισμὸς τῶν γωνιῶν αὐτῶν. Διὰ τῶν ἀνακαλύψεών του τούτων ἔθεσεν ὁ μέγας οὗτος μαθηματικὸς τὰ θεμέλια τῆς στερεομετρίας. Αἱ ἀνακαλύψεις αὗται συνετελέσθησαν εἰς τὴν Ἀκαδημίαν τοῦ Πλάτωνος μὲ τὴν συνεργασίαν καὶ ἄλλων ἐπιστημόνων. Ὁ Θεαίτητος ἐβοηθήθη πολὺ ἀπὸ τὰς ἐρεύνας τοῦ Εὐδόξου καὶ ἰδία ἀπὸ τὸ βιβλίον τούτου τὸ ἐπιγραφόμενον «Περὶ τομῆς». Ἀλλὰ καὶ ὁ Εὔδοξος ἠδυνήθη νὰ προχωρήση εἰς νέας ἀνακαλύψεις στηριζόμενος εἰς τὰ εὑρήματα τοῦ Θεαιτήτου. Οἱ δύο οὗτοι σοφοὶ εὑρίσκωνται εἰς διαρκῆ ἐπαφὴν ὠφελήσαντες οὕτω τὴν πρόοδον τῆς ἐπιστήμης. Τὸ ἔργον τοῦ ἑνὸς συνεπλήρωνε τὸ ἔργον τοῦ ἄλλου καὶ δύναται νὰ κατανοηθῆ διὰ τῆς συσχετίσεως τῶν ἀνακαλύψεών των. Διὰ τοῦτο πρέπει ἤδη νὰ προχωρήσωμεν εἰς τὴν ἐξιστόρησιν τῶν ἀνακαλύψεων τοῦ Εὐδόξου.

ΑΙ ΑΝΑΚΑΛΥΨΕΙΣ ΤΟΥ ΕΥΔΟΞΟΥ

Ἐπέκτασις τῆς θεωρίας τῶν ἀναλογιῶν. Δὲν εἶναι ὑπερβολὴ ἂν λεχθῆ ὅτι ὁ ἐκ Κνίδου μέγας μαθηματικὸς καὶ ἀστρονόμος Εὔδοξος (408—353 πρὸ Χριστοῦ) ὑπῆρξεν ὁ δημιουργήσας ἐκ νέου τὴν ἑλληνικὴν μαθημα-

τικὴν ἐπιστήμην. Ὅπως εἴδομεν εἰς τὰ προηγούμενα κεντρικὴν θέσιν εἰς τὰ ἀρχαῖα μαθηματικὰ εἶχεν οὐχὶ ἡ ἔννοια τοῦ ἀριθμοῦ, ἀλλὰ ἡ ἔννοια τῆς ἀναλογίας. Ἀναλογία εἶναι κατὰ τοὺς παλαιοὺς ἡ ἰσότης τῶν λόγων τὸ ὅτι Α:Β = α:β. Εἰς τὰ νεώτερα μαθηματικὰ ὑπάρχει προτίμησις πρὸς τὴν κλασματικὴν παράστασιν καὶ διὰ τοῦτο ἐκφράζομεν τὰς ἀναλογίας κατὰ τὸν τύπον Α:Β = μ:ν. Εἰς τὰ ἀρχαῖα μαθηματικὰ τῆς κλασικῆς ἐποχῆς δὲν συνηθίζεται ἡ κλασματικὴ παράστασις, ἀλλὰ προτιμᾶται ἡ ἔκφρασις τῶν σχέσεων διὰ τοῦ πολλαπλασιασμοῦ Α.ν = Β.μ.

Ἡ ἀρχαία διανόησις ἀρνεῖται νὰ ἐκλάβῃ τὸ κλάσμα ὡς πηλίκον δύο ἀκεραίων καὶ μένει πιστὴ εἰς τὴν ἄποψιν ὅτι πρόκειται οὐχὶ περὶ διαιρέσεως ἀλλὰ περὶ σχέσεως ἀριθμῶν καὶ μεγεθῶν ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῆς συγκρίσεώς των. Διὰ τοῦτο ἀπαιτεῖται διὰ νὰ ἀποτελεσθῇ ἀναλογία ἡ ὕπαρξις τοὐλάχιστον τριῶν ὅρων Α, Β, Γ. Κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη, ἀποτελοῦν ἀναλογικὴν ἑνότητα μόνον «ὅσα ἔχει ὡς ἄλλο πρὸς ἄλλο» (ἀναλογικὴν ἑνότητα ἀποτελοῦν τὰ ἀντικείμενα τὰ εὑρισκόμενα πρὸς ἄλληλα εἰς τὴν σχέσιν εἰς τὴν ὁποίαν εὑρίσκεται ἓν ἀντικείμενον πρὸς ἕν ἄλλο ἀντικείμενον).

Οἱ Πυθαγόρειοι εἶχον ἐργασθῆ διὰ νὰ ἀνακαλύψουν τὰς γενικωτάτας μορφὰς ὑπὸ τὰς ὁποίας ἐμφανίζονται αἱ ἀναλογίαι καὶ εἶχον φθάσει εἰς τὰ συμπεράσματα ὅτι ὑπάρχουν τρία εἴδη αὐτῶν, ἡ ἀριθμητική, ἡ γεωμετρικὴ καὶ ἡ ἁρμονική. Τὰ πράγματα ἐπειδὴ εἶναι, κατὰ τὴν πυθαγορικὴν ἀντίληψιν ἀριθμοί, πρέπει νὰ εὑρίσκωνται μεταξύ των εἰς σχέσεις δυναμένας νὰ ἐκφραστοῦν διὰ τῶν ἀναλογιῶν. Πραγματικῶς μέχρι τινὸς ἐπῆρκουν αἱ ἀναλογίαι πρὸς ἔκφρασιν τῶν μαθηματικῶν σχέσεων εἰς τὴν περιοχὴν τῆς ἀριθμητικῆς, τῆς μουσικῆς καὶ τῆς γεωμετρίας. Ἀλλ' εὐθὺς ὡς ἀνεκαλύφθη ὅτι ὑπάρχουν ἀσύμμετρα μεγέθη, ἀπεδείχθη ὅτι εἰς τὰ μεγέθη τοὐλάχιστον δὲν δυνάμεθα νὰ προχωρήσωμεν χρησιμοποιοῦντες τὰς ἀναλογίας. Μεταξὺ τῶν συμμέτρων καὶ ἀσυμμέτρων μεγεθῶν δὲν ὑπῆρχε κοινὸν μέτρον ἐπὶ τοῦ ὁποίου νὰ ἱδρυθῇ κοινὴ σχέσις «κοινὸς λόγος». Ἦτο λοιπὸν καταδικασμένη ἡ μαθηματικὴ ἔρευνα νὰ σταματήσῃ. Τὸ ἰδεῶδες τῆς ἱδρύσεως μιᾶς γενικῆς ἀριθμητικῆς μαθήσεως, ἱκανῆς νὰ ἐκφράσῃ δι' ἀριθμητικῶν μέσων τὰς σχέσεις ὅλων τῶν ὄντων, καθίσταται ἀδύνατον νὰ πραγματοποιηθῇ. Ἡ διαπίστωσις τοῦ γεγονότος αὐτοῦ ἐδημιούργησεν ἀπογοήτευσιν καὶ δεινὴν κρίσιν εἰς τὴν περιοχὴν τῆς μαθηματικῆς ἐπιστήμης. Πολλοὶ ἐκ τῶν σοφιστῶν ἦσαν ἕτοιμοι νὰ κηρύξουν τὰ μαθηματικὰ ψευδοεπιστήμην καὶ ὁ Πρωταγόρας ἐπετίθετο κατὰ τῶν μαθηματικῶν σπουδῶν (Πλ. Πρωταγ. 318 Ε), λέγων ὅτι αὗται διαφθείρουν τὸν νοῦν τῶν νέων: «λωβῶνται τοὺς νέους».

Ἡ νεαρὰ ἐπιστήμη τῶν ἀριθμῶν εἶχε περιπέσει εἰς κρίσιμον σημεῖον καὶ ἠπειλεῖτο ἅπαξ διὰ παντὸς νὰ σταματήσῃ ἡ ἀνάπτυξίς της. Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο παρεμβαίνουν αἱ ἐν τῇ Πλατωνικῇ Ἀκαδημίᾳ ἔρευναι τοῦ Εὐδόξου. Διὰ τούτων ἀνεκαινίσθη ἡ περὶ τῶν ἀναλογιῶν θεωρία καὶ ὑπερνικήθησαν αἱ ἐκ τῆς ἀνακαλύψεως τῶν ἀσυμμέτρων μεγεθῶν προκύψασαι δυσκολίαι. Ὁ Εὔδοξος ἀνέπτυξε γενικωτάτην θεωρίαν περὶ ἀναλογιῶν, δυναμένην νὰ ἐφαρμοσθῇ καὶ ἐπὶ τῶν ἀσυμμέτρων μεγεθῶν. Δυστυχῶς δὲν περιεσώθη τὸ ἔργον του. Ἀμετέλεσεν ὅμως τὴν βάσιν διὰ τὴν σειρὰν τῶν προτάσεων, αἱ ὁποῖαι περιέχονται εἰς τὸ 5ον καὶ 6ον βιβλίον τῶν «Στοιχείων» τοῦ Εὐκλείδου καὶ ἀναφέρονται γενικῶς εἰς τὰς ἀναλογίας. Ὅτι τὰ βιβλία ταῦτα ἔχουν ὡς βάσιν των τὰς ὑπὸ τοῦ Εὐδόξου γενομένας ἐργασίας μαρτυρεῖται ὑπὸ τῶν εἰς τὸν Εὐκλείδην σχολίων, εἰς τὰ ὁποῖα ἀναγράφεται: «Τοῦτο τὸ βιβλίον Εὐδόξου τοῦ Κνιδίου, τοῦ μαθηματικοῦ τοῦ κατὰ τοὺς Πλάτωνος νιρόνους γεγονότος εἶναι λέγεται, ἐπιγέγραπται δ' ὅμως Εὐκλείδου, ἀλλ' οὐ κατά τινα ψευδῆ ἐπιγραφήν· εὑρέσεως μὲν γὰρ ἕνεκα ἄλλου τινὸς οὐδὲν κωλύει εἶναι, τῆς μέντοι κατὰ στοιχεῖων αὐτῶν συντάξεως χάριν καὶ τῆς πρὸς ἄλλα τῶν οὗτω ταχθέντων ἀκολουθίας ὁμολόγηται παρὰ πᾶσιν Εὐκλείδου εἶναι. Σκοπὸς δὲ τούτου τοῦ βιβλίου περὶ τῶν καθόλου μεγεθῶν ἐστι, ἐν ἄλλοις διδάσκοντος περὶ τινος μεγέθους τοῦ Εὐκλείδου. Ἐπεὶ γάο τοῦ μεγέθους τοία εἴδη εἰσίν, γοαμμή, ἐπιφάνεια, στεοεόν· καὶ περὶ ἀναλογιῶν κοινὸν γὰρ ἐστι τοῦτο γεωμετρίας καὶ ἀριθμητικῆς καὶ ἁπλῶς πάσης μαθηματικῆς» (Στοιχ. Εὐκλ. ἔκδ. Χάϊμπεργκ. τόμ. 5ος σελ. 282) (Τοῦτο τὸ βιβλίον — δηλαδὴ τὸ 5ον — κατὰ τὴν παράδοσιν εἶναι ἔργον τοῦ Εὐδόξου τοῦ Κνιδίου, τοῦ μαθηματικοῦ, ὅστις ἔζησε κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Πλάτωνος. Ἡ ἐπιγραφὴ ὅμως τὸ ἀποδίδει εἰς τὸν Εὐκλείδη καὶ δὲν πρόκειται περὶ ψευδοῦς τιτλοφορήσεως.

Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ποῖος ἔκαμε τὰς (ἐν αὐτῷ περιεχομένας) ἀνακαλύψεις, τίποτε δὲν ἐμποδίζει νὰ εἶναι ἔργον κάποιου ἄλλου. Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ὅμως τῆς συστηματικῆς του διαρθρώσεως καὶ τῆς ἐντάξεώς του εἰς τὰς προτάσεις τὰς κατὰ τὸν τρόπον τοῦτον μὲ ἀκολουθίαν καταταχθείσας, ὅλοι ἀναγνωρίζουν ὅτι εἶναι ἔργον τοῦ Εὐκλείδου. Σκοπὸς δὲ τούτου τοῦ βιβλίου εἶναι ἡ εἰς τὰ μεγέθη ἀναφερομένη γενικὴ διδασκαλία, κατ' ἀντιδιαστολὴν πρὸς τὴν διδασκαλίαν τὴν ὁποίαν κάμνει ὁ Εὐκλείδης ἔχων ὑπ' ὄψιν του εἰδικωτέρων κατηγοριῶν μεγέθη. Διότι, ἀφοῦ τρία ὑπάρχουν εἴδη τοῦ μεγέθους (καὶ εἶναι ταῦτα ἡ γραμμή, ἡ ἐπιφάνεια καὶ τὸ στερεόν), τὸ ἴδιον πρέπει νὰ ἰσχύῃ καὶ περὶ τῶν ἀναλογιῶν. Διότι τὸ μέρος τοῦτο (τῆς περὶ ἀναλογιῶν θεωρίας) ἀφορᾷ ἀπὸ κοινοῦ καὶ τὴν γεωμετρίαν καὶ τὴν ἀριθμητικὴν καὶ γενικῶς ὅλην τὴν μαθηματικὴν ἐπιστήμην).

Ἡ νεωτέρα ἔρευνα ἔπειτα ἀπὸ ἐπισταμένας ἀναζητήσεις κατώρθωσε νὰ ἐξακριβώσῃ κατὰ ποῖον τρόπον ἐπέτυχεν ὁ Εὔδοξος τὴν γενίκευσιν τῆς περὶ ἀναλογιῶν θεωρίας. Τὴν βάσιν διὰ νὰ κατανοήσωμεν τὴν ἀφετηρίαν τῆς γενικεύσεως μᾶς τὴν δίδει ὁ πέμπτος ὁρισμὸς τοῦ 5ου βιβλίου τοῦ Εὐκλείδου, ὁ ὁποῖος ἀσφαλῶς προέρχεται ἐκ τοῦ Εὐδόξου καὶ ἔχει ὡς ἑξῆς:

«Ἐν τῷ αὐτῷ λόγῳ μεγέθη λέγεται εἶναι πρῶτον πρὸς δεύτερον καὶ τρίτον πρὸς τέταρτον, ὅταν τὰ τοῦ πρώτου καὶ τρίτου ἰσάκις πολλαπλάσια τῶν τοῦ δευτέρου καὶ τετάρτου ἰσάκις πολλαπλασίων καθ' ὁποιονοῦν πολλαπλασιασμὸν ἑκάτερον ἑκατέρου ἢ ἅμα ὑπερέχῃ ἢ ἅμα ἴσα ἢ ἢ ἅμα ἐλλείπῃ ληφθέντα κατάλληλα» (Εἰς τὸν αὐτὸν λόγον λέγονται ὅτι εἶναι μεγέθη τινά, τὸ πρῶτον πρὸς τὸ δεύτερον καὶ τὸ τρίτον πρὸς τὸ τέταρτον, ὅταν τὰ ἐξ ἴσου πολλαπλάσια τοῦ πρώτου καὶ τοῦ τρίτου ἐν συγκρίσει πρὸς τὰ ἐξ ἴσου πολλαπλάσια τοῦ δευτέρου καὶ τοῦ τεπάρτου, τὸ καθένα ἐκ τῶν δύο ξεχωριστὰ συγκρινόμενον πρὸς τὸ ἄλλο, εἰς οἱανδήποτε πολλαπλασιασμόν, παρουσιάζουν λαμβανόμενα κατὰ τὴν ἁρμόζουσαν εἰς αὐτὰ τάξιν, ἢ συγχρόνως ὑπεροχήν, ἢ συγχρόνως ἰσότητα ἢ συγχρόνως ἔλλειψιν).

Διὰ νὰ καταστήσωμεν περισσότερον προσιτὴν εἰς τὴν νεωτέραν ἀντίληψιν τὴν ἀρολογίαν τῆς προτάσεως ταύτης λέγομεν ὅτι πρόκειται περὶ τῶν γινομένων ἅπινα δίδουν οἱ ὅροι Α, Β, Γ, Δ πολλαπλασιαζόμενοι ἐπὶ τοὺς ἀριθμοὺς μ καὶ ν κατὰ τὴν ἀκόλουθον τάξιν: μ.Α, ν.Β, μ.Γ καὶ ν.Δ. Ὁ πρῶτος καὶ ὁ τρίτος πολλαπλασιάζονται ἐξ ἴσου, διότι πολλαπλασιαστὴς των εἶναι τὸ μ, τὸ αὐτὸ δὲ συμβαίνει καὶ μὲ τὸν δεύτερον καὶ τέταρτον, οἵτινες πολλαπλασιάζονται ἐπὶ τό ν. Ὅταν πληροῦται ἡ συνθήκη ὅτι συγχρόνως τὸ μ.Α καὶ ν.Β ὅπως καὶ τὸ μ.Γ καὶ ν.Δ, ἀνεξαρτήτως τοῦ βαθμοῦ τοῦ πολλαπλασιασμοῦ, παρουσιάζουν σχέσιν ἰσάπητος ἢ ἀνισότητος (ὑπεροχῆς ἢ ἐλλείψεως), τότε λέγομεν ὅτι εὑρίσκονται εἰς τὸν αὐτὸν λόγον τὰ τέσσαρα δοθέντα μεγέθη, ἤτοι Α:Β = Γ:Δ. Ὥστε ἡ ἀπαραίτητος προϋπόθεσις διὰ νὰ δυνηθοῦν νὰ ἀποτελέσουν ἀναλογίαν οἱ τέσσαρες οὗτοι ὅροι εἶναι ὅτι: μ.Α εἶναι μεγαλύτερον, ἴσον ἢ μικρότερον τοῦ ν.Β, καὶ μ.Γ μεγαλύτερον, ἴσον ἢ μικρότερον τοῦ ν.Δ.

Ἀξίζει νὰ ἀναφέρωμεν ἐνταῦθα πῶς χαρακτηρίζει ὁ Ἄγγλος ἱστορικὸς τῆς μαθηματικῆς ἐπιστήμης HEATH τὴν σοβαρότητα τῆς ἀνακαλύψεως ταύτης τοῦ Εὐδόξου. Ἀναγνωρίζει ὅτι εἰς τὸν ὁρισμὸν τοῦτον οἱ 23 αἰῶνες οἱ ὁποῖοι ἔχουν διαρρεύσει μετὰ τὴν ἀνακάλυψίν του δὲν προσέθεσαν οὔτε μίαν κεραίαν, καὶ ὅτι ὁ μέγας Γερμανὸς μαθηματικὸς WEIERSTRASS, ὁ τελειοποιήσας κατὰ τὸν 19ον αἰῶνα τὰς μεθόδους τῆς ἀνωτέρας ἀναλύσεως τὸν ἐπανέλαβε κατὰ λέξιν εἰς τὸν ὁρισμόν του περὶ ἴσων ἀριθμῶν. Ὁμολογεῖ προσέτι ὁ Χήθ ὅτι ἡ ἀντίληψις τοῦ Εὐδόξου συμπίπτει μὲ τὴν περὶ ἀσυμμέτρων θεωρίαν ὅπως τὴν ἀνέπτυξε κατὰ τὸν παρελθόντα αἰῶνα ὁ Γερμανὸς μαθηματικὸς DEDEKIND.

Εἶναι φανερὸν ὅτι ἡ περὶ ἀναλογιῶν θεωρία ἀποτελεῖ εὔρυνσιν τῆς παλαιοτέρας, διότι ἐξέρχεται τοῦ λογισμοῦ τῶν ἰσοτήτων καὶ ἐπιλαμβάνεται τῆς σπουδῆς τῶν ἀνισοτήτων, ἰσχυριζομένη ὅτι καὶ διὰ τῆς μελέτης αὐτῶν δύναται νὰ διαπιστωθῇ ὅτι δύο μεγέθη ἔχουν τὸν αὐτὸν λόγον. Εἶναι φανερὸν ὅτι περιλαμβάνει καὶ τὰ ἀσύμμετρα μεγέθη, διότι πᾶν ἀσύμμετρον μέγεθος ἐν συγκρίσει πρὸς σύμμετρον εὑρίσκεται εἰς σχέσιν ἀνισότητος, πλεονασμοῦ δηλαδὴ ἢ ἐλλείψεως. Συγχρόνως μεταρρυθμίζεται καὶ ἡ ἔννοια τοῦ λόγου καὶ καθίσταται δυνατὸν νὰ διαπιστωθῇ ὁ ὑπ' ἀριθ. 4 ὁρισμὸς τοῦ πέμπτου βιβλίου τῶν «Στοιχείων» τοῦ Εὐκλείδου: «λόγον ἔχειν πρὸς ἄλληλα μεγέθη λέγεται, ἃ δύναται πολλαπλασιαζόμενα ἀλλήλων ὑπερέχειν» λέγομεν ὅτι ἔχουν λόγον πρὸς ἄλληλα δύο μεγέθη, ὅταν κατόπιν πολλαπλασιασμοῦ παρουσιάζῃ τὸ ἓν ἐν συγκρίσει πρὸς τὸ ἄλλο ὑπεροχήν). Ἐκτείνεται κατὰ τὸν τρόπον αὐτὸν ἡ ἔννοια τοῦ λόγου πέραν τῶν συμμέτρων ἀριθμῶν, διότι εἰς τὸν προηγούμενον ὁρισμὸν 3 δίδεται νέος ὁρισμὸς τοῦ λόγου: «Λόγος ἐστὶ δύο μεγεθῶν ὁμογενῶν ἡ κατὰ πηλικότητα ποιὰ σχέσις» (Λόγος εἶναι μία σχέσις ὁποιαδήποτε δύο ὁμογενῶν μεγεθῶν ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τοῦ μεγέθους των). Διασαφηνίζοντες τὴν ἐν τῷ ὁρισμῷ λέξιν πηλικότης σημειώνομεν ὅτι, ὅπως ἔχει παρατηρήσει ὁ ΓερμανὸςΤέπλιτζ, εἰς τὸν «Μένωνα» τοῦ Πλάτωνος τὸ ἐπίθετον πηλίκος χρησιμοποιεῖται εἰς ἔνδειξιν, καὶ συμμέτρων καὶ ἀσυμμέτρων μεγεθῶν, ἐνῶ τὸ πόσος ἀναφέρεται μόνον εἰς σύμμετρα μεγέθη (Πλάτ. «Μέν.» 83 D). Συνεπῶς ἐκ τοῦ ὁρισμοῦ τούτου προκύπτει ὅτι δύναται νὰ ἐπεκταθῇ ἡ θεωρία τῶν ἀναλογιῶν εἰς ἀσύμμετρα μεγέθη. Εἰς τὸν πέμπτον ὁρισμόν, ὅπως εἴδομεν, καθορίζεται ἡ συνθήκη ὑπὸ τὴν ὁποίαν δύο οἱαδήποτε μεγέθη δύνανται νὰ ἔχουν τὸν αὐτὸν λόγον. Τὰ μεγέθη τὰ ἔχοντα τὸν αὐτὸν λόγον καλοῦνται συμφώνως πρὸς τὸν ἕκτον ὁρισμὸν ἀναλογικά: «τὰ δὲ τὸν αὐτὸν ἔχοντα λόγον μεγέθη ἀνάλογον καλεῖται» (τὰ μεγέθη τὰ ὁποῖα ἔχουν τὸν αὐτὸν λόγον ὀνομάζονται ἀνάλογον). Πρόκειται περὶ ὅρου τὸν ὁποῖον χρησιμοποιεῖ κατόπιν εὐρύτατα ὁ Ἀριστοτέλης.

Ἡ εὕρυνσις τῆς θεωρίας τῶν ἀναλογιῶν καὶ ἡ διὰ ταύτης καταδάμασις τῆς ἐκ τῶν ἀσυμμέτρων προελθούσης κρίσεως ἔσχε καὶ ἄμεσα ἐπὶ τῆς φιλοσοφίας τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἀποτελέσματα. Ἡ θεωρία, ἣν ἀνέπτυξεν ὁ Πλάτων, περὶ τῆς ἀορίστου δυάδος ἢ τοῦ μεγάλου καὶ μικροῦ, ἐφάπτεται μὲ τὴν θεώρησιν τῶν ἀνισοτήτων, τὴν ὁποίαν συνηντήσαμεν παρὰ τῷ Εὐδόξῳ. Ἡ αὐτὴ σχέσις ἀναφέρεται καὶ ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους, ἐκφραζομένη διὰ τοῦ ὅρου ὑπερέχον καὶ ὑπερεχόμενον «τὸ δ'

ὑπερέχον πρὸς τὸ ὑπερεχόμενον ὅλως ἀόριστον κατ' ἀριθμόν· ὁ γὰρ ἀριθμὸς σύμμετρος, καὶ μὴ σύμμετρον δὲ ἀριθμὸν λέγεται, τὸ δὲ ὑπερέχον πρὸς τὸ ὑπερεχόμενον τοσοῦτόν τέ ἐστι καὶ ἔτι, τοῦτο δ' ἀόριστον ἀπότερον γὰρ ἔτυχέν ἐστιν, ἢ ἴσον ἢ οὐκ ἴσον». (Τὸ ὑπερέχον ὅμως ἐν σχέσει πρὸς τὸ ὑπερεχόμενον εἶναι ἀπὸ ἀριθμητικῆς ἀπόψεως ὁλοκληρωτικῶς ἀκαθόριστον· διότι ὁ ἀριθμὸς εἶναι σύμμετρος ἡ ἀσφώνησις ὅμως τῆς σχέσεως τοῦ ὑπερέχοντος πρὸς τὸ ὑπερεχόμενον προϋποθέτει ἀριθμὸν μὴ σύμμετρον. Διότι τὸ ὑπερέχον, ἂν συγκριθῇ μὲ τὸ ὑπερεχόμενον, εἶναι ὅσον εἶναι τὸ ὑπερεχόμενον καὶ κάτι παραπάνω· αὐτὸ ὅμως τὸ κάτι παραπάνω μένει ἀκαθόριστον· διότι εἶναι ὅ,τι τύχῃ· ὅπως δύναται νὰ εἶναι ἴσον, δύναται νὰ εἶναι καὶ ἄνισον πρὸς τὸ ἀρχικὸν μέτρον) (Ἀριστοτ. Μ.τ.φ. 1021 α 4).

Εἰς τὸ χωρίον τοῦτο διαλάμπει ἡ μαθηματικὴ προοραtικὴ μεγαλοφυΐα τοῦ Ἀριστοτέλους, ὅστις διακρίνει ὅτι διὰ τῶν ἀνακαλύψεων τοῦ Εὐδόξου, ὄχι μόνον ἐπεκτείνεται ἡ θεωρία τῶν ἀναλογιῶν, ἀλλὰ καὶ ἀνοίγεται δρόμος διὰ τὴν ἀνακάλυψιν τῶν μὴ συμμέτρων ἀριθμῶν. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι τὸ ἀρχικὸν θέμα, ἐπὶ τοῦ ὁποίου εἰργάσθη διὰ τὴν ἐπέκτασιν τῆς θεωρίας τῶν ἀναλογιῶν ὁ Εὔδοξος, ἦσαν τὰ γεωμετρικὰ μεγέθη. Ἀλλ' ἡ θετικὴ ἐπιστήμη εὗρεν εἰς τὴν καθίδρυσιν τῶν γεωμετρικῶν τούτων σχέσεων, ἐπαρκῆ βάσιν διὰ τὸν ἀπαρτισμὸν μιᾶς, ὅπως εἶπεν ὁ Νεύτων, παγκοσμίου ἀριθμητικῆς, ἐπειδὴ «πᾶν ὅ,τι ἔχει πρὸς τὴν μονάδα οἱαν σχέσιν ἔχει μία εὐθεῖα γραμμὴ πρὸς μίαν ἄλλην εὐθεῖαν, ὀνομάζεται ἀριθμός». (Βλέπε «Τὰ στάδια τῆς μαθηματικῆς φιλοσοφίας» Λ. Μπρούνσβιγκ, σελ. 509). Ἐπίσης καὶ ὁ διδάσκαλος τοῦ Νεύτωνος Ἰσαὰκ Μπάρροου (1630 — 1677), ἀσχοληθεὶς ἐπιμόνως εἰς τὴν μελέτην τῶν ὁρισμῶν τοῦ Εὐδόξου, ἐξεφράσθη σχετικῶς μὲ τὸν ὁρισμὸν τῆς ἰσότητος τῶν λόγων, λέγων ὅτι «εἰς ὅλον τὸ ἔργον τῶν «Στοιχείων» τοῦ Εὐκλείδου, δὲν ὑπάρχει τι τὸ λεπτότερον ἐπινοηθέν, τὸ στερεώτερον ἐδραιούμενον ἢ τὸ ἐπιμελέστερον ἐκτιθέμενον, ἀπὸ τὴν θεωρίαν τῶν ἀναλογιῶν» (βλέπε «Ἡ κρίσις τῶν ἀρχῶν τῆς Μαθηματικῆς Ἐπιστήμης», Χάσσε καὶ Στόλτς, μετάφρασις Φ. Βασιλείου καὶ Χρ. Καπνουκάγια, σελ. 58).

Ἐξερχομένη, ὅπως εἴπομεν, τοῦ πλούτου τῆς γενικῆς μαθηματικῆς ἐπιστήμης, ἡ θεωρία τῶν ἀναλογιῶν, ἀπετέλεσε καὶ γενικωτέραν μορφὴν μεθοδικῆς πορείας, χρησιμοποιηθεῖσαν πρὸς μελέτην καὶ λύσιν παντοίων φιλοσοφικῶν προβλημάτων. Ὁ μαθητὴς καὶ διάδοχος τοῦ Πλάτωνος ἐν τῇ Ἀκαδημίᾳ Σπεύσιππος, ἐχρησιμοποίει ταύτην εὑρύτατα εἰς τὸ σύγγραμμά του «Ὅμοια». Ἐπίσης καὶ ὁ Ἀριστοτέλης χρησιμοποιεῖ συχνότατα τὴν ἀναλογίαν πρὸς λύσιν παντοίων προβλημάτων, μεταχειριζόμενος τὸν παρὰ τῷ εὐκλειδείῳ ὁρισμῷ ἀπαντῶντα ὅρον «τὸ ἀνάλογον». Ἡ ὑπὸ τοῦ Εὐδόξου μεταρρύθμισις τῆς ἐννοίας τῶν ἀναλογιῶν, ἀποτελεῖ μέγιστον ἐπιστημονικὸν κατόρθωμα. Πάντες ἀναγνωρίζουν σήμερον ὅτι αἱ περὶ τοῦ μαθηματικοῦ συνεχοῦς θεωρίαι τοῦ Εὐδόξου συμπίπτουν κατ' οὐσίαν μὲ τὰς θεωρίας, τὰς ὁποίας ἐνεφάνισε κατὰ τὸν προηγούμενον αἰῶνα ὁ Γερμανὸς μαθηματικὸς Ντέντεκιντ. Ὁ Εὔδοξος δέχεται ὡς φαίνεται ἐξ ἀποδείξεων θεωρημάτων περιληφθέντων εἰς τὸ 12ον βιβλίον τῶν «Στοιχείων» τοῦ Εὐκλείδου καὶ ἰδίᾳ ἐκ τῆς 12ης προτάσεως τοῦ 6ου βιβλίου, τὴν ἀκόλουθον σπουδαιοτάτην ἀρχήν: Δοθέντων τριῶν μεγεθῶν Α Β Γ, ἐκ τῶν ὁποίων τὸ Α καὶ Β εἶναι ὁμογενῆ, ὑπάρχει ἓν τέταρτον ὁμογενὲς πρὸς τὸ Γ μέγεθος Δ, κατὰ τρόπον ὥστε Α : Β = Γ : Δ. Τὸ ἀξίωμα τοῦτο τῆς τετάρτης ἀναλόγου, ἤτις ὑπάρχει καὶ εἰς τὴν περίπτωσιν, κατὰ τὴν ὁποίαν δὲν δύναται νὰ κατασκευασθῇ διὰ τοῦ κανόνος καὶ τοῦ διαβήτου, ἀποκαθιστᾷ τὴν κατὰ συνέχειαν συσχέτισιν οἱωνδήποτε μεγεθῶν, εἴτε συμμέτρων, εἴτε ἀσυμμέτρων. Εἶναι φανερὸν ὅτι ἡ μεταξὺ τῶν ἀρχαίων καὶ νεωτέρων μαθηματικῶν διαφορά, ἔγκειται εἰς τὸ ἀκόλουθον σημεῖον. Ὁ Εὔδοξος ὑπερενίκησε τὰς δυσκολίας εὑρύνων τὴν ἔννοιαν τῶν ἀναλογιῶν, ἐνῶ οἱ νεώτεροι, διὰ νὰ ἀντιμετωπίσουν τὰς αὐτὰς δυσκολίας, μετερρύθμισαν τὴν ἔννοιαν τοῦ ἀριθμοῦ, δεχθέντες τὴν ὕπαρξιν ἀσυμμέτρων ἀριθμῶν. Οἱ παλαιοὶ Ἕλληνες δὲν προεχώρησαν εἰς τὴν παραδοχὴν τῶν ἀσυμμέτρων ἀριθμῶν, ὄχι διότι δὲν θὰ ἠδύναντο νὰ τοὺς ἐπινοήσουν, ἀλλὰ διότι ἤθελον νὰ μείνουν πιστοὶ εἰς τὴν ὀντολογικὴν περὶ τῶν ἀριθμῶν ἀντίληψιν. Αἱ ὑπὸ τοῦ Γερμανοῦ ἱστορικοφιλοσόφου Σπέγγλερ ἀναπτυχθεῖσαι εἰς τὸ κατὰ τὸ 1922 ἐκδοθὲν βιβλίον του «Ἡ καταστροφὴ τῆς Ἑσπερίας» θεωρίαι, συμφώνως πρὸς τὰς ὁποίας οἱ παλαιοὶ Ἕλληνες δὲν ἐπενόησαν τοὺς ἀσυμμέτρους ἀριθμοὺς ἐπειδὴ ἐφοβοῦντο νὰ προχωρήσουν εἰς τὴν ἐξιχνίασιν τοῦ ἀπείρου καὶ διότι ἔκλινον εἰς τὴν περατοκρατίαν, ἠλέγχθησαν ὑπὸ τῆς ἐπιστημονικῆς κριτικῆς ὡς τελείως ἐσφαλμέναι. Λίαν ἀρθῶς οἱ Γερμανοὶ μαθηματικοὶ Χάσσε καὶ Σόλτς (βλέπε ἀνωτέρω μνημονευθὲν βιβλίον των, σελ. 3), ἐχαρακτήρισαν τὰς ἀντιλήψεις τοῦ Σπέγγλερ ὡς «ψευδοφιλοσοφίαν τῆς ἱστορίας τοῦ πνεύματος τῆς Δύσεως». Διότι λίαν ὀρθῶς παρετηρήθη ὅτι ἂν οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες ἠσθάνοντο τρόμον πρὸ τοῦ ἀπείρου, δὲν θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ δεχθοῦν καὶ τοὺς ἀκεραίους ἀριθμούς, τῶν ὁποίων ἡ σειρὰ εἶναι ἄπειρος.

Ὁ Σπέγγλερ διατείνεται ὅτι ἀπέφυγον οἱ Ἕλληνες τοὺς ἀσυμμέτρους ἀριθμούς, διότι οὗτοι δὲν ἐπιδέχονται μίαν ἀκριβῆ ἐποπτικῶς γεωμετρικὴν παράστασιν. Ὡς παράδειγμα δὲ τοιούτου ἀριθμοῦ, μὴ ἐπιδεχομένου γεωμετρικὴν παράστασιν, φέρει τὸν ἀριθμὸν Π, δι' οὗ συμβολίζεται ὁ λόγος τῆς περιφερείας πρὸς τὴν διάμετρον. Ἀλλ' οἱ μνημονευθέντες ἀνωτέρω Γερμανοὶ μαθηματικοὶ ἀντιπαρετήρησαν ὅτι ὁ Εὐκλείδης κατασκευάζει γεωμετρικῶς μέγαν ἀριθμὸν ἀσυμμέτρων, ὅλας τὰς τετραγωνικὰς ρίζας τῶν φυσικῶν ἀριθμῶν, οἱ ὁποῖοι δὲν ἀνήκουν εἰς τὴν τάξιν τῶν τετραγώνων ἀριθμῶν. Δὲν δύναται νὰ κατασκευάσῃ μόνον τοὺς ὑπερβατικοὺς ἀριθμούς, εἰς τοὺς ὁποίους ἀνήκει καὶ ὁ Π. Ὁ Σπέγγλερ συγχέει τοὺς ἀσυμμέτρους καὶ ὑπερβατικοὺς ἀριθμούς, προκειμένου δὲ περὶ τοῦ ἀπειροστικοῦ λογισμοῦ, χρησιμοποιεῖ τὰς πεπαλαιωμένας ἀντιλήψεις τοῦ 17ου καὶ 18ου αἰῶνος. Ἡ θεμελιώδης διαφορά, τὴν ὁποίαν ἠθέλησε νὰ ἀποδείξῃ ὡς ὑπάρχουσαν μεταξὺ τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς μαθηματικῆς καὶ τῆς νεωτέρας, ἀπεδείχθη μαζὶ καὶ μὲ ἄλλας ἀντιλήψεις του αὐθαίρετον καὶ ἀστήρικτον μυθολόγημα. Καὶ ἡ νεωτέρα μαθηματικὴ ἐπιστήμη στηρίζεται, ὅπως ὁμολογοῦν ὁ Χάσε καὶ ὁ Σόλτς, ἐπὶ τῶν βάσεων, τὰς ὁποίας ἔθεσαν οἱ Ἕλληνες.

Η ΛΕΓΟΜΕΝΗ ΜΕΘΟΔΟΣ ΤΗΣ ΕΞΑΝΤΛΗΣΕΩΣ

Καὶ εἰς τὴν ἀνακαίνισιν τῆς μαθηματικῆς μεθοδολογίας συνέβαλε τὰ μέγιστα ὁ Εὔδοξος. Τὸ ὄνομά του φέρεται ἀκόμη συνδεδεμένον μὲ τὴν ἐπινόησιν τῆς λεγομένης μεθόδου τῆς «ἐξαντλήσεως». Πρέπει νὰ σημειωθῇ ὅτι ὁ ὅρος «ἐξάντλησις» (Ἐξαουστιόν, EXHAUISTION), δὲν εἶναι ἑλληνικός, ἀλλ' ἐτέθη εἰς χρῆσιν ὑπὸ τοῦ μαθηματικοῦ Γρηγορίου Βιτσέντιο, διὰ τοῦ συγγράμματός του «Ἔργον γεωμετρικόν», ἐκδοθέντος κατὰ τὸ 1647. Τὴν πρώτην ἀφετηρίαν διὰ νὰ δημιουργηθῇ ὁ ὅρος οὗτος, παρέσχε χωρίον ἐκ τῶν εἰς τὰ «Φυσικὰ» τοῦ Ἀριστοτέλους, σχολίων τοῦ Σιμπλικίου, εἰς τὸ ὁποῖον ἐκτίθενται αἱ πρὸς τετραγωνισμὸν τοῦ κύκλου προσπάθειαι τοῦ Ἀντιφῶντος. Ὁ Ἀντιφῶν ἐνέγραφεν ἐντὸς κύκλου πολύγωνον, τοῦ ὁποίου ἐπολλαπλασίαζε συνεχῶς τὰς πλευράς. Εἰς τὸ σχετικὸν χωρίον τοῦ Σιμπλικίου, τὸ ὁποῖον παρεθέσαμεν εἰς τὰ προηγούμενα, ἡ ἔκφρασις «δαπανωμένου τοῦ ἐπιπέδου» (δηλαδὴ ἀφοῦ ἐξαντληθῇ τὸ ἐπίπεδον), ἔδωκε λαβὴν νὰ νομισθῇ ὅτι ἔχομεν τὴν ἐφαρμογὴν μεθόδου, ἥτις διὰ τῆς ὁλοκληρωτικῆς ἐξαντλήσεως τῆς κυκλικῆς ἐπιφανείας, θὰ φθάσῃ εἰς τὴν τιμὴν τοῦ ἐσχάτου αὐτῆς ὁρίου. Ἀλλ' ἡ ἰδέα περὶ τοῦ ἐφικτοῦ μιᾶς τοιαύτης ἐξαντλήσεως ἦτο ὅλως ξένη πρὸς τοὺς Ἕλληνας γεωμέτρας, οἵτινες εἶχον διδαχθῇ ὑπὸ τῶν παραδόξων τοῦ Ζήνωνος, ὅτι ἡ διχοτομία τῶν μεγεθῶν προχωρεῖ ἐπ' ἄπειρον, χωρὶς νὰ ὑπάρχῃ φόβος ὅτι θὰ ἐξαντληθῇ τὸ ὑπὸ διαίρεσιν μέγεθος.

Κατὰ τὴν οὐσίαν της ἡ ὑπὸ τοῦ Εὐδόξου χρησιμοποιηθεῖσα μέθοδος, ἣν κατόπιν. ἐφήρμοσε καὶ ὁ Ἀρχιμήδης, στηρίζεται οὐχὶ ἐπὶ τῆς ἀρχῆς ὅτι δυνάμεθα διὰ τῆς διαιρέσεως νὰ φθάσωμεν εἰς κάτι τὸ ἄπειρως μικρόν. Τὸ ἀξίωμα ἐπὶ τοῦ ὁποίου στηρίζεται, εἶναι ὅτι διὰ τῆς διαδοχικῆς διαιρέσεως δυνάμεθα νὰ φθάσωμεν εἰς μέγεθος ὅσον θέλομεν μικρόν. Ἀκριβολογικὴν διατύπωσιν τῆς ἀρχῆς ταύτης μᾶς δίδει ἡ πρώτη πρότασις τοῦ δεκάτου βιβλίου τῶν «Στοιχείων» τοῦ Εὐκλείδου, ἥτις ἔχει ὡς ἑξῆς: «Δύο μεγεθῶν ἀνίσων ἐκκειμένων, ἐὰν ἀπὸ τοῦ μείζονος ἀφαιρεθῇ μεῖζον ἢ τὸ ἥμισυ καὶ τοῦ καταλειπομένου μεῖζον ἢ τὸ ἥμισυ καὶ τοῦτο ἀεὶ γίγνηται, λειφθήσεταί τι μέγεθος, ὃ ἔσται ἔλασσον τοῦ ἐκκειμένου ἐλάσσονος μεγέθους». («Ὅταν μᾶς δοθοῦν δύο ἄνισα μεγέθη, ἐὰν ἀπὸ τὸ μεγαλύτερον ἀφαιρεθῇ μεγαλύτερον τμῆμα ἀπὸ τὸ ἥμισυ, καὶ ἀπὸ ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον θά μείνῃ ἀφαιρεθῇ μεγαλύτερον τμῆμα ἀπὸ τὸ ἥμισυ, καὶ τοῦτο ἐξακολουθῇ διαρκῶς, θὰ μείνῃ ἓν μέγεθος, τὸ ὁποῖον θὰ εἶναι μικρότερον τοῦ δοθέντος μικροτέρου μεγέθους). Ἡ εὐκλείδειος αὕτη πρότασις ἀποδεικνύεται ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ ἀνωτέρω παρατεθέντος 4ου ὁρισμοῦ τοῦ πέμπτου βιβλίου τοῦ Εὐκλείδου «Λόγων ἔχειν πρὸς ἄλληλα μεγέθη λέγεται, ἃ δύναται πολλαπλασιαζόμενα ἀλλήλων ὑπερέχειν». Διὰ τῶν προτάσεων τούτων εἶναι φανερὸν ὅτι δημιουργεῖται νέα μεθοδικὴ πορεία. Χρησιμοποιοῦντες σειρὰν ἀνισοτήτων φθεινουσῶν καὶ συγκλινουσῶν πρὸς ἓν ὅριον, δυνάμεθα νὰ φθάσωμεν μὲ μίαν προσέγγισιν ἐξαρτωμένην ἐκ τῆς ἀρεσκείας μας εἰς τὴν ζητουμένην ὁριακὴν ποσότητα. Διὰ τῆς προοδευτικῆς ἀφαιρέσεως κατὰ λόγον ὑπερβαίνοντα τὸ ἥμισυ δυνάμεθα, δοθέντων δύο μεγεθῶν, νὰ προχωρήσωμεν κατωτέρω τῆς διαφορᾶς των μὲ ὅσην θέλομεν προσέγγισιν. Κατὰ συνέπειαν ὁ πολλαπλασιασμὸς καὶ ἡ διαίρεσις δύνανται νὰ προχωροῦν ὅσον θέλομεν καὶ νὰ παρουσιάζουν τοὺς ὑφισταμένους καὶ μεταξὺ τῶν ἀσυμμέτρων μεγεθῶν λόγους. Ἡ προχώρησις πρὸς μέγεθος πάντοτε μικρότερον, ἀποτελεῖ μίαν ἐκ τῶν ἀρχῶν, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐστήριξεν ὁ Λάϊμπνιτς τὸν ἀπειροστικὸν λογισμόν. Εἰς ἓν ἀξιοσημείωτον κείμενον, ἀναφερόμενον εἰς τὰς ἀρχὰς ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐστήριξε τὸν λογισμὸν τοῦτον ὁ μέγας Γερμανὸς φιλόσοφος καὶ μαθηματικός, κάμνει μνείαν τοῦ πέμπτου ὁρισμοῦ τοῦ πέμπτου βιβλίου τοῦ Εὐκλείδου, δστις, ὅπως εἴπομεν, προέρχεται ἐκ τοῦ Εὐδόξου. Εὑρίσκει προσέτι τὴν εὐκαιρίαν νὰ ἀναφέρῃ ὅτι συμφωνεῖ καὶ μὲ τὰς γνώμας τοῦ Ἀρχιμήδους «Ἔχω τὴν ἰδέαν», γράφει ὁ Λάϊμπνιτς (βλέπε ΙΙΙ τόμον ἔργων του ἐκδόσεως DUTENS (Ντούτενς) σελ. 238), ὅτι πράγματά τινα εἶναι ἴσα πρὸς ἄλλα, ὄχι μόνον ὅταν ἡ διαφορά των εἶναι ἀπολύτως μηδέν, ἀλλ' ἐπίσης ὅταν ἡ διαφορά των εἶναι ἀσυγκρίτως μικρά. Καίτοι δὲ δὲν δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι εἶναι ἀπολύτως μηδενική, ὅμως δὲν ὑπάρχει ποσότης δυναμένη νὰ συγκριθῇ μὲ τὰς ποσότητας, τῶν ὁποίων εἶναι διαφορά.

Τοιουτοτρόπως ὅταν προσθέτωμεν ἓν σημεῖον μιᾶς γραμμῆς εἰς μίαν ἄλλην γραμμήν, ἢ μίαν γραμμὴν εἰς τὴν ἐπιφάνειαν, δὲν αὐξάνομεν τὴν ποσότητά των. Τὸ αὐτὸ συμβαίνει καὶ ὅταν προσθέτωμεν εἰς μίαν γραμμὴν μίαν ἄλλην γραμμὴν ἀσυγκρίτως μικροτέραν. Δὲν ὑπάρχει κατασκευή, ἥτις θὰ ἠδύνατο νὰ καταδείξῃ μίαν τοιαύτην αὔξησιν. Μόνον ὁμογενεῖς ποσότητες δύνανται νὰ παραβληθοῦν πρὸς ἀλλήλας καὶ συμφωνῶ μὲ τὸν ὅρον, τὸν ὁποῖον θέτει ὁ Εὐκλείδης (V ὁρ. 5), ἐὰν δηλαδὴ ἡ μία πολλαπλασιαζομένη μὲ οἱονδήποτε πεπερασμένον ἀριθμόν, δύναται νὰ ὑπερέχῃ ἀπὸ τὴν ἄλλην. Καὶ τὰ μεγέθη, τὰ ὁποῖα διαφέρουν κατὰ μίαν ποσότητα αὐτοῦ τοῦ εἴδους (δηλ. ἀσυγκρίτως μικράν), τὰ ὁρίζω ὡς ἴσα, ὅπως ἔκαμνεν ὁ Ἀρχιμήδης καὶ ὅλοι οἱ μετ' αὐτόν. Εἶναι τὸ ἴδιον ὡσὰν νὰ εἴπωμεν

ὅτι ἡ διαφορὰ εἶναι μικροτέρα πάσης δοθείσης διαφορᾶς. Καὶ τὸ πρᾶγμα δύναται νὰ ἀποδειχθῇ διὰ τῆς ἀρχιμηδείου διαδικασίας τῆς ἀποδείξεως διὰ τῆς εἰς ἄτοπον ἀπαγωγῆς». Ἐκ τῆς παραθέσεως τοῦ χωρίου τούτου τοῦ Λάϊμπνιτς, καταφαίνεται ἀναντιρρήτως ὅτι ἡ ἴδρυσις τοῦ ἀπειροστικοῦ λογισμοῦ ἐστηρίχθη ἐπὶ τῶν ἀρχῶν, τὰς ὁποίας εἰσηγήθη πρῶτος ὁ Εὔδοξος καὶ ἐνέκριναν κατόπιν ὁ Εὐκλείδης καὶ ὁ Ἀρχιμήδης.

Συμφώνως πρὸς τὰ ἀνωτέρω, οὔτε ὁ Εὔδοξος, οὔτε οἱ μετ' αὐτὸν ἐπίστευον ὅτι κατὰ τὴν ἀποδεικτικὴν διαδικασίαν, τὴν ὁποίαν ἐχρησιμοποίουν, ἐπρόκειτο περὶ ἐξαντλήσεως τοῦ δοθέντος πρὸς λογισμὸν μεγέθους. Οἱ Ἕλληνες ἐγνώριζον ὅτι τὸ ὅριον, πρὸς τὸ ὁποῖον τείνουν οἱ ὅροι μιᾶς συγκλινούσης σειρᾶς, μένει ἀνέφικτον ὡς πρὸς ὅλους τοὺς ὅρους τῆς σειρᾶς. Τὸ νεῦρον τῆς ἀποδείξεως συνίστατο εἰς τὴν τεθεῖσαν ἀρχὴν ὅτι μεταξὺ οἱωνδήποτε μεγεθῶν Α, Β, ὑφίστανται πάντοτε μία μόνον ἐκ τῶν τριῶν σχέσεων, Α εἶναι ἴσον ἢ μικρότερον ἢ μεγαλύτερον ἐν συγκρίσει πρὸς τὸ Β, Α μικρότερον, ἴσον ἢ μεγαλύτερον τοῦ Β. Ἂν λοιπὸν δειχθῇ ὅτι ἀποκλείονται αἱ δύο σχέσεις τῆς ἀνισότητος (μικρότερον, μεγαλύτερον), προκύπτει ὅτι μεταξὺ Α καὶ Β ὑπάρχει σχέσις ἰσότητος.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω ἐκτεθέντων καταφαίνεται ὅτι ὁ Εὔδοξος ἀποτελεῖ μαθηματικὴν μεγαλοφυΐαν, δυναμένην νὰ ὑποστῇ σύγκρισιν μὲ οἱονδήποτε ἀπὸ τοὺς νεωτέρους μαθηματικούς. Ἡ θεωρία του περὶ ὑπάρξεως μὴ ἀκεραίων λόγων παραλληλίζεται ὑπὸ πολλῶν συγχρόνων μαθηματικῶν, πρὸς τὴν περὶ τομῶν θεωρίαν τοῦ Ντέντεκιντ, διὰ τῆς ὁποίας οὗτος ἠθέλησε νὰ στερεοποιήσῃ τὸ ἄξίωμα τῆς συνεχείας. Διότι ἡ θεωρία περὶ τομῶν γενομένων ἐντὸς τοῦ συστήματος τῶν ρητῶν ἀριθμῶν καὶ διαιρουσῶν τούτους εἰς δύο τάξεις, ἑκατέρα τῶν ὁποίων δὲν ἔχει νὰ ἐπιδείξῃ οὔτε ἕνα μέγιστον, οὔτε ἕνα ἐλάχιστον ὅρον, ἀναχωρεῖ, κατὰ τὸ νόημά της, ἐκ τῶν καθοριζομένων ὑπὸ τοῦ Εὐδόξου συσχετίσεων κατὰ ὑπερέχον, ἴσον καὶ ὑπερεχόμενον.

Ἐκ τοῦ θεμελιωτικοῦ ἔργου του ὁ Εὔδοξος ἔχει νὰ ἐπιδείξῃ καὶ ἄλλας ἀνακαλύψεις, ἀναφερομένας εἰς τὴν σπουδὴν τοῦ κώνου καὶ τῆς πυραμίδος. Ὁ Ἀρχιμήδης εἰς τὸ ἔργον του «Περὶ τῶν μηχανικῶν θεωρημάτων πρὸς Ἐρατοσθένην ἔφοδος», ἀναφέρει ὅτι πρῶτος ὁ Εὔδοξος ἀπέδειξεν ὅτι «τρίτον μέρος ὁ μὲν κῶνος τοῦ κυλίνδρου, ἡ δὲ πυραμὶς τοῦ πρίσματος τὴν βάσιν ἐχόντων τὴν αὐτὴν καὶ ὕψος ἴσον». Κατὰ τὸν Πρόκλον (Σχόλια εἰς Εὐκλ. 67, 2), ὁ Εὔδοξος προσέθεσε τρεῖς εἰσέτι ἀναλογίας, εἰς τὰς ἤδη γνωστάς, ἠσχολήθη μὲ τὸ πρόβλημα τῆς τομῆς, παρορμηθεὶς πρὸς τοῦτο ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος: «Εὔδοξος δὲ ὁ Κνίδιος... ἑταῖρος δὲ τῶν περὶ Πλάτωνα γενόμενος, πρῶτον τῶν καθόλου καλουμένων θεωρημάτων τὸ πλῆθος ηὔξησε καὶ ταῖς τρισὶν ἀναλογίαις ἄλλας τρεῖς προσέθηκε καὶ τὰ περὶ τὴν τομὴν ἀρχὴν λαβόντα παρὰ Πλάτωνος εἰς πλῆθος προήγαγε καὶ ταῖς ἀναλύσεσιν ἐπ' αὐτῶν χρησάμενος». (Εὔδοξος δὲ ὁ Κνίδιος, γενόμενος φίλος τῶν (ἐπιστημόνων τῶν περιστοιχιζόντων τὸν Πλάτωνα, πρῶτον τῶν ἐν γένει ὀνομαζομένων θεωρημάτων τὸ πλῆθος ηὔξησε καὶ εἰς τὰς τρεῖς ἀναλογίας προσέθεσεν ἄλλας τρεῖς καὶ τὰς μελέτας τὰς ἀναφερομένας εἰς τὴν τιμήν, αἵτινες ἤρχισαν νὰ ἐξετάζωνται κατὰ πρωτοβουλίαν τοῦ Πλάτωνος, τὰς ἐπηύξησε, χρησιμοποιήσας σχετικῶς μὲ αὐτὰς τὴν ἀναλυτικὴν μέθοδον». Ὁ Εὔδοξος φαίνεται ὅτι εἶχε γράψει βιβλίον ἐπιγραφόμενον «Περὶ τομῆς», εὑρίσκετο δὲ εἰς ἐπιστημονικὴν ἐπαφὴν καὶ μὲ τὸν Θεαίτητον, διότι τὰ περὶ τομῆς προβλήματα προϋποθέτουν τὴν σπουδὴν περὶ τῶν ἀσυμμέτρων. Κατὰ μαρτυρίαν τοῦ Εὐτοκίου, ἠσχολήθη καὶ μὲ τὸ δήλιον πρόβλημα, προσπαθήσας νὰ λύσῃ τοῦτο διὰ καμπύλων γραμμῶν.

Δυστυχῶς, ὁ Εὐτόκιος παρέλειψε νὰ κάμῃ λόγον περὶ τῆς λύσεως ταύτης, πολὺ πιθανῶς διότι δὲν τὴν κατενόησε. Περιορίζεται ἁπλῶς νὰ ἀναφέρῃ: «Τοῦ Εὐδόξου τοῦ Κνιδίου παρητησάμεθα γραφήν, ἐπειδὴ φησὶν μὲν ἐν προοιμίοις διὰ καμπύλων γραμμῶν αὐτὴν εὑρηκέναι, ἐν δὲ τῇ ἀποδείξει πρὸς τὸ (γραπτέον τῷ) μὴ κεχρῆσθαι καμπύλαις γραμμαῖς. ἀλλὰ καὶ διηρημένην ἀναλογίαν εὑρὼν ὡς συνεχεῖ χρῆται». (Τὴν κατασκευὴν τοῦ Εὐδόξου τοῦ Κνιδίου τὴν παρελείψαμεν, διότι λέγει εἰς τὸ προοίμιον ὅτι ἐπέτυχε τὴν λύσιν διὰ καμπύλων γραμμῶν, εἰς δὲ τὴν ἀπόδειξίν του ὄχι μόνον δὲν ἔχει χρησιμοποιήσει καμπύλας γραμμάς, ἀλλ' ἀφοῦ εὑρῆκεν ἀναλογίαν μὴ συνεχῆ, τὴν χρησιμοποιεῖ ὡς συνεχῆ). Ὁ μέγας Ἱστορικὸς τῆς μαθηματικῆς ἐπιστήμης Ταννερύ, κατώρθωσε νὰ ἀναπαραστήσῃ τὴν λύσιν τοῦ Κνιδίου σοφοῦ. Ἐκτὸς τῶν ἀνωτέρω, ἐμελέτησεν ὁ Εὔδοξος καὶ εἰδός τι σπειροειδοῦς γραμμῆς. Ἦν ἐκάλεσεν Ἱπποπέδην, ἀλλὰ περὶ τούτου θὰ γίνῃ λόγος εἰς τὸ οἰκεῖον τμῆμα τῆς Ἱστορίας τῆς Ἑλληνικῆς Ἀστρονομίας.

Η ΣΥΜΒΟΛΗ ΤΟΥ ΑΡΧΥΤΟΥ

Μεταξὺ τῶν συνεργατῶν τοῦ Πλάτωνος περιφανῆ θέσιν κατέχει καὶ ὁ Πυθαγόρειος φιλόσοφος καὶ μαθηματικὸς Ἀρχύτας (430—360), ὅστις κατήγετο ἐκ Τάραντος. Μὲ αὐτὸν ἐγνωρίσθη ὁ Πλάτων ὀλίγα ἔτη μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Σωκράτους, κατὰ τὸ πρῶτον του ταξίδιον εἰς τὴν Μεγάλην Ἑλλάδα. Ὁ Ἀρχύτας ἦτο καὶ πολιτικός, ἐξελέγη δὲ ἑπτὰ συνεχῆ ἔτη στρατηγὸς καὶ κατήγαγε πολλὰς νίκας. Διὰ τῆς παρεμβάσεώς του ἔσωσε τὸν Πλάτωνα ἀπὸ τὰς χεῖρας τοῦ τυράννου τῶν Συρακουσῶν Διονυσίου, ὅστις ἐσκόπευε νὰ τὸν φονεύσῃ. Συνεχίζων ὁ Ἀρχύτας τὴν παράδοσιν τῶν Πυθαγορείων καὶ παρορμώμενος ἀπὸ τὸν Πλάτωνα, ἐνησχολήθη εἰς τὸ πρόβλημα τοῦ διπλασιασμοῦ τοῦ κύβου καὶ ἔδωκεν εἰς τοῦτο τὴν λύσιν, τὴν ὁποίαν μᾶς διέσωσεν ὁ σχολιαστὴς τοῦ Ἀρχιμήδους Εὐτόκιος. Ἐκκινεῖ ἐκ τῆς λεγομένης ὑπὸ τοῦ Ἱπποκράτους τοῦ Χίου διαπιστώσεως κατὰ τὴν ὁποίαν τὸ πρόβλημα τοῦτο εἶναι ἰσοδύναμον πρὸς πρόβλημα, εἰς τὸ ὁποῖον ζητεῖται νὰ εὑρεθοῦν μεταξὺ τῶν γραμμῶν Α καὶ Β δύο μέσαι ἀνάλογοι, οὕτως ὥστε Α : Χ = Χ : Υ = Υ : Β. Λαμβανομένης Β = 2Α, ἡ Χ.Χ. Χ. = 2Α.Α.Α. Ἡ εὕρεσις τῶν ζητουμένων δύο ἀναλόγων ἐπιτυγχάνεται διὰ μηχανικῆς κατασκευῆς. Τὰ πέρατα τῶν μέσων ἀναλόγων καθορίζονται διὰ τῶν σημείων, εἰς τὰ ὁποῖα τέμνονται αἱ ἐν τῷ τριδιαστάτῳ χώρῳ κινούμεναι ἐπιφάνειαι ἐκ περιστροφῆς ἑνὸς κώνου, ἑνὸς ἡμικυλίνδρου καὶ ἑνὸς σπειροειδοῦς δακτυλίου.

Ὁ Πλούταρχος εἰς τὸ δεύτερον πρόβλημα τοῦ ὀγδόου βιβλίου τῶν «Συμποσιακῶν προβλημάτων» του, ἀναφέρει ὅτι ὁ Πλάτων δὲν ἦτο ἱκανοποιημένος ἀπὸ τὴν λύσιν ταύτην τοῦ Ἀρχύτου, καθὼς καὶ ἀπὸ τὰς λύσεις τοῦ Εὐδόξου καὶ Μεναίχμου: «Διὸ καὶ Πλάτων αὐτὸς ἐμέμψατο τοὺς περὶ Εὔδοξον καὶ Ἀρχύταν καὶ Μέναιχμον εἰς ὀργανικὰς καὶ μηχανικὰς κατασκευὰς τὸν τοῦ στερεοῦ διπλασιασμὸν ἀπάγειν ἐπιχειροῦντας, ὥσπερ πειρωμένους διὰ ἀλόγου δύο μέσας ἀνὰ λόγον ἢ παρείκοι, λαβεῖν· ἀπόλλυσθαι γὰρ οὕτω καὶ διαφθείρεσθαι τὸ γεωμετρίας ἀγαθὸν αὖθις ἐπὶ τὰ αἰσθητὰ παλινδρομούσης καὶ μὴ φερομένης ἄνω μηδ' ἀντιλαμβανομένης τῶν ἀΐδίων καὶ ἀσωμάτων εἰκόνων, πρὸς αἷσπερ ὢν ὁ Θεὸς ἀεὶ Θεὸς ἐστιν». (Διὰ τοῦτο καὶ ὁ Πλάτων ὁ ἴδιος ἐμέμφθη τὸν Εὔδοξον καὶ Ἀρχύταν καὶ Μέναιχμον, ἐπειδὴ ἐπεχείρουν νὰ μεταπρέψουν τὸ πρόβλημα τοῦ διπλασιασμοῦ τοῦ στερεοῦ εἰς πρόβλημα λυόμενον διὰ μηχανικῶν δι' ἐργαλείων κατασκευῶν. Τὴν λύσιν ταύτην ἐθεώρει ὁμοιάζουσαν πρὸς προσπάθειαν νὰ εὕρωμεν διὰ μέσων μὴ ἐχόντων καμμίαν σχέσιν μὲ τὸν λόγον δύο μέσας ἀναλόγους τρεπόμενοι εἰς τὴν κατεύθυνσιν, ἥτις δὲν θὰ μᾶς ἔφερεν ἀντίστασιν. Διότι κατὰ τὸν τρόπον αὐτὸν ἐξαφανίζεται καὶ καταστρέφεται τὸ ἐξαιρετικὸν προνόμιον, ὅπερ ἔχει ἡ γεωμετρία, διότι ὀπισθοδρομεῖ πάλιν πρὸς τὰ αἰσθητὰ καὶ δὲν φέρεται πρὸς τὰ ἄνω οὐδὲ προσπαθεῖ νὰ λάβῃ ἐπαφὴν μὲ τὰς αἰωνίας καὶ ἀσωμάτους εἰκόνας πλησίον τῶν ὁποίων ὁ Θεὸς διαρκῶς διατρίβων, εἶναι Θεός).

Ὁ Πλάτων ἐχαρακτήριζε τὰς λύσεις γεωμετρικῶν προβλημάτων, τὰς χρησιμοποιούσας μηχανικὰς κατασκευὰς ὡς ἀσυμβιβάστους πρὸς τὸν θεωρητικὸν χαρακτῆρα τῶν μαθηματικῶν ἐπιστημῶν, διότι ἐφοβεῖτο μήπως ἡ ἔρευνα παλινδρομήσῃ πρὸς τὴν ἐμπειρίαν. Ἀλλ' ἡ λύσις τοῦ Ἀρχύτου δὲν ἦτο ἐμπειρική. Προϋπέθετε θεωρητικὰς γνώσεις περὶ τοῦ τρόπου, κατὰ τὸν ὁποῖον γεννῶνται ὁ κῶνος καὶ ὁ κύλινδρος. Ἐπίσης προϋπέθετε γνώσεις περὶ γεωμετρικῶν τόπων καὶ περὶ τοῦ τρόπου, κατὰ τὸν ὁποῖον καθορίζεται ἓν σημεῖον διὰ τῆς τομῆς των. Ὁ Ἀρχύτας συνεχίζει τὴν προσπάθειαν τοῦ Ἱππίου τοῦ Ἠλείου, ὅστις πρῶτος ἐμελέτησε καμπύλην, προκύπτουσαν, ὡς εἴδομεν ἀνωτέρω, ἐκ τῆς συγχρόνου κινήσεως τῆς ἀκτῖνος καὶ τῆς ἐφαπτομένης. Διὰ τῶν μελετῶν τούτων προχωρεῖ ἡ ἑλληνικὴ γεωμετρικὴ ἔρευνα εἰς μελέτην προβλημάτων, μὴ δυναμένων νὰ ἐπιλυθοῦν διὰ τοῦ διαβήτου καὶ τοῦ κανόνος καὶ ἀνοίγεται ἡ ὁδός, ἥτις θὰ φέρῃ εἰς τὴν σπουδὴν τῶν κωνικῶν τομῶν καὶ εἰς περαιτέρω ἀνάπτυξιν τῆς στερεομετρίας. Ἡ ἀσχολία μὲ τὴν λύσιν τοῦ Δηλίου προβλήματος, μαρτυρεῖ ὅτι ὁ Ἀρχύτας εἶχε μελετήσει καὶ τὸ πρόβλημα τῶν ἀναλογιῶν. Εἰς διασωθὲν ἀπόσπασμα ἐκ τοῦ βιβλίου του «Περὶ τῆς μουσικῆς», δίδει τρεῖς ὁρισμούς, σχετικοὺς μὲ τὴν ἀριθμητικήν, τὴν γεωμετρικὴν καὶ τὴν ἁρμονικὴν ἀναλογίαν ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἀριθμητικῶν σχέσεων τῶν ὅρων των. Κατὰ μαρτυρίαν τοῦ Ἰαμβλίχου (βλέπε «Περὶ τῆς Νικομάχου Ἀριθμητικῆς Εἰσαγωγῆς», σελ. 100, 22) εἰς τὸν Ἀρχύταν ὀφείλεται πρότερον ὑπεναντία εἰς ἁρμονικήν. Πράγματι εἰς τὸ ρηθὲν ἀπόσπασμά του ἀναγράφεται: «Ἂ δ' ὑπεναντία, ἣν καλοῦμεν ἁρμονικήν, ὅκκα ἔωντι (τοῖοι· ὦ) ὁ πρῶτος ὅρος ὑπερέχει τοῦ δευτέρου αὐταύτου μέρει, ταὐτῷ ὁ μέσος τοῦ τρίτου ὑπερέχει τοῦ τρίτου μέρει». (Ἡ δὲ ὑπεναντία ἀναλογία, τὴν ὁποίαν καλοῦμεν ἁρμονικήν, λαμβάνει ὑπόστασιν ὅταν οἱ ὅροι της παρουσιάζουν τὴν ἀκόλουθον σχέσιν· καθ' ὅσον μέρος τοῦ ἰδίου του μενέρους ὁ πρῶτος ὅρος ὑπερέχει ἀπὸ τὸν δεύτερον κατὰ τὸ αὐτὸ μέρους τοῦ τρίτου ὑπερέχει ὁ μέσος ὅρος ἀπὸ τὸν τρίτον). Ἤτοι, ἂν παραστήσωμεν τὸν πρῶτον ὅρον διὰ τοῦ Α, τὸν δεύτερον διὰ τοῦ Β καὶ τὸν τρίτον διὰ τοῦ Γ, θὰ ἔχωμεν Α = Β + Α : Π καὶ Β = Γ + Γ : Π. Ὁ Ἰάμβλιχος ἐπίσης ἀποδίδει εἰς τὸν Ἀρχύταν τὴν ἐπινόησιν τριῶν εἰσέτι ἀναλογιῶν, τῆς τετάρτης, τῆς πέμπτης καὶ τῆς ἕκτης.

Ἡ ἀριθμητικὴ παράστασις τῆς τετάρτης εἶναι: (Α—Μ : (Μ—Β) = Β : Α, ἤτοι οἱ ὅροι της εἶναι 6, 5, 2, τῆς πέμπτης: (Α—Μ) : (Μ—Β) = Β:Μ, ἤτοι οἱ ὅροι της εἶναι: 5, 4, 2· τῆς δὲ ἕκτης (Α—Μ) : (Μ—Β) = Μ : Α, ἤτοι, οἱ ὅροι της εἶναι: 6, 4, 1. Δὲν φαίνεται ὅμως βέβαιον ὅτι αἱ ἐν λόγω τρεῖς νέαι ἀναλογίαι εἶναι ἐπινόησις τοῦ Ἀρχύτου, διότι εἰς τὸ αὐτὸ σύγγραμμά του (σελ. 101, 1), ὁ Ἰάμβλιχος ἀποδίδει ταύτας εἰς τὸν Εὔδοξον.

Ἀκολουθῶν τὴν πυθαγορικὴν παράδοσιν, ἐμελέτησε καὶ τὰ διαστήματα τοῦ τετραχόρδου, ἐκφράσας τὰς σχέσεις αὐτῶν δι' ἀναλογιῶν. Διέκρινε τρία γένη συμφωνιῶν, τὸ διατονικόν, τὸ χρωματικὸν καὶ τὸ ἐναρμόνιον. Ὁ τρίτος λόγος εἶναι καὶ διὰ τὰ τρία γένη ὁ αὐτός, ἤτοι· 28)27, ὁ δὲ πρῶτος διὰ τὸ διατονικὸν 9)8, τὸ χρωματικὸν 32)27 καὶ διὰ τὸ ἐναρμόνιον 5)4. Ὁ δεύτερος λόγος διὰ τὸ διατονικὸν γένος εἶναι 8)7, διὰ τὸ χρωματικὸν 243)224, διὰ δὲ τὸ ἐναρμόνιον 36)35. Κατὰ τὸν Διογένη τὸν Λαέρτιον, εἶναι ὁ πρῶτος μαθηματικός, ὁ ὁποῖος ἐμελέτησε τὰ μηχανικὰ προβλήματα ἐπὶ τῇ βάσει τῶν μαθηματικῶν καὶ παρέστησε διὰ γεωμετρικῶν διαγραμμάτων τὰς μηχανικὰς δι' ἐργαλείων κινήσεις: «Πρῶτος τὰ μηχανικὰ ταῖς μαθηματικαῖς προσχρησάμενος ἀρχαῖς μεθώδευσε, καὶ πρῶτος κίνησιν ὀργανικὴν διαγράμματι γεωμετρικῷ προσήγαγε». (Πρῶτος τὰ προβλήματα τῆς μηχανικῆς χρησιμοποιήσας εἰς τὰς μαθηματικὰς ἀρχὰς τὰ ἐπραγματεύθη μεθοδικῶς καὶ πρῶτος κατώρθωσε νὰ προσαρμόσῃ εἰς διάγραμμα γεωμετρικὸν τὴν δι' ἐργαλείων (ἐκτελουμένην) μηχανικὴν κίνησιν. Εἶναι προφανές,

ὅτι ὁ Ἀρχύτας ὑπῆρξεν ὁ ἱδρυτὴς τῆς ἐπιστήμης τῆς μηχανικῆς. Τοῦτο δὲν συνάγεται μόνον ἐκ τοῦ παρατεθέντος χωρίου τοῦ Διογένους, ἀλλὰ καὶ ἐκ τοῦ τρόπου, κατὰ τὸν ὁποῖον ἔλυσε τὸ Δήλιον πρόβλημα, χρησιμοποιήσας μηχανικὰς κινήσεις, δυναμένας νὰ ἐκτεθοῦν διὰ γεωμετρικῆς παραστάσεως καὶ ὑπερβαινούσας τὰ ὅρια τῆς ἐπιπεδομετρικῆς ἐρεύνης. Εἰς ἀπόσπασμα ἐκ τῶν «Διατριβῶν» του διασωθὲν ὑπὸ τοῦ Στοβαίου, φαίνεται ὁ Ἀρχύτας κάμνων λόγον περὶ μιᾶς γενικῆς ἀριθμητικῆς, τὴν ὁποίαν ὀνομάζει λογιστικήν: «Καὶ δοκεῖ ἃ λογιστικὰ ποτὲ τὴν σοφίαν τῶν μὲν ἀλλᾶν τεχνῶν καὶ πολὺ διαφέρειν, ἀτὰρ καὶ τὰς γεωμετρικὰς ἐναργεστέρω πραγματεύεσθαι ἃ θέλει... καὶ ἃ ἐκλείπει αὖ ἀ γεωμετρία καὶ ἀποδείξιας ἀ λογιστικὰ ἐπιτελεῖ καὶ ὁμῶς, καὶ τὰ περὶ ταῖς εἴδεσιν». (Καὶ φαίνεται ὅτι ἡ λογιστικὴ (δηλαδὴ ἡ γενικὴ ἀριθμητικὴ) ἐν σχέσει μὲ τὴν σοφίαν, ἔχει μεγάλην ὑπεροχήν. Ἐπίσης καὶ ἀπὸ τὴν γεωμετρίαν κατὰ τρόπον ἐναργέστερον ἐξετάζει ὅσα θέλει... καὶ ὡς πρὸς ἐκεῖνα πάλιν τὰ ὁποῖα δὲν δύναται νὰ ἐξετάσῃ ἡ γεωμετρία, ἡ λογιστικὴ πραγματοποιεῖ ἀποδείξεις καὶ συγχρόνως, ἐὰν εἶναι δυνατὴ μία ἐξέτασις ἀναφερομένη εἰς τὰς πρώτας ἀρχάς, δύναται νὰ ἐξετάσῃ καὶ πάντα τὰ σχετικὰ μὲ τὰς πρώτας ἀρχάς). Λέγων εἴδη ὁ Ἀρχύτας φαίνεται ὅτι ἐννοεῖ τὰς ἀρχικὰς μορφὰς ὑπὸ τὰς ὁποίας ἐμφανίζεται γενικῶς ὁ ἀριθμός. Εἰς τὴν ἑρμηνείαν ταύτην καταλήγομεν στηριζόμενοι εἰς ἀπόσπασμα τοῦ Φιλολάου ἔχον ὡς ἑξῆς: «Ὁ γὰ μὰν ἀριθμὸς ἔχει δύο μὲν ἴδια εἴδη, περισσὸν καὶ ἄρτιον, τρίτον δὲ ἀπ' ἀμφοτέρων μειχθέντων ἀρτιοπέριττον· ἑκατέρω δὲ τῶ εἴδεος πολλαὶ μορφαί, ἃς ἕκαστον αὐταυτὸ σημαίνει» (Ὁ ἀριθμὸς παρουσιάζει δύο ξεχωριστὰς μορφάς, τὸ περιττὸν καὶ τὸ ἄρτιον, καὶ ἓν τρίτον εἶδος τὸ ὁποῖον παράγεται διὰ τῆς μίξεως ἀμφοτέρων τὸ ἀρτιοπέριττον· ἕκαστον δὲ ἐκ τῶν δύο εἰδῶν ἔχει πολλὰς μορφάς, τὰς ὁποίας ἕκαστον ἀτομικὸν ὂν ἐμφανίζει). Τὸ ἀνωτέρω ποιοτατεθὲν ἀπόσπασμα τοῦ Ἀρχύτου τὸ ὁποῖον δίδει εἰς τὴν ἀριθμητικὴν θέσιν ὑπεροχωτέραν ἐν συγκρίσει μὲ τὴν γεωμετρίαν, κατεδεικνύει πόσον ψευδὲς εἶναι τὸ λεγόμενον ὅτι οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες ἦσαν γεννημένοι γεωμέτραι καὶ δὲν ἠδύναντο νὰ προχωρήσουν εἰς τὰς ἀριθμητικὰς ἐρεύνας.

ΟΙ ΜΑΘΗΤΑΙ ΤΟΥ ΠΛΑΤΩΝΟΣ

Ο ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ ΚΑΙ Η ΜΑΘΗΜΑΤΙΚΗ ΕΠΙΣΤΗΜΗ

Ἐπ' ἀρκετὸν εἶχεν ἐπικρατήσει ἡ ἐσφαλμένη ἀντίληψις ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης διακατεχόμενος ὑπὸ ἐμπειριστικῶν καὶ δογματικῶν τάσεων, δὲν εἶχεν ἐμβαθύνει ἐπαρκῶς εἰς τὰ προβλήματα τῆς μαθηματικῆς ἐπιστήμης. Ἡ ἐσφαλμένη αὐτὴ ἐκτίμησις εἶχεν τὴν αἰτίαν της εἰς τὸ ὅτι δὲν εἶχον ἐπαρκῶς μελετηθῇ τὰ συγγράμματα τοῦ Ἀριστοτέλους ἀπὸ μαθηματικῆς ἀπόψεως. Ἀλλ' ἐσχάτως ἡ ἀνάπτυξις τῶν θεωριῶν περὶ συνόλου καὶ τάξεων, ἡ δημιουργηθεῖσα ὀξυτάτη συζήτησις περὶ τῆς θεμελιώσεως τῆς μαθηματικῆς ἐν γένει ἐπιστήμης καὶ ἡ ἀνάπτυξις τῆς μαθηματικῆς λογικῆς παρέσχον τὰ μέσα νὰ ἐμβαθύνωμεν πληρέστερον εἰς τὴν μαθηματικὴν σκέψιν τοῦ Σταγιρίτου. Πρέπει νὰ ἔχωμεν ὑπ' ὄψιν ὅτι τόσον ὁ Πλάτων ὅσον καὶ ὁ Ἀριστοτέλης ἐθεώρουν τὴν μαθηματικὴν ἐπιστήμην ὡς μάθησιν, ἥτις ἐξετάζει ἓν μόνον τμῆμα τοῦ ὄντος, ἀφαιρωμένη ἀπὸ ἀξιωματικὰς προτάσεις τὰς ὁποίας δέχεται ὡς ἀληθεῖς. Τὴν ἔθεσαν συνεπῶς εἰς κατωτέραν μοῖραν ἀπὸ τὴν φιλοσοφίαν, ἥτις ἐξετάζει τὸ ὂν ἐν τῷ συνόλῳ του καὶ διακριβώνει καὶ τὸν βαθμὸν τῆς ὀντολογικῆς ἀληθείας, τὸν ὁποῖον πρέπει νὰ ἀναγνωρίσωμεν ὡς ἐμπεριεχόμενον εἰς τὰς θεμελιώδεις ἀξιωματικὰς προτάσεις ἐπὶ τῶν ὁποίων στηρίζεται τὸ οἰκοδόμημα τῶν μαθηματικῶν ἐπιστημῶν.

Διὰ τοῦτο ἀμφότεροι οὗτοι οἱ φιλόσοφοι, καίτοι ἦσαν κάτοχοι τῶν ἐπιστημονικῶν μαθηματικῶν γνώσεων τῆς ἐποχῆς των καὶ ἠδύναντο δημιουργικῶς νὰ ἐργάζωνται εἰς τὰς ἐπιστήμας αὐτάς, πραγματοποιοῦντες νέας ἀνακαλύψεις, δὲν ἀπησχολήθησαν συστηματικῶς μὲ τὸ ἔργον τοῦτο. Ὅπως ὁ Πλάτων εἰς τὴν Ἀκαδημίαν καθώριζε τὸ γενικὸν πλαίσιον τῶν μαθηματικῶν ἀναζητήσεων, κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ ὁ Ἀριστοτέλης ἠρκεῖτο νὰ καθορίζῃ τοὺς τομεῖς ἐρεύνης μὲ τοὺς ὁποίους θὰ ἔπρεπε νὰ ἀσχοληθοῦν οἱ μαθηταί του καὶ οἱ συνεργάται του. Ἀνωτέρω ὁμιλοῦντες περὶ τῶν ἀνακαλύψεων τοῦ Εὐδόξου, ἔσχομεν τὴν εὐκαιρίαν νὰ καταστήσωμεν φανερὸν ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης ὄχι μόνον γνωρίζει τὰς ὑπὸ τοῦ μεγαλοφυοῦς ἐκείνου μαθηματικοῦ πραγματωθείσας ἀνακαλύψεις, ἀλλὰ χρησιμοποιεῖ ταύτας καὶ εἰς τὴν περιοχὴν τῆς φιλοσοφικῆς ἐρεύνης. Ἡ ἀναλογία χρησιμοποιεῖται ὡς ὄργανον γνωσιολογικὸν πρὸς κατανόησιν τῆς πραγματικότητος. Δέχεται ὁ Σταγιρίτης ὅτι ὑπάρχει εἰς ὅλας τὰς περιοχὰς τοῦ ὄντος ἡ ἀναλογικὴ ἑνότης «ἑν ἑκάστῃ γὰρ τοῦ ὄντος κατηγορίᾳ ἐστὶ τὸ ἀνάλογον, ὡς εὐθὺ ἐν μήκει, οὕπως ἐν πλάτει τὸ ὁμαλόν, ἴσως ἐν ἀριθμῷ τὸ περιττὸν ἐν χροιᾷ τὸ λευκόν» (Διότι εἰς ἑκάστην ὀντολογικὴν περιοχὴν ὑπάρχει ἀντιστοίχως ἡ ἀναλογία, καθ' ὃν τρόπον ὑπάρχει τὸ εὐθὺ εἰς τὸ μῆκος, κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ὑπάρχει εἰς τὸ πλάτος ἡ ὁμαλότης, ἴσως δὲ εἰς τὸν ἀριθμὸν ἡ κατηγορία τοῦ περιττοῦ καὶ εἰς τὸ χρῶμα ἡ λευκότης) (Ἀρ. Μ. τ. φ. 1093 8, 18).

Ἀναλογίαν ἐμφανίζουν κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη «ὅσα ἔχει ὡς ἄλλο πρὸς ἄλλο» (ὅσα πράγματα ἔχουν μεταξύ των τὴν αὐτὴν σχέσιν τὴν ὁποίαν ἔχει ἓν ἄλλο πρᾶγμα πρὸς ἓν ἄλλο, δηλ. Α:Β = Δ:Γ, ἢ καὶ ὡς τὸ Α πρὸς τὸ Β οὕτω τὸ Β πρὸς τὸ Γ). Διὰ τῶν ὁρισμῶν τούτων ὁ Ἀριστοτέλης τείνει νὰ ἐξομοιώσῃ τὴν ἔννοιαν τῆς ἀναλογίας πρὸς τὴν ἔννοιαν τοῦ «πρός τι», δηλαδὴ τῆς σχέσεως ὅπως λέγομεν ἡμεῖς σήμερον. Εἰς τὰ «Μετὰ τὰ φυσικὰ» (1020 β, 32) ὁ Σταγιρίτης ἐξετάζει ἀπὸ ἀριθμητικῆς ἀπόψεως ὅλους τοὺς δυνατοὺς τρόπους συσχετίσεως, ταξινομῶν αὐτοὺς εἰς τὴν κατηγορίαν τῆς ἀορίστου συσχετίσεως ἀφ' ἑνὸς καὶ τῆς καθωρισμένης συσχετίσεως ἀφ' ἑτέρου: «Λέγεται δὲ τὰ μὲν πρῶτα κατ' ἀριθμὸν ἢ ἁπλῶς ἢ ὡρισμένως πρὸς αὐτοὺς ἢ πρὸς ἓν οἷον τὸ μὲν διπλάσιον πρὸς ἕν ἀριθμὸς ὡρισμένος, τὸ δὲ πολλαπλάσιον κατ' ἀριθμὸν πρὸς ἕν, οὐχ ὡρισμένον δέ, οἷον τόνδε ἢ τόνδε· τὸ δὲ ἡμιόλιον πρὸς τὸ ὑφημιόλιον κατ' ἀριθμὸν πρὸς ἀριθμὸν ὡρισμένον· τὸ δ' ἐπιμόριον πρὸς τὸ ὑπεπιμόριον κατὰ ἀόριστον, ὥσπερ τὸ πολλαπλάσιον πρὸς τὸ ἕν· τὸ δ' ὑπερέχον πρὸς τὸ ὑπερεχόμενον ὅλως ἀόριστον κατ' ἀριθμόν» (Τὰ πρῶτα εἴδη τοῦ «πρός τι» εἶναι ἀριθμητικαὶ συσχετίσεις εἴτε κατὰ τρόπον ἀόριστον εἴτε κατὰ τρόπον ὡρισμένον, δηλαδὴ προκύπτουν ἀπὸ συσχετίσεις εἴτε πρὸς τοὺς ἀριθμοὺς εἴτε πρὸς τὴν μονάδα, π.χ. τὸ διπλάσιον εἶναι εἷς ἀριθμὸς ὡρισμένος μὲ σταθερὰν συσχέτισιν πρὸς τὸ 1 (δηλ. 2:1). Τὸ πολλαπλάσιον ὅμως εἶναι ἀριθμητικὴ σχέσις ἐπὶ τῇ βάσει συσχετίσεως πρὸς τὸ ἕν, χωρὶς ἡ σχέσις νὰ περιορίζεται εἰς τὰ ὅρια ἑνὸς ὡρισμένου ἀριθμοῦ (ν.1). Τὸ ἡμιόλιον (3:2) πρὸς τὸ ὑποημιόλιον (2:3) εἶναι ἀριθμητικὴ συσχέτισις μὲ βάσιν ἕνα ὡρισμένον ἀριθμόν (δηλαδὴ ὄχι τὸ 1 ἀλλὰ τὸ 2). Τὸ ἐπιμόριον πρὸς τὸ ὑποεπιμόριον (1+(1:ν):1 ἢ ν+1:ν) εἶναι ἀριθμητικὴ συσχέτισις χωρὶς τὰ ὅριά της νὰ καθορίζωνται ἀπὸ ὡρισμένον ἀριθμόν, ὅπως ἀκριβῶς τὸ πολλαπλάσιον πρὸς τὸ ἕν. Τὸ ὑπερέχον ὅμως ἐν σχέσει μὲ τὸ ὑπερεχόμενον εἶναι ἀπὸ ἀριθμητικῆς ἀπόψεως ἐντελῶς ἀκαθόριστον).

Εἶναι φανερὸν ὅτι ἡ γενικὴ κατηγορία εἶναι ἡ τῆς ἀριθμητικῆς συσχετίσεως ἢ τῶν ἀναλογιῶν. Ταύτης δὲ διαστέλλονται δύο περιπτώσεις· εἰς τὴν μίαν περίπτωσιν ἡ συσχέτισις γίνεται ἐπὶ τῇ βάσει σχέσεως ἀριθμητικῶν ὅρων, ἐκ τῶν ὁποίων ὁ εἷς εἶναι ὡρισμένος ἀριθμὸς (1, 2 κτλ.), ὁ ἕτερος ὅμως ὅρος εἶναι δυνατὸν νὰ εἶναι εἴτε ὡρισμένος (οὕτω συμβαίνει εἰς τὸ διπλάσιον) εἴτε καὶ ἀόριστος (ν). Εἰς τὴν δευτέραν περίπτωσιν «τῆς κατ' ἀόριστον ἀριθμὸν» συσχετίσεως δὲν δύναται νὰ διαπιστωθῇ ἡ ὕπαρξις ὡρισμένου λόγου (διπλασίου, πολλαπλασίου, ἐπιμορίου, ὑπεπιμορίου κλπ.), μεταξὺ τῶν δύο πρὸς συσχέτισιν ὅρων, διότι δὲν ὑφίστανται σταθερὰ σχέσις μεταξύ των.

Εἶναι προφανὲς ὅτι πρόκειται περὶ μεγεθῶν ἄτινα δὲν δύνανται νὰ παρασταθοῦν δι' ἀκεραίων λόγων, ἤτοι περὶ τῆς σχέσεως ἐκείνης ἥτις εἶχεν ἀπασχολήσει τὸν Εὔδοξον. Δύναται νῦν νὰ τεθῇ ζήτημα ποία εἶναι ἡ βασικωτέρα ἔννοια, ἡ τῆς καθ' ὡρισμένων ἀριθμῶν συσχετίσεως ἢ τῆς κατ' ἀόριστον. Εἰς τὸ ἐρώτημα τοῦτο ἔχει ἀπαντήσει ὁ σχολιαστὴς τοῦ Ἀριστοτέλους, Ἀλέξανδρος ὁ Ἀφροδισιεύς, εἰς τὴν ἔκθεσιν, ἣν μᾶς ἔχει περισώσει, περὶ τῆς διαλέξεως τοῦ Πλάτωνος, τῆς ἀναφερομένης εἰς τὸ ἀγαθόν. Κατὰ τὸν Ἀλέξανδρον «τὸ μὲν γὰρ διπλάσιον καὶ τὸ ἥμισυ ὑπερέχον τε καὶ ὑπερεχόμενον, οὐκέτι δὲ τὸ ὑπερέχον τε καὶ ὑπερεχόμενον διπλάσιον καὶ ἥμισυ. Ὥστε ταῦτα τοῦ διπλασίου εἶναι στοιχεῖα» (Διότι τὸ μὲν διπλάσιον καὶ τὸ ἥμισυ κατατάσσεται εἰς τὴν κατηγορίαν τοῦ ὑπερέχοντος καὶ ὑπερεχομένου, δὲν δύναται ὅμως νὰ καταταχθῇ τὸ ὑπερέχον καὶ τὸ ὑπερεχόμενον εἰς τὴν κατηγορίαν τοῦ διπλασίου καὶ τοῦ ἡμίσεος. Ὥστε ταῦτα (δηλ. τὸ ὑπερέχον καὶ τὸ ὑπερεχόμενον) εἶναι στοιχεῖα τοῦ διπλασίου). Ἡ ὕψωσις τῆς σχέσεως τοῦ ὑπερέχοντος πρὸς τὸ ὑπερεχόμενον εἰς ἐπικρατεστέραν γενικὴν ἔννοιαν μᾶς ἐνθυμίζει τὸν τρίτον ὁρισμὸν τοῦ πέμπτου βιβλίου τοῦ Εὐκλείδου, ὅστις, ὅπως εἴπομεν ἀνωτέρω, προέρχεται ἐκ τοῦ Εὐδόξου: «Λόγος ἐστὶ δύο μεγεθῶν ὁμογενῶν ἡ κατὰ πηλικότητα ποιὰ σχέσις» (Λόγος δύο μεγεθῶν ὁμογενῶν εἶναι ἡ ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τοῦ μεγέθους μεταξύ των ἀκαθόριστος σχέσις). Ἱστάμενος ὁ Ἀριστοτέλης πρὸ τῆς σπουδαιοτάτης αὐτῆς ἀνακαλύψεως τοῦ Εὐδόξου κατώρθωσε νὰ διακρίνῃ ὅτι ἡ ἐκφώνησίς της προϋποθέτει τὴν δυνατότητα νὰ θεωρηθῇ ὁ ἀριθμὸς ὡς ἀσύμμετρος. Τοῦτο διατυποῦται διὰ τῆς αἰτιολογίας. δι' ἧς δικαιολογεῖ ὁ Ἀριστοτέλης διατὶ ἡ συσχέτισις τοῦ ὑπερεχομένου πρὸς τὸ ὑπερέχομενον εἶναι ὁλοκληρωτικῶς ἀπὸ ἀριθμητικῆς ἀπόψεως ἀόριστος: «Ὁ γὰρ ἀριθμὸς σύμμετρος, κατὰ μὴ σύμμετρον δὲ ἀριθμὸν λέγεται· τὸ γὰο ὑπερέχον πρὸς τὸ ὑπερεχόμενον τοσοῦτόν τέ ἐστι καὶ ἔτι· τοῦτο δ' ἀόριστον· ὁπότερον γὰρ ἔτυχεν ἐστίν, ἢ ἴσον ἢ οὐκ ἴσον».

Συμφώνως πρὸς τὴν ἑρμηνείαν τοῦ χωρίου τούτου, τὴν ὁποίαν παραθέσαμεν ἀνωτέρω, ὁμιλοῦντες περὶ τοῦ Εὐδόξου, ὁ Ἀριστοτέλης φρονεῖ ὅτι ἡ ἐκφώνησις τῆς ἀριθμητικῆς σχέσεως τοῦ ὑπερέχοντος πρὸς τὸ ὑπερεχόμενον προϋποθέτει μεταβολὴν τοῦ ὁρισμοῦ τοῦ ἀριθμοῦ κατὰ τρόπον ὥστε νὰ περιλαμβάνωνται εἰς αὐτὸν καὶ ἀριθμοὶ μὴ σύμμετροι. Ἡ τολμηρὰ αὐτὴ σκέψις τοῦ Ἀριστοτέλους ἔχει ταράξει πολλοὺς ἐκ τῶν νεωτέρων ἑρμηνευτῶν. Εἷς ἐκ τῶν κρατίστων ἀριστοτελιστῶν, ὁ Ἄγγλος Β. Ρὸς, εὐρεθεὶς πρὸ ταύτης προέβη, παρὰ τὴν μαρτυρίαν τῆς χειρογράφου παραδόσεως καὶ τῶν σχολιαστῶν, εἰς διόρθωσιν τοῦ κειμένου, προτείνων νὰ γραφῇ: «κατὰ μὴ συμμέτρου δὲ ἀριθμὸς οὐ λέγεται» (δὲν δύναται νὰ ἐκφρασθῇ μὴ σύμμετρον μέγεθος δι' ἀριθμοῦ). Ὁμοίως καὶ ὁ Γερμανὸς ἑρμηνευτὴς Ἄπελτ διορθώνει τὸ κείμενον προτείνων: «κατὰ μὴ συμμέτρων

δὲ ἀριθμοὶ οὐ λέγονται» (μὴ σύμμετρα μεγέθη δὲν δύνανται νὰ ἐκφρασθοῦν δι' ἀριθμῶν).

Παρὰ τὰς προτάσεις ὅμως ταύτας ὀφείλομεν νὰ δεχθῶμεν τὸ κείμενον εἰς τὴν μορφὴν εἰς ἣν παρεδόθη καὶ ἡ ἔννοια τῶν λόγων τοῦ Ἀριστοτέλους εἶναι ὅτι τὸ ὑπερέχον συσχετίζεται μὲ τὸ ὑπερεχόμενον συμφώνως πρὸς ἕνα ἀριθμόν, ὅστις δὲν εἶναι σύμμετρος, δηλαδὴ εἶναι ἀσύμμετρος. Ὁ Σταγιρίτης εἶχε κατανοήσει ὅτι διὰ τῶν ἀνακαλύψεων τοῦ Εὐδόξου εἶχεν ὑπερνικηθῇ ἡ ἕνεκα τῶν ἀσυμμέτρων μεγεθῶν ἀναφανεῖσα δυσκολία καὶ διαισθάνεται εἰς ποίας μεταρρυθμίσεις τῆς ἐννοίας τοῦ ἀριθμοῦ θὰ ἠδύνατο νὰ ὁδηγήσῃ ἡ γενίκευσις τοῦ ὁρισμοῦ τοῦ μεταξὺ τῶν μεγεθῶν ὑφισταμένου λόγου καὶ ἡ θεώρησίς του ὡς ἀορίστου συσχετίσεως, ὡς «ποιᾶς τινος πηλικότητος». Καὶ αἱ εἰς τὴν ἔννοιαν τοῦ ἀπείρου ἀναφερόμεναι εἰς τὰ ἀριστοτελικὰ συγγράμματα γνῶμαι καταδεικνύουν ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης εἶχε βαθύτατα μελετήσει τὰ σχετικὰ προβλήματα. Εἶναι σύμφωνος μὲ τὸ 1ον θεώρημα τοῦ δεκάτου βιβλίου τῶν «Στοιχείων» τοῦ Εὐκλείδου, ὅπερ προέρχεται ἐκ τοῦ Εὐδόξου, καὶ καθορίζει ὅτι δυνάμεθα διὰ διαρκοῦς ἀφαιρέσεως νὰ φθάσωμεν εἰς μέγεθος μικρότερον παντὸς ἄλλου μεγέθους.

Εἰς τὰ «Φυσικὰ» (266 β, 2) ἐκφράζει βραχυλογικῶς τὴν ἀρχὴν ταύτην γράφων: «Πρὸς πεπερασμένον γὰρ ἀεὶ προστιθεὶς ὑπερβαλῶ παντὸς ὡρισμένου καὶ ἀφαιρῶν ἐλλείψω ὡσαύτως» (Διότι προσθέτων διαρκῶς εἰς ἓν πεπερασμένον μέγεθος, δύναμαι νὰ φθάσω εἰς ἓν μέγεθος ὅπερ ὑπερβαίνει πᾶν δοθὲν ὅριον, καὶ ὁμοίως διὰ διαρκοῦς ἀφαιρέσεως δύναμαι νὰ φθάσω εἰς μέγεθος ὅπερ εἶναι μικρότερον παντὸς ὡρισμένου ὁρίου). Δικαίως διαπιστώνει ὁ Γερμανὸς ἱστορικὸς τῆς μαθηματικῆς ἐπιστήμης Χάνκελ ὅτι διὰ τῶν ἐρευνῶν τοῦ Ἀριστοτέλους ἐπεχύθη πλήρες φῶς εἰς τὰς ἐννοίας τοῦ ἀπείρως μεγάλου καὶ τοῦ ἀπείρως μικροῦ. Ἐπὶ τῇ βάσει δὲ τῶν συμπερασμάτων τῶν μελετῶν του κατεπολέμησε τὴν θεωρίαν περὶ «ἀτόμων γραμμῶν» τοῦ Ξενοκράτους, ὅστις ἠμφεσβήτει τὴν δυνατότητα τῆς ἐπ' ἄπειρον κατὰ συνέχειαν διαιρέσεως τῶν μεγεθῶν. Ἐπίσης μεγάλην ἀξίαν ἔχει ὁ ὁρισμὸς τὸν ὁποῖον δίδει ὁ Ἀριστοτέλης περὶ τοῦ συνεχοῦς.

Κατὰ τὸν Γερμανὸν μαθηματικὸν Κάντορ, οἱ παρὰ τῷ Ἀριστοτέλει ἁπαντῶντες ὁρισμοὶ τοῦ ἀπείρου καὶ τοῦ συνεχοῦς ἔχουν τὴν θέσιν των εἰς οἱανδήποτε εἰσαγωγὴν εἰς τὸν ἀπειροστικὸν λογισμόν. Ὁ Ἀριστοτέλης ὑπελάμβανε τὸ ἄπειρον οὐχὶ ὡς μόνιμον κατάστασιν, ἀλλ' ὡς τὴν αὔξησιν θεωρουμένην καθ' ἑαυτήν. Ὡς συνεχὲς δὲ ὥριζε τὴν ἰδιότητα δύο συνεχομένων μερῶν νὰ ἔχουν τὸ ἓν καὶ τὸ ἄλλο τὸ αὐτὸ πέρας. Τὰ συνεχῆ ποσὰ δὲν τὰ θεωρεῖ στατικῶς δεδομένας ὀντότητας, ἀλλ' ἑνότητας συγκροτουμένας διὰ συνεχοῦς ροῆς, τῆς φλουξίον (FLUXION) ὅπως θὰ εἶπη ἀργότερον ὁ Νεύτων. Ὑπόδειγμα παρὰ τῷ Ἀριστοτέλει ἀδιαλείπτου γενέσεως ἑνὸς ροϊκοῦ συνεχοῦς εἶναι ὁ χρόνος, τοῦ ὁποίου ἡ συνέχεια ἐξασφαλίζεται διὰ τῆς διαρκοῦς κινήσεως τοῦ «νῦν», τῆς χρονικῆς στιγμῆς, ὅπως λέγομεν ἡμεῖς σήμερον. Διὰ τῶν περὶ συνεχοῦς ἀντιλήψεών του ὁ Ἀριστοτέλης ἔδωκεν εἰς τοὺς νεωτέρους τὰ μέσα τὰ ἀπαιτούμενα διὰ τὴν σπουδὴν τῶν συνεχῶν ποσῶν, ὁποῖα εἶναι ὁ χρόνος καὶ ἡ κίνησις.

Ἀλλὰ καὶ εἰς τὰς λογικὰς ἐρεύνας διαφαίνεται ἡ μαθηματικὴ ἰδιοφυΐα τοῦ Σταγιρίτου. Ἡ ὑπ' αὐτοῦ δημιουργηθεῖσα μάθησις τῆς Λογικῆς, ἐστηρίχθη ἐπὶ ἀναλυτικῶν ἀξιωμάτων, ἅτινα δύνανται νὰ θεωρηθοῦν ὡς γενικώτατοι μαθηματικοὶ τύποι, ἐπαληθευόμενοι ἀπεριορίστως, εἰς οἱανδήποτε ἀντικατάστασιν τῶν τυπικῶν των στοιχείων. Οὕτω π.χ. ὁ νόμος τῆς ἀντιφάσεως Α δὲν εἶναι ὄχι Α. Α—Α εἶναι μορφή, ἧτις εὑρίσκεται ἀληθής, οἱαδήποτε τιμὴ καὶ ἂν δοθῇ εἰς τὸ Α. Αἱ μορφαὶ τῆς διανοήσεως, τὰς ὁποίας μᾶς ἀποκαλύπτει διὰ τῆς συλλογιστικῆς του, δὲν συνήχθησαν ἐξ ἐμπειρικῶν παρατηρήσεων ἐπὶ συγκεκριμένων περιπτώσεων, ἀλλὰ προκύπτουν ἐπὶ τῇ βάσει ἀπεριορίστως ἰσχυουσῶν ἀναλυτικῶν ἀρχῶν. Ὁ Ἀριστοτέλης ἐνεδύθυνεν ὅσον οὐδεὶς ἄλλος εἰς τὴν ἔννοιαν τῆς καθόλου ἰσχυούσης γενικῆς ἀληθείας. Λίαν εὐστόχως ὁ Γερμανὸς μαθηματικὸς Σάλτς ἐπέστησε τὴν προσοχὴν τῶν νεωτέρων ἐρευνητῶν ἐπὶ τοῦ ὁρισμοῦ, τὸν ὁποῖον μᾶς δίδει ὁ Ἀριστοτέλης εἰς τὰ «Ἀναλυτικὰ ὕστερα» (73 β 32) γράφων: «Τὸ καθόλου δὲν ὑπάρχει τότε, ὅταν ἐπὶ τοῦ τυχόντος καὶ πρώτου δείκνυται», μία σχέσις δηλαδὴ ἔχει καθολικὴν ἰσχύν, ὅταν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀποδειχθῇ ὅτι ἰσχύει διὰ τὴν πρώτην τυχοῦσαν περίπτωσιν, εἰς ἣν ἀναφέρεται. Ἐὰν δηλαδὴ ἀποδείξωμεν ὅτι κάτι ἰσχύει δι' ἓν ἀντικείμενον ἀνήκον εἰς μίαν τάξιν, ἰσχύει καὶ δι' οἱονδήποτε ἀντικείμενον τῆς τάξεως αὐτῆς. Πρόκειται εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν περὶ τῆς πολυθρυλήτου ἀρχῆς τῆς τελείας ἐπαγωγῆς ἢ τοῦ ἀναδρομικοῦ συλλογισμοῦ, τοῦ ὁποίου τὴν σημασίαν ἔγνει καθ' ὑπερβολὴν ὑπογραμμίσει ὁ μέγας Γάλλος μαθηματικὸς Πουανκαρὲ (βλέπε σύγγραμμά του «Ἐπιστήμη καὶ Ὑπόθεσις» ἑλλην. μετάφρ. Ζερβοῦ σελ. 14). Οὗτος ἐκφράζει τὴν ἀρχὴν ταύτην κατὰ τὸν ἀκόλουθον τρόπον: «Ἱδρύομεν πρῶτον ἓν θεώρημα διὰ $\nu = 1$. Ἀποδεικνύομεν κατόπιν ὅτι, ἐὰν ἀληθεύῃ διὰ $\nu = 1$, θὰ ἀληθεύῃ καὶ διὰ ν. Ἐντεῦθεν συμπεραίνομεν ὅτι ἀληθεύει διὰ κάθε ἀκέραιον ἀριθμόν». Ἡ διατύπωσις αὕτη συμπίπτει κατ' οὐσίαν μὲ τὸ νόημα τοῦ σημειωθέντος χωρίου τοῦ Ἀριστοτέλους.

Ἀναμφισβήτητοι τυγχάνουν προσέτι αἱ ὑπηρεσίαι τὰς ὁποίας προσέφερεν ὁ Ἀριστοτέλης διὰ τὴν ἀπὸ μεθοδολογικῆς ἀπόψεως συγκρότησιν τῶν μαθηματικῶν ἐπιστημῶν. Ἐνεδύθυνεν ὅσον οὐδεὶς ἄλλος εἰς τὰ στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα χρειάζονται διὰ νὰ καταρτισθῇ ἡ μαθηματικὴ ἀπόδειξις. Διέφρινε τί εἶναι ἀξίωμα, τί εἶναι αἴτημα καὶ καθώρισεν ὅτι ταῦτα διαφέρουν ἀπὸ τὴν ἀποδεικτέαν πρότασιν. Καταδεικνύει ἐπίσης καὶ τὸν τρόπον, κατὰ τὸν ὁποῖον προχωρεῖ ἡ μαθηματικὴ ἀπόδειξις, ἀφορμωμένη ἀπὸ γενικωτέρας καὶ ἁπλουστέρας προτάσεις καὶ φθάνουσα εἰς εἰδικωτέρας καὶ πολυπλοκωτέρας. Ἐκτὸς τῆς ἀναλυτικῆς ἀποδεικτικῆς μεθόδου καὶ τῆς μεθόδου τῆς εἰς ἄτοπον ἀπαγωγῆς, γνωρίζει καὶ τὴν ἐξ ἀμέσου ἐπιβολῆς συνθετικὴν κατανόησιν τῶν γεωμετρικῶν σχέσεων. Τοῦτο καταφαίνεται ἐξ ἑνὸς λίαν ἐνδιαφέροντος χωρίου, ἀπαντῶντος εἰς τὸ ὑπὸ στοιχεῖον Θ βιβλίον τῶν «Μετὰ τὰ φυσικὰ» (1051 α 21): «Εὑρίσκονται δὲ καὶ τὰ διαγράμματα ἐνεργείᾳ· διαιροῦντες γὰρ εὑρίσκουσιν. Εἰ δ' ἦν διηρημένα φανερὰ ἂν ἦν· νῦν δ' ἐνυπάρχει δυνάμει. Διατὶ δύο ὀρθαὶ τὰ τρίγωνον; ὅτι αἱ περὶ μίαν στιγμὴν γωνίαι ἴσαι δύο ὀρθαῖς· Εἰ οὖν ἀνῄρητο ἡ παρὰ τὴν πλευράν, ἰδόντι ἂν ἦν εὐθὺς δῆλον διατί. Ἐν ἡμικυκλίῳ ἀρθὴ καθόλου διατί; ἐὰν ἴσαι τρεῖς ἥ τε βάσις δύο καὶ ἡ ἐκ μέσου ἐπιταθεῖσα ἀρθή, ἰδόντι δῆλον τῷ ἐκεῖνο εἰδότι». (Αἱ γεωμετρικαὶ δὲ κατασκευαὶ ἀνακαλύπτονται κατόπιν ἐνεργείας. Διότι τὰς ἀποκαλύπτουν οἱ γεωμέτραι διαιροῦντες τὰ σχήματα διὰ γραμμῶν, αἱ ὁποῖαι δὲν ὑπῆρχον ἀρχικῶς εἰς τὰ σχήματα, (ἤτο ὅμως δυνατὸν νὰ κατασκευασθοῦν). Ἐὰν ὅμως τὰ σχήματα ἦσαν ἤδη διηρημένα, αἱ κατασκευαὶ θὰ ἦσαν ἀφ' ἑαυτῶν φανεραί. Εἰς τὴν πραγματικότητα ὅμως ἐνυπάρχει ἐντὸς τοῦ ἀδιαιρέτου σχήματος ἡ γεωμετρικὴ κατασκευὴ δυναμικῶς. Διατὶ π.χ. αἱ τρεῖς γωνίαι τοῦ τριγώνου ἰσοῦνται μὲ δύο ὀρθάς. Διότι καὶ αἱ περὶ ἓν σημεῖον — πρὸς μίαν κατεύθυνσιν — σχηματιζόμεναι γωνίαι εἶναι ἴσαι μὲ δύο ὀρθάς. Ἐὰν λοιπὸν εἶχεν ἀχθῇ ἡ παράλληλος πρὸς τὴν μίαν εὐθεῖα, θὰ ἦτο φανερὰ —ἡ ρηθεῖσα σχέσις— ἀμέσως εἰς ἐκεῖνον ὁ ὁποῖος θὰ ἔβλεπε τὸ σχῆμα. Διατὶ εἶναι ἐν πάσῃ περιπτώσει ἡ εἰς ἡμικύκλιον ἐγγεγραμμένη γωνία ἴση μὲ μίαν ὀρθήν; Ἐὰν εἶναι αἱ τρεῖς γραμμαὶ ἴσαι, δηλαδὴ αἱ ἀποτελοῦσαι τὴν βάσιν — τῶν σχηματιζομένων τριγώνων — δύο καὶ ἡ ἐκ τοῦ μέσου τῆς βάσεως ὑψουμένη πρὸς τὴν περιφέρειαν γραμμή, εἶναι φανερὸν τὸ συμπέρασμα εἰς ἐκεῖνον, ὅστις ἤθελεν ἴδει τὸ σχῆμα καὶ γνωρίζει τὴν ρηθεῖσαν σχέσιν).

Ὁ Ἀριστοτέλης ἐννοεῖ ὅτι ἀρκεῖ ἡ θεώρησις τῶν κάτωθι γεωμετρικῶν σχημάτων, διὰ νὰ κατανοηθῇ ὅτι τὸ ἄθροισμα τῶν τριῶν γωνιῶν παντὸς τριγώνου ἰσοῦται πρὸς δύο ὀρθὰς καὶ ὅτι οἱαδήποτε γωνία ἐγγεγραμμένη εἰς ἡμιπεριφέρειαν εἶναι ὀρθή (Σχ. 21).

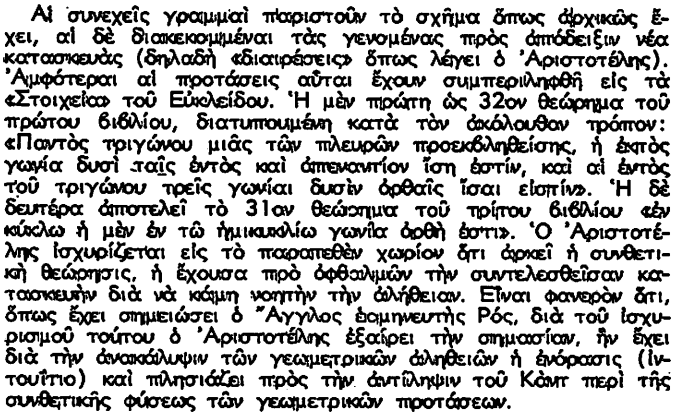

Σχῆμα 21.

Αἱ συνεχεῖς γραμμαὶ παριστοῦν τὸ σχῆμα ὅπως ἀρχικῶς ἔχει, αἱ δὲ διακεκομμέναι τὰς γενομένας πρὸς ἀπόδειξιν νέας κατασκευὰς (δηλαδὴ «διαιρέσεις» ὅπως λέγει ὁ Ἀριστοτέλης). Ἀμφότεραι αἱ προτάσεις αὗται ἔχουν συμπεριληφθῆ εἰς τὰ «Στοιχεῖα» τοῦ Εὐκλείδου. Ἡ μὲν πρώτη ὡς 32ον θεώρημα τοῦ πρώτου βιβλίου, διατυπουμένη κατὰ τὸν ἀκόλουθον τρόπον: «Παντὸς τριγώνου μιᾶς τῶν πλευρῶν προεκβληθείσης, ἡ ἐκτὸς γωνία δυσὶ ταῖς ἐντὸς καὶ ἀπεναντίον ἴση ἐστίν, καὶ αἱ ἐντὸς τοῦ τριγώνου τρεῖς γωνίαι δυσὶν ὀρθαῖς ἴσαι εἰσίν». Ἡ δὲ δευτέρα ἀποτελεῖ τὸ 31ον θεώρημα τοῦ τρίτου βιβλίου «ἐν κύκλῳ ἡ μὲν ἐν τῷ ἡμικυκλίῳ γωνία ὀρθὴ ἐστι». Ὁ Ἀριστοτέλης ἰσχυρίζεται εἰς τὸ παραπεθὲν χωρίον ὅτι ἀρκεῖ ἡ συνθετικὴ θεώρησις, ἡ ἔχουσα πρὸ ὀφθαλμῶν τὴν συντελεσθεῖσαν κατασκευὴν διὰ νὰ κάμῃ νοητὴν τὴν ἀλήθειαν. Εἶναι φανερὸν ὅτι, ὅπως ἔχει σημειώσει ὁ Ἄγγλος ἑρμηνευτὴς Ρός, διὰ τοῦ ἰσχυρισμοῦ τούτου ὁ Ἀριστοτέλης ἐξαίρει τὴν σημασίαν, ἣν ἔχει διὰ τὴν ἀνακάλυψιν τῶν γεωμετρικῶν ἀληθειῶν ἡ ἐνόρασις (intuition) καὶ πλησιάζει πρὸς τὴν ἀντίληψιν τοῦ Κάντ περὶ τῆς συνθετικῆς φύσεως τῶν γεωμετρικῶν προτάσεων.

Ὁ Ἀριστοτέλης οὐ μόνον κατεῖχε πλήρως τὰ μαθηματικὰ τῆς ἐποχῆς του, δυνάμενος νὰ ἐφευρίσκῃ ἰδικάς του ἀποδείξεις θεωρημάτων (βλ. «Ἀναλυτ. Πρότερα» 41 β, 13 ἐν ἀντιπαραβολῇ πρὸς 5ον θεώρημα τοῦ 1ου βιβλίου τοῦ Εὐκλείδου), ἀλλ' εἶχε πλήρη συνείδησιν τῆς γενικότητος ἣν ἐμφανίζουν ταῦτα ἐν συγκρίσει πρὸς τὰς ἄλλας μαθήσεις. Θεωρεῖ δὲ ταῦτα πρότυπον τῶν ἀποδεικτικῶν ἐπιστημῶν. Γνωρίζει τὴν διαίρεσίν των εἰς τοὺς ἐπὶ μέρους κλάδους καὶ δὲν εἶναι ἀπίθανον ὁ ὅρος «στερεομετρία» νὰ προέρχεται ἐξ αὐτοῦ. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἀπαντᾷ ὁ ὅρος οὗτος εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ Φιλίππου τοῦ Ὀπουντίου προσαρτηθεῖσαν εἰς τοὺς πλατωνικοὺς «Νόμους» «Ἐπινομίδα». Τοῦτο ὅμως δὲν ἀποκλείει νὰ προέρχεται ἐκ τοῦ Ἀριστοτέλους, ὅστις σαφῶς διέφρινεν εἰς τὰ «Ἀναλυτικὰ Ὕστερα» (78, β 38) τὴν στερεομετρίαν ὡς ἰδιαίτερον κλάδον. Εἰς τὴν «Ἐπινομίδα» δυνάμεθα νὰ σημειώσωμεν καὶ ἄλλας ἐπιδράσεις προερχομένας ἐκ τοῦ Ἀριστοτέλους. Οὕτω εἰς τὸ 981 C μνημονεύεται καὶ τὸ

«πέμπτον σῶμα» ὡς ταυτιζόμενον μὲ τὸν αἰθέρα, συμφώνως πρὸς τὰς ἀριστοτελικὰς ἀντιλήψεις. Διὰ τοῦτο δὲν ἀποκλείεται ὁ ὅρος στερεομετρία νὰ ἐπλάσθη ἀπὸ τὸν Ἀριστοτέλη.

Τινὲς τῶν ἱστορικῶν τῆς μαθηματικῆς ἐπιστήμης διετύπωσαν τὴν γνώμην ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης δὲν εἶχε παρακολουθήσει τὰς ὑπὸ τοῦ Μεναίχμου ἐν τῇ Ἀκαδημίᾳ πραγματοποιηθείσας στερεομετρικὰς ἀνακαλύψεις τὰς ἀναφερομένας εἰς πὴν σπουδὴν τῶν κωνικῶν τομῶν. Ἀλλ' ἡ γνώμη αὕτη ἐλέγχεται ὡς ἀνακριβής, ἂν ληφθῇ ὑπ' ὄψιν τὸ ὑπ' ἀριθ. 380 ἐν τῇ συλλογῇ τοῦ Βαλεντίνου Ρόζε ἀριστοτελικὸν ἀπόσπασμα, προερχόμενον ἐξ ἀπολεσθέντος ὑπὸ τὸν τίτλον «Τὰ ὀπτικὰ» συγγράμματος τοῦ Ἀριστοτέλους. «Τῇ δὲ μαθηματικῇ (προσέθηκε) τὸ ὀξυγώνιον εἶναι τῶν κώνων τῶν ὄφεων, διὰ τὸ ἐπὶ πλέον προϊέναι τὴν ὄψιν οὗ ὁρᾶ μεγέθους· καὶ κατὰ τοῦτο γὰρ οὐδὲν τῶν ὁρωμένων ὅλον ἅμα ὁρᾶται, καὶ ταύτῃ μείζονα γίνεσθαι τὸν ἄξονα τῆς ἐκ τούτου τῆς βάσεως καὶ ὀξυγώνιον τὸν κῶνον ἀποτελεῖσθαι» (Εἰς δὲ τὴν μαθηματικὴν ἐπιστήμην προσέθεσεν ὁ Ἀριστοτέλης ὡς ἰδικήν του ἀνακάλυψιν ὅτι ὁ ὑπὸ τῶν (συγκλινουσῶν πρὸς τοὺς ὀφθαλμοὺς) ὀπτικῶν ἀκτίνων σχηματιζόμενος κῶνος εἶναι ὀξυγώνιος, διότι ἡ ὄψις προχωρεῖ περισσότερον ἀπὸ τὸ μέγεθος τὸ ὁποῖον βλέπει. Καὶ συμφώνως πρὸς τὴν διαπίστωσιν αὐτήν, οὐδὲν ἐξ ἐκείνων τὰ ὁποῖα βλέπομεν γίνεται συγχρόνως ὅλον ὁρατόν, καὶ εἰς τὴν διεύθυνσιν αὐτὴν γίνεται μεγαλύτερος ὁ ἄξων τῆς ἀπὸ τὸ μέρος τοῦτο βάσεως καὶ σχηματίζεται ὁ κῶνος κατὰ τρόπον ὥστε νὰ εἶναι ὀξυγώνιος).

Φαίνεται ἐκ τοῦ χωρίου τούτου, ὅπερ παρεδόθη λίαν τετραγμένον, ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης τὴν βάσιν τοῦ κώνου, τὸν ὁποῖον σχηματίζουν αἱ συγκλίνουσαι πρὸς τὸν ὀφθαλμὸν ἀκτῖνες τὸν θεωρεῖ ὡς σχῆμα ἐλλειψοειδές, ἔχον τὸν ἕνα ἄξονα μεγαλύτερον τοῦ ἄλλου. Ἐπίσης πολλάκις χρησιμοποιεῖ τὸν κῶνον ὁ Ἀριστοτέλης, διὰ νὰ ἑρμηνεύσῃ ὀπτικὰ μετεωρολογικὰ φαινόμενα καὶ διὰ νὰ περιγράψῃ τὴν ἐπιφάνειαν τῆς γῆς. Εἰς τὴν σχολήν του ἐκαλλιεργοῦντο αἱ μαθηματικαὶ ἔρευναι. Ἀποτέλεσμα δὲ τῶν τοιούτων ἀναζητήσεων δύναται νὰ θεωρηθῇ ἡ εἰς τὰ ἀριστοτελικὰ συγγράμματα περιληφθεῖσα «Περὶ ἀτόμων γραμμῶν» συγγραφή, ἥτις θὰ ἐγράφη ὑπὸ μαθητῶν του διὰ νὰ καταπολεμήσῃ τὴν σχετικὴν θεωρίαν τοῦ Ξενοκράτους, ἥτις ἀνέτρεπε τὴν ἐπ' ἄπειρον διαιρετότητα τῶν ἀριθμῶν. Εἰς τὴν συγγραφὴν ταύτην ὑπάρχει ἓν χωρίον (968 6, 17), ἀνατρεπτικὸν τῆς θεωρίας τοῦ Ξενοκράτους, ὅπερ φαίνεται ὅτι θὰ ἀπετέλει ἐπιχείρημα ἐπινοηθὲν ὑπὸ τοῦ ἰδίου τοῦ Ἀριστοτέλους: «Ἀλλὰ μὴν εἴ τι τμηθήσεται μέτρον τινὰ τεταγμένην καὶ ὡρισμένην γραμμήν, οὐκ ἔσται οὔτε ῥητὴ οὔτε ἄλογος οὔτε τῶν ἄλλων οὐδεμία, ὧν νῦν εἴρηται, οἷον ἀποτομὴ ἢ ἡ ἐκ δυοῖν ὀνομάτοιν· ἀλλὰ καθ' ἑαυτὰς μὲν οὐδέ τινας ἕξουσι φύσεις, πρὸς ἀλλήλας δὲ ἔσονται ῥηταὶ καὶ ἄλογοι». (Ἐὰν ἓν μέτρον τμηθῇ ὥστε ἐκ τῆς τομῆς νὰ προκύψῃ μία ἀπολύτως καθωρισμένη καὶ πεπερασμένη γραμμή, ἡ προκύπτουσα αὕτη γραμμὴ δὲν θὰ εἶναι οὔτε ῥητὴ οὔτε ἄλογος οὔτε θὰ ἀνήκῃ ἀπολύτως εἰς κανὲν ἐκ τῶν μνημονευθέντων εἰδῶν, εἰς τὰ ὁποῖα κατετάξαμεν τὰς γραμμάς, δηλαδὴ οὔτε θὰ εἶναι «ἀποτομὴ» ἢ «ἐκ δύο ὀνομασιῶν». Ἀλλὰ αἱ (ἄτομοι ἀρχικαὶ αὐταὶ γραμμαί) δὲν ἔχουν ἀπολύτως λαμβανόμεναι καμμίαν καθωρισμένην ἰδιότητα, ἐξεταζόμεναι δὲ ἐν συσχετίσει πρὸς ἀλλήλας θὰ εἶναι συγχρόνως καὶ ῥηταὶ (ὑποκείμεναι εἰς μέτρησιν καὶ συσχέτισιν) καὶ ἄλογοι, δηλαδὴ μὴ δυνάμεναι νὰ ἐκφρασθοῦν δι' ἀριθμητικῶν σχέσεων).

Ὁ Ἀριστοτέλης κατεπολέμησε τὰς θεωρίας τοῦ Ξενοκράτους, αἵτινες, καταργοῦσαι τὴν ἐπ' ἄπειρον διαιρετότητα, περιήρχοντο εἰς ἀντίφασιν πρὸς τὰς μαθηματικὰς καὶ γεωμετρικὰς ἀνακαλύψεις, αἵτινες μέχρι τότε ἦσαν γνωσταί. Ἐπίσης ὁ Ἀριστοτέλης ἀντετάχθη καὶ κατὰ τῶν θεωριῶν τοῦ ἀμέσου ἐν τῇ Ἀκαδημίᾳ διαδόχου τοῦ Πλάτωνος Σπευσίππου, ὅστις δὲν ἠδύνατο νὰ χαράξῃ ἀκριβῆ ὅρια μεταξὺ τῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς μαθηματικῆς ἐπιστήμης, θεωρουμένης ὡς εἰδικευμένης μαθήσεως. Καὶ ἡ ἐναντίον τῶν ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος εἰσαχθέντων «εἰδητικῶν ἀριθμῶν» ἀντίρρησις τοῦ Ἀριστοτέλους ἔχει τὴν αἰτίαν της εἰς τὸν φόβον ὅτι διὰ τούτων συνεχέοντο τὰ ὅρια τῶν φιλοσοφικῶν καὶ καθαρῶς ἐπιστημονικῶν ἀναζητήσεων. Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ταύτης, ὁ Ἀριστοτέλης συνετέλεσεν εἰς τὸ νὰ προφυλαχθοῦν τὰ μαθηματικὰ ἀπὸ αὐθαιρέτους φιλοσοφικὰς θεωρίας καὶ δύναται διὰ τοῦτο νὰ θεωρηθῇ εἷς ἐκ τῶν προδρόμων τοῦ Εὐκλείδου.

ΑΙ ΜΑΘΗΜΑΤΙΚΑΙ ΕΡΕΥΝΑΙ ΤΟΥ ΜΕΝΑΙΧΜΟΥ

Ἐκ τῶν μαθητῶν τοῦ Πλάτωνος, ἐκεῖνος ὅστις διέπρεψε μεταξὺ τῶν ἐρευνητῶν, οἵτινες ἠσχολήθησαν ἀποκλειστικῶς μὲ τὰ μαθηματικὰ χωρὶς νὰ νοθεύσουν τὰς ἀναζητήσεις των μὲ ἄκαιρον ἐγκατάμιξιν φιλοσοφικῶν θεωριῶν, ὑπῆρξεν ὁ Μέναιχμος, περὶ τοῦ ὁποίου λέγεται ὅτι προηγουμένως πλησίον τοῦ Εὐδόξου. Ἡ μεγάλη ὑπηρεσία, τὴν ὁποίαν προσέφερεν ὁ Μέναιχμος εἰς τὴν ἐπιστήμην συνίσταται εἰς τὸ ὅτι ἤρχισε νὰ ἐξετάζῃ τὰ εἰς τὰς κωνικὰς τομὰς ἀναφερόμενα προβλήματα. Ἐὰν τάμωμεν ἕνα κῶνον δι' ἑνὸς ἐπιπέδου καθέτου πρὸς τὸν ἄξονα περιστροφῆς του, ἡ περίμετρος τῆς τομῆς ἀποτελεῖ κύκλον. Ἂν ὅμως τάμωμεν τὸν κῶνον δι' ἐπιπέδου οὐχὶ καθέτου πρὸς τὸν ἄξονά του, ἀλλὰ ἔχοντος ἐν σχέσει πρὸς αὐτὸν λοξὴν κατεύθυνσιν, τότε ἡ περίμετρος τῆς τομῆς δὲν ἀποτελεῖ σχῆμα κύκλου, ἀλλὰ ἐλλείψεως. Δυνάμεθα ὅμως νὰ κόψωμεν τὸν κῶνον δι' ἑνὸς ἐπιπέδου παραλλήλου πρὸς μίαν τῶν γενετειρῶν του, ὁπότε παράγεται καμπύλη, τῆς ὁποίας οἱ βραχίονες ἐπεκτεινόμενοι ἀπείρως, οὐδέποτε συναντῶνται. Τὴν καμπύλην αὐτὴν τὴν ὀνομάζομεν παραβολήν. Ὅταν δὲ τὸ ἐπίπεδον τέμνῃ τὸν κῶνον οὐχὶ παραλλήλως πρὸς τὴν γενέτειραν, γίνεται περισσότερον ἀνοικτὴ ἡ καμπύλη, τὴν ὁποίαν ὀνομάζομεν ὑπερβολήν. Ὁ Μέναιχμος, ὁ Ἀρχιμήδης καὶ γενικῶς οἱ πρὸς τοῦ Ἀπολλωνίου ἀσχοληθέντες μὲ τὰς κωνικὰς τομὰς γεωμέτραι παρῆγον ταύτας διὰ καθέτων τομῶν ἀγομένων ἐπὶ μιᾶς τῶν γενετειρῶν τοῦ ὀρθογωνίου, ἀμβλυγωνίου καὶ ὀξυγωνίου κώνου. Ἐθεώρουν τὸν κῶνον γεννώμενον διὰ τῆς περιστροφῆς τριγώνου ὀρθογωνίου, ἀμβλυγωνίου καὶ ὀξυγωνίου. Ἔστω, παραδείγματος χάριν, τὸ τρίγωνον ΒΑΓ (σχῆμα 22), τοῦ ὁποίου ἡ γωνία ΒΑΓ εἶναι ὀρθή. Ἂν περιστρέψωμεν τὸ τρίγωνον τοῦτο περὶ τὴν κορυφὴν Α τῆς ὀρθῆς γωνίας ΒΑΓ, θὰ γεννηθῇ ὁ εἰκονιζόμενος κῶνος ΒΑΓ. Φέρομεν τώρα κάθετον ἐπὶ τὴν ΑΒ, τὴν ΔΕ καὶ δι' αὐτῆς ἄγομεν ἐπίπεδον, ὅπερ θὰ τάμῃ τὸν κῶνον συναντώμενον μετὰ τῆς κυκλικῆς βάσεώς του κατὰ τὴν εὐθεῖαν ΛΖΚ. Ἡ καμπύλη ΛΕΚ εἶναι παραβολή. Ἡ διάμετρος τῆς παραβολῆς ΣΖ, εἶναι παράλληλος πρὸς τὴν ΑΓ. Λαμβάνομεν τώρα τὸ τρίγωνον ΒΑΓ, τοῦ ὁποίου ἡ γωνία εἶναι ἀμβλεῖα. Ἂν περιστρέψωμεν τοῦτο περὶ τῆς κορυφὴν τῆς ἀμβλείας γωνίας ΒΑΓ (σχῆμα 23), θὰ σχηματισθῇ ὁ εἰκονιζόμενος κῶνος, ὃν οἱ παλαιοὶ ἐκάλουν ἀμβλυγώνιον. Φέρομεν τώρα κάθετον ἐπὶ τὴν ΒΑ, τὴν ΔΕ καὶ δι' αὐτῆς ἐπίπεδον τέμνον τὸν κῶνον. Τοῦτο θὰ τάμῃ καὶ τὴν βάσιν τοῦ κώνου κατὰ τὴν γραμμὴν ΛΖΚ. Ἡ καμπύλη ΛΕΚ, εἶναι τομὴ ἀμβλυγωνίου κώνου, ἤτοι ὑπερβολή. Εἶναι προφανὲς ὅτι ἐφ' ὅσον ἡ ΒΑΓ εἶναι ἀμβλεῖα, ἡ κάθετος ἐπὶ τὴν ΑΒ διάμετρος τῆς ὑπερβολῆς ΔΕΖ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ εἶναι παράλληλος πρὸς τὴν ΑΓ.

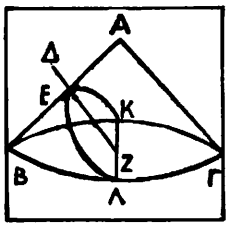

Σχῆμα 22.

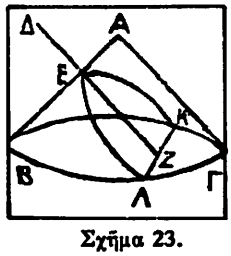

Σχῆμα 23.

Δυνάμεθα ἀκόμη νὰ λάβωμεν τρίγωνον ὀξυγώνιον ΒΑΓ καὶ διὰ περιστροφῆς νὰ κατασκευάσωμεν ὀξυγώνιον κῶνον (σχῆμα 24). Ἂν φέρωμεν νῦν κάθετον ἐπὶ τὴν ΒΑ, τὴν ΔΕ καὶ δι' αὐτῆς ἐπίπεδον, θὰ σχηματισθῇ περὶ τὴν διάμετρον ΑΕΖ τομὴ ἐλλειψοειδής, τὴν ὁποίαν οἱ πρὸ τοῦ Ἀπολλωνίου γεωμέτραι ἐκάλουν ὀξυγωνίου κώνου τομήν, ὁ δὲ Ἀπολλώνιος τὴν ὠνόμασεν ἔλλειψιν. Ὁ Μέναιχμος φαίνεται ὅτι ἠσχολήθη μὲ τὰς τρεῖς αὐτὰς τομάς, τοῦτο δὲ καταφαίνεται ἐκ τῆς ὑπὸ τοῦ Ἐρατοσθένους χρησιμοποιουμένης ἐκφράσεως «κωνοτομεῖν τὰς τοῦ Μεναίχμου τριάδας». Τὰ πορίσματα τῶν μελετῶν του τὰ ἐχρησιμοποίησε διὰ τὴν λύσιν τοῦ δηλίου προβλήματος.

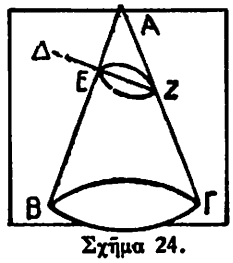

Σχῆμα 24.

Ὁ Εὐτόκιος ἐκθέτει δύο τρόπους, καθ' οὓς ὁ Μέναιχμος ἔλυσε τὸ ἐν λόγῳ πρόβλημα. Κατὰ τὸν πρῶτον ἡ λύσις εὑρίσκετο διὰ τομῆς ὑπερβολῆς καὶ παραβολῆς, κατὰ δὲ τὸν δεύτερον διὰ τομῆς δύο παραβολῶν. Διὰ τῆς τομῆς τῶν καμπυλῶν τούτων καταρθώνεται νὰ εὑρεθοῦν αἱ δύο μέσαι ἀνάλογοι. Κινοῦνται ἄρα καὶ αἱ λύσεις τοῦ Μεναίχμου ἐπὶ τῆς κατευθύνσεως, τὴν ὁποίαν εἶχε χαράξει ὁ Ἱπποκράτης ὁ Χίος. Καὶ εἰς τὰς δύο ταύτας λύσεις χρησιμοποιεῖται ἡ σύνθεσις καὶ ἡ ἀνάλυσις.

Ἐκ τῶν διασωθεισῶν λύσεων, συνάγεται ὅτι ὁ Μέναιχμος ἐγνώριζε νὰ κατασκευάζῃ ἐπὶ τῇ βάσει δοθέντος ἄξονος καὶ δοθείσης παραμέτρου παραβολήν, ἤτο δὲ γνώστης καὶ τῆς ὡς πρὸς αὐτὴν ἰσχυούσης ἐξισώσεως $Y.Y = 2PX$. Ἐπίσης χρησιμοποιεῖ ἐν σχέσει μὲ τὴν ὑπερβολὴν τὴν ἐξίσωσιν τῶν ἀσυμπτώτων της $X.Y = AB$. Ἐπισκοπῶν δέ τις τὰ διαγράμματα, ἅτινα ἐχρησιμοποίησε διὰ τὴν ἐπίλυσιν τοῦ προβλήματος βεβαιοῦται ὅτι ἐγνώριζε νὰ χρησιμοποιῇ τὸ σύστημα τῶν συντεταγμένων. Πολλαὶ ἀπὸ τὰς ἀνακαλύψεις τοῦ Μεναίχμου παρελήφθησαν εἶτα καὶ ἐχρησιμοποιήθησαν ὑπὸ τοῦ Ἀπολλωνίου. Δυστυχῶς, τὰ συγγράμματα ἅτινα ἔγραψεν ὁ Μέναιχμος ἀπωλέσθησαν. Κατὰ μαρτυρίας τοῦ Πρόκλου, ἠσχολήθη καὶ μὲ τὴν σύνταξιν τῶν μαθηματικῶν γνώσεων εἰς ἐγκύκλιον καὶ προοδευτικῶς ἐποικοδομούμενον ἐπὶ ἀπλουστάτων ἀρχῶν ἐπιστημονικὸν σύστημα. Εἰς τὰ «Σχόλια εἰς Εὐκλείδην» γράφει ὁ Πρόκλος τὰ ἀκόλουθα (σελ. 72, 23): «Πάλιν δὲ τὸ στοιχεῖον λέγεται διττῶς ὡς φησὶν ὁ Μέναιχμος· καὶ γὰρ τὸ κατασκευάζον ἐστὶ τοῦ κατασκευαζομένου στοιχεῖον... καὶ ἔοικεν λήμματι τὸ τοιοῦτον στοιχεῖον. Ἄλλως δὲ λέγεται στοιχεῖον, εἰς ὃ ἁπλούστερον ὑπάρχον διαιρεῖται τὸ σύνθετον· οὕτω δὲ οὐ πᾶν ἔτι ῥηθήσεται παντὸς στοιχεῖον, ἀλλὰ τὰ ἀρχοειδέστερα τῶν ἐν ἀποτελέσματος λόγῳ τεταγμένων, ὥσπερ τὰ αἰτήματα στοιχεῖα τῶν θεωρημάτων. Κατὰ δὲ τοῦτο τοῦ στοιχείου τὸ σημαινόμενον καὶ τὰ παρ' Εὐκλείδῃ στοιχεῖα ἐπωνομάσθη». (Πάλιν δὲ τὸ στοιχεῖον λαμβάνεται εἰς δύο σημασίας, ὅπως ὑποστηρίζει ὁ Μέναιχμος, διότι ὡς γνωστόν, ἡ ἀποδεικνύουσα πρότασις εἶναι στοιχεῖον τοῦ ἀποδεικνυομένου... καὶ ὁμοιάζει τὸ κατὰ τὸν τρόπον τοῦτον ἐννοούμενον στοιχεῖον μὲ τὸ λῆμμα. Εἰς ἄλλην δὲ (δευτέραν) σημασίαν στοιχεῖον εἶναι ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον εἶναι ἁπλούστερον καὶ εἰς τὸ ὁποῖον ἀναλύεται τὸ σύνθετον. Εἰς αὐτὴν δὲ τὴν σημασίαν δὲν δύναται νὰ ὀνομάζεται στοιχεῖον ὁτιδήποτε ἐν σχέσει μὲ ὁποιονδήποτε. Ἀλλὰ στοιχεῖα θὰ ὀνομάζωνται αἱ θεμελιωδέστεραι ἀρχαὶ ἐν συγκρίσει μὲ ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα κατατάσσονται εἰς τὴν τάξιν τῶν ἀποτελεσμάτων. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον τὰ αἰτήματα εἶναι στοιχεῖα τῶν

θεωρημάτων. Συμφώνως δὲ μὲ αὐτὴν τὴν σημασίαν τοῦ στοιχείου ἔλαβον τὴν ἐπωνυμίαν αὐτὴν καὶ τὰ στοιχεῖα τοῦ Εὐκλείδου).

Εἰς δὲ τὴν σελίδα 78, 8, προσθέτει: «Οἱ δὲ ἀνάπαλιν πάντα προβλήματα λέγειν ἐδικαίουν, ὡς οἱ περὶ Μέναιχμον μαθηματικοὶ τὴν δὲ προβολὴν εἶναι διπλῆν· ὅτε μὲν πορίσασθαι τὸ ζητούμενον, ὅτε δὲ περιωρισμένον λαβόντας ἰδεῖν ἢ τίς ἐστιν, ἢ ποῖον τι, ἢ τί πέπονθεν, ἢ τίνας ἔχει πρὸς ἄλλο σχέσεις. Καὶ λέγουσι μὲν ὀρθῶς ἀμφότεροι· καὶ γὰρ οἱ περὶ Σπεύσιππον καλῶς· οὐ γὰρ τοιαῦτά ἐστι τὰ προβλήματα γεωμετρίας οἷα τὰ μηχανικῆς· αἰσθητὰ γὰρ ταῦτα καὶ γένεσιν ἔχοντα καὶ παντοίαν μεταβολήν· καὶ οἱ περὶ τὸν Μέναιχμον· οὐ γὰρ ἄνευ τῆς εἰς ὕλην προόδου καὶ αἱ τῶν θεωρημάτων εἰσὶν εὑρέσεις· λέγω δὲ ὕλην ἐθεώρουν τὴν νοητήν». (Οἱ δὲ ἄλλοι κατὰ τὴν ἀντίστροφον τάξιν ἐθεώρουν ὀρθὸν νὰ ἐκφράζωνται, ὅπως ἔκαμνον οἱ ἀκολουθοῦντες τὴν γνώμην τοῦ Μεναίχμου μαθηματικοί· ὁ δὲ διὰ τοῦ προβλήματος ἐπιδιωκόμενος σκοπὸς ἔλεγεν ὅτι εἶναι διττός· ἄλλοτε μὲν πρόκειται νὰ ἐξευρεθῇ ἡ ζητουμένη λύσις, ἄλλοτε δὲ· λαμβάνοντες τοῦτο ὑπὸ περιορισμοὺς νὰ ἐρευνήσουν ἢ ποία εἶναι ἡ λύσις, ἢ ποίου εἴδους καὶ τίνας ἰδιότητας ἐμφανίζει καὶ εἰς ποίας σχέσεις εὑρίσκεται πρὸς ἄλλο. Καὶ ἀποφαίνονται ὀρθῶς καὶ αἱ δύο μερίδες. Διότι καὶ οἱ ἀκολουθοῦντες τὴν γνώμην τοῦ Σπευσίππου λέγουν καλῶς, διότι δὲν εἶναι τὰ προβλήματα τῆς γεωμετρίας ὅμοια μὲ τὰ προβλήματα τῆς μηχανικῆς· διότι τὰ τελευταῖα ταῦτα εἶναι αἰσθητὰ καὶ ὑπόκεινται εἰς παντοειδεῖς συνθήκας γενέσεως καὶ μεταβολῆς. Ὀρθῶς ὅμως ἀποφαίνονται καὶ οἱ συμμεριζόμενοι τὴν ἀντίληψιν τοῦ Μεναίχμου· διότι αἱ ἀνακαλύψεις τῶν θεωρημάτων δὲν πραγματοποιοῦνται χωρὶς τὴν προχώρησιν εἰς τὴν ὕλην· ἐννοῶ δὲ τὴν νοητὴν ὕλην).

Τὸ πρῶτον ἐκ τῶν ἑρμηνευθέντων χωρίων μᾶς βεβαιώνει ὅτι ὁ Μέναιχμος ἐργαζόμενος διὰ τὴν κατάταξιν τῶν γεωμετρικῶν προτάσεων συμφώνως πρὸς τὴν ἀλληλουχίαν τῆς ἐξαρτήσεώς των ἠσθάνθη τὴν ἀνάγκην νὰ καθορίσῃ τὴν ἔννοιαν τοῦ ὅρου στοιχεῖον. Ἐκ τοῦ δευτέρου δὲ ἀποδεικνύεται ὅτι εἶχε λάβει μέρος εἰς συζητήσεις ἀποσκοπούσας εἰς τὸν καθορισμὸν τῆς ἐννοίας τοῦ θεωρήματος καὶ τοῦ προβλήματος. Ὁ Σπεύσιππος ὑπεστήριζε τὴν γνώμην ὅτι ἅπασαι αἱ μαθηματικαὶ προτάσεις αἱ ἐπακολουθοῦσαι μετὰ τὰς ἀρχὰς (δηλαδὴ ἀξιώματα, αἰτήματα καὶ ὁρισμούς), πρέπει νὰ καλοῦνται θεωρήματα. Ὁ Μέναιχμος δμως διαφωνῶν πρὸς τοῦτον ἐδόξαζεν ὅτι ἔπρεπε νὰ καλοῦνται προβλήματα. Ὁ ὅρος θεώρημα εἰς τοὺς παλαιοὺς ἐσήμαινε τὴν ἐξέτασιν τῶν καθαυτὸ ἰδιοτήτων τῶν μαθηματικῶν ἀντικειμένων. Ὁ δὲ ὅρος πρόβλημα ἐσχετίζετο μὲ τὴν ἔρευναν τὴν ἀναφερομένην εἰς τὸν τρόπον, κατὰ τὸν ὁποῖον γεννῶνται τὰ μαθηματικὰ ἀντικείμενα καὶ ἔρχονται εἰς συσχετίσεις διὰ προσθέσεων, ἀφαιρέσεων, τομῶν, ἐπαφῶν κλπ. Ὁ Μέναιχμος συνεπῶς φαίνεται ὅτι εἶχε σοβαρῶς ἀσχοληθῇ εἰς τὴν Ἀκαδημίαν τοῦ Πλάτωνος μὲ τὰ προβλήματα τῆς συστηματικῆς συντάξεως καὶ τῆς ὁρολογίας τῆς μαθηματικῆς ἐπιστήμης.

Ἀξιόλογος μαθηματικὸς ὑπῆρξε καὶ ὁ ἀδελφὸς τοῦ Μεναίχμου Δεινόστρατος. Οὗτος ἠθέλησε στηριζόμενος εἰς τὰς ἐρεύνας τοῦ Ἱππίου καὶ χρησιμοποιῶν τὴν ὑπ' αὐτοῦ ἀνακαλυφθεῖσαν τετραγωνίζουσαν, περὶ τῆς ὁποίας ἐγένετο λόγος εἰς τὰ προηγούμενα, νὰ εὕρῃ λύσιν διὰ τὸ πρόβλημα τοῦ τετραγωνισμοῦ τοῦ κύκλου. Χρησιμοποιεῖ τὴν πρότασιν, κατὰ τὴν ὁποίαν τὸ ἐμβαδὸν ἑνὸς κυκλικοῦ τομέως εἶναι ἴσον μὲ τὸ ἥμισυ ὀρθογωνίου σχηματιζομένου ἐκ τῶν μηκῶν τοῦ τόξου καὶ τῆς ἀκτῖνος. Λαμβάνων ὁ Δεινόστρατος τὴν πρότασιν ταύτην ὡς ἀποδεδειγμένην, συμπεραίνει ὅτι τὸ γενικὸν πρόβλημα τοῦ τετραγωνισμοῦ τοῦ κύκλου ἀνάγεται εἰς τὸ εἰδικώτερον πρόβλημα νὰ εὑρεθῇ ἴση πρὸς τὸ τόξον. Αὐτὴ εὑρίσκεται, ἂν εὑρεθῇ ἡ τρίτη ἀνάλογος μεταξὺ τῆς ἐν τῷ σχεδιαγράμματι τῆς τετραγωνιζούσης τοῦ Ἱππίου ΒΑ καὶ τῆς καθέτου πρὸς αὐτὴν ΑΘ. Αἱ πληροφορίαι τὰς ὁποίας μᾶς παρέχει ὁ Πάππος δὲν ἐξαρκοῦν διὰ νὰ σχηματισθῇ ἀσφαλὴς κρίσις ὡς πρὸς τὴν πατρότητα τῆς λύσεως, ἤτις προϋποθέτει γνῶσιν τῶν ἐρευνῶν τοῦ Ἀρχιμήδους, ἣν ἀδύνατον εἶναι νὰ εἶχεν ὁ Δεινόστρατος κατὰ τὰ μέσα τοῦ τετάρτου αἰῶνος.

ΑΙ ΕΡΕΥΝΑΙ ΤΩΝ ΛΟΙΠΩΝ ΜΑΘΗΤΩΝ ΤΟΥ ΠΛΑΤΩΝΟΣ ΚΑΙ ΤΟΥ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ

Ἐκτὸς τῶν μνημονευθέντων ἐρευνητῶν ὑπάρχει προσέτι καὶ σημαντικὸς ἀριθμὸς ἐρευνητῶν, οἵτινες εἰργάσθησαν ὑπὸ τὴν καθοδήγησιν τοῦ Πλάτωνος ἐν τῇ Ἀκαδημίᾳ καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους ἐν τῷ Λυκείῳ. Ἀγαπητὸς μαθητὴς τοῦ Πλάτωνος ὑπῆρξεν ὁ Φίλιππος ὁ Ὀπούντιος, ὅστις θεωρεῖται ὡς συγγραφεὺς τῆς εἰς τοὺς «Νόμους» προσηρτημένης «Ἐπινομίδος». Ἀναφέρεται προσέτι καὶ ὁ ἐκ Θάσου Λεωδάμας, εἷς δὲ κατὰ ἀρχαίαν μαρτυρίαν ὁ Πλάτων ἐδίδαξε τὴν ἀναλυτικὴν μέθοδον. Ἐκ τοῦ αὐτοῦ κύκλου προέρχεται καὶ ὁ Λέων ὁ Βυζάντιος, περὶ τοῦ ὁποίου ἀναφέρεται ὅτι ἔγραψε «Στοιχεῖα» περιλαμβάνοντα πολυαρίθμους προτάσεις μετὰ σπουδαιοτάτων ἀποδείξεων. Οὗτος εἰσήγαγε προσέτι καὶ τὴν ἔννοιαν τοῦ «διορισμοῦ», ἤτοι τὴν διερεύνησιν ὅπως λέγομεν ἡμεῖς σήμερον, τὴν σχετικὴν μὲ τὴν δυνατότητα νὰ εὑρεθῇ λύσις διὰ τὸ πρόβλημα. Ὡς συγγραφεὺς στοιχείων ἀναφέρεται καὶ ὁ Θεύδιος ἐκ Μαγνησίας. Εἰς τοῦτον ἀποδίδεται καὶ ἡ συγγραφὴ τῶν «Ὁρικῶν», εἰς τὰ ὁποῖα ἐξετάζονται πολλὰ ἐπὶ μέρους προβλήματα. Περὶ αὐτοῦ γράφει ὁ Πρόκλος ὅτι διεκρίθη ὄχι μόνον εἰς τὰ μαθηματικά, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν φιλοσοφίαν. Εἰς τὰς γεωμετρικὰς ἐρεύνας διεκρίθη ἐπίσης καὶ ὁ ἐκ Κυζίκου Ἀθηναιος. Ὁ Ἑρμότιμος ὁ Κολοφώνιος φέρεται ὡς συνεχιστὴς τῶν ἐρευνῶν τοῦ Εὐδόξου καὶ τοῦ Θεαιτήτου. Περὶ αὐτοῦ λέγει ὁ Πρόκλος ὅτι: «Τὰ ὑπ' Εὐδόξου προηυπορημένα καὶ Θεαιτήτου προήγαγεν ἐπὶ πλέον καὶ τῶν στοιχείων πολλὰ ἀνεῦρε καὶ τῶν τόπων τινὰ συνέγραψε». (Τὰς ἀνακαλύψεις, τὰς ὁποιας εἶχον προηγουμένως κάμει ὁ Εὔδοξος καὶ ὁ Θεαίτητος τὰς ἐπηύξησεν, εὗρῆκε πολλὰς θεμελιώδεις προτάσεις καὶ ἔγραψε τινὰ μέρη τοῦ συγγράμματος ὑπὸ τὸν τίτλον «Τόποι»). Ἴσως νὰ πρόκειται περὶ τμήματος ἐκ τοῦ συγγράμματος «Τόποι» τοῦ Ἀπολλωνίου, εἰς ὃ μελετῶνται τὰ προβλήματα τῶν γεωμετρικῶν τόπων. Μεταξὺ τῶν μαθηματικῶν τῆς ἐποχῆς αὐτῆς ἀναφέρεται καὶ ὁ Πυθαγόρειος Θυμαρίδας, ὃν ὅμως ὁ Ταννερὺ τάσσει εἰς τοὺς ἀρχαιοτέρους Πυθαγορείους. Εἰς τοῦτον ἀποδίδεται ὑπὸ τοῦ Ἰαμβλιχου («Περὶ τῆς Νικομάχου Ἀριθμητικῆς Εἰσαγωγῆς» 1) ὁ ἀκόλουθος ὁρισμὸς τῆς μονάδος: «Μονὰς δέ ἐστι περαίνουσα ποσότης». Εἰς τοῦτον ἀποδίδεται καὶ τὸ λεγόμενον «Θυμαρίδειον ἐπάνθημα», ἐκ τοῦ ὁποίου μανθάνομεν ὅτι οἱ Πυθαγόρειοι ἦσαν εἰς θέσιν νὰ ἐξετάζουν ἐξισώσεις μὲ ν ἀγνώστους περιστάντες αὐτοὺς οὐχὶ διὰ συμβόλων, ἀλλὰ διὰ λέξεων.

Ὑπὸ τοῦ Πάππου συγκαταλέγεται ὡς μέλος τῆς Πλατωνικῆς Ἀκαδημίας καὶ ὁ Ἀρισταῖος, μὲ τὴν πληροφορίαν ὅτι ὁ Εὐκλείδης ἐχρησιμοποίησε σύγγραμμα ὑπὸ τὸν τίτλον «Κωνικὰ στοιχεῖα», γραφὲν ὑπὸ τούτου: «Ὁ δὲ Εὐκλείδης ἀποδεχόμενος τὰν Ἀρισταῖον ἄξιον ὄντα ἐφ' οἷς ἤδη παρεδεδώκει κωνικοῖς, καὶ μὴ φθάσας ἢ μὴ θελήσας ἐπικαταβάλλεσθαι τούτων τὴν αὐτὴν πραγματείαν... ὅσον δυνατὸν ἦν δεῖξαι τοῦ τόπου διὰ τῶν ἐκείνου κωνικῶν ἔγραψε». (Ὁ δὲ Εὐκλείδης παραδεχόμενος τὴν ἀξίαν τοῦ Ἀρισταίου ἐπὶ τῇ βάσει τῶν κωνικῶν, τὰ ὁποῖα εἶχεν ἐκδώσει, καὶ εἴτε διότι δὲν ἐπρόφθασεν εἴτε διότι δὲν ἠθέλησε νὰ ἐκδίδῃ τὴν αὐτὴν πραγματείαν περὶ τῶν θεμάτων τούτων... ἔγραψε σύγγραμμα περιέχον τὰς ἀποδείξεις ἐκείνας τοῦ θέματος τούτου, αἵτινες ἦτο δυνατὸν νὰ ἀποδειχθοῦν διὰ τῶν κωνικῶν ἐκείνου). Ἀλλ' ἐκ τοῦ χωρίου τούτου οὐδόλως προκύπτει ὅτι ὁ Ἀρισταῖος ὑπῆρξε προγενέστερος τοῦ Εὐκλείδου. Ἡ νεωτέρα ἔρευνα ἀπέδειξεν ὅτι ὁ Ἀρισταῖος ἔγραψε μετὰ τὸν Εὐκλείδην. Εἰς αὐτὸν ἀπεδίδετο ἡ συγγραφὴ πραγματείας περὶ κωνικῶν καὶ ἑτέρας πραγματείας, εἰς τὴν ὁποίαν συνεκρίνοντο τὰ πέντε ἐν τῇ σφαίρᾳ ἐγγεγραμμένα κανονικὰ πολύεδρα. Ἀναφέρεται προσέτι ὡς ἔργον του συγγραφὴ πραγματευομένη περὶ τῶν στερεῶν τόπων.

Μὲ τὴν ἱστορίαν τῶν μαθηματικῶν ἀνακαλύψεων ἠσχολήθη ὁ μαθητὴς τοῦ Ἀριστοτέλους Εὔδημος ὁ Ρόδιος (350—290 π.Χ.). Ἔγραψεν ἰδιαιτέρας ἱστορικὰς πραγματείας διὰ τὴν ἀριθμητικήν, τὴν γεωμετρίαν καὶ τὴν ἀστρονομίαν, ἐκ τῶν ὁποίων κατὰ τὸ πλεῖστον προέρχονται αἱ εἰδήσεις αἱ περιελθοῦσαι μέχρις ἡμῶν. Εἶχε προσέτι ἀσχοληθῇ καὶ μὲ γεωμετρικὰ προβλήματα, διότι ἀναφέρεται σύγγραμμά του περὶ γωνίας.

ΑΝΑΣΚΟΠΗΣΙΣ ΤΗΣ ΤΡΙΤΗΣ ΠΕΡΙΟΔΟΥ

Κατὰ τὴν τρίτην περίοδον τῆς ἐξελίξεως τῆς μαθηματικῆς ἐπιστήμης, ἡ κυριαρχοῦσα μορφὴ εἶναι ἡ τοῦ Πλάτωνος. Ἂν καὶ ἐπραγματοποίησεν ὁ ἴδιος τὰς ἀνακαλύψεις, αὐτὸς εἶναι ἐκεῖνος, ὁ ὁποίος καθώρισε τοὺς σκοποὺς τῆς ἐρεύνης καὶ ἐσταθεροποίησε τὴν μέθοδον. Εἶδε τὴν μαθηματικὴν ἐπιστήμην ὡς μάθησιν ἀποδεικτικήν, χρησιμοποιοῦσαν τὴν παραγωγικὴν καὶ ἀναλυτικὴν μέθοδον. Πλησίον του οἱ κυρίως συντελέσαντες διὰ νὰ ἀνοικοδομηθῇ τὸ ἐπιστημονικὸν σύστημα, ὑπῆρξαν ὁ Θεαίτητος, ὁ Εὔδοξος καὶ ὁ Ἀρχύτας. Ὁ πρῶτος ἐμελέτησε τὰ ἀσύμμετρα μεγέθη καὶ ἐγένετο ἱδρυτὴς τῆς στερεομετρίας, ὁ δεύτερος ἐπεξέτεινε τὴν θεωρίαν τῶν ἀναλογιῶν καὶ ἐτελειοποίησε τὴν λεγομένην μέθοδον τῆς ἐξαντλήσεως, δι' ἧς κατώρθωσε νὰ προχωρήσῃ εἰς ὑπολογισμοὺς σχετικοὺς μὲ τοὺς ὄγκους τοῦ κώνου καὶ τῆς πυραμίδος, ἐν συσχετίσει πρὸς τοὺς ὄγκους τοῦ κυλίνδρου καὶ τοῦ πρίσματος. Ὁ Ἀρχύτας ἐγένετο ἱδρυτὴς τῆς μηχανικῆς. Ὑπερεβλήθησαν προσέτι τὰ στενὰ ὅρια τῆς ἐπιπεδομετρίας καὶ ἡ ἔρευνα εἰσῆλθεν εἰς τὴν μελέτην τῆς στερεομετρίας καὶ τῶν κωνικῶν τομῶν. Ἐσημειώθησαν προσέτι κατὰ τὴν περίοδον αὐτὴν καὶ προσπάθειαι, διὰ νὰ καταταχθοῦν αἱ ἀνευρεθεῖσαι μαθηματικαὶ προτάσεις κατὰ συστηματικὴν παραγωγικὴν σειρὰν ἄνευ χασμάτων. Τοιουτοτρόπως ἡ ἐργασία τῆς τρίτης περιόδου προαναγγέλλει ἀφ' ἑνὸς μὲν τὸ ἔργον τῆς συστηματοποιήσεως τῶν ἤδη εὑρημένων γνώσεων, ἀφ' ἑτέρου δὲ καὶ τὴν δημιουργικήν του ἐπέκτασιν εἰς προβλήματα σχετιζόμενα μὲ τὴν μελέτην καμπύλων, κατὰ τὴν ὁποίαν ἀποδεικνύονται ἀνεπαρκεῖς αἱ ἐπὶ τοῦ κανόνος καὶ τοῦ διαβήτου στηριζόμεναι γεωμετρικαὶ κατασκευαί.

ΤΕΤΑΡΤΗ (ΑΛΕΞΑΝΔΡΙΝΗ) ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΩΡΙΜΟΤΗΤΟΣ ΚΑΙ ΥΨΙΣΤΗΣ ΑΚΜΗΣ (323 — 30 π.Χ.)

ΠΡΟΕΙΣΑΓΩΓΙΚΗ ΘΕΩΡΗΣΙΣ

Τὴν τετάρτην καὶ λαμπροτάτην περίοδον τῆς ἀναπτύξεως τῆς ἑλληνικῆς μαθηματικῆς ἐπιστήμης ἀποτελεῖ ἡ ἀλεξανδρινὴ περίοδος μὲ τοὺς τρεῖς μεγαλοφυεῖς της μαθηματικούς, τὸν Εὐκλείδην, τὸν Ἀρχιμήδη καὶ τὸν Ἀπολλώνιον. Ἡ ἀνάπτυξις τῶν ἑλληνικῶν μαθηματικῶν σπουδῶν φθάνει εἰς τὴν ὑψίστην της ἀκμὴν καὶ ἐμφανίζει τὸν ἐχουσοῦν αἰῶνα τῆς ἑλληνικῆς μαθηματικῆς ἐπιστήμης. Τὸ ἑλληνικὸν πνεῦμα ἀναπτύσσει τὰ δύο του μεγάλα χαρακτηριστικά: τὴν μεθοδικὴν συστηματικότητα καὶ τὸ χάρισμα τῆς δημιουργικότητος. Ἐκτὸς τῶν τριῶν μνημονευθέντων ἐπιστημόνων, οἵτινες εἰργάσθησαν δημιουργικῶς. Εἰς τὴν παροῦσαν ἔρευναν θὰ ἀσχοληθῶμεν κυρίως μὲ τὰς τρεῖς μεγάλας φυσιογνωμίας:

Ὁ **Εὐκλείδης**. Δὲν γνωρίζομεν ἐπακριβῶς οὔτε τὴν χρονολογίαν τῆς γεννήσεώς του, οὔτε τοῦ θανάτου του. Πάντως

ἡ ἀκμή του, δηλαδὴ τὸ τεσσαρακοστὸν ἔτος τῆς ἡλικίας του τίθεται περὶ τὸ 300 π.Χ., διότι ἐξ ἀξιοπίστων μαρτυριῶν βεβαιοῦται ὅτι κατὰ τὸ ἔτος ἐκεῖνο ἐδίδασκεν εἰς τὸ Μουσεῖον της Ἀλεξανδρειας. Οὐδὲ περὶ τοῦ τόπου τῆς γεννήσεώς του ὑπάρχουν πληροφορίαι. Γνωρίζομεν μόνον ὅτι τὴν ἐκπαίδευσίν του ἔλαβεν ἐν Ἀθήναις, ὅπου ἦλθεν εἰς στενὴν ἐπαφὴν μὲ τοὺς Πλατωνικούς. Ὡραῖον καὶ ἀκριβῆ γενικὸν χαρακτηρισμὸν περὶ τοῦ ἔργου καὶ τοῦ ἤθους του μᾶς δίδει ὁ Πρόκλος γράφων: «Εὐκλε.δης ὁ τὰ στοιχεῖα συναγαγὼν καὶ πολλὰ μὲν τῶν Εὐδόξου συντάξας, πολλὰ δὲ τῶν Θεαιτήτου τελεωσάμενος, ἔτι δὲ τὰ μαλακώτερον δεικνύμενα τοῖς ἔμπροσθεν εἰς ἀνελέγκτους ἀποδείξεις ἀναγαγών. Γέγονε δὲ οὗτος ὁ ἀνὴρ ἐπὶ τοῦ πρώτου Πτολεμαίου· καὶ γὰρ ὁ Ἀρχιμήδης ἐπιβαλὼν καὶ τῷ πρώτῳ μνημονεύει τοῦ Εὐκλείδου, καὶ μέντοι καί φασιν ὅτι Πτολεμαῖος ἤρετό ποτε αὐτόν, εἴ τις ἐστιν περὶ γεωμετρίαν ὁδὸς συντομωτέρα τῆς στοιχειώσεως· ὁ δὲ ἀπεκρίνατο μὴ εἶναι βασιλικὴν ἁπαντῶν ἐπὶ γεωμετρίαν. Νεώτερος μὲν οὖν ἐστι τῶν περὶ Πλάτωνα, πρεσβύτερος δὲ Ἐρατοσθένους καὶ Ἀρχιμήδους... καὶ τῇ προαιρέσει δὲ Πλατωνικὸς ἐστι καὶ τῇ φιλοσοφίᾳ ταύτῃ οἰκεῖος, ὅθεν, δὴ καὶ τῆς συμπάσης στοιχειώσεως τέλος προεστήσατο τὴν τῶν καλουμένων Πλατωνικῶν σχημάτων σύστασιν. Πολλὰ μὲν οὖν καὶ ἄλλα τοῦ ἀνδρὸς τούτου μαθηματικὰ συγγράμματα θαυμαστῆς ἀκριβείας καὶ ἐπιστημονικῆς θεωρίας μεστὰ» (Πρόκλου «Σχόλια εἰς Εὐκλείδην» 68, 6). (Ὁ Εὐκλείδης εἶναι ἐκεῖνος, ὁ ὁποῖος συνέγραψε τὴν συναγωγὴν τῶν στοιχείων καὶ ἔθεσεν εἰς συστηματικὴν τάξιν πολλὰς προτάσεις, ἀνακαλυφθείσας ὑπὸ τοῦ Εὐδόξου, καὶ πολλὰς προτάσεις αἵτινες ἀνεκαλύφθησαν ὑπὸ τοῦ Θεαιτήτου, τὰς ἐτελειοποίησεν. Ἀκόμη δὲ κατώρθωσε νὰ ἀναγάγῃ εἰς μὴ ἐπιδεχομένας ἔλεγχον ἀποδείξεις προτάσεις, τὰς ὁποίας οἱ προηγούμενοι τὰς ἀπεδείκνυον μὲ ἀσθενέστερα ἐπιχειρήματα. Ἔζησε δὲ οὗτος ὁ ἀνὴρ ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ Πτολεμαίου τοῦ πρώτου. Διότι καὶ ὁ Ἀρχιμήδης, ὅστις ἐγεννήθη μετὰ τὸν θάνατον τοῦ πρώτου, ἀναφέρει τὸν Εὐκλείδην. Ὑπάρχει προσέτι ἡ παράδοσις ὅτι ὁ Πτολεμαῖος κάποτε ἠρώτησεν αὐτὸν — δηλαδὴ τὸν Εὐκλείδην — ἐὰν ὑπάρχῃ διὰ τὴν ἐκμάθησιν τῆς γεωμετρίας ὁδὸς συντομωτέρα ἀπὸ ἐκείνην ἥτις φέρει πρὸς αὐτὴν διὰ τῶν Στοιχείων. Ἐκεῖνος δὲ ἔδωκε τὴν ἀπόκρισιν ὅτι δὲν ὑπάρχει βασιλικὴ ὁδός, ἥτις νὰ ὁδηγῇ —συντομώτερον— εἰς τὴν γεωμετρίαν. Εἶναι νεώτερος τῆς γενεᾶς τοῦ Πλάτωνος, πρεσβύτερος δὲ τοῦ Ἐρατοσθένους καὶ τοῦ Ἀρχιμήδους. Καὶ κατὰ τὴν ἐσωτερικὴν ψυχικὴν διάθεσιν εἶναι Πλατωνικὸς καὶ οἰκεῖος πρὸς τὴν φιλοσοφίαν αὐτήν. Διὰ τοῦτο καὶ ὡς τελικὸν τέρμα ὁλοκλήρου τῆς συγγραφῆς τῶν «Στοιχεί'ων» εἶχε στήσει ἐμπρός του τὴν κατασκευὴν τῶν καλουμένων Πλατωνικῶν σωμάτων. Ὑπάρχουν πολλὰ κα ἄλλα —δηλαδὴ ἐκτὸς τῶν «Στοιχείων»— μαθηματικὰ συγγράμματα τοῦ ἀνδρὸς τούτου, μεστὰ ἀπὸ θαυμαστὴν ἀκρίβειαν καὶ πλήρη θεωρητικῆς ἐπιστήμης).

Προχωρῶν ὁ Πρόκλος, προσθέτει ὅτι ὁ Εὐκλείδης ἔγραψεν «Ὀπτικά», «Κατοπτρικά», «Τὰς κατὰ μουσικὴν στοιχειώσεις» καὶ βιβλίον «Περὶ διαιρέσεων». Ἀναφέρονται προσέτι καὶ ἄλλα συγγράμματά του, ἐξ ὧν ἄλλα μὲν ἀπωλέσθησαν, ἄλλα δὲ διεσώθησαν ἐν ἀραβικῇ μεταφράσει. Ἐξ ἁπάντων τῶν ἔργων τούτων, ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον τοῦ ἐξησφάλισε τὴν ἀθανασίαν εἶναι τὰ «Στοιχεῖα».

Τὰ «Στοιχεῖα» τοῦ Εὐκλείδου. Διὰ τῶν «Στοιχείων» ἱδρυσεν ὁ Εὐκλείδης μίαν ἐπιστημονικὴν μάθησιν ἥτις κατώρθωσε νὰ κατανικήσῃ τὴν πάροδαν τοῦ χρόνου, ὅπως καὶ ἡ ἱδρυθεῖσα ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους ἐπιστήμη τῆς Ἀναλυτικῆς (δηλαδὴ Λογικῆς), διατηρεῖ μέχρι σήμερον ἀμείωτον τὴν ἰσχύν της, κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ τὸ Εὐκλείδειον σύστημα παραμένει ἀκλόνητον. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ ἱδρυτὴς τοῦ ἀπειροστικοῦ λογισμοῦ Λάϊμπνιτς ἔχει λίαν ὀρθῶς συσχετίσει τὰς δύο ταύτας ἐπιστήμας γράφων εἰς τὰ «Νέα Δοκίμιά» του: «Ὑπάρχουν ἀξιοσημείωτα παραδείγματα ἀποδείξεων ἐκτὸς τῶν μαθηματικῶν καὶ δύναταί τις νὰ εἴπῃ ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης μᾶς παρέσχε τοιαῦτα παραδείγματα εἰς τὰ «Ἀναλυτικὰ Πρότερα». Πράγματι ἡ λογικὴ εἶναι εἰς τὸν αὐτὸν βαθμόν, ὅσον καὶ ἡ γεωμετρία, ἀπιδεκτικὴ ἀποδείξεων. Καὶ ὁ ἀποδεικτικὸς τρόπος, τὸν ὁποῖον ἐξέθεσε καὶ ἐστερέωσεν ὁ Εὐκλείδης ἐξετάζων τὰς προτάσεις του, ἀποτελεῖ ἐπέκτασιν ἢ εἰδικωτέραν προώθησιν τῆς γενικῆς λογικῆς». Εἰς τὸ αὐτὸ σύγγραμμά του ὁ Λάϊμπνιτς προσθέτει ὅτι ἡ ἀποδεικτικὴ δύναμις δὲν ἔγκειται εἰς τὴν ἐποπτικότητα τῶν γεωμετρικῶν σχημάτων. «Ἡ δύναμις τῆς ἀποδείξεως εἶναι ἀνεξάρτητος ἀπὸ τὸ σχεδιαζόμενον σχῆμα, τὸ ὁποῖον χρησιμεύει μόνον νὰ εὐκολύνῃ τὴν κατανόησιν ἐκείνου, τὸ ὁποῖον θέλομεν νὰ εἴπωμεν καὶ νὰ σταθεροποιήσῃ τὴν προσοχήν. Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον καταρτίζει τὸν συλλογισμὸν καὶ θὰ ἠδύνατο νὰ τὸν περιέχῃ ἔστω καὶ ἂν δὲν ὑπῆρχε τὸ σχῆμα, εἶναι αἱ γενικώτεραι προτάσεις, δηλαδὴ οἱ ὁρισμοί, τὰ ἀξιώματα καὶ τὰ ἀποδεδειγμένα ἤδη θεωρήματα. Διὰ τοῦτο εἷς σοφὸς γεωμέτρης, ὁ Σοϊμπέλιους, ἐξέθεσε τὰ σχήματα τοῦ Εὐκλείδου χωρὶς νὰ σημειώνῃ ἐπάνω εἰς αὐτὰ τὰ γράμματα, τὰ ἀναφερόμενα εἰς τὴν ἀπόδειξιν. Καὶ εἷς ἄλλος γεωμέτρης ὁ Ἔρλῖνος κατέταξε τὰς ἀποδείξεις εἰς συλλογισμοὺς καὶ προσυλλογισμούς». Καὶ τὰ δύο ταῦτα μεγαλουργήματα τῆς ἑλληνικῆς σκέψεως, ἡ ἀριστοτελικὴ «Λογικὴ» καὶ τὰ «Στοιχεῖα» τοῦ Εὐκλείδου, διαπνέονται ἀπὸ τὴν αὐτὴν ἐκζήτησιν τῆς ἀπολύτου ἐναργείας καὶ συστηματικότητος καὶ ἀποτελοῦν κατήματα ἐς ἀεί», μαρτυροῦντα περὶ τῆς ἰσχύος τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος. Ἐξ αὐτοῦ ἐξηγεῖται διατί τὰ «Στοιχεῖα» ἐστημείωσαν μέχρι σήμερον δύο σχεδὸν χιλιάδας ἐκδόσεων. Μόνον ἡ «Βίβλος» ἠδυνήθη νὰ τὰ ὑπερτερήσῃ ὡς πρὸς τὴν διάδοσιν καὶ κυκλοφορίαν. Ἡ εἰς τὰ σχολεῖα ὅλου τοῦ πεπολιτισμένου κόσμου διδασκομένη γεωμετρία ἀποτελεῖ ἁπλῆν ἐπιλογὴν ἐκ τοῦ περιεχομένου τῶν «Στοιχείων». Εἰς δὲ τὴν Ἀγγλίαν δίδεται εἰς χεῖρας τῶν μαθητῶν ἐν μεταφράσει, ἐνίοτε δὲ καὶ ἐν πρωτοτύπῳ, τὸ κείμενον τοῦ Εὐκλείδου.

Κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Βυζαντιακοῦ Ἑλληνισμοῦ, ἡ μαθηματικὴ μόρφωσις ἐγίνετο διὰ τῶν συγγραμμάτων τοῦ Εὐκλείδου, ἐπιμελῶς σχολιαζομένων καὶ ἑρμηνευομένων. Μετὰ λύπης δὲ θὰ εἶχέ τις νὰ παρατηρήσῃ ὅτι εἰς τὰ ἑλληνικὰ Γυμνάσια δὲν ἐκρίθη ὅτι ἀξίζει τὸν κόπον νὰ δοθοῦν εἰς χεῖρας τῶν μαθητῶν σελίδες τινὲς ἐκ τῶν «Στοιχείων». Οἱ διδάσκοντες τὰ μαθηματικά, ἐνῶ κατηπονοῦν τοὺς μαθητὰς μὲ τὴν ἀπαγγελίαν ξενογλώσσων ἀνομάτων, οὐδόλως φροντίζουν νὰ φέρουν τοὺς τροφίμους τῶν σχολείων εἰς ἐπαφὴν μὲ τὴν ἀρχαίαν μαθηματικὴν σκέψιν. Διὰ τοῦτο ἔχει ἐπικρατήσει ἡ ἐσφαλμένη ἀντίληψις ὅτι ὁ λαὸς τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων ἔχει νὰ ἐπιδείξῃ μόνον λογοτέχνας καὶ οὐχὶ μεγάλους ἐπιστήμονας.

Τὸ σύνολον τῶν «Στοιχείων» τοῦ Εὐκλείδου συναπαρτίζεται ἐκ δεκατριῶν βιβλίων. Ἐν εἴδει παραρτήματος προστίθεται ἐπιπλέον τὸ δέκατον τέταρτον βιβλίον, ὅπερ τυγχάνει σύγγραμμα τοῦ κατὰ τὸν δεύτερον π.Χ. αἰῶνα ζήσαντος μαθηματικοῦ Ὑψικλέους καὶ πραγματεύεται περὶ δωδεκαέδρου καὶ εἰκοσαέδρου. Ἐπίσης προσαρτᾶται ὡς δέκατον πέμπτον βιβλίον σύγγραμμα ἀγνώστου συγγραφέως, ὅστις ὑπῆρξε μαθητὴς ἑνὸς ἐκ τῶν Ἰσιδώρων, οἵτινες εἰργάσθησαν ὡς ἀρχιτέκτονες εἰς τὸν ναὸν τῆς Ἁγίας Σοφίας. Περὶ τούτου μαρτυρεῖ ὁ ἀνώνυμος συγγραφεὺς γράφων «ὡς Ἰσίδωρος ὁ ἡμέτερος ὑφηγήσατο μέγας διδάσκαλος». Τὸ βιβλίον τοῦτο περιέχει σειρὰν προτάσεων ἀναφερομένων εἰς τὰ κανονικὰ πολύεδρα.

Τὸ περιεχόμενον τῶν «Στοιχείων». Τὸ σύνολον τῶν δεκατριῶν βιβλίων, ἅτινα συναπαρτίζουν τὸ σῶμα τῶν «Στοιχείων», δύναται νὰ διαιρεθῇ εἰς 3 μεγάλα τμήματα. Τὸ πρῶτον περιλαμβάνει τὰ ἓξ πρῶτα βιβλία καὶ ἀσχολεῖται μὲ τὴν ἐπίπεδον γεωμετρίαν. Τὸ δεύτερον τμῆμα περιλαμβάνον τὰ τέσσαρα ἑπόμενα βιβλία (7—10), ἀποτελεῖ τὴν ἀριθμητικὴν θεωρίαν τῶν «Στοιχείων». Τὰ ὑπολειπόμενα τρία βιβλία (11—13), ἀποτελοῦν σπουδὴν τῆς γεωμετρίας τοῦ χώρου, ἀσχολούμενα μὲ τὴν στερεομετρίαν. Εἰς τὰ ἐπὶ μέρους ταῦτα τρία τμήματα διακρίνομεν ἐπίσης μερικωτέρας ὁμάδας βιβλίων. Οὕτω τὰ τέσσαρα πρῶτα βιβλία δὲν περιέχουν καμμίαν ἀπόδειξιν στηριζομένην ἐπὶ τῆς ἀρχῆς τῆς ὁμοιότητος καὶ τῆς ἀναλογίας, διότι περὶ ἀναλογίας γίνεται λόγος εἰς τὸ πέμπτον βιβλίον, περὶ δὲ ὁμοιότητος εἰς τὸ ἕκτον. Εἰς τὸ δεύτερον τμῆμα, τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖ τὴν ἀριθμητικὴν τοῦ Εὐκλείδου, τὸ δέκατον βιβλίον ἔχει ὡς θέμα του τὴν περὶ ἀσυμμέτρων μεγεθῶν θεωρίαν, ἐνῶ τὰ προηγούμενα τρία (7—9) πραγματεύονται περὶ ῥητῶν ἀριθμῶν. Μεγαλυτέραν ἑνότητα ἐμφανίζουν τὰ εἰς τὴν στερεομετρίαν ἀναφερόμενα τρία τελευταῖα βιβλία (11—13). Ὅπως ἐσημειώσαμεν, ὁμιλοῦντες περὶ τοῦ Εὐδόξου καὶ Θεαιτήτου, εἶναι προφανὴς ἀμφοτέρων τούτων τῶν μαθηματικῶν ἡ ἐπίδρασις ἐπὶ τῶν «Στοιχείων». Εἰς τὸ πέμπτον καὶ ἕκτον βιβλίον στηρίζεται ὁ Εὐκλείδης ἐπὶ τῆς διδασκαλίας τοῦ Εὐδόξου. Τὸ δέκατον βιβλίον τὸ πραγματευόμενον περὶ ἀσυμμέτρων μεγεθῶν, στηρίζεται ἐπὶ τῶν ἐρευνῶν τοῦ Θεαιτήτου. Πλεῖσται δὲ προτάσεις ἀπαντῶσαι εἰς τὰ τρία τελευταῖα βιβλία, προέρχονται ἀπὸ τὰς ἐρεύνας τοῦ Θεαιτήτου καὶ Εὐδόξου.

Τὸ κατόρθωμα τοῦ Εὐκλείδου δὲν συνίσταται μόνον εἰς τὸ ὅτι ἐταξιθέτησεν εἰς τὴν πρέπουσαν συστηματικὴν σειρὰν τὰς ἀνακαλυφθείσας ὑπὸ τῶν προγενεστέρων του προτάσεις, ἀλλ' ἐν πολλοῖς τὰς συνεπλήρωσε καὶ τὰς ἐστερέωσε δι' ἀκαταμαχήτων ἀποδεικτικῶν ἐπιχειρημάτων. Φανερὰ δὲ εἶναι καὶ ἡ ἐπίδρασις τοῦ Πλάτωνος, ἰδίᾳ ἐπὶ τῶν ὁρισμῶν. Ὡς πρὸς τὴν συστηματικὴν διάρθρωσιν τῆς ἐπιστήμης, νοουμένης ὡς ἐνιαίου συνόλου, στηριζομένου ἐπὶ γενικωτάτων ἀρχῶν, ἀκολουθεῖ τὰ συμπεράσματα τὰ ὁποῖα ἔχει ἐκθέσει ὁ Ἀριστοτέλης εἰς τὰ «Ἀναλυτικά» του. Ἔχων πάντα ταῦτα ὑπ' ὄψιν του ὁ Εὐκλείδης, κατώρθωσε νὰ συστηματοποιήσῃ κατὰ θαυμαστὸν τρόπον τὰς γεωμετρικὰς προτάσεις. Οὐδὲν στοιχεῖον χρησιμοποιεῖται, ἂν δὲν εἶναι τελείως καθωρισμένη ἡ σημασία του, καὶ ἂν δὲν εἶναι ἠγγυημένον τὸ κῦρος του ὑπὸ ἀξιωμάτων, αἰτημάτων ἢ προηγουμένως ἀποδειχθεισῶν προτάσεων.

Η ΘΕΜΕΛΙΩΣΙΣ ΤΗΣ ΜΑΘΗΜΑΤΙΚΗΣ ΓΝΩΣΕΩΣ

Τὰ «Στοιχεῖα» τοῦ Εὐκλείδου ἐκκινοῦν ἀπὸ γενικωτάτας ἀρχὰς καὶ διὰ τῆς ἀποδεικτικῆς μεθόδου φθάνουν εἰς εἰδικωτέρας μαθηματικὰς καὶ γεωμετρικὰς προτάσεις. Πᾶσα ἐπὶ μέρους πρότασις τότε μόνον εἶναι ἀληθής, ὅταν παράγεται ἐκ γενικωτάτων ἀρχῶν προοδευτικῶς διὰ σειρᾶς ἀποδεδειγμένων ἐνδιαμέσων προτάσεων. Ὁλόκληρον συμπὲπως τὸ σύστημα στηρίζεται ἐπὶ θεμελιωδῶν ἀρχῶν τὰς ὁποίας ὁ Εὐκλείδης διακρίνει εἰς ὁρισμοὺς «Ὅρους» εἰς αἰτήματα καὶ εἰς ἀξιώματα «κοινὰς ἐννοίας».

Ὅρους λέγων ὁ Εὐκλείδης ἐννοεῖ ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἡμεῖς λέγομεν ὁρισμούς. Εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ πρώτου βιβλίου ἔχουν ἀναγραφῇ εἴκοσι τρεῖς ὁρισμοὶ διὰ τῶν ὁποίων καθορίζεται τὸ σημασιολογικὸν περιεχόμενον τῶν γεωμετρικῶν ὅρων, τοὺς ὁποίους θὰ χρησιμοποιήσωμεν προχωροῦντες εἰς τὴν γεωμετρι-

κην ἔρευναν. Δίδεται ὁ ὁρισμὸς τοῦ σημείου τῆς γραμμῆς, τῆς εὐθείας, τῆς ἐπιφανείας, τῆς γωνίας. Ὁρίζεται τί εἶναι σχῆμα, τί εἶναι κύκλος, καθορίζεται τί εἶναι κέντρον τοῦ κύκλου, τί εἶναι διάμετρος, διακρίνονται τὰ διάφορα εἴδη τῶν σχημάτων καὶ ἡ ὅλη σειρὰ τῶν ὁρισμῶν τερματίζεται διὰ τοῦ καθορισμοῦ, τί εἶναι παράλληλοι εὐθεῖαι. Οἱ παρεχόμενοι ὁρισμοὶ εἶναι συντομώτατοι καὶ δὲν παρέχουν πληροφορίας περὶ τοῦ τρόπου κατὰ τὸν ὁποῖον δύνανται νὰ λάβουν ὑπόστασιν τὰ ὁριζόμενα γεωμετρικὰ ἀντικείμενα. Δὲν εἶναι δηλαδὴ γενετικοὶ ὁρισμοί, ἀλλ' ἁπλῶς περιγραφικοὶ ἐκφράζοντες μίαν οὐσιαστικὴν ἰδιότητα πολλάκις καὶ κατ' ἀρνητικὸν τρόπον. Οὕτω προκειμένου νὰ ὁρισθῇ τί εἶναι σημεῖον, δίδεται ὁ ὁρισμός: «Σημεῖον ἐστιν οὗ μέρος οὐδέν», σημεῖον εἶναι ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον δὲν ἔχει μέρος. Ἡ γραμμὴ ὁρίζεται ὡς «μῆκος ἀπλατές», μῆκος τὸ ὁποῖον δὲν ἔχει πλάτος, προστίθεται δὲ ὡς ἴδιος ὁρισμὸς «γραμμῆς δὲ πέρατα σημεῖα».

Ἀφοῦ δὲ ὡρίσθησαν διὰ τοῦ τρίτου ὁρισμοῦ τὰ σημεῖα ὡς πέρατα γραμῆς, ἐπακολουθεῖ ὁ πολυθρύλητος ὁρισμὸς τῆς εὐθείας «εὐθεῖα γραμμή ἐστιν, ἥτις ἐξ ἴσου τοῖς ἐφ' ἑαυτῆς σημείοις κεῖται». Περὶ τῆς ἑρμηνείας αὐτοῦ ἐπικρατεῖ ἀπὸ τῶν ἀρχαίων χρόνων διαφωνία. Δύναται νὰ ἑρμηνευθῇ κατὰ λέξιν ὡς ἑξῆς: Εὐθεῖα γραμμὴ εἶναι ἐκείνη ἥτις κεῖται ἐξ ἴσου ἐπάνω εἰς τὰ σημεῖα τὰ κείμενα ἐπάνω εἰς τὸν ἑαυτόν της. Τοιαύτην σημασίαν δίδει εἰς τὸν ὁρισμὸν ὁ Τανnερύ, ὑποστηρίζων ὅτι πρόκειται περὶ ὁρισμοῦ ὁ ὁποῖος ἐλήφθη ἀπὸ τὴν πρακτικὴν χρῆσιν. Ὅταν θέλῃ π.χ. ὁ ξυλουργὸς νὰ ἐξακριβώσῃ ἂν μία ἐπιφάνεια εἶναι ἐπίπεδος ἐφαρμόζει ἐπ' αὐτῆς κανόνα μὲ χρῶμα ἐρυθρόν. Ἂν ἡ ἐπιφάνεια εἶναι πράγματι ἐπίπεδος, ἡ γραμμὴ τὴν ὁποίαν θὰ ἀφήσῃ ὁ κανών, θὰ εἶναι συνεχής, ἀλλιῶς θὰ παρουσιάσῃ διαφοράς. Κατὰ ὅμοιον τρόπον δυνάμεθα νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι μία εὐθεῖα ἐδοκιμάζετο διὰ τεταμένου νήματος καὶ ἐξηκριβοῦτο ἂν ἔκειτο «ἐξ ἴσου» ἐπακριβῶς δηλαδὴ ἐπάνω εἰς τὰ ἴχνη τὰ ὁποῖα ἄφιναν τὸ νῆμα. Ἀλλ' εἶναι ἀμφίβολον ἂν θὰ ἐδέχοντο οἱ Ἕλληνες γεωμέτραι ἕνα τοιοῦτον ἐμπειρικὸν τρόπον ἐλέγχου νὰ τὸν ὑψώσουν εἰς τὴν περιωπὴν γενικωτάτου ὁρισμοῦ. Ἐκτὸς τούτου ἡ δοθεῖσα ἐξήγησις ἐμπειρέχει φανερὰν ταυτολογίαν, διότι λέγει ὅτι ἡ εὐθεῖα κεῖται ἐξ ἴσου ἐπάνω εἰς τὰ σημεῖα τὰ ὁποῖα πάλιν ἔχουν ὡς τόπον τοποθετήσεώς των αὐτὴν ταύτην τὴν εὐθεῖαν.

Ἀνεζητήθη λοιπὸν νέα ἑρμηνεία ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ ὁρισμοῦ ὃν ἔδωκεν ὁ Ἀρχιμήδης, εἰπὼν ὅτι ἡ εὐθεῖα εἶναι ἡ ἐλαχίστη τῶν τὰ αὐτὰ πέρατα ἐχουσῶν. Θὰ ἠδύνατο συνεπῶς ὁ ὁρισμὸς νὰ σημαίνῃ, εὐθεῖα εἶναι ἡ γραμμὴ ἡ κειμένη ἐξ ἴσου (δηλαδὴ ἀκριβῶς) μεταξὺ τῶν ἀκραίων της σημείων ἴσως ὅμως νὰ εἶναι δυνατὸν νὰ δοθῇ καὶ τρίτη ἑρμηνεία ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἐννοίας τῆς διευθύνσεως. Εἶναι γνωστὸν ὅτι εἰς τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν ἡ ἐπὶ μετὰ γενικῆς, σημαίνει τὴν διεύθυνσιν. Ὥστε θὰ ἠδυνάμεθα νὰ δώσωμεν τὴν ἑρμηνείαν ὅτι εὐθεῖα εἶναι ἡ γραμμὴ ἥτις ἔχει τὸν τόπον ὃν ἀποτελοῦν τὰ σημεῖα τὰ κείμενα ἐπὶ τῆς διευθύνσεώς της, δηλαδὴ εἰς ὅλα της τὰ σημεῖα διατηρεῖ τὴν αὐτὴν διεύθυνσιν. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ὁ εὐκλείδειος ὁρισμὸς ἔχει ὑπ' ὄψιν του τὸν ὁρισμὸν ὃν ἔχει δώσει ὁ Πλάτων εἰς τὸν «Παρμενίδην» του: «εὐθύ γε οὗ ἂν τὸ μέσον ἀμφοῖν τοῖς ἐσχάτοιν ἐμπίπροσθεν ἦ». Ἴσως ἡ τελευταία ἑρμηνεία νὰ εἶναι ἡ ὀρθοτέρα.

Πρέπει νὰ σημειωθῇ ὅτι εἰς τὴν νέαν ἑλληνικὴν γλῶσσαν προκειμένου νὰ δηλωθῇ ἡ ἔννοια τῆς εὐθείας χρησιμοποιεῖται τὸ ἐπίθετον ἴσος, διότι λέγομεν «προχώρει ἴσια», τὸ «ξύλο τοῦτο εἶναι ἴσο», δηλαδὴ δὲν παρουσιάζει καμπυλότητας καὶ παρεκκλίσεις. Μετὰ τὸν ὁρισμὸν τῆς εὐθείας γραμμῆς δίδεται ὁ ὁρισμὸς τῆς ἐπιφανείας, ἥτις εἶναι κάτι τὸ ὁποῖον ἔχει μόνον μῆκος καὶ πλάτος: «Ἐπιφάνεια δέ ἐστιν, ὃ μῆκος καὶ πλάτος μόνον ἔχει». Ὡς ἐπίπεδος ἐπιφάνεια ὁρίζεται ἡ ἐπιφάνεια «ἥτις ἐξ ἴσου ταῖς ἐφ' ἑαυτῆς εὐθείαις κεῖται». Ὁ ὁρισμὸς οὗτος εἶναι ἀνάλογος πρὸς τὸν τῆς εὐθείας καὶ ἐπιδέχεται ἀναλόγους ἑρμηνείας. Κατὰ λέξιν σημαίνει: «Ἐπίπεδος ἐπιφάνεια εἶναι ἐκείνη ἥτις κεῖται ἐξ ἴσου πρὸς τὰς εὐθείας αἵτινες κεῖνται ἐπ' αὐτῆς τῆς ἰδίας». Ὁ Πρόκλος ἐπεξηγῶν τὸν ὁρισμὸν λέγει: «Καὶ γὰρ ἐκείνην ἴσην εἶναι τῷ μεταξὺ διαστήματι τῶν σημείων ἔλεγον καὶ ταύτην ὁμοίως δυοῖν εὐθειῶν ἐκκειμένων ἴσον κατέχειν τόπον τῷ μεταξὺ τῶν εὐθειῶν». Ὅπως δηλαδὴ ἔλεγον ὅτι ἡ εὐθεῖα εἶναι ἴση μὲ τὸ μεταξὺ τῶν σημείων διάστημα, ὁμοίως καὶ ἡ ἐπιφάνεια ἂν δοθοῦν ἐπ' αὐτῆς δύο εὐθεῖαι κατέχει ἴσον τόπον μὲ τὸ μεταξὺ τῶν δύο τούτων εὐθειῶν διάστημα. Ὁ Πρόκλος ἀναφέρει καὶ ὡς ἕτερον ὁρισμὸν ὅτι ἐπίπεδος ἐπιφάνεια εἶναι «ἧς πᾶσι τοῖς μέρεσιν εὐθεῖα ἐφαρμόζει», ἐκείνη ἐπάνω εἰς τὰ μέρη τῆς ὁποίας ἐφαρμόζει εὐθεῖα γραμμή. Εἶναι προφανὲς ὅτι ὁ ὁρισμὸς οὗτος ἔχει ληφθῇ ἀπὸ τὴν ἐμπειρικὴν πρᾶξιν τῶν πρακτικῶν κατασκευῶν καὶ δικαιώνει πως τὴν μνημονευθεῖσαν ἀντίληψιν τοῦ Τανnερύ. Ἐν τέλει δὲ ὁ Πρόκλος προσθέτει, ἐπανερχόμενος εἰς τὸν ὁρισμὸν τὸν ὁποῖον εἶχε δώσει ὁ Πλάτων προκειμένου περὶ τοῦ εὐθέος, ὅτι ὡς ἐπίπεδος ἐπιφάνεια δύναται νὰ νοηθῇ ἐκείνη ἧς τὰ μέσα τοῖς ἄκροις ἐπιπροσθεῖ, τῆς ὁποίας τὰ μέσα κεῖνται εἰς τὴν αὐτὴν διεύθυνσιν ἀντικρυζόμενα πρὸς τὰ ἄκρα της. Μετὰ τῆς αὐτῆς ἀκριβείας. Καθορίζεται καὶ ἡ ἔννοια τῆς γωνίας γενικῶς καὶ ἀπὸ ἀπόψεως τῶν διαφόρων εἰδῶν της (ὀρθή, ἀμβλεῖα). Προχωρῶν εἰς τοὺς ὁρισμοὺς τῶν σχημάτων προτάσσει τὸν καθορισμὸν τῆς ἐννοίας τοῦ ὅρου λέγων: «Ὅρος ἐστίν, ὅ τινός ἐστι πέρας», ὅριον εἶναι ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἐμφανίζεται ὡς πέρας ἑνὸς πράγματος. Σχήματα δὲ εἶναι τὰ περιεχόμενα ὑπὸ τοιούτων ὁρίων: «Σχῆμά ἐστι τὸ ὑπό τινος ἢ τινων ὅρων περιεχόμενον». Κλασικὸς εἶναι ὁ ὁρισμὸς τοῦ κύκλου: «Κύκλος ἐστὶ σχῆμα ἐπίπεδον ὑπὸ μιᾶς γραμμῆς περιεχόμενον, πρὸς ἣν ἀφ' ἑνὸς σημείου τῶν ἐντὸς τοῦ σχήματος κειμένων πᾶσαι αἱ προσπίπτουσαι εὐθεῖαι ἴσαι ἀλλήλαις εἰσίν. Κέντρον δὲ τοῦ κύκλου τὸ σημεῖον καλεῖται». (Ὁ κύκλος εἶναι σχῆμα ἐπίπεδον περιεχόμενον ὑπὸ μιᾶς γραμμῆς, πρὸς τὴν ὁποίαν ὅλαι αἱ ἀγόμεναι εὐθεῖαι γραμμαὶ ἐξ ἑνὸς σημείου κειμένου ἐντὸς τοῦ κύκλου εἶναι ἴσαι Τὸ δὲ σημεῖον τοῦτο καλεῖται κέντρον τοῦ κύκλου).

Ὁ διδάμενος ὑπὸ τοῦ Εὐκλείδου ὁρισμὸς εὑρίσκεται εἰς ἄμεσον σχέσιν ἐξαρτήσεως ἀπὸ τὸν ὁρισμὸν τοῦ στρογγύλου, ὅπως τὸν ἔχει δώσει ὁ Πλάτων εἰς τὸν «Παρμενίδην» του 137 Ε: «Στρογγύλον γέ πού ἐστι τοῦτο, οὗ ἂν τὰ ἔσχατα πανταχῇ ἀπὸ τοῦ μέσου ἴσον ἀπέχῃ». (Στρογγύλον ἴσως εἶναι τοῦτο τοῦ ὁποίου τὰ πέρατα εἰς ὅλην τὴν ἔκτασίν των ἀπέχουν ἐξ ἴσου ἀπὸ τὸ μέσον). Ἐπίσης παρατηρεῖται ὅτι οἱ πλεῖστοι τῶν ὁρισμῶν ἀποτελοῦνται συμφώνως πρὸς τὰς ὑποδείξεις τοῦ Ἀριστοτέλους ἀπὸ τὴν ἔνδειξιν τοῦ προσεχοῦς γένους καὶ τῆς εἰδοποιοῦ διαφορᾶς. Ἡ ἀκρίβεια καὶ ἡ ἀποφυγὴ πάσης περιττολογίας ἀποτελοῦν ἀξιοθαυμάστους ἰδιότητας τῶν εὐκλειδείων ὁρισμῶν καὶ ἀναδεικνύουν τούτους ἀπαραμίλλους κατὰ τὴν λιτότητα τῆς διατυπώσεως.

Τὰ αἰτήματα. Ἐπακολουθοῦν εὐθὺς μετὰ τοὺς ὁρισμοὺς πέντε αἰτήματα, ἅτινα εἶναι τὰ ἀκόλουθα:

1ον) «Ἠτήσθω ἀπὸ παντὸς σημείου ἐπὶ πᾶν σημεῖον εὐθεῖαν γραμμὴν ἀγαγεῖν» (Νὰ θεωρηθῇ ὡς αἴτημα ὅτι εἶναι δυνατὸν νὰ ἀχθῇ ἀπὸ ἓν (δοθὲν) σημεῖον εἰς ἄλλο δοθὲν σημεῖον εὐθεῖα γραμμή).

2ον) «Καὶ πεπερασμένην εὐθεῖαν κατὰ τὸ συνεχὲς ἐπ' εὐθείας ἐκβαλεῖν» (Μία πεπερασμένη εὐθεῖα (δύναται) νὰ προεκταθῇ κατὰ διεύθυνσιν εὐθείας γραμμῆς συνεχῶς). Διὰ τοῦ δευτέρου τούτου ἀξιώματος καθίσταται δυνατὴ ἡ πρόσθετος γεωμετρικῶν μηκῶν.

3ον) «Καὶ παντὶ κέντρῳ καὶ διαστήματι κύκλον γράφεσθαι». (Εἶναι δυνατὸν νὰ γράφεται κύκλος μὲ οἱονδήποτε κέντρον καὶ μὲ οἱανδήποτε ἀκτῖνα (κατὰ λέξιν διάστημα ἀπὸ τὸ κέντρον ἕως τὴν περιφέρειαν). Διὰ τοῦ τρίτου ἀξιώματος οὐ μόνον βεβαιοῦται ἡ δυνατότης ὑπάρξεως τοῦ κύκλου, ἀλλὰ παρέχεται ἡ εὐκολία νὰ φέρωμεν πρὸς οἱανδήποτε κατεύθυνσιν μίαν εὐθεῖαν ἴσην πρὸς δοθεῖσαν. Ἂν γοάψωμεν δηλαδὴ κύκλον μὲ τὴν δοθεῖσαν εὐθεῖαν θὰ ἔχωμεν τὰς ἀκτῖνας αἱ τινες θὰ εἶναι ἴσαι εὐθεῖαι πρὸς τὴν δοθεῖσαν κατευθυνόμεναι πρὸς ἄλλην κατεύθυνσιν.

Τὸ τέταρτον αἴτημα ἀναφέρεται εἰς τὴν ἰσότητα τῶν ὀρθῶν γωνιῶν: «Καὶ πάσας τὰς ὀρθὰς γωνίας ἴσας ἀλλήλαις εἶναι». (Ὅλαι αἱ ὀρθαὶ γωνίαι εἶναι ἴσαι ποὸς ἀλλήλας). Τὸ αἴτημα τοῦτο ἠμφεσβητήθη, ὡς ἀναφέρει ὁ Πρόκλος, ὑπὸ τῶν παλαιῶν γεωμετρῶν, οἵτινες ἐθεώρησαν αὐτὸ ὡς ἐπιδεκτικὸν ἀποδείξεως.

Ἐπακολουθεῖ κατόπιν τὸ πολυθρύλητον πέμπτον αἴτημα, ὅπερ ἀποτελεῖ τὸ σημεῖον τῆς διαχωρίσεως τῆς εὐκλειδείου γεωμετρίας ἀπὸ τὰς ἐπινοηθείσας ὑπὸ τῶν νεωτέρων γεωμετρῶν μὴ Εὐκλειδείους γεωμετρίας. «Καὶ ἐὰν εἰς δύο εὐθείας εὐθεῖα ἐμπίπτουσα τὰς ἐντὸς καὶ ἐπὶ τὰ αὐτὰ μέρη γωνίας δύο ὀρθῶν ἐλάσσονος ποιῇ, ἐκβαλλομένας τὰς δύο εὐθείας ἐπ' ἄπειρον συμπίπτειν, ἐφ' ἃ μέρη εἰσὶν αἱ τῶν δύο ὀρθῶν ἐλάσσονες». (Ἐὰν εὐθεῖα συναντῶσα δύο εὐθείας σχηματίζῃ τὰς ἐντὸς καὶ ἐπὶ τὰ αὐτὰ μέρη γωνίας μικροτέρας τῶν δύο ὀρθῶν αἱ δύο εὐθεῖαι συνεχῶς προεκτεινόμεναι συμπίπτουν ποὸς τὸ μέρος πρὸς τὸ ὁποῖον εἶναι αἱ μικρότεραι τῶν δύο ὀρθῶν). Ἤδη εἰς τὴν ἀρχαιότητα ἠγέρθησαν ἀμφισβητήσεις, ἂν ἡ πρότασις αὕτη πρέπει νὰ καταταχθῇ εἰς τὰ αἰτήματα ἢ τὰ θεωρήματα. Ὁ Πρόκλος σχολιάζων τοῦτο γράφει: «Τοῦτο καὶ παντελῶς διαγράφειν χρὴ τῶν αἰτημάτων· θεώρημα γὰρ ἐστι, πολλὰς μὲν ἀπορίας ἐπιδεχόμενον, ἃς καὶ ὁ Πτολεμαῖος ἔν τινι βιβλίῳ διαλύσαι προῦθετο, πολλῶν δὲ εἰς ἀπόδειξιν δεόμενον καὶ ὅρων καὶ θεωρημάτων». (Τὴν πρότασιν αὐτὴν εἶναι ἀνάγκη νὰ διαγράψωμεν ἐξ ὁλοκλήρου ἐκ τῶν αἰτημάτων· διότι εἶναι θεώρημα τὸ ὁποῖον ἐπιδέχεται πολλὰς ἀπορίας, τὰς ὁποίας ἔθεσεν ὡς σκοπὸν νὰ λύσῃ ὁ Πτολεμαῖος εἰς κάποιο βιβλίον του, ἔχει δὲ ἀνάγκην, διὰ νὰ ἀποδειχθῇ, πολλῶν ὁρισμῶν καὶ θεωρημάτων).

Μετὰ τὰ αἰτήματα προχωρεῖ τὸ πρῶτον βιβλίον τῶν Στοιχείων εἰς τὰς κοινὰς ἐννοίας, τὰς ὁποίας, ἡμεῖς ἀνομάζομεν ἀξιώματα. Ὁ Εὐκλείδης χρησιμοποιεῖ τὸν ὅρον «κοιναὶ ἔννοιαι» διὰ νὰ δείξῃ ὅτι δὲν πρόκειται περὶ προτάσεων αἵτινες προσιδιάζουν μόνον εἰς ἕνα κλάδον τῆς μαθηματικῆς ἐπιστήμης, ἀλλ' εἰς ὅλους τοὺς κλάδους αὐτῆς, περαιτέρω δὲ καὶ εἰς ἄλλας ἐπιστήμας. Αἱ κοιναὶ αὐταὶ ἔννοιαι (ἀξιώματα) εἶναι αἱ ἀκόλουθοι:

1ον) «Τὰ τῷ αὐτῷ ἴσα καὶ ἀλλήλοις ἴσα». (Ὅσα εἶναι πρὸς τρίτον τι ἴσα εἶναι καὶ πρὸς ἄλληλα ἴσα, δηλαδὴ $A=B$, $B=\Gamma$, $\Gamma=A$). Ὁ Πρόκλος ἀναφέρει ὅτι ὁ Ἀπολλώνιος ἐθεώρησε τὸ ἀξίωμα τοῦτο ὡς θεώρημα καὶ ἠθέλησε νὰ τὸ ἀποδείξῃ διὰ τῆς ἀκολούθου ἐπιχειρηματολογίας: «Ἔστω τὸ α τῷ β ἴσον, τοῦτο δὲ τῷ γ, λέγω ὅτι καὶ τὸ α τῷ γ ἴσον. Ἐπεὶ γὰρ τὸ α τῷ β ἴσον, τὸν αὐτὸν αὐτῷ κατέχει τόπον, καὶ ἐπεὶ τὸ β τῷ γ ἴσον, τὸν αὐτὸν καὶ τούτῳ κατέχει τόπον. Ἴσα ἄρα ἐστίν» (Ἔστω τὸ $\alpha=\beta$, τὸ δὲ $\beta=\gamma$· λέγω ὅτι καὶ τὸ $\alpha=\gamma$. Διότι ἀφοῦ τὸ α εἶναι ἴσον μὲ τὸ β, κατέχει τὸν αὐτὸν τόπον πρὸς αὐτό, καὶ ἀφοῦ τὸ β εἶναι ἴσον μὲ τὸ γ κατέχει τὸν αὐτὸν

τόπον μὲ αὐτό. "Αρα εἶναι ἴσα). "Οπως ὅμως παρετήρησεν ὁ Πρόκλος, ἡ ἀπόδειξις τοῦ 'Απολλωνίου στερεῖται ἐναργείας καὶ αὐταρκείας, διότι προϋποθέτει ὡς ἀμέσως ἐναργεῖς δύο προτάσεις. Πρῶτον δηλαδὴ ὅτι τὰ κατέχοντα τὸν αὐτὸν τόπον εἶναι ἴσα πρὸς ἄλληλα καὶ δεύτερον ὅτι τὰ κατέχοντα τὸν αὐτὸν τόπον μὲ τρίτον τι κατέχουν τὸν αὐτὸν τόπον καὶ ὡς πρὸς ἄλληλα. Εἶναι προφανὲς ὅτι ὁ 'Απολλώνιος θέλει νὰ ἀναγάγῃ τὰς λογικὰς σχέσεις εἰς τὰς γεωμετρικάς. 'Ως πρὸς τοῦτο ὁ 'Απολλώνιος ἔχει προλάβει τὰς προσπαθείας τῶν νεωτέρων ἐμπειριστῶν γνωσιολόγων, ὅπως ὁ Λάγκε καὶ ὁ Κράμαν, οἵτινες ἠθέλησαν νὰ παραγάγουν τὰς λογικὰς σχέσεις ἀπὸ τὰς σχέσεις τῆς κατὰ χῶρον συμπτωματικότητος. Τὰ ἑπακολουθοῦντα τρία ἀξιώματα ἀναφέρονται εἰς τὰς ἰσότητας καὶ ἀνισότητας.

2ον) «Καὶ ἐὰν ἴσοις ἴσα προστεθῇ, τὰ ὅλα ἐστὶν ἴσα» ("Αν εἰς ἴσα προστεθοῦν ἴσα, ὅλα ἐξακολουθοῦν νὰ εἶναι ἴσα).

3ον) «Καὶ ἐὰν ἀπὸ ἴσων ἴσα ἀφαιρεθῇ, τὰ καταλειπόμενά ἐστιν ἴσα». ('Εὰν ἀπὸ ἴσα ἀφαιρεθοῦν ἴσα ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα ἀπομένουν εἶναι ἴσα).

4ον) «Καὶ ἐὰν ἀνίσοις ἴσα προστεθῇ, τὰ ὅλα ἐστὶν ἄνισα» ('Εὰν εἰς ἄνισα προστεθοῦν ἴσα, ὅλα ἐξακολουθοῦν νὰ εἶναι ἄνισα).

'Η πέμπτη κοινὴ ἔννοια εἶναι ἡ ἀκόλουθος: «Καὶ τὰ τοῦ αὐτοῦ διπλάσια ἴσα ἀλλήλοις ἐστίν» (Τὰ διπλάσια ἐν σχέσει μὲ τὸ αὐτὸ εἶναι ἴσα πρὸς ἄλληλα).

'Η δὲ ἕκτη: Καὶ τὰ τοῦ αὐτοῦ ἡμίση ἴσα ἀλλήλοις ἐστίν». (Τὰ ἡμίση τοῦ αὐτοῦ εἶναι καὶ πρὸς ἄλληλα ἴσα). Μετὰ δὲ τὴν ἐκφώνησιν τῶν ἀνωτέρω σχετικῶν μὲ τὰς σχέσεις ἰσότητος αἵτινες προέρχονται ἐκ προσθέσεως, ἀφαιρέσεως, πολλαπλασιασμοῦ καὶ διαιρέσεως, φθάνει εἰς τὴν ἐκφώνησιν τοῦ σπουδαιστάτου ἀπὸ γεωμετρικῆς ἀπόψεως ἀξιώματος τῆς συμπτωματικότητος, ἐκφραζομένου διὰ τῆς ὑπ' ἀριθ. 7 κοινῆς ἐννοίας: «Καὶ τὰ ἐφαρμόζοντα ἐπ' ἄλληλα ἴσα ἀλλήλοις ἐστίν». (Καὶ ὅσα ἐφαρμόζουν τὸ ἓν ἐπάνω εἰς τὸ ἄλλο (δηλαδὴ κατέχουν τὸν αὐτὸν τόπον) εἶναι ἴσα πρὸς ἄλληλα).

'Ως ὀγδόη κοινὴ ἔννοια ἑπακολουθεῖ τὸ ἀναλυτικὸν ἀξίωμα: «Καὶ τὸ ὅλον τοῦ μέρους μεῖζόν ἐστιν». (Τὸ ὅλον εἶναι μεγαλύτερον τοῦ μέρους). Διὰ τοῦ ἀξιώματος τούτου καθίσταται δυνατὴ ἡ θεώρησις τῶν ἀνισοτήτων.

'Ως τελευταῖον καὶ ἕνατον ἀξίωμα ἑπακολουθεῖ: «Καὶ δύο εὐθεῖαι χωρίον οὐ περιέχουσι» (Δύο εὐθεῖαι δὲν δύνανται νὰ περικλείσουν ἓν οἱονδήποτε διάστημα). 'Αλλὰ τὸ ἀξίωμα τοῦτο θεωρεῖται ὡς προστεθὲν μεταγενεστέρως εἰς τὸ κείμενον. Φαίνεται δὲ ὅτι ἐλήφθη ἀπὸ τὸ τέταρτον θεώρημα τοῦ πρώτου βιβλίου, ἔνθα ἀναγράφεται: «Δύο εὐθεῖαι χωρίον περιέξουσιν· ὅπερ ἐστὶν ἀδύνατον».

'Επὶ τῇ βάσει τῶν ὅρων, τῶν αἰτημάτων καὶ τῶν κοινῶν ἀρχῶν γίνεται ἡ προχώρησις εἰς τὴν ἀπόδειξιν τῶν θεωρημάτων καὶ λύσιν τῶν προβλημάτων. Εἰ τὴν ἀρχὴν ἑκάστου ἐκ τῶν βιβλίων προστίθενται καὶ νέοι «ὅροι», οἵτινες εἶναι ἀπαραίτητοι διὰ τὴν προχώρησιν τῆς ἐρεύνης. "Εκαστος δὲ ἐκ τῶν ὅρων διατυποῦται μόνον ὅταν εἶναι δυνατὸν νὰ κατανοηθῇ ἐπὶ τῇ βάσει τῶν προηγουμένων. Τοιουτοτρόπως τὸ ὅλον σύστημα ἀποτελεῖ θαυμαστὴν ἑνότητα ἄνευ οὐδενὸς χάσματος. Διὰ τοῦτο ἐθεωρήθησαν τὰ «Στοιχεῖα» τοῦ Εὐκλείδου ὡς πρότυπα ἀποδεικτικῆς βεβαιότητος καὶ συστηματικῆς ἀκολουθίας. "Οταν ὁ Σπινόζα (SPINOSA) λέγῃ ὅτι ἔγραφε τὴν ἠθικήν του «κατὰ γεωμετρικὸν τρόπον» (μόρε γκεομέτρικο, MORE GEOMETRICO), εἶχεν ὑπ' ὄψιν του τὰ «Στοιχεῖα» τοῦ Εὐκλείδου. Τὰ περισσότερα ἀπὸ τὰ φιλοσοφικὰ συστήματα τοῦ ὀρθολογισμοῦ ἔχουν λάβει ὡς πρότυπον τὸν τρόπον τῆς συντάξεως τῶν «Στοιχείων» τοῦ Εὐκλείδου καὶ φιλοτιμοῦνται νὰ ἀμιλληθοῦν πρὸς αὐτὰ κατὰ τὴν ἀκρίβειαν καὶ τὴν συστηματικότητα. Συνεπῶς ὁ Εὐκλείδης δὲν ἐπηρέασε μόνον τὴν μαθηματικὴν σκέψιν, ἀλλὰ καὶ τὴν καθόλου ἐπιστημονικὴν διανόησιν καὶ τὸν φιλοσοφικὸν στοχασμόν.

Η ΑΞΙΑ ΤΩΝ «ΣΤΟΙΧΕΙΩΝ» ΤΟΥ ΕΥΚΛΕΙΔΟΥ

Εἶναι ἐσφαλμένη ἡ ἀντίληψις ὅτι τὰ «Στοιχεῖα» ἔχουν ὡς σκοπὸν νὰ παρουσιάσουν ἓν ἀπηρτισμένον γεωμετρικὸν σύστημα. 'Εν τῷ συνόλῳ των ἀποτελοῦν γενικωτάτην ἀριθμητικὴν θεωρίαν, διότι, ὡς ἐλέχθη, κατὰ τὴν γενομένην ἀνάλυσιν τοῦ περιεχομένου των τὰ 7—10 βιβλία, μᾶς δίδουν μίαν ὁλοκληρωμένην μαθηματικὴν θεωρίαν. Εἰς τὸ δεύτερον ἐπίσης βιβλίον μᾶς παρέχουν τὴν γεωμετρικὴν ἄλγεβραν. Τὸ πέμπτον βιβλίον περιέχει τὴν γενικευμένην περὶ ἀναλογιῶν θεωρίαν τοῦ Εὐδόξου, διὰ τῆς ὁποίας εἶχεν ἐπιτευχθῇ ἡ ἐπέκτασις τῶν ἀναλογιῶν καὶ ἐπὶ τῶν ἀσυμμέτρων μεγεθῶν. Τὸ ὅλον σύγγραμμα δὲν ἐγράφη διὰ νὰ ἀποτελέσῃ βιβλίον διδασκαλίας, ἀλλὰ διὰ νὰ διευκολύνῃ τὴν δυνατότητα τῆς μαθηματικῆς θεωρίας. Διὰ τοῦτο δὲν ἀπασχολεῖται μὲ τὰς λογιστικὰς πράξεις, εἰς τὰς ὁποίας μεγάλην σπουδαιότητα ἀποδίδουν τὰ νεώτερα μαθηματικά. 'Η ἑλληνικὴ μαθηματικὴ ἐπιστήμη προετίθετο νὰ κατανοήσῃ θεωρητικῶς τὸν μαθηματικὸν κόσμον καὶ ἔβλεπεν εἰς τὸν δεδομένον κόσμον ἀπομίμημα τῆς ἐν τῇ θεωρίᾳ ὑφισταμένης πραγματικότητος. 'Ο Εὐκλείδης, ὡς γνήσιος Πλατωνικός, προχωρεῖ ἐκ τῶν ἁπλουστάτων «Στοιχείων», ἀπὸ τὸ σημεῖον, τὴν γραμμὴν καὶ τὰ σχήματα, διὰ νὰ ἀνέλθῃ εἰς τὴν θεώρησιν τῶν πέντε κανονικῶν πολυέδρων, τῶν πέντε δηλαδὴ κοσμικῶν σωμάτων, κατὰ τὸ ὑπόδειγμα τῶν ὁποίων ἐδίδασκεν ὁ Πλάτων, ὅτι εἶχε δημιουργηθῇ ὑπὸ τοῦ Δημιουργοῦ ὁ κόσμος. Εἰς τὸ βάθος τῆς ἀντιλήψεως ταύτης ἐνυπολανθάνει ἡ δοξασία ὅτι ὁ δεδομένος κόσμος ἔχει μαθηματικὴν ὑφήν, ὑπακούει εἰς μαθηματικὰς σχέσεις, αἵτινες παρ' ὅλον τοῦτο ἔχουν ἀνεξάρτητον καὶ ἰδεώδη ὑπόστασιν. Συμμεριζόμενοι δὲ τὴν δοξασίαν ταύτην οἱ μεγάλοι ἐρευνηταὶ τῆς 'Αναγεννήσεως, κατώρθωσαν νὰ παρουσιάσουν τὴν ἐπὶ μαθηματικῶν ἀποδείξεων στηριζομένην Φυσικήν, ἐπὶ τῆς ὁποίας ἐβάσισεν ἡ νεωτέρα Τεχνικὴ τὰς ἀνακαλύψεις της.

ΑΙ ΜΗ ΕΥΚΛΕΙΔΕΙΟΙ ΓΕΩΜΕΤΡΙΑΙ

'Από τῶν ἀρχῶν τοῦ δεκάτου ἑνάτου αἰῶνος ἤρχισε νὰ γίνεται λόγος περὶ τῆς δυνατότητος ὑπάρξεως γεωμετρικῶν συστημάτων μὴ εὐκλειδείου μορφῆς. 'Η σκέψις τῆς νεωτέρας ἐποχῆς ἐν τῇ ἐκζητήσει ἀπολύτου πρωτοτυπίας δὲν ἀνέχεται τὴν ὑποδούλωσίν της εἰς τὰς δύο ἑλληνικὰς μαθήσεις, ἐκ τῶν ὁποίων ἡ μία εἶναι ἡ ἀριστοτελικὴ λογική, ἡ δὲ ἑτέρα ἡ εὐκλείδειος γεωμετρία. 'Εναντίον τῆς ἀριστοτελικῆς λογικῆς ἠθέλησεν ἡ νεωτέρα σκέψις ἄλλοτε μὲν νὰ ἀντιτάξῃ σύστημα ἐπαγωγικῆς λογικῆς, ἄλλοτε δὲ τὸ σύστημα τῆς δι' ἀλγεβρικῶν συμβόλων ἐκφραζομένης λογικῆς. 'Εναντίον τῆς εὐκλειδείου γεωμετρίας, ἡ νεωτέρα σκέψις ἀντέταξε τὰς μὴ εὐκλειδείους γεωμετρίας. "Οπως ὅμως καὶ αἱ ἀντιαριστοτελικαὶ λογικαὶ θεωρίαι ἔλαβον τὴν ὑπόστασίν των ἀπὸ στοιχεῖα ἐνυπάρχοντα εἰς τὸ ἀριστοτελικὸν σύστημα, κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ αἱ μὴ εὐκλείδειοι γεωμετρίαι ἔλαβον τὰς ἀφετηρίας των ἐκ δεδομένων τοῦ εὐκλειδείου συστήματος. "Οπως ἐσημειώσαμεν ἀνωτέρω, τὸ σημεῖον ἐκεῖνο, ἀπὸ τὸ ὁποῖον προσπαθοῦν νὰ εὕρουν διαφυγὴν αἱ ἀντευκλείδειοι γεωμετρίαι εἶναι τὸ πέμπτον αἴτημα, τὸ ἀναφερόμενον εἰς τὰς παραλλήλους. Τοῦτο εἶχεν ἀποτελέσει ἀφορμὴν ἀνησυχιῶν καὶ ἀναζητήσεων ἤδη ἀπὸ τῆς ἀρχαίας ἐποχῆς. 'Εκτὸς τούτου καὶ ὁ ὁρισμὸς τῆς εὐθείας λόγῳ τῆς σκοτεινότητός του εἶχε δώσει ἀφορμὴν εἰς παρομοίας ἀνησυχίας καὶ εἶχεν ἤδη εἰς τὴν ἀρχαιότητα ὁ 'Αρχιμήδης προτιμήσει νὰ ὁρίσῃ τὴν εὐθεῖαν ὡς τὴν συντομωτάτην μεταξὺ δύο σημείων γραμμήν. Αἱ ἐν λόγῳ ἀνησυχίαι, καὶ ἰδίᾳ ἡ εἰς τὸ αἴτημα τῶν παραλλήλων ἀναφερομένη, ἐξηκολούθησαν νὰ ταράσσουν τοὺς γεωμέτρας διαρκῶς. Πολλοὶ εἶχον ἐπιχειρήσει, ἀκολουθοῦντες τὴν γνώμην τοῦ Πρόκλου, νὰ παράσχουν ἀπόδειξιν σχετικὴν μὲ τὸ θεώρημα τοῦτο, χωρὶς νὰ τὸ ἐπιτύχουν. Κατὰ τὸ 1733, ὁ μαθηματικὸς Σάχερι (SACCHERI), ἠθέλησε νὰ τὸ ἀποδείξῃ διὰ τῆς εἰς ἄτοπον ἀπαγωγῆς. Δὲν κατώρθωσε μὲν νὰ παρουσιάσῃ τὴν ἐπιζητουμένην ἀπόδειξιν. 'Αλλὰ κατὰ τὰς ἐρεύνας του κατώρθωσε νὰ ἀνακαλύψῃ ἀριθμὸν τινα θεωρημάτων, ἅτινα σήμερον κατατάσσονται εἰς τὴν ὑπερβολικὴν γεωμετρίαν. Εἰς τὸ σύστημα τῆς γεωμετρίας ταύτης τὸ ἐν λόγῳ ἀξίωμα τοῦ Εὐκλείδου οὐδεμίαν ἔχει ἰσχύν.

'Επίσης καὶ ὁ Λεζάντρ (LEGENDRES) ἐταύτισε τὸ αἴτημα τῶν παραλλήλων μὲ τὴν ἐξ αὐτοῦ ἀπορρέουσαν πρότασιν ὅτι τὸ ἄθροισμα τῶν τριῶν γωνιῶν τοῦ τριγώνου ἰσοῦται μὲ δύο ὀρθὰς καὶ ἠθέλησε νὰ τὸ παραγάγῃ ἀπὸ τὸν ὁρισμὸν τῆς εὐθείας. Κατὰ τὰς ἐρεύνας του δὲν ἠδυνήθη νὰ παρουσιάσῃ τὴν ἐν λόγῳ παραγωγήν, ἀλλὰ κατώρθωσε νὰ ἀποδείξῃ ὅτι τὸ ἄθροισμα τῶν γωνιῶν τοῦ τριγώνου δὲν δύναται νὰ εἶναι μεγαλύτερον τῶν δύο ὀρθῶν, οὐχὶ ὅμως ὅτι δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ εἶναι τὸ ἐν λόγῳ ἄθροισμα μικρότερον τῶν δύο ὀρθῶν. Συνεχίζων τὰς ἐρεύνας τοῦ Λεζάντρ, ὁ Λομπατσέφσκυ (LOBATSCHEWSKY), κατὰ τὸ 1825, ἐσκέφθη ὅτι τὸ αἴτημα τῶν παραλλήλων δὲν ἔχει ὀργανικὴν σχέσιν μὲ τὸν ὁρισμὸν τῆς εὐθείας, καὶ ὅτι ἂν δὲν τὸ θεωρήσωμεν ὡς ἔχον ἰσχύν, δὲν ἐμφανίζεται κατὰ τὴν περαιτέρω ἀνάπτυξιν τῶν ἐκ τῆς ἀφετηρίας ταύτης προκυπτουσῶν προτάσεων οὐδεμία ἀντίφασις. Διατρῶν λοιπὸν πάντας τοὺς ὁρισμοὺς καὶ τὰ λοιπὰ αἰτήματα, κατεσκεύασε σύστημα γεωμετρίας, τὸ ὁποῖον παρουσιάζει ἀκρίβειαν καὶ συνέπειαν. Εἶναι αὐτονόητον ὅτι πολλαὶ προτάσεις τῆς γεωμετρίας του εἶναι διάφοροι τῆς εὐκλειδείου. Οὗτος ἀποδεικνύει ὅτι τὸ ἄθροισμα τῶν γωνιῶν τοῦ τριγώνου εἶναι μικρότερον τῶν δύο ὀρθῶν καὶ ὅτι ἡ διαφορὰ μεταξὺ τοῦ ἀθροίσματος τούτου καὶ τῶν δύο ὀρθῶν εἶναι ἀνάλογος πρὸς τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ τριγώνου. "Ετερος ἐρευνητής, ὁ Ρίμαν (RIEMANN), ἀφορμώμενος ἀπὸ τὴν προϋπόθεσιν ὅτι οὐδεμία παράλληλος δύναται νὰ ἀχθῇ δι' ἑνὸς σημείου πρὸς ἄλλην εὐθεῖαν, ἔφθασεν εἰς ἄλλο γεωμετρικὸν σύστημα, εἰς τὸ ὁποῖον τὸ ἄθροισμα τῶν γωνιῶν τοῦ τριγώνου εἶναι μεγαλύτερον τῶν δύο ὀρθῶν. Εἰς ἑκατέραν τῶν γεωμετριῶν τούτων, ὁ χῶρος θεωρεῖται ἀπὸ διαφορετικῆς ἀπόψεως, εἴτε ὡς σφαιρικός, εἴτε ὡς ψευδοσφαιρικός. Οὕτως ἔλαβον ὑπόστασιν αἱ λεγόμεναι μὴ εὐκλείδειοι ἢ ἀντευκλείδειοι γεωμετρίαι, αἱ ὑπὸ πολλῶν καὶ μεταγεωμετρίαι καλούμεναι, ὡς δῆθεν ὑπερβαίνουσαι τὴν ἀφελῆ γεωμετρικὴν ἀντίληψιν καὶ μετάγουσαι ἡμᾶς εἰς τὴν μεταφυσικὴν κατανόησιν τοῦ χώρου.

Κατόπιν τῆς ἀνακαλύψεως τῶν νέων τούτων συστημάτων ἠγέρθη τὸ ζήτημα περὶ τῆς ἀξίας τῆς εὐκλειδείου γεωμετρίας ἐν συγκρίσει πρὸς ταύτας. 'Οπωσδήποτε καὶ ἂν ἔχῃ τὸ πρᾶγμα, ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι αἱ νέαι αὗται γεωμετρίαι προϋπεθέτουν τὴν εὐκλείδειον. 'Εδημιουργήθησαν ἐντὸς τοῦ κύκλου τῆς εὐκλειδείου ἀπὸ ἐπιστήμονας, οἵτινες ἦσαν κάτοχοι τοῦ εὐκλειδείου συστήματος. 'Εκτὸς τούτου, ἡ γενικὴ ἰδέα περὶ τῆς συντάξεως τῆς ἐπιστήμης ὡς ἐνιαίας ἑνότητος ἐπὶ τῇ βάσει ἀξιωματικῶν ἀρχῶν καὶ καθωρισμένης μεθοδικῆς πορείας, μένει ὅπως ἐσχεδιάσθη ἀπὸ τὸν Πλάτωνα καὶ τὸν Εὐκλείδην. 'Από ἀπόψεως τυπολογικῆς λοιπὸν οὐδεὶς νεωτερισμὸς εἰσάγεται. Προβάλλεται μόνον ὁ ἰσχυρισμὸς ὅτι αἱ νέαι αὗται γεωμετρίαι πλησιάζουν περισσότερον πρὸς τὴν κατασκευὴν τοῦ χώρου, ὅπως εἶναι εἰς τὴν πραγματικότητα. 'Αλλ' ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ὑποτίθεται ὅτι ὁ χῶρος εἶναι δεδομένη ἐν τῇ πραγματικότητι ὀντότης, πρὸς τὴν ὁποίαν πρέπει νὰ προσεγγίσωμεν διὰ

τῶν μετρήσεών μας. Ἀλλὰ τοιουτοτρόπως καταλύεται ἡ ἐπὶ ἀξιωματικῶν βάσεων οἰκοδόμησις τοῦ γεωμετρικοῦ συστήματος καὶ δὲν ἐξηγεῖται πῶς τὰ διάφορα γεωμετρικὰ συστήματα δύνανται νὰ ἀχθοῦν εἰς τὴν κατὰ τὸ περιεχόμενόν των ἀντιστοιχίαν.

Ἴσως θὰ ἠδύνατό τις νὰ εἴπῃ ὅτι ἡ ἐκζήτησις νέων γεωμετριῶν πέραν τῆς εὐκλειδείου εἶναι σύμπτωμα τῶν ἀνορθολογιστικῶν τάσεων, ὑπὸ τῶν ὁποίων διακατέχεται ἡ ἐποχή μας καὶ αἵτινες ἔχουν ἐμφανισθῆ καὶ εἰς τὴν περιοχὴν τῆς καλλιτεχνίας. Ἡ εὐκλείδειος γεωμετρία ἀπαιτεῖ ἀπὸ τὸν γεωμέτρην νὰ ὑψοῦται ὑπεράνω τῆς δεδομένης ἐποπτείας εἰς ὁριακὴν ἀντίληψιν τῶν δεδομένων. Εἰς τὴν φύσιν οὐδέποτε δίδεται ἀπολύτως εὐθεῖα γραμμή, οὔτε κύκλος μὲ ἀκριβειαν, τὴν ὁποίαν ἀπαιτεῖ ὁ γεωμετρικὸς ὁρισμός. Ὁ Πλάτων ὅμως καὶ ὁ Εὐκλείδης, ἀπαιτοῦν ἀπὸ τὸν γεωμέτρην νὰ ὑψωθῆ εἰς τὴν θεώρησιν τῆς ἰδεωδῶς νοουμένης εὐθείας καὶ τοῦ ἰδεωδῶς νοουμένου κύκλου. Οὐδέποτε βαδίζομεν ὡς ἄνθρωποι ζῶντες καὶ κινούμενοι ἐπ' εὐθείας, ἀλλ' ἐπὶ τῶν τόξων, ἅτινα ἐμφανίζει ἡ σφαιρικὴ ἐπιφάνεια τῆς γῆς. Ἐν τούτοις ὅμως λέγομεν ὅτι χαράσσομεν μίαν εὐθεῖαν. Εἶναι πολὺ εὐκολώτερον νὰ φαντασθῶμεν τὰς διαστάσεις τοῦ διαστήματος κατὰ τὸν τρόπον, ὃν ὑποδεικνύουν αἱ μεταγεωμετρίαι. Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ταύτης αἱ μεταγεωμετρίαι *εἶναι δεῖγμα ἐπιστροφῆς εἰς τὴν πρωτόγονον ἀνορθολογιστικὴν ἀντίληψιν*. Ὁ Μπροῦνσβιγκ εἰς τὸ βιβλίον του, τὸ ὁποῖον ἐμνημονεύσαμεν ἀνωτέρω, «Στάδια τῆς μαθηματικῆς σκέψεως», παραθέτει λίαν ἀξιοπρόσεκτον ἀπόσπασμα ἀπὸ σύγγραμμα τοῦ Ἄγγλου φιλοσόφου Ρέϊντ (REID) (1710—1796), ἔχον ὡς ἑξῆς: «Ἂν ὁ ἄνθρωπος εἶχεν ἐπαφεθῆ ἁπλῶς εἰς τὴν αἴσθησιν τῆς ὁράσεως, ἐπειδὴ δὲν θὰ ἠδύνατο ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει νὰ γνωρίσῃ εἰμὴ τὸν ἐπιφανειακὸν χῶρον τῶν δύο διαστάσεων, καὶ ἐπειδὴ θὰ ἐξελάμβανεν ὡς εὐθείας ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον εἰς τὴν πραγματικότητα θὰ ἦτο τόξα ἑνὸς μεγάλου κύκλου χαραγμένου ἐπὶ μιᾶς σφαιρικῆς ἐπιφανείας, τῆς ὁποίας κέντρον θὰ ἦτο ὁ ὀφθαλμός του, θὰ ἐθεώρει ὡς εὐθύγραμμα τρίγωνα, κάτι τὸ ὁποῖον θὰ ἐνεφάνιζε δύο γωνίας ἢ τρεῖς γωνίας ὀρθὰς ἢ ἀμβλείας καὶ θὰ ἐδημιούργει μίαν ὅλως διαφορετικὴν γεωμετρίαν ἀπὸ τὴν ἰδικήν μας. Δύο ἐκ τῶν γραμμῶν αὐτῶν, τὰς ὁποίας θὰ ἐξελάμβανεν ὡς εὐθείας, θὰ συνηντῶντο π.χ. πάντως εἰς δύο σημεῖα, κατὰ τρόπον ὥστε ἡ ἔννοια δύο παραλλήλων εὐθειῶν διὰ τὸν ἄνθρωπον αὐτὸν θὰ ἦτο ἀδύνατος». Τὸ ἀπόσπασμα τοῦτο, ὅπερ ὁ ρηθεὶς συγγραφεὺς τὸ ἔγραψε χωρὶς νὰ ἔχῃ οὐδεμίαν ὑπόνοιαν περὶ τοῦ δυνατοῦ τῆς ἱδρύσεως τῶν μεταγεωμετριῶν, ἐνισχύει τὸν ἰσχυρισμὸν ὅτι αἱ μεταγεωμετρικαὶ τάσεις εἶναι κατὰ βάσιν ἐκδήλωσις τῶν ἀνορθολογιστικῶν τάσεων τῆς ἐποχῆς. Ἐνθυμίζουν τοὺς δεσμώτας τοῦ πλατωνικοῦ σπηλαίου, οἵτινες πρὸ τῆς ἀπελευθερώσεώς των ἐξαντλοῦν τὴν εὐφυΐαν των εἰς τὴν μελέτην τῆς σκιώδους πραγματικότητος τῶν δύο διαστάσεων. Κατ' ἀνάλογον τρόπον καὶ αἱ ἀντευκλείδειοι γεωμετρίαι πλανῶνται εἰς τὴν ἀνερεύνησιν τοῦ χώρου τῶν ἀπείρων (ν) διαστάσεων. Ἀλλὰ χῶρος τῶν ν διαστάσεων σημαίνει χῶρον πλήρους ἀπροσδιοριστίας!

Η ΤΕΛΕΙΟΠΟΙΗΣΙΣ ΤΗΣ ΜΕΘΟΔΟΥ

Ἀρχιμήδης. Ὁ δεύτερος κατὰ χρονολογικὴν σειρὰν ἐκ τῶν μεγάλων μαθηματικῶν τῆς Ἀλεξανδρινῆς περιόδου εἶναι ὁ Ἀρχιμήδης (277—212 π.Χ.). Περὶ τοῦ βίου καὶ τῶν ἔργων τούτου γίνεται περαιτέρω μακρότατος λόγος. Παραπέμποντες εἰς τὸ ἄρθρον τοῦτο, θὰ ἀρκεσθῶμεν ἐνταῦθα εἰς τὴν ἔξαρσιν τῆς δημιουργικῆς του συμβολῆς διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ἐπιστήμης. Ὡς πρὸς τὴν μέθοδον, ὁ Ἀρχιμήδης τελειοποιεῖ τὴν λεγομένην «μέθοδον ἐξαντλήσεως», ἣν εἶχε χρησιμοποιήσει καὶ ὁ Εὔδοξος. Ὅπως εἴπομεν καὶ ἀνωτέρω, ἡ χρῆσις τῆς μεθόδου ἐκείνης δὲν συνίστατο εἰς τὴν ἐξάντλησιν ἑνὸς δεδομένου μεγέθους, ὅπως παρασυρόμενος κανεὶς ἀπὸ τὴν λέξιν ἐξάντλησις, θὰ ἠδύνατο νὰ ὑποθέσῃ. Συνίσταται κυρίως εἰς τὴν παρεμβολὴν τοῦ ζητουμένου πρὸς προσδιορισμὸν στοιχείου μεταξὺ δύο σειρῶν συγκλινουσῶν πρὸς αὐτὸ ἀπὸ τῶν ἀντιθέτων κατευθύνσεων. Προκειμένου π.χ. περὶ εὑρέσεως τοῦ ἐμβαδοῦ καμπυλογράμμων χωρίων, ὁ Ἀρχιμήδης δὲν ἀρκεῖται νὰ προχωρήσῃ διὰ διαδοχικῶς αὐξανομένων κανονικῶν ἐγγεγραμμένων σχημάτων, ἀλλὰ προχωρεῖ καὶ ἐκ τῆς ἀντιθέτου κατευθύνσεως, σμικρύνων διαρκῶς τὰ περιγεγραμμένα περὶ τὸ χωρίον τοῦτο σχήματα. Ἐπειδὴ δὲ κατὰ τὴν πρώτην πρότασιν τοῦ δεκάτου βιβλίου τοῦ Εὐκλείδου δυνάμεθα νὰ λάβωμεν τὴν διαφορὰν δύο δοθέντων μεγεθῶν, ὅσον θέλομεν ἐλαχίστην, μᾶς δίδεται ἡ δυνατότης νὰ πλησιάσωμεν μετὰ πάσης δυνατῆς ἀκριβείας πρὸς τὸ μέγεθος, τὸ ὁποῖον θέλομεν νὰ μετρήσωμεν. Ἡ μέθοδος, τὴν ὁποίαν ἐφαρμόζει προχωρῶν κατὰ τὸν τρόπον τοῦτον ὁ Ἀρχιμήδης, οὐδόλως διαφέρει ἀπὸ τὴν ὁλοκλήρωσιν, τῆς ὁποίας κάμνουν χρῆσιν οἱ νεώτεροι μαθηματικοί. Διὰ νὰ καταστήσωμεν ἐποπτικῶς σαφῆ τὸν μεθοδικὸν τρόπον, τὸν ὁποῖον χρησιμοποιεῖ ὁ Ἀρχιμήδης, ἂς θεωρήσωμεν τὸν κύκλον Κ (σχῆμα 25), ὅστις ἔχει ἀκτῖνα α. Ἐξωτερικῶς περιβάλλω τὸν κύκλον διὰ τοῦ περιγεγραμμένου τετραγώνου ΑΒΓΔ, ἐσωτερικῶς δὲ σχηματίζω τὸ ἐγγεγραμμένον τετράγωνον ΕΖΗΘ. Εἶναι φανερὸν ὅτι τὸ περιγεγραμμένον τετράγωνον θὰ ἔχῃ ὡς ἐμβαδὸν ἐπιφάνειαν ἀπαρτιζομένην ἀπὸ τέσσαρα τετράγωνα τῆς ἀκτῖνος

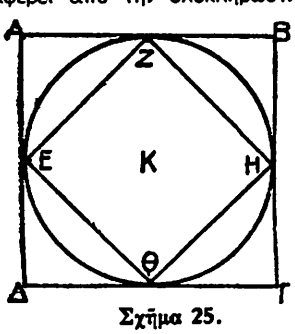

Σχῆμα 25.

τοῦ κύκλου ΑΒΓΔ = 4 α.α. Τὸ ἐγγεγραμμένον τετράγωνον ΕΖΗΘ θὰ ἔχῃ ὡς ἐμβαδὸν ἐπιφάνειαν ἀπαρτιζομένην ἀπὸ δύο τετράγωνα τῆς ἀκτῖνος τοῦ κύκλου ΕΖΗΘ = 2 α.α. Ὥστε τὸ ἐμβαδὸν τοῦ κύκλου περιέρχεται μεταξὺ τῶν δύο τούτων ἐμβαδῶν, πόσαν ὅμως ἀκριβῶς εἶναι μένει ἀκαθόριστον.

Δύναμαι ὅμως νὰ προσεγγίσω περισσότερον τὰ ἀκριβῆ ὅρια τοῦ κυκλικοῦ ἐμβαδοῦ, ἂν περιβάλλω τὸν κύκλον ἐξωτερικῶς δι' ἑνὸς περιγεγραμμένου κανονικοῦ ἑξαγώνου, ἐσωτερικῶς δὲ δι' ἐγγεγραμμένου ἐπίσης κανονικοῦ ἑξαγώνου. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει τὸ ζητούμενον ἐμβαδὸν περιορίζεται μεταξὺ ἀριθμητικῶν τιμῶν, αἵτινες ἀπέχουσιν ἀπ' ἀλλήλων ὀλιγώτερον, ἤτοι μεταξὺ 3,464 α.α. καὶ 2,598 α.α. Εἶναι ἀφ' ἑτέρου φανερόν, ὅτι ἡ ἀπόστασις τῶν ὁριακῶν τιμῶν θὰ σμικρυνθῆ, ἂν παρεμβάλωμεν τὸν κύκλον μεταξὺ περιγεγραμμένου καὶ ἐγγεγραμμένου κανονικοῦ ὀκταγώνου καὶ γενικῶς μεταξὺ κανονικῶν πολυγώνων, ἐχόντων μεγαλύτερον ἀριθμὸν πλευρῶν.

Ὁ Ἀρχιμήδης περιέβαλε τὸν κύκλον μεταξὺ ἐγγεγραμμένου καὶ περιγεγραμμένου πολυγώνων, ἐξ ὧν ἑκάτερον ἔχει 96 πλευράς. Δι' ἀκριβεστάτων δὲ ἀριθμητικῶν ὑπολογισμῶν, χρησιμοποιῶν τὴν τιμὴν τῆς τετραγωνικῆς ρίζης τοῦ 3, εὗρεν ὅτι ἡ ζητουμένη τιμὴ εὑρίσκεται μεταξὺ τοῦ (3 καὶ 1:7)α.α καὶ (3 καὶ 10:71)αα, ἤτοι εὗρεν ὅτι ὁ λόγος τῆς περιφερείας πρὸς τὴν διάμετρον, ὁ συμβολιζόμενος διὰ τοῦ ἀριθμοῦ 11, κεῖται μεταξὺ 3,1:7, ὧν μικρότερος τοῦ κλάσματος τούτου καὶ τοῦ 3,10:71 τυγχάνων μεγαλύτερος τοῦ δευτέρου τούτου κλάσματος. Διά τίνος μεθόδου ἐξήγαγε τὴν τετραγωνικὴν ρίζαν τοῦ 3, δὲν κατώρθωσεν ἡ νεωτέρα ἔρευνα νὰ ἀνακαλύψῃ. Τὴν αὐτὴν μέθοδον ἐφήρμοσε καὶ διὰ τὸν ὑπολογισμὸν τοῦ ὄγκου τῶν ἐκ περιστροφῆς γεννωμένων στερεῶν. Διαιρεῖ ταῦτα δι' ἐπιπέδων καὶ λαμβάνει μεταξὺ τῶν δύο τομῶν ἓν σωματικὸν στοιχεῖον, τὸ ὁποῖον περιβάλλει δι' ἐγγεγραμμένου καὶ περιγεγραμμένου κυλίνδρου. Σχηματίζων κατόπιν σειρὰν ἐγγεγραμμένων καὶ περιγεγραμμένων κυλίνδρων, πλησιάζει πρὸς τὸν ἀκριβῆ ὑπολογισμὸν τοῦ ζητουμένου ὄγκου. Ἡ ἄθροισις τῶν στοιχειωδῶν τούτων σωμάτων πλησιάζει πρὸς τὴν διαδικασίαν τῆς ὁλοκληρώσεως.

Ἐκτὸς τῆς μεθόδου ταύτης χρησιμοποιεῖ ὁ Ἀρχιμήδης καὶ ἑτέραν, τὴν ὁποίαν ὀνομάζει μηχανικὴν μέθοδον. Αὕτη συνίσταται εἰς τὸν καθορισμὸν τῆς σχέσεως ἐπιφανειῶν διαφόρων σχημάτων διὰ τῆς παρεμβάσεως τῆς στατικῆς. Προκειμένου π.χ. νὰ καθορίσῃ τὰς σχέσεις, αἵτινες ὑφίστανται μεταξὺ ἑνὸς παραβολικοῦ τμήματος καὶ ἑνὸς τριγώνου, προβαίνει εἰς ἀντιπαραβολὴν αὐτῶν ἐπὶ τῇ βάσει μιᾶς ζυγίσεως ἐκτελουμένης ὑπὸ ἰδεώδους ζυγοῦ. Θεωρεῖ τὰ ἐπίπεδα σχήματα ὡς ὄμοια μὲ ὁμογενῆ βαρέα σώματα ὑποκείμενα εἰς στάθμισιν. Τὰ θέτει εἰς τὰ ἄκρα τοῦ ζυγοῦ καὶ ἐκ τῆς σχέσεως τῶν ἰσορροπούντων βαρῶν συμπεραίνει καὶ περὶ τῆς σχέσεως τῶν ἐμβαδῶν αὐτῶν. Τὴν μέθοδον ταύτην, ἥτις δεικνύει πόσον ἦτο ἀνεπτυγμένη ἡ ἐφευρετικότης τοῦ πνεύματός του, τὴν χρησιμοποίησεν εἰς τὸ ἔργον του «Τετραγωνισμὸς τῆς Παραβολῆς». Δὲν ἀναγνωρίζει ὅμως εἰς αὐτὴν ἀποδεικτικὴν ἀξίαν, ἀλλὰ τὴν θεωρεῖ ἁπλῶς ὡς ὄργανον ἐρεύνης. Δι' αὐτῆς θὰ καταστοῦν φανεραὶ ὡρισμέναι σχέσεις, αἵτινες κατόπιν θὰ πρέπει νὰ ἀποδειχθοῦν διὰ τῆς γεωμετρικῆς μεθόδου. Διὰ τῆς χρησιμοποιήσεως τῆς ἐν λόγω μεθόδου ὡδηγήθη ὁ μέγας Συρακόσιος μαθηματικὸς εἰς τὴν ἀνακάλυψιν τῶν ἀρχῶν τῆς μηχανικῆς, τὰς ὁποίας ἐξέθεσε ἐστηριγμένος ἐπὶ τῶν ἀρχῶν τῆς γεωμετρίας εἰς τὸ ἓκ δύο βιβλίων ἀποτελούμενον σύγγραμμά του, τὸ ἐπιγραφόμενον «Ἐπιπέδων ἰσορροπιῶν ἢ κέντρα βαρῶν ἐπιπέδων βιβλία δύο».

Εἰς τὸ πρῶτον βιβλίον πραγματεύεται περὶ ζυγῶν, θέτων τὸ ζήτημα ἐπὶ νέων βάσεων. Μὲ τοὺς ζυγοὺς εἶχον ἀσχοληθῆ καὶ ὁ Πλάτων καὶ ὁ Ἀριστοτέλης. Εἰς τὴν μεταξὺ τῶν ἀριστοτελικῶν συγγραμμάτων φερομένην πραγματείαν «Μηχανικά», ἥτις ἂν καὶ φαίνεται γραφεῖσα μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἀριστοτέλους, κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Στράτωνος τοῦ Λαμψακηνοῦ, διευθύναντος τὸ Λύκειον ἀπὸ 287—269 π.Χ., ἀπηχεῖ ἀριστοτελικὰς ἀντιλήψεις, εἶχε μελετηθῆ τὸ πρόβλημα, τὸ ἀναφερόμενον εἰς τοὺς ζυγούς. Εἰς τὸ σύγγραμμα τοῦτο ἀναγράφεται: «Τὰ μὲν οὖν περὶ τὸν ζυγὸν γινόμενα εἰς τὸν κύκλον ἀνάγεται, τὰ δὲ περὶ τὸν μοχλὸν εἰς τὸν ζυγόν, τὰ δὲ ἄλλα πάντα σχεδὸν τὰ περὶ τὰς κινήσεις τὰς μηχανικὰς εἰς τὸν μοχλόν» (848 α, 11). (Αἱ ἰδιότητες αἱ παρατηρούμεναι σχετικῶς μὲ τὸν ζυγὸν ἀνάγονται εἰς τὰς ἰδιότητας τοῦ κύκλου, ὅλαι δὲ αἱ ἄλλαι ἰδιότητες, αἱ σχέσιν ἔχουσαι μὲ τὰς μηχανικὰς κινήσεις, ἀνάγονται εἰς τὸν μοχλόν). Κατὰ τὸ μνημονευθὲν ἀριστοτελικὸν σύγγραμμα, αἱ φάλαγγες τοῦ ζυγοῦ διαγράφουν κίνησιν κυκλικήν, ἐνεργεῖ δὲ μετὰ μεγαλυτέρας ἡ ἔχουσα μεγαλύτερον μῆκος φάλαγξ, διότι ἡ δύναμις ἡ ἐνεργοῦσα εἰς τὸ ἄκρον τῆς μεγαλυτέρας φάλαγγος ἐνεργεῖ μετὰ μεγαλυτέρας ταχύτητος καὶ ἐπομένως καὶ ἰσχύος. Ὁ Ἀρχιμήδης τέμνει νέαν ὁδόν, διότι ἐργάζεται μὲ τὴν ἔννοιαν τοῦ κέντρου τοῦ βάρους. Καταρτίζει οὕτω μίαν γεωμετρίαν, θὰ ἠδύνατό τις νὰ εἴπῃ, τεσσάρων διαστάσεων, εἰς τὴν ὁποίαν θέσιν τετάρτης διαστάσεως ἐπέχει τὸ κέντρον τοῦ βάρους. Διὰ τῆς τοιαύτης ἐξετάσεως καθορίζεται τὸ κέντρον τοῦ βάρους τοῦ παραλληλογράμμου, τοῦ τριγώνου, τοῦ τραπεζίου καὶ τοῦ παραβολικοῦ τμήματος. Ἡ χρησιμοποίησις τῶν ἰδεώδους ἀκριβείας ἀριμηδείων σταθμίσεων ἀποδεικνύει ὅλως ἐσφαλμένην τὴν ἀντίληψιν, τὴν ἰσχυριζομένην ὅτι οἱ παλαιοὶ Ἕλληνες δὲν ἐγνώριζον καὶ δὲν ἐχρησιμοποίουν τὸ πείραμα. Αἱ ἐν λόγῳ ζυγίσεις δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ πειράματα τελούμενα ὑπὸ ὅρους ἰδεώδους ἀκριβείας. Αἱ περὶ κέντρου τοῦ βάρους ἔρευναι ἤνοιξαν εἰς τὸν Συρακόσιον σοφὸν τὴν ὁδὸν διὰ τὴν ἀνακάλυψιν τῶν θεμελιωδῶν ἀρχῶν τῆς ὑδροστατικῆς. Μελετῶν δὲ τὰς ἰδιότητας τῶν μοχλῶν, ἠδυνήθη νὰ πραγματοποιήσῃ θαυμαστὰς ἀνακαλύψεις εἰς τὴν περιοχὴν τῆς

μηχανικῆς καὶ ἰδία τῆς βλητικῆς. Ἐπίσης ἀξιομνημόνευτος τυγχάνει ἡ σπουδὴ τῆς καμπύλης, ἥτις πρὸς τιμήν του ὀνομάζεται «ἕλιξ τοῦ Ἀρχιμήδους».

ΑΙ ΓΕΩΜΕΤΡΙΚΑΙ ΑΝΑΚΑΛΥΨΕΙΣ ΤΟΥ ΑΡΧΙΜΗΔΟΥΣ

Ἀποτέλεσμα τῶν ἐρευνῶν τοῦ Συρακοσίου σοφοῦ ὑπῆρξεν ἡ ἀπόδειξις πολυαρίθμων καὶ σπουδαιοτάτων γεωμετρικῶν προτάσεων. Ὁ ἴδιος ἐθεώρει ὡς σπουδαιοτέραν τῶν ἀνακαλύψεών του τὴν ἀπόδειξιν τῆς προτάσεως, ἥτις λέγει ὅτι ὁ κύλινδρος ὁ ἔχων βάσιν μέγιστον κύκλον τῆς σφαίρας καὶ ὕψος ἴσον πρὸς τὴν διάμετρόν της, εἶναι ὡς πρὸς τὸν ὄγκον τὰ 3 : 2 τῆς σφαίρας καὶ ὅτι ἡ ἐπιφάνεια τοῦ κυλίνδρου εἶναι ὁμοίως τὰ 3 : 2 τῆς ἐπιφανείας ἀντιστοίχου σφαίρας. Ἐπίσης ἀπέδειξεν ὅτι ἡ ἐπιφάνεια τῆς σφαίρας εἶναι τὸ τετραπλάσιον τοῦ μεγίστου κύκλου αὐτῆς, ὅτι ἡ ἐπιφάνεια σφαιρικοῦ τμήματος εἶναι ἴση πρὸς τὴν ἐπιφάνειαν κύκλου, τοῦ ὁποίου ἡ ἀκτὶς ἰσοῦται πρὸς τὴν ἀπόστασιν ἀπὸ τῆς κορυφῆς τοῦ τμήματος μέχρι τῆς περιφερείας τοῦ κύκλου, ὅστις ἀποτελεῖ τὴν βάσιν τοῦ σφαιρικοῦ τμήματος. καὶ ὅτι ὁ σφαιρικὸς τομεὺς ἰσοδυναμεῖ μὲ κῶνον βάσεως ἰσοδυνάμου μὲ τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ σφαιρικοῦ τμήματος τοῦ ἀντιστοιχοῦντος εἰς τὸν τομέα καὶ ὕψος ἴσον μὲ τὴν ἀκτῖνα τῆς σφαίρας. Ὡς πρὸς τὴν μέτρησιν τοῦ κύκλου ἀπέδειξε τὰς ἀκολούθους προτάσεις: 1) Πᾶς κύκλος εἶναι ἰσοδύναμος μὲ ὀρθογώνιον τρίγωνον, καὶ ἡ μὲν ἀκτὶς τοῦ κύκλου τούτου εἶναι ἴση μὲ μίαν ἐκ τῶν πλευρῶν τῆς ὀρθῆς γωνίας, ἡ δὲ περιφέρειά του εἶναι ἴση μὲ τὴν βάσιν τῆς ὀρθῆς γωνίας τοῦ τριγώνου. 2) Ὁ κύκλος ἔχει πρὸς τὸ τετράγωνον τῆς διαμέτρου του, ὃν λόγον ἔχει τὸ 11 πρὸς τὸ 14. 3) Παντὸς κύκλου ἡ περιφέρεια εἶναι τριπλασία τῆς διαμέτρου, ὑπερέχουσα προσέτι ταύτης κατὰ διάστημα, ὅπερ εἶναι μικρότερον μὲν τοῦ ἑβδόμου μέρους, μεγαλύτερον ὅμως τῶν δέκα ἑβδομηκοστῶν πρώτων. Ὡς πρὸς τὰ ἐκ περιστροφῆς γεννώμενα στερεά, αἱ σπουδαιότεραι τῶν ἀποδειχθεισῶν προτάσεων εἶναι αἱ ἀκόλουθοι: 1ον) Τὰ χωρία τὰ περιεχόμενα ὑπὸ ἐλλείψεων ἔχουν πρὸς ἄλληλα τὸν αὐτὸν λόγον, τὸν ὁποῖον ἔχουν τὰ ὀρθογώνια τῶν διαμέτρων των, δηλαδὴ τὰ γινόμενα τῶν ἀξόνων των. 2ον) Αἱ ὁμοιαι ἐλλείψεις ἔχουν πρὸς ἀλλήλας, ὃν λόγον ἔχουν τὰ τετράγωνα τῶν ἀντιστοίχων των ἀξόνων. 3ον) Πᾶν τμῆμα παραβολοειδοῦς ἐκ περιστροφῆς, ὅπερ ἔχει σχηματισθῆ διὰ τομῆς ὑπὸ ἐπιπέδου καθέτου πρὸς τὸν ἄξονα, ἰσοδυναμεῖ μὲ τὰ 3)2 τοῦ κώνου, τοῦ ἔχοντος τὴν αὐτὴν βάσιν καὶ τὸ αὐτὸ ὕψος. 4ον) Ἐὰν ἀποτμηθοῦν ἀπὸ ἓν παραβολοειδὲς ἐκ περιστροφῆς δύο τμήματα δι' ἐπιπέδων τεμνόντων ταῦτα καθ' οἱονδήποτε τρόπον, τὰ τμήματα ἔχουν πρὸς ἄλληλα, ὃν λόγον ἔχουν τὰ τετράγωνα τῶν ἀντιστοίχων των ἀξόνων. 3ον) Πᾶν τμῆμα παραβολοειδοῦς ἐκ περιστροφῆς, ὅπερ ἔχει σχηματισθῆ διὰ τομῆς ὑπὸ ἐπιπέδου καθέτου πρὸς τὸν ἄξονα, ἰσοδυναμεῖ μὲ τὰ 3)2 τοῦ κώνου, τοῦ ἔχοντος τὴν αὐτὴν βάσιν καὶ τὸ αὐτὸ ὕψος. 4ον) Ἐὰν ἀποτμηθοῦν ἀπὸ ἓν παραβολοειδὲς ἐκ περιστροφῆς δύο τμήματα δι' ἐπιπέδων τεμνόντων ταῦτα καθ' οἱονδήποτε τρόπον, τὰ τμήματα ἔχουν πρὸς ἄλληλα, ὃν λόγον ἔχουν τὰ τετράγωνα τῶν ἀξόνων των. Ὡς πρὸς δὲ οἱονδήποτε παραβολικὸν τμῆμα εἶναι τὰ 4)3 τοῦ τριγώνου, τοῦ ἔχοντος τὴν αὐτὴν βάσιν καὶ ὕψος πρὸς τὸ παραβολικὸν τμῆμα. Ἄξιαι πολλῆς προσοχῆς εἶναι καὶ αἱ ἐκ τῆς σπουδῆς τῆς ἕλικος συναχθεῖσαι προτάσεις. Τοιαύτη εἶναι π.χ. ἡ πρότασις, κατὰ τὴν ὁποίαν τὸ διάστημα τὸ περιλαμβανόμενον ὑπὸ τῆς ἕλικος, ἥτις ἔχει γραφῆ κατὰ τὴν πρώτην περιφοράν, καὶ τῆς ἀρχικῶς περιστραφείσης εὐθείας, εἶναι τὸ τρίτον μέρος τοῦ πρώτου κύκλου.

ΤΟ ΑΡΧΙΜΗΔΕΙΟΝ ΑΡΙΘΜΗΤΙΚΟΝ ΣΥΣΤΗΜΑ

Εἶναι εὐρύτατα διαδεδομένη ἡ ἀντίληψις ὅτι οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες δὲν εἶχον εὐχέρειαν εἰς τὰς ἀριθμητικὰς πράξεις, διότι τοὺς ἔλειπεν ἡ παράστασις τῶν ἀριθμῶν διὰ καταλλήλων συμβόλων. Δυστυχῶς δὲν δυνάμεθα ἐπακριβῶς νὰ καθορίσωμεν τὸν συμβολισμὸν τῶν ἀριθμῶν, ὃν ἐχρησιμοποίουν ἐξ ἀρχῆς οἱ Ἕλληνες. Εἰς τὴν Κρήτην ἔχουν ἀνευρεθῆ ἐπιγραφαὶ μὲ συμβολικὰ ἀριθμητικὰ σημεῖα, χρησιμοποιούμενα κατὰ τὴν Μυκηναϊκὴν ἐποχήν, ἀλλὰ δὲν κατωρθώθη μέχρι σήμερον νὰ καθορισθῆ ἡ ἀριθμητικὴ των ἀξία. Αἱ πρὸ τοῦ 600 π.Χ. ἐπιγραφαὶ δὲν μᾶς παρέχουν συμβολικὰ σημεῖα πρὸς δήλωσιν τῶν ἀριθμῶν. Ἡ γραφὴ τῶν ἀριθμῶν δὲν εἶχε καθορισθῆ δι' ἑνιαίου συστήματος καὶ συνήθως ἐχρησιμοποιοῦντο τὰ ἀρχικὰ γράμματα τῶν ἀριθμῶν πρὸς δήλωσίν των. Οὕτω τὸ Π ἐσήμαινε πέντε, τὸ Δ δέκα, τὸ Η ἑκατόν, τὸ Χ χίλια. Περὶ τὸ 300 π.Χ., ἤρχισαν νὰ χρησιμοποιοῦνται εἰς τὴν ἰδιωτικὴν γραφὴν τὰ γράμματα τοῦ ἀλφαβήτου, πρὸς δήλωσιν ἀριθμῶν. Ἡ ἀρίθμησις ἐγίνετο ὅπως καὶ παρ' ἡμῖν, διὰ τοῦ δεκαδικοῦ συστήματος, ὑπῆρχον δὲ λεκτικαὶ ἐνδείξεις διὰ τὴν δήλωσιν τῶν ἀριθμῶν μέχρι τῆς μυριάδος τῶν μυριάδων, ἤτοι μέχρι τῆς δευτέρας δυνάμεως τοῦ 10.000, ἤτοι μέχρι ἑκατὸν ἑκατομμυρίων. Ὁ Ἀρχιμήδης ἐπενόησε σύστημα δυνάμενον νὰ ἐκφράσῃ ἀπείρως μεγαλύτερον ἀριθμόν, ἐξέθεσε δὲ τὴν ἀνακάλυψίν του εἰς ἔργον του, ὅπερ φέρει τὸν τίτλον «Ψαμμίτης». Εἰς αὐτὸ προτείνει ὁ Συρακόσιος σοφὸς νὰ ληφθῆ ὡς μονὰς δευτέρας τάξεως ἡ μυριὰς ὑψωμένη εἰς ὀγδόην δύναμιν, ὡς τρίτης τάξεως ἡ μυριὰς ὑψωμένη εἰς δεκάτην ἕκτην δύναμιν καὶ οὕτω καθεξῆς. Διὰ τοῦ ἀριθμητικοῦ του τούτου συστήματος, εὑρίσκει ἀριθμὸν πολὺ ὑπέρτερον, ὅπως ἀποδεικνύει ὁ ἴδιος δι' ἀριθμητικῶν ὑπολογισμῶν, τοῦ ἀριθμοῦ τῶν κόκκων τῆς ἄμμου, οἵτινες ἀπαιτοῦνται διὰ νὰ γεμίσῃ ἀπ' αὐτοὺς ἡ σφαῖρα τοῦ σύμπαντος. Ὁ ἀριθμὸς οὗτος εἶναι μικρότερος ἀπὸ χιλίας μονάδας τῆς ἑβδόμης τάξεως, ἤτοι μικρότερος ἀπὸ τὸν ἀριθμόν, τὸν ὁποῖον δίδει τὸ 10 ὑψούμενον εἰς τὴν πεντηκοστὴν πρώτην δύναμιν. Εἶναι θαυμαστὴ ἡ εὐκολία, μετὰ τῆς ὁποίας διεξάγονται εἰς τὸ μνημονευθὲν σύγγραμμα οἱ ἀριθμητικοὶ ὑπολογισμοί. Ἐπίσης θαυμαστὴ τυγχάνει ἡ εἰς ἡμᾶς ἄγνωστος μέθοδος, ἣν ἐχρησιμοποίει ὁ Ἀρχιμήδης διὰ τὴν ἐξαγωγὴν διαφόρων ριζῶν. Ταῦτα πάντα ἀποδεικνύουν ὡς ἀνακριβῆ τὸν ἰσχυρισμὸν ὅτι ἡ ἀριθμητικὴ σκέψις τῶν ἀρχαίων δὲν ἦτο προηγμένη. Εἰς τὸ ἐπινοηθὲν ὑπὸ τοῦ Ἀρχιμήδους ἀριθμητικὸν σύστημα, ἐνυπολανθάνει ἡ διαπίστωσις, ὅτι τὸ γινόμενον τοῦ Χ εἰς τὴν μ δύναμιν ἐπὶ τὸ Χ εἰς τὴν ν δύναμιν, εἶναι ἰσοδύναμον μὲ τὸ Χ, ὑψούμενον εἰς τὴν μ+ν δύναμιν. Πρόκειται περὶ τῆς σκέψεως, ἥτις κατὰ τὴν νεωτέραν ἐποχὴν ἤγαγεν εἰς τὴν ἀνακάλυψιν τῶν λογαρίθμων.

Ἀκόμη περισσότερον φανερὰ γίνεται ἡ εὐκολία, μεθ' ἧς ἠδύνατο ὁ Συρακόσιος μαθηματικὸς νὰ χειρισθῆ τὸν καθαρῶς ἀριθμητικὸν λογισμὸν ἐκ τοῦ περιφήμου βοεικοῦ προβλήματος, ὅπερ προέτεινε πρὸς λύσιν εἰς τοὺς μαθηματικοὺς τῆς Ἀλεξανδρείας. Μετάφρασις τούτου παρατίθεται περαιτέρω εἰς τὸ περὶ Ἀρχιμήδους ἄρθρον. Ζητεῖται νὰ προσδιορισθῆ ὁ ἀριθμός, ὃν συναπαρτίζουν οἱ ταῦροι καὶ αἱ ἀγελάδες τῶν ἀγελῶν τοῦ Ἡλίου, αἵτινες κατὰ τὴν ὁμηρικὴν παράδοσιν, βόσκουν εἰς τὴν νῆσον Ἀρινακίαν. Τόσον οἱ ταῦροι, ὅσον καὶ αἱ ἀγελάδες, εἶναι κατανεμημένοι εἰς ἀγέλας διακρινομένας κατὰ τὸ χρῶμα. Τὰ δὲ χρώματα εἶναι τέσσαρα, ἤτοι τὸ λευκόν, τὸ κυανοῦν, τὸ ξανθὸν καὶ τὸ ποικιλόχρωμον. Διὰ τοῦ προβλήματος παρέχονται ἐνδείξεις ἀναφερόμεναι εἰς τὰς ἀπὸ ἀπόψεως ἀριθμητικοῦ πλήθους σχέσεις μεταξὺ τῶν ἀγελῶν ἑκάστου χρώματος καὶ ζητεῖται νὰ εὑρεθῆ ὁ ἀριθμὸς ἑκάστης ἀγέλης.

ΟΙ ΦΙΛΟΙ ΚΑΙ ΣΥΓΧΡΟΝΟΙ ΤΟΥ ΑΡΧΙΜΗΔΟΥΣ

Κόνων. Εἰς στενὴν ἐπιστημονικὴν ἐπικοινωνίαν εὑρίσκετο ὁ Ἀρχιμήδης μὲ τὸν Κόνωνα. Περὶ τῆς ζωῆς του λεπτομερείας δὲν γνωρίζομεν. Αἱ παλαιαὶ μαρτυρίαι τὸν φέρουν ὡς καταγόμενον ἐκ Σάμου. Διέκρινεν ὡς ἴδιον ἀστερισμὸν τὸ σύμπλεγμα τῶν ἀστέρων, τὸ γνωστὸν σήμερον ὑπὸ τὸ ὄνομα «Βερενίκης κόμη ἢ πλόκαμος», λαβὼν ἀφορμὴν ἀπὸ τὴν ἐξαφάνισιν τοῦ ἀφιερωθέντος εἰς τὸν ναὸν τῆς Ζεφυρίτιδος Ἀφροδίτης πλοκάμου τῆς συζύγου καὶ κόρης τοῦ Πτολεμαίου τοῦ Εὐεργέτου (247—222) Βερενίκης. Ὁ Πάππος παρεξηγήσας τὰ γραφόμενα ὑπὸ τοῦ Ἀρχιμήδους, ἐσφαλμένως ἀναφέρει ὅτι πρῶτος ὁ Κόνων ἀνεκάλυψε τὴν ἑλικοειδῆ καμπύλην, ἥτις εἶναι γνωστὴ ὡς «ἕλιξ τοῦ Ἀρχιμήδους». Εἶχε γράψει ἀστρονομικὸν σύγγραμμα ἐξ ἑπτὰ βιβλίων, ἀφιερωμένον εἰς τὸν Πτολεμαῖον τὸν Εὐεργέτην. Εἰς τοῦτο εἶχε συλλέξει τὰς εἰς τὰς ἐκλείψεις ἀναφερομένας παρατηρήσεις τῶν Χαλδαίων. Ἡ καταγραφὴ τῶν ἐν λόγῳ παρατηρήσεων ἀπετέλεσεν ἀφορμὴν νὰ στηριξῃ ἐπ' αὐτῶν ὁ Ἵππαρχος τὰς ἐργασίας του.

Ὁ Κόνων συνέταξε καὶ «Παράπηγμα», ἤτοι ἡμερολόγιον, εἰς τὸ ὁποῖον περιείχοντο μετεωρολογικαὶ προβλέψεις, καὶ ἐνδείξεις περὶ τῆς ἀνατολῆς καὶ δύσεως τῶν ἀπλανῶν. Σχετικὰς παρατηρήσεις εἶχε κάμει εἰς τὴν Σικελίαν καὶ τὴν ἐν Ἰταλίᾳ Μεγάλην Ἑλλάδα, κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Πτολεμαίου, τότε δὲ ἔσχε τὴν εὐκαιρίαν νὰ γνωρισθῆ καὶ νὰ συνδεθῆ μὲ τὸν Ἀρχιμήδη. Ὡς ἐξάγεται ἐκ τῶν πρὸς τὸν Δοσίθεον ἀφιερώσεων τοῦ Ἀρχιμήδους, ὁ Κόνων ἀπέθανε νέος πρὶν ἢ προφθάσῃ νὰ ἀποδώσῃ πᾶν ὅ,τι ἠδύνατο νὰ προσφέρῃ εἰς τὴν ἐπιστήμην. Εἶχεν ἀσχοληθῆ μὲ τὰ προβλήματα, τὰ ὁποῖα ἐξετάζει ὁ Ἀπολλώνιος ὁ Περγαῖος, εἰς τὸ τέταρτον βιβλίον τῶν Κωνικῶν του. Ὅπως συνάγεται ἐκ τῆς προσφωνήσεως, ἣν προτάσσει τοῦ βιβλίου τούτου ὁ Ἀπολλώνιος πρὸς τὸν Ἄτταλον, ὁ Κόνων εἶχε περὶ τοῦ προβλήματος· «κατὰ πόσα σημεῖα πλεῖστα δυνατὸν ἐστι τὰς τῶν κώνων τομὰς ἀλλήλαις τε καὶ τῇ τοῦ κύκλου περιφερείᾳ συμβάλλειν, ἑάνπερ μὴ ὅλαι ἐπὶ ὅλας ἐφαρμόζωσιν». Ὁ Ἀπολλώνιος ἀναφέρει ὅτι ἡ ἐπίλυσις τοῦ προβλήματος δὲν ἦτο ἐκ μέρους τοῦ Κόνωνος τελεία, καὶ διὰ τοῦτο ἤσκησεν ἐναντίον του κριτικὴν ὁ Νικοτέλης ὁ Κυρηναῖος: «Τούτων δὲ τὸ μὲν προειρημένον Κόνων ὁ Σάμιος πρὸς Θρασυδαῖον ἐξέθηκεν οὐκ ὀρθῶς ἐν ταῖς ἀποδείξεσιν ἀναστραφείς· διὸ καὶ μετρίως αὐτοῦ ἀνθήψατο Νικοτέλης ὁ Κυρηναῖος».

Ἐρατοσθένης (276 — 195 π. Χ.). Ὀλίγον νεώτερος τοῦ Ἀρχιμήδους ὑπῆρξεν ὁ πολυμερέστατος ἐπιστήμων καὶ λόγιος Ἐρατοσθένης, ὅστις εἶχε φιλικωτάτας σχέσεις καὶ ἐπιστημονικὴν ἐπικοινωνίαν πρὸς τὸν Συρακόσιον μαθηματικόν. Ἐγεννήθη ἐν Κυρήνῃ, εἶχε διδασκάλους του κατ' ἀρχὰς ἐν Ἀλεξανδρείᾳ τὸν Λυσανίαν καὶ τὸν Καλλίμαχον. Μεταβὰς δὲ ἔπειτα εἰς Ἀθήνας, ἤκουσε τὰ μαθήματα τοῦ Στωικοῦ Ἀρίστωνος ἐκ Χίου. Φαίνεται ὅμως ὅτι ἤκουε καὶ τὰ μαθήματα τοῦ Ἀκαδημαϊκοῦ Ἀρκεσιλάου, καὶ διὰ τοῦτο σημειοῦται ἐπ' αὐτοῦ ἐπίδρασις καὶ τῆς στωικῆς καὶ τῆς πλατωνικῆς φιλοσοφίας. Ἀφ' ὅτου δὲ ἐκλήθη εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν ὑπὸ τοῦ Πτολεμαίου τοῦ Εὐεργέτου, ἀνέλαβε τὴν διεύθυνσιν τῆς βιβλιοθήκης. Ἀπέθανεν εἰς μεγάλην ἡλικίαν, ὑποβαλὼν ἑαυτὸν εἰς ἀσιτίαν, ἐπειδὴ ἐφοβεῖτο ὅτι θὰ καθίστατο τυφλός. Ἠσχολήθη μὲ φιλολογικάς, μαθηματικάς, γεωγραφικὰς καὶ χρονολογικὰς σπουδάς, ἔγραψε δὲ καὶ ποιήματα. Ὁ ἴδιος ἐσυνήθιζε νὰ αὐτοχαρακτηρίζεται ὡς «φιλόλογος».

Οἱ σύγχρονοί του λόγῳ τῆς πολυμελοῦς του μορφώσεως, τὸν ἀπεκάλουν «πένταθλον», ἐπειδὴ δὲ εἰς ὅλας τὰς ἐπιστήμας ἠδύνατο νὰ διεκδικήσῃ τὴν δευτέραν θέσιν, ἀπεκαλεῖτο καὶ «δεύτερος» ἢ «βῆτα». Κατὰ τὰς ὑπαρχούσας μαρτυρίας, εἶχε γράψει πολλὰ συγγράμματα. Τὰ «Γεωγραφικὰ» του ἀπετελοῦντο ἐκ τριῶν βιβλίων καὶ ἐπραγματεύοντο περὶ τῆς ἱστορίας τῆς γεωγραφίας, περὶ τῆς σφαιρικότητος τῆς γῆς, περὶ χωρογραφίας καὶ ἐθνογραφίας. Ὁ Πάππος ἀναφέρει ὅτι ἔγραψε δύο βιβλία «Περὶ Μεσοτήτων». Ἐκ τοῦ συγγράμματός του «Ἀναγραφὴ τῶν χρόνων», εἰς τὸ ὁποῖον ἐπραγματεύετο περὶ τῶν χρονολογιῶν, μᾶς διέσωσεν ἀποσπάσματα ὁ Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεύς. Διεσώθησαν προσέτι τὰ σχόλια εἰς τὰ «Φαινόμενα» τοῦ Ἀράτου, ἅτινα ὅμως δὲν ἐγράφησαν ὑπ' αὐτοῦ. Ἐπίσης διεσώθη καὶ ἕτερον σύγγραμμα «Καταστερισμοί», τὸ ὁποῖον παρέχει πληροφορίας περὶ τῶν μυθολογικῶν ὀνομάτων. Κατὰ τὸν Ταννερύ, τὸ σύγγραμμα τοῦτο ἀποτελεῖ περίληψιν τοῦ περιεχομένου ποιητικῶν ἔργων τοῦ Ἐρατοσθένους. Ἐκ τῆς γρα-

φίδος τοῦ Ἐρατοσθένους προέρχεται ἡ πρὸς τὸν Πτολεμαῖον ἐπιστολή του, εἰς τὴν ὁποίαν ἐκτίθεται ὁ τρόπος, διὰ τοῦ ὁποίου εἶχε λύσει τὸ δήλιον πρόβλημα (βλέπε Ε. Σταμάτη «Τὸ δήλιον πρόβλημα καὶ ἡ τριχοτόμησις γωνίας», σελ. 8). Τὸ κύριον ποιητικόν του ἔργον ἦτο τὸ διδακτικόν του ποίημα «Ἑρμῆς», εἰς τὸ ὁποῖον περιείχετο κοσμογραφικὴ ὕλη καὶ μυθολογικὰ ἐπεισόδια. Τὴν ἐν τῷ ποιήματι τούτῳ περιγραφὴν τῶν οὐρανίων ζωνῶν ἔχει ἀπομιμηθῆ ὁ Βιργίλιος, εἰς τὸ πρῶτον βιβλίον τῶν «Γεωργικῶν» του (στίχ. 233 κ.ἑ.). Διεκρίθη καὶ ὡς συγγραφεὺς φιλοσοφικῶν ἔργων. Ἐκ τοῦ διαλόγου του «Πλατωνικοί», διεσώθη μικρὸν ἀπόσπασμα, τὸ ὁποῖον λέγει ὅτι ἡ γεωμετρικὴ ἀναλογία ἀποτελεῖ τὸν δεσμὸν ὅλων τῶν ἐπιστημῶν. Ἔγραψε προσέτι: «Περὶ τῶν ἑπτὰ κατὰ φιλοσοφίαν αἱρέσεων», «Περὶ ἀγαθῶν καὶ κακῶν», «Περὶ πλούτου καὶ πενίας», «Περὶ ἀλυπίας». Γραμματολογικὸν ἔργον του ἦτο τὸ «Περὶ ἀρχαίας κωμῳδίας» σύγγραμμά του εἰς 12 βιβλία.

Πραγματικὴν ὑπηρεσίαν προσέφερεν ὁ Ἐρατοσθένης εἰς τὴν ἐπιστήμην, διότι ἐστήριξεν ἐπὶ ἐπιστημονικῶν βάσεων τὰς διαχύτους μέχρι τῆς ἐποχῆς του γνώσεις, τὰς ἀναφερομένας εἰς τὴν χρονολογίαν καὶ τὴν γεωγραφίαν. Διὰ νὰ προσδώσῃ δὲ ἐπιστημονικὴν ἀκρίβειαν εἰς τὰς γεωγραφικὰς του μελέτας, ἐχρησιμοποίησε τοὺς ἀστρονομικοὺς ὑπολογισμούς. Ἐπὶ τῇ βάσει τούτων ἤλεγξε τὰς φερομένας μέχρι τῆς ἐποχῆς του γεωγραφικὰς ἀποστάσεις, αἵτινες εἶχον καθορισθῆ διὰ μετρήσεων καὶ διὰ τοῦ χρόνου ὁδοιπορίας, τοῦ ἀπαιτουμένου διὰ νὰ μεταβῇ ὁ πεζὸς ὁδοιπόρος ἀπὸ τοῦ ἑνὸς μέρους εἰς τὸ ἄλλο. Δι' ἀστρονομικῶν παρατηρήσεων, τὰς ὁποίας ἔκαμεν εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν καὶ τὴν Συήνην, ὑπελόγισε τὸ μῆκος τῆς γηΐνης περιμέτρου εἰς 252.000 στάδια. Εἰς τὴν Συήνην ὑπῆρχε φρέαρ, εἰς τὸ ὁποῖον ἔπιπτεν ἀκριβῶς τὸ εἴδωλον τοῦ ἡλίου κατὰ τὴν ἡμέραν τοῦ θερινοῦ ἡλιοστασίου. Δοθέντος δὲ ὅτι τὸ στάδιον, τὸ ὁποῖον ἐχρησιμοποίει ὁ Ἐρατοσθένης, ἰσοδυναμεῖ μὲ 157. 50 μέτρα, ὁ ὑπολογισμός του πλησιάζει τὸ ἀληθές, διότι ἐκτιμᾷ τὸ μῆκος τῆς περιμέτρου εἰς 39.700 χιλιόμετρα. Ἠσχολήθη προσέτι καὶ μὲ τὸν ὑπολογισμὸν τῆς λοξώσεως τῆς ἐκλειπτικῆς, ὑπολογίσας τὸ μεταξὺ τῶν τροπικῶν τόξον εἰς 11)83.

Εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ἀριθμητικῆς ἐξησφάλισεν ὁ Ἐρατοσθένης περίβλεπτον θέσιν, ἐπινοήσας μέθοδον διὰ τὴν εὕρεσιν τῶν πρώτων ἀριθμῶν. Ἡ μέθοδος αὕτη καλεῖται «κόσκινον τοῦ Ἐρατοσθένους» καὶ παραμένει εἰσέτι ἐν χρήσει. Ὁ Νικόμαχος ὁ Γερασηνὸς («Ἀριθμητικὴ Εἰσαγωγὴ» 1, 13), λέγει: «καλεῖται κόσκινον, ἐπειδὴ ἀναπεφυρμένους τοὺς περισσοὺς λαβόντες καὶ ἀδιακρίτους ἐξ αὐτῶν τῇ τῆς γενέσεως μεθόδῳ ταύτῃ διαχωρίζομεν, ὡς δι' ὀργάνου ἢ κοσκίνου τινὸς καὶ ἰδίᾳ μὲν τοὺς πρώτους καὶ ἀσυνθέτους, ἰδίᾳ δὲ τοὺς δευτέρους καὶ συνθέτους, χωρὶς δὲ τοὺς μικτούς, εὑρίσκομεν». (Ὀνομάζεται κόσκινον, ἐπειδή, ἀφοῦ λάβωμεν τοὺς περιττοὺς ἀριθμοὺς ἀνακατωμένους καὶ ἀξεχωρίστους, διαχωρίζομεν διὰ τῆς γενετικῆς ταύτης μεθόδου, ὡσὰν μὲ ἐργαλεῖον ἢ κόσκινον καὶ ξεχωρίζομεν ἰδιαιτέρως τοὺς πρώτους καὶ ἀσυνθέτους, ἰδιαιτέρως δὲ τοὺς δευτέρους καὶ συνθέτους, χωριστὰ δὲ τοὺς μικτούς). Εἰς ἀρχαῖον χειρόγραφον παρέχεται ἡ κάτωθι παράστασις τοῦ κοσκίνου:

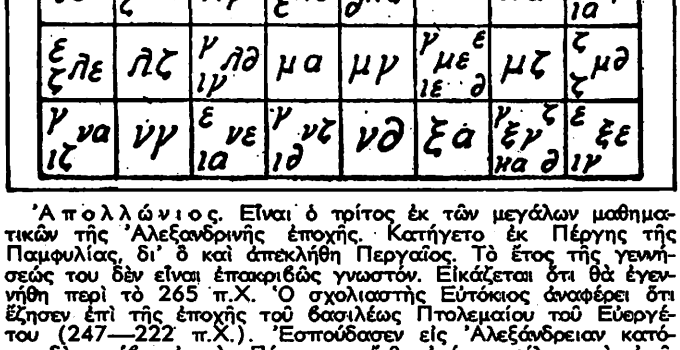

Ἀπολλώνιος. Εἶναι ὁ τρίτος ἐκ τῶν μεγάλων μαθηματικῶν τῆς Ἀλεξανδρινῆς ἐποχῆς. Κατήγετο ἐκ Πέργης τῆς Παμφυλίας, διὸ καὶ ἀπεκλήθη Περγαῖος. Τὸ ἔτος τῆς γεννήσεώς του δὲν εἶναι ἐπακριβῶς γνωστόν. Εἰκάζεται ὅτι θὰ ἐγεννήθη περὶ τὸ 265 π.Χ. Ὁ σχολιαστὴς Εὐτόκιος ἀναφέρει ὅτι ἔζησεν ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ βασιλέως Πτολεμαίου τοῦ Εὐεργέτου (247—222 π.Χ.). Ἐσπούδασεν εἰς Ἀλεξάνδρειαν κατόπιν δὲ μετέβη εἰς τὴν Πέργαμον, ἔνθα ἐγένετο φίλος καὶ οἰκεῖος τοῦ βασιλέως Ἀττάλου (241—197 π.Χ.). Τὸ ἔτος τοῦ θανάτου του δὲν εἶναι γνωστόν. Ἐξ ἀνευρεθέντος παπύρου εἰκάζεται ὅτι ἔζη ἀκόμη κατὰ τὸ 170 π.Χ.

Ἔργα τοῦ Ἀπολλωνίου. Τὸ μεγαλύτερον μέρος τῶν συγγραμμάτων του ἀπωλέσθη. Ἀναφέρονται ὡς συγγραφέντα ὑπ' αὐτοῦ τὰ κάτωθι ἔργα:

1) «Λόγου ἀποτομή» εἰς δύο βιβλία. Τὸ θέμα τῆς συγγραφῆς ταύτης, ὡς ἀναφέρει ὁ Πάππος (Ζ' 5 σελ. 640, 4), ἦτο: Δοθεισῶν δύο εὐθειῶν, παραλλήλων ἢ μή, καὶ ἑνὸς σημείου ἐφ' ἑκάστης τούτων, προσέτι δὲ καὶ ἑνὸς σημείου, τὸ ὁποῖον νὰ μὴ ἀνήκη εἰς οὐδεμίαν ἐξ αὐτῶν, νὰ ἀχθῇ διὰ τοῦ τελευταίου τούτου σημείου εὐθεῖα, ἥτις νὰ τέμνη τὰς δύο ταύτας δοθείσας εὐθείας εἰς σημεῖα, ὥστε τὰ τμήματα, τὰ περιεχόμενα μεταξὺ τῶν τομῶν καὶ τῶν δοθέντων σημείων, νὰ ἔχουν ὡρισμένον λόγον. «Διὰ τοῦ δοθέντος σημείου εὐθεῖαν γραμμὴν ἀγαγεῖν τέμνουσαν ἀπὸ τῶν τῇ θέσει δοθεισῶν δύο εὐθειῶν πρὸς τοῖς ἐπ' αὐτῶν δοθεῖσι σημείοις λόγον ἐχούσας τὸν αὐτὸν τῷ δοθέντι». Τοῦ συγγράμματος τούτου διεσώθη μετάφρασις εἰς τὴν ἀραβικήν, ἐξ ἧς μετεφράσθη κατὰ τὸ 1706 εἰς τὴν λατινικήν, ὑπὸ τοῦ ἀστρονόμου Χάλλεϋ.

2) «Χωρίου ἀποτομή» εἰς δύο βιβλία. Τὰ θέμα ἦτο, ὡς ἀναφέρει ὁ Πάππος (σελ. 640, 26), ἀνάλογον πρὸς τὸ τοῦ προηγουμένου συγγράμματος, μὲ τὴν διαφορὰν ὅτι ἀνεφέρετο εἰς ἐπιφάνειαν. «Πρότασίς ἐστι τὰ μὲν ἄλλα ὁμοίως ἔχουσα τῇ προτέρᾳ, μόνῳ δὲ τούτῳ διαφέρουσα τῷ δεῖν τὰς ἀποτεμνομένας δύο εὐθείας ποιεῖν χωρίον περιεχούσας δοθέν». (Εἶναι πρότασις κατὰ τὰ ἄλλα ὁμοία πρὸς τὴν προηγουμένην, διαφέρει δὲ μόναν κατὰ τοῦτο, ὅτι τὰ ἐπὶ τῶν εὐθειῶν διὰ τῶν τομῶν λαμβανόμενα τμήματα πρέπει νὰ κατασκευάζωνται τοιουτοτρόπως, ὥστε νὰ περιέχουν δοθεῖσαν ἐπιφάνειαν). Τοῦ ἀπολεσθέντος τούτου συγγράμματος ἀνασύνθεσιν ἐπεχείρησεν ὁ μνημονευθεὶς ἀστρονόμος Χάλλεϋ.

3) «Διωρισμένη τομή» εἰς δύο βιβλία. Τὸ θέμα τῆς συγγραφῆς ταύτης, ἥτις ἀπωλέσθη, ἦτο τὸ ἀκόλουθον: Δοθέντων τεσσάρων σημείων Α, Β, Γ, Δ, ἐπὶ μιᾶς εὐθείας, νὰ εὑρεθῇ σημεῖόν τι Ε, οὕτως ὥστε τὰ τμήματα ΑΓ : ΓΕ = ΒΕ : ΔΕ «τὴν δοθεῖσαν ἄπειρον εὐθεῖαν ἐνὶ σημείῳ τεμεῖν, ὥστε τῶν ἀπολαμβανομένων εὐθειῶν πρὸς τοῖς ἐπ' αὐτοῖς δοθεῖσι σημείοις... δοθέντα λόγον ἔχειν» (Πάππος 642, 19).

4) «Ἐπαφαί», εἰς δύο βιβλία. Κατὰ τὸν Πάππον (644, 23) τὸ θέμα ἦτο τὸ ἀκόλουθον: «Σημείων καὶ εὐθειῶν καὶ κύκλων τριῶν ὁποιωνοῦν θέσει δοθέντων κύκλον ἀγαγεῖν δι' ἑκάστου τῶν δοθέντων σημείων... ἢ ἐφαπτόμενον ἑκάστης τῶν δοθεισῶν γραμμῶν». (Δοθέντων ὁποιωνδήποτε τριῶν σημείων ἢ εὐθειῶν ἢ κύκλων, νὰ ἀχθῇ κύκλος δι' ἑκάστου τῶν δοθέντων σημείων ἢ ἐφαπτόμενος ἑκάστης τῶν δοθεισῶν εὐθειῶν). Ὁ Γάλλος ἀλγεβριστὴς Βιέτα ἐπεχείρησεν ἀνασύνθεσιν τοῦ ἐν λόγω συγγράμματος.

5) «Νεύσεις», εἰς δύο βιβλία. Τὸ ἐξεταζόμενον γενικὸν πρόβλημα ἦτο κατὰ τὸν Πάππον (670, 3) «δύο δοθεισῶν γραμμῶν θέσει θεῖναι μεταξὺ τούτων εὐθεῖαν τῷ μεγέθει δεδομένην νεύουσαν ἐπὶ δοθὲν σημεῖον». (Δοθεισῶν δύο εὐθειῶν γραμμῶν νὰ παρεμβάλωμεν μεταξὺ αὐτῶν εὐθεῖαν γραμμὴν ὡρισμένου μεγέθους, ἡ ὁποία νὰ κλίνῃ πρὸς ὡρισμένον σημεῖον, δηλαδὴ προεκβαλλομένη νὰ συναντᾷ ὡρισμένον σημεῖον). Εἰς τὸ ρηθὲν σύγγραμμα, ὅπερ ἀπωλέσθη, περιελαμβάνοντο συμφώνως πρὸς τὴν μαρτυρίαν τοῦ Πάππου, 125 θεωρήματα καὶ 38 λήμματα. Ἀνασύνθεσιν τοῦ ἔργου τούτου παρουσίασεν ὁ Χόρσλεϋ.

6) «Ἐπίπεδοι τόποι», εἰς δύο βιβλία. Κατὰ τὸν Πάππον, ὁ Ἀπολλώνιος διέκρινε τοὺς τόπους εἰς ἐφεκτικούς, διεξοδικοὺς καὶ ἀναστροφικούς. Εἰς τοὺς ἐφεκτικοὺς (δηλαδὴ τοὺς μὴ ὑπερβαίνοντας ἑαυτούς), ἔθετε τὸ σημεῖον ὡς τόπον τοῦ σημείου, τὴν γραμμὴν ὡς τόπον τῆς γραμμῆς. Εἰς τοὺς διεξοδικοὺς (δηλαδὴ τοὺς σχετιζομένους μὲ γένος, ὅπερ τοὺς ὑπερβαίνει) κατέτασσε τὴν γραμμὴν ὡς τόπον τοῦ σημείου, τὴν ἐπιφάνειαν ὡς τόπον τῆς γραμμῆς, καὶ τὸ στερεὸν ὡς τόπον τῆς ἐπιφανείας. Ἀναστροφικοὺς δὲ ἐκάλει τοὺς συσχετιζομένους κατ' ἀναστροφήν, π.χ. ἐθεώρει ὡς τόπον τοῦ σημείου τὴν ἐπιφάνειαν, τῆς γραμμῆς δὲ τὸ στερεόν. Διὰ τὴν ἀνασύνθεσιν τοῦ ἀπολεσθέντος τούτου συγγράμματος εἰργάσθησαν ὁ Φερμά, ὁ Σοῦτεν καὶ τελευταίως ὁ Σίμσον.

7) «Περὶ κοχλίου». Τὸ σύγγραμμα τοῦτο ἀναφέρει ὁ Πρόκλος εἰς τὰ «Εἰς Εὐκλείδην σχόλια» του (104, 26 κ.ἑ.), γράφων τὰ ἀκόλουθα: «Διαμφισβητοῦσι δέ τινες... καὶ φασι μὴ δύο μόνας εἶναι τὰ ἁπλᾶς γραμμάς, ἀλλὰ καὶ τρίτην ἄλλην, τὴν περὶ τὸν κύλινδρον ἕλικα γραφομένην, ὅταν εὐθείας κινουμένης περὶ τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ κυλίνδρου σημεῖον ὁμοταχῶς ἐπ' αὐτῆς κινεῖται. Γίνεται γὰρ ἕλιξ ἧς ὁμοιομερῶς πάντα τὰ μέρη πᾶσιν ἐφαρμόζει, καθάπερ Ἀπολλώνιος ἐν τῷ περὶ τοῦ κοχλίου γράμματι δείκνυσι». (Μερικοὶ φέρουν ἀντιρρήσεις καὶ ἰσχυρίζονται ὅτι δὲν εἶναι μόνον δύο αἱ ἁπλαῖ γραμμαί, ἀλλ' ὑπάρχει ἐκτὸς αὐτῶν καὶ τρίτη, ἥτις εἶναι ἡ ἑλικοειδὴς γραμμή, ἡ ὁποία γράφεται περὶ τὸν κύλινδρον, ὅταν κατὰ τὴν κίνησιν τῆς εὐθείας περὶ τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ κυλίνδρου ἓν σημεῖον κινῆται ὁμοταχῶς ἐπ' αὐτῆς. Διότι παράγεται ἕλιξ, τῆς ὁποίας πάντα τὰ μέρη ὁμοιομερῶς ἐφαρμόζουν εἰς ὅλα τὰ (ἀντίστοιχα) μέρη, ὅπως ἀποδεικνύει καὶ ὁ Ἀπολλώνιος εἰς τὸ περὶ κοχλίου σύγγραμμά του).

8) «Περὶ τῆς συγκρίσεως τοῦ δωδεκαέδρου καὶ τοῦ εἰκοσαέδρου». Εἰς τὴν συγγραφὴν ταύτην ἀπεδείκνυεν ὁ Ἀπολλώνιος τὴν σχέσιν, ἥτις ὑφίσταται μεταξὺ τοῦ εἰς τὴν αὐτὴν σφαῖραν ἐγγραφομένου δωδεκαέδρου πρὸς εἰκοσάεδρον. Ὁ Ὑψικλῆς («Στοιχ. Εὐκλ.» V, σελ. 6, 19), ἀναφέρει τὰ ἀκόλουθα: «Ὑπὸ δὲ Ἀπολλωνίου (γράφεται) ἐν τῇ δευτέρᾳ ἐκδόσει τῆς συγκρίσεως τοῦ δωδεκαέδρου πρὸς τὸ εἰκοσάεδρον, ὅτι ἐστίν, ὡς ἡ τοῦ δωδεκαέδρου ἐπιφάνεια πρὸς τὴν τοῦ εἰκοσαέδρου ἐπιφάνειαν, οὕτω καὶ αὐτὸ τὸ δωδεκάεδρον πρὸς τὸ εἰκοσάεδρον». (Ὑπὸ δὲ τοῦ Ἀπολλωνίου ἀποδεικνύεται εἰς τὴν δευτέραν ἔκδοσιν τῆς συγκρίσεως τοῦ δωδεκαέδρου πρὸς τὸ εἰκοσάεδρον ὅτι ὃν λόγον ἔχει ἡ ἐπιφάνεια τοῦ δωδεκαέδρου πρὸς τὴν τοῦ εἰκοσαέδρου, τὸν αὐτὸν λόγον ἔχουν καὶ αὐτὰ τὰ ἴδια, δηλαδὴ οἱ ὄγκοι των).

9) «Περὶ ἀτάκτων ἀλόγων». Τὸ θέμα τῆς συγγραφῆς ταύτης κατὰ μαρτυρίαν τῶν παλαιῶν εἰς τὸν Εὐκλείδην σχολίων ἦσαν ἀσύμμετρα μεγέθη περισσότερον σύνθετα κατὰ τὴν μορφήν, ἀπὸ ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα εἶχε πραγματευθῆ ὁ Θεαίτητος τὰ περιληφθέντα εἰς τὸ 10ον βιβλίον τῶν «Στοιχείων» τοῦ Εὐκλείδου: «Ἐν δὲ τοῖς ἑξῆς περὶ ρητῶν καὶ ἀλόγων οὐ πασῶν τινὲς γὰρ αὐτῷ ὡς ἐνιστάμενοι ἐγκαλοῦσιν· ἀλλὰ τῶν ἁπλουστάτων εἰδῶν, ὧν συντιθεμένων γίνονται ἄπειροι ἄλογοι, ὧν τινας καὶ ὁ Ἀπολλώνιος ἀναγράφει». (Εἰς τὰ ἑπόμενα (τοῦ 10ου βιβλίου) γίνεται λόγος περὶ ρητῶν καὶ ἀσυμμέτρων οὐχὶ ὅμως ὅλων· διότι μερικοὶ φέροντες ἀντιρρήσεις κατηγοροῦν τὸν Εὐκλείδην, λέγοντες ὅτι κάμνει λόγον μόνον περὶ τῶν ἁπλου-

στάτων είδών των άσυμμέτρων· άπό την σύνθεσιν αύτών παράγονται άπειρα άσύμμετρα στοιχεία, περί τινων έκ των όποίων κάμνει λόγον ό 'Απολλώνιος). Εις σχόλια τού Πάππου, διασωθέντα είς την άραβικήν καί μεταφρασθέντα άπό τον Βέπκιον (WOEPCKINS), άναγράφεται: «'Αργότερον ό μέγας 'Απολλώνιος, τού όποίου τό πνεύμα έφθασεν είς τό ύψιστον σημείον τής ύπεροχής είς τά μαθηματικά, προσέθεσεν είς αύτάς τάς άνακαλύψεις τού Θεαιτήτου θαυμαστάς θεωρίας... Διέκρινε τά είδη των τακτικών άλόγων καί άνεκάλυψε την έπιστήμην των ποσοτήτων των καλουμένων άτάκτων άλόγων, καί ένεφάνισε μέγαν άριθμόν έξ αύτών δι' άκριβολογικών μεθόδων».

10) «'Ωκυτόκιον», δηλαδή μέθοδος συντομεύσεως των λογιστικών πράξεων. Εις τούτο τό σύγγραμμα, ώς φαίνεται έκ διασωθέντων άποσπασμάτων, ό 'Απολλώνιος, όπως ό 'Αρχιμήδης είς τον «Ψαμμίτην», έξέθετεν ίδιαίτερον άριθμητικόν σύστημα καταστάξεως των άριθμών κατά τετράδας είς διαδοχικήν σειράν δυνάμεων τής μυριάδος. Εις την αύτην συγγραφήν είχεν έπιληφθή τού προσδιορισμού τής τιμής τού π διά μεθόδου διαφορετικής άπό έκείνην την όποίαν είχε χρησιμοποιήσει ό 'Αρχιμήδης. Κατά την μαρτυρίαν τής παραδόσεως οί ύπολογισμοί τού Περγαίου σοφού είχον κατορθώσει νά πλησιάσουν περισσότερον είς την τιμήν τού π. Ό Εύτόκιος γράφει είς τά σχόλιά του είς τό «Κύκλου μέτρησις» σύγγραμμα τού 'Αρχιμήδους: «'Ιστέον δέ ότι καί 'Απολλώνιος ό Περγαίος έν τώ «'Ωκυτοκίω» άπέδειξεν αύτό, δι' άριθμών έτέρων έπί τό σύνεγγυς μάλλον άγαγών» (Πρέπει νά γνωρίζωμεν ότι καί ό 'Απολλώνιος ό Περγαίος είς τό «'Ωκυτόκιον» άπέδειξε την σχέσιν τής διαμέτρου πρός την περιφέρειαν δι' άλλων άριθμητικών ύπολογισμών, κατορθώσας νά δώση τιμήν πλησιάζουσαν περισσότερον πρός την άληθινήν).

11) «'Η καθόλου πραγματεία». Εις την συγγραφήν ταύτην έξήταζεν ό Περγαίος μαθηματικός γενικώς την θεμελίωσιν τής γεωμετρικής έπιστήμης. 'Εν τώ ίδίω συγγράμματι, ώς φαίνεται έκ μαρτυριών τού Πρόκλου, έπραγματεύετο καί περί τού τρόπου κατά τον όποίον λαμβάνομεν γνώσιν των πρώτων γεωμετρικών έννοιών: «'Αποδεξώμεθα δέ καί τούς περί 'Απολλώνιον λέγοντας ότι γραμμής έννοιαν μέν έχομεν, όταν τά μήκη μόνον ή των όδών ή των τοίχων άναμετρείν κελεύωμεν· ού γάρ προσποιούμεθα τότε τό πλάτος, άλλά την έφ' ής διάστασιν άναλογιζόμεθα, καθάπερ δή καί όταν χωρία μετρώμεν την έπιφάνειαν όρώμεν, όταν δέ φρέατα, τό στερεόν» ("Ας άποδεχθώμεν δέ καί την γνώμην τού 'Απολλωνίου καί των όπαδών του οί όποίοι λέγουν, ότι άποκτώμεν έννοιαν τής γραμμής, όταν διατάσσωμεν νά γίνη μέτρησις των μηκών τών όδών ή των τοίχων· διότι τότε δέν λαμβάνομεν ύπ' όψιν τό πλάτος, άλλά λαμβάνομεν ύπ' όψιν μίαν μόνον έκ των διαστάσεων· άκριβώς όπως, όταν μετρώμεν χώρους έχομεν ύπ' όψιν την έπιφάνειαν, όταν δέ μετρώμεν τά φρέατα, έχομεν ύπ' όψιν καί τάς τρείς διαστάσεις των στερεών» (Πρόκλος είς «Σχόλ. είς Εύκλ.» 100, 5). "Οπως άναφέραμεν άνωτέρω πραγματευόμενοι περί τού Εύκλείδου, ό 'Απολλώνιος είχεν έπιχειρήσει νά παρουσιάση καί άποδείξεις σχετικάς μέ τά άξιώματα. Διά τούτο ό Πρόκλος παρατηρεί: «Πολλού άρα δεήσαμεν ήμείς τον 'Απολλώνιον έπαινείν, ός καί των άξιωμάτων, ώς οίεται, γέγραφεν άποδείξεις άπ' έναντίας Εύκλείδη φερόμενος. 'Ο μέν γάρ καί τό άποδεικτόν έν τοίς αίτήμασι κατηρίθμησεν, ό δέ καί των άναποδείκτων έπεχείρησεν άποδείξεις εύρίσκειν» (Πολύ θά άποφύγωμεν ήμείς νά έπαινούμεν τον 'Απολλώνιον, ό όποίος καί των άξιωμάτων, όπως φαντάζεται, έχει παρουσιάσει άποδείξεις, συμπεριφερόμενος κατά τρόπον άντίθετον πρός τον Εύκλείδην. Διότι ό μέν Εύκλείδης καί μερικάς προτάσεις δυναμένας νά άποδειχθούν τάς κατέταξεν είς τά αίτήματα, ό δέ 'Απολλώνιος έπεχείρησε καί διά τάς μή έπιδεκτικάς άπόδειξιν προτάσεις νά εύρίσκη άποδείξεις). 'Ο 'Απολλώνιος είχεν έπιχειρήσει προλαμβάνων πολλάς έκ των νεωτέρων θεωριών νά άποδείξη τά άξιώματα έπί τή βάσει των ίδιοτήτων τού χώρου. Τό έργον τούτο άπωλέσθη.

12) «Περί τού πυρίου». Πρόκειται περί συγγραφής έχούσης ώς θέμα παραβολικά κάτοπτρα δυνάμενα νά έπιφέρουν άνάφλεξιν. Εις διασωθέν παλαιόν άπόσπασμα έκ μαθηματικής συγγραφής άναγράφονται τά άκόλουθα: «Οί μέν ούν παλαιοί ύπέλαβον την έξαψιν ποιείσθαι περί τό κέντρον τού κατόπτρου, τούτο δέ ψεύδος 'Απολλώνιος μάλα δεόντως... (έν τώ) πρός τούς κατοπτρικούς έδειξε, καί περί τίνα δέ τόπον ή έκπύρωσις έσται, διασεσάφηκεν, έν τώ περί τού πυρίου» (Οί μέν λοιπόν παλαιοί ένόμισαν ότι ή άνάφλεξις γίνεται περί τό κέντρον τού κατόπτρου· τούτο δέ τό άπέδειξε ψευδές κατά πολύ άρμόδιον τρόπον ό 'Απολλώνιος είς τό πρός τούς κατοπτρικούς σύγγραμμά του, καί έχει διασαφήσει γύρω είς ποίον τόπον θά συμβή ή άνάφλεξις είς τό περί πυρπολικού κατόπτρου σύγγραμμά του).

13) Σύγγραμμα άστρονομικόν τού όποίου δέν διεσώθη ό τίτλος. Εις τούτο έγίνετο λόγος περί έξηγήσεως άνωμαλιών τινών τής κινήσεως τού ήλίου έν σχέσει μέ τά ζώδια έπί τή βάσει τής θεωρίας των έπικύκλων. Είχεν άσχοληθή προσέτι μέ τον ύπολογισμόν τής άποστάσεως τής σελήνης άπό τής γής. 'Ο 'Ιππόλυτος άναφέρει τά άκόλουθα: «Καί άπόστημα δέ τής έπιφανείας τής γής έπί τον σεληνιακόν κύκλον... ό 'Απολλώνιος μυριάδων φ'» (Την άπόστασιν άπό τής έπιφανείας γής γής μέχρι τού κύκλου τής σελήνης την ύπολογίζει ό 'Απολλώνιος είς πεντακοσίας μυρίας σταδίων). 'Ο δέ Φώτιος διέσωσε μαρτυρίαν κατά την όποίαν ό Περγαίος μαθηματικός είχεν έντατικώς άσχοληθή μέ τά φαινόμενα τά σχετικά μέ την σελήνην: «'Απολλώνιος δ' ό έν τοίς τού Φιλοπάτορος χρόνοις έπ' άστρονομία περιβόητος γεγονώς Ε έκαλείτο, διότι τό σχήμα τού Ε συμπεριφέρεται τώ τής σελήνης περί ήν έκείνος μάλιστα ήφίβωτο» ('Ο δέ 'Απολλώνιος ό ζήσας κατά τούς χρόνους τού Φιλοπάτορος γενόμενος περίφημος ώς άστρονόμος έκαλείτο "Εψιλον, διότι τό σχήμα τού "Εψιλον συμπαρακολουθεί τό σχήμα τής σελήνης, περί τής όποίας έκείνος είχε κάμει άκριβεστάτας μελέτας).

14) «Κωνικά» είς όκτώ βιβλία. Είναι τό κύριον έργον τού 'Απολλωνίου, τό όποίον τού προσεπόρισεν άθάνατον δόξαν. 'Εσώθησαν είς την έλληνικήν τά τέσσαρα πρώτα βιβλία, τά έπόμενα τρία (5—7) είς την άραβικήν, τό δέ όγδοον άπωλέσθη διασωθέντος μόνον ύπό τού Πάππου (VII, 30 σελ. 672 κ.έ.) πολυτίμου άποσπάσματος, έπί τού όποίου στηριζόμενος ό Χάλλεϋ έπεχείρησε την άνασύνθεσιν όλοκλήρου τού άπολεσθέντος βιβλίου. 'Ο Εύτόκιος έγραψε σχόλια είς τά τέσσαρα πρώτα βιβλία, άτινα συνήθως συνεκδίδονται μετά τού κειμένου των «Κωνικών». Τά «Κωνικά» έγράφησαν κατ' άρχάς είς 'Αλεξάνδρειαν, άνεθεωρήθησαν δέ καί συνεπληρώθησαν κατόπιν έν τή Περγάμω. Εις την πρός τον Εύδημον άφιέρωσίν των μάς δίδει ό ίδιος ό 'Απολλώνιος τάς άκολούθους πληροφορίας περί τής συγγραφής των καί τού περιεχομένου των.

«'Απολλώνιος Εύδήμω χαίρειν. Εί τώ τε σώματι εύ έπανάγεις καί τά άλλα κατά γνώμην έστί σοι, καλώς άν έχοι, μετρίως δ' έχομεν καί αύτοί. Καθ' ον δέ καιρόν ήμην μετά σου έν Περγάμω, έθεώρουν σε σπεύδοντα μετασχείν των πεπραγμένων ήμίν κωνικών· πέπομφα ούν σοι τό πρώτον βιβλίον διορθωσάμενος, τά δέ λοιπά, όταν εύαρεστήσωμεν, έξαποστελούμεν· ούκ άμνημονείν γάρ οίομαί σε παρ' έμού άφηκοότα, διότι την περί ταύτα έφοδον έποιησάμην άξιωθείς ύπό Νεικράτους τού γεωμέτρου, καθ' ον καιρόν άσχόλαζε παρ' ήμίν παραγεννηθείς είς 'Αλεξάνδρειαν, καί διότι πραγματευσαντες αύτά έν όκτώ βιβλίοις έξ αύτής μεταδεδώκαμεν αύτά είς τό σπουδαιότερον διά τό πρός έκπλω αύτόν είναι ού διασαθάραντες, άλλά πάντα τά ύποπίπτοντα ήμίν θέντες ώς έσχατον έπελευσόμενοι. "Οθεν καιρόν νύν λαβόντες άεί τό τυγχάνον διορθώσεως έκδίδομεν. Καί έπεί συμβέβηκε καί άλλους τινάς των συμμεμιχότων ήμίν μετειληφέναι τό πρώτον καί τό δεύτερον βιβλίον πριν ή διορθωθήναι, μή θαυμάσης έάν περιπίπτης αύτοίς έτέρως έχουσιν. 'Από δέ των άνω βιβλίων τά πρώτα τέσσαρα πέπτωκεν είς άγωγην στοιχειώδη, περιέχει δέ τό μέν πρώτον τάς γενέσεις των τριών τομών καί τών άντικειμένων καί τά έν αύταίς άρχικά συμπτώματα έπί πλέον καί καθόλου μάλλον έξειργασμένα παρά τά ύπό των άλλων γεγραμμένα, τό δέ δεύτερον τά περί τάς διαμέτρους καί τούς άξονας των τομών συμβαίνοντα καί τάς άσυμπτώτους καί άλλα γενικήν καί άναγκαίαν χρείαν παρεχόμενα πρός τούς διορισμούς· τίνας δέ διαμέτρους καί τίνας άξονας καλώ είδήσεις έκ τούτου τού βιβλίου. Τό δέ τρίτον πολλά καί παράδοξα θεωρήματα χρήσιμα πρός τε τάς συνθέσεις των στερεών τόπων καί τούς διορισμούς, ών τά πλείστα καί κάλλιστα ξένα, ά καί καταυοήσαντες συνείδομεν μή συντιθέμενον ύπό Εύκλείδου τον έπί τρείς καί τέσσαρας γραμμάς τόπον άλλά μόριον τό τυχόν αύτού καί τούτο ούκ εύτυχώς· ού γάρ ήν δυνατόν άνευ των προσευρημένων ήμίν τελειωθήναι την σύνθεσιν. Τό δέ τέταρτον ποσαχώς αί τών κώνων τομαί άλλήλαις τε καί τή τού κύκλου περιφερεία συμβάλλουσι καί άλλα έκ περισσού, ών ούθέτερον ύπό των πρό ήμών γέγραπται, κώνου τομή ή κύκλου περιφέρεια κατά πόσα σημεία συμβάλλουσι. Τά δέ λοιπά έστι περιουσιαστικώτερα· έστι γάρ τό μέν περί έλαχίστων καί μεγίστων έπί πλέον, τό δέ περί ίσων καί όμοίων κώνου τομών, τό δέ περί διοριστικών θεωρημάτων, τό δέ προβλημάτων κωνικών διωρισμένων. Ού μήν άλλά καί πάντων έκδοθέντων έξεστι τοίς περιτυγχάνουσι κρίνειν αύτά, ώς άν αύτών έκαστος αίρήται. Εύτύχει».

('Ο 'Απολλώνιος άποστέλλει χαιρετισμόν είς τον Εύδημον. 'Εάν έπανέκτησες την σωματικήν σου ύγείαν καί κατά τά άλλα είναι τά πράγματα όπως τά θέλει ή γνώμη σου, αύτό θά είναι πολύ εύχάριστον, μάθε δέ ότι καί ήμείς είμεθα άρκετά καλά. Κατά τον καιρόν δέ κατά τον όποίον ήμην μαζί σου είς την Πέργαμον, έβλεπον ότι είχες μέγαν ζήλον νά λάβης γνώσιν των έργασιών τάς όποίας είχον κάμει σχετικώς μέ τά κωνικά. Σού έχω λοιπόν άποστείλει τό πρώτον βιβλίον, άφού έπέφερα είς αύτό διορθώσεις, τά δέ ύπόλοιπα, όταν μείνωμεν εύχαριστημένοι άπό αύτά (δηλαδή άπό την σύνταξιν καί την διόρθωσίν των), θά σού τά άποστείλωμεν. Διότι φαντάζομαι νά ένθυμήσαι, άφού τό ήκουσες άπό έμέ τον ίδιον, ότι άνέλαβον νά γράψω την είς τό θέμα τούτο άναφερομένην πραγματείαν, παρακληθείς άπό τον γεωμέτρην Νεικράτη, κατά τον χρόνον τον όποίον ήτο είς προσωπικήν έπικοινωνίαν μέ ήμάς, έλθών είς την 'Αλεξάνδρειαν. ('Επίσης φαντάζομαι νά ένθυμήσαι) καί ότι άμέσως, καί μέ κάποιαν μεγαλυτέραν δίαν, τού παρεχωρήσαμεν έκείνην την πραγματείαν, χωρίς νά την διορθώσωμεν, έπειδή έβιάζετο νά ταξιδεύση, έχοντες την έλπίδα ότι θά την έπανεξετάσωμεν κατόπιν. Δι' αύτό τώρα, όσάκις μάς παρουσιάζεται εύκαιρία, έκδίδομεν έκάστοτε έκείνο τό όποίον διορθώνομεν. Καί έπειδή έχει συμβή καί μερικοί άλλοι έξ έκείνων, οίτινες έχουν μαθητεύσει πλησίον μου, νά έχουν λάβει τό πρώτον καί τό δεύτερον βιβλίον πριν διορθωθούν, μή παραξενευθής έάν τά εύρίσκης διατυπωμένα κατ' άλλον τρόπον. 'Εκ δέ των

άκτὼ βιβλίων, τὰ πρῶτα τέσσαρα ἔχουν τὸν προορισμόν νὰ ἐξυπηρετήσουν τὴν εἰσαγωγὴν εἰς τὰ στοιχεῖα, περιέχει δὲ τὸ μὲν πρῶτον τοὺς τρόπους καθ' ὃν γεννῶνται αἱ τρεῖς (κωνικαὶ) τομαί, καὶ καθὼς καὶ αἱ ἀντίθετοί των (δηλαδὴ οἱ ἀντίθετοι κλάδοι τῆς ὑπερβολῆς), καὶ τὰς προσιδιαζούσας εἰς αὐτὰς θεμελιώδεις ἰδιότητας, αἱ ὁποῖαι ἐκτίθενται μὲ μεγαλυτέραν εὐρύτητα καὶ γενικότητα ἀπὸ ἐκείνην μὲ τὴν ὁποίαν ἔχουν ἀναπτυχθῆ ἀπὸ τοὺς ἄλλους συγγραφεῖς. Τὸ δεύτερον βιβλίον περιέχει τὰς ἰδιότητας, τὰς ὁποίας παρουσιάζουν αἱ διάμετροι καὶ οἱ ἄξονες τῶν τομῶν καὶ αἱ ἀσύμπτωτοι, καθὼς καὶ ἄλλα πράγματα, τὰ ὁποῖα παρέχουν βοήθειαν γενικὴν καὶ ἀναγκαίαν διὰ τὰς διερευνήσεις (περὶ τῆς δυνατότητος ἐπιλύσεως προβλημάτων). Τί καλῶ δὲ διαμέτρους καὶ ἄξονας, αὐτὸ θὰ τὸ μάθης ἀπὸ τὸ βιβλίον τοῦτο. Τὸ δὲ τρίτον βιβλίον περιέχει πολλὰ θεωρήματα, ἄξια νὰ δημιουργήσουν ἀπορίας, ἄτινα εἶναι χρήσιμα διὰ τὰς κατασκευὰς τῶν στερεῶν τόπων (δηλαδὴ γεωμετρικῶν τόπων, εἰς τὴν κατασκευὴν τῶν ὁποίων παρεμβαίνουν καμπύλαι δευτέρου βαθμοῦ ἢ ἐπίπεδοι τομαὶ στερεῶν) καὶ διὰ τὰς διερευνήσεις. Ἐκ τούτων τὰ περισσότερα καὶ τὰ καλύτερα εἶναι νέα. Ταῦτα ὅταν τὰ ἀνακαλύψαμεν διεπιστώσαμεν ὅτι ὁ τόπος δὲν κατασκευάζεται παρὰ τῷ Εὐκλείδῃ ἐν συσχετίσει πρὸς τρεῖς καὶ τέσσαρας γραμμάς, ἀλλὰ μόνον ἓν τυχαῖον μέρος του καὶ αὐτὸ οὐχὶ κατὰ τὸν ἄριστον τρόπον· διότι δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἀχθῇ εἰς πέρας ἡ κατασκευὴ χωρὶς τὴν βοήθειαν τῶν θεωρημάτων, ἅτινα ἔχουν ἀνακαλυφθῆ ὑπ' ἐμοῦ. Τὸ τέταρτον βιβλίον περιέχει κατὰ πόσους τρόπους συναντῶνται αἱ κωνικαὶ τομαὶ πρὸς ἀλλήλας καὶ πρὸς τὴν περιφέρειαν τοῦ κύκλου, καὶ ἐκτὸς τούτων καὶ ἄλλα ἐπὶ πλέον, ἐκ τῶν ὁποίων κανὲν δὲν ἔχει ἐξετασθῆ εἰς σύγγραμμα τῶν προγενεστέρων μου, δηλαδὴ εἰς πόσα σημεῖα συναντῶνται ἡ τομὴ τοῦ κώνου ἢ ἡ περιφέρεια τοῦ κύκλου. Τὰ δὲ ὑπόλοιπα βιβλία εἶναι περισσότερον πλούσια εἰς περιεχόμενον. Διότι τὸ μὲν ἓν ἐξετάζει τὰς μεγίστας καὶ ἐλαχίστας γραμμὰς (αἱ ὁποῖαι δύνανται νὰ ἀχθοῦν ἀπὸ ἓν δοθὲν σημεῖον εἰς μίαν κωνικὴν τομήν) μετὰ διεξοδικότητος καὶ τὸ ἄλλο πραγματεύεται περὶ τῶν τομῶν ἴσων καὶ ὁμοίων κώνων, τὸ ἄλλο δὲ περὶ τῶν θεωρημάτων τῶν σχετικῶν μὲ τὰς διερευνήσεις, τὸ δὲ (ὄγδοον) ἐξετάζει προσδιωρισμένα κωνικὰ προβλήματα. Προσθέτω ἀκόμη ὅτι ὅταν ἐκδοθοῦν ὅλα τὰ βιβλία, θὰ ἠμποροῦν οἱ λαμβάνοντες αὐτὰ ἀνὰ χεῖρας νὰ τὰ κρίνουν ὁ καθένας ἀναλόγως μὲ τὴν προαίρεσίν του. Σοῦ εὔχομαι εὐτυχίαν).

Εἰς τὴν ἀνωτέρω ἀφιέρωσιν ὁ μέγας Περγαῖος μαθηματικὸς καθορίζει τί παρέλαβεν ἐκ τῶν προγενεστέρων καὶ ὡς πρὸς τί ἐπλούτισε τὴν εἰς τὰς κωνικὰς τομὰς ἀναφερομένην θεωρίαν. Εἰς τὰ προηγούμενα ἔσχαμεν τὴν εὐκαιρίαν νὰ ἀναφέρωμεν ὅτι ὁ μαθητὴς τοῦ Πλάτωνος Μέναιχμος ἠσχολήθη πρῶτος μὲ τὰς κωνικὰς τομάς. Ἐκτὸς τῶν ἄλλων μαρτυριῶν, αἵτινες πιστοποιοῦν τοῦτο, καὶ ὁ Ἐρατοσθένης ἀναφέρει εἰς τὸ πρὸς τὸν Πτολεμαῖον ἐπίγραμμά του, πρακειμένου περὶ τῆς λύσεως τοῦ Δηλίου προβλήματος, τὰ τρία εἴδη τῶν ὑπὸ τοῦ Μεναίχμου μελετηθεισῶν τομῶν, γράφων: «Μηδὲ Μεναίχμου κωνοτομεῖν τριάδας» (μηδὲ νὰ χρησιμοποιῆς τὰ τρία εἴδη τῶν κωνικῶν τομῶν τὰ ὁποῖα χρησιμοποιεῖ ὁ Μέναιχμος). Καὶ ὁ Ἀρχιμήδης ἠσχολήθη μὲ τὸ αὐτὸ πρόβλημα, διατηρήσας τὰς παλαιὰς ὀνομασίας, κατὰ τὰς ὁποίας αἱ κωνικαὶ τομαὶ ἐθεωροῦντο γεννώμεναι ἐκ τῆς τομῆς ὀρθογωνίου, ἀμβλυγωνίου καὶ ὀξυγωνίου κώνου.

Πρῶτος ὁ Ἀπολλώνιος ἔθεσε τὸ πρόβλημα τῆς γενέσεως τοῦ κώνου ἐπὶ ἄλλης βάσεως καὶ ἐχρησιμοποίησε τὰ νῦν εἰσέτι ἐν χρήσει ὀνόματα τῆς ἐλλείψεως, παραβολῆς, ὑπερβολῆς καὶ ἀσυμπτώτου. Οἱ τρεῖς οὗτοι ὅροι ἦσαν καὶ κατὰ τοὺς παλαιοτέρους χρόνους γνωστοὶ καὶ ἔκαμνον χρῆσιν αὐτῶν κατὰ τὰς γεωμετρικὰς κατασκευάς, εἰς ἃς ἐζητεῖτο ἐπὶ δοθείσης εὐθείας νὰ κατασκευασθῇ ἐπιφάνεια ἴση πρὸς ἄλλην δοθεῖσαν. Κατὰ τὸν Πρόκλον (Σχόλ. εἰς Εὐκλ. 420, 1 κ.ἑ.) ὅταν ἡ κατασκευαζομένη ἐπιφάνεια συμπαρεξετείνετο καθ' ὅλον τὸ μῆκος τῆς εὐθείας, ἐγίνετο λόγος περὶ παραβολῆς, ὅταν τὸ μῆκος τῆς ἐπιφανείας ἐγίνετο μεγαλύτερον ἀπὸ τὸ μῆκος τῆς εὐθείας περὶ ὑπερβολῆς, ὅταν δὲ ἐγίνετο μικρότερον περὶ ἐλλείψεως. Σχετικὰ πρὸς τοὺς ὅρους τούτου εἶναι ὅπως ἐσημειώσαμεν εἰς τὰ προηγούμενα, καὶ τὰ ἐν 87 Α ἐν τῷ «Μένωνι» τοῦ Πλάτωνος λεγάμενα περὶ «ἐλλείψεως» χωρίου, ἔνθα τίθεται πρόβλημα γεωμετρικόν, μὴ δυνάμενον νὰ λυθῇ διὰ τοῦ διαβήτου καὶ κανόνος, ἀλλ' ἀπαιτοῦν τὴν χρησιμοποίησιν καμπύλης. Τοιαύτης φύσεως προβλήματα χρησιμοποιοῦντα ἀναλόγους ὅρους ὑπάρχουν καὶ παρὰ τῷ Εὐκλείδῃ (Στοιχ. Εὐκλ. I, 44 καὶ VI 28). Πληρέστερον νόημα λαμβάνουν δι' ἡμᾶς τοὺς νεωτέρους αἱ ἐκφράσεις αὗται ἂν θεωρήσωμεν αὐτὰς ἀλγεβρικῶς ἐκφραζομένας ὑπὸ τῶν κάτωθι ἐξισώσεων:

$y.y = \alpha x$: Παραβολή.

$y.y = \alpha x - \beta x.x$: Ἔλλειψις (τὸ αx ἐλαττοῦται κατὰ τὸ $\beta x.x$).

$y.y = \alpha x + \beta x.x$: Ὑπερβολὴ (τὸ αx ἐπαυξάνεται κατὰ τὸ $\beta x.x$).

Ὁ Ἀπολλώνιος προχωρῶν πέραν τῶν προγενεστέρων του δίδει νέον ὁρισμὸν τοῦ τρόπου καθ' ὃν γεννᾶται ὁ κῶνος καὶ ἐπὶ τῇ βάσει τούτου καταινεῖ ὅτι τὰ τρία εἴδη τῶν κωνικῶν τομῶν δύνανται νὰ παραχθοῦν διὰ τῆς τομῆς τοῦ κώνου ὑπὸ ἐπιπέδου τεμνοντος αὐτὸν κατὰ τρεῖς διαφόρους τρόπους. Οἱ παλαιότεροι ἐθεώρουν τὸν κῶνον γεννώμενον ἐκ περιστροφῆς τριγώνου ὀρθογωνίου ἢ σκαληνοῦ περὶ μίαν ἐκ τῶν πλευρῶν του καὶ διὰ τοῦτο ἐχρησιμοποίουν τοὺς ὅρους ὀρθογώνιος κῶνος ἀμβλυγώνιος καὶ ὀξυγώνιος. Ὁ Ἀπολλώνιος ὅμως ὁρίζει τὴν κωνικὴν ἐπιφάνειαν κατὰ τὸν ἀκόλουθον τρόπον:

«Ἐὰν ἀπό τινος σημείου πρὸς κύκλου περιφέρειαν ὡς οὐκ ἔστιν ἐν τῷ αὐτῷ ἐπιπέδῳ τῷ σημείῳ εὐθεῖα ἐπιζευχθεῖσα ἐφ' ἑκάτερα προεκβληθῇ καὶ μένοντος τοῦ σημείου ἡ εὐθεῖα περιενεχθεῖσα περὶ τὴν τοῦ κύκλου περιφέρειαν εἰς τὸ αὐτὸ πάλιν ἀποκατασταθῇ, ὅθεν ἤρξατο φέρεσθαι, τὴν γραφεῖσαν ὑπὸ τῆς εὐθείας ἐπιφάνειαν, ἣ συγκειται ἐκ δύο ἐπιφανειῶν κατὰ κορυφὴν ἀλλήλαις κειμένων, ὧν ἑκατέρα εἰς ἄπειρον αὔξαται τῆς γραφούσης εὐθείας εἰς ἄπειρον προσεκβαλλομένης, καλῶ κωνικὴν ἐπιφάνειαν, κορυφὴν δὲ αὐτῆς τὸ μεμενηκὸς σημεῖον, ἄξονα δὲ τὴν διὰ τοῦ σημείου καὶ τοῦ κέντρου τοῦ κύκλου ἀγομένην εὐθεῖαν».

(Ἐὰν εὐθεῖα ἥτις ἄγεται ἀπὸ κάποιου σημείου πρὸς περιφέρειαν κύκλου, ὁ ὁποῖος δὲν κεῖται εἰς τὸ αὐτὸ μὲ τὸ σημεῖον ἐπίπεδον, προεκβληθῇ καὶ πρὸς τὸ ἓν καὶ πρὸς τὸ ἄλλο μέρος, καὶ ἐνῶ τὸ σημεῖον μένει εἰς τὴν θέσιν του, ἡ δὲ εὐθεῖα ἀφοῦ ἐκτελέστη περιφορὰν ἀκολουθοῦσαν τὴν περιφέρειαν ἐπανέλθῃ πάλιν εἰς τὸ αὐτὸ σημεῖον (εἰς ὃ ἀρχικῶς εἶχε συναντήσει τὴν περιφέρειαν) ἀπὸ τὸ ὁποῖον ἤρχισε τὴν περιφοράν της, ὀνομάζω τὴν γραφεῖσαν ὑπὸ τῆς εὐθείας ἐπιφάνειαν, ἥτις σύγκειται ἐκ δύο ἐπιφανειῶν, αἱ ὁποῖαι κεῖνται κατὰ κορυφὴν πρὸς ἀλλήλας καὶ ἐκ τῶν ὁποίων κάθε μία αὐξάνει ἐπ' ἄπειρον, ἐφ' ὅσον ἡ εὐθεῖα ἥτις τὴν γράφει προεκβάλλεται διαρκῶς πρὸς τὸ ἄπειρον, κωνικὴν ἐπιφάνειαν, κορυφὴν της δὲ ὀνομάζω τὸ σημεῖον της τὸ ὁποῖον ἔχει μείνει ἀκίνητον, ἄξονα δὲ ὀναμάζω τὴν εὐθεῖαν ἥτις ἄγεται διὰ τοῦ σημείου καὶ τοῦ κέντρου τοῦ κύκλου).

Διὰ τοῦ ὁρισμοῦ τούτου τίθεται ἐπὶ νέας βάσεως ἡ γένεσις τοῦ κώνου ἐπὶ τῇ βάσει περιστροφῆς εὐθείας ἐπιζευγνυούσης σταθερὰν τι σημεῖον καὶ ἓν σημεῖον περιφερείας, ἥτις δὲν κεῖται ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ ἐπιπέδου μὲ τὸ ληφθὲν σημεῖον. Ὁ προκύπτων νέος ὁρισμὸς εἶναι ὁ ἀκόλουθος: «Κῶνον δὲ (καλῶ) τὸ περιεχόμενον σχῆμα ὑπό τε τοῦ κύκλου καὶ τῆς μεταξὺ τῆς τε κορυφῆς καὶ τῆς τοῦ κύκλου περιφερείας κωνικῆς ἐπιφανείας» (Κῶνον δὲ ὀνομάζω τὸ σχῆμα τὸ περιεχόμενον ὑπὸ τοῦ κύκλου καὶ τῆς κωνικῆς ἐπιφανείας, ἥτις κεῖται μεταξὺ τῆς κορυφῆς καὶ τῆς περιφερείας τοῦ κύκλου). Ἡ νέα αὕτη βάσις ἔδωκεν εἰς τὸν Ἀπολλώνιον τὴν δυνατότητα νὰ δείξῃ ὅτι πρὸς παραγωγὴν τῶν διαφόρων εἰδῶν τῶν κωνικῶν τομῶν δὲ χρειάζεται τομή, διαφόρου ἑκάστοτε κώνου (ὀρθογωνίου, ἀμβλυγωνίου, ὀξυγωνίου), ἀλλὰ τόσον ἡ παραβολὴ ὅσον καὶ ἡ ὑπερβολὴ καὶ ἡ ἔλλειψις δύνανται νὰ παραχθοῦν ἂν τμηθῇ οἱοσδήποτε κῶνος δι' ἐπιπέδου κατὰ διάφορον ἑκάστοτε κλίσιν (βλέπε ἀνωτέρω λεχθέντα περὶ Μεναίχμου). Λίαν προσφυῶς ὁ Εὐτόκιος γράφει ἐν σχέσει μὲ τὴν ἐπινόησιν ταύτην τοῦ Περγαίου μαθηματικοῦ: «Οἱ παλαιοὶ ὑποθέμενοι τὸ τέμνον ἐπίπεδον πρὸς ὀρθάς... τῇ πλευρᾷ τοῦ διὰ τοῦ ἄξονος τοῦ κώνου τριγώνου... διαφόρους τοὺς κώνους ἐθεώρησαν καὶ ἐπὶ ἑκάστου ἰδίαν τομήν. Ὁ δὲ Ἀπολλώνιος ὑποθέμενος τὸν κῶνον καὶ ὀρθὸν καὶ σκαληνὸν τῇ διαφόρῳ τοῦ ἐπιπέδου κλίσει διαφόρους ἐποίησε τὰς τομάς» (Οἱ παλαιοὶ λαμβάνοντες τὴν τομὴν τοῦ ἐπιπέδου οὕτως ὥστε νὰ σχηματίζῃ ὀρθὰς γωνίας μὲ τὴν πλευρὰν τοῦ τριγώνου τοῦ διερχομένου διὰ τοῦ ἄξονος τοῦ κώνου, ἠναγκάζοντο νὰ ἔχουν ὑπ' ὄψιν των διαφόρους κώνους καὶ νὰ παράγουν ἐφ' ἑκάστου ἰδιαίτερον εἶδος τομῆς. Ὁ δὲ Ἀπολλώνιος, λαβὼν τὸν κῶνον καὶ μὲ ὀρθὴν γωνίαν εἰς τὴν κορυφὴν καὶ μὲ μὴ ὀρθήν, παρήγαγε τὴν διαφορὰν τῶν τομῶν διὰ τῆς διαφόρου κλίσεως τοῦ τέμνοντος τὸν κῶνον ἐπιπέδου). Ὁ ὁρισμὸς τῆς γενέσεως τοῦ κώνου ηὐόλμησε προσέτι τὸν Ἀπολλώνιον νὰ μελετήσῃ οὐ μόνον τὸν διπλοῦν κῶνον, ἀλλὰ καὶ τοὺς δύο κλάδους τῆς ὑπερβολῆς. Εἰς τὴν δεκάτην τετάρτην πρότασιν τοῦ πρώτου βιβλίου καθορίζων αὐτοὺς ἐπακριβῶς τοὺς ὀναμάζει ἀντικειμένους «καλεῖσθωσαν δὲ αἱ τοιαῦται τομαὶ ἀντικείμεναι».

Τὸ περιεχόμενον τῶν πρώτων τεσσάρων βιβλίων τῶν «Κωνικῶν» ἀπετέλει τὸν κατώτερον κύκλον τῆς ὅλης διδασκαλίας, ἐχρησιμοποιεῖτο δὲ ἡ συλλογὴ τῶν πρώτων τεσσάρων βιβλίων καὶ ὡς διδακτικὸν βιβλίον εἰς τὰ σχολεῖα. Περίληψιν τῶν θεμάτων, τὰ ὁποῖα ἐξετάζονται εἰς τὸ στοιχειῶδες τοῦτο τμῆμα, δύναται νὰ ἴδῃ ὁ ἀναγνώστης τὴν ἐν συνεχείᾳ δημοσιευομένην βιογραφίαν του.

Τὰ τέσσαρα τελευταῖα βιβλία ἀπετέλουν τὸ ἀνώτερον τμῆμα ἐς τὴν μελέτην τοῦ ὁποίου ἐνέκυπτον οἱ εἰδικοί. Διὰ τοῦτο δὲν ὑπῆρχον πολλαὶ ἐκδόσεις καὶ σχόλια τῶν τεσσάρων τελευταίων βιβλίων. Εὐεξήγητον συνεπῶς τυγχάνει τὸ ὅτι δὲν διεσώθησαν τὰ βιβλία ταῦτα εἰς τὴν ἑλληνικήν, ἀλλὰ μόνον τὰ τρία ἐκ τούτων εἰς τὴν ἀραβικήν. Ὡς πρὸς τὸ περιεχόμενον τοῦ ὄγδου βιβλίου δὲν δύναται ἡ ἔρευνα νὰ ἀποφανθῇ μετὰ βεβαιότητος. Ἡ ὑπὸ τοῦ ἀστρονόμου Χάλλεϋ ἐπιχειρηθεῖσα ἀνασύνθεσίς του οὐδόλως τυγχάνει ἱκανοποιητική. Ἐπίσης καὶ τὰ λήμματα, ἅτινα ἔχει γράψει ὁ Πάππος, κατ' οὐδὲν μᾶς διαφωτίζουν, διότι ταῦτα ἀσχολοῦνται περὶ τὴν δασαφήνισιν προϋποθέσεων, τὰς ὁποίας σιωπηλῶς ἐλάμβανεν ὡς ὁρθὰς ὁ Ἀπολλώνιος. Ἐκ τῆς μελέτης τῶν τεσσάρων πρώτων βιβλίων καὶ τῶν ὑπολοίπων τριῶν τῶν διασωθέντων εἰς τὴν ἀραβικήν, καταφαίνεται ὅτι ὁ Περγαῖος μαθηματικὸς ἔχει προλάβει εἰς πολλὰ σημεῖα τὴν νεωτέραν ἐπιστήμην. Γνωρίζει τὸ σύσπημα τῶν συμπε-

ταγμένων καὶ διακρίνει τὰς τετρημένας ἀπὸ τὰς τεταγμένας, λαμβάνων τὰς τετρημένας ἐπὶ τοῦ ἄξονος τῶν κωνικῶν τομῶν.

Εἰς τὴν 11ην πρότασιν τοῦ πρώτου βιβλίου τῶν «Κωνικῶν» ἐμφανίζει σύστημα ὀρθογωνίων συντεταγμένων. Ὁ Γερμανὸς Ἱστορικὸς τῆς μαθηματικῆς ἐπιστήμης Μὰξ Σιμὸν (βλέπε «Ἱστορίαν τῶν Μαθηματικῶν» σελ. 294), λαμβάνων τοῦτο ὑπ' ὄψιν, ἐκφράζει τὴν γνώμην ὅτι ὁ Περγαῖος μαθηματικὸς προέλαβε τὸν Καρτέσιον ὡς πρὸς τὴν ἀνακάλυψιν τῆς ἀναλυτικῆς γεωμετρίας. Ἡ διαφορὰ ἔγκειται εἰς τὸ ὅτι ὁ Ἀπολλώνιος δὲν παριστᾶ τὰς γραμμὰς ταύτας δι' ἀριθμητικῶν τιμῶν. Ὑπερισχύει παρ' αὐτῷ ὅπως καὶ παρὰ τῷ Ἀρχιμήδει, ἡ ἀντίστροφος τάσις, ἡ παράστασις δηλαδὴ τῶν ἀριθμῶν διὰ τμημάτων εὐθειῶν. Τοῦτο προέρχεται ἐκ τοῦ ὅτι τὰ ἀριθμητικὰ σύμβολα εἰς τοὺς ἀρχαίους εἶχον συγκεκριμένην ἀριθμητικὴν τιμήν, ἀντιπροσώπευαν ὡρισμένας ἀριθμητικὰς ποσότητας καὶ διὰ τοῦτο δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ προσδοθῇ εἰς αὐτὰ καθολικὴ καὶ γενικὴ σημασία. Δὲν ἦτο δυνατὸν λοιπὸν τὰ γράμματα, ἅτινα ἦσαν σύμβολα συγκεκριμένων ἀριθμῶν, νὰ χρησιμοποιηθοῦν εἰς γενικεύουσαν σημασίαν. Ὅπου τὰ γράμματα χρησιμοποιοῦνται συμβολικῶς δὲν συμβολίζουν ἀριθμούς, ἀλλὰ μεγέθη γραμμῶν. Πάντως ὅμως ἀναφέρεται ὑπὸ τοῦ Πάππου ἐν τῇ «Συναγωγῇ» ὅτι ὁ Ἀπολλώνιος εἶχε μελετήσει τὸ περίφημον πρόβλημα τοῦ καθορισμοῦ τοῦ τόπου ἑνὸς σημείου, ὅπερ κιμεῖται, οὕτως ὥστε τὸ γινόμενον τῶν ἀποστάσεών του ἀπὸ ἕνα καθωρισμένον ἀριθμὸν γραμμῶν, νὰ διατηρῇ σταθερὸν ἀναλογίαν πρὸς τὸ γινόμενον τῶν ἀποστάσεών του ἀπὸ ἕνα ἄλλον ἀριθμὸν γραμμῶν. Ἐπὶ τῆς λύσεως τοῦ ἐν λόγω προβλήματος, κατὰ μαρτυρίαν τοῦ Λάϊμπνιτς, ἐπεστήθη ἡ προσοχὴ τοῦ Καρτεσίου ἐκ μέρους τοῦ Γκόλιους κατὰ τὸ 1631. Ἐγκύψας δὲ ὁ μέγας Γάλλος μαθηματικὸς εἰς τὴν λύσιν τοῦ προβλήματος τούτου, κατώρθωσε νὰ ἀνακαλύψῃ τὴν ἀναλυτικὴν γεωμετρίαν. Ὡς πρὸς τὴν εὑρετικὴν μέθοδον, διὰ τῆς ὁποίας ἐπραγματοποίησε τὰς ἀνακαλύψεις του, οὐδὲν γνωρίζομεν, διότι οὐδὲν περὶ αὐτῆς ἔχει ἀνακοινώσει εἰς τὰ σωζόμενα συγγράμματά του.

Η ΠΑΡΑΔΟΣΙΣ ΤΩΝ ΣΥΓΓΡΑΜΜΑΤΩΝ ΤΟΥ ΑΠΟΛΛΩΝΙΟΥ ΚΑΙ Η ΕΠΙΔΡΑΣΙΣ ΑΥΤΩΝ

Ἐκ τοῦ παρατεθέντος ἀνωτέρω προοιμίου τῶν «Κωνικῶν» καταφαίνεται ὅτι τὸ σύγγραμμα τοῦτο ἐξεδόθη κατ' ἀρχὰς ἐν Ἀλεξανδρείᾳ κατὰ παράκλησιν τῶν φίλων τοῦ συγγραφέως μετά τινος βίας. Κατόπιν προοδευτικῶς ἐξεδίδετο ἕκαστον ἐκ τῶν 6 βιβλίων διωρθωμένον. Ἐκ τούτου προέκυψεν ὥστε νὰ φέρωνται ποικίλα ἀντίγραφα παρουσιάζοντα διαφορὰς πρὸς ἄλληλα. Ἐκ τῶν παλαιῶν τούτων ἀντιγράφων ἀντλᾶν τὸ ὑλικόν, προέβη ὁ Εὐτόκιος, κατὰ τὸν 6ον μ.Χ. αἰῶνα, εἰς τὴν ἔκδοσιν τῶν πρώτων τεσσάρων βιβλίων, συνοδεύσας ταύτην καὶ μετ' ἰδικῶν του σχολίων. Κατὰ τοὺς μεταγενεστέρους αἰῶνας, λόγω τῆς παρακμῆς, εἰς ἣν εἶχον περιπέσει αἱ περὶ τὰ μαθηματικὰ σπουδαί, εἰσεχώρησαν ἀρκεταὶ παραφθοραὶ εἰς τὰ ἀντίγραφα τὰ προερχόμενα ἐκ τῆς ἐκδόσεως τοῦ Εὐτοκίου.

Εὐτυχῶς κατὰ τὸν 9ον αἰῶνα, διὰ τῆς πρωτοβουλίας τοῦ Λέοντος, ἤρχισαν ἐν Κωνσταντινουπόλει νὰ ἀναγεννῶνται αἱ μαθηματικαὶ σπουδαί. Ἐπὶ τρεῖς αἰῶνας (9ος—11ος) ἀναγινώσκονται ἐντατικῶς τὰ ἔργα τοῦ Ἀπολλωνίου καὶ ἑρμηνεύονται ἐν Κωνσταντινουπόλει, πολλαπλασιάζονται δὲ διὰ πολλῶν ἀντιγράφων οἱ περιέχοντες ταῦτα κώδικες. Κατὰ τὸν 12ον αἰῶνα σημειοῦται ὀπισθοδρόμησις εἰς τὰς μαθηματικὰς σπουδάς. Ὑπάρχουν ὅμως καὶ σοφοί, οἱ ὁποῖοι δὲν διασκόπτουν τὰς εἰς τὰ συγγράμματα τοῦ Ἀπολλωνίου ἀναφερομένας σπουδάς. Ὁ Θεόδωρος Μετοχίτης (βλέπε Σάθα «Μεσαιωνικὴ Βιβλιοθήκη» Ι σελ. πζ'), ἐκφράζεται κατὰ τὸν ἀπόλουθον ἐγκωμιαστικὸν τρόπον περὶ τῶν συγγραμμάτων τοῦ Περγαίου μαθηματικοῦ:

«Τὴν δὲ περὶ τὰ στερεὰ τῆς ἐπιστήμης πολυπραγμοσύνην καὶ μάλιστα τὴν τῶν περὶ τὰ κωνικὰ θαυμάτων τῆς μαθηματικῆς ὄρρητον παντάπασι καὶ ἀνεννόητον πρὶν ἢ ἐντυχεῖν ὄντιναοῦν καὶ πρασσχεῖν εὖ μάλα εὕρεσιν καὶ ὑποτύπωσιν Ἀπολλων'ου τοῦ ἐκ Πέργης ἀνδρὸς ὡς ἀληθῶς θαυμαστοῦ τῶν ἑξαρχῆς ἀνθρώπων, ὅσα ἐμὲ εἰδέναι, αὐτοῦ τε (καὶ) τὴν περὶ τὰ κυλινδρικὰ (καὶ) Σερήνου κατ' αὐτὸν ἀνδρὸς ἢ ὅτι ἔγγιστα». (Τὴν δὲ περὶ τὰ στερεὰ σώματα ἀνωτέραν θεωρίαν τῆς ἐπιστήμης καὶ μάλιστα τὴν εἰς τὰς θαυμαστὰς προτάσεις τῆς μαθηματικῆς ἐπιστήμης, ὁλοκληρωτικῶς ἀνέκφραστον καὶ ἀσύλληπτον διὰ τὴν σκέψιν, δι' ἐκεῖνον ὅστις δὲν θὰ ἀσχοληθῇ μετὰ τῆς πρεπούσης προσοχῆς, ἀναφερομένην εὕρεσιν καὶ διατύπωσιν ἣν παρουσίασεν ὁ Ἀπολλώνιος ὁ ἐκ Πέργης, ὅστις ὑπῆρξεν ἀνὴρ ἀληθινὰ θαυμαστὸς μεταξὺ ὅλων τῶν ἀπὸ τοὺς παμπαλαίους καιροὺς ἀνθρώπων, καθ' ὅσον ἐγὼ γνωρίζω. Αὕτη ἀναφέρεται εἰς τὴν γεωμετρικὴν ἐπιστήμην καὶ ἀνήκει εἰς αὐτὴν, καθὼς καὶ ἡ ἔρευνα ἡ ἔχουσα θέμα της τὰ κυλινδρικά, τὴν ὁποίαν παρουσίασεν ὁ Σερῆνος, ἀνὴρ ἀντάξιος πρὸς τὸν Ἀπολλώνιον ἢ πλησιάζων αὐτὸν εἰς μέγιστον βαθμόν).

Ὁ Ἴδιος ὁ Μετοχίτης γράφει περὶ τῶν σπουδῶν του τὰ ἀκόλουθα:

«Ἃ δὲ δὴ τ' εἴρηταί μοι πρότερον Ἀπολλωνίου τοῦ Περγαίου κωνικὰ θαυμαστῆς ὄντως γεωμετρικῆς ἕξεως καὶ κράτους ἐν ταύτῃ τοῦ ἀνδρὸς δείγματα καὶ Σερήνου κυλινδρικὰ μάλιστ' ἐπονῆφθαί μοι δυσδιεξίτητα ταῖς καταγραφαῖς ἐντυχεῖν καὶ κομιδῇ πως ἐργώδη συσχεῖν παντάπασιν, ὅσα γ' ἐμὲ εἰδέναι, διὰ τὴν ἐπίπεδον ἐπίσκεψιν, καὶ ἔστιν ὅτω οὖν χρῆσθαι καὶ πειρᾶσθαι. εἰ ἀληθὴς ὁ λόγος» (Παρὰ Σάθα αὐτόθι ρε'). (Ἐκεῖνα δὲ τὰ ὁποῖα δὰ προηγουμένως ἔχω ἀναφέρει, δηλ. τὰ κωνικὰ τοῦ Ἀπολλωνίου τοῦ Περγαίου, τὰ ὁποῖα εἶναι δείγματα θαυμαστῆς πράγματι ἐπιστημοσύνης καὶ δυνάμεως ἀναφερομένης εἰς αὐτὴν, τούτου τοῦ ἀνδρὸς καὶ τὰ κυλινδρικὰ τοῦ Σερήνου μετὰ μεγάλης ἐπιμελείας καὶ κόπου τὰ ἐμελέτησα. Εἶναι δὲ ταῦτα νὰ τὰ μελετήσῃ κανεὶς πολὺ δύσκολον ἀπὸ τὴν ἀρχὴν ἕως τὸ τέλος παρακολουθῶν τὰ γεωμετρικὰ σχεδιάσματα καὶ σχεδὸν πολὺ κουραστικόν, ὡς πρὸς τὸ νὰ κατασταθῇ κανεὶς ἐξ ὁλοκλήρου κάτοχος αὐτῶν, ἐφ' ὅσον ἐγὼ γνωρίζω, διότι εἶναι ἠναγκασμένος νὰ τὰ παρακολουθῇ σχεδιαζόμενα ἐπὶ μιᾶς (δισδιαστάτου) ἐπιφανείας (ἐνῶ εἶναι στερεά). Καὶ δύναται ὁ καθεὶς νὰ τὰ πάρῃ εἰς τὸ χέρι του καὶ νὰ δοκιμάζῃ ἂν εἶναι ἀληθινὰ ὅσα λέγω).

Εἰς τὴν προώθησιν, ἣν ἔδωκεν εἰς τὰς μαθηματικὰς ἐπιστήμας ὁ Θεόδωρος Μετοχίτης, ὀφείλεται ὁ πολλαπλασιασμὸς τῶν συγγραμμάτων τοῦ Ἀπολλωνίου διὰ χειρογράφων τοῦ 13ου—14ου αἰῶνος, ἐξ ὧν τινὰ ἔχουν γραφῇ εἰς τὰς μονὰς τοῦ Ἁγίου Ὄρους. Οὐ μόνον ὁ Μετοχίτης, ἀλλὰ καὶ ὁ μαθητής του Νικηφόρος Γρηγορᾶς εἶχεν ἐγκύψει εἰς τὰς μαθηματικὰς σπουδάς. Καὶ ὁ Βησσαρίων εἶχε γνῶσιν τῶν ἔργων τοῦ Ἀπολλωνίου ὡς καταφαίνεται ἐκ σημειώσεών του εἰς παλαιὸν κώδικα. Ζωηρὸν ἐνδιαφέρον εἶχον δείξει ὡς πρὸς τὰ ἔργα τοῦ Περγαίου γεωμέτρου καὶ οἱ Ἄραβες. Κατὰ τὸν 12ον αἰῶνα εἶχε μεταφράσει τὰ «Κωνικὰ» εἰς τὴν ἀραβικὴν ὁ Ἄμπντ ἐλ Χουσεΐν. Ἄμπντ ἐλ Μελίκ. Διὰ ταύτης ἔλαβον γνῶσιν οἱ Δυτικοὶ κατὰ τὸν 13ον αἰῶνα τῶν ἔργων τοῦ Ἀπολλωνίου, ἅτινα ἤρχισαν τότε νὰ μεταφράζωνται ἐκ τῆς ἀραβικῆς εἰς τὴν λατινικήν. Πρῶτος δὲ ἐκόμισεν ἐξ Ἑλλάδος εἰς Ἑσπερίαν κώδικα περιέχοντα τὰ «Κωνικὰ» ὁ Φραγκίσκος Φίλελφος περὶ τὸ 1427. Πρῶτος δὲ ἐξέδωκεν ἀποσπάσματα ἐκ τῶν ἔργων τοῦ Ἀπολλωνίου μεταφρασμένα εἰς τὴν λατινικήν, ὁ Γεώργιος Βάλλα ἐν Βενετίᾳ κατὰ τὸ 1501. Ὅλων τῶν ἔργων του μετάφρασιν ἀπεπελείωσεν εἰς τὴν λατινικὴν ὁ Ἰωάννης Μπατίστα Μέμος, τὴν ὁποίαν ἐξέδωκεν ἐν Βενετίᾳ κατὰ τὸ 1537 ὁ ἐγγονός του. Σφοδρῶς κατεκρίθη ἡ ἐν λόγω μετάφρασις διὰ τὴν πληθὺν τῶν σφαλμάτων της ὑπὸ τοῦ Φραγκίσκου Μαυρολύκου, ὅστις εἶχεν ἑτοιμάσει ἰδίαν μετάφρασιν, τὴν ὁποίαν ὅμως δὲν ἐξέδωκεν. Ἀκριβὴς μετάφρασις εἰς τὴν λατινικὴν μετὰ τῶν σχολίων τοῦ Εὐτοκίου καὶ τῶν λημμάτων τοῦ Πάππου ἐδημοσίευσεν ὁ Κομμαντῖνος ἐν Βενετίᾳ κατὰ τὸ 1566. Κατὰ δὲ τὸ 1710 ἐν Ὀξφόρδῃ ἐδημοσιεύθη ὑπὸ τοῦ Ἐδμόνδου Χάλλεϋ τὸ ἑλληνικὸν κείμενον.

Ἡ ἐπίδρασις τῶν ἔργων τοῦ Ἀπολλωνίου κατὰ τὴν νεωτέραν ἐποχὴν ὑπῆρξε μεγάλη. Ἰδίᾳ ὁ Γάλλος μαθηματικὸς Φερμὰτ ἐμελέτησε τὰ ἔργα του, ἐπίσης δὲ καὶ ὁ γνωστὸς ἀλγεβριστὴς Βιέτα.

ΑΙ ΜΑΘΗΜΑΤΙΚΑΙ ΕΡΕΥΝΑΙ ΚΑΤΑ ΤΟΝ 2ον Π.Χ. ΑΙΩΝΑ

Σύγχρονος τοῦ Ἀπολλωνίου ὑπῆρξε καὶ ὁ Νικομήδης, ὅστις ἀνεκάλυψε τὴν κογχοειδῆ γραμμήν, τὴν ὁποίαν ἐχρησιμοποίησε πρὸς λύσιν τοῦ Δηλίου προβλήματος, καὶ πρὸς τριχοτόμησιν τῆς γωνίας. Ὁ Εὐτόκιος περιγράφει καὶ τὴν συσκευὴν διὰ τῆς ὁποίας κατώρθωσε νὰ γράψῃ τὴν γραμμὴν ταύτην ὁ Νικομήδης. Ἦτο νεώτερος τοῦ Ἐρατοσθένους καὶ ἀπεδοκίμαζε τὴν ὑπ' αὐτοῦ ἐπινοηθεῖσαν λύσιν τοῦ δηλίου προβλήματος. Ὁ Εὐτόκιος γράφει σχετικῶς: «Πολλὰ δὲ τῶν Ἐρατοσθένους (φαίνεται) ἐπεγγελῶν εὑρήμασι ὡς ἀμηχάνοις τε ἅμα καὶ γεωμετρικῆς ἕξεως ἐστερημέναις» (Φαίνεται ὅτι γελᾶ μὲ τὰς ἐφευρέσεις τοῦ Ἐρατοσθένους, θεωρῶν ταύτας ἀκατορθώτους καὶ ἐστερημένας γεωμετρικοῦ νοήματος).

Ὁ Σιμπλίκιος ἀναφέρει ὅτι ἡ λύσις τοῦ Νικομήδους ἦτο γνωστὴ εἰς τὸν Ἀπολλώνιον, ἐκ τούτου δὲ εἰκάζομεν ὅτι θὰ ἔζησε περὶ τὸ 200 π.Χ. Ὁ Νικομήδης πρέπει νὰ καταταχθῇ εἰς τὴν πρώτην γραμμὴν τῶν μαθηματικῶν ἐρευνητῶν. Ἐκ τοῦ τρόπου τὸν ὁποῖον ἐχρησιμοποίησε διὰ τὴν λύσιν τῶν δύο μνημονευθέντων προβλημάτων φαίνεται ὅτι ἦτο εἷς θέσιν νὰ λύῃ κυβικὰς ἐξισώσεις χωρὶς νὰ χρησιμοποιῇ κωνικὰς τομάς. Ὁ Νεύτων θεωρεῖ τὴν χρησιμοποίησιν τῆς κογχοειδοῦς ὡς τὸ ἄριστον μέσον, ὅπερ ἐπενόησεν ἡ ἀρχαιότης διὰ τὴν λύσιν τοῦ δηλίου προβλήματος.

Κατὰ τὸ τέλος τοῦ 2ου π.Χ. αἰῶνος ἔζησε καὶ ὁ Διοκλῆς, ὅστις ἐπενόησε λύσιν τοῦ δηλίου προβλήματος διὰ τῆς κισσοειδοῦς γραμμῆς. Ἀναφέρεται καὶ σύγγραμμα τοῦ ἰδίου ὑπὸ τὸν τίτλον «Περὶ πυρίων», εἰς τὸ ὁποῖον ἐξήτασε κάτοπτρα μὲ παραβολικὰς καὶ ἐλλειψοειδεῖς ἐπιφανείας. Εἰς τὸ αὐτὸ βιβλίον παρεῖχεν ὁ Διοκλῆς καὶ λύσιν εἰς πρόβλημα, ὅπερ εἶχε τεθῇ ὑπὸ τοῦ Ἀρχιμήδους, εἰς τὸ ὁποῖον ἐζητεῖτο νὰ διαιρεθῇ δοθεῖσα σφαῖρα εἰς μέρη εὑρισκόμενα πρὸς ἄλληλα εἰς ὡρισμένην ἀναλογίαν.

Εἰς χρόνον οὐχὶ πολὺ ἀφιστάμενον ἀπὸ τὸν Ἀπολλώνιον, ἤτοι κατὰ τὰ μέσα τοῦ 2ου π.Χ. αἰῶνος, φαίνεται δράσας καὶ ὁ Ζηνόδωρος, ὅστις ἔγραψε σύγγραμμα «Περὶ ἰσοπεριμέτρων σχημάτων». Εἰς τοῦτο ἀπεδείκνυεν ὅτι μεταξὺ τῶν κανονικῶν ἰσοπεριμέτρων πολυγώνων μεγαλύτερον ἐμβαδὸν ἔχουν ἐκεῖνα τῶν ὁποίων ὁ ἀριθμὸς τῶν πλευρῶν εἶναι μεγαλύτερος καὶ ὅτι ὁ κύκλος ὁ ἔχων ἴσην περίμετρον πρὸς τὰ ἐν λόγω πολύγωνα ἔχει μεγαλύτερον ἐμβαδὸν συγκρίσει πρὸς ἕκαστον ἐξ αὐτῶν ἐμβαδόν

«ὅτι τῶν ἰσοπεριμέτρων σχημάτων πολυγωνώτερός ὁ κύκλος». Ὁ Σιμπλίκιος εἰς τὰ σχόλιά του εἰς τὸ «Περὶ οὐρανοῦ» σύγγραμμα τοῦ Ἀριστοτέλους ἀναφέρει ὅτι ὁ Ζηνόδωρος ἐθεώρει τὸν κύκλον ὡς τὸ πρῶτον μεταξὺ τῶν ἐπιπέδων σχῆμα, τὴν δὲ σφαῖραν ὡς τὸ πρῶτον μεταξὺ τῶν στερεῶν. Σημειώνει δὲ ὁ σχολιαστὴς τοῦ Ἀριστοτέλους ὅτι ἡ γνώμη αὕτη ἀνήκει εἰς τὸν Σταγιρίτην (βλέπε Ἀριστ. «Περὶ οὐρανοῦ» 286, 6).

Κατὰ τὸν 2ον π.Χ. αἰῶνα ἔζησε καὶ ὁ Περσεύς, ὅστις ἠσχολήθη μὲ τὰς «σπειρικὰς» γραμμάς, ἤτοι μὲ τὰς γραμμὰς ἐκείνας αἵτινες παράγονται ὅταν τμηθῇ ἡ σπεῖρα ὑπὸ ἐπιπέδου. Σπειρικὴν ἐπιφάνειαν λέγοντες οἱ ἀρχαῖοι γεωμέτραι ἐννοοῦν κατὰ τὸν Πρόκλον ἐκείνην, ἥτις παράγεται «κατὰ κύκλου στροφὴν ὀρθοῦ διαμένοντος καὶ στρεφομένου περὶ τὸ αὐτὸ σημεῖον, ὃ μὴ ἔστι κέντρον τοῦ κύκλου». (Σχόλ. εἰς Εὐκλ. 119, 9) (Διὰ τῆς στροφῆς κύκλου, ὅστις ἵσταται καθέτως καὶ περιστρέφεται γύρω ἀπὸ σημεῖον ἐκτὸς τῆς περιφερείας κειμένου). Ὁ Πρόκλος ἀναφέρει ὅτι ὁ Περσεὺς ὅταν ἀνεκάλυψε τὰς σπειρικὰς γραμμὰς ἔκαμε τὸ ἀκόλουθον ἐπίγραμμα:

Τρεῖς γραμμὰς ἐπὶ πέντε ταμαῖς εὑρὼν ἑλικώδεις
Περσεὺς τῶνδ' ἕνεκεν δαίμονας ἱλάσατο

(Ἀφοῦ ἀνεκάλυψεν ἐπιπροσθέτως εἰς τὰς πέντε τομὰς τρεῖς γραμμὰς ἑλικοειδεῖς, ὁ Περσεὺς ἕνεκεν αὐτῶν ἐζήτησε τὴν εὐμένειαν τῶν θεῶν).

Μεταγενέστερος τοῦ Περσέως φαίνεται νὰ εἶναι ὁ ἐξ Ἀμισοῦ τοῦ Πόντου καταγόμενος Διονυσόδωρος. Δὲν ἔχομεν ἀρκετὰ στοιχεῖα διὰ νὰ κρίνωμεν ἂν εἶναι τὸ αὐτὸ πρόσωπον μὲ τὸν Διονυσόδωρον, ὅστις κατὰ μαρτυρίαν τοῦ Ἥρωνος εὗρε τὸν ὄγκον τῆς σπείρας. Ὁ Εὐτόκιος ἀναφέρει ὅτι ἔλυσε διὰ παραβολῆς καὶ ὑπερβολῆς τὸ ὑπὸ τοῦ Ἀρχιμήδους τεθὲν πρόβλημα τῆς τομῆς τῆς σφαίρας δι' ἐπιπέδου εἰς μέρη ἀνάλογα.

Εἰς τὸ δεύτερον ἥμισυ τοῦ δεκάτου αἰῶνος π.Χ. φαίνεται ὅτι ἔζησεν ὁ Ὑψικλῆς, ὅστις ἔχει γράψει τὰ δέκατον τέταρτον βιβλίον τῆς συλλογῆς τῶν «Στοιχείων» τοῦ Εὐκλείδου. Τὸ θέμα περὶ τὸ ὁποῖον περιστρέφεται ἡ πραγματεία τοῦ βιβλίου τούτου εἶναι ἡ ὑπὸ τοῦ Ἀπολλωνίου διατυπωθεῖσα πρότασις: «Ὅτι ἐστὶν ἡ τοῦ δωδεκαέδρου ἐπιφάνεια πρὸς τὴν τοῦ εἰκοσαέδρου ἐπιφάνειαν, οὕτως καὶ αὐτὸ τὸ δωδεκάεδρον πρὸς τὸ εἰκοσάεδρον» (Ὅτι δηλαδὴ οἱ ὄγκοι τοῦ εἰς τὴν αὐτὴν σφαῖραν ἐγγεγραμμένου δωδεκαέδρου καὶ εἰκοσαέδρου ἔχουν τὸν αὐτὸν λόγον τὸν ὁποῖον ἔχουν καὶ αἱ ἐπιφάνειαί των).

Ὁ Ὑψικλῆς ἀναφέρει ὅτι ὁ πατήρ του ἦτο γνώριμος τοῦ Ἀπολλωνίου. Ἀναφέρεται ὡς ἔργον τοῦ Ὑψικλέους καὶ σύγγραμμα ὑπὸ τὸν τίτλον «Ὅρος», τὸ ὁποῖον ἔχει ὑπ' ὄψιν του ὁ Διόφαντος εἰς τὸ «Περὶ πολυγωνικῶν ἀριθμῶν» βιβλίον του εἰς τὸ ὁποῖον γράφει: «Καὶ ἀπεδείχθη τὸ παρὰ Ὑψικλεῖ ἐν ὅρῳ λεγόμενον ὅ,τι, ἐὰν ὅσιν ἀριθμοὶ ἀπὸ μονάδος ἐν ἴσῃ ὑπεροχῇ ὁπουοιοῦν, μονάδος μενούσης τῆς ὑπεροχῆς, ὁ σύμπας ἐστὶν τετράγωνος, τριάδος δὲ πενταγώνους» (Διοφ. Ἔργα, ἔκδ. Τανερρύ, τόμ. 1ος σελ. 470) (Καὶ ἀπεδείχθη ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον λέγει ὁ Ὑψικλῆς εἰς τὸ σύγγραμμά του «Ὅρος» ὅτι δηλαδή, ὅταν μία σειρὰ ἀριθμῶν ἀρχομένη ἀπὸ τῆς μονάδος προχωρῇ μὲ τὴν αὐτὴν διαφορὰν τὸ ἄθροισμά των, ἐὰν ἡ διαφορὰ εἶναι 1, εἶναι ἀεὶ ἀριθμὸς τετράγωνος, ἐὰν ἡ διαφορὰ εἶναι πρία, τὸ ἄθροισμα θὰ εἶναι ἀριθμὸς πενταγώνους). Εἶναι φανερὸν ὅτι ὁ Ὑψικλῆς εἶχεν ἐπιδοθῇ καὶ εἰς τὴν μελέτην ἀριθμητικῶν προβλημάτων συνεχίζων τὰς ἐρεύνας τοῦ Εὐκλείδου. Εἰς τὸν Ὑψικλέα ἀποδίδεται καὶ ἡ συγγραφὴ ἔργου ἀστρονομικοῦ περιεχομένου ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἀναφορικὸς», ἤτοι περὶ τῆς ἀνόδου τῶν ἀστέρων. Εἰς τοῦτο ἀναφέρεται διὰ πρώτην φορὰν ἡ διαίρεσις τοῦ ζωδιακοῦ κύκλου εἰς 360 μοίρας. Ἡ ἐπικρατοῦσα γνώμη εἶναι ὅτι τὸ ἐν λόγῳ σύγγραμμα, λόγῳ τῶν σφαλμάτων ἅτινα περιέχονται εἰς αὐτό, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἔχῃ γραφῇ ὑπὸ τοῦ Ὑψικλέους.

ΑΙ ΑΡΧΑΙ ΤΗΣ ΤΡΙΓΩΝΟΜΕΤΡΙΑΣ

Κατὰ τὸν δεύτερον π.Χ. αἰῶνα, ἐμφανίζονται καὶ αἱ πρῶται σοβαραὶ προσπάθειαι διὰ τὴν θεμελίωσιν τῆς τριγωνομετρίας. Ἤδη κατὰ τὸν τρίτον αἰῶνα ὁ μέγας ἀστρονόμος Ἀρίσταρχος ὁ Σάμιος (310—230 π.Χ.), ὅστις προέλαβε τὸν Κοπέρνικον ὡς πρὸς τὴν ἀνακάλυψιν τοῦ ἡλιοκεντρικοῦ συστήματος, εἶχε προσπαθήσει νὰ μετρήσῃ τὴν ἀπόστασιν τῆς γῆς ἀπὸ τῆς σελήνης καὶ τοῦ ἡλίου διὰ τριγωνομετρικοῦ ὑπολογισμοῦ. Κατὰ τὸν Ἀρίσταρχον, ὅταν φωτίζεται τὸ ἥμισυ τῆς ἐπιφανείας τῆς σελήνης ὑπὸ τοῦ ἡλίου (σχῆμα 26), ἡ γωνία ΓΣΗ εἶναι ὀρθή.

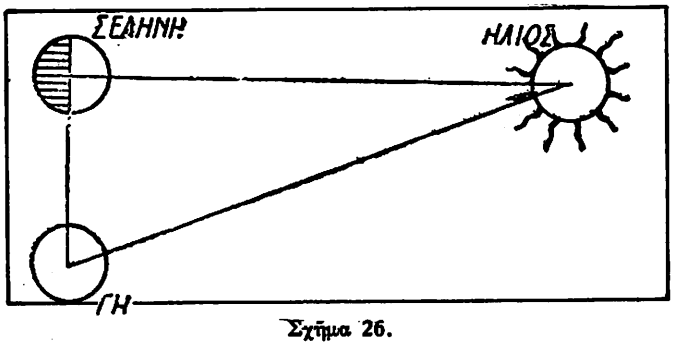

Σχῆμα 26.

Ἂν λοιπὸν δυνηθῶμεν νὰ μετρήσωμεν τὴν γωνίαν ΣΓΗ ὑπὸ τὴν ὁποίαν βλέπομεν ἐκ τῆς γῆς τὸ κέντρον τῆς σελήνης καὶ τοῦ ἡλίου, θὰ ἠδυνάμεθα νὰ ὑπολογίσωμεν εὐκόλως τὰς σχέσεις τὰς ὑφισταμένας μεταξὺ τῶν πλευρῶν τοῦ ὀρθογωνίου τριγώνου ἤτοι τὰς σχέσεις τῶν ἀποστάσεων ἀπὸ γῆς μέχρι σελήνης, καὶ ἀπὸ γῆς μέχρι ἡλίου. Ὁ Ἀρίσταρχος ἐπελήφθη τῆς μετρήσεως τῆς ἐν λόγῳ γωνίας καὶ εὗρεν ὅτι ἦτο 87 μοιρῶν, ἐνῶ πραγματικῶς εἶναι 89,5. Τὸ λάθος του συνίστατο εἰς τὸ ὅτι ἡ τρίτη γωνία τοῦ τριγώνου ἡ σχηματιζομένη ὑπὸ τῶν πλευρῶν τοῦ τριγώνου ἐξετιμήθη ἐσφαλμένως εἰς 3 μοίρας, ἐνῶ κατὰ τὸν Ἀρχιμήδη ὁ ἴδιος ὁ Ἀρίσταρχος εἶχε καθορίσει αὐτὴν εἰς 1:2 τῆς μοίρας. Λόγῳ τοῦ σφάλματος τούτου ἔφθασεν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ ἀπόστασις τοῦ ἡλίου ἀπὸ τῆς γῆς εἶναι 19 φορὰς μεγαλυτέρα τῆς ἀποστάσεως τῆς σελήνης ἀπὸ τῆς γῆς ἤτοι 20 φορὰς ὀλιγώτερον τῆς πραγματικῆς. Κατὰ τοὺς ὑπολογισμοὺς του τούτους οἱ ὁποῖοι δύνανται νὰ θεωρηθοῦν τριγωνομετρικοί, ὁ Ἀρίσταρχος δὲν ἐχρησιμοποίει ἡμίτονα καὶ συνημίτονα, ἀλλὰ τὰς χορδὰς τόξων. Χρησιμοποιεῖ δὲ καὶ τὴν πρότασιν ὅτι οἱ μεταξὺ τῶν τόξων σχέσεις εἶναι μεγαλύτεραι ἐν συγκρίσει πρὸς τὰς μεταξὺ τῶν χορδῶν. (Βλέπε διασωθὲν ἔργον Ἀριστάρχου «Περὶ μεγεθῶν καὶ ἀποστημάτων ἡλίου καὶ σελήνης»).

Ἀρχὰς τριγωνομετρικοῦ λογισμοῦ εὑρίσκομεν καὶ εἰς τὸ σύγγραμμα τοῦ Ἀρχιμήδους τὸ ἀναφερόμενον εἰς τὴν μέτρησιν τοῦ κύκλου. Ἀλλ' ἐκεῖνος, ὅστις κάμνει συνειδητὴν χρῆσιν τῶν τριγωνομετρικῶν ὑπολογισμῶν καὶ δύναται νὰ θεωρηθῇ ἱδρυτὴς τῆς τριγωνομετρίας εἶναι ὁ Ἵππαρχος (190 — 120 π.Χ.). Καὶ οὗτος δὲν χρησιμοποιεῖ ἡμίτονα καὶ συνημίτονα, ἀλλ' ἀσχολεῖται μὲ τὸν ὑπολογισμὸν τοῦ μήκους τῶν χορδῶν τόξων ἀντιστοιχούντων εἰς ὡρισμένα ἀνοίγματα γωνιῶν. Δύναται ὅμως νὰ δειχθῇ ὅτι μεταπίπτουν ὅλοι οἱ ὑπολογισμοί του εἰς ὑπολογισμοὺς τῆς νεωτέρας τριγωνομετρίας, ἐφ' ὅσον εὐκόλως δύναται νὰ ἀποδειχθῇ ὅτι ἡ χορδὴ α = 2 ἡμ. Α : 2. Πρὸ αὐτοῦ ὁ Ἀρίσταρχος εἶχε στηρίξει τοὺς ὑπολογισμούς του ἐπὶ τῶν σχέσεων μηκῶν τῶν πλευρῶν τοῦ ὀρθογωνίου τριγώνου. Ὁ Ἵππαρχος ἐπεξέτεινε τὴν ἔρευναν ἐπὶ τῆς μελέτης τῶν σχέσεων μήκους τῶν πλευρῶν ἰσοσκελῶν τριγώνων καὶ τῶν χορδῶν.

Ὁ Θέων ὁ Ἀλεξανδρεὺς σχολιάζων τὸν Πτολεμαῖον ἀναφέρει ὅτι ὁ Ἵππαρχος ἔγραψε 12 βιβλία περὶ τοῦ ὑπολογισμοῦ τῶν χορδῶν κύκλου ἐπὶ τῇ βάσει τῶν γωνιῶν «Περὶ τῆς πραγματείας τῶν ἐν κύκλῳ εὐθειῶν». Φαίνεται προσέτι ὅτι πρῶτος ἐχρησιμοποίησε τὰς συντεταγμένας τῶν ἀστέρων, ὁρίζων τὴν θέσιν ἑκάστου αὐτῶν διὰ τοῦ μήκους καὶ πλάτους των ἐν σχέσει μὲ τὴν ἐκλειπτικήν. Κατὰ παλαιὰς μαρτυρίας ἠδύνατο ὁ Ἵππαρχος νὰ ἐπιλύῃ σφαιρικὰ τρίγωνα εὑρίσκων τὴν τιμὴν τῶν τριῶν γωνιῶν καὶ τριῶν πλευρῶν, ἂν ἦσαν εἰς αὐτὸν γνωστὰ τὰ τρία ἐκ τῶν ἓξ, ὧν τὸ ἓν μία πλευρά. Εἰς αὐτὸν ἀποδίδεται συνήθως ἡ εἰσαγωγὴ τῆς διαιρέσεως τοῦ κύκλου εἰς 360 μοίρας. Ὅπως ὅμως ἐσημειώσαμεν ἀνωτέρω, ἡ τοιαύτη διαίρεσις ἀπαντᾶ εἰς τὸ ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἀναφορικὸς» ἀστρονομικὸν σύγγραμμα, τὸ ὁποῖον κακῶς ἀποδίδεται εἰς τὸν Ὑψικλέα. Εἰς τὸν Ἵππαρχον ἀποδίδεται καὶ ἡ ἐπινόησις τοῦ ἀργάνου, ὅπερ ἐκαλεῖτο ἀστρολάβος. Κυρίως πρόκειται περὶ δύο ἀργάνων ἐκ τῶν ὁποίων τὸ μὲν ἓν ἐχρησιμοποιεῖτο διὰ τὸν καθορισμὸν τοῦ χρόνου κατὰ τὴν νύκτα ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ ὕψους γνωστῶν ἀστέρων. Τὸ ἄλλο ὄργανον ἦτο σφαῖρα διευκολύνουσα τὴν ἄμεσον παρατήρησιν τοῦ ἀστρονομικοῦ πλάτους καὶ μήκους. Τοῦ πρώτου τὴν περιγραφὴν ἔχει δώσει ὁ Ἰωάννης ὁ Φιλόπονος, τοῦ δὲ δευτέρου ὁ Πτολεμαῖος εἰς τὴν «Ἀλμαγέστην». Δὲν δυνάμεθα νὰ γνωρίζωμεν ἂν ὁ Ἵππαρχος εἶναι ὁ πρῶτος ἐπινοήσας τὰ ἐν λόγῳ ὄργανα, πάντως ὅμως βεβαιοῦται ὅτι ἔκαμνε χρῆσιν τούτων, ἅτινα ἀποδεικνύουν ὅτι οἱ μετὰ τὸν Ἀρχιμήδη καὶ Ἀπολλώνιον γεωμέτραι εἶχον γνῶσιν τῆς στερεογραφικῆς προβολῆς.

Συγγενοῦς πρὸς τὰς τριγωνομετρικὰς ἐρεύνας περιεχομένου εἶναι καὶ τὸ ἐπ' ὀνόματι τοῦ ἐκ Βιθυνίας Θεοδοσίου φερόμενον ἐκ τριῶν βιβλίων σύγγραμμα «Τὰ σφαιρικά». Ὡς πρὸς τὸν χρόνον τῆς ζωῆς τοῦ συγγραφέως ὑπάρχει διαφωνία. Ἄλλοι τὸν θέτουν κατὰ τὸν δεύτερον αἰῶνα, ἄλλοι δὲ καταβιβάζουν τὸν χρόνον τῆς συγγραφῆς τοῦ ἔργου εἰς τὸ 20 π.Χ. Περιέχει τὸ ἐν λόγῳ σύγγραμμα σύντομον σφαιρικὴν γεωμετρίαν καὶ ἐξετάζει τὰ σχήματα τὰ δυνάμενα νὰ γραφοῦν ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας σφαίρας. Ἐπειδὴ δὲν περιέχει τριγωνομετρικοὺς ὑπολογισμοὺς τίθεται ὑπὸ πολλῶν ἡ συγγραφή του πρὸ τοῦ Ἱππάρχου. Ἐκ τοῦ ἰδίου συγγραφέως προέρχεται καὶ ἕτερον σύγγραμμα «Περὶ οἰκήσεων» πραγματευόμενον περὶ τῶν διαφόρων ζωνῶν τῆς γῆς καὶ τῶν ἀστέρων, οἵτινες εἶναι ὁρατοὶ ἐκ τούτων. Ἐπίσης ὁ Θεοδόσιος εἶναι ὁ συγγραφεὺς καὶ ἑνὸς ἄλλου ἔργου «Περὶ ἡμερῶν καὶ νυκτῶν». Τὰ «Σφαιρικὰ» τοῦ ἐν λόγῳ συγγραφέως ἐθαυμάζοντο καὶ ἐσχολιάζοντο ὑπὸ πολλῶν μέχρι τοῦ δεκάτου αἰῶνος μ.Χ. Ἀπετέλουν κατά τινα τρόπον ἐπιτομὴν τῆς ἀστρονομίας καὶ ἐχρησίμευον μαζὶ μὲ τὰ ὑπόλοιπα συγγράμματά του ὡς εἰσαγωγὴ εἰς τὴν μελέτην «Τῆς μεγάλης συντάξεως τοῦ Πτολεμαίου.

Η ΣΤΑΣΙΜΟΤΗΣ ΤΗΣ ΜΑΘΗΜΑΤΙΚΗΣ ΕΡΕΥΝΗΣ ΚΑΤΑ ΤΟΝ 1ον Π.Χ. ΑΙΩΝΑ

Κατὰ τὸν 1ον π.Χ. αἰῶνα ἐμφανίζουν αἱ μαθηματικαὶ σπουδαὶ πρόδηλον κάμψιν. Ὁ στωϊκὸς φιλόσοφος Ποσειδώνιος (135—51 π.Χ.) χρησιμοποιεῖ τὸν μαθηματικὸν ὑπολογισμὸν διὰ τὴν ἐπίλυσιν ἀστρονομικῶν καὶ γεωγραφικῶν προβλημάτων.

Ὑπελόγισε τὸ μῆκος τῆς περιφερείας τῆς γῆς εἰς 240.000 στάδια, ὥριζε δὲ τὴν διάμετρον τοῦ ἡλίου 39¼ φορὰς μεγαλυτέραν τῆς διαμέτρου τῆς γῆς. Εἰς τὸν κύκλον τῶν ὑπ' αὐτοῦ διδασκομένων μαθημάτων περιελάμβανε καὶ τὰ μαθηματικά. Ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν αὐτοῦ καὶ ὁ Στράβων ἔδωκεν εἰς τὸ γεωγραφικόν του σύστημα ἀστρονομικὴν καὶ μαθηματικὴν βάσιν. Μνημονεύεται ὡς ἀνήκων εἰς τὸν Ποσειδώνιον καὶ ἰδιαίτερος ὁρισμὸς τῶν παραλλήλων στηριζόμενος ἐπὶ τῆς ἰδέας τῆς ἴσης ἀποστάσεως: «Παράλληλοί εἰσιν αἱ μήτε συμπίπτουσαι μήτε ἀπονεύουσαι ἐν ἑνὶ ἐπιπέδῳ, ἀλλ' ἴσας ἔχουσαι πάσας τὰς καθέτους τὰς ἀγομένας ἀπὸ τῶν τῆς ἑτέρας σημείων ἐπὶ τὴν λοιπήν» (Παράλληλοι εἶναι αἱ γραμμαὶ αἵτινες εἰς τὸ αὐτὸ ἐπίπεδον εὑρισκόμεναι δὲν παρουσιάζουν οὔτε προσέγγισιν οὔτε ἀπόκλισιν, ἀλλ' ἔχουν ἴσας ὅλας τὰς καθέτους τὰς ἀγομένας ἀπὸ τῶν σημείων τῆς μιᾶς εἰς τὰ σημεῖα τῆς ἄλλης).

Μαθητὴς τοῦ Ποσειδωνίου ὑπῆρξεν ὁ Γεμῖνος ὁ Ρόδιος, ὅστις φαίνεται νὰ ἦτο ἐν συγγραφικῇ δράσει κατὰ τὸ 70 π.Χ. Ἠσχολήθη εἰς τὴν γεωμετρίαν καὶ τὴν ἀστρονομίαν. Διεσώθη μέχρις ἡμῶν ἔργον του ὑπὸ τὸν τίτλον «Εἰσαγωγὴ εἰς τὰ φαινόμενα» εἰς τὸ ὁποῖον περιέχονται καὶ ἀρκεταὶ ἐνδιαφέρουσαι πληροφορίαι ἀναφερόμεναι εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν ἀστρονομικῶν σπουδῶν. Οὕτω εἰς τὸ μνημονευθὲν ἔργον γίνεται διὰ πρώτην φορὰν λόγος περὶ τοῦ παρ' Αἰγυπτίοις Σεθωϊκοῦ κύκλου. Ὁ Πάππος ἀναφέρει ὅτι ὁ Γεμῖνος ἔγραψε καὶ «Περὶ τῆς τῶν μαθημάτων τάξεως» σύγγραμμα ὅπερ ἀπωλέσθη. Ἐκ τούτου ἀντλεῖ ὁ Πρόκλος πολλὰς ἱστορικὰς πληροφορίας. Φαίνεται ὅτι ἠσχολήθη καὶ περὶ τὸν καθορισμὸν τῆς γεωμετρικῆς ὁρολογίας καὶ ὅτι διέστελλεν αὐστηρῶς τὸ θεώρημα ἀπὸ τὸ πρόβλημα. Κατὰ τὸν Πρόκλον (Σχόλ. εἰς Εὐκλ. 243, 22) «μάταιον οὖν τὸν Γεμῖνον αἰτιᾶσθαι ὡς τὸ θεώρημα τελειότερον εἶναι τοῦ προβλήματος λέγοντα» (εἶναι μάταιαι αἱ μεμψιμοιρίαι τοῦ Γεμίνου, ὅστις λέγει ὅτι τὸ θεώρημα εἶναι τελειότερον τοῦ προβλήματος). Κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ αὐτοῦ συγγραφέως, ὁ Γεμῖνος εἶχεν ἐπιληφθῆ τῆς κατὰ εἴδη κατατάξεως τῶν γραμμῶν, διαιρῶν ταύτας κατ' ἀρχὰς εἰς συνθέτους καὶ ἀσυνθέτους. Σύνθετον γραμμὴν καλεῖ τὴν σχηματίζουσαν γωνίαν, εἴτα δὲ διακρίνει τὴν σύνθετον εἰς σχηματοποιοῦσαν, ἤτοι τὴν σχηματίζουσαν σχῆμα καὶ εἰς ἐπ' ἄπειρον ἐκβαλλομένην. Εἰς τὰς σχηματιζούσας γραμμὰς κατέτασσε τὴν κυκλικήν, τὴν τοῦ θυρεοῦ (δηλαδὴ ἐλλειψοειδῆ) καὶ τὴν κισσοειδῆ, εἰς δὲ τὰς ἐπ' ἄπειρον ἐκβαλλομένας τὴν παραβολήν, τὴν ὑπερβολὴν καὶ τὴν κογχοειδῆ. Ἐπίσης διήρει τὰ στερεὰ καὶ διέκρινε καὶ ἄλλα εἴδη γραμμῶν (ἕλικα, σπειρικὰς κλπ.). Κατὰ μαρτυρίαν τοῦ Πρόκλου, εἶχεν ἀσχοληθῆ καὶ μὲ τὰ ἀξιώματα ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῆς ἐναργείας των καὶ τοῦ δυνατοῦ τῆς ἀποδείξεώς των. Εἰς ἀραβικὰ σχόλια τῶν «Στοιχείων» τοῦ Εὐκλείδου, ἀναφέρεται ὅτι κάποιος «Ἄγανις», εἶχεν ἐπιχειρήσει νὰ ἀποδείξῃ τὸ περὶ παραλλήλων αἴτημα τοῦ Εὐκλείδου, εἰκάζεται δὲ ὑπὸ πολλῶν, ὅτι πρόκειται περὶ τοῦ Γεμίνου. Ὁ Ταννερὺ («Μεμουάρ» III, 37 κ.ἑ.) καταλήγει εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ὁ ἐν λόγῳ «Ἄγανις», ἀναφερόμενος εἰς μετάφρασιν εἰς τὸ ἀραβικὸν ἔργον τοῦ Σιμπλικίου, δὲν ἔχει σχέσιν μὲ τὸν Γεμῖνον, ἀλλ' εἶναι πρόσωπον σύγχρονον τοῦ Σιμπλικίου. Ἐκφράζει δὲ τὴν εἰκασίαν ὅτι ὑπὸ τὸ ὄνομα Ἄγανις ὑπολανθάνει ὄνομα Ἀγάπιος.

Σύγχρονος τοῦ Γεμίνου ὑπῆρξε καὶ ὁ ἀστρονόμος Κλεομήδης, τοῦ ὁποίου, διεσώθη σύγγραμμα ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν «Περὶ κυκλικῆς θεωρίας μετεώρων». Ὡς μαθηματικὸς ὁ συγγραφεὺς οὗτος παρέσχε τὴν ὑπηρεσίαν ὅτι ὑπερήσπισε τὴν μαθηματικὴν ἐπιστήμην ἀπὸ τὰς ἐπικρίσεις τῶν Ἐπικουρείων καὶ διέσωσε τὴν μέθοδον, τὴν ὁποίαν ἐχρησιμοποίησε κατὰ τὰς μετρήσεις τῶν γηΐνων μηκῶν ὁ Ἐρατοσθένης. Τὸ σύγγραμμά του φέρει τὸν τίτλον «Κυκλικὴ θεωρία τῶν μετεώρων». Ἐν αὐτῷ ἀκολουθεῖ τὰς διδασκαλίας τοῦ Ποσειδωνίου, τοῦ ὁποίου φαίνεται ὅτι ὑπῆρξε μαθητής. Εἰς τὸ πρῶτον βιβλίον τοῦ συγγράμματός του τούτου ἀποφαίνεται ὅτι ὁ κόσμος εἶναι πεπερασμένος καὶ ὅτι τὸν περιβάλλει τὸ ἄπειρον κενόν. Καθορίζει ἔπειτα τοὺς οὐρανίους κύκλους καὶ τὰς πέντε γηΐνους ζώνας. Κάμνει λόγον περὶ τῆς κινήσεως τῶν πλανητῶν καὶ ἀπλανῶν καὶ ὁμιλεῖ περὶ τῆς λοξώσεως τῆς ἐκλειπτικῆς. Καταπολεμεῖ δὲ τὴν γνώμην τοῦ Ποσειδωνίου, καθ' ἣν ἡ ἰσημερινὴ ζώνη τυγχάνει κατοικήσιμος. Ἐκθέτει κατόπιν τὰ ἐπιχειρήματα, διὰ τῶν ὁποίων ἀποδεικνύεται ὅτι ὁ κόσμος εἶναι σφαιρικός, ἔχων εἰς τὸ κέντρον του τὴν γῆν, ἥτις ἐν συγκρίσει μὲ τὸν οὐρανὸν εἶναι ἓν ἁπλοῦν μόνον σημεῖον. Ἐκθέτει δὲ τὰς ὑπὸ τοῦ Ποσειδωνίου καὶ Ἐρατοσθένους γενομένας μετρήσεις τῆς περιμέτρου τῆς γῆς. Τὸ δεύτερον βιβλίον ἀρχίζει μὲ σφοδρὰν ἐναντίον τοῦ Ἐπικούρου ἐπίθεσιν ἐν σχέσει μὲ τὸν καθορισμὸν τοῦ μεγέθους τοῦ ἡλίου. Κάμνει δὲ ἔπειτα λόγον περὶ τῶν φάσεων τῆς σελήνης καὶ τῶν ἐκλείψεων. Τὸ σύγγραμμά του ἐν τῷ συνόλῳ του χαρακτηρίζεται ὡς στοιχειώδης πραγματεία (βλέπε Τάννερυ, «Μεμουάρ», τόμ. 3ος, σελ. 351). Οἱ μεταγενέστεροι ἐγνώριζον καλῶς τὸ βιβλίον τοῦτο. Ὁ Μιχαὴλ ὁ Ψελλός, τὸ εἶχεν ἀναγνώσει, κατὰ δὲ τὸν 14ον αἰῶνα ὁ Ἰωάννης ὁ Πεδιάσιμος, εἶχε γράψει σχόλια εἰς τοῦτο.

ΠΕΜΠΤΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΜΑΘΗΜΑΤΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ (30 Π.Χ.—537 Μ.Χ.)

ΓΕΝΙΚΟΣ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΜΟΣ

Μετὰ τὴν τελείαν ὑποταγὴν τῆς Ἑλλάδος εἰς τοὺς Ρωμαίους, παρετηρήθη κάμψις τῆς ἑλληνικῆς μαθηματικῆς σκέψεως. Ἀλλὰ δὲν ἐβράδυνε νὰ συνεχισθῇ ἡ διακοπεῖσα ἐργασία. Ἤρχισαν νὰ καλλιεργῶνται οἱ κλάδοι τῶν ἐφηρμοσμένων μαθηματικῶν. Ὁ Μενέλαος ὁ Ἀλεξανδρεὺς ἐργάζεται ἐπὶ τῆς σφαιρικῆς γεωμετρίας, ὁ Κλαύδιος Πτολεμαῖος ἐφαρμόζει ἐπὶ τῆς κοσμογραφίας τὰς ἤδη ὑπαρχούσας εἰς τὴν διάθεσίν του τριγωνικὰς γνώσεις. Ὁ δὲ Ἥρων ἐπιδεικνύει ἐφευρετικότητα ἐξαιρετικήν, ὡς πρὸς τὰς μετρήσεις καὶ μηχανικὰς κατασκευάς. Ἀφ' ἑτέρου ἡ ἀναγέννησις τῶν πλατωνικῶν σπουδῶν κατὰ τὸν 1ον μ.Χ. αἰῶνα, παρέχει ἀφορμὴν εἰς τὸν Νικόμαχον τὸν Γερασηνὸν καὶ εἰς τὸν Θέωνα τὸν Σμυρναῖον, νὰ προβοῦν εἰς τὴν συστηματοποίησιν τῶν ἀριθμητικῶν γνώσεων. Ὅλως ἐξαιρετικὴ τυγχάνει ἡ συμβολὴ τοῦ Διοφάντου διὰ τὴν θεμελίωσιν τοῦ ἀλγεβρικοῦ λογισμοῦ. Ἀφ' ἑτέρου ἀρχίζει ἤδη ἀπὸ τοῦ 1ου αἰῶνος ἀναδρομὴ εἰς τὰ συγγράμματα τῶν μεγάλων μαθηματικῶν τῆς ἐνδόξου περιόδου. Τὸ ἔργον τῆς ἀναδρομῆς ταύτης συστηματικῶς ἠσκήθη ἀπὸ τοὺς ὀπαδοὺς τῆς νεοπλατωνικῆς φιλοσοφίας, Πορφύριον, Ἰάμβλιχον καὶ Πρόκλον. Οὕτοι ἐγένοντο ἄφορμὴ νὰ περισυλλεγοῦν καὶ νὰ διασωθοῦν αἱ ἐργασίαι τῶν μαθηματικῶν τῶν προγενεστέρων ἐποχῶν. Διὰ δευτέραν φορὰν τὸ πνεῦμα τοῦ Πλάτωνος ἔσωσεν τὴν μαθηματικὴν ἐπιστήμην. Οἱ Νεοπλατωνικοὶ συμμεριζόμενοι τὴν λατρείαν, ἣν ἠσθάνετο διὰ τὴν ἐπιστήμην τῶν ἀριθμῶν ὁ Ἀθηναῖος φιλόσοφος, περισυνέλεξαν τὰς παλαιὰς εἰδήσεις καὶ τὰ χειρόγραφα καὶ τὰ διεφύλαξαν ἀπὸ τὴν καταστροφήν. Αἱ ἐργασίαι των δὲν εἶναι ἁπλοῦς σχολιασμός, ἀλλὰ ἐμφανίζουν πολλάκις λαμπρὰς ἐφευρετικὰς ἐπινοήσεις. Μεταξὺ ὅλων τῶν ἐρευνητῶν τῆς ἐποχῆς αὐτῆς, διαλάμπει ἡ μεγάλη φυσιογνωμία τοῦ Πάππου, ἥτις ρίπτει τὴν σκιάν της μέχρι τῆς νεωτέρας ἀναγεννήσεως.

Τὴν ὅλην ἐποχὴν θὰ τὴν μελετήσωμεν ὑποδιαιροῦντες ταύτην εἰς δύο τμήματα. Τὸ πρῶτον, ἀρχόμενον ἀπὸ τοῦ 30 π.Χ., φθάνει μέχρι τοῦ 330 μ.Χ., ἤτοι μέχρι τοῦ ἔτους, κατὰ τὸ ὁποῖον ἐκτίσθη ἡ Κωνσταντινούπολις καὶ ἱδρύθη τὸ κράτος τοῦ Χριστιανικοῦ Ἑλληνισμοῦ. Τὸ δεύτερον μέρος ἀφορμώμενον ἀπὸ τοῦ μνημονευθέντος ἔτους τερματίζεται εἰς τὸ ἔτος 537, ὁπότε συνετελέσθη τὸ μέγα ἀρχιτεκτονικὸν κατόρθωμα τῆς κτίσεως τῆς Ἁγίας Σοφίας, ὑπὸ ἀρχιτεκτόνων οἵτινες ἦσαν γνῶστοι τῆς ἀρχαίας μαθηματικῆς ἐπιστήμης. Ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ αἰῶνος τούτου, σημειοῦνται ἐπιδρομαὶ τῶν βαρβάρων, αἵτινες δημιουργοῦν δεινὴν ἀναταραχὴν ἐλάχιστα εὐνοοῦσαν τὴν ἀνάπτυξιν τῶν ἐπιστημονικῶν σπουδῶν.

Η ΑΝΑΠΤΥΞΙΣ ΤΗΣ ΣΦΑΙΡΙΚΗΣ ΓΕΩΜΕΤΡΙΑΣ ΚΑΙ ΚΟΣΜΟΓΡΑΦΙΑΣ

Μενέλαος ὁ Ἀλεξανδρεύς. Κατὰ τὸ δεύτερον ἥμισυ τοῦ 1ου μετὰ Χριστὸν αἰῶνος, πολλοῦ χρόνου ἄξιαι τυγχάνουν αἱ συγγραφαὶ τοῦ Μενελάου, τοῦ ἐπονομασθέντος καὶ Ἀλεξανδρέως, διότι ἐφιλοδόξει νὰ ἀναδειχθῇ διάδοχος τῶν μεγάλων τῆς Ἀλεξανδρείας μαθηματικῶν. Ἀσφαλεῖς εἰδήσεις βεβαιοῦν ὅτι διέτριψεν ἐν Ρώμῃ κατὰ τὸ 98 μ.Χ., ὁπότε ἔκαμε δύο ἀστρονομικὰς παρατηρήσεις, ἀναφερομένας ὑπὸ τοῦ Πτολεμαίου ἐν τῇ «Μεγάλῃ Συντάξει», τόμ. 11, σελ. 30. Ἔδρασε καὶ ὡς γεωμέτρης καὶ ὡς ἀστρονόμος, ἀναφέρονται δὲ ὡς ὑπ' αὐτοῦ συγγραφέντα δύο ἔργα. Τὸ ἓν ἀπετελεῖτο ἐξ ἓξ βιβλίων καὶ ἀνεφέρετο εἰς τὸν ὑπολογισμὸν τῶν χορδῶν τοῦ κύκλου, τὸ δὲ ἕτερον ὅπερ ἀπηρτίζετο ἐκ τριῶν βιβλίων, ἔφερε τὸν τίτλον «Σφαιρικά». Τό πρῶτον ἐκ τούτων ἀπωλέσθη, ἀλλὰ τὸ δεύτερον διεσώθη μεταφρασμένον εἰς τὴν ἑβραϊκὴν καὶ ἀραβικήν, ἐκ ταύτης δὲ μετεφράσθη εἰς τὴν λατινικὴν ὑπὸ τοῦ Γεράρδου τῆς Κρεμώνης (1114—1187). Νέαν μετάφρασιν, ἥτις εἶναι πολὺ κατωτέρα τῆς προηγουμένης, παρουσίασεν ὁ Μαυρόλυκος, ὅστις καὶ ἐξέδωκε ταύτην ἐν Μεσσήνῃ κατὰ τὸ 1558. Κατὰ τὸ 1758, ἐξεδόθησαν τὰ «Σφαιρικὰ» ὑπὸ τοῦ ἀστρονόμου Χάλλεϋ μετὰ σχολίων. Τὸ ἐν λόγῳ σύγγραμμα κέκτηται μεγίστην σπουδαιότητα, διότι περιέχει πᾶν ὅ,τι οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες ἀνεκάλυψαν σχετικῶς μὲ τὴν σφαιρικὴν γεωμετρίαν καὶ τὴν τριγωνομετρίαν. Εἶναι ὡς πρὸς τὰς δύο ταύτας ἐπιστήμας ὅ,τι τὰ «Στοιχεῖα» τοῦ Εὐκλείδου διὰ τὴν ἐπιπεδομετρίαν.

Μετὰ τὸν Μενέλαον, οὐδεμία ἐσημειώθη νεωτέρα ἀνακάλυψις εἰς τὴν περιοχὴν τῶν μνημονευθεισῶν ἐπιστημῶν. Εἰς τὸ πρῶτον βιβλίον τῶν «Σφαιρικῶν» περιέχεται πραγματεία περὶ τῶν σφαιρικῶν τριγώνων, ἀντιστοιχοῦσα εἰς τὰς προτάσεις τῆς εὐκλειδίου γεωμετρίας, τὰς ἀναφερομένας εἰς τὰ ἐπίπεδα τρίγωνα. Εἰς τὸ δεύτερον περιέχονται αἱ γνώσεις τῶν ἀρχαίων, αἱ ἀναφερόμεναι εἰς τὴν ἀνατολὴν καὶ δύσιν τῶν ἀστέρων. Εἰς τὸ τρίτον ἀναπτύσσεται ἡ σφαιρικὴ τριγωνομετρία ἀνεξαρτήτως τῆς χρησιμοποιήσεώς της ὑπὸ τῆς ἀστρονομίας. Κατὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ὕλης ἀκολουθεῖται αὐστηρὰ συστηματικὴ σειρὰ κατὰ τὸ ὑπόδειγμα τῶν «Στοιχείων» τοῦ Εὐκλείδου. Εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ πρώτου βιβλίου προτάσσει ὁρισμοὺς καὶ καθορίζει τί εἶναι σφαιρικὸν τρίγωνον, καλεῖ δὲ τοῦτο πρὸς διάκρισιν ἀπὸ τὰ τρίγωνα τῆς ἐπιπεδομετρίας τρίπλευρον. Μεταφέρει δὲ ὕστερον κατὰ συστηματικὴν σειρὰν τὰς προτάσεις τῆς εὐκλειδείου ἐπιπεδομετρίας εἰς τὴν σφαιρικήν. Εἶναι γνωστὴ εἰς αὐτὸν ἡ πρότασις, καθ' ἣν τὸ ἄθροισμα τῶν τριῶν γωνιῶν τοῦ σφαιρικοῦ τριγώνου εἶναι μεγαλύτερον τῶν δύο ὀρθῶν. Ἐπίσης ἀναγράφεται εἰς τὸ σύγγραμμά του καὶ ἡ πρότασις, καθ' ἣν τὸ αὐτὸ ἄθροισμα δὲν δύναται νὰ εἶναι μεγαλύτερον τῶν ὁ ὀρθῶν, ἀλλ' ἡ νεωτέρα κριτικὴ θεωρεῖ τὴν ἐν λόγῳ πρότασιν ὡς παρεμβληθεῖσαν ὑπό τινος νεωτέρου. Τὰς εἰδικῶς διὰ τὴν σφαιρικὴν γεωμετρίαν ἰσχυούσας προτάσεις, τὰς ἀποδεικνύει ἀντλῶν ἀποδεικτικὰ μέσα ἀπὸ τὰ συγγράμματα τοῦ Εὐκλείδου. Τὸ τρίτον βιβλίον του, δύναται νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς

γνησία σφαιρικὴ τριγωνομετρία. Εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ ἐν λόγω βιβλίου προτάσσει τὸ περίφημον θεώρημα, ὅπερ εἰσέτι φέρει τὸ ὄνομά του. Ἐὰν ἔχωμεν δύο τόξα μεγίστων κύκλων ΑΔΒ καὶ ΑΕΓ τεμνόμενα δι' ἑτέρων δύο ΔΖΓ καὶ ΒΖΕ (σχῆμα 27), ὁ Μενέλαος ἀποδεικνύει ὅτι μεταξὺ τῶν σχηματιζομένων τόξων ὑφίστανται σχέσις, ἥτις ἐκφραζομένη εἰς τὴν γλῶσσαν τῶν νεωτέρων μαθηματικῶν εἶναι ἡ ἀκόλουθος: συν ΓΑ: συν ΑΕ = συν. ΓΖ: συν ΖΔ = συν ΑΒ: συν ΒΔ.

Ὁ Μενέλαος δὲν ἐκφράζει τὴν σχέσιν χρησιμοποιῶν τὸν ὅρον συνημίτονον, ὅστις εἰσήχθη εἰς μεταγενεστέραν ἐποχὴν ὑπὸ τῶν Ἀράβων, ἀλλὰ χρησιμοποιεῖ διὰ τοὺς τριγωνομετρικούς του ὑπολογισμοὺς τὰς χορδάς.

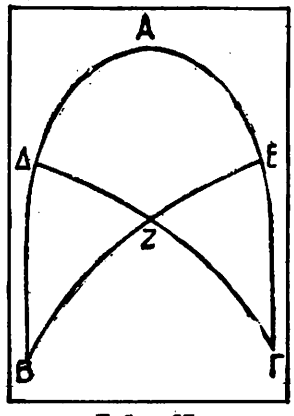

Σχῆμα 27.

Τὸ δεύτερον βιβλίον ἐξετάζει, ὡς ἀνεφέραμεν εἰς τὰ προηγούμενα, ἀστρονομικὰ προβλήματα, ἐπὶ τῇ βάσει σφαιρικῆς γεωμετρίας. Ἐπιζητεῖται νὰ καθορισθῇ ἡ ἀνατολὴ καὶ ἡ δύσις τῶν ζωδίων, διὰ τοὺς διαφόρους τόπους τῆς γῆς.

ΑΙ ΕΡΓΑΣΙΑΙ ΤΟΥ ΚΑΡΠΟΥ ΚΑΙ ΣΠΟΡΟΥ

Ὀλίγας μόνος πληροφορίας ἔχομεν περὶ τοῦ ἐξ Ἀντιοχείας μηχανικοῦ Κάρπου. Ὁ Πρόκλος εἰς τὰ σχόλιά του εἰς τὸν Εὐκλείδη, τὸν ἀναφέρει δίς. Ἐν σελ. 125 γράφει: «Κάρπος δὲ ὁ Ἀντιοχεύς, ποσὸν μέν φησι τὴν γωνίαν καὶ διάστημα τῶν περιεχουσῶν αὐτὴν γραμμῶν ἢ ἐπιφανειῶν. Καὶ ἐφ' ἓν διεστὸς τοῦτο, μὴ μέντοι διὰ τοῦτο γραμμὴν εἶναι τὴν γωνίαν. Οὐ γὰρ πᾶν τὸ ἐφ' ἓν διαστατὸν ὑπάρχειν γραμμήν. Τοῦτο δὲ πάντων παραδοξότατον εἰ ἔστι τι μέγεθος ἐφ' ἓν διαστατὸν ἔξω γραμμῆς». (Ὁ Κάρπος δὲ ὁ Ἀντιοχεὺς λέγει ὅτι ἡ γωνία εἶναι ποσὸν καὶ διάστημα ἀπαρτιζόμενον ἐκ τῶν γραμμῶν ἢ ἐπιφανειῶν, αἵτινες τὴν περιέχουν. Καὶ εἶναι αὕτη μονοδιάστατον, ἀλλὰ διὰ τοῦτο δὲν εἶναι ἡ γωνία γραμμή. Διότι δὲν εἶναι πᾶν μονοδιάστατον γραμμή. Ἀλλὰ (προσθέτομεν ἡμεῖς) ὅτι εἶναι παραδοξοτάτη πρότασις, ἥτις λέγει ὅτι ὑπάρχει κάποιον μονοδιάστατον, τὸ ὁποῖον δὲν εἶναι γραμμή). Εἰς τὴν σελίδα 241 τοῦ αὐτοῦ συγγράμματος, ἀναφέρει ὁ Πρόκλος τὸν Κάρπον ὡς συγγραφέα «ἀστρολογικῆς πραγματείας».

Μᾶς πληροφορεῖ προσέτι, ὅτι ὁ Κάρπος ἐτοποθέτει κατὰ τὴν τάξιν πρὸ τῶν θεωρημάτων τὰ προβλήματα. Τὴν πρότασιν τὴν ἐκφράζουσαν τὰ προβλήματα, τὴν ἐχαρακτήριζεν ὡς «ἁπλῆν καὶ πάσης ἐντέχνου συνέσεως ἀπροσδεᾶ», ἤτοι ἁπλῆν καὶ μὴ ἔχουσαν ἀνάγκην κατανοήσεως, στηριζομένης ἐπὶ τεχνικῶν γνώσεων. Τὴν δὲ πρότασιν τὴν ἐκφράζουσαν θεώρημα, ἐχαρακτήριζεν «ἐργώδη καὶ πολλῆς δεομένην ἀκριβείας καὶ ἐπιστημονικῆς κρίσεως» (δύσκολον καὶ ἔχουσαν ἀνάγκην μεγάλης ἀκριβείας καὶ ἐπιστημονικῆς κρίσεως). Διὰ τοῦτο, ἔλεγε, δὲν γίνεται χρῆσις τῆς αὐτῆς μεθόδου προκειμένου περὶ τῶν προβλημάτων καὶ τῶν θεωρημάτων: «Καὶ ἐπὶ μὲν τῶν προβλημάτων μία τις ἔστιν ὁδός, ἡ διὰ τῆς ἀναλύσεως εὑρημένη κοινή, καθ' ἣν προϊόντες δυνάμεθα κατορθοῦν. Οὕτω γὰρ τὰ ἀσαφέστατα θηρᾶται τῶν προβλημάτων. Ἐπὶ δὲ τῶν θεωρημάτων δύσληπτος ἡ μεταχείρισις, ὡς μέχρις ἡμῶν φησί, μηδένα δύνασθαι κοινὴν παραδοῦναι μέθοδον τῆς τούτων εὑρέσεως, ὥστε καὶ διὰ τὴν ραστώνην ἁπλούστερον ἂν εἴη τὸ προβληματικὸν γένος. Τούτων δὲ διωρισμένων διὰ ταῦτα φησὶ καὶ ἐν τῇ στοιχειώσει τὰ προβλήματα προηγεῖται τῶν θεωρημάτων, καὶ ἀπὸ τούτων ἡ στοιχείωσις ἄρχεται». (Καὶ προκειμένου περὶ τῶν προβλημάτων μία εἶναι ἡ ὁδός, ἡ ὁποία ἔχει ἐξευρεθῆ διὰ τῆς ἀναλύσεως καὶ ἡ κοινή, ὑπὸ τὴν καθοδήγησιν τῆς ὁποίας προχωροῦντες, δυνάμεθα νὰ φθάνωμεν εἰς ἐπιτυχὲς ἀποτέλεσμα. Διότι κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον λύονται τὰ ἀσαφέστατα ἐκ τῶν προβλημάτων. Προκειμένου δμως περὶ τῶν θεωρημάτων, ἡ μεθοδικὴ πορεία εἶναι λίαν δυσχερῶς κατανοητή, οὕτως ὥστε μέχρι τῆς ἐποχῆς μας, λέγει ὁ Κάρπος, κανεὶς δὲν δύναται νὰ καθορίση μίαν κοινὴν μέθοδον, διὰ τῆς ὁποίας θὰ εὑρίσκωνται ταῦτα. Ὥστε χάριν εὐκολίας δύναται νὰ εἶναι ἁπλούστερον τὸ προβληματικὸν γένος. Ἀφοῦ δὲ ἔχουν καθορισθῆ ταῦτα, λέγει, ἕνεκεν αὐτῶν καὶ εἰς τὴν συστηματικὴν ἔκθεσιν προηγοῦνται ἀπὸ τὰ θεωρήματα καὶ ἀρχίζει ἡ συστηματοποίησις ἀπὸ αὐτά). Εἶναι φανερὸν ὅτι ὁ Κάρπος θὰ ἀπησχολήθη μὲ προβλήματα μεθοδολογικῆς θεμελιώσεως καὶ συντάξεως τῶν μαθηματικῶν ἐπιστημῶν. Ὁ Πάππος (8, 3, σελ. 1096), ἀναφέρει εἰδησιν παραδιδομένην ὑπὸ τοῦ Κάρπου, καθ' ἣν ὁ Ἀρχιμήδης εἶχε γράψει βιβλίον μηχανικοῦ περιεχομένου, ἀναφερόμενον εἰς τὴν σφαιροποιΐαν: «Κάρπος φησὶν Ἀρχιμήδη ἓν μόνον βιβλίον συντεταχέναι μηχανικὸν τὸ κατὰ τὴν σφαιροποιΐαν». Λέγοντες οἱ παλαιοὶ σφαιροποιῖαι ἡνώνουν μηχάνημα ἀναπαριστάνον τὰς κινήσεις τῶν οὐρανίων σωμάτων. Ὁ Πάππος (8, 2, σελ. 1026) γράφει σχετικῶς: «Μηχανικοὺς δὲ καλοῦσι καὶ τοὺς τὰς σφαιροποιΐας ποιεῖν ἐπισταμένους, ὑφ' ὧν εἰκὼν τοῦ οὐρανοῦ κατασκευάζεται δι' ὁμαλῆς καὶ ἐγκυκλίου κινήσεως ὕδατος». Πρόκειται περὶ μηχανήματος, ὅπερ ἐκινεῖτο δι' ὑδραυλικῆς πιέσεως. Περὶ τοῦ Κάρπου παραδίδεται ὅτι εἶχεν ἐπινοήσει πρὸς λύσιν τοῦ δηλίου προβλήματος καμπύλην «ἐκ διπλῆς κινήσεως».

Κατὰ τὰ τέλη τοῦ πρώτου μ.Χ. αἰῶνος, φαίνεται ζήσας ὁ ἐκ Νικαίας Σπόρος, ὅστις ἀναφέρεται ὑπὸ τοῦ Εὐτοκίου καὶ τοῦ Πάππου, ὡς ἐπινοήσας ἰδίαν λύσιν τοῦ δηλίου προβλήματος. Ὁ Πάππος ἀναφέρει (4, 252), ὅτι ὁ Σπόρος ἤλεγξε τὴν κατασκευὴν τῆς τετραγωνιζούσης τοῦ Ἱππίου τοῦ Ἠλείου, ἀποφανθεὶς ὅτι αὕτη ἀποτελεῖ σόφισμα. Κατὰ μαρτυρίαν τοῦ Εὐτοκίου (Ἀρχιμ. ἔργα Χάϊμπεργκ, 3, 258), ἐπέκρινεν ὁ Σπόρος τὸν Ἀρχιμήδη, διότι δὲν εὗρε μετὰ τῆς δεούσης ἀκριβείας μὲ ποίαν εὐθεῖαν εἶναι ἴση ἡ περιφέρεια τοῦ κύκλου: «Ὥστε οὐδὲ Σπόρος ὁ Νικαεὺς εὔκαιρον εὑρεθήσεται μέμψιν ἐπάγων Ἀρχιμήδει, ὡς μὴ ἀκριβῶς εὑρόντι ποία εὐθεῖα ἴση ἐστὶν ἡ τοῦ κύκλου περιφέρεια». (Ὥστε οὐδὲ ὁ Σπόρος ὁ ἐκ Νικαίας θὰ εὑρεθῆ ὅτε δικαίαν ἐπίκρισιν ἀπηύθυνεν ἐναντίον τοῦ Ἀρχιμήδους, εἰπὼν ὅτι δὲν εὑρῆκε μὲ ἀκρίβειαν μὲ ποίαν εὐθεῖαν εἶναι ἴση ἡ περιφέρεια τοῦ κύκλου). Τὴν ἐπίκρισίν του ταύτην εἶχε διατυπώσει εἰς βιβλίον του ὑπὸ τὸν τίτλον «Κηρία» καὶ τὴν ἐστήριζεν εἰς διδασκαλίας τοῦ διδασκάλου του Φίλωνος: «Αὐτὸς ἐν Κηοίσις φησὶν τὸν ἑαυτοῦ διδάσκαλον, Φίλωνα λέγων τὸν ἀπὸ Γαδάρων, εἰς ἀκριβεστέρους ἀριθμοὺς ἀγαγεῖν τῶν ὑπ' Ἀρχιμήδους εἰρημένων, τοῦ τε ζ΄ φημὶ καὶ τῶν ι οα΄». (Ὁ ἴδιος ὁ Σπόρος λέγει εἰς τὸ βιβλίον του «Κηρία», ὅτι ὁ διδάσκαλός του, δηλαδὴ ὁ Φίλων ὁ ἀπὸ Γαδάρων, ὡδήγησε τὴν ἔρευναν εἰς ἀκριβεστέρους ἀριθμοὺς ἀπὸ ἐκείνους, τοὺς ὁποίους εἶχεν εὕρει ὁ Ἀρχιμήδης, δηλαδὴ ἀπὸ τὸ 1:7 καὶ τὸ 10:71).

Η ΑΝΑΠΤΥΞΙΣ ΤΗΣ ΚΟΣΜΟΓΡΑΦΙΑΣ ΔΙΑ ΤΟΥ ΚΛΑΥΔΙΟΥ ΠΤΟΛΕΜΑΙΟΥ

Ὁ Κλαύδιος Πτολεμαῖος, εἶναι ὁ μετὰ τὸν Ἵππαρχον ἀξιολογώτερος Ἕλλην ἀστρονόμος, ὅστις ἐσυστηματοποίησεν εἰς ἑνιαῖον σύστημα τὰς θεωρίας καὶ τὴν ἐργασίαν τῶν προγενεστέρων του. Τὸ ἀστρονομικὸν γεωκεντρικὸν σύστημα, τὸ ὁποῖον φέρει τὸ ὄνομά του, διετήρησε τὸ κῦρος του ἐπὶ δεκατρεῖς αἰῶνας καὶ διὰ νὰ ἀντικατασταθῆ διὰ τοῦ ἡλιοκεντρικοῦ ἐχρειάσθησαν πολλοὶ ἀγῶνες, οἵτινες ἤρχισαν διὰ τοῦ Κοπερνίκου κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ δεκάτου ἕκτου αἰῶνος. Περὶ τῆς ζωῆς τοῦ Πτολεμαίου δὲν ἔχομεν σημαντικὰς πληροφορίας. Φαίνεται ὅτι ἔζησεν ἐν Ἀλεξανδρείᾳ. Ὡς πρὸς τὴν ἐποχὴν τῆς δράσεώς του μᾶς παρέχουν διαφωτιστικὰς ἐνδείξεις δύο ἀστρονομικαί του παρατηρήσεις. Τὴν μίαν ἔχει κάμει κατὰ τὸ ἐνδέκατον ἔτος τῆς βασιλείας τοῦ Ἀδριανοῦ (127 μ.Χ.), τὴν δὲ δευτέραν κατὰ τὸ δέκατον τέταρτον ἔτος τῆς βασιλείας τοῦ Ἀντωνίου (151 μ.Χ.). Ἐκ τῶν χρονολογιῶν τούτων καὶ ἐξ ἄλλων ἐνδείξεων, τὰς ὁποίας μᾶς παρέχουν τὰ συγγράμματά του, δυνάμεθα νὰ εἴμεθα βέβαιοι ὅτι ἡ «Μαθηματικὴ του σύνταξις» ἐπερατώθη κατὰ τὸ 142—146 μ.Χ. Ἄρα ἡ ἐποχὴ τῆς δράσεώς του συμπίπτει περὶ τὰ μέσα τοῦ δευτέρου μ.Χ. αἰῶνος. Τὰ κυριώτερα ἐκ τῶν ἔργων του εἶναι τὰ ἀκόλουθα:

1) «Μαθηματικὴ σύνταξις», ἐκ 13 βιβλίων. Εἶναι τὸ σπουδαιότατον ἐκ τῶν ἔργων του καὶ ἐθεωρήθη ὡς θεμελιώδες διὰ τὴν σπουδὴν τῆς ἀστρονομίας. Ἔχει διαιρεθῆ εἰς 13 βιβλία, διὰ νὰ ὑπάρχη ὡς πρὸς τοῦτο ἀντιστοιχία πρὸς τὰ 13 βιβλία τῶν «Στοιχείων» τοῦ Εὐκλείδου. Τὸ ἐν λόγω σύγγραμμα ἐκαλεῖτο καὶ «Μεγάλη σύνταξις τῆς ἀστρονομίας», λόγω δὲ τοῦ θαυμασμοῦ, ὅστις ἀπεδίδετο εἰς αὐτό, ἀπεκλήθη καὶ «ἡ μεγίστη σύνταξις». Οἱ Ἄραβες μεταφρασταὶ διετήρησαν τὴν προσωνυμίαν ἀμετάφραστον, συνδέσαντες ταύτην μὲ τὸ ἀραβικὸν ἄρθρον αλ, ἐκ τούτου δὲ προῆλθεν ἡ μονολεκτικὴ ὀνομασία Ἀλμαγέστα. Μετεφράσθη εἰς τὴν ἀραβικὴν κατὰ τὸ 827, κατὰ διαταγὴν τοῦ Χαλίφου Ἀλ-Μαμούν. Κατὰ τὸ 1160 εἶχε μεταφρασθῆ ἐκ τοῦ ἑλληνικοῦ εἰς τὴν λατινικήν, ὑπό τινος ἀγνώστου μεταφραστοῦ, ἐξ ἑλληνικοῦ χειρογράφου, κομισθέντος ἐκ Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τοῦ λογίου Ἑρρίκου Ἀριστίππου, ἀρχιδιακόνου ἐν Κατάνῃ. Τὸ χειρόγραφον εἶχε δοθῆ ὡς δῶρον ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος τῆς Κωνσταντινουπόλεως εἰς τὸν βασιλέα τῆς Σικελίας. Κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἤκμαζον αἱ ἐπιστημονικαὶ σπουδαὶ ἐν Σικελίᾳ, ἔνθα ἐλαλεῖτο ἡ ἑλληνική, ἡ λατινικὴ καὶ ἡ ἀραβική. Ἡ μετάφρασις ὅμως ἐκείνη ἀπωλέσθη, ἡ δὲ «Ἀλμαγέστα» κατέστη γνωστὴ εἰς τοὺς δυτικοὺς διὰ λατινικῆς μεταφράσεως, γενομένης ἐκ τοῦ ἀραβικοῦ ὑπὸ τοῦ Γεράρδου τῆς Κρεμώνης κατὰ τὸ 1175. Κατ' εὐθεῖαν ἐκ τοῦ ἑλληνικοῦ μετεφράσθη κατὰ τὸ 1451 ὑπὸ τοῦ Γεωργίου τοῦ Τραπεζουντίου, ἐξεδόθη δὲ διὰ τοῦ τύπου κατὰ τὸ 1528. Ἡ πρώτη ἔκδοσις τοῦ ἑλληνικοῦ κειμένου ἐγένετο ἐν Βασιλείᾳ κατὰ τὸ 1538. Τελευταίως ἐξεδόθη κατὰ τὸ 1903 ὑπὸ τοῦ Χάϊμπεργκ.

2) «Ὑποθέσεις τῶν πλανωμένων ἢ τῶν οὐρανίων κύκλων κινήσεις». (Ἔκθεσις τῶν ἀρχῶν, αἵτινες θεμελιώνουν τὰς περὶ κινήσεως τῶν πλανητῶν θεωρίας). Ἐκ τῶν δύο βιβλίων, διεσώθη εἰς τὴν ἑλληνικὴν τὸ πρῶτον, τὸ δὲ δεύτερον τὸ ἔχομεν εἰς ἀραβικὴν μετάφρασιν.

3) «Φάσεις ἁπλανῶν ἀστέρων καὶ συναγωγὴ ἐπισημασιῶν». Εἰς τὸ σύγγραμμα τοῦτο περιέχονται ἐνδείξεις σχετικαὶ μὲ τὴν ἀνατολὴν καὶ δύσιν τῶν ἀστέρων καὶ συλλογὴ μετεωρολογικῶν φαινομένων. Ὁμοιάζει μὲ τὰ λεγόμενα παρὰ τοῖς ἀρχαίοις «παραπήγματα», δηλαδὴ ἡμερολόγια. Ἓν μέρος τοῦ ἐν λόγω συγγράμματος ἔχει ἀπολεσθῆ.

4) «Προχείρων κανόνων διάταξις καὶ ψηφοφορία». Περιέχει δεδομένα καὶ ὑπολογισμοὺς ἐκ τῆς Ἀλμαγέστας».

5) «Περὶ ἀναλήμματος». Τὸ θέμα τῆς μικρᾶς ταύτης συγγραφῆς εἶναι ἡ προβολὴ καὶ σχεδιογράφησις τῆς οὐρανίου σφαίρας ὀρθογραφικῶς ἐπὶ ἐπιπέδου. Ἐσώθησαν εἰς τὴν ἑλληνικὴν μικρὰ ἀποσπάσματα. Ὑπάρχει δμως λατινικὴ μετάφρασις ἐκ τοῦ ἀραβικοῦ.

6) «Γεωγραφικὴ ὑφήγησις», ἐξ 8 βιβλίων. Εἶναι τὸ κυρίως γεωγραφικὸν βιβλίον τοῦ Πτολεμαίου, περιέχει δὲ καὶ χάρτας. Πρώτην φορὰν ἐξεδόθη εἰς τὴν ἑλληνικὴν ὑπὸ τοῦ Ἐράσμου ἐν Βασιλείᾳ κατὰ τὸ 1533.

7) «Ἁρμονικῶν βιβλία», ἐκ 3 βιβλίων διασωθέντων εἰς τὴν ἑλληνικήν.

Ἐκτὸς τῶν ἀνωτέρω συγγραμμάτων ἀναφέρονται καὶ ἄλλα, ἐξ ὧν διεσώθησαν ἀποσπάσματα. Εἰς λατινικὴν μετάφρασιν ἐκ τοῦ ἀραβικοῦ διεσώθη σύγγραμμα ὑπὸ τὸν τίτλον «Ὀπτικά», ἀποδιδόμενον εἰς τὸν Πτολεμαῖον. Τοῦ «Πλανισφαιρίου», εἰς τὸ ὁποῖον ἐπρόκειτο περὶ στερεογραφικῆς προβολῆς, διεσώθη μετάφρασις λατινικὴ ἐκ τοῦ ἀραβικοῦ. Ὁ Σιμπλίκιος ἀναφέρει ἔργον τοῦ Πτολεμαίου «Περὶ ροπῶν», ὁ δὲ Σουΐδας παραδίδει τὴν ὕπαρξιν τριῶν βιβλίων ἀναφερομένων εἰς τὴν μηχανικήν. Εἰς τὴν παροῦσαν μελέτην θὰ γίνῃ λόγος μόνον περὶ τῆς συμβολῆς, ἣν συνεισέφερεν ὁ μέγας οὗτος ἀστρονόμος, διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῶν μαθηματικῶν σπουδῶν.

Αἱ ἔρευναι τοῦ Πτολεμαίου ἀναφέρονται εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ τριγωνομετρικοῦ λογισμοῦ. Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ταύτης συνεχίζει τὸ ἔργον τοῦ Ἱππάρχου. Τὰ τριγωνομετρικά του θεωρήματα περιέχονται εἰς τὰ 10—16 κεφάλαια τοῦ πρώτου βιβλίου τῆς Ἀλμαγέστας. Εἰς τὸ αὐτὸ βιβλίον δίδει καὶ κατάλογον τῶν τιμῶν τῶν χορδῶν, αἵτινες ἀντιστοιχοῦν εἰς τὰς περὶ τὸ κέντρον τοῦ κύκλου γωνίας, ἀρχίζων ἀπὸ χορδὴν γωνίας ἡμισείας μοίρας καὶ προχωρῶν βαθμηδὸν μέχρι γωνίας 180 μοιρῶν. Τὸν κύκλον διαιρεῖ εἰς 360 μοίρας, τὴν δὲ διάμετρον εἰς 120 τμήματα. Περαιτέρω δὲ διαιρεῖ ἑκάστην μοῖραν καὶ ἕκαστον τμῆμα εἰς 60 πρῶτα λεπτά, ἕκαστον δὲ ἐκ τούτων εἰς 60 δεύτερα λεπτά. Αἱ τιμαὶ τῶν χορδῶν δίδονται εἰς τμήματα συμπληρούμενα μὲ ἑξαδικὰ κλάσματα. Οὕτω ἡ χορδὴ τόξου 72 μοιρῶν εἶναι πλευρὰ κανονικοῦ πενταγώνου καὶ ἰσοῦται μὲ 103 τμήματα, 53 πρῶτα λεπτὰ καὶ 23 δεύτερα. Ἡ χορδὴ τόξου 60 μοιρῶν εἶναι πλευρὰ κανονικοῦ ἑξαγώνου καὶ ἰσοῦται μὲ 60 τμήματα ἀκριβῶς. Ἡ χορδὴ τόξου 90 μοιρῶν εἶναι πλευρὰ κανονικοῦ τετραγώνου καὶ ἰσοῦται μὲ 82 τμήματα, 51 πρῶτα καὶ 10 δεύτερα λεπτά. Ἡ δὲ χορδὴ τόξου 120 μοιρῶν εἶναι πλευρὰ ἰσοπλεύρου τριγώνου καὶ ἰσοῦται μὲ 103 τμήματα, 55 πρῶτα καὶ 23 δεύτερα λεπτά. Οἱ πίνακες τῶν χορδῶν ἰσοδυναμοῦν μὲ πίνακας ἡμιτόνων γωνιῶν ἡμίσεος μεγέθους ἐν συγκρίσει μὲ τὰς εἰς τοὺς πίνακας τοῦ Πτολεμαίου, ἐφ' ὅσον ἡ χορδὴ $\alpha = 2$ ημ. Α:2 ἢ χορδὴ $2\alpha = ημ. Α$.

Εἰς τὴν σφαιρικὴν γεωμετρίαν ὁ Πτολεμαῖος λαμβάνει ὡς ἀφετηρίαν τὸ θεώρημα τῶν σφαιρικῶν τριγώνων τοῦ Μενελάου, περὶ τοῦ ὁποίου ἐγένετο ἀνωτέρω λόγος. Κατὰ δὲ τὸν Πρόκλον εἶχε προσπαθήσει νὰ ἀποδείξῃ τὸ περὶ παραλλήλων αἴτημα τοῦ Εὐκλείδου.

Ὁ Πτολεμαῖος εἶχεν εὕρει ἰδίαν τιμὴν διὰ τὸν ἀριθμὸν π. ὑπολογίσας αὐτὸν εἰς 3 καὶ 17:120, ἤτοι 3,1467. Ἔχει δὲ ἀφήσει ἐπ' ὀνόματί του εἰς τὴν γεωμετρίαν τὸ λεγόμενον «θεώρημα τοῦ Πτολεμαίου», κατὰ τὸ ὁποῖον τὸ γινόμενον τῶν διαγωνίων τετραπλεύρου ἐγγεγραμμένου εἰς κύκλον εἶναι ἴσον μὲ τὸ γινόμενον τῶν ἀπέναντι πλευρῶν του.

Σχῆμα 28.

Εἰς τὴν «Μαθηματικὴν Σύνταξιν» (Ἐκδ. Χάϊμπεργκ, τόμ. 1, σ. 36, 13) διατυποῦται τὸ θεώρημα τοῦτο ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ ὑπ' ἀριθ. 28 σχήματος ὡς ἑξῆς: «Ἔστω γὰρ κύκλος ἐγγεγραμμένος ἔχων τετράπλευρον τυχὸν τὸ ΑΒΓΔ καὶ ἐπιζευχθῶσαν αἱ ΑΓ καὶ ΒΔ, δεικτέον ὅτι τὸ ὑπὸ τῶν ΑΓ καὶ ΒΔ περιεχόμενον ὀρθογώνιον ἴσον ἐστὶν συναμφοτέροις τῷ τε ὑπὸ τῶν ΑΒ, ΔΓ καὶ τῶν ὑπὸ τῶν ΑΔ, ΒΓ». Ἤτοι:

$$ΑΓ.ΒΔ = ΑΒ.ΔΓ + ΑΔ.ΒΓ.$$

Η ΕΦΑΡΜΟΓΗ ΤΩΝ ΜΑΘΗΜΑΤΙΚΩΝ ΕΙΣ ΤΑ ΜΗΧΑΝΙΚΑ ΚΑΙ ΜΕΤΡΗΤΙΚΑ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ

Ἥ ρ ω ν. Ἡ ἔρευνα εἰσέτι δὲν ἔχει κατορθώσει νὰ ἐξακριβώσῃ τὴν ἐποχήν, κατὰ τὴν ὁποίαν ἔζησεν ὁ μέγας μηχανικὸς Ἥρων. Πάντως εἶναι μεταγενέστερος τοῦ Ἀρχιμήδους, τοῦ Ἀπολλωνίου, τοῦ Φίλωνος καὶ τοῦ Κτησιβίου. Δὲν εἶναι δυνατὸν ἄρα νὰ ἔζησε πρὸ τοῦ 150 π.Χ. Ἐπειδὴ ὅμως ὁ πρῶτος ἐκ τῶν συγγραφέων, ὅστις τὸν ἀναφέρει εἶναι ὁ Πάππος ὁ Ἀλεξανδρεύς, δὲν δύναται νὰ καταβιβασθῇ ἡ ἐποχὴ τῆς δράσεώς του εἰς χρόνους μεταγενεστέρους τῆς ἐποχῆς τοῦ Διοκλητιανοῦ. Ὁ Ντίλς, ὁ Χάϊμπεργκ καὶ ὁ Χήθ, ὑποστηρίζουν ὅτι ἔζησε κατὰ τὸ δεύτερον ἥμισυ τοῦ δευτέρου μ.Χ. αἰῶνος. Τινὲς τῶν Ἱστορικῶν, λαμβάνοντες ὑπ' ὄψιν ὅτι δὲν μνημονεύεται ὑπὸ τοῦ Ρωμαίου μηχανικοῦ Βιτρουβίου, ὅστις ἔζησεν ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ Αὐγούστου, τοποθετοῦν τὴν δρᾶσιν του εἰς τὸν 1ον μ.Χ. αἰῶνα. Ὁ Χόππε κατὰ τὴν γνώμην του ἀπέδειξεν ὅτι ἔζησε πρὸ τοῦ 133 π.Χ. καὶ ὅτι ὁ Βιτρούβιος τὸν ἀντέγραψε καὶ δὲν τὸν ἀνέφερεν ἵνα μὴ γίνῃ κατάδηλος ἡ ἀντιγραφή του. Ὁ δὲ Σάρτον θέτει τὴν δρᾶσιν του εἰς τὸ πρῶτον ἥμισυ τοῦ πρώτου π.Χ. αἰῶνος. Τὰς γνώμας τοῦ Χόππε καὶ τοῦ Σάρτον ἀνατρέπει τὸ γεγονὸς ὅτι εἰς ἀραβικὴν μετάφρασιν τῶν «Μηχανικῶν» τοῦ Ἥρωνος, παρατίθεται χωρίον τοῦ Ποσειδωνίου. Τοῦτο τὸν καταβιβάζει ὁριστικῶς κάτω τοῦ πρώτου ἡμίσεος τοῦ πρώτου π.Χ. αἰῶνος. Συνεπῶς τὸ ζήτημα τοῦ καθορισμοῦ τοῦ χρόνου τῆς δράσεώς του μένει εἰσέτι ἐκκρεμές. Τὰ ἔργα του ἐξεδόθησαν εἰς πέντε τόμους ἐν Λειψίᾳ ὑπὸ τοῦ ἐκδοτικοῦ οἴκου Τόϊμπνερ.

Εἰς τὸν Ἥρωνα ἀποδίδεται ἡ συγγραφὴ μεγάλου πλήθους πραγματειῶν. Τὸ κύριον ἔργον του φαίνεται ὅτι ἦτο «Τὰ μηχανικά», ἐκ τοῦ ὁποίου διεσώθησαν εἰς τὴν ἑλληνικὴν ἀποσπάσματά τινα. Τὸ περιεχόμενόν του μᾶς παρεδόθη δι' ἀραβικῆς μεταφράσεως, τῆς ὁποίας μετάφρασιν εἰς τὴν γερμανικὴν ἐδημοσίευσαν ὁ Νίξ καὶ ὁ Σμίτ. Ὡς φαίνεται ἐκ τοῦ κειμένου, «Τὰ μηχανικὰ» συνεπετελέσθησαν ἐκ παραδόσεων, τὰς ὁποίας ἔκαμνεν ὁ Ἥρων εἰς τοὺς μαθητάς του (βλ. Ἥρ. ἔργα, τόμος δεύτερος, σελ. 70). Εἰς τὸ ἔργον τοῦτο περιγράφονται αἱ πέντε ἁπλαῖ μηχαναὶ (καλούμεναι ὑπὸ τούτου δυνάμεις), καθὼς καὶ ἄλλαι συνθετώτεραι, χρησιμοποιούμεναι εἰς τὴν καθημερινὴν ζωήν. Ἐπίσης γίνεται λόγος περὶ τοῦ παραλληλογράμμου τῶν κινήσεων, περὶ κέντρων βαρῶν, περὶ διανομῆς τῶν βαρῶν ἐπὶ διαφόρων ὑποστηριγμάτων καὶ ἐξετάζεται καὶ τὸ ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους τεθὲν μηχανικὸν πρόβλημα: «Ἀπορεῖται διατί ποτε ὁ μείζων κύκλος τῷ ἐλάττονι κύκλῳ ἴσην ἐξελίττεται γραμμήν, ὅταν περὶ τὸ αὐτὸ κέντρον τεθῶσιν». (Ἀριστ. Μηχ. 855 α, 28). (Διατυποῦται ἡ ἀπορία διατί ὁ μεγαλύτερος κύκλος γράφει διὰ τῆς περιστροφῆς του γραμμὴν ἴσην μὲ ἐκείνην, τὴν ὁποίαν γράφει καὶ ὁ μικρότερος, ὅταν τοποθετοῦν γύρω εἰς τὸ σὐτὸ κέντρον). Εἰς ἕνα περιστρεφόμενον τροχὸν πῶς συμβαίνει ὥστε ὁ κύκλος τῆς ἐξωτάτης τροχιᾶς νὰ γραφῇ περιστρεφόμενος γραμμὴν ἴσην πρὸς ἐκείνην, ἣν γράφει κύκλος πλησιέστερον πρὸς τὸ κέντρον κείμενος ἐν τῷ αὐτῷ τροχῷ. Πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ὁ τροχὸς κινεῖται εἰς τὴν περιφέρειάν του μὲ μεγαλυτέραν ταχύτητα καὶ εἰς τὸ κέντρον του μὲ μικροτέραν; Τὸ παράδοξον προέρχεται ἐπειδὴ δὲν γίνεται διάκρισις τῆς μετατοπιστικῆς ἀπὸ τὴν περιστροφικὴν κίνησιν. Εἰς τὸ αὐτὸ σύγγραμμα περιέχονται καὶ ἐρωτήσεις μετ' ἀπαντήσεων ἀναφερόμεναι εἰς συνήθη φαινόμενα. Οὕτω τίθεται π.χ. τὸ ἐρώτημα: «Διατί τὰ μεγαλύτερα βάρη πίπτουν εἰς τὴν γῆν μετὰ μεγαλυτέρας ταχύτητος ἐν συγκρίσει μὲ τὰ ἐλαφρότερα;».

Εἰς ζητήματα μηχανικῆς ἀναφέρονται καὶ τὰ «Βελοποιϊκὰ» καὶ ἕτερον σύγγραμμα ὑπὸ τὸν τίτλον «Χειροβαλίστρας κατασκευή». Ἀμφότεραι αἱ ἐν λόγῳ συγγραφαὶ πραγματεύονται περὶ κατασκευῆς πολεμικῶν βλητικῶν μηχανημάτων, ἅτινα ἀναλόγως τῆς τροχιᾶς διακρίνει ὁ Ἥρων εἰς «εὐθύτονα» καὶ «παλίντονα», ἀναλόγως δὲ τῆς μηχανικῆς ἐνεργείας εἰς «νευρότονα», «ἀερότονα» καὶ «χαλκότονα». Τὰ καλύτερον διασωθέντα ἐκ τῶν ἔργων του, ἅτινα καὶ εἶχον πολλοὺς ἀναγνώστας κατὰ τὴν Ἀναγέννησιν, ἦσαν τὰ «Πνευματικὰ Α΄ καὶ Β». Εἰς τὴν συγγραφὴν ταύτην συνεχίζει τὰς προσπαθείας τῶν προγενεστέρων του μηχανικῶν Κτησιβίου καὶ Φίλωνος. Εἰς τὸ ἔργον του τοῦτο περιγράφεται καὶ ἡ περίφημος «Αἰολοπύλη», ἡ ὁποία ἀποτελεῖ τὴν πρώτην μηχανικὴν χρησιμοποίησιν τῆς δυνάμεως τοῦ ἀτμοῦ. Λίαν γνωστὸν καὶ διαδεδομένον κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Ἀναγεννήσεως ἦτο καὶ τὸ «Περὶ αὐτοματοποιητικῆς» εἰς δύο βιβλία ἔργον του. Εἰς τοῦτο ἐκτίθεται ὁ τρόπος τῆς κατασκευῆς καὶ λειτουργίας αὐτομάτων. Εἰς λατινικὴν μετάφρασιν διεσώθησαν καὶ τὰ «Κατοπτρικά», εἰς τὰ ὁποῖα ἐξετάζει τὰ ὀπτικὰ φαινόμενα; τὰ σχετικὰ μὲ τὰ ἐπίπεδα, τὰ κοῖλα καὶ τὰ κυρτὰ κάτοπτρα. Ἤδη ὁ Εὐκλείδης ἐγνώριζεν ὅτι ἡ γωνία τῆς προσπτώσεως μιᾶς ὀπτικῆς ἀκτῖνος τυγχάνει ἴση μὲ τὴν γωνίαν τῆς ἀνακλάσεως. Ὁ Ἥρων διέγνωσεν ὅτι ἡ πρότασις αὕτη εἶναι ἰσοδύναμος μὲ τὴν πρότασιν, ἥτις λέγει ὅτι τὸ φῶς ἀκολουθεῖ κατὰ τὴν κίνησίν του τὴν συντομωτέραν ὁδόν. Σχετικὸν μὲ τὰς περὶ τὴν ὀπτικὴν μελέτας του εἶναι καὶ τὸ βιβλίον του «Διόπτρα», εἰς τὸ ὁποῖον περιγράφεται τὸ ὁμώνυμον μηχάνημα. Ἡ διόπτρα ἐχρησιμοποιεῖτο διὰ μετρήσεις ἀποστάσεων, ἐκτίμησιν τοῦ ὕψους ἐπιπέδων, διὰ τὴν ὁριζοντίωσιν μηχανικῶν κατασκευῶν καὶ δι' ἀστρονομικὰς παρατηρήσεις. Εἰς τὸ αὐτὸ σύγγραμμα ἔχει παρεντεθῆ καὶ περιγραφὴ μηχανήματος, διὰ τοῦ ὁποίου μετρεῖται αὐτομάτως ἡ ὁδὸς ἡ διανυθεῖσα ὑπὸ ἁμάξης. Πρόκειται περὶ τῆς ἐπινοήσεως τοῦ πρώτου ὁδομέτρου (ταξιμέτρου).

Εἰς τὸν Ἥρωνα ἀποδίδεται μέγας ἀριθμὸς μαθηματικῶν συγγραμμάτων, ἐκ τῶν ὁποίων πολλὰ δὲν προέρχονται ἐξ αὐτοῦ, ἀλλὰ ἔχουν γραφῆ ὑπὸ μεταγενεστέρων του. Εἰς τὸν Ἥρωνα ὅμως ἀσφαλῶς ἀνήκει τὸ σύγγραμμα «Μετρικῶν Α΄, Β΄, Γ΄», ὅπερ ἀνεκαλύφθη ὑπὸ τοῦ Σόνε κατὰ τὸ 1896 ἐν Κωνσταντινουπόλει εἰς κώδικα τοῦ 11ου ἢ 12ου αἰῶνος. Κατὰ τὸ 1903 ἐξεδόθη συμπεριληφθὲν εἰς τὸν 3ον τόμον τῶν «Ἁπάντων» του. Εἰς τὸ 1ον βιβλίον ἐκτίθεται ὁ τρόπος τῆς μετρήσεως τοῦ ἐμβαδοῦ τῶν τριγώνων, τῶν τετραπλεύρων, τῶν κανονικῶν πολυγώνων μέχρι τῶν δωδεκαγώνων, τοῦ κύκλου, τῶν κυκλικῶν τμημάτων, τῆς ἐλλείψεως, τῶν παραβολικῶν τμημάτων, τῆς ἐπιφανείας τοῦ κυλίνδρου, τοῦ ὀρθογωνίου κώνου, τῆς σφαίρας καὶ τῶν τμημάτων της. Εἰς τὸ 2ον βιβλίον γίνεται λόγος περὶ τῆς μετρήσεως τῶν στερεῶν, ἤτοι τοῦ κυλίνδρου, πρίσματος, πυραμίδος, κώνου, τῆς σφαίρας καὶ τῶν τμημάτων της, τῆς σπείρας καὶ τῶν τεσσάρων κανονικῶν σωμάτων. Χρησιμοποιοῦνται δὲ εἰς μεγάλην ἔκτασιν αἱ λύσεις τοῦ Ἀρχιμήδους. Εἰς τὸ 3ον βιβλίον τὸ θέμα εἶναι ἡ διαίρεσις τῶν στερεῶν καὶ τῶν ἐπιφανειῶν συμφώνως πρὸς δοθείσας ἀναλογίας. Τὰ στερεά, περὶ τῆς διαιρέσεως τῶν ὁποίων γίνεται λόγος, εἶναι ἡ σφαῖρα, ἡ πυραμὶς καὶ ὁ κῶνος. Μεταξὺ τῶν ἄλλων ἐκθέτει ὁ Ἥρων πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ εὑρεθῇ ἡ τρίτη ρίζα ἑνὸς ἀριθμοῦ μὴ κυβικοῦ, ὅπως εἶναι ὁ 100. Εἰς τὴν εὕρεσιν αὐτὴν προβαίνει διὰ διαδοχικῶν προσεγγίσεων καὶ εὑρίσκει ὅτι αὕτη εἶναι: $4 + 5.36:5.36 + 100$, δηλαδή, 4 καὶ 9:14.

Ἐπίσης εὑρίσκει διὰ προσεγγίσεων καὶ τετραγωνικὰς ρίζας. Ἐκκινῶν ἀπὸ τὸ δεδομένον ὅτι ὁ 27 εἰς τὴν δευτέραν δύναμιν δίδει τὸ 729, ἐπιχειρεῖ διὰ διαδοχικῶν προσεγγίσεων νὰ εὕρῃ καὶ τὴν τετραγωνικὴν ρίζαν τοῦ 720, ὡς πρώτην δὲ προσέγγισιν πρὸς ταύτην θεωρεῖ τὸν ἀριθμὸν 26 συνοδευόμενον ἀπὸ τὰ κλάσματα 1:2 καὶ 1:3 (26; 1:2, 1:3). Ὡς πρὸς τὴν τετραγωνικὴν ρίζαν τοῦ 63, προσέγγισιν θεωρεῖ τὸν ἀριθμὸν 7, 1:2, 1:4, 1:8, 1:16. Λίαν ἐνδιαφέρον εἶναι καὶ ὁ τύπος, ὃν παρουσίασεν ὡς πρὸς τὸ ἐμβαδὸν ἰσοπλεύρου τριγώνου, κατὰ τὴν διατύπωσιν δὲ τούτου χρησιμοποιεῖ πρὸς δήλωσιν τῆς τετάρτης δυνάμεως τὸν ὅρον «δυναμοδύναμις».

Τὰ ὑπόλοιπα ἔργα, ἅτινα ἀποδίδονται εἰς αὐτὸν καὶ ἔχουν περιληφθῆ εἰς τὸν 4ον καὶ τὸν 5ον τόμον τῶν «Ἁπάντων» του,

εἶναι τὰ ἀκόλουθα: «Ὅροι τῶν γεωμετρικῶν ὀνομάτων», «Γεωμετρία», «Εἰσαγωγαὶ τῶν στερεομετρουμένων», «Περὶ μέτρων», «Μέτρησις τετραστέγου», «Γεπωνικὸν βιβλίον». Ὡς ἐξάγεται ἐκ τῶν «Μηχανικῶν» του καὶ ἐκ τῆς μαρτυρίας τοῦ Πάππου (τόμος 1, σελ. 63), ἠσχολήθη καὶ μὲ τὴν λύσιν τοῦ δηλίου προβλήματος. Ἔγραψε προσέτι καὶ σχόλια εἰς τὰ «Στοιχεῖα» τοῦ Εὐκλείδου, ἐξ ὧν ὀλίγα ἀποσπάσματα διεσώθησαν εἰς τὴν ἑλληνικήν, ἀραβικὰ ὅμως χειρόγραφα διετήρησαν ἀρκετὰ ἐκτεταμένα μέρη ἐξ αὐτῶν.

Ὡς πρὸς τὴν ἀξίαν τῶν ἐργασιῶν τοῦ Ἥρωνος, ὑπάρχει διαφωνία Τινὲς ἐκ τῶν ἐρευνητῶν, εἰς τοὺς ὁποίους συγκαταλέγεται καὶ ὁ Χάϊμπεργκ, δὲν ἀναγνωρίζουν εἰς αὐτὸν πρωτοτυπίαν. Τὴν γνώμην του ταύτην ὁ Χάϊμπεργκ στηρίζει ἐπὶ τῆς ὁμολογίας αὐτοῦ τούτου τοῦ Ἥρωνος, ὅστις εἰς τὰ «Μετρικὰ» του γράφει ὅτι συμπεριέλαβεν εἰς τὴν συγγραφήν του «ὅσα τοῖς πρὸ ἡμῶν εὔχρηστα ἀναγέγραπται καὶ ὅσα ἡμεῖς προσεθεωρήσαμεν» (ὅσα κατάλληλα νὰ χρησιμοποιηθοῦν ἔχουν γραφῇ ὑπὸ τῶν προγενεστέρων μας καὶ ὅσα ἡμεῖς ἐκτὸς αὐτῶν εἴχομεν ὑπ' ὄψιν μας). Ὡς πρὸς τὸν σκοπὸν τῶν συγγραφῶν του σημειοῦται εἰς τὰ «Βελοποιϊκά», ὅτι πρόθεσίς του εἶναι «ὅπως πᾶσιν εὐκολοπαρακολούθητος γένηται ἡ παράδοσις» (νὰ καταστῇ εὐχερὴς ἡ παρακολούθησις τοῦ περιεχομένου εἰς ὅλους). Ἀλλ' ὁ Χόππε ἀντιπαρατηρεῖ ὅτι οἱ τοιοῦτοι σκοποὶ τῆς συγγραφῆς σχετίζονται μὲ τὸ διδακτικὸν ἐπάγγελμα τοῦ Ἥρωνος, ὅστις διὰ λόγους διδακτικοὺς ἦτο ἠναγκασμένος νὰ διατυπώνῃ τὸ περιεχόμενον τῶν παραδόσεών του κατὰ τρόπον εὔληπτον εἰς τοὺς ἀρχαρίους. Ὁ Πάππος (τόμος Γ΄, σελὶς 1022), ἀναφέρει ὅτι ἐν τῇ σχολῇ τοῦ Ἥρωνος διεστέλλετο ἡ θεωρητικὴ μηχανικὴ ἀπὸ τὴν ἐφηρμοσμένην «τῆς μηχανικῆς τὸ μὲν ἓν τμῆμα εἶναι θεωρητικόν, τὸ δὲ ἕτερον ἐνεργεῖ διὰ τῆς ἐργασίας». Ἀναγνωρίζει ὁ Χόππε ὅτι τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ Ἥρωνος εἶχε στραφῇ εἰς προβλήματα ἐφαρμογῶν καὶ κυρίως εἰς τὴν γεωδαισίαν καὶ τὴν φυσικήν. Δὲν εὑρίσκει ὅμως ὀρθὸν νὰ ἀμφισβητήσωμεν τὴν ἀξίαν καὶ τῶν μαθηματικῶν του ἐρευνῶν. Ἡ προσπάθειά του π.χ. νὰ μετρήσῃ τὴν μεταξὺ Ρώμης καὶ Ἀλεξανδρείας ἀπόστασιν, χρησιμοποιῶν παρατηρήσεις ἀναφερομένας εἰς τὴν διαφοράν, μεθ' ἧς ἐπισυμβαίνει ἡ ἔκλειψις τῆς σελήνης ἐν Ἀλεξανδρείᾳ καὶ ἐν Ρώμῃ, δεικνύει ὅτι ἠδύνατο νὰ ἀντιμετωπίζῃ εὐκόλως δυσχερέστατα ζητήματα τῆς σφαιρικῆς γεωμετρίας. Ἐκ δὲ τοῦ συγγράμματος του «Διόπτρα», καταφαίνεται ὅτι κατὰ τὰς μετρήσεις του ἐχρησιμοποίει, σχεδὸν κατὰ τὸν τρόπον, ὅστις συνηθίζεται κατὰ τὰς μετρήσεις τῆς ἐποχῆς μας, σύστημα συντεταγμένων. Εἰς τὰς φυσικὰς του θεωρίας προσεγγίζει πολλάκις ἡ σκέψις του τὴν νοοτροπίαν τῶν νεωτέρων ἐρευνητῶν.

Ἐξετάζων, ὅπως ἐσημειώσαμεν ἀνωτέρω, τὰ φαινόμενα τῆς ἀνακλάσεως τῶν ὀπτικῶν ἀκτίνων, φθάνει νὰ συλλάβῃ τὴν ἀρχὴν τῆς οἰκονομίας τῆς ἐνεργείας, ἣν ἀκολουθεῖ ἡ φύσις. Εἰς τὰ «Κατοπτρικὰ» του ἐκφράζεται λίαν σαφῶς ἡ ἀντίληψίς του αὐτὴ διὰ τῆς ἀκολούθου περικοπῆς: «Ἐπειδὴ γὰρ τοῦτο ὡμολογημένον ἐστὶ παρὰ πᾶσιν, ὅτι οὐδὲν μάτην ἐργάζεται ἡ φύσις οὐδὲ ματαιοπονεῖ ,ἐὰν μὴ δώσωμεν πρὸς ἴσας γωνίας γίνεσθαι τὴν ἀνάκλασιν, πρὸς ἀνίσους ματαιοπονεῖ ἡ φύσις καὶ ἀντὶ τοῦ διὰ βραχείας περιόδου φθάσαι τὸ ὁρώμενον τὴν ὄψιν διὰ μακρᾶς περιόδου τοῦτο φανήσεται καταλαμβάνουσα». (Ἐπειδὴ βεβαίως ἕως τώρα ὅλοι ἔχουν παραδεχθῇ τὴν ἀκόλουθον ἀρχήν, ὅτι οὐδὲν ἄνευ σκοποῦ κάμνει ἡ φύσις καὶ δὲν ματαιοπονεῖ, ἐὰν δὲν ἠθέλομεν παραδεχθῇ ὅτι ἡ ἀνάκλασις γίνεται ὑπὸ ἴσας γωνίας, ἡ φύσις θὰ παρουσιασθῇ ματαιοπονοῦσα ἐὰν τὴν κάμνη ὑπὸ ἀνίσους γωνίας, ἡ φύσις θὰ παρουσιασθῇ ματαιοπονοῦσα ἐὰν τὴν κάμνη ὑπὸ ἀνίσους γωνίας. Ἀντὶ δηλαδὴ ἡ ἀκτὶς νὰ φθάσῃ τὸ ἀντικείμενον τῆς ὁράσεως διὰ συντόμου ὁδοῦ, θὰ παρουσιασθῇ ὅτι φθάνει εἰς αὐτὸ διὰ μακρᾶς ὁδοῦ). Εἶναι φανερὸν ὅτι μεταξὺ τῆς νοοτροπίας τοῦ Ἥρωνος καὶ τῶν νεωτέρων ἐρευνητῶν τῆς φύσεως, οὐδεμία ὑπάρχει διαφορά. Ὁ Ἥρων διὰ τῶν συγγραμμάτων του προσέφερεν ὑψίστας ὑπηρεσίας εἰς τὴν τεχνικήν. Ὑπῆρξε πνεῦμα ἐφευρετικὸν καὶ ἐφάμιλλον, ὡς πρὸς τὰς τεχνικὰς ἐπινοήσεις μὲ τὸν Ἀρχιμήδη καὶ ἐπὶ αἰῶνας οἱ τεχνικοὶ καθωδηγήθησαν ἀπὸ τὰς συγγραφάς του. Εἰς τὸν νεώτερον κόσμον εἶναι γνωστὸ κυρίως ἐκ τῶν ἔργων, εἰς τὰ ὁποῖα πραγματεύεται περὶ τῆς κατασκευῆς διαφόρων αὐτομάτων. Ἀλλ' ἐκ τῆς συγγραφῆς ταύτης, τὴν ὁποίαν ὁ μέγας μηχανικὸς ἔγραψε διὰ νὰ εὐχαριστήσῃ τὸ μέγα κοινόν, δὲν δύναταί τις νὰ κρίνῃ τὸ ὅλον του ἔργον καὶ ἰδίως τὰς καθαρῶς μαθηματικὰς ἀνακαλύψεις του.

Η ΣΥΣΤΗΜΑΤΟΠΟΙΗΣΙΣ ΤΗΣ ΑΡΙΘΜΗΤΙΚΗΣ ΔΙΑ ΤΟΥ ΝΙΚΟΜΑΧΟΥ ΤΟΥ ΓΕΡΑΣΗΝΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ ΘΕΩΝΟΣ ΤΟΥ ΣΜΥΡΝΑΙΟΥ

Νικόμαχος ὁ Γερασηνός. Ὅπως ὁ Εὐκλείδης θεωρεῖται πατὴρ τῆς γεωμετρίας, κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ ὁ Νικόμαχος, ὁ καταγόμενος ἐκ Γεράσων, ἰουδαϊκῆς πόλεως κειμένης ἐν τῇ Κοίλῃ Συρίᾳ, ἀνεγνωρίσθη ὡς πατὴρ τῆς ἀριθμητικῆς. Ἡ χρονολογία τῆς ἀκμῆς του δὲν εἶναι ἐπακριβῶς γνωστή. Ἂν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν ὅτι ἀναφέρει τὸν ἐπὶ Τιβερίου ζήσαντα πλατωνικὸν Θράσυλλον, αὐτὸς δὲ ὁ ἴδιος ἀναφέρεται ὑπὸ τοῦ Θέωνος τοῦ Σμυρναίου καὶ ὅτι ἔργον του μετεφράσθη ὑπὸ τοῦ Ἀπουληΐου εἰς τὴν λατινικήν, δυνάμεθα νὰ θέσωμεν τὴν ἐποχὴν τῆς δράσεώς του κατὰ τὸ 140 μ.Χ. Ἔργα του διασωθέντα εἶναι ἡ περίφημος «Ἀριθμητικὴ Εἰσαγωγή», ἐπὶ τῆς ὁποίας μέχρι τῶν μέσων τοῦ παρελθόντος αἰῶνος ἐστηρίζετο ἡ διδασκαλία τῆς θεωρητικῆς ἀριθμητικῆς. Ἕτερον διασωθὲν ἔργον του εἶναι τὸ «Ἐγχειρίδιον ἁρμονικῆς». Ὡς ἐξάγεται ἐκ τοῦ 6ου κεφαλαίου τοῦ δευτέρου βιβλίου τῆς «Ἀριθμητικῆς Εἰσαγωγῆς», ἔνθα γράφει ὁ Νικόμαχος «ἐν τῇ γεωμετρικῇ παραδίδοται εἰσαγωγῇ» εἶναι λίαν πιθανὸν ὅτι εἶχε γράψει καὶ γεωμετρικὸν σύγγραμμα.

Χαρακτηρίζοντες ἀνωτέρω τὸν Νικόμαχον ὡς πατέρα τῆς ἀριθμητικῆς δὲν ἐννοοῦμεν ὅτι αὐτὸς ἐφεῦρε πρῶτος τὰς ἐν τῷ συγγράμματί του ἐμπεριεχομένας ἀριθμητικὰς προτάσεις. Αὗται ἦσαν ἤδη γνωσταὶ εἰς τοὺς Πυθαγορείους καὶ τοὺς Πλατωνικούς. Ὁ Νικόμαχος κατέταξεν εἰς συστηματικὴν σειρὰν τὰς γνωστὰς ταύτας προτάσεις, ὅπως ὁ Εὐκλείδης τὰς γεωμετρικάς, καὶ συναπήρτισεν ἐξ αὐτῶν ἁρμονικὸν σύστημα. Εἰς τὸ πρῶτον βιβλίον τῆς «Ἀριθμητικῆς Εἰσαγωγῆς», καθορίζει τὴν ἔννοιαν τῆς μονάδος καὶ τοῦ ἀριθμοῦ, ταξινομεῖ δὲ τοὺς ἀριθμοὺς εἰς τὰ γνωστὰ εἴδη. Ὁ ἀριθμὸς ὁρίζεται ὡς «πλῆθος ὡρισμένων ἢ μονάδων σύστημα ἢ ποσότητος χύμα ἐκ μονάδων συγκείμενον». («Ἀριθμ. Εἰσ.» ἔκδ. Χόκε, σελ. 13). Πρώτη δὲ διαίρεσις τοῦ ἀριθμοῦ εἶναι ἡ εἰς ἄρτιον καὶ περιττὸν «τοῦ δὲ ἀριθμοῦ πρώτη τομὴ τὸ μὲν ἄρτιον, τὸ δὲ περιττόν». Ἐξ ὅλων τῶν ἀριθμῶν ἐξαιρετικὴν φύσιν ἔχει ἡ μονάς. «Μονωτάτη δὲ ἡ μονάς, διὰ τὸ μὴ ἔχειν ἑκατέρωθεν αὐτὴν δύο ἀριθμοὺς ἐνὸς μόνου τοῦ παρακειμένου ἡμισύς ἐστιν· ἀρχὴ ἅπα πάντων φυσικὴ ἡ μονάς». («Ἡ μονὰς εἶναι εἰς ὑπερβολικὸν βαθμὸν ξεχωρισμένη. Ἐπειδὴ δὲν περιβάλλεται καὶ ἀπὸ τὰ δύο μέρη ἀπὸ δύο ἀριθμούς, εἶναι τὸ ἥμισυ ἐν συγκρίσει μόνον μὲ τὸν ἀριθμόν, ὅστις κεῖται παραπλεύρως αὐτῆς, δηλαδὴ τὸν 2. Ἄρα εἶναι φυσικὴ ἀρχὴ πάντων ἡ μονάς). Ἐν σελίδι 84 γράφει: «μονὰς ἐκ παντὸς μόνη τοῦ ἀριθμοῦ ἑαυτὴν πολλαπλασιάσασα, οὐδὲν πλέον ἑαυτῆς γεννᾷ. Ἀδιάστατος ἄρα ἡ μονὰς καὶ ἀρχοειδής». Ἐξ ὅλων τῶν ἀριθμῶν μόνη ἡ μονὰς πολλαπλασιαζομένη ἐπὶ τὸν ἑαυτόν της δὲν παράγει τίποτε περισσότερον. Δὲν ἔχει ἄρα ἡ μονὰς διαστάσεις καὶ ἔχει τὴν ἰδιότητα νὰ εἶναι ἀρχή). Ὁμιλεῖ εἶτα περὶ ἀρτίων ἀριθμῶν, περὶ ἀρτιοπερίττων, περὶ περισσαρτίων, περὶ ἀσυνθέτων, συνθέτων καὶ μικτῶν. Οὕτω τοῦ δίδεται ἡ εὐκαιρία νὰ κάμῃ λόγον περὶ τοῦ κοσκίνου τοῦ Ἐρατοσθένους. Ἀναφέρει εἶτα τὴν ταξινόμησιν τῶν ἀριθμῶν εἰς ὑπερτελεῖς, ἐλλιπεῖς καὶ τελείους, περὶ ἧς ἔχει γίνει λόγος εἰς τὰ προηγούμενα. Εἰσέρχεται δὲ κατόπιν εἰς τὴν περὶ πολλαπλασίων, ἐπιμερῶν, ἐπιτρίτων ἡμιολίων κλπ. πραγματείαν. Εἰς τὸ δεύτερον βιβλίον ὁμιλεῖ περὶ ἀριθμῶν γραμμικῶν, ἐπιπέδων καὶ στερεῶν, ἀκολουθῶν τὴν ὑπὸ τῶν Πυθαγορείων εἰσαχθεῖσαν γεωμετρικὴν παράστασιν τῶν ἀριθμῶν. Διότι λέγει ὅτι ἡ διὰ γραμμάτων τοῦ ἀλφαβήτου παράστασις τῶν ἀριθμῶν τυγχάνει συμβατική, φυσικὴ δὲ εἶναι ἡ διὰ γεωμετρικῶν γραμμῶν. «Πρότερον δ' ἐπιγνωστέον ὅτι ἕκαστον γράμμα ὧ σημειούμεθα τὸν ἀριθμόν, οἷον τὸ ι ὧ τὸ δέκα, νόμῳ καὶ συνθήματι ἀνθρωπίνῳ, ἀλλ' οὐ φύσει σημαντικόν ἐστι τοῦ ἀριθμοῦ, ἡ δὲ φυσικὴ καὶ ἀμέθοδος καὶ διὰ τοῦτο ἁπλουστάτη σημείωσις τῶν ἀριθμῶν εἴη ἂν ἡ τῶν μονάδων τῶν ἐν ἑκάστῳ οὐσῶν παιράλληλος ἔκθεσις». (Προηγουμένως δὲ πρέπει νὰ ἀποκτήσωμεν τὴν ἐπίγνωσιν ὅτι ἕκαστον γράμμα. διὰ τοῦ ὁποίου σημειοῦμεν τὸν ἀριθμὸν π.χ. τὸ ι, διὰ τοῦ ὁποίου σημειοῦμεν τὸ δέκα, κατὰ συνήθειαν καὶ ἀνθρωπίνην σύμβασιν λαμβάνει τὴν δύναμιν νὰ σημάνῃ ἀριθμόν, ἡ δὲ φυσικὴ καὶ προεπιστημονική, καὶ διὰ τοῦτο ἁπλουστάτη, δήλωσις τῶν ἀριθμῶν διὰ σημείων, θὰ ἦτο ἡ παράλληλος ἐποπτικὴ διὰ γραμμῶν παράστασις τῶν μονάδων, αἱ ὁποῖαι περιέχονται εἰς ἕκαστον).

Καὶ ὁ Νικόμαχος δὲν καταθῴνει νὰ ἀπαλλαγῇ ἀπὸ τὸ ἔθος τῶν ἀρχαίων νὰ συμβολίζουν τοὺς ἀριθμοὺς διὰ γεωμετρικῶν σχημάτων. Εἰς τὸ δεύτερον βιβλίον ἀσχολεῖ καὶ περὶ τῶν ἀναλογιῶν.

Ὡς νέαν παρεχομένην ὑπὸ τοῦ Νικομάχου θεωρία ὁ Κάντωρ τὴν πρότασιν, καθ' ἣν οἱ κύβοι τῶν ἀκεραίων ἀριθμῶν 1, 2, 3, 4, εὑρίσκονται ἂν προστεθοῦν κατὰ σειρὰν οἱ ἀκολουθοῦντες μετ' αὐτοὺς περιττοὶ ἀριθμοί. Οὕτω ὁ κύβος τοῦ 2 (2.2.2) εὑρίσκεται ἂν προστεθοῦν οἱ δύο ἐπακολουθοῦντες περιττοὶ ἀριθμοὶ 3+5 = 8. Ὁ κύβος τοῦ 3 ἂν προσπεθοῦν οἱ τρεῖς ἐπακαλουθοῦντες περιττοὶ ἀριθμοὶ 7+9+11 = 27. Ὁ κύβος τοῦ 4 ἂν προστεθοῦν οἱ τέσσαρες ἐπακολουθοῦντες περιττοὶ ἀριθμοὶ 13+15+17+19 = 64.

Ὁ Νικόμαχος («Ἀριθμ. Εἰσαγ. σελ. 119) ἐκφράζει κατὰ τὸν ἀκόλουθον τρόπον τὴν σχέσιν ταύτην: «Ἐκτεθέντων γὰρ τῶν ἀπὸ μονάδος ἐπ' ἄπειρον συνεχῶν περισσῶν ἐπισκόπτει οὕτως, ὁ πρῶτον τὸν δυνάμει κύβον ποιεῖ, οἱ δὲ δύο μετ' ἐκεῖνον συντεθέντες τὸν δεύτερον, οἱ δ' ἐπὶ τούτοις τρεῖς τὸν τρίτον, οἱ δὲ συνεχεῖς τούτοις τέσσαρες τὸν τέταρτον, οἱ δ' ἑφεξῆς τούτοις πέντε τὸν πέμπτον καὶ οἱ ἑφεξῆς ἓξ τὸν ἕκτον καὶ τοῦτο μέχρις ἀεί». (Διότι ἀφοῦ γραφοῦν ἀπαρτίζοντες σειρὰν ἄνευ πέρατος οἱ ἀποτελοῦντες συνέχειαν περιττοί, λάβε ὑπ' ὄψιν σου αὐτὴν τὴν σκέψιν· ὅτι ὁ πρῶτος (τὸ 1) ἀποτελεῖ τὸν δυνάμει κύβον, οἱ δὲ μετὰ τὴν μονάδα δύο περιττοὶ (3+5) προστιθέμενοι ἀποτελοῦν τὸν δεύτερον κύβον (τὸν κύβον τοῦ 2), οἱ δὲ κατόπιν αὐτῶν ἐρχόμενοι τρεῖς τὸν τρίτον κύβον (τὸν κύβον τοῦ 3), οἱ δὲ τέσσαρες οἵτινες ἀποτελοῦν συνέχειαν ἔπειτα ἀπὸ αὐτοὺς τὸν τέταρτον κύβον, οἱ δὲ ἐπακολουθοῦντες μετ' αὐτοὺς πέντε τὸν πέμπτον καὶ οἱ ἀκόλουθοι ἓξ τὸν ἕκτον· καὶ τοῦτο θὰ ἐξακολουθεῖ ἐπ' ἄπειρον). Ἐκ τοῦ ἔργου του δὲν φαίνεται νὰ γνωρίζῃ τὸν τύπον τοῦ ἀθροίσματος τῆς σειρᾶς τῶν κυβικῶν τούτων ἀριθμῶν.

Ὁ Νικόμαχος, ἂν καὶ πολλὰ ἔχει παραλάβει ἀπὸ τὸν Ποσειδώνιον, ὡς φιλόσοφος ἐνεφάνιζεν ἑαυτὸν ὀπαδὸν τοῦ Πυθαγόρα. Φαίνεται δὲ ὅτι ἔγραψε καὶ σύγγραμμα ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν «ἀριθμητικὰ θεολογούμενα», εἰς τὸ ὁποῖον ἐξέθετε τὰς Πυθαγορείους ἀριθμολογικὰς θεωρίας. Ὁ νεοπλατωνικὸς Ἰάμβλιχος ἔγραψε σχόλια εἰς τὴν «Ἀριθμητικὴν Εἰσαγωγὴν» τοῦ Νικομά-

χου, εἰς τὰ ὁποῖα ἐκφράζεται λίαν ἐγκωμιαστικῶς περὶ αὐτοῦ γράφων τὰ ἀκόλουθα: «Εὑρίσκομεν δὴ πάντα κατὰ γνώμην τῷ Πυθαγόρα τὸν Νικόμαχον περὶ αὐτῆς (δηλ. τῆς ἀριθμητικῆς) ἀποδεδωκότα. Ὁ τε γὰρ ἀνὴρ μέγας ἐστὶν ἐν τοῖς μαθήμασι καὶ καθηγεμόνας ἔσχε περὶ αὐτῶν τοὺς ἐμπειροτάτους». (Εὑρίσκομεν δὲ ὅτι περὶ τῆς ἀριθμητικῆς πάντα τὰ ἐξέθεσεν ὅπως θὰ ἤθελεν ὁ Πυθαγόρας, ὁ Νικόμαχος. Διότι ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς εἶναι μέγας εἰς τὰ μαθηματικὰ καὶ εἶχε διδασκάλους σχετικὰ μὲ αὐτὰ ἐμπειροτάτους).

Χαρακτηρίζων δὲ αὐτὸν προσθέτει: «Τό τε καθολικὸν τῆς γνώσεως καὶ τὸ εὑρετικὸν παρέστιν αὐτῷ πάμπολυ. Τὴν γὰρ πρώτην σύστασιν καὶ τὴν πρώτην γένεσιν τῶν ἀριθμῶν θηρεύει. Ἔχει δὲ καὶ τὸ ἀπαράλειπτον. Κοινῶς γὰρ ἐπὶ πάντα ἦλθε τὰ γένη καὶ τὰ εἴδη τῶν ἀριθμῶν ἐν πεπερασμένοις τε ἄπειρα περιέλαβε καὶ ἐν τεταγμένοις τὰ ἄτακτα, πρόεισί τε διὰ γενῶν καὶ εἰδῶν τεταγμένως οὐχ ὑπερβαίνων τὸ ἐφεξῆς, τά τε ἐν πολλοῖς φερόμενα θεωρήματα ἀτελῶς ἐν ἑνὶ περιλαμβάνει τελείως». (Ὑπάρχει εἰς αὐτὸν εἰς μέγαν βαθμὸν καὶ ἡ καθολικότης τῆς γνώσεως καὶ ἡ ἐφευρετικότης. Διότι ἀνιχνεύει τὴν πρώτην σύστασιν καὶ γένεσιν τῶν ἀριθμῶν. Δὲν παραλείπει δὲ τίποτε. Διότι ἐξήτασε ὅλα τὰ γένη καὶ τὰ εἴδη τῶν ἀριθμῶν, καὶ τὰ ἄπειρα περιέλαβε μέσα εἰς τὰ πεπερασμένα καὶ τὰ ἄτακτα μέσα εἰς τὰ τακτοποιημένα, χωρὶς νὰ ὑπερπηδᾶ ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἤρχετο εὐθὺς ἀμέσως, καὶ τὰ θεωρήματα τὰ ὁποῖα διετυποῦντο ἀτελῶς διὰ πολλῶν προτάσεων, τὰ περιλαμβάνει μέσα εἰς μίαν τελείαν πρότασιν).

Οἱ μεταγενέστεροι συνεμερίσθησαν τὸν χαρακτηρισμὸν τοῦ Ἰαμβλίχου. Ὁ Βοήθιος μετέφρασε τὴν «Ἀριθμητικὴν Εἰσαγωγὴν» εἰς τὴν λατινικὴν καὶ ἀπετέλεσεν αὕτη τὸ βιβλίον τῆς ἀριθμητικῆς παιδεύσεως τῶν λαῶν τῆς Δύσεως. Καὶ εἰς τὴν ἑλληνικὴν περιοχὴν ἐχρησιμοποιεῖτο καθ' ὅλον τὸν μεσαίωνα τὸ σύγγραμμα τοῦ Νικομάχου ὡς στοιχειῶδες διδακτικὸν βιβλίον.

Θέων ὁ Σμυρναῖος. Κατὰ τὸν 2ον μ.Χ. αἰῶνα ἔζησε καὶ ὁ ἐκ Σμύρνης Θέων, ὅστις χαρακτηρίζεται ὡς «πλατωνικός». Τὸ μέχρι ἡμῶν διασωθὲν σύγγραμμά του φέρει τὴν ἀκόλουθον ἐπιγραφήν: «Θέωνος Σμυρναίου Πλατωνικοῦ τῶν κατὰ τὸ μαθηματικὸν χρησίμων εἰς τὴν Πλάτωνος ἀνάγνωσιν». Εἶναι προφανὲς ὅτι ὁ σκοπὸς τοῦ συγγράμματός του εἶναι νὰ παράσχῃ τὰς γνώσεις αἵτινες εἶναι ἀπαραίτητοι πρὸς κατανόησιν ἀπὸ μαθηματικῆς ἀπόψεως τῶν πλατωνικῶν συγγραμμάτων. Ἀλλὰ δὲν περιορίζεται εἰς τὰ ὅρια τοῦ κατὰ τὸν τρόπον τοῦτον καθορισθέντος σκοποῦ. Παρέχει ὅλας τὰς σχετικὰς μὲ τὴν ἀριθμητικήν, γεωμετρίαν, ἀστρονομίαν θεμελιώδεις μαθηματικὰς γνώσεις. Εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ συγγράμματός του ἀναπτύσσει τὴν ἐκ τῶν μαθηματικῶν σπουδῶν προερχομένην ὠφέλειαν, ἔπειτα δὲ προβαίνει εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῶν διαφόρων μαθηματικῶν ἐπιστημῶν κατὰ τὴν ἀκόλουθον σειράν: Πρῶτον κάμνει λόγον περὶ τῶν ἀριθμητικῶν θεωρημάτων. Μετ' αὐτῆς συνδυάζει καὶ τὴν ἐξέτασιν τῆς «ἐν ἀριθμοῖς μουσικῆς», ἐπειδὴ δὲν εἶναι καταναοητὴ ἡ ἐν τῷ κόσμῳ ὑπάρχουσα μουσικὴ ἄνευ τῆς δι' ἀριθμῶν διαπτυπουμένης καὶ διὰ τῆς νοήσεως συλλαμβανομένης μουσικῆς «Οὐδ' ἡ ἐν κόσμῳ μουσικὴ ληπτὴ ἄνευ τῆς ἐξαριθμουμένης καὶ νοουμένης μουσικῆς» (Θ. Σμυρν. ἔκδ. Χίλλερ σ. 17).

Μετὰ ταῦτα ἐπακολουθεῖ ἡ περὶ τὰ ἐπίπεδα καλουμένη γεωμετρία· τρίτη δὲ ἡ περὶ τὰ στερεά, ἥτις ἐστὶ στερεομετρία. Τετάρτη δὲ ἡ περὶ τὰ κινούμενα στερεά, ἥτις ἐστὶν ἡ ἀστρονομία». Πέμπτη μάθησις εἶναι διὰ τὸν Θέωνα ἡ τῆς τοῦ κόσμου ἁρμονίας θεωρητικὴ μουσικὴ» ἀλλ' αὕτη δὲν δύναται νὰ γίνῃ νοητή, ἐὰν προηγουμένως δὲν ἔχῃ διδαχθῇ ἐν συναπείᾳ μὲ τὴν ἀριθμητικὴν ἡ «ἐν ἀριθμοῖς μουσική». Ἐν ἀρχῇ τῆς ἀριθμητικῆς του ἐπισκοπήσεως καθορίζει τὴν ἔννοιαν τοῦ ἀριθμοῦ καὶ τῆς μονάδος: «Ἀριθμὸς ἐστι σύστημα μονάδων, ἢ προσδιορισμὸς πλήθους ἀπὸ μονάδος ἀρχόμενος καὶ ἀναποδισμὸς εἰς μονάδα καταλήγων. Μονὰς δὲ ἐστι περαίνουσα ποσότης, ἥτις μειουμένου τοῦ πλήθους κατὰ τὴν ὑφαίρεσιν παντὸς ἀριθμοῦ στερηθεῖσα μονήν τε καὶ στάσιν λαμβάνει. Οὐ γὰρ οἷόν τε περαιτέρω γενέσθαι τὴν τομήν· καὶ γὰο ἐὰν εἰς μόρια διαιρῶμεν τὸ ἓν ἐν αἰσθητοῖς, ἔμπαλιν πλῆθος γενήσεται τὸ ἓν καὶ πολλὰ καὶ καταλήξει εἰς ἓν κατὰ τὴν ὑφαίρεσιν ἑκάστου τῶν μορίων· κἂν ἐκεῖνο πάλιν εἰς μόρια διαιρῶμεν, πλῆθός τε τὰ μόρια γενήσεται καὶ ἡ κατάληξις καθ' ὑφαίρεσιν ἑκάστου τῶν μορίων εἰς ἕν. Ὥστε ἀμέριστον καὶ ἀδιαίρετον τὸ ἓν ὡς ἕν». (Θέων σύτόθι 18). (Ἀριθμὸς εἶναι κάτι τὸ ὁποῖον συνίσταται ἐκ μονάδων ἤ πλῆθος παράγουσα πρὸς τὰ ἐμπρὸς προχώρησις, ἥτις λαμβάνει τὴν ἀφετηρίαν της ἀπὸ τὴν μονάδα ἢ παλινδρόμησις πρὸς τὰ ὀπίσω, ἥτις καταλήγει εἰς μονάδα. Μονὰς δὲ εἶναι ποσότης ἥτις θέτει ὅριον, καὶ ἡ ὁποία ὅταν ἐλαττοῦται τὸ πλῆθος κατὰ τὴν ἀφαίρεσιν, ἀφοῦ στερηθῇ ἀπὸ κάθε ἀριθμόν, περιέρχεται εἰς κατάστασιν ἀπαμονωτικοῦ ἀφησυχασμοῦ μέσα εἰς τὸν ἑαυτόν της καὶ στατικῆς ἀκινησίας. Διότι δὲν εἶναι δυνατὸν ἡ διαίρεσις νὰ προχωρήσῃ πέραν ταύτης. Διότι ἐὰν ἐξακολουθοῦμεν νὰ διαιρῶμεν ἓν αἰσθητὸν ποσόγμα πάλιν τὸ ἓν (διὰ τῆς διαιρέσεως) θὰ γίνῃ πλῆθος καὶ πολλά, καὶ θὰ καταλήξῃ πάλιν εἰς ἓν μετὰ τὴν διαδοχικὴν ἀφαίρεσιν ἑκάστου ἐκ τῶν μορίων. Καὶ ἂν ἐκεῖνο τὸ ἓν πάλιν τὸ διαιρῶμεν εἰς μόρια, θὰ ἀποτελέσουν τὰ μόρια πλῆθος καὶ θὰ καταλήξωμεν πάλιν ἀφαιρουῦντες τὰ μόσια εἰς τὸ ἕν. Ὥστε τὸ ἓν, λαμβανόμενον ὡς ἕν, εἶναι ἀνεπίδεκτον μερισμοῦ καὶ διαιρέσεως).

Ἐπὶ τῇ βάσει τῶν σκέψεων τούτων παρέχει ὁ Θέων καὶ τὴν ἐτυμολογίαν τῆς λέξεως μονὰς παράγων αὐτὴν γραμματικῶς ἀπὸ τὸ θέμα τοῦ ῥήματος μένω: «Καλεῖται δὲ μονὰς ἤτοι ἀπὸ τοῦ μένειν ἄτρεπτος καὶ μὴ ἐξίστασθαι τῆς ἑαυτῆς φύσεως. Ὁσάκις γὰρ ἂν ἐφ' ἑαυτὴν πολλαπλασιάσωμεν τὴν μονάδα, μένει μονάς. Καὶ γὰρ ἅπαξ ἕν, ἓν καὶ μέχρις ἀπείρου ἐὰν πολλαπλασιάζωμεν τὴν μονάδα, μένει μονάς. Ἢ ἀπὸ τοῦ διακεκρίσθαι καὶ μεμονῶσθαι ἀπὸ τοῦ λοιποῦ πλήθους τῶν ἀριθμῶν καλεῖται μονάς». (Καλεῖται δὲ μονὰς ἡ ἐπειδὴ μένει ἀναλλοίωτος καὶ δὲν ἐξέρχεται ἀπὸ τὴν φύσιν της. Διότι ὅσας φορὰς καὶ ἂν τὴν πολλαπλασιάσωμεν ἐπὶ τὸν ἑαυτόν της μένει μονάς. Διότι καὶ 1 Χ 1 μένει ἕν, καὶ ἀπείρους φορὰς ἐὰν πολλαπλασιάζωμεν τὴν μονάδα μένει μονάς. Ἢ καλεῖται μονὰς διότι ἔχει ξεχωρισθῆ καὶ ἀπομονωθῆ ἀπὸ τὸ λοιπὸν πλῆθος τῶν ἀριθμῶν).

Λίαν ἀξιοπρόσεκτος τυγχάνει καὶ ἡ διάκρισις τὴν ὁποίαν κάμνει ὁ Θέων μεταξὺ τῆς μονάδος καὶ τοῦ ἑνὸς καθὼς καὶ τοῦ ἀριθμοῦ καὶ τοῦ ἀριθμητοῦ. «Ἡ δὲ διενήχομεν ἀριθμὸς καὶ ἀριθμητόν, ταύτη καὶ μονὰς καὶ ἕν. Ἀριθμὸς μὲν γὰρ ἐστι τὸ ἐν νοητοῖς ποσὸν οἷον αὐτὰ ἑ καὶ αὐτὰ ἱ, οὐ σώματά τινα οὐδὲ αἰσθητά, ἀλλὰ νοητά. Ἀριθμητὸν δὲ τὸ ἐν αἰσθητοῖς ποσόν, ὡς ἵπποι ἑ, βόες ἑ, ἄνθρωποι ἑ. Καὶ μονὰς τοίνυν, ἐστὶν ἡ τοῦ ἑνὸς ἰδέα ἡ νοητή, ἣ ἔστιν ἄτομος. Ἓν δὲ τὸ ἐν αἰσθητοῖς καθ' ἑαυτὸ λεγόμενον, οἷον εἷς ἵππος, εἷς ἄνθρωπος. Ὥστε εἴη ἂν ἀρχὴ τῶν μὲν ἀριθμῶν ἡ μονάς, τῶν δὲ ἀριθμητῶν τὸ ἕν. Καὶ τὸ ἓν ὡς ἐν αἰσθητοῖς τέμνεσθαί φασιν εἰς ἄπειρον, οὐχ ὡς ἀριθμὸν οὐδὲ ὡς ἀρχὴν ἀριθμοῦ, ἀλλ' ὡς αἰσθητόν. Ὥστε ἡ μὲν μονὰς νοητὴ οὖσα ἀδιαίρετος, τὸ δὲ ἓν ὡς αἰσθητὸν εἰς ἄπειρον τμητόν». (Θέων αὐτ. 19). (Καθ' ὃν δὲ τρόπον διαφέρει ὁ ἀριθμὸς ἀπὸ τὸ ἀριθμητόν, κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον διαφέρει καὶ ἡ μονὰς ἀπὸ τὸ ἕν. Διότι ἀριθμὸς εἶναι τὸ νοητὸν ποσόν, ὅπως π.χ. τὸ καθ' ἑαυτό ὡς ἀριθμὸς νοούμενον πέντε καὶ τὸ καθ' ἑαυτὸ ὡς ἀριθμὸς νοούμενον δέκα, τὰ ὁποῖα δὲν εἶναι οὔτε σώματα οὔτε αἰσθητὰ ἀλλὰ νοητά. Ἀριθμητὸν δὲ εἶναι τὸ ποσὸν τὸ ἐμφανιζόμενον διὰ τῶν αἰσθητῶν ὅπως π.χ. ἵπποι πέντε βόες πέντε, ἄνθρωποι πέντε. Μονὰς λοιπὸν εἶναι ἡ νοητὴ ἰδέα τοῦ ἑνός, ἡ ὁποία δὲν ἐπιδέχεται τομήν. Ἓν δὲ εἶναι τὸ νοούμενον ὡς ἀτομικὴ αἰσθητὴ ἑνότης, ὅπως π.χ. εἷς ἵππος, εἷς ἄνθρωπος. Ὥστε θὰ εἶναι ἀρχὴ τῶν ἀριθμῶν ἡ μονὰς τῶν ἀριθμητῶν τὸ ἕν. Καὶ λέγουν οἱ μαθηματικοὶ ὅτι τὸ ἓν νοούμενον ὡς αἰσθητὸν ὂν εἶναι ἐπιδεκτικὸν τῆς ἐπ' ἄπειρον διαιρέσεως, λαμβανόμενον οὐχὶ ὡς ἀριθμὸς ἢ ἀρνὴ ἀριθμοῦ ἀλλ' ὡς αἰσθητόν. Ὥστε ἡ μὲν μονάς, ἐπειδὴ λαμβάνεται ὡς νοητὴ εἶναι ἀδιαίρετος, τὸ δὲ ἓν ἐπειδὴ λαμβάνεται ὡς αἰσθητὸν εἶναι ἐπιδεκτικὸν ἐπ' ἄπειρον διαιρέσεως).

Ἡ διάκρισις παρὰ τοῖς ἀρχαίοις μαθηματικοῖς μεταξὺ ἀριθμῶν καὶ ἀριθμητῶν εἶναι θεμελιώδους σπουδαιότητος. Διότι ἡ περὶ ἀριθμῶν πραγματεία ἀπετέλει κατ' αὐτοὺς τὸ ἀντικείμενον τῆς ἀριθμητικῆς, ἡ δὲ περὶ τὰ ἀριθμητὰ μάθησις ἐχαρακτηρίζετο ὡς λογιστική, καὶ ἐθεωρεῖτο δευτερευούσης σημασίας. Ὁ Θέων εἰς τὰς ἀριθμητικὰς του θεωρίας ἀκολουθεῖ τὰς ἀντιλήψεις τοῦ Πλάτωνος. Παρέχει δὲ ἀκριβεστάτην ἔκθεσιν περὶ τῶν εἰδῶν καὶ τῆς γενέσεως τῶν ἀριθμῶν, ἥτις συμπίπτει μὲ τὰ ὑπὸ τοῦ Νικομάχου ἐκτιθέμενα, διότι ἀμφότεροι ἀντλοῦν ἀπὸ παλαιοτέρας πλατωνικὰς καὶ πυθαγορικὰς πηγάς. Εἰς τὸν Θέωνα (σελ. 101) γίνεται λόγος κατὰ πρώτην φορὰν περὶ τοῦ λεγομένου μαγικοῦ τετραγώνου. Ὁμιλῶν ὁ Θέων περὶ τῶν ἰδιοτήτων τοῦ ἀριθμοῦ πέντε ὡς μέσου τῆς δεκάδος λέγει τὰ ἀκόλουθα:

«Ἡ πεντὰς μέση ἐστὶ τῆς δεκάδος. Ἐὰν γὰρ καθ' ὁποιανοῦν σύνθεσιν ἐκ δύο ἀριθμῶν τὸν ι' συνθῆς μέσος εὑρεθήσεται ὁ ε' κατὰ τὴν ἀριθμητικὴν ἀναλογίαν, ὡς δηλοῖ τὸ διάγραμμα κατὰ πᾶσαν σύνθεσιν τῶν συμπληρούντων τὸ ι' δυοῖν ἀριθμοῖν τῷ ἴσῳ ἀριθμῷ ὑπερέχων τε καὶ ὑπερεχόμενος». ('Η πεντὰς εἶναι τὸ μέσον τῆς δεκάδος. Διότι ἐὰν μὲ ὁποιανδήποτε πρόσθεσιν συναπαρτίσῃς ἐκ δύο ἀριθμῶν τὸν 10 ὁ 5 θὰ εὑρεθῇ ἀπὸ ἀπόψεως ἀριθμητικῆς ἀναλογίας μέσος, ὅπως φανερώνει τὸ διάγραμμα. Εἰς οἱανδήποτε πρόσθεσιν τῶν ἀριθμῶν τῶν συμπληροτήτων τό 10 ὁ 5 συγκρινόμενος πρὸς τὸν καθένα ἐξ αὐτῶν παρουσιάζει τὴν αὐτὴν ὑπεροχὴν καὶ ἔλλειψιν. Ὁ Θέων παραθέτει πρὸς αἰσθητοποίησιν τὸ παραπλεύρως τετραγωνικὸν διάγραμμα:

α (1)	δ (4)	ζ (7)
β (2)	ε (5)	η (8)
γ (3)	ϛ (6)	θ (9)

Ὁ ἀριθμὸς ε (5) κείμενος εἰς τὸ μέσον συγκρινόμενος κατὰ πᾶσαν διεύθυνσιν μὲ ἕκαστον ἐκ τῶν περιβαλλόντων ἀριθμῶν ἐμφανίζει τὴν αὐτὴν θετικὴν καὶ ἀρνητικὴν διαφορὰν 5—1 = 4 καὶ 5+4 = 9, 5—4 = 1 καὶ 5+1 = 6, 5—2 = 3 καὶ 5 +3 = 8 κλπ. Τὸ δὲ ἄθροισμα τῶν διαγωνίων εἶναι τὸ αὐτό: 1+5+9 = 15 καὶ 7+5+3 = 15. Μὲ τὴν εὕρεσιν τοιούτων μαγικῶν τετραγώνων ἠσχολήθη κατὰ τὸν 15ον αἰῶνα ἐν Ἰταλίᾳ ὁ Ἕλλην μαθηματικὸς Μαν. Μοσχόπουλος.

Η ΛΟΓΙΣΤΙΚΗ ΠΡΟΔΡΟΜΟΣ ΤΗΣ ΑΛΓΕΒΡΑΣ

Ἐσημειώσαμεν ἀνωτέρω ὅτι ὅπως ἀναφέρει ὁ Θέων ὁ Σμυρναῖος, οἱ ἀρχαῖοι μαθηματικοὶ διέκρινον τοὺς ἀριθμοὺς ἀπὸ τὰ ἀριθμητικά. Ἡ ἐπιστήμη ἡ ἐξετάζουσα τὴν φύσιν, τὴν γένεσιν καὶ τὰ εἴδη τῶν ἀριθμῶν θεωρουμένων ὡς νοητῶν ὀντοτήτων ἦτο ἡ ἀριθμητική. Ἐκτὸς ταύτης ὑπῆρχε προσέτι καὶ μάθησις ἀναφερομένη εἰς τὰ «ἀριθμητὰ», εἰς τὰς ἐπιδεκτικὰς ἀριθμήσεως ποσότητας. Ταύτην ὠνόμαζαν οἱ ἀρχαῖοι μαθηματικοὶ «λογιστικήν», καὶ τὴν ἐθεώρουν ὡς κατώτερον τμῆμα τῆς μαθηματικῆς ἐπιστήμης, προωρισμένον νὰ ἐξυπηρετῆ τὰς λογιστικὰς ἀνάγκας τῆς πρακτικῆς ζωῆς. Στοιχεῖα λογιστικῆς ἐδιδάσκοντο εἰς τὰ σχολεῖα, ὑπῆρχον δὲ καὶ σχετικὰ συγγράμματα, ἅτινα ἀπωλέσθησαν. Ὁ Εὐτόκιος μᾶς περιέσωσεν εἴδησιν ὅτι Μάγνος τις εἶχε γράψει σύγγραμμα ὑπὸ τὸν τίτλον «Λογιστικά», εἰς τὸ ὁποῖον ἐγίνετο λόγος περὶ τοιούτων ζητημάτων: «Κέχρηνται δὲ καὶ τοῖς τῶν μυριάδων πολλαπλασιασμοῖς καὶ μερικοῖς, οἷς οὐκ εὔκολον παρακολουθεῖν τὸν μὴ διὰ τῶν Μάγνου Λογιστικῶν ἠγμένον» (Ἀρχιμ. ἔργ., Χάϊμπεργκ 3, 258) (Ἔχουν δὲ χρησιμοποιήσει καὶ τοὺς πολλαπλασιασμοὺς καὶ τὰς διαιρέσεις τῶν μυριάδων, τοὺς ὁποίους δὲν εἶναι εὔκολον νὰ παρακολουθήση κανείς, ἂν δὲν ἔχη ἀσκηθῆ εἰς τὰ Λογιστικὰ τοῦ Μάγνου).

Εἰς τὰ λογιστικῆς φύσεως προβλήματα κατατάσσεται καὶ τὸ βοεικὸν πρόβλημα τοῦ Ἀρχιμήδους. Ἐκ τῆς λογιστικῆς δὲ φαίνεται ὅτι ἐδόθησαν αἱ πρῶται ἀφορμαὶ διὰ νὰ προχωρήση ὁ Διόφαντος εἰς τὴν πρώτην καὶ στοιχειώδη ὑποτύπωσιν τοῦ ἀλγεβρικοῦ λογισμοῦ.

Τὰς πρώτας προϋποθέσεις διὰ νὰ ἱδρυθῆ ὁ ἀλγεβρικὸς συμβολισμὸς τὰς εἶχε δώσει ὁ Ἀριστοτέλης. Διότι οὗτος πρῶτος ἐχρησιμοποίησε γράμματα διὰ τὴν δήλωσιν εἴτε ποσοτήτων εἴτε οἱουδήποτε ἀντικειμένου τῆς σκέψεως. Κατὰ τὴν μεταγενεστέραν ἐποχήν, ὁπότε ἀρχίζει ἡ ἔρευνα νὰ τρέπεται πρὸς τὰ ἐφηρμοσμένα μαθηματικά, φυσικὸν ἦτο νὰ στραφῆ ἡ προσοχὴ τῶν ἐρευνητῶν καὶ εἰς τὴν λογιστικήν. Ἐκεῖνος δὲ ὅστις ἐσυστηματοποίησε τὰς ὑπαρχούσας ἀορίστους τάσεις ὑπῆρξεν ὁ ἐξ Ἀλεξανδρείας Διόφαντος. Κατὰ τὴν ἀντίληψιν τῶν ἀρχαίων, ἡ σημειωθεῖσα εἰς τὴν λογιστικὴν πρόοδος σημαίνει ἐλάττωσιν τοῦ καθαρῶς ἐπιστημονικοῦ ἀριθμητικοῦ διαφέροντος καὶ πτῶσιν ἀπὸ τὸν κόσμον τῶν ἰδεῶν εἰς τὴν ὑλικὴν σφαῖραν τῆς συγκεκριμένης καὶ αἰσθητῆς πραγματικότητος.

ΑΙ ΠΡΩΤΑΙ ΑΡΧΑΙ ΤΟΥ ΑΛΓΕΒΡΙΚΟΥ ΛΟΓΙΣΜΟΥ

Ὁ πρῶτος συγγραφεὺς τοῦ Ἑλληνορρωμαϊκοῦ κόσμου ὁ ὁποῖος εσήγαγε συμβολικὰ σημεῖα εἰς τὰ μαθηματικὰ καὶ ἐπελήφθη τῆς λύσεως ἀλγεβρικῶν προβλημάτων εἶναι ὁ ἐξ Ἀλεξανδρείας καταγόμενος Διόφαντος. Ἀσφαλεῖς πληροφορίαι περὶ τοῦ χρόνου κατὰ τὸν ὁποῖον ἔζησε δὲν μᾶς παρεδόθησαν. Πάντως πρέπει νὰ ταχθῆ μεταξὺ τοῦ Ὑψικλέους καὶ τοῦ Θέωνος τοῦ Ἀλεξανδρέως, ἐφ' ὅσον ἀναφέρει ἀμφοτέρους τούτους τοὺς συγγραφεῖς. Ἀλλὰ τὸ μεταξὺ αὐτῶν διάστημα εἶναι μέγα, διότι ὁ μὲν πρῶτος ἔζησε κατὰ τὸ δεύτερον ἥμισυ τοῦ δευτέρου π.Χ. αἰῶνος, ὁ δὲ δεύτερος περὶ τὸ 350 μ.Χ. Ὁ Ταννερὺ θέτει τὸν χρόνον τῆς ζωῆς του κατὰ τὸν τρίτον μ.Χ. αἰῶνα, ἡ δὲ γνώμη του αὕτη ἐνισχύεται ὑπὸ ἐπιστολῆς τοῦ Μιχαὴλ τοῦ Ψελλοῦ, εἰς τὴν ὁποίαν ἀναγράφεται ὅτι ὁ Ἀνατόλιος ὁ ὁποῖος κατὰ τὸ 269 ἐγένετο ἐπίσκοπος τῆς Λαοδικείας εἶχεν ἀφιερώσει πραγματείαν «Περὶ τῆς αἰγυπτιακῆς μεθόδου» εἰς τὸν Διόφαντον. Περὶ τῆς διαρκείας τῆς ζωῆς του μᾶς πληροφορεῖ ἐπίγραμμα τῆς Παλατινῆς Ἀνθολογίας τὸ ὁποῖον ἔχει ὡς ἑξῆς:

Οὗτός τοι Διόφαντον ἔχει τάφος· ἆ μέγα θαῦμα
καὶ τάφος ἐκ τέχνης μέτρα βίοιο λέγει
Ἕκτην κουρίζειν βιότου θεὸς ὤπασε μοίρην
δωδεκάτην δ' ἐπιθεὶς μῆλα πόρεν χλοάειν!
Τῇ δ' ἄρ' ἔφ' ἑβδομάτῃ τὸ γαμήλιον ἥψατο φέγγος
ἐκ δὲ γάμων πέμπτῳ παῖδ' ἐνέπνευσεν ἔτει·
αἴ αἴ τηλύγετον δειλὸν τέκος ἥμισυ πατρὸς
τοῦδε καὶ ἦ κουερὸς μέτρον ἑλὼν βιότου.
Πένθος δ' αὖ πισύρεσσι παρηγορέων ἐνιαυτοῖς,
τῇδε πόσου σοφίη τέρμ' ἐπέρησε βίου.

(Αὐτὸς ὁ τάφος καλύπτει τὸν Διόφαντον· ἆ! τί μεγάλο θαῦμα, καὶ ὁ τάφος χρησιμοποιῶν τὴν δύναμιν τῆς τέχνης του φανερώνει τὰ μέτρα τῆς ζωῆς του. Ὁ Θεὸς τοῦ παρεχώρησε νὰ εἶναι νέος κατὰ τὸ ἕκτον μέρος τῆς ζωῆς του, ἀφοῦ δὲ προσέθεσεν ἓν δωδέκατον τοῦ παρεχώρησε νὰ ἀνθίσουν τρίχες εἰς τὰ μῆλα τῶν παρειῶν του! Κατόπιν μὲ τὴν προθήκην ἑνὸς ἑβδόμου ἤναψε τὸ γαμήλιόν του φῶς, ἀπὸ δὲ τοὺς γάμους κατὰ τὸ πέμπτον ἔτος τοῦ παρεχώρησε τέκνον. Ὦ, ὦ τὸ τρυφερὸν δυστυχὲς πλάσμα, τὸ ἐπῆρε ὁ ψυχρὸς θάνατος ὁρίσας εἰς αὐτὸ νὰ ζήση τὸ ἥμισυ τῆς ζωῆς τοῦ πατρός. Ἀλλ, ἀφ' ἑτέρου παρηγορῶν ἐπὶ τέσσαρα ἔτη δι' αὐτῆς τῆς σοφῆς ἐπιστήμης του τὸ πένθος (τὸ προελθὸν ἐκ τοῦ θανάτου τοῦ τέκνου του) εἰς πόσον τέρμα τῆς ζωῆς του ἔφθασεν;).

Ἐπὶ τῇ βάσει τῶν παρεχομένων ἐνδείξεων εὐκόλως καταρτίζεται ἡ ἐξίσωσις:

$$X:6+X:12+X:7+5+X:2+4 = X$$

ἐκ τῆς ὁποίας προκύπτει ὅτι τὸ X (ὁ ζητούμενος ἀριθμὸς τῶν ἐτῶν τῆς ζωῆς τοῦ Διοφάντου) εἶναι 84. Εἰς τὸ ἑρμηνευθὲν ἐπίγραμμα ὁ τρίτος ἀπὸ τοῦ τέλους στίχος παρεδόθη παρεφθαρμένος.

Ὡς συγγράμματά του ἀναφέρονται: 1) «Ἀριθμητικῶν βιβλία ιγ'». 2) «Περὶ πολυγώνων ἀριθμῶν». 3) «Πορίσματα». Ἐκ τοῦ πρώτου συγγράμματος διεσώθησαν ἓξ βιβλία ἐκ τοῦ δευτέρου ὀλίγα ἀποσπάσματα, τὸ δὲ τρίτον ἀπωλέσθη ἐξ ὁλοκλήρου.

Τὸ ἔργον τοῦ Διοφάντου ἀποτελεῖ σταθμὸν εἰς τὴν ἐξέλιξιν τῆς μαθηματικῆς διανοήσεως, διότι πρῶτος αὐτὸς κάμνει ἔναρξιν τῆς χρησιμοποιήσεως ἀλγεβρικῶν σημείων. Ὡς πρὸς τὸν νεωτερισμόν του τοῦτον καὶ γενικώτερον ὡς πρὸς τὴν ἀπασχόλησίν του μὲ ἀλγεβρικὰ προβλήματα, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ μὴ εἶχε καὶ προδρόμους. Τὸ ὑπὸ τοῦ Ἀρχιμήδους προταθὲν βοεικὸν πρόβλημα ἀποτελεῖ ἔνδειξιν καταστρώσεως καὶ διατυπώσεως προβλημάτων ἀορίστου ἀναλύσεως. Ἐπίσης παρὰ τῷ Ἥρωνι ἀπαντᾶ ὁ ὅρος «δυναμοδύναμις» εἰς δήλωσιν τῆς τετάρτης δυνάμεως. Ἀλλὰ μόνον παρὰ Διοφάντῳ ἐμφανίζονται αἱ πρῶται ἀρχαὶ τοῦ ἀλγεβρικοῦ συμβολισμοῦ. Τὰ σημεῖα τὰ ὁποῖα χρησιμοποιεῖ ὁ πατὴρ οὗτος τῆς ἀλγέβρας εἶναι τὰ ἀκόλουθα:

ϛ	Μ̊	↑	ΔΥ	ΚΥ	ΔΔΥ	ΔΚΥ	ΚΚΥ
1	2	3	4	5	6	7	8

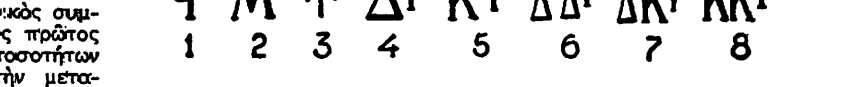

Ἐκ τούτων:

Τὸ 1 : Χρησιμοποιεῖται εἰς δήλωσιν τοῦ ἀγνώστου (X) ἔχει δὲ παραχθῆ ἐκ συντομογραφίας τῆς λέξεως ἀριθμός, ἐξ ἧς λαμβάνεται τὸ τελικὸν ς.

Τὸ 2 : Χρησιμοποιεῖται εἰς δήλωσιν τῆς μονάδος καὶ προέρχεται ἐκ συντομογραφίας τῆς λέξεως μονάς.

Τὸ 3 : Χρησιμοποιεῖται ὡς σημεῖον ἀφαιρέσεως· τὸ σημεῖον τοῦτο προέρχεται ἐξ ἀντιστροφῆς τοῦ γράμματος Ψ.

Τὸ 4 : Χρησιμοποιεῖται εἰς δήλωσιν τοῦ σημερινοῦ συμβόλου χ.χ καὶ προέρχεται ἐκ συντομογραφίας τοῦ ὅρου δύναμις.

Τὸ 5 : Χρησιμοποιεῖται εἰς δήλωσιν τοῦ σημερινοῦ συμβόλου χ.χ.χ καὶ προέρχεται ἐκ συντομογραφίας τοῦ ὅρου κύβος.

Τὸ 6 : Χρησιμοποιεῖται εἰς δήλωσιν τοῦ σημερινοῦ συμβόλου χ.χ.χ.χ καὶ προέρχεται ἐκ συντομογραφίας τοῦ ὅρου δυναμοδύναμις.

Τὸ 7 : Χρησιμοποιεῖται εἰς δήλωσιν τοῦ σημερινοῦ συμβόλου χ εἰς τὴν πέμπτην καὶ προέρχεται ἐκ συντομογραφίας τοῦ ὅρου δυναμόκυβος.

Τὸ 8 : Χρησιμοποιεῖται εἰς δήλωσιν τοῦ σημερινοῦ συμβόλου χ εἰς τὴν ἕκτην καὶ προέρχεται ἐκ συντομογραφίας τοῦ ὅρου κυβόκυβος.

Πρὸς δήλωσιν τῶν κλασμάτων ὅταν ὁ ἀριθμητὴς εἶναι ἡ μονὰς γράφει τὸν παρονομαστὴν μὲ τὴν ἔνδειξιν μέρους ἢ προστιθεμένου τόνου πρὸς τὸ δεξιὸν μέρος τοῦ ἀριθμοῦ· οὕτω π.χ. γ' = 1:3, τὸ ζ = 1:7.

Ὅταν ὁ ἀριθμητὴς εἶναι μεγαλύτερος τῆς μονάδος σημειοῦται τὸ κλάσμα ὅπως καὶ εἰς τὴν νεωτέραν ἀριθμητικήν, μὲ τὴν διαφορὰν ὅτι ὁ παρονομαστὴς γράφεται ὑπεράνω τοῦ ἀριθμητοῦ. Οὕτω τὸ ζ:ρε = 105:7.

Εἰς δήλωσιν τοῦ κλάσματος 1:X χρησιμοποιεῖ τὸν ὅρον ἀριθμοστόν, τὸ δὲ 1:X.X καλεῖ δυναμοστόν.

Τὰ λοιπὰ κλάσματα τὰ ἔχοντα παρονομαστὴν τὸ X, εἰς τὴν τρίτην, X εἰς τὴν τετάρτην, X εἰς τὴν πέμπτην, X εἰς τὴν ἕκτην, τὰ ὀνομάζει κυβοστόν, δυναμοδυναμοστόν, δυναμοκυβοστόν, κυβοκυβοστόν. Ὅταν ἐν τῇ ἐξισώσει πρόκειται περὶ προσθέσεως καταγράφονται ἁπλῶς οἱ ὅροι ἄνευ σημείου τινός. Διὰ νὰ δηλωθῆ ἡ ἐκτέλεσις ἀφαιρέσεως χρησιμοποιεῖται τὸ ἀνωτέρω μνημονευθὲν σημεῖον, ὅπερ προκύπτει ἐκ τῆς ἀντιστροφῆς τοῦ Ψ.

Προκειμένου περὶ πολλαπλασιασμοῦ χρησιμοποιεῖται ἡ πρόσθεσις ἐπί. Εἰς τὴν σελίδα δὲ 12 τοῦ πρώτου τόμου τῆς ἐκδόσεως τῶν ἔργων του ὑπάρχει σχετικῶς μὲ τὸν πολλαπλασιασμὸν ὁ ἀκόλουθος κανών: «Λεῖψις ἐπὶ λεῖψιν πολλοπλασιασθεῖσα ποιεῖ ὕπαρξιν, λεῖψις δὲ ἐπὶ ὕπαρξιν ποιεῖ λεῖψιν» (Τὸ «μεῖον» πολλαπλασιαζόμενον ἐπὶ τὸ «μεῖον» παράγει «σὺν» καὶ τὸ «μεῖον» πολλαπλασιαζόμενον ἐπὶ τὸ «σὺν» παράγει «μεῖον»).

Ἡ πρότασις αὕτη ἐθεωρήθη ὑπὸ πολλῶν ὡς ἀπόδειξις περὶ τοῦ ὅτι ὁ Διόφαντος ἐγνώριζε τὴν διάκρισιν τῶν ἀριθμῶν εἰς ἀρνητικοὺς καὶ θετικούς. Ὡς πρὸς τὴν διαπίστωσιν ὅμως ταύτην δὲν ὑπάρχει ὁμοφωνία διότι εἰς τὰ ἔργα τοῦ Διοφάντου δὲν ἀπαντᾶται ὁρισμὸς διαστέλλων τοὺς ἀριθμούς, ὅπως κάμνει ἡ σημερινὴ ἄλγεβρα, εἰς θετικοὺς καὶ ἀρνητικούς. Πάντως ὅμως ὡς ἀναμφισβήτητον γεγονὸς παραμένει ὅτι ἐκτελεῖ

ἀλγεβρικοὺς πολλαπλασιασμοὺς κατὰ τὸ σύστημα τῆς νεωτέρας ἀλγέβρας. Γνωρίζει ἐπίσης νὰ καταστρώνη ἐξισώσεις, συσχετίζει δὲ τὰ μέλη αὐτῶν διὰ τῆς ἐνδείξεως ἴσος. Ἕκαστον δὲ ἐκ τῶν δύο μελῶν τῆς ἐξισώσεως καλεῖται ὑπὸ τοῦ Διοφάντου εἶδος. Εἰς τὰ ἐπιλυόμενα ἀλγεβρικὰ προβλήματα λαμβάνονται ὑπ' ὄψιν μόνον αἱ θετικαὶ λύσεις, οὐχὶ δὲ καὶ αἱ ἀρνητικαὶ καὶ αἱ φανταστικαί. Ὅταν εὑρεθῆ πρὸ τοιούτων λύσεων ὁ Διόφαντος ἀρκεῖται μόνον νὰ τὰς χαρακτηρίση ὡς «ἀδυνάτους» καὶ «ἀπόπους».

Τὸ διασωθὲν σύγγραμμά του «Ἀριθμητικά» ἀρχίζει μὲ εἰσαγωγὴν εἰς τὴν ὁποίαν ἐκτίθεται ὁ σκοπὸς τοῦ βιβλίου καὶ παρέχονται προεισαγωγικῶς ὁρισμοὶ περὶ τῶν ἀριθμῶν καὶ τῶν εἰδῶν αὐτῶν. Τὸ προοίμιον ἔχει ὡς ἑξῆς: «Τὴν εὕρεσιν τῶν ἐν τοῖς ἀριθμοῖς προβλημάτων, τιμιώτατέ μοι Διονύσιε γιγνώσκων σε σπουδαίως ἔχοντα μαθεῖν, ἐπειράθην ἀρξάμενος ἀφ, ὧν συνέστηκε τὰ πράγματα θεμελίων ὑποστῆσαι τὴν ἐν τοῖς ἀριθμοῖς φύσιν τε καὶ δύναμιν» ('Επεχείρησα, ὦ πολυτιμότατέ μου Διονύσιε, νὰ εὕρω τὴν λύσιν τῶν δι' ἀριθμῶν διατυπουμένων προβλημάτων ἐπειδὴ ἐγνώριζα ὅτι εἶχες σφοδρὰν ἐπιθυμίαν νὰ τὴν μάθης. Ἤρχισα δὲ τὴν πραγματείαν μου ἀπὸ τὰ θεμελιώδη δεδομένα, ἐκ τῶν ὁποίων συνίσταται ἡ μάθησις αὕτη, ἀπὸ τὴν ἔκθεσιν δηλαδὴ τῆς φύσεως καὶ τῆς δυνάμεως τῶν ἀριθμῶν).

Τοὺς ἀριθμοὺς θεωρεῖ ὡς συγκειμένους ἐξ ἀθροίσματος μονάδων καὶ ἀποτελοῦντας ἄπειρον σειράν. «Ἀλλὰ καὶ πρὸς τοῖσδε γιγνώσκοντί σοι πάντας τοὺς ἀριθμοὺς συγκειμένους ἐκ μονάδων πλήθους τινός, φανερὸν καθέστηκεν εἰς ἄπειρον ἔχειν τὴν ὕπαρξιν» ('Αλλ' ἐκτὸς τούτων ἐφ' ὅσον γνωρίζει ὅτι ὁποιοσδήποτε ἀριθμὸς σύγκειται ἀπὸ κάποιο πλῆθος μονάδων, εἶναι φανερὸν ὅτι ἡ αὔξησίς των προχωρεῖ ἐπ' ἄπειρον.

Μετὰ ταῦτα διασαφηνίζει τὰ διάφορα εἴδη τῶν ἀριθμῶν (τετράγωνος, δύναμις, κύβος κλπ.) καὶ παρέχει πίνακα γινομένων, προερχομένων ἐκ πολλαπλασιασμῶν. Οὕτω π.χ. γράφει: «Ἀριθμὸς μὲν ἐπὶ ἀριθμὸν πολυπλασιασθεὶς ποιεῖ δύναμιν, ἐπὶ δὲ δύναμιν κύβον, ἐπὶ δὲ κύβον δυναμοδύναμιν», «Τὰ δ' ὁμώνυμα μόρια ἐφ' ἑαυτὰ πολυπλασιαζόμενα ποιήσει ὁμώνυμα μόρια τοῖς ἀριθμοῖς, οἷον τὸ μὲν ἀριθμοστὸν ἐπὶ τὸ ἀριθμοστὸν δυναμοστὸν ποιεῖ» (Τὰ ὁμώνυμα κλάσματα πολλαπλασιαζόμενα ἐπὶ τὸν ἑαυτόν των δίδουν κλάσματα ἔχοντα τὰ αὐτὰ ὀνόματα μὲ τοὺς ἀριθμοὺς π.χ. τὸ ἀριθμοστὸν πολλαπλασιαζόμενον ἐπὶ τὸ ἀριθμοστὸν δίδει δυναμοστόν: δηλ. $1:\chi.1:\chi = 1-\chi$. Μετὰ ταῦτα κάμνει λόγον περὶ διαιρέσεως (μερισμοῦ), περὶ προσθέσεως (συνθέσεως) καὶ ἀφαιρέσεως, ὕστερον δὲ περὶ καταστρώσεως τῶν προβλημάτων εἰς ἐξισώσεις. «Μετὰ δὲ ταῦτα ἐὰν ἀπὸ προβλήματός τινος γένηται εἴδη τινὰ ἴσα εἴδεσι τοῖς αὐτοῖς, μὴ ὁμοπληθῆ δέ, ἀπὸ ἑκατέρων τῶν μερῶν δεήσει ἀφαιρεῖν τὰ ὅμοια ἀπὸ τῶν ὁμοίων, ἕως ἂν ἓν εἶδος ἑνὶ εἴδει ἴσον γένηται» (Μετὰ δὲ ταῦτα, ἐὰν δυνάμει τῶν δεδομένων προβλήματός τινος καταρτισθῆ ἐξίσωσίς της καὶ εἶναι μὲν τὰ μέλη της ἴσα, δὲν ἔχουν ὅμως τὸν αὐτὸν ἀριθμὸν ὅρων, ἐξ ἑκάστου μέλους θὰ παραστῆ ἀνάγκη νὰ ἀφαιρῶνται τὰ ὅμοια ἀπὸ τὰ ὅμοια, ἕως ὅτου εἷς ὅρος καταντήση νὰ ἐξισωθῆ μὲ ἕνα ἄλλον).

Ἡ προεισαγωγὴ καταλήγει μὲ ὁριστικωτέραν δήλωσιν τοῦ σκοποῦ τῆς πραγματείας, ἤτοι ἔχει ὡς ἑξῆς: «Νῦν δ' ἐπὶ τὰς προτάσεις χωρήσωμεν ὁδόν, πλείστην ἔχοντες τὴν ἐπ' αὐτοῖς τοῖς εἴδεσι συνηθροισμένην ὕλην. Πλείστων δ' ὄντων τῷ ἀριθμῷ καὶ μεγίστων τῷ ὄγκῳ, καὶ διὰ τοῦτο βραδέως βεβαιουμένων ὑπὸ τῶν παραλαμβανόντων αὐτὰ καὶ ὄντων ἐν αὐτοῖς δυσμνημονεύτων, ἐδοκίμασα, τὰ ἐν αὐτοῖς ἐπιδεχόμενα, διαιρεῖν καὶ μάλιστα τὰ ἐν ἀρχῇ ἔχοντα στοιχειώδως ἀπὸ ἁπλουστέρων ἐπὶ σκολιώτερα διελεῖν ὡς προσῆκεν» (Τώρα δὲ θὰ προχωρήσωμεν εἰς τὸν δρόμον ὅστις φέρει εἰς τὰς προτάσεις, ἔχομεν δὲ ὑπερβολικὰ μεγάλην ὕλην συνηθροισμένην σχετικὰ μὲ αὐτά. 'Επειδὴ δὲ εἶναι τὸ ὑλικὸν αὐτὸ καὶ κατὰ τὸν ἀριθμὸν καὶ κατὰ τὸν ὄγκον ἀρκετὰ μέγα, καὶ διὰ τὸν λόγον αὐτὸν βραδέως ἐξασφαλίζεται ἡ ἐκμάθησίς του ἐκ μέρους ἐκείνων εἰς τοὺς ὁποίους διδάσκεται, διότι δὲν εἶναι ἱκανοὶ νὰ τὰ ἐνθυμοῦνται, ἀπεφάσισα νὰ προβῶ, κατὰ τὸ δυνατὸν εἰς τὴν διαίρεσίν των, καὶ πρὸ πάντων νὰ ξεχωρίσω ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα εἶναι ἀρχικὰ καὶ στοιχειώδη, ἀρχίζων ἀπὸ τὰ εὐκολώτερα καὶ προχωρῶν εἰς τὰ δυσκολώτερα).

Τὸ πρῶτον πρόβλημα τὸ ὁποῖον προβάλλεται πρὸς λύσιν εἶναι τὸ ἀκόλουθον: «Τὸν ἐπιταχθέντα ἀριθμὸν διελεῖν εἰς δύο ἀριθμοὺς ἐν ὑπεροχῇ τῇ δοθείσῃ· ἔστω δὴ ὁ δοθεὶς ἀριθμὸς ὁ ρ ἡ δὲ ὑπεροχὴ Μμ. Εὑρεῖν τοὺς ἀριθμούς. Τετάχθω ὁ ἐλάσσων ςα· ὁ ἄρα μείζων ἔσται ςαΜμ· συναμφότεροι ἄρα γίνονται ς β Μ μ.

Μ ἄρα ρ ἴσαι εἰσὶν ς β Μ μ.

καὶ ἀπὸ ὁμοίων ὅμοια. 'Αφαιρῶ ἀπὸ τῶν ρ. Μμ· λοιποὶ ς β ἴσοι Μ ξ. Ἕκαστος ἄρα γίνεται ς. Μ λ.

'Επὶ τὰς ὑποστάσεις. Ἔσται ὁ μὲν ἐλάσσων Μ λ, ὁ δὲ μείζων Μ ο καὶ ἡ ἀπόδειξις φανερά».

(Νὰ μερίσωμεν τὸν δοθέντα ἀριθμὸν εἰς δύο ἀριθμοὺς ἔχοντας μεταξύ των διαφορὰν δεδομένην. Ἔστω ὅτι ὁ δοθεὶς ἀριθμὸς εἶναι ὁ 100, ἡ δὲ διαφορὰ μονάδες 40. Νὰ εὑρεθῆ ὁ ἀριθμός. Ἂς παραδεχθῶμεν ὅτι ὁ μικρότερος εἶναι ὁ χ. Ὁ μεγαλύτερος θὰ εἶναι εἷς ἄλλος ἀριθμὸς χ ὑπερέχων αὐτοῦ κατὰ 40 μονάδας. Ὥστε τὸ ἄθροισμά των θὰ εἶναι $2\chi+40$. Ἄρα

$$100 = 2\chi + 40.$$

Ἂς ἀφαιρέσωμεν τὰ ὅμοια ἀπὸ τὰ ὅμοια. 'Απὸ τὸ 100 ἀφαιρῶ τεσσαράκοντα μονάδας. Θὰ μείνη

$$2\chi = 60.$$

'Εκ τούτου προκύπτει ὅτι $\chi = 30$. Ἂς ἐπανέλθωμεν τώρα εἰς τὰ δεδομένα τοῦ προβλήματος. Ὁ μὲν μικρότερος ἀριθμὸς θὰ εἶναι 30 μονάδες, ὁ δὲ μεγαλύτερος θὰ εἶναι 70 μονάδες. Ἡ ἀπόδειξις εἶναι φανερά). Τὰ λοιπὰ προβλήματα ἀναφέρονται εἰς ἐξισώσεις πρώτου βαθμοῦ μὲ ἕνα ἄγνωστον, εἰς καθωρισμένα συστήματα, εἰς γραμμικὰς ἐξισώσεις, εἰς συστήματα καθωρισμένα, ἀναγόμενα εἰς τὸν πρῶτον καὶ δεύτερον βαθμόν, καὶ εἰς ἀνισότητας μὲ ἕνα ἄγνωστον. 'Επίσης ἐξετάζονται καὶ προβλήματα ἀπροσδιορίστου ἀναλύσεως, πρώτου, δευτέρου, τρίτου καὶ τετάρτου βαθμοῦ. Εἰς τὸ ἕκτον βιβλίον τὸ θέμα εἶναι λύσεις προβλημάτων κατασκευῆς ὀρθογωνίων τριγώνων μὲ πλευρὰς ρητοὺς ἀριθμούς. Οὕτω π.χ. εἰς τὸ ὑπ' ἀριθ. 1 πρόβλημα τοῦ ρηθέντος βιβλίου ζητεῖται: «Εὑρεῖν τρίγωνον ὀρθογώνιον ὅπως ὁ ἐν τῇ ὑποτεινούσῃ λείψας τὸν ἐν ἑκατέρα τῶν ὀρθῶν ποιῇ κύβον» (Νὰ εὑρεθῆ τρίγωνον τοιοῦτον. ὥστε ἡ ὑποτείνουσα ἀφαιρουμένη ἀπ' αὐτῆς ἑκατέρας τῶν σχηματιζουσῶν τὴν κάθετον πλευρῶν νὰ ἀποτελῆ κύβον). Ὁ Διόφαντος δεικνύει ὅτι ἡ ἀπαίτησις αὕτη πληροῦται ὑπὸ ὀρθογωνίου τριγώνου τοῦ ὁποίου ἡ ὑποτείνουσα εἶναι 104, ἡ μία κάθετος 40 καὶ ἡ ἄλλη 96, διότι $104-40=64$, ὅπερ εἶναι ὁ κύβος τοῦ 4 καὶ $104-96=8$, ὅπερ εἶναι ὁ κύβος τοῦ 2.

'Εκ τοῦ βιβλίου του «Περὶ πολυγωνικῶν ἀριθμῶν» ἐλάχιστα ἀποσπάσματα διεσώθησαν. Κατὰ τὸν Διόφαντον πᾶς ἀριθμός, ἀρχῆς γινομένης ἀπὸ τῆς τριάδος, ἀντιστοιχεῖ πρὸς πολύγωνον ἔχον ὡρισμένον ἀριθμὸν πλευρῶν. «Ἕκαστος τῶν ἀπὸ τῆς τριάδος ἀριθμῶν αὐξανομένων μονάδι, πολύγωνός ἐστι πρῶτον ἀπὸ τῆς μονάδος, καὶ ἔχει γωνίας τοσαύτας ὅσον ἐστὶ τὸ πλῆθος τῶν ἐν αὐτῷ μονάδων· πλευρά τε αὐτοῦ ἐστὶν ὁ ἑξῆς τῆς μονάδος ἀριθμός, ὁ β'. Ἔσται δὲ ὁ μὲν γ' τρίγωνος, ὁ δὲ δ' τετράγωνος, ὁ δὲ ε' πεντάγωνος, καὶ τοῦτο ἑξῆς» (Ἕκαστος ἀριθμὸς ἐκ τῶν προκυπτόντων διὰ τῆς προσθήκης μονάδος, ἀρχῆς γενομένης ἀπὸ τῆς τριάδος, εἶναι πολύγωνος πρῶτος μὲ ἀφετηρίαν τὴν μονάδα, καὶ ἔχει τόσον ἀριθμὸν γωνιῶν ὅσον εἶναι τὸ πλῆθος τῶν μονάδων ἐξ ὧν σύγκειται· καὶ πλευρά του εἶναι ὁ ἀριθμὸς ὅστις ἐπακολουθεῖ ὕστερον ἀπὸ τὴν μονάδα, δηλαδὴ ὁ 2. Καὶ θὰ εἶναι ὁ μὲν 3 τρίγωνος, ὁ 4 τετράγωνος, ὁ 5 πεντάγωνος καὶ οὕτω καθ' ἑξῆς).

Ἡ πρόθεσις τοῦ βιβλίου ἦτο «πῶς ἀπὸ δοθείσης πλευρᾶς ὁ ἐπιταχθεὶς πολύγωνος εὑρίσκεται καὶ πῶς δοθέντι πολυγώνω ἡ πλευρὰ λαμβάνεται» (Πῶς ἀπὸ δοθείσης πλευρᾶς ἀφορμώμενοι θὰ εὕρωμεν τὸν πολύγωνον ἀριθμὸν καὶ πῶς δοθέντος τοῦ πολυγώνου ἀριθμοῦ θὰ εὕρωμεν τὴν πλευράν). Κατὰ ταῦτα ὁ Διόφαντος διετύπωνε προβλήματα εἰς τὰ ὁποῖα ἐζητεῖτο νὰ εὑρεθῆ ὁ πολυγωνικὸς ἀριθμὸς δοθείσης τῆς πλευρᾶς τοῦ πολυγώνου καὶ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν γωνιῶν, καθὼς ἐπίσης δοθέντος τοῦ πολυγωνικοῦ ἀριθμοῦ καὶ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν γωνιῶν νὰ εὑρεθῆ ἡ πλευρά.

Η ΤΕΛΕΥΤΑΙΑ ΔΙΑ ΤΟΥ ΠΑΠΠΟΥ ΑΝΑΛΑΜΠΗ

Ἡ ἀρχαία ἑλληνικὴ διανόησις ἐκπέμπει τὴν τελευταίαν της ἀναλαμπὴν μὲ τὸν ἐξ 'Αλεξανδρείας καταγόμενον μαθηματικὸν Πάππον. Ἡ δρᾶσις του τοποθετεῖται ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ Διοκλητιανοῦ (284—305 μ.Χ.). Ὁ Σουΐδας τοποθετεῖ αὐτὸν εἰς τοὺς χρόνους τοῦ Θεοδοσίου τοῦ Α' (379—395). Ἐξ ἐνδείξεων, ἀντλουμένων ἐκ τῶν συγγραφῶν του, ὁ Κάντωρ συμπεραίνει ὅτι πρέπει νὰ ταχθῇ εἰς τὸ τέλος τοῦ 3ου αἰῶνος. Τὰ ἔργα του ἀναφέρονται πολὺ συχνὰ ὑπὸ τῶν μεταγενεστέρων του. Τὸ περίεργον εἶναι ὅτι μνημονεύονται ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀπολεσθέντα συγγράμματά του, εἰς δὲ τὰ διασωθέντα ὑπάρχουν ὀλίγαι μόνον ἐκ μέρους τῶν μεταγενεστέρων παραπομπαί. Ὁ Σουΐδας ἀναφέρει τοὺς ἀκολούθους τίτλους ἔργων του, τὰ ὁποῖα δὲν διεσώθησαν: «Χωρογραφία Οἰκουμενική». «Εἰς τὰ δ' βιβλία τῆς Πτολεμαίου μεγάλης συντάξεως ὑπόμνημα». «Ποταμοὺς τοὺς ἐν Λιβύῃ». «Ὀνειροκριτικά». 'Εκ τοῦ εἰς Πτολεμαῖον ὑπομνήματος παρελήφθησαν, ὡς ἔδειξεν ὁ ἐκδότης τῶν συγγραμμάτων τοῦ Πάππου Γερμανὸς Χούλτς, μεγάλα τμήματα ὑπὸ τοῦ Θέωνος, περιληφθέντα εἰς τὰ σχόλια, ἅτινα ἔγραψεν οὗτος εἰς τὴν 'Αλμαγέσταν. Καὶ ὁ Εὐτόκιος καὶ ὁ Πρόκλος ἀναφέρουν ὅτι ὁ Πάππος ἔγραψε σχόλια εἰς τὰ «Στοιχεῖα» καὶ εἰς τὰ «Δεδομένα» τοῦ Εὐκλείδου. Ὁ ἴδιος ὁ Πάππος ἀναφέρει ὅτι ἔγραψεν ὑπόμνημα εἰς τὰ «Ἀναλήμματα» τοῦ Διοδώρου, εἰς τὰ ὁποῖα ἔκαμνε λόγον περὶ τῆς τριχοταμήσεως τῆς εὐθείας διὰ τῆς ὑπὸ τοῦ Νικομήδους ἀνακαλυφθείσης κογχοειδοῦς γραμμῆς. 'Αλλὰ τὸ σπουδαιότερον ἐκ τῶν ἔργων του, ὅπερ διεσώθη ἐκτὸς τοῦ πρώτου βιβλίου καὶ τοῦ πρώτου ἡμίσεος τοῦ δευτέρου βιβλίου, εἶναι ἡ «Συναγωγὴ», ὑποδιαιρουμένη εἰς ὀκτὼ βιβλία. Μετάφρασιν ταύτης εἰς τὴν λατινικὴν εἶχεν ἐκδώσει κατὰ τὸ 1588 ὁ Καμμαντῖνος. Τὸ ἑλληνικὸν κείμενον μετὰ μεταφράσεως εἰς τὴν λατινικὴν ἔχει ἐκδώσει ὁ μνημονευθεὶς ἀνωτέρω Χοὺλτς ἐν Βερολίνῳ κατὰ τὸ 1876—1878 εἰς τρεῖς τόμους.

Ἡ «Συναγωγὴ» τοῦ Πάππου εἶναι σπουδαιοτάτη διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς ἑλληνικῆς μαθηματικῆς ἐπιστήμης. Εἰς αὐτὴν μᾶς δίδονται πληροφορίαι περὶ ἐργασιῶν πολλῶν ἀρχαίων μαθηματικῶν, αἱ ὁποῖαι δὲν εἶναι γνωσταὶ ἐξ ἄλλων πηγῶν. Δὲν εἶναι ἁπλῶς ἐγκυκλοπαιδικὴ συλλογὴ μαθηματικῶν γνώσεων. Ὁ Πάππος δεικνύει ἰδίαν ἀνεξάρτητον κρίσιν, ἔχει δὲ τὴν ἱκανότητα νὰ προχωρῇ εἰς ἰδικάς του γενικεύσεις καὶ ἐπινοήσεις. Ἡ ἀνάγνωσις τῆς «Συναγωγῆς» συνετέλεσε κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς Ἀναγεννήσεως διὰ τὴν πρόοδον τῆς νεωτέρας μαθηματικῆς. Ὅλοι σχεδὸν οἱ θεμελιωταὶ τῆς νέας μαθηματικῆς καὶ ἰδιαιτέρως ὁ Φερμὰ εἶχον ἀσχοληθῇ ἐπισταμένως μὲ τὴν μελέτην πολλῶν προβλημάτων, τὰ ὁποῖα τίθενται εἰς τὴν συγγραφὴν αὐτήν. Ὁ δὲ Καρτέσιος ἔτρεφε μεγάλην ἐκτίμησιν διὰ τὴν μαθηματικὴν σκέψιν τοῦ Πάππου.

Τὸ πρῶτον βιβλίον καὶ τὰ 13 πρῶτα κεφάλαια τοῦ δευτέρου ἀπωλέσθησαν. Μὲ τὸ 14ον κεφάλαιον ἀρχίζει ἡ ἔκθεσις τῶν μεθόδων τὰς ὁποίας ἐχρησιμοποίει ὁ Ἀπολλώνιος διὰ τὴν ἐκτέλεσιν τῶν πολλαπλασιασμῶν. Τὸ τρίτον βιβλίον πραγματεύεται περὶ γεωμετρικῶν προβλημάτων, ὑποδιαιρεῖται δὲ εἰς πέντε τμήματα. Εἰς τὸ πρῶτον τμῆμα διαιροῦνται τὰ προβλήματα εἰς ἐπίπεδα, στερεὰ καὶ γραμμικά. Τὰ πρῶτα λύονται διὰ τοῦ κανόνος καὶ τοῦ διαβήτου, τὰ δεύτερα διὰ τομῶν τῶν στερεῶν καὶ τὰ τρίτα διὰ γραμμῶν περισσοτέρων συνθέτων ἀπὸ τὰς καμπύλας δευτέρου βαθμοῦ.

Τὸ πρῶτον ἐξεταζόμενον πρόβλημα εἶναι νὰ εὑρεθοῦν αἱ μεταξὺ δύο δοθεισῶν γραμμῶν μέσαι ἀνάλογοι, διατίθενται δὲ διὰ τὴν ἐξέτασίν του τὰ 2—27 κεφάλαια εἰς τὰ ὁποῖα ἐκτίθενται αἱ λύσεις τοῦ Ἐρατοσθένους, τοῦ Νικομήδους, τοῦ Ἥρωνος καὶ τοῦ ἰδίου τοῦ Πάππου. Τὸ δεύτερον τμῆμα ἀναφέρεται εἰς τὰς ἀναλογίας, καὶ γενικεύει τὴν περὶ τούτων διδασκαλίαν ἀκολουθοῦν τὸν Νικόμαχον εἰς γενικὴν περὶ μεσοτήτων θεωρίαν. Εἰς τὰς παλαιὰς ἐξ μεσότητας προστίθενται καὶ ἄλλαι τέσσαρες, ἤτοι ἡ 7η α—β : α—μ = μ : β ἔνθα μ = α—β, οἱ δὲ ὅροι εἶναι 3,2,1, ἡ 8η α—β : α—μ = α : μ ἔνθα μ = α.α : 2α—β, οἱ δὲ ὅροι εἶναι 6,4,3, ἡ 9η α—β : α—μ = α : β ἔνθα μ = α.α+β.β : α(α+β); οἱ δὲ ὅροι 4,3,2, καὶ ἡ 10η ὁμοία πρὸς τὴν ἑβδόμην. Τὸ τμῆμα τοῦτο ἐξετάζει προβλήματα θεωρητικῆς ἀριθμητικῆς.

Τὸ τρίτον τμῆμα ἀσχολεῖται μὲ τὴν ἐξέτασιν παραδόξων γεωμετρικῶν προτάσεων. Τὸ τέταρτον μέρος ἔχει ὡς θέμα του τὴν ἐξέτασιν τῶν πέντε κανονικῶν πολυέδρων. Ὁ Πάππος νεωτερίζει, ἐπειδὴ ἀφορμᾶται ἀπὸ τὴν σφαῖραν θεωρῶν ταύτην ὡς δεδομένην καὶ ἐκ ταύτης παράγει τὰ πολύεδρα. Τὸ ὅλον βιβλίον κλείει μὲ τὴν ἔκθεσιν μιᾶς ἄλλης λύσεως τοῦ δηλίου προβλήματος. Τὸ τέταρτον βιβλίον ἀρχίζει μὲ τὸ φερόμενον εἰς τὰς παλαιοτέρας γεωμετρίας ὡς «θεώρημα τοῦ Πάππου», ὅπερ εἶναι γενίκευσις τῆς ὑπ' ἀριθ. 47 προτάσεως τοῦ πρώτου βιβλίου τῶν «Στοιχείων τοῦ Εὐκλείδου. Εἰς τὸ αὐτὸ βιβλίον περιέχονται καὶ προτάσεις σχετικαὶ μὲ ἐφαπτομένους ἀλλήλων κύκλους, γίνεται δὲ λόγος καὶ περὶ διαφόρων εἰδῶν καμπύλων, ἤτοι τῆς σπειρικῆς, τῆς κογχοειδοῦς, περὶ τῆς ἑλίκης καὶ τῆς τετραγωνιζούσης. Γίνεται ἐπίσης μνεία περὶ τῆς «πλεκτοειδοῦς ἐπιφανείας». Τὸ ὅλον βιβλίον τερματίζεται μὲ πραγματείαν ἀναφερομένην εἰς τὴν τριχοτόμησιν τῆς γωνίας.

Εἰς τὸ πέμπτον βιβλίον πρόκειται περὶ ἰσοπεριμέτρων σχημάτων καὶ σωμάτων. Ἄξιον προσοχῆς εἶναι τὸ προοίμιόν του εἰς τὸ ὁποῖον γίνεται λόγος περὶ τῆς σοφίας τῶν μελισσῶν, αἵτινες χρησιμοποιοῦν, ὡσὰν νὰ ἐγνώριζον γεωμετρίαν, διὰ τὴν κατασκευὴν τῆς κυψέλης των τὸ ἑξάγωνον. «Σοφίας καὶ μαθημάτων ἔννοιαν ἀρίστην μὲν καὶ τελειοτάτην ἀνθρώποις θεὸς ἔδωκεν, ὦ κράτιστε Μεγεθίου, ἐκ μέρους δὲ που καὶ τῶν ἀλόγων ζώων μοῖραν ἀπένειμέ τισιν. Ἀνθρώποις μὲν οὖν ἅτε λογικοῖς οὖσι τὸ μετὰ λόγου καὶ ἀποδείξεως παρέσχε ἕκαστα ποιεῖν, τοῖς δὲ λοιποῖς ζώοις ἄνευ λόγου τὸ χρήσιμον καὶ διωφελὲς αὐτὸ μόνον κατά τινα φυσικὴν πρόνοιαν ἑκάστοις ἔχειν ἐδωρήσατο. Τοῦτο δὲ μάθοι τις ἂν ὑπάρχον καὶ ἐν ἑτέροις μὲν πλείστοις γένεσιν τῶν ζώων, οὐχ ἥκιστα δὲ κἂν ταῖς μελίσσαις. Ὄντων δὴ οὖν τριῶν σχημάτων τῶν ἐξ αὐτῶν δυναμένων συμπληρώσαι τὸν περὶ τὸ αὐτὸ σημεῖον τόπον, τριγώνου τε καὶ τετραγώνου καὶ ἑξαγώνου, τὸ πολυγωνότερον εἶλαντο διὰ τὴν σοφίαν αἱ μέλισσαι πρὸς παρασκευήν, ἅτε καὶ πλεῖον ἑκατέρου τῶν λοιπῶν αὐτὸ χωρεῖν ὑπολαμβάνουσαι μέλι. Καὶ αἱ μέλισσαι μὲν τὸν χρήσιμον αὐταῖς ἐπίστανται μόνον τοῦθ' ὅτι τὸ ἑξάγωνον τοῦ τετραγώνου καὶ τοῦ τριγώνου μεῖζόν ἐστι καὶ χωρήσαι δύναται πλεῖον μέλι τῆς ἴσης εἰς τὴν ἑκάστην κατασκευὴν ἀναλισκομένης ὕλης». (Ἀρίστην μὲν καὶ τελειοτάτην κατανόησιν τῆς σοφίας καὶ τῶν μαθηματικῶν ἔδωκεν ὁ θεός, ὦ ἄριστε Μεγεθίου, εἰς τοὺς ἀνθρώπους, μοιρικῶς δὲ κάπως καὶ εἰς τινα ἐκ τῶν ἀλόγων ζώων ἀπένειμεν ἓν μέρος ἐξ αὐτῆς. Εἰς τοὺς ἀνθρώπους μέν, ἐπειδὴ εἶναι λογικοί, παρεχώρησε τὸ νὰ κάμνουν κάθε πρᾶξιν των μὲ ἐπίγνωσιν τῆς αἰτίας καὶ τῆς ἀποδεικτικῆς δικαιολογίας, εἰς δὲ τὰ ὑπόλοιπα ζῶα ἔδωκε τὸ χάρισμα, χωρὶς γνῶσιν τοῦ λόγου, νὰ γνωρίζουν μόνον τὸ χρήσιμον καὶ τὸ ὠφέλιμον εἰς τὴν ζωήν των (χωρὶς τὴν αἰτίαν) συμφώνως πρὸς κάποιαν ἐκ φύσεως (δηλ. ἐνστικτώδη) πρόβλεψιν. Τοῦτο τὸ πρᾶγμα δύναταί τις νὰ τὸ παρατηρήσῃ καὶ νὰ βεβαιωθῇ ὅτι ὑπάρχει καὶ εἰς πλεῖστα ἄλλα γένη τῶν ζώων, πρὸ πάντων δὲ καὶ εἰς τὰς μελίσσας. Ἀφοῦ λοιπὸν ὑπάρχουν τρία σχήματα, ἅτινα εἶναι ἀρκετὰ μόνα των (χωρὶς τὴν χρησιμοποίησιν καὶ ἄλλων σχημάτων) νὰ συμπληρώσουν τὸν χῶρο ἀπὸ ἓν σημεῖον τόπον, εἶναι δὲ αὐτὰ τὸ τρίγωνον, τὸ τετράγωνον καὶ τὸ ἑξάγωνον, τὸ ἔχον τὰς περισσοτέρας γωνίας, ἐπροτίμησαν ὁδηγούμεναι ἀπὸ τὴν σοφίαν των αἱ μέλισσαι, νὰ κατασκευάσουν, ἐπειδὴ ἀντιλαμβάνονται ὅτι χωρεῖ περισσότερον μέλι. Καὶ αἱ μὲν μέλισσαι γνωρίζουν μόνον αὐτὸ τὸ ὁποῖον εἶναι χρήσιμον εἰς αὐτάς, ὅτι τὸ ἑξάγωνον εἶναι μεγαλύτερον ἀπὸ τὸ τετράγωνον καὶ τὸ τρίγωνον καὶ δύναται νὰ χωρέσῃ περισσότερον μέλι, ἐνῶ ἐκ παραλλήλου ἴση ποσότης ὑλικοῦ χρειάζεται διὰ τὴν κατασκευὴν ἑκάστου ἐξ αὐτῶν τῶν σχημάτων).

Κατὰ τὴν συγγραφὴν τοῦ πέμπτου βιβλίου θὰ εἶχεν ὁπωσδήποτε ὁ Πάππος πρὸ ὀφθαλμῶν καὶ τὸ ἔργον τοῦ Ζηνοδώρου, τὸ ὁποῖον ὅμως περιέργως οὐδόλως ἀναφέρει. Ὁ Χοὺλτς ἔχει παραθέσει καὶ τὰ ἀποσπάσματα ἐκ τοῦ «Περὶ ἰσομέτρων σχημάτων» βιβλίου τοῦ μνημονευθέντος γεωμέτρου ἐκ τῶν ὁποίων γίνεται καταφανὴς ἡ ἐκ τούτου ἐξάρτησις. Τὸ ἕκτον βιβλίον ἀποτελεῖ ὑπόμνημα εἰς τὴν γνωστὴν ὑπὸ τὸν τίτλον «Μικρὸς ἀστρονομούμενος» ἀστρονομικὴν συγγραφήν. Ἀναφέρεται δὲ συχνάκις τὸ ἐν λόγω βιβλίον εἰς τὰ «Σφαιρικὰ» τοῦ Θεοδοσίου, εἰς τὸ θεώρημα τοῦ Αὐτολύκου, εἰς τὰ «Ὀπτικὰ» τοῦ Εὐκλείδου καὶ εἰς τὸ «Περὶ μεγεθῶν καὶ ἀποστημάτων ἡλίου καὶ σελήνης» σύγγραμμα τοῦ Ἀριστάρχου.

Τὸ σπουδαιότατον ἐξ ὅλων τῶν βιβλίων τῆς «Συναγωγῆς» εἶναι τὸ ἕβδομον, ὅπερ ἀποτελεῖ ὑπόμνημα εἰς «τὸν ἀναλυόμενον τόπον». Εἰς τὸ προοίμιον ἀναλύεται τὸ θέμα καὶ παρέχεται ὁρισμὸς περὶ τῆς ἀναλύσεως καὶ συνθέσεως ὡς μεθόδων τῆς μαθηματικῆς ἐρεύνης, ὅστις διατηρεῖ μέχρι σήμερον ἀπαραμείωτον τὴν ἀξίαν του καὶ ὡς πρὸς τὴν οὐσίαν καὶ ὡς πρὸς τὴν διατύπωσιν. Τὸ ἐν λόγω προοίμιον ἔχει ὡς ἑξῆς:

«Ὁ καλούμενος ἀναλυόμενος, Ἑρμόδωρε τέκνον, κατὰ σύλληψιν ἰδία τίς ἐστιν ὕλη παρεσκευασμένη μετὰ τὴν τῶν κοινῶν στοιχείων ποίησιν τοῖς βουλομένοις ἀναλαμβάνειν ἐν γραμμαῖς δύναμιν εὐρετικὴν τῶν προτεινομένων αὐτοῖς προβλημάτων, καὶ εἰς τοῦτο μόνον χρήσιμη καθεστῶσα. Γέγραπται δὲ ὑπὸ τριῶν ἀνδρῶν, Εὐκλείδου τε τοῦ στοιχειωτοῦ καὶ Ἀπολλωνίου τοῦ Περγαίου καὶ Ἀριστταίου τοῦ πρεσβυτέρου κατὰ ἀνάλυσιν καὶ σύνθεσιν ἔχουσα τὴν ἔφοδον. Ἀνάλυσις τοίνυν ἐστὶν ὁδὸς ἀπὸ τοῦ ζητουμένου ὡς ὁμολογουμένου διὰ τῶν ἑξῆς ἀκολούθων ἐπί τι ὁμολογούμενον συνθέσει· ἐν μὲν γὰρ τῇ ἀναλύσει τὸ ζητούμενον ὡς γεγονὸς ὑποθέμενοι τὸ ἐξ οὗ τοῦτο συμβαίνει σκοπούμεθα καὶ πάλιν ἐκείνου τὸ προηγούμενον, ἕως ἂν οὕτως ἀναποδίζοντες καταντήσωμεν εἴς τι τῶν ἤδη γνωριζομένων ἢ τάξιν ἀρχῆς ἐχόντων· καὶ τὴν τοιαύτην ἔφοδον ἀνάλυσιν καλοῦμεν, οἷον ἀνάπαλιν λύσιν. Ἐν δὲ τῇ συνθέσει ἐξ ὑποστροφῆς τὸ ἐν τῇ ἀναλύσει καταληφθὲν ὕστατον ὑποστησάμενοι γεγονὸς ἤδη καὶ ἐπόμενα τὰ ἐκεῖ (ἐνταῦθα) προηγούμενα κατὰ φύσιν τάξαντες καὶ ἀλλήλοις ἐπισυνθέντες, εἰς τέλος ἀφικνούμεθα τῆς τοῦ ζητουμένου κατασκευῆς. Καὶ τοῦτο καλοῦμεν σύνθεσιν. Διττὸν δ' ἐστὶν ἀναλύσεως γένος, τὸ μὲν ζητητικὸν τἀληθοῦς, ὃ καλεῖται θεωρητικόν, τὸ δὲ πορίστικὸν τοῦ προταθέντος (λέγειν), ὃ καλεῖται προβληματικόν. Ἐπὶ μὲν οὖν τοῦ θεωρητικοῦ γένους τὸ ζητούμενον ὡς ἂν ὑποθέμενοι καὶ ὡς ἀληθές, εἶτα διὰ τῶν ἑξῆς ἀκολούθων ὡς ἀληθῶν καὶ ὡς ἔστιν καθ' ὑπόθεσιν προελθόντες ἐπί τι ὁμολογούμενον, ἐὰν μὲν ἀληθὲς ᾖ ἐκεῖνο τὸ ὁμολογούμενον, ἀληθὲς ἔσται καὶ τὸ ζητούμενον, καὶ ἡ ἀπόδειξις ἀντίστροφος τῇ ἀναλύσει, ἐὰν δὲ ψεύδει ὁμολογουμένῳ ἐντύχωμεν, ψεῦδος ἔσται καὶ τὸ ζητούμενον. Ἐπὶ δὲ τοῦ προβληματικοῦ γένους τὸ προταθὲν ὡς γνωστὸν ὑποθέμενοι, εἶτα διὰ τῶν ἑξῆς ἀκολούθων καὶ ἀληθῶν προελθόντες ἐπί τι ὁμολογούμενον, ἐὰν μὲν τὸ ὁμολογούμενον δυνατὸν ᾖ καὶ πορίστόν, ὃ καλοῦσιν οἱ ἀπὸ τῶν μαθημάτων δοθέν, δυνατὸν ἔσται καὶ τὸ προταθέν, καὶ πάλιν ἡ ἀπόδειξις ἀντίστροφος ἔσται τῇ ἀναλύσει, ἐὰν δὲ ἀδυνάτῳ ὁμολογουμένῳ ἐντύχωμεν, ἀδύνατον ἔσται καὶ τὸ πρόβλημα».

(Ὁ καλούμενος, τέκνον μου Ἑρμόδωρε, ἀναλυόμενος τόπος ἀποτελεῖ ἰδιαιτέραν κατηγορίαν προτάσεων, προωρισμένην δι' ἐκείνους οἵτινες μετὰ τὴν ἀπόκτησιν (καὶ ἐκμάθησιν) τῶν εἰς ὅλους διδασκομένων στοιχείων, ἐπιθυμοῦν νὰ ἀποκτοῦν δύναμιν πρὸς εὕρεσιν διὰ (γεωμετρικῶν) γραμμῶν τῶν προβαλλομένων (πρὸς λύσιν) εἰς αὐτοὺς προβλημάτων, καὶ ἡ ὁποία εἶναι μόνον κατάλληλος διὰ μίαν τοιαύτην χρησιμοποίησιν. Αἱ σχετικαὶ μὲ τὸ θέμα τοῦτο συγγραφαὶ προέρχονται ἐκ τριῶν μόνον ἀνδρῶν, δηλαδὴ ἐκ τοῦ Εὐκλείδου τοῦ συγγραφέως τῶν στοιχείων, ἐκ τοῦ Ἀπολλωνίου τοῦ Περγαίου καὶ ἐκ παλαιοτέρου Ἀριστταίου, οἵτινες ἠκολούθησαν ὡς πρὸς τὴν μέθοδον τὴν ἀνάλυσιν καὶ τὴν σύνθεσιν. Ἡ ἀνάλυσις λοιπὸν εἶναι ὁδὸς ἐκκινοῦσα ἀπὸ τὸν ζητούμενον, τὸ ὁποῖον τὸ θεωροῦμεν ὡς παραδεδεγμένον καὶ προχωρεῖ διὰ τῶν ἐκ τούτου ἀμέσως ἀπορρεουσῶν προτάσεων πρὸς κάτι τὸ ὁποῖον τὸ παραδεχόμεθα ὡς ἀποτέλεσμα τῆς συνθέσεως. Εἰς τὴν ἀνάλυσιν δηλαδὴ ἀφοῦ θεωρήσωμεν τὸ ζητούμενον ὡς πραγματικόν, προσπαθοῦμεν διὰ τῆς ἐξετάσεως νὰ εὕρωμεν ἐκεῖνο ἐκ τοῦ ὁποίου τοῦτο προκύπτει, καὶ πάλιν ἐν σχέσει μὲ ἐκεῖνο ζητοῦμεν νὰ εὕρωμεν ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ὡς προϋπόθεσίς του προηγεῖται, ἕως ὅτου ὀπισθοχωροῦντες κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον φθάσωμεν εἰς μίαν πρότασιν ἐξ ἐκείνων αἵτινες εἶναι γνωσταὶ ἢ ἔγουν θέσιμ μεταξὺ τῶν (ἀποδεικτικῶν) ἀοχῶν. Τὴν τοιαύτην μέθοδον τὴν ὀνομάζομεν ἀνάλυσιν, ἐπειδὴ εἶναι κατά τινα τρόπον λύσις ἀκολουθοῦσα ἀντίστροφον πορείαν. Εἰς δὲ τὴν σύνθεσιν ἐξ ἀντιθέτου ἀφοῦ θεωρήσωμεν ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον εὑρήκαμεν εἰς τὸ τέλος τῆς ἀναλύσεως ὡς πραγματικὸν καὶ ἀφοῦ τὰ κατὰ τὴν ἀναλυτικὴν πορείαν προηγούμενα, τὰ τάξωμεν συμφώνως πρὸς

τὴν φυσικὴν σειρὰν ὡς ἑπόμενα, καὶ ἀφοῦ τὰ φέρωμεν εἰς ἀμοιβαίαν διαδοχικὴν συσχέτισιν φθάνομεν εἰς τὸ τέρμα τῆς κατασκευῆς τοῦ ζητουμένου. Αὐτὴν τὴν πορείαν τὴν ἀνομάζομεν σύνθεσιν. Τὰ εἴδη τῆς ἀναλύσεως εἶναι δύο, ἐκ τῶν ὁποίων τὸ μὲν ἓν ζητεῖ τὴν εὕρεσιν τῆς ἀληθείας καὶ καλεῖται ζητητικόν, τὸ ἄλλο ζητεῖ νὰ ἐξεύρῃ λύσιν ὡς πρὸς τὴν προβληθεῖσαν ἀπαίτησιν καὶ καλεῖται προβληματικόν. Προκειμένου λοιπὸν περὶ τοῦ θεωρητικοῦ εἴδους, ἀφοῦ θεωρήσωμεν τὸ ζητούμενον ὡς πραγματικὸν καὶ ἀληθινόν, ἔπειτα ἀφοῦ προχωρήσωμεν, διὰ τῶν ἐκ τούτου ἀπορρεουσῶν προτάσεων θεωρουμένων ὡς ἀληθῶν καὶ τιθεμένων ὡς πραγματικῶν, εἰς κάτι τὸ παραδεδεγμένον, ἐὰν μὲν ἐκεῖνο τὸ παραδεδεγμένον εἶναι ἀληθὲς καὶ τὸ ζητούμενον θὰ εἶναι ἀληθὲς καὶ ἡ ἀπόδειξις θὰ ἀντιστοιχῇ κατὰ τὴν ἀντίθετον πορείαν πρὸς τὴν ἀνάλυσιν. Ἐὰν ὅμως καταντήσωμεν εἰς κάτι τὸ ὁποῖον εἶναι παραδεδεγμένον ὡς ψεῦδος, θὰ εἶναι ψεῦδος καὶ τὸ ζητούμενον. Προκειμένου δὲ περὶ τοῦ προβληματικοῦ εἴδους, ἀφοῦ θέσωμεν τὸ προταθὲν πρόβλημα ὡς γνωστόν, ἔπειτα ἀφοῦ προχωρήσωμεν διὰ τῆς διαδοχικῆς σειρᾶς τῶν ἐξ αὐτοῦ ἀπορρεουσῶν ἀκολουθιῶν λαμβανομένων ὡς ἀληθῶν εἰς κάτι τὸ παραδεδεγμένον, ἐὰν μὲν τὸ παραδεδεγμένον εἶναι δυνατὸν καὶ προσιτὸν εἰς τὴν εὕρεσιν — πρᾶγμα τὸ ὁποῖον οἱ μαθηματικοὶ ὀνομάζουν δοθὲν — εἶναι ἐπιδεκτικὴ πραγματοποιήσεως καὶ ἡ προτεθεῖσα πρότασις, καὶ πάλιν ἡ ἀπόδειξις θὰ εἶναι κατὰ τὴν ἀντίστροφον πορείαν ἀντίστοιχος πρὸς τὴν ἀνάλυσιν. Ἂν ὅμως φθάσωμεν εἰς κάτι τὸ ὁποῖον ἔχομεν δεχθῆ ὡς ἀδύνατον, ἀδύνατον θὰ εἶναι καὶ τὸ πρόβλημα).

Μετὰ τὸν ὁρισμὸν τῆς ἀναλύσεως καὶ τῆς συνθέσεως, ὅστις ὡς πρώτην του πηγὴν ἔχει τὴν περὶ ἀναλύσεως διδασκαλίαν τοῦ Πλάτωνος, ἐπακολουθεῖ ἀπαρίθμησις 33 βιβλίων σχετικῶν μὲ τὸν «ἀναλυόμενον τόπον». Παρέχονται πληροφορίαι σχετικαὶ μὲ τοὺς τίτλους, τὰ θέματα καθὼς καὶ κριτικαὶ παρατηρήσεις καὶ συμπληρώσεις. Τὸ ἐν λόγῳ ὑλικὸν ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς τοὺς μεγάλους μαθηματικοὺς τῆς Ἀναγεννήσεως νὰ ἀσχοληθοῦν μὲ τὴν ἀνασύνθεσιν τοῦ περιεχομένου τῶν ὑπὸ τοῦ Πάππου ἀναφερομένων μαθηματικῶν συγγραφῶν, κατέστησε δὲ ἐξαιρετικῶς γόνιμον καὶ δημιουργικὴν τὴν νεωτέραν ἐρευναν. Οἱ ἐρευνηταὶ τῆς ἱστορικῆς ἀναπτύξεως τῆς μαθηματικῆς ἐπιστήμης ἀπέδωκαν τὴν ὀφειλομένην δικαιοσύνην καὶ ἀνεγνώρισαν ὅτι ἡ περίφημος πρότασις τὴν ὁποίαν ἐδημοσίευσεν εἰς τὸ σύγγραμμά του «Περὶ κέντρων βαρύτητος πρίσεν εἰδῶν συνεχοῦς ποσότητος» ὁ Γκουλντέν, ἐκδοθὲν κατὰ τὸ 1635—1641, εὑρίσκεται διατυπωμένη εἰς τὸ κείμενον τοῦ Πάππου. Κοινῶς ἐκφράζεται ἡ πρότασις τοῦ Γκουλντὲν διὰ τῆς ἀκολούθου διατυπώσεως: «Τὸ σχῆμα τὸ ὁποῖον παράγεται διὰ περιστροφῆς ἐπιφανείας πέριξ ἀκινήτου ἄξονος, ἔχει ὄγκον τὸ γινόμενον τῆς γεννητρίας ἐπιφανείας του ἐπὶ τὴν περιφέρειαν τὴν διαγραφομένην ὑπὸ τοῦ κέντρου τῆς βαρύτητος». Εἰς τὴν σελίδα 682 τοῦ δευτέρου τόμου τῶν ἔργων τοῦ Πάππου, ἀναγιγνώσκομεν τὰ ἑξῆς: «Ἵνα δὲ μὴ κεναῖς χερσὶ τοῦτο φθεγξάμενος ὦδε χωρισθῶ τοῦ λόγου, ταῦτα δώσω τοῖς ἀναγνοῦσιν· ὁ μὲν τῶν τελείων ἀμφοιστικῶν λόγος συνῆπται ἔκ τε τῶν ἀμφισμάτων καὶ τῶν ἐπὶ τοὺς ἄξονας ὁμοίως κατηγμένων εὐθειῶν ἀπὸ τῶν ἐν αὐτοῖς κεντροβαρικῶν σημείων, ὁ δὲ τῶν ἀτελῶν ἔκ τε τῶν ἀμφισμάτων καὶ τῶν περιφερειῶν, ὅσας ἐποίησε τὰ ἐν τούτοις κεντροβαρικὰ σημεῖα, ὁ δὲ τούτων τῶν περιφερειῶν λόγος συνῆπται δῆλον ὡς ἔκ τε τῶν κατηγμένων καὶ ὧν περιέχουσιν αἱ τούτων ἄκραι, εἰ καὶ εἶεν πρὸς τοῖς ἄξοσιν ἀμφοιστικῶν γωνιῶν». (Ἵνα μὴ δέ, κατόπιν αὐτοῦ τὸ ὁποῖον εἶπον, μὲ κενὰς χεῖρας (δηλαδὴ χωρὶς νὰ προσφέρω τίποτε) ἀποχωρισθῶ κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἀπὸ τὸν λόγον, κρίνω ὀρθὸν νὰ παρουσιάσω εἰς τοὺς ἀναγνώστας μου τὰς ἀκολούθους προτάσεις: Ὁ μὲν λόγος (δηλαδὴ ἡ μαθηματικῶς ἐκφραζομένη σχέσις) τῶν ἐκ περιστροφῆς παραγομένων τελείων στερεῶν συναποτελεῖται ἐκ (τοῦ λόγου) τῶν περιστρεφομένων (ἐπιφανειῶν) καὶ (ἐκ τοῦ λόγου) τῶν εὐθειῶν, αἵτινες καθ' ὁμοιον τρόπον ἔχουν ἀχθῆ ἀπὸ τὰ εἰς τὰς περιστρεφομένας αὐτὰς ἐπιφανείας κεντροβαρικὰ σημεῖα εἰς τοὺς ἄξονας (τῆς περιστροφῆς) ὁ δὲ λόγος τῶν ἐκ περιστροφῆς παραγομένων μὴ τελείων στερεῶν συναποτελεῖται καὶ ἐκ τοῦ λόγου τῶν περιστρεφομένων (ἐπιφανειῶν) καὶ (ἐκ τοῦ λόγου) τῶν περιφερειακῶν τόξων, ὅσα διαγράφουν τὰ κεντροβαρικὰ σημεῖα τὰ ὑπάρχοντα εἰς τὰς περιστρεφομένας ἐπιφανείας. Ὁ δὲ λόγος τῶν περιφερειακῶν τούτων τόξων, εἶναι φανερὸν ὅτι συναποτελεῖται ἐκ τοῦ λόγου τῶν εὐθειῶν, αἵτινες ἔχουν ἀχθῆ καὶ ἐκ τοῦ λόγου τῶν γωνιῶν, τὰς ὁποίας περιέχουν τὰ ἄκρα τῶν εὐθειῶν τούτων, εἰς περίπτωσιν κατὰ τὴν ὁποίαν τὰ ἄκρα αὐτὰ εἶναι πλησίον εἰς τοὺς ἄξονας τῶν ἐκ περιστροφῆς παραγομένων στερεῶν). Ἐὰν δηλαδὴ παραστήσωμεν μὲ Υ καὶ Φ τοὺς ὄγκους τῶν ἐκ τελείας ἢ μὴ τελείας περιστροφῆς παραγομένων στερεῶν καὶ τὰ ἐμβαδὰ τῶν περιστρεφομένων ἐπιφανειῶν μὲ Α καὶ Β καὶ διὰ τοῦ α καὶ 6 τὰς ἀποστάσεις τῶν σημείων τοῦ κέντρου τοῦ βάρους τῶν στερεῶν ἀπὸ τὸν ἄξονα τῆς περιφερείας θὰ ἔχωμεν τὸν τύπον Υ:Φ = Α:Β ἐπὶ τόξον γραφόμενον εἰς τὴν ἀπόστασιν α: τόξον γραφόμενον εἰς τὴν ἀπόστασιν 6.

Τὴν πρότασιν ταύτην παρουσίασεν ὡς εἴπομεν ὁ Ἰησουΐτης γεωμέτρης Παῦλος Γκουλντὲν κατὰ τὸ 1647, ἐνῶ ἤδη περιείχετο εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ Κομμαντίνου δημοσιευθεῖσαν ἀπὸ τοῦ 1588 λατινιστὶ μετάφρασιν τῆς «Συναγωγῆς» τοῦ Πάππου. Ἀποτελεῖ δὲ κατάφωρον ἱστορικὴν ἀδικίαν τὸ ὅτι φέρεται εἰσέτι ἡ μαθηματικὴ αὕτη πρότασις ὑπὸ τὴν ἐπωνυμίαν «θεώρημα τοῦ Γκουλντέν».

Ὁμιλοῦντες εἰς τὰ προηγούμενα περὶ τοῦ Ἀπολλωνίου ἐθίξαμεν τὸ λεγόμενον πρόβλημα τοῦ τόπου τῶν τριῶν καὶ τεσσάρων σημείων. Εἰς τὴν πρώτην περίπτωσιν πρόκειται περὶ σημείων κειμένων τοιουτοτρόπως, ὥστε τὸ γινόμενον τῶν ἀποστάσεων των ἀπὸ δύο δοθείσας εὐθείας νὰ εἶναι ἰσοδύναμον πρὸς τὸ τετράγωνον τῆς ἀποστάσεώς των ἀπὸ τρίτην δοθεῖσαν εὐθεῖαν. Εἰς τὴν δευτέραν πρόκειται περὶ σημείων κειμένων τοιουτοτρόπως, ὥστε τὸ γινόμενον τῶν ἀποστάσεών των ἀπὸ δύο δοθείσας εὐθείας νὰ εἶναι ἰσοδύναμον μὲ τὸ γινόμενον τῶν ἀποστάσεών των ἀπὸ ἄλλας δύο δοθείσας εὐθείας. Τὰ προβλήματα ταῦτα εἶχε μελετήσει ὁ Ἀπολλώνιος χωρὶς νὰ φθάσῃ εἰς λύσιν γενικευμένην. Ὁ Πάππος μᾶς παρέχει τὴν ἀκόλουθον σχετικὰ μὲ ταῦτα ἔκθεσιν (βλέπε Πάπ. ἅπαντ., τόμος Βος, σελὶς 678 κ.ἑ.). «Ἐὰν γάρ, θέσει δεδομένων τριῶν εὐθειῶν, ἀπό τινος (τοῦ αὐτοῦ) σημείου καταχθῶσιν ἐπὶ τὰς τρεῖς ἐν δεδομέναις γωνίαις εὐθεῖαι καὶ λόγος ἢ δοθεὶς τοῦ ὑπὸ δύο κατηγμένων περιεχομένου ὀρθογωνίου πρὸς τὸ ἀπὸ τῆς λοιπῆς τετράγωνον, τὸ σημεῖον ἅψεται θέσει δεδομένου στερεοῦ τύπου, τουτέστι μιᾶς τῶν τριῶν κωνικῶν γραμμῶν. Καὶ ἐὰν ἐπὶ εὐθείας θέσει δεδομένας καταχθῶσιν εὐθεῖαι ἐν δεδομέναις γωνίαις καὶ λόγος ἢ δοθεὶς τοῦ ὑπὸ δύο κατηγμένων πρὸς τὸ ὑπὸ τῶν λοιπῶν δύο κατηγμένων, ὁμοίως τὸ σημεῖον ἅψεται θέσει δεδομένης κώνου τομῆς». (Ἐὰν δηλαδή, ἀφοῦ δοθοῦν τρεῖς εὐθεῖαι, ἀχθοῦν ἀπὸ τὸ αὐτὸ δοθὲν σημεῖον ὑπὸ δεδομένας γωνίας εὐθεῖαι, ὥστε νὰ συναντήσουν τὰς τρεῖς δοθείσας εὐθείας, καὶ ἔχει δοθῇ ὁ λόγος τοῦ ὀρθογωνίου τοῦ περιεχομένου ὑπὸ δύο ἀχθεισῶν πρὸς τὰς ἀρχικῶς δοθείσας γραμμὰς εὐθειῶν πρὸς τὸ τετράγωνον τῆς σχηματιζόμενον μὲ πλευρὰν τὴν τρίτην εὐθεῖαν, τὸ σημεῖον θὰ ἀνήκῃ εἰς ὡρισμένον κατὰ τὴν θέσιν στερεὸν τόπον, δηλαδὴ θὰ εἶναι σημεῖον κείμενον ἐπὶ μιᾶς τῶν τριῶν κωνικῶν γραμμῶν. Ἂν πάλιν ἀχθοῦν εὐθεῖαι συναντῶσαι τέσσαρας δοθείσας κατὰ τὴν θέσιν εὐθείας ὑπὸ δεδομένας γωνίας καὶ ἔχῃ δοθῇ ὁ λόγος τοῦ ὀρθογωνίου τοῦ περιεχομένου ὑπὸ τῶν δύο ἀχθεισῶν (ἐκ τοῦ σημείου) εὐθειῶν πρὸς τὸ ὑπὸ τῶν δύο ἄλλων περιεχόμενον, ὁμοίως τὸ σημεῖον θὰ ἀνήκῃ εἰς δεδομένην κατὰ τὴν θέσιν κωνικὴν τομήν). Ὁ Πάππος ὅμως δὲν μένει εἰς τὰς δύο ταύτας περιπτώσεις. Παρατηρεῖ ὅτι, ἂν πρόκειται περὶ εὐθειῶν, τῶν ὁποίων ὁ ἀριθμὸς ὑπερβαίνει τὰς τέσσαρας, τὸ σημεῖον θὰ κεῖται ἐπὶ γραμμῆς περὶ τῆς ὁποίας οὐδὲν δύνανται νὰ εἴπουν οἱ παλαιοὶ γεωμέτραι, οὔτε ὡς πρὸς τὸν τόπον ἐπὶ τοῦ ὁποίου κεῖται οὔτε ὡς πρὸς τὰς ἰδιότητας, αἵτινες προσιδιάζουν εἰς αὐτήν. Εἶναι προφανὲς ὅτι ὁ Πάππος ἀπαιτεῖ νὰ τεθῇ τὸ πρόβλημα ὑπὸ τὴν γενικωτάτην του μορφὴν ὑπὸ τὴν ὁποίαν τὸ ἔθεσαν οἱ δημιουργοὶ τῆς νέας γεωμετρίας κατὰ τὸν δέκατον ἕβδομον αἰῶνα, καὶ ἡ ὁποία εἶναι ἡ ἀκόλουθος: «Δοθεισῶν 2 ν εὐθειῶν, νὰ εὑρεθῇ ὁ τόπος ἑνὸς σημείου οὕτως ὥστε τὸ γινόμενον τῶν ἀποστάσεών του ἀπὸ ν ἐκ τῶν ἐν λόγῳ εὐθειῶν νὰ ἔχῃ ὡρισμένον λόγον μὲ τὸ γινόμενον τῶν ἀποστάσεών του ἀπὸ ν ἄλλα σημεῖα». Ὁ Πάππος διατυπώνει τὴν ἐν λόγῳ γενίκευσιν κατὰ τὸν ἀκόλουθον τρόπον: «Ἐὰν ἀπό τινος σημείου ἐπὶ θέσει δεδομένας εὐθείας καταχθῶσιν εὐθεῖαι ἐν δεδομέναι γωνίαις, καὶ δεδομένος ἢ ὁ λόγος ὁ συνημμένος, ἐξ οὗ ἔχει μία κατηγμένη πρὸς μίαν καὶ ἑτέρα πρὸς ἑτέραν, καὶ ἄλλη πρὸς ἄλλην, καὶ ἡ λοιπὴ πρὸς δοθεῖσαν, ἐὰν ὦσιν ζ', ἐὰν δὲ η' καὶ ἡ λοιπὴ πρὸς λοιπήν, τὸ σημεῖον ἅψεται θέσει δεδομένης γραμμῆς καὶ ὁμοίως ὅσαι ἂν ὦσιν περισσαὶ ἢ ἄρτιαι τὸ πλῆθος». (Ἐὰν ἀπὸ κάποιον σημεῖον ἀχθοῦν εὐθεῖαι οὕτως ὥστε νὰ συναντήσουν δοθείσας κατὰ τὴν θέσιν εὐθείας ὑπὸ δεδομένας γωνίας, καὶ ἔχῃ δοθῇ ὁ λόγος ὁ συναποτελούμενος ἐκ τοῦ λόγου, ὃν ἔχει μία ἀχθεῖσα εὐθεῖα πρὸς μίαν ἄλλην ἀχθεῖσαν, καὶ μία ἄλλη πρὸς μίαν ἄλλην, καὶ μία ἄλλη πρὸς μίαν ἄλλην ἀκόμη καὶ ἡ τελευταία πρὸς ἄλλην δοθεῖσαν, εἰς περίπτωσιν κατὰ τὴν ὁποίαν αἱ δοθεῖσαι εὐθεῖαι εἶναι ἑπτά, ἢ ἂν ἔχῃ δοθῇ ὁ λόγος, ὃν ἔχει καὶ ἡ τελευταία πρὸς τὴν τελευταίαν, εἰς περίπτωσιν κατὰ τὴν ὁποίαν αἱ δοθεῖσαι εὐθεῖαι εἶναι ὀκτώ, τὸ σημεῖον θὰ ἀνήκῃ εἰς μίαν ὡρισμένην κατὰ τὴν θέσιν γραμμήν. Καὶ ὁμοίως θὰ συμβαίνῃ ὁσαιδήποτε καὶ ἂν εἶναι κατὰ τὸν ἀριθμὸν αἱ γραμμαί, εἴτε περιτταὶ εἴτε ἄρτιαι). Ὁ Πάππος παρατηρεῖ ὅτι δὲν εἶχε κατορθωθῇ ἀκόμη ἡ ἐπιτελεσθῇ ἡ σύνθεσις διὰ νὰ καθορισθῇ ὁ τόπος, ὅστις ἔρχεται ἔπειτα ἀπὸ τὸν τόπον τῶν τεσσάρων γραμμῶν.

Ὁ Πάππος φθάνει διὰ τῆς θέσεως τοῦ ἐν λόγῳ προβλήματος εἰς τὰ ὅρια, τὰ ὁποῖα χωρίζουν τὴν ἀρχαίαν ἀπὸ τὴν νεωτέραν γεωμετρίαν καὶ δίδει εἰς τὸν Καρτέσιον τὸ θέμα ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐργαζόμενος ἔμελλε νὰ ἱδρύσῃ τὴν ἀναλυτικὴν γεωμετρίαν του, διὰ τὴν ὁποίαν τόσην ὑπερηφάνειαν αἰσθάνεται ἡ νεωτέρα ἐπιστήμη. Ὅτι ἔχουν τὰ πράγματα κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον μᾶς τὸ πιστοποιεῖ ὁ μέγας Γερμανὸς φιλόσοφος καὶ μαθηματικὸς Λάϊμπνιτς, ὅστις εἰς τὸν τέταρτον τόμον τῶν ἔργων του καὶ εἰς τὸ κεφάλαιον τῶν παρατηρήσεών του ἐπὶ τοῦ βίου τοῦ Καρτεσίου, γράφει τὰ ἀκόλουθα: «Προκειμένου περὶ τῆς Γεωμετρίας τοῦ Καρτεσίου εἶναι καλὸν νὰ γνωρίζωμεν ὅτι ὁ Γκόλιος παρέσχε τὴν ἀφορμὴν διὰ νὰ γεννηθῇ αὕτη. Διότι ὁ Γκόλιος εἶχεν ἐντελεστάτην γνῶσιν τῆς βαθείας γεωμετρίας τῶν ἀρχαίων, ἥτις ἀπὸ πολλοῦ σχεδὸν εἶχε λησμονηθῇ. Ἐπειδὴ εἶχε διακηρυχθῇ παντοῦ ἡ μέθοδος τοῦ Καρτεσίου καὶ ἡ εὐκολία, τὴν ὁποίαν αὕτη παρεῖχε διὰ τὴν λύσιν τῶν προβλημάτων, ὁ Γκόλιος τοῦ ὑπέδειξε τὸ μέγα πρόβλημα τῶν ἀρχαίων, τὸ ἀναφερόμενον ὑπὸ τοῦ Πάππου, ὅπερ συνίσταται εἰς κάποιαν ἀρίθμησιν καμπύλων γραμμῶν διὰ τῶν τόπων. Τὸ πρόβλημα τοῦτο ἐστοίχισεν ἓξ ἑβδομάδας εἰς τὸν Καρτέσιον καὶ ἀποτελεῖ σχεδὸν ὁλόκληρον τὸ πρῶτον βιβλίον τῆς γεωμετρίας... Τοῦτο τὸ γνωρίζω ἀπὸ τὸν Χάρδυ, ὅστις μοῦ τὸ διηγήθη εἰς τὸ Παρίσι». Τὴν λύσιν τοῦ ἐν λόγῳ προβλήματος ἔστειλεν ὁ Καρτέσιος εἰς τὸν Γκόλιον, ὅστις ἦτο καθηγητὴς τῶν μαθηματικῶν καὶ τῶν ἀνατολικῶν γλωσσῶν εἰς τὸ Λάϊντεν κατὰ τὸ 1631. Ὁ Καρτέσιος λέγει ὅτι ἡ μέθοδος, τὴν ὁποίαν ἐχρησιμοποίουν οἱ ἀρχαῖοι εἶναι ἡ σύνθεσις, τὴν χαρακτηρίζει

δὲ ὡς μέθοδον, «ἥτις ἐξετάζει τὰς αἰτίας δυνάμει τῶν ἀποτελεσμάτων των». Προκειμένου περὶ τοῦ προβλήματος τοῦ Πάππου, ἡ συνθετικὴ μέθοδος μελετᾷ τὰς εὐθείας τὰς συνιστώσας τὸ σχῆμα καὶ ζητεῖ νὰ εὕρῃ τὴν διαδικασίαν συμφώνως πρὸς τὴν ὁποίαν δύνανται νὰ ἀχθοῦν κατὰ τρόπον ἱκανοποιοῦντα τὰς ἀπαιτήσεις τοῦ προβλήματος. Ὥστε αἱ ἐν λόγῳ γραμμαὶ εἶναι «ἀποτελέσματα» ἐξαρτώμενα ἀπὸ τὰς μερικὰς σχέσεις τὰς περιεχομένας ἐν τῇ ἐκφωνήσει τοῦ προβλήματος. Ἐκεῖνο ἄρα τὸ ὁποῖον ἐνδιαφέρει δὲν εἶναι αἱ γραμμαί, ἀλλὰ αἱ μετρικαὶ σχέσεις. Εἰς τὸ πρόβλημα λοιπὸν τοῦ Πάππου πρέπει ἑκάστη γραμμὴ νὰ ἀντικατασταθῇ ὑφ' ἑνὸς ψηφ.ου οὕτως ὥστε νὰ καταστῇ δυνατὴ ἡ κατάστρωσις τῆς ἀλγεβρικῆς ἐξισώσεως. Ἡ ἀνάλυσις, κατὰ τὸν Καρτέσιον, «δεικνύει τὴν ἀληθῆ ὁδὸν διὰ τῆς ὁποίας μία πρότασις ἀνεκαλύφθη μεθοδικῶς καὶ ἀποκαλύπτει κατὰ ποῖον τρόπον τὰ ἀποτελέσματα ἐξαρτῶνται ἐκ τῶν αἰτίων». Ἡ λύσις τοῦ προβλήματος τοῦ Πάππου, διὰ τῆς ἀλγέβρας, ἤνοιξε τὸν δρόμον διὰ τὴν ἀνακάλυψιν τῆς ἀναλυτικῆς γεωμετρίας.

Καὶ εἰς ἄλλα σημεῖα ἡ διανόησις τοῦ Πάππου ἐγγίζει τὰ ὅρια τῆς νέας γεωμετρίας καὶ προαισθάνεται τὰς ἀνορθολογιστικὰς τάσεις, αἱ ὁποῖαι ἤγαγον τελικῶς εἰς τὰς μὴ εὐκλειδείους θεωρητικὰς κατασκευάς. Συζητῶν τὰς προϋποθέσεις καὶ λύσεις τοῦ προβλήματος, περὶ τοῦ ὁποίου ἐγένετο ἀμέσως ἀνωτέρω λόγος, γράφει: «Ἐὰν δὲ ἐπὶ πλείονας τῶν ς', οὐκέτι μὲν ἔχουσι λέγειν, ἐὰν λόγος ἡ δοθεὶς τοῦ ὑπὸ τῶν δ' περιεχομένου τινὸς πρὸς τὸ ὑπὸ τῶν λοιπῶν, ἐπεὶ οὐκ ἔστι τι περιεχόμενον ὑπὸ πλειόνων ἢ τριῶν διαστάσεων. Συγκεχωρήκασι δὲ ἑαυτοῖς οἱ δραχὺ πρὸ ἡμῶν ἑρμηνεύειν τὰ τοιαῦτα μηδὲν ἓν μηδαμῶς διαληπτὸν σημαίνοντες, τὸ ὑπὸ τῶν δὲ περιεχόμενον λέγοντες ἐπὶ τὸ ἀπὸ τῆσθε τετράγωνον ἢ ἐπὶ τὸ ὑπὸ τῶνδε». (Ἐὰν δὲ πρόκειται περὶ γραμμῶν περισσοτέρων τῶν 6, δὲν ἠμποροῦν νὰ χρησιμοποιοῦν τὴν ἔκφρασιν, ἐὰν ἔχῃ δοθῇ ὁ λόγος πράγματός τινος περιεχομένου ὑπὸ τεσσάρων γραμμῶν πρὸς ἄλλο περιεχόμενον ὑπὸ τῶν λοιπῶν, διότι δὲν ὑπάρχει τὸ ὁποῖον νὰ περιέχηται ὑπὸ περισσοτέρων ἀπὸ τρεῖς διαστάσεις. Καὶ ὅμως ἔχουν δώσει τὸ δικαίωμα εἰς τὸν ἑαυτόν τους οἱ ὀλίγον προγενέστεροί μας νὰ ἐκφράζουν τοιαύτας σκέψεις, ἐκφράζοντες πράγματα ἐντελῶς ἀκατανόητα καὶ ὁμιλοῦντες περὶ τοῦ πράγματος τοῦ περιεχομένου ὑπ' αὐτῶν ἐδῶ τῶν στοιχείων πολλαπλασιαζομένου ἐπὶ τὸ τετράγωνον αὐτῆς ἐδῶ ἢ αὐτῶν ἐδῶ τῶν γραμμῶν). Εἶναι φανερὸν ὅτι ὁ Πάππος θέτει ἐναντι αὐτοῦ τὸν καθορισμὸν τοῦ χώρου διὰ πλειόνων ἀπὸ τὰς τρεῖς διαστάσεων καὶ θεωρεῖ αὐτὸν ὡς ἐκφεύγοντα τῆς ἀνθρωπίνης κατανοήσεως.

Τὸ ὄγδοον καὶ τελευταῖον βιβλίον τῆς «Συναγωγῆς» ἔχει ὡς θέμα του τὴν ἐξέτασιν μηχανικῶν προβλημάτων. Εἰς τὸ προοίμιον παρέχει ἱστορικὰς πληροφορίας περὶ τῆς χρησιμότητος τῆς μηχανικῆς ἐπιστήμης καὶ περὶ τῆς σχέσεώς της μὲ τὴν φιλοσοφίαν. Κατὰ τὴν ἀπαρίθμησιν τῶν κλάδων, μὲ τοὺς ὁποίους ἀσχολεῖται ἡ μηχανική, ἀκολουθεῖ ὁ Πάππος τὰς ἀντιλήψεις τοῦ Ἥρωνος, διαστέλλων τὸ σύνολόν της ἀφ' ἑνὸς μὲν εἰς «λογικόν», δηλαδὴ εἰς θεωρητικόν, ἀφ' ἑτέρου δὲ εἰς «χειρουργικόν», δηλαδὴ ἐφηρμοσμένον. Τὸ θεωρητικὸν μέρος ἀπαρτίζεται ἀπὸ τὴν γεωμετρίαν, τὴν ἀριθμητικήν, τὴν ἀστρονομίαν καὶ τὴν φυσικήν, τὸ δὲ ἐφηρμοσμένον ἀπὸ τὴν χαλκευτικήν, τὴν οἰκοδομικήν, τὴν τεκτονικὴν καὶ τὴν ζωγραφικήν. Προσθέτει κατόπιν σειρὰν προτάσεων, ἀναφερομένων εἰς τὴν περὶ κεντροβαρικῶν σημείων διδασκαλίαν τοῦ Ἀρχιμήδους, παρέχει δὲ καὶ τὸν μοναδικὸν δι' ὅλην τὴν ἀρχαιότητα ὁρισμὸν τοῦ κέντρου τοῦ βάρους, ἔχοντα ὡς ἑξῆς: «Λέγομεν δὲ κέντρον βάρους ἑκάστου σώματος εἶναι σημεῖον κείμενον ἐντός, ἀφ' οὗ κατ' ἐπίνοιαν ἀρτηθὲν τὸ βάρος ἠρεμεῖ φερόμενον καὶ φυλάσσει τὴν ἐξ ἀρχῆς θέσιν». (Τὸ κέντρον βάρους σώματός τινος εἶναι σημεῖον κείμενον ἐντὸς αὐτοῦ κατὰ τρόπον, ὥστε ἂν φαντασθῶμεν τὸ βάρος ἐξηρτημένον ἐκ τοῦ σημείου τούτου, μένει ἐν ἠρεμίᾳ ἔστω καὶ ἂν ὑφίστανται ὤθησιν καὶ διατηρεῖ τὴν ἀρχικήν του θέσιν). Ἐξετάζει ἐπίσης διάφορα προβλήματα, τῶν ὁποίων θέμα εἶναι νὰ κινήσωμεν μεγάλα βάρη διὰ μικροτέρων δυνάμεων καὶ νὰ κατασκευάσωμεν ὄργανα μὲ τὴν βοήθειαν τῶν ὁποίων θὰ δυνηθῶμεν νὰ γράψωμεν ὡρισμένας καμπύλας. Ἀπὸ γεωμετρικῆς ἀπόψεως σπουδαῖον εἶναι τὸ πρόβλημα, εἰς τὸ ὁποῖον ζητεῖται νὰ γραφῇ καμπύλη δευτέρου βαθμοῦ, τῆς ὁποίας ἔχουν δοθῇ πέντε σημεῖα καὶ νὰ ἐγγραφοῦν εἰς ἕνα κύκλον ἑπτὰ κανονικὰ ἑξάγωνα ὑπὸ ὡρισμένας συνθήκας.

Ὁμιλεῖ καὶ περὶ ἕλικος, ἥτις δύναται νὰ γραφῇ ἐπὶ σφαίρας «ὥσπερ ἐν ἐπιπέδῳ νοεῖται γινομένη τις ἕλιξ φερομένου σημείου κατ' εὐθείας κύκλον περιγραφούσης καὶ ἐπὶ στερεῶν φερομένου σημείου κατὰ μιᾶς πλευρᾶς τιν' ἐπιφάνειαν περιγραφούσης, οὕτω δὴ καὶ ἐπὶ σφαίρας ἕλικα νοεῖν ἀκόλουθόν ἐστι γραφομένην». («Ὅπως νοεῖται ἕλιξ σχηματιζομένη διὰ τῆς κινήσεως σημείου ἐπάνω εἰς εὐθεῖαν, ἥτις διαγράφει κύκλον, καὶ ὅπως νοεῖται σχηματιζομένη ἕλιξ διὰ κινήσεως σημείου ἐπάνω εἰς μίαν πλευράν, ἥτις διαγράφει ἐπιφάνειάν τινα, κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον εἶναι λογικῶς ὀρθὸν νὰ νοήσωμεν ὅτι γράφεται ἕλιξ καὶ ἐπὶ σφαίρας). Ἀξιοσημείωτον εἶναι ὅτι χρησιμοποιεῖ καὶ τὸν διὰ γραμμάτων συμβολισμόν, χωρὶς ὅμως νὰ φθάνῃ εἰς τὴν τελείαν ἀπαλλαγὴν ἀπὸ τὴν διὰ γεωμετρικῶν μεγεθῶν παράστασιν τῶν ἀριθμῶν.

Ὁ Πάππος ἀποτελεῖ τὴν τελευταίαν ἐπιβλητικὴν προσωπικότητα τῆς παλαιᾶς μαθηματικῆς ἐπιστήμης. Μετ' αὐτὸν ἀκολουθεῖ ἡ σειρὰ τῶν σχολιαστῶν, οἵτινες δὲν ἠδύναντο νὰ ἐμφανίσουν δημιουργικὴν ἐργασίαν. Διὰ τοῦτο ἡ διάσωσις μέρους ἐκ τοῦ ἔργου του ὑπῆρξε διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς νέας μαθηματικῆς κυριώτατος συντελεστής. Κατέστησε φανερὰ τὰ ἐσχατα ὅρια, εἰς τὰ ὁποῖα εἶχε φθάσει ἡ μαθηματικὴ τῶν ἀρχαίων καὶ ἔθεσε προβλήματα, ἀπὸ τῶν ὁποίων ἀφορμηθεῖσα ἡ νέα μαθηματικὴ σκέψις, ἤνοιξε νέους ὁρίζοντας.

ΟΙ ΕΚ ΤΗΣ ΝΕΟΠΛΑΤΩΝΙΚΗΣ ΣΧΟΛΗΣ ΠΡΟΕΡΧΟΜΕΝΟΙ ΣΧΟΛΙΑΣΤΑΙ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΩΝ ΜΑΘΗΜΑΤΙΚΩΝ ΣΥΓΓΡΑΜΜΑΤΩΝ

Ἀπὸ τοῦ 3ου μ.Χ. αἰῶνος, ὁπότε ἱδρύθη ἡ Νεοπλατωνικὴ σχολή, τὸ ἐνδιαφέρον διὰ τὰς μαθηματικὰς ἐπιστήμας ἀνεγεννήθη. Ὁ Πλωτῖνος (204—270), ἦτο ἐμπειρότατος περὶ τὰ μαθηματικά, συνίστα δὲ νὰ διδάσκωνται οἱ παῖδες τὰ μαθηματικά, διὰ νὰ δύνανται νὰ ἀνυψώνωνται εἰς τὴν θεώρησιν τοῦ νοητοῦ κόσμου. «Παραδοτέον τοὺς νέους τὰ μαθήματα, πρὸς συνεθισμὸν τῆς ἀρᾴτου φύσεως». Ὁ μαθητής του Πορφύριος (232—301). Ὁ Σουΐδας ἀναφέρει ὅτι ἔγραψε βιβλία ἀστρονομικά, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ «Εἰσαγωγὴν ἀστρονομουμένων ἐν βιβλίοις τρισίν». Ὡς ἐξάγεται ἐκ τῶν εἰς τὸν Εὐκλείδην σχολίων τοῦ Πρόκλου, θὰ εἶχεν ἀσχοληθῇ καὶ μὲ τὸν σχολιασμὸν τῶν «Στοιχείων» τοῦ Εὐκλείδου. Πολὺ ὑλικὸν ἐκ τῶν σχολ.ων του περιελήφθη ὑπὸ τοῦ Πρόκλου εἰς τὰ εἰς τὸν «Τίμαιον» σχόλιά του. Φαίνεται δὲ ὅτι εὐρυτάτην χρησιμοποίησιν τῶν σχολίων του ἔκαμαν ὁ Σιμπλίκιος καὶ ὁ Βοήθιος. Διεσῴθησαν σχόλιά του εἰς τὰ «Ἁρμονικὰ» τοῦ Πτολεμαίου, ἐκδοθέντα ὑπὸ τοῦ Οὐάλλις ἐν Ὀξφόρδῃ τὸ 1689. Σύγχρονος πρὸς τὸν Πορφύριον εἶναι καὶ ὁ Ἀνατόλιος, περὶ τοῦ ὁποίου ὑπάρχει ἀμφισβήτησις ἂν ἀποτελῇ τὸ αὐτὸ πρόσωπον μὲ τὸν ὁμώνυμον ἀριστοτελικὸν φιλόσοφον Ἀνατόλιον, ὅστις περὶ τὸ 270 ἐγένετο ἐπίσκοπος τῆς ἐν Συρίᾳ πόλεως Λαοδικείας. Περὶ τούτου παραδίδεται ὅτι ἦτο γνώστης «ἀριθμητικῆς καὶ γεωμετρίας, ἀστρονομίας τε καὶ τῆς ἄλλης διαλεκτικῆς, ἔτι τε φυσικῆς θεωρίας, ῥητορικῶν τε αὖ μαθημάτων». Ὁ Ζέλλερ φρονεῖ ὅτι ὁ Νεοπλατωνικὸς Ἀνατόλιος εἶναι πρόσωπον διάφορον τοῦ ἐπισκόπου Ἀνατολίου. Ἀλλ' ὁ Ταννερύ, εἰς ἄρθρον του δημοσιευθὲν ἐν τῇ Γαλλικῇ Μεγάλῃ Ἐγκυκλοπαιδείᾳ, ὑπεστήριξεν ὅτι πρόκειται περὶ ἑνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ προσώπου. Ὁ Ἀνατόλιος εὑρίσκετο ἐν Ἀλεξανδρείᾳ τὸ 262, ἐν τῷ ὀχυρῷ Πυρουχείῳ, τὸ ὁποῖον εἶχε πολιορκήσει ὁ στρατηγὸς Θεόδοτος, διὰ νὰ καταστείλῃ τὴν στάσιν τοῦ ἐπάρχου Αἰμιλιανοῦ. Μαθητὴς του ὑπῆρξεν ὁ Ἰάμβλιχος. Ὁ Εὐσέβιος ἀποδίδει εἰς τὸν Ἀνατόλιον συγγραφὴν «Κανόνων περὶ Πάσχα», ἐξ ἧς διέσωσε καὶ ἀποσπάσματα. Ἐπίσης ἀποδίδει εἰς αὐτὸν τὴν συγγραφὴν «Ἀριθμητικῶν Εἰσαγωγῶν», αἵτινες ἀπωλέσθησαν.

Ὡς προερχόμενα ἐκ τοῦ Ἀνατολίου φέρονται εἰς τὸ ἐπ' ὀνόματι τοῦ Ἰαμβλιχου μικρὸν σύγγραμμα «Τὰ θεολογούμενα τῆς ἀριθμητικῆς», ἀποσπάσματα, εἰς τὰ ὁποῖα γίνεται λόγος περὶ τῶν ἰδιοτήτων τῶν ἀριθμῶν, μέχρι τοῦ δέκα. Εἰς ταῦτα ἀναγράφονται αἱ ἰδιότητες συμφώνως πρὸς τὰς ἀντιλήψεις τῶν Πυθαγορείων. Οὕτω π.χ. περὶ δεκάδος γράφει τὰ ἀκόλουθα: «Ἡ δεκὰς γεννᾶται δυνάμει ἐξ ἀρτίου καὶ περιττοῦ πεντάκις γὰρ δύο δέκα. Κύκλος ἐστὶ παντὸς ἀριθμοῦ καὶ πέρας. Περὶ αὐτὸν γὰρ εἰλούμενοι καὶ ἀνακάμπτοντες ὥσπερ καμπτῆρα δολιχεύουσιν. Ἔτι ὅρος ἐστὶ τῆς ἀπειρίας τῶν ἀριθμῶν. Καλεῖται δὲ «κράτος» καὶ «παντέλεια» ἐπεὶ πάντα περαίνει τὸν ἀριθμὸν περιέχουσα πᾶσαν φύσιν ἐντὸς ἑαυτῆς, ἀρτίου τε καὶ περιττοῦ, κινουμένου τε καὶ ἀκινήτου, ἀγαθοῦ τε καὶ κακοῦ. Ἔτι δὲ γέγονεν ἐκ τῶν πρώτων ἀριθμῶν συντεθέντων, α', β', γ', δ'». (Ἡ δεκὰς γεννᾶται δυναμικῶς ἀπὸ ἄρτιον καὶ περιττόν. Διότι τὸ 2 λαμβανόμενον 5 φοράς, παρέγει τὸ 10. Εἶναι δὲ ἡ δεκὰς κύκλος καὶ ὅριον διὰ τοὺς ἀριθμούς. Διότι γύρω ἀπὸ αὐτὸν περιστρεφόμενοι καὶ ἐπανερχόμενοι, ὡσὰν γύρω ἀπὸ σημεῖον στροφῆς, συνεχίζουν τὸν δρόμον των οἱ ἀριθμοί. Ἀκόμη εἶναι ὅριον τῆς ἀπειρότητος τῶν ἀριθμῶν. Καλεῖται δὲ «κράτος» καὶ «ὁλοκληρωτικὴ τελειότης», διότι δίδει ὅριον εἰς πάντα ἀριθμόν, ἐπειδὴ περιέχει μέσα εἰς τὸν ἑαυτόν της πᾶν εἶδος ἀριθμοῦ, ἀρτίου καὶ περιττοῦ κινουμένου καὶ ἀκινήτου, ἀγαθοῦ καὶ κακοῦ. Ἀκόμη δὲ ἔχει σχηματισθῇ ἐκ τῆς προσθέσεως τῶν πρώτων ἀριθμῶν 1+2+3+4 = 10). Τὴν μονάδα καλεῖ ὁ Ἀνατόλιος «γονὴν» καὶ «ὕλην», ἐπειδὴ ἄνευ αὐτῆς δὲν δύναται νὰ παραχθῇ οὐδεὶς ἀριθμός. Προσθέτει δὲ ὅτι οἱ Πυθαγόρειοι τὴν ἑκάλουν «οὐσίαν, αἴτιον ἀληθείας, ἁπλοῦν, παράδειγμα, τάξιν, συμφωνίαν, ἐν μείζονι καὶ ἐλάττονι τὸ ἴσον, ἐν πλήθει τὸ μέτριον, ἐν χρόνῳ τὸν νῦν ἑνεστῶτα, ναῦν, ἄσμα, φίλον, ζωήν, εὐδαιμονίαν». Περὶ τῆς δυάδος λέγει ὅτι «ἡ δυὰς συντεθεῖσα ἴσα δύναται τῷ ἀπ' αὐτῆς γινομένῳ» (δηλαδὴ 2X2 = 2+2), πρᾶγμα τὸ ὁποῖον δὲν συμβαίνει εἰς τοὺς ἄλλους ἀριθμούς. Οἱ Πυθαγόρειοι, λέγει, τὴν ἀπεκάλουν «Τόλμην, ὁρμήν, δόξαν, κίνησιν, γένεσιν, μεταβολήν, διαίρεσιν, μῆκος, αὔξησιν, σύνθεσιν, κοινωνίαν, τὸ πρός τι, λόγον τὸν ἐν ἀναλογίᾳ». Ἡ τριὰς εἶναι ὁ πρῶτος περιττὸς ἀριθμὸς καὶ διὰ τοῦτο εἶναι τέλειος, διότι αὐτὸς πρῶτος δεικνύει ἐν σύνολον, τὸ ὁποῖον ἔχει ἀρχήν, μέσον καὶ τέλος. Εἰκονίζει τὸ ἐπίπεδον, εἶναι δὲ ὁ πρῶτος τριγωνικὸς ἀριθμός, διότι 3 = 1+2. Συμβολίζει προσέτι τὰ τρία εἴδη τῶν τριγώνων, ἤτοι τὸ ἰσόπλευρον, τὸ σκαληνὸν καὶ τὸ ἰσοσκελές· ἐπίσης δὲ συμβολίζει καὶ τὰ τρία εἴδη τῶν γωνιῶν: ὀξείας, ἀμβλείας καὶ ὀρθάς· καθὼς καὶ τὰς τρεῖς διαστάσεις τοῦ χρόνου: παρόν, παρελθὸν καὶ μέλλον. Οἱ Πυθαγόρειοι τὴν ἑξομοίωνον μὲ τὴν σωφροσύνην. Αὕτη μετὰ τῆς μονάδος καὶ δυάδος παράγει τὸν πρῶτον τέλειον ἀριθμόν, ὅστις εἶναι ὁ 6, διότι 3+1+2 = 6. Ἡ τετρὰς ἑξομοιοῦται μὲ τὴν δικαιοσύνην. Αὕτη δὲ ὡς τετρακτὺς τῶν τεσσάρων πρώτων ἀριθμῶν παράγει τὸν τελικὸν ἀριθμὸν 10. Ἡ πεντὰς εἶναι ὁ πρῶτος ἀριθμός, ὅστις περιέχει τὸν πρῶτον ἄρτιον 2 καὶ τὸν πρῶτον περιττὸν 3. Διὸ αὐτὸ οἱ Πυθαγόρειοι τὴν ἑκάλουν «γάμον», ὡς προερχομένην ἐξ ἄρρενος (3) καὶ θήλεος (2) ἀρι-

θμοῦ. Τὸ τετράγωνον τοῦ πέντε (5Χ5=25) ἰσοῦται μὲ τὸ ἄθροισμα τοῦ τετραγώνου τοῦ τρία (3Χ3=9) καὶ τοῦ τετραγώνου τοῦ τέσσαρα (4Χ4=16). Εἶναι δὲ τὸ μέσον τῶν ἀριθμῶν, οἵτινες συναποτελοῦν τὸ 10 (βλέπε ἀνωτέρω μαγικὸν τετράγωνον τοῦ Θέωνος). Ὁ 6 εἶναι ὁ πρῶτος τέλειος ἀριθμός, διότι ἰσοῦται μὲ τὸ ἄθροισμα τῶν διαιρετῶν του 1+2+3=6. Οἱ Πυθαγόρειοι τὸν ἐκάλουν ἀρρενόθηλυν καὶ γάμον. Τὸν 7 καλεῖ ὁ Ἀνατόλιος «παρθένον» καὶ «ἀμήτορα» καὶ παραθέτει ὅλας τὰς ἐξαιρετικὰς περιπτώσεις, κατὰ τὰς ὁποίας ἐμφανίζεται ἡ δύναμις τοῦ ἀριθμοῦ τούτου, ἕνεκα τῆς ὁποίας καλεῖται καὶ «τελεσφόρος». Ἑπτά, λέγει, εἶναι οἱ πλανῆται, ἑπτὰ εἶναι αἱ διευθύνσεις τῆς κινήσεως, ἑπτὰ εἶναι τὰ φωνήεντα, ἑπτὰ αἱ μεταβολαὶ τῆς ζωῆς, ἑπτὰ δὲ εἶναι καὶ αἱ ἡλικίαι, ἤτοι παιδίον, παῖς, μειράκιον, νεανίσκος, ἀνήρ, πρεσβύτης, γέρων. Ὁ ὀκτὼ εἶναι ὁ πρῶτος κυβικὸς ἀριθμὸς (2Χ2Χ2=8) καὶ διὰ τοῦτο καλεῖται «ἀσφάλεια» καὶ «ἕδρασμα». Παραθέτει δὲ ὁ Ἀνατόλιος καὶ ἀπόσπασμα ἔκ τινος ποιήματος τοῦ Ἐρατοσθένους, εἰς τὸ ὁποῖον λέγεται ὅτι ἐν τῷ σύμπαντι ὑπάρχουν ὀκτὼ σφαῖραι· «πάντα ὀκτώ· ὀκτὼ δὴ σφαίρησι κυλίνδετο κύκλω ἰόντα ἑνάτην περὶ γαῖαν». Τὸ ἐννέα εἶναι ὁ πρῶτος κῦβος τοῦ πρώτου περιττοῦ ἀριθμοῦ (3Χ3=9), περιέχει δὲ καὶ τὰς ἀναλογίας τῶν μουσικῶν, διότι ἀναλύεται εἰς τὸν 4, 3 καὶ 2, δηλαδὴ 9=4+3+2, ἐξ ὧν τὸ 4:3 ἔχει λόγον ἐπίτριτον, τὸ 3:2 ἡμιόλιον καὶ τὸ 4:2 διπλάσιον. Ὁ Ἀνατόλιος συνέλεξεν ὅλας τὰς ἀριθμολογικὰς δοξασίας τῶν Πυθαγορείων. Ὁ Τσννεοὺ ἔνει τὴν γνώμην ὅτι ὁ Ἀνατόλιος ἤντλησε τὸ εἰς τὰς ἀριθμολογικὰς δοξασίας τῶν Πυθαγορείων ἀναφερόμενον ὑλικὸν ἀπὸ τὸ ἀπολεσθὲν ἔργον «Θεολογούμενα» τοῦ Νικομάχου τοῦ Γερασηνοῦ.

Μὲ μεγάλην ἀγάπην ἠσχολήθη εἰς τὰ μαθηματικὰ ὁ νεοπλατωνικὸς φιλόσοφος Ἰάμβλιχος, ὅστις ὑπῆρξεν ὡς πρὸς τὴν φιλοσοφίαν μαθητὴς τοῦ Πορφυρίου. Ὅπως ἐσημειώσαμεν ἀνωτέρω, ὑπῆρξεν εἰς τὰ μαθηματικὰ μαθητὴς τοῦ Ἀνατολίου. Τὰς εἰς τὰ μαθηματικὰ ἀναφερομένας συγγραφάς του εἶχε συνοψίσει εἰς τὸ μέγα ἔργον του «Συναγωγὴ τῶν πυθαγορείων δογμάτων». Ἐκ τούτου ἐσώθησαν αἱ ἀκόλουθοι πραγματεῖαι: 1) «Περὶ τοῦ πυθαγορικοῦ βίου», 2) «Περὶ τῆς κοινῆς μαθηματικῆς ἐπιστήμης», 3) «Περὶ τῆς Νικομάχου ἀριθμητικῆς εἰσαγωγῆς», 4) «Τὰ θεολογούμενα τῆς ἀριθμητικῆς». Τὸ τελευταῖον τοῦτο ἔργον, εἰς τὸ ὁποῖον παρατίθενται καὶ ἀποσπάσματα ἐκ τοῦ Ἀνατολίου, παρεδόθη εἰς συμπληρωματικὴν μορφὴν καὶ φαίνεται ὅτι ἀποτελεῖ ἐπιτομὴν τοῦ ἀρχικοῦ ἔργου τοῦ Ἰαμβλίχου. Εἰς τὸ σῶμα τῶν μαθηματικῶν συγγραμμάτων τοῦ Ἰαμβλίχου περιελαμβάνετο ὡς δεύτερον βιβλίον «Δεύτερος λόγος» καὶ ὁ «Λόγος προτρεπτικὸς εἰς φιλοσοφίαν». Ἡ «Περὶ κοινῆς μαθηματικῆς ἐπιστήμης» πραγματεία του διαιρεῖται εἰς 35 κεφάλαια. Εἰς ταύτην καθορίζεται ἡ φύσις τῶν μαθηματικῶν, προσδιορίζονται αἱ κοιναὶ ἀρχαὶ συμπάσης τῆς μαθηματικῆς ἐπιστήμης καὶ αἱ ἴδιαι ἀρχαὶ ἑκάστου ἐκ τῶν κλάδων της, τὸ θέμα ἑκάστης ἐξ αὐτῶν καὶ ἡ ἑνότης τῶν διαφόρων κλάδων της πρὸς ἀλλήλους. Γίνεται δὲ λόγος καὶ περὶ τῆς συναφείας τῆς μαθηματικῆς ἐπιστήμης πρὸς τὴν φιλοσοφίαν καὶ περὶ τῶν ὠφελειῶν, τὰς ὁποίας προσφέρει ἡ μαθηματικὴ εἰς τὰς ἄλλας τέχνας καὶ ἐπιστήμας. Ἀκολούθως ἐκτίθενται αἱ χρησιμοποιούμεναι μέθοδοι καὶ παρέχονται πληροφορίαι ἱστορικαὶ περὶ τῆς ἀναπτύξεως τῶν μαθηματικῶν σπουδῶν καὶ ἰδιαιτέρως περὶ τῆς μεγάλης συμβολῆς τῶν Πυθαγορείων. Οἱ Πυθαγόρειοι, λέγει ὁ Ἰάμβλιχος, ἐθεώρουν τὴν μαθηματικὴν ἐπιστήμην ὡς ὄργανον τὸ ὁποῖον ἀποκαλύπτει τὴν φύσιν τῶν ὄντων, παρέχει τὴν δύναμιν νὰ ἴδωμεν τὴν ἀλήθειαν καὶ ἐπιδρᾷ εὐεργετικῶς καὶ ἐπὶ τῶν ἠθῶν: «Ἐδόκει δὲ τοῖς Πυθαγορείοις ὥσπερ οἰκεῖά τινα ὄργανα πεπορίσθαι ταυτὶ τὰ μαθήματα πρὸς τὸ ἀναπτύξαι τὴν τῶν ὄντων φύσιν, καὶ πᾶσαν ἀφελεῖν τὴν ἀλήθειαν θεᾶσθαι. Ἔτι δὲ καὶ τῆς περὶ τὰ ἤθη ὁμολογίας συνεξευπορήσειν τὴν αἰτίαν τὴν τοιαύτην μάθησιν, ἀγαθοῦ τε καὶ κακοῦ τὴν φύσιν συναποκαλύψειν φιλοσοφία προσαρωγὸν γιγνομένην, τῆς τε περὶ τὸν κόσμον τάξεως καὶ τῆς περὶ τὸν οὐρανὸν ἐγκυκλίου φορᾶς τὴν συμμετρίαν δι' αὐτῆς θεωρεῖσθαι» (Ἰαμβλ. «Περὶ τῆς κοιν. μαθημ. ἐπιστ.», σελ. 96, μαθήματα αὐτὰ ἔχουν ἐξευρεθῆ διὰ νὰ χρησιμοποιηθοῦν ὡς ὄργανα πρὸς ἀποκάλυψιν τῆς φύσεως τῶν ὄντων, καὶ διὰ νὰ ἀπομακρύνουν πᾶσαν ὁμίχλην, ἥτις ρίπτει σκότος ἐπάνω εἰς τὴν πραγματικότητα, ὥστε νὰ καταστῆ δυνατὴ ἡ θέα τῆς φιλοσοφίας. Ἀκόμη ἐφρόνουν ὅτι ἡ μάθησις αὐτὴ θὰ διευκολύνῃ νὰ εὕρωμεν καὶ τὴν αἰτίαν τῆς εἰς τὴν ἠθικὴν ζωὴν ἀναφερομένης ἁρμονίας, καὶ ὅτι θὰ ἀποκαλύψῃ συγχρόνως τὴν φύσιν τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ κακοῦ, γινομένη τοιουτοτρόπως βοηθὸς τῆς φιλοσοφίας, καὶ ὅτι γίνεται δι' αὐτῆς προσιτὴ ἡ συμμετρία τῆς κυκλικῆς κινήσεως τοῦ οὐρανοῦ).

Ἐκ τοῦ ἐρμηνευθέντος τμήματος καθίσταται φανερὸν διατί ὁ Ἰάμβλιχος ἤσκησε μεγάλην ἐπίδρασιν ἐπὶ τῶν μεγάλων σοφῶν καὶ ἐπιστημόνων τῆς Ἀναγεννήσεως, ἀφ' ὅτου τὰ συγγράμματά του κατέστησαν γνωστὰ εἰς τὴν Ἰταλίαν διὰ τοῦ Γεωργ. Γεμιστοῦ, τοῦ Βησσαρίωνος καὶ τῶν ἄλλων Ἑλλήνων. Εἶναι λίαν ἀξιοπρόσεκτον ὅτι διὰ τὸν Ἰάμβλιχον ἡ μαθηματικὴ ἐπιστήμη κέκτηται προτεραιότητα ἔναντι τῆς φυσικῆς: «Ἔχει δὲ ὁ μαθηματικὸς λόγος καὶ τὸ καθαρὸν καὶ ἐπιστημονικὸν καὶ ἀνέλεγκτον. Πρότερός τε εἶναι δοκεῖ τοῖς παλαιοῖς ὁ μαθηματικὸς τοῦ φυσικοῦ καὶ ἀρχηγικώτερος· ἐκ γὰρ τούτου ἐκκρέμασθαι ὑπελάμβανε τὴν τῶν ἄλλων εἰλικρινῆ νόησιν» (αὐτόθι σελ. 97). (Ἔχει δὲ ἡ μαθηματικὴ σκέψις καὶ σαφήνειαν καὶ ἐπιστημονικότητα καὶ ἀδιαψιλονίκητον βεβαιότητα. Καὶ οἱ παλαιοὶ εἶχον τὴν γνώμην ὅτι ἡ μαθηματικὴ σκέψις ἔχει τὴν προτεραιότητα καὶ ἀρχηγίαν ἐν συγκρίσει μὲ τὴν φυσικήν. Διότι ἐκ ταύτης ἐνόμιζον ὅτι ἐξαρτᾶται ἡ ἀληθινὴ κατανόησις τῶν ἄλλων). Ἡ προτεραιότης τῆς μαθηματικῆς θεωρήσεως ἐφαρμοσθεῖσα ὑπὸ τῶν ἐν Ἰταλίᾳ σοφῶν κατὰ τὴν Ἀναγέννησιν, ὑπῆρξεν ἡ ἀφορμὴ νὰ ἀνακαινισθῇ ἡ ἐπιστημονικὴ γνῶσις. .

Εἰς τὸ ἔργον του «Περὶ τῆς Νικομάχου ἀριθμητικῆς εἰσαγωγῆς» ἔχομεν ἀνάπτυξιν καὶ πλουσιώτατον σχολιασμὸν τοῦ ἐν λόγῳ συγγράμματος. Παρέχει προσέτι πολυτίμους πληροφορίας περὶ τοῦ ἔργου τῶν ἀρχαιοτέρων μαθηματικῶν. Οὕτω μᾶς δίδει πληροφορίας περὶ τοῦ περιφήμου ἐπανθήματος τοῦ πυθαγορικοῦ Θυμαρίδα. Ἐκ δὲ τῆς πληροφορίας ταύτης ἀποδεικνύεται ὅτι οἱ Πυθαγόρειοι εἰργάζοντο ἐπὶ ἐξισώσεων μὲ ν ἀγνώστους, τοὺς ὁποίους δὲν παρίσταναν διὰ συμβόλων, ὅπως ἡ νεωτέρα ἄλγεβρα, ἀλλὰ διὰ λέξεων.

Ἐν σελίδι 62 τοῦ ρηθέντος συγγράμματός του κάμνει λόγον περὶ τοῦ ἐπανθήματος (δηλαδὴ ἄνθους), τὸ ὁποῖον εἶχεν ἐπινοήσει ὁ ἐκ Πάρου πυθαγόρειος τοῦ 3ου π.Χ. αἰῶνος Θυμαρίδας. Εἰς τὸ αὐτὸ σύγγραμμά του ἀναφέρει καὶ τὸ πρῶτον ζεῦγος τῶν φιλίων ἀριθμῶν, οἵτινες εἶναι ὁ 220 καὶ ὁ 284: «Ἄλλους γάρ τινας ἄντικρυς φίλους ἀριθμοὺς καλοῦσιν ἐν τῷ προσοικειοῦν τάς τε ἀρετὰς καὶ τὰς ἀστείας ἕξεις τοῖς ἀριθμοῖς οἷον τὸν σπδ καὶ σκ· γεννητικὰ γὰρ ἀλλήλων τὰ ἑκάτερα μέρη κατὰ τὸν τῆς φιλίας λόγον ὡς Πυθαγόρας ἀπεφήνατο· ἐρομένου γάρ τινος «τί ἐστι φίλος» εἶπεν· ἕτερος ἐγώ· ὅπερ ἐπὶ τούτων τῶν ἀριθμῶν δείκνυται» (αὐτόθι σελ. 35) (Διότι οἱ Πυθαγόρειοι ἀνομάζουν ἄλλους τινὰς ἀριθμοὺς φίλους, διότι θεωροῦν οἰκείας πρὸς τοὺς ἀριθμοὺς τὰς ἀρετὰς καὶ τὰς μετὰ κομψότητος σχέσεις, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον συμβαίνει μὲ τὸ 284 καὶ τὸ 220. Διότι τὰ μέρη τοῦ ἑνὸς καὶ τοῦ ἄλλου ἔχουν τὴν ἰδιότητα νὰ παράγουν τὸν ἄλλον συμφώνως πρὸς τὴν σχέσιν τῆς φιλίας, ὅπως τὴν καθώρισεν ὁ Πυθαγόρας. Διότι ὅταν κάποιος τὸν ἠρώτησε τί εἶναι φίλος, ἀπεκρίθη εἷς ἄλλος ἐγώ. Πρᾶγμα τὸ ὁποῖον καθίσταται φανερὸν καὶ προκειμένου περὶ τῶν ἀριθμῶν τούτων).

Τὸ πρῶτον τοῦτο ζεῦγος τῶν φιλίων ἀριθμῶν ἦτο ἤδη γνωστὸν εἰς τοὺς Πυθαγορείους, τὸ δὲ δεύτερον ζεῦγος φιλίων ἀριθμῶν ἀνεκαλύφθη κατὰ τὸ 1636 ὑπὸ τοῦ Φερμά, σύγκειται δὲ ἐκ τῶν ἀριθμῶν 17296 καὶ 18416. Ἐκ τοῦ βιβλίου του «Θεολογούμενα ἀριθμητικὰ» παρεθέσαμεν ἀνωτέρω ἀποσπάσματα, ὁμιλοῦντες περὶ τοῦ διδασκάλου του Ἀνατολίου.

Η ΑΠΟ ΤΟΥ 330 ΜΕΧΡΙ ΤΟΥ 537 ΕΠΟΧΗ

Ὁ κατὰ τὸ 330 θάνατος τοῦ Ἰαμβλίχου ἀποτελεῖ τὸ τέρμα ὡς πρὸς τὴν ἱστορίαν τῶν μαθηματικῶν μιᾶς μερικωτέρας περιόδου, κατὰ τὴν λῆξιν τῆς ὁποίας ἀρχίζει νέα ἱστορικὴ περίοδος μὲ τὴν ἵδρυσιν τῆς χριστιανικῆς Ἑλληνικῆς Αὐτοκρατορίας. Κατὰ τοὺς δύο πρώτους αἰῶνας συνεχίζεται ὡς πρὸς τὰ μαθηματικὰ ἡ ἐργασία τῶν σχολιαστῶν, δὲν λείπουν δὲ καὶ δημιουργικαὶ ἀναλαμπαί. Ὁ Σερῆνος μὲ τὸν ὁποῖον ἀρχίζει ἡ ἐποχὴ αὕτη, δύναται νὰ ἐργάζεται δημιουργικῶς καὶ νὰ ἐπινοῇ νέας προτάσεις. Εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν ἡ νεοπλατωνικὴ σχολή, περιοριζομένη ἀποκλειστικῶς εἰς τὴν καλλιέργειαν τῶν ἐπιστημῶν, ἀναδεικνύει εἰς τὰ μαθηματικὰ ἐπιστήμονας οἵτινες γνωρίζουν κατὰ βάθος τὴν κληροδοτηθεῖσαν ἐπιστήμην. Ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν ἀθηναϊκὴν σχολὴν καλλιεργοῦνται ὑπὸ τοῦ Πρόκλου αἱ μαθηματικαὶ σπουδαί. Κατὰ τὸ πρῶτον ἥμισυ τοῦ 6ου αἰῶνος ἔχομεν ἀναγέννησιν τῶν εἰς τὰ συγγράμματα τοῦ Ἀρχιμήδους ἀναφερομένων σπουδῶν. Ἀδιάψευστος δὲ ἀπόδειξις τῆς ἀκμῆς εἰς ἣν εἶχον φθάσει αἱ μαθηματικαὶ καὶ μηχανικαὶ σπουδαὶ ἐκείνης τῆς ἐποχῆς ὀρθοῦται μέχρι σήμερον τὸ ἀρχιτεκτονικὸν θαῦμα τοῦ ναοῦ τῆς Ἁγίας Σοφίας. Εἷς ἐκ τῶν ἀρχιτεκτόνων τῶν ἐποπτευσάντων τὴν οἰκοδόμησιν τοῦ ναοῦ, ὁ Ἰσίδωρος , Μιλήσιος, ὑπῆρξεν ἐκδότης τῶν ἔργων τοῦ Ἀρχιμήδους.

Κατὰ τὸ πρῶτον ἥμισυ τοῦ 4ου αἰῶνος ἔζησεν ὁ Σερῆνος, ὁ καταγόμενος ἐκ τῆς ἐν Αἰγύπτῳ πόλεως Ἀντινοείας ἢ Ἀντινοουπόλεως, τὴν ὁποίαν εἶχε κτίσει ὁ αὐτοκράτωρ Ἀδριανός. Περιεσώθησαν μέχρις ἡμῶν δύο ἔργα του, τὸ «Περὶ κυλίνδρου τομῆς» καὶ τὸ «Περὶ κώνου τομῆς». Ἀμφότερα ἐξεδόθησαν εἰς ἕνα τόμον εἰς τὴν βιβλιοθήκην Τόϋμπνερ ὑπὸ τοῦ Χάϊμπεργκ κατὰ τὸ 1896. Φαίνεται ὅτι εἶχε γράψει καὶ σχόλια εἰς τὰ «Κωνικὰ» τοῦ Ἀπολλωνίου, διότι εἰς τὸ πρῶτον ἐκ τῶν συγγραμμάτων του ἐν σελ. 52 ἀναγινώσκομεν: «Ὡς ἐν τοῖς «Κωνικοῖς» δείκνυται θεωρήματι ιε΄ τοῖς δυναμένοις λέγειν τὴν ἀκρίβειαν τοῦ θεωρήματος, καὶ ἡμεῖς ἐν τοῖς εἰς αὐτὸ ὑπομνήμασι γεωμετρικῶς ἀπεδείξαμεν». Ὁ Θεόδωρος Μετοχίτης εἰς τὴν εἰσαγωγὴν εἰς τὸ ἀστρονομικόν του σύγγραμμα ἐκφράζεται μετ' ἐνθουσιασμοῦ περὶ τῶν συγγραμμάτων τοῦ Σερήνου γράφων: «Ἀπολλωνίου τοῦ Περγαίου κωνικὰ καὶ Σερήνου κυλινδρικὰ μάλιστ' ἐπονήθη μοι» (Εἰργάσθην κατ' ἐξοχὴν εἰς τὰ κωνικὰ τοῦ Ἀπολλωνίου καὶ εἰς τὰ κυλινδρικὰ τοῦ Σερήνου).

Ἀμφότερα τὰ ἀνωτέρω μνημονευθέντα ἔργα του στηρίζονται ἐπὶ τῶν συγγραμμάτων τοῦ Ἀπολλωνίου. Διατηρεῖται παρ' αὐτῷ ἀκμαία ἡ ἀντίληψις ὅτι ἡ γεωμετρία εἶναι ἀκριβολογικὴ ἀποδεικτικὴ ἐπιστήμη, ἀποκρούουσα τὴν παραδοχὴν σιασδήποτε μὴ ἀποδεδειγμένης προτάσεως. Εἰς τὸν πρόλογον τοῦ «Περὶ κυλίνδρου τομῆς» συγγράμματός του καθορίζει κατὰ τὸν ἀκόλουθον τρόπον τὸ θέμα τῆς πραγματείας του καὶ τὰς περὶ τῆς γεωμετρικῆς ἀποδεικτικότητος ἀντιλήψεις του:

«Πολλοὺς ὁρῶν, ὦ φίλε Κῦρε, τῶν περὶ γεωμετρίαν ἀναστρεφομένων οἰομένους τὴν τοῦ κυλίνδρου πραγίαν τομὴν ἑτέραν εἶναι τῆς τοῦ κώνου, τομῆς τῆς καλουμένης ἐλλείψεως ἐ-

δικαίωσα μὴ χρῆναι περιορᾶν αὐτούς τε καὶ τοὺς ὑπ' αὐτῶν οὕτω φρονεῖν ἀναπεπεισμένους. Καίτοι δόξειεν ἂν παντὶ ἄλογον εἶναι γεωμέτρας γε ὄντας περὶ γεωμετρικοῦ προβλήματος ἄνευ ἀποδείξεως ἀποφαίνεσθαί τι, καὶ πιθανολογεῖν ἀτεχνῶς ἀλλότριον γεωμετρίας πρᾶγμα ποιοῦντας... Φέρε ἀποδείξωμεν ὅτι μίαν καὶ τὴν αὐτὴν κατ' εἶδος ἀνάγκη γίνεσθαι ἐν ἀμφοτέροις τοῖς σχήμασι τομήν, τῷ κώνῳ λέγω καὶ τῷ κυλίνδρῳ τοιῶδε μέντοι καὶ οὐ ἁπλῶς τεμνομένοις». ('Επειδὴ ὦ φίλε Κῦρε, ἔβλεπον ὅτι πολλοὶ ἐκ τῶν ἀσχολουμένων μὲ τὴν γεωμετρίαν ἐνόμιζον ὅτι ἡ πλαγία τομὴ τοῦ κυλίνδρου εἶναι διάφορος ἀπὸ τὴν τομὴν τοῦ κώνου τὴν λεγομένην ἔλλειψιν, ἐνόμισα ὅτι δὲν ἔπρεπε νὰ τοὺς βλέπω μὲ ἀδιαφορίαν νὰ εὑρίσκωνται εἰς ἄγνοιαν καὶ αὐτοὶ καὶ ἐκεῖνοι τοὺς ὁποίους εἶχον πείσει νὰ συμμερίζωνται τὴν γνώμην των. Ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι θὰ ἦτο παράλογον, ἐνῶ εἴμεθα γεωμέτραι νὰ ἀποφαινώμεθα πρακειμένου περὶ γεωμετρικοῦ προβλήματος χωρὶς ἀπόδειξιν καὶ νὰ ἀρκούμεθα εἰς πιθανολογίας, κάμνοντες πρᾶγμα μὴ ἁρμόζον εἰς γεωμέτρας. Θὰ ἀποδείξωμεν λοιπὸν ὅτι ἀναγκαστικῶς ἡ τομὴ καὶ εἰς τὰ δύο σχήματα εἶναι μία καὶ ἡ αὐτή, δηλαδὴ εἰς τὸν κῶνον καὶ τὸν κύλινδρον, ὅταν τμηθοῦν οὐχὶ ἀορίστως ἀλλὰ συμφώνως μὲ ὡρισμένον τρόπον).

Εἰς τὸ δεύτερον σύγγραμμά του θέτει ὡς σκοπόν του νὰ ἐκτείνῃ τὴν γεωμετρικὴν θεώρησιν πέραν τοῦ ὀρθοῦ κώνου, τοῦ σχηματιζομένου διὰ περιστροφῆς ὀρθογωνίου τριγώνου καὶ νὰ ἐξετάσῃ καὶ τοὺς σκαληνοὺς κώνους. Τὸ θέμα του εἶναι ἡ τομὴ τοῦ κώνου, ἥτις παράγει τρίγωνα καὶ ἔχει, ὅπως λέγει, «ποικίλην καὶ γλαφυρὰν θεωρίαν».

'Αξία πολλῆς προσοχῆς εἶναι ἡ ὑπ' αὐτοῦ παρεχομένη λύσις εἰς τὸ πρόβλημα, εἰς τὸ ὁποῖον δοθέντος κώνου ζητεῖται νὰ εὑρεθῇ κύλινδρος, ὑπὸ τὸν περιορισμὸν ἡ τομὴ τῶν δύο τούτων στερεῶν ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ ἐπιπέδου νὰ ἀποτελῇ ἐλλείψεις ὁμοίας. 'Ως πρωτότυπος ἐπινόησις του θεωρεῖται ἡ ἀναφερομένη εἰς τὰς διατεμνούσας πρότασίς του. Εἰς τὴν ἐποχήν, καθ' ἣν ἔζησεν ὁ Σερῆνος, τίθεται καὶ ἡ χρονολογία τῆς συνθέσεως τῶν ἐμμέτρων ἐπιγραμμάτων τῶν περιεχομένων εἰς τὴν 'Ελληνικὴν 'Ανθολογίαν, διὰ τῶν ὁποίων προτείνονται πρὸς λύσιν ἀριθμητικὰ προβλήματα. Τινὰ ἐκ τούτων, ὡς τὰ ἀναφερόμενα εἰς τὸν χρόνον, καθ' ὃν δύναται νὰ πληρωθῇ δεξαμενὴ διὰ τῆς ροῆς κρουνῶν ἔχουν εἰσέλθει καὶ εἰς τὰ ἀριθμητικὰ ἐγχειρίδια τῆς νεωτέρας ἐποχῆς.

Θέων ὁ 'Αλεξανδρεύς (330—395). Ἔδρασεν ἐν 'Αλεξανδρείᾳ ὡς καθηγητὴς τοῦ ἀκόμη κατὰ τὸν 4ον μ.Χ. αἰῶνα λειτουργοῦντος Μουσείου. 'Ησχολεῖτο οὐ μόνον μὲ τὴν γεωμετρίαν, ἀλλὰ καὶ τὴν ἀστρονομίαν. Ἔχει σημειώσει δύο ἡλιακὰς ἐκλείψεις, ἐξ ὧν ἡ πρώτη ἐπισυνέβη κατὰ τὸ 365, ἡ δὲ δευτέρα κατὰ τὸ 372. Ἔγραψε σχόλια εἰς τὴν «Σύνταξιν» τοῦ Πτολεμαίου. 'Εκ τούτων διεσώθη τὸ πρῶτον βιβλίον ἀκέραιον καὶ τμήματα ἐκ τῶν 5—12 βιβλίων. Εἰς τὰ σχόλιά του μᾶς παρέχει ἐνδείξεις περὶ τῶν πηγῶν, τὰς ὁποίας χρησιμοποιεῖ κατὰ τρόπον ὥστε νὰ δυνάμεθα νὰ καθορίσωμεν τὴν συμβολήν, ἣν συνεισέφεραν διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ἐπιστήμης οἱ προγενέστεροι ἐρευνηταί. 'Ιδία διὰ τῶν σχολίων του καθιστᾶ φανερὰν τὴν σημασίαν, ἣν ἔχει ἡ συμβολὴ τοῦ 'Ιππάρχου διὰ τὴν ὁλοκλήρωσιν τοῦ συστήματος τοῦ Πτολεμαίου. Κάμνει λόγον προσέτι περὶ τῆς μεθόδου τῆς χρησιμοποιουμένης κατὰ τὸν λογισμὸν τῶν κλασμάτων, γενικῶς καὶ εἰδικώτερον, τῶν ἐχόντων παρονομαστὴν τὸν ἀριθμὸν 6, ὡς καὶ κατὰ τὴν ἐξαγωγὴν τῶν τετραγωνικῶν ριζῶν. Καὶ ἐκθέτει ἀναλυτικῶς κατὰ ποῖον τρόπον ὁ Πτολεμαῖος εὗρεν ὅτι ἡ τετραγωνικὴ ρίζα τοῦ 4500 εἶναι 67, 4', 55''. 'Εξέδωκε προσέτι καὶ τὰ «Στοιχεῖα» τοῦ Εὐκλείδου μετὰ σχολίων. Θυγάτηρ τοῦ Θέωνος ὑπῆρξεν ἡ 'Υπατία (375—415), ἥτις ἐδίδασκε φιλοσοφίαν, γεωμετρίαν καὶ ἀστρονομίαν ἐν 'Αλεξανδρείᾳ. Ἡ παράδοσις ἀναφέρει ὅτι ἔγραψε σχόλια εἰς τὰ «Κωνικὰ» τοῦ 'Απολλωνίου, καθὼς καὶ σχόλια εἰς τὸν Διόφαντον. Ὁ Σουΐδας ἀναφέρει ὅτι ἔγραψεν ὑπόμνημα καὶ εἰς τὸν ἀστρονομικὸν κανόνα. 'Εκ τῶν ἔργων της οὐδὲν διεσώθη. Πρὸς ταύτην εὑρίσκετο εἰς συνεχῆ πνευματικὴν ἐπικοινωνίαν ὁ Συνέσιος ὁ Κυρηναῖος. Ὁ φανατικὸς ὄχλος τῆς 'Αλεξανδρείας, ἐπιτεθεὶς κατ' αὐτῆς τὴν ἐθανάτωσε διὰ φρικτῶν βασάνων. Διὰ τοῦτο κατατάσσεται ἡ 'Υπατία εἰς τοὺς μάρτυρας τῆς ἐπιστήμης.

Εἰς τοὺς μετὰ τὸν Θέωνα χρόνους κατατάσσουν τινὲς ἐκ τῶν ἱστορικῶν τῆς μαθηματικῆς ἐπιστήμης καὶ τὸν Δαμιανόν, ἐπ' ὀνόματι τοῦ ὁποίου φέρεται σύγγραμμα ὀπτικῆς ἐπιγραφόμενον «Δαμιανοῦ τοῦ 'Ηλιοδώρου Λαρισαίου κεφάλαια τῶν ὀπτικῶν ὑποθέσεων», ὅπερ ἐξεδόθη ὑπὸ τοῦ RICHARD SCHONE ἐν Βερολίνῳ κατὰ τὸ 1897. Ὁ Δαμιανὸς οὗτος δὲν πρέπει νὰ συγχέεται μὲ τὸν Δομνῖνον, τὸν σύγχρονον τοῦ Πρόκλου.

Μετὰ μεγάλου ζήλου εἰργάσθη εἰς τὰ μαθηματικὰ καὶ ὁ νεοπλατωνικὸς φιλόσοφος Πρόκλος, ὁ ἐπονομαζόμενος καὶ Διάδοχος (410—485). 'Εδίδαξεν εἰς τὴν ἐν 'Αθήναις σχολήν. 'Εκ τῶν μαθηματικῶν του συγγραμμάτων περιεσώθησαν τὰ ἀκόλουθα: 1) «Εἰς τὸ εἰς τὸ α' τῶν Εὐκλείδου». 2) «'Υποτύπωσις τῶν ἀστρονομικῶν ὑποθέσεων». 3) «Περὶ σφαίρας». 4) «Παράφρασις εἰς τὴν Πτολεμαίου τετράβιβλον». 5) «Στοιχείωσις φυσικὴ ἢ περὶ κινήσεως».

Τὸ πρῶτον ἐκ τῶν ἀνωτέρω μνημονευθέντων ἔργων ἀποτελεῖ σχόλια εἰς τὸ πρῶτον βιβλίον τῶν «Στοιχείων» τοῦ Εὐκλείδου. Τυγχάνει πολυτίμου, διότι παρέχει πολυτίμους πληροφορίας ἀναφερομένας εἰς τὴν ἱστορικὴν ἀνάπτυξιν τῆς μαθηματικῆς ἐπιστήμης. Τὰς πληροφορίας του λαμβάνει κυρίως ἀπὸ τὰ συγγράμματα τοῦ Γεμίνου, ὅστις εἶχεν ὑπ' ὄψιν του τὰς ἱστορικὰς ἐργασίας τοῦ μαθητοῦ τοῦ 'Αριστοτέλους Εὐδήμου τοῦ Ῥοδίου. Εἰς τὰ μαθηματικὰ δὲν εἶναι ὁ Πρόκλος πρωτότυπον πνεῦμα, διακρίνεται ὅμως διὰ τὴν βαθεῖαν κατανόησιν τῶν ζητημάτων καὶ ἔχει τὴν ἱκανότητα νὰ ἐκφέρῃ κρίσεις ἐπὶ τοῦ ἔργου τῶν προγενεστέρων του. Οὕτω σχολιάζων τὴν 29ην πρότασιν τῆς εἰς τὰς παραλλήλους εὐθείας εὐθεῖα ἐμπίπτουσα τάς τε ἐναλλὰξ ἴσας ποιεῖ καὶ τὴν ἐκτὸς τῇ ἐντὸς καὶ ἐπὶ τὰ αὐτὰ δύο ὀρθαῖς ἴσας» κρίνει μὲ ἀνεξαρτησίαν ἀπόδειξιν προτεινομένην ὑπὸ τοῦ Πτολεμαίου γράφων: «Ταῦτα μὲν οὖν ὁ Πτολεμαῖος. 'Εφιστάνειν δὲ ἄξιον μή ποτε παραλογισμὸς τίς ἐστιν ἐν ταῖς εἰλημμέναις ὑποθέσεσι... φανερὰ γὰρ ἡ τῆς δείξεως ἀσθένεια διὰ τῶν εἰρημένων» (Εἰς τὸ α' τῶν Εὐκλ. Στοιχ. σελ. 368, FRIEDLEIN). Μετὰ βαθείας δὲ κατανοήσεως ἐκθέτει τὰ προβλήματα τὰ ἀναφερόμενα εἰς τὰς ἀνωτέρας μορφὰς τῶν καμπύλων γραμμῶν, καὶ ἰδίᾳ εἰς τὴν διὰ τῆς κινητικῆς μεθόδου παραγωγὴν αὐτῶν.

'Αξία προσοχῆς εἶναι καὶ ἡ μνημονευθεῖσα ὑπὸ τὸν τίτλον «Στοιχείωσις φυσικὴ ἢ περὶ κινήσεως» μικρὰ πραγματεία του, εἰς τὴν ὁποίαν ἐκτίθεται μετὰ μαθηματικῶν ἀποδείξεων ἡ περὶ κινήσεως θεωρία τοῦ 'Αριστοτέλους. Ταύτην φαίνεται ὅτι ἔγραψεν ὁ Πρόκλος εἰς νεαρὰν ἡλικίαν, ὅτε ὑπὸ τὴν καθοδήγησιν τοῦ διδασκάλου του Συριανοῦ ἐντὸς δύο ἐτῶν ἐμελέτησεν ἅπαντα τὰ ἀριστοτελικὰ ἔργα (Βλέπε Μαρίνου «Πρόκλος» κεφ. 13). Τὸ βιβλιάριον τοῦτο ἐγνώριζεν ὁ Σιμπλίκιος καὶ τὸ ἐχρησιμοποίησε γράφων τὰ εἰς τὸν 'Αριστοτέλη σχόλιά του.

Σύγχρονος πρὸς τὸν Πρόκλον εἶναι καὶ ὁ Δομνῖνος, περὶ τοῦ ὁποίου ὁ Σουΐδας ἀναφέρει τὰ ἀκόλουθα: «Δομνῖνος φιλόσοφος, Σῦρος, τὸ γένος ἀπό τε Λαοδικείας καὶ Λαρίσης πόλεως Συρίας, μαθητὴς Συριανοῦ καὶ Πρόκλου συμφοιτητὴς ὡς φησι Δαμάσκιος». 'Ως συνάγεται ἐκ τοῦ 26ου κεφαλαίου τοῦ ὑπὸ τοῦ Δαμασκίου γραφέντος βίου τοῦ Πρόκλου, ὁ Δομνῖνος διεδέχθη τὸν Συριανόν, ἀλλὰ παρελθὼν εἰς ἔριδας μὲ τοὺς λοιποὺς νεοπλατωνικούς, παρητήθη τῆς διευθύνσεως τῆς σχολῆς καὶ ἀπεσύρθη εἰς τὴν Λαοδικείαν, ἀντ' αὐτοῦ δὲ διάδοχος τοῦ Συριανοῦ ἀνηγορεύθη ὁ Πρόκλος. Διεσώθη ὡς γραφὲν ὑπ' αὐτοῦ σύγγραμμα ὑπὸ τὸν τίτλον «Δομνίνου φιλοσόφου Λαρισαίου ἐγχειρίδιον ἀριθμητικῆς εἰσαγωγῆς». Φαίνεται ὅτι εἶχε γράψει καὶ μεγαλύτερον σύγγραμμα ὑπὸ τὸν τίτλον «'Αριθμητικὴ στοιχείωσις», ἐκ τοῦ ὁποίου διετηρήθησαν ἀποσπάσματα ὑπὸ τὸν ἀνωτέρω τίτλον, καθὼς καὶ ὑπὸ τὸν τίτλον «'Εγχειρίδιον εἰσαγωγικὸν ἀριθμητικῆς». Εἰς ἓν ἐκ τῶν ἀποσπασμάτων ὁ τίτλος εἶναι «Πῶς ἔστιν λόγον ἐκ λόγου ἀφελεῖν». Τὰ ἐν λόγῳ ἀποσπάσματα εἶναι λίαν ἀξιόλογα, διότι παρουσιάζει ἀντίδρασιν κατὰ τῶν διδασκαλιῶν τοῦ Νικομάχου τοῦ Γερασηνοῦ καὶ ἐπανέρχεται εἰς τὰς ἀριθμητικὰς ἀρχὰς ὅπως τὰς εἶχε διατυπώσει ὁ Εὐκλείδης. Ἡ πολεμική του αὐτὴ ἐναντίον τοῦ Νικομάχου τοῦ Γερασηνοῦ τὸν ἔφερεν εἰς σύγκρουσιν μέ τὸν Πρόκλον, ὅστις κατόπιν ἀποκαλυπτικοῦ ἐνυπνίου ἐπίστευεν ὅτι μέσα εἰς τὸ σῶμα του εἶχε κατοικήσει ἡ ψυχὴ τοῦ Νικομάχου. Τὸ κείμενον τοῦ «'Εγγειριδίου» ἔνει δημοσιευθῇ ὑπὸ τοῦ BOISSONADE εἰς τὰ ANECDOTA GRAECA τόμ. 2ος, τὸ δὲ κείμενον τοῦ ἀποσπάσματος ὅπου πραγματεύεται «πῶς ἔστι λόγον ἐκ λόγου ἀφελεῖν» ἐδημοσιεύθη εἰς τὴν REVUE DE PHILOLOGIE τοῦ 1885 ὑπὸ τῶν RUELLO καὶ DUMONTIER.

Περὶ τοῦ μαθητοῦ τοῦ Πρόκλου Μαρίνου ἔχομεν τὴν πληροφορίαν ὅτι ἔγραψε σχόλια εἰς τὰ «Δεδομένα» τοῦ Εὐκλείδου. Ὡς πρὸς δὲ τὸν ἀναλαβόντα τὴν διεύθυνσιν τῆς ἐν 'Αθήναις σχολῆς τῶν νεοπλατωνικῶν κατὰ τὸ 510 Δαμάσκιον διετυπώθη ἡ εἰκασία ὅτι εἶναι ὁ συγγράψας τὸ 15ον βιβλίον, τὸ προσηρτημένον εἰς τὰ «Στοιχεῖα» τοῦ Εὐκλείδου. Εἰς τὴν αὐτὴν σχολὴν ἀνῆκεν καὶ ὁ ἐκ Κιλικίας Σιμπλίκιος, ὅστις ἐσχολίασε τὰ ἀριστοτελικὰ ἔργα. Τὰ σχόλιά του εἰς τὰ «Φυσικὰ» καὶ τὸ «Περὶ οὐρανοῦ» εἶναι πολύτιμα. διότι μᾶς διέσωσε πολλὰς πληροφορίας περὶ τῆς ἱστορίας τῶν μαθηματικῶν.

Η ΚΑΤΑ ΤΟ ΠΡΩΤΟΝ ΗΜΙΣΥ ΤΟΥ ΕΚΤΟΥ ΑΙΩΝΟΣ ΑΝΑΓΕΝΝΗΣΙΣ ΤΗΣ ΣΠΟΥΔΗΣ ΤΩΝ ΕΡΓΩΝ ΤΟΥ ΑΡΧΙΜΗΔΟΥΣ

Κατὰ τὸν ἕκτον αἰῶνα ὁ γνωστὸς ἀρχιτέκτων τῆς 'Αγίας Σοφίας 'Ισίδωρος ὁ Μιλήσιος κατήρτισε τὴν πρώτην συλλογὴν τῶν ἔργων τοῦ 'Αρχιμήδους, εἰς τὴν ὁποίαν περιελήφθησαν τὰ «Περὶ σφαίρας καὶ κυλίνδρου α' καὶ β'», ἡ «Κύκλου μέτρησις» καὶ «'Επιπέδων ἰσορροπιῶν α' καὶ β'» ἔργα τοῦ Συρακουσίου μαθηματικοῦ. Ὁ 'Ισίδωρος εἶχεν ἱδρύσει σχολὴν μηχανικῶν καὶ ἐχρησιμοποίει τὰ ὡς ἄνω συγγράμματα ὡς διδακτικὰ βιβλία. Μαθητής του ὑπῆρξεν ὁ ἐξ 'Ασκάλωνος Εὐτόκιος, ὅστις ἐγεννήθη περὶ τὸ 480. Οὗτος ἔγραψε σχόλια εἰς τὴν συλλογὴν τῶν ἔργων τοῦ 'Αρχιμήδους τῶν ἐκδοθέντων ὑπὸ τοῦ 'Ισίδωρος, διότι ὁ ἴδιος γράφει: «Εὐτοκίου 'Ασκαλωνίτου ὑπόμνημα ἐκδόσεως παραναγνωσθείσης τῷ Μιλησίῳ μηχανικῷ 'Ισιδώρῳ ἡμετέρῳ διδασκάλῳ» (Εὐτ. 'Ασκ. σχόλια εἰς τὴν ἔκδοσιν τὴν γενομένην ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν τοῦ Μιλησίου μηχανικοῦ 'Ισιδώρου, τοῦ διδασκάλου μου). Τὰ σχόλιά του μᾶς παρέχουν πολυτίμους πληροφορίας ὡς πρὸς τὰ ἱστορικὰ προβλήματα. Στηρίζεται ἐπὶ τῶν ἱστορικῶν ἔργων τῶν Εὐδήμου καὶ Γεμίνου καὶ μᾶς παρέχει ἀσφαλεῖς πληροφορίας. Εἰς αὐτὸν χρεωστοῦμεν τὸ πλεῖστον τῶν εἰδήσεων τῶν ἀναφεραμένων εἰς τὰς λύσεις τοῦ δηλίου προβλήματος. Ἔχει μελετήσει καὶ τὰ ἔργα τοῦ Πάππου. Ἔγραψεν ὁ Εὐτόκιος καὶ

σχάλια εἰς τὰ βιβλία τῶν «Κωνικῶν» τοῦ Ἀπολλωνίου, τὰ ὁποῖα ἀφιερώνει εἰς τὸν Ἀνθέμιον, ὃν ἀποκαλεῖ «φίλον ἑταῖρον». Κατὰ τὸ πρῶτον ἥμισυ τοῦ ἕκτου αἰῶνος ἔζησε καὶ ὁ μνημονευθεὶς Ἀνθέμιος, ἀρχιτέκτων, συνεργασθεὶς μετὰ τοῦ Ἰσιδώρου εἰς τὴν οἰκοδομὴν τοῦ ναοῦ τῆς Ἁγίας Σοφίας. Ἔγραψεν ἔργον ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν «Περὶ παραδόξων μηχαναημάτων». Ἦτο υἱὸς τοῦ ἐκ Τράλλεων Ἰατροῦ Στεφάνου, ἀπέθανε δὲ κατὰ τὸ 534. Ἠσχολήθη μὲ τὰ παραβολικὰ κάτοπτρα, διὰ τῶν ὁποίων δύναται νὰ ἐπιτευχθῇ ἀνάφλεξις εὐφλέκτων ὑλῶν. Ἀλλὰ καὶ εἰς τὰ γεωμετρικὰ προβλήματα ἦτο λίαν ἐντριβής. Ὁ Χάιμπεργκ ἀποδίδει εἰς τὸν Ἀνθέμιον τὴν ἀνακάλυψιν τῆς προτάσεως καθ' ἣν ἡ ἐστία τῆς παραβολῆς συγκεντρώνει τὰς παραλλήλως πρὸς τὸν ἄξονα προσπιπτούσας ἀκτῖνας.

Κατὰ τοὺς αὐτοὺς χρόνους ἔζησε καὶ ὁ **Ἰωάννης ὁ Φιλόπονος**, ὅστις ὑπῆρξε μαθητὴς τοῦ Ἀμμωνίου. Ἐγένετο κατόπιν χριστιανός. Περὶ τούτου ἐγένετο λόγος εἰς τὸ περὶ ἑλληνικῆς φιλοσοφίας ἄρθρον. Ἔγραψε καὶ μαθηματικὸν σύγγραμμα, διὰ τοῦ ὁποίου ἀσχολίαζε τὴν «Ἀριθμητικὴν Εἰσαγωγὴν» τοῦ Νικομάχου. Ἠσχολεῖτο καὶ μὲ τὴν ἀστρονομίαν, διότι συνέγραψε καὶ πραγματείαν «Περὶ τῆς τοῦ ἀστρολάβου χρήσεως καὶ τί τῶν ἐν αὐτῷ καταγεγραμμένων σημαίνει ἕκαστον». Εἰς τὸ περὶ φιλοσοφίας ἄρθρον τοῦ παρόντος τόμου ἐγένετο μνεία περὶ τῆς τόσον γονίμου διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς οὐρανίου μηχανικῆς θεωρίας του, δι' ἧς κατεπολέμησε τὴν ἀριστοτελικὴν ἀντίληψιν τὴν αἰτιολογοῦσαν τὴν κίνησιν τῶν οὐρανίων σωμάτων ἐκ τῆς ἐπιδράσεως νοητικῶν ὑπερκοσμίων ὄντων.

ΑΣΤΡΟΝΟΜΙΑ

Ἐὰν δύναται νὰ λεχθῇ ὅτι ἡ Ἑλλὰς ἀπετέλεσε τὴν κοιτίδα τοῦ πολιτισμοῦ, ἀκόμη περισσότερον δύναται νὰ λέγῃ κάθε Ἕλλην ὅτι ἡ πατρίς του εἶναι καὶ πατρὶς τῆς ἐπιστήμης τῶν ἄστρων, ὅτι οἱ Ἕλληνες ἔθεσαν τὰς πραγματικὰς βάσεις διὰ τὴν σπουδὴν τῶν ἀστρονομικῶν φαινομένων καὶ πρῶτοι αὐτοὶ ἐπεχείρησαν τὴν ἐξήγησιν αὐτῶν, αἱ παρατηρήσεις δὲ καὶ αἱ ἐπὶ τούτων στηριζόμεναι θεωρητικαὶ ἔρευναι τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων ἀστρονόμων, στηρίζουν μέχρι σήμερον ἀκόμη τὸ μεγαλοπρεπὲς οἰκοδόμημα τῆς ἀστρονομίας. Μὲ ἑλληνικὰ γράμματα εἶναι πάντοτε σεσημασμένοι οἱ χάρται τοῦ οὐρανοῦ, εἰς τρόπον ὥστε ὁ Κινέζος ἢ ὁ Ἰάπων ἀστρονόμος τῆς σήμερον εἶναι ὑποχρεωμένος πρὶν ἢ ὑπεισέλθῃ εἰς τὴν ἐπιστήμην τῶν ἄστρων, νὰ γνωρίσῃ τὸ ἑλληνικὸν ἀλφάβητον διὰ νὰ μάθῃ τὴν ἀστρονομίαν. Ἐπίσης αἱ 88 περιοχαὶ εἰς τὰς ὁποίας ἐχωρίσθη ὁ οὐρανὸς οἱ ἀστερισμοί, φέρουν ἀναμασσίας εἰλημμένας ἐκ τῆς ἑλληνικῆς μυθολογίας καὶ προϊστορίας, ἀνομασίας αἱ ὁποῖαι δεικνύουν τὴν ἑλληνικότητα τῆς ἀστρονομίας τὴν ὁποίαν καὶ οὐδείς, ἄλλωστε, ἐπεχείρησε νὰ ἀμφισβητήσῃ. Ὁ Ὠρίων, ὁ Ἡρακλῆς, ἡ Μικρὰ καὶ ἡ Μεγάλη Ἄρκτος, ὁ Περσεύς, ἡ Ἀνδρομάχη, ὁ Πήγασος, ἡ Κασσιόπη, ὁ Κηφεύς, ὁ Κένταυρος, ἡ Ἀργὼ κλπ. ἐβαπτίσθησαν μέ τὸ ὀνόματα αὐτὰ κατὰ τοὺς προϊστορικοὺς τῶν Ἑλλήνων χρόνους πρὶν προλάβουν οἱ ἄλλοι λαοὶ ν' ἀναλάβουν τὸ ἔργον τῆς οὐρανογραφίας πρὶν δυνηθοῦν ἀκόμη νά σκεφθοῦν τὴν ἀνάγκην τῆς ὀνοματολογίας τῶν ἀστέρων. Καὶ δὲν εἶναι ἀνεξήγητον τὸ ὅτι οἱ Ἕλληνες πρῶτοι ἐμελέτησαν τὰς θέσεις καὶ τὰς κινήσεις τῶν ἄστρων. Ἡ Ἑλλὰς βρέχεται σχεδὸν πανταχόθεν ὑπὸ θαλάσσης. Οἱ Πελασγοὶ ἐπιδίδονται εἰς τὴν ναυτιλίαν καὶ διὰ θαλάσσης οἱ Κρῆτες τοῦ Μίνωος διεξάγουν τὸ ἐμπόριον μετὰ τῶν κατοίκων τῶν ἄλλων νήσων καὶ τῶν λοιπῶν παραλίων τῆς Αἰγύπτου καὶ τῆς Λιβύης. Ἀλλ' εἰς τοὺς πλόας των τούτους οἱ Πελασγοὶ εἰς ποῖον ἄλλον ὁδηγόν, πλὴν τῶν ἀστέρων ἠδύνατο νὰ προσφύγουν; Μήπως καὶ σήμερον ἀκόμη οἱ ναυτικοὶ δὲν συμβουλεύονται πλειστάκις τοὺς ἀστέρας διὰ τὸν προσανατολισμόν των; Ἡ ἑλληνικὴ καταγωγὴ τῆς ἐπιστήμης τῶν ἄστρων μαρτυρεῖται ὑπὸ τοῦ Ὁμήρου, ὅστις καὶ μᾶς παρέχει σημαντικὰς πληροφορίας περὶ τῶν ἀστρονομικῶν γνώσεων τῶν προγόνων μας ἐνῶ ὁ Ἡσίοδος εἰς μέν τό ποίημά του «Ἔργα καὶ Ἡμέραι» δίδει συμβουλὰς πρὸς τοὺς ναυτιλλομένους καὶ τοὺς γεωργοὺς περιεχομένου καθαρῶς ἀστρονομικοῦ εἰς τὴν «Θεογονίαν» του δὲ θεωρεῖ τὴν γῆν ἐπίπεδον καὶ τὸν οὐρανὸν — τὸ Σύμπαν — σφαιρικόν. Παρατηρεῖ οὕτω κανεὶς ὅτι οἱ Ἕλληνες εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς δὲν ἠξιοποίησαν μόνον διὰ πρακτικῆς ἀπόψεως τὰς ἀστρονομικὰς των γνώσεις, ἀλλ' ἐπεδίωξαν καὶ αὐτὴν ταύτην τὴν θεωρητικὴν των ἔρευναν. Εἶναι ἡ ἀστρονομία ὄχι μόνον ἑλληνική, ἀλλὰ καὶ ἡ ἀρχαιοτέρα τῶν ἐπιστημῶν.

Τὴν θεωρητικὴν ἔρευναν ἐν τῇ ἀστρονομίᾳ εἰσάγει καὶ ἡ πρώτη φιλοσοφικὴ σχολὴ τῆς ἀρχαιότητος ἡ Ἰωνικὴ (7ος - 5ος αἰών π.Χ.), τῆς ὁποίας οἱ ἐκπρόσωποι, ὁ Θαλῆς, ὁ Ἀναξίμανδρος, ὁ Ἀναξιμένης καὶ ὁ Ἡράκλειτος εἶναι ἀστρονόμοι - φιλόσοφοι. Τὰ ἔργα τὰ ὁποῖα ἔγραψαν εἶναι μεστὰ ἀστρονομικῶν πληροφοριῶν. Ὁ Θαλῆς κατορθώνει καὶ προγιγνώσκει τὰς ἐκλείψεις, ὁ Ἀναξίμανδρος καὶ ὁ Ἀναξιμένης χρησιμοποιοῦν τὸν γνώμονα πρὸς καθορισμὸν τοῦ χρόνου καὶ πολλῶν ἄλλων ἀστρονομικῶν φαινομένων, ἐνῶ ὁ πρῶτος ἐξ αὐτῶν προσδιορίζει μὲ πολὺν μεγάλην ἀκρίβειαν τὴν καλουμένην λόξωσιν τῆς ἐκλειπτικῆς. Ἐξ ἄλλου ὁ Ἀναξίμανδρος πρῶτος ἀμιλεῖ περὶ κινήσεως τῆς γῆς πέριξ τοῦ «κέντρου τοῦ κόσμου», τοῦ ἡλίου προφανῶς, ἐνῶ ὁ Θαλῆς διδάσκει τὸ ἐπερόφωτον τῆς σελήνης, ἐξηγῶν ὅτι τὸ φῶς τὸ ὁποῖον ἐκπέμπει αὕτη τὸ δανείζεται ἐκ τοῦ ἡλίου, ἐξ ἄλλου δὲ προσπαθεῖ νὰ εὕρῃ ἀναλογικὰς σχέσεις μεταξὺ τῶν διαμέτρων τοῦ ἡλίου καὶ τῆς σελήνης. Οὕτω καθορίζει τὴν διάμετρον τῆς σελήνης ὡς τὸ ἐπιτακοσιοστὸν περίπου ἐκείνης τοῦ ἡλίου.

Ἀλλὰ καὶ ἡ Πυθαγόρειος σχολὴ (5ος π.Χ. αἰών), παραλλήλως πρὸς τὰ μαθηματικά, καλλιεργεῖ τὴν ἀστρονομίαν. Εἰς τὸν Πυθαγόραν ἀπαντᾶται τὸ πρῶτον ἡ διδασκαλία περὶ τῆς σφαιρικότητος τῆς γῆς καὶ ἡ περὶ τῶν δύο κινήσεων τοῦ ἡλίου τοιαύτη, ἀναφερομένην εἰς τὴν ἡμερησίαν καὶ ἐτησίαν φαινομένην κίνησιν τοῦ ἄστρου τῆς ἡμέρας περὶ τὴν γῆν. Οἱ Πυθαγόρειοι πρῶτοι διδάσκουν τὴν ἡλιοκεντρικὴν θεωρίαν, καθ' ἣν κέντρον τοῦ κόσμου δὲν εἶναι ἡ γῆ, οὐδ' ὁ ἥλιος πράγματι περιφέρεται πέριξ αὐτῆς, ἀλλ' ἀντιστρόφως ἡ γῆ κινεῖται περὶ τὸ κεντρικὸν πῦρ, περὶ τὴν «ἑστίαν» τοῦ ἡλίου δηλαδή, ἂν καὶ ὁ Πυθαγόρειος Φιλόλαος διαχωρίζει τὴν ἑστίαν ταύτην ἀπὸ τὸν ἥλιον. Ὁ Ἱκέτας, ὁ Ἔκφαντος καὶ ὁ Ἡρακλείδης ὁ Ποντικὸς παραδέχονται καὶ διδάσκουν ὅτι ἡ γῆ κινεῖται περὶ ἑαυτὴν ἐντὸς 24 ὡρῶν, ὁ δὲ Οἰνοπίδης εἰσάγει τὰ δώδεκα ζώδια τοῦ ζωδιακοῦ κύκλου.

Ὁ ἱδρυτὴς τῆς Ἐλεατικῆς σχολῆς Ξενοφάνης καὶ ὁ Ἀναξαγόρας ἀκολουθοῦν διατυπώνουν ἕκαστος καὶ νέαν κοσμογονικὴν θεωρίαν, ἐνῶ ὁ τελευταῖος δίδει πρῶτος τὴν πλήρη ἐξήγησιν τῶν φάσεων τῆς σελήνης καὶ τὴν αἰτίαν τῶν ἐκλείψεων Ἡλίου καὶ Σελήνης. Σχεδὸν συγχρόνως ὁ Φαῖνος προσδιορίζει τὴν ἀκριβῆ διάρκειαν τοῦ ἔτους, ἐκτελῶν τὰς παρατηρήσεις του ἐκ τοῦ Λυκαβηττοῦ, ἐνῶ ὁ μαθητὴς του Μέτων ἀνακαλύπτει τὸ «ἡλιοτρόπιον», ὄργανον διὰ τοῦ ὁποίου καθορίζει τὸν χρόνον καθ' ὃν λαμβάνουν χώραν αἱ τροπαὶ (6ὴ λ. Γῆ) καὶ κατασκευάζει τὸ ἡλιακὸν ὡρολόγιον τῆς Πνυκὸς ἐκτελῶν τὰς παρατηρήσεις του ἐκ θέσεως ἐγγύτατα κειμένης πρὸς τὸ σημερινὸν Ἀστεροσκοπεῖον Ἀθηνῶν.

Ὁ Πλάτων, καίτοι μὴ ἀστρονόμος, γράφει τὸν «Τίμαιον» τὸ περισπούδαστον ἔργον ἐν τῷ ὁποίῳ εὑρίσκονται συγκεντρωμέναι πάμπολλαι ἀστρονομικαὶ θεωρίαι κυρίως ἀπὸ φιλοσοφικῆς πλευρᾶς, ἐνῶ ὁ μαθητὴς αὐτοῦ Φίλιππος ὁ Ὀπούντιος συγγράφει σειρὰν ὁλοκλήρων ἀστρονομικῶν ἔργων ἀναφερομένων εἰς τὴν γῆν, τὴν σελήνην, τὸν ἥλιον καὶ τοὺς πλανήτας. Σχεδὸν συγχρόνως ὁ Κνίδιος Εὔδοξος, σπουδάσας ἐν Αἰγύπτῳ τὴν ἀστρονομίαν, ἦτις ἐκεῖ ἔλαβεν ἰδιαιτέραν ἀνάπτυξιν, κατασκευάζει τὴν «ἀφαίρικην», ἤτοι ὁριζόντιον ἡλιακὸν ὡρολόγιον καὶ συγγράφει τὰ περίφημα «Φαινόμενα», ἔργον τὸ ὁποῖον στιχοποιεῖ ἀκολούθως ὁ Ἄρατος. Πρῶτος πιθανῶς οὗτος συντάσσει κατάλογον τῶν ἀστέρων, ἐνῶ συγχρόνως προσπαθεῖ νὰ ἐξηγήσῃ τὰς φαινομένας κινήσεις αὐτῶν. Ἀκολούθως ὁ Ἀριστοτέλης συγγράφει τὰ «Περὶ οὐρανοῦ» καὶ «Περὶ μετεώρων» βιβλία τοῦ, ἀποτελοῦντα οὕτως εἰπεῖν τὸν ἀστρονομικὸν πανδέκτην τῆς ἐποχῆς, ἐνῶ ὁ μαθητής του Εὔδημος ὁ Ρόδιος γράφει τὴν πρώτην Ἱστορίαν τῆς ἀστρονομίας διὰ νὰ τὸν μιμηθῇ ὁ σχεδὸν σύγχρονος Θεόφραστος. Ἐκ τῶν μαθητῶν ὁμοίως τοῦ Ἀριστοτέλους ὁ μὲν Ἑλικῶν ὁ Κυζικηνός, προλέγει τὴν ἔκλειψιν τοῦ ἡλίου τῆς 12ης Μαΐου 361 π.Χ., ὁ δὲ Κάλλιππος ὁ Κυζικηνὸς μεταρρυθμίζει τὸ ἡμερολόγιον, ἐνῶ ὁ Ὀπούντιος Καλλισθένης ἀποστέλλει εἰς τὸν Ἀριστοτέλη ἐκ Βαβυλῶνος, ὅπου εὑρίσκεται μετὰ τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου, παρατηρήσεις ἀστρονομικὰς ἀπὸ τοῦ ἔτους 2233 π.Χ. Τέλος ὁ Αὐτόλυκος, τὸ ὄνομα τοῦ ὁποίου φέρει σήμερον εἷς ἐκ τῶν ὡραιοτέρων καὶ μεγαλυτέρων σεληνιακῶν κρατήρων, συγγράφει δύο ἀστρονομικὰ ἐγχειρίδια, ὡς θὰ ἐλέγομεν σήμερον, καὶ καθορίζει τὰ περὶ «φαινομενικτίου» καὶ «κοσμικῆς» ἀνατολῆς καὶ δύσεως.

ΟΙ ΑΛΕΞΑΝΔΡΙΝΟΙ ΧΡΟΝΟΙ

Ἡ ἀστρονομία λαμβάνει τὴν μεγαλυτέραν αὐτῆς ἀνάπτυξιν ἐν Ἑλλάδι, ἰδίᾳ κατὰ τοὺς ἀλεξανδρινοὺς χρόνους (3ος π.Χ. αἰών), μὲ κέντρον τὴν Ἀλεξάνδρειαν, ὅπου ἱδρύεται ἀξιόλογον ἀστεροσκοπεῖον. Ὁ Τιμόχαρις καὶ εἶτα ὁ Ἀρίστυλλος εἶναι οἱ πρῶτοι ἀστρονόμοι τῆς περιόδου ταύτης. Ἐπὶ τῶν παρατηρήσεων τῶν ὁποίων στηριζόμενος ὁ Ἵππαρχος ἀνακαλύπτει ὀλίγον βραδύτερον τὴν μετάπτωσιν (6ὴ λ. Γῆ). Ἀλλ' ἐκ τῶν ἐνδοξοτέρων ἀστρονόμων τῆς ἐν λόγῳ περιόδου ὑπῆρξεν ὁ Ἀρίσταρχος ἐκ Σάμου (310—250 π.Χ.), ὅστις καὶ ἐπιχειρεῖ τὴν μέτρησιν τῶν ἀποστάσεων ἡλίου καὶ σελήνης ἀφ' ἡμῶν, ὡς καὶ τῶν μεγεθῶν τῶν ἄστρων τούτων. Εἰς τὸν Ἀρίσταρχον ὀφείλεται κυρίως καὶ ἡ θεωρία περὶ τοῦ καλουμένου ἡλιοκεντρικοῦ συστήματος τοῦ κόσμου, ἡ μεγαλυτέρα ἴσως ἀνακάλυψις τοῦ ἀνθρώπου, ἡ ἀλήθεια δηλαδὴ καθ' ἣν ὁ πλανήτης μας ὡς καὶ πάντες οἱ λοιποὶ ἀδελφοί πλανῆται κινοῦνται περὶ τὸν ἥλιον. Τὴν ἀλήθειαν ταύτην πολλοὺς αἰῶνας βραδύτερον ἐπαναλαμβάνει ὁ Πολωνὸς ἀστρονόμος Κοπέρνικος. Εἶναι πλέον ἢ ἀναμφισβήτητον ὅτι ἡ ἀλήθεια αὕτη γνωστὴ ὑπὸ τὴν ἐπωνυμίαν «Κοπερνίκειον σύστημα» ἔπρεπε νὰ φέρῃ τὸ ὄνομα τοῦ Ἀριστάρχου. Ἡμεῖς οἱ Ἕλληνες ἔχαμεν τὴν ὑποχρέωσιν νὰ τὴν καλοῦμεν «Σύστημα Ἀριστάρχειον». Περὶ τοῦ ἡλιοκεντρικοῦ συστήματος πραγματευόμεθα διὰ μακρῶν εἰς τὸ ἄρθρον «Γῆ» τοῦ τόμου «ΤΟ ΣΥΜΠΑΝ».

Κατὰ τὴν ἰδίαν περίπου ἐποχὴν οἱ μεγάλοι μαθηματικοὶ τῆς ἀρχαιότητος Εὐκλείδης καὶ Ἀρχιμήδης ἐπιδίδονται εἰς ἀστρονομικὰς μελέτας, ὁ δεύτερος δ' ἐξ αὐτῶν εὑρίσκει νέον ὄργανον, τὴν «διόπτραν», δι' ἧς ἐπιτυγχάνονται ἀκριβέστεραι μετρήσεις τῆς φαινομένης διαμέτρου τοῦ ἡλίου καὶ τῆς σελήνης. Ἀλλὰ καὶ ὁ πολὺ Ἀπολλώνιος παραλλήλως πρὸς τὰς μαθηματικὰς αὐτοῦ ἐργασίας ἐπιδίδεται εἰς τὴν ἀστρονομίαν. Τὴν ἐποχὴν ταύτην ὁ Ἄρατος γράφει τὰ «Φαινόμενα καὶ σημεῖα» ποίημα

ἐκ 1154 στίχων ἐν τῷ ὁποίῳ περιγράφονται οἱ ἀστερισμοὶ καὶ οἱ μῦθοι ἐκ τῶν ὁποίων οὗτοι ἔλαβον τὰ ὀνόματα αὐτῶν, ὡς καὶ διάφορα μετεωρολογικὰ προγνωστικά. Σχεδὸν συγχρόνως ὁ Κόνων ἐκ Σάμου γράφει ἑπτὰ ἀστρονομικὰ βιβλία καὶ ἀσχολεῖται εἰδικῶς μὲ τὰς ἐκλείψεις τοῦ ἡλίου καὶ τῆς σελήνης, ἐκτελῶν τὰς παρατηρήσεις του ἐν Ἰταλίᾳ καὶ Σικελίᾳ. Ὀλίγον βραδύτερον ἐμφανίζεται ὁ «πένταθλος» Ἐρατοσθένης ὁ Κυρηναῖος (255 — 194 π.Χ.), ὁ καλούμενος καὶ δεύτερος Πλάτων, ὅστις ἐπετέλεσε δύο μεγίστης σημασίας ἀστρονομικὰ ἔργα. Πρῶτον καὶ πρῶτος αὐτὸς ἐπιχειρεῖ τὴν καταμέτρησιν τῶν ἀστέρων γενόμενος πρόδρομος τοῦ Ἱππάρχου καὶ δεύτερον ἐπιχειρεῖ τὴν μέτρησιν τοῦ μεγέθους τῆς γῆς. Ἀλλὰ καὶ ἡ εἰς τὸ ζήτημα τοῦ ἡμερολογίου συμβολή του εἶχεν ὡς συνέπειαν τὴν υἱοθέτησιν βραδύτερον, καθ' ὑπόδειξιν τοῦ Σωσιγένους, τοῦ καλουμένου Ἰουλιανοῦ ἡμερολογίου, τὸ ὁποῖον ἐπεκράτησεν ἐπὶ μίαν καὶ ἡμίσειαν χιλιετηρίδα εἰς τὰς περισσοτέρας χώρας τῆς Εὐρώπης. Τέλος ἡ μέτρησις τοῦ πλάτους τῆς διακεκομμένης ζώνης ὑπῆρξε μία τῶν μεγαλυτέρων ἐπιτυχιῶν τοῦ Ἐρατοσθένους.

Κατ' αὐτὴν τὴν περίοδον ζῇ καὶ ὁ μεγαλύτερος ἀναμφισβητήτως ἀστρονόμος τῆς ἀρχαιότητος, ὁ μέγας Ἵππαρχος (120 π.Χ.), οὗτινος μὲν δὲν διεσώθησαν τὰ ἀκτὼ περιστρούδαστα ἀστρονομικὰ συγγράμματα, ἀλλ' περὶ τοῦ ἔργου τοῦ ὁποίου μᾶς πληροφοροῦν ἄλλοι ἀστρονόμοι σύγχρονοί του. Ὁ Ἵππαρχος ἐπινοεῖ τὸν «ἀστροβόλον» τὸ κυριώτερον ἀστρονομικὸν ὄργανον τῶν ἀστεροσκοπείων μέχρι τῆς ἐφευρέσεως τοῦ τηλεσκοπίου, «ἐπίπεδον» καὶ «σφαιρικόν», καὶ τελειοποιεῖ τὴν διόπτραν τοῦ Ἀρχιμήδους διὰ σημαντικῶν βελτιώσεων. Πρῶτος οὗτος διαπιστώνει ὅτι δύναται νὰ παρατηρηθοῦν εἰς τὸν οὐρανὸν «νέοι» ἀστέρες οὐδέποτε ἄλλοτε παρατηρηθέντες διὰ τῆς ἀνακαλύψεως τοῦ «νέου» τοῦ ἀστερισμοῦ τοῦ Σκορπιοῦ κατὰ τὸ ἔτος 134 π. Χ. Ἡ ἀνακάλυψις αὕτη ὁδηγεῖ τὸν Ἵππαρχον εἰς τὴν σύνταξιν τοῦ πρώτου ἀκριβοῦς καταλόγου τῶν ἀστέρων διασωθέντος ἐν τῇ «Μαθηματικῇ Συντάξει» τοῦ Πτολεμαίου, ἐν τῷ ὁποίῳ καταγράφει τὴν ἀκριβῆ θέσιν ἑκάστου ἀστέρος καὶ τὴν λαμπρότητά του. Ἀλλ' ἡ σύνταξις τοῦ καταλόγου τούτου ὁδηγεῖ τὸν Ἵππαρχον εἰς ἄλλην σημαντικωτάτην ἀνακάλυψιν, εἰς τὴν ἀνακάλυψιν τῆς τρίτης κινήσεως τῆς γῆς, τῆς μεταπτώσεως ὡς ἐκλήθη. Πρῶτος ἐπίσης προσδιορίζει μὲ τὴν καταπληκτικὴν προσέγγισιν τῶν τεσσάρων μόνον λεπτῶν τὴν ἀκριβῆ διάρκειαν τοῦ ἔτους, ἀλλὰ καὶ τὴν ἀνισότητα τῶν ἐποχῶν τοῦ ἔτους, ὀφειλομένην, ὡς γνωρίζομεν σήμερον, εἰς τὴν ἀνισοταχῆ κίνησιν τῆς γῆς περὶ τὸν ἥλιον. Τέλος ἀσχολεῖται μὲ τὰς κινήσεις τῆς σελήνης καὶ προσδιορίζει σχεδὸν ἐπακριβῶς τὴν ἀπόστασιν αὐτῆς ἀφ' ἡμῶν, ἐνῶ ἡ ἐπ' ἄλλων δευτερευόντων ἀστρονομικῶν ζητημάτων συμβολή του εἶναι μεγίστη. Ὁ Γεμῖνος, ὁ Σωσιγένης, ὁ Θεοδόσιος καὶ ὁ Κλεομήδης διαδέχονται τὸν Ἵππαρχον. Ὁ Πρῶτος καθορίζει τὴν διάρκειαν τῆς περιφορᾶς τῶν πλανητῶν, ἐνῶ ὁ δεύτερος εἰσάγει, ὡς ἐλέχθη, τὸ Ἰουλιανὸν ἡμερολόγιον. Ὁ Θεοδόσιος καὶ ὁ Κλεομήδης εἶναι περισσότερον γεωγράφοι. Ἀντάξιος συνεχιστὴς τοῦ ἔργου τοῦ Ἱππάρχου ἐμφανίζεται κατὰ τὸν 2ον μ.Χ. αἰῶνα ὁ Πτολεμαῖος Κλαύδιος (108 — 168 μ. Χ.), ὁ συγγραφεὺς τῆς «Μαθηματικῆς Συντάξεως» τοῦ σπουδαιοτέρου ἀστρονομικοῦ συγγράμματος τῆς ἀρχαιότητος, γνωστοῦ ὑπὸ τὴν ἐπωνυμίαν «Ἀλμαγέστη», ὅπερ ἀπετέλεσε τὴν προπαίδειαν τῶν ἀστρονόμων ἐπὶ 15 ὁλοκλήρους αἰῶνας. Ὁ Πτολεμαῖος θεωρεῖται ὡς ὁ ἐκπρόσωπος τοῦ καλουμένου γεωκεντρικοῦ συστήματος τοῦ κόσμου τοῦ ἀντιθέτου πρὸς τὸ ἡλιοκεντρικόν. Κατὰ τὸ σύστημα τοῦτο δὲν κινεῖται ἡ γῆ περὶ τὸν ἥλιον, ἀλλ' ὁ τελευταῖος οὗτος περὶς αὐτῆς. Ἀνεξαρτήτως τοῦ ὅτι αἱ θεωρίαι αὗται τοῦ Πτολεμαίου ἦσαν ἐσφαλμέναι, θεωρεῖται οὗτος ὡς εἷς τῶν μεγαλυτέρων ἀστρονόμων τῆς ἀρχαιότητος ἰσάξιος πρὸς τὸν Ἵππαρχον, τοῦ ὁποίου καὶ διέσωσε τὸ ἔργον, προσενεγκὼν εἰς αὐτὸ οὐχὶ ὀλίγας συμπληρώσεις. Οὕτω ὁ κατάλογος τῶν ἀστέρων τῆς «Μαθηματικῆς Συντάξεως» εἶναι ἀσφαλῶς ἔργον ἀνήκον ἐξ ἴσου εἰς τὸν Ἵππαρχον καὶ τὸν Πτολεμαῖον.

Κ. Σ. Χασάπης

ΓΕΩΓΡΑΦΙΑ ΚΑΙ ΦΥΣΙΚΑΙ ΠΕΡΙΓΡΑΦΙΚΑΙ ΕΠΙΣΤΗΜΑΙ

Ὡς πρῶτος γεωγράφος κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ἀναφέρεται ὁ φιλόσοφος καὶ φυσικὸς Ἀναξίμανδρος ἐκ Μιλήτου. Οὗτος ἔγραψε τὴν πρώτην γεωγραφίαν ὑπὸ τὸν τίτλον «Γῆς Περίοδος» καὶ συνέταξε τὸν πρῶτον γεωγραφικὸν χάρτην τῆς γνωστῆς τότε γῆς, τὸν ὁποῖον βραδύτερον, συμφώνως μὲ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Ἡροδότου (5.49), ὁ Μιλήσιος Ἀρισταγόρας ἐπέδειξεν εἰς τοὺς Σπαρτιάτας διὰ νὰ τοὺς πείσῃ εἰς συμμαχίαν ἵνα ἐκδιώξουν τοὺς Πέρσας ἐκ τῆς Μιλήτου. Κατὰ τὸ ὀνόματι τοῦ Ἀγαθημέρου φερόμενον ἀρχαῖον γεωγραφικὸν σύγγραμμα ὁ Ἀναξίμανδρος «πρῶτος ἐτόλμησε τὴν Οἰκουμένην ἐν πίναξι γράψαι» (πρῶτος ἐτόλμησε νὰ συντάξῃ γεωγραφικὸν χάρτην τῆς οἰκουμένης). Ὡς δεύτερος γεωγράφος ἀναφέρεται ὁ Ἑκαταῖος (περὶ τὸ 500 π.Χ.) ἐπίσης ἐκ Μιλήτου.

Ἐκ σωζομένων ἀποσπασμάτων γεωγραφικοῦ του ἔργου φαίνεται ὅτι εἰς τοῦτο περιγράφονται τὰ παράλια τῶν μεσογειακῶν χωρῶν καὶ τὰ ἀξιοπερίεργα τούτων. Λεπτομερῶς ἔχουν περιγραφῆ τὰ παράλια τῆς Αἰγύπτου. Ἔκτοτε ἡ Γεωγραφία ἀποτελεῖ μετὰ τῆς Ἐθνογραφίας μέρος τῆς Ἱστορίας καὶ ἐπί τινας χρόνους συναντῶμεν γεωγραφικὰς περιγραφὰς ἀποκλειστικῶς εἰς ἱστορικὰ ἔργα. Ὁ Ἡρόδοτος εἰς τὴν Ἱστορίαν του δὲν παραδέχεται τὴν σφαιρικότητα τῆς γῆς, τὴν ὁποίαν εἶχον ἤδη διατυπώσει οἱ πυθαγόρειοι, καίτοι οὗτος κατὰ τὸ ταξίδιόν του εἰς τὴν Μεγάλην Ἑλλάδα εὑρίσκετο εἰς φιλικὰς σχέσεις πρὸς τοὺς πυθαγορείους. Ἡ ἀντίθεσίς του πρὸς τὴν φιλοσοφίαν τὸν ἠμπόδισε νὰ δεχθῇ τὰς ὀρθὰς ἐν προκειμένῳ ἀπόψεις τῶν πυθαγορείων. Ὁ Πολύβιος ἔγραψεν ἔργον «Περὶ τῆς κατὰ τὸν Ἰσημερινὸν οἰκήσεως», τὸ ὁποῖον φαίνεται ὅτι ἦτο μέρος μεγαλυτέρου ἔργου γεωγραφικοῦ τοῦ Πολυβίου.

Ἐκ τῆς ὑπὸ τοῦ Διογένους τοῦ Λαερτίου μνημονευομένης διαθήκης τοῦ Θεοφράστου, μαθητοῦ καὶ διαδόχου εἰς τὴν διεύθυνσιν τῆς Σχολῆς τοῦ Ἀριστοτέλους, πληροφορούμεθα ὅτι εἰς τὴν Σχολὴν ταύτην ἐδιδάσκετο ἡ Γεωγραφία ὡς Ἰδιαίτερον μάθημα καὶ ὅτι κατὰ τοῦτο ἐπεδεικνύοντο «πίνακες (χάρται) ἐν οἷς αἱ τῆς γῆς περίοδοι εἰσίν».

Σχετικῶς ὁ Ἀριστοφάνης λέγει εἰς τὰς «Νεφέλας» ὅτι ὁ παγκόσμιος χάρτης τοῦ Φροντιστηρίου (τῆς Σχολῆς τοῦ Ἀριστοτέλους) προκαλεῖ τὸν θαυμασμὸν τοῦ Στρεψιάδου.

Τὸ ὅτι δὲ οἱ Ἀρχαῖοι Ἕλληνες διέθετον γεωγραφικοὺς χάρτας, τὸ πληροφορούμεθα καὶ ἀπὸ τὸν διάλογον Σωκράτους — Ἀλκιβιάδου καθ' ὃν ὁ Σωκράτης ἐζήτησεν ἀπὸ τὸν ὑπερηφανευόμενον διὰ τὰ μεγάλα του κτήματα Ἀλκιβιάδην νὰ τοῦ ἐπιδείξῃ αὐτὰ εἰς προσκομισθέντα χάρτην.

Ἡ Ἀργοναυτικὴ ἐκστρατεία, ὁ Τρωϊκὸς πόλεμος καὶ ἡ κάθοδος τῶν Δωριέων ἐκ τῆς Μακεδονίας — Θράκης ἀποτελοῦν τεκμήρια ὅτι αἱ γεωγραφικαὶ γνώσεις τῶν Ἀρχαίων Ἑλλήνων ἦσαν ἀρκετὰ ἀνεπτυγμέναι.

Σπουδαῖον σταθμὸν εἰς τὰς γεωγραφικὰς ἐρεύνας καθαρῶς συγχρόνου μορφῆς, ἀπετέλεσεν ἡ ἐξερεύνησις τῶν Βρεταννικῶν νήσων, τῆς Δανίας καὶ τῆς Βαλτικῆς Θαλάσσης ὑπὸ τοῦ ἐξόχου ποντοπόρου Πυθέου. Οὗτος ἐγεννήθη εἰς τὴν Μασσαλίαν, ἀποικίαν ὡς γνωστὸν τῶν Φωκαέων, καὶ ἐπεχείρησεν ἐπανειλημμένως γεωγραφικὰς ἐρεύνας εἰς τὴν Ἀγγλίαν καὶ τὰ παράλια τῆς Βαλτικῆς Θαλάσσης κατὰ τὰ μέσα τοῦ 4ου αἰῶνος π.Χ.

Περὶ τῶν ἐξερευνητικῶν ἀποστολῶν τοῦ Πυθέου λαμβάνομεν γνῶσιν ἐκ τῶν ἔργων τῶν μεταγενεστέρων συγγραφέων, Πλινίου, Στράβωνος, Πολυβίου καὶ ἄλλων. Οὗτοι ἀναφέρουν ὅτι ὁ Πυθέας, ὁ δαιμόνιος οὗτος Ἕλλην ποντοπόρος κατήρτισε γεωγραφικὸν χάρτην τῆς Ἀγγλίας καὶ τῶν βορείως ταύτης νήσων καὶ ὅτι ὑπολόγισε τὸ γεωγραφικὸν πλάτος τῶν τόπων τοὺς ὁποίους ἐξηρεύνησεν. Ἀναφέρεται δὲ ἀκόμη ὅτι οὗτος ἦτο καὶ σπουδαῖος μαθηματικός. Τέλος μνημονεύεται ὅτι ὁ Πυθέας, ἔγραψε γεωγραφικὸν ἔργον ὑπὸ τὸν τίτλον «Γῆς Περίοδος ἢ Τὰ περὶ ὠκεανοῦ», τὸ ὁποῖον ὅμως δὲν διεσώθη, ἡρμήνευσε δὲ καλῶς καὶ τὸ φαινόμενον τῆς παλιρροίας.

Οἱ Ἀλεξανδρινοὶ Χρόνοι: Μεγάλην ὤθησιν εἰς τὰς γεωγραφικὰς ἐρεύνας ἔδωσεν ἡ ἐκστρατεία τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου εἰς τὴν Ἀσίαν. Πρῶτος δὲ καὶ σημαντικὸς γεωγράφος τῆς ἐποχῆς αὐτῆς ἀναφέρεται ὑπὸ τοῦ Στράβωνος ὁ ἐκ Μεσσήνης τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος (Σικελίας) Δικαίαρχος, τοῦ ὁποίου ὅμως τὰ ἔργα δὲν διεσώθησαν, πλὴν μικρῶν ἀποσπασμάτων. Ὁ Στράβων μνημονεύει ἀκόμη ὅτι ὁ Δημόκριτος καὶ ὁ Εὔδοξος εἶχον ἀσχοληθῆ μὲ τὴν Γεωγραφίαν. Ὁ Σουΐδας ἀναφέρει ἀκόμη ἔργον τοῦ Δικαιάρχου ἀπολεσθὲν ὑπὸ τὸν τίτλον «Καταμετρήσεις τῶν ἐν Πελοποννήσῳ ὀρέων», ὅπου σημειοῦται τὸ ὕψος τῆς Κυλλήνης καὶ τοῦ Πηλίου. Φαίνεται ὅθεν ὅτι τὸ ἔργον θὰ ἦτο γενικωτέρου χαρακτῆρος καὶ θὰ περιεῖχε καὶ ἄλλας χώρας πλὴν τῆς Πελοποννήσου. Ὁ Γεμῖνος λέγει σχετικῶς μὲ τὸ ὕψος τῆς Κυλλήνης ὅτι εἶναι «ἔλασσον σταδίων ιε, ὡς Δικαίαρχος ἀναμεμετρικὼς ἀποφαίνεται» (μικρότερον δέκα πέντε σταδίων ὡς ἀποφαίνεται ὁ Δικαίαρχος κατόπιν μετρήσεως). Λαμβανομένου ὑπ' ὄψιν ὅτι τὸ κοινὸν στάδιον τῶν Ἑλλήνων ἦτο 164 μέτρα (τὸ ὀλυμπιακὸν ἦτο 192), ὁ Δικαίαρχος εὗρε διὰ μετρήσεως, ὅτι τὸ ὕψος τῆς Κυλλήνης ἦτο μικρότερον τῶν 2460 μέτρ. (πραγμ. ὕψος = 2374), ὅπως πράγματι εἶναι. Τὸ ἔργον του «Βίος τῆς Ἑλλάδος» ἔδωσε μεγάλην ὤθησιν εἰς τὸν ἐν Ἑλλάδι περιηγητισμὸν καὶ ἐγένετο ἀφορμὴ συγγραφῆς πολλῶν ἄλλων βιβλίων σχετικῶν μὲ τὰ ἤθη, ἔθιμα, ἔργα τέχνης κλπ. τῶν διαφόρων πόλεων τῆς Ἑλλάδος. Δικαίως ὅθεν πρέπει νὰ θεωρῆται ὁ Δικαίαρχος, ὡς ὁ θεωρητικὸς ἱδρυτὴς τοῦ Περιηγητισμοῦ. Διασωθέντα ἀποσπάσματα περιηγητικοῦ του ἔργου, παρουσιάζουν ζωηροτάτην καλλιτεχνικὴν περιγραφὴν τῆς Βοιωτίας, τῶν ρωμαλέων ἀνδρῶν της, καὶ τῶν ὡραίων καὶ μὲ λεπτὴν χάριν ἐνδυσμένων γυναικῶν της. Βραδύτερον πολύ, ἔγραψε τὸ περίφημον περιηγητικὸν ἔργον του καὶ ὁ Παυσανίας. Συνεχιστὴς τοῦ ἐπιστημονικοῦ γεωγραφικοῦ ἔργου τοῦ Δικαιάρχου εἶναι ὁ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ἀκμάσας, ἐκ Κυρήνης, Ἐρατοσθένης, φίλος τοῦ Ἀρχιμήδους. Τοῦ ἔργου του «Γεωγραφικά», ἐκ τριῶν βιβλίων, σώζονται ἀποσπάσματα. Περίφημος εἶναι ἡ μέτρησις τοῦ Ἐρατοσθένους διὰ τὸν ὑπολογισμὸν ἑνὸς μεγίστου κύκλου τῆς Γῆς τοῦ ὁποίου τὸ μῆκος ὑπελόγισεν ὁ Ἐρατοσθένης εἰς 250.000 στάδια, ἤτοι 41.000 χιλιόμετρα. Μικρὰ διαφορὰ τοῦ μήκους τούτου ἀπὸ τὴν πραγματικήν, ὀφείλεται εἰς οὐχὶ ἀκριβῆ λῆψιν τῆς ἀποστάσεως Ἀλεξανδρείας — Συήνης, τὴν ὁποίαν ὁ Ἐρατοσθένης ὑπελόγισεν εἰς 5.000 σπάδια. Οἱ χάρται τοῦ Ἐρατοσθένους ἐστηρίζοντο, ἀφ' ἑνὸς μὲν εἰς ἀστρονομικὰς παρατηρήσεις, ἀφ' ἑτέρου δὲ εἰς πληροφορίας προηγουμένων τοῦ Ἐρατοσθένους γεωγράφων. Συνεπείᾳ τούτου ὑπέστη ἐπίθεσιν ἄλλων ἀστρονόμων καὶ γεωγράφων, οἱ ὁποῖοι δὲν εὕρισκον ἀκριβεῖς τὰς παρατηρήσεις του καὶ οἱ ὁποῖοι ἤθελον νὰ στηρίζωνται αὐταὶ καθαρῶς εἰς ἀστρονομικὰς παρατηρήσεις. Τοιούτους χάρτας τῆς γῆς κατεσκεύασεν ὁ ἀστρονόμος Ἵππαρχος. Ὁ σύγχρονος τούτου Σέλευκος ἦτο ἀκόμη θεωρητικώτερος. Οὗτος ἔδωσεν ὀρθὴν ἑρμηνείαν τῆς παλιρροίας, ὡς παλαιότερον ὁ Πυθέ-

ας, καὶ ὑπερήσπισε τὴν ἄποψιν τοῦ Ἀριστάρχου ὅτι ὁ Ἥλιος εἶναι τὸ κέντρον τοῦ Κόσμου (τοῦ συστήματός μας) καὶ τὴν ἄποψιν τοῦ Ἡρακλείδου Ποντικοῦ, ὅτι ὁ χῶρος εἶναι ἄπειρος, ἐναντίον τῆς τότε ἐπικρατούσης θεωρίας, ὅτι ὁ χῶρος εἶναι πεπερασμένος.

Μεταγενέστεροι ὀλίγον τοῦ Σελεύκου καὶ Ἐρατοσθένους εἶναι οἱ γεωγράφοι Ἀγαθαρχίδης ἐκ Κνίδου καὶ Ἀρτεμίδωρος ἐξ Ἐφέσου. Τὰ σωζόμενα ὅμως ἔργα των εἶναι περιηγητικῆς μορφῆς, ἀποβλέποντα εἰς πρακτικοὺς σκοποὺς καὶ ἐξυπηρέτησιν τοῦ ἐμπορίου, κατὰ τὰς ἀντιλήψεις τῶν Ρωμαίων. Σταθμὸν εἰς τὴν ἐξέλιξιν τῆς Γεωγραφίας, σημειώνει ὁ Ποσειδώνιος, ὁ ὁποῖος ἐγεννήθη κατὰ τὸν 1ον π. Χ. αἰῶνα, εἰς Ἀπάμην ἢ Ἀπάμειαν τῆς Συρίας καὶ ἔζησεν ἐν Ρόδῳ, ὅπου ἐδίδαξεν ἐπὶ πολλὰ ἔτη. Εἰς τὸ ἔργον του «Περὶ Ὠκεανοῦ», ἑρμηνεύει καὶ περιγράφει ἐθνογραφικὰ ζητήματα, ὡς καὶ τοιαῦτα φυσικῆς γεωγραφίας. Τὸν μέγιστον κύκλον τῆς γῆς ὑπολογίζει εἰς 240.000 στάδια, ὅπως σχεδὸν ὑπολογίζεται σήμερον. Ὀλίγον μεταγενέστερος τούτου ὁ Στράβων ἐξ Ἀμασείας τοῦ Πόντου (63 π.Χ.—20 μ. Χ.) ἔγραψε «Γεωγραφικὰ» εἰς 17 βιβλία. Οὗτος φρονεῖ ὅτι ἔρευναι διὰ τὴν μορφὴν καὶ τὸ μέγεθος τῆς γῆς ὡς καὶ ἡ ὠκεανογραφία, δὲν πρέπει ν' ἀποτελοῦν μέρος τῆς γεωγραφίας «Τῆς γεωγραφίας τὸ πλέον ἐστὶ πρὸς τὰς χρείας τὰς πολιτικάς. Τὸ μὲν δὴ πλέον, ὥσπερ εἴρηται, πρὸς τοὺς ἡγεμονικοὺς βίους καὶ τὰς χρείας ἐστίν. Ἁπλῶς δέ κοινὸν εἶναι τὸ σύγγραμμα τοῦτο δεῖ καὶ πολιτικὸν καὶ δημωφελές ὁμοίως, ὥσπερ τὴν τῆς ἱστορίας γραφήν» (1, 1, 16—18—22) ('Ο σπουδαιότερος σκοπὸς τῆς γεωγραφίας εἶναι ἡ ἐξυπηρέτησις τῶν ἀρχηγῶν στρατῶν. Τὸ σύγγραμμα τοῦτο πρέπει νὰ εἶναι ἁπλοῦν, νὰ περιέχῃ πολιτικὴν καὶ νὰ εἶναι ὠφέλιμον εἰς τὴν κοινωνίαν, ὅπως ἡ ἱστορία). Τὸ ἔργον τοῦ Στράβωνος εἶναι, κατὰ τοὺς ὑπὸ τοῦ ἰδίου τιθεμένους σκοποὺς τῆς γεωγραφίας περιγραφικὸν — περιηγητικόν. Παρέχει ζωηροτάτας περιγραφὰς ἐξ αὐτοψίας ὅλας, σχεδὸν ὁλοκλήρου τῆς Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας. Κατὰ τὸν δεύτερον μ.Χ. αἰῶνα ὁ ἐκ Τύρου γεωγράφος Μαρῖνος συνέλεξε πολλὰ στοιχεῖα διὰ τὴν ἔκδοσιν παγκοσμίου γεωγραφίας, τὴν ὁποίαν λόγῳ θανάτου δὲν ἐπρόλαβε νὰ ἐκδώσῃ. Τὴν ἐργασίαν αὐτὴν ἀπετελείωσεν ὁ Πτολεμαῖος διὰ τῆς ἐκδόσεως γεωγραφικοῦ ἔργου ὑπὸ τὸν τίτλον «Γεωγραφικὴ ὑφήγησις», ἐξ ὀκτὼ βιβλίων. Τὸ πρῶτον βιβλίον περιέχει εἰσαγωγὴν διὰ τὸν σκοπὸν καὶ τὴν ἀκολουθουμένην μέθοδον εἰς τὸ ἔργον. Τὰ βιβλία 2 ἕως 7 περιέχουν 8000 τοπωνυμίας μὲ τὰ γεωγραφικὰ πλάτη καὶ μήκη τῶν τόπων τούτων. Τὸ ὄγδοον βιβλίον παρέχει ὁδηγίας πῶς νὰ συντάσσωνται οἱ γεωγραφικοὶ χάρται. Τὸ βιβλίον τοῦτο τοῦ Πτολεμαίου ἐκυριάρχησεν ὄχι μόνον κατὰ τοὺς παλαιοὺς αὐτοὺς χρόνους, ἀλλὰ καὶ μέχρι τῆς ἐποχῆς μας ἀποτελεῖ τὴν βάσιν τῆς Γεωγραφίας. Κατὰ τὸν 6ον αἰῶνα ἐξεδόθη ὑπό τινος μοναχοῦ, Κοσμᾶ τοῦ Ἰνδικοπλεύστου ἐπικαλουμένου «Χριστιανικὴ Τοπογραφία», ἡ ὁποία ἦτο Φυσικὴ Γεωγραφία σύμφωνος καὶ πρὸς τὰς ἀντιλήψεις τῆς Ἁγίας Γραφῆς. Μεταγενεστέρα ταύτης εἶναι μικρὰ τομίδια Γεωγραφίας πρὸς ἐξυπηρέτησιν τῆς ἐν γένει διοικήσεως τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας καὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς διοικήσεως. Τοιοῦτον εἶναι καὶ τὸ ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος τοῦ Βυζαντίου Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου (10ος αἰών) ἐκδοθὲν ἔργον ὑπὸ τὸν τίτλον «Περὶ θεμάτων». Τέλος ἐξεδόθησαν ὑπὸ τοῦ Βυζαντινοῦ μοναχοῦ Νικηφόρου Βλεμμύδου, ζήσαντος παρὰ τὴν Ἔφεσον (13ος αἰών), δύο μικρὰ βιβλία Γεωγραφίας ὑπὸ τὸν τίτλον «Γεωγραφία συνοπτικὴ». Κατὰ τοὺς μετέπειτα χρόνους ἡ Γεωγραφία παρημελήθη εἰς τὴν Ἑλλάδα μέχρι τῆς νεωτέρας ἐποχῆς.

ΑΙ ΦΥΣΙΚΑΙ ΕΠΙΣΤΗΜΑΙ ΕΝ ΕΛΛΑΔΙ

Α'. — Ἡ Φυσική.

Ὁ Θαλῆς ὁ Μιλήσιος (7ος αἰὼν π.Χ.) ἀναφέρεται ὡς πρῶτος ἐρευνητὴς ὅστις ἀνέλαβε τὴν προσπάθειαν ν' ἀναγάγῃ τὰ φυσικὰ καὶ χημικὰ φαινόμενα ἀπὸ τὰς λεπτομερείας των εἰς μίαν γενικὴν ἀρχήν. Τὸ κατὰ πόσον ὁ Θαλῆς εὗρε σχετικὰς ἐργασίας προκατόχων του ἐρευνητῶν καὶ ἐπὶ τούτων ὠκοδόμησε, δὲν εἶναι γνωστόν, διότι οὐδὲν περὶ τούτου διασώζεται. Μεγίστης ὅμως σπουδαιότητος εἶναι αἱ πληροφορίαι τὰς ὁποίας λαμβάνομεν ἀπὸ τὸν Πλούταρχον, τὸν Διογένη Λαέρτιον καὶ τὸν Γαληνόν. Μέχρι πρὸ ὀλίγων ἐτῶν ὑπεστηρίζετο ἡ γνώμη ὅτι ἡ ἐπικοινωνία τῶν Ἑλλήνων πρὸς τοὺς Χαλδαίους καὶ τοὺς Αἰγυπτίους ἔδωσεν εἰς τούτους τὴν εὐκαιρίαν νὰ μεταφέρουν εἰς τὴν Ἑλλάδα παντοίας γνώσεις, μεταξὺ τῶν ὁποίων γεωμετρικὰς καὶ φυσικῆς καὶ χημείας. Νεώτεραι ὅμως ἔρευναι καταρρίπτουν τὴν ἄποψιν αὐτήν, διότι τὰ ἀρχαιολογικὰ εὑρήματα τῆς Μεσοποταμίας καὶ τῆς Αἰγύπτου (ὑδραγωγεῖα, οἰκοδομήματα, ἀγγεῖα, ταριχευτὶς νεκρῶν κλπ.) ἀποδεικνύουν μέν ὅτι αἱ θετικαὶ ἐπιστῆμαι εἶχαν ἀρκετὴν ἀνάπτυξιν, οὐδὲν ὅμως μέχρι σήμερον ὑπάρχει τεκμήριον πεῖθον ὅτι αἱ ἀντιλήψεις καὶ τὰ συμπεράσματά των τὰς εἶχον ὁδηγήσει εἰς διαμόρφωσιν ἑνιαίου συστήματος ἑρμηνείας τῶν φυσικῶν καὶ χημικῶν φαινομένων.

Ἐξ ὅλων τῶν μέχρι σήμερον ὑπαρχόντων στοιχείων ἐπιβεβαιοῦται ἡ γνώμη ὅτι ἡ δημιουργία ἐπιστημονικῶν συστημάτων εἶναι καθαρὸν δημιούργημα τῆς πάλης πρὸς ἔρευναν τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος, καὶ μόνον ἀφ' ἧς οἱ Ἕλληνες ἠκολούθησαν τὸν δρόμον τοῦτον δύναται νὰ γίνεται λόγος περὶ φυσικῆς ἐπιστήμης. Ἡ δημιουργία ὅμως ἐπιστημονικοῦ συστήματος εἰς τὴν Φυσικὴν προϋποθέτει δύο τρόπους φυσικῆς ἐρεύνης. Πρῶτον νὰ διατυπωθοῦν ἐκ τῶν προτέρων αἱ πιθαναὶ ὑποθέσεις ἑρμηνείας φυσικῶν φαινομένων καὶ δεύτερον νὰ γίνῃ τὸ πείραμα πρὸς ἐπαλήθευσιν τῶν ὑποθέσεων τούτων.

Τὴν ἐπαγωγικὴν καὶ ἀναγωγικὴν μέθοδον φυσικῆς ἐρεύνης ἀνέπτυξαν εἰς τὸ ἔπακρον οἱ Ἕλληνες. Ἡ γενικὴ ὅμως τάσις νὰ θέλουν νὰ ὑπαγάγουν καὶ τὸ παραμικρὸν ἀποτέλεσμα πειράματος εἰς ἐνιαῖον σύστημα (κατὰ βάσιν ὀρθὴ ἀντίληψις) ἔγινεν ἡ αἰτία νὰ μὴ ἀναπτυχθῇ τὸ πείραμα εἰς τὸν αὐτὸν βαθμόν, ὅπως ἡ διαμόρφωσις γενικῶν ἐπιστημονικῶν συστημάτων φυσικῆς. Ὁπωσδήποτε ὅμως ὑπάρχουν ἐνδείξεις πείθουσαι ὅτι πρὸ τῶν Ἑλλήνων τὸ πείραμα κατὰ τὴν ἔρευναν τῶν φυσικῶν νόμων ἦτο ἄγνωστον, καὶ ὅτι καὶ τοῦτο εἶναι καθαρὸν δημιούργημα τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος. Ὁ Γερμανὸς Ε. Βίντεμαν εἰς τὸ ἔργον του «Τὸ πείραμα κατὰ τὴν ἀρχαιότητα καὶ τὸν μεσαίωνα» ἐξηγεῖ ὅτι οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες δὲν εἶχον λόγους νὰ διατηροῦν τ' ἀποτελέσματα τῶν πειραμάτων τῆς φυσικῆς, ἐὰν ἐκ τούτων εἶχον ὁδηγηθῇ εἰς τὴν διατύπωσιν φυσικοῦ τινος νόμου. Ἐρμηνεύεται ὅθεν διατὶ δὲν διετυπώθησαν συγγράμματα περιέχοντα πειραματικὰς περιγραφάς.

Αἱ πρῶται φυσικοχημικαὶ γνώσεις τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων δὲν ἐδημιουργήθησαν φυσικὰ κατὰ τὴν ἀρχὴν τῆς 1ης χιλιετηρίδος π.Χ. Διότι εἰς τὴν ἐποχὴν ταύτην ὁ πολιτισμὸς των εἶναι ἤδη πολὺ ὑψηλὰ καὶ εἶναι ἱστορικὸς βεβαιωμένον ὅτι κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους ἤρχισαν νὰ διατυποῦνται ἐπιστημονικὰ συστήματα ὄχι μόνον ἁπλῆς ἑρμηνείας τῶν φυσικῶν φαινομένων, ἀλλὰ καὶ γενικωτέρου περιεχομένου, ὅπως εἶναι τὰ φιλοσοφικὰ συστήματα τὰ ἔχοντα τὴν ἀφετηρίαν των εἰς φυσικὰς παρατηρήσεις. Αἱ πρόοδοι τῶν Ἑλλήνων εἰς τὴν φυσικὴν πειραματικὴν καὶ χημείαν πρέπει ν' ἀχθοῦν εἰς ἐποχὴν ἀρκετῶν χιλιετηρίδων πρὸ Χριστοῦ. Τὰ λεπτοτάτης τέχνης χρυσᾶ κοσμήματα τῆς μινωϊκῆς ἐποχῆς, αὐτὸ τοῦτο τὸ ἀνάκτορον τῆς Κνωσσοῦ μὲ τὰς χρωστικὰς διακοσμήσεις του, τὰ εὑρήματα τῶν Μυκηνῶν καὶ τῆς Τίρυνθος, μᾶς πείθουν περὶ τούτου. Ἄλλην σοβαρὰν μαρτυρίαν ἔχομεν τὰς περιγραφὰς τοῦ Ὁμήρου περὶ κοσμημάτων τέχνης, τὰ ὁποῖα βεβαίως εἶναι προϊόντα προηγηθείσης ἐργασίας, κατὰ τὴν πειραματικὴν σπουδὴν τῶν φυσικῶν φαινομένων. Τέλος κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 7ου αἰῶνος π.Χ. ἔχομεν τὴν ἐμφάνισιν, ἱστορικῶς πλέον βεβαιωμένην, τοῦ ἐξαισίου μουσουργοῦ καὶ μουσικοσυνθέτου Τερπάνδρου, καταγομένου ἐκ τῆς νήσου Λέσβου, πιθανῶς ἐκ τῆς ἀρχαίας πόλεως Ἄντισσα. Οὗτος εἶναι ἐφευρέτης μουσικῶν κλιμάκων, μουσικῶν ὀργάνων καὶ μουσικῶν συνθέσεων. Τοῦτο μᾶς πείθει ἀφ' ἑνὸς μὲν περὶ τῆς ὑψηλῆς στάθμης τῶν φυσικῶν ἐρευνῶν τῶν χρόνων ἐκείνων ἀφ' ἑνός, ἀφ' ἑτέρου ὅμως ὅτι αἱ ἔρευναι αὗται ἔπρεπε νὰ εἶχον ἀρχίσει εἰς πολὺ - πολὺ παλαιοτέρων ἐποχήν, ἴσως χιλιετηρίδα ἢ χιλιετηρίδας ὅλας.

Ἡ μεταλλοτεχνία. Ἀπὸ ἀπόψεως μεταλλογνωσίας, ἥτις ἀποτελεῖ δεῖγμα ὑψηλοῦ τεχνικοῦ πολιτισμοῦ, οἱ Ἕλληνες προηγοῦνται τῶν Αἰγυπτίων καὶ τῶν Βαβυλωνίων, καὶ τοῦτο διότι ἡ Μεσοποταμία καὶ ἡ Αἴγυπτος ἐστεροῦντο ὀρυκτῶν, τὰ ὁποῖα ἐπρομηθεύοντο ἐκ τῶν ὀρυχείων τῆς Ἑλλάδος. Ἡ Κύπρος, ἡ Νέα Ἰωνία καὶ ἡ λοιπὴ Ἑλλὰς ἦταν πλούσιαι εἰς ὀρυκτά. Εἶναι δὲ λογικὸν νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ἡ κατεργασία τῶν μετάλλων ἔγινεν ἐνωρίτερον εἰς τὴν Ἑλλάδα ἢ εἰς τὰς χώρας αἱ ὁποῖαι ἐλάμβανον τὰ ὀρυκτά των ἐξ Ἑλλάδος. Τὸ λογικὸν τοῦτο ἐπιχείρημα μᾶς ἄγει εἰς τὴν σκέψιν ὅτι ἐν Ἑλλάδι πρέπει νὰ ὑπῆρχε πολιτισμὸς πολὺ ἐνωρίτερον τῆς μυκηναϊκῆς ἐποχῆς. Αἱ ἀποδείξεις ὅμως τούτου ἀναμένονται ἀπὸ τὴν σκαπάνην τῶν ἀρχαιολόγων μας.

Ὁ Χάλυψ ἔλκει τὴν ὀνομασίαν του κατ' ἄλλους μὲν ἐκ τῶν Χαλυβίων, λαοῦ τοῦ Πόντου, κατ' ἄλλους δὲ ἐκ τῆς ἑλληνικῆς λέξεως χαλῶ, τήκω. Τὰ μεταλλικὰ ἀντικείμενα ἐλαμβάνοντο διὰ χύσεως αὐτῶν εἰς τύπους, ὡς ἀπέδειξαν τὰ εὑρήματα ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν τοῦ Σλῆμαν. Ἀλλὰ καὶ κάμινοι μεταλλικαὶ στρογγύλλαι φαίνεται ὅτι ὑπῆρχαν κατὰ τὴν παλαιὰν ἐποχήν, τῶν ὁποίων τὸ πῦρ ἐνισχύετο δι' ἐμφυσήσεως ἔξωθεν ἀέρος διὰ διφθέρας (φυσητῆρος). Τοῦτο συνάγεται ἀπὸ περιγραφὴν τοῦ Ὁμήρου διὰ τὸν Ἥφαιστον:

> Ὡς εἰπὼν τὴν μὲν λίπεν αὐτοῦ, βῆ δ' ἐπὶ φύσας
> τὰς δ' ἐς πῦρ ἔτρεφε, κέλευσέ τε ἐργάζεσθαι.
> Φῦσαι δ' ἐν χοάνοισιν, ἐείκοσι πᾶσαι ἐφύσων,
> παντοίην εὔπρηστον ἀϋτμὴν ἐξαινεῖσαι,
> ἄλλοτε μὲν σπεύδοντι παρέμμεναι, ἄλλοτε δ' αὖτε,
> ὅππως Ἥφαιστος τ' ἐθέλοι καὶ ἔργον ἄνοιτο.
>
> ('Ιλιάδος Σ. 468—73)

('Αφοῦ εἶπε ταῦτα, ἄφησεν αὐτὴν (τὴν Θέτιδα) ἐκεῖ καὶ ἔτρεξεν εἰς τὰς καμίνους, εἰς τὰς ὁποίας ἔκαιε πῦρ, καὶ διέταξε νὰ ἐργάζωνται. Διὰ χοανῶν δὲ ἐφύσων εἰς ὅλας τὰς εἴκοσι καμίνους, αἵτινες ἐξέπεμπον παντὸς εἴδους σπινθηρίζοντα ἀτμόν, ἄλλοτε μὲν νὰ ἐπιταχύνουν τὸ ἔργον, ἀλλοτε δὲ ν' ἀναπαύωνται ὅπως θὰ διέτασσεν ὁ Ἥφαιστος, διὰ νὰ τελειώσῃ τὸ ἔργον).

Ἐν συνεχείᾳ ὁ Ὅμηρος ὁμιλεῖ περὶ ἐπεξεργασίας χαλκοῦ, χρυσοῦ καὶ ἀργύρου. Φαίνεται λοιπόν, ὅτι ὄχι μόνον ἡ τέχνη ἐπεξεργασίας τῶν μετάλλων τούτων ἦτο γνωστή, ἀλλὰ τὸ σπουδαιότερον ὁ διαχωρισμὸς τῶν μετάλλων ἐκ τῶν μεταλλευμάτων, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἀπαιτεῖ μεγάλην θερμοκρασίαν καὶ εἰδικὰς γνώσεις. Περίφημον δὲ δεῖγμα τῆς μεταλλογνωσίας τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων εἶναι τὸ κολοσσιαῖον ἄγαλμα τῆς Ρόδου, τὸ ὁποῖον εἶχεν ὕψος 70 πήχεων, τὸ δὲ ἄνοιγμα τῶν ποδῶν του ἦτο 50 πήχεις. Τὸ συνολικόν του βάρος ὑπολογίζεται εἰς 300 τόννους. Τοῦτο συνάγεται ἐκ τοῦ γεγονότος, ὅτι, κατὰ τὸ 651 μ. Χ. τὰ συντρίμματά του ἠγοράσθησαν παρ' ἑνὸς Ἑβραίου, ὅστις διὰ τὴν μεταφορὰν των ἐχρειάσθη 900 φορτώματα καμήλων.

Τὸ περιφημότερον ὅμως μεταλλεῖον τῆς ἀρχαιότητος, περὶ τοῦ ὁποίου εἴμεθα σχετικῶς καλῶς πληροφορημένοι, εἶναι τὸ μεταλλεῖον τοῦ Λαυρίου. Κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Δημοσθένους 20.000 ἐργάται (ἐκ τῶν δούλων) εἰργάζοντο εἰς τὸ μεταλλεῖ-

ον, τοῦτο, μέ ἡμερομίσθιον ἑνὸς ὀβολοῦ κατ' ἐργάτην, (τότε τὸ εἰσιτήριον τοῦ θεάτρου ἐτιμᾶτο δύο ὀβολούς). Ἡ μεταφορὰ τῶν μεταλλευμάτων εἰς τὰς καμίνους ἐγίνετο διὰ σάκκων, ὅπως πρὸ ὀλίγων δεκαετηρίδων ἐγίνετο τοῦτο εἰς ὅλην τὴν βιομηχανικὴν Εὐρώπην. Ἄλλο περίφημον τεχνικὸν ἔργον τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, τὸ ὁποῖον μᾶς πείθει περὶ τῶν τεχνικῶν ἐν γένει γνώσεών των, εἶναι ἡ διάτρησις ἑνὸς λόφου διὰ τοποθέτησιν ὑδραγωγῶν σωλήνων εἰς τὴν Σάμον εἰς μῆκος 100 μ. καὶ ὕψος 2.30 μ. Ἡ διάτρησις ἐγένετο ἐπὶ τοῦ ἄρχοντος Πολυκράτους (600 π.Χ.) ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν καὶ τὰς ὁδηγίας τοῦ ἐκ Μεγάρων σπουδαίου μηχανικοῦ Εὐπαλίνου. Αὕτη ἐγένετο συγχρόνως ἐκ τῶν δύο ἀντιθέτων πλευρῶν, παρετηρήθη δὲ εἰς τὸ μέσον ἀπόκλισις μόνον 10 μέτρων.

Ἡ ἔννοια τῆς φυσικῆς, ὅπως τὴν ἀντιλαμβανόμεθα σήμερον, δὲν ἀπαντᾶται εἰς τοὺς ἀρχαίους Ἕλληνας. Μὲ τὸ ὄνομα τοῦτο ἠνόουν τὰς φυσικὰς ἐν γένει ἐπιστήμας. Ἡ διαφορὰ μεταξὺ περιγραφικῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν καὶ τῆς πειραματικῆς φυσικῆς προῆλθε κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους, ὁπότε αἱ φυσικαὶ ἐπιστῆμαι διεχωρίσθησαν εἰς διαφόρους κλάδους, ὅπως ἡ Χημεία, ἡ Ἀστρονομία, ἡ Μετεωρολογία κλπ. Τὸ πρῶτον βιβλίον «μαθηματικῆς καὶ πειραματικῆς φυσικῆς» ἐξεδόθη κατὰ τὸ 1720, ὑπὸ τὸν ὑπότιτλον «Εἰσαγωγὴ εἰς τὴν φυσικὴν φιλοσοφίαν». Ἡ τάσις ὅθεν τῶν Ἑλλήνων νὰ ἐρευνοῦν τὰ φυσικὰ φαινόμενα, κατὰ τρόπαν ὥστε νὰ δύνανται νὰ ἑρμηνεύσουν τὸν κόσμον γενικῶς, διετηρήθη μέχρι τῶν μέσων τοῦ 18ου αἰῶνος. Εἶναι ὅθεν ἀναγκαῖον νὰ ἐξετασθοῦν αἱ φυσικαὶ ἐπιστῆμαι παρὰ τοῖς ἀρχαίοις, ὑπὸ τὸ πρῖσμα τοῦτο, ἐφ' ὅσον αἱ φιλοσοφικαὶ τάσεις τῶν διαφόρων περιόδων τῆς παλαιᾶς ἐποχῆς ἔδιδον τὴν κατεύθυνσιν εἰς τὰς φυσικὰς ἐν γένει ἐρεύνας.

Η ΠΡΟΣΩΚΡΑΤΙΚΗ ΦΥΣΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ
ΙΩΝΙΚΗ ΣΧΟΛΗ

Ἐκ μερικῶν πειραματικῶν ἐρευνῶν, αἱ ὁποῖαι ἐγένοντο εἴτε ἐκ τύχης, εἴτε μακρᾶν πάσης ἐκ τῶν προτέρων καθωρισμένης μορφῆς ἐρεύνης, ἠθροίζετο τὸ ὑλικὸν διὰ μίαν διατύπωσιν γενικῶν νόμων κοσμογονίας, στηριζομένην εἰς τὰς παρατηρήσεις καὶ τὰ πειράματα ταῦτα. Ὁ διατυπὼν τοιαύτας δοξασίας ὠνομάζετο Ἀρχηγὸς Σχολῆς, εἰς τὴν ὁποίαν προσεχώρουν οἱ ἔχοντες τὰς αὐτὰς γνώμας.

Ὡς πρῶτος τοιοῦτος ἀναφέρεται ὁ Θαλῆς ὁ Μιλήσιος (640 — 546 π.Χ.). (Βλέπε καὶ σχετικὸν ἄρθρον περὶ Θαλῆ). Κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Ἀριστοτέλους, ὁ Θαλῆς ὁ Μιλήσιος ἐγνώριζε τὰς ἰδιότητας τοῦ ἠλέκτρου, νὰ ἔλκῃ δηλαδὴ τοῦτο διάφορα ἐλαφρὰ πράγματα ὡς ἐπίσης καὶ τὰς ἐλκτικὰς ἰδιότητας ὁρυκτῶν σιδήρου ἐκ τῆς Μαγνησίας, τῶν μαγνητῶν. Κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη, ὁ Θαλῆς ἐπιχειρεῖ νὰ ἑρμηνεύσῃ τὰς ἰδιότητας ταύτας τοῦ ἠλέκτρου καὶ τῶν μαγνητῶν καὶ διατυπώνει τὴν θεωρίαν, ὅτι αὗται ὀφείλονται εἰς τὴν ὕπαρξιν ἐντὸς τῶν οὐσιῶν τούτων «κινούσης ψυχῆς». Δηλαδὴ κατὰ τὴν σημερινὴν ἔκφρασιν, ὁ Θαλῆς διατυπώνει τὴν γνώμην, ὅτι ἡ ἐνέργεια εἶναι συνάρτησις τῆς καταστάσεως τῶν σωμάτων. Εἰς τὸν Θαλῆν ἐπίσης ἀποδίδεται ἡ πρόβλεψις ἐκλείψεως ἡλίου, τῆς 28 Μαΐου 585 π.Χ. (Ἰουλιανοῦ ἡμερολογίου). Οὗτος παρετήρησεν ὅτι αἱ τροφαὶ καὶ οἱ σπόροι τῶν φυτῶν εἶχον ὑγρασίαν. Τοῦτο τὸν ὡδήγησεν εἰς τὴν σκέψιν, ὅτι τὸ ὕδωρ εἶναι ἡ ἀρχικὴ οὐσία, ἐξ ἧς τὰ πάντα γίνονται καὶ εἰς τὴν ὁποίαν τὰ πάντα καταλήγουν μετὰ τὸν θάνατόν των.

Ὁ συμπολίτης καὶ πιθανῶς μαθητὴς τοῦ Θαλοῦ Ἀναξίμανδρος (611—546), διετύπωσεν ἰδικήν του θεωρίαν πρὸς ἑρμηνείαν τοῦ κόσμου. Ἡ ἀρχικὴ πηγὴ ὅλων τῶν πραγμάτων εἶναι τὸ ἄπειρον, ὡς ὑλικὸν πρᾶγμα νοούμενον, ἀλλὰ φύσεως τοιαύτης, ὥστε νὰ μὴ ὑποπίπτῃ εἰς τὰς αἰσθήσεις μας. Ἐκ τῆς οὐσίας ταύτης γίνονται ὅλα τὰ σώματα. Τὰ τεμάχια τοῦ ἀπείρου εὑρίσκονται εἰς ἀέναον κίνησιν, συνεπείᾳ τῆς ὁποίας προέρχεται τὸ θερμὸν καὶ τὸ ψυχρόν, ἡ συνένωσις τῶν ὁποίων παράγει τὰ ρευστά. Ἡ θεωρία αὕτη τοῦ Ἀναξιμάνδρου, ἐξεταζομένη ὑπὸ τὰς σημερινὰς ἀντιλήψεις, εἶναι πράγματι καταπληκτική. Τὸ ἄπειρον τοῦ Ἀναξιμάνδρου εἶναι ἡ ἐνέργεια, ἡ ὁποία γίνεται ὕλη καὶ ἐκ ταύτης πάλιν ἐνέργεια, ὅπως πιστεύει ἡ σημερινὴ ἐπιστήμη ἐπὶ τῇ βάσει τῆς περιφήμου ἐξισώσεως τοῦ Αἰνστάϊν.

Τὴν μορφὴν τῆς γῆς ὁ Ἀναξίμανδρος ἐφαντάσθη κυλινδρικήν. Ἡ γῆ ἐπιπλέει εἰς τὸ ὕδωρ διατηρουμένη ἐκεῖ διὰ τοῦ βάρους της, ἐπιφέροντος ἰσορροπίαν. Αὕτη περιβάλλεται ὑπὸ στρώματος ἀέρος καὶ τοῦτο ὑπὸ στρώματος πυρός. Διὰ διασπάσεως τοῦ πυρίνου τούτου στρώματος ἐγεννήθησαν τὰ ἄστρα. Οἱ ἄνεμοι ἐξηγοῦνται ὑπὸ τοῦ Ἀναξιμάνδρου ὡς ροὴ τοῦ ἀέρος. Ἐκ τῶν διασωθέντων ἀποσπασμάτων τῶν προσωκρατικῶν φιλοσόφων, συνάγεται ὅτι εἶχε συγγράψει ἔργον φυσικῆς ἐκ γένει, ὑπὸ τὴν τότε ἀντίληψιν, τὸ ὁποῖον δυστυχῶς ἀπωλέσθη. Ἐπίσης ὅτι ἔγραψεν ἔργον περὶ ἀπλανῶν καὶ ὅτι πρῶτος εὗρε τὸν γνώμονα πρὸς διάγνωσιν τῶν τροπῶν τοῦ ἡλίου, καὶ χρόνων ὡρῶν καὶ ἰσημερίας. Ἐπίσης ὅτι ἐφεῦρεν τὸ ἡλιακὸν ὡρολόγιον.

Ὁ τρίτος τῶν φυσικῶν τῆς Ἰωνικῆς Σχολῆς, εἶναι ὁ Ἀναξιμένης, μαθητὴς τοῦ Ἀναξιμάνδρου. Οὗτος δὲν παρεδέχθη ὡς πηγὴν ὅλων τῶν πραγμάτων τὸ ἄπειρον, ἀλλὰ τὸν ἀέρα. Ἐκ τοῦ ἀέρος γίνονται τὰ πάντα. Ἐὰν οὗτος συμπυκνοῦται γίνεται ὕδωρ. Ἐὰν ἀραιοῦται προέρχεται τὸ θερμὸν καὶ τὸ ψυχρόν. Μεγαλυτέρα πυκνότης τοῦ ἀέρος παρέχει τὰ νέφη, τὰ πετρώματα καὶ τὴν γῆν ἐν γένει. Ἡ γῆ συγκρατεῖται ὑπὸ τοῦ ἀέρος. Τὰ ἄστρα προέρχονται ἐκ διαστολῆς γηΐνων μερῶν, ἅτινα πάλιν συμπυκνοῦνται. Συνεπῶς τὰ ἄστρα ἀποτελοῦνται ἐκ τῶν αὐτῶν συστατικῶν, ὅπως καὶ ἡ γῆ.

Ἡ καταστροφὴ τῆς Μιλήτου ὑπὸ τῶν Περσῶν (494 π.Χ.), ἔθεσε τέρμα εἰς τὴν λειτουργίαν τῆς καλουμένης Ἰωνικῆς Σχολῆς. Οὐχ ἧττον ἀναφέρονται μαθηταί της, ὅπως ὁ Ἵππων (450 π.Χ.), ὡς ὑποστηρίζοντες ὅτι τὸ ὕδωρ εἶναι ἡ πηγὴ ὅλων τῶν πραγμάτων καὶ οἱ Ἰδαῖος καὶ Διογένης (450 π.Χ.), συμφωνοῦντες πρὸς τὰς ἀπόψεις τοῦ Ἀναξιμένους.

ΕΛΕΑΤΑΙ ΚΑΙ ΠΥΘΑΓΟΡΕΙΟΙ

Ἡ περαιτέρω ἀνάπτυξις τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν ἐν Ἑλλάδι, ὑπὸ τὴν γενικωτάτην βέβαια σημασίαν τῆς λέξεως, μετατοπίζεται εἰς τὴν Μεγάλην Ἑλλάδα, εἰς τὴν Κάτω Ἰταλίαν. Εἰς τὴν πόλιν Ἐλέαν ἐγκαθίσταται ὁ Ξενοφάνης ὁ Κολοφώνιος (περὶ τὰ 500 π.Χ.), τοῦ ὁποίου σώζονται ποιήματα εἰς ἀποσπάσματα. Εἰς ταῦτα διατυποῦται ἡ θεωρία «ἓν τὸ πᾶν». Δὲν διαφαίνεται ὅμως εἰς τὰ σωθέντα ἀποσπάσματα ἂν τὸ ἓν τοῦτο ἀφορᾷ ἔννοιαν γενικήν, τὸν Θεόν, ἢ ὕλην μετασχηματιζομένην. Ὀπαδὸς τούτου εἶναι ὁ Παρμενίδης (περὶ τὸ 500 π.Χ.), ὁ ὁποῖος ταυτίζει τὸ ἕν, τοῦ Ξενοφάνους, μὲ τὸ καθαρῶς εἶναι, μὲ τὴν νόησιν καὶ συνεπῶς διατυπώνει τὴν γνώμην, ὅτι τοῦτο εἶναι ἀγέννητον καὶ ἄφθαρτον. Τίποτε δὲν γίνεται, οὔτε φθείρεται ἀπὸ τὰ ὄντα. Ἡ σημερινὴ ἀρχὴ τῆς ἀφθαρσίας τῆς ὕλης. Τὸ ἄφθαρτον τῶν σωμάτων εἶναι καταληπτὸν διὰ τῆς νοήσεως τοῦ ἀνθρώπου, ἐνῶ τὸ φθαρτὸν εἶναι ἀκατάληπτον, μὴ λογικόν. Τὸ μοναδικὸν ὂν κατέχει τὸ σύμπαν, συνεπῶς εἶναι ὡρισμένον, ἐντὸς ἑνὸς ἐσχάτου ὁρίου, ὅμοιον πανταχόθεν καπὰ τὸ σχῆμα, δηλαδὴ σφαιρικόν. Ἦτοι τὸ σύμπαν εἶναι πανταχόθεν κατὰ τὸ σχῆμα, δηλαδὴ σφαιρικόν. Ἦτοι τὸ σύμπαν εἶναι πεπερασμένον ἄνευ ὁρίων, ὡς διατυπώνει ἡ γεωμετρία τοῦ Ρίμαν καὶ ἡ θεωρία τῆς σχετικότητος τοῦ Ἀϊνστάϊν. Δυστυχῶς, ἐσώθησαν τόσον ὀλίγα ἀποσπάσματα ἀπὸ τὰ ἔργα τῶν δαιμονίων τούτων ἀνδρῶν, ὥστε ἡ σύγχρονος ἐπιστήμη μετὰ δυσκολίας δύναται νὰ κατατοπισθῇ ἐπὶ τῶν συγκεκριμένων ἰδεῶν των ἀπὸ καθαρῶς φυσικῆς ἀπόψεως, ἀσχέτως πρὸς τὰς γενικωτάτας ἰδέας περὶ τοῦ Σύμπαντος.

Ζήνων ὁ Ἐλεάτης. Ὁ μαθητὴς τοῦ Παρμενίδου Ζήνων ὁ Ἐλεάτης, προσπαθεῖ νὰ ἀποδείξῃ ὅτι εἰς τὸν κόσμον δὲν ὑπάρχει κίνησις, οὔτε μεταβολή τις. Τὰ αἰσθητὰ πράγματα εἶναι κατὰ τὸν Ζήνωνα, εἰκόνες ἀσχετοι πρὸς τὴν πραγματικότητα. Πρὸς ἀπόδειξιν τῆς ἀνυπαρξίας τῆς κινήσεως προτάσσει ἀπόδειξιν τῆς ἀνυπαρξίας τοῦ μεγέθους, ἔχουσαν ὡς ἑξῆς: 1) Πᾶν ὅ,τι εἶναι μέγεθος εἶναι ἐπ' ἄπειρον διαιρετόν. Ἐὰν ὅθεν συνεχίσωμεν διαίρεσιν μεγέθους τινὸς ἐπ' ἄπειρον, θὰ φθάσωμεν τελικῶς εἰς τὸ τίποτε, τὸ ὁποῖον θὰ εἶναι τὸ τελευταῖον μέρος τῆς διαιρέσεως. Ἄρα ἓν μέγεθος εἶναι ἄθροισμα πολλῶν (ἀπείρων) «τίποτε». Συνεπῶς δὲν ὑπάρχει μέγεθος.

Τὸν αὐτὸν ὑπολογισμὸν ἐφαρμόζει ὁ Ζήνων πρὸς ἀπόδειξιν τῆς ἀνυπαρξίας τῆς κινήσεως λέγων: Δὲν ὑπάρχει κίνησις, διότι προκειμένου ἓν κινητὸν νὰ διανύσῃ τὸν δρόμον Α—Β, πρέπει πρῶτον νὰ διανύσῃ τὸ ἥμισυ τούτου. Προηγουμένως πρέπει νὰ ἔχῃ διανύσει τὸ ἥμισυ τοῦ ἡμίσεος, τοῦ ἡμίσεος καὶ οὕτω καθ' ἑξῆς ἐπ' ἄπειρον. Τὸ ζήτημα εἶναι ὄχι πότε θὰ διανύσῃ τὸ κινητὸν τὸν δρόμον Α—Β, ἀλλὰ πῶς θὰ τὸν διανύσῃ, ἀφοῦ πρέπει ἐπ' ἄπειρον νὰ κινῆται, διανύον τὰ ἄπειρα ἡμίση τῶν ἡμίσεων.

Παρόμοιος συλλογισμὸς ἐφαρμόζεται ὑπὸ τοῦ Ζήνωνος διὰ τὴν ἀπόδειξιν τῆς ἀνυπαρξίας τῆς κινήσεως, εἰς τὸ περίφημον παράδειγμα τοῦ Ἀχιλλέως καὶ τῆς χελώνης, τὸ λεγόμενον ὑπὸ τῶν μεταγενεστέρων «τὸ παράδοξον τοῦ Ζήνωνος». Τὸ πρόβλημα εἶναι τὸ ἑξῆς: Ὁ ὠκύπους Ἀχιλλεὺς εὑρίσκεται εἴς τινα θέσιν Α καὶ εἰς εὐθύγραμμον ἀπόστασιν ἑνὸς σταδίου ἀπὸ θέσεως Χ, ὅπου εὑρίσκεται μία χελώνη (βλ. σχῆμα). Ὁ Ἀχιλλεὺς ἔχει δωδεκαπλασίαν ταχύτητα τῆς χελώνης, ἐκκινοῦν δὲ καὶ οἱ δύο συγχρόνως πρὸς τὴν αὐτὴν διεύθυνσιν Α Χ. Ὁ Ζήνων ἀποδεικνύει ὅτι ὁ Ἀχιλλεὺς δὲν δύναται νὰ φθάσῃ τὴν χελώνην, ὡς κατωτέρω: Ἔστω ἡ εὐθεῖα γραμμὴ (ε), ἐφ' ἧς ἀναχωροῦν συγχρόνως ὁ Ἀχιλλεὺς καὶ ἡ χελώνη, καὶ Α ἡ θέσις τοῦ Ἀχιλλέως καὶ Χ ἡ θέσις τῆς χελώνης. Ὅταν ὁ Ἀχιλ-

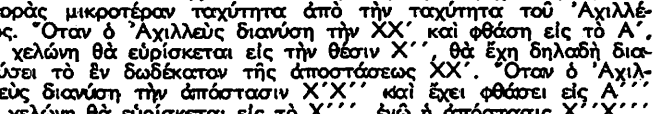

λεὺς φθάσῃ εἰς τὴν θέσιν Α΄, ἡ χελώνη θὰ ἔχῃ φθάσει εἰς τὴν θέσιν Χ΄, διανύσασα τὴν ἀπόστασιν ΧΧ΄, ἡ ὁποία θὰ εἶναι τὸ ἓν δωδέκατον τῆς ἀποστάσεως ΑΧ, ἀφοῦ ἡ χελώνη ἔχει 12 φορὰς μικροτέραν ταχύτητα ἀπὸ τὴν ταχύτητα τοῦ Ἀχιλλέως. Ὅταν ὁ Ἀχιλλεὺς διανύσῃ τὴν ΧΧ΄, καὶ φθάσῃ εἰς τὸ Α΄, ἡ χελώνη θὰ εὑρίσκεται εἰς τὴν θέσιν Χ΄΄, θὰ ἔχῃ δηλαδὴ διανύσει τὸ ἓν δωδέκατον τῆς ἀποστάσεως ΧΧ΄. Ὅταν ὁ Ἀχιλλεὺς διανύσῃ τὴν ἀπόστασιν Χ΄Χ΄΄ καὶ ἔχει φθάσει εἰς Α΄΄ ἡ χελώνη θὰ εὑρίσκεται εἰς τὸ Χ΄΄΄, ἐνῶ ἡ ἀπόστασις Χ΄΄Χ΄΄΄ εἶναι τὸ ἓν δωδέκατον τῆς ἀποστάσεως Χ΄Χ΄΄. Εἶναι προφανὲς ὅτι ὁ Ἀχιλλεὺς οὐδέποτε θὰ φθάσῃ τὴν χελώνην, διότι αὕτη πάντοτε θὰ προηγῆται, ἔστω καὶ ἐπ' ἐλάχιστον. Διὰ τοῦ συλλογισμοῦ τούτου, ὁ Ζήνων προσεπάθει νὰ ἀποδείξῃ τὴν ἀνυπαρξίαν τῆς κινήσεως. Ὁ Ἀριστοτέλης βραδύτερον ἀντιτίθεται πρὸς τὴν θεωρίαν τοῦ Ζήνωνος καὶ ἰσχυρίζεται ὅτι ἀνατρέπει αὐτὴν διὰ τῆς θεωρίας του περὶ ἀπείρου καὶ ὁρίου. Εἰς τὴν σημερινὴν μαθηματικὴν ἔκφρασιν τὸ πρόβλημα τίθεται ὡς ἑξῆς: Ὁ Ἀχιλλεὺς (κατὰ τὸν Ζήνωνα), τρέχει ἐπ' ἄπειρον, ἐπ' ἄπειρον δὲ τρέχει καὶ ἡ χελώνη. Ἂς ἴδωμεν τὴν κίνησιν τοῦ Ἀχιλλέως.

Εἰς τὸν πρῶτον χρόνον (τὴν πρώτην μονάδα τοῦ χρόνου) διανύει ἓν στάδιον, εἰς τὸν δεύτερον ἓν δωδέκατον τοῦ σταδί-

ου, εἰς τὸν τρίτον ἐν δωδέκατον τοῦ ἑνὸς δωδεκάτου καὶ οὕτω καθ' ἑξῆς, ἐπ' ἄπειρον. Ἡ χελώνη, εἰς τὸν πρῶτον χρόνον (πρώτην μονάδα τοῦ χρόνου) διανύει ἓν δωδέκατον τοῦ σταδίου, εἰς τὸν δεύτερον ἓν δωδέκατον τοῦ ἑνὸς δωδεκάτου, εἰς τὸν τρίτον ἓν δωδέκατον τοῦ ἑνὸς δωδεκάτου, τοῦ ἑνὸς δωδεκάτου καὶ οὕτω καθ' ἑξῆς ἐπ' ἄπειρον. Τὸ διάστημα, τὸ ὁποῖον θὰ διανύση ὁ Ἀχιλλεὺς (τρέχων ἐπ' ἄπειρον, κατὰ τὸν Ζήνωνα) θὰ εἶναι τὸ ἄθροισμα τῶν ὅρων τῆς φθινούσης γεωμετρικῆς προόδου: 1 + 1 : 12 + 1 : (12.12) + 1 : (12.12.12) +... (1)

Τὸ διάστημα, τὸ ὁποῖον θὰ διανύση ἡ χελώνη τρέχουσα ὁμοίως ἐπ' ἄπειρον, θὰ εἶναι τὸ ἄθροισμα τῆς φθινούσης γεωμετρικῆς προόδου:

1 : 12 + 1 : (12.12) + 1 : (12.12.12) +... (2).

Τὸ ἄθροισμα τῶν ὅρων τῆς πρώτης γεωμετρικῆς προόδου εἶναι 1 + (1 : 11), ἐνῶ τῆς δευτέρας εἶναι 1 : 11. Συνεπῶς ὅταν θὰ τελειώση ὁ χρόνος καθ' ὅσον ἡ χελώνη θὰ ἔχη διανύσει τὸ ἓν ἐνδέκατον τοῦ σταδίου, ὁ Ἀχιλλεὺς θὰ ἔχη διανύσει 1 στάδιον καὶ ἓν ἐνδέκατον τούτου, ἤτοι τότε θὰ ἔχη φθάσει τὴν χελώνην. Ὁ Ἀριστοτέλης ἀπέδειξε τὸ κατ' αὐτὸν σφάλμα τοῦ Ζήνωνος, λέγων ὅτι ὁ Ζήνων παριστᾶ δι' ἀπείρου κάτι τὸ πεπερασμένον. Ἡ ἀλγεβρικὴ διατύπωσις τοῦ προβλήματος, ἂν καλέσωμεν δ τὸ διάστημα τὸ ὁποῖον θὰ ἔχη τρέξει ἡ χελώνη, ὅταν θὰ τὴν φθάση ὁ Ἀχιλλεύς, εἶναι 1 + δ = 12 δ. Ὁ Ζήνων ὅμως ἀκριβῶς τοῦτο ἀρνεῖται: ὅτι δηλαδὴ ὁ Ἀχιλλεὺς δύναται νὰ φθάση τὴν χελώνην. Ὁ Ζήνων δὲν ζητεῖ πότε ὁ Ἀχιλλεὺς θὰ φθάση τὴν χελώνην, ἀλλὰ πῶς θὰ τὴν φθάση. Καὶ ἡ ἀπάντησις ἐπὶ τούτου δὲν ἔχει δοθῆ ἀκόμη.

Μαθηματικὴ ἀπόδειξις τοῦ Ζήνωνος τῆς ἀνυπαρξίας τῆς κινήσεως. Οὗτος θεωρεῖ εἰς τὸ ἐπίπεδον τρεῖς σειρὰς ἀντικειμένων, ὡς τὸ σχῆμα:

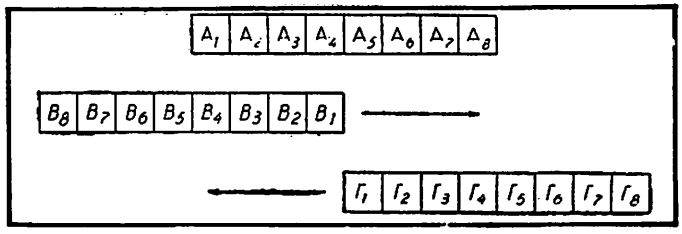

Τὰ ἀντικείμενα Α μένουν ἀκίνητα. Τὰ ἀντικείμενα Β καὶ Γ κινοῦνται συγχρόνως, ἀλλὰ κατ' ἀντίθετον διεύθυνσιν ὡς δεικνύουν τὰ βέλη. Ὅταν τὸ Β1 φθάση κάτωθεν τοῦ Α8 θὰ ἔχη διέλθει διὰ τῶν τεσσάρων στοιχείων Α5, Α6, Α7, Α8. Συγχρόνως τὸ Γ θὰ ἔχη διέλθει διὰ τῶν ἀκρων στοιχείων Β1, Β2, Β3, Β4, Β5, Β6, Β7, Β8 καὶ θὰ ἔχωμεν τελικῶς τὴν κάτωθι θέσιν ὁπότε παρατηρεῖ ὁ Ζήνων ὅτι τὸ Β1 εἰς τὸν αὐτὸν χρόνον ἔχει διέλθει 4 ἴσας ἀποστάσεις Α1, Α2, Α3, Α4 καὶ 8 ἴσας ἀποστάσεις Γ1, Γ2, Γ3, Γ4, Γ5, Γ6, Γ7, Γ8, δηλαδὴ τὸ Β1 ἔχει μίαν ἁπλῆν ταχύτητα καὶ συγχρόνως μίαν διπλῆν ὅπερ ἀδύνατον. Ὁ Ἀριστοτέλης ἀπαντᾶ ὅτι τοῦτο συμβαίνει διότι τὰ Α μένουν ἀκίνητα καὶ τὰ Β καὶ Γ κινοῦνται ἀντιθέτως, ὡς δηλαδὴ λέγαμεν σήμερον, ἡ κίνησις τῶν Β πρὸς τὰ Α εἶναι ἀπόλυτος, ἐνῶ ἡ κίνησις τῶν Β πρὸς τὰ Γ εἶναι σχετική.

A1	A2	A3	A4	A5	A6	A7	A8
B8	B7	B6	B5	B4	B3	B2	B1
Γ1	Γ2	Γ3	Γ4	Γ5	Γ6	Γ7	Γ8

Ἐν συμπεράσματι ὁ Ζήνων ἰσχυρίζεται ὅτι ἓν σῶμα δὲν ἀποτελεῖται ἀπὸ πλῆθος σημείων, εἷς χρόνος δὲν ἀποτελεῖται ἀπὸ πλῆθος χρονικῶν στιγμῶν, μία κίνησις δὲν ἀποτελεῖται ἀπὸ πλῆθος κινήσεων. Διότι ἐὰν τὰ ποσὰ ταῦτα διαιροῦνται ἐπ' ἄπειρον δὲν εἶναι δυνατὸν (κατὰ τὸν Ζήνωνα) παρὰ νὰ φθάσωμεν εἰς τὸ μηδέν. Ἐὰν δὲ θελήσωμεν διὰ προσθέσεως νὰ ἐπανέλθωμεν ἐκεῖ ὅθεν ἐξεκινήσαμεν, τότε, ἀφοῦ τὸ τελευταῖον ἀπειροστὸν μέρος τῆς διαιρέσεως εἶναι μηδέν, πρέπει, συνεχῶς διπλασιάζοντες τοῦτο, νὰ φθάσωμεν εἰς τὸ ἀρχικὸν ποσόν. Ἀλλὰ ἄθροισμα πολλῶν μηδενικῶν μᾶς δίδει ἀποτέλεσμα μηδέν.

Καίτοι αἱ ἀπαντήσεις τοῦ Ἀριστοτέλους ἐπεκράτησαν καὶ ἀποτελοῦν ὡς πρὸς τὰς ἐννοίας τοῦ ἀπείρου καὶ τοῦ ὁρίου τὴν βάσιν τοῦ διαφορικοῦ καὶ ὁλοκληρωτικοῦ λογισμοῦ, ἐν τούτοις τὰ προβλήματα ἅτινα ἔθεσεν ὁ Ζήνων, μετὰ πάροδον 2300 ἐτῶν παραμένουν καὶ θεωροῦνται ἀναπάντητα καὶ ἄλυτα.

Τὰς θεωρίας τοῦ Ζήνωνος ἐζήτησε νὰ ἐπεκτείνη ὁ κατά τι νεώτερος τούτου Σάμιος Μελισσός, ὑποστηρίζων ὅτι, ὁ ὁρώμενος κόσμος εἶναι τὸ εἴδωλον τοῦ πραγματικοῦ κόσμου.

ΟΙ ΠΥΘΑΓΟΡΕΙΟΙ

Οὗτοι ἐκτὸς τῶν γεωμετρικῶν καὶ μαθηματικῶν προόδων διατυπώνουν τὴν γνώμην, σχετικῶς μὲ τὴν δρασιν, ὅτι ἐκ τοῦ ὀφθαλμοῦ ἐκπέμπονται ἀτμοὶ οἱ ὁποῖοι προσβάλλουν τ' ἀντικείμενα καὶ ἀνακλώμενοι ἐπανέρχονται εἰς τοὺς ὀφθαλμούς, τοὺς ὁποίους διερεθίζουν καὶ οὕτω βλέπομεν. Ὁ Ἀρχύτας ὀνομάζει τὰς ἐκπομπὰς ταύτας ἐκ τῶν ὀφθαλμῶν καὶ ἐκ τῶν ἀντικειμένων πρὸς τοὺς ὀφθαλμοὺς, ὀπτικὰς ἀκτῖνας. Αἱ ὀπτικαὶ αὗται ἀκτῖνες ἐξέρχονται τῶν ὀφθαλμῶν πρὸς ὅλας τὰς διευθύνσεις, εὐθυγράμμως καὶ ἀνακλώμεναι μετὰ τὴν πρόσπτωσιν ἐπὶ τ' ἀντικείμενα, ἐπανέρχονται εἰς τὸν ὀφθαλμόν. Ἡ θεωρία αὕτη τοῦ Ἀρχύτα ἐπεκράτησε μέχρι τοῦ 17ου αἰῶνος. Περὶ τοῦ προσώπου τοῦ Πυθαγόρου δὲν γνωρίζομεν ἀκριβῶς τίποτε. Ἡ διδασκαλία του ὅμως ἦτο μυστική καὶ οἱ μαθηταί του πᾶν ὅ,τι παρῆγον τὸ ἀπέδιδον εἰς αὐτόν. Ἡ διάλυσις τῆς Πυθαγορείου Σχολῆς καὶ ἡ ἐξορία τῶν μελῶν της, ἔφερε ταῦτα εἰς διαφόρους πόλεις τῆς Ἑλλάδος.

Σπουδαῖοι πυθαγόρειοι ἀναφέρονται ὑπὸ τῶν ἀρχαίων συγγραφέων ὁ Φιλόλαος, ὁ ὁποῖος ἐγκατεστάθη καὶ εἰργάσθη ἐν Θήβαις, ὁ Λύσις, ὁ διδάσκαλος τοῦ Ἐπαμεινώνδα, ὁ Ἀρχύτας ὁ Ταραντῖνος, ὁ Εὔδοξος, ὁμοίως ἐκ Τάραντος ὁ Ξενόφιλος, ὁ Φαέθων, ὁ Ἐχεκράτης, ὁ Νικόμαχος, ὁ Διοκλῆς, ὁ Ἱκέτης καὶ ὁ Συρακόσιος Ἔκφαντος. Οὗτοι πρῶτοι ἐξ ὅλων ἐδίδασκον ὅτι ἡ γῆ στρέφεται περὶ τὸν ἄξονά της. Ὅμως διὰ τὴν Ἔνωσιν τῶν Πυθαγορείων ἐπικρατεῖ πλῆρες σκότος, οὕτω συμβαίνει καὶ διὰ τὴν ἑρμηνείαν τὴν ὁποίαν οὗτοι ἀπέδιδον εἰς τοὺς ἀριθμούς. Ἡ ἄγνοια δὲ εἰς τὴν ὁποίαν εὑρισκόμεθα ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῆς διδασκαλίας τῶν πυθαγορείων, ὀφείλεται εἰς τὸ γεγονὸς ὅτι τὰ μέλη των, ὡρκίζοντο νὰ μὴ φέρουν εἰς φῶς ἐργασίας τῆς Σχολῆς των, ὅπως τοῦτο συνέβαινε καὶ διὰ τοὺς μετέχοντας τῶν Ἐλευσινίων Μυστηρίων. Κατὰ συνέπειαν, πᾶν ὅ,τι ἀναφέρεται ἐπὶ τῆς ἐν τῇ Σχολῇ ἰδίως διδασκαλίας καὶ τοῦ συμβολισμοῦ τῶν ἀριθμῶν παρὰ τοῖς πυθαγορείοις, στηρίζεται εἰς εἰκασίας εἴτε παλαιῶν συγγραφέων, εἴτε συγχρόνων.

Πάντως ἡ ἑρμηνεία καθ' ἣν οἱ πυθαγόρειοι ἀριθμοί, εἶναι ἀριθμοὶ ὑλικοί, δὲν εὐσταθεῖ διότι ἁπλούστατα, ἀριθμοὶ ὑλικοὶ δὲν ἔχουν νόημα. Ὁπωσδήποτε σημειοῦμεν σχετικὰς δοξασίας ἐπὶ τῆς διδασκαλίας τῶν πυθαγορείων ἢ πυθαγορικῶν, ὅπως τοὺς ὀνομάζει ὁ Ἀριστοτέλης. Κατὰ τὸν Φιλόλαον ὁ κύβος παριστᾶ τὴν γῆν, τὸ τετράεδρον τὸ πῦρ, τὸ ὀκτάεδρον τὸν ἀέρα, τὸ εἰκοσάεδρον τὸ ὕδωρ καὶ τὸ δωδεκάεδρον ἓν πέμπτον στοιχεῖον, τὸ ὁποῖον ὁ Ἀριστοτέλης ὠνόμαζεν αἰθέρα. Διὰ τοὺς πλανήτας ἐφρόνουν, ὅτι ἔχουν σχῆμα σφαιρικὸν καὶ ὅτι αἱ ἀποστάσεις μεταξὺ των ἀποτελοῦν ἁρμονικοὺς λόγους ἢ ἀναλογίας. Διὰ τὸν Πυθαγόραν λέγεται ὅτι ἐθεώρει τὴν γῆν ὡς τὸ κέντρον τῶν οὐρανίων σωμάτων, ἐνῶ ὁ Φιλόλαος ὑπεστήριζεν ὅτι ὁ ἥλιος ἀποτελεῖ τὸ κέντρον τοῦτο περὶ τὸ ὁποῖον στρέφονται οἱ πλανῆται.

Αἱ διατυπώσεις αὗται ἔχουν διασωθῆ ὑπὸ τὸν συμβολικὸν καὶ ποιητικὸν χαρακτῆρα αὐτῶν, καθ' οὓς μνημονεύεται ὁ Ὄλυμπος ὡς ὁ οὐρανὸς τῶν ἁπλανῶν ἀστέρων ἐντὸς τοῦ ὁποίου κινοῦνται ὁ ἥλιος καὶ οἱ πλανῆται, ἐπίσης δὲ ἡ ἀντίχθων, ἀόρατος εἰς τοὺς κατοίκους τῆς γῆς, πιθανῶς διὰ νὰ προκαλῇ τὴν συμμετρίαν τῶν κινήσεων τῶν οὐρανίων σωμάτων. Μεταξὺ τῶν ταχυτήτων καὶ τῶν ἀποστάσεων μεταξὺ των ὑπάρχουν ἁρμονικαὶ ἀναλογίαι, αἱ ὁποῖαι προκαλοῦν ἦχους μὴ ἀκουστοὺς εἰς τὸν ἄνθρωπον, λόγω ἀτελείας τῶν ἀκουστικῶν του ὀργάνων. Οἱ πυθαγορικοὶ ἐτελειοποίησαν τὴν μουσικὴν κλίμακα καὶ τὰ μουσικὰ ὄργανα τοῦ Τερπάνδρου, ὁ δὲ Ἀρχύτας ἀνεκάλυψε τὴν τροχαλίαν καὶ συσκευὰς δι' ὧν ἐγράφοντο διάφοροι καμπύλαι (καμπυλάγραμμα), ἅτινα δυστυχῶς δὲν διεσώθησαν, ὡς ἐπίσης κατεσκεύασε περιστεράν ἱπταμένην μηχανικῶς. Εἰς τοῦτον, ὡς ἐπίσης καὶ εἰς τὸν Εὔδοξον ἀποδίδονται πολλαὶ μηχανικαὶ ἐφευρέσεις, περὶ τῶν ὁποίων ἐπίσης οὐδὲν διασώζεται.

Ἡράκλειτος ὁ Ἐφέσιος. Κατὰ τοῦτον τὸ πᾶν εἰς τὸν κόσμον ὑφίσταται συνεχεῖς μεταβολάς. Τὰ πάντα ῥεῖ. Κάθε μεταβολὴ ὅμως στηρίζεται εἰς ἀντιθέσεις, αἱ ὁποῖαι προκαλοῦν τὴν ἐν τῷ κόσμῳ ἁρμονίαν. Πόλεμος πάντων πατήρ. Καὶ ἐκ πάντων ἓν καὶ ἐξ ἑνὸς πάντα. Ὁ Ἡράκλειτος ἔγραψε σπουδαῖον ἔργον, τὸ ὁποῖον δὲν διεσώθη. Μνημονεύεται δὲ τὸ βιβλίον τοῦτο εἰς διασωθέντα ἀποσπάσματα, ἐξ ὧν ἐμφαίνεται ὅτι ὁ Εὐριπίδης (ἐγχειρίζων τοῦτο εἰς τὸν Σωκράτην) ἐζήτησε νὰ μάθη τὴν γνώμην του περὶ τούτου. Εἰς τὰ ἀποσπάσματα τῶν προσωκρατικῶν τοῦ Ντίλς περιλαμβάνονται 130 προτάσεις ἢ γνῶμαι τοῦ Ἡρακλείτου.

Ἐκ τούτων συνάγεται ὅτι τὸ ἔργον τοῦ Ἡρακλείτου περιελάμβανεν ἠθικήν, φιλοσοφίαν, φυσικὴν καὶ ἀστρονομίαν. Ἡ ἐκ τῆς ἐνεργείας διὰ συμπυκνώσεως γένεσις τῆς ὕλης καὶ ἡ ἐκ ταύτης ἐκλυομένη πάλιν ἐνέργεια, ἡ διαρκὴς δηλ. γένεσις καὶ φθορά, ὡς ὑποστηρίζει ἡ σημερινὴ φυσική, εὑρίσκεται διατετυπωμένη ἀπὸ τὸν Ἡράκλειτον. Ὡς ἐνέργειαν οὗτος θεωρεῖ τὸ πῦρ.

Ἐμπεδοκλῆς ὁ Ἀκραγαντῖνος (περὶ τὸ 460 π.Χ.). Οὗτος δὲν παραδέχεται τὸ γίγνεσθαι καὶ φθείρεσθαι ὑπὸ τὴν αὐστηρὰν ἔννοιαν τῶν λέξεων τούτων καὶ ζητεῖ νὰ ἑρμηνεύση τὰς μεταβολὰς τῆς ὕλης διὰ συνδετικῆς τινος ἀρχικῆς λεπτῆς ὕλης τῶν στοιχείων, ἐξ ὧν ἀποτελεῖται ὁ κόσμος. Ὡς στοιχεῖα τοιαῦτα θεωρεῖ οὗτος τὸ πῦρ, τὸ ὕδωρ, τὴν γῆν καὶ τὸν ἀέρα. Αἱ δυνάμεις αἱ ὁποῖαι προκαλοῦν τὴν μεταβολὴν τῶν σωμάτων εἶναι ἡ ἕλξις καὶ ἡ ἄπωσις, ὡς ἑρμηνεύει ὁ Πλούταρχος τὴν φιλότητα καὶ τὸ νεῖκος τοῦ Ἐμπεδοκλέους. Κατ' ἀρχὰς ἡ ὕλη (τὰ στοιχεῖα) ἐκρατοῦντο διὰ τῆς ἕλξεως εἰς σχῆμα σφαίρας. Διὰ τῆς ἀπώσεως ὅμως διεχωρίσθη-

σαν καὶ προεκλήθησαν στροβιλοειδεῖς κινήσεις. (Ὅπως παρατηρεῖται τοῦτο σήμερον κατὰ τὴν σπουδὴν τῶν νεφελωμάτων ἢ τὴν σπουδὴν τῶν ἀτόμων καὶ τῶν πυρήνων των).

Ἡ στροβιλοειδὴς κίνησις προεκάλεσε τὸν σχηματισμὸν τοῦ ἡλίου καὶ τῆς σελήνης, ἡ ὁποία ἀνακαλᾶ τὸ φῶς τοῦ ἡλίου. Εἰς τὰ ὑλικὰ σώματα ὑπάρχουν πόροι, ὡς τοῦτο παραδέχεται καὶ ἡ σημερινὴ φυσική. Ὁ ἴδιος ἐφεῦρε κλεψύδραν στηριζομένην εἰς τὴν πίεσιν τοῦ ὕδατος καὶ τὴν διαφορὰν πιέσεως τὴν προκαλουμένην εἰς χῶρον κενὸν ἀέρος. Διὰ τὰ ὀπτικὰ φαινόμενα διετύπωσε τὴν θεωρίαν τῆς ἀπορροίας τῶν φωτεινῶν σωμάτων, δηλ. τῆς ἀκτινοβολίας ὡς θὰ ἐλέγομεν σήμερον. Τὴν αὐτὴν θεωρίαν διετύπωσε διὰ τὴν ἕλξιν καὶ ἄπωσιν τῶν μαγνητῶν, τοὐτέστι παρεδέχθη ἔξοδον καὶ εἴσοδον μαγνητικῶν γραμμῶν, δηλ. τὴν μαγνητικὴν ροήν, ὡς λέγομεν σήμερον (Ντίλς, ἀποσπάσματα τῶν προσωκρατικῶν). Διὰ τὰ χρώματα ὁ Ἐμπεδοκλῆς ἀπεφάνθη ὡς ἑξῆς: «Χρῶμα εἶναι τὸ ἐν τοῖς πόροις τῆς ὄψεως ἁρμόττον». (Χρῶμα εἶναι τὸ αἴσθημα τὸ προκαλούμενον ἐκ τῆς εἰσόδου εἰς τὸν ὀφθαλμὸν καταλλήλων ἀκτίνων). Εἶναι γνωστὸν ὅτι ἡ σημερινὴ φυσικὴ ἀποδίδει τὰ χρώματα εἰς τὸ διάφορον μῆκος κύματος τοῦ ἐκ τῶν φωτεινῶν σωμάτων ἐκπεμπομένου φωτός. Διὰ τὸν ἦχον, ὁ Ἐμπεδοκλῆς παρεδέχετο ὅτι προέρχεται ἐκ τῆς παλμικῆς κινήσεως τῶν στερεῶν σωμάτων (Ντίλς προσωκρατικοί). Καὶ ὁ Ἐμπεδοκλῆς διετύπωσε τὴν θεωρίαν τῆς ἀφθαρσίας τῆς ὕλης.

Ἀ ν α ξ α γ ό ρ α ς. Οὗτος ἐγεννήθη εἰς τὰς Κλαζομενὰς περὶ τὸ 500 π.Χ. Πιθανὸν θεωρεῖται, ὅτι ἦτο μαθητὴς τοῦ Ἀναξιμένους. Οὗτος κατὰ τὸν Διογένη τὸν Λαέρτιον, ἐξετέλεσε πολλὰ πειράματα ἐπὶ τοῦ ἀέρος, ζυγίζων ἀσκοὺς κενοὺς καὶ πλήρεις ἀέρος καὶ διεπίστωσεν ἐκ τούτων, ὅτι οἱ ἄνεμοι προκαλοῦνται ἐκ τῆς ἀραιώσεως τοῦ ἀέρος διὰ τῆς θερμότητος. Διὰ τὴν βροντὴν ἐξέφερε τὴν γνώμην ὅτι αὕτη προκαλεῖται διὰ τῆς ἐκκενώσεως τοῦ πυρός, τὸ ὁποῖον ἐγκλείουν τὰ νέφη. Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν Ἐμπεδοκλῆ, ὑποστηρίζει ὅτι τὸ σύμπαν συντίθεται οὐχὶ ἀπὸ τὰ στοιχεῖα πῦρ, ὕδωρ, γῆ, ἀήρ, ἀλλὰ ἀπὸ πολλὰ στοιχεῖα, διάφορα βεβαίως μεταξύ των, ὅπως παραδεχόμεθα σήμερον ἀπὸ τὰ ἁπλᾶ σώματα ἢ στοιχεῖα.

Ὁ Ἀναξαγόρας εἶναι ὁ πρῶτος ὁ ὁποῖος εἰσήγαγε τὴν ἔννοιαν τῆς φυγοκέντρου δυνάμεως καὶ διετύπωσε τὴν γνώμην, ὅτι ἡ βαρύτης δὲν εἶναι μόνον ἰδιότης τῶν σωμάτων ἐπὶ τῆς γῆς, ἀλλ' ὅτι αὕτη ὑφίσταται εἰς ὅλα τὰ οὐράνια σώματα. Τοῦτο τὸ ὑποστηρίζει, λέγων ὅτι ἡ σελήνη καὶ τὰ ἄστρα θὰ ἔπιπτον ἐπὶ τῆς γῆς ἂν δὲν ὑπῆρχεν ἡ κατὰ τὴν τροχιάν των φυγόκεντρος δύναμις, ἡ ὁποία ἀμοιβαίως συγκρατεῖ τὰ οὐράνια σώματα, (Πλούταρχος, Λυσ. 12). Διὰ τὸ πλανητικόν μας σύστημα ὑποστήριξεν, ὅτι κέντρον εἶναι ἡ γῆ καὶ ὄχι ὁ ἥλιος ὡς παραδεχόμεθα σήμερον (κατὰ τὸν Ἀρίσταρχον). Κατὰ τὰ λοιπὰ ὅμως, ἡ θεωρία του περὶ ἕλξεως καὶ βαρύτητος εἶναι τελειοτέρα τῆς θεωρίας τοῦ Λαπλάς, ὡς ἀπέδειξεν ὁ Γάλλος Λεβριέ.

Ἀ τ ο μ ι κ ὴ θ ε ω ρ ί α. Ἐκπρόσωποι ταύτης θεωροῦνται ὁ Λεύκιππος καὶ ὁ Δημόκριτος, (βλέπε σχετικὰ ἄρθρα). Περὶ τοῦ Λευκίππου γνωρίζαμεν ὅτι ἀναφέρεται ὑπὸ τοῦ Ἀναξαγόρου, τοῦ Μελίσσου καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους. Τόπον καὶ χρόνον γεννήσεως δὲν γνωρίζαμεν. Λέγεται ὅτι ἡ ἀτομικὴ θεωρία τοῦ Δημοκρίτου διετυπώθη τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ Λευκίππου, τοῦ ὁποίου μαθητὴς θεωρεῖται ὁ Δημόκριτος. Ὁ τελευταῖος οὗτος ἐγεννήθη εἰς τὰ Ἄβδηρα περὶ τὸ 460 π.Χ. Αἱ θεωρίαι του καὶ αἱ πειραματικαί του ἐπὶ τῶν φυσικῶν φαινομένων ἔρευναι τὸν ἀνήγαγον εἰς θρυλικὸν πρόσωπον. Εἶναι ὁ πρῶτος, ὁ ὁποῖος ὑπελόγισε τὸν ὄγκον πρίσματος, πυραμίδος, κώνου, κυλίνδρου καὶ σφαίρας πειραματικῶς καὶ ὁ πρῶτος συλλαβὼν τὴν ἔννοιαν τῆς ὁλοκληρώσεως εἰς τὰ μαθηματικά. Διὰ ζυγίσεως τῶν γεωμετρικῶν ὡς ἄνω ἀντικειμένων κενῶν καὶ κατόπιν πλήρων ὕδατος, ὑπελόγισε τοὺς μαθηματικοὺς τύπους δι' ὧν εὑρίσκεται ἡ χωρητικότης των. Τὴν γεωμετρικὴν ἀπόδειξιν τῶν τύπων τούτων ἔδωσαν βραδύτερον ὁ Εὔδοξος καὶ ὁ Ἀρχιμήδης. Οὐδὲν δυστυχῶς ἐκ τῶν πολυῶν ἔργων τοῦ μεγαλοφυοῦς τούτου Ἕλληνος διασώζεται πλὴν ἐλαχίστων ἀποσπασμάτων.

Οἱ ἀτομικοὶ προσπαθοῦν νὰ δώσουν σαφῆ φυσικὴν ἑρμηνείαν τῶν αἰτίων, ἅτινα προκαλοῦν τὰς μεταβολὰς τῶν σωμάτων. Παραδέχονται ὅτι ἐκτὸς τοῦ ὄντος (τῶν σωμάτων καὶ τῆς κινήσεως) ὑπάρχει καὶ τὸ μὴ ὄν (τὸ κενὸν καὶ ἡ ἀπόλυτος ἀκινησία). Τὰ σώματα ἀποτελοῦνται, κατὰ τὸν Δημόκριτον, ἀπὸ ἀπειροελαχίστα σωματίδια, τὰ ὁποῖα χωρίζονται διὰ τοῦ κενοῦ. Τὰ σωματίδια ἔχουν μορφήν, μέγεθος καὶ βάρος. Διὰ τῆς μεταβολῆς τῆς θέσεως καὶ τῆς διατάξεως τῶν σωματιδίων, ἅτινα δὲν τέμνονται περαιτέρω καὶ ὀνομάζονται ἄτομα, σχηματίζονται τὰ διάφορα σώματα. Τὸ μέγεθος, ἡ μορφή, ἡ θέσις καὶ ἡ διάταξις τῶν ἀτόμων καθορίζουν τὰς ἰδιότητας τῶν σωμάτων, τὰ ὁποῖα σχηματίζουν. Οὕτω τὸ πῦρ ἀποτελεῖται ἐξ ἀτόμων πυρός, ἅτινα καθορίζουν τὴν κινητικήν του ἱκανότητα, εἰς τὸν διάφορον ἀριθμὸν τῶν ἀτόμων ἑκάστου σώματος ὀφείλεται ἡ διάφορος βαρύτης τῶν σωμάτων· ἡ πυκνότης τῶν σωμάτων ὀφείλεται εἰς τὴν πυκνότητα τὴν ὁποίαν παρουσιάζουν εἰς τὸ σῶμα τὰ ἄτομα, ἐξ ὧν τοῦτο συνίστανται. Τὰ χρώματα καὶ ἡ ὀσμὴ ὀφείλονται εἰς προσφορὰν πρὸς τὰ αἰσθητήρια ὄργανα τοῦ ἀνθρώπου, ἀτόμων κατὰ διάφορον ἀναλογίαν. Ἡ ὅρασις εἰδικῶς ὀφείλεται εἰς τὰ ἄτομα τῶν σωμάτων, ἅτινα στέλλουν διὰ τοῦ ἀέρος τὸ εἴδωλον τοῦ ὁρωμένου σώματος εἰς τὸν ὀφθαλμὸν τοῦ παρατηρητοῦ. Ἀλλὰ καὶ ἄνευ τοῦ ἀέρος εἶναι δυνατὸν νὰ συμβαίνῃ τοῦτο.

Ἡ σημερινὴ θεωρία δὲν εἶναι διαφορετική. Ἡ λαμπρότης τῶν ἀντικειμένων μειοῦται ἐκ τῆς ἀποστάσεως τοῦ παρατηρητοῦ. Ἐπειδὴ τὰ φωτιζόμενα ἄτομα στέλλουν εἰς τὸν ὀφθαλμὸν τοῦ παρατηρητοῦ τὸ εἴδωλόν των, δὲν δυνάμεθα διὰ τῶν αἰσθήσεων νὰ λάβωμεν γνῶσιν τοῦ πραγματικοῦ κόσμου. Εἰς κάθε πρᾶγμα ὑπάρχουν ἄτομα διαφορετικά. Τὸ διάφορον τούτων ὀφείλεται εἰς διάφορον ἀνάμιξίν των κατὰ διάφορον ἀναλογίαν. Τὸ αἴτιον τὸ ὁποῖον προκαλεῖ τὴν κίνησιν τῶν ἀτόμων τῆς ὕλης, τὰ ὁποῖα οὐδέποτε εὑρίσκονται ἐν ἠρεμίᾳ, δὲν εἶναι τυχαῖον, εἶναι φυσικὴ ἀνάγκη, ἤτις ὀφείλεται εἰς τὴν διάφορον βαρύτητα ἑκάστου ἀτόμου. Συνεπείᾳ τῆς διαφόρου ταύτης βαρύτητος, τὰ βαρύτερα κινοῦνται πρὸς τὰ κάτω, ἐνῶ τὰ ἐλαφρότερα πρὸς τὰ ἄνω καὶ οὕτω προκαλεῖται ἡ κυκλικὴ ἢ στροβιλοειδὴς κίνησις τῶν ἀτόμων, ἤτις πάλιν εἶναι τὸ αἴτιον τῆς ἕλξεως ὁμοιομερῶν σωμάτων. Κατὰ τὸν τρόπον τοῦτον, ἀπὸ τὴν χαώδη κατάστασιν τῶν ἀτόμων ἐν τῷ κόσμῳ, διεχωρίσθησαν κεχωρισμέναι ἀμάδες τούτων εἰς τὰς ὁποίας τὰ ἄτομα εὑρίσκονται εἰς στενὴν ἕνωσιν. Οὕτω ὅθεν ἐδημιουργήθη ὁ ἔννομος ἢ μορφικὸς κόσμος. Ὁ Δημόκριτος δύναται νὰ θεωρηθῇ ὁ πρῶτος πειραματιστὴς ὑπὸ τὴν σημερινὴν ἔννοιαν. Ὁπωσδήποτε ὅμως δὲν εἶχε καὶ αὐτὸς διαχωρίσει τὴν ἔννοιαν τῶν φυσικῶν νόμων, μακρὰν τῶν προβλημάτων τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς ψυχῆς. Ἡ κοινῶς ἐπικρατοῦσα γνώμη ὅτι ὁ Δημόκριτος εἶναι ὑλιστὴς φιλόσοφος, εἶναι ἀπολύτως ἐσφαλμένη.

Μνημονεύονται ἀνομαστικῶς 60 ἔργα του, ἀπολεσθέντα ἅπαντα. Ἐκ τούτων 16 φέρονται ὑπὸ τὸ ὄνομα φυσικά, τὰ ἑξῆς: 1) «Μέγας Διάκοσμος», 2) «Μικρὸς Διάκοσμος», 3) «Κοσμογραφία», 4) «Περὶ τῶν πλανητῶν», 5) «Περὶ φύσιος πρώτου», 6) «Περὶ ἀνθρώπου φύσιος ἢ περὶ σαρκός», 7) «Περὶ νόου», 8) «Περὶ αἰσθήσεων», 9) «Περὶ χυμῶν», 10) «Περὶ χροιέων», 11) «Περὶ τῶν διαφερόντων ὀσμῶν», 12) «Περὶ ἁμειψιφορυσμιέων», 13) «Κραταιντήρια», 14) «Περὶ εἰδώλου ἢ περὶ προνοίας», 15) «Περὶ λοιμῶν ἢ περὶ λοιμικῶν κακῶν α΄, β΄, γ΄», 16) «Περὶ ἀπορημάτων».

Ὡς ἀσύντακτα ἔργα μνημονεύονται: 1) «Αἰτίαι οὐράνιαι», 2) «Αἰτίαι ἠέριοι», 3) «Αἰτίαι ἐπίπεδοι», 4) «Περὶ πυρὸς καὶ τῶν ἐν πυρί», 5) «Περὶ φωνέων», 6) «Περὶ σπερμάτων καὶ φυκῶν καὶ καρπῶν», 7) «Αἰτίαι περὶ ζώων», 8) «Αἰτίαι ξύμμικτοι περὶ τῆς λίθου». (Ὀρυκτολογία).

Τὰ ἄλλα μνημονευόμενα ἔργα του εἶναι: 1) «Μαθηματικὰ γεωμετρικά», 2) «Μουσικά», 3) «Γεωγραφικά», 4) «Ἠθικά», 5) «Γνωσσολογικὰ» καὶ 6) «Ἰατρικά». Εἰς τὰ ἀποσπάσματα τῶν προσωκρατικῶν φιλοσόφων ἀναγινώσκομεν τὰ ἑξῆς σχετικὰ πρὸς τὸν Δημόκριτον: 1) Διογένους Λαερτίου: «Ἦλθον εἰς Ἀθήνας καὶ οὐδεὶς ἔγνωκέ με». 2) Ἀριστοξένου: «Ὅτι ὁ Πλάτων διαφωνῶν πρὸς τὰς θεωρίας τοῦ Δημοκρίτου, συνέλεξε τὰ βιβλία τούτου διὰ νὰ τὰ καύσῃ καὶ ὅτι ἠμποδίσθη ὑπὸ τῶν μαθητῶν του διὰ τοῦ ἐπιχειρήματος ὅτι ὑπάρχουν καὶ ἄλλοῦ βιβλία τοῦ Δημοκρίτου», καὶ 3) Τοῦ Δημητρίου τοῦ Φαληρέως ὅτι: «Ὁ Δημόκριτος οὐδέποτε ἦλθεν εἰς Ἀθήνας». Ὡς ἀντιλαμβάνεται πᾶς τις, τὰ περὶ τῆς ζωῆς τοῦ Δημοκρίτου ἔχουν ἀνάγκην ἐλέγχου καὶ ἐρεύνης, διότι βέβαια, δὲν εἶναι δυνατὸν ν' ἀποδίδεται εἰς τὸν Πλάτωνα ὁ ρόλος τῆς μεσαιωνικῆς Ἱερᾶς ἐξετάσεως.

Σ ω κ ρ ά τ η ς — Π λ ά τ ω ν. Ὁ Σωκράτης, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τοὺς φυσικοὺς λεγομένους φιλοσόφους ἐσκέφθη ὅτι διὰ νὰ γίνῃ ἔρευνα τῆς φύσεως πρέπει νὰ ἐρευνηθῇ προηγουμένως τὸ ὄργανον τὸ ἐπιτελοῦν τὴν ἔρευναν αὐτὴν δηλαδὴ ὁ ἄνθρωπος. Οὗτος παρεδέχθη τὰς ἑξῆς ἀρχάς:

1) Ἕκαστον πρᾶγμα ἔχει χαρακτηριστικὰς ἰδιότητας, αἵτινες τὸ διακρίνουν ἀπὸ τὰ ἄλλα πράγματα.

2) Τὰ πράγματα εἶναι ὅπως τ' ἀντιλαμβάνονται ὅλοι οἱ ἄνθρωποι.

3) Ἡ γνῶσις τῶν πραγμάτων πρέπει νὰ εἶναι σαφής, καί

4) Διὰ νὰ εἶναι σαφὴς ἡ γνῶσις περὶ ἑνὸς πράγματος ἡ ἔρευνα πρέπει νὰ γίνεται ἐπαγωγικῶς.

Ὁ Σωκράτης ἦτο μαθητὴς τοῦ Φυσικοῦ Ἀρχελάου, ὁ ὁποῖος δὲν παρεδέχετο ἀπόλυτον ἀδράνειαν τοῦ κόσμου, ἀλλὰ διηνεκῆ κίνησιν, ὀφειλομένην εἰς τὴν διαφορὰν μεταξὺ ὑγροῦ καὶ θερμοῦ. Ὁ ἴδιος ἐπρέσβευε τὴν σφαιρικότητα τῆς γῆς. Τὰς γνώμας τοῦ Σωκράτους καὶ Πλάτωνος λαμβάνομεν ἐκ τῶν διαλόγων τοῦ Πλάτωνος καὶ πρὸ παντὸς ἀπὸ τὸν «Τίμαιον». Ὁ Τίμαιος ἦτο Πυθαγόρειος. Εἰς τὸν ὁμώνυμον δὲ διάλογον τοῦ Πλάτωνος ἐκθέτει ζητήματα φυσικῆς καὶ κοσμογονίας. Αἱ γνῶμαι αὗται συμπληροῦνται καὶ ἐξ ἄλλων διαλόγων τοῦ Πλάτωνος. Τὰς σημειοῦμεν δὲ ὡς γνώμας τοῦ Πλάτωνος. Ὁ Τίμαιος προλογίζων, λέγει ὅτι αἱ ἀπόψεις του δὲν δύνανται ν' ἀποδειχθοῦν ἐπιστημονικῶς, ὅτι ἔχουν μεγάλην ἢ μικρὰν πιθανότητα ἀληθείας. Τοῦτο εἶναι ἡ πρώτη σκέψις περὶ λογισμοῦ πιθανοτήτων. Κατὰ τοῦτον τὰ πράγματα, ἡ ὕλη, εὑρίσκεται εἰς διαρκῆ μεταβολήν, δὲν δυνάμεθα ὅμως νὰ εὕρωμεν τὴν ἀρχικὴν κατάστασιν τῶν πραγμάτων, τῆς ὕλης. Ἡ μεταβολὴ ὅμως τῆς ὕλης δὲν γίνεται τυχαίως. Ὅλος ὁ κόσμος διέπεται ὑπὸ μιᾶς πνευματικῆς δυνάμεως, ἤτις τὸν κατευθύνει. Ὁ Δημιουργὸς εἰς τὴν ὑπάρχουσαν χαώδη ὕλην καὶ τὸν χῶρον ἔπλασε τὸν κόσμον, δώσας εἰς αὐτὸν μορφὴν σφαιρικὴν καὶ τάξιν. Ἡ ὑ-

πάρχουσα ἁρμονία τῶν οὐρανίων σωμάτων ἐν γένει ὀφείλεται εἰς στροβιλοειδῆ κίνησιν καὶ εἰς ἕλξεις καὶ ἀπώσεις τῆς μάζης τούτων.

Ὅπως καὶ οἱ φυσικοὶ φιλόσοφοι, ὁ Πλάτων παραδέχεται ὅτι ἐκ τοῦ μηδενὸς δὲν γίγνεται τίποτε. Ἡ ὕλη καὶ αἱ δυνάμεις αἱ μεταβάλλουσαι ταύτην προϋπῆρχον τῆς διαμορφώσεως τοῦ κόσμου. Ἡ ὕλη καὶ ἡ ἐνέργεια εἶναι εἰς τὸν κόσμον σταθερὰ πράγματα καὶ ἄφθαρτα. Ἡ γνώμη αὕτη διετυπώθη ὑφ' ὅλων τῶν Ἑλλήνων φυσικῶν φιλοσόφων ἀπὸ τοῦ Θαλοῦ μέχρι τοῦ Σωκράτους καὶ ὁ Πλάτων θεωρεῖ ταύτην ὡς αὐτονόητον. Ὁ Γερμανὸς πλατωνικὸς Κωνσταντῖνος Ρίτερ γράφει τὰ ἑξῆς ἐπὶ τούτου: «Μοῦ προξενεῖ κατάπληξιν ἡ γνώμη τῶν νέων φυσικῶν ὅτι τὸ ἀξίωμα τῆς ἀφθαρσίας τῆς ἐνεργείας εἶναι ἐπιστημονικὸν ἀπόκτημα τῆς νέας φυσικῆς. Τοῦτο διετυπώθη ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων, χωρὶς βέβαια τὴν φρασεολογίαν, τὴν ὁποίαν μεταχειριζόμεθα σήμερον». Διὰ τὴν ἔννοιαν τῆς μάζης ὁ Πλάτων γράφει τὰ ἑξῆς: Μᾶζα εἶναι ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον καλύπτει τὸν χῶρον. Αὕτη ὅμως δὲν περιγράφεται διὰ τοῦ χώρου, ἀλλὰ ἀπὸ τὴν ἐπίδρασιν τὴν ὁποίαν ἀσκεῖ αὕτη εἰς τὸν χῶρον. Ἐὰν δεχθῶμεν τὴν διάτασιν τῆς μάζης, ὡς ὀφειλομένην εἰς ἐνέργειαν δυνάμεώς τινος τότε πρέπει νὰ δεχθῶμεν ὅτι ὕπαρξις μάζης προϋποθέτει ἐπίδρασιν μιᾶς δυνάμεως, ἡ ὁποία ἀνθίσταται εἰς τὴν διάτασιν αὐτῆς.

Ἐκ τούτου ἕπεται ὅτι ἡ μετάβασις τῆς μάζης ἔκ τινος σημείου τοῦ χώρου εἰς ἄλλο ἔχει ἀνάγκην ἐπιδράσεως μιᾶς δυνάμεως. Ἡ κίνησις ὅθεν εἶναι προϊὸν ἐπιδράσεως μιᾶς δυνάμεως. Ἄλλη συνέπεια τούτου εἶναι ὅτι εἰς τὸν αὐτὸν χῶρον δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ συνυπάρχουν, νὰ ὑπάρχουν ταυτοχρόνως, δύο πράγματα, ἡ ἰδιότης δηλ. τοῦ ἀδιαχωρήτου. «Ἡ τοῦ παντὸς περίοδος... σφίγγει πάντα (καὶ κενὴν χώραν οὐδεμίαν ἐᾷ λείπεσθαι). Τὸ ἀθοῦμενον ἐξελαύνει τὸ πλησίον ἀεί». (Τὸ κάθε τι κινούμενον καταλαμβάνει χῶρον καὶ οὐδέποτε τοιοῦτος μένει κενός, ὥστε νὰ μὴ δύναται νὰ δεχθῇ ἓν σῶμα. Τὸ κινούμενον ἀπωθεῖ ἄλλο πρᾶγμα διὰ νὰ καταλάβῃ τὴν θέσιν του).

Διὰ τὴν βαρύτητα ὁ Πλάτων ἐκφράζει τὴν γνώμην ὅτι αὕτη εἶναι ἀνάλογος τῆς μάζης τοῦ σώματος: «Ῥώμη γὰρ μιᾶ δυοῖν ἅμα μετεωριζόμενον τὸ μὲν ἔλαττον μᾶλλον, τὸ δὲ πλέον ἧττον ἀνάγκη που καττατεινόμενον ξυνέπεσθαι τῇ βίᾳ». (Διότι, ἐὰν δύο μᾶζαι, διὰ τῆς ἐπιδράσεως τῆς αὐτῆς δυνάμεως συγχρόνως, αἴρωνται πρὸς τὰ ἄνω, ἡ ἐλαφροτέρα θὰ ὑπακούσῃ εὐκολώτερον εἰς τὴν δύναμιν, παρὰ ἡ βαρυτέρα). Συνδέει δὲ τὴν ἔννοιαν τῆς βαρύτητος πρὸς τὴν ἔννοιαν τῆς διευθύνσεως. Ἄνω καὶ κάτω δὲν ὑπάρχει εἰς τὴν πραγματικότητα. Αἱ φυσικαὶ τοπικαὶ ἀντιθέσεις εἰς τὸ σφαιρικὸν σύμπαν εἶναι δύο, ἡ τῆς περιφερείας καὶ τοῦ κέντρου τῆς σφαίρας τοῦ κόσμου. Ἐὰν φαντασθῶμεν μίαν ὁμοιομερῆ σφαῖραν εἰς τὸ κέντρον τῆς σφαίρας τοῦ κόσμου, αὕτη θὰ μείνῃ ἀκίνητος καὶ ἐν ἰσορροπίᾳ, διότι οὐδεμίαν προτίμησιν ἔχει πρὸς διεύθυνσίν τινα οὔτε ἕλκεται αὕτη πρὸς ὡρισμένην τινὰ διεύθυνσιν. Συνεπῶς θὰ αἰωρῆται ἀκίνητος εἰς τὴν θέσιν της. Ἐὰν εἷς τὸ ἐπάνω μέρος τῆς σφαίρας ὅπως τὴν βλέπαμεν ὑπάρχῃ εἷς ἄνθρωπος, ὁ ὁποῖος κινούμενος θὰ διανύσῃ τὸ ἥμισυ τοῦ μεγίστου κύκλου αὐτῆς, τότε ἡ διεύθυνσις τοῦ κάτω, τὴν ὁποίαν εἶχεν ἀρχικῶς, συμπίπτει μὲ τὴν διεύθυνσιν τοῦ ἄνω, τὴν ὁποίαν ἔχει, ἀφοῦ διανύσῃ τὸ ἥμισυ τοῦ μεγίστου κύκλου.

Τὴν ἔννοιαν τῆς δυνάμεως παραδέχεται ὁ Πλάτων ὡς ἑξῆς: Ἡ δύναμις, ἐπειδὴ δὲν ὑποπίπτει εἰς τὰς αἰσθήσεις μας δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ περιγραφῇ παρὰ ἐὰν καθορίσωμεν σαφῶς τὸ ἀντικείμενον εἰς τὸ ὁποῖον αὕτη ἐπιδρᾷ καὶ τὸ ἀποτέλεσμα τὸ ὁποῖον αὕτη προκαλεῖ.

Διὰ τὴν κίνησιν ὁ Πλάτων λέγει ὅτι αὕτη εἶναι ἡ μετάβασις ἀπὸ μίαν κατάστασιν εἰς μίαν ἄλλην, ἀντίθετον τῆς πρώτης. Τοιαύτη ὅμως μετάβασις δὲν νοεῖται ἄνευ χρονικῆς διαδρομῆς, ἀλλὰ πάλιν χρόνος μὲ τὴν ἀντίθετον τοῦ πρό, τοῦ μετὰ καὶ τοῦ τώρα, δὲν νοεῖται ἄνευ κινήσεως. Κατὰ συνέπειαν ὁ χρόνος εἶναι συνάρτησις τῆς κινήσεως. Αὕτη ὅμως δὲν νοεῖται ἄνευ τῆς ὑπάρξεως τοῦ χώρου, ὁ ὁποῖος προϋποτίθεται διὰ τὴν «ὕπαρξιν» ὕλης. Φυσικὰ ἀντικείμενα, κατέχοντα χῶρον, εἶναι ἀδύνατον νὰ παραμένουν ἀκίνητα. Εἴδη τῆς κινήσεως διακρίνει δύο. Ἡ γενομένη εἰς τὸν αὐτὸν τόπον ὑπό τινος πράγματος καὶ ἡ κίνησις, καθ' ἣν τὸ πρᾶγμα ἀλλάσσει θέσιν. Διὰ τὴν πρώτην περίπτωσιν ἐξετάζει τὴν κίνησιν τῆς βέμβικος (σβούρας), καθ' ἣν τὸ κάτω ἄκρον διαγράφει ἀπειροελάχιστον κύκλον εἰς τὸν αὐτὸν τόπον, ἐνῶ τὸ ἄνω μέρος διαγράφει μεγαλύτερον κύκλον καὶ οἱ δύο ὅμως κύκλοι διαγράφονται εἰς τὸν αὐτὸν χρόνον. Περίεργος ἰδιότης, τονίζει, δι' ἓν καὶ τὸ αὐτὸ πρᾶγμα. Διὰ τὴν δευτέραν περίπτωσιν διακρίνει κίνησιν πράγματος στηριζομένου ὁτὲ μὲν εἰς ἓν σημεῖον, ὁτὲ δὲ εἰς περισσότερα, ὅπως ὁ τροχὸς τῆς ἁμάξης. Ἐκ τῆς κινήσεως τῶν πραγμάτων καὶ συγκρούσεως τούτων πρὸς ἄλλα πράγματα, εἶναι δυνατὸν νὰ προέλθῃ ἐξαφάνισις τούτων ἢ γένεσις νέων πραγμάτων.

Διακρίνει ὀκτὼ εἴδη κινήσεων: 1) Τὴν περιστροφικὴν κίνησιν σώματος περὶ ἀκλόνητον ἄξονα. 2) Τὴν ἁπλῆν κίνησιν μετατοπίσεως δι' ὁλισθήσεως. 3) Τὴν μετατόπισιν διὰ περιστροφικῆς κινήσεως, ὅπως ἡ κίνησις τοῦ τροχοῦ. 4) Τὴν κίνησιν τὴν προκαλουμένην ἐκ τῆς συγκρούσεως δύο σωμάτων ἐρχομένων πρὸς ἄλληλα ἐξ ἀντιθέτου διευθύνσεως καὶ διὰ τῆς ὁποίας προκαλεῖται τεμαχισμὸς τῶν σωμάτων εἰς μικρότερα τοιαῦτα. 5) Ὁμοίαν κίνησιν προκαλοῦσαν καταστροφὴν τῶν σωμάτων. 6) Ὁμοίαν κίνησιν προκαλοῦσαν τῆξιν τῶν σωμάτων, ἅτινα γίνονται ἀντιληπτὰ ὡς αὐξανόμενα. 7) Ὁμοίαν κίνησιν προκαλοῦσαν τῆξιν τῶν σωμάτων, ἅτινα γίνονται ἀντιληπτὰ ὡς ἐξαφανιζόμενα. 8) Τὴν κίνησιν, ἥτις γίνεται ὅταν ἐκ τῆς καταστροφῆς πραγμάτων προκαλῆται γένεσις ἄλλων πραγμάτων. (Πλάτ. «Νόμοι»). Γενικώτερον ὅμως ὁ Πλάτων διακρίνει μόνον δύο εἴδη κινήσεως: 1) Τὴν περιστροφικὴν περὶ σημεῖον στηρίξεως ἢ ἀλλαγὴν θέσεως εἰς τὸν χῶρον καὶ 2) Τὴν μεταβολὴν τῆς καταστάσεως τῶν σωμάτων, ὄχι ἀπὸ ἀπόψεως χώρου, ἀλλ' ἀπὸ ἀπόψεως ἰδιοτήτων, ὅπως π.χ. ἓν λευκὸν πρᾶγμα παραμένον ἀκίνητον καὶ διὰ τῆς παρόδου τοῦ χρόνου μαυρίζον. Πρὸς τούτοις δὲ ὑποστηρίζει τὴν γνώμην ὅτι ἡ ὅρασις καὶ ἡ ἀκοὴ προέρχονται ἐκ κινήσεως μικροσκοπικῶν πραγμάτων καὶ τὸ αὐτὸ ὑποστηρίζει καὶ διὰ τὰς ἄλλας αἰσθήσεις τοῦ ἀνθρώπου, ἤτοι ὅτι τὸ αἴτιον τὸ προκαλοῦν τὰ διάφορα αἰσθήματα, ὅπως ὀσφρήσεως, γεύσεως, θερμοῦ ἢ ψυχροῦ, ὀφείλεται εἰς κίνησιν μικροσκοπικῶν πραγμάτων. Διὰ νὰ ὑπάρξῃ κίνησις πρέπει νὰ ὑπάρξῃ διαφορὰ ἐνεργειακῆς καταστάσεως τῶν σωμάτων, ἤτοι, ὅπως θὰ ἐλέγομεν σήμερον, νὰ ὑπερνικηθῇ ἡ ἀδράνεια τοῦ σώματος. Ἐὰν τὸ αἴτιον τὸ προκαλοῦν τὴν κίνησιν σώματος εἶναι ἴσον πρὸς τὴν ἀδράνειαν τοῦ σώματος, ὑπάρχει ἰσορροπία καὶ ὄχι κίνησις. «Ἐν ὁμαλότητι μηδέποτε ἐθέλειν κίνησιν ἐνεῖναι» (Τίμ. 57 Ε).

Ἐπικρατεῖ ἡ γνώμη, ὅτι ὁ Πλάτων ἦτο ἐναντίον τοῦ πειράματος καὶ ὅτι τοῦτο ἔγινεν ἡ αἰτία ὥστε νὰ μὴ παρατηρηθῇ μεγάλη πρόοδος κατὰ τὴν ἀρχαιότητα εἰς τὴν φυσικὴν πειραματικήν. Τοῦτο δὲν εἶναι ἀληθές. Ἀληθὲς εἶναι ὅτι ὁ Πλάτων εἰρωνεύεται καὶ περιφρονεῖ τοὺς φυσικοὺς τοὺς ἀσχολουμένους μόνον μὲ πειράματα, χωρὶς προηγουμένως νὰ ἔχουν θέσει τὸ πείραμα ὡς μέσον ἐρεύνης ἑνὸς γενικοῦ σκοποῦ, χωρὶς νὰ ἔχουν διατυπώσει μίαν θεωρίαν διὰ τὴν ἑρμηνείαν τῆς ὁποίας χρειάζεται τὸ πείραμα. Ἡ ἐσφαλμένη δὲ ἐκτίμησις τῶν συγχρόνων καὶ τῶν μεταγενεστέρων τοῦ Πλάτωνος φυσικῶν, ὡς πρὸς τὴν σημασίαν τὴν ὁποίαν ἀπέδιδεν ὁ Πλάτων εἰς τὸ πείραμα, συνετέλεσεν ὥστε νὰ μὴ λάβῃ τοῦτο τὴν δέουσαν ἀνάπτυξιν καὶ ἐφαρμογὴν κατὰ τὴν ἔρευναν τῶν φυσικῶν νόμων. Τὸ ὅτι ὁ Πλάτων δὲν ἦτο ἐναντίον τοῦ πειράματος, τοὐναντίον δὲ εἶχε τοποθετήσει τοῦτο εἰς τὴν ὀρθὴν θέσιν, ἀποδεικνύεται ἀπὸ τὸν «Φίληβον» (55 Ε): «Οἵαν πασῶν που τεχνῶν ἄν τις ἀριθμητικὴν χωρίζῃ καὶ μετρητικὴν καὶ στατιστικήν, ὡς ἔπος εἰπεῖν, φαῦλον τὸ καταλειπόμενον ἑκάστης ἂν γίγνοιτο». (Ἐὰν κανεὶς ἀπὸ τὰς (φυσικὰς) ἐπιστήμας ἀφαιρέσῃ τὴν ἀρίθμησιν, τὴν μέτρησιν καὶ τὴν ζύγισιν, τὸ ἀποτέλεσμα τούτων θὰ ἦτο ἐν ὀλίγοις μηδαμινόν).

Διὰ τοὺς μαγνήτας ὁ Πλάτων γνωρίζει ὅτι ὄχι μόνον ἔχουν τὴν ἰδιότητα νὰ ἕλκουν σιδηρᾶ ἀντικείμενα, ἀλλὰ νὰ καθιστοῦν καὶ ταῦτα νέους μαγνήτας. Γνωρίζει ἐπίσης τὰς τῆς ἀνακλάσεως τοῦ φωτὸς καὶ ὅτι ἡ ἐλαφροτάτη ὕλη ἡ ὑπάρχουσα εἰς τὸν κόσμον εἶναι ὁ αἰθήρ, ὕλη ἡ ὁποία πληροῖ τὸν χῶρον τὸν μεταξὺ τῶν οὐρανίων σωμάτων («Φαίδων» 109). (Σημείωσις: Ἐπὶ τῆς θεωρίας αὐτῆς στηριζόμενος ὁ Ἄγγλος Μάξγουελ, διετύπωσε τὴν ἰσχύουσαν ἠλεκτρομαγνητικὴν θεωρίαν περὶ φωτός. Ἡ ὕπαρξις αἰθέρος δὲν γίνεται παραδεκτὴ ὑπὸ τῆς θεωρίας τῆς σχετικότητος, ἡ ὁποία ὅμως δὲν ἠμπορεῖ νὰ ἑρμηνεύσῃ τὴν μετάδοσιν τοῦ φωτὸς διὰ τοῦ κενοῦ ἄνευ αἰθέρος καὶ ἀρκεῖται νὰ ἰσχυρίζεται ὅτι ἀποδεικνύει τὴν ὑπό τινων καὶ ἡ ἀνεύρεσις τοῦ ἀραιομέτρου, ὑπὸ ἄλλων ὅμως εἰκάζεται ὅτι τοῦτο ὀφείλεται εἰς τὸν Ἀρχιμήδην.

Ἐπίσης ὁ Πλάτων ἀναφέρεται ὡς γνωρίζων τὰ τριχοειδῆ φαινόμενα, ὡς ἐμφαίνεται ἀπὸ περιγραφήν εἰς τὸ Συμπόσιον, καθ' ἣν μαλλίνη κλωστὴ δύναται νὰ μεταφέρῃ τὸ ὕδωρ ἐκ τινος πλήρους δοχείου εἰς κενὸν τοιοῦτον (Συμπ., 175). Τέλος ἐκ τοῦ «Τιμαίου» συνάγεται ὅτι ὁ Πλάτων ἔχει γνῶσιν τῆς καταστάσεως τῶν σωμάτων, ἅτινα διὰ τῆς ἑνώσεως τῶν ἀτόμων εἰς μόρια ἔχοντα γεωμετρικὸν σχῆμα, παρουσιάζονται ὑπὸ ὡραίαν κρυσταλλικὴν μορφήν (Τιμ. 60 Β).

Ἐξ ὅσων ἀναφέρομεν ἐνταῦθα περὶ τῶν φυσικῶν γνώσεων τοῦ Πλάτωνος, δικαιολογεῖται ἡ γνώμη τοῦ Γερμανοῦ Βίντεμαν, καθ' ἣν οἱ ἀοχαῖοι δὲν κατέγραφον τοὺς φυσικοὺς νόμους, οἵτινες ἐπήγαζον ἀπὸ τὸ πείραμα, θεωροῦντες αὐτοὺς ὡς κοινὸν κτῆμα.

Ἀριστοτέλης. Οἱ μέχρι τοῦ Ἀριστοτέλους ἀσχολούμενοι μὲ τὰ προβλήματα φυσικῆς, ἐξετάζουν ταῦτα ἀπὸ τῆς γενικωτάτης σκοπιᾶς καὶ ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὰ προβλήματα θεοῦ καὶ ψυχῆς. Ὁ Ἀριστοτέλης προχωρεῖ ἓν βῆμα περισσότερον, χωρὶς ὅμως καὶ νὰ διαρρήξῃ τοὺς δεσμοὺς τοῦ ὅλου προβλήματος. Τὸ βῆμα τοῦτο συνίσταται εἰς τὴν διατύπωσιν τοῦ συλλογισμοῦ ὅτι οἱ φυσικοὶ νόμοι εἶναι δυναμικῶς γνωστοὶ εἰς τὸν ἄνθρωπον, ὅτι δηλαδὴ ἡ φύσις ἔχει δώσει εἰς τὸν ἄνθρωπον τὴν δυνατότητα γνώσεως τῶν νομῶν της. Ἀρκεῖ ὁ ἄνθρωπος νὰ προσπαθήσῃ ν' ἀνεύρῃ τοὺς νόμους τούτους διὰ τῆς πείρας. Ἀκριβῶς τὴν γνώμην αὐτὴν τοῦ Ἀριστοτέλους ἐφαρμόζει ἡ σημερινὴ φυσική. Ὁ Ἀριστοτέλης ὅμως δὲν χρησιμοποιεῖ ὡς κύριον μέσον ἐρεύνης τὸ πείραμα. Τοῦτο τὸ χρησιμοποιεῖ δευτερευόντως. Ὡς κύριον μέσον παραμένει ἡ διαλεκτικὴ ἐπαγωγικὴ μέθοδος τοῦ συλλογισμοῦ, τὴν ὁποίαν εἰσήγαγεν ὁ Σωκράτης καὶ ἐχρησιμοποίησε κυρίως ὁ Πλάτων. Τὰς γνώσεις περὶ φυσικῆς τοῦ Ἀριστοτέλους λαμβάνομεν ἐκ τῶν διασωθέντων συγγραμμάτων του: «Μετὰ τὰ Φυσικά», 2) «Φυσικῆς ἀκροάσεως», 3) «Περὶ οὐρανοῦ», 4) «Μετεωρολογικά», 5) «Προβλήματα», 6) «Περὶ γενέσεως καὶ φθορᾶς».

Τὸ ἔργον του «Φυσικῆς ἀκροάσεως» διαιρεῖται εἰς ὀκτὼ βιβλία, τὸ περιεχόμενον τῶν ὁποίων παραθέτομεν ἐν περιλήψει.

«ΦΥΣΙΚΗΣ ΑΚΡΟΑΣΕΩΣ» (ΦΥΣΙΚΑ)

Βιβλίον 1ον. Γενικὴ μέθοδος τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν. Ἀντικείμενον ἐρεύνης τούτων, αἱ πρῶται ἀρχικαὶ ἔννοιαι. Μέθοδος ἐρεύνης ἡ ἀναλυτική.

Γνῶμαι τῶν ἀρχαίων φιλοσόφων ἐπὶ τῶν πρώτων ἀρχῶν τῆς

φυσικῆς καὶ τοῦ ὄντος. Ἀνασκευὴ διαφόρων θεωριῶν, αἱ ὁποῖαι ὑποστηρίζουν τὸ ὂν ὡς μονάδα. Ἡ μονὰς ὡς ποσὸν συνεχὲς καὶ ἀδιαίρετον. Κριτικὴ ἐπὶ τῆς θεωρίας τῆς μονάδος τοῦ ὄντος τοῦ Μελίσσου καὶ τῶν θεωριῶν τῶν Ἐλεατῶν. Κριτικὴ τῶν φυσικῶν θεωριῶν τοῦ Πλάτωνος, τοῦ Ἐμπεδοκλέους καὶ τοῦ Ἀναξαγόρου. Ἡ ἀρχὴ τῶν ἀντιθέσεων. Τὸ ζήτημα τοῦ ἀριθμοῦ τῶν Ἀρχῶν. Δὲν ὑπάρχει ἕν, οὔτε ἄπειρον. Ἀνάγκη τρίτης Ἀρχῆς. Θεωρία τῆς γενέσεως. Αὐτόματον καὶ τύχη. Δυναμικὴ καὶ κινητικὴ ἐνέργεια.

Βιβλίον 2ον. Ὁρισμὸς τῆς φύσεως καὶ διάκρισις τῶν φυσικῶν πραγμάτων. Ἡ διαφορὰ μεταξὺ μαθηματικοῦ καὶ φυσικοῦ. Ἡ φύσις ὡς ὕλη καὶ ὡς μορφή. Αἴτια μεταβολῆς τῆς ὕλης. Ὑπάρχουν δύο εἴδη κινήσεων, αἵτινες κινοῦσι φυσικῶς. Ἡ μία ἔχει δοθῆ ἐκ τοῦ δημιουργοῦ τοῦ κόσμου καὶ λέγεται φυσική. Ἡ ἄλλη λέγεται μὴ φυσική, διότι δὲν ἔχει ἀρχὴν κινήσεως. Σχετικότης τῆς κινήσεως. Διάκρισις τῆς φυσικῆς καὶ τῆς φιλοσοφίας. Ἡ σημασία τῆς αἰτιότητος. Περὶ αὐτομάτου καὶ τύχης. Τὸ πρόβλημα τῆς θέσεώς των εἰς τὸ γενικὸν πρόβλημα τῆς αἰτιότητος. Ἀπόδειξις ὑπάρξεως, τῆς τύχης καὶ τοῦ αὐτομάτου. Κοινὰ χαρακτηριστικὰ τούτων. Ὁ νοῦς καὶ ἡ φύσις προϋπάρχουν τῆς τύχης καὶ τοῦ αὐτομάτου. Μόνον τέσσαρα εἶναι τὰ αἴτια τῶν μεταβολῶν. Ἡ φύσις ἐνεργεῖ πρὸς τελικοὺς σκοπούς. Διάκρισις φύσεως καὶ τέχνης. Ἡ τύχη καὶ τὸ αὐτόματον δὲν ἀρκοῦν διὰ νὰ προσδιορίσουν τὴν σταθερότητα τῶν φυσικῶν πραγμάτων. Αἱ μεταβολαὶ τῆς ὕλης προέρχονται ἐκ τῆς ἀνάγκης. («Ἐκ τῶν διαφορῶν καταστάσεως τῶν σωμάτων. Γενικὴ ἀρχή, ἐφ' ἧς στηρίζεται ἡ σημερινὴ φυσική».

Βιβλίον 3ον. Ἀξιώματα προπαρασκευαστικὰ τοῦ ὁρισμοῦ τῆς κινήσεως. Διὰ νὰ ὑπάρχη κίνησις, πρέπει νὰ ὑπάρχη ἓν πρᾶγμα. Τὸ πρᾶγμα θὰ εἶναι ἄμορφον ἢ ἔμμορφον, θὰ ἔχη ποσόν, θὰ ἔχη ποιὸν (θὰ ἔχη ὡρισμένας ἄλλας ἰδιότητας), θὰ κατέχη θέσιν. Ταῦτα χαρακτηρίζουν καὶ τὴν κίνησιν. (Κατὰ τὴν σημερινὴν ἔκφρασιν: ἡ ἐνέργεια εἶναι δύο εἰδῶν, δυναμικὴ καὶ κινητική). Κατὰ τὴν δυναμικὴν ἐνέργειαν ἓν ἡρεμοῦν σῶμα δύναται νὰ ὑποστῆ ἀλλοίωσιν τῶν ἰδιοτήτων του ἢ νὰ φθαρῆ. Τοῦτο εἶναι κίνησις. Κατὰ τὴν κινητικήν, τοῦτο ὑφίσταται λαμβάνον φοράν, ἀλλαγὴν θέσεως. Τοῦτο ἐπίσης εἶναι κίνησις.

Ἀκριβὴς χαρακτηρισμὸς τῆς κινήσεως διὰ τῆς σχετικότητος τοῦ κινοῦντος πρὸς τὸ κινούμενον. Ἡ δρᾶσις καὶ ἡ ἀντίδρασις εἶναι τῆς αὐτῆς φύσεως, διαφέρον ὅμως κατὰ τὸν ὁρισμόν. Τὸ ἄπειρον. Γενικὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ ἀπείρου. Τὸ ἄπειρον δὲν ὑπάρχει ὡς «ἐνεργεία ἄπειρον». Τὸ ἄπειρον εἶναι ἔννοια συμβατική. Τοὐλάχιστον διὰ τὰ φυσικὰ πράγματα, τοῦτο πρέπει νὰ παριστᾶ ποσὸν πεπερασμένον. Σπουδὴ φυσικὴ τῆς ἐννοίας τοῦ ἀπείρου. Γενικὴ ἀπόδειξις διὰ τοῦ τόπου (χώρου). Τὸ ἀσυμβίβαστον τοῦ ἀπείρου καὶ τοῦ χώρου. Διαφορὰ μεταξὺ ἀπείρου διὰ διαιρέσεως καὶ ἀπείρου δι' αὐξήσεως (ἀπείρως μικροῦ καὶ ἀπείρως μεγάλου).

Τὸ ἄπειρον ὡς ἀλήθεια. Σχέσις τούτου πρὸς τὴν ἔννοιαν τοῦ σύμπαντος. Συνέπειαι τοῦ ὁρισμοῦ τῆς ἐννοίας τοῦ ἀπείρου. Ἀντίθεσις τοῦ ἀπείρου πρὸς τὴν ἔννοιαν τοῦ ἀριθμοῦ καὶ τοῦ μεγέθους. Τὸ ἄπειρον δὲν εἶναι εἶδος. Τὸ ἄπειρον ὑφίσταται δυνάμει καὶ ὄχι ἐνεργείᾳ. (Σημείωσις: Τοῦτο γίνεται καταληπτὸν ἀπὸ τὸ παράδοξον τοῦ Ζήνωνος, τὸ ἀναφερθὲν ἀνωτέρω. Ἐνεργείᾳ ἄπειρον εἶναι ὅτι ἡ χελώνη θὰ ἔπρεπε νὰ προηγῆται πάντοτε τοῦ Ἀχιλλέως. Τοῦτο ἀποκλείεται. Δυνάμει ἄπειρον εἶναι, ὅτι τὸ ὅριον τοῦ ἀθροίσματος τῶν ἀπείρων ὅρων τῆς γεωμετρικῆς φθινούσης προόδου, εἶναι ἀριθμὸς πεπερασμένος. Ἐκ τῆς ἑρμηνείας ταύτης τοῦ ἀπείρου, καθ' ἣν τὸ ἄπειρον ὑφίσταται εἰς πεπερασμένα πράγματα, δυνάμεθα νὰ συναγάγωμεν τὸ συμπέρασμα ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης ἐθεώρει τὸ σύμπαν πεπερασμένον).

Συμφωνία τῆς ἐννοίας τοῦ ἀπείρου τοῦ Ἀριστοτέλους πρὸς τὴν ἔννοιαν τοῦ ἀπείρου τῶν μαθηματικῶν. («Ὑπαινίσσεται τὸν Εὔδοξον, διότι οὗτος πρῶτος ἐχρησιμοποίησε τὴν ἔννοιαν τοῦ ἀπείρου, ὡς τὴν διατυπώνει ὁ Ἀριστοτέλης, διὰ τὴν ἀπόδειξιν τῶν θεωρημάτων περὶ πυραμίδος καὶ κώνου. Ὁ δὲ Εὔδοξος δὲν ἐνδιεφέρετο διὰ τὰ φιλοσοφικὰ προβλήματα, παρὰ μόνον διὰ τὰ μαθηματικά, ὅπως καὶ ὁ Ἀρχιμήδης). Ἡ ἔννοια τοῦ ἀπείρου ὡς αἴτιον.

Βιβλίον 4ον. Σπουδὴ τοῦ τόπου (χώρου). Ἡ δυσκολία τῆς αἰσθηματοποιήσεως τοῦ χώρου. Ἡ ἔννοια τοῦ χώρου συγκρινομένη πρὸς τὴν ἔννοιαν τῆς μορφῆς καὶ τῆς ὕλης. Ὁ χῶρος δὲν εἶναι μορφὴ ἢ ὕλη. Ἀντίθεσις πρὸς τὴν θεωρίαν τοῦ Πλάτωνος. Τὸ πρόβλημα τῆς ὑπάρξεως ἑνὸς πράγματος «ἐντὸς ἑαυτοῦ». Ἀπόδειξις τοῦ ἐσφαλμένου τῆς θεωρίας τοῦ Ζήνωνος περὶ χώρου. Σύνθεσις τῆς κινήσεως πρὸς τὸν χῶρον. Ὁ χῶρος δὲν εἶναι οὔτε εἶδος (μορφή) οὔτε ὕλη, οὔτε διάστημα. Κατ' ἀνάγκην, εἶναι «τὸ πέρας τοῦ περιέχοντος σώματος». Ἀναγνωρίζει ὅμως ὅτι εἶναι δύσκολον νὰ ὁρισθῆ ὁ χῶρος ἀκριβῶς.

Περὶ κενοῦ. Θέσις τοῦ προβλήματος. Ἡ ἔννοια τοῦ κενοῦ κατὰ τοὺς πυθαγορείους, λαμβανομένη ἀπὸ τὸ κενὸν τὸ ὁποῖον ὑπάρχει μεταξὺ τῶν ἀριθμῶν. Αἱ μέχρι τῆς ἐποχῆς του ἀντιλήψεις περὶ κενοῦ. Ἡ ἔννοια τοῦ κενοῦ ἐν σχέσει πρὸς τὴν ὕλην, τὸν χρόνον καὶ τὴν κίνησιν. Κριτικὴ τοῦ κενοῦ, αὐτοῦ καθ' ἑαυτοῦ.

Ὁ χρόνος. Ἡ θέσις τοῦ προβλήματος. Ἐξέτασις τῶν δυσκολιῶν ὁρισμοῦ τοῦ χρόνου. Σχέσις τοῦ χρόνου πρὸς τὴν κίνησιν. Ὁ χρόνος δὲν εἶναι κίνησις. Ὁ χρόνος, ὁ ὁποῖος δὲν εἶναι κίνησις, δὲν νοεῖται ἄνευ κινήσεως. Ἡ συνέχεια εἰς τὸν χρόνον, γινομένη καταληπτὴ διὰ τῆς συνεχείας τῆς κινήσεως. Ὁ χρόνος ὡς μέγεθος. Ὁ χρόνος καὶ ἡ κίνησις μετροῦνται ἀμοιβαίως. Ἡ κίνησις γίνεται εἰς χρόνον καὶ ὁ χρόνος γίνεται ἐκ τῆς κινήσεως. Ἡ συνέχεια εἰς χρόνον. Τὸ πρότερον καὶ τὸ ὕστερον εὑρίσκονται εἰς χρόνον. Ὁ χρόνος καὶ ἡ ψυχή. Τὸ ἐνιαῖον τοῦ χρόνου. Ὁ ἀριθμὸς ὁ μετρῶν τὸν χρόνον, εἶναι ἄσχετος πρὸς τὸν ἀριθμὸν τῶν κινήσεων, ἐξ ὧν λαμβάνεται ὁ χρόνος.

Βιβλίον 5ον. Διάφορα εἴδη κινήσεως. Διάκρισις τῶν στοιχείων τῆς κινήσεως. Τὸ ἀκίνητον τῆς μορφῆς τῶν σωμάτων. Συμπεράσματα (συναγόμενα διὰ συλλογισμῶν καὶ οὐχὶ διὰ πειραμάτων). Δὲν ὑπάρχει κίνησις ἄνευ ὕλης. Ἡ σχέσις μεταξὺ δράσεως καὶ ἀντιδράσεως. Δὲν ὑπάρχει κίνησις τῆς κινήσεως, οὔτε μεταβολὴ τῆς μεταβολῆς. Περὶ ἐπαφῆς καὶ συνεχείας. Ἐὰν τὰ σημεῖα καὶ οἱ ἀριθμοὶ εἶναι διαχωρισμένα, δὲν εἶναι δυνατὸν τὰ σημεῖα καὶ οἱ ἀριθμοὶ (αἱ μονάδες τούτων) νὰ εἶναι τὸ αὐτὸ πρᾶγμα. Διότι μεταξὺ τῶν σημείων, ἐνδέχεται νὰ ὑπάρχη τί μεταξὺ (ἐπειδὴ κάθε γραμμὴ εἶναι μεταξὺ τῶν σημείων). (Σημείωσις: ὡς πράττει ἡ νεωτέρα γραμμικὴ γεωμετρία θεωροῦσα τὴν γραμμήν, ὡς πρῶτον στοιχεῖον, καὶ ὄχι τὸ σημεῖον), δὲν συμβαίνει δὲ τὸ αὐτὸ διὰ τοὺς ἀριθμούς. Τὸ ἐνιαῖον τῆς κινήσεως καὶ τῆς τροχιᾶς. Ὅροι τῆς ἀπολύτου κινήσεως. Συνέχεια τῆς κινήσεως. Περὶ ὁμαλῆς καὶ ἀνωμάλου κινήσεως. Ἀντίθεσις μεταξὺ κινήσεως καὶ ἠρεμίας (ἀδρανείας). Τὸ σταμάτημα ἢ ἡ γένεσις τῆς ἠρεμίας. Ἀκριβὴς διατύπωσις τῶν ἀντιθέσεων μεταξὺ ἠρεμίας (ἀδρανείας) καὶ κινήσεως.

Βιβλίον 6ον. Περὶ συνεχείας. Ἡ γραμμὴ δὲν συντίθεται ἐξ ἀδιαιρέτων πραγμάτων. Ἀπόδειξις τούτου 1) διὰ τῆς ἐννοίας τῆς συνεχείας καὶ τῆς ἐπαφῆς, 2) διὰ τῆς ἐννοίας τῆς διαδοχῆς. Ἐπέκτασις τῆς ἐννοίας τῆς συνεχείας εἰς τὴν κίνησιν. Ἀπόδειξις τοῦ ἀδυνάτου ὑπάρξεως μὴ συνεχείας. Ἐπέκτασις τῆς ἐννοίας τῆς συνεχείας εἰς τὸν χρόνον. Ἡ συνέχεια τοῦ χρόνου. Ἀπόδειξις τούτου ἐκ τῆς ἐπιταχυνομένης καὶ τῆς ἐπιβραδυνομένης κινήσεως. Σύγκρισις τῆς ἐννοίας τοῦ χρόνου καὶ τῆς ἐννοίας τοῦ μεγέθους. Σύνδεσις τῆς ἐννοίας τοῦ ἀπείρου μεγέθους πρὸς τὴν ἔννοιαν ἄπειρος χρόνος. Ἀπόδειξις τοῦ ἐσφαλμένου τῆς θεωρίας τοῦ Ζήνωνος, περὶ ἀνυπαρξίας τῆς κινήσεως. Οὐδὲν συνεχὲς εἶναι ἀδιαίρετον. Δὲν ὑπάρχει κίνησις ἡ ἠρεμία εἰς ἀδιαίρετον χρόνον. Ποσὰ συνεχῆ τέμνονται κατ' ἀνάγκην. Ἡ γραμμή, τὸ ἐπίπεδον κλπ. εἶναι ποσὰ συνεχῆ καὶ συνεπῶς οὐχὶ ἄνευ μέρους. (Σημ.: Κατὰ τὴν ἀντίληψιν ταύτην τοῦ Ἀριστοτέλους, τὸ σημεῖον εἶναι σταθερὸν ὅριον διαιρέσεως ἐπ' ἄπειρον γραμμῆς καὶ συνεπῶς οὐχὶ «οὗ μέρος οὐθέν» ὡς ὁρίζει ὁ Εὐκλείδης). Ἡ χρονικὴ στιγμὴ εἶναι ἀδιαίρετος (δηλαδὴ ἡ διαίρεσις τοῦ χρόνου φθάνει εἰς σταθερὸν ὅριον). Τίποτε δὲν κινεῖται κατὰ χρονικὴν στιγμὴν οὔτε ἠρεμεῖ. Διαιρετότης τῆς δυνάμεως καὶ διαιρετότης τῆς κινήσεως. Σύνδεσις τοῦ διαιρετοῦ τῆς δυνάμεως, τῆς κινήσεως, τοῦ χρόνου καὶ τοῦ μήκους. Αἱ πρῶται στιγμαὶ τῆς μεταβολῆς μιᾶς καταστάσεως ἑνὸς σώματος. Διάκρισις τῶν ἀρχικῶν μεταβολῶν μιᾶς καταστάσεως σώματός τινος. Ἐπέκτασις τῶν ἐννοιῶν τούτων ἐπὶ πάσης κινήσεως. Σπουδὴ γενομένης ἤδη κινήσεως καὶ γινομένης τοιαύτης. Τὸ πεπερασμένον τῆς κινήσεως. Σύνδεσις μεταξὺ τοῦ πεπερασμένου τοῦ χρόνου καὶ τοῦ μεγέθους τῆς κινήσεως. Τὸ πεπερασμένον τοῦ κινουμένου εἰς ὡρισμένον χρόνον. Τὸ πεπερασμένον τῆς κινήσεως εἰς ὡρισμένον χρόνον.

Ἡ ἠρεμία. Πᾶν ὅ,τι ἠρεμεῖ κινεῖται. (Σημ. ἔχει δυναμικὴν ἐνέργειαν). Ἀδύνατον ν' ἀντιληφθῶμεν τὴν πρώτην στιγμὴν τῆς ἠρεμίας. Γενικὴ κριτικὴ τῶν ἐπιχειρημάτων τοῦ Ζήνωνος (ἐπὶ τῆς ἀνυπαρξίας τῆς κινήσεως). Περὶ μεταβολῆς τῆς καταστάσεως τῶν σωμάτων. Κίνησις κυκλική. Τὸ ἀδύνατον τῆς κινήσεως πράγματος ἀδιαιρέτου. Δὲν ὑπάρχει ἄπειρον μεταβολῶν.

Βιβλίον 7ον. Πᾶν τὸ κινούμενον, εἶναι ἀνάγκη νὰ κινῆται ὑπό τινος πράγματος (ὑπὸ μιᾶς δυνάμεως). Περὶ φορᾶς κινήσεως καὶ δυνάμεων. Ἀλλοιώσεις τῶν σωμάτων ὡς συνέπεια μεταβολῆς τῆς καταστάσεώς των. Ἡ ἐνέργεια δὲν γεννᾶται, δὲν καταστρέφεται, ἀλλὰ μεταβάλλεται, ἀλλάσσει μορφήν. Τὴν μεταβολὴν αὐτὴν τῆς μορφῆς τῆς ἐνεργείας ἀντιλαμβάνεται τὸ αἰσθητικὸν μέρος τῆς ψυχῆς, δηλ. ὁ ἄνθρωπος (248, 6—8). Σύγκρισις τῶν κινήσεων. Ἀναζήτησις κανόνος πρὸς σύγκρισιν τούτων. Περὶ γενέσεως καὶ φθορᾶς τῆς κινήσεως. Ἐπέκτασις τῶν ἐννοιῶν τούτων ἐπὶ τῶν ἐννοιῶν τῆς ἀλλοιώσεως καὶ τῆς αὐξήσεως. Ἀρχὴ τῶν αὐτοδυνάμων μεταβολῶν. (Βάσις τῆς σημερινῆς Στατικῆς).

Βιβλίον 8ον. Ἡ αἰωνιότης τῆς κινήσεως. Θέσις τοῦ προβλήματος. Λύσις τούτου ὑπὸ τῶν προτέρων φυσικῶν. Οὗτοι παραδέχονται τὴν ὕπαρξιν κινήσεως. Ἀπόδειξις τῆς αἰωνιότητος τῆς κινήσεως στηριζομένη: 1) Εἰς τὸν ὁρισμὸν τῆς κινήσεως. 2) Εἰς τὸν ὁρισμὸν τοῦ κινοῦντος (τῆς δυνάμεως). 3) Εἰς τὴν αἰωνιότητα τοῦ χρόνου. (Σημ. Ἐκ συνδυασμοῦ τοῦ ὁρισμοῦ τοῦ χρόνου πρὸς τὴν κίνησιν. Δὲν ὑπάρχει δηλαδὴ ἀντίφασις ἐκ τοῦ προηγουμένου ὁρισμοῦ τοῦ χρόνου, ἐκ τῆς κινήσεως). Ἀνασκευὴ ἀντιρρήσεων διὰ τὴν αἰωνιότητα τῆς κινήσεως. Κατανομὴ τῆς ἠρεμίας (ἀδρανείας) καὶ τῆς κινήσεως εἰς τὴν φύσιν. Ἔκθεσις τῶν δυνατῶν περιπτώσεων. Ἡ ἀδράνεια καὶ ἡ κίνησις ὡς παγκόσμια φαινόμενα. Ἄλλα πράγματα εἶναι πάντοτε ἐν κινήσει καὶ ἄλλα πάντοτε ἐν ἠρεμίᾳ. Ἄλλα ὁτὲ μὲν ἐν κινήσει, ὁτὲ δὲ ἐν ἠρεμίᾳ. Διάφοροι περιπτώσεις κινήσεως. Κίνησις δυνάμει καὶ κίνησις ἐνεργείᾳ (δυναμικὴ καὶ κινητικὴ ἐνέργεια). Συνέχεια τῆς δυνάμεως (τοῦ κινοῦντος). Αἰωνιότης τῆς δυνάμεως. Ἡ πρώτη κίνησις εἶναι ἡ μεταφορά. Διότι ἄνευ μεταφορᾶς δὲν νοεῖται συνέχεια. Συνέχεια τῶν μετρικῶν κινήσεων. Ἡ κίνησις εἶναι ἢ εὐθύγραμμος ἢ κυκλικὴ ἢ μικτή. Ἡ

εὐθύγραμμος κίνησις δὲν εἶναι συνεχής. Ἡ συνέχεια καὶ τὸ ἄπειρον τῆς κυκλικῆς μεταφορᾶς. Ἡ πρώτη κίνησις ὁμαλή, εἶναι ἡ κυκλική. Διότι αὐτὴ ἔχει τὰ στοιχεῖα τοῦ ἀπείρου καὶ τοῦ συνεχοῦς. Ἡ εὐθύγραμμος κίνησις εἶναι ἀνώμαλος διότι τὸ κινητὸν ἄλλην ταχύτητα θὰ ἔχῃ ὅταν ἀρχίσῃ κινούμενον, ἄλλην κατὰ τὴν διαδρομὴν καὶ ἄλλην κατὰ τὴν ἡρεμίαν. Πεπερασμένον πρᾶγμα δὲν δύναται νὰ κινῆται εἰς ἄπειρον χρόνον. Ἄπειρον μέγεθος δὲν ἔχει πεπερασμένην δύναμιν Μόνον ὅταν τὸ ἀρχικῶς κινοῦν εἶναι ἀκίνητον δύναται νὰ μεταδώσῃ κίνησιν συνεχῆ. Συμπέρασμα: Τὸ πρῶτον κινοῦν κινεῖ κίνησιν ἄϊδιον καὶ εἰς ἄπειρον χρόνον. Εἶναι ὅθεν φανερὸν ὅτι εἶναι τοῦτο ἀδιαίρετον καὶ ἀμερὲς καὶ μὴ δυνάμενον νὰ ὑπολογισθῇ. (Οὐδὲν ἔχον μέγεθος).

Παρ' ὅλον ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης τὰ συμπεράσματά του ἐπὶ φυσικῶν φαινομένων τὰ λαμβάνει διὰ τοῦ συλλογισμοῦ καὶ ὄχι διὰ τοῦ πειράματος, ἐν τούτοις ἐκφράζει τὴν γνώμην ὅτι πρέπει ν' ἀποδεικνύωμεν τοιαῦτα πράγματα πειραματικῶς. Ἐκ τοῦ δὲ τῶν δύο τούτων βιβλίων του περὶ φυσικῆς ἀκροάσεως, παραλαμβάνομεν καὶ ἐκ τῶν ἄλλων βιβλίων αὐτοῦ γνώσεις του ἐπὶ τῆς φυσικῆς πειραματικῆς. Οὕτω, λέγει ὅτι ἐκ δύο σωμάτων διαφόρων προέρχεται τρίτον κατὰ σταθερὰς ἀναλογίας (χημικὴ ἕνωσις) καὶ ὅτι τὸ ὕδωρ εἶναι συμπιεστόν. Ἐπίσης γνωρίζει ὅτι τὸ ὕδωρ τῶν θαλασσῶν, τῶν λιμνῶν καὶ τῶν ποταμῶν, μεταπρέπεται διὰ θερμάνσεως εἰς ἀτμοὺς καὶ δίδει τὰ νέφη, ἅπινα ψυχόμενα δίδουν τὴν βροχήν. Ὁμοίως ἔχει γνῶσιν τῆς διαπιδύσεως. Διὰ τὴν θερμότητα λέγει ὅτι ἡ θέρμανσις εἶναι κίνησις καὶ ὄχι ἡ θερμότης. (Μετὰ τὰ φυσικὰ XI, 11). Εἰς τὰ φυσικὰ ὅμως (III, 1) λέγει ὅτι τὸ θερμὸν εἶναι «κίνησις δυνάμει, τὸ δὲ ψυχρὸν κίνησις ἐντελεχείᾳ». Ἐὰν ἡ ἑρμηνεία τῶν λέξεων θερμότης καὶ θέρμανσις ἐκλαμβάνεται ὡς μὴ ἀντιπροσωπεύουσα τὴν σημερινὴν κινητικὴν θεωρίαν τῆς θερμότητος, ἡ φράσις ὅτι τὸ θερμὸν εἶναι δυνάμει κίνησις καὶ τὸ ψυχρὸν ἐντελεχεία, παριστᾷ ἀκριβῶς τὴν σημερινὴν κινητικὴν θεωρίαν τῆς θερμότητος. Τοῦτο ἰδιαιτέρως συνάγεται ἀπὸ τὴν ἔννοιαν τῆς λέξεως ἐντελέχεια, ἡ ὁποία ἐνταῦθα σημαίνει μείωσιν τῆς κινήσεως, τέλος κινήσεως. Εἶναι ἐσφαλμένη ὅθεν ἡ γνώμη τοῦ Ε. Χόππε, περὶ τοῦ ἀντιθέτου (Χάντ Μπούχ ντερ Φυζίκ I, Ἐπιτομὴ Φυσικῆς I), ἐνῶ οἱ ἀντιφρονοῦντες πρὸς τοῦτον Γερμανοὶ καὶ Γάλλοι συνάδελφοί του ὀρθῶς φρονοῦν περὶ τοῦ Ἀριστοτέλους, ὅτι εἶναι ἱδρυτὴς τῆς κινητικῆς θεωρίας τῆς θερμότητος.

Ὀρθῶς ἑρμηνεύει ὁ Ἀριστοτέλης τὴν ἀνάκλασιν τοῦ ἤχου, μνημονεύει δὲ καὶ τὴν ἀνάκλασιν τοῦ φωτὸς χωρὶς νὰ τὴν ἑρμηνεύει, διότι φαίνεται ὅτι ἦτο γνωστὴ πρὸ αὐτοῦ. Ὁμοίως μνημονεύει τὰ κτυπήματα τῆς οὐρᾶς τοῦ ἰχθύος γύμνωτος (σελαχοειδῶν). Ὁ ἰχθὺς οὗτος,, ὡς γνωστόν, ἔχει εἰς τὴν οὐράν του ὡς ὅπλον ἠλεκτροικὴν συσκευήν, δι' ἧς προκαλεῖ διὰ κτυπημάτων καὶ ἠλεκτρικῶν ἐκκενώσεων τὸν θάνατον. Ὁ Ἀριστοτέλης λέγει ὅτι ἡ συσκευὴ εἶναι εἰς τὸ στόμα τοῦ ἰχθύος χωρὶς νὰ ἀναφέρῃ ὅτι ἡ ἐνέργειά της εἶναι ἠλεκτρικῆς φύσεως. Ἐπίσης δίδει ὀρθὴν ἑρμηνείαν διατί ἐπιμήκης μοχλὸς ζυγίζει ἀκριβέστερον ἐνὸς βραχέος μοχλοῦ (Προβλημ. 1), γνωρίζει δὲ τὸ παραλληλόγραμμον τῶν ταχυτήτων. Σπουδαίαν συμβολὴν εἰς τὴν σημερινὴν φυσικὴν πειραματικὴν παρέσχεν ἡ γνῶσις τοῦ Ἀριστοτέλους, ὅτι ἡ ὁρμή, τὸ γινόμενον δηλαδὴ μάζης καὶ ταχύτητος ἑνὸς σώματος εἶναι ποσὸν σταθερὸν (1 = μ. υ) («Περὶ οὐρανοῦ» 3.2). Τοῦτο διατυπώνει ὡς ἑξῆς: ὅταν ἴσαι δυνάμεις ἐπιφέρονται εἰς διάφορα σώματα ἡ ταχύτης τοῦ ἐλαφροτέρου πρὸς τὴν ταχύτητα τοῦ βαρυτέρου ἔχει τὸν αὐτὸν λόγον, τὸν ὁποῖον ἔχει τὸ βαρύτερον σῶμα πρὸς τὸ ἐλαφρότερον. Ἡ γνώμη ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης ἠμπόδισεν ἐπὶ 1500 ἔτη περίπου τὴν πρόοδον τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν εἶναι ἀπολύτως ἐσφαλμένη. Διότι: 1) Ἡ ἐπίδρασις τῶν θεωριῶν του ἤρχισε 300 ἔτη μετὰ τὸν θάνατόν του καὶ 2) Αἱ θεωρίαι του δὲν εἶχον γίνει ἀντιληπταὶ καὶ ἡρμηνεύοντο κατὰ τρόπον ἄσχετον πρὸς τὸ πνεῦμα τοῦ μεγάλου Σταγιρίτου καὶ μάλιστα ἀντίθετον πρὸς τοῦτο. Καὶ 3) ἡ κινητική του θεωρία, ἡ θεωρία περὶ χρόνου, περὶ ἀπείρου, περὶ τόπου, ἡ στατική του ἡ κινητικὴ θεωρία τῆς θερμότητος, ἡ σταθερότης τῆς ὁρμῆς καὶ αἱ γνῶμαι του διὰ τὴν σημασίαν τοῦ πειράματος, εἶναι ἀκριβῶς ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα ἔπρεπε νὰ ὑποβοηθήσουν καὶ νὰ δώσουν ὤθησιν εἰς τὰς φυσικὰς ἐρεύνας. Ἀπομένει ὅθεν ὡς βέβαιον συμπέρασμα ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῆς φυσικῆς ἐρεύνης, κατὰ τὴν σημερινὴν ἔννοιαν δὲν εἶχεν γίνει καταληπτός.

Ὁ τρίτος κατὰ σειρὰν διευθυντὴς τῆς ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους ἐν Ἀθήναις ἱδρυθείσης Σχολῆς (δεύτερος ἦτο ὁ Θεόφραστος), ὁ Στράτων, ὁ ἐπονομασθεὶς φυσικός, εἰσήγαγεν εἰς τὴν Σχολὴν μεθόδους ἐρεύνης καθαρῶς πειραματικάς. Οὗτος ἦτο τῆς γνώμης ὅτι τὰ πάντα εἰς τὸν κόσμον ὀφείλονται εἰς φυσικὰ αἴτια καὶ φυσικὰς δυνάμεις. Δυστυχῶς, οὐδὲν ἔργον του διεσώθη.

Η ΦΥΣΙΚΗ ΠΕΙΡΑΜΑΤΙΚΗ ΜΕΤΑ ΤΟΝ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗ

Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Εὐκλείδου, ὅπως τοὐλάχιστον διασώζεται ὑπὸ πολλῶν πηγῶν, ἡ μελέτη τῶν φυσικῶν φαινομένων γίνεται ἐν συνδυασμῷ μὲ τὰ μαθηματικὰ καὶ μὲ τὸ πείραμα. Ὀρθότερον μάλιστα θὰ ἦτο ἐὰν ἡ τοιαύτη σπουδὴ τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν ἀνήγετο εἰς τὴν ἐποχὴν τοῦ Ἀρχύτα, ὁ ὁποῖος λέγεται (ἀποσπάσματα Ντίλς) ὅτι εἶχε κατασκευάσει περιστερὰν δυναμένην αὐτομάτως νὰ πετᾷ καὶ μουσικὸν ὄργανον ὑπὸ τὸ ὄνομα «πλατάγη» ὡς ἐπίσης ὅτι εἶχε διατυπώσει τὸν νόμον ὅτι τὸ ὕψος τοῦ ἤχου εἶναι συνάρτησις τῆς συχνότητος αὐτοῦ. Δὲν διασώζεται ὅμως πέραν τούτων συγκεκριμένον τι, ἀποδεικνύον τὰς προτάσεις αὐτὰς πειραματικῶς καὶ θεωρητικῶς. Τοιαῦτα ἔργα διασώζονται, μεταγενεστέρων ἐρευνητῶν καὶ ὡς ἐκ τούτου προβαίνομεν εἰς τὴν διατύπωσιν τούτων κατὰ τοὺς τρεῖς κυρίως κλάδους τῆς Φυσικῆς, ἤτοι τὴν Μηχανικήν, τὴν Ὀπτικὴν καὶ τὴν Μουσικήν, ὡς οὗτοι παραδίδονται εἰς ἡμᾶς ὑπὸ τῆς βιβλιογραφίας.

Α' ΜΗΧΑΝΙΚΗ

Ὁ Γεμῖνος θεωρεῖ ὡς ἱδρυτὴν τῆς ἐπιστημονικῆς μηχανικῆς τὸν Ἀρχιμήδην. Ἔργα τούτου σωζόμενα μηχανικῆς εἶναι δύο ὑπὸ τὸ ὄνομα «Ἐπιπέδων Ἰσορροπιῶν» I καὶ II. Ὁ Ἀρχιμήδης, ἐπικαλούμενος προτάσεις τούτων εἰς ἄλλα ἔργα του, τὰ μνημονεύει ὡς «Μηχανικά». Εἶναι δὲ βέβαιον ὅτι ταῦτα εἶναι μικρὸν μέρος μεγαλυτέρου ἔργου τοῦ Ἀρχιμήδους ὑπὸ τὸ ὄνομα «Μηχανικά», ἀπολεσθέντος. Εἰς τὸ πρῶτον τῶν διασωθέντων ἔργων προτάσσονται ἑπτὰ αἰτήματα καὶ ἕπονται δέκα πέντε προτάσεις πρὸς ἀπόδειξιν. Εἰς τὰς ἑπτὰ πρώτας προτάσεις ἀποδεικνύονται θεωρήματα περὶ ἰσορροπίας μοχλῶν καὶ εἰς τὰς ὑπολοίπους ἀποδεικνύονται τὰ κέντρα βάρους παραλληλογράμμου, τριγώνου καὶ τραπεζίου.

Τὰ 6ον καὶ 7ον θεωρήματα ἀφοροῦν, ἐν συνδυασμῷ μὲ σχετικὴν διατύπωσιν εἰς τὸ βιβλίον του «Ἔφοδος» τὴν στατικὴν ροπήν, τὴν ὁποίαν εἶναι ὁ πρῶτος διατυπώσας ἀποδεικτικῶς. (Τὸ ἔργον τοῦτο τοῦ Ἀρχιμήδους εἶναι μεταφρασμένον εἰς τὴν νέαν ἑλληνικὴν μετ' ἐπεξηγήσεων ὑπὸ Ε. Σταμάτη, ἔκδοσις 1946).

Εἰς τὸ ἔργον «Μηχανικὰ II» λύονται δέκα προβλήματα σχετικὰ πρὸς τὸ κέντρον βάρους παραβολοειδῶν τμημάτων. Τὰ ἑπτὰ πρῶτα προβλήματα χρησιμεύουν ὡς προπαρασκευαστικὰ τοῦ 8ου. Τοῦτο ζητεῖ τὴν εὕρεσιν τοῦ κέντρου βάρους ἑνὸς παραβολοειδοῦς τμήματος. Ἔστω τὸ παραβολοειδὲς τμῆμα (σχ. 1) ΑΒΓ μὲ διάμετρον τὴν ΓΔ. Ἐὰν ἡ διάμετρος χωρισθῇ εἰς πέντε ἴσα μέρη, τότε τὸ κέντρον βάρους τοῦ τμήματος χωρίζει τὴν διάμετρον εἰς λόγον 2 : 3, οὕτως ὥστε τὸ μεγαλύτερον μέρος νὰ εἶναι πρὸς τὸ μέρος τῆς κορυφῆς Γ (δηλ. ΓΕ=τρία πέμπτα ΓΔ). Διὰ τὸ 10ον πρόβλημα ἀποδεικνύει ὡς προπαρασκευαστικὸν τὸ 9ον, τὸ ὁποῖον ἔχει ὡς ἑξῆς: Ἐὰν τέσσαρα εὐθύγραμμα τμήματα α1, α2, α3, α4 ἀποτελοῦν φθίνουσαν γεωμετρικὴν πρόοδον καὶ προσδιορίζονται δύο εὐθύγραμμα τμήματα χ, y ἐκ τῶν 2 ἐξισώσεων:

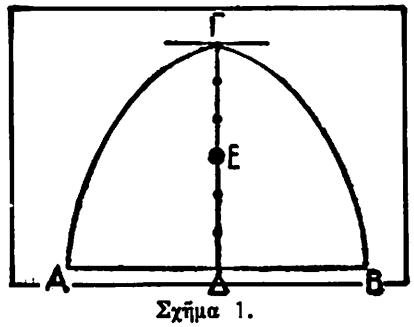

Σχῆμα 1.

$$a_4 : (a_1 - a_4) = x : \tfrac{3}{5} \text{ τοῦ } (a_1 - a_3) \qquad (1)$$

$$\text{καὶ } (2a_1 + 4a_2 + 6a_3 + 3a_4) : (5a_1 + 10a_2 + 10a_3 + 5a_4) = y : (a_1 - a_3) \qquad (2)$$

τότε $x + y = \tfrac{2}{5}$ τοῦ a_1.

Τὸ 10ον πρόβλημα ἔχει ὡς ἑξῆς: Ἐὰν εὐθεῖα τμήση παραβολοειδὲς χωρίον παραλλήλως πρὸς τὴν βάσιν τούτου, τὸ μεταξὺ τῆς εὐθείας ταύτης (μικρᾶς βάσεως) καὶ τῆς βάσεως παραβολοειδὲς τμῆμα, ὀνομάζεται παραβολοειδὲς τραπέζιον. Διὰ νὰ εὕρωμεν τὸ κέντρον βάρους τοῦ παραβολοειδοῦς τραπεζίου θεωροῦμεν τὸ τμῆμα τῆς διαμέτρου τὸ μεταξὺ τῶν παραλλήλων βάσεων τοῦ τραπεζίου τὸ ὁποῖον χωρίζομεν εἰς πέντε ἴσα μέρη. Εἰς τὸ μεσαῖον μέρος θὰ εὑρίσκεται τὸ κέντρον βάρους, τοῦ παραβολοειδοῦς τραπεζίου εἰς θέσιν τοιαύτην ὥστε τὸ τμῆμα τὸ κείμενον πλησίον πρὸς τὴν μικρὰν βάσιν νὰ ἔχῃ λόγον πρὸς τὸ τμῆμα τὸ κείμενον πρὸς τὴν μεγαλυτέραν βάσιν, ὃν λόγον ἔχει τὸ παραλληλεπίπεδον, τὸ ἔχον βάσιν τε-

τράγωνον, τοῦ ὁποίου ἡ πλευρὰ ἰσοῦται πρὸς τὸ ἥμισυ τῆς μεγάλης βάσεως, ὕψος δὲ τὸ ἄθροισμα τῆς μικρᾶς βάσεως σὺν τὸ ἥμισυ τῆς μικρᾶς βάσεως, ὕψος δὲ τὸ ἄθροισμα τῆς μεγάλης βάσεως σὺν τὸ ἥμισυ τῆς μικρᾶς βάσεως (σχ. 2). Τὸ πρόβλημα τοῦτο χρησιμοποιεῖ ὁ Ἀρχιμήδης εἰς τὸ βιβλίον του «Περὶ ὀχουμένων» (δύο βιβλία) διὰ τὴν θεμελίωσιν τῆς ὑδροστατικῆς. Εἰς τὸ πρῶτον βιβλίον, τὸ ὁποῖον περιέχει 9 προτάσεις, ἀποδεικνύονται: 1) Ὅτι αἱ ἐπιφάνειαι ἠρεμούντων ὑγρῶν εἶναι σφαιρικαὶ μὲ κέντρον καμπυλότητος τὸ κέντρον τῆς γῆς (1—2). Τὰ μεγαλύτερον μέρος τῶν προτάσεων τούτων σώζεται μόνον εἰς τὴν λατινικὴν γλῶσσαν. 2) Θεωρήματα σχετικὰ πρὸς τὴν θέσιν τοῦ σώματος ἐντὸς ὑγροῦ, ὅταν τὸ σῶμα εἶναι βαρύτερον, ἐλαφρότερον ἢ ἴσον πρὸς τὸ βάρος ἴσου ὄγκου ὑγροῦ (3—7). Ἐν ἐλαφρότερον σῶμα, βυθίζεται τόσον εἰς τὸ ὑγρόν, ὥστε τὸ βάρος του νὰ εἶναι ἴσον πρὸς τὸ ὑπὸ τοῦ σώματος ἐκτοπιζόμενον ὑγρὸν (5). 4) Αἱ θέσεις τὰς ὁποίας λαμβάνουν σώματα ἔχοντα σχῆμα σφαιρικοῦ ἢ παραβολικοῦ τμήματος, ὅταν ταῦτα εἶναι ἐλαφρότερα τοῦ ὑγροῦ καὶ τοποθετοῦνται ἐπ' αὐτοῦ ἢ μὲ τὴν ἐπίπεδον βάσιν ἢ μὲ τὴν κορυφήν (8—9).

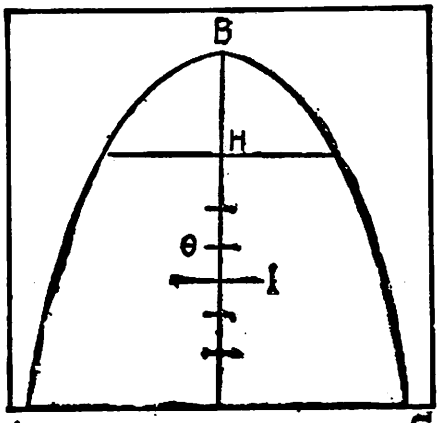

Σχῆμα 2.

Εἰς τὸ δεύτερον βιβλίον τῶν «Ὀχουμένων» σπουδάζονται λεπτομερῶς αἱ διάφοροι θέσεις ἐπιπλεόντων κωνοειδῶν σωμάτων, ἀναλόγως τοῦ τρόπου καθ' ὃν ταῦτα βυθίζονται εἰς τὸ ὑγρόν. Ἐκ τῶν 10 προτάσεων τοῦ βιβλίου τούτου τὸ μεγαλύτερον μέρος τῆς 4 σώζεται εἰς τὴν λατινικήν, αἱ 5 καὶ 6 ὁλόκληροι εἰς τὴν λατινικήν, αἱ 9 καὶ 10 ἐν μέρει. Ὁ Ἀρχιμήδης συνήθιζε νὰ στέλλῃ τὰς ἐργασίας του εἰς φίλους του καὶ νὰ προλογίζῃ αὐτάς, ἀναφέρων τὸ περιεχόμενον. Τόσον εἰς τὰ «Μηχανικὰ» ὅσον καὶ εἰς τὰ «Περὶ ὀχουμένων», ἐλλείπει τοιαύτη ἀφιέρωσις προεισαγωγική, ἐξ ἧς συνάγομεν τὸ συμπέρασμα ὅτι καὶ τὸ «Περὶ ὀχουμένων» εἶναι μέρος μικρὰν μεγαλυτέρου ἔργου ἀπολεσθέντος.

Τὰ ἀπολεσθέντα ἔργα τοῦ Ἀρχιμήδους «Περὶ ζυγῶν» κλπ., διασωθέντα ἀποσπάσματα ἢ περιγραφαὶ ἄλλων συγγραφέων, προσέτι δὲ καὶ ἡ παράδοσις, βεβαιοῦν ὅτι πράγματι ὁ Ἀρχιμήδης εἶχε κάμει ἐκπληκτικὰς μηχανικὰς ἐφευρέσεις, αἱ ὁποῖαι παραμένουν ἄγνωστοι. Φαίνεται δὲ ὅτι εἶχεν ἐπιληφθῆ πλήν τῆς θεωρητικῆς μηχανικῆς καὶ ἄλλων τῶν θεμάτων τῆς τότε τεχνικῆς μηχανικῆς. Ὁ Πάππος διαιρεῖ τὴν Μηχανικὴν γενικῶς τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων εἰς τοὺς ἑξῆς κλάδους:

1) Τέχνη τῶν μαγγαναρίων (ἄρσις μεγάλων βαρῶν).

2) Τέχνη ὀργανοποιῶν (βλητικαὶ μηχαναί).

3) Τέχνη τῶν θαυμασιουργῶν διὰ α) πνευμάτων (πεπιεσμένου ἀέρος ἢ δι' ὕδατος)· β) διὰ νευρίων καὶ σπάρτων (δι' ἱμάντων καὶ κάλων).

4) Τέχνη τῶν διὰ τοῦ ὕδατος ὀχουμένων ἢ τῶν δι' ὕδατος ὡρολογίων (κίνησις διὰ πιέσεως τοῦ ὕδατος).

Ὁ Ἀρχιμήδης εἰς ὅλους αὐτοὺς τοὺς κλάδους εἶχε θέσει τὴν σφραγῖδα του.

Βιβλία Μηχανικῆς ἀναφέρονται, μετὰ τὸν Ἀρχιμήδην, τοῦ Κτησιβίου, ἀπολεσθέντα καὶ τὰ «Μοχλικὰ» τοῦ Φίλωνος τοῦ Βυζαντίου. Ὁμοίως τρία βιβλία «Μηχανικὰ» τοῦ Πτολεμαίου, τῶν ὁποίων σώζονται ἐλάχιστα ἀποσπάσματα. Ὡς εἶναι εὐνόητον, τὴν πρώτην θέσιν εἰς τὴν τεχνικὴν μηχανικὴν κατεῖχον αἱ πολιορκητικαὶ μηχαναί, τῶν ὁποίων φυσικὰ ἡ κατασκευὴ ἐτηρεῖτο μυστική, ὅπως μεταγενέστερον ἐτηρεῖτο τὸ ὑγρὸν πῦρ τῶν Βυζαντινῶν καὶ σήμερον ἡ κατασκευὴ τῆς ἀτομικῆς βόμβας. Διὰ τὸν λόγον τοῦτον οὐδὲν σχετικὸν περὶ τῆς κατασκευῆς των γνωρίζομεν.

Μνημονεύονται ὅμως εἰδικοὶ μηχανικοὶ κατασκευῆς τοιούτων μηχανῶν, ὅπως ὁ Ἀθηναῖος μηχανικὸς Ἐπίμαχος, διὰ μηχανῆς χρησιμοποιηθείσης κατὰ τὴν πολιορκίαν τῆς Ρόδου ὑπὸ τοῦ Δημητρίου (τοῦ Πολιορκητοῦ)· ὁμοίως ὁ Κτησίβιος διὰ μηχανάς: 1) ἀερότονον, λειτουργοῦσαν διὰ πεπιεσμένου ἀέρος, καὶ 2) χαλκότονον, ὄργανον δι' οὗ ἐπετυγχάνετο ἡ ἀνάβασις τειχῶν. Οὗτος εἶχεν ἐφεύρει μηχανήματα ἄδοντα ὡς πτηνά, διὰ πιέσεως ὕδατος, καὶ τέλος μνημονεύονται ὁ Φίλων (ὁ Βυζάντιος) ὁ Βίτων καὶ ἄλλοι. Ἐν ἀντιθέσει πρὸς ὅλους τούτους ὁ Ἥρων ὁ Ἀλεξανδρινὸς ἔδωκε μεγαλυτέραν προσοχὴν εἰς τὰς πρακτικὰς μηχανικὰς ἐφαρμογάς. Τὰ πρωτότυπα τῶν ἔργων του δὲν σώζονται. Σώζονται ὅμως πολλὰ τούτων ὑπὸ ἀντιγραφέων, οἱ ὁποῖοι ἔχουν σημειώσει διαφόρους προσθήκας εἰς αὐτὰ ἢ ἔχουν ἀλλοιώσει κατά τι τὸ περιεχόμενόν των. Τοιαῦτα ἔργα εἶναι:

1) «Βελοποιϊκά». Βραχεῖα περιγραφὴ μηχανῶν ἐκτοξεύσεως βαρῶν (εὐθύτονα καὶ παλίντονα) μετὰ περιγραφῆς τῶν ἰμάντων τάσεως αὐτῶν (ἐντόνια), ὡς καὶ σχημάτων.

2) «Χειροβαλίστρας κατασκευὴ καὶ συμμετρία». Περιγραφὴ μερῶν βλητικῆς μηχανῆς (σώζεται εἰς ἀποσπάσματα).

3) «Μηχανικά». Περιγραφὴ τῶν πέντε μηχανικῶν δυνάμεων «βαρουλκόν, μοχλός, πολύσπαστον, σφήν, ἀτέρμων κοχλίας», σωζόμενα εἰς τὴν ἀραβικὴν μόνον καὶ μνημονευόμενα ὑπὸ τοῦ Πάππου.

4) «Βαρουλκός». Περιγραφὴ μηχανῆς δι' ἄρσιν μεγάλων βαρῶν, ἡ ὁποία ἔχει ὡς βάσιν τὸ ὑπὸ τοῦ Ἀρχιμήδους τεθὲν πρόβλημα: τὸ δοθὲν βάρος τῇ δοθείσῃ δυνάμει κινεῖσαι.

5) «Διόπτρα». Περιγραφὴ θαυμασία ὀργάνου ἀπτικοῦ λεπτοτάτου καὶ πολυπλόκου, καταλλήλου δι' ἀστρατείας, δι' ἀστρονομικοὺς σκοπούς, διὰ τοπογράφους κλπ. πρὸς μέτρησιν ἀποστάσεων καὶ σταθμίσεις ὁριζοντιότητος. Ὡς παράρτημα τούτου περιγράφεται ἕνα αὐτάματον ταξίμετρον (ὁδόμετρον) διὰ τὴν αὐτάματον μέτρησιν τῶν ἀποστάσεων τὰς ὁποίας διανύει ἓν τροχοφόρον.

6) «Περὶ ὑδρίων ὡροσκοπείων» 4 βιβλία. (Ὡρολόγια δι' ὕδατος, δηλαδὴ κλεψύδραι).

7) «Πνευματικὰ» 2 βιβλία. Εἰς ταῦτα παραδέχεται τὴν ὕπαρξιν κενοῦ, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν Ἀριστοτέλη, καὶ περιγράφει διάφορα μηχανήματα μᾶλλον παίγνια, λειτουργοῦντα δι' ὕδατος, πεπιεσμένου ἀέρος καὶ ἀτμοῦ. Εἶναι ὁ πρῶτος ὁ ὁποῖος ἀναφέρεται ἱστορικῶς ὡς γνωρίζων τὴν δύναμιν τοῦ ἀτμοῦ καὶ ὡς χρησιμοποιήσας ταύτην διὰ κίνησιν.

Μεταξὺ τῶν μηχανημάτων τούτων ἀναφέρομεν: 1) Κινούμεναι εἰκόνες. 2) Ἄδοντα πτηνά. 3) Φρεάτειοι πίδακες. 4) Πνευστὸν ὄργανον (δι' ὕδατος). 5) Θερμοσκάμπιον. 6) Πυρυλκὸς (εἶδος σικύας). Ἰδιαιτέρως ἐνδιαφέρουσα εἶναι ἡ περιγραφὴ μιᾶς συσκευῆς τοποθετημένης εἰς τὴν εἴσοδον αἰγυπτιακῶν ναῶν, δι' ἧς ἠνοίγοντο αὐτομάτως αἱ πύλαι τοῦ ναοῦ. Εἰς αὐτὴν ἐχορησιμοποιεῖτο πεπιεσμένος ἀήρ, θειαμὸν ὕδωρ ἢ ἀτμός. Ὁ ἴδιος ὁ Ἥρων εἰς τὴν εἰσαγωγὴν τοῦ πρώτου βιβλίου του «Περὶ πνευματικῶν» γράφει τὰ ἑξῆς διὰ τὴν σημασίαν τῶν μηχανημάτων του: «Αἱ μὲν ἀναγκαιοτάτας τῷ βίῳ τούτῳ χρείας περιέχουσαι, αἱ δὲ ἐκπληκτικόν τινα θαυμασμὸν ἐπιδεικνύμεναι» («Ἄλλαι μὲν ἐκ τῶν συσκευῶν ὡς ποιούμεναι διὰ τὸν βίον τοῦτον ἀναγκαιοτάτας ἐξυπηρετήσεις, ἄλλαι δὲ ὡς δεικνύουσαι κάποιον ἐκπληκτικὸν θαυμασμόν).

8) «Περὶ αὐτοματοποιητικῆς». Περιγραφὴ μικροῦ θεάτρου, εἰς τὸ ὁποῖον μικραὶ σκηναὶ αὐτομάτως ἐμφανίζονται ἢ ἐξαφανίζονται. Περιγράφονται δύο εἴδη τοιούτων σκηνῶν: 1) τὰ ὑπάγοντα καὶ 2) τὰ στατά. Εἰς τὰ ὑπάγοντα ἐννοεῖ τὴν ἐμφάνισιν ἢ ἀπόσυρσιν σκηνῆς διὰ μικροῦ μοχλοῦ. Εἰς τὰ στατὰ ἐννοεῖ σκηνὴν μόνιμον, ὅπου ὅμως αἱ θύραι καὶ τὰ παραπετάσματα ἀνοίγουν ἢ κλείουν αὐτομάτως.

9) «Καμαρικά». Κατασκευὴ θόλων. Τὸ ἔργον τοῦτο ἐσχολιάσθη ὑπὸ τοῦ μηχανικοῦ Ἰσιδώρου, ἀρχιτέκτονος τῆς Ἁγίας Σοφίας, ὁ ὁποῖος προσεκτικῶς τὸ ἐμελέτησε διὰ νὰ κατασκευάσῃ τὸν γιγαντιαῖον θόλον τῆς Ἁγίας Σοφίας.

Β' ΟΠΤΙΚΗ

Ὡς ἀνεφέρθη διὰ τοὺς προαρχιμηδείους χρόνους, ἡ θεωρία τῆς ὁράσεως ἦτο διττή. Ἀφ' ἑνὸς ἐθεωρεῖτο ὅτι οἱ ὀφθαλμοὶ ἐκπέμπουν ἀκτῖνας, αἱ ὁποῖαι προσβάλλουσαι τ' ἀντικείμενα ἐπιστρέφουν εἰς τούτους, ἀπεικονίζουσαι τὰ εἴδωλά των ἢ ὅτι ἀκτῖνες φωτειναὶ ἀναχωροῦσαι ἀπὸ τ' ἀντικείμενα φέρουν εἰς τὸν ὀφθαλμὸν τὰ εἴδωλα τούτων. Διὰ τὴν γεωμετρικὴν ὀπτικὴν οὐδὲν ἐμπόδιον παρουσίαζαν αἱ δύο αὗται θεωρίαι, διότι καὶ αἱ δύο ἐδέχοντο τὴν ἀκτινοειδῆ εὐθύγραμμον μετάδοσιν τοῦ φωτός. Συνεπῶς ἡ γεωμετρικὴ ὀπτικὴ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων στηρίζεται ἐπὶ ἑδάφους στερεοῦ. Ὁ Γεμῖνος διατυπώνει ἀκριβῶς τὴν θέσιν τὴν ὁποίαν λαμβάνουν οἱ ἐρευνηταὶ τῶν ὀπτικῶν φαινομένων ἀπὸ τῆς ἀπόψεως παραδοχῆς ἢ οὐ μιᾶς τῶν ἄνω θεωριῶν. «Οὔτε φυσιολογεῖ ἡ ὀπτική... μόνον δὲ σκοπεῖ εἰ σώζεται καθ' ἑκάστην ὑπόθεσιν ἡ ἰδιότενεια τῆς φορᾶς...» (διότι ἡ ὀπτικὴ δὲν ἀσκεῖ φυσιολογίαν... ἀλλὰ προσέχει μήπως κάθε φορὰν δὲν λαμβάνεται ὑπ' ὄψιν ἡ εὐθύγραμμος κίνησις...). Ἡ γεωμετρικὴ ὀπτικὴ «ταῖς ὄψεσι γραμμαῖς χρωμένη καὶ ταῖς ἐκ τούτων συνισταμέναις γωνίαις» (χρησιμοποιοῦσα τὸ εὐθύγραμμον τῶν ἀκτίνων καὶ τὰς ἐκ τούτων σχηματιζομένας γωνίας) διαιρεῖται: 1) Εἰς τὴν κυρίως ὀπτικήν, ἡ ὁποία πραγματεύεται τὸ ἀπ' εὐθείας βλέπειν ἢ τὰς ὀπτικὰς ἀπάτας. 2) Τὴν κατοπτρικήν, ἥτις πραγματεύεται τὴν ἀνάκλασιν καὶ διάθλασιν τοῦ φωτὸς καὶ τὸ οὐράνιον τόξον. 3) Τὰ καυστικὰ κάτοπτρα καὶ 4) Τὴν σκηνογραφικήν, ἡ ὁποία διδάσκει πῶς θὰ ἀντιμετωπίζονται εἰς τὴν ζωγραφικὴν καὶ τὸ θέατρον αἱ ὀπτικαὶ ἀπάται αἱ προερχόμεναι ἐκ τῶν ἀποστάσεων καὶ τῶν διαφόρων μορφῶν τῶν ἀντικειμένων. Τὸ ἀρχαιότερον σωζόμενον βιβλίον γεωμετρικῆς ὀπτικῆς εἶναι τὰ ὀπτικὰ τοῦ Εὐκλείδου. Τοῦτο ἐκδίδεται εἰς δύο ἐκδόσεις. Ἡ μία θεωρεῖται ἡ γνησία, ἡ ὁποία ὅμως δὲν περιέχει τὸ ὅλον ἔργον τοῦ Εὐκλείδου καὶ ἡ δευτέρα, ἡ ὁποία ἔχει ὡς βάσιν τὴν πρώτην, ἀλλὰ μὲ ποικίλην ἐπεξεργασίαν, ὡς φαίνεται, ὑπὸ τοῦ Θέωνος.

Ὁ Εὐκλείδης προτάσσει τοῦ ἔργου του ἑπτὰ ὁρισμούς, καὶ ἀποδεικνύει 58 προτάσεις. Αἱ ἀποδείξεις εἶναι καθαρῶς μαθηματικαὶ μὲ εὐκλείδειον τρόπον καὶ διατύπωσιν. Πολὺ ἐνδιαφέρον παρουσιάζουν προτάσεις δι' ὧν ἀποδεικνύεται πῶς εὑρίσκεται τὸ ὕψος ἀντικειμένου διὰ τῆς σκιᾶς του ἢ διὰ κατό-

πτρου. "Αλλο βιβλίον ὀπτικῆς, διαφορετικὸν πολὺ ἀπὸ τὸ βιβλίον τοῦ Εὐκλείδου, ἐσώθη εἰς τὴν λατινικὴν γλῶσσαν, τοῦ Πτολεμαίου, ἐκ τοῦ περιεχομένου τοῦ ὁποίου εἰκάζεται ὅτι καὶ πολλοὶ ἄλλοι μετὰ τὸν Εὐκλείδην εἶχον γράψει διάφορα βιβλία ὀπτικῆς καὶ ὅτι συνεπῶς ὁ κλάδος οὗτος τῆς φυσικῆς ἦτο πολὺ ἀνεπτυγμένος. Τὸ ὅλον ἔργον ἀπετελεῖτο ἐκ 5 βιβλίων, ἐξ ὧν τὸ πρῶτον δὲν ἐσώθη.

Ἐκ τῆς εἰσαγωγῆς τοῦ β΄ βιβλίου φαίνεται ὅτι τὸ πρῶτον βιβλίον περιεῖχε προτάσεις σχετικὰς μὲ τὸ φῶς καὶ τὴν ὅρασιν. Εἰς τὸ β΄ βιβλίον σπουδάζονται προβλήματα ὀπτικὰ ὅταν βλέπωμεν μὲ τοὺς δύο ὀφθαλμοὺς ἢ μὲ τὸν ἕνα καὶ ἑρμηνεύονται ὀπτικαὶ ἀπάται. Τὰ γ΄ καὶ δ΄ βιβλία πραγματεύονται θέματα σχετικὰ μὲ ἐπίπεδα, κυρτὰ καὶ κοῖλα κάτοπτρα καὶ σχετικὰ θέματα κατόπιν συνδυασμοῦ τοιούτων κατόπτρων, ὡς ἐπίσης τὴν ἀνάκλασιν τοῦ φωτός. Τὸ ε΄ βιβλίον πραγματεύεται τὴν διάθλασιν τοῦ φωτὸς πειραματικῶς καὶ δὴ τὴν διάθλασιν ἀκτίνων αἱ ὁποῖαι προσπίπτουν εἰς τὸ ὕδωρ ἐκ τοῦ ἀέρος, εἰς τὴν ὕαλον ἐκ τοῦ ἀέρος καὶ εἰς τὸ ὕδωρ ἐκ τῆς ὑάλου. Ἡ διαφορὰ μεταξὺ Πτολεμαίου καὶ προηγουμένων του εἶναι ὅτι ὁ Πτολεμαῖος εὑρίσκει τοὺς νόμους τῆς διαθλάσεως πειραματικῶς. Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ταύτης ὁ Πτολεμαῖος θεωρεῖται ὡς ὁ πρῶτος φυσικός, ὁ ὁποῖος εὑρίσκει φυσικοὺς νόμους διὰ μετρήσεων καὶ διατυπώνει τὸν φυσικὸν νόμον μαθηματικῶς, ἀγόμενος ἐκ πειραματικῶν μετρήσεων. Τ' ἀποτελέσματα τῶν μετρήσεων τούτων δὲν συμφωνοῦν ἀκριβῶς πρὸς τὰ σήμερον παραδεδεγμένα, τοῦτο ὅμως δὲν μειώνει τὴν ἀξίαν των. Τὸ ὄργανον τὸ ὁποῖον ὁ Πτολεμαῖος κατεσκεύασε διὰ τὴν εὕρεσιν τῶν νόμων τῆς διαθλάσεως ἦτο ἁπλοῦν: 1) Ἓν κυλινδροειδὲν δοχεῖον σχεδὸν πλήρες ὕδατος καὶ 2) εἷς μεταλλικὸς ἢ ὑάλινος ἢ ξύλινος κύκλος. Εἰς τὸ κέντρον τοῦ κύκλου εἶχε διὰ κοχλίου προσαρμόσει δύο κανόνας, δυναμένους νὰ περιστρέφωνται περὶ τὸ κέντρο. Τὸ μῆκος τῶν κανόνων ἦτο ὅσον ἡ ἀκτὶς τοῦ κύκλου. Ἐβύθιζε τὸν κύκλον μὲ τοὺς κανόνας του ἐντὸς τοῦ δοχείου οὕτως ὥστε τὸ ἐπίπεδον τοῦ κύκλου νὰ εἶναι κάθετον ἐπὶ τὸ ἐπίπεδον τοῦ ὕδατος. Ἐντὸς τοῦ ὕδατος ἄφινε πάντοτε τὸ ἥμισυ τοῦ κύκλου. Ἐκ τῆς θέσεως αὐτῆς μετεκίνει τὸν ἕνα κανόνα ἐντὸς τοῦ ὕδατος, ὥστε οὗτος νὰ σχηματίζῃ μίαν τυχοῦσαν (ὀξεῖαν) γωνίαν μὲ τὴν κατακόρυφον τὴν διερχομένην ἀπὸ τὸ κέντρον τοῦ κύκλου. Ὁ ἄλλος κανὼν ἐστρέφετο πρὸς τὸ ἐκτὸς τοῦ ὕδατος μέρος τοῦ κύκλου. Εἰς τὸ ἄκρον τοῦ κανόνος τούτου ἐτίθετο ὁ ὀφθαλμός. Διὰ μικρῶν στροφῶν τοῦ κανόνος τούτου, δεξιὰ ἢ ἀριστερὰ εὑρίσκετο ἡ θέσις ἀπὸ τὴν ὁποίαν οἱ δύο κανόνες ἐφαίνοντο ἀποτελοῦντες εὐθεῖαν γραμμήν. Ἡ περιφέρεια τοῦ κύκλου ἦτο διηρημένη εἰς μοίρας. Τὸ μέτρον τῆς γωνίας τὴν ὁποίαν ἐσχημάτιζεν ὁ ἐκτὸς τοῦ ὕδατος κανὼν πρὸς τὴν διὰ τοῦ κέντρου διερχομένην κατακόρυφον διὰ τοῦ μέτρου τῆς γωνίας τοῦ ἐντὸς τοῦ ὕδατος κανόνος δίδει τὸν δείκτην διαθλάσεως (κμπ : κμδ = ν). (Σημ. Αἱ τριγωνομετρικαὶ λέξεις ἡμίτονον κλπ. εἶναι μεταγενέστεραι). Ὁ Πτολεμαῖος ὑπελόγισε τὸν λόγον τῆς γωνίας προσπτώσεως διὰ τῆς γωνίας διαθλάσεως παριστῶν τὰς γωνίας εἰς μοίρας. Ἐξετέλεσε δὲ καὶ πειράματα δι' ἀκτίνων προερχομένων ἐκ τοῦ ἀέρος ὅταν αὗται προσπίπτουν εἰς ὕαλον, ἀρχίσας ὅλα τὰ πειράματα ἀπὸ γωνίαν προσπτώσεως 10ο καὶ προχωρῶν ἀνὰ 10ο ἔφθασε μέχρις 80ο. (Ἐκίνει πρῶτον τὸν ἐκτὸς τοῦ ὕδατος ἢ ἐκτὸς τῆς ὑάλου κανόνα καὶ ἐρρύθμιζε κατόπιν τὸν ἄλλον κανόνα, ὥστε νὰ φαίνωνται ἐπὶ εὐθείας γραμμῆς).

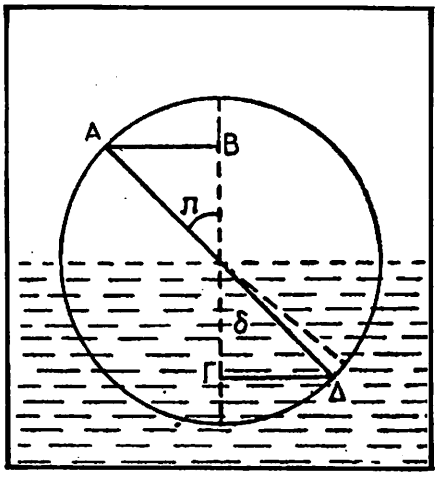

Κατόπιν τῆς πειραματικῶς ἀποδειχθείσης σχέσεως κατὰ τὴν διάθλασιν, ὁ Πτολεμαῖος διατυπώνει τὴν γνώμην ὅτι αἱ ἀκτῖνες, τὰς ὁποίας ἐκπέμπουν τὰ οὐράνια σώματα, διερχόμεναι τὸν αἰθέρα καὶ τὸν ἀέρα μέχρι τῆς γῆς, ὑφίστανται διάθλασιν. Συνεπῶς ταῦτα φαίνονται ὑπὲρ τὸν ὁρίζοντα μεγαλύτερον χρόνον ἢ ὅσον πραγματικῶς παραμένουν εἰς αὐτόν. Τοιαύτην διατύπωσιν εὑρίσκομεν καὶ εἰς τὸ ἀστρονομικὸν ἔργον τοῦ Κλεομήδους, τὸ ὁποῖον πάλιν εἶναι σχεδὸν ἀντιγραφὴ ἔργου ὁμοίου τοῦ Στωικοῦ Ποσειδωνίου, διδασκάλου τοῦ Πομπηΐου καὶ τοῦ Κικέρωνος. Κατὰ συνέπειαν εἶναι λογικὸν τὸ συμπέρασμα, ἐπικυρούμενον ἔκ τινων πηγῶν ἀκόμη σχετικῶν ὅτι πειραματικαὶ ἔρευναι φυσικῶν φαινομένων ἐγένοντο συστηματικῶς ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἀρνιμήδους. Ἀξιομνημόνευτον βιβλίον ὀπτικῆς εἶναι ἀκόμη τὸ τοῦ Δαμιανοῦ τοῦ Ἡλιοδώρου ἐκ Λαρίσης. Περὶ τοῦ φυσικοῦ τούτου, οὐδὲν ἄλλο πλὴν τοῦ διασωθέντος βιβλίου του γνωρίζομεν. Εἰς τὸ ἔργον τοῦτο ἀναφέρονται προτάσεις ἀνακλάσεως καὶ διαθλάσεως τοῦ φωτὸς καὶ πειράματα διὰ τοὺς νόμους τῆς διαθλάσεως. Ἀκόμη ἀναφέρεται ὅτι ὁ ὀπτικὸς κῶνος, ὁ ὁποῖος ἔχει βάσιν τὰ ὁρώμενα ἀντικείμενα, ἔχει τὴν κορυφήν του ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τῆς κόρης τοῦ ὀφθαλμοῦ.

Μέχρι τοῦ τέλους τῆς Ἀλεξανδρινῆς ἐποχῆς (5ος αἰών), δὲν ὑπάρχουν ἄλλαι πρόοδοι εἰς τὴν ὀπτικὴν ἄξιαι σημειώσεως. Ἀποσπάσματα ὀπτικοῦ ἔργου «Περὶ παραδόξων μηχανημάτων» τοῦ Ἀνθεμίου τοῦ ἑτέρου ἀρχιτέκτονος τῆς Ἁγίας Σοφίας, ἀναφέρουν σφαιρικὰ καὶ παραβολικὰ κοῖλα κάτοπτρα. Διὰ συνδυασμοῦ δὲ τοιούτων κατόπτρων, λέγει ὁ Ἀνθέμιος, ὅτι ἐπέτυχε νὰ εὕρῃ τὴν συσκευήν, τὴν ὁποίαν μετεχειρίζετο ὁ Ἀρχιμήδης ὅταν ἔκαιε τὰ πλοῖα τῶν Ρωμαίων. Εἰς τὰ ἄλλα ἀποσπάσματα τοῦ αὐτοῦ ἔργου τοῦ Ἀνθεμίου, ἀνευρεθέντα κατὰ τὸ 1881, ἀναφέρεται ὅτι ὁ Ἀπολλώνιος εἶχε γράψει ἔργον «Περὶ ὀπτικῆς» (Περὶ πυρίων), ἀπολεσθὲν καὶ αὐτό. Ὁ Εὐτόκιος δὲ ἀναφέρει ὅμοιον ἔργον τοῦ Διοκλέους ἀπολεσθέν. Ἐξ ὅσων μνημονεύονται ἐνταῦθα περὶ ὀπτικῶν συσκευῶν καὶ καυστικῶν κατόπτρων καὶ περὶ τῶν ἀπολεσθέντων ἔργων τοῦ Ἀρχιμήδους καὶ Ἀπολλωνίου, ἐν συνδυασμῷ πρὸς τ' ἀναφερόμενα ὑπὸ πολλῶν συγγραφέων, συνάγομεν τὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ σημερινὴ ἐπιστήμη παρ' ὅλας τὰς μεγάλας προόδους της, ὑστερεῖ πολὺ ἀπὸ ἀπόψεως κατασκευῆς τοιούτων ὀργάνων. Τὸ αὐτὸ ἰσχύει διὰ τὴν σημερινὴν ἐπιστήμην καὶ διὰ τὴν ἀκουστικὴν ἀνοικτῶν χώρων, ὡς θ' ἀναφέρωμεν κατωτέρω.

Γ΄. — ΑΚΟΥΣΤΙΚΗ — ΜΟΥΣΙΚΗ

Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Πυθαγόρου, ὅτε παρετηρήθη ὅτι οἱ διάφοροι φθόγγοι εἶναι ἁπλαῖ ἀριθμητικαὶ σχέσεις καὶ ἤρχισε μαθηματικὴ ἔρευνα τῶν νόμων τῆς μουσικῆς, ἐδημιουργήθησαν δύο σχολαὶ μουσικῆς. Ἡ μία ἐπρέσβευεν ὅτι ἡ ἔρευνα τῶν μουσικῶν κανόνων πρέπει νὰ γίνεται μαθηματικῶς. Ἡ ἄλλη ἐφρόνει ὅτι οἱ σχετικοὶ νόμοι πρέπει νὰ βεβαιωθοῦν ἐκ τοῦ πειράματος. Ὁ Θέων ἐκ Σμύρνης μνημονεύει, ὡς ἐκπροσώπους τῆς πειραματικῆς σχολῆς τὸν Πυθαγόρειον Ἵππαρχον καὶ τὸν Λάσον ἐξ Ἑρμιόνης. Ἡ διαφορὰ ἀντιλήψεων τῶν σχολῶν τούτων παρατηρεῖται καὶ εἰς τὰ δύο ἀρχαιότερα βιβλία, ἅτινα διεσώθησαν μέχρις ἡμῶν: 1) Τὴν κατανομὴν κανόνος καὶ 2) Τὴν εἰσαγωγὴν ἁρμονικήν. Καὶ τὰ δύο ἀποδίδονται εἰς τὸν Εὐκλείδην. Τὸ πρῶτον ἐκπροσωπεῖ τὴν θεωρητικὴν σχολήν, ἐνῶ τὸ δεύτερον τὴν πειραματικήν. Καὶ διὰ τὰ δύο βιβλία ἐκφράζονται ἀμφιβολίαι ἐὰν ἀνήκουν εἰς τὸν Εὐκλείδην. Πάντως τὸ πρῶτον φαίνεται ὅτι προέρχεται ἐξ ὁμοίου ἔργου τοῦ Εὐκλείδου, εἰς τὸ ὁποῖον οἱ κατὰ καιροὺς ἀντιγραφεῖς ἐπέφερον προσθήκας ἢ ἀφαιρέσεις. Διὰ τὸ δεύτερον ὅμως ὁ Χάϊμπεργκ ἐκφράζει τὴν γνώμην ὅτι δὲν εἶναι τοῦ Εὐκλείδου.

Σώζεται ἐπίσης ἔργον τοῦ Πτολεμαίου ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἁρμονικὰ» εἰς τρία βιβλία. Ὁ Πτολεμαῖος προσπαθεῖ εἰς τὰ βιβλία ταῦτα νὰ συνδυάσῃ τὴν θεωρίαν μὲ τὸ πείραμα. Ἡ πρώτη βυζαντινὴ μουσικὴ στηρίζεται εἰς τὴν μουσικὴν θεωρίαν τῶν παλαιῶν, φυν τῷ χρόνῳ ὅμως ἀπεσπάσθη τελείως ταύτης. Τῆς ἀρχαίας μαθηματικῆς θεωρίας τῆς μουσικῆς, σώζονται ἀποσπάσματα ἐκδοθέντα ἐν Λειψίᾳ τὸ 1895 μὲ συμπλήρωμα ἐκδοθὲν τὸ 1899. Τὰ προβλήματα τοῦ ἤχου εἶχον ὑποστῆ βάσανον ὑπὸ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, τόσον ἐμπειρικὴν ὅσον καὶ θεωρητικήν. Οὐδὲν ὅμως ἐπὶ τῶν σχετικῶν πειραμάτων διασώζεται. Ἀποτελέσματα τῶν σπουδῶν τούτων εἶναι ἡ κατασκευὴ τῶν ἀρχαίων θεάτρων, ἐκ τῶν ὁποίων διεσώθη εἰς πολὺ καλὴν κατάστασιν τὸ θέατρον τῆς Ἐπιδαύρου. Τὸ θέατρον τοῦτο δύναται νὰ περιλάβῃ 14.000 θεατάς. Τὸ κοῖλον μέρος τοῦ θεάτρου διακρίνεται εἰς κάτω καὶ ἄνω. Τὸ κάτω ἔχει 12 κερκίδας καὶ τὸ ἄνω 22. Αἱ ὀκτὼ μεσαῖαι κερκίδες (κάτω) ἔχουν σχῆμα ἡμικυκλικόν, μὲ τὸ κέντρον καμπυλότητος ἐπὶ τῆς ὀρχήστρας. Αἱ ἄλλαι 4, ἀνὰ δύο εἰς ἕκαστον ἄκρον ἡμικυκλίου, ἀποκλίνουν τοῦ κύκλου καὶ ἡ ἀκτὶς καμπυλότητος τῶν τόξων τούτων εἶναι κατὰ 3,5 μέτρα περίπου μεγαλύτερα τῆς ἀκτῖνος καμπυλότητος τῶν 8 μεσαίων καὶ κάτω κερκίδων (ἡ ἀκτὶς λογίζεται ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τῆς γῆς). Αἱ ἐσωτερικαὶ γραμμαὶ αἱ διήκουσαι ἀπὸ τῆς κορυφῆς τῶν κερκίδων μέχρι τοῦ ἐδάφους πρὸ τῆς ὀρχήστρας, αἱ ἐφαπτόμεναι ὅλων τῶν κορυφῶν τῶν ἐδωλίων, ἀποτελοῦν γραμμὰς ἐλαφρῶς ἐλλειψοειδεῖς ἢ παραβολοειδεῖς. Εἰς τὸ θέατρον τοῦτο, ὅπως βεβαιοῦται καὶ διὰ τὰ ἄλλα ἑλληνικὰ θέατρα, οἱ θεαταὶ τῶν ἀπωτάτων θέσεων ἤκουον τοὺς ἠθοποιούς, ὡς ἐὰν εὑρίσκοντο εἰς ὀλίγων μέτρων ἀπ' αὐτῶν ἀπόστασιν. Πᾶς ἐπισκέπτης πείθεται περὶ τούτου καὶ σήμερον. Τὸ θέατρον τῆς Ἐπιδαύρου ἀποτελεῖ τὴν ἀποθέωτιν τῆς ἑλληνικῆς φυσικῆς. εἰς τὸν κλάδον τῆς ἀκουστικῆς. Εἶναι διὰ τὴν σύγχρονον ἐπιστήμην ἓν θαῦμα, πρὸ τοῦ ὁποίου αὐτη μένει ἄφωνος.

"Οπως καὶ διὰ τὰ κάτοπτρα τοῦ Ἀρχιμήδους, δι' ὧν ἐκαίοντο τὰ πολεμικὰ πλοῖα τῶν Ρωμαίων, οὕτω καὶ διὰ τὸ ἑλληνικὸν θέατρον, οἱ νεώτεροι, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ ὁ Δανὸς Χάϊμπεργκ, εἰς ὃν πολλὰ ὀφείλει ἡ Ἑλλὰς καὶ γενικῶς ἡ ἀνθρωπότης, διὰ τὰς ἐκδόσεις τῶν ἔργων Ἀρχιμήδους, Εὐκλείδου, Ἀπολλωνίου κλπ., ἐκφράζουν τὴν γνώμην ὅτι πρόκειται περὶ ἀποτελεσμάτων ἐμπειρικῶν, ἅτινα δὲν στηρίζονται εἰς μαθηματικὴν θεωρίαν. Τείνουν μάλιστα νὰ μὴ παραδέχωνται τὴν ὕπαρξιν τῶν καυστικῶν κατόπτρων τοῦ Ἀρχιμήδους. Ὑπὸ ἡμετέρων ὅμως ὑποστηρίζεται ἡ γνώμη, ὅτι καὶ διὰ τὰ κάτοπτρα τὰ καυστικὰ καὶ διὰ τὰ θέατρα, θὰ ὑπῆρχε μαθηματικὴ θεωρία τῆς κατασκευῆς των. Τοῦτο βασίζεται εἰς τοὺς ἑξῆς συλλογισμούς: 1ον) Ποίου εἴδους ἐμπειρία ἦτο δυνατὸν νὰ ὁδηγήσῃ εἰς τοιαύτην ἀκουστικὴν θεάτρου, τὴν ὁποίαν ἡ σύγχρονος ἐπιστήμη ἀδυνατεῖ νὰ ἑρμηνεύσῃ δι' ὅλων τῶν ἐπιστημονικῶν μέσων της; 2ον) Μνημονεύονται τὰ ἔργα ὀπτικῆς· «Περὶ πυρίων», λαμβανομένου δὲ ὑπ' ὄψιν ὅτι παντὸς εἴδους ἔργα ἢ ἀποσπάσματα ὀπτικῶν ἐπιγράφονται κατοπτρικά, ὀπτικὰ κλπ., ἡ τοιὑτη ἐπιγραφὴ «Πυρίων» δι' ὀπτικὸν ἔργον, ἀσφαλῶς ὑποδηλοῖ συνδυασμὸν κατόπτρων καυστικῶν. 3ον) Ἡ μελέτη τῶν ἔργων τοῦ Ἀρχιμήδους καὶ τοῦ Ἀπολλωνίου, πείθει ἀναμφισβητήτως ὅτι τοιαῦτα πνεύματα εἶχον πράγματι τὴν θείαν

χάριν, ν' ἀνακαλύπτουν τοὺς κεκρυμμένους νόμους τῆς φύσεως, καὶ 4ον) Περὶ σκηνογραφικῆς οὐδὲν ἔργον σώζεται, πλὴν ἀποσπασμάτων τινῶν.

ΧΗΜΕΙΑ

Αἱ γνώσεις τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, αἱ ἀφορῶσαι τὴν χημείαν, προέκυψαν ἐκ τῆς φαρμακευτικῆς καὶ τῆς μεταλλουργίας. Ἐκ τῆς φαρμακευτικῆς μὲν διότι αὕτη ἦτο συνυφασμένη μὲ τὴν ὑγείαν τοῦ ἀνθρώπου, ἐκ τῆς μεταλλουργίας δὲ διότι αὕτη συνεδέετο πρὸς τὴν ἄμυναν τῶν πρώτων πόλεων τῆς ἑλληνικῆς κοινωνίας.

Τὸ Λαύριον καὶ ἡ Κύπρος δύνανται νὰ θεωρηθοῦν αἱ πρῶται πρακτικαὶ χημικαὶ σχολαὶ τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος. Εἰς τὸ Λαύριον ἐξήγετο ἐκ τῶν ἐκεῖ ὀρυχείων μόλυβδος καὶ ἄργυρος, ἐνῶ εἰς τὴν Κύπρον ἐξήγετο χαλκὸς κατὰ πρῶτον λόγον, κατὰ δεύτερον δὲ σίδηρος, χρυσὸς καὶ ἄργυρος. Σημειοῦμεν ἀκόμη ὅτι κατὰ τοὺς πρώτους χρόνους τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ (ὀλίγαι χιλιετηρίδες π.Χ.), ἦτο γνωστὴ ἡ χρῆσις τοῦ ψιμυθίου καὶ ἡ ἐξαγωγὴ ὑδραργύρου ἐκ τῆς κινναβάρεως. Τὰ ἀρχαιολογικὰ εὑρήματα τῆς Κνωσοῦ καὶ τῶν Μυκηνῶν, ἀφίνουν βεβαίαν τὴν ἐντύπωσιν ὅτι ἐν Ἑλλάδι ἡ χημεία κατὰ τὴν δευτέραν χιλιετηρίδα π.Χ. ἦτο ἀρκετὰ ἀνεπτυγμένη ὅσον ἀφορᾶ τὰ μέταλλα, τὰ χρώματα καὶ τὰ φάρμακα. Βεβαίως κατὰ τοὺς ἀρχικοὺς χρόνους τῆς ἐμπειρικῆς αὐτῆς χημείας, ἡ ὁποία δὲν ἔφερε τὸ σημερινόν της ὄνομα, δὲν εἶχε δημιουργηθῆ κλάδος ἐπιστημονικός, ὁ ὁποῖος νὰ ἐρείδεται ἐπὶ διατετυπωμένων θεωριῶν, αἵτινες νὰ ἐπιβεβαιοῦνται ἐκ τῆς πείρας, ὡς γίνεται σήμερον. Πᾶν ὅ,τι ἀφορᾶ τὴν χημείαν ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἑλλάδι, εἶναι προϊὸν πεῖρας καὶ μόνον. Εἶναι ὅμως πολὺ πιθανὸν ὅτι ἡ πεῖρα αὕτη εἶχε συντελέσει εἰς τὴν διατύπωσιν τῶν κοσμοθεωριῶν τῆς Ἰωνικῆς φυσικῆς φιλοσοφικῆς σχολῆς καὶ τῶν μεταγενεστέρων ταύτης σχολῶν.

Τὸ ὅτι δὲ αἱ ἐμπειρικαὶ χημικαὶ γνώσεις τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων δὲν περιῆλθον εἰς γνῶσιν μας, τοῦτο ὀφείλεται εἰς τὸ γεγονὸς ὅτι αὗται διετηροῦντο ἐπιμελῶς ὡς ἀφορῶσαι τὴν ἀσφάλειαν τῶν κρατῶν - πόλεων, ἢ ὡς ἀποτελοῦσαι βιομηχανικὰ μυστικά.

Εἰς τὴν ἑλληνικὴν βιβλιογραφίαν δὲν ἀναφέρονται χημικαὶ ἔρευναι μέχρι τῶν ἀρχῶν τῆς τετάρτης ἑκατονταετηρίδος μ.Χ. Τὰ γενικὰ χημικὰ ζητήματα ἀπετέλουν μέχρι τῆς ἐποχῆς αὐτῆς, μέρος τῶν φυσικῶν ἐρευνῶν καὶ ἀπαντῶνται εἰς ἔργα πραγματευόμενα τὴν φυσικὴν ἢ τὰς φυσικὰς ἐν γένει ἐπιστήμας.

Ὁ διαχωρισμὸς τῆς χημείας ἀπὸ τῆς φυσικῆς ἔγινε τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ Ἕλληνος Ζωσίμου, καταγομένου ἐκ Πανοπόλεως τῆς Αἰγύπτου καὶ ἀκμάσαντος ἐν Ἀλεξανδρείᾳ κατὰ τὸν 4ον μ.Χ. αἰῶνα. Οὗτος ἀναφέρεται ὅτι ἔγραψε περὶ τὰ 28 χημικὰ συγγράμματα, τὸ πλεῖστον τῶν ὁποίων δὲν σώζεται καὶ ἄτινα ἐφέροντο ὑπὸ τὸ ὄνομα «Χειρόκμητα». Μερικῶν ἐκ τῶν ἔργων τούτων σώζονται ἀποσπάσματα, ἐξ ὧν καὶ δηλοῦνται τὰ σχετικὰ ἔργα. Τοιαῦτα εἶναι π.χ.: 1) «Περὶ ἑξατμίσεως ὕδατος θείου» (ὑδραργύρου). 2) «Γνησία γραφὴ περὶ τῆς ἱερᾶς καὶ θείας τέχνης τῆς τοῦ χρυσοῦ καὶ ἀργύρου ποιήσεως». 3) «Περὶ ὀργάνων καὶ καμίνων». 4) «Περὶ τῆς ἀσβέστου». 5) «Περὶ ζύθων ποιήσεως». Καίτοι ὅμως ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Ζωσίμου ἐγένετο ὁ διαχωρισμὸς τῆς χημείας ἀπὸ τῆς φυσικῆς, ὁ ὅρος «Χημεία» καθιερώθη ὡς ἐπιστημονικὸς τοιοῦτος πρὸ ὀλίγων ἑκατονταετηρίδων. Ὁ Ζώσιμος, ὁ Συνέσιος, ὁ Ἰούλιος Ἀφρικανός, ὁ Ὀλυμπιόδωρος καὶ ἄλλοι Ἕλληνες τῆς μεταλεξανδρικῆς αὐτῆς ἐποχῆς, θεωροῦνται οἱ πατέρες τῆς χημείας, ἡ ὁποία ὀνομάζεται ἀλχημεία (κατ' ἀραβικὴν λέξιν). Αὕτη ἐσκόπει ν' ἀνεύρη τρόπον μετατροπῆς εὐτελῶν μετάλλων εἰς χρυσόν. Αἱ πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον χημικαὶ ἔρευναι, ὡδήγησαν τὴν χημείαν εἰς τὴν σημερινήν της ἀνάπτυξιν.

Ὅτε ἡ Κωνσταντινούπολις ἐγένετο κέντρον τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας καὶ τῶν τεχνῶν καὶ τῶν γραμμάτων τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, ἡ χημεία ἀπετέλεσεν ἐνδιαφέροντα κλάδον ἐπιστημονικῶν ἐρευνῶν. Πέραν τῆς προσπαθείας πρὸς ἀνεύρεσιν τρόπων κατασκευῆς χρυσοῦ ἐξ εὐτελῶν μετάλλων, ἡ ὁποία τότε ἐσυνεχίζετο ὑπὸ τῶν Ἀράβων ἐν Αἰγύπτῳ, ἡ γενικὴ χημικὴ ἔρευνα δὲν ἔπαυσεν. Αὕτη ὡδήγησεν εἰς τὴν ἐφεύρεσιν τοῦ ὑγροῦ πυρός, τὸ ὁποῖον ἐπὶ ἀρκετὰς ἑκατονταετηρίδας (ἀπὸ τοῦ 672 μ.Χ.), ὑπῆρξε τὸ δραστικὸν ὅπλον τοῦ Βυζαντίου ἐναντίον ὅλων τῶν ἐχθρικῶν κατ' αὐτοῦ ἐπιθέσεων. Τοῦτο ἀναφέρεται ὅτι ἐφευρέθη ὑπὸ τοῦ Ἕλληνος μοναχοῦ καὶ μηχανικοῦ Καλλινίκου.

Ἡ σύνθεσις τοῦ ὑγροῦ πυρὸς δὲν εἶναι γνωστή, καίτοι πολλαὶ προσπάθειαι ἔγιναν ὅπως καθορισθῆ αὕτη ἐκ τῶν ὑπαρχόντων περὶ τούτου ἐλαχίστων πηγῶν. Ἄλλοι παραδέχονται ὅτι βάσις τούτου ἦτο τὸ νίτρον, ἄλλοι τὸ πετρέλαιον ἢ ἀνάμιξις τούτων. Βέβαιον θεωρεῖται ὅτι τοῦτο ἐξεσφενδονίζετο διὰ μηχανήματός τινος, τύπου σημερινοῦ τηλεβόλου, ὀνομαζομένου χειροσίφωνος. Ὑποστηρίζεται ἀκόμη ὅτι τὸ μυστικὸν τοῦ ὑγροῦ πυρὸς ἐκλάπη ἐκ τοῦ Βυζαντίου ὑπὸ μυστικῶν πρακτόρων τῶν Τούρκων, οἱ ὁποῖοι εἶχον διεισδύσει εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ Βυζαντίου, ἔνθα τὸ ὑγρὸν πῦρ ἐφυλάσσετο. Τοῦ μυστικοῦ τούτου ἦσαν γνῶσται μόνον ὁ αὐτοκράτωρ τοῦ Βυβαντίου καὶ διάδοχος. Ἡ τοιαύτη ἐκδοχὴ τῆς κλοπῆς τοῦ ὑγροῦ πυρὸς εἶναι φυσικῶς παραδεκτή, ἂν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν τὰ σχετικὰ πρὸς τὸ μυστικὸν τῆς ἀτομικῆς βόμβας. Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Ζωσίμου μέχρι τῆς ἁλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Τούρκων, ἡ χημεία συνεδέετο καὶ πρὸς τὴν μαγείαν, χωρὶς ὅμως νὰ χάσῃ καὶ τὸν πραγματικὸν δρόμον τῆς χημικῆς ἐρεύνης. Τοῦτο συνάγεται ἐκ χωρίου τοῦ Μιχαὴλ Ψελλοῦ (11ος αἰ. μ.Χ.), ὅπου ἀναφέρεται ὅτι αἱ τῆς ὕλης φθοραὶ καὶ γενέσεις, γίνονται ὑπὸ αἰτίων φυσικῶν, οὐχὶ δὲ τῇ δυνάμει ἐπῳδοῦ τινὸς ἢ τύπου τινὸς μυστικοῦ. Ἡ διατύπωσις δὲ αὕτη τοῦ Ψελλοῦ, ἀποτελεῖ μέγα βῆμα διὰ τὴν πρόοδον τῆς χημείας. Τοιαύτη πρόοδος παρετηρήθη εἰς τὴν Δυτικὴν Εὐρώπην, ὅτε οἱ Ἕλληνες ἔχασαν τὴν ἐλευθερίαν των μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως (1453 μ.Χ.) καὶ πολλοὶ ἐπιστήμονες ἐκ τούτων μετηνάστευσαν εἰς Σικελίαν καὶ Ἰταλίαν, ἔνθα ἱδρυσαν σχολὰς φυσικῶν, χημικῶν καὶ φιλοσοφικῶν ἐρευνῶν.

ΟΡΥΚΤΟΛΟΓΙΑ — ΓΕΩΛΟΓΙΑ

Ἐκ τῶν διασωθέντων ἔργων τοῦ Θεοφράστου (μαθητοῦ τοῦ Ἀριστοτέλους), πληροφορούμεθα ὅτι οὗτος εἶχεν ἐκδώσει βιβλίον «Περὶ λίθων», εἰς τὸ ὁποῖον περιεγράφοντο πάντοτε εἴδους ὀρυκτὰ καὶ πολύτιμα καλούμενα τοιαῦτα. Ὁ Θεόφραστος εἶναι ὁ πρῶτος, ὅστις διέγνωσε καὶ περιέγραψε τὸν ἀδάμαντα. Συστηματικὴ καταγραφὴ ὀρυκτῶν γίνεται κατὰ τὴν ἐκστρατείαν τοῦ Μεγάλου Ἀλέξάνδρου, συνεχίζεται δὲ κατὰ τὸν χιλιετῆ βίον τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας. Κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Βυζαντίου, συνετάσσοντο ἰδιαίτεροι πίνακες τῶν ὀρυκτῶν καὶ τῶν μετάλλων ἐκείνων, εἰς τὰ ὁποῖα ἀπεδίδοντο μαγικαὶ δυνάμεις. Οὕτω πως συντεταγμένον ἔργον μνημονεύεται τὸ «Περὶ λίθων δυνάμεως» τοῦ Μιχαὴλ Ψελλοῦ (11ος αἰών).

Η ΒΟΤΑΝΙΚΗ ΕΙΣ ΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

Τὰς πρώτας περὶ τῶν φυτῶν γνώσεις ἀνευρίσκομεν εἰς ἐποχὴν λίαν μεμακρυσμένην. Εἰς συγγράμματα τῶν ἀρχαίων Σινῶν, Ἰνδῶν, Αἰγυπτίων καὶ Ἑβραίων ἀνευρίσκομεν ἀρκετὰς πληροφορίας περὶ φυτῶν, ἰδίως ἐπὶ τῆς χρησιμότητος, καλλιεργείας ἢ καὶ τῶν μαγικῶν αὐτῶν ἰδιοτήτων. Εἰς τὴν Παλ. Διαθήκην ἀναφέρονται 81 εἴδη φυτῶν, εἰς δὲ τὰ Ὁμηρικὰ ἔπη 63. Ἐν τούτοις ἡ δημιουργία τῆς Βοτανικῆς ἐπιστήμης ἐγένετο πολὺ βραδύτερον, ὀφείλεται δὲ αὕτη ἀποκλειστικῶς εἰς τοὺς ἀρχαίους Ἕλληνας φιλοσόφους. Τὰ πρῶτα ἑλληνικὰ συγγράμματα τὰ ὁποῖα πραγματεύονται πραγματικῶς περὶ φυτῶν ἦσαν τὰ τῶν ριζοτόμων, τῶν φαρμακοπωλῶν, καθὼς καὶ τὰ τῶν γεωπόνων καὶ γεωργικῶν, οἵτινες δύνανται νὰ θεωρηθῶσιν ὡς ἐκπρόσωποι τῆς ἐφημερομένης Βοτανικῆς.

Σημαντικώτερος μεταξὺ τῶν πρώτων ριζοτόμων ὑπῆρξεν ὁ Διοκλῆς ὁ Καρύστιος (330 π.Χ.). Οὗτος ὑπῆρξεν ἰατρὸς συγγράψας πολλὰ ἀξιόλογα ἰατρικὰ ἔργα. Ὡς ριζοτόμος συνέγραψε τὸ «Ριζοτομικόν», ὅπερ θεωρεῖται ὡς τὸ ἀρχαιότερον φαρμακογνωστικὸν ἔργον καὶ πηγὴν ὅλων τῶν μετὰ ταῦτα φαρμακολόγων. Εἰς τοῦτο περιγράφονται τὰ φυτά, ἡ ἰατρικὴ αὐτῶν χρῆσις, τὰ συνώνυμα καὶ ὁ τρόπος καθ' ὃν δέον νὰ ἐκριζοῦνται ταῦτα. Τῶν συγγραμμάτων τοῦ Διοκλέους διεσώθησαν ἀποσπάσματα, θεωρεῖται δὲ ὅτι ταῦτα ἐχρησιμοποιήθησαν ὡς πρότυπον διὰ τὰ ἔργα τῶν Θεοφράστου, Διοσκορίδου καὶ Πλινίου. Παραλλήλως πρὸς τὴν πρακτικὴν ἄποψιν ἡ μέριμνα τῶν ἀοχαίων Ἑλλήνων φιλοσόφων ὑπῆρξεν ἀποκλειστικῶς ἐπιστημονική. Οἱ πρῶτοι οἵτινες ἐθεώρησαν τὰ φυτὰ ὡς ὄντα ὀργανικὰ καὶ ζῶντα ὅπως τὰ ζῶα, ὑπῆρξαν οἱ Πυθαγόρειοι φιλόσοφοι (500 π.Χ.). Ὁ Δημόκριτος (460—380 π.Χ.), ὅστις συνέγραψε γεωπονικὸν ἔργον, ἐδίδασκεν ὅτι ὑφίστανται ἐνιαῖον γενικὸν σχέδιον εἰς τὴν κατασκευὴν τοῦ ὀργανικοῦ κόσμου. Οὗτος, ἐκτὸς τῆς γεωπονίας, ἠσχολεῖτο εἰς τὴν φιλοσοφίαν, φυσικήν, μαθηματικά, ποίησιν, μουσικήν, ζωγραφικὴν καὶ ἰατρικήν. Τῶν ἔργων του ἐλάχιστα ἀποσπάσματα διεσώθησαν.

Ὁ Ἀριστοτέλης (384—322 π.Χ.), εἰς ὃν δικαίως ἀποδίδεται ὁ τίτλος τοῦ πρώτου βοτανικοῦ, συνέγραψεν ἔργον ὑπὸ τὸν τίτλον «Περὶ φυτῶν», τοῦ ὁποίου ἐπίσης μόνον ἀποσπάσματα διεσώθησαν μέχρις ἡμῶν. Οὗτος ἐτελειοποίησεν τὴν ἰδέαν τοῦ Δημοκρίτου, συγκρίνων ὅλας τὰς γνωστὰς μορφὰς φυτῶν καὶ ζώων καὶ ἐκθέτων ὅτι ὑφίστανται ἀνεπαίσθητοι μεταβάσεις μεταξὺ ὅλων τῶν ὀργανισμῶν, ἀπὸ τοῦ πλέον ἁπλοῦ, ἰδία ἀπὸ τὸ πλέον μικρὸν ζῶν μόριον, μέχρι τοῦ ἀνθρώπου. Κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη, ὁλόκληρος ἡ φύσις ἀποτελεῖ ὀργανικόν τι ὅλον διεπόμενον ὑπὸ ἐνιαίου σκοποῦ, τὰ δὲ ὄντα, τείνοντα πάντοτε πρὸς ἀνωτέρους σκοπούς, μεταβάλλονται διαρκῶς, ἐξελισσόμενα πρὸς ἀνωτέρας μορφάς. Ὁ Ἀριστοτέλης εἶχε πλούσιον βοτανικὸν ὑλικὸν ἐξ Ἑλλάδος, καθὼς καὶ τῆς Ἀσίας, ὀφειλόμενον εἰς τὸν Μέγαν Ἀλέξανδρον, ὅστις κατὰ τὰς ἐκστρατείας του οὐδέποτε ἐλησμόνει τὸν μέγαν αὐτοῦ διδάσκαλον. Ἐπίσης οὗτος εἶναι ὁ πρῶτος ἱδρύσας βοτανικὸν κῆπον παρὰ τὸν Ἰλισόν, εἰς ὃν, κατὰ τὸν Διογένη Λαέρτιον, ὑπῆρχον ἐποπτικὰ μέσα διδασκαλίας τῆς Βοτανικῆς καὶ τὸν ὁποῖον διηύθυνεν ὁ μαθητὴς αὐτοῦ Θεόφραστος.

Μετὰ τὸν Ἀριστοτέλη περὶ φυτῶν συνέγραψαν οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ Φανίας, γράψας τὰ «Φυτικὰ ἢ περὶ φυτῶν», οὗ ὅμως τὸ σύγγραμμα ἀπωλέσθη καὶ ὁ Θεόφραστος ὁ Ἐρέσιος (372—288), ὁ καὶ διάδοχος τοῦ Ἀριστοτέλους.

Ὁ Θεόφραστος συνεκέντρωσε πάσας τὰς περὶ φυτῶν γνώσεις τῆς ἐποχῆς του εἰς δύο περισπούδαστα ἔργα ὑπὸ τὸν τίτλον «Περὶ φυτῶν ἱστορίαι» (Βιβλ. 9) καὶ «Περὶ φυτῶν αἰτίαι» (Βιβλ. 6). Εἰς τὰ συγγράμματα ταῦτα περιλαμβάνονται οὐχὶ μόνον αἱ παρατηρήσεις τῶν ριζοτόμων, ἰατρῶν καὶ ἐμπείρων ἀγροτῶν τῆς ἐποχῆς του, ἀλλὰ καὶ πλεῖσται γνώσεις ἐξ ἰδίας αὐτοῦ παρατηρήσεως. Ὁ Θεόφραστος θεωρεῖται δικαίως ὡς πατὴρ τῆς Βοτανικῆς. Ἡ ἐξέτασις τῶν φυτῶν παρ' αὐτῷ εἶναι λίαν λεπτομερὴς καὶ χωρὶς τὰς προληψεις τῆς ἐποχῆς του, πολλαὶ δὲ περιγραφαὶ εὑρίσκονται εἰς τὸ ὕψος τῶν καλυτέρων νεω-

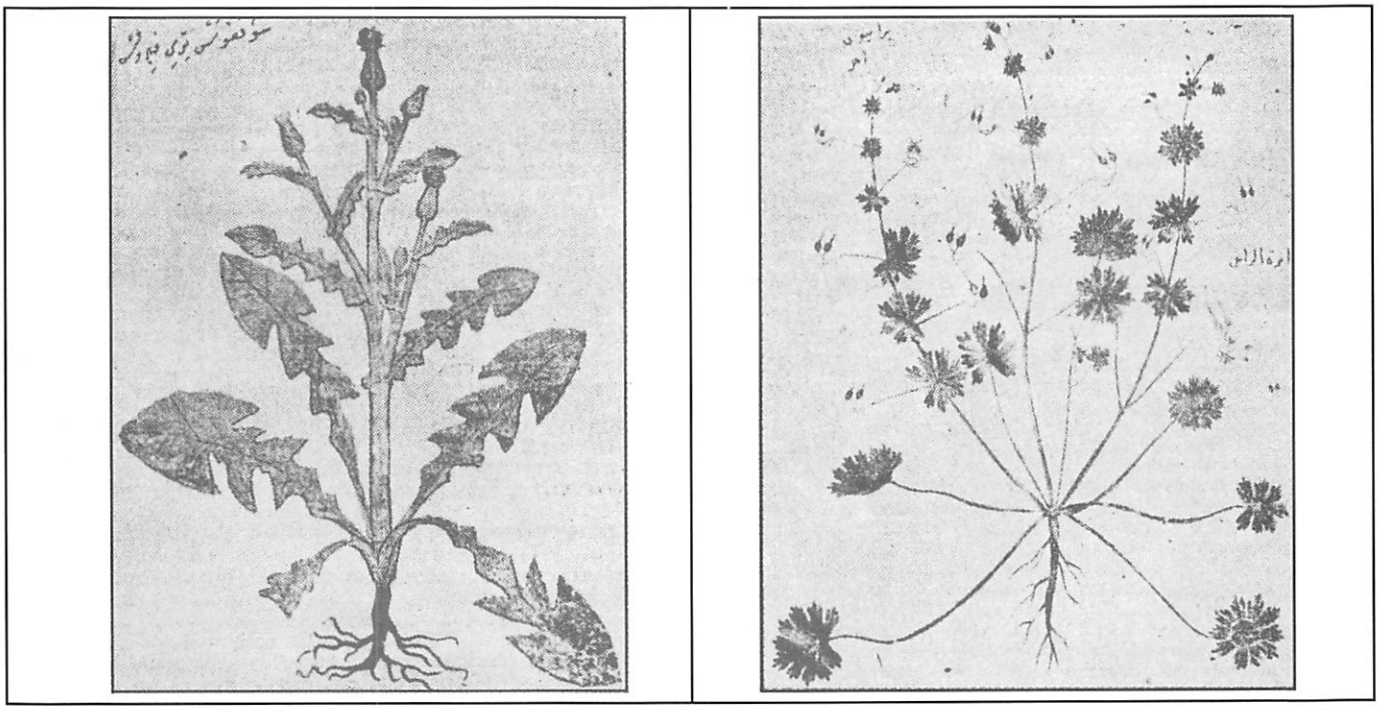

Εἰκόνες φυτῶν ἀπὸ χειρόγραφον τοῦ Διοσκουρίδου, τὸ ὁποῖον εἶναι γραμμένον μὲ κεφαλαῖα γράμματα. Ἀριστερὰ σόγκος τρυφερός, δεξιὰ γεράνιον.

τέρων περιγραφῶν. Ὁ ἀριθμὸς τῶν φυτῶν τὰ ὁποῖα ἀναφέρονται εἰς τὰ ἄνω ἔργα ἀνέρχεται εἰς 550, ἀπαντώμενα εἰς Ἀνατολὴν καὶ παραμεσόγειον. Ἡ διαίρεσις τῶν φυτῶν γίνεται εἰς δένδρα, θάμνους, φρύγανα καὶ πόας, αἱ δὲ πόαι εἰς λαχανευομένας, κοσμητικὰς καὶ φαρμακευτικάς. Τὰ μέρη τῶν φυτῶν διακρίνει ὁ Θεόφραστος εἰς ρίζαν, στέλεχος, κλάδους, φλοιὸν καὶ καρδίαν (μήτρα, ἐντεριώνη). Ἐπίσης διακρίνει φυτὰ πολύρριζα, ὀλιγόρριζα καὶ μονόρριζα καθὼς καὶ φυλλοβόλα καὶ ἀείφυλλα.

Τὰ δένδρα χαρακτηρίζει ὁ Θεόφραστος ὡς ὀρθοφυῆ καὶ μακροστελέχη, παραβλαστικὰ καὶ ἀπαράβλαστα, λεπτόφλοια, λειόφλοια, καὶ ρηξίφλοια. Τὸ ξύλον διακρίνει εἰς ἄϊνον, φλεβώδες, ὀζώδες, ἄοζον, εὔσχιστον, εὔθραυστον, βαρύ. Εἰς τὸ 3ον βιβλίον περιγράφει περὶ τὰ 50 εἴδη δασικῶν δένδρων λίαν λεπτομερῶς, εἰς δὲ τὸ 4ον τὴν φυτογεωγραφίαν, μακροβιότητα καὶ νοσήματα τῶν δένδρων. Εἰς τὸ 5ον βιβλίον ἐξετάζει ὅλας τὰς ποιότητας τῶν ξύλων. Εἰς τὸ 6ον βιβλίον ἐξετάζει τὰ φρυγανώδη φυτά, εἰς τὸ 7ον καὶ 8ον τὰ ποώδη ἀγνωστώδη καὶ ὄσπρια, εἰς δὲ τὸ 9ον τοὺς ὀπούς τῶν φυτῶν, ρητίνην, πίσσαν καὶ ἔλαια καὶ τὴν ἰαματικὴν δύναμιν τῶν βοτάνων καὶ ριζῶν. Ὁ Θεόφραστος εἶναι ὁ ἱδρυτὴς πολλῶν βοτανικῶν ὅρων, ὡς ἀνθήλη, βότρυον, θυίον, κόρσιον, κράνον, κώδυον, πέτασος, πέρσιον, φαυλία, μαστίχη καὶ ἄλλων. Οὗτος πρῶτος διέκρινεν ὑπὸ τὸν φλοιὸν τῶν φυτῶν τὸ κάμβιον, ἀνεγνώρισεν ὅτι τὰ φύλλα συντελοῦν εἰς τὴν θρέψιν τῶν φυτῶν, καθὼς καὶ ὅτι ἕκαστον φυτὸν ἔχει ὡρισμένην περιοχὴν ἐξαπλώσεως, ἐνῶ πολὺ ἀργότερον κατὰ τὸν Μεσαίωνα οἱ τότε βοτανικοὶ ἀγνοοῦντες τοῦτο προσεπάθουν νὰ προσομοιάσουν τὴν χλωρίδα τῆς Μέσης Εὐρώπης πρὸς τὰ ὑπὸ τοῦ Θεοφράστου περιγραφόμενα φυτά.

Εἰς τὴν «Περὶ φυτῶν ἱστορίαν» ὁ Θεόφραστος περιλαμβάνει μετὰ θαυμαστῆς ἀκριβείας, πλείστας παρατηρήσεις σχετικὰς μὲ τὴν ἐξάπλωσιν πολλῶν φυτῶν τῶν Ἰνδιῶν ὡς ἐὰν ὁ ἴδιος εἶχεν ἐπισκεφθῆ τὰς Ἰνδίας. Πρὸς τοῦτο ὁ Θεόφραστος εἶχεν ἐπεξεργασθῆ πλούσιον βοτανικὸν ὑλικὸν ὅπερ εἶχε συλλέξει ὁ Μ. Ἀλέξανδρος διὰ τοῦ ἐπιτελείου τῶν ἐπιστημόνων, τὸ ὁποῖον ὡς γνωστὸν ἠκολούθει αὐτὸν κατὰ τὴν ἀσιατικὴν αὐτοῦ ἐκστρατείαν.

Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Θεοφράστου ἡ βοτανικὴ ἐπὶ πολλὰ ἔτη παρέμεινε στάσιμος. Ἰδία κατὰ τὴν Ρωμαϊκὴν καὶ Ἀλεξανδρινὴν ἐποχὴν οὐδὲν ἀξιόλογον συναντῶμεν. Οἱ Ἕλληνες κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἐτρέποντο εἰς φιλοσοφικὰς συζητήσεις, οἱ δὲ Ρωμαῖοι δὲν ἔδιδον προσοχὴν παρὰ μόνον εἰς πράγματα ἀμέσου ὠφελείας, ἐνδιαφερθέντες περισσότερον διὰ τὴν γεωργίαν καὶ κηπουρικὴν καὶ παραμελήσαντες τὴν βοτανικὴν ὑπὸ τὴν εὐρυτέραν ταύτης σημασίαν. Κατὰ τὸν πρῶτον μ.Χ. αἰῶνα ἐμφανίζεται ἀξιόλογος βοτανικός, ὁ Διοσκορίδης ὁ Ἀναβαρζεὺς (40—90 μ.Χ.) τοῦ ὁποίου τὸ ἔργον «Περὶ ὕλης ἰατρικῆς» θεωρεῖται ὡς τὸ καλύτερον φαρμακολογικὸν ἔργον τῆς ἀρχαιότητος μέχρι τοῦ 16ου αἰῶνος. Τὸ κύριον ἔργον τοῦ Διοσκορίδου ἀποτελεῖται ἐκ 5 βιβλίων μὲ τὸ ἑξῆς περιεχόμενον: 1) «Περὶ ὕλης βοτανῶν». 2) «Περὶ ζώων παντοίων». 3) «Περὶ παντοίων ἐλαίων». 4) «Περὶ ὕλης δένδρων». 5) «Περὶ οἴνων καὶ λίθων καὶ παντοίων εἰδῶν». Ἐν συνόλω περιγράφονται 600 φυτικὰ φάρμακα.

Ἡ πρώτη ἔκδοσις τοῦ Διοσκορίδου ἐγένετο ἑλληνιστὶ τὸ 1499 ὑπῆρξε δὲ τὸ πρῶτον μετὰ τὴν Ἁγίαν Γραφὴν ἐκτυπωθὲν ἔργον. Χειρόγραφοι κώδικες τοῦ Διοσκορίδου ὑπάρχουν πολλοὶ ἐξ ὧν οἱ σπουδαιότεροι εἶναι: Ὁ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, τῆς Νεαπόλεως καὶ ὁ Λαυρεωτικός. Ὁ τῆς Κωνσταντινουπόλεως (512 μ.Χ.) περιέχει εἰς 375 φύλλα περιγραφὰς φυτῶν ἀλφαβητικῶς τεταγμένων μὲ τὰς εἰκόνας αὐτῶν. Ὁ τῆς μονῆς Λαύρας ἀποτελεῖται ἀπὸ 272 φύλλα καὶ περιέχει 440 εἰκόνας. Ὁ Διοσκορίδης κατὰ τὴν συγγραφὴν τοῦ ἔργου του εἶχεν ὑπ' ὄψιν τὰ ἔργα τῶν διασήμων ριζοτόμων Διοκλέους τοῦ Καρυστίου καὶ Κρατεύα (63 π.Χ.). Σχεδὸν σύγχρονοι τοῦ Διοσκορίδου ὑπῆρξαν ὁ Πάμφιλος ἐξ Ἀλεξανδρείας (25—100 μ.Χ.) καὶ ὁ Πλίνιος (23—79 μ.Χ.). Ὁ Πάμφιλος εἶναι ὁ πρῶτος, ὅστις παρέσχεν εἰκονογραφίας τῶν φυτῶν, συνέγραψε δὲ ἔργον περὶ φυτῶν προωρισμένον εἰς κοινὴν χρῆσιν καὶ ἀναγινωσκόμενον μετὰ ζήλου ὑπὸ τοῦ λαοῦ, χαρακτηρίζεται ὅμως οὗτος ὑπὸ τοῦ Γαληνοῦ ὡς γόης, φλύαρος καὶ ἄκριτος. Ὁ Πλίνιος συνέγραψε φυσικὴν ἱστορίαν εἰς 37 βιβλία, περιγράφει δὲ 1000 φυτὰ πολλαχοῦ συμφωνῶν αὐτολεξεὶ μὲ τὸν Διοσκορίδην.

Ἄξιος μνείας εἶναι ἐπίσης καὶ ὁ περίφημος ἰατρὸς Γαληνός, γεννηθεὶς εἰς Πέργαμον (131—200 μ.Χ.), ὅστις ἦτο γνώστης πολλῶν ἰαματικῶν βοτάνων καὶ συνίστα τὴν γνῶσιν τούτων ὡς ἀπαραίτητον διὰ πάντα ἰατρόν. Οὗτος παρέμεινεν ἐπὶ δωδεκαετίαν ὡς ἰατρὸς ἐν Ρώμῃ καὶ παρεκίνει τοὺς ἰατροὺς καὶ φαρμακοποιοὺς τῆς Ρώμης ἀντὶ νὰ προμηθεύωνται τὰ φαρμακευτικὰ φυτὰ ἐκ Κρήτης, νὰ τὰ ἀναζητοῦν εἰς Ἰταλίαν, ἥτις ἐπίσης ἦτο πλουσία εἰς τοιαῦτα φυτά.

Κατὰ τὴν βυζαντινὴν ἐποχὴν μέχρι τῶν χρόνων τῆς Ἀναγεννήσεως, καθ' ὅλην τὴν μακραίωνα ταύτην περίοδον, ἡ ἱστορία καὶ ἡ χρῆσις τῶν φυτῶν πρέπει νὰ ἀναζητηθῇ εἰς τὰ φαρμακολογικὰ καὶ ἰατρικὰ βιβλία. Οὕτω περὶ φυτῶν ἀνευρίσκομεν εἰς τὰ συγγράμματα Μαρκέλλου τοῦ Ἐμπειρικοῦ (400 μ.Χ.), τοῦ Ἀετίου (567 μ.Χ.), Ἀλεξάνδρου Τραλλιανοῦ (525—605), Κασσιανοῦ Βάσσου (600 μ.Χ.) κ.ἄ. Ὁ Μιχαὴλ Ψελλὸς (1018—1078), τοῦ ὁποίου τὸ σύγγραμμα «Διδασκαλία Παντοδαπὴ» ἄρχεται ἀπὸ τὴν διδασκαλίαν τῆς πίστεως καὶ περατοῦται εἰς τὴν μαγειρικὴν τέχνην, ἐνδιαφέρεται διὰ τὴν Βοτανικήν, εἰς ὅ,τι ἀφορᾷ τὴν διαιτητικήν. Τελευταῖοι Βυζαντινοὶ συγγραφεῖς εἶναι ὁ Συμεὼν Σηθῆς (ἐνδέκατος αἰών), ὁ Νικόλαος Μυρεψὸς (1222—1255) καὶ ὁ Ἰωάννης Ἀκτουάριος (1400 μ.Χ.), μὲ τοὺς ὁποίους ἐξαφανίζονται καὶ τὰ τελευταῖα ἴχνη τῆς Βοτανικῆς ἐν Ἑλλάδι, καθ' ὅσον τὸ ἐλεύθερον Ἑλληνικὸν Κράτος διεδέχθη μετὰ ταῦτα ἡ τουρκικὴ δεσποτεία.

Χ. Διαπούλης

Η ΖΩΟΛΟΓΙΑ ΕΙΣ ΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

Ἡ ἐπιστήμη τῆς Ζωολογίας, παρ' ὅλον τὸν σημερινὸν διεθνῆ χαρακτῆρα της, ὑπῆρξε κατὰ βάθος ἑλληνικὴ ἐπιστήμη, διότι ἡ ἀρχὴ καὶ ἡ πατρότης της ἀνάγονται εἰς τὴν ἀπωτέραν ἑλληνικὴν ἐποχήν. Τὸ φαινόμενον ἄλλως τε τοῦτο δὲν εἶναι νέον. Καὶ ἄλλων περιοχῶν τῆς γνώσεως τὰ σπέρματα εὑρίσκονται, εἰς ἐμβρυώδη πολλάκις κατάστασιν, εἰς τὰς πολυποικίλους μορφὰς τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς φιλοσοφίας. Αὐτὸς εἶναι ὁ λόγος, διὰ τὸν ὁποῖον, ὅταν κανεὶς θελήσῃ νὰ προβῇ εἰς τὴν ἱστορικὴν τοποθέτησιν οἱουδήποτε θέματος, εἶναι ὑποχρεωμέ-

νος νὰ ἀνατρέχῃ εἰς τοὺς ἀρχαίους Ἕλληνας συγγραφεῖς, διὰ νὰ ἐξακριβώσῃ μήπως μεταξὺ τῶν γνώσεων τούτων ὑπάρχουν καὶ στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα ἀφοροῦν τὸ θέμα μὲ τὸ ὁποῖον ἀσχολεῖται. Διὰ τὸν ἴδιον ἀκριβῶς λόγον, ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος θὰ ἀσχοληθῇ μὲ τὴν ἱστορίαν τῆς Ζωολογίας, θὰ πρέπει νὰ μὴ ἀγνοήσῃ τὰς ἐπὶ τῶν ζώων γνώσεις τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, μεταξὺ τῶν ὁποίων καταλέγεται καὶ ὁ πατὴρ τῆς Ζωολογίας, ὁ πολὺς Ἀριστοτέλης.

Ἡ ἑλληνικὴ ἱστορία τῆς Ζωολογίας ἠμπορεῖ νὰ διακριθῇ εἰς δύο κυρίως ἐποχάς. Ἐξ αὐτῶν ἡ ἀρχαιοτέρα ἐποχὴ περιλαμβάνει τὰς ζωολογικὰς γνώσεις τῶν παλαιοτέρων Ἑλλήνων, ἀπὸ τῶν ὁμηρικῶν χρόνων μέχρι τῆς μεταθυζαντινῆς ἐποχῆς, ἡ δὲ δευτέρα, ἡ νεωτέρα ἐποχή, περιλαμβάνει τὰς προόδους τῆς ζωολογίας εἰς τὴν νεωτέραν Ἑλλάδα, ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῆς ὑπάρξεώς της ὡς ἐλευθέρας χώρας μέχρι τῶν ἡμερῶν μας.

Ἡ πρώτη ἐκ τῶν δύο τούτων ἐποχῶν ἔχει, πλὴν βεβαίως τοῦ καθαρῶς ἑλληνικοῦ ἐνδιαφέροντος, καὶ διεθνὲς τοιοῦτον, διότι ἐκ τῆς ἐρεύνης ταύτης φαίνεται τί ἀκριβῶς προσέφερεν ἡ ἐπιστήμη τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων εἰς τὴν διεθνῆ τοιαύτην, ἐνῶ ἡ δευτέραν ἔχει μᾶλλον ἐθνικὴν σημασίαν διὰ τὴν χώραν μας.

Α΄. Η ΑΡΧΑΙΟΤΕΡΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΠΟΧΗ

Ἡ ἐποχὴ αὐτὴ ἀρχίζει ἀπὸ τοὺς ὁμηρικοὺς χρόνους καὶ φθάνει μέχρι περίπου τοῦ 1453 μ.Χ., ἠμπορεῖ δὲ νὰ διακριθῇ εἰς τρεῖς περιόδους: τὴν προαριστοτελικήν, τὴν ἀριστοτελικὴν καὶ τὴν μεταριστοτελικήν. Ἡ προαριστοτελικὴ περίοδος χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὸ ὅτι αἱ ἐπὶ τῶν ζωικῶν ὀργανισμῶν, συμπεριλαμβανομένου καὶ τοῦ ἀνθρώπου, γνώσεις εἶναι σποραδικαί, ὀφειλόμεναι εἰς τὴν ἐμπειρίαν τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, καὶ ἔχουν θεωρητικὴν μᾶλλον σημασίαν.

Αἱ ἐπὶ τῶν ζώων γνώσεις τῆς ὁμηρικῆς ἐποχῆς εἶναι ἀσυστηματοποίητοι. Τὰ ζῶα, τὰ ὁποῖα ἀναφέρονται εἰς τὰ ἔπη τοῦ Ὁμήρου, εἶναι θηλαστικά, πτηνά, ἰχθύες καὶ ἔντομα, ὅλα δὲ μαζὶ εἴτε ἔχουν σχέσιν μὲ τὸν πρακτικὸν βίον τοῦ ἀνθρώπου, εἴτε μὲ τὴν ἑλληνικὴν μυθολογίαν, περιβάλλονται πάντοτε ἀπὸ τὸν πέπλον τοῦ μύθου καὶ τοῦ θρύλου.

Ἀπὸ τοῦ 600 μέχρι τοῦ 300 π.Χ., αἱ ἐπὶ τῶν ζωικῶν ὀργανισμῶν γνώσεις γίνονται σαφέστεραι, χωρὶς ὅμως νὰ ἀποβάλλουν τὸν θεωρητικόν των χαρακτῆρα. Δὲν στηρίζονται εἰς τὴν ἄμεσον παρατήρησιν, ἀλλὰ μᾶλλον εἰς τὴν φαντασίαν καὶ τὴν διανοητικότητα τῶν Ἑλλήνων ἐρευνητῶν τῆς ἐποχῆς αὐτῆς. Θὰ ἠμποροῦσε νὰ εἴπῃ κανεὶς ὅτι μᾶλλον τὴν βιολογίαν καὶ τὴν φυσιολογίαν θὰ ἐνδιέφεραν αἱ γνώσεις αὐταί, παρὰ τὴν Ζωολογίαν. Ὅλοι οἱ φιλόσοφοι τῆς ἐποχῆς αὐτῆς, εἰς οἱανδήποτε σχολὴν καὶ ἂν ἀνήκουν, ἐνδιεφέρθησαν, ἄλλος περισσότερον καὶ ἄλλος ὀλιγώτερον, διὰ τὰ ζῶα καὶ τὰ περιέλαβον εἰς τὸν κύκλον τῶν ἐνδιαφερόντων των. Μεταξὺ τῶν φιλοσόφων αὐτῶν, πρωτεύουσαν θέσιν κατέχουν ὁ Ἀναξίμανδρος, ὁ Ἀλκμαίων, ὁ Ἐμπεδοκλῆς, ὁ Πλάτων καὶ ὁ Ἱπποκράτης.

Ὁ Ἀναξίμανδρος ὁ Μιλήσιος (610—547 π.Χ.), ἀνήκει εἰς τὴν τριάδα τῶν Μιλησίων φιλοσόφων, οἱ ὁποῖοι ἀπετέλεσαν τὴν πρώτην Ἰωνικὴν σχολήν. Ἠσχολήθη μὲ τὸ πρόβλημα τῆς καταγωγῆς καὶ τῆς ἐξελίξεως τῶν ὄντων, ὑποστηριξας μεταξὺ ἄλλων, ὅτι ἡ κοιτὶς τῆς δημιουργίας αὐτῶν εἶναι τὸ ὕδωρ καὶ ὅτι ἐκ τῶν ὑδροβίων ζώων προῆλθον τὰ χερσαῖα. Ὁ ἰατρὸς Ἀλκμαίων ὁ Κροτωνιάτης (530—500 π.Χ.), ἀνήκει εἰς τὴν σχολὴν τῶν Πυθαγορείων καὶ εἶναι ὁ πρῶτος Ἕλλην, ὁ ὁποῖος ἠσχολήθη μὲ ζητήματα ἀνατομικῆς καὶ φυσιολογίας τῶν ζώων καὶ τοῦ ἀνθρώπου, χωρὶς βεβαίως νὰ προβῇ εἰς ἀνατομάς, διότι τοιοῦτον πρᾶγμα ἀπηγορεύετο κατὰ τὴν ἐποχήν του. Ὁ Ἀκραγαντῖνος φιλόσοφος Ἐμπεδοκλῆς (495—435 π.Χ.), ὁ ὁποῖος ἀνήκει εἰς τὴν σχολὴν τῶν νέων Ἰώνων φιλοσόφων ἢ τῶν νέων φυσιολόγων, ὅπως ἀπεκαλοῦντο οἱ ἀτομικοὶ τῆς ἐποχῆς αὐτῆς, εἶναι ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος ἐπέμεινε διεξοδικώτερον ἐπὶ τῆς ἐξελίξεως τῶν ὀργανισμῶν, διὰ τοῦτο θεωρεῖται καὶ ὡς ὁ πατὴρ τῆς θεωρίας τῆς ἐξελίξεως τῶν ὄντων, ὑποστηρίξας ὅτι οἱ τελειότεροι ὀργανισμοὶ κατάγονται ἐξ ἄλλων ἀτελεστέρων. Ὁ Κῶος ἰατρὸς Ἱπποκράτης (460—377 π.Χ.), ἐπηρεασμένος ἀπὸ τὴν διδασκαλίαν τῶν Πυθαγορείων καὶ μάλιστα τοῦ Ἀλκμαίωνος, ἀνήγαγε τὴν ἰατρικὴν εἰς πραγματικὴν ἐπιστήμην, ἀποτολμήσας μάλιστα καὶ ἐγχειρήσεις ἐπὶ τοῦ ἐγκεφάλου. Τέλος ὁ Πλάτων εἰς τοὺς διαλόγους τοῦ Κριτίου, καὶ ἰδίως τὸν «Τίμαιον», παρέχει πολλὰς πληροφορίας καὶ ἐκφέρει πολλὰς γνώμας μᾶλλον θεωρητικάς, ἐπὶ τῆς φυσιολογίας καὶ τῆς βιολογίας τόσον τοῦ ἀνθρώπου, ὅσον καὶ τῶν ζώων.

Ἡ ἀριστοτελικὴ περίοδος περιλαμβάνει κυρίως τὰς ἐπὶ τῶν ζώων γνώσεις τοῦ Ἀριστοτέλους (384—322 π.Χ.) καὶ τῶν μαθητῶν του, οἱ ὁποῖοι ἵδρυσαν, ὡς γνωστόν, τὴν Περιπατητικὴν Σχολὴν εἰς τὰς Ἀθήνας. Τὸ κυριώτερον φυσιογνωστικὸν ἔργον τοῦ μεγάλου Σταγιρίτου ὑπῆρξαν αἱ περὶ τῶν ζώων πραγματεῖαι του, αἱ ὁποῖαι ἀποτελοῦν τὴν πρώτην διεξοδικὴν καὶ συστηματικὴν ἔρευναν τοῦ ζωικοῦ βασιλείου, διὰ τοῦτο δικαίως ὁ Ἀριστοτέλης ἀπεκλήθη πατὴρ τῆς ἐπιστημονικῆς Ζωολογίας. Ὁ Ἀριστοτέλης συνεκέντρωσε, πράγματι, ὅλας τὰς μέχρι τῆς ἐποχῆς του διεσκορπισμένας ἐπὶ τῶν ζώων γνώσεις ἐταξινόμησεν αὐτὰς μὲ προσοχὴν καὶ μεθοδικότητα ἀφήρεσεν ἀπὸ αὐτὰς κάθε φανταστικὸν στοιχεῖον καὶ τὰς συνεπλήρωσε κατόπιν ἐντατικῆς ἐρεύνης μὲ γνώσεις ἐπὶ τῆς κατασκευῆς καὶ τῆς ἀναπτύξεως τοῦ ζωικοῦ ὀργανισμοῦ, καθὼς καὶ μὲ ὅλας τὰς μέχρι τῆς ἐποχῆς του ἀντιλήψεις ἐπὶ τῶν φαινομένων τῆς ζωῆς τῶν διαφόρων ζωικῶν ὀργανισμῶν. Ἡ ἀκρίβεια τῶν παρατηρήσεων τοῦ Ἀριστοτέλους, παρὰ τὰ ἀτελέσματα μέσα ποὺ διέθετεν, εἶναι τοιαύτη, ὥστε πολλὰ ἀπὸ τὰ πορίσματά του ἐπεβεβαιώθησαν μόλις κατὰ τὸν παρελθόντα αἰῶνα. Αἱ κυριώτεραι τῶν ζωολογικῶν τούτων πραγματειῶν τοῦ Ἀριστοτέλους εἶναι 5, αἱ ἑξῆς: «Περὶ τὰ ζῶα ἱστορίαι», «Περὶ ζώων μορίων», «Περὶ ζώων κινήσεως», «Περὶ ζώων πορείας» καὶ «Περὶ ζώων γενέσεως».

Εἰς τὴν πραγματείαν «Περὶ τὰ ζῶα ἱστορίαι», ἡ ὁποία περιλαμβάνει 10 βιβλία, ὁ Ἀριστοτέλης δίδει μίαν πλουσιωτάτην ἀποθησαύρισιν τῆς λαϊκῆς ζωολογικῆς ἐμπειρίας τῶν κτηνοτρόφων, τῶν γεωργῶν, τῶν κυνηγῶν καὶ τῶν ψαράδων, προβαίνει εἰς μίαν γενικὴν περιγραφὴν τῆς κατασκευῆς καὶ τῶν συνηθειῶν τῶν διαφόρων ζώων καὶ προσπαθεῖ νὰ ταξινομήσῃ τὰ διάφορα ζῶα εἰς ἓν λογικὸν σύστημα, στηριζόμενος εἰς τὴν κατασκευὴν τοῦ σώματος αὐτῶν. Οὕτω ὁ Ἀριστοτέλης, στηριζόμενος ἐπὶ τοῦ ὅτι τὸ ἐρυθρὸν χρῶμα ἀποτελεῖ τὸ κριτήριον τῆς ὑπάρξεως αἵματος, διαιρεῖ τὰ ζῶα εἰς δύο ὁμάδας: τὰ ἔναιμα καὶ τὰ ἄναιμα, ἑκάστη τῶν ὁποίων περιλαμβάνει 4 γένη. Καὶ τὰ μὲν ἔναιμα περιλαμβάνουν τὰ ζωστοκοῦντα ἐν αὐτοῖς, τὰς ὄρνιθας, τὰ τετράποδα καὶ τοὺς ἰχθύς, τὰ δὲ ἄναιμα τὰ ὀστρακόδερμα, τὰ μαλακόστρακα, τὰ μαλάκια καὶ τὰ ἔντομα. Ἐκ τῶν γενῶν αὐτῶν ἄλλα μὲν ἔχουν νὰ ἐπιδείξουν ἕνα ἢ δύο μόνον εἴδη, ἄλλα δὲ πολὺ περισσότερα. Οὕτω ἀναφέρει ὁ Ἀριστοτέλης 75 εἴδη θηλαστικῶν, 200 εἴδη πτηνῶν, 128 ἰχθύων, 83 ἐντόμων, 21 ἀμφιβίων, 18 καρκινοειδῶν, 10 κεφαλοπόδων καὶ 40 κογχυλίων. Πλὴν τῆς ταξινομήσεως καὶ τῆς περιγραφῆς τῶν διαφόρων ζώων, εἰς τὴν πραγματείαν του αὐτήν, ὁ Ἀριστοτέλης ἀναφέρει καὶ πολλὰς οἰκολογικὰς καὶ βιολογικὰς παρατηρήσεις, πολλαὶ τῶν ὁποίων ἠμποροῦν νὰ χαρακτηρισθοῦν ὡς πραγματικὰ ζωολογικὰ παράδοξα. Οὕτω, κατὰ τὸν Ἀριστοτέλην, αἱ αἴγες ἀναπτύνουν πλησίον τῶν ὤτων, τὰ πρόβατα τῆς Εὐβοίας δὲν ἔχουν χολήν, τὰ ἐλάφια τῆς Ἀχαΐας ἔχουν τὴν χολὴν εἰς τὴν οὐράν, ὁ σκάρος μηρυκάζει, μερικὰ ψάρια ἀφίνουν τριγμὸν κλπ.

Εἰς τὴν πραγματείαν του «Περὶ ζώων μορίων», ὁ Ἀριστοτέλης ἐξετάζει τὴν κατασκευὴν τῶν ὀργάνων τῶν διαφόρων ζώων, προβαίνων εἰς ἀνατομὰς τούτων καὶ προσπαθεῖ νὰ ἐξηγήσῃ τὴν κατασκευὴν αὐτῶν ἐπὶ τῇ βάσει τῆς γενικῆς θεωρίας του περὶ ἐντελεχείας.

Εἰς τὴν πραγματείαν του «Περὶ ζώων γενέσεως» πραγματεύεται ὁ Ἀριστοτέλης τὸ πρόβλημα τῆς ἀναπαραγωγῆς τῶν ὀργανισμῶν καὶ τῶν εἰδικῶν ὀργάνων αὐτῶν καὶ τέλος εἰς τὰς πραγματείας του «Περὶ ζώων κινήσεως» καὶ «Περὶ ζώων πορείας» ἀσχολεῖται μὲ τὴν κατὰ τόπον κίνησιν τῶν ζώων, ἐξετάζων συγχρόνως καὶ τὰ κινητήρια ὄργανα αὐτῶν.

Ὁ Ἀριστοτέλης ὑπῆρξεν ὁ πλέον πολύπλευρος τῶν σοφῶν τῆς ἀρχαιότητος, πολλὰ δὲ ζητήματα τῆς φυσιολογίας καὶ τῆς βιολογίας τῶν ζώων εὑρίσκονται κατεσπαρμένα καὶ εἰς τὰς ἄλλας πραγματείας αὐτοῦ, αἱ ὁποῖαι δὲν ἔχουν χαρακτῆρα αὐστηρῶς ζωολογικὸν — ζητήματα, τὰ ὁποῖα συνεπλήρωσαν ὁ μαθητής του Θεόφραστος καὶ οἱ μαθηταὶ τοῦ τελευταίου Στράβων καὶ Ἡρόφιλος.

Ἡ μεταριστοτελικὴ περίοδος, ἡ ὁποία ἀρχίζει ἀπὸ τοὺς Ἀλεξανδρινοὺς χρόνους, δὲν ἔχει νὰ ἐπιδείξῃ καὶ σπουδαῖα πράγματα ἐπὶ τῆς γνώσεως τῶν ζώων, ὅλοι δὲ οἱ συγγραφεῖς, οἱ ὁποῖοι ἠσχολήθησαν μὲ ζωολογικὰ θέματα, οὐδὲν τὸ νεώτερον προσέθεσαν εἰς τὰς μέχρι τοῦ Ἀριστοτέλους γνώσεις. Οἱ κατὰ τοὺς Ἀλεξανδρινοὺς χρόνους (300 π.Χ. — 400 μ.Χ.), ἐμφανισθέντες ζωολόγοι προέρχονται ἐκ τῶν Ἑλληνορρωμαίων συγγραφέων καὶ τῆς κατηγορίας τῶν λεγομένων παραδοξογράφων. Μεταξὺ τῶν πρώτων καταλέγονται ὁ Αἰλιανός, ὁ Ὀππιανός, ὁ Νίκανδρος, οἱ ὁποῖοι ἠσχολήθησαν κυρίως μὲ τὴν συλλογὴν ζωολογικῶν γνώσεων ἐπὶ προγενεστέρων ζωολογικῶν συγγραφῶν, μεταξὺ δὲ τῶν δευτέρων ὁ Ἀντίγονος ὁ Καρύστιος καὶ ὁ Καλλίμαχος, τὰ ἔργα τῶν ὁποίων εἶναι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον διασκευαὶ καὶ προσθῆκαι ἀνάξιαι λόγου τῶν ἔργων τοῦ Ἀριστοτέλους, τοῦ Αἰλιανοῦ καὶ τοῦ Ὀππιανοῦ. Ἐξ αὐτῶν ὁ Αἰλιανὸς ἔγραψεν ἔργον «Περὶ ζώων», ὅπου ἀναφέρει ἰδιότητας καὶ ἱστορίας διαφόρων ζώων, γνωστῶν ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ἐκ τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ δὴ 70 θηλαστικῶν, 109 πτηνῶν καὶ 50 ἑρπετῶν. Ὁ Ὀππιανὸς ἔγραψεν ἐμμέτρως τὰ «Κυνηγετικὰ» καὶ τὰ «Ἁλιευτικά», ὁ δὲ Νίκανδρος τὰ «Θηριακά», ὅπου πραγματεύεται ἐμμέτρως καὶ αὐτός, τὰ δήγματα τῶν ἰοβόλων ζώων, καθὼς καὶ τὰς θεραπείας αὐτῶν, ὅπως ἄλλως τε ἔκαμνε καὶ ὁ ἐκ Περγάμου ἰατρὸς Γαληνός, ὁ ὁποῖος ἤκμασε καὶ αὐτὸς κατὰ τὴν Ἀλεξανδρινὴν ἐποχήν.

Η ΒΙΟΛΟΓΙΑ ΕΙΣ ΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

Ὁ ὅρος βιολογία ἐδημιουργήθη μόλις κατὰ τὸν 18ον αἰῶνα. Ὡς ἐπιστήμη ὅμως ἡ βιολογία ἱδρύθη ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους. Καὶ πολὺ πρὸ τοῦ Ἀριστοτέλους οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες εἶχον ἐπιληφθῆ τῶν προβλημάτων καὶ τῶν φαινομένων τῆς ζωῆς. Αἱ πρῶται πηγαὶ ἐκ τῶν ὁποίων διαφωτιζόμεθα περὶ τῆς ἀναπτύξεως τῆς βιολογίας κατὰ τὴν ἀρχαιότητα εἶναι τὰ ἀγγεῖα, τὰ κοσμήματα καὶ αἱ τοιχογραφίαι τῆς μυκηναϊκῆς καὶ προμυκηναϊκῆς ἐποχῆς. Μνημονεύομεν σωζομένων ἀγγείων χρυσοῦν τοῦ 16ου αἰῶνος π.Χ. εἰς τὸ ὁποῖον ἀπεικονίζονται ἀγριόχοιρος καὶ ἄνθος. Ἡ θαυμασία ζωγραφικὴ τῶν ἀντικειμένων τούτων προϋποθέτει συστηματικὴν μελέτην τῶν ζώων καὶ τῶν φυτῶν, τὸ ὀλιγώτερον ἀπὸ ἀνατομικῆς ἀπόψεως. Βεβαίως τοιαῦτα τεκμήρια ὑπάρχουν καὶ ἄλλων λαῶν, ὅπως τῶν Αἰγυπτίων καὶ τῶν Βαβυλωνίων. Ἡ συγκριτικὴ ὅμως σπουδὴ τούτων μετὰ τῶν ἑλληνικῶν, πείθει περὶ τῆς διαφορᾶς ἡ ὁποία ὑπάρχει κατὰ τὴν

ἀντίληψιν καὶ τὴν διερεύνησιν τῶν ἀντικειμένων τῆς φύσεως, μεταξὺ Ἑλλήνων καὶ τῶν ἄλλων λαῶν. Τὴν διαφοράν ἀκριβῶς αὐτὴν οἱ σύγχρονοι ἀποδίδουν εἰς τὸ διάφορον τῆς φυλῆς, καὶ ἀπὸ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς σπουδάζουν τὴν σύγχρονον βιολογίαν. Δὲν γνωρίζομεν ἐὰν οἱ ἀρχαιολόγοι Ἕλληνες ἀπέδιδον τοιαύτην σημασίαν εἰς τὴν διαφοράν τῶν φυλῶν. Γνωρίζομεν ὅμως ὅτι διέκριναν ἑαυτοὺς εἰς Ἕλληνας, τοὺς ἄλλους δὲ λαοὺς ὠνόμαζον βαρβάρους. Τοῦτο συνηγορεῖ ὑπὲρ τῶν συγχρόνων ἀντιλήψεως περὶ τῆς ἀξίας, περὶ τῶν ἰδιοτήτων καὶ περὶ τῆς ὑπεροχῆς μιᾶς φυλῆς. Ἐξ ἄλλου ὅμως οἱ Ἕλληνες εἶχον ὡς διακριτικὸν των τὸ ἀπόφθεγμα: «Ἕλληνες καλοῦνται οἱ τῆς παιδεύσεως τῆς ἡμετέρας μετέχοντες». Τοῦτο βεβαίως δὲν ἀποκλείει τὴν σημασίαν καὶ τὴν ἀξίαν τῆς φυλετικότητος, οὐχ ἧττον ὅμως δὲν περιορίζει ταύτην εἰς τὴν σημασίαν τὴν στενὴν τὴν ὁποίαν τῆς ἀποδίδουν σήμερον οἱ σύγχρονοι. Καὶ τοῦτο εἶναι μία οὐσιώδης διαφορά. Δὲν ἤσκουν ὅθεν οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες καὶ πρὸ παντὸς ὁ ἱδρυτὴς τῆς βιολογίας Ἀριστοτέλης, τὴν ἐπιστήμην ταύτην, ὑπὸ τὸ σύγχρονον πνεῦμα καὶ τὴν σύγχρονον σημασίαν τῆς λέξεως. Ἡ ἔρευνα τῶν ζώων, τῶν φυτῶν καὶ τοῦ ἀνθρώπου ἐγένετο ὑπὸ τὸ πρῖσμα τῆς διαπιστώσεως παρατηρήσεων ἢ νόμων τῆς φύσεως πρὸς ἑρμηνείαν τοῦ γενικωτέρου προβλήματος τῆς κοσμογονίας. Καὶ ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ταύτης ἡ βιολογία τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων θεωρεῖται ὡς ἔχουσα γενικώτερον περιεχόμενον ἀπὸ τὴν σύγχρονον τοιαύτην. Ἡ ἑρμηνεία ὅμως τῆς βιολογίας τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τοιούτου περιεχομένου μετέχει τῆς φιλοσοφικῆς ἐρεύνης, καὶ τοῦτο δὲν πρόκειται νὰ μᾶς ἀπασχολήσῃ ἐνταῦθα.

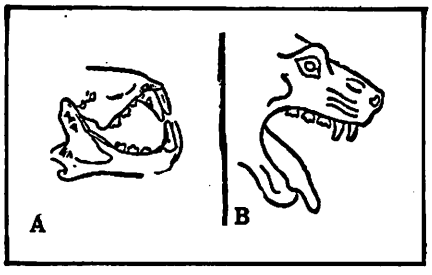

Α, ὀστᾶ σιαγόνος λεαίνης. Β, σχεδίασμα κεφαλῆς λέοντος τῆς ἔναντι σελίδος. Εἶναι ἀξιοσημείωτος ἡ προσοχὴ τοῦ καλλιτέχνου, ὁ ὁποῖος ἐφρόντισε νὰ κατασταίσῃ καταφανῆ τὴν διαφορὰν μεταξὺ τοῦ τραπεζίτου καὶ τοῦ κυνόδοντος.

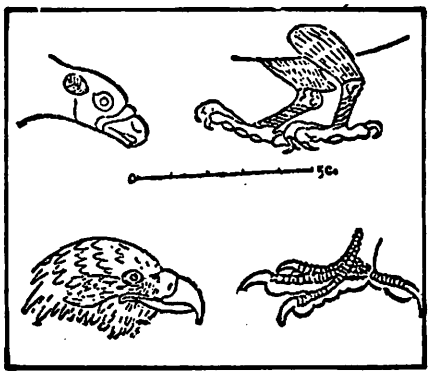

Ἀπεικόνισις κεφαλῆς καὶ ποδῶν τοῦ ἁλιαέτου: Ἄνω: ἐπὶ ἑνὸς ἰωνικοῦ ἀγγείου τῆς 6ης π.Χ. ἑκατονταετηρίδος. Κάτω: σχεδίασμα πρόχειρον.

Ἐκτὸς τῶν ἀνωτέρω μνημονευθεισῶν πηγῶν περὶ τῆς πρώτης βιολογίας τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, ὁ Ὅμηρος ἀποτελεῖ ἐπίσης ἀκένωτον πηγὴν σπουδῆς τῶν γνώσεων τῶν Ἑλλήνων περὶ τῶν ζώων καὶ τῶν φυτῶν. Μετὰ τοῦτον δὲ ἐπανερχόμεθα πάλιν εἰς βιολογικὰς παρατηρήσεις ἐπὶ εἰκονισμάτων ἐπὶ ἀγγείων, κοσμημάτων καὶ τοίχων μέχρι τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἀριστοτέλους, ὁπότε ἀντλοῦμεν τὰς βιολογικὰς γνώσεις ἐπὶ τῆς τότε καὶ μετέπειτα περιόδου ἐκ τῶν σωζομένων σχετικῶν συγγραφῶν. Ἐξ ὅσων περὶ βιολογίας διασώζονται, συνάγεται τὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ σπουδὴ τῶν ζώων καὶ τῶν φυτῶν, ὡς καὶ πᾶσα σπουδὴ φυσικῶν φαινομένων, ἀνήγετο εἰς σπουδὴν ἐπικουρικὴν τοῦ προβλήματος ἄνθρωπος. Ἐὰν καλέσωμεν ταύτην ἀνθρωποκεντρικήν, δὲν ἀφιστάμεθα τῆς πραγματικότητος. Χαρακτηριστικὸν τῆς ἀντιλήψεως ταύτης τῶν Ἑλλήνων περὶ τοῦ ἀνθρώπου εἶναι τὸ χορικὸν τοῦ Σοφοκλέους εἰς τὴν «Ἀντιγόνην»: «Ὑπάρχουν πολλὰ δεινὰ εἰς τὸν κόσμον, οὐδὲν ὅμως εἶναι δεινότερον τοῦ ἀνθρώπου» (332 κ.ἑ.).

Ὁ πρῶτος βιολόγος, ὡς ἐξάγεται ἐκ τῶν σωζομένων γραπτῶν πηγῶν κατὰ τὴν ἀρχαιότητα εἶναι ὁ Ἀναξίμανδρος ἐκ Μιλήτου. Οὗτος διετύπωσε τὴν θεωρίαν, ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἔχει προέλθει ἐκ τῶν ἰχθύων διὰ τῆς ἐξελίξεως. Εἶναι δηλαδὴ ὁ πρῶτος διατυπώσας τὴν θεωρίαν τῆς ἐξελίξεως τῶν εἰδῶν, τὴν ὁποίαν ἐπανέλαβε μετὰ 2500 ἔτη ὁ Ἄγγλος βιολόγος Δαρβῖνος. Ἀκολουθεῖ ὁ Ἐμπεδοκλῆς, ὁ ὁποῖος διατυπώνει τὴν γενικωτέραν θεωρίαν τῆς ἐξελίξεως τῶν εἰδῶν, καθ' ἣν πρῶτον ἐδημιουργήθησαν ἐπὶ τῆς γῆς τὰ φυτὰ καὶ ὕστερον τὰ ζῶα. Ὁ ἴδιος ὑποστηρίζει ὅτι ἡ γέννεσις ἄρρενος ἢ θήλεος ζώου ὀφείλεται εἰς τὸ θερμὸν ἢ ψυχρὸν μέρος τῆς μήτρας εἰς ὃ τοποθετοῦνται τὰ σπέρματα ἄρρενος καὶ θήλεος, ἐξ ὧν γίνεται τὸ ἔμβρυον. Ἐὰν ταῦτα τοποθετηθοῦν εἰς θερμὸν μέρος τῆς μήτρας, γεννᾶται ἄρρεν, ἐὰν δὲ εἰς ψυχρὸν γεννᾶται θῆλυ. Ὁ ἴδιος ἑρμηνεύει τὴν κυκλοφορίαν τοῦ αἵματος τοῦ ἀνθρώπου, ὡς ὀφειλομένην εἰς διαφορὰν πιέσεων, ὡς τοῦτο γίνεται εἰς τὴν κλεψύδραν. Τὸ πρῶτον ὅμως γραπτὸν μνημεῖον τὸ ὁποῖον μᾶς δίδει πληροφορίας περὶ συστηματικῆς ἐρεύνης τῶν ζώων ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων εἶναι ἓν ἔργον πρακτικῆς ἰατρικῆς τοῦ Ἱπποκράτους τοῦ 5ου αἰῶνος π.Χ. «Περὶ διαίτης». Τοῦτο ἔχει συνταχθῆ ὑπὸ τὴν ἐπήρειαν τῶν ἀντιλήψεων καὶ ἰδεῶν τοῦ Ἡρακλείτου. Συμφώνως πρὸς τοῦτο, ὅλα τὰ ζῶα ἀποτελοῦνται ἀπὸ πῦρ καὶ ὕδωρ. Οὐδὲν γεννᾶται πράγματι καὶ ἀποθνήσκει: Εἰς τὸν ζωϊκὸν κόσμον ὑπάρχει μία συνεχὴς καὶ αἰωνία ἀνακύκλησις. Ἡ φύσις τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ὁμοία πρὸς τὴν φύσιν τοῦ σύμπαντος κόσμου, καὶ τὰ διάφορα εἴδη τῶν ἀνθρώπων ἀντικατοπτρίζουν διαφόρους φυσικὰς μεταβολὰς ἢ εἶναι συναρτήσεις τῆς σωματικῆς των κατασκευῆς. Αἱ ἀντιλήψεις αὗται τοῦ Ἱπποκράτους ἀποτελοῦν τὴν εἰσαγωγὴν τοῦ πρακτικοῦ αὐτοῦ ἐγχειριδίου (Περὶ διαίτης). Εἰς τὸ κύριον μέρος τοῦ ἔργου ἀφοῦ παρέχονται ὁδηγίαι περὶ τροφῶν, γίνεται ἡ πρώτη ταξινόμησις τῶν ζώων. Ταῦτα χωρίζονται ἀμέσως εἰς πολλὰς ὁμάδας, ἐνῶ τὰ ἑρπετὰ καὶ τὰ ἔντομα καταπάσσονται εἰς μίαν ὁμάδα. Αἱ ὁμάδες αὗται τῶν ζώων περιγράφονται συστηματικῶς, οὐχὶ βεβαίως ὑπὸ τὸν σημερινὸν τρόπον διακρίσεως τοῦ ζωϊκοῦ καὶ τοῦ φυτικοῦ βασιλείου. Ἡ καταγραφὴ ἔχει γίνει ἐπὶ τῇ βάσει γνωρισμάτων τὰ ὁποῖα ὑποθέτει ὡς κοινὰ διὰ τὰ ζῶα ἢ τὰ φυτά, ὁ Ἱπποκράτης.

Ἐν πρώτοις ἀναφέρονται τὰ θηλαστικά, τὰ ὁποῖα διαιροῦνται εἰς ἥμερα καὶ ἄγρια, ἀκολουθοῦν δὲ κατόπιν τὰ πτηνά, τὰ ὁποῖα πάλιν διακρίνονται εἰς οἰκιακὰ καὶ πτηνὰ κυνηγίου. Τέλος ἀναγράφονται οἱ ἰχθύες. Οὗτοι διαιροῦνται εἰς τὰς ἑξῆς πέντε ὁμάδας: 1) εἰς τὴν ὁμάδα τῶν ἰχθύων οἵτινες ἐνδημοῦν εἰς τὰ παράλια, 2) εἰς τοὺς ἰχθῦς τῶν ἀνοικτῶν θαλασσῶν, 3) εἰς τοὺς σελαχοειδεῖς, 4) εἰς τοὺς διαβιοῦντας εἰς βορβορώδη ὕδατα, καὶ 5) εἰς τοὺς ἰχθῦς τῶν γλυκέων ὑδάτων. Τέλος, τὰ ἀσπόνδυλα καταπάσσονται εἰς μικροτέρας ὁμάδας, ἐπὶ τῇ βάσει τῆς κατασκευῆς των. Τὸ χαρακτηριστικὸν γεγονὸς τῆς Ἱπποκρατείου ταξινομήσεως, εἶναι ὁ διαχωρισμὸς τῶν ἰχθύων εἰς σπονδυλωτὰ καὶ ἀσπόνδυλα. Ἐκ πεντήκοντα κατονομαζομένων ζώων, οὐχὶ ὀλιγώτερα τῶν εἴκοσι εἶναι ἰχθύες, οἱ περισσότεροι τῶν ὁποίων ἔτυχον βραδύτερον τῆς σπουδῆς τοῦ Ἀριστοτέλους. Καὶ μόνη ἡ ὕπαρξις τοῦ ἔργου τούτου ἀποδεικνύει ὅτι κατὰ τὸν 5ον αἰῶνα π.Χ. τοὐλάχιστον ἡ σπουδὴ τῶν ζώων ἀπετέλει ἐπιστημονικὴν ἀπασχόλησιν.

Ἡ μεγάλη συμβολὴ ὅμως τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων εἰς τὴν βιολογίαν ἐν γένει, συντελεῖται διὰ τῆς ἀνατομικῆς καὶ φυσιολογικῆς σπουδῆς τῶν ζώων καὶ τοῦ ἀνθρώπου. Ἐξ ἀπολεσθέντος ἔργου ἀγνώστου συγγραφέως «Περὶ ἑβδομάδων», τοῦ ὁποίου ὅμως σώζεται κακὴ μετάφρασις εἰς τὴν λατινικὴν καὶ ἀραβικήν, πληροφορούμεθα ἐνδιαφέροντα πράγματα, ἀφορῶντα τὴν βιολογίαν. Τὸ σῶμα τοῦ ἀνθρώπου διαιρεῖται εἰς ἑπτὰ μέρη, ἅτινα περιγράφονται ἰδιαιτέρως, τῆς διαιρέσεως ἀρχομένης ἐκ τῆς περιφερείας πρὸς τὸ κέντρον τοῦ σώματος τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἀπὸ τῆς κεφαλῆς μέχρι ποδῶν ἢ τοὐτο διαιρεῖται εἰς τέσσαρας περιοχὰς ἢ ζώνας. Ἐνταῦθα συναντῶμεν μηχανικὴν ἑρμηνείαν τῆς σωματικῆς κατασκευῆς τοῦ ἀνθρώπου, συγκρίσεις ἀνατομικῶν γνωρισμάτων τούτου πρὸς ἀνατομικὰ γνωρίσματα τῶν ζώων, πειράματα περὶ ζώντων ὀργανισμῶν, συστηματικὴν ἐπώασιν ὠῶν ὄρνιθος, διὰ τὴν σπουδὴν τῆς ἀναπτύξεως τοῦ ἐμβρύου, συγκρίσεις πρὸς τὴν ἀνάπτυξιν φυτικῶν καὶ ζωϊκῶν ἐμβρύων, θεωρίας περὶ γεννήσεως καὶ τέλος θεωρίαν περὶ ἐπικτήτου κληρονομικότητος: (εἰς τὸ κεφάλαιον περὶ γονῆς).

Ὅλα αὐτὰ φανερώνουν ὄχι μόνον ἐκτεταμένας γνώσεις βιολογικάς, ἀλλὰ καὶ προσπάθειαν ἐφαρμογῆς συμπερασμάτων ἐκ τῶν γνώσεων τούτων εἰς τὴν ζωήν. Ἀκριβῶς ὅ,τι πράττει σήμερον ἡ σύγχρονος βιολογία. Ὁ σημερινὸς σύνδεσμος βιολογίας καὶ ἰατρικῆς δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ ἀντιγραφὴ καὶ συνέχεια τῆς σπουδῆς τοῦ Ἱπποκράτους καὶ τῶν μετ' αὐτὸν ἰατρῶν. Κατὰ τὸν 4ον αἰῶνα π.Χ. συνεχίζεται εἰς τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα ἡ σπουδὴ τῶν βιολογικῶν φαινομένων ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὴν ἰατρικὴν κατὰ τὰς ὑποδείξεις τοῦ Ἱπποκράτους. Διὰ πρώτην φορὰν μνημονεύεται ἔργον ἰατρικῆς, ἀναφερόμενον εἰς τοὺς παλμοὺς τῆς καρδίας τοῦ ἀνθρώπου καὶ εἰς φυσιολογικὴν ἑρμηνείαν τῆς λειτουργίας τῶν ἀρτηριῶν. Κατὰ τὸν αὐτὸν χρόνον μνημονεύεται ἔργον περὶ καρδίας, εἰς τὸ ὁποῖον ἀναφέρεται ἡ διαίρεσις καὶ ἡ λειτουργία αὐτῆς. Ὀλίγον βραδύτερον πιθανῶς τὸ 390 π.Χ., μνημονεύεται ἔργον περὶ μυῶν ἑρμηνεῦον μηχανικῶς τὴν κίνησιν τῶν διαφόρων μελῶν τοῦ ἀνθρωπίνου ὀργανισμοῦ. Ἡ ἐπίδρασις τοῦ ἀέρος εἰς τὸ αἷμα συγκρίνεται πρὸς τὴν ἐπίδρασιν τοῦ ἀέρος εἰς τὸ πῦρ.

Ἰδιαιτέραν προσοχὴν ἐπισύρουν κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην τὰ αἰσθητήρια ὄργανα καὶ πρὸ παντὸς ἡ σπουδὴ τῶν ὀφθαλμῶν, οἵτινες συγκρίνονται πρὸς τοὺς ὀφθαλμοὺς τῶν ζώων. Ἐνταῦθα δὲν βλέπομεν μόνον ἀνατομικὴν ἐξέτασιν τῶν ὀφθαλμῶν, ἀλλὰ καὶ ἀρχὰς χημικῆς φυσιολογίας. Ἄλλο ἔργον ἀγνώστου συγγραφέως εἶναι τὸ «Περὶ γονῆς». Τοῦτο δὲν παρουσιάζει τὴν ἀκρίβειαν καὶ τὴν ἐπιστημονικὴν αὐστηρότητα ὁμοίου ἔργου τοῦ Ἀριστοτέλους, σωζομένου εἰς ἐλάχιστα ἀποσπάσματα, παρέχει ὅμως ἐνδιαφερούσας λεπτομερείας, αἱ ὁποῖαι μᾶς προϊδεάζουν περὶ τοῦ ἀπολεσθέντος ἔργου τοῦ Ἀριστοτέλους. Αἱ θεωρίαι περὶ κληρονομικότητος αἱ ἀναπτυσσόμεναι εἰς τὸ ἔργον «Περὶ γονῆς» διετυπώθησαν πολὺ βραδύτερον αἱ αὐταὶ ὑπὸ τοῦ Ἄγγλου Ντάρβιν. Ἐν τῇ προσπαθείᾳ νὰ ἑρμηνεύσῃ τὴν κληρονομικότητα, ὑποθέτει ὁ ἄγνωστος συγγραφεὺς ὅτι ἐξ ὅλων τῶν μερῶν τοῦ ὀργανισμοῦ μεταφέρονται εἰς τὸν ἐγκέφαλον σωματίδια, ἅτινα κατόπιν ὁδηγοῦνται εἰς τὰ γεννητικὰ ὄργανα. Ἡ ἐπεξεργασία εἰς τὸν ἐγκέφαλον τῶν σωματι-

δίων τούτων εἶναι ἡ αἰτία τῆς κληρονομικότητος. Ἡ θεωρία αὕτη περὶ κληρονομικότητος ἀποτελεῖ καὶ μίαν προπαρασκευὴν διὰ τὴν ἄλλην θεωρίαν τῆς ἐπικτήτου κληρονομικότητος.

Τὸ ἔμβρυον ἀναπτύσσεται καὶ ἀναπνέει δι' ὑλικῶν μεταφερομένων διὰ τοῦ ὀμφαλικοῦ δεσμοῦ. Ὁ συγγραφεὺς τοῦ ἔργου τούτου «Περὶ γονῆς» δύναται νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς γνήσιος βιολόγος, ὑπὸ τὴν σημερινὴν ἔννοιαν, ἀνάγων εἰς τὸν ἄνθρωπον παρατηρήσεις ἐπὶ ζώων. «Τὸ ἔμβρυον εἶναι ἐντὸς μιᾶς μεμβράνης, εἰς τὸ κέντρον τῆς ὁποίας εἶναι ὁ ὀμφαλός, ὅστις παρέχει εἰς τοῦτο τὴν ἀναπνοὴν, καὶ ἡ μεμβράνη ἄρχεται ἀπὸ τοῦ ὀμφαλικοῦ ἰμάντος. Ἡ δημιουργία τοῦ παιδίου γίνεται ὡς ἔχει ἤδη περιγραφῆ... Ἐὰν ἐπιθυμῆτε, ἐκτελέσατε τὸ ἑξῆς πείραμα: λάβατε 20 ἢ καὶ περισσότερα αὐγὰ καὶ ἀφήσατε νὰ ἐπωασθοῦν παρὰ δύο ἢ περισσοτέρων ὀρνίθων. Ἀπὸ τῆς δευτέρας ἡμέρας τῆς ἐπωάσεως ἀφαιρεῖτε ἐν αὐγὸ καθημερινῶς, τὸ θραύετε καὶ τὸ ἐξετάζετε. Τότε θὰ ἴδετε ὅ,τι ἀκριβῶς ἔχει ἤδη περιγραφῆ περὶ τοῦ ἀνθρωπίνου ἐμβρύου».

Τὸ αὐτὸ ἐνδιαφέρον ἐπιδεικνύεται καὶ διὰ τὴν γέννησιν τῶν φυτῶν. «Εἰς σπόρος τοποθετούμενος ἐντὸς τοῦ ἐδάφους, παραλαμβάνει χυμὸν κατάλληλον διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῶν φυτῶν. Διὰ τοῦ χυμοῦ τούτου ὁ σπόρος διατείνεται καὶ δύναμις διαχεομένη εἰς αὐτόν, τὸν συμπιέζει μέχρι θραύσεως, ὁπότε ὁ σπόρος οὗτος λαμβάνει ζωήν. Ἀλλὰ τὸ φυτικὸν ἔμβρυον τοῦ σπόρου τούτου δὲν δύναται ἐπὶ πολὺν χρόνον νὰ παραλαμβάνη τὴν τροφὴν του ἐκ τοῦ χυμοῦ τοῦ ἐδάφους. Πρὶν ἢ ὅμως ἐξαντληθῇ τοιαύτη δυνατότης, ἔχουν δημιουργηθῇ αἱ ρίζαι, αἱ ὁποῖαι παριστοῦν ἐπέκτασιν τῆς ζωῆς τοῦ φυτοῦ. Ὅταν δὲ αἱ ρίζαι στερεωθοῦν καλῶς εἰς τὸ ἔδαφος, ὁλόκληρος ὁ σπόρος ἔχει ἤδη μετατραπῆ εἰς φυτόν, τὸ ὁποῖον λαμβάνει τὴν φυσικήν του μορφὴν διὰ τοῦ σχηματισμοῦ κορμοῦ, κλάδων καὶ φύλλων. Ἡ ἀνάπτυξις τοῦ φυτοῦ συνεχίζεται πρὸς τὰ ἄνω καὶ πρὸς τὰ κάτω, μέχρις ὅτου ἡ ἐνυπάρχουσα εἰς τοῦτο δύναμις συντελέση εἰς τὸν σχηματισμὸν καρπῶν. Πρὸς τοῦτο βοηθεῖ πολὺ ἡ θερμότης τοῦ ἡλίου. Ὁ καρπὸς ὑφίσταται ζύμωσιν καὶ λαμβάνων δύναμιν ἀπὸ τὴν γῆν σχηματίζει τὸ σπέρμα διὰ νέον φυτόν... Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον τὸ ἀνθρώπινον ἔμβρυον ἀναπτύσσεται εἰς τὴν κοιλίαν τῆς μητρός του καὶ ὑπάρχουν αἱ αὐταὶ ἀναλογίαι μεταξὺ ἀναπτύξεως τῆς ζωῆς εἰς τὰ φυτὰ καὶ εἰς τὰ ζῶα».

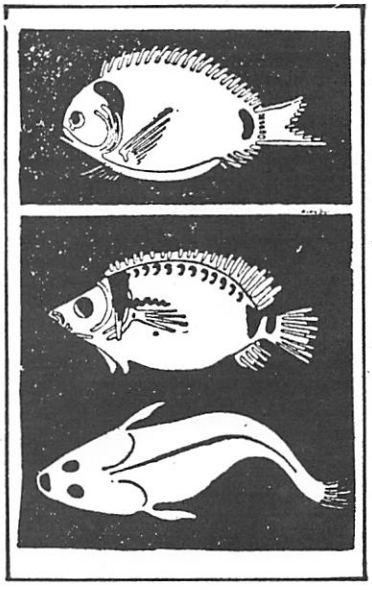

Ἀπεικόνισις ἰχθύων ἑλληνοϊταλικῆς τέχνης τῆς 4ης ἑκατονταετηρίδος π.Χ. Ἄνω: Σάργος ὁ κοινός. Εἰς τὸ μέσον: Κρηνίλαβρος ὁ μεσογειακός. Κάτω: Οὐρανοσκόπος ὁ σκάβηρος.

Διὰ τὸν πολλαπλασιασμὸν φυτῶν διὰ μοσχευμάτων δίδεται ἡ ἀκόλουθος ἑρμηνεία: «Κόπτομεν κλάδον ἑνὸς φυτοῦ καὶ τὸν φυτεύομεν. Ὁ γήϊνος χυμὸς ἐμποτίζει τὸν κλάδον τοῦτον καὶ ἀναπτύσσει εἰς αὐτὸν μίαν δύναμιν. Ἡ δύναμις αὕτη συντελεῖ ὥστε νὰ δημιουργηθοῦν ρίζαι, διὰ τῶν ὁποίων τὸ φυτὸν παραλαμβάνει παρὰ τοῦ ἐδάφους χυμὸν καὶ ἀναπτύσσεται. Διὰ τοῦ σπέρματος ἡ ζωὴ ἐμφανίζεται πρῶτον εἰς τοῦτο καὶ κατόπιν εἰς τὰς ρίζας. Διὰ τῶν μοσχευμάτων ἡ ζωὴ ἐμφανίζεται πρῶτον εἰς τὰς ρίζας καὶ κατόπιν εἰς τὰ λοιπὰ μέρη τοῦ κλάδου».

Ἡ ἀνάπτυξις τῆς βιολογίας κατὰ τοὺς προσωκρατικοὺς χρόνους ἀποτελεῖ δεῖγμα τῆς πίστεως τῶν Ἑλλήνων, ἰδίως τῆς Ἰωνίας, εἰς τὸ πείραμα. Τὴν τάσιν ταύτην διέκοψεν ἡ ἐμφάνισις τοῦ Σωκράτους. Ὁ Σωκράτης ἀντέστρεψε τὴν ἔρευναν Ἀντὶ ὁ ἄνθρωπος νὰ ἐρευνᾷ τὴν φύσιν καὶ τὰ φυσικὰ φαινόμενα, εἴτε διὰ τοῦ πειράματος, εἴτε ἄνευ τούτου, καὶ διὰ τῶν συμπερασμάτων τούτων νὰ ἑρμηνεύσῃ τὸν κόσμον καὶ νὰ λάβῃ σαφεστέραν εἰκόνα περὶ τοῦ θεοῦ, ὀρθότερον εἶναι νὰ ἐρευνήσῃ τὸν ἄνθρωπον ἀπὸ καθαρῶς θεωρητικῆς σκοπιᾶς. Τὸ πρόβλημα τῆς ψυχῆς καὶ οἱ φυσικοὶ νόμοι ἐρευνῶνται διὰ καθαρῶς νοητικῶν ὑποθέσεων, ἄνευ συνεπικουρίας πειραματικῶν ἐρευνῶν. Τὸ πείραμα κατὰ τὸν Πλάτωνα, ἀποκλείεται, ἐφ' ὅσον τοῦτο δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ δώσῃ γενίκευσιν εἰς τὴν ἑρμηνείαν τῶν φυσικῶν νόμων. Ἡ τοιαύτη τοποθέτησις τοῦ πειραματος εἶναι ἡ ὀρθή. Παρέχει ὅμως ἐκ πρώτης ὄψεως τὴν ἐντύπωσιν τοῦ τελείου ἀποκλεισμοῦ τοῦ πειράματος κατὰ τὴν σπουδὴν τῶν φυσικῶν φαινομένων. Καὶ ἡ ἐσφαλμένη αὕτη ἑρμηνεία τῶν ἰδεῶν τοῦ Πλάτωνος περὶ τοῦ πειράματος, ἀπετέλεσεν ἐμπόδιον διὰ τὴν σπουδὴν τῶν φυσικῶν φαινομένων, ἐφ' ὅσον ἓν ἁπλοῦν πείραμα δὲν ἔχει ἀξιώσεις ἑρμηνείας κοσμογονικῶν προβλημάτων. Ἡ σωκρατικὴ καὶ ἡ πλατωνικὴ διδασκαλία ἔσχον ἐπίδρασιν καὶ ἐπὶ τοῦ μεγάλου Σταγιρίτου, τοῦ Ἀριστοτέλους. Ἡ πολύπλευρος ὅμως αὕτη μεγαλοφυΐα, δὲν ὤκνησε νὰ τοποθετήσῃ τὸ πείραμα εἰς τὴν ἁρμόζουσαν εἰς αὐτὸ θέσιν, ἰδίως ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῆς διὰ τούτου σπουδῆς τῶν βιολογικῶν φαινομένων.

Ὅλα τὰ σωζόμενα βιολογικὰ ἔργα τοῦ Ἀριστοτέλους ἀφοροῦν σπουδὴν τῶν ζώων. Τὸ ἔργον του περὶ φυτῶν ἔχει ἀπολεσθῇ, διασώζονται ὅμως μερικὰ ἀποσπάσματα εἰς ὄχι καλὴν κατάστασιν. Εὐτυχῶς ὅμως διεσώθη τὸ βιολογικὸν ἔργον τοῦ μαθητοῦ τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ διαδόχου εἰς τὴν σχολήν του, τοῦ Θεοφράστου. Τὸ ἔργον τοῦτο εἶναι τὸ τελειότερον σωζόμενον βιολογικὸν ἔργον τῶν πρὸ Χριστοῦ χρόνων. Οἱ ὅροι, τοὺς ὁποίους χρησιμοποιεῖ ὁ Θεόφραστος εἰς τὴν Βοτανικήν, χρησιμοποιοῦνται ἀκόμη καὶ σήμερον. Φαίνεται δὲ ὅτι τοὺς ὅρους τούτους διετύπωσε τὸ πρῶτον ὁ Ἀριστοτέλης. Περὶ τοῦ καρποῦ ἑνὸς φυτοῦ π.χ. ἀναφέρεται ὅτι οὗτος ἀποτελεῖται ἀπὸ τὸ περικάρπιον, τὸν κυρίως καρπὸν καὶ τὴν μήτραν. Ὡς μήτρα ἐνταῦθα νοεῖται τὸ μέρος τοῦ καρποῦ, ἔνθα εὑρίσκεται τὸ φυτικὸν ἔμβρυον. Εἰς τὸ ξύλον τοῦ κορμοῦ ἑνὸς φυτοῦ, διακρίνεται τὸ κύριον μέρος τούτου καὶ τὸ ἐντελῶς ἐσωτερικόν, ἡ ἐντεριώνη. Διὰ τὴν βλάστησιν ἑνὸς φυτοῦ ὁ Θεόφραστος λέγει ὅτι τὸ φυτὸν ἔχει τὴν δύναμιν βλαστήσεως εἰς ὅλα αὐτοῦ τὰ μέρη. Ὁ πολλαπλασιασμὸς ἑνὸς φυτοῦ εἶναι δυνατὸν νὰ γίνῃ διὰ σπερμάτων, διὰ ριζωμάτων, διὰ μοσχευμάτων καὶ διὰ καταβολάδων. Τὸ θαῦμα τῆς πρώτης βλαστήσεως ἀνάγεται εἰς πολὺ παλαιὰν ἐποχήν. Διακρίνει τὰ φυτὰ ἀναλόγως τῶν σπερμάτων, ἅτινα περικλείονται εἰς τοὺς καρποὺς των, εἰς μονόσπερμα, διασπέρματα καὶ πολυσπέρματα.

Ὅλαι αἱ παρατηρήσεις τοῦ Θεοφράστου περὶ φυτικῶν κυττάρων ἐπεβεβαιώθησαν δύο χιλιάδες ἔτη μετ' αὐτόν, διὰ τοῦ μικροσκοπίου. Εἰδικὸς λόγος περὶ τῆς σημασίας τῶν ἀνθέων ἑνὸς φυτοῦ, διὰ τὸν πολλαπλασιασμὸν τούτου, δὲν γίνεται. Οὔτε ὑπάρχει εἰς σωζόμενα ἔργα βοτανικῆς διάκρισις στημόνων καὶ ὑπέρου, ὡς πρὸς τὴν φυσιολογικήν των λειτουργίαν. Οὐχ ἧττον ὅμως εἰς διάφορα πονήματα γίνεται μνεία ἀρρένων καὶ θηλέων φυτῶν ἢ ἀρρένων καὶ θηλέων μερῶν ἑνὸς φυτοῦ καὶ τοῦτο παρέχει τὴν ἔνδειξιν ὅτι οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες ἐγνώριζον τὴν φυσιολογικὴν σημασίαν τῶν στημόνων καὶ τῶν ὑπέρων ἑνὸς φυτοῦ. Παρὰ τὴν ἔλλειψιν σαφοῦς περιγραφῆς τῆς σημασίας τῶν στημόνων καὶ τοῦ ὑπέρου ἑνὸς ἄνθους, ὁ Θεόφραστος λέγει ὅτι τὰ ἄρρενα μέρη τοῦ φυτοῦ πηγαίνουν πρὸς τὰ θήλεα, ὅταν σχηματίζωνται οἱ καρποὶ τοῦ φυτοῦ, ὅτε οὗτοι κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ὡριμάζουν, ὅπως τοῦτο παρατηρεῖται μὲ τὰ σῦκα, ἅτινα ὀλυνθάζουν, ἤτοι παραμένουν ἄνευ ὡριμάνσεως, μέχρις ὅτου ἔλθη ἐπὶ τοῦ σύκου (τοῦ θήλεος) τὸ ἄρρεν μέρος τοῦ σύκου ἀπὸ τὴν ἀγρίαν συκῆν. Τοιαύτη παρατήρησις τοῦ Θεοφράστου ἐξυπονοεῖ βαθεῖαν καὶ ἐμπεριστατωμένην γνῶσιν τῆς γονιμοποιήσεως τῶν φυτῶν, διὰ τῶν ἀνθέων. Διὰ τὴν γονιμοποίησιν τοῦ φοίνικος λέγει ὅτι αὕτη ἔχει ὁμοιότητα πρὸς τὴν γονιμοποίησιν τῆς συκῆς· «τὸ δὲ ἐπὶ τῶν φοινίκων συμβαῖνον οὐ ταὐτὸν μὲν ἔχει δὲ τινα ὁμοιότητα τούτῳ, δι' ὃ καλοῦσιν ὀλυνθάζειν αὐτούς» (ὅ,τι δὲ συμβαίνει διὰ τὴν γονιμοποίησιν τῶν φοινίκων, δὲν εἶναι τὸ αὐτό, ὅπως ἡ γονιμοποίησις τῆς συκῆς, ἔχει ὅμως ὁμοιότητα πρὸς τοῦτο, ἐξ οὗ λέγουν ὅτι οἱ φοίνικες παραμένουν ἀνώριμοι, μέχρις ὅτου δεχθοῦν τὴν ἐπίσκεψιν τοῦ ἄρρενος μέρους των).

Ὁ Θεόφραστος διακρίνει καὶ σπουδάζει μορφολογικῶς τὰ μέρη τοῦ φυτοῦ, ἤτοι ρίζαν, κορμόν, φύλλα, παράφυλλα καὶ ἄνθη, ἐπεκτείνει δὲ τὴν σπουδὴν τούτων καὶ ἀπὸ ἀπόψεως φυσιολογικῆς. Διὰ τὰς ρίζας τῶν φυτῶν παρατηρεῖ ὅτι ὑπάρχουν ποικιλίαι τούτων, τὰς περιλαμβάνει ὅμως ὅλας εἰς ἓν ὄνομα,

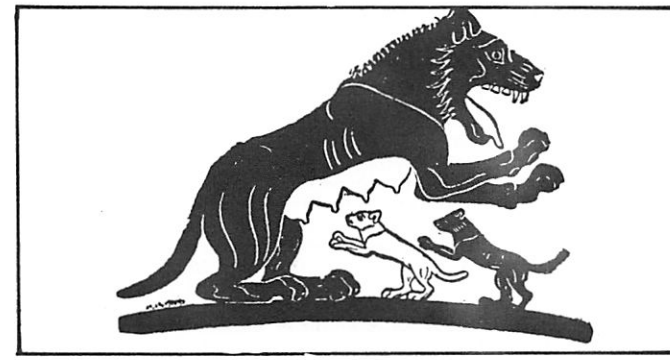

Λέαινα καὶ λεοντιδεῖς ἐπὶ ἰωνικοῦ ἀγγείου τῆς 6ης ἑκατονταετηρίδος π.Χ., εὑρισκομένου εἰς τὸ Μουσεῖον τοῦ Λούβρου. Τὸ ζῶον ἐμφανίζεται ἕτοιμον νὰ ἐπιτεθῇ. Εἶναι θαυμαστὴ ἡ ἀκρίβεια τῆς ἀποδόσεως κάθε λεπτομερείας τοῦ σώματος τοῦ ζώου.

χωρὶς νὰ διακρίνῃ τὰ διάφορα ριζώματα ἀπ' ἀλλήλων. Διὰ τὰ φύλλα εἶναι περισσότερον λεπτομερὴς καὶ ἀναφέρει ὅτι ἡ ζωὴ τοῦ φυτοῦ στηρίζεται εἰς τὰ φύλλα. Καίτοι δὲν ἐκφράζεται σαφῶς, τοὐλάχιστον εἰς τὰ σωζόμενα ἔργα του, περὶ τῆς γονιμοποιήσεως τῶν ἀνθέων, ἐν τούτοις περιγράφει λεπτομερῶς τὴν διαφορὰν μεταξὺ ἄνθους καὶ καρποῦ. Οὔτω διακρίνει τὰ ἄνθη εἰς ὑπόγυνα, περίγυνα καὶ ἐπίγυνα, εἰς τὴν διάκρισιν δὲ ταύτην, ἀποδίδει τὸν διάφορον σχηματισμὸν τῶν καρπῶν καὶ τῶν ἐν αὐτοῖς σπερμάτων. Ὁ Θεόφραστος εἶχε σαφῆ ἰδέαν περὶ τῆς ἐπιδράσεως τοῦ κλίματος καὶ τοῦ ἐδάφους ἐπὶ τῆς διαμορφώσεως καὶ τῆς ἀναπτύξεως τῶν φυτῶν.

Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Θεοφράστου (περὶ τὸ 287 π.Χ.), ἡ καθαρῶς βιολογικὴ ἔρευνα, ὑπὸ τὴν σημερινὴν σημασίαν ταύτης, ἐξαφανίζεται. Αὕτη ὅμως παρουσιάζεται ἐν μέρει ὡς ἐξάρτημα ἄλλων ἐπιστημῶν (ἰδίως ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῆς πρακτικῆς βιολονίας), αἵτινες σκοπὸν ἔχουν νὰ προσφέρουν τὰς ὑπη-

ρεσίας των εἰς τὴν ζωήν. Καὶ ὡς εὐνόητον, τὴν πρώτην θέσιν τοιαύτης ἐπιστήμης κατέχει ἡ ἰατρική. Κατὰ τὸν 3ον π.Χ. αἰῶνα, θεράποντες τῆς ἐπιστήμης ταύτης ἀναφαίνονται εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν ὁ Ἡρόφιλος καὶ ὁ Ἐρασίστρατος. τῶν ὁποίων ὅμως τὰ ἀνατομικὰ καὶ φυσιλογικὰ ἔργα δὲν διεσώθησαν. Ὑπελείχθησαν τούτων ἐλάχιστα μόνον ἀποσπάσματα, ἐκ τῶν ὁποίων δυνάμεθα νὰ διακρίνωμεν τὴν σημασίαν καὶ τὴν μεγάλην ἀξίαν τῶν ἔργων των, τόσον ἀπὸ καθαρῶς ἰατρικῆς, ὅσον καὶ ἀπὸ βιολογικῆς ἀπόψεως. Μεταγενέστεροι τούτων εἶναι ὁ Κρανεύας, ὁ ὁποῖος ἐξέδωκεν ἔργον βοτανικῆς μετ' εἰκόνων, ὁ ἰατρὸς τοῦ Μιθριδάτου Εὐπάτωρ καὶ ὁ Ροῦφος ὁ Ἐφέσιος, ὁ ὁποῖος ἐξέδωκεν ἔργον περὶ ζώων.

Ὁ Πλίνιος, καίτοι Ρωμαῖος (23—79 μ.Χ.), ἐξέδωσεν ἔργον ὑπὸ τὸν τίτλον «Φυσικὴ Ἱστορία», εἰς τὸ ὁποῖον περιλαμβάνει συλλογὴν παρατηρήσεων περὶ φυτῶν καὶ ζώων, ἀναγομένων εἰς τὴν σχετικὴν σπουδὴν τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων. Τοῦτον ἀκολουθεῖ ὁ Διοσκορίδης (ἀκμάσας περὶ τὸ 60 μ.Χ.), ὁ ὁποῖος ἐξέδωκεν ἰατρικὸν ἔργον, εἰς τὸ ὁποῖον περιλαμβάνεται σπουδὴ ζώων καὶ φυτῶν, ὡς καὶ φαρμάκων. Τὸ ἔργον του εὐθὺς ἀπὸ τῆς ἐκδόσεώς του μετεφράσθη καὶ εἰς τὴν ἑβραϊκὴν καὶ λατινικὴν καὶ βραδύτερον εἰς τὴν ἀραβικήν. Εἶχε δὲ μεγίστην διάδοσιν εἰς τὰ λαϊκὰ στρώματα λόγω τῶν πρακτικῶν του ἰατρικῶν συμβουλῶν.

Ὁ μέγιστος ὅμως τῶν βιολόγων τῆς ἐποχῆς τῆς μετὰ τὸν Ἀριστοτέλη καὶ τὸν Θεόφραστον, καὶ ἴσως ὁ μέγιστος τῶν βιολόγων τῆς ἀνθρωπότητος, εἶναι ὁ ἐκ Περγάμου ἰατρὸς Γαληνὸς (131—201 μ.Χ.). Ὁ Γαληνὸς ἀφωσιώθη εἰς τὴν ἰατρικὴν ἀπὸ μικρᾶς ἡλικίας καὶ κατὰ τὸ εἰκοστὸν πρῶτον ἔτος τῆς ἡλικίας του, παρακολουθεῖ μαθήματα εἰς τὸν ἰατρὸν τῆς Σμύρνης Πέλοπα. Οὗτος εἶναι ὁ πολυγραφώτατος τῶν Ἑλλήνων συγγραφέων. Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῆς ἀκμῆς τῆς Ἀλεξανδρινῆς σχολῆς (300 π.Χ.) μέχρι τοῦ Γαληνοῦ, ἡ ἰατρικὴ ἐχωρίσθη εἰς πολλοὺς κλάδους τῆς ἰατρικῆς καὶ δὲν περιωρίσθη εἰς ἕνα ἐκ τούτων. Τὸ πείραμα εἶναι τὸ σπουδαιότατον μέσον τῶν ἐρευνῶν καὶ σπουδῶν τοῦ Γαληνοῦ καὶ φαίνεται ἀπὸ τὸ ὅλον ἔργον του, ὅτι εἶχε σαφῆ ἐπίγνωσιν τῆς ἀξίας τοῦ πειράματος.

Ἡ βασικὴ ἀρχὴ τῆς ζωῆς, κατὰ τὴν φυσιολογίαν τοῦ Γαληνοῦ, εἶναι ἓν ζωικὸν πνεῦμα, προερχόμενον «ἐκ τοῦ γενικοῦ παγκοσμίου πνεύματος» καὶ μεταδιδόμενον εἰς τοὺς ὀργανισμοὺς δι' ἀναπνευματώσεως. Τὰ ζωικὸν τοῦτο πνεῦμα εἰσέρχεται εἰς τὸν ὀργανισμὸν διὰ τῆς τραχείας ἀρτηρίας. Ἐκ ταύτης μεταδίδεται εἰς τὴν φλεβώδη ἀρτηρίαν καὶ τὰ ἄλλα μέρη τοῦ ἀνθρωπίνου ὀργανισμοῦ. Αἱ τροφαὶ μετὰ τὴν χώνευσιν εἰς τὸν στόμαχον συγκεντροῦνται διὰ τοῦ πυλωροῦ τοῦ στομάχου καὶ τῶν ἐντέρων εἰς τὸ ἧπαρ. Τὸ ὄργανον τοῦτο, ἕδρα παραγωγῆς τῆς θερμότητος τοῦ ὀργανισμοῦ κατὰ τὸν Γαληνόν, ἐπεξεργάζεται τὸν ἐκ τῶν τροφῶν χυλὸν εἰς αἷμα καὶ διοχετεύει τοῦτο εἰς τὰς φλέβας, ἀφοῦ τὸ ἐμποτίζει διά τινος φυσικοῦ πνεύματος. Αἱ φλέβες φέρουν τὸ αἷμα εἰς τὴν καρδίαν ἐκ τοῦ ἥπατος, ἡ ὁποία τὸ ἐξαποστέλλει εἰς ὅλα τὰ μέρη τοῦ ὀργανισμοῦ, διὰ τῶν ἀρτηριῶν. Τὸ αἷμα κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ζωῆς ρέει συνεχῶς διὰ τῶν ἀρτηριῶν καὶ τῶν φλεβῶν. Ἡ καρδία διαιρεῖται εἰς τμήματα, ἕκαστον τῶν ὁποίων ἔχει ἰδίαν λειτουργίαν καὶ σκοπιμότητα. Τὰς ἀνατομικὰς καὶ φυσιολογικάς του γνώσεις ὁ Γαληνὸς δὲν τὰς ἀπέκτησε διὰ πειραμάτων ἐπὶ τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλ' ἐπὶ τῶν ζώων, καίτοι εἶναι ὁ πρῶτος, ὁ ὁποῖος κατὰ τὴν ἐν Ἀλεξανδρείᾳ παραμονήν του ἐμελέτησε πλήρως τὸν σκελετὸν τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ ἀνατομικῆς ἀπόψεως. Αἱ φυσιολογικαὶ καὶ βιολογικαὶ γνώσεις τοῦ Γαληνοῦ ἐπεκράτησαν καὶ κατηύθυναν τὴν ἰατρικὴν μέχρι τοῦ 17ου αἰῶνος, ὅτε ἡ ἰατρικὴ ἤρχισε νὰ χρησιμοποιῇ τὰ πορίσματα τῶν ἐρευνῶν τῆς φυσικῆς πειραματικῆς καὶ τῆς χημείας. Τὰ ἔργα του μετεφράσθησαν ἐκ τῆς ἑλληνικῆς εἰς τὴν λατινικήν, τὴν συριακήν, τὴν ἀραβικὴν καὶ τὴν ἑβραϊκὴν καὶ ἀπετέλουν τὸ βάθρον τῆς φυσιολογίας καὶ τῆς βιολογίας ἐπὶ 1.500 περίπου ἔτη. Εἰς τὴν Δυτικὴν Εὐρώπην, τὰ περισσότερα τῶν ἔργων τοῦ Γαληνοῦ μετεδόθησαν ἐκ τῆς ἀραβικῆς γλώσσης. Αἱ βιολογικαὶ γνώσεις τοῦ Γαληνοῦ, καίτοι προήρχοντο ἐκ παρατηρήσεων καὶ πειραμάτων, εἶχον ὡς κατευθυντήριον γραμμὴν τὰς βιολογικὰς ἰδέας τοῦ Ἀριστοτέλους. Ὁ Ἄγγλος φυσιοδίφης Δαρβῖνος, γνωστὸς ἀπὸ τὴν θεωρίαν του περὶ ἐξελίξεως τῶν εἰδῶν, γράφων διὰ τοὺς νεωτέρους του βιολόγους καὶ φυσιοδίφας Λινναῖον καὶ Κυβιέ, λέγει: «Οὗτοι ἦσαν οἱ θαυμάσιοι διδάσκαλοί μου. Ἀλλὰ καὶ αὐτοὶ εἶναι μαθηταὶ τοῦ Ἀριστοτέλους, ὅπως εἶμαι καὶ ἐγώ».

Κατὰ τοὺς μετέπειτα αἰῶνας, ἀπασχόλησις σοφῶν δυναμένη νὰ θεωρηθῇ ὡς σχετιζομένη μὲ τὴν βιολογίαν, δὲν παρατηρεῖται ἐν Ἑλλάδι.

Η ΙΑΤΡΙΚΗ ΕΙΣ ΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

Συμφώνως πρὸς τὴν διαίρεσιν τοῦ καθηγητοῦ Κούζη, ἡ πορεία τῆς ἑλληνικῆς Ἰατρικῆς διὰ μέσου τῶν αἰώνων, δύναται νὰ διαιρεθῇ εἰς τὰς ἑξῆς περιόδους: Α΄ Προϊστορική, Β΄ Προϊπποκράτειος καὶ Ἱπποκρατική, Γ΄ Ἀλεξανδρινή, καὶ Δ΄ Ἑλληνορρωμαϊκή.

Α΄. ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΗ ΙΑΤΡΙΚΗ

Καίτοι στερούμεθα στοιχείων περὶ τῆς ἰατρικῆς ἐν Ἑλλάδι κατὰ τὴν προϊστορικὴν περίοδον, ἐν τούτοις δυνάμεθα νὰ διαγράψωμεν σκιωδῶς ταύτην, βασιζόμενοι εἰς τὰ μέχρι τοῦδε τεκμήρια περὶ τῆς παλαιοτάτης ἐκείνης περιόδου τῆς ἰατρικῆς εἰς τὰ ἀνθρώπεια εἴδη τῆς ἠπείρου ἡμῶν, καθὼς καὶ τῶν γειτονικῶν.

Ἡ νόσος προϋπῆρξε τοῦ ἀνθρώπου, ἐμφανισθεῖσα ἐπὶ τῆς γῆς ταυτοχρόνως μὲ τὴν ζωήν. Ἀπόδειξις τούτου ἡ ἀνακάλυψις σκελετικῶν λειψάνων τῆς ἄρκτου τῶν σπηλαίων μετὰ ὑπολειμμάτων ὀστεοαρθρίτιδος, καὶ δεινοσαύρου, διπλοδόκου καὶ ἀπατοσαύρου μετὰ σπονδυλικῆς ἀγκυλώσεως κατὰ τὸν «δευτερογενῆ» αἰῶνα καὶ παρὰ τῷ κροκοδείλῳ κατὰ τὸν «τριτογενῆ». Εἰς τὰ μέχρι τοῦδε ἀνακαλυφθέντα σκελετικὰ λείψανα τοῦ προϊστορικοῦ ἀνθρώπου ἔχει διαπιστωθῇ ἡ ὕπαρξις ἐκτοπε τῆς φατνιακῆς πυορροίας, τῆς ἀμφοτεροπλεύρου ἀρθρίτιδος, τῆς αὐχενικῆς καὶ ὀσφυϊκῆς σπονδυλίτιδος, τῶν ἀρθρικῶν ἀγκυλώσεων, τῶν καταγμάτων καὶ τῆς τελείας πωρώσεως αὐτῶν, τῆς ραχίτιδος, τῆς φυματιώσεως τῶν ὀστῶν, τοῦ λευκοῦ ὄγκου, τῆς νόσου τοῦ Πὸττ κλπ. Δυσεπίλυτα προβλήματα εἰς τὴν παθολογίαν τοῦ προϊστορικοῦ ἀνθρώπου παραμένουν τὸ τῆς συφιλίδος καὶ τῆς λέπρας. Διαταραχὰς τῶν ἐνδοκρινῶν ἀδένων διαβλέπει ὁ Σωβὲ εἰς τὰς στεατοπυγικὰς «Ἀφροδίτας» τὰ γνωστὰ εἰδώλια ἐξ ἀργίλου ἢ ὀστοῦ τὰ ἀνακαλυφθέντα ἐν Γαλλίᾳ, Ἰταλίᾳ, Αὐστρίᾳ, Αἰγύπτῳ, Ρουμανίᾳ, Μοραυΐα κλπ. Τινὲς ὑποστηρίζουν ὅτι διεπίστωσαν ἴχνη ἀκρομεγαλίας εἰς τὸν Νεαντερτάλειον ἄνθρωπον, ἄλλοι δὲ ὑδροκέφαλον καὶ χρονίους ρευματισμοὺς εἰς αὐτόν.

Ἡ χειρουργικὴ τοῦ προϊστορικοῦ ἀνθρώπου γνωρίζει καὶ ἐκτελεῖ ἄριστα ἐγχείρησιν ἀνάλογον πρὸς τὴν σημερινὴν ἀνάτρησιν τοῦ κρανίου. Ὅτι αὕτη δὲ ἐγένετο ἐν ζωῇ τοῦ ἀτόμου μαρτυροῦν αἱ ἐπουλωτικαὶ ἐπεξεργασίαι πέριξ τῶν ἐλλειπτικῶν ὀπῶν. Ὁ Γκιὰρ πιθανολογεῖ ὅτι ἡ ἐγχείρησις αὕτη ἐσκόπει εἰς

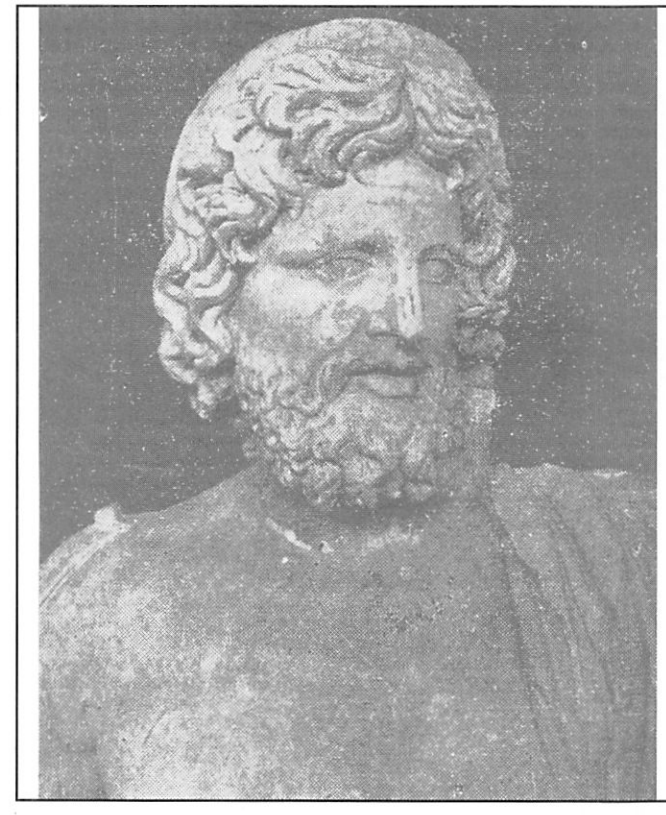

Ὁ Ἀσκληπιὸς τῆς Ἐπιδαύρου.

θεραπείαν νευρικῶν παθήσεων, ὡς οἱ σπασμοὶ τῆς ἐπιληψίας ἢ ἐπίμονοι κεφαλαλγίαι, ἢ καὶ ψυχοπαθειῶν, ἐνῶ ὁ καθηγητὴς Κούζης θεωρεῖ ταύτην προερχομένην ἐκ μαγικῶν ἢ δεισιδαιμόνων ἰδεῶν ἢ θρησκευτικῶν καθιερώσεων, ἂν δὲν ἀπετέλει μέρος τυραννικῆς τινος τιμωρίας.

Παρεμφερῆ ἐπέμβασιν παριστᾷ ἡ δίκην «ταῦ» βρεγματικὴ ἐντομή, γενομένη διὰ σειρᾶς σκαριφισμῶν ἢ καυτηριάσεων εἰς σχῆμα Τ. Ἐγίνετο διὰ δύο γραμμῶν καθέτων τῆς μιᾶς ἐπὶ τῆς ἄλλης, ἑνουμένων εἰς τὴν κορυφὴν τοῦ ἰνίου. Ἡ ἐντομὴ αὕτη ἐγίνετο μόνον ἐπὶ γυναικῶν διὰ λόγους ὑγιεινῆς, κατὰ τὸν καθηγητὴν Κούζην, πρὸς θεραπείαν ποικίλων νόσων, ἐν αἷς καὶ ἡ «ἐλεφαντίασις» κατὰ τὸν Μέττλερ.

Ἡ θεραπευτικὴ ἱκανότης τῆς φύσεως ἦτο ἐξ ἴσου ἰσχυρὰ κατὰ τὴν ἀπωτάτην ἐκείνην ἐποχὴν ὅσον καὶ μετέπειτα, κατάγματα ὀστῶν θεραπεύονται τελείως ἢ μολύνονται, διὰ νὰ θεραπευθῶσι κατόπιν σχηματίζοντα σημαντικὸν πῶρον, νέκρωσιν καὶ ἐξοστώσεις· τραύματα ἐκ βελῶν ἰῶνται λαμπρῶς δι' ἐξοστώσεων· τεκμήριον ἡ ἀνακάλυψις προϊστορικοῦ σπονδύλου μετὰ ἐμπεπαρμένης καὶ ὑπὸ ἐξοστώσεων περιβαλλομένης αἰχμῆς ὀρειχαλκίνου βέλους.

Ἡ μαιευτικὴ θὰ ἦτο βεβαίως εἰς πρωτόγονον κατάστασιν, ὡς μαρτυρεῖ εἰκὼν ἐπιτόκου γυναικός, κεχαραγμένη ἐπὶ ὀστοῦ ταράνδου, ἐν ᾗ κοιλοσσιαῖον κερασφόρον ζῶον, πιθανῶς ὁ ἰατρὸς μὲ ἔνδυμα ζώου, πατεῖ ἐπὶ τῆς κοιλίας πρὸς πρόκλησιν τοῦ τοκετοῦ. Περαιτέρω, ὅσον ἀφορᾷ τὰς ἀντιλήψεις τοῦ προϊ-

στορικοῦ ἀνθρώπου περὶ νόσων καὶ θεραπείας αὐτῶν, γενικῶς εἰκασίας σχηματίζομεν ἐκ τῆς μελέτης τῶν ἀπολιτίστων σημερινῶν λαῶν, περὶ ὧν ὅμως ὀλέπε λέξιν 'Ιατρική ('Ιστορία). Ἐνταῦθα θὰ σημειώσωμεν μόνον ὅτι ὁ προϊστορικὸς ἄνθρωπος εἰς τὸ πρῶτον ἀτύχημα αὐτοῦ ὑπὸ μορφὴν παθολογικῆς, χειρουργικῆς ἢ ψυχικοῦ νόσου θὰ ἀντέδρασε τοὐλάχιστον ὡς τὰ ζῶα. Ἡ ὁρμέμφυτος ἰατρικὴ τῶν ζώων, παρέχει πλεῖστα χαρακτηριστικὰ σημεῖα καὶ ἀσφαλῶς ὁ ἄνθρωπος ἀρχικῶς κατὰ μίμησιν καὶ εἶτα ἐκ πείρας, θὰ ἐχρησιμοποίησεν ἀνάλογα μέσα, κατευθυνόμενος ὑπὸ τοῦ ἐνστίκτου αὐτοῦ. Πίθηκοι τραυματιζόμενοι, ἀνέρχονται εἰς κορυφὰς δένδρων, ὅπου λείχουν τὰς πληγάς των πρὸς καθαρισμόν, εἶτα δὲ μασῶντες καρποὺς ἢ φύλλα, καλύπτουν δι' αὐτῶν τὸ τραῦμα (ἀσηψία;) ἢ πιέζουν τὸ αἱμορραγοῦν μέρος (αἱμοστασία;) ἢ ἐκμυζοῦν τὸ δηχθὲν ὑπὸ ἰοβόλου ζώου μέρος. Ὁ γορίλλας τραυματιζόμενος διὰ βέλους, ἐξάγει αὐτὸ καὶ κλείει τὴν πληγὴν διὰ φύλλων. Τὰ πτηνὰ ἴδις καὶ πελαργός, φύσει δυσκοίλια, λαμβάνουν ὕδωρ, πολλάκις θαλάσσιον, καὶ διὰ τοῦ ράμφους των εἰσάγουν εἰς τὸ εἰς τὸ ἀπευθυσμένον πρὸς κένωσιν τοῦ ἐντέρου (κλύσμα;). Ὁ ἱπποπόταμος, ὅταν πάθῃ ὑπὸ πληθώρας αἵματος, ἐξέρχεται τοῦ ὕδατος, ἀναζητεῖ ὀξὺν λίθον ἢ ἄλλο ὀξὺ ἀντικείμενον, ἐφ' οὗ προστρίβεται, μέχρις ὅτου διανοιγῇ τὸ δέρμα του καὶ ἐκρεύσῃ τὸ αἷμα, κατόπιν δὲ προσπαθεῖ νὰ καταστείλῃ τὴν αἱμορραγίαν κυλιόμενος εἰς τὴν ἰλὺν (ἀφαίμαξις). Αἱ ἄγριαι γαλαῖ ἀναζητοῦν καθαρτικὰ χόρτα πρὸς κάθαρσιν τοῦ ἐντέρου των ἢ ἀναζητοῦν καὶ τρώγουν διόσανθον (κοινῶς γαρυφαλιὰ) πρὸς ἀνακούφισιν τῶν κωλικῶν των. Αἱ ἰκτίδες προφυλάσσονται ἀπὸ τὰς ἰοβόλους ἀσπίδας διὰ τοῦ πηγάνου. Οἱ κάπροι θεραπεύουν τὰς πληγάς των διὰ τοῦ κισσοῦ. Τὰ ἐκ διστομιάσεως νοσήσαντα πρόβατα λείχουν ὑφαλμυροὺς λίθους πρὸς πρᾴνσιν τῶν συμπτωμάτων των. Πλεῖστα ζῶα πυρέσσοντα βυθίζονται εἰς τὸ ὕδωρ πρὸς ἀπαλλαγὴν ἐκ τῆς ὑπερθερμασίας των, ἄλλα δὲ τρίβονται ἐπὶ τοῦ ἐδάφους, εἰσέρχονται εἰς τὴν ἰλὺν ἢ ἄμμον πρὸς θεραπευτικὸν σκοπὸν (ὑδροθεραπεία, τρίψεις ἰλυόλουτρα, ἀμμόλουτρα). Αὐτὴ αὕτη ἡ παλαιὰ θεραπεία τοῦ καταρράκτου δι' ἐμβυθίσεως τοῦ θολωθέντος φακοῦ, λέγεται ὅτι ἐπενοήθη ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου διὰ τῆς παρατηρήσεως τυφλῆς σίγας. Ἥτις τραυματισθεῖσα κατὰ τὸν πάσχοντα ὀφθαλμὸν δι' ἐμπάρσεως ἀκάνθης, ἀνέβλεψε.

Καὶ τῶν φαρμάκων ἡ ἀνακάλυψις ἐκ τῶν τριῶν βασιλείων τῆς φύσεως ἤρξατο παλαιόθεν. Ταχέως ὁ ἀρχηγὸς τῆς οἰκογενείας ἔχων τὰς περισσοτέρας γνώσεις καὶ πεῖραν, καθίστατο ἰατρὸς αὐτῆς, κατὰ παράδοσιν μεταδίδων εἰς τὸν μεγαλύτερον ἄρρενα κατιόντα αὐτοῦ τὰς γνώσεις του, τοῦθ' ὅπερ ἀπετέλεσεν ὅ,τι ἀποκαλοῦν σήμερον «δὴ ἀρσεόλοζυ ὀφ δὴ μάϊνδ». Ὁ διακρινόμενος μεταξὺ τῶν πρωτογόνων τούτων ἰατρῶν - ἀρχηγῶν οἰκογενείας θὰ ἀνεκηρύσσετο ἰατρὸς - μάγος τῆς ὁμάδος. Μάγος, διότι αἱ νόσοι κατὰ κανόνα θεωροῦνται τιμωρίαι θεοῦ (θεία δίκη) ἢ ἐπήρεια κακῶν πνευμάτων, οἰκούντων εἰς τὸ ἄπειρον τοῦ ἐνάστρου οὐρανοῦ. «Αὐτοσχέδιοι λοιπὸν ἰατροὶ καὶ αὐτοδίδακτοι ἀστρονόμοι ἢ μᾶλλον ἀστρολόγοι, πρέπει νὰ ἦσαν οἱ πρωτόγονοι ἄνθρωποι», κατὰ τὸν καθηγητὴν Μέρμηγκαν.

Τὰ ἀνωτέρω περὶ τῆς ἰατρικῆς τοῦ προϊστορικοῦ ἀνθρώπου γενικῶς ἔχουσι θέσιν καὶ περὶ τῆς θεραπευτικῆς τέχνης τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ λαοῦ, ὁ ὁποῖος εὑρεθεὶς εἰς προσφόρους κλιματολογικοὺς ὅρους καὶ ὑπὸ καταλλήλους συνθήκας, ἐδημιούργησε τὸ θαῦμα τῆς ἑλληνικῆς ἰατρικῆς, τῆς πρώτης ἐπιστημονικῆς ἐκφάνσεως τῆς θεραπευτικῆς τέχνης τοῦ ἀνθρώπου.

Β'. — ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΙΑΤΡΙΚΗ

1) Προϊπποκράτειος. Ἂν καὶ ἀνευρίσκομεν ἴχνη προηγμένης πως ἰατρικῆς εἰς τὴν Ἄπω Ἀνατολήν, Ἀφρικὴν κλπ. χιλιετηρίδας τινὰς πρὸ τῆς διαμορφώσεως τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς ἰατρικῆς, ἐν τούτοις ὅμως ἐλαχίστη ὑπῆρξεν ἡ ἐπίδρασις τῆς ἰατρικῆς τῶν ἀρχαίων ἀνατολικῶν ἐθνῶν ἐπὶ τὴν ἄνθησιν τῆς πρώτης πράγματι ἐπιστημονικῆς ἰατρικῆς, τῆς ἑλληνικῆς, ἥτις ἀναμφισβητήτως παραμένει γνήσιον καὶ αὐτοφυὲς προϊὸν τοῦ πνευματικοῦ βίου τῶν Ἑλλήνων, ἀναπτυχθὲν κανονικῶς ἐν χρόνοις προσφόροις καὶ ἐν χώρᾳ κατ' ἐξοχὴν ἁρμοδιωτάτῃ» (Ἀρ. Π. Κούζης).

Πηγαὶ τῆς ἱστορίας τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς ἰατρικῆς πρὸ τοῦ Ἱπποκράτους εἶναι τὰ εὑρήματα τῶν Ἀσκληπιείων, τὰ ποιητικὰ ἔργα τοῦ Ὁμήρου, Πινδάρου, Ἡσιόδου, Ἀλκαίου, Σαπφοῦς, τὰ ὀρφικὰ τέλη χωρία μὴ ἰατρῶν συγγραφέων ὡς καὶ ἀποσπάσματα ἀπολεσθέντων ἔργων προϊπποκρατικῶν ἰατρῶν ἢ καὶ γνῶμαι αὐτῶν διασωθεῖσαι εἰς τὰ ἔργα τῆς Ἱπποκρατείου συλλογῆς κ.ἄ.

Θεουργικὴ καὶ ἱερατικὴ τὸ πρῶτον, εἶτα δὲ ἐμπειρικὴ καὶ λαϊκὴ ἡ ἰατρικὴ ἐν Ἑλλάδι κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην, διέγραφε βαθμηδὸν καὶ κατ' ὀλίγον τὴν ὁδὸν ἐκείνην ἣν κατέστησεν ἀληθῆ λεωφόρον ἐπιστήμης ὁ μέγας Ἱπποκράτης.

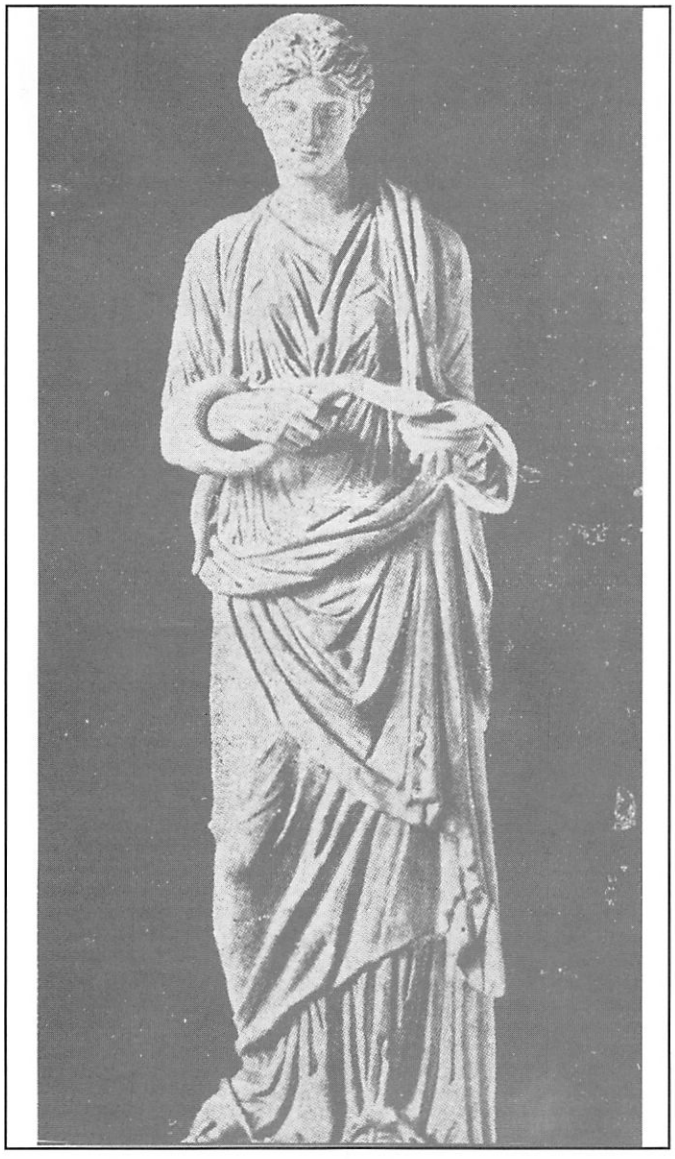

Ἡ θεὰ Ὑγεία.

Κυριώτεραι ἰατρικαὶ θεότητες: ὁ Ἀπόλλων, ἰατρὸς τῶν θεῶν, ἐφευρέτης τῆς ἰατρικῆς, πέμπων τοὺς λοιμοὺς ἢ σώζων τοὺς ἀνθρώπους ἀπὸ αὐτούς· ἡ Ἄρτεμις, λοχεία θεά· ἡ Ἀθηνᾶ· Ὑγεία προστάτις τῆς ὑγείας τῶν ἀνθρώπων, ἡ Ἥρα, προστάτις τῶν τικτουσῶν τιμίων λεχωΐδων καὶ αὐστηρὰ τιμωρὸς τῶν ἀπίστων συζύγων. Δευτερεύουσαι ἰατρικαὶ θεότητες ἦσαν: ἡ Ἀφροδίτη, ὁ Ποσειδῶν, ὁ Ἑρμῆς, ἡ Εἰλείθυια, ὁ Πρίαπος, ὁ Βάκχος, ὁ Πάν, ὁ Ἡρακλῆς, ὁ Ἀμφιάραος, ὁ Ἄμυνος. Ἤδη ὅμως ἀπὸ τοῦ 7ου π.Χ. αἰῶνος ἡ λατρεία τοῦ υἱοῦ τοῦ Ἀπόλλωνος Ἀσκληπιοῦ ἐξετόπισε σχεδὸν ὡς πρὸς τὴν ἰατρικὴν καὶ τὴν ὑγείαν τὴν ἰατρείαν παντὸς ἄλλου θεοῦ, ἡμιθέου ἢ ἥρωος.

Πρῶτος ἰατρὸς ἀναφαινόμενος εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ἑλληνικῆς ἰατρικῆς εἶναι ὁ Μελάμπους ὁ Ἀργεῖος, υἱὸς τοῦ Ἀμυθέωνος. Ἔζησε, κατὰ τὸν Μολέ, περὶ τὸ 1400 π.Χ., 150 ἔτη πρὸ τοῦ Ἀσκληπιοῦ. Κατέστη ἔνδοξος ἰδίᾳ διὰ τὴν θεραπείαν τῶν θυγατέρων τοῦ βασιλέως τοῦ Ἄργους Προίτου, τῆς Λυσίππης, τῆς Ἰφινόης καὶ τῆς Ἰφιανάσσης. Αὗται ἔπασχον ἐξ ὑστερείας, ἀλλὰ καὶ φρενίτιδος καὶ ὀδυνηροῦ ἐκζέματος συνεπείᾳ αὐνανισμοῦ (Μολὲ) κατὰ τὸν Ἀπολλόδωρον (βιβλίον Β, γ 12) καὶ τὰς «Ἡρωϊκὰς Γενεαλογίας» γραφείσας ὑπὸ μαθητοῦ τῆς σχολῆς τοῦ Ἡσιόδου. Αἱ θυγατέρες τοῦ Προίτου τέλος καταληφθεῖσαι ὑπὸ μανίας καὶ νομίζουσαι ἑαυτὰς ἀγελάδας ἐτράπησαν ἐπὶ τὰ ὄρη μυκώμεναι. Τὸ εἶδος τῆς ψυχοπαθείας ταύτης ταχέως κατέστη κοινὸν καὶ πλεῖσται ἄλλαι γυναῖκες τοῦ Ἄργους κατέλιπον τὰς οἰκίας των ἀκολουθήσασαι ὀλόγυμνοι τὰς θυγατέρας τοῦ Προίτου εἰς τὰ ὄρη καὶ τὰ δάση. Ὁ Μελάμπους τὰς ἐθεράπευσε δι' ἐλλεβόρου. Τὸ πρᾶγμα μαρτυρεῖ καὶ ὁ Ἡρόδοτος (βιβλίον Θ΄ κεφ. 33). Ὡς πληρωμὴν αὐτοῦ ὁ Μελάμπους ἔλαβε τὸ ἓν τρίτον τοῦ βασιλείου τοῦ Ἄργους καὶ τὴν μίαν θυγατέρα τοῦ Προίτου ὡς σύζυγον. ἐπίσης δὲ ἐζήτησε καὶ ἔλαβεν ἓν εἰσέτι τρίτον τοῦ βασιλείου διὰ τὸν ἀδελφόν του Βίαντα. Κατὰ τὸν Ἡρόδοτον ἐπίσης εἰσήγαγεν εἰς τὸ Ἄργος τὴν λατρείαν τοῦ Διονύσου καὶ τὰς Φαλλοφορίας: «Ἕλλησι γὰρ δὴ Μελάμπους ἐστὶν ὁ ἐξηγησάμενος τοῦ Διονύσου τό τε ὄνομα καὶ τὴν θυσίαν καὶ τὴν πομπὴν τοῦ φαλλοῦ» (βιβλίον Β΄ κεφ. 48).

Βραδύτερον ὁ Μελάμπους ἐθεράπευσε καὶ τὴν μανίαν τῶν γυναικῶν τῆς Μεσσηνίας (Ἀπολλόδωρος βιβλ. Α κεφ. 9, 13), ὡς καὶ τὴν ἀνικανότητα τοῦ Ἰφίκλου διὰ σκωρίας σιδήρου (Ὅμηρος, «Ὀδύσσεια» Λ 235). (Βλέπε ἐπίσης λέξιν Μυθολογικὴ Ἰατρική).

Ὁ Κένταυρος Χείρων, ἐμπειρικὸς θεραπευτὴς ἀλλὰ καὶ διδάσκαλος τῆς ἰατρικῆς τῆς ἠθικῆς καὶ ἀστρονομίας, διετέλεσε

προπονητὴς τῶν Ἀργοναυτῶν, Κατώκει εἰς σπήλαιον τοῦ Πηλίου. Οὗτος ἐκαλλιέργησε τὰ πρῶτα θεραπευτικὰ φυτά. Ἦτο λαμπρὸς θεραπευτής. Ἀναφέρονται ὡς ἔξοχα ἔργα του ἡ θεραπεία τῆς τυφλώσεως τῶν Φοινίκων, οὓς ὁ Ἀμύντωρ ἐτιμώρησε δι' ἔγκλημα καθοσιώσεως.

Μαθητὴς τοῦ Χείρωνος διετέλεσεν ὁ Ἀσκληπιός. Οὗτος, ἡγεμὼν τῆς Τρίκκης καὶ Ἰθώμης τῆς Θεσσαλίας καὶ ἐν ταὐτῷ λαμπρὸς ἰατρὸς κατὰ τὸν Ὅμηρον καὶ Πίνδαρον, κατὰ δὲ τὸ Ἡσίοδον θεὸς τῆς ἰατρικῆς. Κατεῖχε τὸ μυστήριον «πολυπήμονας ἀνθρώποισιν ἰᾶσθαι νόσους» (Πίνδαρος, Πύθιον, Ι, 46), γενόμενος αὐτὸς δημιουργὸς τῆς ἰατρικῆς τέχνης καὶ πρῶτος ἐπιστήμων - ἰατρός, ἀφοῦ «πρὸ δὲ Ἀσκληπιοῦ τέχνη μὲν ἰατρικὴ οὔπω ἦν ἐν ἀνθρώποις, ἐμπειρίαν δὲ τινα οἱ παλαιοὶ εἶχον φαρμάκων καὶ βοτανῶν οἷα παρ' Ἕλλησι Χείρων ὁ Κένταυρος ἠπίστατο καὶ οἱ ὑπὸ τούτου παιδευθέντες ἥρωες» (Γαληνός, Εἰσ. ἢ Ἰατρ. ἔκδ. KUHN, τ. 14, σελ. 674), ἀλλὰ καὶ διδάσκαλος τῆς ἰατρικῆς τῶν υἱῶν καὶ ἀπογόνων του: «μαθητὰς τῆς ἰατρικῆς κατελίπετο τοὺς ἐκγόνους...» (Πλάτων, «Πολιτεία», Ι, 599). Ὁ Ἀσκληπιός, κατὰ τὸν Πίνδαρον, τὸν Ἀπολλόδωρον, τὸν Ξενοφῶντα κ.ἄ., ἐθεράπευε χρησιμοποιῶν φάρμακα, χειρουργικὰς μεθόδους, φλεβοτομίαν καὶ ἐπῳδάς, ἀλλὰ καὶ νεκροὺς ἔτι ἀνίστα δι' ὃ καὶ διαμαρτυρηθέντος τοῦ Πλούτωνος εἰς τὸν Δία διότι ὁ Ἅδης ἠρημοῦτο, κατεκάη ὑπὸ τοῦ πατρὸς τῶν θεῶν διὰ κεραυνοῦ. Ὁ πατὴρ αὐτοῦ Ἀπόλλων ὅμως ἐτιμώρησε τοὺς Κύκλωπας, οἱ ὁποῖοι κατεσκεύασαν τὸν κεραυνόν, τὸν δὲ υἱὸν ἔφερεν ὡς ἀθάνατον εἰς τὸν Ὄλυμπον. Ἡ ἀποθέωσις αὕτη τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἔλαβε χώραν περὶ τὰ πεντήκοντα ἔτη πρὸ τοῦ Τρωϊκοῦ πολέμου (Ἀπολλόδωρος, Κλήμης Ἀλεξανδρεύς).

Κατέλιπε δύο υἱούς, τὸν Μαχάονα καὶ τὸν Ποδαλείριον, ἡγεμόνας τῆς Τρίκκης καὶ τῆς βραχώδους Ἰθώμης τῆς Θεσσαλίας, ἱκανωτάτους ἰατροὺς καὶ γενναίους μαχητὰς κατὰ τὸν Τρωϊκὸν πόλεμον. Ἔσχεν ἐπίσης θυγατέρας τὴν Ὑγιείαν, τὴν Ἰασώ, τὴν Πανάκειαν, τὴν Αἴγλην καὶ τὴν Ἀκεσώ, τῶν ὁποίων τὰ ὀνόματα συμβολίζουν καταστάσεις ὑγείας καὶ θεραπείας. Ὁ Μαχάων καὶ ὁ Ποδαλείριος ἵδρυσαν πρὸς τιμὴν τοῦ πατρὸς αὐτῶν τοὺς πρώτους ναοὺς - θεραπευτήρια, τὰ Ἀσκληπιεῖα. Τούτων τὰ ἐπισημότερα ἱδρύθησαν ἐν Τρίκκῃ, Ἐπιδαύρῳ, Ἀθήναις, Δήλῳ, Κεγχρεαῖς, Κυλλήνῃ, Τροιζηνίᾳ, Πάτραις, Κῷ, Κνίδῳ, Ρόδῳ, Κρήτῃ, Ἄργει, Ἐλευσῖνι, Καλύμνῳ, Σάμῳ, Κρότωνι, Περγάμῳ, Ρώμῃ κλπ., φαίνεται δὲ ὅτι ὁ ἀριθμὸς αὐτῶν ὑπερέβαινε τὰ 300. Κινεῖ τὸν θαυμασμὸν ἡ τελεία ὀργάνωσις τῶν νοσηλευτικῶν τούτων ἱδρυμάτων ἤδη ἀπὸ τοῦ 5ου π.Χ. αἰῶνος καὶ πρὶν ἔτι. Τὸ Ἀσκληπιεῖον Ἐπιδαύρου φέρ' εἰπεῖν ἀνῆκεν εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν πανθεραπευτηρίων.

Διὰ τῶν ἀνασκαφῶν τοῦ Π. Καββαδία ἦλθον εἰς φῶς ἐρείπια πάντων τῶν οἰκοδομημάτων τοῦ Ἀσκληπιείου τούτου, οἷον τὸ θέατρον, τὰ προπύλαια, ὁ ναὸς ἢ τὸ ἱερὸν μετὰ τοῦ θησαυροῦ, τὸ στάδιον, τὸ ἄβατον ἢ κατακλιντήριον, ἡ θόλος, τὸ παλαιὸν ἱερόν, ὁ οἶκος τῶν ἱερέων, τὸ γυμνάσιον, τὸ λουτρόν, ἡ βιβλιοθήκη, τὸ καταγώγιον, ὁ μέγας ξενὼν κλπ. Τὸ προσωπικὸν τοῦ Ἀσκληπιείου ἀπετελεῖτο ἐκ τοῦ μεγάλου ἱερέως ἢ πρωθιερέως (= διευθυντοῦ), τοῦ Πυροφόρου βοηθοῦ τοῦ πρώτου, τῶν ἱερομνημόνων, οἵτινες ἦσαν οἱ θεραπευταί, οἱ μαλάκται, οἱ ὑδροθεραπευταὶ κλπ., τῶν θεραπόντων, ἤτοι τῶν πρακτικῶν νοσοκόμων, τῶν γυναικῶν - ἱερειῶν ἀνηκουσῶν εἰς τὴν τάξιν τῶν ζακόρων ἢ νακόρων. Ἀπὸ τὸ προσωπικὸν τοῦτο μόνον οἱ ἀνώτεροι κατὰ τὰ πρεσβεῖα ἦσαν μεμυημένοι εἰς τὰ θεραπευτικὰ μυστήρια τῆς ἰατρικῆς συμφώνως πρὸς τὸν νόμον: «...τὰ ἱερὰ ἑόντα πρήγματα ἱεροῖσιν ἀνθρώποισι δείκνυται, βεβήλοισι δὲ οὐ θέμις πρὶν ἢ τελεσθῶσιν ὀργίοισι Ἐπιστήμης». Αἱ ἀπόρρητοι αὗται γνώσεις μετεδιδάζοντο ὑπὸ τῶν μεμυημένων εἰς τοὺς υἱούς των κατὰ τὰς τελευταίας μόνον στιγμὰς τῆς ζωῆς αὐτῶν (Λουκιανός, Τραγ. στ. 271). Νοσήματα γενικὰ ἐθεραπεύοντο εἰς τὸ Ἀσκληπιεῖον καὶ τὰ πλέον ἀξιομνημόνευτα ἀνεγράφαντο εἰς μαρμαρίνας πλάκας ἐξ ὧν διεσώθησαν δύο, ἀνακαλυφθεῖσαι εἰς τὴν ἄβατον, πλησίον τοῦ ἱεροῦ φρέατος. Εἰς ταύτας ἀναφέρονται νοσήματα: 8 παθολογικά, 7 χειρουργικά, 7 ὀφθαλμολογικά, 6 μαιευτικά, 3 νευρολογικά, 3 δερματολογικά, 1 οὐρολογικόν, 1 ψυχιατρικὸν κλπ. Σημειοῦνται μεταξὺ τῶν νόσων ρευματισμοί, ὕδρωψ, πλευρῖτις, ποδάγρα, ἀγκύλωσις, λιθίασις, ἄτονα ἕλκη, χοιράδωσις, φλεγμονὴ τραῦμα βλεφάρων, διαταραχαὶ κυήσεως, ἀδράνεια μήτρας, στείρωσις, ὀφθαλμία, βλεφαρόπτωσις, ἀφασία, παραπληγία ἕρπης, φαλακρότης, φθειρίασις κλπ.

Αἱ θεραπεῖαι ἐνηργοῦντο ἐπὶ πληρωμῇ «ἰάτρων». Τυφλὸς ἀνακτήσας τὴν ὅρασιν αὐτοῦ κατὰ τὸ β΄ ἴαμα τῆς β΄ πλακὸς τῆς Ἐπιδαύρου, καὶ δυστροπήσας διὰ τὴν καταβολὴν τῆς κεκανονισμένης ἀμοιβῆς, ἐτιμωρήθη δι' ἐκ νέου τυφλώσεως.

Ἡ λειτουργία τῶν Ἀσκληπιείων συνεχίσθη μέχρι τοῦ 5ου μ.Χ. αἰῶνος, ὥστε δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι ὁ ἐκ Τρίκκης θαυματουργὸς ἰατρὸς ἐλατρεύθη ἐπὶ 1000 συναπτὰ ἔτη.

Οἱ δύο υἱοὶ τοῦ Ἀσκληπιοῦ ὑπῆρξαν πρόγονοι σειρᾶς ἰατρῶν, Ἀσκληπιαδῶν ἀποκληθέντων ὁμοῦ μετὰ τῶν ἐν τοῖς Ἀσκληπιείοις ἐργαζομένων ἰατρῶν.

Ὁ Μαχάων ὑπῆρξε μᾶλλον χειρουργός, ἔσχε δὲ υἱοὺς τὸν Γόργασον, τὸν Νικόμαχον, τὸν Πολεμοκράτην, τὸν Ἀλεξάνορα καὶ τὸν Σφῦρον.

Ὁ Ποδαλείριος ἦτο παθολόγος νυμφευθεὶς δὲ τὴν θυγατέρα τοῦ βασιλέως τῆς Νισύρου Δαμαίθου Σύρναν, ὑπῆρξε πρόγονος τοῦ μεγάλου Ἱπποκράτους, ὅστις ὑπῆρξε 17ος ἔκγονος τοῦ Ἀσκληπιοῦ καὶ 18ος τοῦ Ἀπόλλωνος κατὰ τὴν ἑξῆς σειράν: Ἀπόλλων, Ἀσκληπιός, Ποδαλείριος, Ἱππόλοχος, Σώστρατος Α΄, Δάρδανος, Κρίσαμις Α΄, Κλεομυτάδης, Θεόδωρος Α΄, Σώστρατος Β΄, Κρίσαμις Β΄, Θεόδωρος Β΄, Σώστρατος Γ΄, Νέβρος, Χρύσης, Γνωσίδικος, Ἱπποκράτης Α΄, Ἡρακλείδης, Ἱπποκράτης Β΄ ὁ μέγας.

Εἰς τοὺς ἤδη ἀναφερθέντας προϊπποκρατείους ἰατροὺς θὰ προσθέσωμεν τὸν Κτησίαρχον καὶ Κτησίοχον, ἰατροὺς ἐκ Κνίδου, καὶ ἄλλους, οἵτινες ἦσαν ὄχι μόνον Ἀσκληπιάδαι, ἀλλὰ καὶ δημόσιοι, ἢ ἰδιωτεύοντες ἰατροί. Ἀναφέρονται οὕτω ὁ Πυ-

Κύλιξ τοῦ Μουσείου Βερολίνου, τοῦ 490 π. Χ. περίπου. Φέρει τὴν ἐπιγραφὴν ΣΩΣΙΑΣ ΕΠΟΙΗΣΕ καὶ παριστᾷ τὸν Ἀχιλλέα ἐπιδένοντα τὸ τραῦμα τοῦ Πατρόκλου. Ἡ ἀγγειογραφία αὕτη θεωρεῖται ὡς ἓν ἀπὸ τὰ καλύτερα ἔργα τοῦ μεγάλου ἀγγειογράφου Εὐφρονίου. Ἡ ἀδεξιότης τῶν κινήσεων τοῦ Ἀχιλλέως καὶ τὰ ἄκρα τοῦ ἐπιδέσμου μὲ τὸν ὁποῖον προσπαθεῖ νὰ ἐπιδέσῃ τὸ τραῦμα τοῦ φίλου του, δεικνύουν ὅτι ὁ ἥρως δὲν ἔχει πεῖραν νοσοκομειακήν, ἡ δὲ ἀπόδοσις ὑπὸ τοῦ ζωγράφου, εἶναι πραγματικῶς τελεία.

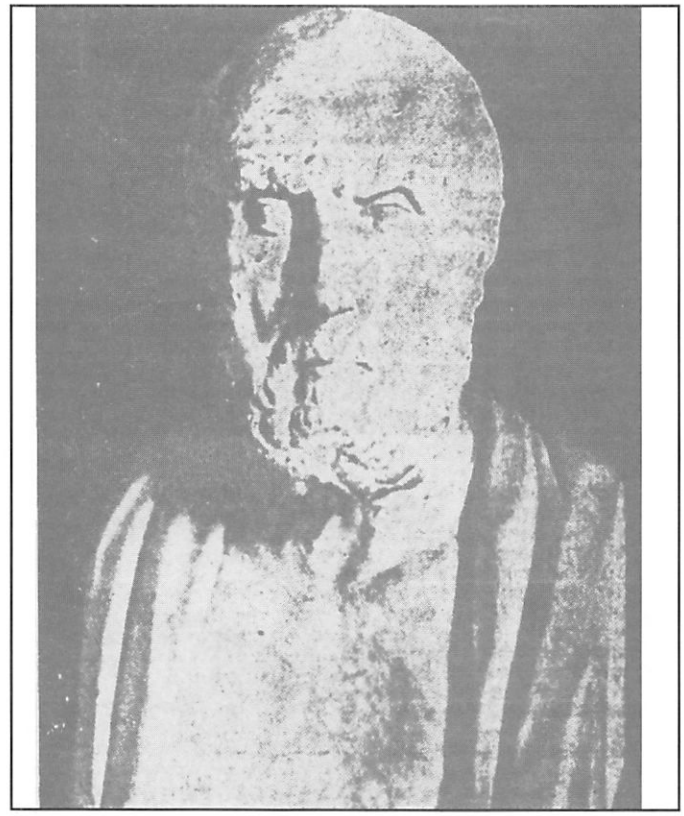

Ἱπποκράτης. Μαρμαρίνη προτομὴ εἰς τὸ Μουσεῖον τοῦ Λούβρου.

θοκλῆς, ὁ Μνησίμαχος, ὁ Εὐρυφῶν, ὁ Ἡρόδικος, ὁ Κτησίας, ὁ Πολύκλειτος, θεραπεύσας τὰν τύραννον τοῦ Ἀκράγαντος Φάλαριν ἐκ βαρείας νόσου (555 π.Χ.) ὁ Δημοκήδης ὁ Κροτωνιάτης, υἱὸς τοῦ Καλλιφῶντος, οἱ ἰατροφιλόσοφοι Ἀλκμαίων καὶ Ἐμπεδοκλῆς, ὁ Πολύκριτος, ὁ Αἰνεσιος, ὁ Ἀπολλωνίδης, ὁ Μελάνθιος, ὁ Καλλίγνωτος καὶ ἄλλοι. Ἀλλὰ καὶ οἱ φιλόσοφοι Πυθαγόρας, Ἀναξαγόρας, Δημόκριτος, Λεύκιππος καὶ ἄλλοι προήγαγον τὰς γνώσεις τῆς ἰατρικῆς τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, πολλάκις πειραματιζόμενοι καὶ ἐρευνῶντες. Ἡ πρὸ τοῦ Ἱπποκράτους ἰατρικὴ ἐν Ἑλλάδι εἶχεν ἤδη λαμπρῶς προαχθῆ, κατὰ τὴν ἰδίαν αὐτοῦ ἐπιφανῆ μαρτυρίαν. Εἰς τὴν ἐμπειρικὴν ἰατρικὴν εἶχεν ἐπιπροστεθῆ ἡ ἐν τοῖς ναοῖς τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἱερατική, εἰς ταύτας δὲ οὐκ ὀλίγον συνεβάλλετο ἡ ἐν ταῖς παλαίστραις καὶ γυμνασίοις ἰατρικὴ τῶν γυμναστῶν καὶ ἰατραλειπτῶν, πρὸς δὲ αἱ ἰατρικαὶ ἀντιλήψεις τῶν φιλοσόφων ἀπήρτιζον πᾶσαι μίαν ἤδη περίφημον θεραπευτικὴν τέχνην. Ἡ στρατιωτικὴ ὑγειονομικὴ ὑπηρεσία ἄριστα ἦτο ὠργανωμένη, κατὰ τὴν ἐπιφανῆ μαρτυρίαν τοῦ Ὁμήρου καὶ τοῦ Ξενοφῶντος. Ἡ ἰατρικὴ ἐδιδάσκετο ἤδη καὶ εἰς σχολάς, ὧν πλέον ἐπιφανεῖς αἱ ἐν Κνίδῳ, Κῷ, Κυρήνῃ, Ῥόδῳ, Κρότωνι, Σικελίᾳ (περὶ ὧν βλ. λ. Σχολαὶ Ἰατρικαί).

Οἱ ἐξερχόμενοι τῶν σχολῶν τούτων ὑπισχνοῦντο τήρησιν ὡρισμένων βασικῶν διατάξεων, ὀμνύοντες ὅρκον (βλ. λ. Ὅρκος Ἰατρικός), κατέβαλλον δὲ δίδακτρα διὰ τὴν ἐκμάθησιν τῆς Ἰατρικῆς, κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Πλάτωνος. Ἰάτραιναι. Βαθμηδὸν καὶ κατ' ὀλίγον ἀνεγνωρίσθησαν μετὰ τὴν Ἀγνοδίκην, ἀπεκαλοῦντο δὲ ἀκεστρίδες, ἰάτραιναι, ἰατρομαῖαι, ὀμφαλοτόμοι κλπ. Τοιαύτη ὑπῆρξε καὶ ἡ μήτηρ τοῦ ἰσοχρίστου φιλοσόφου Σωκράτους. Διὰ τῶν ἀνωτέρω ἐλειάναμεν τὸ ἔδαφος πρὸς κατανόησιν τοῦ ὑπερόχου ἔργου τῶν Ἱπποκρατικῶν, τοῦ μεγέλου Ἱπποκράτους δηλαδὴ καὶ τῶν μαθητῶν του, οἱ ὁποῖοι ἐσυστηματοποίησαν τὴν μόνην ἀρχαίαν ἰατρικήν, ἥτις παν θομολογουμένως κρίνεται ὡς ἡ βάσις τῆς σημερινῆς ἐπιστημονικῆς Ἰατρικῆς.

2) **Ἱπποκρατικὴ Ἰατρική.** Ὁ Ἱπποκράτης γεννηθεὶς τὸ 460 π.Χ. ἐν Κῷ, ὑπῆρξεν ἱδρυτὴς τῆς ἐν τῇ νήσῳ ταύτῃ περιωνύμου Ἰατρικῆς σχολῆς, ἀντιθέτου τῆς γειτονικῆς ἐπίσης ἐπιφανοῦς σχολῆς τῆς Κνίδου. Αἱ ἀντιθέσεις τῶν δύο τούτων ἰατρικῶν σχολῶν δύνανται νὰ συνοψισθοῦν ὡς ἕπεται: ἡ σχολὴ τῆς Κνίδου ἀπέδιδεν ἰδιαιτέραν σημασίαν εἰς τὰ ὄργανα καὶ τὰς νόσους αὐτῶν, αἱ ὁποῖαι προκαλοῦνται ἀπὸ συσσώρευσιν ἐπιβλαβῶν στοιχείων εἰς ὡρισμένα μέρη τοῦ σώματος, ἐνῶ ἡ σχολὴ τῆς Κῶ ἀπέδιδε σημασίαν εἰς ὁλόκληρον τὸν ὀργανισμόν, τὴν γενικὴν τοῦ ἀρρώστου κατάστασιν, τὰ ὑποκειμενικὰ συμπτώματα καὶ τὴν λεπτομερῆ ἀντικειμενικὴν ἔρευναν (θρέψις, ὄψις, θερμοκρασία, ἀναπνοή, πέψις, κενώσεις, ὀσμὴ τοῦ ἀρρώστου, ἐμέσματα, οὖρα, σφυγμός, ὄνειρα κλπ.).

Ὁ Ἱπποκράτης συγκεντρώνει καὶ συστηματοποιεῖ τὴν πρότερον κατεσπαρμένην ὕλην, εἰσάγει νέας μεθόδους πειραματικῆς ἐρεύνης καὶ θεραπείας, ταξινομεῖ τὰς ἰδίας αὐτοῦ παρατηρήσεις καταπολεμεῖ τὰς δεισιδαιμονίας καὶ τὴν ἀγυρτείαν καὶ τέλος εἰσάγει εἰς τὴν διδασκαλίαν του τὴν ἀνωτέραν φιλοσοφίαν καὶ ἠθικήν, καθιστάμενος οὕτω ὁ ἱδρυτὴς μιᾶς ἐπιστημονικῆς ἰατρικῆς διαφόρου τῶν προκατόχων του καὶ ἐνισχυούσης ἐν πολλοῖς μέχρι σήμερον. Εἰς τὴν ἐκπτυσσομένην ἐν τῇ Ἱπποκρατείῳ Συλλογῇ ἐπιστήμην, εὑρίσκονται ἐν σπέρματι ἢ ρίζῃ αἱ βασικαὶ καὶ θεμελιώδεις ἀρχαὶ πάντων τῶν κλάδων τῆς Ἰατρικῆς. Εἰς τὸ μέγα καὶ μοναδικὸν ἀνὰ τὸν κόσμον Ἑλληνικὸν Θαῦμα τοῦ 5ου—4ου π.Χ. αἰῶνος, ἡ Ἰατρικὴ τοῦ Ἱπποκράτους ἀποτελεῖ ἓν ἀπὸ τὰ πλέον ἔκπαγλα σημεῖα.

Κατὰ τὸν Ἱπποκράτη, τὰ νοσήματα δὲν εἶναι ἀποτέλεσμα ὀργῆς θεῶν ἢ δράσεως κακῶν πνευμάτων, ἀλλ' ὀφείλονται εἰς διαταραχὰς τῆς λειτουργίας τοῦ ὀργανισμοῦ. Εἰς τὰ ἔργα τοῦ Ἱπποκράτους εὑρίσκομεν συστηματοποιημένας τὰς ἐξεταστικὰς μεθόδους, ἐπισκόπησιν, ψηλάφησιν, ἀκρόασιν καὶ κλινικὴν περιγραφὴν πολλῶν παθολογικῶν νοσημάτων. Ἡ χειρουργικὴ ἀποτελεῖ τὸ «πλέον ἔκπαγλον σημεῖον τῆς ὅλης Ἰατρικῆς τῶν Ἱπποκρατικῶν», κατὰ τὸν καθηγητὴν Κούζην. Ἀλλὰ καὶ τῆς Ὑγιεινῆς, καὶ τῆς Ἰατρικῆς Κλιματολογίας εὑρίσκομεν τὰς βάσεις καὶ γνώμας σήμερον ἔτι σεβαστὰς ἐν τῇ Ἱπποκρατείῳ Συλλογῇ, ὡς συλλήβδην ἀποκαλοῦνται τὰ διασωθέντα ἔργα τοῦ Ἱπποκράτους καὶ τῶν μαθητῶν του.

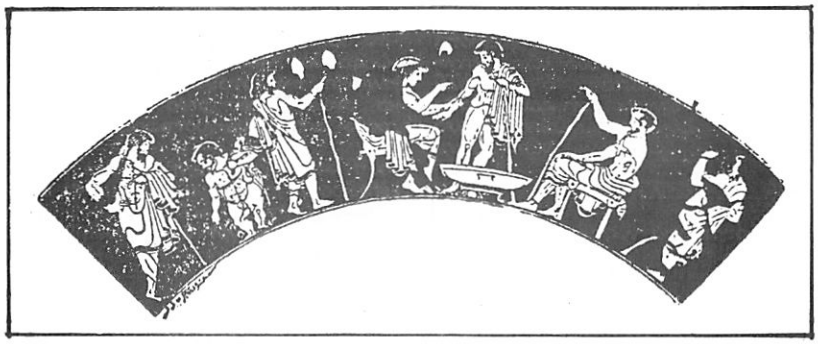

Ἑλληνικὴ Κλινική, ἐξ ἀγγειογραφίας τοῦ 480 περίπου π.Χ. Εἰς τὸ μέσον κάθηται ὁ ἰατρὸς καὶ κάμνει ἀφαίμαξιν ἀσθενοῦς μὲ νυστέρι ἐκ τῆς φλεβὸς τοῦ βραχίονος, ἐνῶ τὸ αἷμα ῥέει εἰς λεκάνην, ἡ ὁποία εὑρίσκεται πρὸ τῶν ποδῶν του. Ἐπάνω καὶ ὄπισθεν τοῦ ἰατροῦ, εἶναι κρεμασμέναι τρεῖς σικύαι (βεντούζες). Πρὸς τὰ δεξιὰ κάθηται ἄλλος ἀσθενὴς καὶ ἀναμένει τὴν σειράν του. Ὁ ἀριστερός του βραχίων φέρει ἐπίδεσμον εἰς τὸ ὕψος τοῦ δικεφάλου μυός. Τὸ πρόσωπον, ὅπερ ἵσταται ὄπισθεν τούτου, μυρίζει ἕνα ἄνθος, προφανῶς διὰ νὰ ἀποφύγῃ μόλυνσιν. Ὄπισθεν τοῦ ἰατροῦ, ἄλλος ἀσθενὴς μὲ δεμένο τὸ πόδι, στηρίζεται ἐπὶ μιᾶς ῥάβδου. Δίπλα του εὑρίσκεται ἕνας νάνος, ἡ δυσαναλογία τῆς κεφαλῆς τοῦ ὁποίου καὶ ἡ παραμόρφωσις τῶν ἄκρων του δίδουν τὴν τυπικὴν εἰκόνα τῆς ἀχονδροπλασίας. Τὸ παραμορφωμένον κυφὸν σῶμα του καλύπτεται ἀπὸ πυκνὰς τρίχας. Ἕνας ἄλλος ἀσθενὴς μὲ ἐπίδεσμον εἰς τὴν κεφαλήν, ὁμιλεῖ πρὸς τὸν νάνον, στηριζόμενος ἐπὶ μακρᾶς ῥάβδου.

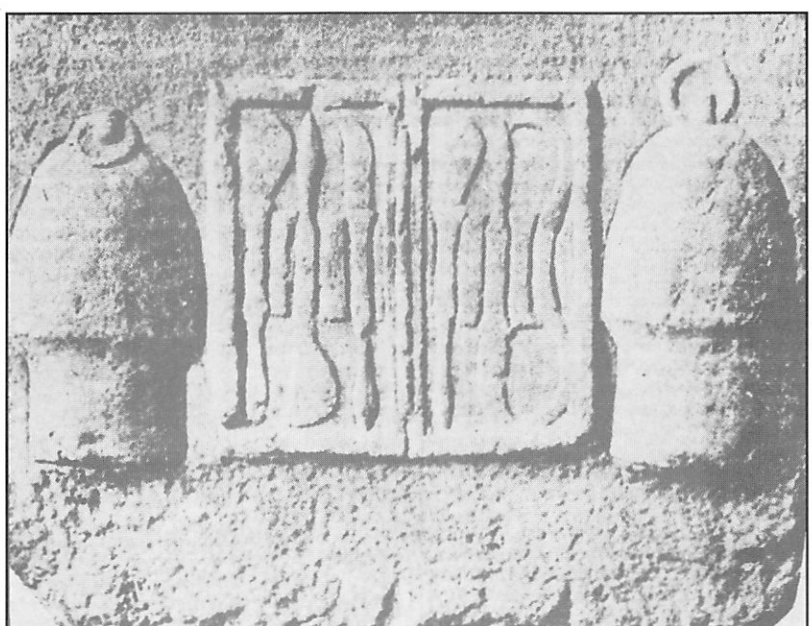

Ἀναθηματικὴ πλάξ ἐκ τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἐν Ἀθήναις, ἐπὶ τῆς ὁποίας παριστῶνται χειρουργικὰ καὶ ἰατρικὰ ἐργαλεῖα. Εἰς τὸ μέσον διακρίνονται διαφόρων σχημάτων ἐργαλεῖα, ἑκατέρωθεν δὲ ποτήρια διὰ βεντούζας.

Τὸ ἔργον τοῦ Ἱπποκράτους εἰς τὴν σχολὴν τῆς Κῶ συνέχισεν ὁ ἐπὶ τῇ θυγατρὶ αὐτοῦ Φαιναρέτῃ γαμβρός του Πόλυβος μετὰ τῶν υἱῶν τοῦ Ἱπποκράτους Θεσσαλοῦ καὶ Δράκοντος. Δυστυχῶς ὅμως ἄλλαξαν κατεύθυνσιν, ἱδρυταὶ γενόμενοι τῆς Δογματικῆς ἀποκληθείσης σχολῆς, περιπλανώμενοι εἰς φαντασικὰς ὁδοὺς πρὸς ἑρμηνείαν φυσιολογικῶν καὶ παθολογικῶν ἐκδηλώσεων τῆς ζωῆς καὶ διατυποῦντες ἀναπόδεικτα «δόγματα».

Ἡ ἑλληνικὴ Ἰατρικὴ ὅμως συνεχίζει τὴν ἔνδοξον ἀνάντη πορείαν αὐτῆς. Αὐξάνει πλέον ἡ χορεία τῶν διασήμων ἰατρῶν, ἐκ τῶν ὁποίων σημειοῦμεν τοὺς Ἱπποκράτας Ε', ΣΤ', καὶ Ζ', τὸν μαθητὴν τοῦ Ἱπποκράτους Ἀπολλώνιον, τὸν Δέξιππον, τὸν Ἀλκαμένη, τὸν Τιμόθεον, Ἄβαν Νινύαν τὸν Αἰγύπτιον, Θρασύμαχον, Φαείταν, Αἰγίμιον, Πετρονᾶν, Ἀρίστωνα, Φιλιστίωνα, Χρύσιππον πατέρα καὶ υἱὸν Διοκλῆν, Πραξαγόραν, Ξενοφῶντα τὸν Κῶον, Πλειστόνικον, Φιλότιμον, Μνησίθεον, Διεύχην, Νουσήνιον, Μηνόκριτον καὶ Εὐήνορα.

Ἐνταῦθα καὶ πάλιν θὰ σημειωθοῦν φιλόσοφοι τὰ μάλα συνδραμόντες τὴν Ἰατρικήν, καὶ δὴ οἱ κορυφαῖοι Πλάτων καὶ ὁ φυσιοδίφης πανεπιστήμων Ἀριστοτέλης. Ὁ Πλάτων διεῖδε τὴν κυκλοφορίαν τοῦ αἵματος, ὁ δὲ Ἀριστοτέλης ἔθεσε τὰς βάσεις τῆς βιολογικῆς ἐρεύνης καὶ θεωρεῖται πατὴρ τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν. Μαθητὴς τοῦ Ἀριστοτέλους ὁ Τύρταμος ὁ Ἐφέσιος, ὁ γνωστὸς ὑπὸ τὴν προσωνυμίαν Θεόφραστος, θεωρεῖται πατὴρ τῆς ἐπιστημονικῆς Βοτανικῆς, πρῶτος συστηματικῶς ἀσχοληθεὶς μὲ τὰ φυτά, συγγράψας ἀξιόλογα περὶ αὐτῶν ἔργα.

Γ'. ΑΛΕΞΑΝΔΡΙΝΗ ΙΑΤΡΙΚΗ

Ἤδη τὸ κέντρον βαρύτητος μετατοπίζεται. Ἡ ἰατρικὴ πα-

ρακολουθεῖ τὴν πτῶσιν τῶν ἑλληνικῶν πόλεων. Ἀλλ' ὅταν ὁ ὑψιπετὴς Μέγας Ἀλέξανδρος διέδωσε τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν καὶ παιδείαν μέχρι τοῦ βάθους τῆς Ἀνατολῆς, ἡ ἑλληνικὴ Ἰατρικὴ ἤρχισε καὶ αὖθις τὴν ἀνιοῦσαν πορείαν αὐτῆς. Τὸν σταθμὸν τοῦτον τῆς ἱστορίας τῆς ἑλληνικῆς ἰατρικῆς χαρακτηρίζει ἡ πολιτεία τῶν Πτολεμαίων. Εἰς τὴν φιλόστοργον αὐτῶν μέριμναν ὀφείλομεν τὴν συγκέντρωσιν καὶ ἄλλων μὲν πολλῶν σοβαρωτάτων ἔργων τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων φιλοσόφων καὶ ποιητῶν, ἀλλὰ κυρίως τῶν Ἱπποκρατείων ἔργων. Παρετηρήθη δὲ τότε, ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ἰδίως ἀλλὰ καὶ ἐν Περγάμῳ καὶ ἄλλαις περιοχαῖς τῆς αὐτοκρατορίας τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου, πραγματικὴ ἄνθησις τῶν γραμμάτων, ἐπιστημῶν καὶ τεχνῶν, ὧν ἡ τῆς Ἰατρικῆς οὐδόλως ὑπελείφθη.

Ἡ Ἀλεξανδρινὴ Σχολὴ προήγαγε τὴν ἀνατομικὴν καὶ τὴν χειρουργικὴν ἀλλὰ καὶ διὰ τῶν «ἐμπειρικῶν» τὴν θεραπευτικὴν καὶ φαρμακολογίαν. Ἤκμασε μεταξὺ τοῦ 3ου π.Χ. αἰῶνος καὶ τοῦ 3ου αἰῶνος μ.Χ., καίτοι ἐξηκολούθει λειτουργοῦσα μέχρι τοῦ 7ου μ.Χ. αἰῶνος. Ἀλλὰ καὶ πέραν τοῦ 7ου αἰῶνος ἀνευρίσκομεν διαπρεπεῖς χριστιανοὺς πλέον ἰατροὺς ἐν Αἰγύπτῳ, ὡς τὸν Κώσταν Ἔμπν Λουκᾶν, Σῦρον, γεννηθέντα τὸ 820, τὸν Γιοχάνα Μπὲν Μασσάουε, θανόντα τὸ 857, ἰατρὸν τοῦ χαλίφου Μαμοὺν καὶ καθηγητὴν τῆς ἰατρικῆς ἐν Βαγδάτῃ, συγγράψαντα πλεῖστα ἔργα, ἐν οἷς περὶ πυρετῶν, περὶ τροφῶν, περὶ ἐλεφαντιάσεως κλπ., τὸν Χεννὲν Μπὲν Ἰσχάκ, γεννηθέντα τὸ 809, διαπρεπῆ ἑλληνορθόδοξον ὀφθαλμίατρον, μεταφράσαντα εἰς συριακὴν καὶ ἀραβικὴν 260 ἔργα τῶν μεγάλων Ἑλλήνων ἰατρῶν τῆς ἀρχαιότητος, τὸν Σαχλὰν Ἔμπν Καισσάν, θανόντα τὸ 990, Μελχίτην ἰατρόν, συγγράψαντα φαρμακοποιΐαν. Πάντες οὗτοι ἦσαν αὐλικοὶ ἰατροὶ τῶν χαλιφῶν. Ἐπίσης σημειωτέον ὅτι Ἕλληνες ἰατροὶ διετέλεσαν πατριάρχαι Ἀλεξανδρείας, ὡς ὁ Κοσμᾶς Α΄ (727—768), ὁ Πολιτιανὸς (768—813), ὁ Κύριλλος ὁ Β΄ καὶ βραδύτερον πολὺ ὁ Μελέτιος Πηγᾶς (1549).

Κυριώτεροι ἐκπρόσωποι τῆς Ἀλεξανδρινῆς Σχολῆς ἦσαν ὁ Ἡρόφιλος καὶ ὁ Ἐρασίστρατος, περίφημοι ἀνατόμοι καὶ ἰατροὶ τῆς ἑλληνικῆς ἀρχαιότητος. Ὁ Ἡρόφιλος (331 π.Χ.) περιέγραψε τὸ κυκλοφορικὸν σύστημα (Λήνος τοῦ Ἡροφίλου = ἡ συμβολὴ τοῦ ἄνω ὀβελιαίου, εὐθέος καὶ ἐγκαρσίου φλεβικοῦ κόλπου τῆς βάσεως τοῦ κρανίου). Ἐμελέτησε τοὺς σφυγμοὺς χρησιμοποιῶν καὶ εἰδικὸν ὄργανον (κλεψύδρα) καὶ τέλος πρῶτος αὐτὸς ἠσχολήθη περὶ τὴν ἀνατομικὴν τῶν νεύρων, τοῦ ἐγκεφάλου καὶ τῆς παρεγκεφαλίδος, τοῦ ὀφθαλμοῦ καὶ ἄλλων ὀργάνων. Ὡσαύτως ἠσχολήθη μὲ τὴν μαιευτικήν, τὴν χειρουργικὴν καὶ τὴν παθολογίαν. Ὁ δ' Ἐρασίστρατος (305 π.Χ.) υἱὸς τοῦ ἰατροῦ Κλεομβρότου, ὑπῆρξε μέγας ἐπίσης ἀνατόμος, φυσιολόγος καὶ παθολόγος, θεωρεῖται δὲ πατὴρ τῆς συγκριτικῆς ἀνατομικῆς καθότι ὄχι μόνον ἀνθρώπους ἀνέταμεν, ἀλλὰ καὶ ζῶα πρὸς σύγκρισιν. Καθώρισε τὴν ἀρχὴν τῶν νεύρων ἀπὸ τοῦ κεντρικοῦ νευρικοῦ συστήματος, διέκρινε δὲ ταῦτα εἰς αἰσθητικὰ καὶ κινητικά. Περιέγραψε τὰς ἕλικας τοῦ ἐγκεφάλου, τὸν ὁποῖον πρῶτος σημειοῖ ὡς κέντρον τῶν ψυχικῶν λειτουργιῶν. Ἀνεκάλυψε τὴν τριγλώχινα βαλβῖδα τῆς καρδίας καὶ τὸν ρόλον της, ἐπικοινωνίαν μεταξὺ ἀρτηριῶν - φλεβῶν κλπ.

Μαθηταὶ τοῦ Ἡροφίλου καὶ Ἐρασιστράτου ὑπῆρξαν ὁ Εὔδημος, ὁ Καλλίμαχος, ὁ Καλλιάναξ, ὁ Φιλῖνος, ὁ Δημήτριος ὁ Ἀπάμειος, ὁ Σεραπίων, ὁ Γλαυκίας, ὁ Ἀνδρέας ὁ Καρύστιος, Ζήνων ὁ Ἀνατόμος, ὁ Κρατεύας, ὁ Μαντίας, ὁ Βακχίων, ὁ Κλεόφαντος, ὁ Φιλοξένης κ.ἄ. Τινὲς τούτων, ὡς ὁ Φιλῖνος, ὁ Σεραπίων, ὁ Γλαυκίας, καινοτομοῦντες ἀναζητοῦν εἰς τὴν ἐμπειρίαν ἀπόκρισιν εἰς τὰ πολλὰ ἐρωτήματα τῆς καθ' ἡμέραν πράξεως. Καὶ οὗτοι μὲν ἀπεκλήθησαν ἐμπειρικοί, ἡ δ' ἐκ τούτων βαθμηδὸν σχηματισθεῖσα σχολὴ ἐμπειρική. Ἡ Ἀλεξανδρινὴ σχολὴ χάρις εἰς τὸ ἐνδιαφέρον τῶν Πτολεμαίων οἱ ὁποῖοι ἐπέτρεψαν τὰς ἀνατομὰς ἀνθρωπίνων πτωμάτων, ἀλλὰ καὶ σωμάτων, κακούργων κατὰ τὸν ἀπίστευτον ἰσχυρισμὸν τοῦ Κέλσου ὑπῆρξεν ἡ σημαντικωτέρα ἰατρικὴ σχολὴ κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην εἰς ἣν ἐσπούδασε καὶ αὐτὸς ὁ Γαληνὸς καὶ πολλοὶ τῶν ἐν τῇ Ρωμαϊκῇ Αὐτοκρατορίᾳ ἀσκούντων τὴν ἰατρικήν.

Ἄλλαι σύγχρονοι ἰατρικαὶ σχολαὶ ἐλειτούργουν ἐν Βιθυνίᾳ, Λαοδικείᾳ, Περγάμῳ, Ἐφέσῳ, Ἀντιοχείᾳ, Μιλήτῳ, Τράλλεσι καὶ ἀλλαχοῦ.

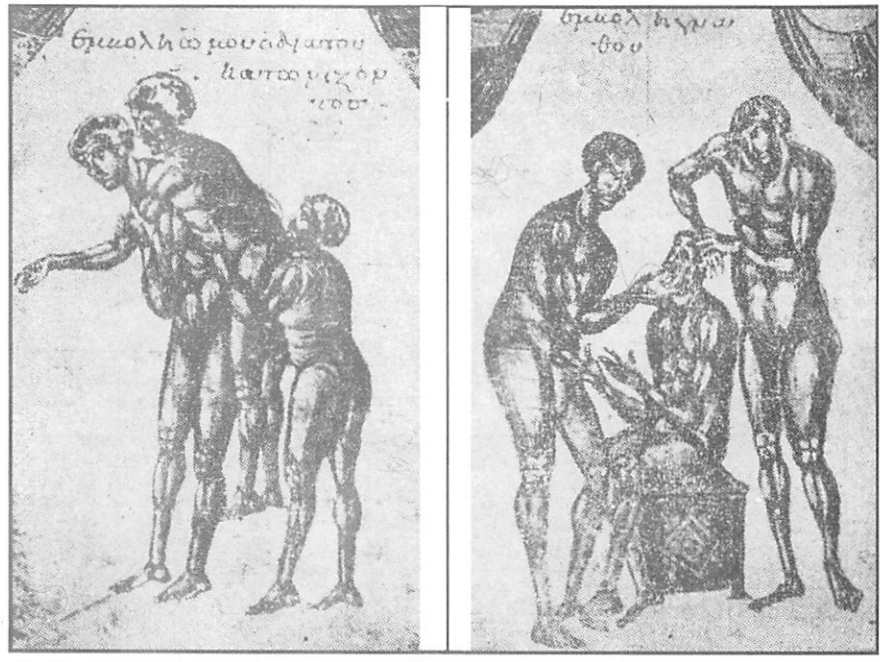

Εἰκόνες ἀνατάξεως ὤμου (ἀριστερὰ) καὶ σιαγόνος (δεξιὰ) ἐκ χειρογράφου τοῦ Ἕλληνος ἰατροῦ Ἀπολλωνίου τοῦ Κιτιέως. Εἰς τὸ ἔργον του αὐτὸ ὁ συγγραφεὺς ἀναφέρεται εἰς τὴν πραγματικῶς θαυμαστὴν περιγραφὴν τοῦ Ἱπποκράτους περὶ ἐξαρθρώσεων τῶν ἄκρων καὶ τῆς σιαγόνος καὶ περὶ τῶν προκαλουμένων ἐκ τούτων παραμορφώσεων. Οἱ τρόποι καὶ τὰ μέσα τῆς ἀνατάξεως τῶν τοιούτων ἐξαρθρώσεων, ὅπως περιγράφονται εἰς τὴν «Χειρουργικὴν συλλογὴν» τοῦ ἰατροῦ Νικήτα (11ος αἰών), ὅστις εἰργάσθη βάσει τῶν χειρουργικῶν πραγματειῶν τοῦ Ἱπποκράτους, τοῦ Ἀπολλωνίου καὶ ἄλλων ἰατρῶν, ἀποδεικνύουν ὅτι καὶ σήμερον τὴν Ἱπποκράτειον παράδοσιν ἀκολουθοῦμεν ἐν προκειμένῳ, ἐπινοήσαντες προσθέτως τὴν ἀναισθητοποίησιν τοῦ πάσχοντος ἀτόμου.

Δ΄. ΕΛΛΗΝΟΡΡΩΜΑΪΚΗ ΙΑΤΡΙΚΗ

Ὅταν ἡ Ρώμη, ἐπικρατήσασα τῶν ἄλλων λαῶν, ἐσχημάτισε τὴν μεγάλην αὐτοκρατορίαν της, ὑποτάξασα δὲ στρατιωτικῶς τὴν Ἑλλάδα ὑπετάγη εἰς αὐτὴν πνευματικῶς, ἡ ἐπίσημος ἑλληνικὴ ἰατρικὴ ἤρξατο πλέον συγκεντρουμένη εἰς τὴν νέαν μητρόπολιν. Εἰσηγητὴς τῆς ἑλληνικῆς ἰατρικῆς εἰς τὴν Ρώμην τὸ 219 π.Χ. ὑπῆρξεν ὁ Ἀρχάγαθος, υἱὸς τοῦ Λυσανίου, ἐκ Σπάρτης. Οὗτος ταχέως ἐφημίσθη ὡς «δουλωεάριους» ἤτοι θεραπευτὴς τραυμάτων, ἐτιμήθη δὲ διὰ τῆς ἀπονομῆς τοῦ τίτλου τοῦ Ρωμαίου Πολίτου. Εἶτα ὁ Ἀσκληπιάδης ὁ Προυσαεὺς τὸ 130 π.Χ., υἱὸς τοῦ Θεοδοσίου, ἀσκήσας ἐν Ρώμῃ λίαν ἐπιτυχῶς τὸ ἐπάγγελμα τοῦ ἰατροῦ. Ἦτο κατὰ τῆς ὑπερμέτρου χρήσεως τῶν φαρμάκων καὶ ὑπέρμαχος ἁπλῆς διαίτης, λουτρῶν, κινησιοθεραπείας κλπ. Ὁ μαθητὴς αὐτοῦ Θεμίσων ὁ Λαοδικεὺς (100 π.Χ.), ἵδρυσε τὴν Μεθοδικὴν Σχολήν, τῆς ὁποίας βασικαὶ ἔννοιαι: ἡ διαίρεσις τῶν νόσων εἰς ὀξείας καὶ χρονίας, μὲ ὑποδιαιρέσεις εἰς τρία εἴδη: στεγνὸν (STATUS STRICTUS), χαλαρὸν ἢ ροώδες (STATUS LAXUS ἢ FLUENS) καὶ μικτὸν (STATUS MIXTUS). Τὰ θεραπευτικὰ μέσα ἔτεινον εἰς συστολὴν ἢ χάλασιν τῶν ἰστῶν. Ὁ Ἀσκληπιάδης καὶ ὁ Θεμίσων θεωροῦνται θεμελιωταὶ τῆς στερεοπαθολογίας. Μετέπειτα δὲ ἀναφαίνεται ἡ Πνευματικὴ Σχολὴ ἱδρυθεῖσα ὑπὸ τοῦ Ἀθηναίου τοῦ Ἀτταλέως, 1ος μ.Χ. αἰών, ἧς τὰ δόγματα ἦσαν κρᾶμα τῆς φιλοσοφίας τῶν Στωϊκῶν καὶ τῆς δογματικῆς αἱρέσεως.

Βασικὴ ἔννοια τῆς Σχολῆς ταύτης ἦτο τὸ πνεῦμα, ὡς πέμπτον, παρὰ τὸ ψυχρόν, θερμόν, ξηρόν, ὑγρὸν στοιχεῖον, ὅπερ εἰσδύει ἀπανταχοῦ τοῦ σώματος καὶ συγκρατεῖ ὅλα τὰ στοιχεῖα αὐτοῦ καὶ ρυθμίζει τὰ πάντα. Μαθηταὶ καὶ ὀπαδοὶ τῆς Σχολῆς ὁ Ἀγαθῖνος, ὁ Θεόδωρος, ὁ Μάγνος, ὁ Ἡρόδοτος, ὁ Ἀρχιγένης, ὁ Ἀπολλώνιος, ὁ Ἄντυλλος κ.ἄ. Κατὰ τὴν αὐτὴν περίπου ἐποχὴν ἱδρύθη ἡ Ἐκλεκτικὴ Σχολὴ ὑπὸ τοῦ Κλαυδίου Ἀγαθίνου τοῦ Σπαρτιάτου. Ἡ Σχολὴ αὕτη ἐλάμβανεν ἐκλεκτικῶς ὅ,τι ἄριστον ἀπὸ τὰς αἱρέσεις τῶν μεθοδικῶν, ἐμπειρικῶν καὶ πνευματικῶν. Τότε ἐν μέσῳ τῶν παραπαιόντων ἀπὸ σχολῆς εἰς σχολήν, ἀπὸ αἱρέσεως εἰς αἵρεσιν καὶ ἀπὸ δόγματος εἰς δόγμα ἰατρῶν, τῶν ἀναζητούντων ματαίως ἕνα μίτον πρὸς εὕρεσιν τῆς ἀληθείας ἀναφαίνεται ὁ δεύτερος μετὰ τὸν Ἱπποκράτη κολοσσὸς τῆς ἑλληνικῆς ἰατρικῆς, ὁ Γαληνὸς (131 μ.Χ.), ὅστις ἀπέβη ὁ ἀληθὴς δικτάτωρ τῆς ἰατρικῆς διδασκαλίας μέχρι τοῦ 17ου αἰῶνος («Γαληνὸς ἔφη»).

Γεννηθεὶς ἐν Περγάμῳ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, υἱὸς τοῦ μαθηματικοῦ, ἀστρονόμου καὶ ἀρχιτέκτονος Νίκωνος ἐσπούδασε τὴν ἰατρικὴν εἰς τὴν γενέτειραν καὶ εἰς Ἀλεξάνδρειαν. Εἰς ἡλικίαν 31 ἐτῶν ἐγκαθίσταται εἰς Ρώμην τάχιστα φημισθεὶς καὶ μεγάλως τιμώμενος ὑπὸ τῶν αὐτοκρατόρων Μάρκου Αὐρηλίου, Λευκίου Οὐήρου, Κομμόδου καὶ Ποπλίου Περτίνακτος. Ὁ πρῶτος τούτων ἐχάραξε τιμητικῶς πλάκα μὲ ἐπιγραφὴν φέρουσαν τὸ ὄνομα αὐτοῦ καὶ τὸν τίτλον «Αὐτοκράτωρ τῶν Ρωμαίων» ὡς καὶ τὸ ὄνομα τοῦ Γαληνοῦ μὲ τὸν τίτλον «Αὐτοκράτωρ τῶν ἰατρῶν». Ἐδίδαξε δημοσίᾳ τὴν ἰατρικὴν βάσει τῶν Ἱπποκρατείων ὑποθηκῶν, ἃς ἀνέλυεν, ἔκρινε καὶ συνεπλήρου. Εἰργάσθη σχεδὸν ἐφ' ὅλων τῶν κλάδων τῆς ἰατρικῆς, εἰς δὲ τὰ πλεῖστα τὸν ἀριθμὸν ἔργα του διασώζει ἀποσπάσματα ἀπολεσθέντων ἔργων παλαιοτέρων ἰατρῶν. Θεωρεῖται πατὴρ τῆς φυσιολογίας, τῆς ὑγιεινῆς

(γενικῆς, ψυχικῆς, σχολικῆς), τῆς ὀρθοπεδικῆς ὡς καὶ ἱδρυτὴς τῆς φαρμακολογίας καὶ τῆς φαρμακευτικῆς «παρουσιάζων φωτεινὸν παράδειγμα ἰατροφαρμακευτικοῦ δυαδισμοῦ». Σήμερον ἔτι τὰ φαρμακοτεχνικὰ σκευάσματα ἀποκαλοῦνται γαληνικὰ φάρμακα καὶ ἡ φαρμακοτεχνία γαληνικὴ φαρμακευτική.

Ὁ Πεδάνιος Διοσκορίδης ὁ Ἀναζαρβεύς, 40 μ.Χ. ἐπίσης μαθητεύσας ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, εἶναι γνωστότατος διὰ τὸ ἔργον αὐτοῦ περὶ «Ἰατρικῆς Ὕλης», ὅπερ ἀποτελεῖ φαρμακολογικὴν ἐγκυκλοπαιδείαν ἰσχύσαν ὡς ἐπίσημος φαρμακολογία μέχρι τοῦ 16ου αἰῶνος. Ἐκ τοῦ ἔργου τούτου προέρχονται καὶ τὰ ἰατροσόφια.

Εἰς τὴν περίοδον ταύτην ἀνήκουν ὡσαύτως ὁ Ἀρεταῖος, ὁ Ρούφος, ὁ Σωρανὸς ὁ Ἐφέσιος κ.ἄ.

Γ. Κ. Πουρναρόπουλος

ΑΣΤΡΟΝΟΜΟΙ, ΦΥΣΙΚΟΙ, ΜΑΘΗΜΑΤΙΚΟΙ

Κατωτέρω παρατίθενται αἱ βιογραφίαι καὶ τὰ ἔργα τῶν κυριωτέρων μαθηματικῶν, ἀστρονόμων καὶ φυσικῶν τῆς ἀρχαιότητος, ὅπως τοῦ Καλλίππου τοῦ Κοζικινοῦ, τοῦ Εὐδόξου τοῦ Κνιδίου, τοῦ Εὐκλείδου, τοῦ Ἀριστάρχου τοῦ Σαμίου, τοῦ Ἀρχιμήδους τοῦ Συρακοσίου τοῦ Κόνωνος τοῦ Σαμίου, τοῦ Ἀπολλωνίου, τοῦ Περγαίου, τοῦ Ἱππάρχου, τοῦ Κλεομήδους, τοῦ Πτολεμαίου, τοῦ Θέωνος, τῆς Ὑπατίας, τοῦ Πάππου κ. ἄ.

Πολλοὶ μεγάλοι μαθηματικοί, μεγαλύτεροι ὅμως φιλόσοφοι ὅπως ὁ Πλάτων, ὁ Ἀριστοτέλης, ὁ Σπεύσιππος καὶ ὁ Ξενοκράτης, ἀναφέρονται ἐκτεταμένως εἰς τὸ περὶ ἑλληνικῆς φιλοσοφίας κεφάλαιον.

Τέλος, πολλῶν ἄλλων ἐπιστημόνων αἱ βιογραφίαι δημοσιεύονται εἰς τὰ ἀντίστοιχα ἄρθρα, ποὺ ὑπάρχουν ἐντὸς τῶν διαφόρων τόμων τῆς Ἐγκυκλοπαιδείας μας.

ΕΥΔΟΞΟΣ.— Ὁ Κνίδιος, ἀπὸ τοὺς διασημοτέρους μαθηματικοὺς τῆς ἀρχαιότητος καὶ ὅλων τῶν ἐποχῶν. Ἐγεννήθη εἰς τὴν Κνίδον τῆς Μ. Ἀσίας (ἔναντι τῆς νήσου Κῶ) περὶ τὸ 408 π.Χ., ἐκ πατρὸς Αἰσχίνου καὶ ἀπέθανεν αὐτόθι περὶ τὸ 355, εἰς ἡλικίαν 53 ἐτῶν. Ὡς ἔφηβος ἐφοίτησεν εἰς τὴν σχολὴν τοῦ διασήμου μαθηματικοῦ Ἀρχύτου, εἰς τὸν Τάραντα τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος, ἄγνωστον ὅμως ἐπὶ πόσον χρόνον. Εἰς ἡλικίαν 23 ἐτῶν, ἐφοίτησε δι' ὀλίγον εἰς τὴν Ἀκαδημίαν τοῦ Πλάτωνος. Φαίνεται ὅτι τὰ ἔξοδα τῶν σπουδῶν του κατέβαλλεν ὁ συμπολίτης του ἰατρὸς Θεομήδων. Κατὰ τὴν σπουδὴν ἐν Ἀθήναις διέμενε, διὰ λόγους οἰκονομίας, ἐν Πειραιεῖ. Ἀνήρχετο πρὸς Ἀθήνας καὶ κατήρχετο εἰς Πειραιᾶ καθημερινῶς πεζῇ.

Εὔδοξος ὁ Κνίδιος.

Ἐξ Ἀθηνῶν ἐπέστρεψεν εἰς Κνίδον, ὁπόθεν δι' ἐξόδων τῶν φίλων του καὶ συστατικῆς ἐπιστολῆς τοῦ βασιλέως Ἀγησιλάου πρὸς τὸν βασιλέα τῆς Αἰγύπτου Νεκτανεβώ, μετέβη εἰς Αἴγυπτον, ἔνθα παρέμεινε ἐπί τινα χρόνον δι' ἀστρονομικὰς μελέτας. Ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ αὐτοκτάτορος Αὐγούστου ἐδεικνύετο εἰς περιηγητὰς ἐν Αἰγύπτῳ μεταξὺ τῶν πόλεων Ἡλιούπολις καὶ Κερκέσουρα, τὸ μέρος ὅπου ἔκειντο τὰ ἐρείπια τοῦ ἀστεροσκοπείου, ἔνθα ὁ Εὔδοξος ἔκαμε τὰς ἀστρονομικάς του παρατηρήσεις.

Μετὰ τὴν ἐξ Αἰγύπτου ἀναχώρησιν ἀναφαίνεται εἰς τὴν Κύζικον, εἰς τὰ βόρεια παράλια τῆς Μ. Ἀσίας, ἐπὶ τῆς Προποντίδος, ὡς διευθυντὴς σχολῆς. Ὑποτίθεται ὅτι ἐξ Αἰγύπτου θὰ ἐπέστρεψε πρῶτον εἰς Κνίδον, ἀλλὰ τούτου δὲν ὑπάρχει βεβαίωσίς τις. Μετά τινα ἔτη παραμονῆς εἰς Κύζικον, μετώκησεν εἰς Ἀθήνας μετὰ τῶν μαθητῶν του καὶ ἵδρυσεν αὐτόθι σχολήν. Μετὰ τοῦ Πλάτωνος διετήρει ἀγαθὰς πάντοτε σχέσεις, ἐπείσθη δὲ ὑπ' αὐτοῦ νὰ διδάξῃ εἰς τὴν Ἀκαδημίαν, ὅπως καὶ ἔπραξε, διαλύσας τὴν σχολήν του. Ἡ πληροφορία τοῦ γεωγράφου Στράβωνος, ὅτι διέμεινε μετὰ τοῦ Πλάτωνος 13 ἔτη ἐν Αἰγύπτῳ, θεωρεῖται ὑπὸ τῆς συγχρόνου κριτικῆς ὡς μῦθος. Ἀφοῦ ἔμεινεν ἐν Ἀθήναις ἀρκετὰ ἔτη, ἐπέστρεψεν εἰς τὴν Κνίδον, ὅπου διὰ δημοψηφίσματος ἐγένετο νομοθέτης τῆς πόλεως. Μεταξὺ τῶν διασήμων μαθητῶν του ἐν Ἀθήναις, μνημονεύονται οἱ μαθηματικοὶ ἀδελφοὶ Μέναιχμος καὶ Δεινόστρατος, ὁ Ἀθηναῖος ὁ Κυζικηνός, ὁ Ἕλικὼν ὁ Κυζικηνὸς καὶ ὁ Πολέμαρχος.

Ὁ Εὔδοξος ἦτο διάσημος μαθηματικός, ἀστρονόμος, μετεωρολόγος, γεωγράφος, ἰατρός, ῥήτωρ, νομοθέτης, φιλόσοφος. Ἐκ τῶν ἔργων του οὐδὲν διεσώθη. Μνημονεύονται δὲ τὰ ἑξῆς: 1) «Ἀστρολογούμενα καὶ γεωμετρούμενα», 2) «Ὀκτωετηρίς», 3) «Γῆς περίοδος», 4) «Περὶ ταχῶν», 5 «Φαινόμενα καὶ ἔνοπτρον», 6) «Κυνῶν διάλογος», 7) «Τοῖς ἰδίοις πολίταις νόμοι».

Ἀπὸ τῶν πρώτων χρόνων τοῦ μεσαίωνος μέχρι τοῦ τέλους περίπου τοῦ 19ου αἰῶνος, ὁ Εὔδοξος ἦτο σχεδὸν ἄγνωστος εἰς τὴν διεθνῆ ἐπιστήμην. Πρὸ 80 περίπου ἐτῶν, ἡ κριτικὴ κατώρθωσε νὰ τοποθετήσῃ τὸν Εὔδοξον εἰς τὴν ἁρμόζουσαν εἰς αὐτὸν θέσιν, ἰδίως κατόπιν ἐργασίας τοῦ Ἰταλοῦ ἀστρονόμου Σκιαπαρέλλι καὶ τῆς σπουδῆς χωρίων τοῦ Ἀρχιμήδους, τοῦ Πρόκλου καὶ ἄλλων συγγραφέων. Πλήρη εἰκόνα τοῦ δαιμονίου τούτου πνεύματος δὲν κατέστη δυνατὸν νὰ ἔχωμεν. Κυριαρχεῖ ὅμως τῶν συγχρόνων ἀνωτέρων μαθηματικῶν τὸ περίφημον ἀξίωμα τῆς συνεχείας τοῦ Εὐδόξου, μνημονευόμενον ὑπὸ τοῦ Ἀρχιμήδους. Τοῦτο ἀποτελεῖ τὴν βάσιν τοῦ διαφορικοῦ καὶ ὁλοκληρωτικοῦ λογισμοῦ, ὡς πρῶτος ἐφήρμοσε τοῦτον ὁ Εὔδοξος, ἐπεξέτεινεν ὁ Ἀρχιμήδης σπουδαίως καὶ ἀνεθεμελίωσαν ὁ Νεύτων καὶ ὁ Λάϊμπνιτς. Ὑποτίθεται ὅτι τὴν ἔννοιαν τοῦ ἀξιώματος τοῦ Εὐδόξου εἶχον συλλάβει πρῶτος ὁ Ἀναξαγόρας καὶ κατόπιν ὁ Ἱπποκράτης ὁ Χῖος, κατὰ τὴν προσπάθειάν των πρὸς τετραγωνισμὸν τοῦ κύκλου.

Τὸ ἔργον τοῦ Εὐδόξου. Τὸ πέμπτον βιβλίον τῶν «Στοιχείων» τοῦ Εὐκλείδου, μέρος τοῦ ἕκτου, καὶ τὰ πρῶτα πέντε θεωρήματα τοῦ δεκάτου τρίτου βιβλίου, θεωροῦνται ὡς πρωτότυποι ἐργασίαι τοῦ Εὐδόξου. Ὁ Ἀρχιμήδης μνημονεύει ῥητῶς ὅτι πρῶτος ὁ Εὔδοξος ἀπέδειξεν ὅτι ἡ πυραμὶς εἶναι τὸ τρίτον πρίσματος, ἔχοντος τὴν αὐτὴν βάσιν καὶ τὸ αὐτὸ ὕψος πρὸς ταύτην, καὶ ὁ κῶνος τὸ τρίτον κυλίνδρου, ἔχοντος τὴν αὐτὴν βάσιν καὶ τὸ αὐτὸ ὕψος πρὸς τοῦτον. Ἡ σήμερον λεγομένη εἰς τὰ μαθηματικὰ ἐξαντλητικὴ μέθοδος, εἶναι ἡ μέθοδος τοῦ διαφορικοῦ καὶ ὁλοκληρωτικοῦ λογισμοῦ, ἡ ὁποία ὡς ἀνεφέρθη ἀνωτέρω, ἐφηρμόσθη τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ Εὐδόξου καὶ πληρέστερον κατόπιν ὑπὸ τοῦ Ἀρχιμήδους. Ἐτελειοποίησε τὴν ἀνάλυσιν καὶ τὴν σύνθεσιν ἐν τῇ γεωμετρίᾳ καὶ ἔλυσε τὸ δήλιον πρόβλημα διὰ καμπύλων γραμμῶν, ὡς μνημονεύει ὁ Εὐτόκιος. Ἡ λύσις δυστυχῶς δὲν διεσώθη. Ὁ Ἐρατοσθένης τὸν ἀποκαλεῖ θεοειδῆ. Κατὰ τὴν διδασκαλίαν τῆς ἀστρονομίας μετεχειρίζετο σφαῖραν, ἐχρησιμοποίει δὲ κατὰ τὰς ἀστρονομικάς του ἐρεύνας δίοπτραν καὶ ἀράχνην. Περὶ τῆς ἀράχνης λέγεται ὅτι ἦτο αὐτη χάρτης τῆς οὐρανίου σφαίρας ἢ ἀστρονομικὸν ὄργανον ἢ ἡλιακὸν ὡρολόγιον.

Ὁ Ἰταλὸς ἀστρονόμος Σκιαπαρέλλι (1875 περίπου) ἀνασυνέστησε τὴν θεωρίαν τοῦ Εὐδόξου περὶ τῆς τροχιᾶς τῶν πλανητῶν, διὰ τῶν ὁμοκέντρων σφαιρῶν, καὶ τὴν περίφημον καμπύλην τοῦ Εὐδόξου, τὴν ἑρμηνεύουσαν ταύτας. τὴν ἱπποπέδην. Τὴν θεωρίαν του ὁ Εὔδοξος τῶν ὁμοκέντρων σφαιρῶν πρὸς ἑρμηνείαν τῆς φαινομένης τροχιᾶς τῶν πλανητῶν, εἶχε διατυπώσει εἰς τὸ ἔργον του ὑπὸ τὸν τίτλον «Περὶ ταχῶν», τὸ ὁποῖον δὲν ἐσώθη.

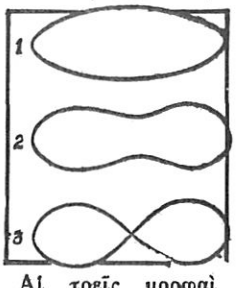

Αἱ τρεῖς μορφαὶ τῆς Ἱπποπέδης τοῦ Εὐδόξου: Η 3, τὸ ἀνεστραμμένον ὀκτώ, εἶναι ἐκείνη διὰ τῆς ὁποίας ἠρμηνεύετο ἡ φαινομένη τροχιὰ τῶν πλανητῶν.

Περὶ τὸ 1650 μ.Χ. ὁ Ἰταλὸς ἀστρονόμος Κασσίνι, διετύπωσε τὰς διαφόρους μορφὰς τῆς ἱπποπέδης πρὸς ἑρμηνείαν τῆς τροχιᾶς τῶν πλανητῶν, ὡς ἐφεύρεσίν του! Εἰς τινα παλαιότερα ξένα βιβλία διαφορικῆς γεωμετρίας, μνημονεύεται ἡ ἱπποπέδη ὡς καμπύλη τοῦ Κασσίνι! Εἰς δὲ τὰ σύγχρονα βιβλία ἀναλυτικῆς καὶ διαφορικῆς γεωμετρίας, ξένα καὶ ἑλληνικά, σπουδάζεται αὕτη ὡς ἐπίπεδος καμπύλη, ὑπὸ τὸ ὄνομα «λημνίσκος».

Ἡ σημερινὴ κριτικὴ παραδέχεται τὴν κίνησιν τῶν ὁμοκέντρων σφαιρῶν τοῦ Εὐδόξου, ὡς τέλειον γεωμετρικὸν σύστημα, ἄξιον θαυμασμοῦ. Ἡ ἑρμηνεία ὅμως τῆς τροχιᾶς τῶν πλανητῶν ἔχει σήμερον λάβει ἄλλην μορφὴν ἐπὶ τῇ βάσει τῆς θεωρίας τοῦ Νεύτωνος. Τὸ σύστημα τοῦ Εὐδόξου, ἔλυε σχεδὸν πλήρως τὰς φαινομένας κινήσεις τῶν πλανητῶν, παρέμειναι δὲ περίφημος ἡ φράσις τοῦ «διασῶσαι τὰ φαινόμενα». Ὁ Εὔδοξος εἶναι ὁ ἱδρυτὴς τῆς θεωρητικῆς ἀστρονομίας καὶ οὐρανίου μηχανικῆς. Ἐπὶ τοῦ ἔργου του δὲ ὠκοδόμησε βραδύτερον ὁ περίφημος Σάμιος ἀστρονόμος Ἀρίσταρχος. (Βλέπε σχήματα Ἱπποπέδης).

ΚΑΛΛΙΠΠΟΣ ὁ Κυζικηνός (Ἱστορ. Ἀστρονομίας). Ἔνδοξος ἀστρονόμος τῆς ἀρχαιότητος, σύγχρονος τοῦ Ἀριστοτέλους, γεννηθεὶς κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 4ου π.Χ. αἰῶνος. Ὁ Κάλλιππος ἠσχολήθη μὲ παρατηρήσεις, ἰδία τῶν καλουμένων «Ἑώων ἐπιστολῶν» καὶ «Ἑσπερίων δύσεων», τῶν ἀπλανῶν, πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦ καθορισμοῦ ἀφ' ἑνὸς μὲν τῆς ἀκριβοῦς διαρκείας τοῦ ἔτους, ἐξ ἄλλου δὲ τῆς διαρκείας καὶ τῆς ἀρχῆς ἑκάστης ἐποχῆς τοῦ ἔτους. Πράγματι δέ, βάσει τούτων καὶ τῆς διερευνήσεως τοῦ καλουμένου κύκλου τοῦ Μέτωνος, κατώρθωσε νὰ εὕρῃ τὴν ἀκριβῆ περίπου διάρκειαν τοῦ ἔτους, εἰσήγαγε δὲ τὴν καλουμένην Καλλίππειον περίοδον εἰς ἀντικατάστασιν τοῦ Κύκλου τοῦ Μέτωνος. Ὁ Κάλλιππος ἦτο μαθητὴς τοῦ Εὐδόξου καὶ τοῦ Πολεμάρχου, διεδέχθη δὲ τὸν Πολέμαρχον εἰς τὴν διεύθυνσιν τῆς σχολῆς τῆς Κυζίκου. Ἔγραψε τὸ «Περὶ συστήματος τῶν ἀπλανῶν» ἔργον, τὸ ὁποῖον δὲν σώζεται.

Καλλίππειος Κύκλος (Ἀστρονομία). Ὁ Μέτων, τὸν 5ον π.Χ. αἰῶνα, ἀνεκάλυψεν ὅτι μετὰ πάροδον 6940 ἡμερῶν, ἢ ἄλλως μετὰ 235 μηνῶν, ἐκ τῶν ὁποίων οἱ μὲν 125 περιεῖχον 30 ἡμέρας ἕκαστος, οἱ δὲ 110, περιελάμβανον ἀπὸ 29 ἡμέρας ἕκαστος, ἐπανελαμβάνοντο τὰ φαινόμενα τῶν σεληνιακῶν καὶ ἡλιακῶν ἐκλείψεων μὲ τὴν αὐτὴν τάξιν. Ἐκ τῶν ὡς ἄνω ἀριθμῶν συνήγαγεν ὅτι τὸ ἔτος περιεῖχε 365 ἡμέρας, ἓξ ὥρας καὶ 6)19 τῆς ὥρας. Συνεπῶς τὸ ἔτος τοῦ Μέτωνος ἦτο μεγαλύτερον τοῦ πραγματικοῦ, ἡ δὲ δεκαεννεαετὴς περίοδος ἐκλήθη Κύκλος τοῦ Μέτωνος. Ἀκολούθως ὅμως ὁ ἀστρονόμος Κάλλιππος εὗρεν ὅτι διὰ τὸν ἀκριβῆ προσδιορισμὸν τῆς διαρκείας τοῦ ἔτους ἔπρεπε νὰ ληφθῇ ὑπ' ὄψιν περίοδος τετραπλασία τοῦ Κύκλου τοῦ Μέτωνος, ἠλαττωμένη δὲ κατὰ μίαν ἡμέραν, ἦτοι περίοδος ἐξ 27.759 ἡμερῶν. Ἐκ τῆς περιόδου ταύτης ἡ διάρκεια τοῦ ἔτους προκύπτει ὡς ἴση πρὸς 365,25 ἡμέρας. ἐλάχιστα διαφέρουσα τῆς πραγματικῆς. Ἡ περίοδος τῶν 27.759 ἡμερῶν, περιέχουσα 940 σεληνιακοὺς μῆνας, ἐκλήθη Καλλίππειος περίοδος. Πλὴν ὅμως δὲν ἐγένετο χρῆσις αὐτῆς, εἰμὶ μόνον ὑπὸ τῶν ἀστρονόμων τῆς ἀρχαιότητος, ἐνῶ εἰς τὸν πρα-

κτικὸν βίον ἐχρησιμοποιεῖτο τὸ ἔτος τὸ παρεχόμενον ἀπὸ τὸν Κύκλον τοῦ Μέτωνος. Κατὰ τὸν Σάλιζερ, ἡ Καλλιππειος περίοδος ἤρχισεν ἀπὸ τὸ θερινὸν ἡλιοστάσιον τοῦ τρίτου ἔτους τῆς 112ης Ὀλυμπιάδος, ἂν καὶ ὁ Ἴντελερ καθορίζει τὴν ἡμερομηνίαν τῆς 28ης Ἰουνίου 330 π.Χ., ὡς ἡμέραν ἀρχῆς τῆς Καλλιππείου περιόδου.

Κ. Σ. Χασάπης

ΑΡΙΣΤΑΡΧΟΣ ὁ Σάμιος (Ἱστορία τῆς Ἀστρονομίας). Ἐκ τῶν ἐπιφανεστέρων Ἑλλήνων ἀστρονόμων τῆς ἀρχαιότητος, ὁ Ἀρίσταρχος, ἐγεννήθη ἐν Σάμῳ τὸ 320 π.Χ. καὶ ἀπέθανε τὸ 250 π.Χ. Ὑπῆρξε μαθητὴς τοῦ Στράτωνος. Ἔμεινεν εἰς Ἀλεξάνδρειαν ἀπὸ τὸ 288—277 π.Χ. καὶ ἐξετέλεσε σειρὰν ἀστρονομικῶν παρατηρήσεων. Λογίζεται, καὶ πολὺ δικαίως, ὡς ἓν τῶν φωτεινοτέρων πνευμάτων τῆς ἑλληνικῆς καὶ τῆς παγκοσμίου ἀρχαιότητος, λόγῳ τῆς ὑπ' αὐτοῦ κατὰ κύριον λόγον εἰσαγωγῆς τοῦ καλουμένου ἡλιοκεντρικοῦ συστήματος τοῦ κόσμου, τοῦ ἀντιστρόφου πρὸς τὸ γεωκεντρικὸν σύστημα. Κατὰ τὸ τελευταῖον τοῦτο, κέντρον τοῦ κόσμου εἶναι ἡ γῆ, ὁ δὲ ἥλιος περιφέρεται· πέριξ αὐτῆς. Τὸ γεωκεντρικὸν τοῦτο σύστημα ἠκολούθουν πολλοὶ τῶν ἐνδοξοτέρων ἀστρονόμων ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι καὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ Κοπερνίκου. Ἔκτοτε υἱοθετήθη τὸ ἡλιοκεντρικόν, καθ' ὃ ὁ ἥλιος ἀποτελεῖ κεντρικὸν ἀστὲρα, περὶ τὸν ὁποῖον περιστρέφεται τόσον ἡ γῆ, ὅσον καὶ οἱ λοιποὶ πλανῆται. Τὸ ἡλιοκεντρικὸν τοῦτο σύστημα ἀποτελεῖ θεμελιώδες δεδομένον τῆς σημερινῆς ἐπιστήμης τοῦ οὐρανοῦ. Τὸ σύστημα τοῦτο πιστεύεται γενικῶς καὶ κακῶς ὅτι εἰσήγαγεν ὁ Πολωνὸς ἀστρονόμος Κοπέρνικος (6λ. λ.). Πλὴν ὅμως, ὡς ἔδειξεν ὁ Ἕλλην ἀστρονόμος Ἀντωνιάδης, τοῦτο ὄχι μόνον ἐδίδασκον καὶ ἐπίστευον οἱ Ἕλληνες ἀστρονόμοι τῆς ἀρχαιότητος, ἀλλὰ ἓν τινι μέτρῳ ὑπέκλεψεν ὁ Κοπέρνικος καὶ ἐνεφάνισεν ὡς ἰδικήν του καινοτομίαν.

Δὲν θὰ εἶχον τὰ ἀνωτέρω θέσιν ἐνταῦθα ἐὰν ὁ Ἀρίσταρχος δὲν ἦτο ὁ κύριος ἱδρυτὴς τοῦ ἡλιοκεντρικοῦ συστήματος. Καὶ εἶναι μὲν ἀληθὲς (6λ. λ. Ἡλιοκεντρικὸν σύστημα) ὅτι καὶ πρὸ τοῦ Ἀριστάρχου, ἄλλοι σοφοὶ ἐκπρόσωποι τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ πνεύματος, ὡς ὁ Ἀναξίμανδρος, οἱ Πυθαγόρειοι καὶ ἰδία ὁ Φιλόλαος, περὶ τὰ τέλη δὲ τοῦ βίου του καὶ ὁ Πλάτων, τέλος δὲ καὶ ὁ Ἀρχέλαος, ὡμίλησαν περὶ τοῦ ἡλιοκεντρικοῦ συστήματος, ἀλλ' ὁ κατὰ κύριον λόγον εἰσηγητὴς καὶ ὑποστηρικτὴς αὐτοῦ, ὑπῆρξεν ὁ Ἀρίσταρχος. Εἰδικὸν περὶ τοῦ ἡλιοκεντρικοῦ συστήματος ἔργον τοῦ Ἀριστάρχου δὲν διεσώθη μέχρις ἡμῶν, ἀλλὰ περὶ τῶν δοξασιῶν αὐτοῦ μᾶς πληροφοροῦν πέντε συγγραφεῖς, ἤτοι ὁ σύγχρονος αὐτοῦ Ἀρχιμήδης, ὁ Στοβαῖος, ὁ ἀνώνυμος σχολιαστὴς τοῦ Ἀριστοτέλους, ὁ Σέξτος Ἐμπειρικὸς καὶ ὁ Πλούταρχος. Ἐκ τούτων σαφέστερον ὁμιλεῖ ὁ Ἀρχιμήδης, ὅστις εἰς τὸ σύγγραμμα αὐτοῦ «Ψαμμίτης», διαλαμβάνει τὰ ἑξῆς ἐπὶ λέξει: «Ἀρίσταρχος ὁ Σάμιος, ὑποτίθεται τὰ μὲν ἀπλανέα τῶν ἄστρων καὶ τὸν ἅλιον μένειν ἀκίνητον, τὰν δὲ γᾶν περιφέρεσθαι περὶ τὸν ἅλιον κατὰ κύκλου περιφέρειαν, ὃς ἔστι ἐν μέσῳ τῷ δρόμῳ κείμενος». Ἤτοι: Ὅτι ὁ Ἀρίσταρχος θεωρεῖ ἀκινήτους τοὺς ἀπλανεῖς ἀστέρας καὶ τὸν ἥλιον, ὅτι δὲ ἡ γῆ κινεῖται περὶ τὸν ἥλιον ἐπὶ κυκλικῆς τροχιᾶς, διερχομένης διὰ μέσου τοῦ ζωδιακοῦ κύκλου, ἤτοι ἐπὶ τῆς ἐκλειπτικῆς, διότι τοῦτο σημαίνει «ὃς ἔστι ἐν μέσῳ τῷ δρόμῳ κείμενος». Ἐξ ἄλλου, ὁ Πλούταρχος ἀναφέρει εἰς τὸ ἔργον του «Περὶ τῶν ἀρεσκόντων τοῖς φιλοσόφοις» ὅτι: «Ἀρίσταρχος τὸν ἥλιον ἵστησι μετὰ τῶν ἀπλανῶν, τὴν δὲ γῆν κινεῖ περὶ τὸν ἡλιακὸν κύκλον».

Ὁ Ἀρίσταρχος δικαίως δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς εἷς τῶν μεγαλυτέρων θεωρητικῶν ἀστρονόμων ὅλων τῶν αἰώνων, ὡς ὁ κατ' ἐξοχὴν ἑρμηνευτὴς τῶν οὐρανίων φαινομένων καὶ συγχρόνως ἓν ἐκ τῶν μάλα ἐρευνητικῶν πνευμάτων ἐπὶ σειρᾶς ὅλης ἀστρονομικῶν ζητημάτων.

Κ. Σ. Χασάπης

ΕΥΚΛΕΙΔΗΣ. Διάσημος μαθηματικὸς τῆς ἀρχαιότητος. Περὶ τοῦ βίου του γνωρίζομεν μόνον ὅτι ἔζησε καὶ ἤκμασεν ἐν Ἀλεξανδρείᾳ περὶ τὸ 300 π.Χ. ἐπὶ βασιλείας Πτολεμαίου τοῦ Α΄, παρὰ τοῦ ὁποίου ἐτιμᾶτο πολύ. Ὁ Πρόκλος ἀναφέρει ὅτι «Πτολεμαῖος, ἤρετό ποτε αὐτόν, εἴ τίς ἐστιν περὶ γεωμετρίαν ὁδὸς συντομωτέρα τῆς στοιχειώσεως» (ὁ Πτολεμαῖος ἠρώτησεν αὐτὸν κάποτε, ἐὰν ὑπάρχῃ τρόπος νὰ μάθῃ κανεὶς τὴν γεωμετρίαν συντομώτερον, παρὰ ἐὰν σπουδάσῃ τὴν στοιχείωσιν). (Στοιχεῖα ἐλέγετο, ὡς γνωστόν, τὸ βιβλίον τῆς γεωμετρίας τοῦ Εὐκλείδου). «Ὁ δὲ ἀπεκρίνατο, μὴ εἶναι βασιλικὴν ἀτραπὸν ἐπὶ γεωμετρίαν» (ὁ δὲ Εὐκλείδης ἀπήντησεν ὅτι δὲν ὑπάρχει ἰδιαίτερος τρόπος διὰ τοὺς βασιλεῖς, διὰ νὰ σπουδάσουν τὴν γεωμετρίαν).

Ἄραβες συγγραφεῖς ἀναφέρουν ὅτι ὁ Εὐκλείδης ἐγεννήθη εἰς τὴν Τύρον, ἐκ πατρὸς Ναυκράτου καὶ πάππου Ζηνάρχου. Αἱ πληροφορίαι ὅμως αὗται δὲν θεωροῦνται ἀκριβεῖς, διότι οἱ ἴδιοι συγγραφεῖς ἀναφέρουν ὅτι ὁ Πυθαγόρας ἦτο μαθητὴς τοῦ Σολομῶντος, ὅτι ὁ Ἵππαρχος ἦτο Χαλδαῖος καὶ ὅτι οἱ Ἕλληνες μαθηματικοὶ εἶχον ἐπιγραφήν, ἔξω τῆς σχολῆς των, «μηδεὶς ἀγεωμέτρητος εἰσίτω». Προφανὴς σύγχυσις ἐκ τῆς ἐπιγραφῆς τῆς Ἀκαδημίας τοῦ Πλάτωνος.

Τὸ ἔργον τοῦ Εὐκλείδου. Ὡς σπουδαιότατον ἔργον τοῦ Εὐκλείδου θεωροῦνται τὰ «Στοιχεῖα», ἀποτελούμενα ἐκ 13 βιβλίων. (Περὶ τοῦ ἔργου τοῦ Εὐκλείδου βλέπε γραφόμενα εἰς τὴν εἰσαγωγὴν τοῦ ἄρθρου Ἑλληνικὴ Ἐπιστήμη τοῦ Κωνστ. Δ. Γεωργούλη). Περὶ τούτων ὁ Πρόκλος γράφει τὰ ἑξῆς: «Εὐκλείδης, ὁ τὰ Στοιχεῖα συναγαγὼν καὶ πολλὰ μὲν τῶν Εὐδόξου συντάξας, πολλὰ δὲ τῶν Θεαιτήτου τελεωσάμενος, ἔτι δὲ τὰ μαλακώτερον δεικνυόμενα τοῖς ἔμπροσθεν εἰς ἀνελέγκτους ἀποδείξεις ἀναγαγών» (ὁ Εὐκλείδης, ὁ ὁποῖος συνήθροισε τὰ Στοιχεῖα (τῆς γεωμετρίας) καὶ πολλὰ μὲν παραχθέντα ὑπὸ τοῦ Εὐδόξου αὐνέταξε, πολλὰ δὲ παραχθέντα ὑπὸ τοῦ Θεαιτήτου ἀπετελείωσε, προσέτι δὲ μερικὰ ἐκ τῶν πρώτων (θεωρημάτων), ἅτινα δὲν εἶχον αὐστηρὰς ἀποδείξεις, διετύπωσεν εἰς ἀδιασείστους ἀποδείξεις).

Ὑπὸ τὸν ὅρον «Στοιχεῖα», ὁ Εὐκλείδης ἐξέδωκε πᾶν ὅ,τι παρήγαγεν ἡ ἑλληνικὴ ἐπιστήμη εἰς τὴν γεωμετρίαν καὶ τὴν θεωρίαν τῶν ἀριθμῶν ἐπὶ σειρὰν ὅλην αἰώνων. Φαίνεται ὅτι πρὸ τοῦ Εὐκλείδου τοιοῦτον ἔργον εἶχον ἐκδώσει ὁ Ἱπποκράτης ὁ Χῖος, ὁ Θεύδιος καὶ ἄλλος τις. Τὰ «Στοιχεῖα» ὅμως τοῦ Εὐκλείδου ἐπεσκίασαν τὰς προηγουμένας ἐκδόσεις καὶ οὐδεὶς μεταγενέστερος τοῦ Εὐκλείδου κατώρθωσε νὰ ὑπερβάλῃ ταῦτα εἰς πληρότητα καὶ τελειότητα αὐστηρᾶς καὶ συστηματικῆς διατυπώσεως. Καὶ ἁπλῶς ὡς ἐκδότης ἐὰν θεωρηθῇ ὁ Εὐκλείδης, τὸ ἔργον του τοῦτο τὸν ἀναδεικνύει μέγαν μαθηματικόν. Οὐδεμία ὅμως ἔνδειξις ὑπάρχει ὅτι εἰς τὰ «Στοιχεῖα» δὲν περιλαμβάνονται πρωτότυποι ἐργασίαι τοῦ Εὐκλείδου. Τοὐναντίον πιστεύεται, ὅτι πολλὰ θεωρήματα τῶν «Στοιχείων» εἶναι τὸ πρῶτον ἀποδεδειγμένα ὑπὸ τοῦ Εὐκλείδου. Ἐκτὸς τῶν 13 βιβλίων τῶν «Στοιχείων», ὑπάρχουν καὶ δύο ἀκόμη βιβλία, τὸ 14ον καὶ τὸ 15ον, τὰ ὁποῖα ἄλλοτε ἐθεωροῦντο τοῦ Εὐκλείδου. Ἐκ τούτων, τὸ πρῶτον ἔχει συνταχθῇ ὑπὸ τοῦ μαθηματικοῦ Ὑψικλέους, ἀκμάσαντος περὶ τὸ 150 π.Χ., καὶ τὸ δεύτερον εἰς πολὺ μεταγενέστερον χρόνον (περίπου τὸν 6ον αἰῶνα μ.Χ.). Δεύτερον ἔργον τοῦ Εὐκλείδου σώζεται τὸ ὑπὸ τὸν τίτλον «Δεδομένα», τὸ ὁποῖον περιέχει ἐφαρμογὰς καὶ συμπληρώσεις τῶν θεωρημάτων τῶν «Στοιχείων». Τρίτον ἔργον τοῦ Εὐκλείδου, μνημονευόμενον ὑπὸ τοῦ Πρόκλου, εἶναι τὸ «Περὶ διαιρέσεων». Τοῦτο ἀνευρέθη διατυπωμένον ἐν τῇ λατινικῇ γλώσσῃ κατὰ τὰ μέσα τοῦ 16ου αἰῶνος, προερχόμενον ὅμως οὐχὶ ἐκ τοῦ ἑλληνικοῦ κειμένου, ἀλλ' ἐξ ἀραβικῆς μεταφράσεως. Ἐπὶ πλέον ἐφέρετο τοῦτο εἰς τὴν μετάφρασιν αὐτὴν ὡς ἔργον τοῦ Ἄραβος Μωχάμετ Μπαγναντίν. Ὀλίγον βραδύτερον ἀνευρέθη εἰς Παρισίους τμῆμα τοῦ ἔργου «Περὶ διαιρέσεων» εἰς τὴν ἀραβικήν, τὸ ὁποῖον εἶναι συμπλήρωμα τοῦ εἰς τὴν λατινικὴν εὑρεθέντος καὶ συμφωνεῖ πρὸς τὰ σημειούμενα ὑπὸ τοῦ Πρόκλου εἰς τὸ «Περὶ διαιρέσεων» βιβλίον. Εἰς τὸ ἔργον τοῦτο ὁ Εὐκλείδης πραγματεύεται τομὰς γεωμετρικῶν σχημάτων.

Τέταρτον σπουδαῖον ἔργον τοῦ Εὐκλείδου ἀναφέρεται ὑπὸ τοῦ Πρόκλου τὸ «Πορίσματα», τὸ ὁποῖον ἔχει ἀπολεσθῇ. Περὶ τῶν «Πορισμάτων» τούτων ἀναφέρει λεπτομερῶς ὁ Πάππος. Τὸ ἔργον ἀπετελεῖτο ἐκ τριῶν βιβλίων. Κατὰ τὸ 1860, ἐγένετο ἐν Παρισίοις ὑπὸ τοῦ μαθηματικοῦ Σιάσλ, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ὑπὸ τοῦ Πάππου διασωθέντων σχετικῶς, ἀνασύνθεσις τῶν τριῶν βιβλίων, θεωρουμένη λίαν ἐπιτυχής. Παρὰ ταῦτα ὁ Χάϊμπεργκ ἐκφράζει τὴν γνώμην, ὅτι ὑπολείπεται ἀρκετὸν ἔργον διὰ νὰ ἐπιτευχθῇ ἡ πλήρης ἀνασύνθεσις τοῦ συγγράμματος τούτου τοῦ Εὐκλείδου. Τὸ ἔργον δὲν περιέχει πορίσματα ὑπὸ τὴν συνήθη ἔννοιαν, ἀλλὰ γεωμετρικὰ θεωρήματα καὶ προβλήματα, εἰς τὰ ὁποῖα χρησιμοποιοῦνται γεωμετρικοὶ τρόποι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον.

Πέμπτον ἔργον τοῦ Εὐκλείδου μνημονεύεται τὸ «Περὶ κωνικῶν τομῶν». Καὶ τοῦτο δὲν ἐσώθη. Πιστεύεται ὅμως ὅτι τὰ

Εὐκλείδης.

τέσσαρα πρῶτα βιβλία τοῦ ὁμωνύμου ἔργου τοῦ Ἀπολλωνίου περιέχουν πολλὰς προτάσεις ἐκ τοῦ ἀπολεσθέντος ἔργου τοῦ Εὐκλείδου.

Ἕκτον ἔργον (ἀπολεσθέν) μνημονεύεται τὸ ὑπὸ τὸν τίτλον «Ψευδάρια». Τὸ ἔργον τοῦτο εἶχεν ὡς σκοπὸν ν' ἀσκῇ τοὺς σπουδαστὰς περὶ τὴν ἀνεύρεσιν σφαλμάτων κατὰ τὰς μαθηματικὰς ἀποδείξεις. Ἕβδομον τέλος μαθηματικὸν ἔργον τοῦ Εὐ-

κλείδου (ἀπολεσθέν) ἀναφέρεται τὸ ὑπὸ τὸν τίτλον «Τόποι πρὸς ἐπιφανείᾳ».

Ἐκτὸς τῶν καθαρῶς μαθηματικῶν ἔργων, ὁ Εὐκλείδης ἔγραψεν: Ἀστρονομικὸν ἔργον ὑπὸ τὸν τίτλον «Φαινόμενα» (ἀπολεσθέν), «Ὀπτικὰ καὶ κατοπτρικά», «Κατανομὴ κανόνος» καὶ «Εἰσαγωγὴ ἁρμονική». Ἄραβες συγγραφεῖς ἀναφέρουν ὅτι ὁ Εὐκλείδης εἶχε γράψει καὶ ἔργον «Μηχανικά». Τοῦτο ἐπεβεβαιώθη κατὰ τὸν παρελθόντα αἰῶνα, ἐξ ἀποσπασμάτων ἀνευρεθέντων εἰς τὴν ἀραβικὴν γλῶσσαν.

Τὰ «Στοιχεῖα» τοῦ Εὐκλείδου ἔχουν μεταφρασθῆ εἰς ὅλας σχεδὸν τὰς εὐρωπαϊκὰς γλώσσας. Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῆς Ἀναγεννήσεως καὶ ἐντεῦθεν, ἀναφέρονται περισσότεραι τῶν 2.000 ἐκδόσεων εἰς διαφόρους γλώσσας. Ἡ Ἀγγλία εἶναι ἡ μόνη χώρα, εἰς τὰ γυμνάσια τῆς ὁποίας διδάσκεται ἐξ ὁλοκλήρου ἡ γεωμετρία, ὡς περιέχει ταύτην εἰς τὰ «Στοιχεῖα» ὁ Εὐκλείδης.

Ε. Σ.

ΑΡΧΙΜΗΔΗΣ. Ὑπῆρξεν ὁ μεγαλύτερος μαθηματικὸς τῆς ἀρχαιότητος, δύναται δὲ νὰ παραβληθῆ μὲ οἱονδήποτε ἐκ τῶν μαθηματικῶν τῆς νεωτέρας ἐποχῆς, χωρὶς οὐδεμίαν νὰ ὑποστῆ μείωσιν. Αἱ ἀνακαλύψεις του δὲν περιωρίσθησαν εἰς τὴν περιοτις εἶχεν ἐκδηλώσει ὅπως πιστοῦται ἀπὸ τὰς ἐπὶ τῶν ἀγγείων τοῦ γεωμετρικοῦ ρυθμοῦ παραστάσεις, κλίσιν καὶ ἱκανότητα ἐξαιρετικὴν πρὸς τὴν ἀφηρημένην μαθηματικὴν σκέψιν. Καὶ ὡς πρὸς τὸ ὄνομα τοῦ πατρός του δὲν εἴμεθα βέβαιοι. Ὁ Γερμανὸς φιλόλογος Μπλάς, ἐξέφρασε τὴν γνώμην ὅτι ὁ εἰς τὸ σύγγραμμα «Ψαμμίτης» ἀναφερόμενος ὑπὸ τοῦ Ἀρχιμήδους ἀστρονόμος Φειδίας, εἶναι ὁ πατήρ του. Διὰ νὰ δεχθῶμεν ὅμως τοῦτο πρέπει νὰ θεωρήσωμεν ὡς ἀπολύτως βεβαίαν τὴν ὑπὸ τοῦ Μπλὰς προτεινομένην διόρθωσιν τῆς παραδιδομένης ὑπὸ τῶν χειρογράφων γραφῆς. Ὁ φιλόλογος οὗτος, ἀντὶ τοῦ παραδεδομένου «Φειδία δὲ τοῦ Ἀκούπατρος», γράφει «Φειδίᾳ δὲ τοῦ ἀμοῦ πατρός», ὑποστηρίζων ὅτι τὸ ἀκατανόητον ὄνομα «Ἀκούπατρος» προῆλθεν ἐκ παραφθορᾶς τῆς ἀρχικῆς γραφῆς «ἀμοῦ πατρός», ὑπὸ παλαιοῦ ἀντιγραφέως, ὅστις ἀντὶ τοῦ μ ἔγραψε τὸ γράμμα κ καὶ ἤνωσε τὰς δύο λέξεις εἰς τὸ ἀκατανόητον σύμπλεγμα.

Κατὰ τὸν Πλούταρχον (Βίος Μαρκέλλου XIY), ὁ Ἀρχιμήδης ὑπῆρξε φίλος καὶ συγγενὴς τοῦ τυράννου Ἱέρωνος. Ὁ Χὴθ παραθέτει χωρίον ἐκ τῶν σχολίων εἰς τὸν 34ον λόγον τοῦ Γρηγορίου Ναζιανζηνοῦ, σελ. 353 α, ἔκδ. Μορέλ, ἐπιβεβαιοῦν ὅτι ὁ πατὴρ τοῦ Συρακοσίου μαθηματικοῦ ὑπῆρξεν ὁ Φειδίας: «Φει-

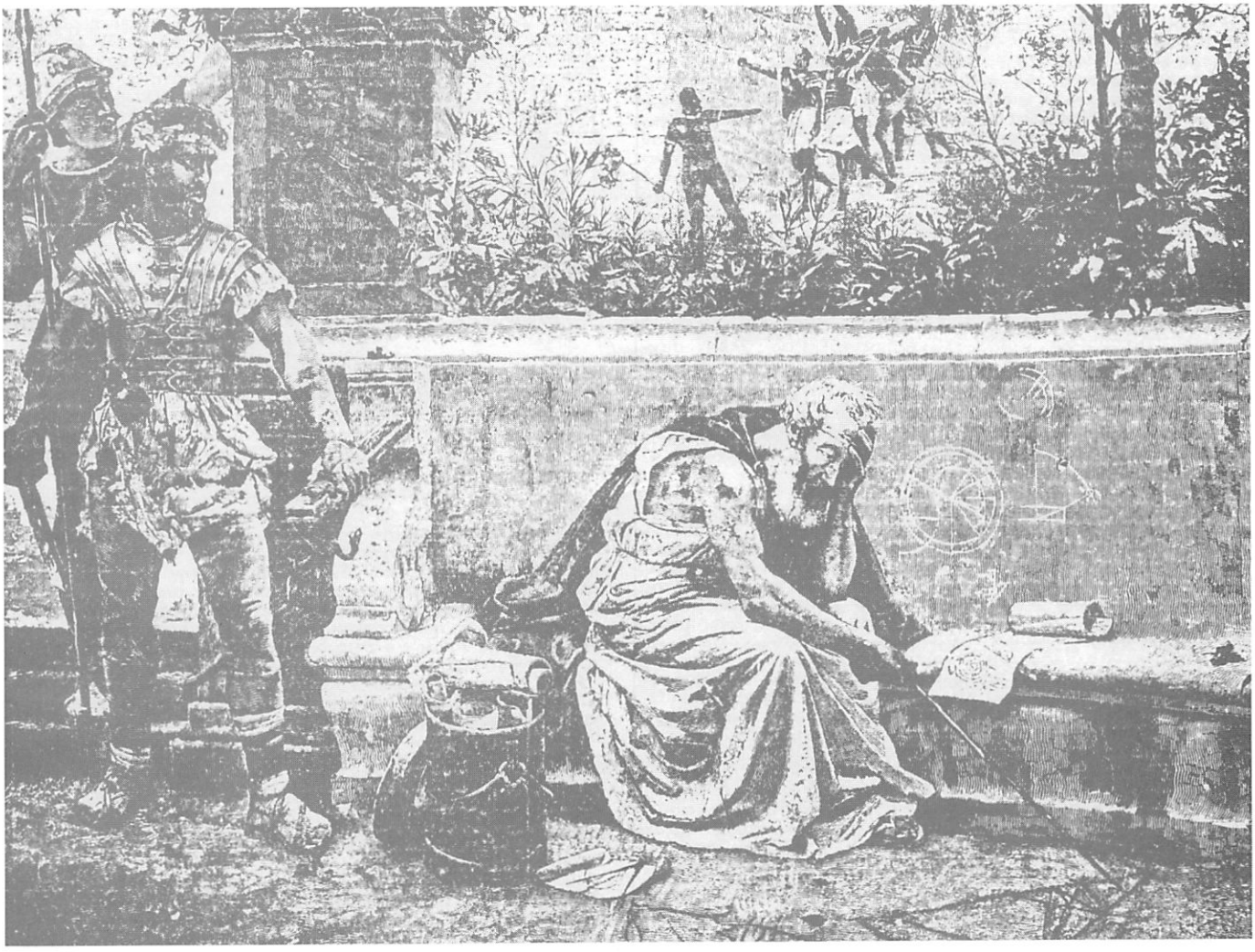

Μία ἀναπαράστασις τῶν τελευταίων στιγμῶν τοῦ Ἀρχιμήδους, ὀλίγον πρὶν κατασφάξῃ αὐτὸν ὁ Ρωμαῖος στρατιώτης. (Πίναξ τοῦ Κουρτουά).

χὴν τῆς μαθηματικῆς ἐπιστήμης, ἀλλ' ἐπεξετάθησαν καὶ εἰς τὴν μηχανικήν, φυσικήν, ἀστρονομίαν καὶ εἰς τὰς τεχνικὰς κατασκευάς. Αἱ περὶ τοῦ βίου του περισωθεῖσαι εἰδήσεις, εἶναι πολὺ πενιχραί. Ἡ ὑπὸ τοῦ φίλου του Ἡρακλείδου συγγραφεῖσα βιογραφία, περὶ ἧς κάμνει λόγον ὁ σχολιαστὴς Εὐτόκιος, εἰς τὰ «Εἰς τὴν μέτρησιν τοῦ κύκλου» σχόλιά του, γράφων: «Ὡς φησιν Ἡρακλείδης ἐν τῷ Ἀρχιμήδους βίῳ», φαίνεται ἀπολεσθεῖσα λίαν ἐνωρίς. Ἀπὸ δὲ τῶν χρόνων τῆς ἀρχαιότητος οἱ διαδοθέντες γύρω ἀπὸ τὴν προσωπικότητα τοῦ Ἀρχιμήδους θρῦλοι ἐγένοντο αἰτία νὰ λησμονηθοῦν αἱ σχετικαὶ μὲ τὴν καταγωγήν του καὶ τὰς λεπτομερείας τῆς ἰδιωτικῆς του ζωῆς εἰδήσεις. Βεβαία τυγχάνει ἡ χρονολογία τοῦ θανάτου του, ἐπισυμβάντος κατὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Ρωμαίου ὑπάτου Μαρκέλλου ἅλωσιν τῶν Συρακουσῶν, γενομένην κατὰ τὸ 212 π.Χ. Στηριζόμενοι εἰς τὴν μαρτυρίαν τοῦ Βυζαντίου πολυΐστορος Τζέτζη (χιλιὰς ΙΔ, 35), «καθ' ἣν ὁ Ἀρχιμήδης ἦγε κατὰ τὸν θάνατόν του τὸ 75ον ἔτος τῆς ἡλικίας του, φθάνομεν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ἐγεννήθη κατὰ τὸ 287 π.Χ.

Ἅπασαι αἱ παλαιαὶ μαρτυρίαι ὁμοφώνως παραδίδουν ὅτι ἡ πόλις τῆς καταγωγῆς, τῆς γεννήσεώς του καὶ τῆς διαβιώσεώς του ὑπῆρξαν αἱ Συράκουσαι. Ἀνῆκεν εἰς τὴν δωρικὴν φυλήν, ἦδίας τὸ μὲν γένος Συρακόσιος ἀστρολόγος ὁ Ἀρχιμήδους πατήρ». Ὅπως δὲ φαίνεται ἐκ τοῦ συγγράμματός του «Ψαμμίτης», ὅπερ ἔχει ἀπευθύνει, δηλαδὴ ἀφιερώσει, ὅπως λέγομεν σήμερον, εἰς τὸν συμβασιλεύσαντα μὲ τὸν Ἱέρωνα Γέλωνα, συνεδέετο φιλικῶς καὶ μὲ τὸν τελευταῖον τοῦτον. Ἐκ τούτου δυνάμεθα νὰ εἰκάσωμεν ὅτι κατήγετο ἐξ εὐγενοῦς οἰκογενείας καὶ ὅτι ἔζη πλησίον τοῦ κύκλου τῆς τυραννικῆς αὐλῆς, χωρὶς νὰ λάβη ἀξίωμά τι. Ἅπασαι σχεδὸν αἱ μαρτυρίαι συμφωνοῦν ὡς πρὸς τὴν εὐγένειαν τῆς καταγωγῆς του, ἐκτὸς τοῦ Κικέρωνος, ὅστις μᾶς παρέχει τὴν εἴδησιν, ὅτι ὁ μέγας μαθηματικὸς κατήγετο ἐκ ταπεινῆς οἰκογενείας. Ἡ μαρτυρία ὅμως τοῦ Ρωμαίου ῥήτορος δὲν φαίνεται πιθανή. Ὁ Κικέρων, ἐπειδὴ καὶ αὐτὸς δὲν εἶχεν εὐγενῆ καταγωγήν, φαίνεται ὅτι θὰ ἀπεδέχθη καὶ ὡς πρὸς τὸν Ἀρχιμήδη εἰδήσεις, αἵτινες ἔφερον αὐτὸν ὡς καταγόμενον οὐχὶ ἐξ εὐγενοῦς γένους. Πάντως ὁ Ἀρχιμήδης θὰ κατήγετο ἐξ εὐπόρου οἰκογενείας, διότι ἐν ἐναντίᾳ περιπτώσει δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ ἐπιχειρήσῃ ταξίδιον εἰς Ἀλεξάνδρειαν οὐδὲ νὰ διαμείνῃ ἐκεῖ ἐπὶ πολύ, ἐπανελθὼν δὲ εἰς Συρακούσας, νὰ διαθέσῃ τὸν χρόνον του ἐξ ὁλοκλήρου εἰς ἐπιστημονικὰς ἐρεύνας.

Πότε ἀκριβῶς ἦλθεν εἰς Ἀλεξάνδρειαν δὲν γνωρίζομεν. Ἐκεῖ συνῆψε σχέσεις μὲ τὸν κύκλον τῶν ἐπιστημόνων, τὸν ὁποῖον εἶ-

χε δημιουργήσει ὁ Εὐκλείδης, διότι δὲν προέλαβε νὰ γνωρίση τὸν μέγαν ἐκεῖνον μαθηματικόν, ὅστις ἤκμασε περὶ τὸ 300 π. Χ. Πιθανὸν εἶναι ὅτι ἐγνώρισε τὸν ἐκ Σάμου μαθηματικὸν Κόνωνα, ἀλλὰ καὶ περὶ τούτου δὲν ὑπάρχει ρητὴ μαρτυρία. Εἶχεν ὅμως μὲ αὐτὸν συνεχῆ φιλικὴν ἀλληλογραφίαν καὶ ἔστελλεν εἰς αὐτὸν τὰς μαθηματικάς του ἀνακαλύψεις πρὶν ἀκόμη τὰς δημοσιεύσῃ. Ἔτρεφε μεγάλην ἐκτίμησιν εἰς τὴν κρίσιν τοῦ Κόνωνος, μετὰ θλίψεως δὲ ἐκφράζεται περὶ τοῦ θανάτου του εἰς τὸ προοίμιον τοῦ «Περὶ σφαίρας καὶ κυλίνδρου» συγγράμματός του, ὅπου γράφει τὰ ἀκόλουθα: «Ὤφειλε μὲν οὖν Κόνωνος ἔτι ζῶντος ἐκδίδοσθαι ταῦτα· Τὴνον γὰρ ὑπολαμβάνομέν που μάλιστα ἂν δύνασθαι κατανοῆσαι ταῦτα καὶ τὴν ἁρμόζουσαν ὑπὲρ αὐτῶν ἀπόφασιν ποιήσασθαι». (Εἴθε βέβαια τὸ παρὸν σύγγραμμα νὰ ἐξεδίδετο πρὶν ἀποθάνῃ ὁ Κόνων. Διότι ἔχομεν τὴν γνώμην ὅτι ἐκεῖνος θὰ ἠδύνατο νὰ τὰ κατανοήσῃ καὶ νὰ ἐκφέρῃ τὴν ἁρμόζουσαν περὶ τούτων κρίσιν).

Ἐν Ἀλεξανδρείᾳ διαμένων, συνῆψε προσωπικὴν φιλίαν μὲ τὸν μαθητὴν τοῦ Κόνωνος Δοσίθεον. Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Κόνωνος, ἐπισυμβάντα κατὰ τὸ 240 π.Χ., ἔστελλεν εἰς τὸν Δοσίθεον τὰς ἀποκαλύψεις του πρὶν τὰς δημοσιεύσῃ. Εἰς τὸν Δοσίθεον ἔχει ἀπευθύνει ἐκ τῶν συγγραμμάτων του τὸν τετραγωνισμὸν τῆς παραβολῆς, τὰ Ι καὶ ΙΙ βιβλία περὶ σφαίρας καὶ κυλίνδρου, τὸ βιβλίον περὶ ἑλίκων ὡς καὶ τὸ περὶ κωνοειδῶν καὶ σφαιροειδῶν. Μεταξὺ τῶν φίλων τοῦ Ἀρχιμήδους συγκαταλέγεται καὶ ὁ Ἡρακλείδης. ὅστις μνημονεύεται ἐν τῷ περὶ ἑλίκων συγγράμματι ὡς τὸ πρόσωπον, δι' οὗ ἀπέστειλλεν ὁ Συρακόσιος μαθηματικὸς εἰς τὸν Δοσίθεον τὰς νέας ἀνακαλύψεις του. Ὁ Ἡρακλείδης οὗτος εἶναι ὁ ἴδιος ὅστις, ὅπως ἀνωτέρω ἐσημειώσαμεν, ἀναφέρεται ὑπὸ τοῦ Εὐτοκίου, ὡς συγγράψας βίον τοῦ Ἀρχιμήδους. Ἐκτὸς τῶν ἀνωτέρω προσώπων, φαίνεται ἔχων σχέσιν καὶ μὲ τὸν Ἐρατοσθένη τὸν βιβλιοθηκάριον τῆς Ἀλεξανδρείας (275—195 π.Χ.), ὅστις ἠσχολεῖτο οὐ μόνον μὲ τὴν γεωγραφίαν, ἀλλὰ καὶ μὲ τὴν ἀστρονομίαν, τὰ μαθηματικά, καθὼς καὶ μὲ χρονολογικὰς καὶ φιλοσοφικὰς μελέτας. Εἰς τοῦτον ἀπευθύνει τὸ περίφημον ἔργον του «Περὶ μηχανικῶν θεωρημάτων πρὸς Ἐρατοσθένη ἔφοδος», ὅπερ ἦλθεν εἰς φῶς κατὰ τὸ 1906, ὅτε ὁ Χάϊμπεργκ ἀνεκάλυψεν ὅτι εἰς κώδικα ἐναποκείμενον εἰς τὴν βιβλιοθήκην τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει μετοχίου τοῦ Παναγίου Τάφου, εἶχε γραφῆ ἡ ἀνωτέρω πραγματεία τοῦ Ἀρχιμήδους, καθὼς καὶ τμήματα ἐκ τῶν ἄλλων συγγραμμάτων του. Εἰς τὸν αὐτὸν Ἐρατοσθένη συμφώνως πρὸς εἰσαγωγικὸν σημείωμα ἀναγεγραμμένον εἰς τὰ χειρόγραφα, φέρεται ὁ Ἀρχιμήδης ἀπευθύνων τὸ περίφημον ἐμμέτρως συντεταγμένον «Βόειον πρόβλημα». Μὲ τὸν Ἐρατοσθένη φαίνεται ὅτι συνεδέθη ὁ Ἀρχιμήδης κατὰ τὴν τελευταίαν περίοδον τῆς ζωῆς του, διότι εἰς τὰ ἀρχαιότερα συγγράμματά του οὐδόλως μνημονεύει τοῦτον.

Ὁ Χὸπ νομίζει ὅτι εἰς τὸν «Ψαμμίτην» ὁ Ἀρχιμήδης, ἂν καὶ ἀναφέρῃ τὸν ἀριθμὸν τῶν σταδίων, εἰς ὃν κατὰ τὸν Ἐρατοσθένη συμπεσοῦται ἡ περίμετρος τῆς γῆς, ἀποφεύγει νὰ μνημονεύσῃ τὸ ὄνομά του γράφων ἀορίστως: «Καίπερ τινῶν πεπειραμένων ἀποδεικνύειν ἐοῦσαν αὐτὴν (δηλαδὴ τὴν περίμετρον τῆς γῆς) ὡς λ μυριάδων σταδίων». ("Αν καὶ κάποιοι ἔχουν προσπαθήσει νὰ ἀποδείξουν ὅτι ἡ περίμετρος τῆς γῆς ἔχει μήκος 300.000 χιλιάδων σταδίων). Δὲν εἶναι ὅμως ἀπαραίτητον νὰ ἔχῃ ὑπ' ὄψιν του ὁ Ἀρχιμήδης τὸν Ἐρατοσθένη, ἀλλ' εἶναι δυνατὸν νὰ ἀναφέρεται εἰς μετρήσεις γενομένας ὑπὸ τοῦ Μεσσηνίου φιλοσόφου καὶ μαθητοῦ τοῦ Ἀριστοτέλους Δικαιάρχου. Ὁπωσδήποτε ὅμως εἰς τὴν «Ἔφοδον» ὁ Συρακόσιος μαθηματικὸς ἀπευθύνει τιμητικὸν ἔπαινον εἰς τὸν Ἐρατοσθένη, ἀποκαλῶν αὐτὸν «σπουδαῖον καὶ φιλοσοφίας προσεσχηκότα ἀξιολόγως καὶ τὴν ἐν τοῖς μαθήμασι κατὰ τὸ ὑποπίπτον θεωρίαν τετιμηκότα». (Σπουδαῖον καὶ ἔξοχον διδάσκαλον τῆς φιλοσοφίας, ὁ ὁποῖος ἔχει τιμήσει τὴν θεωρίαν τὴν ἀναφερομένην εἰς τὰ μαθηματικὰ ζητήματα, εἰς πᾶσαν διδομένην εἰς αὐτὸν εὐκαιρίαν). Κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς ἐν Αἰγύπτῳ διαμονῆς του, λέγεται ὁ Ἀρχιμήδης ὅτι ἐφεῦρε μηχάνημα κατάλληλον διὰ τὴν ἄντλησιν ὕδατος, ὅπερ ὠνομάσθη «αἰγυπτιακὸς κοχλίας» καὶ ἐτέθη εἰς εὐρυτάτην χρῆσιν.

Ἐπανελθὼν ἐξ Αἰγύπτου εἰς Συρακούσας, ἐπεδόθη εἰς θεωρητικὰς ἐπιστημονικὰς μελέτας. Ὅπως ἀναφέρει ὁ Πλούταρχος ἐν βίῳ Μαρκέλλου XVII, ἡ ἀφοσίωσίς του εἰς τὰς θεωρητικὰς σπουδὰς ἦτο τοιαύτη, ὥστε «ὡς ὑπ' οἰκείας δή τινος καὶ συνοίκου θελγόμενος ἀεὶ σειρῆνος ἐλέλητο καὶ σίτου καὶ θεραπείας σώματος ἐξέλειπε, βία δὲ πολλάκις ἑλκόμενος ἐπ' ἄλειμμα καὶ λουτρὸν ἐν ταῖς ἐσχάραις ἔγραφε σχήματα τῶν γεωμετρικῶν καὶ τοῦ σώματος ἀληλιμμένου διῆγε τῷ δακτύλῳ γραμμὰς ὑπὸ ἡδονῆς μεγάλης κάτοχος ὢν καὶ μουσόληπτος ἀληθῶς». ('Ωσὰν νὰ τὸν ἐμάγευε μία ἔμφυτος καὶ κατοικοῦσα πάντοτε μαζί του σειρήν, εἶχε λησμονήσει καὶ τὴν τροφὴν καὶ παρέλειπε τὴν περιποίησιν τοῦ σώματος· διὰ τῆς βίας δὲ πολλάκις συρόμενος διὰ νὰ δεχθῇ ἐπαλείψεις (δι' ἐλαίου) καὶ ὁδηγούμενος εἰς τὸ λουτρόν, εἰς τὴν τέφραν τῶν ἑσχαρῶν ἔγραφε γεωμετρικὰ σχήματα καὶ ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας ὁλοκλήρου τοῦ σώματός του, ὅπερ εἶχεν ἀλειφθῆ δι' ἐλαίου, ἔσυρε διὰ τοῦ δακτύλου (γεωμετρικὰς) γραμμὰς μετὰ μεγάλης εὐχαριστήσεως, εὑρισκόμενος εἰς κατάστασιν κατακυριεύσεως (ὑπὸ θείων δυνάμεων) καὶ κυριαρχούμενος ὑπὸ τῶν Μουσῶν). Εἰς τὴν πραγματείαν του «ὅτι οὐδὲ ἡδέως ζῆν ἐστιν κατ' Ἐπίκουρον» ὁ Πλούταρχος ἀναφέρει ὅτι ὅταν ὁ Συρακόσιος σοφὸς εὑρισκόμενος εἰς τὸ λουτρὸν ἐκ τῆς ὑπερχύσεως τοῦ ὑπὸ τοῦ σώματός του ἐκτοπιζομένου ὕδατος, συνέλαβε τὴν λύσιν τοῦ προβλήματος τοῦ ἀναφερομένου εἰς τὴν ἐξακρίβωσιν τῆς γνησιότητος τοῦ χρυσοῦ στεφάνου τοῦ Ἱέρωνος, ἐπήδησεν ἀπὸ τὸ λουτρόν, ὡσὰν ἄνθρωπος, ὅστις ,καταλαμβάνεται ὑπὸ θείας μανίας καὶ ἐβάδιζεν εἰς τὰς ὁδοὺς ἀναφωνῶν «εὕρηκα!» «καὶ λουόμενος ὥς φασιν ἐκ τῆς ὑπερχύσεως ἐννοήσας τὴν τοῦ στεφάνου μέτρησιν οἷον ἔκ τινος κατοχῆς ἢ ἐπιπνοίας ἐξήλατο δοῶν «εὕρηκα» καὶ τοῦτο πολλάκις φθεγγόμενος ἐβάδιζεν».

Ὁ Ἀρχιμήδης ἦτο τύπος θεωρητικοῦ ἀνθρώπου, καίτοι εἶχε πνεῦμα ἐφευρετικώτατον, ὅπως ἐδείχθη ἐκ τῶν τεχνικῶν του ἀνακαλύψεων. Τὰς μηχανικάς του ἐφαρμογὰς τὰς ἐθεώρει ἐν συγκρίσει μὲ τὴν καθαρὰν θεωρίαν ὡς ἐνασχόλησιν κατωτέραν, ἀγενῆ καὶ βάναυσον. Διὰ τοῦτο, ἂν ἐξαιρέσῃ τις τὸ εἰς τὴν περιγραφὴν τοῦ μηχανήματος, δι' οὗ ἀναπαρίστα τὴν κίνησιν τῶν οὐρανίων σωμάτων ἀναφερόμενον σύγγραμμά του τὸ τιτλοφορούμενον «Περὶ σφαιροποιΐας», δὲν ἠθέλησε νὰ καταλίπῃ πραγματείας σχετικὰς μὲ τὰς ὑπ' αὐτοῦ ἐφευρεθείσας μηχανάς. Τόσον μέγα φρόνημα ἐκέκτητο «ὥστε μηδὲν ἐθελῆσαι σύγγραμμα περὶ τούτων ἀπολιπεῖν, ἀλλὰ τὴν περὶ τὰ μηχανικὰ πραγματείαν καὶ πᾶσαν ὅλως τέχνην χρείας ἐφαπτομένην ἀγενῆ καὶ βάναυσον ἡγησάμενος εἰς ἐκεῖνα καταθέσθαι μόνα τὴν αὐτοῦ φιλοτιμίαν, οἷς τὸ καλὸν καὶ περιττὸν ἀμιγὲς τοῦ ἀναγκαίου πρόσεστιν», Πλούτ. Μάρκ. XVII. ("Ωστε δὲν ἠθέλησε περὶ τούτων (τῶν μηχανικῶν ἐργαλείων) νὰ ἀφήσῃ κανὲν σύγγραμμα, ἀλλ' ἀφοῦ ἐθεώρησε τὴν ἀσχολίαν μὲ τὰ μηχανικὰ καὶ ἐν γένει πᾶσαν τέχνην ἔχουσαν συνεπαφὴν μὲ τὰς πρακτικὰς ἀνάγκας, ὡς ἀγενῆ καὶ βάναυσον, εἰς ἐκεῖνα μόνον ἀφιέρωσεν ὅλον του τὸν ζῆλον, εἰς τὰ ὁποῖα τὸ καλὸν καὶ τὸ ὑψηλὸν ἐνυπάρχει χωρὶς νὰ ἔχῃ ἀναμιγῆ μὲ τὸ ἐξαναγκαστικόν). Ἐξαίρει ἐπίσης ὁ Πλούταρχος τὴν μεθοδικότητα τῆς σκέψεώς του. Ἠδύνατο νὰ διατυπώνῃ δυσχερέστατα θεωρήματα κατὰ τρόπον τόσον ἁπλοῦν, ὥστε νὰ νομίζῃ ὁ καθεὶς ὅτι θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ ἐφεύρῃ τὴν ἀπόδειξίν των. «Οὐ γὰρ ἔστιν ἐν γεωμετρίᾳ χαλεπωτέρας καὶ βαρυτέρας ὑποθέσεις ἐν ἁπλουστέροις λαβεῖν καὶ καθαρωτέροις στοιχείοις γραφομένας. Καὶ τοῦθ' οἱ μὲν εὐφυΐᾳ τοῦ ἀνδρὸς προσάπτουσιν, οἱ δ' ὑπερβολῇ τινι πόνου νομίζουσιν ἀπόνως πεποιημένω καὶ ραδίως ἕκαστον ἐοικὸς γεγονέναι. Ζητῶν μὲν γὰρ οὐκ ἂν τις εὕροι δι' αὐτοῦ τὴν ἀπόδειξιν, ἅμα δὲ τῇ μαθήσει παρίσταται δόξα τοῦ κἂν αὐτὸν εὑρεῖν». (Διότι εἶναι ἀδύνατον νὰ εὕρῃ κανεὶς εἰς τὴν γεωμετρίαν δυσκολωτέρας καὶ σπουδαιοτέρας θεμελιώδεις προτάσεις διατυπουμένας μὲ διατύπωσιν ἁπλουστέραν καὶ καθαρωτέραν (ἀπὸ τὴν διατύπωσιν τοῦ Ἀρχιμήδους). Καὶ αὐτὸ ἄλλοι μὲν τὸ θεωροῦν ὀφειλόμενον εἰς τὴν εὐφυΐαν τοῦ ἀνδρός. ἄλλοι δὲ νομίζουν ὅτι ἐγένετο μὲ ὑπερβολικὸν κόπον, ἐνῶ δίδει τὴν ἐντύπωσιν ὅτι ἑκάστη πρότασις εὑρέθη χωρὶς κόπον καὶ μὲ εὐκολίαν).

Ἀρχιμήδης.

Ὁ τύραννος Ἱέρων ἀντιληφθεὶς τὴν περὶ τὰς τεχνικὰς ἐφευρέσεις μεγαλοφυΐαν τοῦ Συρακοσίου μαθηματικοῦ, ἠθέλησε νὰ πείσῃ τοῦτον ὅπως θέσῃ ταύτην εἰς τὴν διάθεσιν τῆς πόλεως. Κατόπιν τούτου ὁ Ἀρχιμήδης ἠσχολήθη μὲ ζητήματα πρακτικῆς μηχανικῆς, ἐθεώρησεν ὅμως τὴν τοιαύτην ἀπασχόλησιν ὡς παιγνιώδη καὶ πάρεργον: «Γεωμετρίας δὲ παιζούσης ἐγεγόνει πάρεργα τὰ πλεῖστα... Ἱέρωνος τοῦ βασιλέως πείσαντος Ἀρχιμήδη τρέψαι τι τῆς τέχνης ἀπὸ τῶν νοητῶν εἰς τὰ σωματικὰ καὶ τὸν λόγον ἀμῶς γέ πως δι' αἰσθήσεως μείξαντα ταῖς χρείαις ἐμφανέστερον καταστῆσαι τοῖς πολλοῖς». (Πλούταρχ. Μάρκ. XIV). (Αἱ περισσότεραι γεωμετρικαὶ κατασκευαὶ εἶχον θεωρηθῆ (ἀπὸ τὸν Ἀρχιμήδη) ἐστερημέναι σοβαρότητος ἀπασχολήσεις τῆς γεωμετρίας. ἤτις ἐπιδίδεται εἰς παιγνίδια... ὅταν ὁ Ἱέρων ὁ βασιλεὺς ἔπεισε τὸν Ἀρχιμήδη νὰ κατευθύνῃ μέρος τι τῆς τέχνης του ἀπὸ τὰ νοητὰ εἰς τὰ χειροπιαστὰ καὶ ἀφοῦ ἀναμίξῃ μὲ τὴν αἴσθησιν κατά τινα τρόπον τὴν θεωρητικὴν σκέψιν νὰ τὴν κάμῃ περισσότερον φανερὰν εἰς τὸν λαόν). Διὰ τοὺς μεγάλους μαθηματικοὺς τοῦ 4ου π.Χ. αἰῶνος, αἱ μηχανικαὶ κατασκευαὶ ἐθεωροῦντο βάναυσος ἐνασχόλησις.

Ὅταν ὁ Ἀρχύτας ἠθέλησε νὰ λύσῃ τὸ δήλιον πρόβλημα (ἤτοι νὰ εὕρῃ κύβον διπλάσιον τοῦ δοθέντος) διὰ μηχανικῆς κατασκευῆς, ὁ Πλάτων ἠναντιώθη καὶ μετ' ἀγανακτήσεως παρετήρησεν ὅτι διὰ τῶν τοιούτων μεθόδων καταβιβάζεται ἡ γεωμετρία ἀπὸ τὴν περιοχὴν τῆς καθαρᾶς σκέψεως εἰς τὸν σωματικὸν κόσμον. Ἕνεκα τούτου, ἡ μηχανικὴ εἶχε χωρισθῆ ἀπὸ τὴν γεωμετρίαν καὶ περιέπεσεν εἰς τὴν καταφρόνησιν τῆς φιλοσοφίας, καλλιεργουμένη μόνον ὑπὸ τῶν περὶ τὰ στρατιωτικὰ ἀσχολουμένων: «διεκρίθη γεωμετρίας ἐκπεσοῦσα μηχανική, καὶ περιορωμένη πολὺν χρόνον ὑπὸ φιλοσοφίας μία τῶν στρατιωτίδων τεχνῶν ἐγεγόνει». (Ἐχωρίσθη καὶ ἐξέπεσεν ἀπὸ τὴν γεωμετρίαν ἡ μηχανικὴ καὶ ἀφοῦ περιεφρονεῖτο ἐπὶ πολὺν χρόνον ὑπὸ τῆς φιλοσοφίας, εἶχε γίνει μία ἐκ τῶν στρατιωτικῶν τεχνῶν). Παρὰ ταῦτα, ὑπεῖκον ὁ Ἀρχιμήδης εἰς τὰς προτροπὰς τοῦ Ἱέρωνος, ἐπεβλήθη καὶ προβλημάτων ἀναφερομένων εἰς ταύτην. Ὁ Ἀθήναιος (βιβλ. Ε, 206), παρέχει τὴν εἴδησιν ὅτι ὁ Ἱέρων τοῦ εἶχεν ἀναθέσει τὴν ἐποπτείαν τῆς ναυπηγήσεως τῆς περιφήμου διὰ τὸ μέγεθος καὶ τὴν πολυτέλειαν νεὼς «Συρακοσίας», ἣν ἐδώρησεν εἶτα εἰς τὸν βασιλέα τῆς Αἰγύπτου Πτολεμαῖον. Ἐπὶ τῆς νεὼς ταύτης, κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ αὐτοῦ συγγραφέως, εἶχε κατασκευασθῆ «λιθοβόλος τριτάλαντον λίθον ἀφ' ἑαυτοῦ ἀφιεὶς καὶ δωδεκάπηχυ βέλος. Τοῦτο δὲ τὸ μηχάνημα κατεσκεύασεν Ἀρχιμήδης. Ἑκάτερον δὲ τῶν βελῶν ἔβαλλεν ἐπὶ στάδιον», (μηχανὴ λιθοβόλος, δυναμένη νὰ ἐκσφενδονίσῃ λίθον βάρους τριῶν ταλάντων καὶ βέλος δώδεκα πήχεων. Τοῦτο δὲ τὸ μηχάνημα κατεσκεύασεν ὁ Ἀρχιμήδης. Ἕκαστον δὲ ἐκ τῶν βλητικῶν τούτων μηχανημάτων ἐξεσφενδόνιζε βλῆμα εἰς ἀπόστασιν σταδίου). "Αν δεχθῶμεν ὅτι πρόκειται περὶ τοῦ ἀττικοῦ ταλάντου, ὅπερ εἶχε βάρους 26.200 γραμμάρια, τὸ ὑπὸ τῆς λιθοβόλου μηχανῆς ἐξακοντιζόμενον βλῆμα εἶ-

χε βάρος 78 χιλιογράμμων καὶ 600 γραμμαρίων. Εἰς τὸ αὐτὸ πλοῖον εἶχε τοποθετήσει ὁ Ἀρχιμήδης καὶ ἀντλίαν, τὴν ὁποίαν ἠδύνατο νὰ χειρισθῇ εἷς μόνον ἄνθρωπος: «Ἡ δὲ ἀντλία καίπερ βάθος ὑπερβάλλον ἔχουσα δι' ἑνὸς ἀνδρὸς ἐξηντλεῖτο διὰ κοχλίου, Ἀρχιμήδους ἐξευρόντος». («Ἡ δὲ ἀντλία ἂν καὶ ἔφθανεν εἰς ὑπερβολικὸν βάθος, ἐξυπηρετεῖτο κατὰ τὴν ἄντλησιν ὑφ' ἑνὸς ἀνδρὸς διὰ κοχλίου, κατόπιν ἐφευρέσεως τοῦ Ἀρχιμήδους). Πρόκειται περὶ τοῦ αἰγυπτιακοῦ κοχλίου, περὶ οὗ ἐγένετο ἀνωτέρω λόγος.

Θρυλικὴ ἔχει καταστῆ ἡ εἰς τὴν θάλασσαν καθέλκυσις τοῦ πλοίου τούτου. Ὁ Ἀθήναιος γράφει σχετικῶς: «Ἀρχιμήδης, ὁ μηχανικὸς αὐτός, κατήγαγε δι' ὀλίγων σωμάτων· κατασκευάσας γὰρ ἕλικα τὸ τηλικοῦτον σκάφος εἰς τὴν θάλασσαν κατήγαγε. Πρῶτος δ' Ἀρχιμήδης εὗρε τὴν τῆς ἕλικος κατασκευήν». («Ὁ Ἀρχιμήδης ὁ μηχανικὸς μόνος του τὸ καθεῖλκυσεν εἰς τὴν θάλασσαν, χρησιμοποιήσας ὀλίγον προσωπικὸν (ἐργατῶν)· κατασκευάσας δηλαδὴ ἕλικα (κοχλίαν), καθεῖλκυσε τὸ μέγα τοῦτο πλοῖον εἰς τὴν θάλασσαν. Πρῶτος δὲ ὁ Ἀρχιμήδης ἐφεῦρε τὴν κατασκευὴν τῆς ἕλικος). Καὶ ὁ Πλούταρχος ἀναφέρει τὸ αὐτὸ γεγονός, διηγούμενος ὅτι ὁ Ἀρχιμήδης καθεῖλκυσε μέγα πολεμικὸν πλοῖον τριάρμενον μὲ ὅλον τὸ πλήρωμά του καὶ τὰ ἐφόδιά του καὶ τὸν φόρτον του «αὐτὸς ἄπωθεν καθήμενος, οὐ μετὰ σπουδῆς, ἀλλὰ ἠρέμα τῇ χειρὶ σείων ἀρχὴν τινα πολυσπάστου» (μόνος του καθήμενος εἰς ἀπόστασιν, χωρὶς προσπάθειαν, ἀλλὰ ἡσύχως σείων διὰ τῆς χειρὸς κάποιαν ἀρχὴν πολυσπάστου). Τὸ πολύσπαστον ἦτο σύνθετος τροχαλία, ἐκαλεῖτο δὲ οὕτω διότι ἐσύρετο (ἑσπᾶτο) διὰ πολλῶν σχοινίων. Ἐπίσης καὶ ὁ Σιμπλίκιος λέγει ὅτι ἡ καθέλκυσις ἐγένετο διὰ «χαριστίωνος». Χαριστίων ἦτο μηχάνημα παρόμοιον μὲ τὸ πολύσπαστον. Ὁ δὲ Τζέτζης, ἀναφέρων τὸ κατόρθωμα τοῦτο τοῦ Ἀρχιμήδους, ὁμιλεῖ καὶ αὐτὸς περὶ «χαριστίωνος». Κατόπιν τούτου ἠγέρθη τὸ ζήτημα ἂν ἡ καθέλκυσις ἐγένετο δι' ἕλικος (ἀτέρμονος κοχλίου, ὅπως λέγομεν σήμερον) ἢ διὰ πολυσπάστου. Τὴν διαφωνίαν τῆς παραδόσεως δυνάμεθα νὰ ἄρωμεν ἂν δεχθῶμεν ὅτι ἡ καθέλκυσις ἐγένετο διὰ πολυσπάστου, ἀφοῦ ἐδόθη ἡ πρώτη ὤθησις διὰ κοχλίου.

Ἐξ ἴσου θρυλικὴ κατέστη καὶ ἡ διήγησις περὶ τοῦ τρόπου, καθ' ὃν ἤλεγξεν ὁ Συρακόσιος μαθηματικὸς τὴν γνησιότητα τῶν ὑλικῶν, ἐξ ὧν εἶχε κατασκευασθῇ ὁ στέφανος τοῦ Ἱέρωνος. Ὁ τύραννος τῶν Συρακουσῶν, εἶχε παραδώσει εἰς χρυσοχόον τινὰ ὡρισμένην ποσότητα χρυσοῦ διὰ τὴν κατασκευὴν στεφάνου προωρισμένου νὰ ἀνατεθῇ ὡς εὐχαριστήριον ἀνάθημα εἰς τοὺς θεούς. Ὁ τεχνίτης κατεσκεύασεν ἰσοβαρῆ μὲ τὸν δοθέντα χρυσὸν ἐκτάκτου κομψότητος στέφανον. Δομικὴ ὅμως γενομένη διὰ τῆς λυδίας λίθου, ἔδειξεν ὅτι ὁ τεχνίτης εἶχεν ἀναμίξει τὸν χρυσὸν μὲ ἄργυρον. Ἐπειδὴ δὲ ὁ Ἱέρων δὲν ἤθελε λόγω τῆς ἐξαιρετικῆς τέχνης, μεθ' ἧς εἶχε κατασκευασθῇ ὁ στέφανος νὰ ἐλέγξῃ τὴν γνησιότητα τῶν ὑλικῶν, ἀποσυνθέτων διὰ τοῦ πυρὸς τοῦτον, ἔθεσεν εἰς τὸν Ἀρχιμήδη τὸ πρόβλημα, πῶς θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ προσδιορισθῇ πόση ποσότης ἀργύρου εἶχε προσμιχθῇ εἰς τὸν χρυσὸν χωρὶς ὅμως νὰ καταστραφῇ ὁ στέφανος. Τὸ πρόβλημα ἦτο λίαν δύσκολον καὶ ἀπησχόλησεν ἐπὶ πολὺ τὸν Ἀρχιμήδη, μέχρις οὗ, εὑρισκόμενος εἰς τὸ λουτρόν, αἰφνιδίως συνέλαβε τὴν λύσιν του. Ὁ ἀρχαῖος Ρωμαῖος μηχανικὸς Βιτρούβιος, παραδίδει σχετικῶς μὲ τὴν λύσιν του τὰ ἀκόλουθα («Περὶ ἀρχιτεκτονικῆς IX 3): Ὁ Ἀρχιμήδης παρετήρησεν ὅτι ὑπερεχύθη ἐκ τοῦ λουτῆρος, εἰς ὃν εἰσῆλθε ποσότης ὕδατος ἐκτοπισθεῖσα ὑπὸ τοῦ ἐμβαπτισθέντος εἰς αὐτὸ σώματός του. Κατόπιν τούτου «λέγεται ὅτι κατεσκεύασε δύο μάζας βάρους ἴσου μὲ τὸ βάρος τοῦ στεφάνου, μίαν ἐκ χρυσοῦ καὶ ἑτέραν ἐξ ἀργύρου. Ἀφοῦ ἔκαμε τοῦτο, ἐγέμισε μὲ ὕδωρ μέχρι τῶν ἄκρων χειλέων ἀγγεῖον σημαντικῆς χωρητικότητος, εἰς ὃ ἐνεβάπτισε τὴν ἐξ ἀργύρου μᾶζαν, ὅσον δὲ μέγεθος ἐκ τούτου ἐβυθίσθη εἰς τὸ ἀγγεῖον ἀκριβῶς τοσαύτη ποσότης ὕδατος ἐξεχύθη. Οὕτως ἀφοῦ ἐξήγαγε τὴν μᾶζαν, ἔχυσεν ἐκ νέου, μετρήσας διὰ τοῦ ἑκτέως τὴν ποσότητα, καθ' ἣν ἠλαττώθη τὸ ὕδωρ. Οὕτως ἐκ τούτου εὗρε πόσον βάρος ἀργύρου ἀντιστοιχεῖ εἰς ὡρισμένον μέτρον ὑγροῦ. Ἀφοῦ ἔκαμε τὸ πείραμα τοῦτο, ἔρριψεν εἰς τὸ ὁμοίως πλῆρες ἀγγεῖον τὴν χρυσῆν μᾶζαν καὶ ἀφοῦ τὴν ἀφῆρεσε κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον χρησιμοποιήσας μέτρον, εὗρεν ὅτι δὲν ἔλειπε τὸ αὐτὸ (ὅπως κατὰ τὴν ἐμβάπτισιν τῆς ἀργυρᾶς μάζης) ὕδωρ, ἀλλ' ὀλιγώτερον, ὅσον ὀλιγωτέρου μεγέθους τοῦ αὐτοῦ βάρους χρυσοῦ ἡ μᾶζα ἦτο ἢ ἀργύρου. Κατόπιν, πληρωθέντος πάλιν τοῦ ἀγγείου, ἀφοῦ ἐνεβάπτισεν εἰς τὸ αὐτὸ ὕδωρ τὸν ἴδιον τὸν στέφανον, εὗρεν ὅτι περισσότερον ὕδωρ ἐξεχύθη ἀντιστοίχως πρὸς τὸν στέφανον, ἀπὸ ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἐξεχύθη ἀντιστοίχως πρὸς τὴν ἰσοβαρῆ (μὲ τὸν στέφανον) χρυσῆν μᾶζαν. Καὶ τοιουτοτρόπως ἐκ τοῦ ὅτι ἔλειψε μεγαλυτέρα ποσότης κατὰ τὴν ἐμβάπτισιν τοῦ στεφάνου, παρὰ κατὰ τὴν ἐμβάπτισιν τῆς μάζης, κατόπιν ὑπολογισμῶν καθώρισε τὴν ἐν τῷ στεφάνῳ πρόσμιξιν τοῦ ἀργύρου καὶ τὴν φανερὰν κλοπὴν τοῦ ἀναλαβόντος τὴν κατασκευήν του». Εἶναι προφανὲς ὅτι ἡ λύσις τοῦ προβλήματος ἐστηρίχθη κατὰ τὴν ἀνωτέρω διήγησιν ἐκ τῆς διαφορᾶς τῆς ἐκτοπιζομένης ὑπὸ ἰσοβαρῶν μαζῶν χρυσοῦ καὶ ἀργύρου ποσότητος ὕδατος.

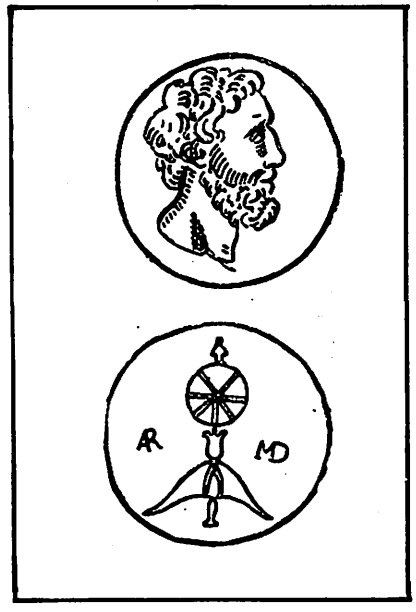

Ἀπεικόνισις τοῦ Ἀρχιμήδους, θεωρουμένη ὡς ἡ αὐθεντικωτέρα. (Ἐκ σικελικοῦ νομίσματος, ἡ ἑτέρα ὄψις τοῦ ὁποίου (κάτω) παριστᾷ σφαῖραν στηριζομένην ἐπὶ ποδὸς μὲ δύο συμπλέγματα γραμμάτων, συμβολιζόντων τὸ ὄνομα τοῦ Ἀρχιμήδη).

Ἀλλ' ἡ τεχνικὴ μεγαλοφυΐα τοῦ Ἀρχιμήδους διέλαμψε κατὰ τὴν ὑπὸ τῶν Ρωμαίων ἐπιχειρηθεῖσαν πολιορκίαν τῶν Συρακουσῶν. Κατὰ τὸν Πλούταρχον ὁ τύραννος Ἱέρων, πολὺ πρὸ τῆς πολιορκίας «συννοήσας τῆς τέχνης τὴν δύναμιν, ἔπεισε τὸν Ἀρχιμήδη, ὅπως αὐτὸς τὰ μὲν ἀμυνομένω, τὰ δ' ἐπιχειροῦντι μηχανήματα κατασκευάσῃ πρὸς πᾶσαν ἰδέαν πολιορκίας». (Ἀφοῦ ἀντελήφθη τὴν δύναμιν τῆς τέχνης, ἔπεισε τὸν Ἀρχιμήδη νὰ τοῦ κατασκευάσῃ καὶ δι' ἄμυναν καὶ δι' ἐπίθεσιν μηχανήματα κατάλληλα δι' οἱανδήποτε μορφὴν πολιορκίας). Καὶ ὁ μὲν τύραννος Ἱέρων ὑπῆρξεν ἀρκετὰ τυχηρός, ὥστε νὰ μὴ χρησιμοποιήσῃ ταῦτα. Ὅταν ὅμως ἐπῆλθον κατὰ τῶν Συρακουσῶν οἱ Ρωμαῖοι κατὰ τὸ 214 π.Χ., ἐδείχθη ἡ ἐξαίρετος ἀποτελεσματικότης αὐτῶν. Ὅταν ἔστησε τὰ μηχανήματά του εἰς τὰ τείχη τῆς πόλεως, ὁ Ἀρχιμήδης ἐπροξένησε μεγάλην φθορὰν εἰς τὰ ἐπιτιθέμενα ρωμαϊκὰ στρατεύματα. Κατὰ τὸν Πλούταρχον «τοῖς μὲν πεζοῖς ἀπήντα τοξεύματά τε παντοδαπὰ καὶ λίθων ὑπέρογκα μεγέθη, ροίζῳ καὶ τάχει καταφερομένων ἀπίστῳ καὶ μηδενὸς ὅλως τὸ βρῖθος στέγοντος ἀθρόως ἀνατρεπόντων τοὺς ὑποπίπτοντας καὶ τὰς τάξεις συγχεόντων». (Τοὺς μὲν πεζοὺς ἀντεμετώπιζαν βλήματα τόξων καὶ κάθε εἴδους καὶ (ἐκσφενδονιζόμενοι) λίθοι ὑπέρογκοι, φερόμενοι ἀπὸ τὰ τείχη πρὸς τὰ κάτω μὲ θόρυβον καὶ ταχύτητα ἀπίστευτον, οὕτως ὥστε τίποτε δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἀποκρούσῃ τὸ βάρος των, καὶ ἀνέτρεπτον τοὺς προσβαλλομένους καὶ συνέχεον τὰς τάξεις). Δι' ἰδιαιτέρων μηχανημάτων προσέβαλλεν ὁ Ἀρχιμήδης τὰ πλοῖα τῶν Ρωμαίων. Ὁ Πολύβιος μᾶς παρέχει σχετικῶς σύντομον καὶ ἀρκούντως ἀκριβολογικὴν περιγραφὴν καὶ ὡς πρὸς τὰ μηχανήματα, δι' ὧν ἀπέκρουε τοὺς πεζοὺς καὶ ὡς πρὸς ἐκεῖνα, δι' ὧν ἐπετίθετο κατὰ τοῦ στόλου. «Ὄργανα παρ' ὅλον τὸ τεῖχος ἡτοιμάκει, τὰ μὲν λοιπὸν χρόνον ἀφανῆ, κατὰ δὲ τὸν τῆς χρείας καιρὸν ἐκ τῶν ἔσω μερῶν ὑπὲρ τοῦ τείχους ἀνιστάμενα καὶ προτίπτοντα πολὺ τῆς ἐπάλξεως ταῖς κεραίαις, ὧν τινα μὲν ἔβαλλε λίθους οὐκ ἐλάττους δέκα ταλάντων, τινὰ δὲ σηκώματα μολύβδινα». (Πολύβιος VIII, 5). (Εἶχεν ἑτοιμάσει κατὰ μῆκος ὅλου τοῦ τείχους ἐργαλεῖα, τὰ ὁποῖα κατὰ τὸν λοιπὸν μὲν χρόνον ἦσαν ἀόρατα (ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ μέρους), κατὰ δὲ τὴν στιγμὴν τῆς ἀνάγκης ὑψώνοντο ἀπὸ τὸ μέσα μέρος ὑπεράνω τοῦ τείχους καὶ ἐπροβάλλοντο πολὺ πέραν τῶν ἐπάλξεων διὰ κεραιῶν. Ἐκ τούτων ἄλλα μὲν ἐξεσφενδόνιζον λίθους, οἵτινες εἶχον βάρος ὄχι μικρότερον τῶν δέκα ταλάντων (τὸ τρίτον περίπου τοῦ τόννου), ἄλλα δὲ βλήματα μολύβδινα). Ὡς πρὸς τὸν τρόπον τῆς προσβολῆς τῶν πλοίων ἱστορεῖ ὁ Πολύβιος ὅτι κατ' ἀρχὰς προσέβαλλε διὰ παντοειδῶν βλημάτων τοὺς εἰς τὴν πρῶραν τοποθετημένους ναύτας. Κατόπιν δὲ «καθίει χεῖρα σιδηρᾶν ἐξ ἀλύσεως δεδεμένην, ἣ δραξάμενος ὁ τὴν κεραίαν οἰακίζων ὄθεν ἐπιλάβοιτο τῆς πρώρας, κατῆγε τὴν πτέρναν τῆς μηχανῆς ἐντὸς τοῦ τείχους. Ὅτε δὲ κουφίζων τὴν πρῶραν ὀρθὸν ποιήσειε τὸ σκάφος ἐπὶ τὴν πρύμναν, τὰς μὲν πτέρνας τῶν ὀργάνων εἰς ἀκίνητον καθῆπτε· τὴν δὲ χεῖρα καὶ τὴν ἄλυσιν ἐκ τῆς μηχανῆς ἐξέραινε διά τινος σχαστηρίας. Οὗ γενομένου τινὰ μὲν τῶν πλοίων πλαγία κατέπιπτε τινὰ δὲ καὶ κατεστρέφετο. Τὰ δὲ πλεῖστα τῆς πρώρας ἀφ' ὕψους ριφθείσης βαπτιζόμενα, πλήρη θαλάσσης ἐγίγνετο καὶ ταραχῆς». (Ἔρριπτε σιδηρᾶν ἐν εἶδη χειρὸς λαβήν, ἥτις εἶχε δεθῇ (εἰς τὴν μηχανήν) δι' ἁλύσεως. Διὰ τῆς λαβῆς αὐτῆς ἀφοῦ συνελάμβανε τὸ πλοῖον ἀπὸ τὸ μέρος τῆς πρώρας, εἰς τὸ ὁποῖον κατώρθωνε νὰ τὴν στερεώσῃ, τὴν πτέρναν (τὸ ἄλλο ἄκρον, εἰς τὸ ὁποῖον κατέληγεν ἡ μηχανὴ διὰ τοῦ ὁποίου ἐστερεώνετο εἰς σημεῖόν τι) τὴν κατεβίβαζεν ἐντὸς τῶν τειχῶν. Ὅταν δὲ διὰ τῆς ἀνυψώσεως τῆς πρώρας ἔδιδεν εἰς τὸ πλοῖον κατακόρυφον διεύθυνσιν οὕτως ὥστε νὰ στηρίζεται εἰς τὴν πρύμναν (εἰς τὸ ὀπίσθιον ἄκρον), τὰς πτέρνας τῶν μηχανῶν τὰς ἐστερέωνεν εἰς ἀκίνητον σημεῖον. Τότε τὴν σιδηρᾶν λαβὴν καὶ τὴν ἄλυσιν τὴν ἀπελευθέρωνεν (οὕτως ὥστε νὰ μείνῃ ἐλεύθερον καὶ νὰ πέσῃ) ἀπὸ τὴν μηχανὴν διά τινος σχαστηρίας (ὀργάνου, δπερ ἀπηλευθέρωνεν ἐλατήριον). Ἀφοῦ συνέβαινε τοῦτο, ἄλλα μὲν ἐκ τῶν πλοίων προσέπιπτον πλαγίως, μερικὰ δὲ καὶ κατεστρέφοντο. Τὰ δὲ περισσότερα ἔνεκα τῆς ἐξ ὕψους πτώσεως τῆς πρώρας βυθιζόμενα εἰς περισσότερον ἀπὸ τὸ κανονικὸν βύθισμα, ἐπληροῦντο ἀπὸ θαλασσινὰ νερὰ καὶ περιήρχετο τὸ πλήρωμά των εἰς ταραχήν). Τὸ περιγραφόμενον μηχάνημα ἦτο ἁπλούστατον καὶ ἀποτελεσματικώτατον. Ἀσφαλῶς τὴν ἀνύψωσιν τῆς πρώρας τῶν πλοίων κατώρθωνε προσδένων εἰς τὸ ἄλλο ἄκρον τῆς μηχανῆς, βάρος δυνάμενον νὰ ὑψώσῃ τὴν πρῶραν πρὸς τὰ ἄνω. Ὡς πρὸς τὴν εἴδησιν, καθ' ἣν ὁ Ἀρχιμήδης διὰ κατόπτρων ἐπυρπόλει τὰ ρωμαϊκὰ πλοῖα, θέλει γίνει λόγος κατωτέρω. Ὁ Πλούταρχος ἀναφέρει προσέτι καὶ ἄλλους τρόπους προσβολῆς τῶν πλοίων «δι' ἀντιτόνων ἔνδον ἐπιστρεφόμενα καὶ περιαγόμενα τοῖς ὑπὸ τὸ τεῖχος πεφυκόσι κρημνοῖς καὶ σκοπέλοις προσήρασσον, ἅμα φθόρῳ πολλῷ τῶν ἐπιβατῶν συντριβομένων». (Τὰ πλοῖα διὰ σχοινίων, ἅτινα τὰ εἶλκον κατὰ ἐσωτερικὰς ἀντιθέτους διευθύνσεις, λαμβάνοντα παλινδρομικὴν καὶ περιστροφικὴν κίνησιν εἰς τοὺς ὑπὸ τὸ τεῖχος ὑπάρχοντας κρημνοὺς καὶ βράχους προσήρασσον, ἅμα μὲ μεγάλην καταστροφὴν συνετρίβοντο οἱ ἀποτελοῦντες τὰ πληρώματα ὁπλῖται).

Τὴν αὐτὴν οἰκτρὰν τύχην εἶχον καὶ τὰ πολιορκητικὰ μηχανή-

ματα, δι' ὧν οἱ Ρωμαῖοι ἠθέλησαν νὰ προσβάλουν τὰ τείχη. Ὁ Μάρκελλος, συνδέσας ἀκτὼ πλοῖα διὰ μεγάλου καὶ ἰσχυροῦ ζεύγματος, ἐτοποθέτησεν ἐπ' αὐτοῦ μεγάλην πολιορκητικὴν μηχανήν, ἥτις ἐκαλεῖτο σαμβύκη, λόγω τῆς ὁμοιότητος μὲ τὸ ἐν χρήσει παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ὁμώνυμον τριγωνικὸν ὄργανον. Τὸ πολιορκητικὸν τοῦτο μηχάνημα ἦτο ὑψηλὸς πύργος, ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ ὁποίου ἀναβαίνοντες οἱ πολεμισταὶ κατώρθωνον νὰ προσβάλλουν τοὺς ἀμυνομένους ἐπὶ τοῦ τείχους καὶ νὰ εἰσπηδοῦν διὰ κινητῶν γεφυρῶν εἰς αὐτό. Ἀλλ' ὁ Ἀρχιμήδης εἶχε προετοιμάσει τὴν πρέπουσαν ὑποδοχήν. Ὁ Πλούταρχος λέγει τὰ ἑξῆς: «Ἔτι δ' ἄπωθεν αὐτῆς προσφερομένης πρὸς τὸ τεῖχος ἐξήλατο λίθος δεκατάλαντος ὁλκήν, εἶτα ἕτερος ἐπὶ τούτῳ καὶ τρίτος, ὧν οἱ μὲν αὐτῆς ἐμπεσόντες μεγάλῳ κτύπῳ καὶ κλύδωνι τῆς μηχανῆς τήν τε βάσιν συνηλόησαν καὶ τὸ γόμφωμα διέσεισαν καὶ διέσπασαν τοῦ ζεύγματος». (Ἐνῶ δὲ ἀκόμη προσαγομένη πρὸς τὸ τεῖχος ἡ σαμβύκη ἀπεῖχε σημαντικὴν ἀπόστασιν, ἐξεπήδησε λίθος βάρους δέκα ταλάντων (τρίτου τοῦ τόννου), ἔπειτα δεύτερος καὶ κατόπιν τούτου καὶ τρίτος. Ἐκ τούτων μερικοὶ ἀφοῦ ἔπεσαν κατὰ τῆς σαμβύκης μὲ μεγάλον θόρυβον καὶ ταραχὴν κατετσάκισαν τὴν βάσιν τῆς μηχανῆς καὶ διέσεισαν καὶ διέσπασαν τὴν συναρμολόγησιν τοῦ ζεύγματος).

Κατόπιν τῶν ἀποτυχιῶν τούτων, ἐσκέφθη πρὶν ἀποχωρήσῃ τῆς πολιορκίας ὁ Μάρκελλος νὰ ἐπιχειρήσῃ τελευταίαν τινὰ αἰφνιδιαστικὴν ἀπόπειραν. Ἀπεφάσισε νὰ πλησιάσῃ διὰ νυκτὸς εἰς τὰ τείχη εἰς μικρὰν ἀπόστασιν, ἥτις θὰ ἦτο, ὅπως λέγομεν ἡμεῖς σήμερον, «ἀπυρόβλητος», ἤτοι ἀπρόσβλητος ἀπὸ τὰ βλήματα, ἅτινα εἶχον ρυθμισθῆ νὰ βάλλουν τοὺς στόχους εἰς ἀπόστασίν τινα ἀπὸ τοῦ τείχους. Ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν περίπτωσιν αὐτὴν εἶχε λάβει πρόνοιαν ὁ Ἀρχιμήδης: «Ὁ δ' ἦν, ὡς ἔοικεν, ἐπὶ ταῦτα πάλαι παρεσκευασμένος ὀργάνων τε συμμέτρους ποὸς πᾶν διάστημα κινήσεις καὶ βέλη βραχέα, καὶ διὰ τὸ τεῖχος οὐ μεγάλων, πολλῶν δὲ καὶ συνεχῶν τρημάτων ὄντων, οἱ σκορπίοι βραχύτονοι μέν, ἐγγύθεν δὲ πλῆξαι παρεστήκεσαν ἀδρατοι τοῖς πολεμίοις» (Πλούταρχ. Μάρκελλος XV). (Ὁ δὲ Ἀρχιμήδης, ὅπως φαίνεται, καὶ πρὸς ἀντιμετώπισιν τοιούτου εἴδους προσβολῆς ἦτο πρὸ πολλοῦ παρεσκευασμένος διὰ βολὰς μηχανημάτων συμμέτρως κανονισμένας διὰ πᾶν διάστημα καὶ διὰ βέλη βάλλοντα εἰς μικρὰν ἀπόστασιν καὶ ἀφοῦ εἰς διάφορα διαστήματα τοῦ τείχους ἦσαν πολλὰ καὶ ἀποτελοῦντα σειρὰν ἀνοίγματα, εἰς ταῦτα εἶχον τοποθετηθῆ σκορπίοι (μηχαναὶ πρὸς ἐκσφενδόνισιν βελῶν), οἵτινες ἔβαλλον εἰς μικρὰν ἀπόστασιν, διὰ νὰ πλήξουν ἐκ τοῦ πλησίον τοὺς πολεμίους χωρὶς νὰ εἶναι ὁρατοί). Ὅταν λοιπὸν προσήγγισαν τὸ τεῖχος οἱ Ρωμαῖοι, ἐδέχθησαν βροχὴν βλημάτων, ἅτινα ἐπέπιπτον κατ' αὐτῶν σχεδὸν κατὰ κάθετον διεύθυνσιν («ὥσπερ πρὸς κάθετον»). Κατὰ δὲ τὴν ἀπὸ τοῦ τείχους ἀπομάκρυνσίν των προσβληθέντες ἀπὸ τὰ μηχανήματα, τὰ βάλλοντα εἰς μεγαλυτέραν ἀπόστασιν, ὑπέστησαν μεγάλας ἀπωλείας.

Ὁ Μάρκελλος ἐθαύμασε τὴν τέχνην τοῦ Ἀρχιμήδους καὶ σκώπτων τοὺς ἰδικούς του μηχανικούς, τὸν παρέβαλλε πρὸς τὸν μυθικὸν Βριάρεων λέγων: «Οὐ παυσόμεθα πρὸς τὸν γεωμετρικὸν τοῦτον Βριάρεων πολεμοῦντες, ὃς τὰς μὲν ναῦς ἡμῶν καθίζων πρὸς τὴν θάλασσαν παίζων μετ' αἰσχύνης ἐκβέβληκε, τοὺς δὲ μυθικοὺς ἑκατόγχειρας ὑπεραίρει τοσαῦτα βάλλων ἅμα βέλη καθ' ἡμῶν;». (Πλούταρχος, αὐτόθι). Δὲν θὰ παύσωμεν νὰ πολεμῶμεν πρὸς τὸν γεωμετρικὸν αὐτὸν Βριάρεων, ὁ ὁποῖος καθίζων εἰς τὴν θάλασσαν ἔχει ὡς παιγνίδι νὰ καταστήσῃ ἄχρηστα τὰ πλοῖα μας, ἔχει δὲ ξεπεράσει τοὺς μυθικοὺς ἑκατόγχειρας ρίπτων συγχρόνως τόσα πολλὰ βλήματα ἐναντίον μας;). Τὰ αὐτὰ διηγεῖται καὶ ὁ Πολύβιος, ὅστις παριστᾷ τὸν Ρωμαῖον ὕπατον λέγοντα πρὸς τοὺς μηχανικούς του: «Ταῖς μὲν ναυσὶν αὐτοῦ κυαθίζειν ἐκ θαλάττης Ἀρχιμήδη, τὰς δὲ σαμβύκας ραπιζομένας ὥσπερ ἐκσπόνδους μετ' αἰσχύνης ἐκπεπτωκέναι» (ὁ Ἀρχιμήδης χρησιμοποιεῖ τὰ πλοῖα μου διὰ νὰ ἀντλῇ ἀπὸ τὴν θάλασσαν ὕδωρ, ὅπως ἀντλοῦν κατὰ τὰς ἑορταστικὰς σπονδὰς μὲ τοὺς κυάθους οἶνον ἀπὸ τὸν κρατῆρα, αἱ δὲ σαμβύκαι μου (τὰ πολιορκητικὰ μηχανήματα) ἔχουν ἀποδιωχθῆ ἀπὸ τὴν ἑορτὴν ἐντροπιασμέναι). Οἱ Ρωμαῖοι δμως στρατιῶται εἶχον τοσοῦτον τρομοκρατηθῆ, ὥστε ὅταν ἔβλεπον νὰ προβάλλεται ἀπὸ τὰ τείχη μικρὸν σχοινίον ἢ ξύλον, ἐτρέποντο εἰς φυγὴν βοῶντες ὅτι κάποιαν νέαν μηχανὴν ἔθετεν ὁ Ἀρχιμήδης εἰς κίνησιν ἐναντίον των. Πάντα ταῦτα ἐπιβεβαιοῦνται ἀπὸ τὸν Ρωμαῖον ἱστορικὸν Τίτον Λίβιον, ὅστις εἰς τὴν διήγησίν του ἀκολουθεῖ τὸν Πολύβιον.

Ἀλλὰ τὸ μηχανικὸν δαιμόνιον τοῦ σοφοῦ μαθηματικοῦ δὲν ἤρκεσε νὰ ἀποτρέψῃ τὴν ἅλωσιν τῆς πόλεως. Ὁ Μάρκελλος ἀπελπισθεὶς ὅτι θὰ κατενίκα τὴν τέχνην τοῦ Ἀρχιμήδους, ἀπεφάσισε νὰ συνεχίσῃ τὴν πολιορκίαν ἀποφεύγων τὰς κατὰ τῶν τειχῶν ἐπιθέσεις. Ἐπωφεληθεὶς ἐν τῷ μεταξὺ διαπραγματεύσεων, εἰς ἃς ἦλθε πρὸς τοὺς Συρακοσίους διὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν τοῦ συλληφθέντος ὑπὸ τῶν ρωμαϊκῶν τριήρων Σπαρτιάτου Δαμίππου, παρετήρησεν ὅτι πύργος τις τοῦ τείχους ἐφρουρεῖτο ἀμελῶς. Ἡμέραν δέ τινα καθ' ἣν ἦγον οἱ Συρακόσιοι τὴν ἑορτὴν τῆς Ἀρτέμιδος καὶ εἶχον ἐπιδοθῆ εἰς τὴν οἰνοποσίαν, ἐπιτεθέντες οἱ Ρωμαῖοι κατὰ τοῦ πύργου ἐκείνου τὸν κατέλαβον, ἐπωφεληθέντες δὲ τῆς συγχύσεως κατέλαβον τὸν περίβολον τοῦ τείχους καὶ οὕτω παρέλυσε πᾶσα ἀντίστασις. Ὁ Μάρκελλος εἶχε τὴν πρόθεσιν νὰ ἐμποδίσῃ τὴν διήωσιν τῆς πόλεως, ἀλλ' οὐδεὶς ἐτόλμα νὰ ἐναντιωθῆ πρὸς τοὺς στρατιώτας, οἵτινες προέβαλλον τὴν ἀξίωσιν ὅτι ἔπρεπε νὰ τοὺς ἐπιτραπῇ πρὸς ἴδιον ὄφελος ἡ διαρπαγή: «Οὐδεὶς μὲν ἦν ὁ τολμῶν ἐναντιοῦσθαι τοῖς στρατιώταις αἰτουμένοις δι' ἁρπαγῆς ὠφεληθῆναι». Ἐπέτρεψε λοιπὸν ὁ ὕπατος ἄκων καὶ βιασθεὶς νὰ θεωρηθοῦν ὡς λεία πολέμου ὑπὲρ τῶν στρατιωτῶν οἱ δοῦλοι καὶ ὁ κινητὸς πλοῦτος, ἀπηγόρευσεν ὅμως τὴν σφαγὴν τῶν ἐλευθέρων πολιτῶν. Ἀλλὰ κατὰ τὴν ἐπακολουθήσασαν διαρπαγὴν δὲν ἐτηρήθησαν αἱ διαταγαὶ τοῦ Μαρκέλλου, οἱ δὲ στρατιῶται ἐξετράπησαν εἰς διαιοπραγίας, τῶν ὁποίων θῦμα ὑπῆρξε καὶ ὁ Ἀρχιμήδης.

Ὅπως ἡ ζωὴ τοῦ Ἀρχιμήδους περιεβλήθη ὑπὸ θρύλων, καθ' ὅμοιον τρόπον ἐδημιουργήθησαν σχετικῶς μὲ τὸν θάνατόν του θρυλικαὶ διαδόσεις. Λέγεται ὅτι Ρωμαῖος στρατιώτης εἰσελθὼν εἰς τὸν οἶκον τοῦ μαθηματικοῦ καὶ εὑρὼν τοῦτον ἀπησχολημένον εἰς τὴν λύσιν θεωρήματος τινός, τὸν διέταξε νὰ τὸν ἀκολουθήσῃ διὰ νὰ μεταβοῦν μαζὶ εἰς τὸν Μάρκελλον. Ὁ Ἀρχιμήδης τὸν παρεκάλεσε νὰ ἀναμείνῃ ὀλίγον διὰ νὰ φθάσῃ εἰς τὴν τελικὴν ἀπόδειξιν τοῦ προβλήματος. Τότε ἐρεθισθεὶς ὁ στρατιώτης τὸν ἐφόνευσεν. Κατ' ἄλλην ἐκδοχήν, στρατιώτης εἰσορμήσας ξιφήρης εἰς τὸ σπουδαστήριόν του τὸν εὗρε κύπτοντα ἐπὶ γεωμετρικῶν σχημάτων χαραγμένων ἐπὶ τῆς ἄμμου. Ὅταν δὲ ὁ Ἀρχιμήδης ἀνακύψας τοῦ εἶπε τὸ περίφημον ἔκτοτε καταστάν: «μὴ μου τοὺς κύκλους τάραττε» (μὴ καταστρέφῃς τὰ κυκλικὰ γεωμετρικὰ σχήματα), ὁ ἀγροῖκος στρατιώτης τὸν ἀπεκεφάλισε. Προστίθεται ἀκόμη ὅτι ὅταν εἶδε τὸν στρατιώτη ὁρμῶντα ἐναντίον του ἀνέκραξε: «Παρὰ κεφαλὰν καὶ μὴ παρὰ γραμμάν» (κτύπησε εἰς τὸ κεφάλι καὶ ὄχι εἰς τὸ γεωμετρικὸν σχῆμα). Κατὰ τρίτην ἐκδοχὴν ὁ Ἀρχιμήδης ὅταν ἀντελήφθη τὴν ἅλωσιν τῆς πόλεως, συσκευάσας ὡρισμένα ἀστρονομικὰ ὄργανα καὶ παραλαβὼν αὐτὰ μεθ' ἑαυτοῦ ἐπορεύετο διὰ νὰ τὰ παραδώσῃ εἰς τὸν Μάρκελλον. Οἱ στρατιῶται ὅμως οὓς συνήντησεν εἰς τὴν ὁδόν, σχηματίσαντες τὴν ἰδέαν ὅτι ἐντὸς τοῦ κιβωτίου ὑπῆρχε χρυσός, τὸν ἐφόνευσαν. Ἡ τελευταία αὕτη παράδοσις δὲν φαίνεται ἀπίθανος, διότι φυσικὸν ἦτο νὰ θέλῃση ὁ Ἀρχιμήδης νὰ προφυλάξῃ ἀπὸ τῆς διαρπαγῆς ὄργανα ἀστρονομικῆς παρατηρήσεως εἰς τὰ ὁποῖα ἀπέδιδε μεγάλην ἀξίαν. Εἶναι ἐξ ἴσου πιθανὸν ὅτι στρατιῶται εἰσελθόντες εἰς τὸ σπουδαστήριόν του καὶ ἰδόντες πολλὰ μηχανήματα θὰ ὑπέθεσαν ὅτι πρόκειται περὶ θησαυροῦ καὶ θὰ ἐφόνευσαν τὸν Ἀρχιμήδη διὰ νὰ προβοῦν ἀκωλύτως εἰς λεηλασίαν.

Κατὰ τὸν Πλούταρχον, ὁ Μάρκελλος ἠσθάνθη μεγάλην λύπην διὰ τὸν φόνον τοῦ Συρακοσίου μαθηματικοῦ: «Ὅτι μέντοι Μάρκελλος ἤλγησε καὶ τὸν αὐτόχειρα τοῦ ἀνδρὸς ἐπεστράφη καθάπερ ἐναγῆ, τοὺς δὲ οἰκείους ἀνεμρὸν ἐτίμησεν, ὁμολογεῖται» (συμφωνοῦν ὅλοι εἰς τὸ ὅτι ὁ Μάρκελλος ἠσθάνθη θλῖψιν καὶ ἔδειξε τὴν ἀποστροφήν του πρὸς τὸν φονέα τοῦ ἀνδρός, θεωρήσας τοῦτον ἐναγῆ. Ἀνεμρὸν δὲ τοὺς συγγενεῖς τοῦ Ἀρχιμήδους τοὺς ἐτίμησεν). Αἱ ἀρχαῖαι εἰδήσεις μᾶς πληροφοροῦν ὅτι ὁ Ρωμαῖος ὕπατος περισυνέλεξε δύο ἀστρονομικὰς συσκευὰς κατασκευασθείσας ὑπὸ τοῦ Συρακοσίου σοφοῦ, ἐξ ὧν ἡ μὲν μία ἀνετέθη εἰς τὸν ἐν Ρώμῃ ναὸν τῆς Ἀνδρείας, ἡ δὲ ἑτέρα ἐσώζετο ἐπὶ μακρὸν εἰς τὸν οἶκον τῶν ἀπογόνων τοῦ Μαρκέλλου. Οἱ Συρακόσιοι ἐτίμησαν τὸν Ἀρχιμήδη διὰ τάφου, ἐπάνω εἰς τὸν ὁποῖον ἐτοποθετήθη παράστασις εἰκονίζουσα περιγεγραμμένον εἰς σφαῖραν κύλινδρον καὶ ἐχαράχθη ἐπίγραμμα δι' οὗ ἐδηλοῦτο ἡ μαθηματικὴ σχέσις τοῦ ὄγκου τῶν δύο τούτων στερεῶν.

Ὁ Πλούταρχος ἀναφέρει ὅτι ὁ ἴδιος ὁ Ἀρχιμήδης εἶχε παρακαλέσει νὰ στηθῇ ἐπὶ τοῦ τάφου του ἡ ἀνωτέρω παράστασις, διότι ἐθεώρει τὸν προσδιορισμὸν τοῦ λόγου τῆς σφαίρας πρὸς τὸν κύλινδρον ὡς τὴν σπουδαιοτέραν μαθηματικήν του ἀνακάλυψιν: «Πολλῶν δὲ καὶ καλῶν εὑρετὴς γεγονὼς λέγεται τῶν φίλων δεηθῆναι καὶ τῶν συγγενῶν, ὅπως αὐτοῦ μετὰ τὴν τελευτὴν ἐπιστήσωσι τῷ τάφῳ τὸν περιλαμβάνοντα τὴν σφαῖραν ἐντὸς κύλινδρον, ἐπιγράψαντες τὸν λόγον τῆς ὑπεροχῆς τοῦ περιέχοντος στερεοῦ πρὸς τὸ περιεχόμενον» (Πλούταρχος «Μάρκελλος» XVII) (Ἂν καὶ εἶχεν ὑπάρξει εὑρετὴς πολλῶν καὶ ἀξιολόγων ἀνακαλύψεων, λέγεται ὅτι παρεκάλεσε τοὺς φίλους καὶ συγγενεῖς του νὰ στήσωσιν ἐπάνω εἰς τὸν τάφον του τὴν παράστασιν τοῦ κυλίνδρου ὅστις περιλαμβάνει ἐντὸς τῶν διαστάσεών του τὴν σφαῖραν καὶ νὰ δηλώσουν δι' ἐπιγράμματος τὴν σχέσιν τῆς ὑπεροχῆς τοῦ περιέχοντος στερεοῦ πρὸς τὸ περιεχόμενον). Ἐκ δὲ τῆς παραστάσεως ταύτης ὁδηγηθεὶς ὁ Κικέρων, ὅστις μετέβη εἰς Σικελίαν κατὰ τὸ 75 π.Χ. ὡς ταμιακὸς διοικητής ἀνεκάλυψε τὸν λησμονημένον τάφον τοῦ Συρακοσίου σοφοῦ (βλ. Κικέρωνος: «Τουσκουλαναὶ διατριβαὶ» V, XXIII).

Αἱ συνήθως συνοδεύουσαι τὰς ἐκδόσεις τῶν ἔργων του ἀναπαραστάσεις τῆς μορφῆς τοῦ μεγάλου μαθηματικοῦ δὲν εἶναι αὐθεντικαί. Ἀξιοπιστότεραι εἶναι αἱ ἐπὶ παλαιῶν ἐκ Σικελίας νομισμάτων ἀπεικονίσεις. Εἰς τὸ ἔργον τοῦ Παρούτα («Λά Σιτσίλια ντεσκτίττα κὸν μοντάγλιε» Παλέρμο 1612) ἔχει δημοσιευθῆ ἀπεικόνισις νομίσματος, εἰς τὴν μίαν ὄψιν τοῦ ὁποίου εἰκονίζεται ἡ μορφὴ ἀνδρὸς γενειοφόρου, εἰς δὲ τὴν ἄλλην σφαῖρα ἐστηριγμένη ἐπὶ ποδός. Ἐκατέρωθεν δὲ ταύτης ἔχουν χαραχθῆ δύο συμπλέγματα γραμμάτων. Τὸ ἓν ἀπαρτίζεται ἐκ τῶν γραμμάτων A. R., τὸ δὲ ἕτερον ἐκ τῶν γραμμάτων M. D. Ὅθεν δυνάμεθα νὰ εἰκάσωμεν μετὰ βεβαιότητος ὅτι πρόκειται περὶ τῆς μορφῆς, τοῦ Συρακοσίου σοφοῦ. Ἀπεικόνισιν τοῦ νομίσματος εὑρίσκομεν εἰς τὸ γαλλικὸν ἔργον «Τὰ ἅπαντα τοῦ Ἀρχιμήδους» τὸ ἐκδοθὲν γαλλιστὶ ἐν Παρισίοις κατὰ τὸ 1921 ὑπὸ τοῦ Πὼλ Ἔικε.

Τὰ συγγράμματα τοῦ Ἀρχιμήδους. Μέχρις ἡμῶν περιεσώθησαν τὰ ἀκόλουθα συγγράμματα τοῦ Ἀρχιμήδους, τὰ ὁποῖα ἀναγράφομεν κατὰ τὴν σειρὰν καθ' ἣν ἐξεδόθησαν ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ τοῦ ἐν Κοπεγχάγῃ Πανεπιστημίου Ι. Χάϊμπεργκ παρὰ τῷ ἐκδοτικῷ οἴκῳ τοῦ Τόϊμπνερ, εἰς

πρώτην μὲν ἔκδοσιν κατὰ τὸ 1880—1881, εἰς δευτέραν δὲ κατὰ τὸ 1910—1915:

1) «Περὶ σφαίρας καὶ κυλίνδρου» (βιβλία α΄ καὶ β΄).
2) «Κύκλου μέτρησις».
3) «Περὶ σφαιροειδέων καὶ κωνοειδέων».
4) «Περὶ ἑλίκων».
5) «Ἐπιπέδων ἰσορροπιῶν ἢ κέντρα βαρῶν ἐπιπέδων» (βιβλία α΄ καὶ β΄).
6) «Ψαμμίτης».
7) «Τετραγωνισμὸς παραβολῆς».
8) «Ὀχουμένων» (βιβλία α΄ καὶ β΄). Τὸ β΄ βιβλίον παρεδόθη μὲ πολλὰ κενά.
9) «Στομάχιον» ἀτελῶς διασωθέν.
10) «Πρὸς Ἐρατοσθένην Ἔφοδος».
11) «Βιβλίον περὶ λημμάτων». Τοῦτο ἐσώθη μόνον εἰς λατινικὴν μετάφρασιν, ἀπολεσθέντος τοῦ ἑλληνικοῦ κειμένου. Λατινιστὶ λέγεται «Liber assumptorum».
12) «Πρόβλημα βοεικόν». Ἐμμέτρως διατυπωμένον πρόβλημα ἐκ 44 στίχων, συνεκδιδόμενον μετὰ ἀρχαίου σχολίου.
13) «Ἀποσπάσματα» ἐξ ἀπολεσθέντων συγγραμμάτων του.

Ἀ π ο λ ε σ θ έ ν τ α σ υ γ γ ρ ά μ μ α τ α. Ἐκτὸς τῶν ἀνωτέρω σημειωθέντων ἀποδίδεται εἰς τὸν Ἀρχιμήδη ἡ συγγραφὴ καὶ πολλῶν εἰσέτι συγγραμμάτων. Κατὰ τὰς τελευταίας κριτικὰς ἐρεύνας, πρέπει νὰ θεωρηθῇ βέβαιον ὅτι ὁ Συρακόσιος μαθηματικὸς συνέγραψε καὶ τὰ ἀκόλουθα ἔργα, ἐξ ὧν ἐλάχιστα ἀποσπάσματα διεσώθησαν:

1) «Περὶ πολυέδρων». Ὁ Πάππος (V, 34 σελ. 352) γράφει ὅτι ὁ Ἀρχιμήδης ἀνεκάλυψε 13 ἡμικανονικὰ πολύεδρα: «Τὰ ὑπὸ τοῦ Ἀρχιμήδους εὑρεθέντα τρισκαίδεκα τὸν ἀριθμὸν (σχήματα) ὑπὸ ἰσοπλεύρων μὲν καὶ ἰσογωνίων, οὐχ ὁμοίων δέ, πολυγώνων περιεχόμενα).
2) «Περὶ πλινθιδίων καὶ κυλίνδρων».
3) «Πρὸς Ζεύξιππον». Περὶ τοῦ βιβλίου τούτου κάμνει λόγον ὁ ἴδιος ὁ Ἀρχιμήδης εἰς τὸν «Ψαμμίτην», δηλῶν ὅτι ἀνέφερετο εἰς τὴν ὀνομασίαν τῶν ἀριθμῶν «τῶν ὑφ' ἁμῶν κατωνομασμένων ἀριθμῶν καὶ ἐκδεδομένων ἐν τοῖς ποτὶ Ζεύξιππον γεγραμμένοις». (Τῶν ἀριθμῶν εἰς τοὺς ὁποίους ἔχομεν δώσει ὄνομα καὶ τοὺς ὁποίους ἔχομεν δημοσιεύσει εἰς τὸ σύγγραμμά μας ὅπερ ἔχομεν ἀπευθύνει εἰς τὸν Ζεύξιππον). Τὴν περίληψιν τοῦ βιβλίου τούτου μᾶς δίδει ὁ Ἀρχιμήδης εἰς τὸ μνημονευθὲν ἔργον Ψαμμίτης: «Χρήσιμον δὲ εἶμεν ὑπολαμβάνω τὴν κατονόμαξιν τῶν ἀριθμῶν ῥηθῆμεν, ὅπως καὶ τῶν ἄλλων οἱ τῷ βιβλίῳ μὴ περιτετευχότες τῷ ποτὶ Ζεύξιππον γεγραμμένῳ μὴ πλανῶνται διὰ τὸ μηδὲν εἶμεν ὑπὲρ αὐτᾶς ἐν τῶδε τῷ βιβλίῳ προειρημένον». (Χρήσιμον δὲ νομίζω ὅτι εἶναι νὰ ἀνακοινωθῇ ἡ ὀνομασία τῶν ἀριθμῶν, ἵνα μή, ὅσοι δὲν ἔχουν ἴδει τὸ βιβλίον τὸ ὁποῖον ἔχομεν ἀπευθύνει εἰς τὸν Ζεύξιππον, περιπίπτουν εἰς πλάνας, ἐπειδὴ εἰς τὸ παρὸν βιβλίον οὐδεὶς λόγος γίνεται περὶ ταύτης, δηλαδὴ τῆς ὀνομασίας) («Ψαμμίτης», Χάϋμπεργκ II 126). Ὁ τίτλος τοῦ αὐτοῦ ἔργου φέρεται καὶ ὡς «Ἀρχαί».
4) «Κατοπτρικά». Τὸ ἔργον τοῦτο μαρτυρεῖται ὑπὸ τοῦ Θέωνος τοῦ Ἀλεξανδρέως εἰς τὰ σχόλιά του τὰ ἀναφερόμενα εἰς τὴν «Σύνταξιν» τοῦ Πτολεμαίου: «Καὶ Ἀρχιμήδης ἐν τοῖς περὶ κατοπτρικῶν ἀποδεικνύων φησί, ὅτι καὶ τὰ εἰς ὕδωρ ἐμβαλλόμενα μείζονα φαίνεται καὶ ὅσῳ κάτω χωρεῖ μείζονα». (Καὶ ὁ Ἀρχιμήδης εἰς τὸ βιβλίον του περὶ κατοπτρικῶν παρουσιάζων ἀποδείξεις, λέγει ὅτι καὶ τὰ σώματα ἅτινα τίθενται ἐντὸς τοῦ ὕδατος φαίνονται μεγαλύτερα καὶ ὅσον προχωροῦν πρὸς τὰ κάτω φαίνονται ἀκόμη μεγαλύτερα).

Εἰς τὰ ἐπ' ὀνόματι τοῦ Εὐκλείδου φερόμενα κατοπτρικὰ (286, 17) ἀναγινώσκομεν: «Ἐὰν εἰς ἀγγεῖον ἐμβληθῇ τι καὶ λάβῃ ἀπόστημα ὡς μηκέτι ὁρᾶσθαι, τοῦ αὐτοῦ ἀποστήματος ὄντος ἐὰν ὕδωρ ἐγχυθῇ, ὀφθήσεται τὸ ἐμβληθέν». (Ἐὰν σῶμα τι ριφθῇ ἐντὸς ἀγγείου καὶ λάβῃ τοιαύτην ἀπόστασιν, ὥστε νὰ μὴ εἶναι πλέον ὁρατόν, ἐὰν τηρουμένης τῆς αὐτῆς ἀποστάσεως τοῦ σώματος χυθῇ ἐντὸς τοῦ ἀγγείου ὕδωρ, τὸ ριφθὲν ἐντὸς σῶμα θὰ καταστῇ ὁρατόν».

Εἰς τὸ ἐν λόγω σύγγραμμα φαίνεται ὅτι ἀναφέρεται ὁ Ἀπουλήϊος ὅταν γράφῃ εἰς τὴν Ἀπολογίαν του ὅτι προκειμένου περὶ ὀπτικῶν φαινομένων σχετικῶν μὲ κοῖλα καὶ κυρτὰ κάτοπτρα ὡς καὶ ἄλλων παρεμφερῶν προβλημάτων «πραγματεύεται εἰς ὑπερβολικὰ ὀγκώδη τόμον ὁ Ἀρχιμήδης». Τὸ αὐτὸ σύγγραμμα ἔχων ὑπ' ὄψιν του καὶ ὁ Τζέτζης ἀναφέρει (χιλ. XII 973) ὡς ἔργον τοῦ Ἀρχιμήδους «Κατόπτρων τὰς ἐξάψεις».
5) «Περὶ σφαιροποιΐας». Ὁ Κάρπος (παρὰ Πάππῳ VIII 3 σελ. 1026, 9) ἀναφέρει ὅτι ὁ Ἀρχιμήδης ἔγραψε σύγγραμμα ὑπὸ τὸν ἀνωτέρω τίτλον: «Κάρπος δέ μου φησὶν ὁ Ἀντιοχεὺς Ἀρχιμήδη τὸν Συρακόσιον ἓν μόνον βιβλίον συντεταγμένον μηχανικὸν τὸ κατὰ τὴν σφαιροποιΐαν, τῶν δὲ ἄλλων οὐδὲν ἠξιωκέναι συντάξαι». («Ἓν μόνον βιβλίον μηχανικὸν ἔχει συγγράψει, τὸ ἀναφερόμενον εἰς τὴν σφαιροποιΐαν, ἐκ δὲ τῶν ἄλλων (μηχανικῶν θεμάτων) οὐδὲν ἔκρινεν ἄξιον νὰ πραγματευθῇ διὰ συγγραφῆς). Κατὰ τὸν Πάππον, ἡ κατασκευὴ καὶ ἡ ἐπινόησις μηχανημάτων, δι' ὧν ἀναπαρίστανται ἡ κίνησις τῶν οὐρανίων σωμάτων ἐθεωρεῖτο ἔργον τῶν μηχανικῶν: «Μηχανικοὺς δὲ καλοῦσι καὶ τοὺς τὰς σφαιροποιΐας ποιεῖν ἐπισταμένους, ὑφ' ὧν ἡ εἰκὼν τοῦ οὐρανοῦ κατασκευάζεται δι' ὁμαλῆς καὶ ἐγκυκλίου κινήσεως ὕδατος» (Μηχανικοὺς δὲ καλοῦν καὶ ἐκείνους οἵτινες γνωρίζουν νὰ κατασκευάζουν τὰς σφαιροποιΐας ὑπὸ τῶν ὁποίων κατασκευάζεται ἐξεικόνισις τῆς κινήσεως τῶν οὐρανίων σωμάτων δι' ὁμαλῆς κυκλοφορητικῆς κινήσεως τοῦ ὕδατος).
6) Ἔργον οὗ δὲν γνωρίζομεν ἀκριβῶς τὸν τίτλον, εἰς ὃ ἐγίνετο λόγος περὶ μετρήσεως ἐπιφανειῶν ἀτάκτων σωμάτων, ἤτοι σωμάτων μὴ ὑπαγομένων εἰς τὰ γνωστὰ κανονικὰ σώματα, ὅπως εἶναι π.χ. ἡ ἐπιφάνεια ἑνὸς ἀνδριάντος. Τὸ ἔργον τοῦτο μαρτυρεῖται ὑπὸ τοῦ Ἥρωνος γράφοντος (Μετρ. II 20): «Τῶν δὴ ἐν τάξει στερεῶν σωμάτων μετρηθέντων εὔλογον ὑπολαμβάνομεν καὶ τὰ ἄτακτα, οἷον ριζῶδη ἢ πετρώδη, περιστρῆσαι τῇ μετρήσει, ὡς ἔνιοι ἱστοροῦσι τὸν Ἀρχιμήδη ἐπινενοηκέναι πρὸς τὰ τοιαῦτα μέθοδον». (Ἀφοῦ λοιπὸν ἐμετρήθησαν τὰ ἐμφανίζοντα τάξιν σώματα, εὔλογον θεωροῦμεν ἐκ παραλλήλου καὶ τὰ ἄτακτα, ὁποῖα εἶναι τὰ ριζῶδη ἢ πετρώδη νὰ γνωρίσωμεν διὰ τῆς μετρήσεως, ὅπως μερικοὶ ἀναφέρουν ὅτι ὁ Ἀρχιμήδης εἶχεν ἐπινοήσει μέθοδον ἀναφερομένην εἰς ταῦτα).

7) Ἔργον ὅπερ κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἔφερε τὸν τίτλον «Μηχανικὰ» ἢ «Στοιχεῖα μηχανικῶν». Εἰς ταῦτα ὑπήγετο καὶ ἡ «Περὶ ζυγῶν» πραγματεῖα, περὶ ἧς κάμνει λόγον ὁ Πάππος (VIII, 24 σελ. 1068, 19): «Ἀπεδείχθη γὰρ ἐν τῷ π ε ρ ὶ ζ υ γ ῶ ν Ἀ ρ χ ι μ ή δ ο υ ς καὶ τοῖς Φίλωνος καὶ Ἥρωνος Μηχανικοῖς, ὅτι οἱ μείζονες κύκλοι κατακρατοῦσι τῶν ἐλασσόνων κύκλων, ὅταν περὶ τὸ αὐτὸ κέντρον ἡ κύλισις αὐτῶν γίνηται». (Διότι ἀπεδείχθη εἰς τὸ περὶ ζυγῶν σύγγραμμα τοῦ Ἀρχιμήδους καὶ εἰς τὰ Μηχανικὰ τοῦ Φίλωνος καὶ τοῦ Ἥρωνος ὅτι οἱ μεγαλύτεροι κύκλοι ὑπερνικοῦν τοὺς μικροτέρους κύκλους ὅταν ἡ κύλισίς των γίνεται γύρω ἀπὸ τὸ αὐτὸ κέντρον). Εἰς τὸ βιβλίον τοῦτο θὰ περιείχετο καὶ ὁ περίφημος ἰσχυρισμὸς ὅτι ἂν ὑπῆρχε σημεῖον στηρίξεως ἐκτὸς τῆς γῆς θὰ ἠδύνατο νὰ τεθῇ καὶ αὐτὴ εἰς κίνησιν: «Τῆς αὐτῆς δὲ ἐστιν θεωρίας τὸ δοθὲν βάρος τῇ δοθείσῃ δυνάμει κινῆσαι· τοῦτο γὰρ Ἀρχιμήδους μὲν εὕρημα λέγεται μηχανικόν, ἐφ' ᾧ λέγεται εἰρηκέναι· δός μοι, φησί, ποῦ στῶ καὶ κινῶ τὴν γῆν». (Εἰς τὴν αὐτὴν θεωρίαν ὑπάγεται νὰ κινήσῃ τὸ δοθὲν βάρος διὰ τῆς δοθείσης δυνάμεως· διότι αὕτη ἡ μηχανικὴ ἀνακάλυψις ἀποδίδεται εἰς τὸν Ἀρχιμήδη, ἐξ αἰτίας δὲ ταύτης λέγεται ὅτι αὐτὸς εἶπε: δός μου, λέγει ποῦ νὰ σταθῶ καὶ δύναμαι νὰ κινήσω τὴν γῆν). Εἰς τὸ αὐτὸ βιβλίον πρέπει νὰ ἀποδοθῇ καὶ ὁ ὑπὸ ἄλλων μαρτυριῶν ἀναφερόμενος τίτλος «Κεντροβαρικά» (βλέπε Σιμπλικίου σχόλια εἰς Ἀριστοτέλους «Περὶ οὐρανοῦ»): «Τὰ μὲν οὖν κεντροβαρικὰ ὅ τε Ἀρχιμήδης καὶ ἄλλοι γεγράφασι πολλοί».

8) Ἔργον ἐκτενέστερον «Περὶ μετρήσεως τοῦ κύκλου», τοῦ ὁποίου ἀπάνθισμα φαίνεται νὰ εἶναι ἡ σωθεῖσα ὑπὸ τὸν αὐτὸν τίτλον πραγματεία. Δύο ἀποσπάσματα, τὸ ἓν παρὰ Διοφάντῳ, τὸ δὲ ἕτερον παρὰ Ἥρωνι, καθιστοῦν τὴν ἀνωτέρω εἰκασίαν τὴν διατυπωθεῖσαν ὑπὸ τοῦ μεγάλου ἱστορικοῦ τῆς μαθηματικῆς ἐπιστήμης Παύλου Ταννερὺ λίαν πιθανήν.

9) Ἔργον ἐκτενέστερον «Περὶ σφαίρας καὶ κυλίνδρου».

10) Ἔργον πραγματευόμενον «Περὶ τοῦ μεγέθους τοῦ ἑαυτοῦ». Περὶ τούτου κάμνει λόγον ὁ Ἵππαρχος παρὰ Πτολεμαίῳ («Σύνταξις» III, 1 σελ. 194, 23) καὶ ὁ Ἀμμιανὸς Μαρκελλῖνος (XXVI, 1, 8).

Ἀποδίδονται πολλὰ εἰσέτι ἔργα εἰς τὸν Ἀρχιμήδη, εἰς ἃ προσετέθη κατὰ μαρτυρίαν τοῦ Φίλωνος καὶ βιβλίον «Περὶ κλεψυδρῶν». Ἀποδίδεται εἰς αὐτὸν καὶ ἔργον «Περὶ πυρπαλικοῦ κατόπτρου», διασωθὲν εἰς τὴν ἀραβικὴν μετάφρασιν. Τοῦτο μεταφρασθὲν ἀπὸ τὸν Γκονγκάβα (GONGAVA) κατὰ τὸ 1548 περιελήφθη εἰς τὸ σύγγραμμα «Ἀρχαῖοι συγγραφεῖς περὶ παραβολικῆς κυρτότητος πυρπολοῦντος κατόπτρου». Τὸ ἐν λόγῳ ὅμως σύγγραμμα δὲν ἀνήκει εἰς τὸν Ἀρχιμήδη ἀλλὰ εἰς τὸν Ἀπολλώνιον.

Ἄραβες συγγραφεῖς ἀναφέρουν τίτλους καὶ ἄλλων συγγραμμάτων, οἵτινες εἶναι οἱ ἀκόλουθοι:

1) «Κύκλοι ἐφαπτόμενοι ἀλλήλων».
2) «Περὶ παραλλήλων γραμμῶν».
3) «Ἑπτάγωνον ἐν κύκλῳ».
4) «Περὶ ἰδιοτήτων ὀρθογωνίων τριγώνων».
5) «Περὶ τριγώνων».
6) Βιβλίον φέρον τὸν λατινικὸν τίτλον «Ντάτα», δηλαδὴ «Δεδομένα», «Ὁρισμοί». Οὐδεμία θετικὴ ὅμως ἐπιβεβαίωσις ὑπάρχει σχετικῶς μὲ τὴν αὐθεντικότητα τῶν ἀνωτέρω τίτλων.

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΩΝ ΣΥΓΓΡΑΜΜΑΤΩΝ ΤΟΥ ΑΡΧΙΜΗΔΟΥΣ

Ὁ Ἀρχιμήδης συνήθιζε νὰ δημοσιεύῃ συγγράμματα ἀναφερόμενα εἰς τὰς ὑπ' αὐτοῦ γινομένας ἀνακαλύψεις. Πρὶν δὲ δημοσιεύσῃ ἑκάστην τῶν πραγματειῶν του τὴν ἀπέστελλεν εἰς τοὺς φίλους του μαθηματικούς, κατ' ἀρχὰς μὲν εἰς τὸν Κόνωνα, μετὰ δὲ τὸν θάνατον τούτου εἰς τὸν Δοσίθεον καὶ εἶτα εἰς τὸν Ἐρατοσθένη. Διὰ τῆς μερίμνης τῶν φίλων του ἐδημοσιεύοντο αἱ ἀνακοινώσεις του, ἐκδιδόμεναι εἰς ἀριθμόν τινα ἀντιτύπων. Ἐκ τούτου συνέβη νὰ κυκλοφοροῦν μεμονωμέναι πραγματεῖαι, αἵτινες μέχρι τοῦ 6ου μ.Χ. αἰῶνος δὲν φαίνεται νὰ εἶχον συγκεντρωθῇ εἰς ἐνιαίαν συλλογήν. Ἐκεῖνος ὅστις ἠθέλησε νὰ συγ-

κεντρώση εἰς ἑνιαῖον σῶμα τὰ ἀρχιμήδεια συγγράμματα ἦτο ὁ γνωστὸς ἀρχιτέκτων τῆς Ἁγίας Σοφίας Ἰσίδωρος ὁ Μιλήσιος. Αὕτη εἶναι ἡ πρώτη συλλογή, ἥτις ὅμως δὲν περιελάμβανεν ὅλα τὰ συγγράμματα, ἀλλὰ τὰ μᾶλλον ἀναγιγνωσκόμενα, ἅτινα ἦσαν τὰ «Περὶ σφαίρας καὶ κυλίνδρου» (α΄ καὶ β΄), ἡ «Κύκλου μέτρησις» καὶ «Ἐπιπέδων ἰσορροπιῶν» (α΄ καὶ β΄). Τὴν ἔκδοσιν ταύτην ἔκαμεν ὁ Ἰσίδωρος πρὸς χάριν τῶν μαθητῶν του, ἔγραψε δὲ εἰς ταύτην σχόλια ὁ μαθητής του Εὐτόκιος, ὁ καταγόμενος ἐξ Ἀσκάλωνος τῆς Συρίας, καὶ διὰ τοῦτο ὁ Ἀσκαλωνίτης ἐπιλεγόμενος.

Οὗτος ἐπανειλημμένως ἀναφέρει τὴν ὑπὸ τοῦ διδασκάλου του γενομένην ἔκδοσιν διὰ τῆς φράσεως: «Εὐτοκίου Ἀσκαλωνίτου ὑπόμνημα... ἐκδόσεως παραγνωσθείσης τῷ Μιλησίῳ μηχανικῶν Ἰσιδώρῳ ἡμετέρῳ διδασκάλῳ», δηλαδὴ ἐκδόσεως γενομένης ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν τοῦ Ἰσιδώρου. Εἶναι φανερὸν ὅτι ὁ Ἰσίδωρος θὰ εἶχεν ἱδρύσει σχολὴν μηχανικῶν. Ἦτο φυσικὸν ὅτι εἰς τὰ συγγράμματα τοῦ Ἀρχιμήδους, ἅτινα ἐφέροντο μεμονωμένα, εἶχον εἰσχωρήσει χάσματα καὶ παραφθοραί. Ἤδη κατὰ τὸν 2ον αἰῶνα εἰς τὸ «Περὶ σφαίρας καὶ κυλίνδρου» ἔλειπεν ἡ ἀνάλυσις καὶ σύνθεσις ἑνὸς προβλήματος, εἰς ἣν παρέπεμπεν ὁ Ἀρχιμήδης ἐν τῷ κειμένῳ. Τὸ ἐλλεῖπον τοῦτο τμῆμα ἀνευρέθη κατόπιν ὑπὸ τοῦ Εὐτοκίου εἰς ἄλλο χειρόγραφον. Ὁ Εὐτόκιος ἐκ τῶν σχολίων ἅτινα κατέλιπεν εἶναι φανερὸν ὅτι δὲν εἶχεν ἴδει τὰ χειρόγραφα τὰ περιλαμβάνοντα τὸ «Περὶ ἑλίκων», καθὼς καὶ «Τὸν τετραγωνισμὸν τῆς παραβολῆς». Ἡ ὑπὸ τοῦ Ἰσιδώρου γενομένη ἔκδοσις ἐχρησίμευσεν ὡς ἀπαρχή, εἰς ἣν σὺν τῷ χρόνῳ προσετίθεντο τὰ ἑκάστοτε ἀνακαλυπτόμενα χειρόγραφα. Κατὰ τὸν 9ον αἰῶνα εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, διὰ μεριμνης τοῦ Λέοντος, ὅστις ἐπανασυνέστησε τὸ ἐν Κωνσταντινουπόλει Πανεπιστήμιον, συνεκεντρώθησαν εἰς ἓν χειρόγραφον ὅλα τὰ περισωθέντα συγγράμματα τοῦ Συρακοσίου μαθηματικοῦ. Τὸ χειρόγραφον τοῦτο ἀποτελεῖ τὸ ἀσκιῶν στέλεχος, ἐξ οὗ ὅλκει τὴν καταγωγήν της ἅπασα ἡ μετέπειτα χειρόγραφος παράδοσις. Ἡ τύχη τοῦ ἐν λόγῳ χειρογράφου εἶναι γνωστὴ μέχρι τοῦ 16ου αἰῶνος, ὁπότε ἐξηφανίσθη.

Κατὰ τὸν 12ον αἰῶνα ἐκομίσθη εἰς τὴν Ἰταλίαν καὶ περιῆλθε μετὰ τῆς βιβλιοθήκης τῶν Χοχενστάουφεν εἰς τὴν κυριότητα τοῦ πάπα κατὰ τὸ 1266. Ὁ γνωστὸς μεταφραστὴς Γ. Μέρμπεκε εἶχεν ἐργασθῆ ἐπ' αὐτοῦ εἰς Βιτέρμπο κατὰ τὸ 1269, μεταφράσας τοῦτο εἰς τὴν λατινικήν. Τὸ ἀρχικὸν χειρόγραφον τῆς μεταφράσεώς του ἀνευρέθη κατὰ τὸ 1884 ὑπὸ τοῦ Βαλεντίνου Ρόζε μεταξὺ τῶν χειρογράφων τῆς Ὀττοβονιανῆς ὁμάδος ἐν βιβλιοθήκῃ τοῦ Βατικανοῦ καὶ εἶναι γνωστὸν ὡς «Κῶδιξ Ὀττοβονιανὸς 1850». Τὸ ἑλληνικὸν χειρόγραφον ὑπῆρχεν εἰς τὴν βιβλιοθήκην τῶν παπῶν μέχρι τοῦ 1311. Μετὰ τὸ ἔτος τοῦτο παρέπεσε καὶ εὑρέθη κατὰ τὸ 1423 εἰς χεῖρας τοῦ ἐμπόρου τῶν χειρογράφων Ρινούκκις. Ἐκ τοῦ ἀνευρεθέντος χειρογράφου κατώρθωσεν ὁ πάπας Νικόλαος 5ος νὰ παρασκευάσῃ μετάφρασιν διὰ τοῦ Ἰακώβου Κρεμονένσις. Κατόπιν τὸ χειρόγραφον εὑρέθη εἰς χεῖρας τοῦ Γεωργίου Βάλλα ἐν Βενετίᾳ. Περιῆλθεν εἶτα μετὰ τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Βάλλα εἰς τὸν Ἀλβέρτον Πίο δοῦκα τοῦ Κάρπι, εἶτα δὲ εἰς τὸν ἀνεψιὸν του Ροδόλφο Πίο κατὰ τὸ 1530. Μέχρι τοῦ 1544 ἐσώζετο τὸ χειρόγραφον, ἐξηφανίσθη δὲ κατὰ τὸ 1564.

Οἱ ἐκδόται τῶν ἔργων τοῦ Ἀρχιμήδους συνηθίζουν νὰ ὀνομάζουν τὸ ἐν λόγῳ χειρόγραφον «Κῶδικα τοῦ Βάλλα». Εἰς τὸν «Παρισινὸν κῶδικα», ὑπ' ἀριθ. 2360 ὁ βιβλιογράφος ἔχει σημειώσει τὰ ἑξῆς: «Τοῦτο ἐξεγράφη ἀπὸ τοῦ ἀντιγράφου ἐκείνου τοῦ παλαιοτάτου, ὃ πρότερον κτῆμα ὂν τοῦ Γεωργίου Βάλλα, ὕστερον τοῦ ἐπιφανεστάτου ἄρχοντος Ἀλβέρτου Πίου τοῦ Καρπαίου ἐγένετο· ὁ μὲν ἀντίγραφον ὡς εἰρήκαμεν παλαιότατον ἦν πλείστην δὲ καὶ ἀμέτρητον ἔχον ἀσάφειαν ἐκ τῶν πτασμάτων· ὥστε ἀναρίθμητα χωρία μηδὲ σαφηνίνασθαι μηδαμῶς».

Εἰς τὴν βιβλιοθήκην τῶν παπῶν εἰς Βιτέρμπο ὑπῆρχε κατὰ τὸ 1260 χειρόγραφον, ὅπερ εἶχεν ὑπ' ὄψιν του ὁ Μέομπεκε. Τοῦτο περιεῖχε μεταξὺ ἄλλων κειμένων τὰ δύο βιβλία «Περὶ ὀχουμένων». ἅτινα ἔλειπον εἰς τὰ χειρόγραφα τοῦ Λέοντος. Ἐκ τούτου καταφαίνεται ὅτι εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν δὲν εἶχον συγκεντρωθῆ ὅλα τὰ χειρόγραφα τοῦ Ἀρχιμήδους. Ὁ ἐκ νέου γεγραμμένος (παλίμψηστος) κῶδιξ τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει μετοχίου τοῦ Παναγίου Τάφου, ὅστις μᾶς διέσωσε τὴν «Ἐφοδον» καὶ τμῆμα ἐκ τοῦ «Στομαχίου», προέρχεται ἐκ τῆς Παλαιστίνης καὶ ἀποδεικνύει ὅτι ὑπῆρχον εἰς τὴν περιοχὴν ἐκείνην χειρόγραφα ἅτινα δὲν ἐγνώριζεν ὁ Λέων.

Ἐκ τοῦ ἀσχετύπου κώδικος τοῦ Γ. Βάλλα ἀπέρρευσαν οἱ ἓξ κώδικες, ἐξ ὧν ὁ καλύτερος εἶναι ὁ ἐν Φλωρεντίᾳ ἐναποκείμενος Λαυρεντιανὸς XXVIII 4, ἐφ' οὗ κυρίως ἐστηρίχθη ὁ Χάϊμπεργκ διὰ τὴν ἔκδοσιν τῶν ἔργων τοῦ Ἀρχιμήδους, τὴν γενομένην τὸ πρῶτον κατὰ τὸ 1880—1881. Οἱ λοιποὶ κώδικες εἶναι ὁ Μαρκιανὸς 305 τοῦ 15ου αἰῶνος, ὁ Παρισινὸς 2359 τοῦ 16ου αἰῶνος, ὁ Παρισινὸς 2360 τοῦ 16ου αἰῶνος, ὁ Παρισινὸς 2361 γεγραμμένος κατὰ τὸ ἔτος 1544 καὶ ὁ Παρισινὸς 2362 τοῦ 16ου αἰῶνος.

Εἰς τὴν πρώτην σελίδα τοῦ Μαρκιανοῦ κώδικος ἔχει γραφῆ: «κτῆμα βησσαρίωνος καρδηναλέως». Εἶναι ἐκ τούτου προφανὲς ὅτι ἀνῆκεν εἰς τὸν Βησσαρίωνα. Ὁ Βησσαρίων ἔχει διορθώσει διὰ τῆς ἰδίας χειρός του πολλὰ ἀντιγραφικὰ σφάλματα. Εἰς τὸ «Περὶ ἑλίκων 10» σημειώνει: «σῆ, τοῦτο σχόλιόν ἐστι εἰς τὸ ι θεώρημα ὡραῖον πάνυ». Διέκρινεν ἐν τῷ ἐπιγράμματι τοῦ Ἐρατοσθένους τοὺς στίχους καὶ ἔγραψεν ὑπεράνω αὐτῶν: «στίχοι ἡρωελεγεῖοι». Εἰς δὲ τὸν στίχον 3 διώρθωσε λίαν εὐστόχως τὸ «συνημῶν» εἰς «συνημῶν», ἐξ αὐτοῦ δὲ προέρχονται καὶ τὰ γεωμετρικὰ σχήματα. Ταῦτα πάντα δεικνύουν πόσης σοφίας ἦσαν κάτοχοι οἱ Ἕλληνες σοφοί, οἵτινες μετηνάστευσαν κατὰ τὸν 15ον αἰῶνα εἰς Ἑσπερίαν, γενόμενοι πρόδρομοι τῆς ἀναγεννήσεως τῶν γραμμάτων καὶ τεχνῶν. Ἡ ἀνακάλυψις τοῦ ἀνωτέρω μνημονευθέντος παλιμψήστου κώδικος εἰς τὴν βιβλιοθήκην τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει μετοχίου τοῦ Ἁγίου Τάφου, ἡ ὀφειλομένη εἰς τὴν κριτικὴν ὀξυδέρκειαν τοῦ Χάϊμπεργκ, μᾶς ἐδώρησε κείμενα τοῦ Ἀρχιμήδους, ἅτινα δὲν ἦσαν μέχρι τοῦ 1906 γνωστά. Ἡ ἱστορία τῆς ἀνακαλύψεώς του ἔχει ὡς ἑξῆς:

Ὁ Παπαδόπουλος ὁ Κεραμεὺς εἰς τὸν 4ον τόμον τῆς ἐν Πετρουπόλει ἐκδοθείσης κατὰ τὸ 1899 «Ἱεροσολυμιτικῆς βιβλιοθήκης» εἶχε σημειώσει παλίμψηστον μαθηματικοῦ περιεχομένου. Παλίμψηστα λέγονται ὡς γνωστὸν τὰ χειρόγραφα τῶν ὁποίων ἀποξέεται τὸ ἀρχικῶς γεγραμμένον κείμενον διὰ νὰ γραφῇ νέον. Εἰς τὸ παλίμψηστον χειρόγραφον τὸ ὁποῖον περιέγραψεν ὁ Παπαδόπουλος εἶχε γραφῇ Εὐχολόγιον, κάτω δὲ ἀπ' αὐτὸ διεκρίνοντο τὰ ἴχνη γραφῆς συγγράμματος μαθηματικοῦ περιεχομένου. Διὰ νὰ γνωσθῇ ὁ συγγραφεὺς τοῦ ἀρχικῶς γραφέντος κειμένου ὁ Παπαδόπουλος εἶχε δημοσιεύσει μερικοὺς στίχους ἐξ αὐτοῦ. Τῆς δημοσιεύσεως ταύτης ἔλαβε γνῶσιν ὁ Χάϊμπεργκ κατ' ἀνακοίνωσιν τοῦ SCHONE (Σένε), προσεπάθησε δὲ νὰ ἐπιτύχῃ διὰ τῆς διπλωματικῆς ὁδοῦ τὴν εἰς Κοπεγχάγην ἀποστολὴν τοῦ κώδικος. Ἐπειδὴ δὲ τὰ διαβήματά του δὲν ἐτελεσφόρησαν, ἠναγκάσθη νὰ μεταβῇ ὁ ἴδιος εἰς Κωνσταντινούπολιν κατὰ τὸ 1906. Τὸ χειρόγραφον ἐφυλάσσετο εἰς τὴν βιβλιοθήκην τοῦ μετοχίου τοῦ Παναγίου Τάφου, εἰς ἣν εἶχε καταγραφῇ ὡς «Κῶδιξ Ἱεροσολυμιτικὸς» ὑπ' ἀριθ. 355. Αἱ σελίδες 178—185 ἦσαν ἐκ χάρτου τοῦ 16ου αἰῶνος, τὸ δὲ ὑπόλοιπον ἐκ περγαμηνῆς τοῦ 12ου—13ου αἰῶνος. Ὁ Χάϊμπεργκ ἔκαμεν ἀντιγραφὴν καὶ παραβολὴν τούτου, ἐφωτογράφησε δὲ καὶ τὰς σελίδας. Ὁ κῶδιξ περιεῖχε τὰ α΄ καὶ β΄ βιβλία «Περὶ σφαίρας καὶ κυλίνδρου», ὁλόκληρον τὸ «Περὶ ἑλίκων», τμήματα ἐκ τοῦ «Μέτρησις κύκλου» καὶ «Ἰσορροπικά», τμήματα ἐκ τοῦ β΄ βιβλίου «Περὶ ὀχουμένων» ἅτινα μέχρι τότε ἦσαν γνωστὰ ἐκ τῆς λατινικῆς μεταφράσεως, καὶ τὴν μέχρι τότε ἄγνωστον ἀπόνην τοῦ «Στομαχίου». Ἀλλὰ τὸ σπουδαιότατον εὕρημα ὅπερ ἦλθεν εἰς φῶς διὰ τοῦ παλιμψήστου ἦτο ἡ πραγματεία «Περὶ τῶν μηχανικῶν θεωρημάτων πρὸς Ἐρατοσθένη Ἔφοδος», τὴν ὕπαρξιν τῆς ὁποίας ἐγνωρίζομεν ἐκ μαρτυρίας τοῦ Σουΐδα. Δὲν περιεῖχεν οὐδὲν ἴχνος ἐκ τοῦ «Περὶ κωνοειδέων καὶ σφαιροειδέων», ἐκ τοῦ «Ψαμμίτου» καὶ ἐκ τοῦ «Τετραγωνισμοῦ τῆς παραβολῆς». Ὁ παλίμψηστος οὗτος κῶδιξ προήρχετο ἐκ τῆς ἐν Παλαιστίνῃ μονῆς τοῦ Ἁγίου Σάββα, «τῆς λαύρας τοῦ ἁγίου Σάββα», εἶναι δὲ λίαν πιθανὸν ὅτι θὰ εἶλκε τὴν προέλευσίν του ἐκ Συρίας. Τὰ ἀνακαλυφθέντα κείμενα ἐδημοσίευτε κατ' ἀρχὰς ὁ Χάϊμπεργκ εἰς τὸ γερμανικὸν περιοδικὸν «Ἑρμῆς» τόμος XLII (1907), ἐπὶ τῇ βάσει δὲ τούτου προέβη εἰς νέαν ἔκδοσιν τῶν ἔργων τοῦ Ἀρχιμήδους ἀρξαμένην ἀπὸ τοῦ 1910. Ἴσως προσεκτικαὶ ἔρευναι εἰς τὰς βιβλιοθήκας θὰ μᾶς ἀποκαλύψουν καὶ ἄλλα τμήματα ἐκ τῶν ἔργων τοῦ Συρακοσίου σοφοῦ.

ΜΕΤΑΦΡΑΣΕΙΣ ΕΝΤΥΠΟΙ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΑΙ ΒΟΗΘΗΜΑΤΑ

Ἀπὸ τοῦ 13ου αἰῶνος ἤρχισε νὰ σημειοῦται ζωηρότατον διαφέρον περὶ τὰ ἔργα τοῦ Ἀρχιμήδους εἰς τὴν Δυτικὴν Εὐρώπην. Ὁ μεταφραστὴς τοῦ Ἀριστοτέλους Γουλιέλμος Μέρμπεκε κατὰ τὸ 1260 εἰς τὴν παπικὴν βιβλιοθήκην ἐν Βιτέρμπο ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ χειρογράφου τοῦ Βάλλα προέβη εἰς μετάφρασιν τῶν εἰς αὐτὸ περιεχομένων ἔργων. Τὸ αὐτόγραφον τῆς μεταφράσεως, ὡς ἐσημειώσαμεν ἀνωτέρω, ὑπάρχει εἰς τὴν παπικὴν βιβλιοθήκην καὶ εἶναι καταγεγραμμένον ὡς Ὀττοβονιανὸς κῶδιξ 1850 (ὁ Μέρμπεκε ἐχειροτονήθη ἐπίσκοπος Κορίνθου ὑπὸ τοῦ πάπα Ἰωάννου τοῦ 21ου, ἔθανε δὲ τὸ 1282 ἐν τῇ αὐτῇ πόλει. Δὲν εἶναι ἀπίθανον τὸ ὄνομα τοῦ ἐν Ἀργολίδι χωρίου Μέρμπακα νὰ ἔχῃ σχέσιν μὲ τὸν Λατῖνον τοῦτον ἐπίσκοπον. Ἄξιον προσοχῆς τυγχάνει ὅτι ὁ Ἄγγλος σοφὸς Ρογῆρος Βάκων ἐκφράζεται περὶ τοῦ Μέρμπεκε μετὰ ὑψίστης περιφρονήσεως, γράφων ὅτι οὐδὲν ἀξιόλογον ἐγνώριζεν οὔτε εἰς τὰς ἐπιστήμας οὔτε εἰς τὰς γλώσσας.

Τμήματα ἐκ τῆς μεταφράσεως τοῦ Μέρμπεκε («Ὁ τετραγωνισμὸς τῆς παραβολῆς» καὶ «Ἡ μέτρησις τοῦ κύκλου») ἐτυπώθησαν κατὰ τὸ 1503 ὑπὸ τοῦ Λουκᾶ Καουρίκου. Κατὰ δὲ τὸ 1543 ἐξεδόθη διὰ τοῦ τύπου λατινικὴ μετάφρασις ἐν Βενετίᾳ ὑπὸ τοῦ Ἰταλοῦ μαθηματικοῦ Ταρτάλλια περιέχουσα ἐκτὸς τῶν ἀνωτέρω σημειουμένων δύο ἔργων τὸ «Περὶ ὀχουμένων α΄» καὶ τὸ «Περὶ ἐπιπέδων ἰσορροπιῶν α΄ καὶ β΄». Τὸ ἑλληνικὸν κείμενον ἐδημοσιεύθη τὸ πρῶτον ἐν Βασιλείᾳ τὸ 1544 συνοδευόμενον καὶ ὑπὸ μεταφράσεως ἥτις εἶχε γίνει ὑπὸ τοῦ Ἰακώβου Κρεμονένσις ἐκ χειρογράφου εὑρισκομένου εἰς τὴν κατοχὴν τοῦ πάπα Νικολάου τοῦ 5ου. Εἰς τὴν ἀρνικὴν ταύτην ἔκδοσιν συμπεριελήφθησαν καὶ τὰ σχόλια τοῦ Εὐτοκίου εἰς τὴν ἑλληνικήν, συνοδευόμενα καὶ ἀπὸ τὴν μετάφρασιν εἰς τὴν λατινικήν. Τὴν μετάφρασιν τοῦ Κρεμονένσις τὴν εἶνεν ἐπιθεωρήσει κατὰ τὸ 1461 ὁ Ἰωάννης ὁ Ρεγκιομοντάνους. Τὸ ἑλληνικὸν κείμενον εἶνε ληφθὲν ἐκ κώδικος ἐναποκειμένου εἰς Νυρεμβέργην. Ὡς ἐκδότης τῆς πρώτης ἐκδόσεως ὑπογράφεται ὁ Θωμᾶς Γκεσάουφ Βενατόριους.

Τὸ 1558 ἐτυπώθη ἐν Βενετίᾳ μετάφρασις ὑπὸ τοῦ Κομμαντίνους. Εἰς Παρισίους δὲ κατὰ τὸ 1615 προέβη εἰς ἔκδοσιν ὁ Ρι-

βάλτ, ἐν ᾗ περιείχοντο αἱ πρὸς ἀπόδειξιν προτάσεις εἰς τὴν ἑλληνικήν, αἱ δὲ ἀποδείξεις εἰς τὴν λατινικήν. Κατὰ τὸ 1792 ἐξεδόθησαν τὰ ἅπαντα τοῦ Ἀρχιμήδους μετὰ σχολίων ὑπὸ τοῦ Τοιέλλι. Κατά τὴν νεωτέραν ἐποχὴν ἀξία μνημονεύσεως εἶναι ἡ μετάφρασις τοῦ Ἄγγλου Χῆθ (T. L. HEATH) μετὰ μακροτάτης καὶ διαφωτιστικωτάτης εἰσαγωγῆς ἐκδοθεῖσα κατὰ τὸ 1897 ὑπὸ τοῦ πανεπιστημιακοῦ τυπογραφείου τῆς Κανταβρυγίας. Ὁ Χῆθ ἐξέδωκε συμπλήρωμα μετὰ τὴν γενομένην κατὰ τὸ 1906 ἀνακάλυψιν ἀγνώστων ἔργων τοῦ Ἀρχιμήδους. Ἀρίστη δὲ εἶναι ἡ εἰς τὴν λατινικὴν μετάφρασις ἡ συνοδεύουσα τὴν καλλίστην ἔκδοσιν τῶν ἔργων τοῦ Ἀρχιμήδους μετὰ σχολίων τοῦ Εὐτοκίου, ἣν ἐδημοσίευσεν ὁ Δανὸς καθηγητὴς τοῦ πανεπιστημίου τῆς Κοπεγχάγης παρὰ τῷ οἴκῳ τοῦ Τόϊμπνερ εἰς τρεῖς τόμους μὲ μετάφρασιν εἰς τὴν λατινικήν. Πολλοῦ λόγου ἀξία τυγχάνει καὶ ἡ κατὰ τὸ 1921 ἐκδοθεῖσα ἐν Παρισίοις εἰς τὴν γαλλικὴν μετάφρασις τῶν ἁπάντων τοῦ Ἀρχιμήδους ὑπὸ τοῦ Π. Ἔκκε. Εἰς τὴν ἑλληνικὴν ἐργασίας, ἀναφερομένας εἰς τὰ ἔργα τοῦ Ἀρχιμήδους, ἔχομεν μόνον δύο, αἵτινες ἔχουν ἐκδοθῆ ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ Ε. Σ. Σταμάτη: «Ἀρχιμήδους τετραγωνισμὸς παραβολῆς» καὶ «Ἀρχιμήδους Μηχανικὰ Ι». Ἀμφότεραι παρέχουν τὸ ἀρχαῖον κείμενον, μετάφρασιν καὶ ἐπεξηγήσεις, ἔχουν γραφῆ μὲ πλήρη γνῶσιν τῶν ἀρχαίων καὶ νέων μαθηματικῶν καὶ τυγχάνουν ἀξιολογώτατα, δυνάμεναι νὰ εἰσαγάγουν τὸν ἀναγνώστην εἰς τὴν κατανόησιν τῶν ἀρχιμηδείων συγγραμμάτων. Ἐκ τῆς διεθνοῦς βιβλιογραφίας περιοριζόμεθα νὰ ὑπενθυμίσωμεν τὰ ἀνωτέρω μνημονευθέντα ἔργα τοῦ Χῆθ καὶ τοῦ Ἔκκε, καθὼς καὶ τὸ «κλασικὸν βιβλίον τοῦ Κάντωρ: «Παραδόσεις περὶ τῆς ἱστορίας τῶν μαθηματικῶν». Ἐπίσης καὶ εἰς τὰ ἔργα τοῦ μεγάλου ἱστορικοῦ τῆς μαθηματικῆς ἐπιστήμης Γάλλου Ταννερὺ εὑρίσκει τις ἔκθεσιν τῶν εὑρημάτων τοῦ Συρακοσίου μαθηματικοῦ. (Βλέπε καὶ ἄρθρον καθηγητοῦ Νείλου Σακελλαρίου).

Γλῶσσα καὶ ὁρολογία τῶν συγγραμμάτων τοῦ Ἀρχιμήδους. Εἰς τὰ συγγράμματά του δὲν ἐχρησιμοποίησεν ὁ Συρακόσιος μαθηματικὸς τὴν κοινὴν, τὴν ἀναπτυχθεῖσαν ἐκ τῆς ἀττικῆς, ἀλλὰ τὴν δωρικὴν διάλεκτον τῆς πατρίδος του εἰς μετριασμένην καὶ οὐχὶ αὐστηρὰν μορφήν. Ἐπειδὴ δὲ οἱ μετέπειτα ἀντιγραφεῖς τῶν χειρογράφων δὲν εἶχον συνηθίσει εἰς τὴν τοιαύτην γλωσσικὴν ἔκφρασιν, τὴν παρεμόρφωναν ἀντικαθιστῶντες τοὺς δωρικοὺς διὰ τύπων τῆς κοινῆς. Εἰς τὴν ἔκδοσιν τὴν γενομένην κατὰ τὸν δον αἰῶνα ὑπὸ τοῦ Ἰσιδώρου κατόπιν σκοπίμου ἐπεξεργασίας ἐξεβλήθησαν οἱ δωρικοὶ τύποι ἐκ τῶν δύο συγγραμμάτων του «Περὶ σφαίρας καὶ κυλίνδρου» καὶ «Κύκλου μέτρησις», ἅτινα ἦσαν τὰ μᾶλλον ἀναγιγνωσκόμενα. Διετηρήθη δὲ μόνον εἰς τὸ πρῶτον βιβλίον τοῦ «Περὶ σφαίρας καὶ κυλίνδρου» ὁ δωρικὸς τύπος τῆς δεικτικῆς ἀντωνυμίας «τῆνος» ἀντὶ ἐκείνος. Ὁ ἐκδότης Χάϊμπεργκ προσεπάθησε μὲ τὴν βοήθειαν τῶν ἀρίστων χειρογράφων νὰ ἀποκαταστήσῃ τὸ γλωσσικὸν καὶ ἐκφραστικὸν ὕφος τῶν συγγραμμάτων. Ἡ ἔκφρασίς των εἶναι πυκνὴ καὶ ἀκριβολογική. Οἱ κυριώτεροι τῶν δωρικῶν τύπων, οὓς χρησιμοποιεῖ εἶναι οἱ ἀκόλουθοι: Τὸ ἄρθρον ἁ, τάν, τᾶς, ἡ κατάληξις τῆς δοτικῆς πληθυντικῆς τῆς τρίτης κλίσεως —εσσι ἀντὶ —σι, (σχημάτεσσι ἀντὶ σχήμασι, γνωμόνεσσι ἀντὶ γνώμοσι). ἡ ρηματικὴ κατάληξις —ωντι ἀντὶ —ασι (ἀντιπεπόνθωντι ἀντὶ ἀντιπεπόνθασι), ἐντὶ ἀντὶ εἰσί, εἶμεν ἀντὶ τοῦ ἀπαρεμφάτου εἶναι, ἐὼν ἀντὶ τῆς μετοχῆς ὤν, προσαχθεισᾶν ἀντὶ προσαχθεισῶν, περιλαφθὲν ἀντὶ περιληφθέν, ποτὶ ἀντὶ πρός, ἐσσεῖται ἀντὶ ἔσται, ἡ χρῆσις τοῦ εἰ κα ἀντὶ τοῦ ἐάν. Ἡ τεχνικὴ ὁρολογία του ἀκολουθεῖ τὴν ὑπὸ τοῦ Εὐκλείδου εἰσαχθεῖσαν. Αἱ ὀνομασίαι ὅμως παραβολή, ὑπερβολή, ἔλλειψις καὶ ἀσύμπτωτος δὲν ἀπαντοῦν παρ' αὐτῷ ἀλλ' εἰσήχθησαν κατόπιν ὑπὸ τοῦ Ἀπολλωνίου. Ἡ παραβολὴ καλεῖται παρ' αὐτῷ «ὀρθογωνίου κώνου τομά», ἡ ὑπερβολὴ «ἀμβλυγωνίου κώνου τομά», αἱ ἀσύμπτωτοι τῆς ὑπερβολῆς «αἱ ἔγγιστα τῆς τοῦ ἀμβλυγωνίου κώνου τομᾶς», ἡ δὲ ἔλλειψις «ὀξυγωνίου κώνου τομή».

Διάταξις τῆς ὕλης. Κατὰ γενικὸν κανόνα εἰς ἑκάστην πραγματείαν προτάσσεται ἀφιέρωσις εἰς ἣν γίνεται μνεία περὶ παλαιοτέρων ἀνακαλύψεων καὶ ἀνακοινοῦνται αἱ διὰ πρώτην φορὰν ἀποδεικνυόμεναι προτάσεις. Ἐπακολουθεῖ εἶτα ἡ διατύπωσις ἀξιωμάτων, ὁρισμῶν, αἰτημάτων καὶ λημμάτων, μετὰ δὲ ταῦτα ἐκτίθενται τὰ θεωρήματα καὶ τὰ τιθέμενα προβλήματα. Προτάσσεται πάντοτε ἡ ἐκφώνησις τοῦ θεωρήματος ἢ προβλήματος, ἐπακολουθεῖ δὲ εἶτα ἡ ἀπόδειξις. Τὸ κείμενον συνοδεύεται ἀπὸ γεωμετρικὰ διαγράμματα, δεικνυόμενα διὰ γραμμάτων τοῦ ἀλφαβήτου. Τὰ συγγράμματα τοῦ Συρακοσίου σοφοῦ δὲν εἶναι συστηματικὰ ἔργα, δι' ὧν ἐκτίθενται αἱ εὑρημέναι καὶ γνωσταὶ μαθηματικαὶ γνώσεις, ἀλλὰ μελέται ἐρεύνης δι' ὧν ἀποκαλύπτονται νέαι προτάσεις. Ἐκ τούτου συμβαίνει νὰ παραλείπῃ ὁ Ἀρχιμήδης πᾶν ὅ,τι θεωρεῖ ὡς γνωστὸν καὶ μὴ χρῆζον διασαφηνίσεως. Οὕτως ἐξηγεῖται διατὶ οἱ νεώτεροι μαθηματικοὶ δὲν δύνανται νὰ κατανοήσουν τὰς ἀποδείξεις τῶν ἀρχιμηδείων προτάσεων, διότι δὲν εἶναι κάτοχοι γνώσεων, ἃς προϋπέθετε γνωστὰς εἰς τοὺς ἀναγνώστας ὁ Ἀρχιμήδης. Δὲν ἠδυνήθη εἰσέτι ἡ ἔρευνα νὰ ἐξακριβώσῃ τὴν μέθοδον, ἣν ἐχρησιμοποίει ὁ μέγας μαθηματικὸς διὰ τὴν ἐξαγωγὴν τῶν τετραγωνικῶν ριζῶν. Οὐδεὶς ἐκ τῶν νεωτέρων μαθηματικῶν ἠδυνήθη νὰ καθορίσῃ τὸν τρόπον καθ' ὃν ἔφθασεν ὁ Ἀρχιμήδης εἰς τὰς δύο ὁριακὰς τιμὰς τῆς τετραγωνικῆς ρίζης τοῦ ἀριθμοῦ 3, ἣν παρεμβάλλει μεταξὺ δύο ὁρίων, τοῦ 265:153 καὶ τοῦ 1351:780.

ΑΝΑΛΥΣΙΣ ΤΟΥ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟΥ ΤΩΝ ΕΡΓΩΝ

1) «Περὶ σφαίρας καὶ κυλίνδρου». Ἐθεωρεῖτο τὸ σπουδαιότερον ἐκ τῶν ἔργων του, διότι παρ' ἀρχαίοις τὰ σφαιροειδῆ καὶ κυλινδρικὰ σχήματα ἦσαν ἐν μεγίστῃ χρήσει εἰς τὴν καθημερινὴν ζωήν. Ἡ λύσις δὲ τοῦ προβλήματος ἡ ἀναφερομένη εἰς τὴν μέτρησιν τῆς ἐπιφανείας καὶ τοῦ ὄγκου των, ὡς καὶ τὸν καθορισμὸν τῆς πρὸς ἄλληλα μαθηματικῆς των σχέσεως ἐθεωρήθη ὑψίστης σημασίας ἐπιστημονικὴ ἀνακάλυψις. Καὶ αὐτὸς ὁ Ἀρχιμήδης, ὡς ἐσημειώσαμεν ἀνωτέρω, ἐθεώρει τὴν ἀνακάλυψίν του ταύτην ὡς σπουδαιοτέραν πασῶν τῶν λοιπῶν. Τὸ σύγγραμμα εἶναι ἀφιερωμένον εἰς τὸν Δοσίθεον, εἰς δὲ τὸ προοίμιον ἀναφέρονται κεφαλαιωδῶς αἱ νέαι εἰς τὸ ἐκδιδόμενον βιβλίον περιεχόμεναι καὶ ἀποδεικνυόμεναι προτάσεις. Ὡς πρὸς τὴν ἀξίαν των ἐκφράζει τὴν πεποίθησίν του ὅτι εἶναι δυνατὸν νὰ ἀντιπαραβληθοῦν πρὸς τὰς ἀνακαλύψεις τοῦ Εὐδόξου, ὅστις καθώρισε τὸν λόγον, ὃν ἔχει ἡ πυραμὶς πρὸς τὸ πρῖσμα καὶ ὁ κῶνος πρὸς τὸν κύλινδρον, καὶ τῶν ἄλλων γεωμετρῶν. Ἐκφράζει δὲ τὴν λύπην του διότι δὲν ζῇ ὁ Κόνων, ὅστις θὰ ἦτο εἰς θέσιν περισσότερον ἀπὸ κάθε ἄλλον νὰ κρίνῃ καὶ νὰ ἐκτιμήσῃ τὴν ἀξίαν τῶν νέων του ἀνακαλύψεων.

Μετὰ τὸ προοίμιον ἀκολουθεῖ σειρὰ ἓξ ἀξιωμάτων, ἀναφερομένων εἰς τὸν καθορισμὸν τῶν καμπύλων καὶ κοίλων γραμμῶν καὶ ἐπιφανειῶν, εἰς τὸν καθορισμὸν τοῦ στερεοῦ τομέως καὶ τοῦ ρόμβου, ὃν ὁρίζει ὡς διπλοῦν κῶνον. Εἶναι φανερὸν ὅτι παρ' ὅλον ὅτι τὰς ἐν λόγῳ ἓξ προτάσεις ὀνομάζει ὁ Ἀρχιμήδης «ἀξιώματα», δὲν εἶναι παρὰ ὁρισμοί, ὁ δὲ Εὐτόκιος καλεῖ ταύτας «ὅρους». Ἀκολουθεῖ εἶτα σειρὰ πέντε προτάσεων, ἃς ὀνομάζει ὁ Συρακόσιος σοφὸς «λαμβανόμενα» καὶ αἵτινες εἶναι ἀπαραίτητοι ὡς «λήμματα», ὅπως λέγομεν ἡμεῖς σήμερον, διὰ τὴν ἀπόδειξιν τῶν θεωρημάτων. Εἶναι λίαν ἀξιοπρόσεκτον ὅτι τὴν ἔννοιαν τῆς εὐθείας τὴν λαμβάνει οὐχὶ ὡς ὁρισμόν, ὅπως ὁ Εὐκλείδης, ἀλλ' ὡς αἴτημα. Ὁ Ἀρχιμήδης γράφει σχετικῶς εἰς τὴν πρώτην τῶν προτάσεών του τούτων: «Τῶν τὰ αὐτὰ πέρατα ἐχουσῶν γραμμῶν ἐλαχίστην εἶναι τὴν εὐθεῖαν». (Δέχομαι ὅτι ἐξ ὅλων τῶν γραμμῶν, αἵτινες ἔχουν τὰ αὐτὰ πέρατα ἐλαχίστη εἶναι ἡ εὐθεῖα). Ὁ Πρόκλος ἀναφέρει τὴν τοιαύτην πρότασιν τοῦ Ἀρχιμήδους ὡς ὁρισμόν, γράφων: «Ὁ δ' αὖ Ἀρχιμήδης τὴν εὐθεῖαν ὡρίσατο γραμμὴν ἐλαχίστην τῶν τὰ αὐτὰ πέρατα ἐχουσῶν». Ὡς γνωστόν, ὁ Εὐκλείδης εἶχεν εἴπει ὅτι εὐθεῖα γραμμὴ εἶναι ἐκείνη ἡ γραμμή, ἥτις «ἐξ ἴσου τοῖς ἐφ' ἑαυτῆς σημείοις κεῖται». Ἑρμηνεύων τὸν ὁρισμὸν τοῦτον ὁ Πρόκλος, εἶχεν εἴπει ὅτι ὁ Εὐκλείδης δηλοῖ διὰ τοῦ δοθέντος ὁρισμοῦ «μόνην τὴν εὐθεῖαν ἴσον κατέχειν διάστημα τῷ μεταξὺ τῶν ἐπ' αὐτῆς σημείων» (κατέχει διάστημα ἴσον πρὸς τὸ μεταξὺ τῶν σημείων της). Σημαντικὴ ἐπίσης εἶναι καὶ ἡ πέμπτη πρόταξις ἡ σχετικὴ μὲ ἀνίσους γραμμάς, ἀνίσους ἐπιφανείας καὶ ἀνισα στερεά· προκειμένου περὶ τούτων γράφει ὁ Ἀρχιμήδης: «Τὸ μεῖζον τοῦ ἐλάσσονος ὑπερέχειν τοιούτῳ ὃ συντιθέμενον αὐτὸ ἑαυτῷ δυνατόν ἐστι ὑπερέχειν παντὸς τοῦ προτεθέντος τῶν πρὸς ἄλληλα λεγομένων». (Τὸ μεγαλύτερον ὑπερέχει τοῦ μικροτέρου, κατὰ μέγεθος τοιοῦτον, τὸ ὁποῖον προστιθέμενον (συνεχῶς) τὸ ἴδιον μὲ τὸν ἑαυτόν του δύναται νὰ ὑπερέχῃ παντὸς δοθέντος μεγέθους ἐκ τούτων, ἅτινα δύνανται νὰ συγκριθοῦν πρὸς ἄλληλα).

Ὁ Χάϊμπεργκ συσχετίζει τὸ αἴτημα τοῦτο πρὸς τὸν τέταρτον ὁρισμὸν τοῦ πέμπτου βιβλίου τοῦ Εὐκλείδου: «Λόγον ἔχειν πρὸς ἄλληλα μεγέθη λέγεται, ἃ δύναται πολλαπλασιαζόμενα ἀλλήλων ὑπερέχειν». (Δύο μεγέθη λέγονται ὅτι ἔχουν σχέσιν πρὸς ἄλληλα, ὅταν, πολλαπλασιαζόμενα, δύνανται νὰ ὑπερέχουν τὸ ἓν ἐν συγκρίσει πρὸς τὸ ἄλλο). Ὁ μέγας Γερμανὸς μαθηματικὸς τοῦ αἰῶνος μας Χίλμπερτ, σχετικῶς μὲ τὰς προτάσεις ταύτας, ἔχει τὴν ἰδέαν ὅτι διαδραματίζουν σπουδαιότατον μέρος διὰ τὴν ὑφὴν τῆς γεωμετρίας καὶ ὁμιλεῖ εἰς τὸ βιβλίον του «Αἱ θεμελιώδεις ἀρχαὶ τῆς γεωμετρίας» περὶ «ὁμάδος ἀξιωμάτων· ἀξιωμάτων τῆς συνεχείας ἢ ἀξιωμάτων τοῦ Ἀρχιμήδους».

Τὸ κύριον τμῆμα τοῦ βιβλίου περιλαμβάνει τεσσαράκοντα προτάσεις. Αἱ πρῶται ἀναφέρονται εἰς τὰ πολύγωνα τὰ ἐγγεγραμμένα καὶ περιγεγραμμένα εἰς κύκλον καὶ πραγματεύονται περὶ ἐπιφανειῶν καὶ ὄγκων τοῦ κώνου καὶ κυλίνδρου. Χρησιμοποιῶν ὁ Συρακόσιος σοφὸς τὰς προτάσεις του ὡς καὶ λήμματα ἀποδεδειγμένα ὑπὸ παλαιοτέρων γεωμετρῶν, προχωρεῖ εἰς τὸν ὑπολογισμὸν ἐπιφανειῶν καὶ ὄγκων σχημάτων, ἅτινα γεννῶνται διὰ περιστροφῆς ἐπιπέδων ἐγγεγραμμένων καὶ περιγεγραμμένων εἰς τὸν μέγιστον κύκλον τῆς σφαίρας. Ἀνεκάλυψεν ὅτι ἡ ἐπιφάνεια τς σφαίρας εἶναι τὸ τετραπλάσιον τοῦ μεγίστου κύκλου αὐτῆς (δηλ. τοῦ κύκλου, ὅστις διερχόμενος διὰ ταῦ κέντρου του τὴν διαιρεῖ εἰς δύο ἡμισφαίρια). «Πάσης σφαίρας ἡ ἐπιφάνεια τετραπλασία ἐστὶ τοῦ μεγίστου κύκλου τῶν ἐν αὐτῇ». Εἶτα δὲ εὗρε καὶ τὴν σχέσιν τῆς ἐπιφανείας τοῦ ὄγκου τῆς σφαίρας πρὸς τὸν κύλινδρον. Ἦτοι ὅτι ὁ κύλινδρος ὁ ἔχων βάσιν μέγιστον κύκλον τῆς σφαίρας καὶ ὕψος ἴσον μὲ τὴν διάμετρόν της εἶναι ὡς πρὸς τὸν ὄγκον τὰ 3:2 τῆς σφαίρας καὶ ὅτι ἡ ἐπιφάνεια τοῦ κυλίνδρου εἶναι ὁμοίως τὰ 3:2 τῆς ἐπιφανείας ἀντιστοίχου σφαίρας.

Εἰς τὸ πόρισμά του τὸ ἐπακολουθοῦν μετὰ τὴν λδ πρότασιν ἀναγοάφεται: «Πᾶς κύλινδρος βάσιν μὲν ἔχων τὸν μέγιστον κύκλον τῶν ἐν τῇ σφαίρᾳ, ὕψος δὲ ἴσον τῇ διαμέτρῳ τῆς σφαίρας, ἡμιόλιός ἐστι τῆς σφαίρας καὶ ἡ ἐπιφάνεια αὐτοῦ μετὰ τῶν βάσεων ἡμιολία τῆς ἐπιφανείας τῆς σφαίρας». Ἡ ἀπόδειξις τῆς προτάσεως ταύτης ἀρχίζει ὡς ἑξῆς: «Ὁ μὲν γὰρ κύλινδρος ὁ προειρημένος ἑξαπλάσιός ἐστι τοῦ κώνου τοῦ βάσιν μὲν ἔχοντος τὴν αὐτήν, ὕψος δὲ ἴσον τῇ ἐκ τοῦ κέντρου, ἡ δὲ σφαῖρα δέδεικται τοῦ αὐτοῦ κώνου τετραπλασία οὖσα». Προχωρεῖ δὲ εἶτα εἰς τὴν ἀπόδειξιν δύο εἰσέτι προτάσεων σχετικῶν μὲ τὰ σφαιρικὰ τμήματα. Κατὰ τὴν μβ΄ πρότασιν «Παντὸς τμήματος σφαίρας... ἡ ἐπιφάνεια ἴση ἐστὶ κύκλῳ, οὗ ἡ ἐκ τοῦ κέντρου ἴση ἐστὶ τῇ ἀπὸ τῆς κορυφῆς τοῦ τμήματος ἐπὶ τὴν περιφέρειαν ἠγμένῃ τοῦ κύκλου, ὃς ἔστι βάσις τοῦ τμήματος τῆς σφαίρας», (δηλαδὴ ἡ ἐπιφάνεια σφαιρικοῦ τμήματος εἶναι

ίση πρὸς τὴν ἐπιφάνειαν κύκλου, τοῦ ὁποίου ἡ ἀκτὶς ἰσοῦται πρὸς τὴν ἀπόστασιν ἀπὸ τῆς κορυφῆς τοῦ τμήματος μέχρι τῆς περιφερείας τοῦ κύκλου, ὅστις ἀποτελεῖ τὴν βάσιν τοῦ σφαιρικοῦ τμήματος). Ἡ δὲ μδ΄ πρότασις ἔχει ὡς ἑξῆς: «Παντὶ τομεῖ σφαίρας ἴσος ἐστὶ κῶνος ὁ βάσιν μὲν ἔχων ἴσην τῇ ἐπιφανείᾳ τοῦ τμήματος τῆς σφαίρας τοῦ κατὰ τὸν τομέα, ὕψος δὲ ἴσον τῇ ἐκ τοῦ κέντρου τῆς σφαίρας» (ὁ σφαιρικὸς τομεὺς ἰσοδυναμεῖ μὲ κῶνον βάσεως ἰσοδυνάμου μὲ τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ σφαιρικοῦ τμήματος τοῦ ἀντιστοιχοῦντος εἰς τὸν τομέα καὶ ὕψος ἴσον μὲ τὴν ἀκτῖνα τῆς σφαίρας).

Εἰς τὸ δεύτερον βιβλίον τοῦ αὐτοῦ συγγράμματος προτάσσεται ἐπιστολὴ πρὸς τὸν Δοσίθεον, ἐν τῇ ὁποίᾳ γίνεται ἔκθεσις τῶν γενομένων εὑρημάτων.

Τὸ σῶμα τοῦ βιβλίου περιέχει ἐννέα προτάσεις ὑπὸ μορφὴν προβλημάτων. Ἐν ἀρχῇ δίδεται τὸ πρόβλημα νὰ εὑρεθῇ σφαῖρα ἰσοδύναμος μὲ δοθέντα κῶνον ἢ κύλινδρον. «Κώνου δοθέντος ἢ κυλίνδρου σφαῖραν εὑρεῖν τῷ κώνῳ ἢ τῷ κυλίνδρῳ ἴσην». Διὰ νὰ λυθῇ τὸ πρόβλημα τοῦτο πρέπει νὰ χρησιμοποιηθῇ ἡ λύσις τοῦ Δηλίου προβλήματος. Δεικνύεται κατόπιν ἡ σχέσις, εἰς ἣν ἐμφανίζεται τὸ σφαιρικὸν τμῆμα καὶ ὁ κῶνος ὁ ἔχων τὴν αὐτὴν βάσιν καὶ τὸ ὕψος τοῦ τμήματος.

Ἐπακολουθοῦν κατόπιν προβλήματα σχετικὰ μὲ σφαιρικὰ τμήματα. Ζητεῖται νὰ τμηθῇ ἡ σφαῖρα δι' ἐπιπέδου, οὕτως ὥστε τὰ σφαιρικὰ τμήματα νὰ εὑρίσκωνται πρὸς ἄλληλα εἰς δεδομένην σχέσιν. Ἐπίσης ζητεῖται νὰ τμηθῇ ἡ σφαῖρα οὕτως ὥστε οἱ ὄγκοι τῶν τμημάτων νὰ εὑρίσκωνται πρὸς ἀλλήλους εἰς δεδομένην σχέσιν καὶ δοθέντων δύο τμημάτων τῆς σφαίρας νὰ κατασκευασθῇ σφαιρικὸν τμῆμα, τὸ ὁποῖον νὰ εἶναι ὅμοιον μὲ τὸ ἓν ἐκ τῶν δοθέντων καὶ νὰ ἔχῃ τὴν ἐπιφάνειάν του ἴσην μὲ τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ ἑτέρου(πρότασις στ΄).

Ἡ ἑνάτη καὶ τελευταία πρότασις ἀποδεικνύει ὅτι τὸ ἡμισφαίριον εἶναι τὸ μέγιστον τῶν τμημάτων τῶν περιλαμβανομένων ὑπὸ τῆς ἐπιφανείας: «Τῶν τῇ ἴσῃ ἐπιφανείᾳ περιεχομένων σφαιρικῶν τμημάτων μεῖζόν ἐστι τὸ ἡμισφαίριον».

2) «Κύκλου μέτρησις». Εἶναι σύντομος πραγματεία ἀτελῶς διασωθεῖσα, ἤτις καὶ μόνη θὰ ἤρκει νὰ ἀσφαλίσῃ δόξαν ἀθάνατον εἰς τὸν συγγραφέα της. Ὅπως ἐσημειώσαμεν ἀνωτέρω, εἶναι πιθανὸν αὐτὴ νὰ ἀποτελῇ ἀπάνθισμα ἐξ ἐκτενεστέρου ἔργου. Ἡ περισωθεῖσα πραγματεια περιέχει τρεῖς προτάσεις. Ἐκ τούτων ἡ πρώτη εἶναι ἡ ἀκόλουθος: «Πᾶς κύκλος ἴσος ἐστὶ τριγώνῳ ὀρθογωνίῳ, οὗ ἡ μὲν ἐκ τοῦ κέντρου ἴση μιᾷ τῶν περὶ τὴν ὀρθήν, ἡ δὲ περίμετρος τῇ βάσει» (πᾶς κύκλος εἶναι ἰσοδύναμος μὲ ὀρθογώνιον τρίγωνον, τοῦ ὁποίου (κύκλου) ἡ ἀκτὶς εἶναι ἴση μὲ μίαν ἐκ τῶν πλευρῶν τῆς ὀρθῆς γωνίας (τοῦ τριγώνου), ἡ δὲ περιφέρειά του ἴση μὲ τὴν βάσιν (τὴν ἄλλην γραμμὴν τῆς ὀρθῆς γωνίας). Ἡ δευτέρα πρότασις ἀναφέρεται εἰς τὸν καθορισμὸν τῆς σχέσεως τοῦ κύκλου πρὸς τὸ τετράγωνον τῆς διαμέτρου: «Ὁ κύκλος πρὸς τὸ ἀπὸ τῆς διαμέτρου τετράγωνον λόγον ἔχει, ὃν ια πρὸς ιδ» (ὁ κύκλος ἔχει πρὸς τὸ τετράγωνον τῆς διαμέτρου του ὃν λόγον ἔχει τὸ 11:14). Ἡ τρίτη πρότασις καθορίζει τὴν σχέσιν τῆς διαμέτρου τοῦ κύκλου πρὸς τὴν περίμετρον (περιφέρειαν) ἔχουσα ὡς ἑξῆς: «Παντὸς κύκλου ἡ περίμετρος τῆς διαμέτρου τριπλασίων ἐστὶ καὶ ἔτι ὑπερέχει ἐλάσσοσι μὲν ἢ ἑβδόμῳ μέρει τῆς διαμέτρου, μείζοσι δὲ ἢ δέκα ἑβδομηκοστομόνοις» (παντὸς κύκλου ἡ περιφέρεια εἶναι τριπλασία τῆς διαμέτρου, ὑπερέχουσα προσέτι ταύτης κατὰ διάστημα ὅπερ εἶναι μικρότερον μὲν τοῦ ἑβδόμου μέρους τῆς διαμέτρου, μεγαλύτερον ὅμως τῶν δέκα ἑβδομηκοστῶν πρώτων). Συμφώνως πρὸς τὴν πρότασιν ταύτην, ὁ λόγος τῆς περιφερείας πρὸς τὴν διάμετρον, ὁ συμβολιζόμενος συνήθως διὰ τοῦ γράμματος Π, περιλαμβάνεται μεταξὺ τοῦ 3 1:7 καὶ 3 10:71. Ἡ ἀπόδειξις τῆς τελευταίας ταύτης προτάσεως εἶναι λίαν δύσκολος. Χρησιμοποιεῖ τὴν μέθοδον τῶν περιμέτρων καὶ ἀφορμᾶται ἀπὸ πολυγώνου ἐξαγώνου διὰ νὰ φθάσῃ εἰς ἐγγεγραμμένον καὶ περιγεγραμμένον πολύγωνον 96 πλευρῶν. Αἱ δύο θεμελιώδεις προτάσεις, εἰς ἃς συνοψίζεται ἡ ἀποδεικτικὴ διαδικασία εἶναι αἱ ἀκόλουθοι: «Ὥστε τὸ πολύγωνον τὸ περὶ τὸν κύκλον τῆς διαμέτρου ἐστὶ τριπλάσιον καὶ ἐλάττονι ἢ τῷ ἑβδόμῳ μέρει μεῖζον· ἡ τοῦ κύκλου ἄρα περίμετρος πολὺ μᾶλλον ἐλάσσων ἐστὶν ἢ τριπλασίων καὶ ἑβδόμῳ μέρει μείζων» (ὅθεν ἡ (περίμετρος) τοῦ πολυγώνου τοῦ περιγεγραμμένου περὶ τὸν κύκλον εἶναι τριπλασία καὶ ὑπερέχουσα προσέτι κατὰ διάστημα μικρότερον τοῦ ἑβδόμου ἀπὸ τὴν διάμετρον. Ἄρα καὶ ἡ περιφέρεια τοῦ κύκλου πολὺ περισσότερον θὰ εἶναι μικροτέρα ἢ τριπλασία καὶ ὑπερέχουσα ἐπὶ πλέον κατὰ τὸ ἑβδομον μέρος, δηλ. θὰ εἶναι μικρότερον τοῦ 3 1:17). «Καὶ ἡ περίμετρος ἄρα τοῦ ἐνενήκοντα καὶ ἑξαγώνου τοῦ ἐν τῷ κύκλῳ τῆς διαμέτρου τριπλασίων ἐστὶ καὶ μείζων ἢ ι, οα. Ὥστε καὶ ὁ κύκλος ἔτι μᾶλλον τριπλασίων ἐστὶ καὶ μείζων ἢ ι, οα» (ὅθεν ἡ περίμετρος τοῦ πολυγώνου 96 πλευρῶν τοῦ ἐγγεγραμμένου ἐν τῷ κύκλῳ θὰ εἶναι τριπλασία καὶ ἀκόμη μεγαλυτέρα κατὰ τὰ 10:71 ἀπὸ τὴν διάμετρον. Ὥστε πολὺ περισσότερον καὶ ὁ κύκλος θὰ εἶναι τριπλάσιος καὶ ἀκόμη μεγαλύτερος κατὰ 10:71 ἀπὸ τὴν διάμετρον, δηλ. θὰ εἶναι μεγαλύτερος τοῦ 3 10:71. Ἡ ὅλη ἐπὶ μέρους ἀποδεικτικὴ διαδικασία καταπονεῖ τὸν ἀναγνώστην, διότι χρησιμοποιεῖ τετραγωνικὰς ρίζας χωρὶς νὰ μᾶς παρέχῃ ἐνδείξεις σχετικὰς μὲ τὸν τρόπον τῆς εὑρέσεώς των.

Εἶναι ἄξιον προσοχῆς ὅτι δίδει δύο κατὰ προσέγγισιν τιμὰς τῆς τετραγωνικῆς ρίζης τοῦ 3. Πῶς ἔφθασεν εἰς ταύτας, ἡ νεωτέρα ἔρευνα δὲν κατώρθωσεν εἰσέτι νὰ ἐξακριβώσῃ. Ἐπίσης οἱ ἀρχαῖοι εἶχον σημειώσει ὅτι ὁ Ἀρχιμήδης διὰ νὰ ἀποδείξῃ τὴν πρώτην πρότασιν, εἶχε δεχθῇ χωρὶς ἀπόδειξιν ὅτι ὑπάρχει εὐθεῖα ἴση πρὸς περιφέρειαν δοθέντος κύκλου. Ὁ Εὐτόκιος γράφει: «Δοκεῖ δέ τινι κατακεχρῆσθαι πρὸς τὴν ἀπόδειξιν πράγματι μήπω δεδειγμένῳ... περιφερείᾳ κύκλου ἴσην εὐθεῖαν λαβεῖν οὐδὲ πρὸς αὐτοῦ ἤδη δεδειγμένον εἶναι, ἀλλ' οὐδὲ ὑπὸ ἄλλου παραδεδομένου». (Φαίνεται δὲ ὅτι ἔχει χρησιμοποιήσει διὰ τὴν ἀπόδειξιν πρᾶγμα, τὸ ὁποῖον ἀκόμη δὲν ἦτο ἀποδεδειγμένον... τὸ νὰ δεχθῶμεν ὅτι ὑπάρχει εὐθεῖα ἴση μὲ τὴν περιφέρειαν τοῦ κύκλου, λέγουν, ὅτι οὔτε αὐτὸς (ὁ Ἀρχιμήδης) τὸ εἶχεν ἀποδείξει, οὔτε ὑπῆρχε παραδεδομένη ἀπόδειξις γενομένη ὑπὸ ἄλλου). Ὁ Εὐτόκιος δικαιολογεῖ τὴν χρῆσιν τῆς προτάσεως ταύτης ὡς ἑξῆς: «Καὶ εἰ μηδέπω οὖν ἐφάνη δυνατὸν περιφερείᾳ κύκλου ἴσην εὐθεῖαν παρίσασθαι, ἀλλ' ὅμως εἶναί τινα τῇ φύσει εὐθεῖαν ἴσην. αὐτὸ πρὸς οὐδενός ἐστι ζητούμενον». (Ἂν καὶ ἀκόμη ἕως τώρα δὲν ἔγινε γνωστὸς τρόπος, καθ' ὃν νὰ εἶναι δυνατὸν νὰ εὑρωμεν εὐθεῖαν ἴσην πρὸς περιφέρειαν, ὅμως νομίζω ὅτι ὡς πρὸς τὸ ὅτι ὑπάρχει κάποια εὐθεῖα κατὰ φύσιν ἴση μὲ τὴν περιφέρειαν δὲν τίθεται (ὡς ὑπόθεσις) ἐν ἀμφιβολίᾳ ὑπὸ οὐδενός). Τοιαύτην ὑπόθεσιν λέγεται ὅτι εἶχε κάμει ὁ Δεινόστρατος κατὰ τὸν 4ον π.Χ. αἰῶνα.

3) «Περὶ κωνοειδέων καὶ σφαιροειδέων». Χρησιμοποιῶν ὁ Ἀρχιμήδης τοὺς ἀνωτέρω ὅρους, θέλει νὰ δηλώσῃ σώματα στερεὰ ἔχοντα τὴν μορφὴν (εἶδος) τοῦ κώνου καὶ τῆς σφαίρας. Πρόκειται περὶ στερεῶν, ἅτινα γεννῶνται, ὅπως λέγει ἡ νεωτέρα γεωμετρία, ἐκ περιστροφῆς, παραβολῆς, ὑπερβολῆς καὶ ἐλλείψεως. Εἰς τὴν ὁρολογίαν τῆς νεωτέρας γεωμετρίας τὰ στερεὰ ταῦτα, εἰς ἃ ἀναφέρεται ἡ μελέτη τοῦ Συρακοσίου σοφοῦ εἶναι: α) παραβολοειδῆ ἐκ περιστροφῆς, β) ὑπερβολοειδῆ ἐκ περιστροφῆς καὶ γ) ἐλλειψοειδῆ ἐκ περιστροφῆς. Ὁ Ἀρχιμήδης δὲν χρησιμοποιεῖ τοὺς ὅρους τούτους, ἀλλ' ἀντὶ τοῦ παραβολοειδοῦς χρησιμοποιεῖ τὸν ὅρον ὀρθογώνιον κωνοειδές, εἰς δήλωσιν δὲ τῶν ἐλλειψοειδῶν χρησιμοποιεῖ τὸν ὅρον σφαιροειδῆ, διακρίνων ταῦτα εἰς «παραμάκεα», δηλαδὴ ἐπιμήκη καὶ «ἐπιπλατέα», δηλαδὴ πλατέα. Εἶναι φανερὸν ὅτι ἡ μελέτη τῶν ἐκ περιστροφῆς γεννωμένων τούτων στερεῶν προϋποθέτει τὴν γνῶσιν τῶν καμπύλων γραμμῶν δευτέρου βαθμοῦ, αἵτινες ἦσαν γνωσταὶ κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Ἀρχιμήδους χωρὶς νὰ ἔχουν τὰ συνήθη παρ' ἡμῖν ὀνόματα. Πεντήκοντα ἔτη ἔπειτα ἀπὸ τὸν Ἀρχιμήδη, ἦλθεν ὁ Ἀπολλώνιος καὶ τοὺς ἔδωκε τὰς γνωστὰς ὀνομασίας τῆς παραβολῆς, ὑπερβολῆς, ἐλλείψεως καὶ ἀσυμπτώτου.

Τὸ σύγγραμμα προσφωνεῖται εἰς τὸν Δοσίθεον, διατηρεῖ δὲ πολλοὺς δωρισμούς. Εἰς τὸ προοίμιον ἐξαίρει τὴν δυσκολίαν, ἣν συνήντησε διὰ τὴν ἀπόδειξιν τῶν ἀνακοινουμένων προτάσεων: «Ἀποστέλλω τοι γράψας ἐν τῷδε τῷ βιβλίῳ... ἃ πρότερον μὲν ἤδη πολλάκις ἐγχειρήσας ἐπισκέπτεσθαι δύσκολον ἔχειν τι φανείσας μοι τὰς εὑρέσιος αὐτῶν ἀπόρησας. (Σοὶ ἀποστέλλω γράψας εἰς τὸ παρὸν βιβλίον... ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα ἐπιχειρήσας προηγουμένως πολλὰς φορὰς ἕως τώρα νὰ ἐξετάζω περιῆλθον εἰς ἀπορίαν ἐπειδὴ μοῦ ἐφάνη ὅτι ἡ ἀπόδειξίς των εἶχε σημαντικὴν δυσκολίαν). Μετὰ τὴν προσφώνησιν ἐπακολουθοῦν ὁρισμοὶ περιγράφοντες τὸν τρόπον τῆς γενέσεως τῶν ὑπὸ μελέτην σωμάτων: «Εἴ κα ὀρθογωνίου κώνου τομὰ μενούσας τᾶς διαμέτρου περιενεχθεῖσα ἀποκατασταθῇ πάλιν, ὅθεν ὥρμασεν, τὸ περιλαφθὲν σχῆμα ὑπὸ τᾶς τοῦ ὀρθογωνίου κώνου τομᾶς ὀρθογώνιον κωνοειδὲς καλεῖσθαι». (Ἐὰν τομὴ ὀρθογωνίου κώνου μενούσης σταθερᾶς τῆς διαμέτρου της περιστραφῇ μέχρις ὅτου ἐπανέλθῃ πάλιν εἰς τὴν θέσιν, ἐκ τῆς ὁποίας ἐξεκίνησε, τὸ περιληφθὲν (σχηματισθὲν) ὑπὸ τῆς (περιστροφῆς τῆς) τομῆς τοῦ ὀρθογωνίου κώνου (ἐλήφθη νὰ) καλῆται ὀρθογώνιον κωνοειδές).

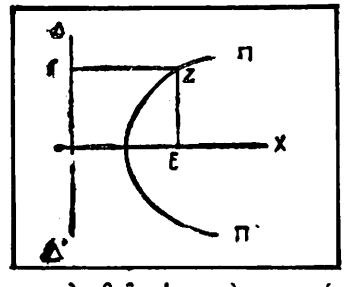

Παραφράζοντες τὸ χωρίον τοῦτο εἰς τὴν γλῶσσαν τῆς νεωτέρας μαθηματικῆς, λέγομεν ὅτι ὁ Ἀρχιμήδης, λέγων τομὴν ὀρθογωνίου κώνου, ἐννοεῖ τὴν παραβολήν, ἤτοι τὴν καμπύλην γραμμήν, τῆς ὁποίας ἕκαστον σημεῖον ἀπέχει ἐξ ἴσου ὡρισμένου τινὸς σημείου, κειμένου ἐντὸς τῆς καμπυλότητός της καὶ καλουμένου ἑστία καὶ ἀπὸ εὐθείας κειμένης ἐκτὸς τῆς καμπυλότητος καλουμένης διευθετούσης. Δοθείσης τῆς καμπύλης ΠΠ΄ καὶ ἑνὸς συμμετρικοῦ ἄξονος αὐτῆς Χ, τὸ ἐπ' αὐτοῦ σημεῖον Ε εἶναι ἡ ἑστία, ἡ δὲ γραμμὴ ΔΔ΄ εἶναι ἡ διευθετοῦσα. Ἂν αἱ εὐθεῖαι ΕΖ καὶ ΖΓ εἶναι ἴσαι, ἡ καμπύλη πληροῖ τοὺς ὅρους διὰ νὰ εἶναι ὑπερβολή. Ἐὰν τώρα ἑνώσωμεν τὰ σημεῖα ΠΠ΄ δι' εὐθείας καὶ περιστρέψωμεν τὴν σχηματιζομένην ἐπιφάνειαν περὶ τὸν ἄξονά της, ὃν δυνάμεθα νὰ καλέσωμεν καὶ διάμετρον, παράγεται τὸ παραπλεύρως στερεόν, ὃ οἱ νεώτεροι γεωμέτραι καλοῦν παραβολοειδὲς ἐκ περιστροφῆς, ὁ δὲ Ἀρχιμήδης ὀρθογώνιον κωνοειδές.

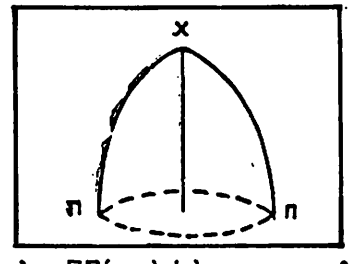

Μετὰ τοῦτο δίδεται ὁ γενετικὸς ὁρισμὸς τοῦ δευτέρου εἴδους τῶν κωνοειδῶν: «Εἴ κα ἐν ἐπιπέδῳ ἑώντι ἀμβλυγωνίου κώνου τομὰ καὶ ἃ διάμετρος αὐτᾶς καὶ αἱ ἔγγιστα τὰς τοῦ ἀμβλυγωνίου κώνου τομάς, μενούσας δὲ τᾶς διαμέτρου περιενεχθὲν τὸ ἐπίπεδον, ἐν ᾧ ἔντι αἱ εἰρημέναι γραμμαί, ἀποκατασταθῇ πάλιν, ὅθεν ὥρμασε τὸ ὑπὸ τὰς τοῦ ἀμβλυγωνίου κώνου τομὰς σχῆμα περιλαφθὲν ἀμβλυγώνιον κωνοειδὲς καλεῖσθαι». (Ἐὰν ὑπάρχουν ἐν ἐπιπέδῳ τομὴ τοῦ ἀμβλυγωνίου κώνου καὶ ἡ διάμετρός της καὶ αἱ γραμμαὶ αἱ πλησιέσταται πρὸς τὴν τομὴν

τοῦ ἀμβλυγωνίου κώνου, καὶ περιστραφῆ τὸ ἐπίπεδον γύρω ἀπὸ τὴν διάμετρον μένουσαν σταθερὰν καὶ ἐπανέλθη πάλιν εἰς τὴν θέσιν ἐκ τῆς ὁποίας ἐξεκίνησε τὸ περιληφθὲν (σχηματισθὲν) ὑπὸ τῆς (περιστροφῆς τῆς) τομῆς τοῦ ἀμβλυγωνίου κώνου σχῆμα (ἐλήφθη νὰ) καλῆται ἀμβλυγώνιον κωνοειδές). Χρησιμοποιοῦντες ὅρους τῆς νεωτέρας γεωμετρίας, διαπιστοῦμεν ὅτι ὁ Ἀρχιμήδης λέγων τομὴν ἀμβλυγωνίου κώνου, ἐννοεῖ ὑπερβολήν, λέγων δὲ γραμμὰς «ἔγγιστα» τῆς τομῆς ταύτης ἀναφέρεται εἰς τὴν ἀσύμπτωτον. Ὡς ὑπερβολὴν νοοῦν οἱ γεωμέτραι τὸν τόπον σημείων ἐπιπέδου, τῶν ὁποίων αἱ ἀποστάσεις ἀπὸ δύο δοθέντων σημείων τοῦ ἐπιπέδου τούτου, ἔχουν διαφορὰν ἴσην μὲ σταθερὸν μῆκος.

Ἐὰν τώρα περιστρέψωμεν ἕνα κλάδον τῆς καμπύλης, ἔχοντες ἐπιζεύξει δι' εὐθείας τὰ δύο ἄκρα καὶ σχηματίζοντες ὑπερβολοειδὲς χωρίον περὶ τὸν ἄξονά της, ὃν καλεῖ ὁ Ἀρχιμήδης διάμετρον, θὰ σχηματισθῇ στερεὸν ἐκ περιστροφῆς, ὃ οἱ νεώτεροι καλοῦν ὑπερβολοειδὲς ἐκ περιστροφῆς, ὁ δὲ Ἀρχιμήδης ἀμβλυγώνιον κωνοειδές. Εἶναι φανερὸν ὅτι αἱ περιβάλλουσαι τοὺς κλάδους τῆς καμπύλης ἀσύμπτωτοι θὰ γράψουν ἰσοσκελῆ κῶνον, τοῦ ὁποίου ἡ κορυφὴ θὰ εἶναι τὸ σημεῖον, εἰς ὃ τέμνονται αἱ ἀσύμπτωτοι «καὶ μὲν ἔγγιστα εὐθεῖαι τὰς τοῦ ἀμβλυγωνίου κώνου τομᾶς δῆλον ὡς κῶνον ἰσοσκελέα περιλαμψοῦνται, οὗ κορυφὰ ἐσσεῖται τὸ σημεῖον, καθ' ὃ αἱ ἔγγιστα συμπίπτοντι». Πρόκειται περὶ τοῦ ὑπερβολοειδοῦς ἐκ περιστροφῆς.

Ὡς πρὸς τὰ ἐκ τῆς περιστροφῆς τῆς ἐλλείψεως περὶ ἕνα τῶν ἀξόνων της γεννώμενα στερεά, ὁ Ἀρχιμήδης γράφει τὰ ἀκόλουθα: «Εἴ κα ὀξυγωνίου κώνου τομὰ μενούσας τᾶς μείζονος διαμέτρου περιενεχθεῖσα ἀποκατασταθῇ πάλιν, ὅθεν ὥρμασεν, τὸ περιλαφθὲν σχῆμα ὑπὸ τᾶς τοῦ ὀξυγωνίου κώνου τομᾶς παραμάκες σφαιροειδὲς καλεῖσθαι· εἰ δέ κα τᾶς ἐλάσσονος διαμέτρου μενούσας περιενεχθεῖσα ἁ τοῦ ὀξυγωνίου κώνου τομὰ ἀποκατασταθῇ πάλιν, ὅθεν ὥρμασεν, τὸ περιλαφθὲν σχῆμα ὑπὸ τᾶς τοῦ ὀξυγωνίου κώνου τομᾶς ἐπιπλατὺ σφαιροειδὲς καλεῖσθαι». (Ἐὰν ἡ τομὴ ὀξυγωνίου κώνου περιστραφῇ μενούσης σταθερᾶς τῆς μεγαλυτέρας της διαμέτρου καὶ ἐπανέλθη πάλιν εἰς τὴν θέσιν, ἐξ ἧς ἤρχισε νὰ κινῆται, τὸ περιληφθὲν (σχηματισθὲν) σχῆμα ὑπὸ τῆς (περιστροφῆς τῆς) τομῆς τοῦ ὀξυγωνίου κώνου (ἔγινε δεκτὸν) νὰ καλῆται ἐπίμηκες σφαιροειδές· ἐὰν δὲ μενούσης σταθερᾶς τῆς μικροτέρας διαμέτρου περιστραφῇ ἡ τομὴ τοῦ ὀξυγωνίου κώνου καὶ ἐπανέλθη πάλιν εἰς τὴν θέσιν, ἐξ ἧς ἤρχισε νὰ κινῆται, τὸ περιληφθὲν (σχηματισθὲν) σχῆμα ὑπὸ τῆς (περιστροφῆς τῆς) τομῆς τοῦ ὀξυγωνίου κώνου (ἐγένετο δεκτὸν νὰ) καλῆται πλατὺ σφαιροειδές). Ὅπως ἐσημειώσαμεν ἀνωτέρω, λέγων τομὴν ὀξυγωνίου κώνου, ἐννοεῖ τὸ σχῆμα, ὅπερ οἱ νεώτεροι γεωμέτραι ὀνομάζουν ἔλλειψιν. Λέγοντες ἔλλειψιν ἐννοοῦμεν τὴν περιφερειακὴν καμπύλην ἑκάστου τῶν σημείων τῆς ὁποίας αἱ ἀποστάσεις ἀπὸ δοθέντα δύο σημεῖα κείμενα ἐντὸς αὐτῆς, ἔχουν τὸ αὐτὸ ἄθροισμα. Ἡ ἔλλειψις παράγεται ἐὰν κόψωμεν τὸν κῶνον δι' ἐπιπέδου πλαγίου πρὸς τὴν βάσιν του· τότε προκύπτει ἡ παραπλεύρως εἰκονιζομένη τομή. Τὰ σημεῖα Ε΄ καὶ Ε καλοῦνται ἑστίαι, ἡ Α καὶ Α΄ μείζων ἄξων, ἡ δὲ Β Β΄ ἐλάσσων ἄξων. Τὸ ἄθροισμα τῶν ἀποστάσεων οἱουδήποτε σημείου κειμένου ἐπὶ τῆς περικλειούσης ταύτην περιφεροειδοῦς γραμμῆς, ἀπὸ τῶν ἑστιῶν, εἶναι πάντοτε ἄθροισμα σταθερόν. Ἐὰν ἤδη περιστρέψωμεν τὸ ἐλλειψοειδὲς τοῦτο ἐπίπεδον περὶ τὸν μείζονα ἄξονά του Α Α΄, τότε θὰ προκύψῃ στερεὸν ὅπερ θὰ ὁμοιάζῃ πρὸς τὴν σφαῖραν. Ὁ Ἀρχιμήδης καλεῖ πρόμακες (ἐπίμηκες) σφαιροειδές, οἱ δὲ νεώτεροι γεωμέτραι ἐπίμηκες ἐκ περιστροφῆς ἐλλειψοειδές. Ἂν ὅμως περιστραφῇ περὶ τὸν ἐλάσσονα ἄξονα Β Β΄, παράγεται στερεόν, ὅπερ ὁ Ἀρχιμήδης ὀνομάζει ἐπίπλατυ σφαιροειδές, οἱ δὲ νεώτεροι γεωμέτραι ἐπίπλατυ ἐλλειψοειδὲς ἐκ περιστροφῆς.

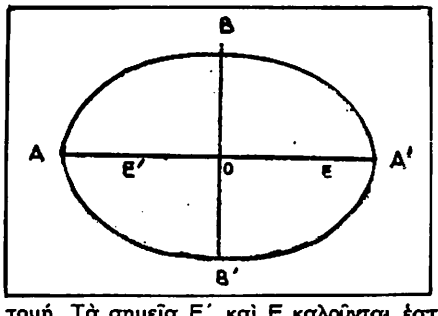

Μετὰ τὴν διατύπωσιν τῶν ὁρισμῶν προχωρεῖ ὁ Συρακόσιος μαθηματικὸς εἰς τὴν ἀπόδειξιν τῶν νέων προτάσεων. Τὸ βιβλίον περιέχει ἐν ὅλῳ 32 προτάσεις. Αἱ δύο πρῶται εἶναι μαθηματικὰ θεωρήματα ἀποδεικνυόμενα διὰ τῆς καθαρᾶς γεωμετρίας. Χρησιμοποιοῦνται δὲ κατόπιν κατὰ θαυμαστὸν τρόπον διὰ τὴν ἀπόδειξιν προτάσεων ἀναφερομένων εἰς παραβολοειδῆ. Ἀκολουθοῦν εἶτα τέσσαρες προτάσεις, πραγματευόμεναι περὶ τμημάτων τῶν παραβολῶν, περὶ σχέσεων ἐλλείψεως πρὸς κύκλον καὶ περὶ σχέσεων ἐλλείψεων πρὸς ἀλλήλας. Οὕτω π.χ. ἡ ἕκτη πρότασις λέγει: «Τὰ περιεχόμενα χωρία ὑπὸ ὀξυγωνίου κώνου τομᾶς τὸν αὐτὸν ἔχοντι λόγον ποτ' ἄλλαλα, ὃν τὰ περιεχόμενα ὑπὸ τᾶν διαμέτρων τᾶν τῶν ὀξυγωνίων κώνων τομᾶν ποτ' ἄλληλα». (Τὰ χωρία τὰ περιεχόμενα ὑπὸ ἐλλείψεων ἔχουν πρὸς ἄλληλα τὸν αὐτὸν λόγον, ὃν ἔχουν τὰ ὀρθογώνια τῶν διαμέτρων των, δηλαδὴ τὰ γινόμενα τῶν ἀξόνων των). Ἐκ τούτου δὲ συνάγει τὸ πόρισμα ὅτι αἱ ὁμοιαι ἐλλείψεις ἔχουν πρὸς ἀλλήλας, ὃν λόγον ἔχουν τὰ τετράγωνα τῶν ἀντιστοίχων των ἀξόνων.

Μετὰ τὰς προτάσεις ταύτας ἀκολουθοῦν τρία προβλήματα ἀναφερόμενα εἰς τὴν εὕρεσιν κώνων καὶ κυλίνδρων κατὰ τρόπον ὥστε ἡ ἔλλειψις νὰ ἐμφανίζεται ὡς τομὴ τῶν ἐπιφανειῶν των. Ἕπονται ὕστερον προτάσεις ἐξετάζουσαι τὰς ἐπιπέδους τομὰς κωνοειδῶν καὶ σφαιροειδῶν καὶ ἄλλαι προσέτι ἀναφερόμεναι εἰς ἐπίπεδα ἐφαπτόμενα εἰς τὰ σχήματα ταῦτα. Μετὰ δὲ ταύτας ἐπακολουθεῖ ἑτέρα σειρὰ προτάσεων ἐξετάζουσα τὰ σχήματα τὰ ἐγγεγραμμένα καὶ περιγεγραμμένα εἰς τὰ σφαιροειδῆ καὶ κωνοειδῆ. Ἀξιομνημόνευτος εἶναι ἡ δεκάτη ὀγδόη πρότασις: «Πᾶν σχῆμα σφαιροειδὲς ἐπιπέδῳ τμαθὲν διὰ τοῦ κέντρου δίχα τέμνεται ὑπὸ τοῦ ἐπιπέδου καὶ αὐτὸ καὶ ἡ ἐπιφάνεια αὐτοῦ» («Ἐν σφαιροειδὲς σχῆμα τεμνόμενον δι' ἐπιπέδου διερχομένου διὰ τοῦ κέντρου του, διαιρεῖται ὑπὸ τοῦ ἐπιπέδου τόσον αὐτὸ (δηλαδὴ ὁ ὄγκος του) ὅσον καὶ ἡ ἐπιφάνειά του εἰς δύο ἴσα μέρη).

Ἅπασαι αἱ ἀνωτέρω προτάσεις ἐχρησίμευον ὡς προπαρασκευὴ διὰ νὰ ἀποδειχθοῦν αἱ ἐπακολουθοῦσαι σπουδαιότεραι προτάσεις. Ὁ Ἀρχιμήδης γράφει εἰς τὴν 21ην πρότασιν: «Τούτων προγεγραμμένων ἀποδεικνύομες τὰ προβεβλημένα τῶν σχημάτων. Πᾶν τμᾶμα ὀρθογωνίου κωνοειδέος ἀποτετμαμένον ἐπιπέδῳ ὀρθῷ ποτὶ τὸν ἄξονα ἡμιόλιόν ἐστι τοῦ κώνου τοῦ βάσιν ἔχοντος τὰν αὐτὰν τῷ τμήματι καὶ ἄξονα». (Πᾶν τμῆμα παραβολοειδοῦς ἐκ περιστροφῆς, ὅπερ ἔχει σχηματισθῇ διὰ τομῆς ὑπὸ ἐπιπέδου καθέτου πρὸς τὸν ἄξονα ἰσοδυναμεῖ μὲ 1 καὶ 1)2, δηλαδὴ 3)2, τοῦ κώνου τοῦ ἔχοντος τὴν αὐτὴν βάσιν καὶ τὸ αὐτὸ ὕψος).

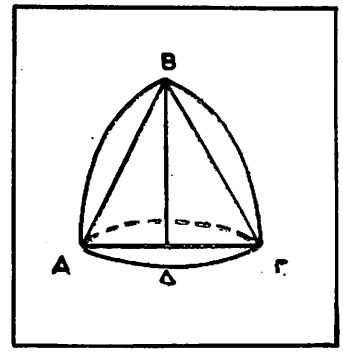

Τὸ παραβολοειδὲς ΑΒΓ εἶναι τὸ 1 καὶ 1)2 τοῦ κώνου ΑΒΓ.

Ἡ δευτέρα σπουδαία πρότασις εἶναι ἡ 23η: «Εἴ κα τοῦ ὀρθογωνίου κωνοειδέος δύο τμάματα ἀποτμαθέωντι ἐπιπέδοις, τὸ μὲν ἕτερον ὀρθῷ ποτὶ τὸν ἄξονα, τὸ δὲ ἕτερον μὴ ὀρθῷ, ἔωντι δὲ οἱ τῶν τμαμάτων ἄξονες ἴσοι, ἴσα ἐσσοῦνται τὰ τμάματα» (Ἐὰν ἀποτμηθοῦν ἀπὸ ἓν παραβολοειδὲς ἐκ περιστροφῆς δύο τμήματα, τὸ μὲν ἓν δι' ἐπιπέδου καθέτου εἰς τὸν ἄξονα, τὸ δὲ ἄλλο δι' ἐπιπέδου οὐχὶ καθέτου, εἶναι δὲ οἱ ἄξονες τῶν τμημάτων ἴσοι, τὰ τμήματα θὰ εἶναι ἴσα). Εἶτα δὲ ἀκολουθεῖ καὶ ἡ ἴσης σπουδαιότητος 24η πρότασις: «Εἴ κα τοῦ ὀρθογωνίου κωνοειδέος δύο τμάματα ἀποτμαθέωντι ἐπιπέδοις ὀπωσοῦν ἀγμένοις, τὰ τμάματα ποτ' ἄλλαλα τὸν αὐτὸν ἑξοῦντι λόγον τοῖς τετραγώνοις τοῖς ἀπὸ τῶν ἀξόνων αὐτῶν». (Ἐὰν ἀποτμηθοῦν ἀπὸ ἓν παραβολοειδὲς ἐκ περιστροφῆς δύο τμήματα δι' ἐπιπέδων τεμνόντων ταῦτα καθ' οἱονδήποτε τρόπον, τὰ τμήματα ἔχουν πρὸς ἄλληλα ὃν λόγον ἔχουν τὰ τετράγωνα τῶν ἀξόνων των).

Τὸ παραβολοειδὲς τμῆμα ΑΡΡ΄ ἔχει πρὸς τὸ παραβολοειδὲς τμῆμα ΑΣΣ΄ ὃν λόγον ἔχουν τὸ ΑΝ πρὸς τὸ ΑΝ΄.

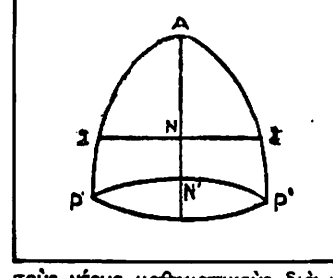

Αἱ ἑπτὰ τελευταῖαι προτάσεις ἀναφέρονται εἰς τοὺς ὄγκους ὑπερβολοειδῶν καὶ ἐλλειψοειδῶν ἐκ περιστροφῆς, τεμνομένων ὑπὸ ἐπιπέδων ἀδιαφόρως ἂν ταῦτα διέρχωνται ἢ δὲν διέρχωνται διὰ τοῦ κέντρου αὐτῶν.

Εἰς τὸ ἔργον τοῦτο χρησιμοποιεῖ τὴν λεγομένην παρὰ τοῖς ἀρχαίοις μέθοδον «τῆς ἐξαντλήσεως», ἥτις ἤνοιξε τὴν ὁδὸν εἰς τοὺς νέους μαθηματικοὺς διὰ νὰ εὕρουν τὸν ὁλοκληρωτικὸν λογισμόν. Διὰ νὰ καθορίσῃ ὁ Συρακόσιος μαθηματικὸς τοὺς ὄγκους τῶν τμημάτων τῶν κωνοειδῶν καὶ σφαιροειδῶν διαιρεῖ δι' ἐπιπέδων ἐξ ἴσου ἀπεχόντων ταῦτα καὶ λαμβάνει μεταξὺ τῶν δύο τομῶν ἓν σωματικὸν στοιχεῖον, περὶ ὃ σχηματίζει ἕνα περιγεγραμμένον καὶ ἕνα ἐγγεγραμμένον κύλινδρον. Ὁ ζητούμενος ὄγκος κατόπιν τούτου δὲν δύναται παρὰ νὰ κεῖται μεταξὺ τῶν δύο τούτων. Θεωρεῖ δηλαδὴ συνεχῶς οἱονδήποτε δοθὲν πρὸς ὑπολογισμὸν μέγεθος, ἐπιφανείας ἢ ὄγκου, ὡς ἤδη γνωστὸν καὶ ὡς περιλαμβανόμενον ἀπὸ ἓν ἄλλο μέγεθος ἀνάλογον ἐπίσης μετρητόν. Ἐφ' ὅσον ἡ διαφορὰ μεταξὺ τῶν δύο βοηθητικῶν μεγεθῶν δύναται νὰ γίνῃ μικροτέρα παντὸς δοθέντος μεγέθους, φθάνει εἰς ἓν κοινὸν ὅριον, ὅπερ δίδει τὸ ζητούμενον. Εἰς τὸν Ἀρχιμήδη ἀνήκει ἡ τιμὴ ὅτι προέλαβεν, ὡς ἔχει ἀποδείξει ὁ Χήθ, τὴν ἀνακάλυψιν τοῦ ὁλοκληρωτικοῦ λογισμοῦ. Εἰς πολλὰ χωρία τῶν ἔργων του αἱ λεκτικαὶ ἐνδείξεις «οἱ πάντες» καὶ «τὰ πάντα» μαρτυροῦν ὅτι ἔχει ἤδη φθάσει νὰ συλλάβῃ τὴν ἰδέαν τῆς ὁλοκληρώσεως.

4) «Περὶ ἑλίκων». Τὸ βιβλίον εἶναι ἀφιερωμένον εἰς τὸν Δοσίθεον καὶ διατηρεῖ κατὰ τὴν γλωσσικὴν ἔκφρασιν πολλοὺς δωρισμούς. Ἔχει γραφῇ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Κόνωνος. Ἐν ἀρχῇ ἀπαριθμεῖ ὁ Ἀρχιμήδης τὰς προηγουμένως ἀποδειχθείσας παρ' αὐτοῦ προτάσεις, τὰς ἀναφερομένας εἰς τὴν σφαῖραν, τὸν κύλινδρον, τὰ κωνοειδῆ καὶ τὰ σφαιροειδῆ. Εἶτα δὲ εἰσέρχεται εἰς τὸ θέμα, δηλῶν ὅτι τοῦτο ὑπάγεται εἰς διαφορετικὸν κύκλον ἀναζητήσεων: «Μετὰ δὲ ταῦτα περὶ τᾶς ἑλικος ἦν προβεβλημένα ταῦτα· ἐντὶ δὲ ὥσπερ ἄλλο τι γένος προβλημάτων οὐδὲν ἐπικοινωνέοντα τοῖς προειρημένοις· ὑπὲρ ὧν ἐν τῶδε τῷ βιβλίῳ τὰς ἀποδείξιας γεγραφήκαμές τοι». (Μετὰ ταῦτα δὲ ὑπῆρχον ὑπὸ μελέτην αὐτὰ τὰ προβλήματα τὰ ἀναφερόμενα εἰς τὴν ἕλικα· ἀποτελοῦν δὲ κατά τινα τρόπον ταῦτα ἄλλο γένος προβλημάτων, τὰ ὁποῖα δὲν ἔχουν σχέσιν μὲ τὰ προηγουμέ-

νως ἐκτεθέντα. Σχετικῶς μὲ ταῦτα εἰς τὸ παρὸν βιβλίον σοῦ ἔχομεν γράψει τὰς ἀποδείξεις). Πραγματικῶς τὰ προβλήματα ὧν ἐπιλαμβάνεται ὁ Ἀρχιμήδης εἰς τὸ βιβλίον του τοῦτο εἶναι ὅλως διάφορα τῶν προηγουμένων. Μέχρι τότε εἶχεν ἀσχοληθῆ μὲ στερεὰ γεννώμενα ἐκ περιστροφῆς. Εἰς τὸ «Περὶ ἑλίκων» συνδυάζονται δύο κινήσεις καὶ ὑπεισέρχεται καὶ ὁ παράγων τοῦ χρόνου. Ἡ πρόοδος αὕτη ὀφείλεται ἀπακλειστικῶς εἰς τὸ δαιμόνιον τοῦ Συρακοσίου μαθηματικοῦ. Καὶ γράφει μὲν ὁ Πάππος (I, 234) ὅτι τὸ εἰς τὴν στουδὴν τῆς ἑλικος πρόβλημα τὸ ἔθεσεν ὁ Κόνων: «Τὸ ἐπὶ τῆς ἕλικος τῆς ἐν ἐπιπέδῳ γραφομένης θεώρημα προὔτεινε μὲν Κόνων ὁ Σάμιος γεωμέτρης, ἀπέδειξε δὲ Ἀρχιμήδης». (Τὸ ἀναφερόμενον εἰς τὴν ἕλικα τὴν γραφομένην ἐπὶ ἐπιπέδου θεώρημα τὸ διετύπωσεν ὁ ἐκ Σάμου γεωμέτρης Κόνων, τὸ ἀπέδειξε δὲ ὁ Ἀρχιμήδης). Ἀλλ' ἡ μαρτυρία του οὐδαμόθεν ἐπιβεβαιοῦται. Ἂν συνέβαινε τοιοῦτόν τι θὰ τὸ ἔγραφεν ὁ ἴδιος ὁ Ἀρχιμήδης εἰς τὸ προοίμιον. Εἶναι πιθανὸν ὅτι θὰ εἶχε γράψει ὁ Κόνων ἑλικοειδῆ γραμμὴν ὅλλης μορφῆς, ἄσχετον μὲ ἐκείνην ἣν παρουσίασεν ὁ Συρακόσιος μαθηματικός.

Λέγων ὁ Ἀρχιμήδης ἕλικα ἐννοεῖ μίαν καμπύλην ἀνοικτήν, ἥτις ἀπομακρύνεται συνεχῶς ἀπὸ τὸ σημεῖον τῆς ἀφετηρίας της ἐκτελοῦσα ἀριθμόν τινα περιστροφῶν πέριξ τοῦ σημείου τῆς ἀφετηρίας. Ἡ κίνησίς της ἐκτελεῖται πάντοτε ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ ἐπιπέδου, κατὰ τὸ παραπλεύρως σχῆμα.

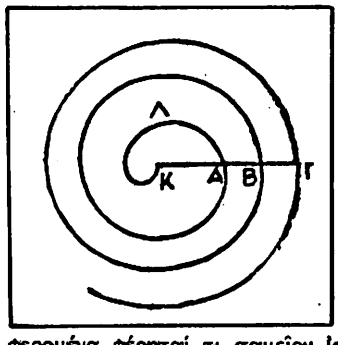

Ὁ Ἀρχιμήδης δίδει γενετικὸν ὁρισμὸν τῆς γραμμῆς ταύτης ἔχοντα ὡς ἑξῆς: «Εἴ κα εὐθεῖα γραμμὰ ἐν ἐπιπέδῳ μένοντος τοῦ ἑτέρου πέρατος ἰσοταχέως περιενεχθεῖσα ἀποκατασταθῆ πάλιν, ὅθεν ὥρμασεν, ἅμα δὲ τὰ γραμμᾶ περιφερομένα φέρηταί τι σαμεῖον ἰσοταχέως αὐτὸ ἑαυτῷ κατὰ τὰς εὐθείας ἀρξάμενον ἀπὸ τοῦ μένοντος πέρατος, τὸ σαμεῖον ἕλικα γράφει ἐν τῷ ἐπιπέδῳ». (Ἐὰν εὐθεῖα γραμμὴ εὑρισκομένη ἐπὶ ἐπιπέδου κινηθεῖσα ἰσοταχῶς πέριξ τοῦ ἑνὸς ἀκραίου σημείου της ὅπερ μένει ἀκίνητον, ἐπανέλθη πάλιν εἰς τὴν θέσιν ἐξ ἧς ἐξεκίνησε, κατὰ τὸν ἴδιον δὲ χρόνον καθ' ὃν ἐκτελεῖ τὴν περιφορὰν της ἡ εὐθεῖα, σημεῖον τι κινῆται ἰσοταχῶς ἐπάνω εἰς τὴν εὐθεῖαν ἀρχίζον ἀπὸ τὸ ἄκρον ὅπερ μένει ἀκίνητον, τὸ σημεῖον τοῦτο θὰ γράψη ἐπὶ τοῦ ἐπιπέδου ἕλικα). Οὕτω βλέπομεν ὅτι λαμβάνεται ἀφ' ἑνὸς μὲν ὑπ' ὄψιν ἡ περιφορὰ τῆς εὐθείας γραφούσης περιφέρειαν κύκλου περὶ ἓν ἀκίνητον ἄκρον της, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἡ ἐπὶ τῆς ἐκτελούσης τὴν περιφορὰν εὐθείας κίνησις τοῦ σημείου. Τόσον ἡ κίνησις τῆς γραμμῆς ἥτις ἐκτελεῖ τὴν περιφορὰν, ὅσον καὶ ἡ κίνησις τοῦ ἐπ' αὐτῆς σημείου λαμβάνεται ὡς ὁμαλὴ καὶ ἰσόχρονος. Ἂν ἐν τῷ ἀνωτέρω σχήματι θεωρήσωμεν Κ τὸ ἀκίνητον σημεῖον τῆς εὐθείας ΚΑ, ὅπερ ὁ Ἀρχιμήδης καλεῖ «ἀρχὰ τᾶς ἕλικος», ἡ ἑλικοειδὴς γραμμὴ ΚΛΑ ἀποτελεῖ τὴν ἕλικα.

Αὕτη εἶναι ἡ λεγομένη πρώτη ἕλιξ, «ἁ ἕλιξ ἐν τᾶ πρώτα περιφορᾶ». Δυνάμεθα ὅμως νὰ νοήσωμεν τὴν ΚΑ αὐξανομένην, ὅτε τὸ ἐπ' αὐτῆς κινούμενον σημεῖον θὰ γράψη δευτέραν καὶ τρίτην ἕλικα, ἐφ' ὅσον ἡ εὐθεῖα ἐξακολουθεῖ νὰ κινῆται, ἑκάστη δὲ τῶν νέων ἑλίκων τερματίζεται εἰς τὰ σημεῖα Β καὶ Γ. Ὁ Ἀρχιμήδης παραβάλλει τὰ ἐπίπεδα τὰ περικλειόμενα ὑπὸ τῶν διαδοχικῶς γεννωμένων ἑλίκων πρὸς ἄλληλα καὶ πρὸς τὰς «Ἐπιφανείας τῶν κύκλων τῶν διαγραφομένων ὑπὸ τῆς κινήσεως τῆς εὐθείας ἥτις εὑρίσκεται ἐν περιφορᾷ.

Τὸ σῶμα τοῦ ὅλου συγγράμματος ἀπαρτίζεται ἐξ 28 προτάσεων. Τὸ πρῶτον μέρος ἀποτελεῖται ἀπὸ 11 προτάσεις αἱτινες ἀποτελοῦν προπαρασκευὴν διὰ τὴν στουδὴν τῆς ἕλικος. Τὰ δύο πρῶτα θεωρήματα (α΄ καὶ β΄) ἔχουν ὡς θέμα των τὴν ἰσοταχῆ μετατόπισιν σημείου τινὸς ἐπὶ εὐθείας. Ἐπακολουθοῦν εἶτα ἑπτὰ προβλήματα (γ—θ) σχετικὰ μὲ κύκλους, τεμνούσας καὶ ἐφαπτομένας εἰς αὐτούς. Αἱ δύο κατόπιν προτάσεις (ι΄ καὶ ια΄) εἶναι κατ' οὐσίαν θεωρήματα περὶ γεωμετρικῶν προόδων, ἀποδεικνυόμενα διὰ μακρῶν γεωμετρικῶν ἀποδείξεων. Μετὰ τὴν ἑνδεκάτην πρότασιν παρατίθενται ὁρισμοὶ διασαφηνίζοντες τοὺς ὅρους: Ἕλιξ, ἀρχὴ τῆς ἕλικος, ἀρχὴ τῆς περιφορᾶς. Ἐνταῦθα διακρίνει πρώτην περιφορὰν καὶ δευτέραν, ἀναλόγως πρὸς τὴν συνέχισιν τῆς κινήσεως, ὁμιλεῖ καὶ περὶ τῶν χωρίων (διαστημάτων) τῶν σχηματιζομένων ἀπὸ τὴν ἕλικα καὶ τὴν εὐθεῖαν. Οὕτω εἰς τὸ πέμπτον ὁρισμὸν γράφει: «Τὸ δὲ χωρίον τὸ περιλαφθὲν ὑπό τε τᾶς ἕλικος τᾶς ἐν τᾶ πρώτα περιφορᾷ γραφείσας καὶ τᾶς εὐθείας ἃς ἔστιν πρώτα, πρῶτον καλείσθω, τὸ δὲ περιλαφθὲν ὑπό τε τᾶς ἕλικος τᾶς ἐν τᾶ δευτέρα περιφορᾷ γραφείσας καὶ τᾶς εὐθείας τᾶς δευτέρας δεύτερον καλείσθω, καὶ τὰ ἄλλα ἑξῆς οὕτω καλείσθω» (Τὸ δὲ διάστημα, δηλαδὴ τὸ ἐμβαδὸν, τὸ ὁριζόμενον ὑπὸ τῆς ἕλικος ἥτις ἐγράφη κατὰ τὴν πρώτην περιφορὰν καὶ τῆς εὐθείας ἥτις εἶναι πρώτη, ἂς καλεῖται πρῶτον, τὸ δὲ ὁριζόμενον ὑπὸ τῆς ἕλικος ἥτις ἐγράφη εἰς τὴν δευτέραν περιφορὰν καὶ τῆς δευτέρας εὐθείας (δηλ. τῆς ἀρχικῆς εὐθείας ηὐξημένης οὕτως ὥστε νὰ γράψη καὶ δευτέραν ἕλικα) ἂς καλεῖται δεύτερον, καὶ τὰ ἄλλα εἰς τὴν σειρὰν ἂς καλοῦνται κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον, δηλαδὴ διὰ τοῦ ἀντιστοίχου τακτικοῦ ἀριθμητικοῦ).

Μὲ τὴν δωδεκάτην πρότασιν ἀρχίζει νέα σειρὰ θεωρημάτων, ἀναφερομένην εἰς τὰ ἀκτινοειδῆ ἀνύσματα τῶν ἑλίκων καὶ εἰς τὰς ἐφαπτομένας αὐτῆς. Οὕτω τὸ δωδέκατον θεώρημα ἔχει ὡς θέμα του τὴν ἀπόδειξιν τῆς ἀκολούθου προτάσεως: «Εἴ κα ποτὶ τὰν ἕλικα τὰν ἐν μιᾷ περιφορᾷ ὁποιασοῦν γεγραμμέναν ἀπὸ τᾶς ἀρχᾶς τᾶς ἕλικος εὐθεῖαι ἐμπεσῶντι ὁποσαιοῦν ἴσας ποιοῦσαι γωνίας ποτ' ἀλλάλας, τῷ ἴσῳ ὑπερέχοντι ἀλλάλαν». (Ἐὰν ἀχθοῦν εἰς τὴν ἕλικα τὴν γραφεῖσαν εἰς μίαν ὁποιανδήποτε περιφορὰν ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τῆς ἕλικος ὁσαιδήποτε εὐθεῖαι σχηματίζουσαι γωνίας ἴσας πρὸς ἀλλήλας, αἱ γραμμαὶ ὑπερέχουν ἐξ ἴσου ἡ μία ἀπὸ τὴν ἄλλην, δηλαδὴ σχηματίζουν ἀριθμητικὴν πρόοδον). Τὸ παραπλεύρως σχῆμα δίδει ἐποπτείαν τῆς διατυπωθείσης ἐκφωνήσεως:

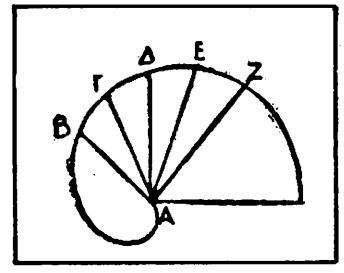

"Εστω ἕλιξ ἐφ' ἧς αἱ ΑΒ, ΑΓ, ΑΔ, ΑΕ, ΑΖ ἔχουν ἀχθῆ οὕτως ὥστε νὰ σχηματίζουν ἴσας πρὸς ἀλλήλας γωνίας. Πρέπει νὰ δειχθῆ ὅτι ὑπερέχει ἐξ ἴσου ἡ ΑΓ ἀπὸ τὴν ΑΒ, ἡ ΑΔ ἀπὸ τὴν ΑΓ κλπ. Τὴν ἀπόδειξιν ἐπιτυγχάνει ὁ Ἀρχιμήδης στηριζόμενος ἐπὶ τοῦ χρόνου ὃν χρειάζεται νὰ μεταβῆ ἡ περιαγομένη γραμμὴ ἀπὸ τῆς ΑΒ εἰς τὴν ΑΓ καὶ ἐπὶ τοῦ χρόνου ὃν χρειάζεται τὸ κινούμενον ἐπ' αὐτῆς σημεῖον νὰ διατρέξη τὴν ὑπεροχὴν ἣν παρουσιάζει ἡ ΑΓ ἐν συγκρίσει πρὸς τὴν ΑΒ καὶ οὕτω καθεξῆς. Εἰς τὴν δεκάτην τρίτην πρότασιν ἀποδεικνύει ὅτι: «Εἴ κα εὐθεῖα γραμμὰ τᾶς ἕλικος ἐπιψαύῃ, καθ' ἓν μόνον ἐπιψαύσει σημεῖον». (Ἐὰν μία γραμμὴ ἐφάπτεται τῆς ἕλικος θὰ εἶναι ἐφαπτομένη εἰς ἓν μόνον σημεῖον της). Εἰς τὴν δεκάτην τετάρτην πρότασιν καθορίζεται ἡ σχέσις ἀκτινοειδῶν ἀνυσμάτων τῆς ἕλικος πρὸς τὴν περιφέρειαν τοῦ κύκλου, ὅστις ἔχει ἀκτῖνα τὴν γενέτειραν τῆς ἕλικος εὐθεῖαν.

Ἡ περαιτέρω ἀνάπτυξις ἀποκαλύπτει καὶ ἄλλας ἰδιότητας τῶν ἑλίκων κορυφοῦται δὲ εἰς τὴν εἰκοστὴν τετάρτην πρότασιν ἥτις εἶναι ἡ σπουδαιοτάτη πασῶν καὶ ἔχει ὡς ἑξῆς: «Τὸ περιλαφθὲν χωρίον ὑπό τε τᾶς ἕλικος τᾶς ἐν τᾶ πρώτα περιφορᾷ γεγραμμένας καὶ τᾶς εὐθείας τᾶς πρώτας τᾶν ἐν τᾶ ἀρχᾶ τᾶς περιφορᾶς τρίτον μέρος ἐστὶ τοῦ κύκλου τοῦ πρώτου». (Τὸ διάστημα τὸ περιλαμβανόμενον ὑπὸ τῆς ἕλικος, ἥτις ἔχει γραφῆ κατὰ τὴν πρώτην περιφορὰν καὶ τῆς ἀρχικῶς περιστραφείσης εὐθείας, εἶναι τὸ τρίτον μέρος τοῦ πρώτου κύκλου, δηλαδὴ τοῦ κύκλου ὅστις ἔχει ἀκτῖνα τὴν ἀρχικῶς περιστραφεῖσαν εὐθεῖαν). Ἡ σχέσις αὕτη γίνεται φανερὰ διὰ τοῦ παραπλεύρως σχήματος:

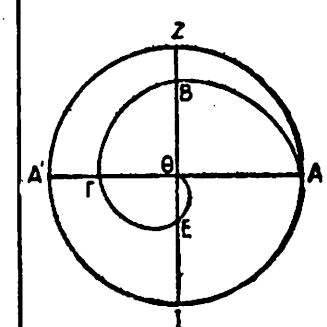

Κατὰ τὸν Ἀρχιμήδη τὸ χωρίον ΑΒΓΕΘ ὅπερ σχηματίζεται ὑπὸ τῆς ἕλικος ΑΒΓΕΘ καὶ τῆς ἀκτῖνος ΘΑ, ἥτις εἶναι ἡ ἀρχικῶς περιστραφεῖσα γραμμὴ καὶ διὰ κινήσεως σημείου ἐπὶ τῆς ὁποίας ἐσχηματίσθη ἡ ἕλιξ, εἶναι τὸ 1)3 τοῦ κύκλου ΑΙΑ΄Ζ, ὅστις γράφεται μὲ ἀκτῖνα τὴν γενέτειραν τῆς ἑλικος γραμμὴν ΑΘ. Εἰς τὸ συμπέρασμά του τοῦτο ὁ Ἀρχιμήδης χρησιμοποιεῖ μέθοδον ἥτις εἶναι ἡ κατὰ τὸν ὁλοκληρωτικὸν λογισμὸν ὑπὸ τῶν νεωτέρων μαθηματικῶν χρησιμοποιουμένη. Ἀποδεικνύει ὅτι εἶναι δυνατὸν νὰ περιγραφῆ καὶ ἐγγραφῆ εἰς τὴν ἕλικα σχῆμα ἀπαρτιζόμενον ἐκ κυκλικῶν τόξων κατὰ τρόπον ὥστε τὸ περιγεγραμμένον νὰ ὑπερέχη τῆς ἕλικος μὲ ὑπεροχὴν μικροτέραν πάσης προσιτῆς εἰς καθορισμὸν ποσότητος, τὸ δὲ ἐγγεγραμμένον νὰ ὑπολείπεται ταύτης κατὰ ἐπίσης ἐλαχίστην ποσότητα. Ἐπειδὴ τὸ περιγεγραμμένον σχῆμα θὰ εἶναι μεγαλύτερον τοῦ 1)3 π.α.α, τὸ δὲ ἐγγεγραμμένον μικρότερον αὐτοῦ, ἕπεται ὅτι τὸ ὑπ' αὐτῶν περιβαλλόμενον χωρίον τῆς ἕλικος θὰ εἶναι ἴσον μὲ 113.π.α.α, ἤτοι μὲ τὸ ἓν τρίτον τοῦ κύκλου. Προχωρεῖ εἶτα εἰς τὴν ἀπόδειξιν τεσσάρων εἰσέτι προτάσεων σχετικῶν μὲ τὰ ἑλικοειδῆ χωρία, ἑλικοειδεῖς καὶ κυκλικοὺς τομεῖς. Ἀξία προσοχῆς εἶναι ἡ εἰκοστὴ ἑβδόμη πρότασις. Ἐκ τῶν χωρίων τῶν περιεχομένων ὑπὸ τῶν διαδοχικῶν ἑλίκων καὶ τῶν γενετειρῶν εὐθειῶν «τὸ μὲν τρίτον τοῦ δευτέρου διπλάσιόν ἐστι, τὸ δὲ τέταρτον τριπλάσιον, τὸ δὲ πέμπτον τετραπλάσιον, καὶ ἀεὶ τὸ ἑπόμενον κατὰ τοὺς ἑξῆς ἀριθμοὺς πολλαπλάσιον τοῦ δευτέρου χωρίον, τὸ δὲ πρῶτον χωρίον ἕκτον μέρος ἐστὶ τοῦ δευτέρου» (Τὸ τρίτον χωρίον θὰ εἶναι διπλάσιον τοῦ δευτέρου, τὸ τέταρτον τριπλάσιον, τὸ πέμπτον τετραπλάσιον, καὶ διαρκῶς τὸ ἑπόμενον θὰ εἶναι πολλαπλάσιον τοῦ δευτέρου κατὰ τὸν ἀμέσως ἐρχόμενον εἰς τὴν σειρὰν ἀριθμόν, τὸ δὲ πρῶτον χωρίον θὰ εἶναι τὸ ἕκτον τοῦ δευτέρου). Ἂν παραστήσωμεν Κ1 τὸ χωρίον τῆς πρώτης ἑλικος, τὸ χωρίον τῆς δευτέρας θὰ εἶναι τὸ ἑξαπλάσιόν του, ἤτοι Κ2 = 6Χ1, καὶ ὡς πρὸς τὰ ἄλλα θὰ ἔχωμεν Κ3 = 2Χ2, Κ4 = 3Χ2, Κ5 = 4Χ2 καὶ γενικῶς Κη = (η—1)Χ2.

5) «Ἐ π ι π έ δ ω ν ἰ σ ο ρ ρ ο π ι ῶ ν ἢ κ έ ν τ ρ α β α ρ ῶ ν ἐ π ι π έ δ ω ν» (α΄ καὶ β΄). Ὁ ἀνωτέρω τίτλος τῶν δύο τούτων βιβλίων δὲν βεβαιοῦται ὑπὸ τῆς παραδόσεως

συμφωνεῖ ὅμως πλήρως μὲ τὸ περιεχόμενον. Ὁ Πάππος ἀναφερόμενος εἰς τὰ βιβλία ταῦτα χρησιμοποιεῖ τὴν ἔνδειξιν «Περὶ ἰσορροπιῶν», ὁ δὲ σχολιαστὴς Εὐτόκιος «Ἀρχιμήδους ἰσορροπικῶν». Ὁ δὲ Πρόκλος προσθέτων εἰς τὰ σχόλιά του δι' ὧν ἑρμηνεύει τὰ στοιχεῖα τοῦ Εὐκλείδου εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ παρόντος ἔργου γράφει: «Ἀρχιμήδης τῶν ἀνισορροπιῶν ἀρχόμενος». Εἶναι προφανὲς ὅτι εἰς τὸ ἀρχικὸν κείμενον τοῦ Πρόκλου εἶχε γραφῆ «τῶν ἰσορροπιῶν». Ὁ Εὐ. Σταμάτης εἰς τὸν πρόλογον τῆς ἐκδόσεως τοῦ πρώτου βιβλίου τῆς συγγραφῆς ταύτης, εἰς ἣν ἔχει παραθέσει μετάφρασιν καὶ σημειώσεις δικαιολογῶν τὸν τίτλον «Μηχανικά» παρατηρεῖ: «Ὁ Ἀρχιμήδης εἰς τὸ βιβλίον του «Τετραγωνισμὸς παραβολῆς» εἰς τὰ θεωρήματα στ΄ καὶ ι΄, ὅπου ἐπικαλεῖται τὰ κέντρα βάρους τριγώνου καὶ τραπεζίου, λέγει ὅτι ταῦτα δέδεικται ἐν τοῖς μηχανικοῖς. Συνεπῶς ὁ τίτλος «Μηχανικὰ» τὸν ὁποῖον ἐπροτίμησα ὀφείλεται εἰς τὸν Ἀρχιμήδη».

Ἡ διατυπουμένη ὑπὸ τοῦ Ἕλληνος ἑρμηνευτοῦ κρίσις εἶναι κατὰ πάντα ὀρθή. Ὁ Ἀρχιμήδης φαίνεται ὅτι κατέταξε καὶ τὴν ἀπασχολοῦσαν ἡμᾶς πραγματείαν εἰς ὁμάδα ἔργων του εἰς ἣν εἶχε δώσει τὸν τίτλον «Μηχανικά». Εἰς ἐπίρρωσιν τῆς γνώμης ταύτης ἔρχεται καὶ ἓν εἰσέτι χωρίον ἐκ τοῦ δευτέρου βιβλίου τῆς «Περὶ ἀχουμένων» συγγραφῆς (Χάϊμπεργκ, τόμος 2ος σελ. 350 στίχ. 21), ἐν τῷ ὁποίῳ γράφει ὁ Ἀρχιμήδης: «Δέδεικται δὲ τοῦτο ἐν τοῖς Στοιχείοις τῶν Μηχανικῶν». Τὸ πρῶτον ἐκ τῶν ἀπαρτιζόντων τὴν πραγματείαν βιβλίων ἀνήκει εἰς τὰ ἀρχαιότερα ἐκ τῶν ἔργων τοῦ Ἀρχιμήδους, διότι προτάσεις ἀναπτυσσόμεναι ἐν αὐτῷ θεωροῦνται γνωσταὶ εἰς τὸ «Περὶ τετραγωνισμοῦ τῆς παραβολῆς» σύγγραμμα. Τὸ δεύτερον βιβλίον ὅμως φαίνεται ὅτι ἐξεδόθη μετὰ τὴν ἔκδοσιν τοῦ εἰς τὸν ἐν λόγω τετραγωνισμὸν ἀναφερομένου ἔργου.

Διὰ τοῦ συγγράμματος τούτου ἐξησφάλισεν ὁ Ἀρχιμήδης ἀθάνατον δόξαν γενόμενος πράγματι θεμελιωτὴς τῆς Στατικῆς καὶ θέσας τὴν βάσιν ἐφ' ἧς ἀνεπτύχθη ὕστερον ἀπὸ πολλοὺς αἰῶνας ὁ κλάδος οὗτος τῆς μηχανικῆς. Ὅπως παρατηρεῖ ὁ σχολιάσας τὴν παροῦσαν πραγματείαν, Εὐτόκιος, ὁ Συρακόσιος μαθηματικὸς ἐγκατέλειψε τὰς παλαιὰς περὶ ἰσορροπίας ἀντιλήψεις τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους ἀνοίξας νέους ὁρίζοντας: «Τὴν ροπὴν κοινὸν εἶναι γένος βαρύτητος καὶ κουφότητος Ἀριστοτέλης τε λέγει καὶ Πτολεμαῖος τούτῳ ἀκολουθῶν· ὁ δέ γε παρὰ Πλάτωνι Τίμαιος πᾶσαν ροπὴν ἀπὸ βαρύτητος λέγει γίνεσθαι. Ὁ δὲ Ἀρχιμήδης ἐν τούτῳ τῷ βιβλίῳ κέντρον ροπῆς ἐπιπέδου σχήματος νομίζει, ἀφ' οὗ ἀρτώμενον παράλληλον μένει τῷ ὁρίζοντι, δύο δὲ ἢ πλειόνων ἐπιπέδων κέντρον ροπῆς ἤτοι βάρους, ἀφ' οὗ ἀρτώμενος ὁ ζυγὸς παράλληλός ἐστι τῷ ὁρίζοντι». (Καὶ ὁ Ἀριστοτέλης καὶ ὁ Πτολεμαῖος ἀκολουθῶν τὴν γνώμην τοῦ Ἀριστοτέλους λέγει ὅτι ἡ ροπὴ εἶναι κοινὸν γένος εἰς ὃ ὑπάγεται καὶ ἡ βαρύτης καὶ ἡ ἐλαφρότης. Ὁ δὲ παρὰ Πλάτωνι Τίμαιος λέγει ὅτι οἱαδήποτε ροπὴ παράγεται ἀπὸ τὴν βαρύτητα... Ὁ δὲ Ἀρχιμήδης εἰς τὸ παρὸν βιβλίον θεωρεῖ ὡς κέντρον ροπῆς ἑνὸς ἐπιπέδου σχήματος, ἐκεῖνο ἀπὸ τοῦ ὁποίου ἐξαρτώμενον τὸ σχῆμα μένει παράλληλον πρὸς τὸν ὁρίζοντα, δύο δὲ ἢ περισσοτέρων ἐπιπέδων θεωρεῖ κέντρον ροπῆς ἢ βάρους ἐκεῖνο ἀπὸ τοῦ ὁποίου ἐξαρτώμενος ὁ ζυγὸς (ἐξ οὗ εἶναι ἐξηρτημένα τὰ ἐν λόγω ἐπίπεδα) μένει παράλληλος πρὸς τὸν ὁρίζοντα).

Ἡ νεωτέρα ἔρευνα φρονεῖ ὅτι δὲν ἀνεκάλυψεν ὁ Ἀρχιμήδης πρῶτος τὴν ἔννοιαν τοῦ κέντρου τοῦ βάρους, διότι αὕτη προϋποτίθεται ὑπὸ τούτου ὡς γνωστὴ εἰς τὴν ἕκτην καὶ ἑβδόμην πρότασιν τοῦ πρώτου βιβλίου τῆς ὑπὸ ἐξέτασιν πραγματείας. Πάντως συνεπλήρωσε δημιουργικῶς καὶ ἀνέπτυξε τὰς προϋπαρχούσας σχετικῶς μὲ τὴν ἰσορροπίαν γνώσεις. Ἡ βάσις ἀφ' ἧς στηρίζεται ἡ πραγματεία του εἶναι ἡ ὑπόθεσις ὅτι εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπάρξουν σώματα τελείως ὁμογενῆ καὶ ὁμοιομόρφως πυκνὰ εἰς ὅλα των τὰ σημεῖα. Διότι μόνον οὕτω εἰς τὸ ζύγισμά των θὰ ἀνταποκρίνωνται σχέσεις γεωμετρικαὶ δυνάμεναι νὰ καθορισθοῦν ἐπακριβῶς.

Εἰς τὸ πρῶτον βιβλίον περιέχονται ἑπτὰ αἰτήματα καὶ δεκαπέντε προτάσεις. Τὸ πρῶτον αἴτημα μὲ τὸ ὁποῖον ἀρχίζει τὸ ὅλον βιβλίον, ἔχει ὡς ἑξῆς: «Αἰτούμεθα τὰ ἴσα βάρεα ἀπὸ ἴσων μακεών ἰσορροπεῖν, τὰ δὲ ἴσα βάρεα ἀπὸ τῶν ἀνίσων μακέων μὴ ἰσορροπεῖν, ἀλλὰ ῥέπειν ἐπὶ τὸ βάρος τὸ ἀπὸ τοῦ μείζονος μάκεος». (Λαμβάνομεν ὡς αἰτήματα τὰ ἴσα βάρη ἀπὸ ἴσων μηκῶν (ἐξηρτημένα) νὰ ἰσορροποῦν, τὰ δὲ ἴσα βάρη ἀπὸ ἀνίσων μηκῶν νὰ μὴ ἰσορροποῦν, ἀλλὰ νὰ κλίνῃ (ὁ ζυγὸς) πρὸς τὸ βάρος τὸ ἐξηρτημένον ἀπὸ τὸ μεγαλύτερον μῆκος). (Ε. Σταμάτη: «Ἀρχιμήδους Μηχανικὰ» Ι, σελ. 9). Τὰ λοιπὰ αἰτήματα ἀναφέρονται εἰς τὰς προϋποθέσεις τῆς διαταραχῆς τῆς ἰσορροπίας καὶ εἰς τὰς σχέσεις τῶν κέντρων βάρους ἴσων καὶ ὁμοίων καὶ ἀνίσων καὶ ἐπιπέδων σχημάτων. Δέχεται ὅτι ἐὰν μενέθη ἐξηρτημένα ἀπό τινα μήκη ἰσορροποῦν, θὰ ἰσορροποῦν ἐπίσης καὶ τὰ ἴσα πρὸς αὐτὰ μεγέθη ἐφ' ὅσον ἤθελον ἐξαρτηθῆ ἀπὸ τὰ αὐτὰ μήκη. Τὸ ἕβδομον αἴτημα καθορίζει ὅτι σχήματος, ὅπερ ἔχει κοίλην περίμετρον πρὸς τὸ αὐτὸ μέρος, τὸ κέντρον τοῦ βάρους θὰ εἶναι ἐντὸς τοῦ σχήματος. Μετὰ τὴν διατύπωσιν τῶν αἰτημάτων προχωρεῖ εἰς τὴν ἀπόδειξιν τῶν προτάσεων.

Εἰς τὰς πρώτας τρεῖς προτάσεις ἐξετάζεται ζυγός, εἰς τὰ ἄκρα τοῦ ὁποίου ἐξαρτῶνται σώματα ἔχοντα βάρος. Καθορίζεται δὲ ὅτι: «Τὰ ἀπὸ ἴσων μακέων ἰσορροπέοντα βάρεα ἴσα ἐντί», πρότ. α΄ (Τὰ ἀπὸ ἴσων μηκῶν ἰσορροποῦντα βάρη εἶναι ἴσα· δηλαδὴ ὅταν οἱ βραχίονες τοῦ ζυγοῦ εἶναι ἴσοι τὰ ἐν ἰσορροπίᾳ ὑποτιθέμενα βάρη εἶναι ἴσα). 2) «Τὰ ἀπὸ ἴσων μακέων ἄνισα βάρεα οὐκ ἰσορροπέοντι, ἀλλὰ ῥέψει ἐπὶ τὸ μεῖζον» (Τὰ ἀπὸ τῶν ἴσων μηκῶν ἄνισα βάρη δὲν ἰσορροποῦν, ἀλλ' ὁ ζυγὸς θὰ κλίνῃ πρὸς τὸ μεγαλύτερον βάρος), πρότ. β΄. 3) «Τὰ ἄνισα βάρεα ἀπὸ τῶν ἀνίσων μακέων ἰσορροπησούντι, καὶ τὸ μεῖζον ἀπὸ τοῦ ἐλάσσονος», πρότ. γ΄. (Τὰ ἄνισα βάρη ἀπὸ τῶν ἀνίσων μηκῶν ἐξηρτημένα θὰ ἰσορροπήσουν καὶ τὸ μεγαλύτερον θὰ εἶναι ἐξηρτημένον ἀπὸ τὸ μικρότερον μῆκος). (Ε. Σταμάτης αὐτόθι). Αἱ ἀκόλουθοι δύο προτάσεις (δ΄ καὶ ε΄) καθορίζουν τὸ κέντρον τοῦ βάρους τοῦ συνόλου δύο ἴσων μεγεθῶν καὶ εἶτα τοῦ συνόλου οἱουδήποτε ἀριθμοῦ μεγεθῶν. Εἰς τὴν πρώτην περίπτωσιν τὸ κέντρον τοῦ βάρους θὰ εἶναι εἰς τὸ μέσον τῆς εὐθείας τῆς ἐπιζευγνυούσης τὰ κέντρα τοῦ βάρους τῶν μεγεθῶν. Εἰς δὲ τὴν δευτέραν θὰ εὑρίσκεται εἰς τὸ σημεῖον, ὅπερ εἶναι κέντρον τοῦ βάρους τοῦ μεταξὺ ἐξ αὐτῶν: «ἐσσεῖται κέντρον τοῦ βάρεος τὸ σημεῖον, ὃ καὶ ταῦ μέσου αὐτῶν κέντρον ἐστὶ τοῦ βάρεος».

Προχωρεῖ εἶτα εἰς τὴν ἕκτην καὶ ἑβδόμην πρότασιν, ἐξ ὧν ἡ μὲν μία λέγει: «Τὰ σύμετρα μεγέθεα ἰσορροπέοντι ἀπὸ μακέων ἀντιπεπονθότως τὸν αὐτὸν λόγον ἐχόντων τοῖς βάρεσιν». (Τὰ σύμμετρα μεγέθη ἰσορροποῦν ἀπὸ μήκη ἔχοντα λόγον ἀντίστροφον πρὸς τὸν λόγον τῶν βαρῶν). Ἡ ἄλλη λέγει: «Καὶ τοίνυν εἴ κα ἀσύμμετρα ἔωντι τὰ μεγέθεα, ὁμοίως ἰσορροπησοῦντι ἀπὸ μακέων ἀντιπεπονθότως τὸν αὐτὸν λόγον ἐχόντων τοῖς μεγέθεσιν». (Ἀλλὰ καὶ ἀσύμμετρα ἐὰν εἶναι τὰ μεγέθη ὁμοίως θὰ ἰσορροποῦν, ἐὰν ἐξαρτηθοῦν ἀπὸ μήκη ἔχοντα λόγον ἀντίστροφον πρὸς τὸν λόγον τῶν μεγεθῶν) (Ε. Σταμάτης αὐτόθι 15).

Αἱ ὑπόλοιπαι προτάσεις ἀναζητοῦν τὸ κέντρον τοῦ βάρους τῶν παραλληλογράμμων, τριγώνων καὶ τραπεζίων. Οὕτω περὶ τοῦ παραλληλογράμμου ἀποδεικνύεται ὅτι τὸ κέντρον τοῦ βάρους του εὑρίσκεται ἐπὶ τῆς εὐθείας τῆς ἑνούσης τὰ μέσα τῶν δύο ἀπέναντι πλευρῶν. Παντὸς τριγώνου τὸ κέντρον βάρους εἶναι τὸ σημεῖον ὅπου συμπίπτουν αἱ ἐκ τῶν γωνιῶν (καρυφῶν) εἰς τὰ μέσα τῶν πλευρῶν ἀγόμεναι εὐθεῖαι. Παντὸς τραπεζίου ἔχοντος τὰς δύο πλευρὰς παραλλήλους μεταξύ των, τὸ κέντρον τοῦ βάρους κεῖται ἐπὶ τῆς εὐθείας τῆς ἑνούσης τὰ μέσα τῶν παραλλήλων, διαιρεθείσης οὕτως (διὰ τοῦ κέντρου τοῦ βάρους), ὥστε τὸ τμῆμα αὐτῆς τὸ ἔχον πέρας τὸ μέσον τῆς μικροτέρας παραλλήλου πρὸς τὸ ὑπόλοιπον τμῆμα, νὰ ἔχῃ λόγον, ὃν ἔχει τὸ ἄθροισμα τοῦ διπλασίου τῆς μεγαλυτέρας παραλλήλου μὲ τὴν μικροτέραν πρὸς τὸ ἄθροισμα τοῦ διπλασίου τῆς μικροτέρας μὲ τὴν μεγαλυτέραν τῶν παραλλήλων.

Δέον νὰ ἔχωμεν ὑπ' ὄψιν ὅτι καθ' ὅλας τὰς ἀποδείξεις τὰ ἐπίπεδα θεωροῦνται ὡς μικροσκοπικαὶ τομαὶ στερεῶν ὁμογενῶν σωμάτων, αἵτινες διατηροῦν τὴν ἰδιότητα τοῦ βάρους καὶ εἰς τὰς ὁποίας ἡ θέσις τοῦ κέντρου τοῦ βάρους ἐξαρτᾶται ἐκ τοῦ γεωμετρικοῦ σχήματος.

Τὸ δεύτερον βιβλίον περιέχει δέκα προτάσεις καὶ ἔχει ὡς σκοπὸν νὰ καθορίσῃ τὸ κέντρον βάρους παραβολικῶν τμημάτων καὶ στερεῶν. Εἰς τὰς ἀποδείξεις χρησιμοποιεῖται ἡ μέθοδος τῆς ἐξαντλήσεως. Λέγοντες παραβολικὰ τμήματα ἐννοοῦμεν χωρία (ἐπιφάνειαν), περιλαμβανόμενα ὑπὸ παραβολικῆς καμπύλης καὶ εὐθείας. Κατὰ τὴν ὁρολογίαν τοῦ Ἀρχιμήδους, τὸ παραβολικὸν τμῆμα καλεῖται «τμῆμα τό περιεχόμενον ὑπό τε εὐθείας καὶ ὀρθογωνίου κώνου τομᾶς». Τὸ αὐτὸ σχῆμα, συγκείμενον ἐκ παραβολῆς καὶ εὐθείας εἶναι παραβολικὸν τμῆμα. Τόμον δέ λέγων ὁ Ἀρχιμήδης ἐννοεῖ τμῆμα παραβολῆς, ὅπερ ἔχει τὰς δύο πλευρὰς παραλλήλους εὐθείας, τὰς δὲ δύο ἄλλας τμήματα παραβολῆς. Εἶναι εἶδος τραπεζίου μὲ δύο πλευρὰς καμπύλας. Εἰς τὴν πρώτην πρότασιν ἀναζητεῖται τὸ σημεῖον τοῦ κέντρου βάρους τοῦ μεγέθους τοῦ συντιθεμένου ἐκ δύο παραβολικῶν τμημάτων. Πρόκειται περὶ μερικῆς περιπτώσεως, ἐφ' ἧς ἔχουν ἐφαρμογὴν τὰ ἀποδειχθέντα διὰ τῆς ἕκτης καὶ ἑβδόμης προτάσεως τοῦ πρώτου βιβλίου.

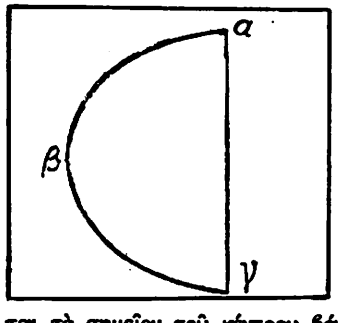

Εἰς τὰς ἀκολούθους προτάσεις καθορίζεται τὸ σημεῖον τοῦ κέντρου βάρους εὐθυγράμμων σχημάτων, ἐγγεγραμμένων εἰς παραβολικὰ τμήματα. Ἀξία πολλῆς προσοχῆς τυγχάνει ἡ ὀγδόη πρότασις, ἥτις καθορίζει τὸ κέντρον βάρους τοῦ παραβολικοῦ τμήματος: «Παντὸς τμάματος περιεχομένου ὑπὸ εὐθείας τε καὶ ὀρθογωνίου κώνου τομᾶς τὸ κέντρον τοῦ βάρεος διαιρεῖ τὰν τοῦ τμάματος διάμετρον, ὥστε εἶμεν ἁμιόλιον τὸ μέρος αὐτᾶς τὸ ποτὶ τᾶ κορυφᾶ τοῦ τμάματος τοῦ ποτὶ τᾶ βάσει». (Παντὸς τμήματος ὅπερ περιέχεται ὑπὸ εὐθείας καὶ τομῆς ὀρθογωνίου κώνου (δηλ. παραβολῆς), τὸ σημεῖον τοῦ κέντρου βάρους διαιρεῖ τὴν διάμετρον τοῦ τμήματος, οὕτως ὥστε τὸ τμῆμα της τὸ πρὸς τὴν κορυφὴν νὰ εἶναι κατὰ τὸ ἥμισυ μεγαλύτερον τοῦ πρὸς τὴν βάσιν τμήματός της). Δοθέντος τοῦ παραβολικοῦ τμήματος ΑΒΓ καὶ τῆς διαμέτρου αὐτοῦ ΒΔ, κέντρον δὲ βάρους τὸ Θ, τὸ πρὸς τὴν κορυφὴν τῆς διαμέτρου ΒΘ τμῆμα θὰ εἶναι ἴσον μὲ 3)2 τοῦ πρὸς τὴν βάσιν

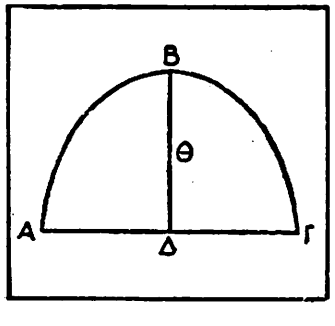

τμήματος τῆς ΘΔ. Ἡ ἑνάτη πρότασις ἥτις ἀναφέρεται εἰς γεωμετρικὴν περίοδον τυγχάνει λίαν δυσνόητος, διότι προϋποθέτει γνώσεις προτάσεων ἃς δὲν ἀναπτύσσει ὁ Ἀρχιμήδης, θεωρῶν ταύτας ὡς γνωστάς. Ἡ δεκάτη πρότασις, ἐξ ἴσου δύσκολος πρὸς τὴν προηγουμένην, ἀναφέρεται εἰς τὸν καθορισμὸν τοῦ κέντρου βάρους παραβολικοῦ τραπεζίου (δηλαδὴ τόμου κατὰ τὴν ἀρχιμήδειον ὁρολογίαν).

6) «Ψαμμίτης». (Περὶ αὐτοῦ βλέπε εἰς τὸ ἄρθρον τῆς Ἐγκυκλοπαιδείας μας).

7) «Τετραγωνισμὸς παραβολῆς». (Περὶ αὐτοῦ βλέπε εἰς τὸ ἄρθρον τῆς Ἐγκυκλοπαιδείας μας).

8) «Ὀχουμένων» (α' καὶ β'). Τὸ σύγγραμμα τοῦτο ἀποβλέπει εἰς τὸν καθορισμὸν τῆς θέσεως ἣν λαμβάνουν τὰ σώματα ριπτόμενα ἐντὸς τοῦ ὕδατος. Ὁ τίτλος «Ὀχουμένων» ἀναφέρεται ὑπὸ τοῦ Στράβωνος (1, 54) γράφοντος περὶ τοῦ Ἐρατοσθένους ὅτι «οὐδὲ τὴν Ἀρχιμήδους βεβαιοῖ δόξαν, ὅτι φησὶ ἐκεῖνος ἐν τοῖς περὶ τῶν ὀχουμένων, παντὸς ὑγροῦ καθεστηκότος καὶ μένοντος τὴν ἐπιφάνειαν σφαιρικὴν εἶναι, σφαῖρας ταὐτὰ κέντρον ἐχούσης τῇ γῇ». (Οὐδὲ θεωρεῖ βεβαίαν τὴν γνώμην τοῦ Ἀρχιμήδους, ὁ ὁποῖος λέγει εἰς τὸ περὶ ὀχουμένων σύγγραμμά του ὅτι παντὸς ὑγροῦ ἠρεμοῦντος καὶ εὑρισκομένου ἐν ἀκινησίᾳ ἡ ἐπιφάνεια εἶναι σφαιρική, καὶ ὅτι ἡ ἐπιφάνεια τοῦ ὑγροῦ ἀποτελεῖ σφαῖραν, ἥτις ἔχει τὸ αὐτὸ μὲ τὴν γῆν κέντρον). Ὡς τίτλος φέρεται καὶ ἡ ἐνδειξις «Περὶ τῶν ὕδατι ἐφισταμένων», περὶ αὐτῶν δηλαδὴ τὰ ὁποῖα «ἐπικάθηνται», ἐπιπλέουν ἐπάνω εἰς τὸ ὕδωρ. Ἐκ δὲ μεταφράσεως τῆς δευτέρας ταύτης ἐπιγραφῆς προέρχεται ὁ λατινικὸς τίτλος «Ντὲ ἄκβε ἰνσιντέντιμπους». Ὁ Ἀρχιμήδης ὅμως δὲν χρησιμοποιεῖ τὴν λέξιν ὕδωρ, ἀλλὰ τὴν ἔνδειξιν ὑγρόν. Πρὸ τοῦ 1906 τὸ σύγγραμμα τοῦτο μᾶς εἶχε παραδοθῆ εἰς τὴν λατινικὴν μόνον. Μετὰ τὴν ἀνακάλυψιν ὅμως τοῦ Ἱεροσολυμιτικοῦ χειρογράφου ἔγινε γνωστὸν καὶ τὸ ἑλληνικὸν κείμενον. Γενικῶς τὸ σύγγραμμα τοῦτο καθορίζει τοὺς θεμελιώδεις τῆς ὑδροστατικῆς νόμους.

Τὸ πρῶτον βιβλίον ἀπαρτίζεται ἐξ ἐννέα προτάσεων. Προηγεῖται ἡ διατύπωσις προϋποθέσεως σχετικῶς μὲ τὴν ἰσορροπίαν τοῦ ὑγροῦ, ἥτις προκύπτει ἐκ τῆς ἰσότητος τῆς πιέσεως τῶν ἐξ ἴσου διανεμημένων μερῶν του. Ἡ πρώτη πρότασις καθορίζει ὅτι ἡ ἐπιφάνεια ἑνὸς ὑγροῦ λαμβάνει τὸ σφαιρικὸν σχῆμα. Ἡ δευτέρα δὲ καθορίζει ὅτι τὸ κέντρον τῆς σφαιρικῆς ταύτης μάζης εἶναι τὸ ἴδιον μὲ τὸ κέντρον τῆς γῆς. Μὲ τὴν γνώμην ταύτην τοῦ Ἀρχιμήδους δὲν συνεφώνει, καθὼς ἐσημειώσαμεν ἀνωτέρω, ὁ Ἐρατοσθένης. Εἰς τὴν τρίτην πρότασιν καθορίζεται ὅτι στερεὰ ἔχοντα βάρος ἴσον μὲ τὸ ὑγρόν, θὰ καταβυθιστοῦν, οὕτως ὥστε νὰ μὴ ὑπερέχουν οὐδόλως ἀπὸ τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ ὑγροῦ καὶ δὲν θὰ σημειώσουν φορὰν πρὸς τὰ κάτω. Κατὰ τὴν τετάρτην πρότασιν πᾶν στερεὸν ἐλαφρότερον τοῦ ὑγροῦ δὲν θὰ καταβυθισθῇ ὁλόκληρον, ἀλλὰ θὰ ὑπολειφθῇ μέρος τι αὐτοῦ ἐκτὸς τοῦ ὕδατος. Ἀκολουθεῖ εἶτα ἡ σπουδαιοτάτη πρότασις, καθ' ἣν στερεὸν ἐλαφρότερον τοῦ ὑγροῦ ριφθὲν εἰς τὸ ὑγρὸν «ἐς τοσοῦτο καταδύσεται, ὥστε τηλικοῦτον ὄγκον τοῦ ὑγροῦ, ἁλίκος ἐστὶν ὁ τοῦ καταδεδυκότος ὄγκος, ἴσον βάρος ἔχειν δλω τῷ μεγέθει» (θὰ καταβυθισθῇ μέχρι σημείου, ὥστε τοσοῦτος ὄγκος τοῦ ὑγροῦ ὁπόσος εἶναι ὁ ὄγκος τοῦ καταβυθισμένου στερεοῦ νὰ ἔχῃ τὸ αὐτὸ βάρος τοῦ ὅλου στερεοῦ). Ἡ ἕκτη πρότασις ὁμιλεῖ περὶ τῆς ὠθήσεως πρὸς τὰ ἄνω, ἣν ὑφίστανται στερεὰ ἐλαφρότερα τοῦ ὑγροῦ, ἐμβληθέντα διὰ τῆς βίας εἰς τὸ ὕδωρ. Ἡ ἑβδόμη πρότασις λέγει ὅτι τὰ βαρύτερα ἀπὸ τὸ ὑγρὸν στερεὰ ριφθέντα εἰς τὸ ὑγρόν θὰ ὠθιστοῦν πρὸς τὰ κάτω, μέχρις ὅτου φθάσουν εἰς τὸν πυθμένα καὶ θὰ χάσουν ἐν τῷ ὑγρῷ τόσον βάρος ὅσον εἶναι τὸ βάρος τοῦ ὑγροῦ τοῦ ἔχοντος ὄγκον τοσοῦτον, ὅσος εἶναι ὁ ὄγκος τοῦ στερεοῦ. «Ἐσσοῦνται κουφότερα ἐν τῷ ὑγρῷ τοσοῦτον, ὅσον ἔχει τὸ βάρος τοῦ ὑγροῦ τοῦ τηλικοῦτον ὄγκον ἔχοντος, ἁλίκος ἐστὶν ὁ τοῦ στερεοῦ μεγέθεος ὄγκος». Τὸ ὅλον βιβλίον περματίζεται μὲ δύο προτάσεις, σχετικὰς μὲ τὴν θέσιν ἰσορροπίας ἑνὸς σφαιρικοῦ τμήματος ὀλιγώτερον πυκνοῦ ἀπὸ τὸ ὑγρὸν εἰς ὃ ἐμβαπτίζεται. Ἡ θέσις ἣν θὰ λάβῃ καθορίζεται ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ὑποθέσεως, καθ' ἣν ἕκαστον τοιοῦτον σῶμα ὑφίσταται ἄνωσιν ἐχουσαν τὴν διεύθυνσιν τῆς καθέτου τῆς ἀγομένης διὰ τοῦ κέντρου τοῦ βάρους του: «Ὑποκείσθω τῶν ἐν τῷ ὑγρῷ ἄνω φερομένων ἕκαστον ἀναφέρεσθαι κατὰ τὰν κάθετον τὰν διὰ τοῦ κέντρου τοῦ βάρους αὐτοῦ ἀγμένην».

Τὸ δεύτερον βιβλίον περιέχει δέκα προτάσεις λίαν ἀξιοσημειώτους περὶ τῶν συνθηκῶν ἰσορροπίας ἑνὸς παραβολοειδοῦς ἐκ περιστροφῆς σχήματος ἐλαφροτέρου τοῦ ὑγροῦ εἰς ὃ ἐμβαπτίζεται. Ἐρευνῶνται αἱ συνθῆκαι ὑφ' ἃς θὰ δυνηθῇ καίτοι ἐμβαπτιζόμενον κεκλιμένον νὰ ἀποκατασταθῇ εἰς ὀρθὴν θέσιν: «Τεθὲν κεκλιμένον, οὐ μενεῖ κεκλιμένον ἀλλὰ ἀποκατασταθεῖται ὀρθόν). Αἱ σχετικαὶ μὲ τὰς προτάσεις ταύτας ἀποδείξεις εἶναι λίαν δύσκολοι. Προάγουν ὅμως κατὰ τρόπον θαυμαστὸν τὴν περὶ μετακέντρου θεωρίαν, ἥτις τοσαύτας ὑπηρεσίας ἔμελλε νὰ προσφέρῃ εἰς τὴν ναυπηγικήν. Δυστυχῶς τὸ δεύτερον βιβλίον δὲν διεσώθη ὁλόκληρον. Τὸ νέον κείμενον μᾶς ἔδωσε καὶ τὴν ἀπόδειξιν τῆς ὀγδόης προτάσεως τοῦ πρώτου βιβλίου, ἥτις ἔλειπεν ἀπὸ τὴν λατινικὴν μετάφρασιν. Μὲ τὴν μετάφρασιν εἰς τὴν λατινικὴν τῶν δύο βιβλίων περὶ ὀχουμένων, ἥτις ἐδημοσιεύθη ὑπὸ τοῦ Ταρτύλλια ἐν Βενετίᾳ κατὰ τὸ 1545, κατὰ τὴν πρώτην ἔκδοσιν τῶν ἁπάντων τοῦ Ἀρχιμήδους, ἦλθεν εἰς γνῶσιν τῶν φυσικῶν τῆς Ἀναγεννήσεως ἡ θεμελιώδης ἀρχὴ τῆς ὑδροστατικῆς, ἥτις ἔμενε μέχρι τότε λησμονημένη.

9) «Στομάχιον». Τὸ ἔργον τοῦτο διεσώθη ἀτελέστατα. Ἓν τμῆμα του μᾶς διέσωσεν ὁ Ἱεροσολυμιτικὸς κῶδιξ, ἓν ἄλλο δὲ τμῆμα του διεσώθη εἰς ἀραβικὴν μετάφρασιν, ἐξ ἧς μετεφράσθη εἰς τὴν γερμανικὴν ὑπὸ τοῦ Σούττερ (SUTTER). Ἀναφέρεται ὑπὸ τῶν παλαιῶν γραμματικῶν ὡς παιγνίδιον, εἰς τὸ ὁποῖον ἐζητεῖτο νὰ τοποθετηθοῦν δεκατέσσερα πλακουντοειδῆ ὀστάρια ἐλεφάντινα πολυγωνικὰ καὶ τριγωνικῆς μορφῆς, οὕτως ὥστε νὰ σχηματίζεται ἄλλοτε ξίφος, ἄλλοτε πλοῖον, ἄλλοτε περικεφαλαία. Πρόκειται περὶ γεωμετρικοῦ προβλήματος συνισταμένου εἰς τὴν διαίρεσιν τετραγώνου ἢ ὀρθογωνίου εἰς 14 μέρη σύμμετρα πρὸς ἄλληλα. Ἡ ὀνομασία «Στομάχιον» προῆλθε κατὰ τὴν γνώμην φιλολόγων τινῶν ἐκ τῆς στενοχωρίας ἣν αἰσθάνεται ὁ παίζων τὸ παιγνίδιον τοῦτο, ὧν ὑποχρεωμένος νὰ ὑπερνικήσῃ μεγάλας δυσκολίας. Οἱ τύποι ὅμως «στομαχᾶν» καὶ «στομαχεῖν», οἱ δηλωτικοὶ στενοχωρίας καὶ ὀργῆς, τυγχάνουν νεωτέρας ἐποχῆς. Ἄλλοι ἐθεώρησαν τὴν ὀνομασίαν ταύτην ὡς παραχθεῖσαν ἐκ τοῦ «ὀστομάχιον», δηλαδὴ παιγνίδι ὅπερ γίνεται διὰ τῶν ὀστῶν, εἶδός τι ὀστεομαχίας. Εἰς δὲ τῶν κωδίκων δίδει πράγματι τὸν τύπον «ὀστομάχιον». Ἡ ἀρχὴ τοῦ διασωθέντος τμήματος ἔχει ὡς ἑξῆς: «Τοῦ λεγομένου στομαχίου ποικίλαν ἔχοντος τᾶς ἐξ ὧν συνέστακε σχημάτων μεταθέσεως θεωρίαν ἀναγκαῖον ἠγησάμην... ἐκθέσθαι, εἰς τε ἃ διαιρεῖται, ἕκαστον τε αὐτῶν τίνι ἐστὶν ὁμοιούμενον». (Ἐπειδὴ τὸ λεγόμενον στομάχιον παιρέχει ποικίλην θεωρίαν τῆς μεταθέσεως τῶν σχημάτων ἐκ τῶν ὁποίων ἔχει συντεθῆ, ἀναγκαῖον ἐθεώρησα νὰ ἐκθέσω καὶ ἐκεῖνα εἰς ἃ διαιρεῖται, καὶ μὲ τί τυγχάνει νὰ εἶναι ὅμοιον ἕκαστον ἐξ αὐτῶν). Μικείαν τοῦ παιγνιδίου τούτου εὑρίσκομεν παρὰ τῷ Βικτορίνῳ καὶ παιρὰ τῷ Φουρτουνατιανῷ, ὅστις λέγει περὶ αὐτοῦ: «Καὶ ἦτο σύνηθες αὐτὸ τὸ παιγνίδι νὰ ὠφελῇ τὴν μνήμην ἡμῶν, καθ' ὃν χρόνον εἴμεθα παιδιά, πάρα πολύ».

10) «Περὶ τῶν μηχανικῶν θεωρημάτων πρὸς Ἐρατοσθένη ἔφοδος». Τὸ ἔργον τοῦτο ἐγένετο γνωστόν, ὡς ἐσημειώσαμεν ἀνωτέρω, ἐκ τοῦ Ἱεροσολυμιτικοῦ Κώδικος. Ἐγνωρίζαμεν ὅτι ὁ Ἀρχιμήδης εἶχε συγγράψει τοιοῦτον ἔργον, διότι ὁ Ἥρων τὸ ἀνέφερεν εἰς πέντε χωρία τῶν «Μετρικῶν» του, ὁ δὲ Σουΐδας γράφει ὅτι ὁ Θεοδόσιος, ὁ συγγραφεὺς ἔργου περὶ σφαίρας, τὸ εἶχε σχολιάσει. Τὸ σύγγραμμα εἶναι ἀφιερωμένον εἰς τὸν Ἐρατοσθένη, ὃν ἀποκαλεῖ σπουδαῖον καὶ ἀξιολογώτατον τῆς φιλοσοφίας διδάσκαλον. Ἡ λέξις ἔφοδος εἶναι συνώνυμος μὲ τὴν λέξιν μέθοδος. Ἀποκαλύπτει εἰς αὐτὸν τὴν μηχανικὴν του μέθοδον, τὴν ὁποίαν συνιστᾷ ὡς δυναμένην νὰ ἀποτελέσῃ ἀφετηρίαν, ἐξ ἧς ἀφορμώμενός τις, θὰ φθάσῃ εἰς νέας ἀνακαλύψεις. Ἐδοκίμασα, λέγει, νὰ ἐκθέσω εἰς σέ τρόπον «καθ' ὃν σοι ἔσται λαμβάνειν ἀφορμὰς εἰς τὸ δύνασθαί τινα τῶν ἐν τοῖς μαθήμασι θεωρεῖν διὰ τῶν μηχανικῶν. Τοῦτο δὲ πέπεισμαι χρήσιμον εἶναι οὐδὲν ἧσσον καὶ εἰς τὴν ἀπόδειξιν αὐτῶν τῶν θεωρημάτων. Καὶ γὰρ τινα τῶν πρότερόν μοι φανέντων μηχανικῶς, ὕστερον γεωμετρικῶς ἀπεδείχθη διὰ τὸ χωρὶς ἀποδείξεως εἶναι τὴν διὰ τούτου τοῦ τρόπου θεωρίαν· ἑτοιμότερον γὰρ ἔστι προλαβόντα διὰ τοῦ τρόπου γνῶσίν τινα τῶν ζητημάτων παρίσασθαι τὴν ἀπόδειξιν μᾶλλον ἢ μηδενὸς ἐγνωσμένου ζητεῖν». (Ἠθέλησα νὰ σοῦ ἐκθέσω τρόπον τινά, κατὰ τὸν ὁποῖον θὰ δυνηθῇς νὰ λαμβάνῃς ἀφετηρίαν διὰ νὰ δύνασαι νὰ ἐξετάζῃς μαθηματικά τινα προβλήματα διὰ τῶν μηχανικῶν. Εἶμαι δὲ πεπεισμένος ὅτι τοῦτο εἶναι ἐξ ἴσου χρήσιμον καὶ διὰ τὴν ἀπόδειξιν αὐτῶν τούτων τῶν θεωρημάτων. Διότι μερικαὶ ἀνακαλύψεις τὰς ὁποίας ἔκαμα διὰ τῆς μηχανικῆς μεθόδου, ἀπεδείχθησαν ἔπειτα ὑπ' ἐμοῦ διὰ τῆς γεωμετρικῆς μεθόδου, διότι ἡ κατὰ τὸν τρόπον τοῦτον (μηχανική) θεώρησις δὲν συνοδεύεται ἀπὸ ἀπόδειξιν. Διότι εἶναι εὐκολώτερον, ἀφοῦ προηγουμένως λάβῃ κανεὶς διὰ τοῦ τρόπου, δν ἐμνημόνευσα κάποιαν γνῶσιν τῶν ζητημάτων, νὰ εὕρῃ ἔπειτα τὴν ἀπόδειξιν καὶ ὄχι νὰ τὴν ἀναζητῇ χωρὶς νὰ ἔχῃ οὐδεμίαν γνῶσιν τοῦ πρὸς ἀπόδειξιν ζητουμένου). Ὁ Ἀρχιμήδης λέγει ὅτι, χρησιμοποιήσας τὴν μηχανικὴν θεωρίαν, εὗρε προτάσεις, τὰς ὁποίας ἠδυνήθη κατόπιν νὰ ἀποδείξῃ διὰ τῆς γεωμετρικῆς μεθόδου. Εἶναι προφανὲς ὅτι συνιστᾷ τὴν μηχανικὴν μέθοδον ὡς τρόπον ἐρεύνης, διὰ τοῦ ὁποίου ἀνακαλύπτει κανεὶς γεωμετρικὰς σχέσεις, τὰς ὁποίας ἐπαληθεύει κατόπιν διὰ καθαρῶς γεωμετρικῆς ἀποδείξεως. Ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ δὲ αὐτῇ ἀναφέρει τὸν Εὔδοξον καὶ τὸν Δημόκριτον, λέγων ὅτι ὁ τελευταῖος οὗτος εἶχεν εὕρει προτάσεις γεωμετρικάς, αἵτινες ἔπειτα ἀπεδείχθησαν ἀπὸ τὸν Εὔδοξον: «Διόπερ καὶ τῶν θεωρημάτων τούτων ὧν Εὔδοξος ἐξηύρηκεν πρῶτος τὴν ἀπόδειξιν, περὶ τοῦ κώνου καὶ τῆς πυραμίδος, ὅτι τρίτον μέρος ὁ μὲν κῶνος τοῦ κυλίνδρου, ἡ δὲ πυραμὶς τοῦ πρίσματος, τῶν βάσιν ἐχόντων τὴν αὐτὴν καὶ ὕψος ἴσον, οὐ μικρὰν ἀπονεῖμαι ἂν τις Δημοκρίτῳ μερίδα, πρώτῳ τὴν ἀπόφασιν τὴν περὶ τοῦ εἰρημένου σχήματος χωρὶς ἀποδείξεως ἀποφηναμένῳ» (Διότι καὶ ὡς πρὸς τὰ θεωρήματα ταῦτα, τῶν ὁποίων τὴν ἀπόδειξιν ἔχει εὕρει πρῶτος ὁ Εὔδοξος, τὰ ἀναφερόμενα εἰς τὸν κῶνον καὶ τὴν πυραμίδα (καί λέγοντα) ὅτι ὁ μὲν κῶνος εἶναι τὸ τρίτον τοῦ κυλίνδρου, ἡ δὲ πυραμὶς τοῦ πρίσματος, ἄτινα (κῶνος καὶ πυραμὶς) δύνανται τις νὰ ἀπονείμῃ εἰς τὸν Δημόκριτον, ὅστις πρῶτος τὴν πρότασιν ἥτις ἀναφέρεται εἰς τὸ λεχθὲν σχῆμα διετύπωσε, χωρὶς νὰ παράσχῃ ἀπόδειξιν). Ἔχων ταῦτα ὑπ' ὄψιν του ὁ Ἀρχιμήδης, λέγει ὅτι ἀπεφάσισε νὰ ἐκθέσῃ τὴν μέθοδόν του, ἥτις ἐλπίζει νὰ ἀποβῇ ὠφέλιμος εἰς πολλούς. «Ἠβουλήθην δὲ τὸν τρόπον ἀναγράψας ἐξενεγκεῖν, ἅμα μὲν καὶ διὰ τὸ προειρηκέναι ὑπὲρ αὐτοῦ, μή τισιν δοκῶμεν κενὴν φωνὴν καταβεβλῆσθαι, ὅμα δὲ καὶ πεπεισμένος εἰς τὸ μάθημα οὐ μικρὰν ἂν συμβαλέσθαι χρείαν. Ὑπολαμβάνω γὰρ τινας ἢ τῶν ὄντων ἢ ἐπιγινομένων διὰ τοῦ ἀποδεχθέντος τρόπου καὶ ἄλλα θεωρήματα οὕπω ἡμῖν συνπαραπεπτωκότα εὑρήσειν». «Ἠθέλησα δὲ διατυπώσας ἐγγράφως τὸν τρόπον προηγουμένως περὶ αὐτοῦ, διὰ νὰ μὴ φανῶμεν εἰς μερικοὺς ὅτι ἔχομεν εἴπει καὶ συνεισφέρει κενοὺς λόγους, συγχρόνως δὲ ἐπειδὴ εἶμαι πε-

πεισμένος ὅτι δύνανται νὰ προσφέρουν μεγάλην ὠφέλειαν διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς μαθηματικῆς ἐπιστήμης. Διότι ἔχω τὴν γνώμην ὅτι μερικοὶ ἢ ἐκ τῶν τώρα ζώντων ἢ ἐξ ἐκείνων οἱ ὁποῖοι θὰ γεννηθοῦν εἰς τὸ μέλλον, διὰ τοῦ τρόπου ὃν ὑποδεικνύω, καὶ ἄλλα θεωρήματα, τὰ ὁποῖα δὲν ἔχουν ἔλθει ἀκόμη εἰς τὴν σκέψιν μας, θὰ ἀνακαλύψουν). Οἱ λόγοι οὗτοι τοῦ Ἀρχιμήδους ὑπῆρξαν πράγματι προφητικοί. Διότι τὴν μέθοδόν του αὐτὴν τὴν ἀνέστησεν ὁ Πασκὰλ κατὰ τὸ 1658 ὑπὸ τὴν ἐπωνυμίαν «Ζυγὸς τοῦ Ἀρχιμήδους». Ὁ Γάλλος μεταφραστὴς τοῦ Ἀρχιμήδους Ἔκικε πολὺ ὀρθῶς παραλληλίζει τὴν ἀνωτέρω γνώμην τοῦ Ἀρχιμήδους μὲ παρομοίαν ἀντίληψιν τοῦ Λαπλάς, ὅστις εἶπεν: «Ἡ γνῶσις τῆς μεθόδου ἣν χρησιμοποιεῖ ὁ μεγαλοφυὴς, δὲν εἶναι ὀλιγώτερον ὠφέλιμος διὰ τὴν πρόοδον τῆς ἐπιστήμης καὶ διὰ τὴν δόξαν του ἀπὸ αὐτὰς ταύτας τὰς ἀνακαλύψεις του».

Τὸ ἔργον περιέχει 15 προτάσεις. Ἀρχίζει δὲ μὲ τὴν ὑπόμνησιν ἑνδεκα λημμάτων, ἅτινα ἔχουν ἀποδειχθῆ εἰς τὰ προηγουμένως γραφέντα ἔργα του «Περὶ ἐπιπέδων ἰσορροπιῶν» καὶ «Περὶ κωνοειδέων καὶ σφαιροειδέων». Τὰ λήμματα ταῦτα χρησιμοποιοῦνται διαρκῶς διὰ τὴν ἀπόδειξιν τῶν προτάσεων. Ἡ πρώτη πρότασις παρέχει νέαν, μηχανικῆς φύσεως, ἀπόδειξιν τοῦ τετραγωνισμοῦ τῆς παραβολῆς διάφορον τῆς ἀποδείξεως, ἣν εἴδομεν εἰς τὸ ἐν λόγω σύγγραμμα. Ἐπακολουθοῦν τρεῖς προτάσεις ἀναφερόμεναι εἰς τὸν ὄγκον τῆς σφαίρας, συγκρινόμενον πρὸς τὸν τοῦ κώνου καὶ εἶτα τοῦ κυλίνδρου. Ἔπειτα ἐπακολουθεῖ ἐξέτασις ἀναφερομένη εἰς τὸν ὄγκον ἐλλειψοειδοῦς, συγκρινομένου μὲ κύλινδρον περιγεγραμμένον, καὶ τέλος εἰς τὸν ὄγκον παραβολοειδοῦς τμήματος, συγκρινομένου πρὸς κῶνον ἔχοντα τὴν αὐτὴν βάσιν καὶ τὸ αὐτὸ ὕψος. Ἡ πέμπτη καὶ ἡ ἕκτη πρότασις καθορίζουν τὴν θέσιν τοῦ κέντρου τοῦ βάρους εἰς παραβολοειδὲς ἐκ περιστροφῆς πρὸς ἐγγεγραμμένον κῶνον τῆς αὐτῆς βάσεως καὶ τοῦ αὐτοῦ ὕψους. Αἱ ὑπόλοιποι προτάσεις καθορίζουν τὰ κέντρα βάρους τοῦ σφαιρικοῦ τμήματος καὶ τῶν τμημάτων τοῦ ἐλλειψοειδοῦς καὶ ὑπερβολοειδοῦς ἐκ περιστροφῆς. Τὰ δύο τελευταῖα θεωρήματα διεσώθησαν μετὰ σημαντικῶν χασμάτων Καὶ εἰς τὸ ἔργον τοῦτο χρησιμοποιεῖ ὁ Συρακόσιος σοφὸς μέθοδον μὴ διαφέρουσαν τῆς ὁλοκληρώσεως.

11) «Βιβλίον λημμάτων». Τὸ ἑλληνικὸν κείμενον ἀπωλέσθη χωρὶς νὰ ὑπάρχῃ ἐλπὶς ἀνευρέσεώς του. Διεσώθη ὅμως τὸ περιεχόμενον εἰς ἀραβικὴν μετάφρασιν γενομένην κατὰ τὸν 9ον μ.Χ. αἰῶνα ἀπὸ τὸν περίφημον Ἄραβα γεωμέτρην καὶ φιλόσοφον Θαμπὶτ - Μπὲν - Κορρά. Ἐκ τοῦ ἀραβικοῦ μεταφράσθη εἰς τὴν λατινικὴν κατὰ τὸν 17ον αἰῶνα, ἐκδοθὲν κατὰ τὸ 1657. Περιέχει ἐν ὅλῳ 15 προτάσεις. Τὸ ἀσύνδετον τῶν προτάσεων καὶ αἱ παραλλαγαὶ ἀπὸ τὸ ἀρχιμήδειον ὕφος ἀποδεικνύουν ὅτι πρόκειται περὶ συλλογῆς προτάσεων ἄνευ συνδέσμου πρὸς ἀλλήλας, ἀποδιδομένων εἰς τὸν Ἀρχιμήδη. Αἱ κύριαι προτάσεις ἀναφέρονται εἰς ἰδιότητας σχημάτων ὁριζομένων ὑπὸ ἡμικυκλίων καὶ ὁμοιαζόντων πρὸς τοὺς μηνίσκους τοῦ Ἱπποκράτους τοῦ Χίου. Ἐκ τῶν ἐν λόγῳ δύο σχημάτων τὸ ἓν μὲν καλεῖται «ἄρβηλον», τὸ δὲ ἕτερον «σάλινον».

12) «Βοεικὸν πρόβλημα». Εἶναι στιχούργημα ἐκ 44 στίχων, ὅπερ ἔχει τὸν τίτλον «Πρόβλημα ὅπερ Ἀρχιμήδης εὑρὼν τοῖς ἐν Ἀλεξανδρείᾳ περὶ ταῦτα πραγματευομένοις ζητεῖν ἀπέστειλεν ἐν τῇ πρὸς Ἐρατοσθένη τὸν Κυρηναῖον ἐπιστολῇ» (Πρόβλημα ὅπερ εὗρεν ὁ Ἀρχιμήδης καὶ εἰς ἐπιγραμματικοὺς στίχους τὸ ἀπέστειλε πρὸς λύσιν εἰς ἐκείνους οἵτινες ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ἠσχολοῦντο εἰς τὰ προβλήματα τοῦ εἴδους τούτου, δι' ἐπιστολῆς ἣν ἀπέστειλεν εἰς τὸν Ἐρατοσθένη τὸν Κυρηναῖον). Ζητεῖται δὲ διὰ τούτου ὁ ὑπολογισμὸς τοῦ ἀριθμοῦ τῶν βοῶν τοῦ Ἡλίου οἵτινες ἔβοσκον, καθὼς ἀναφέρει ὁ Ὅμηρος, εἰς τὴν νῆσον Θρινακίαν. Ἐγεννήθη τὸ πρόβλημα ἂν καὶ οἱ στίχοι προέρχονται ἐκ τῆς γραφίδος τοῦ Ἀρχιμήδους. Οἱ περισσότεροι τῶν φιλολόγων δέχονται ὅτι μόνον αἱ μαθηματικαὶ προτάσεις εἶναι τοῦ Ἀρχιμήδους, ἡ δὲ σύνθεσις τῶν στίχων ἀνήκει εἰς ἄλλον.

Τὸ κείμενον τοῦ ποιήματος, ὅπερ ἔχει γραφῆ εἰς μέτρον ἐλεγειακόν, τὸ ὁποῖον ἐσυνηθίζετο ἀπὸ τοὺς ἐπιγραμματοποιοὺς τῆς τότε ἐποχῆς δημοσιεύεται εἰς τὴν παραπλεύρως σελίδα.

Τὸ πλῆθος τῶν βοῶν τοῦ Ἡλίου ὑποτίθεται διηρημένον εἰς ἀγέλας ταύρων καὶ ἀγελάδων διακρινομένων κατὰ τέσσαρας χρωματισμούς. Ὁ εἷς χρωματισμὸς εἶναι λευκός, ὁ ἄλλος κυανοῦς, ὁ τρίτος ξανθὸς καὶ ὁ τέταρτος ἀνάμικτος. Ὅταν λέγουν οἱ ἀρχαῖοι κυανοῦς ἐννοοῦν χρῶμα πλησιάζον πρὸς τὸ μαῦρον. Τὸ κείμενον τὸ ἐξέδωκε διὰ πρώτην φορὰν ὁ Λέσσιγκ κατὰ τὸ 1773 ἐκ χειρογράφου εὑρισκομένου ἐν Γερμανίᾳ. (Μέτρησον, ὦ ξένε, τὸ πλῆθος τῶν βοῶν τοῦ Ἡλίου, ἀφοῦ καταβάλῃς προσεκτικὴν σκέψιν, ἐὰν εἶσαι μέτοχος σοφίας, πόσον λοιπὸν εἰς τὰς πεδιάδας τῆς σικελικῆς νήσου Θρινακίας ἔβοσκε, διηρημένον εἰς τέσσαρας ἀγέλας, ἑκάστη τῶν ὁποίων εἶχε διαφορετικὸν χρῶμα. Ἡ μία μὲν ἀγέλη ἔλαμπεν ἔχουσα λευκὸν ὡσὰν γάλα χρῶμα, ἡ δὲ ἄλλη ἔχουσα χρῶμα κυανοῦν, ἡ τρίτη εἶχε χρῶμα ξανθόν, ἡ δὲ ἄλλη χρῶμα ἀνάμικτον. Εἰς ἑκάστην ἀγέλην ὑπῆρχον ταῦροι ἀνερχόμενοι εἰς ἀριθμὸν πολὺ μεγάλον, διαμοιρασμένοι κατὰ τὴν ἀκόλουθον συμμετρίαν. Φαντάσου, ὦ ξένε, ὅτι οἱ λευκόπριχες ταῦροι ἦσαν ἴσοι κατὰ τὸν ἀριθμὸν μὲ τὸ ἥμισυ τῶν κυανῶν ταύρων ηὐξημένον κατὰ τὸ τρίτον καὶ συγχρόνως μὲ τὸν συνολικὸν ἀριθμὸν τῶν ξανθῶν. Οἱ κυανοὶ ἀφ' ἑτέρου ἦσαν κατὰ τὸν ἀριθμὸν ἴσοι μὲ τὸ πέταρτον καὶ πέμπτον μέρος τῶν ἀναμίκτου χρώματος καὶ ἐπὶ πλέον μὲ τὸν συνολικὸν ἀριθμὸν τῶν ξανθῶν. Τοὺς δὲ ὑπολειπομένους ἀναμίκτου χρώματος ταύρους φαντάζου ὡς ἐξισουμένους κατὰ τὸν ἀριθμὸν μὲ τὸ ἕκτον καὶ ἕβδομον μέρος τῶν λευκῶν καὶ μὲ τὸν συνολικὸν ἀριθμὸν τῶν ξανθῶν. Ὡς πρὸς τὰς ἀγελάδας δὲ ὑπῆρχον αἱ ἀκόλουθοι σχέσεις. Αἱ λευκαὶ ἀγελάδες ἦσαν κατὰ τὸν ἀριθμὸν ἀκριβῶς ἴσαι μὲ τὸ τρίτον καὶ τὸ τέταρτον μέρος ὅλης τῆς κυανῆς ἀγέλης. Αἱ δὲ κυαναῖ ἦσαν ἴσαι κατὰ τὸν ἀριθμὸν μὲ τὸ τέταρτον καὶ πέμπτον μαζὶ μέρος τῶν ἐχουσῶν ἀνάμικτον χρωματισμόν, ὅταν ἤρχοντο ὅλαι μαζὶ μὲ τοὺς ταύρους εἰς τὴν βοσκήν. Αἱ ἀναμίκτου δὲ χρωματισμοῦ ἀγελάδες εἶχον ἀριθμὸν ἰσάριθμον καὶ ἀπὸ τὰ τέσσαρα μέρη, μὲ τὸ πέπτον καὶ ἕκτον μέρος τῆς ἀγέλης τῶν ξανθοτρίχων. Αἱ δὲ ξανθαὶ κατὰ τὴν ἀρίθμησιν εὑρίσκοντο ἴσαι μὲ τὸ ἥμισυ τοῦ τρίτου μέρους ηὐξημένου κατὰ τὸ ἕβδομον μέρος τῆς ἀγέλης τῶν λευκῶν. Σὺ δέ, ὦ ξένε, ἂν μοῦ εἴπῃς μὲ ἀκρίβειαν πόσοι ἦσαν οἱ βόες τοῦ Ἡλίου, χωριστὰ πόσοι ἦσαν κατὰ τὸν ἀριθμὸν οἱ καλοθρεμμένοι ταῦροι, χωριστὰ δὲ πάλιν πόσαι ἦσαν αἱ ἀγελάδες ἑκάστου χρώματος, δὲν θὰ χαρακτηρίζεσαι ὡς ἀνίδεος καὶ ὡς μὴ ἔχων γνῶσιν τῶν ἀριθμῶν.

Ἀλλὰ δὲν θὰ εἶναι δυνατὸν νὰ συγκαταριθμηθῇς ἀκόμη μὲ τοὺς σοφούς. Ἔλα λοιπὸν σκέψου καὶ τὰς ἀκολούθους μεταξὺ τῶν βοῶν τοῦ Ἡλίου (ἀριθμητικὰς) σχέσεις. Ὅταν οἱ λευκότριχες ταῦροι ἀνεμίγνυον τὸ πλῆθος των μὲ τὸ πλῆθος τῶν κυανῶν, ἵσταντο εἰς ἕνα συμπαγῆ σχηματισμόν, ὅστις εἶχε τὸ αὐτὸ μέτρον καὶ κατὰ τὸ βάθος καὶ κατὰ τὸ πλάτος, αἱ δὲ πεδιάδες αἱ ἀπέραντοι τῆς Θρινακίας ἐγέμιζαν ἐξ ὁλοκλήρου ἀπὸ τὸ τετράγωνον αὐτό. Ἀπὸ τὸ ἄλλο δὲ μέρος οἱ ξανθοὶ καὶ οἱ ἀναμίκτου χρώματος συναθροιζόμενοι μαζί, ἐστέκοντο τοιουτοτρόπως, ὥστε νὰ ἀποτελοῦν, ἀποτελουμένης τῆς πρώτης γραμμῆς ἀπὸ ἕνα, βαθμηδὸν τὸ τρίπλευρον σχῆμα, χωρὶς νὰ εἶναι παρόντες καὶ χωρὶς νὰ εἶναι ἀπόντες οἱ ταῦροι τῶν ἄλλων χρωματισμῶν. Ἂν αὐτὰ τὰ εὕρῃς καὶ τὰ συμπεριλάβῃς μέσα εἰς τὴν σκέψιν σου, καὶ ἀκφράσῃς ὅλα τὰ μέτρα τῶν πληθῶν, ὦ ξένε, ἄπελθε ὑπερηφανευόμενος ὅτι ἀνεδείχθης νικητὴς καὶ νὰ γνωρίζῃς ὅτι ἔχεις κριθῆ τέλειος εἰς αὐτὴν τὴν σοφίαν.

Εἰς τὸ πρόβλημα τοῦτο πρέπει νὰ ἐνταχθοῦν ἀκτὼ ἄγνωστοι εἰς ἑπτὰ ἐξισώσεις κατὰ τὸν ἀκόλουθον τρόπον: Ἂν παραστήσωμεν τοὺς λευκοὺς ταύρους μὲ Λ, τοὺς κυανοὺς μὲ Κ, τοὺς ξανθοὺς μὲ Ξ καὶ τοὺς ποικιλοχρώμους μὲ Π, θὰ πρέπει νὰ καταρτίσωμεν ἐξισώσεις τῆς ἀκολούθου μορφῆς:

$$\Lambda = \left(\frac{1}{2} + \frac{1}{3}\right) + K + \Xi, \quad K = \left(\frac{1}{4} + \frac{1}{5}\right) \Pi + \Xi, \quad \Pi = \left(\frac{1}{6} + \frac{1}{7}\right) \Lambda + \Xi.$$

Πληθὺν Ἡελίοιο βοῶν, ὦ ξεῖνε μέτρησον
φροντίδ' ἐπιστήσας, εἰ μετέχεις σοφίης,
πόσση ἄρ' ἐν πεδίοις Σικελῆς ποτ' ἐβόσκετο νήσου
Θρινακίης τετραχῇ στιφέα δασσαμένη
χροιὴν ἀλλάσσοντα· τὸ μὲν λευκοῖο γάλακτος,
κυανέω δ' ἕτερον χρώματι λαμπόμενον,
ἄλλο γε μὲν ξανθόν, τὸ δὲ ποικίλον, ἐν δ' ἑκάστῳ
στίφει ἔσαν ταῦροι πλήθεσι θριθόμενοι
συμμετρίης τοιῇσδε τετευχότες· ἀργότριχας μὲν
κυανέων ταύρων ἡμίσει ἠδὲ τρίτῳ
καὶ ξανθοῖς σύμπασιν ἴσους, ὦ ξεῖνε, νόησον,
αὐτὰρ κυανέους τῷ τετράτῳ τε μέρει
μικροχρόων καὶ πέμπτῳ, ἔτι ξανθοῖσί τε πᾶσιν.
Τοὺς δ' ὑπολειπομένους ποικιλόχρωτας ἄθρει
ἀργεννῶν ταύρων ἕκτῳ μέρει ἑβδομάτῳ τε
καὶ ξανθοῖς αὐτοὺς πᾶσιν ἰσαζομένους.
Θηλείαισι δὲ βουσὶ τάδ' ἔπλετο· λευκότριχες μὲν
ἦσαν συμπάσης κυανέης ἀγέλης
τῷ τριτάτῳ τε μέρει καὶ τετράτῳ ἀτρεκὲς ἴσαι.
Αὐτὰρ κυάνεαι τῷ τετράτῳ τε πάλιν
μικροχρόων καὶ πέμπτῳ ὁμοῦ μέρει ἰσάζοντο
σὺν ταύροις πάσαις εἰς νομὸν ἐρχομέναις.
Ξανθοτρίχων δ' ἀγέλης πέμπτῳ μέρει ἠδὲ καὶ ἕκτῳ
ποικίλαι ἰσάριθμον πλῆθος ἔχον τετραχῇ.
Ξανθαὶ δ' ἠριθμοῦντο μέρους τρίτου ἡμίσει ἴσαι
ἀργεννῆς ἀγέλης ἑβδομάτῳ τε μέρει.
Ξεῖνε, σὺ δ' Ἡελίοιο βόες πόσαι, ἀτρεκὲς εἰκών,
χωρὶς μὲν ταύρων ζατρεφέων ἀριθμόν,
χωρὶς δ' αὖ, θήλειαι ὅσαι κατὰ χροιὰν ἔκασται,
οὐκ ἄιδρίς κε λέγοι· οὐδ' ἀριθμῶν ἀδαής,
οὐ μήν πω γε σοφοῖς ἐναρίθμιος. Ἀλλ' ἴθι φράζευ
καὶ τάδε πάντα βοῶν Ἡελίοιο πάθῃ·
Ἀργότριχες ταῦροι μὲν ἐπεὶ μιξαίατο πληθὺν
κυανέοις, ἵσταντ' ἔμπεδον ἰσόμετροι
εἰς βάθος εἰς εὖρός τε, τὰ δ' αὖ περιμήκεα πάντη
πίμπλαντο πλίνθου Θρινακίης πεδία.
Ξανθοὶ δ' αὖτ' εἰς ἓν καὶ ποικίλοι ἀθροισθέντες
ἵστανθ' ἁμβολάδην ἑξ ἑνὸς ἀρχόμενοι
σχῆμα τελειοῦντες τὸ τρικράσπεδον οὔτε προσόντων
ἀλλοχρόων ταύρων οὔτ' ἐπιλειπομένων
Ταῦτα συνεξευρὼν καὶ ἐνὶ πραπίδεσσιν ἀθροίσας
καὶ πληθέων ἀποδούς, ξεῖνε, τὰ πάντα μέτρα
ἔρχεο κυδιόων νικηφόρος ἴσθι τε πάντως
κεκριμένος ταύτῃ γ' ὄμπνιος ἐν σοφίῃ.

Οἱ μαθηματικοὶ ἔχουν ἀσχοληθῆ μετ' ἐπιμονῆς εἰς τὴν λύσιν τοῦ προβλήματος. Δυστυχῶς οἱ παλαιοὶ δὲν μᾶς ἔδωκαν ἀρκετὰς ἐνδείξεις διὰ τὴν λύσιν. Τὸ ἀποτέλεσμα εἰς ὃ ἔφθασαν οἱ διερευνήσαντες τὴν λύσιν μαθηματικοὶ ὁδηγεῖ εἰς ἀριθμούς, ὑπερβαίνοντας τὴν φαντασίαν. Ὁ ἀριθμὸς τῶν βοῶν τοῦ Ἡλίου, ὑπολογιζόμενος κατὰ τὰς ἐνδείξεις τοῦ προβλήματος, ἀνέρχεται εἰς ἑξ χιλιάδας δισεκατομμυρίων.

ΑΙ ΤΕΧΝΙΚΑΙ ΕΦΕΥΡΕΣΕΙΣ ΤΟΥ ΑΡΧΙΜΗΔΟΥΣ

Εἰς τὸν Ἀρχιμήδη ἀπεδίδοντο τεσσαράκοντα ἐφευρέσεις. Περὶ τινων ἐκ τούτων δυνάμεθα νὰ εἴμεθα βέβαιοι. Οὕτω αἱ πολεμικαὶ μηχαναί, ὡς καὶ τὸ πολύσπαστον καὶ ὁ ἀτέρμων κοχλίας δι' οὗ ἔσυρε τὸ πλοῖον τοῦ Ἱέρωνος εἰς τὴν θάλασσαν ἀποτελοῦν ἐφευρήματα τοῦ Συρακοσσίου σοφοῦ. Ἡ ἀποδιδομένη εἰς αὐτὸν ὅμως ἑλικοειδὴς ἀντλία δὲν φαίνεται νὰ ἐφευρέθη ὑπὸ τούτου, διότι ὑπῆρχεν εἰς χρῆσιν ἐν τῇ Ἀνατολῇ εἰς παλαιοτέρους τοῦ Ἀρχιμήδους χρόνους. Ὁ Βιτρούβιος καὶ ὁ Φίλων ὁ Βυζαντῖνος, οἵτινες τὴν περιγράφουν, δὲν ἀναφέρουν ὅτι ἐφευρέθη ὑπὸ τοῦ Συρακοσίου σοφοῦ. Ὁμοίως καὶ ὁ Στράβων εἰς χωρίον του, εἰς ὃ ἀμιλεῖ περὶ τῆς χρήσεώς της εἰς τὴν Αἴγυπτον, δὲν κάμνει μνε.αν τοῦ Ἀρχιμήδους. Καὶ ἡ ὑπό τινων ἀποδιδομένη εἰς τὸν Συρακόσιον σοφὸν ἐφεύρεσις τοῦ ἀραιομέτρου δὲν φαίνεται νὰ ἐπικυροῦται ὑπὸ ἀξιοπίστων μαρτυριῶν. Μεγάλας συζητήσεις προεκάλεσαν αἱ μεταγενέστεραι εἰδήσεις, καθ' ἃς ἐπυρπόλησεν ὁ Ἀρχιμήδης ρωμαϊκὰ πλοῖα, συγκεντρώσας τὰς ἡλιακὰς ἀκτῖνας διὰ κατόπτρων. Οὔτε ὁ Διόδωρος, οὔτε ὁ Πολύβιος, οὔτε ὁ Τίτος Λίβιος, οὔτε ὁ Πλούταρχος μᾶς παρέχουν μαρτυρίαν περὶ τούτου. Τὴν πρώτην μαρτυρίαν μᾶς παρέχουν ὁ Λουκιανὸς καὶ ὁ Γαληνός, ἀναφέροντες ὅτι κατέκαυσε «διὰ πυρίων», δηλαδὴ δι' εὐφλέκτων ὑλῶν, ρωμαϊκὰ πλοῖα, χωρὶς νὰ ὁμιλοῦν περὶ κατόπτρων. Ἡ πρώτη μνεία περὶ τῆς χρησιμοποιήσεως πυρπολικῶν κατόπτρων ἔγινεν ἀπὸ τὸν γνωστὸν ἀρχιτέκτονα τῆς Ἁγίας Σοφίας, τὸν ἐκ Τράλλεων καταγόμενον Ἀνθέμιον. Οὗτος ἔγραψε βιβλίον «Περὶ μηχανικῶν παραδόξων» εἰς τὸ ὁποῖον ἀπεδείκνυεν ὅτι δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ χρησιμοποιήση διὰ τὸν λεχθέντα σκοπὸν ὁ Ἀρχιμήδης παραβολικὰ κάτοπτρα. Ἐδείκνυε δὲ ὅτι τοιοῦτον ἀποτέλεσμα δύναται νὰ ἐπέλθη διὰ τῆς καταλλήλου χρησιμοποιήσεως 24 ἐπιπέδων κατόπτρων. Ἀποσπάσματα τοῦ ἐν λόγω συγγράμματος τοῦ Ἀνθεμίου ἔχουν ἐκδοθῆ ἐν Παρισίοις κατὰ τὸ 1774 ἀπὸ τὸν Μ. Ντουπουΐ μὲ τὸν τίτλον «Ἀποσπάσματα ἔργου τοῦ Ἀνθεμίου περὶ μηχανικῶν παραδόξων».

Τὸ σχετικὸν πρόβλημα εἶχε παράσχει ἀφορμὴν εἰς συζητήσεις ἐκ μέρους τοῦ Καρτεσίου καὶ εἰς πειράματα. Κατὰ τὸ 1556 ἐξετέλεσε τὸ ὑπὸ τοῦ Ἀνθεμίου προτεινόμενον πείραμα ὁ Φινὲ ἀνεπιτυχῶς. Ἀλλὰ τὸ 1646 ὁ Κίρχερ καὶ κατὰ τὸ 1747 ὁ Μπουφφὸν τὸ ἐξετέλεσαν μὲ ἐπιτυχίαν. Πάντως ἡ κριτικὴ ἔρευνα ἀπέδειξεν ὅτι δὲν ἐχρησιμοποιήθησαν τὰ ἐν λόγω κάτοπτρα ἀπὸ τὸν Ἀρχιμήδη. Πᾶσαι αἱ σχετικαὶ πληροφορίαι τυγχάνουν μεταγενέστεραι ἀπαντῶσαι εἰς τὸν Ζωναρᾶν, τὸν Εὐστάθιον καὶ τὸν Τζέτζην. Ὅπως εἴπομεν ἀνωτέρω, μετὰ βεβαιότητος δυνάμεθα νὰ ἀποδώσωμεν εἰς τὸν Ἀρχιμήδη καὶ τὴν κατασκευὴν συσκευῆς ἀναπαριστώσης τὴν κίνησιν τοῦ οὐρανίου συστήματος δι' ὑαλίνων σφαιρῶν κινουμένων δι' ὑδραυλικοῦ μηχανήματος. Ἐπίσης εἶναι βέβαιον ὅτι κατεσκεύασεν ὄργανα ἀστρονομικὰ πρὸς μέτρησιν τῆς φαινομένης διαμέτρου τοῦ ἡλίου.

Η ΕΠΙΔΡΑΣΙΣ ΤΩΝ ΑΝΑΚΑΛΥΨΕΩΝ ΤΟΥ ΑΡΧΙΜΗΔΟΥΣ

Ἀπὸ τοῦ 12ου αἰῶνος ἡ Δύσις ἤρχισε νὰ μελετᾶ μετὰ πάθους τὰ ἔργα τοῦ Συρακοσίου σοφοῦ, ὅστις ἐθεμελίωσε τὴν στατικὴν καὶ ὑδροστατικήν. Κατὰ τὴν Ἀναγέννησιν τὰ συγγράμματά του ἐχρησιμοποιοῦντο ὡς διδακτικὰ βιβλία διὰ τὴν μόρφωσιν τῶν νέων τῶν ἐπιθυμούντων νὰ ἐπιδοθοῦν εἰς τὰ μαθηματικά. Ὁ Νεύτων ἐθεώρει ὡς ἔλλειψιν τῆς μορφώσεώς του τὸ ὅτι δὲν εἶχεν ἀσχοληθῆ ἀρκετὰ μὲ τοὺς παλαιοὺς μαθηματικούς. Ὁ δὲ Λάϊμπνιτς, ὅστις ἐφεῦρε συγχρόνως καὶ ἐκ παραλλήλου μὲ τὸν Νεύτωνα τὴν ἀπειροστικὴν ἀνάλυσιν, ἔγραφε σχετικῶς μὲ τὰ ἔργα τοῦ Ἀρχιμήδους καὶ Ἀπολλωνίου: «Ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος κατανοεῖ τὸν Ἀρχιμήδη καὶ τὸν Ἀπολλώνιον, θὰ εἶναι φειδωλότερος εἰς τὸν θαυμασμὸν τῶν ἀνακαλύψεων τῶν ἀνδρῶν τῆς νεωτέρας ἐποχῆς» (Λάϊμπνιτς «Ἅπαντα» V. 460).

Ἡ κατὰ τὸ 1906 ἀνακάλυψις τῆς «Ἐφόδου» μᾶς ἔδειξε μίαν ἄποψιν τῆς μεθόδου ἣν ἐχρησιμοποίει ὁ μέγας Συρακόσιος. Ἡ μελέτη τῶν ἔργων του ἀπεκάλυψεν ὅτι εἶχεν προηγηθῆ τῶν νεωτέρων εἰς τὴν ἀνακάλυψιν τοῦ ὁλοκληρωτικοῦ λογισμοῦ. Ἀποδεικνύει προσέτι ἡ ἐργασία του πόσον δημιουργικὴ εἰς τὰς ἐπιστήμας ἦτο ἡ Ἀλεξανδρινὴ ἐποχή, περὶ τῆς ὁποίας ἔχομεν συνηθίσει νὰ ἐκφραζώμεθα περιφρονητικῶς. Ἐπειδὴ δὲ τὰ ἔργα τοῦ Ἀρχιμήδους κέκτηνται μεγάλην παιδαγωγικὴν ἀξίαν, θὰ ἠύχετό τις νὰ γίνουν περισσότερον προσιτὰ δι' ἐκδόσεων καὶ μεταφράσεων εἰς τὴν ἑλληνικὴν νεολαίαν.

Κ. Δ. Γεωργούλης

Ἀρχιμήδους Ἀρχή: Βλέπε λέξιν Ὑδροστατικὴ τῆς ἐγκυκλοπαιδείας μας.

ΚΟΝΩΝ ὁ Σάμιος. Ἕλλην ἀστρονόμος, σύγχρονος τοῦ Ἀρχιμήδους, γεννηθεὶς ἐν Σάμῳ τὸ 283 π.Χ. Τὰς ἀστρονομικάς του παρατηρήσεις ἐξετέλει ὁ Κόνων ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, Σικελίᾳ καὶ Ἰταλίᾳ, ὅπου καὶ διεβίωσε καπὰ τὸ μεγαλύτερον μέρος τῆς ζωῆς αὐτοῦ. Τὸ κυρίως ἀστρονομικὸν του ἔργον συνίστανται εἰς τὸν καθορισμὸν τῆς θέσεως τῶν ἀπλανῶν εἰς τὴν πρόρρησιν τῶν ἐκλείψεων, εἰς τὸν ὑπολογισμὸν τῆς ἀνατολῆς καὶ τῆς δύσεως τῶν ἀστέρων καὶ εἰς τὴν σύνταξιν μετεωρολογικῶν προγνωστικῶν. Περὶ τῶν παρατηρήσεών του τούτων ἀναφέρει ὁ Κλαύδιος Πτολεμαῖος εἰς τὴν «Μαθηματικὴν Σύνταξιν» (Ἀλμαγέστην) καὶ εἰς τὰς «Φάσεις ἀπλανῶν ἀστέρων καὶ συναγωγὴ ἐπισημασιῶν». Παραλλήλως ὁ Κόνων ἠσχολήθη μὲ τὰ μαθηματικά, σπουδάσας τὴν σφαῖραν καὶ τὸν κύλινδρον, τὰς κωνικὰς τομὰς καὶ τὴν ἕλικα, τὴν ὁποίαν καὶ ἀνεκάλυψε, διὰ τὴν ὁποίαν δὲ κυρίως θαυμάζει τὸν Κόνωνα ὁ Ἀρχιμήδης. Ὅπως μᾶς πληροφορεῖ ὁ Καλλίμαχος, εἰς τὸν Κόνωνα ὀφείλεται ἡ εἰσαγωγὴ τοῦ ἀστερισμοῦ «Κόμη τῆς Βερενίκης». Ὁ Κόνων διὰ τούτου ἠθέλησε νὰ περιποιήση τιμὴν εἰς τὴν σύζυγον τοῦ Πτολεμαίου Γ' τοῦ Εὐεργέτου, Βερενίκην. Κατὰ τὴν παράδοσιν, ἡ Βερενίκη ἦτο κόρη τοῦ Μάγα, ἀνεψιοῦ τοῦ Πτολεμαίου τοῦ Α', συζευχθεῖσα δὲ τὸν Πτολεμαῖον τὸν Εὐεργέτην, ὑπεσχέθη νὰ ἀφιερώση τὴν κόμην της εἰς τὴν Ἀφροδίτην, ἐὰν ὁ σύζυγός της ἐπέστρεφε νικητὴς ἐκ τινος πολέμου ἐναντίον τῶν Ἀσιατῶν. Πρὸς λύπην τοῦ Πτολεμαίου ἡ Βερενίκη ἐξεπλήρωσε τὴν ὑποχρέωσίν της. Ὁ Κόνων διὰ νὰ εὐχαριστήση τὸν βασιλέα ἐνήργησεν ὥστε νὰ ἐξαφανισθῆ ἡ κόμη ἐκ τοῦ ναοῦ, εἰς τὸν ὁποῖον κατετέθη. Ἐξ ἄλλου δὲ ἔδειξεν εἰς τὸν Πτολεμαῖον εἰς περιοχὴν τοῦ βορείου ἡμισφαιρίου τοῦ οὐρανοῦ, ἐγγὺς τῆς Μεγάλης Ἄρκτου, ἄθροισμα ἀμυδρῶν ἀστέρων, τὸ ὁποῖον, κατὰ τὴν διαβεβαίωσίν του, οὐδὲν ἄλλο ἦτο εἰμὴ αὐτὴ αὐτὴ ἡ κόμη τῆς Βερενίκης, τὴν ὁποίαν ὁ Ζεὺς εἶχε μεταβάλει εἰς ἀστέρας. Εἰς τὸν Κόνωνα ἀποδίδονται ἑπτὰ ἀστρονομικὰ βιβλία, μὴ διασωθέντα τὰ ὁποῖα καὶ ἐχρησιμοποίησε βραδύτερον ὁ Ἵππαρχος. Ὁ Κόνων ἀπέθανε τὸ 222 π.Χ.

Κ. Σ. Χασάπης

ΙΠΠΑΡΧΟΣ ('Ιστορία 'Αστρονομίας). 'Ο μεγαλύτερος ἀστρονόμος ὅλων τῶν λαῶν καὶ ὅλων τῶν ἐποχῶν. Οὗτος ἐγεννήθη εἰς Νίκαιαν τῆς Βιθυνίας καὶ ἔζησε μεταξὺ τῶν ἐτῶν 190 καὶ 120 π.Χ., ἂν καὶ ὁ χρόνος τῆς γεννήσεως καὶ τοῦ θανάτου του δὲν κατωρθώθη νὰ προσδιορισθῆ ἐπακριβῶς. Βέβαιον εἶναι ὅτι ὁ Ἵππαρχος ἔζησε τὸν περισσότερον χρόνον τοῦ βίου του εἰς Ρόδον, ἐξ οὗ καὶ ἀπεκλήθη Ρόδιος ἐνῶ αἱ παρατηρήσεις του συνεχίσθησαν βραδύτερον εἰς Ἀλεξάνδρειαν. Ἐὰν ἐσώζοντο τὰ ἔργα τοῦ Ἱππάρχου, ἴσως ἠδυνάμεθα νὰ σχηματίσωμεν σαφεστέραν ἀντίληψιν περὶ τῆς τεραστίας συμβολῆς αὐτοῦ εἰς τὴν καθόλου προαγωγὴν τῆς ἀστρονομίας. Τὰ ἔργα του αὐτά, κατὰ τὸν Διδότον, ἦσαν τὰ ἀκόλουθα:

α) «Περὶ τῶν ἀστερισμῶν». Τούτου ἐκτενεῖς περικοπὰς διαλαμβάνει ἡ «Μαθηματικὴ Σύνταξις», τοῦ Πτολεμαίου, ἡ καὶ ἄλλως γνωστὴ ὡς «Ἀλμαγέστη», τῆς ὁποίας τὸ 7ον καὶ τὸ 8ον βιβλίον περιέχουν πλήρη περιγραφὴν τῶν ἀστερισμῶν καὶ πλήρη κατάλογον τῶν ἀστέρων, τοὺς ὁποίους κατέγραψεν ὁ Ἵππαρχος.

β) «Περὶ τῆς τῶν ἀπλανῶν συντάξεως καὶ τοῦ καταστηριγμοῦ».

γ) «Περὶ τῆς τῶν συναναπολῶν πραγματείας»,

δ) «Περὶ τῆς τῶν δώδεκα ζωδίων ἀναφορᾶς».

ε) «Περὶ τῆς μεταπτώσεως τῶν τροπικῶν καὶ ἐαρινῶν σημείων».

στ) «Παραλλακτικῶν βιβλία δύο».

ζ) «Περὶ μεγεθῶν καὶ ἀποστημάτων Ἡλίου καὶ Σελήνης».

η) «Περὶ τῆς κατὰ πλάτος μηνιαίας τῆς Σελήνης κινήσεως».

θ) «Περὶ ἐκλείψεων Ἡλίου κατὰ τὰ ἑπτὰ κλίματα».

ι) «Περὶ μηνιαίου χρόνου».

ια) «Περὶ ἐμβολίμων μηνῶν τε καὶ ἡμερῶν».

ιβ) «Περὶ τοῦ ἐνιαυσίου μεγέθους».

ιγ) «Περὶ τῆς πραγματείας τῶν ἐν κύκλῳ εὐθειῶν βιβλία δώδεκα».

ιδ) «Περὶ τῶν διὰ βάρους κάτω φερομένων».

ιε) «Πρὸς τὸν Ἐρατοσθένη καὶ τὰ ἐν τῇ γεωγραφίᾳ αὐτοῦ λεχθέντα».

ιστ) «Εἰς τοὺς ἀρίστους», καὶ

ιζ) «Περὶ τῶν Ἀράτου καὶ Εὐδόξου φαινομένων ἐξηγήσεις βιβλία τρία».

Τὸ τελευταῖον τοῦτο, τὸ ὁποῖον, ὡς φαίνεται, ἔγραψεν ὁ Ἵππαρχος κατὰ τὴν νεότητα αὐτοῦ καὶ τὸ ὁποῖον, ἐν σχέσει πρὸς τὰ προηγούμενα, ἐνέχει καὶ τὴν μικροτέραν σπουδαιότητα, εἶναι τὸ μόνον τὸ ὁποῖον διεσώθη. Εὐτυχὲς ὅτι, παρὰ τὸ γεγονὸς τῆς ἀπωλείας τῶν ἔργων τοῦ Ἱππάρχου, συνεπεία τοῦ ἐμπρησμοῦ τῆς Ἀλεξανδρινῆς Βιβλιοθήκης, δυνάμεθα νὰ γνωρίζωμεν τὸ ἔργον τοῦ μεγάλου τούτου Ἕλληνος ἀστρονόμου ἀπὸ ἄλλους συγγραφεῖς, μερικοὶ τῶν ὁποίων ἦσαν ὁμοίως ἀστρονόμοι. Οἱ συγγραφεῖς οὗτοι εἶναι κυρίως ὁ Πτολεμαῖος, ὁ Στράβων, οἱ Θέων ὁ Σμυρναῖος καὶ Θέων ὁ Ἀλεξανδρεύς, καθὼς καὶ ὁ Πλούταρχος.

Τὰ ὄργανα, τὰ ὁποῖα ἐχρησιμοποίει εἰς τὰς παρατηρήσεις του ὁ Ἵππαρχος ἦσαν πολλά, μεταξὺ τῶν ὁποίων τὸ σπ-

μαντικώτερον ὑπῆρξεν ὁ «ἀστρολάβος» (βλ. λ.), ἀνακαλυφθεὶς ὑπ' αὐτοῦ. Διὰ τοῦ ἀστρολάβου κατώρθωνεν ὁ μέγας ἀστρονόμος νὰ ἐπιτυγχάνῃ τὰς ἀκριβεῖς μετρήσεις τῶν συντεταγμένων τῶν ἀστέρων καὶ μάλιστα τῶν καλουμένων «ἐκλειπτικῶν συντεταγμένων». Αἱ ἀκριβεῖς αὗται μετρήσεις τοῦ ἐπέτρεψαν, ὡς θὰ ἴδωμεν, νὰ ἐπιτύχῃ τὴν ἀνακάλυψιν τῆς μιᾶς τῶν κινήσεων τῆς Γῆς, τῆς λεγομένης «μεταπτώσεως», ἡ ὁποία εἶναι ἡ τρίτη κατὰ σειρὰν σπουδαιότητος κίνησις τοῦ πλανήτου μας, μετὰ τὴν περὶ τὸν Ἥλιον καὶ περὶ ἄξονα κίνησιν αὐτοῦ. Ὁ ἀστρολάβος τοῦ Ἱππάρχου ἦτο σφαιρικὸς καὶ ἐπιπεδόσφαιρος. Ὁ πρῶτος ἐκαλεῖτο ἁπλῶς καὶ ὄργανον. Ὁ ἐπιπεδόσφαιρος ἐπέτρεπε τὴν χρησιμοποίησιν τῆς καλουμένης εἰς τὰ μαθηματικὰ στερεογραφικῆς προβολῆς, τὴν ὁποίαν ἐπίσης ἀνεκάλυψεν ὁ Ἵππαρχος καὶ τὴν διὰ ταύτης εὕρεσιν τῆς ἀκριβοῦς ὥρας, κατὰ τὴν ὁποίαν ἐξετέλει τὴν παρατήρησιν ἑνὸς ἀστέρος.

Ἐκτὸς τῶν ἀστρολάβων, ὁ Ἵππαρχος ἐχρησιμοποίει καὶ τὴν διόπτραν, ἤτοι ὄργανον ἐπιτρέπον τὴν ἐκτίμησιν τῆς φαινομένης διαμέτρου τοῦ Ἡλίου καὶ τῆς Σελήνης. Διὰ τῆς διόπτρας, τελειοποιηθείσης ὑπ' αὐτοῦ, προσδιώρισε τὴν ἀπόστασιν καὶ τὸ πραγματικὸν μέγεθος τῶν δύο αὐτῶν σωμάτων. Ἐκτὸς ὅμως τῶν ἀστρολάβων καὶ τῆς διόπτρας, οὗτος ἐχρησιμοποίει καὶ πλῆθος ἄλλων ὀργάνων, τὰ ὁποῖα μετεχειρίζοντο οἱ προγενέστεροι αὐτοῦ ἀστρονόμοι, ὅπως τὸ «καθέτιον», τὸν «γνώμονα», τὸν «πόλον», τὸ «ἡλιοτρόπιον» ἢ «σκιάθηρον», τὸ «ἡλιωρολόγιον», τὴν «κλεψύδραν», τὴν «στερεὰν σφαῖραν», τὸ «ὑδρολόγιον» καὶ τοὺς «κρίκους».

Τὸ πολυσύνθετον ἔργον τοῦ Ἱππάρχου συνίστατο εἰς τὴν ἐκτέλεσιν πλείστων παρατηρήσεων, εἰς τὸν ὑπολογισμὸν αὐτῶν καὶ ἀκολούθως εἰς τὴν βάσει τῶν ἐν λόγω παρατηρήσεων ἐξαγωγὴν συμπερασμάτων. Ὁ τρόπος οὗτος τοῦ ἐργάζεσθαι, ὁ ὁποῖος συμπίπτει πρὸς τὸν τρόπον τῆς ἐρεύνης ἐν τῇ ἐπιστήμῃ καὶ εἰδικώτερον ἐν τῇ ἀστρονομίᾳ καὶ σήμερον, εἰσάγεται τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ Ἱππάρχου. Εἶναι δὲ τόση ἡ μεθοδικότης του, ὥστε, ἀναμφισβητήτως, δικαίως λογίζεται ὡς ὁ θεμελιωτὴς τῆς ἀστρονομίας. Δὲν ἐφρόντισε δὲ μόνον διὰ τὴν συγκέντρωσιν παρατηρήσεων ἁπλῶς, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν ὑπὸ τῶν μεταγενεστέρων ἐπωφελῆ χρησιμοποίησιν τῶν παρατηρήσεών του. Γνωρίζων ἐπακριβῶς ὅλους τοὺς ἀστέρας, μίαν ἑσπέραν τοῦ ἔτους 134 π.Χ. διεπίστωσεν ὅτι εἰς τὸν οὐρανὸν παρετηρεῖτο λαμπρὸς ἀστήρ, ὁ ὁποῖος δὲν ὑπῆρχε πρίν. Εἶναι ὁ ἀστὴρ οὗτος ὁ πρῶτος «νέος» ἀστὴρ ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς ἀστρονομίας. Ἀνεκάλυπτεν ὁ Ἵππαρχος τὸν νέον ἀστέρα, ὁ ὁποῖος πιθανὸν νὰ ἦτο καὶ κομήτης, καθ' ὃν χρόνον ἐκληροδότει εἰς τοὺς μεταγενεστέρους τὴν ἀλήθειαν, καθ' ἣν: οἱ ἀστέρες δὲν εἶναι αἰώνιοι εἰς τὸν οὐρανόν. Ἄλλοι ἐξαφανίζονται, ἐνῶ ἄλλοι δύνανται ἐξαίφνης νὰ «γεννηθοῦν».

Μετὰ ἀπὸ τὴν διαπίστωσιν αὐτὴν ὁ Ἵππαρχος ἄγεται εἰς τὴν ἀπόφασιν, ὅπως λέγει ὁ Πλίνιος, «νὰ ἀναλάβῃ ἔργον, πρὸ τοῦ ὁποίου θὰ ὀπισθοχώρει ἀκόμη καὶ ὁ θεός». Ἀπεφάσισε δηλαδὴ νὰ ἀριθμήσῃ ὅλους τοὺς ἀστέρας, νὰ προσδιορίσῃ τὴν θέσιν ἑνὸς ἑκάστου εἰς τὸν οὐρανόν, καθὼς καὶ τὴν λαμπρότητα αὐτοῦ, εἰς τρόπον ὥστε οἱ μετέπειτα ἀστρονόμοι νὰ γνωρίζουν τοὺς ἐπὶ τοῦ Ἱππάρχου ὁρατοὺς ἀστέρας καὶ νὰ δύνανται νὰ ἀποφαίνωνται ἐὰν εἰς ἀστὴρ ὑπῆρχεν ἄλλοτε ἢ ἦτο νέος, καθὼς ἐπίσης καὶ ἐὰν οἱ ἀστέρες εὑρίσκωνται εἰς τὴν αὐτὴν πάντοτε θέσιν διὰ μέσου τῶν αἰώνων. Συνεπλήρωσεν οὕτω τὸ 127 π.Χ. τὸν περίφημον κατάλογον, τὸν γνωστὸν ὡς «Κατάλογον τῶν ἀστέρων τοῦ Ἱππάρχου», τὸν ὁποῖον ἔπειτα ὁ Κλαύδιος Πτολεμαῖος παρενέθεσεν εἰς τὴν «Μαθηματικὴν Σύνταξίν» του καὶ ἐσώθη μέχρις ἡμῶν. Ὁ κατάλογος οὗτος περιλαμβάνει πλήρη στοιχεῖα διὰ τοὺς 1039 λαμπροτέρους τῶν ὁραπῶν ἀστέρων, ἀπετέλεσε δὲ τὴν ἀρχήν, ἐπὶ τῆς ὁποίας ἐστηρίχθησαν ὅλοι οἱ μετέπειτα συνταχθέντες καπάλογοι ἀστέρων.

Ἡ ἀνακάλυψις τῆς μεταπτώσεως. Τὸ τόσον ἐπίπονον ἔργον τοῦτο τοῦ Ἱππάρχου, τῆς καταμετρήσεως δηλαδὴ τῶν ὁρατῶν ἀστέρων καὶ τοῦ προσδιορισμοῦ τῆς θέσεως ἑνὸς ἑκάστου ἐξ αὐτῶν, ἀπετέλεσε τὴν βάσιν ἐφ' ἧς ἐστηρίχθη ἡ μεγαλυτέρα τῶν ἀνακαλύψεων τοῦ Βιθυνοῦ ἀστρονόμου, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ συγχρόνως καὶ μίαν τῶν μεγαλυτέρων ἀνακαλύψεων ἐν τῇ ἀστρονομίᾳ. Αὕτη εἶναι ἡ «μετάπτωσις». Ἡ μετάπτωσις ἀποτελεῖ τὴν τρίτην κατὰ σειρὰν κίνησιν τοῦ πλανήτου μας μετὰ τὴν περὶ ἄξονα καὶ περὶ τὸν Ἥλιον κίνησιν αὐτοῦ. Πλήρη περιγραφὴν ταύτης, ὡς καὶ τῶν ἀποτελεσμάτων, τὰ ὁποῖα συνεπάγονται, παραθέτομεν εἰς τὸ ἄρθρον «Γῆ» τοῦ τόμου «Σύμπαν» (Κινήσεις τῆς Γῆς, Γ' Μετάπτωσις). Ἐνταῦθα θὰ περιορισθῶμεν νὰ ἀναφέρωμεν τὸν τρόπον κατὰ τὸν ὁποῖον ἀνεκάλυψεν ὁ Ἵππαρχος τὴν μετάπτωσιν.

Ὁ ἐκ τῶν ὀξυδερκεστέρων παρατηρητῶν τοῦ οὐρανοῦ Ἕλλην ἀστρονόμος Τιμόχαρις, 154 ἔτη πρὸ τοῦ Ἱππάρχου, εἶχεν ὑπολογίσει τὴν θέσιν ἀρκετῶν λαμπρῶν ἀστέρων, μάλιστα δὲ τοῦ ἀστέρος τοῦ καλουμένου «Στάχυος τῆς Παρθένου», εὑρισκομένου εἰς τὸν ζωδιακὸν κύκλον. Ὁ Ἵππαρχος, συγκρίνων τὰς θέσεις ταύτας, τὰς ὑπὸ τοῦ Τιμοχάριδος παρεχομένας, πρὸς ἐκείνας τὰς ὁποίας ὑπελόγισεν ὁ ἴδιος, κατὰ τὴν σύνταξιν τοῦ καταλόγου τῶν ἀστέρων, διεπίστωσεν ὅτι παρουσίαζον μίαν κατὰ τὸ μᾶλλον σταθερὰν διαφοράν. Δύο τινὰ θὰ ἔπρεπε νὰ συμβαίνουν πρὸς ἐξήγησιν τοῦ φαινομένου: Ἢ ὁ Τιμόχαρις περιέπιπτεν εἰς σταθερὸν σφάλμα κατὰ τὰς μετρήσεις του, ἢ πραγματικῶς ἡ θέσις τῶν ἀστέρων ἤλλαξε κατὰ τὸ μεσολαβῆσαν χρονικὸν διάστημα. Καίτοι ὁ Ἵππαρχος διετήρησε ἀρχικῶς ὡρισμένας ἐπιφυλάξεις ὡς πρὸς τὴν δευτέραν ἐκδοχήν, ἐν τούτοις τὸ γεγονὸς ὅτι καὶ ὁ Ἀρίστυλλος, ἕτερος Ἕλλην ἀστρονόμος, εἰς τὸν προσδιορισμὸν τῆς θέσεως τῶν ἀστέρων παρουσίαζε σταθερὰν διαφορὰν ὡς πρὸς τὰ ἰδικά του ἐξαγόμενα, ὡδήγησε τὸν σοφὸν ἀστρονόμον εἰς τὸ νὰ θεωρήσῃ τὸ φαινόμενον πραγματικόν, ὑπελόγισε δὲ συγχρόνως καὶ τὴν καθ' ἕκαστον ἔτος μετατόπισιν πάντων τῶν ἀστέρων ὡς ἴσην πρὸς 47 περίπου δεύτερα λεπτὰ τόξου, ἥτις διαφέρει τῆς παραδεδεγμένης σήμερον ὡς ἀληθοῦς 50,2 δεύτερα λεπτά, μόνον κατὰ 3,5 δεύτερα λεπτά. Προσέγγισις ἀληθῶς καταπληκτική. Ἀλλ' ἡ πρὸς Ἀνατολὰς τοιαύτη κίνησις τῶν ἀστέρων ἐξηγήθη ὑπὸ τοῦ Ἱππάρχου ὡς μὴ ὀφειλομένη εἰς πραγματικὴν μετατόπισιν κατὰ τὴν αὐτὴν μάλιστα διεύθυνσιν καὶ κατὰ τὴν αὐτὴν ποσότητα πάντων τῶν ἀστέρων, πρᾶγμα ἀδύνατον, ἀλλ' ὡς ἀποτέλεσμα τῆς κινήσεως τῆς Γῆς, ἥτις ἐκλήθη παρ' αὐτοῦ μετάπτωσις.

Οὕτω πως ὁ Ἵππαρχος προσέθεσεν εἰς τὴν ἀστρονομίαν, χάρις καὶ μόνον εἰς τὴν συνεχῆ καὶ συστηματικὴν παρατήρησιν τῶν ἀστέρων, μίαν τῶν λαμπροτέρων ἀνακαλύψεων.

Αἱ ἄλλαι ἀστρονομικαὶ παρατηρήσεις τοῦ Ἱππάρχου. Ὁ ἀκαταπόνητος ὅμως οὗτος ἐρευνητής, ὡς ἦτο φυσικόν, ἐπεδόθη καὶ εἰς τὴν ἐκτέλεσιν ποικίλων ἄλλων παρατηρήσεων, ἀναφερομένων εἰς τὸν Ἥλιον, εἰς τὴν Σελήνην, εἰς τὰ φαινόμενα τῆς περὶ τὸν Ἥλιον κινήσεως τῆς Γῆς καὶ ἐπὶ ἄλλων φαινομένων, κάθε μία τῶν ὁποίων συνωδεύετο καὶ ἀπὸ ἐξαγωγὴν λίαν ἐνδιαφερόντων συμπερασμάτων, κυριώτεραι δὲ τῶν ὁποίων εἶναι αἱ ἑξῆς: Προσδιώρισε τὴν διάρκειαν τοῦ ἔτους ὡς ἀνερχομένην εἰς 365,246667 ἡμέρας (ἀντὶ τοῦ ἀληθοῦς 365,242217 ἡμέραι), διορθώσας ἀρκετὰ σημαντικῶς τὰ ἐξαγόμενα τῶν Αἰγυπτίων ἀστρονόμων, οἱ ὁποῖοι ἀνέβίβαζον τὴν διάρκειαν αὐτὴν εἰς 365,25 ἡμέρας, ἤτοι 365¼ ἡμέρας. Ὁμοίως καθώρισε λίαν ἐπακριβῶς καὶ τὴν διάρκειαν τῶν ἐποχῶν τοῦ ἔτους ὡς ἑξῆς: Ἔαρ 94¼ ἡμέραι, θέρος 92½ ἡμέραι, φθινόπωρον 88 1)8 ἡμέραι, χειμὼν 90 1)8 ἡμέραι.

Οἱ ἀριθμοὶ οὗτοι προσεγγίζουν τὰ μέγιστα τοὺς ἀληθεῖς ἀριθμοὺς τοὺς παρέχοντας τὴν διάρκειαν τῶν ἐποχῶν. Συγχρόνως ὑπελόγισε τὴν καλουμένην «λόξωσιν τῆς ἐκλειπτικῆς», ἤτοι τὴν γωνίαν τῆς τροχιᾶς τῆς Γῆς, ὡς πρὸς τὸν ἰσημερινὸν εἰς 23ο, 51′, ὑποπεσὼν εἰς σφάλμα 8 περίπου λεπτῶν, καθ' ὅσον, κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Ἱππάρχου, αὕτη ἀνήρχετο εἰς 23 μοίρας καὶ 43 λεπτά, ἀντὶ τῶν 23 μοιρῶν καὶ 27 λεπτῶν, ἥτις εἶναι ἡ τιμὴ τῆς λοξώσεως σήμερον, ἐπειδὴ ἀνὰ αἰῶνα ἡ λόξωσις ἐλαττοῦται κατὰ 48′ περίπου. Προσεπάθησε νὰ προσδιορίσῃ τὸ μέγεθος καὶ τὴν ἀπόστασιν τοῦ Ἡλίου ἀφ' ἡμῶν, ἀλλὰ τὰ ἐξαγόμενά του ἦσαν ἀπατηλά, συνεπεία τῶν ἀτελῶν ὀργάνων, τὰ ὁποῖα ὁ Ἵππαρχος διέθετεν. Οὕτω προσδιώρισε τὸ μέγεθος τοῦ Ἡλίου ὡς ἴσον πρὸς 1880 φορὰς τὸ μέγεθος τῆς Γῆς μόνον. Πλὴν ὅμως καὶ ὁ ἴδιος ἀμφέβαλλεν εἰς τὰ ἐξαγόμενα ταῦτα. Ἐξ ἄλλου, ὑπελόγισε τὴν κλίσιν τῆς σεληνιακῆς τροχιᾶς ὡς πρὸς τὴν ἐκλειπτικήν, ὡς καὶ τὸν χρόνον μιᾶς συνοδικῆς περιφορᾶς τῆς Σελήνης περὶ τὴν Γῆν, εὗρε δὲ διὰ τοῦτον: 29 ἡμέρας, 11 ὥρας, 44 λεπτὰ καὶ 3,33 δεύτερα, προσεγγίσας τὰ μέγιστα εἰς τὴν ἀληθῆ τιμὴν τοῦ χρόνου τῆς περὶ τὴν Γῆν κινήσεως τοῦ δορυφόρου μας. Ἀκόμη καθώρισε μερικὰς ἀπὸ τὰς ἀνωμαλίας τῆς σεληνιακῆς τροχιᾶς καὶ ὑπελόγισε τὴν ἀπόστασιν τῆς Σελήνης ἀφ' ἡμῶν ὡς ἀνερχομένην εἰς 59 γηΐνας ἀκτῖνας καὶ τὴν διάμετρον τῆς Σελήνης ὡς ἴσην πρὸς τὸ 1)3 τῆς γηΐνης. Οἱ ἀριθμοὶ οὗτοι ὀλίγον τι ἀπέχουν τῆς ἀληθείας. Ὑπελόγισεν ἐπὶ πλέον καὶ τὸ πάχος τῆς σκιᾶς τῆς Γῆς εἰς τὴν μέσην ἀπόστασιν τῆς Σελήνης ἀπὸ τῆς Γῆς, ὡς ἴσον πρὸς 2½ σεληνιακὰς διαμέτρους, ὅπως συμβαίνει εἰς τὴν πραγματικότητα. Παραλλήλως πρὸς τὴν Σελήνην, τὸν Ἥλιον καὶ τοὺς ἁπλανεῖς ἀστέρας, ὁ Ἵππαρχος ἐπεδόθη καὶ εἰς παρατηρήσεις τῶν πλανητῶν καὶ ἀνεκάλυψε σημαντικὰ γνωρίσματα τῶν πλανητικῶν τροχιῶν, ἐνῶ ἐξ ἄλλου ὑπελόγισε τὸ μέγεθος τοῦ μεγίστου κύκλου τῆς Γῆς μὲ σφάλμα 40 μόνον χιλιομέτρων, ὡς ἀνερχόμενον εἰς 39.960 χιλιόμετρα (εἴκοσι πέντε μυριάδες καὶ δύο χιλιάδες στάδια), ἀντὶ τῶν 40.000 χιλιομέτρων, ἅτινα ἀνευρίσκονται σήμερον. Ὁ Ἵππαρχος θεωρεῖ τὴν Γῆν, ὡς ἔχουσαν σχῆμα σφαιροειδές. Τοιοῦτον ἦτο τὸ ἀστρονομικὸν ἔργον τοῦ Ἱππάρχου, ἐκτεινόμενον εἰς ὅλα τὰ πεδία τῆς ἐρεύνης ἐπὶ τῆς Γῆς, τῆς Σελήνης, τοῦ Ἡλίου, τῶν πλανητῶν καὶ τῶν ἁπλανῶν. Δὲν παρέλειψεν οὐδὲ τὴν πρακτικὴν πλευρὰν τῶν ἀστρονομικῶν παρατηρήσεων νὰ ἀξιοποιήσῃ, ὑποδείξας τοὺς καταλλήλους ἀστέρας καὶ τὸν κατάλληλον τρόπον πρὸς προσδιορισμὸν τῆς ὥρας, ὅπως περίπου γίνεται σήμερον, εἰσαγαγών, πρῶτος οὗτος, τὸ «ἀστρικὸν ὡρολόγιον».

Ὁ Ἵππαρχος καὶ αἱ ἄλλαι ἐπιστῆμαι. Ἀλλὰ τὸ ἔργον τοῦ Ἱππάρχου δὲν περιορίζεται μόνον εἰς τὸ καθαυτὸ ἀστρονομικόν. Ἰδίαι τὰ μαθηματικὰ καὶ μάλιστα ἡ τριγωνομετρία ἀνεπτύχθησαν παρ' αὐτοῦ σημαντικῶς, ἂν παραδεχθῶμεν ὅτι ἡ σφαιρικὴ τριγωνομετρία δὲν ἀποτελεῖ καὶ ἐξ ὁλοκλήρου ἀνακάλυψιν αὐτοῦ, ἀλλὰ ἐφεύρεσιν τοῦ Ἀπολλωνίου. Βέβαιον πάντως εἶναι ὅτι ὁ Ἵππαρχος οὐ μόνον ὑπελογίζει σφαιρικὰ τρίγωνα, προκειμένου νὰ ἐπιλύσῃ διάφορα ἀστρονομικὰ προβλήματα, ἀλλ' ἀκόμη καὶ ὅτι χρησιμοποιεῖ ἴδιον τρόπον πρὸς ἁπλούστευσιν ἑνίων ἐξ αὐτῶν. Ἐξ ἄλλου, ἡ ἀδελφὴ τῆς ἀστρονομίας, ἡ μετεωρολογία, ἀπησχόλησε τὸν Ἵππαρχον, ὡς φαίνεται, διὰ πολύ, ἡ δὲ ἱκανότης του εἰς τὴν ἐκτέλεσιν ἠκριβολογημένων παρατηρήσεων τὸν ὡδήγησεν εἰς τὴν υἱοθέτησιν ἐμπειρικῶν προγνωστικῶν, βάσει τῶν ὁποίων προέλεγε τὸν καιρόν, κατὰ τρόπον προκαλοῦντα τὸν θαυμασμὸν τῶν συγχρόνων του.

'Ακόμη όμως καὶ τὴν μαθηματικὴν γεωγραφίαν προήγαγε καὶ ἀνέπτυξεν, ἀνακαλύψας πρῶτος οὗτος ὅτι τὸ γεωγραφικὸν πλάτος ἑνὸς τόπου εἶναι ἴσον πρὸς τὸ ὕψος τοῦ πολικοῦ ἀστέρος ἀπὸ τοῦ ὁρίζοντος τοῦ τόπου τούτου, ὅτι δὲ τὸ γεωγραφικὸν μῆκος δύο τόπων ἰσοῦται πρὸς τὴν διαφορὰν τῶν χρόνων εἰς τοὺς τόπους τούτους. Τέλος πρῶτος οὗτος ἐφήρμοσε τὴν καλουμένην στερεογραφικὴν προβολὴν τῆς σφαίρας, ἤτοι τὴν ἀπεικόνισιν τῆς σφαιρικῆς ἐπιφανείας ἐπὶ ἐπιπέδου, ἡ ὁποία τοσαύτην ἀνευρίσκει σήμερον ἐφαρμογὴν εἰς τὴν κατασκευὴν τῶν γεωγραφικῶν χαρτῶν.

Κατόπιν τῶν ἀνωτέρω, δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ ὑπερβολὴ ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἐν ἀρχῇ ἐλέγομεν: 'Ο "Ιππαρχος ὑπῆρξεν ὁ μεγαλύτερος παρατηρητής, ἀλλὰ καὶ ὁ μεγαλύτερος θεωρητικὸς ἐρευνητὴς ἐν τῇ ἀστρονομίᾳ μεταξὺ πάντων τῶν λαῶν καὶ διὰ μέσου ὅλων τῶν αἰώνων.

Κ. Σ. Χασάπης

ΚΛΕΟΜΗΔΗΣ ('Ιστορία 'Αστρονομίας). 'Εκ τῶν μεγαλυτέρων ἀστρονόμων τῆς ἀρχαιότητος, ζήσας πιθανῶς κατὰ τὸν 2ον μ.Χ. αἰῶνα, ἐφ' ὅσον οὐδαμοῦ ἀναφέρει οὗτος τὸν Κλαύδιον Πτολεμαῖον, ἐνῶ ἀντιθέτως κάμνει λόγον διὰ τὸν 'Ερατοσθένην καὶ τὸν "Ιππαρχον. 'Επομένως πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὡς προγενέστερος κάπως τοῦ Πτολεμαίου. "Αγνωστος εἶναι ὁ τόπος τῆς γεννήσεως τοῦ Κλεομήδους. Τοῦ Κλεομήδους περιεσώθη σύγγραμμα ὑπὸ τὸν τίτλον «Κυκλικὴ θεωρία τῶν μετεώρων», εἰς τὸ ὁποῖον περιλαμβάνονται αἱ ἀστρονομικαὶ διδασκαλίαι τῶν προγενεστέρων ἀστρονόμων, μάλιστα δὲ τοῦ Ποσειδωνίου. Εἰς τὸ ἔργον του τοῦτο κάμνει εὐρὺν λόγον περὶ τοῦ σφαιρικοῦ σχήματος τῆς Γῆς καὶ τοῦ μεμονωμένου αὐτῆς, ὅπως ἐπίσης καὶ περὶ τῶν πέντε ζωνῶν αὐτῆς. 'Εν τέλει παραθέτει τὰ πορίσματα τῶν ὑπὸ τοῦ 'Ερατοσθένους καὶ τοῦ Ποσειδωνίου μετρήσεων ἀναφορικῶς πρὸς τὸ μέγεθος τοῦ πλανήτου μας.

'Ο Κλεομήδης, καίτοι διατυπώνει εἰς τὸ ἔργον του τοῦτο θαυμασίας σκέψεις, ἀναφορικῶς πρὸς τὴν ἔκτασιν τοῦ σύμπαντος, καταλήγων εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ὁ χῶρος εἶναι ἄπειρος, ἐν τούτοις θεωρεῖ τὴν Γῆν ὡς κατέχουσαν τὸ κέντρον τοῦ κόσμου, ἐνῶ αἱ διαστάσεις της οἷαι —σχεδὸν ἀκριβεῖς— εὑρέθησαν ὑπὸ τοῦ 'Αριστάρχου εἶναι ἀμελητέαι πρὸ τοῦ ἀπείρου τοῦ σύμπαντος. Κατὰ τὸν Κλεομήδην ἡ Σελήνη ναὶ μὲν φωτίζεται ὑπὸ τοῦ 'Ηλίου, ἀλλὰ πρέπει νὰ ἔχῃ καὶ ἴδιον φῶς, διότι ἄλλως δὲν δύναται νὰ ἑρμηνευθῇ, κατ' αὐτόν, τὸ τεφρῶδες αὐτῆς φῶς ὅταν εὑρίσκεται εἰς φάσιν δρεπανοειδῆ. 'Ο δορυφόρος μας ἐπιδρᾷ ποικιλοτρόπως ἐπὶ τῆς Γῆς. 'Εξ ἄλλου, δέχεται ὅτι οἱ πλανῆται εἶναι περισσότεροι τῶν ἑπτὰ γνωστῶν κατὰ τὴν ἐποχήν του.

Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ διδασκαλία τοῦ Κλεομήδους περὶ τοῦ πλήθους καὶ τοῦ μεγέθους τῶν ἀστέρων, συμφωνοῦσα πρὸς τὰ σημερινὰ παραδεδεγμένα. Οὕτω ἐνῶ θεωρεῖ τὸ πλῆθος τῶν ἀστέρων ἀκαθόριστον, ἐξ ἄλλου, διαγινώσκει ὅτι δυνατὸν μερικοὶ ἐξ αὐτῶν νὰ εἶναι καὶ μεγαλύτεροι τοῦ 'Ηλίου μας.

Κ. Σ. Χασάπης

ΑΠΟΛΛΩΝΙΟΣ ὁ Περγαῖος, μαθηματικός. 'Εγεννήθη εἰς τὴν ἑλληνικὴν πόλιν Πέργην τῆς Παμφυλίας, κειμένην 15 χιλ. Β.Α. τῆς παραθαλασσίας πόλεως 'Ατταλείας (Μ. 'Ασίας).

Κατὰ τὸν Εὐτόκιον τὸν 'Ασκαλωνίτην (καταγόμενον ἐκ τῆς πόλεως 'Ασκαλὼν τῆς Παλαιστίνης), ὅστις ἤκμασεν ἐν Κωνσταντινουπόλει περὶ τὸ 530 μ.Χ. καὶ λαμβάνει τὰς πληροφορίας του ἐκ τοῦ βιογράφου τοῦ 'Αρχιμήδους 'Ηρακλείδου, ὁ 'Απολλώνιος ἤκμασε κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ βασιλέως τῆς Αἰγύπτου Πτολεμαίου τοῦ Γ', τοῦ Εὐεργέτου, βασιλεύσαντος ἀπὸ τοῦ 246—221 π.Χ. Κατ' ἄλλην πληροφορίαν τοῦ κατὰ τὸν δεύτερον αἰῶνα μ.Χ. ἀκμάσαντος ἐν 'Αλεξανδρείᾳ Γραμματικοῦ Πτολεμαίου Χήνου, υἱοῦ τοῦ 'Ηφαιστίωνος, ἤκμασε κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Πτολεμαίου τοῦ Φιλοπάτορος, βασιλεύσαντος ἀπὸ τοῦ 221—205 π.Χ.

'Εξ ἄλλου, ὁ 'Απολλώνιος ἀφιέρωσε τὰ τελευταῖα βιβλία τῶν Κωνικῶν του εἰς τὸν βασιλέα τῆς Περγάμου "Ατταλον τὸν Α', ὅστις ἐβασίλευσεν ἀπὸ τοῦ 241—197 π.Χ. Αὐταὶ εἶναι αἱ σωζόμεναι βιογραφικαὶ πληροφορίαι περὶ τοῦ 'Απολλωνίου, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ὁποίων ἡ γέννησίς του τοποθετεῖται περὶ τὸ 260 π.Χ., ὁ δὲ θάνατός του περὶ τὸ 170 π.Χ. Εἶναι δηλαδὴ κατὰ ταῦτα ὁ 'Απολλώνιος νεώτερος τοῦ 'Αρχιμήδους 30 ἔτη περίπου).

'Ο ἀνωτέρω ἀναφερόμενος βιογράφος τοῦ 'Αρχιμήδους 'Ηρακλείδης, γράφει ἀκόμη, ὡς ἀναφέρει ὁ Εὐτόκιος, ὅτι ὁ 'Απολλώνιος ἀντέγραψε πραγματείαν τοῦ 'Αρχιμήδους «Περὶ Κωνικῶν», τὴν ὁποίαν παρουσίασεν ὡς ἰδικήν του. 'Η πληροφορία αὕτη εἶναι ἀναξία καὶ διαψεύσεως καὶ ἀπορρίπτεται ἀσυζητητὶ ὑφ' ὅλων τῶν μεταγενεστέρων, οἵτινες θεωροῦν αὐτὴν παρεμβολὴν τινα προερχομένην ἐκ φθόνου. 'Ο Εὐτόκιος, ἐν συνεχείᾳ πρὸς τὰς ἀνωτέρω πληροφορίας του, προσθέτει, ὅτι κατὰ τὸν μαθηματικὸν Γεμῖνον 2ος — 1ος αἰὼν π.Χ.), οἱ σύγχρονοι τοῦ 'Απολλωνίου ὠνόμαζον αὐτὸν μέγαν γεωμέτρην.

'Ο 'Απολλώνιος ἐσπούδασεν εἰς τὸ 'Ελληνικὸν Πανεπιστήμιον τῆς 'Αλεξανδρείας, ὡς καὶ ὁ 'Αρχιμήδης, ὅπου εἶχε καθηγητὰς τοὺς διαδόχους τοῦ Εὐκλείδου. Εἰς τὴν 'Αλεξάνδρειαν συνέταξε τὴν πραγματείαν του Κωνικὰ εἰς 8 βιβλία. "Οταν τὸν ἐπεσκέφθη ἐκεῖ ὁ μαθηματικὸς Ναυκράτης καὶ ἤκουσε περὶ τῆς πραγματείας τῶν Κωνικῶν, τὸν παρεκάλεσεν ὅπως δώσῃ εἰς αὐτὸν ἀντίγραφον τοῦ ἔργου, ὅπερ καὶ ἐγένετο, καίτοι ὁ 'Απολλώνιος εἶχε τὴν γνώμην ὅτι τὸ ἔργον αὐτὸ ἔχρηζε καὶ ἄλλης ἐπεξεργασίας. Μετὰ τὴν ἐπίσκεψιν τοῦ Ναυκράτους, ὁ 'Απολλώνιος ἐπεσκέφθη τὴν "Εφεσον, ὅπου ἐγνωρίσθη μὲ τὸν μαθηματικὸν Φιλωνίδην καὶ τὸν ἐκ Περγάμου μαθηματικὸν Εὔδημον. 'Ακολούθως ἐπεσκέφθη καὶ τὴν Πέργαμον, ἔνθα διέτριψεν ἀρκετὸν χρόνον μετὰ τοῦ Εὐδήμου, παρὰ τοῦ ὁποίου παρωτρύνθη ὅπως προβῇ εἰς νέαν ἐπεξεργασίαν τῶν Κωνικῶν. Τοῦτο ἔπραξεν, ὅταν ἐπανῆλθεν εἰς τὴν 'Αλεξάνδρειαν.

Κατὰ τὸ πρῶτον ἀπέστειλεν εἰς τὸν Εὔδημον, εἰς τὴν Πέργαμον, τὸ ἀναθεωρηθὲν πρῶτον βιβλίον τῶν Κωνικῶν μὲ ἀφιέρωσιν πρὸς αὐτόν. 'Ολίγον βραδύτερον ἀπέστειλεν εἰς αὐτὸν διὰ τοῦ υἱοῦ του ὀνομαζομένου καὶ αὐτοῦ «'Απολλωνίου», ἐπίσης μὲ ἀφιέρωσιν, καὶ τὸ δεύτερον βιβλίον τῶν Κωνικῶν. Εἰς τὸ τρίτον βιβλίον δὲν ἐσώθη εἰσαγωγὴ καὶ ἀφιέρωσις. Φαίνεται ὅμως ἐκ τῆς εἰσαγωγῆς τοῦ τετάρτου βιβλίου, ὅτι καὶ τὸ τρίτον βιβλίον ἦτο ἀφιερωμένον εἰς τὸν Εὔδημον. Τὰ βιβλία 4, 5, 6, 7 εἶναι ἀφιερωμένα εἰς τὸν βασιλέα τῆς Περγάμου "Ατταλον. 'Εκ τῶν 8 βιβλίων τῶν Κωνικῶν, τὰ 4 πρῶτα ἐσώθησαν εἰς τὴν ἑλληνικήν, ἐνῶ τὰ 3 ἑπόμενα εἰς τὴν ἀραβικήν. Τὸ ὄγδοον βιβλίον ἔχει ἀπολεσθῆ. Δὲν ἔχει γίνει ὅμως ἔρευνα εἰς τὰς βιβλιοθήκας τῶν 'Ινδιῶν, ὅπου ὑπάρχουν πολλὰ χειρόγραφα εἰς τὴν ἀραβικήν, μὴ καταγεγραμμένα ἀκόμη εἰς καταλόγους. Κατὰ τὸ 1974 ἐξεδόθη εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν ὑπὸ τοῦ NAZIM TERRIOGLU, ἀνακατασκευὴ τοῦ 8 βιβλίου, γενομένη εἰς τὴν ἀραβικὴν ὑπὸ τοῦ AL - HAYTAM, ὑπὸ τὸν γερμανικὸν τίτλον «DAS ACHTE BUCH ZUDEM CONICA DES APPOLLONIOS VON PERGAE». Πιθανὸν νὰ πρόκειται περὶ ἀνευρέσεως αὐτοῦ τούτου τοῦ 8 βιβλίου καὶ ὄχι ἀνακατασκευῆς. Τὸ βιβλίον τοῦτο δὲν ἔφθασεν ἀκόμη εἰς 'Αθήνας. 'Η πληροφορία περὶ ἐκδόσεως τοῦ 8 βιβλίου ἐν Κων)πόλει, εἰς τὴν γερμανικήν, ἔφθασεν εἰς ἡμᾶς ἐκ τοῦ 'Ινστιτούτου διὰ τὴν 'Ιστορίαν τῶν 'Επιστημῶν καὶ τῆς Τεχνολογίας τῆς Μόσχας (καθηγητὴς BORIS ROSENFELD) δι' ἐπιστολῆς ἀπὸ 16.11.1975.

Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΩΝ ΚΩΝΙΚΩΝ ΤΟΜΩΝ

'Ο ὅρος κωνικαὶ τομαὶ φαίνεται ὅτι ἐδημιουργήθη εἰς τὴν 'Ακαδημίαν τοῦ Πλάτωνος, ὅπου ὁ μαθηματικὸς Μέναιχμος, πιθανῶς δὲ καὶ ὁ ἀδελφός αὐτοῦ Δεινόστρατος, εἶχεν ἀσχοληθῆ ἰδιαιτέρως μὲ τὰς τρεῖς κωνικὰς τομάς. 'Ο 'Ερατοσθένης εἰς τὸ σχετικὸν πρὸς τὸ δήλιον πρόβλημα ἐπίγραμμά του, λέγει «μηδὲ Μεναιχμείους κωνοτομεῖν τριάδας», ἐννοῶν προφανῶς τὴν σπουδὴν τῶν τριῶν κωνικῶν τομῶν ὑπὸ τοῦ Μεναίχμου. Μετὰ τὸν Μέναιχμον μνημονεύονται ὡς συγγραφεῖς τῶν κωνικῶν ἢ κωνικῶν στοιχείων, ὁ 'Αρισταῖος ὁ πρεσβύτερος, ὁ Εὐκλείδης καὶ ὁ 'Απολλώνιος.

Τὰς βάσεις ὅμως σπουδῆς τῶν κωνικῶν τομῶν τὰς εἶχον θέσει ἤδη οἱ Πυθαγόρειοι ἀπὸ τοῦ 500 π.Χ. περίπου, χωρὶς ὅμως νὰ μνημονεύωνται ὑπ' αὐτῶν οἱ ὅροι κωνικαὶ τομαί.

'Η ἀνωτέρω γνώμη περὶ σπουδῆς τῶν κωνικῶν τομῶν ὑπὸ τῶν Πυθαγορείων ἐνισχύεται ἐκ τῶν τεσσάρων προτάσεων τῶν Στοιχείων τοῦ Εὐκλείδου 1,44, 6,27, 6,28, 6,29, αἱ ὁποῖαι ἀποδίδονται εἰς τοὺς Πυθαγορείους. Εἰς αὐτὰς γίνεται λόγος περὶ παραβολῆς χωρίου παρὰ δοθεῖσαν εὐθεῖαν (τὴν παράμετρον). 'Ο Πλάτων συναφῶς, ἀντὶ τοῦ ρήματος παραβάλλειν, χρησιμοποιεῖ τὸ ρῆμα παρατείνειν (Μένων 86ε—87δ).

Μέχρι τῆς ἐποχῆς τοῦ 'Αρχιμήδους, αἱ τρεῖς κωνικαὶ τομαὶ ὠνομάζοντο: ὀρθογωνίου κώνου τομὴ (ἡ παραβολή), ὀξυγωνίου κώνου τομὴ (ἡ ὑπερβολή). Κατὰ τὸν Εὐκλείδην κῶνος εἶναι τὸ στερεὸν σχῆμα, τὸ ὁποῖον γράφεται ἐκ μιᾶς ὁλοκλήρου περιστροφῆς ὀρθογωνίου τριγώνου, στρεφομένου περὶ τὴν μίαν κάθετον πλευράν, μένουσαν ἀκίνητον. "Οταν ἡ πλευρὰ αὕτη εἶναι ἴση μὲ τὴν ἄλλην κάθετον, ὁ κῶνος λέγεται ὀρθογώνιος, ὅταν εἶναι μικροτέρα ὁ κῶνος λέγεται ἀμβλυγώνιος, καὶ ὅταν εἶναι μεγαλυτέρα ὁ κῶνος λέγεται ὀξυγώνιος (Εὐκλ. 11, ὁρισμ. 18). 'Ο 'Αρχιμήδης ἔνει γράψει πραγματείαν ἐκ 32 προτάσεων, εἰς τὴν ὁποίαν πραγματεύεται ποικίλα προβλήματα ἐπὶ τῶν ἐκ περιστροφῆς παραβολοειδῶν, ὑπερβολοειδῶν, ἐλλειψοειδῶν. Τὰ δύο πρῶτα στερεὰ ἐκ τούτων τὰ ὀνομάζει κωνοειδῆ, ἐνῶ τὰ ἐλλειψοειδῆ ἐκ περιστροφῆς τὰ ὀνομάζει σφαιροειδῆ. 'Ο τίτλος τῆς πραγματείας αὐτῆς εἶναι «Περὶ κωνοειδέων καὶ σφαιροειδέων». Εἰς τὴν τρίτην πρότασιν ὁμιλεῖ ὁ 'Αρχιμήδης «Περὶ κωνικῶν στοιχείων», ἀναφερόμενος προφανῶς εἰς τὴν ὑπὸ τὸν τίτλον αὐτὸν ἀπολεσθεῖσαν πραγματείαν τοῦ Εὐκλείδου.

'Αποκλείεται κατὰ τὴν γνώμην ἡμῶν νὰ εἶχε γράψει ὁ 'Αρχιμήδης πραγματείαν «Περὶ κωνικῶν τομῶν», διότι ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει θὰ ἀνεφέρετο σαφῶς εἰς τὴν ἰδικήν του πραγματείαν, ὅπως συνάγεται ἐκ τῆς πραγματείας του Λήμματα α', ὅπου ἀναφέρεται εἰς ἰδικάς του πραγματείας, εἰς τὰς προτάσεις 5, 6, 12.

'Ο 'Απολλώνιος ὥρισεν ἄλλως τὴν γένεσιν τοῦ κώνου ἢ ὁ Εὐκλείδης. Φαίνεται δὲ ὅτι ἐνεπνεύσθη ἐκ τῶν ἀνωτέρω μνημονευομένων προτάσεων τοῦ Εὐκλείδου καὶ τῶν εἰς αὐτὰς ὅρων: παραβάλλειν, ἐλλείπειν, ὑπερβάλλειν, καὶ ἔδωκε πρῶτος αὐτὸς τὴν νέαν ὀνομασίαν τῶν τριῶν κωνικῶν τομῶν: παραβολή, ἔλλειψις ὑπερβολή. Πρῶτος δὲ ὁ 'Απολλώνιος παρετήρησεν, ὅτι δὲν χρειάζονται τριῶν εἰδῶν κῶνοι διὰ νὰ ληφθοῦν αἱ τρεῖς κωνικαὶ τομαί, ἀλλὰ μόνον εἷς κῶνος, ἀδιαφόρως ἂν οὗτος εἶναι ὀρθογώνιος, ἀμβλυγώνιος ἢ ὀξυγώνιος. Περὶ τούτων πληροφορεῖ ἡμᾶς ὁ Εὐτόκιος εἰς τὰ σχόλιά του τῶν Κωνικῶν τοῦ 'Απολλωνίου. Ε. Σ. (Διὰ περισσοτέρας πληροφορίας βλέπε σελὶς 554 τοῦ παρόντος τόμου, ἄρθρον τοῦ Κ. Δ. Γεωργούλη. 'Επίσης «Κωνικὰ» τοῦ 'Απολλωνίου, ἐκδίδει ὁ κ. Εὐάγγ. Σταμάτης ἀπὸ τοῦ 1975, δαπάναις τοῦ Τ.Ε.Ε.

ΠΤΟΛΕΜΑΙΟΣ Κλαύδιος ('Ιστορία 'Αστρονομίας). Εἷς ἐκ

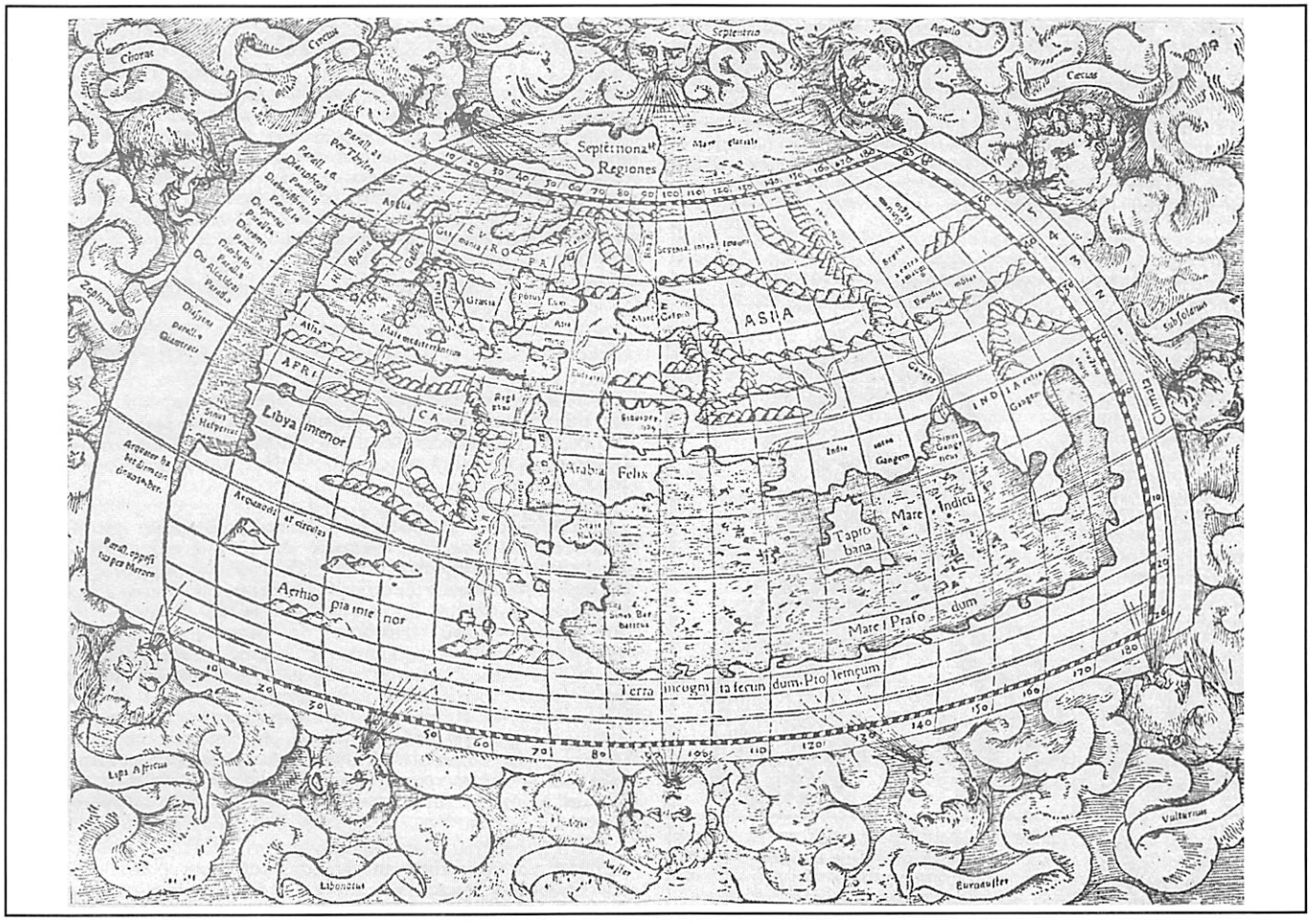

Ὁ χάρτης τῆς γῆς, κατὰ Πτολεμαῖον. (Ἔκδοσις τῆς Βασιλείας τοῦ 1545).

τῶν μεγαλυτέρων ἀστρονόμων ὅλων τῶν αἰώνων καὶ συγχρόνως ὁ μεγαλύτερος γεωγράφος τῆς ἀρχαιότητος. Ἐγεννήθη εἰς τὸ Πηλούσιον τῆς Κάτω Αἰγύπτου ἤ, κατ' ἄλλους, εἰς Πτολεμαΐδα τῆς Ἄνω Αἰγύπτου. Ἔζησε τὸν 2ον μ.Χ. αἰῶνα. Ὡς πιθανότερον ἔτος γεννήσεώς του φέρεται τὸ 108 π.Χ., ἐνῶ ὡς ἔτος τοῦ ἐν Κανώβῳ θανάτου του λογίζεται τὸ 160 ἢ 168 μ.Χ. Τὰς ἀστρονομικάς του παρατηρήσεις ἐξετέλεσεν εἰς Κάνωβον καὶ Ἀλεξάνδρειαν, ὅπου διετήρει ἀστεροσκοπεῖα, ὡς θὰ ἐλέγομεν σήμερον, ἐφωδιασμένα μὲ γωνιομετρικὰ ὄργανα. Συνέγραψε πλεῖστα ἔργα, μεταξὺ τῶν ὁποίων σῴζονται μερικά, ὡς ἡ «Ὀπτική», ἡ «Γεωγραφικὴ Ὑφήγησις», καὶ ἡ περίφημος «Μαθηματικὴ Σύνταξις», ἐκ 13 βιβλίων, ἡ μετονομασθεῖσα Ἀλμαγέστη, ἥτις θεωρεῖται καὶ μέχρι σήμερον ὡς θεμέλιον ἔργον τῆς Ἀστρονομίας. Τοσαύτη ὑπῆρξεν ἡ φήμη τοῦ βιβλίου τούτου, ὥστε ὁ Χοσρόης, μεταξὺ τῶν ὅρων εἰρήνης, τοὺς ὁποίους ἐπέβαλεν εἰς τὸν Ἡράκλειον, συμπεριέλαβε καὶ τὴν παράδοσιν ἀντιγράφου τῆς «Μαθηματικῆς Συντάξεως». Τὸ ἔργον τοῦτο ἐχαρακτηρίσθη ὡς σοβαρώτερον ἐπιστημονικὸν σύγγραμμα, τὸ ὁποῖον ἐγράφη μεταξὺ τοῦ δευτέρου καὶ τοῦ δεκάτου ἕκτου μετὰ Χριστὸν αἰῶνος.

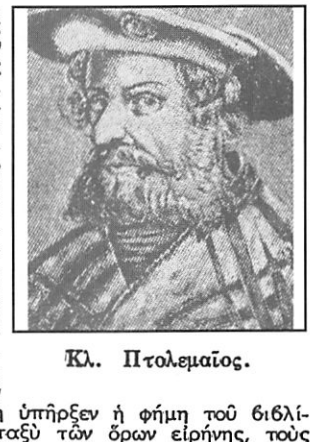

Κλ. Πτολεμαῖος.

Ἐκ τῶν ἄλλων ἔργων τοῦ Πτολεμαίου, ἡ «Ὀπτικὴ» περιλαμβάνει ὀρθὴν ἑρμηνείαν τῶν φαινομένων τῆς ἀνακλάσεως, τῆς διαθλάσεως τοῦ φωτὸς καὶ τῆς ἀτμοσφαιρικῆς διαθλάσεως, ἐνῶ ἡ «Γεωγραφικὴ Ὑφήγησις» περιέχει περιγραφὴν τῆς γνωστῆς τότε περιοχῆς τῆς ἐπιφανείας τῆς Γῆς καὶ χάρτην αὐτῆς, ἀξιοθαυμάστου ἀκριβείας. Ἐξ ἄλλου, ὁ «Κανὼν βασιλέων» ἀποτελεῖ πολύτιμον ἱστορικὸν στοιχεῖον διὰ τὴν χρονολογικὴν ταξινόμησιν τῶν δυναστειῶν τῆς Αἰγύπτου. Ἡ «Ἁπλωσις ἐπιφανείας» παρέχει τὴν θεωρίαν τῆς στερεογραφικῆς προβολῆς, ὅλως ἀξιόλογον μαθηματικὴν συμβολὴν εἰς τὴν χαρτογραφίαν, ὅπως ἡ «Σφαιρικὴ τριγωνομετρία» του, ἐφαρμοζομένη ὑπ' αὐτοῦ εἰς τὴν λύσιν τῶν προβλημάτων τῆς σφαιρικῆς ἀστρονομίας. Τέλος μεταξὺ τῶν ἔργων του περιλαμβάνονται: τὸ «Περὶ ἀναλήμματος», τὰ «Ἁρμονικὰ βιβλία γ΄», αἱ «Φάσεις ἀπλανῶν ἀστέρων καὶ συναγωγὴ ἐπὶ σημασιῶν», τὸ «Περὶ κριτηρίου καὶ ἡγεμονικοῦ» κλπ., δεικνύοντα τὴν μεγίστην θεωρητικὴν κατάρτισιν τοῦ Πτολεμαίου.

Ὁ Πτολεμαῖος ὑπῆρξε καὶ παρατηρητὴς ἀστρονόμος καὶ θεωρητικὸς ἐρευνητὴς τῶν φαινομένων τοῦ οὐρανοῦ. Ὡς παρατηρητὴς δύναται νὰ θεωρηθῇ ἐφάμιλλος τοῦ Ἱππάρχου, ἐνῶ ὡς θεωρητικός, καίτοι εἶναι ἀναμφισβητήτως μέγιστος ἀπὸ μεθοδολογικῆς πλευρᾶς, δὲν ἔχει τὸ προσὸν τῆς λεπτῆς διερευνήσεως καὶ ἐμβαθύνσεως. Διὰ τοῦτο καὶ ἐπιχειρῶν νὰ ἐξηγήσῃ τὸ σύστημα τοῦ κόσμου, ἐπεκτείνει ἁπλῶς τὰς παλαιὰς γεωκεντρικὰς ἀντιλήψεις.

Τὸ «σύστημα τοῦ κόσμου» τοῦ Πτολεμαίου ἀποτελεῖ συνολικὴν ἐξήγησιν τῶν φαινομένων τοῦ οὐρανοῦ, εἶναι δὲ γνωστὸν ὑπὸ τὴν προσωνυμίαν «Πτολεμαϊκὸν» ἢ καὶ «γεωκεντρικόν». Εἶναι τοῦτο τὸ ἄκρως ἀντίθετον τοῦ ἡλιοκεντρικοῦ (Ἀριστάρχειου) συστήματος. Κατὰ τὸ Πτολεμαϊκὸν σύστημα, κέντρον τοῦ κόσμου εἶναι ἡ Γῆ, περὶ αὐτὴν δὲ κινοῦνται ὁ Ἥλιος, οἱ πλανῆται, οἱ ἀστέρες καὶ ἐν γένει ὁλόκληρος ὁ οὐρανός. Ἡ Γῆ ἔχει σχῆμα «σφαιροειδές», ὅπως σφαιροειδὴς εἶναι καὶ ὁ οὐρανός, μὲ μόνην τὴν διαφορὰν ὅτι, ἐνῶ ὁ οὐρανὸς εἶναι ἀπείρως μέγας, ἡ Γῆ εἶναι πολὺ μικρά, ἀσύγκριτος κατὰ τὰς διαστάσεις πρὸς τὸν οὐρανόν. Παρὰ τὸ μικρόν της μέγεθος, δὲν παύει νὰ συνιστᾷ τὸ κέντρον τοῦ σύμπαντος.

Περὶ τὴν Γῆν κινούμενος ὁ οὐρανός, ἀκολουθεῖ δύο κινήσεις. Ἐκ τούτων ἡ μία ἐνεργεῖται ἐξ Ἀνατολῶν πρὸς Δυσμὰς καὶ συμπληροῦται καθ' ἑκάστην ἡμέραν. Ἡ ἄλλη εἶναι ἡ συνισταμένη ἐκ Δυσμῶν πρὸς Ἀνατολὰς κινήσεων τῶν πλανητῶν, ἐπὶ ἐπιπέδων παραλλήλων περίπου πρὸς τὴν ἐκλειπτικήν. Εἰς τὴν σειρὰν τῶν ἀποστάσεων ἀπὸ τῆς Γῆς, πρώτη ἔρχεται ἡ Σελήνη. Ἀκολουθοῦν ὁ Ἑρμῆς, ἡ Ἀφροδίτη, ὁ Ἥλιος, ὁ Ἄρης, ὁ Ζεὺς καὶ ὁ Κρόνος. Ἡ σειρὰ τῶν ἀποστάσεων αὐτὴ εἶναι ἡ ἀληθής, ὡς δέ λέγει ὁ Πτολεμαῖος, ὀφείλεται εἰς προηγουμένους ἀστρονόμους. Τὰ ἑπτὰ ταῦτα σώματα εἶναι οἱ ἑπτὰ πλανῆται, οἱ περὶ τὴν Γῆν κινούμενοι.

Ἡ κίνησις τῆς Σελήνης περὶ τὴν Γῆν γίνεται κατὰ τρόπον λίαν πολύπλοκον, ἤτοι ἡ κίνησίς της περὶ τὴν Γῆν εἶναι συνισταμένη πολλῶν διαφορετικῶν κινήσεων, μία τῶν ὁποίων εἶναι ἡ «πρόσνευσις», ἔχουσα περίοδον 31 ἡμερῶν καὶ 12 ὡρῶν. Τὸ ἐπίπεδον τῆς τροχιᾶς τῆς Σελήνης εἶναι κεκλιμένον ὡς πρὸς τὸ τῆς ἐκλειπτικῆς. Ἡ ἀπόστασις τῆς Σελήνης ἀνέρχεται εἰς 59 φορὰς τὴν ἀκτῖνα τῆς Γῆς (ἡ τιμὴ αὕτη διαφέρει τῆς ἀληθοῦς μόνον κατὰ 1)60).

Ὁ Ἥλιος ἐξ ἄλλου, κινεῖται περὶ τὴν Γῆν κατὰ κύκλον ἔκκεντρον ἢ κατὰ ἐπίκυκλον, ὅπως συμβαίνει καὶ μὲ τοὺς πλανήτας. Τὸ σύστημα τῶν ἐπικύκλων ἔχει ὡς ἑξῆς: Εἰς πλανήτης διαγράφει κύκλον περὶ ἓν κέντρον. Τὸ κέντρον ὅμως τοῦτο τοῦ κύκλου, κινεῖται ὁμοίως κυκλικῶς περὶ τὴν Γῆν, ἥτις, δὲν κατέχει ἀκριβῶς τὸ κέντρον τοῦ δευτέρου τούτου κύκλου, ἀλλὰ κεῖται ἀκριβῶς εἰς θέσιν «ἔκκεντρον», διαφέρουσαν δηλαδὴ τοῦ κέντρου, καὶ αἱ δύο κινήσεις ἐνεργοῦνται ἐκ Δυσμῶν πρὸς Ἀνατολάς.

Τὸ πολύπλοκον τοῦτο σύστημα, καίτοι εὐφυὲς καὶ ἑρμηνεῦον

μὲ μεγάλην προσέγγισιν τὰ φαινόμενα, ἀπετέλεσε τὸ προϊὸν τῆς ἐπιμόνου προσπαθείας νὰ ἐξηγηθοῦν ταῦτα μὲ βασικὴν προϋπόθεσιν ὅτι ἡ Γῆ κατέχει τὸ κέντρον τοῦ κόσμου. Ἐγένετο δὲ τὸ σύστημα τοῦτο παραδεκτὸν καὶ ὑπεστηρίζετο μέχρι τοῦ 16ου αἰῶνος, ὅτε ὁ Κοπέρνικος ἀναδιφήσας τοὺς ἀρχαίους Ἕλληνες συγγραφεῖς, εὗρεν ὅτι εἰς τὸν «Ψαμμίτην» διετυπώνετο ἡ θεωρία τοῦ Ἀριστάρχου, καθ' ἣν κέντρον τοῦ κόσμου ἦτο ὁ Ἥλιος καὶ ὄχι ἡ Γῆ (ἡλιοκεντρικὸν σύστημα). Τὸ ἡλιοκεντρικὸν σύστημα, ὅπερ ἐνεφάνισεν ὁ Κοπέρνικος εἰς βιβλίον του ὡς ἰδικόν του, ἐγένετο δεκτὸν καὶ οὕτω ἐξετοπίσθη τὸ γεωκεντρικὸν σύστημα τοῦ Πτολεμαίου.

Κ. Σ. Χασάπης

ΘΕΩΝ. Ὁ Σμυρναῖος μαθηματικὸς καὶ πλατωνικὸς φιλόσοφος, ἀκμάσας ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἀδριανοῦ, ἐν Ἀθήναις. Ἔγραψε σύγγραμμα χάριν τῶν ἀνεπαρκῶς προπαρασκευασμένων διὰ τὴν μελέτην τῶν μαθηματικῶν ὑπὸ τὸν τίτλον «Τὰ κατὰ τὸ μαθηματικὸν χρήσιμα εἰς τὴν Πλάτωνος ἀνάγνωσιν», καὶ ἀφιερωμένον εἰς τὸν Πλάτωνα. Ἀναφέρονται ὡσαύτως δύο ἀκόμη ἔργα του σχετικὰ πρὸς τὰ συγγράμματα τοῦ Πλάτωνος.

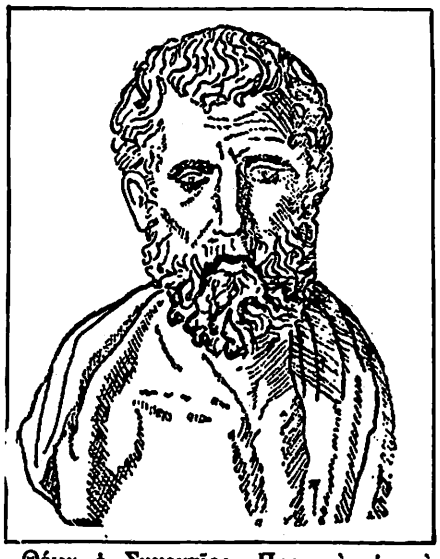

Θέων ὁ Σμυρναῖος. Προτομὴ εἰς τὸ Μουσεῖον Καπιτωλίου.

ΥΠΑΤΙΑ. Ἀλεξανδρινὴ φιλόσοφος καὶ μαθηματικός. Ἤκμασε κατὰ τὸ δεύτερον ἥμισυ τοῦ 4ου μ. Χ. αἰῶνος καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ ἑπομένου. Μετὰ τὰς σπουδάς της εἰς τὰς σχολὰς τῆς Ἀλεξανδρείας ἦλθεν εἰς Ἀθήνας, ὅπου ἐφοίτησεν εἰς τὴν Νεοπλατωνικὴν Σχολὴν τοῦ Πρόκλου καὶ Ἱεροκλέους. Ἐπανελθοῦσα εἰς Ἀλεξάνδρειαν ἐνεφανίσθη ὡς διδάσκαλος καὶ ἀρχηγὸς σχολῆς φιλοσοφικῶν καὶ μαθηματικῶν σπουδῶν. Μαθηταί της ὑπῆρξαν οἱ: Τρωΐλος ὁ Σοφιστής, ὁ Ἱεροκλῆς, ὁ Συνέσιος ὁ Πτολεμαΐδος κ. ἄ. Εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν ἡ Ὑπατία ἐδίδαξε κυρίως νεοπλατωνικὴν φιλοσοφίαν, παραλλήλως δὲ ἐπεδίδετο καὶ εἰς τὴν ἑρμηνείαν τῶν ἄλλων φιλοσόφων καὶ δὴ τοῦ Ἀριστοτέλους. Ἐδίδαξε προσέτι μαθηματικὰ καὶ ἀστρονομίαν.

Ἡ Ὑπατία εἶναι μοναδικὸν παράδειγμα φιλοσόφου γυναικὸς ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ πνεύματος καὶ τῆς γυναικείας κινήσεως. Ἐξυμνεῖται ὑπὸ τῶν ἱστορικῶν διὰ τὸ ἐξαίρετον κάλλος της, τὴν παρρησίαν, τὸ θάρρος της καὶ τὴν διαλεκτικὴν δύναμιν τοῦ πνεύματός της. Ἡ Ὑπατία ἠσχολήθη ἐπίσης μὲ τὴν γεωμετρίαν, ἀποκληθεῖσα ἐκ τούτου «Γεωμετρική», καθὼς καὶ μὲ ζητήματα τεχνικὰ καὶ μηχανικά. Ἀναφέρεται ὅτι μὲ τὴν συμβολήν της καὶ τὴν καθοδήγησίν της ὁ μαθητής της Συνέσιος κατεσκεύασε τὸ ἀστρονομικὸν ὄργανον «Ἀστρολάβος». Τὰ ἔργα της ἀπωλέσθησαν ἅπαντα. Δὲν γνωρίζομεν δὲ παρὰ τίτλους μόνον τινῶν ἐξ αὐτῶν. Οὕτω ἀναφέρεται ὅτι συνέγραψεν: «Ὑπόμνημα εἰς Διόφαντον», ἀρχαῖον μαθηματικόν, ὑπόμνημα εἰς τὰ «Κωνικὰ» τοῦ Ἀπολλωνίου τοῦ Περγαίου τοῦ μαθηματικοῦ. Ἐκ τῶν ἀστρονομικῶν της συγγραφῶν εἶναι γνωστός: «Ὁ ἀστρονομικὸς κανών».

Ἡ Ὑπατία ἔζησε καὶ ἐδίδαξεν εἰς χρόνους θρησκευτικῶν φανατισμῶν. Τὰ τελευταῖα λείψανα τοῦ ἐθνισμοῦ συνεκρούοντο μὲ πεῖσμα μὲ τὸν Χριστιανισμόν, ἡ δὲ Ἀλεξάνδρεια ἦτο τὸ ἐλεύθερον πεδίον τῆς πάλης αὐτῆς. Φιλοσοφικαὶ ἔριδες, δόγματα, αἱρέσεις καὶ θρησκευτικαὶ διαμάχαι καὶ συζητήσεις ἐμαίνοντο καυριολεκτικῶς. Πάντα ταῦτα, καθὼς καὶ ἡ ἀντίληψις παρὰ τῷ λαῷ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην, ὅτι οἱ ἀσχολούμενοι μὲ τὰ μαθηματικὰ ἦσαν μάγοι, ἐνισχυομένη μὲ ἔξαλλον θρησκευτικὸν φανατισμόν, συνετέλεσεν εἰς τὸ οἰκτρὸν τέλος τῆς Ὑπατίας τὸ 416. Ἀναφέρεται ὅτι ὁ ἀναγνώστης Πέτρος μὲ πολὺν ὄχλον ἐπέδραμε κατὰ τῆς οἰκίας τῆς Ὑπατίας, τὴν ἔσυρε διὰ τῶν ὁδῶν ἀποδύσαντές τε τὴν ἐσθῆτα ὀστράκοις ἀνεῖλον καὶ μεληδὸν διασπάσαντες ἐπὶ τὸν καλούμενον Κυναρεῶνα τὰ μέλη, συνάραντες πυρὶ κατηνάλωσαν». Πλεῖστοι εἶναι οἱ ὑποστηρίζοντες ὅτι ἠθικὸς αὐτουργὸς τῆς κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον θανατώσεως τῆς Ὑπατίας ἦτο ὁ ἐπίσκοπος Ἀλεξανδρείας Κύριλλος, κινηθεὶς πρὸς τοῦτο ἐκ λόγων προσωπικῶν.

ΠΑΠΠΟΣ. Ὀνομαστὸς Ἕλλην γεωμέτρης, ζήσας ἐν Ἀλεξανδρείᾳ κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Διοκλητιανοῦ, ἤτοι κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 4ου αἰῶνος μ.Χ. Ὑπῆρξεν ἐκ τῶν τελευταίων ἐργατῶν τῆς μαθηματικῆς ἐπιστήμης, ἡ ὁποία μετ' αὐτόν, παρέμεινεν ἐπὶ μακρὸν εἰς στασιμότητα. Ἠσχολήθη ἰδίως μὲ τὴν σύνταξιν σχολίων ἐπὶ τῶν ἔργων τῶν πρὸ αὐτοῦ μαθηματικῶν. Οὕτω ἔγραψε: «Σχόλια εἰς τὰ Στοιχεῖα τοῦ Εὐκλείδου», ἐκ τῶν ὁποίων ἐλάχιστα ἀτυχῶς διεσώθησαν, εἰς τὸ «Περὶ μεγεθῶν» τοῦ Ἀριστάρχου, εἰς τὴν «Σύνταξιν» τοῦ Πτολεμαίου, εἰς τὸ «Ἀνάλημμα» τοῦ Διοδώρου, τὰ ὁποῖα πάντα ἀπωλέσθησαν ὁλοσχερῶς. Τὸ κύριον ὅμως ἔργον τοῦ Πάππου εἶναι ἡ συγκέντρωσις ὅλων τῶν μέχρις αὐτοῦ μαθηματικῶν γνώσεων καὶ διαγραμμάτων εἰς ἴδιον βιβλίον ὑπὸ τὸν τίτλον «Συναγωγή», εἰς τὸ ὁποῖον ἀνέπτυξε καὶ τὰς ἰδικάς του θεωρίας. Διασωθὲν κατὰ τὸ μεγαλύτερον αὐτοῦ μέρος, εἶναι διηρημένον εἰς ἑκτὼ βιβλία, ἐκ τῶν ὁποίων τὸ πρῶτον καὶ μέρος τοῦ δευτέρου, ἔχουν τελείως ἀπολεσθῆ. Ἕκαστον ἐκ τῶν λοιπῶν πραγματεύεται ἰδιαίτερα μαθηματικὰ θέματα, οἷον: περὶ μέσων ὅρων καὶ ἀναρμονικῶν λόγων, περὶ τριχοτομήσεως γωνίας κλπ., περὶ ἰσοπεριμέτρων καὶ κανονικῶν πολυέδρων κ.ἄ.τ.

(Ἀναλυτικώτερον περὶ τοῦ ἔργου τοῦ Πάππου βλέπε εἰς προηγουμένας σελίδας).

ΓΕΩΓΡΑΦΟΙ — ΠΕΡΙΗΓΗΤΑΙ — ΕΞΕΡΕΥΝΗΤΑΙ

Κατωτέρω παραθέτομεν γενικὰς πληροφορίας καὶ βιογραφίας τῶν κυριοτέρων Ἑλλήνων ἐξερευνητῶν, γεωγράφων ἢ περιηγητῶν τῆς Ἀρχαιότητος καὶ μεταξὺ αὐτῶν τοῦ Σκύλακος τοῦ Καρυανδέως, τοῦ Στράβωνος, τοῦ Πυθέα τοῦ Μασσαλιώτου, τοῦ Παυσανίου κ.λπ.

ΣΚΥΛΑΞ ὁ Καρυανδεύς. Ἀρχαῖος γεωγράφος καὶ συγγραφεύς. Οἱ ἐρευνηταὶ τῶν σχετικῶν πρὸς τὸ ὄνομα τοῦτο πηγῶν ἀδυνατοῦν νὰ καθορίσουν σαφῶς, ἂν ἦτο εἷς καὶ μόνος ἢ πλείονες ὑπὸ τὴν αὐτὴν ὀνομασίαν. Ὁ Στράβων καὶ ὁ Στέφανος ὁ Βυζάντιος ἀναφέρουν ὅτι ἐκ Καρυάνδων «ἦν Σκύλαξ ὁ παλαιὸς συγγραφεύς», ἐξ οὗ συνάγεται, ὅτι οὗτος ἦτο πολὺ ἀρχαιότερός των. Κατὰ τὸν Ἡρόδοτον, ὁ Δαρεῖος ἀπέστειλε (521—485 π.Χ.), πρὸς ἐξερεύνησιν τῆς Ἰνδικῆς παραλίου ἀπὸ τῶν ἐκβολῶν τοῦ Ἰνδοῦ, μεταξὺ πολλῶν ἄλλων «καὶ δὴ καὶ Σκύλακα, ἄνδρα Καρυανδέα». Οὗτοι, ὁρμηθέντες ἐκ τῆς πόλεως Κασπατύρου καὶ τῆς Πακτυϊκῆς, ἀπεπειράθησαν τὸν περίπλουν τῆς Λιβύης (Ἀφρικῆς) ἐπὶ 30 μῆνας. Αἱ ἔρευναί των κατέστησαν γνωστὴν τὴν θάλασσαν ἐκείνην, διευκολυθέντος οὕτω τοῦ Δαρείου νὰ ὑποτάξῃ τοὺς Ἰνδούς. Πολλοὶ ἀρχαῖοι συγγραφεῖς, ἐν οἷς καὶ ὁ Ἀριστοτέλης, ἀναφέρουν ὅτι ὁ Σκύλαξ συνέγραψε τὸν περίπλουν αὐτόν.

Κατόπιν τούτου εἶναι προφανές, ὅτι δεύτερος Σκύλαξ, μαθηματικὸς καὶ φυσικός, ἐπεχείρησε καὶ συνέγραψε «Περίπλουν τῶν ἐκτὸς τοῦ Ἡρακλέους Στηλῶν, τὰ κατὰ τὸν Ἡρακλείδη τῶν Μυλασσῶν βασιλέα, γῆς περίοδον, ἀντιγραφὴν πρὸς τὴν Πολυβίου ἱστορίαν», ὡς ἀναφέρει ὁ Σουΐδας, συγχέων ἀναντιρρήτως Σκύλακα τὸν Καρυανδέα πρὸς τὸν μεταγενέστερον Σκύλακα τὸν Ἁλικαρνασσέα, περὶ οὗ ὁ Κικέρων γράφει ὅτι ἦτο σύγχρονος τοῦ Παναιτίου, ἐξέχων ἀστρολόγος καὶ συγγραφεὺς πολιτικῶν ἔργων. Ἀλλ' εἶναι πιθανὴ ἡ ὕπαρξις καὶ τρίτου Σκύλακος γεωγράφου, καθόσον σύγγραμμα τούτου λακωνικόν, ἀλλὰ πολύτιμον εἰς σαφήνειαν, διεσώθη κατὰ τὸ πλεῖστον, πολλῶν ἀποσπασμάτων του μνημονευομένων παρ' ἄλλοις ἀρχαίοις γεωγράφοις. Τοῦτο' ἄσχετον πρὸς τὸν περίπλουν τῆς Ἰνδικῆς, φέρει τὸν τίτλον «Σκύλακος Καρυανδέως περίπλους τῆς θαλάσσης τῆς οἰκουμένης Εὐρώπης καὶ Ἀσίας καὶ Λιβύης καὶ ὅσα καὶ ὁποῖα ἔθνη ἔκαστα' ἐξῆς καὶ χῶραι καὶ λιμένες καὶ ποταμοί, καὶ ὅσα μήκη τῶν πλῶν καὶ αἱ νῆσοι αἱ 7 αἱ οἰκούμεναι, καθ' ὅτι ἑκάστη κεῖται τῆς ἠπείρου», περιγράφει δὲ ἅπασαν τὴν αἰγιαλίτιδα ζώνην ἀπὸ Γαδείρων μέχρι Εὐξείνου Πόντου. Ἐκ πολλῶν ἐνδείξεων τοῦ κειμένου του, ἐν αἷς καὶ τὸ ὅτι γίνεται χρῆσις ἀρχαιοτάτης μετρικῆς μονάδος πρὸς μέτρησιν μεγάλων ναυτικῶν ἀποστάσεων, συνάγεται ὅτι τὸ ἔργον ἐγράφη πρὸ τοῦ Ἡροδότου.

Σ.Ε.Λ.

ΠΥΘΕΑΣ ὁ Μασσαλιώτης. Τολμηρὸς Ἕλλην ποντοπόρος ἐξερευνητὴς ἐκ Μασσαλίας, ζήσας κατὰ τὸν 4ον αἰῶνα π.Χ. Ἦτο ἐξέχουσα προσωπικότης, ὡς τοῦτο προκύπτει ἀπὸ τὰ δι' ἄλλων συγγραφέων διασωθέντα 33 ἀποσπάσματα ἀπὸ τὰ ἔργα του: «Περὶ Ὠκεανοῦ», «Γῆς περίοδος», «Πυθέου περίπλους»· ὅμως ὀλίγοι σκαπανεῖς τῆς ἐπιστήμης, ἐκακολογήθησαν ὡς ψευδολόγοι καὶ φαντασιοκόποι καὶ δὴ ἀπὸ ἐξοχότητας ἀντιπάλους του, χαρακτηριζούσας τὰς θεωρίας του ὡς «Πυθέου πλάσματα». Ἄλλοι ὅμως, ὡς οἱ: Ἵππαρχος, Ἐρατοσθένης, Ποσειδώνιος, Τίμαιος, Μαρκιανὸς Ἡρακλεώτης, Κοσμᾶς ὁ Ἰνδικοπλεύστης, εἰς τινα δὲ σημεῖα καὶ αὐτὸς ὁ ἐχθρός του Στράβων, ἐγένοντο διαπρύσιοι τῶν ἔργων του κήρυκες, τοῦ τελευταίου ἀναφέροντος, ὅτι μετὰ δύο αἰῶνας ἐχρησιμοποίησεν ὁ Ἵππαρχος τὸ ἔργον του πρὸς σύνταξιν τῶν γεωγραφικῶν πλατῶν διαφόρων τόπων, αὐτὸς δὲ προσωπικῶς δὲν ἠδυνήθη ν' ἀποκρύψῃ, ὅτι ἦτο ἔμπειρος ἀστρονόμος καὶ μαθηματικός, ὑπολογίσας μὲ ἀκρίβειαν καὶ τὸ γεωγραφικὸν πλάτος τῆς Μασσαλίας, τὸν ψέγει ὅμως σφοδρῶς ὡς ψευδολόγον, διότι ἀναφέρει ὕψος παλιρροίας 11 ὅλων μέτρων, καὶ διότι λέγει, ὅτι ὁ παράπλους τῆς βορείας πλευρᾶς τῆς Ἱσπανίας γίνεται ταχύτερον διὰ τοὺς εἰσπλέοντας τὸν Βισκαϊκὸν παρὰ ὑπὸ τῶν ἐκπλεόντων εἰς τὸν Ὠκεανόν. Εἶχον ὅμως καὶ οἱ ἐπικριταί του τὸ δίκαιόν των: Εἰς τὴν ἡμέραν Μεσόγειον, δὲν ἔχομεν ποτὲ ἰδὴ «παλιρροίας συζυγιῶν», οὔτε τὸ «ρεῦμα τοῦ κόλπου», τὸ «γκόλφ-στρήμ» δὲν ἠδύναντο ποτὲ νὰ ὑποψιασθοῦν ὅτι ὁ Πυθέας εἶχε διαπιστώσει φαινόμενα εἴκοσι αἰῶνας πρὸ τῆς μελέτης των καὶ τῆς ἐξηγήσεώς των.

Ἡ κατὰ τὸ δυνατὸν ἀναπαράστασις τοῦ

περίπλου τοῦ Πυθέου. Ὁ πλοῦς τοῦ Πυθέου πρὸς τὴν Βόρειον Θάλασσαν ἀφ' ἑνὸς καὶ τὴν βορείως τῆς Ἀγγλίας «Πολικὴν» ἀφ' ἑτέρου, ὑπῆρξεν ἐνιαῖος, ἄνευ ἐπανάπλου δηλαδή, πλὴν μόνον διαχειμάσεως κάπου, ὁπόθεν θὰ ἠδύνατο ὁ ποντοπόρος νὰ παρακολουθήσῃ τὸ κατὰ τὰ πρόσγεια τῆς Μάγχης φαινόμενον τῶν ὑψηλῶν παλιρροιῶν. Ἀποπλεύσας ἐκ Μασσαλίας ὁ Πυθέας, προσήγγισεν εἰς τὸν ὑπὸ τὴν Πυρήνην λιμένα τῆς Ρόδης, ἀποικίας Μασσαλιωτῶν, ἐκεῖθεν δὲ εἰς Κάλπην (Γιβραλτὰρ) καὶ εἶτα εἰς Γάδειρα (Κάδιξ), ὅπου τὸ πρῶτον παρετήρησε τὴν αὔξησιν τοῦ παλιρροιακοῦ ὕψους. Φθάσας δὲ εἰς Ἱερὸν ἄκρον (ἀκρωτήριον Σὰν Βενσάν), παρετήρησε, καίπερ στερούμενος πλωτικοῦ τινος βοηθήματος, ὅτι πράγματι ἦτο τοῦτο ἡ δυτικὴ τῆς Ἰβηρικῆς χερσονήσου ἐσχατιά. Εἰς τίνας ὅρμους τῆς ἀκτῆς ταύτης προσήγγισεν, οὐδὲν τι ἀπὸ τῶν ἀποσπασμάτων του προκύπτει· οὔτε ἂν φθάσας εἰς τὸ Ἀρτάβριον ἄκρον Β.Δ. τῆς Ἰβηρικῆς χερσονήσου ἐσχατιὰν (τὸ ἄλλως Φινιστέριον), συνέχισε τὸν πρὸς βορρᾶν πλοῦν του, ἢ ἂν ἀντιθέτως προέκρινε νὰ παραπλέῃ τὰς ἀκτὰς τοῦ Βισκαϊκοῦ κόλπου, τὸ ὁποῖον θὰ ἦτο ἀπολύτως ἐνδεδειγμένον ἀληθοφανὲς δὲ τοῦτο, διότι μόνον οὕτω θὰ περιέπιπτεν εἰς τὴν ἀντίληψίν του ὁ ροῦς τοῦ θαλασσίου ποταμοῦ τοῦ Χλιαροῦ Ρεύματος καὶ ἡ ταχύτης του, ἡ ἐπιταχύνουσα τοὺς εἰσπλοῦς καὶ ἐπιβραδύνουσα τοὺς ἐκπλοῦς εἰς τὸν Βισκαϊκόν, ὡς ἀνωτέρω ἐλέχθη.

Τὰ ἀποσπάσματα τοῦ Πυθέου, μᾶς τὸν ἐπανεμφανίζουν εἰς τὴν χώραν τῶν Ὀσιμίων, τὴν μεγάλην χερσονησώδη προβολὴν τῆς Ἀρμορικῆς ἢ τῆς Βρετάννης, ὅπου νῦν ὁ νομὸς Φινιστέρ. Ἀναφέρει δὲ ἐκεῖ καὶ ἀκρωτήριον Γάβαιον ἢ Κάβαιον (τὸ τοῦ Ἁγίου Ματθαίου, δεξιᾷ τῷ εἰσπλέοντι τὸν κολπίζοντα λιμένα τῆς Βρέστης) καὶ νήσους μικράς, ὧν μείζων ἡ Οὐξισάμη, ἡ νῦν Οὐεσὰν τῶν ναυτικῶν. Ἀπὸ τὴν χώραν τῶν Ὀσιμίων (Ἀρμορικήν), δὲν ἐλόξευσε πρὸς τὴν Μάγχην, ἀλλὰ πρὸς τὸ Ν.Δ. τῆς Ἀγγλίας ἄκρον, τὴν σύγχρονον Κορνουάλλην, ἣν ὥκει ἡ φυλὴ τῶν Δαμνονίων· καθ' ἃς εἶχε πληροφορίας, ἐκεῖ εὑρίσκετο ὁ περιπόθητος κασσίτερος. Καὶ προσεγειώθη εἰς ἀκρωτήριον (τὸ Βαλέριον τοῦ Πτολεμαίου, τὸ Κάϊπ - Λιζὰρντ τῶν νῦν ναυτικῶν), πρὸ τοῦ ὁποίου εὑρίσκοντο νῆσοι μικραὶ αἱ: Σιλούρουμ τῶν Ρωμαίων, αἱ Κασσιτερίδες τῶν Μασσαλιωτῶν. Εἰς τὴν περιγραφὴν τῆς ἐκεῖ παραμονῆς του ὑπῆρξεν ὁ Πυθέας μακρός, ὡς ἐξ ἀποσπάσματός του διασωθέντος διὰ τοῦ Διοδώρου προκύπτει. Ἐν αὐτῷ ἐξηγεῖται ἰδίᾳ, πῶς φρύττεται τὸ μετάλλευμα, πρὸς ἀπαλλαγὴν τοῦ μετάλλου ἀπὸ τὰς γεώδεις ἐπικαθήσεις του, πῶς τὸ τήκουν καὶ πῶς τὸ ἀποκαθαίρουν. Περιράφει δὲ τοὺς περὶ τὸ Βαλέριον ἄκρον οἰκοῦντας ὡς φιλοξένους καὶ ἐξημερωμένους, λόγῳ τῆς μετὰ τῶν ἐμπόρων ἐπιμιξίας των.

Ἐκεῖθεν παραπλέων τὴν Ν.Δ. τὴν Ἀλουΐωνος πλευράν, προσήγγισεν εἰς νῆσον «Ἴκτιν» (νῦν νῆσον τοῦ Γχουάττ), καθ' ὅσον ἔμαθεν, ὅτι ἐκεῖ μετέφερον οἱ Ὀσίμιοι (τῆς Βρετάννης) τὸν κασσίτερον ὡς καθαρὸν μέταλλον, κατόπιν δὲ προσήγγισεν εἰς τὸ ἀκρωτήριον Κάντιαν, (Ν.Δ. κέρας τῆς στομαλίμνης τοῦ Ταμέσεως, τὸ νῦν Νόρθ Φόρελανδ), ὅπου διὰ πρώτην φορὰν εἶδε τὰς μεγάλας παλιρροίας καὶ τὰ σφοδρὰ ρεύματα. Ἐκεῖ πληροφορηθεὶς σχετικὰ μὲ τὸ πολύτιμον διὰ τὴν πατρίδα του ἤλεκτρον, ἐξέκλινε πρὸς Β.Α. παράπλουν τῆς Ἠπείρου, εὑρεθεὶς πρὸ ἀοχιπελάγους μικρῶν νησίδων, τὰ ὁποῖα δὲν ἠδύναντο νὰ εἶναι ἄλλα ἀπὸ τὰς μεταξὺ Ζουϊντερζέε ἐκβολῆς τοῦ Ἔλμπα στοιχάδας νησίδας. Καὶ εὑρέθη τότε πρὸ ἄλλης νήσου, τῆς Ρουανίας, ἀπεχούσης ἡμεραῖον πλοῦν ἀπὸ τῆς Γερμανικῆς ἀκτῆς, ἣν ὥκει γερμανικὸν ἔθνος Γκούτωνες καὶ εἰς τὴν ὁποίαν τὸ κῦμα ἐκβοάζει τὸ ἤλεκτρον. Ταύτην, τὴν Ραουνανίαν, ὠνόμασεν ὁ Πυθέας καὶ Ἄβαλον καὶ Βασιλείαν, ἀπωτέρω δὲ ἀνεγνώρισεν ἄλλην νῆσον μεγίστην τὴν Βαλτίαν.

Πολλαὶ συζητήσεις ἐγένοντο ὡς πρὸς τὰς ταυτότητάς των, καταλήξασαι ὅτι Γκούτωνες εἶναι οἱ Τεύτονες, Βασιλεία καὶ Ἄβαλος μία καὶ ἡ αὐτὴ νῆσος, ἡ Ἐλιγολάνδη, Βαλτία δὲ ἡ νοτία προπέτεια τῆς Νορβηγίας, ἣν ὁ Πυθέας ἐξέλαβεν ὡς νῆσον μεγίστην. Ἀφοῦ λοιπὸν ἐπεσκέφθη ὁ Πυθέας τὴν νῦν Ἐλιγολάνδην, ὅπου ἐξεβράζετο τὸ ἤλεκτρον, τὸ Βιλχελμσχάφεν ἢ Βρέμενσχάφεν, εἰς οὓς τόπους τῶν Τευτόνων ἐπώλουν οἱ κάτοικοι τῆς Ἀβάλου τὸ ἐκβραζόμενον ἤλεκτρον, ἀνῆλθε πρὸς ἀναγνώρισιν τῆς Βαλτίας καὶ προσωρμίσθη εἰς τὸν λιμένα νῦν Στάβαγκερ, παρὰ τὸ φιόρδ τοῦ Μποῦκεν, πρὸς παραχείμασιν· ἐκεῖ ἐμελέτα τὰς ἐπὶ τῶν παλιρροιῶν παρατηρήσεις του, προεπισμαζόμενος διὰ τὸ δεύτερον μέρος τοῦ περίπλου του, καθ' ὃ παραπλεύσας ἐκ δυσμῶν περιέπλευσε τὴν Ἀλουΐωνα ('Αγγλίαν), ἀναγνωρίσας τὸ τριγωνικὸν σχῆμα της, ἀνεγνώρισε τὰς δυτικῶς τῆς Σκωτίας (ἀρχ. Καληδονίας) μικρὰς νήσους καὶ τὴν μεγαλόνησον Ἰρλανδίαν ('Υέρνην). Πάντως οἱ δύο κλάδοι τοῦ περίπλου συνέκλινον εἰς τὴν βορειοτάτην τῆς Βρεττανικῆς μεγαλονήσου ἄκραν, ἣν ὠνόμασεν «Ὄρκαν» καὶ δὴ εἴς τινας τῶν ὅρμων, τῶν σχηματιζομένων μεταξὺ τῶν βορείως αὐτῆς Ὀρκάδων νήσων.

Τὸ πρόβλημα τῆς Θούλης. Ὁ Στράβων διασώσας ἀποσπάσματα τοῦ πίνακος τῶν γεωγραφικῶν πλατῶν τοῦ Ἱππάρχου, ἔκρινε περιττὸν νὰ ἀναφέρῃ τὰ ὑπερβόρεια πλάτη, τὰ μὲ ἀντιστοιχίαν μεγίστης ἡμέρας ἄνω τῶν 18 ὡρῶν, ὡς μὴ χρησιμεύοντα εἰς τὸν γεωγράφον, ἀφοῦ ἀφοροῦν εἰς τόπους, λόγῳ ψύχους ἀκατοικήτους. Ἀποσπάσματά του ὅμως διασωθέντα παρέχουν λεπτομερείας τινὰς ὡς πρὸς τὴν Θούλην, διὰ τὰς ὁποίας ἐξαιρετικῶς ὅσον καὶ ἀδίκως λοιδωρεῖται: ὅτι πλέων πρὸς βορρᾶν, ἔφθασε μετὰ 6 ἡμεραίους πλοῦς εἰς τὴν Θούλην, τὴν πρὸς τὰ ὕστατα βορειοτάτην τῶν Βρεττανίδων νήσων, τὰ εὑρισκόμενα ἐπὶ τοῦ Πολικοῦ κύκλου. Ὅτι ὁ Ἐρατοσθένης βάσει τῆς ἀποστάσεως τῶν 6 ἡμεραίων ὑπελόγισε τὸ γεωγραφικὸν πλάτος της εἰς 660,4 μέσω τοῦ εὖρους τοῦ Βοροσθένους. Ὅτι ἡ Θούλη εἶναι ἡ ἐσχάτη τῶν νήσων, αἵτινες μνημονεύονται, ἔχουσαι κατὰ τὰς θερινὰς τροπὰς μεγίστην διάρκειαν ἡμέρας, ἴσην πρὸς 24 ὥρας, καὶ ἀπέχουσα μιᾶς ἡμέρας πλοῦν ἀπὸ τὴν «πεπηγυῖαν θάλασσαν», αὐτὴν δηλαδή, τὴν ὁποίαν ὁ Πτολεμαῖος ὀνομάζει Ἀρκτικόν, ἢ Βόρειον, ἢ Νεκρόν, ἢ Κρόνιον ὠκεανόν. Ὅτι, ἑκατὸν τὸν Γεμινόν, ὁ Πυθέας ἔφθασε μέχρι τῶν ὑπερβορείων ἐκείνων τόπων, εἰς τοὺς ὁποίους ἐδείκνυον εἰς αὐτὸν οἱ βάρβαροι «ποῦ ὁ ἥλιος κοιμᾶται κατὰ τὴν χειμερινὴν τροπήν», εἰδησιν, τὴν ὁποίαν παρέχει καὶ ὁ Κοσμᾶς ὁ Ἰνδικοπλεύστης γράφων, ὅτι οἱ βάρβαροι ὑπεδείκνυον οὕτω τὴν «κοίτην» τοῦ ἡλίου κατὰ τὰς εἰκοσιτετραώρους νύκτας τῆς χειμερινῆς περιόδου, ἀλλὰ καὶ ἡ ὁποία εἴδησις ἀποδεικνύει, ὅτι καὶ ὁ πλοῦς τοῦ Πυθέου συνετελέσθη ἐν καιρῷ θέρους, καὶ ὅτι ὁ Πυθέας εἶχε μεταβῆ ἐπὶ τόπου εἰς τὴν Θούλην, ἀναμένων τὸν ἀφανῆ ἥλιον ὑπὲρ τὸν ὁρίζοντα κατὰ τὴν θερινὴν τροπήν του· ὅτι, αὐτὸ δὲ ἐπέσυρε τὰ περισσότερα σκώμματα, πέραν τῆς Θούλης οὔτε γῆ, οὔτε θάλασσα, οὔτε ἀὴρ ὑπῆρχον, καθ' ἑαυτά, ἀλλὰ κρᾶμα ἐξ αὐτῶν, μὴ ἀφῖνον τρόπον καὶ τόπον πρὸς διάβασιν. Ἓν εἶδος «θαλασσίου πνεύμονος», ὅπως ἔλεγον οἱ ἐπιχώριοι. Οἱ σημερινοὶ ὅμως ὠκεανολόγοι, οὐδεμίαν ἀφορμὴν σκώμματος εὑρίσκουν ἐν τῷ πράγματι παραδόξῳ τούτῳ ὅρῳ: Εἶναι διὰ τὰ παγοθραύσματα, τοὺς λοφοπάγους, τὰ παγοπέδια θρυμμάτων πάγου, τὸ ὑποσκότεινον χρῶμα των, τὰ ἐξαχνίσματα, τὸν ἄνωθέν των ὑπόλευκον οὐρανόν, μὲ μίαν λέξιν ἡ ἀγρία φαντασμαγορία τῶν διεθνῶς λεγομένων «Ἄϊσμπεργκς» (μεγάλα παγόβουνα) καὶ «Ἄϊσμπλοκς» (μικρὰ παγόβουνα), μὲ τοὺς ἀλλοῦ γαλακτόχρους, ἀλλοῦ διαφανῶς κυανοῦς ὁπαλισμούς των, μὲ συνοδείαν πανδαιμονίου κρότων, ἀνέμων καὶ συνθλιβομένων παγοθραυσμάτων, διὰ τὸ κρᾶμα τῶν ὁποίων θὰ ἠδύνατο νὰ εἶχεν εὑρεθῆ ἄλλος τις συμπαθὴς ὅρος ἀπὸ τόν: «Θαλασσίω πνεύμονι ἐοικός».

Ὡς πρὸς τὴν ταυτότητα τῆς Θούλης τοῦ Πυθέου, ἄλλοι διατείνονται, ὅτι εἶναι ἡ «Οὔνστ» τῶν Σχέτλαντ Ἄϊλαντς τῆς Σκωτίας, πέραν τῶν ὁποίων δὲν εἶχεν ὁ Πυθέας βορίσει, παρὰ τὸ ὅτι ὁ Πυθέας ἔγραψεν ὅτι εἶχε διανύσει ἓξ ἡμεραίους πλοῦς ἕως νὰ τὴν εὕρῃ. Ἄλλοι, ὅτι ἡ Θούλη εἶναι τὸ βορειότατον τῆς Νορβηγίας, ὑπόθεσις ἔχουσα τὴν λογικήν της πλευράν, διότι τὸ «Χλιαρὸν Ρεῦμα» θὰ «ἠδύνατο νὰ φέρῃ τὸν Πυθέαν ἕως ἐκεῖ, χωρὶς οὔτος ν' ἀντιληφθῇ τὸν τοιοῦτον ἐκπεσμόν. Ἀλλὰ τότε ὁ Πυθέας θὰ ἀντελαμβάνετο μὲ τὴν ἀστραπιαίαν ἀντίληψίν του, ὅτι αὐτὴν τὴν ὑπόθεσιν ἀντιμάχεται ἡ ἐκεῖ ἔλλειψις «φιόρντ», τὰ ὁποῖα εἶχε γνωστὰ πλέον, ἀπὸ τὴν πρώτην του προσέγγισιν εἰς τὴν νοτίαν Νορβηγίαν, «τὴν Βαλτίαν». Οἱ πλεῖστοι ὅμως τῶν ἐπικριτῶν τοῦ πλοῦ, τάσσονται ὑπὲρ τῆς ταυτότητος Θούλης - Ἰσλανδίας, διὰ τὸ γεωγραφικὸν πλάτος της καὶ διὰ τὴν ἀπόστασίν της ἀπὸ τῆς Γροιλανδίας, ἔχουσαν λόγον πρὸς τὴν ἀπόστασίν της ἀπὸ τὴν Ἀγγλίαν ὡς 1:6. Ἀλλὰ πάλιν, δὲν ἔκαμαν ἐντύπωσιν εἰς τὸν Πυθέαν τὰ γκέϊζερ καὶ αἱ λάβαι της, τὰ ὁποῖα δὲν θὰ ἔβλεπε διὰ πρώτην φορὰν ὁ Πυθέας, ὁ πλέον ἢ ἅπαξ ἐπισκεφθεὶς τὰς Λιπάρας, διὰ τῶν ὁποίων τὰ τοιαῦτα πλουτώνεια φαινόμενα, οὐδὲν γράφει, παρομοιάζων αὐτὰ πρὸς τὰ τῆς Θούλης;

Πάντως, ἡ Θούλη ὑπῆρξεν ὁ τελευταῖος τοῦ πλοῦ τοῦ Πυθέου σταθμὸς καὶ ἐκεῖθεν ἐπανέπλευσεν εἰς τὴν γενέτειράν του, πρῶτος τῶν ἐξωκεανισάντων Ἑλλήνων ποντοπόρος. Παρὰ δὲ τοὺς λοιδωροῦντας αὐτόν, ὁ ἁρμοδιώτατος τοῦ ἐγχειρήματός του ποντοπόρος κριτής, ὁ πολὺς Μπουγκενβίλ, ἔγραψεν: «Ὀφείλομεν νὰ ἐντάξωμεν τὸν Πυθέαν εἰς τὸν κατάλογον τῶν Γκάμας, τῶν Καλόμβων, τῶν Μαγελάνων,. Εἶδος κατακτητῶν καὶ αὐτῶν, ἀλλὰ ποὺ ἀξίζει νὰ ἐπιβιοῦν εἰς τὴν μνήμην τῶν ἀνθρώπων, περισσότερον παρὰ οἱ Σεσώστρεις, καὶ οἱ Ἀννίβαι.

Σ. Ε. Λυκούδης

ΕΥΔΟΞΟΣ ὁ Κυζικηνός. Ἕλλην ἐξερευνητὴς καὶ θαλασσοπόρος, ζήσας τὸν 2ον π.Χ. αἰῶνα. Πληροφορίας περὶ τῶν ἐξερευνητικῶν ταξιδίων τοῦ Εὐδόξου παρέχει ὁ Ποσειδώνιος καὶ ὁ ἐξ αὐτοῦ ἀρυσθεὶς Στράβων, ὅστις προσπαθεῖ νὰ ἀποδείξῃ ὅτι τὰ περὶ Εὐδόξου λεγόμενα εἶναι μῦθοι, ματαίως ὅμως, διότι περὶ τοῦ ἐξερευνητοῦ ὁμιλοῦν καὶ ὁ Κορνήλιος Νέπως, ὁ Πομπώνιος Μέλας, Πλίνιος ὁ πρεσβύτερος καὶ ἄλλοι νεώτεροι συγγραφεῖς.

Κατὰ τὰ παραδιδόμενα ὁ Εὔδοξος κατὰ τὸ 128 π.Χ. ἀπεστάλη ὑπὸ τῆς πατρίδος του εἰς Ἀλεξάνδρειαν ὡς θεωρός, ἐπίσημος δηλαδὴ ἀντιπρόσωπος τῆς χώρας του εἰς ἐκεῖ τελουμένους ἀγῶνας, μετὰ ταῦτα δὲ ἀνέπλευσε τὸν Νεῖλον χάριν μελετῶν. Τότε φύλακες τοῦ βασιλέως Πτολεμαίου Β' τοῦ Εὐεργέτου εὗρον Ἰνδὸν τινα ἠμιθανῆ, μόνον ἐντὸς λέμβου, εἰς τὰς πρὸς τὸν Ἀραβικὸν κόλπον ἀκτάς, οὗτος δὲ ἰσχυρίζετο ὅτι εἶχε φθάσει ἐκεῖ περιπλανηθεὶς ἐκ τῆς Ἰνδικῆς χώρας μετ' ἄλλων συμπλωτήρων, οἵτινες ἐχάθησαν, καὶ ἀνελάμβανε νὰ ὁδηγήσῃ εἰς τὰς Ἰνδίας τοὺς ὑπὸ τοῦ βασιλέως ὁρισθησομένους. Ἐπὶ κεφαλῆς τῆς ἀποστολῆς προσφερθεὶς ἐτάχθη ὁ Εὔδοξος, ὅστις κατὰ τὴν ἐπιστροφήν του ἔφερε πολυτίμους λίθους καὶ ἀρώματα, τὰ ὁποῖα ὅμως ὁ βασιλεὺς ἥρπασε.

Δεύτεραν ἀποστολήν, πληρεστέραν, ὑπὸ τὸν Εὔδοξον ὠργάνωσεν ἡ διαδεχθεῖσα τὸν Πτολεμαῖον σύζυγός του Κλεοπάτρα, κατὰ τὴν ἐπάνοδον ὅμως ὁ Εὔδοξος παρασυρθεὶς πρὸς τὴν αἰθιοπικὴν παραλίαν προσήγγισεν ἐκεῖ καὶ συνῆψε σχέσεις μὲ τοὺς ἐντοπίους, μελετῶν τὴν γλῶσσαν των καὶ συγκεντρῶν πληροφορίας τοπογραφικὰς ἐπιχειρήσας δὲ νὰ ἀνεύρῃ τὰς πηγὰς τοῦ Νείλου ἀπέτυχεν. Ἐπανελθὼν ἐσχεδίασε νέον πλοῦν ἵνα περιπλεύσῃ τὴν Ἀφρικήν, διότι ἀνεῦρεν εἰς τὰ ΒΑ. παράλια τῆς Ἀφρικῆς ἀκρόπρωρον πλοῖου ἐκ Γαδείρων ναυαγήσαντος κατὰ τὴν ΒΔ ἀκτήν, τὸ ὁποῖον κατὰ τοὺς ὑπολογισμοὺς τοῦ Εὐδόξου, παρασυρθὲν ὑπὸ τῶν ρευμάτων, θὰ περιέπλευσε τὴν

'Αφρικήν, τὸν δρόμον δὲ τοῦ ἀκροπρώρου ἀπεφάσισε νὰ ἀκολουθήση. 'Επιστρέψας ὅθεν εἰς τὴν πατρίδα του καὶ ἐκποιήσας τὴν περιουσίαν του μετέβη εἰς τὴν ναυτικὴν πόλιν τῆς Δυτικῆς 'Ιταλίας. Δικαιάρχειαν, ἐκεῖθεν εἰς Νεάπολιν, Μασσαλίαν, τέλος εἰς Γάδειρα τῆς 'Ισπανίας καὶ ἐκεῖθεν δι' ἑνὸς μεγάλου πλοίου καὶ δύο ἐφολκέων ἀνήχθη εἰς τὸν 'Ατλαντικὸν προχωρήσας πρὸς νότον πιθανῶν μέχρι τοῦ Πρασίνου 'Ακρωτηρίου διαβὰς τὴν γραμμὴν τοῦ ἰσημερινοῦ.

Συναντήσας εἰς τὰς ἀκτὰς Αἰθίοπας ἀντελήφθη ὅτι εὑρίσκετο εἰς τὸ αὐτὸ γεωγραφικὸν πλάτος μὲ τὴν πρὸς τὴν 'Ερυθρὰν θάλασσαν Αἰθιοπίαν καὶ ἐπειδὴ παραπλέων τὴν Δυτικὴν ἀκτὴν τῆς 'Αφρικῆς λόγω τῆς ἀποτόμου στροφῆς ταύτης εἶχε λάβει κατεύθυνσιν πρὸς ἀνατολάς, ἐνόμισεν ὅτι ἐπέτυχε τοῦ σκοποῦ τοῦ ταξιδίου του, μὴ γνωρίζων τὸ ἀπὸ τοῦ κόλπου τῆς Νέας Γουϊνέας τριγωνικὸν νότιον σχῆμα τῆς ἠπείρου, φανταζόμενος αὐτὴν ὡς στρογγύλην, ὅπως τὸ βόρειον μέρος. "Ενεκεν ἐλλείψεως ζωοτροφιῶν καὶ τῆς ἐπικρατούσης νηνεμίας τοῦ ἰσημερινοῦ, μὴ θέλων νὰ κουράσῃ τὰ πληρώματα διὰ συντόνου κωπηλασίας, ἐπανέκαμψε σημειώσας εἰς τὸν χάρτην του τὴν μόνην νῆσον, ἥτις εἶχεν ὕδωρ καὶ βλάστησιν, τὴν ὁποίαν συνήντησε κατὰ τὴν κάθοδον, ἡ ὁποία ἴσως ἦτο ἡ νῆσος τοῦ Φερνάνδου Πῶ. 'Επιστρέψας εἰς 'Ισπανίαν ἡτοιμάσθη διὰ νέον ταξίδιον, ἔχων δύο πλοῖα, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐπεβίβασε τολμηροὺς ναύτας, γεωργοὺς καὶ σῖτον, ἵνα σπείρῃ, ἐὰν ἀναγκασθῇ νὰ διαχειμάσῃ εἰς τὴν νῆσον, τὴν ὁποίαν συνήντησεν εἰς τὴν πρώτην του προσπάθειαν.

"Εκτοτε ἀπωλέσθησαν τὰ ἴχνη του πιθανὸν δὲ νὰ ἐχάθη εἰς τὴν Ν. 'Αφρικήν, προσπαθῶν νὰ ἐπιτελέσῃ τὸν περίπλουν τῆς ἠπείρου, τὸν ὁποῖον πρὸ αὐτοῦ εἶχον ἐπιχειρήσει Φοίνικες θαλασσοπόροι κατὰ τὸν 'Ηρόδοτον ἐκ τῆς 'Ερυθρᾶς θαλάσσης ὁρμηθέντες τῇ πρωτοβουλίᾳ τοῦ Αἰγυπτίου βασιλέως Νεκὼ περὶ τὸ 610 π.Χ., ὡς καὶ ὁ Καρχηδόνιος "Αννων, ὅστις παρέπλευσε τὰς δυτικὰς ἀκτὰς τῆς 'Αφρικῆς μετὰ τὸ 610 καὶ πρὸ τοῦ 500 π.Χ., φθάσας μέχρι τοῦ Καμερούν. "Αν καὶ ὁ Πομπώνιος Μέλας καὶ Πλίνιος ὁ πρεσβύτερος στηριζόμενοι εἰς τὸν Κορνήλιον Νέπωτα παραδέχονται ὅτι ὁ Εὔδοξος ἐπετέλεσε τὸν περίπλουν τῆς 'Αφρικῆς ἐκ τοῦ 'Αραβικοῦ κόλπου πρὸς τὰ Γάδειρα, ὅμως δὲν δύναται νὰ ὑποστηριχθῇ τοῦτο, πάντως ὅμως τὸ ὄνομα τοῦ Εὐδόξου εἶναι ἀρρήκτως συνδεδεμένον μὲ τὰς πρὸς περίπλουν τῆς 'Αφρικῆς προσπαθείας ὁ δὲ Εὔδοξος, τησουμένων τῶν ἀναλογιῶν, δύναται νὰ καταταχθῇ μεταξὺ τῶν ἄλλων μεγάλων θαλασσοπόρων.

ΣΤΡΑΒΩΝ 'Αρχαῖος "Ελλην στωϊκὸς φιλόσοφος, ἱστορικὸς καὶ γεωγράφος. Πᾶν ὅτι εἶναι γνωστὸν περὶ αὐτοῦ προέρχεται ἐκ τοῦ ἰδίου τοῦ συγγράμματός του, τῶν «Γεωγραφικῶν» του. 'Η ἀκριβὴς χρονολογία τόσον τῆς γεννήσεώς του ὅσον καὶ τοῦ θανάτου του δὲν εἶναι ἀπολύτως βεβαία, ἀλλ' ἐκ τῶν πληροφοριῶν τῶν πηγῶν, εἰκάζεται μετὰ βεβαιότητος, ὅτι ἐγεννήθη εἰς τὴν 'Αμάσσειαν τοῦ Πόντου, μεταξὺ τῶν ἐτῶν 68—63 π.Χ. καὶ ἀπέθανε μεταξὺ τῶν ἐτῶν 20—25 μ.Χ. Κατήγετο ἐξ ἐπιφανοῦς καὶ εὐπόρου ἑλληνικοῦ γένους, ὅπερ εἶχε μεγάλας σχέσεις μὲ τοὺς βασιλεῖς τοῦ τόπου. Τὰ οἰκονομικὰ μέσα του τοῦ ἐπέτρεψαν νὰ τύχῃ ἐξαιρετικῆς μορφώσεως καὶ ἐπὶ πλέον νὰ ταξιδεύσῃ εἰς πλείστας χώρας καὶ νὰ γνωρίσῃ τὸν κόσμον καὶ νὰ ὁλοκληρώσῃ τὰς περὶ αὐτοῦ ἀντιλήψεις του. 'Εσπούδασεν εἰς τὰς σχολὰς τῆς Νύσης (Καρίας), τῆς Ρώμης καὶ τῆς 'Αλεξανδρείας καὶ εἶχεν ὡς διδασκάλους του τοὺς διασημοτέρους ἄνδρας τῆς ἐποχῆς του ὡς: τὸν γραμματικὸν καὶ ῥήτορα τῆς Νύσης 'Αριστόδημον, τὸν συμπατριώτην του σοφὸν φιλόσοφον Τυραννίωνα, τὸν περιπατητικὸν φιλόσοφον Ξέναρχον καὶ πολλοὺς ἄλλους, ὧν τὰ ὀνόματα εἶναι ἄγνωστα. "Αγνωστον εἶναι ἐπίσης τὸ ὄνομα τοῦ μυήσαντος αὐτὸν εἰς τὸν Στωϊκισμόν. Κατὰ τὸν 'Αθήναιον, εἶχε γνωρίσει τὸν Ποσειδώνιον.

Τὸ ἔνστικτόν του τοῦ ἱστοριογράφου καὶ τοῦ γεωγράφου τὸν ὤθησε νὰ περιέλθῃ μέγα μέρος τῆς Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας. Κατὰ τοὺς ἰδίους τοὺς λόγους του, ἐταξίδευσεν «ἀπὸ τῆς 'Αρμενίας μέχρι τῶν κατὰ Σαρδόνα τόπων τῆς Τυρρηνίας καὶ ἀπὸ τοῦ Εὐξείνου μέχρι τῶν τῆς Αἰθιοπίας ὅρων». Εἶδε τὴν Μ. 'Ασίαν, τὴν Συρίαν, τὰς 'Ελληνικὰς νήσους, διέτριψεν ἐπὶ μακρὸν εἰς 'Αλεξάνδρειαν καὶ περιῆλθεν τὴν Αἴγυπτον, μετὰ τοῦ κυβερνήτου αὐτῆς καὶ φίλου του Ρωμαίου Αἰλίου Γάλλου, ὅλην τὴν Μεσόγειον, τὴν 'Ελλάδα, τὴν 'Ιταλίαν καὶ διέμεινε πολλάκις εἰς Ρώμην. Μεγίστην ἐπίδρασιν ἤσκησαν ἐπ' αὐτοῦ ὁ Πολύβιος καὶ ὁ Ποσειδώνιος.

Εἰς ὅλην τὴν ζωήν του ἀφωσιώθη εἰς τὴν συγγραφὴν τῶν ἔργων του. Πλούσιος καὶ ἄνευ φιλοδοξιῶν, ἐπεδόθη εἰς τὴν συλλογὴν τοῦ ἀπαραιτήτου ὑλικοῦ, τὸ ὁποῖον ἔρριψεν εἰς τὰ δύο μεγάλα ἔργα του. Τὸ πρῶτον ἔργον του ἔφερε τὸν τίτλον «'Ιστορικὰ ὑπομνήματα». 'Εξ αὐτοῦ ἐσώθησαν ἐλάχιστα μόνον ἀποσπάσματα. Τὸ ὅλον ἔργον περιελάμβανε 47 βιβλία, ἐξ ὧν 4 τὰ τῆς γενικῆς εἰσαγωγῆς (περὶ τῶν κυριωτέρων ἐποχῶν τῆς ἱστορίας μέχρι τοῦ 2ου π.Χ. αἰῶνος), καὶ τὰ ὑπόλοιπα 43 ἐξέθετον τὴν ἱστορίαν ἀπὸ τῆς καταστροφῆς τῆς Καρχηδόνος (146 π.Χ.) μέχρι τῆς ἱδρύσεως τῆς Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας. Τὸ ἔργον του τοῦτο συνέχιζε τὴν 'Ιστορίαν τοῦ Πολυβίου, κατὰ τὸν ἴδιον λόγον «Τὰ μετὰ Πολύβιον», καὶ ἦτο μᾶλλον σειρὰ ἱστορικῶν μελετῶν παρὰ καθαυτὸ Ἱστορία. Τὸν σκοπόν του φανερώνουν οἱ ἴδιοι οἱ λόγοι του: «Διόπερ ἡμεῖς πεποιήκαμεν ὑπομνήματα ἱστορικὰ χρήσιμα, ὡς ὑπολαμβάνομεν, εἰς τὴν ἠθικὴν καὶ πολιτικὴν φιλοσοφίαν», «ἐκεῖ τὰ περὶ τοὺς ἐπιφανεῖς ἄνδρας καὶ βίους τυγχάνει μνήμης, τὰ δὲ μικρὰ καὶ ἄδοξα παραλείπεται». Τὸ ἔργον του ἀπηυθύνετο εἰς ὅλα τὰ πνεύματα, καὶ ἰδία εἰς τοὺς ἐπιφανεῖς ἄνδρας, «τοὺς ἐν ταῖς ὑπεροχαῖς».

Τὸ ἔργον, μὲ τὸ ὁποῖον ἔγινεν ἔνδοξος καὶ ἔζησεν εἰς ὅλους τοὺς αἰῶνας, εἶναι τὰ «Γεωγραφικά», ὅπερ ἐσώθη σχεδὸν ὁλόκληρον, καὶ εἶναι ἓν σαφές, μεθοδικὸν καὶ περιληπτικὸν βιβλίον, τὸ ὁποῖον ἀπηυθύνετο εἰς τὸν αὐτὸν κόσμον, εἰς ὃν καὶ ἡ Ἱστορία του καὶ ἦτο λίαν χρήσιμον εἰς τὴν ἐποχήν του. Τὰ «Γεωγραφικὰ» του περιλαμβάνουν 17 βιβλία. Εἰς τὰ δύο πρῶτα βιβλία ἐκθέτει τὰς γενικὰς ἰδέας του περὶ τῆς μεθόδου του καὶ τῆς ἱστορ ας τῆς γεωγραφίας, ἧς πρώτην πηγὴν θεωρεῖ τὸν "Ομηρον, εἰς δὲ τὰ ὑπόλοιπα βιβλία περιγράφει τὸν κόσμον κατὰ τὴν τάξιν τοῦ 'Ερατοσθένους. 'Εν πρώτοις κάμνει τὸν γῦρον τῆς Μεσογείου, ἀπὸ τοῦ βορρᾶ καὶ περιγράφει (Βιβλ. Γ') τὴν 'Ιβηρίαν ('Ισπανίαν), τὴν Κελτικὴν (Γαλατίαν), τὴν Βρεταννίαν μετὰ τῆς 'Ιρλανδίας καὶ τῆς Θούλης, τὰς "Αλπεις καὶ τὰς περὶ αὐτὰς χώρας (Βιβλ. Δ'), τὴν 'Ιταλίαν μετὰ τῆς Σικελίας (Βιβλ. Ε' καὶ ΣΤ'), στρέφεται καὶ πάλιν πρὸς βορρᾶν καὶ περιγράφει συνοπτικῶς τὰς μεταξὺ τοῦ Ρήνου καὶ τοῦ Δουνάβεως χώρας, ὡς καὶ τὰς χώρας τῆς Βαλκανικῆς, συμπεριλαμβανομένων τῆς 'Ηπείρου, τῆς Θράκης καὶ τῆς Μακεδονίας (Βιβλ. Ζ') καὶ τελειώνει τὴν περιγραφὴν τῆς Εὐρώπης μὲ τὴν ἀρκετὰ ἐκτενῆ περιγραφὴν τῆς 'Ελλάδος καὶ τῶν νήσων της (Βιβλ. Η' —Ι').

'Απὸ τὴν Εὐρώπην περνᾶ εἰς τὴν 'Ασίαν. 'Αρχίζει ἀπὸ τὸν Τάναϊν ποταμόν, περνᾶ εἰς τὸν Καύκασον καὶ περιγράφει τὰς χώρας κα τοὺς λαοὺς μέχρι τοῦ Περσικοῦ Κόλπου καὶ ἀνατολικῶς τοῦ Τίγρεως (Βιβλ. ΙΑ'), γυρίζει πρὸς δυσμὰς καὶ περιγράφει τὴν Μ. 'Ασίαν καὶ τὰς περὶ αὐτὴν νήσους (Βιβλ. ΙΒ' —ΙΔ'). Περιγράφει ἔπειτα τὰς 'Ινδίας καὶ τὴν Περσίαν (Βιβλ. ΙΕ') καὶ συνοπτικῶς τὴν 'Αραβίαν καὶ τὰς γειτονικὰς χώρας (Βιβλ. ΙΣΤ'), καὶ τέλος τὴν 'Αφρικήν, συμπεριλαμβανομένης καὶ τῆς Αἰγύπτου (Βιβλ. ΙΖ').

Τὸ γενικὸν σχέδιον τοῦ ἔργου του φανερώνει πνεῦμα ἀκριβολόγον καὶ μεθοδικὸν ὅπερ κατέχει τὸ θέμα του. Κέντρον τοῦ κόσμου διὰ τὸν Στράβωνα εἶναι ἡ Μεσόγειος. 'Η 'Ιταλία, ἡ Ἑλλὰς καὶ ἡ Μ. 'Ασία εἶναι αἱ χῶραι, ἃς περιγράφει ἐκτενέστερον. Διὰ τὸ ἔργον του ἐχρησιμοποίησε πᾶν ὅ,τι εἶχε γραφῆ πρὸ αὐτοῦ, ἀπὸ τοῦ 'Ομήρου μέχρι τῶν ἡμερῶν του, καὶ ἰδίως τὰ ἔργα ὅλων τῶν ἱστορικῶν καὶ γεωγράφων τῶν τριῶν τελευτα'ων αἰώνων. ὡς καὶ τὰ ἔργα τοῦ 'Ερατοσθένους καὶ τοῦ 'Ιππάρχου καὶ ἰδιαιτέρως τὰ ἔργα τοῦ Πολυβίου καὶ τοῦ Ποσειδωνίου.

Τὰ «Γεωγραφικά» του, παρὰ τὰ χάσματά των καὶ τὰ σφάλματά των ἔχουν πραγματικὴν ἐπιστημονικὴν ἀξίαν, ἀλλὰ καὶ φιλολογικὴν τοιαύτην. 'Ο κύριος σκοπός των εἶναι νὰ δείξουν, τί ἡ γῆ ἑκάστης χώρας ἔδωσεν εἰς τὸν ἄνθρωπον καὶ τί ὁ ἄνθρωπος ἐπετέλεσε μὲ τὴν γῆν. 'Ο σκοπὸς ὅμως οὔτος δὲν ἐμφανίζεται ζωηρὸς εἰς ὅλον τὸ ἔργον. 'Ο Στράβων εἶναι πνεῦμα μεθοδικόν, ἀκριβολογικὸν καὶ μεμετρημένον, ἀλλὰ στερεῖται ὕφους, πρωτοτυπίας καὶ χάριτος. Αἱ περιγραφαί του εἶναι ξηραὶ καὶ δὲν δίδουν τὴν ζωντανήν εἰκόνα τῶν πραγμάτων. Δὲν αἰσθάνεται οὔτε τὴν ὡραιότητά των, οὔτε τὴν χάριν των καὶ οὔτε τὸν οὐσιώδη χαρακτῆρα των. Διὰ τὸν λόγον αὐτὸν καὶ δὲν αἰχμαλωτίζει.

Ν. Κορκοφίγκας

ΠΑΥΣΑΝΙΑΣ. 'Αρχαῖος "Ελλην περιηγητὴς ἐκ τῆς ἐν Μικρᾷ 'Ασίᾳ πόλεως Μαγνησίας τῆς πρὸς Σιπύλῳ, ἀκμάσας τὸν 2ον μ.Χ. αἰῶνα. Τὸ ὄνομα καὶ πᾶσαι σχεδὸν αἱ περὶ αὐτοῦ πληροφορίαι εἶναι γνωσταὶ ἐκ περισωθέντος συγγράμματός του, ἐπιγραφομένου «Ἑλλάδος περιήγησις», πολυτιμοτάτου διὰ τὴν ἀρχαιολογίαν, τὴν μνημειολογίαν, τὴν μυθολογίαν, τὴν ἱστορίαν, τὴν γεωγραφίαν, τὴν ἀρχαιολογικὴν τοπογραφίαν κ.τ.τ.

'Η «'Ελλάδος περιήγησις» τοῦ Παυσανίου εἶναι διηρημένη εἰς δέκα βιβλία: Α') «'Αττικά», περιλαμβάνοντα καὶ τὴν Μεγαρίδα, Β') «Κορινθιακά», περιλαμβάνοντα καὶ τὴν περιγραφὴν τῆς Σικυωνίδος, 'Αργολίδος, 'Επιδαυρίδος, Αἰγίνης, Τροιζηνίας, 'Ερμιονίδος, Γ') «Λακωνικά», Δ') «Μεσσηνιακά», Ε') «'Ηλιακῶν Α'», ΣΤ') «'Ηλιακῶν Β'», Ζ') «'Αχαϊκά», Η') «'Αρκαδικά», Θ') «Βοιωτικά» καὶ Ι') «Φωκικά».

Τὸ κείμενον τοῦ Παυσανίου διεσώθη εἰς ὀλίγους σχετικῶς κώδικας τοῦ 14ου, 15ου καὶ 16ου αἰῶνος, τινὲς τῶν ὁποίων φέρουν καὶ τὰ ὀνόματα τῶν ἰδιοκτητῶν, ἢ καὶ τῶν ἀντιγραφέων, εὑρίσκονται δὲ ἤδη ἅπαντες οἱ κώδικες εἰς βιβλιοθήκας τῆς Ἑσπερίας Εὐρώπης. 'Η πρώτη ἔκδοσις τούτοις ἐγένετο ὑπὸ Μάρκου Μουσούρου, ἐν Βενετίᾳ, 1516. 'Αξιόλογος ἐπίσης, μετὰ γαλλικῆς μεταφράσεως εἶναι ἡ ὑπὸ Μ. Κλαβιὲ ἐν Παρισίοις 1814—1821. Εἰς τὴν ἔκδοσιν ταύτην ἐβοήθησε σπουδαίως καὶ ὁ 'Αδαμάντιος Κοραῆς. Κριτικὴ καὶ ἑρμηνευτικὴ ἔκδοσις μετὰ πολλῶν σχολίων, ὑπὸ Χίτσιχ καὶ Μπλύμνερ, ἐν Βερολίνῳ 1896 —1904, μνημειώδης δὲ διὰ τὰ σχόλια αὐτῆς ἔκδοσις εἶναι ἡ ἐν ἀγγλικῇ μεταφράσει ὑπὸ Φράζερ, ἐν Λονδίνῳ 1898, εἰς 6 τόμους. 'Αρίστη ἔκδοσις τοῦ κειμένου θεωρεῖται ἡ ὑπὸ Φρ. Σπίρο, ἐν Λειψίᾳ παρὰ Τώϋμπνερ, 1903. Παρ' ἡμῖν ἔκδοσιν τοῦ Παυσανίου μετὰ μεταφράσεως καὶ σχολίων ἀρχαιολογικῶν, τοπογραφικῶν κλπ., συμφώνως καὶ πρὸς τὰ νεώτερα εὑρήματα τῶν ἀρχαιολογικῶν ἀνασκαφῶν, ἤρχισεν ἤδη (1953) ἡ ἑταιρία «Πάπυρος».

Περὶ τοῦ Παυσανίου ἐξεφράσθησαν πολλαὶ κατηγορίαι καὶ

ἐπικρίσεις ὑπό τινων τῶν Εὐρωπαίων ἐπιστημόνων, ἰδία ὡς πρὸς τὴν ἀξιοπιστίαν αὐτοῦ. Παρετηρήθη δηλαδὴ ὅτι ὁ Παυσανίας παραλείπει ἀξιολογώτατα μνημεῖα, μεταγενέστερα τοῦ 2ου π.Χ. αἰῶνος, τῶν ὁποίων περιεσώθησαν τὰ ἐρείπια μέχρις ἡμῶν, ἢ ἀπεκαλύφθησαν διὰ τῶν ἐν Ἀθήναις ἰδία καὶ Ὀλυμπίᾳ ἀρχαιολογικῶν ἀνασκαφῶν. Ἐκ τούτου ὑπεστηρίχθη ὑπό τινων ὅτι ὁ Παυσανίας δὲν συνέλεξεν αὐτὸς περιηγούμενος τὴν Ἑλλάδα, τὰς πληροφορίας, τὰς ὁποίας παρέχει εἰς τὸ περισωθὲν ἔργον του, ἀλλὰ κατὰ τὸ πλεῖστον παρέλαβε ταύτας ἐκ τῶν συγγραμμάτων παλαιοτέρων περιηγητῶν, τοὺς ὁποίους δὲν ἀναφέρει, διὰ νὰ μὴ φανῇ ἐρανιστής, ἀλλ' αὐτόπτης καὶ αὐτήκοος τῶν ὅσων περιγράφει καὶ ἀφηγεῖται.

Ἡ γνώμη ὅμως αὕτη δὲν ἐγένετο γενικῶς ἀσπαστή, ἀλλὰ τοὐναντίον κατεπολεμήθη μετὰ πείσματος καὶ δι' ἰσχυροτάτων ἐπιχειρημάτων, διὰ δὲ τῶν διὰ τοῦ χρόνου ἐρχομένων εἰς φῶς ἀρχαίων μνημείων καὶ τῶν ἀρχαιολογικῶν ἀνασκαφῶν, διαρκῶς ἐνισχύεται καὶ ἡ περὶ τῆς ἀξιοπιστίας τοῦ Παυσανίου γνώμη, τὸ δὲ περισωθὲν ἔργον αὐτοῦ, κατέστη ὁ σύγχρονος ὁδηγὸς πάσης σχεδὸν ἀξιολόγου συστηματικῆς ἀρχαιολογικῆς ἐρεύνης ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι καὶ μνημειολογικῆς ἑρμηνείας, καὶ πηγὴ ἀκένωτος διὰ τὴν ἀρχαιολογίαν καὶ τὴν ἀρχαιογνωσίαν.

Ὡς πρὸς τὸ γλωσσικὸν ὕφος, ὁ Παυσανίας ἀρχαΐζει. Ἡ γλῶσσα τοῦ Παυσανίου εἶναι ἄτεχνος, στρυφνή, ἀνώμαλος καὶ ἡμελημένη· εἶναι πτωχὴ κατὰ τὰς λέξεις καὶ τὰς φράσεις, καὶ φέγεται ὡς ἔχουσα βραχυλογίας, ἀνακολουθίας, ἐπαναλήψεις, μεταθέσεις εἰς τὴν σύνταξιν καὶ ὡς διακοπτομένη ὑπὸ συχνῶν παρενθέσεων.

Α. Α. Π.

Τὸ ἔργον τοῦ Παυσανίου κατὰ τὴν κριτικὴν τῶν νεωτέρων φιλολόγων καὶ τοῦ Φράζερ. Τὸ ἔργον τοῦ μεγάλου τούτου περιηγητοῦ τῆς ἀρχαιότητος ἀπησχόλησε πλείστους ὅσους νεωτέρους φιλολόγους, ἐξ ὧν ἱκανοὶ κατέκριναν αὐτὸν ἀδικαιολογήτως ἐνίοτε. Ἀλλὰ ἐκεῖνος, ὅστις ἀπησχολήθη ἰδιαίτατα μὲ τὸν Παυσανίαν καὶ μάλιστα μετὰ μεγίστης προσοχῆς καὶ λίαν ἐπισταμένως, ὑπῆρξεν ὁ Τζαίημς Γεώργιος Φράζερ, ὅστις καὶ ἀπέδωκε τελικῶς δικαιοσύνην εἰς τὸν ἀρχαῖον περιηγητήν. Ὁ διάσημος οὗτος Σκῶτος ἐθνολόγος καὶ ἑλληνιστής, καθηγητὴς τῆς φιλολογίας τῶν πανεπιστημίων Καΐμπριτζ καὶ Λονδίνου, καὶ συγγραφεύς, κατατάς ἤδη ὀνομαστὸς διὰ τοῦ περιφήμου ἔργου του «Χρυσὸς κλάδος», προκειμένου νὰ προβῇ εἰς τὴν μνημειώδη αὐτοῦ ἔκδοσιν τοῦ ἔργου τοῦ ἀρχαίου περιηγητοῦ, ἥτις τελικῶς ἐδημοσιεύθη εἰς 6 ὁλοκλήρους τόμους (1898—1913), ἐπεχείρησεν ἀλεπάλληλα ταξίδια ἀνὰ τὴν Ἑλλάδα πρὸς συλλογὴν ἐντυπώσεων προσωπικῶν καὶ ἠκολούθησε κατὰ πόδας τὰ ἴχνη τοῦ Παυσανίου. Ὁ Φράζερ ἐκφράζεται τελικῶς περὶ τοῦ Παυσανίου μετὰ δικαιοσύνης καὶ ἄνευ περιστροφῶν, δεχόμενος μὲν τὴν μετριότητα αὐτοῦ ὡς συγγραφέως, ἀλλὰ ταυτοχρόνως καὶ τὴν καλὴν πίστιν αὐτοῦ καὶ τοῦ ἔργου του, τὸ ὁποῖον ἐν ἐσχάτῃ ἀναλύσει εἶναι ὄχι ἁπλῶς χρήσιμον, ἀλλὰ πολυτιμότατον ἀπὸ ἱστορικῆς καὶ ἀρχαιολογικῆς ἀπόψεως ἀπόκτημα διὰ τὴν ἐπιστημονικὴν ἔρευναν τῆς Ἑλλάδος.

Πλὴν τούτου, ὁ διάσημος Σκῶτος συγγραφεὺς καὶ ἑλληνιστής, ὡς δεδοκιμασμένος φιλόλογος, ἀπέδειξεν ὅτι αἱ κατηγορίαι αἵτινες διετυπώθησαν περὶ τοῦ Παυσανίου, ὡς δῆθεν ἀντιγραφέως ἀρχαιοτέρων περιηγητῶν, εἶναι ἀσύστατοι καὶ ἄδικοι, συνέκρινε δὲ λίαν ἐπισταμένως πρὸς τοῦτο πάντα τὰ σωζόμενα κείμενα καὶ ἀποσπάσματα καὶ βάσει τοῦ ἀντικειμενικοῦ τούτου ἐλέγχου κατέληξεν εἰς τὰ πορίσματά του. Κατὰ τὸν μέγαν τοῦτον Σκῶτον ἐπιστήμονα, τοῦ ὁποίου αἱ ἀπόψεις γενικῶς σήμερον ἐπικυροῦνται, ὁ Παυσανίας ἐγεννήθη πολὺ πρὸ τοῦ ἔτους 130 μ.Χ., εἰς τὴν Λυδίαν τῆς Μ. Ἀσίας, πιθανῶς. Δὲν εἶναι ὅμως ἐντελῶς ἐξηκριβωμένη ἡ καταγωγή του ἐκεῖθεν, πολὺ δὲ ὀλιγώτερον ἡ ἐκ τῆς Μαγνησίας προέλευσίς του, τὴν ὁποίαν πρῶτος ὑπεστήριξεν ὁ Μπούρσιαν, στηριχθεὶς ἁπλῶς ἐπὶ περιγραφῶν τοῦ Παυσανίου, σχετικῶν μὲ τὴν λίμνην τοῦ Ταντάλου καὶ περὶ τοῦ τάφου τοῦ Πέλοπος, ἃς παρεμβάλλει εἰς τὸ σύγγραμμά του ὁ περιηγητὴς (πρβλ. 1, 5, 13 καὶ 8, 17, 3).

Εἶναι πάντως ἄσχετος, τόσον πρὸς τὸν ὁμώνυμον καὶ σύγχρονόν του σοφιστὴν ἐκ Καππαδοκίας, ὅστις ὑπῆρξε καὶ μαθητὴς τοῦ Ἡρώδου τοῦ Ἀττικοῦ, ὅσον καὶ πρὸς τὸν ἕτερον Παυσανίαν, ἱστορικὸν καὶ λεξικογράφον, οὗ μνείαν ποιεῖται συχνάκις ὁ Στέφανος Βυζάντιος. Πρὸς ἀμφοτέρους τούτους παλαιότερον τινὲς ἠθέλησαν νὰ ταυτίσουν τὸν ἡμέτερον Περιηγητὴν περὶ τοῦ ὁποίου σχετικαὶ εἰδήσεις ἐκ τῆς ἀρχαιότητος ἐλάχισται ὑπάρχουν ἄλλοθεν.

Αἱ περιηγήσεις τοῦ Παυσανίου ἀνὰ τὸν τότε γνωστὸν κόσμον καὶ τὴν Ἑλλάδα. Χρονολόγησις τῶν ἐπὶ μέρους τμημάτων καὶ τοῦ ὅλου ἔργου του. Ἐκ τῆς προσεκτικῆς καὶ ἐπισταμένης ἐρεύνης τοῦ ὅλου ἔργου του, συνάγεται ὅτι ὁ Παυσανίας, φιλαπόδημος ὢν καὶ φιλομαθέστατος, περιῆλθε τὴν Αἴγυπτον, ἐπισκεφθεὶς τὰς Πυραμίδας, τὴν Συρίαν καὶ τὴν Παλαιστίνην, μάλιστα δὲ τὴν Ἱερουσαλὴμ μέχρι καὶ τῆς Νεκρᾶς Θαλάσσης, συμπεριλαμβανομένης, τὴν Ἰταλίαν καὶ μάλιστα τὴν Ρώμην, τὴν Μ. Ἀσίαν, ἣν ἐγνώριζε λεπτομερῶς καὶ σχεδὸν ἐξ ὁλοκλήρου, πιθανῶς δὲ ἀκόμη καὶ τὴν Λιβύην καὶ τὴν Σαρδηνίαν. Εἶχε ταξιδεύσει ἐν ἄλλαις λέξεσιν εἰς ὁλόκληρον τὸν περὶ τὴν Μεσόγειον θάλασσαν κόσμον, πλὴν τῆς Ἱσπανίας. Τὰς καθ' ἡμᾶς ἑλληνικὰς χώρας εἶχεν ἐπίσης ὁ Παυσανίας περιέλθει ἐξ ὁλοκλήρου σχεδόν, ἤτοι τὴν Μακεδονίαν, τὴν Θεσσαλίαν καὶ πιθανῶς καὶ τὴν Ἤπειρον, καθὼς καὶ τὴν κυρίως Ἑλλάδα, ἀπὸ τοῦ Ὀλύμπου μέχρι Ταινάρου. Ἡ ὅλη ἐντύπωσις, ἥτις ἀπομένει μετὰ τὴν ἐνδελεχῆ μελέτην τοῦ ἔργου του εἶναι ὅτι τοῦτο παρέμεινεν ἡμιτελὲς καὶ ὅτι, πλὴν τῆς Πελοποννήσου καὶ τῆς νοτίας Στερεᾶς Ἑλλάδος, ἤτοι τῆς Ἀττικῆς καὶ Βοιωτίας καὶ Ἑσπερίας Λοκρίδος, αἵτινες περιέχονται εἰς τὸ σύγγραμμά του, ἐπρόκειτο νὰ συμπεριληφθῶσι τμηματικῶς καὶ αἱ ἄλλαι περιοχαί, μετὰ τῶν νήσων. Τὸ διασωθὲν ἄλλωστε ἔργον του ἐγράφη τμηματικῶς καὶ διακεκομμένον, ἐντὸς χρονικοῦ διαστήματος εἴκοσιν ἐτῶν πιθανῶς καὶ μάλιστα ἐδημοσιεύθη καὶ τμηματικῶς κατὰ τὴν ἑξῆς περίπου σειράν:

Τὸ πρῶτον βιβλίον, ἤτοι τὰ «Ἀττικά», ἐγράφησαν καὶ ἐδημοσιεύθησαν περὶ τὸ 160 ἢ τὸ 161 μ.Χ. τὸ βραδύτερον. Τοῦτο δὲ ἐξάγεται, μεταξὺ ἄλλων, καὶ ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι ὁ Παυσανίας, παραλείπων ἐν αὐτῷ τὴν περιγραφὴν τοῦ Ὠδείου τοῦ Ἡρώδου τοῦ Ἀττικοῦ, οἰκοδομηθέντος εἰς ἀνάμνησιν τῆς συζύγου τοῦ τελευταίου, Ρηγίλλης, θανούσης τὸ 160—161, ἀναφέρει τοῦτο εἰς τὰ «Ἀχαϊκὰ» (7, 20, 3) μὲ τὴν παρατήρησιν ὅτι δὲν τὸ ἐσημείωσεν εἰς τὴν οἰκείαν θέσιν, διότι δὲν ὑπῆρχε τότε, ὅτε συνέγραφε τὸ πρῶτον ἐκεῖνο βιβλίον, τὸ ὁποῖον προφανῶς εἶχε δημοσιεύσει, διότι ἄλλως δὲν εἶχεν ἀνάγκην νὰ κάμῃ τὴν μνείαν αὐτήν. Ἐξ ἀναλόγων παρατηρήσεων τεκμαίρεται ἐπίσης ὅτι τὸ 5ον βιβλίον ἐγράφη δώδεκα ἔτη μετὰ τὸ πρῶτον, ἤτοι τὸ 172—173 μ.Χ., τὸ δὲ 6ον περὶ τὸ ἔτος 174. Ὡσαύτως καὶ τὸ 8ον βιβλίον «Ἀρκαδικὰ» φαίνεται ὅτι ἐγράφη μετὰ τὸ ἔτος 179, ἤτοι μετὰ ἓξ ἔτη ἀπὸ τοῦ 5ου βιβλίου, καὶ τέλος τὸ 10ον βιβλίον ὁλίγον μεταγενέστερον. Ἑπομένως ὁλόκληρον τὸ διασωθὲν σύγγραμμα χρονολογεῖται μεταξὺ τῶν ἐτῶν 160—180 μ.Χ. περίπου.

Σκοπὸς τοῦ συγγράμματος καὶ χρησιμοποιηθεῖσαι μέθοδοι: Καίτοι οὐδαμόθεν συνάγεται ἀπ' εὐθείας ὁ σκοπὸς τῆς συγγραφῆς τοῦ ἔργου καὶ ἡ μέθοδος, ἣν ὁ συγγραφεὺς ἠκολούθησεν, ἐν τούτοις φαίνεται καθαρὰ ὅτι ὁ Παυσανίας κατ' ἀρχὰς ἀπέβλεπε νὰ συντάξῃ μίαν γενικὴν περιγραφὴν ὁλοκλήρου τῆς κυρίως Ἑλλάδος κατὰ περιοχάς. Ἐκ τῶν ὑστέρων ὅμως διεπίστωσεν ὅτι τοῦτο δὲν ἦτο ἐντελῶς κατορθωτὸν εἰς αὐτόν, καὶ μετέβαλε καὶ σκοπὸν καὶ μεθόδους. Ἤδη ἀπὸ τοῦ πρώτου αὐτοῦ βιβλίου φαίνεται ὅτι εἶχε πελαγώσει πρὸ τοῦ πλήθους τῶν ὑπὸ περιγραφὴν ἀξιοθεάτων καὶ ἐλέγχεται ὡς ἐὰν διάζεται, διότι ἔχει πρὸ αὐτοῦ ὁλόκληρον τὴν Ἑλλάδα (πρβλ. 1, 26, 5). Μὲ τὸν καιρὸν δὲ κατατοπιζόμενος καὶ ἀποκτῶν μεγαλυτέραν πεῖραν, γίνεται ἐκλεκτικώτερος καὶ μεταβάλλει καὶ μέθοδον ἐργασίας καὶ ἐνδιαφέροντα. Ἤδη ἀπὸ τοῦ 2ου βιβλίου ἀκολουθεῖ σύστημα κάπως καλύτερον, κατὰ τοπογραφικὰ κέντρα καὶ λείπει ἡ σχετικὴ ἀκαταστασία, ἥτις εἶναι καταφανὴς εἰς τὸ 1ον αὐτοῦ βιβλίον, προσθέτει δὲ πάντοτε καὶ ἱστορικὰ προλεγόμενα ἐφεξῆς. Εἰς τὰ «Λακωνικὰ» (3, 11, 1), πρὶν προβῇ εἰς τὴν περιγραφὴν τῆς Σπάρτης, παρατηρεῖ ὅτι θὰ μνημονεύσῃ μόνον τὰ περισσότερα ἄξια λόγου, συμμορφούμενος δῆθεν πρὸς προκαθωρισμένον ἤδη πρόγραμμα, τηρηθὲν ἀπὸ τοῦ 1ου βιβλίου. Τοῦτο εἶναι δικαιολογία ἀστήρικτος, διότι, ἀντιθέτως ἐκ τῶν πραγμάτων φαίνεται ὅτι τοιοῦτον πρόγραμμα δὲν εἶχε τηρήσει, ἀλλὰ προσπαθεῖ νὰ δικαιολογήσῃ μᾶλλον μομφὰς τῶν ἐπικριτῶν του, διότι ἔχει ἤδη δημοσιεύσει πρὸ πολλοῦ τὰ «Ἀττικά».

Περαιτέρω ὁ Παυσανίας εὑρύνει τὸν ὁρίζοντα τῶν παρατηρήσεών του, αἵτινες περιωρίζοντο μόνον εἰς τὰ μνημεῖα καὶ τοὺς μύθους καὶ προσέχει ἤδη καὶ τοὺς ζωντανοὺς ἀνθρώπους τοῦ καιροῦ του, παρέχων ἐνίοτε εἰδήσεις περὶ τοῦ βίου αὐτῶν καὶ τῶν ἐργασιῶν καὶ ἀσχολιῶν των, ὡς π.χ. περὶ τῶν γυναικῶν τῶν Πατρῶν, κατεργαζαμένων τὴν βύσσον (7, 21, 7), τῶν κεραμέων τῆς Αἰολίδος (9, 19, 8), τῶν παρασκευαζομένων ἐν Χαιρωνείᾳ ἰατρικῶν ἐξ ἀνθέων (9, 41, 7), περὶ τῶν ἐν Βοιλιδι τῆς Φωκίδος ἁλιέων τῆς πορφύρας (10, 37, 3) κλπ. Ἀλλαχοῦ τέλος ἀναφέρει τὰς μεγάλας χελώνας τῆς Ἀρκαδίας, τοὺς λευκοὺς κοσσύφους τῆς Τανάγρας, τὰ χέλια τῆς Κωπαΐδος κλπ., ἐνῶ εἰς τὰ πρῶτα τμήματα τοῦ συγγράμματός του οὐδαμοῦ σχεδὸν μνημονεύει τοιαῦτα πράγματα καὶ μόλις εἰς τὰ «Ἀττικὰ» ἀναφέρει τὸ περίφημον μέλι τοῦ Ὑμηττοῦ καὶ μὲ δύο μόνον λέξεις τὰ μεταλλεῖα ἀργύρου εἰς τὸ Λαύριον (πρβλ. 1, 1 1 καὶ 1, 32, 1).

Τέλος εἰς τὰ ἑπόμενα βιβλία ἀνασκευάζει πολλὰς αὐτοῦ γνώμας, διατυπωθείσας εἰς τὰ προηγούμενα, καὶ ἄλλας διορθώνει ἐκ τῶν ὑστέρων, διότι προφανῶς δὲν ἔχει τὴν δυνατότητα νὰ πράξῃ τοῦτο εἰς τὴν οἰκείαν θέσιν, ἀπ' εὐθείας, ἀφοῦ τὰ βιβλία ἐκεῖνα ἔχουν ἤδη δημοσιευθῆ καὶ κυκλοφορήσει, εἰς χεῖρας τοῦ ἀναγνωστικοῦ κοινοῦ.

Ἀλλὰ ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἀπουσιάζει σχεδὸν ἐντελῶς ἐκ τοῦ συγγράμματος τοῦ Παυσανίου εἶναι αἱ φυσικαὶ καλλοναὶ τῆς Ἑλλάδος, ἡ ἀγρία φύσις τῶν δασῶν, ἢ τῶν ποταμῶν, αἱ χιονοσκεπεῖς κορυφαὶ τῶν ὀρέων καὶ κάθε τί τὸ φυσιολατρικόν, τὸ ὁποῖον θὰ ἠδύνατο νὰ συγκινήσῃ καὶ τὸν κοινότερον ἄνθρωπον. Ἐνώπιον πάντων τούτων ὁ Παυσανίας διέρχεται ἀδιάφορος ἐντελῶς καὶ ἂν κάποτε ὑψώνῃ τὰ βλέμματά του πρὸς τινὰ κορυφὴν ἢ σταματᾷ πλησίον δάσους τινός, τὸ κάμνει διὰ νὰ πληροφορήσῃ τὸν ἀναγνώστην ὅτι εἰς τὸν τόπον ἐκεῖνον ὑπάρχει ἱερόν τι τοῦ Διός, ἢ τοῦ Ἀπόλλωνος ἢ ἄλλως πως ὁ τόπος ἐκεῖνος συνδέεται πρὸς ἀρχαῖόν τινα θρῦλον, ἢ παράδοσιν θρησκευτικήν. Οὕτω π.χ. δὲν ἐκφράζει τὸν παραμικρὸν θαυμασμόν

πρὸ τοῦ θεάματος τοῦ Σαρωνικοῦ ἀπὸ τῆς Ἀκροπόλεως καὶ μνημονεύει ἐπ' εὐκαιρία τὴν σύνοπτον ἐκεῖθεν θάλασσαν, μόνον διὰ νὰ μᾶς ἀναφέρῃ τὴν ἱστορίαν τοῦ Αἰγέως, κατακρημνισθέντος ἐπὶ τῇ θέᾳ τοῦ ἐπιστρέφοντος μὲ πένθιμα τὰ ἱστία πλοίου τοῦ Θησέως, ὅστις, ἀπὸ τὴν χαράν του, ἐλησμόνησε νὰ τὰ ἀντικαταστήσῃ κατὰ τὴν ἐπιστροφήν του ἐκ Κρήτης.

Μορφὴ καὶ ὕφος τοῦ Παυσανίου

Πολιτικαὶ καὶ θρησκευτικαὶ αὐτοῦ ἰδέαι. Μολονότι φαίνεται ὅτι προτίθεται νὰ δώσῃ γενικὴν τὴν περιγραφὴν τῆς Ἑλλάδος, ὁ Παυσανίας περιορίζεται μόνον εἰς ξηρὰν περιγραφὴν εἰς τὰς ἀρχαιότητας, δηλαδὴ τὰ μνημεῖα, καὶ εἰδικώτερον κυρίως τὰ θρησκευτικὰ τοιαῦτα, καὶ τὰς ἐν ναοῖς τελουμένας λατρείας, ὡς καὶ εἰς τὰς μυθολογικὰς παραδόσεις, παρέχων σχετικὰς ἱστορικὰς εἰδήσεις ἐκ τοῦ παρελθόντος καὶ συναφεῖς περιγραφάς, Οὕτω τὸ ἔργον τοῦ Παυσανίου ἔχει τὴν ἐμφάνισιν ὁδηγοῦ περιηγητικοῦ καὶ κατὰ τοῦτο θὰ ἔλεγε κανεὶς ὅτι εἶναι ὁ πρόδρομος τῶν σημερινῶν περιηγητικῶν «Ὁδηγῶν» τοῦ τύπου Μπαίντεκερ καὶ τῶν ἀναλόγων αὐτῶν. Εἰς τοῦτο δὲ ἴσως δέον νὰ ἀποδοθῇ ἡ ἔλλειψις καὶ τοῦ παραμικροῦ ἴχνους λογοτεχνικῆς προσπαθείας τοῦ συγγραφέως. Ἀλλὰ πλὴν τῆς ἐν λόγω ἐλλείψεως, τὸ ἔργον τοῦ Παυσανίου παρουσιάζει καὶ ἄλλα χαρακτηριστικὰ μειονεκτήματα, διότι δὲν παρουσιάζει οὔτε ἀρχήν, οὔτε τέλος ἀξιόλογα. Στερούμενον καὶ τοῦ πλέον τυπικοῦ προλόγου, ἀρχίζει τοῦτο ἀποτόμως ἀπὸ τὸ Σούνιον, ὅπου τὸ πρῶτον ἀπεβιβάσθη ὁ συγγραφεύς. ἐρχόμενος ἐκ Μικρᾶς Ἀσίας, καὶ διακόπτεται ἀποτόμως, τελειῶνον μὲ ἓν ἀνέκδοτον ἰδιώτου τινός, Φαλυσίου ὀνόματι, ἱδρύσαντος ἱερὸν Ἀσκληπίου παρὰ τὴν Ναυπακτίαν, πρὸς τιμὴν τοῦ Ἀσκληπιοῦ. Ἡ ἔλλειψις καὶ τῆς παραμικρᾶς λογοτεχνικῆς προσπαθείας καὶ ἐσωτερικῆς ψυχικῆς θερμότητος εἰς τὸ ἔργον ὁλόκληρον προδίδουσι τὸν Παυσανίαν ὡς ἄνθρωπον ἐργατικὸν μὲν καὶ ἁπλοῦν, ἀνίκανον ὅμως, ὄχι μόνον νὰ συγκινηθῇ, ἀλλὰ καὶ νὰ δώσῃ, ἔστω καὶ κάποιον χρῶμα καὶ ζωὴν εἰς τὸ ὕφος του, τὸ ὁποῖον εἶναι πλαδαρὸν καὶ ἄτεχνον, ἡ δὲ ἐν γένει πλοκὴ τῶν φράσεών του καὶ ἡ οἰκονομία τῆς ὕλης γενικῶς ἀκατάστατος καὶ πλήρης παρεκβάσεων, ἰδίως εἰς τὰ πρῶτα αὐτοῦ βιβλία..

Καὶ ὅμως ὁ Παυσανίας δὲν ὑπῆρξεν ἄμοιρος, οὔτε μορφώσεως, οὔτε μελέτης. Εἶχε διαβάσει ὅλους σχεδὸν τοὺς ποιητὰς καὶ πολλοὺς πεζογράφους καὶ μάλιστα τὸν Ἡρόδοτον καὶ τὸν Θουκυδίδην, ἀλλὰ φαίνεται ὅτι ἐμιμήθη τὸν συμπατριώτην αὐτοῦ Ἡγησίαν, τὸν ἐκ Μαγνησίας τῆς Μ. Ἀσίας, ὅστις ἐπιτηδεύετο ὕφος λιτότητος, μὲ τὴν διαφοράν ὅτι ὁ Παυσανίας τὸν ἐξεπέρασε καὶ ἔφθασεν εἰς τὸ ἄλλον ἄκρον μὲ τὸ ἄχρωμον ὕφος του καὶ τὴν τυπικήν, ξηρὰν καὶ ἐνίοτε ἀσύνδετον φρασεολογίαν του. Αὐτὴ εἶναι ἡ γνώμη τοῦ φιλολόγου Μπαίκ, πρὸς τὴν ὁποίαν φαίνεται νὰ συμφωνῇ καὶ ὁ Φράζερ.

Πρὸς τούτοις ὁ Παυσανίας φαίνεται ἄνθρωπος κοινῆς διανοητικότητος, χωρὶς μεγάλα ψυχικὰ ἢ ἄλλα χαρίσματα, ἀλλά, παρὰ ταῦτα, εἶναι πατριώτης καὶ Ἕλλην τὴν ψυχήν, θλιβόμενος διὰ τὸ κατάντημα τῆς ἐποχῆς του, οὗ εἶχε πλήρη ἐπίγνωσιν καὶ δυσανασχετεῖ, ὄχι μόνον διὰ τὴν ρωμαϊκὴν ὑποδούλωσιν, τὴν θεοποίησιν τῶν αὐτοκρατόρων τῆς Ρώμης καὶ τὴν κατάπτωσιν τῶν συνειδήσεων, ἀλλὰ καὶ ἐκδηλοῖ τὴν ὀργήν του καὶ διὰ τὰ σφάλματα τοῦ παρελθόντος, τὰς μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων διχονοίας, ἐξ ὧν προέκυψεν ὁ Πελοποννησιακὸς πόλεμος, καὶ τὰ ἐπακολουθήσαντα δεινά, μεταξὺ τῶν ὁποίων συμπεριλαμβάνει καὶ τὴν ἐπικράτησιν τοῦ Φιλίππου.

Διὰ τὸν Παυσανίαν δικαίως ἡ λαμπρὰ ἐποχὴ τοῦ κλέους τῆς Ἑλλάδος ἀρχίζει ἀπὸ τὸν Μιλτιάδην καὶ τελειώνει μὲ τὸν Φιλοποίμενα, κέντρον δὲ καὶ κοιτίδα τοῦ κλέους τούτου θεωρεῖ τὰς Ἀθήνας καί, παρὰ τὴν ψυχρότητά του, ἐκδηλώνει ἐνθουσιασμόν τινὰ ἐνώπιον τῶν πεδίων τοῦ Μαραθῶνος καὶ τῶν Πλαταιῶν καὶ πρὸ τῆς Σαλαμῖνος. Ὁμοίως καὶ ἀπὸ θρησκευτικῆς ἀπόψεως ὁ Περιηγητής μας ἐκδηλώνει εὐσέβειαν πρὸς τοὺς θεοὺς καὶ μάλιστα πρὸς τὸν Δία, καθὼς καὶ πρὸς τὰ μαντεῖα καὶ πρὸς τὰ Ἐλευσίνια μυστήρια, ὧν, φαίνεται, ὑπῆρξε κοινωνὸς καὶ μύστης.

Προτιμήσεις τοῦ Παυσανίου ἐν ταῖς περιγραφαῖς ἔργων τέχνης. Συγγραφεὺς ἀρχαιολογικοῦ ἐγχειριδίου τῆς Ἑλλάδος, ἀλλὰ καὶ θαυμαστὴς τῶν παλαιῶν θρύλων καὶ παραδόσεων, εὐσεβὴς πρὸς τοὺς θεοὺς καὶ πατριώτης γνήσιος ὁ Παυσανίας ἐνδιαφέρεται διὰ τὸ ἔνδοξον παρελθὸν κυρίως καὶ ἐλάχιστα διὰ τὴν ἐποχήν του, τὴν ὁποίαν θεωρεῖ ἄνευ δόξης καὶ ἄνευ περιεχομένου εὐκλεοῦς. Διὰ τοῦτο ἀσφαλῶς δὲν ἀσχολεῖται, παρὰ μόνον μὲ τὰ ἀρχαῖα καὶ ἔνδοξα μνημεῖα καὶ ἰδιαιτέρως μὲ τὰ ἀξιολογώτερα καὶ τὰ πλέον χαρακτηριστικά. Σπανίως ὁμιλεῖ περὶ τῶν πόλεων τῆς ἐποχῆς του, ὀλιγώτερον ἐνδιαφέρεται διὰ τὴν κατάστασιν τῶν ὁδῶν, ἀναφέρει ἐνίοτε ἀστικὰ καὶ στρατιωτικὰ μνημεῖα καὶ λιμένας κλπ., καὶ ὡς ἄνθρωπος ἀρεσκόμενος εἰς τὰς παλαιὰς παραδόσεις καὶ ἔθιμα δὲν παραλείπει νὰ μνημονεύῃ τινὰ ἐξ αὐτῶν. Κυρίως ὅμως τὸ ἐνδιαφέρον του στρέφεται περὶ τὰ μνημεῖα τῆς καλῆς ἐποχῆς τοῦ 5ου καὶ τοῦ 4ου π.Χ. αἰῶνος καὶ μάλιστα πρὸς τοὺς ναούς, δι' ὃ καὶ ἐνδιατρίβει ἰδιαιτέρως περὶ τὰς Ἀθήνας, τοὺς Δελφοὺς καὶ τὴν Ὀλυμπίαν. Δὲν φαίνεται ἄμοιρος καλαισθησίας, διότι ἐκτιμᾷ τὸν ναὸν τῆς Φιγαλείας καὶ τὸ ἐν Ἐπιδαύρῳ θέατρον, παραλείπει ὅμως συστηματικῶς τὰ νεώτερα ἔργα τέχνης καὶ δὴ τὰ μεταγενέστερα τοῦ 2ου π.Χ. αἰῶνος. Τὸ ἐνδιαφέρον του εἶναι μικρότερον πρὸς τὰ ἔργα ζωγράφων, ἀντιθέτως δὲ μέγα διὰ τὰ γλυπτὰ καὶ δὴ τὰ ἀρχαιότερα, θαυμάζει δὲ κατ' ἀξίαν τὸ ἔργον τοῦ Φειδίου καὶ πολλῶν ἄλλων μεταγενεστέρων τούτου γλυπτῶν καὶ ἀνδριαντοποιῶν, οὓς μνημονεύει εὐφήμως.

Πηγαὶ τῶν εἰδήσεων τοῦ Παυσανίου καὶ βοηθήματα. Εἰς τὴν σύνταξιν τοῦ ἔργου τοῦ ὡς βάσις κυρίως τῷ ἐχρησίμευσεν ἡ ἐπιτόπιος προσωπική του ἔρευνα, καίτοι δὲ οὐδαμοῦ ἰσχυρίζεται ὅτι αἱ εἰδήσεις του προέρχονται ἐξ ἀμέσου καὶ προσωπικῆς αὐτοῦ ἐποπτείας, ἐν τούτοις δὲν ἀναφέρει εἰμὴ σπανιώτατα καὶ συγκεχυμένως πόθεν ἠρύσθη τὴν δεῖνα εἴδησιν. Διὰ τὰς συγγραφάς του εἶχεν ὑπ' ὄψιν τὸν Ὅμηρον καὶ τοὺς ἄλλους κλασικοὺς ποιητάς, τοὺς λυρικοὺς καὶ τοὺς τραγικούς, εἰς τὴν πεζογραφίαν δὲ τοὺς ἱστορικοὺς Ἡρόδοτον καὶ Θουκυδίδην κ.ἄ., τὰς ὁλυμπιακὰς ἀναγραφάς, ἃς πρῶτος ἐδημοσίευσεν ὁ σοφιστὴς Ἱππίας (5ος π.Χ. αἰών), ἐπιγραφικὰ στοιχεῖα, προφορικὰς παραδόσεις καὶ εἰδήσεις τῶν ἐξ ἐπαγγέλματος ἐξηγητῶν τῶν διαφόρων ἀρχαιολογικῶν κέντρων. Ἐχρησιμοποίησεν ὡσαύτως ὡς βοηθήματα διάφορα ἀρχαιολογικὰ καὶ περιηγητικὰ ἔργα, ὡς τοῦ γεωγράφου Ἀρτεμιδώρου, τοῦ ἀτθιδογράφου Ἴστρου, τοῦ Διοδώρου, τοῦ Πολέμονος, τοῦ Ἡλιοδώρου καὶ τοῦ Ψευδοδικαιάρχου ἴσως, χωρὶς καὶ νὰ ἀντιγράψῃ ταῦτα, ὡς κατηγορήθη, διότι λεπτομερὴς συγκριτικὴ ἔρευνα ἀποδεικνύει ὅτι τὸ ἔργον του οὐδεμίαν ἔχει σχέσιν πρὸς τὸ τοῦ Ψευδοδικαιάρχου, ἡ δὲ παρατηρουμένη κοινότης ὡς πρός τινα στοιχεῖα μὲ 21 ἐκ τῶν διασωθέντων ἀποσπασμάτων τοῦ Πολέμονος δὲν δύναται νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς ἀντιγραφή, δοθέντος ἄλλωστε ὅτι ὁ τρόπος ἐξετάσεως καὶ τούτων εἶναι ἐντελῶς διάφορος, τοῦ συγγραφέως διατηροῦντος τὴν ἐλευθερίαν τῆς γνώμης του.

Βιβλιογραφία: Πλὴν τῶν ἀνωτέρω σημειωθεισῶν ἐκδόσεων τοῦ ἔργου τοῦ Παυσανίου, κυριώτερα βοηθήματα διὰ τὴν μελέτην τούτου εἶναι: Πάουλυ - Βισσόβα: Πρακτικὴ ἐγκυκλοπαιδεία τῆς κλασικῆς ἀρχαιότητος. — Κουρτίου: Πελοπόννησος. — Γιάν: Περιγραφὴ ,Αθηνῶν ὑπὸ Παυσανίου. — Φράζερ: Ὁ Παυσανίας καὶ ἄλλαι ἑλληνικαὶ μελέται. — Τοῦ τούτου: Ἐπὶ τὰ ἴχνη τοῦ Παυσανίου. — Ντώ: Ὁ Παυσανίας ἐν Δελφοῖς. — Κ. Πικάρ: ἄρθρον περὶ Παυσανίου εἰς τὴν Ἀρχαιολογικὴν Ἐπιθεώρησιν Παρισίων, Ἰούλιος 1937.

Π. Π. Καλονάρος

ΚΟΣΜΑΣ Ο ΙΝΔΙΚΟΠΛΕΥΣΤΗΣ. Μοναχὸς γεωγράφος τῆς ὅης μ.Χ. ἑκατονταετηρίδος, ἐξ Ἀλεξανδρείας καταγόμενος. Ἐπεχείρησε χάριν ἐμπορικῶν ὑποθέσεων (περὶ τὸ 520 μ.Χ.), μακρὸν ταξίδιον, φθάσας μέχρι Ἰνδιῶν (ὅθεν καὶ ἡ ἐπονομασία του) μέσω Ἀραβίας καὶ Ἀνατολικῆς Ἀφρικῆς· ἐπανακάμψας δέ, ἐγένετο εἰς τὸ Σινᾶ μοναχὸς καὶ συνέγραψεν ἐκεῖ (547) τὴν «Χριστιανὴν τοπογραφίαν» του, ἐκ δώδεκα βιβλίων, μὲ τὸν σκοπὸν ἱδρύσεως νέου συστήματος φυσικῆς γεωγραφίας, συμφώνου πρὸς τὴν χριστιανικὴν διδασκαλίαν τῆς «διὰ τῆς φυσικῆς καὶ ἀστρονομικῆς διερμηνεύσεως τῆς Ἁγίας Γραφῆς», δι' ὃ καὶ χαρακτηρίζει ὁ Φώτιος τὸ σύγγραμμα ὡς ἑρμηνείαν εἰς τὴν Πεντάτευχον τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης. Χρήσιμοι εἶναι εἰς τοὺς γεωγράφους αἱ περὶ τῶν χωρῶν, ἃς ἐγνώρισεν εἰδήσεις, τὰς ὁποίας ἐκθέτει μετὰ φιλαληθείας καὶ ἀκριβείας, ἰδίως τὰς ἀφορώσας εἰς τὴν Αἴγυπτον, Ἰνδίας καὶ Κίναν, καθὼς καὶ τὰς σχέσεις τῶν χωρῶν τούτων πρὸς τὸ Ρωμαϊκὸν κράτος. Ἡ γλῶσσα του εἶναι σαφής, ἀλλὰ λίαν ἁπλῆ, ὥστε ὁ Φώτιος νὰ τὸν ψέγῃ, ὡς ἀγνοοῦντα τὴν ἑλληνικήν.

Ἀντιθέτως ὅμως πρὸς τὸ καθαρῶς γεωγραφικὸν μέρος τοῦ συγγράμματός του, τὸ κοσμογραφικόν, οὕτως εἰπεῖν, βρίθει κα-

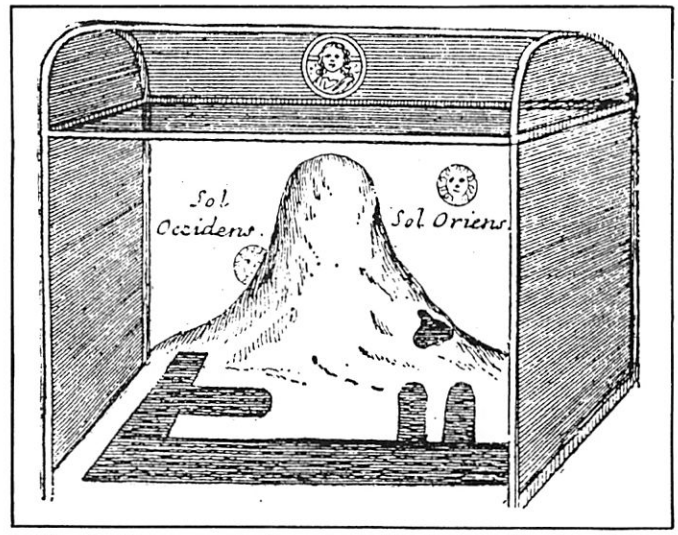

Τὸ οἰκοδόμημα τοῦ κόσμου, κατὰ τὸν Κοσμᾶν τὸν Ἰνδικοπλεύστην.

λογηρικῶν λήρων. Ἀγωνιζόμενος νὰ καταρρίψῃ τὸ περὶ σφαιρικότητος τῆς γῆς Πτολεμαϊκὸν σύστημα, δέχεται ὅτι ἡ γῆ δὲν εἶναι σφαῖρα, ἀλλ' ἐκτεταμένη πεδιάς, ἣν ἀφ' ἑνὸς μὲν ἐπιστεγάζει τὸ στερέωμα, ἀφ' ἑτέρου δὲ περιβάλλει ὁ ὠκεανός, ὄπισθεν τοῦ ὁποίου ἁπλοῦται τοῦ Ἀδὰμ ὁ Παράδεισος. Ὅτι δὲ ὁ ἥλιος καὶ ἡ σελήνη κινοῦνται ὑπὸ τὸ στερέωμα καὶ μετὰ τῶν πλανητῶν περιστρέφονται περὶ κωνοειδές τι ὄρος κείμενον πρὸς Βορρᾶν· καὶ κατὰ μὲν τὸ θέρος στρέφεται ὁ ἥλιος περὶ τὴν κορυφὴν τοῦ ὄρους, καὶ δι' αὐτὸ τάχα γίνεται ἀφανὴς εἰς ἡμᾶς ἐπὶ ὀλίγας μόνον ὥρας νυκτερινάς, κατὰ δὲ τὸν χειμῶνα γίνεται ἡ περιστροφή του περὶ τὴν βάσιν τοῦ κωνικοῦ ὄρους καὶ τούτου ἕνεκεν αἱ νύκτες τοῦ χειμῶνος εἶναι μακρότεραι τῶν ἡμερῶν. Ἐν τούτοις παρὰ τὸ ἀνόητον τῶν θεωριῶν αὐτῶν τοῦ Κοσμᾶ, πλεῖσται διαφόρων ἐθνῶν συγγραφεῖς ἀναλύουν τὸ ἔργον του, καὶ δὴ ὁ WINSTED (ἔκδοσις CAMBRIDGE) ἐν τῷ ἔργῳ του «THE CHRISTIAN TOPOGRAPHY OF COSMAS INDICOPLEUSTES», ἐν ᾧ ἀναφέρονται αἱ εἰδήσεις τοῦ Κοσμᾶ περὶ τῶν πολεμικῶν ἄθλων τοῦ Πτολεμαίου τοῦ Εὐεργέτου καὶ περιγράφονται δι' εἰκόνων ἀπὸ τοῦ Σιναϊκοῦ κειμένου τὰ διάφορα περίεργα ζῶα, τὰ ὁποῖα ὁ Κοσμᾶς διατείνεται ὅτι εἶδε. Δὲν διεσώθησαν ἄλλα ἔργα του, ὡς ἡ κοσμογραφία του, οἱ ἀστρονομικοί του πίνακες καὶ ἡ ἑρμηνεία του τῶν Ψαλμῶν.

Στυλ. Ἐμμ. Λυκούδης

ΕΚΑΤΑΙΟΣ. Περὶ τοῦ Ἑκαταίου καὶ τοῦ ἔργου του βλέπε τόμο 8, σελὶς 509 τῆς Ἐγκυκλοπαιδείας μας.

ΓΕΩΓΡΑΦΟΙ ΑΛΛΟΙ. Ἐκτὸς ὅμως τῶν ἀνωτέρω, πληροφορίαι ἄκρως ἐνδιαφέρουσαι καὶ περὶ ἄλλων ἀρχαίων Ἑλλήνων Γεωγράφων, Ἐξερευνητῶν καὶ Ἀστρονόμων περιέχονται εἰς τὸ σπανιώτατον καὶ πολύτιμον δίτομον ἔργον «Ἕλληνες Γεωγράφοι», ποὺ ἐξεδόθη τὸ 1808 εἰς Βιέννην, δαπάναις τῶν ἀδελφῶν Ζωσιμαδῶν. Εἰς τὰ βιβλία ταῦτα περιλαμβάνονται, μεταξὺ τῶν ἄλλων, καὶ περιγραφαὶ διαφόρων χωρῶν, ὅπως παραδείγματος χάριν ὑπὸ Ἀνωνύμου «Πόντου Εὐξείνου καὶ Μαιώτιδος Λίμνης» περίπλους. Ὑπὸ Ἀγαθημέρου τοῦ Ὀρθωνος βιβλία δύο «Περὶ τῆς παλαιᾶς γεωγραφίας καὶ Ἀναμέτρησις τῆς ὅλης Γῆς». Ὑπὸ Ἀγαθαρχίδου «Περὶ τῆς Ἐρυθρᾶς Θαλάσσης». Ὑπὸ τοῦ Ἀρριανοῦ «Περίπλους Εὐξείνου Πόντου». Ὑπὸ Μαρκιανοῦ Ἡρακλεώτου «Περίπλους τῆς ἔξω Θαλάσσης». Εἰς τὸ ἔργον αὐτὸ τοῦ Μαρκιανοῦ, διὰ πρώτην φορὰν ἐξ ὅσων γνωρίζομεν, ἀναφέρονται ὑπὸ ἀρχαίου συγγραφέως καὶ περιγράφονται αἱ ἐκεῖθεν τῶν Ἰνδιῶν περιοχαὶ τῆς Κίνας μὲ ὑποτυπώδη μέν, ἀλλὰ ἀρκετὰ χαρακτηριστικὴν περιγραφὴν τῶν ἐκτάσεων καὶ τῶν ἀκτῶν τῆς Ἄπω Ἀνατολῆς. Ὑπὸ Μενίππου Περγαμηνοῦ «Μαρτυρίαι καὶ τεμάχια», Περιγραφαὶ τῶν ἀκτῶν τῆς Ἰταλίας καὶ τῆς Μεσογείου (Κυκλάδες κ.λ.π.) καὶ Ἀρτεμιδώρου τοῦ Ἐφεσίου «Μαρτυρίαι». Ὑπὸ Δικαιάρχου «Βίος Ἑλλάδος». Ὑπὸ Ἰσιδώρου τοῦ Χαρακηνοῦ «Σταθμοὶ Παρθικοί». Ὑπὸ Σκύμνου τοῦ Χίου «Περιήγησις» καὶ ὑπὸ Διονυσίου «Οἰκουμένης Περιήγησις», μετὰ τῶν παρεκβολῶν τοῦ Εὐσταθίου. «Πτολεμαίου Κανόνα ἐπισήμων πόλεων, Ἀραβίων καὶ τῶν Ἀστερισμῶν ἔκθεσιν». Παράφρασιν εἰς τὴν Διονυσίου Περιήγησιν ὑπὸ Ἀνωνύμου καὶ παρεκβολὰς τινὰς ἀκόμη εἰς τὴν αὐτὴν περιήγησιν καὶ ἄλλα τινὰ Γεωγραφικὰ ἀποσπάσματα. (Β΄ Τόμος «ΕΛΛΗΝΕΣ ΓΕΩΓΡΑΦΟΙ», ἔκδοσις Βιέννης 1808). Ἐπίσης βλέπε σχετικῶς καὶ Εὐημέρου «Ἱερὰν ἀναγραφὴν» εἰς τὸ ἀνάλογον ἄρθρον τῆς Ἐγκυκλοπαιδείας μας, ὅπου περιγράφεται ἡ νῆσος Παγχαία τοῦ Ἰνδικοῦ Ὠκεανοῦ.

Σημειωτέον, οὐδεμία νεωτέρα ἔκδοσις ἔχει γίνει εἰς τὴν Νεοελληνικὴν τῶν ἔργων αὐτῶν τῶν Ἀρχαίων Γεωγράφων, ὅπως φυσικὰ καὶ ἐκ τῶν ἄλλων κειμένων τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων σοφῶν, πρὸς δόξαν τῆς πολιτικῆς καὶ πνευματικῆς ἡγεσίας τοῦ τόπου αὐτοῦ!!...

Ι. Δ. Π.

ΜΗΧΑΝΙΚΟΙ — ΤΕΧΝΙΚΟΙ

Κατωτέρω παρατίθενται αἱ βιογραφίαι καὶ τὸ ἔργον τοῦ Εὐπανίλου καὶ τοῦ Ἥρωνος, ἐκ τῶν μεγαλυτέρων τεχνικῶν τῆς Ἀρχαιότητος.

ΕΥΠΑΛΙΝΟΣ. Διάσημος μηχανικὸς τῆς ἀρχαιότητος, Μεγαρεὺς τὴν καταγωγήν, ζήσας περὶ τὰ μέσα τοῦ 6ου π.Χ. αἰῶνος. Ὁ Ἡρόδοτος ἀναφέρει λεπτομερῶς σήραγγα, τὴν ὁποίαν κατεσκεύασεν ὁ Εὐπαλῖνος ἐν Σάμῳ (Εὐπαλίνειον ὄρυγμα), κατὰ μῆκος δὲ τῆς σήραγγος καὶ τάφρον, διὰ τῶν ὁποίων ἐξησφάλισε τὴν ὕδρευσιν τῆς πόλεως. Τὸ ὑδραγωγεῖον τὸ κατασκευασθὲν ὑπὸ τοῦ Εὐπαλίνου, ἀνευρέθη ὑπὸ τῶν Σαμίων κατὰ δὲ τὸ ἔτος 1882, ἐξεκαθαρίσθη ἀπὸ τὰς προσχώσεις καὶ ἐπεσκευάσθη ἐπιτευχθείσης καὶ πάλιν τῆς δι' αὐτοῦ ροῆς τοῦ ὕδατος. Τὸ ἔργον εἶναι περισσότερον ἀξιοθαύμαστον διότι, ὅπως ὑποστηρίζουν πολλοὶ ἀρχαιολόγοι, ἡ διάτρησις τοῦ ὄρους Κάστρου, ὑπὸ τὸ ὁποῖον διέρχονται ἡ σήραγξ καὶ ἡ τάφρος ἤρχισε ταυτοχρόνως καὶ ἀπὸ τὰς δύο πλευράς, ἐπιτευχθείσης τῆς εἰς τὸ μέσον περίπου συναντήσεως τῶν δύο διατρήσεων. Ἡ σήραγξ εἶχε μῆκος 7 σταδίων (ἑνὸς περίπου χιλιομέτρου), ὕψος καὶ καὶ πλάτος 8 ποδῶν. Ἡ τάφρος, ἐξ ἄλλου, εἶχε βάθος 20 πήχεων καὶ πλάτος 3 ποδῶν.

ΣΩΣΤΡΑΤΟΣ. Ἐπιφανὴς ἀρχιτέκτων ἐκ Κνίδου, ζήσας κατὰ τὸ τέλος τοῦ 4ου καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ 3ου αἰῶνος. Τὸ ὄνομά του συνδέεται μὲ τὴν κατασκευὴν τοῦ περιφήμου Φάρου τῆς Ἀλεξανδρείας (280 π.Χ.).

ΗΡΩΝ (ὁ Ἀλεξανδρεύς). Ἀπὸ τοὺς μεγίστους μαθηματικούς, φυσικοὺς καὶ μηχανικοὺς τῆς ἀρχαιότητος. Περὶ τόπου καὶ χρόνου γεννήσεως αὐτοῦ οὐδὲν γνωρίζομεν. Ὑπολογίζεται ὅτι κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς ἀκμῆς του ἦτο διευθυντὴς τοῦ Πολυτεχνείου ἐν Ἀλεξανδρείᾳ. Τὸ πρόβλημα «Ἥρων», κατὰ ποίαν δηλαδὴ ἐποχὴν ἤκμασεν οὗτος, ἀπασχολεῖ τοὺς κριτικοὺς ἀπὸ τοῦ 1800 μ.Χ. περίπου, χωρὶς μέχρι σήμερον νὰ ἔχῃ δοθῇ ἐπὶ τούτου ἱκανοποιητικὴ ἀπάντησις. Τὸ πλεῖστον τῶν Γερμανῶν κριτικῶν, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ ὁ Μ. Κάντορ, δέχονται ὡς χρόνον ἀκμῆς τοῦ Ἥρωνος τὸ 100 ἢ 50 π.Χ. Ἄλλοι ἐκ τούτων τὸ 50 μ.Χ. καὶ ὁ Γάλλος Ταννερὺ τὸ 200 μ.Χ. περίπου. Τοῦ θέματος τούτου ἔχει ἀπὸ πολλῶν ἐτῶν ἐπιληφθῇ καὶ ὁ ἡμέτερος κράτιστος ἑλληνιστὴς Κωνστ. Γεωργούλης, χωρὶς νὰ ἔχῃ καταλήξει μέχρι τῆς στιγμῆς εἰς συγκεκριμένα συμπεράσματα.

Ὁ Ἥρων, ὡς ἐκ τῶν διασωθέντων ἔργων του ἀποδεικνύεται, ὑπῆρξεν ὄχι μόνον πρωτότυπος θεωρητικὸς μαθηματικός, ἀλλὰ καὶ μέγας φυσικὸς καὶ μηχανικὸς καὶ πολυγραφώτατος συγγραφεύς. Συνδυάζων ἄριστα τὴν θεωρίαν καὶ τὴν πρᾶξιν, ἐπενόησε καὶ κατεσκεύασε πλείστας ὅσας συσκευὰς φυσικῆς, αὐτόματα μηχανήματα, ὑδραυλικὰ ὡρολόγια, τὴν γνωστὴν «Κρήνην τοῦ Ἥρωνος» (περὶ ἧς κατωτέρω) κλπ. Εἰς αὐτὸν ἀνήκει ἡ τιμὴ τῆς κατασκευῆς τῆς πρώτης δι' ἀτμοῦ κινουμένης μηχανῆς. Τὰ βιβλία του κοσμοῦνται ὑπὸ σχημάτων τῶν πάσης φύσεως κατασκευῶν του, οὐδόλως ὑστερούντων ἀπὸ τὰ σχήματα συγχρόνου βιβλίου φυσικῆς. Τὸ ἀναφερόμενον εἰς τὴν γεωδαισίαν ἔργον του (διὰ τοῦ ὁποίου εἰσάγεται εἰς τὰς γεωδαιτικὰς μετρήσεις ἡ ὑπ' αὐτοῦ ἐπινοηθεῖσα διόπτρα) καὶ τὸ ὁποῖον ἀνέτρεψε τὰς μέχρι τῆς ἐποχῆς του ἐφαρμοζομένας ἐν Αἰγύπτῳ

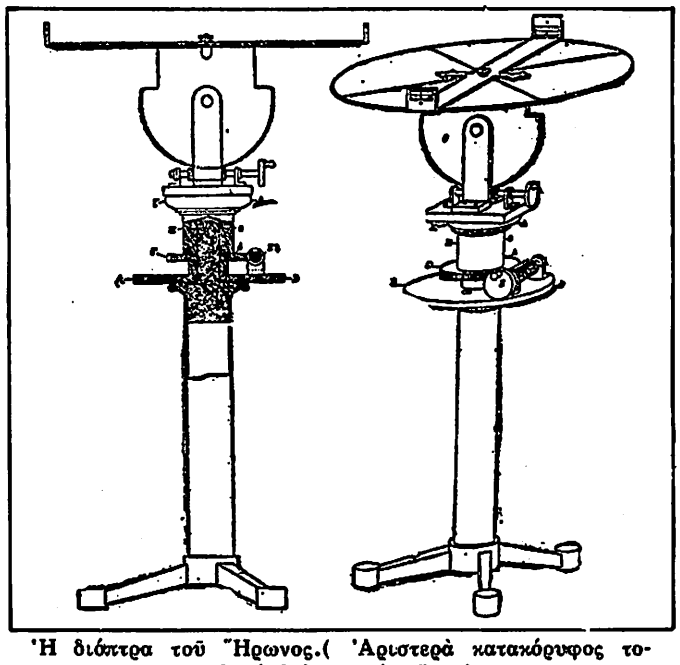

Ἡ διόπτρα τοῦ Ἥρωνος.(Ἀριστερὰ κατακόρυφος τομή. Δεξιὰ πλαγία ὄψις).

παλαιὰς καὶ ἐν πολλοῖς ἐσφαλμένας μεθόδους μετρήσεως, θεωρεῖται ὡς ἓν ἀπὸ τὰ τελειότερα εἰς τὸ εἶδος του. Εἰς τὸ περὶ «Πνευματικῶν» βιβλίον του, ἐκθέτων τὰς περὶ κενοῦ χώρου, περὶ ἀέρος κλπ. ἀντιλήψεις του, γράφει:

> «...τὰ ἀγγεῖα τὰ δακοῦντα εἶναι τοῖς πολλοῖς κενὰ οὐκ ἔστιν, ὡς ὑπολαμβάνουσιν, κενά, ἀέρος δὲ πλήρη· ὁ δὲ ἀὴρ ἔστίν, ὡς τοῖς περὶ φύσεως πραγματευσαμένοις ἀρέσκει, ἐκ λεπτῶν καὶ μικρομερῶν σωμάτων συνεστηκὼς ἀφανῶν ἡμῶν ὄντων ὡς ἐπὶ τὸ πολύ. Ἐὰν γοῦν εἰς τὸ δακοῦν ἀγγεῖον κενὸν ὑπάρχειν, ἐγχέει τις ὕδωρ, καθόσον ἂν πλῆθος τοῦ ὕδατος εἰς τὸ ἀγγεῖον ἐμπίπτει, κατὰ τοσοῦτον εἶδος ἀὴρ ἐκχωρήσει. Κατανοήσειε δ' ἂν τις τὸ λεγόμενον ἐκ τοῦ τοιούτου. Ἐὰν γὰρ εἰς εἶδος καταστρέψας ἀγγεῖον τὸ δακοῦν εἶναι κενὸν πιέζῃς εἰς τὸ κάτω ἀκλινὲς διαφυλάσσων, οὐκ εἰσελεύσεται τὸ ὕδωρ εἰς αὐτό, κἂν ὅλον αὐτὸ κρύψῃς. Ὥστε δῆλον εἶναι, ὅτι σῶμα ὑπάρχων ὁ ἀὴρ οὐκ ἐᾷ παρεισελθεῖν τὸ ὕδωρ διὰ τὸ πεπληρωκέναι πάντα τὸν ἐν τῷ ἀγγείῳ τόπον. Ἐὰν γοῦν τρυπήσῃ τις τὸν πυθμένα τοῦ ἀγγείου, τὸ μὲν ὕδωρ διὰ τοῦ στόματος εἰς αὐτὸ εἰσελεύσεται, ὁ δὲ ἀὴρ διὰ τοῦ τρυπήματος ἐξελεύσεται».

(...τὰ ἀγγεῖα τὰ νομιζόμενα κενὰ ἀπὸ πολλούς, δὲν εἶναι ὅπως τὰ νομίζουν κενά, ἀλλὰ πλήρη ἀέρος. Ἀποτελεῖται δὲ ὁ ἀήρ, κατὰ τὰς ἀντιλήψεις τῶν περὶ τῆς φύσεως πραγματευομένων, ἀπὸ λεπτὰ καὶ μικρότατα σωματίδια, ἀόρατα κατὰ τὸ πλεῖστον εἰς ἡμᾶς. Ἐὰν λοιπὸν εἰς τὸ νομιζόμενον κενὸν ἀγγεῖον χύσει κανεὶς ὕδωρ, ὅση ποσότης ὕδατος εἰσαχθῇ, τόση ἀκριβῶς ποσότης ἀέρος θὰ ἐκδιωχθῇ. Δύναται δὲ νὰ κατανοήσῃ τις τοῦτο διὰ τοῦ ἑξῆς πειράματος: Ἐὰν δοχεῖον ποὺ φαίνεται κενὸν τὸ ἀνατρέψωμεν καὶ τὸ βυθίσωμεν εἰς τὸ ὕδωρ, χωρὶς νὰ τὸ γύρω-

μεν, δὲν θὰ εἰσέλθῃ ὕδωρ εἰς αὐτό, ἔστω καὶ ἂν ἐξ ὁλοκλήρου βυθισθῇ. Ὥστε εἶναι φανερὸν ὅτι ἐντὸς αὐτοῦ ὑπάρχει ἓν σῶμα, ὁ ἀήρ, ποὺ ἐμποδίζει τὸ ὕδωρ νὰ εἰσέλθῃ, διότι καταλαμβάνει ὅλον τὸν χῶρον τοῦ ἀγγείου. Ἐὰν τώρα τρυπήσῃ τις τὸν πυθμένα τοῦ ἀγγείου, τὸ μὲν ὕδωρ θὰ εἰσχωρήσῃ διὰ τοῦ στόματος αὐτοῦ, ἐνῶ ὁ ἀὴρ θὰ ἐκδιωχθῇ διὰ τῆς ὀπῆς).

Ἀπὸ τὸ ἀνωτέρω παρατεθὲν ἀπόσπασμα φαίνεται μὲ ποίαν ἐνάργειαν καὶ ποίαν ἐκλαϊκευτικὴν ἱκανότητα ἐκθέτει ὁ συγ-

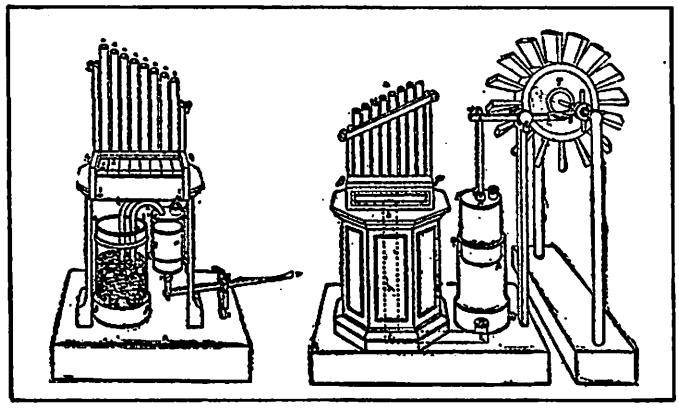

Ἀριστερά : Ὑδραυλικὸς αὐλὸς (ἁρμόνιον) λειτουργῶν δι' ὕδατος πιέζοντος ἀέρα. (Τοιοῦτον αὐλὸν ἐδώρησεν ὁ αὐτοκράτωρ τῆς Κωνσταντινουπόλεως Κωνσταντῖνος Ε' ὁ Κοπρώνυμος εἰς τὸν βασιλέα τῶν Φράγκων Πιπῖνον). Δεξιά : Ἁρμόνιον λειτουργοῦν διὰ πεπιεσμένου ἀέρος λαμβανομένου ἐξ ἀνεμομύλου.

γραφεὺς τὰς ἀντιλήψεις του, καθιστῶν αὐτὰς κτῆμα ὄχι μόνον τῶν εἰδικῶν, ἀλλὰ καὶ τοῦ κοινοῦ. Εἰς τοῦτο δὲ ὀφείλεται κατὰ μέγα μέρος καὶ ἡ εὐρεῖα διάδοσις τῶν ἔργων του, τὰ ὁποῖα εἶχον μεταφρασθῇ εἰς τὴν λατινικὴν καὶ τὴν ἀραβικὴν καὶ ἀπετέλεσαν τὴν βάσιν πάσης συναφοῦς πρὸς τὰς θετικὰς ἐπιστήμας σπουδῆς μέχρι σχεδὸν τοῦ 18ου αἰῶνος.

ΑΙ ΠΡΑΓΜΑΤΕΙΑΙ ΤΟΥ ΗΡΩΝΟΣ

Τὰ διασωθέντα ἔργα τοῦ Ἥρωνος ἐγένοντο κτῆμα τῆς νεωτέρας ἐπιστήμης κατὰ διαφόρους τρόπους. Εἶναι δὲ τὰ ἑξῆς:

1. «Μετρικὰ» εἰς τρία βιβλία. Ταῦτα εὑρέθησαν τὸ πρῶτον τὸ 1896 εἰς χειρόγραφον (κώδικα) ἐν Κωνσταντινουπόλει, εἰς σουλτανικὸν ἀνάκτορον ὑπὸ τοῦ Γερμανοῦ Σιαΐνε καὶ ἐξεδόθησαν ἐν Λειψίᾳ ὑπὸ τοῦ υἱοῦ τούτου, τὸ 1903.

2. «Διόπτρα». Ἐξεδόθη ἐν Ἰταλίᾳ ὑπὸ τοῦ Βεντοῦρι τὸ 1814 εἰς τὴν ἰταλικὴν γλῶσσαν. Τὸ ἑλληνικὸν κείμενον ἐξεδόθη τὸ πρῶτον αὐτόθι ὑπὸ τοῦ Βικεντίου τὸ 1858, πολὺ βραδύτερον δὲ ἐγένετο κριτικὴ ἔκδοσις ὑπὸ τοῦ Σιαΐνε ἐν Λειψίᾳ.

3. «Πνευματικά». Εἰς δύο βιβλία, κατὰ λατινικὴν μετάφρασιν τοῦ Κομμαντίνου, ἐξεδόθησαν μετὰ τὸν θάνατον τούτου, ἐν Ἰταλίᾳ τὸ 1575. Τὸ ἑλληνικὸν κείμενον ἐξεδόθη ἐν Παρισίοις τὸ 1693 ὑπὸ τοῦ Τενεβώ.

4. «Περὶ Αὐτοματοποιητικῆς». Ἐξεδόθη τὸ πρῶτον ἰταλιστὶ ὑπὸ τοῦ Μπάλντι τὸ 1589, ἐνῶ τὸ ἑλληνικὸν κείμενον ἐξεδόθη ἐν Παρισίοις ὁμοῦ μετὰ τῶν «Πνευματικῶν» ὑπὸ τοῦ Τενεβώ.

5. «Βελοποιϊκά». Ἐξεδόθησαν εἰς τὴν ἑλληνικὴν ὑπὸ τοῦ Μπάλντι τὸ 1616 ἐν Ἀουγκσμπουργκ τῆς Βαυαρίας καὶ βρα-

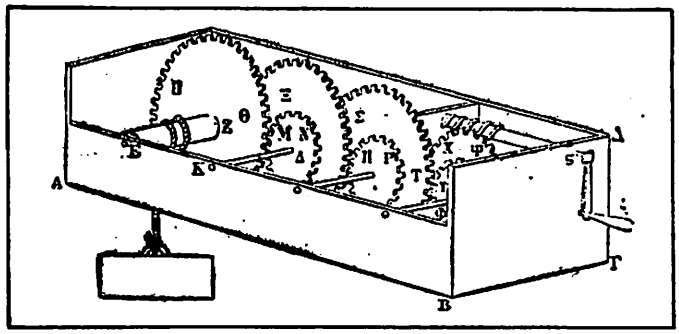

Μηχάνημα διὰ τὴν ἀνύψωσιν μεγάλων βαρῶν (βαροῦλκον) μὲ πολλαπλασιασμὸν τῆς δυνάμεως διὰ συστήματος ἀτέρμονος κοχλίου καὶ ὀδοντωτῶν τροχῶν.

δύτερον ὑπὸ τοῦ Τενεβὼ καὶ τῶν Καΐχλω - Ρύστωβ (1853) ἐν Γερμανίᾳ.

6. «Ὁρισμοί, γεωμετρικά, γεωδαισία, στερεομετρικά», βιβλίον γεωπονικὸν (περιέχον γεωμετρικὰς προτάσεις). Ἐξεδόθησαν ἐν Λειψίᾳ ὑπὸ τοῦ Χοὺλτς τὸ 1864.

7. «Μηχανικὰ» εἰς τρία βιβλία. Ταῦτα ἐξεδόθησαν ἐν Ἀλεξανδρείᾳ εἰς τὴν ἀραβικὴν ὑπὸ τοῦ ("Αραβος;;) Κώστα Μπὲν Λουκᾶ τῇ παραγγελίᾳ τοῦ χαλίφου Ἀλ - Μουσταΐν (862—866 μ.Χ.). Λατινιστὶ ἐξεδόθησαν ἐν Ἰταλίᾳ τὸ 1500 μ.Χ. Τούτων σώζονται ἐλάχιστα ἀποσπάσματα εἰς τὴν ἑλληνικήν. Ἡ ἀραβικὴ ἔκδοσις, ἡ σήμερον ἐν χρήσει, μετὰ γερμανικῆς μεταφράσεως, ἐξεδόθη τῇ ἐνεργείᾳ τῆς Ἀκαδημίας τῶν Ἐπιστημῶν τοῦ Βερολίνου ὑπὸ Νὶξ καὶ Σμὶθ τὸ 1901 ἐν Λειψίᾳ.

8. «Ὁ Βαρουλκός». Πραγματεία ἀφορῶσα ἄρσιν βαρῶν διὰ μοχλῶν καὶ ὀδοντωτῶν τροχῶν. Ταύτης σώζονται ἐλάχιστα ἀποσπάσματα.

9. «Χειροβαλλίστρας κατασκευὴ καὶ συμμετρία». Ὁ τίτλος εἶναι βυζαντινῆς προελεύσεως, ἀφορᾷ δὲ ἡ πραγματεία αὕτη μικρὰς βλητικὰς μηχανὰς λειτουργούσας διὰ τῆς χειρός. Ἐξεδόθη ἐν Παρισίοις ὑπὸ τοῦ Προὺ τὸ 1877 (δὲν σώζεται πλήρης).

10. «Κατοπτρικά». Σώζονται εἰς τὴν λατινικὴν γλῶσσαν, μεταφρασθέντα ἐκ τῆς ἑλληνικῆς πιθανῶς ὑπὸ τοῦ Μαίρμπεκε, θεωρούμενα παλαιότερον ὡς ἔργον τοῦ Πτολεμαίου.

Ἀπολεσθέντα ἔργα. Τοιαῦτα εἶναι τὰ «Καμαρικά», μνημονευόμενα ὑπὸ τοῦ Εὐτοκίου, τὸ «Περὶ ζυγίων», μνημονευόμενον ὑπὸ τοῦ Πάππου, «Ἀστρόλαβον», μνημονευόμενον εἰς ἀραβικὸν κατάλογον τοῦ Μωχαμὲτ ἴμπν Ἰσὰκ - ἀν - Ναντὶμ (987 μ.Χ.). Τὸ περιεχόμενον τῶν ἀπολεσθέντων ἔργων εἶναι ἄγνωστον. Τέλος, ὁ Εὐτόκιος εἰς τὰ σχόλια αὐτοῦ ἐπὶ τῶν ἔργων τοῦ Ἀρχιμήδους, παραθέτει λύσιν τοῦ Δηλίου προβλήματος ὑπὸ τοῦ Ἥρωνος. Αἱ μᾶλλον ἐν χρήσει ἐκδόσεις τῶν ἔργων τοῦ Ἥρωνος, εἶναι αἱ τοῦ γερμανικοῦ οἴκου Τόϊμπνερ, εἰς τὰς ὁποίας ὅμως δὲν περιέχονται τὰ «Βελοποιϊκά», τὸ «Γεωπονικὸν» καὶ ἡ «Γεωδαισία» (πλὴν ὀλίγων μερῶν τῶν δύο τελευταίων τούτων) εἰς πέντε τόμους, μετὰ μικροῦ συμπληρώματος διὰ τὰ «Πνευματικά». Αἱ ἐκδόσεις αὗται θεωροῦνται ὡς αἱ τελειότεραι, περιέχουν δὲ πολλὰς κριτικὰς παρατηρήσεις.

Ἐκτὸς τοῦ προβλήματος τοῦ χρόνου καὶ τόπου τῆς γεννήσεώς του, ὑπάρχει καὶ δεύτερον πρόβλημα, ἀφορῶν τὴν γνησιότη-

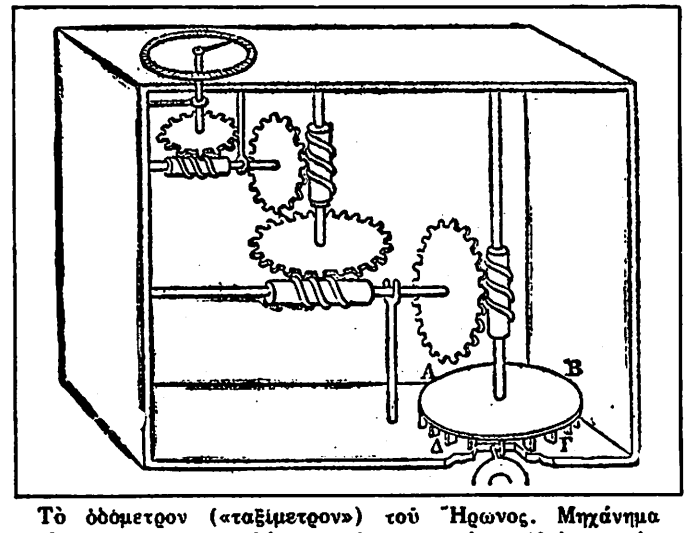

Τὸ ὁδόμετρον («ταξίμετρον») τοῦ Ἥρωνος. Μηχάνημα τὸ ὁποῖον προσαρμοζόμενον εἰς τροχοφόρον ἐδείκνυε τὴν ὑπ' αὐτοῦ διανυθεῖσαν ἀπόστασιν εἰς τὸ διάστημα μιᾶς ἡμέρας. Πρὸ τῆς ἐφευρέσεως ταύτης τοῦ Ἥρωνος, μικραὶ ἀποστάσεις ἐμετρῶντο διὰ σχοινίου ἢ λεπτοῦ σύρματος, τὰ ὁποῖα ἐξειλίσσοντο ἔκ τινος τροχοῦ καὶ περιειλίσσοντο εἴς τινα ἄξονα ἐντὸς τοῦ τροχοφόρου.

τα τῶν σωζομένων ἔργων. Οἱ κριτικοὶ συμφωνοῦν ὅτι τὰ «Μετρικὰ» εἶναι γνήσιον ἔργον. Διὰ τὰ ἄλλα δὲν τίθεται ἐν ἀμφιβολίᾳ ἡ γνησιότης, θεωρεῖται ὅμως βέβαιον ὅτι ταῦτα ἔχουν ὑποστῇ ποικίλας ἀλλοιώσεις ὡς πρὸς τὴν διατύπωσιν, ἢ ὅτι ἔχουν ἐνιαχοῦ προσθήκας ἄλλων συγγραφέων. Τὰ σχήματα καὶ αἱ εἰκόνες, τὰ περιεχόμενα εἰς τὰς ἐκδόσεις Τόϊμπνερ, ἐκ τῶν ὁποίων ἐλήφθησαν αἱ ἐν τῷ παρόντι ἄρθρῳ δημοσιευόμεναι εἰκόνες, προέρχονται εἴτε ἐκ χειρογράφων, ἅτινα συνώδευον τὰ κείμενα καὶ ἦσαν συνημμένα εἰς ταῦτα, εἴτε ἐκ τοιούτων εὑρισκομένων εἰς τὰ χειρόγραφα κείμενα.

Τὸ περιεχόμενον τῶν ἔργων τοῦ Ἥρωνος (κατὰ τὴν σειρὰν ἐκδόσεως τούτων ὑπὸ τοῦ Τόϊμπνερ).

Τόμος Ι. 1. Πνευματικά, Ι ΙΙ. Εἰς ταῦτα πραγματεύεται ὁ Ἥρων τὴν θεωρίαν περὶ τοῦ κενοῦ, περὶ ἀέρος καὶ τὴν πίεσιν τοῦ ἀέρος καὶ τοῦ ὕδατος. Πλῆθος πειραμάτων καὶ παιγνίων, στηριζομένων εἰς τὴν πίεσιν τοῦ ἀέρος, τοῦ ὕδατος καὶ ταῦ ἀτμοῦ, περιέχονται εἰς ταῦτα. Τὸ βιβλίον τοῦτο, ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὰς συναφεῖς θεωρίας τοῦ Ἀρχιμήδους, ἀπετέλεσε τὴν βάσιν τῆς διαμορφώσεως καὶ ἐξελίξεως τῆς σημερινῆς ὑδροστατικῆς καὶ ἀεροστατικῆς, καὶ ἔν τινι μέτρῳ καὶ τῆς ὑδροδυναμικῆς.

2. Αὐτοματοποιητική. Περιλαμβάνει σπουδὴν κινητῶν καὶ ἀ-

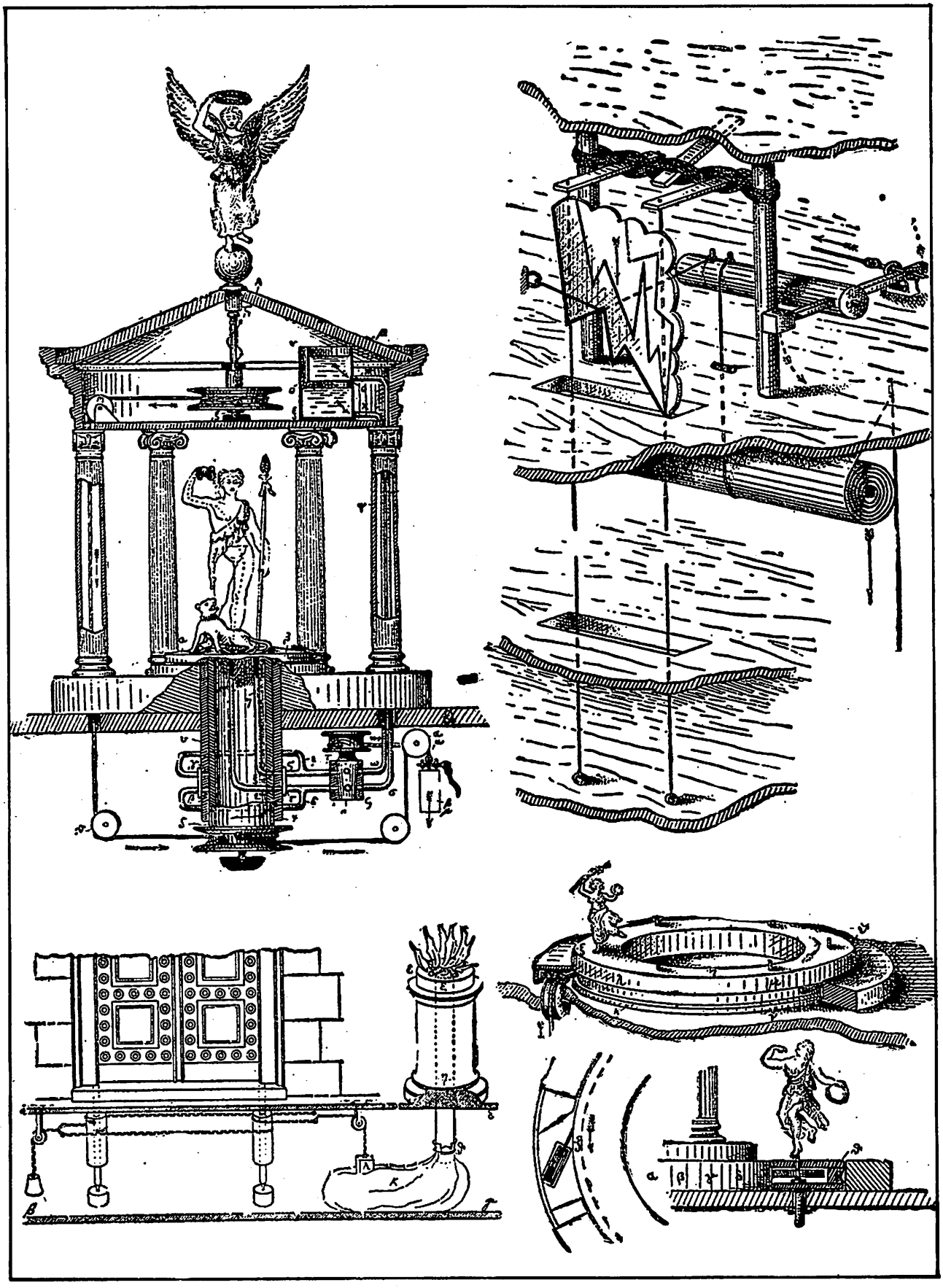

Αὐτόματα θεατρικὰ σκηνικὰ τεχνάσματα. Ἄνω: Ἀριστερά: Ὁ Διόνυσος εἰς τὸ μέσον τῆς σκηνῆς κρατεῖ κύπελλον καὶ θύρσον, ἐκ τῶν ὁποίων εἰς δεδομένην στιγμὴν ρέει γάλα καὶ οἶνος, ἐνῶ στρέφεται τὸ ἐπὶ τῆς στέγης ἀγαλμάτιον. Δεξιά: Μηχάνημα, διὰ τοῦ ὁποίου προκαλοῦνται βρονταί. Κάτω: Ἀριστερά: Αὐτόματον ἄνοιγμα τῆς θύρας. (Μόλις ἀνάψῃ πυρὰ ἐπὶ τοῦ βωμοῦ, ὁ ἀὴρ θερμαινόμενος διογκώνει τὸν ἀσκὸν Κ, ὅστις ἀνεγείρει τὸ βάρος Λ. Τότε, τῇ ἐπενεργείᾳ τοῦ ἀντιβάρου β ἐπὶ συστήματος τροχαλιῶν καὶ ἀλύσεων, ἀνοίγουν αἱ θύραι). Δεξιά: Μηχανισμὸς ἐμφανίζων χορεύοντα ἀγαλμάτια βακχίδων.

κινήτων σκηνῶν θεάτρου. Αἱ κινήσεις τῶν διαφόρων σκηνῶν ἢ τεμαχίων τούτων γίνονται εἴτε διὰ μοχλῶν, εἴτε διὰ πεπιεσμένου ὕδατος ἢ ἀέρος, εἴτε τέλος διὰ συνδυασμῶν μοχλῶν καὶ πιέσεως ἀέρος ἢ ὕδατος.

Τόμος ΙΙ. 1. Μηχανικά, Ι, ΙΙ, ΙΙΙ. Πραγματεύεται τοὺς ὀδοντωτοὺς τροχούς, τὸν τροχὸν ἢ τὸ παράδοξον τοῦ Ἀριστοτέλους, τὸ παραλληλόγραμμον τῶν ταχυτήτων, κίνησιν ἐπὶ κεκλιμένου ἐπιπέδου, περὶ κέντρου βάρους, περὶ μηχανικῶν δυνάμεων. Τέλος, περιέχουν ἐρωτήσεις καὶ ἀπαντήσεις ἐπὶ πρακτικῶν προβλημάτων μηχανικῆς καὶ προβλήματα ἐπὶ τοῦ κέντρου βάρους.

2. Κατοπτρικά. Περιέχεται ἡ θεωρία τῆς ἀνακλάσεως τοῦ φωτός. Ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον παρουσιάζει ὁ συνδυασμὸς κατόπτρων διὰ νὰ βλέπῃ τις τὸν ἑαυτόν του, ὄχι ὅπως εἰς τὰ συνήθη κάτοπτρα. Εἰς τὰ συνήθη κάτοπτρα, ὡς γνωστόν, ὅταν βλέπῃ τις τὸν ἑαυτόν του, ὁ ἀριστερὸς ὀφθαλμός π.χ., εἰς τὸ εἴδωλον ἐπὶ τοῦ κατόπτρου κατέρχει τὴν ἀριστερὰν θέσιν, ὅπως βλέπομεν. Ὁ συνδυασμὸς κατόπτρων τοῦ Ἥρωνος εἶναι νὰ βλέπῃ τις τὸν ἑαυτόν του ἐπὶ τοῦ κατόπτρου, ὡς ἐὰν εἶχε μετακινηθῇ καὶ εὑρίσκετο ἀκριβῶς ἀντιμέτωπος τοῦ παρατηροῦντος (διὰ στροφῆς 180 μοιρῶν).

Τόμος ΙΙΙ. 1. Μετρικά, Ι, ΙΙ, ΙΙΙ. Εἰς ταῦτα περιέχονται μετρήσεις γεωμετρικῶν σχημάτων, ἐπιπέδων καὶ στερεῶν, μετ' ἀποδείξεων προτάσεων γεωμετρικῶν, μερικαὶ τῶν ὁποίων εἶναι πρωτότυποι, ἐνῶ ἄλλαι ἀναφέρονται εἰς τὰ στοιχεῖα τοῦ Εὐκλείδου καὶ τὸν Ἀρχιμήδην. Μεταξὺ τῶν ἀποδείξεων τούτων ὑπάρχει καὶ ἡ ἀπόδειξις τοῦ ὑπολογισμοῦ τοῦ ἐμβαδοῦ τριγώνου τινός, ὅταν γνωρίζωμεν τὰς πλευρὰς αὐτοῦ. Τὸ περίφημον τοῦτο θεώρημα φέρεται εἰς τὴν βιβλιογραφίαν ὡς θεώρημα τοῦ Ἥρωνος. Νεώτεραι ἔρευναι ὅμως ἐπὶ ἀραβικῶν κειμένων ἀπέδειξαν ὅτι πρῶτος ἀποδείξας τὸ θεώρημα εἶναι ὁ Ἀρχιμήδης καὶ κατὰ συνέπειαν δέον νὰ λέγεται τοῦτο θεώρημα τοῦ Ἀρχιμήδους. Ἡ ἀπόδειξις τούτου, πλὴν τῶν μετρικῶν, περιέχεται καὶ εἰς τὴν Διόπτραν διὰ δευτέραν φοράν. Ἐκτὸς τῶν γεωμετρικῶν προτάσεων ὑπάρχουν καὶ τοιαῦται ὑπολογισμοῦ τετραγωνικῆς καὶ κυβικῆς ρίζης, ὡς καὶ ἐπίλυσις δευτεροβαθμίων ἐξισώσεων.

2. Ἡ Διόπτρα περιέχει τὴν θεωρίαν καὶ τὴν κατασκευὴν ὀπτικοῦ ὀργάνου θαυμασίου, ὁμοιάζοντος πρὸς τὸν σημερινὸν θεοδόλιχον. Διὰ τούτου ἐγένετο καὶ ὑπολογισμὸς ἀποστάσεως ἀστέρος τινὸς ἐκ τῆς γῆς, καὶ ἐκ τούτου συνάγεται τὸ συμπέρασμα ὅτι ὁ Ἥρων εἶχεν ἀσχοληθῇ καὶ μὲ ἀστρονομικὰ προβλήματα. Εἰς τὸ τέλος τῆς Διόπτρας ὑπάρχει μικρὸν ἀπόσπασμα καὶ εἰκὼν ὀργάνου, ἀποτελουμένου ἐκ συνδυασμοῦ τροχῶν ὀδοντωτῶν, χρησίμου πρὸς ἄρσιν μεγάλων βαρῶν (ἐκ τοῦ ἔργου Βαρουλκός).

Τόμος ΙV. Ἐνταῦθα περιέχονται πρακτικαὶ γεωμετρικαὶ μετρήσεις μετὰ παραδειγμάτων, ἐνια περὶ γεωδαισίας, νοουμένης ὡς γεωμετρικῆς μετρήσεως, ὁρισμοί παντοῖοι γεωμετρικοί, σύγκρισις μονάδων μετρήσεων, μήκους καὶ ἐπιφανείας (οἱ λεγόμενοι ἡρώνειοι πίνακες).

Τόμος V. Τὸ περιεχόμενον τούτου ἀφορᾷ πρακτικὰς γεωμετρικὰς μετρήσεις, παντὸς τύπου στερεῶν, μεταξὺ τῶν ὁποίων ὑπολογισμὸς χωρητικότητος φρέατος, πλοίου, θεάτρου, ἱπποδρομίου, στέρνας, κολυμβήθρας. Τὸ ἔργον τοῦτο ἦτο σπουδαῖον βοήθημα διὰ τοὺς ἀρχιτέκτονας. Εἰς τὸ τέλος τούτου ὑπάρχει ἑρμηνεία τῶν ὅρων διαφόρων σταθμῶν. Ἐκ τούτων σημειοῦμεν τὸν ὅρον λίτρα. «Λίτρα δὲ ἐξ ἑβραΐδος, λὶ γὰρ λέγεται ἐμοί, τρὰ δὲ τὸ διαφέρει». (Ἡ λέξις λίτρα προέρχεται ἐκ τῆς ἑβραϊκῆς γλώσσης· διότι λὶ σημαίνει εἰς ἐμὲ τρὰ δὲ χωρισμένο, ἤτοι ἀνήκει εἰς ἐμέ). Ὁ τόμος οὗτος περιέχει ὁλόκληρον σχεδὸν τὴν ἔκδοσιν Χοῦλτς, πλὴν τοῦ γεωπονικοῦ βιβλίου καὶ τοῦ μεγαλυτέρου μέρους τῆς γεωδαισίας. Τὰ Βελοποιϊκὰ ἀφοροῦν τὴν κατασκευὴν πολεμικῶν μηχανημάτων. Ὡς βάσις τῆς ἐπινοήσεως τῶν μηχανῶν τούτων λαμβάνεται ἡ τάσις χορδῆς βέλους. Διὰ συνδυασμοῦ τεινομένων χορδῶν ἢ ἱμάντων καὶ τροχῶν ἐξεσφενδονίζοντο λίθοι ἢ σιδηρᾶ ἀντικείμενα κατὰ τῶν ἐχθρῶν. Τὰ μηχανήματα ταῦτα ἀποτελοῦν τὴν πρώτην ἰδέαν κατασκευῆς τηλεβόλου, λειτουργοῦντος διὰ μηχανικῶν δυνάμεων, προερχομένων ἐκ τάσεως καὶ στρέψεως χορδῶν ἢ ἱμάντων μετὰ συνδυασμοῦ ὀδοντωτῶν τροχῶν.

Ε. Σταμάτης

Κατωτέρω παραθέτομεν σχέδια αὐτομάτων, συσκευῶν, μηχανημάτων, παιχνίων κλπ. ἐπινοηθέντων καὶ κατασκευασθέντων ὑπὸ τοῦ Ἥρωνος, ληφθέντα ἐκ τῶν βιβλίων του, ἐκ τῶν ὁποίων καταφαίνεται ὅτι ὁ Ἥρων οὐ μόνον κατεῖχε τελείως τὰς ἀρχὰς τῆς ὑδροδυναμικῆς, τῆς θερμοδυναμικῆς κλπ., ἀλλὰ καὶ εἰς ποῖον βαθμὸν συνεδύαζε τὴν θεωρίαν καὶ τὴν πρᾶξιν.

Εἰκών 1: Μηχανὴ περιστρεφομένη διὰ θερμοῦ ἀέρος (δι' ἀντιδράσεως). Τὸ ἄνω μέρος τοῦ θωμοῦ α β γ δ φέρει ἀεροστεγὲς δοχεῖον ε ζ. Ὅταν ἐπ' αὐτοῦ ἀναφθῇ πυρὰ ὁ περιεχόμενος ἀὴρ διαστέλλεται καὶ διὰ τοῦ σωλῆνος η θ διοχετεύεται εἰς τοὺς βραχίονας κ λ μ ν καὶ ἐξέρχεται ἐκ τῶν κεκαμμένων ἄκρων των θέτων αὐτοὺς εἰς κίνησιν ἀντίθετον πρὸς τὴν φορὰν τῆς καμπῆς. Ὁμοιώματα βακχίδων τοποθετημένα ἐπὶ τῶν ὁριζοντίων βραχιόνων φαίνονται ὀρχούμενα.

Εἰκών 2: Δοχεῖον αὐτομάτου ἐκροῆς. Πληροῦμεν δι' οἴνου τὸ δοχεῖον α β ἐκ τοῦ σωλῆνος η θ κρατοῦντες κλειστὴν τὴν στρόφιγγα ἐκροῆς δ. Ἀκολούθως πληροῦμεν δι' ὕδατος τὴν βάσιν κλιμ μέχρι τοῦ μέσου αὐτῆς. Ἐκ τοῦ μοχλοῦ πρ ἐξαρτῶνται μικρὰ κλεψύδρα π φέρουσα μικρὰν ὀπὴν εἰς τὸν πυθμένα. Ἐὰν ἤδη φράξωμεν τὸν σωλῆνα ηθ. διὰ πώματος καὶ ἀνοίξωμεν τὴν στρόφιγγα δ, ὁ οἶνος δὲν ἐκρέει, διότι ἡ μόνη ὁδὸς εἰσόδου ἀέρος εἰς τὸ δοχεῖον αβ εἶναι ὁ σωλὴν οξ τοῦ ὁποίου ὅμως τὸ στόμιον ο εἶναι βυθισμένον εἰς τὸ ὕδωρ. Μεταθέτοντες τὸ βάρος φ ἐπὶ τοῦ μοχλοῦ πρὸς τὸ ἄκρον ρ, ἀναγκάζομεν τὴν κλεψύδραν νὰ ἀνέλθῃ ὁπότε κατέρχεται ἡ στάθμη τοῦ ὕδατος καὶ ἀποκαλύπτεται τὸ στόμιον ο. Οὕτω εἰσέρχεται ἀὴρ εἰς τὸ δοχεῖον αβ καὶ ἐκρέει οἶνος. Ταυτοχρόνως τὸ ὕδωρ τῆς κλεψύδρας χύνεται βραδέως ἐκ τῆς μικρᾶς ὀπῆς τοῦ πυθμένος της, ἀναβιβάζον τὴν στάθμην τοῦ ὕδατος τῆς βάσεως μέχρις ὅτου καλυφθῇ τὸ σημεῖον ο ὁπότε ἡ ἐκροὴ τοῦ οἴνου σταματᾷ.

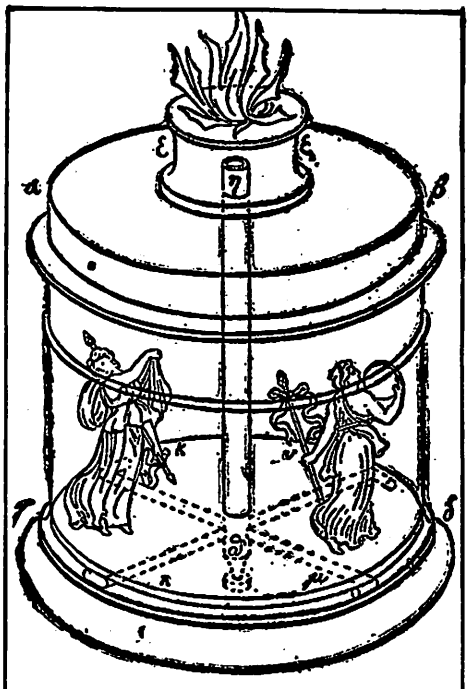

Εἰκών 1.

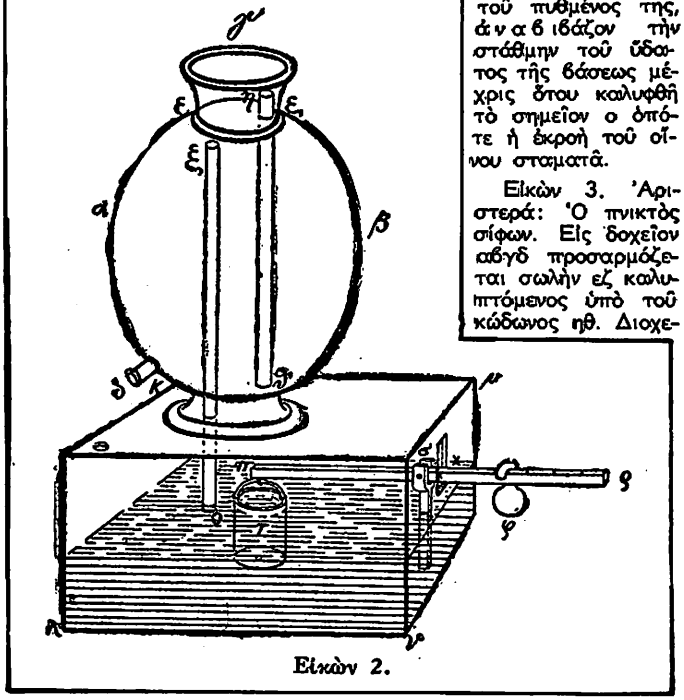

Εἰκών 2.

Εἰκών 3. Ἀριστερά: Ὁ πνικτὸς σίφων. Εἰς δοχεῖον αβγδ προσαρμόζεται σωλὴν εζ καλυπτόμενος ὑπὸ τοῦ κώδωνος ηθ. Διοχετεύοντες διὰ μετρίας ροῆς ὕδωρ εἰς τὸ δοχεῖον, οὐδεμίαν ροὴν παρατηροῦμεν ἐκ τοῦ σημείου ζ, παρὰ μόνον μόλις τὸ ὕδωρ φθάσῃ εἰς τὸ ὕψος τοῦ κώδωνος ηθ, ὁπότε ὁ σίφων ἀρχίζει νὰ λειτουργῇ, τὸ δοχεῖον κενοῦται ἐξ ὁλοκλήρου καὶ ἡ ροὴ σταματᾷ, διὰ νὰ ἐπαναλάβῃ ὅταν ἡ στάθμη φθάσῃ ἐκ νέου εἰς τὸ αὐτὸ σημεῖον. Ἐπὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ πνικτοῦ σίφωνος, τὸν ὁποῖον εἰς πλεῖστα αὐτόματά του χρησιμοποιεῖ ὁ Ἥρων, στηρίζονται αἱ διαλείπουσαι πηγαί (βλέπε λέξιν). Δεξιά: Μαγικὴ λάγηνος, παρέχουσα κατὰ βούλησιν ὕδωρ, οἶνον ἄκρατον ἢ οἶνον κεκραμένον. Ἔστω ἡ λάγηνος αβ χωριζομένη εἰς δύο διὰ τοῦ διαφράγματος γδ. Τὸ κάτω τμῆμα αὐτῆς πληροῦται ἀκράτου οἴνου διὰ τῆς ὀπῆς θ, ἐνῶ εἰς τὸ ἄνω μέρος ρίπτεται ὕδωρ. Ἐὰν ἡ ὀπὴ θ τηρῆται κλειστὴ ἐκ τοῦ ζ ἐκρέει μόνον ὕδωρ, ἐὰν ἀνοιχθῇ ἐκρέει κρᾶμα (διαφεύγοντος τοῦ οἴνου διὰ τῆς ὀπῆς η). Ἐὰν δὲ ἀνοίξωμεν τὴν ὀπὴν θ, χωρὶς νὰ ρίψωμεν ὕδωρ εἰς τὸ ἄνω δοχεῖον ἐκ τοῦ ζ ἐκρέει μόνον οἶνος.

Εἰκών 4: Λύχνος αὐτόματος πληρούμενος. Κατασκευάζεται λυχνία μὲ κοίλην βάσιν μορφῆς πυραμίδος αβγδ ἔχουσαν διάφραγμα εζ. Ὁ στύλος ηθ ἐπὶ τοῦ ὁποίου στηρίζεται τὸ ἐλαιοδοχεῖον κλ, εἶναι ἐπίσης κοίλος, διαπερώμενος καθ' ὅλον τὸ μῆκος αὐτοῦ ἀπὸ τὸν σωλῆνα μν, τοῦ ὁποίου τὸ κάτω ἄκρον δια-

περᾶ τὸ διάφραγμα εζ. Ἐντὸς τοῦ ἐλαιοδοχείου τοῦ ὁποίου ὑπέρκειται ὁ λύχνος ὑπάρχει καὶ ἕτερος σωλήν, ὁ ο ξ π, διήκων

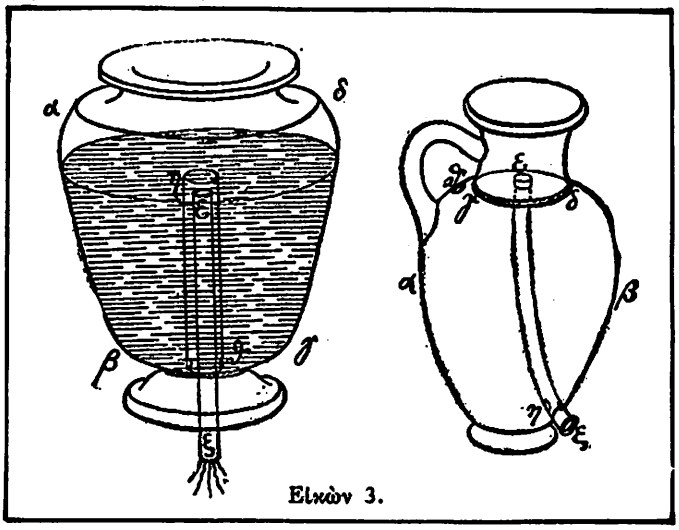

Εἰκὼν 3.

ἀπὸ τοῦ πυθμένος μέχρι τῆς πτηνοειδοῦς λαβῆς τοῦ λύχνου. Τὸ ἄνω τοῦ διαφράγματος ε ζ τμῆμα τῆς βάσεως πληροῦται ὕδατος. Ὅταν τὸ ἔλαιον τοῦ λύχνου τελειώσῃ ἀνοίγομεν τὴν στρόφιγγα ζ καὶ ἀφίνομεν νὰ ρεύσῃ τὸ ὕδωρ εἰς τὸ κάτω μέρος τῆς βάσεως. Ὁ ὑπ' αὐτοῦ ἐκτοπιζόμενος ἀὴρ ἐκφεύγει διὰ τοῦ σωλῆνος μν καὶ πιέζει τὸ εἰς τὸ ἐλαιοδοχεῖον εὑρισκόμενον ἔλαιον, τὸ ὁποῖον ἀνέρχεται διὰ τοῦ σωλῆνος ο ξ π καὶ διὰ τοῦ ράμφους τῆς πτηνομόρφου λαβῆς χύνεται ἐντὸς τοῦ λύχνου.

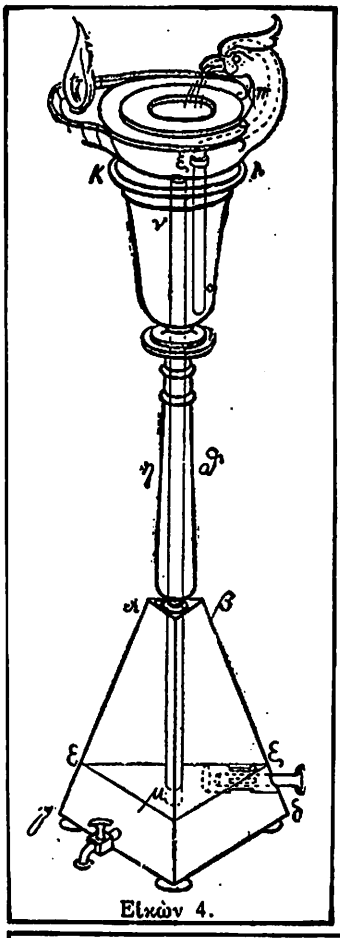

Εἰκὼν 4.

Εἰκὼν 5. Ἀριστερά: Ἄδων κάσσυφος. Ἐντὸς τοῦ δοχείου αβγδ ὑπάρχει σύστημα ὁδοντωτῶν τροχῶν, τὸ ὁποῖον, ἐὰν περιστρέψωμεν τὸν τροχὸν θκ ἀναγκάζει τὸν κόσσυφον νὰ περιστραφῇ, ἐνῶ διὰ τοῦ ὑδραυλικοῦ αὐλοῦ ν ξ ο παράγεται ἦχος ὅμοιος μὲ κελάδημα πτηνοῦ. Ὁ ὑδραυλικὸς αὐλὸς λειτουργεῖ ὡς ἑξῆς: Εἰς τὸ δοχεῖον π ρ, τὸ ὁποῖον πληροῦται ὕδατος, ὑπάρχει ὁ κώδων ν φέρων συρίκτραν ξ ο. Ὅταν ὁ κώδων ἀφεθῇ νὰ βυθισθῇ ἐντὸς τοῦ δοχείου, ὁ ὑπ' αὐτὸν ἀὴρ ἐκφεύγει ὁρμητικῶς ἐκ τῆς συρίκτρας πρακαλῶν ἦχον ὁμοιάζοντα πρὸς κελάδημα. Δεξιά: Σικύα (Βεντούζα) ἄνευ θερμάνσεως. Ἡ σικύα αβγδ χωρίζεται εἰς δύο διὰ τοῦ στεγανοῦ διαφράγματος ε δ. Ἀφαιροῦμεν τὸν ἀέρα τοῦ κατωτέρου τμήματος ἀναρροφῶντες ἐπανειλημμένως διὰ τοῦ στόματος ἐκ τοῦ σωλῆνος κ, ὅστις ταυτοχρόνως ἀποτελεῖ στρόφιγγα ἣν ἀκολούθως κλείομεν.

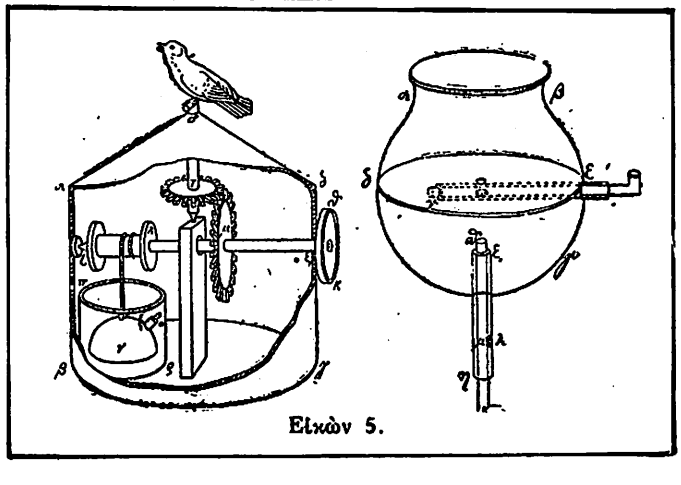

Εἰκὼν 5.

Ὅταν ἐφαρμόσωμεν τὴν σικύαν ἐπὶ τοῦ σώματος τοῦ πάσχοντος, ἀνοίγομεν τὴν στρόφιγγα ε φέροντες εἰς ἐπικοινωνίαν τὰ

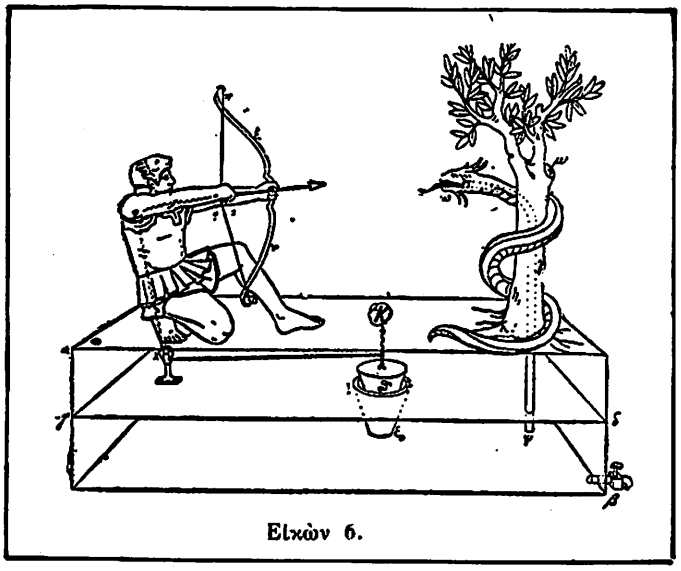

Εἰκὼν 6.

δύο τμήματα τῆς σικύας. Τότε τὸ μερικὸν κενὸν ποὺ ἔχομεν δημιουργήσει διαμοιράζεται εἰς ἀμφότερα τὰ διαμερίσματα καὶ ἡ σικύα προσκολλᾶται.

Εἰκὼν 6: Ὁ Ἡρακλῆς τοξεύων. Τὸ ἀγαλμάτιον τοῦ Ἡρακλέους κρατεῖ τόξον μὲ τεταμένην χορδήν, στηρίζεται δὲ ἐπὶ βά-

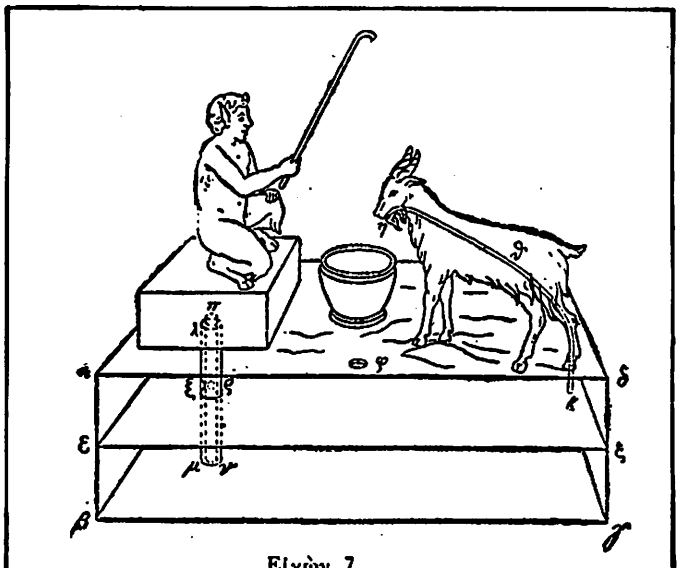

Εἰκὼν 7.

σεως ἀποτελούσης δοχεῖον χωρισμένον εἰς δύο στεγανὰ διαμερίσματα, ἐκ τῶν ὁποίων τὸ ἀνώτερον εἶναι πλῆρες ὕδατος. Ἐὰν σύρῃ τις τὸ μῆλον κ, ἀφ' ἑνὸς διὰ καταλλήλου ἱμάντος ἐλευθεροῦται ἡ χορδὴ τοῦ τόξου καὶ ἐξακοντίζεται τὸ βέλος, καὶ ἀφ'

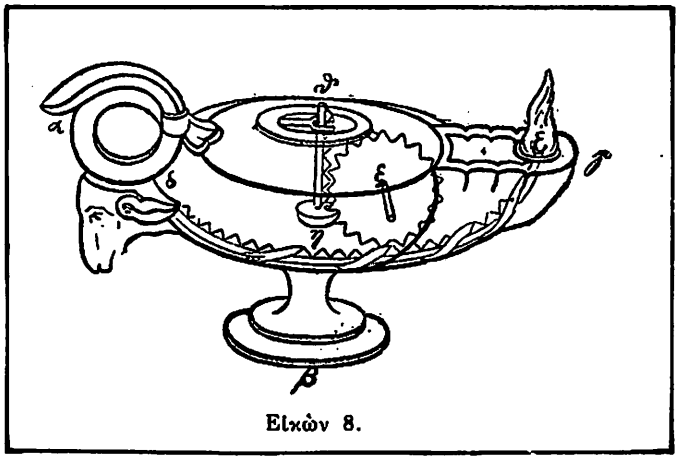

Εἰκὼν 8.

ἑτέρου ἀνοίγει ἡ βαλβὶς ζ καὶ χύνεται τὸ ὕδωρ εἰς τὸ κάτω δοχεῖον. Ὁ ἀὴρ αὐτοῦ συμπιεζόμενος ἐκφεύγει διὰ τοῦ σωλῆνος ψ πρὸς τὸ στόμα τοῦ ὄφεως, ὅπου διὰ καταλλήλου γλωττίδος παράγεται ἰσχυρὸς συριγμός.

Εἰκὼν 7: Ἐφαρμογαὶ τοῦ σίφωνος. Ὅταν ὁ Πὰν στραφῇ, τὸ κάτω τῆς βάσεώς του στέλεχος, ἀποτελοῦν στρόφιγγα, ἀνοίγει ὁπὴν εἰς τὸ σημεῖον ξ καὶ τὸ περιεχόμενον εἰς τὸ ἄνω μέρος τῆς βάσεως ὕδωρ ἐκρέει. Οὕτω δημιουργεῖται κενὸν εἰς τὸν διὰ τοῦ σώματος τοῦ ἐριφίου διερχόμενον σίφωνα καὶ ἐὰν προσαχθῇ πλήρες ὕδατος δοχεῖον, τὸ ζῶον φαίνεται πίνον.

Εἰκὼν 8: Λύχνος αὐτομάτως ρυθμιζόμενος. Ἡ θρυαλλὶς (τὸ φυτίλι) τοῦ λύχνου εἶναι τυλιγμένη ἐπὶ σύρματος σχηματίζον-

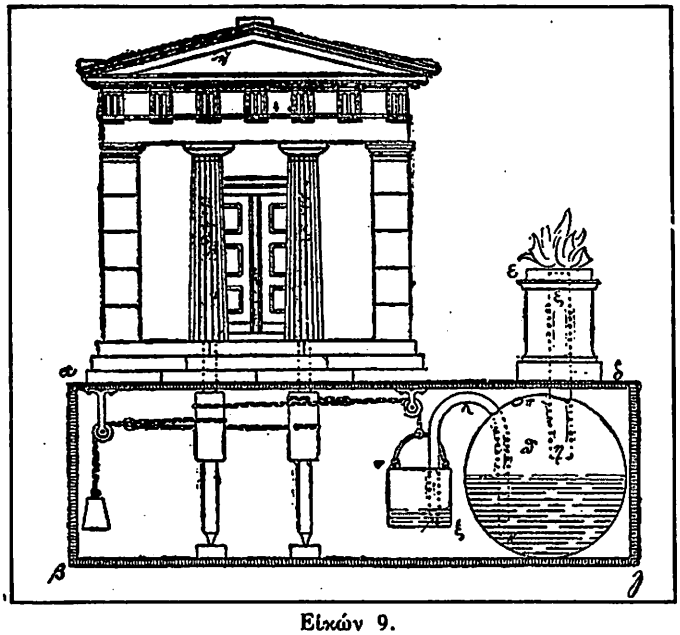

Εἰκὼν 9.

τος ὀδόντας συμπλεκομένους μὲ τοὺς ὀδόντας ὀδοντωτοῦ τροχίσκου ε. Ἐπὶ τοῦ ἐλαίου ἐπιπλέει ὁ πλωτὴρ ηθ τοῦ ὁποίου τὸ κατακόρυφον στέλεχος φέρει ἐπίσης ὀδόντας συμπλεκομένους μὲ τὸν ὀδοντωτὸν τροχόν. Ὅταν ὁ λύχνος εἶναι ἀναμμένος ἡ στάθμη τοῦ ἐλαίου κατέρχεται, παρασύρουσα τὸν πλωτῆρα. Ὁ

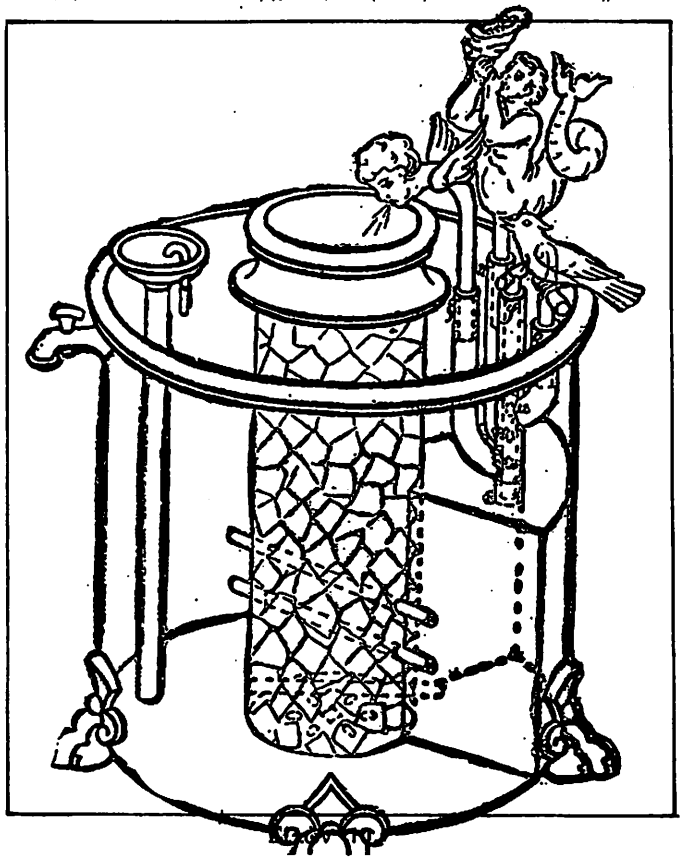

πλωτὴρ παρασύρει τὸν τροχὸν καὶ οὗτος ὠθεῖ τὴν θρυαλλίδα, ἀναπληρουμένου οὕτω αὐτομάτως τοῦ καισμένου τμήματος αὐτῆς.

Εἰκὼν 9: Ἐφαρμογαὶ τῆς διαστολῆς τοῦ ἀέρος. Αὐτόματον ἄνοιγμα καὶ κλείσιμον θύρας διὰ τῆς πυρᾶς τοῦ παρακειμένου βωμοῦ. Μόλις ἀναφθῇ πυρὰ ἐπὶ τοῦ βωμοῦ ε ὁ ἀὴρ τοῦ σωλῆνος ζη διαστελλόμενος πιέζει τὸ ὕδωρ τῆς σφαίρας θ, μέρος τοῦ ὁποίου διὰ τοῦ σίφωνος Λ εἰσέρχεται εἰς τὸ δοχεῖον νξ.

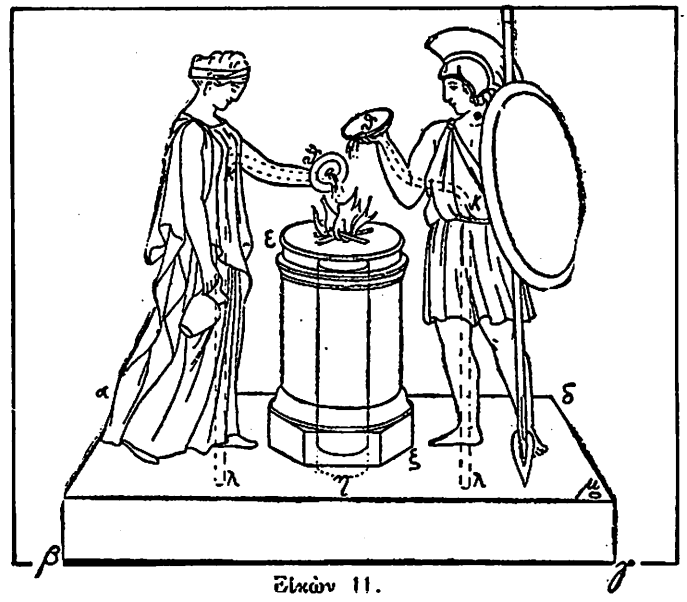

Εἰκὼν 11.

Οὕτω αὐξάνει τὸ βάρος τοῦ τελευταίου τούτου καὶ ἕλκεται ἡ ἄλυσις, προκαλοῦσα ἄνοιγμα τῶν θυρῶν. Ἐὰν ἡ πυρὰ σβεσθῇ ὁ ἀὴρ ψυχόμενος συστέλλεται, προκαλεῖ ἀναρρόφησιν ὕδατος ἐκ τοῦ δοχείου νξ, καὶ οὕτω ὑπερισχύει τὸ παρὰ τὸ σημεῖον β ἀντίβαρον καὶ κλείουν αἱ θύραι.

Εἰκὼν 10: Ἐφαρμογαὶ τοῦ ἀτμοῦ. Διὰ τῆς θερμότητος τῆς εἰς τὸ κέντρον τοῦ λέβητος ἑστίας ἀναπτύσσεται ἀτμός, ὁ ὁποῖος διὰ καταλλήλων σωλήνων φέρεται πρὸς τὸ ἀγαλμάτιον τὸ ὁποῖον φυσᾷ ἐντὸς τῆς ἑστίας, τὸν Τρίτωνα, ὅστις σαλπίζει καὶ τὸν κόσσυφον, ὁ ὁποῖος κελαδεῖ.

Εἰκὼν 11: Διαστολὴ τοῦ ἀέρος. Τὰ ἐκατέρωθεν τοῦ βωμοῦ ἀγαλμάτια φαίνονται ἕτοιμα νὰ κάμουν σπονδάς. Ὅταν ἀναφθῇ πῦρ ἐπὶ τοῦ βωμοῦ, ὁ εἰς τὸ ἐσωτερικὸν του ἀὴρ διαστελλόμενος πιέζει τὸ ἐντὸς τῆς ἀεροστεγοῦς βάσεως ὕδωρ τὸ ὁποῖον ἀναγκάζεται νὰ ἀνέλθῃ διὰ τῶν σωλήνων λλ στὰ κύπελλα θθ, διὰ τῶν ὁποίων χύνεται ἐπὶ τῆς πυρᾶς, πραγματοποιουμένης αὐτομάτως τῆς σπονδῆς.

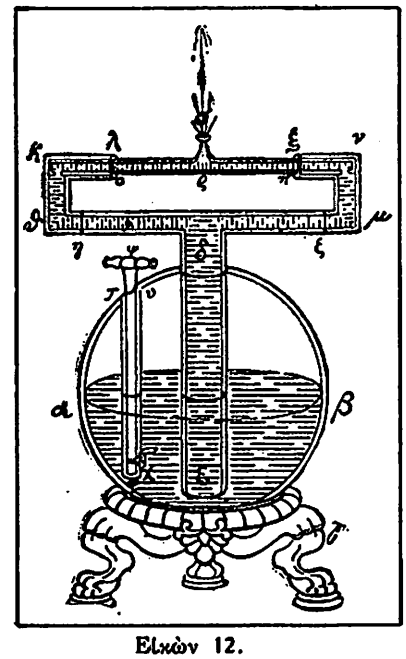

Εἰκὼν 12.

Εἰκὼν 12: Πίδαξ δι' ἀεραντλίας. Εἰς τὸ σφαιρικὸν δοχεῖον αβ προσαρμόζεται ἀφ' ἑνὸς ἡ καταθλιπτικὴ ἀεραντλία χψ καὶ ἀφ' ἑτέρου ὁ σωλὴν δε φέρων διακλάδωσιν ζηθκλμνξ καὶ λεπτότερον σωλῆνα οπ φέροντα κατὰ τὸ μέσον κάθετον σωληνίσκον ρσ. Ὁ σωλὴν οπ φέρει πλαγίας ὀπὰς εἰς τὰ ἄκρα του εἰς τρόπον ὥστε νὰ σχηματίζῃ στρόφιγγα εἰς τὰ σημεῖα κ καὶ ν, ἡ ὁποία εἶναι ἀνοικτὴ ὅταν τὸ στόμιον σ εἶναι πρὸς τὰ ἄνω καὶ κλειστὴ ὅταν στραφῇ πρὸς τὰ πλάγια. Τρόπος λειτουργίας: Κλείομεν τὴν στρόφιγγα διὰ στροφῆς τοῦ σωλῆνος οπ καὶ εἰσάγομεν διὰ τῆς ἀεραντλίας ἀέρα ὑπὸ πίεσιν εἰς τὴν σφαῖραν αβ. Ὅταν ἀνοίξωμεν τὴν στρόφιγγα ὁ ἀὴρ ὠθεῖ ὁρμητικῶς τὸ ὕδωρ, τὸ ὁποῖον ἀναπηδᾷ ὑπὸ μορφὴν πίδακος εἰς τὸ σημεῖον σ. Ἡ διάταξις αὕτη ἔχει καὶ σήμερον πλεῖστας ἐφαρμογὰς εἰς διαφόρους ψεκαστῆρας εἰς συσκευὰς καταιωνισμοῦ (ντοὺς) κλπ.

Ὁ ἀτμοστρόβιλος τοῦ Ἥρωνος. Ἐπὶ τοῦ στεγανῶς κλείοντος τὸν ἀτμολέβητα αβ καλύμματος γδ τοποθετεῖται ἀφ' ἑνὸς ὁ σωλὴν εζη καὶ ἀφ' ἑτέρου τὸ στήριγμα λμ, ἐπὶ τῶν ὁποίων στηρίζεται ἡ κοίλη σφαῖρα θκ, δυναμένη νὰ περιστρέφεται περὶ τὰ σημεῖα στηρίξεως καὶ ἐπικοινωνοῦσα διὰ τοῦ σωλῆνος μὲ τὸν ἀτμολέβητα. Ὅταν ἀναφθῇ τὸ πῦρ καὶ ὁ ἀτμὸς ἀποκτήσῃ ἀρκετὴν τάσιν, ἐξέρχεται ὁρμητικῶς ἐκ τῶν διαμετρικῶς ἐπὶ τῆς σφαίρας προσκεκολλημένων κεκαμμένων

σωλήνων, ἀναγκάζων αὐτὴν νὰ λάβῃ ταχεῖαν περιστροφικὴν κίνησιν μὲ φορὰν ἀντίθετον πρὸς τὴν φορὰν ἐξόδου τοῦ ἀτμοῦ. Αὕτη εἶναι ἡ πρώτη ἐπινοηθεῖσα ἀτμομηχανή.

Αὐτόματον, βασιζόμενον εἰς τὸν πνικτὸν σίφωνα: Τὰ πτηνὰ

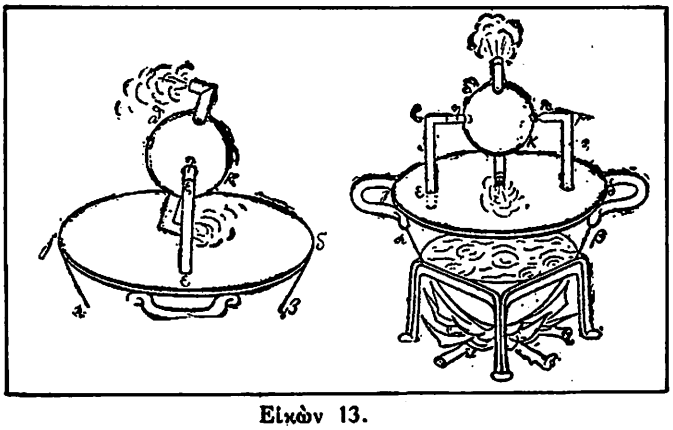

Εἰκὼν 13.

παύουν τὸ κελάλημά των ὅταν τὰ κυττάζῃ ἡ γλαῦξ καὶ τὸ ἐπαναλαμβάνουν ὅταν στραφῇ. Τὸ κελάδημα προκαλεῖται ἀπὸ τὸν ἀέρα τοῦ χώρου ὃγδε, τὸν ὁποῖον ἐκδιώκει τὸ ὕδωρ τοῦ δοχείου

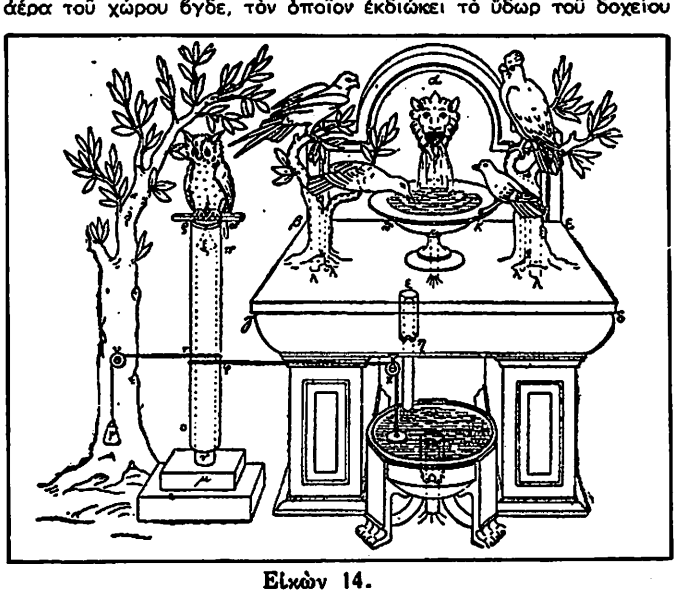

Εἰκὼν 14.

θκ, περιοδικῶς εἰσερχόμενον ἐντὸς αὐτοῦ διὰ πνικτοῦ σίφωνος. Ἡ στροφὴ τῆς γλαυκὸς ἐπιτυγχάνεται δι' ἰμάντος, ἀντιβάρου καὶ πλωτῆρος ἀκολουθοῦντος τὴν στάθμην τοῦ παρὰ τὴν βάσιν

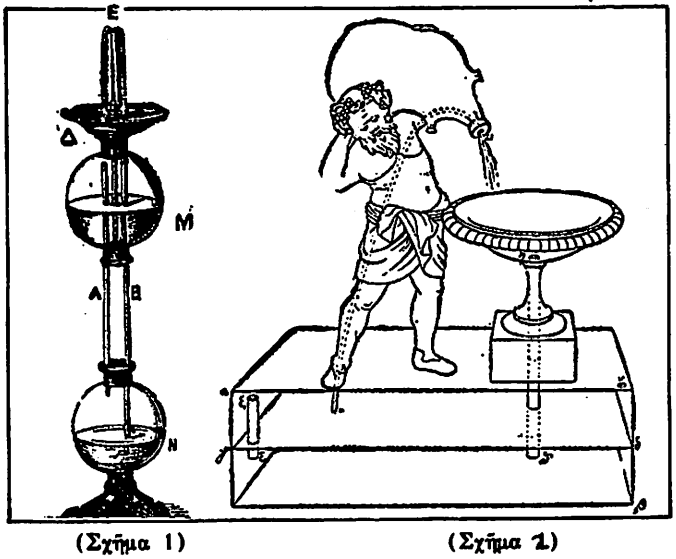

(Σχῆμα 1)

(Σχῆμα 2)

δοχείου, τὸ ὁποῖον τροφοδοτεῖ πνικτὸς σίφων ἐκ τοῦ χώρου ὃγδε καὶ ἐκκενώνει ἕτερος πνικτὸς σίφων.

Ἥρωνος κρήνη. Οὕτω καλεῖται συσκευὴ ἐπινοηθεῖσα ὑπὸ τοῦ Ἥρωνος, διὰ τῆς ὁποίας δημιουργεῖται πίδαξ διὰ πιεσμένου ἀέρος προερχομένου ἀπὸ ροὴν ὕδατος ἐν κλειστῷ χώρῳ. Ἡ κρήνη αὕτη, ὡς διδάσκεται ἐν τοῖς σχολείοις, ἀποτελεῖται ἐκ δύο ὑαλίνων σφαιρῶν Μ καὶ Ν (σχῆμα 1), τὴν λεκάνην Δ καὶ τοὺς σωλῆνας Α Β καὶ Ε. Ἵνα λειτουργήσῃ ἡ κρήνη πληροῦται ἡ ἀνωτέρα σφαῖρα Μ δι' ὕδατος, ἐνῶ ἡ Ν εἶναι κενή. Ἐὰν ἤδη ρίψωμεν ποσότητα ὕδατος εἰς τὴν λεκάνην, τοῦτο εἰσχωρεῖ διὰ τοῦ σωλῆνος Β εἰς τὴν σφαῖραν Ν. Ὁ περιεχόμενος εἰς αὐτὴν ἀὴρ ἐκτοπιζόμενος εἰσέρχεται διὰ τοῦ σωλῆνος Α εἰς τὴν σφαῖραν Μ καὶ πιέζει τὸ εἰς αὐτὴν εὑρισκόμενον ὕδωρ, τὸ ὁποῖον ἀναγκάζεται νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὸν σωλῆνα Ε ἐκ τοῦ στομίου, τοῦ ὁποίου ἀναπηδᾷ ὑπὸ μορφὴν πίδακος. Ἡ τάσις τοῦ ὕδατος τοῦ πίδακος εἶναι ἀνάλογος τῆς διαφορᾶς τοῦ μήκους τῆς ὑδατίνης στήλης τοῦ σωλῆνος Β καὶ τῆς ὑδατίνης στήλης τοῦ σωλῆνος Ε.

Ὑπὸ τοῦ σχήματος 2 (περιεχομένου εἰς τὰ χειρόγραφά του) παρίσταται ἡ κρήνη ὡς ἐπραγματοποιήθη ὑπὸ τοῦ Ἥρωνος. Ὁμοίωμα Σατύρου κρατοῦντος ἀσκὸν χύνει ὕδωρ εἰς παρακειμένην λεκάνην. Ἡ βάσις ἐφ' ἧς στηρίζεται ὁ Σάτυρος εἶναι κενή, χωριζομένη διὰ στεγανοῦ διαφράγματος εἰς δύο μέρη. Σωλὴν φέρει τὸ ὕδωρ ἐκ τῆς λεκάνης εἰς τὸ κατώτερον διαμέρισμα τῆς βάσεως. τὸ ὁποῖον ἐν ἀρχῇ τῆς λειτουργίας τῆς συσκευῆς εἶναι κενόν. Ὁ ἐκεῖθεν ἐκτοπιζόμενος ἀὴρ ἀνέρχεται διὰ τοῦ σωλῆνος ε ζ εἰς τὸ ἀνώτερον διαμέρισμα (πλῆρες ὕδατος κατὰ τὴν ἔναρξιν τῆς λειτουργίας) καὶ πιέζει τὸ ὕδωρ, τὸ ὁποῖον ἀνέρχεται ἐντὸς τοῦ σωλῆνος κ, διερχομένου διὰ τοῦ σώματος τοῦ Σατύρου καὶ χύνεται ἐκ τοῦ σημείου Μ εἰς τὴν λεκάνην.

Ε. Σ.

ΖΩΣΙΜΟΣ. Συγγραφεὺς καὶ ἀλχημιστὴς ἐκ Πανοπόλεος τῆς Αἰγύπτου, καταγόμενος καὶ ζήσας κατὰ τὸν 4ον αἰῶνα. Συνέγραψεν ἀλχημιστικὸν σύγγραμμα, περιλαμβάνον ἀποσπάσματα ἀπὸ πολλὰ ἀνάλογα καὶ ἐπηρεάσαν σημαντικῶς τοὺς ἀλχημιστὰς τῶν μεταγενεστέρων χρόνων. Ἀπόσπασμα τοῦ συγγράμματος αὐτοῦ διασωθὲν περιλαμβάνει συνταγὴν περὶ κατασκευῆς ζύθου.

ΚΑΛΛΙΝΙΚΟΣ. Ἀρχιτέκτων ἐξ Ἡλιουπόλεως τῆς Συρίας, ὅστις ἐπὶ Κωνσταντίνου τοῦ Δ' τοῦ Πωγωνάτου, περὶ τὸ 673 μ.Χ., συνετέλεσεν εἰς τὴν καταστροφὴν τοῦ ἀπειλοῦντος τὴν Κωνσταντινούπολιν ἀραβικοῦ στόλου διὰ τοῦ ὑπ' αὐτοῦ ἐφευρεθέντος «ὑγροῦ πυρός».

ΙΑΤΡΟΙ

Παρατίθενται κατωτέρω αἱ βιογραφίαι τῶν κυριωτέρων ἰατρῶν τῆς ἀρχαιότητος, ἤτοι τοῦ Ἱπποκράτους τοῦ Κώου, ὅστις διεκρίθη ἐπίσης καὶ ὡς ἀστρονόμος, τοῦ Κτησίου τοῦ Κνιδίου τοῦ Ἡροφίλου τοῦ Χαλκιδονίου, τοῦ Κέλσου καὶ τοῦ Γαληνοῦ. (Περὶ τοῦ θεοῦ καὶ πατρὸς τῆς Ἰατρικῆς Ἀσκληπιοῦ, ὅλέπε τόμον Ε', σελὶς 37).

ΕΡΙΒΙΩΤΗΣ ἢ Εὐρυβάτης, ἰατρὸς σύγχρονος κατὰ τὴν παράδοσιν τοῦ Ἀσκληπιοῦ, ὅπως ἀναφέρεται εἰς τὴν ὠγυγίαν τοῦ Σταγειρίτου (τόμος 5ος, σελὶς 146), ἀλλὰ δὲν ἔχουν διασωθῇ ἄλλα στοιχεῖα περὶ τοῦ παναρχαίου αὐτοῦ ἰατροῦ, διότι προφανῶς ἔχουν ἀπολεσθῇ, ὅπως καὶ τὰ στοιχεῖα ἢ τὰ κείμενα καὶ πλείστων ἄλλων ἰατρῶν, φιλοσόφων, ἱστορικῶν καὶ ἀρχαίων συγγραφέων.

ΙΠΠΟΚΡΑΤΗΣ. Ὁ ἐπιφανέστερος τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων Ἀσκληπιαδῶν, ὁ πρῶτος συστηματικῶς ταξινομήσας τὴν ἰατρικὴν καί, ὡς ὁ Γαληνὸς μαρτυρεῖ, ὁ εἰσηγητὴς τῆς μετὰ μεθόδου θεραπείας τῶν νόσων. Δι' ὃ δικαίως ἀποκαλεῖται μέχρι τῆς σήμερον «μέγας» καὶ «πατὴρ τῆς ἰατρικῆς». Περὶ τοῦ βίου τούτου ἠσχολήθησαν πολλοὶ τῶν ἀρχαίων συγγραφέων (Ἐρατοσθένης,. Φερεκύδης, Ἄρειος, Ἱστόμαχος, Ἀνδρέας, Σωρανὸς ὁ Κῶος), οἵτινες ἔγραψαν καὶ γενικώτερον περὶ τῆς βιογραφίας τῶν Ἀσκληπιαδῶν, ἀπὸ τῶν πηγῶν δὲ τούτων ἠρύσθησαν τὰς πληροφορίας αὐτῶν ὁ Σωρανὸς ὁ Ἐφέσιος, ὁ Σουΐδας καὶ ὁ Βυζαντινὸς Τζέτζης, οἱ συγγράψαντες τὰς τρεῖς μέχρι τῆς σήμερον περισωθείσας βιογραφίας τοῦ Ἱπποκράτους. Ἐπὶ τοιούτων πηγῶν στηρίζεται καὶ ἡ ἀνώνυμος λατινιστὶ γεγραμμένη, βεβαίως δ' ἐλάσσονος σημασίας, ὑπὸ τὸν τίτλον: «HIPPOCRATIS, GENUS, VITA, DOGMIA», ἡ εὑρισκομένη ἐν τῷ ἐν Βρυξέλλαις ἀποκειμένῳ κώδικι τοῦ Θεοδώρου Πρισκιανοῦ, ἡ ἐκδοθεῖσα ὑπὸ SCHOENE (1903), καὶ ἀφ' ἑτέρου, ἡ ἐν ἑτέρῳ μέρει τοῦ αὐτοῦ κώδικος ἐνεχομένη περιγραφὴ τῶν ἔργων τοῦ Ἱπποκράτους, ἡ ἐκδοθεῖσα ὑπὸ τοῦ Ντάρεμπεργκ (1847). Ἔτι ὀλιγωτέρας σημασίας εἶναι ἡ ὑπὸ JUDHOF ἐκδοθεῖσα μεσαιωνικὴ βραχεῖα, λατινιστὶ γεγραμμένη καὶ αὕτη βιογραφία, ἥτις μεταξὺ τῶν διδασκάλων τοῦ Ἱπποκράτους ἀναφέρει τὸν Κάλισσον. Κατὰ ταύτας ὁ Ἱπποκράτης ἐγεννήθη ἐν Κῷ, περίπου κατ' Ἀπρίλιον τοῦ 460 π.Χ. (27 Ἀγριανοῦ 460—459), ἦτο δὲ υἱὸς τοῦ Ἀσκληπιάδου Ἡρακλείδου καὶ τῆς Φαιναρέτης (ἢ τῆς θυγατρὸς ταύτης Πραξιθέας), ἀναφέρων τὸ γένος ἀπὸ μὲν τῆς μητρὸς αὐτοῦ εἰς τὸν Ἡρακλέα (20ὸς ἔγγονος), ἀπὸ δὲ τοῦ πατρὸς εἰς τὸν Ἀσκληπιὸν (18ος).

Ὁ Ἱπποκράτης ἐγένετο μαθητὴς τοῦ πατρὸς αὐτοῦ, τοῦ Γοργίου τοῦ Λεοντίνου διὰ τὴν ῥητορικήν, τοῦ Ἡροδίκου ἢ Προδίκου καὶ τοῦ Δημοκρίτου διὰ τὴν φιλοσοφίαν, καίτοι πιθανώτατα πρόκειται περὶ ἁπλῆς πνευματικῆς ἐπικοινωνίας τούτου μετ' ἐνίων αὐτῶν. Ἠσκήθη δὲ εἰς ἀμφοτέρας τὰς ἀρχαίας ἰατρικὰς σχολάς, τῆς Κνίδου καὶ ἰδίᾳ τῆς Κῶ, τῆς ὁποίας τὰς ἀρχὰς καὶ ἠκολούθησε καθ' ὅλον αὐτοῦ τὸν βίον. Μετὰ ταῦτα, ἐμπρησθέντος πιθανῶς τοῦ ἐν Κνίδῳ γραμματοδιδασκαλείου ἢ τοῦ Ἀσκληπιείου τῆς Κῶ καὶ θανόντων τῶν γονέων αὐτοῦ, ἀπεδήμησεν ἐκ τῆς πατρίδος αὐτοῦ Κῶ, περιηγήθη πλείστας χώ-

ρας, ἐν αἷς: τὴν Σκυθίαν, τὴν Θράκην, τὴν Θάσον, ἴσως δὲ καὶ τὴν Αἴγυπτον, καὶ τέλος, καθ' ἃ παραδίδεται, ὑποδειχθέντος αὐτῷ ἐν ὀνείρῳ, νὰ κατοικήσῃ τὴν χώραν τῶν Θεσσαλῶν, ἐγκατεστάθη ἐν Λαρίσῃ. Ἦκμασε δὲ κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου καὶ τὸν Χρυσοῦν αἰῶνα, κατὰ τὸν ὁποῖον ἀνέθαλεν ὁλόκληρος γενεὰ τιτάνων τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς τέχνης, (Σωκράτης, Πλάτων, Θουκυδίδης, Φειδίας κλπ.), εἰς οὓς καὶ οὗτος δικαίως συγκατελέχθη.

Ἐπαγγελλόμενος λίαν ἐπιτυχῶς τὴν ἰατρικὴν καὶ διδάσκων

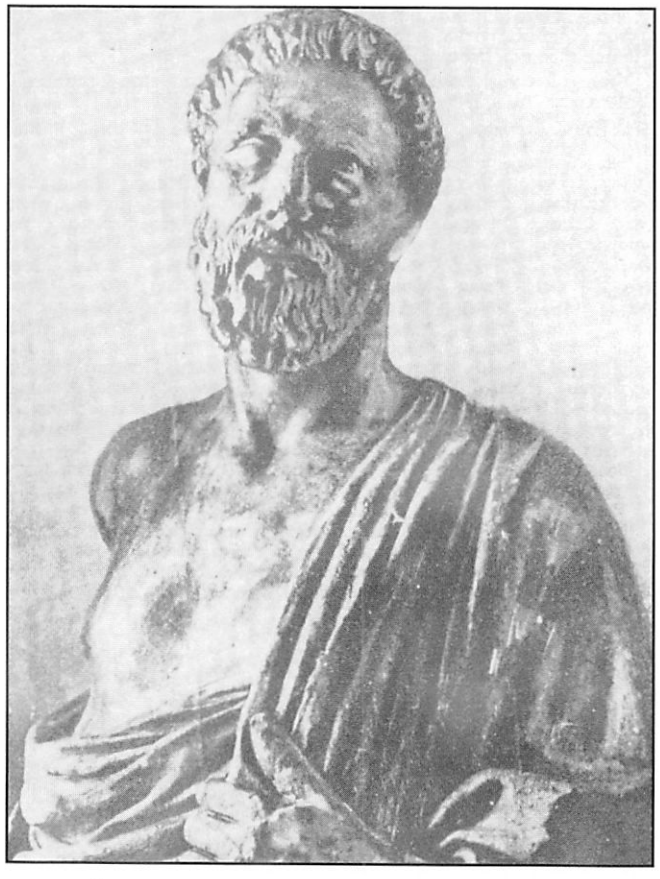

Φωτογραφία τοῦ ἄνω τμήματος τοῦ ἀγάλματος τοῦ Ἱπποκράτους, ἑλληνικοῦ ἔργου τοῦ 4ου π.Χ. αἰῶνος, ποὺ εὑρέθη εἰς τὴν νῆσον Κῶ, κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς τοῦ ἔτους 1929.

τοὺς ἐφιεμένους ἰατρικῆς μορφώσεως, ταχέως κατέστη διάσημος, δι' ὃ καὶ ἐκλήθη πρὸς θεραπείαν τοῦ βασιλέως τῶν Μακεδόνων Περδίκκα τοῦ Β΄, μετὰ τοῦ ἑτέρου ἐπίσης ἐπιφανοῦς ἰατροῦ τῶν χρόνων ἐκείνων, τοῦ Εὐρυφῶντος. Ἐπίσης ἱστορεῖται ὅτι ἐκλήθη τοῦτο μέν, ὅπως λυτρώσῃ τὴν πόλιν τῶν Ἀβδήρων ἀπὸ ἐνσκήψαντος λοιμοῦ, τοῦτο δὲ ὅπως θεραπεύσῃ τὸν ὡς μανιακὸν θεωρούμενον φιλόσοφον Δημόκριτον. Ἀλλ' ὅτε παρεκλήθη ὑπὸ τῶν ὁμόρων τῆς Ἑλλάδος βαρβάρων Ἰλλυριῶν καὶ Παιόνων, ὅπως σώσῃ αὐτοὺς ἀπὸ δεινῶς μαστίζοντος λοιμοῦ, τοὺς μὲν πρέσβεις τοῦ βασιλέως τούτων, ἐχθροῦ τῆς Ἑλλάδος, ἀπέπεμψεν, ἀντιληφθεὶς ὅμως ὅτι ἡ νόσος ἠδύνατο νὰ προσβάλῃ τὴν Ἑλλάδα, κατέστησε τοῦτο γνωστὸν καὶ ἐπεμελήθη, λαβὼν προληπτικὰ μέτρα κατὰ τῆς νόσου διὰ τῶν μαθητῶν του. Τοῦτ' αὐτὸ συνέβη καὶ ὅταν ἐκλήθη ὑπὸ τοῦ βασιλέως τῶν Περσῶν Ἀρταξέρξου· τὰ πλούσια δῶρα αὐτοῦ ἀπέκρουσεν, ἀπαξιώσας νὰ προσφέρῃ ὑπηρεσίας εἰς τὸν ἐχθρὸν τῆς πατρίδος του. Τοὐναντίον τοὺς Θεσσαλούς, τοὺς Ἀργείους καὶ τοὺς Ἀθηναίους πολλάκις ἐβοήθησεν, ὥστε οἱ τελευταῖοι οὗτοι ἐμύησαν τὸν Ἱπποκράτην, δεύτερον μετὰ τὸν Ἡρακλέα εἰς τὰ Ἐλευσίνια Μυστήρια, ἀνέγραψαν πολίτην τῶν Ἀθηνῶν καὶ παρέσχον εἰς αὐτὸν καὶ τοὺς ἀπογόνους του σίτησιν εἰς τὸ Πρυτανεῖον.

Σεμνὸς καὶ ἀφιλάργυρος ὤν, μετὰ πάσης σπουδῆς προσέτρεχεν εἰς θεραπείαν τῶν ὁμοεθνῶν του, διὰ δὲ τὰς ἐπιτυχεῖς θεραπείας του ἐθαυμάσθη καθ' ὅλην τὴν Ἑλλάδα. Ἰδιαίτατα δὲ ἐξετιμᾶτο ὡς ὑπέροχος διδάσκαλος τῆς Ἰατρικῆς, τὴν ὁποίαν ἐδίδασκε κατὰ τὸ σύστημα τῶν Ἀσκληπιαδῶν ἐπὶ ὅρκῳ, ὃν ἔδιδον οἱ μέλλοντες νὰ σπουδάσουν τὴν ἐπιστήμην ταύτην. Ὡς πεφημισμένος δὲ διδάσκαλος ὁ Ἱπποκράτης ἦτο γνωστὸς καὶ ἐν Ἀθήναις, ὡς γίνεται φανερὸν ἐκ χωρίων τῶν συγγραμμάτων τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Ἀριστοφάνους. Τὰς γνώμας τούτου γνωρίζει καὶ ὁ μέγας τῆς ἀρχαιότητος συγγραφεύς, ὁ Ἀριστοτέλης.

Οὕτω διῆλθε τὸν βίον ὁ Ἱπποκράτης ἀόκνως ἐργαζόμενος ὡς διδάσκαλος τῆς Ἰατρικῆς καὶ ἐπαγγελματίας ἰατρός, ἀπέθανε δ' ἐν Λαρίσῃ, καθ' ὃν χρόνον καὶ ὁ Δημόκριτος, εἰς ἡλικίαν 90 ἐτῶν, κατ' ἄλλους 104 ἢ 109 ἐτῶν καὶ ἐτάφη εἰς μνῆμα κείμενον μεταξὺ Γυρτῶνος (Τυρνάβου) καὶ Λαρίσης. Ὁ Σωρανὸς σημειοῖ ὅτι τοῦτο ἐδεικνύετο μέχρι τῆς ἐποχῆς του, τὴν δὲ γνώμην ταύτην ἐπαναλαμβάνει καὶ ὁ Σουΐδας καὶ ἄλλοι μετ' αὐτόν. Καὶ ὁ Ἄνθιμος Γαζῆς σημειοῖ ἐν τῇ ἑλληνικῇ του βιβλιοθήκῃ ὅτι ὁ Ἱπποκράτης ἀπέθανεν ἐν Λαρίσῃ τῆς Θεσσαλίας καὶ προσθέτει ὅτι. «Ὁ τάφος αὐτοῦ μέχρι τῆς σήμερον (τὸ 1807) ὑφίσταται» καὶ ὅτι καὶ ὁ ἴδιος ἐπεσκέφθη τοῦτον ἔξω τῆς Λαρίσης κείμενον, μεταξὺ τῶν μνημάτων τῶν Τούρκων «ἐπάνω εἰς τὸν δρόμον», ὡς γράφει, μετά τινος ἐπιγραφῆς, τὴν ὁποίαν ἀνέγνωσε· καὶ προσθέτει ὅτι μὴ δυνηθεὶς ν' ἀντιγράψῃ ταύτην διὰ τὸν φόβον τῶν περικυκλωσάντων αὐτὸν Τούρκων ἀγυιοπαίδων, ἀπεχώρησε «λυπημένος καὶ μὲ στεναγμούς».

Βραδύτερον, κατὰ Μάρτιον τοῦ 1897, ὁ ἐν Λαρίσῃ ἰατρὸς Σ. Σαμαρτζίδης, γράφων περὶ τοῦ τάφου τοῦ Ἱπποκράτους, προσθέτει ὅτι τὸ 1826, μετά τινα πλημμύραν, ἀπεκαλύφθη ὑπὸ χωρικῶν δέκα λεπτὰ μακρὰν τῆς πολεως Λαρισης, πρὸς ἀνατολὰς τῆς ὁδοῦ τῆς ἀγούσης ἀπὸ Λαρίσης εἰς Τύρναβον καὶ παρὰ τὴν μεθόριον τῶν χωριδίων Γιάννουλι καὶ Κισσαίου, λάρναξ τις, ἣν ἔσπευσαν νὰ ἐξετάσουν οἱ ἐκεῖ λόγιοι Θ. Ἀνδρεάδης καὶ Ι. Οἰκονομίδης. Οἱ ἐκσκάψαντες ἀνεῦρον πλάκα ἐνεπίγραφον, φέρουσαν καταφανῶς τὸ ὄνομα τοῦ Ἱπποκράτους, ἀλλ' ἐκ φόβου ἠρκέσθησαν εἰς τοῦτο καὶ μόνον. Παρεκάλεσαν ὅμως Τοῦρκόν τινα βέην, προστάτην τῶν χριστιανῶν, ἵνα διασώσῃ τὴν πλάκα, ὅπερ καὶ ἐγένετο, τῶν λοιπῶν εὑρεθέντων ἐν τῇ λάρνακι διαρπαγέντων. Ὁ Σαμαρτζίδης κατόπιν, θανόντος τοῦ βέη, εἶδε τὴν πλάκα ἐν τῇ οἰκίᾳ του καὶ ἀντέγραψε τὴν ἐπιγραφήν, τὴν ὁποίαν καὶ ἐδημοσίευσεν ἐν τῷ περιοδικῷ «Ἰατρικὴ Μέλισσα» (4, σ. 534, 6), ἀνεῦρε δὲ καὶ λάρνακα. Ἀμέσως κατόπιν τὸ δημοσίευμα τοῦτο μετέφρασεν εἰς τὴν γαλλικὴν ὁ γνωστὸς ἑλληνιστὴς Ρενὲ Μπριὰν καὶ ἐδημοσίευσεν εἰς τὴν «GAZETTE HEDBOMADAIRE» No. 39, Σπτεμβρίου 1837), μετὰ δισταγμοῦ παραδεχθεὶς ὅτι πράγματι ἐπρόκειτο περὶ τοῦ τάφου τοῦ Ἱπποκράτους, θεωρήσας τοῦτον ὡς μὴ παλαιότερον τῶν Ἀλεξανδρινῶν χρόνων, καίτοι οὐδόλως ἀπίθανον εἶναι ὅτι πράγματι διεσώθη, ὅπως καὶ πλεῖστα ἄλλα μνημεῖα. Δυστυχῶς, ἀγνοοῦμεν τὴν σήμερον τὴν τύχην τῆς τε λάρνακος καὶ τῆς πλακός. Ἐπὶ τῇ 2400ῇ ἐπετηρίδι τῆς γεννήσεως τοῦ Ἱπποκράτους, ἐγένετο ἀναμνηστικὴ ἑορτὴ ἐν τῇ Ἀκαδημίᾳ Ἀθηνῶν, καθ' ἣν ὡμίλησε περὶ πάντων τούτων ὁ ἀκαδημαϊκὸς Ἀρ. Κούζης (βλ. πρακτ. Ἀκαδ. Ἀθηνῶν ΙΕ΄, 1940, σελ. 313).

Ἐπιγράμματα διασωθέντα μαρτυροῦν περὶ τῆς ἀποδιδομένης τῷ Ἱπποκράτει ἐξαιρέτου τιμῆς. Ἐν τούτων γράφει:

> «Θεσσαλὸς Ἱπποκράτης, Κῶος γένος ἐνθάδε κεῖται
> Φοίβου ἀπὸ ῥίζης ἀθανάτου γεγονώς·
> πλεῖστα τρόπαια νόσων στήσας, ὅπλοις Ὑγιείης,
> δόξαν ἀλὼν πολλῶν, οὐ τύχῃ, ἀλλὰ τέχνῃ».

(Ἐνθάδε κεῖται ὁ Θεσσαλὸς Ἱπποκράτης Κῶος τὸ γένος, καταγόμενος ἀπὸ τὴν ἀθάνατον τοῦ Ἀπόλλωνος γενεάν. Πλεῖστα τρόπαια κατὰ τῶν νόσων στήσας μὲ τὰ ὅπλα τῆς Ὑγείας καὶ διὰ πολλὰ κερδίσας δόξαν, ὄχι ἐκ τύχης, ἀλλὰ μὲ τὴν Τέχνην).

(ΑΝΤΗ. PALAT. IX 53, σελὶς 11).

Ὁ Ἱπποκράτης ἦτο μικροῦ ἀναστήματος, εἰκονίζετο δὲ φαλακρὸς μετὰ βραχέος γενείου καὶ φέρων ἐπὶ κεφαλῆς πῖλον, σῆμα εὐγενείας, ἢ τὴν κεφαλὴν ἐσκεπασμένην ἔχων διὰ τοῦ ἄκρου τοῦ ἱματίου του, τοῦθ' ὅπερ ἐξηγεῖτο διαφοροτρόπως. Πιθανώτερον φαίνεται ὅτι ἡ κάλυψις τῆς κεφαλῆς ἐδείκνυε τὸν Ἱπποκράτη ὡς μύστην τῶν Ἐλευσινίων Μυστηρίων. Ἀγάλμα-

Ὁ Ἱπποκράτης ἀποτιούμενος τὰ δῶρα τοῦ Ἀρταξέρξου. (Πίναξ τοῦ Ζιροντέ).

τα ἀποδιδόμενα εἰς αὐτὸν καὶ νομίσματα τῆς Κῶ διασωθέντα, φέρουν τὴν προτομὴν αὐτοῦ μετὰ μετρίως μακροῦ γενείου, παχείας ρινὸς καὶ ἀραιῶν τριχῶν περὶ τὸ φαλακρὸν κρανίον, μετὰ προσώπου μελαγχολικοῦ καί τινων ρυτίδων. Τὸ ἐν Κῷ ἀνακαλυφθὲν κατὰ τὴν ἰταλικὴν κατοχὴν ἄγαλμα καὶ θεωρηθὲν ὡς ἐξεικονίζον τὸν Ἱπποκράτη, πιθανώτατα οὐδόλως ἀνήκει εἰς αὐτόν.

Ὁ Ἱπποκράτης κατέλιπε δύο υἱούς: τὸν Θεσσαλὸν καὶ τὸν Δράκοντα, ἀμφοτέρους διασήμους ἰατρούς, γαμβρὸν δὲ εἶχε τὸν Κῶον ἀσκληπιάδην Πόλυβον. Ἐκ τούτων ὁ μὲν Θεσσαλὸς ἐγένετο ἰατρὸς τοῦ βασιλέως τῆς Μακεδονίας Ἀρχελάου, ἔσχε δὲ υἱοὺς τὸν Γοργίαν, τὸν Δράκοντα τὸν Β΄ καὶ τὸν Ἱπποκράτην τὸν Γ΄, ἰατροὺς πάντας. Ὁ δὲ Δράκων ἔσχεν υἱὸν τὸν Ἱπποκράτη τὸν Δ΄, ἰατρὸν τῆς Ρωξάνης, συζύγου τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου.

Τινὲς τῶν νεωτέρων ἐρευνητῶν ὡρισμένα ἐκ τῆς μνημονευθείσης βιογραφίας τοῦ Ἱπποκράτους θεωροῦν ὡς ἀναληθῆ. Οὕτω π.χ. τὴν ἐπίσκεψιν τοῦ βασιλέως Περδίκκα, τὴν πρόσκλησιν ὑπὸ τοῦ Ἀρταξέρξου καὶ τὴν ὑπὸ τῶν Ἀβδηριτῶν. Ἀλλὰ δὲν ἦτο ἀνεξήγητον ἢ ἐκπληκτικόν, ὅτι ὁ διασημότερος τῶν χρόνων ἐκείνων ἰατρὸς ἐκαλεῖτο πρὸς ἐπίσκεψιν βασιλέων ἢ ἐπισήμων προσώπων ἢ καὶ ὅπως δώσῃ ὁδηγίας πρὸς καταστολὴν λοιμῶν;

Ὁ Σωρανὸς ἐπίσης ἀναφέρων τοὺς λόγους, διὰ τοὺς ὁποίους ὁ Ἱπποκράτης μετέστη τῆς πατρίδος αὐτοῦ, μεταφέρει καὶ τὴν γνώμην Ἀνδρέου τινός, καθ' ἣν οὗτος ἐν ἔργῳ του «Περὶ ἰατρικῆς γενεαλογίας», κακοήθως μνημονεύει ὅτι ὁ Ἱπποκράτης ἀνεχώρησε τῆς πατρίδος του Κῶ «διὰ τὸ ἐμπρῆσαι τὸ ἐν Κνίδῳ γραμματοφυλακεῖον». Τὴν ἀστήρικτον ταύτην γνώμην ἐπανέλαβεν ὁ κατὰ τὴν 12ην μ. Χ. ἑκατονταετηρίδα ζήσας Τζέτζης, ὅστις, ἀντὶ τοῦ ἐν Κνίδῳ γραμματοφυλακείου, ἀναφέρει ὅτι βιβλιοφύλαξ ὁ Ἱπποκράτης ἐν Κῷ, ἐνέπρησε τὰ παλαιὰ βιβλία εἰς τὸ βιβλιοφυλάκιον. Περιττεύει βεβαίως νὰ τονίσωμεν ὁπόσον ψευδὲς εἶναι τὸ ὑπὸ τούτων κακοήθως ἀναγραφέν, δεδομένης τῆς ὑπερτάτης ἠθικῆς διδασκαλίας, τὴν ὁποίαν ἀπαντῶμεν εἰς τὰ συγγράμματα τοῦ ὑπερόχου ἀνδρὸς τῆς τόσον ἀντιθέτου πρὸς τὴν τοιαύτην αἰσχρὰν πρᾶξιν καὶ τῆς ὑπολήψεως, ἧς ἐτύγχανεν ὑπὸ πάντων τῶν ἀρχαίων συγγραφέων, καλούμενος: θεῖος καὶ μέγας καὶ ὑπὸ ἀνδρῶν ὅπως: ὁ Ἀριστοτέλης, ὁ Γαληνός. Ἄλλως τε ὁ Πλίνιος, καθ' ἃ καὶ ὁ Κοραῆς παρατηρεῖ, ἀναγράφει ὅτι ὁ ναὸς τῆς Κῶ ἑκάτ μέν, ἀλλ' ὅτι οὐδεμίαν σχέσιν πρὸς τοῦτο εἶχεν ὁ Ἱπποκράτης, ἁπλῶς ἀντιγράψας, τοῦ ναοῦ ἐμπρησθέντος, τὰς ἐν αὐτῷ ἀναγραφομένας θεραπείας, αἵτινες κατόπιν συνέτειναν ὅπως συστήσῃ τὴν κλινικὴν ἰατρικήν.

Ζήτημα ἐπίσης ἠγέρθη, ἂν ὁ Ἱπποκράτης διέτριψεν ἐν Ἀθήναις καὶ ἂν ἔλαβε μέρος πρὸς καταπολέμησιν τοῦ μεγάλου ἀττικοῦ λοιμοῦ. Ἀλλ' ὁ Ἱπποκράτης ἦτο λίαν γνωστὸς ἐν Ἀθήναις, ὡς δεικνύουν χωρία ἀρχαίων συγγραφέων (ὁ Πλάτων ἀναφέρει αὐτὸν εἰς δύο χωρία, «Πρωταγόρας» 311 Β καὶ «Φαῖδρος» 270 C) καὶ δὴ ὡς ἐξαίρετος διδάσκαλος τῆς ἰατρικῆς. Ἡ περιγραφὴ δὲ δύο ἀρρώστων ἐν τῷ γ΄ περὶ ἐπιδημιῶν, κατοικούντων ἐν Ἀθήναις, ἡ ἀναφερομένη μύησις αὐτοῦ εἰς τὰ μυστήρια, καὶ ἡ σίτησις αὐτοῦ ἐν τῷ Πρυτανείῳ, ἐνισχύουν τὴν τοιαύτην γνώμην. Ἐπὶ τούτοις δὲ εἰς τὸν ἐν τῇ ἱπποκρατείῳ συλλογῇ περιεχόμενον πρεσβευτικὸν λόγον τοῦ Θεσσαλοῦ, υἱοῦ τοῦ Ἱπποκράτους καὶ τὸν ἐπιβώμιον, ἀναφέρεται ὅτι πρὸς σωτηρίαν τῶν Ἀθηνῶν ἀπὸ λοιμοῦ, εἴτε τοῦ μεγάλου, εἴτε καὶ ἄλλου, παρήγγειλε τὴν ἅψιν πυρῶν πρὸς καθαρισμὸν τοῦ ἀέρος ἀπὸ τοῦ μιάσματος.

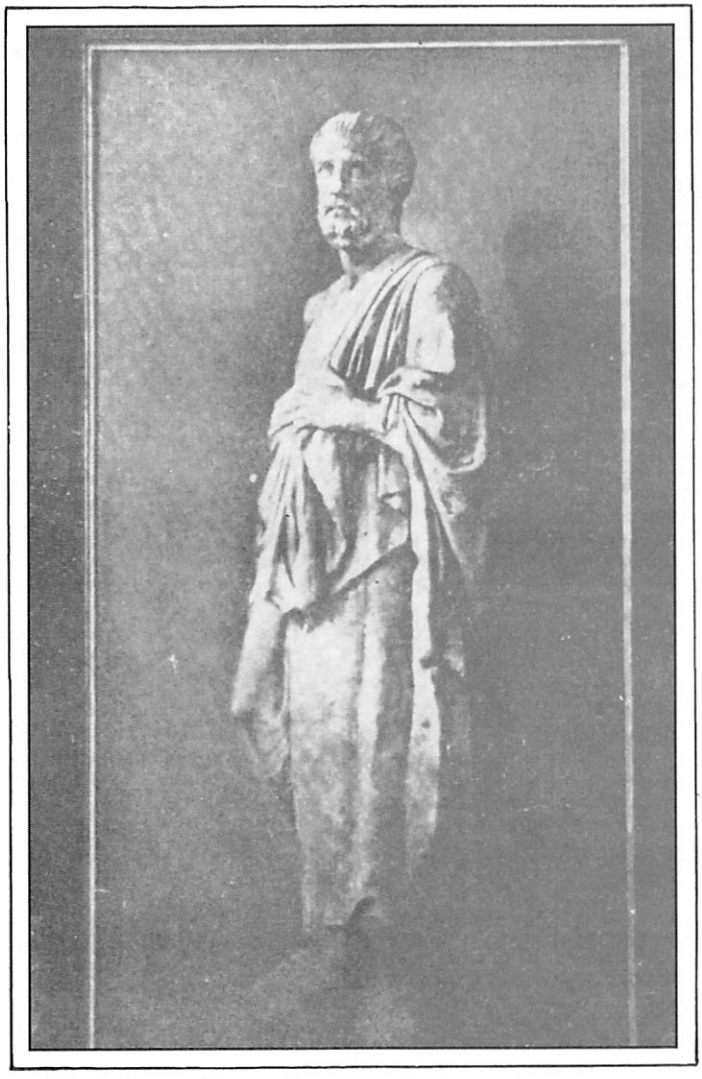

Ἡ εἰκὼν τοῦ Ἱπποκράτους εἰς τὴν Ἰατρικὴν Σχολὴν τῶν Παρισίων. Ἐλαιογραφία, βάσει τοῦ μαρμαρίνου ἀγάλματος τῆς Κῶ, δωρηθεῖσα ὑπὸ τοῦ Σκεύου Ζερβοῦ εἰς τὴν ἐν λόγῳ Σχολήν.

Συγγράμματα τοῦ Ἱπποκράτους. Ὁ Ἱπποκράτης ὑπῆρξε καὶ ἔξοχος ἰατρικὸς συγγραφεύς, ὁ ὁποῖος, καθ' ὃ γράφει ὁ Γαληνός, «πάντων ὑπερήνεγκε καὶ πρῶτος εἰς φῶς ἐξήνεγκε τὴν τελείαν παρ' Ἕλλησιν ἰατρικήν». Ἔγραψε δὲ πολλά· ὁ Σωρανὸς ἀναφέρει 64, ὁ Τζέτζης, ἀντλῶν ἀπ' αὐτοῦ, 53. Ἐκ τούτων τὴν σήμερον σώζονται 57 συγγράμματα, ἅτινα δυνάμεθα νὰ διαιρέσωμεν ὡς ἑξῆς:

Α) Γενικά: 1) «Ὅρκος», Κώας προελεύσεως τὸν ὁποῖον ἔδιδον οἱ μέλλοντες νὰ σπουδάσουν τὴν ἰατρικήν. 2) «Νόμος», ἐν ᾧ γίνεται λόγος περὶ τῶν ἀναγκαιούντων πρὸς σπουδὴν τῆς ἰατρικῆς. 3) «Περὶ ἀρχαίης ἰητρικῆς», ἐν ᾧ ἐπαινεῖται αὕτη, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὰ νεώτερα φιλοσοφήματα, καταπολεμεῖται δ' ἡ γνώμη, καθ' ἣν μία μόνον αἰτία ὑπάρχει ὅλων τῶν νοσημάτων. 4) «Περὶ ἰητροῦ», ἐν ᾧ ἐξετάζεται ποῖος ὀφείλει νὰ εἶναι ὁ ἰατρός τό τε σῶμα καὶ τὴν ψυχὴν καὶ πῶς ἐν τῷ ἰατρείῳ αὐτοῦ. 5) «Περὶ τέχνης», εἰς τὴν ὁποίαν ὀφείλεται ἡ ἐπιτυγχανομένη θεραπεία, οὐχὶ δὲ εἰς τὴν ἁπλῆν τύχην. 6) «Περὶ εὐσχημοσύνης», ἐν ᾧ ὁ λόγος περὶ ἀληθοῦς καὶ ψευδοῦς ἐπιστήμης καὶ τῆς στενῆς σχέσεως ἰατρικῆς καὶ φιλοσοφίας· ὁμοίου περίπου περιεχομένου εἶναι τὸ φέρον. 7) Τὸν τίτλον «Παραγγελίαι». 8) Τὸ ὀνομαστότερον σύγγραμμα, τὸ φέρον τὸν τίτλον «Ἀφορισμοί», τὸ κατὰ τὸν Σουΐδαν ὑπερβαῖνον τὴν ἀνθρωπίνην σύνεσιν. Γνωστοτάτη εἶναι ἡ ἀρχὴ αὐτοῦ: «ὁ μὲν βίος βραχύς, ἡ δὲ τέχνη μακρά».

Β) Ἀνατομικὰ καὶ φυσιολογικά: 9) «Περὶ ἀνατομῆς». 10) «Περὶ καρδίης». 11) «Περὶ σαρκῶν». 12) «Περὶ ἀδένων». 13) «Περὶ ὀστέων φύσεως». 14) «Περὶ φύσεως ἀνθρώπου». 15) «Περὶ γονῆς». 16) «Περὶ φύσεως παιδίου».

Γ) Διαιτητικά: 17) «Περὶ τροφῆς». 18) «Περὶ διαίτης». 19) «Περὶ διαίτης ὑγιεινῆς».

Δ) Παθολογικά: 20) «Περὶ ἀέρων, ὑδάτων καὶ τοπων». Εἰς τὸ σπουδαιότατον αὐτὸ σύγγραμμα, εἰς τὸ ὁποῖον ὁ Ἱπποκράτης δεικνύει ὁποίαν σημασίαν ἔχει τὸ κλῖμα καὶ τὸ ἔδαφος τῆς χώρας εἰς τὸν φυσικὸν καὶ ἠθικὸν χαρακτῆρα τῶν ἀνθρώπων. Χαρακτηρίζεται δὲ ὡς τὸ πρῶτον καὶ ἐξαίρετον ἔργον ἰατρικῆς γεωγραφίας. 21) «Περὶ χυμῶν». 22) «Περὶ κρίσεων». 23) «Περὶ κρισίμων» (ἡμερῶν). 24) «Περὶ ἑβδομάδων». 25) «Περὶ φυσῶν».

Ε) Προγνωστικά: 26) «Προγνωστικόν». 27) «Προρρητικόν». 28) «Κωακαὶ προγνώσεις».

ΣΤ) Ἐργαειδικῆς νοσολογίας: 29) «Περὶ ἐπιδημιῶν» βιβλία ἑπτά. 30) «Περὶ παθῶν». 31) «Περὶ νούσων». 32) «Περὶ τῶν ἐντὸς παθῶν». 33) «Περὶ ἱερῆς νούσου», δηλ. τῆς ἐπιληψίας. 34) «Περὶ τόπων τῶν κατ' ἄνθρωπον».

Ζ) Θεραπευτικά: 35) «Περὶ διαίτης ὀξέων». 36) «Περὶ ὑγρῶν χρήσεως».

Η) Χειρουργικά: 37) «Κατ' ἰητρεῖον». 38) «Περὶ ἑλκῶν». 39) «Περὶ αἱμορροΐδων». 40) «Περὶ συρίγγων, τῶν καθ' ἕδραν συριγγίων». 41) «Περὶ τῶν ἐν τῇ κεφαλῇ τρωμάτων». 42) «Περὶ ἀγμῶν», ἤτοι καταγμάτων. 43) «Περὶ ἄρθρων ἐμβολῆς», δηλ. ἐξαρθρημάτων. 44) «Μοχλικός», περὶ τῆς δι' ἐργαλείων ἀνατάξεως τῶν ἐξαρθρημάτων».

Θ) Ὀφθαλμολογικά: 45) «Περὶ ὄψιος».

Ι) Μαιευτικά, γυναικολογικά: 46) «Περὶ παρθενίων», δηλ. νόσων τῶν παρθένων. 47) «Περὶ γυναικείης φύσεως». 48) «Περὶ γυναικείων» α΄ καὶ β΄. 49) «Περὶ ἀφόρων», δηλ. περὶ στείρων γυναικῶν». 50) «Περὶ ἐπικυήσεως». 51) «Περὶ ἑπταμήνου καὶ ὀκταμήνου». 52) «Περὶ ἐγκατανομῆς ἐμβρύου».

ΙΑ) Παιδιατρικά: 53) «Περὶ ὀδοντοφυΐης».

ΙΒ) Ποικίλα: 54) «Ἐπιστολαί» 24 τὸν ἀριθμόν. 55) «Τὸ δόγμα τῶν Ἀθηναίων», ψήφισμα τούτων ὑπὲρ τοῦ Ἱπποκράτους διὰ τὰς παρασχεθείσας μεγάλας ὑπηρεσίας. 56) «Ἐπιβώμιος», λόγος τοῦ Ἱπποκράτους πρὸς Θεσσαλούς. 57) «Πρεσβευτικός», λόγος Θεσσαλοῦ, υἱοῦ τοῦ Ἱπποκράτους, πρὸς Θεσσαλούς.

Γλῶσσα, τὴν ὁποίαν μετεχειρίσθη ὁ Ἱπποκράτης, ἦτο ἡ συνήθης τῶν τότε συγγραμμάτων, ἡ ἰωνική, μετὰ πολλῶν δὲ δωρισμῶν, ὡς ἐκ τῆς δωρικῆς καταγωγῆς αὐτοῦ.

Τὰ ἔργα ταῦτα ἀποτελοῦν τὴν καλουμένην «Ἱπποκράτειον συλλογήν» (CORPUS HIPPOCRATICUS), ἄδηλον πότε τὸ πρῶτον συγκροτηθεῖσαν. Ἡ γνώμη ὅτι ὁ Εὐφορίων πρῶτος συνέστησε ταύτην ἀμφισβητεῖται. Δὲν θὰ ἦταν δὲ καὶ τὰ μόνα συγγράμματα αὐτοῦ, διότι, ὡς καὶ διὰ τὴν λοιπὴν ἑλληνικὴν γραμματείαν, πολλὰ τούτων θὰ ἀπωλέσθησαν. Ἄλλα φαίνονται τμήματα μόνον μεγαλυτέρων πραγματειῶν. Ἀλλὰ καὶ ὁ ἀριθμὸς

τούτων ἀναγράφεται διαφοροτρόπως. Οὕτως ὁ Σουΐδας ἀναφέρει 64, ὁ Τζέτζης 53, ἡ Βρυξελλία VITA 72, ὁ δὲ ἐξαίρετος κατάλογος τῶν χειρογράφων τῶν ἔργων αὐτοῦ, ὁ ἐκδοθεὶς ὑπὸ τοῦ H. DIELS ἀναγράφει 130 ὑφιστάμενα χειρόγραφα, ὡρισμένα εἰς λατινικὴν γλῶσσαν, πάντα φέροντα τοῦ Ἱπποκράτους τὸ ὄνομα ὡς συγγραφέως. Πάντως ταῦτα ἐτύγχανον καὶ τυγχάνουν μέχρι τῆς σήμερον ἐξαιρέτου τιμῆς. Ὁ Σουΐδας ἀποκαλῶν ταῦτα Θεοῦ φωνάς, μὴ προελθούσας ἐξ ἀνθρωπίνου πνεύματος, ὀνομάζει τὸν συγγραφέα τούτων ἀστέρα καὶ φῶς τῆς βιωφελεστάτης ἰατρικῆς.

Ἐνωρίτατα διάσημοι ἰατροί, γραμματικοὶ καὶ κριτικοὶ ἤρχισαν ὑπομνηματίζοντες, σχολιάζοντες τὸ κείμενον τῶν συγγραμμάτων τούτων καὶ ἐπεξηγοῦντες τὰς ἐν αὐτοῖς σπανίας καὶ δυσνοήτους λέξεις. Μεταξὺ τούτων ἦσαν ὁ Διοκλῆς ὁ Καρύστιος, ὁ Ἡρόφιλος, ὁ Ζεῦξις, ὁ Ἡρακλείδης ὁ Ταραντῖνος, ὁ Ἀρτεμίδωρος Καπίρων, ὁ Διοσκουρίδης, ὁ Βακχεῖος, ὁ Ἐρωτιανός, ὅστις ἔγραψε καὶ σπουδαιοτάτην τῶν λέξεων τούτων συναγωγήν. Σπουδαιότατος κριτικὸς καὶ ἐξηγητὴς τῶν ἔργων ὑπῆρξεν ὁ Γαληνός.

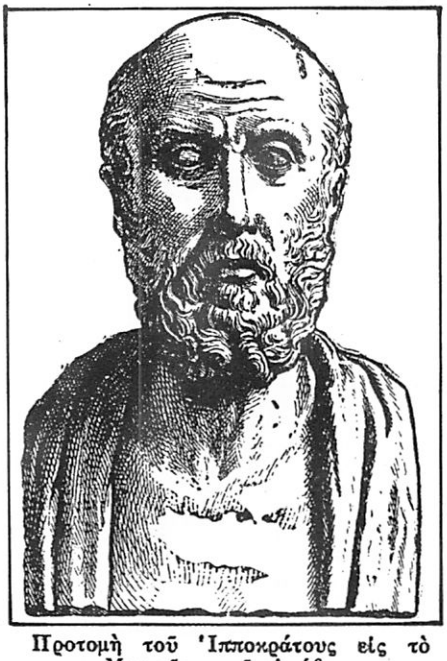

Προτομὴ τοῦ Ἱπποκράτους εἰς τὸ Μουσεῖον τοῦ Λούβρου.

Ἀλλὰ καὶ μέχρι τῆς σήμερον ἡ περὶ ταῦτα κριτικὴ ἀπασχόλησις δὲν ἔπαυσεν. Ἐπιφανέστεροι τῆς κλασσικῆς φιλολογίας ἐρευνηταὶ ἐθεώρησαν ἰδιαιτέραν τιμὴν ν' ἀσχοληθοῦν περὶ τούτων, νὰ ὑπομνηματίσουν, νὰ μεταφράσουν, νὰ ἐξηγήσουν δυσνοήτους λέξεις, καὶ ἵνα ἀναφέρωμεν τινὰς τούτων, ἀρκούμεθα εἰς τὴν ἀναγραφὴν τῶν ὀνομάτων τῶν σπουδαιοτέρων τούτων, τοῦ ANUTIUS FOESIUS, τοῦ ERMERINS, τοῦ LITTRE, τοῦ DEREMBERG, τοῦ KULEWEIN, τοῦ V. VILAMOVIZ, τοῦ DREICHGRABER, τοῦ JNDHOLF, τοῦ SCHONE, τοῦ R. FUCHS, τοῦ ADAMS, τοῦ WELLMANN, τοῦ EDELSTEIN.

Ἀλλ' ἀπὸ τῶν ἀρχαίων ἤδη χρόνων ἤρχισεν ἐπίσης ἀμφιβολία περὶ τῆς γνησιότητος ὡρισμένων τῶν ἔργων τοῦ Ἱπποκράτους. Ὁ Ἐρωτιανὸς π.χ. τὸ προρρητικὸν θεωρεῖ μὴ γνήσιον, ὁ Γαληνὸς δὲ ἀσχοληθεὶς εὐρύτερον ἐπὶ τοῦ ζητήματος τούτου ἔγραψε καὶ ἴδιον βιβλίον περὶ τῶν γνησίων καὶ νόθων συγγραμμάτων αὐτοῦ. Μικρὸν δὲ κατὰ μικρὸν πολλὰ τῶν ἔργων τῆς Ἱπποκρατείου συλλογῆς ἐκρίθησαν ὡς νόθα, ὑπὸ ἄλλων ὅμως ὡς γνήσια. Ἰδία ἡ ἐν τῇ διατυπώσει ἀνομοιότης τῶν γνωμῶν ὡρισμένων συγγραμμάτων ἔδωσεν ἀφορμὴν εἰς τὴν ὑπόθεσιν ταύτην. Δὲν πρέπει ὅμως νὰ λησμονῆται ὅτι ἀπὸ πολλῶν ἤδη χρόνων ἱστορεῖται ὅτι ὁ Ἱπποκράτης ἔγραψε πολλά, ὅτι ἐπὶ 80 περίπου ἔτη ἀπόγραφα τῶν ἔργων του εὑρίσκοντο εἰς χεῖρας τῶν μαθητῶν του ἢ καὶ ἀντιγραφέων συνήθως ἀμαθῶν. Ὅτι ταῦτα, ὡς ἐκ τούτου, συνεπληροῦντο ὑπὸ τῶν κατόχων των διὰ σημειώσεων, προσθηκῶν, καὶ πάντως τὰ πλεῖστα ἐξ αὐτῶν συνεπληρώνοντο συμφώνως πρὸς τὰ ὑπὸ τοῦ Ἱπποκράτους διδασκόμενα. Ἴσως καὶ μερικὰ ἐξ αὐτῶν νὰ ἐγράφησαν μὲ τὴν συγκατάθεσίν του, ὑπὸ τῶν υἱῶν αὐτοῦ καὶ τοῦ γαμβροῦ του Πολύβου, πάντως ὅμως σύμφωνα μὲ τὴν διδασκαλίαν του. Ὅταν δὲ ἤρχισαν, κατὰ τὸ 300 π.Χ., ἐπὶ Πτολεμαίου ν' ἀθροίζωνται ἐν Ἀλεξανδρείᾳ τὰ ἔργα τῶν ἀρχαίων ἐνδόξων συγγραφέων, βεβαίως δὲν εἶχε τελείως ἐκλείψει ἡ γνῶσις τῶν ἔργων αὐτοῦ. Ἂν παρελήφθησαν ἴσως καὶ ἔργα τινὰ προσφερθέντα ὡς ἱπποκρατικά, τοῦτο ἀσφαλῶς συνέβη ἐκ φόβου μὴ τυχὸν μεταξὺ τούτων πράγματι ὑπῆρχον καὶ γνήσια τοιαῦτα, τὰ ὁποῖα θ' ἀπερρίπτοντο. Πάντως πρέπει νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι πᾶν τὸ ἐνδεχόμενον ἐν τῇ καταρτισθείσῃ συλλογῇ ἐκείνῃ (μέχρι τοῦ 300 π.Χ.), δὲν περιέχει εἰμὴ τὰς γνώμας ἑνὸς καὶ μόνου διδασκάλου τῶν χρόνων ἐκείνων, τοῦ Ἱπποκράτους, αἵτινες μάλιστα καὶ ἴσχυσαν ὁλοκλήρους αἰῶνας μετ' αὐτόν. Ἀνομοιότητες γνωμῶν δύνανται νὰ ἐξηγηθοῦν ὡς ἐκ τῆς ἐπὶ λίαν μακρὸν χρόνου διδασκαλίας, διαφόρου, ὡς εἰκός, ἑκάστοτε συμφώνως τῇ κτωμένῃ πείρᾳ. Εἶναι ἄδικον βεβαίως νὰ φρονῶμεν ὅτι τὸ μέγα πνεῦμα τοῦ Ἱπποκράτους ἔδει νὰ ἔχῃ καθηλωθῇ εἰς τὰς αὐτὰς ἰατρικὰς γνώμας εἰς τὸ διάστημα τῶν 80 τοὐλάχιστον ἐτῶν διδασκαλίας.

Παρὰ ταῦτα, τὰ ἔργα τοῦ Ἱπποκράτους διετέλεσαν ἐν πλήρει τιμῇ ἐπὶ μακροὺς αἰῶνας μετὰ ταῦτα καὶ ἀπετέλεσαν τὸν κύριον πυρῆνα πάσης ἰατρικῆς διδασκαλίας. Ὁ Γαληνὸς θεωρεῖ τοῦτον ὡς τὸν μεγαλύτερον ἰατρὸν τῶν αἰώνων καὶ τὸν σπουδαιότερον συγγραφέα. Ὁ Ἐρωτιανὸς παρομοιάζει τοῦτον πρὸς τὸν Ὅμηρον, τὸν Θουκυδίδην, τὸν Ἡρόδοτον, προσωνυμίαι δὲ ὡς ὁ «θεῖος», «θειότατος», «εὑρέτης τῆς λογικῆς ἰατρικῆς», δεικνύουν τὴν ἀπονεμομένην αὐτῷ ἐξαίρετον τιμήν. Οἱ Βυζαντινοὶ ἰατρικοὶ συγγραφεῖς ἐπ' αὐτῶν καὶ τῶν ἐπεξεργασιῶν τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ διὰ τῶν ἔργων καὶ τῶν ἐρευνῶν τοῦ Γαληνοῦ ὀφείλουν πᾶσαν μόρφωσιν καὶ στηρίζουν τὰς διδασκαλίας αὐτῶν. Τὰ ἔργα αὐτοῦ ἀκολούθως μεταφράζοντο εἰς τὴν λατινικήν, καὶ εἶτα εἰς τὴν ἀραβικὴν γλῶσσαν, ἀπὸ ταύτης δὲ πάλιν εἰς τὴν λατινικὴν γλῶσσαν, ἵνα ἀποτελέσουν κατόπιν τὰς πρώτας ἐκδόσεις ὑπὸ τοῦ CALVUS (ἐν Ρώμῃ 1525) καὶ εἶτα ὑπὸ ALDUS (ἐν Βενετίᾳ 1525) καὶ Κορνάρου (1538) εἰς ἑλληνικὴν γλῶσσαν. Σπουδαιότεραι ἀκολουθοῦν αἱ μετὰ λατινικῆς μεταφράσεως ἐκδόσεις ὑπὸ τοῦ MERCURIALIS (Βενετίᾳ 1590) καὶ ὑπὸ ANUTIUS FOESIUS (Φραγκφούρτῃ 1590), μετὰ σπουδαιοτάτων σχολίων. Γνωστοτέρα ἔκδοσις εἶναι ἡ ὑπὸ τοῦ G. KUHN γενομένη εἰς 3 τόμους (Λειψίᾳ 1825) καὶ ὑπὸ τοῦ Z. ERMERINS εἰς 8 ἐπίσης τόμους (1830—65) καὶ ἡ νεωτέρα ὑπὸ KUHLEWEIN (Λειψίᾳ 1894 καὶ 1902), ἀτυχῶς μὴ συμπληρωθεῖσα. Ἀρίστη ἀπομένει ἡ μετὰ γαλλικῆς μεταφράσεως ὑπὸ τοῦ EMILE LITTRE εἰς 10 τόμους (1830—1861). Μεταφράσεις εἰς γερμανικὴν μὲν γλῶσσαν ἀρίστη ὑπὸ R. FUCHS (Μόναχον 1825—1900), εἰς ἀγγλικὴν δὲ ὑπὸ FR. ADAMS καὶ JONES. Ἐκ τῶν Ἑλλήνων ὁ Ἀδ. Κοραῆς ἐξέδοτο τὸ «Περὶ ἀέρων ὑδάτων καὶ τόπων» ἔργον τοῦ Ἱπποκράτους ἐν Παρισίοις τὸ 1830· τὸ «Περὶ διαίτης ὀξέων καὶ ἀρχαίας ἰατρικῆς» ἐξεδόθη ὑπὸ Δαμαλᾶ (Ἀθῆναι 1884). Ἐν μεταφράσει δὲ εἰς γαλλικὴν γλῶσσαν ὑπὸ Κοραῆ μετὰ σχολίων, «Οἱ ἀφορισμοὶ» ὑπὸ Ἀρ. Κούζη (Ἀθῆναι 1950). Ἰδίας μνείας χρήζει καὶ ἡ ὑπὸ τοῦ T. H. RHEINHOLD (1864—1867) γενομένη ἔκδοσις ἐν Ἑλλάδι ὡρισμένων ἔργων τοῦ Ἱπποκράτους μετὰ σχολίων.

Ἐκ τῶν ὑπομνημάτων τοῦ Γαληνοῦ ἐπὶ τῶν δύο ἔργων τοῦ Ἱπποκράτους, τοῦ «Περὶ χυμῶν» καὶ τῶν ὑπομνημάτων αὐτοῦ εἰς τὸ «Περὶ χωμῶν εἰς βιβλ. γ΄, ἐξεδόθησαν συμφώνως πρὸς χειρόγραφα τοῦ Ἀδ. Κοραῆ μετὰ λατινικῶν σχολίων αὐτοῦ ὑπὸ Ἀρ. Κούζη (1950). Ἰδίας ἔτι μνείας χρήζει ἡ ὑπὸ τοῦ ἐπιφανοῦς Μπαλάνου Βασιλοπούλου γενομένη ἑρμηνεία εἰς τοὺς «Ἀφορισμοὺς» τοῦ Ἱπποκράτους, ἧς ἀπόγραφα εὑρηνται εἰς πολλὰς βιβλιοθήκας. Τμῆμα τούτων περιέχον μόνον τὰ τρία μέρη τῶν «Ἀφορισμῶν» ἐξεδόθη τὸ 1875 ἐν Κωνσταντινουπόλει (τύποις Σ. Ἰγνατιάδου) ὑπὸ Ε. Βενετσανοπούλου, ὑπὸ τὸν τίτλον: «Ὑγιεινή, ἤτοι ἑρμηνεία εἰς τοὺς «Ἀφορισμοὺς» τοῦ Ἱπποκράτους Γαληνοῦ», ἀδεία τοῦ ὑπουργείου τῆς Παιδείας καὶ τῆς Αὐτοκρατορικῆς Ἰατρικῆς Σχολῆς. Ὁμοίας πραγματείας ὑπὸ Μάρκου Κυπρίου, ὑπάρχουν ὡρισμένα χειρόγραφα. Νεώτεραι μεταφράσεις ὡρισμένων ἔργων τοῦ Ἱπποκράτους εἰς τὴν καθομιλουμένην ὑπὸ Γ. Πουρναροπούλου, Ἰω. Ἀναγνώστου καὶ ἄλλων. (Σημείωσις Ἐγκυκλοπαιδείας τοῦ «ΗΛΙΟΥ». Ὅπως γράφομεν εἰς τὸν «Πρόλογον — Εἰσαγωγὴν» τοῦ παρόντος τόμου καὶ τὰ κείμενα τοῦ Ἱπποκράτους οὐδέποτε ἐξεδόθησαν συστηματικῶς ἐν Ἑλλάδι, ὅπως καὶ τῶν ἄλλων Ἑλλήνων σοφῶν μέχρι σήμερον (1978), χάρις εἰς τὴν κρατικὴν ἀδιαφορίαν, περιφρόνησιν πρὸς τοὺς πνευματικοὺς αὐτοὺς θησαυροὺς τοῦ Ἔθνους μας).

Εἰδικώτερον ἐξεταζομένης κατὰ κλάδους τῆς ἰατρικῆς τῆς Ἱπποκρατείου συλλογῆς, δύνανται συντόμως νὰ λεχθοῦν τὰ ἑξῆς:

Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν Ἀνατομίαν, ὁ Ἱπποκράτης γνωρίζει σχεδὸν πάντα τὰ ὀστᾶ, τὸν μυελὸν τῶν ὀστῶν καὶ τὰ ἄρθρα. Μᾶς ἀναφέρει ἁλίγους, ἐν οἷς τὸν κροταφίτην, τοὺς μασητῆρας, τὸν βραχιόνιον, τὸν δελτοειδῆ, τοὺς μηριαίους. Οἱ τένοντες τῶν μυῶν συγχέονται ὡς τὰ πολλὰ μετὰ τῶν νεύρων. Ἐκ τῶν σπλάγχνων ὀνομαστὶ ἀναφέρονται τὰ κυριώτερα, ἀλλ' ἡ γνῶσις τῆς λειτουργίας τούτων εἶναι ἐλλιπής. Γνωρίζει τὴν μήτραν καὶ τὸ στόμιον αὐτῆς, ἀλλ' ἀγνοεῖ τὰς σάλπιγγας καὶ τὰς ὠοθήκας. Ἡ τραχεῖα περιλαμβάνει καὶ τὸν λάρυγγα. Τῆς καρδίας ἀναφέρονται αἱ βαλβίδες. Αἱ φλέβες περιέχουν αἷμα, αἱ ἀρτηρίαι, καταλήγουσαι εἰς τὴν καρδίαν, περιέχουν ἀέρα. Σφύξεις καὶ τὰ αἱμοφόρα ἀγγεῖα περιγράφονται. Ἄγνωστος ὅμως παραμένει ἡ λειτουργία τοῦ ἐγκεφάλου, θεωρουμένου ὡς ἀδένος, ἀλλ' αἱ πέριξ τοῦ ἐγκεφάλου μήνιγγες, εἶναι γνωσταί.

Κατὰ τὰς γνώμας τοῦ Ἱπποκράτους, τὸ ἀνθρώπινον σῶμα ἀποτελεῖται ἐκ 4 στοιχείων, τοῦ ἀέρος, τῆς γῆς, τοῦ πυρὸς καὶ τοῦ ὕδατος. Εἰς τὰ στερεὰ συστατικὰ τοῦ σώματος ὑπερισχύει τὸ γεῶδες στοιχεῖον, εἰς δὲ τὰ ὑγρὰ τὸ ὑδατῶδες. Εἰς ἕκαστον τῶν στοιχείων τούτων ἀντιστοιχεῖ μία ἰδιότης, ἤτοι τὸ ψυχρόν, τὸ ξηρόν, τὸ θερμὸν καὶ τὸ ὑγρόν. Συνέχουσα τούτων οὐσία εἶναι τὸ καλούμενον ἔμφυτον θερμόν, ἕδραν ἔχον τὴν καρδίαν. Κύρια ὑγρὰ τοῦ σώματος εἶναι τὸ αἷμα, τὸ φλέγμα καὶ ἡ κιτρίνη καὶ ἡ μέλαινα χολή. Ἂν πάντα ταῦτα μίγνυνται καλῶς ὁμοιομερῶς καὶ κατὰ φύσιν, ὑφίσταται ὑγεία, ἂν ὅμως ἡ μῖξις τούτων γίνεται ἀνομοιομερῶς ἢ ὑπερισχύῃ ἐν τῶν στοιχείων καὶ ἡ τούτων ἰδιότης, τότε ἀναπτύσσεται νόσος.

Σπουδαιοτάτη ὄντως εἶναι ἡ γνώμη αὐτοῦ ὅτι ἐν τῷ σώματι ἐνυπάρχει ζωϊκὴ δύναμις, ἡ φερομένη ὑπὸ τὸ ὄνομα «φύσις», ἥτις προνοεῖ τοῦτο μὲν πρὸς συντήρησιν τοῦ σώματος καὶ τὴν ἀνάπτυξιν αὐτοῦ, τοῦτο δὲ πρὸς ἐπάνοδον ἀπὸ τῆς νοσηρᾶς καταστάσεως εἰς τὸ φυσιολογικόν.

Ἡ τροφή, κατὰ τὰς γνώμας τοῦ Ἱπποκράτους, κατὰ τὴν πέψιν ἀναλύεται εἰς τὰ διάφορα συστατικὰ αὐτῆς, ἅτινα καὶ ἀπορροφῶνται ὑπὸ τῶν διαφόρων ὀργάνων, κατὰ τὰς ἀνάγκας ἑκάστου αὐτῶν. Τὸ αἷμα παρασκευάζεται εἰς τὸ ἧπαρ καὶ διὰ τῶν φλεβῶν μεταφέρεται εἰς ὅλον τὸ σῶμα. Ἡ καρδία δὲ διὰ τοῦ ἐν αὐτῇ ἐμφύτου θερμοῦ, ζωογονεῖ τὸ εἰς τὴν δεξιὰν κοιλίαν ἐρχόμενον ἀπὸ τοῦ ἥπατος αἷμα, τὸ ὁποῖον κατόπιν διοχετεύει εἰς ὅλον τὸ σῶμα, μεταφέρον δι' αὐτοῦ πανταχοῦ τὴν θερμότητα. Ταυτοχρόνως αὕτη ἀντλεῖ ἀπὸ τῶν πνευμόνων τὸν χρήσιμον εἰς αὐτὴν ἀέρα πρὸς ζωογόνησιν καὶ διατήρησιν τοῦ πνεύματος, ὅπερ εἶτα διὰ τῶν ἀρτηριῶν ἀπὸ τῆς ἀριστερᾶς κοιλίας διοχετευόμενον ἀνὰ τὸ σῶμα χρησιμεύει πρὸς διατήρησιν τῆς τε αἰσθήσεως καὶ κινήσεως. Οἱ νεφροὶ χρησιμεύουν πρὸς

ἀπέκκρισιν τῶν οὔρων. Ὁ ἐγκέφαλος κατὰ τὸ βιβλίον «Περὶ ἱερῆς νόσου», θεωρεῖται καὶ κέντρον τῆς διανοήσεως, κινήσεως καὶ αἰσθήσεως, κυρίως ὅμως οἱ Ἱπποκρατικοὶ παρεδέχοντο τοῦτον χρησιμεύοντα πρὸς μετριασμὸν τῆς ἐν τῇ καρδίᾳ θερμότητος, προσέλκυσιν δὲ τοῦ φλέγματος, οὗτινος ἡ περίσσεια καὶ συσσώρευσις εἰς τὸ σῶμα ἐπιφέρει τοὺς κατάρρους (οἷον κατάρρουν τῆς ρινός). Ἐν τούτοις τὴν ὅρασιν συσχετίζει πρὸς τὸν ἐγκέφαλον, τὴν δὲ ἀκοὴν ἐννοεῖ παραγομένην διά μέσου τῶν σκληρῶν τοῦ κρανίου ὀστῶν καὶ τοῦ περὶ τὸ οὖς κενοῦ. Ἡ ὄσφρησις ἐπιτυγχάνεται δι' εἰσχωρήσεως τῶν ὀσμηρῶν στοιχείων μέχρι τοῦ ἐγκεφάλου, δι' ὃ καὶ κατάρρους τῆς ρινὸς μειώνει αὐτήν.

Καθ' ἃ ἐλέχθη, ἡ ἀνώμαλος μῖξις τῶν χυμῶν ἐπιφέρει τὰς νόσους, ἀλλὰ τὴν θείαν συμβολὴν ὡς παραγωγὸν αἴτιον τούτων ἀπορρίπτει ὁ Ἱπποκράτης, ποὺ δεικνύει ὅτι πᾶσα ἐπήρεια ἀνατολικῆς παλαιᾶς σοφίας, τῆς πλήρους δεισιδαιμόνων πράξεων καὶ ἰδεῶν, ἡ ὑπό τινων σημειουμένων (VITA Βρυξελλῶν) εἶναι ὅλως ξένη πρὸς τὰς Ἱπποκρατικὰς γνώμας καὶ ἀντιλήψεις. Περαιτέρω ἐν τῇ ἐρεύνῃ τῶν αἰτίων τῶν νόσων μεγάλως λαμβάνονται ὑπ' ὄψιν αἱ διαιτητικαὶ παρεκτροπαί, ἡ κληρονομικότης, τὸ κλῖμα καὶ διάφοροι ἐπιδημικαὶ ἐπήρειαι.

Ἡ νόσος διέρχεται κατὰ τὴν πορείαν αὐτῆς διὰ τριῶν σταδίων: α) τοῦ ἀρχικοῦ, καθ' ὃ τὸ νοσηρὸν αἴτιον τῆς νόσου διατηρεῖται εἰσέτι ἄπεπτον· β) τοῦ τῆς πέψεως τούτου, ἐπιτυγχανομένης ὑπὸ τῆς ζωϊκῆς δυνάμεως τοῦ ὀργανισμοῦ, τῆς φύσεως· γ) τοῦ τελικοῦ τῆς κρίσεως ἢ λύσεως τῆς νόσου, ἐπερχομένης ἐπὶ τῶν συνήθων καὶ γνωστῶν νοσημάτων καθ' ὡρισμένας ἡμέρας.

Ἡ διάγνωσις τῶν νόσων ἐπιτυγχάνεται τὸ μὲν ἐκ τῶν συμπτωμάτων, ἅτινα παρουσιάζει ὁ ἄρρωστος, τὸ δέ, καὶ κυριώτερον, διὰ τῆς λεπτομεροῦς ἐξετάσεως τούτου, τοῦ χρώματος τοῦ προσώπου καὶ τοῦ σώματος, τῆς ἐκπεμπομένης ὀσμῆς, τῶν ἐμεσμάτων, τῆς ἐξετάσεως τῶν οὔρων, τῶν κοπράνων, ἀλλὰ καὶ τοῦ σφυγμοῦ («παλίης»), ὅστις, πυκνὸς καὶ μέγας, καθίσταται ἐπὶ πυρετῶν. Τὰς νοσηρὰς μεταβολὰς τῶν σπλάγχνων καθορίζει ἅμα μὲν ἡ ἐπισκόπησις τῆς κοιλίας, ἅμα δὲ ἡ ψηλάφησις, ἴσως δὲ καὶ ἡ ἐπίκρουσις. Πρὸς διάκρισιν τῶν νόσων τοῦ ἀναπνευστικοῦ συστήματος γίνεται τὸ πρῶτον χρῆσις τῆς ἀκροάσεως, τοῦ μέχρι τῆς σήμερον ἀρίστου διαγνωστικοῦ μέσου. Ἐπὶ πνευμονίας τὸ οὖς, ἐφαρμοζόμενον ἐπὶ τοῦ θώρακος, ἀκούει τοὺς τρίζοντας ρόγχους («ζέει ἔσωθεν οἷον ὄξος»), ἐπὶ πλευρίτιδος δὲ τὸν ἦχον τῆς τριβῆς («ῥίζει οἷον μάσθλης»). Ἡ σεῖσις τοῦ ἀρρώστου πρὸς διάγνωσιν τοῦ ἐμπυήματος τοῦ θώρακος καὶ ἡ ἐπίθεσις τοῦ ὠτὸς ἐπὶ τοῦ θώρακος πρὸς ἀκρόασιν τοῦ ἀπολαμβανομένου οὕτως ἤχου, καλεῖται μέχρι τῆς σήμερον «ἱπποκρατικὴ σεῖσις».

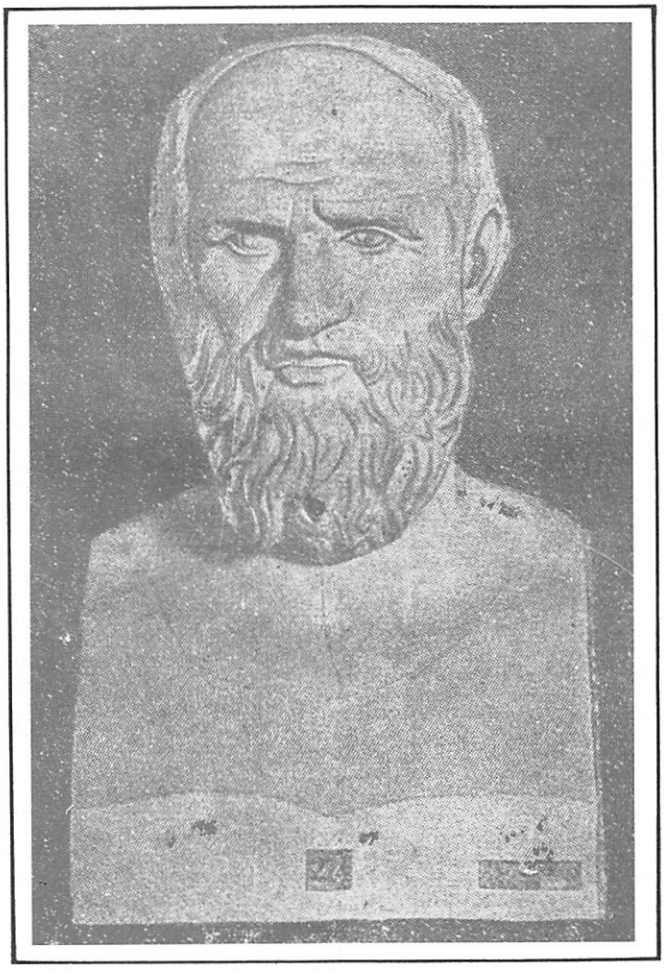

Ἱ π π ο κ ρ ά τ η ς. Προτομὴ εἰς τὴν ἔπαυλιν Ἀλμπάνι τῆς Ρώμης.

Περαιτέρω ἡ πρόγνωσις τῆς νόσου στηρίζεται ἐπὶ τῶν ἐπιφαινομένων σημείων, ἀγαθῶν ἢ κακῶν καὶ βαρέων. Καὶ ἀγαθὰ μὲν εἶναι ὁ ἥσυχος ὕπνος, ὁ ἐπερχόμενος ἀνακουφιστικὸς ἱδρώς, ἡ διατήρησις της ὀρέξεως, ἡ καθαρὰ διάνοια κλπ. Πονηρὰ δὲ τοὐναντίον ἡ ἐπιμένουσα ἀγρυπνία, ἡ δυσχέρεια τῶν κινήσεων, ἡ θόλωσις τῆς διανοίας, ἡ ἔκθυσις πελιδνῶν ἐξανθημάτων, οἱ ψυχροὶ ἱδρῶτες, ὁ στραβισμὸς κλπ. Βαρυτάτης προγνώσεως εἶναι ἡ πρὸ τοῦ θανάτου ἐπερχομένη μεταβολὴ τῶν χαρακτηριστικῶν τοῦ προσώπου, τὸ καλούμενον μέχρι σήμερον «ἱπποκρατικὸν πρόσωπον».

Σπουδαιοτάτη εἶναι ἡ γνώμη τοῦ Ἱπποκράτους, καθ' ἣν ἡ νόσος δὲν ἐντοπίζεται ὡς ὡρισμένον μόνον ὄργανον, ἀλλ' ὅτι, κατὰ ταύτην, νοσεῖ ὁλόκληρος ὁ ὀργανισμός. Νόσους δὲ γνωρίζει καὶ ὀνομάζει ἐνίας τούτων, οἷον τοὺς ἑλώδεις πυρετούς, τὴν αἱμοσφαιρινουρίαν, τὴν ἑλώδη καχεξίαν, τὴν γρίππην, τὸν τύφον, τὴν παρωτίτιδα, πολλοὺς λοιμούς, τὴν φθίσιν καὶ τὴν ἐξέλιξιν ταύτης, τὰ ἐν τῷ πνεύμονι φύματα, ἐξ οὗ καὶ ἡ νόσος μέχρι σήμερον ἐκλήθη φυματίωσις, ἐν ᾗ μάλιστα παραδέχεται καὶ ἐπήρειαν τῆς κληρονομικότητος («ἐκ φθινώδεος φθινώδης»). Νοσήματα τῆς καρδίας δὲν ἀναφέρονται, ἐκ τῶν νοσημάτων ὅμως τῶν νεφρῶν ἀναφέρει ἀποστήματα τούτων καὶ λίθους. Ἐκ τῶν νοσημάτων τοῦ νευρικοῦ συστήματος σημειοῦνται: ἀποπληξία, νωτιαία φθῖσις, παραπληγίαι, παραλύσεις· ἐκ δὲ τῶν φρενικῶν νόσων: μανία, φρενῖτις, ὑποχονδρία, μελαγχολία.

Καὶ ἐν τῇ θεραπείᾳ τῶν νόσων μεγάλην σημασίαν ἔχει ἡ διαιτητική. Ἀποχὴ μὲν ἀπὸ πάσης τροφῆς ἀκμαζούσης τῆς νόσου, κανονικὴ δ' ἐπάνοδος εἰς ταύτην κατὰ τὸ στάδιον τῆς ἀναρρώσεως. Ἐπὶ πυρετῶν ἐχορηγεῖτο μόνον ἀφέψημα κριθῆς (πτισάνη) ἢ μέλι μεθ' ὕδατος, οἰνόμελι ἢ ὀξύμελι. Ὡς πρὸς τὴν θεραπείαν, κυριώτατος κανὼν ἦτο τὸ «ὠφελέειν ἢ μὴ βλάπτειν», συνιστᾶτο δὲ ὅπως ἐπὶ τῶν ἐπιφαινομένων συμπτωμάτων χορηγῶνται τὰ ἐναντίον τούτων ἐνδεικνυόμενα φάρμακα («τὰ ἐναντία τοῖς ἐναντίοις εἰσὶν ἰάματα»). Παρὰ τὰ χορηγούμενα φάρμακα, ὧν ὁ ἀριθμὸς ἀνέρχεται εἰς 300 περίπου, συνίστων ἐπίσης: ἡ σικύασις, ἡ ἀφαίμαξις, κλύσματα, ἀλλαγὴ κλίματος, μάλαξις, γυμναστικαὶ ἀσκήσεις.

Ἡ χειρουργικὴ τοῦ Ἱπποκράτους εὑρίσκετο εἰς μεγάλην πρόοδον. Ἡ αἱμοστασία ἐπετυγχάνετο διὰ πιέσεως, ψυχρῶν ἐπιθεμάτων ἢ διὰ στυπτικῶν οὐσιῶν, ἀλλὰ καὶ διὰ καυτηριάσεως τοῦ αἱμορραγοῦντος ἀγγείου. Γνωρίζει ἄριστα τὰς ἐπιπλοκὰς τῶν τραυμάτων, τὴν πύησιν αὐτῶν, τὸ ἐρυσίπελας, τὸν τέτανον. Τὰ κατάγματα θεραπεύονται δι' ἐκτάσεως, εὐθυάσεως καὶ ἐπιβολῆς τοῦ ἁρμόζοντος ἐπιδέσμου. Τὰ ἐξαρθρήματα ἀνατάσσονται διὰ τῶν χειρῶν ἢ διὰ τοῦ καλουμένου «ἱπποκρατικοῦ βάθρου». Ἡ μάλαξις ὑποδεικνύεται ὡς ἄριστον μέσον μετὰ τὴν ἴασιν τῶν καταγμάτων καὶ τὴν ἀνάταξιν καὶ εὐθυγράμμησιν τῶν ἐξαρθρημάτων. Τὰ ἀποστήματα τοῦ ἥπατος διανοίγονται, ἡ θωρακοκέντησις δὲ συνιστᾶται ἐπὶ διαπυήσεων τοῦ θώρακος. Ἡ ἐγχείρησις ὅμως τῶν λίθων τῆς κύστεως ἀφίνετο εἰς εἰδικοὺς πρακτικούς. Ἡ καθαριότης τῶν χειρῶν, τῶν ἐπιδέσμων, τοῦ πρὸς πλύσιν τῶν τραυμάτων ὕδατος κλπ., ἀποτελεῖ τὸν πρῶτον πυρῆνα τῆς ἀντισηπτικῆς μεθόδου (Ἀναγνωστάκης).

Ἡ μαιευτικὴ τοῦ Ἱπποκράτους εὑρίσκεται ἐπίσης εἰς μεγάλην πρόοδον. Πρῶται μάλιστα πειραματικαὶ ἐμβρυολογικαὶ ἔρευναι ἀναφέρονται γενόμεναι ὑπ' αὐτοῦ ἐπὶ ὠῶν ὀρνίθων, ὧν παρηκολούθει καθ' ἡμέραν τὴν ἐξέλιξιν, μέχρι τοῦ σχηματισμοῦ τοῦ ἐμβρύου. Κατὰ τὰς ἰδέας του ὅμως, τὰ μὲν ἄρρενα ἀναπτύσσονται εἰς τὸ δεξιὸν μέρος τῆς μήτρας, εἰς τὸ ἀριστερὸν δὲ τὰ θήλεα. Τὰ σημεῖα τῆς κυήσεως καὶ τὸν σχηματισμὸν τοῦ ἐμβρύου γνωρίζει, ἀκόμη δὲ τὴν δίδυμον κύησιν καὶ τὴν ἐπικύησιν. Ἡ ἐπίτοκος ἐτίθετο γονυκλινὴς ἐπὶ κλίνης, μαῖαι δ' ἐξυπηρέτουν αὐτήν. Γνωσταὶ ἐπίσης εἶναι καὶ αἱ πορεῖαι τῆς λοχείας καὶ τῆς ἐκτρώσεως. Μεγίστην ἰδιαιτέρως δὲ ἐντύπωσιν προκαλοῦν αἱ γιγνόμεναι κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Ἱπποκράτους μεγάλαι μαιευτικαὶ ἐγχειρήσεις, ὅπως ὁ σχηματισμὸς τοῦ ἐμβρύου, ἡ ἐμβρυοτομία, ἡ κρανιοτομία τοῦ παιδίου. Ὁ ἐπισχεθεὶς πλακοῦς ἐξήγετο διὰ τῆς χειρός. Ἰδιαιτέρας ἀκόμη μνείας χρήζει καὶ τὸ ἀναφερόμενον ὄργανον «ἰχθύη», ποὺ δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ἡ πρώτη καταβολὴ τοῦ ἐμβρυουλκοῦ.

Ἐκ τῶν γυναικολογικῶν νοσημάτων ἀναφέρονται: δυσμηνόρροιαι, στενώσεις τοῦ στομίου τῆς μήτρας, αἱμορραγίαι, καρκίνος τῆς μήτρας. Ἐκ τῶν ὀφθαλμολογικῶν νοσημάτων ἀναφέρονται: ὀφθαλμίαι, ἕλκη τοῦ κερατοειδοῦς, γλαυκώματα, ἀμβλυωπίαι, διπλωπίαι, χαλάζιον. Ἀναφέρεται δὲ ἐγχείρησις τριχιάσεως καὶ ἐπὶ ἀμαυρώσεως ἀνάτρησις τοῦ κρανίου.

Ἐκ τῶν ὠτολογικῶν νόσων, ἀναφέρεται διαπύησις τοῦ ὠτὸς καὶἔναρξις μηνιγγίτιδος ἐκ ταύτης, ἐπίσης δὲ μαστοειδῖτις («τὰ παρ' οὖς»). Ἐκ τῶν νόσων τῆς ρινὸς ἀναφέρονται: πολύποδες, κατάγματα τῶν ὀστῶν τῆς ρινὸς καὶ ἐπίσταξις. Ἐκ τῶν δερματικῶν νόσων ἀναφέρονται: ὁ λειχήν, ὁ ἕρπης, ἡ λέπρα. Ἐκ τῶν ὀδοντιατρικῶν νόσων ἀναφέρονται: ὀδονταλγίαι, περιοστίτιδες· συνιστᾶται δὲ ἡ δι' ὀδοντάγρας ἐξαγωγή. Ἐπὶ καταγμάτων τῆς σιαγόνος μετ' εὐθυγράμμησιν ὑποδεικνύεται ἡ διὰ χρυσοῦ σύρματος σύνδεσις τῶν ὀδόντων κατ' ἀμφότερα τὰ ἄκρα τοῦ θραυσθέντος ὀστοῦ.

Ἰδία ἀξιομνημόνευτοι εἶναι αἱ παραγγελίαι τοῦ Ἱπποκράτους ὅσον ἀφορᾶ εἰς τὴν ἠθικὴν τοῦ ἐπαγγέλματος. Ὁ ἰατρὸς πρέπει νὰ φροντίζῃ νὰ διάκειται καλῶς περὶ τὸ σῶμα, διότι ἄλλως δὲν θὰ δύναται καὶ τῶν ἄλλων νὰ ἐπιμεληθῇ πρεπόντως· νὰ εἶναι δὲ καθαρὸς καὶ εὐπρόσωπος. Πρέπει δὲ αὐτοὺς ὅπως ἔχωσι τὸν βίον εὔτακτον καὶ ψυχὴν σώφρονα τὸ ἦθος καλὸν καὶ ἀγαθόν, νὰ εἶναι δὲ σεμνοὶ καὶ φιλάνθρωποι, δίκαιοι εἰς

πᾶσαν αὐτῶν ὁμιλίαν, προσεκτικοὶ δὲ καὶ ἐγκρατεῖς, ἰδία εἰς τὰς σχέσεις πρὸς τὰ μέλη (γυναῖκας, τέκνα) τῶν οἰκογενειῶν, εἰς τὰς οἰκίας τῶν ὁποίων εἰσέρχονται. Ὁ ἰατρὸς βλέπει τὰ δεινὰ καὶ καρποῦται ξένας συμφορὰς καὶ λύπας, δι' ὃ πρέπει νὰ εἶναι. κατ' ἐξοχὴν φιλάνθρωπος, διότι ἄλλως τε ἡ ἰατρικὴ ἀποβλέπει κυρίως εἰς τὸ εὐεργετεῖν, καὶ ὄχι εἰς τὸ χρηματίζεσθαι. Ὁ δ' ἀληθὴς ἐπιστήμων ἐπὶ τούτοις πρέπει νὰ τύχη τῆς πρεπούσης μορφώσεως, νὰ ἔχη δὲ πραγματικὸν ἔρωτα πρὸς ἐργασίαν καὶ νὰ ἐπιδίδεται διαρκῶς περὶ τὴν ἐπιστήμην του, οὐδέποτε νὰ ὑπόσχεται θεραπείας ἀνιάτων νόσων, ἀλλὰ νὰ ἐπιλέγη πᾶν χρήσιμον καὶ νὰ ἀπορρίπτη πᾶσαν μυστικὴν ἢ δεισιδαίμονα τάσιν.

Ἐκ τοῦ λίαν εὐσυνόπτου τούτου περὶ Ἱπποκράτους, ἄρθρου καταφαίνεται σαφῶς ἡ πραγματικὰ μεγίστη συμβολὴ τούτου καὶ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ πρὸς συστηματοποίησιν καὶ τελείωσιν τῆς ἰατρικῆς. Ὁ μὴ θέλων αὐθαιρέτως νὰ συγκρίνη τὴν σημερινὴν ἰατρικὴν πρὸς τὴν Ἱπποκρατικήν, ἀλλά, κρίνων τὴν ἐπελθοῦσαν πρόοδον ἐν τῇ ἐπιστήμῃ ταύτῃ πρὸ 2400 περίπου ἐτῶν, δὲν δύναται ἢ νὰ συμφωνήσῃ τελείως πρὸς τὸν ἄριστον τοῦ Ἱπποκράτους μεταφραστὴν καὶ σχολιαστὴν ἀκαδημαϊκὸν Αἰμίλιον Λιτρέ, ὅστις παρεδέχετο ὅτι ἐν τῇ Ἱπποκρατείῳ συλλογὴ εὕρηται τὰ σπέρματα πασῶν τῶν γενομένων προόδων ἐν τῇ ἰατρικῇ, καὶ πρὸς τὸν διάσημον καθηγητὴν ANDRAL, ὅστις ἔλεγε:

«Θαυμάζω καὶ ἐξίσταμαι βλέπων ἄνδρας ἐστερημένους ὀργάνων παρατηρήσεως, οἵτινες ἐξίκοντο διὰ τῆς ἁπλῆς αὐτῶν πνευματικῆς δυνάμεως εἰς ἀποκάλυψιν θεμελιωδῶν ἀληθειῶν, ἐφ' ὧν στηρίζεται ἡ ἐπιστήμη τῆς σήμερον, καὶ οἵτινες, ὡσεὶ διελθόντες τοὺς χρόνους, ἠδυνήθησαν νὰ ρίψωσιν ἐν τῷ κόσμῳ ἰδέας, πρὸς ἃς ὁσημέραι ὁδηγεῖ ἡμᾶς ἡ βραδεῖα καὶ ἐπίπονος ἐργασία τῆς ἀναλύσεως καὶ τῆς παρατηρήσεως», νὰ δικαιώσῃ δὲ τὸν Γαληνὸν, ὅστις ἀποκαλεῖ τὸν Ἱπποκράτη θεῖον, μέγιστον τῶν ἰατρῶν καὶ πρῶτον τῶν φιλοσόφων, καὶ τοὺς λόγους τοῦ ἐπιφανοῦς καθηγητοῦ HASER, ὅστις προσθέτει ὅτι ἡ «Ἱπποκράτειος συλλογὴ» ἀνήκει εἰς τὴν σειρὰν τῶν κλασικῶν ἔργων τῆς ἑλληνικῆς γραμματείας καὶ δέον νὰ τεθῇ παρὰ τὸ πλευρὸν τῶν ἄλλων ἀνεκτιμήτων προϊόντων τῆς διανοίας τοῦ Ἡροδότου, τοῦ Θουκυδίδου, τοῦ Δημοσθένους καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους. Ἡ σημερινὴ δ' ἔτι τάσις πρὸς τὸν νεο - Ἱπποκρατισμὸν δεικνύει πράγματι ὁπόσης ἐξαιρετικῆς τιμῆς τυγχάνει μέχρι τοῦδε τὸ ὑπέροχον τοῦ Ἱπποκράτους ἔργον.

Ἀρ. Π. Κούζης

ΚΤΗΣΙΑΣ. Ἀρχαῖος Ἕλλην ἰατρὸς ἐκ Κνίδου, υἱὸς τοῦ Κτησιάρχου ἢ Κτησιόχου, μαθητὴς Εὐήνου τοῦ Πάριου, ἀκμάσας κατὰ τὸ β' ἥμισυ τοῦ 5ου καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ 4ου αἰῶνος π.Χ. Κατὰ τὸν Γαληνόν, ἦτο συγγενὴς τοῦ περιφήμου ἰατροῦ τῆς ἀρχαιότητος Ἱπποκράτους, ἀλλ' ὁ Γαληνὸς λέγει τοῦτο διότι ὁ Κτησίας ἀνῆκεν εἰς τὴν ἀδελφότητα τῶν Ἀσκληπιαδῶν, οἵτινες ἤσκουν τὴν ἰατρικήν. Ἐξ ἀγνώστου περιπετείας, ἐγένετο αἰχμάλωτος τῶν Περσῶν καὶ προσελήφθη ὑπὸ τοῦ Ἀρταξέρξου τοῦ Μνήμονος ὡς ἰατρός, παρέμεινε δ' εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ Πέρσου βασιλέως ἐπὶ δεκαεπτὰ ἔτη, κατὰ Διόδωρον τὸν Σικελιώτην. Κατὰ τὴν παρὰ τὰ Κουναξᾶ μάχην (401 π.Χ.), παρέστη πλησίον τοῦ βασιλέως Ἀρταξέρξου, κατὰ τὸν Πλούταρχον, καὶ ἐθεράπευσε τὸν βασιλέα πληγωθέντα εἰς τὸ στῆθος, κατὰ τὸν Ξενοφῶντα.

Κατὰ τὴν ἐν Περσίᾳ μακρὰν διαμονήν του ὁ Κτησίας εἶχε τὴν εὐχέρειαν νὰ μελετήσῃ τὰ ἀρχεῖα τῶν ἀνακτόρων τῶν Σούσων, τὰς βασιλικὰς διφθέρας, κατὰ τὸν Διόδωρον, ὅτε δὲ ὁ Κόνων ἔπεμψεν ἐπιστολὰς πρὸς τὸν μέγαν βασιλέα, ὁ Κτησίας φαίνεται ὅτι ἀνεμίχθη εἰς διπλωματικὰς διαπραγματεύσεις καὶ ἀπεστάλη ὡς πρέσβυς εἰς τὴν Σπάρτην, ἀλλὰ δὲν ἐπανῆλθεν εἰς τὴν Περσίαν, παραμείνας εἰς τὴν Σπάρτην, ὅπου καὶ ἐπεδόθη εἰς τὴν συγγραφὴν ἱστορικῶν, γεωγραφικῶν καὶ ἰατρικῶν ἔργων. Τὸ σημαντικώτερον ἔργον του εἶναι τὰ «Περσικά», ἤτοι ἱστορία τῶν Περσῶν, ἐξ εἴκοσι καὶ τριῶν βιβλίων, ἐξ ὧν τὰ μὲν ἓξ πρῶτα ἀναφέρονται εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ Ἀσσυριακοῦ καὶ Μηδικοῦ κράτους, ἀπὸ τοῦ Νίνου καὶ Σεμιράμιδος, τὰ δὲ ἑπόμενα περιέχουν τὴν ἱστορίαν τῆς Περσίας ἀπὸ τοῦ Κύρου τοῦ Μεγάλου μέχρι τοῦ 398 π.Χ., κατὰ τὸν Διόδωρον. Καὶ εἰς τὰ Ἀσσυριακὰ καὶ εἰς τὰ Μηδικὰ ὅμως ὁ Κτησίας διαφωνεῖ πρὸς τοῦ Ἡροδότου, τὸν ὁποῖον μάλιστα ἐλέγχει ὡς «ψεύστην καὶ λογοποιόν», εἴς τινα δὲ μέρη καὶ πρὸς τὸν Ξενοφῶντα (πρβλ. Φωτίου Βιβλιθ. 53).

Ὡς διαμείνας ἐπὶ μακρὸν ἐν Περσίᾳ ὁ Κτησίας, βεβαίως ἐξέμαθε τὴν περσικὴν γλῶσσαν καὶ ὡς βασιλικὸς ἰατρὸς ἠδύνατο νὰ χρησιμοποιήσῃ τὰ βασιλικὰ ἀρχεῖα, πλὴν ὅμως ἐκ τῶν πλεονεκτημάτων τούτων δὲν φαίνεται νὰ ὠφελήθη ὡς ἱστορικὸς συγγραφεύς καὶ πολύ. Οὔτε καὶ δύναται νὰ ὑποστηριχθῇ ὅτι ὁ Κτησίας δὲν ἔγραψε τὴν ἀλήθειαν ἐκ φόβου πρὸς τοὺς Πέρσας, διότι τὴν ὕλην συνέλεξε μὲν ἐν Περσίᾳ, τὸ ἔργον ὅμως ἔγραψεν ἐν τῇ ἐλευθέρᾳ Σπάρτῃ, τὴν ὁποίαν πολλαχοῦ κολακεύει, ἰδίως δὲ τὴν μνήμην τοῦ Κλεάρχου.

Ἕτερον ἔργον τοῦ Κτησίου εἶναι τὰ «Ἰνδικά», εἰς τὰ ὁποῖα περιγράφει τὴν χώραν τῶν Ἰνδιῶν μετὰ τῶν λαῶν, τῶν ζώων καὶ τῶν φυτῶν. Ἡ περιγραφὴ τῶν Ἰνδιῶν προσείλκυσε τὸ ἐνδιαφέρον τῶν Ἑλλήνων μέχρι τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου, ὁπότε ἀπέκτησαν πλέον ἀκριβεῖς εἰδήσεις περὶ τῆς χώρας καὶ διεπιστώθησαν τὰ ὑπὸ τοῦ Κτησίου λεγόμενα ὡς μυθώδη ἐν πολλοῖς καὶ διὰ τοῦτο μόνον ὡς μυθιστόρημα ἀνεγινώσκετο πλέον τὸ ἔργον τοῦ Κτησίου, ὅστις μικρὸν μέρος ἐγνώριζεν ἐξ αὐτοψίας, τὰ δὲ λοιπὰ εἶχεν ἀρυσθῇ ἐξ εἰδήσεων Περσῶν ἐμπόρων. Ἐπιτομὴν τῶν «Περσικῶν» καὶ τῶν «Ἰνδικῶν» διέσωσεν ὁ πατριάρχης Φώτιος, ὅστις ὁμολογεῖ ὅτι τὰ ἱστορήματα τοῦ Κτησίου ἔχουν πολὺ τὸ μυθῶδες.

Εἴς τινα βιβλιοθήκην τοῦ Ἁγίου Ὄρους ὁ Σπυρίδων Λάμπρος ἀνεκάλυψε τρία ἀποσπάσματα τοῦ Κτησίου, τὰ ὁποῖα παραβαλλόμενα πρὸς τὰ τοῦ Φωτίου εὑρίσκονται πληρέστερα. Πλὴν τῶν ἔργων τούτων, ὁ Κνίδιος ἰατρὸς ἔγραψε καὶ γεωγραφικὸν σύγγραμμα ὑπὸ τὸν τίτλον «Περίπλους» ἢ «Περίοδος», ἀναφέρεται δὲ καὶ ἰατρικὴ διατριβὴ του «Περὶ ἐλλεβόρου» τῆς ὁποίας ἀποσπασμα διέσωσεν ὁ Ὀρειβάσιος (VIII—8), ἀλλὰ εἰκάζεται ὅτι αὕτη ἐγράφη μᾶλλον ὑπὸ μεταγενεστέρου τινὸς συνωνύμου τοῦ ἱστορικοῦ.

Ὁ Κτησίας εἰς τὰ ἔργα του ἐχρησιμοποίησε τὴν ἰωνικὴν διάλεκτον, οὐχὶ ὅμως πλήρως, διότι «διαλελυμένος ἐστὶ πλέον τι τοῦ δέοντος αὐτῷ ὁ λόγος, ὡς καὶ εἰς ἰδιωτισμὸν ἐκπίπτειν», διὰ τοῦτο καὶ χαρακτηρίζεται κατώτερος τοῦ Ἡροδότου, οὗτινος ἡ γλῶσσα «δυνάμει καὶ τέχνῃ κανὼν ἐστι ἰωνικῆς διαλέκτου» κατὰ τὸν Φώτιον. Ἂν καὶ δὲν ἐθεωρεῖτο ὁ Κτησίας ἀξιόπιστος ἱστορικός, ὅμως ἐπηνέθη διὰ τὴν σαφήνειαν καὶ τὴν ἀφέλειαν ὡς καὶ τὸ εὐχάριστον τῆς ἀφηγήσεως, εἰς τὴν ὁποίαν ὑπῆρχε τὸ παθητικὸν καὶ ἀπροσδόκητον ,πολλάκις δὲ τὸ μυθῶδες καὶ δραματικὸν (Πλουτ. «Βίος Ἀρταξ.», VI), διὰ τοῦτο ἡ ἐπιτυχία του ὡς ἱστορικοῦ συγγραφέως ἦτο ἀρκετὰ ἱκανοποιητική, Διόδωρος δὲ ὁ Σικελιώτης τὸν ἀντέγραψεν ἐν μέρει εἰς πολλὰ καὶ ὁ Πλούταρχος, ἂν καὶ τὸν κρίνει μὲ αὐστηρότητα, ὅμως τὸν ἐχρησιμοποίησεν ἀρκούντως εἰς τὴν βιογραφίαν τοῦ Ἀρταξέρξου. Διότι, ὅταν ἔλεγεν ὁ Κτησίας ὅτι ὁ ἴδιος εἶδε τὰ πράγματα, δὲν ἐψεύδετο ἀπολύτως, ἐπειδὴ ὁ ἴδιος εἶχεν ἴδει πολλὰ καὶ λίαν ἐνδιαφέροντα, τὸ δὲ μυθῶδες τῆς διηγήσεώς του ἑρμηνεύεται ἐκ τοῦ ὅτι ἐπὶ πολὺ ἔζησεν ἐν Ἀσίᾳ, ἥτις ἦτο ἡ κοιτὶς τῶν μύθων, χωρὶς βεβαίως νὰ δύναται νὰ παραγνωρισθῇ τὸ μειονέκτημά του, ὅτι ἐστερεῖτο ἐπιστημονικοῦ πνεύματος.

Τὰ διασωθέντα ἀποσπάσματα τοῦ Κτησίου ἔχουν συγκεντρωθῇ ὑπὸ C. MULLER «CTESIAE CNIDII RELIQUIAE», ἐν συνεχείᾳ τοῦ Ἡροδότου τοῦ Διδότου (G. DINDORF, 1884). Ἐπίσης ἐξεδόθησαν: CTESIAS, «PERSICA WITH INTRODUCTION AND NOTES BY J. GILMORE» (MACMILLAN 1888), ὁ δὲ RUTER ἔγραψε «DE CTESIAE FIDE ET AUCTORITATA» (Μπιλεφέλντ, 1873).

ΑΓΝΟΔΙΚΗ Ἡ πρώτη ἀνὰ τὴν ἱστορίαν Ἑλληνὶς μαῖα τῶν Ἀθηνῶν, ἡ ὁποία ἤκμασε κατὰ τὸν 4ον αἰῶνα π.Χ. Μέχρι τῶν ἡμερῶν της οἱ νόμοι τῆς πολιτείας ἀπηγόρευον τὴν ἐξάσκησιν ἰατρικοῦ ἐπαγγέλματος ἀπὸ μέρους δούλων, καθὼς ἐπίσης καὶ ἀπὸ μέρους γυναικῶν, ἔστω καὶ ἐλευθέρων. Λόγω τοῦ ἀπαγορευτικοῦ ἐκείνου νόμου πολλαὶ γυναῖκες δὲν ἤθελον ἀπὸ ἐντροπὴν νὰ προσκαλοῦν κατὰ τὰς ἀσθενείας των, καὶ μάλιστα κατὰ τοὺς τοκετούς, ἄνδρας ἰατρούς, ὡς ἐκ τούτου δὲ ἐπηκολούθουν θάνατοι τῶν ἐπιτάκων. Ἡ Ἀγνοδίκη τότε, μὲ ἐνδύματα ἀνδρικά, παρουσιάσθη ὡς νεαρὸς σπουδαστής, ἐφοίτησε πλησίον τοῦ περιφήμου ἰατροῦ Ἡροφίλου, ἐξέμαθε τὴν ἰατρικήν, εἰδικεύθη εἰς τὴν γυναικολογίαν καὶ ἐσημείωσε καταπληκτικὰς ἐπιτυχίας, ἐμπιστευομένη τὸ μυστικόν της εἰς τὰς πελατιδάς της. Οἱ ἄρρενες συνάδελφοί της, ποὺ τὴν ἐνόμιζον ἀκόμη ἄνδρα προσέφυγον εἰς τὰ δικαστήρια καὶ τὴν κατηγόρησαν ὅτι ἔρχεται εἰς ἀθεμίτους σχέσεις μὲ τὰς γυναῖκας. Ἡ Ἀγνοδίκη, διὰ νὰ καταρρίψῃ τὴν κατηγορίαν, ἠναγκάσθη νὰ ἀποκαλύψῃ τὸ φῦλον της, ἀλλὰ κατηγορήθη καὶ πάλιν ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ κειμένου νόμου. Ἡ δευτέρα δίκη ὑπῆρξε πολύκροτος, ἀλλὰ ἡ Ἀγνοδίκη εἶχεν ἰσχυροὺς ὑπερασπιστὰς καὶ ἐπέτυχεν ὄχι μόνον τὴν ἀθώωσίν της, ἀλλ' ἐπίσης καὶ τὴν ἀναθεώρησιν τοῦ νόμου, ἐπετράπη δὲ ἀπὸ τότε εἰς τὰς γυναῖκας νὰ σπουδάζουν τὴν Ἰατρικὴν καὶ νὰ μετέρχωνται τὸ ἰατρικὸν ἐπάγγελμα.

ΠΡΑΞΑΓΟΡΑΣ. Ἕλλην ἰατρός, ζήσας περὶ τὸ 335 πρὸ Χριστοῦ. Κατήγετο ἐκ τῆς νήσου Κῶ καὶ ὑπῆρξε μετὰ τοῦ Διοκλέους εἷς ἐκ τῶν πρώτων ἀνατόμων. Ὁ Πραξαγόρας διέκρινε πρῶτος τὰς ἀρτηρίας ἀπὸ τῶν φλεβῶν, διετείνετο δὲ ὅτι οἱ πυρετοὶ προέρχονται ἐκ τῆς σήψεως τῶν «χυμῶν» ἐντὸς τῆς «κοίλης φλεβός», τὴν ὁποίαν καὶ πάλιν πρῶτος αὐτὸς ἀνεκάλυψεν. Ἡ φήμη του ὑπῆρξε μεγάλη, λέγεται δὲ ὅτι διήνοιγε τὴν κοιλίαν ἐπὶ ἐντερικῆς ἀποφράξεως καὶ ἔτεμνε τὸ ἔντερον, ὅπερ καὶ ἐπανέρραπτε, ὡς καὶ τὴν κοιλίαν. Ὁ Γαληνός, ὁ Καίλιος Αὐρηλιανὸς καὶ ἄλλοι, δισώσαντες ἀποσπάσματα τῶν ἔργων τοῦ Πραξαγόρα, ἀναφέρουν γνώμας τούτου ἐπὶ ἀνατομικῶν ζητημάτων.

ΗΡΟΦΙΛΟΣ. Ἕλλην ἰατρὸς ἐκ τῶν μεγίστων τῆς ἀρχαιότητος. Ἐγεννήθη ἐν Χαλκηδόνι (331 π.Χ.), ἤκμασεν ἐν Ἀλεξανδρείᾳ περὶ τὸ 300 καὶ ἀπέθανε τὸ 250 π.Χ. Ὑπῆρξεν ὁ πρῶτος τῶν ἀρχηγῶν τῆς ἀλεξανδρινῆς Ἰατρικῆς Σχολῆς. Διετέλεσε μαθητὴς τοῦ Πραξαγόρου τοῦ Κώου καὶ τοῦ Χρυσίππου τοῦ Κνιδίου. Περίφημος ἀνατόμος, ἐκ τῶν πρώτων σκαπανέων τῆς ἀνατομίας τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλὰ καὶ φυσιολόγος, χρησιμοποιήσας εἰς εὐρεῖαν κλίμακα τὸ πείραμα, ἄριστος παθολόγος, φαρ-

μακολόγος, μαιευτὴρ καὶ γυναικολόγος. Φαίνεται ὅτι καὶ χειρουργὸς ἦτο ὁ Ἡρόφιλος, ἀλλὰ δυστυχῶς δὲν περιῆλθον εἰς ἡμᾶς χειρουργικὰ ἔργα αὐτοῦ. Ἄλλως τε οὐδὲν πλήρες ἔργον τοῦ διασήμου τούτου Ἕλληνος ἰατροῦ διεσώθη, εἰμὴ μόνον οἱ τίτλοι τινῶν ἐκ τῶν ἔργων αὐτοῦ, ὡς:

1) Τρία τουλάχιστον βιβλία «Ἀνατομικά», 2) «Περὶ σφυγμῶν πραγματεῖαι», 3) «Διαιτητικόν», 4) «Πρὸς τὰς κοινὰς δόξας». 5) «Μαιευτικόν», 6) «Ὑπομνήματα εἰς Ἱπποκράτους προγνωστικόν», 7) Ὑπομνήματα εἰς Ἱπποκράτους ἀφορισμούς», 8) «Περὶ ὀφθαλμῶν», 9) «Περὶ θεραπειῶν», 10) «Ἱπποκράτους γλωσσῶν ἐξήγησις», 11) «Περὶ αἰτιῶν», ὅπερ ὁ καθηγητὴς Κούζης πιθανολογεῖ ὅτι ἐγράφη ὑπὸ τοῦ μαθητοῦ τοῦ Ἡροφίλου Ἡγήτορος. Σημεῖα τινα τοῦ ἔργου τοῦ Ἡροφίλου διέσωσεν ὁ Γαληνός, στοιχεῖα δὲ περὶ τῆς σχολῆς αὐτοῦ καὶ τῶν μαθητῶν του, τῶν γνωστῶν Ἡροφιλείων, παρέσχον ὁ Βακχεῖος, ὁ Ἡρακλείδης ὁ Ἐρυθραῖος, ὁ Ἀπολλώνιος ὁ Μῦς καὶ ὁ Ἀριστόξενος.

Ἡ ἰατρικὴ, κατὰ τὸν Ἡρόφιλον, ἦτο ἐπιστήμη ὑγιεινῶν, νοσηρῶν καὶ οὐδετέρων. Ἄριστος δὲ ἰατρὸς ὁ δυνάμενος νὰ διακρίνῃ τὸ δυνατὸν τοῦ ἀδυνάτου, τέλειος δὲ ὁ ἄριστα κατηρτισμένος θεωρητικῶς καὶ πρακτικῶς (ἐκ τοῦ ἔργου Ἰωάννου Στοβαίου: «Ἐκλογαὶ φυσικαὶ καὶ ἠθικαί», γραφέντος τὸν 5ον μ.Χ. αἰῶνα).

Ἡ κυριωτέρα ἐργασία τοῦ Ἡροφίλου ἀφορᾷ τὴν ἀνατομίαν τοῦ ἀνθρώπου. Τὸ ὅτι διετέλεσε μαθητὴς τοῦ Πραξαγόρου δὲν ἐμπόδισεν αὐτὸν ὅπως διαφωνήσῃ πρὸς τὸν διδάσκαλον καὶ διασκεδάσῃ τὰς πλάνας του. Ὁ Πραξαγόρας, ἀσχοληθεὶς μὲ τὴν ἀνατομίαν τῶν ζώων, διέστελλε μὲν τὰς ἀρτηρίας τῶν φλεβῶν, ἀλλ' ἐσημείωσεν ὅτι ἐπὶ τῶν ἀνατεμνομένων νεκρῶν ζώων, αἱ μὲν φλέβες περιεῖχον αἷμα, αἱ δὲ ἀρτηρίαι οὐδέποτε, ἀλλὰ μόνον ἀέρα· τοῦτο ὡδήγησε τὸν Πραξαγόραν εἰς τὸν σφαλερὸν συμπέρασμα ὅτι εἰς τὰς ἀρτηρίας δὲν κυκλοφορεῖ αἷμα, ἀλλὰ πνεῦμα, ἡ πηγὴ καὶ τὸ κύριον συστατικὸν τῆς ζωῆς κατὰ τοὺς ἀρχαίους Ἕλληνας φιλοσόφους («Ἀναξιμένης ὁ Μιλήσιος, Ἱπποκράτης νεύρων ἀνατομικὴν ἐπιμελῶς γραψάντων» (Γαληνοῦ της κλπ.). Ὁ Ἡρόφιλος ἀπεκάθαρε τὴν πλάνην ταύτην, ἀποδείξας πρῶτος ὅτι αἱ ἀρτηρίαι περιέχουν ἐπίσης αἷμα. Ἠσχολήθη ἔπειτα μὲ τὴν ἀνατομὴν τοῦ ἐγκεφάλου καὶ τῶν νεύρων· αὐτὸς καὶ ὁ Εὔδημος εἶναι οἱ πρῶτοι ἀσχοληθέντες μὲ τὴν ἀνατομίαν τοῦ νευρικοῦ συστήματος κατὰ τὴν ἐπιφανῆ μαρτυρίαν τοῦ Γαληνοῦ: «Ἡροφίλου τε δὲ καὶ Εὐδήμου, τῶν πρώτων μεθ' Ἱπποκράτη νεύρων ἀνατομικὴν ἐπιμελῶς γραψάντων» (Γαληνοῦ «Ἅπαντα», ἔκδοσις Κύνν, τόμος 8ος, 212).

Περιέγραψε πρῶτος τὸν φέροντα ἔκτοτε τὸ ὄνομά του «Ληνὸν τοῦ Ἡροφίλου», ὁ ὁποῖος ἀποτελεῖ ἀνεύρυσμα ἐκ τῆς συμβολῆς τοῦ ἐγκαρσίου φλεβώδους κόλπου τῆς σκληρᾶς μήνιγγος μετὰ τοῦ ἄνω ἐπιμήκους ἢ ὀβελιαίου κόλπου, ἀντιστοιχοῦν εἰς τὸ ἔσω ἰνιακὸν ὄγκωμα τῆς ἐνδοκρανίου ἐπιφανείας: «Συμβάλλουσι δὲ κατὰ τὴν κορυφὴν τῆς κεφαλῆς αἱ παράγουσαι τὸ αἷμα διπλώσεις τῆς μήνιγγος εἰς χώραν τινὰ κοίλην, οἷον δεξαμενὴν, ἣν δὴ καὶ δι' αὐτὸ τοῦτο προσαγορεύειν ἔθος ἐστὶν Ἡροφίλου ληνόν» (Γαληνοῦ «Ἅπαντα», τόμος 3ος, 708).

Περιέγραψεν ὡσαύτως τὴν παρεγκεφαλίδα, τὰς μήνιγγας, τὰ χοριοειδῆ πλέγματα, τοὺς φλεβικοὺς κόλπους, τὸν γραφικὸν κάλαμον, τὰς κοιλίας τοῦ ἐγκεφάλου κλπ., «γενόμενος οὗτος ὁ κατ' ἐξοχὴν ἀνατομικὸς τοῦ κεντρικοῦ νευρικοῦ συστήματος» (Ἀρ. Π. Κούζης). Περιέγραψε τὴν ἀνατομίαν τοῦ ὀφθαλμοῦ: τοὺς χιτῶνας, τὸ ὑαλῶδες σῶμα, τὸ ὀπτικὸν νεῦρον, τὸ ὁποῖον ἀπεκάλει «πόρον», κατὰ τὸν Γαληνόν. Ἐκ τῶν λοιπῶν ἀνατομικῶν ἀσχολιῶν τοῦ Ἡροφίλου ἀναφέρομεν τὰς περὶ τῆς ἐπιγλωττίδος, ὑοειδοῦς ὀστοῦ, δωδεκαδακτύλου, ὅπερ αὐτὸς ἀπεκάλεσεν οὕτω, τῶν σιαλογόνων ἀδένων, ἥπατος, παγκρέατος, τῆς πυλαίας φλεβός, τῶν χυλοφόρων ἀγγείων, τὰ ὁποῖα περιέγραψεν, ἀλλὰ δὲν διέκρινε τὴν σημασίαν των, ἀφήσας τὴν δόξαν διὰ τὸν Ἀσέλλι, τῶν ἐντερικῶν φλεβῶν, τῶν γεννητικῶν ὀργάνων ἀνδρὸς καὶ γυναικός, τῶν σαλπίγγων κλπ. Ἀλλ' ὅπερ σημαντικὸν, περιέγραψε λεπτομερῶς τὴν διαφορὰν μεταξὺ φλεβῶν καὶ ἀρτηριῶν, ἐν τῇ ἑρμηνείᾳ δὲ τῆς λειτουργίας τῶν ἀγγείων ἐλάχιστα ὑπελείφθη τῆς ὀρθῆς κυκλοφορίας» (Βέλμαν κατὰ Ἀρ. Π. Κούζην), κατὰ δὲ τὸν Ἄγγλον W. TARN: «HE PRACTICALLY DISCOVERED THE CIRCULATION OF THE BLOOD LAST AGAIN TILL HARVEY» (W. TARN, THE HELLENISTIC CIVILISATION, LONDON 1930).

Καίτοι ἡ γνώμη αὕτη εἶναι λίαν τολμηρά, ἐν τούτοις ἀποδεικνύει ὅτι ὁ Ἡρόφιλος ὑπῆρξεν ἐκ τῶν σοφῶν τῆς Ἑλλάδος, οἱ ὁποῖοι ἔτεμον καὶ τὰς συγχρόνως λεφούσας τῆς ἐπιστήμης. Ἠσχολήθη ἰδιαιτέρως μὲ τὸν σφυγμὸν ὑγιῶν καὶ πασχόντων. Ἐχρησιμοποίησε δὲ πρὸς μέτρησιν αὐτοῦ μικροτάτην κλεψύδραν. Τὸν σφυγμὸν ὡρίζεν ὡς «διαστολὴν καὶ συστολὴν ἐν πάσαις ταῖς ἀρτηρίαις ἅμα γιγνομένην» (Μάρκελλος, Σιδήτης, Γαληνὸς κλπ.). Διέστελλε τὸν σφυγμὸν τοῦ τρόμου, τοῦ σπασμοῦ καὶ τῶν καρδιακῶν παλμῶν κλπ. Τόσον λεπτομερῶς ἐμελέτησε τὸν σφυγμόν, ὥστε ὁ Γαληνὸς τονίζει ὅτι περιέγραψεν ὁ Ἡρόφιλος πάσας τὰς διαφορὰς τοῦ σφυγμοῦ κατὰ μέγεθος, πάχος, σφοδρότητα καὶ ρυθμὸν (Γαληνοῦ «Ἅπαντα» τόμ. 3ος 592), ὁ δὲ Πλίνιος σημειώνει ὅτι «διὰ νὰ ἑρμηνεύσῃ τις τὴν σημασίαν τοῦ σφυγμοῦ κατὰ τὸν Ἡρόφιλον, ἔπρεπε νὰ εἶναι μουσικὸς καὶ μαθηματικός, ὥστε νὰ συλλάβῃ ἐπακριβῶς τὸ μέτρον καὶ τὴν ἁρμονίαν ἀναλόγως τῆς ἡλικίας τοῦ ἀρρώστου καὶ τῆς μορφῆς τῆς νόσου».

Ἀπὸ τὰς γενικωτέρας ἀντιλήψεις τοῦ Ἡροφίλου σημειοῦμεν ὅτι ἐπρέσβευεν ὑπαρχούσας ἐν τῷ σώματι τέσσαρας κυρίως δυνάμεις: θρεπτικὴν, ἐδραζομένην ἐν τῷ ἥπατι, θερμαντικὴν εἰς τὴν καρδίαν, αἰσθητικὴν εἰς τὰ νεῦρα καὶ διανοητικὴν εἰς τὸν ἐγκέφαλον. Τὰ φάρμακα ἐθεώρει ὡς «χεῖρας θεῶν» καὶ περιέγραψεν ὡς φαίνεται πολλὰ τῶν σπουδαιοτέρων. Ὑπέδειξε τὴν περίδεσιν τῶν ἄκρων πρὸς κατάπαυσιν τῶν αἱμορραγιῶν. Ἐξετίμα τὴν γυμναστικὴν ὡς θεραπευτικὸν μέσον. Ἂν παραδεχθῶμεν ὅτι τὸ «Περὶ αἰτιῶν» ἔργον ἀνήκει εἰς αὐτὸν καὶ ὄχι εἰς τὸν μαθητὴν του Ἡγήτορα, τότε θὰ θεωρήσωμεν ὡς ἰδίαν αὐτοῦ γνῶσιν τὴν περὶ τοῦ ἀνιάτου τοῦ ἐξαρθρήματος τοῦ μηροῦ ὀφειλομένου εἰς ῥῆξιν τοῦ στρογγύλου συνδέσμου (Ἀρ. Π. Κούζης).

Ἐκ τῶν ἀποσπασμάτων ἔργων του, διασωθέντων εἰς τὸ ἐγκυκλοπαιδικὸν ἰατρικὸν ἔργον τοῦ ἀρχιάτρου τοῦ Ἰουλιανοῦ τοῦ Παραβάτου, Ὀρειβασίου, ὁ Ἡρόφιλος καταδεικνύεται λαμπρὸς γυναικολόγος καὶ μαιευτήρ, περιγράψας τοὺς ὠαγωγοὺς (σάλπιγγας), μελετήσας τὴν δυστοκίαν, τὴν στείρωσιν, περιγράψας δὲ καὶ τοκετὸν πενταδύμων, τὴν κίνησιν τοῦ ἐμβρύου, τὰ διάφορα ἀνατομικὰ στοιχεῖα τοῦ ἐμβρύου. Περίφημος διὰ τὴν ὑγιεινὴν ὁ ἀφορισμὸς τοῦ Ἡροφίλου: «Καὶ σοφίαν ἀναπόδεικτον καὶ τέχνην ἄδηλον καὶ ἰσχὺν ἀναγώνιστον καὶ πλοῦτον ἄχρειον καὶ λόγον ἀδύνατον ὑγιείας ἀπούσης».

Διὰ τὴν λαμπρὰν αὐτοῦ ἀνατομικὴν συμβολὴν ἐσημείωσεν ὁ Γαληνὸς ἐνῶ γράφει: «Ἱκανὸς γὰρ ἦν τά τε ἄλλα τῆς τέχνης καὶ τῶν δι' ἀνατομῆς γινωσκομένων ἐπὶ τὸ ἀκριβέστερον ἥκων καὶ τὴν πλείστην ἐπίγνωσιν οὐκ ἐπὶ ἀλόγων ζώων, καθάπερ οἱ πολλοί, ἀλλ' ἐπ' αὐτῶν τῶν ἀνθρώπων πεποιημένος» (Γαληνοῦ, «Ἅπαντα», τόμ. 2ος, 875).

Ἐξ αὐτοῦ νὰ θεωρήσωμεν ἀληθεῖς τοὺς ἰσχυρισμοὺς τοῦ Κέλσου καὶ τοῦ Τερτυλλιανοῦ ὅτι ἀνέταμε ζῶντας ἀνθρώπους, καταδίκους εἰς θάνατον, παραδιδομένους εἰς αὐτόν, καὶ τὸν Ἐρασίστρατον, τὸν ἕτερον ἀρχηγὸν τῆς ἀλεξανδρινῆς Ἰατρικῆς Σχολῆς, νομίζομεν ἀπαράδεκτον. Πάντως παραθέτομεν τὸ σχετικὸν χωρίον τοῦ Κέλσου:

«LONGEQUE OPTIME FECISSE HEROPHILUM ET ERASISTRATUM, QUI NOCENTES HOMINES, A REGIBUS EX CARCERE ACCEPTOS, VIVOS INCIDERINT, CONSIDERARINTQUE SPIRITU REMANENTE, EA QUAE NATURA ANTE CLAUSISSETEORUMQUE POSITUM COLOREM».

(CELSUS, I. PROOEMIUM)

(δηλαδὴ ὁ Ἡρόφιλος καὶ ὁ Ἐρασίστρατος ἔκαμαν κάτι καλύτερον ἀπὸ τὴν διάνοιξιν καὶ ἐξέτασιν πτωμάτων, ἀνατέμνοντες, βασιλικῇ ἀδείᾳ, τὸ σῶμα ζωντανῶν ἀνθρώπων, ἐγκληματιῶν ἀπὸ τὰς φυλακὰς καὶ ἐξετάζοντες ἐφ' ὅσον ἀνέπνεον ἀκόμη τὰ ἐκ φύσεως κεκλεισμένα μέρη τοῦ σώματος, τό τε χρῶμα, σχῆμα καὶ θέσιν αὐτῶν).

Εἰς τὴν διάσημον ἰατρικὴν σχολὴν τοῦ Ἡροφίλου ἀνήκουν, χαρακτηριζόμενοι ὡς Ἡροφίλειοι, οἱ ἀρχαῖοι ἰατροὶ Ἡγήτωρ χειρουργός, Δημήτριος ἐξ Ἀπαμείας, Εὔδημος Καλλιάναξ, Καλλίμαχος, Βακχεῖος, Κυδίας, Χρύσερμος, Ζήνων κ.ἄ. Εἰς δὲ τὴν Λαοδίκειαν ἱδρύθη (1ος π.Χ. αἰὼν) Ἡροφίλειος Σχολή, εἰς τὴν ὁποίαν ἀνήκουν ὁ Ζεῦξις ὁ Νεώτερος, ὁ Ἀλέξανδρος ὁ Φιλαλήθης, ὁ Ἀπολλώνιος ὁ Μῦς, Ἀριστόξενος κ.ἄ.

Ὁ Ἡρόφιλος ἔζησεν ὑπὸ τὸν Πτολεμαῖον Α΄ τὸν Λάγου, τὸν λαμπρὸν ἐκεῖνον ἡγεμόνα, ὅστις συνεκέντρωσε τὰ ἔργα τῶν Ἑλλήνων κλασικῶν καὶ κατήρτισε τὸ μέγα μέρος τῆς Ἀλεξανδρινῆς Βιβλιοθήκης, ἐπροστάτευσε δὲ τὰ γράμματα καὶ τὰς τέχνας, ἵνα ἀποδειχθῇ μίαν ἔτι φορὰν ἡ ἀλήθεια ὅτι ἡ ἐπιστήμη θάλλει καὶ ἀνθεῖ εἰς εὐμάρειαν καὶ πολιτικὴν εὐπραγίαν, ἀλλὰ καὶ ἐλευθερίαν πνεύματος, τρίποδος ἐφ' οὗ ἐρείδεται πᾶσα αἰγλήεσσα περίοδος οἱουδήποτε ἔθνους.

Γ. Κ. Πουρναρόπουλος

ΗΡΑΚΛΕΙΔΗΣ ὁ Ταραντῖνος. Περίφημος Ἕλλην ἰατρός, ἀκμάσας κατὰ τὸν 1ον π.Χ. αἰῶνα, μαθητὴς τοῦ Μαντίου. Ὑπῆρξεν ἐκ τῶν πλέον σημαντικῶν ἐκπροσώπων τῆς ἰατρικῆς σχολῆς τῶν Ἐμπειρικῶν. Περὶ τῶν δογμάτων τῆς ἐμπειρικῆς ἰατρικῆς αἱρέσεως ὁ Ἡρακλείδης συνέγραψεν 7 βιβλία. Εἰργάσθη ἐν τῇ ἀνατομίᾳ, ἀνατεμὼν ἀνθρώπινα πτώματα, ἐν τῇ φαρμακολογίᾳ καὶ θεραπευτικῇ, συγγράψας πολλὰ ἔργα συναφῆ, εἰς τὰ ὁποῖα ὅμως παρημέλει ὡς φαίνεται τὰ ἐκ τοῦ φυτικοῦ βασιλείου προερχόμενα φάρμακα («Ἰόλας μὲν γὰρ ὁ Βιθυνὸς καὶ Ἡρακλείδης ὁ Ταραντῖνος ἐπ' ὀλίγον ἥψαντο τῆς αὐτῆς πραγματείας τὴν βοτανικὴν παντελῶς ἐάσαντες...», κατὰ τὸν Πεδάνιον Διοσκορίδην τὸν Ἀναζαρβέα), ἀναφέρων ἐν τούτοις, κατὰ τὸν Γαληνόν, μόνον ὅσα ἡ πεῖρα τοῦ ἀπέδειξεν ὡς δραστικὰ («τὰ διὰ τῆς πείρας αὐτῷ κεκριμένα», Γαληνός, ἔκδ. Κύν, τόμ. 13ος, σελ. 717).

Ἐπίσης εἰργάσθη ἐν τῇ στρατιωτικῇ ὑγιεινῇ καὶ ἰατρικῇ, ἐν τῇ διαιτητικῇ, ἐν τῇ παθολογίᾳ, τέλος δὲ καὶ ἐν αὐτῇ τῇ χειρουργικῇ καὶ ὀφθαλμολογίᾳ. Ἐκ τῶν ἔργων του γνωστοὶ οἱ τίτλοι τῶν: α) «Περὶ δοκιμασίας καὶ σκευασίας φαρμάκων», β) «Πρὸς Ἀντιοχίδα» (περὶ ρινορραγιῶν, σηπεδόνων καὶ ἐσχαρῶν τοῦ στόματος), γ) «Πρὸς Ἀστυδάμαντα» (περὶ ἰοβολοδήκτων, ἑρπετοδήκτων καὶ θηριοδήκτων καὶ ὑστερικῆς πνιγῆς κλπ.), δ) «Θηριακά», ε) «Θεραπευτικὰ τῶν ἐντὸς» (δηλ. θεραπευτικὴ τῶν ἐσωτερικῶν τοῦ σώματος νόσων), βιβλία τουλάχιστον 4 (Κούζης), στ) «Θεραπευτικὰ τῶν ἐκτὸς», ζ) «Νικόλαος», η) «Στρατιώτης», θ) «Συμπόσιον», ι) «Διαιτητικὸν» (ἴσως τὰ θ', ι' νὰ ἦσαν ἓν καὶ τὸ αὐτό), ια) «Ὑπομνήματα εἰς Ἱπποκράτους ἔρ-

γα», ιδ) «Κατὰ πραγματείας τοῦ Βακχείου», ιγ) «Περὶ σφυγμῶν» κ.ἄ.

Ἐκ πάντων τούτων σώζονται ἀποσπάσματα ἢ ἁπλῶς γνῶμαι αὐτοῦ εἰς τὰ ἔργα τοῦ Γαληνοῦ, Ἀετίου τοῦ Ἀμιδηνοῦ, Πλινίου καὶ Καιλίου Αὐρηλιανοῦ, ἀφορῶσαι εἰς τὸν εἰλεόν, τὸν τέτανον τὴν φρενῖτιδα (ἧς διέκρινε προέλευσιν φλεγμονώδη, γαστρικὴν ἢ ἐγκεφαλικήν), τὰ ἑξαρθρήματα καὶ τὴν ἀνάταξιν αὐτῶν, τὴν ἐγχειρητικὴν θεραπείαν τοῦ ἀγκυλοβλεφάρου, τὴν ἐκτομὴν τῶν πολυπόδων τῶν ὤτων, εἰς καταπλάσματα ὀφθαλμιώντων θεραπείαν αἱμορροΐδων, θεραπείαν χρονίας ἀλωπεκίας. Ἐχρησιμοποίει ἰδιαιτέρως τὸ ὄπιον, ὄχι μόνον ὡς ὑπνωτικόν, ἀλλὰ καὶ ὡς διαφορητικόν, τὸ κινάμμωρον τὸ πέπερι, τὸ ὠτοβάλσαμον. Παρέκκλισιν ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τῆς ἐμπειρικῆς σχολῆς παρουσιάζει ἡ ἀνατομικὴ αὐτοῦ ἀσχολία (ἐνῶ οἱ Ἐμπειρικοὶ περιεφρόνουν τὴν ἀνατομικὴν ὡς ἄχρηστον εἰς τὸ ἰατρικὸν ἔργον). Ὁ Γαληνὸς ἐξετίμα σφόδρα τὸ ἰατρικὸν ἔργον τοῦ Ἡρακλείδου, ὃν ἀποκαλεῖ μάρτυρα ἀξιοπιστότατον.

Γ. Κ. Πουρναρόπουλος

ΚΕΛΣΟΣ, Αὖλος - Κορνήλιος. Ρωμαῖος ἐγκυκλοπαιδικός, ἀκμάσας ἐπὶ Αὐγούστου, συγγραφεὺς σπουδαιοτάτου ἔργου ὑπὸ τὸν τίτλον «ARTES» (τέχναι) ἢ «CESTUS» (κεστός), εἰς τὸ ὁποῖον συμπεριλαμβάνονται 5 βιβλία περὶ γεωπονίας, 8 βιβλία περὶ ἰατρικῆς καὶ ἄλλα περὶ στρατηγικῆς, ῥητορικῆς, φιλοσοφίας καὶ νομικῆς. Ἐκ τούτων διεσώθη τὸ ὀκτάτομον περὶ ἰατρικῆς ἔργον του.

Τὸ σύγγραμμα τοῦτο ἀποδίδον εἰς τὴν λατινικὴν γλῶσσαν μὲ πολλὴν ἀκρίβειαν τὴν ἑλληνικὴν ἰατρικὴν καὶ διὰ τὸ ὁποῖον ὁ Κέλσος ὠνομάσθη Κικέρων τῆς Ἰατρικῆς, ἢ Λατῖνος Ἱπποκράτης, εἶναι τὸ μόνον πλῆρες γραπτὸν μνημεῖον τῶν προόδων τῆς ἰατρικῆς ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἱπποκράτους μέχρι τῶν χρόνων τοῦ Αὐγούστου. Εἰς τὸ α΄ βιβλίον περιλαμβάνονται οἱ κανόνες διαίτης διὰ τὸν ὑγιᾶ καὶ πάσχοντα, εἰς τὸ β΄ τὰ συμπτώματα τῆς νόσου καὶ τὰ κατ' αὐτῆς βοηθήματα, εἰς τὸ γ΄ γίνεται λόγος περὶ γενικῆς παθολογίας καὶ θεραπευτικῆς, εἰς τὸ δ΄ ἐξετάζεται ἡ εἰδικὴ παθολογία καὶ θεραπευτικὴ τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος, εἰς τὸ ε΄ περιλαμβάνεται μελέτη περὶ φαρμάκων καὶ περὶ θεραπείας τραυμάτων, ἑλκῶν, φλεγμονῶν, δηγμάτων, ἀποστημάτων, ἐξανθημάτων κλπ., εἰς τὸ στ΄ γίνεται λόγος περὶ νόσων τῶν ὀφθαλμῶν, τῶν ὤτων, τῶν ὀδόντων, τῆς ῥινός, τοῦ στόματος καὶ τῶν γεννητικῶν ὀργάνων, τὸ ζ΄ πραγματεύεται περὶ χειρουργικῆς ἐν γένει καὶ τὸ η΄ βιβλίον περιγράφει τὴν μορφὴν καὶ τὴν θέσιν τῶν ὀστῶν τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος καὶ τὰ νοσήματα αὐτῶν.

ΓΑΛΗΝΟΣ (131 μ.Χ. — 201 ἢ 210). Ἕλλην ἐκ Μικρασίας, ὁ περιφημότερος μετὰ τὸν Ἱπποκράτη ἰατρὸς τῆς ἀρχαιότητος, θεωρούμενος σὺν τοῖς ἄλλοις καὶ ὡς πατὴρ τῆς συγκριτικῆς ἀνατομίας, τῆς πειραματικῆς φισιολογίας καὶ τῆς γενικῆς παθολογίας. Τὸ περίδοξον ὄναμά του ἀνεγράφετο ἀπὸ τῆς 15ης ἑκατονταετηρίδος μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ 20οῦ αἰῶνος ὡς ἑλληνορρωμαϊκόν: «Κλαύδιος Γαληνὸς» (CLAUDLUS GALENUS), κατὰ τὴν σήμερον ὅμως ἐπικρατεστέραν γνώμην ἐπρόκειτο περὶ παρερμηνείας τῶν εἰς τινα ἀρχαῖα χειρόγραφα προτασσομένων τοῦ ὀνόματος λατινικῶν στοιχείων «CL», ἀποτελούντων σύντμησιν τοῦ τίτλου «CLARISSIMUS», δηλαδὴ «ἐνδοξότατος», «ἐκλαμπρότατος». Παραμένει συνεπῶς ἀμιγὲς τὸ ἑλληνικὸν ὄνομα «Γαληνός», ἐπισημαῖνον, κατὰ τὴν ἀρχαιοτέραν ἔκφρασιν, τὸν γαλήνιον, τὸν προσηνῆ καὶ πρᾶον χαρακτῆρα τοῦ ἀνδρός.

Ὁ Γαληνός.

Βιογραφία. Πολυτίμους βιογραφικὰς πηγὰς παρέχει ὁ ἴδιος (βλέπε ἔκδ. KUHN. βιβλ. II-217, 224, IY-41, 42, 119, YI-755, YII-367, YIII-579, X-609, XII-171, 216, 356, XIII-600, XIY-7, 8, XY-136, XYI-448, XYII-ἀ 575, XYIII-374, β, 567, XIX-21, 679 κ.ἄ.). Ἐγεννήθη ἐπὶ αὐτοκρατορίας Ἀδριανοῦ εἰς Πέργαμον τῆς Μυσίας, προσονομαζόμενος ὡς ἐκ τούτου «Γαληνὸς ὁ Περγαμηνὸς» (Ἀθήναιος Α΄ — 29). Πατὴρ του ἦτο ὁ Νίκων, ἀρχιτέκτων, γεωμέτρης, ἀστρονόμος, «γραμματικὸς», κάτοχος σημαντικῆς περιουσίας, μέλος τῆς γερουσίας τῆς Περγάμου, θαυμαζόμενος ὑπὸ ὅλων «ἐπὶ χρηστότητι, δικαιοσύνῃ καὶ σωφροσύνῃ». Εἰς τοῦτον ὀφείλεν ὁ Γαληνὸς ὄχι μόνον τὴν μέχρις ἡλικίας 14 ἐτῶν πρώτην ἐκπαίδευσίν του, ἀλλὰ καὶ τὸν ὅλον προσανατολισμὸν καὶ τὰς φροντίδας κατὰ τὰς μετέπειτα σπουδάς του. «Ηὐτύχησα — ἔγραφε βραδύτερον — εὐτυχίαν μεγάλην τοιοῦτον ἔχων πατέρα».

Ἐντελῶς διάφορον περιγράφει τὴν μητέρα του, ὡς «ὀργιλωτάτην» καὶ μάλιστα μέχρι σημείου τοῦ «δάκνειν μὲν ἐνίοτε τὰς θεραπαίνας, ἀεὶ δὲ κεκραγέναι καὶ μάχεσθαι τῷ πατρί, μᾶλλον ἢ ἡ Ξανθίππη Σωκράττει». (Δηλαδή, ἐνίοτε ἐδάγκωνε τὰς ὑπηρετρίας καὶ ἀκαταπαύστως ἐξεφώνιζεν ἐναντίον τοῦ πατρὸς καὶ ἐριλονίκει μαζί του, περισσότερον παρὰ ἡ Ξανθίππη μὲ τὸν Σωκράτη).

Ἀρχικὴ πρόθεσις τοῦ Νίκωνος ἦτο νὰ καταρτίσῃ τὸν υἱόν του ἀποκλειστικῶς εἰς τὴν φιλοσοφίαν καὶ ὡς ἐκ τούτου ἐφρόντισε νὰ τὸν καταστήσῃ μαθητὴν τοῦ στωικοῦ Φιλοπάτορος, ἔπειτα τοῦ πλατωνικοῦ Γαΐου καὶ ἐν συνεχείᾳ διαφόρων ἄλλων διδασκάλων, τῶν ὁποίων τὰ ὀνόματα δὲν ἀναφέρει ὁ Γαληνός. Ἡ ἀπὸ διδασκάλου εἰς διδάσκαλον καὶ ἀπὸ σχολῆς εἰς σχολὴν μετάβασίς του φανερώνει τὴν πρόθεσιν τοῦ πατρός του ὅπως καταστήσῃ αὐτὸν ἐκλεκτικόν, πράγματι δὲ ἡ πατροπαράδοτος ροπὴ αὐτὴ πρὸς τὸν ἐκλεκτικισμὸν ἐρριζώθη βαθέως εἰς τὴν νοοτροπίαν τοῦ τότε νεαροῦ σπουδαστοῦ. Ἦτο ἡλικίας 17 ἐτῶν ὅταν ὁ πατήρ του, παρορμώμενος ἀπὸ ὄνειρα σχεδὸν προφητικά, τὸν παρεκίνησε νὰ σπουδάσῃ ἐκ παραλλήλου πρὸς τὴν φιλοσοφίαν καὶ τὴν ἰατρικὴν καὶ νὰ ἀσκήσῃ ἀμφοτέρας τὰς ἐπιστήμας «...δι' ὅλου τοῦ βίου... ἔργοις μᾶλλον ἢ λόγοις».

Πρῶτος τῶν νέων διδασκάλων του ἐπῆρξεν ἰατρός τις μαθητὴς τοῦ Ἀθηναίου τοῦ ἐξ Ἀτταλείας, τὸν ὁποῖον ὅμως ὁ Γαληνὸς ἐγκατέλειψε διότι τὸν ἔκρινεν ὑστεροῦντα εἰς τὰ περὶ λογικῆς διδάγματα τοῦ Ἀριστοτέλους, προτιμήσας κατόπιν τούτου ὡς διδασκάλους του τὸν σπουδαῖον τῆς ἐποχῆς ὀπαδὸν τῆς Ἱπποκρατικῆς αἱρέσεως Σάτυρον τὸν Στρατόνικον, ὀπαδὸν τῆς Ἱπποκρατικῆς ἰατρικῆς, καὶ τὸν πρεσβύτην Αἰσχρίωνα, ἀνήκοντα εἰς τὴν «αἵρεσιν» τοῦ ἐμπειρισμοῦ. Ἀπορφανισθεὶς πατρὸς εἰς ἡλικίαν 21 ἐτῶν μετέβη εἰς Σμύρνην πρὸς συμπλήρωσιν τῶν σπουδῶν του καὶ ἐμαθήτευσεν ἀφ' ἑνὸς μὲν πλησίον τοῦ Πέλοπος, ἑξάχου ἀνατόμου, καὶ τοῦ Φηκιανοῦ, σχολιαστοῦ τοῦ Ἱπποκράτους (μαθητῶν ἀμφοτέρων τοῦ Κοΐντου), ἀφ' ἑτέρου δὲ πλησίον τοῦ πλατωνικοῦ φιλοσόφου Ἀλβίνου. Ἐκ Σμύρνης μετέβη εἰς Κόρινθον καὶ παρηκολούθησε τοὺς ἐκεῖ ἐξέχοντας διδασκάλους, μεταξὺ τούτων καὶ τὸν Αἰλιανὸν Μήκκιον. Διαθέτων τοὺς ἀφθόνους πόρους τῆς πατρικῆς περιουσίας ἐπεχείρησε μετὰ ταῦτα μεγαλυτέρας περιηγήσεις, ἐπισκεφθεὶς τὴν Κιλικίαν, Φοινίκην, Παλαιστίνην, Σκῦρον, Λῆμνον, Κρήτην καὶ Κύπρον, πλουτίζων συνεχῶς τὰς γνώσεις του ἐκ τῆς ἀκροάσεως τῶν κατὰ τόπους σοφῶν καὶ ἀποθησαυρίζων πεῖραν ἐκ τῶν συναντωμένων περιστατικῶν.

Σημαντικώτερος ἐν τούτοις σταθμὸς τῆς μεγάλης ἐκείνης ἐκπαιδευτικῆς περιηγήσεως ὑπῆρξεν ἡ Ἀλεξάνδρεια, κέντρον τότε παγκοσμίου φήμης τῶν ἰατρικῶν καὶ ἰδίως τῶν ἀνατομικῶν σπουδῶν, ὅπου εἶχεν ἤδη δημιουργήσει παράδοσιν ἀπὸ τοῦ 4ου αἰῶνος π.Χ. ὁ πολὺς Ἡρόφιλος, Ἕλλην ἐκ Χαλκηδόνος περιώνυμος θεραπευτὴς καὶ χειρουργός, μαθητὴς τοῦ πατρὸς τῆς ἀνατομικῆς Πραξαγόρα τοῦ Κῴου, συμπατριώτου καὶ συνεχιστοῦ τοῦ Ἱπποκράτους. Ἐκεῖ ἐμαθήτευσεν ὁ Γαληνὸς πλησίον τοῦ περιφήμου συνεχιστοῦ τῶν Ἑλλήνων ἀνατόμων Ἡρακλειανοῦ (KUHN XY-136) «οὐκ ἐν παρέργῳ» μὴ παραλείψας ἐν τούτοις νὰ σχετισθῇ, σὺν τοῖς ἄλλοις, καὶ μετὰ τοῦ Ἰουλιανοῦ, τοῦ ἐπιλεγομένου «Θεουργοῦ», ἑλληνίζοντος ἐκ Χαλδαίας, μετερχομένου τὴν θεραπευτικὴν διὰ τῆς μαγγανείας.

Ἐπιστρέψας εἰς τὴν γενέτειράν του εἰς ἡλικίαν 27 ἐτῶν εἶχεν ἤδη ἀποκτήσει ἱκανὴν φήμην, ὡς φαίνεται ἐκ τοῦ ὅτι ὁ ἀρχιερεὺς τοῦ ἐν Περγάμῳ ἱερατείου τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἀνέθηκεν εἰς αὐτὸν τὴν θεραπευτικὴν ἀγωγὴν τῶν τραυμάτων καὶ τῶν νευρικῶν διαταραχῶν τῶν μονομάχων καὶ τῶν ἀθλητῶν. Τότε ἐδόθη εἰς αὐτὸν ἡ μοναδικὴ εὐκαιρία ἐξασκήσεως εἰς τὴν χειρουργικήν, εἰς τὴν ὀρθοπεδικήν, καθὼς καὶ εἰς τὴν ἰατρικὴν τῶν «νεύρων» ἐπὶ πενταετίαν ὁλόκληρον, μέχρις ἡλικίας 33 ἐτῶν, ὁπότε διὰ νὰ ἀποφύγῃ τὰς ἐμφυλίους διαιρέσεις καὶ ταραχὰς τῆς ἰδιαιτέρας πατρίδος του, μετέβη εἰς Ῥώμην, ὅπου ἐχρημάτισε κατ' ἀρχὰς μαθητευόμενος, ταυτοχρόνως ὅμως καὶ διδάσκων καὶ ἀσκῶν τὰ ἐπάγγελμα τοῦ ἰατροῦ, ἐνῶ εἶχεν ἤδη ἀρχίσει νὰ συγγράφῃ τὰ πρῶτα του συγγράμματα. Κατὰ τὰς ἰδίας αὐτοῦ ἀφηγήσεις οἱ Ρωμαῖοι ἐθαύμασαν μεγάλως τὴν ἱκανότητά του πρὸς διάγνωσιν τῶν νοσημάτων καὶ τὰς προγνώσεις του περὶ τῆς ἐκβάσεως τῶν ἀσθενειῶν ἀπὸ τὰς ὁποίας ἔπασχον οἱ ὑπ' αὐτοῦ νοσηλευόμενοι. Ἐκ παραλλήλου πρὸς τὰς χειρουργικὰς ἐπιτυχίας του ἡ ἐξαιρετικὴ ἐπίδοσίς του εἰς τὴν φαρμακολογίαν, ἰδιαίτατα δὲ ἡ ὑπ' αὐτοῦ «εὐκαιρος» καὶ «μετρημένη» χρῆσις τῆς θηριακῆς (βλ. λ.). Διὰ τοῦ φαρμάκου τούτου προσεπορίσθη τοὺς πρώτους μεγάλους θαυμαστάς του, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ τὸν περιπατητικὸν φιλόσοφον Εὔδημον.

Ἡ ἐν Ῥώμῃ θέσις του ἐστερεώθη ἀφ' ἧς ἐθεράπευσε τὴν σύζυγον τοῦ ὑπάτου Βοήθου, ἀνταμειφθεὶς διὰ 400 «χρυσῶν», ἀλλὰ καὶ διὰ τῆς φιλίας τοῦ ἔκτοτε ἰσχυροῦ ἐκείνου προστάτου Προχληθεὶς ἐξ ἄλλου παρὰ τὴν κλίνην θνησκούσης ἐπιφανοῦς Ρωμαίας διέγνωσεν ὅτι ἡ νόσος της συνίστατο εἰς... ὑπερβολικὸν ἔρωτα πρός τινα χορευτὴν καὶ «ἔσωσε» τὴν ἀσθενῆ διὰ καταλλήλων ὑποδείξεων πρὸς ἐξόντωσιν τοῦ πάθους. Τὸ παρεμβληθὲν τοῦτο ἐπουσιῶδες περιστατικὸν συνέτεινεν ὥστε νὰ καταστῇ ὁ Γαληνὸς περιζήτητος ἀπὸ τὰς ἐπιφανεστέρας οἰκογενείας τῆς Ῥώμης, ταυτοχρόνως ὅμως ἐξήγειρεν ἐναντίον του τὸν φθόνον ἄλλων ἰατρῶν, οἱ ὁποῖοι ἤρχισαν νὰ ἐκτοξεύουν ἐναντίον του ἀπροκαλύπτους ὕβρεις, μέχρι σημείου νὰ τὸν ἀποκαλοῦν «παραδοξοποιόν», «λογίατρον» κλπ. Τῇ προτροπῇ τῶν φίλων του ὁ Γαληνὸς ἀπῆντησε μὲν μὲ δημοσίας διαλέξεις ἐπιδείξεις καὶ πειράματα εἰς τὸν ναὸν τῆς Εἰρήνης, ποὺ ἐνῳκίσμευεν ὡς «ἀκουστήριον», ἐν τούτοις, ἀηδιάσας προφανῶς τὴν συκοφαντικὴν ἐκστρατείαν, ἐγκατέλειψε τὴν Ῥώμην τὸ 167 μ.Χ. Ἐπειδὴ συνέπεσε νὰ λυμαίνεται τὴν πόλιν πανώλης, ἐξεμεταλλεύθησαν καὶ τοῦτο οἱ ἀνταγωνισταί του, δυσφημοῦντες αὐτὸν ὅτι δῆθεν ἐκ φόβου πρὸς τὸ σαρκίον του ἐγκατέλειψε τὴν ἐπίκαιρον ἐκείνην θέσιν ἰατρικοῦ ἀγῶνος, ἐνῶ ἦτο προφανὲς ὅτι ὁ Γαληνὸς μετέβαινε πρὸς πολὺ μεγαλύτερον κίνδυνον, ἐπιχειρῶν νέαν με-

γάλην περιήγησιν ἀνὰ τὰς λοιμοπλήκτους χώρας καὶ πόλεις, ἐπισκεπτόμενος ἄλλας μὲν διὰ δευτέραν φοράν, ἄλλας δὲ κατὰ πρῶτον ὡς τὴν Θεσσαλονίκην. Ἐγκατεστάθη καὶ πάλιν εἰς τὴν Πέργαμον, ὁπόθεν ὅμως μετεκλήθη δι' ἐπιστολῶν ἐκ μέρους τῶν αὐτοκρατόρων Μάρκου Αὐρηλίου καὶ Λευκίου Οὐήρου, μετέβη δ' ὡς ἐκ τούτου ἐκ νέου εἰς τὴν Ἰταλίαν, διασχίσας σχεδὸν πεζῇ τὴν Θράκην καὶ τὴν Μακεδονίαν πρὸς ἀποθησαύρισιν πλουσιωτέρας πείρας ἐκ τῶν παρουσιαζομένων καθ' ὁδὸν περιπτώσεων.

Οἱ δύο συναυτοκράτορες τὸν ἐδέχθησαν εἰς Ἀκυληΐαν ὅπου διέμενον (168—169 μ.Χ.). Ὁ Μᾶρκος Αὐρήλιος, μολονότι εἶχεν ὡς «ἀρχίατρόν» του τὸν ἐπίσης Ἕλληνα Δημήτριον, ἐν τούτοις μόνον ἀπὸ τῶν χειρῶν τοῦ Γαληνοῦ ἐδέχετο τὴν θηριακήν, τῆς ὁποίας ἔκαμνε συχνοτάτην χρῆσιν. Ἐνέσκηψεν ὅμως ὁ λοιμὸς καὶ εἰς Ἀκυληΐαν, τὴν ὁποίαν ἐγκατέλειψαν οἱ δύο αὐτοκράτορες, ἐνῶ ὁ Γαληνὸς παρέμεινε θεραπεύων τοὺς πάσχοντας μέχρις ὅτου ἐπλήγη καὶ ὁ ἴδιος. Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ Λεύκιος Οὐῆρος, προσβληθεὶς καὶ αὐτός, ἀπέθανε καθ' ὁδόν, ἀποθανόντος δ' ἐπίσης καὶ τοῦ ἀρχιάτρου Δημητρίου, ὁ μονοκράτωρ πλέον Μᾶρκος Αὐρήλιος ἀνεκήρυξεν ἀρχίατρόν του τὸν Γαληνόν, ἐνεπιστεύθη εἰς αὐτὸν τὴν παρακολούθησιν τῆς ὑγείας τῶν δύο υἱῶν του Κομμόδου καὶ Σίξτου καὶ ἐπὶ πλέον ἠθέλησε νὰ τὸν συμπαραλάβῃ εἰς τὴν ἐναντίον τῶν Γερμανῶν ἐκστρατείαν του, ἀλλ' ὁ Γαληνὸς ἠρνήθη νὰ τὸν ἀκολουθήσῃ ὑπὸ τὴν πρόφασιν ὅτι ὁ Ἀσκληπιὸς τὸν συνεβούλευσε κατ' ὄναρ ν' ἀποφύγῃ τὸ ταξίδιον ἐκεῖνο. Ἐξηκολούθησε διαμένων εἰς Ρώμην ἐφ' ὅσον ἀνήρχοντο διαδοχικῶς ἐπὶ τῆς αὐτοκρατορικῆς ἐξουσίας ὁ Κόμμοδος, ὁ Περτίναξ, ὁ Δίδιος Ἰουλιανὸς καὶ ὁ Σεπτίμιος Σεβῆρος.

Λεπτομερέστεραι βιογραφικαὶ πληροφορίαι τῆς περιόδου ἐκείνης δὲν ὑπάρχουν πλὴν δύο οὐσιωδῶν ἐν τούτοις σημείων, περὶ τοῦ ὅτι δηλαδὴ κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ὁ Γαληνὸς ἔγραψε τὰ σπουδαιότερα τῶν συγγραμμάτων του καὶ περὶ τοῦ ὅτι ἀκόμη — κατὰ τὸν Ἄραβα βιογράφον καὶ σχολιαστὴν του Ἀμπουὶ Φαράζ — ἐξεδηλώθη ὡς ὀπαδὸς τοῦ Χριστιανισμοῦ. Ὀπωσδήποτε κατὰ τὴν ἐκ Ρώμης ἀναχώρησίν του συνέπεσε καὶ πάλιν νέα ἔντασις τοῦ λοιμοῦ. Ἐπιστρέφων εἰς Πέργαμον ἐπεσκέφθη ἐκ νέου τὴν Λῆμνον διὰ νὰ μελετήσῃ ἐπὶ τόπου τὰς φαρμακευτικὰς ἰδιότητας τῆς λεγομένης «λημνίας γῆς» (βλέπε κατωτέρω παράγρ. Φαρμακολογία). Ἀγνοεῖται ἡ ἀκριβὴς χρονολογία καὶ ὁ τόπος τοῦ θανάτου του. Ὑπολογίζεται ὅτι ἔζησε περὶ τὰ 70—80 ἔτη. Ὁ Ἀμπουὶ Φαράζ ὑποστήριξεν ὅτι ἀπέθανεν εἰς Σικελίαν, ἐνῶ ὁ Σουΐδας τὸν φέρει ἀποθανόντα εἰς Πέργαμον.

Γενικὸς χαρακτήρ. Καθ' ὃν χρόνον ἀνεφάνη ὁ Γαληνὸς οἱ ἰατροὶ ἦσαν διηρημένοι, ὅσον καὶ οἱ φιλόσοφοι, εἰς πολλὰς καὶ διαφόρους «αἱρέσεις». Ὑπῆρχον οἱ «δογματικοί», οἱ «ἐμπειρικοί», οἱ «μεθοδισταί», οἱ «ἐπισυνθετικοί» κ.ἄ., ἐν τέλει δὲ καὶ οἱ ἐκλεκτικοί, πρὸς τοὺς ὁποίους ἐξ ἀρχῆς ἀπέκλινεν ὁ μέγας Περγαμηνός, ἀποκαλῶν «δούλους» τοὺς ἀποκλειστικῶς καὶ μόνον ὑπὲρ μιᾶς ὡρισμένης σχολῆς κηρυσσομένους. Ὁ ἐκλεκτικισμός του ὑπῆρξε τόσον ἔμμονος καὶ τόσον συστηματικός, ὥστε νὰ καταλήγῃ εἰς πείσμονα ἀδιαλλαξίαν ἐναντίον παντὸς ἀνήκοντος εἰς ἀποκλειστικὴν «αἵρεσιν». Ἡ τοιαύτη, φυσικὴ κατὰ τὰ ἄλλα, ἀντίθεσις ἑρμηνεύει τὸ πῶς καὶ τὸ διατὶ ὁ κατὰ κανόνα γαλήνιος καὶ γλυκὺς Περγαμηνὸς παρασύρεται ἐνίοτε εἰς τραχεῖς ἀγῶνας ἐναντίον ἐπιφανῶν ἀντιπάλων του (τοῦ Ἀρχιγένους, τοῦ Χρυσίππου, τοῦ Ἀσκληπιάδου, τοῦ Ἐρασιστράτου κ.ἄ.) ποὺ εἶναι κατὰ τὴν γνώμην του «...ἀμαθεῖς, ἀναίσχυντοι, λοίδωροι, πανοῦργοι... κλπ.). Τὰ καυστικώτερα βέλη του τὰ συγκεντρώνουν ὁ πολὺς Θεσσαλὸς καὶ ὁ περίφημος Λύκος ὁ Μακεδών.

Ἐξ αἰτίας τῆς αὐτῆς παρορμήσεως ὁ Γαληνός, μολονότι μετριοφρονέστατος καὶ ἀνιδιοτελής, παρεκτρέπεται ὄχι σπανίως εἰς κομπορρήμονα περιαυτολογίαν, προκειμένου νὰ τονίσῃ ὅτι: «Ἐγὼ δὲ τοῦτο πράξας ἐθαυμάσθην...», «...ταῦτα οὐδεὶς ἔγνω πρὸ ἡμῶν» κ.ἄ., ἱστορικῶς ἐν τούτοις ἀκριβέστατα. Ὑπῆρξεν ὅμως τόσον συνεπὴς εἰς τὸν ἔμμονον ἐκλεκτικισμόν του, ὥστε, εὐκαιρίας τυχούσης, δὲν χαρίζεται οὔτε εἰς τὸν ἴδιον τὸν ἑαυτόν του καὶ δὲν παραμελεῖ νὰ ἀναθεωρήσῃ μετὰ παρρησίας προγενεστέρας γνώμας του. Τοῦτο ἐξηγεῖ τὰς δῆθεν «ἀντιφάσεις» του ποὺ ἀνεκάλυψαν οἱ μεταγενέστεροι καὶ ποὺ κατ' οὐσίαν δὲν σημαίνουν ἄλλο παρὰ ἀναγνώρισιν καὶ διόρθωσιν προγενεστέρας τινὸς πλάνης.

Ἀμέριστος ἐν τούτοις παρέμεινεν ὁ θαυμασμός του καὶ ἡ ἀφοσίωσίς του πρὸς τὸν Πατέρα τῆς Ἰατρικῆς Ἱπποκράτη, τὸν ὁποῖον μετὰ σεβασμοῦ καὶ στοργικῆς οἰκειότητος ἀποκαλεῖ ἐνίοτε «παλαιὸν», τὸν ἔχει ὅμως ὡς ἴνδαλμά του, τὸν χαρακτηρίζει συχνὰ ὡς «θεῖον», «θειότατον», ὡς «τῶν καλῶν τῆς τέχνης ἁπάντων ἡγεμόνα», ὡς τὸν πρῶτον ὁ ὁποῖος «εἰς φῶς ἐξήνεγκε τὴν τελείαν παρ' Ἕλλησιν ἰατρικήν». Ἡ τοιαύτη ἀφοσίωσίς του δὲν ἦτο δουλική, ἀλλὰ «ἔλλογος». Διότι ναὶ μὲν θεωρεῖ τὸν Ἱπποκράτη ὡς ἀλάθητον καὶ τὰ διδάγματά του ὡς ἀνεπίδεκτα συζητήσεως, προφανῶς ὅμως ἡ ἀποκλειστικότης αὕτη ἀφορᾷ τοὺς ἀποκλειστικοὺς ὀπαδοὺς τῶν μονομερῶν αἱρέσεων. Κατὰ τὰ ἄλλα ὁ ἴδιος δὲν διστάζει νὰ ἀντιπαρατάξῃ ἐνίοτε ἰδικάς του γνώμας ἔναντι τῶν γνωμῶν τοῦ ἰνδάλματός του, εἰς τρόπον μάλιστα ὥστε ἐπὶ αἰῶνας νὰ ἔχῃ ἐπικρατήσει ἀνὰ τὴν Δύσιν ὁ περίφημος σκωπτικὸς στίχος: «Ὁ Ἱπποκράτης λέγει ναί, ὁ Γαληνὸς λέγει ὄχι:...», προκειμένου περὶ σημείων ὅπου ἀντιτίθενται αἱ γνῶμαι τῶν δύο κορυφαίων. Ἐν πάσῃ περιπτώσει, ὁ Γαληνὸς χάρις εἰς τὸ ἐκλεκτικὸν πνεῦμα του κατέστη ὁ μεταξὺ Ἱπποκράτους (5ος αἰὼν π.Χ.) καὶ τῶν καθ' ἡμᾶς ἡμερῶν κορυφαῖος τῶν καινοτόμων, τοῦ ὁποίου, ἄλλας μὲν καινοτομίας ἐξεμεταλλεύθησαν ὑπὸ ἴδιον αὐτῶν ὄνομα οἱ μεταγενέστεροι, ἄλλαι δὲ ἐπινοήσεις καὶ ἐπιτυχίαι του παραμένουν ἀπαράλλακτοι μέχρι τῆς σήμερον. Ὁ ἐκ τῶν νεωτέρων αὐστηρῶν κριτῶν του Γάλλος Λ' Ἄν συνοψίζει ὡς ἑξῆς εἰς ὀλίγας περιεκτικὰς γραμμὰς τὸ μεγαλειῶδες ἔργον τοῦ μεγαλοφυοῦς Περγαμηνοῦ: «Ὁ Γαληνὸς μὲ λείψανα τῶν προγενεστέρων αὐτοῦ θεωριῶν ὠκοδόμησε σύστημα ἁρμονικόν, τοῦ ὁποίου ὅλα τὰ τμήματα, θαυμασίως συνηρμολογημένα, περιέλαβον ὅλας τὰς μέχρι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης γνωστὰς περιπτώσεις καὶ προανήγγειλαν τὰς πρὸ ὁδοῦ τοῦ μέλλοντος. Ὁ Γαληνὸς ἐδημιούργησεν ὡς ἐγκυκλοπαιδιστὴς καὶ ὡς κριτικὸς τῆς θεωρητικῆς ἰατρικῆς, ἐνῶ ἐκ παραλλήλου ἀνεδείχθη ἔξοχος παρατηρητὴς εἰς τὴν περιοχὴν τῆς ἀνατομικῆς καὶ τῆς φυσιολογίας. Τὸ σύστημά του, ἐξαίσιον ἐν τῷ συνόλῳ του, καὶ μολονότι τεχνητὸν λόγῳ τῶν συνθηκῶν τῆς ἐπιστήμης κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην, ἀξιολογεῖται ὡς τὸ πρῶτον πλήρες ἰατρικὸν σύστημα καὶ παρουσιάζει ἐπὶ πλέον τὴν ἀξίαν ὅτι ὑπῆρξεν ἀδύνατος ἡ ἀντικατάστασίς του ἀπὸ οἱουδήποτε μεταγενέστερον σύστημα ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῆς Ρωμαϊκῆς παρακμῆς καὶ κατὰ τοὺς ἀκολουθήσαντας αἰῶνας τῆς βαρβαρότητος.

Ὁ Γαληνὸς ἐκυριάρχησε κατ' ἀπόλυτον ἐξουσίαν ἐπὶ 1500 καὶ πλέον ἔτη. Ἐβασίλευσεν ἐπὶ τῆς ἰατρικῆς, ὅπως ὁ Ἀριστοτέλης ἐπὶ τῆς φιλοσοφίας καὶ τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν». Πλεῖστα ὁμολογουμένως ἀρχικὰ στοιχεῖα τῆς Γαληνείου θεωρίας δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἐπιζήσουν κατὰ τὰς ἐναλλαγὰς τῶν συνθηκῶν ὑπὸ τὰς ὁποίας ἀνεπτύχθη ἡ ἐπιστήμη. Ἐν τούτοις, ἐπίσης ἀληθὲς εἶναι ὅτι καὶ μεταξὺ ἀκόμη τῶν νομισθέντων ὡς «πεπαλαιωμένων» ἢ «ἀβασίμων», πολλὰ τούτων ἀνέζησαν κατόπιν νεωτέρων περιπτώσεων καὶ πλεῖστα ἄλλα παραμένουν αὐτόχρημα ἀκατάληπτα ἢ παρεξηγημένα ἐκ μέρους τῶν νεωτέρων, ὡς ἐμφαίνει τὸ χαρακτηριστικὸν παράδειγμα τοῦ ὅτι σπάνιοι εἶναι καὶ σήμερον οἱ ἐπιστήμονες οἱ κατανοήσαντες τί ἀκριβῶς ὑπελάμβανεν ὁ Γαληνὸς ὅταν παρεδέχετο τὴν ἰατρικὴν ὄχι ὡς «ἐπιστήμην» ἀλλ' ὡς «τέχνην» — πρόβλημα δηλονότι τοῦ ὁποίου ἡ λύσις ἀπαιτεῖ ἰδιαιτέραν πραγματείαν. Ἐν πάσῃ περιπτώσει, ἐὰν ἐπέζησεν ἡ ἰατρικὴ κατὰ τὸν Μεσαίωνα, τοῦτο ὀφείλεται ἀποκλειστικῶς καὶ μόνον εἰς τὴν ἐκ μέρους τῶν Ἀράβων, τῶν Ἰουδαίων καὶ τῶν Βυζαντινῶν διαφύλαξιν καὶ διάδοσιν τῶν μεγάλων ὑποθηκῶν τοῦ Γαληνοῦ.

Ὅπως συνέβη μὲ τὸν Ἱπποκράτη, τὸν Ἀριστοτέλη καὶ τοὺς ἄλλους μεγάλους Ἕλληνας, ἀναλόγως καὶ μὲ τὸν Γαληνὸν δὲν δύναται νὰ ἐπιβαρυνθῇ οὗτος μὲ τὴν εὐθύνην ὅτι κατέστη «ἐμπόδιον» καὶ παρεκώλυσε τάχα τὴν περαιτέρω πρόοδον τῆς ἰατρικῆς ἀνὰ τοὺς αἰῶνας τῆς βαρβαρότητος. Χαρακτηριστικώτερον ἴσως τῶν ἐπὶ τούτοις περιστατικῶν δύναται νὰ θεωρηθῇ ἡ ὑπὸ τοῦ Γερμανοελβετοῦ Παρακέλσου δημοσία καὶ πανηγυρικὴ κατάκαυσις τῶν συγγραμμάτων τοῦ Γαληνοῦ (1526). Ἀλλ' ἐπ' αὐτοῦ ἀκριβῶς εἷς τῶν συγχρόνων αὐστηροτέρων κριτικῶν τοῦ Γαληνοῦ, ὁ Νταρεμπέρ, καταλήγει εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ὁ δῆθεν «ἐπαναστάτης» Παράκελσος «ὠνειρεύθη ἐν πλήρει μεσημβρίᾳ καὶ παρελήρησεν ἐν πλήρει ὑγείᾳ». («Ἱστορία τῆς Ἰατρικῆς, τόμ. Ι, σελ. 335, γαλλ. ἔκδ.). Ἀλλοῦ δὲ συμπεραίνει ὅτι: «Δύο στίχοι τοῦ «ἄρχοντος» τῆς Ἑλλάδος ἀξίζουν περισσότερον παρὰ δύο ὁλόκληροι τόμοι τοῦ «ἄρχοντος» τῆς Γερμανίας»

Φιλοσοφία. Ὁ Γαληνὸς δὲν ἦτο μόνον ἰατρός, ἀλλὰ καὶ φιλόσοφος καὶ ἀστρονόμος καὶ φυσικὸς κλπ. Συνεχιστὴς τοῦ Ἀριστοτέλους, εἰς μὲν τὴν Λογικὴν ἐθεωρήθη ἐπὶ μακρὸν ὡς ἐπινοήσας τὸ τέταρτον συλλογιστικὸν σχῆμα, ἐν πάσῃ περιπτώσει ὅμως θεωρεῖται καὶ σήμερον ὡς ὁ συμπληρώσας τὸν Θεόφραστον εἰς ὡρισμένους συλλογιστικοὺς κανόνας. Εἰς δὲ τὴν Μεταφυσικὴν φέρεται ὡς προσθέσας πέμπτην ἀρχὴν εἰς τὰς τοῦ μεγάλου Σταγιρίτου. Πλέον τούτων, αἱ φιλοσοφικαὶ δοξασίαι τοῦ μεγαλοφυοῦς Περγαμηνοῦ δύνανται νὰ συνοψισθοῦν καθ' ἁπλούστευσιν ὡς ἑξῆς: Προϋπόθεσιν τῆς ἰατρικῆς ἐθεώρει ὁ Γαληνὸς τὴν φιλοσοφίαν γενικῶς, εἰδικώτερον δὲ τὴν λογικήν. Κατὰ τὴν διδασκαλίαν του, ὁ ἰατρὸς δέον νὰ εἶναι ἀπαραιτήτως καὶ φιλόσοφος. Διότι ἡ φιλοσοφία εἶναι ἐπιστήμη τῆς ἀληθείας καὶ διότι δίχως τὴν ἀλήθειαν δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ ἰατρική, ἡ ὁποία βαδίζει πρὸς τὴν πρόοδον μὲ δύο σκέλη, μὲ τὴν λογικὴν ἀφ' ἑνός, χάρις εἰς τὴν ὁποίαν πολλὰ ἐξακριβοῦνται, καὶ ἀφ' ἑτέρου μὲ τὴν πεῖραν, ἡ ὁποία πολλὰ διδάσκει. Δι' ἀμφοτέρων τούτων ὁ ἰατρὸς καθίσταται «ἀγχίνους, μνήμων καὶ φιλόπονος». Ἀλλὰ καὶ ἕτερος κλάδος τῆς φιλοσοφίας, ἡ ἠθική, εἶναι ἐπίσης ἀπαραίτητος εἰς τὸν θεραπευτήν, ὅστις «οὔτε τῶν θεωρημάτων τὸ χαλεπόν, οὔτε τοῦ χρόνου τὸ μῆκος, οὔτε τῆς ἀσχήσεως τὸν πόνον ἀποφεύγων», ἀγαπᾷ νὰ ταλαιπωρῆται διὰ τὰ κάλλιστα ἔργα, δίχως νὰ ἐπιδιώκῃ «πλοῦτον καὶ τιμὰς καὶ δύναμιν πολιτικήν», διότι ἄλλως προτιμότερον εἶναι νὰ μὴ ἐγγίζῃ τις τὴν ἰατρικὴν «μηδ' εἰς ἀνάπλεον βορβόρου φοέαρ ἐμβάλλειν ὕδωρ καθαρόν...», διότι καὶ τὸ καθαρὸ νερὸ θὰ καταστρέψῃ καὶ τὸ φρέαρ δὲν θὰ ὠφελήσῃ. Ὡς πρὸς τὸ σύνολον τῆς κοσμοθεωρίας του ὁ Γαληνὸς ὑπῆρξεν ἐπίσης ἐκλεκτικός, ἐναρμονίζων ὅλους σχεδὸν τοὺς Ἕλληνας φιλοσόφους, ἰδίᾳ δὲ τὸν Πλάτωνα καὶ τὸν Ἀριστοτέλη.

Δὲν ἦτο μὲν ὀπαδὸς τοῦ Πυρρωνισμοῦ, ἀλλὰ παρεδέχετο τὴν «ἔλλογον ἀμφιβολίαν» περὶ τῶν πραγμάτων ἐκείνων ποὺ διαφεύγουν τὴν παραπήρησιν, ὡς π.χ. περὶ τῆς οὐσίας τῆς ψυχῆς. Ναὶ μὲν παρεδέχετο ὡρισμένας θεωρίας τῶν Νεοπλατωνικῶν, ἀλλ' ἴσως οὐδεὶς τῶν προγενεστέρων του φιλοσόφων ἐλάλησε σεμνοπρεπέστερον περὶ τῆς θεότητος. «Γράφων —λέγει— τὸ βιβλίον τοῦτο («Περὶ χρείας τῶν ἐν ἀνθρώπου σώματι μορίων»), συνθέτω ὕμνον πρὸς τὸν ποιητὴν τῆς Φύσεως... Ἡ ἀληθὴς εὐσέβεια δὲν συνίσταται εἰς τὸ θύειν ἑκατόμβας ἢ καίειν μύρια ἡδονικὰ ἀρώματα, ἀλλ' εἰς τὸ ἀναγνωρίζειν καὶ διαπρυσίως διακηρύττειν τὴν σοφίαν, τὴν παντοδυναμίαν καὶ τὴν ἀγαθότητα Αὐτοῦ». Μὲ τοὺς χριστιανοὺς εἶχεν ἀραιὰς σχέσεις, οὐχ ἧττον ὅμως ὁμιλεῖ περὶ ἑαυτοῦ ὡς περὶ χριστιανοῦ: «...δεῖ δὲ ἡμᾶς τοὺς χριστιανοὺς ἐπὶ τὰ καθ' ἡμᾶς μέγιστα καὶ μυστηριώδη χωρεῖν. Τούτοις γὰρ ἐγὼ πιστεύω καὶ ὁμολογῶ, μὴ μόνον τὰ σωματικὰ πάθη φυγαδεύεσθαι, ἀλλὰ καὶ τὰ ψυχικὰ τελείως ἀφανίζεσθαι». (Κοὺν XIX, 679). Ἀποκλείεται δὲ ἡ μεταγενεστέρως παρεμβολὴ ὡς πλαστοῦ τοῦ ἀποσπάσματος τούτου, διότι ἡ διάσωσίς του ὀφείλεται εἰς τὸν Ἄραβα Ἀμποὺλ Φαράζ.

Βιολογία. Ἡ γενικωτέρα βιολογικὴ θεωρία τοῦ Γαληνοῦ συνοψίζεται εἰς τὰ ἑξῆς: Τὰ ζωτικὰ σώματα ἀπαρτίζονται ἀπὸ θεμελιώδη συστατικὰ ἀνήκοντα εἰς 3 τάξεις: στερεά, χυμοί, πνεύματα. Τὰ στερεὰ συστατικὰ εἶναι εἴτε ἁπλᾶ (δηλ. οἱ ἱστοί), εἴτε σύνθετα (δηλ. τὰ ὄργανα). Ἀμφότεραι αἱ κατηγορίαι ἀπαρτίζονται ἐκ τεσσάρων στοιχείων: πῦρ, ὕδωρ, γῆ καὶ ἀήρ. Πρὸς ταῦτα ἀντιστοιχοῦν ἰσάριθμοι «δραστικαὶ ποιότητες»: θερμότης, ψυχρότης, ὑγρότης καὶ ξηρότης. Ἐκ τῆς ἀλληλεπιδράσεως τούτων παράγονται οἱ χυμοί, τέσσαρες τὸν ἀριθμόν: αἷμα, φλέγμα, ξανθὴ χολὴ καὶ μέλαινα χολή. Τὰ πνεύματα ἐν τέλει εἶναι τριῶν εἰδῶν: φυσικά, ζωτικὰ καὶ ζωϊκά. Ἐκ τούτων ἀπορρέουν 3 ἑτερογενεῖς δυνάμεις ποὺ διακυβερνοῦν τὸν ὀργανισμὸν τοῦ ζώου. Ἡ μία ἑδρεύει εἰς τὸ ἧπαρ καὶ καλεῖται ἐπιθυμητικὴ ἢ φυσική, ἡ ἄλλη ἔχει ὡς ἕδραν τὴν καρδίαν καὶ λέγεται θυμοειδὴς ἢ ζωτική, ἡ δὲ τρίτη εὑρίσκεται εἰς τὸν ἐγκέφαλον καὶ λέγεται λογική. Ἡ φυσιολογικὴ ἰσορροπία μεταξὺ τῶν χυμῶν, αἱ ποσοτικαὶ ἀναλογίαι των καὶ αἱ μεταξὺ τῶν πνευμάτων ἁρμονικαὶ ἀλληλεπιδράσεις ἀποτελοῦν τὰς προϋποθέσεις τῆς ζωῆς καὶ τῆς ὑγείας. Πᾶσα διαταραχή, πλεονασμὸς ἢ ἀνεπάρκεια προκαλεῖ τὰς νόσους. Ἡ τοιαύτη γενικὴ θεωρία ἐκ πρώτης μὲν ὄψεως φαίνεται φαντασιώδης καὶ οὐδόλως ἀνταποκρινομένη εἰς τὰ μετέπειτα παραδεδεγμένα τῆς βιολογίας, τῆς ὁποίας πάλιν αἱ μέχρι τῶν ἡμερῶν μας θεωρίαι ἀντιτίθενται ἐν πολλοῖς πρὸς ἀλλήλας. Ἐπισταμένως ὅμως ἐξεταζομένη ἡ θεωρία τοῦ Γαληνοῦ ἐκφράζει τὴν μέχρι σήμερον ἰσχύουσαν θεμελιώδη ἀρχὴν τῆς ἰατρικῆς, τὴν χαρακτηρισθεῖσαν ἄλλοτε ὡς «μανίαν τοῦ τὰ πάντα ἐξηγεῖν» καὶ ὡς τὴν διὰ παντὸς μέσου ἀναδρομὴν εἰς τὸ «ποιητικὸν αἴτιον» τῶν φαινομένων. Ὥστε αἱ μὲν ἐνδεχόμεναι πλάναι τῆς Γαληνείου θεωρίας, ἀναπότρεπτοι ἄλλως τε ὑπὸ τὰς συνθήκας τῆς τότε ἐποχῆς, βαρύνουν ἐλάχιστα ἐπὶ τῆς πλάστιγγος τῆς προόδου, τῆς συντελεσθείσης χάρις εἰς τὰς μεγάλας καὶ θεμελιώδεις ἀρχὰς καὶ μεθόδους ἐρεύνης τοῦ Γαληνοῦ. Ἐξ ἄλλου, ὅλα τὰ περὶ στερεῶν, χυμῶν καὶ πνευμάτων ἀντισταθμίζονται δι' αὐτοῦ τούτου τοῦ ἀκρογωνιαίου λίθου τῆς ὅλης βιολογικῆς θεωρίας τοῦ μεγαλοφυοῦς Περγαμηνοῦ. «Ἡ φύσις—λέγει—ἀποτελεῖ τὸ πρώτιστον ποιητικὸν αἴτιον ἁπασῶν τῶν ζωτικῶν δυνάμεων. Ὁ ἰατρὸς εἶναι ὁ πρῶτος λειτουργὸς καὶ ὑπηρέτης τῆς φύσεως». Βάσει τῆς τοιαύτης ἀρχῆς, ἡ βιολογία δὲν ἠδυνήθη νὰ ἀκολουθήσῃ τὴν πρὸς τὴν πρόοδον ἄνοδόν της, παρὰ μόνον χάρις εἰς τὰς συντελεσθείσας τεραστίας προόδους τῆς ἀνατομίας καὶ τῆς φυσιολογίας, τῶν ὁποίων σκαπανεὺς ὑπῆρξεν ὁ Γαληνός.

Ἀνατομικὴ καὶ Χειρουργική. Χαρακτηριστικὸν τῆς ὠθήσεως ποὺ ἔδωσεν ὁ Γαληνὸς εἰς τὴν ἀνατομικὴν ἐπιστήμην εἶναι, σὺν τοῖς ἄλλοις, τὸ περιστατικὸν τοῦ Ἰακώβου Σιλβίου, καθηγητοῦ τοῦ πανεπιστημίου τοῦ Ἀμστερνταμ, περιφήμου ἀνατόμου, ἐπονομασθέντος «νέου Ἀπόλλωνος», ὁ ὁποῖος, ὅταν διεπίστωσεν ὡρισμένας ἀνατομικὰς πλάνας τοῦ μεγάλου Περγαμηνοῦ, ἐβεβαίωσε τὰ ἑξῆς καταπληκτικά: «Ἐπειδὴ εἶναι ἀδύνατον νὰ ἐπλανήθη ὁ Γαληνός, ἔπεται ὅτι ὁ ὀργανισμὸς τοῦ ἀνθρώπου ὑπέστη ἀλλοιώσεις ἀπὸ τοὺς χρόνους ἐκείνους καὶ ἐντεῦθεν». Ὁ Γαληνός, ὅπως δὲν ἐδημιούργησε τὴν Ἰατρικήν, πατὴρ τῆς ὁποίας ὑπῆρξεν ὁ Ἱπποκράτης, ὁμοίως δὲν ἐδημιούργησε τὴν ἀνατομίαν, τὴν ὁποίαν εἶχον ἤδη ἀναγάγει εἰς ὕψος ἐπιστήμης ἄλλοι Ἕλληνες ἀνατόμοι πολὺ πρὸ αὐτοῦ. Χαρακτηριστικωτέρα ἴσως ὅλων εἶναι ἡ ὑπενθύμισις κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ Γάλλος Μαλζαὶν («Μελέτη ἐπὶ τῆς ἀνατομικῆς καὶ φυσικῆς τοῦ Ὁμήρου») ἐσημείωσεν ἀνὰ τὴν «Ἰλιάδαν» ὄχι ὀλιγωτέρας τῶν 145 περιπτώσεων τραυμάτων, ποὺ μαρτυροῦν ἀκριβεστάτην γνῶσιν τοπογραφικῆς ἀνατομίας. Τοὺς ἀπὸ Ὁμήρου καὶ ἐντεῦθεν ἀνατόμους, ἰδίως δὲ τὸν πατέρα τῆς ἀνατομικῆς Πραξαγόραν τὸν Κῶον καὶ τὸν μαθητὴν τούτου Ἡρόφιλον, καθὼς καὶ τοὺς μεταγενεστέρους των, ἐσπούδασεν ὁ Γαληνὸς καὶ συνέχισε τὸ ἔργον των μὲ ἰδικάς του ἐρεύνας καὶ ἀνακαλύψεις. Ἐπὶ πολὺ ἐπιστεύθη ὅτι ὁ Γαληνὸς ἤσκησε τὰς ἐρεύνας του κατὰ πρώτιστον λόγον ἐπὶ ζώων, ἰδίως ἐπὶ πιθήκων, βοῶν καὶ χοίρων, καὶ ὅτι μόνον παρεμπιπτόντως καὶ τυχαίως ἀνέταμε πτώματα ἀνθρώπινα (κακούργων ἢ φονευθέντων βαρβάρων), ἐπὶ πλέον δὲ ἠδύνατο τὰς μελέτας του ἐπὶ τραυμάτων, καταγμάτων ἢ νεκρώσεων τῶν μαλακῶν μορίων ποὺ ἐπρόκειτο νὰ θεραπεύσῃ, ὅπως συνέβαινε κατὰ τὴν ἐν Περγάμῳ θεραπείαν τῶν μονομάχων καὶ ἀθλητῶν ἢ καὶ ἄλλου. Ἐκ διαφόρων ἐν τούτοις χωρίων του (ὡς εἰς τὸ II, 368) ἐμφαίνεται ὅτι συστηματικῶς ἀνέταμε πτώματα ἀνθρώπινα. Διεκήρυξε κατὰ τρόπον ἀποστελεσματικώτερον παντὸς προγενεστέρου του ὅτι ἡ ἀνατομία εἶναι ἡ βάσις τῆς ἰατρικῆς. Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς του καὶ ἐντεῦθεν ἤρχισαν νὰ περιορίζωνται οἱ φόβαι προκειμένου περὶ ἀνατομίας ἐπὶ ἀνθρωπίνων πτωμάτων. Ἐμακάρισε τὸν ἑαυτόν του διότι ἐσπούδασεν ἐν Ἀλεξανδρείᾳ τὴν ὀστεολογίαν ἐπὶ δύο ἀνθρωπίνων σκελετῶν. Συνεβούλευε τοὺς θέλοντας νὰ ἐμβαθύνουν εἰς τὴν μελέτην τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος νὰ συμπληρώσουν τὰς σπουδάς των εἰς Ἀλεξάνδρειαν.

Ἐκ παραλλήλου ὅμως ἐθεώρει ἀπαραίτητον τὴν ἀνατομίαν ἐπὶ ζώων καὶ ὡς ἐκ τούτου ἀνεδείχθη ἱδρυτὴς τῆς συγκριτικῆς ἀνατομίας. Συνέστησε πρὸ πάντων τὴν ἀνατομὴν τοῦ πιθήκου, ἰδίᾳ δὲ τοῦ γένους τῶν πιθήκων τοῦ καλουμένου ὑπὸ τῶν νεωτέρων «μαγκότ», ὡς ὑπώπτευσε πρῶτος ὁ Κυβιέρος, ἀπέδειξε δὲ ἔπειτα ὁ Νταρεμπέρ. Ἐν τῇ μυολογίᾳ ἔκαμε σπουδαίας ἀνακαλύψεις. Πρῶτος αὐτὸς περιέγραψε διαφόρους μῦς χρησιμεύοντας εἰς τὴν μάσησιν, εἰς τὰς κινήσεις τοῦ βραχίονος, τοῦ στήθους, καθὼς καὶ τὸν ἰγνυακὸν καὶ τὸν προσδερμάτιον. Πρῶτος ἐπίσης παρέσχεν ἀκριβῆ περιγραφὴν τῶν μυῶν τοῦ λάρυγγος καθὼς καὶ περιγραφὴν τῆς κατασκευῆς τῆς καρδίας. Ἐναντι τούτων ἐπλανήθη ἀναφορικῶς πρὸς τὴν σύστασιν τῶν μυῶν, τοὺς ὁποίους ἐνόμιζε συνισταμένους ἐκ νευρικῶν καὶ τενοντίων ἰνῶν. Ὡς πρὸς τὴν ἀγγειολογίαν διεπίστωσε μὲν ὅτι αἱ ἀρτηρίαι γεννῶνται ἐκ τῆς καρδίας, ἀλλ' ἐνόμιζεν ὅτι αἱ φλέβες ἐκκινοῦν ἐκ τοῦ ἥπατος. Ἀντιστρόφως ὅμως διέγνωσε τὰς ἀναστομώσεις τῶν φλεβῶν καὶ ἀρτηριῶν, ἀνακαλύψας τὰ τριχοειδῆ, τὰ ὁποῖα καὶ περιέγραψε: «Συναναστομοῦνται δὲ αἱ ἀρτηρίαι ταῖς φλεψὶ δι' ἀοράτων καὶ στενῶν ἀκριβῶν ὁδῶν καθ' ἅπαν τὸ σῶμα». Μὲ ἄλλους λόγους ἀνεκάλυψε τὰ τριχοειδῆ, 1559 ἔτη πρὸ τοῦ Μαλπίγκι, τοῦ ὁποίου ἡ ἀνακάλυψις θὰ ἦτο ἀδύνατος ἄνευ τοῦ μικροσκοπίου, ἀνακαλυφθέντος, ὡς γνωστόν, ὑπὸ τοῦ Γιάνσεν 70 ὁλόκληρα ἔτη πρὸ τῆς ἐκ νέου ἀνακαλύψεως τῶν τριχοειδῶν. Ἄλλη σπουδαία ἀνατομικὴ ἀνακάλυψις του ἦτο ὁ μόλις κατὰ τὸν παρελθόντα αἰῶνα περιγραφεὶς «βοτάλειος πόρος» ἢ «ὀπὴ τοῦ Βοτάλ», διαπιστώσας τὴν χρησιμότητα τούτου εἰς τὸ ἔμβρυον καὶ τὰς ἐκ τῆς ἡλικίας μεταβολάς του. Διὰ τῆς ἀναστομώσεως τῶν ἀγγείων τῶν μαστῶν καὶ τῆς κάτω κοιλίας ἠμήνευσε τὰς μεταξὺ τῶν ὀργάνων τούτων καὶ τῆς μήτρας σχέσεις.

Ἀναφορικῶς πρὸς τὴν ἀνατομίαν τοῦ ἐγκεφάλου ὑπέδειξε τὸ τυλῶδες μεσόλοβον καὶ ἐβεβαίωσεν ὅτι ἀπὸ τοῦ ἐγκεφάλου ἐκκινοῦν τὰ νεῦρα, τῶν ὁποίων διέκρινε τὸν μικτὸν χαρακτῆρα, ὡς αἰσθητηρίων καὶ κινητικῶν. Καὶ ναὶ μὲν ὑπεστήριξεν ὅτι τὰ νεῦρα τῶν κινήσεων ἐκκινοῦν ἀπὸ τοῦ νωτιαίου μυελοῦ, συμπεραίνεται ὅμως ὅτι ἐννοεῖ τὰς ἀνακλαστικὰς κινήσεις καὶ τοὺς κλάδους τοῦ συμπαθητικοῦ συστήματος. Κατ' ἀκολουθίαν περιέγραψε τὸ πνευμονογαστρικὸν νεῦρον καὶ τὴν συνάφειαν τούτου μετὰ τοῦ μεγάλου συμπαθητικοῦ. Περιέγραψεν ἐπίσης λεπτομερῶς τοὺς χιτῶνας τοῦ ὀφθαλμοῦ, τὸ ὀπτικὸν χίασμα, κατ' ἀκολουθίαν τὸν μηχανισμὸν τῆς ὁράσεως. Ἀλλ' ἤδη εὐρισκόμεθα εἰς τὴν περιοχὴν τῆς φυσιολογίας. Ἐν τῷ μεταξὺ ὅμως, χάρις εἰς τὰς θαυμαστὰς ἱκανότητάς του ὡς ἀνατόμου, ἐσημείωσε καταπληκτικὰς ἀκόμη καὶ διὰ σήμερον χειρουργικὰς ἐπιτυχίας. Θεμελιώδης ἀρχὴ τῆς γαληνείου χειρουργικῆς ὑπῆρξε τὸ τριπλοῦν παράγγελμα, κατὰ τὸ ὁποῖον ὁ χειρουργὸς πρέπει νὰ ἐπιδιώκῃ τρία τινά: τὸ ταχύ, τὸ ἀνώδυνον καὶ τὸ ἀσφαλὲς τῆς ἐγχειρήσεως. Ὑπὸ τὴν ἔποψιν αὐτὴν ὁ Γαληνὸς θεωρεῖται ὡς ὁ μακρινὸς προάγγελος καὶ σκαπανεὺς τῆς τελειοποιήσεως τῶν χειρουργικῶν ἐργαλείων, τῆς ναρκώσεως καὶ τῆς ἀσηψίας.

Χαρακτηριστικὸν μάλιστα εἶναι ὅτι ἐχρησιμοποίει ἤδη διὰ τὴν πλύσιν τῶν τραυμάτων «ὄξος ὕδατι κεκραμένον» (X, 701), εἰς τὰ κολπώδη τραύματα οἶνον ἢ οἰνομέλι (XI, 129), εἰς σοβαρωτέρας δὲ περιπτώσεις «οἶνον αὐστηρὸν καὶ μέλανα», πρὸ πάντων μάλιστα κατὰ τὴν θερινὴν ἐποχὴν (X, 449). Ἐξετέλεσεν ἀριστοτεχνικὴν καὶ διὰ τὰς ἡμέρας μας ἀκόμη ἐκτομὴν στέρνου νεκρωθέντος ἐκ τραύματος, κατὰ τὴν ὁποίαν ἀπεκαλύφθη γυμνὴ ἡ καρδία, ἐνῶ εἶχεν ἐπέλθει ἡ σῄψις τοῦ περικαρδίου, καὶ παρὰ ταῦτα ἐσώθη ὁ χειρουργηθείς (II, 632—Υ, 181). Μετὰ τῆς αὐτῆς δεξιοτεχνίας ἐξετέλει ὄχι μόνον ἀκρωτηριασμούς, γαστρορραφίας, ἐγχειρήσεις ἐπὶ κήλης, εἰς πολύποδας τῆς ρινός, πλευρεκτομίας, ἐξαιρέσεις λίθων τῆς κύστεως, ἀλλὰ καὶ ἀνατρήσεις κρανίου, ἐκριζώσεις νεύρων ἀπὸ τῶν ἐκφύσεών των, προχείρους ἀπολινώσεις νεύρων, ἀγγείων, μεταχειριζόμενος ράμματα μετάξινα ἢ ζωϊκὰ (ὡς τὰ σήμερον ἐν χρήσει), προσέτι δὲ καὶ τομὰς τοῦ νωτιαίου μυελοῦ. Ἐχρησίμευον δὲ πάντα ταῦτα ὡς διδάγματα διὰ τοὺς μαθητὰς καὶ τοὺς μεταγενεστέρους, ὑπὸ τύπον κανόνων. Π.χ. προκειμένου περὶ κολπωδῶν τραυμάτων ἢ ἑλκῶν, ἡ θεραπεία των εἶναι ἀδύνατος «εἰμὴ πρότερον ποιήσεις τομὴν εἰς ὑπόρρησιν» (XI, 128), ἢ «ἀντιδιαίρεσιν ἐν τῷ πυθμένι» (X, 229). Τὰ «ἐν τοῖς ἄρθροις (τραύματα) ταχέως κακοήθη γίνονται» (XV, 372). Τὰ τῶν νεύρων «εἰς σπασμοὺς ἄγουσι» (X, 406). «Ἐγκέφαλον τρωθέντα πολλάκις εἴδομεν ἰαθέντα» (XVIII), β, 29) κλπ.

Φυσιολογία. Πολὺ πρὸ τοῦ Γαληνοῦ ἡ Φυσιολογία, ἐπιστήμη ἐρευνῶσα τὴν λειτουργίαν παντὸς ζῶντος ὀργανισμοῦ, ἦτο βεβαίως γνωστὴ εἰς τοὺς Ἕλληνας, κατὰ τὰς θεμελιώδεις τοὐλάχιστον αὐτῆς ἀρχάς. Ὁ Γαληνὸς εὗρεν ἀξιόλογον ἐπιστημονικὴν κληρονομίαν τῆς Περιπατητικῆς «αἱρέσεως». Ἀνεδείχθη ἐν τούτοις ὄχι μόνον μεγαλοφυὴς καινοτόμος, ἀλλ' ἱδρυτὴς τῆς συστηματικῆς καὶ πατὴρ τῆς πειραματικῆς φυσιολογίας, τόσον διότι πρῶτος αὐτὸς ἔθεσε τὰ ἀδιάσειστα ἀπὸ τότε θεμέλια τοῦ κλάδου τούτου, ὅσον καὶ χάρις εἰς τὰς πρωτοφανεῖς ἀνακαλύψεις του, ὀφειλομένας εἰς τὰς μεθοδικὰς αὐτοῦ ἐρεύνας. Θεωρεῖται βέβαιον ὅτι ἐξετέλει ζωντοτομίαν καὶ πειράματα ἐπὶ ζώων. Διετύπωσε πρῶτος καὶ διεκήρυξε δύο θεμελιώδεις ἀρχάς,

συνοψιζομένας εἰς τὰ ἑξῆς: α) Εἶναι ἀδύνατος ἡ ἐντελὴς κατανόησις τῶν νοσημάτων τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος, δίχως τὴν ἀκριβῆ γνῶσιν τῆς κατασκευῆς καὶ τῆς λειτουργίας τοῦ ὑγιοῦς ὀργανισμοῦ. β) Δὲν ὑπάρχει εἰς τὸ ζωντανὸν σῶμα ὄργανον τυχαῖον ἢ περιττὸν ἢ ἀνωφελές. Τὸ κάθε ὄργανον ἔχει τὴν ἰδίαν αὐτοῦ λειτουργίαν, ἀνταποκρίνεται πρὸς ὡρισμένον ρόλον καὶ ἐξυπηρετεῖ ὡρισμένην ὠφελιμότητα. Βάσει τῶν ἀρχῶν αὐτῶν, ὁ Γαληνὸς ἀνακεφαλαιώνει τοὺς προγενεστέρους του καὶ ἀνοίγει τοὺς νέους καὶ μέχρι σήμερον εὐρυνομένους ὁρίζοντας τῆς Φυσιολογίας. Μία ἀπὸ τὰς μεγαλειωδεστέρας ἀνακαλύψεις τοῦ εἶναι καὶ παραμένει ἡ σχεδὸν τελεία ἐξακρίβωσις τῆς κυκλοφορίας τοῦ αἵματος καὶ τοῦ σκοποῦ ποὺ ἐξυπηρετεῖ αὕτη. Πολὺ πρὸ τοῦ Γαληνοῦ, ὁ Ἱπποκράτης ἐγνώριζεν ἤδη ὅτι τὸ αἷμα εἶναι κινούμενον καὶ «ἐκτελεῖ περίοδον» ἢ «κύκλον». Ὁ Πλάτων εἰς τὸν «Τίμαιον» ἀνέφερεν ὅτι ἡ καρδία εἶναι πηγὴ τὸ «κατὰ πάντα τὰ μέλη τοῦ σώματος σφοδρῶς περιφερομένου αἵματος». Ὁ δὲ Ἀριστοτέλης ἦτο ἤδη πεπεισμένος ὅτι τὸ αἷμα ἀπὸ τῆς καρδίας φέρεται εἰς τὰ πέρατα τοῦ σώματος καὶ ἐθεώρει ἐνδεχόμενον «τὸ ἐπ' ἀρχὴν ἀνακάμπτειν», ὅτι δηλαδὴ ἐπιστρέφει καὶ πάλιν εἰς τὴν καρδίαν.

Κατόπιν τῶν προηγηθέντων τούτων, περιωρισμένης ἴσως σημασίας θὰ ἐφαίνετο ἡ ὑπὸ τοῦ Γαληνοῦ ἐπακριβὴς περιγραφὴ τῆς μικρᾶς κυκλοφορίας καὶ ἡ ὑπ' αὐτοῦ διαβλεπομένη μεγάλη κυκλοφορία, ἐὰν αἱ ἀνακαλύψεις αὗται δὲν ἐβασίζοντο ἐπὶ συστηματικῆς πειραματικῆς ἐξακριβώσεως, τῆς κατασκευῆς καὶ τῆς λειτουργίας τῆς καρδίας, ἐπὶ τῆς ἀνακαλύψεως τῶν τριχοειδῶν, ἐπὶ τῆς πλήρους γνώσεως τῶν χυλοφόρων ἀγγείων, τὰ ὁποῖα εἶχεν ἤδη ἀνακαλύψει ὁ Ἡρόφιλος, καὶ τῆς λειτουργίας των, ἐπὶ τῆς διαφοροποιήσεως μεταξὺ φλεβικοῦ καὶ ἀρτηριακοῦ αἵματος, ἐπίσης δὲ καὶ ἐπὶ τῆς λειτουργίας τῆς ἀναπνοῆς, κατὰ τὴν ὁποίαν τὸ αἷμα παραλαμβάνει ἐκ τοῦ εἰσπνεομένου ἀέρος «οὐχὶ τὴν οὐσίαν αὐτοῦ» (δηλ. ὄχι αὐτὸν τοῦτον τὸν ἀέρα), ἀλλὰ τὴν ἐν αὐτῷ «οἰκείαν καὶ φίλην ποιότητα», ἥτις διατηρεῖ τὴν ζωήν (XIV—714) καὶ τὴν ὁποίαν ἀποκαλεῖ ὁ Γαληνὸς «ζωτικὸν πνεῦμα» (Υ 281, Χ 809 κ. ἀ.), ποὺ δὲν εἶναι ἄλλο παρὰ τὸ κατὰ χονδροειδεστάτην παρεξήγησιν ἀποκληθὲν βραδύτερον ὑπὸ τοῦ μεγάλου Λαβουαζιὲ «ὀξυγόνον». Αὐτὰ ὅλα ἀνεκάλυψεν ἢ ἀπεκάλυψεν ὁ Γαληνός. Ἡ ἀποδοθεῖσα βραδύτερον εἰς τὸν Ἄγγλον Χάρβεϋ (17ος αἰὼν) «ἀνακάλυψις» τῆς κυκλοφορίας, δὲν ἠμπόδισε τοὺς νεωτέρους (ὡς ὁ Νταρεμπὲρ κ. ἄ.) νὰ ἀναμολογήσουν τὸ τί ἠγνόει ὁ Ἄγγλος φυσιολόγος καὶ τί δὲν ὑπώπτευε 15 καὶ πλέον αἰῶνας μετὰ τὸν Γαληνόν. Ὁ Χάρβεϋ ἠγνόει: α) Τὰ χυλοφόρα ἀγγεῖα. β) Τὰ τριχοειδῆ, ἄνευ τῶν ὁποίων εἶναι ἀκατανόητος ἡ λειτουργία τῆς κυκλοφορίας. γ) Τὸν σκοπὸν τῆς μικρᾶς κυκλοφορίας. Ὁ Χάρβεϋ δὲν εἶχεν οὔτε τὴν δικαιολογίαν τῆς ἀγνοίας τῶν συγγραμμάτων τοῦ Γαληνοῦ, ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἀσφαλῶς ἐκαρπώθη τὴν φήμην του, δίχως ἐν τούτοις νὰ ἀποβῇ ἀρκετὰ ἱκανὸς πρὸς τελείαν ἐκμετάλλευσίν των, διότι καὶ περὶ τῶν τριχοειδῶν ἐπληροφορήθη, ἀλλ' εἰρωνεύθη τὸν Γαληνόν, θεωρήσας αὐτὰ ὡς φανταστικά, καὶ περὶ τοῦ ρόλου τῆς ἀναπνοῆς θὰ ἔπρεπε νὰ ἦτο ἐνήμερος, ἀλλὰ δὲν ἐπίστευσεν εἰς τὰ «περὶ χυμῶν συγκαύσεως» τοῦ Γαληνοῦ, ποὺ ἀποτελοῦν τὴν μακρινὴν προαγγελίαν τοῦ σήμερον καλουμένου ζωϊκοῦ μεταβολισμοῦ. Τέλος δέ, μὴ λαμβάνων ὑπ' ὄψιν του τὰ κατὰ Γαληνὸν περὶ μετατροπῆς τῶν τροφῶν εἰς αἷμα, περιέπιπτεν εἰς τὴν κεφαλαιώδη πλάνην νὰ νομίζῃ ὅτι αἱ τροφαὶ μεταβάλλονται εἰς κυκλοφορούμενον αἷμα μέσα εἰς τὴν καρδίαν. Ἄλλαι μεγάλαι ἀνακαλύψεις ἢ ἀποκαλύψεις τοῦ Γαληνοῦ συνίστανται εἰς τὴν διαπίστωσιν τῶν διαταραχῶν τῶν ἐπερχομένων κατὰ τὴν ἐγκαρσίαν τομὴν τοῦ νωτιαίου μυελοῦ, εἰς διάφορα ὕψη καὶ τοῦ ὅτι ὅταν ἀποκοπῇ νεῦρον «ἀκίνητόν τε καὶ ἀναίσθητον γίνεται τὸ ζῶον». Διεπίστωσεν ἐπίσης ὅτι τὸ διάφραγμα εἶναι «ἀναπνοῆς ὄργανον» κ. ἄ.

Γενικὴ καὶ Εἰδικὴ Παθολογία. Νόσος εἶναι, κατὰ Γαληνόν, ἀποτέλεσμα βλάβης ἑνὸς ἢ περισσοτέρων ὀργάνων, καὶ ὡς ἐκ τούτου συνέπεια διαταραχῆς μιᾶς ἢ περισσοτέρων λειτουργιῶν. Κατὰ τὴν γενικὴν θεωρίαν του, δέον νὰ διακρίνεται ἡ «διάθεσις» (τὸ ἐπιρρεπὲς πρὸς τὴν νόσον) ἀπὸ τοῦ πάθους (δηλαδὴ ἀπὸ τὴν καθαυτὸ ἀσθένειαν). Ἡ αἰτία τῆς νόσου εὑρίσκεται εἴτε εἰς τὰ ἁπλᾶ μόρια (κύτταρα καὶ ἱστούς), εἴτε εἰς τὰ ἐκ τούτων συγκεκροτημένα ὄργανα. Τὰ νοσογόνα αἴτια δύνανται νὰ εἶναι ἐσωτερικὰ ἢ ἐξωτερικά. Συχνότερα τῶν ἐσωτερικῶν αἰτιῶν εἶναι τὸ πλεονέκτημα ἢ ἡ ἀλλοίωσις τῶν ὑγρῶν στοιχείων. Ἡ μὲν πληθώρα προέρχεται ἐκ τῆς σχετικῆς ἢ ἀπολύτου ἀφθονίας τοῦ αἵματος, ἡ δὲ κακοχυμία γεννᾶται ἐκ τοῦ πλεονάσματος τῶν ἄλλων ὑγρῶν. Ὁ Γαληνὸς ἀποκαλεῖ σηπεδόνα πᾶσαν ἀλλοίωσιν τῶν ὑγρῶν. Ἡ σηπεδὼν γεννᾷ θερμότητα ποὺ μεταδίδεται εἰς τὴν καρδίαν καὶ εἰς τὰς ἀρτηρίας καὶ ἐπιφέρει τὸν πυρετόν. Αὐτὰ καὶ ἄλλα καθίστανται καταληπτά, ὅταν, βάσει τῶν διασωθέντων κειμένων, παραφράζωνται εἰς τὴν σημερινήν μας γλῶσσαν. Τοιουτοτρόπως κατανοοῦμεν ὅτι ὁ Γαληνὸς ἐγνώριζε τὴν κληρονομικότητα (XVIII—6, 43), τὴν μεταδοτικότητα ὡρισμένων νόσων, ὅπως ἡ ψώρα, ἡ φθίσις, ἡ ὀφθαλμία κ.ἄ. (VII—279), τὴν ἐπώασιν τῶν λοιμωδῶν νόσων (XVII—760), τὰς ἐντὸς τοῦ ὀργανισμοῦ κυκλοφορούσας τοξίνας (VIII—421), τὴν ἀνοσίαν (XVII—α 5, XV—367 κ.ἄ.), τὰς συνθήκας μολύνσεως καὶ λοιμώξεως (XVII—α 9 κ.ἄ.), τὰ χρόνια νοσήματα καὶ τὰ ὀξέα, διαχωριζόμενα πάλιν εἰς τοπικὰ καὶ γενικὰ (IX—668), τὸ ὅτι κατὰ τὴν εἰσβολὴν νόσου τὰ ἀσθενέστερα τῶν ὀργάνων προσβάλλονται πρῶτα καὶ σοβαρώτερον κλπ.

Ὡς πρὸς τὴν εἰδικὴν νοσολογίαν, περιέγραψε μὲ πλήρη ἀκρίβειαν τὴν πλευρίτιδα, τὴν περιπνευμονίαν, τὴν φθίσιν, τὸν καρκίνον τοῦ πνεύμονος, τὸ πνευμονικὸν ἀπόστημα, τὸν διαβήτην, τὰς ἐν γένει παθήσεις τοῦ ἥπατος, τοῦ σπληνός, τὸν κωλικὸν τῶν νεφρῶν, τὴν ψαμμίασιν, τὴν λιθίασιν, τὴν σκωληκοειδίτιδα, τὴν γάγγραιναν, τὸ ἐρυσίπελας, τὸν ἄνθρακα, τὴν ἐλεφαντίασιν, τὴν ἑλονοσίαν, τὴν λύσσαν, τὴν ἐπιληψίαν, τὴν ἐπιληπτικὴν αὔραν, τὴν δυσεντερίαν, τὸ ἕλκος τοῦ ἐντέρου, τὸν ὕδρωπα ἀσκίτην, τὸν αἱμορραγὴ ἴκτερον κλπ.

Ἐκ παραλλήλου πρὸς τὴν νοσολογίαν ὁ Γαληνὸς προήγαγε σπουδαίως τὴν ἤδη ἀπὸ Ἱπποκράτους ἀναπτυχθεῖσαν ἐν τῇ ἑλληνικῇ ἰατρικῇ κλινικὴν διαγνωστικήν, συστηματοποιῶν καὶ ἐπὶ τούτου τοὺς προγενεστέρους του. Διέκρινε μεθοδικῶς τὰ συμπτώματα εἰς παθογνωμονικά (ἐκεῖνα δηλαδὴ τῶν ὁποίων μόνη ἡ ὕπαρξις εἶναι ἀρκετὴ διὰ νὰ ἀποκαλύψῃ τὴν νόσον) καὶ εἰς συνεδρεύοντα ἢ παρεμπίπτοντα. Ἀλλὰ καὶ ἐκ παραλλήλου πρὸς τὴν ὀρθὴν ἑρμηνείαν τῶν σημείων τῆς νόσου (τὴν ἀναπτυχθεῖσαν εἰς τὴν νεωτέραν σημειολογίαν), ἐπέδειξε πρωτοφανῆ δεξιοτεχνίαν, πρὸς τὴν μεθοδικὴν περισυλλογὴν καὶ τῶν ἐλαχίστων ἔστω ἀντικειμενικῶν ἐνδείξεων, συντελέσας οὕτω εἰς τὴν δημιουργίαν τῆς ἀποκληθείσης βραδύτερον «σημειογραφίας». Ἀπὸ τῆς πρώτης εἰσόδου του πλησίον τοῦ ἀσθενοῦς, ἐφρόντιζε καὶ ἐπετύγχανε νὰ πληροφορηθῇ τὰ τοῦ ἀμέσου περιβάλλοντος τοῦ πάσχοντος, καὶ ἐκ φαινομενικῶς ἀναξίων λόγου ἐνδείξεων κατέληγεν εἰς τὰ πρῶτα ἄμεσα συμπεράσματα καὶ ἔλεγε μετὰ πεποιθήσεως εἰς τὸν ἄρρωστον, πρὶν ἀκόμη τὸν ἐρωτήσῃ: «Σὺ πονεῖς ἐδῶ!», ἢ «Ἔχεις τοῦτο ἢ ἐκεῖνο τὸ σύμπτωμα!». Εἰς τοῦτο ὠφείλετο καὶ ἡ πολύκροτος φήμη του ὅτι: «αἱ διαγνώσεις δὲ καὶ προγνώσεις αὐτοῦ μαντικῆς μᾶλλον ἢ ἰατρικῆς μετεῖχον» (VIII—362. XVIII—6, 246 κ.ἄ.).

Χαρακτηριστικὸν μεταξὺ ἄλλων εἶναι τὸ περίφημον ἐπεισόδιον, κατὰ τὸ ὁποῖον ὁ Γαληνὸς παρεκλήθη ὑπὸ τοῦ φίλου του ἰατροφιλοσόφου Γλαύκωνος, νὰ ἐπισκεφθῇ ἀσθενοῦντα συνάδελφόν του, ὁπότε ἀπὸ τῆς εἰσόδου του ἀκόμη παρὰ τῷ ἀσθενεῖ, ἐπρόσεξεν οἰκεῖόν τινα μεταφέροντα «λεκάνην ἐκ τοῦ κοιτῶνος εἰς τὸν κοπρῶνα, ἔχουσαν οἷον κρεῶν νεοσφαγῶν πλύμα, λεπτὸν αἵματος ἰχῶρα, βεβαιότατον σημεῖον ἥπατος πάσχοντος». Ἐξ ἄλλου, ὅμως, παρετήρησε παρὰ τὴν κλίνην τοῦ ἀσθενοῦς δοχεῖον περιέχον «ὕσσωπον ἐν μελικράτῳ», δηλαδὴ φάρμακον κατὰ τῆς πλευρίτιδος. Καὶ ναί μὲν ἐσφυγμομέτρησε προσεκτικῶς τὸν πάσχοντα, ἀλλὰ πρὶν τὸν ἐρωτήσῃ εἶπεν εἰς αὐτόν, πέζων τὴν ἡπατικὴν χώραν: «Ἐδῶ πονεῖς», προσθέσας ἀκόμη: «Ἔχεις καὶ μικρὸν βῆχα καὶ ὁ πόνος σου ἀνέρχεται μέχρι τοῦ ὤμου κλπ.». Εἶχε δηλαδὴ ἀντιληφθῇ ὅτι ἐπρόκειτο περὶ νόσου τοῦ ἥπατος, τὴν ὁποίαν ὁ προηγούμενός του θεράπων ἰατρὸς εἶχεν ἐκλάβει ὡς πλευρίτιδα, λόγῳ ὡρισμένων κοινῶν εἰς τὰς δύο νόσους συνεδρευόντων συμπτωμάτων.

Ἐμβρυολογία καὶ μαιευτική. Τὸ πλῆρες μέτρον τῆς μεγαλοφυΐας τοῦ Γαληνοῦ ἀποκαλύπτεται βεβαιότερον παρ' ὁποιδήποτε ἄλλου, κατὰ τὰ ὁμολογουμένως δραματικὰ περιστατικὰ τῆς ἐκ δευτέρου γενέσεως ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ πολιτισμοῦ, τῆς ἐμβρυολογίας. Μόλις κατὰ τὸν 17ον αἰῶνα ἐμφανίζονται οἱ νεώτεροι «προπάτορες» τοῦ κλάδου τούτου τῆς Ἐπιστήμης (Ἀκουαπεντέντε, Σπίγκελ, Νέεντχαμ, Χάρβεϋ, Μαλδίγκι, κ.ἄ.), παραπαίοντες ἄλλως τε εἰς τὰς πρώτας καὶ ἀσυστηματοποιήτους ἐρεύνας των. Ἐχρειάσθη ἡ παρέλευσις ἑνὸς ἀκόμη αἰῶνος μέχρις ὅτου ὁ Γάσπαρ Φρειδερῖκος Βόλφ (1759) διατυπώσῃ τὴν περίφημον θεωρίαν του, ποὺ δὲν ἦτο κατ' οὐσίαν παρὰ αὐτὴ αὕτη ἡ ἐμβρυολογικὴ θεωρία τοῦ Γαληνοῦ, μὲ ἰδικόν της μάλιστα πρόδρομον τὸν Ἀριστοτέλη. Καὶ ὁ μὲν Βόλφ ἀπέθανεν ἐν πικρίᾳ, βαλλόμενος ταυτοχρόνως ἐκ τριῶν διαφόρων παρατάξεων (τῶν «ὀβιστῶν», τῶν «ἀνωμαλικουλιστῶν» καὶ τῶν «σπερματιστῶν» — διὰ νὰ μεταχειρισθῶμεν τοὺς τερατομόρφους ὅρους τῆς ἐποχῆς), ἐδέησε δὲ καὶ πάλιν νὰ φθάσωμεν μέχρι τοῦ 1812, ὁπότε καὶ μόνον ἐπὶ τέλους ὁ πολὺς Μέκελ καὶ οἱ εὐθὺς μετ' αὐτὸν Νταλλίνγκερ καὶ Πάντερ ἐξεμεταλλεύθησαν ἀποτελεσματικῶς τὰς ἀνακαλύψεις τοῦ Γαληνοῦ καὶ ἐφήρμοσαν ἀποδοτικῶς τὰ διδάγματα ἐκείνου. Ἡ θεμελιώδης ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἀξία τοῦ μεγάλου Περγαμηνοῦ συνίστατο εἰς τὸ ὅτι πρῶτος αὐτὸς ἐπανώρθωσε τὰς πλάνας ποὺ εἶχον μεσολαβήσει ἀπὸ Ἀριστοτέλους μέχρι τῆς ἐποχῆς του, καὶ κατὰ τὰς ὁποίας ἐνομίζετο ὅτι τὸ ἔμβρυον σχηματίζεται διὰ τῆς ἀναμίξεως τοῦ ἐκκρίματος τῶν ὄρχεων καὶ τοῦ ἐμμήνου αἵματος, ἐνῶ ὁ Γαληνὸς ὑπεστήριξε τὴν μῖξιν τοῦ σπέρματος μετὰ τοῦ ἐκκρίματος τῶν ὠοθηκῶν, περιέγραψε δὲ λεπτομερῶς ὅλους τοὺς ὑμένας τοῦ ἐμβρύου, καθὼς καὶ τὴν βαθμιαίαν τούτου ἀπὸ μηνὸς εἰς μῆνα ἀνάπτυξιν, τὴν διατροφήν του διὰ τοῦ ὀμφαλοῦ, τὰς κινήσεις του ἀπὸ τοῦ 8ου μηνός, τὰ 4 σχήματά του (ἕνα κατὰ φύσιν, ὃ ἐστὶν ἐπὶ κεφαλήν, τὰ δὲ λοιπὰ τρία παρὰ φύσιν, τὸ ἐπὶ πόδας, τὸ πλάγιον καὶ τὸ διπλοῦν), τὰ αἴτια καὶ ἀποτελέσματα τῆς ἐκτρώσεως, τὴν ἐμβρουουλκίαν, ἐν τέλει δὲ τὸν πλήρη καὶ ἀκριβῆ μηχανισμὸν τοῦ τοκετοῦ. Ἐκ παραλλήλου, γνώστης τέλειος τῆς κατασκευῆς τῶν γεννητικῶν ὀργάνων, περιέγραψε τὴν ἐκτροπὴν τῶν ἐμμήνων καὶ τὰς ἐξ αὐτῆς προκαλουμένας διαταραχάς, τὰς ἐκτοπίσεις τῆς μήτρας, τὴν πρόπτωσίν της, τὸν καρκίνον της, τὰς κύστεις τῆς ὠοθήκης κλπ., ἐνῶ ἐν τῷ μεταξὺ ἐξετέλει παντὸς εἴδους χειρουργικὰς ἐπεμβάσεις ἐπὶ τῶν γεννητικῶν ὀργάνων.

Θεραπευτικὴ - Φαρμακολογία - Ὑγιεινή. Ἡ βάσις τῆς θεραπευτικῆς τοῦ Γαληνοῦ, θεμελιωμένη ἄλλως τε ἐπὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ Ἱπποκράτους, συνοψίζεται εἰς τὸ μέχρι σήμερον ἰσχῦον «δόγμα» του: «Τὰ ἐνάντια τοῖς ἐναντίοις ἰῶνται». Δηλαδὴ ἡ νόσος, π.χ., ἡ προερχομένη ἀπὸ ὑπερβολικὴν θερμότητα, θεραπεύεται διὰ τοῦ ψύχους, καὶ ἀντιστρόφως. Ὁμοίως ἡ νόσος ποὺ προέρχεται ἀπὸ ὡρισμένον πλεόνασμα, θεραπεύεται διὰ τῆς μειώσεως τούτου καὶ ἀντιστρόφως. Ὀλίγαι μόνον λέξεις ἤρκεσαν διὰ τὴν ἐπιγραμματικὴν διατύπωσιν τῆς ἀρχῆς ταύτης: «Τὰ γὰρ ἐναντία τῶν ἐναντίων ἐστὶν ἰάματα, κολάζοντα μὲν τὸ ὑπερβάλλον, ἀντεισάγοντα δὲ τὸ λεῖπον» (XI—32). Τῆς θεμελιώδους ταύτης θεραπευτικῆς ἀγωγῆς, ἀντίθεσιν ἀντέταξε πρῶτος ὁ Παράκελσος διὰ τοῦ δόγματος «ὅμοια ὁμοίοις ἰῶνται», μετ' αὐτὸν δὲ ὁ πολὺς Χάννεμαν (1755—1843), ἱδρύσας τὴν λεγομένην «ὁμοιοπαθητικήν», ποὺ ἐξεφυλίσθη μὲν ἔκτο-

τε ὡς αἵρεσις, εὗρεν ὅμως ἀπὸ τοῦ Τζέννερ καὶ ἐντεῦθεν τὴν βάσει τοῦ ἐκλεκτικοῦ πνεύματος τοῦ Γαληνοῦ πρακτικὴν ἐφαρμογήν της κατὰ τὸν προληπτικὸν ἐμβολιασμὸν καὶ τὴν τεχνητὴν πρόκλησιν ἀνοσίας.

Ἀλλὰ καὶ ὁ Γαληνός, ὁ κατ' ἐξοχὴν ἐκλεκτικός, ἂν καὶ ὑποστηρίζων ὅτι «τὰ ἐναντία τῶν ἐναντίων ὑπάρχουσιν ἰάματα μόνα, πρώτως δὲ καὶ καθ' ἑαυτά» (XYII—α, 914, κ.ἄ.), καταλήγει ἐν τούτοις εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι δὲν ἰσχύει ἀποκλειστικῶς καὶ μόνον μία ὡρισμένη θεραπεία οἱουδήποτε νοσήματος δι' ὅλους τοὺς ἀσθενεῖς. Διότι ὅλοι οἱ ἄνθρωποι δὲν ἔχουν οὔτε τὴν αὐτὴν κρᾶσιν, οὔτε τὴν ἰδίαν ζωτικὴν δύναμιν. Συνεπῶς ἀκόμη καὶ νήπια δύνανται νὰ κατανοήσουν ὅτι αἱ θεραπεῖαι κατ' ἀνάγκην ποικίλλουν. Τὸ νὰ νομίζῃ κανεὶς τὸ ἀντίθετον, τοῦτο «ἔσχάτως ἠλίθιον ἐστίν», καὶ τὸ ἑνόμιζον μόνον οἱ «ἀναισθητότατοι» ὀπαδοὶ τῆς μεθοδικῆς αἱρέσεως. Ἐκεῖνο ὅμως ποὺ προέχει εἶναι ἡ ἐξακρίβωσις καὶ ἡ ἄρσις τοῦ νοσήματος. Ἐν τούτοις, ὡρισμένα νοσήματα ἐπιμένουν καὶ μετὰ τὴν ἄρσιν τῆς αἰτίας των (δευτερογενεῖς παθήσεις). Ἐπὶ τῶν ἀδιασείστων τούτων θεμελίων ἐξακολουθεῖ νὰ στηρίζεται ἡ σύγχρονός μας θεραπευτική. Ὅσον ἀφορᾷ τὰς ἐπὶ μέρους θεραπευτικὰς μεθόδους, μέχρι πρό τινος ἐνομίζετο ὅτι τὰ κατ' ἐξοχὴν θεραπευτικὰ μέσα τοῦ Γαληνοῦ, ἦσαν ἡ φλεβοτομία, τῆς ὁποίας ὄντως συχνὴν ἔκαμνε χρῆσιν, ἐνίοτε δὲ καὶ μέχρις ὅτου ἐπήρχετο λιποθυμία αἱ σικύαι (βεντοῦζαι) κλπ. Ἐμβριθεστέρα ὅμως μελέτη τῶν συγγραμμάτων του ἀποκαλύπτει ὅτι πλεῖστοι τῶν ἡμερῶν μας «νεωτερισμοὶ» εἶναι ἀναμασήματα τῶν μεγάλων ἀνακαλύψεων τοῦ Γαληνοῦ. Π.χ. ὁ κατὰ τῆς φθίσεως ἐφαρμοζόμενος πνευμοθώραξ, σκοπὸς τοῦ ὁποίου εἶναι νὰ ἀκινητήσῃ ὁ πνεύμων πρὸς διευκόλυνσιν τῆς θεραπείας του, προηγγέλθη ὑπὸ τοῦ Γαληνοῦ, ρητῶς ἐκφρασθέντος περὶ τούτου: «Τὰ ἐν τῷ πνεύματι ἕλκη, οὐ μόνον χαλεπὴν ἀλλὰ καὶ ἀδύνατον ἔχει τὴν ἴασιν, ἐπειδὴ διὰ τὴν ἀναπνοὴν ἀεικίνητόν ἐστι τὸ σπλάγχνον, ὁ πνεύμων ἡσυχίαν δὲ δεῖ τοῖς μέλλουσιν ἰαθήσεσθαι» (X-338 κ.ἄ.). Ἕτερον παράδειγμα εἶναι τὸ τῆς πυρετοθεραπείας, τὴν ὁποίαν δῆθεν ἐπενόησεν ὁ Αὐστριακὸς Βάγγνερ, τιμηθεὶς κατὰ τὴν μεσοπολεμικὴν περίοδον διὰ τοῦ βραβείου Νόμπελ. Πρόκειται ἐν τούτοις περὶ θεραπευτικῆς μεθόδου τῶν νευροψυχικῶν παθήσεων, τὴν ὁποίαν καθώρισε καὶ συνεβούλευσεν ὁ Γαληνός, βάσει δὲ τῆς ὁποίας ἐπεχειρήθη καὶ παρ' ἡμῖν ἡ δαγγειοθεραπεία ἐπὶ ψυχοπαθῶν.

Ἀλλὰ καὶ ἡ μετάγγισις αἵματος ἔχει τὴν ἀρχήν της εἰς τὴν θεραπευτικὴν τοῦ Γαληνοῦ, ποὺ πρῶτος ἔθεσε τὸ πρόβλημα ἐξευρέσεως τρόπου ὅπως «ἐν ἀνθρώπου σώματι κενῶσαι μὲν τὸ διεφθαρμένον αἷμα, χρηστὸν δὲ ἀντιχέειν» (XYIII-β, 283). Ἐπίσης πρωτεύουσα εἶναι ἡ θέσις τοῦ Γαληνοῦ εἰς τὴν Ἱστορίαν τῆς φαρμακολογίας. Δὲν ἐπενόησε βεβαίως ὅλα τὰ φάρμακα τὰ ὁποῖα μετεχειρίσθη, πολλὰ ὅμως ἐξ αὐτῶν ποὺ εἶχον περιπέσει εἰς ἀχρηστίαν τὰ ἐπανέφερεν ἐν χρήσει. Διεπίστωσεν ὅτι ἐνδέχεται δύο διάφορα φάρμακα νὰ κατέχουν ὡρισμένην τινὰ κοινὴν δύναμιν ἢ ἐνέργειαν, ὁπότε χορηγοῦνται ἀναλόγως τῆς ἐλαχίστου βλάβης ποὺ προκαλοῦν. Π.χ. τὸ πῦρ, τὸ πιπέρι καὶ ὁ συναπισμὸς προκαλοῦν θερμότητα, Συνιστᾷ πρὸς τούτοις τὴν ἀποφυγὴν τῆς καταχρήσεως φαρμάκων, ἰδίως δὲ τὴν ἀποφυγὴν τῆς «πολυφαρμακίας», τὴν ταυτόχρονον δηλονότι χρῆσιν πολλῶν καὶ διαφόρων εἰδῶν φαρμάκων. Προτάσσει δὲ τῆς θεραπευτικῆς τὴν ὑγιεινήν. Διαιρεῖ πρὸς τούτοις τοὺς ἀνθρώπους εἰς τρεῖς διαφόρους κατηγορίας:

1) Εἰς τοὺς ἀνέτως ζῶντας καὶ δυναμένους νὰ ἀνταποκρίνωνται εἰς τὰ περὶ ὑγείας καθήκοντά των. 2) Εἰς ἐκείνους ποὺ παρὰ τὴν ἄνετον διαβίωσίν των ἔχουν ἀδύνατον κρᾶσιν. 3) εἰς τοὺς ἕνεκα τῶν ὅρων τῆς διαβιώσεώς των μὴ δυναμένους νὰ διάγουν ζωὴν τακτικήν. Κάμνει καὶ μίαν ἄλλην διάκρισιν κατὰ ἡλικίας. Σκοπὸς τῶν διακρίσεων τούτων εἶναι νὰ διαχαράξῃ γενικωτέρας ὁδηγίας ὑγιεινῆς δι' ἑκάστην κατηγορίαν. Διότι κατ' αὐτόν, ὅλα τὰ ὑγιεινὰ παραγγέλματα δὲν εἶναι ἐξ ἴσου ὠφέλιμα εἰς ὅλους. Ἐξ ἄλλου, ἐξετάζει ἐπιμελῶς τὰς διαφόρους ἐπιδράσεις τοῦ ἀέρος, τῶν τροφῶν, τῆς κινήσεως καὶ τῆς ἠρεμίας, καὶ δίδει ἀναλόγους συμβουλάς. Συμβουλεύει τὰς μητέρας νὰ θηλάζουν μόναι των τὰ τέκνα των ἐφ' ὅσον εὑρίσκονται εἰς καλὴν ὑγείαν. Κατακρίνει διὰ τὰ νεογέννητα τὴν ψυχραλουσίαν, τὴν ὁποίαν ἐφαρμόζουν οἱ βόρειοι λαοί. Συνιστᾷ ὄχι μόνον τὴν γυμναστικὴν ἀλλὰ καὶ τὰς παιδιὰς (τὰ σπόρ), προτιμᾷ δὲ μεταξὺ ὅλων τὸ κυνήγιον. Παραγγέλλει εἰς μὲν τοὺς νέους καὶ κατὰ τὴν θερινὴν μάλιστα περίοδον τὰ ψυχρὰ λουτρὰ καὶ ἰδίως τὰ θαλάσσια, ἀλλὰ ὑπὸ τὸν ὅρον τῆς ἀποφυγῆς τῶν καταχρήσεων, εἰς δὲ τοὺς ἡλικιωμένους τὴν χρῆσιν θερμῶν λουτρῶν γλυκέος ὕδατος. Δὲν ἀντιτίθεται εἰς τὴν λελογισμένην χρῆσιν οἴνου. Θεωρεῖ ἀρκετὰ τὰ τρία γεύματα ἐντὸς τῆς ἡμέρας, ἀλλὰ κατακρίνει τὸ μεταξὺ τῶν γευμάτων φαγητόν. Ἰδεώδης τροφὴ εἶναι ἡ ποικίλη καὶ διάφορος, ἡ συχνὰ ἐναλλασσομένη. Συμβουλεύει τὴν ἄφθονον φυτοφαγίαν, τὴν ὀπωροφαγίαν τὴν περιωρισμένην χρῆσιν κρεάτων, προτιμᾷ δὲ μεταξὺ τούτων τὸ χοίρειον κρέας καὶ πολὺ περισσότερον τὴν ἄφθονον ἰχθυοφαγίαν.

Συγγράμματα. Τόσον ἡ πλήρης ἀπαρίθμησις πολὺ δὲ μᾶλλον ἡ ἀνάλυσις τῶν συγγραμμάτων τοῦ Γαληνοῦ καθίσταται πρακτικῶς ἀδύνατος, διότι ἀφ' ἑνὸς μὲν τὰ πλεῖστα τῶν πολυαρίθμων ἔργων του κατεκάησαν ἐν πρωτοτύπῳ εἰς τὴν Ρώμην, κατὰ τὴν πυρκαϊὰν τοῦ ναοῦ τῆς Εἰρήνης ἐνῶ πάλιν μεταξὺ τῶν διασωθέντων ὡρισμένα φέρονται ὡς ὑπόπτου γνησιότητος καὶ ἄλλα πλαστά, ἐξ ἄλλου δὲ τὰ διαλαμβανόμενα θέματα εἶναι τόσον ποικίλα καὶ διάφορα, ὥστε νὰ καθίστανται σχεδὸν ματαία ἡ προσπάθεια τοῦ πλήρους διαχωρισμοῦ των. Κατὰ τὴν ἐπικρατεστέραν ἐν τούτοις ταξινόμησιν διαχωρίζονται 125 συγγράμματα ὄχι ἰατρικά, ἐκ τούτων δὲ τὰ 115 ἐπὶ θεμάτων φιλοσοφικῶν, τὰ δὲ ὑπόλοιπα μαθηματικά, ἀστρονομικά, γραμματικά, νομικὰ κλπ.

Ἐκ τῶν φιλοσοφικῶν περιεσώθησαν μόνον τὰ 3. Ἐκ τῶν ἰατρικῶν θεωροῦνται ἀπολεσθέντα τὰ 48, διεσώθησαν 83 ἀναμφιβόλου γνησιότητος, 19 ἀμφίβολα, 45 ἀπόκρυφα, ἐπὶ πλέον δὲ 19 ἀποσπάσματα καὶ 15 ἑρμηνεῖαι καὶ σχόλια περὶ Ἱπποκράτους. Ἐν τέλει 80 ἄλλα συγγράμματα εἰς πολύτιμα χειρόγραφα εὑρίσκονται διεσκορπισμένα ἀνὰ τὰς μεγάλας βιβλιοθήκας τῆς Εὐρώπης. Τὰ πλεῖστα τῶν περισωθέντων ἐξετυπώθησαν ἑλληνιστὶ κατὰ πρῶτον εἰς Βενετίαν τὸ 1525 (ἔκδ. Ἄλντι, εἰς 5 τόμους, μεγ. σχήμ.) καὶ ἔπειτα κατὰ τὸ 1538 εἰς Βασιλείαν τῆς Ἑλβετίας (εἰς 5 τόμ. μεγ. σχήμ.). Κατὰ τὰ ἔτη 1639—1679 ὁ Ρ. Σαρτιὲ ἔδωσε νέαν ἔκδοσιν τῶν ἑλληνικῶν κειμένων μὲ ἀντίστοιχον λατινικὴν μετάφρασιν (13 τόμ. μεγάλου σχήμ.). Αἱ ἀραβικαὶ ἑβραϊκαὶ καὶ λατινικαὶ μεταφράσεις, ἑρμηνεῖαι καὶ σχόλια ὑπῆρξαν ἀναρίθμητοι. Αἱ πρὸς κοινὴν χρῆσιν ἀξιολογώτεραι ἐκδόσεις εἶναι αἱ ἑξῆς: Τοῦ Γερμανοῦ Κοὺν (Λειψία 1821—1833, εἰς 20 τόμ. ἢ 22 τεύχη, εἰς 8ον σχ.), εἰς τὴν ὁποίαν ἀναφέρονται ὅλαι αἱ παραπομπαὶ τοῦ παρόντος. Τοῦ Ντάρεμπεργκ (Παρίσιοι 1854—1857), ὡρισμένα μόνον συγγράμματα εἰς γαλλικὴν μετάφρασιν (2 τόμ. 8 σχ.). Τοῦ Τάσμπνερ, μερικὴ ἔκδοσις ἑλληνικῶν κειμένων μὲ λατινικὰ μόνον σχόλια, κ.ἄ.

Ι. Κομινόπετρος

Θλιβερά συμπεράσματα

Εἶναι διεθνῶς πασίγνωστον, ὅτι τὰ περισσότερα καὶ ἴσως καὶ τὰ πλέον σημαντικὰ καὶ ἐνδιαφέροντα κείμενα τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων σοφῶν ἔχουν ἀπολεσθῆ, εἴτε διότι διεφθάρησαν ὑπὸ τοῦ χρόνου ἢ κατεστράφησαν ἀπὸ τοὺς μετέπειτα ἀμαθεῖς διώκτας τῶν διδασκαλιῶν τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων σοφῶν ἢ ἔχουν ἀποκρυβῆ καὶ σήμερον ἀκόμη εἰς διαφόρους ξένας βιβλιοθήκας, ἀπὸ ἐκείνους ποὺ ἔχουν συμφέρον νὰ μειώσουν τὴν ἀκτινοβολίαν τὴν ἀξίαν καὶ τὴν συμβολὴν τοῦ Ἑλληνικοῦ πνευματικοῦ παράγοντος εἰς τὴν ἐπίδρασιν καὶ τὴν διαμόρφωσιν τοῦ πολιτισμοῦ.

Χωρὶς περιστροφάς, εἶναι γνωστὸν καὶ σήμερον ποῦ ἀποκρύπτονται σημαντικώτατα ἀρχαῖα κείμενα. Κατὰ τὸν τρόπον ποὺ οἱ διάφοροι ξένοι, ἄτομα, κράτη, κατέκλεψαν τὰ ἀπαράμιλλα ἔργα τῆς Ἀρχαίας Ἑλληνικῆς Τέχνης, ποὺ κοσμοῦν τὰ Μουσεῖα των, κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ἀπέκτησαν καὶ ἀποκρύπτουν ὡρισμένοι ξένοι καὶ πολλὰ ἀρχαῖα κείμενα, ἡ ἔκδοσις τῶν ὁποίων θὰ ἀπεδείκνυε ὅτι οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες σοφοὶ ἐγνώριζον πολὺ περισσότερα ἀπὸ ἐκεῖνα ποὺ ἔχουν διασωθῆ καὶ ἔχουν ἔλθει μέχρι σήμερον εἰς τὴν δημοσιότητα.

Καὶ ὅμως τόσον τὸ Κράτος, ὅσον καὶ ἡ πνευματικὴ ἡγεσία μας, οὐδέποτε ἐνδιεφέρθησαν διὰ τὸ ζήτημα αὐτό. Ἐξαιρετικῶς μόνον, ἐπὶ Κυβερνήσεως Παπάγου, πρὸς τὸν ὁποῖον ὁ ὑποφαινόμενος εἶχεν ἀναπτύξει τὸ μέγιστον αὐτὸ ἐθνικὸν ζήτημα ἐν συνεννοήσει μὲ τὸν τότε ὑπουργὸν τῶν Ἐξωτερικῶν κ. Στέφ. Στεφανόπουλον, κατεβλήθη κάποια προσπάθεια μὲ τὴν βοήθειαν τοῦ τότε διευθυντοῦ τῆς βιβλιοθήκης τῆς Βουλῆς Ν. Βέρρου καὶ τοῦ γενικοῦ γραμματέως τοῦ ὑπουργείου Παιδείας Κ. Δ. Γεωργούλη, ἐξευρέσεως τρόπου, δυνάμει τοῦ ὁποίου θὰ ἠδύναντο νὰ περιέλθουν εἰς χεῖρας τοῦ Ἑλληνικοῦ Κράτους τὰ κείμενα αὐτὰ ἢ ὡς εἴπωμεν, ἀντίγραφα αὐτῶν! Διότι ὑπάρχουν θετικαὶ πληροφορίαι σχετικῶς. Ἀλλὰ μετὰ τὴν ἀποχώρησιν τοῦ κ. Στεφανοπούλου ἀπὸ τὸ ὑπουργεῖον τῶν Ἐξωτερικῶν καὶ τὸν θάνατον τοῦ Παπάγου, οὐδεμία ἐδόθη συνέχεια εἰς τὸ θέμα αὐτό, ὑπὸ τῶν διαδόχων των, ὅπως ἐπίσης οὐδεμία προσπάθεια κατεβλήθη, τόσον ἀπὸ τὸ ἐπίσημον Κράτος, ὅσον καὶ ἀπὸ τοὺς ἑκάστοτε πνευματικοὺς ἡγέτας μας, νὰ ἐκδοθοῦν ΑΠΑΝΤΑ τὰ γνωστὰ κείμενα τῶν ἀρχαίων σοφῶν, τὰ ὁποῖα πρὸς αἰωνίαν αἰσχύνην κυβερνώντων καὶ κυβερνωμένων, μόνον εἰς τὴν Ἑλλάδα, εἰς τὴν πατρίδα τῶν γιγάντων αὐτῶν τοῦ πνεύματος, δὲν ἔχουν ἐκδοθῆ. Τίποτε ἄλλο... διότι καμμία λέξις ἀσφαλῶς δὲν δύναται νὰ χαρακτηρίσῃ τὴν φανερὰν αὐτὴν ἐγκληματικὴν ἀδιαφορίαν ἐκείνων ποὺ ἔχουν ταχθῆ καὶ πρέπει νὰ προστατεύουν τὰ ὕψιστα συμφέροντα τοῦ Λαοῦ καὶ τοῦ Ἔθνους. Ἐντροπή!!...

Ι. Δ. ΠΑΣΣΑΣ

ΤΕΛΟΣ ΤΟΜΟΥ